శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

ఇది,

శ్రీమన్నారాయణుండుసకలచేతనోజ్జీవనార్థంబుగానాజ్ఞాపించుటవలన

నిత్యసూరిశ్రేష్ఠులగుననంతులు

శ్రీమద్భగవద్రామానుజాచార్యులై ఈలోకంబునందవతరించి

చేతనులుతత్త్వత్రయజ్ఞానంబుగలిగియుత్తరించుటకైనిర్మించినట్టి

శ్రీభాష్యంబను పేర వ్యవహరింపఁబడుచున్న

విశిష్టాద్వైతసిద్ధాంతసూత్రభాష్యంబు-

శ్రీరంగరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయులగువ్యాసభట్టాచార్యపౌత్రులయిన

శ్రీసుదర్శనభట్టాచార్యులవారిచే లిఖియింపంబడిన

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికయనుటీకతోడంజేర్చిముద్రింపవలయునని

కొందరుపెద్దలడిగికొనినప్రకారము

పురాణఘట్టంబువరకు— శ్రీమదుభయవేదాంతప్రవర్తకులయిన

అళశూరు. రాజగోపాలాచార్యులవారిచేతను,

తదనంతరగ్రంథంబు సాంతంబుగ

శ్రీమదుభయవేదాంత ప్రవర్తకులయిన

తిరుపతి గోమఠము. శ్రీనివాసాచార్యులవారిచేతను,

నాలుగైదుప్రతులచేతఁబరిశోధింపించి-

ఊవేరిపుత్తేరి. పెరుమాళ్లు నాయకులవారిపుత్రులగు

షాహండ్ఖాన్ దుబాసి. మహారాజరాజశ్రీ.

వెంగల్వరాయనాయకులవారిచే

స్వీయ

వేదాంతవిద్యావిలాసముద్రాక్షరశాలయందచ్చుఁగూర్పించి·

శాలివాహనశకవర్షంబులు ౧౭౯౧ వ విభవసంవత్సర చైత్రశుద్ధ విదియా గురువారంబునఁ

బ్రచురింపఁబడియె.

౧౮౬౮ వ సం॥ మార్చినెల ౨౬ వ తేది.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

కవికేసరిత్వబిరుద- ఖ్యాతేనస్వామియజ్వ విదుషైతత్।
చెంగల్వరాయగోష్ఠ్యాం-సమ్ప్రోక్తంపఞ్చకంముదాసద్యః॥

శ్రీమాన్వారిజలోచనో వసుమతీం త్వయ్యేవభూయాన్తు మే
మత్ప్రేమేతివదన్రహఃకమలయా ప్రచ్ఛన్నదేశస్థయా।
పృష్టః కేయమియంతు మేతిదయితే భక్తాపరాధేషుయా
సైవేత్యుత్తరయన్ముదేస్తుభవతశ్చెంగల్వరాయప్రభో॥ ౧

లోకేతాదృగవగ్రహేణశిథిలే ప్రాఙ్మ్యాపచారోజ్జ్వలం
కుర్వాణశ్శివభక్తపూర్ణమపియస్తంవిష్ణుభక్తోపిసన్।
ప్రాదాః ప్రాణభృతాంకులాయకుతుకం చెంగల్వరాయప్రభో
తస్మైతేశుభమాతనోతుజగతాం మాతాన్నపూర్ణేశ్వరీ॥ ౨

శ్రుత్యన్తార్థవిబోధనాయవిదుషాం యేనస్ఫురద్బుద్ధినా
శ్రీభాష్యంప్రకటీకృతంస్ఫుటతరైర్యుక్త్యన్తరైరఞ్జితమ్।
ఖ్యాతిస్వప్రతిపాద్యవస్త్వివసదా సర్వత్రరామానుజ
స్తస్మైతేముదమాతనోతుముదితశ్చెంగల్వరాయప్రభో॥ ౩

క్షుద్బాధామ్బువిసృష్టవస్త్రమిహయే పాన్థాస్సరోజోద్భవం
నిర్ద్వన్ద్వాఃపథిసత్రమేత్యవిపులం యస్యాతితృప్తింగతాః।
క్షుద్బాధాంసృజనస్సదామ్బుజభవేత్యాశాసతేతేభృశం
తస్మైతేకుశలందదాతుసహరిశ్చెంగల్వరాయప్రభో॥ ౪

సత్వంవాఙ్మయమోదితాఖిలబుధాన్ సన్తోషయన్ సత్కవీన్
సాహిత్యేనసయుక్తికేనవచసా సమ్ప్రీణయన్పణ్డితాన్।
వేదాన్తార్థవిచారణాదృతమతే చెంగల్వరాయప్రభో
పుష్పైఃపూజితపార్థసారథిపదామ్భోజశ్చిరఞ్జీవతాత్॥ ౫

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

జయతి సమాయామానుషనటనో యస్త్వేకశతకయోజనదూరాం । లఙ్కాం విహాయ బహుశతయోజనగం కరుణామోఘశరలక్ష్యమభాత్ ॥ ౧ ॥— శ్రీమద్భాష్యవిభాకరస్స జయతి స్వోద్భూతివిద్రావితధ్వాన్తస్తాన్తిసితబాహ్యకుమతనికరో గర్జచ్ఛ్రుతిద్విజః । యత్సూక్తిప్రకరాదశర్మవిజహౌ వజ్ఞానవన్నిర్గుణభ్రాన్తబ్రహ్మవదైః త్రయీ కలితీదోషాకరైః పీడితా ॥ ౨ ॥— వేదే బాహ్యకుదృష్టిదృష్టికలి నే లోకే నిరాలోకనే జజ్ఞే శాస్త్రనృశంసనృణాం నిజవచస్సిద్ధాజ్ఞనే నాజ్ఞయా । లక్ష్మీప్రార్థితచక్రభృన్నియమనాచ్ఛేషోత్ర యద్భూమికః శ్రీరామానుజయోగిరాట్స భగవానాకల్పమాకల్పతామ్ ॥ ౩ ॥— హరికరుణామరతటినీ యతివరగిరిసార్వభౌమముఖనిష్యన్దితః । తత్సూక్తిసప్తకమిషాదవతీర్య పునాతి సప్తధా లోకమిమమ్ ॥ ౪ ॥— వేదాన్తసారో వేదాన్తదీపో వేదార్థసఙ్గ్రహః । గద్యగీతాభాష్యసూత్రభాష్యనిత్యక్రమా ఇతి ॥ ౫ ॥— శ్రీభాష్యకారకురుకేశ్వరవిష్ణుచిత్తాచార్యక్రమేణ వరదార్యముఖాః పురా తే । తా మద్భకా అపి హృదైవ దధుశ్చ తేషాం శిష్యాః పరేఽపి సుగభీరనిగూఢభావాః ॥ ౬ ॥— తదానీం శ్రీవ్యాసభట్టగురువరపౌత్రః శ్రీమాన్ సుదర్శనార్యోఽభియయా । సచ్ఛాత్రైర్బహుభిస్సహ వరదగురుం శ్రీయతీన్ద్రపదమధిగస్తుమ్ ॥ ౭ ॥— గమ్భీరం బహుభావగర్భమమలం తద్గ్రన్థం హృదా నతు ముసూక్తం స్వం భవితే హ కోఽపి వికలాస్స్యస్తేన చార్థాః క్రమాత్ । తస్మాల్లేఖయితాస్మ్య నేన నిఖిలం భావం స్వమిత్యాదరాద్వ్యాచఖ్యౌ వరదం ప్రపిశ్యయతిరాట్తస్మై ముహుశ్శ్రుత్వా తే ॥ ౮ ॥— ఏవం యతీన్ద్రవరదార్యముఖాచ్ఛ్రుత్వా చతుర్వింశతివారమర్థాన్ । సుదర్శనార్యస్తదనుజ్ఞయైవ బహూన్ లిలేఖానుగమయ్య సర్వాన్ ॥ ౯ ॥— శ్రుతప్రకాశికాఖ్యాస్తా గ్రన్థానాం యతిభూపతేః । టీకాశ్శ్రుత్వా ముదా రఙ్గే వ్యాసం సదసి తం జగౌ ॥ ౧౦ ॥— శ్రీరఙ్గే నగరే ధరాజకహతే నష్టేషు సైద్ధాన్తిక గ్రన్థేష్వవ్యఖిలేషు ఘోరమయుతే శ్రీవైష్ణవానాం హతే । ఆచ్ఛాద్య స్వతనుం శవైశ్చ తదథ స్సం వేశ్య తత్పుస్తకం శ్రీవేదాన్తగురూరరక్షత తతస్సంచారయామాస తాః ॥ ౧౧ ॥— లోకోజ్జీవనహేతవే యతిపతిః కారుణ్యవారాంనిధిః పుత్రార్థాయ మహార్థరత్ననిచయం తాతో యథాయం న్యధాత్ । శ్రీభాష్యాదిషు తం గభీరనిహితం పీఠేఽలభే చాలభే భక్షార్థప్రదదామి మాదృగపి హి వ్యాసార్యసూక్త్యఞ్జనాత్ ॥ ౧౨ ॥— అపి జీవేదపీత్వాపి స్తనం మాతుస్తనంధయః । నత్వపీత్వైవ వేదాన్తీ వ్యాసాచార్యవచస్సుధామ్ ॥ ౧౩ ॥— కిం బహునా ॥ ఉత్ప్రేక్ష్య యః కశ్చన కం చ వార్థం క్వచిత్కదాచిన్మనుతే నవీనమ్ । తం కల్పకం మన్యమపేతగర్వం వ్యాసార్యసూక్తిర్వితనోతి సద్యః ॥ ౧౪ ॥— ఏనాం వేదాన్తజీవాతుం ప్రాప్య స్తద్బోధునా । బహ్వర్థా విపులా చేతి నాలిఖన్నాపఠన్నపి ॥ ౧౫ ॥— కిం తు వ్యాసార్యసూక్త్యేకదేశలేశానువాదకైః । గ్రన్థైరాధునికైః పూర్ణం మన్యాః కతికతాం యయుః ॥ ౧౬ ॥— గ్రన్థాళవః కేచిదిహ వ్యాససూత్రావధిం చతుస్సూత్ర్యవధిం పరేతు । ఆద్యపాదావధి కేన గృష్ణాన్నాన్తం పతన్త్యశ్చ్యహో స్థితినో వా ॥ ౧౭ ॥— ఇత్యేవాద్య జనే విలేఖనముఖవ్యాపారభారాలసే బాణశ్రీముఖమూషజోపవికలేష్వాద్యేషుకోశేషు చ । సిద్ధాన్తక్రశిమాతిశఙ్కియతిరాట్సఙ్కల్పకల్పాఙ్కురః సిద్ధాన్తర్థిఫలీదధారభవుకం చెంగల్వరాయప్రభుః ॥ ౧౮ ॥— సోఽంశః శ్రీపెరుమాళ్ల నాయకమణేః శ్రీదేవయానామ్బికాగర్భాకాశవివృద్ధమూర్తిరుదయన్స్వాన్యస్వపాయాహ్వయమ్ । వహ్నిర్తుత్రకులం ప్రకాశ్య శతజిత్పాదామ్బుజం రఙ్జయన్ తన్నాథాశతగాయనేనవ వృద్ధేబాల్యాదినవోద్భవః ॥ ౧౯ ॥— తతశ్చ ॥ శ్రీరఙ్గస్థితచక్రవర్తిగురుణా సద్వైష్ణవత్వం గతో దివ్యైరద్గునసారథిం తిరువలిక్కేణిశ్వరం ప్రీణయన్ । కైఙ్కర్యైర్వివిధైర్యతీశ్వరమపి శ్రీభూతపుర్యాం స్థితం శ్రీమద్భాగవతాన్గురూంశ్చ జ

యతిశ్రీచెన్నపుర్యామయమ్॥ ౨౦॥— కించ శ్రీమచ్ఛేషగిరిశిరోభూషణం సేవితుం యో సంప్రాప్తాన్ ప్రాంత్సుఖయితుమహో పూర్ణసర్వోపచారం। కాఞ్చ్యాం సత్రం స్థిరతరమవస్థాప్య చెంగల్వరాయః శ్రీమాన్ దైవేశ్వరమహారహః ప్రీణయత్యన్నదానాత్॥ ౨౧॥— దుర్భిక్షే బహుళం జనేన్నవిధురే హాహాకృతే ధావతి శ్రేయోన్నం ఘృతసూపశాకదధిమచ్చాపి ప్రభూతం ప్రాప్తిమం। వృష్ట్వేవాభ్రమహో అహో అలమలంభూతేన్వహోమద్దితాత్యన్నే ప్రాపజనెన్నదానబిరుదం చెంగల్వరాయప్రభుః॥ ౨౨॥— ఏనం భాగవతప్రపన్నశిఖరం శ్రీవైష్ణవాగ్రేసరం దాన్తం కారుణికం గభీరమధురోదారస్వభావార్ణవం। సద్భిః లంశరణాగతాశ్రితజనత్రాణాభిమానోర్జితం లబ్ధ్వా భాష్యకృదధ్యవైత్సుఫలితం సజ్కల్పకల్పద్రుమమ్॥ ౨౩॥— తతస్స్వప్నే తస్మై యతిపతిరుదారాంబహుఫణావిశాలాస్యాం దివ్యాం శతమఖమణిశ్యామలదృశం। శశజ్ఞాభామాద్యాం యతిగృహిబహుచ్ఛాత్రమహితాం ప్రదర్శ్య స్వాం మూర్తిం తమిదమవదత్పూర్ణకృపయా॥ ౨౪॥— ఏహి వత్సైహమగ్నోస్త్యాం మత్సిద్ధాన్తవివర్ధకః। వసమద్భాష్యనిరతస్తత్తైస్త్రేయోభవిష్యతి॥ ౨౫॥— చెంగల్వరాయ నాయక ఇత్యాజ్ఞప్తో థ దణ్డవన్నత్వా। ఉత్థాయ సాఞ్జలిస్సగాని విశ్యైతత్పదసితత్త్రణాప్పుబుధే॥ ౨౬॥— అథస్మారం స్మారం పులకితశరీరో యతిపతేర్మహుర్దివ్యం రూపం తదనువిహితం శాసనమపి। విధిత్సైవం కర్తుం ప్రణిహితమనా నాయకమణిస్తదర్థం తద్గ్రంథాన్ ప్రియమరయితు మైచ్ఛత్సుఖలాః॥ ౨౭॥— శాలాం ముద్రాక్షరాణాం విదధదథచ వేదాన్తవిద్యావిలాసాభిఖ్యాం సజ్కల్ప్యతస్యాః ఫలమపి భగవద్భాష్యకృత్ప్రీణనార్థం। తస్యాం సంముద్రణాద్యానపి నిగమశిరశ్శాస్త్రకోశాననేకాన్నానాదైర్యేషాం విశుద్ధ్యై పటుమపి విదుషః సప్రభుర్న్యక్తతేస్మ॥ ౨౮॥— శేషార్యం వటుపూర్ణవంశజలధేశ్శీతాంశుమస్మద్గురుం మామానేతుమథ ప్రభుస్తిరుపతిప్రఖ్యాం పురీం ప్రైషయత్। ఉక్త్వా వృత్తమశేషమేనమమునా కార్యేత్ర శిష్టోపి తన్మన్యేహం బిసతంతునామదకలస్యారేభరాడ్బన్ధనమ్॥ ౨౯॥— ఏవం వ్యజ్ఞాపయమపి గురుం యత్ర సంశేరతే వై పూర్వే విజ్ఞా అపి యతిపతివ్యాసవర్యోక్తిజాలే। భిన్నైః పాఠైర్గహనబహులే తస్య సంశోధనే హో అజ్ఞం మామాదిశతనుకథం ఖడ్గధారావలేహి॥ ౩౦॥— తదానీం॥ ఆహవకుళాభరణరామానుజ యతిరాడ్యతీన్ద్రసిమ్హాసనగః। స్వప్నే మాం మాశజ్కీర్వ్యాహేత్యవం కురు యతీన్ద్రకైజ్కర్యమిదమ్॥ ౩౧॥— అథాహం సమభ్యేత్య చెంగల్వరాయప్రభుం తేన సమ్మాన్య కార్యాధికారే। నియుక్తః పృథఙ్మాతృకాన్ పఞ్చకోశాన్ యథామత్యవష్టభ్య పాఠాన్విశోధ్య॥ ౩౨॥— సంవాదోద్ధృతి సూక్తిమద్గ్రప్రకరణసరసంస్థాపయన్ పాఠభేదే శ్రుత్యన్యగ్రన్థసూత్రస్మృతివచన పదచ్ఛేదవాక్యాన్వయాదేః। అన్యవ్యాఖ్యానిరాసాధికరణగుణముఖ్యాఖ్యసూత్రాదిసజ్ఖ్యా ప్రాక్పత్త్రైతద్భిదాదేః స్ఫుటమవగతయెజ్ఞాపకాం కాన్నివేశ్య॥ ౩౩॥— అస్యోపజ్ఞం యథాస్మద్గురువచనమపి ద్విత్రిరర్థాన్విచిన్త్య శ్రీభాష్యం ముద్రితం శ్రీయతితిలకముఖాచార్యకైజ్కర్యసిద్ధ్యై। సవ్యాసాచార్యటీకం తిరుపతినగరీగోపుర శ్రీనివాసే నేదం చెంగల్వరాయప్రభునియమనతస్స్యాదిహాచన్ద్రతారమ్॥ ౩౪॥— ఏవం స్వాప్నికశాసనాద్యతిపతేశ్చెంగల్వరాయప్రభోస్స్వప్నే చ మహోయతీశ్వరగిరా చాస్మద్గురోశ్శాసనాత్। కర్తుః కారయితుశ్చ సాహసమిదం వృత్తం తు మత్వాం బుధా భాష్యం భాష్యకృదీశ్వరశ్చ గురవః ప్రాంచశ్చ తేభ్యో నమః॥ ౩౫॥ ....

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

తత్ర తత్ర శాస్త్రార్థసంగ్రహత్వాయ అధికరణార్థాస్సంక్షేపేణోపన్యస్యన్తే.

శ్రియఃపతిః పరమకారుణికో భగవాన్ సర్వేషాం పురుషాణాముపాదిత్సితజిహాసితేష్టానిష్టతత్సాధనానాం త్యాజ్యోపాదేయవిభాగార్థం *అనాది
తమస్సఞ్ఛన్నవివేకస్తిమితమానసం ప్రదీప మివ కారుణికో దదాతీత్యుక్తరీత్యా వేదాన్తాఖ్యప్రమాణం ప్రదాయాంబుజాసనాదిముఖేన తద్విషయజ్ఞాన
చోదపాదయత్. తచ్చ *నారాయణాత్సముత్పన్నం జ్ఞానం సంస్కృతయుగే స్థితమిత్యుక్తరీత్యా కృతయుగే తద్ధి నావిద్రుతం. అనన్తరం త్రేతాయాం *కించిత్తద్వ్యస్తతాం గత
త్రేతాయుగే ద్వాపరేఽఖిలమిత్యుక్తరీత్యా ఖిలేషు *సత్త్వోద్రిక్తబుద్ధయో దేవా బ్రహ్మరుద్రపురస్సరాః। శరణ్యం శరణం జగ్ముర్నారాయణమనామయ
తైర్విజ్ఞాపితకార్యస్తు భగవాన్ పురుషోత్తమః। అవతీర్ణో మహాయోగీ సత్యవత్యాం పరాశరాత్। ఉత్సన్నాన్ భగవాన్ వేదానుజ్జహార హరిస్స్వయం। చ
తుర్ధా వ్యభజత్తాంశ్చ చతుర్వింశతిధా పునః। శతధా చైకధా చైవ తథైవ చ సహస్రధా। కృష్ణో ద్వాదశధా చైవ పునస్తస్యార్థవిత్తయే। చకార బ్రహ్మసూత్రా
ణి యేషాం సూత్రత్వమఞ్జసా ఇత్యుక్తరీత్యా సత్త్వజ్ఞానైః బ్రహ్మరుద్రాదిభిరర్థితో భగవాన్ వ్యాసరూపేణావతీర్య వేదాన్ వ్యస్తతాన్ విభజ్య తదర్థజ్ఞా
యసూత్రాణి ప్రణయిష్యన్ పూర్వభాగస్య విచార్యార్థం స్వశిష్యేణ జైమినినా సూత్రాణాం ప్రణీతత్వాత్ తదుపజీవ్యత్వాదుత్తరభాగస్య విచార్యార్థం బ్రహ్మ
సూత్రాణి స్వయమేవ చకార. ఏవం చ *అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసేత్యారభ్య *అనావృత్తిశ్శబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దాదిత్యన్తం సాఙ్గస్వాధ్యాయాధిగతవేదార్థ
ప్రతిపాదకవ్యాఖ్యానరూపమేకం శాస్త్రం. ఉక్తం చ వృత్తికృతా బోధాయనేన *సంహితమేతచ్ఛారీరకం జైమినీయేన షోడశలక్షణేనేతి శాస్త్రైకత్వసిద్ధిః
తత్ర జైమినీయేన పూర్వభాగస్య స్వర్గాద్యైహికాముష్మికఫలసాధనం ధర్మో నిరూప్యతే. తత్ర ప్రథమేఽధ్యాయే వేదస్య విధ్యర్థవాదమన్త్రనామ
ధేయాత్మకస్య ప్రవర్తననివర్తనప్రాశస్త్యజ్ఞాపనానుష్ఠేయార్థప్రకాశనధర్మస్వరూపావచ్ఛేదముఖేన ధర్మే ప్రామాణ్యం నిరూపితం. ద్వితీయే శబ్దాన్తరాభ్యా
ససంఖ్యాగుణప్రక్రియానామధేయభేదాత్కర్మభేదో నిరూపితః. తృతీయే శ్రుతిలిఙ్గాదిభిశ్శేషవిచారితం. చతుర్థే క్రత్వర్థపురుషార్థనిరూపణపూర్వకః
ప్రయోగో నిరూపితః. పఞ్చమే శ్రుత్యాదిభిః క్రమో నిరూపితః. షష్ఠేఽధికారః. సప్తమే సామాన్యాతిదేశః. అష్టమే విశేషాతిదేశః. నవమ ఊహః. ద
శమే బాధః. ఏకాదశే తన్త్రం. ద్వాదశే ప్రసఙ్గః. తతః పరమధ్యాయచతుష్టయేన సఙ్కర్షసంజ్ఞికేన దేవతాస్వరూపం నిరూపితం. ఏవం జైమినీయేన ధ
ర్మభాగప్రతిపాద్యం కర్మ నిరూపితం. తతశ్శారీరకేణాధ్యాయచతుష్టయేనోత్తరభాగప్రతిపాద్యం బ్రహ్మ నిరూప్యతే. తత్ర పూర్వద్వికేన చేతనాచేతన
లక్షణాఽఖిలజగదేకకారణం బ్రహ్మస్వరూపం నిరూప్యతే. ఉత్తరద్వికేన సోపాసనం ఫలం నిరూప్యతే. తత్ర సమన్వయాఖ్యే ప్రథమేఽధ్యాయే వా
తాత్పర్యపర్యాలోచనయా బ్రహ్మణః కారణత్వం నిరూప్యతే. తత్ర అయోగవ్యవచ్ఛేదార్థే ప్రథమపాదే బ్రహ్మకారణత్వే వేదసమన్వయః. తత్ర ప్ర
థమం చతుస్సూత్ర్యా శాస్త్రస్యానారమ్భణీయత్వశఙ్కా నిరాక్రియతే. తత్ర జిజ్ఞాసాధికరణే ప్రథమమవ్యుత్పన్నవ్యవహారాదస్య సంసిద్ధవ్యుత్పత్త్యసమ్భవాత్
వ్యవహారే చ కార్యపరతయైవ వ్యుత్పత్తేః సర్వశబ్దానాం కార్యార్థబోధకతయా సిద్ధవస్తుబోధనాసమ్భవాత్ సిద్ధరూపే బ్రహ్మణి వేదాన్తానాం ప్రామాణ్యా
నాస్తీత్యప్రామాణికమిదం బ్రహ్మవిచారరూపం శాస్త్రమనారమ్భణీయమిత్యాశఙ్క్య- అమ్బాదిశబ్దానాముపలబ్ధశక్తిపూర్వకబాలప్రయోగేణ సిద్ధ
వ్యుత్పత్తిసమ్భవాత్ వృద్ధవ్యవహారాదస్య త్రాపి శబ్దానాం వ్యుత్పత్తిసమ్భవాత్, పితా తే సుఖమాస్త ఇత్యాది వృద్ధవ్యవహారే చ సిద్ధవ్యుత్పత్తిసమ్భవా
చ్ఛబ్దానాం సిద్ధవస్తుబోధనసామర్థ్యాద్వేదాన్తవాక్యానాం సిద్ధరూపే బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యమస్తీతి తద్విచారరూపం శాస్త్రమారమ్భణీయమిత్యుక్తం.—
యద్యపి శబ్దానాం పరినిష్పన్నవస్తుబోధనశక్తిరస్తి- తథాపి లక్షణతః ప్రతిపన్నస్యైవ శబ్దబోధ్యత్వాత్, విశేషణానాం విశేష్యభేదకత్వేన జన్మాదీనాం
విశేషణతయా బ్రహ్మలక్షణత్వాసమ్భవాత్, పూర్వప్రతిపన్నాకారాన్తరాసమ్భవేన తేషాముపలక్షణతయాప్యసమ్భవాత్ న బ్రహ్మ వేదా
న్తవేద్యమిత్యాశఙ్క్య- అవిరుద్ధవిశేషణానాం విశేష్యభేదకత్వేన, సార్వజ్ఞ్యాదేః పూర్వప్రతిపన్నాకారాన్తరస్య సమ్భవేన, జన్మాదీనాం విశేషణత
యోపలక్షణతయా చ బ్రహ్మలక్షణత్వసమ్భవేన బ్రహ్మ వేదాన్తవేద్యమిత్యుక్తం ద్వితీయే జన్మాద్యధికరణే.——తృతీయే శాస్త్రయోనిత్వాధికరణే- యద్య
పి బ్రహ్మలక్షణతః ప్రతిపత్తుం శక్యం- తథాపి కారణభూతస్య బ్రహ్మణః అనుమానవేద్యత్వేన, ప్రమాణాన్తరాగోచరస్యైవ శాస్త్రవేద్యత్వేన, బ్రహ్మ న
వేదాన్తవేద్యమిత్యాశఙ్క్య- సామాన్యతో దృష్టానుమానస్య జీవవిలక్షణవిషయత్వాభావేన బ్రహ్మణః ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వేన బ్రహ్మ వేదాన్తవేద్యమి
త్యుక్తం.— చతుర్థే సమన్వయాధికరణే- యద్యపి ప్రమాణాన్తరాగోచరం బ్రహ్మ- తథాపి బ్రహ్మణః ప్రవృత్తినివృత్తిరూపత్వాభావేన ప్రయోజనరూ
పత్వాభావాత్ శాస్త్రప్రమాణకత్వం న సమ్భవతీత్యాశఙ్క్య- సిద్ధరూపస్యాప్యనవధికాతిశయానన్దరూపతయా నిరతిశయపురుషార్థత్వాత్ బ్రహ్మణ
శ్శాస్త్రప్రమాణకత్వం సమ్భవతీత్యుక్తం.——ఏవం చతుస్సూత్ర్యా వేదాన్తవాక్యానాం బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యసమర్థనరూపం పరీక్షణీయస్థాపనం
తత్పరికరస్థాపనం చ కృతం- అథ ప్రమేయవిశేషపరీక్షా క్రియతే. ఈక్షత్యధికరణే *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యత్ర సచ్ఛబ్దవాచ్యస్యేదంశబ్దవాచ్యా
చేతనం ప్రతి కారణత్వేన కారణస్య చ కార్యసాజాత్యావశ్యంభావాదచేతనం ప్రధానమేవ సచ్ఛబ్దప్రతిపాద్యం కారణమిత్యాశఙ్క్య- ఈక్షతిశ్రవ
ణాత్, చిదచిచ్ఛరీరకస్య పరస్య సర్వసాలక్షణ్యసమ్భవాత్ సచ్ఛబ్దవాచ్యః పరమాత్మేత్యుక్తం.—— ఆనన్దమయాధికరణే *తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞా
నమయాదన్యోఽన్తర ఆత్మాఽఽనన్దమయ ఇత్యత్ర ఆనన్దమయః ప్రత్యగాత్మా- *శారీర ఇతి జీవాసాధారణశరీరసమ్బన్ధశ్రవణాదిత్యాశఙ్క్య- నిరతిశయదశా

శరస్యాఽభ్యస్యస్వరూపానన్తరయోగాత్, పరమాత్మని చిదచిద్వస్తుశరీరతయా శారీరత్వసమ్భవాచ్చానన్దమయః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్.——అన్తరధికరణే-యద్యపి శరీరమాత్రేణ సమ్బన్ధమాత్రం పరమాత్మని సమ్భవతి - తథాపి కరచరణాదియుక్తశరీరవిశేషేణ ఉపకరణోపకరణిభావలక్షణసమ్బన్ధస్య జీవాసాధారణత్వాత్, అన్తరాదిత్యవిద్యాయాం *హిరణ్యశ్మశ్రురిత్యాదినా శరీరవిశేషసమ్బన్ధశ్రవణాచ్చ ఆదిత్యమణ్డలాన్తర్వర్తినో జీవత్వావగమాత్, *స యశ్చాయం పురుషే యశ్చాసావాదిత్యే స ఏక ఇత్యానన్దమయస్యాదిత్యమణ్డలాన్తర్వర్తిన ఐక్యత్వావగమాత్, ఆనన్దమయో జీవ ఏవేత్యాశఙ్క్య - అన్తరాదిత్యవిద్యాయామేవ అపహతపాప్మత్వాదీనాం జీవేష్వసమ్భావితధర్మాణాం శ్రవణాత్, పరమాత్మనోఽపి కరచరణాదియుక్తాప్రాకృతనిత్యవిగ్రహసద్భావాచ్చ ఆదిత్యమణ్డలాన్తర్వర్తీ పరమాత్మేత్యానన్దమయోఽపి తదభిన్నః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్.——ఆకాశాధికరణే *సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇత్యాకాశశబ్దేనాభిధానాదాకాశ ఏవ కారణమిత్యాశఙ్క్య - సర్వాణి భూతానీతి సర్వశబ్దవాచ్యచేతనాచేతనాత్మకప్రపఞ్చం ప్రత్యాకాశస్య కారణత్వాసమ్భవాత్, ఆసమన్తాత్కాశత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా ఆకాశశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వోపపత్తేః, ఆకాశశబ్దవాచ్యః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్.——ప్రాణాధికరణే కృత్స్నస్య భూతజాతస్య ప్రాణాయత్తస్థితికత్వేన ప్రసిద్ధః ప్రాణో జగత్కారణమిత్యాశఙ్క్య - శిలాకాష్ఠాదిషు చేతనస్వరూపే చాసమ్భవాత్, ప్రాణయతీతి వ్యుత్పత్త్యా బ్రహ్మణః ప్రాణం ప్రత్యపి ప్రాణత్వేన, తదసాధారణనిఖిలజగత్ప్రవేశనిష్క్రమణలిఙ్గాచ్చ ప్రాణశబ్దవాచ్యః పరమాత్మేత్యుక్తమ్——జ్యోతిరధికరణే *అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యత ఇతి వాక్యే జ్యోతిశ్శబ్దశ్రవణాత్, స్వవాక్యే విరోధిలిఙ్గాభావాచ్చ ప్రసిద్ధజ్యోతిరేవ కారణమిత్యాశఙ్క్య - స్వవాక్యే విరోధిలిఙ్గాభావేఽపి పూర్వవాక్యే సర్వభూతపాదత్వరూపవిరోధిలిఙ్గశ్రవణాత్ జ్యోతిశ్శబ్దవాచ్యః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్.——ఇన్ద్రప్రాణాధికరణే *ప్రతర్దనో హ వై దైవోదాసిరితి వాక్యే *మాముపాస్స్వేతి హితతమోపాసనకర్మతయా ఇన్ద్రస్యైవోపదేశాత్, ఉపక్రమ ఏవ త్వాష్ట్రహననరూపలిఙ్గదర్శనాచ్చ హితతమోపాసనకర్మతయోక్తః ప్రసిద్ధేన్ద్ర ఏవేత్యాశఙ్క్య - బహుషు వాక్యేషు పరమాత్మలిఙ్గదర్శనాత్, స్తుతివాక్యాపేక్షయోపక్రమస్య దుర్బలత్వాచ్చ ఇన్ద్రశబ్దనిర్దిష్ట ఇన్ద్రశరీరకః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్.——

ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ప్రథమపాదః. ....

ఏవం ప్రథమపాదే చిదచిద్విలక్షణకారణాత్స్వరూపాయోగవ్యవచ్ఛేదః కృతః. అథ త్రిపాద్యామన్యయోగవ్యవచ్ఛేదః క్రియతే. తత్ర అస్పష్టజీవాదిలిఙ్గకపాదే ద్వితీయే సర్వత్ర ప్రసిద్ధ్యధికరణే *సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేతి వాక్యే సర్వమిదం బ్రహ్మేతి చతుర్ముఖాదిస్థావరాన్తసర్వతాదాత్మ్యోపదేశాచ్చతుర్ముఖాదితాదాత్మ్యస్య జీవేష్వపి సమ్భవాత్, బ్రహ్మశబ్దనిర్దిష్టో జీవ ఏవేత్యాశఙ్క్య - *తజ్జలానితి హేతుతయా జన్మాదీనాం ప్రసిద్ధవదుపదేశాత్, తేషాం చ పరమాత్మసమ్బన్ధితయా ప్రసిద్ధేః, సర్వశరీరకస్య పరస్య సర్వతాదాత్మ్యోపపత్తేశ్చ బ్రహ్మశబ్దనిర్దిష్టః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్.——అత్త్రధికరణే *యస్య బ్రహ్మ చ క్షత్త్రం చోభే భవత ఓదన ఇత్యాదివాక్యే కర్మనిమిత్తభోక్తృత్వశ్రవణాదత్తా జీవ ఏవేత్యాశఙ్క్య - మృత్యూపసేచనత్వసామర్థ్యసిద్ధచరాచరాదనస్య జగదుపసంహారరూపత్వాత్, తస్య చ పరమాత్మాసాధారణత్వాదత్తా పరమాత్మేత్యుక్తమ్.——అన్తరాధికరణే *య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యత ఇత్యాదివాక్యే చక్షుష్యవస్థితస్య ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాత్, తత్ప్రసిద్ధేశ్చ ప్రత్యక్షయుక్త్యాగమైః ప్రతిబిమ్బజీవాదిత్యాదిషూపపత్తేః, అక్షిపురుషస్తేష్వన్యతమ ఇత్యాశఙ్క్య - సంయద్వామత్వాదీనాం పరమాత్మన్యేవోపపత్తేః, తస్య చ చక్షుష్యవస్థానస్య *యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్నిత్యాదిషు ప్రసిద్ధత్వాత్, అక్షిపురుషః పరమాత్మేత్యుక్తమ్.——అన్తర్యామ్యధికరణే *యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్నిత్యాదివాక్యోక్తోఽన్తర్యామీ *ద్రష్టా శ్రోతేతి వాక్యే కరణాయత్తజ్ఞానత్వావగమాద్వాక్యశేషయుక్త్యా జీవ ఏవేత్యాశఙ్క్య - ఏతస్మిన్నేవ వాక్యే సర్వనియమనస్య పరమాత్మధర్మస్య వ్యపదేశాత్, ద్రష్ట్రాదిశబ్దానాం రూపాదిసాక్షాత్కారపరతయా తేషాం పరమాత్మన్యుపపత్తేశ్చ అన్తర్యామీ పరమాత్మేత్యుక్తమ్.——అదృశ్యత్వాదిగుణకాధికరణే *అథ పరా యయా తదక్షరమధిగమ్యత ఇత్యాదివాక్యే *అద్రేశ్యమిత్యాదినా నిషిధ్యమానస్య పృథివ్యాద్యచేతనగతదృశ్యత్వాదేః పృథివ్యాదిసజాతీయసూక్ష్మత్వాదుపస్థాపకత్వాదక్షరం ప్రధానం, అక్షరాత్పరతః పరశ్చ జీవ, ఇత్యాశఙ్క్య - సర్వజ్ఞత్వాదీనాం పరమాత్మధర్మాణాం ప్రతిపాదనాదక్షరః పరమాత్మా, *అక్షరాత్పరతః పర ఇతి-అక్షరాదవ్యక్తాత్పరో యః ప్రత్యగాత్మా-తస్మాదపి పరః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్.——వైశ్వానరాధికరణే *ఆత్మానమేవేమం వైశ్వానరమిత్యాదివాక్యే వైశ్వానరశబ్దస్య జాఠరభూతతృతీయదేవతాపరమాత్మస్వవిశేషేణ ప్రయోగదర్శనాత్పరమాత్మత్వనిర్ణయ ఇత్యాశఙ్క్య - సాధారణస్య వైశ్వానరశబ్దస్య ద్యుమూర్ధత్వాదిభిః పరమాత్మలిఙ్గైర్విశేష్యమాణత్వాత్పరమాత్మేతి శబ్దనిర్ణయ ఇతి సిద్ధాన్తితమ్.——

ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః. ....

ఏవమస్పష్టజీవాదిలిఙ్గకాని వాక్యాని నిరూపితాని. తృతీయే స్పష్టజీవాదిలిఙ్గకపాదే ద్యుభ్వాద్యధికరణే *యస్మిన్ద్యౌరిత్యాదివాక్యే *సంహతా యత్ర నాడ్య ఇతి నాడీసమ్బన్ధశ్రవణాద్ద్యుభ్వాద్యాయతనం జీవ ఇత్యాశఙ్క్య - *అమృతస్యైష సేతురిత్యమృతోపాయస్య సేతుత్వస్య పరమాత్మాసాధారణస్య శ్రవణాత్, హృదయద్వారా నాడీసమ్బన్ధస్య పరమాత్మన్యుపపత్తేశ్చ ద్యుభ్వాద్యాయతనం పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్.——భూమాధికరణే *తరతి శోకమాత్మవిదితి ప్రక్రాన్తస్యాత్మోపదేశస్య ప్రాణపర్యవసాయిత్వాత్, ప్రాణాదూర్ధ్వం చ *అస్తి భగవః ప్రాణాద్భూయ ఇత్యాదిప్రశ్నప్రతివచనాభావేన ప్రకరణస్యావిచ్ఛిన్నత్వాత్, ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః ప్రత్యగాత్మైవ *యత్ర నాన్యత్పశ్యతీత్యాదివాక్యే భూమశబ్దనిర్దిష్ట ఇత్యాశఙ్క్య - *ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యేనాతివదతీతి ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టాత్ప్రత్యగాత్మనోఽపి సత్యశబ్దవాచ్యస్య భూమ్నోఽధికతయా నిర్దేశాద్భూమా పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్.—— అక్షరా

అధికరణార్థసఙ్గ్రహః.

ధికరణే * ఏతద్వై తదక్షరమిత్యాదివాక్యే అక్షరశబ్దస్య ప్రధానే జీవే చ ప్రయోగదర్శనాదక్షరశబ్దవాచ్యేతయోరన్యతర ఇత్యాశఙ్కాయ - కాలత్రయ వర్తివికారాశ్రయస్యాకాశశబ్దవాచ్యస్య ప్రధానస్యాప్యాధారతయా నిర్దిష్టమక్షరం పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితం.—— ఈక్షతికర్మాధికరణే * యః పునరేతం త్రిమాత్రేణోమిత్యనేనైవాక్షరేణ పరమపురుషమభిధ్యాయీతేత్యాదివాక్యే * పరాత్పరం పురిశయం పురుషమీక్షత ఇతీక్షతి కర్మతయా నిర్దిష్టః పురుషః - ద్విమాత్రముపాసీనస్యాన్తరిక్షలోకప్రాప్తిమభిధాయ త్రిమాత్రముపాసీనస్య ప్రాప్యతయోక్తస్య బ్రహ్మలోకస్య అన్తరిక్షలోకాపేక్షయా పరత్వేన చతుర్ముఖలోకత్వాచ్చతుర్ముఖ ఇత్యాశఙ్కాయ * యత్తచ్ఛాన్తమజరమమృతమిత్యాదినా ఈక్షతికర్మణః పరమాత్మత్వేన వ్యపదేశాత్, పరమవ్యోమ్నా వ్యన్తరితత్పరత్వసమ్భవాచ్చ పరమాత్మేత్యుక్తమ్.—— దహరాధికరణే * దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశ ఇత్యాదివాక్యే ఆకాశశబ్దస్య భూతాకాశే ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాదన్వేష్టవ్యాన్తరాభావాచ్చ దహరాకాశో భూతాకాశ ఇత్యాశఙ్కాయ - ఉత్తరవాక్యే దహరాకాశసమ్బన్ధితయాఽపహతపాప్మత్వాది ప్రతిపాదనాత్, తేషామేవాన్వేష్టవ్యత్వాచ్చ దహరాకాశః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితం.—— ప్రమితాధికరణే అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుష ఇత్యాదివాక్యేఽఙ్గుష్ఠమాత్రత్వశ్రవణాత్ * అఙ్గుష్ఠమాత్రో రవితుల్యరూప ఇత్యాదిషు జీవస్యాఙ్గుష్ఠమాత్రత్వశ్రవణాత్, అఙ్గుష్ఠప్రమితో జీవ ఇత్యాశఙ్కాయ - * ఈశానో భూతభవ్యస్యేతి భూతభవ్యేశానత్వశ్రవణాత్, * అఙ్గుష్ఠప్రమితత్వస్య హృదయోపాధికస్య పరమాత్మన్యుపపత్తేః, అఙ్గుష్ఠమాత్రః పరమాత్మేత్యుక్తమ్.—— దేవతాధికరణే దేవాదీనాం నిర్దుఃఖానాం అశరీరత్వేన అర్థిత్వసామర్థ్యయోరభావేన బ్రహ్మవిద్యాయామధికారో నాస్తీత్యాశఙ్కాయ - సృష్టిప్రకరణేషు ఉపాసనప్రకరణేషు చార్థవాదేషు శరీరప్రతిపాదనాత్ తాపత్రయాభిభూతత్వాచ్చ అర్థిత్వసామర్థ్యయోస్సమ్భవాత్ తేషామప్యధికారోఽస్తీతి సిద్ధాన్తితం.—— మధ్వధికరణే వస్వాదీన్ ప్రతి వస్వాదీనాముపాస్యత్వాయోగాత్ మధ్వాదివిద్యాసు వస్వాదీనామనధికార ఇత్యాశఙ్కాయ - వస్వాదిశరీరక బ్రహ్మణ ఏవోపాస్యత్వాత్, కల్పాన్తరే వస్వాదిత్వస్య ప్రాప్యత్వసమ్భవాచ్చ మధ్వాదివిద్యాసు వస్వాదీనామధికారోఽస్తీతి సిద్ధాన్తితం.—— అపశూద్రాధికరణే శ్రిత్వేణ జానశ్రుతిం శూద్రేత్యామన్త్ర్య తస్మై బ్రహ్మవిద్యాయా ఉపదిష్టత్వాచ్ఛూద్రాదీనామపి బ్రహ్మవిద్యాయామధికారోఽస్తీత్యాశఙ్కాయ - శూద్రశబ్దస్య శోచితృవాచకత్వాచ్ఛూద్రాదీనామధ్యయననిషేధేన సామర్థ్యాభావాచ్చ న శూద్రాదీనామధికార ఇత్యుక్తమ్. అర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాధికరణే * ఆకాశో హ వై నామరూపయోర్నిర్వహితేత్యాదివాక్యే ఆకాశశబ్దనిర్దిష్టో ముక్తాత్మా - * అశ్వ ఇవ రోమాణీత్యనన్తరవాక్యే ముక్తస్య ప్రకృతత్వాదిత్యాశఙ్కాయ - * నామరూపయోర్నిర్వహితేతి నామరూపనిర్వోఢృత్వస్య పరమాత్మాసాధారణస్య శ్రవణాత్, * బ్రహ్మలోకమభిసమ్భవామీతి పరమాత్మనోఽప్యనన్తర ప్రకృతత్వాచ్చాకాశః పరమాత్మేతి రాద్ధాన్తితమ్.—— ప్రథమాధ్యాయస్య తృతీయపాదః. ……………………………………

ఏవం స్పష్టజీవాదిలిఙ్గకాని వాక్యాని నిరూపితాని. చతుర్థే స్పష్టతరజీవాదిలిఙ్గకపాదే ఆనుమానికాధికరణే * ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా అర్థేభ్యశ్చ పరం మన ఇత్యాదివాక్యే * మహతః పరమవ్యక్తమవ్యక్తాత్పురుషః పర ఇతి తన్త్రసిద్ధప్రక్రియా ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ తన్త్రసిద్ధమబ్రహ్మాత్మకమవ్యక్తశబ్దవాచ్యం ప్రధానమిత్యాశఙ్కాయ - * ఆత్మానం రథినం విద్ధీత్యాదినా రథిరథాదిభావేన రూపితాత్మశరీరాదిషు రథత్వేన రూపితస్య శరీరస్యేహ అవ్యక్తశబ్దేన గ్రహణాన్నాబ్రహ్మాత్మకం ప్రధానమభిధీయత ఇతి సిద్ధాన్తితం.—— చమసాధికరణే * అజామేకామిత్యాదివాక్యే * ప్రజాస్సృజమానామితి స్వాతన్త్ర్యేణ స్రష్టృత్వాది ప్రతీతేరజాశబ్దేనాబ్రహ్మాత్మికా ప్రకృతిరభిధీయత ఇత్యాశఙ్కాయ - అబ్రహ్మాత్మకాజా గ్రహణే విశేషహేత్వభావాత్, * అణోరణీయానిత్యాదిశాఖాన్తరవాక్యేనాజాయా బ్రహ్మాత్మకత్వావగమాత్, బ్రహ్మాత్మక ప్రకృతిరేవాజాశబ్దేనోచ్యత ఇత్యుక్తమ్.—— సఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాధికరణే * యస్మిన్పఞ్చ పఞ్చజనా ఇతి వాక్యే పఞ్చశబ్దవిశేషితాత్పఞ్చజనశబ్దాత్పఞ్చవింశతితత్త్వప్రతీతేరిదం వాక్యం తన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపాదకమిత్యాశఙ్కాయ - యస్మిన్ప్రతిష్ఠిత ఇతి యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టబ్రహ్మాశ్రయతయా ఉపగతానాం పఞ్చజనానాం తన్త్రసిద్ధతత్త్వేభ్యః పృథగ్భావాన్నేదం తన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపాదకమిత్యుక్తమ్.—— కారణత్వాధికరణే * సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ * అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్ ఇత్యాదిషు [illegible]నాత్ బ్రహ్మైకకారణత్వం నిశ్చేతుమశక్యమిత్యాశఙ్కాయ - * తస్మాద్వా ఏతస్మాదిత్యాదిషు సార్వజ్ఞ్యాదిగుణయుక్తస్యైవ కారణత్వేనోక్తత్వాత్ సదాదిశబ్దానామపి తత్పరత్వోపపత్తేః బ్రహ్మైకకారణత్వం నిశ్చేతుం శక్యమితి స్థితం.—— జగద్వాచిత్వాధికరణే * యో వై బాలాక ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తా ఇత్యాదివాక్యే * యస్య వైతత్కర్మేతి కర్మసమ్బన్ధశ్రవణాద్వేదితవ్యతయోక్తం న బ్రహ్మ - కిన్తు జీవ ఇత్యాశఙ్కాయ - క్రియత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా కర్మశబ్దస్య జగద్వాచిత్వాత్ జగత్కారణభూతః పరమాత్మైవ వేదితవ్యతయోపదిష్ట ఇత్యుక్తం.—— వాక్యాన్వయాధికరణే * న వా అరే పత్యుః కామాయ పతిః ప్రియో భవతి ఆత్మనస్తు కామాయ పతిః ప్రియో భవతీత్యాదివాక్యే * ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి ద్రష్టవ్యతయోక్త ఆత్మా తన్త్రసిద్ధపురుషః - తస్యైవ ఆదిమధ్యావసానేషు ప్రతిపాదితత్వాదిత్యాశఙ్కాయ * అమృతత్వస్య తు నాశాస్తీత్యాదినా అమృతత్వప్రాప్తిహేతుతయోపాస్యత్వకారణత్వాది ప్రతిపాదకవాక్యానాం పరమాత్మపరత్వ ఏవ అన్వయసామఞ్జస్యాద్ద్రష్టవ్యతయోక్తః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితం.—— ప్రకృత్యధికరణే లోకే నిమిత్తోపాదానయోర్భేదదర్శనాత్సర్వజ్ఞం బ్రహ్మ నిమిత్తమాత్రం నోపాదానమిత్యాశఙ్కాయ - సర్వశక్తేర్బ్రహ్మణ ఉభయవిధకారణత్వోపపత్తేః, * బ్రహ్మవనమిత్యాదిషూభయవిధకారణత్వప్రతిపాదనాచ్చ బ్రహ్మ ఉపాదానమపీత్యుక్తం.—— సర్వవ్యాఖ్యానాధికరణే పూర్వాధికరణానుదాహృతవాక్యగతేషు రుద్రాదిషు జగత్కారణత్వమాత్రం శ్రుతం- న త్వీశానవిశేషాదయః పరమపురుషాసాధారణధర్మాః శ్రుతాః - తేషు యథాప్రతిపన్నవస్త్వభ్యుపగమే విరోధాభావాత్ న పరత్వం పరమాత్మపరమిత్యాశఙ్కాయ - పరబ్రహ్మాసాధారణధర్మాన్తరాశ్రవణేఽపి జగత్కారణత్వస్యేశానవిశేషాదివత్ పరమపురుషాసా

అధికరణార్థసఙ్గ్రహః

ధారణ్యస్యస్థలాద్యైశ్వర్యాధికరణాన్తక్లిష్టత్వాత్ జగత్కారణత్వమేవ చిదచిద్విలక్షణసర్వవిధకారణభూత పరబ్రహ్మశబ్దవాచ్యనారాయణాదిశబ్దవాచ్యత్వసాధకమితి తేష్వధికరణేషు ప్రతిపాద్యత ఇతి సిద్ధాన్తితం. ప్రథమాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః ....

ఇతి ప్రథమోऽధ్యాయః

ఏవం ప్రథమాధ్యాయే చిదచిద్విలక్షణం బ్రహ్మాఖిలజగదేకకారణమిత్యుక్తం - అనన్తరమస్యైవార్థస్య సమ్భావితసమస్తప్రకారదుర్ధర్షణత్వఖ్యాపనాయ ద్వితీయోऽవిరోధాధ్యాయ ఆరభ్యతే. తత్ర ప్రథమే స్మృతిపాదే స్వపక్షే కారణవిఘ్నయోః పరోక్తదూషణపరిహారః క్రియతే. తత్ర ప్రథమే స్మృత్యధికరణే వేదాన్తవాక్యానాం బ్రహ్మకారణత్వపరత్వే మహర్షిప్రణీతాయాస్సాఙ్ఖ్యస్మృతేర్నిరవకాశత్వప్రసఙ్గాత్ ప్రధానమేవ జగత్కారణమిత్యాశఙ్క్య - మన్వాదిమహర్షిప్రణీతానాం బహ్వీనాం స్మృతీనామనవకాశదోషప్రసక్తాత్ బ్రహ్మైవ కారణమిత్యుక్తం.— యోగప్రత్యుక్త్యధికరణే యోగస్మృతేస్సర్వవేదప్రవర్తనాధికృతహిరణ్యగర్భప్రణీతత్వాత్తదనురోధేన వేదాన్తార్థనిర్ణయః కార్య ఇత్యాశఙ్క్య - హిరణ్యగర్భస్యాపి క్షేత్రజ్ఞభూతస్య రజస్తమోऽభిభవసమ్భవాత్ తామసపురాణాన్తరవద్యోగస్మృతిరపి తన్మూలేతి న తయా వేదాన్తోపబృంహణం కార్యమిత్యుక్తం.—— విలక్షణత్వాధికరణే అచేతనస్య జగతస్సర్వజ్ఞాత్ బ్రహ్మణో విలక్షణత్వాత్, ద్విలక్షణయోః కార్యకారణభావాసమ్భవాచ్చాచేతనం ప్రధానమేవ జగత్కారణమిత్యాశఙ్క్య - విలక్షణానామపి గోమయవృశ్చికాదీనాం కార్యకారణభావదర్శనాద్బ్రహ్మైవ జగత్కారణమిత్యుక్తం.—— శిష్టాపరిగ్రహాధికరణే కణాదాక్షపాదబుద్ధాదీనాం పరమాణుకారణవాదేన వాదాత్తత్సమ్మతానురోధేన కారణం వక్తవ్యమిత్యాశఙ్క్య - తావన్మాత్రసంవాదేऽపి తర్కమూలకత్వావిశేషాత్, పరమాణుస్వరూపేऽపి క్షణికత్వాద్యవాన్తరవివాదసమ్భవాచ్చ తేऽపి వైదికైరనాదర్త్యా ఇత్యుక్తమ్.—— భోక్త్రాపత్త్యధికరణే చిదచిద్వస్తుశరీరకస్య బ్రహ్మణః కారణత్వే సశరీరత్వాత్ సుఖదుఃఖభోక్తృత్వప్రసఙ్గ ఇత్యాశఙ్క్య - సుఖదుఃఖానుభవస్య కర్మనిమిత్తత్వాదకర్మవశ్యస్య న సుఖదుఃఖభోక్తృత్వప్రసఙ్గ ఇత్యుక్తమ్.—— ఆరమ్భణాధికరణే బుద్ధిశబ్దాన్తరాదిభిః కార్యకారణయోరన్యత్వాత్ బ్రహ్మణోऽన్యజ్జగదిత్యాశఙ్క్య - వాచారమ్భణమిత్యాదిభిః కార్యకారణయోరనన్యత్వప్రతిపాదనాత్, బుద్ధిశబ్దాన్తరాదీనాం అవస్థాన్తరపరత్వేనోపపత్తేశ్చ బ్రహ్మణోऽనన్యజ్జగదిత్యుక్తమ్.—— ఇతరవ్యపదేశాధికరణే జగద్బ్రహ్మణోరనన్యత్వే జీవస్యాపి బ్రహ్మణోऽనన్యత్వాద్ధితరూపజగదకరణాహితరూపజగత్కరణాదిదోషప్రసఙ్గ ఇత్యాశఙ్క్య *య ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాదిభిర్జీవబ్రహ్మణోర్భేదవ్యపదేశాత్ నహితాకరణాదిదోషప్రసక్తిరిత్యుక్తమ్.—— ఉపసంహారదర్శనాధికరణే కులాలాదీనాం ఘటాదినిర్మాణశక్తానామపి ఉపకరణసాపేక్షత్వదర్శనాత్ బ్రహ్మణ ఉపకరణరహితస్య కారణత్వం న సమ్భవతీత్యాశఙ్క్య - క్షీరాదీనాముపకరణరహితానామపి దధ్యాద్యారమ్భకత్వదర్శనేన విచిత్రశక్తేర్బ్రహ్మణ ఉపకరణరహితస్యాపి జగదారమ్భకత్వం సమ్భవతీత్యుక్తం.—— కృత్స్నప్రసక్త్యధికరణే నిరవయవస్య బ్రహ్మణః కారణత్వే కృత్స్నస్యాపి బ్రహ్మణ ఏకకార్యోపయోక్తృత్వప్రసఙ్గాత్ బ్రహ్మకారణత్వమసమఞ్జసమిత్యాశఙ్క్య - బ్రహ్మణో నిరవయవత్వస్య విచిత్రజగత్కారణత్వస్య చ శ్రుతిప్రతిపన్నత్వాత్, శ్రుతిప్రతిపన్నస్యార్థస్య యుక్త్యా బాధాయోగాచ్చ బ్రహ్మకారణత్వం సమఞ్జసమిత్యుక్తమ్.—— ప్రయోజనవత్త్వాధికరణే బ్రహ్మణోऽవాప్తసమస్తకామస్య ప్రయోజనాభావాజ్జగత్సృష్టృత్వం న సమ్భవతీత్యుక్తే - అవాప్తసమస్తకామస్యాపి లీలారూపప్రయోజనసమ్భవాత్సృష్టృత్వం సమ్భవతీతి పరిహారః —— ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః. ....

ఏవం స్వపక్షే పరైరుద్భావితా దోషాః పరిహృతాః - అనన్తరం స్వపక్షరక్షాయై పరపక్షాః ప్రతిక్షిప్యన్తే ద్వితీయేన తర్కపాదేన. తత్ర రచనానుపపత్త్యధికరణే ప్రధానస్యాచేతనత్వాదచేతనానాం చేతనాధిష్ఠితానామేవ కార్యారమ్భకత్వస్యాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం నిశ్చితత్వాత్, కేవలప్రధానకారణవాదే జగద్రచనా న సమ్భవతీత్యుక్తమ్. —— మహద్దీర్ఘాధికరణే పరమాణూనాం నిరవయవత్వేన ప్రదేశభేదమనపేక్ష్య సంయుజ్యమానానాం మహదీర్ఘపరిమాణద్వ్యణుకాద్యారమ్భకత్వానుపపత్త్యాదిభిః కాణాదపక్షోऽప్యసమఞ్జస ఇత్యుక్తమ్.——అనన్తరం బౌద్ధాః ప్రతిక్షిప్యన్తే. సముదాయాధికరణే క్షణికానాం పరమాణ్వాదీనాం కార్యారమ్భకత్వానుపపత్త్యాదిభిర్వైభాషికసౌత్రాన్తికపక్షావపి అసమఞ్జసావిత్యుక్తమ్.—— ఉపలబ్ధ్యధికరణే యోగాచారాభిమతం జ్ఞానానామర్థశూన్యత్వమాశఙ్క్య - జ్ఞాతురర్థవిశేషసిద్ధిరూపతయైవ జ్ఞానస్యోపలబ్ధేః, స్వాప్నజ్ఞానవద్బాధాదర్శనాచ్చ తదయుక్తమిత్యుక్తమ్.—— సర్వథానుపపత్త్యధికరణే సత్త్వాసత్త్వయోరవస్థావిశేషరూపత్వావసితి ప్రతిజ్ఞాయామపి సటతి ప్రతిజ్ఞాయామేవ మాధ్యమికాభిమతతుచ్ఛత్వానుపపత్తేస్తన్మతమనుపపన్నమిత్యుక్తం.—— ఏకస్మిన్నసమ్భవాధికరణే కృత్స్నం జగత్సత్త్వాసత్త్వాదిభిరనేకాన్తమితి జైనమతమాశఙ్క్య - ఏకస్మిన్ వస్తుని సత్త్వాసత్త్వాదీనాం విరుద్ధధర్మాణామనుపపత్తేః తదప్యనాదరణీయమిత్యుక్తం.—— పశుపత్యధికరణే వేదవిరుద్ధత్వాదసామఞ్జస్యాచ్చ పశుపతిమతమనాదరణీయమిత్యభాణి.—— ఉత్పత్త్యసమ్భవాధికరణే * వాసుదేవాత్సఙ్కర్షణో నామ జీవో జాయత ఇత్యాదిషు వేదవిరుద్ధస్య జీవోత్పత్త్యాదేః ప్రతిపాదనాత్పాఞ్చరాత్రతన్త్రమప్రమాణమిత్యాశఙ్క్య - జీవాదిశబ్దానాం జీవాద్యభిమానిపరబ్రహ్మవ్యూహపరత్వేన జీవోత్పత్తిప్రతిపాదనపరత్వాభావాత్ పరమాప్తనారాయణప్రణీతత్వాత్పాఞ్చరాత్రశాస్త్రమపి ప్రమాణమిత్యుక్తమ్.—— ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః............

ఏవం పరపక్షాః ప్రతిక్షిప్తాః - అథ స్వపక్షస్య నిర్దోషత్వఖ్యాపనాయ చిదచిదాత్మకప్రపఞ్చస్య కార్యతాప్రకారో విశోధ్యతే అనన్తరపాదద్వయేన. తత్ర వియత్పాదే ప్రథమే వియదధికరణే ఛాన్దోగ్యే అగ్న్యాదీనామివోత్పత్త్యశ్రవణాత్ వియన్నోత్పద్యత ఇత్యాశఙ్క్య *తస్మాద్వా ఏతస్మాదా

అధికరణార్థసఙ్గ్రహః.

త్వన ఆకాశస్సమ్భూత ఇత్యాదావాకాశస్యాప్యుత్పత్తిశ్రవణాత్, ఛాన్దోగ్యేఽప్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానేన వియదాదేరపి కార్యత్వావగమాచ్చ వియదుత్పద్యత ఇత్యుక్తం.——తేజోఽధికరణే * వాయురగ్నిరిత్యాదిషు వాయ్వాదిభ్య ఏవాగ్న్యాదీనాముత్పత్తిశ్రవణాత్ కేవలవాయ్వాదిభ్య ఏవాగ్న్యాద్యుత్పత్తిరిత్యాశఙ్క్య * తేజ ఐక్షత * అప ఐక్షన్త ఇత్యాదిభిర్బ్రహ్మసాధారణభూతేషు శ్రవణాత్ తత్తచ్ఛరీరాద్బ్రహ్మణ ఏవాగ్న్యాదీనాముత్పత్తిరిత్యుక్తమ్.——ఆత్మాధికరణే * తోయేన జీవాన్ విససర్జ భూమ్యామిత్యాదివాక్యేషు జీవానాముత్పత్తిప్రతిపాదనాదాత్మోత్పద్యత ఇత్యాశఙ్క్య * న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిదిత్యాదిషు జీవస్యోత్పత్తినిషేధాత్, ఉత్పత్తివాదినాం దేహసమ్బన్ధాభిప్రాయత్వాచ్చాత్మా నోత్పద్యత ఇత్యుక్తమ్.——జ్ఞాధికరణే * యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్నిత్యాదినా జ్ఞానమాత్రత్వవ్యపదేశాత్ జ్ఞానమాత్రస్వరూప ఆత్మేత్యాశఙ్క్య * విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాదిత్యాదిషు జ్ఞాతృత్వప్రతిపాదనాత్, జ్ఞానస్యాపృథక్సిద్ధధర్మతయా తచ్ఛబ్దేన జ్ఞాతుర్వ్యపదేశోపపత్తేశ్చ జ్ఞాతైవాత్మేత్యుక్తం.——కర్త్రధికరణే * ప్రకృతేః క్రియమాణానీత్యాదిషు గుణానామేవ కర్తృత్వప్రతిపాదనాదాత్మాఽకర్తేత్యాశఙ్క్య * స్వర్గకామో యజేతేత్యాదీనాం భోక్తారమేవ కర్మసు నియుఞ్జానానాం శాస్త్రాణామర్థవత్త్వాత్, * ప్రకృతేః క్రియమాణానీత్యాదీనాం జీవస్య సాంసారికకర్మకర్తృత్వస్య గుణసంసర్గాయత్తత్వప్రతిపాదనపరత్వాచ్చాత్మా కర్తేత్యుక్తమ్.——పరాయత్తత్వాధికరణే జీవస్య స్వతః ప్రవృత్తిశక్త్యభావే విధినిషేధశాస్త్రానర్థక్యప్రసఙ్గాజ్జీవస్య కర్తృత్వం స్వాతన్త్ర్యేణేత్యాశఙ్క్య * అన్తః ప్రవిష్ట ఇత్యాదిభిః పరమాత్మాధీనత్వశ్రవణాత్, తదధీనత్వేఽపి ప్రథమప్రవృత్తౌ చేతనస్య స్వాతన్త్ర్యేణ శాస్త్రానర్థక్యాభావాచ్చ పరాధీనమేవ కర్తృత్వమిత్యుక్తమ్.——అంశాధికరణే * జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశావిత్యాదివాక్యేషు జీవబ్రహ్మణోర్భేదదర్శనాత్ పరమపురుషాదత్యన్తభిన్నో జీవః- అథవా * తత్త్వమసీత్యాదివాక్యేషు జీవబ్రహ్మణోరైక్యోపదేశాదవిద్యోపహితం బ్రహ్మైవ జీవ ఇత్యాశఙ్క్య- నానాత్వవ్యపదేశాదైక్యోపదేశాచ్చ అత్యన్తభేదస్వరూపైక్యయోరనుపపన్నత్వాద్, అవిద్యోపహితబ్రహ్మణ ఏవ జీవత్వే సుఖదుఃఖభోగిత్వప్రసఙ్గాచ్చ పరమాత్మనో విశేషణతయాంఽశో జీవ ఇత్యుక్తమ్.——ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః. ....

ఏవం వియదాదీనాముత్పత్తిర్నిరూపితా - అనన్తరం జీవోపకరణానాముత్పత్తిర్నిరూప్యతే చతుర్థేన ప్రాణపాదేన. తత్ర ప్రాణోత్పత్త్యధికరణే * అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీదిత్యాదివాక్యే ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టానామిన్ద్రియాణాం ప్రలయకాలేఽప్యవస్థానప్రతీతేరిన్ద్రియాణి నోత్పద్యన్త ఇత్యాశఙ్క్య * ఏతస్మాజ్జాయత ఇత్యాదివాక్యే ఇన్ద్రియాణాముత్పత్తిశ్రవణాత్, * అసద్వా ఇత్యాదివాక్యే ప్రాణశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వాచ్చ ఇన్ద్రియాణ్యుత్పద్యన్త ఇత్యుక్తమ్.——సప్తగత్యధికరణే * సప్త ఇమే లోకా యేషు చరన్తీత్యాదివాక్యే సప్తానామేవ జీవేన సహ గతిశ్రవణాత్ సప్తైవేన్ద్రియాణీత్యాశఙ్క్య * దశేమే పురుషే ప్రాణా ఆత్మైకాదశ ఇత్యత్ర ఏకాదశశ్రవణాత్ హస్తాదీనామపి దేహస్థజీవోపకరణత్వావిశేషాదేకాదశేత్యుక్తమ్.——అణ్వధికరణే * సర్వ ఏవ సమాః సర్వేఽనన్తా ఇత్యాదినాఽఽనన్త్యశ్రవణాత్ ఇన్ద్రియాణి విభూనీత్యాశఙ్క్య * ప్రాణమనూత్క్రామన్తం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామన్తీత్యుత్క్రాన్తిశ్రవణాత్, ఉత్క్రాన్తికాలే పార్శ్వస్థైరనుపలభ్యమానత్వాదానన్త్యశ్రుతేశ్చ ఉపాసనార్థకార్యానన్త్యపరత్వాచ్చాణూనీత్యుక్తమ్.——వాయ్వధికరణే * యః ప్రాణస్స వాయురిత్యుపదేశాత్ ప్రాణో వాయుః - యద్వా ఉచ్ఛ్వాసాదిషు ప్రాణప్రసిద్ధేర్వాయుక్రియైవ ప్రాణ ఇత్యాశఙ్క్య- * ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణ ఇత్యాదివాక్యే పృథగుపదేశాత్, అవస్థావిశేషాపన్నస్యైవ వాయోః ప్రాణత్వేన యః ప్రాణస్స వాయురిత్యుపదేశోపపత్తేః, ప్రాణస్పన్దత ఇతి క్రియావతి ప్రాణప్రసిద్ధేః, శ్వసనవాయుక్రియో ప్రాణ ఇత్యుక్తమ్.——శ్రేష్ఠాణుత్వాధికరణే * సర్వం హీదం ప్రాణేనావృతమిత్యాది శ్రవణాత్ ప్రాణో విభురిత్యాశఙ్క్య * తముత్క్రామన్తం ప్రాణోఽనూత్క్రామతీత్యుత్క్రాన్తిశ్రవణాత్, * సర్వం హీదమిత్యాదివాక్యస్య సర్వేషాం ప్రాణాధీనజీవనత్వప్రతిపాదనపరత్వాదణుత్వమిత్యుక్తమ్.——జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానాధికరణే జీవస్యాగ్న్యాదిదేవతానాం చ ప్రాణవిషయమధిష్ఠానం స్వాధీనం- నైరపేక్ష్యప్రతీతేరిత్యాశఙ్క్య- * యస్యాగ్నిశ్శరీరమిత్యాదావగ్న్యాదీనాం పరమాత్మాధీనస్వరూపత్వప్రతిపాదనాత్ తేషామధిష్ఠానం పరమాత్మాధీనమిత్యుక్తమ్.—— ఇన్ద్రియాధికరణే సర్వేషాం ప్రాణశబ్దవాచ్యత్వాజ్జీవోపకరణత్వావిశేషాచ్చ సర్వే ప్రాణా ఇన్ద్రియాణీత్యాశఙ్క్య- * ఇన్ద్రియాణి దశైకం చేత్యాదిషు ముఖ్యప్రాణవ్యతిరిక్తానామేవ ఇన్ద్రియత్వవ్యపదేశాత్, * ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణ ఇత్యాదివాక్యే పృథఙ్నిర్దేశాచ్చ ముఖ్యప్రాణవ్యతిరిక్తానీన్ద్రియాణీత్యుక్తమ్.—— సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్త్యధికరణే * అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపవ్యాకరణస్య జీవకర్తృకత్వశ్రవణాత్ వ్యష్టిసృష్టిర్హిరణ్యగర్భకర్తృకేత్యాశఙ్క్య- * నామరూపే వ్యాకరవాణి తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకాం కరవాణీతి త్రివృత్కరణస్యైవ నామరూపవ్యాకరణోపదేశాత్, త్రివృత్కరణస్య హిరణ్యగర్భకర్తృకత్వానుపపత్తేః, * అనేన జీవేనేతి జీవశబ్దస్య జీవశరీరకపరమాత్మపరత్వాచ్చ హిరణ్యగర్భశరీరకపరమాత్మకర్తృకైవ వ్యష్టిసృష్టిరిత్యుక్తమ్.—— ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః..........

ఇతి ద్వితీయోఽధ్యాయః.

ఏవమాద్యేన విషయద్విశాఖిక్యేనాధ్యాయద్వయేన చేతనాచేతనవిలక్షణం నిఖిలజగదేకకారణం బ్రహ్మేతి స్థాపితం. ఏవం విషయద్విశాఖిక్యేనానన్తరాధ్యాయద్వయేన బ్రహ్మప్రాప్త్యుపాయస్సహితః ప్రాప్తిప్రకారశ్చిన్త్యతే. తత్ర తృతీయేఽధ్యాయే ఉపాసనాధ్యాయే ఉపాయభూతముపాసనం చిన్త్యతే. తత్ర జీవదోషపాదే ప్రథమం జాగ్రదాద్యవస్థస్య జీవస్య దోషాః, ఉభయలిఙ్గపాదే ద్వితీయే పరమాత్మనో నిర్దోషకల్యాణగుణాకరత్వం, చ ఉపాసనారమ్భాయ ప్రాప్యవ్యతిరిక్తవైతృష్ణ్యజననార్థం, ప్రాప్యతృష్ణాజననార్థం, చ ప్రతిపాద్యతే. తత్ర తదన్తరప్రతిపత్త్యధికరణే దేహాత్

హాస్తరం గచ్ఛన్ జీవః తత్ర తత్ర భూతసూక్ష్మైరనుగతో లభ్యత్వాత్ తైరసమ్పరిష్వక్త ఏవ గచ్ఛతీత్యాశఙ్క్య — "వేత్థ యథా" ఇత్యాదిప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం భూతసూక్ష్మసమ్పరిష్వక్త ఏవ గచ్ఛతీత్యుక్తమ్. ——— కృతాత్యయాధికరణే లోకాన్తరాత్ప్రత్యవరోహన్ జీవః "ప్రాప్యాన్తం కర్మణ" ఇత్యాదిభిర్లోకాన్తరే కృత్స్నకర్మఫలానుభవస్యోక్తత్వాత్ కర్మశేషరహిత ఏవ ప్రత్యవరోహతీత్యాశఙ్క్య — "తద్య ఇహ రమణీయచరణా" ఇత్యాదిభిః ప్రత్యవరూఢానాం పుణ్యపాపసమ్బన్ధశ్రవణాత్, "ప్రాప్యాన్తమి"త్యాదేశ్చ ఫలదానప్రవృత్తకర్మవిషయత్వాచ్చ కర్మశేషసహిత ఏవ ప్రత్యవరోహతీత్యుక్తమ్. ——— అనిష్టాదికార్యధికరణే "యే వై కే చాస్మాల్లోకాత్ప్రయన్తి చన్ద్రమసమేవ తే సర్వే గచ్ఛన్తీ"తి అవిశేషేణ సర్వేషాం గతిశ్రవణాత్ పాపకారిణోఽపి చన్ద్రమసం గచ్ఛన్తీత్యాశఙ్క్య — "అథ య ఇమే గ్రామ ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసతే" ఇత్యుక్త్వా "తే ధూమమభిసమ్భవన్తీ"త్యాదినా ఇష్టాదికారిణామేవ పితృయాణవచనాత్, "చన్ద్రమసమేవ తే సర్వే గచ్ఛన్తీ"తి వచనస్యాపీష్టాదికారివిషయత్వేనైయత్యాత్, పాపకారిణశ్చన్ద్రమసం న గచ్ఛన్తీత్యుక్తమ్. ——— తత్స్వాభావ్యాపత్త్యధికరణే "అథైతమేవాధ్వానం పునర్నివర్తన్తే యథేతమాకాశమాకాశాద్వాయుం వాయుర్భూత్వా ధూమో భవతీ"త్యాదివాక్యే జీవస్యాకాశాద్యాపత్తిః శ్రూయమాణా సోమభావవదవిశేషాదాకాశాదిశరీరకత్వాపత్తిరిత్యాశఙ్క్య — సోమభావ ఇవ ఆకాశాదౌ సుఖదుఃఖభోగాభావేన తచ్ఛరీరకత్వానుపపత్తేరాకాశాద్యాపత్తిర్నామ తత్సంయోగకృతతత్సాదృశ్యాపత్తిరిత్యుక్తమ్. ——— నాతిచిరాధికరణే జీవస్యాకాశాదిప్రాప్తౌ తత్తదవస్థానే కాలవిశేషనియమో నాస్తి విశేషహేత్వభావాదిత్యాశఙ్క్య — "వ్రీహ్యాదిప్రాప్తౌ" "అతో వై ఖలు దుర్నిష్ప్రపతర"మితి విశేషకృచ్ఛ్రనిష్క్రమణత్వాభిధానాదాకాశాదిప్రాప్తావచిరేణ నిష్క్రమతీత్యుక్తమ్. ——— అన్యాధిష్ఠితాధికరణే "మేఘో భూత్వా వర్షతి త ఇహ వ్రీహియవా ఓషధివనస్పతయస్తిలమాషా జాయన్త" ఇత్యాదివాక్యే దేహో జాయత ఇత్యాదివత్ "జాయన్త" ఇతి వచనాదాత్మనో వ్రీహ్యాదిశరీరా జాయన్త ఇత్యాశఙ్క్య — ఆకాశాదిషు ఘర్షవత్ కేవలసద్భావాపత్తివచనాదన్యాధిష్ఠితేషు సంశ్లేషమాత్రమిత్యుక్తమ్. ——— తృతీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః. ..

సన్ధ్యధికరణే "స యత్ర ప్రస్వపితి", "న తత్ర రథా న రథయోగా న పన్థానో భవన్తీ"త్యాదినా "స హి కర్తే"తి ప్రకృతస్య జీవస్య కర్తృత్వశ్రవణాత్ స్వాప్నార్థసృష్టిః జీవకర్తృకైవేత్యాశఙ్క్య — జీవస్య సంసారదశాయాం సత్యసఙ్కల్పత్వాద్యనావిర్భావేన విచిత్రార్థసృష్ట్యశక్తత్వాత్, "య ఏషు సుప్తేషు జాగర్తీ"త్యాదౌ స్వాప్నసృష్టేః పరమాత్మకర్తృకత్వావధారణాత్ స్వాప్నసృష్టిః పరమాత్మకర్తృకైవేత్యుక్తమ్. ——— తదభావాధికరణే "అథ యదా సుషుప్తో భవతి" ఇత్యాదివాక్యేషు "నాడీషు సుప్తః", "పురీతతి శేతే", "సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నో భవతీ"తి నాడీపురీతద్బ్రహ్మణాం సుషుప్తిస్థానత్వశ్రవణాత్, యుగపజ్జీవస్యానేకత్రావృత్త్యసమ్భవాచ్చ తేషాం సుషుప్తిస్థానత్వం వికల్పేనేత్యాశఙ్క్య — త్రయాణాం సుషుప్తిస్థానత్వశ్రవణాత్, ప్రాసాదఖట్వాపర్యఙ్కవత్ నాడ్యాదీనాం కార్యభేదాత్ సముచ్చయోపపత్తావపాక్షికబాధగర్భవికల్పాసమ్భవాత్ సముచ్చయేనైవ స్థానత్వమిత్యుక్తమ్. ——— కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధ్యధికరణే సుషుప్తాత్ సర్వోపాధివినిర్ముక్తస్య నిర్గతానుపపన్నస్య ముక్తాదవిలక్షణత్వాత్ ప్రబోధసమయే సుప్తాదన్య ఏవోత్తిష్ఠతీత్యాశఙ్క్య — పూర్వకృతపుణ్యాపుణ్యయోః తేనైవానుభావ్యత్వాత్, "య ఏవాహం సుప్తః స ఏవ ప్రబుద్ధోఽస్మీ"తి ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, స్వాపసమయే అముక్తత్వే మోక్షశాస్త్రానర్థక్యప్రసఙ్గాచ్చ స ఏవోత్తిష్ఠతీత్యుక్తమ్. ——— ముగ్ధాధికరణే స్వాపాదిష్వనన్తర్భావప్రసిద్ధ్యుపపత్తేరవస్థాన్తరకల్పనే ప్రమాణాభావాన్మూర్ఛా సుషుప్త్యాదిష్వన్యతమావస్థైవ మూర్ఛేత్యాశఙ్క్య — జ్ఞానప్రసరాభావేన జాగరస్వప్నయోరనన్తర్భావాత్, హేతువైషమ్యాకారవైషమ్యాభ్యాం సుషుప్తిమరణయోరనన్తర్భావాచ్చ పారిశేష్యాన్మరణార్ధసమ్పత్తిరూపావస్థాన్తరం మూర్ఛేత్యుక్తమ్. ——— ఉభయలిఙ్గాధికరణే జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్త్యధిష్ఠానేషు తత్తత్స్థానప్రయుక్తా జీవస్యేవ దోషాః తేష్వపి పరమాత్మనోఽపి సమ్భవన్తి — తత్తదవస్థానాదిత్యాశఙ్క్య — "అపహతపాప్మా", "నిరవద్యం నిరఞ్జన"మిత్యాదిభిరుభయలిఙ్గత్వశ్రవణాత్ తత్ర స్థితస్యాపి న దోషస్పర్శ ఇత్యుక్తమ్. ——— అహికుణ్డలాధికరణే అచిద్వస్తునో బ్రహ్మరూపత్వం అహికుణ్డలవదవస్థాభేదేన — అభేదశ్రుతిభ్యః ప్రకాశవత్తోపపత్తేర్జాతియోగేనేత్యాశఙ్క్య — పక్షద్వయస్యాప్యనుపపన్నత్వాత్ జీవవదంశాంశిభావేనేత్యుక్తమ్. ——— పరాధికరణే "ఏష సేతుర్విధరణ" ఇతి పరబ్రహ్మణః సేతూన్మానసమ్బన్ధవ్యపదేశాత్, సేతుశబ్దస్య చ కూలాన్తరప్రాప్తిహేతౌ ప్రసిద్ధేః, తతోఽన్యత్ ప్రాప్యమస్తీత్యాశఙ్క్య — సేతుశబ్దస్య అసఙ్కీర్ణధారణపరత్వాత్, ఉన్మానవ్యపదేశస్య బుద్ధ్యర్థత్వాత్, "తమేవ విదిత్వా" ఇత్యాదినా పరం నాస్తీత్యుక్తమ్. ——— ఫలాధికరణే "యజేత స్వర్గకామ" ఇత్యాదిశాస్త్రం స్వర్గకామకర్తవ్యతయా యాగాద్యభిధానాన్యథానుపపత్త్యా అపూర్వద్వారేణ ఫలసాధనత్వమవగమయతీతి ధర్మ ఏవ ఫలప్రద ఇత్యాశఙ్క్య — "అన్నాదో వసుదానః", "ఏష హ్యేవానన్దయాతీ"త్యాదిభిః తత్తత్కర్మభిరారాధితస్య పరమాత్మన ఏవ భోగాపవర్గరూపసకలఫలప్రదత్వశ్రవణాత్ శ్రుతాపూర్వాదికల్పనాయోగాచ్చ పరమాత్మైవ ఫలప్రద ఇత్యుక్తం. ——— తృతీయాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః. ..

బ్రహ్మోపాసనే వైరాగ్యజననార్థం జీవస్య సదోషత్వం పరస్య కల్యాణగుణాకరత్వం చోక్తం. అథ గుణోపసంహారపాదే తృతీయే బ్రహ్మోపాసనానాం గుణోపసంహారవికల్పనిర్ణయాయ విద్యాభేదాభేదచిన్తా క్రియతే. తత్ర సర్వవేదాన్తప్రత్యయాధికరణే అనేకాసు శాఖాసు శ్రూయమాణానాం వైశ్వానరవిద్యాదీనాం విద్యానాం కిమేకవిద్యాత్వం ఉత నేతి సంశయే — అవిశేషపునశ్శ్రవణస్య ప్రకరణాన్తరస్య చ భేదకత్వాత్, శాఖాన్తరాధికరణవర్జనీయత్వాచ్చ విద్యాభేద ఇత్యాశఙ్క్య — "వైశ్వానరముపాసీత" ఇతి చోదనాయా అవిశిష్టత్వాత్, ఫలైక్యాత్, ఆఖ్యారూపావిశేషాత్, అవిశేషపునశ్శ్రవణాదేః ప్రతిపత్తృభేదనిబన్ధనత్వాచ్చ న విద్యాభేద ఇత్యుక్తం. ——— ఏవం చోదనాద్యవిశేషాద్విద్యైక్యముక్తం. అతః పరం శాఖాన్తరవిద్యాభ

అధికరణార్థసఙ్గ్రహః.

ఛిక్కృత్యచోదనాద్యవిశేషాఽస్తినాస్తీతి విచార్యతే. తత్రాన్యథాత్వాధికరణే ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోః * దేవా హ వా ఉద్గీథమాజహ్రురనేనైనానభిభవిష్యామ ఇత్యాదినా, * దేవా ఊచుర్హన్తాసురాన్యజ్ఞ ఉద్గీథేనాత్యయామేత్యాదినా, చామ్నాతయోరుద్గీథవిద్యయోః ఉభయత్ర ప్రాణస్యోద్గీథవిషయత్వాత్ రూపాద్యవిశేషాదేకవిద్యాత్వమిత్యాశఙ్క్య - ఛాన్దోగ్యే * ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేతి ప్రస్తుతస్యైవ ప్రణవస్య ప్రాణదృష్ట్యోపాస్యత్వాత్, వాజసనేయకే తు కృత్స్నోద్గీథవిషయత్వాత్, చ రూపభేదాద్విద్యాభేద ఇత్యుక్తం.——— సర్వాభేదాధికరణే ఛాన్దోగ్యకౌషీతకిశాఖాయాం చ జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణకప్రాణోపాసనం విధీయతే - తత్ర ఛాన్దోగ్యే వసిష్ఠత్వాదిగుణాన్వితతయా ఉపాస్యత్వాత్, ఇతరత్ర తద్విధురతయోపాస్యత్వాత్, రూపభేదాద్విద్యాభేద ఇత్యాశఙ్క్య - కౌషీతకివాక్యే వసిష్ఠత్వాదీనాం ప్రాణసమ్బన్ధిత్వానుక్తావపి తత్సమ్బన్ధినాం వాగాదీనాం ప్రాణాయత్తస్థితిత్వప్రతిపాదనేన వసిష్ఠత్వాదీనాం ప్రాణసమ్బన్ధస్యార్థసిద్ధత్వాద్రూపభేదాభావాద్విద్యైక్యముక్తం.——— ఆనన్దాద్యధికరణే అన్యప్రకరణశ్రుతానామన్యత్రోపసంహారే ప్రమాణాభావాత్ ఆనన్దాదయః న సర్వవిద్యానుయాయిన ఇత్యాశఙ్క్య సర్వవిద్యాసు గుణినో బ్రహ్మణ ఏకత్వాత్, గుణానాం చ గుణ్యపృథక్స్థితేః, ఆనన్దాదీనాం స్వరూపనిరూపకత్వాచ్చ ఆనన్దాదయస్సర్వవిద్యానుయాయిన ఇత్యుక్తం.——— కార్యాఖ్యానాధికరణే ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోః * స హోవాచ కిం మే వాస ఇత్యాదౌ, * తస్మాదేవంవిదశిష్యన్నాచామేదశిత్వాచామేదిత్యాదౌ, చాచమనే విధిప్రత్యయశ్రవణాత్ ప్రాణవిద్యాఙ్గత్వేనాచమనాన్తరం విధీయత ఇత్యాశఙ్క్య - * కిం మే వాసః * అద్భిః పరిదధతీత్యాదిభిరుపక్రమోపసంహారయోర్వాక్యస్యాపాం ప్రాణవాసోదృష్టిపరత్వప్రతీత్యా ఆచారప్రాప్తమాచమనమనూద్య ఆచమనీయాస్వప్సు ప్రాణవాసస్త్వానుసన్ధానం విధీయత ఇత్యుక్తం.——— సమానాధికరణే వాజసనేయకే అగ్నిరహస్యే బృహదారణ్యకే చ శాణ్డిల్యవిద్యామ్నాయతే - తత్రాగ్నిరహస్యే సత్యసఙ్కల్పత్వాదివిశిష్ట ఉపాస్యః - ఇతరత్ర వశిత్వాదిగుణక ఇతి రూపభేదాద్విద్యాభేద ఇత్యాశఙ్క్య - ఉభయత్రాపి మనోమయత్వాదికే సమానే సతి వశిత్వాదేస్సత్యసఙ్కల్పత్వగుణాదభిన్నత్వాద్రూపభేదాభావాన్న విద్యాభేద ఇత్యుక్తం.——— సమ్బన్ధాధికరణే బృహదారణ్యకే * తద్యత్తత్సత్యమసౌ స ఆదిత్య ఇత్యాదినా ఆదిత్యమణ్డలే అక్షిణి చ సత్యస్య బ్రహ్మణో వ్యాహృతిశరీరకత్వేనోపాసనముక్త్వా * తస్యోపనిషదహరిత్యధిదైవతం * తస్యోపనిషదహమిత్యధ్యాత్మమితి ద్వే రహస్యనామనీ ఉపాసనవిషయతయా ఆమ్నాయేతే - తత్ర వ్యాహృతిశరీరకస్య సత్యస్యోభయత్రాప్యుపాస్యత్వేన రూపభేదాభావేన విద్యైక్యాన్నామ్నోర్ద్వయమప్యస్థానవిశేషానియమేనోభయత్రాప్యనుసన్ధేయమిత్యాశఙ్క్య - బ్రహ్మణ ఏకత్వేఽప్యేకత్రాదిత్యమణ్డలస్థానతయాఽన్యత్రాక్ష్యాధారతయా ఉపాస్యత్వేన రూపభేదాద్విద్యాభేదే స్థానవిశేషవ్యవస్థితయోర్నామ్నోర్ద్వయమనుసన్ధేయమిత్యభిహితం.——— సమ్భృత్యధికరణే * బ్రహ్మజ్యేష్ఠా వీర్యా సమ్భృతానీతి వాక్యావగతయోః బ్రహ్మణి జ్యేష్ఠానాం వీర్యాణాం సమ్భృతిద్యువ్యాప్త్యోశ్శాణ్డిల్యవిద్యావిశేషమనారభ్యాధీతత్వాత్ సమ్భృతిద్యువ్యాప్తీ సర్వవిద్యాసూపసంహార్యే ఇత్యాశఙ్క్య - హృదయాద్యల్పస్థానవిషయాసు విద్యాసు ద్వ్యాప్తేరుపసంహర్తుమశక్యత్వాత్, సమ్భృతేశ్చ తత్సహచర్యాత్, నైనయోర్న సర్వత్రోపసంహార ఇత్యుక్తమ్.——— పురుషవిద్యాధికరణే ఛాన్దోగ్యతైత్తిరీయకయోశ్చ ఆమ్నాతయోః పురుషవిద్యయోరైక్యమాశఙ్క్య - రూపభేదాద్విద్యాభేద ఇత్యుక్తమ్.——— వేధాద్యధికరణే * శుక్రం ప్రవిధ్యేత్యాదిమన్త్రాణాం విద్యాఙ్గత్వమాశఙ్క్య - అన్యత్ర లిఙ్గాదిభిర్వినియోగాత్ న విద్యాఙ్గత్వమిత్యుక్తమ్.——— హాన్యధికరణే * పుణ్యపాపే విధూయ * సుహృదస్సాధుకృత్యామిత్యాదిషు ఆమ్నాతానాం హానాదిచిన్తనానాం వికల్పేనానుష్ఠానమిత్యాశఙ్క్య - ఉపాయనస్య హానిశేషత్వాత్ క్వచిచ్ఛ్రుతయోర్నైవ సర్వత్రానుష్ఠానమిత్యుక్తమ్.——— సామ్పరాయాధికరణే ఉపాసకస్య దేహవియోగకాలే, అర్చిరాదిమార్గే, చ కర్మనాశ ఇత్యాశఙ్క్య - దేహవియోగానన్తరం ఉపాసనఫలవ్యతిరేకేణానుభావ్యభోగాభావాత్ కృత్స్నకర్మణామపి దేహవియోగకాల ఏవ నాశ ఇత్యుక్తమ్.——— అనియమాధికరణే ఉపకోసలవిద్యాదిషు ఆమ్నాతార్చిరాదిగత్యా తన్నిష్ఠానామేవ బ్రహ్మప్రాప్తిరిత్యాశఙ్క్య * యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాం తప ఇత్యాదిషు శ్రుతిస్మృతిషు సర్వబ్రహ్మనిష్ఠానామర్చిరాదిగతిప్రతిపాదనాత్ సర్వేషామర్చిరాదిగత్యైవ బ్రహ్మప్రాప్తిరిత్యుక్తం.——— అక్షరధ్యధికరణే అస్థూలత్వాదీనాం స్వప్రకరణశ్రుతవిద్యామాత్రసమ్బన్ధ ఇత్యాశఙ్క్య ప్రాప్యస్య బ్రహ్మస్వరూపప్రతిపత్తైరస్థూలత్వాదిభిర్వినా అసమ్భవాదానన్దాదివత్తేషామపి సర్వవిద్యానుయాయిత్వమిత్యుక్తమ్.——— అన్తరత్వాధికరణే బృహదారణ్యకే ఉషస్తికహోలప్రతివచనశ్రుతయోర్విద్యాభేద ఇత్యాశఙ్క్య - ప్రష్టృకహోలయోర్విధిపరైక్యాచ్చ విద్యైకత్వమిత్యుక్తమ్.——— కామాద్యధికరణే ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోరామ్నాతా దహరవిద్యా భిద్యత ఇత్యాశఙ్క్య - రూపైక్యాద్విద్యా న భిద్యత ఇత్యుక్తం.——— తన్నిర్ధారణానియమాధికరణే ఉద్గీథాద్యాశ్రయాణ్యుపాసనాని క్రతుష్వనియమేనానుష్ఠేయానీత్యాశఙ్క్య - పృథక్ఫలత్వేన గోదోహనాదివదనియమేనానుష్ఠేయానీత్యుక్తమ్ ——— ప్రదానాధికరణే దహరవిద్యాయాం గుణచిన్తనే దహరచిన్తనం నావర్తనీయమిత్యాశఙ్క్య - దహరమాత్రస్య గుణవిశిష్టదహరస్య భిన్నత్వేన విశిష్టానుసన్ధానసిద్ధ్యర్థం గుణచిన్తనే దహరచిన్తనమావర్తనీయమిత్యుక్తమ్.——— లిఙ్గభూయస్త్వాధికరణే తైత్తిరీయకే నారాయణానువాకస్య ప్రకృతదహరవిద్యోపాస్యవిశేషనిర్ధారణార్థత్వమాశఙ్క్య - భూయసీషు విద్యాసు శ్రుతానక్షరాదీననూద్య నారాయణత్వవిధానాత్సర్వవిద్యోపాస్యవిశేషనిర్ధారణార్థత్వమిత్యుక్తం.——— పూర్వవికల్పాధికరణే బృహదారణ్యకే * మనశ్చితో వాక్చిత ఇత్యాదినాఽభిహితమనశ్చితాదయోఽగ్నయః క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశిన ఇత్యాశఙ్క్య * తే హైతే విద్యాచిత ఏవేతి విద్యాచితత్వవచనాత్ విద్యామయక్రత్వనుప్రవేశిన ఇత్యుక్తమ్.——— శరీరేభావాధికరణే ఉపాసనదశాయాం జీవస్య కర్తృత్వాద్యాకారేణానుసన్ధానమిత్యాశఙ్క్య - అపహతపాప్మత్వాద్యాకారేణైవానుసన్ధానం కర్తవ్యం - అపహతపాప్మత్వాద్యాకారస్యైవ ప్రాప్యత్వేన ప్రాప్యైశ్వర్యయథోపాసనభావ్యత్వాదిత్యుక్తమ్.——— అఙ్గావబద్ధాధికరణే ఉద్గీథోపాసనాని యాసు శాఖాసు - తాస్వేవ తేషామనుసన్ధానమిత్యాశఙ్క్య - సామాన్యేనోద్గీథాదిసమ్బన్ధితయా విహితత్వాత్, సర్వత్రోద్గీథాదేస్సన్నిహితత్వాచ్చ సర్వశాఖాసూద్గీథాద్యుపాసనాని సమ్బధ్యేరన్నిత్యుక్తమ్.——— భూమజ్యాయస్త్వాధికరణే త్రైలోక్యశరీరకవైశ్వా

నరోపాసనేప్యుద్గీథత్వాదీనాం వ్యస్తోపాసనం - వ్యస్తస్య సమస్తస్య చ ఉపాసనం వా కర్తవ్యమిత్యాశఙ్క్య- *భూమ్నః క్రతువజ్జ్యాయస్త్వమితి వ్యస్తోపాసనే ప్రత్యవాయకథనాత్ సమస్తోపాసనమిత్యుక్తమ్.—— శబ్దాదిభేదాధికరణే సద్విద్యాదహరవిద్యాదీనామైక్యమాశఙ్క్య- శబ్దాదిభేదాద్విద్యాభేద ఇత్యుక్తమ్.—— వికల్పాధికరణే ఫలవిశేషార్థం విద్యానాం సముచ్చయ ఇత్యాశఙ్క్య - బ్రహ్మప్రాప్తిరూపఫలే విశేషాభావాద్విద్యానాం వికల్ప ఇత్యుక్తమ్.—— యథాశ్రయభావాధికరణే పూర్వప్రకృత ఏవోద్గీథాదివిద్యానామనుష్ఠాననియమః కైశ్చిల్లిఙ్గైరాశఙ్క్య సమాహితః. —— తృతీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః. ....

ఏవం విద్యైక్యనానాత్వే చిన్తితే. సమనన్తరమఙ్గపాదేన విద్యాఙ్గచిన్తనం క్రియతే. పురుషార్థాధికరణే విద్యాఙ్గాత్ కర్మణః పురుషార్థ ఇత్యాశఙ్క్య *తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతీతి శ్రవణాత్ కర్మాఙ్గకాద్వేదనాత్పురుషార్థావాప్తిరిత్యుక్తం. —— స్తుతిమాత్రాధికరణే * స ఏష రసానాం రసతమః పరార్ధ్యోऽష్టమో యదుద్గీథ ఇత్యాదివాక్యానాముద్గీథాదిస్తుతిపరత్వమాశఙ్క్య - రసతమత్వాదీనాం ప్రమాణాన్తరాప్రాప్తత్వాదుద్గీథాదిషు రసతమత్వాదిదృష్టివిధానార్థానీత్యుక్తం.—— పారిప్లవాధికరణే * ప్రతర్దనో హ వై దైవోదాసిరిత్యాద్యాఖ్యానానాం *ఆఖ్యానాని శంసతీతి శంసనార్థత్వమాశఙ్క్య - *మనుర్వైవస్వత ఇత్యాదినా శంసనే వినియుక్తానామాఖ్యానానాం విశేషితత్వాత్ * ప్రతర్దన ఇత్యాద్యాఖ్యానాని విద్యాశేషభూతానీత్యుక్తం.—— అగ్నీన్ధనాద్యధికరణే ఊర్ధ్వరేతస్స్వాశ్రమేషు యజ్ఞాద్యభావాత్తదఙ్గికా బ్రహ్మవిద్యా తేషాం న సమ్భవతీత్యాశఙ్క్య * యదిచ్ఛన్తో బ్రహ్మచర్యం చరన్తి *ఏతమేవ ప్రవ్రాజినో లోకమిచ్ఛన్తః ప్రవ్రజన్తీత్యాదిశ్రుతేస్తేషామపి బ్రహ్మవిద్యావగమాత్తేషాం విద్యా అగ్నీన్ధనాద్యనపేక్షేత్యుక్తం.—— సర్వాపేక్షాధికరణే యద్యప్యూర్ధ్వరేతసాం విద్యా యజ్ఞాద్యనపేక్షా-తథాపి గృహస్థేష్వపి యజ్ఞాద్యనపేక్షేత్యాశఙ్క్య-*యజ్ఞేన దానేనేతి శ్రుతేః యజ్ఞాద్యపేక్షైవేత్యుక్తమ్.—— శమదమాద్యధికరణే యజ్ఞాదీనాం ప్రవృత్తిస్వరూపత్వాత్, శమాదీనాం నివృత్తిరూపత్వేన తద్విరోధిరూపత్వాత్, శమాదీనాం విద్యాఙ్గత్వం న సమ్భవతీత్యాశఙ్క్య-విషయభేదేన విరోధాభావాత్, *శాన్తో దాన్త ఇత్యాదిశ్రవణాచ్చ శమాదీనామఙ్గత్వమస్తీత్యుక్తం.—— సర్వాన్నానుమత్యధికరణే ప్రాణవిద్యాధికారిణాం సర్వాన్నానుమతిస్సర్వదేత్యాశఙ్క్య- బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠానామపి ప్రాణాత్యయ ఏవ సర్వాన్నానుమతిదర్శనాత్ అన్యేషామపి సర్వాన్నానుమతిః ప్రాణాత్యయ ఏవేత్యుక్తం.—— విహితత్వాధికరణే విద్యాఙ్గకర్మణామాశ్రమాఙ్గత్వం నాస్తీత్యాశఙ్క్య-విద్యాఙ్గానామేవాశ్రమాఙ్గతయా విహితత్వాదాశ్రమాఙ్గత్వమపీత్యుక్తం.—— విధురాధికరణే విధురాదీనాం బ్రహ్మవిద్యాయామధికారో నాస్తీత్యాశఙ్క్య-రైక్వాదీనామనాశ్రమిణామపి బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠత్వదర్శనాద్విధురాణామప్యధికారోऽస్తీత్యుక్తం. —— తద్భూతాధికరణే నైష్ఠికాద్యాశ్రమేభ్యః ప్రచ్యుతానాం విధురాదివత్ బ్రహ్మవిద్యాయామధికారోऽస్తీత్యాశఙ్క్య - నైష్ఠికాద్యాశ్రమభ్రష్టానాం పతితత్వాన్నాధికార ఇత్యుక్తం.—— స్వామ్యధికరణే ఉద్గీథాదివిద్యానాం యజమానకర్తృకత్వం-*య ఏవం విద్వాన్ కరోతీత్యాదినా తత్కర్తృకత్వప్రతీతేరిత్యాశఙ్క్య- కర్మాఙ్గాశ్రయత్వాదుద్గీథాద్యుపాసనస్య కర్మవదృత్విక్కర్తృకత్వమేవేత్యుక్తం.—— సహకార్యన్తరవిధ్యధికరణే *బాల్యం చ పాణ్డిత్యం చ నిర్విద్యాథ మునిరిత్యత్ర మౌనమనూద్యత ఇత్యాశఙ్క్య-సహకార్యన్తరత్వేన విధీయత ఇత్యుక్తం.——అనావిష్కారాధికరణే *పాణ్డిత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠాసేదితి బాల్యశబ్దేన కామచారిత్వమప్యుపాదేయతయా విధీయత ఇత్యాశఙ్క్య- *నావిరతో దుశ్చరితాదిత్యాదినా నిషేధాత్ స్వమహిమానావిష్కరణమాత్రమేవ విధేయమిత్యుక్తం.—— ఐహికాధికరణే ఐహికఫలవిద్యానాం స్వసాధనభూతకర్మానుష్ఠానానన్తరముత్పత్తిరిత్యాశఙ్క్య- ప్రతిబన్ధాభావే అనన్తరముత్పత్తిః, తద్భావే తద్విగమ, ఇత్యుక్తం.—— ముక్తిఫలాధికరణే ముక్తిఫలవిద్యాఙ్గకర్మణాం ప్రబలత్వేన తస్యా అప్రతిబన్ధస్సమ్భవతీతి తాసాం విద్యానాం స్వసాధనానుష్ఠానానన్తరమేవోత్పత్తిస్సమ్భవతీత్యాశఙ్క్య - తేషామపి బ్రహ్మవిదపచారైః ప్రతిబన్ధసమ్భవాత్ పూర్వవదనియమ ఇత్యుక్తమ్.—— తృతీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః. ....

ఇతి తృతీయాధ్యాయః.

ఏవమఙ్గైస్సహ విద్యానిరూపణానన్తరం చతుర్థేన ఫలాధ్యాయేన విద్యాఫలం చిన్త్యతే. తత్ర ప్రథమే ఆవృత్తిపాదే విద్యాస్వరూపశోధనపూర్వకం దేహావస్థితిసమయే సమ్భవద్విద్యాఫలం చిన్త్యతే. యద్యపి చతుర్థః ఫలనిరూపణపర ఏవ - తథాపి భక్తిరూపాపన్నజ్ఞానస్య ప్రీతిరూపతయా ఫలకోటినివేశజ్ఞాపనార్థం, అస్యేదం సాధనమితి సాధ్యసాధనసమ్బన్ధజ్ఞాపనార్థం, చ విద్యాస్వరూపమత్ర విశోధ్యతే. తత్ర ఆవృత్త్యధికరణే * బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితి వేదనమాత్రస్యైవ విధానాత్, అసకృదావృత్తౌ ప్రమాణాభావాత్, చ సకృత్కృతమేవ వేదనం శాస్త్రార్థ ఇత్యాశఙ్క్య-*మనో బ్రహ్మేత్యాదిషు ఏకవిషయయోర్వేదనోపాసనశబ్దయోః ప్రయోగాదవగతోపాసనశబ్దపర్యాయత్వేన వేదనశబ్దేన ఉపదేశాదుపాసనశబ్దస్యాసకృదావృత్తజ్ఞానవాచిత్వాత్* అసకృదావృత్తమేవ వేదనం శాస్త్రార్థ ఇత్యుక్తం ——ఆత్మత్వోపాసనాధికరణే జీవబ్రహ్మణోర్భిన్నత్వాత్ జీవాదన్యత్వేన బ్రహ్మోపాస్యమిత్యాశఙ్క్య- *త్వం వా అహమస్మీత్యాదిషు పూర్వోపాసకైః బ్రహ్మణోऽహమిత్యనుసన్ధానదర్శనాత్, అర్థాన్తరభూతస్యాపి తస్యాత్మనః అన్తర్యామిత్వేనాహమిత్యనుసన్ధానస్యావిరుద్ధత్వాచ్చ ఆత్మత్వేనోపాసనమిత్యుక్తం.—— ప్రతీకాధికరణే ప్రతీకోపాసనేऽపి బ్రహ్మణ ఏవోపాస్యత్వాదాత్మత్వేనోపాసనం కర్తవ్యమిత్యాశఙ్క్య - ఉత్కృష్టే నికృష్టదృష్ట్యయోగేన బ్రహ్మణో దృష్టివిశేషణత్వేన ప్రతీకానామేవోపాస్యత్వాన్నాత్మత్వేనోపాసనమిత్యుక్తం.—— ఆదిత్యాదిమత్యధికరణే ఉద్గీథాదీనాం ఫలసాధనతయోత్కృష్టత్వాదాదిత్యాదిషు ఉద్గీథాదిదృష్టిః కార్యేత్యాశఙ్క్య- ఆదిత్యాదిదేవతారాధనత్వాత్కర్మణః

అధికరణార్థసఙ్గ్రహః.

ఙ్గాద్యుపాసనాఙ్గత్వేన ఆదిత్యాదీనాముత్కృష్టత్వాదుద్గీథాద్యావాదిత్యాదిదృష్టిః కార్యేత్యుక్తం.—— ఆసీనాధికరణే ఏకాగ్రతాపేక్షితత్వాదుపాసనస్య స్థానాసనశయనాదిష్వనియమ ఇత్యాశఙ్క్య-ఆసీనస్యైవ ధ్యానాదేః సమ్భవాదాసీనస్యైవోపాసనమిత్యుక్తం.— ఆప్రయాణాధికరణే ఏకస్మిన్నేవానుష్ఠానే ప్రాప్తిదర్శనకృతత్వాత్ తావతైవ ఉపాసనానివృత్తిరిత్యాశఙ్క్య-*సఖల్వేవం వర్తయన్యావదాయుషమితి శ్రవణాదామరణాదనువర్తనీయమిత్యుక్తం.—— తదధిగమాధికరణే * ఏవంవిది పాపంకర్మ న శ్లిష్యతే * సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్త ఇత్యాదివాక్యోక్తా కర్మణామశ్లేషవినాశౌ *నాభుక్తం క్షీయతే కర్మేత్యాదినా విరోధాన్నోపపద్యేతే ఇత్యాశఙ్క్య - నాభుక్తవచనస్య కర్మణాం ఫలజననశక్తిబాధ్యవిషయత్వాత్, తదశ్లేషవినాశశ్రుత్యోర్విద్యయోత్పన్నాయాం కర్మశక్తిప్రతిబన్ధోత్పన్నకర్మశక్తివినాశకరణవిషయత్వాత్, చ విరోధాభావాదుపపద్యేతే ఇత్యుక్తం.—— ఇతరాధికరణే సుకృతస్య శాస్త్రీయత్వాత్, తత్ఫలస్యేష్టత్వదర్శనాత్, చ పుణ్యస్య విద్యయా న విరోధ ఇతి తదశ్లేషవినాశౌ న స్త ఇత్యాశఙ్క్య విద్యాఫలవిరోధిత్వసామ్యాత్ * సుకృతదుష్కృతే ధూనుత ఇతి వ్యపదేశాచ్చ సుకృతస్యాప్యశ్లేషవినాశావుక్తౌ.— అనారబ్ధకార్యాధికరణే * సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్త ఇత్యవిశేషేణ శ్రవణాత్ ఆరబ్ధకార్యయోరప్యశ్లేషవినాశావిత్యాశఙ్క్య-* తస్య తావదేవ చిరమిత్యాదిశ్రవణాదనారబ్ధకార్యయోరేవేత్యుక్తం.—— అగ్నిహోత్రాద్యధికరణే అశ్లేషఫలకేతి సుకృతపుణ్యవదగ్నిహోత్రాద్యాశ్రమధర్మాణామపి పుణ్యత్వావిశేషాత్ఫలాశ్లేషావశ్యంభావేన నిష్ఫలత్వేనానుష్ఠానేచ్ఛాయా అసమ్భవాత్ అగ్నిహోత్రాదీనామననుష్ఠానమిత్యాశఙ్క్య *తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తీత్యాదావగ్నిహోత్రాదీనాం విద్యోత్పత్త్యర్థత్వస్య శ్రుతత్వాత్ఫలాశ్లేషేఽనన్తరభావేన విద్యార్థ్యా కార్యాణి ప్రయోజనాన్యనుష్ఠేయానీత్యుక్తం.—— ఇతరక్షపణాధికరణే ప్రారబ్ధకర్మణః ఏకశరీరావసానతామాశఙ్క్య - తస్య భోగేనైవ క్షపయితవ్యత్వాన్నియమేనైకశరీరావసానత్వనియమో నాస్తీత్యుక్తం.——

చతుర్థాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః. ....

ద్వితీయే ఉత్క్రాన్తిపాదే ఉత్క్రాన్తిప్రకారశ్చిన్త్యతే. తత్ర వాగధికరణే * వాఙ్మనసి సమ్పద్యత ఇత్యత్ర వాగ్వృత్తేర్మనసి సమ్పత్తిరిత్యాశఙ్క్య- వాక్ప్రకృతిత్వాభావాన్మనసో వాగ్వృత్తిమాత్రస్యైవ మనసి సమ్పత్తిరిత్యుక్తం.—— మనోధికరణే *మనః ప్రాణ ఇత్యాదివాక్యే మనసః ప్రాణలయ ఇత్యాశఙ్క్య- ప్రాణస్య మనః ప్రకృతిత్వాభావాత్ ప్రాణేన సంయోగమాత్రమిత్యుక్తం.—— అధ్యక్షాధికరణే * ప్రాణస్తేజసీతి శ్రవణాత్ ప్రాణస్య తేజసి సమ్పత్తిరిత్యాశఙ్క్య - * ఆత్మానమన్తకాలే సర్వే ప్రాణా అభిసమాయన్తీతి జీవోపగమశ్రవణాత్, జీవేన సంయుజ్య తేన సహ తేజస్సమ్పత్తావపి *ప్రాణస్తేజసీతి నిర్దేశోపపత్తేః, చ ప్రాణో జీవే సమ్పద్యత ఇత్యుక్తం.—— భూతాధికరణే * ప్రాణస్తేజసీతి శ్రవణాత్ జీవసంయుక్తస్య ప్రాణస్య తేజోమాత్రే సమ్పత్తిరిత్యాశఙ్క్య - * పృథివీమయ ఆపోమయ ఇత్యాదినా సంచరతో జీవస్య సర్వభూతమయత్వశ్రుతేర్భూతాన్తరసంసృష్టతేజసి సమ్పత్తిరిత్యుక్తం.—— ఆసృత్యుపక్రమాధికరణే * అథ మర్త్యోఽమృతో భవతీత్యాదివాక్యే * బ్రహ్మ సమశ్నుత ఇతి ఇహైవామృతత్వవచనాత్ విదుష ఉత్క్రాన్తిర్నాస్తీత్యాశఙ్క్య - * తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీతి విదుష ఉత్క్రాన్తిదర్శనాత్, * అథ మర్త్య ఇత్యాదిశ్రవణస్యాపగ్దేహసమ్బన్ధస్య ఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశరూపామృతత్వప్రతిపాదనపరత్వాత్, చ విదుషోప్యుత్క్రాన్తిరర్చిరాదినాడీప్రవేశాత్ విద్వదవిదుషోస్సమానేత్యుక్తం.—— పరసమ్పత్త్యధికరణే జీవసంయుక్తాని తేజః ప్రభృతిభూతాని యథాకర్మ యథావిద్యం చ స్వకార్యాయ గచ్ఛన్తీత్యాశఙ్క్య - * తేజః పరస్యాం దేవతాయామిత్యాదిశ్రవణాత్ తాని పరమాత్మని సమ్పద్యన్త ఇత్యుక్తం.—— అవిభాగాధికరణే తేజః ప్రభృతీనాం సర్వకారణభూతే పరమాత్మని లయ ఇత్యాశఙ్క్య - * మనసి సమ్పద్యత ఇత్యస్యానుషఙ్గాత్ తస్య చ సంయోగవాచిత్వాత్ పరమాత్మని తేషాం సంయోగ ఇత్యుక్తం.—— తదోకోధికరణే నాడీనాం దుర్వివేచత్వాత్ * తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీతి మూర్ధన్యనాడ్యైవ గమనమనియతమిత్యాశఙ్క్య - పరమాత్మప్రసాదేన ప్రకాశితద్వారత్వాత్ మూర్ధన్యనాడ్యైవ గమనం నియతమిత్యుక్తం.—— రశ్మ్యనుసారాధికరణే * అథైతైరేవ రశ్మిభిరూర్ధ్వమాక్రమత ఇత్యుక్తో రశ్మ్యనుసారోఽహని గమనం నియతం- నిశి మృతస్య రశ్మ్యనుసారాసమ్భవాదిత్యాశఙ్క్య - నిదాఘసమయే నిశ్యపి ఉష్ణోపలబ్ధ్యా రశ్మిసద్భావావగమాత్ రశ్మ్యనుసారో నిశ్యపి గమనమవిశిష్టమిత్యుక్తం.—— నిశాధికరణే * దివా చ శుక్లపక్షశ్చేత్యాదౌ * విపరీతం తు గర్హితమితి నిశి మరణస్య గర్హితత్వాదధోగతిహేతుత్వాచ్చ నిశి మృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తిర్నాస్తీత్యాశఙ్క్య-విదుష ఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశౌ, ఆరబ్ధకార్యయోరనుభవేన వినష్టత్వాత్, చ బన్ధహేత్వభావాత్ * విపరీతం తు గర్హితమిత్యస్యావిద్వద్విషయత్వాచ్చ నిశి మృతస్యాపి బ్రహ్మప్రాప్తిరస్తీత్యుక్తం.—— దక్షిణాయనాధికరణే * అథ యో దక్షిణే ప్రమీయత ఇతి వాక్యాద్దక్షిణాయనమృతస్య చన్ద్రప్రాప్తిశ్రవణాత్, చన్ద్రంప్రాప్తానాం * అక్షితమేవాధ్వానం పునర్నివర్తన్త ఇతి పునరావృత్తిశ్రవణాత్ దక్షిణాయనమృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తిర్నాస్తీత్యాశఙ్క్య- అవిదుషామేవ చన్ద్రంప్రాప్తానాం పునరావృత్తేః, విదుషాం తు చన్ద్రంప్రాప్తానాం * తస్మాద్బ్రాహ్మణో మహిమానమాప్నోతీతి వాక్యశేషాత్ బ్రహ్మప్రాప్తిశ్రుతేః, దక్షిణాయనమృతానామపి బ్రహ్మప్రాప్తిరస్తీత్యుక్తం.—— చతుర్థాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః. ....

ఉత్క్రాన్తిశ్చిన్తితా- అథ తృతీయేన గతిపాదేన మార్గశ్చిన్త్యతే. అర్చిరాద్యధికరణే ఛాన్దోగ్యకౌషీతకీప్రభృతిషు బహుధా మార్గామ్నానాత్ బ్రహ్మవిదామర్చిరాదినైవ గతిరితి నియమో నాస్తీత్యాశఙ్క్య-సర్వత్రాప్యర్చిరాదిమార్గైకత్వప్రత్యభిజ్ఞానాత్ ఏక ఏవ మార్గ ఇతి తేనైవ సర్వే గచ్ఛన్తీత్యుక్తం.— వాయ్వధికరణే ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోః ఆదిత్యాదూర్ధ్వమభిహితయోర్వాయుదేవలోకయోః క్రమాభావాత్ క్రమవిశేషాదనియమేన ప్రాప్తిరిత్యాశఙ్క్య- వాయుదేవలోకశబ్దాభ్యాం సామాన్యవిశేషరూపాభ్యామేకస్యైవ ప్రతిపాదనాదర్థక్రమాభావేనానియమేన ప్రాప్తిరిత్యుక్తం.—— తటిదధికరణే కౌషీతకినాం * స వాయులోకం స వరుణలోకమిత్యాదివాక్యే వాయోరనన్తరనిర్దిష్టానాం వరుణాదీనాం యథాపాఠం తత్రైవ నివేశ ఇత్యాశఙ్క్య- తటిద్వరుణ

మూర్ధ్న్యుపాదరోపర్యధోభావావస్థానరూపసమ్బన్ధాత్తటితోనన్తరం వరుణాదీనాం నివేశ ఇత్యుక్తం.—— అతివాహికాధికరణే అర్చిరాదిప్రతిపాదకవాక్యానాం లౌకికమార్గోపదేశరూపత్వాదర్చిరాదయో మార్గచిహ్నభూతాః - అథవా అహరాదీనాం మార్గచిహ్నత్వాసమ్భవాత్ లోకశబ్దశ్రవణాత్, తద్భోగభూమయ ఇత్యాశఙ్క్య- * తత్పురుషోఽమానవస్స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీత్యుపసంహారే గమయితృత్వశ్రవణాత్ పూర్వేష్వపి తథైవ ప్రతీతేః తదేవ న్యాయ్యమితి అర్చిరాదికా అతివాహికా ఇత్యుక్తం.—— కార్యాధికరణే హిరణ్యగర్భముపాసీనానాతివాహికా గమయన్తి- తస్యైవ దేశవిశేషవత్తయా గన్తవ్యత్వోపపత్తేరితి బాదరిమతమనూద్య- * స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీతి బ్రహ్మశబ్దస్య పరమాత్మన్యేవ ముఖ్యవృత్తత్వాత్, పరమాత్మనస్సర్వగతత్వేఽపి నిరవశేషావిద్యానివృత్త్యర్థం దేశవిశేషగత్యుపపత్తేః, పరమేవ బ్రహ్మోపాసీనాన్ నయన్తీతి జైమినిమతేనాపోద్య- * తద్య ఇత్థం విదుః యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాం సత్యమిత్యుపాసతే తేఽర్చిషమభిసమ్భవన్తీతి పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠానాం పరబ్రహ్మోపాసకానాం చ అర్చిరాదిశ్రవణాత్ ప్రతీకాలమ్బనవ్యతిరిక్తాన్నయన్తీతి స్వమతముపన్యస్తం.—— చతుర్థాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః. ....

ఏవమర్చిరాదిగతిర్నిరూపితా.——అథ చతుర్థే ముక్తిపాదే ముక్తైశ్వర్యప్రకారశ్చిన్త్యతే. తత్ర సమ్పద్యావిర్భావాధికరణే * పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యభినిష్పత్తిశ్రవణాత్ సాధ్యేన రూపేణ ముక్తస్సమ్పద్యత ఇత్యాశఙ్క్య - * స్వేన రూపేణేతి స్వాభావికత్వశ్రవణాత్, అభినిష్పత్తిశబ్దస్యావిర్భావేఽపి ప్రయోగాత్, స్వాభావికరూపేణావిర్భవతీత్యుక్తం.—— అవిభాగేన దృష్టత్వాధికరణే * నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతీతి ముక్తస్య సామ్యాపత్తిశ్రవణాత్ పృథక్స్థితస్యైవ సామ్యసమ్భవాత్ ముక్తస్స్వాత్మనః పృథక్స్థితమేవ పరమాత్మానమనుభవతీత్యాశఙ్క్య- ప్రత్యగాత్మస్వరూపస్య బ్రహ్మప్రకారతైకస్వభావత్వాత్, తస్య నిరస్తావిద్యాతిరోధానతయా యాథాత్మ్యేన దృష్టత్వాత్, ప్రకారభూతస్యాపి గుణాష్టకయోగేన పరమాత్మసామ్యసమ్భవాచ్చ అవిభాగేనానుభవతీత్యుక్తం.—— బ్రాహ్మ్యధికరణే * స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యత్ర అభినిష్పద్యత ఇత్యుక్తం కిమపహతపాప్మత్వాదికమేవ- ఉత జ్ఞానమాత్రమేవ- ఉతోభయమితి విశయే - ముక్తమధికృత్యాపహతపాప్మత్వాద్యుపన్యాసాత్ తైస్స్వరూపైరావిర్భవతీతి జైమినిమతమనూద్య- * విజ్ఞానఘన ఏవేత్యాదిషు జ్ఞానమాత్రమేవాస్య స్వరూపమిత్యవగమాత్, అపహతపాప్మాదిశబ్దానాం శోకాద్యభావపరత్వాచ్చ జ్ఞానమాత్రస్వరూపేణావిర్భవతీత్యౌడులోమిమతముపన్యస్య - పరస్పరయోరప్యన్యతరశ్రుతిబాధాత్ * విజ్ఞానఘన ఏవేత్యవధారణస్య ఏకదేశజడత్వశఙ్కావ్యుదాసపరత్వేన గుణాన్తరప్రతిషేధకత్వాభావాదుభయరూపేణావిర్భవతీతి స్వమతేన మతద్వయం ప్రతిష్ఠితం.—— సఙ్కల్పాధికరణే సత్యసఙ్కల్పత్వేఽప్యవాప్తక్రియమాణానాం రాజ్ఞాం కార్యనిష్పాదనే ప్రయత్నసాపేక్షత్వదర్శనాత్ ముక్తస్యాపి ప్రయత్నసాపేక్షైవ పిత్రాదిసృష్టిరిత్యాశఙ్క్య * సఙ్కల్పాదేవాస్య పితరస్సముత్తిష్ఠన్తీత్యవధారణాత్ప్రయత్నాపేక్షత్వే ప్రమాణాభావాచ్చ సఙ్కల్పమాత్రాదేవ సృష్టిరిత్యుక్తం —— అభావాధికరణే శరీరస్య దుఃఖహేతుత్వాత్ ముక్తస్య శరీరం నేతి బాదరిమతమనూద్య- * స ఏకధా భవతీత్యాదిషు ముక్తస్యానేకధాభావశ్రవణాత్, తచ్ఛేదస్య నిరవయవస్య శరీరేణ వినా అనేకీభావానుపపత్తేః, కర్మకృతశరీరస్యైవ దుఃఖహేతుత్వాచ్చ సశరీర ఏవాయమితి జైమినిమతేన ప్రతిష్ఠాప్య - సత్యసఙ్కల్పత్వశ్రుత్యా ఇచ్ఛానురోధేన కదాచిత్సశరీరః, అశరీరశ్చ కదాచిదితి స్వమతముపన్యస్తం.—— జగద్వ్యాపారవర్జాధికరణే ముక్తస్య భోగే పరమసామ్యాపత్తిశ్రవణాజ్జగన్నియమనాదికమపి ముక్తస్యైశ్వర్యమిత్యాశఙ్క్య - జగన్నియమనప్రతిపాదనేషు పరమాత్మనః ప్రకృతత్వాత్, ముక్తస్యాసన్నిహితత్వాత్, భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చ జగద్వ్యాపారవర్జమిత్యుక్తం.—— అనావృత్త్యధికరణే భగవత్ప్రాప్తిం ప్రాప్తస్య ముక్తస్య పునరావృత్తిస్సమ్భవతీత్యాశఙ్క్య- * ఇమం మానవమావర్తం నావర్తన్త ఇతి తదనావృత్తిశ్రవణాత్, ఆశ్రితవ్యామోహస్య భగవతస్స్వప్నేఽపి త్యాగసఙ్కల్పాసమ్భవాచ్చ న ముక్తస్య పునరావృత్తిరిత్యుపసంహృతం.—— చతుర్థస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః. ....

ఇతి చతుర్థాధ్యాయః.— శాస్త్రం చ సమాప్తమ్.

ఇత్యాచార్యైరుపన్యస్తోఽధికరణార్థసఙ్గ్రహః.

శ్రీః

విషయసూచికా.

పు-సం.	ప-సం.	విషయః.
౧	౨	మంగళశ్లోకః.
,,	౧౨	శ్రీభాష్యావతరణమ్.
౨	౧	అఖిలేత్యాదిశ్లోకవ్యాఖ్యానమ్.
౩	౩౮	పారాశర్యేత్యాదిశ్లోకవ్యాఖ్యానమ్.
౫	౬	ప్రతిజ్ఞావాక్యవ్యాఖ్యానమ్.
,,	౨౧	సమన్వయాధ్యాయారమ్భజిజ్ఞాసాసూత్రభాష్యవ్యాఖ్యానమ్.
,,	౨౭	అథశబ్దార్థః.
౬	౨౨	అతశ్శబ్దార్థః.
౭	౪	కర్మవిచారపూర్వవృత్తత్వసమర్థనారమ్భః.
,,	౨౬	వృత్త్యర్థః.
౮	౩౨	బ్రహ్మశబ్దార్థః.
౧౦	౨౯	జిజ్ఞాసాశబ్దార్థః.
౧౧	౬	యాదవప్రకాశీయసూత్రార్థనిరాసః.
,,	౨౬	ఐకశాస్త్ర్యసమర్థనమ్.
౧౩	౩౫	కర్మబ్రహ్మవిచారయోః క్రమనియామకోక్తిః.
౧౪	౮	అధ్యయనవిధినిరూపణమ్.
౧౭	౨౯	రాగతః ప్రవృత్తిసమర్థనమ్.
౨౧	౨౦	లఘుపూర్వపక్షః.
౨౬	౧౨	లఘుసిద్ధాన్తః.
,,	౧౩	సాధ్యసాధనద్విత్వనిరాసః.
,,	౧౮	వాక్యజన్యజ్ఞానస్య మోక్షసాధనత్వనిరాసః.
౨౮	౧౦	భక్తేరుపాయత్వసమర్థనమ్.
౩౩	౭	భక్తేః కర్మాఙ్గకత్వసమర్థనమ్.
,,	౩౨	సాధనసప్తకోక్తిః.
౩౭	౨౫	సాధనచతుష్టయపూర్వవృత్తత్వనిరాసః.
౩౯	౫	దుఃఖత్రయాభిభూతజ్ఞానపూర్వవృత్తత్వనిరాసః.
౪౦	౨౫	మహాపూర్వపక్షారమ్భః.
,,	౩౦	బ్రహ్మసత్యత్వప్రపఞ్చమిథ్యాత్వోపపాదనం.
౪౩	౧౯	అవిద్యానిరూపణమ్.
౪౪	౧౯	అవిద్యాయాః ఐక్యజ్ఞాననివర్త్యత్వమ్.
౪౫	౯	ప్రత్యక్షవిరోధే శాస్త్రప్రాబల్యమ్.
౪౬	౨౧	భేదాభేదశ్రుత్యోర్విరోధే అభేదశ్రుతిప్రాబల్యం.
౪౭	౨౩	సత్యాదివాక్యస్య వస్తుమాత్రపరత్వమ్.
౫౨	౧౯	ప్రత్యక్షస్య సన్మాత్రగ్రాహిత్వమ్.
,,	౩౯	భేదదూషణమ్.
౫౪	౨౧	సదనుభూత్యోరైక్యమ్.
,,	౨౫	అనుభూతేః స్వయంప్రకాశత్వసమర్థనమ్.
౫౮	౩౨	అనుభూతేర్నిత్యత్వమ్.
౫౯	౧౦	అనుభూతేర్నిర్వికారత్వం.
,,	౧౫	అనుభూతేః సజాతీయాదిభేదరాహిత్యం.
,,	౨౯	అనుభూతేరాత్మత్వమ్.
,,	౩౬	జ్ఞాతురనాత్మత్వమ్.
౬౦	౨౨	అహమర్థస్య అనాత్మత్వమ్.
౬౧	౨౫	మహాసిద్ధాన్తారమ్భః.
,,	౩౨	సమ్యక్శాస్త్రజ్ఞానహేతుభూతభక్తినిరూపణం
౬౨	౩౧	నిర్విశేషవస్తునోఽప్రామాణికత్వమ్.
,,	౪౦	స్వానుభవస్య సవిశేషవిషయత్వమ్.
౬౪	౨౦	శబ్దస్య సవిశేషవిషయత్వమ్.
,,	౩౯	ప్రత్యక్షస్య సవిశేషవిషయత్వమ్.
౬౫	౧౪	నిర్వికల్పకనిరూపణమ్.
౬౬	౬	నైయాయికాభిమతనిర్వికల్పకఖణ్డనమ్.
,,	౩౫	భేదాభేదవాదనిరాసః.
౬౮	౧౦	అనుమానాదేస్సవిశేషవిషయత్వమ్.
,,	౧౬	సన్మాత్రగ్రాహిప్రత్యక్షభఙ్గః భేదదూషణనిరాసశ్చ.
౭౦	౪	జాతేస్సంస్థానరూపత్వసమర్థనమ్.
౭౧	౧౫	సంస్థానస్య భేదరూపత్వసమర్థనమ్.
,,	౪౧	మిథ్యాత్వానుమానభఙ్గః.
౭౪	౧౯	సదనుభూత్యభేదనిరాసః.
,,	౨౨	అనుభూతేస్స్వయంప్రకాశత్వశిక్షణమ్.
౭౫	౨౫	స్వయంప్రకాశానుభూతేర్నిత్యత్వనిరాసః
౭౭	౨౪	నిర్విషయానుభూతినిరాసః.
౭౮	౩౪	అనుభూతేర్నిర్వికారత్వనిరాసః.
౭౯	౧౦	సంవిదో నిర్భేదత్వనిరాసః.
౮౧	౩౬	సంవిదాత్మత్వనిరాసః.
౮౨	౧౩	అహమర్థాత్మత్వసమర్థనమ్.
౮౪	౧౭	అహమర్థస్య జ్ఞానస్వరూపత్వజ్ఞానగుణకత్వసమర్థనమ్.
౮౮	౧౮	జ్ఞాతుర్మిథ్యాత్వనిరాసః
౮౮	౩౬	జ్ఞాతృత్వస్య విక్రియాత్మకత్వాన్తఃకరణధర్మత్వనిరాసః.
౯౦	౩౪	పరోక్తజ్ఞాతృత్వనిర్వాహనిరాసః
౯౪	౨౪	సుషుప్త్యాదావహమర్థస్ఫురణసమర్థనమ్.
౯౬	౨౪	ముక్తావహమర్థానువృత్తిసమర్థనమ్.
౯౮	౪౦	శాస్త్రప్రత్యక్షవిరోధే శాస్త్రప్రాబల్యనిరాసః
౧౦౧	౨౦	అసత్యాత్సత్యప్రతిపత్తినిరాసః.
౧౦౩	౬	స్ఫోటవాదనిరాసః.
౧౦౪	౩౫	శ్రుతిఘట్టః.
౧౦౫	౩	సద్విద్యాయాస్సవిశేషవిషయత్వస్థాపనమ్.
౧౦౭	౯	పరవిద్యాయాస్సవిశేషవిషయత్వస్థాపనమ్.
,,	౧౯	అఖణ్డార్థసామానాధికరణ్యనిరాసేన సత్యాదివాక్యస్య సవిశేషవిషయత్వస్థాపనమ్.
౧౧౦	౨౨	నిర్గుణసగుణవాక్యయోః విషయవిభాగేనావిరోధః.
౧౧౨	౨౭	ఆనన్దవల్ల్యాస్సగుణవిషయత్వమ్.
౧౧౪	౧౬	జ్ఞేయత్వజ్ఞాతృత్వనిషేధనిరాసః.
౧౧౫	౨౦	ఆనన్త్యానన్దిత్వయోరవిరోధః.
,,	౨౮	భేదతన్నిషేధశ్రుతీనామవిరోధసమర్థనమ్.
౧౧౯	౩౫	పురాణఘట్టః.
౧౨౦	౯	సవిశేషపరస్మృతిపురాణవచనాని.
౧౨౬	౨౨	పరోక్తస్మృతిపురాణవచనానాం సమీచీనార్థకథనమ్.
౧౨౯	౯	ఉపబృంహణవిధినిరూపణమ్.
౧౩౦	౪	విష్ణుపురాణప్రాశస్త్యమ్.
౧౩౭	౧౩	ప్రకారద్వైతప్రకారాద్వైతవివేకః.
౧౪౦	౭	ద్వాసుపర్ణాదిశ్రుత్యర్థవిచారః.
౧౪౧	౭	ముక్తజీవబ్రహ్మణోః స్వరూపైక్యనిరాసః.
౧౪౬	౨౫	సప్తవిధానుపపత్త్యారమ్భః.
,,	౩౦	ఆశ్రయానుపపత్తిః.

పు-సం.	ప-సం	విషయః,
౧౪౭	౩౯	తిరోధానానుపపత్తిః.
౧౪౮	౧౯	స్వరూపానుపపత్తిః.
౧౪౯	౩౯	ప్రమాణానుపపత్తిః.
౧౫౨	౧౦	తమసో ద్రవ్యత్వసమర్థనమ్.
,,	౩౦	అవిద్యాప్రత్యక్షనిరాసః.
౧౫౬	౪౦	అవిద్యానుమాననిరాసః.
౧౫౯	౧౨	అనిర్వచనీయత్వానుపపత్తిః.
౧౬౧	౨౪	సత్ఖ్యాతిసమర్థనం.
౧౬౬	౧౯	అవిద్యాపరత్వేనపరోక్తశ్రుతినిర్వాహః.
౧౬౭	౩౬	స్మృతిపురాణానామవిద్యాపరత్వనిరాసః.

పు-సం.	ప-సం.	విషయః.
౧౭౩	౩౯	నివర్తకానుపపత్తిః.
౧౭౪	౧౭	తత్త్వమసివాక్యార్థవిచారః.
౧౭౯	౩౭	అపర్యవసానవృత్తినిరూపణమ్.
౧౮౩	౧౨	మతాన్తరేణసామానాధికరణ్యానుపపత్తిః.
౧౮౫	౨౪	సఙ్గ్రహేణసిద్ధాన్తోపన్యాసః.
౧౮౯	౨౦	నివృత్త్యనుపపత్తిః.
౧౯౧	౪	అధికరణపూర్వపక్షః.
౧౯౩	౭	అధికరణసిద్ధాన్తే సిద్ధవస్తుని శబ్దవ్యుత్పత్తినిరూపణమ్.
౧౯౫	౧౮	అపూర్వఖణ్డనమ్.
౧౯౬	౧౫	శేషలక్షణమ్.

పు-సం.		విషయః.
౨౦౦	౨	జన్మాద్యధికరణమ్.
౨౦౯	౩	శాస్త్రయోనిత్వాధికరణమ్.
౨౧౭	౪	సమన్వయాధికరణమ్.
౨౪౦	౫	ఈక్షత్యధికరణమ్.
౨౫౧	౬	ఆనన్దమయాధికరణమ్.
౨౭౮	౭	అన్తరధికరణమ్.
౨౮౫	౮	ఆకాశాధికరణమ్,
౨౮౮	౯	ప్రాణాధికరణమ్.
౨౮౯	౧౦	జ్యోతిరధికరణమ్.
౨౯౮	౧౧	ఇన్ద్రప్రాణాధికరణమ్.
౩౦౫		ప్రథమాధ్యాయే- ద్వితీయః పాదః.
,,	౧	సర్వత్రప్రసిద్ధ్యధికరణం.
౩౧౫	౨	అత్త్రధికరణమ్.
౩౨౦	౩	అన్తరాధికరణమ్-
౩౨౫	౪	అన్తర్యామ్యధికరణం.
౩౩౦	౫	అదృశ్యత్వాదిగుణకాధికరణం.
౩౩౬	౬	వైశ్వానరాధికరణం.
౩౪౫		ప్రథమాధ్యాయే- తృతీయపాదః
,,	౧	ద్యుభ్వాద్యధికరణం.
౩౫౦	౨	భూమాధికరణం,
౩౫౭	౩	అక్షరాధికరణం.
౩౬౧	౪	ఈక్షతికర్మాధికరణం.
౩౬౩	౫	దహరాధికరణం.
౩౭౪	౬	ప్రమితాధికరణం.
౩౭౬	౭	ఏతద్గర్భే— దేవతాధికరణం.
౩౮౬	౮	ఏతద్గర్భే— మధ్వధికరణం.
౩౮౯	౯	ఏతద్గర్భే— అపశూద్రాధికరణం.
౩౯౫	౬	ప్రమితాధికరణశేషః.
౩౯౮	౧౦	అర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాధికరణం.
౪౦౪		ప్రథమాధ్యాయే- చతుర్థపాదః.
,,	౧	ఆనుమానికాధికరణం.
౪౧౪	౨	చమసాధికరణం.
౪౧౯	౩	సఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాధికరణం.
౪౨౪	౪	కారణత్వాధికరణం.
౪౨౭	౫	జగద్వాచిత్వాధికరణం.
౪౩౩	౬	వాక్యాన్వయాధికరణం.
౪౪౩	౭	ప్రకృత్యధికరణం.
౪౫౭	౮	సర్వవ్యాఖ్యానాధికరణం.

పు-స.		విషయః.
౪౭౧		ద్వితీయాధ్యాయే - ప్రథమపాదః.
,,	౧	స్మృత్యధికరణం.
౪౭౫	౨	యోగప్రత్యుక్త్యధికరణం.
౪౭౭	౩	విలక్షణత్వాధికరణం.
౪౮౬	౪	శిష్టాపరిగ్రహాధికరణం.
౪౮౭	౫	భోక్త్రాపత్త్యధికరణం.
౪౮౯	౬	ఆరమ్భణాధికరణం.
౫౦౯	౭	ఇతరవ్యపదేశాధికరణం.
౫౧౨	౮	ఉపసంహారదర్శనాధికరణం.
౫౧౩	౯	కృత్స్నప్రసక్త్యధికరణం.
౫౧౭	౧౦	ప్రయోజనవత్త్వాధికరణం.
౫౨౧		ద్వితీయాధ్యాయే - ద్వితీయపాదః.
,,	౧	రచనానుపపత్త్యధికరణం.
౫౩౦	౨	మహద్దీర్ఘాధికరణం.
౫౩౪	౩	సముదాయాధికరణం.
౫౩౯	౪	ఉపలబ్ధ్యధికరణం.
౫౪౧	౫	సర్వథానుపపత్త్యధికరణం.
౫౪౩	౬	ఏకస్మిన్నసమ్భవాధికరణం.
౫౪౭	౭	పశుపత్యధికరణం.
౫౫౩	౮	ఉత్పత్త్యసమ్భవాధికరణం.
౫౬౪		ద్వితీయాధ్యాయే- తృతీయపాదః.
,,	౧	వియదధికరణం.
౫౬౯	౨	తేజోఽధికరణం.
౫౭౫	౩	ఆత్మాధికరణం.
౫౭౮	౪	జ్ఞాధికరణం.
౫౮౬	౫	కర్త్రధికరణం.
౫౮౯	౬	పరాయత్తాధికరణం.
౫౯౧	౭	అంశాధికరణం.
౫౯౮		ద్వితీయాధ్యాయే - చతుర్థపాదః.
,,	౧	ప్రాణోత్పత్త్యధికరణం.
౬౦౦	౨	సప్తగత్యధికరణం.
౬౦౨	౩	ప్రాణాణుత్వాధికరణం.
౬౦౩	౪	వాయుక్రియాధికరణం.
౬౦౫	౫	శ్రేష్ఠాణుత్వాధికరణం.
,,	౬	జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానాధికరణం.
౬౦౬	౭	ఇన్ద్రియాధికరణం.
౬౦౭	౮	సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్త్యధికరణం.

పు-సం.		విషయాః.
౬౧౩		✤ తృతీయాధ్యాయే ప్రథమః పాదః. ✤
,,	౧	తదన్తరప్రతిపత్త్యధికరణం.
౬౧౮	౨	కృతాత్యయాధికరణం.
౬౨౦	౩	అనిష్టాదికార్యధికరణం.
౬౨౪	౪	తత్స్వాభావ్యాపత్త్యధికరణం.
౬౨౫	౫	నాతిచిరాధికరణం.
,,	౬	అన్యాధిష్ఠితాధికరణం.
౬౨౮		✤ తృతీయాధ్యాయే ద్వితీయః పాదః. ✤
,,	౧	సన్ధ్యాధికరణం.
౬౩౨	౨	తదభావాధికరణం.
౬౩౩	౩	కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధ్యధికరణం.
౬౩౪	౪	ముగ్ధాధికరణం.
,,	౫	ఉభయలిఙ్గాధికరణం.
౬౪౧	౬	అహికుణ్డలాధికరణం.
౬౪౭	౭	పరాధికరణం.
౬౫౦	౮	ఫలాధికరణం.
౬౫౩		✤ తృతీయాధ్యాయే తృతీయః పాదః. ✤
,,	౧	సర్వవేదాన్తప్రత్యయాధికరణం.
౬౫౬	౨	అన్యథాత్వాధికరణం.
౬౬౦	౩	సర్వాభేదాధికరణం.
౬౬౧	౪	ఆనన్దాద్యధికరణం.
౬౬౬	౫	కార్యాఖ్యానాధికరణం.
౬౬౭	౬	సమానాధికరణం.
౬౬౮	౭	సమ్బన్ధాధికరణం.
౬౬౯	౮	సమ్భృత్యధికరణం.
౬౭౦	౯	పురుషవిద్యాధికరణం.
౬౭౧	౧౦	వేధాద్యధికరణం.
౬౭౨	౧౧	హాన్యధికరణం.
౬౭౪	౧౨	సామ్పరాయాధికరణం.
౬౭౮	౧౩	అనియమాధికరణం.
౬౭౯	౧౪	అక్షరధ్యధికరణం.
౬౮౨	౧౫	అన్తరత్వాధికరణం.
౬౮౬	౧౬	కామాద్యధికరణం.
౬౮౯	౧౭	తన్నిర్ధారణానియమాధికరణం.
౬౯౦	౧౮	ప్రదానాధికరణం.
౬౯౧	౧౯	లిఙ్గభూయస్త్వాధికరణం.
౬౯౩	౨౦	పూర్వవికల్పాధికరణం.
౬౯౬	౨౧	శరీరేభావాధికరణం.
౬౯౮	౨౨	అఙ్గావబద్ధాధికరణం.
౬౯౯	౨౩	భూమజ్యాయస్త్వాధికరణం.
౭౦౦	౨౪	శబ్దాదిభేదాధికరణం.
౭౦౨	౨౫	వికల్పాధికరణం.
౭౦౩	౨౬	యథాశ్రయభావాధికరణం.
౭౦౭		✤ తృతీయాధ్యాయే చతుర్థః పాదః. ✤
,,	౧	పురుషార్థాధికరణం.
౭౧౫	౨	స్తుతిమాత్రాధికరణం.
౭౧౬	౩	పారిప్లవార్థాధికరణం.
౭౧౭	౪	అగ్నీన్ధనాధికరణం.
,,	౫	సర్వాపేక్షాధికరణం.
౭౧౮	౬	శమదమాద్యధికరణం.
౭౧౯	౭	సర్వాన్నానుమత్యధికరణం.
౭౨౧	౮	విహితత్వాధికరణం.
౭౨౨	౯	విధురాధికరణం.
౭౨౪	౧౦	తద్భూతాధికరణం.
౭౨౬	౧౧	స్వామ్యధికరణం.
౭౨౭	౧౨	సహకార్యన్తరవిధ్యధికరణం.
౭౩౦	౧౩	అనావిష్కారాధికరణం.
,,	౧౪	ఐహికాధికరణం.
౭౩౧	౧౫	ముక్తిఫలాధికరణం.
౭౩౩		✤ చతుర్థాధ్యాయే ప్రథమః పాదః. ✤
,,	౧	ఆవృత్త్యధికరణం.
౭౩౫	౨	ఆత్మత్వోపాసనాధికరణం.
౭౩౭	౩	ప్రతీకాధికరణం.
౭౩౮	౪	ఆదిత్యాదిమత్యధికరణం.
౭౩౯	౫	ఆసీనాధికరణం.
౭౪౦	౬	ఆప్రయాణాధికరణం.
౭౪౧	౭	తదధిగమాధికరణం.
౭౪౩	౮	ఇతరాధికరణం.
౭౪౪	౯	అనారబ్ధకార్యాధికరణం.
౭౪౫	౧౦	అగ్నిహోత్రాద్యధికరణం.
౭౪౭	౧౧	ఇతరక్షపణాధికరణం.
౭౪౯		✤ చతుర్థాధ్యాయే ద్వితీయః పాదః. ✤
,,	౧	వాగధికరణం.
౭౫౦	౨	మనోధికరణం.
౭౫౧	౩	అధ్యక్షాధికరణం.
,,	౪	భూతాధికరణం.
౭౫౨	౫	ఆసృత్యుపక్రమాధికరణం.
౭౫౭	౬	పరసమ్పత్త్యధికరణం.
,,	౭	అవిభాగాధికరణం.
౭౫౯	౮	తదోకోధికరణం.
౭౬౦	౯	రశ్మ్యనుసారాధికరణం.
,,	౧౦	నిశాధికరణం.
౭౬౧	౧౧	దక్షిణాయనాధికరణం.
౭౬౩		✤ చతుర్థాధ్యాయే తృతీయః పాదః. ✤
,,	౧	అర్చిరాద్యధికరణం.
౭౬౪	౨	వాయ్వధికరణం.
౭౬౫	౩	వరుణాధికరణం.
౭౬౬	౪	ఆతివాహికాధికరణం.
౭౬౮	౫	కార్యాధికరణం.
౭౭౬		✤ చతుర్థాధ్యాయే చతుర్థః పాదః. ✤
,,	౧	సమ్పద్యావిర్భావాధికరణం.
౭౭౯	౨	అవిభాగేనదృష్టత్వాధికరణం.
౭౮౦	౩	బ్రాహ్మ్యధికరణం.
౭౮౨	౪	సఙ్కల్పాధికరణం.
౭౮౪	౫	అభావాధికరణం.
౭౮౭	౬	జగద్వ్యాపారవర్జాధికరణం.

వి ష య సూ చి కా స మా ప్తా.

ప్ర క ట న.

ఇందువలన దెలియజేయడమేమనిన - ఈపుస్తకము- దళసరపుకాగితముల - ప్రతి- ౧కి- రూ- ౧౮
సుమారుగానుండుకాగితముల ప్రతి - ౧కి- రూ- ౧౦

బయిండు- ౧-రూ. ఛార్జుగలదిగాను, ౪ రూ. ఛార్జుగలదిగాను, రెండువిధములుగా జేయబడుచున్నది. కాన బయిండుతోఁగావలసినవారలు- సదరహీఛార్జును చేర్చియివ్వబడును.

అయితే పయివివరించియుండుక్రయమునకు విభవసం॥ వైయాశినెల- ౩౦- తేమలకులోగా యివ్వబడును- తదనంతరము- దళసరపుకాగితముల ప్రతి-౧కి- ౧౭- రూ- గాను, సుమారుగానుండుకాగితముల ప్రతి-౧కి- ౧౮- రూ- గాను, విక్రయింపబడును.

ఈపుస్తకమును- గ్రంథఅక్షరములతో నచ్చుశేయుచున్నాముగనుక వలయువారలు యిప్పుడే-మొదటవివరించియుండుక్రయమునకుసమ్మతించిమాయొక్క- చందాపుస్తకమునందు- చేవ్రాలుజేయునెడల సిద్ధమయ్యేడుకాపీలను నెలనెలకు శీఘ్రముగానె పంపించబడును.

దశోపనిషత్తులకు విశిష్టాద్వైతభాష్యంబును, అద్వైతభాష్యంబును, ముద్రించుచున్నాము - దళసరపుకాగితము- ఫారం- ౧కి- అణా-౧- సుమారుగానుండు కాగితము-ఫారం-౧కి- పై-౯-యాక్రియమునకివ్వబడును.

కొనువారలకు- పయివివరించియున్నగ్రంథపుస్తకపురీతిగానే నెలనెలకు కాపీలుయివ్వబడును.

దేశాంతరములకు పంపించునెడల యేర్పడు పోష్టుభంగీఛార్జును పుస్తకముకొనువారలేయిచ్చుకొనవలయును.

ద్ర వి డ పు స్త క ము లు.

	రూ-	అ-
తిరుచ్ఛందవిరుత్తము సటీకతో బయిండుచేసి దళసరపుకాగితముల- ప్రతి- ౧కి-	౦	౧౨.
సుమారుగానుండు కాగితముల ప్రతి- ౧కి- బయిండుసహితము.		౮.
తిరువాయ్మొళ్ ప్రతిపద టీకతో-దళసరపుకాగితముల-ప్రతి-౧కి- బయిండుసహితము-	౫-	౪.
సుమారుగానుండుకాగితముల- ప్రతి- ౧కి- బయిండుసహితము.	౪-	

పైవిలాసము వ్రాసికొనుపద్ధతి.

చెన్నపురి, చూళ వేపేరిలో - డోరు-౨౧౪-నెంబరుగలగృహమునందు. మ॥ రా॥ రా॥ శ్రీ॥ షహాంజ్ హౌస్- ...బాసి- చెంగల్వరాయనాయకులవారిచే స్థాపింపబడియుండు వేదాంతవిద్యావిలాసముద్రాక్షరశాలకార్యదర్శియగు- క. వేదాంతఅరుణగిరిస్వామివారికి యిప్పించేదనివ్రాయవలయును.

శ్రీమతే రామానుజాయనమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

ప్రథమాధ్యాయే.— ప్రథమపాదః.

శ్రుతప్రకాశికావతరణికా.

యతీన్ద్రకృతభాష్యార్థా యద్వ్యాఖ్యానేన దర్శితాః। వరం సుదర్శనార్యం తం వన్దే కూరకులాధిపమ్॥

వరదం ద్విరదాద్రీశం శ్రీనిధిం కరుణానిధిమ్। శరణ్యం శరణం యామి ప్రణతార్తిహరం హరిమ్॥ బహిరన్తస్తమశ్ఛిది జ్యోతిర్వన్దే సుదర్శనమ్। యేనావ్యాహతసఙ్కల్పం వస్తు లక్ష్మీధరం విదుః॥ సమ్యఙ్న్యాయకలాపేన మహతా భారతేన చ। ఉపబృంహితవేదాయ నమో వ్యాసాయ విష్ణవే॥ తస్మై రామానుజార్యాయ నమః పరమయోగినే। యః శ్రుతిస్మృతిసూత్రాణామన్తర్జ్వరమశీశమత్॥ వన్దేऽహం వరదార్యం తం వత్సాభిజనభూషణమ్। భాష్యామృతప్రదానాద్యస్సఞ్జీవయతి మామపి॥ ప్రపద్యే ప్రణవాకారం భాష్యం రఙ్గమివాపరమ్। పరస్య బ్రహ్మణో యత్ర శేషిత్వం స్ఫుటమీక్ష్యతే॥ శ్రుత్యన్తేషు శ్రుతం భాష్యే మతం ధ్యాతం హృదమ్బుజే। లక్ష్మీపతిం ప్రపద్యేऽహం దృష్టం శ్రీరఙ్గధామని॥ ప్రమాణఞ్చ ప్రమేయఞ్చ ప్రమాతారశ్చ సాత్త్వికాః। జయన్తు యతిపీశాలిష్టం సహ సర్వత్ర సర్వదా॥ అవిస్మృతాన్స్వగుర్వారా రామానుజమునేర్గిరః। దర్శయన్తు ప్రసాదేన స్వం భావమఖిలం ద్రుతమ్॥ శ్రీరఙ్గేశాజ్ఞయాలబ్ధవ్యాససంజ్ఞం సుదర్శనమ్। వాచావిజయినః పుత్రం భాష్యభర్తురచూచుదత్॥ గురుభ్యోऽర్థశ్శ్రుతశ్శబ్దైస్తత్ప్రయుక్తైశ్చ యోజితః। సౌకర్యాయ బుభుత్సూనాం సఙ్కలయ్య ప్రకాశ్యతే॥ కః కృత్స్నం వేత్తి భాష్యార్థం శ్రుతాంశస్థితయే కృతిః। ఆద్యైః కారణికైర్నైషా నోపేక్ష్యా భాష్యవిత్తమైః॥ భాష్యం చేద్వక్తృణోऽస్య వ్యయం యతిపతిర్వ్యాఖ్యానవాచాం తథా గామ్భీర్యాదనవస్థితిర్మితమతిర్దూరే జనస్తద్గిరామ్। ప్రష్టవ్యః కథమీశ్వరస్సహి ననగ్రత్యక్షరూపో ద్దృశాం తద్భాష్యం సదభాష్యకృత్స చ హరిస్సన్వ్యక్తనీదక్ష్యనః॥ ....

సర్వేషాం పురుషాణాం ప్రమాణాధీనప్రమేయనిశ్చయానాముపాదిత్సితజిహాసితేష్టానిష్టతత్సాధనానామలౌకికపురుషార్థతత్సాధనరూపే వస్తుని శాస్త్రైకసమధిగమ్యే- తత్రాప్యపురుషశేముషీదోషముషీమూలిన్యస్య వేదాఖ్యాతురరాశేరేవ ప్రధానతరప్రమాణతయా శ్రయణీయత్వే నిశ్చితే- తత్ర చ పశుపుత్రవృష్ట్యన్నస్వర్గాద్యైహికాముష్మికార్వాచీనఫలతత్సాధనపరే వగతే పూర్వభాగే- పరమపురుషార్థావబోధకే చ తదుపరిభాగే పూర్వాచార్యాభిమతముక్తిముగ్ధాపథకణ్టకాయమానవివిధకుదృష్టిజనదుర్వచనశతోపప్లుతే- తదుపదర్శితకుపథప్రవృత్తిని జగతి చ మోముహ్యమానే- తదుజ్జీవయిషయా సదసద్వివేచనచతురపూర్వాచార్యపరిచితం ప్రాచీనమేవ సమీచీనమధ్వానం నిష్కణ్టకీకృత్య పరమపురుషార్థాభ్యర్థిజనసార్థం కృతార్థయితుం భగవద్యామునిత సుజనభాగధేయవైభవభావితావతరణేన పరమకారుణికేన భగవతా భాష్యకారేణ శారీరకశాస్త్రం వ్యాచిఖ్యాసితమ్. పరమర్షిప్రణీతాని వ్యాఖ్యేయాని, తేషాం చ మహర్షిప్రణీతాని వ్యాఖ్యానాని, చ సన్తి చేత్తాన్యేవానురోద్ధవ్యాని- నహ్యన్యప్రమేయస్వాతన్త్ర్యం- ఋషీణాం హి ప్రాయస్తపస్వితే పరస్పరతో వేదితుమర్హాః- నతు జడమవిదితరోజనః. ఋషివచసామేవాభిన్నవక్తృకాణాం మిథో విరోధే పూర్వపక్షాభిప్రాయతైర్భవవాదాదిభిః పరిహారోఽభిధేయః- భిన్నవక్తృకాణాం తు విరోధే సతి పరిహారే యుక్తియుక్తం గ్రాహ్యమితి న దోషః. యే పునస్సన్త్యపి తాన్యనాదృత్య వ్యాఖ్యేయాన్తరాణి, వ్యాఖ్యానాన్తరాణి, చ తద్విరుద్ధాని రచయన్తి- తేషామాగ్రహగృహీతహృదయత్వే, పణ్డితమానిత్వే, పాణ్డిత్యఖ్యాపనపరత్వే, చ తత్ప్రవృత్తిరేవ ప్రమాణమ్. ఇతరేషాం చ వ్యాఖ్యాతౄణామర్థవ్యాఖ్యానాలిఙ్గిత్వం- *ఉపాసాత్రైవిధ్యాత్- *సర్వత్రప్రసిద్ధ్యుపదేశాత్- *భూమాసమ్ప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్- *దహర ఉత్తరేభ్యః, ఇత్యాదిషు స్పష్టతరమ్. ఇహ తు వృత్తికారప్రణీతం నచ తత్ప్రతిజ్ఞానమభ్యుదయమితి శఙ్కనీయం- దుష్పరిహరబాధకానుపలమ్భాత్. యద్యపి కర్మమీమాంసాయాం క్వచిత్క్వచిదర్వాచీనవ్యాఖ్యాతృభిరాకులత్వముపాదితం- తథాపి తత్ర ప్రయోగమార్గే స్ఖలనాభావాదనుష్ఠానమాత్రానీనాయా స్వర్గాదిఫలసిద్ధేశ్చైవతాస్వరూపతద్యాథాత్మ్యసత్కార్యవాదాదిజ్ఞాననైరపేక్ష్యం, పరమపురుషార్థస్య జ్ఞానైకసాధ్యతయా జ్ఞానమార్గస్ఖలనస్యాత్మహానిఫలకత్వేన తద్విప్రతిపత్తీనామవశ్యపరిహర్తవ్యత్వం, ఉత్తరభాగే చ తత్తదర్థావయికతయా ప్రసక్తానాం పూర్వభాగార్థానాం ప్రధ్మతర్హ్మ విశ్వాసక్తానామపి శిక్షణీయార్థాన్తరాణాం సుకరపరిహార్యత్వం, చాభిప్రేత్య బ్రహ్మసూత్రాణ్యేవ భగవాన్ భాష్యకారః ప్రారభతే వివరీతుమ్.

అఖిలభువనజన్మస్థేమభఙ్గాదిలీలే వినతవివిధ భూతవ్రాత

ఏవం ప్రారిప్సితస్య ప్రబన్ధస్యావిఘ్నపరిసమాప్తిప్రచయగమనార్థం కృత్యాచారసిద్ధమిష్టదేవతోపాసనరూపం మఙ్గళం శాస్త్రకృదాచరతి (అఖిలేత్యాదినా శ్లోకేన) *మఙ్గళాచారయుక్తానాంనిత్యంచ ప్రయతాత్మనామ్। జపతాంజుహ్వతాంచైవవినిపాతో నవిద్యత ఇతిహిస్మర్యతే- అచర్యతేచ తత్తత్ప్రబన్ధకృద్భిః. శ్రోతృమనస్సమాధానార్థంశాస్త్రార్థసఙ్క్షేపశ్చార్థతస్సఙ్క్రియతే- యథాచోదనాసూత్రేణ ధర్మస్వరూపం, ప్రమాణం,చ శ్రుత్యర్థాభ్యాం నిరూపితం. ప్రసిద్ధంహి శ్రోతుః ప్రతిపత్తిసౌకర్యాయ వక్తురర్థప్రతిపాదనస్య సఙ్క్షేపపూర్వకత్వం-*ఇష్టంహివిదుషాంలోకే సమాసవ్యాసధారణమితి. శాస్త్రార్థసఙ్క్షేపణవస్తునిర్దేశో, భవద్విత్యాశీర్వాదశ్చకృతో భవతః.వినతేతి, భక్తిరూపేతి,చ బ్రహ్మణి ప్రహ్వీభావావగమాత్ప్రణతిరపి ఫలితా-ఇదం ప్రహ్వత్వ ఇతిహిధాతుః.ఏవం త్రివిధమఙ్గళమాచరితంభవతి. శ్లోకస్య ప్రథమపాదేన పూర్వస్యాధ్యాయద్వికస్యార్థస్సఙ్క్షిప్తః- ద్వితీయేనచోత్తరద్వికస్య. కర్మమీమాంసాయాం ప్రతిపాద్యభేదేన షట్కభేదవదత్రాపివిషయవిషయిరూపప్రతిపాద్యభేదేనద్వికభేదః. శాస్త్రప్రతిపాద్యముపాయోపేయాత్మకం-సిద్ధోపాయ,ఉపేయం,చ బ్రహ్మ- సాధ్యోపాయో భక్తిః. తత్ర సప్తమ్యన్తైస్సపద్యైస్సిద్ధోపాయరూప, ముపేయం,చ బ్రహ్మోచ్యతే. భవనీతి(భువనం) కార్యవర్గః. రూఢిశక్త్యాతత్కారణస్యకులాలాదేర్వ్యావృత్తిః-భువనశబ్దోహివిపులతరకార్యవిశేషరూఢః. అఖిలశబ్దేనసకలదేశకాలవర్తిన్యణ్డజాతాని వివక్షితాని- తేన బ్రహ్మాదివ్యావృత్తిః. ఖిలంనాస్తీత్యఖిలం- కార్యేషు బ్రహ్మణస్సృష్ట్యాదివ్యాపారావిషయభూతం నకించిదస్తీత్యర్థః. అనయావ్యతిరేకోక్త్యాప్రాయికత్వనివృత్తిః-*అజ్ఞాతంనాస్తితే కించిదితివత్. అతః సకలమిత్యన్వయముఖేనానుక్తిః. అకారోపక్రమత్వసిద్ధయేనిఖిలేత్యనుక్తిః. *అఇతి భగవతో నారాయణస్య ప్రథమాభిధానం భగవతోవాచకమకారం ప్రయుఞ్జానేనకింనామమఙ్గళంనకృతమితిచాభియుక్తైరభ్యధాయి. అత్ర భగవద్వాచిత్వా వివక్షాయామపి భగవద్వాచిత్వశక్తియోగాదకారోమాఙ్గలికః-*అఇఉణిత్యత్రాకారవత్. నఞోనిషేధవాచిత్వేపి నిషేధ్యవశాచ్ఛుభత్వాశుభత్వే-అతో *నిష్ప్రత్యూహముపాస్మహ ఇత్యాదినిశ్శబ్దస్యేవ శుభతరత్వం-నైకల్యనిషేధేన పౌష్కల్యపరత్వాత్. అఖిలశబ్దేన చిదచిద్భేదోప్యభిప్రేతః.(జన్మ)నిత్యనైమిత్తికప్రాకృతరూపం.(స్థేమా)స్థితిః. సాచాన్తర్యామివిష్ణ్వవతారలోకపాలమన్వాదిన్పమాతాపిత్రాదిముఖేనక్రియమాణా బహువిధావివక్షితా.(భఙ్గః)నిత్యనైమిత్తికప్రాకృతరూపః. మోక్షస్యలయాన్తర్భావేపిశాస్త్రస్యపరమప్రయోజనత్వాదత్రసనాన్తర్భావితః. అతఏవాదిశబ్దేపి నాన్తర్భావ్యః- తస్యసాధారణతయాస్ఫుటప్రతిపత్తిహేతుత్వాభావాత్. పృథగేవహిపూర్వైర్మోక్షస్స్పష్టతరం నిర్దిష్టోమోక్షః-*జగదుద్భవస్థితిప్రణాశసంసారవిమోచనాదయ ఇతి-*జగజ్జన్మస్థితిధ్వంసమహానన్దైకహేతవ ఇతిచ-భగవాన్ భాష్యకారశ్చతథానిర్దిశతి- యథా వేదార్థసఙ్గ్రహే *ఉద్భవస్థితిప్రళయసంసారనివర్తనైకహేతుభూత ఇతి- భాష్యేచ *నిఖిలజగదుదయవిభవలయమహానన్దైకకారణమితి.వినతేత్యాదిపదేనస్థేమాన్తర్భూతస్వర్గాది సాంసారికఫలప్రదత్వస్య పృథగుక్తిరనపేక్షితా- అసాధారణస్యపరమప్రయోజనస్యమోక్షస్యైవహిపృథగుక్త్యపేక్షా. ఆదిశబ్దేనసృష్ట్యాద్యౌపయికమన్తఃప్రవేశనియమనాదిగృహ్యతే- తథాచ భాష్యేస్వయమేవవక్ష్యతి-*జగదుత్పత్తిస్థితిసంహారాన్తఃప్రవేశనియమనాదిలీలమితి. జన్మస్థేమభఙ్గోక్త్యైవాన్తః ప్రవేశనియమనాదేరర్థసిద్ధత్వాచ్ఛ్రయణమయుక్తం-అధ్యాసపరిణామవాదయోరుభయోస్సాధారణత్వాభావేనతద్వ్యావృత్త్యర్థంస్వమతేపృథగ్వక్తవ్యత్వాత్,నాబ్రత్వేసమ్భవత్యార్థత్వకల్పనాయోగాత్,విస్తరేణోక్తస్యార్థస్యసఙ్క్షేపోక్త్యావివక్షితత్వోపపత్తేశ్చ.(లీలా) శబ్దేనభగవతస్సపూర్ణత్వానన్యప్రేర్యత్వస్వచ్ఛన్దచేష్టితత్వాదికమభిప్రేతం. యథోక్తంమహాభారతే-*అప్రమేయోనియోజ్యశ్చయత్రకామగమోవశీ। మోదతేభగవాన్భూతైర్బాలఃక్రీడనకైరివ॥ అప్రమేయత్వం పరిపూర్ణత్వం-అనియోజ్యత్వమనితరచేతనప్రేర్యత్వం-యత్ర, కామగమ ఇత్యనేనవాయ్వాదకాదిప్రేరణాధీనాబుద్ధిపూర్వకస్పన్దాదిచేష్టావ్యావృత్తిః-స్వేచ్ఛాకృతప్రవృత్తివిషయస్యచాసౌవా-స్వాధీనలీలోపకరణత్వం వశిశబ్దార్థః-విశ్వంవశేయస్యసవశీ-ఇన్ద్రియపరాధీనచేష్టావ్యావృత్త్యర్థోవా వశిశబ్దః- బాలకదృష్టాన్తేనలీలాయాఃప్రయోజనాన్తరనైరపేక్ష్యమభిప్రేతం- అనేన రాజ్ఞాంపణబన్ధపూర్వకద్యూతాదివ్యావృత్తిః- కార్యవర్గాపేక్షయా భగవన్మహిమ్నో విపులతరత్వం క్రీడనకదృష్టాన్తేనఫలితం. నను ప్రయోజకవ్యాపారో హిలీలా- అతోభఙ్గస్యలీలాత్వేయుక్తైకథం ప్రయోజ్యవ్యాపారభూతయోర్జన్మస్థిత్యోర్లీలాత్వం- ఉచ్యతే-*బహుస్యాంప్రజాయేయేతిహిశ్రుతిః-అతః ప్రయోజకవ్యాపారవత్ ప్రయోజ్యవ్యాపారస్యచలీలాత్వకథనేనోపాదానత్వంఫలితం. లీలాశబ్దేననిమిత్తత్వంచ. భఙ్గాదీన్యనేన ప్రథమాధ్యాయార్థస్సఙ్క్షిప్తః. అవాప్తసమస్తకామస్య వ్యాపారానుపపత్తిం పరిహరతాలీలాశబ్దేనవిరోధపరిహారపరద్వితీయాధ్యాయార్థస్సూచితః. ఏవంపూర్వద్వికోక్తంకారణత్వరూపంపరత్వంసఙ్క్షిప్తం. తస్యైవసమాశ్రయణీయతాప్రతిపత్త్యర్థముత్తరద్వికోక్తముభిగమ్యత్వమోక్షప్రదత్వగుణంసౌలభ్యంసఙ్క్షిప్యతే. (వినతేత్యాదిపదేన) కేవలంప్రకృష్టత్వం, కేవలంసౌలభ్యం,చకనచాచలలోష్టశకలయోరివనసమాశ్రయణీయత్వాయకల్పతఇతితదుభయవ్యావృత్త్యర్థమిదంపదద్వయం.విశేషేణనతాఃవినతాః-ప్రహ్వీభూతాః-న్యాసోపాసనాత్మకాశేషవిద్యానిష్ఠావివక్షితాః.వైవిధ్యంచ *పదుపర్యపిబాదరాయణః *ఊర్ధ్వరేతస్సు చేత్యాదినావక్ష్యమాణదేవత్వమనుష్యత్వవర్ణాశ్రమాదిభేదేన,జన్మవృత్తగుణైశ్చాభిప్రేతం.భగవద్జ్ఞానేనలబ్ధసత్తాకత్వం భూతశబ్దార్థః- *అసన్నేవ స భవతి అసద్బ్రహ్మేతి వేద చేత్ అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేద సన్తమేనంతతో విదురితిహి శ్రుతిః.లబ్ధస్వరూపాణాంచ *తేషామేవానుకమ్పార్థమహమజ్ఞానజంతమః। నాశయామ్యాత్మభావస్థః *దదామిబుద్ధియోగంతం *అహంస్మరామిమద్భక్తమిత్యాద్యుక్తప్రకారేణసాక్షాత్కారవిరోధినివర్తనాదికంహిభగవతఏవభవతీతి నస్వరూపప్రచ్యుతిసమ్భవః.భూతసమృద్ధిప్రాప్తో (భూతవ్రాతః)సంశ్రితసమృద్ధినోపితతఏవాకారకాదృగవతోరత్యేఇత్యర్థః.సాయః-యథా *ఆసోటయ నిచితః..

రక్షైకదీక్షే । శ్రుతిశిరసి విదీప్తే బ్రహ్మణి శ్రీనివాసే భవతు మమ పరస్మిన్ శేముషీ భక్తిరూపా ॥ పారాశర్య

త్యన్తపితామహః । వైష్ణవో నః కులే జాతస్స నస్సన్తారయిష్యతీతి *యశుర్యస్సుష్యోపక్షీవాయేచ వైష్ణవసంశ్రయాః । తేనైవ తే ప్రయాస్యన్తి తద్విష్ణోః పరమం పదమితి చ. ననుషష్ఠ్యన్తనిర్దిష్టానతిరిక్తవిషయస్సముదాయశబ్దః- యథా బ్రాహ్మణసమాజ ఇతి- నైవం- రాజపురుష ఇత్యాదిష్వతిరిక్తస్యాపి దర్శనాత్, సమాసాన్తర్గతాయాష్షష్ఠ్యాస్సమ్బన్ధమాత్రవిషయత్వాత్, షష్ఠ్యన్తనిర్దిష్టానతిరిక్తత్వనియమస్యానుశాసనాభావాచ్చ. సముదాయశబ్దే ప్రత్యేకసముదా యినః క ఇత్యపేక్షాయాం సన్నిహితశబ్దవాచ్యనిష్ఠస్సముదాయశ్శీఘ్రం ప్రతీయత ఇతి బ్రాహ్మణసముదాయ ఇత్యాది ష్వనతిరేకప్రతీతిః. రాజపురుష ఇత్యాదిష్వతిరిక్తత్వస్యాపి దర్శనాత్తత్తత్సముదాయగ్రాహకప్రమాణానురోధేనార్థవర్ణనం యుక్తమితి యథోక్త ఏవార్థః. ఏవం చ సతి వ్రాతశబ్దప్ర యోగస్యార్థవత్త్వం స్యాత్. ఇష్టప్రాపణపర్యన్తానిష్టనివారణలక్షణా (రక్షా) తస్యా (ఏకదీక్షః) ప్రధానదీక్షః దీక్షా- సఙ్కల్పః- స్వసత్తాయా అపి సంశ్రి తరక్షాసఙ్కల్పనిర్వర్తనస్యాత్యన్తాభిమతత్వం ప్రాధాన్యం- *అప్యహం జీవితం జహ్యామితి హ్యుక్తం- *కామమాత్మానం భార్యాం పుత్రం చాపోపరున్ధ్యామత్వే వధాసకర్మకరమితి చాపస్తమ్బః. ఈదృశీయం ప్రతిర్యదాజ్ఞా- తస్యాపి తథానుష్ఠానస్యాభిమతతరత్వ మప్యహం జీవితం జహ్యామిత్యనేనావగమ్యతే. దీ క్షా ప్రాధాన్యేన రక్షా ప్రాధాన్యం ఫలితం. దీక్షాశబ్దేనాశ్రితసంరక్షణస్యస్వప్రయోజనత్వం దర్శితం- స్వతన్త్రభ్రంశసమాప్త్యైరనర్థాభ్యుదయఫలత్వంవిహా య్యతిన ఏవ. సంశ్రితరక్షణం చ తద్వ్రతం- యథా *దదామ్యేతద్వ్రతం మమేతి. వినతవక్షఃశబ్దాభ్యాం త్వతీయ చతుర్థాధ్యాయార్థౌ సఙ్గృహీతౌ. ఏవం జగ త్కారణత్వమోక్షప్రదత్వైకధితే. ఏతే హి రాజ్ఞశ్ఛత్రచామరవత్ బ్రహ్మణో సాధారణం చిహ్నం. పరత్వసౌలభ్యే చ సంశ్రయణీయతా నిమిత్తతయా అవగతే- యథా *యయేనం విదురమృతా స్తేభవన్తీత్యుపక్రమ్య *సంబాహుభ్యాం నమతి సంపతత్రైర్ద్యావాపృథివీ జనయన్ దేవ ఏక ఇతి- *సర్వలోకమహేశ్వరమ్ । సుహృదం సర్వభూతానాం జ్ఞాత్వా మాం శాన్తిమృచ్ఛతీతి చ. ప్రమేయశరీరం సాధీయః- యది ప్రమాణమువలభామహ ఇత్యపేక్షాయాం ద్వికద్వ్యయశేష భూతచతుస్సూత్ర్యర్థం వదన్ ప్రమేయానురూపం ప్రమాణం దర్శయతి. (శ్రుతిశిరసి విదీప్త ఇతి) శ్రూయత ఇతి నిత్యమితి శ్రుతిః- అనేనాపౌరుషేయత్వా న్నిర్దోషత్వం వివక్షితం. అత ఏవ పూర్వమీమాంసాన్యాయానాం ప్రామాణ్యాద్యుపయోగినామత్రోపజీవ్యత్వం సూచితం. శిరశ్శబ్దేనానన్యపరత్వం వివ క్షితం- పరతత్త్వప్రధానామన్త్రబ్రాహ్మణభాగాత్మ్యుపనిషదః. (విదీప్తే) పూర్వభాగేష్వగ్న్యాదిరూపతయా బ్రహ్మణ ఏవ ప్రతిపాద్యత్వం *తదేవాగ్ని స్తద్వాయురిత్యాది నోపనిషద్వాక్యైర్నైవ జ్ఞాయత ఇతి విశేషేణ దీప్తం విదీప్తం- యద్వా- ఋద్ధస్సుఖసాధనభూతదుఃఖాత్మకప్రవృత్తినివృత్తిరూపం ప్ర యోజనం పూర్వభాగే దీప్తం- బ్రహ్మ తు స్వయం నిరతిశయానన్దతయా పరమపురుషార్థభూతమువనిషద్భాగే విశేషేణ దీప్తమితి భావః. అనేన సమన్వయాధి కరణార్థస్సూచితః. తత్పూర్వాధికరణత్రయార్థస్సూత్రద్వ్యోతితో భవతి- ఋద్ధత్వ త్రిలక్షణసౌస్థవాభావే శ్రుతిశిరోవేద్యత్వాయోగాత్, శ్రుతిశిరశ్శబ్దస్య ప్రమాతాన్తరవ్యావర్తకత్వాచ్చ. (బ్రహ్మణీతి) సామాన్యపదం ఔపనిషదానాం సద్బ్రహ్మాత్మాదిసామాన్యశబ్దానాం ప్రదర్శనార్థం. (శ్రీనివాస ఇతి) వి శేషపదం నారాయణాదివిశేషశబ్దానాం ప్రదర్శనార్థం. *యతునారాయణో జేత *భాగస్య వసాయామీదస ఇత్యత్ర *భాగో వాసుస్త్రివర్గాదితి సూత్రోక్తన్యా యేన పశుశబ్దస్యచ్ఛాగపర్యవసాయిత్వనిర్ణయాత్ - సామాన్యవాచిపదానాం విశేషవాచిపదేసన్నిధితత్పర్యవసాయిత్వాత్ - సద్బ్రహ్మాత్మాదిసామాన్యశబ్దా నాం నారాయణ ఏవ విశేషే పర్యవసానం సూచితం. శ్రీనివాసశబ్దస్యావయవశక్త్యా నిత్యనిధానిత్వం సూచితం. రూఢిశక్త్యా త్రిమూర్తిసామ్యం, తదైక్యం, బ్రహ్మణస్తదుత్తీర్ణత్వం, చ నిషిద్ధం. ఈశ్వర ఏవ బ్రహ్మా- స ప్రిమూర్త్యతిరిక్తస్సదాశివః- బ్రహ్మ విష్ణుశివరాణామితిపక్షశ్చ వ్యుదస్తః. (పరస్మిన్నితి) *పరమతస్సేతూన్మానసంబన్ధభేదవ్యపదేశేభ్య ఇత్యధికరణార్థసూచనం- తేనో పెయుపాస్యప్రాప్త్యోః- *బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమిత్యత్ర ప్రాప్యస్య పరశబ్దేనాభిధానాత్, యద్వా- కారణత్వశఙ్కితదోషవ్యుదాసాయ *నస్థానతోపీత్యధికరణసిద్ధం శోధకవాక్యోక్తముభయలిఙ్గత్వమనన్తకల్యాణగుణ్యం సూచితం. అథోపాయస్వరూపం వదతి. (శేముషీతి) అయం సామాన్యశబ్దః. (భక్తిరూపేతి) విశేషశబ్దః. అత్రాపి *భాగో వాసుస్త్రివర్గాదితిన్యాయో ద్రష్టవ్యః. శేముషీశబ్దోపాదానేన జ్ఞానకర్మ సముచ్చయవ్యావృత్తిః. భక్తిరూపేతి వాక్యార్థజ్ఞానవ్యావృత్తిః. *స్మృతివాపంగతో భక్త్యా నాన్యాద్యేస్మిజ్జనార్దనం । *భక్త్యాత్వనన్యయా- *జ్ఞాతుం ద్రష్టుం చ తత్త్వేన ప్రవేష్టుం చేత్యుక్తప్రకారేణ జ్ఞానదర్శనప్రాప్తిసాధనభూతా భక్తిరత్ర వివక్షితా- అవిశేషేణ భక్తిరూపేత్యుక్తత్వాత్. *అహమస్మ్యపరా ధానామాలయ ఇత్యాద్యుక్తప్రకారేణ స్వాత్మానమనుసన్ధాయాహ. (మమేతి) (భవత్వితి) భక్తేరస్వాధీనతయా ప్రార్థనీయతా సూచితా. యద్వా- న హి భక్తిస్సర్వేభ్యోపి స్వదత ఇత్యత్రాహ. (మమేతి) ప్రతిబన్ధకపాపరహితస్య. శాస్త్రేపి స్వస్య హి మే రస్యాదుత మమతాబుద్ధిరితి భావః. రక్షైకదీక్షే పరస్మిన్ని త్యనేనైవ పరమోపేయభూత ఏవ సిద్ధోపాయ ఉక్తః- భక్తిరూపేతి సాధ్యోపాయః. అత్ర శ్లోకే నాస్తి ప్రతిపాద్యైకదేశభూతః పరపక్షప్రతిక్షేపశ్చార్థాత్సూ చితో భవతి, జన్మస్థేమభఙ్గాదిశబ్దేన యుగపత్సర్గాదికమనభ్యుపగచ్ఛన్తో భాట్టప్రాభాకరా వ్యావర్తితాః. లీలాశబ్దేన సాఙ్ఖ్యాత్రీశ్వరవాదిహైరణ్యగర్భ వ్యుదాసః. వినతేత్యాదిపదేన జీవానాం పరస్పరం, బ్రహ్మణా, చాభేదమభ్యుపయన్తో బ్రహ్మజ్ఞానవాదినోపాస్తాః. శ్రుతిశిరసీత్యనేన వేదబాహ్యచార్వాక బౌద్ధార్హతనిరాసః. తేనైవ పదేనానుమానికేశ్వరవాదినో వ్యుదస్తాః. బ్రహ్మణీత్యనేనాబ్రహ్మాత్మక ప్రధానపరమాణుకారణవాదిసాఙ్ఖ్యవైశేషికాదివ్యు దాసః. శ్రీనివాసశబ్దేన పాశుపతాదివ్యుదాసః. అనేనైవేశ్వరోత్తీర్ణబ్రహ్మవాదినో భేదాభేదవాదినో వ్యుదస్తాః- శేముషీశబ్దేన జ్ఞానకర్మసముచ్చయోపా యవాదివ్యుదాసః. భక్తిరూపేతి వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రోపాయవాదివ్యుదాస ఇత్యేవమనుసన్ధేయం. శ్రుతేరివోపాయోపేయావగతౌ సత్యాం కిం భవ తో విక్తవ్యమిత్యత్రాహ. (పారాశర్యేతి) ప్రథమశ్లోకేన ప్రబన్ధస్య పరమప్రయోజనతయా సిద్ధరూపపరమవిషయో దర్శితః. సాధ్యరూపం ప్రయోజనం చ

వచస్సుధాముపనిషద్దుగ్ధాబ్ధిమధ్యోద్ధృతాం సంసారాగ్నివిదీపనవ్యపగతప్రాణాత్మసంజీవినీమ్।
పూర్వాచార్యసురక్షితాం బహుమతివ్యాఘాతదూరస్థితామానీతాం తు నిజాక్షరైస్సుమనసో

కథోపదేశాలిసజ్జిప్తం. అథ ద్వితీయేన శ్లోకేన స్వగ్రన్థస్యావాన్తరవిషయః, పరంపరయా బ్రహ్మవిషయత్వం, స్వప్రబన్ధప్రతిసమ్బద్ధస్యావ్యవహితావాన్తరప్రయోజనత్వం, పరమ్పరయా ముక్తిః పరమప్రయోజనత్వం, స్వవ్యాఖ్యేయస్య ప్రమాణమూలతాకథనేన వ్యాఖ్యేయతయా స్వగ్రన్థస్య ప్రమాణమూలతా, స్వవ్యాఖ్యేయవిషయభాష్యాన్తరవ్యావృత్త్యర్థం స్వోక్తస్య ప్రబన్ధస్య సామ్ప్రదాయికత్వమిత్యాదిప్రాప్తముచ్యతే. తత్రావతారకగురూపాసనరూపమఙ్గలాచారస్యార్థతః క్రియతే. "జాయమానం హి పురుషం యం పశ్యేన్మధుసూదనః" "తద్విద్ధి ప్రణిపాతేన" "దదామి బుద్ధియోగం తమ్" ఇత్యాదిభిరాచార్యోపసత్తేరపి భగవత్కటాక్షహేతుకత్వావగమాత్ పరదేవతోపాసనాన్తరణాదిత్వం గురూపాసనస్య యుక్తం. తథా చ శ్రుతిః "యస్య దేవే పరా భక్తిర్యథా దేవే తథా గురౌ" ఇతి. పూర్వైరపి తథా చరితం. యథా భగవతా వైశమ్పాయనేన "నమస్కృత్య హృషీకేశం" "నమో భగవతే తస్మై వ్యాసాయేతి" యథా చ ద్రమిడాచార్యైః "నమః ప్రవరగుణైకాస్పదాయ ... సకలబీజకుక్షిభూతాయ భువనకోశస్య గోప్త్రే బ్రహ్మణే నమోఽమితయే వేదరహస్యవిస్ఫుటనిగూఢవిస్పారయిత్రే న్యాయప్రజ్వలితచేతసే నమః స్వాచార్యేభ్య" ఇతి. పాశ్చాత్యైశ్చ "విశుద్ధజ్ఞానదేహాయ" "అథ విష్వగ్గురూనాదావితి" "ప్రణమ్య హేతుమీశ్వరం మునిం కణాదమన్వత" ఇతి. పారాశర్యశబ్దేన జన్మోత్కర్షః "స హోవాచ వ్యాసః పారాశర్య" ఇతి శ్రుతిప్రసిద్ధః. "తస్యైవ బాదరాయణసంజ్ఞత్వం వివక్షితం. యథోక్తం మహాభారతే "ద్వీపే బదరికామిశ్రే బాదరాయణమచ్యుతం। పరాశరాత్సత్యవతీ పుత్రం లేభే పరన్తపమితి. యద్యపి బుద్ధస్తేరపి బాదరాయణశబ్దప్రయోగః తథాపి సూత్రకృద్విషయో బాదరాయణశబ్దః పారాశర్యగోచర ఏవ. తథా చ స్కాన్దే ద్వ్యక్తముక్తం- "నారాయణాద్వినిష్పన్నం జ్ఞానం కృతయుగే స్థితమ్। కించిత్తదన్యథా భూతం త్రేతాయాం ద్వాపరేఽఖిలమ్। గౌతమస్య ఋషేః శాపాద్జ్ఞానే త్వజ్ఞానతాం గతే। సంకీర్ణబుద్ధయో దేవా బ్రహ్మరుద్రపురస్సరాః। శరణ్యం శరణం జగ్ముర్నారాయణమనామయమ్। తైర్విజ్ఞాపితకార్యస్తు భగవాన్ పురుషోత్తమః। అవతీర్ణో మహాయోగీ సత్యవత్యాం పరాశరాత్। ఉత్సన్నాన్ భగవాన్ వేదానుజ్జహార హరిస్స్వయమ్। చతుర్ధా వ్యభజత్తాంశ్చ చతుర్వింశతిధా పునః। శతధా చైకధా చైవ తథైవ చ సహస్రధా। కృష్ణో ద్వాదశధా చైవ పునస్తస్యార్థవిత్తయే। చకార బ్రహ్మసూత్రాణి యేషాం సూత్రత్వమఞ్జసా। అల్పాక్షరమసన్దిగ్ధం సారవద్విశ్వతోముఖమ్। అస్తోభమనవద్యం చ సూత్రం సూత్రవిదో విదుః। నిర్విశేషితసూత్రత్వం బ్రహ్మసూత్రస్య చాప్యతః। సవిశేషాణి సూత్రాణి హ్యపరాణి విదో విదుః। ముఖ్యస్య నిర్విశేషేణ శబ్దో హ్యేషాం విశేషతః" ఇతి వేదవిదః ప్రాహుశ్శబ్దతత్త్వార్థవేదినః। ఏవంవిధాని సూత్రాణి కృత్వా వ్యాసో మహాయశాః। బ్రహ్మరుద్రాదిదేవేషు మనుష్యపితృపక్షిషు। జ్ఞానం సంస్థాప్య భగవాన్ క్రీడతే పరమేశ్వర ఇత్యాదినా. (వచస్సుధాం) వచశ్శబ్దస్యాత్ర తాత్పర్యం- యథా వేదవిచ్ఛాస్త్రవిదిత్యాదౌ వేదాదిశబ్దానాం- అర్థాభిధాయకం హి వాక్యం. వచస్సుధామితి కేచిదాచార్యాః- సూపకప్రకరణాత్, సుధాశబ్దలక్షణాభయా, చ్ఛసుధేవ వచ ఇతి "ఉపమితం వ్యాఘ్రాదిభిరిత్యాదినా సమాసమపర ఆచార్యా అప్రియస్తై. సుధాశబ్దేన భోగ్యత్వమభిప్రేతం. ఏవమవాన్తరవిషయ ఉక్తః- తస్యైకత్వం బ్రహ్మణో విషయత్వమితి శబ్దాయాం సద్వారకం బ్రహ్మవిషయత్వమిత్యాహ. (ఉపనిషదితి) బ్రహ్మణ్యుపనిషణ్ణత్వాదుపనిషత్ - "ఉపనిషణ్ణత్వాదుపనిషదితి హి వాక్యం- "గుహానిహితం చిన్త్యం ... తద్విషయం ద్రమిడభాష్యం- "గుహానైబ్రహ్మణ్యుపనిషణ్ణేతి భాష్యవిషయా వాపునటీకా- అద్వారకభగవత్ప్రతిపాదకత్వముపనిషత్త్వం. దుగ్ధశబ్దేన పూర్వభాగాపేక్షయోపనిషదస్సారత్వం వివక్షితం. యథా- "ఆరణ్యకం చ వేదేభ్య ఓషధిభ్యోఽమృతం యథా" ఇతి. (అబ్ధి) శబ్దేనాఽఽలోచితానాముపనిషదాం మాననాన్యాదిసూచితం. (మధ్య) శబ్దేన సర్వవాక్యానాం ముఖ్యార్థపరిత్యాగో నిరస్తః- మధ్యస్య సర్వపర్యన్తదేశాపేక్షయా తుల్యాపేక్షత్వాత్. (ఉద్ధృత) శబ్దేనాఽనిష్టదేశనిర్గోద్ధరణమపృథివ్యభావాన్నిశ్శేషార్థగ్రహణం సూచ్యతే. స్వప్రబన్ధస్యావాన్తరవిషయః పారాశర్యసూత్ర-తస్యావాన్తరవిషయ ఉపనిషత్-తద్విషయభూతం బ్రహ్మేతి పరమ్పరయా బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యత్వం. బాదరాయణసూత్రాణాముపనిషన్మూలత్వకథనేన సాఙ్ఖ్యాదిగ్రన్థానామప్రమాణమూలత్వాత్ తదనాదరేణైతద్వ్యాఖ్యానమితి సూచితం. ప్రణాద్యాశాప్రజన్యం పరమప్రయోజనమాహ. (సంసారేతి) సంసారాగ్నిశబ్దేన సంసారస్య తాపత్రయరూపతాపవివక్షితా. యథా- "స్వర్గేఽపి పాతభీతస్య క్షయిష్ణోర్నాస్తి నిర్వృతిరితి. (దీపన) శబ్దేనాఽసహ్యోచ్చారదాహిజ్వలనవాచినా విద్యాలక్షణపూర్వకదాహనస్యానివార్యత్వమభిప్రేతం. వైవిధ్యరూపాధ్యాత్మికాదిరూపేణ, జీవాత్మస్వైకరస్యాపి స్వరూపసాదిరూపేణ చ. ఆత్మనాం (ప్రాణ) పరమాత్మా- "సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి- "కో హ్యేవాన్యాత్కః ప్రాణ్యాదిత్యాదిశ్రుతేః. (గత) శబ్దః పదలంఘః. ఉపసర్గాభ్యాం తస్యానాదిత్వం, వివిధత్వం, చ వివక్షితం- జ్ఞానదర్శనప్రాప్తిష్వన్యతమస్యాప్యలాభాదభావస్య వైవిధ్యం. (సఞ్జీవనీమితి) జీవనం- ఉజ్జీవనం- సంసారోన్మూలనం- సమిత్యైకత్వాత్ప్రాప్యవ్యాప్తిః. అథసామ్ప్రదాయికత్వమాహ. (పూర్వేతి) పూర్వశబ్దేనార్వాచీనవ్యావృత్తిః. (సురక్షితాం) సోపదేశమాత్రేణ- గ్రన్థరూపేణ చేతి భావః. పూర్వాచార్యగ్రన్థైః రక్షస్వరూపం ప్రతిపన్నం చేత్ - పిష్టపేషణం స్యాదిత్యత్రాహ. (బహుమతీతి) బహువ్యాఖ్యానకర్తృభూతా బహూనాం మతభేదా వా- తాసాం పరస్పరవ్యాఘాతేన, తాభిస్సహార్థవ్యాఘాతేన, చ అర్వాచీనజల్పరవగాహత్వమాహ. (దూరస్థితామితి) సమ్యగ్భావదప్రతీతిమాత్రం. అన్యథా చ ప్రతిపత్తిరాసీదితి భావః. సూత్రాద్యవాన్తరవిషయస్య విషయాన్తరస్య గ్రన్థ ఇతి న పూర్వశ్లోకే శ్లోకం. తదాహ (ఆనీతామితి) సుధాపక్షే (నిజాక్షరైః) గాయత్ర్యక్షరావయవభూతైరమృతాక్షరైరితి యోజనీయమ్. అతో నమూలక్షరైరితి వ్యతిరేకః. (సుమనసః) "సారాసారవివేకజ్ఞాస్తత్త్వజ్ఞాః- అనేనాపదగ్రహణదోషాద్యేయమ్యుక్తం భవతి. దేవాదీనాం వృత్తికారగ్రన్థాదిభిస్సుక

భౌమాః పిబన్త్వన్వహమ్॥ భగవద్బోధాయనకృతాం విస్తీర్ణాం బ్రహ్మసూత్రవృత్తింపూర్వాచార్యాస్సంచిక్షిపుః.తన్మతానుసారేణసూత్రాక్షరాణివ్యాఖ్యాస్యన్తే.
౧॥ అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా॥ అత్రాయమథశబ్ద ఆనన్తర్యే భవతి.

మత్వాద్భౌమా ఇత్యుక్తం. (పిబన్త్వన్వహమితి) రస్యతాతిశయాన్నతృప్తికరీతి భావః-భగవత్ప్రాప్త్యుపాయవిషయత్వాదుత్తమః. యత్ఖీ క్తం- *స్వనాకపృష్ఠగమనంపునరావృత్తిలక్షణమ్। స్వజపో వాసుదేవేతిముక్తిబీజమనుత్తమమితి. యద్వాగర్భీరత్వాదన్వహంశీలనీయమితిభావః. ....
తర్హిపురాతనగ్రన్థాఏవవాచయితవ్యాః-కిముపూర్వగ్రన్థనిర్మాణతత్పరైర్భవద్భిర్యత్నగౌరవేణేతిశఙ్కాయామాహ (భగవదితి) భగవచ్ఛబ్దేనశఙ్కరాదివదనాప్తత్వంనాస్తీత్యభిప్రేతం. బోధాయనగ్రహణేనపూర్వాచార్యశబ్దోక్త్యర్థాద్వివృతిః. (విస్తీర్ణాంసంచిక్షిపురితి) అనేనవృత్త్యాదీనామత్రత్యేష్వ ద్యతనజనేష్వకార్యకరత్వంసూచితం. బోధాయనేనహ్యేతివిస్తీర్ణావృత్తిః కృతా. ద్రమిడభాష్యకారాదయోఽపిపరపక్షప్రతిక్షేపాద్యనాదరేణాతిసఙ్క్షిప్తాన్గ్రన్థానరచయన్. అతివిస్తీర్ణాతిసఙ్కుచితగ్రన్థానాం సాఫల్యమాయుష్మద్బుద్ధిమజ్జనప్రచురేషు దేశకాలాన్తరేషుభవతి. నహీదానీంతనపురుషాణాంసర్వేషాంశతాయుష్ట్వం,యావజ్జీవంగ్రన్థపరిశ్రమః,స్వభావధీవిశేషా,శ్చసన్తి.తస్మాత్పరమతనిరాసాద్యభావతస్మరత్వేనతద్రహితనస్థీయస్మద్రథాయా,మనతిదిస్తరతయాఽనుగ్రహార్థం,చ సూత్రంవ్యాఖ్యాతవ్యమితియావత్. (తన్మతానుసారేణ) నముస్వోత్ప్రేక్షితమతాన్తరేణ. (సూత్రాక్షరాణి) సూత్రపదానాంప్రకృతిప్రత్యయవిభాగానుగుణంపదార్థాః-నతుస్వోత్ప్రేక్షితార్థసూత్రాణియథాకథంచిద్యోజయితవ్యానీతిభావః.(వ్యాఖ్యాస్యన్తే) వ్యాఙ్పూర్వకముపసర్గాభ్యామపేక్షితవిస్తరానపేక్షితసఙ్క్షేపాద్యోతితౌ. నను *సూత్రార్థోవర్ణ్యతే యత్రవాక్యైస్సూత్రానుకారిభిః।స్వపదానిచవర్ణ్యన్తే భాష్యం భాష్యవిదోవిదురితిభాష్యలక్షణం. అతస్సూత్రవ్యాఖ్యానరూపత్వాభావాదఖిలేత్యాదికంనభాష్యాన్తర్భావీతిచేన్న-సూత్రతాత్పర్యార్థపరత్వాత్ భాష్యాన్తర్భావ్యేవ. సూత్రతాత్పర్యార్థపరత్వంచశ్లోకవ్యాఖ్యానేస్పష్టం. కించమఙ్గళాచరణమారిప్సితగ్రన్థపరిసమాప్త్యాద్యర్థతయాతదుపయోగిత్వాదన్తర్భావ్యేవ. శాబరశాఙ్కరాదిభాష్యేషు నమస్కారాదర్శనాదత్రనమస్కారకథనమయుక్తమితిచేన్న- *నమస్యేప్రవరగుణైకాస్పదాయేతిద్రమిడభాష్యే దేవతాగురునమస్కారశ్రవణాత్. శాబరశాఙ్కరయోస్త్వీశ్వరానభ్యుపగమా,జ్జీవబ్రహ్మాభేదానభ్యుపగమా,చ్చనమస్కారానాదరః. అత్రతుసిద్ధాన్తానురూపాన్నమస్కార్యస్థాపన్నా. శాఙ్కరగ్రన్థోపక్రమేచవ్యాఖ్యాతృభిర్నమస్కారాద్యభావాత్ శఙ్కరగ్రన్థత్వమాశఙ్క్య,యుష్మదస్మదిత్యాదిగ్రన్థేప్రత్యగర్థానుసన్ధానేనాత్మానాచార్యకృతఇతిపరిహృతమ్. ....
౧॥ అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా॥ పూర్వంపదానివ్యాచిఖ్యాసుఃప్రథమమథశబ్దంవ్యాచష్టే (అత్రాయమథశబ్దఆనన్తర్యే భవతీతి) *పదచ్ఛేదఃపదార్థోక్తిర్విగ్రహోవాక్యయోజనా। ఆక్షేపస్యసమాధానంవ్యాఖ్యానంపఞ్చలక్షణమితిహివ్యాఖ్యానప్రకారః. ననునైతావత్తచ్ఛబ్దో వ్యాఖ్యేయః ప్రయోజనాభావాత్. అజ్ఞానసంశయవిపర్యయనివృత్త్యర్థంహివ్యాఖ్యానం నతావదత్రాజ్ఞానం-ఆనన్తర్యే, ప్రకృతస్య హేతుభావే, చతయోః ప్రసిద్ధత్వాత్. నాపిసంశయః- అర్థాన్తరేషుసత్స్వపితయోరుక్తార్థపరత్వేనప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్. నహిగోశబ్దం శృణ్వతస్సాస్నాదిమతి సంశయోజాయతే. అతఏవవిపర్యయోఽపిదూరోత్సారితఇతి. అత్రబ్రూమః. ఆనన్తర్యవృత్తహేతుభావపరత్వనిర్ణయస్యపూర్వవృత్తవిశేషావగమసాపేక్షత్వా,త్తదప్రతీత్యాప్రసిద్ధిప్రాచుర్యస్య సాపవాదత్వా,దథశబ్దస్యాధికారాది,ష్వేతచ్ఛబ్దస్యచైతదుక్తంభవతీత్యాదిషు వర్తమానేష్వర్థే,తస్యైవసర్వవిశిష్టార్థవాచినఇతఇత్యాదిషు పఞ్చమ్యర్థవ్యతిరిక్తార్థే,చప్రయోగదర్శనా,త్సంశయవిపర్యయౌస్యాతామితి తన్నిరాసాయాథాతశ్శబ్దవ్యాఖ్యానంయుక్తమిత్యభిప్రాయేణ వ్యాఖ్యాయతే. అత్రతావదథశబ్దస్యాధికారార్థత్వమయుక్తమ్. అధికారోహిప్రస్తావః. బ్రహ్మజిజ్ఞాసాప్రస్తూయతఇతివచనంప్రయోజనం- ప్రారభ్యతఇత్యుక్తింవినాపి ప్రారమ్భాదేవప్రారభ్యమాణత్వావగమాత్. ఉచ్యమానంహివచనం బ్రవీమీత్యుక్తిమన్తరేణాపిస్వనిష్ఠతయోచ్యతఇత్యేవావగమ్యతే-నతునోచ్యతఇతి. ప్రస్తోతవ్యత్వముచ్యతఇతిచేత్- తదానీమపిన్యాయప్రతిపాదకస్యసూత్రస్యోపదేశాజ్ఞాపనపరత్వాభావాద్యుక్తితః ప్రారమ్భయోగ్యత్వస్యార్థస్యాయత్. యోగ్యత్వమశాబ్దం. నస్వధ్యాహారేణయోజనాస్యాత్. ఆనన్తర్యపక్షేపికర్తవ్యేతిహ్యధ్యాహర్తవ్యమితిచేన్న-అధికారార్థత్వపక్షేధ్యాహృతస్యాపిపదస్యాన్వయవైఘట్యాత్. యథా-చ యోగ్యేత్యుక్తేసముచ్చేతుంయోగ్యత్వార్థోనశక్యాభిధానః. ఏవమథయోగ్యేత్యుక్తేధికర్తుంయోగ్యత్వాభిధానంహినశక్యం. అతఏవహిమహాభాష్యే *శబ్దానుశాసనంశాస్త్రమధికృతంవేదితవ్యమిత్యుక్తం-నత్వధికర్తుంయోగ్యమితి. అధికృతమిత్యపిఫలితార్థకథనం, నతువాచనికోక్తిః-చాదీనాంద్యోతకత్వాత్-అత్రత్వధికృతమిత్యర్థపరత్వేవైయర్థ్యముక్తం. శబ్దానుశాసనోపక్రమేత్వధికారార్థత్వముగత్యాశ్రితం. నహ్యుపనీతేనవేదమధీయానేనాధ్యేతవ్యస్య తదఙ్గభూతస్య వ్యాకరణస్యాసాధారణోఽన్యోవిశేషస్సమ్భవతి. ఇహతుప్రయోజనవదర్థాన్తరసమ్భవాదధికారార్థత్వాశ్రయణమయుక్తం. ఆనన్తర్యపరత్వేప్రయోజనవత్త్వంవక్ష్యతే. మఙ్గళంతునాథశబ్దవాచ్యం- అపితుశబ్దస్య నాదివచ్ఛ్రూయమాణోఽథశబ్దోమఙ్గళావహః ఇత్యోఙ్కారస్యేవార్థాన్తరపరత్వేపిమఙ్గళంసిధ్యతి. ఓఙ్కారశ్చాథశబ్దశ్చ ద్వావేతౌ బ్రహ్మణఃపురా। కణ్ఠంభిత్వావినిర్యాతౌతస్మాన్మాఙ్గళికావుభావితి॥ మఙ్గళవాచిత్వాభ్యుపగమేపిమఙ్గళరూపా బ్రహ్మజిజ్ఞాసేతి బ్రహ్మజిజ్ఞాసాస్తుతాస్యాత్. తతశ్చసూత్రస్యార్థవాదతాస్యాత్. నతున్యాయనిబన్ధనత్వం. జిజ్ఞాసావిశేషణత్వాభావేమఙ్గళంభవతీతివాక్యభేదస్స్యాత్. ప్రకృతాదర్థాదర్థాన్తరపరత్వంచాయుక్తం. తద్ధిప్రకృతముపేత్యవక్ష్యమాణస్యార్థాన్తరత్వజ్ఞాపనం. తచ్చకల్పాన్తరోపన్యాసవివక్షాయామేవద్రష్టం.అత్రతుకల్పాన్త

అథశబ్దోవృత్తస్యహేతుభావే.

రోపన్యాసాభావాత్తదనుపపన్నం. ప్రశ్నపరత్వమప్యయుక్తం-వచనవ్యక్తేః ప్రశ్నప్రతివచనరూపత్వాభావాత్. తథాహి- కిం బ్రహ్మజిజ్ఞాసా కర్తవ్యేత్యుక్తం స్యాత్. సా కర్తవ్యేతి వాక్యాన్తరేణ ప్రతివచనం స్యాత్. నచ ప్రతివచనరూపం వాక్యాన్తరముపలభ్యతే. అథ శబ్దస్య కార్త్స్న్యపరత్వే కార్త్స్న్యేన సా కర్తవ్యేత్యర్థస్స్యాత్. సోనుపపన్నః- ఏకదేశకర్తవ్యతాయాశ్శఙ్కితత్వాభావాత్. కర్తవ్యతామాత్రం హి సంశయవిషయం. తస్మిన్ రాసార్థం చ సూత్రం. కించాధికారాద్యర్థాన్తరపరత్వమథశబ్దస్య యోఽపి నివారయతి. అథశబ్దో హి ప్రకృతమర్థం హేతుతయా పరామృశన్నథశబ్దోపస్థాపితం బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యాక్షిప్తం పంచ పరామృశతి. తత్ర యదథశబ్దోపస్థాపితమధికృతత్వం హేతుతయా పరామృశేత్-తదాధికృతత్వాదధికర్తవ్యేతి హేతోస్సాధ్యావిశిష్టత్వం స్యాత్. మఙ్గలస్యానభిధేయతయా నపదాన్తరపరామర్శయోగ్యతా. వావ్యభ్యావ్యుపగమపితస్య, ప్రకృతాపేక్షత్వస్య, వకార్త్స్న్యస్య, చ పూర్వపక్షయుక్తిప్రత్యనీకత్వాభావాత్తానిన హేతుతయా పరామర్శనీయాని. నన్వమఙ్గలత్వప్రకృతానపేక్షత్వాకార్త్స్న్యైః పూర్వపక్షోత్థానం. న యసూత్రాణి చ విరుద్ధార్థవ్యుదసనపరాణి. ప్రశ్నవాక్యగతప్రశ్నస్తుతస్మిన్నేవ వాక్యే హేతుతయావరామర్శన్న ఏవ. కిం బ్రహ్మజిజ్ఞాసా కర్తవ్యేతివాక్యే అపఠితత్వాత్ కథం కింశబ్దార్థో హేతుతయా పరామృశ్యేత. అతోఽథశబ్దపరామర్శయోగ్యార్థశ్చేదథశబ్దోఽభ్యుపగమ్యతే-తదాధికారాద్యర్థత్వే న ఘటతే. యది బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యాక్షిప్తస్య పూర్వవృత్తత్వేన తద్వ్యాఖ్యాన్త్రిమితస్య వస్తునోఽథశబ్దేన పరామర్శ ఇష్యేత-తదానీం జిజ్ఞాసానుపయోగిన స్తథాత్వేపృత్వాదయోగాదుపయోగ్యర్థఏవ తథాత్వేఽపృఇతితత్పరామర్శినాథశబ్దేన జిజ్ఞాసోపయోగితయా తత్పూర్వభావస్య విశేషోపస్థాపనాదథశబ్దస్య స్వారసికానన్తర్యపరత్వే సమ్భవత్యస్వరసవిషయాన్తరార్థాన్తర స్వీకారోనఘటతే. తతశ్చాథశబ్దవద్బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యమప్యధికారాద్యర్థపరత్వనివారకం స్యాత్. ఏవమర్థాన్తరాణామనుపపన్నతామర్థతో దర్శయన్నానన్తర్యార్థత్వమథశబ్దస్యోపపాదయతి (అత్రేతి) అథశబ్దఆనన్తర్యఇతి ప్రతిజ్ఞా-తదుపపాదకమత్రాయంభవతీతి పదత్రయం. తత్ర భవతీతిపదేనానన్తర్యే స్వారస్యం సూచ్యతే. స్వారస్యాపవాదకానాం పూర్వవృత్తాప్రతిపత్తింపరిహరతి (అత్రేతి) అత్ర-వేదస్యోత్తరభాగవిచారరూపబ్రహ్మమీమాంసారమ్భసూత్రఇత్యర్థః. బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యాత్పూర్వభాగవిచారరూపవృత్తవిశేషఆక్షిప్తఇత్యభిప్రాయః. హేత్వన్తరమభిప్రయన్నాహ(అయమితి)అయం-అథశబ్దః.*అథశబ్దానుశాసనం*అథయోగానుశాసనమిత్యాదిష్వత్రాన్తరగతాథశబ్దవ్యావృత్తఇత్యర్థః-అథశబ్దశిరస్కఇత్యుక్తం భవతి. వేదాన్తసారేఽప్యయమర్థఃకణ్ఠోక్తః. ప్రకృతపరామర్శినాథశబ్దేన పూర్వవృత్తమభిహితమిత్యభిప్రాయః. ఏవం సమభివ్యాహృతోభయపదస్వారస్యాత్సానన్తర్యతోఽభిహితం, విశేషత ఆక్షిప్తం, చ పూర్వవృత్తం సిద్ధమితి వృత్తవిశేషాప్రతిపత్తిరూపస్య స్వారస్యాపవాదకస్యాభావాదథశబ్ద ఆనన్తర్యార్థఏవేతి వాక్యార్థః. ఏవమథశబ్దస్యోత్తరభాగవిచారారమ్భసూత్రగతత్వ, మథశబ్దశిరస్కత్వ, మానన్తర్యే స్వారస్యం, చ దర్శయద్భిరానన్తర్యోపపాదకైస్త్రిభిరత్రాయంభవతీతి పదైరేవాస్మిన్ సూత్రేఽర్థాన్తరాణాం గత్యభావస్వీకారాత్మానాదరణీయత్వం ఫలితం. అథశబ్దం వ్యాచష్టే (అథశబ్దోవృత్తస్యహేతుభావఇతి) వృత్తస్యేతి ప్రకృత్యర్థఉక్తః. హేతుభావఇతి ప్రత్యయార్థః. ఇయం ప్రతిజ్ఞా. అత్రాయంభవతీత్యనుషక్తం పదత్రయముపపాదకం. (వృత్తేతి ప్రత్యయయోరుక్తార్థపరత్వేన ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యం భవతీనా దర్శితం. అత్రేత్యస్యపూర్వవదర్థః. అనేనవృత్తవిశేషః, తస్య హేతుభావార్హత్వం, చాక్షిప్తం. తదర్హత్వం చానన్తరమేవ వ్యక్తం భవిష్యతి. అయం-ఆనన్తర్య స్వారసాథశబ్దపూర్వకః. అనేన వృత్తసామాన్యమాక్షిప్తం. నన్వథశబ్దార్థనిర్ణయోఽథశబ్దార్థనిర్ణయసాపేక్షః-అథశబ్దార్థనిర్ణయశ్చాథశబ్దార్థనిర్ణయసాపేక్ష ఇత్యన్యోన్యాశ్రయః. నైవం- అథశబ్దస్యానన్తర్యే స్వారస్యం హి నాథశబ్దార్థనిర్ణయసాపేక్షం-అథశబ్దస్యవృత్తహేతుభావపరత్వస్వారస్యం చ నాథశబ్దార్థనిర్ణయసాపేక్షం. అథశబ్దఆనన్తర్యపరః-స్వస్వారస్యాత్, సమభివ్యాహృతపదాన్తరస్వారస్యా,చ్చ. అథశబ్దోపివృత్తస్యహేతుభావపరః-స్వస్వారస్యా,త్సమభివ్యాహృతపదాన్తరస్వారస్యా,చ్చేతిభవత్యయం తర్కాభ్యాం దర్శితం భవతీతి ఇమౌ చాథశబ్దవ్యయయుక్తీ. అత్ర పదాభిప్రేత బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యాదేవాథపదద్వయస్యోక్తార్థపరత్వనిర్ణయః. అతస్స్వపరపదస్వారస్యా,ద్బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యా,చ్చాథాథశబ్దయోరుక్తార్థపరావితిన దోషః. అథాథశబ్దయోరన్యతరేణాలమితిచేన్న-అథశబ్దస్యానన్తరకాలముపస్థాపయతో వక్ష్యమాణబ్రహ్మజిజ్ఞాసావిశేషణతయా,తస్యైవ వృత్తహేతుభావపరతయా,చాపున్యాయత్వాత్, ప్రతిజ్ఞాహేతురూపేణ పదయోర్భిన్నప్రయోజనత్వా,చ్చ. బ్రహ్మజిజ్ఞాసా కర్తవ్యేతిహి ప్రతిజ్ఞేతిచేన్న- బ్రహ్మజిజ్ఞాసేతిధర్మినిర్దేశః-అథేతిసాధ్యధర్మోక్తిః-నకర్తవ్యతామాత్రం సాధ్యధర్మః-అపితానన్తర్యవిశిష్టకర్తవ్యత్వం. ఏవమథాతః పదయోః ప్రతిజ్ఞాహేతుత్వేనవిభాగోఽథాతో ధర్మజిజ్ఞాసేత్యత్రాపిసమానః. ఏవమర్థభేదస్యావివక్షితత్వేనహి*అథయోగానుశాసనం*అథశబ్దానుశాసనమిత్యాదిష్వథశబ్దస్యాప్రయోగః. నను బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యాక్షిప్తతయా బుద్ధిస్థస్య కర్మవిచారస్య హేతుభావాదథశబ్దాపగన్తవ్య ఇతి కిమథశబ్దేన. నైవం-ఆనన్తర్యోక్తిమన్తరేణ తస్య హేతుత్వాప్రాప్తేః శాస్త్రాన్తరశ్రవణవ్యవధాననైరపేక్ష్యద్యోతనార్థత్వాదథశబ్దస్య. తతశ్చ వేదాన్తశ్రవణాత్పూర్వం శాస్త్రాన్తరశ్రవణేన వినాశస్యాప్యదయితుమశక్యత్వా,చ్ఛాస్త్రాన్తరాణాం చానవసరగ్రస్తత్వా,చ్చ శాస్త్రాన్తరసాపేక్షాణాం నిత్యానిత్యవస్తువివేకాదీనాం పూర్వవృత్తత్వవ్యుదాసఃఫలితస్స్యాత్. ననునయత్కించిదతీతం పూర్వవృత్తత్వేనవక్తవ్యం-అతిప్రసఙ్గాత్. అతోవక్ష్యమాణోపయుక్తత్వేన పూర్వవృత్తమథశబ్దోపస్థాపితమితి తస్య హేతుత్వమపి శాస్త్రాన్తరశ్రవణనైరపేక్ష్యవత్త్వేనైవ వస్తుసామర్థ్యసిద్ధమితి కిమథశబ్దేన. నైవం-అథశబ్దాక్షిప్తహేత్వసిద్ధిశఙ్కాపరిహారార్థత్వాదథశబ్దస్య. హేతుశ్చవిశిష్టః. తస్య విశేషణాంశవిశేష్యాంశయోరసిద్ధిశఙ్కాతత్పరిహారప్రకారా సూత్రకారాభిప్రేతౌ పరస్తాద్దర్శయిష్యేతే ఇతి ప్రయోజనవత్తరం పదద్వయం. అత్రేతిప

అధీతసాఙ్గసశిరస్కవేదస్యాధిగతాల్పాస్థిరఫలకేవలకర్మజ్ఞానతయా సఞ్జాతమోక్షాభిలాషస్యానన్తస్థిరఫలబ్రహ్మజిజ్ఞాసా హ్యనన్తరభావినీ. బ్రహ్మణో జిజ్ఞాసా బ్రహ్మజిజ్ఞాసా. బ్రహ్మణ ఇతి కర్మణి షష్ఠీ. *కర్తృకర్మణోః కృతి* ఇతి విశేషవిధానాత్. యద్యపి సమ్బన్ధసామాన్యపరిగ్రహేఽపి జిజ్ఞాసాయాః కర్మాపేక్షత్వేన కర్మార్థత్వసిద్ధిః- తథాప్యాక్షేపతః

దసూచితబ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యసిద్ధం వృత్తం, వర్తిష్యమాణం, తయోశ్చ హేతుహేతుమద్భావం చ వివృణ్వన్ ఉక్తమానన్తర్యముపపాదయతి (అధీతేతి) కర్మజ్ఞానశబ్దేన వృత్తముక్తం. బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదేన వర్తిష్యమాణముక్తం. అల్పాస్థిరఫలానన్తస్థిరఫలశబ్దాభ్యాం హేతుహేతుమద్భావో దర్శితః. కేవలశబ్దేన బ్రహ్మజ్ఞానపూర్వకకర్మవ్యావృత్తిః. కర్మజ్ఞానస్యైవ పూర్వవృత్తత్వం కథం- అనన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిశ్చ కథమితి శఙ్కాయామధీతేత్యాదిపదేన తదుపపాదనం. సశిరస్కవేదశబ్దేన కృత్స్నాధ్యయనస్య వివక్షితత్వం, వ్యాఖ్యానపౌర్వాపర్యహేతుభూతవ్యాఖ్యేయపౌర్వాపర్యనియమో, భాగద్వయస్యైకప్రబన్ధత్వం చ సూచ్యతే. సాఙ్గశబ్దేనానన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిజనకత్వే హేతుర్దర్శితః. *కృష్ణపక్షే తథాఙ్గాని* *ఉపనీయ తు యశ్శిష్యం వేదమధ్యాపయేద్ద్విజః- సకల్పం సరహస్యం చ తమాచార్యం ప్రచక్షతే* ఇత్యాదివచనాన్యధీతసాఙ్గసశిరస్కవేదస్యేత్యత్రాభిప్రేతాని. ఏవమధీతేత్యాది షష్ఠ్యన్తవిశేషణద్వయేన బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యానుగృహీతాథాతశ్శబ్దోపస్థాపితోఽధికారివిశేషః ప్రదర్శితో భవతి. సమధిగతకర్మాసాంసారికఫలనిర్వేదో హ్యనన్తస్థిరఫలాకాఙ్క్షీ హి శాస్త్రమిదమధికరోతి. (అనన్తస్థిరఫలబ్రహ్మజిజ్ఞాసేతి) అనన్తస్థిరఫలరూపస్య బ్రహ్మణో జిజ్ఞాసేత్యర్థః. అనన్తస్థిరఫలత్వస్య జిజ్ఞాసావిశేషణత్వే జిజ్ఞాసాయాస్తథాత్వమాగమోక్తవివేకాదిజన్యజ్ఞానద్వారేణేతి ద్రష్టవ్యం. అనన్తరభావినీతి పదేనాథాతశ్శబ్దఫలితం హేతోశ్శాస్త్రాన్తరనైరపేక్ష్యం వివక్షితం. కర్మవిచారానన్తరం బ్రహ్మవిచారస్య కర్తవ్యత్వే కర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వనిర్ణయసహితానన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిరిత్యయం విశిష్టో హేతుః. అతశ్శబ్దేన వృత్తస్య కర్మవిచారస్య హేతుతయోక్తత్వాత్, కర్మవిచారస్య సాఙ్గాధ్యయనజన్యానన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిపూర్వత్వాత్, దావృత్తివిధానాదిభిః కర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వావగమహేతుత్వాచ్చ. అయం విశిష్టో హేతురధిగతాల్పాస్థిరఫలకేవలకర్మజ్ఞానతయా సఞ్జాతమోక్షాభిలాషస్యేత్యనేనోక్తః. అత్రాధిగతేతిపదేన కర్మణః ఫలద్వారా హానాయ జ్ఞాతవ్యత్వం కణ్ఠోక్తం. స్వరూపేణోపాదానాయ జ్ఞాతవ్యత్వమపి కర్మవిచారపూర్వవృత్తత్వే హేతుః. అపేక్షితకర్మస్వరూపజ్ఞానం, కేవలకర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వజ్ఞానం చ కర్మమీమాంసావసేయమితి హి వక్ష్యతే. తత్ర స్వరూపేణోపాదేయతాప్రతీతిరనన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీత్యన్తర్భూతా. ఉపాయతదితికర్తవ్యతావిశేషైస్సహైవానన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిరితి విశిష్టహేత్వన్తర్భావ, ఉపరితనగ్రన్థవిరోధశ్చ. నను కర్మవిచారో బ్రహ్మవిచారస్య నిరపేక్షహేతుశ్చేత్ కృతకర్మవిచారైస్సర్వైరపి బ్రహ్మ విచార్యేతేతి స్వర్గార్థకర్మానుష్ఠానాభావప్రసఙ్గః. నైవం- అశ్రుతమీమాంసత్వే ఉపాధ్యాయాదివచనాద్యేఽనుతిష్ఠన్తి- తేషాం స్వర్గార్థానుష్ఠానావిరోధాత్, శ్రుత్వాపి యే స్వర్గార్థినః- తేషామదృష్టవైగుణ్యాదసమీచీనవ్యాఖ్యానశ్రవణమూలస్యాముముక్షుత్వస్య సమ్భవాచ్చ. సాఙ్గాధ్యయనం కర్మవిచారపూర్వవృత్తం చేత్ -అధీతసాఙ్గవేదైస్సర్వైరపి కర్మ విచార్యేత. న చ తథా క్రియతే- వేదాధీతేష్వశ్రుతకర్మమీమాంసా హి బహవో దృశ్యన్తే. తేషాం కర్మవిచారానధిగతిరదృష్టదేశకాలాదివైగుణ్యాత్. నను సాఙ్గాధ్యయనస్య పూర్వవృత్తత్వాభావాదితి చేత్- తదిహాపి తుల్యం. తథా సాధనచతుష్టయాదిలాభేష్వనధిగతబ్రహ్మవిచారానేకపురుషదర్శనాత్సాధనచతుష్టయాదేర్బ్రహ్మవిచారం ప్రతి నియమేన హేతుత్వం కథమితి పరిచోదితే తత్పూర్వవృత్తత్వాదిభిరప్యదృష్టాదివైగుణ్యాదదోష ఇతి పరిహర్తవ్యం. తదిహాపి తుల్యం. దుష్పరిహారమాపణాన్తరసద్భావస్తేషాం నైషమ్యం. తస్మాద్ఘటనిర్వృత్తేః కులాలాదివద్బ్రహ్మవిచారస్య కర్మవిచారః పూర్వభావిత్వేన నియతః. దృష్టాదృష్టప్రతిబన్ధకవిరహితస్య పుంసస్సమీచీనః కర్మవిచారో బ్రహ్మవిచారసామగ్రీతి న కశ్చిద్దోషః. ఏవమథాతశ్శబ్దార్థో నిరూపితః. అథ బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదార్థం వివక్షుః తస్యైకపదస్య సమాసనిబన్ధనత్వాత్ ప్రథమం సమాసార్థం నిరూపయతి (బ్రహ్మణ ఇత్యాదినా) కర్మత్వకరణత్వాదిసమ్బన్ధవిశేషేష్వితరవిభక్తయః *కర్మణి ద్వితీయా* ఇత్యాదిభిస్సూత్రైర్విహితాః. *షష్ఠీ శేషే* ఇతి సూత్రేణ సమ్బన్ధసామాన్యే షష్ఠీ విహితా. అత్ర తస్యాస్సామాన్యవిషయత్వముత్సృజ్య కర్మవిషయత్వం నిశ్చీయతే. తత్ర సామాన్యేన సమాసస్యానేకవిభక్తిసాధారణత్వాద్విభక్త్యన్తరశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమిహ తేషామనుపపత్తిమభిప్రయన్ స్వపదం విగృహ్ణాతి (బ్రహ్మణో జిజ్ఞాసేతి) చతుర్థీపరిగ్రహే ప్రయోజనత్వనిర్దేశావపి ప్రకృతివికారభావాభావే చతుర్థీసమాసాయోగాత్ తదపరిగ్రహః. సప్తమీతి యోగవిభాగాద్బ్రహ్మణి జిజ్ఞాసేతి సమాసేఽపి బ్రహ్మణో విషయత్వమాత్రం స్యాన్న తు ప్రయోజనత్వమితి సప్తమ్యపరిగ్రహః. శఙ్కులయా ఖణ్డ ఇతివత్తృతీయాసమాసే విషయత్వప్రయోజనత్వే న సిధ్యత ఇత్యభిప్రాయః. బ్రహ్మణ ఇతి శబ్దరూపస్య షష్ఠీపఞ్చమీసాధారణ్యాత్, పఞ్చమ్యాశ్చానైకాన్త్యాత్, తన్నిర్ణయార్థమాహ (బ్రహ్మణ ఇతీతి) కుత ఇత్యత్రాహ (కర్తృకర్మణోరితి) షష్ఠ్యాః కర్తృకర్మసాధారణ్యేఽపి జిజ్ఞాసాకర్తృత్వం తావత్ప్రత్యయార్థస్యైవ. బ్రహ్మణస్తు కర్మత్వమిత్యభిప్రాయేణ బ్రహ్మణ ఇతి కర్మణి షష్ఠీత్యుక్తం. కర్మణి షష్ఠీస్వీకారే బ్రహ్మణో విషయత్వప్రయోజనత్వే సిధ్యతాం. నను తర్హి కథం యద్యపీత్యాదేస్సమ్బన్ధసామాన్యపరిగ్రహశఙ్కావిషయస్య భాష్యస్యోత్థానం యుజ్యతే- ఉచ్యతే- సమ్బన్ధసామాన్యస్వీకారేఽపి జిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యాద్బ్రహ్మణః కర్మత్వసిద్ధేః, పరమ్పరయా సమ్బన్ధినాముపాసకప్రతిబన్ధాదీనామపి జిజ్ఞాస్యత్వసిద్ధేః, ప్రతిపదవిహితషష్ఠ్యాస్సమాసనిషేధాచ్చ. తత్ర సామర్థ్యాల్లభ్యస్య కర్మార్థత్వసిద్ధిం, బ్రహ్మానుబన్ధినామపి జిజ్ఞాస్యత్వసిద్ధిం చ శఙ్కతే (యద్యపీతి) సమ్బన్ధసామాన్యపరిగ్రహ ఇత్యత్ర పరిశబ్దేన బ్రహ్మానుబన్ధినామపి జిజ్ఞాస్యత్వసిద్ధిస్సూచ్యతే. పరితో గ్రహణేన హి పరితస్సితానామపి గ్రాహ్యత్వం లభ్యతే. అత ఏవ హ్యుత్తరత్ర గృహ్యత ఇత్యుక్తం- న తు పరిగృహ్యత ఇతి. తదుభయం పరిహరతి (తథాపీతి) అత్రాయమర్థః- ప్రధానస్య బ్రహ్మణః, అప్రధానానామన్యేషాం చ కర్మత్వస్యాక్షేపసిద్ధత్వాదపి ప్రధానకర్మత్వ

ప్రాప్తాదాభిధానికస్యైవ గ్రాహ్యత్వాత్కర్మణి షష్ఠీ గృహ్యతే. నచ *ప్రతిపదవిధానా చ షష్ఠీ న సమస్యత ఇతి కర్మణి షష్ఠ్యాస్సమాసనిషేధశ్శఙ్కనీయః. *కృద్యోగా చ షష్ఠీ సమస్యత ఇతి ప్రతిప్రసవసమ్భవాత్. బ్రహ్మశబ్దేన చ స్వభావతో నిరస్తనిఖిలదోషోఽనవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణగణః పురుషోత్తమోఽభిధీయతే.

స్యాభిధానికత్వమితరేషాం ప్రధానసమ్బన్ధాదాకాఙ్క్షావశాచ్చ కర్మత్వస్య సామర్థ్యసిద్ధత్వం చ స్వీకర్తుం యుక్తమితి. అతః ప్రతిపదవిహితా షష్ఠీ గ్రాహ్యా- విలమ్బితధీహేతోశ్శీఘ్రధీహేతుర్బలీయానితి న్యాయాత్. షష్ఠ్యాస్సమ్బన్ధసామాన్యవివక్షాయాం హి కర్మత్వధీర్విలమ్బితా స్యాత్. కృద్యోగషష్ఠీవివక్షాయాం తు శీఘ్రభావినీ; నను కర్తృకర్మణోరుభయోరప్యర్థయోస్సూత్రప్రతిపన్నత్వాద్విలమ్బితా కర్మధీరితి చేన్న- కర్తుర్జిజ్ఞాసోరధిగతకర్మణః ప్రతిపన్నత్వాత్కర్మార్థత్వమేవ హి ప్రథమతరం ధియమధిరోహేత్. సమాసనిషేధమాశఙ్క్య పరిహరతి (నచేతి) చశ్శబ్దస్సముచ్చయే. ప్రతిప్రసవోఽపవాదాపవాదః. సర్పిషో జ్ఞానమిత్యాది ప్రయోగేషు *జ్ఞోఽవిదర్థస్య కరణ ఇతి సూత్రవిహితాయాం షష్ఠ్యాం సమాసనిషేధస్య సావకాశత్వం. సర్పిషః ప్రవృత్తిరితి హి తస్య వాక్యస్యార్థః. యద్యపి జ్ఞానపదం కృదన్తం, తథాపి సర్పిష ఇతి షష్ఠీ న కృద్యోగవిహితా- సర్పిషో జానీత ఇతి తిఙన్తపదాన్వయార్థత్వాత్, ధాతోర్విధతేశ్చ ప్రవృత్తితత్కరణార్థత్వాచ్చ. న హి తత్సర్వం కృద్యోగవిహితత్వే సిధ్యతి. అతో నాత్ర ప్రతిప్రసవప్రాప్తిరితి నిషేధస్య సావకాశత్వం. నను నేయం షష్ఠీ వ్యాఖ్యేయా- అప్రయుక్తత్వాత్ సూత్రే. ప్రయుక్త ఏవ హి శబ్దో బోధకః- న త్వప్రయుక్తః. బోధకశబ్ద ఏవ హి వ్యాఖ్యేయః. అప్రయుక్తాపి స్మృతా విభక్తిర్బోధికేతి సా వ్యాఖ్యేయేతి చేన్న - తత్స్మరణేన వినాప్యర్థప్రతిపత్తేః. అర్థప్రతిపత్తిశ్చ ప్రాతిపదికేన లక్షణయా. లక్షణా చ యోగ్యతాదినా. అతోఽనుశాసనేన తద్వ్యాఖ్యానమయుక్తం. ఉచ్యతే- అప్రయుక్తవిభక్త్యర్థస్య ప్రాతిపదికేన లక్షణా హి సమాసః. అత్ర లక్ష్యోఽర్థోపలక్షణతయా విభక్తిరనుప్రవిష్టా. అతో లక్ష్యార్థవిశేషనిర్ణయాయ విగ్రహవాక్యస్థా షష్ఠీ వ్యాఖ్యేయా. తచ్చానుశాసనేన సా వ్యాఖ్యేయా. లాక్షణికార్థో హి యోగ్యతాదినావసీయతే. న హి గఙ్గాయాం ఘోష ఇత్యత్రానుశాసనవశేన లక్ష్యో లక్ష్యతే. అపి తు యోగ్యతాదినైవేతి. నైవం- సర్వాసు లక్షణాసు యోగ్యతాదినైవార్థనిర్ణయనియమాభావాత్. స తు నియమః ప్రాతిపదికేన ప్రాతిపదికాన్తరార్థలక్షణాయాం. ప్రాతిపదికేన విభక్త్యర్థలక్షణాయాం త్వేతద్విభక్త్యర్థో లక్ష్యః- న విభక్త్యన్తరార్థ ఇతి హి నియమో భవతి. స చ శబ్దానుశాసనాధీన ఇతి తదనురోధేన తన్నిరూపణం యుక్తం. తత్ర సమ్బన్ధసామాన్యం లక్షయిత్వా తేన కర్మత్వస్యాక్షేపాదపి ప్రథమత ఏవ కర్మత్వస్యైవ లక్షణా శబ్దానుశాసనానుమతా యుక్తా. అతస్సమస్తపదలక్ష్యార్థవిశేషనిర్ణయాయానుశాసనానురోధేన లక్ష్యార్థోపలక్షణభూతా విగ్రహవాక్యస్థా షష్ఠీ వ్యాఖ్యేయేతి. యద్వా లుప్తవిభక్తికశబ్దేన విభక్త్యర్థబోధనం ముఖ్యం స్యాత్. సమ్బన్ధినో హి లక్షణా దృష్టా- న సమ్బన్ధమాత్రస్య. విభక్త్యర్థశ్చ స్వయం సమ్బన్ధరూపః. న చ సమ్బన్ధస్య సమ్బన్ధాన్తరానపేక్షత్వేన స్వస్మిన్ సమ్బన్ధకార్యకరత్వాల్లక్షణా సమ్భవతీతి వాచ్యం- సమ్బన్ధస్య స్వపరనిర్వాహకత్వానభిజ్ఞానామపి విభక్త్యర్థప్రతీతేః. న హి సమ్బన్ధస్స్వసత్తయా లక్షణాహేతుః. కిన్తు జ్ఞాయమానతయైవ. నచ్చేదతిప్రసఙ్గాత్. ఏవం లక్షణానుపపత్త్యా ప్రయోగస్యాన్యథాసిద్ధత్వాత్సమస్తశబ్దేన విభక్త్యర్థబోధనం ముఖ్యం. అముఖ్యత్వే వాక్యాన్వృత్తిః. నను విగ్రహవాక్యేపి కథం కర్మత్వమాభిధానికం. ప్రయుజ్యమానాపి హ్యుభయపదవిభక్తిర్నిర్ధారికా. తద్విధానం దార్వాఃకశత్రమితివత్ ప్రయోగసాధుత్వాయ. అర్థస్త్వర్థసామర్థ్యాదేవ. అత ఏవ హి కారకవిభక్తేరుపపదవిభక్తిర్దౌర్బల్యం. సమాసే త్వప్రయుక్తాయాముపపదవిభక్తౌ కథమన్తరఙ్గకర్మాభిధాయకత్వమితి. ఉచ్యతే- ఆభిధానికవత్ కృదన్తపదప్రయోగేణ శీఘ్రధీవిషయత్వసామ్యాదాభిధానికత్వోక్తిః. పదాన్తరశ్రవణాపేక్షామాత్రాన్నాక్షేపాదివద్విలమ్బాధిక్యం. సామాన్యషష్ఠీపక్షే సమ్బన్ధసామాన్యం ప్రతిపద్య జిజ్ఞాసాశబ్దార్థగతసకర్మకత్వస్వభావాలోచనయార్థవిశేషావగమాదపేక్షితపదశ్రవణమాత్రభువః కర్మత్వధియశ్శీఘ్రత్వాదితి కశ్చిత్పరిహారః. *కర్మణి ద్వితీయేతివత్ *కర్తృకర్మణోః కృతీతి సప్తమ్యన్తనిర్దిష్టయోః కర్తృకర్మణోరభిధేయత్వమనుశాసనస్వారస్యానుగుణమితి భాష్యకారాభిప్రేతః పరిహార ఇతి సమ్ప్రదాయః. కారకవిభక్తేరుపపదవిభక్తేశ్చ షష్ఠ్యాం పదాన్తరయోగవిహితత్వరూపమస్త్యేవ. న చ పదాన్తరయోగానిగమ్యత్వమాభిధానికత్వవిరోధి- తస్య క్వచిదన్యథార్థవ్యవస్థాపకత్వదృష్టేః. యథా ఆదిత్యస్య గావః ప్రకాశయన్తీత్యాదిషు. న హి తత్రాదిత్యాదిపదాన్తరయోగేన గోశబ్దస్య కిరణపరత్వం లాక్షణికం. పదాన్తరపరామర్శసాపేక్షత్వేన విలమ్బితధీహేతురుపపదవిభక్తిః. కారకవిభక్తిస్తు తన్నిరపేక్షత్వాచ్ఛీఘ్రధీహేతురితి ప్రాబల్యదౌర్బల్యవిభాగ ఏవ. న తు సార్థకత్వనిరర్థకత్వాభ్యాం వైషమ్యం. విభక్తిశ్రవణాదముఖ్యత్వం సుపరిహృతం. ఏవం సమాసాన్తర్గతవిభక్త్యర్థే నిరూపితే సమస్తయోః పదయోః ప్రథమం బ్రహ్మశబ్దం వ్యాచష్టే (బ్రహ్మశబ్దేన చేతి) బ్రహ్మశబ్దస్య ప్రధానాద్యర్వాచీనార్థాన్తరేషు ప్రయోగదర్శనాదితరవ్యాఖ్యాతృభిరీశ్వరాతిరిక్తవస్తుపరత్వేన వ్యాఖ్యాతత్వాద్దేవతాన్తరపరత్వస్య కైశ్చిదభ్యుపగతత్వాచ్చ తద్వ్యావృత్త్యర్థం బ్రహ్మశబ్దేన పురుషోత్తమోఽభిధీయత ఇతి ప్రతిజానీతే. పురుషోత్తమశబ్దస్వరూపాద్బ్రహ్మశబ్దస్య దేవతాక్షరపరత్వాదివ్యుదాసః. అవయవశక్త్యా బద్ధముక్తావస్థచేతనవైలక్షణ్యమర్థః. స్వేతరవైలక్షణ్యమాత్రం త్వకారాదేరప్యస్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం స్వభావత ఇత్యాదినా విశేషణద్వయేన వైలక్షణ్యం విశినష్టి. ఇదం చ విశేషణద్వయం శబ్దశక్తేరర్థసామర్థ్యాచ్చ బ్రహ్మశబ్దస్య పురుషోత్తమపరత్వప్రతిపాదనోపయోగితయోక్తం. న తు ప్రవృత్తినిమిత్తతయా. గుణతో హి బృహత్త్వే సతి శబ్దశక్త్యసఙ్కోచనిర్వాహః; ముముక్షోరశేషదోషనివృత్తినిరతిశయానన్దప్రాప్తిహేతుత్వాచ్చ. వాద్యన్తరోక్తస్యావిద్యాదిదోషాన్వయస్య నిర్గుణత్వస్య చ వ్యావృత్త్యర్థముపాధ్యుపహితబ్రహ్మస్వరూపస్యైవ కర్మవశ్యత్వదుఃఖిత్వాదివ్యావృత్త్యర్థం, జ్ఞానాదిశక్తియోగ ఏవాస్య స్వాభావికః- సార్వజ్ఞ్యనిరతిశయానన్దాదియోగస్తు కాదాచిత్క ఇతి మతస్య చ వ్యావృత్త్యర్థమిదం విశేషణద్వయముక్తం. నిరస్తకతిపయదోషత్వం, నిరస్తనిఖిలదో

సర్వత్ర బృహత్త్వగుణయోగేన హి బ్రహ్మశబ్దః. బృహత్త్వం చ స్వరూపేణ గుణైశ్చ యత్రానవధికాతిశయం సోఽస్య ముఖ్యోఽర్థః. స చ సర్వేశ్వర ఏవ. అతో బ్రహ్మశబ్దస్తత్రైవ ముఖ్యవృత్తః. తస్మాదన్యత్ర తద్గుణలేశయోగాదౌపచారికః అనేకార్థకల్పనాయోగాత్ భగవచ్ఛబ్దవత్.

షత్వం, చ కేషాంచిద్బద్ధానాం, ముక్తానాం, నిత్యానామప్యస్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం స్వభావతో నిరస్తనిఖిలదోష ఇత్యుక్తం. నిత్యసిద్ధానామపి భగవన్నిత్యసఙ్కల్పాధీనం హి నిత్యనిర్దోషత్వం. స్వభావత ఇత్యుత్తరత్రాప్యనుషజ్యతే. తేన గుణానామవిద్యాకల్పితత్వపక్షవ్యావృత్తిః. తేరయేశత్వమిత్యత్ర పూర్వపూర్వగుణేభ్య ఉత్తరోత్తరగుణానామతిశయస్సావధిక ఇతి తద్వ్యావృత్త్యర్థమనవధికాతిశయశబ్దః. తత్ర హి బ్రహ్మగుణాతిశయస్య వాఙ్మనసాగోచరతయానవధికత్వముక్తం. సత్యసఙ్కల్పత్వసర్వజ్ఞత్వవశిత్వాదిగుణా ఇతి హి వక్ష్యతే. అతః కస్మింశ్చిద్గుణే తద్విధాభేదరూపతయా గుణానాం బహూనామన్తర్భావాభిప్రాయో గణశబ్దః. నన్వనవధికాతిశయశబ్దస్య గుణవిశేషణత్వే గణశబ్దసామానాధికరణ్యాభావాద్బహువ్రీహిర్న స్యాత్. గణవిశేషణత్వమప్యయుక్తం. గుణస్వరూపస్య హ్యనవధికాతిశయత్వం- న తు గణస్వరూపస్య. నైవం. గణ ఏవ విశేష్య ఇతి బహువ్రీహిసిద్ధిః- తథాప్యర్థవశాద్గణాన్తర్భూతైకైకగుణవ్యక్తేరనవధికాతిశయత్వం ఫలితం స్యాత్. యథైషా పరిషదుభ్యజనవతీ శ్రుతశాలినీత్యత్ర శ్రుతాదీనాం పరిషద్విశేషణత్వే ప్రతీతేపి తదన్తర్గతానామేవ శ్రుతాద్యన్వయః- న తు సమూహస్య- తతో నిర్గతానాం శ్రుతాద్యభావప్రసఙ్గాత్. అసఙ్ఖ్యేయత్వమపి గణవిశేషణం యుక్తం- గణాసఙ్ఖ్యేయత్వే గుణాసఙ్ఖ్యేయత్వం హ్యర్థసిద్ధం. అనవధికాతిశయశబ్దేన నిత్యసిద్ధవ్యావృత్తిశ్చ- తద్గుణానాం జగద్వ్యాపారాననుగుణత్వేన భగవద్గుణాపేక్షయా సాతిశయత్వాత్. తేషామీశ్వరతద్గుణవిభూతిసాక్షాత్కారస్యాత్యన్తానుకూలస్య నిరవధికాతిశయత్వేపి తాదృశాసఙ్ఖ్యేయగుణాభావాత్తద్వ్యావృత్తిః. అనుక్తేన స్వభావత ఇతి పదేన వా నిత్యసిద్ధవ్యావృత్తిః. తేషాం తాదృశగుణకత్వం హి భగవన్నిత్యేచ్ఛాధీనం. స్వరూపేణానవధికాతిశయత్వాభావాచ్చ నిత్యసిద్ధవ్యావృత్తిః- తే హ్యణుస్వరూపాః. అత్ర స్వరూపస్యాప్యనవధికాతిశయత్వం గర్భితం- విభుత్వస్యాపి గుణాన్తర్భావాత్. బృహత్త్వం చ స్వరూపేణ గుణైశ్చేత్యుపపాదకగ్రన్థోక్తేః (అభిధీయతే) ముఖ్యవృత్త్యా బోధ్యతే. అస్మిన్ గ్రన్థే *యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యమితి శ్రుతిశ్చేతరత్రార్థానువాదిన్యనుసంహితా భవతి- తత్ర హి *ప్రోవాచ తాం తత్త్వతో బ్రహ్మవిద్యామితి పురుషపర్యాయతయా బ్రహ్మశబ్దః ప్రయుక్తః. ఏవం ప్రతిజ్ఞాతమర్థం శబ్దసామర్థ్యాత్ప్రథమముపపాదయతి (సర్వత్రేత్యాదినా) తత్రార్థాన్తరేషు బ్రహ్మశబ్దప్రయోగస్యాన్యథాసిద్ధిం వివక్షుః తదుపయుక్తం గుణయోగం దర్శయతి (సర్వత్రేతి) సర్వత్ర- బ్రహ్మశబ్దప్రయోగవిషయేషు సర్వేషు బృహత్త్వగుణయోగోఽస్తీత్యర్థః. పురుషోత్తమే గౌణత్వం- అన్యత్ర ముఖ్యత్వం చ కిం న స్యాదిత్యత్రాహ (బృహత్త్వం చేతి) బృహత్త్వగుణమాత్రయోగిషు సర్వేషు బ్రహ్మశబ్దప్రయోగాభావాత్స్వరూపతో గుణతశ్చానవధికాతిశయబృహత్త్వం ప్రవృత్తినిమిత్తమిత్యర్థః. నను *బృహతి బృంహయతి తస్మాదుచ్యతే పరం బ్రహ్మ *బృహత్త్వాద్బృంహణత్వాచ్చ తద్బ్రహ్మేత్యభిధీయత ఇతి శ్రుతిస్మృతిభ్యాం బృహత్త్వే, బృంహణత్వే, చ ప్రవృత్తినిమిత్తతయావగతే కథమిహ బృహత్త్వమాత్రం నిమిత్తముచ్యతే- గుణతో బృహత్త్వే బృంహణత్వస్యాన్తర్గతత్వాదితి బ్రూమః. *స చానన్త్యాయ కల్పత ఇతి శ్రుతిప్రసిద్ధసకలసఙ్కోచనివృత్తిపూర్వకనిరవధికజ్ఞానవికాసరూపానన్త్యావహత్వం హి బృంహణత్వం. తద్ధి సకలహేయప్రత్యనీకత్వశక్తికారుణ్యాదిమోక్షప్రదత్వోపయికగుణగణవత్త్వం. అత ఏవ హి స్వభావతో నిరస్తనిఖిలదోష ఇత్యాదికం ప్రతిజ్ఞావాక్యేఽభిహితం. నను స్వరూపతో బృహత్త్వమేవ నిమిత్తమస్తు- కిం గౌరవేణేతి చేన్న- బ్రహ్మగుణాదేరపి స్వరూపేణ బృహత్త్వాద్బ్రహ్మశబ్దవాచ్యత్వప్రసఙ్గాత్. తర్హి గుణతో బృహత్త్వమేవాస్తు నిమిత్తమితి చేన్న- శబ్దశక్తేరసఙ్కోచస్య స్వతః ప్రాప్తత్వాత్. స్వరూపేణ చ బృహత్త్వసద్భావాత్. *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి హి శ్రుతిః. గుణతో బృహత్త్వం నామ సద్వారకం బృహత్త్వం- గుణద్వారరహితత్. స్వరూపేణ గుణైశ్చ నిరతిశయబృహత్త్వవద్వస్తు పురుషోత్తమాదన్యదపి స్యాత్- అన్యదేవ వా స్యాదిత్యత్రాహ (స చేతి) చశ్శఙ్కానివృత్తౌ. సర్వేశ్వరశబ్దేనైవకారేణ చ *తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరం *న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యత ఇతి వాక్యయుగళార్థో వివక్షితః. తతః కిమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) అతః- అనవధికాతిశయబృహతి బ్రహ్మశబ్దస్య ముఖ్యత్వాత్, సర్వేశ్వరస్యైవ తాదృశబృహత్త్వగుణయోగిత్వాచ్చేత్యర్థః. తత్రైవ ముఖ్యవృత్తిః- అన్యత్రాపి బ్రహ్మశబ్దః ప్రయుజ్యత ఇత్యత్రాహ (తస్మాదితి) తస్మాత్- బ్రహ్మణః- సర్వత్ర ముఖ్యోదితో న స్యాదిత్యత్రాహ (అనేకార్థేతి) పరబ్రహ్మణోఽన్యత్ర ప్రయోగస్యాన్యథాసిద్ధత్వాన్న తత్ర శక్తికల్పనం- అనన్యథాసిద్ధప్రయోగస్య శక్తికల్పకత్వాదితి న్యాయాదిత్యర్థః. అనేకశక్తికల్పనం గౌణత్వం వా న స్యాత్- బృహత్త్వగుణయోగిసర్వవ్యక్తిష్వేకయైవ శక్త్యా ముఖ్యత్వసమ్భవాదిత్యత్రాహ (భగవచ్ఛబ్దవదితి) యథా చ శ్రీమతి వైష్ణవే పురాణే భగవచ్ఛబ్దం ప్రకృత్యోక్తం *తత్ర పూజ్యపదార్థోక్తిపరిభాషాసమన్వితః శబ్దోఽయం నోపచారేణ హ్యన్యత్ర హ్యుపచారత ఇతి. అనేన ప్రస్తుతచోద్యస్యైకః పరిహార ఉక్తో భవతి- ఉచ్యతే. బృహతిధాతోర్మనిన్ప్రత్యయాన్తత్వేన నిష్పన్నస్య బ్రహ్మశబ్దస్య ప్రధానాటముప్యశ్రవమానః ప్రయోగో నావయవశక్తినిబన్ధనః. తథా హి సతి బృహన్మహచ్ఛబ్దాదివదాపేక్షికబృహత్త్వయోగిషు సర్వవస్తుషు ప్రయోగస్స్యాత్- న చ తథా ప్రయుజ్యతే. త్రసరేణుమపి హి తతో నిష్ఠతయాభిమతద్రవ్యాన్తరాపేక్షయా మహిమగుణశాలీతి వక్తి- న చ త్ర్యణుకాదిషు బ్రహ్మశబ్దప్రయోగః. ఏవం సర్వత్ర ప్రయోగదర్శనాత్ పఙ్కజశబ్దస్య వ్యవస్థాపకకుముదాదివ్యావృత్తతామరసానువృత్తపద్మత్వజాతివద్బ్రహ్మశబ్దప్రయోగవిషయపుష్కలవ్యక్త్యనువృత్తాన్యవ్యావృత్తాకారాదర్శనాదనేకశక్తికల్పనే ప్రాప్తే నాన్యథాసిద్ధస్య ప్రయోగస్య శక్తికల్పకత్వాద్బ్రహ్మశబ్దప్రయోగవిషయేష్వన్యేషు చ బృహత్త్వగుణలేశయోగేన ప్రయోగస్యాన్యథాసిద్ధత్వాచ్చ నానేకశక్తికల్పనం యుక్తం. తస్మాత్పురుషోత్తమ ఏవ ప్రవృత్తినిమిత్తపౌష్కల్యవతి ముఖ్యత్వమన్యత్రౌపచారికత్వం, చ. ఔపచారికస్య ప్రయోగస్య సఙ్కోచః సమాక్షిప్తః- న తు సార్వత్రిక ఇతి తమిమం న్యాయమభిప్రేత్య భగవచ్ఛబ్దస్య పురుషోత్తమ ఏవ ముఖ్యత్వమన్యత్రాను

తాపత్రయాతురైరమృతత్వాయ సఏవజిజ్ఞాస్యః. అతస్సర్వేశ్వరఏవజిజ్ఞాసాకర్మభూతంబ్రహ్మ. జ్ఞాతుమిచ్ఛాజిజ్ఞాసా. ఇచ్ఛాయాఇష్యమాణప్రధానత్వాదిష్యమాణంజ్ఞాన

ముఖ్యత్వం,చ భగవతాపరాశరేణోక్తం. తథాహి జ్ఞానాదిమాత్రంవానిరపేక్షశక్తిజ్ఞానాదికంవాభగవచ్ఛబ్దప్రవృత్తినిమిత్తం-ఆద్యేపిపీలికాదిష్వపి భగవచ్ఛబ్దఃప్రయుజ్యేత- ద్వితీయేతుసర్వత్ర నిరవధికజ్ఞానాద్యభావాత్ప్రవృత్తినిమిత్తాసిద్ధేరనేకశక్త్యాసర్వత్రముఖ్యత్వం. అనేకశక్తికల్పనంచాయుక్తం. ప్రయోగాన్యథాసిద్ధేరితి భగవత్పరాశరాభిప్రాయః. నను “ఉత్పత్తింప్రలయంచైవభూతానామాగతింగతిం। వేత్తివిద్యామవిద్యాంచసవాచ్యోభగవానితి” గ్రన్థోక్తేష్వౌపచారికభగవచ్ఛబ్దప్రయోగయోగ్యేష్వయదలౌకికార్థసాక్షాత్కారిత్వముక్తం-తదేవప్రవృత్తినిమిత్తీకృత్యభగవచ్ఛబ్దస్సర్వత్రముఖ్యస్స్యాత్. నైవం- అలౌకికార్థసాక్షాత్కారమాత్రస్య ప్రయోగావిషయవ్యావృత్తత్వాభావాత్. నహిసమాధిపర్యన్తయోగకాష్ఠానిష్ఠేషు కేశిధ్వజఖాణ్డిక్యప్రహ్లాదాదిషుభగవచ్ఛబ్దఃప్రయుజ్యతే. కించప్రత్యక్షమూలవ్యుత్పత్త్యాగవాదిశబ్దానామివాగమమూలవ్యుత్పత్త్యాసముగ్రపాదుకాద్యాదిమన్త్రేష్వేవతస్యముఖ్యత్వావగమాత్ “జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్యవీర్యతేజాంస్యశేషతః। భగవచ్ఛబ్దవాచ్యానివినాహేయైర్గుణాదిభి”రితినిర్దోషత్వపర్యన్తానాం జ్ఞానాదీనాం ప్రవృత్తినిమిత్తతయావాచ్యత్వముచ్యతే- నిర్దోషత్వంచనిమిత్తతయావాచ్యత్వేనోచ్యతే. అన్యథాతదుక్తివైయర్థ్యాత్-నహ్యవాచ్యంసర్వం నిషేద్ధవ్యం. అనుక్త్యైవహ్యవాచ్యత్వంసిధ్యతి. నచజ్ఞానశక్త్యాదిష్వేకైకస్యప్రవృత్తినిమిత్తత్వం-కింతుజ్ఞానాదిసముదాయస్యైవ. అన్యథా అశేషతఇతిపదవైయర్థ్యాత్. ఐశ్వర్యస్యసమగ్రస్యేత్యుక్తత్వాద్గ్వాదిష్వతిప్రసఙ్గభయాచ్చ ప్రకర్షవిశేషవతాంజ్ఞానాదీనాంసముదాయస్యైవప్రవృత్తినిమిత్తత్వముక్తమిత్యభ్యుపేత్యం. ఏవంన్యాయసిద్ధార్థస్యాగమసిద్ధార్థోభాష్యేదృష్టాన్తీకృతఃభగవచ్ఛబ్దవదితి. తథాచభగవతాపారాశర్యేణ “పరంజైమినిర్ముఖ్యత్వాత్. “స్యాచ్చైకస్యబ్రహ్మశబ్దవదిత్యాదిసూత్రేషు బ్రహ్మశబ్దస్యభగవత్యేవముఖ్యత్వముత్తరత్రోక్తం. అతోయథోక్తఏవార్థః. తథాచస్పష్టీకృతం శ్రీమతిగారుడేపురాణే “వేదేభూరిప్రయోగాచ్చగుణయోగాచ్చశార్ఙ్గిణి। తస్మిన్నేవబ్రహ్మశబ్దోముఖ్యవృత్త్యామహామునే” ఇత్యారభ్య “యస్మిన్ప్రయుజ్యమానేతుగుణయోగస్సుపుష్కలః। తస్మిన్వైముఖ్యవృత్త్యాయమన్యత్రహ్యుపచారత” ఇతి. ఏవం శబ్దసామర్థ్యముపపాదితం అథబ్రహ్మశబ్దస్యానేకార్థముఖ్యవృత్తిత్వేప్యత్రప్రకృతస్యార్థస్వభావాత్పురుషోత్తమపరత్వముచ్యతే.(తాపత్రయాతురైరితి)సఏవామృతత్వాయేతిపదైః “తమేవం విద్వానమృతఇహభవతి. నాన్యఃపన్థా ఇత్యాదిశ్రుత్యర్థోవివక్షితః-అతఏవహిపురుషోత్తమాభిధీయతఇత్యుక్తం. శ్రుతేరపి పూర్వోక్తహేయప్రత్యనీకత్వకల్యాణగుణాకరత్వవిశిష్టఏవతాపత్రయాతురైరుపాస్యః- నతుతేష్వన్యతమఇతిభావః. నహికారాగారనిగళితఏవతన్మోచనార్థిభిరభ్యర్థనీయః. తథాచవైష్ణవేపురాణేనిర్దోషకల్యాణగుణాకరస్యైవముముక్షూపాస్యత్వముక్తం “ససర్వభూతప్రకృతింవికారా” “న్సమస్తకల్యాణగుణాత్మకోసావిత్యాదినా “అజ్ఞానమతోన్యదుక్త” మిత్యన్తేన. బ్రహ్మశబ్దవ్యాఖ్యాంనిగమయతి (అతఇతి) నిర్దోషమఙ్గళగుణకస్యసర్వేశ్వరస్యైవతాపత్రయాతురజిజ్ఞాస్యత్వాత్ అత్రతాపత్రయాతురజిజ్ఞాస్యతయోక్తంబ్రహ్మసర్వేశ్వరఏవేత్యర్థః.యద్వా.అతః-ఉక్తశబ్దసామర్థ్యాదర్థసామర్థ్యాచ్చేత్యర్థః నను బ్రహ్మశబ్దోవ్యుత్పన్నోఽవ్యుత్పన్నోవాభగవతిముఖ్యః. అవ్యుత్పన్నత్వేబోధకత్వవిరహేణ తస్యనక్వాపిముఖ్యత్వం. నాపివ్యుత్పన్నస్సముఖ్యః-అలౌకికేర్థేవ్యుత్పత్త్యసమ్భవాత్. కథముక్తిరీతివ్యవహారావిషయేబుద్ధిపూర్వికా,యాదృచ్ఛికీ,చవ్యుత్పత్తిస్సమ్భవతి. ఉచ్యతే-యథాకామినీచన్దనభవనాదిషుప్రయోగేణసుఖవిషయతయావ్యుత్పన్నస్యస్వర్గశబ్దస్య “యస్మిన్నోష్ణమిత్యాద్యర్థవాదపదసమభివ్యాహారేణ లౌకికసుఖవిశేషవిషయతయావ్యుత్పత్తిః-యథాలోకేక్వచిదవ్యుత్పన్నత్వేపియూపాహవనీయస్రుక్పాలచమసచాత్వాలాదిశబ్దానాంవాక్యాన్తరపదాన్తరసమభివ్యాహారాత్తత్తదర్థవిషయతావ్యుత్పత్తిః.ఏవంబ్రహ్మేశ్వరాదిశబ్దానాంచలోకేకేషుచిదర్థేషుప్రయోగాద్వ్యుత్పత్తౌసత్యామసత్యామపి “యతోవాఇమానిభూతానిజాయన్తే” “సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేత్యాదిప్రసిద్ధార్థవాక్యాన్తరపదాన్తరసమభివ్యాహారాదలౌకికపరమాత్మవిషయత్వవ్యుత్పత్తిరుపపద్యతే. అతోబ్రహ్మశబ్దస్యోక్తనీత్యాభగవత్యేవముఖ్యత్వంయుక్తం. అథజిజ్ఞాసాశబ్దవాక్యార్థయత్వస్ఫోరణాయప్రకృతిప్రత్యయవిభాగందర్శయతి. (జ్ఞాతుమిచ్ఛాజిజ్ఞాసేతి)విషయవైలక్షణ్యాధీనాయాఇచ్ఛాయాఃకథంవిధేయత్వమిత్యత్రాహ (ఇచ్ఛాయాఇతి)జ్ఞానస్యవిధానార్థతామాహ (ఇష్యమాణప్రధానత్వాదితి)సన్వాచ్యాయాఇచ్ఛాయాధాత్వర్థఃకర్మ. కర్మణశ్చక్రియాశేషభూతా-తద్విధ్యర్థత్వాత్తస్యాః. యథాయాగీయవ్రీహ్యాదేఃప్రోక్షణాదిః. కర్తుఃక్రియయాప్తుమిష్టతమత్వంహికర్మత్వం. అతఃప్రకృత్యర్థభూతజ్ఞానకర్మికేచ్ఛాతత్సిద్ధ్యర్థా. అతఇచ్ఛాయాఇష్యమాణజ్ఞానప్రధానత్వాదిష్యమాణంజ్ఞానంవిధేయమిత్యర్థః. జిజ్ఞాసాయాఃకర్తవ్యత్వేప్రతీయమానేకథంజ్ఞానస్యవిధేయత్వం. ఉచ్యతే-యథా “స్నాత్వాభుఞ్జీత” “ప్రాఙ్ముఖోభుఞ్జీతేత్యత్రభుజిధాతోర్విధిప్రత్యయాన్తత్వాద్భోజనస్యకర్తవ్యత్వేప్రతీతేపిస్నానప్రాఙ్ముఖత్వనియమయోరేవవిధేస్తాత్పర్యమిత్యర్థస్వభావాదభ్యుపగమ్యతే-తయోరప్రాప్తత్వాత్.అప్రాప్తేహిశాస్త్రమర్థవత్.తత్రభోజనంచాన్యతఃప్రాప్తమనూద్యతే.ఏవమిచ్ఛాయాంవిధేయత్వాసమ్భవాత్తద్విషయభూతంవిచారాత్మకంజ్ఞానమేవతాత్పర్యతోవిధీయతే.ఇష్యమాణంజ్ఞానమిత్యభిప్రేతమితిహేసారేభిహితం-సనన్తనిర్దేశశ్చ “నిదిధ్యాసితవ్యః” “విజిజ్ఞాసితవ్యః” “తద్విజిజ్ఞాసస్వే” త్యాదిశ్రుత్యనుసారేణక్రియతే-శ్రుతిశ్చోపాయదశాప్రభృతి భగవజ్జ్ఞానస్యప్రీతిరూపత్వేనేచ్ఛావిషయత్వాత్తథానిర్దిశతి. యద్వాబ్రహ్మజిజ్ఞాసేతిసనన్తనిర్దేశోవిచారస్యరాగప్రాప్తత్వజ్ఞాపనార్థః. ఏవమేవధర్మజిజ్ఞాసేత్యత్రాపి- అత్రతర్కరూపంజ్ఞానంవిధేయం-తర్కానుగృహీతవాక్యజన్యప్రమితిరూపజ్ఞానంతుఫలత్వాన్నవిధేయం-ప్రమితిరూపంజ్ఞానంవిధేయం-తర్కరూపంజ్ఞానమర్థమిత్యపిపక్షౌరుక్తముక్తస్తంవిచారణమ్. పరితతోపి ప్రాగుక్తపక్షస్సాధీయాన్. వేదాన్తార్థవిచారాత్మకన్యాయనిబన్ధనరూపంతుశాస్త్రం బ్రహ్మమీమాంసేతిప్రసిద్ధిః. ప్రమితిశ్చఫలం.

మిహావిధీయతే. మీమాంసాపూర్వభాగజ్ఞాతస్య కర్మణోల్పాస్థిరఫలత్వాదుపరితనభాగావసేయస్య బ్రహ్మజ్ఞానస్యానన్తాక్షయఫలత్వాచ్చ పూర్వవృత్తాత్కర్మజ్ఞానాదనన్తరం తత ఏవ హేతోర్బ్రహ్మ జ్ఞాతవ్యమిత్యుక్తం భవతి. తదాహ వృత్తికారః-వృత్తాత్కర్మాధిగమాదనన్తరం బ్రహ్మవివిదిషేతి. *వక్ష్యతి చ కర్మబ్రహ్మమీమాంసయోరైకశాస్త్ర్యం *సంహితమేతచ్ఛారీరకం జైమినీయేన షోడశలక్షణేనేతి శాస్త్రైకత్వసిద్ధిరితి.

అత ఏవ హి బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్య ఇతి భాష్యే వక్ష్యతే. నను తస్యాన్యజ్ఞాతార్థజ్ఞానసామాన్యవాచినో విశేషాకాఙ్క్షాయాం నను చిత ఏవ విశేషపర్యవసానం హి న్యాయ్యం. బ్రహ్మణో జిజ్ఞాసా కర్తవ్యా- న తు కపిలసుగతాద్యభిమతానాం ప్రధానాదితత్త్వానామితి జ్ఞాతవ్యవిశేషనిర్ణయపరమిదం సూత్రం వ్యాఖ్యాతం యాదవప్రకాశాచార్యైః. తద్వ్యావృత్త్యర్థ ఇహ శబ్దః. (ఇహ) అస్మిన్నుక్తక్రమ సూత్ర ఇత్యర్థః. బ్రహ్మణో జిజ్ఞాస్యత్వమాత్రే సిద్ధే హి తస్యైవ జిజ్ఞాస్యత్వసిద్ధిః. న చోభయం సూత్రప్రతిపాద్యం- బ్రహ్మ జిజ్ఞాస్యమేవ బ్రహ్మైవ జిజ్ఞాస్యమితి వాక్యభేదప్రసఙ్గాత్. నను ముముక్షుభిర్జ్ఞేయమేవ బ్రహ్మణో జిజ్ఞాస్యత్వం తన్త్రాన్తరసిద్ధానాం ప్రధానాదీనామజిజ్ఞాస్యత్వేన వినా న సిధ్యతీతి బ్రహ్మజిజ్ఞాస్యత్వసమర్థనే ప్రధానాద్యజిజ్ఞాస్యత్వసమర్థనమర్థాదాపతతీతి న వాక్యభేద ఇతి చేన్న- అధీతక్రమేణ వేదార్థనిరూపణే పూర్వభాగవిచారానన్తరముత్తరభాగవిచారస్య ప్రధానాదినిరాసనిరపేక్షత్వాత్. న హ్యేకస్య ప్రబన్ధస్యైకదేశే నిరూపితే తదేకదేశాన్తరనిరూపణస్య ప్రబన్ధాన్తరప్రమేయనిరాససాపేక్షతా భవతి. న హి పూర్వపక్షే నిరూపితే నత్ర్యుత్తరపక్షనిరూపణం కపిలసుగతాదిమతవ్యుదసనేన వినా న సమ్భవతి. యది వేదాన్తార్థశ్రద్ధాం గ్రథితుం తదితరపక్షనిరసనమపేక్షితమిహ క్రియత ఇతి మతం- తదనుపపన్నం- కృతకరత్వప్రసఙ్గాత్. ఏతదుక్తం భవతి. ఇహ ప్రధానాదీనామజిజ్ఞాస్యత్వం కిం వేదాన్తానామతత్పరత్వోపపాదనేన సమర్థ్యతే. ఉత కపిలసుగతాద్యాగమప్రామాణ్యతత్ప్రమేయదౌస్థ్యప్రతిపాదనేన సమర్థ్యతే. న ప్రథమః- ఈక్షత్యధికరణాదిభిర్వేదాన్తవాక్యానామతత్పరత్వస్య వక్ష్యమాణతయాత్ర వక్తవ్యాభావాత్. న ద్వితీయః- వేదవిరుద్ధస్మృతీనామప్రామాణ్యస్య పూర్వమీమాంసాయామేవ సమర్థితత్వాత్, సాఙ్ఖ్యసుగతాద్యాగమతత్ప్రమేయదౌస్థ్యస్య తర్కపాదే ప్రతిపాదయిష్యమాణత్వాత్, *విప్రతిషేధాచ్చాసమఞ్జసం *ఇతరేషాం చానుపలబ్ధేః. *ఏతేన యోగః ప్రత్యుక్తః. *ఉదాసీనానామపి చైవం సిద్ధిః *అన్యాభావే స్థితేశ్చోభయనిత్యత్వాదవిశేష ఇత్యాదిభిస్సూత్రైస్తదుక్తమోక్షతదుపాయనిరాసస్యాపి కరిష్యమాణతయాత్ర వక్తవ్యాభావాత్. కిఞ్చ *ఏతేన సర్వే వ్యాఖ్యాతా వ్యాఖ్యాతా ఇత్యత్ర, *అనావృత్తిశ్శబ్దాదితి శాస్త్రాన్తే, చ సూత్రాభ్యాసఫలమనుక్తాంశజ్ఞాపనం. అనుక్తాంశశ్చ సాఙ్ఖ్యయోగావగమ్య ఇతి వదతాం, మోక్షస్య సాఙ్ఖ్యయోగసముచ్చయసాపేక్షత్వం చ ప్రతిపాదయతాం, సుగతాదివత్సాఙ్ఖ్యాదినిరాసేన శారీరకస్యైవారమ్భణీయత్వప్రతిజ్ఞానమతీవ వ్యాహతం. సాఙ్ఖ్యయోగయోర్విరుద్ధాంశాప్రామాణ్యమనాదరణీయత్వకథనమితి చేన్న- విరుద్ధాంశానాదరణీయత్వస్య విరోధాధికరణన్యాయసిద్ధత్వాదేవ. అతో యాదవప్రకాశకృతం సూత్రతాత్పర్యవర్ణనమనుపపన్నమితీహ శబ్దాభిప్రాయః (విధీయత ఇతి) అజ్ఞాతజ్ఞాపనం విధిరిహ వివక్షితం- న త్వప్రవృత్తప్రవర్తనం- రాగతః ప్రవృత్తేర్వక్ష్యమాణత్వాత్. రాగతః ప్రవృత్తస్యాపి పూర్వపక్షయుక్త్యా నారమ్భణీయతాబుద్ధ్యా సత్యామారమ్భణీయత్వజ్ఞాపనం హ్యజ్ఞాతజ్ఞాపనం- అతో విధీయత ఇత్యస్య స్వయమేవ ప్రవర్తత ఇతి వక్ష్యమాణగ్రన్థేన న విరోధః. ఇత్థం పదార్థా వ్యాఖ్యాతాః. అథ సూత్రస్య వాక్యార్థమాహ (మీమాంసేతి) అత్ర (పూర్వవృత్తాత్ కర్మజ్ఞానాదనన్తరం తత ఏవ హేతోః) ఇత్యథాతశ్శబ్దార్థ ఉక్తః. (బ్రహ్మ జ్ఞాతవ్యం) ఇతి బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదార్థః. జ్ఞాతవ్యం- విచారయోగ్యం. తత ఏవేత్యేవకారేణ శాస్త్రాన్తరాధిగమస్తైరపేక్ష్యమథశబ్దఫలితమపి ప్రేతం (ఉక్తం భవతీతి) శబ్దతోర్థతశ్చేతి భావః. కథమస్య సూత్రస్యాయమర్థ ఇతి శఙ్కాయాం తదుపపాదయతి (మీమాంసేత్యాదినా) అథాత ఇత్యాదిపదానాం యథోక్త ఏవార్థః. కర్మబ్రహ్మమీమాంసయోరైకశాస్త్ర్యాత్. ఏకశాస్త్ర్యం చ నియతపౌర్వాపర్యభాగద్వయాత్మకవేదార్థైకప్రబన్ధవ్యాఖ్యానరూపత్వాదిత్యర్థః. అత్ర వ్యాఖ్యేయస్య పూర్వాపరభావేనావస్థితభాగద్వయరూపత్వం, తద్ధేతుకం వ్యాఖ్యానస్య పౌర్వాపర్యవిశేషవిశిష్టభాగద్వయరూపత్వం, చోభయం పదయోజనాయాం, వాక్యయోజనాయాం, చ వక్తవ్యం. తథాపి గ్రన్థలాఘవార్థం పదయోజనాయామధీతసాఙ్గసశిరస్కవేదస్యేతి వ్యాఖ్యేయస్య నియతపౌర్వాపర్యభాగద్వయరూపత్వముక్తం. అత్ర తు వాక్యయోజనాయాం వ్యాఖ్యానస్య నియతపౌర్వాపర్యభాగద్వయరూపతయైకశాస్త్ర్యముక్తం. ఉభయత్రాన్యతరదనుసన్ధేయం. భాగశబ్దాభ్యాం మీమాంసాద్వయస్యైకావయవిత్వం సూచితం. పూర్వోపరితనశబ్దాభ్యాం క్రమనియమ ఉక్తః. కర్మబ్రహ్మశబ్దాభ్యాం వృత్తవర్తిష్యమాణకథనం. అల్పాస్థిరఫలత్వానన్తస్థిరఫలత్వాభ్యాం తయోస్తత్తు హేతుమద్భావోపపాదనం. ముక్త్యపాయోపయోగితయా కర్మణాం స్వరూపేణోపాదేయతా ప్రతీతిరనన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీత్యన్తర్భూతా- అతః పృథగనుక్తిః. ఏవం క్రమవిశేషవిశిష్టైకవ్యాఖ్యేయవ్యాఖ్యానరూపతయా కర్మబ్రహ్మమీమాంసయోరైకశాస్త్ర్యాత్సూత్రస్య యథోక్త ఏవార్థ ఇత్యర్థః. పూర్వప్రతిజ్ఞాతం వృత్తికారమతానుసారం వృత్తిగ్రన్థేన సంవాదయతి (తదాహేతి) కర్మాధిగమస్యైవ పూర్వవృత్తత్వం న కేవలం కణ్ఠోక్తం- ఏకశాస్త్ర్యవ్యాఖ్యాతృత్వం చేత్యపి ప్రయస్నాహ (వక్ష్యతి చేతి) వృత్తాదిత్యాది, సంహితమిత్యాది, చ వృత్తిగ్రన్థః. (శారీరకం) బ్రహ్మమీమాంసా- జగచ్ఛరీరకః పరమాత్మా శారీరః- *తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేతి శ్రుతేః. తద్విషయం శాస్త్రం శారీరకమిత్యుచ్యతే (షోడశలక్షణేన) షోడశాధ్యాయేన (సంహితమితి) నియతపౌర్వాపర్యైకవ్యాఖ్యేయవ్యాఖ్యానరూపతయా సఙ్గతమితి భావః. అర్థైకత్వాదేకం వాక్యమితి న్యాయేన ప్రతిపాద్యైక్యాద్వ్యాఖ్యేయస్య వేదస్యైకప్రబన్ధత్వం భవేత్- తచ్చోపపద్యతే పురుషార్థపరత్వాద్వేదస్య బ్రహ్మపరత్వాత్ *సర్వే వేదా యత్పదమామనన్తి *వేదైశ్చ సర్వైరహమేవ వేద్య ఇతి హి శ్రుతిస్మృతీ. వేదార్థవిచారస్యానుగతత్వాన్మీమాంసాయా ఏకప్రబన్ధత్వం. ఏకశాస్త్ర్యైకప్రబన్ధత్వం. నను యద్యైకశాస్త్ర్యం కర్మబ్రహ్మవిచారయోః- తర్హి ప్రత్యేకం సాధారణార్థః ప్రతిజ్ఞాయేత

అతః ప్రతిపిపాదయిషితార్థభేదేన షట్కభేదవ, దధ్యాయభేదవచ్చ

అథాతో వేదార్థజిజ్ఞాసేతి. నచైవం ప్రతిజ్ఞాతం, కింతు పూర్వభాగాసాధారణమేవ ప్రతిజ్ఞాతః *అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసేతి. అత్ర బ్రూమః. అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసేత్యేవోభయభాగసాధారణార్థప్రతిజ్ఞా. కర్మవిచారస్తు బ్రహ్మమీమాంసాతృతీయలక్షణచతుర్థపాదేన సఙ్గతః. బ్రహ్మవిచారాన్తర్భావేఽపి పృథక్కరణముపపద్యతే-యథా నిగ్రహస్థానాన్తర్భూతచ్ఛలజాత్యోరాహ్నికభేదేన పృథగుక్తిః. యథా చ నిగ్రహస్థానాన్తర్భూతహేత్వాభాసానామధ్యాయభేదేన పృథగుక్తిః. పృథక్కరణం చ బహుగ్రన్థప్రతిపాద్యత్వాత్. తత్ర చ పూర్వభావిత్వముపజీవ్యోపజీవకభావాదివక్ష్యమాణహేతునిబన్ధనం. ఏతదుక్తం భవతి. అగ్ర క్రమాద్బ్రహ్మమీమాంసాతృతీయలక్షణచతుర్థపాదేన కర్మవిచారస్సఙ్గతః. ప్రతిపత్తిసౌకర్యలక్షణక్రమమాత్రం కర్మవిచారస్య పూర్వభావ ఇతి. ఏవం వా-సాధర్మ్యవైధర్మ్యసమయోర్జాత్యోః కథనేన యథా ప్రతిధర్మసమా ఉభయానుయాయిన్యర్థసిద్ధా. ఏవం భాగద్వయాసాధారణార్థప్రతిజ్ఞాద్వయోక్తే సాధారణార్థప్రతిజ్ఞానమర్థం స్యాత్. సాధారణార్థప్రతిజ్ఞాతేష్వసాధారణార్థస్తు పృథగేవ ప్రతిజ్ఞాతవ్యః. ధర్మజిజ్ఞాసాయాం ప్రతిజ్ఞాతాయామపి. *అథాతశ్శేషలక్షణం। *అథాతః క్రత్వర్థపురుషార్థయోర్జిజ్ఞాసేత్యాదౌ హ్యసాధారణార్థప్రతిజ్ఞా కృతా. అతో భాగద్వయాసాధారణార్థప్రతిజ్ఞానేన తదనుగతసాధారణార్థప్రతిజ్ఞానమర్థం స్యాదితి ప్రథమమథాతో ధర్మజిజ్ఞాసేతి ప్రతిజ్ఞాతం-నతు వేదార్థజిజ్ఞాసేతి. అథవా-అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసేత్యేవ సాధారణప్రతిజ్ఞా. అలౌకికశ్రేయస్సాధనం హి ధర్మః. తదనుయాయి ప్రతిపాద్యం. ధర్మశ్చ సాధ్యసిద్ధభేదేన ద్వివిధః. సిద్ధరూపేఽపి వస్తుని ధర్మశబ్దప్రయోగో మహాభారతే దృష్టః-యథా *యే చ వేదవిదో విప్రా యే చాధ్యాత్మవిదో జనాః। తే వదన్తి మహాత్మానం కృష్ణం ధర్మం సనాతనమితి. తథాభియుక్తైశ్చ అలౌకికత్వే సతి శ్రేయస్సాధనత్వం ధర్మశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తం మన్వానైస్సిద్ధరూపేఽర్థే ధర్మశబ్దః ప్రయుక్తః. *ద్రవ్యక్రియాగుణాదీనాం ధర్మత్వం స్థాపయిష్యతే। తేషామైన్ద్రియకత్వేఽపి న తాద్రూప్యేణ ధర్మతేత్యాదౌ. తత్ర ద్రవ్యాదిసద్భావేఽపి క్రియాప్రాధాన్యాత్సాధ్యధర్మపరః పూర్వభాగః. ఉపాసనవిషయసద్భావేఽపి బ్రహ్మప్రాధాన్యాత్సిద్ధధర్మపర ఊర్ధ్వభాగః. అత ఉభయభాగవిచారసాధారణీ ప్రథమప్రతిజ్ఞా. తత్ర ధర్మశబ్దస్య సాధ్యధర్మవిషయతయా ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యేణ బుద్ధిస్థత్వాత్, పూర్వభాగప్రతిపన్నత్వేన ప్రాథమ్యాత్, ధర్మజిజ్ఞాసాపదేనైవ తన్త్రేణ వార్థతో వా ప్రతిజ్ఞాతత్వోపపత్తేశ్చ తల్లక్షణముక్తం చోదనాసూత్రే. సిద్ధరూపధర్మవిశేషస్య చ సాధారణప్రతిజ్ఞయైవార్థతః ప్రతిజ్ఞాతత్వేఽపి తస్య బహుగ్రన్థవ్యవధానాత్, దృష్టబోధ్యత్వశఙ్కాపరిజిహీర్షయా చ పునః ప్రతిజ్ఞా కృతా. తస్య లక్షణముక్తం జన్మాదిసూత్ర ఇతి యుక్తైకశాస్త్ర్యం. నను పూర్వభాగస్య సాధ్యధర్మప్రధానతోక్తిరుదాహృతవచనేన విరుధ్యతే- తత్ర పూర్వభాగేఽపి సిద్ధరూపస్య పరస్య కర్మారాధ్యతయా ప్రధానప్రతిపాద్యత్వావగమాత్. తస్మిన్వచనే వేదవిచ్ఛబ్దో హి పూర్వభాగాభిజ్ఞపరః-గోబలీవర్దనయాత్, *విష్ణునా యూనవేదేషు వేదాన్తేషు చ గీయత ఇత్యనేనైకార్థ్యాచ్చ. న చ గుణభావేన కర్మణః ప్రతిపాద్యత్వమిత్యవిరోధః- ప్రాధాన్యేన ప్రతిపాద్యత్వస్య జైమినేరభిమతత్వాత్, భవద్భిరపి తథోక్తత్వాచ్చ. సత్యం. వస్తుతః ప్రాధాన్యం పరమాత్మన ఏవ-యథా రాజ్ఞస్సార్వస్య గోచరత్వలక్షణం. శాబ్దం ప్రాధాన్యం తు కర్మణ ఏవ-యథా రాజపురుషస్య. తచ్చాతిరస్కృతం-తత్ర తస్య పరమాత్మారాధనరూపత్వానవగమాత్. న చ తదవగమోఽవశ్యం సమ్పాద్యః. అన్తవత్స్వర్గాదిఫలప్రదత్వే కర్మణాం పరదేవతాజ్ఞాననైరపేక్ష్యం హి శ్రుతిస్మృతిభ్యామవగమ్యతే. *యో హ వా ఏతదక్షరం గార్గ్యవిదిత్వాఽస్మింల్లోకే జుహోతి యజతే తపస్తప్యతే బహూని వర్షసహస్రాణ్యన్తవదేవాస్య తద్భవతీతి. *అహం హి సర్వయజ్ఞానాం భోక్తా చ ప్రభురేవ చ। న తు మామభిజానన్తి తత్త్వేనాతశ్చ్యవన్తి త ఇతి చ. అతస్తన్నైరపేక్ష్యలక్షణమపి ప్రాధాన్యమస్తి కర్మణః. అతః పూర్వభాగే కర్మణః ప్రాగవగతం ప్రాధాన్యం, పశ్చాదవగన్తవ్యం పరమాత్మారాధనరూపత్వం, చావిరుద్ధం. అతః ప్రతిజ్ఞోపపత్త్యైకశాస్త్ర్యం యుక్తం. యద్యపి కర్మబ్రహ్మమీమాంసయోరైకశాస్త్ర్యమవివక్షితం జైమినినా. తథాపి తదఙ్గీకృత్య తదేకశాస్త్రతయా బాదరాయణేన బ్రహ్మసూత్రప్రణయనం యుక్తం. యతః *అతదర్థతయా క్లృప్తమపి వాక్యమపేక్షితం। తాదర్థ్యమర్హతి గ్రామే కల్ప్యేఽపూర్వతటాకవత్ ॥ వివక్షితత్వం, సమ్భవశ్చ దర్శితః. అతశ్చైకశాస్త్ర్యం యుక్తం. నన్విదమయుక్తమైకశాస్త్ర్యం-శారీరకశబ్దసూచితాత్ప్రధానప్రతిపాద్యభేదాత్, జైమినీయశబ్దసూచితాత్కర్తృభేదాత్, తదుభయఫలితాత్ప్రయోజనభేదాత్, దర్శవిరోధాచ్చేత్యాశఙ్కాం పరిహరతి (అతః ప్రతిపిపాదయిషితేతి) అతః-వృత్తికారోక్తాదేకశాస్త్ర్యవ్యాఖ్యానరూపసమ్బన్ధాదిత్యర్థః. షట్కభేదః. పూర్వమీమాంసాయాం అధ్యాయభేద, స్తత్రోత్తరత్ర చ నిదర్శనార్థముక్తౌ. అర్థభేదాభావే హ్యేకం షట్కమేకోఽధ్యాయో వా స్యాత్. అత ఏకావయవిత్వే సిద్ధే సత్యవాన్తరార్థభేదో న మహావాక్యైకత్వవిరోధీ-యథా పదార్థభేదో వాక్యైకత్వావిరోధీతి భావః. అనేన ప్రతిపాద్యభేదః పరిహృతః. ప్రయోజనభేదశ్చార్థాత్పరిహృతః. షట్కద్వయనిష్ఠప్రకృతివికృతిప్రయోజనభేదస్యైకశాస్త్ర్యభేదకత్వాభావాత్. అనేన వృత్తిగ్రన్థగతషోడశలక్షణశబ్దతాత్పర్యం చ దర్శితం. పూర్వోత్తరమీమాంసాశబ్దేన జైమినీయశారీరకశబ్దౌ చ వివృతౌ. ప్రతిపిపాదయిషితశబ్దేనార్థవిరోధః పరిహృతః. ప్రతిపాదయితుమిష్టం హి ప్రతిపిపాదయిషితం, న చ తాత్పర్యవిషయోఽర్థః విరుద్ధతయా ప్రతీయమానేషు దేవతానిరాసాదిషు న తాత్పర్యమిత్యభిప్రాయః. నన్వేవం కథమభిధీయతే. ఆమ్నాయస్య క్రియార్థత్వాదసిద్ధపరవాక్యానాం తచ్ఛేషత్వం హి సూత్రకారేణ కణ్ఠోక్తం. తచ్చ విరుధ్యత ఏవ-అతశ్శాస్త్రభేద ఇతి. నైవం *పదే జుహోతి, *ఆహవనీయే జుహోతి. *న హింస్యాత్. *పశుమాలభేతేతివత్, *శాస్త్రాన్తరే *కర్మణ్యాత్. *అతోఽనుపపన్న ఇతివచ్చోత్సర్గాపవాదనయేనైకశాస్త్ర్యావిరోధాత్. సామాన్యేన సిద్ధపరవాక్యానాం క్రియాశేషత్వేఽభిహితే సిద్ధపరవాక్యవిశేషస్య కిం విధిశేషత్వం న వేతి విచార్యస్స్వయం పురుషార్థవిరహిణామేవ సిద్ధపరాణాం క్రియాశేషత్వం. స్వయం పురుషార్థపర్యవసాయినాం తు సిద్ధపరవాక్యానామతచ్ఛేషత్వమితి హి నిర్ణేతుం యుక్తం. యథా హోమస్య సామాన్యేనాహవనీయే ప్రాప్తత్వేఽపి హోమవిశేషస్య పదే కర్తవ్యత్వనిశ్చయః. యథా చ-సామాన్యతో హింసానిషేధేఽపి హింసావిశేషస్య కర్తవ్యతోక్తిః. యథా చ సామాన్యేన కర్మణ్యుపపదే

పూర్వోత్తరమీమాంసయోర్భేదః. మీమాంసాశాస్త్రమథాతో ధర్మజిజ్ఞా
సేత్యారభ్యానావృత్తిశ్శబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దాదిత్యేవమన్తం సఙ్గతివిశేషేణ

భాతోఽరణిప్రాప్త్యాకారాన్తార్థాతోఽక ప్రత్యయవిధిః. నచ తత్ర నాస్తికభేదః. తద్వత్ దేవతానిరాకరణేనచ తాత్పర్యం. అశ్రుతవేదాన్తానాంకర్మ్య శ్రద్ధానివారణాయకర్మప్రాధాన్యపరత్వాత్తస్య. నహినిన్దానిన్ద్యంనిన్దితుం ప్రవర్తతే. అపితునిన్దితాదితరత్ప్రశంసితుమితిహిన్యాయవిదః. యద్వావే దప్రామాణ్యకర్మావశ్యకర్తవ్యతాతాత్పర్యాతిశయాత్ తత్ప్రతిపక్షనిరాచికీర్షయాన్వాఖ్యావాదో దేవతానిరాసోక్తిస్స్యాత్ -అభిమతతరార్థానాట రేణాపిహివిపక్షవ్యుదాసోదృశ్యతే. యథా-*అభిష్టోర్థ్యరోమనాపిజయతిక్షేత్రపాలిరిణం(లబ్ధకే) త్రైర్వదుష్ప్రాప్యస్వ్యదర్థ ఇతినిశ్చయాత్. ఏవమభిమ తతరేశ్వరాద్యనాదరేణాపివేదప్రామాణ్యసమర్థనేపశ్చాదభిమతసిద్ధిరయత్నలభ్యేతిజైమినేరభిప్రాయః. తత్సిద్ధిప్రకారశ్చతదుత్తరాత్రిసత్రన్యాయ్యో దృఢీనఇత్యుత్తరత్రవ్యక్తీభవిష్యతి. నచ తత్సిద్ధిమభ్యుపగచ్ఛత స్తదనాదరవాదవ్యామూఢః- తస్యాన్వాఖ్యానకృతత్వాత్. కథమన్వాఖ్యావాదత్వనిశ్చయః. ఉచ్యతే *సమ్పత్తేరితిజైమినిః *పరంజైమినిర్ముఖ్యత్వాత్ -* బ్రాహ్మేణజైమినిరిత్యాదిభిర్బ్రహ్మసూత్రైరేవజైమినిర్బ్రహ్మస్వరూపతద్గుణతదు పాసనతత్ఫలాద్యభ్యుపగమస్య ప్రతిపన్నత్వాత్, మహాభారతేచహయశిరఉపాఖ్యానాదిముభగవద్వ్యాసోపదేశలబ్ధపరమాత్మజ్ఞానతావగమాచ్చేతి. అతో విరుద్ధార్థతాత్పర్యాభావాన్నార్థవిరోధః. నన్వర్థవిరోధోదుష్పరిహరః. తథాహి-విశేషాతిదేశనిరూపణపరేష్టమాధ్యాయేవికృతిము ప్రకృతిధర్మాతిదేశకస్య వ్యేవవికస్మిన్కర్మణికస్యకర్మణోధర్మా అతిదేశప్రాప్తఇత్యపేక్షాయాం యస్యకర్మణోయేనకర్మణా ద్రవ్యసామ్యం దేవతాసామ్యం వాభవతి- తస్మిం స్తద్ధర్మాతిదేష్టవ్యఇతిస్థితం. తత్రయస్యకేనచిద్ద్రవ్యసామ్యం, కేనచిద్దేవతాసామ్యం,చ భవతి. తస్మిన్ ద్రవ్యసామ్యవతఏవకర్మణోధర్మాతిదేశః. నతుదేవతాసామ్యవతఇతి ద్రవ్యప్రాధాన్యముక్తం జైమినినా *ద్రవ్యదేవతాసామ్యే ద్రవ్యంబలీయఇతి- నచ ద్రవ్యప్రాధాన్యే కైరతివాదత్వం- అనుష్ఠానవిరోధాత్ - ద్రవ్యప్రాధాన్యేనహ్యనుష్ఠానందృశ్యతే. అతో ద్రవ్యప్రాధాన్యంవదతో జైమినేర్దేవతానిరాసేతాత్పర్యమస్తీతి.అత్రోచ్యతే-నాత్ర ద్రవ్యదేవతయోస్సద్భావాసద్భావాభ్యాం ప్రాధాన్యాప్రాధాన్యేవివక్షితే. అపితువిలమ్బితావిలమ్బితప్రవృత్తిప్రమాణవిషయతాధీనే. ద్రవ్యంహ్యవిలమ్బితప్రత్యక్షగమ్యం. దేవతాతువిలమ్బితశాస్త్రగమ్యా. విలమ్బావిలమ్బావేవహి శ్రుతిలిఙ్గాదిము, ప్రత్యక్షానుమానాదిషు,చపూర్వోత్తరప్రాబల్యదౌర్బల్యహేతూ.ననుహవిష్ట్వంశాస్త్రైకగమ్యమితి నద్రవ్యస్యాపిప్రాధాన్యమితిచేత్. నైవం-చరుపురోడాశాదిక ద్రవ్యంహి ప్రత్యక్షం. హవిష్ట్వాఖ్య ధర్మమాత్రమేవతత్ర శాస్త్రైకగమ్యం. దేవతాయాస్తుస్వరూపం, శ్రేయస్సాధనత్వాదిధర్మ, శ్చోభయమపిశాస్త్రైకగమ్యం. అతస్స్వరూపతో, ధర్మత, శ్చ విలమ్బితమానగమ్యత్వాద్దేవతాయా అప్రాధాన్యం. ధర్మమాత్రస్యశాస్త్రగమ్యత్వేపిధర్మ్యంశేనావిలమ్బితమానగమ్యత్వాద్ధవిషః ప్రాధాన్యం. అతః ప్రాధాన్యాప్రాధాన్యయోః ప్రమాణద్వారకత్వేనస్వరూపాసద్భావేతాత్పర్యంనాస్తీతిదేవతానిరాసోక్తిరన్యపరా. ఏవముదాహృతాన్తరాణ్యప్యవిరోధేననేతుంశక్యానీతినార్థవిరోధః. నను బ్రహ్మసూత్రైరేవజైమినిమతమనూద్య ప్రతిక్షేపాదర్థవిరోధోదుష్పరిహరః. తథాహి. *ఫలమత ఉపపత్తేరిత్యత్రేశ్వరస్యఫలప్రదత్వోక్త్యా*ధర్మంజైమినిరతఏవ ఇతిధర్మస్యఫలప్రదత్వమనూద్య ప్రతిక్షిప్తం.న. శ్రుతత్వోపపత్తిభ్యాంకాలాన్తరభావిఫలసాధనత్వమాత్రేజైమిన్యభిహితే. తాభ్యామేవాత్రఫలసాధనవిశేషనిష్ఠౌరుక్తత్వాత్. నను *శేషత్వాత్పురుషార్థవాదోయథాన్యేష్వితిజైమినిరిత్యత్రవేదాన్తోదితాత్మజ్ఞానస్యకర్మశేషతయాత్మనాంకర్మశేషత్వోక్తిః *అధికోపదేశాత్తుబాదరాయణస్యైవం తద్దర్శనాత్ ఇతిసిద్ధాన్తేనవిరుధ్యతే. నచవికల్పేననిర్వాహస్సమ్భవతి-వస్తునివికల్పాయోగాత్. నచజైమినినాపరమతముపన్యస్తమితివాచ్యం - జైమినిమతత్వేనసిద్ధాన్తినా ప్రతిక్షేపాయోగాత్. నైవం. విపక్షనిరాసార్థస్యజైమినేరన్వాఖ్యావాదస్యతథోపన్యాసప్రతిక్షేపోపపత్తేః. అన్యథాపరంజైమినిరిత్యాదిసూత్రాణాంమిథోవిరోధో,భారతోక్తవిరోధశ్చ. జైమినేరన్వాఖ్యావాదముజానతాంతుతత్ర క్తేతత్వబుద్ధిస్స్యాదితితన్నివారణాయ బ్రహ్మసూత్రైస్తదుపన్యాసనిరాసౌకృతౌ. అతఏవ *పరామర్శంజైమినిరచోదనాచాపవదతి హి ఇత్యత్ర నైష్ఠికాద్యాశ్రమప్రతిక్షేపః పరిహృతః. *తద్భూతస్యతుతద్భావో జైమినేరపి నియమాతద్రూపాభావేభ్యః ఇత్యత్ర నైష్ఠికాద్యాశ్రమభ్రంశస్యజైమిన్యనభిమతత్వాభిధానాత్ - నహ్యాశ్రమానభిమతౌ తద్భ్రంశానభిమతిసమ్భవః. అతో వీతరాగవ్యతిరిక్తానామగ్నిహోత్రాదిష్వశ్రద్ధానివారణార్థ ఆశ్రమాన్తరప్రతిక్షేపః పూర్వపక్షన్వాఖ్యావాదః. నచపూర్వమీమాంసాయామపి తథాప్యాదులోప్యాదిమతవదనూద్యనిరస్తః. నచమధువిద్యాయాం వస్వాద్యనధికారో నిరధికారోక్త్యావిరుధ్యతఇతివాచ్యం- అనధికారోక్తేర్వస్వాదిదేవతాభ్యుపగమచిహ్నత్వేనశాస్త్రైక్యావిరుద్ధతయాతదుద్ఘాటనపైయర్థ్యాత్. *భావంజైమినిరితిసూత్రాంశాన్తరస్యపూర్వపక్షేషు శాస్త్రైక్యావిరుద్ధాః. కర్మవిచారేతేషామసమర్థనాదితినతత్పర్యనుయోగావకాశః. తస్మాన్నార్థవిరోధః. కర్తృభేదపరిహారస్తు ప్రసిద్ధత్వాన్నకణ్ఠోక్తః. అతఏవ- చ శబ్దసూచితో వా. గూఢార్థస్వామికపర్దికర్తృకస్యాపస్తమ్బయసూత్రవ్యాఖ్యానస్యాపాత్యైకశాస్త్రైక్యాదేకప్రబన్ధత్వంహిదృష్టం. పాణినీయసూత్రపూర్వోత్తరవృత్త్యోశ్చ వామనజయాదిత్యకర్తృకయోర్వ్యాఖ్యైక్యాదేకవ్యాఖ్యానత్వందృష్టం. తస్మాదుపపన్నమైకశాస్త్ర్యం. అస్త్వేకశాస్త్ర్యం. కథంపౌర్వాపర్యనియమఇత్యాశఙ్కాంపరిహరన్వృత్తిగ్రన్థస్థంసంహితమితిపదంవివృణోతి (మీమాంసేతి) క్రమవిశేషాన్వితమైకశాస్త్ర్యంసంహితమిత్యనేనాభిప్రేతం. అతశ్చైవమస్తమితిపౌర్వాపర్యనియమఉక్తః. (సఙ్గతివిశేషేణేతి) అత్రాభిసఙ్గతివిశేషాభిప్రేతాః. పాదక్రమః, చేతనానాం త్రివర్గే ప్రథమప్రావణ్యసమ్భవరూపోర్థస్వభావః, ఔపనిషదేష్వఙ్గాఙ్గిభావప్రతిపాదకవాక్యేషు యజ్ఞాదికర్మణః పదార్థత్వేనసమ్బన్ధః, తాసుచి ద్యాస్వాఙ్గయజ్ఞతదుపకరణాదీనాం వృత్తివిశేషణత్వోక్తిః, కర్మబ్రహ్మవిద్యయోర్దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికభావః, విద్యాకర్మణోరుత్పాద్యోత్పాదకభావా త్కర్మకృతభావవిచారతదానన్తర్యముఖాక్త్యుపపత్తిః, వ్యాఖ్యానభూతమీమాంసాయాంపూర్వోత్తరభాగస్యపూర్వభాగోక్తన్యాయసాపేక్షత్వం,చేతి. ౨౨

విశిష్టక్రమం. తథాహి— ప్రథమం తావత్ స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య ఇత్యధ్యయనేనైవ స్వాధ్యాయశబ్దవాచ్యవేదాఖ్యాక్షరరాశేర్గ్రహణం విధీయతే. తచ్చాధ్యయనం కింరూపం కథం చ కర్తవ్యమిత్యపేక్షాయాం *అష్టవర్షం బ్రాహ్మణముపనయీత తమధ్యాపయేత

పౌర్వాపర్యనియామకసఙ్గతివిశేషేణ (విశిష్టక్రమం) క్రమవిశేషవదిత్యర్థః. నను భవతు వేదప్రామాణ్యసిద్ధయే ప్రథమాధ్యాయస్య ... నిత్వం - ద్వితీయాధ్యాయాత్పూర్వం బ్రహ్మవిచారః కిం న స్యాదితి చేన్న - తత్ర తత్ర తైస్సఙ్గతివిశేషైః షోడశలక్షణానుపూర్వ్యాః సిద్ధేః సపదస్య నరప్రాప్తత్వాద్బ్రహ్మవిచారస్యేత్యభిప్రేత్య సఙ్గతివిశేషేణ విశిష్టక్రమమిత్యుక్తం. ఏవమైకశాస్త్ర్యం, పౌర్వాపర్యనియమః, శాస్త్రస్యారమ్భణీయత్వం, చేతి త్రయం ప్రతిజ్ఞాతం. పూర్వోక్తస్య సాఙ్గసశిరస్కాధ్యయనస్య ప్రమాణం దర్శయన్ సాధనచతుష్టయసమ్పాదనస్యావసరగ్రస్తతాం చ దర్శయన్ ప్రతిజ్ఞాతార్థత్రయముపపాదయితుమాహ (తథాహీతి) ప్రతిజ్ఞాతార్థత్రయోపపాదనార్థమధ్యయనవిధిం నిరూపయతి (ప్రథమమితి) నను వేదప్రామాణ్యసమర్థనమివ కర్మవిచారసిద్ధమధ్యయనవిధినిరూపణం కిం నోపజీవ్యత ఇతి చేన్న - అర్వాచీనవ్యాఖ్యాతృభిరర్థజ్ఞానపర్యన్తతాయాః సత్రాన్తర్గతత్వాత్. అక్షరరాశిగ్రహణపర్యన్తత్వం హి భగవద్బాదరాయణాభిమతం *అధ్యయనమాత్రవత ఇతి హి వక్ష్యతే. అతస్తత్ర వక్ష్యమాణోఽర్థః శాస్త్రారమ్భణీయత్వాయాత్ర ప్రతిపాద్యతే- అధ్యయనవిధేరక్షరరాశిగ్రహణమాత్రపర్యన్తత్వే నిరూపితే శాస్త్రారమ్భణీయత్వసిద్ధేః. కృత్స్నవిషయత్వనిరూపణే చైకశాస్త్ర్యపౌర్వాపర్యనియమసిద్ధేః. కథమక్షరగ్రహణమాత్రపరత్వే ఆరమ్భణీయత్వం. ఇత్థం-అధ్యయనవిధేరర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వే సత్యర్థజ్ఞానస్య *అధీత్య స్నాయాత్ *ఆచార్యకులాద్వేదమధీత్యాభిసమావృత్త్యేతి యజ్ఞాద్యనుష్ఠానశేషత్వేన వినియోగాదుపనిషత్సిద్ధస్య బ్రహ్మజ్ఞానస్యాపి కర్మశేషత్వాపత్తేః. తస్య చ జ్ఞానస్య *ఆత్మా వా ఇదం* *బ్రహ్మ వా ఇదం *అయమాత్మా బ్రహ్మేతి త్రయ్యన్తస్య బ్రహ్మశబ్దస్యాత్మపర్యాయత్వేన ఆత్మవిషయత్వాదాత్మజ్ఞానస్య క్రీత్యాదిద్వారా ప్రోక్షణాదేరివ కర్మశేషత్వే సతి ద్వారభూతక్రీత్యాదేరివ ద్వారభూతాత్మనః కర్మశేషత్వం స్యాత్. న చ సము ద్రాదిధ్యానవదాత్మజ్ఞానస్యాదృష్టాదిద్వారా కర్మశేషత్వాత్ సము ద్రవదాత్మా న కర్మశేష ఇతి వాచ్యం- కర్మశేషతయా వక్ష్యమాణస్యాత్మనో ద్వారత్వే సమ్భవత్యదృష్టకల్పనాఽయోగాత్. సముద్రస్య తు క్రతూపకారకత్వాసమ్భవేన హ్యదృష్టకల్పనం. నన్వాత్మనః ఫలప్రదతయా శేషత్వమస్త్వితి చేన్న- సమ్ప్రతిపన్నాత్మనాత్మజ్ఞానస్య కర్మశేషత్వే నిరూఢే వ్యసమ్ప్రతిపన్నాత్మకల్పనాఽయోగాత్. న హి జీవవిలక్షణ ఆత్మా సమ్ప్రతిపన్నః. అతోఽనుష్ఠానశేషభూత ఆత్మా కర్మానుకర్తృభూతో జీవ ఏవేతి వేదాన్తానాం జీవపరత్వేన తదతిరిక్తేశ్వరే ప్రమాణాభావాత్ ప్రామాణికేశ్వరవిచారరూపం శాస్త్రమనారమ్భణీయమితి ప్రాప్నుయాత్. అక్షరరాశిగ్రహణమాత్రపర్యన్తత్వే అర్థజ్ఞానస్యానుష్ఠానశేషత్వాభావేన కర్మానుకర్తృభూతజీవాత్మాతిరిక్తాత్మప్రతిపాదనసమ్భవాత్ ప్రామాణికపరమాత్మవిచారరూపం శాస్త్రమారమ్భణీయం స్యాదితి. అతోఽధ్యయనవిధిర్నిరూప్యతే. తత్రాధ్యయనస్య సన్ధ్యోపాసనవత్ప్రధానకర్మత్వం, స్వరూపేణ విధేయత్వ, మధ్యాపనవిధిప్రయుక్తత్వ, ముపనయనస్యాధ్యాపనాఙ్గత్వం, చ ప్రాభాకరాభిమతమనావృత్త్యాధ్యయనస్యావఘాతాదివద్గుణకర్మత్వం, నియమస్య విధేయత్వ, మధ్యయనస్య స్వవిధిప్రయుక్తత్వ, ముపనయనస్యాధ్యయనాఙ్గత్వం, చేతి శాబరాభిమతమర్థచతుష్టయ, ముభయాభిమతమక్షరరాశిగ్రహణమాత్రపర్యన్తత్వం, చ సఙ్గ్రహేణ ప్రతిజానీతే (ప్రథమమితి) ప్రథమం తావత్-ప్రథమత ఏవ *యావత్తావచ్చ సాకల్యేఽవధౌ మానేఽవధారణ ఇతి నైఘణ్టుకాః. ప్రాథమ్యం శాస్త్రశ్రవణయోగ్యావస్థాపేక్షయా పూర్వభావిత్వం. గర్భాష్టమోపనీతస్యాధ్యయనం- తతః పూర్వం శాస్త్రశ్రవణక్రమాసమర్థత్వా, దధ్యయనవిధిపరతన్త్రస్య సాఙ్గాధ్యయనానన్తరం కర్మవిచారావశ్యమ్భావస్య స్వరససిద్ధత్వా, చ్చ సాధనచతుష్టయాదిపూర్వవృత్తానన్తరనిష్పాదనస్యావసరగ్రస్తత్వం ప్రథమం తావదిత్యనేన ఫలితం. లౌకికాక్షరరాశివ్యావృత్త్యర్థో వేదాఖ్యశబ్దః. వేదాఖ్యశబ్దేన కృత్స్నాధ్యయనం సూచితం. న హి వేదాన్తభాగమాత్రం స్వాధ్యాయశబ్దవాచ్యం. అధ్యయనేనేతి నిర్దేశేన గుణకర్మత్వం సూచితం- భావార్థస్యాన్యనిష్ఠత్వప్రతీతేః. యది ప్రధానకర్మత్వమవివక్షిష్యత్ -తదా హి స్వాధ్యాయేనాధ్యయనం సమ్పాద్యమితి వచనవ్యక్తిరభవిష్యత్. ఏవకారేణ నియమవిధిత్వం ద్యోతితం- న తు పుస్తకనిరీక్షణాదినేత్యర్థః. *స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య ఇత్యధ్యయనవిధివాక్యోపాదానేన స్వవిధిప్రయుక్తత్వం సూచితం. న హ్యధ్యాపయేదితి వాక్యముపాత్తం. ప్రాథమ్యవచనాదధ్యయనస్యోపనయనాఙ్గకత్వం చ ఫలితం. శాస్త్రాన్తరపరిశ్రమయోగ్యగర్భాష్టమవర్షాభిప్రాయేణ హి ప్రాథమ్యముక్తం. అధ్యయనస్య హి ప్రాథమ్యం *అష్టవర్షం బ్రాహ్మణముపనయీతేత్యుపనయనవిషయతయోక్తస్య కాలస్యోపనయనద్వారాధ్యయనశేషత్వే సత్యేవ హ్యుపపద్యతే. ఏవమర్థపఞ్చకం సఙ్క్షేపేణ ప్రతిజ్ఞాతం భవతి. అస్మిన్నధ్యయనవిధివాక్యేఽధ్యయనస్య ప్రాథమ్యం, సాఙ్గత్వ, ముపనయనాఙ్గకత్వం, చ న ప్రతీతం. *ఉపనయీత తమధ్యాపయేదితి వాక్యాన్తరేణాధ్యయన స్యాధ్యాపనవిధిప్రయుక్తత్వ, మధ్యాపనస్యోపనయనాఙ్గకత్వం, చ ప్రతీయత ఇతి శఙ్కాయామాహ (తచ్చేతి) చ శఙ్కానివృత్తౌ. తత్- స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య ఇతి వాక్యప్రతిపాదితమిత్యర్థః. *ఆ ద్యేత్వధ్యయనేనైవ కాచిదస్తి ఫలశ్రుతిః। ధారణే జపయజ్ఞే చ యా సా స్యేవం నివారితేతి॥ జపాదేరప్యధ్యయనశబ్దవాచ్యత్వాత్తేషు ప్రస్తుతాధ్యయనస్య అధ్యయనత్వనిశ్చయాయాహ (కింరూపమితి) కిం సకృదుచ్చారణరూపం- ఆహోస్విదసకృదుచ్చారణరూపం-కిం వా స్వతన్త్రోచ్చారణరూపం-ఉత పరతన్త్రోచ్చారణరూపమిత్యర్థః. పరతన్త్రాసకృదుచ్చారణరూపత్వేన హ్యాచార్యాధ్యయనత్వసిద్ధిః. (కథం) కిమఙ్గకమిత్యర్థః. (ఇత్యపేక్షాయాం) అనేనైవానువిధేయ ఇత్యన్వయః. ప్రాథమ్యం, పరతన్త్రోచ్చారణరూపత్వ, ముపనయనాఙ్గకత్వం, చ దర్శయితుమాహ (అష్టవర్షమితి) అనేన ప్రాథమ్యం సిద్ధం- ఉపనయనద్వారాధ్యయనశేషత్వాత్కాలస్య. *బ్రాహ్మణముపనయీతేతి ద్వితీయా శ్రుత్యామాణవక శేషత్వాదుపనయనస్య ...

దిత్యనేన, *శ్రావణ్యాం ప్రౌష్ఠపద్యాం వా ఉపాకృత్య యథావిధి। యుక్తశ్ఛన్దాంస్యధీయీ
త మాసాన్విప్రోఽర్ధపఞ్చమానిత్యాది* వ్రతనియమవిశేషోపదేశైః, సాపేక్షితాని విధీయన్తే.

ధ్యయనాఙ్గత్వసిద్ధిః. ఉపనయనస్యాకర్త్రభిప్రాయసూత్రవిహితత్వాచ్చ నాధ్యాపనాఙ్గత్వసిద్ధిః. అధ్యాపయేదిత్యనేన పరతన్త్రోచ్చారణరూపత్వసి ద్ధిః. *ద్వాదశాహేన ప్రజాకామం యాజయేత్. *అన్నాద్యకామం యాజయేత్. *నిషాదస్థపతిం యాజయేదితి. ప్రతిపన్నస్య యాజనస్యే హార్థార్జనాద్యర్థతయా రాగప్రాప్తస్యాధ్యాపనస్యావిధేయత్వాద్, దధ్యాపనేఽధికారివిశేషశ్రవణాచ్చాధ్యయనస్యాధ్యాపయితృపూర్వకత్వమనూద్య త ఇత్యయమధ్యయనాఙ్గమితి భావః. ఉపాకర్మాదివ్రతనియమాఙ్గకత్వం, సాఙ్గత్వం, చ దర్శయితుమాహ (శ్రావణ్యామితి) (అర్ధపఞ్చమా న్మాసానిత్యాదీతి) ఆదిశబ్దోపాత్తైః * అత ఊర్ధ్వం తు ఛన్దాంసి శుక్లేషు నియతః పఠేత్। వేదాఙ్గాని చ సర్వాణి కృష్ణపక్షేషు సమ్పఠేదిత్యాదిభిః న్తైరక్షాధ్యయనస్య కాలో దర్శితః. (వ్రతం) ఉపాకర్మకాణ్డవ్రతాది (నియమః) *సన్ధ్యాపాఠితచ్ఛాత్రాణాం యద్యావన్ముహూర్తం తస్మాదూర్ధ్వం సమా పేనాధ్యేతవ్యమిత్యాద్యుక్తదేశకాలభక్ష్యాభక్ష్యాది వ్యవస్థారూపః. అధ్యాపయేదిత్యనేన, వ్రతనియమవిశేషోపదేశైః, శ్చేతి పృథఙ్నిర్దేశశ్చోదితత్వ స్మృతిత్వవిభాగా, ద్విప్రతిపన్నత్వావిప్రతిపన్నత్వవిభాగాచ్చ కృతః. ఉపాకర్మాదివ్రతనియమవదుపనయనమప్యధ్యయనాఙ్గమితి భావః. కిం రూ పం కథం చ కర్తవ్యమిత్యపేక్షాయామఙ్గవిధాయకవాక్యైరపేక్షితాని విధీయన్త ఇత్యర్థః. నన్వష్టవర్షం బ్రాహ్మణమిత్యత్రోపనయనస్యాధ్య యనాఙ్గత్వమవగమ్యత ఇత్యయుక్తం. తస్యోపనేయాసత్తిద్వారాధ్యేతృసాకాఙ్క్షాధ్యాపనాఙ్గత్వం హ్యవగమ్యతే. *ఉపనీయ తు యః శిష్యమిత్యాది స్మృతివచనాచ్చ తదవగమ్యతే. ఉచ్యతే. బ్రాహ్మణముపనయీతేత్యత్ర ద్వితీయాశ్రుత్యోపనయనస్య మాణవకశేషత్వమవగమ్యతే. మాణవకశేష ముపనయనం, అధ్యయనం చ తత్ప్రతం. తత్రాన్తరఙ్గబహిరఙ్గన్యాయాదుపనయనమధ్యయనాఙ్గమేవ. నను *ఉపనీయ తు యః శిష్యం వేదమధ్యాపయే ద్ద్విజః। సకల్పం సరహస్యం చ తమాచార్యం ప్రచక్షతే ॥ ఇతి వచనేన శ్రుత్యోపనయనస్యాధ్యాపనాఙ్గత్వం యుక్తం. అన్తరఙ్గత్వం హి ప్రత్యాసత్తి గ్యరూపం లిఙ్గం - తతః శ్రుతిర్బలీయసీతి చేన్న- అన్తరఙ్గత్వం హి ప్రత్యక్షశ్రుతిసిద్ధం. శ్రుతిస్తు స్మృతిగతానువాదవచనస్థా చ. అతో స్మా స్మృతివచనస్థత్వాన్మూలశ్రుతిసాపేక్షత్వమనువాదరూపవచనగతత్వాద్విధ్యన్తరసాపేక్షత్వమితి విలమ్బప్రత్యయమస్తి- శ్రుతిలిఙ్గాదిష్వవిలమ్బిత ధీహేతు త్వం హి పరదౌర్బల్యహేతుః. అతో విలమ్బప్రత్యయోపహతా శ్రుతిర్న బలీయసీ. కించ. శ్రోత్రియోపాధ్యాయగుర్వాదినామవిధానవత్తత్ప్రకరణ స్థమిదం వచనముపనీయాధ్యాపయితురాచార్యనామవిధానపరమితి న శ్రుతిరుపనయనస్యాధ్యాపనాఙ్గత్వే ప్రమాణం భవితుమర్హతి. కించ *స్వ రితఞితః కర్త్రభిప్రాయే క్రియాఫల ఇత్యాత్మనేపదే ప్రాప్తేఽపి *సమ్మాననోత్సఞ్జనాచార్యకరణజ్ఞానభృతివిగణనవ్యయేషు నియ ఇతి పునర్విధానస్యా కర్త్రభిప్రాయార్థత్వాదుపనయనస్య నాధ్యాపనాఙ్గత్వం యుక్తం. *అకర్త్రభిప్రాయార్థోఽయమారమ్భ ఇతి హి తద్వృత్తికారః. నను కర్త్రభిప్రాయత్వం కర్త్రైవ ఫలస్యాభిప్రేతత్వం. తదవధారణనిషేధార్థం పునర్విధానం. అతః ఫలముభయాన్వయి. అతో మాణవకద్వారేణాచార్యస్యాప్యుపనయనఫ లమిత్యధ్యాపనాఙ్గత్వం యుక్తమితి చేన్న- *అగ్నీనాదధీతేత్యత్ర కర్త్రభిప్రాయసూత్రవిహితేఽప్యాత్మనేపదే ఫలస్యోభయాన్వయితయా పునర్విధానస్య నియమనిషేధార్థత్వాభావేన కర్త్రభిప్రాయత్వమాత్రస్య నిషేధార్థత్వాత్. అతో నాధ్యాపనాఙ్గత్వం. నను కర్త్రభిప్రాయశబ్దేన కర్తృవ్యతిరిక్తాచేతన ఫలాన్వయో వివక్షితః. అతో నాగ్నీనాదధీతేతి వ్యభిచారః- పునర్విధానస్య తన్నివారణార్థత్వే ఫలస్యాచార్యేఽప్యన్వయోపపత్తేరధ్యాపనాఙ్గత్వమితి చేన్న- *ఋత్విజో వృణీత ఇత్యత్ర స్వరితేద్వ్యాదిసూత్రవిహితేఽప్యాత్మనేపదే ఫలస్య కర్తృవ్యతిరిక్తచేతనాన్వయదర్శనేన పునర్విధానస్య నియమనిషేధార్థత్వాభా వాత్- అతః కర్త్రభిప్రాయమాత్రనిషేధార్థం పునర్విధానమితి నాధ్యాపనాఙ్గముపనయనం. నను క్రియాఫలం నామ క్రియానన్తరభావిఫలం- తస్య క ర్త్రన్వితత్వం కర్త్రభిప్రాయత్వం. అత ఆచార్యకస్యోపనయనక్రియానన్తరభావిత్వాభావా, దవ్యవహితఫలస్య కర్తృగతత్వాభావాచ్చాత్మనేపదస్యా ప్రాప్తావవ్యవహితఫలస్యాకర్త్రభిప్రాయత్వేఽప్యాత్మనేపదం సమ్మాననేత్యాదిసూత్రేణ విధీయతే. అతోఽకర్త్రభిప్రాయార్థత్వేఽపి వ్యవహితాచార్యకని ష్పత్త్యర్థతయాధ్యాపనాఙ్గత్వముపనయనస్యావిరుద్ధమితి చేత్. నైవం. అగ్నీనాదధీతేత్యత్ర స్వరితేతి విహితేఽప్యాత్మనేపదేఽగ్నిసంస్కారవ్యవహితస్యాహితా గ్నిత్వాపత్తిరూపఫలస్య కర్త్రన్వయిత్వదర్శనాత్. అతోఽకర్త్రభిప్రాయార్థం సమ్మాననేత్యాదిసూత్రం ఫలమాత్రస్య కర్త్రన్వయనివారణార్థం. సంస్కా రవిశిష్టాగ్నిః ఫలమిత్యాధానకర్తరి న వ్యవహితఫలాన్వయ ఇతి చేత్. తర్హ్యుపనయనసంస్కారవిశిష్టమాణవకసిద్ధిరేవావ్యవహితం ఫలమితి కర్త్రభిప్రాయ సూత్రేణైవాత్మనేపదసిద్ధేరకర్త్రభిప్రాయసూత్రవైయర్థ్యం స్యాత్. యద్యేవం వ్యవహితమవ్యవహితం వా ఫలమాత్రమకర్త్రభిప్రాయసూత్రేణ ని వార్యతే. తర్హ్యుపనేతుః ప్రవృత్తిర్నోపపద్యతే. యతః *ప్రయోజనమనుద్దిశ్య న మన్దోఽపి ప్రవర్తత ఇతి. నైవం. ఉపనయనఫలస్య మాణవకాన్వయిత్వేఽపి *ఆచార్యాయ వరో దేయ ఇతి విధ్యన్తరప్రాప్తదక్షిణాఫలలిప్సయా ప్రవృత్త్యుపపత్తేః. న చైతేనాకర్త్రభిప్రాయత్వవిరోధః- అసాధారణఫలాన్వయ విషయత్వాదకర్త్రభిప్రాయసూత్రస్య. అవ్యవహితక్రియాఫలస్య కర్త్రభిమతత్వం కర్త్రభిప్రాయత్వం. తదనభిమతత్వమకర్త్రభిప్రాయత్వమిత్య ప్యయుక్తం- క్రియాఫలస్య కర్త్రనభిమతత్వవ్యాఘాతాత్. ఆచార్యకనిష్పత్త్యుపయోగినో మాణవకసంస్కారస్యాచార్యానభిమతత్వానుపపత్తేః. అత ఉపనయనమధ్యేష్యమాణమాణవకాసత్తిముఖేన నాధ్యాపనాఙ్గం- అపి త్వధ్యయనాఙ్గమేవ. అధ్యయనం చ నాధ్యాపనవిధిప్రయుక్తం. అధ్యాపయేదితి *ద్వాదశాహేన ప్రజాకామం యాజయేదిత్యాదివదిత్యుక్తం. యద్యపి ప్రజాకామమన్నాద్యకామమితివత్ప్రయోజ్యవ్యాపారస్యాధ్యయనస్యాధికా రివిశేషణ [illegible] ధికారివిశేషణం స్యాత్. *స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య ఇతి స్వాధ్యాయస్యాధ్యయనసాధ్యత్వావగమాత్

ఏవంసత్సన్తానప్రసూతసదాచారనిష్ఠాత్మగుణోపేత వేదవిదాచార్యోపనీతస్య వ్రతనియమవిశేషయుక్తస్యాచార్యోచ్చారణానూచ్చారణరూపమక్షరరాశిగ్రహణఫలమధ్యయనమిత్యవగమ్యతే. అధ్యయనంచ స్వాధ్యాయసంస్కారః-*స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్యఇతిస్వాధ్యాయస్యకర్మత్వావగమాత్. సంస్కారో హినామకార్యాన్తరయోగ్యతాకరణం. సంస్కార్యత్వంచస్వాధ్యాయస్యయుక్తం - ధర్మార్థకామమోక్షరూప పురుషార్థచతుష్టయతత్సాధనావబోధిత్వాత్, జపాదినాస్వరూపేణాపి తత్సాధనత్వాచ్చ

యథా *అగ్నీనాదధీతేత్యత్రాగ్నీనామాధానసాధ్యత్వావగమాదగ్నిసిద్ధిరధికారివిశేషణం-తద్వత్. నచస్వవిధిప్రయుక్తత్వేఽధ్యయనస్య అనుష్ఠాతృభావః-సన్తిహి ప్రబుద్ధా అధ్యేతారః. తథాచభగవానాపస్తమ్బః *తస్మిన్నభిజనవిద్యాసముదేతంసమాహితంసంస్కర్తారమీప్సేదితి. తేషుపరవిధిప్రయుక్తత్వేనత్వధ్యయనంనోపపద్యతే. అప్రబుద్ధవిషయేతుస్వతన్త్రస్యాధ్యయనవిధేర్మాణవకవిషయత్వంజ్ఞాత్వాహి నైషికోమాణవకమధ్యయనాదికారయన్తి. అతఃప్రబుద్ధేష్వప్రబుద్ధేషుచస్వవిధిప్రయుక్తత్వమధ్యయనస్యయుక్తం. పరవిధిప్రయుక్తత్వేనిత్యస్యాధ్యయనస్యకామ్యవిధిప్రయుక్తత్వం స్యాత్. తతశ్చానుష్ఠానసనియమోనస్యాత్. ఆచార్యకకామోఽధ్యాపకః. తస్యాచార్యకకామనాయాః అభావేఽధ్యయనాసిద్ధేః. అధ్యాపకబాహుళ్యాత్తత్సిద్ధిరితిచేన్న-అధ్యాపకేభ్యోఽస్యాధ్యేతృబాహుళ్యదర్శనాత్. ఆధానస్యోత్తరక్రతువిధిప్రయుక్తత్వేఽపినకామ్యవిధిమాత్రప్రయుక్తత్వం. *వసన్తేబ్రాహ్మణోఽగ్నీనాదధీతేత్యాదిషు చైవంస్థితే *యావజ్జీవమగ్నిహోత్రంజుహోతీతినిత్యవిధిసద్భావాదిత్యేవమాద్యనుసన్ధేయం.అతోయథోక్తఏవార్థః.అఙ్గవిధ్యపేతేనప్రధానవిధినాఙ్గస్వరూపమఙ్గిస్వరూపంచకథంప్రతిపన్నమిత్యత్రాహ (ఏవమితి)ఏవం-అఙ్గవిధిభిస్సహ ప్రధానవిధౌనిరూపితఇత్యర్థః.(సత్సన్తానేత్యాదినా) తస్మిన్నభిజనవిద్యేత్యాపస్తమ్బవచనార్థోఽనుసంహితః. ఆత్మగుణాః-అక్రోధాదయః.అనేనసమాహితశబ్దార్థఉక్తః.వేదవిచ్ఛబ్దేనవిద్యాసముదేతశబ్దార్థఉక్తః-(వేదవిదాచార్యోపనీతస్య)ఆచార్యవిశేషణముపనయనద్వారామాణవకార్థం. యథోపనయనస్యాధ్యాపనాఙ్గత్వేమాణవకవిశేషణమాచార్యార్థం-తద్వదితిభావః. (వ్రతనియమవిశేషయుక్తస్య) వ్రతనియమవిశేషవదాచార్యవిశేషణమపిమాణవకార్థమితిభావః. ఆచార్యోచ్చారణానూచ్చారణమితిపరతన్త్రోచ్చారణరూపతాదర్శితా.అక్షరరాశిగ్రహణఫలమితిపదమసత్యదావృత్తిరూపత్వస్యాపేక్షకందర్శయతి. యథా వ్రీహీనవహన్తీత్యత్రదృష్టఫలవత్యాప్యవహన్తేనాపహననస్యనైతుష్యపర్యన్తత్వాదశ్రుతాప్యావృత్తిస్సిద్ధా-తద్వదత్రాపిసామర్థ్యాదావృత్తిస్సిద్ధా-దృష్టప్రయోజనాపత్త్యాగేనైవనియమస్యవిధేయత్వాత్. ఆచార్యోచ్చారణానూచ్చారణమిత్యనేన, వేదవిదాచార్యోపనీతస్యేత్యనేన,చ అధ్యయనస్యాధ్యాపయితృసాపేక్షత్వేనపరతన్త్రోచ్చారణరూపత్వం,స్వవిధిప్రయుక్తత్వ,ముపనయనాఙ్గకత్వం, చోక్తం. ఆచార్యోచ్చారణానూచ్చారణమక్షరరాశిగ్రహణఫలమిత్యనేనకింరూపమిత్యాకాఙ్క్షాశమితా. వేదవిదాచార్యోపనీతస్య వ్రతనియమవిశేషయుక్తస్యేత్యనేనకథంకర్తవ్యమిత్యపేక్షాపూరితా. అక్షరరాశిగ్రహణఫలమిత్యనేనస్వాధ్యాయగ్రహణకామస్యమధ్యయనాధికారివిశేషణమిత్యపిసూచితం. *సక్తూఞ్జుహోతీత్యత్రపురుషస్యసక్తుహోమాయజన్యాదృష్టఫలత్వాత్-సక్తుహోమోయథాపురుషసంస్కారః. తద్వదధ్యయనస్యపురుషసంస్కారత్వేఽక్షరరాశిగ్రహణఫలత్వంనస్యాత్-అపూర్వసిద్ధ్యర్థతయాస్వాధ్యాయసిద్ధ్యర్థత్వాభావాత్-తతశ్చాక్షరరాశిగ్రహణఫలత్వాభావేనావృత్త్యసిద్ధేస్సకృదుచ్చారణరూపమేవాధ్యయనంస్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ (అధ్యయనంచేతి) ఉపనయనాఙ్గకత్వవత్స్వవిధిప్రయుక్తత్వవదిదంచోపపాదనీయమితి చార్థః. (స్వాధ్యాయసంస్కారః) నతుసక్తుహోమవదపూర్వవిషయతయాపురుషసంస్కారఇత్యర్థః. కుతఇత్యత్రాహ (స్వాధ్యాయఇతి) తవ్యత్ప్రత్యయాత్కర్మత్వావగమః. స్వాధ్యాయస్యహికర్మత్వావగమః-నపురుషస్య. కర్తురీప్సితతమత్వంహికర్మత్వం. అతోఽధ్యయనంస్వాధ్యాయసంస్కారః- నతుపురుషస్యేత్యర్థః. నిర్వర్త్యాదేరపి సాధారణంకర్మత్వంకథంసంస్కార్యత్వహేతుతయోచ్యతఇత్యత్రనిర్వర్త్యత్వవికార్యత్వానుపపత్తిమభిప్రేత్యస్వాధ్యాయస్యేతిపునఃకీర్తనం. వస్తుసామర్థ్యసచివకర్మత్వావగమస్సంస్కార్యత్వేహేతురితిభావః. ఫలాన్తరేసద్భవతిప్రాప్యత్వమాత్రపర్యవసానంచాయుక్తం. నసుకర్మత్వమాత్రావగమాత్సంస్కార్యత్వం. *సక్తూఞ్జుహోతి*సువర్ణంభార్యమిత్యత్రసక్తుసువర్ణయోస్సంస్కార్యత్వాభావాదితిశఙ్కాయాం సంస్కారస్వరూపంశోధయతి (సంస్కారోహీతి) హినామకార్యాన్తరయోగ్యతాకరణం. ప్రతియోగ్యభ్యుపగమశ్చసూచ్యతే. అపిచేతి వదనేకాన్వయతుల్యరూపవికల్పోవా. యద్యప్యుత్కర్షాధానం సంస్కారఇతిభూతభావ్యుపయోగిసంస్కారానుగతంలక్షణం. తథాపిస్వాధ్యాయస్యభూతోపయోగిత్వాసమ్భవాద్భావ్యుపయోగి సంస్కారలక్షణముక్తం. సంస్కారలక్షణానుపపత్త్యాసక్తూఞ్జుహోతీత్యాదిషుప్రత్యయస్వారస్యావగతమపికర్మత్వంభగ్నమితిభావః. అత్రతునతథానుపపన్నమిత్యాహ (సంస్కార్యత్వంచేతి) చశబ్దశ్శఙ్కానివృత్త్యై. కుతఇత్యత్రాహ (ధర్మార్థేతి) పురుషార్థచతుష్టయతత్సాధనేత్యనేన పూర్వోక్తవ్యాఖ్యేయాంశైకత్వాయప్రయోజనవదర్థావబోధనమనుగతమితిదర్శితంభవతి. పురుషార్థపరత్వంచానుగతం- ధర్మాదిషుహిపురుషార్థత్వమనుగతం- ఇష్టతత్సాధనయోరుభయోరపిపురుషార్థత్వాత్. యద్యప్యర్థకామతదుపాయేషుకేచిల్లోకసిద్ధాః. తథాపిధనేశసురేశాదివిభూతిరూపాతిశయితార్థకామతత్సాధనానాం, లోకసిద్ధపశుపుత్రాన్నాదేశ్చిత్రాదిసాధ్యత్వస్య,చలౌకికప్రమాణాగోచరత్వాత్ పురుషార్థచతుష్టయస్యవేదవేద్యత్వోక్తిర్యుక్తా(అవబోధిత్వాత్) అనుష్ఠానాపయికబోధజనకత్వాదితిభావః. అర్థావబోధకత్వస్యబహుమానాదవ్యాప్తత్వాదాహ (జపాదినేతి) (స్వరూపేణాపి) అర్థజ్ఞానానుష్ఠానాభ్యామపేక్షితమక్షరమాత్రేణాపీత్యర్థః. ఆదిశబ్దాదధ్యాపనగ్రహణం. అనుష్ఠానానుగుణంజ్ఞానం, జపాది, చాధ్యయనసంస్కృతేనస్వాధ్యాయేనైవేత్యుక్తంభవతి. యద్వా పురుషార్థతత్సాధనావబోధిత్వేనతత్సాధనత్వం చశబ్దేనసముచ్చీయతే. తత్సాధనత్వం ద్విధాజపాదినా, శ్రీ

ఏవమధ్యయనవిధిర్మన్త్రవత్ నియమవదక్షరరాశిగ్రహణమాత్రే పర్యవస్యతి- అధ్యయనగృహీతస్య స్వాధ్యాయస్య స్వభావత ఏవ ప్రయోజనవదర్థావబోధిత్వదర్శనాత్. గృహీతాత్స్వాధ్యాయాదవగమ్యమానాన్ ప్రయోజనవతోఽర్థానాపాతతో దృష్ట్వా తత్స్వరూప ప్రకారవిశేషనిర్ణయఫల వేదవాక్యవిచారరూప మీమాంసాశ్రవణేఽధీతవేదః

యమాణేనస్వరూపేణ, చేతి. అతో వా న్తరసముచ్చేతవ్యసముచ్చయపరోఽపిశబ్దః. ఏవంనియమవిధిత్వంచోపపాదితంభవతి. [illegible] జ్ఞానపర్యన్తత్వం కింశబ్దస్వారస్యాదభ్యుపగమ్యతే- ఉత్తార్థానుపపత్త్యైతి వికల్పమభిప్రేత్య తత్ర శబ్దస్వారస్యం ప్రతిపన్నధ్యయనవిధినిరూపణముపసంహరతి (ఏవమితి) మ న్త్రవదితి పృథగ్జ్ఞేశ్లోకే వ్రతా న్తర్భావేణతదన న్తర్భావేణవాధ్యయనోపకారకమన్త్రాభిప్రాయః. అస్తిహికంనో మిత్రాదిమన్త్రాణాం వ్రతానను ప్రవేశేనాపిజపమాత్రేణోపకారకత్వం. నియమః-పూర్వోక్తః. యద్వా యథా బాలస్యోపనయనకాలే,సన్ధ్యోపాసనాదికాలే, [illegible] చ్చారణంనియమవదక్షరపఠనమేవ-నార్థధీసమ్పాదనం, నహిబాలానాంపూర్వంమన్త్రార్థావబోధసమ్భవః-తద్వదితి (అక్షరరాశి గ్రహణేతి) సనియమకోచ్చారణమధ్యయనశబ్దస్యముఖ్యార్థః. *వేదానాం కించిదధీత్య బ్రాహ్మణాః [illegible] [illegible] ఋషిః కల్పసూత్ర ప్రవచనాధ్యాయీ భ్రూణ ఇత్యాది ప్రయోగాత్. నహిస్వశాఖైకదేశాధ్యాయినోఽర్థజ్ఞానసమ్భవః. అజ్ఞాధ్యయనస్య [illegible] నేనతద్విరహోఽర్థజ్ఞానప్రసక్త్యభావాత్. స్వాధ్యాయశబ్దశ్చ నార్థజ్ఞానవాచీ- అపితుస్వశాఖామాత్రవాచీతి [illegible] స్వాధ్యాయ [illegible] యుక్తం- నత్వర్థజ్ఞానస్య. అధ్యయనస్య ప్రయోజనాకాఙ్క్షాయాం దృష్టసమ్భవత్వే [illegible] కల్పనాగౌరవాత్, [illegible] గ్రహణస్య [illegible], [illegible] చ్చ తత్సిద్ధ్యోపకారోఽయుక్తః- వ్యవహితత్వాత్, [illegible] త్వాత్, [illegible] జ్ఞానమిత్యభిప్రాయః. సక్రదుచ్చారణాపాదకత్వస్వాభావ్యాత్ [illegible] గ్రహణపర్యవసానముక్తం. మన్త్రవాదివిధివ్యాపారస్యార్థజ్ఞానపర్యన్తత్వవ్యుదాసః. (పర్యవస్యతీతి) *యథాగ్నినాదధీతేతివాక్యమాధానమాత్రపరం. నతుతత్ క్రతువినియోగిపర్యన్తం.యథా వా *కారీర్యా వృష్టికామో యజేతేతివాక్యంవృష్టిసిద్ధిపర్యన్తకర్మవిశేషపరం- నతు [illegible] పరం. ఇతి భావః. ఏవంశబ్దస్వారస్యాదర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వంనిరస్తం. అర్థాద్గ్రహణానుపపత్తింపరిహరతి. ప్రతిభాచానుపపత్తిశఙ్కా. [illegible] గ్రహణమాత్రపరత్వే [illegible] గ్రహణశేషతయావినియుక్తస్యస్వాధ్యాయస్యార్థపరత్వే ప్రమాణాభావాదవివక్షితార్థత్వంస్యాత్. మీమాంసాయామప్రవృత్తి [illegible] యత్వంస్యాత్. అక్షరగ్రహణమాత్రస్య దృష్టరూపతయా [illegible] ప్రయోజనపర్యవసానంనస్యాదితి. ఏతస్య [illegible] త్రయనిరాకరణముఖేనాధ్యయనవిధేరర్థజ్ఞానపర్యన్తతాం, తన్నిమిత్తాం బ్రహ్మవిచారానారమ్భశఙ్కాం, [illegible] వేదాన్తైకప్రసిద్ధి వ్యాఖ్యానరూపతయా [illegible] విచారయోగ్యతాం [illegible] మపిదర్శయతి (అధ్యయనగృహీతస్యేతి) ఇహసాఙ్గస్యాధ్యయనంవివక్షితం- అధీతసాఙ్గసశిరస్కవేదస్య, [illegible] పూర్వాపరానుగుణ్యాత్. తేనహి ప్రయోజనవదర్థాపాతప్రతీతిసిద్ధిః. అర్థాః-యజ్ఞోపాసనాదయః. తేషాం స్వర్గమోక్షాదిప్రయోజనవత్త్వం. ప్రయోజనవ దర్థశబ్దేనకాకదన్తవదపరీక్ష్యత్వశఙ్కావ్యావృత్తిః.(ప్రయోజనవదర్థావబోధిత్వదర్శనాదితి)అనేనవిధేఃపరమ్పరయాపురుషార్థపర్యవసాయిత్వముక్తం భవతి. అధ్యయనస్యసాక్షాత్ప్రయోజనమక్షరరాశిగ్రహణమిత్యుక్తంఅధ్యయనగృహీతస్యేతిపదేన. [illegible] విధేర్వివక్షితం- ఉతపరమ్పరయా. సాక్షాత్ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వంవిధేరర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వేపినోపపద్యతే. [illegible] ప్రయోజనత్వాత్, అధ్యయనవిధేః స్వర్గపర్యన్తత్వానభ్యుపగమాచ్చ. పరమ్పరయా [illegible] సమ్భవతీతి. (స్వభావత ఇతి) [illegible] స్వాభావ్యాదిత్యర్థః. [illegible] ప్రతిపత్తి స్వార్థావబోధకత్వంస్వాభావికమితిలోకసిద్ధం. ఏవ [illegible] నైరపేక్ష్యం [illegible]. [illegible] గత్వేనస్వాభావికంశబ్దస్యార్థపరత్వంరుణద్ధిజపవిధివత్. *యాజయిత్వా [illegible] స్వాధ్యాయం [illegible] *వేదమేవ జపేన్నిత్యమిత్యాదివిధానంహినవేదస్యార్థపరత్వంనివారయతి. స్వాధ్యాయస్య తతోఽర్థబోధకశ్చేత్ [illegible] హ (గృహీతాదితి) గృహీతాత్- గృహీతమాత్రాత్- అధ్యయనగృహీతస్యేత్యుక్తేః. తేనమీమాంసాశ్రవణాత్ [illegible] ప్రతీతేస్సంశయవిపర్యయసహత్వాత్తన్నిరాకరణాయమీమాంసేతిభావః. అధ్యయనగృహీతస్యేత్యాదినా [illegible] ప్రయోజనవదర్థశబ్దః పరమ్పరయా-పురుషార్థపర్యవసానజ్ఞాపనాయ. ఉపాత్తన్నిమిత్తాపాతప్రతీతిజనకతాయా [illegible] రుక్త్యం. నహి వేదస్యాపాతప్రతీతిజనకత్వంస్వభావః- ప్రమితిజనకత్వస్వభావత్వాత్. మీమాంసాఖ్యసహకారిసాపేక్ష [illegible] ప్రమితిజనకత్వస్వభావవిరోధీ. యథాఽఽలోకాదిసహకారివిరహే రూపాద్యనుపలమ్భశ్చక్షురాదీనాం రూపాదిసాక్షాత్కారజనకత్వస్య స్వాభావికత్వం నవిహన్తి [illegible] ద్వత్. ఆపాతప్రతీతావపి ప్రయోజనవత్త్వేన ప్రతిపత్తిరస్తీతిదర్శయితుంపునః ప్రయోజనవదర్థశబ్దః. ప్రయోజనవదర్థాపాతప్రతీతిస్తన్నిర్ణయరాగంజనయతి. నహి నిష్ప్రయోజనకాకదన్తాద్యాపాతప్రతీతిస్తన్నిర్ణయరాగంజనయతి. ఆపాతతః అవగమ్యమానాన్ దృష్ట్వేత్యన్వయః. అర్థానామవగమ్యమానత్వం దృష్ట్వేత్యర్థః - స్వాత్మనో బుద్ధ్యుత్పత్తిం దృష్ట్వేతివత్. ప్రయోజనవదర్థాపాతప్రతీతేస్సావనుభవసిద్ధత్వాన్న తదుపపాదనశక్యేత్ ఇతిభావః. వ్యాకరణాదిఫలస్వరూపవిలక్షణమీమాంసాఫలస్వరూపం దర్శయతి (తత్స్వరూపేతి) స్వరూపవిశేషః- అర్థానాం. ప్రకారవిశేషః - అర్థానాం. పూర్వపక్షోక్తస్వరూపప్రకారతస్సిద్ధాన్తితస్వరూపప్రకారయోర్వైషమ్యంవిశేషశబ్దేనవివక్షితం. ప్రయోజనవదర్థస్వాధ్యాయవేదమీమాంసాశబ్దాః పూర్వోత్తరభాగసాధారణాః. (స్వయమేవ) నతువిధినా. తదుపపాదకమధీతవేదః పురుష ఇతిపదద్వయం. (అధీతవేద ఇతి) అధ్యయనవిధివ్యాపా

పురుషః స్వయమేవ ప్రవర్తతే

రస్యానుష్ఠితాంశపర్యవసితత్వాన్మీమాంసాయాం తస్యాప్రవర్తకత్వం ద్యోతితం. చేతనత్వాత్ఫలవదర్థాపాతప్రతీత్యా స్వయం ప్రవర్తత ఇతి పురుషశబ్దస్యాభిప్రాయః. నన్వక్షరరాశిగ్రహణపర్యన్తత్వపక్షే రాగతః ప్రవృత్తిరపి నోపపద్యతే- *వేదాఙ్గాని సమస్తాని కృష్ణపక్షేషు సమ్పఠేత్ *నిష్కారణషడఙ్గో వేదోఽధ్యేయః *వేదమధ్యాపయేద్ద్విజః। సకల్పం సరహస్యం చేత్యాదివిహితాఙ్గాధ్యయనస్యాప్యక్షరగ్రహణపర్యన్తత్వే వ్యాకరణాదేరర్థావబోధాభావాత్ప్రకృతిప్రత్యయజ్ఞానాభావేనాపాతప్రతీత్యభావాత్. నైవం. వ్యాకరణాదీనాం వేదాఙ్గత్వాత్, దక్షిణ్యత్కారస్యాఙ్గత్వాయోగాత్, దృష్టేకిఞ్చిత్కారే సన్నిపతితత్వప్రహాణేనాదృష్టకల్పనాయోగాత్, పదాద్యవబోధరూపదృష్టకిఞ్చిత్కారపవిత్వేకార్యత్వాఙ్గత్వాత్ స్వభావానుపపత్త్యైవ వ్యాకరణాద్యర్థావగమసిద్ధేః, ప్రయోజనవదర్థాపాతప్రతీతిసిద్ధ్యా మీమాంసారమ్భోపపత్తేః. అధీతవేదః పురుషః స్వయమేవ ప్రవర్తత ఇత్యనేనాథాతో ధర్మజిజ్ఞాసేతి సూత్రమప్యర్థాద్వ్యాఖ్యాతం భవతి. విధేరక్షరరాశిగ్రహణపర్యన్తత్వే ప్రవర్తకాభావాత్, స్వాధ్యాయస్యార్థపరత్వే ప్రమాణాభావాచ్చ మీమాంసానారమ్భణీయేతి పూర్వః పక్షః. సాఙ్గాధ్యయనానన్తరం శబ్దస్య స్వతోఽర్థావబోధిత్వదర్శనాత్ప్రవర్తకాన్తరాభావేఽపి రాగాత్ప్రవృత్త్యుపపత్తేరారమ్భణీయేతి సిద్ధాన్త ఇతి. నను కర్మవిచారస్య రాగప్రాప్తత్వే *అధీత్య స్నాయాదితి సమావర్తనస్మృతిర్బాధికా స్యాత్. వైధత్వే స్మృతేరపి శ్రుతేర్బలీయస్త్వాత్స్మృతిరవకాశప్రదా స్యాత్. నైవం. అధ్యయనవిధేరక్షరరాశిగ్రహణపర్యన్తత్వాదర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వయోః కిమపి ప్రేత్యైతదుక్తం. యద్యర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వం- తర్హ్యధీత్య స్నాయాదితి స్మృతిగతాధ్యయనశబ్దస్య తత్తుల్యార్థత్వాన్న విరోధః. యద్యక్షరరాశిగ్రహణపర్యన్తత్వం- తతోఽపి తుల్యార్థత్వాన్న విరోధః. కిఞ్చ- విరోధే సత్యపి ప్రత్యక్షశ్రుతిరప్యస్తి. యథా ఛాన్దోగ్యే *ఆచార్యకులాద్వేదమధీత్య యథావిధానం గురోః కర్మాతిశేషేణాభిసమావృత్య కుటుమ్బే శుచౌ దేశ ఇత్యాదిః. తతశ్చ స్మృతివచనోపేతాస్నానశ్రుతిర్బలీయసీ తస్మాచ్ఛ్రుతిస్మృతివచనయోః ప్రాబల్యదౌర్బల్యకథనం నిరర్థకం. నన్వేవం శ్రుత్యాపి రాగతః ప్రవృత్తిర్బాధ్యత ఇతి చేన్న- సమావృత్తస్యాపి రాగతః శ్రవణోపపత్తేః నన్వధ్యయనానన్తరభావిత్వేన సమావర్తనస్య తత్పూర్వకగృహస్థకర్మానుష్ఠానానవరుద్ధశ్రవణావసరాలాభాత్ మీమాంసానారమ్భః ప్రసజ్యతే. నైవం- సమావృత్తస్యాపి శ్రోతుశ్శ్రావయితురవసరసమ్భవాత్. ఆచార్యస్య హ్యధ్యాపనం విహితం- న తు గృహస్థస్య శ్రవణమితి చేన్న *అధ్యాపనస్య యాజనప్రతిగ్రహవద్రాగప్రాప్తత్వాత్. రాగప్రాప్తమపి *ప్రతిగ్రహాదినా ధనమార్జయేదిత్యా[illegible]శాస్త్రానుమతమధ్యాపనమితి చేత్. శ్రవణమపి శాస్త్రానుమతం- అనిషిద్ధత్వాదర్థజ్ఞానుష్ఠానోపయుక్తత్వాచ్చ. నను *సంవత్సరే సంవత్సరే ద్వౌ ద్వౌ మాసౌ సమాహిత ఆచార్యకులే వసేద్భూయశ్శ్రుతిమిచ్ఛన్నితి శ్వేతకేతురిత్యారభ్య *తచ్ఛాస్త్రైః ప్రతిషిద్ధం నివేశే హి వృత్తే నైయమికాని శ్రూయన్తే అగ్నిహోత్రమతిథయ ఇత్యాదినా శ్రవణం గృహస్థస్య నిషిద్ధమితి చేన్న- సాకల్యేన మాసద్వయం గురుకులవాసస్యానుష్ఠానోపరోధిత్వేన తస్యైవ నిషిద్ధత్వాత్. *నివేశే హి వృత్తే నైయమికాని శ్రూయన్తే అగ్నిహోత్రమతిథయ ఇతి హ్యుచ్యతే. ఆచార్యస్యాప్యనుష్ఠానానుపరోధేన శ్రావణస్య హి శాస్త్రానుమతత్వం. అతోఽనుష్ఠానానుపరోధాపరోధప్రయుక్తానుమత్యననుమతివిషయత్వం శ్రావణస్య, శ్రవణస్య చ తుల్యం. అత ఏవ హి యుధిష్ఠిరాదీనాం గార్హస్థ్యనిష్ఠానామపి భీష్మాదిభ్యః శ్రవణం భారతాదిషు ప్రతిపాద్యతే. యద్యపి శ్రావణకాల ఏవ శ్రవణకాలః- తథాపి శ్రోతురుదకాహరణకాష్ఠసమ్పాదనాదిభిరనుష్ఠానోపరోధ ఇతి చేన్న- అధ్యయనవిధిప్రయుక్తస్యోదకాహరణాదేస్తన్నివృత్త్యా నివృత్తత్వాత్. విత్తఖ్యాత్యాదిప్రయోజనాన్తరస్పృహయా, శిష్యస్నేహేన చ గురోశ్శ్రావణముపపద్యతే. శ్రావయితుర్జ్ఞాతార్థత్వాదనుష్ఠానముపపద్యతే- శ్రోతురజ్ఞాతార్థత్వాన్నేతి చేన్న- ఉపనయనప్రభృత్యనుష్ఠానవద్ధితైషివచనాదనుష్ఠానోపపత్తేః. తర్హి హితైషివాక్యమేవ స్యాత్- కిమర్థం మీమాంసాశ్రవణమితి చేత్- హితైషివచనస్య ప్రమాణమూలత్వనిశ్చయార్థం, ప్రష్టవ్యానామపరేషాం స్వయముపపాదనార్థం, చ. హితైషివచనాదనుష్ఠానసమ్భవే శూద్రాదీనామప్యనుష్ఠానప్రసఙ్గ ఇతి చేన్న- *న శూద్రాయ మతిం దద్యాత్ *న చాస్యోపదిశేద్ధర్మం న చాస్య వ్రతమాదిశేత్ । ఇత్యాదినిషేధవచనసద్భావాత్. న హి యజ్ఞాదికం బ్రాహ్మణాన్ప్రత్యుపదిశన్తి. న చ తేషు శ్రూషాధిరహితశూద్రవిశేషవిషయత్వే నేదృశనిషేధవచనానాం సఙ్కోచః కార్యః- సఙ్కోచకాభావాత్- న హి శూద్రస్య యజ్ఞాద్యర్థత్వవిషయం వచనాన్తరం దృశ్యతే. కిఞ్చ యజమానేన కృత్స్నవేదస్య, మన్త్రవిశేషాణాం, చ జప్యతావచనాత్, త్రైవర్ణికానామధ్యయనలభ్యత్వాత్, తదధ్యయనస్యోపనయనసాపేక్షత్వాదుపనయనస్య త్రైవర్ణికాధికారత్వాన్న శూద్రాద్యధికారప్రసక్తిః. నన్వుపనయనవిధిస్త్రైవర్ణికాధ్యయనవిషయతయా నేతుం శక్యతే. అతశ్శూద్రస్యాధ్యయనముపనయననిరపేక్షమితి తస్య యాజమానాద్యుచ్చారణసమ్భవ ఇతి చేన్న- *తస్మాచ్ఛూద్రసమీపే నాధ్యేతవ్యం *అథ హాస్య వేదముపశృణ్వతస్త్రపుజతుభ్యాం శ్రోత్రప్రతిపూరణమిత్యాదినా శూద్రస్య వేదశ్రవణాదేర్నిషిద్ధత్వాత్, తదధ్యయనం చేదుపనయనాఙ్గకం- తత్ త్రైవర్ణికాధికారమేవేతి నత్ర శూద్రాద్యధికార ఇతి మన్త్రవిశేషోచ్చారణానుపపత్తేః, న హి తైషివచనాచ్ఛూద్రాదేః కర్తవ్యానుష్ఠానప్రసఙ్గ ఇతి నాపశూద్రాధికరణవిరోధః. కిఞ్చ- యథా *యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహోతీత్యాదివిధిర్న స్వాఙ్గం స్వవ్యవధాయకమితి న్యాయాత్ స్వోపయోగినోఽర్థార్జనాదే రాగప్రాప్తస్యాప్యవసరప్రదః. తథానుష్ఠానోపయోగిమీమాంసాశ్రవణస్య సమావర్తనవిధిరవకాశప్రదస్స్యాత్. స్నాత్వా ప్రత్యయస్య చ సమానకర్తృకత్వపూర్వకాలీనత్వమాత్రమర్థః- న త్వానన్తర్యం. నన్వానన్తర్యమేవ విధేయం- న చేద్విధేర్వైయర్థ్యం- దుఃఖాత్మకగురుకులవాసనివృత్తేః స్వతః ప్రాప్తత్వాదితి చేన్న- అనన్తర్యపరత్వేఽపి విధేర్వైయర్థ్యాత్. తచ్చ గురుకులవాసస్య దుఃఖాత్మకత్వాదేవ. అతస్స్నానియమకసంస్కారవిశేషవిధానమితి తద్విధేయం- న త్వానన్తర్యం, తస్మాదధీత్యేతి స్మృతేశ్శ్రుతేర్న విరోధః. తస్మాత్స్వయమేవ ప్రవర్తతే. నను *యో హ వా అవిదితార్షేయచ్ఛన్దోదైవతబ్రాహ్మణేన మన్త్రేణ యాజయతి వాధ్యాపయతి వా స్థాణుం వర్చ్ఛతి గర్తం వా పద్యతే ప్ర వా మీయతే పాపీయాన్ భవతి యాతయామాన్యస్య ఛన్దాంసి భవన్తి అథ విజ్ఞాయైతాని మన్త్రైర్వేదపఠనమాయతనం ప్రయాంశ్చ

తత్ర కర్మవిధిస్వరూపేణ నిరూపితే కర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వం స్పృష్ట్వాధ్యయనగృహీతస్వాధ్యాయైకదేశోపనిషద్వాక్యేషు చామృతత్వరూపానన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతేస్తన్నిర్ణయఫలవేదాన్తవాక్యవిచారరూపశారీరకమీమాంసాయామధికరోతి. తథా చ వేదాన్తవాక్యాని కేవలకర్మఫలస్య క్షయిత్వం బ్రహ్మజ్ఞానస్య చాక్షయఫలత్వం దర్శయన్తి *తద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయత ఏవమేవాముత్ర పుణ్యచితో లోకః క్షీయతే *అన్తవదేవాస్య తద్భవతి *నహ్యధ్రువైః ప్రాప్యతే

భవత్యయాతయామాన్యస్య ఛన్దాంసి భవన్తి తస్మాదేతానిమన్త్రే మన్త్రే విద్యాదితి శ్రుత్యా *అవిదిత్వా ఋషిం ఛన్దో దైవతం యోగమేవ చ। యోఽధ్యాపయేజ్జపేద్వాపి పాపీయాఞ్జాయతే తు స ఇతి॥ స్మృత్యుపబృంహితయార్థజ్ఞానవిధానం ఫలితం. మన్త్రప్రతిపాద్యదేవతాజ్ఞానస్యాత్ర విహితత్వాత్తదన్యథానుపపత్త్యా, దైవతశబ్దస్య మన్త్రప్రకాశ్యానుష్ఠేయార్థప్రదర్శనార్థతయా, చవిధ్యాదిభాగార్థజ్ఞానస్యాపి విధేయత్వాపత్తేః. యోగ-మన్త్రవినియోగః... తజ్జ్ఞానస్య బ్రాహ్మణభాగార్థజ్ఞానసాపేక్షత్వాచ్చేతి చేన్న-ప్రతిగ్రహాధ్యాపనయాజనాదీవ రాగప్రాప్తత్వాన్నివృత్తేః. నహి *బ్రాహ్మణః ప్రతిగ్రహాదినా ధనమర్జయేత్ *ఋతామృతాభ్యాం జీవేత్ *ఉపేయాదిత్యాదివచనం రాగతః ప్రాప్తిం ప్రతిగ్రహాదేర్నిగృణ్హాతి. కించ-అనేనైవ వాక్యేనార్థజ్ఞానం విహితమిత్యధ్యయనవిధౌ రక్షజ్ఞానపర్యన్తత్వం నాశ్రయణీయం. యథా క్రతూనాం వివిధస్వరసిద్ధత్వాదాధానవిధౌ రుత్తరక్రతుపర్యన్తత్వం నాశ్రీయతే తద్వత్. న చేదం వాక్యమధ్యయనస్యార్థధీపర్యన్తత్వమవగమయతి. న చ స్వాధ్యాయమర్థజ్ఞానం విధత్తే-అర్థజ్ఞానస్యాన్యతః సిద్ధత్వాత్, తత్ర మన్త్రమాత్రస్య ఋష్యాదిజ్ఞానవిధానప్రతీతేః, శ్రవణాద్యపేక్షత్వాదేవ సాఙ్గతయాఽధ్యేతవ్యత్వం సిద్ధ్యేత్ - న త్వర్థజ్ఞానం. ఛన్దోదైవతాదిజ్ఞానస్య ఛన్దఃకల్పవ్యాకరణనిరుక్తాదిసాపేక్షత్వాన్మీమాంసాసాపేక్షత్వాచ్చ... యోగవిషయస్తు మీమాంసాపేక్షస్స్యాదితి చేత్. తర్హి సన్నేహపాకరణాయ రాగతః ప్రవృత్తిస్స్యాత్. *యదధీతమవిజ్ఞాతం నిగదేనైవ శబ్ద్యతే। అనగ్నావివ శుష్కైధో న తజ్జ్వలతి కర్హిచిదితీదమపి వచనం నార్థజ్ఞానపర్యన్తత్వమధ్యయనవిధేరవగమయతి. అధీతమవిజ్ఞాతమిత్యత్రైవాధ్యయనార్థజ్ఞానయోః పృథక్ప్రతీతేః, రాగప్రాప్తస్య విధాతుమశక్యత్వాచ్చ. *వేదానాం కించిదధీత్య బ్రాహ్మణః ఏకాం శాఖామధీత్య శ్రోత్రియః అఙ్గాధ్యాయ్యనూచానః ఇత్యాదయః కల్పసూత్రప్రయోగాశ్చాధ్యయనాదర్థజ్ఞానం పృథగ్భూతమవగమయన్తి. అతః శ్రవణస్య దుఃఖరూపత్వేన తన్త్రిశతయా... దన్యపరతయా నాధ్యయనం శృణోతి-తత్ప్రరోచనార్థమిదం యదధీతమిత్యాదివచనం. యథా అత్రైగ్రాదీవ్యః కృషిమిత్కృషస్వ విత్తే రమస్వ బహుమన్యమాన ఇతి వాక్యం తన్త్రిషు ప్రరోచనార్థం. ప్రరోచనయా హి ప్రవృత్తిరుత్కటా స్యాత్. న హ్యేతావతాక్షేషు, అర్థజ్ఞానస్య, చ రాగప్రాప్తత్వభఙ్గేన సర్వత్ర వైధత్వమేవ స్యాత్. తద్వదిదమపి వచనం శ్రవణస్య రాగప్రాప్తత్వం న విహన్తి. తస్మాత్ప్రాగుపవివక్షస్వవన్తతే. ఏవమస్య తత్ప్రవృత్తౌ సమ్భవన్త్యాం ... శ్రుత్యర్థజ్ఞానేన మీమాంసాశ్రవణస్య విధేయత్వకల్పనమయుక్తం. ఏకశాఖ్యస్త్రిం, రాగతః ప్రవృత్తిః, స్యాత్తు-కథం పౌర్వాపర్యనియమ ఇత్యత్రాహ (తత్రేతి)

తత్ర-వేదే (కర్మవిధిస్వరూపేణ నిరూపితే ఇతి) కర్మభాగస్య వేదోపక్రమత్వాదధీతత్వకస్యైవోపనిరూపణం ప్రాప్తమితి కర్మవిచారస్య పూర్వభావిత్వమితి భావః. నను న హి కర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వం, మనన్తస్థిరఫలత్వం, చ పూర్వపక్షసిద్ధాన్తరూపేణ క్వచిన్నిరూపితం-తత్కథమల్పాస్థిరఫలత్వావగతిరిత్యత్రాహ (స్వరూపేణ నిరూపితే ఇతి) కేవలం కర్మవిధిస్వరూపమేవ నిరూపితం. అల్పాస్థిరఫలత్వజ్ఞానమావృత్తివిధానాదినా ఫలితమితి భావః. యద్వా కర్మవిధిస్వరూపం నిరూపితం. నత్వారాధ్యపరదేవతేతి భావః. తదారాధనత్వేన కర్మత్వేత్యనన్తస్థిరఫలత్వసిద్ధిః. (అధ్యయనగృహీతస్వాధ్యాయేతి) అధ్యయనస్య కృత్స్నస్వాధ్యాయవిషయత్వాదుపనిషదస్స్వాధ్యాయశబ్దాన్తర్గతత్వాదితి భావః. ఏకదేశశబ్దేనైకప్రస్థానత్వం సూచితం. సాధారణవేదశబ్దనిర్దేశస్తదాధారవచనపరం ప్రదేశం పృథఙ్నిర్దిశత్యుపనిషచ్ఛబ్దేన. వేదాన్తశబ్దేన విచారపౌర్వాపర్యనియమహేతుర్దర్శితః మీమాంసాశబ్దో న్యాయ్యవ్యాఖ్యానేప్రదేశభేదం విశినష్టి శారీరకపదేన. *అన్నాదోఽన్నాదో భవతి మహాన్భవతి. ప్రజయా పశుభిర్బ్రహ్మవర్చసేనేత్యాద్యనన్తసమృద్ధిరాల్పాస్థిరఫలవ్యాప్తత్వమమృతత్వరూప... ఆనుషఙ్గికాణామల్పాస్థిరత్వేఽపి ప్రధానఫలస్యానన్తస్థిరత్వేనాపాతప్రతీతిరస్తీత్యర్థః. కర్మమీమాంసాసంస్కృతమనస్కత్వాదత్రాప్యానుషఙ్గికం ప్రధానం చ ఫలం సమ్భవతీతి శ్రోతుః ప్రతీయత ఏవ. నను ఫలత్వాదివమృత్యనిత్యమితి బుద్ధిస్స్యాత్. నైవం. విపక్షే బాధకాభావాత్. యథా హి సుఖత్వస్వర్గాదిసుఖం విలక్షణం ప్రతిపన్నం, తత్రాపి పరస్పరవైలక్షణ్యం దేశకాలస్వరూపభేదాత్ప్రతిపన్నం. తథైవ తస్మాదపి విలక్షణసుఖం సమ్భవతీత్యేవ రాగజననాయాస్యాపి ప్రతీతిస్స్యాత్. (అధికరోతి) అధికారీ భవతి. ఏవం కర్మవిచారకృదేవాధికారీ భవతి. నను సాధనచతుష్టయవానిత్యభిప్రాయః. ఏవ హ్యైకశాస్త్ర్యక్రమనియమా రక్షణీయత్వాన్యుపపాదితాని. కైర్వేదాన్తవాక్యైరారక్షణీయత్వోపయుక్తాపాతప్రతీతిరిత్యత్రాహ (తథా చేతి) యథాసూత్రం వ్యాఖ్యాతం తథేత్యర్థః. చకారో జ్ఞాననివృత్త్యై ప్రసిద్ధ్యై వా. కేవలశబ్దేన జ్ఞానానఙ్గకర్మవ్యావృత్తిః. నను కర్మవిచారేణ నిర్ణీతేఽపి కర్మఫలక్షయిత్వే పునశ్చాల్పాస్థిరఫలత్వప్రతీతిజనకవాక్యాని కిమర్థముదాహ్రియన్తే. అనన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిజనకాన్యేవ హి వాక్యాన్యుదాహర్తవ్యాని. ఉచ్యతే. అధిగతకర్మణః పురుషస్య హి నిర్ణీతార్థసంవాదివాక్యదర్శనాత్కర్మఫలాస్థిరత్వవద్బ్రహ్మజ్ఞానఫలాక్షయిత్వస్య ప్రామాణికత్వం సమ్భవతీతి శ్రద్ధాస్థిరీకరణార్థం. (తద్యథేతి) లోక్యత ఇతి లోకః-ఫలం. అన్తవదేవాస్య తద్భవతీత్యనేన జ్ఞానవిధురకర్మణోఽనేకకాలానుష్ఠితస్య బహువిధస్యాపి క్షయిత్వముక్తం భవతి. *యో వా ఏతదక్షరం గార్గ్యవిదిత్వాస్మిల్లోకే జుహోతి యజతే తపస్తప్యతే బహూని వర్షసహస్రాణీత్యేతద్వాక్యపూర్వభాగస్యైవాక్యస్య. అన్తవదిత్యత్ర క్రియాస్వరూపస్యాన్తవత్త్వం లోకసిద్ధతయా నుపదేశ్యమితి ఫలస్యైవాన్తవత్త్వమర్థసిద్ధం స్ఫుటీకర్తుం పూర్వం తద్యథేతి వాక్యోదాహరణం. సాంసారికఫలస్యాధ్రువత్వం స్యాత్-కర్మభిరేవ ధ్రువం ఫలం సమ్పాద్యతామితి శఙ్కావ్యుదాసాయోదాహరతి నహ్యధ్రువైః ప్రాప్యత ఇ

*ప్లవా హ్యేతే అదృఢా యజ్ఞరూపాః * పరీక్ష్య లోకాన్ కర్మచితాన్ బ్రాహ్మణో నిర్వేదమాయాత్ నాస్త్యకృతః కృతేన తద్విజ్ఞానార్థం స గురుమేవాభిగచ్ఛేత్ సమిత్పాణిః శ్రోత్రియం బ్రహ్మనిష్ఠం తస్మై స విద్వానుపసన్నాయ సమ్యక్ప్రశాన్తచిత్తాయ శమాన్వితాయ యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యం ప్రోవాచ తాం తత్త్వతో బ్రహ్మవిద్యామితి *ప్రోవాచ ప్రబ్రూయాదిత్యర్థః. బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరం *న పునర్మృత్యవే తదేకం పశ్యతి న పశ్యో మృత్యుం పశ్యతి *స స్వరాడ్భవతి *తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి నాన్యః పన్థా అయనాయ విద్యతే *పృథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మత్వా జుష్టస్తతస్తేనామృతత్వమేతీత్యాదీని. నను చ సాఙ్గ. వేదాధ్యయనాదేవ కర్మణాం స్వర్గాదిఫలత్వం, స్వర్గాదీనాం చ క్షయిత్వం, బ్రహ్మోపాసనస్యామృతత్వఫలత్వం, చ జ్ఞాయత ఏవ. అనన్తరం ముముక్షోర్బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయా మేవ ప్రవర్తతాం - కిమర్థా ధర్మవిచారాపేక్షా. ఏవం తర్హి

తి. *ధ్రువన్తదితి వాక్యఖణ్డః. తదుపపాదకత్వేన ప్రతీయమానం వాక్యాన్తరముదాహరతి. *ప్లవా హ్యేతే అదృఢా యజ్ఞరూపా ఇతి. సంసారపారం తారయితుం నాలం-మధ్యే భఙ్గురత్వాదిత్యర్థః. సూత్రయోజనానుగుణతరం కర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వం, బ్రహ్మోపాసనస్యాక్షయఫలత్వం, చ దర్శయద్వాక్యముపాదత్తే పరీక్ష్య లోకానితి. అస్మిన్వాక్యే న్యాయసిద్ధార్థానువాదేన గురూపసత్తిర్విధీయతే. కర్మచితాన్-కర్మసంచితాన్. పరీక్ష్య-మీమాంసాన్యాయైర్నిరూప్య. బ్రాహ్మణః-అధీతసాఙ్గసశిరస్కవేదః. యఇత్యధ్యాహార్యం- సఇత్యుత్తరత్ర శ్రవణాత్. అకృతః- నిత్యః. అత్ర పురుషో విశేష్యః. లిఙ్గసంఖ్యాపేక్షం పురుషమిత్యనన్తరోక్తేః, కృతేన-కర్మణా. నాస్తి-న సిధ్యతి. ఇతి వరణం ద్రష్టవ్యం ఇతి- నిర్వేదమాయాత్ స తద్విజ్ఞానార్థం గురుమేవాభిగచ్ఛేత్. ఏవకారేణ నియమవిధిత్వం గమ్యతే. సమిత్పాణిః-సమిత్పాణిః *రిక్తపాణిస్తు నోపేయాత్ రాజానం దైవతం గురుమితి హి స్మర్యతే. శ్రోత్రియం-శ్రుతవేదాన్తం. బ్రహ్మనిష్ఠం- బ్రహ్మసాక్షాత్కారవన్తం. శ్రుతవేదాన్తో ఽపి రుచిభేదాద్ బ్రహ్మనిష్ఠో నోపగన్తవ్య ఇతి భావః. అభిగచ్ఛేదిత్యన్వయః. శమః-బాహ్యేన్ద్రియనియమనరూపః- ప్రశాన్తచిత్తాయేత్యన్తఃకరణనియమనస్యోక్తతయా పారిశేష్యాత్. ఏతేన శ్రవణోపయుక్తమవధానం వివక్షితం. నమోపాసనోపయుక్తాత్యన్తేన్ద్రియజయాదిః. తస్మై స విద్వాన్ ప్రోవాచేత్యన్వయః. యేనేతి నిర్దేశో విజ్ఞానాభిప్రాయః. తద్విజ్ఞానార్థమితి హి ప్రకృతం. సామాన్యతః కారణాభిప్రాయో వా- లిఙ్గవ్యత్యయో వా. అక్షరం- స్వరూపేణావికారం. సత్యం-గుణతో ఽప్యవికారం. అధ్యాసుచిజ్జీవవ్యావృత్తిః. తాం బ్రహ్మవిద్యాం- ప్రోవాచ- ప్రబ్రూయాదిత్యర్థః. ఇతి వేదాన్తసారే వ్యాఖ్యాతం. ఛన్దసి లుఙ్లఙ్లిట ఇతి లిట్. నను ప్రశాన్తచిత్తాయ శమాన్వితాయేతి శమాదేః పూర్వవృత్తత్వం ప్రతీయతే న- శ్రవణోపయోగ్యవధానమాత్రస్య వివక్షితత్వాత్. నాత్రోపాసనాఙ్గభూతాత్యన్తవిషయవైతృష్ణ్యం వివక్షితం. తద్ధి *శమదమాద్యుపేతస్స్యాదితి నిరూపయిష్యతే. అతో నిరూప్యసమ్బన్ధేన నిరూపణాత్ప్రాగేవ విశిష్టత్వమనుపపన్నం. శ్రుతిశ్చ శాస్త్రజన్యజ్ఞానవతః పురుషస్యోత్తరకాలికశమాద్యఙ్గకముపాసనం వక్ష్యతి *తస్మాదేవంవిచ్ఛాన్తో దాన్త ఉపరతస్తితిక్షుస్సమాహితో భూత్వాత్మన్యేవాత్మానం పశ్యేదితి. ||అత్ర హ్యేవంవిదితి శాస్త్రజన్యజ్ఞానవత్త్వముక్తం. భూత్వా పశ్యేదిత్యుపాసనస్య శమాద్యఙ్గకత్వం స్థాపితం. కేవలానన్తస్థిరఫలపరవాక్యాన్యుదాహరతి (బ్రహ్మవిదితి) అత్రానువాకే. *యతో వాచో నివర్తన్త ఇతి శ్రవణాదనన్తఫలత్వసిద్ధిః. ప్రాప్యస్య బ్రహ్మణో ఽనన్తస్థిరత్వేపి ప్రాప్తేః కాదాచిత్కత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థముపన్యస్యతి మాహ న పునరితి. యద్వా విద్యయా అనన్తస్థిరఫలరూపబ్రహ్మప్రాప్తిమాహ బ్రహ్మవిదితి. విద్యయా బ్రహ్మప్రాప్తేః ప్రతిబన్ధనివృత్తిపూర్వకత్వమాహ న పునరితి. మృత్యవే ప్రమాదాయ- మోహాయ వా- *మోహో హ వా మృత్యుస్స మృత్యుర్యో ఽయం కవీనాం. *ప్రమాదం వై మృత్యుమహం బ్రవీమీత్యుభయత్ర మృత్యుశబ్దవ్యపదేశాత్. ప్రమాదో యథావస్థితస్వస్వరూపస్యాజ్ఞానం. మోహః- భ్రాన్తిజ్ఞానం- దిహ్యోహ ఇత్యాదివ్యపదేశాత్. నమృత్యుర్నివృత్తిమాత్రమేవ-తద్దార్ఢ్యమపి నివర్తత ఇత్యాహ న పశ్యో మృత్యుం పశ్యతీతి. అస్య వాక్యస్యోపరి *స రోగం నోత దుఃఖతామితి హి శ్రూయతే. న పునరిత్యాదివాక్యం బ్రహ్మణి దృష్టే మృత్యుప్రముఖనివృత్తిరితి జ్ఞాపనార్థం. న పశ్యో మృత్యుమిత్యత్రాపి పశ్యశబ్దస్య బ్రహ్మదర్శీత్యర్థః- తదేకం పశ్యతీత్యనన్తరోదాహృతవాక్యైకవిషయస్య దర్శితత్వాత్. స స్వరాడ్భవతి- కర్మవశ్యో న భవతీత్యర్థః. *స్వరాట్ స్వతన్త్రో దిక్షు యః ఇతి నైఘణ్టుకాః. తమేవంవిద్వానితి వాక్యే సనిర్విశేషచిన్మాత్రజ్ఞానదేవతాన్తరోపాసనాద్యుపాయాన్తరవ్యావృత్తిసిద్ధిః- పురుషసూక్తప్రోక్తోపాసనస్యైవోపాయత్వోక్తత్వాత్. తదుపాసనరూపజ్ఞానం చ నాత్మైక్యవిషయం. అపితు పృథక్త్వవిషయమితి దర్శయతి పృథగాత్మానమితి- మత్వా-జ్ఞాత్వా. తతః- పృథక్త్వజ్ఞానాత్. తేన జుష్టః- ప్రీతివిషయీకృతః. అనుగృహీతో ఽమృతత్వమేతీత్యర్థః. ఇత్యాదీని వేదాన్తవాక్యానీతి పూర్వేణాన్వయః. ఉదాహృతస్పష్టార్థవాక్యమాత్రస్థాం శఙ్కాం చోదయతి (నను చేతి) పూర్వత్ర చోద్యాన్తరాణాం కర్తృత్వస్యాభావేపి పరిహారకర్తృత్వభ్రాన్త్యా తాన్యభిప్రేతాని. అతశ్చశబ్దేన తైర్గతసిద్ధస్సమాసముచ్చయాయ క్తః. (సాఙ్గాదితి) కర్మజ్ఞానపూర్వకత్వవత్త్వవాదినాపి సాఙ్గాధ్యయనస్యాపేక్షితత్వం స్వీకృతమితి తదభికరణ్యదానార్థ ఏవకారః. అధ్యయనస్య సాఙ్గత్వాదఙ్గానాం చార్థజ్ఞానహేతుత్వాన్మీమాంసానిరపేక్షం స్వర్గాదేరేవ కేవలకర్మఫలత్వం, స్వర్గాదేశ్చ క్షయిత్వం, బ్రహ్మోపాసనస్యాక్షయఫలత్వం, చ జ్ఞాయత ఇత్యర్థః. బ్రహ్మోపాసనస్యేత్యాది గ్రన్థో దృష్టాన్తాభిప్రాయః. జ్ఞాయత ఏవేత్యేవకారో జ్ఞాతృత్వసంప్రతిపత్తిసూచకః-జ్ఞానసామగ్రీసిద్ధేతి భావః. తతః కిమిత్యత్రాహ (అనన్తరమితి) కర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వజ్ఞానేన ముముక్షోః సిద్ధత్వాత్కిం కర్మవిచారః. తన్నిరపేక్షమేవాల్పాస్థిరఫలత్వజ్ఞానాన్ముముక్షోః సిద్ధేర్బ్రహ్మజిజ్ఞాసైవ కర్తవ్యా-ధర్మవిచారే ప్రయోజనాభావాదిత్యర్థః. పరిహరతి (ఏవమితి) ఏవం తర్హి- ఉదాహృతవాక్యమాత్రశ్రుతౌ

శారీరకమీమాంసాయామపినప్రవర్తతాం-సాఙ్గాధ్యయనాదేవకృత్స్నస్యజ్ఞాతత్వాత్. సత్యం-ఆపాతప్రతీతి
ర్విద్యతఏవ- తథాపి న్యాయానుగృహీతస్య వాక్యస్యార్థనిశ్చాయకత్వాదాపాతప్రతీతోఽప్యర్థస్సంశయవిపర్య
యౌ నాతివర్తతే. అతస్తన్నిర్ణయాయ వేదాన్తవాక్యవిచారః కర్తవ్యఇతిచేత్ -తద్వదేవధర్మవిచారోఽపికర్తవ్యఇతి
పశ్యతుభవాన్. ననుచ బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయ దేవనియమేనాపేక్షితే-తదేవపూర్వవృత్తంవక్తవ్యం. నధర్మవిచారా
పేక్షా బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయాః-అధీతవేదాన్తస్యానధిగతకర్మణోఽపి వేదాన్తవాక్యార్థవిచారోపపత్తేః. కర్మాఙ్గాశ్ర
యాణ్యుద్గీథాద్యుపాసనాన్యత్రైవచిన్త్యన్తే. తత్ అనధిగత కర్మణో నశక్యంకర్తుమితిచేత్ -అనభిజ్ఞో భవాన్
శారీరకశాస్త్రవిజ్ఞానస్య. అస్మిన్ శాస్త్రే అనాద్యవిద్యాకృతవివిధభేదదర్శననిమిత్తజన్మజరామరణాదిసాంసారి
కదుఃఖసాగరనిమగ్నస్య నిఖిలదుఃఖమూలమిథ్యాజ్ఞాననిబర్హణాయాత్మైకత్వవిజ్ఞానం ప్రతిపిపాదయిషితం.

చేత్. (కృత్స్నస్యేతి) బ్రహ్మణోపీతిభావః. వేదాన్తవాక్యాన్యపిస్ఫుటార్థానిహ్యస్మాభిరుదాహృతాని. తేషామర్థోపిమీమాంసానపేక్షంజ్ఞాయతే అ
తోన స్వర్గాదిఫలజ్ఞానాయన బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్యఇత్యర్థః. సత్యమిత్యర్థాఙ్గీకారే. ఆపాతప్రతీతావభ్యుపగమః- బ్రహ్మవిచారస్తైరపేక్ష్యేనభ్యుపగమః.
(ఆపాతేతి) ఆపాతప్రతీతిః-అజ్ఞాతసిద్ధప్రతిమాత్రేణసంశయవిపర్యయసహజ్ఞానం. సంశయవిపర్యయావ కారణవాక్యగతసద్బ్రహ్మాత్మాకాశప్రాణవై
శ్వానరాదిశబ్దైరర్థతత్త్వస్యదుర్నిశ్చయత్వాత్. *విజ్ఞానఘనఏవైతేభ్యోభూతేభ్యస్సముత్థాయతాన్యేవానువినశ్యతి. *అసద్వాఇదమగ్రఆసీదిత్యాది
భిరాత్మానిత్యత్వాదేః ప్రతీతేః, *అన్నవానన్నాదోభవతిప్రజయాపశుభిర్బ్రహ్మవర్చసేనేత్యాదినాల్పాస్థిరఫలావగమాచ్చస్యాతాం. అ
తస్సాఙ్గాధ్యయనమాత్రేణనిర్ణయానుపపత్తేః, తన్నిర్ణయాయన్యాయానుగృహీతవాక్యవత్త్వాచ్చ బ్రహ్మవిచారఃకర్తవ్యఇతిచేదిత్యర్థః. భవాన్-అను
దాహృతవాక్యాన్తరపర్యాలోచనాయామపిప్రవృత్తస్స్యాదితిభావః. (తద్వదేవ) ఏతయోర్వృత్తస్య అత్రాపిసంశయ విపర్యయనిరాసస్యాపేక్షితత్వం
జానన్ అనుదాహృతవాక్యానిపశ్యేదిత్యర్థః. *అక్షయ్యంహవై చాతుర్మాస్యయాజినస్సుకృతంభవతి. *పూర్ణాహుత్యాసర్వాన్కామానవాప్నోతి
*సర్వాన్లోకాన్ పశుబన్ధయాజ్యభిజయతి. *అపామసోమమమృతాఅభూమ. *అనన్తంహవాఅపారమక్షయ్యంలోకంజయతి| యోఽగ్నిం నాచికేతంచిను
తే. *నాస్యేష్టాపూర్తేక్షీయేతే యోఽగ్నిం నాచికేతంచినుతే| ఇత్యాదీనిహి. *అమృతత్వంభజన్తే. *సోఽశ్నుతేసర్వాన్కామాన్. *ఇమాన్లోకాన్కామాన్నీకా
మరూప్యనుసఞ్చరన్ | ఇత్యాది బ్రహ్మవేదనఫలవాక్యతుల్యానివాక్యానిదృశ్యన్తే. అతఔపనిషదవాక్యేష్వివానుదాహృతవాక్యేషుసంశయవిపర్యయ
బాహుల్యాత్తన్నిరాసాయకర్మవిచారఃకర్తవ్యఇత్యర్థః. ఏవంబ్రహ్మోపాసనాయకర్మజ్ఞానాపేక్షాదర్శితా. అథస్వరూపేణోపాదానాయచనియమేనకర్మ
జ్ఞానాపేక్షాస్తీతిదర్శయితుంముముక్షోఃకర్మణోనియమేనానపేక్షితత్వముపన్యస్యముపక్షిపతి (ననుచేతి) నియమేనాపేక్షితత్వస్యవిపక్షేతరగామి
త్వాభ్యుదాసార్థః ప్రశమపిదకార్యః. ద్వితీయస్తునియమేనానపేక్షితస్య పూర్వవృత్తత్వాసిద్ధ్యర్థః. తత్రాద్యమిత్యత్రాహ (నధర్మేతి) ప్రతఇత్యత్రాహ
(అధీతేతి) యే బ్రహ్మవిద్యాధికారిణః- తేషాంసర్వేషామపేక్షితంహినియమేనాపేక్షితం. వేదాన్తమాత్రాధ్యాయినస్తత్రైవాపాతప్రతీతిర్బు
భుత్సా చస్యాత్. తస్యకర్మవిషయాపాతప్రతీత్యభావాన్నకర్మవిచారస్య నియమేనాపేక్షేత్యర్థః. యద్వా-అధీతకృత్స్నవేదస్యాపిజన్మాన్తరసుకృతప
శాద్వేదాన్తవాక్యవిబుభుత్సాజాయతేచేత్ - తస్యనకర్మవిచారాపేక్షేతి. తదాధీతవేదాన్తస్యేతిపదమయోగవ్యవచ్ఛేదపరం-నాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదప
రం. కృత్స్నవేదాధ్యయనాదపేక్షితవేదాన్తభాగోఽప్యధీతఏవేత్యర్థః. ఏవంహానార్థమపికర్మణోజ్ఞాతస్యత్వంనిషిద్ధం. ఉపాదానార్థమపినజ్ఞాతవ్యత్వమి
త్యుపపాదయితుంవేదాన్తమాత్రబుభుత్సోరపికర్మవిచారాపేక్షాంశఙ్కతే (కర్మాఙ్గేతి) ఏకస్యసామ్నః పఞ్చభాగాస్సన్తి. తేప్రస్తావోద్గీథప్రతిహారో
పద్రవనిధనాఖ్యాః. ఏతేషాంగాతారః ప్రస్తోత్రుద్గాతృప్రతిహర్తారః. తాన్పఞ్చభక్తీన్ప్రస్తావోహింకారపూర్వంగీయతే. ఉద్గీథః ప్రణవపూర్వంగీయతే. తత్రప
ఞ్చవిధసామోపాసనంక్వచిద్విధీయతే. *లోకేషుపఞ్చవిధంసామోపాసీతేతి క్వచిత్సామావయవేషుపఞ్చస్వేకైకావయవోపాసనం విధీయతే. త
త్రోద్గీథావయవభూతప్రణవోపాసనంవిధీయతే *ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేతి| (కర్మాఙ్గాశ్రయాణి) కర్మాఙ్గభూతోద్గీథాదివిషయాణి అ.
నధిగతకర్మణఉద్గీథాద్యుపాసనచిన్తనంనశక్యంకర్తుమితిప్రతిజ్ఞా. కర్మాఙ్గాశ్రయాణీతిహేతుగర్భంవిశేషణం. కర్మాఙ్గోద్గీథాద్యాశ్రయాణ్యుపాస
నానీత్యుక్తేసతిహేతావుద్గీథశబ్దస్యనైయత్యర్థంస్యాత్. ఉపాసనమాత్రస్యవిపక్షేకార్యప్రతీయతే. అతోయథోక్తైవవచనవ్యక్తిర్యుక్తా. అనధిగతే
కర్మణ్యుద్గీథాదివిషయోపాసనచిన్తాయా అశక్యత్వాత్ కర్మవిచారోఽపేక్షితఇతిచేదిత్యర్థః. సోఽహంత్వంపరిహరతి (అనభిజ్ఞఇతి) శాస్త్రేప్రధానతయా
ప్రతిపాద్యంజ్ఞానమిత్యత్రాహ (అస్మిన్నితి) భేదః-జ్ఞాతృజ్ఞేయజ్ఞానరూపః. వైవిధ్యం-దేవమనుష్యాదిబాహుల్యం. ఏవంవివిధభేదదర్శనస్యహేతురవి
ద్యా. తస్యాఃకోహేతురిత్యనవస్థాపరిహారార్థమనాదిశబ్దః. ఏవమవిద్యాకృతభేదదర్శననిమిత్తకంజన్మజరామరణాదికమేవసాంసారికదుఃఖం. ఆదిశబ్దేన
నరకగర్భవాసాదిగ్రహణం. సంసారః- ప్రకృతిసమ్బన్ధః. తత్ప్రభవంసాంసారికం-తన్నిరసనీయత్వాయదుఃఖరూపతోక్తిః. సాగరశబ్దస్తదానన్త్యప
రః-(నిమగ్నస్యేతి) దుఃఖనివృత్త్యుపాయాపేక్షాహేతుతయోక్తం-అధికారిస్వరూపముక్తం. ప్రయోజనమాహ (నిఖిలేతి) మిథ్యాజ్ఞానం-భ్రాన్తిజ్ఞానం.
* దుఃఖజన్మప్రవృత్తిదోషమిథ్యాజ్ఞానానాముత్తరోత్తరాపాయేతదనన్తరాపాయాదితిప్రయోగాత్. భ్రాన్తిజ్ఞానంచభేదదర్శనం. యద్వా-మిథ్యా
భూతమజ్ఞానంమిథ్యాజ్ఞానం. జ్ఞాననివర్త్యత్వాదయమిథ్యాశబ్దః. తస్యనిబర్హణాయ. తన్నిబర్హణమేవమోక్షఇత్యభిప్రాయః. తత్సాధనంకిమిత్యత్రా
హ (ఆత్మైకత్వవిజ్ఞానమితి) సర్పభ్రమస్యరజ్జుయాథాత్మ్యజ్ఞానంహినివర్తకం- నతుకర్మవిశేషః. ఏవంభేదదర్శనస్యావిద్యాకృతత్వాదైక్యజ్ఞానస్యైవ

అస్యహి భేదావలమ్బికర్మజ్ఞానం క్వోపయుజ్యతే. ప్రత్యుతవిరుద్ధమేవ. ఉద్గీథాదివిచారస్తు కర్మశేషభూతోపాసనరూపత్వావిశేషాదిహైవక్రియతే. సతునసాక్షాత్సఙ్గతః-అతో యథావిధానంశాస్త్రం-తదపేక్షితమేవపూర్వవృత్తం కిమపి వక్తవ్యం. బాఢం. తదపేక్షితంచ కర్మవిజ్ఞానమేవ. కర్మసముచ్చితాద్జ్ఞానాదపవర్గశ్రుతేః. వక్ష్యతిచ *సర్వాపేక్షాచ యజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవదితి। అపేక్షితేచకర్మణ్యజ్ఞాతే కేనసముచ్చయః-కేననేతివిభాగో నశక్యతేజ్ఞాతుం. అత స్తదే

తన్నివర్తకమితితన్త్రేవతాత్పర్యంవేదాన్తవాక్యానామిత్యర్థః. తత్కిమిత్యత్రాహ (అస్యహీతి) (క్వోపయుజ్యత ఇతి) నక్వచిత్-జ్ఞానస్యస్వరూపోత్పత్తౌ తత్ఫలోత్పత్తౌ జ్ఞానోత్పత్తిసాధనానుగ్రహే వానోపయుజ్యత ఇత్యర్థః. నకేవలముపయోగాభావః. ప్రతికూలత్వమప్యాహ (ప్రత్యుతేతి) ద్వైతవాసనాజనకత్వాదిత్యభిప్రాయః. తథాప్యుపనిషత్స్వధీతత్వాత్, బ్రహ్మమీమాంసాయాంనిరూప్యమాణత్వాచ్చోద్గీథాద్యుపాసనం బ్రహ్మవిద్యాపేక్షితమిత్యుద్గీథాదివిచారస్యాపేక్షితత్వ ఇత్యత్రాహ (ఉద్గీథాదీతి) తత్కిం కథముపనిషత్స్వధ్యయనం, బ్రహ్మవిచారే తద్విచార, శ్చేత్యత్రాహ (జ్ఞానరూపత్వావిశేషాదితి) జ్ఞానరూపత్వసామ్యాద్బుద్ధిస్థతయాకృతః-నతు ప్రధానార్థోపయోగిత్వాదిత్యర్థః. (తత్కిమిత్యత్రాహ) (సత్వితి) తుశబ్దద్వయంశఙ్కావ్యావర్తకం. ప్రధానప్రతిపాద్యోపయుక్తస్యైవపూర్వవృత్తత్వం నిగమయతి (అతఇతి) కిమపి-కర్మవిచారాదన్యదితిభావః. ప్రధానార్థోపయోగిత్వేనసఙ్గతిస్సాపేక్షితా. యేనకేనాప్యాకారేణసామ్యాద్బుద్ధిస్థత్వం ప్రసఙ్గాత్సఙ్గతిః. అతః ప్రాసఙ్గికోద్గీథాద్యుపాసనవిచారాపేక్షితస్యప్రధానార్థవిరుద్ధస్యకర్మవిచారస్యనపూర్వవృత్తతాయుక్తా. అపితు ప్రధానప్రతిపాద్యాపేక్షితస్యైవజ్ఞానాపేక్షితమేవకిమపి పూర్వవృత్తంవక్తవ్యమిత్యుక్తంభవతి. అత్రభాష్యకారీయాక్షేపస్యావశిష్టస్య (బాఢమితి) బాఢమిత్యర్థాఙ్గీకారః. యథావిధానంశాస్త్రం-తదపేక్షితమపి పూర్వవృత్తమిత్యేతావన్మాత్రవిషయోఽఙ్గీకారః. తదపేక్షితంచేత్యభిజ్ఞా. త్వయాయదపేక్షితమిత్యుక్తం-తదవాపేక్షితమిత్యేవకారాభిప్రాయః. కుత ఇత్యత్రాహ (కర్మసముచ్చితాదితి) సముచ్చితశబ్దస్సాహిత్యమాత్రపరః- నసముచ్చయపరః. *యస్తద్వేదోభయం సహ విద్యాచావిద్యాచేతి సముచ్చితోపదేశాదితి తత్ర సముచ్చితశబ్దాత్- కర్మజ్ఞానాభ్యామితినవిశిష్టం- అపితుకర్మసముచ్చితాద్జ్ఞానాదితివిశేషణవిశేష్యభావేనవిశిష్టం. అతోజ్ఞానప్రాధాన్యముపపద్యతే. కర్మాఙ్గకాద్జ్ఞానాదిత్యర్థః. శ్రుతిశ్చ *యజ్ఞేనదానేనేత్యాదిర్వివక్షితా. కర్మణోవిద్యాఙ్గత్వేసూత్రకారాభిమతింపర్శయతి (వక్ష్యతిచేతి) చః ప్రతిపాదకసముచ్చయే. అఙ్గతయాకర్మణోఽనుష్ఠానమపేక్షితమస్తు-తజ్జ్ఞానస్యకథంపూర్వభావిత్వం. కర్మజ్ఞానం బ్రహ్మవిచారపాశ్చాత్యంకింనస్యాదిత్యత్రాహ (అపేక్షితేచేతి) ప్రయాజాదివత్సన్నిపత్యస్వకరణస్యఫలోత్పత్తిదశాయామనుగ్రాహకత్వేనాఙ్గతయాఽపేక్షావివక్షితా. తృతీయస్యచతుర్థపాదే సముచ్చయాకృతదారమ్యతదారాదీనా, మాశ్రమవిశేషవతీనాం, చ బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠానాంకర్మస్వనుష్ఠేయానుష్ఠేయవిభాగస్యనిరూపయిష్యమాణత్వమభిప్రేత్యోక్తం (కేనసముచ్చయః కేననేతీతి) యద్వా-నిత్యనైమిత్తికయోస్సముచ్చయః. నతుకామ్యస్యేతిదర్శయోరితివిభాగోఽజ్ఞాయత ఇత్యర్థః. అయమర్థః-పదార్థజ్ఞానపూర్వకంహివాక్యార్థజ్ఞానం-యజ్ఞేనదానేనేత్యాదివాక్యేయజ్ఞాదికర్మణాంపదార్థభూతత్వాద్వాక్యార్థజ్ఞానస్యచ పదార్థజ్ఞానపూర్వకత్వాద్యజ్ఞాదికర్మవిచారస్యపూర్వభావిత్వం. నహి *వ్రీహీనవహన్తీత్యాదివాక్యార్థజ్ఞానం వ్రీహ్యాదిపదార్థజ్ఞానేనవినోపపద్యతే-పదార్థసంసర్గరూపత్వాద్వాక్యార్థస్య. ననుగామానయేతివాక్యాద్వ్యుత్పత్తౌ గవానయనాదిరూపంవాక్యార్థంపూర్వం ప్రతిపద్యాపాపోద్వాపముఖేనపశ్చాత్పదార్థం ప్రతిపత్తేర్నపదార్థధీపూర్వకత్వనియమోవాక్యార్థజ్ఞానస్య. ఉచ్యతే. వ్యుత్పన్నానాం ప్రత్యర్థప్రతిపత్తౌసర్వత్రపదార్థజ్ఞానపూర్వకమేవవాక్యార్థజ్ఞానం - వ్యుత్పత్తిదశాయామప్రమాణాన్తరేణశబ్దాన్తరేణవావాక్యార్థావగమఃపూర్వంస్యాత్-నతుతస్మాదేవశబ్దాత్-తస్యాగృహీతసమ్బన్ధత్వేనబోధకత్వాయోగాత్. వ్యుత్పత్తావపినవాక్యార్థధియఃపూర్వభావనియమః. అమ్బాతాతమాతులాదిపదానాంపదాన్తరాసంసృష్టానామేవ ప్రథమవ్యుత్పత్తిదర్శనాత్. అస్యశబ్దస్యాయమర్థ ఇతివ్యుత్పత్తౌ వాక్యార్థజ్ఞానస్యపూర్వభావాభావాచ్చ. నచాస్మిన్నేవవాక్యేయజ్ఞాదిశబ్దవ్యుత్పత్తిసమ్భవః- వివిదిషన్తీతి పృథగ్వాక్యార్థస్యాప్రత్యక్షత్వేనగవానయనాదావివవ్యుత్పత్త్యనుపపత్తేః. అతఃపదార్థజ్ఞానపూర్వకంవాక్యార్థజ్ఞానమిత్యుక్తం. బాఢమిత్యాదికంసిద్ధాన్తినశ్చోద్యపరమతిచ వ్యాఖ్యాతృభిర్వ్యాఖ్యాతం. తదానీమపిపదార్థవాక్యార్థభావః క్రమవిశేషహేతుతయావివక్షితః. కించ-అపేక్షితేచేత్యఙ్గతయాఽపేక్షితత్వస్య వివక్షితత్వాత్ కర్మణాంచజ్ఞానోత్పాదకతయాతదఙ్గత్వాదుత్పాదకోత్పాద్యయోః పౌర్వాపర్యనియమాద్విచారవిషయయోఃకర్మజ్ఞానయోః పూర్వాపరభావేన తచ్ఛేషభూతయోర్విచారయోరపితథైవపూర్వాపరభావ ఇత్యేతత్క్రమఘటకత్వం న్యాయ్యమితి చాభిప్రాయః. శేషభూతస్యశేషిక్రమానురోధిత్వంహి న్యాయసిద్ధం-యథా *సారస్వతౌ హోమౌ భవత ఇతియుగపదుత్పన్నయోరపిసారస్వతహోమయోర్యాజ్యాపురోనువాక్యామన్త్రానుసారేణసరస్వతీయాగస్యపూర్వభావే, సరస్వద్యాగస్యచపశ్చాద్భావే, చ ప్రాప్తేతదఙ్గానామపితేనైవక్రమేణానుష్ఠానంనిర్ణీతం. దృష్టాన్తే. దార్ష్టాన్తికే, చశేషిణోః క్రమనిశ్చాయకహేతువైషమ్యమేవ. తయోఃక్రమేనిశ్చితేశేషస్యశేషిక్రమానురోధిత్వంతత్ర, చాత్ర, చతుల్యం. ఏవంచోపాసనస్యైవవిచారంప్రతిశేషిత్వాత్తృతీయలక్షణేకృతస్యోపాసనచిన్తనస్యైవకర్మవిచారాపేక్షయాపశ్చాద్భావ ఇతినవాచ్యం. విద్యావిషయతత్ఫలచిన్తనస్యాపితదపేక్షితత్వేనకృత్స్నాయా అపి బ్రహ్మమీమాంసాయాఃకర్మవిచారపశ్చాద్భావప్రాప్తైః. నిగమయతి (అతఇతి) బాఢమిత్యాదేస్సిద్ధాన్తిచోద్యపరత్వాదపిభాష్యకారమతపరత్వముచితం-కర్మసముచ్చితాద్జ్ఞానాదపవర్గశ్రుతేరిత్యస్యగ్రన్థస్యభాష్యకారీయభాష్యశ్రూయమాణత్వా, దజ్గభావస్యతదభ్యుపగతత్వేన తద్విషయమాత్రాపాతాభావితో, ధా, త్వ శబ్దతో. స్థిత, శ్చప్రత్యభిజ్ఞానాత్, సిద్ధాన్తిచోద్యస్యాపి తదన్తర్భావా, ద్భాష్యకారమతం, యాదవప్రకాశమతం, చోపలక్ష్యాథమిత్యాదినాపూర్వపక్షోపదయతీతిచనిర్వాహస్సాభిప్రాయః. తత్రైకంతావజ్జనా-కర్మసముచ్చితాదితినమ్పనసముచ్చయోవివక్షితః-కర్మసముచ్చితాజ్ఞా

వపూర్వవృత్తం. నైతద్యుక్తం- సకలవిశేషప్రత్యనీక చిన్మాత్రబ్రహ్మవిజ్ఞానాదేవావిద్యానివృత్తేః-అవిద్యానివృత్తిరేవహి మోక్షః. వర్ణాశ్రమవిశేషసాధ్యసాధనేతికర్తవ్యతాద్యనన్తవికల్పాస్పదం కర్మసకలభేదదర్శననివృత్తిరూపాజ్ఞాననివృత్తేః కథమివసాధనంభవేత్. శ్రుతయశ్చకర్మణామనిత్యఫలత్వేన మోక్షవిరోధిత్వం,జ్ఞానస్యైవ మోక్షసాధనత్వం,చదర్శయన్తి *అన్తవదేవాస్యతద్భవతి *తద్యథేహకర్మచితోలోకఃక్షీయతే ఏవమేవాముత్రపుణ్యచితోలోకఃక్షీయతే

నాదిభిర్విశేషణవిశేష్యభావేననిర్దేశో జ్ఞానస్యమోక్షోపాయత్వప్రసిద్ధిప్రాచుర్యనిబన్ధనః. శ్రుతిశ్చ *విద్యాంచావిద్యాంచేత్యాదిః. అస్మిన్వాక్యే [illegible] శబ్దోఽవిద్యాప్రాప్తివిరోధికర్మవాచీ. ప్రతిబన్ధనివృత్తి, ర్బ్రహ్మప్రాప్తి, శ్చేతిసాధ్యద్వయం, క్రమేణకర్మ, జ్ఞానం, చేతిసాధనద్వయ, [illegible] వ ప్రకారాన్తరభ్యుపగతం. అతోవిద్యాంచావిద్యాంచేతివాక్యేపూర్వఖణ్డస్సాధనద్విత్వపరః. ఉత్తరఖణ్డస్సాధ్యద్విత్వపరఇతితేషాంనిర్వాహః. (వక్ష్యతిచేతి) చశబ్దః ప్రతిపాద్యసముచ్చయే. అఙ్గభావంచవక్ష్యతీత్యర్థః. జ్ఞానోత్పత్త్యైపశ్చాత్కర్మణో బ్రహ్మప్రాప్తిప్రతిబన్ధనివర్తకత్వం, జ్ఞానోత్పత్త్యైపూర్వంకర్మణోజ్ఞానోత్పాదకతయాతదఙ్గత్వమపిమిశ్రైరభ్యుపగతం. అఙ్గభావపరసూత్రముదాహరతి (సర్వాపేక్షేతి) సర్వాపేక్షేతిసూత్రమఙ్గాఙ్గిభావపరం. *సహకారిత్వేనచేతిసూత్రంసముచ్చయప్రతిపాదకమితిహితేషాంప్రక్రియా. అఙ్గభావే, సముచ్చయే, చశ్రుతివాక్యే, సూత్రే, చోదాహృతేష్వపి [illegible] సముచ్చయేశ్రుతి, రఙ్గభావేసూత్రం, చోదాహృతం. అఙ్గభావప్రతిపాదకవాక్యనిచయస్తూ [illegible] లంచావలమ్బితంభవతి. ఏవముభయథాకర్మణోపేక్షాదర్శితా. తత్రకిమిత్యత్రాహ (అపేక్షితేచేతి) సహప్రధానతయా, అఙ్గతయా, చాపేక్షితత్వ త్యర్థః. అన్యత్సర్వంపూర్వవత్. యద్యపియాదవప్రకాశమతేకర్మవిచారస్యపూర్వవృత్తత్వమనభిమతం. తథాపిసముచ్చయేనాఙ్గతయాచకర్మణోపేక్షితత్వస్యతదుపపాదితత్వాత్తావన్మాత్రముపజీవ్యపార్శ్వస్థేనమతద్వయావలమ్బిచోదయిత్రా పూర్వవృత్తత్వాభిధానముఖేన చోదితమితినసిద్ధాన్తగ్రన్థవిరోధః. సముచ్చయశబ్దస్య ప్రధానతయాన్వయేస్వారస్యా, ద్వక్త్వపరసూత్రోదాహరణా, త్తదనన్తరం సాధ్యద్విత్వస్య, సాధనద్విత్వస్య, చనిరాకరిష్యమాణత్వా, చ్చమతద్వయాన్వయేనచోదితమితిపూర్వాచార్యైర్వ్యాఖ్యాతం. అత్రప్రతివదతి (నైతద్యుక్తమితి) జ్ఞానార్థంకర్మణాంజ్ఞాతవ్యత్వంప్రాగేవప్రతిక్షిప్తం. వేదాన్తసూత్రాణ్యాయిన్యకర్మనిషయాపాతప్రసిద్ధ్యభావేన [illegible] నైరపేక్ష్యవచనాత్, సుకృతదుష్కృతవశాద్వేదాన్తమాత్రబుభుత్సావతఃకర్మజ్ఞానానపేక్షావచనా, చ్చ. అత్రోపాదానాన్తంకర్మణోజ్ఞాతవ్యత్వంనిరాకరిష్యన్సముచ్చయేనాఙ్గభావేన, చద్విధేనోపాదానేసమసముచ్చయాంశముపాదానంప్రథమంనిరాకర్తుంసాధనద్విత్వం,సాధ్యద్విత్వం, చవాక్యద్వయేనప్రతిక్షిపతి (సకలవిశేషేత్యాదినా)యథాబాధమిత్యాదిగ్రన్థోభాస్కరమతేనసిద్ధాన్తిమతేనవాచోద్యపరః. తదానీంపూర్వపక్షీసమస్తనిరసనప్రకారేణకర్మణోపేక్షాంప్రతిక్షిపతీతిభావః కింత్వయాసమసముచ్చయోవివక్షితః-ఉతాఙ్గభావఇతివికల్ప [illegible] ప్రథమంసముచ్చయపక్షంప్రతిక్షిపతీతినిర్వాహ్యం. సకలవిశేషాః-సజాతీయవిజాతీయస్వగతవ్యావృత్త్యన్వయరూపవిశేషాః. తేషాంప్రత్యనీకం. సర్పాద్యాకారాణాంరజ్జుత్వమివతేషాంనివర్తకమితిభావః. చిన్మాత్రమితిమాత్రచాజ్ఞాతృత్వజ్ఞేయత్వవ్యావృత్తిః. యద్వా-సకలవిశేషప్రత్యనీకశబ్దేనవిజాతీయసజాతీయభేదప్రత్యనీకత్వం,చిన్మాత్రమితిమాత్రచాస్వగతభేదశూన్యత్వం,చవివక్షితం. ప్రత్యనీకశబ్దేననిత్యానర్హత్వంవివక్షితం.నహిశుక్తిర్నకలంకదాచిద్రజతత్వసమ్బన్ధః. నిత్యానర్హత్వాదేవహిశుక్తిజ్ఞానస్యరజతత్వనివర్తకత్వం. (బ్రహ్మవిజ్ఞానాదేవావిద్యానివృత్తేరితి) రజ్జుత్వజ్ఞానాదేవహిసర్పత్వనివృత్తిః-నతుకర్మణేతిభావః. ఏవంసాధనద్విత్వంనిరస్తం. కథంసాధనద్విత్వవ్యుదాసః-సాధ్యద్విత్వంహివిద్యుదితిశఙ్కాయాంసాధ్యద్విత్వంవ్యుదస్యతి(అవిద్యానివృత్తిరేవహిమోక్షఇతి) బ్రహ్మణోనిత్యప్రాప్తత్వాత్ప్రతిబన్ధనివృత్తిరేవసాధ్యా. నతత్ప్రాప్తిః. హిశబ్దస్యాయమభిప్రాయః. యాప్రతిబన్ధనివృత్తిఃకర్మసాధ్యత్వేనత్వయోక్తా-సైవజ్ఞానసాధ్యాశ్రుతిస్మృతిసూత్రైరభిహితా *తమేవంవిదిత్వాతిమృత్యుమేతి. *జ్ఞాత్వాదేవంముచ్యతేసర్వపాశైః ॥పాశాన్తరితిహారాన్తరం॥ నిచాయ్యతంమృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యతే. *క్షీయన్తేచాస్యకర్మాణితస్మిన్దృష్టేపరావరే. *ఏవమేవం విదిపాపం కర్మనశ్లిష్యతే. *జ్ఞానాగ్నిస్సర్వకర్మాణిభస్మసాత్కురుతేతథా। *తదధిగమఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశౌ ఇత్యాదిభిః. తస్మాద్వాక్యద్వయేన నసాధ్యసాధనద్విత్వమక్తియుక్తంభవతి. అవిద్యానివృత్తిరేవమోక్షోస్తు - తత్రకింనిమిత్తారపేక్ష్యేత్యత్రాహ (వర్ణాశ్రమేతి) అనేనపదేనపూర్వోక్తం కర్మణోభేదావలమ్బిత్వంవివృతంభవతి. ఆదిశబ్దేన నిషిద్ధాని, ప్రాయశ్చిత్తకర్మాణి, చవివక్ష్యన్తే. అనన్తశబ్దేన వర్ణాదీనాంబాహుళ్యం. వికల్పః- భేదః. (సకలభేదదర్శననివృత్తిరూపాజ్ఞాననివృత్తేరితి) మూలాజ్ఞాన నివృత్తేః ఫలంహిభేదదర్శననివృత్తిః. అతోభేదదర్శననివృత్తిరజ్ఞాన నివృత్త్యన్తర్గతేత్యర్థః. (కథమివసాధనం) నకథంచిదపితియావత్. నహి వచనవిరోధిన్యాయః ప్రభవతీతిన్యాయాచ్ఛ్రుతిసిద్ధం కర్మణోపేక్షితత్వంనబాధ్యమితి శఙ్కాయాముక్తోపపత్తేశ్శ్రుత్యానుకూల్యం దర్శయతి (శ్రుతయశ్చేతి) నకేవలోపపత్తిః. తదనుగ్రాహ్యమప్యస్తీతి చశబ్దస్యభావః. పూర్వం భేదావలమ్బితయావిరోధఉక్తః. అత్రతుఫలానిత్యతయా విరోధశ్చ యుక్త్యన్తరత్వేనదర్శితః. (అనిత్యఫలత్వేనేతి) నిత్యఫలస్యమోక్షస్యకథమనిత్యఫలదం కర్మసాధనమిత్యర్థః. శ్రుతయఇతిబహువచనాదనేకవాక్యానాం ప్రాబల్యంవివక్షితం. దర్శయన్తీత్యనేనాస్ఫుటార్థానాం స్ఫుటార్థానాం. అన్తవదేవాస్యేతి - కర్మసాధ్యత్వేమోక్షస్యానిత్యత్వం- నిత్యత్వేకర్మణస్తత్సాధనత్వంవానస్యాత్. కర్మణోన్తవత్ఫలత్వనియమాదితిభావః. అనేనవాక్యేనకర్మణామనిత్యత్వముక్తం. తద్యథేత్యనేన కర్మఫలస్యక్షయ్యత్వాదనిత్యత్వముక్తం. పూర్వవాక్యమనేకకాలానుష్ఠితసకలకర్మణామన్తవత్త్వజ్ఞాపనార్థం * అస్మిఁల్లోకే [illegible] తేతద్విత్యతేబహూనివర్ష సహస్రా

* బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరం * బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి *తమేవ విదిత్వాతిమృత్యుమేతీత్యాద్యాః. యదపి చేదముక్తం యజ్ఞాదికర్మాపేక్షా విద్యేతి. తత్ వస్తువిరోధాత్, శ్రుత్యక్షరపర్యాలోచనయా, చాన్తఃకరణనైర్మల్యద్వారేణ వివిదిషోత్పత్తావుపయుజ్యతే-నఫలోత్పత్తౌ - వివిదిషన్తీతి శ్రవణాత్. వివిదిషాయాం జాతాయాం జ్ఞానోత్పత్తౌ శమాదీనామేవాన్తరఙ్గోపాయతాం శ్రుతిరేవాహ * శాన్తో దాన్త ఉపరతస్తితిక్షుస్సమాహితో భూత్వాత్మన్యేవాత్మానం పశ్యేదితి॥ తదేవం జన్మాన్తరశతానుష్ఠితానభిసంహితఫలవిశేషకర్మమృదితకషాయస్య వివిదిషోత్పత్తౌ సత్యాం *సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్। ఏకమేవాద్వితీయం *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ *నేహ నానాస్తి కిఞ్చన *అయమాత్మా బ్రహ్మ

[illegible]

వృత్తస్యాంశఫలవిశేషోత్యుక్తం. వివిదిషాసిద్ధ్యర్థమిదానీమప్యనుష్ఠానాయకర్మజ్ఞానాపేక్షేతి వ్యాప్తత్వగ్రంజన్మాన్తరశబ్దః *అనేకజన్మసంసిద్ధ ఇత్యాదివచనాదిదానీమప్యనుష్ఠేయమిత్యాశఙ్కాసహితరాఙ్గశబ్దః. కార్యకల్ప్యం హి కారణం- ఇదానీం వివిదిషోత్పత్త్యదర్శనేన జన్మాన్తరశతానుష్ఠానం కల్పనీయమితి భావః- తేన కల్పనా. మృదితకషాయస్య-నష్టపాపస్య *కషాయపక్తిః కర్మాణి జ్ఞానం తు పరమా గతిః *కషాయే కర్మభిః పక్వే తతో జ్ఞానం ప్రవర్తత ఇతి హి స్మృతిః. ఏవం వివిదిషోత్పత్తౌ సత్యాం జ్ఞానోత్పత్తికరణమాహ (సదేవేతి) సదేవేత్యాదికారణవాక్యం. సత్యం జ్ఞానమితి శోధకవాక్యం. సత్యజ్ఞానాదివాక్యఫలితవ్యావృత్తివిశదీకరణాయ నేహ నానాస్తీత్యాదివాక్యముపాత్తం. అయమాత్మా బ్రహ్మేత్యైక్యవాక్యం. ఉక్తక్రమాదిదర్శితతాత్పర్యతి

తత్త్వమసీత్యాది వాక్యజన్య జ్ఞానాదవిద్యానివర్తతే. వాక్యార్థజ్ఞానోపయోగీనిచ శ్రవణమనననిదిధ్యాసనాని. శ్రవణంనామ వేదాన్తవాక్యాని ఆత్మైకత్వవిద్యాప్రతిపాదకానీతి తత్త్వదర్శిన ఆచార్యాన్న్యాయయుక్తార్థగ్రహణం. ఏవమాచార్యోపదిష్టస్యార్థస్యాస్యాత్మన్యేవమేవయుక్తమితి హేతుతః ప్రతిష్ఠాపనం మననం. ఏతద్విరోధ్యనాదిభేదవాసనానిరసనాయాస్యైవార్థస్యానవరతభావనా నిదిధ్యాసనం. శ్రవణాదిభిర్నిరస్తసమస్తభేదవాసనస్య వాక్యార్థజ్ఞానమవిద్యాంనివర్తయతీత్యేవంరూపస్య శ్రవణస్యావశ్యాపేక్షితమేవ పూర్వవృత్తంవక్తవ్యం. తచ్చ నిత్యానిత్యవస్తువివేకశ్శమదమాదిసాధనసమ్పత్, ఇహాముత్రఫలభోగవిరాగః, ముముక్షుత్వం, చేత్యేతత్సాధనచతుష్టయం- అనేనవినా జిజ్ఞాసానుపపత్తేః. అర్థస్వభావాదేవేద మేవపూర్వవృత్తమితిజ్ఞాయతే. ఏతదుక్తంభవతి - బ్రహ్మస్వరూపాచ్ఛాదికా విద్యామూలమపారమార్థికం భేదదర్శనమేవబన్ధమూలం. బన్ధశ్చాపారమార్థికః. సచ సమూలోపారమార్థికత్వాదేవజ్ఞానేనైవ నివర్త్యతే. నివర్తకంచజ్ఞానంతత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యం. తస్యైతస్యవాక్యజన్యస్య జ్ఞానస్య స్వరూపోత్పత్తౌ కార్యేవాకర్మణోనోపయోగః - వివిదిషాయామేవతుకర్మణాముపయోగః. సచపాపమూలరజస్తమోనిబర్హణద్వారేణ సత్త్వవివృద్ధ్యాభవతీతిమముపయోగమభిప్రేత్య బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తీత్యుక్తమితి.

జ్యోపేతమైక్యవాక్యందర్శయతి (తత్త్వమసీతి) అస్మిన్వాక్యే బ్రహ్మణాజీవవిశేషస్యైక్యం శ్రుతం. శ్రుతమైక్యం సర్వాత్మనామితి జ్ఞాపనార్థమయమాత్మా బ్రహ్మేతి వాక్యం. ఇత్యాదివాక్యంజ్ఞానోత్పత్తౌ కరణం-నకర్మేత్యర్థః. వాక్యజన్యజ్ఞానమవిద్యానివర్తకంచేచ్ఛ్రవణాదిపూర్వకధ్యానవిధివైయర్థ్యమిత్యాశంక్యాహ(వాక్యార్థేతి) దర్శనజ్ఞానాద్యావర్తకః. తేషాంస్వరూపమాహ(శ్రవణంనామేతి) ప్రతిపాదకాని-నిష్పాదనసమర్థాని. వాక్యజన్యజ్ఞానాదితి హ్యుక్తం. ఏతద్విరోధి-ఆత్మైకత్వవిద్యావిరోధి. శ్రవణాదీన్యేవంరూపాణియాని స్యుః-కథమేషాంవాక్యార్థజ్ఞానోపయోగ ఇత్యత ఆహ(శ్రవణాదిభిరితి) వాక్యార్థజ్ఞానోత్పత్తివిరోధినిరసనముపయోగ ఇత్యర్థః. ఇతి-ఉక్తహేతోః-జ్ఞానకర్మసముచ్చయో జ్ఞానస్వభావానుపపత్తిహేతుభ్య ఇత్యర్థః. ఏవంరూపస్య బన్ధనివృత్తౌ కర్మనిరపేక్షవాక్యార్థజ్ఞానోపక్రమభూతస్య- నతు ప్రాసఙ్గికార్థస్య. అవశ్యాపేక్షితం-నియమేనాపేక్షితం. అపేక్షితంచ కిమిత్యత ఆహ(తచ్చేతి) కుత ఏతదపేక్షితమిత్యత్రాహ (అనేనవినేతి) జిజ్ఞాసానుపపత్తేః-విచారానుపపత్తేః. అనుపపత్తిముపపాదయతి (అర్థస్వభావాదితి) కిమర్థస్వభావః. ఇత్థం-నిత్యానిత్యవస్తువివేకాదనిత్యసాంసారికఫలభోగవిరాగో, నిత్యపురుషార్థేచ్ఛా, చస్యాత్-తతః శ్రవణాదౌ ప్రవృత్తిః. మనోవధానహేతుతయాతదుపయోగినీ శమాదిసమ్పత్తిరితి. (అర్థస్వభావాదేవ) పూర్వప్రకృతాదేవేత్యేవకారాభిప్రాయః. జ్ఞానస్యైవోపాయత్వం, కర్మణోనపేక్షితత్వం, చార్థస్వభావాత్పూర్వముక్తం. యద్వా (అనేనవినాజిజ్ఞాసానుపపత్తేరితి) శమాద్యర్థస్వభావాదిత్యర్థః. శమాదిపూర్వవృత్తమస్తు. కర్మచపూర్వవృత్తం స్యాదిత్యత ఆహ(అర్థస్వభావాదేవేతి) యేనార్థస్వభావేనశమాదేః పూర్వవృత్తత్వం. తేనైవార్థస్వభావేనాన్యస్య పూర్వవృత్తత్వనిషేధ ఇతి ప్రథమస్యైవకారస్యభావః. పూర్వవృత్తాన్తరస్యావ్యావృత్త్యర్థం ద్వితీయ ఏవకారః. అత్రార్థస్వభావశబ్దేనశమాద్యర్థస్వభావ ఉక్తః. జ్ఞానార్థస్వభావః కర్మార్థస్వభావశ్చాభిప్రేతః. జ్ఞానస్యకర్మనిరపేక్షోపాయత్వస్వాభావ్యాత్, కర్మణోభేదావలమ్బిత్వేనవిరుద్ధస్వభావత్వాత్. శమాదేర్నివృత్తిరూపత్వేన ప్రవృత్తిరూపకర్మవిరోధస్వభావత్వాచ్చ సాధనచతుష్టయస్యైవపూర్వవృత్తం-నత్వన్యదిత్యుక్తంభవతి.(ఇదమేవపూర్వవృత్తమితిజ్ఞాయత ఇతి) ఇదంనామవశ్యా... వయోగాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరౌ. ఇదంశబ్దోహిసాధనచతుష్టయపూర్వవృత్తత్వపరః. ఏవకారఃకర్మవ్యుదాసపరః. శమాద్యర్థస్వభావాదయోగవ్యవచ్ఛేదః. తస్మాత్ జ్ఞానకర్మణోరర్థస్వభావాచ్చాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదః. సకలవిశేషప్రత్యనీకం బ్రహ్మచేత్కథం సంసారప్రవృత్తిః. కథంవాక్యార్థజ్ఞానాదేవావిద్యానివృత్తిః. అన్తఃకరణస్య కేనవామాలిన్యం. కథంకర్మణానైర్మల్యం. తేచాయోగాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదహేతుభూతా అర్థస్వభావాః కిమితి శఙ్కాయాముక్తార్థం సఙ్క్షేపతో దర్శయన్ శఙ్కాః పరిహరతి (ఏతదుక్తమితి) బ్రహ్మస్వరూపాచ్ఛాదికేత్యనేన సకలవిశేషప్రత్యనీకత్వేపి స్వరూపతిరోధానాద్భేదదర్శనం సమ్భవతీత్యుక్తం. భేదః- జ్ఞాతృజ్ఞేయాదిః. అపారమార్థికంభేదదర్శనమేవబన్ధమూలం- నకర్మేత్యర్థః. కర్మాపి ప్రాచీనమవిద్యామూలకమితి భావః. యద్వా-అపారమార్థికంభేదదర్శనమేవ-నసత్యభూతం కించిదపీతి భావః-తథా సతి హి కర్మాపేక్షా. బన్ధః-జన్మజరామరణాదిః (బన్ధశ్చాపారమార్థిక ఇతి) అవిద్యామూలాపారమార్థికభేదదర్శనకార్యత్వాదితి భావః. తతః కిం కర్మనైరపేక్ష్యస్యేత్యత్రాహ (సచేతి) (అపారమార్థికత్వాదేవేతి) పూర్వోక్తాదేవాపారమార్థ్యాత్కర్మనైరపేక్ష్యసిద్ధిరిత్యేవకారాభిప్రాయః. (జ్ఞానేనైవ) నకర్మణేత్యర్థః. నహ్యపరమార్థసర్పనివృత్తిరజ్జుజ్ఞానేనవినా వైదికోపాసనకర్మాపేక్షా. ఏవంసమసముచ్చయః ప్రత్యుక్తః. జ్ఞానం ప్రత్యపికర్మణోనసాధనత్వమిత్యాహ (నివర్తకంచేతి) నివర్తకబోధః ప్రమాణజన్య ఇతి యావత్. ప్రమాణజన్యశుక్తిజ్ఞానంహి రజతనివర్తకం. అత్ర శమాదేరితికర్తవ్యతాత్వేన కర్మణ ఇతికర్తవ్యతాత్వమపివిరోధాన్నేత్యభిప్రేతం. తతః కిమిత్యత్రాహ (తస్యేతి) తస్య-కర్మనిరపేక్షస్య. (ఏతస్య) అద్వైతవిషయస్య ఏతదేతచ్ఛబ్దయోః ప్రస్తుతవాచిత్వావిశేషేపి ... విశేషణవిశిష్టపరామర్శిత్వంచ ప్రచితం. అద్వైతవిషయత్వే హేతుమాహ(వాక్యజన్యస్యేతి) తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యత్వాదద్వైతవిషయత్వమిత్యర్థః (కార్యే) మోక్షే. తర్హి క్వ కర్మణాముపయోగ ఇత్యత్రాహ (వివిదిషాయామితి) తుశబ్దేన కరణేతికర్తవ్యతాత్వవ్యుదాసః. ఉపయోగః కథమిత్యత్రాహ (సచేతి) పాపమూలేత్యాదినా అన్తఃకరణనైర్మల్యద్వారేణేతి పూర్వోక్తం వివృతంభవతి. రజస్తమోనిబర్హణాదికంనాస్మిన్వాక్యే శ్రుతమిత్యత్రాహ (ఇతీమమితి) అభిప్రేత్యేతిశబ్దేన శబ్ద

అతః కర్మజ్ఞానస్యానుపయోగాదుక్తమేవ సాధనచతుష్టయం పూర్వవృత్తమితి వక్తవ్యమ్. ॥ అత్రోచ్యతే- యదుక్తమవిద్యానివృత్తిరేవ మోక్షః- సా చ బ్రహ్మవిజ్ఞానాదేవ భవతీతి తదభ్యుపగమ్యతే. అవిద్యానివృత్తయే వేదాన్తవాక్యైర్విధిత్సితం జ్ఞానం కిం రూపమితి వివేచనీయమ్- కిం వాక్యాద్వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రమ్- ఉత తన్మూలముపాసనాత్మకం జ్ఞానమితి. న తావద్వాక్యజన్యం జ్ఞానమ్. తస్య విధానమన్తరేణాపి వాక్యాదేవ సిద్ధేః, తావన్మాత్రేణావిద్యానివృత్త్యనుపలబ్ధేశ్చ. న చ వాచ్యం భేదవాసనాయామనిరస్తాయాం వాక్యమవిద్యానివర్తకం జ్ఞానం న జనయతి- జాతేऽపి సర్వస్య సహసైవ భేదజ్ఞానానివృత్తిర్న దోషాయ- చన్ద్రైకత్వజ్ఞానే జాతేऽపి ద్విచన్ద్రజ్ఞానానివృత్తివత్. అనివృత్తమపి ఛిన్నమూలత్వేన

పరిహారః. ఇతి స్థితౌ. వస్తునిరోధాదిలిఙ్గవత్త్వాత్స్వీకరణాత్ [illegible] హేతుభ్య ఇత్యర్థః. ఇదమ్- ఉపయోగమ్. [illegible] నివర్తనరూపం పరమ్పర [illegible] వివిదిష [illegible] ప్రకృతముపసంహరతి (అతః కర్మజ్ఞానస్యేతి) అతః- హానార్థముపాదానార్థం, చ కర్మజ్ఞానస్యానపేక్షితత్వాదిత్యర్థః. [illegible] ॥ విరోధాదప్రమాణత్వాచ్చిత్తశుద్ధ్యుపయోజనాత్ । జ్ఞానమాత్రస్య హేతుత్వశ్రుతేస్సామర్థ్యతోऽపి చ । [illegible] సముచ్చయః । శ్రవణాదిక్రమోక్తిశ్చ [illegible] ॥ విరోధాదితి కర్మణామనిత్యఫలతయా, భేదవాసనాజనకతయా, [illegible] సాపేక్షత్వ ఇతి జ్ఞానస్య [illegible] నిరపేక్షత్వరూపం [illegible] ॥ సిద్ధాన్తమారభతే (అత్రోచ్యత ఇతి) [illegible] పూర్వపక్షోక్తస్య [illegible] నిరుద్ధాంశమభ్యుపగమ్య ప్రతివదతి (యదుక్తమితి) అవిద్యానివృత్తి [illegible] సాధ్యసాధనద్విత్వనిరాసోऽనుపపన్న ఇత్యర్థః. [illegible] తస్య ॥ తదేవం విదిత్వాతిమృత్యుమేతీత్యాదిషు జ్ఞానసాధ్య [illegible] స్వరూపసిద్ధా [illegible] సాధ్యాన్తరం సాధనాన్తరం చ వ్యావర్త్యతే. యద్వా [illegible] సాధ్యత్వాభావాత్ [illegible] నివృత్తిరేవ సాధ్యా. [illegible] సాక్షాత్కారరూపం జ్ఞానం [illegible] స్వరూపరూపగుణవిభవాదికం సర్వం సాక్షాత్కరోతి. యథా నేత్రాభఙ్గే జలం [illegible] యమేవ గచ్ఛతి [illegible] యథా [illegible] సాధ్యే- నతత్త్వేన [illegible] యద్వా- భావాన్తరస్య [illegible] భావత్వాదవిద్యానివృత్తిరేవ బ్రహ్మప్రాప్తిరిత్యర్థః. సాధ్యసాధనద్విత్వనిరాసోऽప్యవేతవ్యాదిప్రతిప [illegible] ఇత్యత్రాహ (అవిద్యేతి) సాధనస్వరూపవిశేషవిప్రతిపత్తిరిత్యర్థః. (కిం రూపమ్) [illegible] జ్ఞానమ్- ఉత [illegible] జ్ఞానమిత్యర్థః. కిం రూపమిత్యస్య ప్రపఞ్చః (కిమితి) కిం వాక్యాద్వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రమ్ [illegible] ప్రతిషేధః [illegible] యతే- స్వరూప [illegible] తుపాస్యాదిత్యత్ర ప్రత్యాహ (న తావదితి) [illegible] యతే- [illegible] త్రాహ (తస్యేతి) (విధానమన్తరేణాపీతి) ప్రమాణజ్ఞానం వస్తుతన్త్రమ్- న పురుషతన్త్రమ్- [illegible] పురుషతన్త్రత్వాభావాన్న విధేయత్వమిత్యర్థః [illegible] (వాక్యాదేవ) బ్రహ్మస్వరూపపరవాక్యాదేవ [illegible] సముచ్చయవిధానమ్. తత్ప్రాపణే పురుషస్య [illegible] రాగాదేః [illegible] కర్మవిధాయకస్య [illegible] ఇతి ॥ ప్రజ్ఞాం కుర్వీతేత్యాదివిధిర్నిరర్థకః [illegible] యస్య [illegible] శోధకత్వమ్- [illegible] నివర్తకజ్ఞానస్యైవ జన్యత్వాన్నివర్తకజ్ఞానస్య [illegible] తేనానన్యత్వాద్ [illegible] సాక్షాత్కారరూపత్వ [illegible] యత్వపరాణాం ॥ యావన్నవిమోక్ష్యేऽథ సమ్పత్స్య ఇత్యాదీనాం [illegible] దినీనాం [illegible] పరాణాం చానేకశ్రుతీనాం నైరర్థక్యం ప్రసజ్యేత [illegible] నాపీత్యుక్తమ్. అథ ప్రత్యక్షవిరోధం దర్శయతి (తావన్మాత్రేణేతి) [illegible] తావన్మాత్రేణేత్యుక్తమ్. [illegible] విరోధప్రత్యక్ష [illegible] రూపమిదం దూషణద్వయం వదతా భగవతా చాపవక్ష్యమాణ [illegible] జ్ఞానమాత్రస్య మోక్షసాధనత్వం నిరస్తమ్ ॥ యథా బుద్ధేష్వేమప్రాపణం తద్వాక్యైర్నిష్ప్రతిషిద్ధం బుద్ధ్యేదే [illegible] ప్రాపణమిత్యాదౌ [illegible] పూర్వోదాహృతానేకశ్రుతివిరోధో ద్రష్టవ్యః. విప్రతిషేధః [illegible] ప్రతిషేధః- న తు ప్రకరణసముచ్చయ [illegible] విరోధః. [illegible] విరోధః ప్రబలతరః- యదసాంస్యాద [illegible] న్యాయాదిత్యభిప్రాయేణ విప్రతిషిద్ధమిత్యుక్తమ్. యద్యప్యద్వైతరస్య [illegible] ప్రతివచనం ద్వేధా కృతమ్. తదనుభాష్యం దూషయతి (న చ వాచ్యమితి) వాక్యం జ్ఞానోత్పత్తిమిదానీం న జనయతీతి కశ్చిన్నిర్వాహః- తత్రాహ (జాతేऽపీతి) ఇదానీం జ్ఞానోత్పత్తిర్న భవతీత్యుచ్యత ఇతి చేత్తత్పరిహారాయాహ (అవిద్యానివర్తకమితి) పశ్చాదపి వాక్యాదేవావిద్యానివర్తకజ్ఞానోత్పత్తిశ్చేదిదానీమపి జనయత్విత్యత్రాహ (భేదవాసనాయామితి) ప్రతిబన్ధకాభావస్య సామగ్ర్యన్తర్భూతేః అత స్సామగ్రీవైకల్యాద్జ్ఞానమనుత్పన్నమ్. ధ్యానాదివిధయః ప్రతిబన్ధనిరాసోపయికా ఇతి భావః. అనేన శాస్త్రప్రత్యక్షవిరోధౌ పరిహృతౌ భవతః. సనకాదీనాం జ్ఞానాధికత్వేన శ్రుతిస్మృతిప్రసిద్ధానామపి జ్ఞానానుదయోऽనుపపన్న ఇతి శఙ్కాయాం నిర్వాహాన్తరమాహ (జాతేऽపీతి) అవిద్యాయా ఏకత్వాత్, ప్రపఞ్చప్రతిభాసస్యైకస్య బ్రహ్మణస్స్వప్నగోపత్వాచ్చ సర్వస్యేత్యుక్తమ్. (న దోషాయ) అనివర్తకత్వం దోషాయ న భవతి. జ్ఞానోదయేऽపి భ్రమానివృత్తౌ దృష్టాన్తం దర్శయతి (చన్ద్రైకత్వ ఇతి) అనివృత్తం చేద్భేదదర్శనం బన్ధకం స్యాదిత్యత ఆహ (అనివృత్తమపీతి) (ఛిన్నమూలత్వేన) ఛిన్నావిద్యాఖ్యమూలత్వేన అకార్యకరమ్. యథా దగ్ధః పటః పూర్వసన్నివేశసప్రతీయమానోऽప్యాచ్ఛాదనాదికార్యాయోగ్యః క్రమేణ వినశ్యేత్. యథా కులాలచక్రమితం చక్రం

నబన్ధాయభవతీతి. సత్యాం సామగ్ర్యాం జ్ఞానానుత్పత్త్యనుపపత్తేః. సత్యామపి విపరీతవాసనాయామాప్తోపదేశలిఙ్గాదిభిర్బాధకజ్ఞానోత్పత్తిదర్శనాత్. సత్యపి వాక్యార్థజ్ఞానే అనాదివాసనయా మాత్రయా భేదజ్ఞానమనువర్తత ఇతి భవతా న శక్యతే వక్తుం. భేదజ్ఞానసామగ్ర్యా అపి వాసనాయా మిథ్యారూపత్వేన జ్ఞానోత్పత్త్యైవ నివృత్తత్వాత్. జ్ఞానోత్పత్తావపి మిథ్యారూపాయాస్తస్యా అనివృత్తౌ నివర్తకాన్తరాభావాత్ కదాచిదపి నాస్యా వాసనాయా నివృత్తిః. వాసనాకార్యం భేదజ్ఞానం ఛిన్నమూలమపి చానువర్తత ఇతి బాలిశభాషితం. ద్విచన్ద్రజ్ఞానాదౌ తు బాధకసన్నిధావపి మిథ్యాజ్ఞానహేతోః పరమార్థతిమిరాదిదోషస్య జ్ఞానబాధ్యత్వాభావేనావినష్టత్వాత్ మిథ్యాజ్ఞానానువృత్తిరవిరుద్ధా. ప్రబలప్రమాణబాధితత్వేన భయాదికార్యం తు నానువర్తతే. అపిచ భేదవాసనానిరసనద్వారేణ జ్ఞానోత్పత్తిమభ్యుపగచ్ఛతాం కదాచిదపి జ్ఞానోత్పత్తిర్న సేత్స్యతి. భేదవాసనాయా అనాదికాలోపచితత్వేనాపరిమితత్వాత్ తద్విరోధిభావనాయాశ్చాల్పత్వాదనయా తన్నిరసనానుపపత్తేః.

భ్రామయిత్వా వ్యాపారోపరమేఽపి పూర్వవేగవశాత్ [illegible] స్వయమేవ భ్రమణ [illegible] మితి. అత్ర [illegible] నాన్వయః. ప్రథమం జ్ఞానానుత్పత్తిం దూషయతి (సత్యామితి) [illegible] వాక్యశ్రవణసామగ్రీ. [illegible] వాసనా [illegible] చేత్తత్రాహ (సత్యామపీతి) విపరీతవాసనానివర్తకోత్పత్తిః [illegible] ఆదిశబ్దాదిన్ద్రియం గృహ్యతే. యథా [illegible] సనోత్పద్యతే. తస్మిన్ [illegible] దీపితే [illegible]. యథా [illegible] చిరం భ్రమితా [illegible] ఆప్తోపదేశాజ్జ్ఞానాని. యథా చ [illegible] జ్ఞానం జాయతే. యథా [illegible] ఉపగమనానన్తరమిన్ద్రియవ్యాపారేణ [illegible] జ్ఞానం [illegible] జాయతే. [illegible] ఆప్తోపదేశ [illegible] లిఙ్గాదిభిర్బాధకజ్ఞానోత్పత్తిదర్శనాదిత్యుక్తం. వేదాన్తవాక్యం హి దార్ష్టాన్తికం. [illegible] ఆప్తోపదేశస్య [illegible]. [illegible] (సత్యపీతి) (మాత్రయా) [illegible] (భవతా) [illegible] మిథ్యాత్వవాదినేత్యర్థః. [illegible] (భేదేతి) వాసనా [illegible] మిథ్యాత్వావిశేషాత్ [illegible] అపి జ్ఞానేన నివృత్తత్వమవశ్యం [illegible] యణీయమితి భావః. [illegible] జ్ఞానోత్పత్తావపి వాసనా [illegible] భేదదర్శనం భవతీతి [illegible] యం [illegible] ప్రథమం పరిహరతి (జ్ఞానోత్పత్తావపీతి) [illegible] మిథ్యాత్వావిశేషాత్ [illegible] జ్ఞానస్యైవ నివర్తకత్వాత్. నో చేన్నివర్తకాన్తరమపి జ్ఞానత్వావిశేషాన్న నివర్తకమిత్యర్థః. స్వయమేవ వాసనా [illegible] స్వయమేవ [illegible] బాధకజ్ఞానం [illegible] వాసనాయా [illegible] సత్యత్వప్రసఙ్గాత్. స్వయమేవ [illegible] ఫలోపహితస్య కారణనాశాదినాశ్యత్వే [illegible] అపి సత్యత్వప్రసఙ్గో వర్జనీయ ఏవ. [illegible] స్వప్నార్థోత్పత్త్యాదివద్వాసనాయా మిథ్యాత్వేఽప్యుత్పత్తిస్థితీ అపి మిథ్యాభూతే ఇతి [illegible] మిథ్యాభూతః. అతో [illegible] నివృత్తిర్న స్యాత్. [illegible] ద్వితీయాంశం [illegible] పరిహరతి (వాసనేతి) (ఛిన్నమూలం) ఛిన్నవాసనాఖ్యమూలం (బాలిశభాషితం) [illegible] ఇత్యర్థః. యద్యకారణం భేదదర్శనం భవతి. [illegible] కారణనాశే [illegible] స్యాత్. [illegible] నవినా అవిద్యాపి కార్యకరీ స్యాదితి భావః. నను [illegible] బాధకజ్ఞానే [illegible] ద్విత్వాదినివృత్తిరిత్యత్రాహ (ద్విచన్ద్రేతి) [illegible] (బాధకసన్నిధావపి) [illegible] తిమిరాదిదోషస్య [illegible] జ్ఞానాబాధ్యత్వాదితి భావః. [illegible] ఉపగన్తవ్యం. అన్యథా ఆప్తోపదేశాన [illegible] ద్విత్వాదివ్యవహారోచ్ఛేదప్రసఙ్గాత్. అతో దోషస్యావిద్యారూపత్వాద్ద్విచన్ద్రభ్రమస్య [illegible] బాధ్యస్య [illegible] కారణ [illegible] తం భవతి. పరమతే తు దూషణం [illegible]. [illegible] (ప్రబలేతి) [illegible] భయాదికార్యనివృత్తిఃఫలత్వేనోక్తా. [illegible] ద్విచన్ద్రజ్ఞానే [illegible] కారణత్వ [illegible] నివృత్తిః [illegible] భ్రమహేతోః ప్రాబల్యాద్భ్రమస్తు [illegible] ప్రబలప్రమాణే [illegible] (నానువర్తత ఇతి) ప్రతిభాసేఽపి [illegible] సత్యత్వాభావనిశ్చయద్వారా భయాదినివృత్తిహేతురాప్తోపదేశాదిరిత్యర్థః. యద్వా-యథా [illegible] సర్పోపరోక్ష్యప్రవృత్తిద్వారా భయాదినివృత్తిహేతురిత్యర్థః. [illegible] జ్ఞానానుత్పత్తిప్రసఙ్గేన [illegible] దూషయతి (అపిచేతి) నాయం సర్పో రజ్జురితివదదృష్టద్వారా హి భేదనిరాసః. అదృష్టముఖేన చేద్భేదసత్యత్వప్రసఙ్గాత్. అతో భూయస్యా భేదవాసనాయా అల్పీయస్యాఽద్వైతవాసనయా నిరాసోఽనుపపన్న ఇత్యర్థః. నన్వదృష్టద్వారా నివర్త్యత్వే నివర్త్యస్య సత్యత్వం నానిష్టం- ధ్యాననివర్త్యసర్వవ్యవహారదశాయాం వాసనాయాః సత్యత్వాభ్యుపగమాత్. ఉత్పన్నే తు జ్ఞానే తదుత్పత్తిస్థితివినాశాస్సబాధితాస్స్యురితి. నైవం. ధ్యాననివర్త్యసర్వస్యానిత్యత్వమేవ- న కదాచిదపి బాధ్యత్వం సిద్ధమితి తద్వదేవాదృష్టనివర్త్యవాసనాయా అపి వాస్తవసత్యత్వప్రసఙ్గాత్. నచైక్యభావనారూపం నిదిధ్యాసనం ప్రతిబన్ధనివర్తకం చేదుక్తదోషస్స్యాత్- తత్తు న ప్రతిబన్ధనివృత్త్యై. కిన్తు వాక్యార్థజ్ఞానోదయసహకారీతి. నైవం- స్మృతిరూపస్య నిదిధ్యాసనస్యానుభవసాపేక్షతయా తస్య వాక్యార్థజ్ఞానజననసహకారిత్వాయోగాత్. నను యద్యపి పరోక్షానుభవస్య ధ్యానమనుపకారకం. తథాపి నిదిధ్యాసనసహాకృతం వాక్యమపరోక్షధీహేతుస్స్యాత్. నైవం- నిది

అతో వాక్యార్థజ్ఞానాదన్య దేవధ్యానోపాసనాదిశబ్దవాచ్యం జ్ఞానం వేదాన్తవాక్యైర్విధిత్సితం. తథాచ శ్రుతయః. *విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాంకుర్వీత *అనువిద్యవిజానాతి *ఓమిత్యేవాత్మానంధ్యాయథ *నిచాయ్యతంమృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యతే* ఆత్మానమేవలోకముపాసీత *ఆత్మావా అరే ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యోమన్తవ్యోనిదిధ్యాసితవ్యః *సోఽన్వేష్టవ్యస్సవిజిజ్ఞాసితవ్య ఇత్యేవమాద్యాః॥ అత్ర నిదిధ్యాసితవ్యఇత్యాదినైకార్థ్యాత్ అనువిద్యవిజానాతి విజ్ఞాయప్రజ్ఞాంకుర్వీతేత్యేవమాదిభిర్వాక్యార్థజ్ఞానస్యధ్యానోపకారకత్వాదనువిద్యవిజ్ఞాయేత్యనూద్య ప్రజ్ఞాంకుర్వీతవిజానాతీతిధ్యానంవిధీయతే. శ్రోతవ్య ఇతిచానువాదః-స్వాధ్యాయస్యార్థపరత్వేనాధీతవేదస్పురుషస్ప్రయోజనవదర్థావబోధిత్వదర్శనాత్తన్నిర్ణయాయస్వయమేవశ్రవణే ప్రవర్తతఇతిశ్రవణస్య ప్రాప్తత్వాత్. శ్రవణప్రతిష్ఠార్థత్వాన్మననస్యమన్తవ్యఇతిచానువాదః. తస్మాద్ధ్యానమేవవిధీయతే. వక్ష్యతిచ *ఆవృత్తిర

ధ్యానసహకృతత్వేఽపి స్వాతన్త్ర్యాదేవాపరోక్షధీహేతుత్వాయోగాత్ జ్యోతిష్టోమవాక్యవత్. ఏవం శాస్త్రప్రత్యక్షవిరోధాత్, తదవిరోధనిర్వాహానుపపత్త్యా చ వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రస్య నివర్తకత్వాసమ్భవాత్పారిశేష్యాద్వాక్యార్థజ్ఞానాదన్యదేవ ముక్త్యుపాయజ్ఞానం విధిత్సితమిత్యాహ (అత ఇతి) న కేవలం పారిశేష్యం. శ్రుత్యనుగ్రాహ్యశ్రుతయశ్చ సన్తీత్యాహ (తథా చేతి) విజ్ఞాయేత్యాదివాక్యద్వయే జ్ఞానసామాన్యశబ్దః. వాక్యద్వయోపాదానం చోపసర్గభేదేఽపి విధిప్రత్యయాన్తత్వతన్త్రాహిత్యయోః స్వార్థభేదేనాస్తీతి జ్ఞాపనార్థం. ధ్యాయతేతి విశేషశబ్దః. నిచాయ్యేతి ధ్యానస్య ప్రత్యక్షసమానాకారతా దర్శితా. *చాయ్య దర్శన ఇతి హి ధాతుః. ఉపాసీతేత్యనేన జ్ఞానస్యోపాసనశబ్దవాచ్యత్వం సిద్ధం. అన్వేష్టవ్య ఇతి మననపరస్య శ్రవణోక్తిః. నిదిధ్యాసితవ్యః విజిజ్ఞాసితవ్య ఇత్యుపాదానేన సన్నన్తత్వేఽపి స్మరణజ్ఞానపరం వాక్యమితి దర్శితం. సన్నన్తపదద్వయస్యోపాదానం సామాన్యవిశేషశబ్దత్వాత్. (ఇత్యేవమాద్యా ఇతి) ఇతి శబ్ద ఉపాత్తశ్రుతివాక్యస్వరూపమాత్రపరః. ఏవం శబ్దస్సన్నన్తత్వవిధిప్రత్యయాన్తత్వతన్త్రాహిత్యోపసర్గభేదాదిప్రకారపరః. ఉదాహృతవాక్యేషు జ్ఞానసామాన్యవాచిపదానాం విశేషాకాఙ్క్షాయాం వాక్యార్థజ్ఞానస్వరూపో విశేషః పర్యవసానభూమిః స్యాదితి శఙ్కానివృత్త్యర్థమాహ (అత్రేతి) అత్ర - ఉపాత్తేషు వాక్యేషు. ఇత్యేవమాదిభిర్ధ్యానం విధీయత ఇత్యన్వయః (నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యాదినేతి) ఆదిశబ్దేన సకారరహితజ్ఞానవిశేషవాచివాక్యాన్తరం వివక్షితం. ఐకార్థ్యం చ సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయాత్. సహ్యానుక్తాకాఙ్క్షితస్వీకారఫలః. తత్ర *భగో వామస్త్రివర్ణాదితి న్యాయాత్ సామాన్యవాచిశబ్దానాం విశేషపర్యవసానం. *అనువిద్య విజానాతి *విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీతేత్యత్ర కేన పదేన వాక్యార్థజ్ఞానమనూద్యతే. కేన వా ధ్యానం విధీయత ఇత్యపేక్షాయామాహ (అనువిద్యవిజ్ఞాయేత్యనూద్యేతి) అనువాదః కిమర్థ ఇత్యత్రాహ (ధ్యానోపకారకత్వాదితి) ప్రజ్ఞాం కుర్వీత విజానాతీతి వాక్యద్వయోపాదానస్య పూర్వోక్తమేవ ఫలం. ఏవం స్మృతిష్వపి సామాన్యశబ్దస్య విశేషపర్యవసానత్వం దృష్టం-*నిషిద్ధభక్షణం జైహ్మ్యముత్కర్షే చ వచోఽనృతం. రజస్వలాముఖాస్వాదస్సురాపానసమాని తు ॥ ఇత్యత్ర నిషిద్ధసామాన్యస్య భక్షణసామాన్యం పాతిత్యహేతురవగతం. *ఛత్త్రాకం విడ్వరాహం చ లశునం గ్రామకుక్కుటం । పలాణ్డుం గృఞ్జనం చైవ మత్యా జగ్ధ్వా పతేద్ద్విజ ఇత్యత్ర నిషిద్ధవిశేషస్య భక్షణవిశేషః పాతిత్యహేతుర్దృష్టః. అత్ర పూర్వగ్రన్థస్య తదుత్తరగ్రన్థార్థపర్యవసానమితి. భవతు సామాన్యశబ్దో విశేషపర్యవసాయీ. అత్ర తు జ్ఞానసామాన్యవాచిశబ్దః శ్రోతవ్య ఇతి శ్రవణరూపజ్ఞానవిశేషపర్యవసన్నిత్యత్రాహ (శ్రోతవ్య ఇతి చేతి) చశ్శఙ్కానివృత్త్యై. సముచ్చయే వా. విజ్ఞాయానువిద్యేతివదయం చానువాద ఇత్యర్థః. తదుక్తం ప్రపఞ్చోపపాదయతి (స్వాధ్యాయస్యేతి) ఆపాతప్రతీత్యా స్వతః ప్రాప్తిశ్శ్రవణస్య స్యాత్. మననస్య తాదృశహేత్వభావాత్ తత్ర పర్యవసానమస్త్విత్యత్రాహ (శ్రవణప్రతిష్ఠార్థత్వాదితి) చః పూర్వవత్. (తస్మాద్ధ్యానమేవేతి) న తు వాక్యార్థజ్ఞానమిత్యర్థః. నను శ్రోతవ్య ఇతి పుస్తకనిరపేక్షగురూపదేశాద్వ్యావృత్త్యర్థో విధిః కిం న స్యాత్. నైవం. వేదాన్తవాక్యానామపి పుస్తకనిరపేక్షగురుముఖాదానస్య స్వాధ్యాయనవిధిసిద్ధత్వాత్, బ్రహ్మమీమాంసాయాం విలేఖనపఠనాదేః ప్రతిషిద్ధత్వాత్, గురూపసత్తౌ శ్రవణశబ్దస్య ముఖ్యార్థత్వాభావాత్, తస్యాశ్చ అత్ర విహితత్వేఽపి *గురుమేవాభిగచ్ఛేదితి వాక్యాన్తరసిద్ధత్వాచ్చ. నను న్యాయోపేతవాక్యమాత్రాన్నవగమ్యతే ఉపదేశసమ్యగర్థనిశ్చయః శ్రవణం. శ్రోతవ్య ఇతి విధేయమితి చేన్న - మననపూర్వభావితయాస్య శ్రవణస్య న్యాయానుగృహీతవాక్యజన్యజ్ఞానరూపత్వావగమాచ్ఛబ్దస్వారస్యాచ్చ. సదమన్తవ్య ఇ[illegible]త్యమననసంశీలనరూపమననవిధిరితి వాచ్యం - శ్రవణశబ్దస్య న్యాయోపేతవాక్యజజ్ఞానజనమన్తవ్యశబ్దస్య తత్ప్రతిష్ఠాపనే ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్తస్య చాపవాదాభావాత్, ఉభయోరప్రాప్తార్థద్వయవిధాయిత్వే వాక్యభేదప్రసఙ్గాత్, సతి గత్యన్తరే విశిష్టవిధానాశ్రయణస్యాన్యాయ్యత్వాచ్చ. విధిప్రత్యయపదావగతేష్వర్థేష్వకర్తవ్యత్వగ్రహణే [illegible]యతదితరేషు స్వతోఽనువాదమపేక్ష్య ణః ప్రాప్తబాధాద్వివక్షితతాత్పర్యం భజతే. అతస్త్వనువాదసమ్భవాన్న విశిష్టవిషయత్వకల్పనం యుక్తం. తస్మాదనువాదః. అనేన శ్రవణశబ్దస్యాయాదమితి శ్రుతనిర్వాహేఽపి అత్ర ద్రష్టవ్యశబ్దఉపాదానోపేయదశాసాధారణత్వాదుపరినియామకస్ఫుటార్థవాక్యాన్తరేణ సహ వ్యాఖ్యాస్యత ఇతి నను నసాధారణత్వం ద్రష్టవ్య ఇతి - తస్మాత్ దర్శనస్య విధేయత్వప్రతీతేః - ఫలస్య చావిధేయత్వాత్. ఉచ్యతే. నిదిధ్యాసనవద్దర్శనస్య విధానే వాక్యభేదప్రసఙ్గాత్, సన్నిహితానువాదశ్రవణమననసాహచర్యాచ్చ విధిత్వనిశ్చయప్రతిబన్ధాదుపాయస్య దర్శనరూపత్వవిషయప్రమాణాదర్శనే విశిష్టవిధిత్వాశ్రయణాయోగాత్. *మనసైవైతాన్ కామాన్ పశ్యన్ రమతే య ఏతే బ్రహ్మలోకే పరాత్పరం పురిశయం పురుషమీక్షత ఇత్యాదిభిః ఫలదశాయాం దర్శనస్య ప్రమాణాన్తరాచ్చ. శ్రోతవ్య ఇతివత్ తద్వ్యాజ్యమనాదృత్య ఫలసమర్పకత్వం ద్రష్టవ్యశబ్దస్య శక్యం వక్తుమిత్యుపరిష్టాద్వ్యక్తీభవిష్యత్వం. అతో పాసనస్య విధిత్సితత్వద్రఢిమ్నే సూత్రకారోక్తిం దర్శయతి (వక్ష్యతి చేతి) తాదృశసూత్రాన్నమ్యవఖ్యదాసాయసూత్రముపాదత్తే (ఆవృత్తిరితి) ఉపాస

సకృదుపదేశాదితి. తదిదముపవర్గోపాయతయా విధిత్సితం వేదనముపాసనమిత్యవగమ్యతే. విద్యుపాస్త్యో ర్వ్యతికరేణోపక్రమోపసంహార దర్శనాత్. *మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యత్ర *భాతి చ తపతి చ కీర్త్యా యశసా బ్రహ్మవర్చసేనయ ఏవం వేద* న స వేద అకృత్స్నో హ్యేష ఆత్మేత్యేవోపాసీత *యస్తద్వేద యత్స వేద స మయైతదుక్త ఇత్యత్ర *అనుమ ఏతాం భగవో దేవతాం శాధి యాం దేవతాముపాస్సే ఇతి॥ ధ్యానం చ తైలధారావదవిచ్ఛిన్నస్మృతి సంతానరూపం.*ధ్రువా స్మృతిః। స్మృతిలమ్భే సర్వగ్రన్థీనాం విప్రమోక్ష ఇతి ధ్రువాయాః స్మృతేరపవర్గోపాయత్వ శ్రవణాత్. సా చ స్మృతిర్దర్శనసమానాకారా *భిద్యతే హృదయగ్రన్థిశ్ఛిద్యన్తే సర్వసంశయాః। క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావర ఇత్యనేనైకార్థ్యాత్. ఏవం చ సతి*ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇత్యనేన నిదిధ్యాసనస్య దర్శనసమానాకారతా విధీయతే.

నశబ్దాశ్రవణాత్సూత్రస్య తత్పరత్వమస్ఫుటమితి తస్యార్థమాహ (తదిదమితి) అపవర్గోపాయత్వ్యాయత్రయవాక్యస్వారస్యసిద్ధమిత్యర్థః. సకృదితి సూత్రం పదం. తస్యాపి ఉత్యపేక్షాయామాహ (తదిదం వేదనమితి) తదిదం-తృతీయాధ్యాయావసానే*ఏవం ముక్తిఫలానియమ ఇత్యధికరణప్రస్తావాదుక్తం మోక్షఫలం జ్ఞానమిత్యర్థః. యద్వా-ప్రజ్ఞాం కుర్వీతేత్యాదిసామాన్యశబ్దోక్తం వేదనమసకృదావృత్తిరూపముపాసనమిత్యర్థః. అపగమ్యత ఇత్యనేనావృత్తిరసకృదితి సూత్రాంశో వ్యాఖ్యాతః. ఉపదేశాదితి పదం వ్యాచష్టే (విద్యుపాస్త్యోరితి) స్థలత్రయముదాహరతి (మన ఇతి) మనో బ్రహ్మేతి వాక్యం *రాత్రీరుపేయాదితివత్ *ప్రతితిష్ఠన్తి హ వా ఏతే య ఏతా రాత్రీరుపయన్తీత్యత్ర య ఏతా రాత్రీరితి సత్రానువాదవత్. *య ఏవం వేదేతి పూర్వవిహితోపాసనస్య ఫలార్థమనువాదః. వితరణాదిక్రమాదిహేతుభేదాత్ క్రియకత్వోక్తేశ్చ. మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యాదికే ప్రకరణే, యస్తద్వేదేత్యాదిప్రకరణే, చ వేదనోపాసనవాచినో రూపక్రమార్థాత్ప్రకరణైకత్వజ్ఞాపనాయాత్రేత్యుక్తం. అనుమ ఇతి-యాం దేవతాముపాస్స ఏతాం దేవతామనుశాధి. అనుపూర్వశ్శాస్తిర్విదిత్వజ్ఞాపనార్థః. విదితత్వజ్ఞాపయేత్యర్థః. *వ్యవహితాశ్చేతి సూత్రేణ ఛన్దస్యుపసర్గాణాం వ్యవహితప్రయోగః. న స వేదేత్యత్ర సన్నికర్షాదతచ్ఛబ్దప్రయోగః. న స వేదేత్యస్య*అథ యోఽన్యాం దేవతాముపాస్త ఇత్యేతద్వాక్యపూర్వకత్వాదుపక్రమోపసంహారయోరుపాసనశబ్దః. మధ్యే వేదనశబ్దః. ఇదం చ పూర్వస్మిన్నా క్యే ఉపక్రమోపసంహారదర్శనాదిత్యేతేనాభిప్రేతం. యస్తద్వేద-తస్య బ్రహ్మణో వేదితా యో నైక్వః. యత్స వేద-తస్య నైక్వస్య వేద్యం యద్బ్రహ్మ. స వేదితా నైక్వ ఏతద్వేద్యం చోభయం మయోక్తమిత్యర్థః. సామాన్యవిశేషన్యాయేన ప్రకరణాన్తరోక్తజ్ఞానసామాన్యవాచిశబ్దానాం ప్రకరణాన్తరోక్తవిశేషపర్యవసాయిత్వం పూర్వమేవ స్వయమేవ హి భాష్యకారేణ దర్శితం. సూత్రవ్యాఖ్యానే త్వేకైకప్రకరణే వ్యతికరేణోపక్రమోపసంహార దర్శనముపదేశాదితి పదస్యార్థత్వేనోక్తం. ఉభయత్రాప్యుభయం హేతుత్వేన వాచ్యం. తథాప్యనిస్తరార్థమేకైకముక్తం. అత ఏవ హి చతుర్థాధ్యాయే ఉభయమపి హేతుత్వేన వక్ష్యతే. తదిదమిత్యాదికం సూత్రవ్యాఖ్యానం. అన్యథా తదిదముపవర్గోపాయతయా విధిత్సితం వేదనమితి నోచ్యేత. కిం తు ధ్యానముపాసనమిత్యేవోచ్యేత- ఇతరథా శృఙ్ఖలితోక్తిప్రకరణాసాచిత్యాత్. పశ్చాదపి ధ్యానం చ తైలధారావదవిచ్ఛిన్నస్మృతిసన్తానరూపమితి పూర్వప్రకృతధ్యానశబ్దేన నిర్దేశాత్. పూర్వగ్రన్థే ధ్యానస్యోపాసనరూపత్వం వివక్షితం చేత్పశ్చాదుపాసనమవిచ్ఛిన్నస్మృతిసన్తానరూపమిత్యుపాసనశబ్దేనోచ్యేత. ఏవం ప్రస్తుతసూత్రార్థవద్ధ్యేత పూర్వప్రకృతస్య ధ్యానస్య ధ్రువానుస్మృతిత్వముపపాదయతి (ధ్యానం చేతి) వేదనస్యాసకృదావృత్తిం వదతస్సూత్రకారస్యాయం భావః. యథా జ్ఞానసామాన్యవాచినాం శబ్దానాం విశేషపర్యవసాయిత్వేనాసకృదావృత్తిరూపజ్ఞానపరత్వం సిద్ధం. ఏవం విశేషాన్తరోపస్థాపకశ్రుతిస్థోక్తవిశేషపర్యవసాయిత్వం న్యాయ్యమితి. తస్య సూత్రకారేణ క్తో జ్ఞానస్యాసకృదావృత్తిరూపతామభిప్రేత్య నాభిప్రేతం ధ్రువత్వమిత్యపేక్షాయాం విశేషాన్తరమాహ (ధ్యానం చేతి) అనేన గ్రన్థేనాసకృదావృత్తైర్నైరన్తర్యమితి విశేషజ్ఞానం సాధ్యతే. విజాతీయప్రత్యయాన్తరావ్యవహితత్వముక్తం. అత్రానవచ్ఛిన్నావిచ్ఛిన్నస్మృతిసన్తతిసాధారణో ధ్యానశబ్దశ్చేత్. ధ్యానం చేత్యాదినా విశేషపర్యవసానముక్తం భవతి. ధ్యానస్యావిచ్ఛిన్నస్మృతిసన్తతిసాధారణత్వే ధ్యానశబ్దో వ్యాఖ్యాతో భవతి. అవిచ్ఛిన్నస్మృతిసన్తతిత్వే ప్రమాణమాహ (ధ్రువేతి) స్మృతేర్ధ్రువత్వం నామ విజాతీయప్రత్యయాన్తరావ్యవహితసన్తతిత్వం- స్మృతివ్యక్తీనాం క్షణికత్వాత్. (అపవర్గోపాయత్వశ్రవణాదితి) తత్రాపవర్గోపాయభూతవేదనస్యాసకృదావృత్తిరుక్తా. అత్రాపి తదుపాయత్వప్రత్యభిజ్ఞానాత్తస్యైవావిచ్ఛిన్నసన్తతిరూపత్వం వివక్షితమితి భావః। తస్యాపి దర్శనరూపత్వమాహ (సా చేతి) సవిశేషణబన్ధవిషయైక్యతస్సామ్యం-అపి త్వాపరోక్ష్యేణాపి తదాకారత్వం ప్రసక్తమిత్యభావః. హృదయగ్రన్థిశ్చ సంసారగ్రన్థిః. యద్వా-హృదయస్థో జీవపరః. ప్రాప్తస్థానపరయతిత్వవ్యుత్పత్తేర్వా. తస్య గ్రన్థిః ప్రకృతిసమ్బన్ధః హృదయగ్రన్థిః. సంశయశబ్దోఽపి పర్యాయస్యాపి ప్రదర్శనార్థః. దేహాత్మాభిమానాదిరూపా విద్యేత్యర్థః. కర్మాణి-పుణ్యపాపరూపాణి అవిద్యాసఞ్చితాని. కృతప్రకృతిసమ్బన్ధనివృత్తిర్దర్శనసమానాకారోపాసనేనేత్యర్థః. (ఏవం చ సతీతి) ఉపాయవిశాయాం జ్ఞానస్య దర్శనరూపత్వోక్త్యా స్ఫుటార్థవాక్యానుసరసిద్ధమిత్యర్థః. దృశ్యో ద్రష్టవ్యశబ్దస్య లక్షణాభిప్రాయత్వశఙ్కానివృత్త్యర్థః. దర్శనశబ్దస్య జ్ఞానసామాన్యపరత్వసమ్భవేఽపి *ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః *ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాత ఇదం సర్వం విదితమితి॥ శ్రవణాదీనాం పృథగుక్తత్వాద్ద్రష్టవ్య ఇతి పదం సాక్షాత్కారరూపత్వపరం. దృష్టశబ్దశ్చ తదనువాదః. సహోపాయదశాభిప్రాయః-తస్మిన్ దృష్టే హృదయగ్రన్థిచ్ఛేద ఇత్యుక్తత్వాత్. *యేనాహం నామృతా స్యాం *అమృతత్వస్య తు నాశాస్తి విత్తేన*ఇత్యాదివేదకఖల్వాత్మామృతత్వమితి పూర్వాపరవాక్యైకఫలస్యనిర్దిష్టత్వాత్ప్రకరణాన్తరోక్తస్య సాక్షాత్కారత్వస్యేహాపి వక్తుమపేక్షితత్వాత్ అపేక్షితవిశేషస్యాపేక్షితవిధా-

భవతి చ స్మృతేర్భావనాప్రకర్షాద్దర్శనరూపతా.

నపౌర్వాపర్యం చ. నను ధ్రువానుస్మృతేరపి దర్శనరూపత్వవిధిరయుక్తః- ధ్రువానుస్మృతిదర్శనయోర్భిన్నప్రకరణామ్నాతయోః పూర్వాపర్యాద్ద్యాదివేదినా నామివ పరస్పరనిరపేక్షోపాయత్వం హి ప్రతీయతే. నైవం- ద్రష్టవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యేకవాక్యనిహితత్వాత్. న చాత్రాపి విద్యాద్వయవిధానం శక్యం- రూపభేదాభావాత్. తదపి వాక్యైకత్వే సమ్భవతి వాక్యభేదాశ్రయణాయోగాత్, విద్యాన్తరాణామివ చానయోః వికల్పప్రసక్త్యా చ. తయోర్నిరపేక్షోపాయత్వవాదినో వికల్ప ఇష్ట ఇతి చేన్న- దోషాష్టకోపదుష్టస్య సకలగత్యన్తరేఽభ్యుపగన్తుమయుక్తత్వాత్. దృశ్యతే హి వ్రీహి యవశాస్త్రయోస్సన్యాష్టదోషదుష్టత్వం. వ్రీహ్యనుష్ఠానే యవశాస్త్రస్య ప్రామాణ్యత్యాగః, అవిద్యమానాప్రామాణ్యకల్పనం, యవానుష్ఠానే తస్య త్యక్తప్రామాణ్యస్వీకారః, స్వీకృతాప్రామాణ్యత్యాగశ్చేతి. యవశాస్త్రే చత్వారో దోషాః. యవానుష్ఠానవేళాయామేవ ప్రథమప్రయోగే స్వీకృతవ్రీహిశాస్త్రప్రామాణ్యత్యాగః, తదప్రామాణ్యకల్పనం, చ తృతీయప్రయోగే వ్రీహిషూపాదీయమానేషు ద్వితీయప్రయోగే స్వీకృతవ్రీహిశాస్త్రప్రామాణ్యత్యాగః, త్యక్తప్రామాణ్యస్వీకారశ్చేతి వ్రీహిశాస్త్రే చత్వారో దోషాః. ఇహాపి యథాసమ్భవం దోషప్రాప్తిః. యద్వా- ప్రతిపత్తిబాధో, ఽనుష్ఠానబాధో, పూర్వబాధః, ఫలబాధశ్చేత్యేతైః కరణదోషచతుష్టయాన్వితదోషదుష్టత్వం. అతో గత్యన్తరాసతి వికల్పాయోగాచ్చ. న ధ్రువానుస్మృతిదర్శనయోః పృథగుపాయత్వం- నాపి సముచ్చయః- చశబ్దాశ్రవణాత్, దర్శపూర్ణమాసయోరివ ప్యస్వస్తినిర్దేశాభావాచ్చ. పరమాత్మనోఽతీన్ద్రియత్వాత్, తత్సాక్షాత్కారస్య చక్షుషా శబ్దగ్రహణస్యేవ ప్రత్యక్షయోగ్యం ప్రత్యక్షశక్త్యవిధానత్వాచ్చ శబ్దవిషయయోస్స్మరణచాక్షుషజ్ఞానయోరివ సముచ్చయోఽనుపపన్నః. నను పరమాత్మనో యోగప్రత్యక్షమపి నో గ్రాహ్యత్వాత్ తద్దర్శనస్య చక్షుషా శబ్దజ్ఞానతుల్యతేతి దర్శనోపాయభూతస్య వ్యాపారస్య విధేయత్వోపపత్తేస్సముచ్చయస్సమ్భవతీతి. సత్యం. కస్తద్దర్శనోపాయః- *తతస్తు తం పశ్యతే నిష్కళం ధ్యాయమాన ఇతి శ్రుతేః ధ్యానమేవేతి చేత్- తర్హి ద్రష్టవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య ఇతి వదతో పునరుక్తిస్స్యాత్- ఉభయోరపి దర్శనోపాయధ్యానవిధిపరత్వావిశేషాత్. ద్రష్టవ్య ఇతి దర్శనోపాయే నహి తేన ఉపాయ ఇత్యపేక్షాయాం నిదిధ్యాసనం విధీయతే. ద్రష్టవ్యపదాభావే నిదిధ్యాసనస్య తదుపాయత్వం న జ్ఞాయత ఇతి తద్గోపనార్థత్వాన్న పునరుక్తిరితి చేన్న- ద్రష్టవ్యపదశ్రవణేఽపి దర్శనస్య ధ్యానసాధ్యత్వాప్రతీతేః. న హి దర్శనకామో నేతి శ్రూయతే. తథా సతి హి స్వర్గయాగయోరివ సాధ్యసాధనభావావగమస్స్యాత్. న చ ధ్యానం ప్రతి శ్రవణమననయోరివ దర్శనం ప్రతి ధ్యానస్య దృష్టసిద్ధిత్వాత్కార్యః. అతో న మానాన్తరేణ తయోస్సాధ్యసాధనభావావగమ ఇతి వైయర్థ్యం. కించ- ధ్యానసాధ్యం దర్శనం చేద్ధ్యానదర్శనయోస్సముచ్చయశ్చ న సమ్భవతి. దర్శనం ప్రతి సముచ్చయే. *దర్శనస్య దర్శనేన సాధనమిత్యాత్మాశ్రయప్రసఙ్గాత్. న చ మోక్షం ప్రతి సముచ్చయస్సమ్భవతి- ధ్యానస్య స్వసాధ్యదర్శనవ్యవహితస్య మోక్షం ప్రతి దర్శనేన సహావ్యవహితకిఞ్చిత్కారాయోగాత్. స హి యాగనిష్పత్త్యర్థానాం ప్రోక్షణావఘాతాదీనామపూర్వనిష్పత్తౌ యాగేన సహ సముచ్చయః. యది సాక్షాత్కారం ప్రతి ధ్యానేన సహావ్యవహితకిఞ్చిత్కారోపపత్తయే దర్శనసమానాకారం జ్ఞానాన్తరం విధేయమిత్యుచ్యతే. తదయుక్తం- స్వర్గం ప్రతి జ్యోతిష్టోమవ్రతస్యేవ నిదిధ్యాసనస్య సాధ్యం ప్రతి నిరపేక్షోపాయతా ప్రతీతిస్వారస్యభఙ్గప్రసఙ్గాత్. *న హి జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామో యజేతేతి వాక్యప్రతిపన్నజ్యోతిష్టోమస్య స్వర్గసాధనత్వం కర్మాన్తరసాపేక్షమవగమ్యతే. న చాత్ర చశబ్దాద్యన్వయసమాసో వా. అతో దర్శనసమానాకారతారూపవిశేషణస్య కిం విశేష్యమితి ఆకాఙ్క్షాయాం విశేష్యాన్తరం వక్తవ్యం. నిదిధ్యాసనం చ సన్నిహితం. అతస్తదేవ దర్శనసమానాకారతయా విధిత్సితమితి యుక్తమభ్యుపగన్తుం. తతశ్చ వాక్యభేదోఽపి న స్యాత్. నిదిధ్యాసనస్య నిరపేక్షోపాయతా ప్రతీతిస్వారస్యం చ న బాధ్యేత. నను విశిష్టవిధ్యాశ్రయణం చేదుపదేశాతిగమ్యార్థశ్రవణకార్యశ్రయమనన దర్శనరూపతావిశిష్టనిదిధ్యాసనవిధిః కిం న స్యాత్. నైవం. చతుర్ణాం శేషతాత్పర్యకల్పనాపేక్షయా తత్కల్పనస్య లఘుత్వాత్. లఘుపక్షసమ్భవే గురుపక్షాశ్రయణాయోగాచ్చ. న చాస్మిన్ వాక్యే విధానాభావాదుపదేశాదార్ఢ్యాదీనామప్యసంశీలనయోరనిర్ధిశ్యతనీయా. *తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాణ్డిత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠాసేత్' బాల్యం చ పాణ్డిత్యం చ నిర్విద్యాథ మునిరిత్యనన్తరశ్రుతవాక్యాన్తరసిద్ధత్వాత్. తద్విరూపయిష్యతే సహకార్యన్తరవిధ్యధికరణసూత్రేణ. తస్మాద్దర్శనసమానాకారత్వగుణవిశిష్టనిదిధ్యాసనవిధిః. సర్వేష్వపి సర్వోపాసనానాం దర్శనసమానాకారనిదిధ్యాసనరూపతా సిద్ధా. ద్రష్టవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య ఇతి వాక్యస్య మైత్రేయీబ్రాహ్మణస్థత్వాత్. అత తత్ప్రతిపాద్యస్యోపాసనవిశేషస్య తావద్రూపతా ప్రతిపాద్యా స్యాత్. నైవం *ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాత ఇదం సర్వం విదితమితి ప్రత్యేకవాక్యేన జగత్కారణవిషయసర్వోపాసనానాం దర్శనసమానాకారనిదిధ్యాసనరూపతావగమాత్. నహీదం వాక్యం విద్యావిశేషవిధాయకం- కారణజ్ఞానేన సర్వజ్ఞాతతా ప్రతిజ్ఞానపరత్వాత్. కారణమేవ హి సర్వవిద్యోపాస్యం. *కశ్చ ధ్యేయ ఇత్యుపక్రమ్య *కారణం తు ధ్యేయ ఇతి కారణస్యైవ ధ్యేయత్వవిధానాత్. కారణవిషయం చోపాసనమత్ర దర్శనసమానాకారనిదిధ్యాసనరూపమవగమ్యతే. అస్మిన్ వాక్యే విజ్ఞాతశబ్దోఽపి నిదిధ్యాసనపరః. ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య ఇతి దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాత ఇతి స్థానప్రమాణాత్. అతోఽస్య వాక్యస్య సర్వవిద్యాసాధారణకారణమాత్రవిషయత్వాజ్జగత్కారణోపాసనం వేదదర్శనసమానాకారనిదిధ్యాసనరూపమవగమ్యతే. కించ- నానావిద్యానాం వికల్పస్య వక్ష్యమాణత్వాత్, గురుపక్షవిషయతా ప్రతివైయర్థ్యప్రసక్తేర్గురులఘుయత్నవికల్పాయోగాత్, వస్తుసామర్థ్యస్య ప్రకరణాద్బలీయస్త్వాచ్చ, ధ్రువానుస్మృతిరూపత్వం, దర్శనరూపత్వం, వక్ష్యమాణభక్తిరూపత్వం, చ సర్వవిద్యాసాధారణాకారా భవితుమర్హన్తి. సన్నికృష్టేన్ద్రియజన్మనోఽనుభవస్య వ్యాపకోఽతిరూపత్వం- తర్కాభావం స్మృతేస్సమ్భవతీత్యత్రాహ (భవతిచేతి) భావనా- వాసనా. దర్శనరూపతా- దర్శనసమానాకారతా. *వృత్తే వృత్తే చ పశ్యామి ఇత్యాదిష్వపి దర్శనసమానాకారత్వం స్మృతేశ్చ దృష్టమితి భావః. తచ్చ విశదతరావభాసరూపత్వం. న తైరదనుభవానా.

వాక్యకారేణ తత్సర్వం ప్రపఞ్చితం *వేదనముపాసనం స్యాత్తద్విషయే శ్రవణాదితి. సర్వాసూపనిషత్సు మోక్షసాధనతయా విహితం వేదనముపాసనమిత్యుక్తం * సకృత్ప్రత్యయం కుర్యాచ్ఛబ్దార్థస్య కృతత్వాత్ప్రయాజాదివదితి పూర్వపక్షం కృత్వా *సిద్ధం తూపాసనశబ్దాదితి వేదనమసకృదావృత్తం మోక్షసాధనమితి నిర్ణీతం *ఉపాసనం స్యాద్ధ్రువానుస్మృతిర్దర్శనాన్నిర్వచనాచ్చేతి. తస్యైవ వేదనస్యోపాసనరూపస్యాసకృదావృత్తస్య ధ్రువానుస్మృతిత్వముపవర్ణితం. సేయం స్మృతిర్దర్శనరూపా ప్రతిపాదితా. దర్శనరూపతా చ ప్రత్యక్షతాపత్తిః. ఏవం ప్రత్యక్షతాపన్నామపవర్గసాధనభూతాం స్మృతిం విశినష్టి *నాయమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో న మేధయా న బహునా శ్రుతేన। యమేవైష వృణుతే తేన లభ్యస్తస్యైష ఆత్మా వివృణుతే తనూం స్వామితి॥ అనేన కేవలశ్రవణమనననిదిధ్యాసనానామాత్మప్రాప్త్యనుపాయత్వముక్త్వా యమేవైష ఆత్మా వృణుతే తేనైవ లభ్య ఇత్యుక్తం. ప్రియతమ ఏవ హి వరణీయో భవతి. యస్యాయం నిరతిశ

ధారణం. స్మృతేరపి తత్సన్నిధాపస్య ప్రామాణికత్వాత్. నను దర్శనసమానాకారత్వవిధానమయుక్తం-దర్శనస్య విశదత్వేన తత్సమానాకారోపస్థాపనస్యాశక్యత్వాత్. న విధౌ పరశ్శబ్దార్థ ఇతి హి న్యాయవిద ఇతి చేన్న-తైలేప *దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేతేత్యత్ర దర్శపూర్ణమాసశబ్దయోర్గుణయో-, శ్యేనాదివాక్యే శ్యేనాదిశబ్దానాం గౌణ్యా వృత్త్యా, చరక నామధేయత్వాభ్యుపగమాత్, *అగ్నిహోత్రం జుహోతీత్యాదావపి దర్శనాదిత్వోదిత్వ తత్ర విముఖ్య దేశ తు తాదాయా అఙ్గీకృతత్వాచ్చ. విశదతరత్వస్య ఫలరూపత్వాదపురుషతన్త్రస్య కథం విధానమితి చేన్న- అన్యో వేద్యాన్యేప విధానోపపత్తేః. తత్రాన్య సాక్షాత్కారహేతుభూతవ్యాపారవిషయో విధిరితి చేన్న - ఇహాపి విశదతరత్వాపాదనస్మృతిసన్తతివిషయమనోవ్యాపారవిధిత్వ్యుపపన్నం. అథ సూత్రకారాభిప్రాయవిదాం వచనం దర్శయతి (వాక్యకారేణేతి) (ఏతత్సర్వమితి) సూత్రకారేణ కణ్ఠోక్తముక్తిప్రేతం చేత్యర్థః. (ప్రపఞ్చితమితి) పూర్వపక్షసిద్ధాన్తరూపేణోక్తమిత్యర్థః. ప్రపఞ్చనం చ *వేదనముపాసనం స్యాదిత్యాదినా వాక్యచతుష్టయేన. వాక్యమేకైకం వ్యాచష్టే (సర్వాసూపనిషత్స్వితి) న కేవలం ఛాన్దోగ్య ఇత్యర్థః. మోక్షసాధనతయా విహితం వేదనమితి ఘటాదిజ్ఞానవ్యావృత్తిః- విహితమిత్యనూదితశ్రవణాదివ్యావృత్తిః. అస్యార్థస్య పూర్వపక్షసిద్ధాన్తరూపేణ స్ఫుటీకరణార్థం, సకృత్ప్రత్యయం కుర్యాదితి వాక్యస్య శ్రవణేన వేదనముపాసనం స్యాదితి వాక్యస్య పూర్వపక్షపరత్వశఙ్కా వ్యావృత్త్యర్థం, చ సకృదిత్యాదికం వ్యాచష్టే (సకృదితి) సకృదిత్యాదివాక్యమేవ పూర్వపక్షపరం- న తు వేదనముపాసనం స్యాదితి వాక్యం. అనన్తరమేవోపాసనరూపత్వస్య సిద్ధాన్తితత్వాదితి భావః. తథా సిద్ధాన్తితత్వం దర్శయతి సిద్ధం త్వితి- సిద్ధం తు సిద్ధాన్త ఇత్యర్థః. యద్వా వేదనముపాసనం సిద్ధమిత్యర్థః. ఉపాసనశబ్దాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (వేదనమసకృదావృత్తమితి) అస్యాదిభిన్నస్మృతిసన్తతిరూపత్వం సూత్రకారాభిప్రేతం వాక్యకారేణ కణ్ఠోక్తం విశదయతి (ఉపాసనం స్యాదితి) దర్శనాత్-లోకే దర్శనాత్. నిర్వచనాత్ - శ్రుతివాక్యాత్. తస్యైవేతి - మోక్షసాధనతయా విహితస్యేత్యర్థః. ఉపాసనరూపస్యేతి హేతుగర్భం. ఉపాసనరూపత్వాత్. ఉపాసనశబ్దవాచ్యత్వాదసకృదావృత్తస్యేత్యర్థః. అసకృదావృత్తం జ్ఞానం హ్యుపాసనం. ఏవం వృత్తస్మృతిసన్తతిరూపత్వముపపాదితం. సూత్రకారకణ్ఠోక్తమసకృదావృత్తిరూపత్వం తదభిప్రేతం ధ్రువానుస్మృతిత్వం చ వదతో వాక్యకారస్యాయం భావః. ఏతత్తుల్యన్యాయతయా విశేషాన్తరోపస్థాపకవాక్యైః సహ వేదనాదిశబ్దాస్తత్పర్యవసాయిన ఇతి. తస్మాదుపాసనోక్తం దర్శనసమానాకారత్వమపి వాక్యకారాభిప్రేతమిత్యభిప్రాయేణాహ (సేయమితి) సేయం-అసకృదావృత్తిరూపా, ధ్రువానుస్మృతిరూపా, చేత్యర్థః. దర్శనశబ్దస్యార్థసన్నికర్షత్వాదిత్యాది ప్రయోగాత్పరోక్షాపరోక్షసాధారణ్యశఙ్కాయామాహ (దర్శనరూపతా చ ప్రత్యక్షతాపత్తిరితి) ప్రత్యక్షసమానాకారతాపత్తిరిత్యర్థః. *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య ఇతి శ్రవణాదిపరోక్షజ్ఞానపర్యవసాయిత్వం విశేషాన్తరాదితి భావః. సూత్రకారవాక్యకారయోః తదిదం విశేషం వదతోఽపి విశేషాన్తరోపస్థాపకేతిపర్యవసాయిత్వాభిప్రేతత్వాచ్చ తదుపరి సిద్ధం విశేషాన్తరముపస్థాపయతి (ఏవమితి) అనేన శ్రవణాదీనాం ముక్త్యుపాయత్వనిషేధాన్నోపాసనస్య మోక్షోపాయత్వమితి నిదిధ్యాసనస్య భావః. ఏవం- ఉక్తేన ప్రకారేణ సామాన్యవిశేషన్యాయేన ప్రత్యక్షతాపన్నామిత్యర్థః. అపవర్గసాధనభూతామితి ప్రకృతోపాసనవ్యపదేశః. (నాయమాత్మేతి) ప్రవచనశబ్దేన మననం లక్షయతి- మననఫలత్వాత్ప్రవచనస్య. మననస్యాచార్యప్రవచనఫలత్వాద్వా. ప్రోచ్యతే నేనేతి కరణవ్యుత్పత్త్యా వా ప్రవచనం మననం. మేధా-నిదిధ్యాసనం. పరిశేషాత్. అస్మిన్ వాక్యే శ్రవణాదీనామనుపాయత్వం ప్రతీతం. ధ్రువానుస్మృతివిశేషణత్వేన కించిత్ప్రతిపన్నం. అతస్తద్వ్యాచష్టే (అనేనేతి) కేవలశ్రవణమనననిదిధ్యాసనానాం-వక్ష్యమాణవిశేషణరహితానామిత్యర్థః. యథా *న పృథివ్యామగ్నిశ్చేతవ్య ఇతి హిరణ్యవ్యవధానరహితపృథివ్యాం చయనం నిషిధ్యతే- న తు పృథివీమాత్రే- తద్వదితి భావః. విశేషితం విశేషణం వాక్యతాత్పర్యనిరూపణేన దర్శయిష్యన్ వాక్యస్యార్థాన్వయం దర్శయతి. యమేవైష ఆత్మా వృణుతే తేనైవ లభ్య ఇత్యుక్తమితి. వరణీయేన లభ్యోఽస్తు-తతః కథం ధ్రువానుస్మృతేర్విశేషితత్వమితి శఙ్కాయాం తద్దర్శయితుం లోకసిద్ధప్రతీతిమాహ. (ప్రియతమ ఏవ హీతి) ప్రీతివిషయమాత్రస్య న వరణీయత్వం. కింతు స్వయముపస్థితస్యాఙ్గీకారవిషయత్వమిత్యర్థః. తద్వ్యావృత్త్యర్థం ప్రియతమ ఇత్యుక్తం తతః కిమిత్యత్రాహ యస్యేతి. యస్య ఉపాసకస్య అయం పరమాత్మా నిరతిశయప్రీతివిషయస్స ఏవాస్య పరమాత్మనో నిరతిశయప్రీతివిషయో భవతి. చేతనత్వే సతి భగవతా వరణీయత్వం భగవతి నిరతిశయప్రీతిమత్త్వే. యద్వా-స్వతః ప్రియత్వం వరణీయత్వం భాగవతస్వర్నిష్ప్రీతిమత ఏవ. పుణ్యాద్యేతాదిభిర్భగవతః ప్రీతిస్స్వస్మిన్ప్రీతిమత్సు ఉపచారార్థా. పత్రపుష్పఫలాదిషు తత్సమ్బన్ధనిబన్ధనా. స ఏవేత్యేవకారా

యః ప్రియస్స ఏవ వరణీయో భవతి. యథాయం ప్రియతమ ఆత్మానం ప్రాప్నోతి తథా స్వయమేవ భగవాన్ ప్రయతత ఇతి భగవతైవోక్తం* తేషాం సతతయుక్తానాం భజతాం ప్రీతిపూర్వకం। దదామి బుద్ధియోగం తం యేన మాముపయాన్తి త ఇతి॥ ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థమహం స చ మమ ప్రియ ఇతి చ॥ అతస్సాక్షాత్కారరూపా స్మృతిస్స్మర్యమాణాత్యర్థప్రియత్వేన స్వయమప్యత్యర్థప్రియా యస్య స ఏవ పరేణాత్మనా వరణీయో భవతీతి తేనైవ లభ్యతే పర ఆత్మేత్యుక్తం భవతి. ఏవంరూపా ధ్రువానుస్మృతిరేవ భక్తిశబ్దేనాభిధీయతే- ఉపాసనపర్యాయత్వాద్భక్తిశబ్దస్య. అత ఏవ శ్రుతిస్మృతిభిరేవమభిధీయతే* తమేవం విదిత్వాతి మృత్యుమేతి* తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి। నాన్యః పన్థా అయనాయ విద్యతే* నాహం వేదైర్న తపసా న దానేన న చేజ్యయా। శక్య ఏవంవిధో ద్రష్టుం దృష్టవానసి మాం యథా। భక్త్యా త్వనన్యయా శక్య అహమేవంవిధోఽర్జున। జ్ఞాతుం ద్రష్టుం చ తత్త్వేన ప్రవేష్టుం చ పరంతప। పురుషస్స పరః పార్థ భక్త్యా లభ్యస్త్వనన్యయేతి॥

రేణ కేవలశ్రవణాదిమద్వ్యావృత్తిః. భగవతి ప్రీతిమత ఏవ భగవత్ప్రీతివిషయత్వమితి కథమవగమ్యత ఇత్యపేక్షాయాం తత్ర ప్రమాణతయా స్మృతివచనము పన్యాసపూర్వకం దర్శయితుం వరణప్రకారమపి వివృణోతి (యథేతి) అయం- భగవతి నిరతిశయప్రీతిమాన్. ప్రియతమః- నిరతిశయభగవత్ప్రీతివిషయో భవన్నిత్యర్థః. దదామి బుద్ధియోగం తమిత్యస్యార్థవివరణం యథాయమిత్యాదినా భగవాన్ప్రయతత ఇత్యుక్తం. అనేన వరణప్రకారో దర్శితః. భగవతైవోక్తమిత్యేవకారేణ భగవదాస్యప్రతిశయస్సూచితః. సతతయుక్తానాం- సతతయోగం కాఙ్క్షమాణానాం.* ఆశంసాయాం భూతవచ్చేతి క్తప్రత్యయః. ప్రీతిపూర్వకం దదామీత్యన్వయః. అనేన పరస్పరవిషయప్రీతిరుపాస్యోపాసకయోర్దర్శితా. సతతయుక్తశబ్దార్థస్ఫుటీకరణాయాహ. ప్రియో హీతి. అత్యర్థం- అతిమాత్రా నాభిధేయం. ప్రియత్వం వాచామగోచరమిత్యర్థః. ధ్రువానుస్మృతిం విశినష్టి తిహి పూర్వముక్తం. అత్ర భగవతి ప్రీతిమాన్ భవతి- తస్మిన్నుపాసకే భగవతః ప్రీతిమత్త్వముక్తం. తత్ప్రథమం ధ్రువానుస్మృతేర్విశేషితత్వమిత్యత ఆహ (అత ఇతి) అతః- ఉక్తార్థస్య లోకస్మృతిభ్యాం సిద్ధత్వాదిత్యర్థః. యద్వా- ధ్రువానుస్మృతివచనాద్వరణీయత్వవచనాద్వరణీయస్య చ భగవతి నిరతిశయప్రీతిమత్త్వవచనాచ్చేత్యర్థః. సాక్షాత్కారరూపా స్మృతిరిత్యనేన పూర్వోక్తాకారవిశిష్టాయా ఏవ విశేషణస్థలమితి వ్యక్తం. (స్మర్యమాణాత్యర్థప్రియత్వేన స్వయమప్యత్యర్థప్రియేతి)* అర్థస్థైవ విశేషణం నిరాకారతయా ధ్యాయమానా స్వయమప్యత్యర్థప్రియా- అనుభూయమానో సుఖ ఇతి వదయం నిర్దేశ ఔపచారికః. అత్యర్థప్రీతిరూపేత్యర్థః. యద్వా- అత్యర్థప్రియా- అత్యర్థానుకూలరూపా. స్మర్యమాణస్య భగవద్విషయస్య నిరుపాధికనిరుపధికానుకూలత్వేన తద్విషయానుస్మృతిరపి నిరతిశయానుకూలా భవతి. యద్వా- ధ్రువానుస్మృతిస్స్వయమత్యన్తానుకూలత్వాదయుక్తావస్థాయామపి ప్రీతిరూపజ్ఞానేన ప్రతిసన్ధీయత ఇతి ప్రియా. అత ఏవ హి *యా ప్రీతిరవివేకానామిత్యాదినా సా ప్రార్థ్యతే. ప్రీతిరూపధ్రువానుస్మృతేరపవర్గోపాయత్వముక్తం. అన్యత్ర భక్తేరుపాయత్వం దృశ్యతే. కథమనయోరైకార్థ్యమిత్యత్రాహ (ఏవంరూపేతి) యద్వా- కేవలభక్తిరూపేతి భక్తిరూపజ్ఞానస్యోపాయత్వం ప్రాగుక్తం. కథమిదానీం ప్రీతిరూపధ్రువానుస్మృతేరుపాయత్వం ప్రతిపాద్యత ఇత్యత్రాహ ఏవంరూపేతి. ఏవంరూపా- సాక్షాత్కారత్వప్రీతిరూపత్వపర్యన్తా ధ్రువానుస్మృతిరేవ భక్తిశబ్దవాచ్యేత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (ఉపాసనపర్యాయత్వాదితి) ఉపాసనాదిశబ్దానాం భక్తిశబ్దస్య చైకార్థ్యత్వం వివక్షితం. న తు ఘటకుమ్భాదివత్పర్యాయత్వం ఏకార్థత్వం చ. *సేవా భక్తిరుపాస్తిరితి నైఘణ్టుకోక్తేరవగమ్యతే. *స్నేహపూర్వమనుధ్యానం భక్తిరిత్యభిధీయతే। భజ ఇత్యేష ధాతుర్వై సేవాయాం పరికీర్తితః తస్మాత్సేవా బుధైః ప్రోక్తా భక్తిశబ్దేన భూయసీత్యాదివానుసన్ధేయం. యద్యపి సాక్షాత్కారరూపత్వభక్తిరూపత్వాదిపరాణాం వాక్యానాం విద్యావిశేషవిషయప్రకరణపఠితత్వేపి సర్వోపాసనసాధారణత్వం లఘుగురుయత్నవికల్పానుపపత్తేః ప్రాప్తం. తథాపి ప్రవచనేతుః ఘుగురుయత్నవికల్పానుపపత్తిరూపన్యాయోపవచనబలప్రతిషేధ - సహైవ వచనవిరోధే న్యాయః ప్రభవతి. వచనవిరోధాభావాదుపాసనేషు తస్య ప్రవృత్తిః వేదాన్తేషూపాసనపరాణాం వాక్యానామైకార్థ్యసిద్ధ్యర్థం భక్తిశబ్దస్యోపాసనస్యైవాపవర్గోపాయత్వేవిసత్వముక్తం. స్మృతివచనప్రదర్శనం దర్శితార్థ ద్రాఢ్యాయస్మృతం. ఇదానీం తు శ్రుతిస్మృత్యోరైకార్థ్యేన ముముక్షూపాయవేదనస్య భక్తిరూపోపాసనత్వముపపాద్యతే (అత ఏవేతి) అత ఏవ- అపవర్గోపాయవేదనస్య భక్తిరూపోపాసనత్వాదేవేత్యర్థః. తమేవం విదిత్వేతి వాక్యం శ్వేతాశ్వతరోపనిషది శ్రూయతే. తత్ర *తస్మిన్సర్వం గతస్మిన్నత ఇతి నిరపేక్ష ప్రకాశా న సంవరణం సర్వసంయత్వం శ్రుతికస్యచిస్మృతిరియస్మాదితి తస్మిన్నక్షరే ఇత్యర్థం* వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తం* మహాన్ప్రభుర్వై పురుష ఇత్యుపక్రమ్య ఉపాసనం సమర్థం తమోరవగతపరమపురుషప్రకాశనోపనిషదితి పురుషసూక్తైకార్థ్యం దర్శయితుం తమేవం విద్వానితి వాక్యముపాత్తం. తమేవం విద్వానితి వాక్యేన నాన్యః పన్థా ఇతి పరమపురుషవేదనవ్యతిరిక్తోపాయనిషేధః కృతః. నాహం వేదైరిత్యాదినా భక్తివ్యతిరిక్తోపాయనిషేధ ఉక్తః. ఉభయత్ర వ్యవస్థితోపాయవచనయోః ప్రమాణతమత్వేన సర్వావిగీతయోరైకార్థ్యం వేదనాదిశబ్దానాం భక్తిపర్యవసితత్వేసిద్ధ్యతీతి భావః. ఉపాయాన్తరనిషేధకయోర్వాక్యయోః జ్ఞానపర్యవసితానాం భక్తిసాధ్యత్వకథనాత్ క్త్యా. న నాహం వేదైరితి వచనముపాత్తం. నను *భక్త్యామామభిజానాతి *తతో మాం తత్త్వతో జ్ఞాత్వా విశతే తదనన్తరమితి భక్తిజన్యజ్ఞానస్యైవాపవర్గోపాయత్వమవగమ్యతే. న తు భక్తేరితి శఙ్కాం నాహం వేదైరిత్యనేన పరిహృతా భవతి. ప్రత్యక్షజ్ఞానదర్శనప్రవేశానాం ప్రతీతిభక్తిసాధ్యత్వావగమాత్. భక్త్యా ప్రవేష్టుం చ శక్య ఇత్యన్వయః. భక్త్యా మామభిజానాతి తతో మాం విశతే ఇతి చ వాక్యద్వయప్రాప్తాయా భక్తేరేవ ప్రాప్త్యుపాయత్వమవగమ్యతే. తత ఇతి భక్తిపరామర్శః. భావేదన తదనన్తరమిత్యనేన పానరుక్త్యప్రసఙ్గాత్. అతశ్చ భక్తిరూపోపా

ఏవంరూపాయాః ధ్రువానుస్మృతేస్సాధనాని యజ్ఞాదీని కర్మాణీతి "యజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవత్" ఇత్యభిధాస్యతే. యద్యపి వివిదిషన్తీతి యజ్ఞాదయో వివిదిషోత్పత్తౌ వినియుజ్యన్తే- తథాపి తస్యైవ వేదనస్య ధ్యానరూపస్యాహరహరనుష్ఠీయమానస్యాభ్యాసాధేయాతిశయస్యాప్రయాణాదనువర్తమానస్య బ్రహ్మప్రాప్తిసాధనత్వాత్ తదుత్పత్తయే సర్వాణ్యాశ్రమకర్మాణి యావజ్జీవమనుష్ఠేయానీతి వక్ష్యతే చ "ఆప్రయాణాత్ తత్రాపి హి దృష్టం" "అగ్నిహోత్రాదితు తత్కార్యాయైవ తద్దర్శనాత్" "సహకారిత్వేన చ" ఇత్యాదిషు. వాక్యకారశ్చ ధ్రువానుస్మృతేర్వివేకాదిభ్య ఏవ నిష్పత్తిమాహ "తల్లబ్ధిర్వివేకవిమోకాభ్యాసక్రియాకల్యాణానవసాదానుద్ధర్షేభ్యస్సంభవాన్నిర్వచనాచ్చ" ఇతి॥

లబ్ధసిద్ధిః తతః ప్రకృతస్య కర్మాపేక్షితత్వస్య కీదృశాయా ఇత్యత్రాహ (ఏవమితి) ఏవంరూపాయాః- ఆపరోక్ష్యశ్రుతిరూపత్వాదివిశేషణవిశిష్టాయాః. వాక్యకారసూత్రకారాభ్యామభిప్రేతాః ... మోక్షోపాయజ్ఞానావస్థావిశేషాః కర్మసాధ్యా ఇతి భావః (ధ్రువానుస్మృతేస్సాధనానీతి) యథా ... సాధనత్వం- నత్విచ్ఛాసాధనత్వం తథా యజ్ఞేన వివిదిషన్తీత్యత్ర వివిదిషాసాధనత్వమేవోక్తం న తదిచ్ఛాసాధనం యజ్ఞాదేర్వేదనేచ్ఛాసాధనత్వేన వినియోగాయోగాదితి భావః. తథాహి-సర్వేషాం పురుషాణామపి స్వరససాధ్యేష్వపి ప్రవృత్తిః పరమసాధ్యేచ్ఛయా వినా నోపపద్యతే యథా యాగాద్యుపాయభూతద్రవ్యార్జనాదౌ ప్రవృత్తిర్యాగాదిసాధ్యాపూర్వాదివిషయేచ్ఛయా వినా నోపపద్యతే తథా ఇచ్ఛాసిద్ధ్యర్థమనుష్ఠానమిచ్ఛాసమ్పాద్యవేదనేచ్ఛయా వినా నోపపద్యతే అతో వేదనేచ్ఛాయాం జాతాయాం వేదనోపాయభూతేచ్ఛాసిద్ధ్యర్థానుష్ఠానం ... తస్యాం జాతాయాం చ తదర్థమనుష్ఠానమనపేక్షితమితి తదనుష్ఠానవిధినైరర్థక్యం స్యాత్ ... స్వసిద్ధిసాపేక్షస్వసిద్ధిత్వాత్ ఆత్మాశ్రయః వేదనేచ్ఛయా ఇచ్ఛాసిద్ధ్యర్థకర్మానుష్ఠానం ఇచ్ఛాసిద్ధ్యర్థకర్మానుష్ఠానాద్వేదనేచ్ఛాసిద్ధిరిత్యన్యోన్యాశ్రయణం వా అతో ... సాధనత్వం కర్మణాం న యుక్తం ... ఇచ్ఛాసిద్ధ్యర్థకర్మానుష్ఠానస్యాత్మాశ్రయాదిగ్రస్తత్వే క్వచిదపీచ్ఛా న సమ్భవేత్ ఇచ్ఛా హి ... కర్మానుష్ఠానాయోగాత్ న చేచ్ఛాయా విషయవైలక్షణ్యజ్ఞానమాత్రాధీనత్వం వైలక్షణ్యజ్ఞానేఽపి కస్యచిదిచ్ఛానుత్పత్తిదర్శనాత్ అతః కస్యచిదిచ్ఛోత్పత్తౌ ... హేతుత్వం ... నోపపన్నం నైవం- భోగాద్యుచ్ఛేదోఽత్ర ... పూర్వవాసనా ... విషయవైలక్షణ్యజ్ఞానాదిచ్ఛోత్పత్త్యుపపత్తేః న చాజ్ఞాతసుకృతవశా ... నా వేదనేచ్ఛాసిద్ధిరితి వాచ్యం ... సాధ్యానాం యజ్ఞాదీనామజ్ఞాతసుకృతరూపత్వాసమ్భవాత్ యజ్ఞేన వివిదిషన్తీతి ... తే అతో బుద్ధిపూర్వకమేవ యజ్ఞాద్యనుష్ఠానం తత్ర మోక్షోపాయవేదనేచ్ఛాయా అభావే ... సాధ్యకర్మణాం ఫలాన్తరాభిసన్ధిపూర్వకత్వనియమాన్న వివిదిషాం సాధయతి ... ఫలాన్తరాభిసన్ధివిధురం తు యజ్ఞాదికం వేదనేచ్ఛయా వినా నోపపద్యతే ప్రయోజనమనుద్దిశ్య న మన్దోఽపి ప్రవర్తత ఇత్యాదియోగాత్, ప్రకృతప్రయోజనతదుపాయేచ్ఛావిరహే తు ప్రయోజనపర్యాలోచనాయోగాచ్చ అతో వా స్వరససాధ్యేచ్ఛాసిద్ధ్యర్థమనుష్ఠానం పరమసాధ్యవేదనేచ్ఛయా వినా నోపపద్యత ఇతి ... కర్మానుష్ఠానస్య స్వసిద్ధిసాపేక్షత్వాదాత్మాశ్రయాదిదోషస్స్యాదేవ (అభిధాస్యత ఇతి) తత్రాపహ ... ఇత్యర్థః వివిదిషాసాధనత్వే యజ్ఞాదేరాత్మాశ్రయాదిదోషాభావమభ్యుపగమ్యాహ (యద్యపీతి) తస్యైవ ఇచ్ఛావిషయభూతస్య ధ్యానరూపస్యేతి వాక్యార్థజ్ఞానవ్యుదాసః ... ధ్యానస్యాప్యేకదినానుష్ఠేయత్వవ్యుదాసార్థమాహ (అహరహరితి) ... (అభ్యాసేతి) ... అహరహరనుష్ఠానేఽపి మాససంవత్సరాద్యవధిత్వవ్యావృత్త్యర్థమాహ (ఆప్రయాణాదితి) ఆప్రయాణాదనువర్తమానత్వే ... మహరహరనుష్ఠీయమానస్యేత్యుక్తం తత్రాపి ... ధ్యానరూపస్యేత్యుక్తం (తదుత్పత్తయ ఇతి) వివిదిషోత్పత్తయే ... వివిదిషాసాధనత్వం ... ఆప్రయాణాదహరహరభ్యాసాపేక్షాయాం వర్ణాశ్రమకర్మాపేక్షితత్వే ప్రమాణమిత్యత్రాహ (వక్ష్యతి చేతి) ... శ్రుతివాక్యమపి ... ఉపాసనానువృత్తిపరం సూత్రముదాహృతం (ఆప్రయాణాదితి) "సహకారిత్వేన" ... ఇతి సూత్రే॥ ... ర్థత్వాదహరహరనుష్ఠానసిద్ధిః తావత్కర్మాపేక్షామాహ (అగ్నిహోత్రేతి) ... (సహకారిత్వేన చేతి) ఇత్యాదిషు సూత్రేష్విమమర్థం వక్ష్యతీత్యర్థః ... కర్మణో విద్యాఙ్గత్వముపాసనస్య ... విరోధాన్నోపపద్యత ఇత్యాశఙ్క్య ... రోధం పరిజిహీర్షుస్తద్విషయశ్రుతివాక్యప్రదర్శనేన ప్రమాణతాం చ దర్శయితుమాహ (వాక్యేతి) సూత్రకారాభిప్రాయస్సైవ ... వ ధ్రువానుస్మృతిశబ్దేన తల్లబ్ధిరిత్యత్ర తచ్ఛబ్దో వ్యాఖ్యాతః వివేకాదిభ్య ఏవ నతు కేవలకర్మణా కేవలశమాదినా వేత్యర్థః వాక్యకారగ్రన్థముపాదీయతే (తల్లబ్ధిరితి) ఉపాసనం స్యాద్ధ్రువానుస్మృతిరితి హి ప్రకృతం అతో ధ్రువానుస్మృతిలబ్ధిరిత్యర్థః "వివేకవిమోకాభ్యాసక్రియాకల్యాణానవసాదానుద్ధర్షేభ్య" ఇతి ద్వన్ద్వసమాసః స చేతరేతరయోగార్థ ... సముచ్చయే సమ్భవతి పాక్షికబాధగర్భవికల్పో హ్యయుక్తః ... స్యాష్టదోషదుష్టత్వాత్ సముచ్చయస్య చాత్ర సమ్భవాత్ ఏవం వివేకాదివిధాయినాం వాక్యానాం సముచ్చయే తాత్పర్యమితి దర్శయితుమితరేతరయోగద్వన్ద్వేన వాక్యకారనిర్దేశః. నను సముచ్చయాదర్థాన్తరమితరేతరయోగః ... సముచ్చయలాభః. ఉచ్యతే అన్వాచయసమాహారేతరేతరసముచ్చయాద్వికల్పప్రతిసమ్బన్ధిసముచ్చయోఽర్థాన్తరం ఏకస్మిన్నేవ కార్యే మిథో నిరపేక్షసాధకానామన్వయోఽన్వాచయః ... వికల్పసముచ్చయ ... సముచ్చయస్త్వేకస్మిన్ కార్యే మిథస్సాపేక్షాణామన్వయః స ఏవేతరేతరయోగ ఇత్యవిరోధ ఇతి నివృత్తిరూపశమాదేః ప్రవృత్తిరూపయజ్ఞాదేశ్చ విరోధాన్న సముచ్చయ ఇతి చేన్న- భిన్నవిషయత్వేనావిరోధాభావాత్ అవిహితప్రతిషిద్ధకామ్యవిషయా హి శమాదయః స

వివేకాదీనాంస్వరూపంచాహ *జాత్యాశ్రయనిమిత్తాదుష్టాదన్నాత్కాయశుద్ధిర్వివేక ఇతి॥ అత్ర నిర్వచనం- *ఆహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిః సత్త్వశుద్ధౌ ధ్రువా స్మృతిరితి॥ *విమోకః కామానభిష్వఙ్గ ఇతి॥ *శాన్త ఉపాసీతేతి నిర్వచనం॥ *ఆరమ్భణసంశీలనం పునఃపునరభ్యాస ఇతి॥ నిర్వచనంచ స్మార్తముదాహృతం భాష్యకారేణ *సదా తద్భావభావిత ఇతి॥ *పఞ్చమహాయజ్ఞాద్యనుష్ఠానం శక్తితః క్రియేతి॥ నిర్వచనం *క్రియావానేష బ్రహ్మవిదాం వరిష్ఠః॥ *తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన తపసానాశకేనేతి చ॥ *సత్యార్జవదయాదానాహింసానభిధ్యాః కల్యాణానీతి॥ నిర్వచనం *సత్యేనల[illegible]స్తేషామేవైష విరజో బ్రహ్మలోక ఇత్యాది॥ *దేశకాలవైగుణ్యాచ్ఛోకవస్త్వాద్యనుస్మృతేశ్చ తజ్జం దైన్యమభాస్వరత్వం మనసోఽవసాద ఇతి॥ తద్విపర్యయోఽనవసాదః. నిర్వచనం *నాయమాత్మా బలహీనేన లభ్య ఇతి॥ తద్విపర్యయజా తుష్టిరుద్ధర్ష ఇతి॥ తద్విపర్యయోఽనుద్ధర్షః. అతిసన్తోషశ్చ విరోధీత్యర్థః. నిర్వచనమపి *శాన్తో దాన్త ఇతి॥ ఏవం నియమయుక్తస్యాశ్రమవిహితకర్మానుష్ఠానేనైవ విద్యానిష్పత్తిరిత్యుక్తం భవతి.

ష్ఠవాత్-ఉపపన్నత్వాత్. నిర్వచనాచ్చ- శ్రుతివచనాచ్చ. ప్రమాణోపపత్తిభ్యామిత్యర్థః. వివేకాదయః కింరూపాః-కథం వా శమాదేః కర్మణశ్చావిరోధ ఇత్యత్రాహ (వివేకాదీనాంస్వరూపంచాహేతి) న కేవలం పరిగణనామాత్రం. తత్స్వరూపంచ వాక్యకార ఏవాహేత్యర్థః. ప్రథమం వివేకస్వరూపవిషయవాక్యముదాహరతి (జాత్యాశ్రయేతి) ఆహారవిషయవివేచనం వివేకశబ్దేన వివక్షితం భవతి. దుష్టాహారాత్కాయస్యాహారాణాం వివేచనం వివేకః. జాతిదుష్టాః కళఞ్జగృఞ్జనాదయః. ఆశ్రయః- ద్రవ్యస్వామీ పురుషః. అభిశస్తపతితచణ్డాలాదిద్రవ్యమాశ్రయదుష్టం. ఉచ్ఛిష్టకేశాద్యుపహతం నిమిత్తదుష్టం. ఏతత్త్రివిధదోషరహితాహారవివేచనఫలభూతకాయశుద్ధౌ వివేకశబ్ద ఉపచరితః. యద్వా- వివిక్తాహారసేవయా రాజసతామసాహారాప్యాయితదేహాత్స్వదేహస్య వివేచనం వివేకః. అశుద్ధేభ్యో వివేచనం హి శుద్ధిః. ఇతి శబ్దో భాష్యకారీయః. అత్ర నిర్వచనమితి చ భాష్యగ్రన్థః. నిర్వచనం- నిష్కృష్టవచనం. అప్రమాణేభ్యో నిష్కృష్టం ప్రమాణభూతం వచనమిత్యర్థః. ఆహారశుద్ధావిత్యాది నిర్వచనం. విమోకః కామానభిష్వఙ్గః-విషయముపభుక్త్వాప్యవస్థాతుం న శక్నోతి యేన స వికారోఽభిష్వఙ్గః. *కామాత్క్రోధోఽభిజాయత ఇత్యాదివచనాత్క్రోధాద్యభావశ్చాత్ర ఫలితః. శాన్త ఉపాసీతేతి నిర్వచనే శాన్తశబ్దేన రాగద్వేషాద్యభావో వివక్షితః. ఆరమ్భణం-ఆలమ్బనం. శుభాశ్రయః. తస్య సంశీలనం. కథమిత్యత్సాధనం. సాధ్యం హీదం. న.*[illegible]దేశప్రతిష్ఠాప్యత్వాద్యుక్తదేశకాలవిశేషాభ్యసనీయయోగశబ్దవాచ్యాద్ధ్రువానుస్మృతిర్హి సాధ్యా. ఇదం తు యోగకాలే తదర్థ్యాభ్యాసానుగ్రాహకం సదా సంశీలనం.*సదా తద్భావభావిత ఇతి హి వక్ష్యతి. సదా భగవత్సంశీలనాభావే యోగకాలేఽపి కాలాన్తరసంశీలితం విషయాన్తరం బుద్ధిస్థం స్యాత్-అతోఽనసాధ్యావిశిష్టత్వమారమ్భణసంశీలనస్య. నిర్వచనంచ స్మార్తముదాహృతం భాష్యకారేణేత్యనేన పూర్వోపాత్తనిర్వచనాన్యపి ద్రమిడభాష్యస్థానీతి జ్ఞాయతే. అథ మునిరితి శ్రౌతం నిర్వచనం. తస్య న్యాయోపన్యాససాపేక్షత్వేన సహకార్యన్తరవిధిరిత్యధికరణే వ్యాఖ్యేయత్వాత్, తాన్స్మృతనిర్వచనస్య స్పష్టార్థత్వాచ్చ స్మార్తనిర్వచనముదాహృతం. *తస్మాత్సర్వేషు కాలేషు మామనుస్మరేత్యేవమనన్తవచనమిహాభిప్రేతం. (పఞ్చమహాయజ్ఞేతి) శక్తితః- నహి శాస్త్రమశక్యం విదధాతి. (క్రియావానేష ఇతి) సన్నిహితవాక్యం బ్రహ్మవిదాం వరిష్ఠః- బ్రహ్మవిదాం మధ్యే వరిష్ఠః. న హి బ్రహ్మవిదిషూణామిత్యుక్తం. క్రియాశబ్దార్థవిశదీకరణాయాహ (తమేతమితి) సత్యం-భూతహితం. ఆర్జవం- మనోవాక్కాయానామైకరూప్యం. దయా- స్వార్థనిరపేక్షపరదుఃఖాసహిష్ణుత్వం. అహింసా- కరణత్రయేణ పరపీడానివృత్తిః. దానం- లోభరాహిత్యం. అభిధ్యా- పరకీయేషు స్వత్వబుద్ధిః. యద్వా నిష్ఫలచిన్తా. అథవా పరకృతాపకారచిన్తా. తద్రాహిత్యమనభిధ్యా. సత్యేనేత్యాదిశబ్దేనార్జవాదిప్రతిపాదకవాక్యజాతం క్రోడీకృతం. (దేశేత్యాది) అనవసాదానుద్ధర్షయోరవసాదోద్ధర్షవిపర్యయరూపత్వాదవసాదోద్ధర్షలక్షణమాత్రముక్తం వాక్యకారేణ. తద్విపర్యయరూపోఽనఞర్థో గ్రాహ్య ఇతి వాక్యకారాభిప్రాయః. శోకవస్తు- శోకనిమిత్తం వస్తు. అతీతపుత్రమరణాది ఆదిశబ్దేన భయనిమిత్తమాగామి వివక్షితం. అతీతవిషయో హి శోకః. ఆగామివిషయం చ భయం. అభాస్వరత్వమితి దైన్యశబ్దవివరణం. అభీష్టకార్యప్రవృత్త్యక్షమత్వరూపం దైన్యమిత్యుక్తం భవతి. అభాస్వరత్వవిరోధీతి వా దైన్యవిశేషణం. చశబ్దో భిన్నక్రమః. తజ్జం చ- దైన్యజం దైన్యం చేత్యర్థః. [illegible]దైన్యం స్యాత్, దేశకాలవైగుణ్యశోకవస్త్వాద్యనుస్మృతిహేతుకం మనసో భాస్వరత్వాభావరూపం భాస్వరత్వవిరోధి వా దైన్యం. దైన్యజం దైన్యం చ మనసోఽవసాద ఇత్యర్థః. యద్వా- భిన్నవాక్యతయా యోజనీయం. దేశకాలవైగుణ్యశోకవస్త్వాద్యనుస్మృతిజనితం మనసోఽభాస్వరత్వమవసాదః-కిముక్తం భవతీత్యత్రాహ (తజ్జం దైన్యమితి) తచ్చాభాస్వరత్వం. తజ్జం తద్ధేతుజం దైన్యమితి వ్యాఖ్యేయవ్యాఖ్యానరూపం వాక్యద్వయమితి. తద్విపర్యయ ఇత్యాదిర్భాష్యగ్రన్థః. బలహీనేన- మనోబలహీనేన. తద్విపర్యయజా-దేశకాలసాద్గుణ్యప్రియవస్త్వాద్యనుస్మృతిజా. తుష్టిరుద్ధర్ష ఇత్యేతావదేవ వాక్యం. తద్విపర్యయోఽనుద్ధర్ష ఇత్యర్థసిద్ధం. కథం *స్వాధ్యాయశౌచసన్తోషతపాంసి నియతాత్మవానిత్యపేక్షితస్య సన్తోషస్య త్యాజ్యత్వమిత్యత్రాహ (అతిసన్తోషశ్చ విరోధీత్యర్థ ఇతి) న కేవలమసన్తోష ఏవ విరోధీ అతిసన్తోషశ్చ విరోధీతి, చార్థః. యథాన్యవిషయేష్వప్రవృత్తిస్స్యాత్తథాసన్తోషాతిసన్తోషః సత్యాజ్య ఇత్యుక్తం భవతి. నిర్వచనమపీత్యపిశబ్దః సర్వనిర్వచనసముచ్చయే. ఏవం పదార్థాన్వ్యాఖ్యాయ తల్లబ్ధిరిత్యాదేర్వాక్యకారగ్రన్థస్య వాక్యార్థమాహ (ఏవమితి) ఏవం నియమయుక్తస్య ఆశ్రమవిహితకర్మానుష్ఠానేనేతి పృథక్కృతైకేన ప్రవృత్తినివృత్తిరూపకోటిద్వయవిభాగో దర్శితః. ఏతేన పదద్వయేన కేవలశమాది కేవలకర్మ చ వ్యావర్తితం. శమాదిః కర్మ చ సముచ్చిత్యాఙ్గమిత్యర్థః. యద్వివిదిషాసాధనమితి వాఽఽక్తం- తేనైవ విద్యానిష్పత్తిరిత్యేవకారాభిప్రాయః. (ఇత్యుక్తం భవతి) ఇతి వాక్యార్థో భవతీత్యర్థః. *విద్యాం చావిద్యాం చేతి శ్రుతేశ్చ[illegible]రయోరుభయప్రకాశాభిమతత్వా॥

తథా చ శ్రుత్యన్తరం *విద్యాం చావిద్యాం చ యస్తద్వేదోభయం సహ । అవిద్యయా మృత్యుం తీర్త్వా విద్యయాఽమృతమశ్నుత ఇతి॥ అత్రావిద్యాశబ్దాభిహితం వర్ణాశ్రమవిహితం కర్మ. అవిద్యయా-కర్మణా. మృత్యుం-జ్ఞానోత్పత్తివిరోధి ప్రాచీనం కర్మ-తీర్త్వా-అపోహ్య. విద్యయా-జ్ఞానేన. అమృతం బ్రహ్మ. ప్రాప్నోతీత్యర్థః. మృత్యుతరణోపాయతయా ప్రతీతా అవిద్యా విద్యేతరద్విహితం కర్మైవ. యథోక్తం *ఇయాజ సోఽపి సుబహూన్ యజ్ఞాన్ జ్ఞానవ్యపాశ్రయః । బ్రహ్మవిద్యామధిష్ఠాయ తర్తుం మృత్యుమవిద్యయా ఇతి॥

న్యాల్ప్యదా సార్థం తాం వ్యాచిఖ్యాసురుపాదత్తే (తథా చేతి) అనేన కర్మణోఽపేక్షితత్వే సన్నిహితశ్రుత్యన్తరం చ దర్శితం భవతి. తథా చ శ్రుత్యన్తరం-యదన్యథా భవద్భిర్వ్యాఖ్యాతం- తచ్చాన్యదుక్తార్థానుగుణమితి తథాశబ్దః, అన్తరశబ్దం, చ ప్రయుఞ్జానస్యాభావః. సన్నిహితతయా యజ్ఞాదివాక్యవిలక్షణ్యం చాన్తరశబ్దాభిప్రేతం. అస్మిన్వాక్యే న కర్మవాచిశబ్దః శ్రూయత ఇత్యత్రాహ (అత్రేతి) అత్ర-శ్రుతివాక్యే. *నత్వసాత్మన్యాత్మబుద్ధిరిత్యాదిషు. అవిద్యాశబ్దాభిహితం వర్ణాశ్రమవిహితం కర్మాస్తు-తత్కథమితి ఉక్తం భవతీత్యాశఙ్కాయాం పదాన్తరాణ్యపి వివృణ్వన్ వాక్యార్థమాహ (అవిద్యయేతి) అవిద్యయా-కర్మణా. విద్యయా-జ్ఞానేన. నిత్యత్ర చ కర్మజ్ఞానశబ్దాభ్యాం *కషాయపక్తిః కర్మాణి జ్ఞానం తు పరమా గతిః। కషాయే కర్మభిః పక్వే తతో జ్ఞానం ప్రవర్తత ఇతి స్మృతిసిద్ధోపజీవ్యార్థస్మారితా భవతి. కర్మాణి కషాయపక్తిః. కషాయపక్తినిమిత్తాని. కషాయశబ్దః పాపపరః *ధర్మేణ పాపమపనుదతీత్యనేనైకార్థ్యాత్. కషాయశబ్దస్య రాగాదిపరత్వేఽపి తత్పక్తిహేతుత్వం పాపనిర్హరణద్వారా. జ్ఞానం తు పరమా గతిః- పరమగత్యుపాయః. ఉభయత్ర కారణే కార్యోపచారః. కషాయే పక్వే తతో జ్ఞానం ప్రవర్తతే. ప్రసరతీత్యర్థః. అత్రాపాయవిరోధినిరాసకత్వం కర్మణస్స్పష్టం. నహి వివిదిషా ప్రవర్తతే మోక్షః ప్రవర్తత ఇతి చోక్తం. అపి తు జ్ఞానం ప్రవర్తత ఇత్యేవోక్తం. అస్య వాక్యస్యార్థముపజీవ్యాహ మృత్యుం (జ్ఞానోత్పత్తివిరోధీతి) న తు బ్రహ్మప్రాప్తివిరోధి. న చ వివిదిషావిరోధీత్యర్థః. ఉపేయవిరోధికర్మణో జ్ఞాననివర్త్యత్వం శ్రుతిస్మృతిశతసిద్ధం. *యథాతమేవం విదిత్వాతిమృత్యుమేతి నాన్యః పన్థాః *ఏవంవిది పాపం కర్మ న శ్లిష్యతే *క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే।*నిచాయ్య తం మృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యతే *జ్ఞాత్వా దేవం ముచ్యతే సర్వపాశైః।*జ్ఞానాగ్నిస్సర్వకర్మాణి భస్మసాత్కురుతే తథేతి॥ ఏవముపేయవిరోధినో జ్ఞాననివర్త్యత్వశ్రవణేన పరిశేషాన్నాన్యః పన్థా ఇత్యుపేయవిరోధినిరాసే ఉపాయాన్తరనిషేధస్వారస్యాత్, తత్సముచ్చయపక్షే కర్మణోఽప్యుపాయతయా వేదనవ్యతిరిక్తకృత్స్నగోచరాన్యశబ్దస్యాసఙ్కోచప్రసక్త్యా, ద్యర్థేన వివిదిషన్తీతి కర్మణ ఉపాయహేతుత్వస్య కణ్ఠోక్త్యా, కషాయే కర్మభిః పక్వే తతో జ్ఞానం ప్రవర్తత ఇతి స్మృత్యానుగుణ్యాచ్చ సామాన్యేన మృత్యుశబ్దేన ప్రతిపన్నమపి నిరసనీయముపాయవిరోధికర్మరూపే విశేషే పర్యవస్యతి. తథా వివిదిషాసాధనత్వస్య ప్రాగుక్తాన్యాయాశ్రయణాదినిరస్తత్వేన పరిశేషాద్వివిదిషన్తీత్యత్ర చ ప్రకృతిప్రత్యయార్థయోర్వేదనతదిచ్ఛయోరవిశేషేణ యజ్ఞాదీనాం సాధనత్వే ప్రతీతేఽపి తతో జ్ఞానం ప్రవర్తత ఇతి స్మృత్యాద్యానుగుణ్యా, దిష్యమాణప్రకృత్యర్థప్రాధాన్యస్య నీతివిద్భిర్నిర్ణీతత్వాచ్చ ప్రకృత్యర్థభూతవేదనసాధనత్వం సిద్ధం. తస్మాదుపాయవిరోధికర్మైవాత్ర మృత్యుశబ్దవాచ్యమవిద్యానివర్త్యమిత్యభిప్రాయః. ఉపాసనరూపం, న్యాసరూపం, చోపేయవిరోధినిరాసకం జ్ఞానముత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశరూపేణ నిరాసకం స్యాదితి తద్వ్యవచ్ఛిత్త్యర్థం ప్రాచీనమిత్యుక్తం ఉపాయవిరోధిని ... ప్రాచీనమేవ పాపం శమయతి - న తూత్తరాఘమిత్యర్థః. తీర్త్వేత్యపనం వ్యాచష్టే. (అపోహ్యేతి) *తత్వేతం సేతుం తీర్త్వేతివత్ప్రాప్తివచన ఇత్యర్థః. అవిద్యయా తీర్త్వేతి పదద్వయవ్యాఖ్యానేన సన్తరణమితి యోజనావ్యావృత్తిః. అజ్ఞానేన సంసారం ప్రాప్య స్థిత ఇతి హితద్యోజనా. తన్న తేఽవిద్యాయా జ్ఞాతవ్యత్వం చ హేయత్వేన. అవిద్యాశబ్దో వివిదిషావిరోధిని ప్రసిద్ధకర్మాదీతి వా శఙ్కరాభిమతయోజనా స్యాత్. అవిద్యాశబ్ద ఉపేయవిరోధినివర్తకకర్మవాచీతి యావత్ప్రకాశాభిమతయోజనా. జ్ఞానోత్పత్తివిరోధీతి మృత్యుశబ్దవ్యాఖ్యానేన తదుభయవ్యుదాసః. అయమవిద్యాశబ్దస్సంసారహేతుభూతాజ్ఞానపరస్సంన స్యాత్. కథం తదస్య కర్మవాచిత్వమిత్యత్రాహ (మృత్యుతరణేతి) తరతేరుత్తరణవాచిత్వం స్వరససిద్ధం. ప్రాప్తివాచిత్వే తు స్వారస్యభఙ్గ ఇత్యభిప్రేతం. అవిద్యాశబ్దస్య కర్మవాచిత్వం నిర్ణయతి (విద్యేతరదితి) తదన్యార్థే నఞితి భావః. విహితం కర్మైవేత్యేవకారేణాజ్ఞానం అవిహితం కర్మ చ వ్యావర్త్యతే. అత్ర విద్యాం చావిద్యాం చేతి చశబ్దాభ్యాం సముచ్చయపరౌ. విద్యానుబన్ధికర్మానుబన్ధి చ యదనుక్తం తత్సముచ్చేతవ్యం. విద్యానుబన్ధిశమదమాదికం. కర్మానుబన్ధిఫలాభిసన్ధిరహితత్వాభిమానరాహిత్యాదికం. తదుభయం చశబ్దసముచ్చేతవ్యం. యద్వా-*ధర్మ్యే చార్థే చ కామే చ మోక్షే చ భరతర్షభేత్యత్ర చశబ్దవత్ ప్రాధాన్యేనార్థవిరోధసముచ్చయపరౌ చశబ్దౌ స్యాతాం. విద్యావిరోధి, కర్మవిరోధి, చ చశబ్దాభ్యాం హానార్థం జ్ఞాతవ్యతయా సముచ్చితే భవతః. విద్యా- బ్రహ్మవిద్యా. తద్విరోధి- తదితరవిషయజ్ఞానం తద్విషయరాగద్వేషాదికం. అవిద్యా-విద్యాఙ్గం కర్మ-తద్విరోధి సంసరణహేతుభూతం ఫలాభిసన్ధ్యాదిసహితం కర్మ, పాపం, చ తదుభయం హానార్థం జ్ఞాతవ్యమితి చశబ్దయోరభిప్రాయః. యద్వా ప్రతిపదద్యోతకౌ చశబ్దౌ స్యాతాం. యథా ధర్మ్యే చార్థే చ కామే చేతి ప్రతిపదం యదభిధేయం తస్య సముచ్చయద్యోతకత్వం ప్రతిపదద్యోతకత్వం. తదత్రాపి స్యాత్. అస్మిన్వాక్యే అవిద్యాతరణశబ్దయోరుక్తార్థపరత్వస్థాపనాయోపబృంహణవచనం దర్శయతి (యథోక్తమితి) జ్ఞానవ్యపాశ్రయః-ఆగమోత్థజ్ఞానవాన్. బ్రహ్మవిద్యామధిష్ఠాయ-ఉపాసనాత్మకజ్ఞానం సాధ్యత్వేనాలమ్బ్యేత్యర్థః. జ్ఞానవిద్యాశబ్దయోరర్థభేదబుభుత్సాయామాగమోత్థవివేకాదిజన్యజ్ఞానయోః ప్రకృతత్వాత్ తత్పరత్వాశ్రయణం హి యుక్తం. తర్తుం మృత్యుమిత్యనేన తరతేః ప్రాప్తివాచిత్వశఙ్కాప్యదస్తా. నహి సంసారం ప్రాప్తుం బ్రహ్మవిదా కేశిధ్వజేన స్వపేణ యజ్ఞాదికర్మానుష్ఠీయతే. మృత్యుశబ్దస్య వివిదిషావిరోధికర్మపరత్వమపి న శఙ్కనీయం. జ్ఞానవ్యపాశ్రయ ఇత్యనేన శాస్త్రజన్యజ్ఞానవత్తాయా అభిహితత్వాత్, బ్రహ్మవిద్యామధిష్ఠాయేత్యుక్తత్వాచ్చ. నహి బ్రహ్మవి

జ్ఞానవిరోధి చ కర్మపుణ్యపాపరూపం - బ్రహ్మజ్ఞానోత్పత్తి విరోధిత్వేనానిష్టఫలతయోభయో రపి పాపశబ్దాభిధేయత్వం. అస్యచ జ్ఞానవిరోధిత్వం జ్ఞానోత్పత్తిహేతుభూతశుద్ధసత్త్వవిరోధిరజస్తమోవివృద్ధిద్వారేణ. పాపస్యచ జ్ఞానోదయ విరోధిత్వం *ఏష ఏవాసాధుకర్మకారయతి। తంయమధో నినీషతీతి శ్రుత్యావగమ్యతే. రజస్తమసోర్యథార్థజ్ఞానావరణత్వం. సత్త్వస్యచ యథార్థజ్ఞానహేతుత్వం భగవతైవ ప్రతిపాదితం *సత్త్వాత్సంజాయతే జ్ఞానమిత్యాదినా॥

ద్వ్యాఖ్యాయిష్యమాణత్వాదిత్యుక్తం. కథం జ్ఞానోత్పత్తివిరోధిత్వ ప్రతీతిసంకోచే పుణ్యపాపసాధారణకర్మశబ్దేన కర్మమాత్రం నిరసనీయముక్తం. శ్రుతిష్వపి *ధర్మేణ పాపమపనుదతీతి పాపరూపకర్మవిశేషస్య నిరసనీయత్వమాహేతిశఙ్కాయాం తత్రాపి పాపశబ్దస్య పుణ్యపాపపరత్వం దర్శయితుం పుణ్యపాపయోరుభయోరపి పాపశబ్దవాచ్యత్వోపపాదనాయ తయోః జ్ఞానోత్పత్తివిరోధిత్వమాహ (జ్ఞానవిరోధిచేతి) చశబ్దాన్నివృత్త్యా. పుణ్యపాపేషు భేదే అపి జ్ఞానవిరోధినీ చేత్కథం తయోరన్యతరస్య పాపస్య నిరసనీయత్వం- అన్యతరస్య పుణ్యస్య నిరాసకత్వం చ శ్రూయత ఇత్యత్రాహ (ఉభయోరపీతి) తయోర్ద్వయోరపి నివర్త్యత్వం, ఫలాభిసన్ధ్యాదిరహితస్వధర్మానుష్ఠానస్యైవ నివర్తకత్వం, చ వివక్షితమితి భావః. కథముభయోః పాపశబ్దవాచ్యత్వమిత్యత్రాహ (బ్రహ్మజ్ఞానోత్పత్తీతి) అనిష్టఫలతయేతి ప్రవృత్తినిమిత్తనిర్వచనం. అనిష్టత్వే సత్యనిష్టఫలసాధారణకారణత్వం పాపత్వమితి భావః. అత ఏవ శాస్త్రేషు, దీక్షార్కే చ నాలిస్మాస్విషు. *నాసుదేవమనో యస్య జపహోమార్చనాదిషు। తస్యాన్తరాయో మైత్రేయ దేవేన్ద్రత్వాదికం ఫలమ్। ఇతి తన్నిరయాస్తత్స్థానస్య పరమార్థనఙ్క్త్వా దిషు పుణ్యస్యాపి ముముక్షుం ప్రత్యనిష్టఫలత్వం సిద్ధం. శ్రుతిశ్చ దుష్కృతేన సహ పూర్వనిర్దిష్టం సుకృతమపి పాప్మశబ్దేన నిర్దిశ్య నిగమయతి. *నైతం సేతుమహోరాత్రే తరతో న జరా న మృత్యుర్న శోకో న సుకృతం న దుష్కృతం సర్వే పాప్మానోఽతో నివర్తన్త ఇతి. న చాన్తపాపాన్తరవిషయః పాప్మశబ్దః. సుకృతశబ్దస్య సన్నిహితపన్నసమస్తపాపసాధారణతయాన్తపాపాన్తరాసమ్భవేన తద్విషయత్వాయోగాత్. సమ్భవేపి న తన్మాత్రపాపాన్తరవిషయః పాప్మశబ్దః. ఉక్తసర్వహేయనివృత్తిసంవాదితయా పాపాత్ *అపహతపాప్మా హ్యేష బ్రహ్మలోక ఇత్యత్ర నరవాక్యే పాప్మశబ్దస్య సర్వహేయవిషయత్వదర్శనాత్. సత్యం సుకృతవిషయపాపనివృత్త్యుక్త్యా ఉక్తసర్వహేయనివృత్తిసంవాదనిర్వాహః. శోకాదిషు పాప్మశబ్దస్యాముఖ్యత్వేపి సుకృతదుష్కృతయోః ప్రవృత్తినిమిత్తసద్భావాన్ముఖ్యత్వం తాదృశం. క్వచిదముఖ్యస్య సర్వత్రాముఖ్యత్వనియమాభావాత్. అతస్సర్వే పాప్మాన ఇత్యత్రాజహల్లక్షణాప్రవృత్తిన్యాయాత్. *ధర్మేణ పాపమిత్యత్రతుముఖ్యత్వమేవ. కథం పాపస్య జ్ఞానవిరోధిత్వం-రజస్తమసోస్తత్త్వవగమ్యత ఇతి శఙ్కాయాం ద్వారద్వారిభావాదవిరోధమాహ (అస్యేతి) పాపస్య రజస్తమసోశ్చ జ్ఞానవిరోధిత్వే ప్రమాణమితి కేన సిద్ధ్వారద్వారిభావః కల్ప్యత ఇత్యత్రాహ (పాపస్యచేతి) నన్వయం శ్రుతిర్నిరయనినీషావిషయా కథం స్యాత్- ఉన్నయనప్రత్యనీకత్వాదథోనయనస్యేతి. బ్రూమః. అత్ర వివక్షితమున్నయనహేతుత్వముపాసననిష్పాదనరూపం. నహ్యున్నయనమపినాకాదినయనమితి శఙ్కనీయం. *యమేభ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషతీత్యనవగతస్య సను స్థలోకేభ్య ఉన్నయనస్యాపవర్గప్రాపణరూపత్వాత్. తర్హి గర్భజన్మజరామరణాదిసంసారప్రాపణమధోనయనం స్యాత్తథా చోపాసనవిరోధ ఇతి చేన్న- ఉన్నయనస్య జ్ఞానోత్పాదనద్వారకత్వావగమాత్. *యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యస ఇత్యుపక్రమవాక్యేన మాముపాస్వేతి విహితస్యోపాసనస్యాత్యన్తహితోపాయత్వమవగతం *నాన్యః పన్థా ఇత్యాదిభిశ్శ్రుత్యన్తరాణితథావగమయన్తి. తత్ప్రకర్షణామపవర్గం ప్రత్యవ్యవహితోపాయత్వేనిరుక్త్యేత. అతఏవ కర్మణ్యస్య విరోధాత్సాధుకర్మణామపవర్గం ప్రత్యుపాయత్వముపాసనద్వారకమవనీయతే అతః కర్మణామున్నయనహేతుత్వముపాసననిష్పాదనరూపమితి తద్విపరీతమధోనయనముపాసనప్రతిబన్ధరూపమితి స్ఫుటతరమవగమ్యతే. కించ-యద్యప్యున్నయనాధోనయనే స్వర్గనరకప్రాపణరూపే. తథాప్యసాధుకర్మణాం జ్ఞానవిరోధిత్వం సిధ్యతి. తథాహి. ఉన్నినీషాధోనినీషయోర్హి హేతుకత్వే పరమాత్మనో వైషమ్యనైర్ఘృణ్యప్రసఙ్గాన్నైతద్వ్యతిరేకేణ నోపపద్యతే. తత్ర చ గతిద్వయస్యాపి తత్తదసాధుసాధు కర్మకారయితృత్వమీశ్వరస్య న భూతావేశాదివజ్జీవబుద్ధ్యనపేక్షితం భవతి. తథాసతి జ్ఞానచికీర్షాప్యభావాద్వాయోదకాదిన్యాయ్యదేవ సంసారిణం శాస్త్రవశ్యత్వాభావేన కర్మఫలభోగానుపపత్తేః. ఏవం సంసారిణాం కర్మఫలభోక్తృత్వాన్యథానుపపత్తిరూపన్యాయానుగృహీతమిదం వాక్యద్వయం జ్ఞానప్రదానద్వారకకారయితృత్వవిషయమవనీయతే. తథా సతి స్మృత్యనుగ్రాహ్యం భవతి. *న దేవాయష్టిమాదాయ రక్షన్తి పశుపాలవత్। యం తు రక్షితుమిచ్ఛన్తి బుద్ధ్యా సంయోజయన్తి తం। యస్మై దేవాః ప్రయచ్ఛన్తి పురుషాయ పరాభవం। బుద్ధిం తస్యాపకర్షన్తి సోఽవాచీనాని పశ్యతీతి హ్యుచ్యతే. తథా *పుణ్యం ప్రజ్ఞాం వర్ధయతి క్రియమాణం పునఃపునః। వృద్ధప్రజ్ఞః పుణ్యమేవ నిత్యమారభతే నరః। పాపం ప్రజ్ఞాం నాశయతి క్రియమాణం పునఃపునః। నష్టప్రజ్ఞః పాపమేవ నిత్యమారభతే నర ఇతి చ తత్ర బుద్ధిమపకర్షన్తి. ప్రజ్ఞాం నాశయతీతి చ యథార్థజ్ఞాననాశిత్వాకరద్విపరీతజ్ఞాననిష్పత్తిహేతువివక్షితా అన్యథా కర్మాన్తర ప్రారబ్ధానుపపత్తేః. యద్యపీదం వచనజాతం సర్వకర్మదేవతాసామాన్యవిషయం. తథాపి భగవద్ధ్యానస్య సమ్యగ్జ్ఞానసామాన్యాబహిర్భావాదసాధుకర్మణస్తద్విరోధిత్వసిద్ధిః. తథాపి విశేషతోఽప్యుచ్యతే *దదామి బుద్ధియోగం తం యేన మాముపయాన్తి తే। అహమేవ త్వనుకమ్పార్థమహమజ్ఞానజం తమః। నాశయామ్యాత్మభావస్థో జ్ఞానదీపేన భాస్వతా ॥ మామప్రాప్యైవ కౌన్తేయ తతో యాన్త్యధమాం గతిమితి చ॥ ఏవం న్యాయస్మృత్యుపబృంహితయానయా శ్రుత్యాసామాన్యేన జ్ఞానవిరోధిత్వమసాధుకర్మణాం సిద్ధం. అస్మాదపి నిర్వాహాదర్వాచీనత్వోపపన్నః ప్రకాశానుగుణ్యాత్. ఏవం పాపస్య జ్ఞానవిరోధిత్వే ప్రమాణం దర్శితం. అథ రజస్తమసోర్జ్ఞానవిరోధిత్వే, సత్త్వస్య జ్ఞానహేతుత్వే, చ ప్రమాణం దర్శయతి (రజస్తమసోరితి) తత్ర చ ప్రసిద్ధ

అతశ్చ జ్ఞానోత్పత్తయే పాపం కర్మనిరసనీయం. తన్నిరసనంచానభిసంహితఫలేనానుష్ఠితేన ధర్మేణ. తథాచ శ్రుతిః *ధర్మేణపాపమపనుదతీతి తదేవం బ్రహ్మప్రాప్తిసాధనం జ్ఞానం సర్వాశ్రమకర్మాపేక్షం. అతోపేక్షితకర్మస్వరూపజ్ఞానం, కేవలకర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వజ్ఞానం,చ కర్మమీమాంసావసేయమితి సైవాపేక్షితా బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయాః పూర్వవృత్తా వక్తవ్యా. అపిచ నిత్యానిత్యవస్తువివేకాదయశ్చ మీమాంసాశ్రవణమన్తరేణ నసంపత్స్యన్తే - ఫలకరణేతికర్తవ్యతాధికారివిశేషనిశ్చయాదృతే కర్మస్వరూప తత్ఫలస్థిరత్వాస్థిరత్వాత్మనిత్యత్వాదీనాం దురవబోధత్వాత్.

తస్యకర్మాపేక్షితత్వస్యేత్యత్రాహ (అతశ్చేతి) అతః- పాపస్యజ్ఞానవిరోధిత్వవచనాత్. తతోపికిమిత్యత్రాహ (తన్నిరసనంచేతి) పాపశబ్దాభిధేయయోః పుణ్యపాపయోరుభయోరపినిరసనీయత్వేన పాపనిరాసకకర్మాసమ్భవమాశఙ్క్యోక్తం(అనభిసంహితఫలేనేతి)అనేనస్వర్గాదిఫలప్రదకర్మవ్యావృత్తిః. అనుష్ఠితేన-నతుజ్ఞాతమాత్రేణేతిభావః. తత్రకిం ప్రమాణమిత్యత్రాహ (తథాచ శ్రుతిరితి) ఇదానీంనిరాసకవిశేషే ప్రమాణతయోదాహృతస్యవాక్యస్యార్థనిర్ణయోపయోగితయా ఉత్తరవాక్యస్థనిరసనీయవాచిపదస్యార్థః పూర్వమేవశిక్షితః. నిరాసకవాచిపదస్యార్థోనన్తరముక్తః. నన్వయంధర్మశబ్దః కృచ్ఛ్రచాన్ద్రాయణాదిప్రాయశ్చిత్తరూపధర్మమాత్రవిషయః కింనస్యాత్. అనభిసంహితఫలధర్మవిషయఇతికుతోనిర్ణీయతే. ఉచ్యతే *యజ్ఞేనదానేనతపసానాశకేన* శాన్తోదాన్తఉపరతస్తితిక్షుః *కషాయేకర్మభిః పక్వేతతో జ్ఞానం ప్రవర్తతే। యజ్ఞోదానంతపఃకర్మనత్యాజ్యంకార్యమేవతత్ *యజ్ఞోదానంతపశ్చైవపావనానిమనీషిణాం *శమోదమస్తపశ్శౌచమిత్యాది శ్రుతిస్మృతిభిర్ముముక్షోరపేక్షితత్వేనోక్తానాంయజ్ఞదానతపశ్శమాదీనామత్ర శ్రూయమాణత్వాత్, *విజ్ఞానాదానన్దో బ్రహ్మయోనిరిత్యాదినాస్య ప్రకరణస్య బ్రహ్మవిద్యావిషయత్వాచ్చాయంధర్మశబ్దో ముముక్ష్వపేక్షితానభిసంహితఫలధర్మవిషయఇత్యవగమ్యతే. అత్రయజ్ఞదానాదిపర్యాయేషు *దానేనద్విషన్తోమిత్రాభవన్తీత్యాదినాసాంసారికఫలకీర్తనం*అన్నవానన్నాదోభవతీత్యాదివత్ విద్యావేదనానుగుణానుషఙ్గికఫలవిషయంమన్తవ్యం. *భూయోనమృత్యుముపయాహివిద్వానితి ప్రధానఫలశ్రవణాత్. కించ-యద్యపీదంవాక్యంనముముక్షుమాత్రవిషయం. తథాప్యముముక్షుమాత్రవిషయంచనభవేత్ - ప్రవృత్తినిమిత్తసాధారణ్యాత్. నహికామ్యఫలదత్వంధర్మశబ్దార్థః- అలౌకికేష్టసాధనసాధనేనఅలౌకికానిష్టసాధారణకారణమపనుదేదితివ్యర్థస్స్యాత్. తతశ్చముముక్షుం ప్రతికామ్యకర్మణోనిష్ఫలత్వేనధర్మశబ్దవాచ్యత్వాయోగాత్పాపశబ్దవాచ్యాన్తర్భావాచ్చపటుధర్మతాబలాదనభిసంహితఫలేనధర్మేణపుణ్యపాపయోరుభయోరపనోద్యత్వముక్తంస్యాత్. జ్ఞానస్యకర్మసాపేక్షత్వంనిగమయతి (తదేవమితి) తత్- శ్రుతిస్మృతితదనుగ్రాహకోపపత్తిసూత్రవాక్యకారవచనైః. ఏవముపాయప్రతిబన్ధనిరాసార్థంసర్వాశ్రమిణాంతత్తదాశ్రమధర్మాఙ్గకోపాసనాధికారస్యవక్ష్యమాణత్వంహృదినిధాయసర్వాశ్రమకర్మాపేక్షమిత్యుక్తం. తతఃకింకర్మవిచారస్య బ్రహ్మవిచారపూర్వవృత్తత్వఇత్యపేక్షాయామనుష్ఠానస్యజ్ఞానాపేక్షత్వాజ్జ్ఞానస్యమీమాంసాధీనత్వాచ్చతదధిగమఃపూర్వవృత్తఇత్యాహ (అతఇతి)అతః- బ్రహ్మజ్ఞానస్యఫలాభిసన్ధిరహితాశ్రమకర్మసాపేక్షత్వాత్. జ్ఞానంహానార్థముపాదానార్థంవా-అత్రతూభయార్థమిత్యాహ. (అపేక్షితేతి)ఫలద్వారకంహానం. స్వరూపేణోపాదానం. మీమాంసాశబ్దస్యపూర్వోత్తరసాధారణత్వాత్కర్మమీమాంసావసేయమిత్యుక్తం. (సైవ)యాత్వయావిరుద్ధేతినిరస్తాసైవేత్యర్థః. యదనపేక్షితంపరేణోక్తం తదేవాపేక్షితమిత్యుక్తం. యత్తుపరేణాపేక్షితమిత్యుక్తంతస్యానపేక్షితత్వముచ్యతే(అపిచేత్యాదినా) (నిత్యానిత్యవస్తువివేకాదయశ్చేతి) చ త్వర్థః. ప్రత్యుక్తేతియావత్ (మీమాంసాశ్రవణమన్తరేణ)కర్మబ్రహ్మమీమాంసాశ్రవణమన్తరేణేత్యర్థః. నసమ్పత్స్యన్తఇత్యనేనపశ్చాద్భావిత్వముక్తం. కుతఇత్యత్రాహ(ఫలేతి)ఫలవిశేషః-భోగమోక్షరూపః. కరణవిశేషః-యజ్ఞోపాసనాదిః ఇతికర్తవ్యతావిశేషః- ప్రయాజాదిస్సాధనసప్తకంచ. అధికారివిశేషః-బుభుక్షుర్ముముక్షుశ్చ. ఏషాంనిశ్చయాదృతే. కర్మస్వరూపం-సాఙ్గంయజ్ఞాత్మకముపాసనాత్మకంచ. భాష్యకారశ్చయాగాత్మకముపాసనాత్మకంచకర్మేతిహివక్ష్యతి. *ప్రకాశశ్చకర్మణ్యభ్యాసాదితిచసూత్రముపాసనాత్మకేకర్మణీతిచతస్యభాష్యం. ఉపాసనస్యకర్మత్వంప్రతిపత్తిరూపతయా- తస్యప్రయత్నసాధ్యత్వాత్. *వాచికైః పక్షిమృగతాంమానసైరన్త్యజాతితాం।శరీరజైఃకర్మదోషైర్యాతిస్థావరతాంనరఇత్యత్రప్రయుజ్యమానస్సైఃకర్మదోషైరిత్యుక్తవాక్. ఫలంచోభయంభోగోమోక్షశ్చ. (ఆత్మనిత్యత్వాదీనామితి)ఆదిశబ్దేనాత్మనాం *నిర్వాణమయఏవాయమిత్యుక్తజ్ఞానానన్దస్వరూపత్వాదికంవివక్షితం. అత్రసాధ్యావిశిష్టత్వంహేతోః ప్రతీయతఇతిచేన్నైవం-మీమాంసాయాంఫలకరణేతికర్తవ్యతాదీనాం ప్రత్యధికరణంతత్తన్న్యాయైర్యోనిర్ణయః క్రియతేసహేతుః. ఏవంతత్తదధికరణన్యాయానుగృహీతశ్రుతివాక్యసముదాయజన్యాయా ప్రమితిరుపాయోపేయవిషయా- సాసాధ్యా. తత్తదవాన్తరవాక్యార్థనిశ్చయైస్తత్సముదాయరూపమహావాక్యార్థనిశ్చయస్సాధ్యఇత్యర్థః. యథాపదార్థనిశ్చయైర్వాక్యార్థనిశ్చయఇత్యుక్తేసతినసాధ్యావిశిష్టతా. తద్వత్. అతఏవహికరణేతికర్తవ్యతాదిశబ్దైఃపూర్వంపృథగుక్త్వాపశ్చాత్కర్మస్వరూపశబ్దేనోక్తం. ఫలకరణేత్యాదిభాష్యస్యకర్మమీమాంసామాత్రవిషయత్వేతత్ఫలస్థిరత్వాస్థిరత్వాత్మనిత్యత్వాదీనామితివక్తుమయుక్తం. నిరుపపదమీమాంసాశబ్దస్యమీమాంసాశాస్త్రమిత్యాదిభాష్యభాగద్వయవిషయతయా ప్రయుక్తత్వాచ్చయథోక్తఏవార్థః. తస్మాత్కర్మబ్రహ్మవిచారానన్తరభావీనిత్యానిత్యవస్తువివేకఃతతఇహాముత్రఫలభోగవిరాగోముముక్షుత్వంచశమదమాదిసాధనసమ్పచ్చ. *శమదమాద్యుపేతస్స్యాదితి బ్రహ్మమీమాంసాయాంహిశమదమాదిస్వరూపంనిరూప్యతే. అస్మింశ్చతుష్టయేసిద్ధే బ్రహ్మవిచారః- బ్రహ్మవిచారాత్తత్సిద్ధిరిత్యన్యోన్యాశ్రయస్స్యాత్. అతఃపశ్చాద్భావినఃపూర్వవృత్తత్వమనుపపన్నం. సాఙ్ఖ్యాద్యనుగ్రహానతప్రతీతేశ్చనిత్యానిత్యవస్తువివేకఇతిచేత్ తదయుక్తం- నహ్యాపాతప్రతీతిరిహాముత్రఫలభోగవిరాగముముక్షుత్వయోర్హేతుః- నిత్యా

నిత్యవిపర్యయప్రతీతేః. కించాపాతప్రతీతిరుభయభాగవిచారసాధారణీ. తత్ర ప్రథమం కర్మవిచారవిప్రవృత్తిర్యుక్తా ఉభయత్ర బుభుత్సాయా అవి
శిష్టత్వాత్, వ్యుత్క్రమాతిక్రమే కారణాభావాచ్చ. శాస్త్రాన్తరేణాపి నిత్యానిత్యవివేకాదిర్నోపపద్యతే. ప్రథమమేవాధ్యయనవిధివశ్యతయా పురుషస్య
శాస్త్రాన్తరానవకాశాత్. కించ శాస్త్రాన్తరే పరమాణుకారణత్వబ్రహ్మాత్మకప్రధానకారణత్వగగనాదినిత్యత్వనిమిత్తమాత్రేశ్వరత్వాదయో వేదా
న్తవిరుద్ధా అపి వాక్యార్థా బహవ ఉపలభ్యన్తే. అతశ్శాస్త్రాన్తరజన్యో నిత్యానిత్యవస్తువివేకో వేదాన్తవిరుద్ధత్వాన్న తద్విచారం ప్రతి పూర్వవృత్తో భవితుమర్హతి.
కించ శాస్త్రాన్తరే షట్పదార్థషోడశపదార్థజ్ఞానాదీనాం మోక్షసాధనత్వప్రతిపాదనేన వేదాన్తశ్రవణనైరపేక్ష్యాచ్చ న తజ్జన్యవివేకస్య పూర్వవృత్తత్వం
యుక్తమ్. యతో ఽభ్యుపయన్తి త్రయసిద్ధి-సధర్మా * భూతజాతిని గృహస్థానానాం తత్త్వజ్ఞానాన్నితి త్రయసాధిగమ ఇతిహిత తత్ర తత్రోచ్యతే. కించ * తస్మా
దేవంవిచ్ఛాన్తో దాన్త ఉపరతస్తితిక్షుస్సమాహితో భూత్వాఽఽత్మన్యేవాత్మానం పశ్యేదితి శ్రుతిరేవంవిదృశ్త్వనశాస్త్రజన్యజ్ఞానమనూద్య పశ్యేదితి ప్రతిపన్న
స్యోపాసనస్యాఙ్గతయా శమాదీనుపదిశతి. అతశ్శమాదీనాం శ్రవణపూర్వవృత్తత్వం శ్రుతివిరుద్ధమ్. * ప్రశాన్తచిత్తాయ శమాన్వితాయేత్యాది శ్రుతిస్తు శ్రవణౌపయి
కావధానసిద్ధ్యర్థేత్యుక్తమ్. ఇతిహాసపురాణాదిశ్రవణాన్నిత్యానిత్యవివేక ఇతి చేత్ తర్హి తత ఏవ బ్రహ్మస్వరూపావగమాద్బ్రహ్మవిచారస్యానారమ్భ
ణీయత్వం స్యాత్. ఇతిహాసపురాణయోరపి సంశయవిపర్యయబాహుల్యాత్తన్నిరాసాయ బ్రహ్మవిచారోపేక్షిత ఇతి చేత్ సంశయవిపర్యయబాహుల్యా
దేవ నిత్యానిత్యవివేకోఽపి తత్ర దుస్సంపాద్య ఇతి న సాధనచతుష్టయస్య పూర్వవృత్తత్వం యుక్తమ్. యత్తు నిత్యానిత్యయోర్వస్తునోర్నిత్యానిత్యవస్తునిత ధర్మా
ణాం వేత్యారభ్య వాదస్పతినోక్తం నిత్యస్య ధర్మిణో నిత్యత్వం సత్యత్వం తత ఏవోపాదేయత్వం అనిత్యస్య ధర్మిణోఽనిత్యత్వమసత్యత్వం తత ఏవ హేయత్వమిత్యే
వం నిత్యానిత్యయోర్ధర్మిణోస్తద్ధర్మాణాం చ వివేకో నిత్యానిత్యవస్తువివేక ఇతి. అత్ర బ్రూమః. అనిత్యస్య తావదసత్యత్వం వక్ష్యమాణప్రకారేణ నిరస్తం
వేదితవ్యమ్. యన్నిత్యం తదుపాదేయం యదనిత్యం తద్ధేయమిత్యుభయమప్యనుపపన్నమ్- సుఖదుఃఖనివృత్తిరత్యాధనతదుపయోగినామేవోపాదేయత్వబుద్ధి
దర్శనాత్, తద్వ్యతిరిక్తస్యైవానుపాదేయతాబుద్ధిదర్శనాచ్చ. నిత్యమపి దుఃఖరూపం దుఃఖనిమిత్తం వా యది స్యాద్ధేయమిత్యేవ ప్రతీయేత. అనుభయం చే
దుపేక్ష్యేత. అనిత్యమపి సుఖరూపం వా సుఖనిమిత్తం వా భవతి చేదుపాదీయతే. నిరూపకస్య తు హేయమితి చేన్న- ప్రకృష్టసుఖాన్తరదర్శనాత్, న
దుఃఖసాధ్యత్వదుఃఖోదర్కత్వాదిరహితస్య నిరూపకస్యాపి తత్రోపాదేయతాబుద్ధిదర్శనాత్. క్షీరాదనలాభాత్కణ స్త్యజ్యతే. అల్పరూపపతితా వరాటి
కా తదుద్ధరణక్లేశస్య తల్లాభసుఖాతిశాయిత్వాత్త్యజ్యతే. విషమిశ్రమన్నం మరణభయాత్త్యజ్యతే. స్రక్చన్దనాదికం తతః ప్రకృష్టసుఖాలాభాద్దాద్య
న్తరాయో స్త్రీప్రదుఃఖానుషఙ్గాభావాచ్చ పరిమితమప్యుపాదీయతే. తస్మాదనిత్యస్య హేయత్వం నానిత్యత్వమాత్రప్రయుక్తమ్. యద్యుచ్యేతానిత్యస్య దుఃఖాస
మ్భిన్నసుఖరూపత్వాదనుపాదేయత్వం తదసమ్భవాదనిత్యస్య చ హేయత్వమితి. ఉచ్యతే. నిత్యస్యాదుఃఖాసమ్భిన్నసుఖరూపత్వం కిం వ్యాప్త్యావగమ్యతే- ఉత
శాస్త్రాత్. న ప్రథమః-నిత్యస్య కాలాదేః సుఖరూపత్వాదర్శనాత్, నిత్యస్యాత్మనో దుఃఖాసమ్భిన్నసుఖరూపత్వాదర్శనాచ్చ. ఆత్మనో హి దుఃఖముపల
భ్యతే అహం దుఃఖీతి. శాస్త్రాచ్చేత్-యది వేదాత్ - వేదజన్యం చ తాదృశం జ్ఞానం- ఉత ప్రమితిరూపం. ప్రథమే కర్మబ్రహ్మభాగసాధారణత్వాత్కర్మవిచా
రాతిక్రమేణ బ్రహ్మవిచారం ప్రతి తస్య పూర్వవృత్తత్వానుపపత్తిః. నిశ్చయరూపం చేత్ మీమాంసాఫలం స్యాత్. ఆగమాన్తరమూలత్వే విరుద్ధత
యానుపయోగాత్తస్యైతన్నిరపేక్ష్యాచ్చ పూర్వవృత్తత్వానుపపత్తిః. అథోచ్యేత యన్నిత్యం తదుపాదేయమితి నైవం ప్రతీతిః. కిం తు నిత్యం సుఖం స
మ్భవతి చేత్తదుపాదేయం. సతి తస్మిన్ననిత్యమనుపాదేయమితి. తత్ర తావన్నిత్యసుఖసమ్భవజ్ఞానస్య బ్రహ్మవిచారోపయోగో నిత్యఫలోపాదిత్సాద్వారేణే
తి వక్తవ్యమ్-శాస్త్రాన్తరేషు కర్మకాణ్డే చ నిత్యఫలసమ్భవనాయా నివారకాభావాన్నిత్యానిత్యవివేకాన్తరం తేషామప్యారమ్భణీయతా స్యాత్. తేషు హి ని
త్యం ఫలం ప్రతీయతే. తదసదితి చేత్. తదసత్త్వమప్రామాణ్యాదన్యపరత్వాద్వా భవేత్. తదుభయం కర్మమీమాంసాయామేవ నిర్ణీతమితి తస్యాః పూర్వవృ
త్తత్వమభ్యుపేతవ్యమ్. అథసూత్రం తజ్జ్ఞాపనపరమితి చేన్న- తస్య స్వశాస్త్రారమ్భోపయికవిషయప్రయోజనపరత్వేన శాస్త్రాన్తరాప్రామాణ్యాదిప్రతి
పాదనపరత్వాభావాత్. స్వార్థోపయోగిత్వాత్తదప్రామాణ్యాదికమప్యర్థాత్సిద్ధమితి చేత్- తర్హి తస్యాపేక్షితజ్ఞానమపేక్షితమితి తర్క విచారస్య తర్క
పాదస్య చ పూర్వవృత్తత్వమాపద్యేత. శాస్త్రాన్తరాప్రామాణ్యం హి తర్కమీమాంసా ప్రథమపాదావసేయమ్. అన్యపరత్వం వాక్యాన్తరవిరోధాదిభిః. నిత్య
ఫలాభిధాయ్యవసాయశ్చ తర్కన్యాయాధీనః. శాస్త్రాన్తరప్రమేయవాక్యం చ తర్కపాదే వర్ణయిష్యతి. కించ అథసూత్రాదేవ శాస్త్రాన్తరగతని
త్యఫలాసత్త్వావగమశ్చేదన్యోన్యాశ్రయః- బ్రహ్మవిచారే ప్రవృత్తస్యాన్యత్ర నిత్యఫలాసత్త్వావగమః తదవగమాద్బ్రహ్మవిచారే ప్రవృత్తిరితి. నచైవం స
తి ధర్మజిజ్ఞాసాసూత్రేఽప్యన్యోన్యాశ్రయశ్శఙ్కనీయః- పిత్రాదిప్రేరణయా కృతసాఙ్గాధ్యయనస్య పురుషస్య ప్రయోజనవదర్థావాప్తప్రతీత్యైవ ప్రవృ
త్త్యుపపత్తేః. యేషాం ధర్మవిచారో వైధస్తేషామపి నాన్యోన్యాశ్రయః- వైధత్వజ్ఞానాద్విచారో విచారాద్వైధత్వజ్ఞానమితి. కించ అనిత్యఫలహేయతాజ్ఞాన
స్య స్వర్గాదిఫలజిహాసాద్వారేణ బ్రహ్మవిచారోపయోగో వక్తవ్యః. స్వర్గాదిఫలస్యానిత్యత్వం దుఃఖసమ్భిన్నత్వం చ కథమవగమ్యతే-శాస్త్రాన్తరేణ చేత్-తత్రై
వ నిత్యపురుషార్థసిద్ధేర్నిరాకాఙ్క్షస్య బ్రహ్మవిచారప్రవృత్త్యయోగాత్ తత్పూర్వవృత్తత్వానుపపత్తిః. యత్సుఖం తదనిత్యమితి వ్యాప్త్యైవేతి తర్కమాత్రే
ణ చేత్తేనైవ నిరస్తనిత్యపురుషార్థసమ్భవనతయా బ్రహ్మవిచారః ప్రతిబధ్యేత. దుఃఖనివృత్తేరనన్తరాహిత్యాత్, స్వాభావికసుఖస్యానాదిభావత్వాద నవిరోధావ
పత్తేః, న నిత్యపురుషార్థాసమ్భవనేతి చేన్న-దుఃఖనివృత్తిశ్చ దుఃఖానుబన్ధినీ దుఃఖనివృత్తిత్వాత్ సమ్ప్రతిపన్నవత్. సుఖం చేత్సుఖత్వాదేవ కృతకమిత్యేవం
రూపతర్కోత్పత్తౌ సమ్భవేన కేవలతర్కశరణానాం నిత్యపురుషార్థసమ్భవనాయా దురుపపాదత్వాత్. శాస్త్రసిద్ధనిత్యేతరవిభాగాద్ వ్యాప్తినిశ్చయ ఇతి చేన్న-
వేదాన్తశ్రవణపూర్వకో వ్యాప్తినిశ్చయః-తత్పూర్వకం వేదాన్తశ్రవణమిత్యన్యోన్యాశ్రయప్రసఙ్గాత్. అతో బ్రహ్మవిచారం ప్రతి నిత్యానిత్యవస్తువి
వేకోఽయోగాయ నిత్యానిత్యవిభాగే ప్రత్యక్షప్రవృత్తే, తర్కస్యాతిప్రసక్తే, శాస్త్రాన్తరాణాం బ్రహ్మవిచారసాపేక్షత్వాత్, తద్విరోధేశ్చ

ఏషాం సాధనత్వం చ వినియోగావసేయమ్. వినియోగశ్చ శ్రుతిలిఙ్గాదిభ్యః- స చ తార్తీయః. ఉద్గీథాద్యుపాసనాని కర్మసమృద్ధ్యర్థాన్యపి బ్రహ్మదృష్టిరూపాణి బ్రహ్మజ్ఞానాపేక్షాణీతీహైవ చిన్తనీయాని. తాన్యపి కర్మాణ్యనభిసంహితఫలాని బ్రహ్మవిద్యోత్పాదకానీతి తత్సాద్గుణ్యాపాదనాన్యేతాని సుతరామిహైవ సఙ్గతాని.

సుపయోగాశ్చ వేద ఏవ ప్రమాణీకర్తవ్యేతి తత్రాపాతప్రతీతేరుభయభాగసాధారణ్యాన్నిత్యానిత్యనిశ్చయస్య మీమాంసాద్వయఫలత్వేనాన్యోన్యాశ్రయస్య దుస్తరత్వాచ్చ నిత్యానిత్యగతహేయోపాదేయత్వజ్ఞానం స నిత్యానిత్యవస్తువివేక ఇత్యయుక్తం. వనుశాస్త్రాన్తరేషు నిత్యఫలసమ్భావనాయా నివారణాభావాన్నిత్యానిత్యవివేకాదిమతస్తత్రాపి ప్రవృత్తిప్రసఙ్గ ఇతి యదుక్తం. తన్న- శాస్త్రాన్తరనివారకత్వాదాద్యసూత్రస్య బ్రహ్మైవ జిజ్ఞాస్యం న ప్రకృతిపురుషాదిరితి హి సూత్రార్థ ఇతి. యదయుక్తం- సాధనచతుష్టయపూర్వవృత్తత్వాదికరస్యార్థస్యానఙ్గీకృతత్వాత్. తాపత్రయజ్ఞానపూర్వవృత్తత్వాదికరయమర్థద్వయమిత్యుక్తః- న చాయమర్థ ఉపపన్నః. తథా హి. న తావదయమర్థస్సూత్రకృతోపదిశ్యతే నవా జ్ఞాప్యతే. కింతూపపాద్యత ఇతి వక్తవ్యం న్యాయనిబన్ధనత్వాత్సూత్రాణాం. ఉపపత్తిశ్చ శాస్త్రాన్తరదౌర్బల్యమేవ వా స్వశాస్త్రప్రాబల్యమేవ వా సముచ్చితముభయం వా. న ప్రథమః- స్వశాస్త్రస్య దౌర్బల్యే బ్రహ్మణోప్యజిజ్ఞాస్యత్వాత్. న ద్వితీయః- శాస్త్రాన్తరస్య ప్రాబల్యే బ్రహ్మణ ఏవ జిజ్ఞాస్యత్వాసిద్ధేః. తృతీయే సూత్రవైయర్థ్యం పూర్వమీమాంసాయామేవ చోదనాసూత్రప్రభృతిభిస్తదుభయసిద్ధేః. తత ఏవ తస్యాః పూర్వవృత్తత్వాదిత్యుక్తిశ్చ అవశ్యాపేక్షితత్వాత్. వేదప్రామాణ్యమాత్రే సిద్ధేపి బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యం న తావతా సిధ్యతీతి చేత్- తస్మిన్నైరాశ్యాత్తుభిర్బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యాసమ్భవశఙ్కాన్తే పరిహర్తవ్యాః. తే వ సిద్ధివ్యుత్పత్త్యనుపపత్త్యాదయ ఇతి తత్పరిహారేణ బ్రహ్మణి వేదాన్తప్రామాణ్యసమర్థనపరత్వేన మదీయ ఏవ పక్షః పరిగృహీతస్స్యాత్. అత ఏవ దుఃఖత్రయాభిఘాతజ్ఞానస్య పూర్వవృత్తత్వమపి నిరస్తం. తథా హి. ఐహికదుఃఖజ్ఞానం పూర్వవృత్తం- ఉత నారకదుఃఖజ్ఞానం- ఉత స్వర్గాదేరప్యల్పాస్థిరతయా తాపత్రయాన్తర్గతత్వజ్ఞానం. న ప్రథమః- అయుక్త్వాదౌ దృష్టిస్తన్నిరసనోపాయావగమాద్వా ద్వారాన్తనిచారనైరపేక్ష్యాత్. న ద్వితీయః- నిరయదుఃఖహేతుభూతపాపనోదనకరవ్రతనియమనిధాయకశాస్త్రావగమాద్వా ద్వారాన్తనైరపేక్ష్యాత్. తృతీయే తు కర్మవిచారాపేక్షా స్యాదేవ- ప్రథమత ఏవాధ్యయనవిధివశ్యస్య శాస్త్రాన్తరావగమానన్తరవిధురత్వాత్, సత్యప్యవసరే స్వర్గాద్యల్పాస్థిరత్వజ్ఞాపకైస్తైరేవ శాస్త్రైర్ముముక్షూపాయస్యావగతత్వేన వేదాన్తనైరపేక్ష్యాద్వా తద్విరుద్ధార్థాభిధాయినాం తేషామవగమస్య వేదాన్తజ్ఞానపూర్వవృత్తత్వాయోగాచ్చాపాతప్రతీతేరితిహాసపురాణయోశ్చాల్పాస్థిరత్వాన్నస్థిరత్వవిపర్యయప్రతీతిహేతుత్వాచ్చ. పూర్వం వ్యాఖ్యేయస్వభావాత్కృత్రిమనియమ ఉక్తః. వ్యాఖ్యానస్వభావాదధికత్వాద్వ్యతిరిక్తతేదానీముచ్యతే (ఏషామితి) ఏషాం- శమాదీనాం. సాధనత్వం- వస్తుముచ్చయే. (వినియోగావసేయం) వినియోగః- అఙ్గత్వజ్ఞాపనం. తతః కిమిత్యత్రాహ (వినియోగశ్చేతి) తతోపి కిమిత్యత్రాహ (స చ తార్తీయ ఇతి) తృతీయాధ్యాయోక్త ఇత్యర్థః. ఇదం ప్రదర్శనార్థముక్తం- కర్మవిచారోక్తకృత్స్నన్యాయసాపేక్షత్వాద్బ్రహ్మవిచారస్య. ఏతాని హి కర్మమీమాంసాధ్యాయానాం ప్రమేయాణి. ప్రథమేధ్యాయే ప్రమాణలక్షణం వృత్తం. ద్వితీయేధ్యాయే శాస్త్రభేదః. కర్మభేదో వా. భేదహేతవశ్చ శబ్దాన్తరాభ్యాససఙ్ఖ్యాగుణప్రక్రియానామధేయాని. తృతీయే అఙ్గనిరూపణం. అఙ్గత్వజ్ఞాపకాని ప్రమాణాని శ్రుతిలిఙ్గవాక్యప్రకరణస్థానసమాఖ్యానాని. చతుర్థే క్రత్వర్థపురుషార్థభేదనిరూపణేన పురుషార్థైః క్రత్వర్థానాం ప్రయుక్తిర్నిరూపితా. పఞ్చమే క్రమః. క్రమప్రమాణాని శ్రుత్యర్థపాఠప్రవృత్తిముఖ్యకాణ్డాని. షష్ఠే అధికారినిరూపణం. సప్తమే సామాన్యాతిదేశో నిరూపితః. అష్టమే విశేషాతిదేశః. నవమే ఊహః. దశమే బాధః. ఏకాదశద్వాదశయోస్తన్త్రప్రసఙ్గౌ. యథోక్తం *ధర్మమీమాంసాభేదాఙ్గప్రయుక్తిక్రమకర్తృభిః। సామాన్యాతిదేశవిశేషోహబాధతన్త్రప్రసక్తిభిరితి. ఏతన్న్యాయసాపేక్షత్వం సఙ్కర్షసాపేక్షత్వం చ బ్రహ్మవిచారే తత్ర తత్ర ద్రష్టవ్యం. తస్మాత్స చ తార్తీయ ఇతి ప్రదర్శనార్థముక్తం. అథ కర్మవిచారాపేక్షత్వే అభ్యుచ్చయయుక్తిరుచ్యతే (ఉద్గీథాదీతి) పరేణ ప్రసఙ్గాత్సఙ్గతిరుక్తా. అత్ర తు సాక్షాత్సఙ్గతిరుపపాద్యతే (కర్మసమృద్ధ్యర్థాన్యపీతి) కర్మసమృద్ధ్యర్థత్వేన తద్బ్రాహ్మణం తన్నిర్వచనాదివాక్యాకారవచనసంస్కారితం. (బ్రహ్మదృష్టిరూపాణీతి) అబ్రహ్మణి బ్రహ్మత్వేన దృష్టిర్బ్రహ్మదృష్టిః- బ్రహ్మదృష్టిరూపత్వాద్బ్రహ్మజ్ఞానసాపేక్షాణీత్యర్థః. ఇతి హేతౌ. (ఇహైవ చిన్తనీయాని) న తు కర్మవిచారే. (తాన్యపి కర్మాణీతి) యత్సమృద్ధ్యర్థాన్యుద్గీథాద్యుపాసనాని తాన్యపీత్యర్థః. (అనభిసంహితఫలానీతి) అనభిసంహితఫలత్వాద్బ్రహ్మవిద్యోత్పాదకానీత్యర్థః. (ఇతి హేతౌ) తత్సాద్గుణ్యాపాదనాని- సాద్గుణ్యం ప్రబలప్రతిబన్ధకే సత్యపి శీఘ్రఫలప్రదత్వం- తదాపాదనాని- బ్రహ్మవిద్యాం శీఘ్రం సమ్పాదయన్తీత్యర్థః. (ఏతాని) ఉద్గీథాద్యుపాసనాని. అత ఇహైవ సుతరాం సఙ్గతాని- ప్రధానానుపయోగిత్వేన సాఙ్ఖ్యశాస్త్రాదినాధిష్ఠత్వం ప్రసక్తాస్సఙ్గతిః. అన్యతరాపేక్షయా ఉభయాపేక్షయా వా సఙ్గతిస్సాక్షాత్సఙ్గతిః. అత్ర తూభయోరపేక్షితత్వం ప్రతిపాదితం బ్రహ్మదృష్టిరూపాణీతి. ఉద్గీథాద్యుపాసనస్య బ్రహ్మజ్ఞానాపేక్షాభిహితా. బ్రహ్మవిద్యోత్పాదకానీతి బ్రహ్మజ్ఞానస్యోద్గీథాద్యుపాసనాపేక్షాభిహితా. ఏతదభిప్రాయేణ సుతరామిత్యుక్తం. (ఇహైవేతి) ఉభయాపేక్షయా అత్రైవ విద్యమానత్వాత్సుతరాం సఙ్గతిరిహైవ- న తు కర్మవిచార ఇత్యర్థః. నను కథముద్గీథాదివిచారస్య బ్రహ్మవిచార ఏవ సుతరాం సఙ్గతిః. కర్మవిచారేపి సుతరాం సఙ్గతిరస్తి- ఉభయాపేక్షయా సఙ్గతిర్హి సుతరాం సఙ్గతిః- కర్మాఙ్గాశ్రయత్వాదుద్గీథాదిధియాం తద్విచారస్య కర్మాపేక్షాస్తి- కర్మణామపి స్వసమృద్ధ్యర్థోద్గీథాద్యుపాసనాపేక్షాస్తీత్యుభయాపేక్షాయా విద్యమానత్వాత్. ఉచ్యతే- కర్మసమృద్ధ్యర్థోద్గీథాద్యుపాసనాపేక్షా కేవలకర్మణాం విద్యార్థకర్మణాం చ తుల్యా. అతః కర్మసమృద్ధ్యర్థత్వహేతుస్సాధారణః. కర్మాఙ్గాశ్రయత్వం పూర్వభాగవిచారసఙ్గతేరసాధారణహేతుః. బ్రహ్మజ్ఞానసాపేక్షత్వముత్తరభాగవిచారసఙ్గతేరసాధారణహేతుః. ఏవం సాధారణాసాధారణహేతుద్వయవత్త్వాసామ్యేపి బ్రహ్మదృష్టిరూపోద్గీథాద్యుపాసనానాం బ్రహ్మజ్ఞానసాపేక్షత్వాత్తేన వినా తచ్చిన్తనమశక్యం పూర్వభాగవిచారే. న హి కర్మవిచారాత్పూర్వం బ్రహ్మవిచార ఉపపద్యతే- ప్రా

తేషాంచకర్మస్వరూపాధిగమాపేక్షత్వాత్సర్వసమ్మతా. యదప్యాహుః - అశేషవిశేషప్రత్య
నీకచిన్మాత్రం బ్రహ్మైవపరమార్థః. తదతిరేకినానావిధజ్ఞాతృజ్ఞేయతత్కృతజ్ఞానభేదాది

గుణసన్నివిశేషవిశిష్టత్వాత్తయోః. ఉత్తరభాగేతు బ్రహ్మజ్ఞానస్యానుకూలత్వాన్నిర్వృత్తకర్మవిచారస్యోద్గీథాద్యుపాసనచిన్తనంకర్తుంశక్యం. అతఏవశ
క్యత్వాదుద్గీథాద్యుపాసనాన్యుపనిషద్భాగేవిహితాని. అతఏవబ్రహ్మమీమాంసాయాంనిరూపితానిచ. ఏవంవేదాన్తభాగవిహితత్వేబ్రహ్మమీమాంసావి
చారితత్వేశక్యత్వరూపవైషమ్యేత్రయవిశేషితాయాముభయాపేక్షాయాముత్తరభాగఏవవిద్యమానత్వాత్తన్నిబన్ధనానుకరాం సఙ్గతి స్తత్రైవేత్యభిప్రా
యేణానుతరామిహైవసఙ్గతానీత్యుక్తం. అయంచాభ్యుచ్చయహేతుః-యద్ప్రధానస్యార్థస్యాపిసాపేక్షత్వసఙ్గతత్వాత్తస్యాప్యవశ్యాపేక్షితఃకర్మవిచారఇ
తి ప్రధానప్రతిపాద్యస్యనియమేనాపేక్షితత్వరూపఃప్రధానహేతుఃపూర్వమేవోక్తః. తతఃకిం ప్రకృతానన్తర్యస్యేత్యత్రాహ(తేషాంచేతి)తేషాం-ఉ
ద్గీథాద్యుపాసనానాం.(సర్వసమ్మతా) తత్సాపేక్షత్వసఙ్గతత్వేఽపివిగానం-ఉద్గీథాద్యుపాసనేచిన్త్యేసతితస్యకర్మజ్ఞానాపేక్షానర్వాక్గీతా.యత్త్వధీతవేదా
న్తస్యకర్మాధిగమాపేక్షానాస్తీత్యుక్తం.తదయుక్తం-వేదాన్తస్యోపాయపరముక్తిపరవాక్యమాత్రాధ్యాయినఃపురుషస్యబ్రహ్మవిచారేఽపితృతీయచ
తుర్థాధ్యాయమాత్రశ్రవణప్రసఙ్గాత్. తృతీయచతుర్థయోఃప్రథమద్వితీయోక్తన్యాయసాపేక్షత్వమస్తీతిచేత్ తర్హికృత్స్నస్యబ్రహ్మవిచారస్య క
ర్మవిచారన్యాయసాపేక్షత్వాత్తస్యైవపూర్వవృత్తత్వం. జన్మాన్తరానుకృతవిశేషేణకస్యచిద్బ్రహ్మవిచారమాత్రాపేక్షేతిచేత్తస్యసుకృతవిశేషేణ
తృతీయచతుర్థమాత్రాపేక్షాకింనస్యాత్.అథవాసుకృతాతిశయాత్కృత్స్నబ్రహ్మవిచారనిరపేక్షతాకింనస్యాత్.కించ-వేదాన్తేషూపాయఫలపరవా
క్యమాత్రాధ్యయనమశాస్త్రీయమితిత్వయాపివక్తవ్యం. తద్వేదాన్తమాత్రాధ్యయనస్యాపితుల్యం- కృత్స్నస్వాధ్యాయాధ్యయనస్యవిహిత
త్వాత్.అతోవిధ్యతిలఙ్ఘినాంయదపేక్షితంతదేవపూర్వవృత్తమిత్యసఙ్గతం-కృత్స్నాధ్యాయినోఽపిసుకృతవశాత్క్వాచిత్కశ్రవణాపేక్షాయాంపూర్వమే
వదత్తముత్తరం. విరోధాదప్రమాణత్వాదిత్యాదిగ్రన్థసఙ్గృహీతానిదూషణాన్యత్రవ్యక్తత్వాదిత్యాదినాసిద్ధాన్తభాష్యేణపరిహృతాని. తథాహి. కర్మణా
మనిత్యఫలత్వేనవిరోధోనాపిసంహితఫలత్వాత్పరిహృతః. భేదావలమ్బనాజ్జనకత్వేసైక్యజ్ఞానవిరోధస్తుపృథగాత్మానమితిపృథక్త్వజ్ఞానస్యమోక్షోపాయత్వ
శ్రుత్యాపరిహృతః.అధియంవిరోధోవక్ష్యమాణవస్తుసామర్థ్యాన్తర్భూతశ్చ. మోక్షస్యసకలభేదదర్శననివృత్తిరూపతాయాఃప్రపఞ్చమిథ్యాత్వోపపాదన
సాపేక్షత్వాత్. ఐక్యజ్ఞానస్యోపాయత్వేఽపికర్మణామదృష్టద్వారేణోపయోగాదవిరోధః. అప్రమాణత్వంక్రియావాసేషబ్రహ్మవిదాంవరిష్ఠఇత్యాది
సన్నిహితవినియోజకప్రమాణప్రదర్శనాత్పరిహృతం. వివిదిషార్థత్వంతత్తదుపయోగిత్వేనవేదనోత్పత్త్యుపయుక్తమనోనైర్మల్యహేతుత్వోపపాదనేనవి
విదిషార్థత్వేఽపితస్యాఽహరహరుత్పత్త్యపేక్షోపపాదనేనచప్రత్యుక్తః. జ్ఞానమాత్రస్యహేతుత్వేశ్రవణంచసాధనద్విత్వాన్నభ్యుపగమాద్దత్తోత్తరం. సామ
ర్థ్యంనామమిథ్యాభూతబన్ధస్యజ్ఞానైకనివర్త్యత్వరూపంవస్తుసామర్థ్యం. తత్తుప్రపఞ్చమిథ్యాత్వదూషణేనప్రతివక్ష్యతే. శమాద్యఙ్గకత్వాన్నకర్మణో
విరోధఃప్రవృత్తిరూపయజ్ఞాదేర్నివృత్తిరూపశమాదేశ్చభిన్నవిషయత్వేనావిరోధాత్పరిహృతః. శమాదయోఽప్యవిహితాప్రతిషిద్ధనిషిద్ధకామ్యవిష
యాఇత్యుక్తం. వాక్యార్థజ్ఞానస్యైవమోక్షోపాయత్వంప్రత్యక్షవిరోధశ్రుతివిరోధాభ్యాంనిరస్తం. తత్రనివర్త్యవాసనాయానివర్తకోత్పత్తిప్రతిబన్ధ
కత్వాభావేనశ్రవణాదేర్భేదవాసనానిరాసార్థమనపేక్షితత్వాత్, తద్ద్వయస్యార్థపరిహారస్యానుపపన్నత్వాత్, ప్రవణాదిక్రమోఽస్మిన్ద్రవ్యాశ్రయోఇత్యేవమా
చికేత్యేతదప్యపాస్తం. సాధనచతుష్టయస్యపూర్వవృత్తత్వేవస్తుసామర్థ్యంనామహేతురుక్తః. సపూర్వంబ్రహ్మస్వరూపాచ్ఛాదికేత్యాదినా ప్రతిజ్ఞా
తః. తదుపపాదనదూషణయోర్బహుగ్రన్థకార్యత్వాత్తదుభయంపూర్వంనకృతం.అథతదుపపాదనాయోపక్రమతే. పూర్వముపాయోపదేశపరవాక్యప
ర్యాలోచనయా వస్తుసామర్థ్యవ్యతిరిక్తహేతవఉపన్యస్తానిరస్తాశ్చ. విధిత్సితంజ్ఞానమితిహ్యుక్తం. వస్తుసామర్థ్యంతుసిద్ధపరవాక్యసిద్ధం- వస్తుస్వరూ
పోపదేశపరైర్హి వక్ష్యతే. అతస్స్వరూపపరవాక్య పర్యాలోచనాముఖేన తదుపపాదయితుమారభతే (యదప్యాహురితి) అపినోపపాద
యిష్యమాణస్యార్థస్య ప్రాధాన్యం సూచ్యతే. ఆహురితిగ్రన్థకార బహుత్వం. అనేనాస్య గ్రన్థస్యాతత్ప్రతిబన్ధోక్త సకలార్థగర్భితత్వంచ దర్శి
తం. సర్వేవేదాన్తాఆరభ్యన్తఇతి యదప్యాహుస్తదనాదరణీయ మిత్యుపర్యన్వయః. ప్రథమంబ్రహ్మైకమేవ సత్యమితి ప్రతిజానీతే (అశే
షేతి) అశేషవిశేషాః- వక్ష్యమాణజ్ఞాత్రాదయః విజాతీయసజాతీయస్వ గతాస్స్వగతేష్వప్యన్వయినో వ్యావృత్తిరూపాశ్చవిశేషా అశేషశబ్ద
వివక్షితాః. తత్ప్రత్యనీకం- స్వజ్ఞానేననివర్తకం.శుక్తిరజతస్యేవార్థః. నిర్విశేషత్వేశూన్యతాస్స్యాదిత్యత్రాహ.(చిన్మాత్రమితి) చిచ్ఛబ్దేనశ్శూ
న్యత్వవ్యావృత్తిః. స్వయం ప్రకాశత్వంహిచిత్త్వం. మాత్రచాజ్ఞేయత్వవ్యావృత్తిః. యద్వాప్రత్యనీకత్వరూప ధర్మోఽపిమాత్రచావ్యావర్త్యతే.
యద్వామాత్రచాప్యసురస్యమన్తవిశేషనిరాకారావిచ్ఛిత్తిః. బ్రహ్మైవేత్యవధారణేన సగుణబ్రహ్మవ్యావృత్తిః. పరమార్థః- తత్త్వావేదకప్రమాణవిష
యః. సగుణవాక్యానాంసతత్పరత్వం-ఫలవిశేషార్థముపాసనేస్యపరత్వాదితిభావః. కథంబ్రహ్మణఏవసత్యత్వం-అన్యదపిహిప్రతీయతఇతిశఙ్కాయాం
బ్రహ్మణఏవపరమార్థత్వసిద్ధయేతద్వ్యతిరిక్తస్యతజ్జ్ఞాననివర్త్యత్వాయచవిశ్వస్యమిథ్యాత్వం ప్రతిజానీతే (తదతి) * అథాతఆదేశోనేతినేతీత్యాదా
ప్రకృతైతావత్త్వమితి సూత్రవిషయేకృత్స్నస్య మిథ్యాత్వేనబ్రహ్మణోఽపి మిథ్యాత్వంప్రాప్తం పూర్వపక్షీకృత్యనిరస్తమితితదభిప్రాయేణోక్తం (త
దతిరేకీతి) నేహనానాస్తీత్యాదినిషేధవాక్యస్యబ్రహ్మవ్యతిరేకేఽపినిషేధ్యనానాత్వంనిషిధ్యతఇతిదర్శితం (నానావిధేతి) పూర్వమశేషవిశేషశబ్దోక్తవిశేష
వివరణార్థం,నేహనానాస్తీత్యాదివాక్యగతనానాశబ్దవివరణార్థం,చనానావిధశబ్దవాచ్యభేదోవివృతః (జ్ఞాతృజ్ఞేయేతి)తత్కృతజ్ఞానభేదః-జ్ఞాతృజ్ఞేయా
వచ్ఛిన్నవృత్తిజ్ఞానభేదః.అనేనవృత్త్యుపహితచైతన్యభేదస్యస్వరూపప్రయుక్తతావ్యావృత్తిః. భేదశబ్దాదుపాదేయోఽధిష్ఠానాన్తరభేదాదిత్యర్థః.అతిరిక్తేన

సర్వం తస్మిన్నేవ పరికల్పితం మిథ్యాభూతం. *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం* అథ పరా యయా తదక్షరమధిగమ్యతే యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమగోత్రమవర్ణమచక్షుశ్శ్రోత్రం తదపాణిపాదం నిత్యం విభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మం తదవ్యయం యద్భూతయోనిం పరిపశ్యన్తి ధీరాః*సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ *నిష్కలం నిష్క్రియం శాన్తం నిరవద్యం నిరఞ్జనం।*యస్యామతం తస్య మతం మతం యస్య న వేద సః*అవిజ్ఞాతం విజానతాం విజ్ఞాతమవిజానతాం *న దృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యేర్న మతేర్మన్తారం మన్వీథాః *ఆనన్దో బ్రహ్మ *ఇదం సర్వం యదయమాత్మా *నేహ నానాస్తి కిఞ్చన *మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి *యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతి యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ తత్కేన కం పశ్యేత్ తత్కేన కం విజానీయాత్ *వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యం *యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నుదరమన్తరం కురుతే అథ తస్య భయం భవతి *న స్థానతోఽపి పరస్యోభయలిఙ్గం సర్వత్ర హి *మాయామాత్రం తు కార్త్స్న్యేనానభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్ *ప్రత్యస్తమితభేదం యత్సత్తామాత్రమగోచరం।

నిరసనీయదుఃఖరూపజన్మజరామరణాన్యుచ్యన్తే(సర్వమితి)వక్ష్యమాణశ్రుతిగతసర్వశబ్దస్యాయమర్థ ఇతి భావః. తస్మిన్నితి నిరధిష్ఠానభ్రమానుపపత్త్యాదాసిః. ఏవకారేణాధిష్ఠానబహుత్వనిషేధః. తథా సతి హి ప్రపఞ్చస్య తజ్జ్ఞాననివర్త్యత్వాసిద్ధిః. యద్వా తస్మిన్నిత్యేకవచనేనాధిష్ఠానైకత్వసిద్ధిః. నానాధ్యాసానానాధిష్ఠానకాదృష్టాః-తత్కథమేకాధిష్ఠానకత్వమితి విరోధం,స్వయం ప్రకాశవస్తునోఽధిష్ఠానత్వవిరోధం,చ స్ఫోరయత్యేవకారః.(మిథ్యాభూతం) మిథ్యాభావవత్-వక్ష్యమాణమిథ్యాత్వలక్షణవదిత్యర్థః. బ్రహ్మణ ఏవ సత్యత్వే వ్యతిరిక్తమిథ్యాత్వే చ కిం ప్రమాణమిత్యత్రాహ(సదేవేతి) సదేవేతి విజాతీయభేదో వ్యావర్త్యతే. ఏకమేవేతి సజాతీయభేదః. అద్వితీయమితి-స్వగతభావాభావరూపభేదః. షడ్విధతాత్పర్యలిఙ్గోపేతసద్విద్యాగతత్వాదిదం వాక్యం ప్రథమముపాత్తం.అద్వితీయకారఫలితనిషేధకత్వోక్తిముణ్డకవిద్యావాక్యముపాదత్తే(అథేతి) ఇదం చ కారణత్వశక్తితదోషప్రసఙ్గదాసోపక్రమకకారణవాక్యం-భూతయోనిమిత్యుక్త్వాఽనన్తరం తస్యైవ ప్రపఞ్చనాత్ అద్రేశ్యమగ్రాహ్యం-ప్రత్యక్షాగోచరోఽనుమానాగోచరః. అథవా చక్షురగోచర ఇన్ద్రియాన్తరాగోచరః. అగోత్రం-అనామకం. అవర్ణం-అస్థౌల్యాదికం. అచక్షుశ్శ్రోత్రమపాణిపాదం-జ్ఞానకర్మేన్ద్రియరహితం. నిత్యం విభుం-కాలదేశాభ్యామపరిచ్ఛిన్నం. సర్వగతం-సర్వేణ జగతాధిష్ఠానతయా గతం-ఆశ్రితం.వస్తుపరిచ్ఛేదరహితమిత్యర్థః. సుసూక్ష్మం-అదృశ్యత్వం న తుచ్ఛత్వాతిదూరత్వాదినా. కిం తు సుసూక్ష్మత్వాదిత్యభిప్రాయః. వాక్యభేదాదనేకయత్నచ్ఛద్మాన్యథోపపత్తిః.అథ శోధకవాక్యముపాదత్తే (సత్యమితి)అనృతజడపరిచ్ఛిన్నవ్యావృత్తనిర్విశేషవస్తుపరమిదం వాక్యం-కారణవాక్యైకార్థ్యాచ్ఛోధకవాక్యానన్తరైకార్థ్యాత్సామానాధికరణ్యాన్యథానుపపత్త్యా, చేతి వక్ష్యతే. నిష్కలం-కలా అవయవాః-నిరవయవమిత్యర్థః. తత్రలిఙ్గం నిష్క్రియత్వం శాన్తం-ఊర్మిషట్కరహితం.అశనాయాపిపాసే శోకమోహౌ జరామృత్యూ చోర్మయః. నిరవద్యం నిరఞ్జనం-కర్మసమ్బన్ధతత్ఫలరహితం.అనేన సత్యజ్ఞానాదివాక్యగర్భితవ్యావృత్తిస్స్పష్టీకృతా. అథ చిన్మాత్రశబ్దాభిప్రేతాం జ్ఞేయత్వవ్యావృత్తిమాహ(యస్యేతి) అమతమవిజ్ఞాతమితి శ్రవణమననాదిరూపజ్ఞానావిషయత్వోక్తిః అథ జ్ఞాతృత్వనిషేధపరం వాక్యమాహ (న దృష్టేరితి)అత్రాపి పూర్వోక్తజ్ఞానావస్థాభేదో వివక్షితః.అస్య పురుషార్థత్వాయ సుఖాద్వ్యావృత్తిరుచ్యతే(ఆనన్దో బ్రహ్మేతి)ఆనన్దశబ్దోఽసుఖాద్వ్యావృత్తిమాత్రపరః. అత ఏవ హ్యానన్దీత్యనుక్తిః. ఇత్థం బ్రహ్మణో నిర్విశేషచిన్మాత్రత్వే శ్రుతివాక్యజాతముపన్యస్తం అథ వ్యతిరిక్తమిథ్యాత్వే ప్రమాణముపన్యస్యతే. తత్ర ప్రథమం మిథ్యాభూతస్య జగతో బ్రహ్మణ్యధిష్ఠానే తద్వ్యస్తత్వం దర్శయతి ఇదం సర్వం యదయమాత్మేతి సామానాధికరణ్యేన. అధిష్ఠానేనాధ్యస్తసామానాధికరణ్యం హి బాధార్థం దృష్టం. యథా రజ్జుస్సర్ప ఇతి. పూర్వం సర్వం తస్మిన్నేవేతి ప్రతిజ్ఞాతం బ్రహ్మణస్సర్వాధ్యాసాధిష్ఠానత్వం చానేన వాక్యేన దర్శితం.వ్యతిరిక్తనిషేధోక్తిం దర్శయతి (నేహ నానాస్తి కిఞ్చనేతి)నానా పశ్యన్మృత్యుమాప్నోతీతి దర్శయతి(మృత్యోరితి)అత్ర మృత్యురవిద్యా *తమసో వా ఏష తమః ప్రవిశతివత్. ఇవశబ్దేన నానాత్వస్యాపరమార్థత్వం దర్శితం. మిథ్యాభూతం చేత్కథం దాచిన్నివృత్తిస్స్యాదిత్యత్రాహ (యత్ర హీతి)యత్ర-యదా. ద్వైతమివ భవతి. ఇవశబ్దః పూర్వవత్. తత్-తదా. ఇతర ఇతరమితరేణ పశ్యతీత్యర్థః. కేనేతి వక్ష్యమాణత్వాదితరేణేత్యధ్యాహారః(యత్ర త్వితి)యత్ర-యదా. అస్య సర్వమాత్మైవాభూత్,తత్-తదా. కేన కం పశ్యేత్. క ఇత్యధ్యాహార్యం ఇతర ఇత్యుక్తత్వాత్. పశ్యేద్విజానీయాదితి జ్ఞానపర్వభేదోక్తిః. ఇదం కృత్స్నమిథ్యాత్వం దృష్టాన్తేనోపపాదయన్తీం శ్రుతిముదాహరతి(వాచేతి)వికారః-ఘటాదిసంస్థానం.నామధేయం చ-వాచారమ్భణం. వాగాలమ్బనం-వ్యావహారికమిత్యర్థః.తస్మాన్మృత్తికేత్యేవ సత్యం. బ్రహ్మణి నానాత్వం పశ్యతః పూర్వోక్తమృత్యుశబ్దాభిహితాజ్ఞానకార్యం భయం చ దర్శయతి(యదా హీతి)ఉదరం-ఉ అవధారణే.*తదేవ ర్తంత దు సత్యమాహుస్తదేవ బ్రహ్మ పరమం కవీనామితివత్ .దరం-అల్పం. యద్వా ఉత్ అరం-ఉదిత్యస్య భవతీత్యనేనాన్వయః. *వ్యవహితాశ్చేతి సూత్రాత్. అరం-శీఘ్రం. యదా హ్యేవేత్యాదేః పశ్చాదుపాదానం సిద్ధాన్తపరిహారసౌకర్యార్థం.తచ్చ పూర్వోక్తవాక్యానామేకన్యాయపరికర్యత్వాత్. బ్రహ్మణో నిర్విశేషచిన్మాత్రత్వే వ్యతిరిక్తమిథ్యాత్వే చ శ్రుతిర్దర్శితా. తత్ర నిర్విశేషత్వే సూత్రం ప్రదర్శ్యతే(న స్థానత ఇతి)ఉభయలిఙ్గం-సాకారత్వం సాకారనిరాకారత్వం చ. సర్వత్ర స్థితస్యాపి బ్రహ్మణో నాస్తి. నిరాకారమిత్యర్థః. అన్యమిథ్యాత్వే సూత్రమాహ(మాయేతి)స్వాప్నమర్థజాతం కార్త్స్న్యేన మాయామాత్రం. కుత ఇతి చేత్. అనభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్-దుర్నిరూపత్వాత్-బాధితత్వాదిత్యర్థః. స్వాప్నార్థమిథ్యాత్వం జగన్మిథ్యాత్వస్య దృష్టాన్తతయా దర్శితం.అస్మిన్నర్థే పురాణవచనాని దర్శయతి(ప్రత్యస్తమితేతి) ప్రత్యస్తమితభేదం-సజాతీయవిజాతీయభేదరహితం.సత్తా

వచసామాత్మసంవేద్యం తజ్జ్ఞానం బ్రహ్మసంజ్ఞితం * జ్ఞానస్వరూపమత్యన్తనిర్మలం పరమార్థతః। తమేవార్థస్వరూపేణ భ్రాన్తిదర్శనతస్స్థితం * పరమార్థస్త్వమేవైకో నాన్యో౽స్తి జగతః పతే * యదేతద్దృశ్యతే మూర్తమేతజ్జ్ఞానాత్మనస్తవ। భ్రాన్తిజ్ఞానేన పశ్యన్తి జగద్రూపమయోగినః * జ్ఞానస్వరూపమఖిలం జగదేతదబుద్ధయః। అర్థస్వరూపం పశ్యన్తో భ్రామ్యన్తే మోహసంప్లవే * యే తు జ్ఞానవిదశ్శుద్ధచేతసస్తే౽ఖిలం జగత్ । జ్ఞానాత్మకం ప్రపశ్యన్తి త్వద్రూపం పరమేశ్వర * తస్యాత్మపరదేహేషు సతో౽ప్యేకమయం హి యత్ । విజ్ఞానం పరమార్థో హి ద్వైతినో౽తథ్యదర్శినః * యద్యన్యో౽స్తి పరః కో౽పి మత్తః పార్థివసత్తమ। తదైషో౽హమయం చాన్యో వక్తుమేవమపీష్యతే * వేణురన్ధ్రవిభేదేన భేదష్షడ్జాదిసంజ్ఞితః। అభేదవ్యాపినో వాయోస్తథా౽సౌ పరమాత్మనః * సో౽హం స చ త్వం స చ సర్వమేతదాత్మస్వరూపం త్యజ భేదమోహం। ఇతీరితస్తేన స రాజవర్యస్తత్యాజ భేదం పరమార్థదృష్టిః * విభేదజనకే౽జ్ఞానే నాశమాత్యన్తికం గతే। ఆత్మనో బ్రహ్మణో భేదమసన్తం కః కరిష్యతి * అహమాత్మా గుడాకేశ సర్వభూతాశయస్థితః॥ * క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధి సర్వక్షేత్రేషు భారత * న తదస్తి వినా యత్స్యాన్మయా భూతం చరాచరం ॥ ఇత్యాదిభిర్వస్తుస్వరూపోపదేశపరైశ్శాస్త్రైర్నిర్విశేష చిన్మాత్రం బ్రహ్మైవ సత్యమన్యత్సర్వం మిథ్యేత్యభిధానాత్. మిథ్యాత్వం నామ ప్రతీయమానత్వపూర్వక యథావస్థిత వస్తుజ్ఞాననివర్త్యత్వం. యథా రజ్జ్వాద్యధిష్ఠాన సర్పాదేః. దోషవశాద్ధి తత్ర తత్కల్పనం.

మాత్రం-స్వగతభేదరహితం. అత ఏవ వచసామగోచరం. తర్హి తుచ్ఛత్వం స్యాత్ నసత్తేత్యత్రాహ ఆత్మసంవేద్యమితి. స్వయం ప్రకాశమిత్యర్థః. బ్రహ్మసంజ్ఞితమితి. బ్రహ్మేతి సంజ్ఞామాత్రమేవ న తు బృహత్త్వాదిగుణయోగ ఇతి భావః. నిర్విశేషం చేత్కథం జగదవభాస ఇత్యాకాఙ్క్షాయాముపాదత్తే (జ్ఞానస్వరూపమితి) ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వమనేన శ్లోకేనోచ్యతే. అత్యన్తనిర్మలం-సకలవిశేషరహితం. అర్థస్వరూపేణ-జడస్వరూపేణ. అర్థనానాత్వస్య భ్రాన్తిసిద్ధత్వాదేక ఏవ పరమార్థ ఇతి దర్శయతి (పరమార్థస్త్వమితి) ఏతద్వివృణోతి శ్లోకద్వయేన (యదేతదిత్యాదినా) భ్రాన్తిశ్చేత్కస్య చిన్నివర్తేతేత్యపేక్షాయాం తేషాం చిత్తన్నివృత్తిం దర్శయతి (యే తు జ్ఞానవిద ఇతి) జ్ఞానసత్యత్వం జడమిథ్యాత్వం చోక్తం. అథ జ్ఞానాకారాణామాత్మనామైక్యోక్తిం దర్శయతి (తస్యేతి) ఏకమయం-ఏకం. ఆత్మపరనిర్దేశకృతభేదశఙ్కామపి వ్యపనయతి (యద్యన్యోऽస్తీతి) అత్ర దృష్టాన్తమాహ (వేణురన్ధ్రేతి) అస్యోపపాదితస్యార్థస్యోపదేశం దర్శయతి (సోऽహమితి) యథోపదిష్టమకరోదిత్యాహ (తత్యాజేతి) అథాత్మనాం బ్రహ్మణైక్యోక్తిం దర్శయతి (విభేదజనక ఇతి) అథ భగవద్గీతాయాం సర్వాత్మనాం పరస్పరం బ్రహ్మణా చ సహైక్యోక్తిముదాహరతి (అహమాత్మేతి) సర్వభూతశబ్దేన శరీరాణ్యుచ్యన్తే ఏతత్స్ఫుటయతి-(క్షేత్రజ్ఞం చేతి) సర్వక్షేత్రేష్విత్యనేన భూతశబ్దస్య శరీరపరత్వం స్ఫుటీకృతం. తద్వ్యతిరిక్తమిథ్యాత్వోక్తిం దర్శయతి (న తదస్తీతి) వస్తుస్వరూపోపదేశపరైః-న రూపాయపరైః. అనన్యపరైరితి భావః. నిర్విశేషచిన్మాత్రమితి. పూర్వవదర్థః. అభిధానాదిత్యస్యాశేషశ్చేత్యాదిపూర్వప్రతిజ్ఞావాక్యేన సహాన్వయః. నను కిమన్యత్ర నతోऽన్యత్ర ఖ్యాతత్వం మిథ్యాత్వం- ఉతాత్యన్తాసత్త్వం. పూర్వస్మిన్ కల్పే క్వచిత్పారమార్థ్యమభ్యుపగతం స్యాత్ ద్వితీయే తు నివర్త్యమేవ నాస్తీతి శాస్త్రవైయర్థ్యం. అత్యన్తాసత్త్వం చానుపపన్నం-ఖ్యాతేః. స్వయం ప్రకాశస్య వస్తునో భ్రమాధిష్ఠానత్వం నోపపద్యతే. స్వయం భాతత్వాత్ప్రకాశమూలో హ్యధ్యాసః. పరాధీనప్రకాశస్య జడస్యైవ తత్సమ్భవః. అతః ప్రాక్ప్రతిజ్ఞాతం ప్రపఞ్చస్య మిథ్యాత్వం బ్రహ్మణో భ్రమాధిష్ఠానత్వం చాయుక్తమిత్యస్మింశ్చోద్యద్వయే ప్రథమం పరిహర్తుం మిథ్యాత్వలక్షణమాహ (మిథ్యాత్వం నామేతి) నివర్త్యత్వమిత్యుక్తే ముద్గరాదినివర్త్యఘటాదావతివ్యాప్తిః-తత్పరిహారాయ జ్ఞానశబ్దః. తావతాపి శక్తిమదీశ్వరాదిసఙ్కల్పరూపజ్ఞాననివర్త్యే వస్తున్యతివ్యాప్తిః. సాపి యథావస్థితవస్తుజ్ఞానమాత్రనివర్త్యత్వస్య వివక్షితత్వాత్పరిహృతా భవతి. ప్రబలభ్రాన్తిజ్ఞాననివర్త్యసత్యరజతాదిష్వతివ్యాప్తిపరిహారాయ యథావస్థితశబ్దః. యథావస్థితజ్ఞాననివర్త్యత్వమిత్యుక్తే సమానాధికరణత్వే జ్ఞాయేత-తదా భ్రాన్తిజ్ఞాననివర్త్యే వ్యభిచారస్తదవస్థః. తత్ర జ్ఞానస్వరూపం హి యథావస్థితం విషయస్యైవ హ్యయథార్థత్వం. అతో యథావస్థితం జ్ఞానమితి సామానాధికరణ్యశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం యథావస్థితవస్తుజ్ఞాననివర్త్యత్వమిత్యుక్తం. జ్ఞానప్రాగభావే వ్యభిచార ఇతి తద్వ్యుదాసార్థం ప్రతీయమానత్వపూర్వకపదం. జ్ఞానప్రాగభావోऽపి కదాచిత్ప్రతీయమానత్వపూర్వకో నివర్త్యత ఇతి చేన్న- నియమస్య వివక్షితత్వాత్. యథా * సిద్ధశబ్దార్థసమ్బన్ధ ఇత్యత్ర నిత్య ఏవేత్యవధారణస్య వివక్షితత్వాన్నిత్యత్వసిద్ధిః. యథా * అభ్యుదయే వా యథ ఇత్యాదావప్యేవ భయమిత్యవధారణసిద్ధిః- తద్వత్. భూదర్శనజ్ఞాననివృత్తస్య రజ్జుసర్పస్య యథావస్థితవస్తుజ్ఞాననివర్త్యత్వాభావాదవ్యాప్తిరితి చేన్న - తస్యాపి యథావస్థితవస్తుజ్ఞానేననివర్తయితుం యోగ్యత్వాత్. అత ఏవ హి నివర్త్యత్వమిత్యుక్తం-న తు నివృత్తత్వమితి. న చ సర్పభ్రమజనితే రజ్జుధీనివర్త్యే పరమార్థభూతే భయేऽతివ్యాప్తిరితి వాచ్యం- భయస్య క్షణికతయా స్వయమేవ నివృత్తస్య రజ్జుజ్ఞాననివర్త్యత్వాభావాత్. రజ్జుజ్ఞానం హ్యుత్తరభయోత్పత్తిం ప్రతిబధ్నాతి. అతః ప్రతీయమానత్వనియమపూర్వకయథావస్థితవస్తుగోచరజ్ఞానమాత్రనివర్తనీయత్వం మిథ్యాత్వమిత్యర్థః. అనేన లక్షణేన సదసద్వైలక్షణ్యం ఫలితం. తత్ర ప్రతీయమానత్వపూర్వకత్వేన సద్వ్యావృత్తిః. శేషేణాసద్వ్యావృత్తిః. అస్య మిథ్యాత్వలక్షణస్య సమ్ప్రతిపన్నమిథ్యాభూతేష్వనుగతత్వం దర్శయతి (యథేతి) అథాన్తర్లక్షణస్య తత్తత్కర్తృముచితేషి స్వప్రకాశవస్తున్యధ్యాసానుపపత్తిరూపం ద్వితీయం చోద్యం పరిహర్తుమాహ (దోషవశాద్ధి తత్ర తత్కల్పనమితి) అనన్యత్వప్రతిపత్తావపి నాధ్యాసప్రయోజకం-జడేऽపి దోషాభావే సత్యధ్యాసాదర్శనాత్. అతో దోష ఏవ హి సర్వత్ర కల్పకః-కల్పనే దోషాధీనే స్వతోऽన్యాదరణో

ఏవం చిన్మాత్రవపుషి పరే బ్రహ్మణి దోషపరికల్పితమిదం దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాదిభేదం సర్వం జగద్యథావస్థితబ్రహ్మస్వరూపావబోధబాధ్యం మిథ్యారూపం. దోషశ్చస్వరూపతిరోధాన వివిధవిచిత్రవిక్షేపకరీ సదసదనిర్వచనీయానాద్యవిద్యా. *అనృతేనహి ప్రత్యూఢాః *తేషాం సత్యానాం సతామనృతమపిధానం *నాసదాసీన్నో సదాసీత్తదానీంతమ ఆసీత్తమసా గూఢమగ్రే ప్రకేతం *మాయాంతుప్రకృతిం విద్యాన్మాయినంతుమహేశ్వరం *ఇన్ద్రో మాయాభిః పురురూపఈయతే *మమమాయాదురత్యయా *అనాదిమాయయాసుప్తో యదాజీవః ప్రబుధ్యత ఇత్యాదిభిర్నిర్విశేషచిన్మాత్రం బ్రహ్మైవానాద్య విద్యయా సదసదనిర్వాచ్యయాతిరోహితస్వరూపంస్వగతనానాత్వం పశ్యతీత్యవగమ్యతే. యథోక్తం *జ్ఞానస్వరూపో భగవాన్యతోఽసావశేషమూర్తిర్నతువస్తుభూతః। తతోహి శైలాబ్ధిధరాదిభేదాన్ జానీహి విజ్ఞానవిజృమ్భితాని। యదాతుశుద్ధంనిజరూపిసర్వకర్మక్షయేజ్ఞానమపాస్తదోషం। తదాహిసఙ్కల్పతరోఃఫలానిభవన్తినోవస్తుషువస్తుభేదాః।

—ప్రకాశో భ్రమాధిష్ఠానత్వోపయోగీ. పురోవర్తినిభాసమానేహిరజతభ్రమ ఇతి. దార్ష్టాన్తికేపరిహర్తుందృష్టాన్తకల్పనస్యదోషాధీనత్వముక్తం. ఇత్థం ప్రతీయమానత్వపూర్వకంయథావస్థితవస్తుజ్ఞాననివర్త్యత్వంమిథ్యాత్వం,మిథ్యాభూతార్థకల్పనం,చదోషవశాదితిదృష్టాన్తసిద్ధమర్థద్వయందార్ష్టాన్తికేఽతిదిశతి శబ్దద్వయంచార్థాన్నిరాకరోతి(ఏవమితి)అత్యన్తవైసాదృశ్యరహితకతిపయాధ్యాసవిశేషాధిష్ఠానేదృష్టః-యథాసర్పభూదళనామ్బుధారాద్యధ్యాసోరజ్జుమాత్రే. కథమేకస్మిన్నధిష్ఠానేయుగపన్మిథోఽత్యన్తవిసదృశానన్తప్రపఞ్చాధ్యాసఇత్యేకా. యస్సర్వజ్ఞఇత్యాదిషు సర్వజ్ఞతాదిగుణకత్వేన ప్రతీతే బ్రహ్మణికథంవాధ్యాసఇతిద్వితీయా. చిన్మాత్రవపుషీత్యనేనపూర్వోక్తాంస్వయంప్రకాశత్వకృతామధ్యాసానుపపత్తింస్మారయతి. పరే బ్రహ్మణీతిశబ్దద్వయంపరిహృతంభవతి. విలక్షణాధిష్ఠానత్వాత్కృత్స్నాధ్యాసకమపపన్నఇతి-వైలక్షణ్యంచసర్వసాధారణసన్మాత్రరూపత్వం. సర్వజ్ఞత్వాదిగుణాఅపరేబ్రహ్మణి-పరేబ్రహ్మణితు చిన్మాత్రతయాసర్వజ్ఞత్వాదిగుణానన్వయాదధ్యాస ఉపపన్నఇతిచాభిప్రాయః. ఇదమితి ప్రతీయమానతాకారపరామర్శినాపదేన,యథావస్థితబ్రహ్మస్వరూపావబోధబాధ్యమితిపదేన,చపూర్వోక్తమిథ్యాత్వలక్షణమనూదితంభవతి. దోషపరికల్పితమిత్యనేనదోషవశాదిత్యాదినోక్తమతిదిష్టం. వివిధకృత్స్నాధ్యాసందర్శయతి (దేవేతి) మిథ్యారూపం-మిథ్యాత్వలక్షణోపేతత్వాద్రజ్జుసర్పవన్మిథ్యేత్యుక్తంభవతి. దోషఃకః-సకింపరమార్థః-ఉతాపరమార్థః-పరమార్థత్వేజ్ఞాననివర్త్యత్వంనస్యాత్-అపరమార్థత్వేప్రపఞ్చవత్కల్పకాన్తరాపేక్షయానవస్థా. సకింబ్రహ్మణ్యతిరోహితేకల్పయతి-ఉతతిరోహితే- అతిరోహితేచేదనుపపన్నం-రజ్జుత్వేప్రకాశమానఇవాధ్యాసోదయవిరోధాత్. అవిరోధేపశ్చాదప్యనివృత్తిః. తిరోహితేచేత్ తిరోధానంకింస్వతః-కింవాపరతః. యదిస్వతఃఅనివర్త్యత్వం-నివృత్తౌస్వరూపోచ్ఛేదోవా- యదిపరతః-తత్పరంవాచ్యం. కించనానాధ్యాసానాంనానాదోషమూలత్వందృష్టం-అతోఽనేకదోషాఅభ్యుపగన్తవ్యాఇతీమాశ్శఙ్కాఃపరిహర్తుమాహ(దోషశ్చేతి) చశ్శఙ్కానివర్తకః. కోదోషఇత్యస్యప్రతివచనమవిద్యేతి. తస్యాఃపారమార్థ్యాపారమార్థ్యవికల్పేసదసదనిర్వచనీయేత్యపారమార్థ్యాభ్యుపగమః. అనవస్థాపరిహారోఽనాదీతి. తిరోహితాతిరోహితవికల్పస్యప్రతివచనంస్వరూపతిరోధానశబ్దేన. తచ్చకింస్వతఃపరతఇత్యత్రపరతఇత్యఙ్గీకృతం-తిరోధానస్యహేతునిర్దేశాత్. నానాధ్యాసస్యైకదోషమూలత్వముక్తం వివిధేత్యాదినా విక్షేపః- అధ్యాసః. ఆచ్ఛాదికావిద్యావిక్షేపికావిద్యేత్యవిద్యాయా ఏకస్యాఏవావస్థాద్వయం తదపివిమతంతిరోధానవిక్షేపహేతుత్వవచనాత్సూచితం. ఏవంభూతామవిద్యాంప్రతిజ్ఞాయతదనుగుణంప్రమాణమాహ (అనృతేనేత్యాదినా) ప్రత్యూఢాః-ప్రతీపంనీతాః. ప్రత్యూఢశబ్దవైశద్యార్థముపాదత్తే (తేషామితి)నాత్రబహువచనేతాత్పర్యం *అదితిఃపాశాన్ ప్రముమోక్త్వివత్. అస్యాస్సదసదనిర్వచనీయత్వముచ్యతే(నాసదాసీన్నోసదాసీదితి)కిమాసీదిత్యత్రాహ (తమఇతి)తమశ్శబ్దేనాచ్ఛాదకత్వంవివక్షితం. తమోనామ *అక్షరంతమసిలీయతఇతిప్రకృతిరుచ్యతఇతిశఙ్కాయాముదాహరతి (మాయాంతుప్రకృతిమితి) వివిధాధ్యాసహేతుత్వందర్శయతి (ఇన్ద్రోమాయాభిరితి) అస్యాఐక్యజ్ఞానేనవినాఅనివర్త్యత్వమాహ (మమేతి) అనాదిత్వమాహ (అనాదీతి)అత్రశ్రుతిష్వసాపేక్షమహేశ్వరత్వేన్ద్రత్వబహువచనశ్రవణాద్విజాతీయసజాతీయస్వగతభేదసాహిత్యంప్రతిపన్నమితితదపనుత్తయేవ్యాచష్టే (నిర్విశేషేతి) సగుణత్వేప్రతిపన్నేఽపిస్వరూపపరవాక్యానుగుణ్యాద్దోషప్రతిపాదనతత్పరాణాంవాక్యానాంనప్రతిపన్నభేదేతాత్పర్యమితిభావః. బ్రహ్మైవ-ఇన్ద్రాదిశబ్దప్రతిపన్నమపిస్వరూపపరవాక్యోపదిష్టంబ్రహ్మైవేతిభావః. అనాదిత్వసదసదనిర్వచనీయత్వతిరోధాయకత్వవివిధాధ్యాసకరత్వాన్యుపాత్తతత్తద్వాక్యప్రతిపన్నాన్యాహ (అనాద్యవిద్యయేత్యాదినా) స్వగతశబ్దేనాధిష్ఠానతయాసమ్బన్ధోవివక్షితః- నతుసజాతీయవిజాతీయసహపఠితస్వగతనానాత్వం. ఏవందోషవాచివాక్యగతమిన్ద్రమహేశ్వరాదిపదజాతమర్థస్వారస్యేనస్వరూపపరవాక్యప్రాబల్యాన్నిర్విశేషవస్తుపరంవ్యాఖ్యాతం. అథదోషవాచిభిరేవోపబృంహణవాక్యైర్నిర్విశేషస్యవస్తునఏవదోషసమ్బన్ధిత్వముక్తమితిదర్శయతి (యథోక్తమితి) చిన్మాత్రబ్రహ్మణోఽజ్ఞానవిజృమ్భితత్వంజగతఃప్రతిజ్ఞాయతే (జ్ఞానస్వరూపఇతి) నతువస్తుభూతః-వక్ష్యమాణశైలాబ్ధిధరాదివస్తుభూతోనభవతీత్యర్థః. విజ్ఞానశబ్దేనవివిధంజ్ఞాయతేఽనేనేతికరణవ్యుత్పత్త్యాఅవిద్యాభిధీయతే. ప్రతిజ్ఞాతంప్రపఞ్చస్యావిద్యాకల్పితత్వంవ్యతిరేకముఖేనోపపాదయతి (యదేతి) శుద్ధం- అవిద్యారహితం. నిజరూపి- భేదదర్శనరహితం. తన్నిమిత్తకర్మక్షయే అపాస్తరాగాదిదోషం. సఙ్కల్ప్యతేఽనేనేతిసఙ్కల్పః-అవిద్యా. వస్తుషు- ధర్మిభూతపదార్థేషు. వస్తుభేదాః- ఆకారభేదాః. మృద్యేవ వస్త్వస్తికిం మహీఘటత్వమితిశ్లోకస్య [illegible]ప్రకారేణవస్తుభేదాసత్యత్వోపపాదకత్వేనోపపాద్యప్రమేయాధిక్యాభావాదత్రానుపాత్తం.తచ్చసిద్ధాన్తేదర్శయిష్యతే. విజాతీయ

తస్మాన్న విజ్ఞానమృతేఽస్తి కించిత్ క్వచిత్కదాచిద్ద్విజ వస్తుజాతమ్। విజ్ఞానమేకం నిజకర్మభేదవిభిన్నచిత్తైర్బహుధాఽభ్యుపేతమ్। జ్ఞానం విశుద్ధం విమలం విశోకమశేషలోభాదినిరస్తసఙ్గమ్। ఏకం సదైకం పరమః పరేశః స వాసుదేవో న యతోఽన్యదస్తి। సద్భావ ఏవం భవతో మయోక్తో జ్ఞానం యథా సత్యమసత్యమన్యత్ । ఏతత్తు యత్సంవ్యవహారభూతం తత్రాపి చోక్తం భువనాశ్రితం త ఇతి. అస్యాశ్చావిద్యాయా నిర్విశేషచిన్మాత్రబ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానేన నివృత్తిం వదన్తి *న పునర్మృత్యవే *తదేకం పశ్యతి *న పశ్యో మృత్యుం పశ్యతి *యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నదృశ్యేఽనాత్మ్యేఽనిరుక్తేఽనిలయనేఽభయం ప్రతిష్ఠాం విన్దతే అథ సోఽభయం గతో భవతి *భిద్యతే హృదయగ్రన్థిశ్ఛిద్యన్తే సర్వసంశయాః। క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే *బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి *తమేవం విదిత్వాఽతిమృత్యుమేతి నాన్యః పన్థా ఇత్యాద్యాః శ్రుతయః॥ అత్ర మృత్యుశబ్దేనాఽవిద్యాఽభిధీయతే. యథా సనత్సుజాతవచనం *ప్రమాదం వై మృత్యుమహం బ్రవీమి సదాఽప్రమాదమమృతత్వం బ్రవీమీతి *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ *విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మేత్యాదిశోధకవాక్యావసేయ నిర్విశేషస్వరూపబ్రహ్మాత్మైకత్వ విజ్ఞానం చ *అథ యోఽన్యాం దేవతాముపాస్తేఽన్యోఽసావన్యోఽహమస్మీతి న స వేద అకృత్స్నో హ్యేష ఆత్మేత్యేవోపాసీత *తత్త్వమసి *త్వం వా అహమస్మి భగవో దేవతే అహం వై త్వమసి భగవో దేవతే తద్యోఽహం సోఽసౌ యోఽసౌ సోఽహమస్మీత్యాదివాక్యసిద్ధం. వక్ష్యతి చైతదేవ *ఆత్మేతి తూపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తి చేతి॥ తథా చ వాక్యకారః *ఆత్మేత్యేవ తు గృహ్ణీయాత్ సర్వస్య తన్నిష్పత్తేరితి॥ అనేన చ బ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానేన మిథ్యారూపస్య సకారణస్య

భేదాభావముపసంహరతి తస్మాదితి పూర్వార్ధేన. అథాత్మబహుత్వస్యౌపాధికత్వముచ్యతే విజ్ఞానమిత్యర్ధేన. పూర్వోక్తమాత్మైక్యమేకం సదైకమిత్య త్రికశబ్దేనానూద్య స్వగతనానాత్వం నిషిధ్య పరమః పరేశాదిశబ్దానామపి వస్తుమాత్రపరత్వం ప్రతిపాదయతి (జ్ఞానమితి) విశుద్ధమిత్యాదిపదైరవిద్యారాహిత్యం తత్కృతభేదదర్శనవైధుర్యం తన్మూలశోకలోభాదివిధురతా చోచ్యతే. సదైకం-జన్మవృద్ధ్యాదిరహితం. యతోఽన్యన్నాస్తీత్యనేనోక్తస్వరూపమిత్యర్థః ఏతన్న పరమతమిత్యాహ (సద్భావ ఇతి) ఏతద్భువనాశ్రితం-భువనేనాధిష్ఠానతయాశ్రితం జ్ఞానం. సంవ్యవహారభూతం- సమస్తవ్యవహారవిషయభూతం యద్వర్తతే తత్రాపి కారణమవిద్యేత్యుక్తం. తచ్చ న పరమతం-సద్భావ ఏవోచ్యత ఇత్యర్థః. ఏవం సిద్ధపరవాక్యపర్యాలోచనయా బ్రహ్మణ ఏవ సత్యత్వం వ్యతిరిక్తస్యావిద్యాపరికల్పితత్వం చ తత్త్వమిత్యుక్తం. తతః కిం ప్రస్తుతస్య కార్యాజ్ఞకత్వాన్న సర్వవాక్యార్థజ్ఞానమాత్రోపాయత్వస్యేతి శఙ్కాయాముపాయపరవాక్యానామపి సిద్ధపరవాక్యప్రతిపన్నార్థానుగుణోపాయపరత్వమాహ (అస్యా ఇతి) చశబ్దః పూర్వవత్. అస్యా ఇత్యనేన సదసదనిర్వచనీయత్వాదివిశేషణవిశిష్టతా వివక్షితా. తస్యా నివృత్తౌ ప్రమాణం దర్శయతి (న పునరితి) మృత్యురత్రావిద్యా. తన్నివృత్తిశ్చైక్యజ్ఞానాదిత్యాహ (తదేకం పశ్యతీతి) మృత్యుకార్యస్య రోగాదేరపి నివృత్తిం జ్ఞాపయతి (న పశ్యో మృత్యుమితి) న రోగం నోత దుఃఖతామితి తచ్ఛేషః. నిర్విశేషవస్తుజ్ఞానానన్తరమేవ బాధయప్రాప్తిం దర్శయతి (యదా హీతి) అదృశ్యే- ప్రత్యక్షాద్యవిషయే. అనాత్మ్యే-ఆత్మ్యం-వ్యాప్యం-శరీరం. అశరీరే. అనిరుక్తే- అనిర్వచనీయే. అనిలయనే-అనాధారే. అభయం-అభయాత్మకం. అవ్యయీభావసమాసః. ప్రతిష్ఠా- నిష్ఠా. వాదికర్మస్వమూలత్వేనాభ్యుపగతస్య కర్మణోఽప్యవిద్యాకల్పితత్వాత్తస్యాపి జ్ఞానేన నివృత్తిమాహ (భిద్యత ఇతి) హృదయగ్రన్థిరవిద్యా. పూర్వవాక్యే కించిద్భేదః ప్రతీత ఇవ భవతీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థే జ్ఞానస్యైక్యవిషయత్వజ్ఞాపనార్థమైక్యాపత్తిం ఫలం దర్శయతి (బ్రహ్మ వేదేతి) యథోపాసనం హి ఫలం. అత ఐక్యజ్ఞానమేవ బన్ధనివర్తకమితి భావః. ఉపాయాన్తరనిషేధార్థముదాహరతి (తమేవమితి) నాత్రావిద్యానివృత్తిః ప్రతీయతే- తద్వాచిశబ్దాశ్రవణాదిత్యత్రాహ (అత్రేతి) *మృత్యుర్వై పాప్మేత్యాదౌ మృత్యుశబ్దస్యాయమాదిషు ప్రయోగదర్శనాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థముక్తం (అత్రేతి) బన్ధనివృత్తిపరవాక్యేష్విత్యర్థః. తత్ర ప్రయోగం దర్శయతి (యథేతి) ప్రమాదం వై ఇతి వచనాత్పూర్వత్ర మోహో మృత్యుస్సమ్మతో యః కవీనామిత్యుక్తం. మోహో విపరీతజ్ఞానం-తన్మృత్యురితి పరమతం. సనత్సుజాతస్య తు ప్రమాదో మృత్యుర్మతః. ప్రమాదో యథావదప్రతిపత్తిః. స్వరూపాగ్రహణమిత్యన్యథా ప్రతిపత్తిః- తస్యాన్మోహస్యాపి హేతురాత్మన్యనవధానరూపః ప్రమాద ఇతి తద్ధేతుభూతావిద్యైవ ప్రమాదశబ్దేన వివక్షితేతి సైవ మృత్యురితి భావః. ఉపాత్తైర్వాక్యైర్జ్ఞానస్యావిద్యానివర్తకత్వం ప్రతిపన్నం. బ్రహ్మణో నిర్విశేషచిన్మాత్రత్వం తేనాత్మన ఏకత్వజ్ఞానం నివర్తకమితి చ న ప్రతిపన్నమిత్యత్రాహ (సత్యం జ్ఞానమితి) సత్యజ్ఞానాదివాక్యం సర్వతో వ్యావృత్తత్వజ్ఞాపనార్థముపాత్తం. పురుషార్థత్వాయ సుఖాద్యాత్మత్వప్రతిజ్ఞాపనార్థముపాత్తం విజ్ఞానమానన్దమితి. ఆదిశబ్దేనాస్థూలమిత్యాది గృహ్యతే. ఏవం బ్రహ్మణో నిర్విశేషత్వే శోధకవాక్యాన్యుదాహృతాని. అథ బ్రహ్మాత్మైక్యప్రతిపత్తౌ శ్రుతిముపాదత్తే (అథ య ఇతి) అథ యోఽన్యామిత్యైక్యోపాసనవిధిర్భేదోపాసననిరాసార్థః. విహితోపాసనస్యైక్యవిషయతాం జ్ఞాపయితుం వాక్యోపదేశం దర్శయతి (తత్త్వమసీతి) ఉపదేశానుగుణముపాసకో దేవతాం ప్రత్యాహ (త్వం వేతి) ఉపదిష్టార్థమాత్మన్యనుసన్ధత్తే (తద్యోఽహమితి) అస్యార్థస్య సూత్రకారాభిమతత్వసిద్ధయే సూత్రం దర్శయతి (వక్ష్యతి చేతి) *ఆత్మేతి తూపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తి చ *ఆత్మేత్యేవోపాసీత॥ తథా చ యద్యుపగచ్ఛన్తి-ముముక్షవ ఉపాసత ఇత్యర్థః. గ్రాహయన్తి-జ్ఞాపయన్తి చ తథా శాస్త్రాణీతి. సూత్రకారాభిప్రాయవిదాం వాక్యం దర్శయతి (తథా చేతి) తన్నిష్పత్తేః తత్కల్పితత్వాదిత్యర్థః. న కేవలం శ్రుతిః-తదనుగ్రాహకతర్కోఽప్యస్తీత్యాహ (అనేన చేతి) తన్నముచ్యతే. కర్మనిరపేక్షజ్ఞాననివర్త్యత్వాయాహ (మిథ్యారూపస్యేతి) హేతుత్వం గర్భితం. సకారణస్య-అవిద్యాభేదదర్శనసహితస్య.

బన్ధస్యనివృత్తిర్యుక్తా. నను చ సకలభేదనివృత్తిః ప్రత్యక్షవిరుద్ధా కథమివ శాస్త్రజన్యవిజ్ఞానేన క్రియతే. కథం వా రజ్జురేషా న సర్ప ఇతి జ్ఞానేన ప్రత్యక్షవిరుద్ధా సర్పనివృత్తిః క్రియతే. తత్ర ద్వయోః ప్రత్యక్షయోర్విరోధః. ఇహ తు ప్రత్యక్షమూలస్య శాస్త్రస్య ప్రత్యక్షస్య చేతి చేత్ - తుల్యయోర్విరోధే వా కథం బాధ్యబాధకభావః- పూర్వోత్తరయోర్దుష్టకారణజన్యత్వతదభావాభ్యామితి చేత్ - శాస్త్రప్రత్యక్షయోరపి సమానమేతత్. ఏతదుక్తం భవతి - బాధ్యబాధకభావే తుల్యత్వసాపేక్షత్వనిరపేక్షత్వాదిన కారణం - జ్వాలాభేదానుమానేన ప్రత్యక్షోపమర్దాయోగాత్. తత్ర హి జ్వాలైక్యం ప్రత్యక్షేణావగమ్యతే. ఏవం చ సతి ద్వయోః ప్రమాణయోర్విరోధే యత్సమ్భావ్యమానాన్యథాసిద్ధి - తద్బాధ్యం. అనన్యథాసిద్ధమనవకాశమితరద్బాధకమితి సర్వత్ర బాధ్యబాధకభావనిర్ణయ ఇతి. తస్మాదనాదినిధనావిచ్ఛిన్నసమ్ప్రదాయాసమ్భావ్యమానదోషగన్ధా

న్ధస్యనివృత్తిర్యుక్తా- న హి మిథ్యాసర్పనివృత్త్యా నాయం సర్పో రజ్జురేషేతి జ్ఞానాదృతే కర్త్యాపేక్షేతి భావః. అథానుమానాగమయోర్వ్యాప్తిగ్రహణలిఙ్గదర్శనధర్మిప్రతిపత్త్యర్థం వ్యుత్పత్త్యర్థం చ ప్రత్యక్షసాపేక్షత్వాదనుష్ఠేయమప్రత్యక్షవిరుద్ధత్వాత్ *ఆదిత్యో యూపః *యజమానః ప్రస్తర ఇత్యాదిష్వనుమానాగమయోః ప్రత్యక్షవిరుద్ధార్థప్రతిపాదనాశక్తిర్దృష్టా. తస్మాన్న ప్రత్యక్షవిరుద్ధార్థప్రతిపాదనక్షమా శ్రుతిరిత్యభిప్రాయేణ భేదవాదీ చోదయతి (నను చేతి) శ్రుతివాక్యేష్వవాన్తరచోద్యం పరిహృతేష్విదమపి చోద్యమస్తీతి చార్థః. స్వప్నాదిషు సర్పభూదర్శనాదిషు చ కతిపయభేదనివృత్తిర్దృష్టా. తద్వ్యావృత్త్యర్థః సకలశబ్దః. అత్ర కిం ప్రత్యక్షత్వాన్న బాధ్యత్వం- ఉత పరోక్షత్వా, న్మూలిత్వా, చ్ఛ నబాధకత్వమితి శఙ్కాద్వయం హృది నిధాయ ప్రథమం ప్రత్యక్షత్వాదబాధ్యత్వమిత్యేతత్పరిహరతి (కథం వేతి) స తు ప్రత్యక్షాభాస ఇతి చేత్. న- ప్రతీతి దశాయామాభాసత్వానవగమాత్. పశ్చాత్ప్రమాణబాధేన జ్ఞాయత ఇతి చేత్- తత్ ప్రపఞ్చత్రాహి ప్రత్యక్షస్యాపి తుల్యం-భేదస్య శ్రుతిబాధాదిత్యేతదత్రాభిప్రేతం. మూలిత్వా, త్పరోక్షత్వా, చ్చ న బాధకం శాస్త్రమితి శఙ్క్యతే (తత్రేతి) (ఇహ త్వితి) తుల్యత్వవ్యావృత్త్యర్థస్తుశబ్దః. (ప్రత్యక్షమూలస్యేతి) మూలిత్వాన్న శాస్త్రం బాధకమితి భావః. (శాస్త్రస్యేతి) పరోక్షత్వాన్న బాధకమితి భావః. తుల్యత్వే ప్రయోజకే సతి బాధ్యబాధకభావో విపర్యయేణాపి స్యాదితి తదప్రయోజకం. అతస్తత్ర బాధ్యబాధకభావే ప్రయోజకాన్తరం త్వయా వక్తవ్యం. తదేవాస్మాకమపి ప్రయోజకమిత్యభిప్రాయేణాహ (తుల్యయోరితి) బాధ్యబాధకభావానియమవ్యావృత్తయే భేదవాద్యభిమతత్వేన ప్రయోజకాన్తరం శఙ్క్యతే (పూర్వోత్తరయోరితి) పూర్వోత్తరయోః- బాధ్యబాధకయోః. త్వదుక్తం ప్రయోజకమత్రాపి తుల్యమిత్యాహ (శాస్త్రేతి) మూలమూలిత్వాదిసద్భావే మూలస్య ప్రత్యక్షస్య చ బాధకత్వమితరస్య బాధ్యత్వం, చ దృష్టం. అతో మూలమూలిత్వపరోక్షత్వాపరోక్షత్వాదిష్వవ్యభిచారాభిత్యే సతి దుష్టకారణజన్యత్వతదభావా బాధ్యబాధకభావే ప్రయోజకావితి శఙ్కాయామాహ (ఏతదుక్తమితి) తుల్యత్వే సతి దుష్టకారణజన్యత్వతదభావాన ప్రయోజకావిత్యభిప్రాయేణ తుల్యశబ్దః ప్రయుక్తః. విశిష్టస్య హేతుత్వే విశేషణాంశస్యాపి హేతుత్వాత్తుల్యశబ్దైకదేశోపాదానం. దుష్టకారణజన్యత్వతదభావవిశేషణీభూతం తుల్యత్వం వివక్షితం. తుల్యత్వే సతి- విపరీతప్రాబల్యదౌర్బల్యకారణాభావే సతి దుష్టకారణజన్యత్వతదభావాన ప్రయోజకావిత్యర్థః. సాపేక్షత్వం నిరపేక్షత్వం-మూలమూలిభావః. ఆదిశబ్దేన పరోక్షాపరోక్షభావవిలమ్బావిలమ్బౌ వివక్షితౌ. శ్రుతిలిఙ్గాదిషు విలమ్బావిలమ్బాభ్యాం హి ప్రాబల్యదౌర్బల్యే. యద్వా అప్రయోజకత్వేనోక్తం తుల్యత్వం దృష్టాన్తతయా నూదితం. వైషమ్యాన్తరాభావే సతి దుష్టకారణజన్యత్వతదభావావప్యాదిశబ్దేన వివక్షితౌ. ఏతేషామప్రయోజకత్వమేకేన దృష్టాన్తేనోపపాదయతి (జ్వాలేతి) అన్యథేత్యధ్యాహర్తవ్యం. (ప్రత్యక్షోపమర్దాయోగాదితి) అయోగప్రసఙ్గాదిత్యర్థః. జ్వాలాభేదానుమానే హి మూలమూలిభావోఽస్తి విలమ్బావిలమ్బౌ చ- ప్రత్యక్షసాపేక్షత్వాదనుమానస్య. తుల్యత్వే సతి దుష్టకారణజన్యత్వతదభావయోః ప్రయోజకత్వమప్యనేన వ్యుదస్తం భవతి- తత్ర ద్రాఘిత్యేపి బాధ్యబాధకభావదర్శనాత్. తత్ర కిం విషయం ప్రత్యక్షం బాధ్యమిత్యత్రాహ (తత్ర హీతి) ఐక్యగ్రాహి ప్రత్యక్షం బాధ్యమిత్యర్థః. తర్హి కిం ప్రయోజకమిత్యత్రాహ (ఏవం చేతి) తుల్యత్వాదీనాం ప్రయోజకత్వేనుపపన్నే సతి. (ద్వయోరితి) ప్రత్యక్షయోరనుమానయోరాగమయోః ప్రత్యక్షానుమానయోరనుమానాగమయోః ప్రత్యక్షాగమయోర్వేత్యర్థః. (యత్సమ్భావ్యమానాన్యథాసిద్ధీతి) సావకాశత్వాదన్యథాసిద్ధమిత్యర్థః. అనన్తరమనన్యథాసిద్ధమనవకాశమిత్యుక్తేః. విషయాన్తరలాభః ప్రమాణకోటినివేశో వా సావకాశత్వం. తేన స్వోపస్థాపితార్థవిషయప్రామాణ్యం వినాపి సమ్భవితోదయత్వమన్యథాసిద్ధత్వం. విరుద్ధార్థప్రమాణబాధేనాపి సమ్భవదుదయత్వమితి యావత్. (అనన్యథాసిద్ధమనవకాశమితి) అనన్యథాసిద్ధత్వం నామ తదర్థప్రమాణతాం వినాఽనుదయత్వం. విరుద్ధార్థప్రమాణబాధేనానుదయత్వమితి యావత్ - తచ్చానవకాశత్వాత్. అనవకాశత్వం నామ విషయాన్తరాలాభః ప్రమాణకోటినివేశాభావో వా. అప్రమాణకోట్యనన్తర్భావవిషయాన్తరాలాభాభ్యాం విరుద్ధార్థోపస్థాపకప్రమాణబాధేనానుదయత్వమిత్యర్థః. (ఇతి సర్వత్ర) ఉక్తప్రకారేణ సజాతీయయోర్విజాతీయయోర్వా ప్రమాణయోర్విరోధ ఇత్యర్థః. ఏవం బాధ్యబాధకభావే ప్రయోజకమస్తు- తతః కిం ప్రస్తుతశాస్త్రప్రాబల్యస్యేత్యత్రాహ (తస్మాదితి) తస్మాత్ -అన్యథాసిద్ధత్వానన్యథాసిద్ధత్వయోరేవ బాధ్యబాధకభావే ప్రయోజకత్వాత్. (అనాదినిధనావిచ్ఛిన్నసమ్ప్రదాయేతి) అవిచ్ఛిన్నసమ్ప్రదాయత్వాదనాదినిధనం. సమ్ప్రదాయవిచ్ఛేదే సత్యస్మర్యమాణకర్తృకత్వం హ్యపౌరుషేయత్వసాధకం. *అనాదినిధనా హ్యేషా వాగుత్సృష్టా స్వయమ్భువా। ఆదౌ వేదమయీ దివ్యా యతస్సర్వాః ప్రవృత్తయః॥ *అనాదినిధనం బ్రహ్మేత్యాదివచనాని చానాదినిధనశబ్దేన స్మారితాని. అత ఏవాసమ్భావ్యమానదోషం. పౌరుషేయత్వప్రయుక్తం హి భ్రమవిప్రలిప్సాప్రమాదాశక్తిరూపదోషచతుష్టయవత్త్వం. అత

నవకాశశాస్త్రజన్యనిర్విశేషనిత్యశుద్ధముక్తబుద్ధస్వప్రకాశచిన్మాత్రబ్రహ్మాత్మభావావబోధేన సమ్భావ్యమాన దోషసావకాశప్రత్యక్షాదిసిద్ధవివిధవికల్పరూపబన్ధనివృత్తిర్యుక్తైవ. సంభావ్యతే చ వివిధవికల్పభేదప్రపఞ్చగ్రాహి ప్రత్యక్షస్యానాదిభేదవాసనాదిరూపావిద్యాఖ్యో దోషః. నను అనాదినిధనావిచ్ఛిన్నసమ్ప్రదాయతయా నిర్దోషస్యాపి శాస్త్రస్య *జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామో యజేత ఇత్యేవమాదేర్భేదావలమ్బినో బాధ్యత్వం ప్రసజ్యేత. సత్యం- పూర్వాపరాపచ్ఛేదే పూర్వశాస్త్రవన్మోక్షశాస్త్రస్య నిరవకాశత్వాత్తేన బాధ్యత ఏవ. వేదాన్తవాక్యేష్వపి

ఏవ అనవకాశం. శాస్త్రజన్యశబ్దస్యావబోధశబ్దేనాన్వయః. బాధ్యబాధకభావాఙ్గీకారస్య విరోధసాపేక్షత్వాద్విరోధం దర్శయతి (నిర్విశేషేత్యాదినా) నిత్యం- కాలాపరిచ్ఛిన్నం. శుద్ధం- అవిద్యారహితం. తత ఏవ ముక్తశబ్దోఽవిద్యాకృతజన్మాదిరాహిత్యపరః. బుద్ధం- భాసమానం. స్వప్రకాశశబ్దః పూర్వం బుద్ధశబ్దోక్తభాసమానత్వస్య పరాధీనత్వవ్యుదాసార్థః. స్వయమేవ ప్రకాశస్వభావత్వం స్వప్రకాశత్వం. తచ్చ చిన్మాత్రశబ్దవాచ్యత్వాత్- స్వయంప్రకాశత్వం హి చిత్త్వం. చిత్స్వరూపత్వం చ శ్రుతిసిద్ధం. మాత్రశబ్దో జ్ఞేయత్వవ్యుదాసపరః. బ్రహ్మాత్మభావావబోధేన- ఏవంభూతస్య బ్రహ్మణః స్వస్య చైక్యావబోధేనేత్యర్థః. (సమ్భావ్యమానేతి) సమ్భావ్యమానదోషత్వాత్ సావకాశం- అప్రమాణకోటౌ లబ్ధనివేశం. అత ఏవాన్యథాసిద్ధత్వమపి ఫలితం. అన్యథాసిద్ధత్వం విపరీతప్రమాణమబాధిత్వాభ్యుదయసమ్భవః. (ప్రత్యక్షాదీతి) ఆదిశబ్దాదనుమానాదికముచ్యతే. (వివిధేతి) దేవాదిరూపేణ స్వకార్యజన్మజరామరణాదిరూపేణ చ వివిధో జ్ఞాతృజ్ఞేయాదివికల్పః- స ఏవ బన్ధః- తన్నివృత్తిరిత్యర్థః. సమ్భావ్యమానశ్చ దోషః క ఇత్యత్రాహ (సమ్భావ్యతే చేతి) భేదప్రపఞ్చః- భేదసముదాయః. యద్వా భేదరూపః ప్రపఞ్చః. వివిధవికల్పశబ్దః ప్రపఞ్చవిశేషణం భేదవిశేషణం వా. భేదః- జ్ఞాతృజ్ఞేయాదిః. స చ బ్రాహ్మణాదిరూపేణ వివిధః. దేవమనుష్యాదిరూపేణ వికల్పవాన్. అర్వాచీనాః కేచిత్కాచతిమిరాదికం దోషముదాహరన్తే. తదయుక్తం- తస్యాకాచిత్కత్వాత్. కాచాదిదుష్టప్రత్యక్షం పక్షీకృత్య వ్యతిరిక్తస్య కాచాదిదుష్టత్వమనుమీయత ఇతి చేత్- న- అతిప్రసఙ్గాత్. అనాదినిధనత్వేన యచ్ఛాస్త్రముక్తం- తస్యాపి శబ్దత్వాదిత్యాదినా దుష్టకర్తృకత్వానుమానం హి సుశకం. తత్ర కర్త్రా యోగ్యానుపలమ్భనిరస్త ఇతి చేత్- తదత్రాపి తుల్యమితి కాచాదేర్దోషత్వకల్పనానుపపత్త్యా తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (అనాదీత్యాది) భేదవాసనాదిరూపా- ఆదిశబ్దేన భేదవాసనాహేతుభూతం భేదదర్శనం వివక్షితం. అనయోస్తు హేతుమద్భావే న్యోన్యాశ్రయపరిహారాయానాదిశబ్దః. బీజాఙ్కురన్యాయాదితి భావః. భేదదర్శనం భేదవాసనా చ హి కార్యావిద్యా- అత ఉక్తం భేదవాసనాదిరూపావిద్యేతి. ఆదిత్యో యూప ఇత్యాదివదయూపాదిత్యాద్యైక్యాద్యప్రతిపాదనం న ప్రత్యక్షవిరోధాత్- కిం త్వన్యపరత్వాత్. యత్పరః శబ్దః స శబ్దార్థ ఇతి హి న్యాయవిదః. అన్యపరత్వం చ తాత్పర్యలిఙ్గాభావాదవగమ్యతే. ఆదిత్యో యూప ఇతి వాక్యం యూపాఞ్జనవిధిశేషత్వాదన్యపరమితి పరస్యాభిప్రాయః. యస్మిన్ దోషముక్తం- తత్ర హి బాధ్యబాధకభావనిమిత్తభూతో విరోధోఽస్తి. అతోవశ్యమన్యతరస్య బాధ్యత్వం స్యాత్. తత్ర యద్బాధ్యత్వే ప్రయోజకం దుష్టకారణజన్యత్వం- తత్తు నాస్తి. కథమత్ర నిర్వాహ ఇత్యాశఙ్క్య చోదయతి (నన్వితి) ప్రాబల్యదౌర్బల్యహేతుర్నాస్తీత్యాహ (అనాదీతి) అపి విరోధసూచకః. అర్థవిరోధం దర్శయతి (భేదావలమ్బిన ఇతి) సత్యమిత్యర్థాఙ్గీకారే. భేదావలమ్బినో బాధ్యత్వమఙ్గీకృతం. దుష్టకారణజన్యత్వేనాఙ్గీకారో. అన్యథాసిద్ధత్వానన్యథాసిద్ధత్వయోరేవ బాధ్యబాధకభావే ప్రయోజకత్వం. పూర్వోక్తం దుష్టకారణజన్యత్వమపి హ్యన్యథాసిద్ధత్వప్రకారవిశేషః. అత్రాన్యథాసిద్ధిముపపాదయతి (పూర్వాపరేత్యాదినా) అపచ్ఛేదన్యాయాద్బాధ్యత్వం ప్రత్యక్షస్యాపి తుల్యం. తత్ర దోషమూలత్వం చ బాధ్యత్వే అధికహేతుః. అపచ్ఛేదే పూర్వాపరశాస్త్రయోః పౌర్వాపర్యం ప్రమితిక్రమాత్ప్రవృత్తిక్రమాత్- న పాఠక్రమాత్ * పఞ్చర్త్విజస్సమన్వారభ్య ప్రసర్పన్తి. అధ్వర్యుం ప్రస్తోతాన్వారభతే ప్రస్తోతారం ప్రతిహర్తా ప్రతిహర్తారముద్గాతోద్గాతారం బ్రహ్మా బ్రహ్మాణం యజమాన ఇతి విహితస్యాన్వారమ్భణస్య విచ్ఛేదే ప్రాయశ్చిత్తముచ్యతే * బహిష్పవమానం ప్రసర్పతాం యద్యుద్గాతాపచ్ఛిద్యేత అదక్షిణస్స యజ్ఞస్సంస్థాప్యః తేన పునర్యజేత తత్ర తద్దద్యాత్ యత్పూర్వస్మిన్ దాస్యన్ స్యాత్ అథ ప్రతిహర్తాపచ్ఛిద్యేత సర్వవేదసం దద్యాదితి॥ తదిదం శాస్త్రద్వయం విషయః. అత్రోద్గాతృప్రతిహర్త్రోః ప్రయోగభేదేనాపచ్ఛేదే స్వం స్వం ప్రాయశ్చిత్తశాస్త్రం ప్రవర్తతే- ఏకస్మిన్ ప్రయోగే యౌగపద్యేనాపచ్ఛేదే సత్యుద్గాతుః ప్రాయశ్చిత్తం ప్రవర్తతే- తస్య వర్ణప్రధానత్వాత్. ప్రధానాపచ్ఛేదస్యైవ సమాధేయత్వాత్. వికల్పేనానుష్ఠానం వా. ఏకస్మిన్నేవ పౌర్వాపర్యేణాపచ్ఛేదే పూర్వస్య ప్రాయశ్చిత్తశాస్త్రస్య దౌర్బల్యం పరస్య ప్రాబల్యం చ కర్మమీమాంసాయాముక్తం * పౌర్వాపర్యే పూర్వదౌర్బల్యం ప్రకృతివదితి॥ అత్రాసంజాతవిరోధిత్వేన పూర్వముదయాత్పూర్వస్య ప్రాబల్యం. పరస్య ప్రతిపక్షతయైవోదయాద్దౌర్బల్యమితి పూర్వపక్షః. బాధాక్షస్య పూర్వస్యోత్పత్తికాలే విరోధ్యభావాత్తదబాధేనాభ్యుదయస్సమ్భవతి. ఉత్తరస్య తూత్పత్తికాలే విరోధిసద్భావాత్తదబాధేనోత్పత్త్యనుపపత్త్యా పూర్వం బాధిత్వైవోత్పన్నమిత్యనన్యథాసిద్ధత్వాదుత్తరస్య ప్రాబల్యమితి పూర్వాబాధేనోత్పత్తిరుత్తరస్య హి నైవేతి హి న్యాయవిదః. నను- ఉత్తరశాస్త్రముదయే తిష్ఠేత్- పూర్వాబాధేనానుదయస్స్యాత్. పూర్వశాస్త్రముత్తరోత్పత్తిప్రతిబన్ధకం కిం న స్యాత్. నైవం- నిమిత్తస్యోత్పన్నత్వాన్నైమిత్తికం శాస్త్రముదితమేవేతి తత్రోత్తరస్యోదయతః పూర్వాబాధేనోత్పత్త్యనుపపత్త్యా పూర్వం బాధితమేవ. కిం చ- యథోదితదక్షిణాకత్వేన కృత్స్నదానం హి శాస్త్రగపూర్వమేవ స్వతః ప్రాప్తం. తత్తు ప్రాయశ్చిత్తశాస్త్రేణాన్యథాకృతం. ఏవం పూర్వసిద్ధస్యాన్యథాకరణప్రకరణత్వాదత్రాపి పూర్వమేవ బాధ్యమితి కర్మవిచారే నిశ్చితం. ఏవముత్తరశాస్త్రస్యేవ మోక్షశాస్త్రస్య నిరవకాశత్వాద్భేదావలమ్బిశాస్త్రం పూర్వశాస్త్రవద్బాధ్యమిత్యర్థః. పరత్వం చ పాఠక్రమాదర్థక్రమాచ్చ. త్రివర్గఫలత్వేన హి కర్మణి ప్రథమప్రవృత్త్యం. నిరూపకస్య తత్త్వపరస్య హి మనుమతం. బాధ్యక పౌర్వాపర్యరహితేఽపి విరోధగర్భస్తేషా

సగుణబ్రహ్మోపాసనపరాణాం శాస్త్రాణామయమేవ న్యాయః - నిర్గుణత్వాత్పరస్య బ్రహ్మణః. ననుచ *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ *పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ *సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్ప ఇత్యాది బ్రహ్మస్వరూపప్రతిపాదనపరాణాం శాస్త్రాణాం కథం బాధ్యత్వం - నిర్గుణవాక్యసామర్థ్యాదితి బ్రూమః. ఏతదుక్తం భవతి - *అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘం *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ *నిర్గుణం నిరఞ్జనమిత్యాదివాక్యాని నిరస్తసమస్తవిశేషకూటస్థనిత్యచైతన్యం బ్రహ్మేతి ప్రతిపాదయన్తి - ఇతరాణి చ సగుణం. ఉభయవిధవాక్యానాం విరోధే తేనైవాపచ్ఛేదన్యాయేన నిర్గుణవాక్యానాం గుణాపేక్షత్వేన పరత్వాద్బలీయస్త్వమితి న కిఞ్చిదపహీనం. ననుచ - సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యత్ర సత్యజ్ఞానాదయో గుణాః ప్రతీయన్తే.

న్తవాక్యేషు సగుణోపాసనపరేషు కథం నిర్వాహ ఇత్యత్రాహ (వేదాన్తవాక్యేష్వపీతి) అపిస్సముచ్చయే. పూర్వోత్తరభాగయోర్విరోధః పరిహృతః. ఉత్తరభాగే దవిరోధః పరిహ్రియత ఇత్యర్థః. కథమత్రాపచ్ఛేదనయావతార ఇత్యత్రాహ (నిర్గుణత్వాదితి) పరశబ్దేనార్వాచీనసగుణబ్రహ్మవ్యావృత్తిః. అపచ్ఛేదన్యాయావతరణఫలభూతనిర్గుణత్వబోధదర్శనాదపచ్ఛేదనయోవతీర్ణ ఇతి బోద్ధవ్యమిత్యర్థః. *జక్షన్క్రీడన్రమమాణ ఇత్యాదిశ్రుతేస్తాత్త్వికత్వాత్తాత్త్వికత్వనిరూపణానాదరేణ ప్రథమం సగుణోపాసనే ప్రావణ్యం. నిరూపకో హి నిర్గుణపరబ్రహ్మవేదనాధికారీతి పౌర్వాపర్యమితి భావః. ఉపాసనపరసగుణనిర్గుణవాక్యయోః ఫలద్వారా పౌర్వాపర్యముక్తం - తత్స్వరూపపరసగుణనిర్గుణవాక్యయోర్నాస్తీతి కథం తత్ర బాధ్యబాధకభావ ఇతి చోదయతి (ననుచేతి) విధినిషేధరూపం పౌర్వాపర్యం హృది నిధాయాహ (నిర్గుణేతి) కాని నిర్గుణవాక్యాని - కథం తేషాం సామర్థ్యమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) అస్థూలేత్యాదివాక్యం గుణవిశేషనిషేధపరం. సత్యజ్ఞానాదివాక్యే వ్యావృత్తిర్లక్షితా. నిర్గుణమిత్యాదివాక్యం గుణసామాన్యనిషేధపరం. ఆదిశబ్దేన యత్తదద్రేశ్యమిత్యాది గృహ్యతే. విరోధం స్ఫోరయతి (నిరస్తేతి) కూటస్థశబ్దో నిర్వికారత్వవాచీ సర్వాధిష్ఠానత్వవాచీ వా. కూటవన్నిష్ఠతీతి హి కూటస్థః. నిత్యచైతన్యమిత్యనైః పదైరుదాహృతనిర్గుణశ్రుత్యర్థస్సంక్షిప్తః. (ఇతరాణి) యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాదీని పూర్వోపాత్తాని వాక్యాని. చస్సముచ్చయే. సగుణనిర్గుణపరత్వాదుభయవిధవాక్యవిరోధః. (తేనైవ) పూర్వోత్తరభాగవిరోధే యదుత్తరస్య ప్రాబల్యహేతురుక్తస్తేనైవేత్యర్థః. నిర్గుణవాక్యబలీయస్త్వం కుత ఇత్యత్రాహ (గుణాపేక్షత్వేన పరత్వాదితి) నిషేధ్యవిషయో హి నిషేధో దేతి. నహి నిర్విషయో నిషేధః. ప్రాగేవ ప్రసక్తస్య విషయస్య శ్రుతినిషేధ్యత్వం. అతో నిషేధ్యసాపేక్షత్వేన నిషేధస్య పరత్వమిత్యర్థః. సగుణవాక్యైర్యథార్థ్యముపాసనవిషయత్వాత్పరిహృతమిత్యభిప్రాయేణ న కిఞ్చిదపహీనమిత్యుక్తం. యద్వా యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాదివాక్యానామప్యుపాసనశేషత్వాభిప్రాయేణాహ (వేదాన్తవాక్యేష్విత్యాది) (ఉపాసనపరాణామితి) తాన్యపి వాక్యాని ఫలవిశేషార్థముపాసనపరాణి - నతు తత్త్వపరాణీతి భావః. అపచ్ఛేదన్యాయావతారముపపాదయతి (నిర్గుణత్వాదితి) పూర్వవదర్థః. నిర్గుణత్వమసిద్ధం - పూర్వాపరభావాభావేనాపచ్ఛేదనయానవతారాద్గుణానాం బాధ్యత్వాసిద్ధేః. అతఏవ సగుణవాక్యానాం వైయర్థ్యపరిహారశ్చ న ఘటతే. స్వరూపపరతయైవ ప్రతిపన్నానాం ఉపాసనపరత్వకల్పనం హి బాధ్యత్వసిద్ధ్యధీనమితి చోదయతి (ననుచేతి) పరిహరతి (నిర్గుణేతి) అన్యత్సర్వం పూర్వవదేవ. నిర్గుణవాక్యైస్సహపాఠస్య సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్య సగుణపరత్వబుద్ధ్యా చోదయతి (ననుచేతి) చశ్శోద్యసముచ్చయే. సత్యజ్ఞానాదయో గుణాః ప్రతీయన్త ఇత్యత్ర సత్యజ్ఞానశబ్దౌ సత్యత్వజ్ఞానత్వపరౌ. యథా *ద్వ్యేకయోర్ద్వివచనైకవచనే ఇతి పాణినిసూత్రస్థద్వ్యేకశబ్దౌ ద్విత్వైకత్వపరౌ. అన్యథా ద్వ్యేకేష్వితి హి వక్తవ్యం. తథా శ్రీవత్సాఙ్కమిశ్రైః గుణాస్సత్యజ్ఞానప్రభృతయ ఉతేతి॥ ఏతద్వాక్యైకశబ్ద్యాయ ప్రథమం సామానాధికరణ్యం నిరూప్యతే. తద్విశదతరముపన్యస్తం ప్రమేయమాలాయామాచార్యపాదైః. తథాహి భగవతా పతఞ్జలినా *లటశ్శతృశానచావప్రథమాసమానాధికరణే *తత్పురుషస్సమానాధికరణః కర్మధారయ ఇత్యాదిసూత్రస్థసమానాధికరణశబ్దవివరణార్థం సామానాధికరణ్యలక్షణముక్తం *భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానాం శబ్దానామేకస్మిన్నర్థే వృత్తిస్సామానాధికరణ్యమితి॥ అస్యాయమర్థః. ప్రవృత్తేర్నిమిత్తం ప్రవృత్తినిమిత్తం. ప్రకృష్టా వృత్తిః ప్రవృత్తిః - శబ్దస్యార్థే వృత్తిర్నామ తద్బోధనం. తత్ర విశేష్యభూతప్రధానార్థవిషయా వృత్తిః ప్రవృత్తిః. విశేష్యప్రాధాన్యం చ గుణానాం ప్రతిపత్తిర్గుణిప్రతిపత్త్యర్థత్వేన సిద్ధం. తస్యాః ప్రవృత్తేర్నిమిత్తం - ద్వారం. *నిమిత్తమాత్రం భవ సవ్యసాచిన్నిత్యాది ప్రయోగాత్. తచ్చ విశేషణీభూతజాతిగుణాదికం. సమానం - ఏకం. అధికరణం విశేషణానామాధారభూతం విశేష్యం. ఏకస్మిన్నర్థే వృత్తిరిత్యేకశబ్దేన సమానశబ్దస్య సదృశార్థపరత్వం వ్యుదస్తం - సమానశబ్దసామర్థ్యాదేకశబ్దస్సాధారణపరః. సమానశబ్దో హి సాధారణే ప్రయుజ్యతే *సమానకర్తృకయోః పూర్వకాల ఇతి॥ అర్థశబ్దశ్చ విశేష్యభూతప్రధానాభిధేయపరః. అనేనాధికరణశబ్దో విశేష్యపరత్వేన వ్యాఖ్యాతః. ఏతదుక్తం భవతి - త్రివిధాశ్శబ్దాః. కేచిద్విశేషణతో విశేష్యతశ్చైకార్థాః - యథా ఘటః కుమ్భః నీలం కృష్ణమిత్యాదయః. కేచిచ్చోభయతశ్చ భిన్నార్థాః - యథా గౌరశ్వో మహిషః నీలం శుక్లం పటమిత్యాదయః. కేచిచ్చ విశేషణతో భిన్నార్థా విశేష్యతశ్చైకార్థాః - యథా నీలముత్పలం దేవదత్తశ్శ్యామో యువా లోహితాక్ష ఇత్యాదయః. తత్ర పూర్వకోటిద్వయవ్యావృత్తతృతీయకోటినివిష్టానాం శబ్దానాం సామానాధికరణ్యం. తత్ర భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానామిత్యనేన విశేషణతో విశేష్యతశ్చైకార్థానాం ఘటః కుమ్భ ఇత్యాదీనాం న సామానాధికరణ్యమిత్యుక్తం. ఏకస్మిన్నర్థే వృత్తిరిత్యనేనోభయతో భిన్నార్థానాం గౌరశ్వో మహిష ఇత్యాదీనాం న సామానాధికరణ్యమిత్యుక్తం. తస్మాద్విశేషణతో భిన్నార్థానాం విశేష్యతశ్చైకార్థానాం నీలముత్పలమిత్యాదీనామేవ సామానాధికరణ్యమితి. తత్ర ప్రవృత్తినిమిత్తశబ్దేనాభిధేయం వార్థః. ప్రవృత్తిరభిధానం, నిమిత్తమభిధేయం. అర్థశబ్దశ్చాభిధేయవచనః. భిన్నాభిధేయానాం శబ్దానామేకస్మిన్నభిధేయే వృత్తిస్సామానాధికరణ్యమితి భిన్నవిశేషణాభిధాయినాం శబ్దానామేకస్మిన్ విశేష్యే వృత్తిః పర్యవసానం సామానాధికరణ్యమిత్యుక్తం భవతి. భిన్నపదసామర్థ్యేన నిమిత్తశబ్దసి

ద్విష్టం విశేషణభూతమభిధేయం ఏకశబ్ద సామర్థ్యేన చార్థశబ్దనిర్దిష్టం విశేష్యభూతమభిధేయమిత్యవగమ్యతే. అత ఉభయథాప్యనేకవిశేషణాభిధాయి నాం శబ్దానామేకస్మిన్ విశేష్యే పర్యవసానం సామానాధికరణ్యమితి భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానామిత్యాదినా సామానాధికరణ్యలక్షణవాక్యేనోక్తం భవతి. ... పూర్వోక్తార్థస్పష్టీకరణాయ. సమానాధికరణపదేషు ప్రాతిపదికం విశేషణాన్వయపరం. తత్సమానవిభక్తిర్విశేష్యైక్యపరా. సమానవిభక్తిగ్ ...ధనంవృత్తిశక్త్యేన వివక్షితం. తేన రాజాతస్య పుత్రశ్చ దర్శనీయా ఇత్యత్ర రాజతచ్ఛబ్దయోస్సామానాధికరణ్యనివృత్తిః. తత్ర హి ప్రకృతపరామర్శిత చ్ఛబ్దప్రాతిపదికార్థైక్యావగమః- న తు సమానవిభక్త్యా. నను నీలాన్యుత్పలానీత్యత్ర సామానాధికరణ్యం న స్యాత్- విశేష్యబహుత్వాదేకార్థవృత్తిత్వానుపపత్తేః. నైవం- ఏకస్మిన్నితిపదస్య సమభివ్యాహృతపదాన్తరోపస్థాపితాకారానధికరణత్వ వ్యావృత్త్యర్థత్వాత్. తత్తత్పదోపస్థాపితానేకవిశేషణాపేక్షయా సాధారణత్వం హ్యేకశబ్దార్థః. నహి నీలాన్యుత్పలానీత్యత్ర నీలత్వానధికరణేషూత్పలత్వం వర్తతే. అతస్తత్ర సామానాధికరణ్యముపపన్నం. అతస్సామానాధికరణ్యలక్షణగ్రన్థస్యాయమేవార్థ ఇతి. అత్ర వృత్తివాదిన ఆహుః. సామానాధికరణ్యవాక్యమఖణ్డార్థం. తథాహి- సామానాధికరణ్యస్య తావదేకార్థపరత్వమఙ్గీకృతం. తత్ర సమానాధికరణపదాని కిం విశేషణమాత్రపరాణి- ఉత విశేషణవిశిష్టపరాణి- ఉత స్వరూపమాత్రపరాణీతి వివేచనీయం- న తావద్విశేషణమాత్రపరాణి- విశేషణానామనేకార్థత్వాదేకార్థత్వాసిద్ధేః. నాపి విశిష్టపరాణి- వికల్పాసహత్వాత్. కిం క్రమేణ యుగపద్వా విశిష్టార్థప్రతిపాదనం పదానాం. న తావత్క్రమేణ. తత్ర కిం ప్రథమపదప్రతిపన్న విశిష్టస్య పదాన్తరం స్వోపస్థాపిత విశేషణతాదాత్మ్యం విదధాతి- ఉత విశేషణాన్తరాన్వయం. ప్రథమే విశిష్టైక్యవిధీయమానే విశేష్యాంశవద్విశేషణాంశభూతయోర్జాతిగుణయోరప్యైక్యం ప్రసజేత్. ద్వితీయే తు విశేషణానామన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గః. ప్రథమపదోక్తేన విశేషణేన విశిష్టతయావగతస్య వస్తునః పశ్చాద్విశేషణాన్తరవిశిష్టతయా బోధనం హి విశేషణాన్తరాన్వయప్రతిపాదనం. తత్ర విశిష్టం ప్రతి విశేషణతయాన్వీయమానం పూర్వవిశేషణస్యాపి విశేషణం భవతీతి విశేషణానామన్యోన్యవిశేషణవిశేష్యభావప్రసక్తిర్దుర్వారా. అవర్జనీయం చ పదానాం క్రమేణార్థప్రతిపాదనం. కుతః- ఉద్దేశ్యోపాదేయవిభాగవత్త్వాత్సర్వవాక్యానాం. నాపి యుగపత్- ఉద్దేశ్యోపాదేయవిభాగహానిప్రసక్తేః న యుగపత్ప్రతిపాదనాసమ్భవాత్. సమ్భవేపి విశేషణానాం పరస్పరైక్యప్రసఙ్గాచ్చ. తథాహి- ప్రాతిపదికానాం విశిష్టార్థపరత్వే ప్రాతిపదికార్థైక్యపరస్య సమానవిభక్తినిర్దేశస్య విశిష్టైక్యపరత్వమవశ్యాశ్రయణీయమితి విశిష్టైక్యవద్విశేషణానామప్యైక్యం ప్రతిపాద్యం స్యాత్. తదనుపపత్త్యా విశేష్యస్యాపి నైక్యం ప్రతిపాదయితుమలం సమానవిభక్తినిర్దేశః. కిం చ- విశిష్టపరత్వే విశేషణవిశేష్యభావస్యానేకార్థత్వం విశేషణబహుత్వాచ్చానేకార్థత్వం. తతశ్చ సామానాధికరణ్యం న సిధ్యతి. కిం చ- విశేషణానాం వ్యావర్తకత్వస్వాభావ్యాద్విశేషణభేదేన విశేష్యభేదప్రసక్తిర్దుర్వారా. తథాహి- భేదకం విశేషణం భేద్యం విశేష్యమితి హి విశేషణవిశేష్యయోస్స్వరూపవివేకః. దృశ్యతే చ విశేషణానాం విశేష్యభేదకత్వం- యథా ఖణ్డో ముణ్డః ఘటః పట ఇత్యాదిషు. నను నీలముత్పలం దేవదత్తశ్శ్యామో యువేత్యాదిషు విశేషణభేదేపి విశేష్యైక్యం దృశ్యతే. నైష దోషః- అత్రాపి స్వతః ప్రాప్తం విశేషణానాం విశేష్యభేదకత్వం ప్రత్యక్షవిరోధేనాపోహ్యతే. ప్రత్యక్షాగోచరేతు బ్రహ్మణి విశేషణభేదప్రయుక్తో విశేష్యభేదో కేన వార్యతే. తస్మాద్వస్తుమాత్రపరమేవ సమానాధికరణవాక్యం. నీలముత్పలమిత్యాదివాక్య ఇవ సత్యాదివాక్యేప్యేకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యేన విశేష్యైక్యసిద్ధిరితి చేన్న- ఖణ్డో ముణ్డః పూర్ణశృఙ్గో గౌరిత్యత్ర విశేష్యభేదాత్. నను విశేషణభేదేన విశేష్యైక్యవిరోధి- ప్రత్యక్షమేవ తద్విరోధి- ప్రత్యక్షాగోచరే త్వేకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యేన స్వతః ప్రాప్తమేకత్వం దుర్నివారమితి చేన్న- ఖణ్డో ముణ్డః పూర్ణశృఙ్గో గౌరితి పరోక్షవిషయవాక్యేపి విశేష్యభేదప్రతీతేః. అతో న ధర్మివాచిపదైక్యం పరోక్షే బ్రహ్మణ్యైక్యప్రతిపాదనక్షమం. తస్మాద్విశేషణభేదప్రయుక్తో విశేష్యభేదో దుర్వారః. అతశ్చైకార్థత్వం న సిధ్యతి. అతః పారిశేష్యాత్సమానాధికరణపదానాం స్వరూపమాత్రప్రతిపాదనపరత్వమాస్థేయం. ఏవం తర్హి పదానాం పర్యాయత్వం, పృథగేకైకపదేన స్వరూపం ప్రతిపన్నమితి పదాన్తరప్రయోగవైయర్థ్యం, ప్రవృత్తినిమిత్తభేదాభావేన సామానాధికరణ్యలక్షణహానిశ్చ ప్రసజేత్. నైవం- ఏకస్యైవార్థస్య తత్తదర్థవిరోధిప్రత్యనీకత్వపరత్వేన పదానామర్థవత్త్వమపర్యాయత్వం నిమిత్తభేదలాభాత్సామానాధికరణ్యలక్షణసిద్ధిశ్చ. అతఏవ జగత్కారణత్వశక్త్యా తాన్యత్వజడత్వపరిచ్ఛిన్నత్వాదిదోషవ్యావృత్తిస్సత్యజ్ఞానాదివాక్యేన క్రియతే. న చ వ్యావృత్తిరూపధర్మవత్త్వం బ్రహ్మణః ప్రసజ్యేత- బ్రహ్మస్వరూపస్యైవ సకలేతరవ్యావృత్తిరూపత్వాత్- యథా శౌక్ల్యాదేః కార్ష్ణ్యాదివ్యావృత్తిస్తత్తదర్థస్వరూపమేవ- న ధర్మాన్తరం- ధర్మాన్తరానుపలమ్భాత్. తదభ్యుపగమేఽనవస్థానాచ్చ. అతః కార్ష్ణ్యవ్యావృత్తం రక్తవ్యావృత్తం శౌక్ల్యమితి పదానాం శౌక్ల్యస్వరూపమాత్రవిషయాణాం వ్యావర్త్యభేదేన యథానపర్యాయత్వమర్థవత్త్వమేకార్థత్వం చ. అతఏవ సామానాధికరణ్యలక్షణవత్త్వం చ. తథా సత్యాదిపదానామపి వ్యావర్త్యభేదేన నపర్యాయత్వదోషప్రసక్తిః. నన్వేవం తత్తదర్థవిరోధివ్యావృత్తపరత్వే లక్షణా స్యాత్. నైవం- అవాచ్యోపస్థాపనే హి లక్షణా- యథా గఙ్గాయాం ఘోష ఇతి ప్రతిపన్నతీర్థప్రత్యగ్గఙ్గాపదస్య హ్యుపస్థాపనే- నహి తీరం గఙ్గాపదవాచ్యం. అత్ర తు సత్యాదిపదానాం వాచ్యైకదేశభూతవిశేషణపరిత్యాగేపి వాచ్యప్రధానవిశేష్యస్వరూపప్రతిపాదనాన్న లక్షణాప్రసక్తిః. తథాపి విశిష్టవాచినశ్శబ్దస్య విశేష్యమాత్రపరత్వే స్వారస్యభఙ్గ ఇతి చేత్- నైష దోషః- సమానాధికరణవాక్యే హ్యేకార్థపరత్వబలాద్విశేషణపరిత్యాగేన స్వరూపమాత్రపరత్వమేవ పదానాం స్వారసికం- తథా వ్యుత్పత్తేః. వ్యధికరణవాక్యేషు పదానాం విశిష్టపరతా స్వారసికీ- లక్షణాభ్యుపగమేపి న దోషః. వాక్యతాత్పర్యానుగుణా హి లక్షణా తద్విరోధిముఖ్యవృత్తేర్బలీయసీ దృష్టా- యథా గఙ్గాపదే. సమానాధికరణవాక్యస్య స్వరూపైక్య ఏవ తాత్పర్యమితి సర్వసమ్మతం. నను సర్వపదానాం లక్షణా న దృష్టా అయుక్తా చ. కేనచిన్ముఖ్యవృత్తేన తాత్పర్యనిశ్చయే హి పదాన్తరలక్షణా యుక్తా. సర్వపదలక్షణాయాం కేనాత్ర తాత్పర్యనిశ్చాయకం. ఉచ్యతే- దృష్టా తావద్విషం భుఙ్క్ష్వేత్యాదిషు సర్వపదలక్షణా. తత్ర విషపదం నిషేధోక్త్యం లక్షయతి. భుఙ్క్ష్వేతి భోజననివృత్తిం. తత్ర తాత్పర్యాదివశాద్వాక్యతాత్పర్యనిశ్చయః. సత్యాదివాక్యేషు సమానవిభక్తిబలాదైక్యతాత్పర్యనిశ్చయః

నేత్యుచ్యతే-సామానాధికరణ్యే నైకార్థత్వప్రతీతేః. అనేకగుణవిశిష్టాభిధానేఽప్యైకార్థ్యమవిరుద్ధమితి చేత్ - అనభిధానజ్ఞో దేవానాంప్రియః. ఏకార్థత్వం నామ సర్వపదానామర్థైక్యం. విశిష్టపదార్థాభిధానే విశేషణభేదేన పదానామర్థభేదోఽవర్జనీయః-తతశ్చైకార్థత్వం న సిధ్యతి. ఏవం తర్హి సర్వపదానాం పర్యాయతా స్యాత్ - అవిశిష్టార్థాభిధాయిత్వాత్. ఏకార్థాభిధాయిత్వేఽప్యపర్యాయత్వమవహితమనాః శృణు- ఏకత్వతాత్పర్యనిశ్చయాదేకస్యైవార్థస్య తత్తత్ పదార్థవిరోధిప్రత్యనీకత్వపరత్వేన సర్వపదానామర్థవత్త్వమేకార్థత్వమపర్యాయతా చ. ఏతదుక్తం భవతి- లక్షణతః ప్రతిపత్తవ్యం బ్రహ్మ సకలేతరపదార్థవిరోధిరూపం. తద్విరోధిరూపం సర్వమనేన పదత్రయేణ ఫలతో వ్యుదస్యతే. తత్ర సత్యపదం వికారాస్పదత్వేనాసత్యాద్వస్తునో వ్యావృత్తబ్రహ్మపరం. జ్ఞానపదం చాన్యాధీనప్రకాశజడరూపాద్వస్తునో వ్యావృత్తపరం. అనన్తపదం చ దేశతః కాలతో వస్తుతశ్చ పరిచ్ఛిన్నవ్యావృత్తపరం. న చ వ్యావృత్తిర్భావరూపోఽభావరూపో వా ధర్మః.

తదవిరోధాయ ప్రాతిపదికానాం లక్షణా స్వీకృతా. ఏకపదలక్షణాయామపి వాక్యతాత్పర్యవిరోధ ఏవ హి హేతుః. యథా గఙ్గాయాం ఘోష ఇత్యాదిషు. తదవిరోధే ఏకస్యాపి న దృష్టా. యథా గఙ్గాయాం మత్స్యాః ప్రతివసన్తీత్యాదిషు. అతో వాక్యతాత్పర్యావిరోధాయైకస్యైవ సర్వపదానాం లక్షణా న దోషః. తస్మాత్సామానాధికరణవాక్యం వస్తుమాత్రపరమేవేతి. ఏతదభిప్రాయేణ ప్రత్యవతిష్ఠతే (నేత్యుచ్యత ఇతి) సత్యజ్ఞానాదయో గుణాః ప్రతీయన్త ఇతి చోదితే నేత్యుచ్యత ఇతి వదతోఽయం భావః- ప్రతీయన్త ఇత్యాపాతప్రతీతిమాత్రవివక్షా చేత్తయా న కించిత్ప్రయోజనం. ప్రమితివివక్షా చేత్ న తు ప్రమితిర్జాయత ఇత్యుపపాద్యత ఇతి. కుత ఇత్యత్రాహ (సామానాధికరణ్యే నైకార్థత్వప్రతీతేరితి) శఙ్క్యతే (అనేకేతి) యథా వ్యధికరణవాక్యేషు భిన్నార్థపర్యవసాయికారకపదార్థాపరిత్యాగేఽపి ప్రధానార్థకార్యస్యైకత్వం అర్థైకత్వాదేకం వాక్యమిత్యత్ర నిశ్చీయతే- తథా సమానాధికరణవాక్యేష్వపి విశేషణభూతగుణవాచిశబ్దార్థాపరిత్యాగేఽపి విశేష్యైక్యం సిధ్యతీత్యర్థః. చోదయన్తముపాలభతే (అనభిధానజ్ఞ ఇతి) వ్యధికరణసమానాధికరణవాక్యయోరభిధానవిశేషానభిజ్ఞ ఇత్యర్థః. దేవానాం ప్రియః-మూఢః- అజ్ఞ ఇత్యర్థః. పరిహరతి (ఏకార్థత్వమితి) ఏకార్థత్వం నామ సర్వపదానామేకాభిధేయపర్యవసానం. న తు వాక్యస్యేత్యర్థః. పృథక్ పృథగర్థపర్యవసాయినాం పదానామేకప్రధానార్థస్వయాదర్థైకత్వం వ్యధికరణవాక్య ఏవ. సమానాధికరణవాక్యే తు పదానామైకార్థపర్యవసాయిత్వమిత్యుక్తం భవతి. తతః కిమిత్యపేక్షాయాం సమానాధికరణపదానాం విశేషణమాత్రపరత్వే విశిష్టపరత్వే చ దూషణమేకగ్రన్థేనాహ (విశిష్టేతి) విశిష్టేత్యాదినా కృత్స్నవాక్యేన విశిష్టపక్షే దూషణముక్తం. విశేషణభేదేన-విశేషణానామన్యోన్యతో విశేష్యాచ్చ భేదేన. విశేషణైర్విశేష్యేణ చానేకార్థత్వం స్యాదిత్యర్థః. కించ-అర్థశబ్దో విశేష్యపరతయాపి వివక్షితః- తేన విశేషణభేదే విశేష్యభేదః స్యాదితి దూషణాన్తరముక్తం భవతి. కించ-విశేషణభేదేన విశేష్యభేదః ఇత్యుక్తే వ్యతిరేకవశాద్విశేష్యాభేదే విశేషణాభేదశ్చ స్యాదిత్యుక్తం భవతి-విశిష్టైక్యప్రతిపాదికా సమానవిభక్తిర్వ్యవిశేషేణ విశిష్టైక్యవద్విశేషణైక్యమపి ప్రతిపాదయతీతి ప్రాయః. ఏవం విశిష్టపరత్వే యుగపదభిధానపక్షే దూషణముక్తం భవతి. ఉద్దేశ్యోపాదేయవిభాగహానిప్రసఙ్గశ్చార్థసిద్ధః. క్రమేణాభిధానే-అన్వయానుపాయ ఆసన్నపరయాధికరణే వక్ష్యతే. విశేషణభేదేనార్థభేద ఇత్యేతావతాంశేన విశేషణమాత్రపరత్వే చ దూషణముక్తం భవతి-విశేషణానామనేకత్వాదేకార్థత్వహానిరిత్యర్థః. ఏవం పదానాం ప్రతిపాద్యభేదః ప్రసక్తః. తతః కిమిత్యత్రాహ (తతశ్చైకార్థత్వం న సిధ్యతీతి) సామానాధికరణ్యలక్షణాసిద్ధిరిత్యర్థః. అతో వస్తుమాత్రపరమితి పరిశేషసిద్ధం. తదనువాదేన చోదయతి (ఏవమితి) ఏవం తర్హి-వస్తుమాత్రపరత్వే. కుత ఇత్యత్రాహ (అవిశిష్టార్థాభిధాయిత్వాదితి) అనేనైతదర్శితం ఐకార్థ్యం న సిధ్యతీత్యత్ర ఫలితోఽర్థో వివృతః. అత్ర పర్యాయత్వచోద్యప్రవృత్తినిమిత్తభేదాభావాత్సామానాధికరణ్యలక్షణహానిరేకతరపదవైయర్థ్యం చేతి చోద్యద్వయమభిప్రేతం-పరిహరిష్యమాణత్వాత్. ఉక్తచోద్యత్రయం పరిహర్తుమాహ (ఏకార్థేతి) అవహితమనాః శృణు- ప్రతివచనస్యానేకవాక్యసాధ్యత్వాన్న ధైర్యేన చోదనీయం-కింత్వర్థస్య గహనత్వాదవధాతవ్యమితి భావః. అనుపపత్తిత్రయం పరిహరతి (ఏకత్వేత్యాదినా) ఏకత్వతాత్పర్యనిశ్చయస్సమానవిభక్త్యా. అర్థవత్త్వం-ప్రయోజనవత్త్వం. వ్యావర్త్యభేదకృతవ్యావృత్తిభేదాదపర్యాయత్వం వ్యావృత్తిరూపప్రవృత్తినిమిత్తలాభాత్సామానాధికరణ్యసిద్ధిర్వ్యావృత్తిబహుత్వాత్పదానాం తత్తద్వ్యావృత్తిరూపప్రయోజనవత్త్వం చేత్యర్థః. నను తత్త్వమస్యాదివాక్యవదన్వయముఖేనోపలక్షణం స్యాత్-కిమర్థా వ్యావృత్తిః. వ్యావృత్తిబహుత్వాదనేకార్థత్వమాపతితం. వ్యావర్త్యాకారానన్త్యాత్ తద్విషయపదైః కృతవ్యావృత్తిర్న్యూనత్వం. బ్రహ్మణో యేభ్యో వ్యావృత్తిః-కాని తాని వస్తూని. బ్రహ్మణోఽనేకవ్యావృత్తిమత్త్వాత్సధర్మకత్వం. వ్యావృత్తీనాం ధర్మత్వానభ్యుపగమే పదానాం పర్యాయత్వమిత్యాద్యనేకశఙ్కాపరిహారార్థమాహ (ఏతదుక్తం భవతీతి) లక్షణతః-స్వరూపలక్షణతః. న తు తటస్థలక్షణతః. అనేన జగత్కారణత్వశక్తిరతోఽపవ్యావర్త్యేయమ్ బ్రహ్మణస్సకలేతరవిరోధిత్వం ప్రతిపాదయదిదం శోధకవాక్యం వ్యావృత్తిపరం భవితుం యుక్తమిత్యుక్తం భవతి. బహువ్యావృత్తిభిరనేకార్థత్వప్రసఙ్గం పరిహరతి (తద్విరోధిరూపమితి) (ఫలతో వ్యుదస్యత ఇతి) ఇదం వాక్యం స్వరూపమాత్రపరమేవ. అత ఏకార్థ్యం. వ్యుదాసస్తు ఫలిత ఇతి భావః. వ్యావర్త్యాకారబహుత్వాత్తద్విషయపదైర్వ్యావృత్తిర్న శక్యేత్యేతత్పరిహరతి (సర్వమనేన పదత్రయేణ ఫలతో వ్యుదస్యత ఇతి) ప్రయోజకరూపేణాభ్యర్హితానేన సర్వమపి వ్యుదస్తం భవతీత్యర్థః. విరోధీని కానీత్యత్రాహ (తత్రేతి) జగత్కారణత్వేన తు ధృతా వ్యావృత్తా. కిమర్థమసత్యవ్యావృత్తిరిత్యత్రోక్తం వికారాస్పదత్వేనాసత్యాదితి. స్వభిరీతావిస్సాధారణజడశబ్దవివరణార్థమన్యాధీనప్రకాశశబ్దః. యద్యపి సత్యాదిష్వేకైకపదేన సమస్తవ్యావృత్తిసిద్ధిః. తథాపి బ్రహ్మణి శఙ్కితస్వేతరపదార్థగతవిరోధ్యాకారస్యైకపదేనానివర్తనాత్ పదత్రయసాఫల్యం. వ్యావృత్తిభిస్సధర్మకత్వం పరిహరతి (న చేతి) ప్రాభాకరమతేఽభావో భావరూపధర్మః. వైశేషికాదిమతే త్వభావరూపధర్మః. తస్మాద్భావరూపోఽభావరూపో వేత్యుక్తం. వ్యావృత్తిర్ధర్మశ్చేత్-కిం స్యాదిత్య

అపితు సకలేతరవిరోధి బ్రహ్మైవ. యథా శౌక్ల్యాదేశ్శ కార్ష్ణ్యాదివ్యావృత్తిస్తత్పదార్థస్వరూపమేవ-నధర్మాన్తరం. ఏవమేకస్యైవ వస్తునస్సకలేతరవిరోధ్యాకారతామవగమయదర్థవత్తరమేకార్థమపర్యాయంచ పదత్రయం. తస్మాదేకమేవ బ్రహ్మ స్వయంజ్యోతిర్నిర్ధూతనిఖిలవిశేషమిత్యుక్తం భవతి. ఏవం వాక్యార్థప్రతిపాదనే సత్యేవ *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమిత్యాదిభిరైకార్థ్యం *యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే* సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ *ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీదిత్యాదిభిర్జగత్కారణతయోపలక్షితస్య బ్రహ్మణస్స్వరూపమిదముచ్యతే* సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి॥ తత్ర సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన కారణవాక్యేషు సర్వేషు సజాతీయవిజాతీయవ్యావృత్తమద్వితీయం బ్రహ్మావగతం. జగత్కారణతయోపలక్షితస్య బ్రహ్మణోఽద్వితీయస్య ప్రతిపిపాదయిషితం స్వరూపం తదవిరోధేన వక్తవ్యం. అద్వితీయత్వశ్రుతిర్గుణతోఽపి సద్వితీయతాం న సహతే. అన్యథా *నిరఞ్జనం నిర్గుణమిత్యాదిభిశ్చ విరోధః. అతశ్చైతల్లక్షణవాక్యమఖణ్డైకరసమేవ ప్రతిపాదయతి. నను చ సత్యజ్ఞానాదిపదానాం స్వార్థప్రహాణేన

త్రాహ (అపిత్వితి) శుక్ల్యాదౌహి ధర్మస్య వ్యావృత్తిత్వం రజతాదివిరోధిత్వాదభ్యుపగమ్యతే. ఏవం బ్రహ్మ సకలేతరవిరోధిత్వాత్స్వయమేవ వ్యావృత్తిరిత్యర్థః. స్వరూపస్యైవ వ్యావృత్తిత్వే దృష్టాన్తమాహ (యథేతి) శౌక్ల్యాదేః కార్ష్ణ్యాదివ్యావృత్తిర్నధర్మాన్తరం-అనుపలమ్భాత్, ధర్మాన్తరత్వేఽనవస్థానాచ్చేత్యభిప్రాయః. తర్హి పదానాం పర్యాయత్వం స్యాదిత్యాశఙ్క్య కార్ష్ణ్యవ్యావృత్తం పీతవ్యావృత్తం శౌక్ల్యమితి దృష్టాన్తవాక్యాభిప్రాయేణ పరిహరతి (ఏకస్యేతి) వ్యవచ్ఛేద్యభేదేన పదానాం ప్రయోజనవత్త్వం-తత ఏవాపర్యాయత్వమిత్యర్థః. ప్రతియోగ్యవచ్ఛిన్నవేషేణ ప్రవృత్తినిమిత్తలాభాత్సామానాధికరణ్యలక్షణసిద్ధిశ్చేత్యభిప్రేతం. పర్యాయత్వాదిప్రసఙ్గపరిహారవికార్థ్యావిరోధనకృతఇత్యభిప్రాయేణోక్తమేకార్థమితి. స్వరూపమాత్రపరత్వాదైకార్థ్యం హి రక్షితం. (అర్థవత్తరమితి) తరప్ప్రత్యయేన దృష్టాన్తాచ్ఛ్రౌతస్య వైదవాక్యస్యాతిమహతగుణపరత్వాచ్చ ప్రయోజనాధిక్యమభిప్రేతం-అపరోక్షభూతో హి శౌక్ల్యాదిర్దృష్టాన్తః. తత్ర స్పష్టార్థం కార్ష్ణ్యవ్యావృత్తమిత్యాదిపదప్రయోగః. ప్రత్యక్షాగోచరే తు పరే బ్రహ్మణి సకలేతరవ్యావృత్తివచనముఖేన ప్రయోజనమితి దృష్టాన్తాత్ప్రయోజనాధిక్యం. జగత్కారణభూతస్య బ్రహ్మణశ్శక్తితదభావవ్యావృత్తిరత్రాపేక్షితా-నతుగుణాన్తరమితి భేదవాదిపక్షాత్ప్రయోజనాధిక్యం. ఏవం సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్యానుగ్రాహకస్తర్క ఉక్తః. తర్కానుగృహీతవాక్యేన కోఽర్థః ప్రతిపన్న ఇత్యత్రాహ (తస్మాదితి) తస్మాత్-ఉక్తన్యాయానుగృహీతత్వాదస్య వాక్యస్యేత్యర్థః. (ఏకమితి) సమాననిభక్తినిర్దేశఫలితమైక్యముక్తం. ఏకాకారేణ స్వరూపత ఐక్యం. గుణతో భేద ఇత్యంశతోఽనేకార్థత్వవ్యావృత్తిః. ఏతద్విశదయతి (నిర్ధూతనిఖిలవిశేషమితి) నిర్విశేషస్య తు ప్రకాశవ్యాప్తత్వార్థం స్వయంజ్యోతిరితి పదం (ఇత్యుక్తమితి) సత్యజ్ఞానాదివాక్యేనేతి శేషః. ఇత్థం సామానాధికరణ్యాన్యథానుపపత్త్యా సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్య వస్తుమాత్రపరత్వముపపాదితం. అథ కారణవాక్యైకార్థ్యస్య శోధకవాక్యాన్తరైకార్థ్యస్య హేతుద్వయేన వస్తుమాత్రపరత్వముపపాద్యతే (ఏవమిత్యాదినా) తత్ర ప్రథమం కారణవాక్యైకార్థ్యం హేతురుచ్యతే (ఏవమితి) ఏవం-నిర్విశేషపరత్వేన నిర్వాహే సత్యేవ. కారణవాక్యైకార్థ్యమిత్యర్థః. కారణవాక్యైకార్థ్యం కుతోఽపేక్షితం-ఐకార్థ్యే సతి కథం వా నిర్విశేషపరత్వమిత్యత్రాహ (యత ఇత్యాది) యతో వా ఇమానీత్యాది లక్షణవాక్యం. ఏతస్య కారణత్వానువాదేన లక్షణపరత్వాత్కారణత్వప్రాపకం వాక్యమాహ (సదేవేతి) ఉపలక్షితస్య-ఉపలక్షణం నామ వ్యవచ్ఛేదకస్య శాఖాన్తరత్వజ్ఞాపకం. (సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి) అనేన వాక్యేనేత్యర్థః. కారణవస్తునస్స్వరూపశోధకత్వాత్కారణవాక్యైకార్థ్యమస్యాపేక్షితమిత్యుక్తం భవతి. అస్తు కారణవాక్యైకార్థ్యం-తత్తు సగుణబ్రహ్మకారణత్వవాదిభిః *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం తపః తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నంచ జాయతే తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరం స కారణం కరణాధిపాధిప ఇత్యాదివాక్యైరేవ స్యాదిత్యత్రాహ (తత్రేతి) తత్ర-కారణవాక్యైకార్థ్యే పేక్షితే. సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయోపస్థాపకస్సీకారఫలః. తేనాత్రానుక్తస్యోపనిషదన్తరోక్తస్యార్థస్య స్వీకర్తవ్యత్వే సతి సగుణమాత్రపరాసూపనిషత్సు నిర్గుణమపి బ్రహ్మోక్తం భవతి. తత్రాపచ్ఛేదన్యాయేన నిర్గుణవాక్యానాం బలీయస్త్వాత్సర్వత్ర సజాతీయవిజాతీయవ్యావృత్తమద్వితీయం బ్రహ్మైవ ప్రతిపాదితం భవతీత్యభిప్రాయః. తతః కిమిత్యత్రాహ (జగదితి) జగత్కారణేత్యాదిపదైః కారణవాక్యోక్తమనూద్యతే. ప్రతిపిపాదయిషితం-తాత్పర్యభూమిః. వస్తుమాత్ర ఏవ తాత్పర్యమిత్యర్థః. తదవిరోధేన వక్తవ్యం- కారణవాక్యప్రతిపన్నబ్రహ్మస్వరూపశోధకత్వాత్తదవిరోధినానేన వాక్యేన వక్తవ్యమిత్యర్థః. నను సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమిత్యాదిష్వద్వితీయత్వముపపన్నమితి తద్వైకార్థ్యేపి న నిర్గుణపరత్వసిద్ధిరిత్యత్రాహ (అద్వితీయత్వశ్రుతిరితి) సదేవ ఏకమేవేతి విజాతీయసజాతీయవ్యావృత్తావధారణద్వయసమభివ్యాహృతత్వాదిదమద్వితీయపదం గుణతోఽపి సద్వితీయతాం న సహత ఇత్యభిప్రాయః. ఏవం కారణవాక్యైకార్థ్యాత్సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్య వస్తుమాత్రపరత్వముపపాదితం. అథ శోధకవాక్యాన్తరైకార్థ్యం హేతురుచ్యతే (అన్యథేతి) అన్యథా-సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్య విశిష్టపరత్వే. నిరఞ్జనం నిర్గుణమిత్యాదిభిర్విరోధస్స్యాత్ అతస్తదవిరోధాయేదం వాక్యం నిర్విశేషవస్తుమాత్రపరమిత్యర్థః. అన్యథా *నిరఞ్జనం నిర్గుణమిత్యాదిభిర్విరోధశ్చేత్యనేనాద్వితీయత్వశ్రుతేర్గుణతోఽపి సద్వితీయతానిషేధపరత్వం చార్థాదుపపాదితం. హేతుత్రయేణోపపాదితమర్థం నిగమయతి (అతశ్చేతి) అతః-పూర్వోక్తసామానాధికరణ్యాన్యథానుపపత్త్యా, పశ్చాదుక్తకారణవాక్యశోధకవాక్యాన్తరైకార్థ్యరూపహేతుద్వయేన చేత్యర్థః. ఏతల్లక్షణవాక్యం-స్వరూపలక్షణవాక్యం. అఖణ్డైకరసం- నిర్విశేషచైతన్యస్వభావమేవ ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. అథను క్యార్థపరిత్యాగేన లక్షణాస్వీకారదోషముద్ఘాటయతి (నను చేత్యాదినా) స్వార్థప్రహాణేన-స్వార్థోపాధిత్యాగేన లక్షణావృత్తిః కలితవ్యం-తత్ప్రతీతేనేత్యర్థః. అత్ర

స్వార్థవిరోధివ్యావృత్తవస్తుస్వరూపోపస్థాపనపరత్వే లక్షణా స్యాత్. నైష దోషః- అభిధానవృత్తేరపి తాత్పర్యవృత్తే ర్బలీయస్త్వాత్. సామానాధికరణ్యస్య హ్యైక్యమేవ తాత్పర్యమితి సర్వసమ్మతం. నను చ సర్వపదానాం లక్షణా న దృష్టచరీ. తతః కిం- వాక్యతాత్పర్యావిరోధే సత్యేకస్యాపి న దృష్టా. సమభివ్యాహృతపదసముదాయస్యైతత్తాత్పర్యమితి నిశ్చితే సతి ద్వయోస్త్రయాణాం సర్వేషాం వా తదవిరోధాయైకస్యేవ లక్షణా న దోషాయ. తథా చ శాస్త్రస్థైరభ్యుపగమ్యతే. కార్యవాక్యార్థవాదిభిర్లౌకికవాక్యేషు సర్వేషాం పదానాం లక్షణా సమాశ్రీయతే- అపూర్వకార్య ఏవ లిఙాదేర్ముఖ్యవృత్తత్వాత్. లిఙాదిభిః క్రియాకార్యం లక్షణయా ప్రతిపాద్యతే. కార్యాన్వితస్వార్థాభిధాయినాం చేతరేషాం పదానామపూర్వకార్యాన్విత ఏవ ముఖ్యార్థ ఇతి క్రియాకార్యాన్వితప్రతిపాదనం లాక్షణికమేవ.

తాత్పర్యమభ్యుపగమ్యాదోషతాం ప్రతిజానీతే (నైష దోష ఇతి) ముఖ్యార్థత్వముత్తరత్రాభిధాస్యతే. హేతుమాహ (అభిధానవృత్తేరపీతి) తాత్పర్యవృత్తిర్నామ తాత్పర్యాదాగతా వృత్తిః. తత్పరత్వరూపా వా. సా చాత్ర లక్షణావృత్తిర్వివక్షితా- వాక్యతాత్పర్యవిరోధిముఖ్యవృత్తేరపి వాక్యతాత్పర్యానుగుణలక్షణావృత్తిర్బలీయస్త్వాదిత్యర్థః. కస్మిన్నర్థే తాత్పర్యం- యదనురోధాయ లక్షణాస్వీకార ఇత్యత్రాహ (సామానాధికరణ్యస్యేతి) (ఐక్యమేవ తాత్పర్యమితి) తాత్పర్యనిశ్చాయికా సమానవిభక్తిరితి భావః. అనన్దమయాధికరణే సిద్ధాన్తిసా హ్యేతద్వక్ష్యతే. (సర్వసమ్మతం) విశిష్టైక్యవాదిభిరద్వైతైశ్చ సమ్మతమిత్యర్థః. గఙ్గాయాం ఘోష ఇత్యాదిషు సర్వపదలక్షణా న దృష్టేతి చోదయతి (నను చేతి) తాత్పర్యనిశ్చాయకకతిపయముఖ్యవృత్త్యా తదనుగుణమన్యేషాం పదానాం లాక్షణికత్వమాశ్రయణీయం. సర్వపదలక్షణాయాం తు తన్న సమ్భవతీత్యభిప్రాయః. తాత్పర్యావిరుద్ధపదముఖ్యార్థస్వీకారస్తాత్పర్యవిరుద్ధపదలక్షణాస్వీకారస్యావిరుద్ధ ఇత్యాశయేనాహ (తతః కిమితి) తతః కిమిత్యభిప్రేతం వివృణ్వన్ ప్రతిబన్ద్యా ముఖేన వివక్షితార్థం దర్శయిత్వా పరిహర్తుం విపక్షే బాధకం ప్రతిబన్ద్యాహ (వాక్యతాత్పర్యేతి) యద్యవిరుద్ధపదముఖ్యార్థత్వం విరుద్ధపదలక్షణానిరోధి- తర్హి గఙ్గాయాం మత్స్యాః ప్రతివసన్తీత్యాదిష్వవిరోధే నైకస్యాపి లక్షణా న స్యాత్, గఙ్గాయాం ఘోష ఇత్యాదిష్వప్యేకస్యాపి పదస్య లక్షణా న స్యాదిత్యభిప్రాయః. గఙ్గాయాం మత్స్యా ఇతి వాక్యే విరోధాభావాల్లక్షణానఙ్గీకారః. గఙ్గాయాం ఘోష ఇత్యత్ర విరోధాల్లక్షణా న దోష ఇతి చేత్- తదత్రాపి తుల్యమిత్యాహ (సమభివ్యాహృతేతి) సర్వపదలక్షణావదిషం భుఙ్క్ష్వేత్యాదిషు దృష్టేత్యభిప్రాయః (ఏతత్తాత్పర్యమితి నిశ్చితే సతీతి) అపవాదకరహితసమానవిభక్తినిర్దేశో నిశ్చాయక ఇతి భావః. (ద్వయోస్త్రయాణామిత్యాది) అవిరోధవిరోధావేవ ముఖ్యలక్షణావృత్తిస్వీకారప్రయోజకౌ- న తు పదానామేకత్వద్విత్వాదికమిత్యర్థః. న కేవలం విషం భుఙ్క్ష్వేత్యాదిషు లౌకికప్రయోగేష్వేవ సర్వపదలక్షణాఙ్గీకృతా. అపి తు శాస్త్రైరపి పరీక్షకైరాశ్రితేత్యాహ (తథా చేతి) తథా- సర్వపదలక్షణాయా అదోషత్వం. అభ్యుపగమ్యతే- అభ్యుపగమహేతుసద్భావాదభ్యుపగమః ఫలిత ఇతి భావః. శాస్త్రపరీక్షకైః కేషు సర్వపదలక్షణాశ్రితేత్యత్రాహ (కార్యవాక్యార్థేతి) లౌకికవాక్యేషు సర్వపదలాక్షణికత్వముపపాదయతి (అపూర్వకార్య ఏవేతి) క్రియాకార్యం లాక్షణికమస్తు- తత్కథం సర్వపదలక్షణేత్యత్రాహ (కార్యాన్వితేతి) పదానామన్వితాభిధాయిత్వేన కారకపదానామపూర్వకార్యాన్వితాభిధాయినాం తదన్విత ఏవ ముఖ్యార్థ ఇతి తదన్వయపరిత్యాగే లక్షణైవేత్యర్థః. నను గఙ్గాయాం ఘోషః ప్రతివసతీత్యాదిషు గఙ్గాపదస్య లాక్షణికార్థత్వేఽపి తదన్వితాభిధాయినాం పదాన్తరాణామముఖ్యత్వం న దృష్టమితి చేన్న- గఙ్గాపదలక్షితస్య తీరస్య వాక్యార్థత్వాభావాత్. ఇహ తు వాక్యస్య ప్రధానప్రతిపాద్యభూతకార్యార్థసమర్పకపదస్య లాక్షణికత్వాత్తదన్వితాభిధాయినాం పదానాం లక్షణా స్యాదేవ. అత ఏవ కార్యవాక్యార్థవాదిభిరిత్యుక్తం. నను కమలాని నిమీలన్తి కుముదాన్యున్మిషన్తీతి వాక్యార్థభూతనిమీలనాదేర్లాక్షణికత్వేఽపి తదన్వితాభిధాయినాం కమలాదిపదానాం న లాక్షణికత్వం దృష్టమితి చేత్- అనభిప్రాయజ్ఞశ్చోదయతీతి భావః. సర్వపదానాం నిమీలనరూపవాక్యార్థపరత్వస్యైకస్య వ్యవస్థాపితత్వాభావాన్నిమీలనోపస్థాపకపదలక్షణాయామపి న తదన్వితాభిధాయినాం లాక్షణికతాపత్తిః. త్వయా తు సర్వపదానాం కార్యపరత్వాభ్యుపగమాత్తత్కార్యసమర్పకపదలాక్షణికత్వే తదన్వితార్థాభిధాయినాం లక్షణా ప్రాప్నోతి. తథా హి- కార్యవాక్యార్థవాదినా పదానాం కిం విశిష్టకార్యైకదేశపరత్వమిష్యతే- ఉత విశిష్టస్థాయికార్యైకదేశే. ప్రథమే విశిష్టకార్యైకదేశత్వావిశేషాత్ స్వార్థేషు కారకపదానామివ లిఙాదేః క్రియాకార్యే ముఖ్యత్వప్రసఙ్గః. ద్వితీయే విశిష్టస్థాయికార్యైకదేశపరత్వప్రహాణస్య సర్వపదానామవిశిష్టత్వాల్లిఙాదేః క్రియాకార్య ఇవ కారకపదానాం క్రియాకార్యాన్వితపరత్వే లక్షణా స్యాత్. పదానాం విశిష్టకార్యైకదేశపరత్వే తుల్యేఽపి లిఙాదేః క్రియాకార్యే లాక్షణికత్వం. కార్యాన్వితమాత్రే కారకపదానాం ముఖ్యత్వమితి చేత్- యది కార్యాన్వితమాత్రే కారకపదానాం ముఖ్యత్వమిష్టం- క్రియాకార్యే లిఙాదేర్లాక్షణికత్వం కథం- స్థాయికార్యపరత్వేన వేదప్రయుక్తత్వనిశ్చయాల్లక్షణయాపి క్రియాకార్యబోధనసమ్భవాదితి చేత్- కారకపదానామపి స్థాయికార్యాన్వితపరత్వేన వేదప్రయోగదర్శనాల్లక్షణయాపి క్రియాకార్యాన్వితబోధనోపపత్తేః క్రియాకార్యాన్వితప్రతిపాదనం లాక్షణికం స్యాత్. నను గోపదస్య సాస్నాదిమన్మాత్రముఖ్యత్వేఽపి ప్రమాణాన్తరేణ ఖణ్డాదిసిద్ధివల్లిఙాదేః కార్యమాత్రపరత్వే కార్యవిశేషస్య ప్రమాణాన్తరేణ సిద్ధ్యభావాదుభయత్ర శక్తికల్పనా- ఽయోగాచ్ఛక్తిద్వయకల్పనే గౌరవాచ్చ లిఙాదేరపూర్వకార్యే ముఖ్యత్వమితి క్రియాకార్యప్రతిపాదనం లాక్షణికం. అన్యథా శబ్దశక్తేః కార్యమాత్రవిషయత్వాత్ప్రత్యక్షాద్యవిషయత్వాచ్చ కార్యవిశేషానిష్ప్రమాణకస్స్యాదితి చేన్న- కార్యవిశేషస్యాప్రామాణికత్వే తత్ర శక్తికల్పనం- శక్తికల్పనే తస్య ప్రామాణికత్వమిత్యన్యోన్యాశ్రయప్రసఙ్గాత్. కిఞ్చ- యది కార్యవిశేషస్యాప్రామాణికత్వపరిహారాయ తత్ర శక్తికల్పనం- తర్హి కారకపదానాం కార్యాన్వితమాత్రపరత్వే కార్యవిశేషాన్వయస్య ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వాదుభయత్ర శక్తికల్పనే గౌరవాచ్చ కార్యవిశేషాన్వయే ప్రమా

అతో వాక్యతాత్పర్యావిరోధాయ సర్వపదానాం లక్షణాపి న దోషః. అత ఇదమేవార్థజాతం ప్రతిపాదయన్తో వేదాన్తాః ప్రమాణం. ప్రత్యక్షాదివిరోధే చ శాస్త్రస్య బలీయస్త్వముక్తం. సతి చ విరోధే బలీయస్త్వం వక్తవ్యం. విరోధ ఏవ న దృశ్యతే. నిర్విశేషసన్మాత్రబ్రహ్మగ్రాహిత్వాత్ ప్రత్యక్షస్య. నను చ ఘటోऽస్తి పటోऽస్తీతి నానాకారవస్తువిషయం ప్రత్యక్షం కథమివ సన్మాత్రగ్రాహీత్యుచ్యతే. విలక్షణగ్రహణాభావే సతి సర్వేషాం జ్ఞానానామేకవిషయత్వేన ధారావాహికవిజ్ఞానవదేకవ్యవహారహేతుతైవ స్యాత్. సత్యం. తదేవాత్ర వివిచ్యతే. కథం- ఘటోऽస్తీత్యత్రాస్తిత్వం తద్భేదశ్చ వ్యవహ్రియతే. న చ ద్వయోరపి వ్యవహారయోః ప్రత్యక్షమూలత్వం సంభవతి - తయోర్భిన్నకాలజ్ఞానఫలత్వాత్. ప్రత్యక్షజ్ఞానస్య చైకక్షణవర్తిత్వాత్. తత్ర స్వరూపం వా భేదో వా ప్రత్యక్షస్య విషయ ఇతి వివేచనీయం. భేదగ్రహణస్య స్వరూపగ్రహణతత్ప్రతియోగిస్మరణసవ్యపేక్షత్వాదేవ స్వరూపవిషయత్వమవశ్యాశ్రయణీయమితి న భేదః ప్రత్యక్షేణ గృహ్యతే. అతో భ్రాన్తిమూల ఏవ భేదవ్యవహారః. కించ-భేదో నామ కశ్చిత్పదార్థో న్యాయవిద్భిర్నిరూప

ణం న స్యాదితి తత్పరిహారాయ కార్యాంశే షోఢ్వయే కారకపదానాం ముఖ్యత్వమితి క్రియాకార్యాన్వితపరత్వం లాక్షణికం స్యాత్. లిఙాదిసమభివ్యాహారబలాత్కారకపదానాం కార్యాంశే షోఢ్వయపరత్వసిద్ధిరితి చేత్ - తర్హి స్వర్గకామపదసమభివ్యాహారబలాల్లిఙాదేః కార్యవిశేషపరత్వసిద్ధిరితి లిఙాదిః కార్యమాత్రపరస్స్యాత్. తస్మాల్లిఙాదేరపూర్వకార్య ఏవ ముఖ్యవృత్తత్వేన క్రియాకార్యస్యాముఖ్యత్వే కారకపదానామపి క్రియాకార్యాన్వితపరత్వం లాక్షణికమిత్యేవాభ్యుపగన్తవ్యం. కారకపదానామన్వయాంశే లక్షణా-న సర్వత్రేతి చేత్ - సమానాధికరణవాక్యేషు పదానాం ప్రాతిపదికాంశ ఏవ లక్షణా-న సమాసవిభక్త్యాదిష్విత్యతుల్యం. సర్వపదలక్షణానుపపత్తిపరిహారముపసంహరతి (అత ఇతి) అతః-సర్వపదలక్షణాయా ఉపపత్తిసిద్ధత్వాల్లౌకికైః పరీక్షకైరప్యఙ్గీకృతత్వాచ్చేత్యర్థః. [illegible]శాస్త్రీణస్వాభిమతార్థసిద్ధిముపసంహరతి (అత ఇదమేవేతి) అతః-నిర్విశేషవస్తునిత్యస్యైవ పారమార్థ్యవ్యతిరిక్తస్య మిథ్యాత్వే తస్య దోషపరికల్పితత్వే దోషస్య చ సదసదనిర్వచనీయత్వే జ్ఞానమాత్రనివర్త్యత్వే చోక్తైరుపపత్తిసహితైశ్శ్రుతివాక్యైరిత్యర్థః. ఇదమేవార్థజాతం- పూర్వోద్దిష్టమేవార్థజాతం. న తు సగుణవస్త్వాదికం. (ప్రతిపాదయన్తో వేదాన్తాః ప్రమాణమితి) వాక్యాన్తరాణాం కార్యార్థపరత్వేన తత్త్వావేదకత్వాభావాదుక్తార్థవిషయమేవ వాక్యజాతం తత్త్వే ప్రమాణమిత్యర్థః. పూర్వం ప్రత్యక్షవిరోధే శాస్త్రప్రాబల్యం, శాస్త్రే చ భేదావలమ్బినాం బాధ్యత్వం, చోక్తం. అథ ప్రత్యక్షవిరోధో నాస్తీత్యుపపాదయితుం ప్రక్రమతే (ప్రత్యక్షాదీతి) శాస్త్రప్రత్యక్షవిరోధే శాస్త్రప్రాబల్యప్రతిపాదకగ్రన్థేన వక్ష్యమాణార్థసఙ్గతిరితి భావః. చశబ్దస్సముచ్చయే. అవిరోధపక్షస్య బుద్ధిస్థత్వాత్తస్య చాన్వారుహ్యోక్తస్య చ సముచ్చయః-విరోధాభ్యుపగమేపీత్యర్థః. (సతి చేతి) అత్ర చశబ్దో హి శబ్దార్థః. అవిరోధం ప్రతిజానీతే (విరోధ ఏవ న దృశ్యత ఇతి) హేతుమాహ (నిర్విశేషేతి) విషయవిషయిభావరూపభేదవ్యావృత్త్యర్థం సన్మాత్రబ్రహ్మేత్యుక్తం. ప్రతీతివిరోధేన చోదయతి (నను చేతి) విరోధముపపాదయతి (ఘటోऽస్తీత్యాదినా) న హి కేవలమస్తీతి ప్రతీతిః. అపి తు ఘటోऽస్తి పటోऽస్తీత్యేవ హి ప్రతీతిరిత్యర్థః. ప్రతీతేర్భ్రాన్తిరూపత్వసమ్భావనాత్తద్వ్యవహారసామ్యం వ్యవహారవిరోధమాహ (విలక్షణేతి) పరిహరతి (సత్యమితి. ఘటోऽస్తి పటోऽస్తీత్యత్రాస్తిత్వవ్యవహారస్యైకరూపత్వాత్తావన్మాత్రే భేదావభాసమాత్రే చాఙ్గీకారో భేదవ్యవహారస్య ప్రత్యక్షమూలత్వే భేదావభాసస్య ప్రత్యక్షత్వే చానఙ్గీకారశ్చ సూచ్యతే సత్యమిత్యర్ధాఙ్గీకారేణ. (తదేవ) యథా సన్మాత్రస్యైవ ప్రత్యక్షత్వమేకవ్యవహారహేతుతైవ చ స్యాత్తథైవేత్యర్థః. అత్ర-ఘటాద్యవిషయస్వరూపవిషయవ్యవహారసముదాయే. వివిచ్యతే-యథేదం రజతమిత్యత్రేదంవ్యవహారస్య ప్రత్యక్షమూలత్వం రజతవ్యవహారస్య భ్రాన్తిమూలత్వం-తథా వివిచ్యత ఇత్యర్థః. తత్రేదమంశరజతాంశవ్యవహారయోరబాధితత్వబాధితత్వాభ్యాం వివేకః. అత్ర స్వరూపవిషయభేదవిషయవ్యవహారయోరుభయోరప్యబాధితత్వావిశేషే కథం వివేక ఇత్యభిప్రాయేణాహ (కథమితి) [illegible]స్తీత్యాశయేనాహ (ఘటోऽస్తీతి) కిము స్తిత్వం భేదశ్చేత్యుపదార్థః-ఉత ద్విత్వే చ కేన తదుభయవ్యవహారయోః ప్రత్యక్షమూలత్వం-ఉతాన్యతరస్య. ద్వయోరపి ప్రత్యక్షమూలత్వే ప్రత్యక్షం కిం యుగపదుభయగ్రాహి-ఉత క్రమేణేతి వికల్పాః. [illegible]స్తిత్వలక్షణస్వరూపతద్భేదయోరైక్యం న సమ్భవతి-భేదగ్రహణస్య స్వరూపగ్రహణప్రతియోగిస్మరణసాపేక్షత్వాత్, సన్మాత్రగ్రహణస్య తన్నిరపేక్షత్వాచ్చేత్యభిప్రాయేణాహ (అస్తిత్వం తద్భేదశ్చేతి) భిన్న ఇతి వ్యవహార ఇవ ఘట ఇత్యసాధారణవ్యవహారోऽపి ఘటస్య పటాద్వ్యావృత్తతయా ప్రతీతౌ ప్రతియోగిసాపేక్షత్వాద్ఘటవ్యవహార ఏవ భేదవ్యవహార ఇత్యుచ్యతే. ద్విత్వే చ ద్వయోరపి ప్రత్యక్షమూలత్వం నేత్యాహ. (న చ ద్వయోరపీతి) ద్వయోరపి వ్యవహారయోః-స్వరూపవిషయభేదవిషయవ్యవహారయోః. ప్రత్యక్షం యుగపద్వా క్రమేణ వా మూలం స్యాదితి వికల్పమభిప్రేత్యాయౌగపద్యం దూషయతి. (తయోరితి) ప్రతియోగ్యపేక్షానపేక్షారూపవైషమ్యాదిత్యభిప్రేతం. క్రమపక్షం ప్రతిక్షిపతి (ప్రత్యక్షజ్ఞానస్యేతి) చశ్శబ్దస్సముచ్చయే. ఏవం యుగపత్క్రమేణ చోభయవ్యవహారస్య ప్రత్యక్షమూలత్వమనుపపన్నమితి తయోరన్యతరస్య ప్రత్యక్షవిషయత్వమాహ (తత్రేతి) భేదః ప్రత్యక్షవిషయస్స్యాదిత్యత్రాహ (భేదేతి) అస్తిత్వభేదయోరైక్యాయోగే తద్వ్యవహారయోర్భిన్నకాలజ్ఞానఫలత్వే చ [illegible]స్సైవేత్యేవకారాభిప్రాయః. ప్రత్యక్షస్య స్వరూపమాత్రవిషయత్వే కథం భేదవ్యవహారసమ్భవ ఇత్యత్రాహ (అతో భ్రాన్తీతి) తథా చ నంది[illegible] *యౌగపద్యక్రమాభ్యాం ద్వ్యవచ్ఛేదవిధానయోః। వైశ్యాయోగాచ్చ భేదో న ప్రత్యక్ష ఇతి యో భ్రమ ఇతి॥ వ్యవచ్ఛేదః-భేదగ్రహణం. విధానం- స్వరూపగ్రహణం. ఏవం భేదే ప్రమాణానుపపత్తిరుక్తా. అథ ప్రమేయానుపపత్తిమాహ (కించేతి) కించేత్యాదినా ప్రమాణానుగ్రాహకతర్కాభావోऽప్యుపపాదితో భవతి. దుర్నిరూపత్వం ప్రతిజానీతే (భేదో నామేతి) వికల్పాసహత్వాదితి భావః (న్యాయవిద్భిః) నత్వాపాతప్రతీతిమద్భిరితి భా

యితుం నశక్యతే. భేదస్తావన్న వస్తుస్వరూపం. వస్తుస్వరూపే గృహీతే స్వరూపవ్యవహారవత్సర్వస్మాద్భేదవ్యవహార ప్రసక్తేః. నచ వాచ్యం స్వరూపే గృహీతేపి భిన్న ఇతి వ్యవహారస్య ప్రతియోగిస్మరణసవ్యపేక్షత్వాత్ తత్స్మరణాభావేన తదానీమేవ న భేదవ్యవహార ఇతి. స్వరూపమాత్రభేదవాదినో హి ప్రతియోగ్యపేక్షా చ నోత్ప్రేక్షితుం క్షమా- స్వరూపభేదయోః స్వరూపత్వావిశేషాత్. యథా స్వరూపవ్యవహారో న ప్రతియోగ్యపేక్షః భేదవ్యవహారోపి తథైవ వస్యాత్. హస్తః కర ఇతివత్ ఘటో భిన్న ఇతి పర్యాయత్వం చ స్యాత్. నాపి ధర్మః. ధర్మత్వే సతి తస్య స్వరూపాద్భేదోవశ్యాశ్రయణీయః. అన్యథా స్వరూపమేవ స్యాత్. భేదే చ తస్యాపి భేదస్తద్ధర్మస్తస్యాపీత్యనవస్థా. కించ-జాత్యాది విశిష్టవస్తుగ్రహణే సతి భేదగ్రహణం. భేదగ్రహణే సతి జాత్యాదివిశిష్టవస్తుగ్రహణమిత్యన్యోన్యాశ్రయణం. అతో భేదస్య దుర్నిరూపత్వాత్ సన్మాత్రస్యైవ ప్రకాశకం ప్రత్యక్షం. కించ-ఘటో స్తి పటో స్తి ఘటో నుభూయతే పటో నుభూయత ఇతి సర్వే పదార్థాః సత్తానుభూతిఘటితా ఏవ దృశ్యన్తే. అత్ర సర్వాసు ప్రతిపత్తిషు సన్మాత్రమనువర్తమానం దృశ్యత ఇతి తదేవ పరమార్థః. విశేషాస్తు వ్యావర్తమానతయా అపరమార్థాః - రజ్జుసర్పాదివత్. యథా రజ్జురధిష్ఠానతయానువర్తమానా పరమార్థసతీ. వ్యావర్తమానాస్సర్పభూదళనామ్బుధారాదయో పరమార్థాః.

వః స్వరూపధర్మవికల్పం హృదినిధాయ స్వరూపపక్షం దూషయతి (భేదస్తావదితి) కుత ఇత్యత్రాహ (వస్తుస్వరూప ఇతి) (స్వరూపవ్యవహారవత్సర్వస్మాద్భేదవ్యవహారప్రసక్తేరితి) ప్రతియోగినిరపేక్షభేదవ్యవహారప్రసక్తేరిత్యర్థః. స్వరూపగ్రహణస్య శబ్దవ్యుత్పత్తివ్యుత్పన్నశబ్దస్మరణనిరపేక్షత్వే భిన్న ఇతివ్యవహారస్తు తత్సాపేక్షో యథా భవతి- తథా ప్రతియోగిస్మరణమపి భేదవ్యవహారసామగ్ర్యన్తర్భూతం. అత స్తత్స్మరణాభావా త్తదానీమేవ భేదవ్యవహారాభావః. నతు భేదాగ్రహణాదితి పరమతమాశఙ్క్యాహ (నచేతి) కుత ఇత్యత్రాహ (స్వరూపేతి) యథా నస్వరూపగ్రహణే ప్రతియోగ్యపేక్షా- తథా భేదవ్యవహారే చేతి చ శబ్దార్థః. హి శబ్దో హేతౌ. స్వరూపగ్రహణ ఇవ భేదవ్యవహారే ప్రతియోగ్యపేక్షాయా అసమ్భవాదిత్యర్థః. అసమ్భవః కుత ఇత్యత్రాహ (స్వరూపేతి) స్వరూపభేదయోః స్వరూపత్వమవిశిష్టమస్తు- తతః కిం ప్రతియోగినిరపేక్షభేదవ్యవహారప్రసక్తేరితి శఙ్కాయాం తద్వివృణోతి (యథేతి) స్వరూపపక్షే దూషణాన్తరమప్యాహ (హస్తః కర ఇతి) పర్యాయత్వే సతి సహప్రయోగస్త్వయుక్తస్స్యాదితి భావః. స్వరూపపక్షే స్పష్టావాదిభిర్దూషణాన్తరాణ్యప్యుక్తాని. ఉదాహృతదూషణపరిహారేణ తాన్యపి ప్రత్యుక్తానిభవన్తీతి తాన్యసకృన్నోక్తాని. తాన్యుచ్యన్తే. స్వరూపపక్షే భిన్న ఇతి వ్యవహారస్తు నయుక్తం-భిన్నో హి భేదయోగీ. ఏతద్వ్యవహారసిద్ధయే యది స్వరూపభూతభేదాన్తరం స్వీక్రియతే. తత్రాపి భిన్న ఇతి వ్యవహారస్యాయుక్తత్వా త్తత్స్వరూపభూతభేదాన్తరమాశ్రయణీయమిత్యనవస్థా. కించ- శబ్దాన్తరేణ ధర్మ ఇత్యుక్తం స్యాత్. తథా చ ధర్మపక్షదూషణాన్యాపతేయుః. కించ- భేదః కిమనువృత్తః - ఉత వ్యావృత్తః. వ్యావృత్తశ్చేత్. స కిం స్వరూపం- ఉత ధర్మః. ప్రథమే ఘటస్య భేదవ్యవహారే కృతే పటవిషయభేదవ్యవహారో న స్యాత్- వ్యావృత్తత్వాత్. ధర్మశ్చేత్పూర్వోక్తదోషః, ధర్మత్వప్రయుక్తదూషణాని, చ స్యుః-యద్యనువృత్తః- స చ స్వరూపం చేత్-శబ్దాన్తరేణ సన్మాత్రమఙ్గీకృతం స్యాత్. ధర్మపక్షే పూర్వవత్. కించ-ఛిదిధాతో ర్ద్విధా విదారణమర్థః. ఏకస్య వస్తునో భేదో నామ ద్విధాభావః. తత్క్షణస్యాపి తథా స్యాత్. అతో వస్తుని భేదాభ్యుపగమే విదారణపరమ్పరయా నాశ ఏవ స్యాదిత్యేవమాదీని. అథ ధర్మపక్షం దూషయతి (నాపీతి) కుత ఇత్యత్రాహ (ధర్మత్వ ఇతి) స్వరూపాద్ధర్మస్య భేదాభావే ఽనిష్టమాహ (అన్యథేతి) స్వరూపధర్మయోర్భేదోస్తు- తతః కిమిత్యత్రాహ (భేదే చేతి) తస్యాపి భేదస్తద్ధర్మః- తస్య- ధర్మతయా స్వీకృతస్యాపి భేదస్య. స్వరూపాపేక్షయా యో భేదస్సోపి- తస్య ధర్మతయా స్వీకృతస్య భేదస్య ధర్మః. యద్వా- స్వరూపాద్ధర్మస్య యో భేదః స్వీకృతః. తస్య ధర్మిభూతాద్ధర్మాద్భేదోపి ధర్మః. (అన్యథా స్వరూపమేవ స్యాత్) తథా చ స్వరూపపక్షదూషణాని స్యుః. సోపి భేదో ధర్మః తస్యాపి స్వరూపాద్భేద ఇత్యనవస్థేత్యర్థః. ఏవం ధర్మపక్షే ఽనవస్థాముక్త్వాన్యోన్యాశ్రయణమాహ (కించేత్యాదినా) త్రిధా చ తత్. ధర్మిణి ప్రతియోగిని చ గృహీతే భేదగ్రహణం- భేదే గృహీతే ధర్మిప్రతియోగిగ్రహణమితి. ధర్మే ధర్మిణి చ గృహీతే భేదగ్రహణం- భేదే గృహీతే ధర్మధర్మిగ్రహణమితి. అయం ఘట ఇత్యత్రేదంశబ్దనిర్దిష్టస్య ఘటజాతీయత్వవిశిష్టగ్రహణం పటజాతీయాద్భేదగ్రహణపూర్వకం- అన్యథా ఘటజాతీయత్వవిరోధాత్. పటాద్భేదగ్రహణమిదంశబ్దనిర్దిష్టస్య ఘటజాతీయత్వగ్రహణపూర్వకం-అన్యథా పటత్వప్రసక్త్యాదితి. ఏవం ధర్మధర్మిగ్రహణే ధర్మితయా ప్రతియోగితయా చ గృహీతే తజ్జాతీయత్వగ్రహణే చ త్రిధాన్యోన్యాశ్రయణముక్తం. సాధకప్రమాణాభావముపసంహరతి (అత ఇతి) అతః-స్వరూపధర్మపక్షోక్తదూషణైర్దుర్నిరూపత్వాదిత్యర్థః. ఇత్థం సాధకప్రమాణాభావ ఉక్తః. ప్రమేయానుపపత్తిరూపస్తర్కశ్చ తచ్ఛేషభూతః. సామగ్రీవిషయేణార్థస్వభావవిషయేణ వా నిరూపణేన విషయవిశేషే ప్రమాణవ్యవస్థాపనం హి తర్కకృత్యం. అథ బాధకప్రమాణముపన్యస్యతి (కించేతి) తత్రానుమానం వివక్షుర్వ్యాప్తిం దర్శయతి (ఘటో స్తీత్యాదినా) *వైధర్మ్యాచ్చ న స్వప్నాదివదిత్యత్ర సూత్రకారేణైవ దృశ్యత్వానుమానస్య నిరాకరిష్యమాణత్వాత్తన్నిరాసస్య మిథ్యాత్వానుమానానాం సర్వేషాం దూష్యత్వప్రదర్శనార్థత్వాత్పూర్వపక్షే వ్యావర్తమానత్వం హేతురుపన్యస్యతే. అనువృత్తత్వప్రదర్శనాయ ఘటోస్తి పటోస్తీత్యుక్తం. సదనుభూత్యోరేకత్వం వక్ష్యమాణం హృదినిధాయానుభూతేరనువృత్తిం దర్శయతి (ఘటోనుభూయతే పటోనుభూయత ఇతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (అత్రేతి) వ్యావర్తమానతయా- ఉత్తరోత్తరప్రతిపత్తివిషయేష్వవిద్యమానతయా, రజ్జుసర్పాదివత్- రజ్జ్వాదివత్సర్పాదివచ్చేత్యర్థః. తద్వివృణోతి (యథేత్యాదినా) బాధితత్వాబాధితత్వాభ్యాం ద్వయోర్వైషమ్యే సోపాధి

ననుచ. రజ్జుసర్పాదౌ రజ్జురియం న సర్ప ఇత్యాదిరజ్జ్వాద్యధిష్ఠానయాథార్థ్యజ్ఞానేన బాధితత్వాత్ సర్పాదేరపారమార్థ్యం- న వ్యావర్తమానత్వాత్. రజ్జ్వాదేరపి పారమార్థ్యం నానువర్తమానతయా- కింత్వబాధితత్వాత్. అత్ర తు ఘటాదీనామబాధితానాం కథమపారమార్థ్యం. ఉచ్యతే- ఘటాదౌ దృష్టా వ్యావృత్తిస్సా కింరూపేతి వివేచనీయం. కిం ఘటోస్తీత్యత్ర పటాద్యభావః. సిద్ధం తర్హి ఘటోస్తీత్యనేన పటాదీనాం బాధితత్వం. అతో బాధఫలభూతా విషయనివృత్తిర్వ్యావృత్తిః. సా వ్యావర్తమానానామపారమార్థ్యం సాధయతి. రజ్జువత్ సన్మాత్రం త్వబాధితమనువర్తతే. తస్మాత్సన్మాత్రాతిరేకి సర్వమపరమార్థః. ప్రయోగశ్చ భవతి- సత్పరమార్థః- అనువర్తమానత్వాత్. రజ్జుసర్పాదౌ రజ్జ్వాదివత్. ఘటాదయోఽపరమార్థాః- వ్యావర్తమానత్వాత్ రజ్జ్వాద్యధిష్ఠానసర్పాదివదితి. ఏవం సత్యనువర్తమానాఽనుభూతిరేవ పరమార్థః. సైవ సతీ. నను చ సన్మాత్రమనుభూతేర్విషయతయా తతో భిన్నం. నైవం- భేదో హి ప్రత్యక్షాదివిషయత్వాద్దృశ్యరూపత్వాచ్చ పురస్తాదేవ నిరస్తః. అత ఏవ సతోఽనుభూతివిషయభావోఽపి న ప్రమాణపదవీమనుసరతి. తస్మాత్సదనుభూతిరేవ. సా చ స్వతస్సిద్ధా- అనుభూతిత్వాత్. అన్యతస్సిద్ధౌ ఘటాదివదననుభూతిత్వప్రసఙ్గః. కించ- అనుభవాపేక్షా చానుభూతేర్న శక్యా కల్పయితుం- సత్తయైవ ప్రకాశమానత్వాత్. న హ్యనుభూతిర్వర్తమానా ఘటాదివదప్రకాశా దృశ్యతే- యేన పరాయత్తప్రకాశాభ్యుపగమ్యేత. అథైవం మనుషే- ఉత్పన్నాయామప్యనుభూతౌ విషయమాత్రమవభాసతే

కత్వం దర్శయన్ శఙ్కాం చోదయతి (నను చేతి) ఉపాధినివృత్త్యా పక్షే సాధ్యనివృత్తిమాహ (అత్ర త్వితి) విపరీతోపాధిసద్భావాచ్చ వ్యాప్యత్వాసిద్ధత ఇతి చాభిప్రాయః. పరిహరతి (ఉచ్యత ఇత్యాదినా) ప్రథమం సన్దిగ్ధం పన్నాంశమాహ (ఘటాదౌ దృష్టా వ్యావృత్తిరితి) సపక్షే సర్వేషు విద్యమానః పక్షే అవిద్యమానో హ్యుపాధిః. తత్ర పరేణోపాధిత్వేనోక్తస్య ధర్మస్య పక్షే విద్యమానత్వకథనేన వ్యావర్తమానత్వహేతోస్సోపాధికత్వం దూషయిష్యం స్తదుపయోగిత్వేన ఘటాదిషు దృష్టా వ్యావృత్తిః కిం సంబాధఫలభూతా- ఉత బాధఫలభూతేతి వివేచనీయమిత్యాహ (సా కింరూపేతి) బాధఫలభూతత్వం దర్శయితుం వ్యావృత్తిస్వరూపమాహ (కిం ఘటోస్తీత్యత్రేతి) ఘటోస్తీతి ప్రతీతేర్విషయే పటాభావ ఇత్యర్థః. (సిద్ధం తర్హీతి) రజ్జౌ భుజఙ్గాదీనామభావో హి బాధితత్వమితి భావః. తస్యా బాధఫలభూతత్వమిత్యాహ (అత ఇతి) బాధో నామ దుష్టకారణజనిషేధబుద్ధిః. తేన పురోవర్తిన్యభావో వ్యావృత్తిః. ఏవం నిరుపాధికత్వాద్వ్యావర్తమానత్వమపారమార్థ్యసాధకమిత్యాహ (సేతి) అబాధితత్వఫలభూతానువృత్తేః పరమార్థత్వప్రయోజకత్వాదనువర్తమానే పారమార్థ్యం దర్శయతి (రజ్జువదితి) అబాధో నామావిరోధిత్వం. అనువృత్తిర్నామ తత్కృతో విషయతయాఽన్వయః- పురోవర్తిని సద్భావో వా. ఇత్థం వ్యాప్తిర్నిశ్చితా. న కేవలం తర్కః. అనుగ్రాహ్యామప్యుక్తిత్యాహ (ప్రయోగశ్చ భవతీతి) మాయావేదాన్తినో హి జ్ఞానమాత్రపారమార్థ్యవాదినః. తత్కథం సతః పారమార్థ్యసాధనమిత్యత్రాహ (ఏవం సతీతి) వ్యావర్తమానత్వానువర్తమానత్వయోరపారమార్థ్యపారమార్థ్యప్రయోజకత్వే సిద్ధ ఇత్యర్థః. తర్హి పరమార్థద్వయం స్యాదిత్యత్రాహ (సైవ సతీతి) అథ సదనుభూత్యోర్విషయవిషయిభావరూపం భేదముద్ఘాటయన్ శఙ్కాం చోదయతి (నను చేతి) భిన్నత్వం సాధ్యం. విషయతయేతి హేతుః. పరిహరతి (నైవమితి) తత్ర సాధ్యాంశం దూషయతి (భేదో హీతి) పురస్తాదేవ- జ్ఞేయభేదనిషేధాదేవ జ్ఞానభేదోఽపి నిరస్త ఇత్యర్థః. హేత్వంశం దూషయతి (అత ఇతి) (న ప్రమాణపదవీమనుసరతీతి) విషయవిషయిభావో భ్రాన్తిసిద్ధ ఇత్యర్థః. భేదస్య భ్రాన్తిసిద్ధత్వమపి నాసమఞ్జసముచ్యతే. శ్రుతిప్రతిపాద్యార్థస్వరూపస్యాపి సాధయన్ విషయవిషయిభావేన నిరస్తే గ్రాహకాభావాదనుభూత్యన్తరశఙ్కాం వ్యావర్తయన్ స్వప్రకాశత్వముపపాదయతి (సా చేతి) చక్షురాద్యాయత్తాయా నివృత్త్యై. తత్ర వ్యతిరేకిణం హేతుమాహ (అనుభూతిత్వాదితి) విపక్షే బాధం దర్శయతి (అన్యతస్సిద్ధావితి) యదన్యతస్సిద్ధం తదననుభూతిః స్పష్టం. యథా ఘట ఇతి వ్యాప్తిరర్థాద్దర్శితా. అస్య వ్యతిరేకిణః పరాభిమతం ప్రత్యనుమానం సోపాధికమితి దర్శయన్నర్థాదనుమానాన్తరమప్యాహ (కించేత్యాదినా) అనుమానాన్తరం కస్మాదుక్తం- అర్థః ప్రత్యనుమాననిరాసో వా స్యాత్. అనుమానాన్తరస్యోక్తత్వే కించశబ్దస్స్వరసః. ప్రత్యనుమానస్యోక్తత్వే న శక్యా కల్పయితుమితి నిర్దేశస్స్వరసః- (కించేతి) న కేవలం స్వమతోపపత్తిః- పరమతానుపపత్తిశ్చేత్యర్థః. అనుమానాన్తరం చేతి వార్థః (అనుభవాపేక్షా చేతి) పూర్వోక్తసముచ్చేతవ్యద్వయే కించశబ్దసముచ్చితాదన్యస్య సముచ్చయపరశ్చశబ్దః (న శక్యా కల్పయితుం) జ్ఞానం పరప్రకాశం- వస్తుత్వాద్వ్యవహారాన్యత్వాద్వా. ఘటాదివదితి ప్రత్యనుమానం. ఏవమాదిభిః పరప్రకాశత్వం న వక్తుం శక్యమిత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (సత్తయైవేతి) సత్తయైవ ప్రకాశమానత్వాదితి హేతోరసిద్ధిశఙ్కానివృత్తయే తం వివృణోతి (న హీతి) విద్యమానదశాయాం కదాచిదప్రకాశమానత్వం పరాధీనప్రకాశత్వే ప్రయోజకం. అతః ప్రత్యనుమానం సోపాధికమిత్యర్థః. విద్యమానదశాయాం సర్వదాభాసమానత్వాదితి వ్యతిరేక్యనుమానాన్తరమితి స్ఫుటతరం. యథాసంవిత్సిద్ధా *యద్యప్రకాశమానా న కదాచిదవతిష్ఠత ఇత్యారభ్య *ఘటాదావివ తత్రాపి కల్పనీయం ప్రకాశనమితి ॥ అనేన గ్రన్థేన స్వసత్తయైవ ప్రకాశమానత్వాదితి హేతోరసిద్ధిశఙ్కా పాకృతా. విద్యమానత్వే సర్వదా ప్రకాశమానత్వం సుఖాదావప్యస్తీత్యనైకాన్త్యమితి చేన్న- సుఖాదివ్యతిరిక్తత్వే సతీతి విశేషణస్యాభిప్రేతత్వాత్. సిద్ధాన్తే తు సుఖాదేరపి జ్ఞానవిశేషత్వేన పక్షేఽన్తర్భావాన్నానైకాన్త్యం. ఏవమనుమానాన్తరముక్తం. శక్తిత ప్రత్యనుమానస్య సోపాధికత్వం చ దర్శితం. అథ ప్రాకట్యానుమేయపక్షం నిరాచికీర్షురనువదతి (అథైవం మనుష ఇత్యాదినా) ప్రథమం స్వసత్తయైవ ప్రకాశమానత్వాదితి హేతోరసిద్ధిముపపాదయతి (ఉత్పన్నాయామితి) అనేన స్వోక్తస్య వస్తుత్వాద్భాసమానత్వాదిత్యాది ప్రత్యనుమానస్య సోపాధికత్వభ్యాసస్సిద్ధ ఇతి భావః. ఉత్పన్నాయామప్యనుభూతౌ విషయమాత్రమవభాసత ఇత్యత్ర ఘటోఽయమితి వ్యాఖ్యార్థం. ఘటోఽయమితి విషయమాత్రమవభాసత ఇత్య

ఘటోఽనుభూయత ఇతి. నహి కశ్చిత్ ఘటోఽయమితి జానం స్తదానీమేవా విషయభూతామనిదంభావామనుభూతిమప్యనుభవతి. తస్మాత్ ఘటాదిప్రకాశనిష్పత్త్యై చక్షురాదికరణసన్నికర్షవదనుభూతేస్సద్భావ ఏవ హేతుః. తదనన్తరమర్థగతకాదాచిత్కప్రకాశాతిశయలిఙ్గేనానుభూతిరనుమీయతే. ఏవం తర్హ్యనుభూతేరజడాయా అర్థవజ్జడత్వమాపద్యత ఇతి చేత్ - కిమిదమజడత్వం నామ- న తావత్స్వసత్తాయాః ప్రకాశావ్యభిచారః- సుఖాదిష్వపి తత్సమ్భవాత్. నహి కదాచిదపి సుఖాదయస్సన్తో నోపలభ్యన్తే. అతోఽనుభూతిస్స్వయమేవ నానుభూయతే-అర్థాన్తరం స్పృశతోఽఙ్గుల్యగ్రస్య స్వాత్మస్పర్శవదశక్యత్వాదితి. తదిదమనాకలితానుభవవిభవస్య స్వమతివిజృమ్భితం - అనుభూతివ్యతిరేకిణో విషయధర్మస్య ప్రకాశస్య రూపాదివదనుపలబ్ధేః.

ర్థః. ఘటోఽయమితి జానన్నితి హి వక్ష్యతే. యథాహ సంవిత్సిద్ధౌ *ఘటోఽయమిత్యభిజ్ఞానే ఘటమాత్రం ప్రకాశతే । న విత్తిరితి యుష్మాకం గోష్ఠీ మనసి ఘుష్యత ఇతి॥ ఘటోఽనుభూయత ఇతీత్యస్యోత్తరత్రాన్వయః. పూర్వత్రాన్వయశ్చేద్విషయమాత్రమవభాసత ఇత్యనేన విరోధస్స్యాత్. కథం విషయమాత్రస్యావభాసః- ఘటోఽనుభూయత ఇత్యనుభవోఽపి ప్రకాశత ఇతి శఙ్కాయాం విషయమాత్రస్యైవావభాసముపపాదయతి (ఘటోఽనుభూయత ఇత్యాదినా) యదా ఘటోఽయమితి జానాతి- నహి తదానీమేవ ఘటోఽనుభూయత ఇతి జానాతి. కుత ఇత్యత్రాహ (అవిషయభూతామనిదమ్భావామితి) అవిషయభూతాం- ఘట[illegible]ర్థవ్యతిరిక్తాం. అనిదమ్భావాం- అయంశబ్దార్థవ్యతిరిక్తాం- ఘటత్వవిశిష్టం పృథుబుధ్నోదరాకారద్రవ్యం ఘటశబ్దార్థః. సన్నిహితదేశవర్తమానకాలవిశిష్టత్వమయంశబ్దార్థః. ఉభయవ్యతిరిక్తో హ్యనుభవః. స తు ఘటోఽయమిత్యనుభవవేళాయాం నానుభూయత ఇత్యర్థః. అవిషయభూతామితి సాధారణనిర్దేశః పటాదీనామపి ప్రదర్శనార్థః- అత ఏవాఘటభూతామిత్యనుక్తిః. యద్వా ఘటోఽనుభూయత ఇతి పూర్వేణాన్వయః। ఇతికర్తా. యతో ఘట ఏవానుభూతికర్మ. న త్వనుభూతిరపి తదానీమనుభూతికర్మ భవతి. తస్మాద్విషయమాత్రమవభాసత ఇత్యర్థః. అస్మిన్ పక్షే వివరణం నహీతి. శబ్దలిఙ్గాలోకాదీనాం ప్రకాశకానాం జ్ఞాతతయైవ ప్రకాశకత్వం దృష్టం. అతోఽనుభూతేరప్రకాశనే ప్రకాశకత్వమపి న స్యాదిత్యత్రాహ (తస్మాద్ఘటాదీతి) సత్తయా ప్రకాశకం జ్ఞాయమానతయా ప్రకాశకం చ ద్వివిధం ప్రకాశకం. తత్ర సత్తయా ప్రకాశకకోటినివిష్టం జ్ఞానమిత్యర్థః. కిమత్ర నియామకమిత్యత్రాహ (తస్మాదితి) స్వసత్తయైవ ప్రకాశమానత్వే హేతోరసిద్ధేః, అస్మదుక్తహేతోస్సోపాధికత్వనిరాసాచ్చేత్యర్థః. యద్యనుభూతిస్స్వయమేవ న ప్రకాశతే- తర్హి కిం తత్స్యాం ప్రమాణమిత్యత్రాహ (తదనన్తరమితి) (అర్థగతకాదాచిత్కప్రకాశాతిశయలిఙ్గేన) కాదాచిత్కత్వాత్కార్యం- కార్యత్వాత్సహేతుకమిత్యనుమానేన జ్ఞాయత ఇత్యర్థః. విషయగతప్రాకట్యలిఙ్గేన కథం స్వగతజ్ఞానమనుమీయత ఇతి చేత్ - స్వస్మిన్ ప్రకాశమానత్వాత్స్వగతజ్ఞానానుమానముపపద్యతే. యది జ్ఞానపశ్చాద్భావినా ప్రకాశలిఙ్గేన జ్ఞానమనుమీయతే- తర్హి ఘటోఽనుభూయత ఇతి వక్తుమయుక్తం- ఘటోఽన్వభావీతి వక్తుం యుక్తమితి శఙ్కాయాముక్తం తదనన్తరమితి. ప్రత్యాసత్త్యతిశయాద్వర్తమానవ్యపదేశ ఇత్యర్థః. అర్థేన్ద్రియసంయోగసమనన్తరమేవ ఘటోఽనుభూయత ఇతి ప్రతీతేః. ప్రాకట్యలిఙ్గేన జ్ఞానానుమానాసహకారిత్వశఙ్కా చానేన పరిహృతా. తదనన్తరమితి బహుపత్రవేధవదనుమానశైఘ్ర్యాత్తథా ప్రతీతిరుపపద్యత ఇతి భావః. మృషావాదీన్ప్రదర్శనప్రసిద్ధ్యానిష్టం ప్రసఞ్జయతి (ఏవం తర్హీతి) జడత్వం- జ్ఞానవ్యతిరిక్తత్వం. అని[illegible]త్వమిత్యర్థః. ఇహ చానుభూతిరజడేతి విపర్యయే పర్యవసానం. ప్రసఞ్జనీయస్య జడత్వస్యానిష్టత్వం ప్రతిక్షేప్తుమజడత్వం వికల్ప్య దూషయతి (కిమిదమితి) కిమిదం- న కిమపి. దుర్నిరూపమిత్యర్థః. అనన్తరం శరీరావ్యయప్రదర్శనాభావాద్దుర్నిరూపత్వవివరణముత్తరగ్రన్థః. వికల్పపరో వా కింశబ్దః. అజడత్వం నామ కిం హేతుత్వేనోక్తం విద్యమానదశాయాం సర్వదా ప్రకాశమానత్వం- ఉత సాధ్యతయాభిమతం స్వయమేవ స్వస్య ప్రకాశకత్వమితి వికల్పోఽభిప్రేతః. తత్ర ప్రథమకల్పే కిముత్పత్తికాలేఽపి ప్రకాశావ్యభిచారో వివక్షితః- ఉతోత్పత్త్యుత్తరకాలమర్థ్యం ప్రకాశావ్యభిచార ఇతి వికల్పోఽభిప్రేతః. తత్రాద్యే హేత్వసిద్ధిః పూర్వమేవోక్తేతి మత్వా ద్వితీయే నైకాన్తికత్వమాహ (సుఖాదిష్వపీతి) తద్వివృణోతి (నహీతి) శిరోన్తరం దూషయతి (అత ఇతి) అత్ర- హేతోరసిద్ధ్యనైకాన్తికత్వాభ్యాం సాధ్యమపి నేత్యర్థః. అనేన జడత్వం నానిష్టమితి పరిహృతం. అనుమానాన్తరేణ సాధయిష్యత ఇత్యత్రాహ (అర్థాన్తరమితి) వ్యాహతత్వాన్న కిఞ్చిదపి ప్రమాణమిమమర్థం సాధయితుమలమిత్యర్థః. యథాహుః *అఙ్గుల్యగ్రం యథాత్మానం నాత్మనా స్ప్రష్టుమర్హతి । స్వాంశేన జ్ఞానమప్యేవం నాత్మానం జ్ఞాతుమర్హతీతి॥ ఏవం జడత్వప్రసఙ్గరూపతర్కస్య విపర్యయే పర్యవసానాభావో, వ్యాప్త్యభావ, ఇష్టప్రసఙ్గత్వం, వ్యాహతలక్షణప్రతితర్కపరాహతత్వం, చ దర్శితం. ఇత్యద్వైతమనుమ ఇతి పూర్వత్రాన్వయః. అథ స్వయం ప్రకాశత్వవాదం దూషయతి (తదిదమితి) (అనాకలితానుభవవిభవస్య) స్వవ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య ప్రకాశకస్సన్ననుభవస్స్వాత్మన్యన్యానపేక్ష ఇత్యేకో విభవః. ప్రాకట్యహేతుకో యో వ్యవహారః ప్రకాశత ఇతి తం చ జనయితుమయమేవ క్షమ ఇత్యపరః. ఏవం ద్వివిధోఽనుభవవిభవోఽనాకలితో యేన సోఽనాకలితానుభవవిభవస్తస్య. (స్వమతివిజృమ్భితం) ప్రమాణతర్కనిరపేక్షస్స్వోత్ప్రేక్షామాత్రవిజృమ్భితమిత్యర్థః. స్వమతిమాహాత్మ్యమిత్యధిక్షేపో వా. పారిశేష్యాత్స్వయం ప్రకాశత్వమభ్యుపగమయితుం ప్రథమం ప్రాకట్యలిఙ్గం ప్రతిక్షిపతి (అనుభూతీత్యాదినా) అనుభూతివ్యతిరేకిణ ఇత్యనేనాసాధారణ్యప్రతిక్షేపః ఫలితః. విషయధర్మశబ్దేనాత్మధర్మత్వవ్యుదాసః. తేన రూపాదివత్సాధారణ్యం ఫలితం. అనుభూతివ్యతిరేకివిషయధర్మః ప్రకాశః ప్రత్యక్షయోగ్యో న వా- న చేత్ లిఙ్గజ్ఞానాభావాదనుమానానుదయః. యోగ్యశ్చేత్-అస్మాభిరుపలభ్యస్స్యాత్. రూపాదివదితి భావః. అపేక్షాబుద్ధిజన్యద్విత్వాదేర్యథా తత్తదేకపురుషవేద్యత్వం- తద్వత్ప్రాకట్యమపి తదేకపురుషవేద్యమితి చేన్న- ద్విత్వాదిసఙ్ఖ్యాః ప్రాగేవ సన్తి- యత్త్వేకత్ర సర్వాదిశః, తత్తదుపాధ్యపేక్షాబుద్ధ్యభివ్యఙ్గ్యా హితాః- ఏవమపేక్షాబుద్ధ్యభివ్యఙ్గ్యద్విత్వాదిత స్సైవ ప్రకాశతే. యద్యత్ర

ఉభయాభ్యుపేతానుభూత్యైవాశేషవ్యవహారోపపత్తౌ ప్రకాశాఖ్యధర్మ
కల్పనానుపపత్తేశ్చ. అతో నానుభూతిరనుమీయతే. నాపిజ్ఞానాన్తరసిద్ధా.

ష్యన్తి లక్ష్యం. అత్ర రూపాదివజ్జన్యధర్మత్వాభ్యుపగమాత్సర్వైరుపలభ్యేత. అభివ్యఙ్గ్యత్వే ఽభివ్యఞ్జకవశాదేవావభాసతే. సిద్ధాఞ్జనవతో నిధిరివ. నతుజన్యం నకస్యైవావభాసతే. నహికులాలస్యైవ ఘటః ప్రకాశతే. కించ-రూపాదివదతిధర్మస్య నిరాశ్రయోత్పత్త్యయోగాదతీతానాగతయోరర్థయోర్జ్ఞాయమానయోరపి ప్రాకట్యాయోగాత్ ప్రాకట్యాభావేపి జ్ఞానం ప్రతీయత ఇతి తత్ర రూపాదివత్ప్రకాశానుపలబ్ధేః ప్రాకట్యేన జ్ఞానానుమానం న సమ్భవతీతి భావః. యథాహ సంవిత్సిద్ధౌ *అతీతేనాగతే చార్థే కీదృక్ ప్రాకట్యసమ్భవః। నహి ధర్మిణ్యసత్యేవ ధర్మస్సమ్భవమృచ్ఛతి॥ అతీతానాగతయోరపి విద్యత్వాదివత్ప్రాకట్యం జన్యత ఇతి చేన్న-విద్యత్వాదేరపి నిరాశ్రయోత్పత్త్యయోగాత్. తత్ర విద్యత్వాద్యనుత్పత్తావపి ఘటాదేరివ విద్యత్వాదేరపి ధీస్థతయా వ్యవహారోపపత్తేశ్చ. యేషు నవిద్యత్వాదికం నాభ్యుపగచ్ఛన్తి-న తాన్ప్రతి విద్యత్వాదికం ప్రతిబన్దీ కార్యం. విషయవిషయిభావసమ్బన్ధస్య విద్యమానాశ్రయత్వనియమాభావాద్విషయవిషయిభావ ఏవ ప్రాకట్యమితి చేన్న-సమ్బన్ధస్య సమ్బన్ధిభ్యాం వినా ప్రతీత్యనుపపత్త్యా సమ్బన్ధిజ్ఞానంచ ప్రతీయత ఇత్యనుమేయమేవ న స్యాదితి ప్రాకట్యం లిఙ్గం న భవతి. ఏవం ప్రాకట్యాఖ్యం వస్తునుపలబ్ధమప్యన్యథానుపపత్త్యా కల్ప్యత ఇత్యాశఙ్క్య కల్పకస్యాన్యథాసిద్ధిం దర్శయతి (ఉభయేతి) అనుభూత్యేత్యుక్తే ప్రాకట్యస్య నాపహ్నవస్సుకరస్స్యాదితి శఙ్కానిరాసార్థముభయాభ్యుపేతేతి శబ్దః. యాం ప్రాకట్యజనకత్వేనాభ్యుపగచ్ఛథ- తయైవేత్యేవకారాభిప్రాయః. అశేషవ్యవహారః- హానోపాదానాదిః. తస్యానుభూత్యైవ సమ్భవాన్న తేన ప్రాకట్యం కల్ప్యం. జ్ఞాతో ఘటః ప్రకటో ఘట ఇతి వ్యవహారశ్చ ఘటో దృష్టో ఘట ఇతివదన్యథాసిద్ధ ఇత్యశేషశబ్దాభిప్రాయః. నహీచ్ఛాజన్యేనార్థగతేష్టత్వేనేచ్ఛానుమీయతే. ఘటః ప్రకాశత ఇతి ఘటకర్తృకతయా ప్రకాశః ప్రతీయతే. ఘటమనుభవతీతి ఘటకర్మకతయాన్యకర్తృకతయా చానుభవః ప్రతీయతే. ఏవమేకస్యైవ కర్మకర్తృవ్యవహారానుపపత్త్యా కల్ప్యత ఇతి చేన్న-కారకభేదస్య ధాతుభేదనిబన్ధనత్వేనార్థభేదనిబన్ధనత్వాభావాత్. యథా పరశుముద్యమ్య నిపాతయతి పరశునా వృక్షం ఛినత్తీత్యుక్తౌ పరశోః కర్మత్వకరణత్వే శ్రూయేతే. అథాపి నార్థభేదః. వృక్షస్యాపి కరణత్వకర్మత్వే శ్రూయేతే-తథాపి నార్థభేదః. తథా వ్యవహారభేదస్య ధాతుభేదనిబన్ధనత్వేనార్థభేదహేతుకత్వాభావాన్న వ్యవహారః ప్రాకట్యకల్పక ఇత్యభిప్రాయేణ చాశేషవ్యవహారోపపత్తావిత్యుక్తం. ఘటః ప్రకాశత ఇతి వ్యవహారో ఘటగతాతిశయేన వినానోపపద్యతే- అన్యథా పటేపి తద్వ్యవహారస్య ప్రసక్తాత్- సచాతిశయః ప్రాకట్యమితి చేన్న- తదతిశయో వ్యవస్థాపకః- స కథం ఘట ఏవ స్యాన్న పటే- ఇన్ద్రియసంయోగవశాదితి చేత్- తేన జ్ఞానమేవ వ్యవస్థాప్యతాం- కిమతిశయాన్తరాభ్యుపగమేనేత్యయమర్థోప్యశేషవ్యవహారశబ్దేనాభిప్రేతః. యత్తు ఘటోయమిత్యనుభవవేళాయాం నానుభూత్యనుభవ ఇతి. తన్న-అనుభూయత ఇతి శబ్దప్రయోగస్యావివక్షానిబన్ధనత్వేనానుభవప్రయుక్తత్వాభావాత్. లోకో హ్యనుభూతకృత్స్నార్థవివక్షాస్తి చేత్ తం సర్వం వదతి. ఏకదేశవివక్షాస్తి చేత్- అనుభూతైకదేశం వదతి. ఏకదేశవివక్షాపి నాస్తి చేత్- నకించిదపి వదతి. అతోనుభూయత ఇతి శబ్దప్రయోగో న తదప్రకాశత్వహేతుః. ఇదమప్యశేషవ్యవహారశబ్దేనాభిప్రేతం- ఉక్తస్యాధిక్యస్యాపి వ్యవహారస్యాశేషశబ్దేన క్రోడీకర్తుం శక్యత్వాత్. ఏవం వ్యవహారస్యాన్యథాసిద్ధత్వాదనన్యథాసిద్ధస్యైవ కల్పకత్వాన్న ప్రకాశః కల్ప్య ఇత్యర్థః. ప్రాకట్యానుమేయత్వానుపపత్తిం నిగమయతి (అత ఇతి) అతః- అనుపలబ్ధివ్యవహారాన్యథాసిద్ధిభ్యాం ప్రాకట్యాభావాత్. అనుభూతిర్న ప్రాకట్యానుమేయేత్యర్థః. మానసప్రత్యక్షవేద్యత్వానుపపత్తిమభిప్రేత్యాహ (నాపిజ్ఞానాన్తరసిద్ధేతి) ఇదమత్ర పరోక్తమనుమానం- జ్ఞానం మానసప్రత్యక్షగ్రాహ్యం- క్షణికత్వే సత్యాత్మవిశేషగుణత్వాత్సుఖదుఃఖప్రయత్నాదివదితి- ఆత్మవిశేషగుణత్వాన్నిత్యత్వే ధర్మాదిష్వనైకాన్త్యం స్యాదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థం క్షణికత్వే సతీత్యుక్తం. క్షణికవిశేషగుణత్వాదిత్యుక్తే శబ్దే వ్యభిచారః. క్షణికాత్మగుణత్వాదిత్యుక్తే ఆత్మమనస్సంయోగే వ్యభిచారస్స్యాదితి తత్పరిహారార్థం ఆత్మవిశేషశబ్దః. తదిదమనుపపన్నం- క్షణికత్వగుణత్వయోరన్యతరాసిద్ధత్వాత్. దృష్టాన్తశ్చ సాధనవికలః. కించ-యన్మానసప్రత్యక్షవేద్యం- తద్బుభుత్సితగ్రాహ్యం దృష్టం- యథా సుఖాది. అతశ్చ తద్విషయం జ్ఞానం నియతమితి వక్తవ్యం. తస్మాద్ఘటాదిజ్ఞానవిషయం యద్జ్ఞానం-తస్యాప్యబుభుత్సితగ్రాహ్యత్వాన్మానసప్రత్యక్షవేద్యత్వం స్యాత్- తద్విషయజ్ఞానస్యాపి తథేత్యనన్తసంవిదావలీసముదయస్యావర్జనీయత్వాద్జ్ఞానాన్తరానవకాశస్స్యాత్- మానసగ్రాహ్యత్వస్యాబుభుత్సితగ్రాహ్యత్వవ్యాప్యత్వం నాస్తి- స్వాపాదావుచ్ఛ్వాసనిశ్వాసప్రయత్నే సత్యపి తద్గ్రహణాభావాదితి చేన్న- తదానీం జీవాత్మని ప్రయత్నస్యైవాభావాత్. దేహధారణాదయస్తు పరమాత్మసంకల్పాధీనాస్తదానీమితి హి వేదాన్తినః. *అన్తరా భూతగ్రామవదిత్యధికరణే ఽయమర్థస్సునిర్ణయః. స్వాపే దేహపరివర్తనాదిష్వవ్యక్తప్రత్యక్షతో దాహకమశకాదిజన్యదుఃఖాదినా వాత్యల్పబోధస్సతి భవతి. తదానీం చ ప్రయత్నోధీవిషయః. అతో హేతోరవ్యభిచారాన్మానసగ్రాహ్యం సర్వమబుభుత్సితగ్రాహ్యమిత్యనవస్థా స్యాదేవ. యది బుభుత్సితగ్రాహ్యం తర్హ్యన్యోన్యాశ్రయణం జ్ఞానే సతీచ్ఛా- ఇచ్ఛాయాం సత్యాం జ్ఞానమితి. కించ-మానసప్రత్యక్షవేద్యస్య బుభుత్సితగ్రాహ్యత్వేపి సుఖాదిషూపలబ్ధినియమదర్శనాద్బుభుత్సానియమః కల్ప్య ఇతి తద్వదేవ జ్ఞానేపి బుభుత్సానియమనిర్ధేరుపలబ్ధేశ్చ నియతా స్యాత్. అతో బుభుత్సాన్తరితజ్ఞానపరమ్పరాయా అవిరతిస్స్యాత్. జ్ఞానం బుభుత్సితగ్రాహ్యం- సుఖాదితు నేతి చేన్న- మానసప్రత్యక్షవేద్యత్వావిశేషే నియామకాభావాత్. సుఖాదిషు ఘటాదివిషయప్రథమజ్ఞానే చ బుభుత్సా- ద్వితీయాదౌ తు నేతి చేన్న-నియామకాభావాత్. మానసగ్రాహ్యత్వావిశేషాత్ప్రాప్తాం బుభుత్సాం కో వారయేత్. మానసగ్రాహ్యత్వే సతి హి బుభుత్సా- సుఖాదికం ఘటాదివిషయప్రథమజ్ఞానంచ మానసగ్రాహ్యం ద్వితీయాదిజ్ఞానం న మానసప్రత్యక్షవేద్యమితి చేన్న-తత్రాపి నియామకాభావాత్. కించ క్షణికాత్మవిశేషగుణత్వే సత్యపి ద్వితీయాదిజ్ఞానస్య మానసగ్రాహ్యం చేత్ హేతోరనైకాన్త్యం. యదా ప్రత్యక్షేణ గృహ్యతే- తదా మానసగ్రాహ్యమితి చేత్- తర్హి పక్షే హేతుశ్చ ప్రత్యక్షగ్రాహ్యత

అపితుసర్వంసాధయన్త్యనుభూతి స్స్వయమేవసిధ్యతి. ప్రయోగశ్చ - అనుభూతిర
నన్యాధీనస్వధర్మ వ్యవహారా- స్వసమ్బన్ధాదర్థా న్తరేతద్ధర్మ వ్యవహారహేతుత్వాత్.

త్వేనవిశేష్యస్యాస్యాతాం. కించ-అనైర్యరత్వస్యజ్ఞానస్యా[illegible]న్తరాయుక్త్యస్తి. యదిద్వితీయజ్ఞానంసమానసగ్రాహ్యం-తస్యద్వితీయస్య[illegible]త్వేన శూన్యతావస్యాత్. తతశ్చ ప్రథమస్యాపి తద్విషయఘటాదేరపిశూన్యతాస్యాత్. ద్వితీయాదిజ్ఞానంస్వతస్సిద్ధంచేత్ప్రథమజ్ఞానమపితథాస్యాదితి. ఏవ మాద్యభిప్రాయేణనాపిజ్ఞానాన్తరసిద్ధేత్యుక్తం.అథపారిశేష్యాత్స్వయమ్ప్రకాశత్వంసిద్ధమిత్యాహ(అపిత్వితి)(సర్వమితి)అన్యథానంవస్తు[illegible]త్వేనాని దధీనసిద్ధిసర్వంశూన్యంస్యాదితితత్పరిహారాయస్వయంప్రకాశత్వమవశ్యాభ్యుపగన్తవ్యమిత్యభిప్రాయేణసర్వంసాధయన్త్యనుభూతిస్స్వయమేవసిధ్య తీత్యుక్తం. యథాసందిగ్ధో [illegible] జగదేవాపశ్యతాం సర్వశూన్యత్వాద్భిశ్యతాంసతాం। గతిస్స్వయమ్ప్రకాశత్వాద్యతేనానో[illegible]॥ [illegible] గ్రాహ్యంస్వయమ్ప్రకాశత్వే ప్రమాణముపన్యస్యతి(ప్రయోగశ్చేతి)న కేవలంపారిశేష్యాత్స్వతస్సిద్ధత్వం-సాధకప్రమాణమప్యస్తీతి[illegible]అనుభూతి త్వాదినానుమానద్వయం[illegible]విధాగేనో క్తం.అనుభూతిరనన్యాధీనస్వధర్మ-స్వసమ్బన్ధాదర్థాన్తరేతద్ధర్మహేతుత్వాత్. అనుభూతిరనన్యాధీ నస్వవ్యవహారా-స్వసమ్బన్ధాదర్థాన్తరేతద్వ్యవహారహేతుత్వాదిత్యేవంవిభాగః.అతఏవహిపరత్రవ్యవహారవిశేషహేతోస్స్వస్మి[illegible]వ్యవహారహేతు త్వమిత్యుత్తరత్రవక్ష్యతే. ప్రాకట్యమభ్యుపగమ్యతదుపజీవనేనప్రథమానుమానముక్తం. తదనుపజీవ్యతుద్వితీయం. ప్రాకట్యాభ్యుపగమస్యానన్తప్రా శతావిరోధిత్వం-లిఙ్గజ్ఞానానవమాపకత్వాచాభ్యుపగమాత్. ధర్మపక్షేఽనన్యాధీనధర్మపక్షేచసాధ్యేసిద్ధసాధ్యతాస్యాత్-అనుభూతిత్వాదిధర్మాణాం హేత్వన్తరనైరపేక్ష్యాత్. సత్త్యానుభూతిత్వజాతిస్తాత్వధీనా- నిత్యత్వాత్. జాత్యనభ్యుపగమేప్యనుభూతిత్వస్యానుభూతి స్వరూప[illegible]క్తహేత్వ నపేక్షత్వాత్సిద్ధసాధ్యతా. అతో నన్యాధీనస్వధర్మేత్యుక్తం. స్వస్యధర్మస్స్వోత్పాద్యతయాస్వసమ్బన్ధిధర్మస్స్వధర్మః. పరత్రస్వసాధ్యధర్మాత్స్వ న్సజాతీయధర్మఇత్యర్థః- అర్థాన్తరేతద్ధర్మహేతుత్వాదితిహేతూక్తిః. స్వధర్మశబ్దనిర్దిష్టధర్మోహితచ్ఛబ్దోక్తః. పరత్రస్వసాధ్యధర్మాత్స్వసజాతీయ స్వస్మిన్నవశ్యమ్భావిధర్మస్స్వధర్మత్వేనవివక్షితః. అతఏవస్వస్మిన్[illegible]రూపిత్వానాపాదనాద్రూపస్యదృష్టాన్తస్యసాధ్యవికలత్వశఙ్కాభ్యుదయో[illegible]స్యాత్. స[illegible]న్తరనిరపేక్షంస్వస్మిం[illegible]త్వమనాపాదయతిదృష్టాన్తేవ్యభిచారశ్చపరిహృతస్స్యాత్. అన్యథా ఘటస్యస్వాత్మసజాతీయం న[illegible] అన్యథాహేతుభూత త్రానిరపేక్షత్వేదృష్టాన్తస్యసాధ్యవికలత్వంస్యాత్. చక్షురాద్యపేక్షంహిరూపస్యచాక్షుషత్వం. తాదృశహేత్వపేక్షానియమరాహిత్యమనన్యాధీనశబ్దే నవివక్షితం-అన్యాపేక్షామాత్రనిరాసేసాధ్యేపరజ్ఞానస్యానుమేయత్వదర్శనేనబాధితత్వప్రసఙ్గాత్. నహిజ్ఞానాన్తరాగోచరత్వేతదనుమానసాధ్యం. అపితుస్వాత్మసజాతీయానపేక్షప్రకాశాశ్రయత్వమాత్రం. తచ్చపరజ్ఞానస్యసమ్బన్ధితీనబాధితవిషయత్వం. అనన్యాధీనస్వవ్యవహారేత్యత్రాపివ్యవ హారపక్షేసాధ్యేసిద్ధసాధ్యతా. అతోనన్యాధీనశబ్దః. [illegible]స్వాత్మసజాతీయపరత్వాద్వ్యాపేక్షయా[illegible] తత్త్వశఙ్కాపరిహృతాస్యాత్. ఘటాదీనాంహానాదివ్యవహారేస్వాత్మసజాతీయానపేక్షే హేతురనుభూతిరితిసిద్ధసాధ్యత్వస్యచాసాయస్వశబ్దః. సచపరత్రస్వసాధ్య వ్యవహారాత్మ న్సజాతీయపరః. వ్యవహారస్యాత్మసజాతీయత్వంనామానన్యప్రయుక్తత్వం. వ్యవహారానుగుణ్యమాత్రంహిప్రకాశతఇతివ్యవహారస్యని మిత్తం. పరజ్ఞానవ్యవహారేకాలాత్యయోపదేశపరిహారాయానపేక్షానియమరాహిత్యవివక్షా. హేతుమాహ (స్వసమ్బన్ధాదితి) ధర్మహేతుత్వేవ్యవహార హేతుత్వేచహేతావవిశేషేఽనైకాన్త్యంస్యాదితితత్పరిహారాయవచ్ఛినత్తి. స్వస్యసమ్బన్ధోవ్యవహారశ్చ-తదపత్యనసజాతీయధర్మోవ్యవహారశ్చవ్య వివక్షితః. స్వస్యాస్మిన్సమ్బన్ధాత్స్వస్మిన్[illegible]పూర్వ్యనసజాతీయరూపాన్తరవద్వ్యవహారహేతుర్ఘటోఽస్మిన్సాపేక్షఇతితత్రవ్యభిచారపరిహారాయార్థా న్తర ఇత్యుక్తం. కించ-అర్థాన్తరశబ్దోనిసజాతీయద్విజాతీయపర. తేనపరస్మిన్[illegible]స్యేసంయుక్తత్వాదివ్యవహారహేతోర్వ్యస్యపర[illegible]సాపేక్ష యాఽనైకాన్త్యంపరిహృతంస్యాత్. ద్రవ్యస్యాపి[illegible]స్వాత్మసజాతీయం. ననుఘటోహిపటేసంయుక్తత్వాదికమాపాదయతి స్వస్యతథాత్వే ఘ టాన్తరాపేక్షఇత్యనైకాన్త్యం. నైవం-సజాతీయానపేక్షానియమవిరహరూపస్యసాధ్యధర్మస్యతత్రవిద్యమానత్వాత్. నహిఘటస్యస్వస్యసంయుక్తత్వా దౌస్వాత్మసజాతీయంఘటమపేక్షతఇతినియమోస్తి. పుత్రేపుత్రత్వతద్వ్యవహారహేతౌపితరిస్వస్యపుత్రత్వవ్యవహారాయపిత్రన్తరసాపేక్షే వ్యభిచారపరిహారాయస్వసమ్బన్ధాదిత్యుక్తం. విద్యమానస్వసమ్బన్ధోవివక్షితః. పరత్రస్వసమ్బన్ధతుల్యకాలస్వగతధర్మాత్మసజాతీయనిరపేక్షత్వాపే క్షవ్యవహారహేతుత్వాదిత్యర్థః. నహిపిత్రాదిప్రవాసనిధనయోఃపుత్రాదౌపుత్రత్వంతద్వ్యవహారశ్చాపగచ్ఛతి. అతఏవస్వస్మిన్ననన్యాపేక్షద్వైధీ భావమనాపాదయతిపరద్వైధీభావహేతౌద్రవ్యేవ్యభిచారస్యనోత్థానంచ. ననుసిద్ధాన్తేనోభ్యనిమిత్తమిదమనుమానం. చేతనస్యస్వసమ్బన్ధతుల్యకాలం శరీరత్వంశరీరేజనయతః[illegible]స్వస్మిన్శరీరత్వతద్వ్యవహారయోర్నానన్యాపేక్షః- అపితుపరమాత్మసాపేక్షః. పరమాత్మాచచేతనత్వాదస్యసజాతీయః. అతస్తత్రానైకాన్త్యమితి. నైవం- స్వవ్యాపకధర్మహేతుత్వస్యవివక్షితత్వాత్. నహిచేతనత్వవ్యాపకంశరీరత్వం-ఈశ్వరస్యచేతనస్యాపిశరీరత్వాభా వాత్. అతస్స్వధర్మశబ్దాభిప్రేతేనస్వావశ్యమ్భావిత్వేనపరిహారః. ఏతదుక్తంభవతి-ధర్మశబ్దఃప్రకాశపరోవా-ధర్మమాత్రపరోవా-అన్యశబ్దోస్వమా త్రపరోవా- స్వాత్మసజాతీయమాత్రపరోవా. తత్రహేతుమాత్రానపేక్షప్రకాశత్వేదృష్టాన్తస్యసాధ్యవికలత్వం. రూపంహిచక్షురాద్యపేక్ష ప్రకాశం. స్వాత్మసజాతీయానపేక్షప్రకాశత్వేసాధ్యేవ్యర్థవిశేషణత్వంహేతోః. హేతుత్వమాత్రేణసాధ్యసిద్ధేః. నహియస్యకస్యచిద్ధేతుస్స ఘటాదిస్స్వప్రకాశేఘటాన్తరాదికమపేక్షతే. హేత్వనపేక్షధర్మత్వేనుభూతిత్వాదినాసిద్ధసాధ్యతా. పరశ్వథాదిష్వనైకాన్త్యంచ. కాష్ఠద్వైధీభా వేహేతోఃపరశ్వథస్యస్వద్వైధీభావేహేత్వన్తరసాపేక్షత్వాత్. స్వాత్మసజాతీయానపేక్షధర్మత్వేచానుభూతిత్వాదినాసిద్ధసాధ్యతా. విషయప్ర

యస్య సమ్బన్ధాదర్థాన్తరే యద్ధర్మవ్యవహారహేతుస్స తయోస్స్వస్మిన్ననన్యాధీనో దృష్టః. యథా రూపా
దిశ్చాక్షుషత్వాదౌ. రూపాదిర్హి పృథివ్యాదౌ స్వసమ్బన్ధాచ్చాక్షుషత్వాదిజనయన్ స్వస్మిన్న రూపాది
సమ్బన్ధాధీనశ్చాక్షుషత్వాదౌ. అతోఽనుభూతిరాత్మనః ప్రకాశమానత్వే ప్రకాశత ఇతి వ్యవహారే చ స్వ
యమేవ హేతుః. సేయం స్వయంప్రకాశానుభూతిర్నిత్యా, ప్రాగభావాద్యభావాత్. తదభావశ్చ
స్వతస్సిద్ధత్వాదేవ. న హ్యనుభూతేస్స్వతస్సిద్ధాయాః ప్రాగభావస్స్వతోఽన్యతో వాఽవగన్తుం శక్యతే.
అనుభూతిస్స్వాభావమవగమయన్తీ సతీ తావన్నావగమయతి. తస్యాస్సత్త్వే విరోధాదేవ తదభావో నా
స్తీతి కథం సా స్వాభావమవగమయతి. ఏవమసత్యపి నావగమయతి. అనుభూతిస్స్వయమసతీ స్వాభావే
కథం ప్రమాణం భవేత్. నాప్యన్యతోఽవగన్తుం శక్యతే-అనుభూతేరనన్యగోచరత్వాత్. అస్యాః ప్రాగ

కాశతే పరజ్ఞానేఽపి జ్ఞానేషు ప్రకాశత్వదర్శనాద్వ్యభిచారః. రూపే రూపాన్తరానపేక్షస్వగతరూపిత్వహేతుత్వాభావాద్దృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలతా. పుత్రగత
పుత్రత్వహేతౌ పిత్రన్తరసాపేక్షే పుత్రత్వధర్మా పితర్యనైకాన్త్యం చ. పరద్రవ్యగతసంయుక్తత్వహేతౌ ద్రవ్యాన్తరసాపేక్షసంయోగే ద్రవ్యే చానైకా
న్త్యం. అత ఏవమాదిదోషపరిహారార్థమిత్థం ప్రయోక్తవ్యం- అనుభూతిస్స్వజన్యపరగతధర్మాత్యన్తసజాతీయధర్మవత్త్వే స్వాత్యన్తసజాతీయాపేక్షా
నియమరహితేతి ప్రతిజ్ఞా. స్వవిసజాతీయే స్వావశ్యమ్భావిధర్మాత్యన్తసజాతీయస్వసమ్బన్ధతుల్యకాలధర్మహేతుత్వాదితి హేతుః. తథానుభూతిస్స్వజన్య
పరగతవ్యవహారాత్యన్తసజాతీయవ్యవహారవత్త్వే స్వాత్యన్తసజాతీయాపేక్షానియమరహితేతి ప్రతిజ్ఞా. స్వవిసజాతీయే స్వావశ్యమ్భావి వ్యవహారాత్య
న్తసజాతీయస్వసమ్బన్ధతుల్యకాలవ్యవహారహేతుత్వాదితి హేతుః. వ్యవహారస్య స్వావశ్యమ్భావిత్వం నామావశ్యమ్భావిధర్మనిబన్ధనత్వం. వ్యాప్తిప్రదర్శ
నపూర్వకం దృష్టాన్తమాహ (యస్యేతి) సాధ్యసాధనధర్మా సపక్షే దర్శయతి (రూపాదిర్హీతి) పక్షధర్మతాబలసిద్ధధర్మమాహ (అతోఽనుభూతిరితి) (ప్ర
కాశత ఇతి వ్యవహార ఇతి) అనుభూతిః ప్రకాశత ఇతి వ్యవహారే అనుభూతిరితి వ్యవహారే చేత్యర్థః. నను స్వసమ్బన్ధాదర్థాన్తరే తద్ధర్మవ్యవహారహేతుత్వం సో
పాధికం-సమ్బన్ధవిశేషాదర్థాన్తరే తద్ధర్మవ్యవహారహేతుత్వస్యైవ స్వస్మిన్ తద్ధర్మవ్యవహారయోరనన్యాధీనత్వే ప్రయోజకత్వాత్. స చ సమ్బన్ధవిశేష ఆ
శ్రయాశ్రయిభావరూపః. స తు రూపాదావస్తి-న తు పక్ష ఇతి. నైతత్-అస్య సాధ్యసమవ్యాప్త్యభావేనోపాధిత్వాభావాత్. ఆశ్రయాశ్రయిభావవిర
హేఽపి సమ్బన్ధమాత్రాదర్థాన్తరే ప్రకాశత ఇతి వ్యవహారహేతోర్దీపస్య స్వస్మిన్నపి తద్వ్యవహారేఽత్యన్తసజాతీయానపేక్షత్వం హి దృష్టం. పూర్వం జ్ఞానస్య
పరప్రకాశత్వవాదినః స్వసత్తయైవ ప్రకాశమానత్వాదితి హేతోరసిద్ధిర్వ్యాహతిశ్చోక్తా. తత్ర ఘటోఽయమిత్యనుభవవేలాయామనుభూయత ఇతి శబ్ద
స్యాప్రయోగాదసిద్ధిరుక్తా. శాబ్దవ్యవహారవైకల్యేఽప్యుభయోరపి తద్విశేషహేతుకత్వేనార్థానుభవే నానుభవే చ ప్రయోజకత్వాభావవచనాదసిద్ధిః పరి
హృతా-వ్యాహతిశ్చ నాస్తి తథాహి-అజ్ఞశ్చ స్వస్యాత్మస్వరూపాదివ్యాహతిరుపలబ్ధినిబన్ధనా. దీపాదిషు స్వప్రకాశ్యత్వప్రకాశకత్వే వ్యజ్యేతే. నిరూప్యమాణే
కర్తృకర్మభావవిరోధశ్చ నాస్తి. నిరాసకో దీపః నిరసనీయం తమః. దీపఘటాదికం జ్ఞానముత్పాద్యం. జ్ఞానముత్పాదకం. వ్యవహారముత్పాద్యమితి. కించ-య
స్యైకకర్మకర్తృభావస్య స్వతో విరోధాత్స్వైకత్వముపలబ్ధిసిద్ధం. తథాపి జ్ఞాపకేషు విరోధనియమాభావశ్చోపలబ్ధిసిద్ధః. జ్ఞాతరి మనసి శబ్దశబ్దపదమితి పదే తథే
వృత్త్యాన్తరే స్వస్యాపి ప్రకాశోఽప్యుపలభ్యతే. ఉత్పాదకేష్వేవ తు విరోధనియమః. తత్ర చాకారాన్తరేణ చేన్న విరోధః. నను ఘటాదిషు వ్యవహారార్హత్వం స్వ
వ్యతిరిక్తజ్ఞానహేతుకం దృష్టం. జ్ఞానేఽప్యేవమిష్యతే చేద్వ్యవహారస్య జ్ఞానపూర్వకత్వవ్యాప్తిభఙ్గే నాజ్ఞాతస్యైవ జ్ఞానస్య వ్యవహారాస్పదత్వం స్యాత్. నైవం-
ఘటాదిషు జ్ఞేయవ్యతిరిక్తజ్ఞాతృదృశ్యత్వేఽపి స్వే నైవ జ్ఞాత్రా జ్ఞాతృదృశ్యత్వమితి సర్వావిగీతమితి తత్ర పరేణాపి కర్తృకర్మవిరోధవ్యాప్తిభఙ్గోఽభ్యుపగన్తవ్యః. త
థా ఘటాదౌ స్వవ్యతిరిక్తకరణజన్యజ్ఞానదృశ్యత్వేఽపి మనసి తద్భఙ్గః-స్వానుమానే మనస ఏవ కరణత్వాత్. తథా సర్వవాచ్యానాం స్వవ్యతిరిక్తశబ్దవాచ్యత్వేఽపి
శబ్దశబ్దేఽపి పదపదే చ తద్భఙ్గః. ఘటాదీనాం స్వవ్యతిరిక్తవాగ్వ్యవహార్యత్వేఽపి వాగిన్ద్రియే తద్భఙ్గః-అతః కర్తృకర్మభావస్య విరోధివ్యాప్తిర్నాస్తి. వ్యవహారస్య
జ్ఞానపూర్వకత్వం న కైశ్చిదపి భగ్నం. జ్ఞానవ్యవహారస్య జ్ఞానకర్మతాపూర్వకత్వవిరహః ప్రసజ్యతే చేన్నానిష్టః. అవభాసపూర్వకత్వస్యాభగ్నవ్యాప్తికత్వా
న్న తద్విరహప్రసఙ్గః. తస్మాదవభాసమానస్యైవ జ్ఞానస్య వ్యవహారాస్పదత్వం. అతస్స్వవిషయపరవిషయవ్యవహారానుగుణ్యం జ్ఞానస్య యుక్తం. అథ జ్ఞాతృ
జ్ఞేయనిరసనం జ్ఞానస్య స్వయంప్రకాశత్వం చ బౌద్ధపక్షేఽపి సమానమితి తద్వ్యావర్తకం జ్ఞానస్య నిత్యత్వం సాధయతి (సేయమితి) సేయం-పరమార్థభూతసత్తా
త్రైక్యా ప్రమాణావిషయభూతా చేత్యర్థః. యద్వా స్వయంప్రకాశత్వహేతుభూతధర్మవత్తయా ప్రసిద్ధేత్యర్థః. స్వయంప్రకాశత్వస్య నిత్యతాహేతు
త్వవివక్షయా స్వయంప్రకాశేత్యుక్తం. చ సాధ్యసముచ్చయే. సౌగతసామ్యశఙ్కానివృత్త్యై వా. కుత ఇత్యత్రాహ (ప్రాగభావాదీతి) స చ కథమితి శఙ్కాయాం
ప్రాగభావాభావాదిత్యభిప్రాయేణాహ (తదభావశ్చేతి) స్వతస్సిద్ధత్వేన ప్రాగభావాద్యభావం వికల్పముఖేన ప్రతిపాదయిష్యన్ వికల్పశిరోద్వయేఽనుపపత్తిం
ప్రతిజానీతే (నహీతి) స్వతఃపక్షే-అనుభూతిః కిం సతీ స్వాభావమవగమయతి-ఉతాసతీతి వికల్పమభిప్రేత్య సత్త్వపక్షం దూషయతి (అనుభూతిరితి) కుత ఇత్యత్రా
హ (తస్యా ఇతి) గ్రాహ్యాభావాదిత్యర్థః. అనుభూతిః-కిమనుమిత్యాదిరూపా స్వాభావమవగమయతి-ఉత ప్రత్యక్షరూపేతి వికల్పే లిఙ్గాద్యభావాత్ప్రథమః కల్పో
న సమ్భవతీత్యభిప్రేత్య ద్వితీయః కల్పో గ్రాహ్యాభావాద్దూషితః. పూర్వాభిప్రేతవికల్పశిరసోరసత్త్వపక్షం గ్రాహకాభావేన దూషయతి (ఏవమితి) పూర్వత
రాభిహితయోర్వికల్పశిరసోరన్యత ఇతి పక్షం దూషయతి (నాపీతి) అనుభూతిరనన్యగోచరా స్యాత్-తతః కిమభావాగ్రహణస్య. అభావో హ్యన్యగోచరత్వమర్హ
తీత్యత్రాహ (అస్యా ఇతి) అస్యాః-న హ్యన్యస్య ప్రాగభావో గ్రాహ్యః. అపి త్వనుభూతేరేవ. తస్మాత్తాం విషయీకృత్యైవ తదభావో గ్రాహ్యః-తస్యా విషయా

భావం సాధయత్ ప్రమాణమనుభూతిరియమితి విషయీకృత్య తదభావం సాధయేత్ - స్వతస్సిద్ధత్వేన ఇయమితి విషయీకారానర్హత్వాత్. న తత్ప్రాగభావోఽన్యతశ్శక్యావగమః. అతోఽస్యాః ప్రాగభావాభావాదుత్పత్తిర్న శక్యతే వక్తుమిత్యుత్పత్తిప్రతిబద్ధాశ్చాన్యేఽపి భావవికారాస్తస్యా న సన్తి. అనుత్పన్నేయమనుభూతిరాత్మని నానాత్వమపి న సహతే - వ్యాపకవిరుద్ధోపలబ్ధేః. న హ్యనుత్పన్నం నానాభూతం దృష్టం. భేదాదీనామనుభావ్యత్వేన చ రూపాదేరివానుభూతిధర్మత్వం న సమ్భవతి. అతోఽనుభూతేరనుభవస్వరూపత్వాదేవాన్యోఽపి కశ్చిదనుభావ్యో నాస్యా ధర్మః. యతో నిర్ధూతనిఖిలభేదా సంవిత్. అత ఏవ నాస్యాః స్వరూపాతిరిక్త ఆశ్రయో జ్ఞాతా నామ కశ్చిదస్తీతి స్వప్రకాశరూపా సైవాత్మా - అజడత్వాచ్చ. అనాత్మత్వవ్యాప్తం జడత్వం సంవిది వ్యావర్తమానమనాత్మత్వమపి హి సంవిదో వ్యావర్తయతి. నను చ అహం జానామీతి జ్ఞాతృతా ప్రతీతిసిద్ధా. నైవం- సా భ్రాన్తిసిద్ధా - రజతమివ శుక్తిశకలస్య. అనుభూతేః స్వాత్మని కర్తృత్వాయోగాత్. అతో మనుష్యో

భావానర్హత్వాన్న తత్ప్రాగభావగ్రహణం శక్యమిత్యర్థః. ఏవం ప్రాగభావాభావాదుత్పత్త్యభావః. తతశ్చ పరిణామాదిసర్వవికారాన్తరాభావముపపాదయతి (అతోఽస్యా ఇతి) అతః-స్వతః పరతః పదుభయోరుభయోరప్యభావస్య దుర్గ్రహత్వాదిత్యర్థః. వికారమాత్రనిరహసాధ్యేనుత్పన్నత్వమనువదతి ప్రాగభావే నైకాన్తికం స్యాత్ - అతో భావరూపవికారనిరహస్యసాధ్యత్వజ్ఞాపనాయ భావశబ్దః. యద్వా- భావస్య వికార ఇతి షష్ఠీసమాసః. తతశ్చ భావాభావరూపవికారమాత్రవిరహసాధ్యే ప్రాగభావే వ్యభిచారశఙ్కానివారణార్థం భావత్వే సత్యనుత్పన్నత్వం వికారాన్తరాభావే ప్రయోజకమితి ఫలితం. అనుభూతిర్నాన్తవతీ- భావత్వే సత్యనుత్పన్నత్వాత్ - యన్నైవం తన్నైవం భావత్వే సత్యనుత్పన్నం న భవతి- యథా ఘట ఇతి. బౌద్ధాభ్యుపగతక్షణికత్వవ్యాప్యత్వాగ్రహనిత్యత్వా[illegible]నుత్పత్తిస్తద్వ్యాప్తవికారాన్తరాభావశ్చ సాధితౌ. అథ తదభ్యుపగతానేకత్వవ్యాప్యత్వాగ్రహం సజాతీయభేదం వ్యుదస్యతి (అనుత్పన్నేయమితి) (వ్యాపకవిరుద్ధోపలబ్ధేః) నానాత్వవ్యాపకోత్పత్తివిరుద్ధానుత్పత్త్యుపలబ్ధేరిత్యర్థః. వ్యాప్తిం దర్శయతి (న హీతి) అస్య గ్రన్థస్య యదనుత్పన్నం- తదనానాభూతం దృష్టమిత్యర్థో వక్తుం న యుజ్యతే- బ్రహ్మవ్యతిరేకేణానుత్పన్నస్యానానాభూతస్య కస్యచిన్మాయావేదాన్తిభిరనభ్యుపగమాత్. యదనానాభూతం- తదనుత్పన్నమిత్యుక్తే వ్యాపకజన్యనివృత్త్యా వ్యాప్యనానాత్వనివృత్తిరుక్తా న స్యాత్. తస్మాదయమర్థః- యన్నానాభూతం- తదనుత్పన్నం న దృష్టం. అపి తూత్పత్తిమదేవ దృష్టమితి జన్మనో నానాత్వవ్యాపకత్వం దర్శితం. అనేనోత్పత్తినివృత్త్యా నానాత్వనివృత్తిరిత్యర్థసిద్ధిః. యద్వా- యథా న హ్యనగ్నిర్ధూమవద్దృష్ట ఇత్యుక్తేఽగ్నిమదేవ ధూమవదిత్యుక్తం స్యాత్ - తద్వదిహాప్యనుత్పన్నం నానాభూతం న దృష్టమిత్యుక్తే ఉత్పత్తిమదేవ నానాభూతమిత్యుక్తం స్యాత్.. తతశ్చోత్పత్తిర్వ్యాపికేత్యుక్తం భవతి. అనుభూతిర్నానా న భవతి- అనుత్పన్నత్వాత్. యన్నానాభూతం- తదుత్పత్తిమద్దృష్టం-యథా ఘట ఇతి వ్యతిరేక్యనుమానమనుభూతిం పక్షీకృత్యోక్తం. గగనాదిషు వ్యభిచారో దుర్వచః. తేషాముత్పత్తిమత్త్వేన వేదాన్తిభిరభ్యుపగమాదితి భావః. ఏవం సజాతీయభేదో నిషిద్ధః. అనిష్టత్వవికారాన్తరాభావే చ భేదం వికారాన్తరం చ పక్షీకృత్యాన్వయ్యనుమానమాహ (భేదాదీనామితి) ఆదిశబ్దేనోత్పత్త్యాదయో వివక్షితాః. భేదాదయో నానుభూతిధర్మాః- అనుభావ్యత్వాత్ రూపాదివదితి వ్యావృత్తిరూపధర్మోఽపి నాస్తీత్యుపపాదయతి (అతోఽనుభూతేరితి) అన్యోఽపి- వ్యావృత్తిరూపోఽపీతి భావః. యద్వా వికారనానాత్వజడత్వనిషేధాన్నిత్యత్వైకత్వస్వయమ్ప్రకాశత్వరూపధర్మవత్త్వశఙ్కా- తద్వ్యుదాసార్థం పూర్వోక్తనానాత్వాదివ్యుదాసార్థం చ వ్యతిరేక్యనుమానమాహ (అతోఽనుభూతేరితి) అన్యోఽపి- నిత్యత్వాదిరూపోఽపీత్యర్థః- అనుభూతిర్న వ్యావృత్తిరూపధర్మభాక్- అనుభవస్వరూపత్వాత్. యద్వ్యావృత్తిరూపధర్మభాక్- తదననుభూతిర్దృష్టం. యథా ఘటాదీతి వ్యతిరేకీ. యది వ్యావృత్తిరూపధర్మం పక్షీకృత్యానుభూతిధర్మత్వాభావస్సాధ్యస్స్యాత్ తదానుభావ్యత్వం హేతుః. యథా రూపాదీతి సపక్షః. ఇదమన్వయి. ఏవం స్వగతభేదో నిరస్తః. పూర్వమపవిష్టేయభేదో నిరస్తః. *అత్రాయం పురుషస్స్వయఞ్జ్యోతిర్భవతీత్యాదిషు వేదాన్తవాక్యేష్వాత్మనో నిత్యత్వస్వయమ్ప్రకాశత్వాదయః ప్రతిపన్నాః. అత్ర తు సంవిదో నిత్యత్వాదిరుచ్యతే- తత్[illegible]జ్జ్ఞాతృత్వమిత్యత్రాహ (యత ఇతి) నిర్ధూతనిఖిలభేదా- సకలభేదనిషేధేన విజాతీయభేదోఽపి నిరస్త ఇతి విజాతీయభేదస్య జ్ఞాతుర్భిన్నత్వేన అసత్త్వాత్ ఆత్మా- అపి తు పరమార్థభూతా సంవిదేవాత్మేత్యర్థః. యద్వా- వేదాన్తైరాత్మనః ప్రతిపాదితం సజాతీయవిజాతీయస్వగతనానాత్వరాహిత్యం సంవిద ఏవోపపద్యత ఇతి సైవాత్మేత్యర్థః. (స్వరూపేతి) స్వరూపాతిరిక్త ఆశ్రయో హి జ్ఞాతా- స నాస్తి. సంవిత్స్వరూపాతిరిక్తత్వాదేవాపరమార్థ ఇతి స నాత్మేతి పరమార్థభూతా సంవిదేవాత్మేత్యర్థః. (స్వప్రకాశరూపా సైవాత్మేతి) వేదాన్తైరాత్మనః ప్రతిపాదితం స్వయమ్ప్రకాశత్వం సంవిద ఉపపన్నమితి సైవాత్మేత్యర్థః. యద్వా- తుచ్ఛత్వశఙ్కానిరాసార్థముక్తం స్వప్రకాశరూపేతి- స్వయమ్ప్రకాశత్వం స్వతస్సాధకం చేత్యాహ (అజడత్వాచ్చేతి) ఇదం వ్యతిరేకి. సంవిత్ ఆత్మా- అజడత్వాత్. యన్నాత్మా తజ్జడం- యథా ఘటాదీతి. ఏతద్వివృణోతి (అనాత్మత్వేతి) అనాత్మత్వవ్యాప్తం- వ్యాప్తమితి కర్తరి క్తః. వ్యాపకమిత్యర్థః. ప్రాప్త ఇతివత్. తర్హి జ్ఞాతృత్వేన ప్రతీష్టే ఆత్మనోఽహంప్రత్యయగోచరత్వస్యానుభవప్రత్యక్షసిద్ధత్వేన చోదయతి (నను చేతి) చశ్చోద్యసముచ్చయే. ప్రతీతిసిద్ధా- స్వానుభవరూపప్రతీతిసిద్ధేత్యర్థః. అత్రాహ (నైవమితి) ప్రతీతేర్భ్రాన్తిత్వమాహ (సా భ్రాన్తిసిద్ధేతి) అనుభవవిషయత్వేన పూర్వం ప్రతీతా రజతతాయథా శుక్తిజ్ఞానబాధితత్వాద్భ్రాన్తిసిద్ధా భవతి- తథేత్యభిప్రాయేణాహ (రజతమివ శుక్తిశకలస్యేతి) భ్రమాధిష్ఠానతోపపత్తయే శకలశబ్దః. అవికలవస్తు[illegible]నైర్భ్రాన్త్యాస్పదత్వాయోగాత్. యద్వా- జ్ఞాతృత్వే ప్రతీయమానే తత్ర జ్ఞానాంశస్య పారమార్థ్యేఽపి కర్త్రంశస్యాపారమార్థ్యం చ దృష్టాన్తతయా రజతమివ శుక్తిశకలస్యేత్యుక్తం. తత్ర హీదమంశః పరమార్థః. రజతత్వాంశోఽపరమార్థ ఇతి. భ్రాన్తిసిద్ధత్వముపపాదయతి (అనుభూతేరితి) తతః కిమిత్యత్రాహ (అతో మనుష్య

హమిత్యత్యన్తబహిర్భూతతయానుభూయమానత్వాదిహ శిష్టపిష్టాన్యాభిమానవత్ జ్ఞాతృత్వమప్యధ్యస్తం. జ్ఞాతృత్వం హి జ్ఞానక్రియాకర్తృత్వం. తచ్చ విక్రియాత్మకం జడం వికారిప్రకృత్యహంకారగ్రన్థిస్థమవిక్రియే సాక్షిణి చిన్మాత్రాత్మని కథమివ సంభవతి. దృశ్యధర్మసిద్ధిత్వాదేవ రూపాదివత్ త్రిత్వాదేర్నాత్మధర్మత్వం. సుషుప్తిమూర్ఛాదావహంప్రత్యయాపాయేప్యాత్మానుభవదర్శనేన నాత్మనోఽహంప్రత్యయగోచరత్వం. కర్తృత్వేఽహంప్రత్యయగోచరత్వే చాత్మనోఽభ్యుపగమ్యమానే దేహస్యేవ జడత్వపరాక్త్వానాత్మత్వాదిప్రసఙ్గో దుష్పరిహారః. అహంప్రత్యయగోచరాత్ కర్తృతయా ప్రసిద్ధాద్దేహాత్తత్క్రియాఫలస్వర్గాదిభోక్తురాత్మనోఽన్యత్వం ప్రామాణికానాం ప్రసిద్ధమేవ. తథాఽహంప్రత్యయాత్ జ్ఞాతురపి విలక్షణస్సాక్షీ ప్రత్యగాత్మేతి ప్రతిపత్తవ్యం. ఏవమవిక్రియానుభవస్వరూపస్యైవాభివ్యఞ్జకో జడోఽప్యహంకారస్స్వాశ్రయతయా తమభివ్యనక్తి. ఆత్మస్థతయాభివ్యఞ్జ్యాభివ్యఞ్జనమభివ్యఞ్జకానాం స్వభావః. దర్పణజలఖణ్డాదిర్హి ముఖచన్ద్రబిమ్బగోత్వాదికమాత్మస్థతయాభివ్యనక్తి. తత్కృతోఽయం జానామ్యహమితి భ్రమః. స్వప్రకాశాయా అనుభూతేః కథమివ తదభివ్యఙ్గ్యజడరూపాహఙ్కారేణాభివ్యఙ్గ్యత్వమితి మా వోచః. రవికరనికరాభివ్యఙ్గ్యకరతలస్య తదభివ్యఞ్జకత్వదర్శనాత్ - జాలక

[illegible] కర్తృత్వా[illegible]నుపపాదయతి (జ్ఞాతృత్వం హీతి) యద్వా-జ్ఞాతృత్వం నామ కిం బ్రహ్మస్వరూపభూతజ్ఞానాశ్రయత్వం- ఉతాగన్తుకజ్ఞానక్రియాదిగాపజ్ఞానాశ్రయత్వమితి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమం శిరో దూషయతి (అనుభూతేరితి) పూర్వోక్తయా యుక్త్యైరనుభూతేరేవ పారమార్థ్యసిద్ధేః తస్యా జ్ఞాతృత్వం స్వాశ్రయనిషిద్ధత్వం స్యాత్. తదుపపాదయతి [illegible] కర్తృత్వం ఆశ్రయత్వం. జ్ఞాతృత్వం క్రాన్తపురుషప్రతీతిసిద్ధత్వాద్వాచ్యత్వస్థానిత్యభిప్రాయేణాహ (జ్ఞానక్రియేతి) [illegible] క్రియాయా[illegible] కర్తృత్వస్య సమ్పత్తిపక్షత్వాదివక్ష్యమాణబహిర్భూతేత్యుక్తం. అథన కేవలం స్వాపేక్షయా కర్తృత్వమనుపపన్నం. అ[illegible] తు స్వపరనిష్ఠా[illegible]శేషం కర్తృమాత్రమేవానుపపన్నమిత్యభిప్రాయేణ ద్వితీయం శిరో దూషయతి (జ్ఞాతృత్వం హీతి) తత్ర కిమిత్యత్రాహ (తచ్చేతి) విక్రి[illegible]కం-ఉత్పత్తివినాశయోగాత్ క్రియాయా[illegible] తదాశ్రయత్వమపి కాదాచిత్కమితి తద్వికారరూపమిత్యర్థః. జడం-జ్ఞేయం. అత ఏవ వికారిప్రకృత్యాహఙ్కారగ్రన్థిస్థం-జడత్వాత్ క్రియాత్మకత్వసామ్యాదితి భావః-గ్రన్థిర్నామబద్ధస్య [illegible] కరో గ్రన్థనవిశేషః. అహఙ్కారస్య సర్వభూతానుభూతత్వాద్గ్రన్థిత్వోక్తిః. ఏతద్విరోధినామానమాహ (అవిక్రియ ఇతి) సాక్షిత్వాభ్యుపగమేన జ్ఞాతృత్వమభ్యుపగతం భవతీతి శఙ్కాయాం సాక్షిత్వమపి జ్ఞానస్వరూపత్వానుగుణమిత్యభిప్రాయేణ సాక్షిణీత్యుక్తం. అవిద్యానుభవరూపత్వమేవ సాక్షిత్వమితి జ్ఞానత్వావిరోధ ఇతి భావః. చిన్మాత్రాత్మని- స్వయమ్ప్రకాశే. జడం జ్ఞాతృత్వమజడస్య న సమ్భవతీత్యర్థః. కర్తృత్వాదిధర్మాః- దృశ్యత్వేన సిద్ధత్వాత్- రూపాదివదిత్యన్వయమభిప్రేత్యాహ. దృశ్యత్వేన సిద్ధత్వాదేవేతి. కర్తృత్వాదేరిత్యాదిశబ్దేనాహమ్ప్రత్యయగోచరత్వం గృహ్యతే. యద్వా ఘటాదీనామనుభూతిధర్మత్వాభావే హేతుః- తేన వేత్యేవకారార్థః ప్రాయః. అహమర్థాత్మత్వాపాయే తేన సమానాధికరణనిర్దేశప్రతీతోర్జ్ఞాతృత్వాదిత్యత్రాహ (సుషుప్తీతి) సుషుప్తిమూర్ఛాదావితి నాహఙ్కారత్వాదిత్రయస్యాప జీవనేనాహమ్ప్రత్యయాపాయేఽపీత్యుక్తం. అతస్సకర్తృత్వాహమ్ప్రత్యయగోచరత్వాభావేఽప్యవిశేష్యనుభవాశ్రయం ప్రసఙ్గరూపేణాహ (కర్తృత్వ ఇతి) ఆత్మా నకర్తా నచాహమ్ప్రత్యయగోచర ఇతి ప్రతిజ్ఞాద్వయం. అజడత్వాత్ ప్రత్యక్త్వాదాత్మత్వాదితి హేతుత్రయం. యత్కర్తృ యదహమ్ప్రత్యయగోచరః తజ్జడం పరాక్ అనాత్మా చ యథా శరీరమితి. యద్వా-ఆత్మా నకర్తా నచాహమ్ప్రత్యయగోచరః- జడత్వాదిప్రసఙ్గాత్ దేహవదితి. జడత్వం- దృశ్యత్వైకరూపత్వం పరాక్త్వం- పరస్మై భాసమానత్వం. అనాత్మత్వం పురుషార్థప్రతిసమ్బన్ధిత్వం. దేహం ప్రతి నియన్తృతయా వ్యాపిత్వం వా తదభావోఽనాత్మత్వం. ఆదిశబ్దేన ఘటాదివత్త్వాదికం వివక్షితం. అహమ్ప్రత్యయగోచరస్య దేహస్యానాత్మత్వే సిద్ధేఽప్యహమ్ప్రత్యయగోచరస్య కథమనాత్మత్వప్రసక్తిరిత్యత్రాహ (అహమ్ప్రత్యయగోచరాదితి) [illegible] దేహేఽనాత్మత్వం సిద్ధం. ప్రామాణికానాం- చార్వాకవ్యతిరిక్తానాం. అనాత్మత్వం-అహఙ్కారస్య కర్తృత్వే కథమాత్మనస్సంసారకార్యత్వమితి చేత్ శరీర ప్రతి[illegible]సిద్ధిః. స్వర్గాదిభోక్తురాత్మత్వేన సిద్ధజ్ఞాతైవాత్మా స్యాదిత్యత్రాహ (తథేతి) శరీరాత్ ఆత్మనో భిన్నత్వం ప్రమాణబలాత్ క్రియతే-తథా జ్ఞాతురపి విలక్షణత్వేన ప్రమాణసిద్ధత్వాత్ తథాభ్యుపగన్తవ్యమిత్యర్థః. యద్వా-అప్రామాణికాహమ్ప్రత్యయగోచరత్వేన శరీరస్యానాత్మత్వాది. ప్రామాణికాహమ్ప్రత్యయగోచరస్య కథమనాత్మత్వాదీత్యత్రాహ (అహమ్ప్రత్యయగోచరాది) దేహస్య ప్రామాణికాహమ్ప్రత్యయగోచరత్వం ప్రమాణబాధాదేవ హి జ్ఞాయతే. ఏవం శరీరభోక్తురాత్మాధికారాకారవతో జ్ఞాతురాత్మత్వం ప్రమాణబాధాదేవ [illegible] వివేకానన్త్యం కార్యమిత్యర్థః. అతః ప్రామాణికాప్రామాణికవిభాగాభావేనాహమ్ప్రత్యయగోచరత్వమాత్రమేవానాత్మత్వసాధకమిత్యర్థః. అనిత్యస్య కథం జ్ఞాతృత్వసంభవ ఇత్యత్రాహ (ఏవమితి) యద్వా- జ్ఞాతృత్వమహంకారగ్రన్థిస్థమితి పూర్వముక్తం. కథమహఙ్కారస్య జ్ఞాతృత్వసమ్భవ ఇత్యత్రాహ (ఏవమితి) అభివ్యఞ్జకత్వప్రయుక్తోయమహఙ్కారస్య సంవిదాశ్రయభావ ఇతి భావః. అభివ్యఞ్జకో జ్ఞాతాహఙ్కారః. కథమస్యాశ్రయత్వమభివ్యఞ్జకత్వమిత్యత్రాహ (ఆత్మస్థతయేతి) స్వభావశబ్దేనాన్యథాసిద్ధకత్వం వివక్షితం. క్వచిత్ప్రమాణబాధశ్చ నాస్తీతి భావః. (దర్పణే) త్యాదినా దృష్టాన్తో దర్శితః. ఖణ్డగ్రహణమభివ్యఞ్జకత్వప్రయుక్తం. నచ ప్రతిబిమ్బత్వప్రయుక్తం. అభివ్యఞ్జకత్వమాత్రప్రయుక్తమితి దర్శయితుం ఖణ్డాదిగ్రహణం. ఆదిశబ్దేన మణ్యాది. ఏవం వ్యక్తివ్యఞ్జకభావమాత్రాత్ జ్ఞాతృత్వావభాసస్సంవిద ఇత్యాహ (తత్కృత ఇతి) జడస్యాభివ్యఞ్జకత్వమయుక్తం. స్వప్రకాశస్య వ్యఞ్జ్యత్వం చాయుక్తం. సంవిదభివ్యఞ్జకస్య చవిశేషేణ తదభివ్యఞ్జకత్వమయుక్తమితి దూషణాశఙ్కాం స్వయమేవోత్థాప్య ప్రతిక్షిపతి (స్వప్రకాశాయా ఇతి) కుత ఇత్యత్రాహ (రవికరేతి) కరతలస్యేతరాభివ్యఞ్జకత్వం దృష్టమిత్యత్రాహ (జాలకేతి) ఏవం జ్ఞాతృత్వస్యాపారమార్థికత్వముక్తం. ఏతదేవ

రత్న[illegible]స్తమ్యమణికిరణానాం తదభివ్యక్త్యాపి కరతలేన స్ఫుటతరప్రకాశో హి దృష్టచరః. యతోహం జానామీతి జ్ఞాతాయమహమర్థశ్చిన్మాత్రాత్మనో న పారమార్థికో ధర్మః. అత ఏవ సుషుప్తిముక్త్యోర్నాన్వేతి. తత్ర హ్యహమర్థోల్లేఖవిగమేన స్వాభావికానుభవమాత్రరూపేణాత్మావభాసతే. అత ఏవ సుప్తోత్థితః కదాచిన్మామహం న జ్ఞాతవానితి పరామృశతి. తస్మాత్పరమార్థతో నిరస్తసమస్తభేదవికల్పనిర్విశేషచిన్మాత్రైకరసకూటస్థనిత్యసంవిదేవ భ్రాన్త్యా జ్ఞాతృజ్ఞేయజ్ఞానరూపవివిధవిచిత్రభేదా వివర్తత ఇతి తన్మూలభూతావిద్యానిబర్హణాయ నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావబ్రహ్మాత్మైకత్వవిద్యాప్రతిపత్తయే సర్వే వేదాన్తా ఆరభ్యన్త ఇతి. ‖ తదిదమౌపనిషదపరమపురుషవరణీయతాహేతుగుణవిశేషవిరహిణా

పరమార్థవస్తుభాసనవేళాయామనవభాసనం ప్రతిపాదనేనోపపాదయతి (యత ఇతి) అనేనాహం ప్రత్యయాపాయేపి భిపూర్వోక్తార్థోనివృత్తో భవతి యత ఇతి సాధ్యస్య హేతుతయా నిర్దేశః. అగ్నిమత్త్వేన ధూమవత్త్వమితివత్. యుక్తిసమభివ్యాహారేణ సుషుప్త్యవస్థాయామహంప్రత్యయాపాయస్యాగమసిద్ధత్వం సూచితం. తదా కథం భాసత ఇత్యత్రాహ (తత్ర హీతి) ✱నాహం ఖల్వయమేవం సంప్రత్యాత్మానం జానాత్యయమహమస్మీతి స్వాపవిషయా శ్రుతిః. ✱అహంకారం బలం దర్పం కామం క్రోధం పరిగ్రహం। విముచ్య నిర్మమః శాన్తో బ్రహ్మభూయాయ కల్పత ఇతి ముక్తివిషయా స్మృతిః. ✱మహాభూతాన్యహంకారో బుద్ధిరవ్యక్తమేవ చేతి క్షేత్రాన్తర్భావశ్చోచ్యతేహంకారస్య. ✱అహంకారవిమూఢాత్మా కర్తాహమితి మన్యత ఇతి తస్య భ్రాన్తిసిద్ధత్వముచ్యతే. ఇతి శబ్దశ్శ్రుతిస్మృతిప్రసిద్ధిద్యోతనార్థః. న కేవలం శ్రుతిస్సుషుప్తివిషయా. పరామర్శశ్చ తథేత్యాహ (అత ఏవ చేతి) అత ఏవేతి సాధ్యస్య హేతుత్వేన పరామర్శః. కథం సాధ్యసాధనయోర్విపరీతనిర్దేశః. ఇత్థం - జ్ఞప్తావయత్సాధ్యం తదుత్పత్తౌ సాధనం. యదుత్పత్తౌ సాధనం తజ్జ్ఞప్తౌ సాధ్యం. తస్మాదగ్నిమత్త్వాదేవ హి ధూమోద్గమ ఇతివత్. ఉత్పత్తౌ హేతుత్వమపేక్ష్యేత ఏవేత్యుక్తం. తతః కిం ప్రస్తుతపూర్వపక్షస్యేత్యత్రాహ (తస్మాదితి) తస్మాదిత్యనేన యదహ్యాహమర్థవిశేషేత్యారభ్యోక్తం ప్రమాణతర్కాభ్యాం స్వమతోపపాదనమభిప్రేతం. (నిరస్తసమస్తభేదవికల్పేతి) భేదవికల్పశబ్దేన జ్ఞాతృజ్ఞేయాదిభేదస్యావాన్తరవైవిధ్యం వివక్షితం. నిర్విశేషశబ్దేన స్వగతనిత్యత్వాదిభేదవ్యావృత్తిః. కుత ఇత్యత్రాహ (చిన్మాత్రైకరసేతి) చిన్మాత్రత్వాదిత్యర్థః. అనేన శూన్యత్వవ్యుదాసశ్చ. కూటస్థం- నిర్వికారం. సర్వాధిష్ఠానం వా. (నిత్యసంవిదేవేతి) చిన్మాత్రశబ్దస్స్వయంప్రకాశత్వపరః. సంవిచ్ఛబ్దో విశేష్యపర ఇత్యపౌనరుక్త్యం. చిన్మాత్రస్య కథం భేదసమ్భవ ఇత్యత్రాహ (భ్రాన్త్యేతి) భ్రాన్త్యా వివర్తత ఇతి కల్పకభావన్నిర్దేశః. శుద్ధం- అవిద్యారహితం. బుద్ధం- స్వయంప్రకాశం. ముక్తం- పరమార్థతో భేదదర్శనజన్మాదిరహితం. ఏవంవిధబ్రహ్మాత్మైకత్వవిద్యాలబ్ధయే సర్వే వేదాన్తా ఆరభ్యన్త ఇత్యర్థః. వేదాన్తానామారభ్యణీయత్వం నామ తద్విచారస్యారభ్యణీయత్వం. సర్వే వేదాన్తా ఆరభ్యన్త ఇతి యదహ్యాహ తిరితి పూర్వేణాన్వయః. బ్రహ్మమీమాంసాశాస్త్రం కిమనారభ్యణీయం-ఉతారభ్యణీయమితి విచారే బన్ధస్య పరమార్థత్వేన జ్ఞాననివర్త్యత్వాభావాద్జ్ఞానప్రతిపాదకవేదాన్తవాక్యవిచారరూపం శాస్త్రమనారమ్భణీయమితి పూర్వపక్షం కృత్వా బన్ధస్య మిథ్యాత్వేన జ్ఞానమాత్రనివర్త్యత్వాద్జ్ఞానార్థం వేదాన్తవిచారరూపం శాస్త్రమారమ్భణీయమితి హి బ్రహ్మజ్ఞానపక్షే ప్రథమాధికరణార్థస్సమ్మతః. అతో బన్ధస్య మిథ్యాత్వేన జ్ఞానమాత్రనివర్త్యత్వాద్జ్ఞానప్రధానస్య శాస్త్రస్య కర్మవిచారానపూర్వపక్షత్వం ఇత్యుక్తం భవతి. నైపుణ్యం ఉపాయ ఆత్మైకత్వవిజ్ఞానం. ఉపేయం నిర్విశేషచిన్మాత్రం బ్రహ్మ. నివర్త్యం చ మిథ్యాభూతమితి త్రయం కర్మవిచారస్యానపేక్షితత్వాయ పూర్వం విస్తరేణోపపాదితం నిగమనగ్రన్థే సంక్షిప్తం భవతి. ‖అథ కర్మవిచారపూర్వపక్షత్వనిరోధిపక్షసాదృశ్యనిరాసార్థం పరోక్తానాముపాయోపేయనివర్త్యానాం ప్రమాణతర్కాభాసమూలత్వం ప్రతిజానీతే (తదిదమితి) స్వాభిమతానాం చ తేషాం ప్రమాణతర్కోపపన్నతాం చ సన్ధ్యే ప్రతిజానాతి. అర్థాత్పూర్వశాస్త్రజ్ఞానాం గురూగ్రన్థకారాణామపి పరేషాం స్థలనానుపపత్తిః శబ్దాంశ సమ్యగ్జ్ఞానోత్పత్తిసామగ్రీవైకల్యప్రతిపాదనముఖేన పరిహరతి (తదిదమిత్యాదినా) పరమపురుషశబ్దేనోపేయం వరణీయతేత్యాదినోపాయమనాదీత్యాదినా నివర్త్యమనధిగతేత్యాదినా పరపక్షనైర్మల్యం న్యాయానుగృహీతేత్యాదినా స్వపక్షస్య సమూలతామర్థతోనేకవిద్వత్పరిగ్రహం చ ప్రతిజానీతే. తదిదమిత్యనన్తరవాక్యప్రకృతం పరోక్తోపాయోపేయనివర్త్యత్రయం వివక్షితం. ఔపనిషదపరమపురుషశబ్దేన ✱తం త్వౌపనిషదం పురుషం పృచ్ఛామీతి శ్రుతిం స్మారయతి. ఏతేనాస్మదభిమతప్రమాణప్రమేయవిశేషసంబన్ధశ్శ్రుత్యైవ వ్యక్త ఇతి సూచయతి. పరమశబ్దేనేశ్వరాణామీశ్వరత్వం వ్యావృత్తిః వరణీయతాహేతుగుణవిశేషవిరహిణామిత్యనేన ✱యమేవైష వృణుతే తేన లభ్య ఇత్యభిమతోపాయవిశేషకథనం ఫలితం. అనేనపదేన బహుశాస్త్రజ్ఞబహుగ్రన్థకారాణాం ప్రమాణుపపత్తిశక్యాచపరిహృతా భవతి- సమ్యక్శాస్త్రార్థజ్ఞానోత్పత్తౌ భగవత్ప్రసాదరహితసామగ్ర్యా నిస్సారత్వేన కేవలశాస్త్రపరిశ్రమస్య విఫలహేతుత్వాత్. యథా ✱యస్య దేవే పరా భక్తిరిత్యాదికా శ్రుతిః. స్మృతిశ్చ ✱విద్యారాజన్న తే విద్యామవిద్యాం న హీయతే। విద్యాహీనస్తమోధ్వస్తో నాభిజానాతి కేశవం॥ ధృతరాష్ట్రః ✱గావల్గణే తే కా విద్యా యయా తే విద్యా జనార్దనే। యయాత్వమభిజానాసి త్రియుగం మధుసూదనం॥ సంజయః ✱మాయాం న సేవే భద్రం తే న వృథాధర్మమాచరే। శుద్ధభావం గతో భక్త్యా శాస్త్రాద్వేద్మి జనార్దనమితి॥ అత్ర భక్త్యా శుద్ధభావం గతః శాస్త్రాద్వేద్మి జనార్దనమిత్యనేన యథావచ్ఛాస్త్రార్థజ్ఞానోదయస్య భక్తిసాపేక్షత్వం సిద్ధం. ✱జాయమానం హి పురుషం యం పశ్యేన్మధుసూదనః। సాత్త్వికస్స తు విజ్ఞేయస్స వై మోక్షార్థచిన్తకః॥ ✱పశ్యత్యేనం జాయమానం బ్రహ్మా రుద్రోథవా పునః। రజసా తమసా చాస్య మానసం సమభిప్లుతమితి వచనాచ్చ తత్త్వార్థజ్ఞానస్య భక్తిప్రీతభగవత్కటాక్షసాపేక్షత్వం జ్ఞాయతే. నను యయా త్వమభిజానాసి భక్త్యా వేద్మీతి ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం విద్యాభక్తిశబ్దయోరైకార్థ్యం ప్రతీయతే. భక్తిరూపా చ విద్యా [illegible] ప్రాగుపపాదితం. తతశ్శాస్త్రజ్ఞానమూలా భక్తిః. భక్తిమూలం శాస్త్రజ్ఞానమిత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇతి చేత్ - నైవం- శ్రవణవేళాయా-

మనాదిపాపవాసనాదూషితాశేషశేముషీకాణామనధిగతపదవాక్యస్వరూపతదర్థయాథాత్మ్యప్రత్యక్షాదిసకలప్రమాణవృత్తతదితికర్తవ్యతారూపసమీచీనన్యాయమార్గాణాం వికల్పాసహవివిధకుతర్కకల్పితమితి న్యాయానుగృహీతప్రత్యక్షాదిసకలప్రమాణవృత్తయాథాత్మ్యవిద్భిరనాదరణీయం. తథాహి— నిర్విశేషవస్తువాదిభిర్నిర్విశేషే వస్తునీదం ప్రమాణమితి న శక్యతే వక్తుం - సవిశేషవస్తువిషయత్వాత్ సర్వప్రమాణానామ్.

మీవపదార్థతయావగమ్యమానేషు పరమార్థగుణాదిష్వనుకూలబుద్ధిర్గోచరత్వాద్విద్యా … . తేన సవ్యాఖ్యాతస్యార్థస్య నిర్ణయలాభః. పూర్వపక్షతయోపన్యస్యమానేష్వసుగతాభిమతవేదాప్రామాణ్యాదౌ హి భవతి ప్రద్వేషాద్వైదికానాం. భగవద్గుణాదిష్వనురక్తచిత్తతా భవతి. న హ్యేషా సాక్షాత్కారకల్పనిరన్తరధ్యానమాహాత్మ్యాత్. అతో నాన్యోన్యాశ్రయః. అథ శాస్త్రార్థజ్ఞానోత్పత్తిహేతుభూతభక్తివిరోధినమాహ (అనాదీతి) యద్వా- సమ్యగ్జ్ఞానహేతుభూతభక్త్యభావాత్ సమ్యగ్జ్ఞానవిరోధిపాపానుబన్ధమాహ. (అనాదీతి) వాసనాశబ్దేన పాపస్య ప్రవాహరూపత్వేన దుర్నివారత్వముక్తం. వాసనయా పాపం పాపేన వాసనా. అజ్ఞానేన పాపవాసనా పాపవాసనయాఽజ్ఞానమిత్యన్యోన్యాశ్రయపరిహారాయ అనాదిశబ్దః. శేముషీ- మోక్షోపయోగి జ్ఞానం. అశేషశబ్దేనాన్యోపాయాపేక్షయా శక్యవిషయా విశ్వా శేముషీ దూషితేతి భావః. అనేనార్థాత్స్వపక్షేఽపి వక్తవ్యం చోద్యం భవతి- కర్మణ ఏవ మోక్షప్రతిబన్ధకత్వాత్ దూషితశేముషీకత్వఫలం సమ్యగ్జ్ఞానాభావమాహ (అనధిగతేతి) ప్రత్యక్షవిరోధే శాస్త్రప్రాబల్యస్య పరేణోక్తత్వాత్, పదశోధనముదాహృత్య నిర్విశేషపరత్వప్రాప్త్యభావేన, పదప్రకరణం శబ్దప్రమాణమాహ (పదేతి) ప్రకృతిప్రత్యయయోగేన పదత్వం న జ్ఞాతమితి పదశబ్దస్య భావః. (వాక్యస్వరూపేతి) వాక్యమనేకపదార్థసంసర్గవిశేషావబోధాయేతి చ న జ్ఞాతమితి భావః. తదర్థయాథాత్మ్యం- తాత్పర్యవిషయః. ప్రత్యక్షాదీత్యాదినానుమానం. సకలశబ్దేన స్మార్తన చాక్షుషాదిప్రత్యక్షావాన్తరభేదా వివక్షితాః. అన్వయవ్యతిరేకాద్యనుమానావాన్తరభేదా వివక్షితాః. యద్వా- తత్తద్వ్యాప్తిమత్త్వార్థాపత్త్యాదిప్రమాణాన్తరవిషయస్సకలశబ్దః. వృత్తం- బోధనం. (తదితికర్తవ్యతారూపేతి) తర్కేణ ప్రమాణబాధనాత్ప్రమాణానుగ్రాహకస్తర్క ఇతి చ న జ్ఞాతమితి భావః. ప్రమాణానుగ్రాహకత్వమేవ హి విషయే తర్కం పక్షీకుర్య ఇత్యత్రాహ (సమీచీనన్యాయేతి) అనుగ్రాహకబుద్ధ్యా స్వీకృతస్యాపి తర్కస్య ప్రమాణవిరుద్ధత్వాత్ అసమీచీన ఇతి భావః. అవచ్ఛేదనయాదిసమీచీనన్యాయా ఏవ హి స్వీకృతా ఇత్యత్రాహ (న్యాయమార్గాణామితి) అయమవచ్ఛేదన్యాయవిషయః అయం సామాన్యవిశేషన్యాయవిషయ ఇతి తత్తన్న్యాయసంచారవిషయవిభాగోఽనవగత ఇతి భావః. తర్హి కిమనల్పప్రపఞ్చాత్ కృతా ఇత్యత్రాహ (వికల్పాసహేతి) కుతర్కాః- ప్రమాణవిరుద్ధా నిర్మూలశైథిల్యనిగ్రహవిరోధాదిదోషాన్తరాక్రాన్తాశ్చ తర్కాః. తే చ త్రిచతురపదస్థాయినో న భవన్తి- కింతు వికల్పితాన్యతరకోటిపరిగ్రహ ఏవ భగ్నా ఇత్యాహ (వికల్పాసహేతి) తర్కస్య వికల్పాసహత్వం నామ తద్విషయసాధనాదివికల్పాసహత్వమేవ (వివిధేతి) బహ్వనుభాష్యత్వేఽనుభూతిత్వం ప్రత్యక్షం సన్మాత్రగ్రాహి. వేదాన్తవేద్యం బ్రహ్మాపవర్గ … రాగో దరమిత్యాదిరూపం కుతర్కాణామనన్యన్యాయాదినైకధ్యం వివక్షితం. ఉపకారకతర్క ఏవ కల్పం- అసారభూతం- పౌష్టికాన్తసారం. ఋజుయుక్త్యర్థః. ఏతేన కల్పితం- ఉత్ప్రేక్షితం. ఇతి జ్ఞాతం. కేషాంచిత్స్వగోచరార్థాన్తరవిషయజ్ఞానే సత్యత్వస్యాసమీచీనత్వనిశ్చయః కథమిత్యత్రాహ (న్యాయానుగృహీతప్రత్యక్షాదిసకలప్రమాణవృత్తయాథాత్మ్యవిద్భిరితి) అనేన పూర్వోక్తవిపరీతాకారశ్శక్యః. … భగవద్బోధాయనాద్యనేకశిష్టపరిగ్రహః సూచితః. (అనాదరణీయమితి) శిష్యశిక్షానుపూర్వపక్షోపన్యాసకౌశలార్థముపాదేయమనాదేయమిత్యర్థః. అశేషవిశేషప్రత్యనీకత్వార్థస్యైవ వేదాన్తార్థత్వమిత్యనేనయవిప్లావము … నాదరణీయమిత్యన్వయః. ఏవం సంక్షేపేణ ప్రతిపాదితమర్థముపపాదయితుముపక్రమతే (తథాహీతి) నను పూర్వపక్షిణా ప్రథమం వేదాన్తవాక్యాన్యుదాహృత్య తత్ర నిరూపణీయం సర్వం నిరూప్య పశ్చాద్దూషితి ప్రమాణతర్కాః ప్రదర్శితాః. అతః సిద్ధాన్తినా చ తేన క్రమేణ తత్ప్రతిక్షేపో యుక్తః. తత్ కథం ప్రథమం సకలప్రమాణవిషయత్వనిరూపణం సంపద్యతే. ఉత్తరత్ర చ కథం ప్రత్యక్షాదినిర్విశేషవిషయత్వనిరాసపూర్వకం వేదాన్తవాక్యయోజనా క్రియతే. ఉచ్యతే- ప్రత్యక్షవిరోధే శాస్త్రప్రాబల్యాభ్యుపగమాత్ పరేణ వేదాన్తవాక్యాని ప్రథమముదాహృత్య పశ్చాత్తదనన్యద్వక్తవ్యం సర్వముక్తం. ప్రబలతయాభిమతప్రమాణపురస్కారో హ్యాదితః. సిద్ధాన్తినా తు ప్రత్యక్షవిరోధే శాస్త్రప్రాబల్యానభ్యుపగమాత్ ప్రత్యక్షాదినిర్విశేషవిషయత్వప్రతిషేధనపూర్వకం తదవిరోధేన వేదాన్తవాక్యాని స్వరసతో వ్యాఖ్యాయన్తే. తత్ర నిర్విశేషచిన్మాత్రపారమార్థ్యస్య పరేణ ప్రథమం ప్రతిజ్ఞాతస్య సామాన్యేన సకలప్రమాణవిషయత్వరూపం ప్రమాణం ప్రథమం ప్రతిజానీతే (నిర్విశేషేతి) అర్థాత్ప్రమాణాభావశ్చ స్వపక్షానుగుణో నిరూపితో భవతి. ఖపుష్పమపి స్వానుభవసిద్ధమితి వక్తుం శక్యమితి తద్వ్యావృత్త్యర్థమిదంశబ్దః. పరసంప్రతిపత్తిపదం ప్రమాణం న కించిదపీతి భావః. యద్వా- న కాచిదపి ప్రమాణవ్యక్తిర్నిర్విశేషగోచరేత్యేకవచనాభిప్రాయః. కుత ఇత్యత్రాహ (సవిశేషేతి) నను విశేషా నిర్విశేషాః- తత్కథం నిర్విశేషవస్తునోఽప్రామాణికత్వం. ఉచ్యతే- ధర్మేణ ధర్మీ సవిశేషః. ధర్మిణా చ ధర్మస్సవిశేషః. కస్యచిద్ధర్మభూతం ధర్మిణాయన్న భవతి- తత్ప్రమాణశూన్యమిత్యభిప్రాయః. విశేషో వ్యావర్తకః. ధర్మిణస్స్వగతధర్మస్య ఆశ్రయాన్తరగతధర్మాద్వ్యవచ్ఛేదక ఇతి విశేషశబ్దార్థః. కించ- విశేషో నిర్విశేష ఇతి శబ్దౌ కిం పర్యాయౌ- నవా. ఆద్యే సహప్రయోగానుపపత్తిః. ద్వితీయే తు సనిర్విశేషత్వం. బోధ్యభేదము … అపర్యాయత్వానుయోగాత్. నను కథం సర్వప్రమాణానాం సవిశేషవిషయత్వం. న హి గన్ధాదిగ్రాహిప్రమాణం గన్ధాదికం సాశ్రయమావేదయతి. నైవం- ఆశ్రయ ఏవ విశేష ఇతి నియమాభావాత్. సంవిదోఽపి సర్వవిశేషణతయా సర్వార్థవైశిష్ట్యం హ్యుపపద్యతే. అయం గన్ధోఽనుభూయత ఇతి కాలాదివిశేషావచ్ఛిన్నతయైవ గన్ధాదిప్రతీతేశ్చ సవిశేషవిషయత్వోపపత్తిః. తథా ప్రతీతిశ్చ వక్ష్యతే. తర్హి నియం ప్రమాణాన్తరేణ నిర్విశేషసిద్ధిమభ్యుపగచ్ఛామః. స్వానుభవసిద్ధం హిత

యస్తు స్వానుభవసిద్ధ ఇతి స్వగోష్ఠీనిష్ఠస్సమయః. సోఽప్యాత్మసాక్షికసవిశేషానుభవాదేవ నిరస్తః. ఇదమహమదర్శమితి కేనచిద్విశేషేణ విశిష్టవిషయత్వాత్ సర్వేషామనుభవానాం. సవిశేషోఽప్యనుభూయమానోఽనుభవః కేనచిద్యుక్త్యాభాసేన నిర్విశేష ఇతి నిష్కృష్యమాణః స్వసత్తాతిరేకిభిస్స్వాసాధారణైస్స్వభావ విశేషైర్నిష్కర్షవ్య ఇతి నిష్కర్షహేతుభూతైస్స్వసత్తాతిరేకిభిస్స్వాసాధారణైస్స్వభావవిశేషైస్సవిశేష ఏవావతిష్ఠతే. అతః కైశ్చిద్విశేషైర్విశిష్టస్యైవ వస్తునోఽన్యే విశేషా నిరస్యన్త ఇతి న క్వచిన్నిర్విశేషవస్తుసిద్ధిః. ధియో హి ధీత్వం స్వప్రకాశతా చ జ్ఞాతుర్విషయప్రకాశనస్వభావతయోపలబ్ధేః. స్వాపమదమూర్ఛాసు చ సవిశేష ఏవానుభవ ఇతి స్వావసరే నిపుణతరముపపాదయిష్యామః.

దిత్యత ఆహ (యస్త్వితి) తుశబ్దేన సమయాద్విశేషః. సమయస్యైశిష్ట్యమూలం స్వానుభవలక్షణప్రమాణమేవమ్యాదుశ్చైవేతి. స్వగోష్ఠీనిష్ఠ ఇత్యుపహాసః. ... మూలత్వం దర్శయతి. ఆత్మసాక్షికానుభవస్య సవిశేషత్వం దర్శయతి (ఇదమహమితి) (విశిష్టవిషయత్వాదితి) విశిష్టవిషయస్స్వయమనుభవ ఏవ. ... త్రికస్య ... అయం సిద్ధాన్తః. అన్యథా స్వానుభవనిర్విశేషత్వనిరాసే ఘటాదిసవిశేషత్వసాధనస్యానుపయోగాత్. అనుభూయమానోఽప్యనుభవ ఇత్యుపపాదితస్య ... స్వస్యైవమేవార్థః- స్వానుభవసిద్ధమిత్యనేనైకార్థ్యాత్. న చానుభవశబ్దోఽనువ్యవసాయపరః- నహ్యనువ్యవసాయరూపం ప్రత్యక్షం- అతీతవిషయతయా ప్రత్యక్షత్వానుపపత్తేః. పరజ్ఞానం ప్రముషితసంస్కారం స్వజ్ఞానం చానుమేయం. అన్యత్తు స్మృతివిషయః. న చ స్మృతివిషయత్వమిహ వివక్షితం- అనుభవశబ్దస్వారస్యభఙ్గాత్. అతోఽనుభూయమానత్వం అవభాసమానత్వం. ఇదమహమితి ప్రాథమ్యాత్ సకర్మకకర్తృకత్వమనుభవస్య ఇత్యుక్తం. అదర్శమిత్యనేన అపరోక్షత్వవిశేషో ఽస్య కాలాన్తరేఽపి. అతీతత్వం త్వవివక్షితం- తదా స్వసిద్ధత్వాయోగాత్. (కేనచిద్విశేషేణేతి) ఏతేనైవాస్య స్వగతమవిశేషణమనన్తరోక్తత్వాదపవర్జనీయమితి భావః. యద్వా- అదర్శమిత్యత్రైతిశబ్దః ప్రకారవచనః ప్రకృతసజాతీయ ... సవిశేషం యావదనుభవం గృహ్ణాతి. తేన పరోక్షత్వవర్తమానత్వాదికం కేనచిదితి వివక్షితం స్యాత్. పరోక్షత్వం విషయద్వారా. నన్వనుభవ ... దర్శయితి ప్రతీతిమపహాయ. సా తు తర్కవ్యవస్థాపితవిషయా నిర్విశేషప్రమాణమిత్యత్రాహ (సవిశేషోఽపీతి) స్వవ్యాఘాతస్య దర్శయిష్యమాణత్వాద్యుక్త్యాభాసేనేత్యుక్తం. (నిర్విశేష ఇతి నిష్కృష్యమాణ ఇతి) యదా నిర్విశేష ఇతి నిష్కృష్యతే తదానీమేవం హి నిష్కృష్టవ్య ఇత్యర్థః. కేన నిష్కృష్టవ్య ఇత్యత్రాహ (స్వసత్తాతిరేకిభిస్స్వాసాధారణైరితి) సత్తానతిరేకీ చేత్ పక్షావిశిష్టో హేతుస్స్యాత్. తదయుక్తం- పక్షవ్యావర్తకో హి హేతుః. కించ- అన్యస్వరూపత్వానతిరేకాద్వ్యావర్తకధర్మస్యైవ వ్యావృత్తిరూపత్వసంభవః. స్వరూపే ప్రతిపన్నే స్వస్యాన్యతాదాత్మ్యభ్రమవిరోధః స్వరూపమేవ వ్యావృత్తిః- యథాఽఽహుస్తాత్త్వికాః ... స్వపరస్యాన్యస్మాద్వ్యావర్తకధర్మత్వాభావాత్ స్వరూపే భాసమానే భ్రమసహత్వాచ్చ న స్వరూపమేవ వ్యావృత్తిరిత్యభిప్రాయేణ సత్తాతిరేకిభిరిత్యుక్తం. సాధారణశ్చేద్ధేతురనైకాన్తికో భ్రమావిరోధీ చ స్యాత్- యథా శాస్త్రాదిః. అసాధారణం తు ... తద్భ్రమవిరోధి. అతస్స్వాసాధారణైరిత్యుక్తం. స్వశబ్దేన వ్యక్తికరణాసిద్ధిపరిహారః. స్వభావవిశేషైః-ధర్మవిశేషైః. ఏవం సామాన్యేనార్థస్థిరముక్తం. ... తత్స్వరూపనిరాసకహేతుత్వయోగ్యతానాం సత్తాతిరేకిత్వస్వాసాధారణత్వే అవర్జనీయే ఇత్యభిప్రాయేణ సత్తాతిరేకిభిస్స్వాసాధారణైరిత్యుక్తం. ... యే యే హేతవః సవిశేషఘటాదివస్తువ్యావృత్తాస్సామాన్యేన సకలవిశేషాభావసాధకాః- తేషాం సాధ్యవ్యాప్త్యా ... స్వాత్మానమపి నివర్తయేయురితి వేత్యత్రాహ (అతః కైశ్చిదితి) అతః- తేషాం సత్తాతిరేకిత్వస్వాసాధారణత్వయోరవర్జనీయత్వాదిత్యర్థః. (కైశ్చిదితి) స్వాసాధారణైః ... విశిష్టైరిత్యర్థః. (విశిష్టస్యైవేతి) నిర్విశేషత్వసాధకనివృత్త్యా నిర్విశేషత్వాసిద్ధౌ న పునస్సవిశేషత్వప్రసఙ్గాద్వ్యర్థత్వమిత్యభిప్రాయః. (అన్య ఇతి) నిర్విశేషత్వసాధకా హేతవో యే ఘటాదిభ్యో వ్యావృత్తాః- తద్గతా ఇహ ప్రామాణికా నూపా ... విశేషాశ్చ ... అనగ్నివ్యావృత్తో ధూమోఽపి తేష్వనగ్నిమత్త్వమేవ నివర్తయతి- న త్వాకారాన్తరమిత్యర్థః. (న క్వచిదితి) స్వానుభవే ప్రత్యక్షాదిప్రమాణాన్తరే ప్రతీత్యర్థః. స్వస్వానుభూతప్రసఙ్గేన సకలవిశేషనివృత్తైస్సాధయితుమశక్యత్వాత్ న నిర్విశేషవస్తుసిద్ధిరిత్యుక్తం భవతి. ఏవం కర్తృకర్తృత్వదాస ... విశేషత్వముపపాదితం. అథ కర్మకర్తృనిరాసపరికల్పక ఇత్యాహ (ధియో హీతి) ధీత్వం- విషయప్రకాశకత్వం. స్వప్రకాశతా- అనన్యాధీనప్రకాశత్వం. ఏతదుభయం స్వప్రకాశవాదే సాధనతయా సాధ్యతయా చ పరికీర్ణోపన్యస్తం. (జ్ఞాతుర్విషయప్రకాశనస్వభావతయోపలబ్ధేరితి) యస్య ... యం ప్రతి విషయప్రకాశకతయా భాసమానత్వాద్ధీత్వస్వప్రకాశత్వే సిద్ధ్యత ఇత్యర్థః. ధీత్వం విషయసాధనత్వం- తద్భావ ... సమానత్వాదితి న సాధ్యావిశిష్టతా. ... ద్యుపలబ్ధిసిద్ధం సకర్మకత్వం నాఙ్గీకురుషే- తర్హి సకర్మకత్వహేతుకం స్వప్రకాశత్వమపి న సిద్ధ్యేదితి భావః. యద్వా- ధీత్వం- ధీస్వరూపమాత్రం. ... పలబ్ధేస్సర్వసంప్రతిపత్తిం దర్శయతి. నను సకర్మకకర్త్రవచ్ఛిన్నం జ్ఞానమాత్మభూతం- అన్యదేవ తు స్వాపాదావపి స్థాయిభూతం నిర్విశేషం సాధ్యత ఇత్యత్రాహ (స్వాపేతి) అనుభవః- ఆత్మస్ఫురణం. న హి తదా ధర్మభూతజ్ఞానస్ఫురణం. స్వావసరే- అహమర్థస్యైవాత్మత్వసమర్థనే. నిపుణతరం- పరప్రయుక్తయుక్త్యేవేతి భావః. సుఖమహమస్వాప్సం న మామప్యహం న జ్ఞాతవానిత్యాదినా పరోక్షపరామర్శేనైవేతి యావత్. యద్వా- నిపుణతరం- ఏతమస్తంభ ... కిం త్వయా స్వానుభవాధీనం నిర్విశేషత్వం కర్మకర్త్రవచ్ఛిన్నస్య జ్ఞానస్యోచ్యతే- ఉతాహమితి భాసమానస్యాత్మస్వరూపభూతజ్ఞానస్య- ఉతతత్ ... నా. ఆద్యే కర్మకర్త్రవచ్ఛేదనియమాదేవ న నిర్విశేషత్వం. ద్వితీయే ప్రత్యక్షానుకూలత్వాదిభిస్సవిశేషత్వమవర్జనీయమితి వక్ష్యతే. తృతీయే తు స్వత్వాదేవ

స్వాభ్యుపగతాశ్చ నిత్యత్వాదయో హ్యనేకే విశేషాస్సన్త్యేవ. తే చ న వస్తుమాత్రమితి శక్యోపపాదనాః- వస్తుమాత్రాభ్యుపగమేఽపి విధాభేదవివాదదర్శనాత్ స్వాభిమతతద్విధాభేదైశ్చ స్వమతోపపాదనాత్. అతః ప్రామాణికవిశేషైర్విశిష్టమేవ వస్త్వితి వక్తవ్యం. శబ్దస్య తు విశేషేణ సవిశేష ఏవ వస్తున్యభిధానసామర్థ్యం- పదవాక్యరూపేణ ప్రవృత్తేః. ప్రకృతిప్రత్యయయోగేన హి పదత్వం. ప్రకృతిప్రత్యయయోరర్థభేదేన పదస్యైవ విశిష్టార్థప్రతిపాదనమవర్జనీయం. పదభేదశ్చార్థభేదనిబన్ధనః. పదసఙ్ఘాతరూపస్య వాక్యస్యానేకపదార్థసంసర్గవిశేషాభిధాయిత్వేన నిర్విశేషవస్తుప్రతిపాదనాసామర్థ్యాత్ న నిర్విశేషవస్తుని శబ్దః ప్రమాణం. ప్రత్యక్షస్య నిర్వికల్పకసవికల్పకభేదభిన్నస్య న నిర్విశేషవస్తుని ప్రమాణభావః. సవికల్పకం జాత్యాద్యనేకపదార్థవిశిష్టవిషయత్వాదేవ సవిశేషవిషయం. నిర్వికల్పకమపి

నన్విశేషత్వం సాధ్యమితిముఖాన్తరేణ సవిశేషత్వమాహ (స్వాభ్యుపగతాశ్చేతి) అదిశబ్దేన స్వప్రకాశత్వైకత్వానన్తత్వాదయో వివక్షితాః. తే వస్తుమాత్రమిత్యుక్తిమిత్యత్రాహ (తేచేతి) ఉపపాదయతి (వస్త్వితి) బౌద్ధైః క్షణికత్వముక్తం. అనేన తు నిత్యత్వం. వైశేషికాదిభిశ్చ జడత్వబహుత్వే. అనేన తు స్వప్రకాశత్వైకత్వే. స్వరూపం తు తైస్సర్వైరభ్యుపేతం. అతో విప్రతిపత్తివిషయాస్సంప్రతిపత్తివిషయాచ్చ కథం వస్తుమాత్రమిత్యర్థః. విమతిప్రకారాణాం తదుపపాదనేన చ స్వరూపాతిరిక్తతాం దర్శయతి (స్వాభిమతేతి) క్షణికవాదినం ప్రతి బ్రహ్మనిత్యత్వం సాధయతాత్వయా స్వరూపవ్యతిరేకేణ కించిత్సాధితముక్తి- న వా- అస్తి చేత్సధర్మత్వం- నో చేత్- సిద్ధసాధనత్వం- స్వరూపమాత్రస్యాభిమతత్వాత్. సంవిన్నిత్యేతి ప్రతిజ్ఞావాక్యస్థౌ శబ్దౌ పర్యాయౌ- న వా. ఆద్యే సాధనాయాసో నిష్ఫలః. ద్వితీయే స్వరూపాతిరిక్తధర్మాన్తరస్వీకార ఇతి భావః. స్వమతోపపాదనాన్న వస్తుమాత్రమితి శక్యోపపాదనా ఇత్యన్వయః. పూర్వం సవిశేషత్వనిరాసకహేతుభిః సవిశేషత్వముక్తం. అనన్తరం సాధ్యధర్మైః. తతః కతిపయవిశేషసాధకహేతుభిః ఏతైర్నిరాసకసాధ్యసాధనధర్మా అపరమార్థా ఇత్యత్రాహ (అత ఇతి) అతః- విశేషవ్యావర్తకత్వేన సాధ్యత్వేన సాధనత్వేన చ కేషాంచిద్ధర్మాణాం త్వయోక్తత్వాత్ పరమార్థభూతైస్తైస్సైర్విశిష్టమిత్యర్థః. ప్రామాణికైరిత్యనేన కైశ్చిదితి పూర్వోక్తస్యార్థస్యాపి విశేషాదర్శితః. (విశిష్టమేవేతి) పూర్వోక్తసత్తాతిరేకిత్వస్యాసాధారణత్వాభావేఽభ్రమోచ్ఛేదో న స్యాత్. నిరాసకధర్మాపారమార్థ్యే తు శుక్త్యాపారమార్థ్యే రజతసత్యత్వవత్ నిరసనీయాకారసత్యత్వం ప్రసజేత్ సాధ్యధర్మాపారమార్థ్యే పునర్నిత్యత్వాదివిపరీతాకారానిత్యత్వప్రసఙ్గః. సాధనాపారమార్థ్యే చ సాధ్యనిత్యత్వాదివిపరీతాకారస్య సత్యత్వమాపద్యేతేతి భావః. ఇత్యేవం స్వానుభవప్రసక్త్యా తత్రాపి సవిశేషత్వముపపాదితం. అథ ప్రథమప్రతిజ్ఞాతం సర్వప్రమాణానాం సవిశేషవిషయత్వం ప్రస్తూయతే. తత్ర ప్రకృతత్వాత్ ప్రత్యక్షాత్ బలీయస్త్వేనోక్తత్వాత్, సవిశేషబోధకత్వాతిశయస్య స్వాభిమతత్వాచ్చ ప్రథమం శబ్దస్య సవిశేషవిషయత్వమాహ (శబ్దస్యత్వితి) తుశబ్దః పూర్వోక్తాద్బలీయస్త్వసూచకః. విశేషేణేత్యుపదేశసవిశేషవస్తుబోధకత్వాతిశయ ఉచ్యతే. యద్వా- సర్వప్రమాణానాం సవిశేషగోచరత్వే ప్రతిజ్ఞాతే సన్నిహితస్యాన్తరఙ్గతయా స్వప్రకాశస్య తిరస్కృతస్య నిరూప్యతయాఽన్తరఙ్గత్వేనోభయవాదిసంమతస్య శాస్త్రస్య సవిశేషవిషయత్వమాహ (శబ్దస్యత్వితి) సవిశేషగోచరత్వే ప్రమాణాన్తరేభ్యోఽతిశయో విశేషేణేత్యుచ్యతే. తు శబ్దేన తదుపాయభూతం శబ్దస్య సవిశేషగోచరప్రత్యక్షాదిపూర్వకత్వం విశేష్యతే. ప్రతిజ్ఞాతస్య హేతుమాహ (పదవాక్యరూపేణేతి) తత్ కిం సవిశేషవిషయత్వే హేతురిత్యాశఙ్క్యాయం పదరూపేణ ప్రవృత్తిం వివృణోతి (ప్రకృతీతి) తత్కిమిత్యత్రాహ (ప్రకృతిప్రత్యయయోరితి) (పదస్యైవేతి) వాక్యం తావదాస్తాం. పదమేవ సవిశేషపరమితి భావః. వాక్యరూపేణ ప్రవృత్తిం వివృణోతి (పదభేదశ్చేతి) పదభేదః- పదానాం పరస్పరభేదః. న కేవలం ప్రకృతిప్రత్యయభేదమాత్రమర్థభేదహేతుః పదభేదోఽపీతి చార్థః. అన్యథా పదాన్తరానర్థక్యాదితి భావః. పదభేదస్యార్థభేదనిబన్ధనత్వేఽపి వాక్యస్యైకత్వాన్నిర్విశేషత్వసిద్ధిరిత్యాశఙ్క్యాయం వాక్యస్య సవిశేషవిషయత్వం వదన్ నిర్విశేషే ప్రమాణాభావముపసంహరతి (పదసంఘాతేతి) తత్తత్పదాభిధేయానాం సంసర్గవిశేష ఏవ వాక్యప్రతిపాద్యః- న తు తత్తత్పదార్థప్రహాణేన అర్థాన్తరమిత్యర్థః. నను నిర్విశేషశబ్దేన నిర్విశేషం వస్తు కిం ప్రతిపన్నం- ఉతాప్రతిపన్నం- ఉత సవిశేషం వస్తు ప్రతిపన్నం. ఆద్యే నిర్విశేషవస్తుని శబ్దేన ప్రతిపాదనాన్నిషేధోఽనుపపన్నః. ద్వితీయే తు నిషేధ్యాప్రతిపత్తేర్నిషేధోఽనుపపన్నః. తృతీయే తు సవిశేషనిరాసః కృతస్స్యాత్. నైవం- భ్రాన్తిప్రమితివిభాగాత్ నిర్విశేషవస్తుని శబ్దస్య ప్రమాణభావో హి నిషిధ్యతే - న తు శ్రవణహేతుత్వం. అతో నిర్విశేషశబ్దజనితా మిథోఽన్వయానర్హార్థగోచరా భ్రాన్తిః ప్రమితిజననశక్త్యభావాదప్రమాణమితి యుక్తం. అధికరణతదసాధారణనిషేధ్యప్రతిపత్తుధర్మతో విశేషశబ్దస్య సంకోచానభ్యుపగమే వ్యధికరణాలాభాన్నిషేధకశబ్దస్య [illegible] నిర్విశేషశబ్దోఽర్థాభిధాయీ. అతస్సంకోచాభావే వ్యాఘాతః. యద్యపి కథంచిద్విభక్త్యర్థో న వివక్షితః తథాపి నిర్విశేషపదస్య బహువ్రీహిత్వాదన్యపదార్థాభిధానమవర్జనీయం. తత్పురుషప్రయోగే చ అధికరణాభిధానమవర్జనీయం. అతో యది నిర్విశేషశబ్దః ప్రమాణభూతవాక్యస్థః- తదా విషయవిభాగో ద్రష్టవ్యః- సకలవిశేషశూన్యప్రతిపాదనాసామర్థ్యాత్. నగరేకోఽవిశేషవ్యావృత్త్యైన నశ్చిదపీత్యాదివత్ సవిశేషనిషేధః సంకుచితవిషయో ద్రష్టవ్యః. తథా శాస్త్రేష్వపి అవిశేషాన్తతో హీనత ఇతి గన్ధాదిగుణాన్వితానామపి పృథివ్యాదీనాం శాన్తత్వఘోరత్వమూఢత్వరూపకతిపయవిశేషవిరహవివక్షయా అవిశేషశబ్దః ప్రయుజ్యతే. ఏవం జ్ఞానస్వరూపాత్మన్యన్తరఙ్గతయా స్వానుభవస్థాపనిరూపితా. అథ వ్యతిరిక్తప్రమాణేషు ముఖ్యభూతస్య ప్రత్యక్షస్య సవిశేషవిషయత్వముపపాదయతి (ప్రత్యక్షస్యేత్యాదినా) నిర్వికల్పకానుభూతార్థస్య సవికల్పకే ప్రతిసంధానస్య వక్ష్యమాణత్వాత్తదుపయోగిత్వేన చ సవికల్పకస్వరూపం ప్రదర్శితం. అథ నిర్వికల్పకస్య సవిశేషవిషయత్వం ప్రతిజానీతే (నిర్వికల్పకమపీతి) ఏకజా

సవిశేషవిషయమేవ- సవికల్పకే స్వస్మిన్ననుభూతపదార్థవిశిష్టప్రతిసంధానహేతుత్వాత్. నిర్వికల్పకం నామ కేనచిద్విశేషేణ వియుక్తస్య గ్రహణం. న సర్వవిశేషరహితస్య. తథాభూతస్య కదాచిదపి గ్రహణాదర్శనాదనుపపత్తేశ్చ. కేనచిద్విశేషేణేదమిత్థమితి హి సర్వా ప్రతీతిరుపజాయతే. త్రికోణసాస్నాదిసంస్థానవిశేషేణ వినా కస్యచిదపి పదార్థస్య గ్రహణాయోగాత్. అతో నిర్వికల్పకమేకజాతీయద్రవ్యేషు ప్రథమపిణ్డగ్రహణం. ద్వితీయాదిపిణ్డగ్రహణం సవికల్పకమిత్యుచ్యతే. తత్ర ప్రథమపిణ్డగ్రహణే గోత్వాదేరనువృత్తాకారతా న ప్రతీయతే. ద్వితీయాదిపిణ్డగ్రహణేష్వేవానువృత్తిప్రతీతిః. ప్రథమప్రతీత్యనుసంహితవస్తుసంస్థానరూపగోత్వాదేరనువృత్తిధర్మవిశిష్టత్వం ద్వితీయాది పిణ్డగ్రహణావసేయమితి ద్వితీయాదిగ్రహణస్య సవికల్పకత్వం. సాస్నాదివస్తుసంస్థానరూపగోత్వాదేరనువృత్తిర్న ప్రథమపిణ్డగ్రహణే గృహ్యత ఇతి ప్రథమపిణ్డగ్రహణస్య నిర్వికల్పకత్వం. న పునస్సంస్థానరూపజాత్యాదేరగ్రహణాత్. సంస్థానరూపజాత్యాదేరప్యైన్ద్రియకత్వావిశేషాత్, సంస్థానేన వినా సంస్థానినః ప్రతీత్యనుపపత్తేశ్చ ప్రథమపిణ్డగ్రహణేపి ససంస్థానమేవ వస్త్విత్థమితి గృహ్యతే.

తీయస్త్వాహ ద్వితీయాది పిణ్డగ్రహణస్య సవికల్పకత్వం ప్రథమపిణ్డగ్రహణస్య నిర్వికల్పకత్వంచ స్యాదిత్యభిప్రాయేణ హేతుమాహ (సవికల్పక ఇతి) [illegible] ప్రతిసంధానమితి షష్ఠీసమాసః కర్మధారయో వా. స్వస్మిన్ - సవికల్పకే. అనుభూతజాత్యాదిపదార్థవిశిష్టవస్తువిషయస్య [illegible] ప్రతిసంధానస్య హేతుత్వాదిత్యర్థః. ప్రథమపిణ్డస్య విశిష్టరూపావగతత్వమస్త్యేవ. ప్రథమపిణ్డజాతివిశిష్టతయా ప్రతీతే హి ద్వితీయాదిషు [illegible] ప్రతిసంధానం ఘటతే. కథం ప్రతిసంధానం- సకలవిశేషశూన్యస్య [illegible] నిర్వికల్పకత్వేనాభిమతత్వాదిత్యత ఆహ (నిర్వికల్పకం నామేతి) సకలవిశేష [illegible] భావముపపాదయతి (తథాభూతస్యేతి) సకలవిశేషశూన్యస్య గ్రహణం [illegible] దర్శనాభావాన్న సంభవతీత్యుచ్యతే- [illegible] మిత్యాహ (కదాచిదపీతి) [illegible] (అనుపపత్తేరితి) నిర్విశేషజ్ఞానస్య [illegible] అనుపపత్తిర్గృహ్యతే. [illegible] (కేనచిదితి) ప్రకారవిశేషనియమో నేతి భావః. [illegible] ఇదమిత్థమితి ప్రతీతిమేవ [illegible] సకలవిశేషశూన్యగ్రహణకల్పనానుపపన్నా [illegible] (త్రికోణేతి) అనుపపత్తిం వివృణోతి (గ్రహణాయోగాదితి) [illegible] త్రికోణం - గోముఖం. గ్రహణాయోగాత్ - [illegible] సకలవిశేషశూన్యస్య గ్రహణకల్పనస్యానుపపన్నత్వాదిత్యర్థః. అనుపపత్తేరిత్యనేన [illegible] సవిశేషవిషయత్వాత్ [illegible] ప్రత్యక్షత్వ [illegible] ప్రమాణం ప్రత్యక్షం [illegible]. యద్వా - అనుపపత్తేరిత్యనేన సవిశేషవిషయత్వే సాధకం ప్రమాణం వివక్షితం. ప్రథమాక్షసంనిపాతజజ్ఞానం సవిశేషవిషయం- జ్ఞానత్వాత్ సంప్రతిపన్నవదితి. [illegible] ప్రమాణం [illegible] కతిపయవిశేషశూన్యస్య గ్రహణం నిర్వికల్పకమిత్యర్థః. అనేన నిర్వికల్పకత్వస్య [illegible]. [illegible] (అతఇతి) [illegible] ప్రథమద్వితీయపిణ్డయోస్సవికల్పకనిర్వికల్పకశబ్దాసంకేతా. [illegible] (తత్రేత్యాదినా వాక్యద్వయేన) గోత్వాదే [illegible] ప్రతీతేస్సవికల్పకనిర్వికల్పకశబ్దయోః [illegible] (ప్రథమప్రతీత్యాదినా వాక్యద్వయేన) [illegible] విశేషితం. [illegible] సంస్థాన [illegible] నిర్దిశ్యతే. [illegible] సవికల్పకత్వం నిర్వికల్పకత్వంచోక్తం. నానువృత్తిమాత్రగ్రహణాన్నిర్వికల్పకత్వం. [illegible] గ్రహణాత్. [illegible] (న పునస్సంస్థానాద్యగ్రహణాదితి) [illegible] గోత్వాదేరసాధారణధర్మభూతానువృత్త్యగ్రహణాత్ గోత్వాదిర్న గృహ్యత ఇతి [illegible] (సంస్థానరూపజాత్యాదేరపీతి) గ్రహణకారణభూతేన్ద్రియ [illegible] నిర్వికల్పకస్య సవిశేషవిషయత్వే ప్రమాణత్వేన సవికల్పకే నిర్వికల్పకానుభూతార్థవిశిష్టప్రత్యభిజ్ఞానం పూర్వముక్తం. [illegible] ప్రమాణం, తయోరనుగ్రాహకతర్కః, [illegible] అనేనోక్తో భవతి. [illegible] ప్రమాణానుపపత్త్యా [illegible] గ్రహణాభావ [illegible] మితి నిర్వికల్పకమితి ప్రత్యక్షప్రమాణానుపపత్తిం ప్రథమం [illegible] (ఐన్ద్రియకత్వావిశేషాదితి) అనేన [illegible] ఇన్ద్రియకత్వం- సమవాయస్యాతీన్ద్రియకత్వాత్ - [illegible] సవికల్పకే విశిష్టగ్రహణమనుపపన్నం అతో [illegible] ఇన్ద్రియగ్రాహ్యత్వ [illegible] ప్రమాణానుపపత్తిః. అసంనిహితత్వం ప్రమేయానుపపత్తిః. అపృథక్సిద్ధత్వేన [illegible] (సంస్థానేనేతి) అనేన [illegible] [illegible] ఐన్ద్రియగ్రాహ్యత్వే సత్యపృథక్సిద్ధత్వాత్ ప్రమాణప్రమేయానుపపత్తిర్నాస్తీతి సంస్థానమేవ వస్తు గృహీతమిత్యర్థః. [illegible] ర్థం సంస్థానరూపశబ్దేనాభిప్రేతోర్థో వివృతో భవతి. అనువృత్త్యగ్రహణాన్న సంస్థానరూపజాత్యాదేరగ్రహణం [illegible] ప్రకార [illegible] గ్రహణోపపత్తేరితి భావః. ప్రథమపిణ్డగ్రహణే అనువృత్త్యగ్రహణాత్ గోత్వమగృహీతం చేత్ ద్వితీయపిణ్డేపి గోత్వం దుర్గ్రహం- అనువృత్త్యగ్రహాత్. [illegible] అనేకవ్యక్తిష్వన్వయరూపా హ్యనువృత్తిః. సా చాన్వయినః పదార్థస్య పూర్వవ్యక్తినిష్ఠతాపరామర్శేనైవ ద్వితీయాదిషు గృహ్యతే. అతః ప్రథమపిణ్డే గోత్వా

అతో ద్వితీయాదిపిణ్డగ్రహణేషు గోత్వాదేరనువృత్తిధర్మవిశిష్టతా. సంస్థానివత్సంస్థానవచ్చ సర్వదైవ గృహ్యత ఇతి తేషు సవికల్పకత్వమేవ. అతః ప్రత్యక్షస్య కదాచిదపి న నిర్విశేషవిషయత్వం. అత ఏవ సర్వత్ర భిన్నాభిన్నత్వమపి నిరస్తం. ఇదమిత్థమితి ప్రతీతావిదమిత్థంభావయోరైక్యం కథమివ ప్రత్యేతుం శక్యతే.

గ్రహాత్ తదన్వయరూపధర్మస్యానద్వితీయవ్యక్త్యన్వయరూపానువృత్తిః ద్వితీయేపిణ్డగ్రహణే తత్ర గోత్వమగృహీతం. ఏవం ప్రథమద్వితీయవ్యక్త్యన్వయరూపధర్మస్య తృతీయే సువృత్తిరగృహీతేతి గోత్వమగృహీతం. ఏవం వ్యక్త్యన్తరేష్వపి గోత్వం గృహీతం స్యాత్. అతః ప్రథమపిణ్డగ్రహణ ఏవ గోత్వగ్రహణమభ్యుపేయం. ఏవం సకలవిశేషణాన్వయస్య గ్రహణం వ్యవస్థం జాత్యాదిరూపవిశేష్యం చ పృథక్ స్వకల్పకేన గృహీతం. సవికల్పక ఏవ విశిష్టతయా ప్రమాణోపపన్నత్వాన్నిరసో భవతి. విశేషణవిశేష్యం చ పృథక్ పృథగ్గృహీతమితి కథమవగతం. దణ్డకుణ్డలాదిషు విశేషణవిశేష్యయోః పృథక్ పృథగ్గ్రహణపూర్వకత్వదర్శనాదితి చేత్. తన్న. తత్ర పృథక్ స్థితివేళాయాం పృథగ్గ్రహణం. తత్పృథక్స్థితివేళాయాం న ప్రసక్తం. విశిష్టస్యైవ గ్రహణాత్. పృథక్స్థితివేళాయాం తు విశిష్టగ్రహణమపి నాన్యత్ప్రతిబన్ధకం తత్వం. అతః పృథగ్గ్రహణస్య విశిష్టగ్రహణహేతుత్వాభావాత్ న గోత్వాదౌ పృథగ్గ్రహణప్రసక్తిః. ననువిశేషణవిశేష్యభావస్య సప్రతియోగికత్వాత్ జ్ఞానస్య ప్రతియోగిస్వరూపజ్ఞానమపేక్షితమితి విశిష్టప్రతిపత్తౌ జాత్యాదిపదార్థస్వరూపమాత్రగ్రహణపూర్వకత్వం స్వీకార్యం. ఉచ్యతే- ప్రతియోగిజ్ఞానాపేక్షా నామ విశిష్టజ్ఞానే ప్రతియోగ్యవభాసనియమః. ఉతరద్జ్ఞానస్య విశిష్టజ్ఞానహేతుత్వం. ప్రథమమభ్యుపగచ్ఛామః. ద్వితీయే గజాత్యాదయః పదార్థాః ప్రథమం మిథో వ్యావృత్తతయా గృహీతా న వా. న చేత్. అవ్యావృత్తతయా గృహీతానాం పూర్వోత్తరజ్ఞానానామపి విశేషణవిశేష్యభావప్రతియోగితా ప్రతీతిర్నోపపద్యతే. యది వ్యావృత్తతయా గృహీతాః. తదా వ్యావృత్తిర్విశేషణవిశేష్యభావేన భాసేత న వా. యది భాసేత తదా పయికాకారాన్తరేణ వా యది న స్యాత్. విశేషణవిశేష్యభావవ్యత్యాసప్రతీతిః ప్రసజ్యతే. వస్తుసామర్థ్యాద్వ్యావృత్త ఏవ విశేషణవిశేష్యభావః ప్రతీయత ఇతి చేత్. తర్హి వస్తుసామర్థ్యం నామ విశేషణవిశేష్యభావరూపం తదాపయికాకారాన్తరరూపం వా స్యాత్. వస్తుస్వభావస్య స్వకాకారకత్వేన స్వస్వాభావాదేవ విశిష్టప్రతీతిసంభవాత్ స్వరూపమాత్రగ్రహణకల్పనమయుక్తం. జ్ఞాతతయోపకారకత్వే తేన స్వభావేన వ్యావృత్తతయా విశేషణస్య ప్రాగవగతస్యేతి ప్రథమత ఏవ విశిష్టప్రతీతిరభ్యుపగతా స్యాత్. అతో వరం ప్రత్యక్షస్యైవ ప్రథమం విశిష్టతయా ప్రతీత్యభ్యుపగమః. తస్యాపి స్వభావస్య స్వవిశేష్యభూతం విశేషణం ప్రతి విశేషణత్వం న ప్రథమమవగతం. కింతు స్వరూపమాత్రమితి చేత్. తర్హి విశేషణతత్స్వభావయోర్విశేషణవిశేష్యభావవ్యత్యాసః ప్రతీయేత. తత్పరిహారాయ తస్య వస్తుస్వభావస్యాకారాన్తరాభ్యుపగమే అనవస్థా. యది వ్యావృత్తస్య విశిష్టప్రతీతిప్రాథమ్యప్రసక్తపరిహారాయ జాత్యాదీనాం స్వరూపమేవ విశేషణభావో విశేష్యభావశ్చ. న త్వాకారాన్తరమిత్యభ్యుపగమ్యతే. తదా ప్రథమప్రతిపత్తౌ విశేషణతయా విశేష్యతయా చ స్యాత్. తత్ప్రతిపత్తౌ స్వరూపస్య గృహీతత్వప్రసక్తాత్. తథైవ ప్రతీతౌ ప్రథమత ఏవ విశిష్టప్రతీతిః స్యాత్. ఏకస్యాం ప్రతీతౌ విశేషణతయా విశేష్యతయా చ జాత్యాదీనాం ప్రతిపన్నత్వాత్. అతః ప్రథమత ఏవ పరస్పరసప్రతియోగికవిశేషణవిశేష్యభావప్రతీతిసంభవేతి త్వభ్యుపగన్తవ్యం. ఏవం సవిశిష్టగ్రహణస్య పృథగ్గ్రహణపూర్వకత్వే భిన్నసామగ్రీకత్వాత్ గోచరత్వముసాధనం స్యాత్. ఘటవ్యతిరిక్తవ్యవచ్ఛేద్యాకారవిశేష్యత్వబలాత్ ఘటవ్యవచ్ఛేదకత్వసిద్ధేరుపాధిత్వం యుక్తం. యథా ప్రధ్వంసాభావస్యాదిమత్త్వాదనవత్వేభావరూపాదివిముక్త్వముపాధిర్భవతి భావోపాజ్జ నప్రసజ్జరూపతర్కబలాత్. యథాగ్ని మత్త్వాద్ధూమానుమానేఽప్రయోజనముపాధిస్సర్వత్రాగ్నిమతి ధూమోపలబ్ధ్యప్రసక్తతర్కబలాద్భవతి తద్వత్. అతః ప్రథమపిణ్డగ్రహణ ఏవ గోత్వం గృహ్యతే. ద్వితీయాదిష్వనువృత్తిగ్రహణమభ్యుపేత్యం. అతో యథోక్తస్వరూపేఽపి నిర్వికల్పకసవికల్పకే. అనువృత్తిగ్రహణాభావసవికల్పకనిర్వికల్పకయోః ప్రమాణజకోశఘటితా. తత్ర కథం ద్వితీయాదిగ్రహణస్య సవికల్పకత్వమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) అతః- ప్రథమగ్రహణ ఏవ సంస్థానవత్సంగ్రహణాత్. అనువృత్తిగ్రహణాదినా ప్రథమేతరగ్రహణేషు సవికల్పకత్వమిత్యత్రాహ (ద్వితీయాదిష్వితి) ద్వితీయాదిపిణ్డగ్రహణేషు- ద్వితీయాదిత్వేన పిణ్డగ్రహణేషు అనేకసంస్కారసచివగ్రహణం సవికల్పకమితరన్నిర్వికల్పకమితి సిద్ధం. ఏతేన కేవలం జాత్యనువృత్త్యైవ సవికల్పకత్వం జాతిగుణాదిష్వన్యకమనువృత్తివిశిష్టగ్రహణమపి సవికల్పకమితి సిద్ధం. సర్వవిధానువృత్తివికలగ్రహణమేవ నిర్వికల్పకం. యథా ఏకస్యక్తౌ ప్రథమాక్షసన్నిపాతజం జ్ఞానం. నన్వేకవ్యక్తావపి సంస్కారజన్యం దేశకాలాద్యనువృత్తివిశిష్టగ్రహణం సవికల్పకం స్యాత్. స్యాదేవ సంస్కారజన్యత్వానువృత్తిగోచరత్వావిశేషాత్. ఏకజాతీయద్రవ్యేషు ప్రథమపిణ్డగ్రహణమిత్యుక్తిస్తు జాత్యనువృత్తిప్రదర్శనార్థా. సంస్థానివత్ సంస్థానవదిత్యస్మాత్ ప్రదర్శనం స్పష్టీకరణార్థం పిణ్డధర్మస్సంస్థానం. తద్ధర్మోఽనువృత్తిరితి ధర్మిధర్మభావరూపసామ్యనిదర్శనం చ దృష్టాన్తద్వయోపాదానం. ఏవం సవికల్పకనిర్వికల్పకయోః సంస్కారసచివత్వతద్విరహాసామగ్రీవైషమ్యం. గోత్వాద్యనువృత్తితద్విరహాగ్రాహ్యాకారవైషమ్యమిత్యుక్తం భవతి. ద్వివిధస్యాపి ప్రత్యక్షస్య సవిశేషవిషయత్వం నిగమయతి (అత ఇతి) ప్రసక్తాద్భేదాభేదం నిరాకరోతి (అత ఏవేతి) అత ఏవ- ప్రథమపిణ్డగ్రహణస్య విశిష్టవిషయత్వసమర్థనేన. సర్వత్ర- పిణ్డద్వయజాతివ్యక్తిగుణక్రియాతద్వత్కార్యకారణేష్విత్యర్థః. కథమిత్యత్రాహ (ఇదమిత్థమితి) భేదాభేదవాదినా పిణ్డానామన్యోన్యభేదాభేదసమర్థనే ఇదమిదం న భవతీతి భేదః ఇదమిదం భవతీత్యభేద ఇత్యేకస్మిన్న యుగపద్భావాభావరూపవ్యాహతిపరిహారార్థం జాత్యాత్మనా అభేదో వ్యక్త్యాత్మనా భేద ఇత్యాకారద్వయేన భేదాభేదావుపపాదితౌ. జాతిగతోఽభేదః వ్యక్తిగతో భేదశ్చేతి నైకస్య ద్వ్యాత్మకతేతి శఙ్కాపరిహారాయ జాతివ్యక్త్యోరన్యోన్యభేదాభేదావుక్తౌ. తన్నిర్వహణాయాకారాన్తరాన్వయాదర్శనాత్ ప్రతీతిరేవ శరణమిత్యాశ్రితా. అత స్తన్నిరాసాయ ప్రథమం జాతివ్యక్త్యోరైక్యే నైవ ప్రతీతేరభేదస్య ప్రతీతివిరోధం దర్శయతి (ఇదమిత్థమితి) ఇదంభావో విశేష్యం. ఇత్థంభావో విశేషణం. ఇత్థముంశ్చ అత

తత్రేత్థంభావస్సాస్నాదిసంస్థానవిశేషః తద్విశేష్యం ద్రవ్యమిదమంశ ఇత్యనయోరైక్యం ప్రతీతిపరాహతమేవ. తథాహి- ప్రథమమేవ వస్తు ప్రతీయమానం సకలేతరవ్యావృత్తమేవ ప్రతీయతే. వ్యావృత్తిశ్చ గోత్వాది సంస్థానవిశేషవిశిష్టతయేత్థమితి ప్రతీతేః. సర్వత్ర [illegible] విశేషణవిశేష్యభావప్రతిపత్తౌ తయోరత్యన్తభేదనిర్[illegible]వసుష్య[illegible] [illegible] కేదాదితర[illegible]విచ్ఛిన్నవ్యావృత్తిరపి విశేషణ[illegible] [illegible] [illegible] ద్రవ్యవిశేషణతయావ[illegible] [illegible] ఉభయ[illegible] [illegible] [illegible] తయోర్భేదప్రతిపత్తిశ్చ. ఇయాంస్తు విశేషః [illegible] [illegible] గో[illegible] [illegible] ఇతి. అతో వస్తువిరోధని[illegible] [illegible] ప్రతీతిప్రకారో[illegible] [illegible]. ప్రతీతిప్రకారోఽపి ఇదమిత్థమిత్యేవ సర్వసమ్మతః. [illegible] కారేణ *నైక[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]ముపపాదితం.

[illegible]ంశ ఇత్యత్రాహ (తత్రేతి) అత్ర జాతివ్యక్త్యోర్భేదాభేదవత్త్వాద్[illegible] [illegible] [illegible] ప్రథమపిణ్డగ్రహణే అభేదేన గ్రహణం, ఏకశబ్దానువిద్ధప్రత్యయః, మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యప్రయోగః, సహోపలమ్భనియమశ్చ, ఇతి [illegible] [illegible] సహోపలమ్భనియమసమానాధికరణప్రత్యయాభేదాభేదసాధకౌ. అన్యౌ ద్వావభేదసాధకౌ. ఇదం హేతుచతుష్టయమాశఙ్క్యాహ (తథాహీతి) [illegible] [illegible] ప్రథమపిణ్డగ్రహణే అభేదేన గ్రహణంవ్యుదస్యతి (ప్రథమమిత్యాదినా) సకలేతరవ్యావృత్తం- సకలవిజాతీయవ్యావృత్తమిత్యర్థః. [illegible] [illegible]భేదేన గ్రహణస్యేత్యత్రాహ (వ్యావృత్తిశ్చేతి) గోత్వాదిసంస్థానవిశేషవిశిష్టతయా ఇత్థమితి ప్రతీతేః వ్యావృత్తిశ్చ నిశ్చీయత ఇత్యర్థః. అనేనాఖణ్డ[illegible] [illegible] [illegible]ఇతి. శాబ్ద్యాదివైధర్మ్య[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. గోత్వాదివిశిష్టతయా ప్రతీతిరస్తు- తథాపి అభేదస్య [illegible] ప్రసజ్యతే చేన్నేత్య[illegible]త ఇత్యత్రాహ (సర్వత్రేతి) సర్వత్ర- గోత్వతదాశ్రయాదిషు దణ్డకుణ్డలాదిషు చ- దణ్డదణ్డినోరివ జాతితద్వతోరపి విశేషణవిశేష్యభావ ఏవ అభేద[illegible] [illegible]రోధీత్యర్థః. (విశేషణవిశేష్యభావేతి) గోత్వవ్యక్త్యోరనువృత్తివ్యావృత్తత్వగ్రహోఽపి విశేషణవిశేష్యభావరూపేణాకారాన్తరేణ [illegible] [illegible] [illegible]కారేణ భేదగ్రహ ఇత్యస్తి నియమ ఇతి భావః. ఉభయత్రాత్యన్తభేదోఽస్తి చేత్ మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యా, [illegible] ప్రత్యయః, సహోపలమ్భనియమశ్చ కథమేకత్ర దృశ్యతే నాన్యత్రేత్యత ఆహ (తత్రేతి) తత్ర- గోత్వతదాశ్రయదణ్డదణ్డ్యాదిషు [illegible] [illegible]స్వపర్యవసితకాదాచిత్క[illegible] విశేషణభావో మత్వర్థీయప్రత్యయసాపేక్షసామానాధికరణ్యప్రత్యయే ప్రయోజకః. ద్రవ్యసంస్థాన[illegible] పదార్థస్య తత్పర్యన్తత్వాత్ తద్విశేషణత్వేనైవ స్థితిః మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యే ప్రయోజకః. సహోపలమ్భనియమ[illegible] [illegible] పృథక్సిద్ధత్వేఽపి ప్రయోజకే. నతు భేదాభేదావిత్యర్థః. సహోపలమ్భనియమో[illegible] [illegible] [illegible] సహోపలమ్భో[illegible]త్వసాధకః. తన్నియమ[illegible] [illegible] [illegible]రేకస్మిన్నపినా [illegible] సాధారణా[illegible] నైకాన్తికత్వాదనుభయసాధకః. కించ- విరుద్ధశ్చ ద్విత్వసాధక[illegible] సహోపలమ్భనియమో హి ద్విత్వస్య నియత[illegible] యతి. ఏకశబ్దానువిద్ధప్రత్యయస్తు[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]నేన ధర్మ్య[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]భేదసాధక[illegible] [illegible] యద్యేవం జాతికుణ్డలాదేర్వైషమ్యం. యది విశేషణవిశేష్యభావసామ్యాదుభయత్ర భేదస్స్యాచ్చేత్- తర్హి సహోపలమ్భనియమాదివైషమ్యేఽపి [illegible] [illegible]స్యాదిత్యత ఆహ (ఉభయత్రేతి) విశేషణవిశేష్యభావాదివిశేషాత్ త్రిప్రియ[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] - విశేషణవిశేష్యభావే సతి భేదః స్యాదిత్య[illegible] [illegible]తిపత్తేః. సహోపలమ్భనియమేఽప్యైక్యం హేతుమతం. అతోఽనసం ప్రతిపన్నభేద[illegible] [illegible] [illegible]. యథాశ[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] వ్యత్వాదిసాధారణాకారవిరోధ్య ద్రవ్యత్వకల్పకం. ఏవంచ సహోపలమ్భనియమో న భేదవిరోధ్యాకారకల్పక ఇతి భావః. యద్వా- [illegible] [illegible] [illegible] నాంఅవిశేషణానామేవ [illegible] [illegible] [illegible]త్రాద్విశేషణత్వ[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]త్వం నార్థ్యన్తభేదసాధన[illegible] మర్థమిత్యత్రాహ (ఉభయత్రేతి) వ్యావృత్తిప్రతీతౌ వ్యావర్తకతయోపయుజ్యమానత్వం విశేషణత్వం [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]త్యన్తభేదో యుజ్యత ఇతి భావః. గోత్వతదాశ్రయాదిష్వపి సహోపలమ్భనియమః నాన్యత్రేతి [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] యాంస్త్వితి) ఇయానేవ- సత్త్వాధికంకల్పనీయమిత్యర్థః. యది సహోపలమ్భనియమ[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] నాన్యత్రే తివ్యవస్థార్థమర్థాన్తరకల్పనప్రసఙ్గాత్ - యద్యైక్యం తత్ర స్వాభావికం [illegible] సహోపలమ్భనియమః స్వాభావిక ఇతి న ప్రతిపన్నవిరుద్ధార్థాన్తరకల్పనా గౌరవమాశ్రయణీయమితి భావః. యద్వా- విశేషణవిశేష్యభావప్రసక్తభేదప్రతిపత్తిర్యథోభయత్ర [illegible] తథా సహోపలమ్భనియమో [illegible] [illegible] [illegible]భావపి స్యాత్. జాతివ్యక్త్యోర్వ్యాసనస్యాదిత్యత్రాహ (ఇయానితి) నహి సాధారణాకారేభ్యోఽపి తేషామన్తరభేదస్స్యాజ్య ఇత్యర్థః. ఘటపటస్యాభావో [illegible] తత్ర తస్య సద్భావోఽభేద ఇతి భావాభావవిరోధస్య న హి దృష్టేఽనుపపన్నం నామేతి న్యాయాత్ ప్రతీతిపరాహతత్వమాశఙ్క్యాహ (అత ఇతి) అత[illegible] [illegible]దసామానాధికరణ్యేన అభేదస్య ప్రతీత్యభావాత్. కథం ప్రతీతిప్రకార ఇత్యత్రాహ (ప్రతీతిప్రకారోఽపీతి) యది విశేషణవిశేష్యయోరైక్యమ[illegible] [illegible]స్యాన్యతరదేవ ప్రతీయేత. అన్యతరప్రతీతిర్వాస్తు- తథాపి నైక్యం. యథా- పూర్వానుభూతయోః పురుషయోః ఏకస్మిన్ దృష్టే న హి పురుషైక్యం [illegible] [illegible]స్సమ్బన్ధనియమ ఏవ నైక్యమితి చేత్ - భేదసాధకసమ్బన్ధనియమస్య భేదనియతసమ్బన్ధనియమ్యత్వాత్. ద్వయోర్హి సమ్బన్ధః. తన్నియమ ఏవ నైక్యం చేత్ - [illegible] స్వరూపభఙ్గప్రసఙ్గః. ఏవం భేదాభేదనిరాసస్య మతత్రయాకారాభిమతత్వమాహ (తదేతదితి) అథ ప్రమాణాన్తరాణాం ప్రత్యక్షమూలత్వాత్తేషామ

అత ఏవ ప్రత్యక్షస్య సవిశేషవిషయత్వేన ప్రత్యక్షాదిదృష్టసమ్బన్ధవిశిష్టవిషయత్వాదనుమానమపి సవిశేషవిషయమేవ. ప్రమాణసఙ్ఖ్యావివాదేపి సర్వాభ్యుపగతప్రమాణానామయమేవ విషయ ఇతి న కేనాపి ప్రమాణేన నిర్విశేషవస్తుసిద్ధిః. వస్తుగతస్వభావవిశేషైస్తదేవ వస్తు నిర్విశేషమితి వదతాం జననీవన్ధ్యాత్వప్రతిజ్ఞాయామివ స్వవాగ్విరోధమపి న జానాతి. యత్తు ప్రత్యక్షం సన్మాత్రగ్రాహిత్వేన న భేదవిషయం. భేదశ్చ వికల్పాసహత్వాద్దుర్నిరూప ఇత్యుక్తం. తదపి జాత్యాదివిశిష్టస్యైవ వస్తునః ప్రత్యక్షవిషయత్వాజ్జాత్యాదేరేవ ప్రతియోగ్యపేక్షయా వస్తునః స్వస్య చ భేదవ్యవహారహేతుత్వాచ్చ దూరోత్సారితం. సంవేదనవద్రూపాదివచ్చ పరత్ర వ్యవహారవిశేషహేతోః స్వస్మిన్నపి తద్వ్యవహారహేతుత్వం యుక్త్యాభిరభ్యుపేతం భేదస్యాపి సంభవత్యేవ. అత ఏవ చ నానవస్థాన్యోన్యాశ్రయణం చ. ఏకక్షణవర్తిత్వేపి ప్రత్యక్షజ్ఞానస్య తస్మిన్నేవ క్షణే వస్తుభేదరూప తత్సంస్థానరూప గోత్వాదేర్గృహీతత్వాత్ క్షణాన్తరగ్రాహ్యం న కిఞ్చిదిహాస్తీతి.

[illegible] సవిశేషవిషయత్వమాహ (అత ఏవేతి) ప్రత్యక్షాదిదృష్ట [illegible] సమ్బన్ధ [illegible] విషయత్వాదిత్యర్థః [illegible] ప్రమాణత్రయం [illegible] మపి తేషాం సవిశేషవిషయత్వమాహ (ప్రమాణసఙ్ఖ్యేత్యాదినా) ప్రమాణాని సవిశేషవిషయాణీత్యుక్తం [illegible]

అపిచ సన్మాత్రగ్రాహిత్వే ఘటోఽస్తి పటోఽస్తీతి విశిష్టవిషయా ప్రతీతిర్విరుధ్యతే. యదిచ సన్మాత్రాతిరేకి వస్తుసంస్థానరూపజాత్యాదిలక్షణో భేదః ప్రత్యక్షేణ న గృహీతః - కిమిత్యశ్వార్థీ మహిషదర్శనే నివర్తతే. సర్వాసు ప్రతిపత్తిషు సన్మాత్రమేవవిషయశ్చేత్ - తత్తత్ప్రతిపత్తివిషయసహచారిణః స్సర్వేశబ్దాః ఏకైకప్రతిపత్తిషు కిమితి న స్మర్యన్తే. కించ. అశ్వే హస్తిని చ సంవేదనయోరేకవిషయత్వేన ఉపరితనస్య గృహీతగ్రాహిత్వాద్విశేషాభావాచ్చ స్మృతివైలక్షణ్యం న స్యాత్. ప్రతిసంవేదనం విశేషాభ్యుపగమే ప్రత్యక్షస్య విశిష్టార్థవిషయత్వమేవాభ్యుపగతం భవతి. సర్వేషాం సంవేదనానామేకవిషయతాయామేకేనైవ సంవేదనేనాశేషగ్రహణాదన్ధబధిరాద్యభావశ్చ ప్రసజ్యేత. నచ చక్షుషా సన్మాత్రం గృహ్యతే. తస్య రూపరూపైకార్థసమవేతపదార్థగ్రాహిత్వాత్. నాపి త్వచా-స్పర్శవద్వస్తువిషయత్వాత్. శ్రోత్రాదీనామపి న సన్మాత్రవిషయతా. కింతు శబ్దరసగన్ధలక్షణవిశేషవిషయతైవ. అతస్సన్మాత్రస్య గ్రాహకం న కించిదిహ దృశ్యతే. నిర్విశేషసన్మాత్రస్య ప్రత్యక్షేణైవ గ్రహణే తద్విషయాగమస్యాప్రాప్తవిషయత్వేనానువాదకత్వమేవ స్యాత్. సన్మాత్రబ్రహ్మణః ప్రమేయభావశ్చ. తతో జడత్వనాశిత్వాదయస్త్వయైవోక్తాః. అతో వస్తు

శాబ్దవ్యవహారవిశేషస్య ప్రతియోగ్యపేక్షత్వం శబ్దవిశేషస్వభావాధీనమిత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం నిశ్చీయతే. శబ్దస్వభావశ్చ ప్రవృత్తినిమిత్తసాధారణ్యా త్తదవచ్ఛేదకోపాధిపురస్కారేణార్థవిశేషప్రతీతిహేతుత్వం. గోత్వశబ్దస్యాసాధారణో గోత్వం స్వరూపేణ పర్యవస్యతి. భేదశబ్దస్య వ్యావృత్తిబుద్ధిహేతుత్వరూపప్రవృత్తినిమిత్తసాధారణ్యాత్తదవచ్ఛేదకముపాధి పదార్థాన్తరరూపోపాధిపురస్కారేణ గోత్వం పర్యవస్యతి. పర్యాయత్వప్రసక్తిశ్చ పరిహృతా. వ్యావృత్తిరూపే వర్తే బ్రహ్మాతి బ్రహ్మశబ్దేన సహ స్వరూపవాచి ... ఘటాదివదయోగ్యమవిభిన్నశబ్దస్య ప్రయోగసమ్భవాత్. ఉపాధిశబ్దానాం ... వ్యాపతిరేకే పితటస్థోపాధిభేదాదపర్యాయత్వముపపద్యతే. తత్రైవచ్ఛ ప్రయోగాప్రయోగౌ. భేదస్య వ్యావృత్త్యనువృత్తిరితి ... వ్యావృత్త ఇత్యభ్యుపగమే స్వరూపవ్యావృత్తశబ్దయోరివ భేదశబ్దస్యానువృత్తప్రయోగసంభవాత్. భిన్నో హి భేదయోగీత్యేతత్ స్వరూపస్య ... ఘటాదిభేదవిశిష్టత్వేన భిన్నశబ్దప్రయోగసమ్భవాత్ పరిహృతం. ధర్మభూతజాత్యాదిషు భిన్న ఇతి ప్రయోగో భవన్నతే వ్యావృత్తిరూపే బ్రహ్మ ... ఉపచారికః - ధర్మాన్తరం హి త్వేతి ... కార్యవ్యావృత్తిబుద్ధిహేతుత్వాత్. ధర్మపక్షే సమస్తానో న్యాశ్రయతే ప్రతియోగిసాపేక్షజాత్యా ... భేదత్వాత్, ... స్వపరనిర్వాహకత్వాభ్యుపగమాచ్చ. అనిర్వాచ్యత్వం ... భేదో స్తీతి ... జడత్వాత్ ప్రసజ్యేత. అస్తి భేదః స్వరూపం ధర్మో వేతి ... వికల్పదూషణపరిహారాల భేదేపి తుల్యాః. ... స్వరూపం చేత్ ప్రతియోగినిరపేక్షో భేదవ్యవహారః ప్రసజ్యేత. *పరమాణుర్నాభవత్ భేదీ* *ఘటత్వం నేఘటాకాశోసభిన్నో నభసాయనే* త్యాదిషు భేదస్య ప్రతియోగి కోభ్యవసీయతే ... బ్రహ్మద్వితీయమిత్యాదిపదానాం పర్యాయత్వం స్యాత్. ధర్మశ్చేత్సవిశేషత్వం - తత్రాపసిద్ధాన్త ఇతి. ఇన్ద్రియదోషరహితగ్రాహ్యత్వప్రతిషేధే భేదప్రతీత్యనభ్యుపగమో విపక్షే ... (అపిచేత్యాదినా) ప్రత్యక్షం ప్రతిపత్తివిరోధః ప్రసజ్యేత (సనా త్రేతి) యదిచేత్యాదినా వ్యవహారవిరోధః. సర్వాస్విత్యాదినా శబ్దవిరోధః. నస్వైకత్రస్మర్యమాణేష్వపి సర్వేశబ్దాః - సర్వప్రతీతీనాం సన్మాత్రవిషయత్వాభ్యుపగమాత్. నైవం-ఘటే ప్రతిపన్నేతత్ర పటవ్యవహారప్రతిషేధప్రసజ్యస్యానిర్వేతత్వాత్. అత్ర ప్రతియోగినాం సన్మాత్రసిద్ధాన్తస్య ... వేతి స్మరణాత్. కించేత్యాదినా ప్రతీత్యన్తరజాతివిశేషవిరోధ ఉక్తః. అత్ర సన్మాత్రశబ్దప్రయోగః కించిచ్ఛేనమాత్రస్య ప్రతిసంధానాత్. ధారావాహికజ్ఞానేషు కాలభేదోస్తీతి ద్వావ్యస్యత్త్వర్థం విశేషాభావాదిత్యుక్తం. (స్మృతివైలక్షణ్యం న స్యాదితి) జ్ఞాతతయా వపరాపర్యప్రసజ్యత ఇత్యర్థః. ధారావాహికబుద్ధిష్వివజ్ఞాతతాపరామర్శాభావోపపత్తిరితిచేన్న - తత్రాప్యనుసంధానస్యతాదాత్మ్యైకబుభుత్సాభావాధీనత్వాత్. అత్ర ... బుభుత్సాయాం జ్ఞాతతాపరామర్శాభావో విషయభేదమేవవ్యవస్థాపయతి. (ప్రతిసంవేదనమితి) విశేషాభ్యుపగమశబ్దాపరస్పరవిశిష్టార్థావబోధ్యతనార్థః సర్వేషామిత్యాదినా కరణవ్యవస్థాభావప్రసక్తిరుక్తా. కరణానాం వ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థం విషయభేదానాహ (నచేత్యాదినా) అత్ర పూర్వోక్తవిశిష్టవిషయప్రతిపత్తివిరోధవివరణముకారణత్వరూపకారణత్వనిరసనం చకృతం భవతి. (రూపైకార్థసమవేతేతి) రూపసమానాశ్రయసమవేతేత్యర్థః. సమవేతశబ్దో విశేషణతైకస్వభావపరః. విశేష్యత ఇతి విశేషః. తేన సన్మాత్రవిలక్షణపరస్పరభిన్నవిషయత్వసిద్ధిః. నను సర్వం ప్రత్యక్షం సవిశేషవిషయమిత్యుక్తం. శబ్దగన్ధరసానాం సాశ్రయతయా ధర్మాన్తరవత్తయా చాగ్రహణాభావాత్ తద్గ్రాహిణః ప్రత్యక్షస్య కథం సవిశేషవిషయత్వం. నైతదేవం- గుణకర్మణోరపి తత్త్వసంస్థానవత్తయా కాలవిశిష్టతయా చ సవిశేషత్వేన గృహ్యమాణత్వాత్. ఏతచ్చ నిర్వికల్పకముపేక్ష్యోక్తం. సవికల్పకే తు దేశాదీనాం బహూనాం విశేషత్వం సంభవత్యేవ. ఇన్ద్రియాణాం లోకసిద్ధహేతుభిస్సన్మాత్రవిషయత్వప్రతిషేధముపసంహరతి (అత ఇతి) ప్రత్యక్షస్య సన్మాత్రవిషయత్వం పరాభ్యుపగతార్థాన్తరవిరుద్ధం చేత్యాహ (నిర్విశేషేతి) శాస్త్రస్యాప్రాప్తవిషయతయార్థవత్త్వం లోకసిద్ధత్వాద్వైదస్య శాస్త్రవిషయత్వం పరైః స్వైరేవాభ్యుపేతం. శ్రుతిప్రామాణ్యవిరోధ ఉక్తః. పరాభిమతార్థాన్తరవిరోధమాహ (సన్మాత్రబ్రహ్మణ ఇతి) తతః ఫలితముపసంహరతి (తత ఇతి) ఏవముపపాదితం ప్రత్యక్షస్య సన్మాత్రగ్రాహిత్వప్రతిషేధం స్వాభిమతార్థాన్తరవ్యుత్పాదనాయ ప్రత్యక్షస్య విశిష్టవిషయత్వపర్యవసాయ యతి (అత ఇతి) అతఇత్యాదిభాష్యస్యార్థద్వయముక్తం వస్తుసంస్థానరూపజాతిః జ్ఞాత్యాదిరేవ భేద ఇతి చ. తత్ర ప్రథమం సంస్థానమేవ జాతిరిత్యుపపాదయ

సంస్థానరూపజాత్యాదిలక్షణభేదవిశిష్టవిషయమేవ ప్రత్యక్షం- సంస్థానాతిరేకిణోనేకేష్వేకాకారబుద్ధిబోధ్యస్యానుపలంభనాత్. తావతైవ గోత్వాదిజాతివ్యవహారోపపత్తేః. అతిరేకవాదేపి సంస్థానస్య సంప్రతిపన్నత్వాచ్చ సంస్థానమేవ జాతిః. సంస్థానం నామ స్వాసాధారణం రూపమితి యథావస్తుసంస్థానమనుసంధేయం.

తి (సంస్థానేత్యాదినా) [illegible] ననుపపత్త్యా వా సంస్థానాతిరిక్తజాత్యభ్యుపగమ ఇతి వికల్పముఖే ప్రత్యదర్శనం నేత్యాహ (సంస్థానాతిరేకిణ ఇతి) అయం సాస్నాదిమాన్ [illegible] అయమపి సాస్నాదిమాన్ అయం పృథుబుధ్నోదరాకారః అయమపి తదాకార ఇతి సాస్నాదిరనువృత్తిబుద్ధివ్యవహారవిషయో దృశ్యతే. [illegible] తస్మాదిత్యర్థః. యద్వా- జాతితయా స్వాభిమతాత్సంస్థానాత్ పరాభిమతజాతేరసాధారణరూపము[illegible] కల్పనమప్యనుపపన్నమిత్యాహ (తావతేతి) వ్యక్త్య[illegible]నుగత ప్రయోగశ్చ వ్యక్తిజాతివిశేషాది శబ్దానామివ [illegible] ఉపపద్యత ఇతి భావః. నామాన్తరేణ పరాభిమతజాతేరభ్యుపగతత్వ [illegible] (అతిరేకవాదేపీతి) [illegible] కారణత్వేన సంస్థానం స్వీకృతం. కిమిదం సంస్థానం నామ- కిమవయవసంయోగవిశేషః- ఉత స్వరూపమాత్రం- ఉతాన్యత్[illegible] ప్రథమే [illegible] సంస్థానాభావాదాత్మత్వజాతిర్న స్యాత్. ద్వితీయే ప్రత్యక్షస్య[illegible]విషయత్వం న స్యాత్. అనుగతవ్యవహారశ్చ న స్యాత్. [illegible] తృతీయే గత్యభావాదస్య [illegible] నిరవయవేష్వపి జాతివ్యవహారసిద్ధ్యర్థం జాత్యజాతిసాధారణం సంస్థానమాహ (సంస్థానం నామేతి) ఘటస్య ద్రవ్యత్వం సంస్థానం మాభూదిత్యసాధారణశబ్దః. రూపం-అ[illegible]కేష్వవిశేషణం. తేన గర్భదాసాది వ్యాప్త్యా[illegible] నను స్వాసాధారణమిత్యత్ర స్వశబ్దః కిం వ్యక్తిపరః- ఉత సజాతీయపరః- వ్యక్తిపరత్వే చ కిమేకవ్యక్తిపరః- ఉత సర్వవ్యక్తిపరః. ప్రథమే- ఏకవ్యక్త్యాది [illegible] గోత్వం న స్యాత్ స్వశబ్దస్య సర్వవ్యక్తిపరత్వే మహిషవ్యక్తావపి గోత్వం స్యాత్. అసాధారణశబ్దశ్చ [illegible] సజాతీయపరత్వే జాత్యేకస్థానస్య [illegible] సమానసంస్థానవిశేషాణామసాధారణం రూపం సంస్థానమిత్యుక్తం స్యాత్. తతశ్చాత్మాశ్రయః- సంస్థాననిరూపణస్య తత్ప్రతిపత్తి సాపేక్షత్వాత్. [illegible] స్వశబ్దస్య ప్రకృతపరత్వాత్. ప్రకృతత్వం చ తద్వ్యవహారగోచరతయా బుద్ధిస్థత్వం. ఏవం తర్హి ఖణ్డబుద్ధిస్థే గోత్వం తదసాధారణమితి ముణ్డగోత్వం న స్యాత్. ఖణ్డస్యాపి గోత్వం సంస్థానం న స్యాత్- ముణ్డేపి విద్యమానతయా గోత్వస్య ఖణ్డాసాధారణత్వాభావాదితి చేన్న- ఖణ్డం ప్రతిగోత్వస్య సంస్థానరూపత్వాభావాత్. ఖణ్డత్వమేవ హి ఖణ్డస్య సంస్థానం. కిం తత్ ఖణ్డో బుద్ధిస్థః- ఉత గౌః- ఉత ఖణ్డో గౌః- ప్రథమే ఖణ్డత్వమేవ ఖణ్డాసాధారణమితి ముణ్డగోత్వాభావప్రసఙ్గః. అతఏవ ఖణ్డం ప్రతిగోత్వస్య సంస్థానరూపత్వాభావశ్చ నానిష్టః- ద్వితీయే గోత్వమసాధారణమితి మహిషాదౌ గోత్వం న స్యాత్- [illegible] తృతీయే యథా నీలోత్పలస్య నీలత్వవిశేషితముత్పలత్వమసాధారణం. ఏవం ఖణ్డస్య గోః ఖణ్డత్వవిశేషితగోత్వమసాధారణమితి ముణ్డే ఖణ్డత్వవిశేషితగోత్వమేవ నివర్తేత న గోత్వమాత్రమితి న కాపి విప్రతిపత్తిః. నీలత్వవిశేషితముత్పలత్వమితి [illegible] శబ్దప్రవృత్తినిమిత్తత్వాదేకం సంస్థానం ఖణ్డత్వగోత్వే తు మిథో విశేషణవిశేష్యభావేపి నైకం సంస్థానం. ఏకశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తత్వాభావాదితి భిదా. అస్య స్వాసాధారణరూపం సంస్థానం. [illegible] జాతిరూపసంస్థానానాం శాబల్యాదిభ్యో భేదః- స్వభావతారతమ్యాభావాదితి బ్రూమః- శాబల్యాదిషు హి శుక్లం శుక్లతరమితి తారతమ్యం విద్యతే. శబ్దాదిష్వపి [illegible] ప్రతరత్వాదితారతమ్యముపలభ్యతే. ఖరత్వమృదుత్వాదిస్వభావతారతమ్యం స్పర్శాదిష్వప్యస్తి. సంఖ్యాస్వపి న్యూనాధికభావ [illegible] పరిమాణేచ స్ఫుటతరః. ఏవం గోత్వాదిషు గోతరో గోతమ ఇతి తారతమ్యం నోపలభ్యతే. ఏవమాదిషు [illegible] జాతిరూపసంస్థానలక్షణమితి [illegible] చేత్- [illegible] సముదాయస్య [illegible] ప్రకృతాకారేణేత్యాత్మాశ్రయః పరిహృతః. సంస్థాననిరూపణస్య సంస్థానప్రతిపత్తిసాపేక్షత్వాత్ అనన్యశబ్దేన [illegible] ప్రసఙ్గః పరిహృతః. సమ [illegible] ఖణ్డాసాధారణత్వాభావాన్నోత్వన్న. నను వ్యావృత్తం సంస్థానం అనువృత్తవ్యవహారస్య కథం నిష్పాదకం. ఉచ్యతే- యథా వ్యక్తిత్వజాతిపరే హి పిబద్భిర్వ్యక్తిషు వ్యక్తిశబ్దప్రయోగః. యథా గోత్వాశ్వత్వాదిజాతిషు జాత్యన్తరాభావేపి జాతిశబ్దప్రయోగః. భిన్నేషు భిన్నత్వజాత్యభావేపి భిన్నశబ్దప్రయోగః. ఖణ్డాదిషు ఖణ్డత్వాదిజాత్యభావేపి ఖణ్డాదిశబ్దప్రయోగః. యథా చ నిత్యద్రవ్యేషు విశేషమిచ్ఛతాం విశేషు విశేషత్వాభావేపి విశేషశబ్దప్రయోగః. తద్వద్గవాదిశబ్దవ్యవహార ఉపపద్యత ఇతి. కించ- కోయమనువృత్తవ్యవహార ఇతి నిరూప్యం. గకారౌకారవిసర్జనీయానామానుపూర్వీ యావదాకాశభావినాం దేశతః కాలతశ్చ [illegible] ఉచ్చారణనిబన్ధనత్వాదుచ్చారణస్య చ భిన్నత్వాదానుపూర్వీ చ ప్రతియోగిభిన్నా [illegible] విశేషవిశిష్టస్య శబ్దస్య కథమనువృత్తిః- అనువృత్తత్వమేవ శబ్దానాం అనువృత్తిరితి చేత్- అర్థానామపి గోత్వాదీనాం తథాభూతానువృత్తిరిత్యఙ్గీక్రియతాం. నను కిమిదం సాదృశ్యం- ఉచ్యతే- సదృశవ్యవహారాసాధారణహేతుర్విషయధర్మః సాదృశ్యం. సదృక్ప్రాతృత్వవత్ ప్రతియోగినిరూప్యపదార్థః ప్రతివ్యక్తి వ్యావృత్తః. అతో నప్రతిపత్త్యాదికౌర్థ్యం. నిర్దిష్టాకారసామ్యవ్యక్తస్య సాదృశ్యం సౌసాదృశ్యమితి విశేష్యవాచి శబ్దప్రవృత్తినిమిత్తసామ్యం వివక్షితం. సామ్యశబ్దేన గవయనిష్ఠగోసాదృశ్యం న సౌసాదృశ్యమితి సిధ్యతి. నన్వేవం తర్హి ప్రథమాన్తరగోవ్యక్తిషు గవా సదృశ ఇత్యేవ ప్రయోగః స్యాత్- న తు గౌరితి చేత్- యదివివక్షా- తదా ప్రయుజ్యతాం- అయం గౌః అయం గవా సదృశ ఇతి ప్రయోగే దోషాభావాత్. కింతర్హి న ప్రయుజ్యత ఇతి చేత్-వ్యవహారగౌరవాదితి బ్రూమః. గౌరితి వ్యవహారే హి లాఘవాత్స్వీకర్యమస్తి. నను తర్హి తత్సదృశ ఇత్యపి ప్రయోగ [illegible] శబ్దవదౌపచారికః స్యాత్- న. సౌసాదృశ్యలక్షణాసామ్యవ్యక్తి [illegible] ఔపచారికత్వస్య- న హి గవయ [illegible] సౌసాదృశ్యం. కింతు సాదృశ్యలేశమాత్రం- న తేన సౌసాదృశ్యలక్షణానువృత్తిరుపలభ్యతే. తస్య తముఖ్యతా హేతుత్వం వ్యవహారసిద్ధం. యథా జాత్యాదిశబ్దానాం అతో న ముఖ్యప్రయోగ ఉపపన్నః. కస్మింశ్చిదర్థే కస్యచిద్భిన్న

జాతిగ్రహణేనైవ భిన్న ఇతి వ్యవహారసంభవాత్, పదార్థాన్తరాదర్శనాత్, అర్థాన్తరవాదినాప్యభ్యుపగతత్వాచ్చ గోత్వాదిరేవ భేదః. నను చ గోత్వాదిరేవ భేదశ్చేత్తస్మిన్గృహీతే తద్వ్యవహారవద్భేదవ్యవహారస్స్యాత్. సత్యం- భేదశ్చ వ్యవహ్రియత ఏవ- గోత్వాదివ్యవహారాత్. గోత్వాదిరేవ హి సకలేతరవ్యావృత్తిః. గోత్వాదౌ గృహీతే సకలేతరసజాతీయబుద్ధివ్యవహారయోర్నివృత్తేః. భేదగ్రహణేనైవ హ్యభేదనివృత్తిః. అయమస్మాద్భిన్న ఇతి తు వ్యవహారే ప్రతియోగినిర్దేశస్య తదపేక్షత్వాత్. ప్రతియోగ్యపేక్షయా భిన్న ఇతి వ్యవహార ఇత్యుక్తం. యత్పునర్ఘటాదీనాం విశేషాణాం వ్యావర్తమానత్వేనాపారమార్థ్యముక్తం. తదనాలోచితబాధ్యబాధకభావవ్యావృత్త్యనువృత్తివిశేషస్య భ్రాన్తిపరికల్పితం.

స్వభ్యావృత్తిరిత్యుపపద్యతే అన్యస్య. తస్మైవ ఘటస్య ప్రయోగహేతురితి యథాదర్శనమభ్యుపగన్తవ్యం. అప్రతిపన్నపూర్వాన్తరం కల్పయిత్వా ప్రతీతికల్పాదిదోషాణాం ప్రతీతిశరణతయా పరిహారాదపి సన్నిహృష్ట ఏవ వస్తుని ప్రతీతిబలేన చోద్యపరిహారో లాఘవన్యాయాదుపపద్యతే. వ్యాప్తిగ్రహణం చ సాసాదృశ్యలక్షణానువృత్తేరేవోపపద్యత ఇతి తదపి నత్వదభిమతజాతికల్పకం. అతస్సంస్థానాతిరిక్తా జాతిః. నను సంస్థానస్యాసాధారణాకారత్వాత్ తేన వినా సంస్థానేన ప్రతీత్యనుపపత్తేః, శ్వేతాశ్వౌ రజతాదిభ్రమో న స్యాత్ - సత్యాసాధారణాకారస్ఫూర్తౌ భ్రమస్సంభవతీతి చేత్ - న. కేనాపి సంస్థానేన ప్రతిపన్నవస్తుని ప్రతిపన్నసంస్థానావిరోధ్యాకారవిషయభ్రమోపపత్తేః. ప్రతిపన్నసంస్థానవిరోధ్యాకారభ్రమస్త్వేవమప్యుత్పత్త్యసంభవః. శుక్లమితి ప్రతీతౌ న కార్ష్ణ్యాదిభ్రమః. శౌక్ల్యం హి శుక్లస్యాసాధారణం. న తు తైః. అతో సాధారణాకారప్రతీతిర్భ్రాన్తిర్నోపపద్యతే. ఏవమాపేక్షికం చేదసాధారణ్యం తర్హ్యసాధారణశబ్దవైయర్థ్యం స్యాత్. న హి కిమపి రూపం కస్యచిదసాధారణం న భవతీతి చేన్న - శుక్లాపేక్షయా శౌక్ల్యస్య సంస్థానత్వవ్యుదాసార్థత్వాదసాధారణశబ్దస్య. అతస్స్వాసాధారణరూపం సంస్థానం. తతో నాతిరిక్తా జాతిరితి సిద్ధం. ఇత్థం సంస్థానమేవ జాతిరిత్యుపపాద్య గోత్వాదేరేవ భేదత్వం పూర్వం ప్రస్తుతముపపాదయతి (జాతిగ్రహణేనేతి) ప్రతియోగినిరపేక్షో గోత్వాదిః ప్రతియోగిసాపేక్షో భేదో భవితుం నార్హతి. అతః ప్రతియోగిసాపేక్ష ఇతరేతరాభావో గోత్వాద్వ్యతిరిక్తో భేదోఽభ్యుపగన్తుముచిత ఇతి శఙ్కాయాముచ్యతే (జాతిగ్రహణేనైవ భిన్న ఇతి వ్యవహారసమ్భవాదితి) అయమర్థః - గోత్వాదివ్యతిరిక్తభేదమఙ్గీకుర్వతాప్యభావాభావే ప్రతియోగినిరపేక్షభావరూపపదార్థస్యైవ ప్రతియోగిసాపేక్షాభావత్వమఙ్గీకృతమన్యథానవస్థానాదనుపలమ్భాచ్చ. తద్వదత్రాపి సంభవతి - ప్రతియోగిసాపేక్షత్వస్య ప్రతియోగినిరూపితవేష ప్రవృత్తినిమిత్తకశబ్దస్వభావాధీనత్వేనార్థస్వరూపభేదహేతుత్వాభావాదితి. ఏవమనుపపత్తిర్నాస్తీత్యుక్తం. దర్శనం చ నేత్యాహ (పదార్థాన్తరాదర్శనాదితి) నామాన్తరేణేతరేతరాభావాభ్యుపగమస్తాం బృహదస్యేతి (అర్థాన్తరేతి) అర్థాన్తరవాదినా - ఇతరేతరాభావరూపో భేదోఽస్తీత్యపి తేత్యర్థః. పూర్వం ప్రతియోగ్యపేక్షయా భేదవ్యవహార ఇత్యుక్తం. అత్ర తన్నిరపేక్షగోత్వాదిభేద ఉక్తః. తర్హి భేదవ్యవహారోఽపి ప్రతియోగినిరపేక్షః ప్రసజేదిత్యభిప్రాయేణ చోదయతి (నను చేతి) ఏకార్థవిషయానేకచోద్యస్యాగతత్వాత్ కృత్స్నః (సత్యమితి) ప్రతియోగ్యనపేక్షభేదస్వరూపవ్యవహారోఽభ్యుపగమ్యః. భేదశబ్దాదివ్యవహారవిశేషోఽత్వనభ్యుపగమ్యః. (భేదశ్చ వ్యవహ్రియత ఏవేతి) న కేవలం గృహ్యతే - ప్రతియోగినిరపేక్షం వ్యవహ్రియతే చేతి చార్థః. ఉపపాదయతి (గోత్వాదివ్యవహారాదితి) కథం గోత్వాదివ్యవహారే సతి భేదవ్యవహార ఇత్యత్రాహ (గోత్వాదిరితి) గోత్వాదిరేవ కథం వ్యావృత్తిరిత్యత్రాహ (గోత్వాదావితి) నికృష్టసామాన్యాన్తరపరసామాన్యాపేక్షయా తద్విశేషాణాం సజాతీయత్వం వివక్షితం. అత్ర తిర్యక్త్వేన సజాతీయో మహిషాదిర్గోత్వవ్యవచ్ఛేద్యః. స్వాస్వసజాతీయబుద్ధివ్యవహారనివృత్తిహేతుత్వమస్తు - తత్ర కథం వ్యావృత్తేర్భేదత్వమిత్యత్రాహ (భేదగ్రహణేనైవ హ్యభేదనివృత్తిరితి) అభేదనివృత్తిః - అభేదధీనివృత్తిః. ఏవం గోత్వాదేః ప్రతీతావేవ సాధారణ్యాద్గోత్వాదశబ్దవ్యవహారే చ న ప్రతియోగ్యపేక్షేత్యుక్తం. తర్హి కథమయమస్మాద్భిన్న ఇత్యత్ర ప్రతియోగ్యపేక్షేతి శఙ్కాయామాహ (అయమస్మాదితి) సమానాదివ్యవహారే - నాపి శబ్దవ్యవహారమాత్రే - అపి తు శబ్దవ్యవహారవిశేష ఏవేతి జ్ఞాపయతి తుశబ్దః. భేదశ్చ వ్యవహ్రియత ఏవేత్యాదినా భేదగ్రహణేనైవ హ్యభేదనివృత్తిరిత్యన్తేన కస్యచిద్వస్తునో వస్త్వన్తరాద్వ్యావృత్తికధర్మస్యైవ స్వయమేవ స్వవ్యావృత్తిరూపత్వసంభవః - పరనిర్వాహకత్వాభావే స్వనిర్వాహకత్వాసంభవాత్. స్వరూపే ప్రకాశమానే భ్రమవిరోధినశ్చ వ్యావృత్తిరూపధర్మాన్తరాపేక్షేత్యుక్తం భవతి. ఏవం చ సతి బ్రహ్మణః కస్యచిద్వస్తునోఽపి స్వస్మాదన్తరాద్వ్యావృత్తధర్మరూపత్వాభావాత్, స్వరూపే భాసమానే ధ్యాససహత్వాచ్చ న స్వరూపమేవ వ్యావృత్తిరితి సిధ్యతి. నను ధర్మిణః స్వరూపమేవ తద్గత[illegible]భావరూపసకలధర్మాన్తరాపేక్షయా భేద ఇత్యనన్తరోగత్వాభ్యుపగన్తవ్యం - భేదాన్తరాభ్యుపగమే తస్యాప్యస్వరూపస్య భేదాపేక్షాయామనవస్థాప్రసఙ్గాత్ సత్యం - స తు స్వరూపభేదో నాధ్యాసవిరోధీ - తన్నివృత్తౌ ధర్మాన్తరాన్వయసాపేక్షత్వాత్. పటద్రవ్యస్వరూపావ్యతిరేకభ్రమో హి స్పర్శసామానాధికరణ్యబుద్ధినివర్త్యః. అతో ధర్మిస్వరూపస్య స్వగతధర్మాపేక్షయా భ్రమవిరోధిభేదో ధర్మాన్తరాన్వయః. అతో ధర్మాణాం స్వరూపస్యైవ స్వాశ్రయస్య స్వనిరుద్ధధర్మాన్తరధర్మ్యన్తరాపేక్షయాధ్యాసవిరోధిభేదత్వసంభవః. విశిష్టస్య తు వస్తునః స్వరూపమేవ విశిష్టం స్వవిరుద్ధవిశేషణవిశిష్టవస్త్వన్తరాద్వ్యావృత్తమితి చ యుక్తం - అర్థాన్తరైక్యభ్రమవిరోధిత్వాత్. తత్ర విశేషణాపేక్షయా విశేష్యస్య స్వరూపమేవ భేదః. విశేష్యాపేక్షయా విశేషణస్య స్వరూపమేవ భేదః. తదుభయాపేక్షయా చ సంబన్ధస్య స్వరూపమేవ భేదః. విశిష్టస్య విశిష్టాన్తరాపేక్షయా స్వరూపమేవ భేదః. స్వరూపస్య భేద ఇతి నిర్దేశస్తు పదార్థస్వరూపమితివదనతిరిక్తార్థః. తత్త్వసాధారణశబ్దవాచ్యం స్వరూపం. స చౌత్సర్గికోఽభ్యుత్పత్తిసిద్ధః. ప్రతియోగితయాభిమతార్థాన్తరైక్యధీవిరోధి వా స్వరూపం. అతః కస్యచిద్ధర్మత్వాభావాత్, ధర్మవిశిష్టత్వాభావాత్, స్వరూపే భాసమానే భ్రమసహత్వాచ్చ బ్రహ్మణః స్వరూపమేవ జడత్వాద్యధ్యాసవిరోధినీ వ్యావృత్తిర్భవితుం నార్హతీతి సిద్ధం. ప్రమాణప్రమేయానుపపత్తి పరిహృతే. అథ పరోక్తమనుమానమనూద్య దూషయతి (యత్పునరిత్యాదినా) పునశ్శబ్దః కేవలతర్కాదనుమానస్య వైష

ష్యందోతయాఽదృశ్యత్వానుమానస్య సూత్రకారైరేవ దూషయిష్యమాణత్వాత్, వక్ష్యమాణదూషణస్య మిథ్యాత్వవిషయసర్వానుమానానాం దూష్యత్వ ప్రదర్శనార్థత్వాచ్చ వ్యాప్తగ్రహణత్వానుమానమిహ దూష్యతే. సాధారణదూషణాని- కాలాత్యయాపదేశసోపాధికత్వాద్యాభాసాః. తత్రాశ్రయః ప్రతీతో న వా- న చేదాశ్రయాసిద్ధిః. ప్రతీతత్వే ప్రతీతిర్హి ప్రత్యక్షాదిప్రమాణసత్యత్వే నేతి తస్య మిథ్యాత్వసాధనం ధర్మిగ్రాహకప్రమాణబాధితం. ప్రతిపన్నోపాధౌ బాధితత్వస్య మిథ్యాత్వే ప్రయోజకతయా సోపాధికత్వం చ వక్ష్యతే. తత్ర దేశకాలవిషయభ్రమేష్వపి వ్యస్తసమస్తోపాధిత్వాద్, దనుదితబాధకజ్ఞానేషు భ్రాన్తిష్వపి హేతోరన్యపురుషజ్ఞానేన బాధితత్వాచ్చ విశేషణవిశేష్యాంశసిద్ధేః విశిష్టాపాదిసిద్ధిరితి వ్యక్తీణవయ్యమః. సాధ్యధర్మస్య పారమార్థ్యాపారమార్థ్యవికల్పే కృతే పారమార్థ్యం చేదద్వైతహానిః. దృశ్యత్వహేతోరనైకాన్త్యం చ- పరమార్థపితస్య వ్యతిరేకపారమార్థ్యే ప్రపఞ్చసత్యతా. బాధకబాధే బాధ్యస్వరూపాబాధ ఇతి న్యాయాత్ అతఏవ హి ద్వౌ నఞౌ ప్రకృతమర్థం సూచయత ఇతి శాస్త్రప్రసిద్ధిః. ధర్మిధర్మాన్తరారోపణేన ప్రత్యవస్థానాదియం నిర్వ్యసహజాతిరితి న వాచ్యం- అప్రామాణికధర్మపరంపరాపాదనేన హ్యనిత్యసమా. మిథ్యాత్వమిథ్యాత్వం ప్రామాణికం- మిథ్యామికోక్తస్య జ్ఞానబాధ్యత్వస్య స్వభావతా బాధ్యత్వాభ్యుపగమాత్. పరమార్థరజ్జౌ రజ్జుబుద్ధేః సర్పబుద్ధ్యా బాధ్యత్వస్య బాధ్యత్వదర్శనాచ్చ. తత్సత్యత్వేఽపి సత్యత్వం కిమస్తి- ఉత నాస్తి- న చేత్సత్యం జగత్స్యాత్- అస్తి చేత్తస్యాపి సత్యత్వమిత్యనవస్థేతి చేత్- న- స్వపరనిర్వాహకత్వాభ్యుపగమాత్. యది త్వయా మిథ్యాత్వేఽపి స్వపరనిర్వాహకత్వమఙ్గీక్రియతే- తర్హి మిథ్యాత్వస్యాపి స్వమిథ్యాత్వనిర్వాహకత్వాన్మిథ్యాత్వం మిథ్యాత్వాన్తరమనపేక్ష్య స్వయమేవ మిథ్యేతి ప్రపఞ్చసత్యత్వం స్యాత్. సాధనస్య పారమార్థ్యాపారమార్థ్యవికల్పే కృతే పారమార్థ్యేఽద్వైతహానిః- అపారమార్థ్యే న మానబుద్ధ్యా స్పృహీతబాష్పవదసాధకత్వమితి వ్యాహతిః. ఘేపవాదినామపి న ప్రపఞ్చసత్యత్వహేతుస్వస్య సాధనపూర్వకమనుమానానుపపన్నస్య- తథాపి తదుపపద్యతే తద్వన్మమాపీతి చేన్న- సత్యత్వాసాధనేఽపి నాస్మాకం స్వాభ్యుపగమవ్యాహతిః. వదతు మిథ్యాత్వాభ్యుపగమసాధకత్వాభ్యుపగమవ్యాహతిరితి వైషమ్యాత్. నను సాధనధర్మపారమార్థ్యమపేక్షితం. నాశకే ముద్గరేణ నష్టేఽపి పూర్వనష్టఘటో నోజ్జీవతి నోత్పద్యతే. తద్వద్బాధకజ్ఞానస్య మిథ్యాత్వేఽపి తద్బాధితస్య మిథ్యాత్వం తిష్ఠత్యేవేతి చేన్న- కారకజ్ఞాపకయోర్వైషమ్యాత్. నాశకో హి కారకః- అతస్తస్మాన్నష్టస్య తన్నాశేఽపి నాశ ఏవ- తథా దర్శనాత్. బాధకం చ జ్ఞాపకం. తస్మిన్ బాధితే తద్బాధ్యం చ సత్యమేవ స్యాత్. అపహరకస్య ఘటాభావే కేనచిదపహృతేఽపి న పునస్తేన ఘటసత్త్వాదర్శనాత్- బాధకబాధే పూర్వబాధితస్య సత్యత్వం వక్ష్యమాణం. వ్యక్తవిషయభ్రమస్య భ్రమబాధేఽపి భ్రమాన్తరబుద్ధిబాధితస్య పూర్వవిషయస్యాబాధితత్వదర్శనాదితి చేత్- తత్ర కిం వస్తునివృత్తిర్నివృత్తిర్వోచ్యతే- న ప్రథమః దావత్వస్య పరమార్థభూతస్య బాధ్యత్వాదర్శనాత్. బుద్ధినివృత్తిశ్చేత్ - సా న బాధకాధీనా. జ్ఞానానాం క్షణికత్వాత్ స్వయం నివృత్తైః భ్రమబుద్ధిస్థా స్థిరకాలీనవాసబుద్ధ్యన్తరప్రతిబద్ధా. తత్ప్రతిబన్ధకత్వం చ భ్రమపరమార్థబుద్ధైకేవ. అన్యథా పూర్వభ్రమనివృత్త్యనుపపత్తిర్నాత్. తదుత్పన్నే తేన విషయనివృత్త్యభ్యుపగమే ప్రసిద్ధ్యతి. బుద్ధినివృత్తేర్బాధకవిజ్ఞానజన్యత్వపక్షేఽపి సర్వజ్ఞానానాం సత్త్వేషాం భ్రాన్తిరూపోత్తరోత్తరజ్ఞానానాశే పునః భ్రమసంభవాపత్తేః. ఉత్తరస్య కస్యచిజ్జ్ఞానస్య స్వయం నాశే కాల్పనికఘటాదినాశస్యేవ తన్నాశస్య కాల్పనికత్వాత్ నాశకస్య సత్యత్వసిద్ధేర్భ్రమనివృత్తిరూపోపపన్న ఇతి కల్ప్యమిథ్యాత్వనిశ్చయవిద్యానివృత్తివ్యాహతిః. ఏవమాదివ్యాహతాః అనన్తదోషాః. సోపాధికత్వం చానన్తరమేవ వక్ష్యతే. దృశ్యత్వవ్యాప్తగ్రహణత్వ సాధారణదూషణం బ్రహ్మణ్యనైకాన్త్యం. అథ వృత్తిం స్వానిష్ఠాన సమానాధికరణతయా వేద్యం యథా ఘటస్య ఘట ఇతి ఏవం ఘటస్య స్వధిష్ఠానస్య సతః ప్రపఞ్చస్య వైకధీవేద్యత్వాత్ దృశ్యత్వమనైకాన్తికం యద్యపి న బ్రహ్మాఽనేన ధీ ... అథాపి తథాపి నాత్రస్య ప్రత్యక్ బ్రహ్మత్వం చ ప్రపఞ్చమితిసిద్ధమనైకాన్త్యం. నను దృశ్యత్వనియమో హేతుతయా వివక్షితః. దృశ్యత్వనియమః సతో నాస్తి- సతః స్వయం ప్రకాశత్వాత్. ఏవమేకథం- నను ప్రభాతోఽన్యోన్యాశ్రయణాత్ - నను భాతో దృష్టాభావే సిద్ధసతః స్వయంప్రకాశత్వే నదృశ్యత్వనియమాసిద్ధిః- దృశ్యత్వహేతోరనైకాన్త్యపరిహారః అనైకాన్తికత్వే పరిహారాభావ ఇతి. యదుక్తమనుమానాన్తరేణ భేదనిషేధః- తత్ర తత్ర సిద్ధసాధ్యతా. ఏవం పరోపగమేఽనైకాన్త్యమనుక్తం- కిం చ- బ్రహ్మణోఽపి దృశ్యత్వం శ్రుతిసిద్ధం ॥దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా॥ ॥ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి॥ అనుభూతిత్వాదితాద్వ్యనుమానేన దృశ్యత్వాభావే సాధ్యేఽపి తావదనుపదేశః. ॥యత్తదద్రేశ్యమితి॥ వాక్యాద్దృశ్యత్వప్రతిరోధ ఇతి చేన్న- దృశ్యత్వసామాన్యనిషేధపరత్వాభావాత్, తస్య ॥యస్సర్వజ్ఞః॥ ఇత్యాదిసూక్ష్మత్వసూక్ష్మదర్శిత్వాద్యుపదృశ్యత్వవిశేషవిధానవిషయత్వాచ్చ. ॥న చక్షుషా గృహ్యతే నాపి వాచా ॥నాన్యైర్దేవైః॥ ॥మనసా తు విశుద్ధేన॥ ఇత్యాదౌ దృశ్యత్వవిశేషనిషేధదర్శనాత్, అద్రేశ్యమిత్యాదిసామాన్యనిషేధస్య తత్పర్యవసాయిత్వాత్ ద్రేశ్యమిత్యాదిసామాన్యనిషేధస్య తథా, దృశ్యత్వాభావసాధకానుమానేన, చ బ్రహ్మణోఽసదృశ్యత్వమితి చేన్న- తర్హి ॥న హింస్యాత్ సర్వా భూతాని॥ ఇతి సామాన్యనిషేధత్వాద్ హింసాత్వాదిత్యనుమానేన, వాజపేయాదావపి హింసానివృత్తిప్రసఙ్గాత్. అతో దృశ్యత్వమనైకాన్తికం. అనైకాన్త్యే పరిజిహీర్షితే బ్రహ్మణో మిథ్యాత్వం వా భవదభిమతం స్యాత్. దృశ్యత్వైకస్వభావత్వం హి హేతుత్వాభిమతమితి నానైకాన్త్యం. బ్రహ్మ హి స్వయంప్రకాశమితి న దృశ్యత్వైకస్వభావమితి చేన్న- తదా నిర్హేతోర్వ్యాప్తిసిద్ధిస్స్యాత్. నిరవిద్యాత్మకే ప్రత్యక్షే జీవాంశస్య స్వయంప్రకాశత్వాత్. అనిదం శమూర్తరూపకాలే హేతో ర్జీవగతనిత్యత్వాదిభ్యోఽనైకాన్త్యం. తే హి ధర్మభూతజ్ఞానవేద్యా ఏవ. పరమార్థభూతాశ్చ. వ్యాప్తగ్రహణత్వమపి బ్రహ్మణ్యనైకాన్తికం- అన్యథాదిభ్యో వ్యావృత్తత్వేనాభ్యుపగమాత్. తచ్చ స్వరూపమాత్రమితి నశక్యం వక్తుం. బ్రహ్మణః కస్యచిద్వ్యావృత్త్యభావే తథ్యాసత్యసహత్వాచ్చ. వ్యాప్తగ్రహణత్వస్య స్వరూపత్వేఽపి తత్ప్రకార్యకరణం అనుభూతిత్వవత్. హేతోః స్వరూపావినాభావేఽపి సాధనదశాయాం కార్యకరత్వం నహ్యనుమానదశాయామితి యథాహి తాదాత్. కిం చ- బ్రహ్మణి స్వరూపం వ్యావృత్తిశ్చేత్- ఘటాదిష్వపి తథాస్తు- యది బ్రహ్మణి స్వరూపాదిరిక్తాసా తర్హి ఘటాదిష్వపి తథా స్యాత్. సర్వథా నైకాన్త్య

ద్వయోర్జ్ఞానయోర్విరోధేహి బాధ్యబాధకభావః. బాధితస్యైవవ్యావృత్తిః. అత్ర ఘటపటాదిషు దేశకాలభేదేన విరోధఏవనాస్తి. యస్మిన్ దేశేయస్మిన్ కాలేయస్యసద్భావః ప్రతిపన్నః- తస్మిన్ దేశేతస్మిన్ కాలేతస్యాభావఃప్రతిపన్నశ్చేత్ తత్ర విరోధాత్ బలవతోబాధకత్వం బాధితస్యచనివృత్తిః. దేశాన్తరకాలాన్తరసంబన్ధితయానుభూతస్యాన్యదేశకాలయోరభావప్రతీతౌ నవిరోధఇతికథమత్ర బాధ్యబాధకభావః. అన్యత్ర నివృత్తస్యాన్యత్రనివృత్తిర్వాకథముచ్యతే. రజ్జుసర్పాదిషుతు తద్దేశకాలసమ్బన్ధితయైవాభావప్రతీతే ర్విరోధో బాధకత్వం వ్యావృత్తిశ్చేతి దేశకాలాన్తరవ్యావర్తమానత్వస్య మిథ్యాత్వవ్యాప్తం నదృష్టమితినవ్యావర్తమానత్వమాత్రముపారమార్థ్యహేతుః.

మమహృనీయం-జడాదివ్యావృత్తత్వం బ్రహ్మణోపరమార్థశ్చేద్వస్తుతో బ్రహ్మజడమేవస్యాత్. అపరమార్థశ్చేన్నిష్ఫలం-ఘటాదావపివ్యావర్తమానత్వస్య [illegible] ధ్యాత్వేన వ్యాప్త్యభావాత్. తతశ్చానైకాన్త్యం సుస్పష్టం-అపరమార్థస్యైవ హేతుతయాత్వయాఙ్గీకృతత్వాత్. తస్యచవిపక్షేపివర్తమానత్వాత్. [illegible]-అనువర్తమానస్యసన్మాత్రస్యవ్యావర్తమానేభ్యోఘటాదిభ్యోవ్యావృత్తిరస్తీతి [illegible] చేత్ తత్రాపి వ్యావర్తమానత్వహేతుర్బ్రహ్మణ్యనైకాన్తికః. నోచేద్ఘటాదిష్వపివ్యావర్తమానత్వం బ్రహ్మణీతిస్యాత్- వ్యావర్తమానేభ్యో వ్యావర్తమానత్వాభావాత్. యథారజతాదవ్యావృత్తం [illegible]- తథా వ్యావ[illegible] మానాదవ్యావృత్త[illegible] వ్యావర్తమానమేవభవతి. అతఉభయథాపి బ్రహ్మణ్యనైకాన్త్యం. నను బ్రహ్మ జడాదివ్యావృత్తమేవ వ్యావర్తమానత్వం [illegible] తత్స్వరూపమితినాద్వైతహానిః. తస్యచసత్యత్వాత్సజడత్వాది బ్రహ్మణః. తతశ్చనానైకాన్త్యం. అపరమార్థభూతంఘటాదిగతం వ్యావర్తమానత్వం హేతురితిచేత్- యద్యపరమార్థభూతంవ్యావర్తమానత్వంహేతుతయావివక్షితం తర్హ్యసిద్ధో హేతుః- ఘటాదీనాం మిథోవ్యావృత్తేః [illegible] పరమార్థతోఽనభ్యుపగమాత్. (యత్తు పరిత్యాదినా) సోపాధికత్వం ప్రతిజానీతే. పూర్వం [illegible] బాధస్యాపి [illegible] ద్వ్యావృత్త్యుపపాదనేన సోపాధిత్వం ప్రత్యుక్తం. [illegible] దాసాయపదే [illegible] భావం [illegible] బాధం [illegible] (ద్వయోరితి) విరోధేసత్యేవ బాధ్యబాధకభావః. నత్వస్తినాస్తీతి ప్రత్యయమాత్రేణ [illegible] (బాధ[illegible]) ప్రతిపన్నోపాధౌ బాధితస్యైవమిథ్యాత్వసాధకవ్యావృత్తిః-సత్వప్రహీణత్వమాత్రం మిథ్యాత్వసాధకమిత్యర్థః. అత్ర [illegible] దేశకాలాన్తరవ్యావర్తమానత్వమాత్రమితిమాత్రపదప్రత్యయసద్భావాత్. తత [illegible] బాధాభావ [illegible] (అత్రేతి) దేశయోః కాలయోః [illegible] భేదేనప్యవిరోధం [illegible] విరోధబాధౌ [illegible] (యస్మిన్నితి) భావాభావవిరోధాత్ [illegible] బాధకత్వమితరస్య బాధితత్వాన్నివృత్తిశ్చేత్యర్థః. [illegible] బాధితస్యైవ [illegible] సామానాధికరణ్యాసత్త్వం విరోధః. [illegible] కారణజన్యానిహ [illegible] కారణజన్యత్వేన [illegible] బాధకత్వం. పురోవ [illegible] ఘటాదౌ [illegible] కాలభేదేనవిరోధబాధాభావావుపపాదయతి(దేశాన్తరేతి) విరోధబాధాభావా [illegible] (అన్యత్రేతి) అన్యత్ర నివృత్తస్య-విరోధ [illegible] అన్యత్ర-విరోధబాధరహితస్థలే. యద్వా-అన్యత్ర-స్వదేశకాలవ్యతిరిక్తదేశకాలయోః. అన్యత్ర-స్వదేశకాలయోః. [illegible] (రజ్జుసర్పాదిష్వితి) [illegible] ఇత్థం [illegible] (ఇతిదేశకాలా [illegible]) మిథ్యాత్వం వ్యాపకం. వ్యావర్తమానత్వం వ్యాప్యం. వ్యావర్తమానత్వమాత్రమితి [illegible] విరోధబాధ [illegible] హేతుక [illegible] నక్త్యతే. యద్వా-వ్యావర్తమానత్వహేతోరసిద్ధిం ప్రతిజానీతే(యత్ పునరిత్యాదినా) [illegible] బాధ [illegible] (ద్వయోరిత్యాది) [illegible] (అత్రేతి) విరోధాభావముపపాదయతి(యస్మిన్నితి) [illegible] (అన్యత్రేతి) [illegible] (రజ్జ్వితి) [illegible] (ఇతిదేశకాలా[illegible]) సోపాధికత్వమూక్తం అయమర్థః-కింఘటో [illegible] ఘటాభావ [illegible] [illegible] ప్రతిపన్నోపాధౌ [illegible] ద్వితీయేవ్యావర్తమానత్వ [illegible] మిథ్యాత్వ [illegible] హేతు [illegible] ప్రతిపన్నోపాధౌ బాధితస్య [illegible] సోపాధికత్వం. ద్వితీయే హేత్వసిద్ధ్యాఘటాదేస్సత్యత్వాదితి. [illegible] మిథ్యాత్వ [illegible] బాధితత్వం [illegible]. [illegible] సాధ్యసమ [illegible] బాధితత్వాదితి చేత్ [illegible] జిజ్ఞాసేన బాధితత్వనియమాత్. అనభ్యుపగతేశ్వరాదీనాం [illegible] సాధ్యసమ [illegible] ప్రమాణతోవ గతం. నవా- నచేత్ [illegible] సాధ్యసమవ్యాప్త్యభావాయస్యాత్. [illegible] సాధ్యసమవ్యాప్త్యసిద్ధిః నను కిం ప్రతిపన్నోపాధౌ బాధోమిథ్యాత్వే ప్రయోజకః- ఉత కేవలబాధః- [illegible] దేశకాలభ్రమస్యదేశకాలోపాధికత్వాభావేనసర్వసపక్షేనమయిత్వేనసాధ్యసమవ్యాప్త్యభావాత్. ప్రతిపన్నోపాధౌ బాధో [illegible] ద్వితీయేత్వన్యమిథ్యాత్వమితి. అత్రోచ్యతే-నహిదేశకాలావేవోపాధిరితినియమః-కింతు [illegible] ఉపాధిరపచ్ఛేదకః [illegible] దేశకాలాదిప్రతిపన్నోపాధౌ అబాధితత్వాదిత్యత్రానిశ్చయేన [illegible] భాష్యకారైరుక్తం. తస్మాద్దేశకాలభ్రమస్య [illegible] దేశకాలభ్రమస్య [illegible] నరోపాధికత్వేపివస్తుభ్రమస్యదేశకాలోపాధికత్వే నాన్యోన్యాశ్రయః-భ్రమస్యశక్తిభేదాత్. తస్మాద్యదవచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నం యత్ప్రతిపన్నం- తదవచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నస్య బాధోమిథ్యాత్వే ప్రయోజకః. యద్వా-ఆరోపితేన[illegible]యం త్వాదినాతన్నివ[illegible] కేనదివాత్వాదినాచవినా క్రియాన్తరావచ్ఛిన్నకాలస్యత్రాస్త్యుపాధిత్వం. ఏవం దేశేపీతినకశ్చిద్దోషః. ఏవంవిశిష్టోపాధౌవిశేషణవిశేష్యాంశయోరపిహ్యతానుపపత్తికత్వేనవిశిష్టోపాధిసిద్ధిః. అతోనవ్యావర్తమానత్వమాత్రముపారమార్థ్యహేతుః. [illegible] దేవముక్తం- ఘటోస్తీత్యత్ర కిం ఘటోస్తిశబ్దౌపర్యాయౌ- ఉతన- పర్యాయత్వేసహ ప్రయోగోనస్యాత్. నోచే

*సర్వే నిమేషా జజ్ఞిరే విద్యుతః పురుషాదధి *నతస్యేశే కశ్చన తస్య నామ మహద్యశః * య ఏతద్విదురమృతాస్తే భవన్తీత్యాద్యనేకవాక్యవిరోధాత్. బ్రహ్మణస్సవిశేషత్వాదేవ సర్వాణ్యపి వాక్యాని సవిశేషజ్ఞానాదేవ మోక్షం వదన్తి. శోధకవాక్యాన్యపి సవిశేషమేవ బ్రహ్మ ప్రతిపాదయన్తీత్యుక్తం. తత్త్వమస్యాదివాక్యేషు సామానాధికరణ్యం న నిర్విశేషవస్త్వైక్యపరం- తత్త్వంపదయోస్సవిశేషబ్రహ్మాభిధాయిత్వాత్. తత్పదం హి సర్వజ్ఞం సత్యసంకల్పం జగత్కారణం బ్రహ్మ పరామృశతి- *తదైక్షత బహు స్యామిత్యాదిషు తస్యైవ ప్రకృతత్వాత్. తత్సమానాధికరణం త్వంపదం చాచిద్విశిష్టజీవశరీరకం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయతి- ప్రకారద్వయావస్థితైకవస్తుపరత్వాత్సామానాధికరణ్యస్య. ప్రకారద్వయపరిత్యాగే ప్రవృత్తినిమిత్తభేదాసంభవేన సామానాధికరణ్యమేవ పరిత్యక్తం స్యాత్, ద్వయోః పదయోర్లక్షణా చ. సోయం దేవదత్త ఇత్యత్రాపి న లక్షణా- భూతవర్తమానకాలసంబన్ధితయైక్యప్రతీత్యవిరోధాత్.

త్సమానార్థత్వాదాహ (సర్వే నిమేషా ఇతి) తత్ర హి *అద్భ్యస్సంభూతో హిరణ్యగర్భ ఇత్యష్టావితి ప్రతీకోపాదానం కృతం. అనేన విద్యుచ్ఛబ్దశ్చ వ్యాఖ్యాతో భవతి. విద్యుతః - విద్యుద్వర్ణాదిత్యర్థః - * ఆదిత్యవర్ణమిత్యనేనైకార్థ్యాత్ * నతస్యేశే ఇత్యనేన ఉపాయభూతం జ్ఞానాన్తరం నాస్తీతి ఫలితం- అధికజ్ఞేయాన్తరాభావాత్. ఉక్తాకారవిశిష్టపురుషవేదనస్య ఉపాయత్వం దర్శయతి (య ఏతద్విదురితి) ఏషామన్యేషామప్యాదిశబ్దగృహీతానాం చ వాక్యానాముపాదానమనేకవాక్యవిరోధప్రదర్శనాయ. నను *సదేవైకమేవేత్యాదికారణవాక్యైర్నిర్విశేషస్య ప్రతిపన్నత్వాత్తజ్జ్ఞానమేవ సాక్షాన్మోక్షోపాయ ఇతి సగుణజ్ఞానస్యోపాయత్వం తద్వ్యవధానేన స్యాత్-యద్వా-సగుణజ్ఞానోపాయత్వపరవాక్యేపి న సగుణత్వే తాత్పర్యం- వస్తుమాత్రమేవ లక్ష్యత ఇతి చేత్తత్రాహ (బ్రహ్మణ ఇతి) సద్విద్యాదిష్వపి సగుణవిషయతయోపపాదనాద్యథావస్థితస్వరూపవిషయజ్ఞానస్యైవ మోక్షోపాయత్వాత్తాన్యపి సవిశేషజ్ఞానోపాయత్వపరాణీత్యర్థః. తర్హి శోధకవాక్యైర్విరోధ ఇత్యత్రాహ (శోధకేతి) ఏవం జ్ఞానస్య నిర్విశేషవిషయత్వం తద్విరుద్ధవచనోదాహరణేన ప్రతిక్షిప్తం. అథ తత్త్వమస్యాదిసామానాధికరణ్యస్యాన్యథానుపపత్త్యా నిర్విశేషజ్ఞానమేవోపాయ ఇతి శఙ్కాయాం తస్య జీవపరైక్యవిషయత్వం వ్యుదస్యతి (తత్త్వమస్యాదీతి) శోధకవాక్యేషు సామానాధికరణ్యమితి ద్వావ్యవృత్తిముఖేన వస్త్వైక్యపరం-*తత్త్వమస్యాదిషు జీవబ్రహ్మణోస్సామానాధికరణ్యమన్వయముఖేనోపలక్షితవస్త్వైక్యపరం-అచిద్బ్రహ్మణోస్తు*సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేత్యాదావతాత్త్వికరూపారోపణేన సామానాధికరణ్యం- *జ్యోతీంషి విష్ణురిత్యాదౌ బాధార్థమితి చతుర్ధా హి పరైస్సామానాధికరణ్యం తత్ర తత్రాభ్యుపేతం. తత్ర *తత్త్వమస్యాదివాక్యేఽన్వయముఖేన వస్తుమాత్రపరత్వం గత్యభావే బాధార్థత్వం చాశఙ్క్య నిరాక్రియతే. తత్ర ప్రథమం వస్త్వైక్యపరత్వం దూషయితుమాహ (న నిర్విశేషవస్త్వైక్యపరమితి) కుత ఇత్యత్రాహ (తత్త్వమితి) తచ్చ కథమిత్యత్రాహ (తత్పదం హీతి) హిశ్శబ్దో హేతౌ. సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకప్రతిపాదనం కథమిత్యత్రాహ (తదైక్షతేతి) తచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతసర్వాకారవిశిష్టవస్తుపరామర్శిత్వం వ్యుత్పత్తిసిద్ధం- యథా-శుక్లా శోభనా క్షీరమదీయా పూర్ణశృఙ్గా ఘటోధ్నీ గౌస్తామానయేతి. నను గౌస్తిష్ఠతి తామానయేత్యాదౌ ఆనయనాదిక్రియానర్హస్థిత్యాదివిశేషణవిధురవస్తుపరామర్శిత్వం దృశ్యతే-తచ్చ ముఖ్యం. నైవం- ఆనయనసమకాలాన్వయాయోగ్యేనాపి స్థిత్యాదివిశేషణేన పూర్వకాలవైశిష్ట్యస్య వివక్షితత్వాత్ - అన్యథా ధావతోపి గోపిణ్డస్యానయన ప్రసఙ్గః. విశేషణం విశేష్యవిస్తు నియమేనాన్వయార్హం-తథాన్వితస్యతస్యాపరిత్యాగో హి వివక్షితత్వం. ప్రకృతసర్వవిశేషణేష్వేకస్యాపి పరిత్యాగే ప్రకృతత్వమేవ హీయేత-శుక్లా శోభనా క్షీరమదీయా పూర్ణశృఙ్గా ఘటోధ్నీ గౌస్తామానయేత్యుక్తే శౌక్ల్యేతరసమస్తవిశేషణాన్వితవ్యక్త్యానయనేపి ప్రకృతవ్యక్తేరానీతత్వాభావాత్. అతస్సవిశేషే ప్రకృతే నిర్విశేషస్య ప్రకృతత్వం దూరోత్సారితం. న చ ప్రకృతసర్వవిశేషణపరిత్యాగేపి ధర్మ్యైక్యేన ప్రకృతత్వసిద్ధిః- సర్వాకారప్రహాణే ప్రతిసంధానానర్హత్వాత్ -న హ్యపవరకే ఘటో స్థితమానయేత్యుక్తే ఘటత్వావివక్షాయాం మృణ్మాత్రస్య సిద్ధిః ప్రకృతత్వసిద్ధిః. కథమేకాకారపరిత్యాగేప్యసంభవత్ప్రకృతత్వం సర్వాకారపరిత్యాగే సంభవతి. అఙ్గులీయకత్వప్రహాణేపి కనకం ప్రతిసంధీయత ఇతి చేత్. సత్యం- ప్రత్యక్షేణ. తచ్ఛబ్దస్తు ప్రకృతాకారప్రహాణే ప్రతిసన్ధానమేవ జనయితుం న శక్నోతి. అత ఏవ హి యదఙ్గులీయకం తదానయేత్యుక్తే కనకమాత్రం నానీయతే. అతః ప్రకృతసర్వాకారప్రహాణే ప్రతిసంధానానర్హస్య వస్తునః ప్రకృతత్వమేవ నాస్తీతి తచ్ఛబ్దస్య వస్తుమాత్రపరత్వం లాక్షణికం స్యాత్. తత్పదోపస్థాపితసార్వజ్ఞ్యాదీనాం త్వంపదోపస్థాపితాజ్ఞత్వాదీనాం చ విరోధాన్నిర్విశేషపరత్వమితి చేత్తత్రాహ (తత్సమానాధికరణమితి) ఘటస్య శుక్ల ఇత్యాదివ్యధికరణవాక్యేషు ధర్మవాచిపదస్య ధర్మిపర్యన్తత్వాభావాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం తత్సమానాధికరణమిత్యుక్తం. (అచిద్విశిష్టజీవశరీరకమితి) అజ్ఞత్వాదిగుణానాం సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకేపరమాత్మని విరోధస్సద్వారకతయా పరిహృత ఇత్యర్థః. త్వంపదప్రవృత్తినిమిత్తసంబోధనీయార్థత్వరూపాభిముఖ్యవిశేషప్రయోజకోపలక్షణాభిప్రాయేణ అచిద్విశిష్టజీవేత్యుక్తం. సమానాధికరణత్వేసతి కథం త్వంపదం జీవవిశిష్టబ్రహ్మపరమిత్యత్రాహ (ప్రకారద్వయేతి) ప్రకారద్వయావస్థితం-ప్రకారద్వయవిశిష్టం. ప్రకృతతత్త్వంపదప్రవృత్తినిమిత్తపరః ప్రకారద్వయశబ్దో న న్యూనత్వనివర్తకః-న తు ప్రకారత్రిత్వాదివ్యవచ్ఛేదపరః. తదుపపాదయతి (ప్రకారద్వయపరిత్యాగ ఇతి) దూషణాన్తరమాహ (ద్వయోరితి) అవిరోధేన ముఖ్యతయా నిర్వాహసంభవత్యేకస్యాపి పదస్య లక్షణానయుక్తా-విరోధేన త్వేకస్యైకపదలక్షణయైవ అవిరోధసిద్ధ్యతి పదద్వయలక్షణానుపపన్నేత్యర్థః. నను పదద్వయలక్షణానదూషణం- సోయం దేవదత్త ఇత్యాదిషు దృష్టత్వాత్ -తత్ర హి దేశకాలవిశిష్టాకారే దేశకాలాన్తరాన్వయవిరోధాల్లాక్షణికమేవ పదద్వయం తత్రాహ (సోయమితి) కిమేకస్య దేశద్వయసంబన్ధవిరోధః-ఉత కాలద్వయసంబన్ధ ఇతి వికల్పమభిప్రేత్యాహ (భూతేతి) న హి విశిష్టాకారే విశేషణాన్తరాన్వయః-అపి తు విశేష్యమాత్రే-అతః కాలద్వయసంబన్ధో న విరుద్ధః. యది విరుద్ధః-

త్వమేతత్స్వభావవిరహాత్ నానుభావ్యత్వాత్ తథానుభూతేరననుభావ్యత్వేఽపి అననుభూతిత్వప్రసఙ్గో దుర్వారః గగనకుసుమాదేరననుభావ్యస్యాననుభూతిత్వాత్ గగనకుసుమాదేరననుభూతిత్వం న తత్త్వప్రయుక్తం నానను భావ్యత్వప్రయుక్తమితి చేత్ ఏవం తర్హి ఘటాదేరప్యజ్ఞానావిరోధిత్వమేవాననుభూతిత్వసాధనం నానుభావ్యత్వ మిత్యాశ్రీయతాం అనుభూతేరననుభావ్యత్వే అజ్ఞానావిరోధిత్వమపి తస్యాః ఘటాదేరివ ప్రసజ్యేత ఇతి చేత్ అననుభా వ్యత్వేఽపి గగనకుసుమాదేరివాజ్ఞానావిరోధిత్వమపి ప్రసజ్యత ఏవ అతోఽననుభావ్యత్వేఽననుభూతిత్వమిత్యుపపన్నం యత్తు సంవిదః స్వతస్సిద్ధాయాః ప్రాగభావాద్యభావాదుత్పత్తిర్నిరస్యతే తదపి [illegible] యటకప్రేయితే ప్రాగభావస్య గ్రాహకాభావాదిభావోఽవశక్యతే వక్తుం అనుభూత్యైవ గ్రహణాత్ కథ మనుభూతేస్సతి తదా మే వస్వాభావం విరుద్ధం విషయయతీతి చేత్ న హ్యనుభూతిస్స్వసమకాలవర్తినమేవ విషయయతీతి నియమః అతీ తానాగతయోరపి విషయత్వప్రసఙ్గాత్ అథ మన్యసే అనుభూతిప్రాగభావాదేస్స్వద్యోతకత్వే కాలభావనియమో నాస్తీతి కిం త్వయా ఏవాదిదేవం దృష్టం యేనాయమతిప్రసఙ్గః హన్త తర్హి తత ఏవ దర్శనాత్ ప్రాగభావాదన్యదపి సంభ వతి తత్ప్రాగభావం చ తత్సమకాలవర్తినమనుభూత్సకో న ప్రతీతి ఇన్ద్రియజన్యస్య ప్రత్యక్షస్య హ్యేష స్వభా

ఘణయోః అన్యతరదనుభూతిత్వం న తు సమన్వితము భయం ఉభయోస్సనిరపేక్షత్వాత్ [illegible] ప్రయోగా [illegible] అన్యతర ఘణరాహిత్యరూపం అననుభూతిత్వం అన్యతరాకార [illegible] ప్రయుక్తమితి సోపాధిక ఇత్యర్థః అథ [illegible] (ఘటాదేరితి) యద్వా ఆభాససమానయోగక్షేమత్వమాహ గగనకుసుమాదేరననుభావ్యత్వస్యోపాధ్య [illegible] రసముత్త్వం శఙ్క్యతే (గగన [illegible]) [illegible] వ్యాప్యోపాధ్యన్తరం జ్ఞానావిరోధిత్వమాహ (ఏవం తర్హీతి) ప్రకాశనియమాభావావిరోధిత్వం అజ్ఞానావిరోధిత్వం న చ సుఖాదావ [illegible] నీయ సుఖాదేర్జ్ఞానవిశేషత్వేనాననుభూతిత్వాభావాత్ అజ్ఞానావిరోధిత్వస్యోపాధిత్వనిరాసాయ పక్షేతర [illegible] (అను [illegible]) [illegible] తుల్య మిత్యాహ (అననుభావ్యత్వేఽపీతి) అనుభూతేరననుభావ్యత్వే నననుభూతిత్వస్య సాధకత్వే సోపాధికమజ్ఞానావిరోధిత్వమనను [illegible] అనను భావ్యత్వేననుభూతిత్వమజ్ఞానావిరోధిత్వం చ యదుక్తం తదననుభావ్యత్వే గగనకుసుమాదేవ ప్రసజ్యత ఇత్యుక్తం [illegible] సుఖాదావననుభూతిత్వమజ్ఞా నావిరోధిత్వం చాసత్త్వప్రయుక్తం నాననుభావ్యత్వప్రయుక్తమితి చేత్ అననుభావ్యత్వే తద్వదసత్త్వమపి ప్రసజ్యతే గగనకుసుమాదేరసత్త్వం నానను భావ్యత్వమాత్రప్రయుక్తం అపి తు స్వయంప్రకాశత్వే సత్యననుభావ్యత్వవిరహప్రయుక్తమిత్యనుభూతేరననుభావ్యత్వమాత్రాన్నాసత్త్వప్రసక్తిరితి చేత్ అననుభావ్యత్వే తద్వదస్వయంప్రకాశత్వమపి ప్రసజ్యతే అస్వయంప్రకాశత్వే సతి అననుభావ్యత్వప్రయుక్తమసత్త్వమనుభూతేర్దుర్వారం అసత్త్వం తు ధర్మిగ్రాహకప్రమాణవిరుద్ధమితి చేత్ అనుభావ్యత్వేననుభూతిత్వమపి తథైవేత్యనుసంధేయమితి భాష్యాభిప్రాయః ఖపుష్పాదాహరణే తు నాశ్రయవైకల్యదోషః శఙ్కనీయః ఖ్యాతేర్నాసదితి వ్యతిరేకవ్యాప్తౌ సత్త్వస్య పరైః స్వీకృతత్వాత్ శబ్దజ్ఞానానుపాతీ వస్తుశూన్యో వికల్ప ఇతి నస్వ భావస్స్వభావ ప్రతీతిరితి [illegible] రుచ్యతే తత్రాభాసప్రతీతిస్యాపి [illegible] ధాధికరణత్వం యుక్తమితి భావః అఙ్గీకృతం చ [illegible] ప్రక్రియయా ఖపుష్ప ముదాహృతం [illegible] సమీచీనమిత్యర్థః అథ [illegible] నిత్యత్వం వ్యుదస్య (యత్త్విత్యాదినా) న తు జ్ఞాననిత్యత్వమభ్యుపయద్భిః కథం తన్నిర సనం యుక్తం ఉచ్యతే జ్ఞానాశ్రయస్యాత్మనస్తదాశ్రితం చ సంకోచవికాసార్హం నిత్యం జ్ఞానద్రవ్యం పరస్యానభిమతం యత్తు ప్రస్తుతమిన్ద్రియసంయో గాద్యన్వయవ్యతిరేకానువిధాయి ప్రత్యక్షత్వసరోపితత్వప్రమాణత్వావస్థం లోకసిద్ధం జ్ఞానం తస్య యది నిత్యత్వముపపాద్యతే తద వ్యుదస్యతే [illegible] బుద్ధిజ్ఞానస్య హి స్వయంప్రకాశత్వం పరేణ సమర్థితం స్వయంప్రకాశత్వసమానాధికరణం చ నిత్యత్వం పరస్యేష్టం స్వతస్సిద్ధతయా నిత్యత్వసమర్థనాత్ అత స్తన్నిరాసో యుక్తః [illegible] స్యనిత్యత్వేఽపి [illegible] నిత్యత్వవత్ జ్ఞానాశ్రయ [illegible] నిత్యత్వేఽపి [illegible] బుద్ధిజ్ఞానానిత్యత్వం యుక్తమితి స్వపక్షవిరోధః స్వయంప్రకాశత్వా [illegible] దుపాదేయత్వమిత్యభిప్రాయః [illegible] (జ్ఞానస్య [illegible]) ఇతి) అసిద్ధమిత్యనాసిద్ధేన హేతునా సాధ్యత ఇత్యర్థః తత [illegible] గ్రాహకాభావాత్ గ్రాహ్యాభావా [illegible] గ్రాహ [illegible] స్తీత్యాహ (ప్రాగభావస్యేతి) [illegible] ఇతి (ఇదానీమితి) భావవిశేషణం నక్రియావిశేషణం [illegible] (నహీతి) [illegible] గ్రాహ్యసామాన్యప్రయుక్త [illegible] వ్యాదివిశేష ప్రయుక్త ఇతి వికల్పాభిప్రాయేణ ప్రథమం గ్రాహ్యసామాన్యప్రయుక్త [illegible] (నహ్యనుభూతిరితి) యద్వా వర్తమానగ్రహణనియమః కిం గ్రాహకానుభూతిస్వభావాత్ [illegible] గ్రాహ్యస్య [illegible] వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమం [illegible] (నహీతి) [illegible] తి జ్ఞా [illegible] గ్రాహ్యవిశేషప్రయుక్తం దూషయితుం శఙ్క్యతే (అథ మన్యస ఇతి) గ్రాహ్యవిశేషస్య సమకాలవర్తిత్వనియమో [illegible] దర్శనభా వ నైవస్యాదిత్యభిప్రాయేణాహ (కింత్వయేతి) క్వచిత్ [illegible] భూతౌ [illegible] గ్రాహ్యానుభూతౌ [illegible] భావస్య దృష్టత్వాత్ ప్రాగభావో [illegible] త్యాహ (హన్త తర్హీతి) ప్రాగభావస్య సమకాలసిద్ధ్యా వ్యాప్తిరనుభూతిప్రాగభావరూపే ధర్మిణి గృహీతేతి సిద్ధ్యతీత్యర్థః ఆదిశబ్దప్రధ్వంసపర సమకాల వర్తిత్వనియమముఖ్యముపగమ్య [illegible] క్షం సమకాలవర్తిత్వం చానుపపన్నమిత్యాహ (తత్ప్రాగభావం చేతి) యది స్వసమకాలవర్తిగ్రహణనియమోఽను భూతేస్స్యాత్ తర్హ్యతీతాదిషు కేషుచిత్సుజ్ఞానముపపద్యేత తత్రాహ (ఇన్ద్రియజన్యేతి) ప్రత్యక్షశబ్దేన ప్రత్యక్షజ్ఞానముచ్యతే [illegible]

వినియమః- యత్స్వసమకాలవర్తినః పదార్థస్య గ్రాహకత్వం - న సర్వేషాం జ్ఞానానాం ప్రమాణానాం చ. స్మరణాను మానాగమయోః ప్రత్యక్షాదీనాం కాలాన్తరవర్తినోఽపి గ్రహణదర్శనాత్. అత ఏవ చ ప్రమాణస్య ప్రమేయావినాభావః. న హి ప్రమాణస్య స్వసమకాలవర్తినాఽవినాభావోఽర్థసంబన్ధః. అపి తు యద్దేశకాలాదిసంబన్ధితయా యోఽర్థోఽవభాసతే తస్య తథావిధాకారమిథ్యాత్వప్రత్యనీకతా. అత ఇదమపి నిరస్తం- స్మృతిర్న బాహ్యవిషయా నష్టస్యాప్యర్థస్య స్మృతిదర్శనాదితి. ఉక్తోఽస్యైవ-న తావత్సంవిత్ప్రాగభావః ప్రత్యక్షావసేయః- అవర్తమానత్వాత్. న చ ప్రమాణాన్తరావసేయః- లిఙ్గాద్యభావాత్. నహి సంవిత్ప్రాగభావవ్యాప్తమిహ లిఙ్గముపలభ్యతే. న చాగమస్తద్విషయో దృష్టచరః. అతస్తత్ప్రాగభావస్య ప్రమాణాభావాదేవ న సేత్స్యతీతి. యద్యేవం స్వతస్సిద్ధస్య విభవం పరిత్యజ్య ప్రమాణాభావే వదామశ్చేత్ - యోగ్యానుపలబ్ధ్యైవాభావస్సుసిద్ధ ఇత్యుపశామ్యతు భవాన్. కించ- ప్రత్యక్షజ్ఞానం స్వవిషయం ఘటాదికం స్వసత్తాకాలే సత్తాం సాధయత్ తస్య న సర్వదా సత్తామవగమయ [illegible] ఇతి ఘటాదేర్న పూర్వోత్తరకాలసత్తా న ప్రతీయతే. [illegible] ప్రతీతిస్స్వసంవేదనస్య [illegible] కాలపరిచ్ఛిన్నతయా ప్రతీతేః. ఘటాదివిషయమేవ సంవేదనం స్వయం కాలానవచ్ఛిన్నం

[illegible] ప్రత్యయ- స్వసమకాలవర్తి గ్రాహకత్వనియమో న జ్ఞానమాత్రస్య. న చ తదవాన్తరభేదస్య ప్రమాణజ్ఞానస్య. న చ తదవాన్తరభేదప్రత్యక్షస్య. అపితు ప్రత్య[illegible]జ్ఞానస్యేతి. (న సర్వేషాం జ్ఞానానాం ప్రమాణానాం చేతి) వశబ్దేన ప్రత్యక్షస్య చేత్యుక్తం భవతి- ఉపపాదక[illegible] [illegible] స్మరణానుమానేతి) స్మరణశబ్దేన సర్వజ్ఞానానాం సమకాలవర్తివిషయత్వనియమభఙ్గదానం. అనుమానాగమశబ్దేన ప్రమాణమాత్రస్య తన్నియమభఙ్గదానం [illegible] ప్రత్యక్షాదిశబ్దేన ప్రత్యక్షమాత్రస్య తన్నియమభఙ్గదానం. ఆదిశబ్దేనేశ్వరప్రత్యక్షం గృహ్యతే. ప్రమేయస [illegible] ప్రమాణాప్రమాణజ్ఞానయో[illegible] [illegible] (అతఏవేతి) అతఏవ- జ్ఞానమాత్రస్య సమకాలవర్తిగ్రాహకత్వనియమాభావేన. ప్రమేయావినాభావ [illegible] అన్యథావగమాభావ[illegible] సమకాలవర్తిగ్రాహకాణాం ప్రత్యక్షాణాం ప్రమేయావినాభావోఽసిద్ధ్యేదితి భావః. [illegible] (నహి ప్రమాణస్యేతి) ప్రమాణస్యార్థసంబన్ధత్వస్వరూపం. [illegible] వినా [illegible] (అపితివ్వితి) యద్దేశకాలాదీత్యాదిశబ్దేన సంస్థానముచ్యతే (మిథ్యాత్వప్రత్యనీకతా) మిథ్యాత్వస్య ప్రమాణం ప్రత్యనీకం భవతి [illegible] యద్వా- మిథ్యాత్వప్రత్యనీకో [illegible] మిథ్యాత్వప్రత్యనీకతా- సా ప్రమాణస్యార్థసంబన్ధ ఇత్యన్వయః. అతఏవేత్యాది [illegible] అతఏవ- ప్రమాణత్వేన సంప్రతిపన్నానాం కాలాన్తరవర్తిగ్రాహకత్వదర్శనాదేవ [illegible] ప్రమేయావినాభావ[illegible] ఇత్యర్థః. [illegible] (నహీత్యాది) అనేనైవ ప్రమాణప్రమేయావినాభావ[illegible] విషయిభావ [illegible] [illegible] (అత ఇదమపీతి) [illegible] (అధ్యాసితే) [illegible] (నహీత్యాదినా) [illegible] (అతఇతి) [illegible] (యదీతి) యదిశబ్దః [illegible] ప్రమాణమాహ (యోగ్యానుపలబ్ధ్యైవేతి) [illegible] ప్రమాణస్యాభావాత్ యోగ్యానుపలబ్ధ్యైవేత్యుక్తం [illegible] అతో [illegible] పూర్వకాలీన [illegible] ఘటాదిజ్ఞానస్య [illegible] పూర్వకాలీనజ్ఞానాభావస్య [illegible] ప్రత్యక్షేణ [illegible] [illegible] తథాపి [illegible] సాధయితుం శక్యతే. యదిత్వయా [illegible] సాధక [illegible] ఏవం [illegible] యోగ్యానుపల [illegible] (కించేత్యాదినా) జ్ఞానస్య స్వాభావ[illegible] నిత్యత్వం [illegible] [illegible] [illegible] ప్రమాణముపపన్నమిత్యుక్తం- [illegible] తం- [illegible] ప్రత్యక్షవిషయ[illegible] (ప్రత్యక్షేత్యాది) సర్వదా- ఘటసత్తా [illegible] ప్రతీయత ఇత్యర్థః. ఘటాదేః పూర్వోత్తరకాలసత్తా న ప్రతీయతాం. తతః కిమిత్యత్రాహ (తద ప్రతీతిశ్చేతి) అప్రతీతిః- జ్ఞానస్య ఘటవ్యవహారానుగుణ్యాభావః. అతో న సా [illegible] [illegible] సమకాలవర్తిగ్రాహిణః ప్రత్యక్షజ్ఞానస్య పూర్వోత్తరకాల[illegible] ప్రకాశకత్వం తదానీం స్వాభావాదేవేత్యర్థః. ఏవంవిధవ్యవహారానుగుణ్యాద్ [illegible] అన్యథానుపపత్త్యా జ్ఞానానిత్యత్వముక్తం. [illegible] (ఘటాదివిషయమేవేతి) [illegible] సమకాలవర్తినః ప్రత్యక్షసంవేదనస్యానిత్యత్వే ఘటాదిరపి నిత్యస్స్యాత్. అతో ఘటాద్యనిత్యత్వాన్యథానుపపత్త్యా జ్ఞానానిత్యత్వమిత్యర్థః. అథా

ప్రతీయత ఇతి నిత్యస్స్యాత్. నిత్యం చేత్స్వం వేదనం స్వతస్సిద్ధం నిత్యమిత్యేవ ప్రతీయేత. నచ తథా ప్రతీయతే. ఏవమనుమానాదిసంవిదోఽపి కాలానవచ్ఛిన్నాః ప్రతీతాశ్చేత్ స్వవిషయానపి కాలానవచ్ఛిన్నాన్ ప్రకాశయంతీతి తే చ సర్వే కాలానవచ్ఛిన్నా నిత్యాస్స్యుః-సంవిదనురూపస్వరూపత్వాత్ విషయాణాం. నచ నిర్విషయా కాచిత్ సంవిదస్తి-అనుపలబ్ధేః. విషయప్రకాశనతయైవోపలబ్ధేరేవ హి సంవిదస్స్వయంప్రకాశతా సమర్థితా. సంవిదో విషయప్రకాశనతాస్వభావవిరహే సతి స్వయంప్రకాశత్వాసిద్ధేరనుభూతేరనుభవాన్తరానుభావ్యత్వాచ్చ సంవిదస్తుచ్ఛతైవ స్యాత్. నచ స్వాపమదమూర్చ్ఛాదిషు సర్వవిషయశూన్యా కేవలైవ సంవిత్ పరిస్ఫురతీతి వాచ్యం- యోగ్యానుపలబ్ధిపరాహతత్వాత్. తాస్వపి దశాస్వనుభూతిరనుభూతా చేత్ తస్యాః ప్రబోధసమయేఽనుసంధానం స్యాత్. నచ తదస్తి. నన్వనుభూతస్యాపి పదార్థస్య స్మరణనియమో న దృష్టచరః. అతస్స్మరణాభావః కథమనుభవాభావం సాధయేత్ -ఉచ్యతే-నిఖిలసంస్కారతిరస్కృతికరదేహవిగమాదిప్రబలహేతువిరహేఽప్యస్మరణనియమోఽనుభవాభావమేవ సాధయతి.

ప్రత్యక్షత్వం నిరస్యాహ (నిత్యం చేదితి) సంవిదో నిత్యత్వసాధనసంభావితం దయమితి విషయోక్తౌ ద్రష్టవ్యం. స్వతస్సిద్ధత్వేనేయమితి విషయాకారాసక్తత్వాత్ స్వయమేవ నిత్యమితి ప్రతీయేత. నచ తథా ప్రతీయతే. తస్మాదనిత్యత్వమేవేత్యర్థః. ఏవం నిత్యతయానవభాసాన్యథానుపపత్త్యా జ్ఞానానిత్యత్వముక్తం. అనిత్యతయానవభాసాన్నిత్యత్వమితి చేన్న- పూర్వాపరావధిద్వయసాపేక్షస్య అనిత్యత్వస్య సద్భావేప్యవధిద్వయాస్వయంప్రకాశత్వాదేవ అనిత్యత్వాప్రకాశతోపపత్తేః. యద్వా-ఘటాదినిత్యత్వప్రసక్తో నిత్యత్వేనావభాసప్రసఙ్గశ్చ విషయవ్యవహారానుగుణ్యాకారాదాచిత్క్యత్వాన్యథానుపపత్తేరనుగ్రాహకతర్కతయోక్తౌ భవతః. అథానుమానాదివిషయాణామపి నిత్యత్వమనిష్టం ప్రసఞ్జయతి (ఏవమేవేతి) ఏవం-ప్రత్యక్షజ్ఞాననిత్యత్వే విషయనిత్యత్వప్రసక్తౌ సత్యామిత్యర్థః. కుతో నిత్యత్వమత్రాహ (సంవిదనురూపేతి) యథా సంవిత్స్వవిషయం దర్శయతి తథా భావాదిత్యర్థః. నను ప్రత్యక్షస్య సమకాలవర్తివిషయత్వనియమాత్తన్నిత్యత్వే విషయనిత్యత్వప్రసఙ్గ ఉపపన్నః. అనుమానాదిసంవిదాం అతీతానాగతవిషయత్వసంభవాత్ కథం తన్నిత్యత్వే విషయనిత్యత్వప్రసఙ్గః-ఉచ్యతే-అతీతతానాగతతే హ్యపేక్షికే వర్తేతే. తతః సంవిదపేక్షయా హి విషయస్యాతీతత్వానాగతత్వే. సంవిదో నిత్యత్వే తదపేక్షయా విషయస్యాతీతత్వానాగతత్వే సంవిన్న దర్శయతీతి కాలానవచ్ఛిన్నతయా ప్రతీతా విషయా నిత్యాస్స్యురితి. కాలానవచ్ఛిన్నత్వమేవానుగతం నిత్యత్వలక్షణమిత్యభిప్రాయేణ కాలానవచ్ఛిన్నా నిత్యా ఇత్యుక్తం. నను న సంవిదపేక్షయా విషయస్యాతీతత్వాగామిత్వే-కింతు లిఙ్గాద్యర్థాన్తరాపేక్షయా. తతో విషయస్య లిఙ్గాద్యపేక్షయాతీతత్వమాగామిత్వం చ సంభవతీతి న నిత్యత్వప్రసక్తిః. ఉచ్యతే- లిఙ్గాదేః ప్రత్యక్షజ్ఞానవిషయత్వాత్ తన్నిత్యత్వేన తద్విషయభూతలిఙ్గాదేరపి నిత్యత్వాపాతాత్ తదపేక్షయానుమానవిషయస్యాతీతత్వమాగామిత్వం చ సంవిన్న దర్శయతీతి కాలానవచ్ఛిన్నో నిత్య ఏవ విషయస్స్యాదితి. ఏవం పూర్వోక్తదోషముపజీవ్యానుమానవిషయనిత్యత్వప్రసక్తిరిత్యభిప్రాయేణైవమిత్యుక్తం. ఏవం పూర్వోక్తవికల్పేన విషయానుభవస్యనిత్యత్వం నిరాకృతం. అథ నిర్విషయానుభవస్య నిత్యత్వపక్షం నిరాకరోతి (నచేతి) కుత ఇత్యత్రాహ (అనుపలబ్ధేరితి) న కేవలం నిర్విషయా సంవిదనుపలబ్ధైరేవ- సవిషయసంవిద ఏవ పరిశేషేణ స్వయంప్రకాశత్వసమర్థనాత్ తదభ్యుపగమప్రకారేణాపి నిర్విషయా సంవిన్నాస్తీత్యాహ (విషయేతి) తత్రోక్తమిత్యత్రాహ (సంవిదో విషయేతి) సవిషయజ్ఞానో త్పత్త్యా యాస్సంవిదః కదాచిదపి విషయసంబన్ధాభావేన స్వయంప్రకాశత్వాసిద్ధేః జ్ఞానాన్తరావేద్యత్వాచ్చ తుచ్ఛతేత్యర్థః. నను యది విషయప్రకాశకతయా స్వయం ప్రకాశత్వముపపాద్యతే-తదాయం దోషస్స్యాత్. విషయసంబన్ధాభావేఽపి అనుభూతిత్వాదిత్యనేన సాధ్యస్వప్రకాశత్వసిద్ధిరితి చేత్ - కిమిదమనుభూతిత్వం కిం స్వతస్సిద్ధత్వం- తదా సాధ్యావిశిష్టతా స్యాత్. యది విషయప్రకాశకత్వమనుభూతిత్వం తదా సిద్ధముక్తదోషస్స్యాదేవ. విద్యమానదశాయాం సర్వదా భాసమానత్వమపి నత్వయా హేతుత్వేన వాచ్యం- సుఖదుఃఖాద్యౌ జడత్వేన త్వదభిమతే వ్యభిచారాత్. అతో విషయప్రకాశకత్వమనుపజీవ్య స్వయంప్రకాశత్వం దుస్సాధనమిత్యుక్తదోషానతివృత్తిః. కథం స్వప్రకాశత్వరూపసాధ్యధర్మనివృత్తౌ ధర్మిభూతసంవిదసిద్ధిరిత్యత్రాహ (అనుభూతేరనుభవాన్తరానుభావ్యత్వాచ్చేతి) న స్వేకస్యాపి సంవిదః అవ్యక్తిరణవ్యక్తిద్వారా విషయసంబన్ధః కాదాచిత్కః- తద్విగమేఽపి స్వాపాదిదశాసు స్వప్రకాశా సంవిద్వర్తత ఇతి న తుచ్ఛతాప్రసక్తిరిత్యత్రాహ (నచేతి) కేవలశబ్దేన నిరాకృతం యత్వముద్యతే మత ఇత్యత్రాహ (యోగ్యేతి) తదేవోపపాదయతి (తాస్వపీతి) ఏవర్యయే పర్యవసానం దర్శయతి (నచ తదస్తీతి) వ్యాపకాభావో హి వ్యాప్యాభావసాధకః స్మరణం చ నానుభవవ్యాపకం అతస్తదభావో నానుభవాభావసాధక ఇత్యాహ (నన్వితి) పథిగచ్ఛతాం స్పృష్టతృణాదీనాం ప్రాగ్జన్మానుభూతార్థానాం చాస్మరణాదితి భావః. పరిహరతి (ఉచ్యత ఇత్యాదినా) విషయాన్తరవ్యాసఙ్గాదిరస్మరణమాత్రహేతుః. విషయవైశిష్ట్యవిరహః, నిష్ప్రయోజనతయా తాత్పర్యాభావ, స్తాదాత్వికతీవ్రసంవేదనాన్తర, మనుభవానభ్యాస, శ్చాస్మరణమాత్రహేతుతయా ప్రసిద్ధాః. అతో నియమశబ్దః-అస్మరణనియమ ఇత్యుక్తేః. జన్మాన్తరానుభూతస్యాప్యనుభవాభావప్రసఙ్గాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం నిఖిలసంస్కారేత్యుక్తం. దేహవిగమాదీత్యాదిశబ్దేన నారకదుఃఖప్రసూతివ్యసనకాలవిప్రకర్షా వివక్షితాః. యథా సంవిత్సిద్ధౌ *ప్రాయణాన్నరకక్లేశాత్ప్రసూతివ్యసనాదపి। చిరాతివృత్తాః ప్రాగ్జన్మ భేదా నస్మృతిగోచరాః॥ ఇతి దేహవిగమాదీనాం నిఖిలసంస్కారతిరస్కృతికరత్వం స్వభావః. పుణ్యవిశేషాదపవాదాత్ కస్యచిదేకస్య జాతిప్రబలశబ్దో వ్యాసఙ్గాద్యపేక్షయా ప్రాబల్యపరః. ఉక్తరీతిరస్కారకాభావే కదాపి స్మరణమనుభవవ్యాపకం. అతస్తదభావోఽనుభవాభావసాధ

న కేవలమస్మరణనియమాదనుభవాభావః-సుప్తోత్థితస్య ఇయన్తం కాలం న కించిదహమజ్ఞాసిషమితి ప్రత్యవమర్శేనైవ సిద్ధేః. న చ సత్యప్యనుభవే తదస్మరణనియమో విషయావచ్ఛేదవిరహాదహంకారవిగమాద్వేతి శక్యతే వక్తుం - అర్థాన్తరానుభవస్యార్థాన్తరాభావస్య చానుభూతార్థాన్తరాస్మరణహేతుత్వాభావాత్. తాస్వపి దశాస్వహమర్థోఽనువర్తత ఇతి చ వక్ష్యతే. నను స్వాపాదిదశాస్వపి సవిశేషానుభవోఽస్తీతి పూర్వముక్తం. సత్యముక్తం-సత్త్వాత్మానుభవః. స చ సవిశేష ఏవేతి స్థాపయిష్యతే. ఇహ తు సకలవిషయవిరహిణీ నిరాశ్రయా చ సంవిన్నిషిధ్యతే. కేవలైవ సంవిదాత్మానుభవ ఇతి చేత్ -న- సా చ సాశ్రయేతి హ్యుపపాదయిష్యతే. అతోఽనుభూతిః స్వతః స్వయం స్వప్రాగభావం న సాధయతీతి ప్రాగభావాసిద్ధిర్న శక్యతే వక్తుం. అనుభూతేరనుభావ్యత్వసమ్భవోపపాదనేనాన్యతోఽప్యసిద్ధిర్నిరస్తా. తస్మాన్న ప్రాగభావాద్యసిద్ధ్యా సంవిదోఽనుత్పత్తిరుపపత్తిమతీ. యదప్యనుత్పత్త్యా వికారాన్తరనిరసనం - తదప్యనుపపన్నం- ప్రాగభావే వ్యభిచారాత్. తస్య హి జన్మాభావేఽపి వినాశో దృశ్యతే. భావేష్వితి విశేషణే తర్కకుశలతా విష్కృతా భవతి. తథా చ భవదభిమతావిద్యానుత్పన్నైవ వివిధవికారాస్పదం తత్త్వజ్ఞానోదయాన్నష్టవతీ చేతి తస్యామనైకాన్త్యం. తద్వికారాస్సర్వే మిథ్యాభూతా ఇతి చేత్ - కిం భవతస్సపరమా

త్సిద్ధేరిత్యర్థః. న కేవలమనుభవసాధకాభావః-బాధకప్రమాణాన్తరమప్యస్తీత్యాహ (న కేవలమితి) (సిద్ధేరితి) అనుభవాభావస్యేత్యనుషజ్యః. అథాస్మరణనియమస్యాన్యథాసిద్ధిమాశఙ్కతే (న చేతి) అహంకారవిగమః- అహంప్రత్యయవిగమః. పరిహరతి (అర్థాన్తరేతి) ఘటానుభవః పటవినాశశ్చానుభూతకుడ్యాద్యస్మరణకారణం న దృష్టమిత్యర్థః. నను కుడ్యాదేస్స్మరణం ప్రతి ఘటాదేరకారణత్వాత్తదభావో నాస్మరణహేతుః. ఇహ తు స్మరణకారణస్యాభావో స్మరణహేతురేవ. నైవం- కుడ్యాదిస్మరణం ప్రతి ఘటాదేరివ జ్ఞాతృజ్ఞేయయోరపి స్మరణం ప్రత్యకారణత్వమకామేనాపి స్వీకార్యమిత్యభిప్రాయేణ హ్యర్థాన్తరశబ్దః ప్రయుక్తః. అయమర్థః- జ్ఞాతృజ్ఞేయయోః స్మరణం ప్రతి కారణత్వం దృష్టత్వాదఙ్గీక్రియతే చేత్ - దృష్టత్వాదేవానుభవేఽపి జ్ఞాతృజ్ఞేయయోః కారణత్వమఙ్గీకార్యం. యది జ్ఞాతృజ్ఞేయయోర్దృష్టత్వేఽప్యనుభవకారణత్వం నాఙ్గీక్రియతే-స్మృతావపి కారణత్వం న స్యాత్. అతస్తదభావాన్న స్మరణాభావ ఇతి. ఏతద్దూషణమహమర్థాభావమభ్యుపగమ్యోక్తం. అహమర్థాభావోఽపి నాస్తీత్యుపపాదయిష్యత ఇత్యాహ (తాస్వపీతి) అనువర్తతే- ప్రకాశతే. తతో హేతురసిద్ధశ్చేత్యర్థః. పూర్వం సవిశేషానుభవః స్వాపాదిదశాస్వస్తీత్యుక్తమితి తదాలమ్బ్య శఙ్కాభూతాభిప్రాయేణ చోదయతి (నన్వితి) అత్రాహ (సత్యముక్తమితి) సత్త్వాత్మానుభవః- నానుభూత్యనుభవ ఇత్యర్థః. అనుభూతివిరహేఽప్యాత్మా నిర్విశేషస్స్యాదిత్యత్రాహ (స చేతి) ప్రత్యక్త్వానుకూల్యవిశిష్ట ఇత్యర్థః. ఇహ కిం నిషిధ్యత ఇత్యత్రాహ (ఇహ త్వితి) శబ్దాన్తరేణాస్మదఙ్గీకృతమితి శఙ్కతే (కేవలైవ సంవిదాత్మానుభవ ఇతి చేదితి) ఆత్మానుభవే- కేవలాత్మానుభవదశాయాం. స్వాపాదిదశాయాం యా సంవిత్ త్వయా నిత్యతయాభ్యుపేతా- సా ప్రసరణాభావేన విషయావచ్ఛేదవిరహాత్తదానీం కేవలా నిర్విశేషా అస్మదుక్తైవ స్యాదితి. పరిహరతి (సా చేతి) సా చ- ధర్మభూతా సంవిత్. విషయవిరహితాపి సాశ్రయేత్యర్థః. కేవలైవేత్యాదేరేవం వార్థః. ఆత్మానుభవరూపా అత ఏవ స్ఫురణరూపా యా సంవిత్ సా కేవలైవేతి చేత్ - అస్మదుక్తసకలవిషయాదివిశేషశూన్యైవేతి చేదిత్యర్థః. పరిహరతి (సా చేతి) సా- ధర్మిస్ఫురణరూపా యా సంవిత్ సా సాశ్రయైవేత్యుచ్యతే. స్ఫురణం హి స్ఫురతో ధర్మః. యథా ప్రభాశ్రయస్య దీపస్య [illegible] తతో ధర్మ ఇత్యాదిత్యర్థః. ధర్మిస్వరూపభూతజ్ఞానస్య స్ఫురణం నిత్యం. తచ్ఛబ్దాసమానతా. వ్యవహారానుగుణ్యం. ధర్మభూతజ్ఞానస్య స్ఫురణం విషయసంబన్ధజన్యం తదానీమేవ- సర్వస్యదా. తత ఏవ హి విషయప్రకాశవేలాయామితి పూర్వముక్తం. *పుంస్త్వాదివత్ [illegible]. స్వాపాదౌ తు తస్య సర్వవిషయసంబన్ధార్హతా ప్రతిబద్ధా వహ్న్యార్ద్రదాహకత్వశక్తివత్. అతో న తదా స్ఫురణం. అథ ప్రాసఙ్గికమాత్మానుభవం పరిసమాప్య ప్రస్తుత ప్రాగభావసిద్ధిం నిగమయతి (అత ఇతి) అతః- నిర్విషయజ్ఞానస్యాప్రామాణికత్వాత్, త్వదభిమతజ్ఞాననిత్యత్వస్యోపపత్తిపరాహతత్వాత్, ప్రాగభావగ్రాహకసమర్థనాచ్చేత్యర్థః. కథమనుభూతిస్స్వప్రాగభావం సాధయేత్ - ఇత్థం- స్మర్తవ్యాస్మరణేఽపి శైశవ ఇయన్తం కాలం న కించిదహమజ్ఞాసిషమితి సుప్తవ్యవస్థాపరామర్శేన జ్ఞానసామాన్యాభావగోచరేణ తదన్తర్గతస్వాభావోఽపి స్వేనైవ విషయీకృత ఇతి స్వప్రాగభావసిద్ధిరుక్తా. పరతః ప్రసిద్ధ్యసిద్ధిరిత్యాహ (అనుభూతేరితి) అథ ప్రాగభావాభావహేతుకానుత్పత్తిదూషణమనుసంహరతి (తస్మాదితి) అథానుత్పత్త్యా వికారాన్తరనిరసనం దూషయతి (యదపీత్యాదినా) అనుత్పత్తిరూపహేత్వసిద్ధ్యా వికారాన్తరనిరాసోఽనుపపన్నః. తదభ్యుపగమేఽపి హేతోర్వ్యభిచారమాహ (ప్రాగభావ ఇతి) తద్వివృణోతి (తస్య హీతి) భావశబ్దోపాదానే తద్విరహేఽపి వ్యభిచారసామ్యాభిప్రాయేణ భావశబ్దోపాదానముపాలభతే (భావేష్వితి) నాత్ర ప్రతిజ్ఞాన్తరం దూషణముచ్యతే- కిన్తు ఉక్తిదూషణం- నర్వణ్యదూషణం. భావరూపే వ్యభిచారం దర్శయతి (తథా చేతి) తథాశబ్దేన భావరూపత్వం వివక్షితం-శ్రుత్యా భావరూపాజ్ఞానస్య సమర్థితత్వాత్. తత్ర పరిహారం శఙ్కతే (తద్వికారా ఇతి) అస్య విశేషణస్యాప్యవ్యాప్తాభావాన్నైరర్థక్యమాహ (కింభవత ఇతి) వ్యావర్త్యమస్తి చేదద్వైతహానిః. నచేద్విశేషణానైరర్థక్యమిత్యర్థః. కింవికారమాత్రాభావః సాధ్యతే- ఉత పరమార్థవికారాభావః. ప్రథమే నైకాన్త్యం. ద్వితీయే నుభూతిః పరమార్థవికారరహితా అజత్వాదిత్యుక్తం స్యాత్. యత్పరమార్థవికారవత్ తదుత్పన్నం. యథా ఘట ఇతి వ్యతిరేకోదాహరణం వాచ్యం. యథా ఘటస్య పరమార్థవికారానభ్యుపగమాద్దృష్టాన్తస్సాధ్యాసాధ్యవృత్తిరితి హేతోర్వ్యా

ర్థభూతోఽప్యస్తి వికారః-యేనైతద్విశేషణమర్థవద్భవతి. నహ్యసావభ్యుపగమ్యతే. యదప్యనుభూతేరజత్వాత్స్వస్మిన్స్వవిభాగం న సహత ఇతి. తదపి నోపపద్యతే- అజస్యైవాత్మనో దేహేన్ద్రియాదిభ్యో విభక్తత్వాత్. అనాదిత్వేన చాభ్యుపగతాయా అవిద్యాయా ఆత్మనో వ్యతిరేకస్యావశ్యాశ్రయణీయత్వాత్. స విభాగో మిథ్యారూప ఇతి చేత్ - జన్మప్రతిబద్ధః పరమార్థవిభాగః కిం క్వచిద్దృష్టస్త్వయా. అవిద్యాయా ఆత్మనః పరమార్థతో విభాగాభావే వస్తుతోఽప్యద్వైతవస్యాదాస్థా. అబాధితప్రతిపత్తిసిద్ధదృశ్యభేదసమర్థనేన దర్శనభేదోఽపి సమర్థిత ఏవ ఛేద్యభేదాచ్ఛేదనభేదవత్. యదపి నాస్యాః పృథగ్దృశిరూపాయా దృశ్యత్వేన కశ్చిదపి ధర్మోఽస్తి దృశ్యత్వాదేవ తేషాం న దృశిధర్మత్వమితి. తదపి స్వాభ్యుపగతైః ప్రమాణసిద్ధైర్నిత్యత్వ స్వయంప్రకాశత్వాదిధర్మైరుభయమనైకాన్తికం. న చ తే సంవేదనమాత్రం-స్వరూపభేదాత్. స్వసత్తయైవ స్వాశ్రయం ప్రతి కస్యచిద్విషయస్య ప్రకాశనం హి సంవేదనం. స్వయంప్రకాశతా తు స్వసత్తయైవ స్వాశ్రయాయ ప్రకాశమానతా. ప్రకాశశ్చ చిదచిదశేషపదార్థసాధారణం వ్యవహారానుగుణ్యం.

స్వత్వాన్నిర్విశేషదృశిరివేతి భావః. అథాజత్వాన్నాత్మని కథం ప్రతివదతి (యదపీతి) అత్ర కింభేదమాత్రం నిషేధ్యమభిమతం-ఉత విజాతీయభేదః-ఉత సజాతీయభేదః-ఉత స్వగతభేద ఇతి పక్షేషు హేత్వసిద్ధ్యా నిరస్తేష్వపి హేతుత్వాభ్యుపగమేన ప్రథమం ద్వితీయం చ దూషయతి. యదాచార్యానవ్యతిరిక్తసర్వవాదిసమ్మతస్థలే వ్యభిచారం దర్శయతి (అజస్యైవేతి) పృథగాగ్నిమతస్థలేఽపి హేతోరనైకాన్త్యమాహ (అవిద్యాయా ఇతి) ... ప్రకాశమానాయా అవిద్యాయా అభావమోహితరేతరభావానుపపత్త్యా సత్త్వాదితి హితత్ప్రశ్నః. తద్విభాగస్య మిథ్యాత్వమాశఙ్క్యతదభ్యుపగమేన పరిహరతి (స విభాగ ఇత్యాదినా) జన్మప్రతిబద్ధః-ఉత్పత్తివ్యాప్తః. ఘటాదిషు పరమార్థవిభాగస్యైవ తదుత్పత్తివ్యాప్యత్వాభ్యుపగమే ఘటాదివిభాగస్య పారమార్థ్యప్రసఙ్గాత్ తస్యాపారమార్థ్యే వివిశేషణానియమాద్యుక్తదోషస్స్యాదేవేత్యర్థః. హేతుమాపణస్య బుభుత్సాయాం దృష్టాన్తస్య సాధ్యవ్యావృత్తత్వముఖేన వ్యాప్యత్వాసిద్ధిరపి ప్రేతానుసంధేయా. యత్పరమార్థవిభాగవత్ తదుత్పన్నం. యథా ఘట ఇతి హి వ్యతిరేకదృష్టాన్తః. ఘటస్య పరమార్థవిభాగవత్త్వానభ్యుపగమాత్సాధ్యావ్యావృత్తత్వం హి స్పష్టం. విభాగస్య మిథ్యాత్వే దూషణాన్తరమాహ (అవిద్యాయా ఇతి) అథ సజాతీయభేదాభావం వ్యుదస్యతి (అబాధితేతి) పూర్వం ప్రమాణప్రమేయానుపపత్తిమిథ్యాత్వానుమాననిరాసముఖేన దృశ్యభేదస్య సమర్థితః. తత్తుల్యన్యాయతయా దర్శనభేదోఽపి సిద్ధ ఇత్యర్థః. అవచ్ఛేదకగతో భేదః స్వావచ్ఛేద్యగత ఇతి ఘటకరకాకాశవద్దృష్టాన్తమాశఙ్క్యాహ (ఛేద్యభేదాదితి) యథా సంవిత్సిద్ధౌ *ప్రతిప్రమాతృవిషయం పరస్పరవిలక్షణాః అపరోక్షం ప్రకాశన్తే సుఖదుఃఖాదివద్ధియః॥ సంబన్ధివ్యఙ్గ్యభేదస్య సంయోగేచ్ఛాదికస్య తు। న హి భేదస్స్వతో నాస్తి నా ప్రత్యక్షశ్చ సమ్మత ఇతి॥ ప్రతిప్రమాతృవిషయం జ్ఞానభేదోఽపరోక్షః. పరజ్ఞానం పరోక్షతయా భాసతే. స్వజ్ఞానమపరోక్షతయా. ఘటాదివిషయజ్ఞానానాం పరస్పరవైలక్షణ్యం చాపరోక్షం. అతస్తద్భేదాపలాపస్స్వానుభవప్రత్యక్షబాధిత ఇతి ప్రథమగ్రన్థార్థః. సర్వత్రైకం జ్ఞానం జ్ఞాతృజ్ఞేయరూపావచ్ఛేదకసంబన్ధభేదాత్ భేదేన ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ సంబన్ధీతి. సంబన్ధివ్యఙ్గ్యభేదస్యేతి శఙ్కాబీజానువాదః. న చ జ్ఞాతృజ్ఞేయరూపసంబన్ధివ్యఙ్గ్యత్వమాత్రేణ జ్ఞానస్య భేదః సంబన్ధిభేదకృత ఇతి శక్యం వక్తుం స్యాత్. సంయోగాదేరపి సంబన్ధివ్యఙ్గ్యత్వమాత్రేణ ఘటకరకావచ్ఛిన్నాకాశవదేకత్వప్రసక్తేః. సంబన్ధీ హి ద్వేధా సత్తాహేతుర్వ్యక్తిహేతుశ్చేతి. యస్య సంయోగాదేస్సంబన్ధివ్యతిరేకేణ స్వరూపే ప్రమాణం నాస్తి-తస్య సంబన్ధీ సత్తాహేతుః. యస్య తు శబ్దాకాశాదేరస్తి- తస్య తద్వ్యఞ్జకో భేదావభాసే- న స్వతః. తస్మాత్ జ్ఞాతృజ్ఞేయవ్యతిరేకేణాలబ్ధసద్భావస్య జ్ఞానస్య స్వాభావికవివిధభేదః. తస్మాన్న సజాతీయభేదాపలాప ఇత్యర్థః. ఏతదభిప్రేత్య ఛేద్యభేదాదిత్యుక్తం. అథ స్వగతనిత్యైకత్వాదిభేదనిరాసార్థం పూర్వపక్షిణానుభూతిం పక్షీకృత్యోక్తం అనుభూతిత్వాదితి వ్యతిరేకి, దృశ్యం పక్షీకృత్యోక్తం దృశ్యత్వాదిత్యన్వయి. దూషయతి (యదపీత్యాదినా) (అనైకాన్తికమితి) అనియతం-వ్యాప్తిశూన్యమిత్యర్థః. దృశ్యత్వాదిత్యన్వయిన్యపక్షత్రయస్యాపి త్వలక్షణానైకాన్తికత్వం. దృశిత్వాదితి వ్యతిరేకిణః సాధ్యవ్యావృత్తావపి సాధనావ్యావృత్తిలక్షణమనియతత్వమాత్రం. అనుభూతిర్న దృశ్యధర్మవతీ దృశిత్వాత్ యద్దృశ్యధర్మవత్ తన్న దృశిః యథా ఘట ఇతి హ్యనుమానశరీరం. అత్ర దృశ్యధర్మవత్త్వస్యాదృశిత్వవ్యాప్తిరనుపపన్నా - తస్యాపి దృశిత్వనిత్యత్వాదిధర్మవత్త్వాదిభావః. నిత్యత్వాదిమిథ్యాత్వే నిత్యత్వాదివిపరీతాకారానిత్యత్వం ప్రసజేదితి తత్పరిహారాయ తేషాం స్వరూపమాత్రత్వమాశఙ్క్య పరిహరతి (న చేత్యాదినా) తేషాం స్వరూపమాత్రత్వం కిమన్వయరూపాణాం ఉత వ్యతిరేకరూపాణామితి వికల్పమభిప్రేత్య అన్వయముఖేన స్వరూపమాత్రత్వం సంభావితం పర ఇతి మాషితం-న తు పరాభ్యుపగమాత్. హేతుమాహ (స్వరూపభేదాదితి) స్వరూపాద్భేదస్తేషాం పరస్పరం భేదశ్చ వివక్షితః. అనేన పూర్వం విభాగభేదవివాదదర్శనాదిత్యుక్తం వివృతం భవతి. సంవేదనత్వస్వయంప్రకాశత్వయోః స్వరూపభేదమాహ (స్వసత్తయేత్యాదివాక్యద్వయేన) ప్రకాశ్యతేఽనేనేతి ప్రకాశనం-వ్యవహారానుగుణ్యాపాదకమిత్యర్థః. ఉభయత్రానుగతప్రకాశశబ్దార్థమాహ (ప్రకాశశ్చేతి) చిదచిదశేషపదార్థాః తదా హి వ్యవహారానుగుణాః- యదా తద్వ్యవహారహేతుర్జ్ఞానం సంనిధత్తే. తత్రాచిదంశస్య స్వవ్యవహారసామగ్ర్యన్తర్భూతజ్ఞానవత్త్వం వ్యవహారానుగుణ్యం. వేద్యత్వే చిదంశస్యాప్యేవం. స్వప్రకాశత్వే తు స్వవ్యవహారసామగ్ర్యాం జ్ఞానాన్తరానపేక్షయా స్వస్యాన్తర్భావః. యద్వైవం చాహుః-వ్యవహారానుగుణ్యం వ్యవహర్తృప్రతిసంబన్ధిత్వం-ప్రకాశ ఇత్యర్థః. తచ్చ జ్ఞప్తిజ్ఞాతృత్వాన్యస్వతః. జ్ఞేయస్య తు జ్ఞానాపాద్యం. అతః పురోవర్తినో ఘటాదేరపి తదేవ ప్రకాశః. న ప్రాకట్యం. తదతిరిక్తాభ్యుపగమేఽపి న జ్ఞానస్య స్వప్రకాశత్వవిరోధః. తస్య తన్నిరపేక్షసిద్ధితయా ప్రాకట్యస్య జ్ఞానానుమాపకత్వానభ్యుపగమాత్. యద్వా-జ్ఞానగతప్రకాశసాధారణలక్షణమాహ (చిదచిదితి) చిదచిదశేషపదార్థాపేక్షయా సాధారణం జ్ఞానగతం చిద్వ్యవహారానుగుణ్యం చ ప్రకాశః- స్వపరవ్యవహా

సర్వకాలవర్తమానత్వం హి నిత్యత్వం. ఏకత్వమేకసంఖ్యావచ్ఛేద ఇతి. తేషాం జడత్వాద్యభావరూపాణామపి తథాభూతైరపి చైతన్యధర్మభూతైః స్వైరనైకాన్త్యమపరిహార్యం. సంవిదితరస్వరూపాతిరేకేణ జడత్వాదిప్రత్యనీకత్వమిత్యభావరూపో భావరూపో వా ధర్మో నాభ్యుపేతశ్చేత్ తత్ప్రతిషేధోక్త్యా కిమపి నోక్తం భవేత్. అపి చ సంవిత్సిధ్యతి వా న వా. సిధ్యతి చేత్ - సధర్మతా స్యాత్. న చేత్ తుచ్ఛతా గగనకుసుమాదివత్. సిద్ధిరేవ సంవిదితి చేత్ - కస్య కం ప్రతీతి వక్తవ్యం- యది న కస్యచిత్ కంచిత్ప్రతి- సా తర్హి న సిద్ధిః. సిద్ధిర్హి పుత్రత్వమివ కస్యచిత్కంచిత్ప్రతి భవతి. ఆత్మన ఇతి చేత్ కోయమాత్మా- నను సంవిదేవేత్యుక్తం. సత్యముక్తం. దురుక్తం తు తత్. తథాహి-కస్యచిత్పురుషస్య కంచిదర్థజాతం ప్రతి సిద్ధిరూపతయా తత్సంబన్ధినీ సా సంవిత్స్వయం కథమివాత్మభావమనుభవేత్. ఏతదుక్తం భవతి-

---

రానుగుణ్యం ప్రకాశ ఇత్యర్థః. నన్వచితో విషయత్వనువిగీతం. తచ్చ భాసమానత్వం. అచితో వ్యవహారానుగుణ్యం హి జ్ఞానగతం చేత్ - ఘటః ప్రకాశత ఇతి వ్యవహారాముఖ్యత్వం స్యాత్. జ్ఞానగతప్రకాశస్య తత్ప్రత్యుపచరితత్వాత్. న చ జ్ఞానసంబన్ధ ఏవ ఘటాదేర్వ్యవహారానుగుణ్యం- వ్యవహారానుగుణ్యాపాదనస్వభావత్వే జ్ఞానలక్షణకథనాయోగాత్. సంబన్ధస్య ద్వినిష్ఠతయా పురోవర్తినో ఘటాదేరపి తద్ధేతుత్వేన సంబన్ధరూపవ్యవహారానుగుణ్యాపాదకత్వం హి జ్ఞానజ్ఞేయసాధారణం స్యాత్. ఉచ్యతే- వ్యవహారకర్మత్వరూపం వ్యవహారానుగుణ్యం సాధారణం. తద్ధి వ్యవహారప్రతిసంబన్ధిత్వం. తదేవ భాసమానత్వం. ఘటః ప్రకాశత ఇతి వ్యవహారశ్చ తన్నిబన్ధన ఏవ ముఖ్యః. వ్యవహారప్రతిసంబన్ధిత్వం ప్రతి హేతుత్వరూపవ్యవహారానుగుణ్యం జ్ఞానస్యైవ. తత్ర ప్రత్యక్త్వానుకూలైకత్వలక్షణస్య స్వస్వవ్యవహారప్రతిసంబన్ధితాం ప్రతి హేతుత్వరూపం వ్యవహారానుగుణ్యం జ్ఞాతృస్వరూపభూతజ్ఞానస్యైవ. స్వస్వరూపస్వగతైకత్వపరాక్త్వానుకూలత్వాద్యాకారస్వాశ్రయతత్సంబన్ధస్వవిషయతత్సంబన్ధానాం వ్యవహారప్రతిసంబన్ధిత్వే హేతుత్వరూపం వ్యవహారానుగుణ్యం తు ధర్మభూతజ్ఞానస్యైవ. అతః స్వపరవ్యవహారానుగుణ్యం జ్ఞానాసాధారణప్రకాశలక్షణమితి యుక్తం. అథ నిత్యత్వమాహ (సర్వేతి) యద్వ్యపి కాలానవచ్ఛిన్నత్వం అనుగతం నిత్యత్వలక్షణం ప్రాగుక్తం. సదకారణత్వం చ నిత్యత్వం ప్రసిద్ధం. తథాపి సంవిదః కాలవ్యతిరిక్తత్వాత్ కాలవ్యతిరిక్తార్థనిత్యత్వం కృత్స్నకాలసంబన్ధవ్యాప్తమితి తేనాపి సవిశేషత్వాపాదనాయ కాలవ్యతిరిక్తార్థనిత్యత్వలక్షణమత్రోక్తం. ధర్మాణామభావరూపత్వేప్యనైకాన్త్యమాహ (తేషామితి) అభావరూపాణామపి స్వరూపానతిరిక్తత్వే మూఢగణమాహ (సంవిదితి) తు శబ్దేన ప్రాగుక్తశాస్త్రాద్యదృష్టాన్తవైషమ్యమిహాభిప్రేతం. తస్య తస్యచిద్ధర్మత్వేన స్వపరనిర్వాహకత్వాత్ స్వరూపే ప్రతిపన్నే భ్రమవిరోధిత్వాచ్చ స్వరూపమేవ వ్యావృత్తిః. బ్రహ్మణస్తు కస్యచిద్ధర్మత్వేనానభ్యుపగమాత్ స్వరూపే ప్రతిపన్నేపి భ్రమసహత్వాచ్చ పురోవస్థితశుక్త్యాకారశకలస్యేవ న స్వరూపమేవ వ్యావృత్తిరితి. సంవిద స్తిత శబ్దో నిత్యత్వయం ప్రకాశాదిశబ్దాః కిమనికార్థాః- ఉతానేకార్థాః. అధికార్థత్వే సవిశేషత్వం. అన్యథా పదానాం పర్యాయత్వం- స్వరూపమాత్రస్యావిగీతత్వాత్. నిత్యత్వాదిసాధకానాం తు కిం సవిన్మాత్రం సాధ్యతే- ఉత తదతిరిక్తం కించిత్. ప్రథమే సిద్ధసాధ్యత్వం. ద్వితీయే సవిశేషత్వమిత్యేవం సమానాధికరణపదప్రయోగానుపపత్తిః, నిత్యత్వాదిసాధకహేతూనాం సిద్ధసాధనత్వం చాభిప్రేతం. యథా సంవిత్సిద్ధౌ న వేద్యం విద్ధర్మస్యాద్యదితి యత్ప్రగుదీరితం। తేనాపి సాధితం కించిత్సంవిదో భిన్నవాచ్యతా। అథ చేత్ప్రకృతే స్వాత్మన్యేతే విఫలాః క్రియా ఇతి ॥ నిత్యత్వాదిధర్మాణాం పరస్పరభేదానభ్యుపగమే ఏకేనైవ ధర్మేణ సాధితేనాలం- న తు ధర్మాన్తరం సాధ్యం - తస్య పూర్వప్రసాధితధర్మానతిరిక్తత్వాత్ - సహి నిత్యత్వే ప్రసాధితే కాలాపరిచ్ఛేదః పునరపి సాధ్యోభవతి వ్యతే. ఏవం నిత్యత్వాదీనాం స్వరూపాద్భేదః పరస్పరభేదశ్చ సిద్ధః. పరేణ సంవిదో నిర్ధర్మకత్వాపాదనముఖేన స్వాతన్త్ర్యం సాధితం. అత్ర నిర్ధర్మకత్వనిరాకరణముఖేన సంవిదాత్మత్వం నిరాకర్తుమారభతే (అపిచేత్యాదినా) తత్ర సవిశేషత్వమాపాదయితుం వికల్పయతి (సంవిత్సిధ్యతి వా న వేతి) కిం ప్రతీతా- ఉతాప్రతీతేత్యర్థః. ప్రథమం శిరోమాహ (సిధ్యతి చేదితి) సర్వప్రమాణానాం సవిశేషవిషయత్వస్య పూర్వముపపాదితత్వాదితి భావః. యద్వా- సిధ్యత్వస్తు సిద్ధిరాశ్రయతయా సవిశేషం స్యాత్. సిద్ధిః- ప్రకాశః-వ్యవహారానుగుణ్యధర్మయోగి స్యాదిత్యర్థః. శిరోద్వయోపాదితదోషపరిహారాయ పరోక్తం శఙ్కతే (సిద్ధిరేవేతి) సిద్ధేస్సిద్ధ్యన్తరానపేక్షత్వాత్ ప్రతిపన్నవిషయత్వప్రయుక్తం సిద్ధిసంబన్ధిత్వరూపం సవిశేషత్వం న స్యాత్. అథాపి తుచ్ఛత్వం చ న భవేత్. న చ శశశృఙ్గం సిద్ధిరూపమితి భావః. తత్రాపి సవిశేషత్వమాహ (కస్యేతి) ప్రతీతిశ్చేత్ కస్యచిదాశ్రయస్య కంచిద్విషయం ప్రతి భవతి తదుభయం వక్తవ్యమిత్యర్థః. విపక్షే బాధకమాహ (యదీతి) పద్వ్యన్తరో(సిద్ధిర్హీతి) పితృత్వాదివిషయః పుత్రస్థానే ఆశ్రయః పుత్రత్వస్థానే సిద్ధిః పుత్రత్వస్య హి పుత్ర ఆశ్రయః కస్యచిదితి ప్రతియోగ్యపేక్షా ప్రతిషేధశఙ్కతే (ఆత్మన ఇతి చేదితి) ఆత్మానం ప్రతీత్యర్థః. ఆత్మ శబ్దః స్వవాచీ. అనేన ప్రత్యక్త్వం ఫలితం. సిద్ధిప్రతిసంబన్ధిత్వాత్మా హి ప్రత్యక్. స్వస్మై భాసమానత్వం ప్రత్యక్త్వమితి హి వక్ష్యతే. తచ్చ సంవిదోనుపపన్నమిత్యభిప్రాయేణాహ (కోయమాత్మేతి) అయం శబ్దః సిద్ధిప్రతిసంబన్ధిత్వపరః. సిద్ధిప్రతిసంబన్ధ్యాత్మా కః. కిం శబ్దః క్షేపే. సంవిత్సిద్ధిప్రతిసంబన్ధ్యాత్మా సంవిదః ప్రత్యక్త్వమనుపపన్నమిత్యర్థః. సంవిదాత్మత్వస్యోపపాదితత్వాన్నానుపపన్నమితి చోదయతి (నన్వితి) పరిహరతి (సత్యముక్తమితి) సంవిదాత్మత్వస్య దురుక్తత్వం సంవిదాత్మత్వనిరాకరణముఖేనోపపాదయితుమారభతే (తథాహీతి) కర్తృనిష్ఠకోద్దిష్టత్వేన. (అర్థజాతమితి) ధర్మధర్మిరూపపుఞ్జ ఏవ ప్రమితివిషయ ఇతి భావః. సిద్ధిరూపా- ప్రకాశరూపా. అత ఏవ తదుభయసంబన్ధినీ. (కథమితి) ఆత్మధర్మభూతా సంవిత్ స్వయం కథమాత్మేత్యర్థః సిద్ధిశబ్దోత్ర విజ్ఞప్తిసాధారణః. అయమర్థః ప్రకాశశ్చేదిహావిచ్ఛిన్నః- సకర్తృకస్య కర్మకర్తృసంబన్ధిత్వే కిం ప్రమాణం. ప్రతిజ్ఞానం హి సకర్మకం సకర్తృకం. సంవిత్తు కేవలా. ఇహ కర్మనిర్దేశే కిం ఫలమితి శఙ్కాయామాహ (ఏతదుక్తం భవతీతి)

అనుభూతిరితిస్వాశ్రయంప్రతిస్వసత్తయైవకస్యచిద్వస్తునో వ్యవహారానుగుణ్యాపాదనస్వభావో జ్ఞానావగతి సంవిదాద్యపరనామా సకర్మకోऽనుభవితురాత్మనో ధర్మవిశేషో ఘటమహంజానామీమమర్థమవగచ్ఛామిపటమహంసంవేద్మీతిసర్వేషామాత్మసాక్షికప్రసిద్ధేః. ఏతత్స్వభావతయైవహితస్యాస్స్వయంప్రకాశతా భవతాప్యుపపాదితా. అస్యాస్సకర్మకస్యకర్తృధర్మవిశేషస్యకర్మత్వవత్ కర్తృత్వమపిదుర్ఘటమితి. తథాహి-అస్యాకర్తృస్థిరత్వంకర్తృధర్మస్యసంవేదనాఖ్యస్యసుఖాదేరివోత్పత్తిస్థితినిరోధాశ్చప్రత్యక్షమీక్ష్యన్తే. కర్తృస్థైర్యం తావత్ సఏవాయమర్థఃపూర్వంమయానుభూతఇతి ప్రత్యభిజ్ఞాప్రత్యక్షసిద్ధం. అహంజానామిఅహమజ్ఞాసిషంజ్ఞాతురేవమమేదానీంజ్ఞానంనష్టమితిచసంవిదుత్పత్త్యాదయః ప్రత్యక్షసిద్ధాఇతికథంతస్తదైక్యం. ఏవంక్షణభఙ్గిన్యాస్సంవిదఆత్మత్వాభ్యుపగమేపూర్వేద్యుర్దృష్టమపరేద్యురిదమహమదర్శమితిప్రత్యభిజ్ఞాచనఘటతే- అన్యేనానుభూతస్యనహ్యన్యేనప్రత్యభిజ్ఞానసంభవః. కించ- అనుభూతేరాత్మత్వాభ్యుపగమే తస్యానిత్యత్వేపిప్రతిసన్ధానాభావస్తదవస్థః. ప్రతిసన్ధానంహిపూర్వాపరకాలస్థాయినమనుభవితారముపస్థాపయతి - నానుభూతిమాత్రం- అహమేవేదంపూర్వమప్యన్వభూవమితి. భవతోప్యనుభూతేర్నహ్యనుభవితృత్వమిష్టం. అనుభూతిరనుభూతిమాత్రమేవ. సంవిన్నామకాచిన్నిరాశ్రయానిర్విషయావాతత్స్వరూపానుపలబ్ధేర్నసంభవత్యేవ.

అనుభూతిరిత్యనేన జ్ఞప్తిపరత్వముక్తం. స్వాశ్రయంప్రతి స్వసత్తయైవకస్యచిద్వస్తునో వ్యవహారానుగుణ్యాపాదనస్వభావ ఇత్యనేన తత్స్వరూపముక్తం. ఏవం సిద్ధిశబ్దార్థఉక్తః. జ్ఞానావగతిసంవిదాద్యపరనామేత్యనేన జ్ఞానసంవిచ్ఛబ్దయోః పర్యాయతయాప్రవృత్తిజ్ఞానస్యాంశవిభాగస్యనిష్ప్రమాణకత్వంఫలితం. ఘటమహం జానామీత్యాదినా ఆత్మసాక్షికప్రసిద్ధ ఇత్యన్తేనసకర్మకకర్తృ సంబన్ధస్యస్వానుభవసిద్ధత్వం, జ్ఞానసంవిదోరేకార్థత్వం, చోక్తం. తత్ర పరాభ్యుపగతిమాహ (ఏతత్స్వభావతయేతి) ఆత్మస్వయంప్రకాశత్వం సాధయతాకర్మకర్తృసంబన్ధజ్ఞానస్య స్వయంప్రకాశత్వం సాధితమితిసకర్మకం జ్ఞానం జడరూపమాత్మభూతజ్ఞానాదన్యత్ వృత్తిరూపమిత్యభ్యుపగమోనుపపన్నఇతిభావః. అస్యేత్యాదినా కర్మనిర్దేశస్యఫలందర్శితం. నను నవయంసంవిదః కర్తృత్వమిచ్ఛామఇతి కథమయం ప్రసఙ్గః ఉచ్యతే- సంవిదఆత్మత్వం వదతా ప్రత్యక్త్వమభ్యుపేతవ్యం. ప్రత్యక్త్వంచజ్ఞానాశ్రయస్యైవేతిసంవిదోజ్ఞాతృత్వమవర్జనీయం. తచ్చదుర్ఘటమిత్యర్థః. కర్తృత్వమాశ్రయత్వం- భావస్థాశ్రయామహితత్రా. ఏవంధర్మధర్మిభావేన ప్రతీత్యాసంవిదాత్మత్వంనిరాకృతం. అస్థిరత్వాస్థిరత్వవైధర్మ్యాత్ తదైక్యంవదత్యతే (తథేతి) హేస్వితా. తథాశబ్దేన చాస్థిరహేత్వన్తరముచ్యతే. కర్తృస్థైర్యముపపాదయతి (కర్తృస్థైర్యంతావదితి) ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాద్ఘటాదేః స్థైర్యసిద్ధిః. తద్వత్తత్ర ఘటప్రత్యభిజ్ఞాకాలే పూర్వం మయానుభూతఇతి కర్తురపి ప్రత్యభిజ్ఞా విషయత్వాత్ స్థైర్యసిద్ధిరిత్యర్థః - అథజ్ఞానస్యోత్పత్తిస్థితి నిరోధాన్దర్శయతి (అహమిత్యాదినా) జానామీత్యనేనోత్పత్తిస్థితీసిద్ధే. అజ్ఞాసిషమిత్యతీతత్వప్రతీతిః. ఏతద్ద్వితీయశబ్దాయాస్తత్ర పూర్వకాలసంజాతజ్ఞానవిశిష్టత్వపరామర్శద్యోతనార్థంజ్ఞాతురేవమమేత్యుక్తం. ఉత్పత్త్యాదయఇత్యాదిశబ్దేనస్థితినిరోధగ్రహణం. సంవిదఉత్పత్తిర్నామ నిరవచ్ఛిన్నస్థాయిన్యాః ప్రథమక్షణయోగః. క్షణాన్తరసంబన్ధః స్థితిః. సంవిదః స్వప్రకాశత్వాత్ ప్రత్యక్షే. ఘటసంవిదో నిరోధోనామపటసంవిత్. సాచప్రత్యక్షా. ఇతిజ్ఞాతౄ. స్థిరత్వాస్థిరత్వవైధర్మ్యాత్ ననతదైక్యమిత్యర్థః. ఏవం ప్రత్యభిజ్ఞావిషయత్వేనాత్మనఃస్థైర్యముక్తం. అథ ప్రత్యభిజ్ఞాశ్రయత్వేనస్థైర్యముచ్యతే (ఏవమితి) పూర్వత్ర ప్రత్యభిజ్ఞాప్రత్యక్షసిద్ధమిత్యుక్తం. అత్ర ప్రత్యభిజ్ఞానఘటతఇత్యుక్తం. అయమభిప్రాయః- ప్రత్యభిజ్ఞావిషయస్యజ్వాలాదావివతత్త్వవిషయత్వేఽన్యథాసిద్ధిస్సంభవేత్- తత్రనస్థైర్యసిద్ధిః. అత్ర ప్రత్యభిజ్ఞావిషయత్వాన్యథాసిద్ధావపి ప్రత్యభిజ్ఞాశ్రయత్వస్యానన్యథాసిద్ధత్వాత్ భ్రాన్తిరూపప్రత్యభిజ్ఞాయామపిత దాశ్రయస్యస్థైర్యమనన్యథాసిద్ధమితి ప్రత్యభిజ్ఞాశ్రయత్వప్రయుక్తంస్థైర్యందుష్పరిహరమితి. ప్రత్యభిజ్ఞాశ్రయతయాస్థైర్యంవివృణోతి (అన్యేనేతి) ఏవంస్థిరస్యజ్ఞాతుర్ధర్మత్వేనఅస్థిరత్వేనచ ప్రతీతత్వాదస్థిరత్వనిబన్ధనాత్ప్రతిసన్ధానాసంభవాచ్చసంవిదాత్మత్వంనిరస్తం. అథస్థిరత్వాభ్యుపగమేపి ప్రతిసన్ధానాసంభవాదాత్మత్వంభ్రష్టపద్యతి (కించేతి) (అనుభూతేరాత్మత్వాభ్యుపగమేతస్యానిత్యత్వేపీతి) ఆత్మత్వాభ్యుపగమాపయికతయా సంవిదోనిత్యత్వాభ్యుపగమేపీత్యర్థః. నకేవలమనిత్యత్వపక్ష ఏవసంవిదాత్మత్వానుపపత్తిః- నిత్యత్వేపీత్యపిశబ్దార్థః. ఆత్మాహి ప్రతిసంధత్తే. ప్రతిసన్ధానమత్రనసంభవతీత్యర్థః. తదసంభవముపపాదయతి (ప్రతిసన్ధానమితి) (తదుదాహరతి) (అహమితి) తత్ర కిమితిశఙ్కాయాం తస్యపరానిష్టత్వమాహ (భవతఇతి) నకేవలంభవదనభ్యుపగమః- అనుభూతేరనుభవితృత్వంగమనక్రియాయాఃకర్తృత్వవదనుపపన్నంచేత్యభిప్రాయేణాహ (అనుభూతిరితి) మాత్రచానుభవితృత్వవ్యావృత్తిః. నను ధర్మత్వాస్థిరత్వాప్రతిసన్ధాతృత్వైర్నసంవిదో నాత్మత్వంయదుక్తం- తన్నవక్తవ్యం-అనుభవితృత్వస్యాత్మాకారత్వేనఅనభ్యుపగమాత్, విషయాశ్రయశూన్యాయాస్సంవిదోగుణభావాభావాత్, తదుభయసంబన్ధప్రయుక్తానిత్యత్వప్రసక్త్యభావాచ్చేత్యత్రాహ (సంవిన్నామేతి) నను కథంవిషయాశ్రయశూన్యజ్ఞానాభావః-స్వరూపభూతంజ్ఞానంవిషయాశ్రయశూన్యంత్వన్మతే.ఉచ్యతే- స్వవిరుద్ధమిదం చోద్యం - కింత్వయాజ్ఞాతురేవజ్ఞానశబ్దవాచ్యస్యాజడత్వనిత్యత్వాదికంవిషయాశ్రయశూన్యత్వమాత్మత్వంచసాధ్యతే- తత్సిద్ధసాధనం. యదిజ్ఞాతృవ్యతిరిక్తస్యజ్ఞానస్య- తర్హిజ్ఞాతృవ్యతిరిక్తంవిషయాశ్రయవిరహితంజ్ఞానంశూన్యమితి బ్రూమః. జ్ఞాతృస్థైయతదవచ్ఛిన్నజ్ఞానస్వరూపవ్యతిరిక్తంజ్ఞానమనుభవన్నిరస్తమిత్యర్థః. బౌద్ధైకదేశిభిఃధర్మికల్పనాతోవరంధర్మకల్పనేతిలాఘవన్యాయాత్ జ్ఞాతృత్వ

ఉభయాభ్యుపేతా సంవిదేవాత్మేత్యుపలబ్ధిపరాహతం. అనుభూతిమాత్రమేవ పరమార్థ ఇతి నిర్విశేషసాధకహేత్వాభాసాశ్చ నిరాకృతాః. నను చాహం జానామీత్యస్మత్ప్రత్యయేఽపి యోఽయమనిదమంశః ప్రకాశైకరసశ్చిత్పదార్థః స ఆత్మా. తస్మింస్తద్బలనిర్భాసితతయా యుష్మదర్థలక్షణోఽహం జానామీతి సిద్ధ్యన్నహమర్థశ్చిన్మాత్రాతిరేకీ యుష్మదర్థ ఏవ. నైతదేవం-అహం జానామీతి ధర్మధర్మితయా ప్రత్యక్షప్రతీతివిరోధాదేవ. కించ- అహమర్థో న చేదాత్మా ప్రత్యక్త్వం నాత్మనో భవేత్। అహంబుద్ధ్యా పరాగర్థాత్ ప్రత్యగర్థో హి భిద్యతే ॥ నిరస్తాఖిలదుఃఖోఽహమనన్తానన్దభాక్ స్వరాట్। భవేయమితి మోక్షార్థీ శ్రవణాదౌ ప్రవర్తతే ॥ అహమర్థవినాశశ్చేన్మోక్ష ఇత్యధ్యవస్యతి। అపసర్పేదసౌ మోక్షకథాప్రస్తావగన్ధతః॥

వాదినా జ్ఞానాత్మవాదినా చ సంప్రతిపన్నా సంవిదేవాత్మేత్యుక్తం. తదాశఙ్క్య పరిహరతి (ఉభయేతి) కల్పనాయామేవ లాఘవన్యాయః. న తూపలబ్ధౌ- అన్యథా త్వల్పలాఘవార్థం మాధ్యమికమతానుసారేణ జ్ఞానం చ త్యజ్యేత. కల్పనే తు లాఘవన్యాయః. సంవిత్తూపలభ్యత ఇతి చేత్- జ్ఞాతాపి తథోపలభ్యతే. అత ఉపలబ్ధిపరాహతత్వాత్ సంవిదాత్మత్వమనుపపన్నమిత్యర్థః. సా చ స్వయమేవ సంవిదుపలభ్యతే తథాపి యుక్తిభిర్నిర్విశేషత్వం సాధితమిత్యత్రాహ (అనుభూతిమాత్రమితి) యద్వా- సంవిదః పరమార్థత్వేన ఉభయవాదిసంమతత్వాత్ సైవాత్మేత్యుక్తమిత్యాశఙ్క్య దూషయతి (ఉభయేతి) ఉపలబ్ధిపరాహతం- ప్రత్యక్త్వలక్షణస్యాత్మత్వస్య అహం జానామీతి జ్ఞాతృత్వసామానాధికరణ్యేనోపలబ్ధ్యా పరాహతమిత్యర్థః. జ్ఞాతురేవ ప్రత్యగాత్మత్వం ఉపలబ్ధిసిద్ధమిత్యుక్తం. తస్యా ఉపలబ్ధేర్నిర్విశేషసంవిదాత్మత్వసాధకయుక్తిభిర్బాధితత్వమాశఙ్క్యాహ (అనుభూతిమాత్రమితి) ప్రత్యగర్థో హ్యాత్మా. ప్రత్యక్త్వం చాహమర్థాత్మత్వే తు న సిధ్యతి- సంవిదాత్మత్వపక్ష ఏవ సేత్స్యతీతి చోదయతి (నను చేతి) అహం జానామీత్యస్మత్ప్రత్యయే- అస్మత్ప్రత్యయత్వేనాపరాభ్యుపగతే. యశ్చిత్పదార్థః స ఆత్మా. కుత ఇత్యత్రాహ (అనిదమంశ ఇతి) ఇదమంశవ్యతిరిక్తః- పరాగర్థవ్యతిరిక్తః ప్రత్యగర్థః. హేతుగర్భమిదం. ప్రత్యగర్థత్వాదిత్యర్థః. ప్రత్యక్త్వం చ కుత ఇత్యత్రాహ (ప్రకాశైకరస ఇతి) స్వయంప్రకాశత్వాదిత్యర్థః. హేత్వభిప్రాయశ్చిచ్ఛబ్దః. జ్ఞానత్వాత్స్వయంప్రకాశత్వమిత్యర్థః. ప్రత్యక్త్వం స్వస్మై ప్రకాశమానత్వం. స్వయంప్రకాశత్వమనన్యాధీనప్రకాశత్వం. అహమర్థస్తు యుష్మదర్థలక్షణః. యుష్మదర్థలక్షణత్వాత్పరాగర్థవిశేషోఽహమర్థ ఇత్యర్థః. యుష్మదర్థలక్షణత్వం కుత ఇత్యత్రాహ (తద్బలేతి) తద్బలనిర్భాసితత్వాత్- జ్ఞానాధీనప్రకాశత్వాత్. తచ్చ చిన్మాత్రాతిరేకిత్వాదిత్యర్థః. అస్మింశ్చోద్యగ్రన్థే సంవిదాత్మత్వే వ్యతిరేకి త్రయం, అహమర్థానాత్మత్వేఽన్వయి త్రయం, చాభిప్రేతం. తత్ర వ్యతిరేకిణాం వ్యతిరేకిదృష్టాన్తోఽన్వయినాం సపక్షశ్చ యుష్మదర్థశబ్దేన సూచితః. అనుభూతిరాత్మా- ప్రత్యక్త్వాత్. యదనాత్మా తన్న ప్రత్యక్ యథా ఘటః. అనుభూతిః ప్రత్యక్- స్వయంప్రకాశత్వాత్. యన్న ప్రత్యక్ తన్న స్వయంప్రకాశం యథా ఘటః. అనుభూతిః స్వయంప్రకాశా- అనుభూతిత్వాత్. యన్న స్వతస్సిద్ధం న తదనుభూతిర్యథా ఘట ఇతి వ్యతిరేకి త్రయం. అహమర్థో జ్ఞానాధీనప్రకాశః- చిద్వ్యతిరిక్తత్వాత్. ఘటవత్. అహమర్థః పరాక్- జ్ఞానాధీనప్రకాశత్వాత్ ఘటవత్. అహమర్థోఽనాత్మా- పరాక్త్వాద్ఘటవదిత్యన్వయి త్రయం. స్వయంప్రకాశత్వమేవ సంవిదాత్మత్వే సాక్షాద్ధేతుతయా పూర్వముక్తం పూర్వపక్షోపన్యాసే. అత్ర తు తేన ప్రత్యక్త్వం సాధయిత్వా తేనాత్మత్వం సాధితం. ఏతత్పరిహరతి. (నైతదేవమితి) సంవిత్స్వయంప్రకాశత్వమిష్టం. శిక్షణీయాంశశ్చేత్. అతస్స్వతస్సిద్ధత్వసాధకహేతోస్సిద్ధసాధ్యతా. జ్ఞాతురస్వతస్సిద్ధత్వసాధకహేతోశ్చిదన్యత్వస్య అసిద్ధిర్వక్ష్యతే. ఇతరానుమానచతుష్టయమిహ నిరస్యతే. సంవిదాత్మత్వాది కిం ప్రతీత్యాభ్యుపగతం- ఉత ప్రత్యక్త్వసిద్ధ్యనుపపత్త్యా- ఉత శ్రుత్యర్థాపత్త్యా- ఉత శ్రుతిస్మృతిసూత్రస్వారస్యాదితి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమపక్షే ప్రత్యక్షప్రతీతివిరోధమాహ (అహం జానామీతి) ఏతేన పరోక్తానాం జ్ఞానప్రత్యక్త్వాత్మత్వజ్ఞాతృపరాక్త్వానాత్మత్వసాధకానామన్వయవ్యతిరేక్యనుమానానాం కాలాత్యయాపదేశ ఉక్తః. అహం జానామీత్యత్రాహమర్థస్యావభాసేఽపి ఘటావభాస ఇవ ప్రతిసంబన్ధితయాఽహమితి న ప్రతీయతే. ధర్మితయాఽవభాసాదేవ న జ్ఞానశేషతావభాసః. అతస్స ప్రత్యక్ ఆత్మా చ. జ్ఞానం ధర్మతయా ప్రతీయమానం సుఖాదివదన్యస్మై భాసత ఇతి న ప్రత్యక్- నాప్యాత్మా. అపి తు పరాగనాత్మా చ. అతశ్చతుర్ణాం హేతూనాం ప్రత్యక్షబాధ ఉక్తో భవతి. అథ ప్రత్యక్త్వం విపరీతసాధకం చేత్యాహ (కించేతి) స్వస్మై ప్రకాశమానత్వరూపం ప్రత్యక్త్వం, పరస్మై ప్రకాశమానత్వం పరాక్త్వం, చాహమిదంబుద్ధిభ్యాం హి విభజ్యతే. తస్మాదహంబుద్ధివిగమే ప్రత్యక్త్వమేవ న సేత్స్యతీతి ప్రత్యక్త్వమహమర్థస్యైవాత్మత్వసాధకమిత్యర్థః. సంవిది ప్రత్యక్త్వాభావాదాత్మత్వసాధకహేతోరసిద్ధిశ్చ ఫలితా. అహమర్థస్య పరాక్త్వాభావాదనాత్మత్వసాధకహేతోరసిద్ధిశ్చ సిద్ధా. అహం బుద్ధ్యేత్యనేన యుష్మదస్మత్ప్రత్యయగోచరయోరితి స్వోక్తివిరోధశ్చ. కోఽహమిత్యేవ నిపుణశ్చాహమితి చోపాయనాత్మన్యేష ఇత్యాద్యాగమవిరోధశ్చ సూచితః. హిశబ్దస్య ప్రసిద్ధిపరత్వాద్ధేతౌ వా. అనుభూతిః పరాక్- అహమర్థవ్యతిరిక్తత్వాద్ఘటవదితి. ప్రత్యక్త్వహేతోరసిద్ధిర్దార్ఢ్యం, తత్ప్రత్యక్త్వసాధకస్య స్వయంప్రకాశత్వహేతోస్సత్ప్రతిపక్షత్వం, చ. అనుభూతిరనాత్మా- అహమర్థవ్యతిరిక్తత్వాద్ఘటాదివదితి సంవిదాత్మత్వసాధకస్య ప్రత్యక్త్వహేతోశ్చ సత్ప్రతిపక్షత్వం చాభిప్రేతమిత్యవగమ్యతే- అహంబుద్ధ్యా పరాగర్థాత్ప్రత్యగర్థస్య భేదసమర్థనాత్. హిశబ్దాచ్చాత్ర సంవిత్ప్రత్యక్త్వహేతోరసిద్ధిశ్చ సిద్ధా. శ్రుత్యర్థాపత్తిం వక్తుం ముముక్షోరభిసన్ధిమాహ (నిరస్తేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (అహమర్థవినాశ ఇతి) యత్సంబన్ధిత్వేన దుఃఖజ్ఞానం యత్సంబన్ధినీ దుఃఖనివృత్తిః యత్సంబన్ధినీ సుఖప్రాప్తిశ్చేష్యతే- తద్వినాశో మోక్షశ్చేదధికారివిరహాదప్రామాణ్యం భవేత్. ప్రమితిజనకత్వం హి శాస్త్రస్య ప్రామాణ్యం. బుభుత్సితప్రాప్యాన్యశాస్త్రస్య పురుషార్థపర్యవసాయిత్వాభావే శ్రవణమననాద్యధికారిణ సిద్ధ్యేత్. నహి శాస్త్రం శ్రవణాదినిరపేక్షం తత్త్వప్రతిపత్తిమితిం జనయతి- అతోఽధికారివిరహాత్ప్రామాణ్యం న భవేదితి శాస్త్రప్రామాణ్యస్యాభాసేన శ్రుత్యర్థాపత్తిరుక్తా. అహమర్థేన [illegible]

మయి నష్టేఽపి మత్తోఽన్యా కాచిద్జ్ఞప్తిరవస్థితా। ఇతి తత్ప్రాప్తయే యత్నః కస్యాపి న భవిష్యతి॥ స్వసంబన్ధితయా హ్యస్యాః సత్తా విజ్ఞప్తితాది చ। స్వసంబన్ధవియోగే తు జ్ఞప్తిరేవ న సిధ్యతి॥ ఛేత్తుశ్ఛేద్యస్య చాభావే ఛేదనాదేరసిద్ధివత్ । అతోఽహమర్థో జ్ఞాతైవ ప్రత్యగాత్మేతి నిశ్చితమ్ ॥ విజ్ఞాతారమరే కేన జానాత్యే వేతి చ శ్రుతిః। ఏతద్యో వేత్తి తం ప్రాహుః క్షేత్రజ్ఞ ఇతి చ స్మృతిః॥ నాత్మాశ్రుతేరిత్యారభ్య సూత్రకారోఽపి వక్ష్యతి। జ్ఞోఽత ఏవేత్యతో నాత్మా జ్ఞప్తిమాత్రమితి స్థితమ్॥ అహంప్రత్యయసిద్ధో హ్యస్మదర్థః. యుష్మత్ప్రత్యయవిషయో యుష్మదర్థః. తత్రాహం జానామీతి సిద్ధో జ్ఞాతా యుష్మదర్థ ఇతి వచనం జననీ మే వన్ధ్యేతివత్ వ్యాహతార్థం చ. న చాసౌ జ్ఞాతాఽహమర్థో ఽన్యాధీనప్రకాశః-స్వయంప్రకాశత్వాత్. చైతన్యస్వభావతా హి స్వయంప్రకాశతా. యది ప్రకాశస్వభావః సోఽనన్యాధీనప్రకాశః దీపవత్. న హి దీపాదేస్స్వప్రభాబలనిర్భాసితత్వేన ప్రకాశత్వమన్యాధీనప్రకాశత్వం చ. కిం తర్హి-దీపః ప్రకాశస్వభావస్స్వయమేవ ప్రకాశతే. అన్యానపి

నిత్యాతిశయం త్యత్రాహ (మయి నష్టేఽపీతి) న హి మయి నష్టేఽపి జ్ఞప్తిరస్తీతి స్వశిరశ్ఛేదః పురుషార్థస్స్యాదితి భావః. న హి కేవలసంవిదః శ్రవణాదౌ ప్రవృత్తిః- అపిత్వహమర్థస్యైవ. అతః ప్రవర్తమానోఽయం స్వనాశాయ న ప్రవర్తతే. అహమర్థవిగమేఽజ్ఞప్త్యవస్థానమభ్యుపగమ్యాపాదనముక్తమ్. ఆగతదవస్థానమేవ నాస్తీత్యాహ (స్వసమ్బన్ధితయేతి) సామాన్యాకారః సత్తా. విజ్ఞప్తితా- విషయప్రకాశత్వరూపవిశేషాకారః. ఆదిశబ్దేన స్వయంప్రకాశత్వం వివక్షితమ్. సత్తాయా ఆశ్రయసంబన్ధాధీనత్వాత్, స్వరూపలాభే సతి జ్ఞప్తిత్వాదిసమ్భవాచ్చ సర్వం తదధీనమిత్యర్థః. అతో యస్సమ్బన్ధాయత్తా సత్తా- తత్సమ్బన్ధవియోగే జ్ఞప్తిసత్తైవ నేత్యాహ (స్వసమ్బన్ధేతి) ఘటకరకాకాశదృష్టాన్తవ్యావృత్త్యర్థం విషయాశ్రయసంబన్ధస్య సత్తాహేతుత్వే దృష్టాన్తమాహ (ఛేత్తురితి) ఛేదనాదేరిత్యాదినా సత్తాతత్ఫలం ద్వైవిధీభావ ఇత్యాదివివక్షితమ్. ఏవం ప్రత్యక్షవిరోధాత్, అసిద్ధత్వాత్, విపరీతసాధకత్వాత్, సత్ప్రతిపక్షత్వాచ్చ సంవిదాత్మత్వానుపపత్తేస్సత్ప్రతిపక్షత్వాచ్చాహమర్థాత్మత్వమాహ (అత ఇతి) పూర్వోత్తరహేతూనామియం ప్రతిజ్ఞా. శ్రుతిస్మృతిసూత్రాణ్యపి దర్శయతి (విజ్ఞాతారమితి) జ్ఞాతవ్యస్యాత్మనో జ్ఞాతృత్వముక్తం *విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాదితి. జ్ఞాతృత్వస్య స్వాభావికతయా ముక్తావపి జ్ఞాతృత్వమస్తీతి దర్శయతి- (జానాత్యేవేతి) జ్ఞోఽత ఏవేత్యత్ర జ్ఞశబ్దనిర్దిష్ట ఆత్మేతి జ్ఞాపనార్థం నాత్మా శ్రుతేరితి సూత్రముపాత్తమ్. త్వయాఽనిత్యతయాభ్యుపేతస్యాహమర్థస్య నిత్యత్వకథనముపలక్షణం వాత్మత్వసాధకమితి చ జ్ఞాపనార్థమ్. అతో నాత్మేతి సంవిదాత్మత్వప్రతిషేధః నిగమనాత్పూర్వోక్తాహమర్థాత్మత్వప్రతిజ్ఞాయాం సంవిదాత్మత్వప్రతిషేధే చ యథాయథముక్తహేతవోఽనుసన్ధేయాః. యుష్మదస్మదర్థయోర్వ్యాహతిరప్యస్తీత్యాహ (అహంప్రత్యయేత్యాదినా) (అహంప్రత్యయసిద్ధ ఇతి) సిద్ధిశబ్దేన స్వతస్సిద్ధిస్సూచితా. అత ఏవ హ్యన్యత్ర యుష్మత్ప్రత్యయవిషయ ఇత్యుక్తమ్. అహంప్రత్యయసిద్ధో హీతి హిశబ్దేన, అస్మదర్థయుష్మదర్థశబ్దాభ్యాం చ యుష్మదస్మత్ప్రత్యయగోచరయోరితి తద్భాష్యప్రసిద్ధిం దర్శయతి. జ్ఞానమేవ స్వయంప్రకాశమ్. తద్వ్యతిరిక్తత్వాదహమర్థోఽన్యాధీనప్రకాశః. అతో నాత్మేతి శఙ్కాయాం హేతోరసిద్ధిమభిప్రయన్నహమర్థస్య ప్రకాశాన్తరనైరపేక్ష్యం ప్రతిజానీతే (న చాసావితి) కుత ఇత్యత్రాహ (స్వయంప్రకాశత్వాదితి) ప్రకాశః-వ్యవహారానుగుణ్యమ్. స్వత ఏవ వ్యవహారానుగుణ్యాశ్రయత్వాదహమర్థః ప్రకాశాన్తరనిరపేక్ష ఇత్యర్థః. తచ్చ కథమిత్యత్రాహ (చైతన్యస్వభావతా హి స్వయంప్రకాశతేతి) చేతనా-జ్ఞానమ్. తద్భావశ్చైతన్యమ్- జ్ఞానత్వమ్. తత్స్వభావత్వమ్- జ్ఞానత్వగుణకతేత్యర్థః. జ్ఞానత్వమేవ హి జ్ఞానస్య స్వయంప్రకాశత్వమ్. తద్వదత్రాపి జ్ఞానత్వం ప్రామాణికం చేత్ తదేవ స్వయంప్రకాశత్వం భవతీత్యుక్తం భవతి. అహమర్థస్య చైతన్యస్వభావత్వే శ్రుతిం ప్రమాణం వక్ష్యన్ తదనుగ్రాహకతర్కముపన్యస్యతి (యః ప్రకాశస్వభావ ఇత్యాదినా) అత్ర దీపధర్మభూతజ్ఞానప్రభయోస్సాదృశ్యాత్ ప్రకాశవ్యాపారయోరవ్యవహారానుగుణ్యం తావదిహ ప్రకాశశబ్దేన వివక్షితమ్. దీపస్య తమోవిరోధిరూపమౌజ్జ్వల్యం ప్రకాశః. జ్ఞానస్య తు స్ఫురణమ్. యస్తత్స్వభావః-తద్ధర్మకః-స్వవ్యవహారానుగుణ్యాపాదనశక్తియుక్తః. సోఽనన్యాధీనప్రకాశః- స్వధర్మనిరపేక్షప్రకాశ ఇత్యర్థః. ప్రకాశస్వభావత్వాసిద్ధిర్నశఙ్కనీయా- యథా ప్రభాశ్రయస్య దీపస్యౌజ్జ్వల్యం ప్రత్యక్షసిద్ధం. తథా జ్ఞాతురపి. స్వత ఏవ స్వవ్యవహారానుగుణ్యస్య వక్ష్యమాణశ్రుతిస్వారస్యావగతత్వాత్. ప్రకాశస్వభావస్య స్వధర్మభూతప్రకాశానపేక్షప్రకాశత్వముపపన్నమిత్యేతావదేవ హ్యుచ్యతేఽనేన గ్రన్థేన. అథ చక్షుర్గ్రాహ్యత్వే సతి ప్రభావ్యతిరిక్తత్వాత్ దీపో ఘటాదివత్ప్రభాబలనిర్భాస్య ఇతి దృష్టాన్తస్య సాధ్యవైకల్యమాశఙ్క్యాహ (న హీతి) న చ చక్షుర్గ్రాహ్యత్వే సతి ప్రభాన్యత్వాత్ ఘటాదిరివ దీపః ప్రభాభాస్యః-అన్ధకారే వ్యభిచారాత్. అతో న దీపస్య ప్రభాపేక్షేత్యభిప్రాయః. (అప్రకాశత్వమన్యాధీనప్రకాశత్వం చేతి) స్వయమౌజ్జ్వల్యధర్మకత్వాభావస్తత్కృతప్రకాశాన్తరసాపేక్షత్వం చ నాస్తీత్యర్థః. అర్థసిద్ధం వస్తుమాకాఙ్క్షాం దర్శయతి (కిం తర్హీతి) ఉత్తరమాహ (దీప ఇతి) దీపో న కేవలం స్వాత్మానమేవ ప్రకాశయతి అపి తు స్వవ్యతిరేకేణాన్యానపి ప్రకాశయతీత్యతిశయమాహ (అన్యానపీతి) ఏవం వార్థః-దీపః ప్రభానిరపేక్షప్రకాశశ్చేత్ప్రభావద్విషయానపి ప్రకాశయేదిత్యత్రాహ (అన్యానపీతి) విషయప్రకాశనక్షమోఽపి స్వరూపస్య క్వాచిత్కతయా విషయసమ్బన్ధాభావాత్స్వరూపేణ న ప్రకాశయతి- కిం తు విషయసమ్బన్ధిన్యా స్వపరికరభూతయా ప్రభయేత్యర్థః. *యథా ప్రకాశయత్యేకః కృత్స్నం లోకమిమం రవిరిత్యాదినిర్దిష్టో భిప్రేతః. యద్వాఽనుమానవివక్షయాఽఽహ (చైతన్యస్వభావతా హీతి) చైతన్యస్వభావతా-జ్ఞానధర్మకత్వమ్. ఏతదేవ హి స్వయంప్రకాశత్వమ్. జ్ఞానధర్మత్వాత్స్వయంప్రకాశత్వమిత్యుక్తం భవతి. యథా ధూమవత్త్వం హ్యగ్నిమత్త్వమిత్యుక్తే ధూమవత్త్వాదగ్నిమత్త్వమిత్యుక్తం స్యాత్ తద్వత్. అయం చాన్వయీ హేతుః. వ్యాప్తిం దర్శయతి (యదితి) ప్రకాశస్వభావః-ప్రకాశధర్మకః. రూపధర్మస్య తత్తరాపరోక్షవభాసే సాక్షాద్వా పరంపరయా వా భాసమానతయైవ హేతుః సోఽనన్యాధీనప్రకాశశబ్దవివక్షితః. రూ

ప్రకాశయతి ప్రభయా. ఏతదుక్తం భవతి-యథైకమేవ తేజోద్రవ్యం ప్రభాప్రభావద్రూపేణావతిష్ఠతే. యద్యపి ప్రభా ప్రభావద్వ్యతిరిక్తద్రవ్యం తదాశ్రయా తద్గుణభూతా. తథాపి తేజోద్రవ్యమేవ- నశౌక్ల్యాదివద్గుణః- స్వాశ్రయాదన్యత్రాపి వర్తమానత్వాద్రూపవత్త్వాచ్చ. శౌక్ల్యాదివైధర్మ్యాత్ ప్రకాశవత్త్వాచ్చ తేజోద్రవ్యమేవ నార్థాన్తరం. ప్రకాశవత్త్వం చ స్వస్వరూపస్యాన్యేషాంచ ప్రకాశకత్వాత్. అస్యాస్తు గుణత్వవ్యవహారో నిత్యతదాశ్రయత్వ తచ్ఛేషత్వనిబన్ధనః. నచాశ్రయావయవా ఏవవిశీర్ణాస్సన్తః ప్రచరన్తస్సన్తః ప్రభేత్యుచ్యన్తే మణిద్యుమణిప్రభృతీనాంవినాశప్రసఙ్గాత్.

ఏవత్సమవేతార్థవాచకత్వనియమ స్వస్వరూపస్యస్వాశ్రయేతర ద్రవ్యానుమాపకధూమాదేశ్చ ప్రకాశత్వవ్యుదాసాయధర్మ్యన్తరాపరోధశబ్దా. ఇన్ద్రియ వ్యవచ్ఛేదార్థో ... విషయపతనూరనుగతిత్వాయసాధ్వాపరంపరయాపేత్యుక్తం. జ్ఞాతా స్వధర్మభూత ప్రకాశనిరపేక్షసిద్ధిః ప్రకాశధర్మకత్వాద్దీపవదిత్యనుమానశరీరం. ... సాక్షాద్వాపరంపరయా ... ధర్మ్యన్తరాపరోధావభాసహేతుధర్మకత్వాదితి హేతువాచిశబ్దార్థః. దీపస్యస్వధర్మభూతప్రకాశనిరపేక్ష ప్రకాశత్వవత్ జ్ఞాతురపి స్వధర్మభూతజ్ఞాననిరపేక్ష ప్రకాశత్వం సిద్ధమితి పక్షధర్మతాబలాత్ స్వయం ప్రకాశత్వసిద్ధిః. ... సాధ్యాన్వయం దర్శయతి (నహీతి) సాధనాన్వయం దర్శయతి (అన్యానపీతి) అనుమానపరత్వానపి గ్రన్థస్య శ్రుత్యనుగ్రాహకతర్కపరత్వం యుక్తం-ఉత్తరత్ర తథాహి శ్రుతియ ఇతి వక్ష్యమాణత్వాత్. పూర్వమనుమానం వివక్షితం చేత్ తథా చేతి హి వక్తవ్యం. ఉపక్రమే చైతన్యస్వభావతా హ్యస్య ... సమానాధికరణనిర్దేశస్వారస్యాచ్చ. పక్షవ్యక్తత్వే హి స్వారస్యం భజ్యతే. నిగమనేచ చిద్రూపతా హి స్వయం ప్రకాశతేత్యుక్తం. చిద్రూపశబ్దో జ్ఞానస్వరూపత్వపరః- నను జ్ఞానధర్మకత్వపరః- అన న్తరపూర్వ గ్రన్థేచి ద్రూపఏవ చైతన్యగుణ ఇతి జ్ఞానధర్మకత్వస్యపృథగుక్తత్వాత్. ఏవం నిగమనేస్వయం ప్రకాశతాయాస్సమానాధికరణస్య చిద్రూపతాశబ్దస్య జ్ఞానస్వరూపతాపరత్వదర్శనాత్, పూర్వమపి స్వయం ప్రకాశతాయాస్సమానాధికరణస్య చైతన్యస్వభావతేత్యస్య జ్ఞానస్వరూపతాపరత్వస్య సముచితత్వాచ్చ చైతన్యస్వభావతేత్యాదిభాష్యం శ్రుత్యనుగ్రాహకతర్కపరం. ఏవమనుగ్రాహకతర్కస్య ... జ్ఞానధర్మకత్వజ్ఞానస్వరూపత్వోక్తేః, ఏకజాతీయ ద్రవ్యయోర్ని యతధర్మధర్మిభావే ప్రభాప్రభావద్దృష్టాన్తోక్తేశ్చ. జ్ఞానస్య ద్రవ్యత్వే ... ధర్మధర్మిభావోనోపపద్యతే- అన్యత్రాదర్శనాత్. గుణత్వేతు నజ్ఞానాశ్రయత్వసమ్భవః - గుణానామగుణత్వాత్. నచ ద్రవ్యత్వేపి నియతాశ్రయాశ్రయిభావః ప్రభాప్రభావతోర్ద్రవ్యత్వేఽపి వాచ్యం - ప్రభాయాః విశీర్ణదీపావయవత్వాదిత్యాశఙ్క్యాహ (ఏతదుక్తమితి) యథైకమేవ తేజోద్రవ్యం ప్రభాప్రభావద్రూపేణావతిష్ఠతే ఏవమాత్మా చిద్రూపఏవ చైతన్యగుణ ఇతి యథాశబ్దస్యోత్తరత్రాన్వయః. ప్రభయా విశీర్ణావయవాన్యత్వం ప్రతిజానీతే (ఏకమేవేతి) ఏకం- సజాతీయం. నియతధర్మస్వరూపం ద్రవ్యస్వమిత్యత్రాహ (యద్యపీతి) గుణభూతా-పరతన్త్రభూతా. అంశుమత్సన్నివేశగుణభూతేత్యర్థః. తేజోద్రవ్యమేవేతి ప్రతిజ్ఞాతద్రవ్యవిశేషత్వసిద్ధ్యర్థం ప్రథమం ద్రవ్యత్వముపపాదయతి (స్వాశ్రయాదితి) ద్రవ్యత్వేఽపి తత్రాపి తేజస్త్వే కిం ప్రమాణమిత్యత్రాహ (ప్రకాశవత్త్వాదితి) ప్రకాశం-తమోవిరోధ్యాకారవిశేషః- ఔజ్జ్వల్యం. ప్రకాశవత్త్వముపపాదయతి (ప్రకాశవత్త్వంచేతి) స్వవిషయపరవిషయజ్ఞానవిరోధితమోనిరసనరూపకార్యదర్శనాదిత్యర్థః. తర్హి కథమస్యా గుణత్వవ్యవహార ఇత్యత్రాహ (అస్యాఇతి) తుశబ్దః శౌక్ల్యాదివైషమ్యపరః. అథ విశీర్ణావయవానాం ప్రభాత్వం ప్రతిక్షిపతి (నచేతి) కుత ఇత్యత్రాహ (మణీతి) ప్రతిక్షణం వినాశప్రసఙ్గాదిత్యర్థః. తదభ్యుపగమే మణ్యాద్యనుపలమ్భప్రసఙ్గపరిహారాయ ప్రతిక్షణోత్పత్తిరభ్యుపేత్యా. ప్రతిక్షణోత్పత్తివినాశాభ్యుపగమశ్చానుపపన్నః - దీపస్యేవోత్పత్తివినాశసామగ్ర్యనుపలబ్ధ్యభావాత్. తదభావేఽపి తేజస్త్వసామాన్యాత్ప్రత్యభిజ్ఞాబాధేన ప్రతిక్షణం వినాశాదికల్పనే సర్వద్రవ్యస్యాపి క్షణికత్వప్రసఙ్గ ఇతి భావః. రత్నముక్తికల్పం రత్నాన్తరవిష్యం-కాలవిశేషేఽపి తద్రత్నత్వాన్యథాత్వే. ఆదిత్యాదిషు వస్తుక్షణికత్వం శ్రుతివిరుద్ధం-*సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయత్ *నాగ్నిర్నసూర్యో... విశేషేఽపి తదుత్పత్తివినాశావగతేః. నచ సూర్యాదిస్సృష్టిప్రళయపరవాక్యానాం సంతత్యుపక్రమోచ్ఛేదపరత్వం వాచ్యం- రత్నసూర్యాదిమాత్రవిషయత్వే ప్రమాణాభావాత్. తేజస్త్వం తు తేజః పరమాణూనామివృద్ధిః నహేతుతయా వాచ్యం-తేజః పరమాణుషు వ్యభిచారాత్. సత్త్వాదిభిరపి క్షణికత్వం స్యాదిత్యుక్తం. నను కర్పూరాదీనాం దూరోపలబ్ధగన్ధానాం గన్ధాశ్రయభూతావయవవిశరణస్యావశ్యకత్వాదుత్తరకాలోపలమ్భాచ్చ ప్రతిక్షణోత్పత్తివినాశావభ్యుపగన్తవ్యౌ ఉత్పన్నత్వాదిష్వపీతి. నైవం- సముద్గకసంపుటాదినివాతదేశనిహిత దృఢపిహితఘనసారాదేః దూరేగన్ధోపలమ్భాభావాదాశ్రయావయవవిశరణాభావేన యథాపూర్వం స్థిత్యుపలమ్భోపపత్తేశ్చ ప్రతిక్షణోత్పత్తివినాశాకల్ప్యత్వాత్. వాతదేశస్థఘనసారాదీనాం దూరోపలభ్యమానగన్ధానామల్పావయవవిశరణమస్త్యేవ. అవయవినిచసూక్ష్మపరీక్షయావిద్యతఏవ-తులయాపరీక్షణేఽప్యల్పాల్పపరిమాణాపకర్షదర్శనాత్. అతః ప్రతిక్షణమవయవాన్తరోపనిపాతవిశేషహేతుకోత్పత్తివినాశానకల్ప్యౌ. కల్పనేఽపిపరితః కేషాంచిదవయవానాముపలభ్యమానగన్ధాశ్రయత్వేనోభయవాదిసంప్రతిపన్నానామేవస్థితిమాత్రం కల్ప్యం. తావతాగన్ధోపలబ్ధ్యుపపత్తేః, అనేకధర్మితదుత్పత్తివినాశాపరిదృష్టతదుభయసామగ్రీకల్పనే గౌరవాచ్చ. యద్వా- ఘ్రాణస్యాపి చక్షుష ఇవ రశ్మిద్వారాసమ్బన్ధాత్ దూరస్థపదార్థగతగన్ధగ్రాహిత్వం కల్ప్యం- గౌరవాభావాత్. నకేవలం కల్ప్యం రశ్మిమత్త్వం. ఉక్తం చ భారతే *నహ్యాత్మా శక్యతే ద్రష్టుమిన్ద్రియైః కామగోచరైః। ప్రవర్తమానైరనయైర్దుర్ధరైరకృతాత్మభిః॥ తేషాంతుమనసా రశ్మీన్యదా సమ్యఙ్నియచ్ఛతి। తదా ప్రకాశతేఽస్యాత్మా దీపోదీప్యన్నివాకృతిరితి॥ ఇన్ద్రియాణాం పఞ్చేన్ద్రియభూతాప్యాయనైర్వాయుతేజః ప్రభృతిభిస్సమ్బద్ధా రశ్మిమత్త్వంచోపపద్యతే. నన్వగ్నౌ స్థితవసమ్బద్ధాత్ సలిలశిలాదేరౌష్ణ్యతారతమ్యోపలమ్భాగ్నౌ స్థితపాద్యవయవసఙ్గ్రాం

దీపేప్యవయవిప్రతిపత్తిర్నకదాచిదపి స్యాత్ - నహి విశరణస్వభావావయవా దీపాశ్చతురస్రాశ్రమాత్రం నియమేనపిణ్డీభూతా ఊర్ధ్వముద్గచ్ఛన్తో నపశ్చా[illegible]గపదేవ తిర్యగూర్ధ్వమధశ్చైకరూపా విశీర్ణా విప్రచరన్తీతి శక్యం వక్తుం. అతస్స ప్రభాకా ఏవ దీపాః ప్రతిక్షణముత్పన్నా వినశ్యన్తీతి పుష్కలకారణక్రమోపనిపాతాత్తద్వినాశహేతునాశాచ్చావగమ్యతే.

స్తిం వినా నోపపద్యతే-సలిలాదేస్సతతొష్ణ్యాభావాన్నిరాశ్రయధర్మసజ్ఞ[illegible]మణౌ యోగాచ్చ. ఔష్ణ్యాశ్రయభూతాగ్న్యవయవసజ్ఞా[illegible] స్థిరస్య చేత్యా. ఏవమవయవసజ్ఞా[illegible] స్థిర్యవిశరణేన వినానోపపద్యతే. గత్వరాణాం రశ్మీనాం పరిణతలినామివ కథం విశరణేన వినాశ్వచిత్య[illegible]మః అవయవతారతమ్యాచ్చౌష్ణ్యతారతమ్యమితి-ఉచ్యతే-అగ్నితప్తేష్వగ్న్యవయవసజ్ఞా[illegible] స్త్యౌష్ణ్యోపలమ్భః సలిలాదౌ సజ్ఞా[illegible] నిమన్త్యగ్న్యవయవా ఏవ స్పర్శేనవాచ్యః- దీపప్రభయా[illegible] రాత్రసంప్లుతేపి సలిలభూతలాదావౌష్ణ్యానుపలమ్భాత్. అతఏవ తైష్వపి న కిరణవిశరణాదవయవసంక్రమః- తుహినపవనానామివ రవికిరణోపాత్తముక్తానామగ్న్యవయవానాం సంక్రమణాదుష్ణస్పర్శోపపత్తేః. నచాత్ర కల్పకమస్త్యేషస్యం. నాపి కల్పనాగౌరవం ప్రమాణసిద్ధత్వాదస్యాగస్య. తథాహిమాత్స్యపురాణే కథ్యతే ※ వసన్తే గ్రీష్మకే రశ్మిశతైస్సంతపతి త్రిభిః । శరద్యపిచ వర్షాసు చతుర్భిస్సంప్రవర్షతి ॥ [illegible] మన్తే శిశిరే చైవ హిమముత్సృజతే త్రిభిరితి ॥ యథావర్షాసు హేమన్తే చ రవికిరణముక్తాస్సలిలకణాస్తుహినకణాశ్చ న విశరణావయవాః- [illegible] తత్ర నిముక్తా అగ్న్యవయవా ఏవ. ఏవం గ్రీష్మే చ రవికిరణజన్యం సన్తాపనం తద్విశీర్ణావయవకార్యం. [illegible] మాత్రముక్తాగ్న్యవయవకార్యమితి ప్రతీయతే. తథా ※ అగ్నింవావాదిత్యస్సాయం ప్రవిశతి తస్మాదగ్నిర్దూరాన్నక్తం దదృశే ఉభే హి తేజసీ సమ్పద్యేతే ఉద్యన్తంవావాదిత్యమగ్నిరనుసమారోహతీతి శ్రూయతే ॥ అత్ర చాదిత్య[illegible] కాలతి [illegible] పరౌ సాయం ప్రాతశ్చ [illegible]. అస్యసాయంప్రాతర్వ్యాపారవిప్రకృష్టసంనికృష్టత [illegible] పురుషోపేక్షయా సర్వదోపపద్యతే [illegible] త్యయముక్తోభయపక్షోక్తస్సు [illegible]. తతశ్చ ప్రవిశతీత్యనేనాగ్న్యాదిత్యస్యవ్యాప్తిరుచ్యమానా దూరస్థితస్యస్వరూపేణానోపపన్నేతి కిరణద్వారా భవతి అగ్నిరనుసమారోహతీత్యనేనాగ్న్యవయవానామాదిత్యేనోపాదీయమానత్వముచ్యతే. నచాగ్న్యధిష్ఠాతృదేవతారోహణపరమిదంవాక్యం- ※యస్యాగ్నౌ మపి వాగ్నిర్వానావద్యతి ఇత్యత్ర పరవాక్యేనాగ్నేరాదిత్యోపసర్పణనిమిత్తతేజోప [illegible] నాత్ అన్యథా సాయం ప్రాతస్సమయయోస్సర్వదాపి [illegible] వేనాగ్నేరాదిత్యే సర్వదారోహణమగ్న్యాదిత్యస్య సర్వదారోహణం చ ప్రసజేత్. తతశ్చాగ్న్యాదిత్యయోస్థానవినిమయేన సర్వనాశ [illegible] స్యాత్. సా చ ప్రమాణాన్తరవిరుద్ధా. అతఆదిత్యస్యాగ్నికిరణద్వారావ్యాప్తిః కిరణరూపగ్న్యవయవోపాదానం చ వాక్యస్యార్థః [illegible] అతశ్చోష్ణతాగ్న్యవయవ [illegible] తాపనంవాతోష్ణ [illegible] ప్రకరణస్వారస్యాత్. అతస్సూర్యకిరణానామివ రవికిరణముక్తానామగ్న్యవయవానాం విశీర్ణకిరణావయవత్వాభావాత్ ప్రతివిశిరమపి [illegible] ప్రతిక్షణవినాశోఽప్య [illegible] స్థిరమపపన్నా. అతోఽనశ్వరావయవాః ప్రభా. దూరే రత్నాదిరూపా (దీపేపీతి) [illegible] ప్రతిపత్త్యనుపపత్తిరుపపాదయతి (నహీతి) దీప [illegible] విశరణస్వభావా- ఊర్ధ్వగమనస్వభావా - విశరణస్వభావత్వేపి పిణ్డీభావోపమ్మ [illegible] ప్రతిబన్ధకాభావస్య [illegible]. స్థిరస్వభావత్వే విశరణం [illegible] ప్రతిబన్ధహేతుకం స్యాత్. [illegible] భయమనుపలబ్ధ్యమానం. విశరణస్వభావత్వేపి పిణ్డీభావో వాయునోపపద్యత ఇతి చేత్ [illegible] వాతే పిణ్డీభావోన స్యాత్. [illegible] సూక్ష్మవాయునాపి పిణ్డీభావత్వే ద్విశరణం న స్యాత్. తచ్చ సూక్ష్మవాయునా చేదేక [illegible] విరుద్ధస్వభావద్వయయోగాత్ పిణ్డీభావవిశరణహేతుభూతవాయుద్వయమభ్యుపేత్యం. [illegible] ప్రతిబన్ధకత్వాదస్యతరపిగమే పిణ్డీభావవిశరణమేవ స్యాత్. తత్ర [illegible] పరస్పరాప్రతిబద్ధస్వభావవాయుద్వయపరంపరయా [illegible] నేగౌరవం స్యాత్. తత్కల్పనేపి తిర్యగ్గత్వరాణాం వాయ్వవయవానాం నోదనమాత్రహేతూనాం [illegible] ప్రతిబన్ధకత్వాభావాత్ [illegible] భావోన స్యాత్. నను [illegible] ప్రదీపభూతపాత్రప్రవాసవయవ [illegible] తత [illegible] సవయవగతస్థిరత్వాపగమేన సంచరత్వాభావాదగ్న్యవయవవిశరణమిత్యత్రాహ (నహి విశరణేతి) యదస్యాగ్న్యవయవా ఉద్గమనస్వభావాః- తస్య [illegible] విశరణేతిర్యగ్గతిర్నస్యాత్. యదితేలద్యగ్గతిస్వభావా-వహ్నిప్రభృతిమహాద్గ్యగతిర్నస్యాత్ -ఏకజాతీయద్రవ్యస్యోపాధినా వినా విరుద్ధస్వభావత్వాయోగాత్. ఉపాధిశ్చనదృశ్యతే. దీపప్రభాయాశ్చాన్యవయవత్వేతువిరుద్ధస్వభావత్వముపపద్యతే. [illegible] చతురశ్రత్వాదిపరిమితితారవిన్యాసయోగపిరా [illegible] లేచపార్శ్వేపి విశరణం సంభవతి సమస్తతోయుగపద్విశరణనియమాకాభావాదిత్యభిప్రాయః. [illegible] విశీర్ణానామవయవానాం [illegible] ఋజుప్రసరణనియమనేదనహేతుః - ప్రసరణస్యాగ్నపనియమశ్చతిరోధాయకంపదార్థం ప్రతిఋజుదేశవిపచ్ఛాయయోగాభిస్స్యతే. ఛాయయా [illegible] పుల్యంతునివార్యమాణరశ్మీనాం పృష్ఠగ్రత్వకృతం- నాటనాగ్నపకృతం. ఛాయయాకౌటిల్యంతుతిరోధాయకకౌటిల్యకృతం- నతుప్రసారణాగ్నపకృతం. తచ్చఋజుప్రసారిత్వసాధకం. విశీర్ణావయవత్వేరేఖానామివపవనానుత్సార్యమాణత్వంచనఘటతే. ప్రాచీనజాలకనిష్క్రాన్తాహి ప్రభా దక్షిణాభిసరణోత్సార్యతే. అన్యథా రజసామపి తత్రానోదనం ప్రసజేత్. జాలక నిష్క్రాన్తప్రభాయాశ్చ పవనానుత్సారితత్వం తతః పరస్మిన్ భిత్త్యాదౌ ప్రభా సంసర్గాదేవ గమ్యతే. అతో ధనుష్యాతతాయా మౌర్వ్యా ఇవ ప్రభాయా న విశీర్ణావయవత్వమితి. తతః కిమిత్యత్రాహ(అత స్సప్రభాకా ఏవ దీపాః ప్రతిక్షణముత్పన్నా ఇతి) తేజస్త్వేన మణ్యాదివినాశాభ్యుపగమేతిప్రసఙ్గాత్, విశరణస్వీకారేపి పిణ్డీభావయుగపద్విష్వగ్విశరణఋజుప్రసరణాద్యనేకనియమవ్యవస్థాపకాభావా, ద్యథాదృష్టాభ్యుపగమేవిరోధాభావా, చ్చసప్రభాకా ఏవ దీపాః ప్రతిక్షణముత్పన్నా ఇత్యర్థః. తర్హి కథం ప్రతిక్షణోత్పత్తివినాశావిత్యపేక్షాయాం యథామణ్యాదీనాం ప్రతిక్షణవినాశోన ప్రసజతి తథా దీపక్షణికత్వే హేతుద్వయమాహ (పుష్కలకారణక్రమోపనిపాతాత్తద్వినాశహేతునాశాచ్చేతి) పృథక్స్థితదణ్డచక్రాదివ్యావృత్త్యర్థం పుష్కలశబ్దః. వర్త్త్యవయవాగ్నిసంయోగస్య దీపసామగ్రీత్వం ప్రథమవర్త్త్యవయవాగ్నిసంయోగదృష్టం. నచ ప్రథమావయవాగ్నిసంయోగస్యైవ కారణత్వం శఙ్కనీయం- చరమమధ్యావయవయోరప్యగ్ని

ప్రభయా స్వాశ్రయసమీపే ప్రకాశాధిక్యమౌష్ణ్యాధిక్యమిత్యాద్యుపలబ్ధివ్యవస్థాప్యమగ్న్యాదీనామౌష్ణ్యాదివత్. ఏవమాత్మా చిద్రూప ఏవ చైతన్యగుణక ఇతి. చిద్రూపతా హి స్వయంప్రకాశతా. తథా హి శ్రుతయః *సయథా సైన్ధవఘనోఽనన్తరోఽబాహ్యః కృత్స్నో రసఘన ఏవైవం వా అరేఽయమాత్మానన్తరోఽబాహ్యః కృత్స్నః ప్రజ్ఞానఘన ఏవ విజ్ఞానఘన ఏవ *అత్రాయం పురుషస్స్వయం జ్యోతిర్భవతి *న విజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపో విద్యతే *అథ యో వేదేదం జిఘ్రాణీతి స ఆత్మా *కతమ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యన్తర్జ్యోతిః పురుషః *ఏష హి ద్రష్టా శ్రోతా రసయితా ఘ్రాతా మన్తా బోద్ధా కర్తా విజ్ఞానాత్మా పురుషః *విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాత్ *జానాత్యేవాయం పురుషః *న పశ్యో మృత్యుం పశ్యతి న రోగం నోత దుఃఖతాం* స ఉత్తమః పురుషో నోపజనం స్మరన్నిదం శరీరం *ఏవమేవాస్య పరిద్రష్టురిమాష్షోడశ కలాః పురుషాయణాః పురుషం ప్రాప్యాస్తం గచ్ఛన్తి *తస్మాద్వా ఏతస్మాన్మనోమయాదన్యోఽన్తర ఆత్మా విజ్ఞానమయ ఇత్యాద్యాః. వక్ష్యతి చ *జ్ఞోఽత ఏవేతి. అతస్స్వయంప్రకాశోఽయమాత్మా జ్ఞాతైవ- న ప్రకాశమాత్రం.

సంయోగే సతి దీపోత్పత్తిదర్శనాత్. అతః ప్రత్యవయవమగ్నిసంయోగాత్పుష్కలకారణపరంపరాదృష్టేః ప్రత్యవయవమగ్నిసంయోగాద్దీప ఉత్పద్యతే. తత్ర ప్రతిక్షణముత్పత్తౌ సత్యాం యుగపదనేకదీపానుపలమ్భాద్వినాశోఽపి సిద్ధః. ప్రతిక్షణవినాశస్య పృథగనుమాపకముచ్యతే తద్వినాశే వినాశాచ్చేతి. పర్యవయవవినాశస్య దీపవినాశసామగ్రీత్వం చరమపర్యవయవవినాశే దృష్టం. ఏవం వినాశకారణానువృత్తిదర్శనాత్ ప్రత్యవయవవినాశం దీపోదితస్య త్వేవ. ఏవముత్పత్తివినాశసామగ్ర్యనువృత్తిభ్యాం ప్రతిక్షణం తావదనుమీయత ఇత్యర్థః. ప్రభాని(?)ర్గతావయవా న చేద్దీపసమీపే తస్యౌష్ణ్యాధిక్యాదికం కథం విశరణపక్షే హ్యవయవబాహుళ్యవైరళ్యాభ్యామౌష్ణ్యాధిక్యమాన్ద్యాదికముపపద్యత ఇత్యత్రాహ (ప్రభయా-ఇతి) ప్రకాశాధిక్యమౌష్ణ్యాధిక్యమిత్యాదీత్యాదిశబ్దేనాశ్రయది(?)ప్రకృష్టదేశే ప్రకాశమాన్ద్యమౌష్ణ్యమాన్ద్యం చ వివక్షితం. ఉపలబ్ధివ్యవస్థాప్యత్వే దృష్టాన్తమాహ (అగ్న్యాదీనామితి) ఉక్తం దార్ష్టాన్తికే ఽతిదిశతి (ఏవమితి) (చిద్రూప ఏవేతి) రూపశబ్దో ధర్మిస్వరూపపరః. తత్ కిం స్వయంప్రకాశత్వస్యైక్యాపేక్షయాం చిద్రూపత్వం వివృణోతి (చిద్రూపతా హీతి) అనేన వక్ష్యమాణశ్రుతివాక్యే జ్ఞానాదిశబ్దోఽపి వ్యాఖ్యాతో భవతి. ఏవముక్తార్థే హి తర్కముపన్యస్య ప్రమాణమాహ (తథా హి శ్రుతయ ఇతి) సయథా సైన్ధవఘన ఇతి. అనన్తరః - అన్తరచ్ఛిద్రవ్యతిరిక్తః. అబాహ్యః - బహిశ్ఛిద్రవ్యతిరిక్తః. ఏవం వ్యతిరేకినిర్దేశేన నిశ్ఛిద్రత్వం ప్రమాణం కృతం. తదేవాహ కృత్స్న ఇతి. దార్ష్టాన్తికవిషయే బాహ్యశబ్దో ధర్మిపరః. అనన్తరశబ్దో ధర్మపరః. కృత్స్నశబ్దస్తయోరేకదేశజడత్వశఙ్కావ్యుదాసార్థః. అత్ర సర్వత్రైకరూప్యమేవ దృష్టాన్తోపజీవ్యం- నత్వన్యత్. దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికవిషయవాక్యద్వయేఽప్యనన్తరోఽబాహ్య ఇతి పునరుక్తం. శరీరిత్వావస్థాయామపి జ్ఞానాత్మకత్వపరం వాక్యముపాదత్తే విజ్ఞానఘన ఏవేతి. ఘనశబ్దోక్తిర్నైరన్తర్యస్యజడాంశముక్తత్వం వ్యావర్త్యతే (?)ఽకారః. జ్ఞానత్వం నామ స్వయంప్రకాశత్వమితి జ్ఞాపనార్థమత్రాయమితి వాక్యోపాదానం. ధర్మధర్మిభావం జ్ఞాపయతి న విజ్ఞాతురితి. జ్ఞాతృసంబన్ధిజ్ఞానస్య నిత్యత్వే కథితే జ్ఞానమాత్రస్య నిత్యత్వశఙ్కావ్యుదాసార్థం జ్ఞాతురేవాత్మత్వం దర్శయతి అథ య ఇతి. జ్ఞానగుణకత్వస్య స్వయంప్రకాశత్వయోస్సహ ప్రతిపాదకం వాక్యమాహ కతమ ఇతి. జ్ఞానగుణకత్వజ్ఞానస్వరూపత్వప్రతిపాదకవాక్యమాహ ఏష హీతి. జ్ఞాతవ్యస్య నిర్దిష్టస్వరూపస్య జ్ఞాతృత్వమాహ విజ్ఞాతారమితి. అనేన జ్ఞాతృత్వం స్వాభావికమితి ఫలితం. న కేవలం సంసృతిదశాయాం ముక్తావపి జ్ఞాతృత్వం జ్ఞాపయతి జానాత్యేవాయమితి. అవధారణా సంకోచాన్ముక్తావపి జ్ఞాతృత్వసిద్ధిః - ముక్తౌ జ్ఞాననిషేధశ్రుతీనాం విషయవిభాగం దర్శయతి న పశ్య ఇతి స ఉత్తమ ఇతి చ. పురుషం ప్రాప్తస్య ముక్తస్య జ్ఞాతృత్వేనువర్తమాన ఏవ దేహేన్ద్రియవిలయం దర్శయతి ఏవమితి. అన్తఃకరణోక్తిరస్య జ్ఞాతృత్వమాహ తస్మాద్వా ఇతి. అస్యార్థస్య సూత్రకారాభిప్రేతత్వమాహ (వక్ష్యతి చేతి) పూర్వం సూత్రోపాదానమహమర్థాత్మత్వం సూత్రకారాభిమతమితి జ్ఞాపనార్థం. అత్రోపాదానం జ్ఞానగుణకత్వజ్ఞానస్వరూపత్వవాదినీనాం శ్రుతీనామవిరోధస్సూత్రకారాభిమత ఇతి జ్ఞాపనార్థం. జ్ఞానత్వాత్ జ్ఞానం న జ్ఞానాన్తరాశ్రయమితి చేత్ - యది వ్యాప్త్యనురోధేనైవముచ్యతే- తర్హి ధర్మత్వేన స్వీకార్యం. యది శ్రుతిబలాత్స్వాతన్త్ర్యేణ స్వీక్రియతే- తర్హి శ్రుతిబలాదేవ జ్ఞానాశ్రయత్వమఙ్గీక్రియతాం. న చ వ్యాప్తివిరోధః- ధర్మభూతజ్ఞానత్వప్రయుక్తత్వాత్ జ్ఞానానాశ్రయత్వస్య. శ్రుత్యా జ్ఞాతృత్వస్వయంప్రకాశత్వసిద్ధౌ నిగమయతి (అత ఇతి) నను ఘటమహం జానామీత్యత్ర జ్ఞానస్య జ్ఞాతృసంబన్ధః ప్రతీయత ఇత్యభ్యుపేత్యం- అన్యథా స్వజ్ఞానపరజ్ఞానవిభాగస్య దుర్గ్రహత్వప్రసఙ్గాత్. స్వసంబన్ధితయా ప్రతీతం జ్ఞానం సంబన్ధాప్రతీతౌ కథం స్వజ్ఞానమితి వ్యవహ్రియతే. అతస్స్వసంబన్ధః ప్రతీయత ఏవ. తత్ప్రతీతిర్న తావదహమర్థాత్ భవతి. అహమర్థప్రత్యక్షే నానుకూలత్వేనైకత్వేన చ స్వతో భాతి. న వ్యర్థాన్తరమహమర్థో విషయీకర్తుమలమితి భవతాం ప్రక్రియా. అతో ధర్మభూతజ్ఞానేనైవ సంబన్ధప్రతీతిః. సంబన్ధశ్చ సంబన్ధిభ్యాం వినా న ప్రతీయత ఇతి జ్ఞాతృజ్ఞానయోరపి సంబన్ధప్రకాశకజ్ఞానాన్తరవేద్యత్వం స్యాత్. తతశ్చ స్వతోఽవభాసో జ్ఞానాన్తరేణావభాసశ్చేత్యవభాసద్వయాభావాత్ జ్ఞానాన్తరేణైవ ప్రకాశ్యతయా స్వప్రకాశ్యత్వాసిద్ధేః జ్ఞాతుశ్చ జ్ఞానస్య చ జడత్వం స్యాత్. కించ- జ్ఞానాన్తరేణ సంబన్ధప్రతీతిరవశ్యంభావినీ చేత్ - సంబన్ధవిషయజ్ఞానేన సహ జ్ఞాతృసంబన్ధస్యాపి జ్ఞానాన్తరేణ ప్రతీత్యవశ్యంభావాత్ సంబన్ధజ్ఞానపరంపరాప్రసఙ్గః. అవశ్యంభావాభావే సర్వజ్ఞానేష్వహం జానామీతి జ్ఞానజ్ఞాతృసంబన్ధప్రతీతిర్న స్యాత్. నైవం- స్వయంప్రకాశప్రత్యక్షేణైవ సంబన్ధప్రతీతేః. నియతవిశేషణవిశేష్యభావో హి సంబన్ధః. అహమర్థో విశేష్యతైకస్వభావం స్వాత్మానం ప్రకాశయతి. ధర్మభూతజ్ఞానం చ విశేషణతైకస్వభావం స్వాత్మానం ప్రకాశయతి. విశేషణవిశేష్యభావస్య పరస్పరప్రతియోగికత్వం చ జ్ఞాతృజ్ఞానయోస్స్వతోఽవభాసాదేవ ప్రతీయతే. నను సంబన్ధప్రతీతౌ సంబన్ధినోస్స్వతోఽవభాసశ్చ పి[illegible]

ప్రకాశత్వాదేవ కస్యచిదేవ భవేత్ ప్రకాశః దీపాదిప్రకాశవత్. తస్మాన్నాత్మా భవితుమర్హతి సంవిత్. సంవిదనుభూతిజ్ఞానాదిశబ్దాస్సమ్బన్ధిశబ్దా ఇతి చ శబ్దార్థవిదః. న హి లౌకికవైదికయోర్జానాత్యాదేరకర్మకస్యాకర్తృకస్య చ ప్రయోగో దృష్టచరః. యచ్చోక్తమజడత్వాత్ సంవిదేవాత్మేతి. తత్రేదం ప్రష్టవ్యం - అజడత్వమితి కిమభిప్రేతం - స్వసత్తాప్రయుక్తప్రకాశత్వమితి చేత్ - తథా సతి దీపాదిష్వనైకాన్త్యం. సంవిదతిరిక్తప్రకాశధర్మానభ్యుపగమేనాసిద్ధిర్విరోధశ్చ. అవ్యభిచరితప్రకాశసత్తాకత్వమపి సుఖాదిషు వ్యభిచారాన్నిరస్తం. యద్యుచ్యేత సుఖాదిరవ్యభిచరితప్రకాశోప్యన్యస్మై ప్రకాశమానతయా ఘటాదివజ్జడత్వేనానాత్మేతి. జ్ఞానం వా కిం స్వస్మై ప్రకాశతే- తదపి హ్యన్యస్యైవాహమర్థస్య జ్ఞాతురవభాసతే అహం సుఖీతివజ్జానామ్యహమితి. అతస్స్వస్మై ప్రకాశమానత్వరూపమజడత్వం సంవిద్యసిద్ధం. తస్మాత్స్వాత్మానం ప్రతి స్వసత్తయైవ సిధ్యన్నజడోహమర్థ ఏవాత్మా.

జ్ఞానగమ్యతయా వినా నోపపద్యత ఇతి జ్ఞాతృజ్ఞానయోర్జ్ఞానాన్తరవేద్యత్వం స్యాత్. సురభిపుష్పమిత్యాదౌ భిన్నసామగ్రీవేద్యయోరపి గన్ధపుష్పయోస్సం బన్ధప్రతీతివేళాయామేకజ్ఞానగమ్యత్వం హి దృశ్యత ఇతి చేన్న - తత్ర సంబన్ధినోస్సంబన్ధేన సహైకజ్ఞానగమ్యత్వస్య సహావభాసప్రయుక్తత్వా[illegible] సంబన్ధినోర్జడత్వప్రయుక్తం హి తత్రైకజ్ఞానగమ్యత్వం. అత్ర స్వప్రకాశత్వాత్స్వయమేవ సహావభాసమానయోర్జ్ఞాతృజ్ఞానయోర్విశేషణ[illegible] స్వభావత్వరూపసంబన్ధగ్రహోపి జ్ఞానాన్తరానపేక్ష ఉపపద్యతే. అతస్సంబన్ధాగ్రహస్వపరజ్ఞానవిభాగాభావసంబన్ధజ్ఞానపరంపరాప్రసక్త్యా[illegible] రత్వా. ఏవం జ్ఞాతృత్వస్వయంప్రకాశత్వోపపాదనేన చిన్మాత్రవ్యతిరిక్తత్వాదితి జడత్వసాధకహేతుర్నిరస్తో భవతి. జ్ఞానవ్యతిరిక్తత్వాజ్జడత్వం[illegible] స్వయంప్రకాశవ్యతిరిక్తత్వం హేతురుక్తః- ఉత విషయప్రకాశకాన్యత్వం. ప్రథమే సాధ్యావిశిష్టత్వం. ద్వితీయే [illegible]నైకాన్తికం. శ్రుత్యాదిబాధశ్చ. అథ సాశ్రయత్వే తర్కమాహ (ప్రకాశత్వాదేవేతి) ప్రకాశత్వాత్ - విషయేణ సాపేక్షత్వం బధ్యసాపేక్షత్వం[illegible] వ్యవహారానుగుణ్యహేతుత్వాదిత్యర్థః. అనేన స్వరూపభూతజ్ఞానే నిష్క్రియలిఙ్గాదివ్యావృత్తిః. హేత్వన్తరముపాహ (సంవిదనుభూతీతి) సంబన్ధిశబ్దత్వం[illegible] భావాయత్తమిత్యాశఙ్క్యాహ (న హి లౌకికవైదికయోరితి) యత్రార్థస్వరూపస్యాన్యథాత్వం దృశ్యతే- తత్ర శబ్దస్వభావాయత్తత్వమాశ్రయణీయం- యథా దారా ఇత్యాదిషు బహుత్వాదేః. యత్ర నాన్యథాత్వం- తత్రార్థస్వభావాయత్తత్వమేవ- యథా భార్యేత్యాదిష్వేకత్వాదేః. తథా లౌకికవైదికయోరకర్మక కర్తృకత్వదర్శనాత్ అర్థస్వభావాయత్తమేవ సంబన్ధిశబ్దత్వమిత్యభిప్రాయః. యద్వా- కర్మకర్తృసంబన్ధిత్వం వ్యుత్పత్తినిమిత్తమస్తు న ప్రవృత్తినిమిత్తం[illegible] జ్ఞప్తిమాత్రమిత్యత్రాహ (న హి లౌకికేతి) ప్రయోగాధీనం హి ప్రవృత్తినిమిత్తాన్తరకల్పనం. ప్రయోగశ్చ సంబన్ధ్యేవార్థ ఇతి నార్థాన్తరకల్పనా స్యాత్. స్వరూపభూతజ్ఞానవాచినాం జ్ఞానాదిశబ్దానాం సంబన్ధిశబ్దత్వం త్వన్మతేప్యనుపపన్నమితి చేన్న- స్వరూపగోచరాణాం స్వయంప్రకాశత్వైరూపాణాం జ్ఞానాదిశ[illegible]బ్దానాం అనుభూత్యాదిశబ్దైక్యశబ్దాన్తరత్వాత్. అతస్సంబన్ధిశబ్దత్వోపదేశస్తు ధర్మభూతజ్ఞానే సావకాశోస్త్వితి - విషయాశ్రయసంబన్ధిజ్ఞానస్వ[illegible] యాశ్రయసంబన్ధబాధేన నిరాశ్రయత్వనిర్విషయత్వాభ్యుపగమాత్. త్వన్మతే సంబన్ధిశబ్దత్వోపదేశో నిరర్థక ఇతి భావః. అథాజడత్వాత్సంవిదాత్మత్వసా[illegible] ర్థనం దూషయితుమనువదతి (యచ్చోక్తమితి) అజడత్వం కిం స్వసత్తాప్రయుక్తప్రకాశత్వం- ఉత అవ్యభిచరితప్రకాశసత్తాకత్వం- ఉత స్వస్మై ప్రకాశమానత్వం- ఉత స్వస్మై స్వయంప్రకాశత్వం- ఉత స్వయంప్రకాశత్వమితి పఞ్చధా వికల్పమభిప్రేత్యాహ (అజడత్వమితి)(కిమభిప్రేతమితి) అహం జానామీతి ప్రత్యక్షబాధస్సర్వసాధారణం దూషణం. ప్రథమం స్వసత్తాప్రయుక్తప్రకాశత్వపక్షం దూషయితుమాహ (స్వసత్తేతి) స్వసత్తాప్రయుక్తప్రకాశోయస్యేతి బహువ్రీహిః. వక్ష్యమాణాసిద్ధిమాషణోపయోగిత్వేదజ్ఞాపనార్థం స్వసత్తాప్రయుక్తశబ్దః అనైకాన్త్యమాహ (తథా సతీతి) స్వపక్షే జ్ఞాతురాత్మత్వాత్ సపక్షభూతే తస్మిన్ విపక్షే చ నాత్మని దీపే చ వృత్త్యానైకాన్త్యం పక్షత్రయవృత్తిత్వలక్షణముక్తం పరపక్షే. అనియతత్వమేవానైకాన్త్యం. సపక్షాభావాద్దూషణాన్తరస్వయమాహ (సంవిదతిరిక్తేతి) సంవిత్ప్రయోజికా ప్రకాశః ప్రయోజ్య ఇతి తదతిరేకేణానభ్యుపగమాదసిద్ధిః. అభ్యుపగమే సి ద్ధ్యాశేషత్వవిరోధః. ఇమావసిద్ధివిరోధౌ వికల్పసర్వశిరస్సాధారణావనుసంధేయౌ. యద్వా- విరోధః- పక్షవిపక్షయోరేవ వర్తమానత్వం- పక్షభూతసంవి[illegible] విపక్షే దీపాదౌ చ వృత్తేః. పరమతమాత్రపర్యాలోచనాయాం విరోధ ఉక్తః. అత్ర స్వసత్తాప్రయుక్తప్రకాశత్వమిత్యత్ర ప్రకాశశబ్దేన సాక్షాద్వా పరంపరయా వా వ్యవహారానుగుణ్యం వివక్షితం- ఉత పరంపరయైవ- ఉత సాక్షాదేవేతి వికల్పోభిప్రేతః. ప్రథమం శిరస్స్వపరపర్యనుయోగ[illegible] హితయోరనైకాన్త్యవిరోధయోరన్యతరేణ నిరస్తం భవతి. ద్వితీయే త్వసిద్ధిః- పరంపరయైవ వ్యవహారానుగుణ్యస్య జ్ఞప్తావుభయవాద్యనభిమతత్వాత్. తృతీయే సత్తాతిరిక్తప్రకాశానభ్యుపగమనిబన్ధనాసిద్ధిర్నిర్విశేషత్వవిరోధశ్చ స్యాతామిత్యభిప్రాయః. ద్వితీయం పక్షం ప్రతిక్షిపతి (అవ్యభిచరితేతి) నవ్యభిచరతి ప్రకాశో యస్య సత్తాయాం సోవ్యభిచరితప్రకాశసత్తాకః. ప్రయోజ్యప్రయోజకత్వాభావేపి విద్యమానదశాయాం సర్వదా ప్రకాశమానత్వమిత్యర్థః. తస్యానాత్మత్వేన సంప్రతిపన్నేషు సుఖదుఃఖాదిషు వ్యభిచార ఉక్తః. అథ తత్పరిహారముఖేన స్వస్మై ప్రకాశమానత్వపక్షముపక్షిపతి (యద్యుచ్యే తేతి) పరిహరతి (జ్ఞానం వేతి) కస్యేత్యత్రాహ (తదపీతి) పరస్మై భాసమానత్వముపపాదయతి (అహమితి) తస్మాదేవంరూపాజడత్వమసిద్ధమిత్యాహ (అత ఇతి) అథ చతుర్థం శిరో దూషయన్ అసిద్ధిమాహ (తస్మాదితి) స్వయంప్రకాశత్వపక్షేపి స్వయంప్రకాశత్వం నామ కిం జ్ఞానకర్మతామన్తరేణ వ్యవహారానుగుణత్వం- ఉత జ్ఞానాన్తరనిరపేక్షప్రకాశత్వమిత్యభిప్రేతే వికల్పే ప్రథమశిరస్తస్మాదితి గ్రన్థేన దూషితం. ఇహ స్వాత్మత్వాద్వ్యావృత్త్యర్థం స్వాత్మానమిత్యుక్తం. స్వసత్తయైవ సిధ్యన్నిత్యనేన స్వయంప్రకాశత్వముక్తం. స్వస్మై స్వయం భాసమానత్వమహమర్థస్యాధికం. స్వస్మై స్వయం భాసమానస్య స్వయం భాసమా

జ్ఞానస్యాపి ప్రకాశతా తత్సంబన్ధాయత్తా. తత్కృతమేవ హి జ్ఞానస్య సుఖాదేరివ స్వాశ్రయచేతనం ప్రతి ప్రకటత్వమిత రం ప్రతి స్వప్రకటత్వం చ. అతో న జ్ఞప్తిమాత్రమాత్మా - అపితు జ్ఞాతైవాహమర్థః. అథ యదుక్తమనుభూతిః పరమార్థతో నిర్విషయా నిరాశ్రయా చ సతీ భ్రాన్త్యా జ్ఞాతృతయావభాసతే రజతతయేవ శుక్తిర్నిరధిష్ఠానభ్రమానుపపత్తేరితి. తదయు క్తం - తథా సత్యనుభవసామానాధికరణ్యేనానుభవితాహమర్థ ఇతి ప్రతీయేత అనుభూతిరహమితి పురోవస్థితభాస్వర ద్రవ్యాకారతయా రజతాదిరివ. అత్ర తు పృథగవభాసమానైవేయమనుభూతిరర్థాన్తరమహమర్థం విశినష్టి దణ్డ ఇవ దేవదత్తం. తథాహ్యనుభవామ్యహమితి ప్రతీతిః. తదేవమస్మదర్థమనుభూతివిశిష్టం ప్రకాశయన్ననుభవామ్యహమితి ప్రత్యయో దణ్డమాత్రే సన్నిహితే దణ్డీ దేవదత్త ఇతి ప్రత్యయవద్విశేషణభూతానుభూతిమాత్రావలమ్బనః కథమివ ప్రతిజ్ఞాయేత. యదప్యుక్తం స్థూలోహమిత్యాది దేహాత్మాభిమానవదిదమపి జ్ఞాతృత్వప్రతిభాసనాత్ జ్ఞాతృత్వమపి మిథ్యేతి. తదయుక్తం - ఆత్మతయాభిమతాయా అనుభూతేరపి మిథ్యాత్వం స్యాత్ - తద్వదేవ ప్రతీతేః. సకలేతరోపమర్దితత్త్వజ్ఞానాబాధితత్వేనానుభూతేర్నమిథ్యాత్వమితి చేత్ - హన్తైవం సతి తదబాధాదేవ జ్ఞాతృత్వమపి న మిథ్యా. యదప్యుక్తం అవిక్రియస్యాత్మనో జ్ఞానక్రియాకర్తృత్వరూపం జ్ఞాతృత్వం న సంభవతి. అతో జ్ఞాతృత్వం విక్రియాత్మకం జడం వికారాస్పదాఽవ్యక్తపరిణామాహఙ్కారగ్రన్థిస్థమితి సజ్ఞాతృత్వమాత్మనః. అపితు తదన్తఃకరణరూపస్యాహంకారస్య. కర్తృత్వాది హి రూపాదివద్దృశ్యధర్మః. ఆత్మత్వేఽహంప్రత్యయగోచరత్వే చాత్మనోఽభ్యుపగమ్యమానే దేహస్యేవానాత్మత్వపరాక్త్వజడత్వాది ప్రసజ్యేతేతి. నైతదుపపద్యతే. దేహస్యేవాచేతనత్వప్రకృతిపరిణామత్వదృశ్యత్వపరాక్త్వపరార్థత్వాదియోగాదన్తఃకర

నత్వమపి స్వప్రకాశేన [illegible] స్వాశ్రయం ప్రత్యుపస్థిత [illegible]. తేన జ్ఞానస్య తాదృక్త్వేన స్వవ్యవహారానుగుణత్వం జ్ఞాతృత్వస్య స్థితి తద్వ్యాచష్టే [illegible] స్వాత్మని జ్ఞాతృత్వమపి సత్స్వభావత్వం [illegible]. జ్ఞానాన్తరనిరపేక్ష ప్రకాశత్వం సంప్రతిపన్నం - తస్యాస్వరూపభూతజ్ఞానాధీనత్వాత్. అత సమ్బన్ధ [illegible] ప్రాయస్య [illegible] త్వేన సమానత్వం [illegible] (జ్ఞానస్యాపీతి) తత్సంబన్ధాయత్తత్వముపపాదయతి (తత్కృతమేవ హీతి) జ్ఞానస్ఫురణస్య స్వాశ్రయసమ్బన్ధోపి సాధ్య [illegible] ఇతి భావః. అజడత్వాత్ స్వప్రకాశత్వాత్ [illegible] (అథ ఇతి) [illegible] ఈ యుక్తమనుభూతి (అథ యదుక్తమిత్యాదినా) [illegible] (నిరధిష్ఠానేతి) అనుభూతివ్యతిరిక్తాధారభూత [illegible] యం హేతురుక్తః. దూషయతి (తదయుక్తమిత్యాదినా) అధిష్ఠానసామానాధికరణ్యేనాధ్యస్తప్రతీతిం దృష్టాన్తేనోపపాదయతి (పురోవస్థితేతి) పదేత త్త్వపర్యవసాయం దర్శయతి (అత్ర త్వితి) పృథగవభాసమానా - వ్యధికరణతయావభాసమానా. తథా ప్రతీ   తి) తత్ప్రతీతిరిత్యత్రాహ (వదేవమితి) తదేవం - ఉక్తప్రకారేణ. ధర్మధర్మిభావప్రతీతౌ విశేషణతయా ప్రతిపన్నే తద్విశేషణతయా [illegible] ఇత్యర్థః. తత్ర నను స్థిరా [illegible] త్రాధ్యాసః - తథా [illegible] ప్రసఙ్గాత్. నచ తథాఽధ్యస్తమ్. ననువిశేషణతయా [illegible] ధ్యాసోఽపృశ్యతే యథా ప్రభాయాం మణాధ్యాస ఇతి. [illegible] నేత్యనేన [illegible]. నహి తథాత్ర యత్ర సామానాధికరణ్యేన విశేషణీభూతా ప్రభా. [illegible] సాధిష్ఠానభూతా ప్రకాశతి సామానాధికరణ్యేనావభాతి. నన్వనుభవసామానాధికరణ్యేన ప్రతీతిప్రసఙ్గ ఇత్యయుక్తం - [illegible] ఇతి నైయత్యకరణ్యేనాధ్యాసదర్శనాత్. నైవం - [illegible] సామానాధికరణ్యం. ఇత్యాది [illegible] సామానాధికరణ్యమపి. నైయత్యకరణ్యం తు శబ్దగతం. [illegible] ప్రతీతిరవగమ్యతాం. అతస్స్వాత్మా ప్రతీయతే [illegible] అనుభూతిరహమితి ప్రతీయేతేతి. ననుఅనుభూతిరహమితి ప్రసఙ్గో దుర్వారః - అనుభూతిత్వం హ్యధిష్ఠానాసాధారణాకారః. [illegible] స్ఫురణం భ్రమానుగుణమేవ. నహి శుక్తిరజతమితి ప్రతీయత ఇతి. ఏవం తర్హ్యనుభూతేర్ని [illegible] స్ఫురణాభావాదనుభూతిరహమిత్యస్ఫురణవిరోధాచ్చ తదధికరణాధ్యాసానుదయః. అవిరోధేనస్ఫురత్వాన్నాధ్యాసే గ్రన్థోక్త సా మానాధికరణ్యప్రతీతిప్రసఙ్గో దుర్వారః. ఏతదభిప్రాయేణహి పురోవస్థితభాస్వరద్రవ్యాకారతయా రజతాదిరివేత్యుక్తం. నన్వధ్యాసానుదయో దుర్వ [illegible] అనుభూతిరహం జానామీత్యత్ర జ్ఞాతృధ్యాసే ప్రతీయతే - సాతు నాధిష్ఠానం. నిర్విషయా నిరాశ్రయానుభూతిరేవాధిష్ఠానం. తదప్ర [illegible] ధ్యాసోదయ ఇతి. ఉచ్యతే - తత్ర ప్రతిపన్నస్యాధిష్ఠానత్వాయోగాత్, ద్విషయాశ్రయశూన్యసంవిదో యోగ్యానుపలబ్ధినిరస్తత్వాత్, విషయ ప్రకాశకసంవిదేవ ఆత్మత్వాభ్యుపగమేన త్వయా స్వయంప్రకాశత్వసమర్థనా, చ్ఛన్నైవాధిష్ఠానమితి తదవభాసేతస్యాశ్చశుక్తిత్వవత్ భ్రమవిరోధిత్వే ధ్యాసానుదయ ఇతి. దేహాత్మాభిమానవతో జ్ఞాతృత్వప్రతిభాసాత్తన్మిథ్యేత్యుక్తమనూద్య దూషయతి (యదప్యుక్తమిత్యాదినా) (తదబాధాదేవేతి) జ్ఞాతృత్వస్యాబాధితత్వం చ శాస్త్రాదపి జ్ఞాతృత్వపరశ్రుతివాక్యాత్. జ్ఞాతృత్వస్య విక్రియాత్మకత్వం నిరాకర్తుం తదనువదతి (యదప్యుక్తమవిక్రియస్యేతి) జ్ఞానస్యధాత్వర్థత్వయా క్రియాత్వం. తత్కర్తృత్వం చ వికారరూపం. అత ఏవ జడం. అవిక్రియస్యాజడస్యాత్మనో న సంభవతి. విక్రియాత్మకత్వాజ్జడత్వాచ్చ దృశాహంకారగ్రన్థిస్థమిత్యర్థః. సర్వాధ్యాసమూలత్వాద్గ్రన్థిత్వం. అథ హేత్వన్తరేణ చ జ్ఞాతృత్వస్యాన్తఃకరణధర్మత్వముపపాదయతి (కర్తృత్వాదీతి) దృశ్యత్వాదిత్యర్థః. ఆత్మనో జ్ఞాతృత్వేఽనిష్టం ప్రసఞ్జయతి (కర్తృత్వ ఇతి) అత్ర వ్యతిరేక్యనుమానాన్యభిప్రేతానీతి పూర్వమేవో క్తం. పరిహరతి (నైతదితి) దేహస్యేత్యాదినాఽన్తఃకరణస్య జ్ఞాతృత్వాభావోపపాదనం. ఆదిశబ్దాదన్తవత్త్వగ్రహణం. చేతనాసాధారణేత్యాదినా అ

ణరూపస్యాహఙ్కారస్య- చేతనాసాధారణస్వభావత్వాచ్చ జ్ఞాతృత్వస్య. ఏతదుక్తం భవతి - యథా దేహాదిర్దృశ్యత్వపరాక్త్వాదిహేతుభిస్తత్ప్రత్యనీకద్రష్టృత్వప్రత్యక్త్వాదేర్వివిచ్యతే - ఏవమన్తఃకరణరూపాహఙ్కారోపి తద్ద్రవ్యత్వాదేవ తైరేవ హేతుభిస్తస్మాద్వివిచ్యత ఇతి. అతో విరోధాదేవ న జ్ఞాతృత్వమహంకారస్య దృశిత్వవత్. యథా దృశిత్వం తత్కర్మణోహఙ్కారస్య నాభ్యుపగమ్యతే- తథా జ్ఞాతృత్వమపి న తత్కర్మణోభ్యుపగన్తవ్యం. న చ జ్ఞాతృత్వం విక్రియాత్మకం- జ్ఞాతృత్వం హి జ్ఞానగుణాశ్రయత్వం. జ్ఞానం చాస్య నిత్యస్య స్వాభావికధర్మత్వేన నిత్యం.

• త్మనో జ్ఞాతృత్వోపపాదనం. జ్ఞాతృత్వాభావస్యాభ్యోపి ప్రేత్య. అన్తఃకరణం ధర్మి. అచేతనత్వాదయో హేతవః. దేహస్యేవేతి సపక్షో దృష్టాన్తః. జ్ఞాతృత్వస్య చేతనాసాధారణత్వకథనాద్వ్యతిరేకవ్యాప్తిశ్చ కథితా. ఏవం పరోక్తవ్యతిరేకిణాం ప్రత్యనుమానాన్యుక్తాని భవన్తి. అన్తఃకరణం న జ్ఞాతృ- అచేతనత్వాత్. ప్రకృతిపరిణామత్వాత్. దృశ్యత్వాత్. పరాక్త్వాత్. పరార్థత్వాత్ దేహవదితి. నన్వచేతనత్వాత్ అజ్ఞాతృత్వే సాధ్యే సాధ్యావిశిష్టతా. నైవం- అచేతనశబ్దేనానాత్మత్వస్య వివక్షితత్వాత్. పురుషార్థప్రతిసంబన్ధిత్వం దేహం ప్రతినియన్తృతయా అన్తః ప్రవిష్టత్వం వా ఆత్మత్వం - తదభావోనాత్మత్వం. ప్రకృతిపరిణామత్వం - ప్రకృతికార్యత్వం. దృశ్యత్వం - నియమేన జ్ఞానాన్తరాధీనసిద్ధిత్వం. పరాక్త్వం- పరస్మై భాసమానత్వం. పరార్థత్వం- పరప్రయోజనైకఫలత్వం- జీవోపకరణత్వమిత్యర్థః. ఆత్మనో జ్ఞాతృత్వే సాధ్యే అమీ హేతవో యథాసంభవం తర్కా యోజనీయాః- ఆత్మనో జ్ఞాతృత్వాభావే దేహస్యేవానాత్మత్వప్రసఙ్గః పరార్థత్వప్రసఙ్గ ఇతి. నను యథా ఘటదేహయోరచేతనత్వాదికే తుల్యేపి ఇన్ద్రియాశ్రయత్వాదికం దేహాసాధారణం భవతి. తథా దేహాన్తఃకరణయోరచేతనత్వాదికే తుల్యేపి జ్ఞాతృత్వమన్తఃకరణాసాధారణధర్మస్స్యాత్. అత ఇన్ద్రియాశ్రయత్వాభావస్యేవ జ్ఞాతృత్వాభావస్యాప్యచేతనత్వాదికమప్రయోజకం. అచిద్విశేషత్వమేవ ప్రయోజకం. తథాత్మనో జ్ఞాతృత్వాభావేపి ప్రత్యక్త్వాదిరుపపద్యతామిత్యుభయత్రాపి విపక్షే బాధకాభావమాశఙ్క్య పరిహరతి (ఏతదుక్తమితి) యేన దృశ్యత్వాదివిరుద్ధధర్మేణ దేహస్య ద్రష్టృత్వాద్యనుపపత్తిః. తేనాన్తఃకరణస్యాపి ద్రష్టృత్వాద్యనుపపత్తిరిత్యర్థః. జ్ఞాతృత్వాభావం ప్రత్యచేతనత్వాదికమప్రయోజకం చేద్దేహస్య జ్ఞాతృత్వప్రసఙ్గః. తతశ్చ చార్వాకం ప్రతి దేహాత్మభేదస్త్వయాపి దురుపపాదః. న చ దేహస్య దేహత్వాదజ్ఞాతృత్వం- ఘటాదౌ దేహత్వాభావేపి జ్ఞాతృత్వాభావాత్. అతస్తత్రాచిత్త్వాదికస్య జ్ఞాతృత్వాభావప్రయోజకత్వమభ్యుపగన్తవ్యమితి క్వచిజ్జ్ఞాతృత్వాభావప్రయోజకస్యాచిత్త్వాదేః క్వచిదప్రయోజకత్వమయుక్తం. అతోచిత్త్వాదిభిర్దేహస్యేవాన్తఃకరణస్య ద్రష్టృత్వాద్యనుపపత్తిరిత్యర్థః. ప్రత్యక్త్వాదేరిత్యాదిశబ్దాదజడత్వగ్రహణం. (వివిచ్యతే) ప్రత్యక్త్వాదిధర్మసంబన్ధరహితోవగమ్యత ఇత్యర్థః. (తైరేవ హేతుభిస్తస్మాద్వివిచ్యత ఇతి) పరాక్త్వాదిభిర్దేహస్య జ్ఞాతృత్వాభావ ఉక్తే పరాక్త్వం వ్యాప్యం జ్ఞాతృత్వాభావో వ్యాపక ఇతి సిద్ధ్యతి. తతశ్చ స్వాభావవ్యాప్యేషు పరాక్షు నిర్[illegible]కారం జ్ఞాతృత్వం యది ప్రత్యగ్వస్తున్యపి న స్యాత్- తదా నిరాశ్రయం ప్రసజేదితి పూర్వోక్తవ్యాప్తిస్థాపనాయ విపక్షే బాధకస్తర్కోత్రాప్యభిప్రేతః. తస్మాద్వివిచ్యత ఇత్యేతదుక్తమిత్యన్వయః. అతో చేతనత్వజడత్వాదిస్వభావవిరోధాన్నాహంకారస్య జ్ఞాతృత్వమిత్యాహ (అత ఇతి) న హి వయం ద్రష్టృత్వాద్యనుపపత్త్యా దేహాత్మవివేకం బ్రూమః. స తు పరమతానుసారాత్. వయం తు దృశిత్వానుపపత్త్యేతి శఙ్కాయాం ద్రష్టృత్వాభావస్యాచేతనత్వాదిప్రయోజ్యత్వే స్వపరాభ్యుపగమసాధారణప్రతిబన్దీమాహ (దృశిత్వవదితి) తదేవ వివృణోతి (యథేతి) దృశ్యత్వావిశేషేపి దేహస్య ఘటాదివిలక్షణస్యేన్ద్రియాశ్రయత్వవదన్తఃకరణస్య దృశిత్వముపపద్యతాం. అన్తఃకరణస్య దృశ్యత్వాదినా దేహస్యేవ దృశిత్వం నోపపద్యత ఇతి చేత్ - తథా దృశ్యస్యాన్తఃకరణస్య దృశ్యత్వాదినైవ దేహస్యేవ ద్రష్టృత్వమపి నోపపద్యతే. అతో దృశిత్వాభావ ఇవ ద్రష్టృత్వాభావేప్యచేతనత్వాదికం ప్రయోజకం - అన్వయవ్యతిరేకయోస్తుల్యత్వాదుపాధ్యన్తరాదర్శనాచ్చేతి భావః. అహం ప్రత్యయగోచరత్వమనాత్మత్వసాధకం దేహస్యేవేతి యదుక్తం తదయుక్తం - బాధితాహం ప్రత్యయగోచరత్వస్య పక్షే వృత్త్యభావాదబాధితాహం ప్రత్యయగోచరత్వస్య సపక్షే దేహాదావభావాచ్చ. యద్యహం ప్రత్యయగోచరత్వమాత్రేణాత్మనోనాత్మత్వాదిప్రసఙ్గః- తర్హి రజతప్రత్యయగోచరత్వమాత్రేణ భ్రాన్తవత్ సమ్యగ్రజతేప్యరజతత్వాజ్ఞుక్తీయకనిర్మాణానర్హత్వప్రసఙ్గస్స్యాదిత్యసంగతం. శ్రుతిభిః ప్రత్యక్షేణ చ కాలాత్యయాపదేశశ్చ. అనాత్మత్వాదిప్రసఞ్జకం కర్తృత్వం కిం ప్రయత్నాధారత్వం- ఉత స్పన్దరూపక్రియాశ్రయత్వం- ఉత ధాత్వర్థమాత్రాశ్రయత్వం. ప్రథమే వ్యాప్త్యభావః- ప్రయత్నాధారత్వానాత్మత్వయోః క్వచిత్సహదర్శనాభావాత్. పరమాత్మనోనాత్మత్వాదిప్రసఙ్గశ్చేత్ *కర్తారమీశం పురుషమిత్యాదినా కాలాత్యయాపదేశశ్చ. జీవే చేత్ *సాధుకారీ సాధుర్భవతి *కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాత్ *యతః స్వకృతభుక్త్వమానిత్యాదిభిః ప్రత్యక్షేణ చ కాలాత్యయాపదేశశ్చ. ద్వితీయే పరమాత్మన్యసిద్ధిః. జీవే తూత్క్రాన్త్యాదిశ్రుతిభిః కాలాత్యయాపదేశః. తృతీయే భ్రమాశ్రయతయా స్వాభిమతాత్మనోనాత్మత్వప్రసఙ్గః. భేదపర్యన్తధాశ్రయత్వం చాపారమార్థికమితి చేత్ కిం పరమార్థభూతధాత్వర్థాశ్రయత్వమనాత్మత్వసాధకం - ఉతాపారమార్థభూతధాత్వర్థాశ్రయత్వం. ప్రథమే ఘటాదావపి పరమార్థభూతధాత్వర్థాన్వయానభ్యుపగమాత్ వ్యాప్త్యభావః. ద్వితీయే త్వదభిమతస్య భ్రమాశ్రయస్యాప్యాత్మనోనాత్మత్వప్రసఙ్గః. అథ విక్రియాత్మకత్వం నేత్యాహ (నచేతి) తదుపపాదయతి (జ్ఞాతృత్వం హీతి) గుణక్రియాశ్రయత్వేపి తత్కాదాచిత్కం చేత్ క్రియాశ్రయత్వవత్ విక్రియాత్మకం స్యాదిత్యత్రాహ (జ్ఞానం చాస్యేతి) ధర్మస్య స్వాభావికత్వేపి ధర్మి అనిత్యశ్చేద్ధర్మోప్యనిత్యస్స్యాత్. ధర్మినిత్యత్వేపి ధర్మస్యోపాధికశ్చేదుపాధివిగమే ధర్మో నశ్యతీత్యనిత్యస్స్యాత్. ఉభయవ్యావృత్త్యర్థౌ నిత్యస్వాభావికశబ్దౌ. అవస్థావిశేషేణ కాదాచిత్కత్వం తు ప్రామాణికత్వాదిష్టం. అనేన పదద్వయేన *న విజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపో విద్యతే అవినాశిత్వాదాత్మన ఇతి శ్రుత్యర్థ ఉక్తో భవతి. అస్యాశ్శ్రుతేరయమర్థః - జ్ఞాతృసమ్బన్ధివిజ్ఞానం నిత్యం - కుతః అవి

నిత్యత్వం చాత్మనో *నాత్మాశ్రుతేరిత్యాదిషు వక్ష్యతి. *జ్ఞోఽత ఏవేత్యత్ర జ్ఞ ఇతి వ్యపదేశేన జ్ఞానాశ్రయత్వం చ స్వాభావికమితి వక్ష్యతి. అస్య జ్ఞానస్వరూపస్యైవ మణిద్యుమణిప్రభృతీనాం ప్రభాశ్రయత్వమివ జ్ఞానాశ్రయత్వమప్యవిరుద్ధమిత్యుక్తం. స్వయమపరిచ్ఛిన్నమేవ జ్ఞానం సఙ్కోచవికాసార్హమిత్యుపపాదయిష్యామః. అతః క్షేత్రజ్ఞావస్థాయాం కర్మణా సఙ్కుచితస్వరూపం తత్తత్కర్మానుగుణతరతమభావేన వర్తతే. తచ్చేన్ద్రియద్వారేణ వ్యవస్థితం. తమిమమిన్ద్రియద్వారా జ్ఞానప్రసరమపేక్ష్యోదయాస్తమయవ్యపదేశః ప్రవర్తతే. జ్ఞానప్రసరే తు కర్తృత్వమస్త్యేవ. తచ్చ న స్వాభావికం- అపి తు కర్మకృతమిత్యవిక్రియస్వరూప ఏవాత్మా. ఏవం రూపవిక్రియాత్మకం జ్ఞాతృత్వం జ్ఞానస్వరూపస్యాత్మన ఏవేతి న కదాచిదపి జడస్యాహఙ్కారస్య జ్ఞాతృత్వసమ్భవః. జడస్వరూపస్యాప్యహఙ్కారస్య చిత్సన్నిధానేన తచ్ఛాయాపత్త్యా తత్సమ్భవ ఇతి చేత్ - కేయం చిచ్ఛాయాపత్తిః- కిమహఙ్కారచ్ఛాయాపత్తిస్సంవిదః - ఉత సంవిచ్ఛాయాపత్తిరహఙ్కారస్య. న తావత్సంవిదః- సంవిది జ్ఞాతృత్వానభ్యుపగమాత్. నాప్యహఙ్కారస్య - ఉక్తరీత్యా తస్య జడస్య జ్ఞాతృత్వాయోగాత్, ద్వయోరప్యచాక్షుషత్వాచ్చ. న హ్యచాక్షుషాణాం ఛాయాపత్తిః. అథాగ్నిసమ్పర్కాదయఃపిణ్డస్యౌష్ణ్యవచ్చిత్సమ్పర్కాదహఙ్కారే జ్ఞాతృత్వోపలబ్ధిరితి. నైతత్ - సంవిది వాస్తవజ్ఞాతృత్వానభ్యుపగమాదేవ న తత్సమ్పర్కాదహఙ్కారే జ్ఞాతృత్వం తదుపలబ్ధిర్వా.

నిత్యత్వాదాత్మనః. విశిష్టస్య నిత్యత్వేన విశేషణభూతజ్ఞానస్యాపి నిత్యత్వాత్. యద్వా - ధర్మినిత్యత్వేన తత్స్వాభావికధర్మస్యాపి నిత్యత్వాదితి. ఆత్మనో నిత్యత్వే జ్ఞానస్య తత్స్వాభావికధర్మత్వే చ ప్రమాణం స్మారయన్ పూర్వమేవ శ్రుతివాక్యోపాదానాత్సూత్రముదాహరతి (నిత్యత్వం చేతి) సూత్రోదాహరణేన తద్వివృణ్వన్త్యా శ్రుతేరపి హ్యర్థతోఽన్వితా స్యాత్. సూత్రం చ పూర్వం జ్ఞానగుణకత్వప్రదర్శనాయోపాత్తం. ఇదానీం నిత్యత్వజ్ఞాపనాయోపాత్తం. *జ్ఞోఽత ఏవేత్యత్ర జ్ఞ ఇతి వ్యపదేశస్య వివరణం *యావదాత్మభావిత్వాచ్చ న దోష ఇతి సూత్రం. అత్ర స్వాభావికత్వసిద్ధిరితి భావః. జ్ఞానస్వరూపస్య జ్ఞానాశ్రయత్వం కథమిత్యత్రాహ (అస్యేతి) జ్ఞానం స్వాభావికనిత్యధర్మశ్చేత్సర్వదా సర్వజ్ఞత్వప్రసక్తిరిత్యత్రాహ (స్వయమితి) స్వయం-స్వతః. *సమ్పద్యావిర్భావ ఇత్యాదిసూత్రే ఉపపాదయిష్యామ ఇత్యర్థః. అనన్తరమేవేతి వార్థః. తర్హీదానీమపి కదాచిత్సర్వజ్ఞత్వం కుతో న కదాచిజ్జ్ఞానసఙ్కోచః కిం న స్యాత్. యది క్షేత్రజ్ఞావస్థాయాం సఙ్కోచః-తర్హి సర్వేష్వప్యజ్ఞాస్స్యురిత్యత్రాహ (అతః క్షేత్రజ్ఞేతి) అతః-సఙ్కోచవికాసార్హత్వాత్. కర్మనిమిత్తసఙ్కోచవికాసాః. (క్షేత్రజ్ఞావస్థాయామితి) తదానీమేవ సఙ్కోచ ఇత్యర్థః. సర్వేషామజ్ఞత్వప్రసక్తిశ్చ కర్మతారతమ్యాత్పరిహృతా. తారతమ్యాశ్రయేన *తయా తిరోహితత్వాచ్చ శక్తిః క్షేత్రజ్ఞసంజ్ఞితా। సర్వభూతేషు భూపాల తారతమ్యేన వర్తత ఇతి వచనం స్మారి[illegible]భవతి. కర్మేతి పదేన తయేతి పదం శ్లోకస్థం వ్యాఖ్యాతం భవతి. తయా- కర్మరూపావిద్యయేత్యర్థః. *అవిద్యాకర్మసంజ్ఞాన్యా తృతీయా శక్తిరిష్యతే। యయా క్షేత్రజ్ఞశక్తిస్సా వేష్టితా నృప సర్వగా॥ సంసారతాపానఖిలానవాప్నోత్యతిసన్తతానితి హి ప్రకృతం. జ్ఞానస్య నిత్యత్వేనానుత్పత్తికత్వాదిన్ద్రియనైరపేక్ష్యం స్యాదిత్యత్రాహ (తచ్చేతి) యద్వా- స్థావరేష్వపి జ్ఞానవికాసస్స్యాదిత్యత్రాహ (తచ్చేతి) ఇన్ద్రియద్వారకత్వం సఙ్కోచవికాసార్థమిత్యర్థః. తర్హ్యుత్పత్తివినాశవ్యపదేశోఽసన్స్యాదిత్యత్రాహ (తమిమమితి) ప్రసరాన్వయవ్యతిరేకావపేక్ష్యోదయాస్తమయవ్యపదేశ ఇత్యర్థః. యద్వా- ప్రసృతాంశః ప్రసరః. తస్య ప్రసరణసఙ్కోచాపేక్షయోదయాస్తమయావిత్యర్థః. సఙ్కోచవికాసాభ్యుపగమేఽపి విక్రియాత్మకత్వం స్యాదిత్యత్రాహ (జ్ఞానప్రసరే త్వితి) తాదృశవిక్రియాత్మకత్వం ప్రామాణికత్వాదిష్టమిత్యర్థః. అచేతనవత్పరిణామో హ్యనభ్యుపగత ఇత్యేవకారాభిప్రాయః. అనేన అవికారశ్రుతీనాం విషయో దర్శితః. సుఖాద్యన్వయేనాప్యవికారశ్రుతీనాం నిర్వాహం దర్శయతి (తచ్చేతి) స్వాభావికవికారనిషేధపరా అవికారశ్రుతయ ఇత్యర్థః. స్వాభావికం రూపం కథమిత్యత్రాహ (అవిక్రియేతి) స్వగాసం-స్వాభావికరూపం. అవికారిత్వవాక్యాన్యుపాధివిముక్తస్వాభావికరూపపరాణీత్యర్థః. ప్రసరణకర్తృత్వమపి వికారరూపత్వాదన్తఃకరణస్యైవేత్యత్రాహ (ఏవం రూపవిక్రియాత్మకమితి) స్వధర్మభూతజ్ఞానప్రసరణకర్తృత్వలక్షణవికారిత్వమేవం రూపశబ్దేన వివక్షితం. జ్ఞానస్వరూపస్య-జ్ఞానస్యైవ స్వాభావికో యస్య స జ్ఞానస్వరూపః. స్వధర్మభూతజ్ఞానప్రసరకర్తృత్వలక్షణవికారస్తద్ధర్మకస్యాత్మన ఏవ సమ్భవతి- న తు జడత్వాదతద్ధర్మకస్యాహఙ్కారస్యేత్యర్థః. యద్వా-స్వరూపశబ్దో ధర్మిపరః. జ్ఞానస్వరూపస్యైవ జ్ఞానధర్మకత్వం సమ్భవతి- న తు జడరూపస్య. యథా ఘటాదేరితి. జ్ఞానస్వరూపత్వాత్ జ్ఞానధర్మకస్యైవ స్వధర్మభూతజ్ఞానప్రసరకర్తృత్వరూపవికారసమ్భవః- న తు జడస్వరూపత్వాదతద్ధర్మకస్యాహఙ్కారస్యేత్యర్థః. ఏవం విక్రియాత్మకత్వాత్ జ్ఞాతృత్వస్యాత్మధర్మత్వానుపపత్తిర్నిరస్తా. అథ పరోక్తాన్ జ్ఞాతృత్వనిర్వాహప్రకారాన్ నిరస్యతి. జ్ఞాతృత్వం చిచ్ఛాయాపత్తికృతం, చిత్సమ్పర్కకృతం, చిదభివ్యఞ్జకత్వకృతమితి త్రయః పక్షాః. తత్ర ప్రథమం చిచ్ఛాయాపత్తిపక్షమాశఙ్క్యతే (జడేతి) దూషయతి (కేయమితి) కేయం-దుర్నిరూపేత్యర్థః. వికల్పయతి (కిమితి) చిచ్ఛాయాశబ్దయోస్సమాసాన్తర్గతావిభక్తిః షష్ఠీ వా సప్తమీ వేతి భావః. అహఙ్కారచ్ఛాయాపత్తిస్సంవిదః-అహఙ్కారసంసృష్టతజ్జ్ఞాతృత్వచ్ఛాయాపత్తిరిత్యర్థః. (సంవిచ్ఛాయాపత్తిరహఙ్కారస్యేతి) సంవిద్యహఙ్కారగతజ్ఞాతృత్వచ్ఛాయాపత్తిరిత్యర్థః. ప్రథమం దూషయతి (న తావదితి) శిరోన్తరం వ్యుదస్యతి (నాపీతి) పూర్వమచేతనత్వప్రకృతిపరిణామత్వాదిభిరహఙ్కారస్య జ్ఞాతృత్వవ్యుదాసముక్తిరిత్యాహ (ఉక్తేత్యేతి) దూషణాన్తరమాహ (ద్వయోరపీతి) తద్వివృణోతి (న హీతి) చిత్సమ్పర్కం పక్షం దూషయితుమాశఙ్కతే (అథేతి) పూర్వవద్వికల్ప్య దూషయతి (నైతదితి) ఇయం సాధారణీ ప్రతిజ్ఞా. అహఙ్కారే సంవిత్సమ్పర్కాత్ జ్ఞాతృత్వం వ్యుదస్యతి (సంవిదీతి) అహఙ్కారసమ్పర్కాత్సంవిది జ్ఞాతృత్వం దూషయతి

అహంకారస్యత్వచేతనస్యజ్ఞాతృత్వాసమ్భవాదేవ సుతరాం న తత్సంపర్కాత్సంవిదో జ్ఞాతృత్వం తదుపలబ్ధిర్వా. యదపి ప్రోక్తముభయప్రసన్నవస్తుతో జ్ఞాతృత్వమస్తి అహఙ్కారస్త్వనుభూతేరభివ్యఞ్జకః స్వాత్మస్థామేవానుభూతిమభివ్యనక్తి ఆదర్శాదివదితి. తదయుక్తమ్-ఆత్మనస్స్వయంజ్యోతిషో జడస్వరూపాహఙ్కారాభివ్యఙ్గ్యత్వాయోగాత్. తదుక్తమ్ *శాన్తాఙ్గారఇవాదిత్యమహఙ్కారో జడాత్మకః। స్వయంజ్యోతిషమాత్మానం వ్యనక్తీతి న యుక్తిమదితి ॥ స్వయంప్రకాశానుభవాధీనసిద్ధయో హి సర్వే పదార్థాః. తత్ర తదాయత్తప్రకాశోऽచిదహఙ్కారోऽనుదితానస్తమితస్వరూపప్రకాశమశేషార్థసిద్ధిహేతుభూతమనుభవమభివ్యనక్తీత్యాత్మవిదః పరిహసన్తి. కించ-అహఙ్కారానుభవయోః స్వభావవిరోధాదనుభూతేరననుభూతిత్వప్రసఙ్గాచ్చ న వ్యఙ్గ్యవ్యఞ్జకభావః. యథోక్తమ్ *వ్యఙ్గ్యవ్యఞ్జకత్వమన్యోన్యం న చ స్యాత్ప్రతికూలతః। వ్యఙ్గ్యత్వేననుభూతిత్వమాత్మని స్యాద్యథా ఘట ఇతి॥ న చ రవికిరణనికరాణాం స్వాభివ్యఙ్గ్యకరతలాభివ్యఙ్గ్యత్వవత్ సంవిదభివ్యఙ్గ్యాహఙ్కారాభివ్యఙ్గ్యత్వం సంవిదస్సాధీయః - తత్రాపి రవికిరణనికరాణాం కరతలాభివ్యఙ్గ్యత్వాభావాత్. కరతలప్రతిహతగతయో హి రశ్మయో బహులాస్స్వయమేవ స్ఫుటతరముపలభ్యన్త ఇతి తద్బాహుల్యమాత్రహేతుత్వాత్ కరతలస్యనాభివ్యఞ్జకత్వమ్. కించ-అస్యాస్సంవిత్స్వరూపస్యాత్మనోऽహంకారనిర్వర్త్యాభివ్యక్తిః కింరూపా- న తావదుత్పత్తిః- స్వతస్సిద్ధతయాऽనన్యోత్పాద్యత్వాభ్యుపగమాత్.

(అహంకారస్యత్వితి) (సుతరామితి) జ్ఞానస్యాజడత్వాజ్జ్ఞానాశ్రయత్వం స్వమతేన సంభవతి. అహంకారస్య జడత్వేన వస్తుతో జ్ఞానాశ్రయత్వస్యాసంభవాత్ స్వపరపక్షయోరుభయోరప్యసంభవాన్న తత్సంపర్కాత్సంవిదో జ్ఞాతృత్వమితి భావః. రసనాగతకాష్ఠాదీనాం లవణసంబన్ధాల్లవణత్వోత్పత్తిర్దృశ్యతే. అయఃపిణ్డస్య సంపర్కాదుష్ణత్వముపలభ్యతే. అతో జ్ఞాతృత్వం తదుపలబ్ధిర్వేతి పృథగుక్తమ్. నను పూర్వోక్తపక్షద్వయే జ్ఞాతృత్వస్య ఛాయాపత్తిసంపర్కౌ నిరస్తౌ. జ్ఞానస్య ఛాయాపత్తిసంపర్కాభ్యామన్యా నిరస్తా-వక్ష్యమాణాభివ్యక్తిపక్షోऽనర్థ్యాపాదితి బ్రూమః. జ్ఞానస్యాహంకారే ఛాయాపత్తిర్నామ దర్పణే ముఖస్యేవ ప్రతిబిమ్బతయాభివ్యక్తతా. సంపర్కపక్షే వ్యధిష్ఠానతయా సంపర్కో జ్ఞాతృత్వప్రతీత్యనుపయుక్తః. అత ఆధేయతయా సంపర్కోऽవశిష్యతే - స చ పూర్వోక్తప్రకారేణ నిరస్తః. అతస్తత్రానుపన్యాసః. కించ- ఛాయాపత్తిస్సంవిదో చాక్షుషత్వేనైవ నిరస్తా. సంపర్కశ్చోపలమ్భానుగుణ్యేన స్థితత్వాత్పృథక్సిద్ధధర్మధర్మిభావేనవక్తవ్యః. స చ నోపపన్నః-అచేతనస్య చైతన్యస్య చ తథావిధధర్మధర్మిభావాయోగాత్. దణ్డదేవదత్తయోరివ జ్ఞానజ్ఞాత్రోః పృథగవస్థానాదర్శనాదపృథగవస్థితయోస్సంపర్కశ్చానుపపన్న ఇత్యనుసంధేయమ్. అథాభివ్యక్తిపక్షమనుభాషితుం ఛాయాపత్తిసంపర్కపక్షయోరభివ్యక్తిపక్షస్య చాన్యోన్యవైషమ్యం దర్శయతి (ఉభయత్రే) (వస్తుత ఇతి) ఛాయాపత్త్యాదినా పాద్యమానాదిత్యాసాత్ పూర్వమేవ సిద్ధత్వం వివక్షితమ్ - న తు పారమార్థికత్వం-అలాతచక్రాదేరపి ప్రతిబిమ్బదర్శనాత్ ఉష్ణజలసంపర్కాదినుష్ణీభూయష్టోపలమ్భాచ్చ ఏకత్ర పూర్వసిద్ధజ్ఞాతృత్వాధ్యాసాదిస్సర్వత్ర జ్ఞాతృత్వనిర్వాహః పూర్వస్మిన్ పక్షద్వయే. అభివ్యక్తిపక్షే తు జ్ఞాతృత్వస్య పూర్వసిద్ధమనపేక్ష్య జ్ఞానాధ్యాసాత్ జ్ఞాతృత్వనిర్వాహ ఇతి వైషమ్యమ్. అభివ్యక్తిపక్షం దూషయతి (అహంకారస్త్వితి) దూషయతి (తదయుక్తమితి) కుత ఇత్యపేక్షాయామాత్మనోऽభివ్యఞ్జకాపేక్షా నాస్తి. అహంకారస్యాభివ్యఞ్జకత్వశక్తిరపినాస్తీత్యాహ (ఆత్మన ఇత్యాదినా) స్వోక్తార్థస్య సాంప్రదాయికత్వదర్శనార్థం దృష్టాన్తేన తద్విశదీకరణార్థం చాత్మసిద్ధిగ్రన్థమాహ (తదుక్తమితి) శాన్తాఙ్గార ఇత్యాదికం శ్లోకం వివృణోతి (స్వయమితి) స్వయంప్రకాశశబ్దేనాభివ్యఞ్జకాపేక్షాయా అభావ ఉక్తః. అనుభవాధీనసిద్ధయ ఇత్యనేనాహంకారస్యాభివ్యఞ్జకత్వాభావ ఉక్తః. అచిదహంకార ఇత్యనేన చిన్మాత్రాతిరేకిత్వాత్తదాయత్తప్రకాశ ఇతి పరోక్తహేతుస్సూచితః. అనుదితానస్తమితస్వరూపప్రకాశం కదాచిదప్రకాశం చేత్తదాభివ్యఞ్జకాపేక్షా స్యాత్. తదభావాత్కదాచిదప్యభివ్యఞ్జకాపేక్షా నాస్తీత్యర్థః. అశేషార్థసిద్ధిహేతుభూతం- త్వయాపి స్వయంప్రకాశత్వేన హి స్వయంప్రకాశత్వం సమర్థితమితి భావః. (పరిహసన్తీతి) ఈదృశమనుభవమీదృశో హి అహంకారోऽభివ్యనక్తీతి త్వదీయా ఏవ తత్త్వవిద ఉపహసన్తీతి భావః. అహంకారానుభవయోరభివ్యఞ్జకత్వాభివ్యఙ్గ్యత్వాభ్యుపగమే సదూషణముక్తమ్. అహంకారాభివ్యఞ్జకత్వమభివ్యఙ్గ్యత్వం చాస్తు- తత్పరస్పరం నోపపద్యత ఇత్యాహ (కించేతి) స్వభావవిరోధాత్ - అనుభవస్యాశేషార్థసిద్ధిహేతుత్వం తదాయత్తసిద్ధిత్వేనాహంకారస్య స్వతదధీనసిద్ధిత్వం చ విరోధః. యథా పితాపుత్రయోరన్యం ప్రతి పుత్రత్వే పితృత్వే చ సత్యపి పరస్పరం పితృత్వపుత్రత్వాన్యత్వం నోపపద్యతే. ఏవమన్యాపేక్షయాతయోర్వ్యఞ్జకవ్యఙ్గ్యభావసంభవేపి పరస్పరం నోపపద్యత ఇత్యర్థః. దూషణాన్తరం చాహ (అనుభూతేరననుభూతిత్వప్రసఙ్గాచ్చేతి) అస్మిన్నర్థే హ్యాత్మసిద్ధిగ్రన్థం దర్శయతి (యథోక్తమితి) ప్రతికూలతః - పూర్వోక్తస్వభావవిరోధనశబ్దేన ప్రతికూల్యశబ్దో వ్యాఖ్యాతః. తద్వ్యఙ్గ్యస్యైవ తద్వ్యఞ్జకత్వే పరోక్తదృష్టాన్తం దూషయిష్యన్నాహ (న చేతి) దృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలత్వమాహ (తత్రాపీతి) తత్ర తథాత్వస్యాన్యథాసిద్ధిం దర్శయతి (కరతలేతి) న హి బ్రహ్మప్రసరణస్వభావం ద్రవ్యమ్. అతస్తద్బాహుల్యహేతుత్వమహంకారస్యానుపపన్నమిత్యర్థః. తథాహంకారేణాస్యాభివ్యక్తిం త్రిధా వికల్ప్య దూషయతి (కించేత్యాదినా) కింరూపా - కింశబ్దః క్షేపార్థః. దుర్నిరూపేత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాపేక్షాయామభివ్యక్తిర్నామ కిముత్పత్తిః - ఉత ప్రకాశనం-ఉతానుభవసాధనానుగ్రహ ఇతి త్రిధా వికల్పమభిప్రేత్యోత్పత్తిపక్షం దూషయతి (న తావదితి) అనుత్పన్నస్య ఘటాదేరభివ్యక్త్యసంభవాదుత్పాదకస్యాపి దణ్డచక్రాదేరుత్పాదనద్వారాభివ్యక్తిహేతుత్వాదుత్పత్తిరపి వికల్పశరనినివేశితా. కించ- వ్యఙ్గ్యప్రకాశోత్పాదనం వ్యఞ్జనమ్. సంవిదశ్స్వయమేవ ప్రకాశరూపత్వాత్తదుత్పత్తిరేవ తత్ప్రకాశోత్పత్తిరూపాభివ్యక్తిరితి వికల్పశరస్యోత్పత్తినివేశః. (స్వతస్సిద్ధతయేతి)

ణాపితత్ప్రకాశనం- తస్యా అనుభవాన్తరానను భావ్యత్వాత్. తత ఏవ చ న తదనుభవసాధనానుగ్రహః. సహి ద్విధా- జ్ఞేయస్యేన్ద్రియసమ్బన్ధహేతుత్వేన వా - యథాజాతినిజముఖాదిగ్రహణే వ్యక్తిదర్పణాదీనాం నయనాదీన్ద్రియసమ్బన్ధహేతుత్వేన, బోద్ధృగతకల్మషాపనయనేన వా-యథాపరతత్త్వావబోధనసాధనస్య శాస్త్రస్య శమదమాదినా. యథోక్తం*కరణానామభూమిత్వాన్న తత్సమ్బన్ధహేతుతేతి॥ కించ- అనుభూతేరనుభావ్యత్వాభ్యుపగమే ప్యహమర్థేన న తదనుభవసాధనానుగ్రహస్సంభవః-సహ్యనుభావ్యానుభవోత్పత్తిప్రతిబన్ధనిరసనేన భవేత్ -యథారూపాదిగ్రహణోత్పత్తినిరోధిసంతమసనిరసనేన చక్షుషో దీపాదినా. న చేహ తథావిధం నిరసనీయం సమ్భావ్యతే. న తావత్సంవిదాత్మగతం తజ్జ్ఞానోత్పత్తినిరోధి కించిదప్యహంకారాపనేయమస్తి. అస్తి హ్యజ్ఞానమితి చేన్న- అజ్ఞానస్యాహంకారాపోద్యత్వానభ్యుపగమాత్. జ్ఞానమేవ హ్యజ్ఞానస్య నివర్తకం. న చ సంవిదాశ్రయత్వమజ్ఞానస్య సమ్భవతి- జ్ఞానసమానాశ్ర

తియాహి ప్రాగభావాభావవదస్తి. అనాదిత్వాదితి భావః. అథ ద్వితీయం వ్యపస్యతి (నాపీతి) ప్రకాశనం-అనుభవవిషయప్రకాశోత్పత్తిః. అథ తృతీయం ప్రతిక్షిపతి (తత ఇతి) తత ఏవ ప్రకాశానుపపత్తేరేవ. నన్వనన్తరగ్రన్థోత్థానమనుపపన్నం- అనుగ్రాహకద్వైవిధ్యస్య తన్నిరాసానుపయోగిత్వాత్- ఉత్తరత్ర తత్సిద్ధిగ్రన్థోదాహరణం చ న సంగతం-ఇన్ద్రియాసంబన్ధవాచిత్వేనానుగ్రహద్వైవిధ్యానుపయోగాత్. అత్రోచ్యతే-పూర్వమనుగ్రాహ్యజన్యప్రకాశవిషయానుభూతిపర్యాలోచనయా తదనుభవసాధనానుగ్రహో దూషితః. ఇదానీమనుగ్రహప్రకారవిశేషపర్యాలోచనయా దూషణమాహ (సహీతి) ద్వివిధస్యాప్యనుపపత్తిం దర్శయితుం ప్రథమం ద్వైవిధ్యమాహ (జ్ఞేయస్యేతి) శమదమాదేశ్శాస్త్రీయానుగ్రాహకత్వోక్తిః పరమతేన. తస్య నాపాసనానుగ్రాహకం. నను సహి ద్విధేతి వక్తుమయుక్తం-అనుగ్రహస్య కోటిద్వయే ప్యనన్తర్భావాత్. అనుమానాదేర్వ్యాప్తిగ్రహాదిరనుగ్రహోऽస్తీతి. ఉచ్యతే-కరణానుగ్రాహకత్వేనానుగ్రాహ్యే తికోటిద్వయమేవ. వ్యాప్తిగ్రహణమపి కరణానుగ్రహాన్తర్భూతం. యద్వా-దృష్టముఖేన చానుగ్రహో ఽదృష్టముఖేన చేతి ద్విధా. వ్యాప్తిగ్రహణమపి దృష్టముఖేనానుగ్రహః. తస్మాదిన్ద్రియసంబన్ధహేతుత్వేనేత్యేతత్ కరణానుగ్రహస్య దృష్టముఖేనానుగ్రహస్యోపలక్షణం. తత్రాహంకారాభివ్యక్త్యాయాస్సంవిదోऽనుమానవిషయత్వాసంభవాదిన్ద్రియసంబన్ధహేతుత్వేనేత్యుక్తం. బోద్ధృగతకల్మషాపనయనేనేతి కర్త్రనుగ్రహస్యాదృష్టముఖేనానుగ్రహస్యోపలక్షణముక్తం. ఆత్మసిద్ధిగ్రన్థస్యాయమేవ భావః. ఏవం ద్వైవిధ్యదర్శనేన సద్విధాభావోऽప్యనుగ్రహోऽహంకారస్య న సంభవ ఇత్యనుపజ్ఞేణ యోజనా. కథమత్ర ద్వివిధస్యాప్యనుగ్రహస్యానుపపత్తిరితి శఙ్కాయామాత్మసిద్ధిగ్రన్థమాహ (యథోక్తమితి) *కరణానామభూమిత్వాత్ న తత్సంబన్ధహేతుతేతి హేతుత్వలక్షణానుగ్రహోऽనుపపన్న ఇతి సిద్ధః. బోద్ధృగతకల్మషాపనయనలక్షణానుగ్రహానుపపత్తిర్న గ్రన్థస్థా. అత్ర కేచిదాచార్యా ఏవం వ్యాచక్షతే-శమాదేరనుగ్రాహకత్వం శాస్త్రసిద్ధం. న తథాహంకారస్యాప్యనుగ్రాహకత్వం శాస్త్రసిద్ధమితి స్ఫుటత్వాన్న గ్రన్థకర్త్రోక్త్యా నిరాస ఇతి. పూర్వార్ధోదాహరణేన శ్లోకస్యోత్తరార్ధే బోద్ధృగతకల్మషాపనయనలక్షణానుగ్రహానుపపత్తిర్వివక్షితేత్యాచార్యాః. తదిదముత్తరార్ధం*అహమర్థస్య బోద్ధృత్వాన్న సతేనైవ శోధ్యత ఇతి॥ ఏకస్యైవ స్వప్రతియోగితయా శోధ్యత్వం శోధకత్వం చానుపపన్నమిత్యర్థః. అయం తు భాష్యాభిప్రాయః-అహమర్థస్య బోద్ధృగతకల్మషాపనయనేకర్తృత్వం కిం స్వరూపేణ-ఉత స్వాదృష్టం కించిత్కారముఖేన. ప్రథమే కర్మకర్తృవిరోధః ఏకస్యైవ స్వాపేక్షయా శోధ్యత్వ శోధకత్వానుపపత్తేః. ద్వితీయే నిష్ప్రమాణకత్వం. న హ్యన్తఃకరణస్యాదృష్టవశాదన్తఃకరణశుద్ధిరిత్యత్ర ప్రమాణమస్తీతి. పూర్వమిన్ద్రియగోచరత్వానభ్యుపగమే సదూషణముక్తం. అథానుభావ్యత్వాభ్యుపగమే సదూషణమాహ (కించేతి) అనుగ్రహస్వరూపం దర్శయతి (సహీతి) వ్యక్తిదర్పణాదావనుగ్రహప్రకారాన్తరేష్వక్షేపికథం ప్రతిబన్ధనిరసనరూపానుగ్రహ ఏవ పరిశేషితః. ఉచ్యతే-జాతివ్యక్త్యోస్సన్నియతధర్మ్యధర్మికాభావేన వ్యక్తిర్జాతేర్వ్యఞ్జికా. న తథాహంకారానుభవయోర్నియతధర్మిధర్మభావోऽస్తి. సత్యుపరితేనైవ నిరస్తః. ముఖం తద్ద్రవ్యభూతశ్చాక్షుషరశ్మిప్రతిహతిహేతుర్దర్పణోऽమూర్తద్రవ్యభూతచాక్షుషరశ్మ్యంముఖేన సంబన్ధయతి. న తథాహంకారోऽమూర్తద్రవ్యం కస్యచిత్ప్రతిహతిహేతురితి వక్ష్యమాణామితి నానుగ్రహప్రకారాన్తరానుపపత్తిముఖేత్యేత్య ప్రతిబన్ధనిరసనరూపానుగ్రహ ఏవ పరిశేషితః. ఈదృశానుగ్రహే దృష్టాన్తమాహ (యథారూపాదీతి) తత్ర కిమిత్యత్రాహ (న చేహేతి) తదుపపాదయతి (న తావదితి) కిం ప్రాగభావరూపమజ్ఞానం కిం వా భావరూపం-ఉతాన్యన్నిరసనీయముచ్యత ఇతి వికల్ప్య మతిప్రేత్య తావచ్ఛబ్దః ప్రయుక్తః. న తావదిత్యగ్రే నాన్యన్నిరసనీయం నిరస్తం. యద్వా-అహంకారస్యాజ్ఞాననిరాసకత్వమజ్ఞానస్య సంవిత్సంబన్ధిత్వం చోభయమనుపపన్నమిత్యభిప్రేత్య ప్రథమమహంకారాపనేయత్వమజ్ఞానస్య ప్రతిక్షిపతి (న తావదితి) అహంకారాపనేయమజ్ఞానమస్తీతి శఙ్కతే (అస్తీహీతి) దూషయతి (నేతి) అజ్ఞానశబ్దాభావరూపస్య చాభావరూపస్య చ సాధారణః. దూషణమపి సాధారణం. ద్వివిధస్యాప్యజ్ఞానస్యాహంకారాపనోద్యత్వాభావాత్ కిం నివర్తకమిత్యత్రాహ (జ్ఞానమేవహీతి) ప్రాగభావస్యాపి జ్ఞానోత్పత్తిర్నివర్తికా. భావరూపస్యాపి జ్ఞానం నివర్తకత్వం పరాభ్యుపేతం. ఏవమజ్ఞానస్య సంవిదాశ్రయత్వే సత్యప్యహంకారాపనోద్యత్వాయోగాత్ తన్నిరసనరూపానుగ్రహో న సంభవతీత్యుక్తం. అథాజ్ఞానస్య సంవిదాశ్రయత్వం చానుపపన్నమిత్యాహ (న చేతి) సంవిదాశ్రయత్వం-సంవిత్సంబన్ధిత్వమిత్యర్థః. ఆశ్రయణం-సంబన్ధః. సంబన్ధశ్చ కర్మత్వేనాశ్రయత్వేన చేత్యుభయవిధసంబన్ధపరః ఆశ్రయశబ్దః. *ఆశ్రయశ్చేతసో బ్రహ్మేత్యాదిప్రయోగాచ్చాశ్రయశబ్దేన విషయస్యాప్యుపస్థాపనం యుక్తం. సంవిదోऽజ్ఞానసంబన్ధః కిమాశ్రయతయా-కిం విషయతయా-ఉభయథాపి సంబన్ధోऽనుపపన్న ఇత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (జ్ఞానేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ

యత్వాత్ ప్రత్యక్షమానవిషయత్వాచ్చ జ్ఞాతృభావవిషయభావవిరహిణోజ్ఞానమాత్రస్య సాక్షిణో నాజ్ఞానసంభవితాయుక్తా
తి-యథాజ్ఞానాశ్రయత్వప్రసక్తిరూపస్యత్వేనఘటాదేర్నాజ్ఞానాశ్రయత్వం-తథాజ్ఞానమాత్రస్యాపిజ్ఞానాశ్రయ
త్వాభావేననాజ్ఞానాశ్రయత్వంస్యాత్. సంవిదోఽజ్ఞానాశ్రయత్వాభ్యుపగమేపి అస్మత్తయాభ్యుపగతాయా
స్తస్యాజ్ఞానవిషయత్వాభావేనజ్ఞానేన నతస్యాజ్ఞాననివృత్తిః జ్ఞానంహిస్వవిషయఏవాజ్ఞానంనివర్తయతి య
థారజ్జ్వాదౌ అతోనకేనాపికదాచిత్సంవిదాశ్రయమజ్ఞానముచ్ఛిద్యతే అస్యచసదసదనిర్వచనీయస్యాజ్ఞానస్య
స్వరూపమేవమనిరూపమిత్యుపరిష్టాద్వక్ష్యతే జ్ఞానప్రాగభావరూపస్యచాజ్ఞానస్యజ్ఞానోత్పత్తివిరోధిత్వాభా
వేనతన్నిరసనేనతజ్జ్ఞానసాధనానుగ్రహః అతోనకేనాపిప్రకారేణాహంకారేణానుభూతేరభివ్యక్తిః నచస్వా
శ్రయతయాభివ్యఙ్గ్యాభివ్యఞ్జనమభివ్యఞ్జకానాంస్వభావః ప్రదీపాదిష్వదర్శనాత్, యథావస్థితపదార్థప్రతీ
త్యనుగుణస్వాభావ్యా, చ్చజ్ఞానతత్సాధనయోరనుగ్రాహకస్యచ తచ్చస్వతస్ప్రామాణ్యన్యాయసిద్ధం నచ
దర్పణాదిష్వపి ముఖాదేరభివ్యఞ్జకః అపితు చాక్షుషతేజసః ప్రతిఫలనరూపదోషహేతుః తద్దోషకృతశ్చతత్రాన్యథా
ఽవభాసః అభివ్యఞ్జకస్త్వాలోకాదిరేవ నచేహతథాహంకారేణ సంవిదిస్వప్రకాశాయాంతాదృశదోషపా
నంసమ్భవతి వ్యక్తేస్తజ్జాతిరాకారఇతి తదాశ్రయతయాప్రతీతిః నతువ్యక్తివ్యఙ్గ్యత్వాత్ అతోస్తుకిరణ
*భూతాహంకారస్థతయా సంవిదుపలబ్ధేర్వస్తుతోదోషతోవా నకించిదిహకారణమితి నాహంకారస్య జ్ఞాతృ
త్వం తథోపలబ్ధిర్వా తస్మాత్స్వతఏవ జ్ఞాతృతయాసిద్ధ్యన్నహమర్థ ఏవప్రత్యగాత్మా న జ్ఞప్తిమాత్రం

(జ్ఞాతృభావేతి) సాక్షిణి ద్రష్టురేవసాక్షిత్వం జ్ఞప్తేస్సాక్షిత్వమపివ్యాహతంభవతీత్యభిప్రాయ భవితుమర్హతీతినిర్దేశేనఆశ్రయతయా విషయ
తయావాసంభవమాశంకితం అనేనవ్యతిరేకవ్యాప్తిస్సూచితాభవతి సంవిదాశ్రయత్వాభావేఅన్వయవ్యాప్తిందర్శయతి (యథేతి) అజ్ఞానాశ్ర
యత్వంహిజ్ఞానప్రాగభావాశ్రయత్వం అనిర్వచనీయజ్ఞానాశ్రయత్వంవా తద్ఘటాదౌనాస్తీత్యర్థః (జ్ఞానాశ్రయత్వప్రసక్తీతి) గుణరూపజ్ఞానా
యత్వంజ్ఞానాశ్రయత్వంచతా భేదాభావేనస్వరూపమితివ జ్ఞానాత్మనాసాక్షాశ్రయత్వంహిఘటాదే జ్ఞానంనాజ్ఞానాశ్రయ నచాజ్ఞానవిషయ
అజ్ఞానాశ్రయత్వేతర్హి యత్వేఽపి మ్యగాస్యజ్ఞాతృత్వస్యజ్ఞేయస్యప్రసజ ఇతిప్రతికూలతర్కఇతోభవతి ఏవమజ్ఞానాశ్రయత్వానభ్యుపగమేనదు
షణముక్త్వా తదభ్యుపగమేనదూషణమాహ (సంవిదఇతి) అవిచ్ఛిన్నజ్ఞానస్యానుగతవ్యక్తేరివ లేప్యసవిచ్ఛిన్నస్యాత్మన ఉత్కర్షస్య జ్ఞానస్యానుభావ్యత్వాన
భ్యుపగమాదిత్యభిప్రాయేణాహ(అస్మత్తయా అభ్యుపగతాయా ఇతి) జ్ఞానవిషయస్యైవాజ్ఞాననివృత్తింసమర్థయతే నహ్యాహ(జ్ఞానంహీతి)యత్ర విషయేష్వజ్ఞా
ననివృత్తి తత్రైవజ్ఞానేన స్వభ్రమవ్యవస్థాపకస్యాదిత్యభిప్రాయ ఏవంజ్ఞానమవరాజ్ఞానాశ్రయత్వేజా విషయత్వప్రసజక్త్యా క్తంభవతి ఆశ్రయ
త్వాభ్యుపగమేనోక్తమాయణంసగమయతి (అతఇతి) తత్త్వయా అంకారాపోద్ధర్తేనో క్తమజ్ఞానంకింసదసదనిర్వచనీయం తత్ జ్ఞానప్రాగభావరూపమితి
వికల్ప్యాహ (అస్యేతి) ద్వితీయంప్రతివక్తి (జ్ఞానప్రాగభావేతి)విరోధిశబ్దేన ప్రతిబన్ధకత్వంవివక్షితం నతునాశకత్వం మాత్రం అభివ్యక్తేరన్నిరూ
ప్యంనిగమయతి (అతఇతి) కేనాపిప్రకారేణ తత్త్వాద్యుత్తేషవా ప్రకాశత్వేనవాతదుభయసాధనానుగ్రాహకత్వేనవేత్యర్థః అథస్వాశ్రయతయా
భివ్యక్తిందూషయతి (నచేతి) వ్యభిచారమాహ (ప్రదీపాదిష్వితి) హేత్వన్తరంచాహ (యథావస్థితేతి) ప్రతీతి వ్యవహారానుగుణత్వం రూపగుణా
జ్ఞానాదీనాంస్వభావత్వస్య తచ్చోపపాదయతి ప్రామాణ్యాప్రామాణ్యయోశ్చత్వారపక్షాః ప్రామాణ్యాప్రామాణ్యేద్వే పరతఏవచ
స్వతః ప్రామాణ్యంపరతోఽప్రామాణ్యం స్వతోఽప్రామాణ్యంపరతఇతి ప్రథమమనుపపన్నం నిస్స్వభావత్వాదిప్రసఙ్గాత్ ప్రామాణ్యాప్రామాణ్యే
అన్యత్రవిద్యేతేచేత్ తత్సం స్యాత్ జ్ఞానస్యతథాత్వంతత్ప ఎన్దాభావేఽనుభయత్వంచయుక్తం అనుపాదేయవత్ అన్యత్రతయోరవిద్యమానత్వాత్ పరం
స్త్వమనుపపన్నం ప్రామాణ్యబుద్ధ్యాపరమ్పరయానవస్థాప్రసఙ్గాచ్చ ద్వయోరపిస్వతస్త్వమనుపపన్నం విరుద్ధధర్మత్వేనవ్యాఘాతాత్ తవవ్యక్తిభేదా
దబాధః ఇయంప్రామాణ్యాశ్రయవ్యక్తి ఇయంనేతినియమకాభావాత్ అప్రామాణ్యస్యైవస్వతస్త్వమనుపపన్నం ప్రామాణ్యస్యేష్టత్వాత్
అన్యస్యాఽభూయస్త్వాచ్చ భూయసాంస్వతస్త్వంబలీయసభావాధికత్వంచహియుక్తం ఘటపటాదిజ్ఞానేషు రజతాదిజ్ఞానానామివ భ్రమంశేష్వ
పిప్రామాణ్యదర్శనాత్ తస్యభూయస్త్వం అతస్స్వతః ప్రామాణ్యంపరతోఽప్రామాణ్యమితి స్వవిదాత్మ్యస్థతయాగతిజ్ఞానుభవ్యపేక్షవ్యభిచారదుక్త
అథకశ్చిదపితన్నాస్తీత్యాహ (నచేతి) తత్రముఖదర్శనాయదర్పణాదికంనోపాదీయతేత్యత్రాహ(అపిత్వితి) ప్రతిఫలనస్యదోషత్వమన్యథాజ్ఞానహే తు
త్వాదిత్యాహ(తద్దోషేతి)కస్తర్హ్యభివ్యఞ్జకఇత్యత్రాహ(అభివ్యఞ్జకస్త్వితి)అహంకారస్యమూర్తస్వచ్ఛస్థూలద్రవ్యత్వాభావాత్సంవిదో జ్ఞేయత్వా
ద్దచాక్షుషత్వాచ్చాహంకారేణసంవిద్విషయభూతాయాంతదాశ్రిహాకవస్తుప్రతిఫలనదోషాసంభవతీత్యాహ (నచేహేతి)వ్యక్తౌజాతిప్రతీతిర్న్యాయ
తధర్మధర్మిభావాన్నతువ్యఙ్గ్యత్వాదిత్యాహ (వ్యక్తేరితి)ఇతద్దర్పణవ్యక్తినిర్వాహద్వయంవ్యాదిభిరాయపూర్వం ప్రతిబన్ధనిరసనరూపానుగ్రహమాషి
తః ధర్మధర్మిభావేనవస్తుతస్తాత్ స్థ్యేనోపలబ్ధిర్వ్యక్తౌ దర్పణేతు ప్రతిఫలనరూపదోషాత్ ఏవంపరంతేనసంభవతీత్యాహ(అతఇతి)వస్తుతఃకారణంధర్మధ
ర్మిభావః దోషస్తుతాత్స్థ్యేనోపలబ్ధికారణంమూర్తస్వచ్ఛస్థూలద్రవ్యత్వం ఉభయమప్యహంకారేనాస్తీత్యర్థః వస్తుతఃకారణాభావాన్నజ్ఞాతృత్వంవి
ద్యతే దోషరూపకారణాభావాన్నోపలభ్యతేచేత్యభిప్రాయేణాహ (నాహంకారస్యజ్ఞాతృత్వంతథోపలబ్ధిర్వేతి) జ్ఞాతురాత్మత్వంనిగమయతి(తస్మాదితి)

అహంభావవిగమే తు జ్ఞప్తేరపి న ప్రత్యక్త్వసిద్ధిరిత్యుక్తం. తమోగుణాభిభవాత్పరాగర్థానుభవాభావాచ్చాహమర్థస్య వివిక్తస్ఫుటప్రతిభాసాభావేఽప్యాప్రబోధాదహమిత్యేకాకారేణాత్మనస్స్ఫురణాత్ సుషుప్తావపి నాహంభావవిగమః. భవదభిమతాయా అనుభూతేరపి తదైవ ప్రథేతి వక్తవ్యం. నహి సుప్తోత్థితః కశ్చిదహంభావవియుక్తార్థాన్తరప్రత్యనీకాకారాం జ్ఞప్తిరహమజ్ఞానసాక్షితయాఽవతిష్ఠ ఇత్యేవంవిధాం స్వాపసమకాలామనుభూతిం పరామృశతి. ఏవం హి సుప్తోత్థితస్య పరామర్శః సుఖమహమస్వాప్సమితి. అనేన ప్రత్యవమర్శేన తదానీమప్యహమర్థస్యైవాత్మనస్సుఖిత్వం జ్ఞాతృత్వం చ జ్ఞా

జ్ఞప్తేరాత్మత్వమయుక్తం-అహంత్వాభావే ప్రత్యక్త్వాయోగాదిత్యాహ (అహంభావవిగమ ఇతి) అహమితి వ్యవహారానుగుణభాసనవిరహే స్వస్మై భాసమానత్వం న స్యాత్-అతః ప్రత్యక్త్వమప్యహమర్థస్యైవాత్మత్వసాధకమిత్యర్థః. అథ సుషుప్తావహమర్థస్ఫురణమస్తీతి సాధయితుం వేదాన్త్యవలమ్బిభిస్సర్వైస్స్వయంజ్యోతిష్ట్వశ్రుత్యనుసారాత్సుషుప్తావాత్మస్ఫురణమభ్యుపేత్యం. తత్ర *నాహం ఖల్వయమేవం సంప్రత్యాత్మానం జానాత్యయమహమస్మీతి శ్రుత్యా సుషుప్తావహం న జ్ఞాతవానితి పరామర్శాచ్చ నాహమర్థానుభవః. అతోఽనుభూతిస్ఫురణమేవ తదానీమితి శఙ్కాయామహమర్థస్యావిశదస్ఫురణమస్తీతి సోపపత్తికం ప్రతిజానీతే (తమ ఇత్యాదినా) చస్త్వర్థశ్శ్రుత్యనివృత్త్యై. తమోగుణాభిభవహేతుకాత్ పరాగర్థానుభవాభావాత్ స్ఫుటావభాసాభావః. వివిక్తప్రతిభాసః-వ్యావృత్తప్రతిభాసః. అనేకవిశేషణవిశిష్టావభాసస్స్ఫుటావభాసః. వ్యావర్తకబ్రాహ్మణత్వాదిబాహ్యధర్మవిశిష్టత్వేన బుద్ధిసుఖాద్యాన్తరధర్మవిశిష్టత్వేన చ ప్రతిభాసాభావాత్ సకలేతరవ్యావృత్తతయా స్ఫుటతయా చ ప్రతిభాసాభావః. కేనాకారేణ స్ఫురతీత్యత్రాహ (అహమిత్యేకాకారేణ స్ఫురణాదితి) అహమితి న శబ్దానుకారః-అపి త్వేతద్వాచ్యార్థానుకారః. ప్రత్యక్త్వాకారేణ స్ఫురణాదిత్యర్థః. ఏకశబ్దేనాహంభావావిగమోఽవిశేషితః. యద్వా- ఏకాకారేణ-సర్వాత్మసాధారణాకారేణేత్యర్థః. ప్రత్యక్త్వాదికం హి సర్వాత్మసాధారణం. సుఖదుఃఖాదయో దేవత్వాదయశ్చ న హి సర్వాత్మసాధారణాః. సుషుప్తావభాసమాన ఆత్మన్యహంభావస్సాధ్యః. తథా స్ఫురణం హేతుః. విశదావభాసాభావాదహమర్థస్ఫురణం నాస్తీత్యత్రాహ (భవదభిమతాయా అనుభూతేరపీతి) న కేవలమహమర్థస్ఫురణ ఏవ అవైశద్యదోషః - అనుభూతిస్ఫురణేఽపి స తుల్యస్త్వయా వాచ్యః. అతో విశదావభాసాభావాన్నాస్తిత్వం చేత్ జ్ఞప్త్యాత్మనోఽపి తదానీం స్ఫురణం న స్యాత్. జ్ఞాతృజ్ఞేయోపశ్లేషవిరహాత్ స్ఫుటానవభాస ఇతి హి తవాభ్యుపగమ ఇత్యభిప్రాయః. మృషావాదిభిర్వాద్యన్తరైరపి జాగరితావస్థాయామేవ అవిశదావభాసో నిర్వికల్పకే స్వీకృతః. తే యద్యవిశదావభాసాభావాదహమర్థాస్ఫురణం బ్రూయుః- తత్రాపి నిర్వికల్పకే పృథక్పృథగ్వస్తుమాత్రావభాసాభ్యుపగమో నోపపద్యతే. అవిశదవస్తుమాత్రావభాసః పరైరప్రామాణికో నిర్వికల్పకే స్వీకృతః. అత్ర తు *అత్రాయం పురుషస్స్వయంజ్యోతిర్భవతీత్యాది శ్రుత్యనుసారాదవిశదావభాసః ప్రామాణికస్స్వీకృత ఇతి భిదా. అతస్సుషుప్తావాత్మస్ఫురణాభ్యుపగమే అవిశదావభాసాభ్యుపగమే చ తుల్యే మృషావాదిమతాదపి స్వపక్షే ప్రమాణానుగుణ్యం విపక్షః పరపక్షే ప్రమాణాననుగుణత్వం దర్శయతి (న హీతి) అహంభావవియుక్తార్థాన్తరప్రత్యనీకాకారా - జ్ఞాతృజ్ఞేయాదిసమస్తవిశేషరహితేత్యర్థః. ప్రత్యక్త్వసిద్ధ్యర్థం జ్ఞప్తిరహమిత్యత్రాహం శబ్దోపాదానం. స్వపక్షే పరామర్శానుగుణ్యమాహ (ఏవం హీతి) అయం పరామర్శః సుషుప్తికాలే సుఖరూపతయాఽనుభూతాత్మగోచరః. అతీతకాలసంబన్ధస్స్వాపాదిపూర్వకాలానుభూతార్థప్రత్యభిజ్ఞానయోగ్యానుసంధిభ్యామనుమేయః. స్వతోఽనుకూలతయాఽవభాసమానస్య అహమర్థస్యానుమానికకాలస్వాపవైశిష్ట్యగోచరప్రత్యభిజ్ఞావిశేషోఽయం పరామర్శః సుఖమహమస్వాప్సమితి. ఏవం స్వపరపక్షయోః పరామర్శానుగుణ్యతదభావరూపవైషమ్యముక్తం. శ్రుతిస్వారస్యం చాస్మన్మతే *అత్రాయం పురుషస్స్వయంజ్యోతిరితి పురుషశబ్దశ్రవణాత్, పురుషశబ్దో న సంవిన్మాత్రపరః *ఏష హి ద్రష్టా శ్రోతా రసయితా ఘ్రాతా మన్తా బోద్ధా కర్తా విజ్ఞానాత్మా పురుష ఇతి జ్ఞాతృత్వేన పురుషత్వశ్రవణాత్, లోకే జ్ఞాతరి పురుషశబ్దప్రసిద్ధేశ్చ. ప్రత్యక్త్వసిద్ధిశ్చాస్మన్మత ఏవేతి వక్ష్యతే. ఉక్తపరామర్శఫలితమర్థమాహ (అనేనేతి) సుఖమహమస్వాప్సమితి పరామర్శే సుఖమిత్యనేన తదానీమనుకూలతయా భాసమానత్వమనుసంహితం భవతి. అహమిత్యనేన స్వస్మై భాసమానత్వరూపప్రత్యక్త్వం చానుసంహితం భవతి. యథా మష్టమగచ్ఛం మధురమగాయమితి పరామర్శేన పూర్వం గమనగానాభ్యాం సహ తదానీన్తనమష్టత్వమాధుర్యం చానుసంహితం భవతి తద్వదిత్యర్థః. స్వస్మై స్వయమనుకూలమిత్యానుకూల్యప్రతియోగిత్వాభిప్రాయేణ సుఖిత్వమిత్యుక్తం. స్వస్మై భాసత ఇతి భానప్రతిసంబన్ధిత్వరూపప్రత్యక్త్వాభిప్రాయేణ జ్ఞాతృత్వమిత్యుక్తం-న తు ధర్మభూతజ్ఞానస్ఫురణాత్. తత్తద్విషయప్రకాశనవేలాయాం జ్ఞాతురాత్మనస్స్థిత్యైవ న సర్వేషాం సర్వదాఽస్థైవేతి భాష్యస్వారస్యవిరుద్ధం. *పుంస్త్వాదివత్త్వస్య సతోఽభివ్యక్తియోగాదితి సూత్రస్వారస్యవిరుద్ధం చ. అన్యరణనియమాద్యుపపత్తివిరుద్ధం చ. సంసారదశాయాం మనోవ్యాపారవిరహే హి జ్ఞానస్యాత్మవిషయత్వం తచ్ఛేష్టియద్వారేణ వ్యవస్థితమితి భాష్యస్వారస్యవిరుద్ధం చ. అన్యథా హి తేషాం సూత్రభాష్యవచసాం సంకోచస్స్యాత్-స చ సంకోచో బాధాభావాదనుపపన్నః. తస్మాత్తదానీమాత్మా ప్రత్యక్త్వేనానుకూలత్వేనానుసంహిత ఇతి పరామర్శఫలితార్థః. సుఖమహమస్వాప్సమితి సుఖస్య స్వాపక్రియావిశేషణత్వే ప్రతీయమానే కథమాత్మవిశేషణత్వముచ్యత ఇతి చేత్ - నైవం- క్రియాయాస్సుఖాశ్రయత్వాయోగేన పురుషద్వారా క్రియావిశేషణత్వస్య యుక్తత్వాదితి. అస్మిన్ తదానీం న కించిదవేదిషమిత్యజ్ఞానసాక్షిత్వేన స్థితిం వదతాఽజ్ఞానాశ్రయభూతాహమర్థానుభవోఽభ్యుపగన్తవ్యః - యథా ప్రాతశ్చత్వరే గతో నాస్తీతి పరామర్శే పూర్వం గతాభావాశ్రయభూతం చత్వరమనుసంహితం భవతి తద్వత్. అస్వాప్సమితి పరామర్శేన మష్టమగచ్ఛమిత్యత్ర గమనవత్ స్వాపోఽపి తదానుసంహితస్స్యాదితి చేన్న - యథా ప్రాతశ్చత్వరే గతో నాస్తీత్యత్ర పూర్వం గతాభావాననుసంధానేఽప్యేవం పరామర్శోపపత్తిః. తద్వత్సకలజ్ఞాననివృత్తిరూపస్వాపస్య తదానీమననుసంహితత్వేఽప్యేవం పరామర్శోపపత్తిః. తత్ర హి ప్రత్యక్ష

యతే. నచ వాచ్యం యథేదానీంసుఖంభవతి తథా తదానీమస్వాప్సమిత్యేషా ప్రతిపత్తిరితి - అతద్రూపత్వాత్ప్రతి పత్తేః. నచాహమర్థస్యాత్మనోఽస్థిరత్వేన తదానీమహమర్థస్య సుఖిత్వానుసంధానానుపపత్తిః. యతస్సుషుప్తివే శాయాం ప్రాగనుభూతం వస్తు సుప్తోత్థితో మయేదంకృతం మయేదమనుభూతమహమేతదవోచమితి పరామృశ తి ఏతావన్తం కాలంనకించిదహమజ్ఞాసిషమితిచ పరామృశతీతి చేత్. తతః కిం-నకించిదితికృత్స్నప్రతిషేధ ఇతి చేత్ -న- అహమవేదిషమితి వేదితురహమర్థస్యైవానువృత్తేః. వేద్యవిషయోహి స ప్రతిషేధః. నకించిదితినిషేధ స్యకృత్స్నవిషయత్వే భవదభిమతానుభూతిరపిప్రతిషిద్ధా స్యాత్. సుషుప్తిసమయేత్వనుసంధీయమానమహమ ర్థమాత్మానంజ్ఞాతారమహమితిపరామృశ్యనకించిదవేదిషమితి వేదనేతస్య ప్రతిషిధ్యమానేతస్మిన్కాలేనిషిధ్య మానాయావిత్తేస్సిద్ధిమనువర్తమానస్యజ్ఞాతురహమర్థస్యచాసిద్ధిమనేనైవ నకించిదహమవేదిషమితి పరామ ర్శేనసాధయంస్తమిమమర్థం దేవానాంప్రియస్సాధయతు. మామప్యహంనజ్ఞాతవానితి అహమర్థస్యాపితదానీమన నుసంధానంప్రతీయత ఇతి చేత్ స్వానుభవస్వవచనయోర్విరోధమపినజానన్భవాన్. అహంమాంనజ్ఞాతవా నితిహ్యనుభవతిచ వదతే. మామితికింనిషిధ్యత ఇతి చేత్ సాధుపృష్టంభవతా. తదుచ్యతే- అహమర్థస్యజ్ఞాతురనువృ త్తేః నస్వరూపంనిషిధ్యతే- అపితు ప్రబోధసమయేనుసంధీయమానస్యాహమర్థస్యవర్ణాశ్రమాదివిశిష్టతా- అ హంమాంనజ్ఞాతవానిత్యత్రవిషయోవివేచనీయః. జాగరితావస్థానుసంహితజాత్యాది విశిష్టోఽస్మదర్థో మామి త్యంశస్యవిషయః. స్వాప్యయావస్థాప్రసిద్ధవిశదస్వానుభవైకతానశ్చాహమర్థోఽహమిత్యంశస్యవిషయః.

త్వరమేవానుభూతం - నగజాభావః- ప్రతియోగిభూతగజానుస్మరణాత్. పశ్చాద్గజఃకింస్థితఇతిపృష్టేసయోగ్యానుపలబ్ధ్యా... నానుస్మరణలిఙ్గేన అభావోనుమీయతే. తద్వత్సకలజ్ఞాననివృత్తిరూపస్వాపోపియోగ్యానుస్మరణలిఙ్గేనానుమీయతే. నను సుఖమహమస్వాప్సమితిపరామర్శస్వరూపేసతిస్వాపాదేస్తదానీమ ననుభవస్సుఖిత్వాదేరనుభవశ్చకథముచ్యతే సర్వమప్యననుభూతంస్యాత్ నవాస్యాత్. నైతత్ -సుఖమహమస్వాప్సమిత్యత్ర యస్మిన్నంశే ప్రతీతిస్వార స్యాపవాదకమస్తి - తద్విషయప్రతిపత్తిస్వారస్యభఙ్గేప్యనపోదితాంశవిషయప్రతిపత్తిస్వారస్యభఙ్గాయోగాత్. తత్రస్వాపదశాయాంసుఖానా నుభవితుంశక్యః - తద్విషయప్రతిపత్తిస్వారస్యంభజ్యతే. యస్తుతదానీమనుభవయోగ్యః - తద్విషయప్రతిపత్తిస్వారస్యంతిష్ఠత్యేవ. బాహ్యస్తు కరణజన్యసమస్తజ్ఞానాభావరూపత్వాత్ స్వాపస్తదానుసంధాతుంనశక్యతే. అనుసంధానమస్తీతిచేత్ స్వాపఏవనస్యాత్ - ఐన్ద్రియికసమస్తజ్ఞానని వృత్త్యభావాత్. నైవంసుఖాదేః ప్రతిపత్త్యనుపపత్తిరితియథోక్తఏవార్థః. అథాస్యపరామర్శస్యపరోక్తాస్యథాసిద్ధిమనూద్యపరిహరతి (నచేత్యాది నా) (అతద్రూపత్వాదితి) ఏవముక్తః - కిం ప్రతిపత్తిస్వారస్యాత్ - ఉతానుపపత్త్యాభ్యుపగమ్యత ఇతి వికల్ప్య అతద్రూపత్వాత్ప్రతిపత్తేరితి ప్రతిపత్తి స్వారస్యంపరిహృతం. యథామన్దమగచ్ఛంమధురమగాయమితిపరామర్శవచనస్య, నహితత్రయథేదానీంమాన్ద్యంమాధుర్యంచభవతి తథాగచ్ఛమగా యమిత్యర్థ ఉపపద్యతే. అపితుగతిగానసమకాలత్వమేవమాన్ద్యమాధుర్యయోరుపపన్నం. తద్వత్ప్రత్యక్షస్యసుఖత్వేఅపిస్వాపసమకాలీనేఇత్యర్థః. అ థానుపపత్తింపరిహరతి (నచేత్యాదినా) అనుపపత్తిస్తావత్ అస్థిరత్వమనుభవాభావోవా. తత్రపరామర్శేనస్థిరత్వమాహ (యతఇతి) మయేదంకృ తమిత్యాదయోమానసవాచికకాయికత్రివిధవ్యాపారవిషయపరామర్శపరాః. అథాహమర్థానుభవసాధకనిషేధసామాన్యవిషయంపరామర్శంశఙ్క తే (ఏతావన్తమితి) అహమర్థస్యనిషేధవిషయత్వాభావాభిప్రాయేణాహ (తతఃకిమితి) పరఅభిమతంశఙ్కతే (నకించిదితి) పరిహరతి (నేతి) వేద్య విషయః - వేద్యప్రతిభాసవిషయః. కృత్స్నవిషయత్వేఽనిష్టమాహ (నకించిదితి) నానుభూతినిషేధస్తస్యాఅనువృత్తేరిత్యాశఙ్క్యాహ (సుషుప్తిసమ యేత్వితి) భవత్పక్షేస్వవిపరీతోయంపరామర్శ ఇత్యర్థః. యథాప్రాక్ఛ్వేతగజానుభవంస్పృష్టేనపశ్చాద్యోగ్యానుస్మరణలిఙ్గేనచత్వేతగజాభావం వదతాపురుషేణపూర్వకాలీనచత్వరానుభవేనవినాగజాభావోనవక్తుంశక్యతే - తథాఅజ్ఞానాశ్రయమహమర్థంవదతాస్వాపవేలాయామహమర్థాను భవోభ్యుపగన్తవ్యః. అథాప్యహమర్థనివృత్తిజ్ఞానానువృత్తికథనంచత్వరనివృత్తిగజావస్థానవచనతుల్యమితిభావః. (దేవానాంప్రియస్సాధయతు) అర్చా రూపాహిదేవాః. ప్రతివచనమనుక్త్వాతూష్ణీమిత్యర్థః. మూఢాచెతామితివా ప్రతివాద్యసన్నిధావితివాక్యశేషముక్తమితివార్థః. అస్మిన్నిషేధనిశేషవిషయంప రామర్శమాహ (మామపీతి) పరిహరతి (స్వానుభవేతి) స్వానుభవవచనయోరన్యోన్యంవిరోధః - కింతూభయోరప్యహమర్థానువృత్తినిషేధశబ్దేనవి రోధఇత్యర్థః. అనుభవైకదేశయోర్వచనైకదేశయోశ్చమిథోవిరోధఇతివార్థః. విరోధమేవదర్శయతి (అహమితి) అహంనజ్ఞాతవానిత్యత్రఅజ్ఞానసా క్షిత్వేనఅహమర్థానువృత్తేః స్వానుభవసిద్ధావచనమపితదనుగుణమితిఅనుభవవచనాభ్యామహమర్థానువృత్తినిషేధవాక్యవిరోధఇత్యర్థః. నిషేధశబ్దతద ర్థానుభవయోర్విరోధఇతివార్థః. తత్రమామితిపదస్యార్థంవక్తుంపరప్రశ్నమనుభాషతే (మామితీతి) పూర్వంవిరుద్ధార్థకథనమసాధు - అర్థతత్త్వప్ర శ్నస్సాధురిత్యభిప్రాయేణాహ (సాధ్వితి) నిషేధానువృత్త్యోర్విషయవిభాగందర్శయతి (తదుచ్యతఇత్యాదినా) అహంమామిత్యుభయోరస్మదర్థయోర్వి శిష్టవిషయత్వే బోధితానీతిభేదప్రసఙ్గాదిత్యత్రాహ (అహంమామితి) విధినిషేధయోరేకవిషయత్వేవ్యాహతస్స్యాదితితస్మిన్వృత్త్యర్థంవిషయవిభాగః కార్యఇత్యర్థః. విషయవిభాగవివక్షయాసకర్తృకాయాంవిషయవిభాగముచితందర్శయతి (జాగరితేతి) యత్సాధుగత్యాభావా తదానీంనప్రకాశేతదేవని షేధవిషయః. యదనన్యాపేక్షంస్వయంప్రకాశేతతదేవానువర్తతఇతిఅప్రకాశమానస్యానువృత్తిః ప్రకాశమానస్యనిషేధశ్చానుపపన్నావిత్యర్థః.

అత్ర సుప్తోఽహమీదృశోఽహమితి చ నాఽఽపి న జ్ఞాతవానహమిత్యేవ ఖల్వనుభవప్రకారః. కించ - సుషుప్తావాత్మైవ జ్ఞానసాక్షిత్వేనాస్త ఇతి హి భవదీయా ప్రక్రియా. సాక్షిత్వం చ సాక్షాజ్జ్ఞాతృత్వమేవ. న హ్యజానతస్సాక్షిత్వం. జ్ఞాతైవ హి లోకే వేదయోస్సాక్షీతి వ్యపదిశ్యతే - న జ్ఞానమాత్రం. స్మరతి చ భగవాన్ పాణినిః *సాక్షాద్ద్రష్టరి సంజ్ఞాయామితి సాక్షాజ్జ్ఞాతర్యేవ సాక్షిశబ్దం. స చాయం సాక్షీ జానామీతి ప్రతీయమానోఽస్మదర్థ ఏవేతి కుతస్తదానీమహమర్థో న ప్రకాశేత. ఆత్మనే స్వయమవభాసమానోఽహమిత్యేవావభాసత ఇతి స్వాపాద్యవస్థాస్వప్యాత్మా ప్రకాశమానోఽహమిత్యేవావభాసత ఇతి సిద్ధం. యత్తు మోక్షదశాయామహమర్థో నానువర్తత ఇతి - తదపేశలం. తథా సత్యాత్మనాశ ఏవాపవర్గ ఇతి ప్రకారాన్తరేణ ప్రతిజ్ఞాతస్స్యాత్. న చాహమర్థో ధర్మమాత్రం - యేన తద్విగమేఽప్యవిద్యానివృత్తావివ స్వరూపమవతిష్ఠేత. ప్రత్యుత స్వరూపమేవాహమర్థ ఆత్మనః. జ్ఞానం తు తస్య ధర్మః - అహం జానామి జ్ఞానం మే జాతమితి చాహమర్థధర్మతయా జ్ఞానప్రతీతేరేవ. అపి చ యస్స్వపరమార్థతో భ్రాన్త్యా వా ఆధ్యాత్మికాదిదుఃఖైర్దుఃఖితయాఽఽత్మానమనుసన్ధత్తే అహం దుఃఖీతి. సర్వమేతద్దుఃఖజాతమపునర్భవమపోహ్య కథమహమనాకులస్స్వస్థో భవేయమిత్యుత్పన్నమోక్షరాగస్స ఏవ తత్సాధనే ప్రవర్తతే. స సాధనానుష్ఠానేన యద్యహమేవ న భవిష్యామీత్యవగచ్ఛేత్ - అపసర్పేదేవాసౌ మోక్షకథాప్రస్తావాత్. తతశ్చాధికారివిరహాదేవ సర్వం మోక్షశాస్త్రమప్రమాణం స్యాత్. అహముపలక్షితం ప్రకాశమాత్రమపవర్గేఽవతిష్ఠత ఇతి చేత్ - కిమనేన. మయి నష్టేఽపి కిమపి ప్రకాశమాత్రమవతిష్ఠత ఇతి మత్వా న హి కశ్చిత్ బుద్ధిపూర్వకారీ ప్రయతతే. అతోఽహమర్థస్యైవ జ్ఞాతృతయా సిద్ధస్య ప్రత్యగాత్మత్వం. స చ ప్రత్యగాత్మా ముక్తావప్యహమిత్యేవ ప్రకాశతే - స్వస్మై ప్రకాశమానత్వాత్. యో యస్స్వస్మై ప్రకాశతే స సర్వోఽహమిత్యేవ ప్రకాశతే యథా. తథావభాసమానత్వేనో

ఏవం విషయవిభాగానుగుణమనుభవం దర్శయతి (అత్రేతి) శబ్దప్రయోగో ఏవమేవ కాచ్. దీర్ఘం సర్వం వదతి వా - తదేకదేశం వదతి వా - న కించిదపి వదతి వా. అతశ్శబ్దప్రయోగే వైవక్షికే ఏవ అనుభవ ఏకరూపః. స పునరేవం విషయవిభాగానుగుణ ఏవేత్యర్థః. అనేన *నాహం ఖల్వయమేవం సంప్రత్యాత్మానం జానాత్యయమహమస్మీతి శ్రుతివాక్యస్థాయం శబ్దో వ్యాఖ్యాతః. పరమతే సేమమర్థముపపాదయతి (కించేత్యాదినా) సాక్షిత్వేనాత్మాభ్యుపగమ్యేత - తతః కిమిత్యత్రాహ (సాక్షిత్వం చేతి) సాక్షాజ్జ్ఞాతృత్వం - సాక్షాత్కారరూపజ్ఞానాశ్రయత్వం. అసాక్షాత్కారిణి సాక్షిశబ్దప్రయుక్తశ్చేదౌపచారికః. ఉపపాదయతి (న హీతి) అజానతః - అజ్ఞాతురిత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (జ్ఞాతైవ హీతి) శబ్దప్రయోగనియామకం లక్షణమాహ (స్మరతీతి) సాక్షిశబ్దం స్మరతీత్యన్వయః. తతః కిమహమర్థస్యాత్మత్వ ఇత్యత్రాహ (స చేతి) ఆనిష్టార్థ అనుమానము త్తరత్ర విస్తరేణ వివక్షితం - అత్ర సంగ్రహేణాహ (ఆత్మనే స్వయమితి) ఆత్మనే స్వయమవభాసమానోఽహమిత్యేవావభాసత ఇతి వ్యాప్తివచనం. జాగ్రదాత్మా సపక్షః. స్వస్మై ప్రకాశమానత్వాదితి హేతుః. నిగమయతి (స్వాపాదీతి) అవిశదావభాసస్య సర్వాభ్యుపగతత్వాత్, శ్రుతిస్వారస్యాత్, పరామర్శస్వారస్యాత్, సాక్షిత్వోపపత్తేః, ప్రత్యక్షసిద్ధేః, చ సుషుప్తావాత్మాఽహమితి స్ఫురతీత్యుక్తం భవతి. అథ ముక్తావహమర్థానువృత్తిమనూద్య దూషయతి (యత్త్విత్యాదినా) తురర్థగౌరవవిశేషే. అపేశలం - అసాధ్విత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (తథా సతీతి) సౌగతాదిజ్ఞానసన్తత్యుచ్ఛేదం మోక్షం వదతః స్వరూపనాశస్య అపురుషార్థత్వేన దూషయతా త్వయాఽశబ్దాన్తరేణ స్వరూపనాశ ఉక్తస్స్యాదిత్యర్థః. నైయాయికాద్యుక్తే మోక్షే అపురుషార్థత్వం తుల్యం. దుఃఖనివృత్తిస్సుఖప్రాప్తిశ్చోభయం పురుషార్థః. అత్ర పురుషార్థభూత దుఃఖాభావాత్పురుషార్థాన్వయః సుఖాభావాదపురుషార్థాన్వయశ్చేతి మోక్షః పురుషార్థాపురుషార్థమిశ్రత్వం హి స్యాత్. అహమర్థో హ్యారోపితః అతస్తద్విగమే స్వరూపనాశో న ప్రసజేదిత్యత్రాహ (న చేతి) కుత ఇత్యత్రాహ (అహమితి) అహమర్థధర్మతయా జ్ఞానప్రతీతేరేవ - పూర్వోక్తహేతోరేవేత్యర్థః. అహమర్థాత్మత్వసమర్థనోపజీవనేన స్వరూపనాశప్రసఙ్గ ఉక్తః. ఏవం ధర్మధర్మిభావేన ప్రతీత్యా అనువృత్తిరుపపాదితా. అథ శ్రుత్యర్థాపత్తిమాహ (అపి చేత్యాదినా) పూర్వమహమర్థస్యాత్మత్వసమర్థనాయ శ్రుత్యర్థాపత్తిరుక్తా. ఇదానీమహమర్థస్య ముక్తావనువృత్త్యుపపాదనాయ తామేవ శ్రుత్యర్థాపత్తిం విస్తరేణాహ. యస్స్వాత్మానం దుఃఖినమనుసన్ధత్తే - స ఏవ తన్నివృత్తిసాధనే ప్రవర్తతే. స చాహమర్థ ఏవ. దుఃఖిత్వం భ్రాన్తిసిద్ధమితి చేత్ - యస్స్వాత్మానం భ్రమవన్తమనుసన్ధత్తే - స ఏవ భ్రమనివృత్తిసాధనే ప్రవర్తతే. స చాహమర్థః. ద్విచన్ద్రజ్ఞానాదిభ్రాన్తిమతోఽపి స్వభ్రాన్తినివృత్తిరేవాపేక్షితా - న తు స్వవినాశః. అతోఽహమర్థవినాశో పురుషార్థ ఇత్యభిప్రాయేణ పరమార్థతో భ్రాన్త్యా వేత్యుక్తం. అనుసన్ధత్త ఇత్యనేన నిరస్తాఖిలదుఃఖోఽహమిత్యత్రాపేక్షితం వక్తవ్యముక్తం. నిరస్తేత్యాదిశ్లోకం వివృణోతి (సర్వమేతదిత్యాదినా) (అనాకులస్స్వస్థో భవేయమితి) అపునర్భవమపోహ్యేత్యేతత్ఫలముక్తమనాకుల ఇతి. ఆగామిదుఃఖశఙ్కయా మనఃక్షోభ ఆకులత్వం తదభావోఽనాకులత్వం. స్వస్థః - స్వస్మిన్ స్థితః స్వభావే స్థితః యథావస్థితాత్మానుభవపరః. అననాన్యభాగితి ఫలతి. స ఏవ - పూర్వదుఃఖిత ఏవ. యదేతత్సాధనిష్టనివృత్తీష్టప్రాప్త్యభిలాషః - స ఏవేత్యర్థః. శ్రవణాదావితి పూర్వముక్తత్వాదిహ తత్సాధన ఇత్యేతావదుక్తం. అపసర్పేదసావితి గ్రన్థేన ఫలితమర్థమాహ (తతశ్చాధికారీతి) శ్రవణాద్యాయాససాధ్యస్య శాస్త్రార్థస్యాపురుషార్థపర్యవసాయిత్వే శ్రవణాద్యధికారివిరహాత్ శ్రవణాదిసాపేక్షస్య శాస్త్రస్య ప్రమితిజనకత్వలక్షణం ప్రామాణ్యం న స్యాదిత్యర్థః. మయి నష్టేఽపీత్యేతద్వివృణోతి (అహముపలక్షితమిత్యాదినా) బుద్ధిపూర్వకారీత్యనేన కస్యాపీతి పదం వివృతం. శ్రుత్యర్థాపత్తిం నిగమయతి (అత ఇతి) అహమర్థ విగమే ఉక్తసిద్ధిరప్యనుసంధేయా. అనుమానమాహ (స చేతి) కించ - అనుమానముక్తస్థితి చార్థః. అన్వయవ్యాప్తిమాహ (యో య ఇతి) తథావభాసమానత్వేన - స్వస్మై

భయువాదిస్స స్మృతస్సంసార్యాత్మా. యః పునరహమితి న చకాస్తి - నాసౌ స్వస్మై ప్రకాశతే యథా ఘటాదిః. స్వస్మై ప్రకాశతే చాయం ముక్తాత్మా. స తస్మాదహమిత్యేవ ప్రకాశతే. న చాహమితి ప్రకాశమానత్వేన తస్యాజ్ఞత్వసంసారిత్వాదిప్రసఙ్గః- మోక్షవిరోధాత్ అజ్ఞత్వాద్యహేతుత్వాచ్చాహంప్రత్యయస్య. అజ్ఞానం నామ స్వరూపాజ్ఞానమన్యథాజ్ఞానం విపరీతజ్ఞానం వా. అహమిత్యేవాత్మనస్స్వరూపమితి స్వరూపజ్ఞానరూపోఽహంప్రత్యయో నాజ్ఞత్వమాపాదయతి- కుతస్సంసారిత్వం. అపితు తద్విరోధిత్వాన్నాశయత్యేవ. బ్రహ్మాత్మభావాపత్తావప్యహంభావానువృత్తిర్ముక్తావామదేవాదీనామహమిత్యేవాత్మానుభవదర్శనాచ్చ. శ్రూయతే హి *తద్ధైతత్పశ్యన్నృషిర్వామదేవః ప్రతిపేదేఽహం మనురభవం సూర్యశ్చేతి *అహమేవ చ వర్తామి భవిష్యామీత్యాది॥ సకలేతరాజ్ఞానవిరోధినస్సచ్ఛబ్దప్రత్యయమాత్రభాజః పరస్య బ్రహ్మణోఽపి వ్యవహారోఽప్యేవమేవ *హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతాః *బహు స్యాం ప్రజాయేయ *స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి॥ తథా *యస్మాత్ క్షరమతీతోఽహమక్షరాదపి చోత్తమః। అతోఽస్మి లోకే వేదే చ ప్రథితః పురుషోత్తమః॥*అహమాత్మా గుడాకేశ *న త్వేవాహం జాతు నాసం *అహం కృత్స్నస్య జగతః ప్రభవః ప్రలయస్తథా*అహం సర్వస్య ప్రభవో మత్తస్సర్వం ప్రవర్తతే। తేషామహం సముద్ధర్తా మృత్యుసంసారసాగరాత్॥*అహం బీజప్రదః పితా। *వేదాహం సమతీతానీత్యాదిషు॥ యద్యహమిత్యేవాత్మనస్స్వరూపం.

ప్రకాశమానత్వేన. వ్యతిరేకవ్యాప్తిం దర్శయతి (యః పునరితి) ఉపనయమాహ (స్వస్మా ఇతి) నిగమనమాహ (తస్మాదితి) స్వస్మై ప్రకాశమానత్వం హేతుః. అహమితివ్యవహారార్హత్వం సాధ్యమితి న సాధ్యావిశిష్టతా. అహమిత్యేవ ప్రకాశతే-అహమితివ్యవహారార్హం ప్రకాశత ఇత్యర్థః. సాధ్యే పరిపన్థిశఙ్కాసాధకతయా నిశ్చయవిరుద్ధత్వం శఙ్క్యతే (న చేతి) ఆదిశబ్దాద్రాగద్వేషదుఃఖాదినివక్షితం. న ను వ్యాపకం హి ప్రసఞ్జనీయం. న చ కార్యం కారణస్య వ్యాపకం. సత్యం - కారణజాతీయస్య తు కదాచిత్కార్యప్రసక్తిర్వ్యాపికా. అతోఽహంప్రత్యయేనాత్మనోఽజ్ఞత్వాదిప్రసఞ్జనం. అజ్ఞత్వాదిప్రసక్తిర్విరుద్ధేత్యాహ (మోక్షేతి) *న వశ్యో పశ్యో మృత్యుం పశ్యతి న రోగం నోత దుఃఖతామితి హి శ్రుతిః. అతోఽయథాపహదర్శనమాత్రేణ సర్వజ్ఞత్వాదిప్రసక్తిః ప్రత్యక్షబాధాద్వార్యతే- తద్వదత్యన్తాత్యయోపదేశ ఇత్యర్థః. సోపాధికత్వమాహ (అజ్ఞత్వాదీతి) సంసారిత్వాహ మద్గ్రత్వరూపస్య ... మాత్రేణ ముక్తావపి సంసారిత్వాదిప్రసక్తిశ్చేదనుభవస్యాపి తత్సహభావదర్శనాత్త్వత్పక్షేఽపి ముక్తౌ సంసారిత్వప్రసక్తిః. తత్ మోక్షశాస్త్రప్రమాణవిరోధాత్ ... అత్యన్తాయోపదిష్టం. సంసారిత్వాదేరనుభవప్రయుక్తత్వాభావాత్ సోపాధికత్వం చేతి చేత్ ... సమానమిత్యభిప్రాయః. అనేనాహమితి భాసనం న స్వస్మై భాసమానత్వప్రయుక్తం- అపిత్వజ్ఞత్వప్రయుక్తమితి హేతోః సోపాధికత్వం ప్రత్యుక్తం భవతి. ఏవం కాలాత్యయాపదేశసోపాధికత్వే ఉక్తే. తత్ర సోపాధికత్వముపపాదయితుమజ్ఞానత్వేన సంభావితశరీరాంశనిరస్యతి (అజ్ఞానం నామేతి) ధర్మత్వేన ప్రకారాన్తరాకోపణేనాజ్ఞానమన్యథాజ్ఞానం-యథా పీతశఙ్ఖ ఇతి. ఇదం రజతమిత్యన్యథాత్వం. ధర్మ్యన్తరస్య ధర్మ్యన్తరత్వేన జ్ఞానం విపరీతజ్ఞానం-యథా శుక్తావిదం రజతమితి. ఇదం తమఃకార్యం *అయథావత్ప్రజానాతి బుద్ధిస్సా పార్థ రాజసీ। అధర్మం ధర్మమితి యా మన్యతే తమసావృతా। సర్వార్థాన్ విపరీతాంశ్చ బుద్ధిస్సా పార్థ తామసీ మతా॥ అహంప్రత్యయస్య స్వరూపజ్ఞానరూపత్వాత్ తత్ప్రతియోగిభావాన్యథాజ్ఞానవిపరీతజ్ఞానానామవిరోధాదేనాపగతానీత్యాహ (అహమిత్యేవేతి) అహమిత్యేవాత్మనస్స్వరూపం-అహమితివ్యవహారబుద్ధ్యర్హమేవాత్మనస్స్వరూపమిత్యర్థః. అహంప్రత్యయస్యాజ్ఞత్వాదిప్రయోజకత్వరూపణేనాజ్ఞత్వాదేరవిద్యాన్వయవిహోపాధిరిత్యభిప్రాయో జృమ్భతి. అథవా కార్యకారణభావేన వ్యాప్తిముక్త్వా వ్యపదేశాదజ్ఞత్వాదిప్రసఙ్గ ఉక్త ఇతి వ్యాప్తిం ప్రతిక్షేపాయ కార్యకారణభావం ప్రతిక్షిపతి (అజ్ఞత్వాద్యహేతుత్వాచ్చేత్యాదినా) అహంత్వఫలమపి నాస్తీత్యాహ (కుతస్సంసారిత్వమితి) నివృత్తావిద్యానామపి అహమిత్యాత్మప్రతిపత్తిదర్శనేన అహంప్రత్యయస్య ముక్తావనువృత్తిమాహ (బ్రహ్మాత్మభావేతి) బ్రహ్మాత్మకత్వ ఇతి బ్రహ్మాత్మకత్వసాక్షాత్కారకథనేన నిర్ధూతనిరవశేషావిద్యత్వం గమ్యతే. బ్రహ్మణోఽపి తథా ప్రతిపత్తిమాహ (సకలేతరేతి) సకలేతరాజ్ఞానవిరోధినః-నహి సకలేతరనివారణనిపుణస్య స్వైనైతేయస్య నివర్త్యత్వసంభవ ఇతి భావః. సచ్ఛబ్దప్రత్యయమాత్రభాజః- సచ్ఛబ్దస్య సదితి ప్రత్యయస్య చ విషయభూతస్య. మాత్రచా పాశ్చాత్త్యనామరూపభాక్త్వవ్యావృత్తిః. అనేనాహంకారసృష్టేః పూర్వమప్యహంప్రత్యయం జ్ఞాపయతి. అహంప్రత్యయస్య సృష్టికరణాయ *అహమిమా ఇతి వాక్యం పూర్వముపాదత్తే. *బహు స్యామితి వాక్యే *అన్మదుత్తమ ఇత్యుత్తమపురుషబలాత్ అహమితి ప్రత్యయసిద్ధిః. అహమిమాస్తిస్ర ఇత్యత్ర అహంశబ్దః కణ్ఠోక్తః-న హ్యహంకారస్య నామరూపవ్యాకర్తృత్వమితి భావః. బహురూపనిష్పత్త్యహమితి నిష్ప్రత్యాజ్ఞాపనాయోపాదత్తే (స ఈక్షతేతి) సృజా ఇత్యుత్తమపురుషే. అహంశబ్దాకర్షసిద్ధిరితి భావః. స్మృతిం దర్శయతి (తథా యస్మాదితి) యస్మాదితి వచనం క్షరాక్షరాతీతస్వాభావికరూపేణాహంప్రత్యయజ్ఞాపనార్థముపాత్తం. న హ్యహంకారః క్షరాక్షరాతీతః. అతోఽస్మీత్యుత్తమపురుషేణాప్యహమర్థసిద్ధిః. ఆత్మనోఽహంప్రత్యయం జ్ఞాపయతి అహమాత్మేతి. న హ్యహంకారశ్చిదచిదన్తరాత్మా. స్వాభావికనిత్యరూపేఽహంప్రత్యయం దర్శయతి న త్వేవాహమితి. న హ్యహంకారో నిత్యః. సృష్ట్యవిరోధియుక్తిప్రదోఽప్యహంప్రత్యయవిషయ ఇత్యాహ తేషామితి- న హ్యహంకారో ముక్తిప్రదః. ఏవమనేకశ్రుతిస్మృతివచనోపాదానం పరవివక్షితద్వైత్రాద్యశఙ్కానాపనోదనార్థం.- ఏభిరహంశబ్దైశ్చిన్మాత్రముపలక్ష్యతే చేదనేకవాక్యస్థాహంశబ్దలక్షణైవ దోషః. *మహాభూతాన్యహంకార ఇతి తేత్రపర్యాయవచనముక్తం *అహంకారం బలం దర్పం కామం క్రోధం పరిగ్రహం। విముచ్య నిర్మమశ్శాన్తో బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే ఇతి త్యా-

కథం తర్హ్యహంకారస్య క్షేత్రాన్తర్భావో భగవతోపదిశ్యతే * మహాభూతాన్యహంకారో బుద్ధిరవ్యక్తమేవ చేతి॥ ఉచ్యతే-స్వరూపోపదేశేషు సర్వేష్వహమిత్యేవోపదేశాత్ తత్రైవాత్మస్వరూపప్రతిపత్తేశ్చాహమిత్యేవ ప్రత్యగాత్మనస్స్వరూపం. అవ్యక్తపరిణామభేదస్యాహంకారస్య క్షేత్రాన్తర్భావో భగవతైవోపదిశ్యతే. సత్త్వనాత్మని దేహేఽహంభావకరణహేతుత్వేన అహంకార ఇత్యుచ్యతే. అస్య త్వహంకారశబ్దస్యాభూతతద్భావే చ్విప్రత్యయముత్పాద్య వ్యుత్పత్తిర్ద్రష్టవ్యా. అయమేవ త్వహంకార ఉత్కృష్టజనావమానహేతుర్గర్వాపరనామా శాస్త్రేషు బహుశో హేయతయా ప్రతిపాద్యతే. తస్మాద్బాధకాపేతాహంబుద్ధిస్స్వాత్మగోచరైవ. శరీరగోచరా త్వహంబుద్ధిరవిద్యైవ. యథోక్తం భగవతా పరాశరేణ * శ్రూయతాం చాప్యవిద్యాయాః స్వరూపం కులనన్దన। అనాత్మన్యాత్మబుద్ధిర్యేతి॥ యది జ్ఞప్తిమాత్రమేవాత్మా - తదానాత్మన్యాత్మాభిమానే శరీరే జ్ఞప్తిమాత్రప్రతిభాసస్స్యాత్ - న జ్ఞాతృప్రతిభాసః. తస్మాజ్జ్ఞాతాహమర్థ ఏవాత్మా. తదుక్తం * అతః ప్రత్యక్షసిద్ధత్వాదుక్తన్యాయాగమాన్వయాత్। అవిద్యారోగతశ్చాత్మా జ్ఞాతాహమితి భాసత ఇతి॥ తథా చ * దేహేన్ద్రియమనఃప్రాణధీభ్యోఽన్యోఽనన్యసాధనః। నిత్యో వ్యాపీ ప్రతిక్షేత్రమాత్మా భిన్నస్స్వతస్సుఖీతి॥ అనన్యసాధనః - స్వప్రకాశః. వ్యాపీ- అతిసూక్ష్మతయా సర్వాచేతనాన్తః ప్రవేశస్వభావః. యదుక్తం దోషమూలత్వేనాన్యథాసిద్ధిసంభావనయా

ఇత్యపరం వచనం ద్వితీయం. *అహంకారవిమూఢాత్మా ఇత్యపరం. ఏతత్త్రయమనుదాహృతమప్యభిప్రేతం ఉత్తరత్ర పరిహారాత్. పూర్వమేతద్వచనాభిప్రాయేణ సుఖపిముక్త్యోర్నాన్వేతీత్యుక్తం. ఇమమర్థమవలమ్బ్య చోదయతి (కథం తర్హీతి) పరిహరతి (ఉచ్యత ఇతి) అహమర్థాహంకారయోరభేదబుద్ధ్యా పరేణ చోదితే ప్రకృతిప్రత్యయయోరర్థవిభాగవ్యుత్పాదనాయ ప్రకృత్యర్థభూతాత్మన్యహంబుద్ధేః ప్రామాణికత్వస్థైర్యం దర్శయతి (స్వరూపోపదేశేష్వితి) అన్యథాసిద్ధిం దర్శయన్ తత్రాహంకారశబ్దవివక్షితమాహ (అవ్యక్తేతి) (అవ్యక్తపరిణామభేదస్యేతి) సత్త్వహమర్థస్యేత్యర్థః *అథాతోఽహంకారాదేశ ఇత్యాదిముఖ్యస్వరూపస్యాహంకారశబ్దేనాభిధానాభ్యుపగమేఽపి న విరోధః. సత్త్వహంకారశబ్దోఽహమర్థవిషయబుద్ధిపరః. యద్యహంకారశబ్దవాచ్యత్వమాత్రాత్ ప్రత్యగాత్మాపి క్షేత్రభేదస్స్యాత్ తర్హి హరిశబ్దవాచ్యత్వసామ్యాత్ సింహోఽపి మణ్డూకస్స్యాత్. అనేకార్థాభిధాయిశబ్దైకత్వమర్థభేదావిరోధీతి భావః. యథా ఆగమప్రామాణ్యే *తథా చ హరిశబ్దస్య దృష్టా మణ్డూకవాచితా। ఇతి తచ్ఛబ్దవాచ్యత్వాత్ సింహో మణ్డూక ఏవ కిం। యథా గోశబ్దవాచ్యత్వాద్వృబ్దశ్చాపి విషాణవానితి॥ అథాహంకారశబ్దస్యావ్యక్తపరిణామవిశేషవాచకత్వప్రకారం దర్శయతి (సత్త్వేతి) అహంభావః-అహమితి బుద్ధిః. భావశబ్దస్య బుద్ధివాచకత్వమభిప్రాయపరతయా ప్రయోగాదవగమ్యతే. సర్వత్రాహంశబ్దార్థైకరూపమఙ్గీకృత్యాహంకారశబ్దస్యావ్యక్తపరిణామవాచిత్వం శబ్దానుశాసనప్రక్రియయోపపాదయతి (అస్య త్వితి) చ్విప్రత్యయస్య సర్వలోపః. కృఞః కరణే ఘఞ్. క్షేత్రాన్తర్భావోపదేశస్య నిర్వాహః కృతః. అహంకారం బలం దర్పమిత్యాద్యుక్తత్యాగోపదేశస్య నిర్వాహః క్రియతే (అయమేవ త్వితి) అయంశబ్దేన ప్రస్తుతాహంభావో వివక్షితః-న త్వహంభావకరణహేతుః-గర్వాపరనామేతి వచనాత్. న హి మమాహంకారయోరన్యతరోఽహంకారో గర్వాపరపర్యాయః. అతోఽత్రాహంభావ ఏవాయం శబ్దవివక్షితః. ప్రశస్తదేహేఽహంబుద్ధిరుత్కృష్టజనావమానహేతురహంకారః అహంబుద్ధిః. మానసవ్యాపారవాచినః కరోతేః బుద్ధిపరత్వం యుజ్యతే. యథా *తదేకావయవం దేవం చేతసా హి పునర్బుధః। కుర్యాదితి॥ మనసా కరణం హి వేదనం. అతోఽహంబుద్ధిరహంకారః. చ్విప్రత్యయార్థగర్భత్వాదనహమ్యహంబుద్ధిగర్భా విమూఢాహంభావాహంకారశబ్దః. అత్ర భావే వ్యుత్పత్తిః. పూర్వత్ర కరణే వ్యుత్పత్తిః-*గర్వోఽభిమానోఽహంకార ఇతి నైఘణ్టుకాః. నను కథం భావే వ్యుత్పన్నస్యాహంకారశబ్దస్యోపాదేయగోచరతయా ప్రయోగః * అథాతోఽహంకారాదేశ ఇతి॥ ఉచ్యతే-సత్త్వహంకారశబ్దస్యాప్యహమర్థబుద్ధివాచీ-న త్వనాత్మన్యాత్మబుద్ధిపరచ్విప్రత్యయార్థగర్భః. హేయోపాదేయరూపేణ శబ్దప్రతిపన్నయోరహంబుద్ధ్యోర్విషయవిభాగం నిగమయతి (తస్మాదితి) అస్మిన్నర్థే ప్రమాణమాహ (యథోక్తమితి) తత్రైవ పురాణే అనాత్మవిషయాహంబుద్ధివచనయోర్వ్యక్తత్వమాత్మవిషయే త్వభ్రాన్తత్వం చ స్పష్టం. యథా *ఆకాశవాయ్వగ్నిజలపృథివీభ్యః పృథక్స్థితే। ఆత్మన్యాత్మమయం భావం కః కరోతి కలేబరే॥ పఞ్చభూతాత్మకే దేహే దేహీ మోహతమోవృతః। అహం మమైతదిత్యుచ్చైః కురుతే కుమతిర్మతిమితి॥ ఆదిభరతచరితే *ఆత్మన్యేష న దోషాయ శబ్దోఽహమితి యో ద్విజ। అనాత్మన్యాత్మవిజ్ఞానం శబ్దో వా భ్రాన్తిలక్షణ ఇతి॥ ఏతద్వచనార్థమభ్యుపగమ్యాహమర్థాత్మత్వహేతుత్వేనాహ (యదీతి) (అనాత్మనీతి) అనాత్మన్యహంప్రతీతిః కథమాత్మాభిమాన ఇత్యర్థః. అహమర్థాత్మత్వం నిగమయతి (తస్మాదితి) అస్మిన్నర్థే ఆత్మసిద్ధిగ్రన్థమాహ (తదుక్తమితి) ధర్మధర్మిభావేన ప్రతీతిః ప్రత్యక్షసిద్ధిః. స్థిరత్వాస్థిరత్వాదివైషమ్యం ప్రత్యర్థాపత్తిశ్చ న్యాయః. ఆగమ ఉదాహృతోపనిషద్వాక్యాని. అవిద్యారోగో నశ్వరోక్తభ్రాన్తిరోగః. అహమర్థస్యానాత్మత్వే స్థూలోఽహమితి భ్రాన్తిరోగ ఇతి వార్థః. జ్ఞాతురాత్మత్వే సంవాదిగ్రన్థో దర్శితః. జ్ఞప్తేరనాత్మత్వే చాత్మసిద్ధిగ్రన్థమాహ (తథా చేతి) ధీభ్యోఽన్య ఇత్యేతదత్రోపయుక్తం. సాధనశబ్దస్యోత్పాదకజ్ఞాపకసాధారణత్వాత్తద్వ్యాచష్టే (అనన్యేతి) జీవస్వరూపవిభుత్వశఙ్కావ్యుదాసార్థం వ్యాపీతిశబ్దం వ్యాచష్టే (అతీతి) పురాణేషు వ్యాప్తిశబ్దప్రయోగాత్ సవిశాత్రశ్లోకే ప్రయుక్తః. యత్ర యత్ర జీవస్య వ్యాప్తివాచినశ్శబ్దాః తత్ర తత్రాయమేవార్థో ద్రష్టవ్య ఇతి భావః. జీవస్య ధర్మభూతజ్ఞానేన వ్యాప్తిరాత్మసిద్ధావేవోచ్యతే *వ్యాప్తిరపి చైతన్యరూపత్రైనైవ రూపేణేతి. అతో యథోక్త ఏవార్థః. అథ శాస్త్రప్రత్యక్షవిరోధే శాస్త్రప్రాబల్యమనూద్య నిరస్యతి (యదుక్తమిత్యాదినా) పరేణ పూర్వం మూలమూలిభావపరోక్షాపరోక్షరూపత్వాదిర్బాధ్యబాధకభావే కారణం జ్వాలాభేదాను

సకలభేదావలమ్బిప్రత్యక్షస్య శాస్త్రబాధ్యత్వమితి. కోయం దోష ఇతి వక్తవ్యం- యన్మూలతయా ప్రత్యక్షస్యాన్యథాసిద్ధిః. అనాది భేదవాసనైవ హి దోష ఇతి చేత్ - భేదవాసనాయాస్తిమిరాదివదన్యథావస్థితవస్తువిపరీతజ్ఞానహేతుత్వం కిమన్యత్రజ్ఞాతపూర్వం - అనేనైవ శాస్త్రవిరోధేన జ్ఞాస్యత ఇతి చేత్-న - అన్యోన్యాశ్రయణాత్. శాస్త్రస్య నిరస్తనిఖిలవిశేషవస్తుబోధిత్వనిశ్చయే సతి భేదవాసనాయా దోషత్వనిశ్చయః- భేదవాసనాయా దోషత్వనిశ్చయే సతి శాస్త్రస్య నిరస్తనిఖిలవిశేషవస్తుబోధిత్వనిశ్చయ ఇతి. కించ-యది భేదవాసనామూలత్వేన ప్రత్యక్షస్య విపరీతార్థత్వం - శాస్త్రమపి తన్మూలత్వేన తథైవ స్యాత్. అథోచ్యేత - దోషమూలత్వేపి శాస్త్రస్య ప్రత్యక్షావగతసకలభేదనిరసనజ్ఞానహేతుత్వేన పరత్వాత్తత్ ప్రత్యక్షస్య బాధకమితి. తన్న-దోషమూలత్వే జ్ఞాతే సతి పరత్వమకించిత్కరం. రజ్జుసర్పజ్ఞాననిమిత్తభయే సతి భ్రాన్తోయమితి పరిజ్ఞాతేన కేనచిత్ నాయం సర్పో మా భైషీరిత్యుక్తేపి భయానివృత్తిదర్శనాత్. శాస్త్రస్య చ దోషమూలత్వం శ్రవణవేలాయామేవ జ్ఞాతం. శ్రవణావగతనిఖిలభేదోపమర్దిబ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానాభ్యాసరూపత్వాన్మననాదేః.

మానే వ్యభిచారాత్. *ఆదిత్యో యూప ఇత్యాదావపి యూపాదిత్యైక్యాద్యప్రతిపాదనం దౌర్బల్యాత్ - అపితు యూపాఞ్జనవిధిశేషత్వేనైక్యే తాత్పర్యాభావాదిత్యుక్తం. తత్ర జ్వాలాభేదానుమానాచ్ఛాస్త్రస్య త్రిధా వైషమ్యమస్తి. ప్రమాణాన్తరేణ దోషమూలత్వానిశ్చయాదన్యోన్యాశ్రయః, బాధ్యబాధకయోస్తుల్యదోషత్వం, మూలోచ్ఛేదిత్వం, చేత్యేతత్త్రయం జ్వాలాభేదానుమానే నాస్తి. తథా హి- ఏకవర్తికావర్త్యవిజన్మసాదృశ్యాఖ్యదోషస్యాసత్యత్వైక్యైక్యప్రతీతిహేతుత్వమచిరనిర్వాపితారోపితప్రదీపే దృష్టమితి చక్షుషా జ్వాలైక్యప్రతిపత్తేః క్వచిద్దోషమూలత్వనిశ్చయాదన్యత్రైక్యప్రతిపత్తావపి దోషమూలత్వసంభావాజ్జ్వాలైక్యప్రత్యక్షం శఙ్కితం న నిశ్చయజననక్షమం పరీక్షకస్య భవేత్. జ్వాలాయాం సాదృశ్యరూపదోషస్యాసత్యత్వైక్యైక్యప్రతీతిహేతుత్వం ప్రమాణాన్తరేణ న దృష్టం చేదన్యోన్యాశ్రయస్స్యాత్. అనుమానస్య ప్రాబల్యాత్ప్రత్యక్షస్యాన్యథాసిద్ధిః. తదన్యథాసిద్ధ్యానుమానస్య ప్రాబల్యమితి ఐక్యప్రతీతేరన్యథాసిద్ధిసంభవః ప్రమాణాన్తరదృష్ట ఇతి నాన్యోన్యాశ్రయః. అత్ర న తథా ప్రమాణాన్తరేణ భేదవాసనాయా దోషత్వం దృష్టం. కించ-దీపే బాధ్యస్య జ్వాలైక్యజ్ఞానస్య సాదృశ్యాఖ్యదోషమూలత్వే బాధకస్య జ్వాలాభేదానుమానస్య న సాదృశ్యదోషమూలత్వం దృష్టం. అత్ర తు బాధ్యస్య ప్రత్యక్షస్య బాధకస్య శాస్త్రస్య చోభయోః పరాభ్యుపేతదోషమూలత్వమవిశిష్టం విద్యత ఇతి తుల్యదోషత్వం. కించ-తత్ర జ్వాలాఖ్యధర్మిగ్రాహిణః ప్రత్యక్షస్య చ ప్రథమవర్త్యవయవాగ్నిసంయోగే చరమవర్త్యవయవస్య వినాశే చ ఉత్పత్తివినాశయోర్వ్యాప్తిగ్రాహిణః ప్రత్యక్షస్య ప్రత్యవయవమగ్నిసంయోగవర్త్యవయవవినాశాఖ్యలిఙ్గగ్రాహిణః ప్రత్యక్షస్య చ న భేదానుమానబాధ్యవిషయత్వం. ఐక్యప్రతిపత్తేరేవ తత్. అత్ర తు శబ్దాఖ్యధర్మిగ్రాహిణః తస్య నిర్దోషత్వసాధకలిఙ్గగ్రాహిణః తల్లిఙ్గవ్యాప్తిగ్రాహిణః షడ్విధతాత్పర్యలిఙ్గగ్రాహిణశ్చ ప్రత్యక్షస్య తేషాం తాత్పర్యలిఙ్గానాం చ శాస్త్రేణైవ బాధోపగమాత్ మూలోచ్ఛేదిత్వమితి త్రిధా వైషమ్యం. ఏతద్వైషమ్యత్రయముపపాదయిష్యన్ పూర్వపక్షమనువదతి (దోషమూలత్వేనేతి) (సకలభేదావలమ్బిప్రత్యక్షస్యేతి) అత్రాయం భావః- తత్త్వశుద్ధికారాదిభిశ్చైతన్యాచ్ఛాదితిమిరాదిరివ ప్రత్యక్షస్య దోష ఇష్టః. స నోపపద్యతే-కాచతిమిరాదేః క్వాచిత్కత్వాత్. ఏతేన ప్రత్యక్షాన్తరాణాం దోషమూలత్వమనుమీయతే చేత్ -శబ్దత్వాత్ శాస్త్రస్యాపి దోషమూలత్వమనుమీయతాం. శాస్త్రే దోషస్యాయోగ్యానుపలమ్భనిరాసశ్చేత్ప్రత్యక్షేపి తథైవ స్యాత్. కించ-ఆయుర్వేదే దోషాణాం స్వరూపం తన్నివృత్త్యుపాయాదికం చ నిరూపితం. సర్వప్రత్యక్షస్య దోషమూలత్వానుమానం తద్విరుద్ధం చ. కించ - సర్వప్రత్యక్షస్య దోషమూలత్వే సన్మాత్రగ్రాహిణః ప్రత్యక్షస్య దోషమూలత్వాత్ సన్మాత్రమపి మిథ్యా స్యాదితి. దూషయతి (కోయమిత్యాదినా) (కోయం దోష ఇతి వక్తవ్యమితి) కోయం దోష ఇత్యనయోక్తవచనవ్యక్త్యా దోషరూపం మూలం యదుక్తం తత్కిమితి పృష్టే ఽయం దోష ఇతి వక్తవ్యమిత్యర్థః. యద్వా - యచ్ఛబ్దసామర్థ్యాత్ తత్రేత్యాక్షేపసిద్ధం. దోషమూలత్వేనేత్యాదినా యదర్థజాతముక్తం తత్ర కోయం దోష ఇతి పృష్టే వక్తవ్యమిత్యర్థః. కుతో వక్తవ్యమిత్యత్రాహ (యన్మూలతయేతి) న హి దోషమనుక్త్వాన్యథాసిద్ధిస్సువచేత్యర్థః. దోషమాహ (అనాదీతి) స్వరూపసంప్రతిపత్తిపరమేవకారః. హిశబ్దేన దోషాన్తరాసంభవసిద్ధవత్కారః. స్వమతే దోషత్వసంప్రతిపత్త్యభిమానాద్వా హిశబ్దః. దోషత్వం హి విపరీతజ్ఞానహేతుత్వం. అతో విపరీతజ్ఞానహేతుత్వేన వ్యాప్తేరదృష్టతయా భేదవాసనాస్వరూపసంప్రతిపత్తావపి దోషత్వాసంప్రతిపత్తేః పృచ్ఛతి (భేదవాసనాయా ఇతి) తిమిరాదివదిత్యాదిశబ్దేన సాదృశ్యాదివివక్షితం. తద్ధి జ్వాలాయామైక్యభ్రమహేతుః. అన్యత్రజ్ఞాతపూర్వత్వస్య దుర్వచత్వాచ్ఛఙ్కతే (అనేనైవేతి) దూషయతి (నేతి) ఏవం ప్రమాణాన్తరేణ దోషత్వానిశ్చయే నాన్యోన్యాశ్రయణాపత్తిరూపవైషమ్యముక్తం. అథ తుల్యదోషత్వం బాధ్యబాధకయోరాహ (కించేతి) అథ దోషమూలత్వే తుల్యేపి పరత్వాద్బాధకత్వం శఙ్కతే (అథేతి) అపచ్ఛేదాదిష్విదం రజతం నేదం రజతమిత్యాదిషు చ పరం బాధకం దృష్టం. అతో నిషేధ్యోపస్థాపకమానాపేక్షయా నిషేధకస్య పరత్వాత్ బలీయస్త్వమిత్యర్థః. ఏవం బ్రహ్మప్రతిపాదకశాస్త్రస్యాపి వ్యుత్పత్త్యాదేః ప్రత్యక్షాదిమూలతయా తత్పూర్వకస్య తస్య ప్రత్యక్షాద్యపేక్షయా పరత్వాత్ప్రతిపాద్యనిర్విశేషవస్తుసత్యత్వమపి తుల్యన్యాయతయా సిద్ధం. తద్దూషయతి (తన్నేతి) పరత్వస్యాకించిత్కరత్వముపపాదయతి (రజ్జుసర్పేతి) ఉత్తరజ్ఞానస్య దోషమూలత్వేన ప్రామాణ్యానిశ్చయాద్భయానివృత్తిః- నను భ్రాన్తత్వే జ్ఞాతే పరత్వమకించిత్కరమస్తు- అత్ర తు భ్రాన్తత్వజ్ఞానం నాస్తీత్యత్రాహ (శాస్త్రస్యచేతి) జ్ఞాతత్వముపపాదయతి (శ్రవణావగతేతి) శాస్త్రస్య భేదవాసనామూలత్వం తావత్సంప్రతిపన్నం. తస్యాశ్చ దోషత్వం భేదమిథ్యాత్వజ్ఞానా

అపిచ-ఇదం శాస్త్రం ఏతచ్చాసంభావ్యమానదోషం. ప్రత్యక్షంతు సంభావ్యమానదోషమితి కేనావగతం త్వయా. న తావత్ స్వతస్సిద్ధజ్ఞానావగతనిఖిల విశేషానుభూతిరిమమర్థమవగమయతి – తస్యాస్సర్వవిషయవిరక్తత్వాత్ శాస్త్రైకవిషయత్వాచ్చ. నాప్యైన్ద్రియకప్రత్యక్షం – దోషమూలత్వేన విపరీతార్థత్వాత్. తన్మూలత్వాదేవ నాన్యాన్యపి ప్రమాణాని. అతస్స్వపక్షసాధనప్రమాణానభ్యుపగమాత్ న స్వాభిమతార్థసిద్ధిః. నను వ్యావహారికప్రమాణప్రమేయవ్యవహారోఽస్మాకం సర్వమస్త్యేవ- కోఽయం వ్యావహారికో నామ- ఆపాతప్రతీతిసిద్ధో యుక్తిభిర్నిరూపితో న తథావస్థిత ఇతి చేత్ – కిం తేన ప్రయోజనం- ప్రమాణతయా ప్రతిపన్నేఽపి యౌక్తికబాధాదేవ ప్రమాణకార్యాభావాత్. అథోచ్యేత- శాస్త్రప్రత్యక్షయోరవిద్యామూలత్వేఽపి ప్రత్యక్షవిషయస్య శాస్త్రేణ బాధో దృశ్యతే. శాస్త్రవిషయస్య సద్ద్వితీయబ్రహ్మణః పశ్చాత్తనబాధాదర్శనేన నిర్విశేషానుభూతిమాత్రం బ్రహ్మైవ పరమార్థ ఇతి. తదయుక్తం – అబాధితస్యాపి దోషమూలస్యాపారమార్థ్యనిశ్చయాత్. ఏతదుక్తం భవతి- యథా సకలేతరకాచాదిదోషరహితపురుషాగోచరగిరిగుహాసు వసతస్తైమిరికజనస్యాజ్ఞాతతత్త్వ తిమిరస్య సర్వస్య తిమిరదోషావిశేషేణ ద్విచన్ద్రజ్ఞానమవిశిష్టం జాయతే. న తత్ర బాధకప్రత్యయోఽస్తీతి న తన్మిథ్యా న భవతీతి తద్విషయభూతం ద్విచన్ద్రత్వమపి మిథ్యైవ. దోషో హ్యయథార్థజ్ఞానహేతుః.

నను ప్యుతే-తన్మిథ్యాత్వావగతిశ్చ జ్ఞానని వృత్త్యావగమాత్. జ్ఞాననివృత్త్యావగమశ్చ బ్రహ్మైకత్వజ్ఞానస్య నిఖిలభేదాపమర్దత్వావగతేః. అత ఏవ దృశ్యనిష్ఠ జ్ఞానాభ్యాసరూపమననం పర్వతాశాస్త్రస్య గౌణమూలత్వమవగమ్యమిత్యర్థః. ఏవం బాధ్యబాధకయోస్తుల్యదోషత్వరూపం వైషమ్యముక్తం. అథయూలోచ్యేతిద్వామాహ (అపిచేతి) ఇదం శాస్త్రమిత్యశబ్దరాశివ్యావృత్తిః. అసంభావ్యమానదోషమితి బౌద్ధాగమాదివ్యావృత్తిః. త్వయా- ప్రమాణప్రమేయాదికం తాత్త్వికత్వేనానభ్యుపగచ్ఛతా. (న తావదితి) స్వతస్సిద్ధత్వేన సన్మాత్రనిష్ఠావిశేషణత్వం. తద్విశేషణం స్వవిషయత్వప్రదర్శనార్థం. కుతో నావగమ్యత ఇత్యత్రాహ (తస్యా ఇతి) సర్వవిషయవిరక్తత్వాత్-నిర్విషయత్వాదిత్యర్థః. న హి నిర్విషయజ్ఞానమనుసంబన్ధివిషయం ప్రకాశయతి. వస్తుతో నిర్విషయాయా అపి శాస్త్రైకవిషయత్వమపి శాస్త్రప్రాబల్యమవగమయతీత్యత్రాహ (శాస్త్రైకవిషయత్వాచ్చేతి) అసంబద్ధావిషయమాత్వావిశేషాత్ సౌగతాదిశాస్త్రస్య తత్ప్రామాణ్యమప్యవగమయేదిత్యర్థః. ప్రత్యక్షాదికం నావగమయతీత్యాహ (నాపీతి) ఐన్ద్రియకప్రత్యక్షదేశాత్మైన్ద్రియకప్రత్యక్షమూలశాస్త్రజన్యజ్ఞానహేతుకాదృష్టకార్యత్వాదైన్ద్రియకప్రత్యక్షం ప్రథమముపాత్తం. తన్మూలత్వాత్ – భేదవాసనాదియాల్ప్రత్యక్షమూలత్వాత్. ఏవం ప్రకృతిగోచరతయోక్తం ప్రమాణాభావం పరాభిమతసర్వగోచరత్వేనోపసంహరతి (అత ఇతి) న స్వాభిమతార్థసిద్ధిః - స్వాభిమతం - ప్రత్యక్షదౌర్బల్యశాస్త్రప్రాబల్యాదికం. ఏవం శాస్త్రనకారాద్యర్థసిద్ధ్యనర్థనోపలమర్థముక్తం. తత్ర ప్రమాణవాక్యస్యాదిభఙ్గః క్రియతే. తత్రైదం ప్రష్టవ్యం. స్వాభిమతవ్యావహారికార్థపరం శాస్త్రం సర్వపరమార్థకమిత్యభిమన్తుం కింతత్ప్రమితిప్రత్యాయనం సిద్ధం. ప్రమాణాదిభఙ్గః ప్రమితత్వాభావాదికమస్త్యేవ తద్వ్యవహారికమిత్యపరమార్థత్వం-తత్పరమార్థత్వం-ఉతాపరమార్థత్వం. అపరమార్థమాతం ప్రమాణం కిం సాధకం-ఉతాసాధకం. సాధకం చేదపరమార్థసంజ్ఞితమన్యేషాం ప్రమాణం తత్సర్వసాధకమేవ స్యాత్. అథాసాధకం-తతో నితరాం వాక్యస్త సాధ్యసిద్ధిః. ప్రమాణాదికం సాధకం భవేత్. త్వదుక్తం ప్రమాణాదికం పరమార్థభూతం నేష్యతే ఇతి విజయో మాస్త్వితి. స్వపక్షపరపక్షభేదేనోక్తం పరమార్థ-ఉతాపరమార్థ- పరమార్థత్వే భేదమిథ్యాత్వం. అపరమార్థత్వే పరపక్ష ఏవ స్యాదితి భేదపారమార్థ్యం త్వదుక్తం స్యాదితి. ఏవమాదివ్యాకులితస్సర్వత్రానుసంధేయఇత్యభిప్రాయః. అభ్యస్వపక్షసాధనప్రమాణాభావం ప్రతిపద్యమాశ్చోదయతి (నన్వితి) కోఽయమిత్యాక్షిపతి. వ్యావహారికస్వరూపం దర్శయతి (ఆపాతేతి) దూషయతి (కింతేనేతి) సాధ్యనిశ్చయరూపప్రయోజనం నేత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (ప్రమాణతయేతి) యుక్త్యా బాధో యౌక్తికబాధః. భావబుద్ధ్యాగృహీతవాఙ్మాత్రేణ సాధ్యనిశ్చయరూపకార్యస్యాదర్శనాదిత్యర్థః. ఏవం మూలోచ్చేదిత్వేన వైషమ్యముపపాదితం. ఏవం పూర్వం పరోక్తం పరత్వాద్వైషమ్యమాక్షిపతం. అథాస్యాత్పరస్య కస్యచిద్బాధకస్యాభావం బ్రహ్మప్రతిపాదకశాస్త్రస్య ప్రత్యక్షాద్వైషమ్యం శఙ్కతే (అథోచ్యేతేత్యాదినా) బాధదర్శనాభావరూపం వైషమ్యం శాస్త్రస్య తత్ర ప్రత్యక్షవిషయస్య బాధదర్శనమాహ (శాస్త్రేణ) ప్రత్యక్షవిషయాచ్ఛాస్త్రవిషయస్య వైషమ్యమాహ (శాస్త్రవిషయస్యేతి) పాశ్చాత్త్యబాధాదర్శనాభ్యవగమేనమాపయతి (తదయుక్తమితి) కుత ఇత్యత్రాహ (అబాధితస్యేతి) యస్య దుష్టం కారణం యస్య చ మిథ్యేతి ప్రత్యయః- స ఏవాసమీచీనః ప్రత్యయ ఇతి నీతివిదః. అతో దుష్టమూలత్వబాధకప్రత్యయాన్యతరైకం మిథ్యాత్వసాధకం. వ్యాహతమిదం యదబాధితస్యాపారమార్థ్యనిశ్చయ ఇతి. అపరమార్థత్వేన నిశ్చితత్వం హి బాధితత్వమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) అజ్ఞాతస్వతిమిరస్యేతి క్వచిద్దృశ్యతే. దోషజ్ఞాననిబన్ధనపరోక్షబాధకజ్ఞానోదయవ్యుదాసః ప్రయోజనం. జ్ఞాతస్వతిమిరస్యేతి తు పాఠో లేఖకస్ఖలనకృతః. సహి పురుషాన్తరాగోచరత్వే క్తైవిరుద్ధః- బాధకాభావేఽర్థం మిథ్యాత్వమిత్యత్రాహ (దోషోహీతి) భ్రాన్తిసమానాశ్రయబాధకజ్ఞానాభావేఽపి పురుషాన్తరజ్ఞానేన మిథ్యాత్వనిశ్చయో న వ్యాహత ఇత్యర్థః. తిరశ్చాం యావజ్జీవం బాధోదయాభావేఽపి దేహాత్మభ్రమిథ్యార్థవిషయా- తస్యాస్సంసర్గరూపదోషమూలత్వాత్. బాహ్యభ్రమేషు స్పష్టోదాహరణస్య వివక్షితత్వాదేవ తదనుక్తిః. నను తిరశ్చాం దేహాత్మభ్రమో నాస్మాకం ప్రత్యక్షః. కార్యానవగమాత్ భ్రమకారణదోషోఽపి దురవగమః. తత్కథం దోషమూలత్వసంభావనాజ్ఞానమాత్రేణ మిథ్యాత్వనిశ్చయః - ఉచ్యతే-అస్మదాదేః శాస్త్రప్రవణాత్పూర్వం దేహాత్మభ్రమదర్శనాత్తేషాం చ శాస్త్రాధికారాభావాద్దేహాత్మభ్రమనన్మూలదేహసంసర్గరూపదోషవత్త్వం చానుమీయతే. దోషమూలత్వనిశ్చ

తథా బ్రహ్మజ్ఞానమవిద్యామూలత్వేన బాధకజ్ఞానరహితమపి స్వవిషయేణ బ్రహ్మణా సహ మిథ్యైవేతి. భవన్తి చాత్ర ప్రయోగాః. వివాదాధ్యాసితం బ్రహ్మ మిథ్యా- అవిద్యావత ఉత్పన్నజ్ఞానవిషయత్వాత్ ప్రపఞ్చవత్. బ్రహ్మ మిథ్యా-జ్ఞానవిషయత్వాత్ ప్రపఞ్చవత్. బ్రహ్మ మిథ్యా-అసత్యహేతుజన్యజ్ఞానవిషయత్వాత్ ప్రపఞ్చవదేవ. న చ వాచ్యం స్వాప్నస్య హస్త్యాదివిజ్ఞానస్యాసత్యస్య పరమార్థశుభాశుభప్రతిపత్తిహేతుభావవదవిద్యామూలత్వేనాసత్యస్యాపి శాస్త్రస్య పరమార్థభూతబ్రహ్మవిషయప్రతిపత్తిహేతుభావో న విరుద్ధ ఇతి- స్వాప్నజ్ఞానస్యాసత్యత్వాభావాత్. తత్ర హి విషయాణామేవ మిథ్యాత్వం- తేషామేవ హి బాధో దృశ్యతే. న జ్ఞానస్య. న హి మయా స్వప్నవేలాయామనుభూతం జ్ఞానమపి న విద్యత ఇతి కస్యచిదపి ప్రత్యయో జాయతే. దర్శనం తు విద్యతే అర్థా న సన్తీతి హి బాధకప్రత్యయః. మాయావినో మన్త్రౌషధాదిప్రభవం మాయామయం జ్ఞానం సత్యమేవ ప్రీతేర్భయస్య చ హేతుః - తత్రాపి జ్ఞానస్యాబాధితత్వాత్. విషయేష్వేవ రజ్జ్వాదిదోషజన్యం రజ్జ్వాదౌ సర్పాది విజ్ఞానం సత్యమేవ భయాదిహేతుః. సత్యైవాఽస్పృష్టేఽపి స్వాత్మని సర్పసంనిధానాద్దష్టబుద్ధిః. సత్యైవ శఙ్కావిషబుద్ధిర్మరణహేతుర్భవతి. వస్తుభూత ఏవ జలాదౌ ముఖాదిప్రతిభాసో వస్తుభూతముఖగతవిశేషనిశ్చయహేతుః. ఏషాం సంవేదనానాముత్పత్తిమత్త్వాదర్థక్రియాకారిత్వాచ్చ సత్యత్వమవసీయతే. హస్త్యాదీనామభావే కథం తద్బుద్ధయస్సత్యా భవన్తీతి చేత్-నైతత్- బుద్ధీనాం సాలమ్బనత్వమాత్రనియమాత్. అర్థస్య ప్రతిభాసమానత్వమేవ హ్యాలమ్బనత్వేఽపేక్షితం. ప్రతిభాసమానతా చాస్త్యేవ దోషవశాత్. స తు బాధితోఽసత్య ఇత్యవసీయతే.

యాన్మిథ్యాత్వనిశ్చయః. ఏవం తైమిరికజనస్యతిమిరాస్వయె ఆప్తవాక్యాదికమన్వేష్టవ్యం. తతో మిథ్యాత్వనిశ్చయః. ఏవం సపక్షేశక్షితమన్యంగా ర్ధాన్తిశేనిగమయతి (తథేతి) జ్ఞానమిథ్యాత్వంపరమతాభ్యుపగమముక్తం. పాశ్చాత్యబాధాదర్శనము త్తరత్ర ప్రసరిష్యతే. శాస్త్రస్యావిద్యామూలత్వాభ్యుపగమేఽనిష్టం ప్రసఞ్జయతి(భవన్తీత్యాదినా)వ్యాప్తిప్రదర్శనవచనత్వాత్ప్రయోగా ఇత్యుక్తం. ప్రతిజ్ఞాద్వయస్య హేతుత్రయేణ నిపుణప్రసఞ్జనమపి న్యాయ్యమితి జ్ఞాపనార్థం. జ్ఞానవిషయత్వమాత్రమేకో హేతుః. ఏకో దుష్టపురుషజ్ఞానవిషయత్వం. ఏకో మిథ్యాభూతసామగ్రీజన్యజ్ఞాన విషయత్వమితి త్రిధా. పూర్వసపక్షీభూతవివాదార్థోత్ర సపక్ష ఇత్యేవకారార్థః. నన్వసత్యహేతుజన్యధీవిషయత్వమన్యతరాసిద్ధం. ప్రపఞ్చ ఇతి దృష్టా న్తశ్చ సాధ్యవికలః. కథమేవం ప్రసఞ్జనం. ఉచ్యతే- *బ్రహ్మణోఽనుభూతిత్వం త్వదుక్తేన ప్రసజ్యత ఇతివత్ ప్రసఞ్జకప్రసఞ్జనీయయోర్వ్యాప్తిం పర మతేనాభ్యుపగమ్య ప్రసఞ్జనము ఇతి న విరోధః. నాసత్యహేతుజన్యజ్ఞానవిషయత్వాదసత్యత్వం బ్రహ్మణః. అసత్యాదపి సత్యప్రతిపత్తిర్దృశ్యత ఇతి జ్ఞాపనాద్యపరిహారతి (న చేత్యాదినా) కిమసత్యస్య సత్యోత్పత్తిహేతుత్వానుపపత్తిః-ఉత తత్త్వప్రమితిహేతుత్వానుపపత్తిరితి వికల్ప్య ప్రాథమ్యేనోత్పత్తిహే తుత్వే జ్ఞప్తిహేతుత్వే చోదాహరణాని దర్శితాని. తత్ర స్వాప్నవిషయాణాం సత్యత్వేఽపి మతే విషయాణాం సత్యత్వమభ్యుపగమ్య పరిహరతి(స్వాప్నేతి)జ్ఞాన స్యాసత్యత్వముపపాదయతి (తత్ర హీతి) అవధారణం కథమిత్యత్రాహ (తేషామేవేతి) జ్ఞానస్యాబాధం దర్శయతి (న హీతి) కథం జ్ఞాయత ఇత్యత్రాహ (దర్శనం త్వితి) అన్యవిషయో బాధో నాన్యత్ర సంచారయితుం యుక్త ఇత్యర్థః. అత్రానేకోదాహరణప్రదర్శనం తత్తద్జ్ఞానసామగ్రీవిశేషాణాంస త్యత్వజ్ఞాపనార్థం. తత్తజ్జ్ఞానసత్యత్వనిర్వాహణార్థం. స్వప్నకారణం పూర్వానుభవసంస్కారస్సత్యః. ప్రసిద్ధత్వాత్తదనుక్తిః. (మాయావిన ఇతి) అత్ర మన్త్రౌషధాదిప్రభవమిత్యనేన కారణసత్యత్వముక్తం. మాయామయం- మిథ్యావిషయమిత్యర్థః. విచిత్రవిషయం వా. (విషయేత్యాది) విషయ దోషస్సాదృశ్యాదిః. ఇన్ద్రియదోషః కాచాదిః. ఆదిశబ్దేన దేశగతదూరత్వాది దోష ఉచ్యతే. దోషస్సత్యః. (సత్యైవేతి) సర్పసన్నిధానం కారణం స త్యం. దష్టబుద్ధిశ్చ సత్యా. శఙ్కావిషబుద్ధావపి సామగ్రీ సత్యా. నిర్విషోరగదంశనం వా అన్ధకారే అశ్మలోష్టాదినిపీడనం వా సత్యం హి భవతి.(వస్త్వితి) జలాదిసత్యం. తత్ప్రతిహతచాక్షుషతేజః ప్రతిహతిశ్చ సత్యా. సంవేదనానాం సత్యత్వే నిశ్చితే హ్యుక్తోదాహరణేషు సత్యాత్ సత్యప్రతిపత్తిరిత్యత్రాహ(ఏషా మితి) ఉత్పత్తిమత్త్వమర్థక్రియాకారిత్వం చ ద్వయమపి ప్రత్యేకం సత్యత్వసాధకం. న హి శుక్తిరజతముత్పత్తిమత్. న చ కార్యకరం. అథ జ్ఞానసత్యత్వం విషయసత్యతావ్యాప్తమితి తన్నివృత్త్యా జ్ఞానసత్యత్వనివృత్తిరితి శఙ్కతే (హస్త్యాదీనామితి) అభావే- ప్రతిపన్నోపాధౌ తథాత్వాభావే. జ్ఞానసత్యత్వం సాలమ్బనత్వమాత్రవ్యాప్తం. అబాధితత్వాదితి పరిహరతి (నైతదితి) సాలమ్బనత్వమాత్రశబ్దేన సత్యాలమ్బనత్వవ్యావృత్తిః. మిథ్యాభూతస్యాలమ్బన త్వం కథమిత్యత్రాహ (అర్థస్యేతి) ఆలమ్బనం-విషయః. (ప్రతిభాసమానత్వమేవ హ్యాలమ్బనత్వేఽపేక్షితమితి) ప్రతిభాసమానత్వమేవ విషయత్వమిత్య ర్థః. అవిద్యమానస్యాప్యతీతానాగతాదేః ప్రతిభాసమానస్యాలమ్బనత్వదర్శనాద్విద్యమానస్యాప్యప్రతిభాసమానస్య తదభావాచ్చేతి భావః. పక్షే ప్రతిభా సమానత్వమప్యస్తీత్యాహ (ప్రతిభాసేతి) ప్రతిభాసమానతా సంవిదపేక్షయా ప్రతిసంబన్ధిత్వం. అవిద్యమానస్యవిద్యమానతయాభాసనా త్తేన రూపేణా సత్యతా. తథా సాక్షాదవభాసమానో విషయోఽపి జ్ఞానహేతుస్స్యాత్. సంప్రతిపన్నవిద్యమానవిషయవత్ విద్యమానతయాభాసమానత్వావిశేషాత్. అ భాసస్యసత్యాత్సత్యోత్పత్తిరిత్యత్రాహ (దోషవశాదితి) అవిద్యమానస్యవిద్యమానతయాభాసనహేతుర్దోష ఏవ-న త్వవిద్యమానో విషయః. అవిద్యమా నో విషయో న జ్ఞానస్య హేతుతయాఽపేక్షితః కేవలం విషయతయా. విద్యమానస్తు తత్త్వేనభాసమానో విషయతయా హేతుతయా చాపేక్షితః. అతో వ స్తుతో విద్యమానత్వమేవ విషయస్య జ్ఞానహేతుత్వే ఉపాధిః. నియతపూర్వకాలవర్తినో హి హేతుత్వం దృష్టం. తస్మాదవిద్యమానస్య హేతుత్వాయోగాద్దో ష ఏవ హేతురితి నాసత్యాత్సత్యోత్పత్తిరిత్యర్థః. ప్రతిభాసమానత్వే ద్వయోరప్యవిశిష్టే కథమన్యతరస్యాసత్యత్వనిశ్చయ ఇత్యత్రాహ (స త్వితి) బుద్ధిరప్య

అబాధితా హి బుద్ధిస్సత్యేత్యుక్తం. రేఖయా వర్ణప్రతిపత్తావపి నాసత్యాత్సత్యబుద్ధిః- రేఖాయాస్సత్యత్వాత్. నను వర్ణాత్మనా ప్రతిపన్నా రేఖా వర్ణబుద్ధిహేతుః- వర్ణాత్మతా త్వసత్యా. నైవం- వర్ణాత్మతాయా అసత్యాయా ఉపాయత్వాయోగాత్. అసతో నిరుపాఖ్యస్య హ్యుపాయత్వం న దృష్టమనుపపన్నం చ. అథ తస్యా వర్ణబుద్ధేరుపాయత్వం. ఏవం తర్హ్యసత్యాత్సత్యబుద్ధిర్న స్యాద్బుద్ధేస్సత్యత్వాదేవ. ఉపాయోపేయయోరైకత్వప్రసఙ్గశ్చ- ఉభయోర్వర్ణబుద్ధిత్వావిశేషాత్. రేఖాయామవిద్యమానవర్ణాత్మనోపాయత్వే నైకస్యా ఏవ రేఖాయా అవిద్యమాన సర్వవర్ణాత్మకత్వస్య సులభత్వాదేక రేఖాదర్శనాత్ సర్వవర్ణప్రతిపత్తిస్స్యాత్. అథ పిణ్డవిశేషే దేవదత్తాదిశబ్దసఙ్కేతవత్ చక్షుర్గ్రాహ్యరేఖావిశేషే శ్రోత్రగ్రాహ్యవర్ణవిశేష సఙ్కేతవశాద్రేఖావిశేషో వర్ణవిశేషబుద్ధిహేతురితి. హన్త తర్హి సత్యాదేవ సత్యప్రతిపత్తిః- రేఖాయాస్సఙ్కేతస్య చ సత్యత్వాత్. రేఖాగవయాదావపి సత్యగవయబుద్ధిస్సాదృశ్యనిబన్ధనా. సాదృశ్యం చ సత్యమేవ. న చైకరూపశబ్దస్యాపి విశేషేణార్థభేదబుద్ధిహేతుత్వేప్యసత్యాత్ సత్యప్రతిపత్తిః- నానానాదాభివ్యక్త

సత్యాత్కిం న స్యాదిత్యత్రాహ (అబాధితేతి) విషయస్య సద్భావేన జ్ఞానస్య సత్యతా కథనం కాలాత్యయాపదిష్టమిత్యర్థః. నను స్వాప్నాదివిషయజ్ఞానే కిం జ్ఞానమాత్రం శుభాశుభప్రతిపత్తిహేతుః- ఉత జ్ఞానవిశేషః. జ్ఞానమాత్రపక్షేఽతిప్రసఙ్గః. జ్ఞానవిశేషశ్చేత్ తస్య వ్యావర్తకః-విషయశ్చేత్ విషయ గోచరతయా వ్యావర్తకః- ఉత విశేషణతయా. యది విశేషణతయా-విశేష్యేణ సహ కార్యాన్వయి హి విశేషణం. అతో హస్త్యాదేరపి శుభాశుభప్రతిపత్తిహేతుత్వాదసత్యాత్సత్యప్రతిపత్తిః యద్యుపలక్షణతయా - ఉపలక్ష్యం హి వ్యావృత్తముపలక్ష్య ప్రతీత్యుపాయోపలక్షణం. అతో విషయస్య జ్ఞానప్రతిపత్తిహేతుత్వాదసత్యాత్సత్యప్రతిపత్తిః. జ్ఞానానాం తత్తద్వ్యవహారానుగుణ్యలక్షణస్వభావవిశేషైర్వ్యావృత్తత్వాన్నాతిప్రసఙ్గ ఇతి న చ వాచ్యం వ్యవహారానుగుణ్యమాత్రస్య వ్యావర్తకత్వేఽతిప్రసఙ్గాత్. వ్యవహారవిశేషానుగుణ్యస్య వ్యావర్తకత్వే తద్విశేషశ్చ తత్సంగ్రాహకవిషయాధీన ఇతి వ్యవహారావచ్ఛేదకతయా అసత్యస్య సత్యహేతుత్వమితి. ఉచ్యతే-వ్యావృత్తమేవ జ్ఞానం శుభాశుభాద్యనుమాపకం. వ్యావృత్తిశ్చ స్వాలక్షణ్యేన. అవిద్యమానస్యాపి హ్యాలమ్బనత్వం దోషవశాదిత్యుక్తం. అన్యథాఖ్యాతిపక్షేప్యాలమ్బనసత్యతా సర్వజ్ఞానానామిష్యత ఏవ-విశేషణవిశేష్యతత్సంసర్గాణాం క్వచిత్సత్త్వాత్. విశేషణవిశేష్యయోస్స్వభావనిర్వాహకస్సంసర్గః స్వస్య తదీయత్వే సంసర్గాన్తరనిరపేక్షః. సతు సంసర్గః పురోవర్తిని ఖ్యాతిస్థానే ప్రతీయమానః పురోవర్త్యపేక్షయా స్వయం స్వస్య సంసర్గరూపత్వనిర్వహణసామర్థ్యాత్ పురోవర్తినా స్థితిపురోవర్త్యపేక్షయా సంసర్గోపరమార్థః. నతు స్వరూపేణ. అబన్ధనత్వే చ సన్నిహితత్వరూపమనపేక్షితం-అసన్నిహితస్యాప్యాలమ్బనత్వదర్శనాత్. అతస్స్వేన రూపేణాలమ్బనత్వమిహాస్త్యేవ రోహణాదిజ్ఞానస్యాపి సత్యభూతహస్త్యాద్యాలమ్బనావచ్ఛిన్నావిపరమార్థభూతయా స్వప్నావస్థయావచ్ఛిన్నత్వాత్ జాగ్రదవస్థాజ్ఞానవిలక్షణాని శుభాశుభప్రతిపత్తినిమిత్తాని. అతో నాతిప్రసఙ్గః. నాసత్యాత్సత్యప్రతిపత్తిశ్చ. నచ ప్రతిబిమ్బదృష్ట్యానుమితావసత్యాత్సత్యప్రతిపత్తిః - ప్రతిబిమ్బప్రతిభాసస్య సత్యస్యైవానుమాపకత్వాత్. పరమార్థతస్తు తత్ర నానుమాపకానుమేయవిభాగః. దర్పణాదిప్రతిహతైర్నాయనరశ్మిభిస్తేజోభిర్బిమ్బస్యైవ దర్పణస్థత్వేన గృహ్యమాణత్వాత్. అతః క్వచిదర్థప్రతిపత్తిః క్వచిత్తత్ప్రతిభాసా తత్తదర్థప్రతిపత్తిరితి నాసత్యస్య లిఙ్గత్వం. కించ- అసత్యాత్సత్యప్రతిపత్తిః కిం భవత్పక్షేణోచ్యతే-ఉతాన్యపక్షేణ. న తావద్భవత్పక్షే సా సిధ్యతి-శుభాశుభసూచకస్య మిథ్యాత్వేన అసత్యాదసత్యప్రతిపత్తిరేవ హి స్యాత్. నచాన్యపక్షే-యథార్థఖ్యాత్యభ్యుపగమాత్ సత్యాదేవ సత్యప్రతిపత్తేః. ఏవం స్వాప్నహస్త్యాదిజ్ఞానాదీనాం శుభాశుభప్రతిపత్త్యాదిహేతుభూతానాం పక్షాణాముదాహరణజ్ఞానానాం సంస్కారాదిసత్యసామగ్రీకత్వాత్ స్పష్టం. జ్ఞానానాం సత్యత్వముపపాదితం. అత ఉత్పత్తౌ జ్ఞప్తౌ చ హేతుసత్యత్వం సిద్ధం. అథ జ్ఞానవ్యతిరిక్తాసత్యహేతునా సత్యప్రతిపత్తౌ హేతుసత్యత్వముపపాద్యతే (రేఖయేత్యాదినా) హేతోరసత్యత్వం దర్శయంశ్చోదయతి (నన్వితి) పరిహరతి (నైవమితి) వర్ణాత్మతా కిం సత్తయా వర్ణప్రతిపత్తేరుపాయః- ఉత ప్రమితతయా- ఉత ప్రతీతతయేతి వికల్పమభిప్రేత్యాహ (అసత ఇతి) అసత్యత్వాత్సత్తయోపాయత్వమనుపపన్నమిత్యసత ఇతి పదస్యాభిప్రాయః - అసతః - సద్వ్యతిరిక్తస్యేత్యర్థః. అసత్త్వాదేవ ప్రమితతయోపాయత్వం చానుపపన్నమితి నిరుపాఖ్యశబ్దాభిప్రాయః. ఉపాఖ్యా- ప్రమితిః. తదవిషయత్వం నిరుపాఖ్యత్వం. ప్రతీతివిషయతయోపాయత్వానుపపత్తిస్తు వక్ష్యతే. సత్తాప్రమిత్యోరభావేపి వర్ణాత్మతాయా ఉపాయత్వం స్థితికల్ప్యతే చేత్ తదనుపపన్నం వ్యాప్తివిరోధాత్- వ్యాప్త్యనుగుణం హి కల్పనం ప్రవర్తత ఇత్యభిప్రాయేణాహ (అనుపపన్నం చేతి) అథ భ్రాన్తితః ప్రతీతాయాః వర్ణాత్మతాయాః వర్ణప్రతిపత్తిహేతుత్వపక్షే విబుద్ధ్యం శస్య హేతుత్వే పరస్యానుపపత్తిం దర్శయితుమాహ (అథేతి) దూషయతి (ఏవం తర్హీతి) కుత ఇత్యత్రాహ (బుద్ధేరితి) దూషణాన్తరమాహ (ఉపాయేతి) తదుపపాదయతి (ఉభయోరితి) బుద్ధ్యంశస్య హేతుత్వే దూషణముక్తం. వర్ణాత్మతాంశస్య హేతుత్వే నిష్ప్రమాణకల్పకేన దూషణమాహ (రేఖాయామితి) అవిద్యమానవర్ణాత్మనా- అవిద్యమానవర్ణాత్మత్వేనేత్యర్థః. అతిప్రసఙ్గపరిహారార్థం శఙ్కతే (అథేతి) తత్రాపి స్వమతసిద్ధిమాహ (హన్తేతి) తదుపపాదయతి (రేఖాయా ఇతి) ఉదాహరణాన్తరం పరిహరతి (రేఖాగవయాదావపీతి) [illegible]టనాదాదావప్యనేనోచ్యమానముదాహరణాన్తరం పరిహరతి (న చైకరూపస్యేత్యాదినా) నానైస్స్ఫోటవ్యక్త ఇతి వ్యక్తత్వాత్స్ఫోటవ్యక్తికరూపశ్శబ్దః. తదభివ్యఞ్జకనాదవిశేషబహుతః. కత్వఖత్వాదిభేదో వ్యఞ్జకగతశ్శబ్దే ఆరోపితోఽర్థవిశేషప్రతిపత్తిహేతుః. తత్రాసత్యాత్సత్యోత్పత్తిరిత్యపి నయుక్తమిత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (నానానాదేతి) కత్వఖత్వాదివిశేషస్వతత్త్వస్నాదత్వతోఽభివ్య

స్యైకస్యైవ శబ్దస్య తత్తన్నాదాభివ్యఙ్గ్యస్య స్వరూపేణార్థవిశేషైస్సహ సంబన్ధగ్రహణవశాదర్థభేదబుద్ధ్యుత్పత్తిహేతుత్వాత్. శబ్దస్యైకరూపత్వమపి న సాధీయః- గకారాదేర్బోధకస్యైవ శ్రోత్రగ్రాహ్యత్వేన శబ్దత్వాత్.

క్తివిశేషస్యేత్యర్థః. తద్విశిష్టస్యేత్యశ్శబ్దార్థప్రతిపత్తిహేతురిత్యర్థః. యద్యపి కత్వఖత్వాదివైశిష్ట్యం శబ్దస్యారోపితం- తథాపి తద్జ్ఞానం సత్యమేవార్థప్రతిపత్తిహేతుః. జ్ఞానస్య చ సత్యత్వే నైవాలమ్బనేన స్వాప్నజ్ఞానవద్వ్యవస్థితిరనుసంధేయా. కత్వాద్యాలమ్బనాభివ్యక్తివిశిష్టరూపేణ స్ఫోటస్యార్థప్రతిపత్తిహేతుత్వసంభవాత్ కత్వాదివైశిష్ట్యస్యాసత్యస్యార్థస్యానర్థప్రతిపత్త్యుపయోగః- ఏవం శబ్దస్యైకరూపత్వమభ్యుపగమ్యాపరిహృతం. అథ తదనభ్యుపగమేన పరిహరతి (శబ్దస్యైకరూపత్వమితి) కుత ఇత్యత్రాహ (గకారాదేరితి) ఏవకారేణైకరూపశ్శబ్దో వ్యావర్త్యతే- నరుదుస్తుశబ్దాదిః. సత్వనకారస్య విశేషాకారో గకారాదిరేవ. * అథ గౌరిత్యత్ర కశ్శబ్దః గకారౌకారవిసర్జనీయా ఇతి హి భగవానుపవర్ష ఇతి గకారాదేరేవ బోధకత్వం వ్యాచఖ్యౌ. నను *తస్మిం స్తస్మింస్తుతన్మాత్రం తేన తన్మాత్రతా స్మృతేతి శాస్త్రే వశాదేకరూపం శబ్దమాత్రమభ్యుపగన్తవ్యం- తత్కథం తత్త్వనిషేధః. నైవం- తన్మాత్రావస్థసూక్ష్మభూతకారణగుణానామిన్ద్రియగ్రాహ్యత్వాయోగాత్ పఞ్చీకృతభూతగుణానామేవేన్ద్రియగ్రాహ్యత్వం. కిం చ- తన్మాత్రావస్థాయాం శబ్దావస్థైవ తన్మాత్రావస్థా. ఆకాశగుణభూతం శబ్దతన్మాత్రం స్థూలాకాశసృష్టేః పశ్చాన్న విద్యతే. యథా మహాభూతసృష్టేః తేజసి ఉష్ణస్పర్శాదినా వ్యతిరేకేణ రూపతన్మాత్రం కించిదపి స్థితం కృష్ణాదయశ్చ అభివ్యక్తిగతా ఏకరూపే ఆరోపితా ఇతి చ వస్తుమయుక్తం. ఏవముదాసీనైకరూపశబ్దస్య విద్యమానత్వం తత్రాభివ్యఞ్జకగతానాం కత్వఖత్వాదీనామారోపితత్వం చ సర్వప్రతిపాదకశాస్త్రానుసారిభిరభ్యుపేతుమయుక్తం. అత్రాయమభిసంధిః- వర్ణాతిరిక్తైకరూపశ్శబ్దః కిం స్ఫుటప్రతిపన్నత్వాదభ్యుపగమ్యతే- ఉత కల్పనావశాత్. న ప్రథమః- గకారాదివ్యతిరిక్తస్యైకస్యానుపలమ్భాత్. న ద్వితీయః- కల్పకాభావాదితి. నను వర్ణానాం వాచకత్వానుపపత్తిరేకం పదమిత్యాది ప్రత్యయస్య వర్ణేష్వనుపపత్తిశ్చ కల్పకే- పదమిత్యనుగతబుద్ధిశ్చ వర్ణాతిరిక్తపదస్ఫోటసిద్ధిః తత ఏవ న్యాయేన పదసంఘాతాతిరిక్తవాక్యస్ఫోటసిద్ధిశ్చేత్యత్రాహ (గకారాదేరితి) గకారాదివర్ణానామేవ సమువితానాం వాచకత్వం. ఏకం పదమేకం వాక్యమితి ప్రత్యయశ్చ వర్ణసముదాయవిషయః. శబ్దశ్శబ్ద ఇత్యనువృత్తిబుద్ధిశ్చ శ్రోత్రగ్రాహ్యత్వోపాధినిబన్ధనా. అతః కల్పకానామన్యథాసిద్ధత్వాన్నైకరూపశబ్దసిద్ధిరిత్యర్థః. నను న కల్పకానామన్యథాసిద్ధిః. తథాహి- న తావదేకైకస్య వర్ణస్య వాచకత్వం- వర్ణాన్తరవైయర్థ్యాత్, గకారమాత్రేణ గోగవయగజాద్యప్రతీతేశ్చ- నాపి వర్ణసముదాయో వాచకః- క్రమోచ్చారితక్షణికానాం వర్ణానాం యౌగపద్యాభావేన వృక్షాదీనామివ సముదాయభావానుపపత్తేః. న చ పూర్వపూర్వవర్ణశ్రవణజనితసంస్కారసచివోऽన్త్యవర్ణో వాచక ఇతి యుక్తం- వర్ణానుభవజన్యసంస్కారాణామనుభూతవర్ణవిషయస్మరణహేతుతయాऽననుభూతార్థాన్తరప్రతీతిహేతుత్వాభావేన అకించిత్కరత్వాత్ తత్సాచివ్యరహితాన్త్యవర్ణస్య చార్థప్రత్యాయకత్వాయోగాత్. తథా వర్ణానాం భిన్నత్వాదేకం పదమితి ప్రత్యయశ్చ తదతిరిక్తార్థవిషయో భవితుమర్హతి. న చ వనసేనాదిప్రత్యయవత్ సముదాయవిషయత్వమేకత్వప్రత్యయస్య యుక్తం- ఏకప్రదేశసంబన్ధిత్వాదివదేకకారనిమిత్తాపాద్యభావాత్. ఏకస్మృత్యారూఢత్వముపాధిరితి చేన్న- ద్వే పదే త్రీణి పదాని బహూని వాక్యానీత్యనేకేష్వపి ఏకప్రత్యయారూఢత్వదర్శనాత్. న హ్యేకార్థావచ్ఛిన్నవర్ణసముదాయ ఏకం పదం- వర్ణానాం వాచకత్వానుపపత్తిరేవైకార్థప్రతిపాదనాభావాత్. కిం చ- బహువర్ణేష్వయం శబ్దోऽయం శబ్ద ఇత్యనువృత్తిశ్శబ్దశబ్దోऽపి వర్ణాతిరిక్తార్థవిషయో యుక్తః- ఘటకరకాపటకాదిభేదేష్వేకార్థవిషయవ్యాకాశశబ్దస్య హి ఘటకరకాద్యతిరిక్తార్థవిషయత్వం దృష్టం. న చ శ్రోత్రగ్రాహ్యత్వోపాధినా శబ్దానువృత్తిరితి యుక్తం- శ్రోత్రస్య శ్రోత్రగ్రాహ్యత్వయోగేన శ్రోత్రగ్రాహ్యతాయా అపి శ్రోత్రేణ గృహీతుమశక్యత్వాత్. మానాన్తరేణ శ్రోత్రగ్రాహ్యతా ప్రతీతావవిలమ్బితశబ్దసామాన్యాకారానుపపత్తిః. అతః కల్పకానామన్యథాసిద్ధ్యభావాద్వర్ణాతిరిక్తశ్శబ్దస్స్ఫోటః. అత్రోచ్యతే- న తావద్వర్ణానాం వాచకత్వానుపపత్త్యా స్ఫోటసిద్ధిః- తేషాం స్ఫోటాభివ్యఞ్జకత్వేऽపి చోద్యపరిహారయోస్తుల్యత్వాత్ లాఘవన్యాయేన వర్ణానామేవ వాచకత్వాశ్రయణస్య న్యాయ్యత్వాత్. తథాహి- న తావదేకైకవర్ణః స్ఫోటవ్యఞ్జకః- ద్వితీయవర్ణవైయర్థ్యాత్ గకారమాత్రేణ గజాదిపదస్ఫోటాభివ్యక్తిప్రసఙ్గాచ్చ. నాపి వర్ణసముదాయో వ్యఞ్జకః- క్రమోచ్చరితక్షణికానాం వర్ణానాం యౌగపద్యాభావేన సముదాయభావానుపపత్తేః. న చ పూర్వపూర్వవర్ణజనితసంస్కారసచివోऽన్త్యవర్ణో వ్యఞ్జకః- వర్ణానుభవజన్యసంస్కారాణామనుభూతవర్ణస్మృతిమాత్రహేతుతయాऽననుభూతస్ఫోటప్రతీతిహేతుత్వాయోగేన తత్సంస్కారానుపకృతస్యాన్త్యవర్ణస్య చ తదభివ్యఞ్జకత్వాయోగాత్. యద్యుచ్యేత- పదం తావత్ప్రతీయతే- అతస్తత్ప్రతీత్యనురూపం కారణం కల్ప్యం. క్రమభావినామపి సంస్కారాణాం యుగపత్కార్యకరత్వం యుక్తం- క్రమదృష్టఘటాదీనామపి యుగపదేకస్మరణదర్శనాత్. అతో యుగపద్భావిపూర్వవర్ణస్మరణసచివోऽన్త్యవర్ణో వా యుగపత్స్మర్యమాణసర్వవర్ణసముదాయో వా స్ఫోటాభివ్యఞ్జక ఇతి. ఏవం తర్హి స్ఫోటాభివ్యఞ్జకతయాభ్యుపేతా యాస్సామగ్రీ అర్థాభివ్యఞ్జకత్వమాస్థీయతాం- చోద్యపరిహారయోస్తుల్యత్వాత్, అన్యథాసిద్ధస్యార్థాన్తరకల్పకత్వాయోగాత్, వర్ణానామేవ వాచకత్వసంభవే తదతిరిక్తకల్పనానుపపత్తేః, లాఘవన్యాయస్య బలీయస్త్వాచ్చ. వర్ణానాం భిన్నత్వేऽపి యుగపద్బుద్ధిస్థైకవిధక్రమవ్యవస్థానేకవర్ణసముదాయవిషయతయా పదైకత్వబుద్ధిరపి నార్థాన్తరకల్పికా. న చార్థైకత్వాత్పదైకత్వం పదైకత్వాదర్థైకత్వమిత్యన్యోన్యాశ్రయః- ఏకవిధక్రమవ్యవస్థవర్ణసముదాయస్యైకపదత్వనిశ్చయాత్. *గుప్తిజ త్సంపదమితి హి పదనిష్కర్షః తస్య చో[illegible]ప్రాయత్వే సత్యవ్యాపిత్వం స్యాత్. ఏకక్రమవ్యవస్థితిసిద్ధైకార్థప్రతీత్యుపయుక్తవర్ణసముదాయస్య వా పదత్వం. బహువర్ణేష్వయం శబ్దోऽయం శబ్ద ఇతి ప్రత్యయోऽపి శ్రోత్రగ్రాహ్యత్వోపాధినిబన్ధనత్వాదన్యథాసిద్ధ ఇతి నార్థాన్తరసిద్ధిః. న చ శ్రోత్రగ్రాహ్యతాయా అశ్రోత్రేణ గ్రహణాపత్తిః. యథా చాక్షుషాణాం ధవళిమనీలిమపీతిమ్నాం చాక్షుషత్వజ్ఞానేన చక్షురసే

అతోఽసత్యాచ్ఛాస్త్రాత్ సత్యబ్రహ్మవిషయప్రతిపత్తిర్దురుపపాదా. నను న శాస్త్రస్య గగనకుసుమవదసత్యత్వం-ప్రాగద్వైతజ్ఞానాత్సద్బుద్ధిబోధ్యత్వాత్. ఉత్పన్నే తత్త్వజ్ఞానే హ్యసత్యత్వం శాస్త్రస్య. న తదా శాస్త్రం నిరస్తనిఖిలభేదచిన్మాత్రబ్రహ్మజ్ఞానోపాయః. యదోపాయస్తదాస్త్యేవ శాస్త్రం-అస్తీతి బుద్ధేః. నైవం-అసతి శాస్త్రే అస్తి శాస్త్రమితి బుద్ధేర్మిథ్యాత్వాత్. తతః కిం-ఇదం తతః. మిథ్యాభూతశాస్త్రజన్యజ్ఞానస్య మిథ్యాత్వేన తద్విషయస్యాపి బ్రహ్మణో మిథ్యాత్వం - యథా ధూమబుద్ధ్యా గృహీతబాష్పజన్యాగ్నిజ్ఞానస్య మిథ్యాత్వేన తద్విషయస్యాగ్నేరపి మిథ్యాత్వం. పశ్చాత్తనబాధాదర్శనం చాసిద్ధం. శూన్యమేవ తత్త్వమితి వాక్యేన తస్యాపి బాధదర్శనాత్. తత్తు భ్రాన్తిమూలమితి చేత్ - ఏతదపి భ్రాన్తిమూలమితి త్వయైవోక్తం. పాశ్చాత్త్యబాధాదర్శనం తు తస్యైవేత్యలమప్రతిష్ఠితకుతర్కపరిహసనేన. యదుక్తం వేదాన్తవాక్యాని నిర్విశేషజ్ఞానైకరసవస్తుమాత్రప్రతిపాదనపరాణి * సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీ

ష్ట. ఇదం చాక్షుషమిదం చాక్షుషమితి వ్యవహారశ్చ చాక్షుషత్వజ్ఞాననిబన్ధన ఏవ. ప్రమాణాన్తరావగతచక్షుశ్శ్రోత్రాద్యన్వయవ్యతిరేకానువిధాయిజ్ఞానగోచరత్వేన చాక్షుషత్వశ్రావణత్వాదిజ్ఞానం. నహి సహసైవ శబ్దోఽయమితి జానన్తి. ప్రథమం గకారాదిరూపేణైవ శబ్దోపనీతే పుత్పన్నశబ్దస్మరణపూర్వకమేకశబ్ద ఇత్యవగమ్యతే-అతః శబ్దేన స్మరణకృతవిశిష్టవత్ శ్రోత్రానుమానవిశేష్యాద్యభ్యాసపాటవకృతాచ్చ ప్రత్యక్షం విధీయతే. అతో వర్ణసముదాయవిషయమిదం పదసముదాయవిషయం వాక్యమితి స్థితం. అసత్యాచ్ఛాస్త్రాత్ సత్యప్రతిపత్తినిరాకరణముపసంహరతి (అత ఇతి) సత్యప్రతిపత్తిహేతును సత్యతయా ...తేషు యాదృశం సత్యత్వం తాదృశం సత్యత్వం శాస్త్రస్యాప్యస్తీత్యభిప్రాయేణ చోదయతి (నన్వితి) గగనకుసుమవదితి యస్త్విబాధో హ్యుక్తః. నత్విదానీమేవ లౌకికపురుషైర్నాస్తీతి ప్రతిపన్నత్వం. అతస్తాదృశమసత్యత్వం నేత్యర్థః. హేతుమాహ (సద్బుద్ధిబోధ్యత్వాదితి) సదితి బోధ్యత్వమేవ కార్యకరత్వానుగుణం- న సత్త్వమిత్యర్థః. తర్హి సదసద్వైలక్షణ్యస్యాప్యదిత్యత్రాహ (ఉత్పన్న ఇతి) తర్హి న బోధకమిత్యత్రాహ (న తదేతి) పరిహరతి (నైవమితి) నైవం-ఉపాయకాలేఽపి సత్త్వం నాస్తీత్యర్థః. జ్ఞానస్య మిథ్యాత్వం మిథ్యార్థవిషయత్వాత్. జ్ఞానస్య దోషమూలత్వాద్విషయమిథ్యాత్వే నిదర్శనమాహ (యథేతి) పూర్వం పశ్చాత్తనబాధాదర్శనమభ్యుపేత్య దూషణముక్తం. ఇదానీం తదేవ నాస్తీత్యాహ (పశ్చాదితి) తదుపపాదయతి (శూన్యమితి) తద్వాక్యం తత్త్వే ప్రామాణ్యమపి ప్రాప్నోతీతి శఙ్కాయాం తే (తత్త్వితి) తుల్యత్వమాహ (ఏతదపీతి) పాశ్చాత్త్యబాధాదర్శనస్య ప్రామాణ్యహేతుత్వవచనం సర్వశూన్యవాదిన ఏవ సాధకం-తత్పరం నిషేధ్యాభావేన నిషేధానుదయాదిత్యాహ (పాశ్చాత్త్యేతి) ప్రామాణ్యాదీనాం దోషమూలత్వం ద్వయోరపి తుల్యం- పాశ్చాత్త్యబాధాదర్శనం తు శూన్యవాదినోఽధికమిత్యర్థః. సర్వశూన్యవాదినోఽపి పరో నిషేధోఽస్తి. సర్వమస్తీతి వచనం నిత్యన్నిషేధ ఇతి చేత్ తర్హి ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వవచనస్యాపి ప్రపఞ్చసత్యతావచనం నిషేధస్స్యాత్. నాస్తీతి వచనమేవ నిషేధ ఇతి చేత్ తర్హి శూన్యవాదిన ఏవేతి భావః. ఇదం చ వేదాప్రామాణ్యం వ్యవహారాణాం సౌగతానాం చ సమానం. యదాహుః * వేదోఽనృతో బుద్ధకృతాగమోఽనృతః ప్రామాణ్యమేతస్య చ తస్య చానృతం। బోద్ధాఽనృతో బుద్ధిఫలే తథాఽనృతే యూయం చ బౌద్ధాశ్చ సమానసంసద ఇతి॥ నను విషయసత్యత్వరూపం శాస్త్రప్రామాణ్యం విస్పష్టమితి మహదిహాస్తి హ్యుక్తమస్మాకమితి చేన్న-కిం తత్ర విషయవిషయసత్యత్వం వివక్షితం- ఉత కృత్స్నవిషయసత్యత్వం. కతిపయవిషయసత్యత్వం బుద్ధాగమస్యాప్యస్తి- సంవిత్స్వయంప్రకాశత్వాదేస్తత్ర ప్రతిపన్నత్వాత్. కృత్స్నవిషయసత్యత్వం తు ప్రపఞ్చస్యేతి త్వయా న స్వీకృతమితి. కించ-విషయసత్యత్వం దుర్వచం-సగుణతయాఽభ్యుపేతస్య బ్రహ్మణః ప్రమాణవిషయత్వానభ్యుపగమాత్ యత్తు *అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసేత్యారభ్య జన్మాద్యస్య యత ఇత్యాదివాక్యైః ప్రతిపాదనం తాత్పర్యలిఙ్గాభావాత్-న తు ప్రత్యక్షప్రాబల్యాదిత్యుచ్య - తత్ర తాత్పర్యలిఙ్గాభావోఽభ్యుపేత ఏవ. తేన ప్రత్యక్షవిరుద్ధార్థప్రతిపాదనాక్షమత్వమభ్యుపగమ్యతే. నహి వేదాన్త్రైరర్థవాదాదేరన్యపరత్వాదేవ హి ప్రామాణ్యం త్యజ్యతే. మన్త్రార్థవాదానామపి స్వార్థే ప్రామాణ్యస్య భవద్భిరేవోపపాదితత్వాత్. అత స్తుతిపరత్వాద్వ్యాహాదివాక్యైః ప్రతిపాదనత్వపసిద్ధాన్తః. అర్థవాదానాం స్వార్థే ప్రామాణ్యమస్తీతి కథం తద్వ్యాహాదివాక్యైః ప్రతిపాదనమితి చేత్ -ఉచ్యతే- ప్రమాణావిరోధశ్చ తాత్పర్యలిఙ్గం. ఉపక్రమోపసంహారాదివదపూర్వత్వమపి తాత్పర్యలిఙ్గతయాఽభ్యుక్తం *అభ్యాసోఽపూర్వతా ఫలమితి. అపూర్వత్వం సాధకబాధకప్రమాణాగోచరత్వం. తథాహుః *అసన్నికృష్టవాచా వ్యయమత్ర జిహాసితం। తాత్పర్యేణ పరిచ్ఛిన్నిత్తి సద్విసర్గ్యయతోఽపి వేత్తి॥ అతః ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వలక్షణం తాత్పర్యలిఙ్గమతః నాస్తీతి యాపాదివైక్యాత్ ప్రతిపాదనం-న త్వర్థవాదత్వేన స్వార్థే ప్రామాణ్యాభావాదితి. అతస్తాత్పర్యలిఙ్గాభావో నామ ప్రత్యక్షాదివిరోధ ఏవ ఇతి శాస్త్రం న తద్విరుద్ధార్థప్రతిపాదనక్షమం. శాస్త్రప్రాబల్యనిరసనం పరిసమాపయతి (అలమితి) యద్వా-యత్తు ప్రత్యక్షమిత్యాదినా స్వాభిమతేన స్థితం పరపక్ష ప్రతిషేధముపసంహరతి(అలమితి) ప్రమాణవిరుద్ధస్తర్కః కుతర్కః. అతఏవాప్రతిష్ఠితత్వం. స్వవిరుద్ధబౌద్ధమతోపయుక్తముక్తికథనాత్ పరిహాసనీయత్వం. పరేణ ప్రత్యక్షాదపి శాస్త్రప్రాబల్యం వదతా ప్రబలతయాఽభిమతం శాస్త్రం పురస్కృత్య పశ్చాత్తర్కః ప్రతిపాదితః. సిద్ధాన్తైస్తు ప్రబలతయాఽభిమతలౌకికప్రమాణగతిం ప్రథమం నిరూప్య పరోక్తదుస్తర్కం నిరస్య లౌకికప్రమాణవిరోధే శాస్త్రప్రాబల్యం చ ప్రతిషిద్ధం. శాస్త్రస్య లౌకికప్రమాణవిరుద్ధార్థప్రతిపాదనాసామర్థ్యోపపాదనేన శాస్త్రస్య సవిశేషపరత్వం సామాన్యత స్సామర్థ్యాత్సిద్ధం. విశేషణశబ్దస్య పదశాస్త్రరూపేణ ప్రవృత్త్యా సవిశేషపరతోపపాదనాచ్చ శాస్త్రస్య సవిశేషపరత్వం సామాన్యేన సిద్ధం. అథాపి యే వాక్యవిశేషాః పరేణ నిర్విశేషపరత్వేనోదాహృతాః తేషాం సవిశేషపరత్వం వాక్యతాత్పర్యపర్యాలోచనయా ప్రతిపాదయితుమారభతే (యదుక్తమిత్యాదినా) తత్ర నిర్విశేషపరత్వం సంగ్రహేణానువదతి (యదుక్తమితి) జ్ఞానైకరసత్వేన శోధకవాక్యైః ప్రతిపన్నత్వాన్నిర్విశేషత్వం. తచ్చ కారణవాక్యైః ప్రతిపన్నం. వస్తుమాత్రశబ్దేనా

దిత్యేవమాదీనీతి. తదయుక్తం- ఏకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపాదనముఖేనసచ్ఛబ్దవాచ్యస్యపరస్యబ్రహ్మణో

స్యత్రసగుణబ్రహ్మణితాత్పర్యాభావస్సూచ్యతే. ఇత్యాదీనీత్యుక్తేతస్యామేవోపనిషదిపర్యవస్యతీతితద్వ్యావృత్త్యర్థమిత్యేవమాదీనీత్యుక్తం. తదుపపాదయ తి (తదయుక్తమితి) కుతఇత్యత్రాహ (ఏకవిజ్ఞానేనేతి) యేనాశ్రుతమిత్యాదివాక్యేనఏకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానంప్రతిజ్ఞాయతే. అస్యాయమర్థః- యే నశ్రుతేనమతేనవిజ్ఞాతేనఅశ్రుతమమతమవిజ్ఞాతంశ్రుతంమతంవిజ్ఞాతంభవతీతి- నతుబ్రహ్మణస్సత్తయాసర్వంజ్ఞాతంభవతీతి. దార్ష్టాన్తికసామర్థ్యాన్న, దృష్టాన్తసామర్థ్యాచ్చ. నహిబ్రహ్మసత్తయామృత్పిణ్డసత్తయావాతత్కార్యంజ్ఞాయతే *కస్మిన్నుభగవోవిజ్ఞాతేసర్వమిదంవిజ్ఞాతంభవతీతి ముణ్డకో పనిషది* ఆత్మనిఖల్వరేదృష్టేశ్రుతేమతేవిజ్ఞాతఇదంసర్వంవిదితమితిబృహదారణ్యకేచశ్రవణా, చ్చ. అతోయథోక్తఏవ ప్రతిజ్ఞావాక్యార్థః. నహిఘట జ్ఞానేన పటజ్ఞానసంభవఇత్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానంనసంభవతీతి శఙ్కాయాం కార్యకారణయోస్సద్దృష్టమిత్యాహ యథాసోమ్యేతి. తత్రాస్యసత్కా ర్యవాదముఖేనఏకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానానుపపత్తిశఙ్కాంపరిహరతివాచారమ్భణమితి. వాచా- వాక్పూర్వేణవ్యవహారేణవ్యవహారపరః. వా చేతితృతీయయాప్రయోజనతయాహేతుత్వంవివక్షితం. ఆరమ్భణమితికర్మణిల్యుట్. ఆరభ్యతేఆలభ్యతఇత్యారమ్భణం. *ఆలమ్భస్స్పర్శహింసయో మృత్పిణ్డేనేత్యర్థసిద్ధం. వికారః- ఘటత్వద్రవ్యత్వాద్యవస్థా. వాక్పూర్వకవ్యవహారార్థం మృత్పిణ్డేననామరూపేస్పృశ్యేతే. మృత్పిణ్డోనామరూప భాగ్భవతీత్యర్థః. కార్యకారణయోరేకద్రవ్యత్వేప్రమాణమాహమృత్తికేత్యేవసత్యమితి. మృదయంఘటఇతిప్రత్యభిజ్ఞయామృణ్మయంఘటాదికమపి మృద్ద్రవ్యత్వేనైవప్రామాణికమిత్యర్థః. బుద్ధిశబ్దాదిభేదాద్ఘటాదిషుద్రవ్యభేదేపిదృష్టాః. ఆస్తేశేతేసుఖ్యహందుఃఖ్యహమిత్యాదిషుద్రవ్యైక్యేపిదృష్టాః. అతస్తేసాధారణాః. తత్ర ఆస్తేశేతేసుఖ్యహందుఃఖ్యహమిత్యాదిషు ద్రవ్యైక్యనియామికాప్రత్యభిజ్ఞా. సైవాత్రాపిద్రవ్యైక్యనియామికేతిభావః. అత్ర మృత్తికామాత్రస్యపారమార్థ్యంవికారాసత్యత్వంచవివక్షితంచేదితిశబ్దవైయర్థ్యంస్యాదితితదామృత్తికైవసత్యేతివాచ్యం. వికారాంశసత్యత్వే దృష్టాన్తస్యాధ్యవికలః- సత్యత్వప్రతిపత్తేః. ఘటాదిసత్యత్వంవ్యావహారికమితిచేత్ పిణ్డస్యాపిసత్యత్వంవ్యావహారికమితినకారణసత్యత్వసిద్ధిః. కారణ స్యవ్యావహారికమేవ సత్యత్వమభిమతంచేత్ తద్ఘటాదేరపితుల్యంస్యాత్. కార్యకారణద్రవ్యైక్యాత్ కారణవిజ్ఞానేనకార్యవిజ్ఞానముపపన్నమిత్యర్థః. తథాపిలోకేవివిధకార్యవర్గస్యవివిధోపాదానకత్వదర్శనాదేకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానమనుపపన్నమితిశఙ్కాయాంజగతోబ్రహ్మైకకారణతామాహసదేవ సోమ్యేదమగ్రఆసీదితి. శ్రుతిగతసచ్ఛబ్దార్థమభిప్రేత్యాత్రసచ్ఛబ్దవాచ్యస్యేత్యుక్తం. సగుణబ్రహ్మపరమిత్యన్యథాసిద్ధత్వచేత్యభిప్రాయేణ సగుణస్య బ్రహ్మణఇత్యుక్తం. అగ్రే- సృష్టేఃపూర్వమిత్యర్థః- అనన్తరంస్పష్టీకరిష్యమాణత్వాత్. విజాతీయసజాతీయస్వగతనానాత్వవ్యావృత్తిరత్రవివక్షి తాచేదగ్రఇతివక్తుమయుక్తం- నహిబ్రహ్మణఃకాలవిశేషేనిర్విశేషత్వం నైవమ్మన్యనైత్యావృణ్వపరిహారాయజీవబహుత్వాతత్కార్యప్రవాహాతదనాదిత్వా నానుభ్యుపగన్తవ్యత్వాచ్చ. తద్బహుత్వమపారమార్థికమితిచేత్ పారమార్థికబహుత్వస్యఇదానీమప్యభావాదగ్రశబ్దవైయర్థ్యాత్. నచాగ్రశబ్దస్యానపే క్షితార్థతా - అనన్తరంస్పష్టీకరిష్యమాణత్వాత్. అతః కాలరూపవిజాతీయభేద శ్చేతనరూపసజాతీయభేదస్సార్వజ్ఞ్యాదిస్వస్వగుణగుణరూపస్వగతభేదశ్చేతి దానీమస్తీతివిజాతీయాదిత్రివిధభేదనిరాసపరత్వంవిరుద్ధం-కారణవాక్యత్వాత్. నచేదిదంకారణవాక్యం-ఉపశాఖానాంవాక్యానాంసర్వశాఖాప్రత్య యనయాత్ విజాతీయాదిభేదనిరాసపరత్వేనకారణపరత్వాభావాత్ బ్రహ్మకారణత్వప్రమాణంస్యాత్. అవధారణవాచినఏవకారస్యస్వయం వ్యావర్త్యవిశేషోపస్థాపనాసహస్య [illegible]వ్యాహృతపదాన్తరార్థవిరోధివ్యావర్తకత్వనియమదర్శనాత్ సదేవేత్యవధారణమసత్కార్యవాదవ్యుదాసప రం. నహ్యయంవిద్వాన్ నేవేత్యవధారణం బ్రహ్మణస్స్వంవ్యావర్త్యం- అపిత్వనిత్యత్వమేవ. అతశ్శబ్దస్వారస్యాత్ సదేవేతినిరసనీయమసత్త్వమేవ- నతువిజాతీయభేదః. యద్యపిసద్విజాతీయమసత్- తథాపితస్యవ్యావర్త్యత్వంనవిజాతీయత్వాకారేణ - అపితుసద్విరోధిత్వరూపేణ. సదేవ- నతుక దాచిదసదిత్యర్థః- సచ్ఛబ్దాభిధానసంబన్ధయోగ్యతాలక్షణంసత్త్వం ప్రవృత్తినిమిత్తీకృత్యపరమాత్మనివర్తతే. అయంసచ్ఛబ్దావిశేష్యభూతపరమాత్మ వాచకోపికారణ విషయత్వసామర్థ్యాత్కారణత్వోపయుక్తగుణవిశిష్టంప్రకృతిపురుషకాలశరీరకంపరమాత్మానముపస్థాపయతి. ఏకమేవేత్యవిభక్తనా మరూపకారణావస్థంబ్రహ్మోచ్యతే - కారణత్వావస్థాయామేకత్వావధారణస్య బహుస్యామితిప్రత్యయమాణకార్యబహుత్వప్రతియోగ్యేకత్వపర త్వాత్, *ఏకేనమృత్పిణ్డేనసర్వంమృణ్మయమిత్యుక్తదృష్టాన్తసామర్థ్యాత్, *తద్ధేదంతర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతిశ్రుత్యన్త రైకార్థ్యా, చ్చాయమేవార్థః. వైశేషికాదినిర్ణీతయోక్తానామాకాశాదీనామపిసంహారాభిప్రాయఏవకారః. ఏవమవిభక్తనామరూపత్వాద్బ్రహ్మ ణ ఉపాదానత్వంసిద్ధం-భావ్యవస్థావిశేషవతఃప్రాగవస్థాయోగోహ్యుపాదానత్వం. అద్వితీయమితినిమిత్తాన్తరనిషేధః- ఉపాదానస్యప్రస్తుతత్వేననిమి త్తస్యబుద్ధిస్థత్వాత్, పరతన్త్రరూపనికృష్టానాంవిహితత్వాత్, నిషేధస్యచవిహితవ్యతిరిక్తవిషయత్వాత్, ఉపరితనవాక్యసంగతేరపేక్షితత్వా, చ్చ. ఏకమేవేతిశబ్దస్యావిభక్తనామరూపతాపరత్వం[illegible]బహుస్యామిత్యనేనావగమ్యతే. *తదైక్షతతత్తేజోసృజతేత్యనేన అద్వితీయపదస్యనిమిత్తాన్తరాభావపర త్వమవగమ్యతే. పరస్యబ్రహ్మణః సర్వదాసత్త్వేనసదేవేత్యవధారణమసత్కార్యవాదవ్యుదాసపరమిత్యుపరితనేన *కథమసతస్సజ్జాయేతేత్యాదివాక్యే నావగమ్యతే. కథమసతఇత్యాదివాక్యంవైశేషికమతనిరాసపరం-నతుక్షణికవాదినిరాసపరం-నశూన్యవాదినిరాసపరంచ-క్షణికశూన్యవాదినిరాసేకృతే ప్యేకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానస్యవైశేషికమతనిరాససాపేక్షత్వాత్, *తద్ధైకఆహురసదేవేదమగ్రఆసీదిత్యారబ్ధత్వా, చ్చ. నహిక్షణికత్వంశూన్యత్వంచ కాలవిశేషేభవతి. అతోఽసత్కార్యవాదనిరాసపరం తద్ధైక ఆహురిత్యాదివాక్యం. కుతస్తు ఖలుసోమ్యైవంస్యాదితి మృదఉత్పన్నస్య మృదాత్మక త్వవదసతఉత్పన్నస్యాసదాత్మకత్వప్రసఙ్గఇతిభావః. ఉత్పత్తిర్నామద్రవ్యస్యావస్థాన్తరాపత్తిరిత్యయమర్థోవాచారమ్భణమిత్యనేనశిక్షితః. తదుపజీ

జగదుపాదానత్వం జగన్నిమిత్తత్వం సర్వజ్ఞతా సర్వశక్తియోగః సత్యసంకల్పత్వం సర్వాన్తరత్వం సర్వాధారత్వం సర్వనియమనమిత్యాద్యనేకకల్యాణగుణవిశిష్టతాం కృత్స్నస్య జగతస్తదాత్మకతాం చ ప్రతిపాద్య ఏవంభూతబ్రహ్మాత్మకస్త్వమసీతి శ్వేతకేతుం ప్రత్యుపదేశాయ ప్రవృత్తత్వాత్ ప్రకరణస్య.

వ్యేతి వ్యతేకథమసతస్సజ్జాయేతేతి. కథం నిరాశ్రయావస్థాసంభవ ఇత్యర్థః. తదైక్షతేతి సర్వజ్ఞత్వం, అసృజతేతి నిమిత్తత్వం, బహుస్యామిత్యుపాదానత్వం, తదుభయానుగుణం సర్వశక్తిత్వం, సత్యసంకల్పత్వం చ అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యేతి సర్వాన్తరత్వం చోక్తం భవతి. జీవేనాత్మనా-జీవశరీరకేణ మయేత్యర్థః *సిద్ధేన ఘాతయిత్వా బహవో మయా ఇతివత్. సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకస్య తద్విపరీతాకారజీవైక్యాసంభవాత్, *యస్యాత్మా శరీరమిత్యాదివచనాత్, *తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవదిత్యచేతన ఇవ జీవేప్యనుప్రవేశశ్రవణాచ్చ శరీరవాచిశబ్దస్య శరీరిపర్యన్తత్వముఖ్యతాయా ఉపపన్నత్వాచ్చాయమేవార్థః. సదాయతనా ఇత్యనేన సర్వాధారతా. తత ఏవ సర్వనియమనం చ సిద్ధం- *ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి ద్యావాపృథివ్యౌ విధృతే తిష్ఠత ఇతి ప్రశాసనేన ధారకత్వశ్రవణాత్. ఏవం సర్వాధారస్య సర్వనియమనసర్వాన్తరత్వైః శరీరిత్వసిద్ధేర్జగచ్ఛరీరకత్వం బ్రహ్మణ ఉక్తం. ఐతదాత్మ్యమిత్యనేన కృత్స్నస్య జగతస్తదాత్మకతా చావగమ్యతే. తత్సత్యమితి తదాత్మకత్వేనైవ జగతః ప్రామాణికత్వం. జగతస్సత్యత్వేన ప్రతీతిః భ్రాన్తిరిత్యర్థః. అతః కృత్స్నస్య జగతః స ఆత్మా. ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం స ఆత్మేతి నిర్దేశో *రామానుజంలక్ష్మణపూర్వజం చేతివదన్యోన్యసంబన్ధిత్వతాత్పర్యాతిశయకృతః. యద్వా- *సత ఆత్మా సర్వాన్తర్యామీతి ఇతివత్ కృత్స్నజగదన్తర్యామిత్వా స్తదాత్మా స ఇత్యర్థః. తస్మాత్తత్త్వం శబ్దతదర్థతద్బుద్ధయస్తత్పర్యన్తా ఇతి తత్త్వమసీత్యస్యార్థ ఇత్యాహ (ఏవంభూతేతి) ఏవంభూతేత్యనేన తత్పదస్య ప్రకృతపరామృష్టత్వం సూచితం. అస్యాస్సద్విద్యాయాస్సవిశేషవస్తున్యేవ పర్యవసాన తాత్పర్యలిఙ్గం దర్శ్యతే. ఉపక్రమే తావత్ *ఉత తమాదేశమప్రాక్ష్య ఇత్యత్ర ఆదేశశబ్దేన ప్రశాసితాఽభిధీయతే. అత్ర శ్లోకావాచార్యపాదైరుక్తౌ *భాష్యేస్యేకేచిదాహుస్త్వితి తిరుతమాదేశమప్రాక్ష్య ఇత్యత్రాపూర్వస్తూపదేశం ప్రకటయితి సతోన ప్రశాస్తారం ఘఞన్తః । నో కర్తర్యస్తి కృత్యాగతిఘఞిహ సహ కర్తృశాస్త్రానుశిష్యస్వాత్మా యద్వాప్యుపదేశేతి హి కుతఇతి తమాదేశవాచోపదేశ్యం ॥ అత్ర బ్రూమః ప్రశాస్తారం వదతి దిశి రసావాఙ్ముఖానోపదేశం శాస్త్రే సోతి ప్రసిద్ధా నహి పరబ్రహ్మ చాపేక్షితార్థప్రసఙ్గః । యత్రోక్తా సాధారణీ స్యాద్ ఘఞిగతికరణేప్యత్ర వైవక్షికత్వం శాస్త్రోక్తం కారకాణామనుకరణతయా కర్తరి స్యాద్వివక్షేతి ॥ ఆదేశశబ్దేనోపదేశ్య ఉచ్యతే. ప్రకృత్యర్థ ఉపదేశః ప్రత్యయార్థః కర్మత్వం. *అకర్తరి చ కారకే సంజ్ఞాయామితి కర్తృవ్యతిరిక్తకారకే ఘఞో విహితత్వాదుపదేశ్య బ్రహ్మణః కర్మత్వోపపత్తేశ్చ. ప్రశాసనే తు బ్రహ్మణః కర్తృ - అపి తు కర్తృ- కర్తృవ్యతిరిక్తకారకే హి ఘఞ్ ప్రత్యయవిధిః. నాత్ర కర్తరి ప్రత్యయ ఉపపద్యతే * దిశిరితి చేం గుణప్రతిషేధాదాదేశశబ్దరూపాసిద్ధేః. నాపి పచాద్యచ్ప్రత్యయ ఉపపద్యతే- దిశిధాతోరిగుపధత్వేన * ఇగుపధాత్క ఇత్యనేన సూత్రేణ కప్రత్యయప్రాప్తే గుణాభావాత్. అతో ఘఞ్ ప్రత్యయాన్త ఏవాయమాదేశశబ్దః. స చ ప్రత్యయః కర్తరి విహిత ఇతి కర్మార్థత్వస్యైవ యుక్తత్వాదుపదేశ్య ఏవాదేశశబ్దవాచ్యమితి. అత్రోచ్యతే- ప్రకృత్యర్థత్వాసంప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్. అన్యథాస్వారస్యభఙ్గాత్. ఆజ్ఞార్థోపదిశిర్ నియోక్తృప్రయోజనవచనః. ఉపపూర్వస్తు నియోజ్యప్రయోజనవచన ఇతి హి న్యాసకారః. నియోక్తృప్రయోజనం యస్య తస్యార్థస్య వాచక ఇత్యర్థః. ఏవమన్యత్రాపి. కించ- ఉపదేశ్యత్వం లోకే కాలౌకికేతరబ్రహ్మాభాగాద్యసాధారణం. శాసితృత్వం తు బ్రహ్మణోఽసాధారణం- *అన్తః ప్రవిష్టః శాస్తా జనానాం *ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గ్యాదిశ్రుతిభిర్నిరుపాధికప్రశాసనస్య బ్రహ్మాసాధారణత్వశ్రవణాత్. నిరుపాధికోపదేశ్యత్వం బ్రహ్మణోఽసాధారణమితి చేన్న- ఇష్టప్రాప్త్యనిష్టనివృత్తిరూపత్వాత్ అనేకసాధారణ్యాత్. యద్యప్యపరిమితసుఖప్రాప్తిదుఃఖనివృత్త్యాది సాధ్యముపదేశ్యం స్యాత్- తథాపి సంసారనివృత్తిబ్రహ్మప్రాప్త్యాద్యుపాసనానాముపదేశ్యత్వం సాధారణం. ప్రష్టవ్యస్యోపదేశ్యత్వమర్థసిద్ధం. అత ఉపదేశ్యత్వకథనే వైయర్థ్యం చ. నను *యేనాశ్రుతం శ్రుతమిత్యనేనైకవాక్యత్వాత్ స్వజ్ఞానేనాన్యజ్ఞానహేతుతావిశేషితముపదేశ్యత్వమసాధారణమితి చేత్- తథాపి తాదృశముపదేశ్యత్వం ప్రతిజ్ఞావాక్యేన ప్రష్టవ్యత్వోక్త్యా చార్థసిద్ధమిత్యనపేక్షితోపదేశ్యత్వకథనాపస్యాపేక్షితం ప్రశాసితృత్వమేవ వాచ్యమితి యుక్తం. యేనాశ్రుతమిత్యుపాదానత్వే సిద్ధే ప్రశాసితృత్వేన హి నిమిత్తత్వం సిధ్యేత్. నిమిత్తాన్తరే సత్యేకవిజ్ఞానాత్సర్వవిజ్ఞానం నోపపద్యతే. అతః ప్రతిపిపాదయిషితవస్తునో వివక్షితాసాధారణాకారవిశిష్టతయైవ ప్రతిపాదనముచితం. ఘఞ్ ప్రత్యయస్య కరణేప్యుపపన్నత్వాత్ * వివక్షాతః కారకాణాం ప్రవృత్తిరితి శాస్త్రోక్తస్యాయే సకర్తృత్వకరణాన్తరనైరపేక్ష్యేణ సాధకతమత్వవివక్షయా తథా ప్రయోగ ఉపపద్యతే. అకర్తరీతిసూత్రస్య ప్రయోజనం కరణత్వవివక్షయా వినా కర్తృసాధుత్వేన ప్రయోగనివృత్తిః ఉపదేశపక్షే ప్రకృత్యర్థాస్వారస్యం ప్రత్యయాస్వారస్యం చ. ప్రశాసనపక్షే తు ప్రత్యయాస్వారస్యం ప్రధానభూతప్రకృత్యర్థస్వారస్యస్థాచిత్యం చేతి నైవ దుష్యం. అతః ప్రశాసితైవాదేశశబ్దాభిధేయ ఇతి స్వీకర్తుం యుక్తం. ఏవముపక్రమే నిరుపాధికప్రశాసనగుణయోగ ఉక్తః. తథా జగదుపాదానత్వం నిమిత్తత్వం తదనుగుణసార్వజ్ఞ్యసర్వశక్తిత్వాదికం చావగతం. ఉపసంహారే చ తత్త్వమసీతి సామానాధికరణ్యేన జీవాన్తర్యామిత్వం నామ గుణవిశేష ఉక్తః. అస్యైవార్థస్య బహుశ ఆవృత్తితత్త్వాదభ్యాసోఽప్యస్తి. ఏవం బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వజగదన్తరాత్మత్వాదిగుణానాం ప్రమాణాన్తరాప్రతిపన్నత్వాదపూర్వతా సిద్ధా. ఏవముపాసకస్య * తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యే అథ సంపత్స్య ఇతి శరీరపాతానన్తరం మోక్షశ్రవణాత్ఫలం చ విద్యతే. పితుః పుత్రం ప్రతి శ్రుతివచనరూపత్వాదర్థవాదశ్చ లబ్ధః. మృత్పిణ్డాదిదృష్టాన్తోపపాదనాదుపపత్తిశ్చేతి. అస్మిన్నాదృష్టాన్తత్రయేపి వివక్షితాకారసగుణశ్శోపి దృష్టాన్తోన దృశ్యతే- అపి తు పరిణామపక్షానుగుణ ఏవ దృశ్యతే. దార్ష్టాన్తికవిషయవాక్యేపి తత్తేజోఽసృజతేత్యుక్తం- స తు తదభ్రమితి: అతో

ప్రపఞ్చితశ్చాయమర్థో వేదార్థసంగ్రహే. అత్రాప్యారమ్భణాధికరణే నిపుణతరముపపాదయిష్యతే. *అథపరా యయాతదక్షరమిత్యత్రాపి ప్రాకృతాన్ హేయగుణాన్ ప్రతిషిధ్య నిత్యత్వవిభుత్వసూక్ష్మత్వసర్వగతత్వావ్యయత్వభూతయోనిత్వసార్వజ్ఞ్యాదికల్యాణగుణయోగః పరస్య బ్రహ్మణః ప్రతిపాదితః. *సత్యంజ్ఞానమనన్తం

స్యాత్. శ్రుతౌ వివర్తపక్షప్రసక్తోఽపినాస్తి. శ్రుత్యన్తరేషుచ *తదాత్మానం స్వయమకురుతేత్యాదికం శ్రూయతే - నతు వ్యవర్తతేతి. సూత్రంచ *పరిణామాదితి- నతు వివర్తాదితి. స్మృతిషుచ * కటకముకుటకర్ణికాదిభేదైః కనకమభేదమపీష్యతేయద్వత్ కం| క్షితితలపరిణామతోనిలాస్తేత్యాదిషు పరిణామ పక్ష ఏవ దృశ్యతే. అతశ్శ్రుతిస్మృతిసూత్రస్వారస్యాత్పరిణామ ఏవాభ్యుపగన్తవ్యః. సచపరిణామస్సద్వారక ఏవభవితుమర్హతి - నిర్వికారత్వనిర్దోష[illegible] త్వానుప్రవేశశరీరశరీరిభావాదివిషయానేకశ్రుతిస్వారస్యాదన్యథాతద్విరోధప్రసక్తాచ్చేతి. ఏకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞావాక్యం కిం-క[illegible] పాదనమిత్యాశఙ్కాయాం తద్విస్తరో వేదార్థసంగ్రహ ఇత్యాహ (ప్రపఞ్చిత ఇతి) అత్రాపేక్షితార్థస్యకణ్ఠోక్త్యా సూత్రకార ఇత్యత్రాహ (అత్రాపీతి) నిపు ణతరం-తస్యాధికరణస్య తదర్థైకవిషయత్వాదితిభావః. అనన్తరోదాహృతాయాః పరవిద్యాయాస్సవిశేషపరత్వమాహ (అథపరేత్యాదినా) [illegible] పాదమిత్యన్తానాం పదానాం విషయమాహ (ప్రాకృతానితి) ప్రాకృతాః- ప్రకృతిసంబన్ధినః- అనేన క్వచిత్స్థితస్యహి క్వచిన్నిషేధ ఇతి నిషేధ్యానాం [illegible] స్వాపేక్షితస్థితిర్దర్శితా భవతి. ప్రకృతిగతాః, ప్రకృతిసంసర్గప్రయుక్తాః జీవగతాదోషాః, శ్చప్రాకృతాః. అద్రేశ్యమగ్రాహ్యం- ప్రత్యక్షగోచర[illegible] నాద్యగోచరం. యద్వా- చక్షురగోచరమిన్ద్రియాన్తరాగోచరం. అగోత్రమవర్ణం- ప్రాకృతనామరూపరహితం. అచక్షుశ్శ్రోత్రం- ఇన్ద్రియాధీన జ్ఞానం నభవతి- అపాణిపాదం - ఇన్ద్రియాధీనచేష్టం నభవతి- * అపాణిపాదోజవనోగ్రహీతా * పశ్యత్యచక్షుస్సశృణోత్యకర్ణః ఇతి శ్రుతేః. అనేనద్వ [illegible] ద్వయేనజీవగతహేయనిషేధః. ఇన్ద్రియాధీనజ్ఞానత్వం తదధీనప్రవృత్తిత్వమపి జీవగతధర్మః. సర్వగతం సుసూక్ష్మమితిపాఠక్రమః- తథావ్యాఖ్యా [illegible] వ్యాఖ్యాతం సూక్ష్మత్వసర్వగతత్వేతి. సూక్ష్మతయాహివ్యాప్తిః. నిత్యత్వేన కాలాపరిచ్ఛేదః. విభుం- ప్రభుం. ప్రభుత్వం నియన్తృత్వం - [illegible] త్వం ఫలితం. అనేనవస్తుపరిచ్ఛేదసిద్ధిః. సర్వగతత్వేన దేశాపరిచ్ఛేదః. అవ్యయత్వం వ్యయశబ్దోపలక్షితషడ్భావవిరోధిత్వం [illegible] ల్యాణగుణైస్సహాతన్నిత్యాః. యద్వా- అవ్యయత్వం- ఏకరూపత్వం పూర్ణత్వం వా. భూతయోనిత్వం- జగత్కారణత్వం. ఏతత్ప్రకరణస్థేన యస్సర్వజ్ఞస్సర్వ విదిత్యనేనవాక్యేన సార్వజ్ఞ్యముక్తం. సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ - సర్వం స్వరూపతో వేత్తీతి సర్వజ్ఞః ప్రకారతశ్చవేత్తీతి సర్వవిత్. పరస్య బ్రహ్మణ ఇత్యనేన పూర్వపక్ష [illegible] అథశోధకవాక్యేషు సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్యాఖణ్డార్థత్వం నిరస్యతి (సత్యంజ్ఞానమిత్యాదినా) సఖల్వేవముపన్యస్తం ప్రతిపత్తిసౌకర్యాయ [illegible] తథాహి- సత్యాదివాక్యం సత్యాదిగుణవిశిష్టమేవ బ్రహ్మ ప్రతిపాదయతి- నీలముత్పలమిత్యాదిషు సమానాధికరణవాక్యేషు విశిష్టైకార్థపరత్వప్రసిద్ధేః. స త్యాదివాక్యస్య చ సమానాధికరణత్వాచ్చ. తథాచ సామానాధికరణ్యలక్షణం *భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానామిత్యాదినోక్తం శాస్త్రే. తత్రయదుక్తం సామానా ధికరణ్యస్యైకార్థ్యపరత్వవ్యుత్పత్తేరేకార్థే చ పదానాం విశేషణమాత్రపరత్వే విశిష్టపరత్వే చాసిద్ధేః స్వరూపమాత్రైక్యపరత్వం సత్యాదిసమానాధికరణ పదానామాస్థేయమితి. తదయుక్తం- వికల్పాసహత్వాత్. కిం సత్యాదిపదాని తత్తత్పదార్థవిరోధివ్యావృత్తిమాత్రపరాణి- ఉతస్వరూపమాత్రపరాణి ఉతవిరోధివ్యావృత్త్యవచ్ఛిన్నస్వరూపపరాణీతి వివేచనీయం. నతావద్విరోధివ్యావృత్తిమాత్రపరాణి- వ్యావృత్తీనామనేకత్వేనైకార్థత్వాసిద్ధేః- [illegible] వ్యానేకత్వాద్వ్యావృత్తిరూపాణ్యనేకాన్యేవ. నాపిస్వరూపపరాణి- తథాసతిపదానాం పర్యాయత్వప్రసక్తాత్, ప్రవృత్తినిమిత్తభేదాభావేన సామా నాధికరణ్యలక్షణహాని ప్రసక్తాత్, ఏకతరపదవైయర్థ్యప్రసక్తాచ్చ. నాపితదవచ్ఛిన్నస్వరూపపరాణి - వికల్పాసహత్వాత్. కిం విరోధివ్యావృత్తీనాం స్వరూపావచ్ఛేదకత్వముపలక్షణతయా విశేషణతయా వా. నతావదాద్యః కల్పః- ఏకోపలక్షణేనస్వరూపం ప్రతిపన్నమిత్యుపలక్షణాన్తరవైయర్థ్యాత్. ఉపలక్ష్యైక్యేహ్యుపలక్షణాన్తరమనర్థకం. ఉపలక్ష్యప్రతీత్యుపాయోధర్మ ఉపలక్షణమితిహ్యుపలక్షణవిదః. తథాచశాఖాదిషు దృశ్యతే. అతఏకతరవైయర్థ్యం ప్రసజ్య[illegible] మిత్తభేదాభావేనసామానాధికరణ్యలక్షణహానిశ్చ. కథం తర్హి భవత్పక్షే జన్మాదిబహూపలక్షణత్వసూత్రసిద్ధేన బ్రహ్మణో భూయ ఉపపద్యత ఇతి చేత్ -ఉచ్యతే. తత్రహ్యుపలక్ష్యస్యధర్మిణో బ్రహ్మణఏకత్వేపి ప్రత్యుపలక్షణముపలక్ష్యధర్మభేదోజన్మస్థిత్యాద్యనుగుణజ్ఞానశక్త్యాదిరూపోస్మాభిరభ్యుపగమ్యతే అ న్యథాతత్రాప్యనేకోపలక్షణవైయర్థ్యం ప్రసజ్యతఏవ. త్వత్పక్షే నేకోపలక్షణోపలక్ష్యధర్మభేదానభ్యుపగమాదుక్తదోషోదుర్వార. [illegible] హి బ్రహ్మణస్సవిశేషత్వప్రసక్తిః. నాపిద్వితీయః-విశేషణభూతానాం వ్యావృత్తీనామనేకత్వేనైకార్థత్వాసిద్ధేః. విశేష్యాన్తర్భూతోనిశేష్యప్రతీత్యుపా యోధర్మో విశేషణం. విశేష్యాన్తర్భావోనామజ్ఞాప్యాన్తర్భావః. విశేషణభూతార్థభేదేపి విశేష్యభూతప్రధానార్థైక్యాదేకార్థసిద్ధిరితి చేత్ - తన్నఖణ్డ [illegible] కార్థవాదినోపిసమానం. కస్తర్హి విశేష అవయోరితిచేత్ - అయమేవవిశేషోయదేకస్యపదస్యపదాన్తరార్థలక్షణత్వమితరస్యపక్షే తేషాం ముఖ్యత్వమి తి, యదప్యుక్తం విశేషణాన్తరవిశిష్టవస్తునివిశేషణాన్తరాన్వయాద్విశేషణానామన్యోన్యసమవాయప్రసక్తిరితి. తదసత్ - వికల్పాసహత్వాత్. *సం జాతంశ్రుతం సర్వం స్మారితానన్వితార్థకం| న్యాయసంపాదితవ్యక్తిపశ్చాద్వాక్యార్థబోధకమిత్యుక్తప్రక్రియయాహివాక్యమర్థమవబోధయతి తత్ర కిం పదానాం పదార్థస్మరణదశాయామన్యోన్యసమవాయప్రసక్తిః- ఉతపరామర్శదశాయాం- ఆహోస్విద్వాక్యార్థాభిధానదశాయాం. నతావత్ప్ర థమః కల్పః- స్మరణదశాయాం పృథక్పృథక్పదార్థస్మరణేన మిథోన్వయప్రసక్త్యభావాత్. నాపిద్వితీయః - ఏకస్మిన్వస్తున్యవిరుద్ధానేకవిశేషణసమవా యస్యప్రత్యక్షాద్యవగతస్యయథావస్థితవస్తుపరామర్శదశాయాం పరామృశ్యమానత్వాత్. నాపితృతీయః- వాక్యార్థాభిధానదశాయాం సర్వైః పదైః యుగపదనేకవిశేషణవిశిష్టైకవస్తువిషయైకజ్ఞానజనకత్వేన క్రమాభిధానప్రయుక్తాన్యోన్యసమవాయప్రసక్త్యభావాత్. యద్యేవమపిద్వే చతుష్పాది

గుణాద్యనేకవిశేషణవిశిష్టైకవస్తువిషయాణాం శాబ్దధియాం యుగపజ్జననయోగ్యత్వం- తథా హి నానేకపదానాం యుగపదేవత త్తద్విశేషణవిశిష్టైకవస్తువిషయజ్ఞానజన
కానిభవన్తి. క్రమేణాభిధానేపినాన్యోన్యసమవాయ ప్రసఙ్గః- పదాన్తరోపాత్తైర్విశిష్టవిశేష్యాంశస్యైవపదాన్తరోపాత్తవిశేషణేనవిశేష్యమాణత్వాత్.
తచ్చయథాద్యపదవిషయత్వాత్పదానాం వృత్తేః. అన్యథాభవత్పక్షే వ్యావృత్తిరూపవిశేషణానామన్యోన్యవిశేషణవిశేష్యభావః క్రమాభిధాన ప్రయు
క్తోపరార్థ్యాత్. అతోయథోక్తవివరణం స్వవాక్యశరణం. క్రమేణాభిధానాన భ్యుపగమేకథముద్దేశ్యోపాదేయవిభాగసిద్ధిరితిచేత్ ఉచ్యతే - జ్ఞాతాజ్ఞాత
విభాగోద్దేశ్యోపాదేయవిభాగః సన్ ఘటయుగపత్ప్రతిపాదనేపినాస్తి. ఏకేనవాక్యేనైకవస్తునో నేకవిశేషణాన్వయయుగపత్ప్రతిపాద్యేత్యత్ర ఏకవిశే
షణాన్వయః ప్రాగేవజ్ఞాతః. విశేషణాన్తరాన్వయస్తుజ్ఞాతఇతిజ్ఞాతాజ్ఞాతవిభాగపరామర్శపరామర్శదశాయాం సంభవత్యేవ. యదప్యుక్తం విశిష్టై
క్యప్రతిపాదనేపి విశేషైక్యవద్విశేషణైక్యం ప్రసజ్యతఇతి. తదపినసాధీయః- విశేష్యమాత్రైక్యపరత్వాత్ సమానవిభక్తేః. తచ్చవ్యుత్పత్తిసిద్ధం. వ్యుత్పత్తి
శ్చ ప్రత్యక్షమూలా. ప్రత్యక్షం చవిశేష్యైక్యమవగమయతి- నతువిశేషణానామైక్యం. యథా గౌరిత్యాద్యేకపద ప్రయోగేపి ప్రాతిపదికావగతవిశే
షవిశేష్యైక్యం సమానవచనావగమయతి- కింతు విశేష్యైక్యమేవావగమయతి. ప్రత్యక్షమూలావ్యుత్పత్తిరేవహి తత్ర కారణం. తథా సమానాధి
కరణపదసంభారే సమానవిభక్తిరపి విశేష్యైక్యమాత్రపరత్వేనైవనియామికా- అన్యథాభవత్పక్షేప్యసత్యాది ప్రతియోగివ్యావృత్తిరూపవిశేషణైక్య
ప్రసఙ్గాత్. ప్రాతిపదికానాంతత్తత్ప్రతియోగివ్యావృత్తివిశిష్టస్వరూపపరత్వేపిసమానవిభక్తేః ప్రాతిపదికార్థైకదేశభూతవిశేష్యమాత్రైక్యపరత్వ
స్యోక్తత్వాద్విశేషణైక్యం ప్రసజ్యతఇతిచేత్ తదిష్టత్వపక్షేపిసమానం. అవశ్యాశ్వేశేషస్తు ప్రాగేవోక్తః. యచ్చోక్తం విశేషణభేదే విశేష్యభేద ప్రసఙ్గ
ఇతి తదయుక్తం - విశేషణభేదేపిమాత్రస్య విశేష్యభేదకత్వాభావాత్. తచ్చదేవదత్తశ్యామోయువేత్యాదిషువిశేషణభేదేపి విశేష్యైక్యదర్శనాత్.
విశేషణభేదస్వస్వరూపప్రాప్తవిశేష్యభేదకత్వం ప్రత్యక్షేణప్రాపోఽవ్యతఇతిచేత్తన్న- ధర్మివాచకపదైక్యాత్సమానవిభక్తినిర్దేశాచ్చైక్యప్రతీతేః. ఖ
ణ్డోముణ్డః పూర్ణశృఙ్గో గౌరిత్యత్ర ధర్మివాచకపదైక్యేసమానవిభక్తినిర్దేశస్యవిశేషణభేదేపివిశేష్యభేదః ప్రతీయతఇతిచేన్నైవం- స్వయం ప్రాప్తం
విశేషణభేదే విశేష్యైక్యప్రత్యాయకత్వం ప్రత్యక్షేణప్రాప్తం పాదితం పరోక్షవిషయే ఖణ్డోముణ్డః పూర్ణశృఙ్గో గౌరిత్యాదివాక్యప్రయుక్తైఖణ్డత్వాది విశే
షణభేదేవిశేష్యభేదప్రతిపత్తిఃకృతఇతిచేత్ పరోక్షవిషయేదేవదత్తశ్యామోయువేత్యాదివాక్యప్రయుక్తవిశేషణభేదేపివిశేష్యైక్యప్రతీతిర్దృశ్యత
ఇతినసమానవిభక్తికోనియామకఇతిచేత్ యజ్జాతీయవిశేషణానాం నియమేనసమానాధికరణ్యత్వం దృష్టం ప్రత్యక్షేణ- తజ్జాతీయవిశేషణానాం పరోక్షత్వేపి
విశేష్యైక్యభేదాపాదకత్వం- యథాఖణ్డత్వాదీనాం. యజ్జాతీయవిశేషణానాం భిన్నాశ్రయత్వనియమోనదృష్టః- తజ్జాతీయవిశేషణానాంధర్మివాచిపదైక్యే
సమానవిభక్తినిర్దేశేవిశేష్యనిష్ఠ ఏకత్వం యుక్తం- యథానీలత్వాదీనామితి యచ్చోక్తం సమానవిభక్త్యవగతైక్యవిరోధాద్విశేషణపరిత్యాగఇతి త
దప్యయుక్తం- ప్రాతిపదికార్థావగతవిశేషణాన్వయవిరోధాదైక్యపరిత్యాగాపత్తేః. తథాహి-యదిసమానవిభక్త్యవగతైక్యాద్విశేషణపరిత్యాగః శ
క్యతే- తర్హి ప్రాతిపదికావగతవిశేషణాన్వయాదైక్యపరిత్యాగః శక్యతే యథానీలముత్పలమిత్యాదౌ. తత్ర ప్రత్యక్షసిద్ధత్వాదైక్యం యుక్తమితిచేత్ తత్రై
క్యప్రతీతిరపి తత్ర ప్రత్యక్షసిద్ధత్వాత్. సమానవిభక్తిర్నియామకః పరోక్షేపివిశేష్యైక్యప్రతీత్యుత్పత్తిరితిచేత్ తత్రైవ ప్రయోగేపరోక్షేపి ప్రాతిపదికావగతవిశేషణాన్వ
య ప్రతీత్యుత్పత్తిరపి. తస్మాదైక్యప్రతీత్యుత్పత్తిర్నచేత్ విశిష్టప్రతీతిరపిస్యాదితి నక్వచిద్విశేషణాన్వయప్రాప్తిర్నివర్తేత. కించ- ప్రాతిపదికావగతవిశేషణాన్వ
యస్యైక్యహేతుభూతసమానవిభక్త్యవగతైక్యంనిష్ఫలం - ఉతతదతిరిక్తం. అవిరోధమేవవిశేషణత్వప్రసక్తిః. అసతిరిక్తపక్షేహేత్వసిద్ధిః-
ప్రాతిపదికావగతస్వరూపాతిరేకేణసమానవిభక్త్యర్థస్యైక్యస్యాప్రతిపాదనాత్. నహిస్వరూపమాత్రేవిరోధాద్విశేషణపరిత్యాగః- వ్యధికరణ
వాక్యేప్యవిశిష్టత్వప్రసఙ్గాత్. ప్రాతిపదికావగతంస్వరూపంనిర్విశేషమితి ప్రతిజ్ఞాయసమానవిభక్త్యైక్యావగమాదిత్యుక్తైస్వరూపావగమాదిత్యుక్తం.
తతశ్చైక్యావగమవిరోధమూలహేత్వసిద్ధిః. స్వరూపంతువిశేషణాన్వయాయావిరుద్ధం వ్యధికరణవాక్యేషువిశేషణాన్వయాదిత్యుక్తం. కించ-సమానవిభక్త్య
వగతైక్యం ప్రాతిపదికార్థైకదేశభూతవిశేష్యమాత్రస్యేత్యుక్తత్వాత్ తస్యచవిశేషణభేదావిరోధిత్వాన్న తద్విరోధనిబన్ధనవిశేషణత్యాగోయు
క్తః. అతో నన్నిర్విశేషత్వసంభవః. కార్యత్వాద్యావృత్తంశాబ్దత్వాదిషు ప్రతియోగిభేదస్య తత్తద్వ్యావృత్తస్వరూపస్యచశబ్దోపాత్తత్వాన్నలక్ష
ణాప్రసక్తిః. సత్యాదివాక్యేషు సత్యాదిపదసాధకవాక్యస్యశబ్దద్వారకం నైష్ఫల్యముక్తం అర్థద్వార
కం దత్తేషుస్వయంపూర్వోక్తం ద్రష్టవ్యం. కథమితిచేత్ - ఇత్థం- శాబ్దాదేతస్యత్రివ్యావృత్తద్వ్యాన్తరాద్వ్యావృత్తధర్మత్వేయోగ్యధర్మాన్తరానపేక్షత్వం
యుక్తం. బ్రహ్మణస్తునతథాత్వమితి స్వరూపాతిరిక్తవ్యావృత్తకధర్మాన్తరాపేక్షైవ. నహిపరనిర్వాహకత్వానభ్యుపగమేస్వనిర్వాహకత్వసంభవః.
స్వరూపమాత్రస్వరూపస్ఫురణేసతికాప్యాద్యధ్యాస ప్రసఙ్గః. అతస్తత్రస్వరూపమేవవ్యావృత్తిరితియుక్తమభ్యుపగన్తుం. బ్రహ్మణస్వరూపస్య
శబ్దతదితరాధ్యాసాభ్యుపగమే ప్రకాశాదివ్యావృత్తకాధిష్ఠానస్వరూపాతిరిక్తత్వాదివత్ సర్వాధ్యాసాధిష్ఠానబ్రహ్మస్వరూపాతిరిక్తనకలేతరవ్యావృ
త్తిరూపధర్మోవశ్యాభ్యుపగమనీయః. యచ్చోక్తంవాక్యప్రధానాంశస్యప్రతిపాదనాన్నలక్షణేతి. తదయుక్తం- విశేషణద్వారేణవిశేష్యపర్యవసాయి
నశ్శబ్దస్యద్వారాంశాభిధానేద్వారిణ్యభిధానాసిద్ధేః. అలాక్షణికత్వేపివిశిష్టాభిధానస్వరసస్యశబ్దస్యవిశేష్యమాత్రపరత్వేస్వారస్యహానిరవర్జనీయా. సాచనవి
రోధాభావేయుక్తా. యచ్చవిషంభుఙ్క్ష్వేత్యాదిషుసర్వపదలక్షణాదృష్టేతి. తచ్చవిధిప్రత్యయాంశస్యముఖ్యత్వాదయుక్తం. తత్రవిధిప్రత్యయవ్యతిరి
క్తశబ్దలక్షణావదముఖ్యార్థత్వేప్రమాణాన్తరవిరోధాత్ స్వీక్రియతే. ప్రస్తుతేవిరోధాభావాన్నసాయుక్తా. విమతంవాక్యముఖ్యార్థంసమానాధికరణవా
క్యత్వాత్ సంప్రతిపన్నవదితీదృశ్యసమానోక్తిరనుపపన్నా- వాక్యముఖ్యార్థమితిపదద్వయార్థభేదోక్తివానవా. అస్తి చేత్ప్రతిజ్ఞావాక్యఏవ హేతో

బ్రహ్మేత్యత్రాపి సామానాధికరణ్యస్యానేకవిశేషణవిశిష్టైకార్థాభిధానవ్యుత్పత్త్యా న నిర్విశేషవస్తుసిద్ధిః. ప్రవృత్తినిమిత్తభేదేనైకార్థవృత్తిత్వం హి సామానాధికరణ్యమ్. తత్ర సత్యజ్ఞానాదిపదముఖ్యార్థైర్గుణైస్తత్తత్ప్రత్యనీకాకారైర్వైకస్మిన్నేవార్థే పదానాం ప్రవృత్తినిమిత్తభేదోऽవశ్యాశ్రయణీయః. ఇయాంస్తు విశేషః; ఏకస్మిన్ పక్షే పదానాం ముఖ్యార్థతా, అపరస్మింశ్చ తేషాం లక్షణా. న చాజ్ఞానాదీనాం ప్రత్యనీకతా వస్తుస్వరూపమేవ- ఏకేనైవ పదేన స్వరూపం ప్రతిపన్నమితి పదాన్తరప్రయోగవైయర్థ్యాత్. తథా సతి సామానాధికరణ్యాసిద్ధిశ్చ- ఏకస్మిన్ వస్తుని వర్తమానానాం పదానాం నిమిత్తభేదానాశ్రయణాత్. న చైకస్యైవార్థస్య విశేషణభేదేన విశిష్టతాభేదాదనేకార్థత్వం పదానాం సామానాధికరణ్యవిరోధి. ఏకస్యైవ వస్తునోऽనేకవిశేషణవిశిష్టతాప్రతిపాదనపరత్వాత్ సామానాధికరణ్యస్య- *భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానాం శబ్దానామేకస్మిన్నర్థే వృత్తిస్సామానాధికరణ్యమితి హి శాబ్దాః. యదుక్తం ఏకమేవాద్వితీయమిత్యత్రాద్వితీయపదం గుణతోऽపి సద్వితీయతాం న సహతే. అతస్సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన కారణవాక్యానామద్వితీయవస్తుప్రతిపాదనపరత్వమభ్యుపగమనీయం. కారణతయోపలక్షితస్యాద్వితీయస్య బ్రహ్మణో లక్షణమిదముచ్యతే సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి. అతో లిలక్షయిషితం బ్రహ్మ నిర్గుణమేవ. అన్యథా *నిర్గుణం నిరఞ్జనమిత్యాదిభిర్విరోధశ్చేతి. తదనుపపన్నం- జగదుపాదానస్య బ్రహ్మణస్స్వవ్యతిరిక్తాధిష్ఠాత్రన్తరనివారణేన విచిత్రశక్తియోగప్రతిపాదనపరత్వాదద్వితీయపదస్య. తథైవ విచిత్రశక్తియోగమేవావగమయతి *తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి *తత్తేజోऽసృజతేత్యాది. అవిశేషేణాద్వితీయమిత్యుక్తే నిమిత్తాన్తరమాత్రనిషేధః కథం జ్ఞాయత ఇతి చేత్ - సిసృక్షోర్బ్రహ్మణ ఉపాదానకారణత్వం

రసైకాన్తత్వం. న చేదశిష్టార్థత్వం ప్రతిజ్ఞాతమేవ న స్యాత్. దృష్టాన్తస్య చ సాధ్యవైకల్యమవర్జనీయం- ప్రకృతిప్రత్యయార్థైకత్వపృష్టరూపత్వాత్సర్వవాక్యానాం. యది భావరూపశిష్టార్థప్రతిపాదనాసమర్థమితి ప్రతిజ్ఞా- తర్హి సాధ్యధర్మవచనాన్తర్గతయోస్సామానాధికరణయోరాభావరూ[illegible]యోగనైకాన్త్యం. తస్మాత్సత్యాదివాక్యం సత్యత్వాదివిశిష్టమేవ బ్రహ్మ ప్రతిపాదయతీతి సిద్ధం. తదిదముచ్యతే (సత్యం జ్ఞానమిత్యాదినా) తత్ర నిర్విశేషపరత్వాభావం సోపపత్తికం ప్రతిజానీతే (సత్యం జ్ఞానమితి) సామానాధికరణ్యలక్షణప్రత్యభిజ్ఞాపకత్వే శబ్దైకహేతుత్వం శఙ్కనివృణోతి (ప్రవృత్తీతి) తత్ఫలకిమిత్యపేక్షాయాం అన్వయముఖేన వ్యాప్తిముఖేన వా ప్రవృత్తినిమిత్తభేదస్యావశ్యాశ్రయణీయత్వమాహ (తత్రేతి) తత్ర కో విశేష ఇత్యత్రాహ (ఇయానితి) అవశ్యాశ్రయణీయ ఇత్యత్రాభిప్రేతం వ్యాప్తీనాం స్వరూపమాత్రత్వే దూషణమాహ (న చేతి) సామానాధికరణ్యాసిద్ధిముపపాదయతి (ఏకస్మిన్నితి) పర్యాయత్వం దూషణం స్పష్టమితి నోక్తం. విశేషణభేదేనానేకార్థత్వాత్ సామానాధికరణ్యలక్షణహానిం నిరస్యతి (న చైకస్యేతి) విశిష్టతాభేదాత్ - న తద్విశేషణాన్వయభేదాత్. తథావిధమనేకార్థత్వం న విరోధి- ప్రత్యుతానుకూలమేవేత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (భిన్నప్రవృత్తీతి) విశేషణతో భిన్నార్థత్వే విశేష్యతశ్చైకార్థత్వే సతి హి సామానాధికరణ్యలక్షణసార్థక్యమిత్యర్థః. సమానాధికరణవాక్యం కిం విశేషణవిశేష్యసంబన్ధపరం- ఉత విశేష్యైక్యపరం- ఉత ఉభయపరం. ప్రథమే విశేష్యైక్యే ప్రమాణం న స్యాత్. ద్వితీయే విశేషణాన్వయో నిష్ప్రయోజనకస్స్యాత్. తృతీయే సంబన్ధద్వయస్యైకవాక్యేన బోధయితుమశక్యత్వాత్ వాక్యభేదప్రసఙ్గ ఇతి కేచిచ్చోదయన్తి. తన్న- ప్రాతిపదికేనైవ విశేషణాన్వయస్య బోధ్యతయా సమానవిభక్తినిర్దేశేన విశేష్యైక్యప్రతిపాదనే వాక్యభేదప్రసక్త్యభావాత్. ఏవం సామానాధికరణ్యస్వారస్యోపపత్త్యా సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్య నిర్విశేషపరత్వం నిరస్తం. అథ కారణవాక్యైకార్థ్యాన్నిర్విశేషపరత్వం నిరాకర్తుం తదనువదతి (యదుక్తమిత్యాదినా) సదేవైకమేవేతి విజాతీయసజాతీయభేదవ్యావర్తకావధారణద్వయసమభివ్యాహృతమద్వితీయపదం పారిశేష్యాత్ స్వగతభేదాభావపరమితి గుణతోऽపి సద్వితీయతాం న సహత ఇత్యర్థః. *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ యస్య జ్ఞానమయం తపః తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయత ఇత్యాదిసగుణవిషయకారణవాక్యైకార్థ్యమస్త్విత్యత్రాహ (అత ఇతి) సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయాత్ నిర్గుణకారణవాక్యేషు సగుణత్వం సగుణకారణవాక్యేషు నిర్గుణత్వం చోక్తం స్యాత్. తత్రాపచ్ఛేదన్యాయేన నిర్గుణవాక్యప్రాబల్యాత్సర్వకారణవాక్యాని నిర్గుణపరాణీత్యర్థః. కారణవాక్యైకార్థ్యం కుతోऽపేక్షితమిత్యత్రాహ (కారణతయోపలక్షితస్యేతి) జగత్కారణత్వం తటస్థలక్షణం- న తు స్వరూపలక్షణమిత్యభిప్రాయేణ ఉపలక్షితస్యేత్యుక్తం. కారణత్వశక్త్యాదేరపి వ్యావర్తకత్వాదైకార్థ్యమవర్జనీయమిత్యర్థః. అథ శోధకవాక్యానామైకార్థ్యాన్నిర్విశేషపరత్వం నిరాచికీర్షురనువదతి (అన్యథేతి) అనూదితమర్థం దూషయతి (తదనుపపన్నమిత్యాదినా) తత్ర ప్రథమం కారణవాక్యైకార్థ్యం సవిశేషవిషయత్వేనేత్యాహ (జగదితి) (తథైవేతి) అద్వితీయపదం యథాధిష్ఠాత్రన్తరనివారణపరమేవ భవతి- తథైవేత్యర్థః (విచిత్రశక్తియోగమేవేతి) ఉత్తరవాక్యముపాదానభూతస్యైవ బ్రహ్మణోऽధిష్ఠాతృత్వశక్తియోగమేవావగమయతి- న తు నిర్గుణత్వమిత్యర్థః. శఙ్కతే (అవిశేషేణేతి) సర్వనిషేధస్య నిమిత్తాన్తరనిషేధస్య చ సాధారణమద్వితీయపదం- నిరుపపదత్వాత్. కిం చ- ఉపక్రమే సదేవైకమేవేతి సజాతీయవిజాతీయయోర్నిషిద్ధత్వాదేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాయాస్సజాతీయవిజాతీయభేదమాత్రమిథ్యాత్వేऽనుపపన్నత్వాచ్చ అద్వితీయపదముపక్రమానుగుణ్యేన స్వగతభేదనిషేధపరం స్యాత్ - న తూత్తరవాక్యానుగుణం స్యాత్ ఉపక్రమప్రాబల్యాదితి సాఙ్ఖ్యపూర్వపక్షీ చోద్యం. నిమిత్తత్వోపాదానత్వే ఉభే అప్యుత్తరత్ర శ్రూయేతే తత్రోపాదానాన్తరమద్వితీయపదేన నిషిధ్యం- న తు నిమిత్తాన్తరమితి పార్శ్వస్థచోద్యం. తత్రాహ (సిసృక్షోరితి) అనేన శఙ్కాద్వయం పరిహృతం భవతి. *తదైక్షతేత్యనన్తరోక్తత్వాదస్య వాక్యస్య

* సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవేతి ప్రతిపాదితం. కార్యోత్పత్తిస్వాభావ్యేన [illegible] ద్వితీయపదేన నిషిధ్యత ఇత్యవగమ్యతే. సర్వనిషేధే హి స్వాభ్యుపగతా స్వపక్షసిద్ధిశ్చ న సిద్ధ్యేత్. సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయశ్చాత్ర భవతో విపరీతఫలః- సర్వశాఖానుకారణాన్వయినాం సర్వజ్ఞత్వాదీనాం గుణానామత్రోపసంహారహేతుత్వాత్. అతస్తత్కారణవాక్యస్వభావాదపి సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యనేన సవిశేషమేవ ప్రతిపాద్యత ఇతి విజ్ఞాయతే. న చ నిర్గుణవాక్యవిరోధః- ప్రాకృతహేయగుణవిషయత్వాత్తేషాం *నిర్గుణం నిరఞ్జనం *నిష్కలం నిష్క్రియం శాన్తమిత్యాదీనాం. జ్ఞానమాత్రస్వరూపవాదినోఽపి శ్రుతయః బ్రహ్మణో జ్ఞానస్వరూపతామభివదన్తి న తావతా నిర్విశేషజ్ఞానమాత్రమేవ తత్త్వం- జ్ఞాతురేవ జ్ఞానస్వరూపత్వాత్. జ్ఞానస్వరూపస్యైవ తస్య జ్ఞానాశ్రయత్వం మణిద్యుమణిదీపాదివద్యుక్తమేవేత్యుక్తం. జ్ఞాతృత్వమేవ హి సర్వాః శ్రుతయో వదన్తి *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ *తదైక్షత *సేయం దేవతైక్షత *స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి *నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామేకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్ *జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశౌ *తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరం తం దేవతానాం పరమం చ దైవతం। పతిం పతీనాం పరమం పరస్తాద్విదామ దేవం భువనేశమీడ్యం *న తస్య కార్యం కరణం

కారణపర ప్ంనాపంపాయమిత్యాప్రాయేణ నిస్పష్టోరిత్యుక్తం కారణపరత్వే చ సతి అగ్రశబ్దేన విజాతీయ కాలసద్భావ నిద్ధే ర్జీవాదిత్వ శ్రుతేః తక్త తాభ్యాం యుక్త్వతవి ప్రణాకాది శ్రుత్యర్థాపత్త్యా వైషమ్యనైర్ఘృణ్యపరిహారాయ జీవానాం కర్మసూక్ష్మభేదస్య స్వీకరణీయతయా అభ్యుపగమాదేకత్వాద కారణస్య జీవాత్మభేదసహత్వస్యపక్షైరభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్, సార్వజ్ఞ్యసర్వశక్త్యాదీనాం వర్ణాపయికత్వాచ్చ విజాతీయ సజాతీయ స్వగతభేదాభావస్య దుర్వచత్వాత్ ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాయా ఇక్తార్థావిరోధేన నిర్వాహ్యత్వాత్ త్పరతన్త్రభేదస్యవిహితత్వాత్, నిషేధస్య చ విహితవ్యతిరిక్తవిషయత్వాత్, స్వతన్త్రరూపభేదవిశేషస్య *న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యత ఇత్యాదిభిర్నిషిద్ధత్వాత్ సామాన్యనిషేధస్య చ తత్పర్యవసానస్యాన్యాయ్యత్వాచ్చ అద్వితీయపదస్య స్వతన్త్రభేదనిషేధపరత్వే ప్రాప్తే సతి అవిభక్తనామరూపతా ప్రతిపాదకైకశబ్దైకమితిపదేనోపాదానత్వస్య సిద్ధత్వాన్నిమిత్తాన్తరస్య బుద్ధిస్థత్వాచ్చ నిమిత్తాన్తరరూపస్వతన్త్ర వస్తు నిషేధపరమద్వితీయపదమిత్యర్థః సర్వనిషేధే నిష్టమాహ (సర్వేతి) సర్వశాఖా ప్రత్యయన్యాయస్య నిర్విశేషత్వవాదివిగతిత్వమాహ (సర్వశాఖేతి) అత్ర నిర్గుణవాదే అత్ర భవత ఇత్యుపాలమ్భః సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయోఽనుక్తగుణస్వీకారఫలః నతూక్తగుణత్యాగఫల ఇత్యర్థః సవిశేషపరత్వే కారణవాక్యైకార్థ్యం నిగమయతి (అత ఇతి) ఏకేవం నామానాధికరణ్యాన్యథానుపపత్త్యా కారణవాక్యైకార్థ్యాచ్చ సవిశేషపరమిత్యపిశబ్దస్యభావః అథశోధకవాక్యానన్తైకార్థ్యం నిర్విశేషపరత్వహేతుం నిరస్యతి (న చేతి) పరిణామపక్షేదన్యా మేవహి నిర్గుణవాక్యవిరోధ పరిహృతః అత్ర నిర్గుణవిషయత్వాద్విరోధ ఏవ నాస్తీత్యాహ (ప్రాకృతేతి) నిర్గుణమితి గుణసామాన్యనిషేధః నిష్కళ[illegible] సామాన్యనిషేధ [illegible] యమితి క్రియాసామాన్యనిషేధః సగుణనిషేధస్సంకోచయితవ్యః అర్థగుణనిషేధపరేన సర్వగుణవిరహాభావకృత్ జ్ఞా [illegible] జ్ఞానాదిగుణాశ్రయత్వాత్ [illegible] బ్రహ్మణో జ్ఞానమాత్రత్వ ప్రతిపాదనేన నిర్గుణత్వం హి ఫలితమితి శఙ్కాయాం మార్గగుణనిషేధం పరిహరతి శ్రుతి [illegible] (జ్ఞానమాత్రేతి) తత [illegible] మిత్యత్రాహ (న తావతేతి) కుత ఇత్యపేక్షాయాం కిం జ్ఞానత్వాత్ జ్ఞానాశ్రయత్వముచ్యతే [illegible] జాతీయ [illegible] యనధర్మధర్మిభావానుపపత్తేరితి వికల్పే ప్రథమం ప్రతివక్తి (జ్ఞాతురేవ జ్ఞానస్వరూపత్వాదితి) అయమర్థః జ్ఞానస్య జ్ఞానాదిగుణాశ్రయత్వాభావ [illegible] ఏకత్రైవ [illegible] జ్ఞానాశ్రయభూతం విషయప్రకాశకం జ్ఞానం [illegible] చిద్రూపభూతమేవ [illegible] త్వే వానేకాశ్రయతాం యది [illegible] స్వతన్త్రత్వే నాశ్రయతే తర్హి శ్రుత్యాదేవ జ్ఞానాశ్రయత్వముపపద్యత ఇతి జ్ఞానాశ్రయత్వం [illegible] జ్ఞానత్వప్రయ [illegible] జ్ఞానత్వమాత్రప్రయుక్తమితి సోపాధికత్వం అతో వ్యాప్తివిరోధశ్చ నాస్తి యద్వా జడస్య ఘటాదేర్విషయాత్వాద్ [illegible] జ్ఞాతృత్వేఽపి వజ్ఞానస్వరూపత్వమస్తీతి ద్వితీయం ప్రతివక్తి (జ్ఞానస్వరూపస్యేతి) ఏకజాతీయద్రవ్యయోర్నియతధర్మధర్మిభావానుపపత్తిరిత్యర్థః శ్రుత్యా జ్ఞానాశ్రయత్వే సిద్ధే [illegible] అభ్యుపగమ ఇత్యత్రాహ (జ్ఞాతృత్వమేవ హీతి) యద్వా (జ్ఞాతురేవ జ్ఞానస్వరూపత్వాదితి) జ్ఞాతుర్జ్ఞానస్వరూపత్వావిరోధాదిత్యర్థః ఏకజాతీయద్రవ్యయోర్నియతధర్మధర్మిభావానుపపత్త్యా విరోధం పరిహరతి (జ్ఞానస్వరూపస్యైవేతి) జ్ఞానత్వాద్జ్ఞానాశ్రయత్వ [illegible] (జ్ఞాతృత్వమేవ హీతి) పూర్వవదభిప్రాయః జ్ఞాతృత్వం యథా ఫలితం భవతి తాదృశగుణపరాశ్చ జ్ఞాతృత్వకణ్ఠోక్తిపరాశ్చ శ్రుతయస్సర్వ [illegible] నేన బహూపనిషద్వాక్యాని వివక్షితాని ఏవకారేణ జ్ఞాతృత్వస్యాన్యథాసిద్ధిరభిప్రేతా హిశబ్దో హేతౌ- జ్ఞాతృత్వస్య శ్రుతిసిద్ధత్వాన్న కాచిదప్యనుపపత్తిరిత్యర్థః కాః పునశ్శ్రుతయ ఇత్యపేక్షాయాం అర్థగుణనిషేధపరిహారార్థం, నిర్గుణశ్రుతిసంకోచసిద్ధ్యర్థం, సగుణశ్రుతీనామపి [illegible] గుణవిషయత్వశఙ్కాపనోదార్థం శ్రుతీర్దర్శయన్ స్వాభిమతప్రాజనత్రయసిద్ధిం దర్శయతి (యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాదినా) యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్- సర్వం స్వరూపతః ప్రకారతశ్చ జానాతీత్యర్థః జ్ఞానస్య సర్వవిషయత్వం తస్య సమష్టివ్యష్టిసృష్ట్యుపయోగిత్వం అర్థసంబన్ధిత్వం చ దర్శయతి (తదైక్షతేత్యాదిత్రయేణ) నిత్యో నిత్యానామిత్యత్ర చేతనబహుత్వముక్తం కామప్రదత్వం చ జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావిత్యత్ర జ్ఞాతృత్వమీశ్వరత్వం చ తమీశ్వరాణామిత్యత్ర ఈశ్వరత్వదేవతాత్వపతిత్వాని ఈశ్వరత్వం నియన్తృత్వం నియామ్యవిషయజ్ఞానవత ఏవ నియన్తృత్వాత్, నియమనస్య జ్ఞానవిశేషరూపత్వాచ్చ నియన్తృత్వేన జ్ఞాతృత్వసిద్ధిః దేవతాత్వం కర్మారాధ్యత్వం. పతిత్వం శేషిత్వం న తస్యేతి కార్యం శరీరం కరణమిన్ద్రియాది *కార్యకారణ

[illegible] తత్వమస్యాది[illegible] *పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబల[illegible]
* నేహ. ఆత్మాఽపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసంకల్ప ఇత్యాద్యా
శ్శ్రుతయో జ్ఞాతృత్వప్రముఖానాం కల్యాణగుణానాం జ్ఞానస్వరూపస్యైవ బ్రహ్మణస్స్వాభావికాన్వదన్తి. సమస్త
హేయరహితతాం చ నిర్గుణవాక్యానాం సగుణవాక్యానాం చ విషయమపహతపాప్మేత్యాద్యపిపాస ఇత్యన్తేన
హేయగుణాన్ ప్రతిషిధ్య సత్యకామస్సత్యసంకల్ప ఇతి బ్రహ్మణః కల్యాణగుణాన్విదధతీయం శ్రుతిరేవవి
వినక్తీతి సగుణ నిర్గుణవాక్యయోర్విరోధాభావాదన్యతరస్య మిథ్యావిషయతాశ్రయణమపి నాశఙ్కనీయం

క్తృత్వ ఇతి ప్రయోగాత్ సమానాధికరణనిషేధశ్చాత్ర శ్రూయతే తేనాద్వితీయమితి సామాన్యనిషేధస్య *భాగోవామ స్త్రీపర్వాదిని న్యాయాదీశ్వరరూప
ద్వితీయవిశేషపర్యవసాయిత్వం యుచితం పరాస్యేతి జ్ఞానశక్త్యాదీనాం స్వాభావికత్వముక్తం క్రియా నియమనం విషయ ఆత్మేతి విశేషవిధానం విశే[illegible]
షేధశ్చ అర్థగుణనిషేధస్య పరిహర్తవ్యతామభిప్రేత్య జ్ఞానస్వరూపస్యైవేత్యుక్తం అవిద్యకత్వనిరాకరణాయ స్వాభావికానిత్యుక్తం సమస్తహేయర
హితతాం చేత్యనేన అవిద్యకత్వశఙ్కా అర్థాత్పరిహృతా కించ జ్ఞాతృత్వప్రముఖానాం కల్యాణగుణానాం సమస్తహేయరహితతాం చేత్యనేన నిర్గుణవాక్యస్య
సంకుచితవృత్తిత్వం చోపపాదితం భవతి తథాహి కల్యాణగుణానిత్యస్యాయమభిప్రాయః గుణవిశేషవిధానం గుణసామాన్యనిషేధేన బాధితుం న
వతి అపితు తద్వ్యతిరిక్తవిషయ ఏవ భవతి అన్యథా *నహింస్యాత్సర్వా భూతానీతి సామాన్యనిషేధేన *అగ్నీషోమీయం పశుమాలభేతేతి హింసావిశే[illegible]
ధానబాధప్రసఙ్గాదితి సమస్తహేయరహితతాం చేత్యస్యాయమర్థః యథా *పశునా యజేత *ఛాగస్య వపాయా మేదసో *ఛాగో వా మ[illegible]
న్త్రవర్ణాదిత్యుక్తన్యాయాత్ సామాన్యశబ్దో విశేషదర్శనే సతి తత్ర పర్యవస్యతి తథా గుణసామాన్యనిషేధో నిషేధ్యగుణవిశేషే పర్యవస్యతీతి కించ [illegible]
శబ్దానాం విశేషపర్యవసాయిత్వం వ్యుత్పత్తిసిద్ధం యథా గామానయ గాం బధానేత్యాదిషు సామాన్యశబ్దో విశేషే ప్రయోజకవృద్ధేన ప్రయు
జ్యతే తత ఏవ హిత్రప్రయోజ్యవృద్ధశ్చ న సర్వా గోవ్యక్తీరానయతి కింతు వివక్షితవ్యక్తివిశేషమేవానయతి తత్రైవ హి తత్ప్రవృత్తిః ఏవం జ్ఞాతృత్వ
ప్రముఖానాం కల్యాణగుణానాం నిత్యత్వేన సమస్తహేయరహితతాం చేత్యనేన చ ఉత్సర్గాపవాదన్యాయస్సామాన్యవిశేషన్యాయశ్చాభిప్రేత ఉపాత్తవిశే
వ్యతిరిక్తవిషయే సామాన్యశబ్దస్య విరోధపరిహారాయ సంకోచ ఉత్సర్గాపవాదన్యాయః అవిరోధేఽపి వైయర్థ్యపరిహారాయ [illegible] సంకోచశ్చేత్ గో [illegible]
యం ఉపాత్తవిశేషవిషయే తస్య సంకోచస్సామాన్యవిశేషన్యాయ ఇతి భిదా కించ అధ్యాత్మశాస్త్రేషు గుణశబ్దస్సత్త్వరజస్తమస్సు ప్రసిద్ధః *సమాతస్య
జ్ఞానస్య [illegible] నిగద్యతే [illegible] *సత్త్వం రజస్తమ ఇతి గుణాః ప్రకృతిసంభవాః [illegible] ప్ర[illegible]
య *గుణా గుణేషు వర్తన్తే *కారణం గుణసఙ్గోఽస్య *నిర్గుణం గుణభోక్తృ చ *నాన్యం గుణేభ్యః కర్తారం *[illegible] గుణమయీ మమ మాయా
[illegible] *[illegible] *గుణాదిదోషాంశ్చ మునే వ్యతీతః *గుణకలుషస్య సదా తనస్య నేత్యాదిషు॥ ఏవం చ గుణశబ్దస్య సత్త్వాదిష
[illegible] ప్రసిద్ధి ప్రాచుర్యాన్నిర్గుణశబ్దస్య సత్త్వాదినిషేధపరా అయం [illegible] భాగోన [illegible] గుణవిశేషనిషేధస్య గుణవిశే[illegible]
[illegible] శ్రూయతే ఏకనిష్ఠేన [illegible] విభాగో దృష్ట ఇత్యాహ (నిర్గుణేతి) గుణసామాన్యనిషేధవత్ గుణసామాన్యస్య [illegible]
నిర్గుణవాక్యానాం సగుణవాక్యానాం చేత్యుక్తం నహి శ్రుతిషు గుణసామాన్యనిషేధః క్వచిచ్ఛ్రూయతే గుణవిశేషా ఏవ [illegible]
త్యత గుణశబ్దస్సూపాదేయగుణపర *పర్యాయ [illegible] గుణానశక్యా [illegible] గుణానాము [illegible] కదేశం *నాన్తం గుణానాం [illegible]
[illegible] ప్రాయేణ సగుణవాక్యానామిత్యుక్తం తత్ర గుణశ[illegible] ప్రసిద్ధి [illegible] ప్రకరణేన [illegible] న్యాయేన [illegible]
గుణరూపవిశేషపర్యవసానస్య న్యాయ్యత్వాచ్చ ఉక్తన్యాయద్వయేన విరోధాభావాద్[illegible] న్యాయస్య [illegible] (ఇతి సగుణనిర్గుణవాక్
యానీతి) ఇతిశబ్దేన పూర్వోక్త సర్వహేతవో వివక్షితా ఉత్సర్గాపవాదన్యాయాత్ సామాన్యవిశేషన్యాయా [illegible] అధ్యాత్మశాస్త్రేషు గుణశబ్దస్య సత్త్వాది
ప్రసిద్ధి ప్రాచుర్యాచ్చేత్యర్థః (సగుణనిర్గుణవాక్యయోరితి) అత్ర తు [illegible] విరోధ ఇతి నాపచ్ఛేదన్యాయ ప్రవృత్తిరితి భావః (అన్యతరస్య
మిథ్యావిషయతాశ్రయణమపి నాశఙ్కనీయమితి) సగుణవాక్యస్యేతి [illegible] కింతు అన్యతరస్యేత్యుక్తం నిర్గుణే సనిర్గుణవాక్యస్యవా నిర [illegible] సగుణవా
క్యానాం బాధాశ్రయణమనుపపన్నమిత్యర్థః అత్రాయమభిప్రాయః పూర్వం విరోధో నాస్తీతి పరిహృతం ఇదానీం విరోధాభ్యుపగమేఽపి నాయమపచ్ఛే[illegible]
దవిషయః అపితు విరోధాధికరణన్యాయవిషయ ఏవేతి తథాహి అపచ్ఛేదన్యాయో హ్యనియతవిరోధవి[illegible]పర్యవిషయ ఉదాహృతప్రతిహర్త్రోద్గా
తారపచ్ఛేదనియమో నాస్తి తత్రాపి క్రమేణాపచ్ఛేదో హ్యనియత స్తన్నియమోసతి సర్వస్వదక్షిణాకత్వాద్యక్షిణాకత్వవిరోధనియమః ఉభయోరప్యప
చ్ఛేదతస్య క్రమభావిత్వే ఉదాత్రపచ్ఛేదః పూర్వభావీ ఇతరస్తు పరమభావీతి వా విపర్యయేణేతి వా నియమో పినాస్తి అతోఽపచ్ఛేదన్యాయవిషయః ప్రకర
గాపధికవిరోధః సగుణనిర్గుణవాక్యవిరోధస్తు స్వరూపప్రయుక్తః విధినిషేధరూపతయా నియతపౌర్వాపర్యశ్చ అతో విరోధాభ్యుపగమేఽప్యనియతవి[illegible]
పౌర్వాపర్యవిషయోఽపచ్ఛేదన్యాయో నాత్ర ప్రవర్తతే అపితు విరోధాధికరణన్యాయ ఏవ ప్రవర్తతే తద్విషయే [illegible] పౌర్వాపర్యనియమో విరోధనియమశ్చావి
శ్యతే తథాహి *ఔదుమ్బరీం స్పృష్ట్వోద్గాయేదితి ప్రత్యక్షశ్రుతిః *ఔదుమ్బరీ సర్వా వేష్టయితవ్యేతి స్మృతిః తత్ర శ్రుతిః ప్రథమత ఏవ ప్రమితిం జనయ
న్నిరపేక్షప్రమాణత్వాత్ స్మృతిస్తు స్వమూలభూతశ్రుత్యనుమానసాపేక్షతయా విలమ్బితప్రవృత్తి అతస్తత్ర పౌర్వాపర్యం నియతం ఔదుమ్బరీ స్పర్శ
వేష్టనయోర్విరోధశ్చ నియతః తత్ర పూర్వమేవ ప్రమిత్యాం జాతాయాం తద్విరుద్ధార్థః కాలాత్యయాపదిష్టస్స్యాత్ అతో విలమ్బితధీహేతోః శ్రు[illegible]

*** భీషాస్మాద్వాతః పవత ఇత్యాదినా బ్రహ్మగుణానారభ్య * తే యే శతమిత్యనుక్రమేణ బ్రహ్మానన్దాతిశయముక్త్వా**

హేతుర్బలీయానితి న్యాయాత్ పూర్వస్యాః శ్రుతేర్బలీయస్త్వమిత్యుత్తరశాస్త్రానుదయ ఏవ. నన్వత్రాధీతమపశ్యుత్తరశాస్త్రమితి చేత్ - తర్హి కిం-ప్రమిత్యనుదయో వాఽన్యానుదయః-నతు శక్త్యనుదయః-ఆదిత్యోదయాపత్తిరివ. నను తత్ర స్మృతిత్వశ్రుతిత్వే హి బాధ్యబాధకభావప్రయోజకే. నైవం-స్మృతిత్వశ్రుతిత్వయోః పౌర్వాపర్యహేతుత్వాత్తేన సిద్ధం పౌర్వాపర్యమేవ బాధ్యబాధకభావహేతురితి న్యాయసామ్యాత్ సగుణవాక్యబలీయస్త్వమితి. యద్వా-మూలభూతవిరోధాధికరణన్యాయః. అత్రాపచ్ఛేదాధికరణన్యాయ ఏవ ప్రవర్తతే-విరోధపౌర్వాపర్యనియమాత్. అతస్సగుణవాక్యప్రతిబద్ధత్వాన్నిర్గుణశాస్త్రానుదయ ఏవేతి. నను ప్రథమప్రవృత్తం విలమ్బితస్యోత్పత్తిప్రతిబన్ధకం చేత్ నేదం రజతమితి జ్ఞానోదయమిదం రజతమితి ధీః ప్రతిబధ్నీయాదితి చేత్-న-సత్తయా జ్ఞాయమానతయా చ జ్ఞాపకయోరత్యన్తవైషమ్యాత్. సత్తయా జ్ఞాపకం హి ప్రమాణం పూర్వాపరపరామర్శనిరపేక్షం జ్ఞానం జనయతి. తత్రోత్పన్నం జ్ఞానం * పూర్వాబాధేనోత్పత్తిరుత్తరస్య హి సిధ్యతీతి న్యాయాత్ పూర్వం బాధిత్వైవోదేతి. జ్ఞాయమానతయా జ్ఞాపకం తు యోగ్యతాపరామర్శాదిసాపేక్షం ప్రమితిం జనయతి. తత్ర పరామర్శదశాయాం పూర్వప్రమాణేన నిరుద్ధార్థప్రమితిశ్చేత్ ప్రమితిరుత్తరోత్పత్తిం ప్రతిబధ్నాతీతి. ఏవం తర్హి నేదం రజతమితి జ్ఞానస్య ఇదం రజతమితి పరామర్శసాపేక్షత్వాత్పూర్వజ్ఞానేన ప్రతిబద్ధస్య నేదం రజతమితి జ్ఞానస్యానుదయప్రసఙ్గ ఇతి చెన్న-ఇన్ద్రియస్య ప్రత్యభిజ్ఞేతరజ్ఞానజననే పూర్వపరామర్శనిరపేక్షత్వాత్. ఇహాపి శుక్తిరియమితి శుక్తిత్వవిషయాప్యుత్తరప్రమితిః. శుక్తిత్వప్రతీతేశ్చ నరజతప్రతిపత్తిసాపేక్షత్వం. శుక్తిత్వస్య హి తేష్వవయవేన్ద్రియసన్నికర్షతో నేదం రజతమితి వ్యవహారో నసఙ్కలితత్వాత్ ప్రతియోగిసాపేక్షః ప్రవర్తతే. తత్సాపేక్షత్వం చ శబ్దస్వభావాధీనం. అతస్సన్నికృష్టజ్ఞానం రజతజ్ఞాననిరపేక్షమనుభూయమానం పూర్వం బాధిత్వైవోదేతి. అతో నియతవిరోధపౌర్వాపర్యవిషయవిరోధాధికరణన్యాయ ఏవాత్ర ప్రవర్తతే-నత్వపచ్ఛేదనయః సహప్రవృత్తస్థలేయది ప్రవర్తతే-పశ్చాద్భావినమక్తవ్యం స్యాత్ - చరమభావినో న హింస్యాదితి నిషేధస్య ప్రబలత్వాత్. తతశ్చానుష్ఠానవిరోధః. సగుణనిర్గుణవాక్యయోర్విరోధపౌర్వాపర్యనియమస్సర్వత్ర ప్రాప్తః. అతోఽపి విరోధాధికరణన్యాయవిషయత్వేనాత్రాపచ్ఛేదన్యాయానవకాశాత్ సగుణవాక్యానాం బలీయస్త్వం సిద్ధమితి. ఏతదభిప్రాయేణాన్యతరస్యేత్యుక్తం. ఉపాధ్యనుక్తిపూర్వకశ్రుత్యుక్తానాం గుణానాం నిరుపాధికత్వస్య స్వతః ప్రాప్తత్వాత్, స్వాభావికత్వశ్రుతేః, *నాన్యో హేతుర్విద్యత ఈశనాయేతి ఈశనస్య హేత్వన్తరవారణేన తదౌపాధికగుణానామపి నిరుపాధికత్వసిద్ధేః, జ్ఞానశక్త్యాదితారతమ్యోపాధిభూతకర్మసంబన్ధనిషేధపూర్వకసత్యకామత్వాద్యుక్తేః, *తఇమే సత్యాః కామా ఇతి స్వరూపవత్సత్యత్వశ్రుతేః, నరాన్యశక్తేః, *తే యే శతమిత్యాదినిర్గుణానాం సచ్ఛిన్నత్వప్రతిపాదనేన కర్మసంబన్ధవ్యాపకపరిచ్ఛేదనివృత్త్యా వ్యాపకకర్మసంబన్ధనివృత్తేరర్థసిద్ధత్వాత్, స్వాభావికత్వకణ్ఠోక్తిరహితగుణపరవాక్యేష్వపి సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన గుణానాం స్వాభావికత్వసిద్ధేః, *ఆనన్దం బ్రహ్మణ ఇత్యాదితాత్పర్యలిఙ్గప్రాచుర్యాత్, ఉత్సర్గాపవాదన్యాయసామాన్యవిశేషన్యాయాభ్యాం విషయవిభాగాదేకస్యాం శ్రుతావేవ విషయవిభాగస్య దృష్టతయా చ విరోధాభావాదపచ్ఛేదన్యాయావిషయత్వాత్, ద్వివిధే సత్యపి విరోధాధికరణన్యాయేన సగుణవాక్యప్రాబల్యాత్, *యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాదిషు ఉపాసనవిధిరహితేషు వాక్యేషు స్వరూపవత్ప్రతిపన్నత్వాత్, న్యానాన్తరాగోచరతయా అనువాదవిషయత్వాసంభవేన నిషేద్ధుమశక్యత్వాత్, *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ *యో వేద *ఆత్మానమను నిత్యప్రజస్యైతాం శ్వసత్యా కామానిలిక్షవిదుహాస్యత్వశ్రవణాస్య స్వరూపవిరుద్ధత్వాత్, దధ్యాత్మశాస్త్రేషు సత్త్వాదౌ గుణశబ్దస్య ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్, చ నిర్గుణవాక్యవిషయత్వాభావాత్ బాహ్యార్థానాం కాలాత్యయాపదిష్టత్వాత్, దహరాధారణవ్యయనహేతౌ ద్వితీయశ్రుతిజిజ్ఞాసానన్తస్వరూపత్వవాఙ్మనసనివృత్తిశ్లేషయత్వనిషేధమాహత్యగుణనిషేధానాం పరిహృతత్వాత్, నిరుపాధికాః బ్రహ్మగుణా ఇత్యుక్తన్యాయాదర్థసంగ్రహః ప్రవృత్తిసౌకర్యాయ దర్శితః. సత్యం జ్ఞానమితి జ్ఞానపదేన సిద్ధస్య నాస్తి గుణనిషేధః పూర్వం పరిహృతః. అత్రైవానువాకోపసంహారే *యతో వాచో నివర్తన్తే అప్రాప్య మనసా సహేతి వాఙ్మనసనివృత్త్యభిధానాత్ నిర్గుణత్వం ఫలితం. అత ఏతద్వాక్యాచ్చ సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్య నిర్విశేషపరత్వమితి జ్ఞాయమానార్థగుణనిషేధపరతయా పరోక్తస్యాస్య వాక్యస్యోక్తార్థానుగుణ్యముపపాదయతి (భీషాస్మాదిత్యాదినా) భీషాస్మాదిత్యనేన ఆజ్ఞాపయితృత్వముచ్యతే. (ప్రేత్ర జ్ఞానన్దాతిశయముక్త్వేతి) అత్ర నిర్విశేషత్వం ప్రతిపిపాదయిషితం చేత్ గుణానాం క్రమేణ న్యూనతాం ప్రతిపాద్య సర్వాభావే పర్యవసానం యుక్తం. అత్ర తు క్రమేణ గుణానామాధిక్యముక్త్వా వాఙ్మనసనివృత్త్యభిధానమానన్త్యాదేవేత్యభిప్రాయః. యథా *సంఖ్యారుంక్తి వశక్యన్తే గుణా దోషాశ్చ శార్ఙ్గిణః ఆనన్త్యాత్ప్రథమో రాశిరభావాదేవ పశ్చిమ ఇతి॥ ప్రథమం పుసస్యానన్దమారభ్య క్రమేణాతిశయాభిధానాత్. సాధుయువాధ్యాయకః- సాధు- యథావిధి. సమ్యక్సంప్రదాయసిద్ధతయా స్వరవర్ణాదిభ్రంశరహితం వా. యువశబ్దేన ప్రత్యగ్రత్వం వివక్షితం. అపిసర్వదాన్నిత్యనవం యథా భవతి తథాఽధ్యయనవానిత్యర్థః. యద్వా-స్వసమవయస్కానాం సర్వేషామధ్యాపకః. తదధికజ్ఞాన ఇత్యర్థః. ఆశిష్ఠః-ఆశుతరక్రియః. యద్వా అశనతమః-అరోగ ఇత్యర్థః. యద్వా-ఆశీర్వాదవిషయభూతః - సర్వానుకూలక ఇత్యర్థః * సర్వాన్ దేవాన్నమస్యన్తీతివత్. బలిష్ఠః-మనోబలవాన్- ద్రఢిష్ఠ ఇతి శరీరబలస్యోక్తత్వాత్. యద్వా- ద్రఢిష్ఠః- దృఢతరః- సత్త్వవ్యవస్థితస్వభావ ఇత్యర్థః. బలిష్ఠః- శారీరమానససర్వవిధబలవాన్. విత్తస్యపూర్ణా-విత్తేనపూర్ణా- * పూరణగుణసుహితార్థసదవ్యయతవ్యసమానాధికరణేనేతి షష్ఠ్యనుజ్ఞానాత్. సఏకో మానుష ఆనన్దః- ఏవంగుణసముదాయం విభూతిపౌష్కల్యం చోక్త్వా స ఏకో మానుష ఆనన్ద ఇతి శ్రుత్యా స్వరసతస్తస్యైవానన్దత్వముక్తం. అనుకూలత్వం హ్యానన్దత్వం. నివర్త్యానిష్టత్వేష్టసాధనత్వానపేక్షమిష్టత్వమనుకూలత్వం. ఉక్తలక్షణయోగాత్ గుణవిభూత్యోరానన్దత్వముపపద్యతే. తద్విషయజ్ఞానస్యాప్యనుకూలత్వం విషయానుకూలత్వకృతమిత్యన్వయవ్యతిరేకసిద్ధం. ఏవం చ సతి శ్రుతిస్వారస్యం చనిర్వృతి. గుణవిభూతిప్రకర్షముక్త్వా స ఆనన్ద ఇతి హ్యుక్తం- నతు తద్విషయజ్ఞానమితి. యువత్వాద్యనేకగుణవిభూతిముక్త్వా తత్సముదాయమాన

*యతో వాచో నివర్తన్తే అప్రాప్య మనసా సహ ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వానితి బ్రహ్మణః కల్యాణగుణా[illegible]న్త్య
మిత్యాదరేణ వదతీయం శ్రుతిః. *సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి బ్రహ్మవేదనఫలమవ
గమయద్వాక్యం పరస్య విపశ్చితో బ్రహ్మణో గుణానన్త్యం బ్రవీతి. విపశ్చితా బ్రహ్మణా సహ సర్వాన్ కా
మాన్ సమశ్నుతే. కామ్యన్త ఇతి కామాః-కల్యాణగుణాః. బ్రహ్మణా సహ తద్గుణాన్ సర్వానశ్నుత ఇత్యర్థః.

శబ్దేన నిర్దిశ్యతస్యానన్దస్య నిరతిశయత్వప్రతిపాదనాత్సర్వగుణానాం విభూతేశ్చానవధికాతిశయత్వం ప్రతిపాదితం భవతి. అనుకూలజ్ఞానత్వమేవానన్దత్వ
మితి గుణవిభూతివిషయ[illegible]జ్ఞానస్యానన్దత్వేఽపి తస్యానన్దస్య నిరవధికాతిశయత్వోక్త్యా గుణవిభూత్యోరప్యనవధికాతిశయత్వమర్థాదుక్తం భవతి- తదానన్త్య
స్య గుణవిభూత్యానన్త్యనిబన్ధనత్వాదితి. (ఆరభ్యేతి) ఉపక్రమానుగుణముపసంహృతవాక్యం నేయమితి భావః. శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్యేతి వాక్యై
ర్ముక్తానన్దస్య భగవదానన్దసామ్యముక్తం భవతి- బద్ధదశాయాం నిరతిశయానన్దాసమ్భవాత్. శ్రోత్రియః- బ్రహ్మనిష్ఠః. అకామహతః- నివృత్తావిద్యత్వా
త్సమస్తసాంసారికభోగానుపహతః. *స ఏకః ప్రజాపతేరానన్ద ఇత్యత్రైవ సత్త్రజ్ఞానన్దాతిశయ ఉక్తః. *స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్ద ఇతి భగవదానన్ద ఉచ్యతే- చతు
ర్ముఖానన్దపరత్వే బ్రహ్మశబ్దాస్వారస్యాత్ *పరం జైమినిర్ముఖ్యత్వాత్ *స్యాచ్చైకస్య బ్రహ్మశబ్దవదితి బ్రహ్మశబ్దస్య తత్రైవ ముఖ్యవృత్తత్వస్య సూత్రిత
త్వాత్, భాష్యే ప్రథమసూత్రస్థ బ్రహ్మశబ్దవ్యాఖ్యానావసరే ప్రపఞ్చితత్వాచ్చ. *బ్రహ్మవిదాప్నోతి- *బ్రహ్మణా విపశ్చితా *ఆనన్దం బ్రహ్మణః *అస
ద్బ్రహ్మేతి వేద చేత్ *అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేదేతి ప్రకరణస్థ బ్రహ్మశబ్దానాం బ్రహ్మపరత్వాత్ప్రకరణవిరోధశ్చ. ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వానితి పూర్వోత్తర
త్ర చ ఆనన్దప్రతియోగిషష్ఠ్యన్త బ్రహ్మశబ్దస్వారస్యవిరోధశ్చ. *సైషానన్దస్యేతి ప్రక్రాన్త బ్రహ్మానన్దస్య చతుర్ముఖానన్దేనోపసంహారానుపపత్తిశ్చ. *తదప్యే
ష శ్లోకో భవతీతి బ్రహ్మానన్దం ప్రకృత్య వక్ష్యమాణస్య శ్లోకస్యోక్తవిషయత్వవిరోధశ్చ. *స ఏకః ప్రజాపతేరితి నిరుపపదైకవచనాన్త ప్రజాపతిశబ్దస్వారస్య
భఙ్గశ్చ. న చ తజ్జాత్యేకవచనం- బహుత్వైకత్వవివక్షాయాం బహువచనస్యైకవచనప్రకరణత్వాత్. దేవానాం దేవగన్ధర్వాణాం మనుష్యగన్ధర్వాణామిన్ద్రస్య
బృహస్పతేః ప్రజాపతేరితి హి నిర్దిశ్యతే. అతః ప్రజాపతిశబ్దశ్చతుర్ముఖపరః. స ఏకో బ్రహ్మణ ఇత్యత్ర బ్రహ్మశబ్దో భగవత్పరః. *తే యే శతం *స ఏక ఇతి భగ
వదానన్దస్య కథం పరిచ్ఛిన్నత్వమితి చేత్- న- పరిచ్ఛిన్నత్వమేకక్షణార్ధబహూని యోజనాని గచ్ఛతో రవేః క్షిప్తేషురివ సర్వతీత్యాదిషు సాహస్రాతిగసంయభాగ
తిమాత్రవ్యావృత్తిపరం- న తు పరిచ్ఛిన్నత్వపరం. తద్వత్తే యే శతం స ఏక ఇతి నిర్దేశోఽపి చతుర్ముఖానన్దాధిక్యాభిప్రాయః- న తు పరిచ్ఛేదపర ఇతి. యద్వా- తే
యే శతమితి స ఏక ఇత్యస్య నిర్దేశస్య సంఖ్యావిశేషపరత్వేఽప్యానన్దస్యాపరిచ్ఛిన్నత్వం ఫలితం. * అణ్డానాం తు సహస్రాణాం సహస్రాణ్యయుతాని చ। ఈ
దృశానాం తథా తత్ర కోటికోటిశతాని చ॥ రోమకూపేష్వనన్తాని బ్రహ్మాణ్డాని భ్రమన్తి త ఇత్యాదివచనైరణ్డానామనన్త్యేన తత్ర తత్ర చతుర్ముఖానామ
ప్యానన్త్యాత్కాలత్రయవర్తిసమస్త బ్రహ్మాణ్డగత చతుర్ముఖానన్దాపేక్షయా శతగుణత్వాత్, *పరోఽపి వాఙ్మనసయోరితి బ్రహ్మాణ్డమఖిలం మనస ఇత్యుక్తత్రిపా
ద్విభూతిమత్తయా, భగవదానన్దస్య అత్యన్తమానన్త్యసిద్ధేరితి. (కల్యాణగుణానన్త్యమితి) న హి క్రమేణ గుణాపకర్ష ఉక్తః- కిం తు గుణానాం ప్రకర్ష ఏవో
క్తః. అతో గుణప్రకర్షస్య నిరతిశయత్వాద్వాఙ్మనసనివృత్తిరితి భావః. (అత్యాదరేణేతి) బ్రహ్మస్వరూపాదపి తద్గుణేష్వాదరాతిశయ ఉక్తః- *ఆనన్దం
బ్రహ్మణో విద్వానితి హి శ్రుతిః - సత్త్వానన్దాన్వితం బ్రహ్మ విద్వానితి భావః. (ఇయం శ్రుతిరితి) నిర్గుణపరత్వేన త్వయా కల్పితప్రకరణస్థా శ్రుతిరప్యస్మ
దుక్తార్థానుగుణేతి భావః. ఏవమర్థగుణనిషేధనిరాసద్వారా ప్రకరణగతవాక్యాన్తరేణ గుణానన్త్యపరేణైకార్థ్యాత్ సత్యజ్ఞానాది వాక్యస్య సవిశే
షవిషయత్వముక్తం. అథ స్వవాక్యైకదేశేనాపి సవిశేషపరత్వముపపాదయతి (సోఽశ్నుత ఇత్యాదినా) (ఫలమవగమయద్వాక్యమితి) బ్రహ్మవిదాప్నో
తిపరమితి బ్రాహ్మణే బ్రహ్మతద్వేదనం ప్రాప్తిః ప్రాప్యం చేతి చతుష్టయముక్తం. ఏతద్వివరణం సత్యం జ్ఞానమిత్యాదిమన్త్రేణ క్రియత ఇతి శ్రుతిరేవాహ
తదేషాభ్యుక్తేతి. తదేవ బ్రహ్మాభిముఖీకృత్య ఋగేషాధ్యేతృభిరుక్తేత్యర్థః. మన్త్రాణాం బ్రాహ్మణవివరణరూపత్వదర్శనాత్, ఉపక్రమాధికరణవిషయ
వాక్య[illegible]యోరివ ఆపాతవిరోధప్రతీత్యభావాన్న మన్త్రబ్రాహ్మణయోర్నిత్యనిర్దోషత్వావిశేషాచ్చ మన్త్రాపేక్షయా బ్రాహ్మణప్రాబల్యవాదోఽనుపపన్నః. స్ఫు
టప్రతిపత్తిహేతుత్వతదభావావేవ ప్రాబల్యదౌర్బల్యశబ్దవివక్షితౌ చేన్న విరోధః. *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి బ్రహ్మశబ్దో నివృత్తః. *యో వేద నిహితం
గుహాయామితి విచ్ఛేదః. *పరమే వ్యోమన్ సోఽశ్నుత ఇతి ప్రాప్తిః. *సర్వాన్ కామానిత్యాదినా ప్రాప్యం. తత్ర పరశబ్దార్థవివరణమేతదితి దర్శయితుం పర
స్య విపశ్చితో బ్రహ్మణ ఇత్యుక్తం. విపశ్చిత్త్వమపి భోగ్యగుణత్వేనోక్తం. వాక్యస్యార్థం వక్తుం పదానామన్వయం దర్శయతి (విపశ్చితేతి) కిమత్ర గుణ
వాచిపదమితి శఙ్కాయాం *యదా సర్వే ప్రముచ్యన్తే కామా యేఽస్య హృది శ్రితా ఇతి త్యాజ్యతయోక్తకామవ్యావృత్త్యర్థమవయవశక్త్యా వ్యాచష్టే (కా
మ్యన్త ఇతి) బ్రహ్మవేదనఫలతయా ముక్తానుభావ్యత్వాదిహ త్యాజ్యకామపరత్వానుపపత్తేః, కామ్యత్వస్య బ్రహ్మస్వరూపేఽపి సమ్భవే సత్యపి వ్యతిరేకని
ర్దేశాత్, బహువచనాన్తత్వాత్, అవయవశక్త్యైవ తదుక్తభోగ్యత్వస్య చ గుణేషు సమ్భవాత్, * స వా ఏష ఏతేన దివ్యేన చక్షుషా మనసైతాన్ కామాన్ పశ్యన్ర
మతే య ఏతే బ్రహ్మలోకే* య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్ కామాన్ *త ఇమే సత్యాః కామా ఇతి శ్రుత్యన్తరైకార్థ్యాచ్చ కామ
శబ్దవాచ్యాః కల్యాణగుణా ఇత్యర్థః. కస్యేమే గుణాః సహభావశ్చ బ్రహ్మణః పుత్రేణ సహౌదనం భుఙ్క్త ఇత్యత్ర పుత్రస్యేవ కిం భోక్తృతయా- కిం క్షీరే
ణ సహౌదనం భుఙ్క్త ఇత్యత్ర క్షీరస్యేవ భోగ్యతయేతి శఙ్కాం చ పరిహరన్ వాక్యార్థమాహ (బ్రహ్మణేతి) అస్య వాక్యస్య ప్రాప్యవాచిపరశబ్దవివరణరూ
పత్వాత్, సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణేతి భోగ్యవాచిపదేనావ్యవహిత ప్రయోగస్వారస్యాచ్చ సహశబ్దో భోగ్యసాహిత్యపరః. సన్నిహితం బ్రహ్మైవ
చ గుణానామాశ్రయః. అతోఽనన్తగుణవిశిష్టం బ్రహ్మానుభవతీత్యర్థః. *సహయుక్తేఽప్రధాన ఇతి శబ్దానుశాసనవశాత్ సహశబ్దేనాప్రాధాన్యం బ్రహ్మ

దహరవిద్యాయాం *తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమితివత్ గుణప్రాధాన్యంచ [illegible] ప్ర కారైక్యం *యథాక్రతురస్మింల్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్యభవతీతి శ్రుత్యైవ సిద్ధం [illegible] *అవిజ్ఞాతంవిజానతామితి బ్రహ్మణోజ్ఞానావిషయత్వముక్తం చేత్ *బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరం* బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతీతిజ్ఞానాన్మోక్షోపదేశో నస్యాత్. *అసన్నేవ స భవతి అసద్బ్రహ్మేతి వేద చేత్ అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేద సన్తమేనం తతో విదురితి బ్రహ్మవిషయజ్ఞానాసద్భావసద్భావాభ్యామాత్మనాశమాత్మసత్తాం చ వదతి. అతో బ్రహ్మవిషయ వేదన మేవాపవర్గాయ సర్వాశ్శ్రుతయో విదధతి. జ్ఞానంచోపాసనాత్మకం. ఉపాస్యం చ బ్రహ్మ సగుణమిత్యుక్తం. *యతో వాచో నివర్తన్తే అప్రాప్య మనసా సహేతి బ్రహ్మణోనన్తస్యాపరిచ్ఛిన్నగుణస్య వాఙ్మనసయోరేతావదితి పరిచ్ఛేదా యోగ్యత్వశ్రవణేన బ్రహ్మ ఏతావదితి బ్రహ్మపరిచ్ఛేదజ్ఞానవతాం బ్రహ్మావిజ్ఞాతమమతమిత్యుక్తం- అపరిచ్ఛిన్నత్వాత్ బ్రహ్మణః. అన్యథా *యస్యామతం తస్య మతం* విజ్ఞాతమవిజానతామితి మతత్వ విజ్ఞాతత్వవచనం తైరేవ విరుధ్యతే. యత్తు *నదృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యేర్న మతేర్మన్తారమితి శ్రుతిర్దృష్టేర్మతేర్వ్యతిరిక్తం ద్రష్టారం మన్తారం చ ప్రతిషేధతీతి. తదా గన్తుకచైతన్యగుణయోగితయా జ్ఞాతుర్జ్ఞానస్వరూపతాం కుతర్కసిద్ధాం మత్వా న తథాత్మానం పశ్యేర్న మన్వీథాః-

---

ణాశఙ్క్యతత్పరిహారాయసహశబ్దప్రయోజనమాహ (దహరేతి) యోవేదేతి విహితే వేదనే గుణానాం ప్రాధాన్యసూచకస్సహశబ్దః. దహరవిద్యాయాముపాసనే హి గుణప్రాధాన్యముక్తం. తథాత్రాప్యుపాసనే గుణప్రాధాన్యం వక్తుం సహశబ్ద ఇత్యర్థః. ఫలదశాయాం గుణప్రాధాన్యశ్రవణాత్ ఉపాసనే గుణప్రాధాన్యం కథం సిద్ధ్యతీత్యత్రాహ (ఫలోపాసనయోరితి) ఫలోపాసనయోరుభయోరపి సగుణత్వం గుణప్రాధాన్యం చ తుల్యప్రకారమిత్యర్థః. గుణప్రాధాన్యం వక్తుమిత్యనేనాపి సహశబ్దస్య భోగ్యసాహిత్యపరత్వం సిద్ధం. అన్యథా భోక్తృప్రాధాన్యం హి సిద్ధ్యేత్-న తు భోగ్యగుణప్రాధాన్యమితి. శ్రుత్యైవేత్యేవకారేణ ఉక్తన్యాయస్య పురుషబుద్ధ్యుత్ప్రేక్షాసిరపేక్షం శ్రుత్యాకణ్ఠోక్తత్వమభిప్రేతం. అథ సగుణానామేవ జ్ఞేయత్వం దృష్టమితి జ్ఞేయత్వనిషేధేన నిర్గుణత్వం ఫలితమితి జ్ఞేయత్వనిషేధపరత్వేన పరోక్తం వాక్యముపాదత్తే (యస్యేతి) కిం జ్ఞానమాత్రావిషయత్వం - ఉతోపాసనాత్మకజ్ఞానావిషయత్వం- ఉత సగుణోపాసనాత్మకజ్ఞానావిషయత్వం వివక్షితమితి వికల్పత్రయమభిప్రేత్య ప్రథమం జ్ఞానమాత్రావిషయత్వం దూషయతి (బ్రహ్మవిదితి) బ్రహ్మణో వేద్యత్వే శ్రుతేరాదరాతిశయం దర్శయతి (అసన్నేవేతి) న బ్రహ్మవేదనమపవర్గోపాయః- అపి తు ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వ జ్ఞానమేవ తదుపాయ ఇతి పక్షే రుచ్యతే- *విద్యయామృతమశ్నుతే* తదావిద్వానమృత ఇహ భవతి* తతో జ్ఞానం ప్రవర్తతే* జ్ఞానాగ్నిస్సర్వకర్మాణీత్యాదిష్వనిర్దిష్టవిశేషవిషయేషు వాక్యేష్వపవర్గోపాయతయా శ్రూయమాణస్య జ్ఞానస్య బ్రహ్మవిషయత్వ ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వవిషయతా సాధారణ్యాత్. తదాశఙ్క్యాహ (అత ఇతి) అతః- కేషుచిద్వాక్యేష్వపవర్గోపాయజ్ఞానస్య బ్రహ్మవిషయత్వదర్శనాత్. సర్వాశ్శ్రుతయః- అనిర్దిష్టవిషయవిశేషా విద్యయామృతమశ్నుత ఇత్యాదికాః శ్రుతయోపి సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన బ్రహ్మవిషయమేవ వేదనమపవర్గోపాయతయా విదధతీత్యర్థః. యద్వా- కేషుచిద్బ్రహ్మవిషయత్వే శ్రుతే జ్ఞానమాత్రోపాయపరాశ్శ్రుతయశ్చ సామాన్యవిశేషన్యాయాత్ తత్రైవ పర్యవస్యన్తీత్యభిప్రాయః. అథోపాసనాత్మకజ్ఞానావిషయత్వపక్షం దూషయతి (జ్ఞానంచేతి) *తదేవ బ్రహ్మత్వం విద్ధి నేదం యదిదముపాసత ఇతి శ్రుతిరుపాసనాత్మకజ్ఞానావిషయత్వశఙ్కాబీజం. వాక్యార్థజ్ఞానస్యోపాయత్వానుపపత్త్యుపపాదనాత్పరిహృతమిత్యర్థః. నేదం యదిదముపాసత ఇత్యస్యాయమర్థః- యదిదం ప్రతీకముపాసతే తన్న, తదేవ పరం బ్రహ్మత్వముపాస్స్వేతి. అథ సగుణోపాసనావిషయత్వపక్షం ప్రతిషేధతి (ఉపాస్యంచేతి) నిర్గుణపరత్వేన పరోక్తాయాస్సద్విద్యాయా ఏవ సగుణవిషయత్వోపపాదనాదితి భావః. యద్వా- జ్ఞానంచోపాసనాత్మకమితి జ్ఞానవిశేషవిషయత్వకణ్ఠోక్త్యా జ్ఞేయత్వమాత్రనిషేధా దూరనిరస్త ఇతి భావః. (ఉపాస్యంచేతి) జ్ఞేయత్వనివృత్త్యా సిసాధయిషితా గుణనివృత్తిర్నిర్గుణవిధానబాధితా. తతశ్చాజ్ఞేయత్వం బాధిత్వా జ్ఞేయత్వమాపతతీతి భావః. తర్హ్యవిజ్ఞాతత్వామతత్వశ్రుత్యోః కోర్థ ఇత్యత్రాహ (యతో వాచ ఇతి) అనన్తశబ్దేన సత్యం జ్ఞానమిత్యాదివాక్యం స్మారితం. అనన్తస్య [illegible] స్వరూపానన్త్యముక్తం. అపరిచ్ఛిన్నగుణస్యేతి గుణానన్త్యం. అతో న్యత్ర* సహితస్య గుణాస్సర్వే సగ్ర్యా రుక్మిణి గత్తిరపి। వక్తుం శక్యా వియక్తస్య సత్త్వాదైర్వ్య రఖిలైర్గుణైః *నాన్తం గుణానాం గచ్ఛన్తి తేనానన్తోయముచ్యతే *తథాన న్తగుణస్యాపి షడేవ ప్రథమే గుణాః *వర్షాయుతైర్యస్య గుణానశక్యా వక్తుం సమేతైరపి సర్వలోకైః* మహాత్మనశ్శఙ్ఖచక్రాసిపాణేర్విష్ణోర్జిష్ణోర్వసుదేవాత్మజస్య* చతుర్ముఖాయుర్యదికోటివక్త్రో భవేన్నరః క్వాపి విశుద్ధచేతాః స తే గుణానామయుతైకదేశం వదేన్న వా దేవవర ప్రసీద *యథా రత్నాని జలధేరసంఖ్యేయాని పుత్రక। తథా గుణా హ్యనన్తస్య అసంఖ్యేయా మహాత్మనః *ఇయత్తయా న్నివర్తన్తే నాన్తరితు క్షితిజ్ఞయాత్।మతిమద్యాన్నివర్తన్తే న గోవిన్దగుణక్షయాదిత్యాది ద్రష్టవ్యం. పరిచ్ఛిన్నత్వజ్ఞానైకగతం ధర్మిణో బ్రహ్మణో ఉజ్ఞాతత్వమిత్యత్రాహ (అపరిచ్ఛిన్నత్వాద్బ్రహ్మణ ఇతి) బ్రహ్మశబ్దవాచ్యస్య స్వరూపతో గుణతశ్చాపరిచ్ఛిన్నత్వాదిత్యర్థః. న కేవలం శ్రుత్యన్తరావిరోధార్థమేవమర్థః ఉక్తః- ఇతరథా స్వవాక్యవ్యాహతిప్రసఙ్గాచ్చేత్యాహ (అన్యథేతి) తత్రైవ- స్వవాక్య ఏవ. జ్ఞేయత్వనిషేధపరిహృతే జ్ఞాతృత్వనిషేధం పరిహరతి (యత్త్విత్యాదినా) దృష్టేర్ద్రష్టేతి పఞ్చమ్యన్తత్వాభిప్రాయేణ వ్యతిరిక్తపదాధ్యాహారేణ కిం ప్రయోజనా- ఉత షష్ఠ్యన్తతయా వ్యతిరిక్తపదానధ్యాహారేణ ప్రయోజనాత్వయా- క్రియత ఇతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమమధ్యాహారపక్షమనువదతి (నదృష్టేరితి) పరిహరతి (తదితి) శ్రుతస్యహి ప్రతిషేధ ఇతి ఛాయాం ప్రసఞ్జం దర్శయతి (కుతర్కసిద్ధామితి) కుతర్కః కథము క్తస్త ఇత్యపేక్షాయాం స్వరూపజడత్వేపరోక్తం హేతుద్వయం సంగ్రహేణోపపాదయతి (ఆగన్తుకచైతన్యగుణయోగితయేతి) ఆగన్తుకత్వాద్గుణత్వాచ్చేతి హేతుద్వయం. ఆగన్తుకత్వాత్- అనిత్యత్వాత్. జ్ఞానం నిత్యస్యాత్మనో న స్వరూపం

[illegible]ప్రత్యగాత్మస్వరూపమాత్మానం దృష్టిమతియావమేవపశ్యేదిత్యభిదధాతీతిపరిహృతం. అథవాద్రష్టా [illegible]
మతేః మన్తారం జీవాత్మానం ప్రతిషిధ్య సర్వభూతాన్తరాత్మానం పరమాత్మానమేవోపాస్స్వేతివాక్యార్థః. అన్యథా
*విజ్ఞాతారమరేకేన విజానీయాదిత్యాదిజ్ఞాతృత్వశ్రుతివిరోధశ్చ. *ఆనన్దో బ్రహ్మేతి ఆనన్దమాత్రమేవ బ్రహ్మస్వ
రూపం ప్రతీయత ఇతి యదుక్తం. తజ్జ్ఞానాశ్రయస్య బ్రహ్మణో జ్ఞానం స్వరూపమితివదతీతి పరిహృతం. జ్ఞానమేవహ్య
నుకూలమానన్ద ఇత్యుచ్యతే *విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మేత్యానన్దరూపమేవజ్ఞానం బ్రహ్మేత్యర్థః అతఏవభవతామేక
రసతా. అస్యజ్ఞానస్వరూపస్యైవజ్ఞాతృత్వమపి శ్రుతిశతసమధిగతమిత్యుక్తం తద్వదేవ *సఏకో బ్రహ్మణ ఆన
న్దః *ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వానితి వ్యతిరేకనిర్దేశాచ్చ నానన్దమాత్రం బ్రహ్మ- అపిత్వానన్ది. జ్ఞాతృత్వమేవహ్యానన్ది
త్వం. యదిదముక్తం *యత్రహిద్వైతమివభవతి *నేహనానాస్తికించన *మృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతియ ఇహ
నానేవపశ్యతి *యత్రత్వస్యసర్వమాత్మైవాభూత్ తత్కేనకంపశ్యేదితి భేదనిషేధో బహుధాదృశ్యత ఇతి॥ తత్

విభుమర్హతి గుణత్వాచ్చ న స్వరూపమితి యద్వా చైతన్యం నామ విషయప్రకాశః తన్నిత్యం స్వరూపం చేత్ సర్వదా విషయప్రకాశప్రసఙ్గ ఇతిభావః
దృష్టిశ్రుతిమతినిదిధ్యాసనానాం జ్ఞానవిశేషాణాం కర్తురాత్మనస్స్వరూపస్య దృష్ట్యాదిరూపత్వే విధేయమానే ఆత్మస్వరూపస్య జ్ఞానావాన్తరభేదస్స్యాజ్ఞ[illegible]నీ
య. తేషాం జ్ఞానవిశేషరూపాణాం స్వరూపం ప్రకాశత్వలక్షణం జ్ఞానత్వమవిశిష్టమితి తావన్మాత్రమేవస్వరూపస్యవిశేషితం భవతి [illegible]పర
త్వేవిసమానః సాక్షాద్యోజనామాహ (అథవేతి) దృష్టిశ్రుతిమతినిదిధ్యాసనానాం కర్తారం జీవాత్మానం ప్రతిషిధ్య పరమాత్మానమేవోపాస్స్వేత్యయం
క్త ఇత్యర్థః. యద్వా అభిదధాతీత్యనుషఙ్గః జీవాత్మానం ప్రతిషిధ్య పరమాత్మానముపాస్స్వేత్యభిదధాతి శ్రుతిరితి వాక్యార్థ ఇతి వాక్యా[illegible]రం యద్వా-ప్రతి
షిధ్య-పరిత్యజ్యేత్యర్థః. అతస్సమానకర్తృకత్వోపపత్తిః *యః ప్రాణేన ప్రాణితి స త ఆత్మా సర్వాన్తర ఇతి ప్రకృతత్వాత్ ప్రాణనప్రాణి
తృత్వాదిజీవాత్మనస్సంభవతీతి తదుపాస్యత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం న దృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యేరిత్యాద్యుచ్యత ఇత్యయమేవార్థః అన్యథా శ్రుత్యన్తరవిరోధ [illegible]
(అన్యథేతి) గుణత్వమసిద్ధం- జ్ఞానస్య స్వరూపత్వేన శ్రుతిప్రతిపన్నత్వాత్ జ్ఞానం చేదాగన్తుకమితి న వాచ్యం- ఈశ్వరజ్ఞానే వ్యభిచారాత్ అస్మదాదిజ్ఞాన
స్యాప్యాగన్తుకత్వం కాలాత్యయాపదిష్టం *నవిజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపో విద్యత ఇతి శ్రుతేః ఇతి హేతుద్వయపరిహార[illegible] విషయప్రవణత్వం ధర్మభూతజ్ఞాన
స్యైవ సర్వసాధారణం జ్ఞానత్వం స్వప్రకాశత్వం అతో న సర్వదా విషయప్రకాశప్రసఙ్గశ్చ జ్ఞేయత్వనిషేధపరిహారాన్తరం [illegible] జ్ఞాతృత్వని
ధ పరిహృతం. అథార్థగుణనిషేధాన్తరం సంగృహ్యతే (ఆనన్ద ఇత్యాదినా) పూర్వోక్తం పరిహారమత్రాతిదిశతి (తజ్జ్ఞానాశ్రయస్యేతి) [illegible]తేనేదం [illegible]
తమిత్యత్రాహ (జ్ఞానమేవహీతి) తర్హి శ్రుతిషు విజ్ఞానానన్దశబ్దయోస్సమభివ్యాహారో నోపపద్యత ఇత్యత్రాహ (విజ్ఞానమితి) స్వప్రకాశత్వాదనుకూల
రూపప్రవృత్తినిమిత్తభేదాదుపపద్యత ఇతి భావః తథైవ భవద్భిరభ్యుపగతమిత్యాహ (అత ఏవేతి) అత ఏవ జ్ఞానానన్దయోరేకవిషయత్వాదేవేత్యర్థః
న న్దస్య ఆనన్దాశ్రయత్వాభావం కిం శ్రుత్యా ఉత వ్యాప్త్యా వ్యాప్త్యా చేత్ [illegible] శ్రుతిపలాత్స్వత [illegible] ఇతి చేత్ తత ఏవానన్దాశ్రయత్వ[illegible]
గమ్యతాం ధర్మభూతానన్దస్య హి ఆనన్దాశ్రయత్వాభావో[illegible] అతో వ్యాప్తివిరోధశ్చ నాస్తి అతస్స్వత [illegible] గుణాశ్రయత్వమపి [illegible]
కార్యమితిభావః ఉభయత్ర ప్రమాణే సతి హి న్యాయసంచార ఇత్యాశఙ్కాయాం [illegible] ప్రమాణస్య [illegible]ఇత్యాహ (అస్యేతి) [illegible]
పర్శయతి (తద్వదితి) జ్ఞాతృత్వవదానన్దిత్వమపి కణ్ఠోక్తమిత్యర్థః జ్ఞాతృత్వ [illegible] సమానమిత్యభిప్రేత్యాహ (జ్ఞాతృత్వమేవహ్యానన్దిత్వ[illegible])
జ్ఞాతృత్వాతిరిక్తానన్దిత్వవ్యవసనపర[illegible] [illegible]ఉపపత్తి[illegible] జ్ఞానాశ్రయత్వమేవహ్యానన్దిత్వమిత్యర్థః జ్ఞాతృ[illegible] జ్ఞానా
శ్రయత్వనిషేధస్య ఆనన్దాశ్రయత్వనిషేధస్య చ విరోధ[illegible]ఇతిభావః అథ భేదనిషేధపరత్వేన పరోక్తాశ్రుతీరాహ (యదిదమితి) యత్ర[illegible]
త్యాదినా భేదనిషేధః కృతః భేదప్రతిపత్తావనర్థం దర్శయతి (మృత్యోరితి) *[illegible] ఇత్యానువృత్తస్య [illegible]
న్తినిషేధత్వమిత్యత్రాహ (యత్ర త్వితి) ఉక్తవాక్యేషు వచనభంగేన [illegible] ఇతిపాఠేనిషేధ[illegible]
పరిహరతి (తదితి) తచ్ఛబ్దస్య పరిహృతమిత్యత్రాన్వయః సమస్తహేయ[illegible]కత్వేన సమస్త[illegible]కల్యాణగుణాత్మకత్వేన [illegible]
వికారాస్పదక్లేశకర్మాదిహేయపరవశజగదైక్యం వ్యాహతత్వాత్ శ్రుతిర్న ప్రతిపాదయతి సవ్యాహతి- హేయ[illegible]కత్వాదితి చేత్ [illegible]
పారమార్థికత్వే తన్నిరసనీయం న వా- నచేత్- తన్నివృత్త్యర్థం శాస్త్రమనర్థకం స్యాత్ నిరసనీయం చేన్నిరసనీయ[illegible] హేయసం[illegible]ఇతి తత్ప్రతి[illegible]
నీకస్య తత్సంబన్ధిత్వం వ్యాహతం కించ [illegible]స్యామితి సంకల్పపూర్వకం [illegible]భవనం శ్రూయతే సర్వజ్ఞస్యేచ్ఛయా స్వస్మిన్ హేయోపాదాన[illegible]
తమితి తత్ప్రతిపాదనమశక్యం అసర్వజ్ఞత్వే *పశ్యత్యచక్షుస్స శృణోత్యకర్ణః *స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ *యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాదిశ్రుతివిరోధ
హేయస్యాపారమార్థ్యేపి స్వసంకల్పేన స్వస్యానన్తాపురుషార్థభ్రమాపాదనం సర్వజ్ఞస్య నోపపద్యతే సార్వజ్ఞ్యస్యావిద్యాపరికల్పితత్వాభ్యుపగమా
అవిద్యాపూర్వకమేవ బహుభవనభ్రమరూపం సార్వజ్ఞ్యమితి న వాచ్యం స్వాభావికీతి శ్రుతేః *సత్యకామస్సత్యసంకల్ప ఇతి సత్యత్వశ్రుతేశ్చ స్వసార్వ
జ్ఞ్యస్యావిద్యకత్వేనమిథ్యాత్వం న జానాతీతి చేత్ సార్వజ్ఞ్యం న స్యాత్ జానాతీతి చేత్ తేనైవ జ్ఞానేన బాధితత్వాత్ సార్వజ్ఞ్యం న స్యాత్ తతశ్చ పూర్వజగదా
[illegible]కారత్వాలోచనేన స్వసంకల్పపూర్వకం జీవకర్మానుగుణసృష్టిర్నోపపద్యతే అతస్సార్వజ్ఞ్యస్యావిద్యకత్వమనుపపన్నమితి సర్వజ్ఞస్య స్వగతహేయ
[illegible]దానం న ఘటతే కించ- హేయం స్వగతత్వేన జానతస్సర్వశక్తేస్తస్య సత్యసంకల్పస్య సహసైవ స్వగతహేయానిరాసకత్వమపి నోపపద్యతే అశక్తత్వే

కృత్స్నస్య జగతో బ్రహ్మకార్యతయా తదన్తర్యామికతయా చ

*పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీత్యాది శ్రుతివిరోధః ఈదృశవిరోధో నాస్తి- శ్రుతిబలాదవిరుద్ధత్వస్యాభ్యుపగన్తవ్యత్వాదితి చేత్ తన్న *విజ్ఞానఘన ఏవైతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతి *నజాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిత్ *వాయుశ్చాన్తరిక్షం చైతదమృతం *ఆత్మన ఆకాశస్సంభూతః *నసభో న భూమిర్నమే ద్యావాపృథివీ *అన్తవదేవాస్య తద్భవతి *నాస్యేష్టాపూర్తం క్షీయత ఇత్యాది శ్రుత్యుక్తస్యాత్మాదీనాం నిత్యత్వానిత్యత్వాదేరపి శ్రుతిప్రతిపన్నతయా విరోధాభావాదుభయమప్యుపగన్తవ్యం తతశ్చ సర్వత్ర యథా ప్రతిపన్నస్వీకారే హి విరోధాంశపరిహారస్య వైయర్థ్యం స్యాత్ ప్రస్తుతభేదాభేదశ్రుత్యోరపి పారమార్థికాపారమార్థికవిషయత్వేన సోపాధికనిరుపాధికవిషయత్వేన వా విభాగకల్పనమనుపపన్నం- తస్య విరోధపరిహారార్థత్వాత్ విరోధస్య చాభావాత్ తతశ్చ భేదపారమార్థ్యసిద్ధిః అతో విరోధో౽భ్యుపగన్తవ్యః ఇహ చ విరోధో౽వగమ్యతే *మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతీతి భేదప్రతిపత్తేస్సంసారహేతుత్వం శ్రూయతే *పృథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మత్వా జుష్టస్తతస్తేనామృతత్వమేతి *జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశమస్య మహిమానమితి వీతశోక ఇతి భేదజ్ఞానస్య మోక్షోపాయత్వం శ్రూయతే *ద్వైతినో తత్త్వదర్శిన ఇత్యాదిన్యాయవిరుద్ధం *ద్వావిమౌ పురుషౌ *ఆవిశ్య బిభర్త్యవ్యయ ఈశ్వరః *యస్మాత్క్షరమతీతో౽హమిత్యారభ్య *యో మామేవమసమ్మూఢో జానాతి పురుషోత్తమమితి భేదజ్ఞానవతో౽సమ్మూఢత్వం స్మర్యతే ఏవమాదివచనప్రతిపన్నస్య భేదస్య లోకసిద్ధత్వాభావాత్ నిషేధార్థం భేదో౽నూద్యత ఇతి వాదో౽నుపపన్నః కించ- యది విశేషమాత్రస్య లోకసిద్ధత్వాదప్రాప్తే హి శాస్త్రమర్థవదితి న్యాయాదభేద ఏవ శాస్త్రప్రతిపాద్య ఇత్యుచ్యతే- తర్హి సో౽యం దేవదత్త ఇత్యాదావభేదమాత్రస్య లోకసిద్ధత్వాదప్రాప్తేశ్శాస్త్రస్యార్థవత్త్వాచ్చ శాస్త్రేణాభేదప్రతిపాదనమయుక్తం- దేవదత్తాద్యైక్యం హి లోకసిద్ధం- న జీవపరయోః అతస్తయోరభేదశ్శాస్త్రప్రతిపాద్య ఇతి చేత్ తర్హి ఘటపటాదిభేద ఏవ లోకసిద్ధః- న తు జీవపరయోర్నియామ్యత్వనియన్తృత్వధార్యత్వధారకత్వశేషత్వశేషిత్వవ్యాప్యత్వవ్యాపకత్వాదిలక్షణభేదో౽పి లోకసిద్ధ ఇతి స భేదశ్శాస్త్రప్రతిపాద్య ఏవ యథోక్తమాచార్యపాదైః *న హ్యద్వైతం ప్రతిపాదయన్త్యుపనిషద్వాచో ప్రసిద్ధం హి తత్ కింత్వద్వైతమనన్యగోచరమితి యా [illegible] యతాం। అప్రాప్తే హి శాస్త్రమర్థవదితి వ్యర్థః ప్రయాసో౽యతః ప్రఖ్యాతాదపరస్తు శాస్త్రవిషయో భేదో౽ద్వైతవదితి॥ అయం చార్థో౽నన్తరమేవ భాష్యే వక్ష్యతే అతో౽నువాద ఇతి నిర్వాహో నోపపద్యతే- భేదశ్రుతిరుపాసనార్థా న తు తత్త్వపరా- పృథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మత్వా జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశమిత్యుపాసనవాచిపదశ్రవణాదితి చేత్ -తథాపి తాత్త్విక ఏవ భేదః- తద్ధ్యానస్య మోక్షోపాయత్వోక్తేః తత్త్వజ్ఞానేన హి మోక్షః న హ్యుపాసనార్థత్వాత్ భేదశ్రుతీనాం భేదస్యాతాత్త్వికత్వం వాచ్యం- ఐక్యస్యాప్యుపాసనార్థత్వాదసత్యత్వప్రసఙ్గాత్ శ్రూయతే హ్యభేదస్యాప్యుపాసనార్థత్వం *అథ యో౽న్యాం దేవతాముపాస్తే అన్యో౽సావన్యో౽హమస్మీతి *న స వేద *ఆత్మేత్యేవోపాసీత తైత్తిరీయే౽ప్యుపాసనార్థత్వం భేదస్య చ [illegible] యుక్తం [illegible] ఏవ [illegible] భూతత్వలిఙ్గైర్వాక్యస్య భేదః ప్రలీయత ఇతి తస్యాతాత్త్వికత్వమితి చేత్ తన్న *క్షరం ప్రధానమమృతాక్షరం హరః *ప్రధానక్షేత్రజ్ఞపతిర్గుణేశః *జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వౌ *ఋతం పిబన్తౌ *ద్వా సుపర్ణా *నిత్యో నిత్యానామిత్యాదివిధిశేషభూతవాక్యాపగతత్వాద్భేదస్యాపి తాత్త్వికత్వమవర్జనీయం ఉపాస్తిఫలభూత [illegible] పారమార్థ్యం చేత్ ముక్తౌ [illegible] భేదశ్రవణాత్ భేదతాత్త్వికత్వసిద్ధిః అత ఉపాసనార్థత్వాదపరమార్థవిషయత్వేన భేదశ్రుతినిర్వాహో నోపపద్యతే భేదాభేదయోః [illegible] పౌర్వాపర్యవిరోధవత్త్వాపచ్ఛేదన్యాయేన [illegible] సగుణత్వనిర్గుణత్వయోర్విషయసంభవతీతి విరోధన [illegible] పరత్వాత్ భేదో [illegible] ప్రతిపన్న ఏవ స్యాత్ ఇదం చ పూర్వమేవ ప్రపఞ్చితం ఏవం న్యాయానుగృహీతశ్రుత్యన్తరవిరోధస్యాపరిహార్యత్వమేషాం నిర్వాహకానాముపపన్నత్వ [illegible] ప్రదేశాన్తరోక్తమిమాః [illegible] నిర్వాహం దర్శయతి (తదితి) జగత ఇతి పదం బ్రహ్మపర్యన్తం తస్య బ్రహ్మకార్యతయేతి పదే నైక్యాదితి పదేన చాన్వయః [illegible] అన్తర్యామికతయేత్యత్ర సామర్థ్యాజ్జగత ఇత్యధ్యాహారః తేన సకృత్ప్రయుక్తస్య చ జగచ్ఛబ్దస్య [illegible] [illegible] విరోధపరిహారః *సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి శాన్త ఉపాసీతేత్యత్ర జగతో బ్రహ్మాత్మకత్వం చోపజీవ్యాహ (బ్రహ్మకార్యతయేతి) బ్రహ్మశబ్దః కారణావస్థబ్రహ్మపరః [illegible] ఉపజీవ్యాహ (తదన్తర్యామికతయేతి) తచ్ఛబ్దో౽పి విశేష్యపరామర్శీ విశిష్టప్రకృతే విశేష్యాంశస్యాపి ప్రకృతత్వాత్ యథా *సన్మూలాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠా ఇత్యత్ర [illegible] పరత్వం విశేష్యపరత్వం చ తద్వత్ తత్ [illegible] అన్తర్యామియస్య తత్ తదన్తర్యామికం తద్భావేన [illegible] కథం తిదనత్వేన తదన్తర్యామికత్వసిద్ధి - ఉచ్యతే- అనన సంస్థితిః బ్రహ్మణో జగత్స్థితిహేతుత్వం చాన్తః ప్రవిశ్య ప్రశాసనేన ధారకత్వం *సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠా ఇత్యత్ర సన్మూలాస్సత్ప్రతిష్ఠా ఇతి పదద్వయం సచ్ఛబ్దవాచ్యబ్రహ్మాధీనోత్పత్తిలయపరం ప్రతిష్ఠా [illegible] పర్యవసానం- లయః న తు సదాధారత్వం- సదాయతనా ఇతి పునరుక్తిప్రసఙ్గాత్ ఏవం బ్రహ్మణ ఉత్పత్తిలయహేతుత్వవాచిపదద్వయమధ్యగతేన స్థితిహేతుత్వవాచినా సదాయతనా ఇతి పదేన ధారకత్వసిద్ధేః *ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి ద్యావాపృథివ్యౌ విధృతే తిష్ఠత ఇత్యత్ర స్థితిధారణయోః [illegible] ప్రశాసనేన ధారణాధీనత్వావగమాత్, *అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానామితి ధారణహేతుభూతప్రశాసనస్యాన్తః ప్రవిశ్య క్రియమాణత్వశ్రవణాత్ *తద్యథా రథస్య నేమౌ అరా అర్పితా నాభావరా అర్పితా ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణే అర్పితాః *మయి సర్వమిదం ప్రోతం సూత్రే మణిగణా ఇవేతి శ్రుతిస్మృతిభ్యామరనాభిమణిగణసూత్రదృష్టాన్తాభ్యామన్తస్థితస్య ధారకత్వావగమాత్, *తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశదిత్యత్రానుప్రవేశస్య సృష్ట్యనన్తరభావిత్వాదుదాహృతశ్రుత్యైకార్థ్యాచ్చ స్థితిహేతుత్వాత్, *స ప్రాణః ప్రభవ స్థిత్యాదినా [illegible] ప్రక్రియయా సృష్టస్య జగతః *తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వమితి వాక్యే స్థితివేలాయాం వ్యాపకేన పరమపురుషేణ పూర్ణత్వావగమాత్, సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన వ్యాపననియమనధారణేష్వన్యతమాన్తర్భావస్య తదనుసిద్ధత్వాచ్చ అన్తః ప్రవిశ్య ప్రశాసనేన ధారకత్వం స్థితిహేతుత్వమిత్యవ

తదాత్మకత్వేనైక్యాత్ తత్ప్రత్యనీకనానాత్వం ప్రతిషిధ్యతే-నపునర్బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి
బహుభవనసంకల్పపూర్వకం బ్రహ్మణో నానాత్వం శ్రుతిసిద్ధం ప్రతిషిధ్యతఇతిపరిహృతం

పరిహృతే ఏవంతజ్జలానితివాక్యముపజీవ్యోక్తం జగతో బ్రహ్మకార్యతయాతదన్తర్యామికతయాచేతి తదన్తర్యామికత్వముభయలిజస్య బ్రహ్మణః తదుభయజగదుపాదానత్వాన్యథానుపపత్తిసిద్ధంఘటక శ్రుతిసిద్ధంచ చశబ్దస్యోత్తరత్రాన్వయ తదన్తర్యామికతయాతదాత్మకత్వేనచేతి సఆత్మాంతః స్యత క్తదాత్మకం తదన్తర్యామికత్వరూపేణతదాత్మకత్వేనేత్యర్థః అన్తః ప్రవిశ్యనియన్తాహ్యత్మా బ్రహ్మకార్యతయాతదన్తర్యామికతయాతదాత్మకత్వేనచేత్యుక్తే హేతు తయైతద్రూపస్యాదితితద్వ్యదాసార్థశ్చశబ్దస్య ప్రాక్ప్రయోగః ఏవముభయవిధైక్యస్యవిహితత్వాదిత్యర్థః నచైవైక్యస్యకార్యకారణనిబన్ధనత్వేకార్యావస్థజగద్విశిష్టస్యకారణావస్థ... నిర్విశిష్టబ్రహ్మణాస్వరూపైక్యంయుక్తం తదన్తర్యామికత్వనిబన్ధనత్వేతున బ్రహ్మణాజగత ఐక్యం కింతు ప్రకారిణో బ్రహ్మణఏకత్వసంఖ్యాన్వయఏవేత్యైక్య... తతశ్చజగత స్తదాత్మకత్వే... [illegible]

[illegible]

త్సరాపవాదనయన్యాయన్యాయః (నఘునిరి) ... [illegible] ... దాహరణం ... [illegible]

మపి ప్రదర్శనార్థం *ఏకస్సన్ బహుధావిభాతి *ఏకోదేవోబహుధా... *స్వాత్మాంశే... *యోవ్యక్తమన్తరేసంచరన్ యస్యా వ్యక్తంశరీరం *యోక్షరమన్తరేసంచరన్ యస్యాక్షరంశరీరం *యోమృత్యుమన్తరేసంచరన్ యస్యమృత్యుశ్శరీరం ఏషసర్వభూతా న్తరాత్మాపహతపాప్మాదివ్యోదేవఏకోనారాయణఇతి ప్రకారనానాత్వంప్రకార్యైక్యంచహిస్పష్టం శ్రూయతే యద్వా ... గ్యేత్యైత్తిరీయేచ *ఏషసర్వేషాం ... నః *అనేనజీవేనాత్మనాను ప్రవిశ్య *తదను ప్రవిశ్యసచ్చత్యచ్చాభవత్ నిరుక్తంచానిరుక్తంచనిలయనంచానిలయనంచవిజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచేతిచిద... ను ప్రవేశపూర్వకనామరూపవ్యాకరణాత్,ఉభయలిజత్యావ్యవస్థానేనజగదుపాదానత్వానుపపత్తేశ్చ *బహుస్యామిత్యత్రాపి బ్రహ్మణో బహునామరూపవ్యాకరణస్యతద్వారకత్వనిర్దేశశరీరతయాప్రకారభూతచిదచిన్నానాత్వమర్థసిద్ధమిత్యభిప్రాయేణబహుస్యామితివాక్యముపాహృతం ఏవంకార్యనా

నానాత్వనిషేధాదియమపరమార్థవిషయేతి చేత్ — న — ప్రత్యక్షాదిసకలప్రమాణావగతం నానాత్వం [illegible] బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యత ఏవ బాధ్యత ఇత్యుపహాస్యమిదం. *యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నుదరమన్తరం కురుతే అథ తస్య భయం భవతీతి బ్రహ్మణి నానాత్వం పశ్యతో భయప్రాప్తిరితి యదుక్తం. తదసత్ — *సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి శాన్త ఉపాసీతేతి తన్నానాత్వానుసంధానస్య శాన్తిహేతుత్వోపదేశాత్. తథా హి — సర్వస్య జగతస్తదుత్పత్తిస్థితిలయకర్మతయా తదాత్మకత్వానుసంధానేనాత్ర శాన్తిర్విధీయతే. అతో యథావస్థిత దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాది భేదభిన్నం జగత్

నాత్వస్యప్రకారనానాత్వస్య చ విహితత్వాత్ సామాన్యనిషేధస్య చ విహితవ్యతిరిక్తవిషయత్వాచ్చ ప్రకృతత్వసిద్ధకార్యకారణభేదవిషయాలౌకిక ప్రతిషి ద్ధస్వనిష్ఠభేదవిషయాశ్చ భేదనిషేధశ్రుతయ ఇత్యర్థః. నానాత్వనిషేధాదపరమార్థవిషయత్వం శఙ్కతే (నానాత్వేతి) ఇయం శ్రుతిః భేదస్తు నిషేధార్థమ నూద్యత ఇతి భావః. పరిహరతి (నేతి) అప్రాప్తస్యానువాదాయోగాదతో విషయవిభాగాదవిరోధ ఇతి వ్యాఖ్యేయః. ఏతదుక్తమాచార్యపాదైః *యద్బ్రహ్మణో గుణశరీరవికారభేదకర్మాదిగోచరవిధిప్రతిషేధవాచః | అన్యోన్యభిన్నవిషయా న విరోధగన్ధమర్హన్తి తన్న విధయః ప్రతిషేధబాధ్యా ఇతి॥ సమస్తహేయరహి తస్య హేయాకారవత్త్వైక్యాసంభవాత్, హేయస్యాపారమార్థ్యే పి తస్య నిరసనీయతయా హేయత్వస్యావర్జనీయత్వాత్, తత్ప్రతిభటతయా ఉక్తస్య తత్త్వం బహ్వర్థాషష్ట్యైక్యవ్యాఘాతాత్, సర్వజ్ఞస్య బ్రహ్మణః స్వసంకల్పే న స్వగతహేయతద్విషయభ్రమాపాదనాయోగాదసర్వజ్ఞత్వే సార్వజ్ఞ్యశ్రుతివిరోధాత్, సర్వశక్తేస్స్వగతహేయనివారకత్వాయోగాదశక్తత్వే సర్వశక్తిశ్రుతివిరోధాత్, శ్రుతిబలాదీదృశవిరోధాభావే *తాస్యేవానువినశ్యతి *న జాయతే మ్రి యతే వా ఇత్యాదివాక్యప్రతిపన్ననిత్యత్వానిత్యత్వ నిర్గుణత్వసగుణత్వాదేశ్శ్రుతిబలాద్విరోధాభావేన క్వచిదపి న్యాయసంచారానపేక్షతయా మీమాంసా శాస్త్రైరర్థక్యాత్ భిన్నత్వాభిన్నత్వయోశ్చ విరోధాభావేన పారమార్థికాపారమార్థికత్వేన విభాగస్యానభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్ *పృథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మ త్వా జుష్టస్తతస్తేనామృతత్వమేతి *జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశమితి పృథక్త్వజ్ఞానస్య మోక్షోపాయత్వశ్రవణాత్, *యస్మాత్పరం నాపరమస్తి కించిదిత్యాదినా భేదజ్ఞానవతో ఽసమీక్షితత్వస్మరణాత్ జీవపరయోర్నియన్తృత్వనియామ్యత్వాదిలక్షణభేదస్య ఘటపటభేదవత్ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వేన అనువాదాసం భవాద్విహితస్య నిషేధాయోగాదుపాసనార్థత్వాశ్రయణస్య *అన్యోఽసావన్యోఽహమస్మీతి న స వేద ఇత్యాదివాక్యప్రతిపన్నైక్యేపి ప్రసక్త్యా ఐక్యస్యాపి విధిశేషవాక్య ప్రతిపన్నత్వే భేదస్య చ తుల్యత్వాన్నియతపౌర్వాపర్యవిరోధతయా ఽపచ్ఛేదన్యాయావిషయత్వాద్విరోధాధికరణన్యాయేన భేదశ్రుతేః పరభూతనిషే ధాత్ప్రతిపత్తిప్రత్యక్షత్వాదైక్యవిధిశేషస్య భేదనిషేధస్య విహితైక్యవిరోధిభేదనిషేధకత్వోపపత్తేః తస్య భూమాద్యధికరణవాక్యప్రతిపన్నస్వశేషిభూతైక్య విరోధిత్వప్రసంగాత్ ఉత్సర్గాపవాదన్యాయేన నిషేధస్య విహితభేదవ్యతిరిక్తవిషయత్వాచ్ఛాగపశున్యాయేన సామాన్యేన భేదనిషేధస్య స్వతన్త్రభేద విశేషనిషేధపర్యవసాయిత్వాచ్చ భేదనిషేధశ్రుతయో ఽప్యాత్మైకనానాత్వనిషేధపరాః న తు భేదమాత్రనిషేధపరా ఇతి సంగ్రహః. యత్ర హీత్యాది వాక్యానామయమర్థః యత్ర యదా ద్వైతమివ భవతి స్వనిష్ఠభేద ఇవ భవతి ఇతరః స్వనిష్ఠభేదస్యాత్మత్వాదిత్యర్థః [illegible] మిథ్యైవేతి వ్యాఖ్యాతమితి తాత్పర్యార్థః తదా ఇతర ఇతరమితరేణ పశ్యతి కేనేతి వక్ష్యమాణత్వాదితరేణేత్యధ్యాహారః. ఇతరః స్వనిష్ఠో ద్రష్టా ఇతరం స్వనిష్ఠం ద్రష్టవ్యం స్వ నిష్ఠదర్శనసాధనేన పశ్యతి యత్ర తు యదా అస్య ఉపాసకస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ పరమాత్మసామానాధికరణ్యేన సర్వం సాక్షాత్కృతం న హి పూర్వమనా త్మభూతమిదానీం సర్వమాత్మా భవతి అతస్సాక్షాత్కారాభిప్రాయో ఽభూదితి నిశ్చితః అన్యేత్యధ్యాహార ఇతర ఇత్యుక్తత్వాత్ తత్ — తదా స్వనిష్ఠః కో ఽపి స్వనిష్ఠేన కేన దర్శనసాధనేన స్వనిష్ఠం కం ద్రష్టవ్యమర్థం పశ్యేత్ జ్ఞాతృజ్ఞేయజ్ఞానసాధనేషు స్వనిష్ఠం కిం చిదపి నాస్తీత్యర్థః ప్రమితని షే ధాయోగాదాపాతప్రతీతసిద్ధస్యైవ నిషేధ్యత్వాల్లౌకికప్రతీతేశ్చ స్వనిష్ఠతావిషయత్వాత్తేన రూపేణ నిషేధవిషయత్వోపపత్తేః యది ద్రష్టృదృశ్యాది మాత్రం నిషిధ్యతే తదానీం *తద్ధైతత్పశ్యన్నృషిర్వామదేవః ప్రతిపేదే అహం మనురభవం సూర్యశ్చేతి పరమాత్మసాక్షాత్కారదశాయామహమితి ద్రష్టురా త్మనో మనుసూర్యాదిదృశ్యపదార్థానాం చ సాక్షాత్కారశ్రవణం విరుధ్యతే తస్మాల్లౌకికప్రతీతా స్వనిష్ఠ దృశ్యాదికం ప్రకారీభూతపరమాత్మప్రతిపత్త్యా సామానాధికరణ్యమన్తరేణ స్వనిష్ఠతయా భాతి యోగదశాయాం తు ప్రకారిణ పరమాత్మనః ప్రతీయమానత్వాదహంశబ్దాద్యపరమాత్మసామానాధిక రణ్యేన ప్రకాశత ఇతి వైషమ్యం న తు ద్రష్టృదృశ్యాదీని ప్రతిషిధ్యన్త ఇత్యభ్యుపగన్తవ్యం అన్యథా వామదేవాదిదర్శనస్య భ్రాన్తిత్వప్రసఙ్గాత్ నేహ నానేతి ఇహ ప్రపఞ్చే లోకదృష్టప్రకారేణ నానాభూతం స్వనిష్ఠతయా భిన్నం కించిదపి నాస్తీత్యర్థః. స్వనిష్ఠదర్శనేన మృత్యోర్మృత్యుమాప్నోతి *తమసో వా ఏష తమః ప్రవిశతీతి వన్నిర్దేశః. నానేవ స్వనిష్ఠమివ అజ్ఞానాదజ్ఞానమాప్నోతీత్యర్థః దేహాతిరిక్తవిషయాజ్ఞానం ప్రాగేవ సిద్ధం త తో ఽప్యతిశయితమజ్ఞానం స్వనిష్ఠతయా తద్వస్తుదర్శనమిత్యభిప్రాయః. యదా హ్యేవైష ఇత్యాదిశ్రుతిముపాదాయ తత్ర బ్రహ్మణీత్యాదినా పూర్వప క్షోక్తమర్థమనూద్య దూషయతి (తదసదితి) తదసత్ భయప్రాప్తిహేతుత్వం నేత్యర్థః కుత ఇత్యత్రాహ (సర్వమితి) బ్రహ్మణః కార్యజగద్రూ పేణ నానాత్వానుసంధానం ముక్తిహేతురితి సిద్ధాన్తార్థః ఇదానీం పరోక్తం శాన్తిహేతుత్వమభ్యుపగమ్యోక్తం కథం తత్ర నానాత్వానుసంధానప్రతీతిః కథం వా తస్య భయప్రాప్తిహేతుతావిరోధిత్వమితి శఙ్కాయాముత్తరం వృణోతి (తథాహీతి) అత్ర నానాత్వానుసంధానప్రతీతిం దర్శయతి (సర్వస్యే తి) న హి కేవలం బ్రహ్మేత్యుక్తం అపి తు ఇదం సర్వం బ్రహ్మేత్యుక్తం సర్వశబ్దశ్చ వివిధభేదప్రపఞ్చపరః అతో నానాత్వవిశిష్టబ్రహ్మానుసంధానం ప్రతీతమిత్యర్థః తతః కిమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) నానాత్వానుసంధానస్య శాన్తిహేతుత్వద్వారా సమస్తభయనివృత్తిరూపమోక్షోపాయత్వాత్ భేదబుద్ధే ర్భయప్రాప్తిహేతుత్వోక్తిస్తద్విరుద్ధేత్యర్థః నను మణికృపాణదర్పణాదిగతప్రతిబిమ్బేష్వివ తే హేతురాగద్వేషాదినివృత్త్యర్థం సర్వస్య బ్రహ్మాత్మకత్వ

బ్రహ్మాత్మకమిత్యనుసంధానస్యాభయప్రాప్తిహేతుతయా అభయప్రాప్తిహేతుత్వేన భయహేతుత్వప్రసఙ్గః కథంత త్ప్రత్యుక్తస్యభయం భవతీతికిముచ్యతే- ఇదముచ్యతే- *యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నదృశ్యేఽనాత్మ్యేఽనిరుక్తేఽనిల యనేఽభయం ప్రతిష్ఠాం విన్దతే అథ సోఽభయంగతో భవతీత్యభయప్రాప్తిహేతుత్వేన బ్రహ్మణి యా ప్రతిష్ఠాఽభి హితా తస్యా విచ్ఛేదే భయం భవతీతి. యథోక్తం మహర్షిభిః *యన్ముహూర్తం క్షణం వాపి వాసుదేవో న చిన్త్య తే। సా హానిస్తన్మహచ్ఛిద్రం సా భ్రాన్తిస్సా చ విక్రియేత్యాది॥ బ్రహ్మణి ప్రతిష్ఠాయా అన్తరమవకాశో విచ్ఛేద ఏవ. యదుక్తం *న స్థానతోఽపీతి సర్వవిశేషరహితం బ్రహ్మేతి చ వక్ష్యతీతి. తన్న- సవిశేషం బ్రహ్మేత్యేవ హి తత్ర వ క్ష్యతి. *మాయామాత్రం త్వితి చ స్వాప్నానామర్థానాం జాగరితావస్థానుభూతపదార్థవైధర్మ్యేణ మాయా మాత్రత్వముచ్యత ఇతి జాగరితావస్థానుభూతానామివ పారమార్థికత్వమేవ వక్ష్యతి ॥ స్మృతిపురాణయో రపి నిర్విశేషజ్ఞానమాత్రమేవ పరమార్థోఽన్యదపారమార్థికమితి ప్రతీయత ఇతి యదభిహితం తదసత్-

---

తానుసంధానవిధిః కిం న స్యాత్ నైవం- ప్రవృత్తినిమిత్తభేదేనైకార్థవృత్తిత్వం సామానాధికరణ్యమిత్యుపపాదితత్వాత్ బాధార్థత్వస్య వక్ష్యమాణ[illegible] తోపహతత్వాచ్చ అథచోద్యపూర్వకమేతచ్ఛ్రుత్యర్థమాహ (ఇదముచ్యత ఇతి) అదృశ్య ఇత్యత్ర చిద్వ్యావృత్తిః అనాత్మ్య ఇతి [illegible]ద్వ్యావృత్తిః- సహి పరమా త్మనా వ్యాప్యః యద్వా- ఆత్మ్యం- వ్యాప్యం కర్మకృతశరీరం తద్రహితోఽనాత్మ్యః అనిరుక్త ఇతి ముక్తవ్యావృత్తి [illegible]స్థాయాం దేవాది[illegible] ర్నిరుక్తః అనిలయన ఇతి నిత్యముక్తవ్యావృత్తిః- తే హి సపి హి భగవానాధారః స్వోక్తార్థవిషయముపబృంహణం [illegible] (యథోక్తమితి) హా[illegible] హా[illegible] ఛిద్రం- అనిష్టప్రాప్తిరన్ధ్రం భ్రాన్తిః- తత్కృతచిత్తస్ఖలనం విక్రియా తేనా[illegible]నామవశాయథాయథావ్యాపారః * ఏకస్మిన్నప్యతి క్రాన్తే ముహూర్తే ధ్యానవర్జితే। దస్యుభిర్ముషితేనేవ యుక్తమాక్రన్దితుం భృశం* వరం హుతవహజ్వాలాపఞ్జరాన్తర్వ్యవస్థితిః। న శౌరిచిన్తావిముఖ[illegible] సంవాసవైశసమిత్యాదివచనాన్యాదిశబ్దవివక్షితాని భేదవాచినోఽన్తరశబ్దస్య విచ్ఛేదార్థకత్వం కథమిత్యత్రాహ ([illegible]హ్మణీతి) అవిచ్ఛిన్నం హి ధ్యానం నిరన్తరమిత్యుచ్యతే అతోఽన్తరం విచ్ఛేద ఏవ సకస్యేత్యపేక్షాయాం ప్రతిష్ఠాయాః ప్రకృతత్వాత్తస్యా విచ్ఛేదః ప్రకృతబ్రహ్మవిషయే తదిచ్ఛ[illegible] త్యుదాహృతే శ్రీభాష్యాదిత్యన్తరశ్లోకే వాయునార్యాదిసర్వచేతనప్రశాసితృత్వకథనాదన్తరశబ్దస్యోపాసనవిచ్ఛే దపరత్వమేవ యుక్తం నతు భేదపరత్వం అతోఽయమర్థః పూర్వాపరవాక్యశ్రుత్యన్తరానుగుణ ఉపబృంహణానుగుణశ్చ పరోక్తస్తు తదుభయవిరుద్ధ ఇతి భావః॥ ననుయదా హ్యేవైష ఇత్యత్ర ప్ర తిష్ఠావిచ్ఛేదార్థశ్చేదేతస్యామితి స్త్రీలిఙ్గతా స్యాత్ అదితిః పాశానితి న్యాయాద్విభక్త్యవగతనపుంసకత్వావివక్షేతి చేత్ తథాప్యస్వారస్యముపవర్ణనీయం తచ్చస్వరసార్థాసంభవతినోపపద్యతే సప్తమీ చాస్వరసా- తస్యా విచ్ఛేద ఇతి హ్యుక్తిస్స్వరసా- నతు తస్యాం విచ్ఛేద ఇతి ప్రాతిపదికాస్వారస్యం చ ప్రతి ష్ఠాపరత్వే స్యాత్ పూర్వవాక్యే యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నదృశ్యేఽనాత్మ్య ఇతి బ్రహ్మపరతయా [illegible]యకస్య ఏతస్మిన్నితి [illegible]స్యాన్తరవాక్యే[illegible] ర్థావిపరివృత్తిః ఉచ్యతే నతావన్నస్వప్తమ్యాః ప్రాతిపదికస్య చాస్వారస్యం బ్రహ్మపరామర్శిత్వాదేతచ్ఛబ్దస్య అన్తరశబ్దస్యావకాశపరత్వం నిర న్తరం సాన్తరమితి ప్రయోగాత్ అన్తరం చ దేశతః కాలతశ్చ భవతి కాలకృతం చాన్తరం విచ్ఛేద ఏవ స స్వేచ్ఛం[illegible]స్య విచ్ఛేద ఇత్యపేక్షాయాం ప్రతి ష్ఠాయా అన్తరమిత్యధ్యాహారస్స్యాత్ తచ్చాయుక్తం అనధ్యాహారేణ నిర్వాహసంభవాదితి చేన్న సన్నిహితస్యార్థస్యాధ్యాహారే [illegible]రపేక్షత్వాత్ [illegible] థాప్యస్వారస్యమితి చేత్తద్వరం పక్షాన్తరే హ్యస్వారస్యసంభవాత్ తథాహి భయహేతోరభయహేతుప్రతియోగిత్వాదభయహేతుపరప్రతి పాదకస్యైక్యవాచిత్వాభావాత్ వాక్యస్య తేనైకార్థ్యం [illegible] తత్సామర్థ్యస్యాయప్రతిష్ఠా[illegible] స్యైక్యపరత్వే[illegible] న్యాగ[illegible] ద్విగసం నోపపత్తిస్స- యథా రాజ్యే ప్రతిష్ఠిత ఇతి ప్రథమప్రతిపన్నప్రతిష్ఠాపదస్యార్థభఙ్గశ్చానుపపన్నః పూర్వసన్నిధేర్హ్యావ[illegible]పరత్వాద్వి[illegible]థాత్వగస్యాస్వారస్య[illegible] సప్తమీ చాస్వరసా- భేదప్రతియోగిత్వావధిత్వం న్తవివక్షాయాం తృతీయాపఞ్చమ్యాస్సీనామేవ స్వారస్యాత్ [illegible] హోతే [illegible]పతద[illegible]త్వాత్ [illegible]స్వార స్యం చ మనసికురుత ఇతి [illegible]జనాయామధ్యాహారః ఏష హ్యేవానన్దయాతీతి పూర్వవాక్యప్రతిపన్న[illegible]రోధశ్చ [illegible]న్తరం చ భీషాస్మాదితి ప్రక్రాన్తి త్వేన భేద ఉచ్యతే అతో మధ్యే భేదనిషేధశ్చానుపపన్నః * ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వాన్న బిభేతి కుతశ్చన కిం దాదనేతి ఖాఽర్వాపరవాక్యే గుణ [illegible] వే దనస్యాభయహేతుత్వోక్తేః బ్రహ్మణి భేదనిషేధస్యాభయహేతుత్వకథనం చ విరుద్ధం బ్రహ్మవిదాప్నోతీతి విద్యాప్రక్రమత్వాచ్చ [illegible]హ్మణి ప్రతిష్ఠా యా వేదనరూపత్వమేవ యుక్తం- నత్వైక్యరూపత్వం న హ్యైక్యం తద్బుద్ధిర్వా ఉభయస్య ప్రతిష్ఠాశబ్దవాచ్యత్వం- గృహసంబన్ధవాచిన ప్రతిష్ఠాశబ్దస్య రూపాస్యం బ్రహ్మప్రత్యుపాసకతయాసంబన్ధపర్యవసానం యుక్తం* బ్రహ్మణో నిర్విశేషత్వే వ్యతిరిక్తమిథ్యాత్వే చ పరోక్తం సూత్రద్వయం పరిహరతి (యదుక్తమితి) అథ స్మృతిపురాణయోస్సవిశేషపరత్వముపపాదయతి (స్మృతిపురాణయోరితి) స్మృతీత్యాదినా సామాన్యేన ప్రమాణస్య తదవాన్తరరూప స్య శబ్దస్య చ సవిశేషవస్తుపరత్వోపపాదనాచ్ఛాస్త్రస్య ప్రత్యక్షవిరుద్ధార్థప్రతిపాదనాసామర్థ్యోపపాదనాద్విశేషేణ వేదాన్తవాక్యానాం సవిశేషప రత్వోపపాదనేన స్మృతిపురాణయోః శ్రుతివిరుద్ధార్థప్రామాణ్యాసంభవాచ్చ తయోస్సవిశేషపరత్వం సిద్ధం ఇదానీం స్మృతిపురాణయోరపి పరోదాహృ తవచనానాం పూర్వాపరపర్యాలోచనయా సవిశేషపరత్వముపపాద్యతే యథా లౌకికప్రమాణశ్రుతివిరుద్ధానర్థాన్నైదం శాస్త్రం ప్రతిపాదయతి ఏవ మేవ పూర్వాపరవాక్యవిరుద్ధమప్యర్థం న స్మృతిపురాణాని ప్రతిపాదయితుం శక్నువన్తీతి భావః పరేణ సర్వస్యాప్యవిద్యకత్వావిశేషేణ స్వాభావికవక్త్ర వైషమ్యానభ్యుపగమాదద్వైతస్పష్టతాప్రతిపాదకత్వాత్ పూర్వం పురాణవచనాన్యుపన్యస్య పశ్చాద్భగవద్గీతావచనాన్యుదాహృతాని అత్రతు స్వాభావికవక్త్ర

*యో మామజమనాదించ వేత్తి లోకమహేశ్వరం *మత్స్థాని సర్వభూతాని నచాహం తేష్వవస్థితః నచ మత్స్థాని భూతాని పశ్య మే యోగమైశ్వరం భూతభృన్నచభూతస్థో మమాత్మా భూతభావనః *అహం కృత్స్నస్య జగతః ప్రభవః ప్రలయస్తథా। మత్తః పరతరం నాన్యత్ కించిదస్తి ధనంజయ । మయి సర్వమిదం ప్రోతం సూత్రే మణిగణా ఇవ * విష్టభ్యాహమిదం కృత్స్నమేకాంశేన స్థితో జగత్ *ఉత్తమః పురుషస్త్వన్యః పరమాత్మేత్యుదాహృతః। యో లోకత్రయమావిశ్య బిభర్త్యవ్యయ ఈశ్వరః । యస్మాత్ క్షరమతీతోఽహమక్షరాదపి చోత్తమః । అతోఽస్మి లోకే వేదే చ ప్రథితః పురుషోత్తమః॥ *స సర్వభూతప్రకృతిం వికారాన్ గుణాదిదోషాంశ్చ మునే వ్యతీతః। అతీతసర్వావరణో

న్తే. ఏవం వ్యాఖ్యాస్యమానస్య సగుణవిభూతిమత్త్వస్య స్పష్టతయా చ భగవద్గీతావచనాని పూర్వముపన్యస్య పశ్చాత్పురాణవచనాని ప్రదర్శ్యన్తే. అతస్స్మృతి పురాణయోరిత్యుక్తం. పరేణ స్వోదాహృతవచనప్రతిపాద్యతయాఽభిమతోఽర్థోఽభిహితః- తద్విపరీతార్థపరత్వేన స్పష్టతయా నివచనాని ప్రథమం ప్రదర్శ్యన్తే [illegible] నానాపక్షప్రతిపాదనార్థం యో మామితి- అత్రాజమితి పదేనాచిత్సంసృష్టచేతనవ్యావృత్తిః. అనాదిమితి ముక్తవ్యావృత్తిః- తస్యాజత్వం [illegible] లోకమహేశ్వరమితి నిత్యముక్తవ్యావృత్తిః. లోక్యత ఇతి లోకః- ప్రమాణసిద్ధత్రివిధచేతనాచేతనవర్గః. అత్రోత్తరార్థోఽప్యనుసంధేయ [illegible] చేతనాచేతనవిలక్షణత్వేన జానన్ సమ్మూఢ ఇతి [illegible] సర్వవైలక్షణ్యం తావత్ [illegible] భవతీత్యభిప్రాయః. ధారకత్వాది [illegible] సూచితం భవతి. సర్వభూతాని మదాయత్తస్థితీని- నాహం తదాయత్తస్థితిరిత్యర్థః. లోకవత్ [illegible] సంకల్పమాత్రాదిత్యాహ నచేతి. నిషేధస్య [illegible] విషయత్వాద్వయమేవార్థః. యోగమైశ్వరం- ఈశ్వరాసాధారణం [illegible] నచ మత్స్థానీతి ధారకత్వపారమార్థ్యనిషేధశ్చ [illegible] యోగమైశ్వరం పశ్యేతి నిరుక్తం- మమాత్మా స్థితం పశ్యేత్యభిహితదా [illegible] ఇమమేవార్థం [illegible] భూతభృదితి. మమాత్మా- మమ సంకల్ప ఇత్యర్థః. [illegible] యత్తే [illegible] సంకల్పరూపజ్ఞానవాచీ. మమాత్మా భూతభావన ఇత్యనేన చ మత్స్థాని భూతానీత్యస్యార్థః స్పష్టీకృతః. భూతభావనః- భూతానాం సత్తానువర్తకః. [illegible] సగుణత్వమితి [illegible] జగత్కారణత్వమా [illegible] ప్రభవః ప్రలయశ్చోక్తః. స్థితిస్తు ధారకత్వకథనేన సిద్ధ్యతీతి ధారకత్వం [illegible] మయీతి. విష్టభ్యాహమిత్యనేనాపి యన్తృత్వముక్తం. విష్టభ్య- అ [illegible] ఏకాంశేన- సంకల్పైకదేశేన. తచ్ఛరీరత్వలక్షణం. యో మామజమిత్యాదినాఽభిప్రేతచిదచిద్వైలక్షణ్యం [illegible] దర్శయతి ఉత్తమ ఇతి. పూర్వస్మిన్ పద్యే [illegible] కూటస్థః- నిర్వికారః [illegible] కూటస్థశబ్దః సాధారణః [illegible] సర్వేషు లోకేషు [illegible] సాధారణత్వాత్ [illegible] పరమాత్మేత్యుదాహృత ఇత్యనేన *పరమాత్మేత్యుదాహృత ఇతి. తద్వ్యాఖ్యానం [illegible] నారాయణానువాకస్థ [illegible] అక్షరాదపి చోత్తమ ఇత్యనేన [illegible] *సోఽక్షరః పరమస్స్వరాడిత్యుక్తం. జ్ఞానసంకోచరూపక్షరణాభావాత్ [illegible] జీవగతావస్థా [illegible] సర్వాణీతి [illegible] ప్రాయం. [illegible] *సర్వభూతాని [illegible] జీవవాచిపదైస్సామానాధికరణ్యానుక్తేః. తత్ర *విశ్వమేవేదం పురుష ఇతి చ సామానాధికరణ్యవాక్యం ప్రయుజ్యతే. సామానాధికరణ్యహేతుశ్చ [illegible] *పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరం *విశ్వం నారాయణ ఇతి చ వాక్యజాతే ధార్యత్వ [illegible] నియమ్యత్వ [illegible] శేషిత్వశేషత్వ వ్యాప్యత్వవ్యాపకత్వాదికమేవ సామానాధికరణ్యనిబన్ధనం- న తు తదైక్యమితి స్పష్టం. తత్ర [illegible] ఆవిశ్యేతి వ్యాప్య నారాయణస్థిత ఇత్యన్వయ ఉక్తః. పతిం విశ్వస్యేత్యస్యార్థ ఈశ్వర [illegible] ఈశ్వరశబ్దో [illegible] అత ఏవ హి *పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరమిత్య [illegible] ఈశ్వర ఇత్యుక్తం *తద్విశ్వముపజీవతి [illegible] తథా *వ్యాపనాద్భరణాత్ [illegible] *యో మామేవమసంమూఢ ఇతి కృత్స్నవైలక్షణ్యజ్ఞానవతోఽసంమూఢత్వముక్తం. *ఇతి గుహ్యతమం శాస్త్రమితి తస్య గుహ్యతమత్వముక్తం. అతోఽస్మిన్నర్థే తాత్పర్యమితి స్పష్టం. పురుషోత్తమశబ్దస్య సమాసాసాధుత్వమాశఙ్క్యనీయం *నాఙ్గోత్తమాదిత్యాదిత్యనుశాసనాత్, పాణినివచ్ఛ పురుషోత్తమశబ్దనిర్వాహకత్వాత్ [illegible] పురుషోత్తమ ఇతి [illegible] సమాసో వా- అక్షరాదపి చోత్తమ ఇతి [illegible] పూర్వనిపాతస్తు సామానాధికరణ్యవివక్షయా- న తు [illegible] విశేష్యవిశేషణ [illegible] అనుశాసనవిరోధశఙ్కా ప్రసజ్జ్యేత [illegible] చిదచిద్వైలక్షణ్యప్రతిపాదితత్వాత్ *క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధీత్యాదేః తదవిరోధేనార్థో వర్ణనీయః. *యో లోకత్రయమావిశ్య బిభర్తీత్యాదినా కృత్స్నస్య భగవచ్ఛేషత్వధార్యత్వనియామ్యత్వవ్యాప్యత్వశరీరత్వాదేరభిహితత్వాత్, తస్య చ [illegible] త్రయమయత్వాత్, [illegible] ఇత్యాదినా అతదాత్మకస్య నాస్తిత్వముచ్యతే. అవినాభావశబ్దస్య మిథ్యాత్వపరత్వేన ప్రసిద్ధ్యభావాచ్చ తథా [illegible] వినాశబ్దాభిసంబన్ధవిరహపరః- అవినాభావశబ్దస్య సంబన్ధనియమవాచిత్వాత్. అథ పురాణవచనాన్యుపన్యస్యన్తే- తత్ర *ప్ర [illegible] వచనస్యార్థం వ్యాచిఖ్యాసుస్తదుపయోగిత్వేన తదుపక్రమోపసంహారయోస్సవిశేషపరత్వం దర్శయితుముపక్రమవాక్యాన్యు పాదత్తే (సమస్తేతి) తత్ర ప్రకృతం హేయప్రత్యనీకత్వపరః. సర్వభూతప్రకృతిం- ప్రధానం. వికారాన్- మహదాదీన్. గుణాదిదోషాన్- సత్త్వరజస్తమోహేతుకాన్ దోషాన్. తేభ్యోఽస్మిన్నాశాదయః. వ్యతీతః- విశేషేణాతీతః- నియమేన అతత్ప్రవశతయాఽసంబద్ధ ఇత్యర్థః. అతీతసర్వావరణః- ఆవరణం- ప్రకృతిసంబన్ధకర్మవాసనాదికం. తత్సర్వమతీతం యేన స ఇత్యర్థః. యద్వా- సర్వవిషయజ్ఞానావరణం సర్వావరణం- సర్వవిషయజ్ఞాన

ఽఖిలాత్మా తేనాస్తృతం యద్భువనాన్తరాలే *సమస్తకల్యాణగుణాత్మకోఽసౌ స్వశక్తిలేశోద్ధృతభూతసర్గః॥ ఇ
చ్ఛాగృహీతాభిమతోరుదేహస్సంసాధితాశేషజగద్ధితోఽసౌ। తేజోబలైశ్వర్యమహావబోధసువీర్యశక్త్యాదిగుణైక
రాశిః। పరఃపరాణాంసకలానయత్రక్లేశాదయస్సన్తిపరావరేశే। స ఈశ్వరో వ్యష్టిసమష్టిరూపోఽవ్యక్తస్వరూ
పః ప్రకటస్వరూపః। సర్వేశ్వరస్సర్వదృక్సర్వవేత్తా సమస్తశక్తిః పరమేశ్వరాఖ్యః। సంజ్ఞాయతే యేన తదస్త
దోషం శుద్ధం పరం నిర్మలమేకరూపం। సందృశ్యతే వాప్యధిగమ్యతే వా తత్ జ్ఞానమజ్ఞానమతోఽన్యదుక్తం *శుద్ధే

సంకోచాతీత ఇత్యర్థః. జ్ఞానశక్త్యాదిసర్వగుణసంకోచకాతీత ఇతి వార్థః. అఖిలాత్మత్వం వివృణోతి తేనేతి. నతు మృదాత్మకో ఘట ఇతివదిత్యర్థః. భువనాన్తరా
లే-ఉభయవిభూత్యన్తరాలే. అథ దివ్యాత్మస్వరూపస్య మఙ్గళైకతానత్వమాహ సమస్తేతి. సమస్తకల్యాణగుణాత్మక ఇతి కల్యాణగుణవత్త్వముచ్యతే చేత్ -ఆ
త్మశబ్దస్స్వభావవాచీ స్యాత్. ఏవం సతీష్టార్థస్య తేజోబలైశ్వర్యేత్యాదినా విస్తరః క్రియత ఇతి నిర్వాహః. అస్మాదపి నిర్వాహాత్ దివ్యాత్మస్వరూపపరత్వం
యుక్తం- అపేక్షితవిధేరనపేక్షితవిధానం దుర్బలమితి న్యాయాత్. తదా కల్యాణశబ్దో భావప్రధానః. సమస్తకల్యాణత్వం గుణస్స్వభావో యస్య స సమ
స్తకల్యాణగుణః. యథా *ద్వ్యేకయోర్ద్వివచనైకవచనే ఇతి సూత్రస్థద్వ్యేకయోరితి పదం ద్విత్వైకత్వపరం వ్యాఖ్యాతం. అన్యథా ద్వ్యేకేష్వితి వాచ్యం-
స్తు ద్వ్యేకయోరితి. తచ్చ భావప్రధాననిర్దేశస్య సాధుత్వజ్ఞాపనాయ కృతం. తత ఏవ హి *గుణాస్సత్యజ్ఞానప్రభృతయ ఇత్యభియుక్తైరుక్తం. సమస్తకల్యాణగు
ణ ఆత్మా ధర్మిస్వరూపం యస్య స సమస్తకల్యాణగుణాత్మకః. బహువ్రీహిరౌపచారికశ్శిలాపుత్రకస్య శరీరమితి నిర్దేశవత్. దివ్యాత్మస్వరూపమేవ స్తౌతి స్వశ
క్తీతి. స్వాంశలేశోద్ధృతభూతసర్గః. యద్వా- శక్తిః-సామర్థ్యం. స్వగుణలవధృతభూతజాత ఇత్యర్థః. భూతసర్గః-భూతసమూహః. యద్వా-సృజ్యత ఇతి సర్గః-
కార్యవస్తుజాతమిత్యర్థః. అభిప్రాయవిశేషేణ షాడ్గుణ్యం పశ్చాద్వివక్ష్యన్ ప్రథమం దివ్యవిగ్రహమాహ ఇచ్ఛేతి. అభిమతత్వం-అభిమతార్హత్వం. స్వానురూ
పత్వమితి యావత్. అర్థాన్తరనిష్ఠా- యథా *అదృష్టో ద్రష్టా అశ్రుతః శ్రోతేతి. తత్ర హ్యర్థాన్తరీయః క్తః-అద్రేశ్యమగ్రాహ్యమిత్యాదివైయర్థ్యాత్. అభిమ
తస్యాననురూపత్వమనురూపస్యానభిమతత్వం చ లోకే దృశ్యతే. తద్వ్యావృత్త్యర్థమిచ్ఛాగృహీతాభిమతశబ్దౌ. నిరుపపదేచ్ఛాశబ్దో నిత్యేచ్ఛాయాః-అవతా
రసమయజన్యేచ్ఛాయాశ్చ సాధారణః-అసంకోచాత్. అథావతారద్వారేణ సాధ్యం విగ్రహప్రయోజనమాహ సంసాధితేతి. అథ షాడ్గుణ్యవత్తామాహ తేజ
ఇతి. నాత్ర క్రమవివక్షా. మహాశబ్దస్సుశబ్దశ్చ సర్వగుణసాధారణౌ. మహత్త్వమపరిచ్ఛిన్నత్వం. యథా *మహోత్సాహో మహాబలః। మహాబుద్ధిర్మహా
వీర్యో మహాశక్తిర్మహాద్యుతిరితి॥ యథా *ప్రకృష్టం విజ్ఞానం బలమతులమిత్యాది. సుశబ్దేన తేషాం మఙ్గళత్వముచ్యతే. ఏవం స్వరూపతో విగ్రహతో గుణత
శ్చ పరత్వమాహ పర ఇతి. గుణాదిదోషానిత్యత్ర దోషశబ్దార్థం వివృణోతి న యత్రేతి. క్లేశాదయః-క్లేశకర్మవిపాకాశయాః. అవిద్యాస్మితారాగద్వేషాభిని
వేశాః క్లేశాః. కర్మ-పుణ్యాపుణ్యాత్మకం. జాత్యాయుర్భోగా విపాకాః. ఆశయాః-వాసనా-సంస్కారాః. *క్లేశకర్మవిపాకాశయైరపరామృష్టః పురుషవిశేష ఈ
శ్వర ఇతి యోగసూత్రం స్మారయతి స ఈశ్వర ఇతి. యోగశాస్త్రేఽపి వేదాన్తార్థస్యైవోపబృంహణమాహ వ్యష్టీతి. పూర్వం భేదశ్రుత్యర్థ ఉక్తః- అథైక్యశ్రుతినిర్వాహా
ర్థం ఘటకశ్రుత్యర్థ ఉచ్యతే వ్యష్టీతి. వ్యష్టిసమష్టిశబ్దాభ్యాం కార్యకారణభావావస్థశ్చేతనవర్గ ఉచ్యతే. రూపం-శరీరం. స్వరూపం-స్వాసాధారణం శరీరం.
శరీరిలక్షణం సూచయన్ సర్వేశ్వర ఇతి. ఈశ్వరః-నియన్తా. అనేన నియామ్యత్వం శరీరత్వం సిద్ధం. నియామ్యవిశేషో హి శరీరం. సర్వదృక్సర్వవేత్తా-స్వరూప
తః ప్రకారతశ్చ సర్వం జానాతీత్యర్థః. యద్వా- *విశ్వతశ్చక్షురిత్యాదిశ్రుతిప్రక్రియయా సర్వతోదృక్ సర్వం వేత్తీత్యర్థః. యద్వా-సర్వేషాం దృక్
సర్వవేత్తా, చ- *చక్షుర్దేవానాముత మర్త్యానామితి శ్రుతేః. చక్షుః-జ్ఞానప్రదః. సర్వం విన్దతీతి వా సర్వవేత్తా-అవాప్తసమస్తకామ ఇత్యర్థః. సమస్తశక్తిః-
శక్తిః- కార్యోపయోగ్యపృథక్సిద్ధవిశేషణం. ఉక్తప్రకారేణ సర్వశరీరకత్వాత్ అస్య సర్వమపృథక్సిద్ధవిశేషణమిత్యర్థః. పరమేశ్వరాఖ్య ఇతి పరమశబ్దేన
అన్యేశ్వరత్వం నిషిద్ధం-పరోమాఽస్యేతి హి పరమః. ఏవంవిధేశ్వరవిషయజ్ఞానస్యైవాపవర్గోపాయవేదనత్వమాహ సంజ్ఞాయత ఇతి. సంజ్ఞాయత ఇతి పాఠే
అస్తదోషమిత్యాది బ్రహ్మవిశేషణం. యేన శాస్త్రజన్యజ్ఞానేన విజ్ఞాయతే. యేనోపాసనాత్మకేన సందృశ్యతే. యేన పరభక్తిరూపేణానుభవరూపేణ చ
ప్రాప్యతే అనుభూయత ఇత్యర్థః- *భక్త్యా త్వనన్యయా శక్య అహమేవంవిధోఽర్జున। జ్ఞాతుం ద్రష్టుం చ తత్త్వేన ప్రవేష్టుం చ పరన్తపేతి వచనాత్. సజ్ఞా
యత ఇతి పాఠే అస్తదోషమిత్యాది బ్రహ్మజ్ఞానవిశేషణం. *అర్థస్యైవ విశేషో హి నిరాకారతయా ధియామితి వచనాత్ జ్ఞానస్యాస్తదోషత్వాదికం విష
యద్వారా. అస్తదోషమితి దోషస్పృగచిద్విషయజ్ఞానాద్వ్యావృత్తిః. శుద్ధమితి *అశుద్ధాస్తే సమస్తాస్తు దేవాద్యాః కర్మయోనయ ఇత్యశుద్ధబద్ధజీవవిషయజ్ఞా
నాద్వ్యావృత్తిః. పరం నిర్మలం- అత్యన్తనిర్మలం. అనేన కదాచిత్కర్మసంబన్ధార్హతారూపమలాన్వితముక్తవిషయజ్ఞానాద్వ్యావృత్తిః. ఏకరూపమితి ని
త్యముక్తవిషయానేకరూపజ్ఞానాద్వ్యావృత్తిః. అనయా దిశా బ్రహ్మవిశేషణత్వేఽపి వ్యావృత్తిర్ద్రష్టవ్యా. బ్రహ్మవిశేషణత్వే ఏకరూపమిత్యాశ్రయణీ
యత్వోపయోగి విశేషణం చ భవతి. స్థిరస్వభావం- ఆశ్రితసంరక్షణాదిప్రతిజ్ఞాయాం దృఢతరమిత్యర్థః. అజ్ఞానం-మోక్షోపాయజ్ఞానాదన్యత్ తద్విరోధి
నా- *సా విద్యా యా విముక్తయ ఇతి వచనాత్. యద్వా-అజ్ఞానం- జ్ఞానాభావః - బ్రహ్మపర్యన్తత్వాభావేన అయథావస్థితవస్తువిషయత్వాత్.
బ్రహ్మవిశేషణత్వే ఏకవాక్యం. జ్ఞానవిశేషణత్వే వాక్యద్వయం. *ప్రత్యస్తమితేత్యాదిశ్లోకే ప్రత్యస్తమితభేదపదం హృది నిధాయ సవిశేషత్వే వచ
నాని దర్శితాని- అథాగోచరం వచసామిత్యేతద్వ్యాచిఖ్యాసయా శబ్దగోచరత్వే వచనాని దర్శయతి శుద్ధ ఇత్యాదినా. తత్ర *అశబ్దగోచరస్యేత్యాదిశ్లో
కపూర్వశ్లోకే ముక్తాత్మని భగవచ్ఛబ్ద ఔపచారిక ఇత్యుక్తం. తత్కథమిత్యపేక్షాయాం- ముక్తాత్మవ్యావర్తకం భగవచ్ఛబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమాహ శుద్ధ ఇతి.
యత్ర ప్రవృత్తినిమిత్తపౌష్కల్యం తత్రైవ హి ముఖ్యత్వం-నాన్యత్రేతి భావః. శుద్ధ-ప్రసిద్ధశబ్దార్థసంబన్ధ ఇత్యత్ర సిద్ధశబ్దవత్ శుద్ధశబ్దోఽవధారణగర్భః.

మహావిభూత్యాఖ్యే పరే బ్రహ్మణి శబ్ద్యతే। మైత్రేయ భగవచ్ఛబ్దస్సర్వకారణకారణే।*సంభర్తేతి తథా భర్తా భకారోఽర్థద్వయాన్వితః। నేతా గమయితా స్రష్టా గకారార్థస్తథా మునే।ఐశ్వర్యస్య సమగ్రస్య వీర్యస్య యశసశ్శ్రియః। జ్ఞానవైరాగ్యయోశ్చైవ షణ్ణాం భగ ఇతీరణా*వసన్తి తత్ర భూతాని భూతాత్మన్యఖిలాత్మని॥ స చ భూతేష్వశేషేషు వకారార్థస్తతోఽవ్యయః *జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్యవీర్యతేజాంస్యశేషతః। భగవచ్ఛబ్దవాచ్యాని వినా హేయైర్గుణాదిభిః। ఏవమేష మహాశబ్దో మైత్రేయ భగవానితి । పరమబ్రహ్మభూతస్య వాసుదేవస్య నాన్యగః। తత్ర పూజ్యపదార్థోక్తిపరిభాషాసమన్వితః । శబ్దోఽయం నోపచారేణ హ్యన్యత్ర హ్యుపచారతః॥

శుద్ధ ఏవ-నిత్యశుద్ధ ఇత్యర్థః. *అబ్భక్షో వాయుభక్ష ఇతివత్ సిద్ధశబ్దస్యావధారణగర్భత్వాత్ సిద్ధశబ్దో నిత్యపరత్వేన హి వ్యాఖ్యాతః తద్వత్. అనేన నిత్యశుద్ధత్వేన సకలచేతనవ్యావృత్తిః - నిత్యసిద్ధానామపి నిత్యశుద్ధత్వస్య భగవన్నిత్యేచ్ఛాయత్తత్వాత్. మహావిభూత్యాఖ్యే-విభూతిభూతస్య మహావిభూతిత్వాయోగాత్ ఉభయవిభూతివిశేషిత్వం సమస్తచేతనవ్యావర్తకం. పరే బ్రహ్మణీత్యనేన చేతనవ్యావృత్తిస్సిద్ధా. అపరాత్మా కేవలబ్రహ్మశబ్దేనోక్తః *అశబ్దగోచరస్యాపి తస్య వై బ్రహ్మణో ద్విజేతి। ఉత్తరత్ర తు *పరమబ్రహ్మభూతస్యేతి హి పరమాత్మా వక్ష్యతే. ప్రదేశాన్తరేపి పరబ్రహ్మశబ్దః పరమాత్మపర ఏవ దృశ్యతే. అతో పరమాత్మవ్యావృత్త్యర్థం మహావిభూత్యాఖ్యే పరే బ్రహ్మణీత్యుక్తం. సర్వకారణకారణత్వం చ భగవత ఏవ- జగద్వ్యాపారరహితో హి ముక్తాత్మా. ఏవముక్తప్రవృత్తినిమిత్తసాకల్యాత్సర్వేశ్వర ఏవ భగవచ్ఛబ్దో ముఖ్యవృత్తః- నాన్యత్రేత్యర్థః. ఇమమర్థం విస్తృణ్వన్ అక్షరశస్సముదాయశశ్చ భగవచ్ఛబ్దార్థమాహ సంభర్తేత్యాదినా. శుద్ధత్వం వినా హేయైరితి వివృతం. భోగ్యసంపద్వాచకైశ్వర్యస్యేతి శ్లోకస్థ శ్రీశబ్దేన భోగవిభూతేః, సంభరణాద్యర్థ్యాదిలీలావిభూతేశ్చ ద్యోతితత్వాన్మహావిభూతిత్వం వివృతం. సర్వకారణకారణత్వం చోదకస్పష్టం. అత ఏవ జ్ఞానశక్త్యాదిభిశ్చ నిరతిశయబృహత్త్వాత్పరబ్రహ్మత్వం స్ఫుటం. అతడ ఉత్తరగ్రన్థానాం శుద్ధ ఇత్యాదిశ్లోకవివరణరూపత్వం యుక్తం. భశ్చ గశ్చ వశ్చేతి భజ్యార్థ ఉచ్యతే- ఏతేషాం పదానాం తద్ధాతుము *అన్యేష్వపి దృశ్యత ఇతి డప్రత్యయే టిలోపే చ కృతే ఏవం రూపం భవతి. ధాతుమాహ సమ్యగర్థేన. సంభర్తా-సంభరణం-ఉపకరణసంవిధానం- ప్రకృతిపురుషకాలాఖ్యకార్యోత్పత్తియోగ్యాన్ కరోతీత్యర్థః. మహదాదిసృష్టిరణ్డరూపకార్యోత్పత్త్యుపయుక్తా సంభరణమితి వా వివక్షితా. భర్తా-స్వామీ. ధారణస్య వకారవాచ్యత్వాత్, పోషకత్వస్య గకారవాచ్యనేతృత్వాన్తర్భావాత్, అపేక్షితవిధేరనపేక్షితవిధానదౌర్బల్యాచ్చ స్వామిత్వమిహ వివక్షితం. యద్యపి ప్రత్యయవిశేషయుక్తస్య భరతేః స్వామిని రూఢత్వం. తథాపి పూర్వోక్తయుక్తిసహితార్థపదనబలాద్ధాతుమాత్రస్య స్వామివాచిత్వం నిశ్చీయతే. ఇతికరణేన సంభర్తృత్వభర్తృత్వే ప్రవృత్తినిమిత్తే నిష్కృష్యోచ్యేతే. అత ఏవార్థద్వయాన్విత ఇత్యుక్తం. ఉత్తరత్ర తు ప్రవృత్తినిమిత్తత్రయే సత్యపి ఇతికరణేన తేషామనిష్కృష్టత్వాత్ప్రవృత్తినిమిత్తత్రయవిశిష్టయమేకైవార్థ ఉక్తః. గకారార్థమాహ నేతేతి. ఉపసర్గస్ఫుటీకృతానామర్థానాం ధాతులీనత్వాత్ క్షమయితా గమయితా సంగమయితేత్యేవం రూపపదానామర్థమాహ నేతేతి. ప్రాప్తిత్యనేన క్షమయిత్రర్థ ఉక్తః. నేతేతి గమయిత్రర్థ ఉక్తః. స్థితికర్తేత్యర్థః. గమయిత్రశబ్దేన సంగమయిత్రర్థ ఉక్తః. స చ సంహారః. యథా *యస్మిన్నిదం సం చ వి చైతి సర్వమిత్యత్ర వ్యేతి సమేతీతి సర్గసంహారావుచ్యేతే తద్వత్. యద్వా- కారణభూతం స్వాత్మానం గమయితా- స్వస్మిన్ కార్యవర్గస్య లయకర్తేత్యర్థః. ఉపసర్గాప్రయోగేప్యర్థానాం ధాతులీనత్వాదేవం వ్యాఖ్యాతం భగవతా పరాశరేణ. అథ వకారవ్యాఖ్యానాత్పూర్వమేవ భకారగకారసముదాయస్యార్థమాహ ఐశ్వర్యస్యేతి. సమగ్రశబ్దస్సర్వత్రాన్వేతి. పరిచ్ఛిన్నచతుర్ముఖాద్యైశ్వర్యవ్యావృత్త్యర్థస్సమగ్రశబ్దః. యశః-గుణవత్తాప్రథా. శ్రీః-భోగ్యసంపత్. వైరాగ్యం-విరక్తిః పరిపూర్ణత్వాదనాదరతేత్యర్థః. యథా *అవాక్యనాదర ఇతి. మముక్ష్వాదివిషయస్య ప్రసిద్ధార్థత్వాత్ న తద్వ్యాఖ్యాతం. అథ వకారార్థమాహ వసన్తీతి. *అన్యేష్వపి దృశ్యత ఇతి డప్రత్యయస్యానేకార్థత్వాత్ అధికరణకర్తృవద్వ్యుత్పత్తిః. భూతాత్మని- భూతానామాత్మని. అఖిలాత్మని-అఖిలశరీరకే. యద్వా-భూతశబ్దేన కార్యముచ్యతే. తస్యాత్మని. అఖిలాత్మని-కార్యానన్తర్భూతానాం నిత్యముక్తానాం ఆత్మనీత్యర్థః. అసముదాయశక్తివిషయమర్థమాహ జ్ఞానశక్తీతి. పాఠక్రమే తు *ఏవమేష ఇత్యాదిశ్లోకద్వయానన్తరం *జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్యేత్యాదిశ్లోకః పఠ్యతే. తథాపి ప్రవృత్తినిమిత్తవాచిత్వసంగతివశాత్ *ఏవమేష ఇత్యాదిశ్లోకద్వయాత్పూర్వం *జ్ఞానశక్త్యాదిశ్లోక ఇహ ఉపాత్తః. *ఉత్పత్తిం ప్రలయం చైవేత్యాదిశ్లోకస్య ప్రస్తుతానుపయుక్తత్వాచ్చైవముపాదానం కృతం. భగవచ్ఛబ్దవాచ్యాని- ప్రవృత్తినిమిత్తత్వేన వాచ్యానీత్యర్థః. అశేషతః- సప్రత్యేకం-అపి సముచ్చిత్యేత్యర్థః. అశేషశబ్దేన షాడ్గుణ్యావాన్తరభేదరూపం శీలాదిగుణజాతం చ క్రోడీకృతం. యద్యప్యైశ్వర్యవీర్యజ్ఞానాని పూర్వం కణ్ఠోక్తాని. తథాపి తద్విషయసముదాయవ్యాపారాద్వా ప్రయుక్తసముదాయభేదాదపునరుక్తిః. నచాత్ర సముదాయశక్తిః కల్ప్యతే-యేనానుక్తగుణమాత్రగోచరతా స్యాత్. వచనబలాదేవ శక్తిస్వీకారః. పూర్వమక్షరార్థకథనేన భకారగకారవకారా వ్యాఖ్యాతాః. అథ అక్ ఇత్యస్యార్థమాహ వినేతి. కత్యవాః పశ్యకో భవతీతి న్యాయాత్ అక్ ఇత్యనేన నేత్యుక్తం భవతి. నిషేధ్యం చ హేయమిత్యర్థః. ఏవం ప్రవృత్తినిమిత్తసాకల్యాత్ భగవత్యేవ ముఖ్యవృత్తత్వమాహ ఏవమితి. మహార్థగర్భత్వాన్మహాశబ్దత్వం. ముక్తాత్మవ్యావృత్త్యర్థం పరమబ్రహ్మేత్యుక్తం. కథం తర్హి ముఖ్యవృత్తత్వం- అన్యత్రాపి తత్ప్రయోగో దృశ్యత ఇత్యత్రాహ తత్రేతి. పూజ్యపదార్థోక్తిః- పూజ్యానామవయవార్థానాముక్తిః. పరిభాషా-రూఢిః. తాభ్యాం విశిష్టః. అత ఏవ నోపచారేణ- ముఖ్యవృత్త ఇత్యర్థః. అన్యత్రాముఖ్యత్వమిత్యాహ అన్యత్ర హీతి. ముక్తాత్మన్యౌపచారికత్వోక్త్యా ఉత్తరత్ర ప్రయోగేషు ఔపచారికత్వమర్థాద్దర్శితమితి హిశబ్దాభిప్రాయః. భగవచ్ఛబ్దప్రయోగవిషయేషు సర్వేషు ప్రయోగేష్వన్యథాసిద్ధేపి నహి శక్తిభేదకల్పనం యుక్తం. యత్ర జ్ఞానాదయో నిరవధికాః స ఏవ ముఖ్యార్థః.

*సమస్తాశ్శక్తయశ్చైతాన్నృపయత్ర ప్రతిష్ఠితాః। తద్విశ్వరూపవైరూప్యంరూపమన్యద్ధరేర్మహత్। సమస్తశక్తిరూపాణి తత్కరోతి జనేశ్వర। దేవతిర్యఙ్మనుష్యాఖ్యా చేష్టావన్తి స్వలీలయా। జగతాముపకారాయ నసాకర్మనిమిత్తజా। చేష్టా తస్యాప్రమేయస్య వ్యాపిన్యవ్యాహతాత్మికా। ఏవం ప్రకారమమలం నిత్యం వ్యాపకమక్షయం। సమస్తహేయరహితం విష్ణ్వాఖ్యం పరమం పదం * పరః పరాణాం పరమః పరమాత్మాత్మసంస్థితః।

గుణలేశయోగావసి ప్రసఙ్గసంభవాత్ అన్యత్రవృత్తిరౌపచారికీత్యర్థః. అథాస్మిన్నేవయోగ ప్రకరణేఽప్యుపసంహారేఽపి సవిశేషపరవాక్యానిదర్శయతి దివ్యవిగ్రహవత్త్వంచాహ-సమస్తాఇతి. ఇష్టాము క్తఃకర్మరూపాః విద్యాచశక్తయః, తత్తదధిమానిదేవతాద్వారేణతత్రతాసాం ప్రతిష్ఠితత్వం-యత్రేత్యనువాదస్యపురోవాదసాపేక్షత్వాదస్త్రభూషణాధ్యాయే యథోక్తప్రకారేణ పురోవాదా, చ్చ. తద్విశ్వరూపవైరూప్యమితి సన్నివేశవైలక్షణ్యముక్తం. అన్యదితి ప్రత్యాస్తరత్వముక్తం. మహదిత్యపరిచ్ఛేద్యత్వం. విలక్షణసన్నివేశస్యసకలేతరవిసజాతీయస్యకథంవిస్తరయితుంశక్యత్వమిత్యత్రాహ-సమస్తేతి. కేనహేతునేత్యత్రాహ-స్వలీలయేతి. లీలాయాఃప్రయోజనత్వాత్తదపిసంభవత్యేతుః-సతుకర్మనేత్యర్థః కిం ప్రయోజనమిత్యత్రాహ-జగతామితి. నయస్యకర్మఫలభోగాయేత్యర్థః. ఏతద్విష్ణ్వర్ణాంలిన సేతి. వ్యాపినీ- దేశనియమరహితా-యథావైదికపుత్రాసయనాదిషు. వ్యాపనశక్తస్యేవి ప్రతిబన్ధసంభవతీత్యత్రాహ- అవ్యాహతాత్మికా. నతస్యాః ప్రతిహతిరస్తీత్యర్థః యద్వా-వ్యాపినీ-సర్వావతారానుగుణా. అవ్యాహతా-దేశకాలనియతిప్రతిబన్ధరహితా. ఏవం ప్రత్యస్తమితేతిశ్లోకస్యపరమాత్మపరత్వాభ్యుపగమేఽపినిర్విశేషపరత్వనిరాచికీర్షయా ఉపక్రమోపసంహారయోః ప్రస్మిన్నేవ ప్రకరణేసవిశేషపరత్వం దర్శితం. అథాస్యశ్లోకస్యపరిశుద్ధజీవాత్మస్వరూపవిషయత్వం, ప్రత్యస్తమితభేదాదిపదానాంకతిపయవిషయత్వం, వదిపక్షే ప్రత్యస్తంపరమాత్మవిషయభేదనిషేధాదీనాం కతిపయవిషయత్వాభిధాయీనివాక్యానిదర్శయిష్యన్ పరమాత్మవిషయకతిపయభేదనిషేధపరవచనోదాహరణేనముక్తాత్మనిషేధేమాయాతదితి శఙ్కాయామాం ముక్తస్యపరమాత్మసామ్యప్రతిపత్తయే ముక్తగుణాః పరమాత్మన్యతిదిశన్తం శ్లోకం దర్శయతి ఏవం ప్రకారమితి. ఏతచ్ఛ్లోకోదాహరణేన*ప్రత్యస్తమితేత్యాదిశ్లోకానన్తరంపూర్వపక్షేపఠితస్య*జ్ఞానస్వరూపమిత్యాదేః ప్రథమాంశోపక్రమశ్లోకస్య, చతుశ్లోక్యాశ్చసవిశేషపరత్వప్రతిపాదనాయప్రథమాంశోపసంహారేఽపిసవిశేషపరత్వం దర్శితం భవతి. ఉపసంహారవచనోపాదానముపసంహారస్యబుద్ధిస్థత్వాత్క్రియతే. ఏవం స్వా[illegible]-ముక్తాత్మానం ప్రతి*నిర్వాణమయమేవాయమిత్యాదినాయః ప్రకారఉక్తః-తదుపేతమిత్యర్థః. ఏవంభగవతిముక్తగుణాతిదేశః కృతః. భేదరాహిత్యస్య, సత్తామాత్రత్వస్య, వచసామగోచరత్వస్య, చముక్తగుణస్యనిర్వాణమయమిత్యాదినా ఉక్తస్యభగవత్యతిదిష్టత్వాత్, భగవతిచభేదనిషేధానాంకతిపయవిషయత్వస్యప్రామాణికత్వాచ్చ తేనిషేధాముక్తాత్మన్యపితథావిధాఇతి కతిపయవిషయత్వంసిద్ధమితిభావః. అథపరమాత్మనోఽసాధారణగుణానాహ. అమలం- మలప్రతిభటం. సోపాధికహేయవిరోధినమిత్యర్థః. నిత్యం-ఉత్కర్షేణనిత్యం. మలప్రతిభటత్వంనిత్యమిత్యర్థః. వ్యాపకం- స్వరూపేణవ్యాపకం. అక్షయం- స్వతఏవధర్మతోఽపివికారరహితం. ముక్తస్యపూర్వావస్థాయాంజ్ఞానసంకోచవికాసరూపవికారోఽపిద్యతే - నిత్యసిద్ధానామపితథాత్వంపరాయత్తమితితద్వ్యవచ్ఛేదః. సమస్తహేయరహితం-పూర్వం హేయప్రత్యనీకత్వముక్తం. అత్రహేయరాహిత్యముక్తం. స్వతోఽహేయాభావోఽపిముక్తస్యాస్తి- పరమాత్మప్రసాదాధీనత్వాత్తస్య. పద్యతఇతిపదం-దివ్యాత్మస్వరూపం. పరమపదశబ్దస్యదివ్యలోకేముక్తాత్మనిచ ప్రయోగాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం విష్ణ్వాఖ్యమిత్యుక్తం. అథ ప్రథమాంశోపక్రమేఽపిసవిశేషపరత్వం దర్శయతి పరఃపరాణామితి. అనేనశాస్త్రోపక్రమస్యాపిసవిశేషపరత్వముక్తం భవతి. అనేన ప్రత్యస్తమితభేదమిత్యాదిపదానాంకతిపయభేదనిషేధపరత్వంచసిద్ధమితి త్రినాథం ప్రయోజనం. అనేన*పరఃపరాణామిత్యాది గ్రన్థజాతస్య*అవికారాయేత్యాదిసంగ్రహశ్లోకవివరణరూపత్వాత్ *జ్ఞానస్వరూపమిత్యాదిశ్లోకం ప్రత్యుపక్రమత్వవగ్రన్థోపక్రమేణసిద్ధమితి వ్యాపిసవిశేషపరత్వసిద్ధిః. యద్వా- ప్రథమాంశోపక్రమోపసంహారయోస్సవిశేషపరత్వాదుపక్రమోపక్రమభూతస్యాపి *జ్ఞానస్వరూపమితిశ్లోకస్యమహావాక్యస్వారస్యవిరోధేన వ్యాయ్యఇతితస్యాపిసవిశేషపరత్వంసిధ్యతి. యద్వా-నమస్కారశ్లోకస్యశాస్త్రోపక్రమశేషభూతత్వాత్ తచ్ఛేషభూతస్తవనగుణార్థోపవర్ణనీయఇతిసిధ్యత్యుపక్రమోపక్రమభూతనమస్కారశ్లోకార్థానుగుణం*పరఃపరాణామిత్యాదేరర్థోపవర్ణనీయఇతిచేత్-న-తస్యాప్యుపక్రమభూతప్రశ్నోత్తరపరత్వాభావశ్లోకానుగుణంతదర్థస్యవాచ్యత్వాదిత్యభిప్రాయః. అత్ర బ్రహ్మణఃకృత్స్నజగత్కారణత్వసిద్ధ్యర్థంవేదాన్తేషు *సత్యంజ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యాద్యైర్వాక్యైరానన్త్యముక్తం. తచ్చ త్రివిధపరిచ్ఛేదరాహిత్యం. నహిదేశకాలాదిభిఃపరిచ్ఛిన్నానాంఘటాదీనాంకృత్స్నస్యసర్వవిధకారణత్వం దృష్టం. కారణవర్తికార్యజాతకారణత్వేసర్వదేశగతకార్యకారణత్వేచదేశతఃకాలతోఽప్యపరిచ్ఛేదావపేక్షితౌ. ఉపాదానత్వసిద్ధ్యైవస్తుపరిచ్ఛేదోఽపేక్షితః. నవస్తుతఃపరిచ్ఛిన్నస్యకులాలస్యోపాదానంభవతి- మృత్పిణ్డకులాలయోస్సామానాధికరణ్యాసంభవాత్. అతఃకృత్స్నకారణత్వసిద్ధ్యర్థం త్రివిధపరిచ్ఛేదరాహిత్యం విస్తరేణవివక్షుః పరఃపరాణామిత్యర్థేనతత్సంగ్రహేణప్రతిజానీతే. పరఃపరాణాంపరమఇతి-అనేనకాలానవచ్ఛేదస్సిద్ధః- అధికకాలవర్తిత్వస్యపరశబ్దవాచ్యత్వాత్. పరమాత్మేతిదేశాపరిచ్ఛేదఉక్తః. ఆప్నోతీతివ్యుత్పత్త్యాశబ్దవ్యుత్పత్తిః. ఆత్మసంస్థితః- సర్వేషామాత్మత్వేనసర్వవస్తుభిర్విశిష్టః. యద్వా-ఆత్మత్వేనసంస్థితతయాసర్వశరీరకత్వాత్ స్వస్మిన్నేవపర్యవస్థితః- స్వనిష్ఠః. అన్యత్సర్వంతన్నిష్ఠం-శరీరతయావిశేషణత్వాత్. అతస్సర్వపర్యవసానభూతస్వనిష్ఠఇతివస్త్వపరిచ్ఛేదఉక్తః సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యార్హత్వంహివస్త్వపరిచ్ఛేదః- ఇదమిదంనభవతీతినవస్తుపరిచ్ఛేదః. యద్వా-నిత్యత్వవిభుత్వాదిముక్తగుణైస్సమాభ్యధికరహితత్వంవస్త్వపరిచ్ఛేదః. స్వనిష్ఠంపరమాత్మానమపేక్ష్యతన్నిష్ఠానామన్యేషాంసమత్వాభ్యధికత్వాసంభవాదాత్మసంస్థితఇత్యనేనవస్త్వపరిచ్ఛేదసిద్ధిః. ఏవంసంక్షిప్తమర్థముపపాదయతిరూపేత్యాదినా. తత్రకాలాపరిచ్ఛేదం ప్రథమంవివక్షుఃకాలపరిచ్ఛిన్నేషువర్తమానస్య

రూపవర్ణాదినిర్దేశవిశేషణవివర్జితః। అపక్షయవినాశాభ్యాం పరిణామర్ద్ధిజన్మభిః। వర్జితశ్శక్యతే వక్తుం యస్సదాస్తీతి కేవలం *సర్వత్రాసౌ సమస్తం చ వసత్యత్రేతి వై యతః। తతస్స వాసుదేవేతి విద్వద్భిః పరిపఠ్యతే *తద్బ్రహ్మ పరమం నిత్యమజమక్షరమవ్యయం। ఏకస్వరూపం చ సదా హేయాభావాచ్చ నిర్మలం। తదేవ సర్వమేవైతద్వ్యక్తావ్యక్తస్వరూపవత్। తథా పురుషరూపేణ కాలరూపేణ చ స్థితం *ప్రకృతిర్యా మయాఖ్యాతా వ్యక్తావ్యక్తస్వరూపిణీ। పురుషశ్చాప్యుభావేతౌ లీయేతే పరమాత్మని। పరమాత్మా చ సర్వేషామాధారః పరమేశ్వరః। విష్ణునామా స వేదేషు వేదాన్తేషు చ గీయతే *ద్వే రూపే బ్రహ్మణస్తస్య మూర్తం చామూర్తమేవ చ। క్షరాక్షరస్వరూపే తే సర్వభూతేషు చ స్థితే। అక్షరం తత్పరం బ్రహ్మ క్షరం సర్వమిదం జగత్ *ఏకదేశస్థితస్యాగ్నేర్జ్యోత్స్నా విస్తారిణీ యథా। పరస్య బ్రహ్మణశ్శక్తిస్తథేదమఖిలం జగత్।

కల్పనాన్వితత్వం బ్రహ్మణి నాస్తీత్యాహ రూపేతి. రూపశబ్దేన జాతిరుచ్యతే- జాతిగుణౌ చ రూపిణాం రూపేణ ఇతి హి నీతివిదః. వర్ణశబ్దో రూపాఖ్యగుణవిశేషపరః. ఆదిశబ్దేన రసాదిః, ఆసనశయనాదిక్రియా, విషాణాద్యవయవవత్త్వం, చ వివక్షితం. రూపవర్ణాదీతి పాఠే రూపశబ్దో నీలపీతత్వాదిగుణపరః. వర్ణశబ్దో దేవమనుష్యాదివిగ్రహపరః. జాతిపర ఇత్యర్థః. తన్నిబన్ధనప్రవృత్తిః నిర్దేశశ్శబ్దః. శబ్దవాచ్యాస్త్వేవ విశేషణం. తైర్వివర్జితః. యద్వా- రూపవర్ణాదితన్నిర్దేశవిశేషణైర్వివర్జితః. ఏవమనిత్యత్వవ్యాపకం కర్మకృతం రూపాదిమత్త్వం బ్రహ్మణి నాస్తీతి కర్మకృతరూపాదినివృత్త్యా తద్వ్యాప్యకాలపరిచ్ఛేదనివృత్తిరుక్తా. యద్వా- అనిత్యత్వవ్యాప్యకర్మకృతరూపాద్యభావాన్నానిత్యత్వం బ్రహ్మణ్యనుమాతుం శక్యమిత్యర్థః. అనేన *ప్రత్యస్తమితభేదమిత్యస్య వివరణం కృతం. అథానిత్యత్వవ్యాపకత్వాద్వికారాణామనిత్యత్వనివృత్తయే తద్వ్యాపకవికారరాహిత్యమాహ అపక్షయేతి. జాయతే అస్తీత్యస్యాద్వయాదిశబ్దేన వివక్షితం. ఉత్పత్తిస్థితినాశానామేకైకత్ర నిధాద్వయేన వికారషట్కసిద్ధిః. తద్వర్జితత్వాత్ సదాస్తీతి వక్తుం శక్యతే. సదాశబ్దేన కాలాపరిచ్ఛిన్నత్వ ఇత్యాదిశబ్దైరితి కేవలశబ్దాభిప్రాయః. అనేన సత్తామాత్రమిత్యస్య విషయో దర్శితః. అగోచరం వచసామిత్యస్య విషయమాహ శ్లోకం వివృణోతి. రూపవర్ణాదిప్రవృత్తినిమిత్తాభావాదుత్పత్త్యాదిప్రవృత్తినిమిత్తాభావాచ్చ కల్పనావికారవాచిశబ్దైర్వక్తుం శక్యత ఇతి తస్యాయమర్థ ఇత్యభిప్రాయః. అగోచరం వచసామితి సర్వశబ్దాగోచరత్వముచ్యతే చేత్- వచసామగోచరం సత్తామాత్రమిత్యపి వక్తుం న శక్యతే. అథ దేశాపరిచ్ఛేదం నామనిర్వచనముఖేనాహ సర్వత్రేతి. బ్రహ్మణ ఈశ్వరాతిరిక్తత్వనిషేధార్థం దేవతాన్తరవ్యుదాసార్థం చ నామనిర్వచనముఖేన తదుక్తిః. ఔణాదికప్రత్యయస్యానేకార్థత్వాదధికరణేఽపి కర్తరి చ వ్యుత్పత్తిర్వాసుదేవశబ్దస్స్యాదితి సర్వత్రేతి. వేదాన్తేషు పరబ్రహ్మణో హి నిర్వికారత్వాదికముక్తం- తస్యార్థం వాసుదేవశబ్దో వ్యుత్పత్త్యా ప్రతిపాదయతీత్యాహ. *శైత్యం హి యత్సా ప్రకృతిర్జలస్యేతివత్తదితి నిర్దేశః. నిర్దిశ్యమానప్రతినిర్దిశ్యమానయోరేకత్వమాపాదయన్తి సర్వనామాని పర్యాయేణ తల్లిఙ్గముపాదదత ఇతి హి శాబ్దాః. నిత్యమితి కార్యమాత్రవ్యావృత్తిః. అజమక్షరమవ్యయం ఏకస్వరూపమితి సవికారనిత్యప్రధానవ్యావృత్తిః ఏకస్వరూపశబ్దేన వృద్ధిపరిణామరాహిత్యం వివక్షితం. హేయాభావాచ్చ నిర్మలమితి బద్ధవ్యావృత్తిః. సదేతి ముక్తవ్యావృత్తిః. సదాశబ్దేన నిత్యసూరివ్యావృత్తిః. యద్వా- ఏకస్వరూపమితి బద్ధవ్యావృత్తిః. సదేత్యాదినా ముక్తవ్యావృత్తిరితి. ఏవం స్వవ్యతిరిక్తసమస్తవస్తువిలక్షణత్వేనోపదిష్టం బ్రహ్మ వాసుదేవ ఏవేత్యర్థః. త్రివిధాపరిచ్ఛేదవాచినీ శ్రుతిరపి దేవతావిశేషం నిరదిశదిత్యుక్తమితి. అనన్తశబ్దో నారాయణపర్యాయః. అతో నారాయణాదిశబ్దపర్యాయస్త్రివిధానన్త్యయోగినిర్గుణమితి ముఖ్యోవర్తతే *సత్యజ్ఞానాదివాక్యే న స్తమితి పదం పుల్లిఙ్గం ద్వితీయాన్తం- యో వేదేతి వేదనశబ్దేనాన్వయాత్. న పునర్నపుంసకత్వే తద్యో వేదేతి తత్పదాధ్యాహారస్స్యాత్. వాక్యభేదశ్చ స్యాత్. అతస్తత్ర యథోక్త ఏవార్థః. తస్మాత్తదనుసారేణ అత్రాప్యపరిచ్ఛేదకథనసమయే దేవతావిశేషానిర్ణయః. వస్తుపరిచ్ఛేదమాహ తదేవేతి. సర్వమేవైతదితి వ్యక్తావ్యక్తపురుషకాలసముదాయ ఉచ్యతే. వ్యక్తావ్యక్తస్వరూపమేతత్సర్వం తస్య శరీరమిత్యర్థః. అనేన వస్తుపరిచ్ఛేదరహితత్వం- సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యార్హత్వం హి వస్తుపరిచ్ఛేదః. సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యాన్యథానుపపత్తిరూపహేతుభూతవ్యాపనభరణాది గుణతః సమాభ్యధికరాహిత్యసిద్ధేశ్చ వస్తుపరిచ్ఛేదసిద్ధిః. నహి బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య కస్యచిత్సమస్తవస్తుసామానాధికరణ్యం సంభవతి. ఏవం శాస్త్రోపక్రమే వాసుదేవాఖ్యముభయలిఙ్గం వస్తు ప్రతిపాద్యముక్తం. శాస్త్రోపసంహారే చ తథోక్తమితి దర్శయతి ప్రకృతిర్యేతి. పరమాత్మశబ్దస్య ముక్తజీవేఽపి ప్రయోగదర్శనాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం సాక్షాత్పరమాత్మలక్షణం జగత్కారణత్వముక్తం లీయేతే పరమాత్మనీతి. స చేశ్వర ఇతి జ్ఞాపనార్థః పరమేశ్వరశబ్దః. ఈశ్వరశ్చ న దేవతాన్తరమితి జ్ఞాపనాయ విష్ణునామేత్యుక్తం. అత్ర పరమాత్మా ఆధారః పరమేశ్వర ఇతి పదైశ్చ ఉభయలిఙ్గత్వముక్తం. ఏవం శాస్త్రోపక్రమోపసంహారయోః అవాన్తరప్రకరణోపక్రమోపసంహారయోశ్చ హేయప్రత్యనీకకల్యాణగుణాస్పదం నారాయణాఖ్యం పరం బ్రహ్మ ప్రతిపాద్యత ఇతి దర్శితం. అథావిద్యాసంబన్ధాదయశ్చ బ్రహ్మణ ఏవ హి ప్రతిపాద్యన్తే- తత్త్వార్థం యథోక్తస్వరూపస్య బ్రహ్మణ ఉపపన్న ఇతి శ్లోకద్వయం *కార్త్స్న్యేనాయోపి ... ద్వారిద్వారభావేనోపపద్యత ఇతి వక్తుం పరమాత్మనో జీవానాం చ అత్ర శరీరభావేన సంబద్ధం తేషామవిద్యాసంబన్ధాదిం ప్రదర్శయిష్యన్ ప్రథమం జీవబ్రహ్మణోశ్శరీరశరీరిభావరూపసంబన్ధం దర్శయతి ద్వేరూపే ఇత్యాదినా. మూర్తం చామూర్తమేవ చేతి- బద్ధముక్తశబ్దార్థః. ఏతద్వివృణోతి క్షరాక్షరస్వరూపే ఇతి. జ్ఞానసంకోచాత్మకక్షరణవదసంకుచితజ్ఞానం చేత్యర్థః. సర్వభూతేషు చ స్థితే- [illegible]. సర్వభూతస్థితిర్నామ సర్వతరతయా వ్యాపనమేవ ఇత్యర్థః. యద్వా- బద్ధస్య స్వరూపేణ సర్వభూతస్థితిః. ముక్తస్య ధర్మభూతవిభుజ్ఞానద్వారేణేతి. అక్షరం తత్పరం బ్రహ్మేతి- తన్ముక్తస్వరూపమక్షరం. క్షరం సర్వమిదం జగత్- ఇదం బద్ధస్వరూపం క్షరమిత్యర్థః. రూపద్వయం నిదర్శనేన ఏకదేశేతి. శక్తిః - అపృథక్సిద్ధం కార్యోపయోగి విశేషణం. ఏకదేశస్థితస్య విస్తారిణీతి విశేషణద్వయేన అసంకీర్ణస్వభావత్వముక్తం. అస్మిన్ శ్లోకే అఖిలం జగదితి చిదచిదా

విష్ణుశక్తిః పరా ప్రోక్తా క్షేత్రజ్ఞాఖ్యా తథాపరా । అవిద్యాకర్మసంజ్ఞాన్యా తృతీయా శక్తిరిష్యతే।
యయా క్షేత్రజ్ఞశక్తిస్సా వేష్టితా నృప సర్వగా। సంసారతాపానఖిలానవాప్నోత్యతిసంతతాన్।
తయా తిరోహితత్వాచ్చ శక్తిః క్షేత్రజ్ఞసంజ్ఞితా। సర్వభూతేషు భూపాల తారతమ్యేన వర్తతే
*ప్రధానం చ పుమాంశ్చైవ సర్వభూతాత్మభూతయా। విష్ణుశక్త్యా మహాబుద్ధే వృతౌ సంశ్రయధర్మిణౌ।
తయోస్సైవ పృథగ్భావకారణం సంశ్రయస్య చ। యథా సక్తం జలే వాతో బిభర్తి కణికాశతం।

త్వకం జగదుచ్యతే. తుల్యన్యాయత్వాదక్షరస్యాపి శక్తిత్వసిద్ధిః. యద్వా- అఖిలజగచ్ఛబ్దేనాక్షరస్యాపి క్రోడీకారః- త్రిపాద్విభూతేరపి లోకశబ్దవాచ్యత్వాత్, తత్సమానార్థత్వాత్ జగచ్ఛబ్దస్య, అఖిలశబ్దస్య సంకోచకాభావాచ్చ. అక్షరం సర్వమిత్యత్రాక్షరసామానాధికరణ్యముభయోః … స్యాపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వాభిధానముపపద్యతే. ఇదంశబ్దస్య ప్రకృతవాచిత్వాత్ అక్షరాక్షరపరత్వం యుజ్యతే. నన్వక్షరశబ్దా కార్యకారణరూపేణావస్థితపరబ్రహ్మపరా- పరబ్రహ్మశబ్దముఖ్యార్థసిద్ధేః. అన్యథా బ్రహ్మశబ్దానామేకప్రకరణస్థానామైకరూప్యం చ స్యాత్. జగతో జ్యోత్స్నాస్థానీయత్వం చోపపద్యతే- ప్రధా… యాశ్చిద్రూపావయవత్వేన అగ్నికార్యత్వోపపత్తేః. నైవం- బ్రహ్మణో రూపే ఇతి వ్యతిరేకనిర్దేశస్వారస్యభఙ్గప్రసఙ్గాత్. నచ కార్యకారణయోర్బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వాభావాత్. యద్యపి స్వారస్యాయ మూర్తత్వామూర్తత్వే వివక్షితే- తదా మూర్తామూర్తశబ్దస్వారస్యభఙ్గః. భావప్రధానత్వావివక్షయా… పశబ్దసామానాధికరణ్యాయోగః. యద్యప్యేతత్ బ్రహ్మణో ద్వే రూపే బ్రహ్మ హి మూర్తమమూర్తం చేతి- తదా ప్రకృతాన్తబ్రహ్మశబ్దార్థ…దోషస్స్యాత్ - … బ్రహ్మశబ్దస్య మూర్తామూర్తశబ్దసామానాధికరణ్యాయోగాత్. కించ - సర్వభూతేషు వర్తతే ఇతి చానుపపన్నం- సర్వభూతశబ్దస్య కార్యమాత్ర…యాం తత్ర కార్యస్థితౌ … స్వస్మిన్ స్వవృత్తిప్రసఙ్గాత్, కారణస్యాపి కార్యాదనన్యతయా స్వవృత్తిప్రసఙ్గాచ్చ. … అవస్థాద్వయస్య సర్వభూతస్థితిరితి వచనం … సర్వ… అక్షరశబ్దసామానాధికరణ్యాయోగాత్, … అవస్థాపరత్వే స్వారస్యభఙ్గాత్, అవస్థాపదద్వా… జగచ్ఛ… శబ్దసామానాధికరణ్యాయోగాచ్చ. తస్మిన్ సోఽపి కారణావస్థాయాః కార్యే విద్యమానత్వాయోగాచ్ఛక్తిశబ్దస్య కార్యవాచిత్వాయోగాచ్చ శ్లోకస్సనా… యమర్థః. ఉపచారతోఽపి కార్యోపయోగివిశేషణం శక్తిశబ్దేన వ్యపదేశమర్హతి- కార్యోపయోగివిశేషణత్వస్య సామాన్యాత్. … గ్భూతం కార్యోపయోగివిశేషణం. కార్యం తు న కారణస్యాపృథగ్భూతం విశేషణం కార్యోపయోగి చ భవతి- కార్యకారణయోరనన్యత్వాత్ స్వస్య స్వయమేవ విశేషణత్వాయోగాత్. కార్యత్వం విశేషణమితి చేత్సత్యం- తథాపి ధర్మివాచినో జగచ్ఛబ్దస్య కార్యతావాచిత్వాభావాత్ శక్తిశబ్దసామానాధికరణ్యముపచారతోఽపి నోపపద్యతే. కార్యోపయోగ్యపృథగ్భూతవిశేషణం … సంభవేత్. అక్షరశబ్దస్య కార్యపరత్వేఽపి … త్వం చ స్యాత్. … అనవయవత్వాత్ … కార్యత్వాభావాత్. నచ *అక్షరం ప్రధానమమృతాక్షరం హర ఇతి ప్రయోగానుసారేణ చేతనాచేతనపరత్వం యుక్తం - అవిభక్తస్య … సర్వభూతస్థిత్యనుపపత్తేః … భూతేషు … స్థానముపపన్నమితి చేన్న- సముదాయినోస్సముదాయనిష్ఠత్వానుపపత్తేః. సముదాయో హి సముదాయినిష్ఠః. … వైరూప్యం చ స్యాత్. … త్తరత్ర హి … మూర్తమమూర్తం చేతి … రూపద్వయ … ర్యాదీన్ నిర్దిశ్య *మూర్త… యాన్వితమితి … నాన్వయకథనాత్. … బ్రహ్మాభిధానాన్వయః. *సోఽక్షరం పరమస్స్వరాడితి … సామానాధికరణ్యాచ్చ అక్షరశబ్దోఽయం … బ్రహ్మశబ్దార్థనైరూప్యం తు * … బ్రహ్మ *తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయతే ఇతి … పపత్తిబలాద్యుజ్యతే. అత్రోయమర్థః. బ్రహ్మణో … అవిద్యాసంబన్ధద్వారభూతే జీవాత్మన్యవిద్యాన్వయం దర్శయతి విష్ణుశక్తిరిత్యాదినా. సర్వగా చతుర్ముఖాదిపిపీలికాన్తసర్వశరీరస్థా. జాత్యేకవచనం. యద్వా - ధర్మభూతజ్ఞానేన స్వతస్సర్వవిషయవ్యాప్తిమతీ. కర్మణా వేష్టితా- కర్మణా సంకుచితజ్ఞానేత్యర్థః. … కర్మతారతమ్యానుగుణం జ్ఞానతారతమ్యవతీ క్షేత్రజ్ఞశక్తిరిత్యర్థః. సర్వేషాం జ్ఞానసర్వత్వస్య … క్తౌ సర్వవిషయకత్వస్య ప్రామాణికత్వాద్బద్ధావస్థాయాం సంకోచకత్వాసిద్ధా. తత్తారతమ్యం చ *పుంసశ్శక్త్యుపలక్షితః * … ఇతి స్పష్టీకృతం. జాతినామవ్యపృథక్సిద్ధధర్మత్వేనోపపన్నా … ప్రస్తుతం … నియామ్యత్వ … ప్రధానం చేతి చిదచితోః పరమాత్మనియామ్యత్వధార్యత్వవ్యాప్యత్వనిత్యత్వాదేః ప్రమాణాన్తరాగోచరతయా … యుక్తమితి నియామ్యత్వాది … సంభవశ్చ దర్శితో భవతి. నహి ధర్మిసత్యత్వేన వినా ధర్మసత్యత్వం యుక్తం. నాపి బాధ్యస్య నిత్యత్వం యుక్తం. సర్వభూతాత్మభూతయా- సర్వభూతవ్యాపికయేత్యర్థః. విష్ణుశక్త్యా- విష్ణోర్నియమనశక్త్యా. అన్యథా *శక్తిస్సాపి తథా విష్ణోరిత్యనన్తరోక్తవిరోధాత్. తయావృతౌ- వ్యాప్తౌ. నియమనేన చ ధారణం శ్రుతిసిద్ధం *ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి ద్యావాపృథివ్యౌ విధృతే తిష్ఠత ఇతి హి శ్రూయతే. అతో బిభర్తీత్యుత్తరశ్లోకసామఞ్జస్యం. సంశ్రయధర్మిణౌ- భగవదపృథక్స్థితిధర్మకౌ. పృథగ్భావః- ఉపకరణోపకార్యత్వలక్షణసంబన్ధవిశేషరాహిత్యం- సంహారః- తత్ర హి కరణకళేబరం నాస్తి. సంశ్రయః- కరణకళేబరత్వేన సంబన్ధః- సృష్టిరిత్యర్థః. యద్వా- సంశ్రయః - తయోస్సంబన్ధః- సంసారః. పృథగ్భావః - మోక్షః. తత్సర్వం భగవన్నియమనాధీనమిత్యర్థః. అత్ర దృష్టాన్తమాహ యథేతి. కారణాత్కార్యస్య విభాగే దృష్టాన్తః- జలస్య కణికా … సంయోజకత్వవియోజకత్వయోర్ద్వా దృష్టాన్తః- పరస్య

శక్తిస్సాపిత థావిష్ణోర్హి ప్రధానపురుషాత్మనః *తదేతదక్షయంనిత్యంజగన్మునివరాఖిలం। ఆవిర్భావతిరోభావజన్మ నాశవికల్పవత్ ।ఇత్యాదినాపరంబ్రహ్మస్వభావతఏవనిరస్తనిఖిలదోషగన్ధంసమస్తకల్యాణగుణాత్మకంజగదుత్ప త్తిస్థితిసంహారాన్తఃప్రవేశనియమనాదిలీలంప్రతిపాద్యకృత్స్నస్యచిదచిద్వస్తునస్సర్వావస్థావస్థితస్యపారమా ర్థికస్యైవపరస్యబ్రహ్మణశ్శరీరతయారూపత్వంశరీరరూపతన్వం శశక్తివిభూత్యాదిశబ్దైస్తచ్ఛబ్దసామానాధికర ణ్యేనచాభిధాయతద్విభూతిభూతస్య చిద్వస్తున స్స్వరూపేణావస్థితిమచిన్మిశ్రతయా క్షేత్రజ్ఞరూపేణస్థితించో క్త్వా క్షేత్రజ్ఞావస్థాయాం పుణ్యపాపాత్మకకర్మరూపావిద్యావేష్టితత్వేన స్వాభావికజ్ఞానరూపత్వానను సం ధానముచిత్ర్యాప్రాగ్గాకారతయానుసంధానంచ ప్రతిపాదితమితి పరం బ్రహ్మసవిశేషం, తద్విభూతిభూతంజ గదపిపారమార్థికమేవే, తిజ్ఞాయతే. ప్రత్యస్తమితభేదమిత్యత్ర దేవమనుష్యాదిప్రకృతిపరిణామవిశేషసంసృష్ట స్యాప్యాత్మనస్స్వరూపం తద్గతభేదరహితత్వేనతద్భేదవాచిదేవాదిశబ్దాగోచరంజ్ఞానసత్తైకలక్షణంస్వసంవే ద్యంయోగయుఙ్మనసోనగోచరఇత్యుచ్యతఇత్యనేననప్రపఞ్చాపలాపః. కథమిదమవగమ్యతఇతిచేత్ -తదుచ్యతే-

---

రంసంకలితాఽసంకలితాశ్చబిభర్తివాయుః. యద్వా- ప్రకృతిపురుషగతదోషలేశరాహిత్యేదృష్టాన్తః- వాయుస్సకలకాశతంతత్స్వభావాస్సంస్పృష్టోబి భర్తి. ప్రధానపురుషాత్మనః- ప్రధానపురుషయోరాత్మనః. సమస్తచిదచిద్వస్తుజాతమితిశర్మాధ్యాహర్తవ్యం. యద్వా- ప్రధానశబ్దాన న్తరపురుషశ బ్దోబద్ధపరః.ఆత్మశబ్దః ప్రకృతిసంసర్గరహితముక్తాత్మపరః.తాన్ బిభర్తీతి.ఏవంవిధస్యజగతఃపరమార్థత్వమాహతదేతదితి. మిథ్యాహిబాధ్యత్వేనానిత్యం. పారమార్థ్యసతిహినిత్యత్వసంభవః. ఉదాహృతవచనార్థాన్ సంక్షేపేణాహ(ఇత్యాదినేతి)నిరస్తనిఖిలదోషత్వంకల్యాణగుణాత్మకత్వంచ *సనర్వభూత ప్రకృతిం*సమస్తకల్యాణేత్యాదిశ్లోకార్థః.జగదుత్పత్త్యాదిలీలత్వంభగవచ్ఛబ్దనిర్వచనసిద్ధం.అన్తః ప్రవేశనియమనాదీత్యాదిశబ్దేనఅధ్యక్షత్వానుమన్తృ త్వేఉచ్యేతే. ఇత్యాదినేత్యాదిశబ్దేన క్రీడతోబాలకస్యేత్యాదివచనంవివక్షితం. తదర్థోలీలాశబ్దేనవివక్షితః. సర్వావస్థావస్థితస్య- కార్యకారణావస్థిత స్యబద్ధముక్తావస్థితస్యచేత్యర్థః. ప్రమాణాన్తరగోచరస్యార్థస్యహినిషేధార్థం భ్రాన్తిసిద్ధత్వేనానువాదసంభవః. పరమాత్మనియామ్యత్వాదికంతు ప్రమాణా న్తరాగోచరత్వాద్విధిత్సితమేవేతివిహితస్యనిషేధోనుపపన్న ఇత్యభిప్రాయేణపారమార్థికస్యైవేత్యుక్తం. నియన్తృత్వనియామ్యత్వాది ప్రతిపాదనని ర్వాహకశరీరతయారూపత్వం.*తదేవసర్వమేవైతదిత్యత్రతచ్ఛబ్దసామానాధికరణ్యం.*ద్వేరూపే బ్రహ్మణస్తస్యేత్యాదినోక్తమర్థమాహ(శరీరరూపతన్వం శేతి) (ప్రతిపాదితమితీతి) ఏవంశాస్త్రోపక్రమోపసంహారేష్వవాన్తరప్రకరణోపక్రమోపసంహారేషు చ ప్రతిపాదితత్వాదిత్యర్థః. జ్ఞాయతఇత్యనేనో క్తవచనార్థసంగ్రహః కృతః. ఉదాహృతవచనైర్వస్తునస్సవిశేషత్వంజగతస్సత్యత్వంచస్థితం. అథపరోదాహృతవచనానిపూర్వోదాహృతవచనార్థానుగు ణ్యేనవ్యాచిఖ్యాసుః ప్రథమం ప్రత్యస్తమితభేదమిత్యాదిశ్లోకంవ్యాచష్టే (ప్రత్యస్తమితేతి) *దుఃఖాజ్ఞానమలాధర్మాః ప్రకృతేస్తేనచాత్మన ఇతి *పు మాన్నదేవోనసరోనపశుర్నచపాదపః। శరీరాకృతిభేదాస్తుభూపైతేకర్మయోనయఇత్యాదిషు ప్రకృతిస్థావాదిశరీరంచోపాధిత్వేన ప్రతీయతఇత్యుభయవి ధవచనార్థంసంఘట్టయితుందేవమనుష్యాది ప్రకృతిపరిణామవిశేషేత్యుక్తం. ప్రకృతేరిత్యత్ర ప్రకృతిశబ్దనిర్దేశః శరీరస్య ప్రకృతిపరిణామరూపత్వాదిత్య భిప్రాయః. దేవమనుష్యాదిశబ్దేన ప్రతిషేధ్యభేదస్యశరీరేవిద్యమానతాదర్శితానసముక్తానాముపాస్యత్వాభావా,దుపాసకస్వరూపస్యఅచిత్సంసృష్ట తయాప్రత్యస్తమితభేదత్వాయోగా,చ్చతాదృశోపదేశాయోగాదస్యశ్లోకస్యపరిశుద్ధాత్మవిషయత్వానుపపత్తేఃపరమాత్మ విషయత్వంస్యాదితిశఙ్కాపరి హారాయచోక్తందేవమనుష్యాది ప్రకృతిపరిణామవిశేషసంసృష్టస్యాపీతి. ఇదానీంసంసరతోపిస్వాభావికాకారస్యతిరోహితస్యవిద్యమానత్వాదావిర్భ విష్యతస్తస్యతథానుసంధానాయఉపదేశ ఇతిభావః.*తస్యాత్మపరదేహేషుసతోపీత్యేకత్వా రయితుంసంసృష్టస్యాపీత్యు[illegible]. అపిర్విరోధే. పాతకినం సర్గాత్పాతకిత్వంభవతి- రుమాసంసర్గాత్పదార్థానాంలవణత్వంభవతి. అతోవిరోధః. తద్గతభేదరహితత్వేన-భేదోరూపవర్ణాదిః. అనేన ప్రత్యస్తమిత భేదశబ్దోవ్యాఖ్యాతః. ప్రత్యస్తమితభేదశబ్దేనభేదస్యాపునరుదయవినాశోభిప్రేతః. తతశ్చ ప్రళయకాలవ్యావృత్తిః. తద్భేదవాచిదేవాదిశబ్దాగోచర మిత్యనేనఅగోచరంవచసామితిపదంవ్యాఖ్యాతం. జ్ఞానసత్తైకలక్షణమితి-జ్ఞానపదంసత్తామాత్రమితిచపదంవ్యాఖ్యాతం. సత్తైకలక్షణమిత్యత్ర ఏకశబ్దే నసత్తామాత్రమితి పదగతమాత్రశబ్దార్థంవివృణ్వతాజాయతేఽస్తీత్యాదివికారావ్యావృత్తాః సత్తామాత్రమిత్యుక్తేకేనాకారేణ సత్తేత్యపేక్షాయాం జ్ఞా నసత్తైకలక్షణమిత్యుక్తం. జ్ఞానత్వాకారేణసత్తేత్యర్థః. వచసామగోచరత్వేసత్తావ్యాఘాతపరిహారార్థంన్యాయవైశేషికోక్తజడస్వరూపతావ్యుదాసా ర్థంచాత్మసంవేద్యమితిపదస్యార్థమాహ (స్వసంవేద్యమితి) యద్వా- అగోచరంవచసామిత్యస్యైకవైకల్పనావికారరాహిత్యేతద్వాచిశబ్దాగోచరత్వే చోక్తేభేదకధర్మాభావాత్ కథంస్వవ్యావృత్తిగ్రహణమితిశఙ్కాయామాహఆత్మసంవేద్యమితి. ప్రత్యక్త్వేనభాసమానత్వంస్వవ్యావర్తకం. అన్యేషాంద త్తయాభాసన్త ఇత్యర్థః. జ్ఞానపదంధర్మధర్మిణోరవిశేషేణాజడత్వమాహ. ధర్మభూతజ్ఞానస్యబృహత్తయాపరిశుద్ధాత్మస్వరూపస్య బ్రహ్మశబ్దవాచ్య త్వం-* బ్రహ్మణోహిప్రతిష్ఠాహమిత్యాదిష్వివోపపద్యతే. యోగయుక్-ప్రత్యాహారయోగః.*ఏవం ప్రకారమమలమితివచనేనపరమాత్మనిముక్తస్వభావ స్యాతిదిష్టత్వేనముక్తస్యపరమాత్మసామ్యప్రతిపత్తేః, పరమాత్మనశ్చ *అపక్షయవినాశాభ్యాం*రూపవర్ణాదినిర్దేశేత్యాదివచనైఃకతిపయభేదరాహిత్య స్యషడ్భావవికారరాహిత్యస్యచస్పష్టత్వా,త్తదానుగుణ్యేనఅనతివిస్తరంశ్లోకోవ్యాఖ్యాతః. అస్యశ్లోకస్యముక్తాత్మవిషయత్వంతస్యచప్రత్యాహారయో గస్యాగోచరత్వం*కథంజ్ఞాయతఇత్యభిప్రాయేణాహ (కథమిదమితి) ప్రకరణాదేవావగమ్యతఇతిపరిహారతి (తదుచ్యతఇత్యాదినా) అస్మిన్ప్రకర

అస్మిన్ ప్రకరణే సంసారైకభేషజతయా యోగమభిధాయ యోగావయవాన్ ప్రత్యాహారపర్యన్తాన్ శిక్షయిత్వా ధారణాసిద్ధ్యర్థం శుభాశ్రయం వక్తుం పరస్య బ్రహ్మణో విష్ణోశ్శక్తిశబ్దాభిధేయం రూపద్వయం మూర్తామూర్తవిభాగేన ప్రతిపాద్య తృతీయశక్తిరూపకర్మాఖ్యావిద్యావేష్టితం అచిద్విశిష్టం క్షేత్రజ్ఞం మూర్తాఖ్యవిభాగం భావనాత్రయాన్వయాదశుభమిత్యుక్త్వా ద్వితీయస్య కర్మాఖ్యావిద్యావిరహిణోఽచిద్వియుక్తస్య జ్ఞానైకాకారస్యామూర్తాఖ్యవిభాగస్య నిష్పన్నయోగిధ్యేయతయా యోగయుఙ్మనసోఽనాలమ్బనతయా, స్వతశ్శుద్ధివిరహాచ్చ శుభాశ్రయత్వం ప్రతిషిధ్య పరశక్తిరూపమిదమమూర్తమపరశక్తిరూపం క్షేత్రజ్ఞాఖ్యమూర్తం చ పరశక్తిరూపస్యాత్మనః క్షేత్రజ్ఞతాపత్తిహేతుభూతతృతీయశక్త్యాఖ్యకర్మరూపావిద్యా చేత్యేతచ్ఛక్తిత్రయాశ్రయో భగవదసాధారణమాదిత్యవర్ణమిత్యాదివేదాన్తసిద్ధమమూర్తరూపం శుభాశ్రయ ఇత్యుక్తమ్. అత్ర పరిశుద్ధాత్మస్వరూపస్య శుభాశ్రయతానర్హతాం వక్తుం ప్రత్యస్తమితభేదం యదిత్యుచ్యతే. తథాహి— *నతద్యోగయుజా శక్యం నృప చిన్తయితుం యతః। ద్వితీయం విష్ణుసంజ్ఞస్య యోగిధ్యేయం పరం పదం॥ సమస్తాశ్శక్తయశ్చైతా నృప యత్ర ప్రతిష్ఠితాః। తద్విశ్వరూపవైరూప్యం రూపమన్యద్ధరేర్మహదితి వదతి *తథా పసుమ్మాః సనన్దనాదీనాం జగదన్తర్వర్తినామవిద్యావేష్టితత్వేన శుభాశ్రయతానర్హతాముక్త్వా బద్ధానామేన పశ్చాద్యోగేన ఉన్మీలితబోధానాం స్వస్వరూపాపన్నానాం చ స్వతశ్శుద్ధివిరహాత్ భగవతా శౌనకేన శుభాశ్రయతా నిషిద్ధా *ఆబ్రహ్మస్తమ్బపర్యన్తా

నః-సవ్యాయం ముక్తశ్లోకః-అపితు ప్రబన్ధస్థః. *అతః పూర్వాపరాపరామృష్టః శబ్దోఽన్యాం కురుతే మతిమితి తత్పరిహారాయ పూర్వాపరపరామర్శనేనైవాయమర్థో వర్ణనీయ ఇతి భావః. (సంసారైకభేషజతయా యోగమభిధాయేతి) ఏతేన *క్లేశానాం చ క్షయకరం యోగాదన్యన్న విద్యత ఇత్యస్యార్థో విశ్రేతః. వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రస్యాపవర్గోపాయత్వనిరాసశ్చ స్ఫోరితః. (యోగావయవాన్ ప్రత్యాహారపర్యన్తానితి) *ప్రాణాయామేన పవనం ప్రత్యాహారేణ చేన్ద్రియం। వశీకృత్య తతః కుర్యాత్ స్థితం చేతశ్శుభాశ్రయ ఇత్యాదివచనార్థస్సఙ్గృహీతః. (పరస్య బ్రహ్మణో విష్ణోశ్శక్తిశబ్దాభిధేయమితి) *విష్ణుశక్తిః పరా ప్రోక్తేత్యత్ర విష్ణోరేవ శక్తిర్న బ్రహ్మణ ఇతి కేచిద్వదన్తి. తద్వ్యావృత్త్యర్థమేవ విష్ణోరితి వ్యాసః కృతః. *పరస్య బ్రహ్మణశ్శక్తిః *పరమబ్రహ్మభూతస్య వాసుదేవస్య *తతస్స వాసుదేవేతి *తద్బ్రహ్మ పరమం నిత్యం *పరమాత్మా చ సర్వేషాం *విష్ణునామా స వేదేషు వేదాన్తేషు చ *పరబ్రహ్మస్వరూపస్య విష్ణోశ్శక్తిసమన్వితమ్ *శక్తిస్వాపి తథా విష్ణోరిత్యాదిభిర్విష్ణోరేవ పరబ్రహ్మత్వం జగతస్తచ్ఛక్తిత్వం తచ్ఛక్తినియామ్యత్వం చోక్తమితి తత్ప్రతిపాదకతత్తద్వచనవిరోధాత్ తదయుక్తమిత్యభిప్రాయః. శక్తిశబ్దాభిధేయం-అపృథక్సిద్ధవిశేషణం హి శక్తిః. బ్రహ్మచనకస్యచిద్విశేషణం. అతో విష్ణోరేవ శక్తిః-స హి బ్రహ్మశబ్దవాచ్య ఇత్యభిప్రాయః. అత్ర *నారాయణః పరం బ్రహ్మ *విష్ణుస్సదా నీర్ధరిరేవ నిష్కళః *పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరం *నతస్యేశే కశ్చన *నతత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే *యస్మాత్పరం నాపరమస్తి కించిత్ *నత్వత్సమోఽస్త్యభ్యధికః కుతోఽన్యో లోకత్రయ ఇత్యాది శ్రుతిస్మృతయోఽనుసన్ధేయాః. శక్తిత్రయాశ్రయో దివ్యవిగ్రహ ఉపాస్యత్వేనోచ్యతే. విష్ణోరేవ శక్తిశ్చేత్తద్గుణం విష్ణోర్విగ్రహాదేశో విష్ణోరేవాశ్రయః. తదాశ్రయభూతో విగ్రహో న హి బ్రహ్మణోऽస్తీతి దంచనాపన్నం ఫలితం. (శక్తిశబ్దాభిధేయం రూపద్వయమితి) పరాపరసంజ్ఞస్యాస్య రూపద్వయస్యోత్తరత్ర పరాపరశబ్దసమానాధికరణశక్తిశబ్దేన పరామర్శాత్ పరసంజ్ఞరూపగోచరశ్శక్తిశబ్దో న పరమాత్మవిషయ ఇత్యభిప్రాయః. *తచ్చ విష్ణోః పరం రూపం *విష్ణుశక్తిః పరా ప్రోక్తేతి హ్యుచ్యతే. *భూపమూర్తమమూర్తం చేత్యాదివచనార్థమభిప్రేత్యాహ (మూర్తామూర్తవిభాగేనేతి) *అవిద్యాకర్మసంజ్ఞాన్యా తృతీయా శక్తిరిష్యత ఇత్యస్యార్థమాహ (తృతీయేతి) మూర్తామూర్తవిభాగేనేత్యుక్తత్వాత్ మూర్తాఖ్యవిభాగమితి విభజ్య నిర్దేశః కృతః. (నిష్పన్నయోగిధ్యేయతయేతి) నవిద్యతే స్వస్య ప్రత్యయః-అపితు శక్యత్వాదిత్యభిప్రాయః. యోగిధ్యేయం పరం పదమిత్యత్రాభిప్రాయః. నిష్పన్నయోగిధ్యేయతయా ప్రత్యస్తయోగస్య ధ్యాతుమశక్యత్వం ఫలితం. (స్వతశ్శుద్ధివిరహాదితి) అత్ర నశుద్ధేరస్వాభావికత్వముచ్యతే-అపిత్వాగన్తుకదోషనిరాసేన స్వయమశక్తత్వేన భగవత్ప్రసాదసాపేక్షత్వం వివక్షితం (శుభాశ్రయత్వం ప్రతిషిధ్యేతి) స్వతశ్శుద్ధివిరహాదిత్యనేన శుభత్వం ప్రతిషిద్ధం. అనాలమ్బనతయేత్యనేనాశ్రయత్వం ప్రతిషిద్ధమితి శుభాశ్రయత్వప్రతిషేధః. శుభత్వం-హేయవిరోధిత్వం. నతు హేయరాహిత్యమాత్రం-*చిన్త్యమానం విశుద్ధ్యర్థం సర్వకిల్బిషనాశనమిత్యుక్తత్వాత్. శక్తిత్రయాశ్రయత్వకథనాయ శక్తిత్రయమనువదతి (పరేతి) అత్ర *సమస్తాశ్శక్తయశ్చైతా ఇతి వచనార్థో వివక్షితః. ఏతాశ్శక్తయ ఇతి బహువచనేన సత్యపి సమస్తపదం బహువ్యక్తిక్రోడీకారార్థం. పరశక్తేః పరమాత్మనో రూపమితి పరశక్తిరూపం. పరశక్త్యాత్మకం వా. ఏవముత్తరత్రాపి. భగవదసాధారణమితి చతుర్ముఖాదిశరీరవ్యావృత్తిః-భగవదధిష్ఠితత్వేపి తత్తజ్జీవవిశేషాభిమానవిషయత్వాత్ తేషాం శరీరాణాం. శ్రుతిమూలతాం దర్శయతి (ఆదిత్యేతి) మూర్తరూపమిత్యనేన *మూర్తం భగవతో రూపమితి వచనార్థ ఉక్తః. ఉక్తేష్వర్థేష్వయం శ్లోకః కిం విషయ ఇత్యత్రాహ (అత్రేతి) శుభాశ్రయతానర్హత్వకథనార్థముచ్యతే చేదన్యత్రాస్యానర్హత్వకథనం వక్తవ్యం తస్య తదర్హత్వకథనం చ ద్రష్టవ్యమిత్యత్రాహ (తథాహీతి) అస్మిన్నర్థద్వయే వచనద్వయముపాదత్తే (నతదితి) యోగయుజా-ప్రత్యక్షయోగేన. అనాలమ్బనత్వమనేనోక్తం. స్వతశ్శుద్ధివిరహశ్చ ప్రకరణసిద్ధ ఇత్యభిప్రేతః- *అన్యే తు పురుషవ్యాఘ్రచేతసో యే వ్యపాశ్రయాః। అశుద్ధాస్తే సమస్తాస్తు దేవాద్యాః కర్మయోనయ ఇత్యాదినా భగవద్విగ్రహవ్యతిరిక్తానాం హి శుద్ధివిరహ ఉక్తః. అన్యస్య రూపస్యార్హతాకథనం చాస్య రూపస్యానర్హత్వవివక్షాసూచకమితి దర్శనార్థః. *అన్యేష్వపి గ్రన్థేన కర్మసంబద్ధతచ్ఛుద్ధికథనాత్కర్మసంబద్ధవినిర్ముక్తానామపి స్వతశ్శుద్ధివిరహస్సూచితః. తేషామపి శుభాశ్రయపదస్థశుభశబ్దేన వ్యవచ్ఛేద్యత్వం స్పష్టయితుమాహ (తథేతి) పశ్చాదున్మీలితబోధానాం చేత్యేతద్వ్యాఖ్యాతం స్వస్వరూపాపన్నానామితిపదేన. ఆబ్రహ్మస్తమ్బపర్యన్తా ఇత్యత్ర ౭. ౭..

జగదన్తర్వ్యవస్థితాః। ప్రాచీనకర్మజనితసంసారవశవర్తినః। యతస్తతో న తే ధ్యానే ధ్యానినాముపకారకాః। అవిద్యాన్తర్గతాస్సర్వే తే హి సంసారగోచరాః। పశ్చాదుద్భూతబోధాశ్చ ధ్యానే నైవోపకారకాః। నైసర్గికో న వై బోధః తేషామప్యన్యతో యతః। తస్మాత్తదమలం బ్రహ్మ నిసర్గాదేవ బోధవదిత్యాదినా పరస్య బ్రహ్మణో విష్ణోస్స్వరూపం స్వాసాధారణమేవ శుభాశ్రయ ఇత్యుక్తమ్. అతోఽత్ర న భేదాపలాపః ప్రతీయతే. జ్ఞానస్వరూపమిత్యత్రాపి జ్ఞానవ్యతిరిక్తస్యార్థజాతస్య కృత్స్నస్య న మిథ్యాత్వం ప్రతిపాద్యతే- జ్ఞానస్వరూపస్యాత్మనో దేవమనుష్యాద్యర్థాకారేణావభాసో భ్రాన్తిరిత్యేతావన్మాత్రవచనాత్. నహి శుక్తికాయా రజతతయావభాసో భ్రాన్తిరిత్యుక్తే జగతి కృత్స్నం రజతజాతం మిథ్యా భవతి. జగద్బ్రహ్మణోస్సామానాధికరణ్యేనైక్యప్రతీతేః బ్రహ్మణో జ్ఞానస్వరూపస్యార్థాకారతా భ్రాన్తిరిత్యుక్తే సత్యర్థజాతస్య కృత్స్నస్య మిథ్యాత్వముక్తం స్యాదితి చేత్ -తదసత్ -అస్మిన్ శాస్త్రే పరస్య బ్రహ్మణో విష్ణోర్నిరస్తాజ్ఞానాది నిఖిలదోషగన్ధస్య సమస్తకల్యాణగుణాత్మకస్య మహావిభూతేః ప్రతిపన్నతయా తస్య భ్రాన్తిదర్శనాసంభవాత్. సామానాధికరణ్యేనైక్య ప్రతిపాదనం చ బాధాసహమవిరుద్ధం చేత్యనన్తరమేవోపపాదయిష్యతే. అతో యమపి శ్లోకో నార్థస్వరూపస్య బాధకః. తథాహి-

---

జగదితి- స్పష్టస్సముదాయార్థః. స్పష్టం హి తద్వ్యాఖ్యానే- *పుమాన్న దేవ ఇత్యారభ్య* యూపైతే కర్మయోనయ ఇత్యుక్తేః. *తేషామప్యన్యతో యత ఇత్యే*తదుపపన్నస్య సిద్ధస్యార్థస్య పూర్వముక్తః. అథ *తస్మాత్తదమలం బ్రహ్మేత్యాదేరర్థమాహ (పరస్యేతి) స్వాసాధారణమిత్యస్య పూర్వవదర్థః. ప్రత్యస్తమితేత్యాది శ్లోకస్య భేదనిషేధపరత్వాభావం నిగమయతి (అత ఇతి) అథ జ్ఞానస్వరూపమిత్యాదిశ్లోకస్య భేదమిథ్యాత్వపరత్వాభావమాహ (జ్ఞానస్వరూపమితీతి) అపి స్త్వముచ్చయే. కృత్స్నమిథ్యాత్వప్రతిపాదనాభావముపపాదయతి (జ్ఞానేతి) జ్ఞానస్వరూపస్యార్థాకారతయావభాసే భ్రమే సత్యర్థాకారస్య తథాత్వే నావభాసో న భ్రమో భవతీత్యస్యార్థస్యోపపత్తిముపపాదయతి (నహీతి) స్పష్టం సామానాధికరణ్యేన బోధ్యం శఙ్కతే (జగద్బ్రహ్మణోరితి) తత్ర హి సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేత్యాదౌ సామానాధికరణ్యం దృష్టం-అపితు వ్యధికరణత్వేన ప్రమాణప్రతిపన్నం. అతో న కృత్స్నస్య రజతజాతస్య శుక్తిత్వేన విరోధః- అపితు సామానాధికరణ్యస్యైవ విరోధః. తత్ర విరోధాత్సామానాధికృతరజతస్య మిథ్యాత్వం. అవిరుద్ధస్యాసామానాధికృతరజతస్య అమిథ్యాత్వం చ. అత్ర తు బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం కృత్స్నం బ్రహ్మసామానాధికరణం ప్రతీయతే. అతో జ్ఞానాకారస్యార్థాకారస్య చ విరోధే కృత్స్నస్యార్థజాతస్య మిథ్యాత్వం ఫలితమితి. ఏతత్పరిహరతి (తదసదితి) తత్ర ప్రథమం పరోక్తార్థస్య ప్రసిద్ధవాక్యార్థవిరోధమాహ (అస్మిన్నితి) బ్రహ్మణోఽవిద్యాన్వయో జగతో మిథ్యాత్వం చాత్ర విరుద్ధం-*సమస్తహేయరహితం విష్ణ్వాఖ్యం పరమం పదం*తతస్స వాసుదేవేతి*విష్ణోర్బ్రహ్మపరమం నిత్యం*హేయాభావాచ్చ నిర్మలం*తాని సర్వాణి తద్వపుః*విభూతయో మహా దేవేత్యాద్యుపచనాదిత్యర్థః *భ్రాన్తిదర్శనతస్స్థలం*నిర్గుణం గుణినో వై విష్ణోస్సగుణస్య భ్రమాశ్రయత్వముచ్యతే. అత స్స్వయం శక్తిః. పరబ్రహ్మణో నిర్దోషమితి శ్లో జ్ఞానాద్యస్త్ర్యర్థః పరస్య బ్రహ్మణో విష్ణోరిత్యుక్తం. నిరస్తాజ్ఞానాదినిఖిలదోషగన్ధస్య సమస్తకల్యాణగుణాత్మకస్యేత్యాభ్యాం పదాభ్యామవిద్యాన్వయాభావ ఉక్తః- అవిద్యాసంబన్ధే సతి నిరస్తసమస్తహేయత్వం సమస్తకల్యాణగుణాత్మకత్వమపి హ్యనుపపన్నం స్యాత్. మహావిభూతేరితి జగన్మిథ్యాత్వానుపపత్తిరుక్తా. జగతో భగవద్విభూతిత్వం హి స్రమాణాన్తరసిద్ధం. తేన సవిభూతిమత్త్వముపాదిస్స్యాత్. అతో విభూతిమద్వచనం విశిష్టస్య భ్రమం జనయతీతి భావః. కిం నిర్వచనస్యాసితతో భేదస్యాసత్త్వవిషయబుద్ధిరూపభ్రమపరత్వస్యానివార్యత్వాత్. ప్రామాణ్యం హి వాక్యద్వయస్య సమానం. తస్మాద్విభూతో సర్వపరమార్థపదేతి జగన్మిథ్యాత్వమిత్యర్థః. సామానాధికరణ్యేనైక్యప్రతీతౌ సత్యాం జ్ఞానాకారార్థాకారయోర్విరోధాదన్యతరమిథ్యాత్వం స్యాత్ - యథా శుక్తిరజతయోరిత్యత్రోత్తరశ్లోకాయామాహ (సామానాధికరణ్యేనేతి) బాధాసహం-న కేవలమాకారద్వయోరన్యతరబాధ్యత్వేఽపి సామానాధికరణ్యం సంభవతీతి- కింతు బాధం న సహతే-ఆకారద్వయాసిద్ధౌ సామానాధికరణ్యం తు న సిద్ధ్యతీత్యర్థః. తర్హ్యేకస్మిన్ వస్తున్యాకారద్వయవిరోధః కథం పరిహ్రియత ఇత్యత్రాహ (అవిరుద్ధం చేతీతి) ఆకారద్వయాఙ్గీకారే నైక్యప్రతిపాదనమవిరుద్ధం-సద్వారకత్వాదితి భావః. అనన్తరమేవ-సత్త్వాధికరణానన్తరమిత్యర్థః. ప్రథమశ్చశబ్దశ్శ్లోకసిద్ధ్యాదిపరః. ద్వితీయస్సముచ్చయపరః. మిథ్యాత్వపరత్వాభావం నిగమయతి(అతో యమితి) ఏవం జ్ఞానస్వరూపమితిశ్లోకస్యాప్రసక్తమిథ్యాత్వపరత్వమనుపపత్త్యర్థఘటనేన నిరస్తం. అథ శ్లోకం స్వపక్షే వ్యాఖ్యాతుముపక్రమతే (తథా హీతి) అత్ర కిమర్థం ప్రశ్నశ్లోకవ్యాఖ్యానం-న వ్యర్థే-జ్ఞానస్వరూపమితి శ్లోకే ద్వితీయాన్తపదానాం విశేష్యావిష్కారితిన ప్రతీయతే. తేషాం ప్రశ్నస్థపదేనాన్వయశ్చ న జ్ఞాయతే. శ్లోకస్య విశిష్టార్థపరత్వం చ ప్రకరణస్య విశిష్టపరత్వేన వినా నావగమ్యతే. అతో నమస్కారశ్లోకా వ్యాఖ్యాతవ్యాః. తేషు వ్యాఖ్యాతవ్యేషు- ద్వితీయాధ్యాయారమ్భే నమస్కారకరణం కిం నిబన్ధనం- ప్రశ్నమత ఏవ హి తత్కర్తవ్యమితి శఙ్కా జాయతే. శాస్త్రస్య ప్రశ్నప్రతివచనరూపేణావతీర్ణత్వాత్ ప్రథమం ప్రశ్నానాం సంక్షేపేణ ప్రతివచనం కృత్వా విస్తరవివక్షయా ద్వితీయాధ్యాయారమ్భే నమస్కారః కృతః- అన్యథా ప్రశ్నానన్తరమేవ నమస్కారే యాం క్రియమాణాయాం అస్య శాస్త్రస్య ప్రశ్నస్య మధ్యే కిముచ్యత ఇతి శిష్యబుద్ధేర్వ్యాకులతా స్యాదితి పూర్వోక్తశఙ్కానిరసనముఖేన నమస్కారశ్లోకసంగతిప్రదర్శనార్థం ప్రశ్నశ్లోకా వ్యాఖ్యాతాః. జ్ఞానస్వరూపమిత్యస్మిన్నుపక్రమగ్రన్థే నిర్విశేషవస్తువ్యతిరిక్తస్య భ్రాన్తిసిద్ధత్వదర్శనాత్తదనుగుణ ఏవార్థ ఉత్తరత్ర వర్ణనీయ ఇతి శఙ్కాపరిహారాయోపక్రమోపక్రమభూతైః ప్రశ్నోత్తరపరశ్లోకైః శాస్త్రప్రతిపాద్యస్సవిభూతికదేవతావిశేష-సగుణః స్థిరమాత్రమితి శాస్త్రతాత్పర్యజ్ఞాపనార్థం చ ప్రశ్నశ్లోకవ్యాఖ్యానం. వ్యాచిఖ్యాసితశ్లోకోక్తబ్రహ్మస్వరూపస్య సద్వారకత్వసిద్ధయే సామానాధికరణ్యం శరీరశరీరిభావనిబన్ధనమితి యస్యాయమితి వరయత్నః.

* యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే యేన జాతాని జీవన్తి యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి తద్విజిజ్ఞాసస్వ తద్బ్రహ్మేతి జగజ్జన్మాదికారణం బ్రహ్మేత్యవసితే సతి * ఇతిహాసపురాణాభ్యాం వేదం సముపబృంహయేత్। బిభేత్యల్పశ్రుతాద్వేదో మామయం ప్రతరిష్యతీతి శాస్త్రేణార్థస్యేతిహాసపురాణాభ్యాముపబృంహణం కార్యమితి విజ్ఞాయతే. ఉపబృంహణం నామ విదితసకలవేదతదర్థానాం స్వయోగమహిమసాక్షాత్కృతవేదతత్త్వార్థానాం వాక్యైస్స్వావగతవేదవాక్యార్థవ్యక్తీకరణం. సకలశాఖాగతస్య వాక్యార్థస్యాల్పభాగశ్రవణాద్దురవగమత్వేన తేన వినా నిశ్చయాయోగాదుపబృంహణం హి కార్యమేవ.

త్యయేనజ్ఞాపనార్థం చ ప్రశ్నశ్లోకాః వ్యాఖ్యాయన్తే. తత్ర కిమయం శ్రుతవేదాన్తప్రశ్నః ఉతాశ్రుతవేదాన్తప్రశ్న ఇతి వికల్పే అశ్రుతవేదాన్తస్య నిశ్శేషప్రశ్నానుపపత్తిః. శ్రుతవేదాన్తస్య శ్రోతవ్యాభావాత్ ప్రశ్నానుపపత్తిరితి శఙ్కాయాం శ్రుతవేదాన్తప్రశ్న ఇత్యాహ (యతో వా ఇమానీత్యాదినా) అవసితే సతీత్యనేన బ్రహ్మమీమాంసాశ్రవణం కృతమిత్యుక్తం. శ్రుతవేదాన్తస్య కథం ప్రశ్నోపపత్తిరితి శఙ్కాయాం శ్రుతవేదాన్తస్యేతిహాసపురాణశ్రవణవిధిం దర్శయతి (ఇతిహాసేతి) ఇతిహాసేత్యాదిశ్లోకే వేదశబ్దో వేదాన్తపరః. వేదోపబృంహణభూతేషు ధర్మశాస్త్రేతిహాసపురాణేషు ధర్మశాస్త్రాణి పూర్వభాగోపబృంహణాని- ఇతిహాసపురాణాన్యుపరితనభాగోపబృంహణపరాణీతి విభాగః. స చ స్మృత్యధికరణే వ్యక్తీభవిష్యతి. తత్ర ధర్మశాస్త్రేషు బ్రహ్మప్రతిపాదనం కర్మణాం తదారాధనరూపత్వజ్ఞాపనార్థం. ఇతిహాసపురాణేషు కర్మప్రతిపాదనం కర్మణాం బ్రహ్మోపాసనాఙ్గత్వప్రతిపాదనార్థం. ఇతిహాసస్య పురాణేభ్యోఽభ్యర్హితత్వం విశేషః- * అల్పాచ్తరమితి పురాణశబ్దస్య పూర్వనిపాతే ప్రాప్తే * అభ్యర్హితం పూర్వం ప్రయోక్తవ్యమితి పూర్వనిపాతితస్యేతిహాసస్యాభ్యర్హితత్వప్రతీతేః. అస్య శ్లోకస్య ప్రథమార్థం వ్యాచష్టే (ఉపబృంహణం నామేతి) ఉపబృంహణనిశేషణస్వయోగమాహాత్మ్యవివేకజం చ జ్ఞానముక్తిరిత్యుక్తం. తత్త్వార్థానామిత్యుపచనం కపిలసుగతాదపీతిహాసాదీనాం ప్రాబల్యద్యోతనార్థం. వ్యక్తీకరణం- అజ్ఞాతవిశేషస్య స్వావగతార్థనిష్కర్షః. యథా వేదేన కర్తవ్యతయా విహితస్య సన్ధ్యోపాసనాదేః శరీరశుద్ధిప్రకారదన్తధావనస్నానాదివిశేషైస్స్వహ నిష్కర్షః. ఏవముపనిషద్భాగేష్వర్థనిష్కర్షస్సంపాద్యః. ఉపనిషదర్థనిష్కర్షో బ్రహ్మవిచారసిద్ధ ఇతి నోపబృంహణాపేక్షేతి శఙ్కాయాముత్తరార్థం వ్యాచష్టే (సకలేతి) భాష్యార్థవిహితోపబృంహణకార్యతోపపాదకముత్తరార్థం. ఉపబృంహణం నామానధీతశాఖాన్తరార్థైస్సహాధీతశాఖార్థనిష్కర్షః. అతో నోపబృంహణవిచారస్తైరపి దుష్యమిత్యర్థః. నను యథా ఆపాతప్రతీత్యా ఫలవదర్థావగమాత్ కర్మవిచారే తదనన్తరం బ్రహ్మవిచారే చ రాగతః ప్రవృత్తిః- తథా ఽధీయమానశాఖాన్తర్గతే న * అనన్తా వై వేదా ఇతి వాక్యేన వేదానామానన్త్యావగమాదధీతశాఖానవగతానాం తదవిరుద్ధానాం విరుద్ధానాం వార్థానాం సంభవాత్, * స్మృతేశ్చ * ఇతి విస్మృత ఇత్యాదిసూత్రేషు వేదాన్తార్థనిర్ణయస్యోపబృంహణసాపేక్షత్వదర్శనాచ్చోపబృంహణశ్రవణే రాగతః ప్రవృత్తిరుపపద్యతే. తత్ర పూర్వభాగోపబృంహణేషు ధర్మశాస్త్రేషు శ్రుతేషూపనిషద్భాగోపబృంహణరూపేతిహాసపురాణేష్వపి రాగాత్ప్రవృత్తిరితి విధిర్వ్యర్థః- అప్రాప్తే హి శాస్త్రమర్థవత్. న చ గురోరేవ శ్రోతవ్యమితి నియమవిధిః- అస్మిన్నర్థే తద్వాచిశబ్దాభావాత్. ఇతిహాసపురాణయోః శ్రవణప్రవృత్తిసైన్యతద్వచనార్థజ్ఞానం- తస్మాదితిహాసపురాణశ్రవణే ప్రవృత్తిర్నిత్యానిత్యాశ్రయశ్చ. అత ఉపబృంహయేదితి విధిరనుపపన్న ఇతి. సత్యం- భారతాదిప్రబన్ధనియమశ్రవణాయ తన్మధ్యగతేనానేన వచనేన న్యాయసిద్ధం సాఙ్గస్య తదుపబృంహణస్యాపేక్షితత్వమనూద్యతే. ఉపబృంహణం కార్యమితి జ్ఞాయత ఇత్యస్యాయమర్థః- న్యాయసిద్ధముపబృంహణస్య కరణీయత్వమనేన వచనేనాపి జ్ఞాయత ఇతి. ఉపబృంహణం నామేత్యాదినా న్యాయః ప్రదర్శ్యతే. యద్వా- సమన్వయవిరోధపరిహారలక్షణాభ్యామేవ తత్త్వస్థితేర్నిశ్చితత్వాద్వక్తునిరుద్ధాకారాసంభవాదధీయమానశ్రుతినిర్ణీతవిరుద్ధార్థప్రతిపాదకప్రదేశాన్తరసద్భావే వేదస్య భ్రాన్తజల్పితాయమానత్వప్రసఙ్గాచ్చ నిర్ణీతతత్త్వవిరుద్ధార్థప్రతిపాదకప్రసఙ్గాసంభవాత్ బ్రహ్మణ్యనవగతగుణవిభూతివిశేషసద్భావే ఉపబృంహణసహస్రైరపి తదియత్తాప్రతిపాదనాయోగాత్, అవగతకతిపయగుణవిశేషోపాసనేనాప్యలమేవైవ పురుషార్థసిద్ధ్యుపపత్తేః, శ్రోపబృంహణశ్రవణనిరపేక్షం ప్రతి ఉపబృంహయేదితి విధానం యుజ్యతే. న త్వేవం తస్మిన్ న్యాయానుగృహీతవాక్యావగతేష్వర్థేషూపబృంహణనిష్కృష్టవ్యాభావాన్నిష్కృష్టవ్యాంశస్య సూత్రోదాహృతవచనైరేవ నిష్కృష్టత్వాచ్చ ఉపబృంహణవిధేరదృష్టార్థస్యాపి నచ దృష్టే సంభవత్యదృష్టకల్పనం న్యాయ్యం. దృష్టార్థత్వం చ వచనం దర్శయతి * మామయం ప్రతరిష్యతీతి. వేదస్య ప్రతారణం నామ తదపభ్రంశేన విపరీతార్థవర్ణనమేవ. అతస్తన్నివృత్తిరూపం దృష్టఫలం వాచనికం. తస్మిన్ సత్యదృష్టకల్పనమయుక్తం. తర్హి తదేవ దృష్టం ఫలమితి చేత్తదప్యయుక్తం- తత్త్వవిపర్యాసప్రతిపాదనాసంభవస్యోక్తత్వాదిత్యుక్తత్వాత్, సాకల్యేన బ్రహ్మవిభూత్యనవగమస్య సహస్రశోఽపి నాన్తరవిశేషానవగమస్య చ వేదప్రతారణరూపత్వాభావేన తన్నివృత్తేః ఫలత్వాయోగాచ్చ. ఉచ్యతే- యద్యపి పరతత్త్వ * ఇత్యుపాసనప్రతిపాదనేషు విపర్యాసాసంభవః- తథాపి కిం తేకృష్ణాన్తికే యేషు గావో నాశీరం దుహ్రే నతపన్తి ఘర్మం। ఆనోభర ప్రమగన్దస్య వేదో నైచాశాఖం మఘవన్ రన్ధయా న ఇత్యాదివాక్యప్రతిపన్నప్రమగన్దాదివృత్తాన్తస్యైవ పరమాత్మసృజ్యసురనరతిర్యగాదివిశేషతదుత్పత్తితద్వృత్తవిశేషాణాం శ్రుతిసామాన్యప్రతీతత్వేన వాక్యావివక్షితత్వం మన్యమానో ఽహల్యాజారాదివాక్యానాం పఙ్క్తిత్తమానిభిరిత రైరుక్తమర్థమివ వేదపూర్వభాగోపనిషద్భాగగతానాం పుత్రార్థవాదానామన్యథార్థత్వం మన్యతే చేత్ శ్రుతోపబృంహణతయా వేదం ప్రతారయత్యేవాయమితి తత్పరిహారాయోపబృంహణవిధిరుపపద్యత ఇతి. నిదానోన్యాశ్రయః- స్వాధ్యాయవిధివాక్యస్య స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య ఇత్యధ్యయనాద్వేధ్యావగమః వేద్యావగమాదధ్యయనమితి యథా నాన్యోన్యాశ్రయస్తద్వత్. తత్ర హి విద్యాభిజ్ఞపురుషప్రేరణాత్తదితు

ష్ఠానదర్శనాద్వా మాణవకప్రవృత్తిః. ఏవముపబృంహణవిధ్యభిజ్ఞశిష్టజనవాదప్రసిద్ధ్యా- తదభిజ్ఞస్య గురువచనేన వా- తేనోపబృంహణావిధపురుషాన్తరపురుషాన్తరదర్శనాద్వా- ఉపబృంహణజ్ఞానస్య సంపాద్యత్వాజ్జ్ఞానాచ్ఛిష్యస్య ప్రశ్న ఉపపద్యతే. అత ఉపబృంహణవిధిరుపపన్నః. తత్ర స్వగురోః పరాశరస్య సార్వజ్ఞ్యప్రసిద్ధిః, తేనైవ సర్వవిద్యాస్థానేషు స్వస్య కృతశిక్షత్వాత్, చ్ఛస్త్రైః ప్రియస్య తత్ప్రతీతపురాణశ్రవణప్రవృత్త్యుపపత్తిః. పురాణాన్తరేభ్యోఽస్య పురాణస్యైవ వైషమ్యం వదన్ ప్రశ్నానవతారయతి (తత్రేతి) అస్య తావత్పురాణరత్నస్య ప్రాచ్యోదీచ్యాదిసర్వవిద్వజ్జనవిదితస్య పురాణాన్తరేభ్యోఽపి ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్ ధర్మశాస్త్రే మానవస్యేవ వ్యాకరణేషు పాణినీయస్యేవ చ సజాతీయప్రబన్ధేభ్యః ప్రకర్షాతిశయోఽనాయాసేనావగన్తుం శక్యతే. తత ఏవ ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్ కౌర్మాదేరివ నష్టకోశత్వశఙ్కాదూరోత్సారితా. అనతివిస్తరత్వాచ్చ ప్రత్యేకశఙ్కానావతరతి. అన్యపరోక్తిప్రసిద్ధపరిగ్రహాతిశయం చేదం *పరాశరేదమితి. *అగ్నేశ్శివస్య మాహాత్మ్యం తామసేషు ప్రకీర్త్యతే। రాజసేషు చ మాహాత్మ్యమధికం బ్రహ్మణో విదుః॥ సాత్త్వికేష్వథ కల్పేషు మాహాత్మ్యమధికం హరేః। తేష్వేవ యోగసంసిద్ధా గమిష్యన్తి పరాం గతిమ్॥ యస్మిన్ కల్పే తు యత్ప్రోక్తం పురాణం బ్రహ్మణా పురా। తస్య తస్య తు మాహాత్మ్యం తత్స్వరూపేణ వర్ణ్యతే ఇతి సమ్యగ్జ్ఞాననిష్పాదకసత్త్వమూలత్వాదన్యథాజ్ఞానవిపరీతజ్ఞానహేతుభూతరజస్తమోమూలత్వాభావాద్విష్ణుపురాణస్య పురాణాన్తరసామ్యం న సంభావనీయం. సత్త్వస్య యథార్థజ్ఞానహేతుత్వం, రజస్తమసోశ్చాన్యథాజ్ఞానవిపరీతజ్ఞానహేతుత్వం, *సత్త్వాత్సంజాయతే జ్ఞానం *అయథావత్ప్రజానాతి బుద్ధిస్సా పార్థ రాజసీ। సర్వార్థాన్విపరీతాంశ్చ బుద్ధిస్సా పార్థ తామసీ ఇతి చ వచనాత్ సిద్ధం. *సత్త్వం లఘు ప్రకాశకమిష్టం। ఉపష్టమ్భకం చలం చ రజః। గురు వరణకమేవ తమ ఇతి *సర్వాస్తా నిష్ఫలాః ప్రేత్య తమోనిష్ఠా హి తాః స్మృతా ఇతి చ ప్రసిద్ధం. నను చతుర్ముఖశివాదిప్రతిపాదకపురాణానాం రజస్తమోమూలత్వపరవచనస్య రజస్తమోమూలత్వేన ప్రామాణ్యాభావాత్సాత్త్వికపురాణప్రాబల్యాసిద్ధిః. అస్య వచనస్య సత్త్వమూలత్వే ప్రమాణం నాస్తి. అత ఏవ తద్వచనమాత్రస్య ప్రామాణ్యం వక్తుమయుక్తం- న బహూనాం పురాణానాం- భూయసాం బలీయస్త్వాత్. ఉచ్యతే- న తావదస్య వచనస్య ప్రామాణ్యే విమతిర్న్యాయ్యా - బాధకాదర్శనాత్స్వతస్సిద్ధప్రామాణ్యస్యానపోదితత్వాత్, *యో హ ఖలు వావాస్య రాజసోంశః సోఽసౌ బ్రహ్మచారిణో యోఽయం బ్రహ్మా। యో హ ఖలు వావాస్య సాత్త్వికోంశస్సోఽసౌ బ్రహ్మచారిణో యోఽయం విష్ణుః। యో హ ఖలు వావాస్య తామసోంశస్సోఽసౌ బ్రహ్మచారిణో యోఽయం రుద్ర ఇతి *మహాన్ ప్రభుర్వై పురుషస్సత్త్వస్యైష ప్రవర్తక ఇతి చ శ్రుత్యానుగుణ్యేన తత్తద్గుణమయత్వేనావగతస్య తత్తత్తత్త్వస్య తత్తత్కల్పే తత్తద్గుణమయేన బ్రహ్మణా తేషు తేషు పురాణేషు ప్రతిపాదితత్వపరస్య వచనస్యోపపన్నార్థత్వాచ్చ, సకలశాస్త్రార్థవ్యవస్థాపకేన మహాభారతే చ మోక్షధర్మే *జాయమానం హి పురుషం యం పశ్యేన్మధుసూదనః। సాత్త్వికస్స తు విజ్ఞేయస్స వై మోక్షార్థనిశ్చయ ఇత్యాదినా భగవత్కటాక్షేణ సత్త్వగుణమూలసమ్యగ్జ్ఞాననిశ్చయముక్త్వా *పశ్యత్యేనం జాయమానం బ్రహ్మా రుద్రోఽథవా పునః। రజసా తమసా చాస్య మానసం సముపప్లుతమితి చతుర్ముఖశివయోః కటాక్షేణ రజస్తమోమూలకాలుష్యప్రతిపాదనాచ్చ చతుర్ముఖశివప్రతిపాదకప్రబన్ధానాం రజస్తమోమూలత్వముపపద్యతే. అస్య వచనస్య రజస్తమోమూలపురాణస్థత్వేఽపి నాప్రామాణ్యం శఙ్కనీయం- బ్రహ్మశివాదిప్రతిపాదనాభినివిష్టస్య ప్రబన్ధస్య భగవత్ప్రకర్షోక్త్యా వాగ్రహాసంభవేనాస్య వచనస్య తత్త్వపరత్వోపపత్తేః. స్వప్రతిపాద్యదేవతాయామేవ హి వక్తురాగ్రహసంభవః- న త్వన్యత్ర. తస్మాన్నాస్య వచనస్య కారణదోషసంభవః. యదుక్తమనేకపురాణప్రామాణ్యాదేతద్వచనమాత్రాప్రామాణ్యం యుక్తం భూయసాం బలీయస్త్వాదితి తదయుక్తం- సాక్షాదర్థవిరోధాభావాత్. న హి విధిశివప్రతిపాదకప్రబన్ధానాం రజస్తమోమూలత్వం నేతి తేషు పురాణేష్వవగమ్యతే. తత్తత్ప్రబన్ధేష్వేవ ప్రమాణతయా ప్రతిపన్నానాం తేషాం ప్రామాణ్యం రజస్తమోమూలత్వం చ విరుద్ధమితి పరంపరయా విరోధః ఫలితః. తత్ర భూయసాం బలీయస్త్వమితి చేత్ - యది కేవలమేతద్వచనమాత్రవిరోధేన తేషామప్రామాణ్యం - తదా స్యాదయం దోషః. పురాణానాం పరస్పరవిరోధేన సర్వేషామవిశేషేణ ప్రామాణ్యేఽనుపపన్నే సర్వాప్రామాణ్యాదపి కతిపయప్రామాణ్యసిద్ధ్యనుగుణనిర్వాహో న్యాయ్యే సతి కస్య ప్రామాణ్యం కస్య చాప్రామాణ్యమిత్యపేక్షాయాం విషయవ్యవస్థామాత్రపరత్వాదస్య వచనస్య. అతో నేన సత్త్వాదిమూలత్వే జ్ఞాపితే సత్యదుష్టమూలైః ప్రబన్ధైర్దుష్టమూలప్రబన్ధబాధః. అతో న భూయసాం బలీయస్త్వనయేన తద్వచనబాధః. భగవత్ప్రతిపాదకపురాణేభ్యో విధిశివప్రతిపాదకపురాణబాహుళ్యాత్తత్ప్రామాణ్యమితి చేత్. ఇదం తావద్వచనమబాధితం- ఇహ భూయసాం బలీయస్త్వనయానవతారాత్. ఏవం బాధకరహితేనానేన వచనేన సత్త్వాదిమూలత్వే పురాణానామవగతే సతి దుష్టమూలపురాణబాహుళ్యమదుష్టమూలమేకమపి పురాణం న బాధితుం ప్రభవతి. న హి భ్రాన్తపురుషసహస్రవచనైరేకస్యాభ్రాన్తస్య వచనం బాధ్యతే. అతో భగవత్ప్రతిపాదకత్వేన సత్త్వమూలత్వాన్న కారణదోషః. తథా పురాణాన్తరాణామివాస్య బాధకప్రత్యయో న దృశ్యతే- నారాయణస్యైవ పరమకారణత్వప్రతిపాదనాత్. ప్రత్యుత శ్రుతిర్హి నారాయణస్యైవ సామాన్యశబ్దవిశేషశబ్దాభ్యాం కారణత్వముక్త్వా *న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిపః *న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే *నేహ నానాస్తి కిఞ్చన *యస్మాత్పరం నాపరమస్తి కిఞ్చిదితి కారణభూతాత్తస్మాదన్యస్య పరత్వం చ నిషిధ్యతే *న బ్రహ్మా నేశానః *తత్ర బ్రహ్మా చతుర్ముఖో జాయత *త్ర్యక్షః శూలపాణిః పురుషో జాయత *తతో జజ్ఞ ఉగ్రస్త్వేష నృమ్ణః *విరూపాక్షాయ బ్రహ్మణః పుత్రాయ *అజస్య నాభావధ్యేకమర్పితం *స ప్రజాపతిరేకః పుష్కరపర్ణే సమభవత్ *యస్మాన్నాభిపద్మాదభవన్మహాత్మా ప్రజాపతిరితి బ్రహ్మశివయోశ్చ నారాయణాదుత్పత్తిః శ్రూయతే. లైఙ్గే తు బ్రహ్మవిష్ణూ ప్రతి *యువాం ప్రసూతౌ గాత్రేభ్యో మమ పూర్వం సనాతనౌ ఇతి రుద్రాత్ బ్రహ్మవిష్ణూ ప్రతి చతుర్ముఖయోరుత్పత్త్యవగమాత్ పురాణాన్తరాణాం శ్రుతివిరోధస్స్ఫుటతరః. యద్యపి కైశ్చిత్త్రయాణాం దేవానాం సామ్యమైక్యం చాభ్యుపగతం. తథాప్యయం విరోధో దుష్పరిహరః- తుల్యానామేకీభూతానామపి తేషాముత్పత్తిప్రతిపాదనే భగవతశ్చతుర్ముఖశివయోరుత్పత్తిశ్రవణాత్, రుద్రాదితరయోరుత్పత్తేః క్వచిదపి కార్త్స్న్యేన శ్రవణాభావాచ్చ. కారణవాచిశివాదిశబ్దానామాకాశాదీనామివ కార్యతయావగతప్రసిద్ధరుద్రాదిపరత్వాభావాచ్చ *సర్వే నిమేషా జజ్ఞిరే

వేదాః సర్వే విష్ణుమయా గుణాః॥ నహి విష్ణుసమా కాచిద్గతిరన్యా విధీయతే॥ ఇత్యేవం సతతం వేదా గాయన్తే నాత్ర సంశయ ఇతి లైఙ్గ్యాదావపి వేదానాం భ
[illegible]వ్యాఖ్యేయమా, చ. అతో నారాయణస్యైవ పరమకారణత్వప్రత్యాయకాభిః ప్రత్యక్షశ్రుతిభిః బాధకప్రత్యయవద్భ్యః పురాణాన్త
రేభ్యో వైలక్షణ్యం స్ఫుటం. తథా నారాయణస్యైవ పరమకారణం ప్రతిపాదయద్భిర్మాత్స్యవాదిభిర్ధర్మశాస్త్రైరప్యైకార్థ్యం స్పష్టం- *ఆపో నారా ఇతి ప్రో
క్తాః* తద్విసృష్టస్స పురుషః* విద్యాత్తు పురుషం పరం* నారాయణః పరోऽవ్యక్తాదిత్యాదిభిర్నారాయణస్యైవ హి కారణత్వం తేషూచ్యతే. పురాణాన్తరా
ణి తు ధర్మశాస్త్రవిరుద్ధాని చ. తథా చ కృత్స్నవైలక్షణ్యం చ ప్రత్యక్షశ్రుతిసిద్ధం- *స హోవాచ వ్యాసః పారాశర్య ఇతి. అత్ర పరాశరాత్మజత్వేన హి వ్యాసో
త్కర్ష ఉచ్యతే. తథా లైఙ్గేऽపి పరాశరవైలక్షణ్యం ప్రతీయతే. యథా తత్ర ద్వితీయేऽధ్యాయే *పరాశరస్యావతారో వ్యాసస్య చ శుకస్య చ। వినాశం
రాక్షసానాం తు కృతం వై శక్తిసూనునేతి॥ అత్ర పరాశరస్యావతార ఇత్యుక్తిః ప్రకర్షాతిశయార్థా. అన్యథా పరాశరస్య చోత్పత్తిర్వ్యాసస్య చ శుకస్య
చేత్యపి హి వక్తుం శక్యతే. పులస్త్యవసిష్ఠవరదానలబ్ధదేవతాపారమార్థ్యజ్ఞానవత్త్వం చ మహద్వైలక్షణ్యం. వరదానే సత్యేతత్పురాణప్రామాణ్యం తత్ప్ర
మాణ్యే సతి తత్ప్రతిపన్నవరలాభసత్యత్వమిత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇతి న వాచ్యం- వరలాభవచనస్య పరాశరో న లబ్ధవర ఇతి బాధకప్రత్యయాభావేన స్వతస్సిద్ధ
ప్రామాణ్యస్య అనపోదితత్వాత్. లైఙ్గే చ దేవతాపారమార్థ్యజ్ఞానలాభః పరాశరస్యావగమ్యతే- యథా తత్ర ద్వితీయేऽధ్యాయే *దేవతాపారమా
ర్థ్యం చ విజ్ఞానం చ ప్రసాదతః। పురాణకరణం చైవ పులస్త్యస్యాజ్ఞయా గురోరితి, తత్రైవ త్రిషష్టితమే *అథ తస్య పులస్త్యస్య వసిష్ఠస్య చ ధీమతః। ప్ర
సాదాద్వైష్ణవం చక్రే పురాణం వై పరాశర ఇతి, చ. తదనన్తరం చ *షట్ప్రకారం సమస్తార్థసాధకం జ్ఞానసంశ్రయం। షట్సాహస్రమమితం సర్వవేదా
ర్థసంయుతమిత్యనేనాస్య పురాణరత్నస్య సర్వవేదార్థసంయుతత్వ మత ఏవ సమస్తపురుషార్థసాధకజ్ఞానప్రసాధకత్వం చోచ్యతే. అతోऽపి కృత్స్నవైలక్ష
ణ్యం ప్రబన్ధవైలక్షణ్యం చ పురాణాన్తరసిద్ధమితి తద్గురపహ్నవం. ఇదం చాపరం సుమహద్వైలక్షణ్యం- యత్సామాన్యప్రశ్నపూర్వకవిశేషనిష్ఠప్రతివ
చనరూపత్వం. *సోऽహమిచ్ఛామి ధర్మజ్ఞ శ్రోతుం త్వత్తో యథా జగత్। బభూవ భూయశ్చ యథా మహాభాగ భవిష్యతి॥ యన్మయం చ జగద్బ్రహ్మన్ య
తశ్చైతచ్చరాచరమిత్యాదినా సామాన్యేన పృష్టే *విష్ణోస్సకాశాదుద్భూతమితి విశేషనిష్ఠప్రతివచనం హ్యవగమ్యతే. విశేషే పృష్టే సతి ప్రతివచనస్య స్పృ
ష్టవిశేషపక్షపాతేన తదుత్కర్షకథనం ప్రశంసామాత్రం న తత్త్వపరమితి శఙ్కనీయం స్యాత్. సామాన్యేన పృష్టే సతి ప్రతివచనమర్థవశాద్విశేషపర్యవ
సితమితి తత్త్వపరత్వమేవ స్యాత్. అతశ్చ *తస్మాద్ధ్రువం సంపృచ్ఛామః సూత పౌరాణికాద్యతః। పురాణసంహితాం పుణ్యాం లిఙ్గమాహాత్మ్యసంయుతామి
తి విశేషనిష్ఠప్రశ్నోపక్రమతత్ప్రతివచనరూపపురాణాన్తరేభ్యః ప్రకర్షాతిశయస్స్పష్టతరః. ఏతత్పురాణార్థశ్చ లైఙ్గాదిషు క్వచిత్క్వచిత్ప్రత్యభిజ్ఞాయ
తే- యథా లైఙ్గే ద్వితీయే పురాణాఖ్యానక్రమణే * సర్వావస్థాసు విష్ణోశ్చ జననం లీలయైవ తు। విష్ణోః ప్రసాదాద్విష్ణోశ్చ విష్ణోశ్చైవ తు సంభవః॥ తత్ర,
*లీలయా చైవ కృష్ణేన స్వకులస్య చ సంహృతిః। జరకాస్త్రచ్ఛలేనైవ గమనం స్వేచ్ఛయైవ త్వితి భగవదవతారస్య భూలోకపరిత్యాగస్య చ లీలామాత్రనిబన్ధ
నత్వం హి తత్రోచ్యతే. అత ఏవైతత్పురాణార్థస్యాన్యత్రాభ్యుపగతత్వాద ప్రకమ్ప్యత్వమవగమ్యతే. తత్క్వచిత్తత్తదర్థాన్తరాణ్యపి పురాణాని ప్రమాణాని
స్యురితి చేన్న- కార్త్స్న్యేనావిరుద్ధత్వాభావాత్. భగవదుత్కర్షప్రతిపాదకాంశస్తు ఆగ్రహాసంభవాదాదరణీయ ఇతి పూర్వమేవోక్తం- అస్య పురాణస్య
కార్త్స్న్యేనాऽనాగ్రహమూలత్వం చోపక్రమగతప్రశ్నస్వాభావ్యాదవగతమితి చోక్తం. అతోऽస్య తత్ప్రబన్ధాగ్రహైరప్యాదరణీయస్యోత్కర్షత్వమప్ర
కమ్ప్యతా హేతుః. కించ- పురాణాన్తరేష్వివాస్య పురాణస్య న స్వవ్యాహతార్థప్రతిపాదకత్వం దృశ్యతే- కార్త్స్న్యేన భగవత్ప్రతిష్ఠస్యైవావగమాత్.
పురాణాన్తరేషు వ్యాహతిః ప్రతీయతే. యథా లైఙ్గే *యమహం ప్రసూతో గాత్రేభ్యో మమ పూర్వం సనాతనః। అయం కుమారః సేవేత పార్శ్వే బ్రహ్మా లోక
పితామహః। వామపార్శ్వే చ మే విష్ణుర్విశ్వాత్మా హృదయోద్భవ ఇతి॥ తత్ర *తతః ప్రహృష్టస్సుమనాః ప్రణిపత్య మహేశ్వరం। బ్రహ్మా నారాయణో దే
వస్స లిఙ్గం లిఙ్గవ్రతం। యది ప్రీతిస్సముత్పన్నా యది దేయో వరశ్చ నౌ। భక్తిర్భవతు నౌ నిత్యం త్వయి చావ్యభిచారిణీతి హరిబ్రహ్మణోః పాదతత్ప్రస్తదా
రాధనవరవరణాదికముక్తం. తత్ర క్వచిత్ *త్వత్తోऽపసంభవో రుద్రః [illegible]ప్రసాదసమావృతః। త్వత్ప్రసాదాజ్జగద్ధాతా రజసా చ పితామహ ఇతి చతుర్ముఖ
పద్మోద్భవగత్ప్రసాదకోపసంభవత్వముక్తమితి స్వవ్యాహతిః. న చ వసుదేవాదేరుత్పత్తివత్ కైలాసయాత్రాదివచ్చ రుద్రాదుత్పత్తిస్తదారాధనరూప
లీలోక్తిరిత్యవిరోధః- పురాణరత్నభారతాదౌ *మనసైవ జగత్సృష్టిం సంహారం చ కరోతి యః। తస్యారిపక్షక్షపణే కియానుద్యమవిస్తరః॥ తథాపి యో
మనుష్యాణాం ధర్మస్తదనువర్తనం। కుర్వన్ బలవతా సంధిం హీనైర్యుద్ధం కరోత్యసౌ॥ సామ చోపప్రదానం చ తథా భేదప్రదర్శనం। కరోతి దణ్డపాతం చ
క్వచిదేవ పలాయనం॥ మనుష్యదేహినాం చేష్టామిత్యేవమనువర్తతే। లీలా జగత్పతే స్తస్య ఛన్దతస్సంప్రవర్తతే॥ ఈశస్సన్నపి మహాయోగీ సర్వస్య జగతః ప్ర
భుః। కర్మాణ్యారభతే కర్తుం కీనాశ ఇవ దుర్బలః॥ తేన వఞ్చయతే లోకాన్ మాయాయోగేన కేశవః। యే తమేవ ప్రపద్యన్తే న తే ముహ్యన్తి మానవా ఇత్యాదిభి
రేవ తత్ర తత్ర ప్రసక్తాపకర్షపరిహారపరగ్రన్థదర్శనాత్, భారతాదిషు దశరథవసుదేవాదీనాం రామకృష్ణాద్యపేక్షయా పరత్వస్య జగత్కారణత్వాదిము
ఖేన ప్రతిపాదనాభావాత్, ఇహ భగవదపేక్షయా రుద్రపరత్వస్య ప్రతిపాదనాచ్చ. అతః స్వవ్యాహతో దుష్పరిహరః. న చ తథాత్ర స్వవ్యాహతిః ప్రతీయత ఇతీ
దం చ మహద్వైలక్షణ్యం. ఉక్తలక్షణప్రకరవతో వైష్ణవపురాణస్య కారణదోషబాధకప్రత్యయస్వవ్యాహతిమత్ప్రబన్ధాన్తరస్య చ విరోధే సతి పురాణర
త్నస్య ప్రాబల్యమన్యేషాం దౌర్బల్యం చాతిస్పష్టం. ఏవం ప్రసిద్ధ్యతిశయలబ్ధసజాతీయప్రబన్ధప్రకర్షవత్త్వాత్, తత ఏవ సప్తకోశత్వాభావాత్, దనతిదిస్త్యతత
యా ప్రత్యేకసత్కారహితత్వాత్, దన్యపరోక్తిప్రసిద్ధపరిగ్రహాతిశయవత్త్వాత్, సామాన్యప్రశ్నపూర్వప్రతివచనరూపత్వేన అనాగ్రహమూలత్వాత్, తత ఏవే
త్యేకవైలక్షణ్యరహితకారణదోషబాధకప్రత్యయస్వవ్యాహతిమత్ప్రబన్ధాన్తరాణాం తద్విరోధే సతి దౌర్బల్యస్యావర్జనీయత్వాత్, చ శ్రీమద్వైష్ణవమిదం
పురాణం ప్రమాణతమం. ఏతత్సర్వం హృది జాతమపి శ్రీవ్యాసభాష్యభూతయుక్తిం కణ్ఠోక్త్యా ప్రదర్శయన్ తన్ముఖేన ప్రబన్ధవైలక్షణ్యం వదన్ ప్రశ్నా

తత్ర పులస్త్యవసిష్ఠవరప్రదానలబ్ధపరదేవతాపారమార్థ్యజ్ఞానవతో భగవతః పరాశరాత్స్వావగతవేదార్థోపబృంహణమిచ్ఛన్మైత్రేయః పరిపప్రచ్ఛ *సోఽహమిచ్ఛామి ధర్మజ్ఞ శ్రోతుం త్వత్తో యథా జగత్। బభూవ భూయశ్చ యథా మహాభాగ భవిష్యతి। యన్మయం చ జగద్బ్రహ్మన్ యతశ్చైతచ్చరాచరం। లీనమాసీద్యథా యత్ర లయమేష్యతి యత్ర చేత్యాదినా. అత్ర బ్రహ్మస్వరూపవిశేషతద్విభూతిభేదప్రకారతదారాధనస్వరూపఫలవిశేషాశ్చ పృష్టాః. బ్రహ్మస్వరూపవిశేషప్రశ్నే యతశ్చైతచ్చరాచరమితి నిమిత్తోపాదానయోః పృష్టత్వాత్ యన్మయమిత్యనేన సృష్టిస్థితిలయకర్మభూతం జగత్ కిమాత్మకమితి పృష్టం. తస్యచోత్తరం జగచ్చ స ఇతి. ఇదం చ తాదాత్మ్య

నవతారయతి (తత్రేతి) పులస్త్యవసిష్ఠవరప్రదానలబ్ధపరదేవతాపారమార్థ్యజ్ఞానవత ఇత్యత్ర దేవతాపారమార్థ్యశబ్దేన తమః కార్యం ధర్మ్యన్తరత్వేన ధర్మ్యన్తరస్య ప్రతీతిరూపం విపరీతజ్ఞానం వ్యావర్తితం. అనేన దేవతాపారమార్థ్యం చేతి వచసోప్యనూదితం. ప్రశంసార్థకమతుప్ప్రత్యయేన రజః కార్యం ప్రకారాన్తరోపేతస్య తద్విరుద్ధప్రకారాన్తరవిశిష్టతా ప్రతీతిరూపమన్యథాజ్ఞానం వ్యావర్తితం. అనేన యథావదిత్యస్యార్థస్సూచితో భవతి. దేవతాశబ్దేన కర్మకాణ్డోపాసనేన వా ఆరాధ్యత్వం ... ప్రదత్వం చ వివక్షితం. అనేన సవిశేషత్వసిద్ధిః, యథావదితి ప్రకారకథనేనాపి సవిశేషత్వసిద్ధిః, రీతివరలాభకథనం సవిశేషతోపపాదకమిత్యభిప్రాయః. భగవచ్ఛబ్దేన జ్ఞానవత్త్వముక్తం. పరాశరాత్ తదతిశయసిద్ధిః. సోఽహమిత్యాది. సోఽహం- త్వయైవ సర్వవిద్యాసు శిక్షితపూర్వోఽహమితి భావః. ధర్మజ్ఞ- *విశేషతస్తనసతాం శిష్యపుత్రయోరిత్యేవంరూపధర్మజ్ఞ. యద్వా-*ఆనృశంస్యం పరో ధర్మ ఇతి ధర్మజ్ఞ. ఆనృశంస్యం-ఆశ్రితసంరక్షణపరత్వం. *ఆశ్రితేష్వానృశంస్యత ఇతి వచనాత్. మహాభాగ-మహాపూర్వకృత్యం హి పరసంరక్షణం. కించిత్కారమప్యనపేక్ష్య రక్షకస్త్వమేవేతి భావః. యథా యతో బభూవ- బ్రహ్మరుద్రాదిసుకృతకారణమితి జ్ఞాతుం యత ఇతి ప్రశ్నః. కిం వివర్తాధిష్ఠానత్వం కారణత్వం- ఉత పరిణామిత్వం. తత్రాపి కిం సద్వారకపరిణామిత్వం- ఉతాద్వారకపరిణామిత్వమితి ప్రకారభేదజిజ్ఞాసయా యథేతి ప్రశ్నః. కల్పభేదేన సృష్టివైషమ్యశఙ్కయా భవిష్యతీతి ప్రశ్నః. వృశ్చికస్య గోమయవృశ్చికోపాదానకత్వదర్శనాత్కల్పభేదేనోపాదానాదిభేదశఙ్కాప్యుపపద్యతే. తత్రాపి యతో యథేతి పదయోః పూర్వవదర్థః. యతో యథా బభూవేతి ఏకప్రశ్నత్వశఙ్కా యన్మయమితి ప్రశ్నాన్తరవ్యవధానేన నిరస్యతే. యథా కారణం జ్ఞాతవ్యం తథా సృష్టిప్రకారోపి పృథగ్జ్ఞాతవ్య ఇతి జ్ఞాపనార్థం. జ్ఞాతవ్యత్వేపి ప్రాధాన్యద్యోతనాయ ప్రకారప్రశ్నః పూర్వమేవ కృతః. యత ఇతి హేతౌ పంచమీ. అతో నిమిత్తోపాదానయోస్తత్రైవ ప్రశ్నః. అన్తస్థిత్యాద్యుపయుక్తాత్మశరీరభావప్రశ్నః యన్మయమితి. మయట్ప్రత్యయః ప్రాచుర్యార్థః. అనేన వ్యాప్తిర్దర్శితా. వ్యాప్యవ్యాపక ప్రాచుర్యం హి ఘటాకాశాదౌ దృష్టం. ఆత్మతయా హి వ్యాప్తిః. ఆత్మత్వం చ ధారకత్వం. అతోఽన్తర్యామికృతసత్తానువృత్తిలక్షణస్థితిప్రశ్నః ఫలితః. యన్మయం-యేనాన్తర్యామిణా ధారకేణ ప్రచురం జగత్స్థితమిత్యర్థ ఉక్తో భవతి. అన్తః ప్రవిశ్య ప్రశాసనేన ధారకత్వం స్థితిహేతుత్వమితి ప్రాగేవ విశదీకృతం. పశ్వాద్యభిరక్ష్యపోషకాదికృతా పోషణాదిలక్షణా స్థితిః, రక్షితాపి త్రాదిభిః కార్యా ఇష్టప్రాపణానిష్టనివారణలక్షణా స్థితిశ్చ పృష్టా భవతి. యత ఇత్యపాదానస్యాపి పృష్టత్వాన్మయట్ప్రాచుర్యార్థ ఏవ. స చ గోబలీవర్దన్యాయేన యత ఇతి పక్షమ్యర్థస్సంకోచయితవ్యః-బలీవర్దశబ్దస్య యటో ... తథాసిద్ధత్వాభావాత్సంకోచకత్వానుపపత్తేః. పదాన్తరవైయర్థ్యపరిజిహీర్షయా పదాన్తరార్థసంకోచో గోబలీవర్దన్యాయ ఇతి హి న్యాయవిదః. అత్ర మయటోఽర్థాన్తరస్యాన్యాయ్యం సంకోచకః. యత ఇతి పదం నిమిత్తముపాదానం చ బోధయితుం శక్తం-స్థితిప్రశ్నోఽపేక్షితశ్చ. అతోఽపేక్షితవిధేరనపేక్షితవిధానం దుర్బలం. యతో వా ఇమానీత్యాదిశ్రుతావపి యత ఇతి పదే నైవ నిమిత్తోపాదానయోరుక్తత్వాచ్ఛ్రుతిచ్ఛాయానువిధానాచ్చ యత ఇతి తన్త్రేణ ప్రశ్న ఇతి యన్మయమితి స్థితిప్రశ్నః క్రియతే. అర్థాన్తరస్వీకారేఽపేక్షితాఽవచనమనపేక్షితవచనం చ స్యాత్. నాపి స్వార్థికో మయట్- ప్రత్యయస్యార్థవత్త్వే సంభవతి తత్పరిత్యాగస్యాన్యాయ్యత్వాత్. అతో యథోక్త ఏవార్థః. లయస్థానప్రశ్నో లయప్రకారప్రశ్నశ్చ అనతీతశాఖాన్తరేషు స్థానభేదప్రకారభేదశఙ్కయా కృతః. దేవతాన్తరస్య లయస్థానత్వం తత్రాపి సద్వారకత్వాద్వారకత్వకార్యభ్రమనివృత్తిరూపతాఖ్యప్రకారభేదశ్చ హి శఙ్కాస్పదం భవతి. భూతభవిష్యత్ప్రశ్నశ్చ కల్పభేదేన లయస్థానప్రకారభేదశఙ్కయా కృతః. చకారాల్లయకర్తృప్రశ్నశ్చ సూచితః. స చ కర్తృభేదశఙ్కానిబన్ధనః. స్వరూపప్రశ్నశ్లోకద్వయం వ్యాచిఖ్యాసిత శ్లోకాపేక్షితత్వేనోదాహృత్య ఆదిశబ్దేన ప్రశ్నాన్తరపరశ్లోకాః క్రోడీకృతాః. విష్ణోస్సకాశాదితి శ్లోకస్యార్థాన్తరప్రశ్నోత్తరరూపత్వశఙ్కావ్యుదాసార్థం తేషాం శ్లోకానామర్థం సంగ్రహేణాహ (అత్రేతి) (బ్రహ్మస్వరూపేతి) స్వరూపశబ్దాదిభూత్యాదివ్యావర్తకః. స్వరూపవిశేషశబ్దో బ్రహ్మాదివ్యావర్తకః. విభూతిభేదానాం ప్రకారో విభూతిభేదప్రకారః. స చ జ్యోతిశ్చక్ర భువనకోశాదిప్రశ్నేన్తర్గతః. వర్ణాశ్రమధర్మాదిప్రశ్నేన తదారాధనస్వరూపం పృష్టం. ప్రతివచనే ఫలవిశేషోక్తిదర్శనాత్ ప్రతివచనప్రకారేణ ప్రశ్నార్థో విజ్ఞాయత ఇతి నీత్యా ఫలవిశేషస్యాత్ర పృష్టో భవతీతి పూర్వోక్తేషు ప్రశ్నేష్వన్తర్భావిత ఇత్యభిప్రాయేణ ఫలవిశేషాశ్చ పృష్టా ఇత్యుక్తం. సప్రయోజనమారాధనం పృష్టమితి తత్ర తదన్తర్భావః. అయమేవార్థస్సకలశ్రుతీతిహాసపురాణానాం ప్రతిపాద్య ఇతి భావః. తతః కిం ప్రస్తుతశ్లోకార్థస్యేత్యపేక్షాయాం యన్మయమితి పదస్యార్థం సోపపత్తికమాహ (బ్రహ్మస్వరూపేతి) సృష్టిస్థితిలయకర్మభూతమితి పదం సృష్టిప్రళయయోరుక్తత్వేన స్థితికథనస్యాపేక్షితత్వజ్ఞాపనార్థం. స్థితిలయశబ్దాభ్యాం రక్షణసంహారౌ వివక్షితౌ- స్థితిలయయోః ప్రయోజ్యవ్యాపారత్వేన తదాశ్రయత్వేన తత్కర్మత్వాభావాజ్జగతః. సృష్టిస్థితిలయకర్మభూతం జగత్స్థిత్యర్థం కిమాత్మకం భవతీతి ప్రశ్నార్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (తస్యచేతి) జగచ్చ స ఇతి సామానాధికరణ్యప్రతిపన్నం తాదాత్మ్యం స్వరూపైక్యలక్షణమాశఙ్క్య పరిహరతి (ఇదం చేతి) ఇదం-సామానాధికరణ్యప్రతిపన్నమిత్యర్థః. ... తాదాత్మ్యం న దృష్టమితి ద్వావప్యత్ర విక్షయార్థౌ ...

మన్తర్యామిరూపేణాత్మతయా వ్యాప్తికృతం- నతు వ్యాప్యవ్యాపకయోర్వస్త్వైక్యకృతం-యన్మయమితిప్రశ్న
స్యోత్తరత్వాజ్జగచ్చ సఇతిసామానాధికరణ్యస్య. యన్మయమితిమయడ్ప్రత్యయవికారార్థః - పృథక్ ప్రశ్నవైయర్
థ్యాత్. నాపిప్రాణమయాదివత్ స్వార్థికః-జగచ్చ సఇత్యుత్తరానుపపత్తేః.తదాహివిష్ణోరేవేత్యుత్తరస్యభవిష్యత్.
అతః ప్రాచుర్యార్థ ఏవ*తత్ప్రకృతవచనే మయడితి మయట్. కృత్స్నంచజగత్తచ్ఛరీరతయాతత్ప్రచురమేవ. త
స్మాన్మయమిత్యస్యప్రతివచనంజగచ్చ సఇతి సామానాధికరణ్యంజగద్బ్రహ్మణోశ్శరీరాత్మభావనిబన్ధనమితిని
శ్చీయతే. అన్యథానిర్విశేషవస్తుప్రతిపాదనపరే శాస్త్రేఽభ్యుపగమ్యమానే సర్వాణ్యేతాని ప్రశ్నప్రతివచనాని న
సఙ్గచ్ఛన్తే.తద్వివరణరూపం కృత్స్నంచ శాస్త్రం న సఙ్గచ్ఛతే.తథాహి-సతిప్రపఞ్చభ్రమస్యకిమధిష్ఠానమిత్యేవం
రూపస్యైకస్య ప్రశ్నస్య నిర్విశేషజ్ఞానమాత్రమిత్యేవంరూపమేకమేవోత్తరంస్యాత్. జగద్బ్రహ్మణోరైక్
యత్వపరే చ సామానాధికరణ్యే సత్యసంకల్పత్వాదికల్యాణగుణైకతానతా నిఖిలహేయప్రత్యనీకతా చ బాధ్యేత.
సర్వాశుభాస్పదంచ బ్రహ్మ భవేత్. ఆత్మశరీరభావప్రవేదం సామానాధికరణ్యం ముఖ్యవృత్తమితి స్థాప్యతే. అతో

(అన్తర్యామిరూపేణేతి) అన్తఃప్రవిశ్య నియన్తృత్వం హ్యాత్మత్వం. (వ్యాప్యవ్యాపకయోరితి) జగద్బ్రహ్మణోర్వ్యాప్యత్వేన వ్యాపకత్వేన చ శ్రుతిసిద్ధ
త్వాదితి భావః. నను వస్త్వైక్యకృతమితి ప్రతిజ్ఞాముపపాదయతి (యన్మయమితి) వికారార్థత్వమాశఙ్క్య పరిహరతి (యన్మయమితి మయడితి) కుత ఇత్య
త్రాహ (పృథగితి) వికారార్థత్వే ఉపాదానం పృష్టం స్యాత్. న చ తత్ప్రష్టవ్యం-యత ఇతి పఞ్చమ్యన్తపదేనోపాదానస్యాపి పృష్టత్వాత్-అతః పృథక్ ప్ర
శ్నవైయర్థ్యం. న చ గోబలీవర్దన్యాయః-అర్థాన్తరసంభవాదితి. అపేక్షితవిధేరనపేక్షితవిధానం దుర్బలమితి న్యాయశ్చాపి ప్రత్యేతి. బ్రహ్మజ్ఞానవాదినోఽభిమ
తం స్వార్థికపక్షం దూషయతి (నాపీతి) నను భేదాభేదపక్షాభ్యుపగతం - తద్దూషయిష్యతే. నహ్యర్థాన్తరసంభవతి నిరర్థకత్వాశ్రయణముపపన్నమితి భా
వః. శ్రుతార్థస్వీకారేణాశ్రుతకల్పనం హ్యుచితం - నతు శ్రుతపరిత్యాగః. బ్రహ్మజ్ఞానవాదినాభ్యుపగతస్య స్వార్థికత్వస్యాసాధారణం దూషణమాహ
(జగదితి) స్వార్థికత్వపక్షే యదిదం జగత్తత్కిమిత్యుక్తం స్యాత్. యదిదం జగత్తత్కిమిత్యుక్తే జ్ఞాతస్య జగద్రూపమాత్రస్య పృష్టత్వాయోగాత్ ప్ర
శ్నవైయర్థ్యాయయత్కిం సత్వం- ఉత మిథ్యేతి పృష్టం భవతీత్యభ్యుపేతవ్యం. తత్ర మిథ్యేత్యుత్తరం వక్తవ్యం. తత్రాన్యతరాకారోపస్థాపకే ఆకారాన్తర
నిషేధకే చ శబ్దే వక్తవ్యే ఆకారద్వయోపస్థాపకం సామానాధికరణ్యమనుపపన్నమిత్యర్థః. బాధార్థం సామానాధికరణ్యమితి చేత్ స్థాణుః పురుష ఇతి వ
దితి సామానాధికరణ్యం బాధార్థమితి వ్యాహతత్వాదితి భావః. తస్మాత్ కథము త్తరం స్యాదిత్యత్రాహ (తదాహీతి) విష్ణురిత్యన్యతరాకారోపస్థాపకశబ్దః. ఆ
కారాన్తరనిషేధకశ్చ ఏవకారః. సాక్షాదర్థమాహ (అత ఇతి) అతః-స్వార్థికత్వవికారార్థయోరనుపపన్నత్వాదిత్యర్థః. శబ్దానుశాసనానుమతిం దర్శయ
తి (తదితి) ప్రకృతం-ప్రకర్షేణకృతం- ప్రభూతం-ప్రచురమిత్యర్థః. *అన్నమయో యజ్ఞః *శకటమయీ యాత్రేతి హి తస్యోదాహరణం. కిమత్ర ప్రా
చుర్యమస్తీత్యత్రాహ (కృత్స్నంచేతి) *అన్తర్బహిశ్చ వ్యాప్యేత్యాది శ్రుతేస్తదుపపన్నమితి భావః. సామానాధికరణ్యస్య శరీరాత్మభావనిబన్ధనత్వం ప్రతి
పిపాదయిషితముపసంహరతి (తస్మాదితి) యన్మయమిత్యస్య ప్రాచుర్యార్థత్వేన తస్యోత్తరత్వాజ్జగచ్చ స ఇతి సామానాధికరణ్యస్య శరీరాత్మభావనిబన్ధన
త్వం. తేన స్వార్థికత్వనివృత్త్యా యన్మయమితి మయట్ప్రత్యయస్య ప్రాచుర్యార్థత్వమిత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇతి చేన్నైవం- మయట్ప్రత్యయస్య స్వార్థికత్వ
నివృత్తేః ప్రాచుర్యార్థనిర్ణయస్య చ సామానాధికరణ్యస్య శరీరాత్మభావనిబన్ధనత్వానపేక్షత్వాత్. స్వార్థికత్వం తావత్ -అర్థవత్త్వే సంభవతి నిరర్థకత్వస్వీ
కారాయోగాదపాస్తం. జగచ్చ స ఇతి సామానాధికరణ్యైకబాధాపాస్తం- స్వార్థికత్వే సతి ఆకారద్వయోపస్థాపక సామానాధికరణ్యస్యోత్తరత్వాయోగాత్
నతు శరీరాత్మభావనిబన్ధనత్వాయోగాత్. న చ సామానాధికరణ్యస్య ప్రవృత్తినిమిత్తభూతాకారద్వయోపస్థాపకత్వం మయట్ప్రత్యయస్య స్వార్థికత్వనివృ
త్తిసాపేక్షం-సామానాధికరణ్యలక్షణస్వభావాదేవ తస్యాకారద్వయోపస్థాపకత్వసిద్ధేః. అతో మయట్ప్రత్యయస్య స్వార్థికత్వనివృత్తిస్సామానాధికరణ్య
స్యాకారద్వయోపస్థాపకత్వాదిత్యత్ర నాన్యోన్యాశ్రయః. ఏవం స్వార్థికత్వే వ్యుదస్తే పృథక్ప్రశ్నవైయర్థ్యాద్వికారార్థత్వేఽనుపపన్నే పరిశేషాత్ప్రాచుర్యార్థత్వే
ప్రష్టవ్యత్వే సతి స్థితి స్వాభావ్యాదనుశాసనానురోధాచ్చ మయట్ప్రత్యయస్య ప్రాచుర్యరూపార్థవిశేషపరత్వసిద్ధిః. తతో జగచ్చ స ఇతి సామానాధికరణ్యస్య
శరీరాత్మభావరూపప్రవృత్తినిమిత్తవిశేషసిద్ధిరితి నాన్యోన్యాశ్రయః. ఏవం సామానాధికరణ్యస్య వ్యుత్పత్తివ్యవస్థితిమత్త్వైక్యపరత్వే మయడానర్థక్యం సామా
నాధికరణ్యానుపపత్తిశ్చేతి దూషణద్వయం. స్వరూపైక్యపరత్వేఽర్థవిరోధో యన్మయమిత్యుక్తప్రశ్నోత్తరత్వానుపపత్తిశ్చేతి దూషణద్వయం చ దర్శితం
భవతి. స్వోక్తార్థపరత్వానభ్యుపగమే దూషణమాహ (అన్యథేతి) అన్యథా కథం ప్రశ్నప్రతివచనే స్యాతామిత్యత్రాహ (తథాహి సతీతి) సామానాధికర
ణ్యస్య భేదాభేదవాద్యభ్యుపగతైకద్రవ్యతాపరత్వం దూషయతి (జగదితి) అస్మిన్నపి పక్షే జగద్యన్మయం జగద్బ్రహ్మవ్యమితి పృష్టం స్యాత్. తదానీం మయ
డైయర్థ్యమస్తీతి ద్రష్టవ్యం-యత ఇత్యుపాదానస్య పృష్టత్వాత్. అధికం దూషణమాహ (సత్యేత్యాదినా) సత్యసఙ్కల్పత్వాదినా జీవగతదోషస్సర్వాశు
భేత్యాదినా ప్రకృతిగతదోషశ్చ బ్రహ్మణి ప్రసజ్యత ఇత్యుక్తం. యద్వా- ఉభయలిఙ్గకత్వహాని ర్విపరీతాకారప్రాప్తిశ్చేత్యర్థః. శరీరవాచిపదస్య శరీరిప
రత్వే ముఖ్యత్వం న స్యాదిత్యత్రాహ (ఆత్మశరీరేతి) స్థాప్యతే - స్థాపయిష్యత ఇత్యర్థః. అనన్తరభావిత్వాత్ స్థాప్యత ఇత్యుక్తం. ఏవం ప్రకృత
శ్లోకవ్యాఖ్యానాపయికార్థః ప్రపఞ్చితః. అథశాస్త్రార్థసంగ్రహేణ నన్తరంవినన్తరోపక్రమే స ప్రశ్లోకేన నమస్కారవిషయామవతార్య వ్యాఖ్యేయ శ్లోకస్యన
మస్కారశ్లోకాన్తరైస్సఙ్గతిం దర్శయితుమవికారాయేత్యాదీనాం పఞ్చానాం వాక్యార్థమాహ (అత ఇతి) అతః- ప్రశ్నప్రతివచనాదిభిశ్శాస్త్రస్య సవిశే

* విష్ణోస్సకాశాదుద్భూతం జగత్తత్రైవచస్థితం । స్థితిసంయమకర్తాసౌజగతోఽస్య జగచ్చసఇతిసంగ్ర హేణోక్తమర్థం *పరః పరాణామిత్యారభ్యవిస్తరేణవక్తుం పరబ్రహ్మభూతంభగవన్తం విష్ణుం స్వేనైవ రూపేణావస్థితంఅవికారాయేతి శ్లోకేనప్రథమం ప్రణమ్యతమేవహిరణ్యగర్భస్యావతార శఙ్కరరూప శ్రీమూర్తి ప్రధానకాలక్షేత్రజ్ఞసమష్టివ్యష్టిరూపేణావస్థితంచనమస్కరోతి.

లికసగుణవస్తుపరత్వావగమాత్సామానాధికరణ్యస్యవిశిష్టవస్తునిముఖ్యవృత్తత్వాచ్చేతిభావః. అతఇత్యస్యవ్యష్టిరూపేణావస్థితంచనమస్కరోతీత్యనేనా న్వయః.యద్వా-శాస్త్రవాక్యార్థస్యైవంరూపత్వాత్ *విష్ణోస్సకాశాదిత్యస్యసంగ్రహరూపత్వం*పరఃపరాణామిత్యాదీనాంవిస్తారరూపత్వంచసిద్ధమి త్యర్థః. విష్ణోస్సకాశాదిత్యత్రసకాశాదితిపదంపష్ఠ్యా(?)ఽపఞ్చమ్యర్థత్వసంపాదనార్థం. యథా అస్యకృతేఇత్యుక్తేకృతేఇతిశబ్దస్యచతుర్థ్యర్థత్వసంపాదనపర త్వంతద్వత్. యద్వా - సకాశాత్ - ససంకల్పాత్. కాశనం- ప్రకాశనం- సంకల్పరూపజ్ఞానం. తద్వతఇత్యర్థః. అనేననిమిత్తత్వసిద్ధిః. యద్వా- సకాశశబ్దఃపార్శ్వపరః. తేనశరీరముపలక్షితం. *సోఽభిధ్యాయశరీరాత్స్వాదితివచ్ఛరీరాదిత్యర్థః. తత్రైవచస్థితమితిలయస్థానప్రశ్నోత్తరం. తత్ర స్థితమితి-స్థితం-నిష్ఠాంగతం. అనేనజగతోనిత్యత్వమవస్థానామాగమాపాయిత్వంచసూచితం. లయస్థానప్రశ్నస్యోత్తరముక్తం.అథఃయత్కర్తృప్రశ్నస్య బాహ్యస్థితిప్రశ్నస్యచోత్తరమాహ(స్థితీతి)జగచ్చసఇతి-యన్మయమితిఫలితస్యకృత్స్నాన్తర్యామిరూపప్రకృతసత్తానువృత్తిలక్షణస్థితిప్రశ్నస్యోత్తరం. య ద్వా- యన్మయమితిఫలితస్థితిప్రశ్నస్యాపిస్థితిసంయమకర్త్రేత్యేవోత్తరం. జగచ్చసఇతితుయన్మయమితికణ్ఠోక్తస్యార్థస్యోత్తరం. ఇదం సామానాధికర ణ్యమాత్మతయావ్యాప్తి నిబన్ధనమితిపూర్వమేవోపపాదితం. నసునిష్కర్షకశబ్దానాంశౌక్ల్యాదీనాంధర్మిపర్యన్తత్వంనదృష్టం. యన్మయంజగదిత్యనేనజగ చ్ఛబ్దస్యనిష్కర్షకశబ్దత్వంద్రష్టమితిధర్మిపర్యన్తాభిధాయిత్వాభావాజ్జగచ్చసఇతిసామానాధికరణ్యమనుపపన్నమితిచేత్ -ఉచ్యతే- నిష్కర్షకశబ్దాహిద్వి విధాః-నియతనిష్కర్షకాస్సైవమైకనిష్కర్షకాశ్చ.తత్రశౌక్ల్యాదిశబ్దానియతనిష్కర్షకాః- మనుష్యత్వాదిశబ్దాస్సైవమైకనిష్కర్షకాః- ప్రయోగస్యని యామకత్వాత్. అన్యథానిష్కర్షకానిష్కర్షకవిభాగోపినోపపద్యతే. తథాజగచ్ఛబ్దోపివైవక్షికనిష్కర్షకఇతి. అతఏవయన్మయమితివైయధికరణ్యేన ప్రశ్నస్యజగచ్చసఇతిసామానాధికరణ్యేనోత్తరమర్థభేదాభావాదుపపన్నం- శుక్లగుణస్యాశ్రయఃకఇతిప్రశ్నస్యశుక్లఃపటఇత్యుత్తరవత్. ఏవంసంక్షే పేణోక్తస్యవక్ష్యమాణమపివిస్తరస్యార్థస్యేషద్విస్తరరూపేణశ్లోకైర్నమస్కారః క్రియతఇతినమస్కారశ్లోకసంగతిః. స్వేనైవరూపేణావస్థితం- నతుప్ర కృత్యాదివిశిష్టమిత్యర్థః. పరబ్రహ్మణోహిహేయసంబన్ధాభావఃనతువిష్ణోరితిశఙ్కాయాం *విష్ణునామాసవేదేషు *సమస్తహేయరహితంవిష్ణ్వాఖ్యంపర మంపదమితివచనాత్ బ్రహ్మణఏవవిష్ణుశబ్దవాచ్యత్వాద్విష్ణోరేవభగవచ్ఛబ్దవాచ్యత్వాచ్చవిష్ణోర్హేయసంబన్ధోనుపపన్న ఇత్యభిప్రాయేణపరబ్రహ్మభూ తమిత్యాదివిశేషణముక్తం.అవికారాయ-వికారశబ్దోధర్మిపరోధర్మపరశ్చ-*షోడశకశ్చవికారఇత్యాదిప్రయోగాత్. స్వయంకస్యచిద్వికారభూతః కార్యభూతోనభవతీత్యవికారః. అనేనకార్యాచిద్వ్యావృత్తిః. యద్వా-వికారః-అవస్థా-మహత్త్వాహంకారత్వాదిః. నిత్యంతత్సంబన్ధవిరహాదవికారః. అతోవికారవతీప్రకృతిరవికారపదేనవ్యావర్త్యతే. ఏవంతత్పురుషబహువ్రీహిభ్యామవికారాయేతిపదేనకార్యకారణరూపోభయావస్థాచిద్వ్యావృ త్తిః. శుద్ధాయేతిబద్ధవ్యావృత్తిః. నిత్యాయ-శుద్ధత్వేననిత్యాయ.అన్యథాఅవికారాయేత్యనేనపునరుక్తిస్స్యాత్. నిత్యపదంశుద్ధింవిశింషదేవశుద్ధిమద్వస్తువి శేషణం-యథామహోదారఇత్యత్రమహచ్ఛబ్దఔదార్యంవిశింషన్నేవదాతుర్విశేషణం- తద్వత్. అతోముక్తవ్యావృత్తిః. పరమాత్మనఇతినిత్యముక్త వ్యావృత్తిః. తేహిపరవన్తః- నతుపరమాః - *ప్రధానపురుషవ్యక్తకాలానాం పరమమితివక్ష్యమాణత్వాత్ అవికారాయేత్యాదినా పదచతుష్టయేన ప్రధానపురుషావ్యక్తకాలవ్యావృత్తిరితికేచిత్ -నిమేషాద్యవస్థకాలస్యవ్యక్తస్యాప్యవికారపదవ్యావర్తితత్వాత్, పురుషత్రైవిధ్యస్యైవప్రామాణిక త్వాత్,విశేషణానాంతద్వ్యావర్తనసమర్థత్వాచ్చయథోక్తానామేవార్థానాంవ్యావర్తితత్వముచితం. నిలక్షణవిగ్రహవత్తయాపిసమస్తసైలక్షణ్యమా హసదైకరూపరూపాయేతి. ప్రథమోరూపశబ్దఃస్వభావవాచీ. ఏకస్వభావమిత్యర్థః. పరవ్యూహవిభవాదిసర్వావస్థాసుసకలహేయప్రత్యనీకత్వమజ్ఞ త్వాస్పదత్వవశ్యత్వాదిస్వభావోఽప్రచ్యుతఇత్యర్థః. యద్వా- ఏకరూపం-దివ్యాత్మస్వరూపేణసమానస్వభావం. తేనాపిహేయప్రత్యనీకత్వాదిసిద్ధిః. ఏభిఃపదైరీశిత్యానన్దమయాధికరణాన్తరాదిత్యవిద్యార్థావివక్షితాః. పూర్వోక్తమాత్మత్వంనప్పుదాత్మకోఘటఇతివద్భవతీతిద్వితీయరూపశబ్దోపయుక్తా క్రియతేవిష్ణుశబ్దేన, సర్వజిష్ణవఇతిపదేన, చ. పదద్వయేనన్యూనవ్యావృత్తిః- అన్తఃప్రవిశ్యనియన్తృత్వంహిశరీరిత్వం. అతఏవమాత్మత్వంవివృతం భవతి. విష్ణుశబ్దస్యరూఢత్వాద్దేవతావిశేషనిర్ణయశ్చసిద్ధః. యద్వా - విష్ణుశబ్దేనైవనియమనపర్యన్తవ్యాప్తిరుక్తా. వ్యాప్తికృతతద్గతదోషస్పర్శశఙ్కాం వ్యుదస్యతిసర్వజిష్ణవఇతి. కథంవిష్ణోఃకారణత్వం-హిరణ్యగర్భాదీనాంహిసృష్ట్యాదికారణత్వమవగమ్యతఇత్యత్రాహనమఇతి. తత్తచ్ఛరీరకోవిష్ణురేవసృ ష్ట్యాదికంకరోతీత్యర్థః. *రక్షార్థంసర్వభూతానాంవిష్ణుత్వముపజగ్మివానిత్యుక్తవిష్ణ్వాఖ్యావతారవిగ్రహద్వారాభగవత్పర్యన్తోహరిశబ్దః- హిరణ్యగర్భశ ఙ్కరశబ్దౌజీవద్వారాభగవత్పర్యన్తావితి- *బ్రహ్మాద్యాస్సకలాదేవామనుష్యాఃపశవస్తథా।విష్ణుమాయామహావర్తమోహాన్ధతమసావృతాఇతి *హిరణ్య గర్భాదయశ్చబ్రహ్మకర్మాత్మికాద్వైధేతి* హిరణ్యగర్భోభగవానిత్యారభ్య *మూర్తమేతద్ధరేరూపంభావనాత్రితయాత్మకం। అశుద్ధాస్తేసమస్తాస్తుదేవా ద్యాఃకర్మయోనయఇత్యాద్యేతత్ప్రబన్ధస్థశ్లోకతాత్పర్యానురోధాత్, *ఏతౌద్వౌవిబుధశ్రేష్ఠౌప్రసాదక్రోధజౌస్మృతౌ। తదాదర్శితపన్థానౌసృష్టి సంహారకారకౌ *తవాన్తరాత్మామమచయేచాన్యేదేహిసంజ్ఞితాః। సర్వేషాంసాక్షిభూతోసౌనగ్రాహ్యఃకేనచిత్క్వచిదితిభారతాదివచస్సైకార్థ్యా చ్చనిశ్చీయతే. హిరణ్యగర్భాదిసామానాధికరణ్యంవ్యాప్తికృతమితిసూచయతివాసుదేవాయేతి. బ్రహ్మశివమధ్యస్థోప్యప్రచ్యుతస్వభావఇత్యాహతారా

తత్ర జ్ఞానస్వరూపమిత్యయం శ్లోకః క్షేత్రజ్ఞవ్యష్ట్యాత్మనావస్థితస్య పరమాత్మనః స్వభావమాహ. తస్మాన్నాత్ర నిర్విశేషవస్తుప్రతీతిః. యది నిర్విశేషజ్ఞానరూపబ్రహ్మాధిష్ఠానభ్రమప్రతిపాదనపరం శాస్త్రం- తర్హి *నిర్గుణస్యాప్రమేయస్య శుద్ధస్యాప్యమలాత్మనః । కథం సర్గాదికర్తృత్వం బ్రహ్మణోఽభ్యుపగమ్యత ఇతి చోద్యం *శక్తయస్సర్వభావానామచిన్త్యజ్ఞానగోచరాః । యతోఽతో బ్రహ్మణస్తాస్తు సర్గాద్యా భావశక్తయః। భవన్తి తపతాం శ్రేష్ఠ పావకస్య యథోష్ణతా ఇతి పరిహారశ్చ న ఘటతే. తథా హి సతి నిర్గుణస్య బ్రహ్మణః కథం సర్గాదికర్తృత్వం. న బ్రహ్మణః పారమార్థికస్సర్గః - అపి తు భ్రాన్తిపరికల్పిత ఇతి చోద్యపరిహారౌ స్యాతామ్. ఉత్పత్త్యాదికార్యం సత్త్వాదిగుణయుక్తాపరిపూర్ణకర్మవశ్యేషు దృష్టమితి సత్త్వాదిగుణరహితస్య పరిపూర్ణస్యాకర్మవశ్యస్య కర్మసంబన్ధానర్హస్య

రమేతి. యద్వా- తేషు త్రిష్వప్యయమేవ మోక్షప్రద ఇత్యర్థః- *అథ కస్మాదుచ్యతే తారం యస్మాదుచ్చార్యమాణ ఏవ గర్భజన్మజరామరణసంసారమహాభయాత్తారయతి తస్మాదుచ్యతే తారమితి శ్రుతేః. *బ్రహ్మాదిష్వితి బ్రహ్మా ప్రధానా బ్రహ్మశక్తయ ఇత్యాదినిర్దిష్టపరం స్వం, విష్ణ్వాకృతుర్భ్యాదిసామ్యం, చనశబ్దాన్వీయం. శక్తిరపృథక్సిద్ధవిశేషణం. తత్ర ధర్మిణ్యసమానవిభక్తినిర్దిష్టే ధర్మే సర్వత్రాప్యసిద్ధప్రస్తవ్యపరత్వం స్పష్టం పటస్యేతి క్ల ఇత్యాదిషు. తథా విష్ణుశబ్దో విశేషణభూతవిగ్రహమాత్రపరః- అసమానవిభక్తినా బ్రహ్మశబ్దేన ధర్మిణ్యస్య నిర్దిష్టత్వాత్. బ్రహ్మణశ్శక్తయ ఇతి బ్రహ్మశక్తయః. అతోఽసమానవిభక్తినిర్దిష్టత్వమితి. యద్వా - భగవతో దేవమనుష్యాదిశబ్దవ్యపదేశవత్ శక్తివిభూత్యాదిశబ్దవ్యపదేశోఽపి విభూతిసామానాధికరణ్యాత్. యథాహుశ్శ్రీవత్సాఙ్కమిశ్రాః *సజాతీయస్యేషామితి తు విభవాఖ్యామపి భజన్తి ఇతి॥ అతోఽయథోక్త ఏవార్థః. అథ కేవలప్రకృతికారణవ్యావృత్త్యర్థం ప్రకృతివిశిష్టం పరమాత్మానం నమస్కరోతి ఏకానేకేతి. కారణావస్థాయామేకః. కార్యావస్థాయామనేకః. అథ స్థూలం కార్యావస్థాయామాహ స్థూలేతి. తథా బుద్ధిస్థం కారణావస్థామాహ అవ్యక్తేతి. తత్రాప్యప్రచ్యుతస్వస్వభావత్వమాహ ముక్తిహేతవ ఇతి. అథ కాలవిశిష్టమాహ సర్గేతి. కాలస్యాన్యమాణవిశేషణోపపత్తేః, ప్రకరణస్య విశిష్టపరత్వాత్, విశేషణాన్తరవిశిష్టతాయాః ప్రతిపాదితత్వేన కాలవిశిష్టతాకథనపారిశేష్యాత్, తదప్రతిపాదనేఽపేక్షితవిధ్యభావప్రసఙ్గాత్, కేవలం బ్రహ్మస్వరూపకారణపరత్వేఽనన్తర్గతసర్గాదేరుక్తత్వాదణ్వ ఇహాభ్యూహితత్వస్య సర్గాదేర్వక్ష్యమాణత్వాచ్చ పౌనరుక్త్యప్రసఙ్గాత్, విస్తరేచ *ప్రధానపురుషవ్యక్తకాలానాం *వ్యక్తం విష్ణుస్తథావ్యక్తం పురుషః కాల ఏవ చ *తథా పురుషరూపేణ కాలరూపేణ చ స్థితం *బ్రహ్మత్వే యస్యోదయః కాల ఇత్యాదిభిర్వ్యక్తావ్యక్తాదిభిస్సహ వక్ష్యమాణత్వా, దయం శ్లోకః కాలపర ఏవ. ఉభిద్విశిష్టవాచి శ్లోకాన్తరాద్దస్య శ్లోకస్య కాలపరత్వముచితం. ఉత్తరశ్లోకస్య సమష్టిజీవపరః- వ్యష్టిజీవపరశ్లోకసాహచర్యాత్. కాలస్య సర్గస్థితివినాశమూలభూతత్వం *బ్రహ్మత్వే యస్యోదయః కాలః *విష్ణుత్వే యస్యోదయః కాలః *రుద్రత్వే కాలోన్తకశ్చేత్యాదిసిద్ధం. జగన్మయః - అవచ్ఛేదకతయాఽవచ్ఛేద్యతయా చ జగత్ప్రచురః. క్షేత్రజ్ఞసమష్ట్యాత్మనావస్థితం నమస్యతి ఆధారభూతమితి. అచేతనస్య చేతనస్వరూపేణాధారభూతః- *ఏవ సూత్రే తాభూతవా త్రాః ప్రజ్ఞా మాత్రాస్వర్పితాః *జీవభూతాం మహాబాహో యయేదం ధార్యతే జగదితి వచనాత్. అణీయస్త్వం- ప్రకృతేరపి వ్యాపనయోగ్యసూక్ష్మత్వం. యద్వా-*అణోరణుస్వరూపైశ్చైతన్యైకప్రకారేణ సర్వదకాయమిత్యజ్ఞానదిశా సాధ్యాదణీయస్త్వమేవేత్యర్థః. సర్వభూతస్థం- భవతీతి భూతం. పృథివ్యాదిషు సర్వత్రైవావస్థితం. అనన్తరం క్షేత్రజ్ఞవ్యష్టివిశిష్టం నమస్కరోతి జ్ఞానేతి. హిరణ్యగర్భేత్యాదిభాష్యనిర్దిష్టవ్యష్టిష్వయం శ్లోకః కిం విశిష్టపరమాత్మపరః ఇతి శఙ్కాయాం సమనన్తరం ప్రస్తుతశ్లోకార్థం. వివిచ్య దర్శయతి (తత్రేతి) పరమాత్మనస్సద్వారక ఏవ భ్రమాన్వయ ఇత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (తస్మాదితి) నిర్విశేషజ్ఞానపరత్వే ప్రశ్నోత్తరయోరలాభకథనానుపపత్తిరుపక్రమవిరోధశ్చోక్తః అథోపరితనాధ్యాయగతచోద్యపరిహారాననుగుణత్వముచ్యతే (యదీతి) యద్వా - శాస్త్రారమ్భోపయోగిప్రశ్నోత్తరానుపపత్తిరుక్తా. ఇదానీం తత్ప్రశ్నోత్తరవిశేషానుపపత్తిరుచ్యతే (యదీతి) పూర్వాధ్యాయే *జుషన్ రజోగుణమిత్యాదినా గుణాన్వయే కథితేఽపి నిర్గుణస్యేతి చోదయతోఽయమభిప్రాయః- గుణాన్వయస్య సద్వారకత్వాత్స్వయం నిర్గుణ ఇతి. నిర్విశేషపక్షేఽప్రమేయస్యేత్యాదిపదవైయర్థ్యం - నిర్గుణస్యేతి పదేనైవ నిర్విశేషత్వసిద్ధేః- పరిపూర్ణత్వాదిగుణానభ్యుపగమాచ్చ. అప్రమేయాది పదాన్తరసమభివ్యాహార ఏవ నిర్గుణపదోపస్థాపితనిషేధస్య సంకుచితవిషయత్వసాధకః. (న ఘటత ఇతి) సర్గాద్యా భావశక్తయ ఇతి సర్వశక్తియోగేన చోద్యస్య పరిహారాన్నిర్విశేషపక్షే ననుగుణత్వమితి భావః. తర్హి కథం చోద్యపరిహారౌ స్యాతామిత్యత్రాహ (తథా హి సతీతి) నిర్గుణస్య బ్రహ్మణ ఇత్యనేన పదాన్తరవైయర్థ్యమభిప్రేతం. నిర్విశేషస్య కర్తృత్వానుపపత్తిచోద్యే కృతే- కర్తృత్వస్యాపారమార్థ్యం సతి హి తదనుపపత్తిః - అపరమార్థత్వాద్దుర్ఘటత్వమేవ భూషణమితి పరిహారో వక్తవ్య ఇత్యర్థః. కిమర్థావిమౌ చోద్యపరిహారౌ - యద్వ్యయమర్థోన ప్రతిపాద్యత ఇతి శఙ్కాయాం స్వమతే వక్ష్యమాణచోద్యపరిహారశరీరమాహ (ఉత్పత్త్యాదీతి) నిర్గుణస్యేత్యాదివిశేషణానాం విపరీతాకారాణాం కర్తృత్వస్యావ్యాప్తిం కథమిత్యనేనాభిప్రేతాం దర్శయతి (సత్త్వాదిగుణయుక్తేత్యాదినా) సత్త్వాదిగుణయుక్తాపరిపూర్ణకర్మవశ్యత్వాని నిర్గుణత్వాదీనాం యథాక్రమం విపరీతాకారాః. అమలాత్మన ఇత్యస్య విపరీతాకారోఽపి కర్మవశ్యేత్యనేనార్థసిద్ధః. అమలాత్మత్వం - అమలస్వభావత్వం - కర్మసంబన్ధానర్హత్వం. తద్విపరీతాకారః కర్మసంబన్ధార్హత్వం. తచ్చ కర్మవశ్యశబ్దేనార్థసిద్ధం - కర్మసంబన్ధార్హత్వకార్యం హి కర్మవశ్యత్వం. నిర్గుణస్యేత్యాదిపదానాం యథాక్రమమర్థమాహ (సత్త్వాదిగుణరహితస్యేత్యాదిపదైః) కర్మసంబన్ధానర్హస్యేత్యనేనామలాత్మన ఇతి పదం వ్యాఖ్యాతం భవతి. అకర్మవశ్యత్వం యుక్తస్యాపి విద్యతే. సర్వావస్థాయాం కర్మసంబన్ధిత్వాభావాత్తదర్హః. అతస్తద్వ్యావర్తకం కర్మసంబన్ధానర్హత్వమమలాత్మత్వం. అకర్మవశ్యత్వం-కర్మకృతసుఖదుఃఖభోక్తృత్వాభావః.

కథం సర్గాది కర్తృత్వమభ్యుపగమ్యతఇతిచోద్యం. దృష్టసకలవిసజాతీయస్య బ్రహ్మణోయథోదితస్వభావ
స్యైవ జలాదివిసజాతీయస్యాగ్న్యాదే రౌష్ణ్యాదిశక్తియోగవత్సర్వశక్తియోగోన విరుధ్యతఇతి పరిహారః.
* పరమార్థస్త్వమేవైకఇత్యాద్యపి నకృత్స్నస్యాపారమార్థ్యంవదతి - అపితుకృత్స్నస్య తదాత్మకతయాత
ద్వ్యతిరేకేణావస్థితస్యాపారమార్థ్యం. తదేవోపపాదయతి * తవైషమహిమాయేనవ్యాప్తమేతచ్చరాచరమి
తి. యేనత్వయేదంచరాచరంవ్యాప్తం-అతస్త్వదాత్మకమేవేదంసర్వమితిత్వదన్యఃకోపినాస్తి. అతస్సర్వాత్మ
తయాత్వమేవైకఏవపరమార్థః. అతఇదముచ్యతేతవైషమహిమాయాసర్వవ్యాప్తిరితి. అన్యథాతవైషాభ్రాన్తిరి
తివక్తవ్యం. జగతస్పతేత్వమిత్యాదీనాంపదానాంలక్షణా, చస్యాత్. లీలయామహీముద్ధరతోభగవతోమహావ
రాహస్యస్తుతిప్రకరణవిరోధశ్చ. యతః కృత్స్నంజగత్ జ్ఞానాత్మనాత్వయాఽఽత్మతయావ్యాప్తత్వేనతవమూ
ర్తం-తస్మాత్త్వదాత్మకత్వానుభవసాధనయోగవిరహిణపతత్ కేవలదేవమనుష్యాదిరూపమితిభ్రాన్తిజ్ఞానేనపశ్య
న్తీత్యాహయదేతద్దృశ్యతఇతి. నకేవలంవస్తుతస్త్వదాత్మకం జగద్దేవమనుష్యాద్యాత్మకమితి దర్శనమేవభ్రమః.
జ్ఞానాకారాణామాత్మనాం దేవమనుష్యాద్యర్థాకారత్వదర్శనమపి భ్రమఇత్యాహజ్ఞానస్వరూపమఖిలమితి. యే
తునస్బుద్ధిమన్తోజ్ఞానస్వరూపాత్మవిదస్సర్వస్య భగవదాత్మకత్వానుభవసాధనయోగయోగ్యపరిశుద్ధమనసశ్చ-

ఏకస్యవస్తునిసజాతీయత్వంకర్మసంబన్ధానర్హత్వం. సర్గాదికర్తృత్వేగుణత్రయవశ్యత్వసాపేక్షత్వకర్మాధీనఫలభాక్త్వకర్మసంబన్ధార్హత్వప్రసఙ్గఇతివిశే
షవిరోధప్రసఙ్గేనేనచోద్యం. అగ్నేర్దృష్ట్యత్వేఽనుష్ణత్వప్రసఙ్గఇతివదయంతర్కో ధర్మిగ్రాహకప్రమాణబాధితః. అతోవిసజాతీయధర్మిణోవిస
జాతీయధర్మవత్త్వంయుక్తం- అగ్నిత్వేసత్యపివైద్యుతాగ్నేర్జలనిర్వాప్యత్వాభావవత్. అతస్సర్వవిసజాతీయస్య బ్రహ్మణస్సర్వశక్తియోగఉపపద్యత
ఇతిపరిహారఇత్యర్థః. *శక్తయస్సర్వభావానామిత్యస్యగ్రన్థస్యాయమర్థః-అచిన్త్యజ్ఞానగోచరాః- అతర్క్యప్రమితిసిద్ధాః. సర్గాద్యాః- సర్గాది
గోచరాః. భావశక్తయః- వస్తుశక్తయః. బ్రహ్మణోవస్తుశక్తయఇతిసిద్ధాస్తా బ్రహ్మతాదాత్మ్యమితివత్. యద్వా- బ్రహ్మణోభావశక్తయః- వస్తుశ
క్తయః. బ్రహ్మణోవస్తుత్వప్రయుక్తాస్సత్తాప్రయుక్తానిరుపాధికాశ్శక్తయఇత్యర్థః. యద్వా- భావశబ్దస్స్వభావపరః. స్వాభావిక్యశ్శక్తయఇత్యర్థః.
అనన్తరశ్లోకంవ్యాచష్టే (పరమార్థఇతి) కృత్స్నస్య బ్రహ్మపర్యన్తత్వేనతచ్ఛరీరత్వాత్కృత్స్నశరీరంబ్రహ్మైవపరమార్థః- అతత్పర్యన్తోమిథ్యేత్యర్థః.
జగతఃపతేఇత్యాద్యాకాశవ్యాప్తిః. యేనవ్యాప్తమితిస్వవ్యాప్తిః. అనేనజగతశ్శరీరలక్షణంనియన్తృత్వంభవతి- నియామ్యత్వధార్యత్వశేషత్వేష్వన్యతమం
వ్యాప్యత్వసహచరంహిశరీరలక్షణద్యోతకం. జగచ్ఛరీరక- త్వదన్యోమిథ్యేత్యుక్తేఽతత్పర్యన్తస్వతన్త్రవస్త్వన్తరస్యైవమిథ్యాత్వంస్యాత్ - నతు జగ
తస్తచ్ఛరీరభూతస్య-యథా-కోభూపతేస్త్వదన్యోనాస్తీత్యుక్తేనభూమిథ్యాభవతి-తత్తుల్యోరాజాన్తరస్యైవతుమిథ్యాత్వంతద్వత్. యద్వా-ఏకశబ్దఃప్రా
ధాన్యపరః-*ఏకాదాకినిచ్ఛాసహాయఇత్యత్రసహాయపదస్యవచ్ఛేద్యంహిప్రాధాన్యం. బ్రహ్మణశ్చప్రాధాన్యంజగత్ప్రతివిశేష్యత్వరూపం. తదా
సీంనాన్యస్తీతిప్రధానభూతోన్యోనశిష్యతే-సత్త్వప్రధానమర్థాన్తరం. ఉక్తార్థస్యోపపాదకంవ్యాప్యత్వప్రతిపాదకంఉత్తరార్థమిత్యాహ(తదేవేతి)
తత్రఫలితమర్థమాహ(యేనేతి)యేన-యస్మాదిత్యర్థః. త్వదన్యఃఅత్వదాత్మకః. త్వయాఽఽత్మతయావ్యాప్తత్వాత్ సర్వంత్వదాత్మకంత్వచ్ఛరీరమితిత్వద
న్యఃఅత్వదాత్మకోనాస్తి. తస్మాత్సర్వశరీరత్వమేవపరమార్థఇత్యర్థః. తవైషమహిమేతిశ్లోకార్ధకదేశస్యోక్తార్థోపపాదకఇత్యాహ(అతఇతి)మహిమ్నా
వ్యాప్తిరూపత్వాత్-యాసర్వవ్యాప్తిరిత్యుక్తం- సతువ్యాప్తితాత్పర్యాత్. వ్యాప్తైశ్వర్యమహిమత్వపరతాత్పర్యం. యద్వా-వ్యాప్తేరుక్తార్థోపపాదకత్వంవ
హేతుసమభివ్యాహారాదిత్యాహ (అతఇదముచ్యతఇతి) తస్యపరప్రాతిహార్యందర్శయతి(అన్యథేతి)వ్యాప్యవ్యాప్త్యాదేర్మిథ్యాత్వేసర్వవ్యాప్తిస్తవమహి
మేతినవాచ్యం-అపితుభ్రాన్తిరితివక్తవ్యమిత్యర్థః. కృత్స్నాపారమార్థ్యపరత్వేదూషణాన్తరమ్వయమాహ(జగతఃపతఇతి)లక్షణా-అధిష్ఠానలక్షణా. అబ్ర
హ్మాత్మకత్వేనస్వతన్త్రతాయాఃప్రత్యక్షసిద్ధత్వాత్తద్విరుద్ధం బ్రహ్మపర్యన్తత్వంసశాస్త్రంప్రతిపాదయతి *ఆదిత్యోయూపఇతివదితిశఙ్కాయాం-
అన్యథాసిద్ధాయాఃఅపరోక్షరూపాయాఃఅపిస్వాతన్త్ర్యప్రతిపత్తేఃపరోక్షరూపాప్యనన్యథాసిద్ధాపారతన్త్ర్యప్రతిపత్తిర్బలీయసీత్యభిప్రాయేణద్వితీ
యశ్లోకమవతారయతి (యతఇతి)పారతన్త్ర్యప్రతిపత్తిఃపరమాత్మప్రతిపత్తిసాపేక్షా-తదభావాత్తత్ప్రతిపత్త్యభావఇత్యన్యథాసిద్ధాస్వాతన్త్ర్యప్రతి
పత్తిరిత్యర్థః.(కేవలదేవమనుష్యాదిరూపమితి)పరమాత్మశరీరత్వరహితజగద్రూపమాత్రమిత్యర్థః.అయమర్థః-యథాదేహాత్మభ్రమోఽపరోక్షోపిపరోక్ష
శాస్త్రజ్ఞానేనబాధ్యతే-తథాస్వాతన్త్ర్యభ్రమోపీతి. దేహాతిరిక్తంస్వాత్మానమప్యజానతఃపరమాత్మపారతన్త్ర్యప్రతిపత్తిఃకింపునర్న్యాయసిద్ధేతిదద
ర్శయితుంతృతీయశ్లోకారమ్భః. తంవ్యాచష్టే(నకేవలమితి)చిదచిదాత్మకేజగతిచేతనరూపంజగద్వివక్షితం జ్ఞానస్వరూపమఖిలంజగదితిజగచ్ఛబ్దేన-యథా
* త్రిభిర్గుణమయైర్భావైరేభిస్సర్వమిదంజగత్। మోహితంనాభిజానాతిమామేభ్యఃపరమవ్యయమితి.అత్రజ్ఞానస్వరూపస్యజడరూపార్థస్వరూపత్వబుద్ధి
ర్భ్రమఇత్యుక్తేఅర్థస్వరూపస్యార్థస్వరూపత్వబుద్ధిర్న భ్రమస్స్యాదితిచసిద్ధం. దేహాత్మభ్రమస్సంసర్గకృతః-జలముష్ణమితివత్.ఆత్మాసాధారణధర్మజ్ఞాన
స్ఫురణేపితస్యాసాధారణత్వాజ్ఞానాద్భ్రమోపపత్తిః. చతుర్థంవ్యాచష్టే(యేపునరితి)విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచేతివిజ్ఞానశబ్దస్యాత్మవాచిత్వాత్ జ్ఞానస్వరూ
పాత్మవిదఇత్యుక్తం. అబుద్ధయఇతిపూర్వశ్లోకోక్తార్థప్రతియోగిత్వేనజ్ఞానవిదఇత్యుక్తమితిస్మారయతి (బుద్ధిమన్తఇతి) అయోగినఇత్యస్యప్రతియోగిత్వే
నశుద్ధచేతసఇత్యుక్తమితిసూచయతి (యోగయోగ్యపరిశుద్ధమనసఇతి) యోగయోగ్యత్వేహేతుఃపరిశుద్ధత్వం- మనసాతునిశ్చితేనహిభగవత్సాక్షాత్కారరూ

తే దేవమనుష్యాదిప్రకృతిపరిణామవిశేషశరీరరూపమిదమఖిలం జగచ్ఛరీరాణిరిక్తజ్ఞానస్వరూపాత్మకం త్వచ్ఛరీరం చ పశ్యన్తీత్యాహ యే తు జ్ఞానవిద ఇతి. అన్యథా శ్లోకానాం పౌనరుక్త్యం, పదానాం లక్షణా, అర్థవిరోధః, ప్రకరణవిరోధః, శాస్త్రతాత్పర్యవిరోధశ్చ. *తస్యాత్మపరదేహేషు సతోఽప్యేకమయమిత్యత్ర సర్వేషామాత్మనాం జ్ఞానైకాకారతయా సమానేషు సత్సు దేవమనుష్యాదిప్రకృతిపరిణామవిశేషరూపపిణ్డసంసర్గకృతమాత్మసు దేవాద్యాకారేణ ద్వైతదర్శనమతథ్యమిత్యుచ్యతే. పిణ్డగతమాత్మగతమపి ద్వైతం న ప్రతిషిధ్యతే. దేవమనుష్యాదివివిధవిచిత్రపిణ్డేషు వర్తమానం సర్వమాత్మవస్తు సమమిత్యర్థః-

పోపాసననిష్పత్తిః శ్రూయతే మనోవిశుద్ధిశ్చ కర్మయోగేన. యోగేన యోగ్యతాపాదనశుద్ధిరితి భావః. పూర్వశ్లోకే అఖిలజగచ్ఛబ్దేన దేవనరాదిరూపం జగద్వివక్షితం అస్మిఞ్శ్లోకే అఖిలజగచ్ఛబ్దేనాచిద్రూపం జగద్వివక్షితం. కృత్స్నపారమార్థ్యం నివక్షితమితి పక్షే ప్రథమశ్లోకే సంక్షేపేణ మధ్యమేన విస్తరేణ సర్వశ్లోకసాధారణమాహ (అన్యథేతి) స్వాతన్త్ర్యభ్రమో దేహాత్మభ్రమశ్చేతి ద్విధా గాథా వేఽపి పౌనరుక్త్యమిత్యర్థః. లక్షణా-పరమేశ్వర-జగత్పతే-పర-మహిమా-త్వం-ఇత్యాదిశబ్దానాం లక్షణా. త్వంశబ్దో హి స్వాభిముఖాహమర్థాన్తరవాచీ. అతస్తస్య లాక్షణికత్వం. అర్థవిరోధః-ప్రత్యక్షాదిభిరబాధ్యత్వేన నిత్యతోఽసత్యత్వే ప్రమాణవిరోధః, తిరోధానానుపపత్త్యాదితర్కవిరోధః, ఉభయసిద్ధత్వవిరోధశ్చ. ప్రకరణవిరోధః-స్తుతివిరోధః-*గోవిన్దస్తవమునయస్తువన్తీతి హి ప్రకృతం. స్తోతౄణామద్వైతజ్ఞానవత్త్వే స్తుత్యనుపపత్తిః. తదభావే పరమితరాం. శాస్త్రతాత్పర్యవిరోధః-ఉపక్రమోపసంహారాభ్యాం ప్రకరణోపక్రమోపసంహారాదివిరోధః. అథాదిభరతచతుశ్శ్లోకీం పరస్పరవ్యవహితాం వ్యాచష్టే (తస్యేత్యాదినా) బ్రహ్మాద్వైతం జీవాద్వైతం చేత్యద్వైతం ద్వివిధం శాస్త్రప్రతిపాద్యం. తత్ర బ్రహ్మాద్వైతం ప్రకార్యద్వైతం. జీవాద్వైతం ప్రకారాద్వైతం. కోఽత్ర నియామక ఇతి చేదుచ్యతే- బ్రహ్మప్రకరణేషు సామానాధికరణ్యేన బ్రహ్మాద్వైతప్రతిపాదనాత్, సామానాధికరణ్యస్య చ ప్రకారభేదవిశిష్టప్రకార్యైక్యపరత్వాత్, *ఏకస్సన్ బహుధా విచార ఇతి ప్రకారబహుత్వస్య కణ్ఠోక్తత్వాత్, ఐక్యవిధిశేషస్య *నేహ నానాస్తీత్యాదిభేదనిషేధస్య విహితైక్యవిరోధిభేదవిషయత్వాత్, సామానాధికరణ్యవిహితైక్యవిషయత్వేన ప్రకారిబహుత్వనిషేధపరత్వాత్, *న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యత ఇతి బ్రహ్మతుల్యప్రకార్యన్తరనిషేధస్యోక్తత్వాత్, చ ప్రకార్యద్వైతమేవ బ్రహ్మాద్వైతం. జీవాత్మబహుత్వస్య శ్రుతిసిద్ధత్వాత్, అన్యథా బన్ధముక్తవ్యవస్థానుపపత్తేః, ఉపదేశానుపపత్తేః, సుఖాదివ్యవస్థానుపపత్తేః, *పుమాన్న దేవో న నరో న పశుర్న చ పాదపః। చతుర్విధోఽపి భేదోఽయం మిథ్యాజ్ఞాననిబన్ధనః *దేవాదిభేదేఽపధ్వస్త ఇత్యాదిభిర్దేవాదివిశేషనిషేధస్యోక్తత్వాత్, న్యక్షాణాం సామ్యవచనాత్, *అహం త్వం చ తథాన్యే చ *తత్ర త్వమహమప్యత్ర *తన్నస్సముతాలమ్బ్యేత్యాది ప్రాకరణికవచనానురోధాత్, దేహోక్తివీహిరివ దేవశబ్దస్య ఏకజాతీయపరత్వోపపత్తేః, వక్ష్యమాణశ్లోకస్యైకత్వస్వభావాచ్చ, జీవాద్వైతం ప్రకారాద్వైతమేవ. *నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామేకో బహూనాం యో విదధాతి కామానిత్యస్య వాక్యస్య కామవిధానపరత్వాన్న నిత్యత్వబహుత్వయోస్తాత్పర్యమస్తి-అస్తి చేద్వాక్యభేదప్రసఙ్గాదితి చేత్-న-*యదాగ్నేయోఽష్టాకపాల ఇత్యత్రాష్టాకపాలత్వవిశిష్టాగ్నేయపురోడాశవిధివద్విశిష్టవిధిపరత్వాద్వాక్యస్య. నిత్యబహుచేతనవిశిష్టకామప్రదానవిధిపరమిదం ప్రతీయతే. అనిత్యానామల్పానాం కామప్రదానాదపి నిత్యానాం బహూనాం కామప్రదానే కథితే హి కామప్రదానస్యాతిశయో భవతి. జీవబహుత్వస్య లోకసిద్ధత్వాన్న తత్ర శాస్త్రస్య తాత్పర్యం-అప్రాప్తే హి శాస్త్రమర్థవదితి చేన్న- సంసృష్టస్య హి బహుత్వప్రతీతిర్లోకసిద్ధా- పరిశుద్ధానాం స్వరూపబహుత్వస్య లోకసిద్ధత్వాభావాత్తత్ర హి శాస్త్రతాత్పర్యం సంభవతి. ఔపాధికాకారస్యాసత్యత్వాన్నిష్ప్రపఞ్చస్వరూపస్యాసత్యత్వాన్నిత్యత్వసమానాధికరణబహుత్వే హి తేపరిశుద్ధాత్మస్వరూపబహుత్వం హ్యవగమ్యతే. ఉపదేశోఽపి న సంభవతి-గురుశిష్యయోర్నష్టోపదేశః- అత్ర ప్రతిపన్నాద్వైతప్రతీతిర్భావాన్నితరాం. న హ్యవిద్యాప్రతీతావపి దర్పణస్థం స్వాభాసప్రతిబిమ్బం ప్రతి విపక్షితస్యోపదేశస్సంభవతీతి సుఖదుఃఖాదివ్యవస్థయా ఆత్మభేదసిద్ధిః, నను సుఖదుఃఖవ్యవస్థా నామ కిం సుఖదుఃఖవ్యక్తిబహుత్వం- ఉత తదాశ్రయబహుత్వం. ఏకస్మిన్నపి అనేకసుఖదుఃఖవ్యక్తిదర్శనాత్సుఖాదిస్వరూపబహుత్వం నాత్మైక్యవిరోధీతి న వ్యవస్థా. ఆశ్రయభేదశ్చేత్సాధ్యావిశిష్టో హేతురితి చేన్న- త్వదుక్తోభయప్రకారవిలక్షణత్వాద్వ్యవస్థాయాః. సంప్రతిపన్నాశ్రయేషు సుఖదుఃఖాదిషు ప్రతిసన్ధానం దృష్టం. ప్రతిబన్ధకాభావే సత్యేకాశ్రయత్వేన సుఖదుఃఖప్రతిసన్ధానాభావోఽస్య వస్థేతి భావః. ఏకమయమిత్యత్రమయట్ స్వార్థికః యద్వా- ఏకశబ్దో భావప్రధానః- ఐక్యం. తత్ప్రచురమేకమయం. శుద్ధావస్థస్యాత్మనో జ్ఞానప్రచుర్యం-నతు సంసృష్టస్య-తస్య బుద్ధిసుఖదుఃఖాద్యన్తరభేదేన దేవత్వాదిబాహ్యభేదేన ద్వైతప్రాచుర్యాభావాత్. ఏకశబ్దస్సమానవాచీ - *ఏకో వ్రీహిః సునిష్పన్నస్సుపుష్టం కురుతే ప్రజా ఇత్యాదిషు తథా ప్రయోగదర్శనాత్. దేవమనుష్యాదిప్రకృతిపరిణామవిశేషరూపేత్యనేన *సుఖదుఃఖాజ్ఞానమలా ధర్మాః ప్రకృతేస్తే న చాత్మనః *పుమాన్న దేవో న నరో న పశుర్న చ పాదపః। శరీరాకృతిభేదాస్తు భూపైతే కర్మయోనయ ఇతి వచనయోరైకార్థ్యం దర్శితం. *పిణ్డాః పృథగ్యతోఽపుంస ఇతి ప్రాకరణికవచనం స్మారయతి పిణ్డశబ్దః. ఏకమయమిత్యాత్మన్యేకత్వం విధాయ భేదే నిషిధ్యమానే ఆత్మస్వరూపభేదపి వనిషిధ్యస్స్యాదితి చేత్ - స్యాదేవం యది విధీయమానమేకత్వం వ్యక్త్యైక్యం స్యాత్-తత్తు ప్రకారైక్యం. అతో భేదనిషేధోఽపి జాత్యనిషేధ ఏవేతి భావః. *ద్వైతినోఽతథ్యదర్శన ఇతి సామాన్యేనోక్తే కథం దేవాదిద్వైతనిషేధ ఇత్యుచ్యత ఇతి చేత్- కథం సామాన్యేన ద్వైతనిషేధే ప్రతీతే ఆత్మద్వైతనిషేధ ఇత్యుచ్యతే- న పిణ్డాత్మనోర్భేదనిషేధః, పిణ్డాత్మనోర్భేదస్య ప్రామాణికత్వాదితి చేత్- ఆత్మభేదస్యాపి ప్రామాణికత్వాన్న తద్భేదనిషేధః- అపితు దేవాదిభేదనిషేధ ఇతి భావః. ఆత్మగతద్వైతమప్రతిషిద్ధం చేత్ *ఆత్మా శుద్ధాక్షరశ్శాన్తః *విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుత ఇత్యేకవచనం నోపపద్యతే - జాతావేకవచనం చేద్దేహశబ్దేఽప్యేకవచనం స్యాది

యథోక్తంభగవతా *శుని చైవ శ్వపాకే చ పణ్డితాస్సమదర్శినః *నిర్దోషం హి సమం బ్రహ్మేత్యాదిషు, *తస్య తస్యాపరదేహేషు సతోపీతి చేహోఽతిరిక్తైవస్తుని స్వపరవిభాగస్యోక్తత్వాత్; *యద్యన్యోఽస్తి పరః కోఽపీత్యత్రాపి నాత్మైక్యం ప్రతీయతే - యదిమత్తః పరః కోఽప్యన్య ఇత్యేకస్మిన్నర్థే పరశబ్దాన్యశబ్దయోః ప్రయోగాయోగాత్. తత్ర పరశబ్దస్స్వవ్యతిరిక్తాత్మవచనః. అన్యశబ్దస్తస్యాపిజ్ఞానైకాకారత్వాదన్యాకారత్వప్రతిషేధార్థః. ఏతదుక్తం భవతి- యది మద్వ్యతిరిక్తః కోఽప్యాత్మా మదాకారభూతజ్ఞానాకారాదన్యాకారోఽస్తి-తదాఽహమేవమాకారః అయం చాన్యాదృశాకార ఇతి శక్యతే వ్యపదేష్టుం - న చైవమస్తి-సర్వేషాం జ్ఞానైకాకారత్వేన సమానత్వాదేవేతి. *వేణురన్ధ్రవిభేదేన త్యత్రాప్యాకారవైషమ్యమాత్మనాం న స్వరూపకృతం-అపితు దేవాదిపిణ్డప్రవేశకృతమిత్యుపదిశ్యతే- నాత్మైక్యం. దృష్టాన్తే చానేకరన్ధ్రవర్తినాం వాయ్వంశానాం న స్వరూపైక్యం- అపితు ఆకారసామ్యమేవ. తేషాం వాయుత్వేనైకాకారాణాం రన్ధ్రభేదనిష్క్రమణకృతో హి షడ్జాదిసంజ్ఞాభేదః-ఏవమాత్మనాం దేవాదిసంజ్ఞాభేదః. తైజసాప్యపార్థివద్రవ్యాంశభూతానాం పదార్థానాం తత్తద్ద్రవ్యత్వేనైక్యమేవ న స్వరూపైక్యం - తథా వాయవీయానామంశానామపి స్వరూపభేదోఽవర్జనీయః

తి శజ్ఞా చ దేవమనుష్యాదిపదేన పరిహృతా. దేవాదిష్వవాన్తరభేదవివక్షయా వివిధశబ్దః. తత్రాప్యనేకవిధత్వవివక్షయా విచిత్రశబ్దః. ఆత్మస్వజాత్యేకత్వాదేకవచనం పిణ్డేష్వవాన్తరజాతిబహుత్వాద్బహువచనమిత్యభిప్రాయః. సామ్యే ప్రమాణమాహ (యథోక్తమితి) బహుత్వస్యనిహితత్వాత్సామ్యప్రతిపాదనాద్వ్యాత్మవ్యక్తిభేదనిషేధో నోపపన్న ఇత్యర్థః. హేత్వన్తరం చాహ (తస్యేతి) అన్యథార్థశ్చేదేతచ్ఛ్లోకస్థపదానాం వ్యాహతస్స్యాదిత్యర్థః. (ఉక్తత్వాదితి) పఞ్చమిత్యర్థ ఇత్యన్వయః. ఏకవచనోక్త్యా హి జాత్యేకవచనమితి నిర్వాహః- అన్యనిషేధపరస్య వచనస్యాన్యథా నిర్వాహాయోగాత్ ఆత్మైకత్వసిద్ధిరితి శఙ్కాయాం యద్యన్యోఽస్తీత్యాదేశ్శ్లోకస్యార్థమాహ (యదీతి) ఏకస్మిన్నర్థేఽన్యశబ్దప్రయుక్తాస్థానత్రయే - తేనాన్యతరశబ్దస్యాకారపరత్వాన్నాత్మభేదనిషేధ ఇతి పరిహ్రియతే. తత్ర ద్వయోశ్శబ్దయోః కోఽర్థ ఇత్యత్రాహ (తత్రేతి) పరశబ్దేన ధర్మిణమనూద్య తస్య శబ్దాన్తరోపస్థాపితాకారాన్తరాస్తిత్వం నిషిధ్యత ఇత్యర్థః. ఏషోఽహమయం చాన్య ఇతి వస్తుమశక్యత్వం కథం- ప్రత్యక్త్వపరాక్త్వభేదకధర్మావిద్యేతే ఇతి చేన్నైవం- ప్రత్యక్త్వపరాక్త్వయోస్స్వపరాపేక్షయా సర్వాత్మనాం సాధారణతయా వ్యావర్తకత్వాభావాత్. పూర్వం దేవాదిష్వన్యత్వమాయమిత్యభిప్రాయేణ తద్విశేషబుభుత్సయా హి సౌవీరరాజేనాదిభరతః పృష్టః. అతో దేవాద్యాకారనిషేధపరా ఇమే శబ్దా ఇతి భావః. ఏవం పదార్థసహితశ్లోకేన కిముక్తం భవతీతి శఙ్కాయాం వాక్యార్థం దర్శయతి (ఏతదుక్తమితి) ఏష ఇతి శబ్దస్యార్థమాహ (ఏవమాకార ఇతి) అన్యశబ్దార్థమాహ (అన్యాదృశాకార ఇతి) ఆకారైక్యం నామ ఆకారాణాం సాదృశ్యమిత్యభిప్రాయేణ ఏవమాకార అన్యాదృశాకార ఇత్యుక్తం. అన్యథా స్వరూపమాత్రప్రతిపత్తిరేకేనైవ పదేన సిద్ధేతి పదాన్తరవైయర్థ్యప్రసఙ్గాత్ పదాన్తరమాకారపరమిత్యర్థః. అస్యార్థస్య విపర్యయే పర్యవసానముత్తరశ్లోకోక్తం. సోఽనుదాహృతః. తదర్థమాహ (న చైవమితి) అయం హి స శ్లోకః *యదా సమస్తదేహేషు పుమానేకో వ్యవస్థితః। తదా హి కో భవాన్సోఽహమిత్యేతద్విఫలం వచ ఇతి అత్ర హి శబ్ద ఆకార్యపరః. స్వయంప్రకాశత్వనిత్యత్వాణుత్వాదిస్సర్వాత్మసాధారణః. వ్యావర్తకదేవాద్యాకారస్తు నాత్మన్యస్తి. వ్యావర్తకాభావాత్ తద్వాచినశ్శబ్దేన నిర్దేశో నోపపన్నః. ప్రత్యక్త్వపరాక్త్వపరోక్షత్వాపరోక్షత్వాదీనిస వ్యావర్తకానీతి కో భవానితి ప్రశ్నస్తదతిరిక్తాకారాభిప్రాయః. న హి భవానితి ప్రశ్నః. భవచ్ఛబ్దో ధర్మిమాత్రపరః. కింశబ్దో వ్యావర్తకదేవాద్యాకారపరః. తస్మాత్తదతిరిక్తాకారాభావేన న తద్వాచిశబ్దేన నిర్దేశ ఉపపద్యత ఇత్యర్థః. (జ్ఞానైకాకారత్వేన సమానత్వాదేవేతి) పూర్వోక్తాదేవేతి భావః. ఉక్తనిర్వాహో గోపరం దృష్టాన్తముఖేనాద్వైతపరత్వేన పరోక్తస్య శ్లోకస్యార్థమాహ (వేణురన్ధ్రేతి) స్వతఏకాకారాణాముపాధివశాదవాన్తరభేదసద్భావమాత్రే దృష్టాన్తోపన్యాసః. అన్యథా సర్వథా సాధర్మ్యాభ్యుపగమే హి ఆత్మనో ధ్వన్యాకాశకార్యత్వాదికమపి స్యాత్. తద్ధి ప్రమాణాన్తరవిరోధాత్త్యజ్యతే. తథా దృష్టాన్తగతమాకారాన్తరమపీతి భావః. తథా సౌపరమాత్మన ఇత్యుక్తైషడ్జాదిసంజ్ఞాభేదోఽమాభూదిత్యభిప్రాయేణాహ (ఏవమాత్మనాం దేవాదిసంజ్ఞాభేద ఇతి) భేదష్షడ్జాదిసంజ్ఞిత ఇతి పాఠేనత్యపి షడ్జాదిసంజ్ఞాభేద ఇతి వ్యాఖ్యాతమ్ - దురవగమషడ్జాదిరూపభేదప్రతిపత్తిసాకర్యస్య సంజ్ఞాభేదాధీనత్వాదితి భావః. దార్ష్టాన్తికే పిత థైవ. దృష్టాన్తేవ్యక్తిబహుత్వం కిమస్తీతి శఙ్కాయాం వాయ్వంశానామనేకత్వం తర్కేణ సాధయతి (తైజసేతి) స్పర్శవద్ద్రవ్యత్వాదితి భావః. యత్ర త్వాకాశదృష్టాన్త ఉక్తః తత్రాప్యేకస్యాత్మనో దృష్టాన్తత్వేనాకాశముక్త్వా ఆత్మా స్వరేతథాత్వమితి మన్తవ్యం. *సితనీలాదిభేదేన యథైకం దృశ్యతే నభః। భ్రాన్తదృష్టిభిరాత్మాపి తథైకస్సన్పృథక్పృథగితి నభసః సితనీలాదిభేదశ్శరత్ప్రావృట్సన్న్యాసమయేషు మేఘోపశ్లిష్టస్య తస్య యథా క్రమభావి- తథైకస్యాత్మనోఽపి దేవాదిభేదః క్రమభావీతి. యద్వా - తత్రాపి ప్రదేశభేదాఙ్గీకారేణ సర్వాత్మదృష్టాన్తస్స్యాత్. ఆకాశస్య ప్రదేశభేదానభ్యుపగమే ఘటాదేర్విభుత్వమాకాశస్యాల్పత్వం వా ప్రసజేత్. కిం ఘటాదేః కృత్స్నాకాశేన సమ్బన్ధః-ఉత ప్రదేశభేదేన. పూర్వస్మిన్పక్షే ఘటాదేర్విభుత్వమాకాశస్యాల్పపరిమాణత్వం వా. ద్వితీయే ప్రదేశభేదాఙ్గీకార ఇతి. వేదాన్తిభిర్నభసోఽనిరవయవత్వవాదోఽపసిద్ధాన్తః- వేదాన్తేషు తస్యాంశభేదేన పఞ్చీకరణోపదేశాత్, దేశాంశేన వాయుత్వేన పరిణామవాదాత్, ఉత్పత్తిలయదర్శనాచ్చేతి. అత ఏవ *ఘటధ్వంసే ఘటాకాశో న భిన్నో నభసా యథా। బ్రహ్మణా హేయవిధ్వంసే ఇతి శ్లోకే న తథా ప్రమాణితి నానకవచనమపి నభస్యంశభేదాభిప్రాయేణ జీవస్యావస్థాదాత్మనః పాపాధికవైషమ్యవిరహే దృష్టాన్తసమర్పణపరం వేదితవ్యం- *యథాగ్నిరగ్నౌ సంక్షిప్తస్సమానత్వముపప్రతిపద్యతే

* సోహంసచత్వమితిసర్వాత్మనాంపూర్వోక్తంజ్ఞానాకారంతచ్ఛబ్దేనపరామృశ్యతత్సామానాధికరణ్యేనా
హంత్వమిత్యాదీనామర్థానాం జ్ఞానమేవాకారఇత్యుపసంహరన్ దేవాద్యాకారభేదేనాత్మసు భేదమోహం
పరిత్యజేత్యాహ. అన్యథాదేహాతిరిక్తోపదేశ్యస్వరూపేఅహంత్వం సర్వమేతదాత్మస్వరూపమితి భేదనిర్దేశో
నఘటతే. అహంత్వమాదిశబ్దానాముపలక్ష్యేణసర్వమేతదాత్మస్వరూపమిత్యనేనసామానాధికరణ్యాదుప
లక్షణత్వమపినసంగచ్ఛతే. సోపియథోపదేశదుకరోదిత్యాహతత్త్యాజభేదంపరమార్థదృష్టిరితి. కుతశ్చైషనిర్ణ
యఇతిచేత్- దేహాత్మవివేకవిషయత్వాదుపదేశస్య. తచ్చ * పిణ్డాత్పృథగ్యతఃపుంసశ్శిరఃపాణ్యాది లక్షణ
ఇతిప్రక్రమాత్. *విభేదజనకేజ్ఞానఇతిచ నాత్మస్వరూపైక్యపరం. నాపిజీవపరయోః. ఆత్మస్వరూపైక్యము
క్తరీత్యానిషిద్ధం. జీవపరయోరపిస్వరూపైక్యం దేహాత్మనోరివనసంభవతి- తథాచశ్రుతిః *ద్వాసుపర్ణాస
యుజాసఖాయాసమానంవృక్షంపరిషస్వజాతే। తయోరన్యఃపిప్పలంస్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యోఅభిచాకశీతి

సామ్యదృష్టాన్తాభిధానాత్. అథాదిభరతనిగమనశ్లోకమాహ(సోహమితి)పూర్వోక్తం-అధ్యాయచతుష్టయోక్తం. సజ్ఞానస్వజ్ఞానాకారమితిసామా
చిత్యేపివిశేషణాంశేతాత్పర్యందర్శయితుంసర్వాత్మనాంజ్ఞానాకారమితివిశేషణాంశస్యనిష్కృష్యనిర్దేశః- అన్యథాతత్సామానాధికరణ్యేనేత్యనన్తరో
క్తివిరోధాత్. (జ్ఞానమేవాకారఇత్యుపసంహరన్నితి) సోహమిత్యాదిశ్లోకానన్తరపూర్వశ్లోకే *ఏకంసమస్తంయదిహాస్తికించిత్తదచ్యుతోనాస్తిప
రంతతోన్యత్ ఇత్యర్థేనసర్వాత్మనాంభగవచ్ఛరీరత్వస్యోక్తత్వాత్ సోహమిత్యాదిశ్లోకస్యభగవదాత్మకత్వనిగమనపరత్వశఙ్కాస్యాత్. తద్వ్యుదాసాయ ప్ర-
ప్రకరణస్యశరీరాత్మవివేకపరత్వాత్, తన్నిగమనస్యచాపేక్షితత్వా, త్తన్నిగమనపరశ్లోకాన్తరాభావా, దపేక్షితపరిత్యాగాపేక్షితాభిధానాయోగా, చ్చ
ఆత్మనాందేహవ్యావృత్తజ్ఞానైకాకారత్వనిగమనపరోయంశ్లోకఇత్యభిప్రాయః. త్యజభేదమోహమిత్యంశస్యార్థమాహ (దేవాద్యాకారభేదేనాత్మసు భేద
మోహంపరిత్యజేతి) దేవాదిశబ్దో భేదశబ్దవివరణరూపః. దేహగతదేవత్వాద్యాకారభేదఆత్మనిభేదమోహహేతుః. తంభేదమోహంపరిత్యజేత్యర్థః. ప్ర
త్యక్షభేదనిషేధపరత్వేఽనిష్టమాహ(అన్యథేతి)నచాహంత్వమాదిశబ్దా దేహపరాః- నహితచ్ఛబ్దేనాత్మాసంపరామృశ్యతేనాత్మనాదేహానామైక్యముపది
శ్యతే. నాప్యన్తఃకరణపరాః- నహ్యన్తఃకరణానాంపరమాత్మనైక్యంపరస్పరైక్యంవోపదిశ్యతే. నాపిదేహవిశిష్టాన్తఃకరణపరాః- నహిదేహవిశిష్టానా
మన్తఃకరణానామైక్యముపదిశ్యతే. అతోఽహంత్వమాదిశబ్దా దేహాతిరిక్తాత్మపరాఇత్యభిప్రాయేణదేహాతిరిక్తేత్యుక్తం. అహంత్వమిత్యాదిపదానాముప
లక్షణత్వాదుపలక్ష్యేవస్తునినభేదఇత్యాశఙ్క్యపరిహరతి (అహమితి) అహంత్వమాదీత్యాదిశబ్దేనసర్వశబ్దోవివక్షితః. ఉపలక్ష్యేణేత్యుపలక్షక
ఉపలక్ష్యవాచిపదేనేత్యర్థః.(సర్వమేతదాత్మస్వరూపమిత్యనేనేతి)అహంత్వంసర్వమితి త్రయాణామపిపదానాంఆత్మస్వరూపశబ్దేనసామానాధికరణ్యం
లితం- తేష్వన్యతమేనాహంత్వమర్థసజాతీయార్థవాచినాసర్వమేతదితిపదేనాత్మస్వరూపశబ్దస్యసామానాధికరణ్యనిర్దేశాదితిజ్ఞాపనార్థం సర్వమేతదాత్మస్వ
రూపమిత్యుపాదానంకృతంభాష్యే. శ్లోకేసర్వమేతదాత్మస్వరూపమితిప్రదర్శనార్థముక్తం. అతోఽహంత్వమాదిశబ్దానాముపలక్ష్యవాచకాభిమతాత్మ
స్వరూపశబ్దేనసామానాధికరణ్యాదహంత్వమాదిశబ్దవాచ్యానామర్థానాముపలక్షణత్వమసంగతం-నహిచస్త్రీశ్యామా, సారసః కేదార, ఇత్యుపలక్షకో
లక్ష్యవాచిశబ్దానాంసామానాధికరణ్యంయుక్తతయాదృష్టమిత్యర్థః. లక్షణయాస్త్వితిచేత్- లక్షణైవదోషఇతిభావః. యద్వా-అనేనేతిపదముపలక్ష్య
విశేషణం. సర్వమేతదాత్మస్వరూపమిత్యాత్మశబ్దనిర్దిష్టేనానేనోపలక్ష్యేనాహంత్వమాదిశబ్దానాంసామానాధికరణ్యాదుపలక్షణత్వమసంగతమిత్యర్థః
స్వాంయోజనాయామహంత్వమాదిసజాతీయార్థవాచిసర్వపదసామానాధికరణ్యనిర్దేశస్యహేతుత్వమర్థసిద్ధం-యద్వాహంత్వమాదిశబ్దానుపలక్షకత్వ
వృత్త్యయన్తదానీమేవమర్థతయోపలక్ష్యవాచినాత్మస్వరూపమితిపదేనసహితస్యసామానాధికరణ్యదర్శనాదుపలక్షణావాచకాహంత్వమాది సామానాధి
కరణ్యనైయర్థ్యమితి.అహంశబ్దస్యాపేక్షికప్రత్యక్త్వంప్రవృత్తినిమిత్తం. త్వంశబ్దస్యచచేతనత్వేసత్యభిముఖత్వం.ఆత్మశబ్దస్యచవ్యాపకత్వమన్తర్యా
మిపదస్య ప్రకృతజ్ఞానాకారః. ననుసచసర్వమేతదాత్మస్వరూపమిత్యత్రకథమాత్మస్వరూపవిశేషణస్యతచ్ఛబ్దస్యపునరుక్తత్వం-ఉచ్యతే-*అత్మానిష్ఠా
శ్చాన్తఇత్యాదిషుపరజ్ఞానమయత్వేనప్రకృతఆత్మాహితచ్ఛబ్దేనపరామృశ్యతే-అతోనవిరోధఇతి. అచిత్సంస్పృష్టందేవాదిరూపేణప్రతీయమానంసర్వమే
తదాత్మస్వరూపంజ్ఞానైకాకారస్సఆత్మేత్యర్థః. చతుర్థపాదంవ్యాచష్టే(సోపీతి)నజీవబ్రహ్మాద్వైతపరమిదంప్రకరణం- సచాత్మస్వరూపబహుత్వని
షేధపరం- ప్రకారైక్యపరమితికథంజ్ఞాయతఇత్యభిప్రాయేణాహ(కుతశ్చైతి)పరిహరతి(దేహాత్మేతి)తదపికుతఇత్యత్రాహ(తచ్చేతి)దేహాత్మవివేకపరత్వో
పపాదనేనజీవపరైక్యపరత్వమాత్మబహుత్వనిషేధపరత్వంచదత్తోత్తరమేవ.అథశాస్త్రోపసంహారగతస్యవిభేదజనకఇత్యాదిశ్లోకస్యార్థంపశ్యన్ అద్వైత
పరత్వంవ్యుదస్యతి(విభేదేత్యాదినా) ప్రథమంకిమాత్మస్వరూపైక్యపరం- ఉతజీవపరైక్యపరమితివికల్ప్యదూష్యతే. అత్ర-చశబ్దాభావాదాత్మబ్రహ్మశబ్ద
యోస్సామానాధికరణ్యంసంభావితం. తథాసతిబ్రహ్మశబ్దశ్శుద్ధావస్థపరస్స్యాత్.ఏవంశుద్ధావస్థాజీవస్యభేదోనాస్తీతిజీవస్వరూపైక్యముక్తంస్యాత్ అ
తశ్శఙ్కాస్పదీభూతమాత్మైక్యపరత్వందూషయతి(ఆత్మేతి)ఉక్తరీత్యా- శ్రుతిస్మృత్యర్థాపత్తిలౌకికార్థాపత్త్యాదిభిరిత్యర్థః. ద్వితీయంపక్షందూషయతి(జీ
వేతి)(దేహాత్మనోరివేతి)విరుద్ధధర్మత్వాదిత్యర్థః. ప్రత్యక్త్వపరాక్త్వజడత్వాజడత్వనిత్యత్వపరిణామిత్వాదిభిర్విరుద్ధధర్మైర్యథాదేహాత్మనోర్నైక్యం-తథాజీ
వపరయోరపిహేయార్హత్వోభయలిఙ్గత్వనియామ్యత్వనియన్తృత్వాదివిరుద్ధధర్మైరైక్యంనోపపద్యతే. విరుద్ధధర్మత్వే ప్రమాణమాహ (తథాచేతి)త
థాచ-విరుద్ధధర్మత్వఇత్యర్థః. భోక్త్రర్థః- హేతుషాదీ.వక్ష్యమాణహేతూనాంపక్షపాతప్రయుక్తా. తత్స్థానీయాయం-చశబ్దః.సమానంవృక్షం-శరీరం. పిప్ప

* ఋతం పిబన్తౌ సుకృతస్య లోకే గుహాం ప్రవిష్టౌ పరమే పరార్ధ్యే। ఛాయాతపౌ బ్రహ్మవిదో వదన్తి పఞ్చాగ్నయో యే చ త్రిణాచికేతాః॥ *అన్తః ప్రవిష్టః శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా ఇత్యాద్యాః, అస్మిన్నపి శాస్త్రే * స సర్వభూతప్రకృతిం వికారాన్ గుణాదిదోషాంశ్చ మునే వ్యతీతః। అతీతసర్వావరణోఽఖిలాత్మా తేనాస్తృతం యద్భువనాన్తరాలే। సమస్తకల్యాణగుణాత్మకోఽసౌ *పరః పరాణాం సకలా న యత్ర క్లేశాదయస్సన్తి పరావరేశే *అవిద్యాకర్మసంజ్ఞాన్యా తృతీయా శక్తిరిష్యతే। యయా క్షేత్రజ్ఞశక్తిస్సా వేష్టితా నృప సర్వగా ఇతి భేదవ్యపదేశాత్, - *ఉభయేఽపి హి భేదేనైనమధీయతే *భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యః *అధికం తు భేదనిర్దేశాత్ ఇత్యాదిసూత్రేషు చ *య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం

ఋతం-కర్మఫలం. అభిచాకశీతి-స్వయమనశ్నన్ త్వాదాశయితృత్వాచ్చ భృశం భాతీత్యర్థః. నను కథమస్య మన్త్రస్య జీవపరమాత్మభేదపరత్వం-అన్తఃకరణజీవపరో హ్యయం మన్త్రః-పైఙ్గిరహస్యబ్రాహ్మణేనాస్య మన్త్రస్య తథా వ్యాఖ్యాతత్వాత్ యథా *తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తీతి సత్త్వం। అనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతీతి జ్ఞః। తావేతౌ సత్త్వక్షేత్రజ్ఞావితి-స్వాద్వత్తీత్యనేన సత్త్వముక్తం అభిచాకశీతీత్యనేన వాక్యేనానశ్నన్నన్యో జ్ఞ ఇతి క్షేత్రజ్ఞోఽభిపశ్యతీత్యుక్తమితి వ్యాఖ్యాతత్వమవగమ్యతే. న చ సత్త్వశబ్దో జీవపరః-క్షేత్రజ్ఞశబ్దః పరమాత్మపర ఇతి వాచ్యం సత్త్వక్షేత్రజ్ఞశబ్దయోరన్తఃకరణజీవపరతయా ప్రసిద్ధత్వాత్, *తదేతత్సత్త్వం యేన స్వప్నం పశ్యతి। అథ యోఽయం శారీర ఉపద్రష్టా స క్షేత్రజ్ఞః। తావేతౌ సత్త్వక్షేత్రజ్ఞావితి సత్త్వక్షేత్రజ్ఞశబ్దయోరన్తఃకరణజీవపరత్వేన తత్రైవ వ్యాఖ్యాతత్వాచ్చ. యేన పశ్యతీతి కరణత్వప్రతీతేః సత్త్వం హ్యన్తఃకరణం. స్వప్నద్రష్టృత్వాదితరః క్షేత్రజ్ఞో హి జీవః. అతో ద్వా సుపర్ణా ఇతి మన్త్రోఽయమన్తఃకరణజీవపరః-న తు జీవపరమాత్మపర ఇతి. ఉచ్యతే-న తావజ్జీవపరమాత్మపరత్వమస్య మన్త్రస్యాపవదితుం శక్యతే-అనేన మన్త్రేణ తుల్యార్థతయా ప్రత్యభిజ్ఞాయమానే *సమానే వృక్షే పురుషో నిమగ్న ఇత్యనన్తరమన్త్రే జీవపరమాత్మనోః ప్రతిపన్నత్వాదస్య మన్త్రస్య తద్వైకార్థ్యాచ్చ. *సమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే *సమానే వృక్షే పురుషో నిమగ్న ఇతి తయోరైకార్థ్యం హి ప్రతీయతే. *సమానే వృక్షే ఇతి మన్త్రే చ పురుషో జీవః-అన్తఃకరణస్య పురుషశబ్దవాచ్యత్వాభావాత్, *శోచతి ముహ్యమానః *పశ్యతి వీతశోక ఇతి పదానామస్వారస్యప్రసఙ్గాచ్చ. అన్యశ్చ పరమాత్మా - ఈశశబ్దవాచ్యత్వాత్, స్వవిషయజ్ఞానేన వీతశోకత్వహేతుత్వాచ్చ. న కేవలముత్తరమన్త్రైకార్థ్యాద్ ద్వా సుపర్ణేతి మన్త్రస్య జీవపరమాత్మపరత్వం- కింతు తస్మిన్నేవ స్వాద్వత్తీత్యనశ్నన్నన్య ఇతి భోక్తృత్వాభోక్తృత్వశ్రవణాచ్చ తదవసీయతే. చక్షుశ్శ్రోత్రాదీనాం ద్రష్టృత్వశ్రోతృత్వాదివత్ అన్తఃకరణస్యాపి కరణత్వాదేవ భోక్తృత్వం న సంభవతి. జీవస్య చ వృక్షశబ్దోక్తదేహపరిష్వఙ్గదశాయామేవానశ్నత్త్వమపి నోపపద్యతే. తర్హి పైఙ్గిరహస్యబ్రాహ్మణస్య కోఽర్థః- ఉచ్యతే- సత్త్వం-బద్ధజీవః- * ద్రవ్యాసువ్యవసాయేషు సత్త్వమస్త్రీ తు జన్తుషు ఇతి నైఘణ్టుకపాఠాత్ జన్తుపరత్వావగతేః, జన్తుః-చేతనః- * ప్రాణీ తు చేతనో జన్మీ జన్తుజన్యుశరీరిణః ఇతి పాఠాత్ *న తదస్తి పృథివ్యాం వా దివి దేవేషు వా పునః। సత్త్వం ప్రకృతిజైర్ముక్తం యదేభిస్స్యాత్ త్రిభిర్గుణైః ఇతి ప్రయోగాత్, *వన్యాన్వినేష్యన్నివ దుష్టసత్త్వాన్ ఇత్యాదీన ప్రయోగాచ్చ. క్షేత్రజ్ఞశబ్దస్య చ పరమాత్మపరః - అర్థాన్తరప్రసిద్ధాకాశప్రాణశబ్దవదర్థానుపపత్త్యా పరమాత్మపరత్వోపపత్తేః, *విష్ణుర్నామసహస్రం మే ఇత్యుపక్రమ్య * క్షేత్రజ్ఞోఽక్షర ఏవ చేతి ప్రయోగాత్, క్షేత్రం జానాతీత్యవయవార్థస్య తస్మిన్నేవ పుష్కలత్వాచ్చ. మోక్షధర్మే *తతస్త్రిగుణహీనాస్తే పరమాత్మానమఞ్జసా। ప్రవిశన్తి ద్విజశ్రేష్ఠ క్షేత్రజ్ఞం నిర్గుణాత్మకం। *సర్వావాసం వాసుదేవం క్షేత్రజ్ఞం నిర్గుణం త్వతః *విశ్వమూర్ధా విశ్వభుజో విశ్వపాదాక్షినాసికః। ఏకశ్చరతి క్షేత్రేషు స్వైరచారీ యథాసుఖం। క్షేత్రాణి హి శరీరాణి బీజాని చ శుభాశుభే। తాని వేత్తి స యోగాత్మా తతః క్షేత్రజ్ఞ ఉచ్యత ఇతి ప్రయోగాత్, *యో సావుత్క్షేత్రజ్ఞః కారయితా తం క్షేత్రజ్ఞం ప్రచక్షతే। యః కరోతి చ కర్మాణి స భూతాత్మేతి చోచ్యత ఇతి ప్రయోగాచ్చ. యేన స్వప్నం పశ్యతీత్యత్ర యేనేతి కర్తరి తృతీయా- యేన విశిష్టః పరమాత్మా స్వప్నం పశ్యతీత్యుచ్యతే. తత్ర చ *కారిష్యవాన్ విభూతిపృథివీ ద్వారా కారిష్యవత్ స్వప్నద్రష్టృత్వం జీవాన్తర్యామిద్వారా పరమాత్మని శేషిణం భవతీతి న విరోధః. శారీరశబ్దశ్చ *తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేతివత్ స్వవ్యతిరిక్తసమస్తచిదచిద్వస్తుశరీరకే పరమాత్మన్యుపపద్యతే. ఉపద్రష్టృత్వం చ సర్వస్య స్వతస్సిద్ధస్య నోపపద్యతే: అతో ద్వా సుపర్ణేతి మన్త్రో జీవపరమాత్మపరః. ఋతం పిబన్తావితి పానకర్తృత్వం జీవపరమయోః ప్రయోజ్యప్రయోజకభావేనాన్వయః. పిబన్తావితి శతృప్రత్యయః కర్తృమాత్రపరః- న తు కర్తృవిశేషపరః. తేన ప్రయోజ్యప్రయోజకౌ ద్వావపి కర్తృవిశేషావితి తావవిశేషేణ క్రోడీకృతౌ భవతః. అన్యథానశ్నన్నిత్యాదివిరోధస్స్యాత్. యద్వా- ఛత్రిణో గచ్ఛన్తీతివదజహల్లక్షణా. సుకృతస్య-ఋతం- ఫలం. యద్వా- సుకృతస్య లోక ఇత్యన్వయః. తదా సుకృతం ఋతం. తత్ఫలము ద్యతే లక్షణయా *ఏవం పుణ్యస్య కర్మణో యమారాధ్యో వాసిత్యేత *ఏవమన్యతా దాతా సంజుగుప్సేతి పుణ్యప్రతియాగిత్వేనాన్యత్ర ప్రయోగాత్. గుహాం-హృదయగుహాం. పరమే పరార్ధ్య ఇతి లోకవిశేషణం. జీవపరవిశేషణం వా. ఛాయాతపాశబ్దౌ జ్ఞత్వాజ్ఞత్వయోః. ఛాయాతపౌ- అజ్ఞసర్వజ్ఞౌ *జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశావిత్యనేనైకార్థ్యాత్. బ్రహ్మవిదః-అధ్యాత్మవిదః. పఞ్చాగ్నయస్త్రిణాచికేతాశ్చ - కర్మవిశేషనిష్ఠాః. తే వదన్తి. యథా *యే న వేద విదో విప్రా యే చాధ్యాత్మవిదో జనాః। తే వదన్తి మహాత్మానం కృష్ణం ధర్మం సనాతనమితి. *ఋతం పిబన్తావిత్యేతన్మన్త్రవాదా (గుహాం అన్తః ప్రవిష్ట ఇతి) ఇత్యాద్యాః శ్రుతిరిత్యన్వయః. న కేవలం శ్రుతిస్వారస్యాత్- అస్మిన్నపి ప్రబన్ధే దృశ్యత ఇత్యాహ (అస్మిన్నపీతి) *సస స్వభూతేత్యాదినా హేయప్రత్యనీకత్వకల్యాణగుణాకరత్వే కథితే. జీవస్య హేయాస్పదత్వమవిద్యేత్యాదినోక్తం. సర్వగేతి భేదవ్యపదేశాదితి పూర్వేణ సంబన్ధః- న తు సూత్రోపాదానం- ఉపర్యస్య సూత్రస్య విషయవాక్యానుపాదానాత్, ఉదాహృతపురాణవచనానాం హేతుత్వకథనసాపేక్షత్వాచ్చ. శ్రుతివాక్యస్య హేతుత్వం హి దర్శితేనోక్తం. ఉభయేఽపీత్యాద్యుపాత్తసూత్రద్వయస్య విషయవాక్యం య ఆత్మనీతి. అధికం త్విత్యాదిసూత్రస్య విషయవా

యతి జ్ఞానమన్తరేణ యమయతి *ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తః *ప్రాజ్ఞేనాత్మనాన్వారూఢ ఇత్యాదిభిరుభయోరన్యోన్యప్రత్యనీకాకారేణ స్వరూపనిర్ణయాత్. నాపి సాధనానుష్ఠానేన నిర్ముక్తావిద్యస్య పరేణ స్వరూపైక్యసంభవః - అవిద్యాశ్రయత్వయోగ్యస్య తదనర్హత్వాసంభవాత్. యథోక్తం *పరమాత్మాత్మనోర్యోగః పరమార్థ ఇతీష్యతే। మిథ్యైతదన్యద్ద్రవ్యం హి నైతి తద్ద్రవ్యతాం యత ఇతి. ముక్తస్యతు తద్ధర్మతాపత్తిరేవేతి భగవద్గీతాసూక్తం- *ఇదం జ్ఞానముపాశ్రిత్య మమ సాధర్మ్యమాగతాః । సర్గేఽపి నోపజాయన్తే ప్రళయే న వ్యథన్తి చేతి. ఇహాపి * ఆత్మభావం నయత్యేనం తద్బ్రహ్మధ్యాయినం మునే । వికార్యమాత్మనశ్శక్త్యా లోహమాకర్షకో యథేతి. ఆత్మభావం- ఆత్మనస్స్వభావం.

క్యం ప్రాజ్ఞేనేతి. సూత్రైస్స్వాభిః శ్రుతిభిరేవమర్థనిర్ణయాదిత్యర్థః. ఏవముపనిషత్పురాణసూత్రైర్జీవపరయోర్విరుద్ధధర్మత్వముపపాదితం. అథ * బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతీత్యాదివాక్యాని హృది నిధాయాస్యాన్యథాసిద్ధిం శఙ్కతే (నాపీతి) తత్రూపయతి (అవిద్యాశ్రయత్వేతి) అవిద్యాశ్రయత్వయోగ్యత్వం- అవిద్యాశబ్దస్సమస్తహేయప్రదర్శనార్థః- ఆశ్రయత్వశబ్దస్సంబన్ధపరః- హేయసంబన్ధాత్యన్తాభావానధికరణత్వం తద్యోగ్యత్వం. హేయసంబన్ధాత్యన్తాభావాధికరణత్వం తదనర్హత్వం *అనశ్నన్నన్య ఇతి శ్రుత్యా పరమాత్మనస్తదనర్హత్వం సిద్ధం. దేశకాలసన్నికర్షసత్యపి తదన్యద్యోగ్యో హి స్వభావసన్నికర్షాభావాత్. స్వభావసన్నికర్షాభావ ఏవ హ్యయోగ్యత్వం- యథా నభసః క్లేదనదహనాద్యనర్హత్వం. అతో హేయార్హతదనర్హయోర్యోపగమేఽపి న స్వరూపైక్యం సంభవతి- నిగ్రాహ్యస్య పశ్చాదనుగృహీతస్య హి నిగ్రాహ్యత్వాపగమేఽపి నిగ్రహానుగ్రహకర్త్రా పురుషేణ నైకత్వసంభవ ఇత్యర్థః. కారాగృహాన్నిర్ముక్తస్య నియన్త్రా నరపతినా స్వరూపైక్యం న సంభవతీత్యర్థః. అస్మిన్నర్థే పురాణవచనమాహ (యథోక్తమితి) యోగశబ్ద ఐక్యపరః- అన్యథా అన్యద్ద్రవ్యం హి తద్ద్రవ్యతాం నైతీతి ప్రతిక్షేపానుపపత్తేః. నను మిథ్యైతదిత్యుత్తరత్రాన్వయః. పరమాత్మాత్మనోర్యోగః పరమార్థః- అన్యద్ద్రవ్యం తద్ద్రవ్యతాం నైతీత్యేతన్మిథ్యేత్యర్థ ఇతి చేత్. నైవం- అన్యస్యాన్యద్రవ్యతానాపత్తేస్సత్యత్వాత్. ఇతరథా జడాజడయోస్తాదాత్మ్యప్రసఙ్గః. *ఋగ్యజుస్సామనిష్పాద్యం యజ్ఞకర్మ మతం తవ ఇతివత్ ఇష్యత ఇత్యనేన పూర్వార్ధోక్తార్థస్య పరమతత్వద్యోతనాత్- అన్యథా ఇష్యత ఇతి పదవైయర్థ్యాత్. కించ- *పరమార్థస్తు భూపాల సంక్షేపాచ్ఛ్రూయతాం మమేతి వక్ష్యమాణపక్షవ్యతిరిక్తపక్షాణాం నిరాకరణపరత్వాచ్చ ప్రకరణస్య- ఏతచ్ఛ్లోకపూర్వార్ధోక్తైక్యసమర్థనపరత్వముత్తరార్ధస్య నోపపద్యతే. *భరాం... యత్యజత ఇత్యాదిగ్రన్థేన తత్తద్ధర్మాణాం పరమార్థత్వం హి నిరస్యతే. స్వతః ప్రకృతార్థస్వరసస్యైతచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతార్థసత్యపి వక్ష్యమాణపరత్వాశ్రయణమప్యయుక్తం. కించ- అన్యద్ద్రవ్యం తద్ద్రవ్యతాం నైతీతి యత్- ఏతన్మిథ్యేతి హి తదానీమర్థః- తథాసతి యచ్ఛబ్దస్వారస్యభఙ్గః- యచ్ఛబ్దస్య హి హేతుపరత్వం స్వరససిద్ధం- నతు యద్ధబ్దవత్ ప్రకృతార్థశరీరమాత్రపరామర్శిత్వం. అన్యద్ద్రవ్యం తద్ద్రవ్యతాం నైతీత్యేతన్మిథ్యేతి యతః- తత ఐక్యం పరమార్థ ఇత్యన్వయే- ఇతిశబ్దద్వయాధ్యాహారప్రసఙ్గః. సచానధ్యాహారేణ నిర్వాహే సతి నోపపద్యతే. యద్యుచ్యేత- పూర్వం పృథగ్భూతయోః పరమాత్మాత్మనోః ఐక్యం పరమార్థ ఇతీష్యత ఇతి చేత్ మిథ్యైతత్. అన్యద్ద్రవ్యం హి తద్ద్రవ్యతాం నైతీతి యతః - తస్మాత్పూర్వమపి పరమాత్మాత్మనోర్భేదో నాస్తీతి. నైవం- పూర్వం భ్రాన్త్యా పృథగ్భూతయోరిత్యస్యాఽశ్రుతత్వేన అధ్యాహారప్రసక్తాత్. సచానధ్యాహారేణ నిర్వాహే సంభవతి నోపపద్యతే. కించ- తస్మాత్పూర్వమపి భేదో నాస్తీతి అశ్రుతవాక్యాన్తరాధ్యాహారేణ వాక్యస్య పూరణీయత్వం స్యాత్. తచ్చ తన్నిరపేక్షనిర్వాహే సంభవతి నోపపద్యతే. తస్మాత్ప్రాగపి భేదో నాస్తీతి వాక్యం నాధ్యాహర్తవ్యం- పూర్వం భిన్నయోః పరమాత్మాత్మనోః పశ్చాదభేద ఇతి పక్షనిరాకరణమాత్రపరత్వాదస్యేతి చేత్. కిం తేన ప్రయోజనం - పూర్వమప్యైక్యసిద్ధిరితి చేత్. న - పూర్వం పృథగ్భూతయోః పశ్చాదైక్యాయోగేఽభిహితే సతి పశ్చాదపి భేదసిద్ధేః. అతః స్వరససిద్ధ ఏవార్థః స్వీకార్యః. అథ * బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతీత్యాది వాక్యనిర్వాహం బహుశ్రుత్యన్తరావిరోధేన వక్ష్యన్ముక్తస్య సామ్యాపత్తిమాహ (ముక్తస్యేతి) తత్తైత్తిర్యశ్రుతేః ప్రతికూలార్థాసామ్యశ్రుతిర్దర్శయిష్యత ఇతి మత్వా వ్యాఖ్యేయతయా ప్రకృతస్యోపబృంహణవచనస్య సజాతీయం పరాంశినం తార్థప్రతికూలార్థం స్మృతివచనం దర్శయతి (ఇదమితి) ముక్తపరత్వే శబ్దయోరుపాదానం సగ్గ్రపీతి. నకేవలం శాస్త్రాన్తరే- అత్రాపి ముక్తస్య భేదప్రతిపత్తిరస్తీత్యాహ (ఇహాపీతి) ఇహ- యోగప్రకరణే సంక్షేపకథనారంభ ఇత్యర్థః. * సంక్షేపవిస్తరాభ్యాం తు కిమన్యచ్ఛ్రూయతాం తవేతి హ్యుక్తం. ఆత్మనః శక్త్యా వికార్యం - అవస్థాన్తరం నేయం. ధ్యాయినమేనం తద్బ్రహ్మ ఆత్మభావం నయతి - ఆత్మనః శక్త్యా వికార్యం లోహమాకర్షకో యథేత్యన్వయః. ఆకర్షకో వహ్నిః - దోషమాకర్షతీతి వ్యుత్పత్త్యా. *యథాగ్నిరుద్ధతశిఖః కక్షం దహతి సానిలః । తథా చిత్తస్థితో విష్ణుర్యోగినాం సర్వకిల్బిషమితి హ్యుత్తరత్ర వక్ష్యతే. శ్రీవిష్ణుధర్మే చ- *యథాగ్నిసంగాత్కనకమపదోషం ప్రజాయత ఇతి. సోఽగ్నిః ఆత్మభావం- ఆత్మనః స్వభావం- నిర్దోషత్వం- లోహం నయతి తథేత్యర్థః. అయం సమ్యగర్థః. యద్వా- ఆత్మశబ్దః స్వవాచీ సన్నన్యయోగవ్యతిరేకపరః. యథాగ్నిర్లోహమాత్మభావం- స్వభావం- స్వతస్సిద్ధరూపం- నయతి తద్వదిత్యర్థః. యద్వా - ఆకర్షకః- అయస్కాన్తః. లోహమాత్మభావం నయతి- స్వవ్యాపారం లోహం కారయతి- స్వమనుకారయతి. * స్థితస్స్థితాముచ్చలితః ప్రయాతామితివదయస్కాన్తస్తిష్ఠతి చేల్లోహస్తిష్ఠతి- ధావతి చేత్తమనుధావతి - ఏవం * కామాన్నీ కామరూప్యనుసంచరన్ * సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీత్యాది శ్రుత్యనుగుణం పరమాత్మా ఉపాసకం స్వచేష్టామనుకారయతి - సమానచేష్టితం కరోతీత్యర్థః. యద్వా- ఆత్మశబ్దస్స్వవాచీ- నిష్కృష్టస్వరూపపరః. ఉపాసకం పరమాత్మా ఆత్మభావం నయతి- ప్రకృతిసంబన్ధరాహిత్యేన శుద్ధతాం నయతి- కేవలతాం నయతి- యథా అయస్కాన్తో దారునిమగ్నం లోహం తస్మాద్దారుణ ఉద్ధృత్య కేవలతాం నయతి తద్వదిత్యర్థః. యద్వా- *భూ ప్రాప్తావాత్మనేపదమితి వశ్నాత్ భావశబ్దః ప్రాప్తివచనః. ఆత్మప్రాప్తిం నయతి- యథా లోహమయస్కాన్తః స్వప్రాప్తిం నయతీత్యర్థః. ప్రాప్తిం నయతీతి నిర్దేశః ఓదనపాకం పచతి

నహ్యేకర్మకస్వరూపావాప్తిరాకృష్యమాణస్య. వక్ష్యతి చ * జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ *భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చ *ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశాచ్చేతి. వృత్తిరపి *జగద్వ్యాపారవర్జం సమానో జ్యోతిషేతి. ద్రమిడభాష్యకారశ్చ *దేవతాసాయుజ్యాదశరీరస్యాపి దేవతావత్సర్వార్థసిద్ధిస్స్యాదిత్యాహ. శ్రుతయశ్చ *యథేమమాత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్ కామాం స్తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి *బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరం *సోశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ। బ్రహ్మణా విపశ్చితా *ఏతమానన్దమయమాత్మానముపసంక్రమ్య *ఇమాన్ లోకాన్ కామాన్నీ కామరూప్యనుసంచరన్ *స తత్ర పర్యేతి *రసో వై సః। రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వానన్దీ భవతి *యథా నద్యస్స్యన్దమానాస్సముద్రేఽస్తం గచ్ఛన్తి నామరూపే విహాయ। తథా విద్వాన్నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరం పురుషముపైతి దివ్యం *తథా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతీత్యాద్యాః.

. జీవస్య పరమాత్మశక్త్యావికార్యత్వం యుక్తం-జీవస్య బన్ధమోక్షయోః జ్ఞానసంకోచవికాసరూపవికారార్హత్వాత్. అత్ర శ్లోకే తాదాత్మ్యప్రతిప స్వం దర్శయతి (నహీతి) అకర్మకస్వరూపావాప్తిరాకృష్యమాణస్యేతి నిర్దేశః ఉక్తసర్వార్థసాధారణః- అగ్నిసువర్ణదృష్టాన్తవివక్షయా ఆకృష్యమా ణవికార్యపరః. (సమానో జ్యోతిషేతి) జ్యోతిః-పరం బ్రహ్మ-*పరం జ్యోతిరుపసంపద్య *అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యత ఇతి శ్రుతేః (ద్రమి డ) అశరీరః-ముక్తః-కర్మకృతశరీరాభావాత్. సిద్ధిః-అనుభవః. ముక్తజీవపరయోర్భేదశ్రుతీర్దర్శయతి (శ్రుతయశ్చేతి) ఆప్నోతి- పరమనుభవతి ఏతద్వివరణరూపం వాక్యం దర్శయతి (సోశ్నుత ఇతి) అనుసంచరన్నిత్యనేన భేదో దర్శితః. రసో వై స ఇత్యనేన సామ్యమానన్దిత్వాకారేణోక్తం భ పరమసామ్యాపయోగినీం వైధర్మ్యనివృత్తిం దర్శయతి (యథా నద్య ఇతి) నదీనాం నదీత్వాకారప్రహాణేన సముద్రసంసర్గాద్వైధర్మ్యప్రహాణేన సం సృష్టాస్త ఉపజీవ్యాః- ప్రాకృతనామరూపప్రహాణపూర్వికా హి పరమాత్మప్రాప్తిః. న చ తావతా భేదనివృత్తిః- *పురుషముపైతీతి కర్మకర్తృభావా త్. సామ్యాపత్తిం దర్శయతి (తథేతి) నను పరమం సామ్యముపైతీత్యైక్యాపత్తిరుచ్యతే- సమశబ్దస్య సమానపర్యాయత్వాత్సమానశబ్దవదైక్యే ప్ర యోగాచ్చ. సమశబ్దస్యైక్యే ప్రయోగో దృశ్యతే సమకాలవర్తీత్యాదిషు. తథా సమశబ్దపర్యాయతయావగతసమానశబ్దో ప్యైక్యే ప్రయుజ్యతే. *సమా నం వృక్షం పరిషస్వజాతే ఇతి *ఏకస్మిన్నర్థవృత్తిస్సామానాధికరణ్యమితి చ. ఏకాధికరణ్యం హి సామానాధికరణ్యం- ఏకస్మిన్నర్థ ఇత్యుక్తేః. తత్పర్యాయ స శబ్దః. యద్యపి సాదృశ్యస్యాపి సమశబ్దో వాచకః- తథాపి ముక్తివాక్యస్థసామ్యశబ్ద ఐక్యపరః- *బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీత్యాది శ్రుత్యన్తరైకా ర్థ్యాత్, లయసాయుజ్యశబ్దశ్రవణాత్, నదీసముద్రఘటాకాశమహాకాశాదిదృష్టాన్తశ్రవణాచ్చ. *సాధర్మ్యమాగతా ఇతి స్మృతిస్తు సగుణప్రాప్తివి షయా-అన్యథా ప్రత్యక్షశ్రుతివిరోధే స్వరూపైక్యవిషయబహుశ్రుతివిరోధే చ తద్దౌర్బల్యాత్. అత ఐక్యాపత్తిరేవానేన వాక్యేన ప్రతిపాదితా. ఐక్య పారమ్యం నామ పునర్భేదభ్రమప్రరోహవిరహితత్వమితి. అత్రోచ్యతే-అత్ర సామ్యశబ్దః సాదృశ్యమేవాభిధత్తే-న త్వైక్యం-ఐక్యస్య ముఖ్యార్థత్వేఽ భ్యుపగతేపి స్వారస్యాభావాత్. సాదృశ్య ఏవ హి సమశబ్దస్య ప్రాచుర్యం. తస్య చాపవాదాభావే సత్యస్వరసార్థస్వీకారోఽనుపపన్నః. అపవాదహేతవశ్చ త్వదుక్తా అనన్తరమేవ పరిహ్రియన్తే. న చ సమాదిశబ్దానామైక్యం ముఖ్యార్థః - ఏకత్వవివక్షయా ఏకో ఘట ఇత్యాదౌ ప్రయోగాభావాత్. ముఖ్యత్వే హ్యేకశబ్దస్యేవ ప్రతియోగినిరపేక్షప్రయోగః ప్రాప్నోతి. యస్తు సామానాధికరణ్యం, సమకాలవర్తీత్యాదిషు సమాదిశబ్దప్రయోగః- స తు సాధారణ్యా ర్థః- న త్వైక్యార్థః. సాధారణ్యేపి ప్రయోగోఽముఖ్యః- ప్రయోగేస్యాన్యథాసిద్ధేశ్శక్తికల్పనానుపపత్తేః. తథా హి- అనేకప్రతియోగిభిరేకరూపసంబన్ధవత్త్వం సాధారణ్యం - యథా ధనం దేవదత్తయజ్ఞదత్తౌ ప్రతి శేషత్వేన సంబన్ధితయా సాధారణం - తయోశ్చ ధనం ప్రతి శేషితయా సాదృశ్యం - తాభ్యాం సంబన్ధిధనం. తథా నీలత్వోత్పలత్వే అపేక్ష్యాధారతయా సంబన్ధి ద్రవ్యం సాధారణం-తయోశ్చ ద్రవ్యం ప్రత్యాధేయతయా సాదృశ్యం - తాభ్యాం సం బన్ధి ద్రవ్యం. తథా ద్వాభ్యాం సంయోగిత్వేనావచ్ఛేద్యావచ్ఛేదకభావేన వా సంబన్ధీ కాలస్తయోస్సాధారణః - తత్కాలసంబన్ధిత్వాకారేణ తయోరపి సాదృశ్యమస్తి- తాభ్యాం సంబన్ధీ కాలః. అతో మిథస్సదృశార్థసంబన్ధితయా ద్రవ్యకాలాదిషు సమసమానాదిశబ్దా లక్షణయా వర్తన్త ఇతి న ముఖ్యాః. అత ఐక్యే ప్రయోగాభావాత్ సమశబ్దస్యైక్యం న ముఖ్యార్థః. ముఖ్యార్థేనం భవతి లాక్షణికార్థస్వీకారో నోపపద్యతే. అతస్సామ్యశబ్దస్సాదృశ్యమేవాభిధత్తే. ముక్తాత్మగోచరసామానాధికరణ్యోపపత్తిశ్చానన్తరమేవ భాష్యే వక్ష్యతే. యదుక్తం - సాయుజ్యశబ్దేన ముక్తాద్భేద ఇతి. తదయుక్తం - సాయుజ్యశ బ్దస్య సమానగుణయోగవాచిత్వాత్. యుజ్యత ఇతి యుక్- శబ్దో గుణపరః - ధర్మిణి హి గుణస్సంబధ్యతే. సమానగుణకస్స యుక్ - తస్య భావస్సాయు జ్యమితి హి వ్యుత్పత్తిః. ప్రయోగవిరోధాచ్చ నైక్యం సాయుజ్యం. * ఏతాసామేవ దేవతానాం సాయుజ్యం సార్ష్టితాం సమానలోకతామాప్నోతీతి బహ్వీభిర్దేవతాభిరేకస్య సాయుజ్యాపత్తిశ్శ్రూయతే. న హ్యేకస్య నిరవయవస్యాచ్ఛేద్యస్యాత్మనో బహ్వీభిర్దేవతాభిరైక్యం సంభవతి. క్రమభావిత్వాద విరోధ ఇతి చేత్ - తర్హ్యగ్నినైకీభూతస్య వరుణసాయుజ్యాపత్తౌ అగ్నిత్వాపాధేః ప్రహాణాదగ్నేర్దేవతాయా అభావస్స్యాత్. అగ్నిత్వోపాధ్యన్తే వరుణైక్యాపత్త్యనుపపత్తిః- ఔపాధికభేదప్రహాణం హ్యైక్యాపత్తిః-న తు పూర్వమవిద్యమానమైక్యముత్పద్యతే. అగ్న్యాత్మస్థిత ఏవ తతః పృథక్భూతస్య వ రుణసాయుజ్యమితి చేత్ - ఏకీభూతస్య పృథగ్భావో హ్యుపాధితస్స్యాత్ - ఉపాధిశ్చ దేహేన్ద్రియకరణాదిః. తత్సంబన్ధస్యాహేతుకత్వేఽతిప్రసఙ్గాద్ధేతుర్వా చ్యః. కర్మైవ హేతురితి చేత్. అగ్నిసాయుజ్యాపత్తిదశాయాం తత్కర్మ నష్టం-న వా. నష్టం చేత్పునరుపాధ్యనుదయేనాగ్నితః పృథక్త్వాభావాదగ్నితోఽన్య సాధేర్న్యప్రహాణాత్ పూర్వోపాధిప్రహాణరూపవరుణసాయుజ్యాపత్తిః క్రమేణాపి నోపపద్యతే. అనష్టం చేత్తత్కృతోపాధేరనష్టత్వాన్నైక్యా

పరవిద్యాసు సర్వాసు సగుణమేవ బ్రహ్మోపాస్యం, ఫలం చైకరూపమేవ, అతో విద్యావికల్ప ఇతి సూత్రకారేణైవ *ఆనన్దాదయః ప్రధానస్య *వికల్పోఽవిశిష్టఫలత్వాదిత్యాదిషూక్తం. వాక్యకారేణ చ సగుణస్యైవోపాస్యత్వం విద్యావికల్పశ్చోక్తః * యుక్తం తద్గుణకోపాసనాదితి.

పత్తిసంభవః- ఔపాధికభేదస్య తత్ప్రహాణరూపైక్యాపత్తివిరోధిత్వాత్. అనష్టమపి తత్కార్యాగ్నిసాయుజ్యాపత్తిదశాయాం తతో భేదకముపాధిం న జనయతి- కర్మణాం కార్యకారిత్వస్య కాలవిశేషనియతత్వాదితి చేత్. తథాపి వ్యవస్థితకర్మవిశేషపరిష్వక్తస్య జీవస్య తత్కార్యాపరిష్వక్తాదగ్నితత్త్వదేవకర్మభేదకమితి నాగ్నినైక్యాపత్తిరుపపన్నా. కించ- పృథివ్యైకీభూతపృథక్స్థితఘటస్యేవాగ్నినైకీభూతపృథక్స్థితజీవస్యాజత్వనిత్యత్వానుపపత్తిశ్చ. అతో భేదే స్థిత ఏవాగ్న్యాదిసాయుజ్యం. సమానలోకతా సాహచర్యాచ్చ నైక్యం సాయుజ్యం. న హ్యేకస్య స్వేన సమానలోకత్వసంభవః. అతస్సమానలోకత్వవద్భేదే స్థిత ఏవ సాయుజ్యం భవతి. సమానలోకతా ప్రాప్త్యనన్తరం సాయుజ్యాపత్తిః- న తు యుగపదేవ- అతస్తయోరవిరోధ ఇతి చేత్. న- *సాయుజ్యం సార్ష్టితాం సమానలోకతామితి సాయుజ్యస్య పూర్వశ్రుతత్వాత్. అర్థక్రమేణ పాఠక్రమబాధ ఇతి చేత్. న- అవయవశక్త్యుపస్థాపితార్థస్య పాఠక్రమానుగుణత్వాదర్థాన్తరకల్పనస్యాహేతుకత్వాచ్చ. యది పాఠక్రమబాధార్థం సాయుజ్యశబ్దస్యైక్యాపత్తిలక్షణార్థవిషయయా రూఢిశ్శక్తిః కల్ప్యతే- తదాన్యోన్యాశ్రయస్స్యాత్- సాయుజ్యస్యైక్యాపత్తిలక్షణత్వనిశ్చయే పాఠక్రమబాధః- పాఠక్రమబాధే సతి సాయుజ్యస్యైక్యాపత్తిలక్షణత్వనిశ్చయ ఇతి. *ఏతాసామేవ సలోకతాం సాయుజ్యమశ్నుత ఇతి వాక్యాత్పూర్వోదాహృతవాక్యస్థక్రమబాధ ఇతి చేత్. న - విరుద్ధార్థవిషయయా రూఢిశక్తేరప్రసక్తతయావిరోధాస్ఫురణాత్. కించ - * అగ్నేర్వా ఏతాని నామధేయాని అగ్నేరేవ సాయుజ్యం సలోకతామాప్నోతి వాయోరేవేన్ద్రస్యైవ బృహస్పతేరేవ ప్రజాపతేరేవ బ్రహ్మణ ఏవ సాయుజ్యం సలోకతామాప్నోతీతి భూయసాం వాక్యానాం బలీయస్త్వాత్తద్గతక్రమ ఏవ బాధ్యః. కించ- *ఏతాసామేవ సలోకతాం సాయుజ్యమశ్నుతే *అగ్నేరేవ సాయుజ్యం సలోకతామాప్నోతీత్యాదివాక్యాని కర్మవిధిశేషార్థవాదరూపాణి. కర్మఫలత్వాచ్చాగ్న్యాదిత్యాది దేవతాసాయుజ్యమనిత్యం. అతః కర్మఫలావసానేఽగ్న్యాదిభ్యస్తత్సాయుజ్యం ప్రాప్తానాం పృథగ్భావస్యావర్జనీయత్వాత్, దామోదరాజ్జీవభేదస్థితేర్భవతామపీష్టత్వాత్, తదగ్న్యాదిసాయుజ్యదశాయామపి భేదస్థితిరవర్జనీయా. అగ్న్యాదిసాయుజ్యగతానాం తతః పృథగ్భావః పునరప్యాపాదిత ఇతి చేత్ - దత్తముత్తరం. న చాగ్న్యాదిసాయుజ్యోక్తిరర్థవాదత్వాదనాదరణీయేతి వాచ్యం- వేదాన్తిభిరర్థవాదానాం ప్రతీయమానార్థప్రామాణ్యాభ్యుపగమాత్. అతో న సాయుజ్యం స్వైక్యం- అపితు సమానగుణయోగ ఏవ. లయోఽపి న స్వరూపైక్యం - లయశబ్దస్య తదర్థత్వాభావాత్. ప్రయోగానుగుణం శబ్దార్థవ్యవస్థాపనం కార్యమితి. నిత్యనైమిత్తికమహాప్రళయేష్వపి లయశబ్దః ప్రయుజ్యతే- న తత్ర స్వరూపైక్యాపత్తిః. న తావన్నిత్యప్రళయే - స్వర్గనరకాదిగమనాగమనశాస్త్రాత్. నాపి నైమిత్తికే- పూర్వకల్పప్రలీనానాం నారదాదీనాం ప్రాగ్జన్మప్రత్యభిజ్ఞానవతామేవ పునరుత్పత్త్యవగమాత్. నారదేన పూర్వకల్పే స్వజన్మవృత్తాదికమిహ కల్పేఽభిహితమితి పురాణేష్వవగమ్యతే. నాపి మహాప్రళయే. వైషమ్యనైర్ఘృణ్యపరిహారాయ జీవనిత్యత్వబహుత్వకర్మవాసనానాం తదానీం విద్యమానతాయా అభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్. తథా *ప్రకృతిర్యా మయాఖ్యాతా వ్యక్తావ్యక్తస్వరూపిణీ। పురుషశ్చాప్యుభావేతౌ లీయేతే పరమాత్మని ఇతి వదతా భగవతా పరాశరేణైవ *హింస్రాహింస్రే మృదుక్రూరే ధర్మాధర్మావృతానృతే। తద్భావితాః ప్రపద్యన్తే తస్మాత్తత్తస్య రోచతే *ప్రధానకారణీభూతా యతో వై సృజ్యశక్తయః *తేషాం యే యాని కర్మాణి ప్రాక్సృష్ట్యాం ప్రతిపేదిరే ఇత్యాదిభిస్తదానీం సవాసనకర్మాన్వితజీవబహుత్వఞ్చ దర్శితం. అత ఏవ భేదప్రహాణం చ న లయశబ్దార్థః. న చ ప్రాకృతప్రతిసంచరమోక్షవిషయప్రళయశబ్దయోరర్థనైరూప్యం వక్తుముచితం- శక్తిభేదకల్పనాఽముఖ్యత్వయోరన్యతరప్రసఙ్గాత్. న చ తత్రాపి మహాప్రళయాదిషు లయశబ్దస్య అముఖ్యత్వం వాచ్యం- బహుష్వర్థేష్వముఖ్యత్వాశ్రయణాదపి ముక్తిమాత్రవిషయప్రళయశబ్దస్యైవాముఖ్యత్వాశ్రయణోపపత్తేః. అతస్సర్వప్రయోగానుగుణోఽర్థః స్వీకార్యః. అతో విసదృశావస్థాప్రహాణేన కారణత్వధర్మిణా ద్రవ్యేణ విభాగస్యాపాదానభూతేన సంశ్లేషో లయః. తస్మాదైక్యం న లయశబ్దార్థః. ఘటాకాశాదిదృష్టాన్తోపన్యాసశ్చౌపాధికవైషమ్యాభావనిబన్ధనః- ఆకాశాదితత్త్వానామపి సాంశత్వాత్తేషాం పఞ్చీకరణవచనేన ప్రదేశభేదవత్త్వాభివేదాన్తిభిరభ్యుపేత్యా. అతో మోక్షవిషయాసు శ్రుతిషు స్వరూపైక్యం క్వచిదపి నావగమ్యతే. నిర్గుణప్రాప్తివిషయా శ్రుతిః కాచిదపి నాస్తీత్యయమర్థః అనన్తరమేవోపపాద్యతే. అతః- సాధర్మ్యస్మరణస్య సగుణప్రాప్తివిషయత్వాన్న పరమమోక్షవిషయత్వం- అన్యథా నిర్గుణప్రాప్తివిషయశ్రుతివిరోధేన స్మృతేర్దౌర్బల్యప్రసఙ్గాదిత్యపి దురుక్తం. తస్మాత్ *యదా పశ్యః ఇతి వాక్యే సామ్యశబ్దస్సాదృశ్యపరః. యేనాకారేణ సామ్యం తస్యాకారస్య నిరవధికత్వం పరమశబ్దాభిప్రేతం. అత ఇదం వాక్యం పరబ్రహ్మప్రాప్తిరూపం పరమమోక్షం తత్సామ్యాపత్తిలక్షణమేవ ప్రతిపాదయతి. అథ సగుణోపాసకస్య సగుణబ్రహ్మప్రాప్తిం వదన్త్యేతాశ్శ్రుతయః - న తు పరబ్రహ్మవిదః పరబ్రహ్మప్రాప్తిమితి శఙ్కాయామాహ (పరవిద్యాస్వితి) బ్రహ్మవిద్యాస్విత్యర్థః. సర్వాసు - పరేణ సగుణవిషయత్వేన నిర్గుణవిషయత్వేన చోక్తాసు దహరవిద్యాసద్విద్యాఽక్షరవిద్యాదిష్విత్యర్థః. *అదృశ్యత్వాదిగుణక ఇతి పరవిద్యావాక్యవిషయసూత్రస్వారస్యాత్తస్యాః సగుణవిషయత్వం ప్రతీయతే. *ఆనన్దాదయః ప్రధానస్యేతి సూత్రముపాస్యస్య సగుణత్వాయోదాహృతం. *వికల్పోఽవిశిష్టఫలత్వాదితి సూత్రం ప్రాప్యస్య సగుణత్వాయోదాహృతం. అయమర్థః- పరేణ నిర్గుణవిషయత్వేనాభిమతానాం *సత్యం జ్ఞానం *ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యాదివాక్యానామానన్దాదిగుణవిశిష్టవిషయత్వం, తేషాం చ గుణానాం సర్వవిద్యానుయాయిత్వం, చోక్త్వా తాస్వేకైకవిద్యాఫలాయాలమితి విద్యావికల్పశ్చోక్తః. అతః పరేణ నిర్గుణసగుణవిషయత్వేనాభిమతాసు సద్విద్యాదహరవిద్యాదిషూపాస్యం ఫలం చ సగుణమితి సగుణప్రాప్త్యతిరేకేణ నిర్గుణప్రాప్తిః ప్రమాణశూన్యా. అతో ముక్తౌ భేదపరాణాం శ్రుతీనాం ముఖ్యార్థసిద్ధిర్నోపపద్యతే- ప్రాప్యనైయమ్యాభావాదితి. సూత్రకారాభిప్రాయవిదా ముక్తిం దర్శయతి (వాక్యేతి) (యుక్తం తద్గుణకోపాసనాదితి)

భాష్యకృతా వ్యాఖ్యాతంచ *యద్యపిసచ్చిత్త ఇత్యాదినా. *బ్రహ్మవేదబ్రహ్మైవభవతీత్యత్రాపి *నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరంపురుషముపైతి దివ్యం *నిరఞ్జనః పరమంసామ్యముపైతి *పరంజ్యోతిరుపసంపద్య స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతఇత్యాదిభిరైకార్థ్యాత్ ప్రాకృతనామరూపాభ్యాం వినిర్ముక్తస్యనిరస్తతత్కృతభేదస్యజ్ఞానైకాకారతయా బ్రహ్మప్రకారతోచ్యతే. ప్రకారైక్యేచతత్త్వవ్యవహారోముఖ్యఏవ - యథాసేయంగౌరితి. అత్రాపి*విజ్ఞానం ప్రాపకం ప్రాప్యేపరే బ్రహ్మణిపార్థివ। ప్రాపణీయస్తథైవాత్మాప్రక్షీణాశేషభావనఇతి- పరబ్రహ్మధ్యానాదాత్మాపరబ్రహ్మవత్ ప్రక్షీణాశేషభావనః-కర్మభావనా బ్రహ్మభావనోభయభావనేతి భావనాత్రయరహితః-ప్రాపణీయ ఇత్యభిధాయ * క్షేత్రజ్ఞఃకరణీజ్ఞానంకరణంతస్యవైద్విజ । నిష్పాద్యముక్తికార్యంహికృతకృత్యంనివర్తయేదితి-కరణస్యపరబ్రహ్మధ్యానరూపస్య ప్రక్షీణాశేషభావనాత్మస్వరూపప్రాప్త్యాకృతకృత్యత్వేననివృత్తివచనాద్యావత్సిద్ధ్యనుష్ఠేయ మిత్యుక్త్వా*తద్భావభావమాపన్నస్తదాసౌపరమాత్మనా। భవత్యభేదీభేదశ్చ తస్యాజ్ఞానకృతోభవేదితి - ముక్తస్య స్వరూపమాహ. తద్భావః- బ్రహ్మణోభావః- స్వభావః. నతు స్వరూపైక్యం- *తద్భావభావమాపన్న ఇతిద్వితీయభావశబ్దానన్వయాత్ పూర్వోక్తార్థవిరోధాచ్చ. యద్బ్రహ్మణఃప్రక్షీణాశేషభావనత్వం తదాపత్తిస్తద్భావభావాపత్తిః. యదైవమాపన్నస్తదాసౌపరమాత్మనా అభేదీభవతి-భేదరహితోభవతి.

యుక్తం - గుణయుక్తమేవప్రాప్యం. కుతః- తద్గుణకోపాసనాదిత్యర్థః. విద్యావికల్పశ్చతత్రైవద్రష్టవ్యః. సచ్చిత్తః- సద్విద్యానిష్ఠః. తర్హిముక్తావభేదశ్రుతేఃకోర్థఇత్యతఆహ (బ్రహ్మేతి) * సయోహవైతత్పరంబ్రహ్మవేదబ్రహ్మైవభవతీతిప్రకృతస్యవేదితుఃబ్రహ్మపర్యన్తస్వరూపావిర్భావపరమిదంవాక్యమితియథానైత్స్యతితథావక్ష్యతే - ఇహత్వర్థాన్తరముచ్యతే. ప్రాకృతనామరూపప్రహాణజ్ఞాపనాయ *నామరూపాద్విముక్తఇతిశ్రుతిరుదాహృతా. సామ్యప్రతిపత్త్యర్థం *నిరఞ్జనఇతివాక్యముపాత్తం. తస్యైవసామ్యస్యస్వాభావికత్వజ్ఞాపకం *పరంజ్యోతిరితివాక్యం. తర్హ్యముఖ్యత్వంస్యాదిత్యత్రాహ (ప్రకారైక్యేచేతి) సోయంశ్రీహరిత్యాదేరుపలక్షణమిదముదాహరణం* యథర్తుష్వృతులిఙ్గానినానారూపాణిపర్యయే। దృశ్యన్తేతానితాన్యేవతథాభావాయుగాదిష్వితి ప్రయోగోభారతాదిషు ద్రష్టవ్యః. దృష్టాన్తే ప్రకారైక్యేపితత్త్వవ్యవహారోముఖ్యోప్యస్వరసః - పూర్వదృష్టగవివ్యక్త్యంశప్రహాణాదస్వారస్యం. జాత్యంశస్యసాదృశ్యలక్షణైక్యాన్ముఖ్యత్వం. దార్ష్టాన్తికేతుగఙ్గాయాంఘోషఇతి గఙ్గాపదవత్ కార్త్స్న్యేనప్రవృత్తినిమిత్తప్రహాణాభావా, త్పరమాత్మనీవప్రవృత్తినిమిత్తసామ్యాభావా, చ్చప్రవృత్తినిమిత్తైకదేశాన్వయినిముక్తాత్మనిముఖ్యోఽయమిత్యభిప్రాయేణముఖ్యఏవేత్యుక్తం. లాక్షణికగఙ్గాపదవన్నాత్యన్తాముఖ్యఇత్యర్థః. నహిముక్తస్యాపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానత్వేపిజగత్కారణత్వాద్యనుగుణగుణబృహత్త్వంస్వరూపబృహత్త్వంచాస్తి.ఆకారైక్యేపితత్త్వవ్యవహారస్యాత్యన్తాముఖ్యత్వాభావేసోయంగౌరితిదృష్టాన్తః.నకేవలంయోగసంగ్రహశ్లోకస్థేష్వేవవిహితేషుపూర్వశ్లోకేషుభేదప్రతిపత్తిరస్తీత్యాహ (అత్రాపీతి)నకేవలంముక్తవిషయప్రకరణాన్తరేషు-అస్మిన్ప్రకరణేపీతివార్థః.అస్మిన్ శ్లోకే తత్ప్రాప్యేతి బ్రహ్మసాధర్మ్యోపదేశఉపయుజ్యతే.తత్ప్రాప్యేత్యేతద్వ్యాఖ్యానంపరబ్రహ్మవదిత్యాది.ప్రక్షీణాశేషభావనశబ్దంవ్యాచష్టే(కర్మభావనేతి) పరబ్రహ్మవత్ప్రక్షీణాశేషకర్మభావనఇతిహేతేకర్మశబ్దోయాగాదిక్రియోపాసనసాధారణానుష్ఠేయమాత్రపరః. తదాకర్మశబ్దేన *త్రివిధాభావభావనేత్యత్రభావశబ్దోవ్యాఖ్యాతోభవతి. అత్రాయమర్థః- ప్రాప్యపరబ్రహ్మవిషయజ్ఞానస్యప్రాపకత్వాత్ శుద్ధస్వస్వరూపమపిప్రాప్యమితితదనుసన్ధేయమితి. *అయంచవ్యతిరేకస్తద్భావభావిత్వాదిత్యధికరణార్థః- తత్రబద్ధస్వరూపంచిన్త్యమితిపూర్వపక్షీకృత్యముక్తస్వరూపంచిన్త్యమితిహిసిద్ధాన్తితం. అస్యశ్లోకస్యైకప్రకరణత్వజ్ఞాపనాయానన్తరశ్లోకోపివ్యాఖ్యాయతే (క్షేత్రజ్ఞ ఇతి) యావత్క్షేత్రజ్ఞావస్థస్తావత్కరణీఉపాసకః - తస్యకరణం జ్ఞానం- కరణభూతంజ్ఞానం- ముక్తికార్యంనిష్పాద్యనివర్తయేత్- నతుముక్తేఃపూర్వమేవనివర్తయేదిత్యర్థః. నహిముక్తస్యోపాసననివృత్తిర్విధేయా-అతోయావన్మోక్షమనుష్ఠేయత్వముక్తమితిభావః.తద్భావభావశబ్దేనబ్రహ్మసామ్యాపత్తిజ్ఞాపనార్థం *విభేదజనకేజ్ఞాన ఇత్యత్రజ్ఞానేఇతిపదచ్ఛేదశఙ్కావ్యుదాసార్థంచతద్భావభావమితిశ్లోకోవ్యాఖ్యాయతే. తద్భావేతిశ్లోకేతద్భావ ఇత్యుపమానబహువ్రీహిః.తద్భావఇతిపదాన్తర్గతౌతచ్ఛబ్దభావశబ్దౌవ్యాఖ్యాతుమాహ (తద్భావఇతి) భాష్యస్థతద్భావశబ్దోనబహువ్రీహిః-కిన్తుతత్పురుషః. సమాసేవ్యాచిఖ్యాసితేసతిహిబహువ్రీహివిశిష్టరూపేణపదోపాదానం- తచ్ఛబ్దభావశబ్దమాత్రస్యవ్యాచిఖ్యాసితత్వాత్ బహువ్రీహివిశిష్టరూపేణపదస్యానుపాదానం. తచ్ఛబ్దేనబ్రహ్మోచ్యతే. ప్రథమభావశబ్దేనస్వభావఉచ్యతఇత్యర్థః. *భావోలీలాక్రియాచేష్టాభూత్యభిప్రాయజన్తుషు । పదార్థమాత్రేసత్తాయామాత్మయోనిస్వభావయోరితివైజయన్తీ. యద్వా- భాష్యస్థస్తద్భావశబ్దోపిబహువ్రీహివిశిష్టః. (తద్భావో బ్రహ్మణోభావఃస్వభావఇతి) తద్భావఇతిపదేతచ్ఛబ్దవాచ్యబ్రహ్మసంబన్ధితయాప్రతిపన్నోభావఃస్వభావఇత్యర్థః. అథవా- శ్లోకేపితద్భావశబ్దస్తత్పురుషః. ద్వితీయభావశబ్దస్సత్తావాచీ. వ్యావర్త్యమాహ (నత్వితి) కుతఇత్యత్రాహ (తద్భావేతి) హేత్వన్తరమాహ (పూర్వోక్తార్థవిరోధాచ్చేతి) హేయప్రత్యనీకత్వహేయార్హత్వాదివిరోధోర్థవిరోధః. ఏవంశబ్దపర్యాలోచనయాఅర్థపర్యాలోచనయాచభావశబ్దస్యస్వభావవాచిత్వముపపాదితం. స్వభావశబ్దవాచ్యంచపూర్వశ్లోకోక్తంప్రక్షీణాశేషభావనత్వమిత్యాహ (యదితి)తచ్ఛబ్దసామర్థ్యాత్ యద్వృత్తమాక్షిప్యవ్యాచష్టే (యదైవమితి) అభేదీత్యత్రభేదశబ్దవ్యాఖ్యానార్థంభేదశబ్దంనఞ్ప్రత్యయాభ్యాంవిభజ్యనిర్దిశతి. (భేదరహితోభవతీతి) యద్వా- భేదరహితోభవతి- నతాదాత్మ్యమాపన్నఇతిభావః. అన్యథా *భేదశ్చతస్యాజ్ఞానకృతఃఇత్యనన్తరనిర్దేశోనఘటతే. తదాదిభే

జ్ఞానైకాకారతయా పరమాత్మనైకప్రకారస్యాప్యస్య తస్మాత్ భేదో దేవాదిరూపః. తదన్వయోఽస్య కర్మరూపాజ్ఞానమూలః- నస్వరూపకృతః. సతు దేవాదిభేదః పరబ్రహ్మధ్యానేన మూలభూతాజ్ఞానరూపే కర్మణి వినష్టే హేత్వభావాన్నివర్తత ఇత్యభేదీ భవతి. యథోక్తం *ఏకస్వరూపభేదస్తు బాహ్యకర్మవృత్తిప్రజః। దేవాదిభేదేఽపధ్వస్తే నాస్త్యేవావరణో హి సః ఇతి. ఏతదేవ వివృణోతి * విభేదజనకేఽజ్ఞానే నాశమాత్యన్తికం గతే। ఆత్మనో బ్రహ్మణో భేదమసన్తం కః కరిష్యతి. విభేదః- వివిధో భేదః- దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాత్మకః. యథోక్తం శౌనకేనాపి *చతుర్విధోఽపి భేదోఽయం మిథ్యాజ్ఞాననిబన్ధన ఇతి. ఆత్మనిజ్ఞానరూపే దేవాదిరూపవివిధభేదహేతుభూత కర్మాఖ్యాజ్ఞానే పరబ్రహ్మధ్యానేనాత్యన్తికనాశం గతే సతి హేత్వభావాదసన్తం పరస్మాత్ బ్రహ్మణ ఆత్మనో దేవాదిరూపభేదం కః కరిష్యతీత్యర్థః. * అవిద్యాకర్మసంజ్ఞాన్యేతి హ్యత్రైవోక్తం *క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధీత్యాదినాన్తర్యామిరూపేణ సర్వస్యాత్మతయైక్యాభిధానం- అన్యథా *క్షరః సర్వాణి భూతాని కూటస్థోఽక్షర ఉచ్యతే। ఉత్తమః పురుషస్త్వన్య ఇత్యాదిభిర్విరోధః. అన్తర్యామిరూపేణ సర్వేషామాత్మత్వం తత్రైవ భగవతాభిహితం- *ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి* సర్వస్య చాహం హృది సన్నివిష్ట ఇతి చ.

దాభావః కథమితి శఙ్కాయాం భేదశ్చ తస్యేత్యాదివ్యాచష్టే (జ్ఞానైకాకారతయేతి) *పరమాత్మనా భవత్యభేదీతి పరమాత్మనః ప్రస్తుతత్వాదాత్మనో బ్రహ్మణ ఇత్యత్రాపి పఞ్చమీ వివక్షయా చ తస్మాద్భేద ఇత్యుక్తం. బ్రహ్మణో ముక్తాత్మనశ్చాకారాన్తరేణ భేదస్య ప్రమాణసిద్ధత్వాన్నిరసనీయభేదవిశేషస్య వచనాన్తరసిద్ధత్వాచ్చ భేదో దేవాదిరూప ఇత్యుక్తం. కర్మరూపశబ్దేనాజ్ఞానశబ్దో వ్యాఖ్యాతః. జ్ఞానవిరోధీతి వ్యుత్పత్తిరిత్యర్థః- *అవిద్యయా మృత్యుం తీర్త్వేతి హి శ్రుతిః, అత్రాపి *అవిద్యాకర్మసంజ్ఞాన్యేతి హి పఠ్యతే, తతః కిం భేదరాహిత్యస్యేతి శఙ్కాయాం భేదశ్చ తస్యాజ్ఞానకృతో భవేదిత్యనేనార్థసిద్ధమభిప్రేతం కారణాభావం విశదయన్ కార్యాభావముపపాదయతి (సత్వితి) భేదస్య దేవాదిరూపత్వేఽజ్ఞానశబ్దస్య చ కర్మపరత్వే ప్రమాణమాహ (యథోక్తమితి) ఆదిభరతచరితేఽయం శ్లోకః. తత్ర పూర్వం దేహేన్ద్రియాదిబాహ్యభేదరహితత్వమాత్మన ఉక్తం *సితనీలాదీత్యాదినా. అనన్తరశ్లోకే బుద్ధిసుఖదుఃఖేచ్ఛాద్యాన్తరభేదోఽపి నాస్తీత్యుచ్యతే. ఏకస్వరూపేతి. కర్మైవ వృత్తిః కర్మవృత్తిః. బాహ్యమాన్తరం చ కర్మ ద్వివిధం. ఆన్తరం రాగప్రావణ్యహేతుః కర్మ. బాహ్యం బహిర్విషయప్రావణ్యహేతుః కర్మ. యద్వా- బాహ్యమస్వాభావికం కర్మ. తదేవ వృత్తిః. తయా ప్రకర్షేణ జాయత ఇతి స్వరూపభేదః. బాహ్యకర్మశరీరద్వారకం ఏకస్వరూపస్యాత్మన ఆన్తరం భేదం కరోతీత్యర్థః. ద్వారభూతదేవాదిశరీరభేదేన ప్రధ్వస్తే సతి ఆన్తరో భేదో నాస్తి. కథం వా దేవాదిభేదనష్టే కర్మవృత్తిహేతుకాన్తరభేదనాశ ఇత్యత్రాహ- అనావరణో హి స ఇతి. సః- నివృత్తదేవాదిభేద ఆత్మా- కర్మావరణరహితో హీత్యర్థః. యద్వా- కర్మవృత్తిః- కర్మజన్యా వృత్తిః- దేవాదిశరీరం. తత్సంబన్ధజ ఆన్తరభేదః. దేవాదిభేదేఽపధ్వస్తే సనాస్తి. కథం కర్మజన్యవృత్తిహేతుకాన్తరభేదో దేవాదిభేదాపధ్వంసేనాస్తీత్యత్రాహ- అనావరణో హి స ఇతి. కర్మజన్యవృత్తిర్దేవాదిశరీరభేదరూపేత్యర్థః. ఏతదేవ- *భేదశ్చ తస్యాజ్ఞానకృతో భవేదిత్యుక్తమేవార్థం *విభేదజనక ఇత్యాదిశ్లోకేన * అనాప్యత్యన్తికమిత్యాదిభిః అధికరణార్థశ్చ వ్యతే. పరస్మాద్బ్రహ్మణ ఆత్మనో దేవాదిభేదస్య ప్రసఙ్గస్య పునరావృత్తిం కః కరిష్యతీత్యుచ్యతే. విభేదశబ్దం వ్యాచష్టే (విభేదో వివిధో భేద ఇతి) భేదస్య దేవాదిరూపత్వే ప్రమాణాన్తరమాహ (యథోక్తమితి) మిథ్యాజ్ఞాననిబన్ధనః- మిథ్యాజ్ఞానం- ఆత్మవిషయభ్రాన్తిజ్ఞానం- తత్కార్యద్వారా ఉత్తరోత్తర దేవాది భేదహేతురిత్యర్థః. అస్యోత్తరార్ధం *దేవతిర్యఙ్మనుష్యాఖ్యా ప్రధానస్య పునారః ఇతి. వ్యాఖ్యేయశ్లోకస్య వాక్యార్థమాహ (ఆత్మనీతి) బ్రహ్మణ ఇతి పదస్య పఞ్చమ్యన్తత్వసూచనాయ పరస్మాదిత్యుక్తం. ఉభయోరపి పదయోర్వ్యాధికరణ్యేన షష్ఠ్యన్తత్వమయుక్తం- చశబ్దాభావాత్, అనన్తరపూర్వశ్లోకే *పరమాత్మనా భవత్యభేదీతి పరమాత్మనః ప్రతియోగిత్వ... అతోఽపి వసమానాధికరణషష్ఠ్యన్తత్వమప్యయుక్తం- పూర్వప్రసక్తతావగతివిరోధాచ్చ. పఞ్చమ్యన్తత్వం షష్ఠ్యన్తత్వం చ విపర్యయేణ స్యాదితి చేన్న- పరబ్రహ్మణోఽపి హేయార్హత్వాపత్తేస్స్వాభావికత్వప్రసఙ్గాత్. అతః పరస్మాద్బ్రహ్మణ ఇత్యుక్తం. అసన్తం- సచ్ఛబ్దః పరమార్థపర్యాయః- *అనాశీ పరమార్థశ్చేత్యత్రైవ హ్యుక్తం- అనిత్యమిత్యర్థః. తేన స్వాభావికనిత్యభేదవ్యావృత్తిః. అనిత్యత్వం కాదాచిత్కత్వం. అనిత్యత్వాద్ధ్వస్తో దేవాదిభేదః. తం కః కరిష్యతి- నకశ్చిదపి. హేత్వభావాత్- కర్మరూపహేత్వభావాదిత్యర్థః. న కేవలమేకార్థవిషయో *బాహ్యకర్మవృత్తి ప్రజః *అజ్ఞానకృతో భవేదిత్యజ్ఞానకర్మశబ్దయోః ప్రయోగాదజ్ఞానశబ్దస్య కర్మార్థత్వం- అస్మిన్ ప్రకరణే చ కణ్ఠోక్తమిత్యాహ (అవిద్యాకర్మసంజ్ఞాన్యేతి హ్యత్రైవోక్తమితి) ఆత్మన ఔపాధికభేద ఉపాధ్యపగమే నశ్యతీతి శ్లోకార్థః. ఉపాధ్యభావాదవిద్యమానం భేదం క ఉత్పాదయేదితి వార్థః. అయం శ్లోకోఽప్యపవాదినాం మతస్యాస్వరసః. తథా హి- విభేద జనక ఇత్యత్ర జనకశబ్ద ఉత్పాదకే స్వరసః- నత్వధ్యాసహేతౌ. అజ్ఞానశబ్దస్యానిర్వచనీయపరత్వం లోకతశ్శాస్త్రతశ్చ న వ్యుత్పన్నం. కర్మవాచిత్వవ్యుత్పత్తిరస్మిన్ ప్రబన్ధ ఏవ దర్శితా. నాశశబ్దస్య బాధవాచిత్వమముఖ్యం. అసన్తమితి పదం చ వ్యవచ్ఛేద్యాభావాదఫలం- సతో భేదస్యానభ్యుపగమాత్. తదభ్యుపగమే హిత తత్సాఫల్యం. కరిష్యతీతి పదమప్యస్వరసం- అధ్యాసవాచిత్వాభావాత్. అథాద్వైతపరత్వేన పరోక్తం గీతావచనం వ్యాచష్టే (క్షేత్రజ్ఞం చాపీతి) పరాభిమతార్థస్య పూర్వాపరవిరోధం దర్శయతి (అన్యథేతి) న కేవలం *ఉత్తమః పురుషస్త్వన్య ఇతి భేదప్రతిపాదనాత్తద్విరోధేన స్వరూపైక్యపరత్వాభావః- సామానాధికరణ్యోపపాదకమన్తర్యామిత్వం కణ్ఠోక్తమపీత్యాహ (అన్తర్యామీతి) *ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతీత్యత్ర భూతశబ్దస్యాత్మపర్యన్తదేహపరత్వం *భ్రామయన్ సర్వభూతానీత్యస్యోత్తరార్ధేనావగమ్యతే- *నహింస్యాత్సర్వా భూతానీత్యాది ప్రయోగాచ్చ. *సర్వస్య చాహం హృది సన్నివిష్ట ఇత్యత్రాపి సర్వశబ్దస్యాత్మపర్యన్తత్వం *మత్తస్స్మృతిర్జ్ఞానమపోహనం చేత్యనేనావగమ్యతే. హృద్దేశే- హృద్దేశస్థ ఆత్మనీత్య

*అహమాత్మా గుడాకేశ సర్వభూతాశయస్థితః ఇతి చ తదేవోచ్యతే. భూతశబ్దో హ్యాత్మపర్యన్తదేహవచనః. తస్య సర్వేషామాత్మతయావస్థితత్వాత్ భూతానాం తచ్ఛరీరతయా పృథగవస్థానం ప్రతిషిధ్యతే *న తదస్తి వినా యత్స్యాదితి. భగవద్విభూత్యుపసంహారశ్చాయమితి తత్రైవాభ్యుపగన్తవ్యం. తత ఇదముచ్యతే * యద్యద్విభూతిమత్సత్త్వం శ్రీమదూర్జితమేవ వా। తత్తదేవావగచ్ఛ త్వం మమ తేజోంశసంభవం *విష్టభ్యాహమిదం కృత్స్నమేకాంశేన స్థితో జగదితి. అతశ్శాస్త్రీయనిర్విశేషవస్తుప్రతిపాదనమస్తి. నాప్యర్థజాతస్య భ్రాన్తత్వప్రతిపాదనం. నాపి చిదచిదీశ్వరాణాం స్వరూపభేదనిషేధః. యదప్యుచ్యతే- నిర్విశేషే స్వయంప్రకాశే వస్తుని దోషపరికల్పితమీశ్వరేశితవ్యాద్యనన్తవికల్పం సర్వం జగత్. దోషశ్చ స్వరూపతిరోధానవివిధవిచిత్రవిక్షేపకరీ సదసదనిర్వచనీయాఽనాద్యవిద్యా. సా చావశ్యాభ్యుపగమనీయా- *అనృతేన హి ప్రత్యూఢా ఇత్యాదిభిః శ్రుతిభిః, బ్రహ్మణస్తత్త్వమస్యాది వాక్యసామానాధికరణ్యావగతజీవైక్యానుపపత్త్యా చ. సా తు న సతీ- భ్రాన్తిబాధయోరయోగాత్. నాప్యసతీ- ఖ్యాతిబాధయోశ్చాయోగాత్. అతః కోటిద్వయవినిర్ముక్తేయమవిద్యేతి తత్త్వవిద ఇతి. తదయుక్తం- సా హి కిమాశ్రిత్య భ్రమం జనయతి. న తావజ్జీవమాశ్రిత్య- అవిద్యాపరికల్పితత్వాజ్జీవభావస్య. నాపి బ్రహ్మాశ్రిత్య- తస్య స్వప్రకాశజ్ఞానస్వరూపత్వేనావిద్యావిరోధిత్వాత్. సా హి జ్ఞానబాధ్యాభిమతా. *జ్ఞానరూపం పరం బ్రహ్మ తన్నివర్త్యం మృషాత్మకం। అజ్ఞానం చేత్తిరస్కుర్యాత్కః ప్రభుస్తన్నివర్తకః॥ జ్ఞానం బ్రహ్మేతి చేత్ జ్ఞానమజ్ఞానస్య నివర్తకం। బ్రహ్మవత్తత్ ప్రకాశత్వాత్తదపి హ్యనివర్తకం॥ జ్ఞానం బ్రహ్మేతి విజ్ఞానమస్తి చేత్ స్యాత్ ప్రమేయతా। బ్రహ్మణోఽనుభూతిత్వం త్వదుక్త్యైవ ప్రసజ్యతే॥ జ్ఞానస్వరూపం బ్రహ్మేతి జ్ఞానం తస్యావిద్యాయా బాధకం- న స్వరూపభూతం జ్ఞానమితి చేత్. న- ఉభయోరపి బ్రహ్మస్వరూపప్రకాశత్వే సత్యన్యతరస్యావిద్యావిరోధిత్వమన్యతరస్య నేతి విశేషానవగమాత్.

ర్థః. *సర్వస్య చాహం హృదీత్యపి తథా. తథా *అహమాత్మా గుడాకేశేత్యత్రాప్యన్తర్యామిత్వపరతామాహ (అహమితి) కుత ఇత్యత్రాహ (భూతశబ్దో హీతి) పూర్వదర్శితసర్వశబ్దైకార్థ్యాచ్చేతి భావః. అన్వయరూపేణోక్తస్య సర్వేషాం భగవదాత్మకత్వస్య శేషభూతోఽయం *న తదస్తీతి వ్యతిరేకనిర్దేశ ఇత్యప్యనుగుణ ఏవేత్యభిప్రాయేణాహ (యతస్సర్వేషామితి) అవినాభావశబ్దస్య సంబన్ధనియమవాచిత్వాదితి భావః. కోత్తరం చాహ (భగవదితి) *ఏతాం విభూతిం యోగం చేతి ప్రక్రమాద్విభూతిపరత్వమవగమ్యతే- అత ఉపక్రమానుగుణ ఏవోపసంహార ఇత్యర్థః. న హి విభూతిత్వం విధాయ తదేవ నిషేద్ధుం శక్యమితి భావః. ప్రకరణస్య విభూతిపరత్వం దర్శయతి (యద్యదితి) విభూతిమత్-నియామ్యవత్. శ్రీమత్-భోగ్యసమృద్ధిమత్. ఊర్జితం-బలవత్-కల్యాణగుణారంభేషూద్యుక్తం. తేజః-పరాభిభవనసామర్థ్యం-ప్రశాసనం. తేజోంశసంభవం-నియమనశక్తిమదాజ్ఞాలవాధీనమిత్యర్థః. శాస్త్రస్య పరోక్తార్థపరత్వాభావముపసంహరతి (అత ఇతి) అతః-శ్రుతియోజనాప్రభృతి ప్రతిపాదితైర్న్యాయైరిత్యర్థః. భ్రాన్తత్వం-భ్రాన్తిసిద్ధత్వం. జగన్మిథ్యాత్వోపచారద్వయత్వపక్షే బ్రహ్మణస్సవిశేషత్వం జగత్సత్యత్వం చోపపన్నమితి శఙ్కాయామంతర్వ్యపదేశసార్థమాహ (నాపీతి) చేతనేష్వచిద్ధర్మబుద్ధిః పరతన్త్రేషు స్వతన్త్రబుద్ధిశ్చ భ్రమః- న తు స్వరూపభేదధీరిత్యభిప్రాయేణ న స్వరూపభేదనిషేధ ఇత్యుక్తం. అథవా- మృషావాదిసమోహాద్వ్యజీవపరయోః స్వరూపభేదనిషేధాభావమాహ (నాపీతి) అచిదుపాదానం దృష్టాన్తతయా. అథాఽవిద్యాం దూషయితుం తద్విషయే పరోక్తమర్థమనువదతి (యదపీతి) నిర్విశేషస్య కథం భ్రమసంభవ ఇత్యత్రాహ (దోషేతి) బ్రహ్మవ్యతిరిక్తదోషాస్తి చేదద్వైతహానిరిత్యత్రాహ (దోషశ్చేతి) అస్మిన్నర్థే పరోక్తాః శ్రుతిస్మృత్యర్థాపత్తీర్దర్శయతి (అనృతేనేతి) పద సద్విలక్షణత్వముపపాదయతి (సా త్వితి) భ్రాన్తిబాధయోరయోగాత్- భ్రాన్తివిషయత్వబాధవిషయత్వయోరయోగాత్. ప్రమితిభ్రాన్తిబాధాన్యథానుపపత్త్యా సదసదనిర్వచనీయత్వమిత్యర్థః. *సద్భావ ఏవం భవతో మయోక్త ఇతి వన్న పరమతమితి దర్శయితుం తత్త్వవిద ఇత్యుక్తం. దూషయతి (తదయుక్తమితి) ఆశ్రయానుపపత్తితిరోధానానుపపత్తిస్వరూపానుపపత్త్యనిర్వచనీయత్వానుపపత్తిప్రమాణానుపపత్తినివర్తకానుపపత్తినివృత్త్యనుపపత్తిభిర్దూషయిష్యన్ ప్రథమమాశ్రయానుపపత్తిమాహ (సా హీతి) కిమాశ్రిత్య-న కించిదపీత్యర్థః. కిం జీవమాశ్రిత్య-ఉత బ్రహ్మేతి వికల్పాభిప్రాయేణాహ (న తావదితి) జీవే సిద్ధే అవిద్యాసిద్ధిః- అవిద్యాసిద్ధౌ జీవసిద్ధిరిత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇత్యర్థః. జీవాజ్ఞానవాదనిరాసస్తు తత్ర తత్ర విస్తరేణ వక్ష్యత ఇత్యత్ర సంక్షేపః. అథ బ్రహ్మాశ్రయత్వం దూషయతి (నాపీతి) విరోధిత్వం కథమిత్యత్రాహ (సా హీతి) బ్రహ్మవిషయాజ్ఞానస్య తత్ప్రకాశబాధ్యత్వాద్విరోధః. అత్ర నాథమునిభిరుక్తాః శ్లోకాస్సాహ (జ్ఞానరూపమితి) స్వప్రకాశత్వం వివక్షితం. జ్ఞాననివర్త్యత్వే హేతుమాహ (మృషాత్మకమితి) న హి స్వరూపజ్ఞానమజ్ఞానవిరోధి- అపి తు ప్రమాణజ్ఞానమేవేతి పక్షమనూద్య దూషయతి (జ్ఞానమితి) బ్రహ్మవత్ తత్ప్రకాశత్వాత్ - స్వరూపాదనతిరిక్తప్రకాశత్వాదిత్యర్థః. న హి శుక్లభాస్వరద్రవ్యగృహీతేఽపి శ్వేతహాస్యాదిభిః శుక్లభాస్వరం ద్రవ్యమిత్యేవాకారతః ప్రతిపన్నేఽపి భ్రమనివృత్తిః. దూషణాన్తరం చాహ (జ్ఞానమితి) తతః కిమిత్యత్రాహ (బ్రహ్మణ ఇతి) ఏషు శ్లోకేషు ప్రథమశ్లోకస్యార్థః పూర్వం జ్ఞానబాధ్యాభిమతేత్యత్రైవ భాష్యేణోక్తః. ద్వితీయశ్లోకం వ్యాచష్టే (జ్ఞానస్వరూపమితి) బ్రహ్మస్వరూపప్రకాశత్వే సతి- స్వరూపవిషయజ్ఞానత్వే సతీత్యర్థః. విశేషానవగమాత్- విషయైక్యాభావాదిత్యర్థః. కథం విశేషానవగమః ప్రమాణజన్యత్వాదివిశేషోఽస్తీతి చేత్ - అంశేన - విషయైక్యం హి నవిద్యతే. కిం స్వరూపభూతజ్ఞానాన్నివర్తకజ్ఞానస్య విషయాధిక్యం స్యాత్ - ఇతి అస్తి చేత్ సవిశేషత్వం. నో చేత్ స్వరూపభూతమపి నివర్తకం స్యాత్ - ప్రమాణజన్యజ్ఞానమపి నివర్తకం న స్యాత్ - పురోవస్థితభాస్వరవస్తుని

ఏతదుక్తం భవతి-జ్ఞానస్వరూపం బ్రహ్మైక్యజ్ఞానేనాజ్ఞానేన బ్రహ్మణి యస్స్వభావో ఽవగమ్యతే- స బ్రహ్మణస్స్వయం ప్రకాశత్వే న స్వయమేవ ప్రకాశత ఇత్యవిద్యావిరోధిత్వే న కశ్చిద్విశేషస్స్వరూపతద్విషయజ్ఞానయోరితి. కించ- అనుభవస్వరూపస్య బ్రహ్మణో ఽనుభవాన్తరానుభావ్యత్వేన భవతో న తద్విషయజ్ఞానమస్తి-అతో జ్ఞానమజ్ఞానవిరోధి చేత్ స్వయమేవ విరోధి భవతీతి నాస్యా బ్రహ్మాశ్రయత్వసంభవః. శుక్త్యాదయస్తు స్వయాథాత్మ్యప్రకాశే స్వయమసమర్థాస్స్వాజ్ఞానావిరోధినస్తన్నివర్తనే చ జ్ఞానాన్తరమపేక్షన్తే-బ్రహ్మతు స్వానుభవసిద్ధస్వయాథాత్మ్యమితి స్వాజ్ఞానవిరోధ్యేవ. తత ఏవ నివర్తకాన్తరం చ నాపేక్షతే. అథోచ్యేత-బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య మిథ్యాత్వజ్ఞానమజ్ఞానవిరోధీతి. న- ఇదం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తమిథ్యాత్వజ్ఞానం కిం బ్రహ్మయాథాత్మ్యాజ్ఞానవిరోధి-ఉత ప్రపఞ్చసత్యత్వరూపాజ్ఞానవిరోధీతి వివేచనీయం. న తావత్ బ్రహ్మయాథాత్మ్యాజ్ఞానవిరోధి-అతద్విషయత్వాత్ - జ్ఞానాజ్ఞానయోరేకవిషయత్వే హి విరోధః. ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వజ్ఞానం తత్సత్యత్వరూపాజ్ఞానేన విరుధ్యతే. తేన ప్రపఞ్చసత్యత్వరూపాజ్ఞానమేవ బాధితమితి బ్రహ్మస్వరూపాజ్ఞానం తిష్ఠత్యేవ. బ్రహ్మస్వరూపాజ్ఞానం నామ తస్య సద్వితీయత్వమేవ- తత్తు తద్వ్యతిరిక్తస్య మిథ్యాత్వజ్ఞానేన నివృత్తం- స్వరూపం తు స్వానుభవసిద్ధమితి చేత్. న- బ్రహ్మణో ఽద్వితీయత్వం స్వరూపం స్వానుభవసిద్ధమితి తద్విరోధి సద్వితీయత్వరూపాజ్ఞానం తద్బాధశ్చ న స్యాతాం. అద్వితీయత్వం ధర్మ ఇతి చేత్. న- అనుభవస్వరూపస్య బ్రహ్మణో ఽనుభావ్యధర్మవిరహస్య భవతైవ ప్రతిపాదితత్వాత్. అతో జ్ఞానరూపస్య బ్రహ్మణో విరోధాదేవ నాజ్ఞానాశ్రయత్వం. కించ- అవిద్యయా ప్రకాశైకస్వరూపం బ్రహ్మ తిరోహితమితి వదతా స్వరూపనాశ ఏవోక్తస్స్యాత్. ప్రకాశతిరోధానం నామ ప్రకాశోత్పత్తిప్రతిబన్ధో విద్యమానస్య వినాశో వా- ప్రకాశస్యానుత్పాద్యత్వాభ్యుపగమే స ప్రకాశతిరోధానం ప్రకాశనాశ ఏవ.

షయజ్ఞానవత్. ప్రమాణజన్యజ్ఞానత్వం న నివర్తకత్వే ప్రయోజకం- ఇదం శుక్లభాస్వర ద్రవ్యమితి వాక్యజన్యస్య జ్ఞానస్య నివర్తకత్వాభావాత్. తస్మాద్వృత్తిమసహాకారాదతిరిక్తాకారవిషయత్వం నివర్తకత్వే ప్రయోజకం. నను విషయవైషమ్యాభావే ఽపి కస్యచిజ్జ్ఞానస్య భ్రమవిరోధిత్వం కస్యచిద్భ్రమవిరోధిత్వం చ దృష్టమభిజ్ఞా ప్రత్యభిజ్ఞయోః. అయమేకో దేవదత్త ఇత్యభిజ్ఞాయా ఏకవిషయత్వే ఽపి పూర్వదృష్టాదయమన్య ఇతి పురుషద్విత్వభ్రమో దృష్టః. ప్రత్యభిజ్ఞాయాస్తు సో ఽయమేకో దేవదత్త ఇతి దేవదత్తైక్యవిషయత్వే ఽపి ద్విత్వవిరోధిత్వం దృష్టమితి విషయవైషమ్యాభావే ఽపి ప్రమాణజ్ఞానస్య భ్రమనివర్తకత్వం యుక్తమితి శఙ్కాయామాహ (ఏతదుక్తమితి) సత్యత్వజ్ఞానత్వాదిస్వభావా స్తీతి చేత్ -స చ స్వరూపానతిరిక్త ఇతి దర్శయితుం స్వభావశబ్దః. అనేనాభిజ్ఞా ప్రత్యభిజ్ఞయోరపి విషయవైషమ్యముక్తం భవతి - అభిజ్ఞాయామేకస్య ధర్మిణ ఏకదేశకాలసంబన్ధిత్వం ప్రతిపన్నం - న తు కాలద్వయదేశద్వయసంబన్ధిత్వం- తత్తు ప్రత్యభిజ్ఞాయాం ప్రతిపన్నం. ఏకదేశకాలసంబన్ధిత్వప్రతీతిర్న ద్విత్వవిరోధినీ. ఏకస్య ధర్మిణః కాలద్వయదేశద్వయసంబన్ధిత్వం హ్యైక్యం- తత్తు ద్విత్వవిరోధీతి తత్ప్రతీతిపత్తిర్ద్విత్వభ్రమం నివర్తయతి. అతస్తత్రాపి విషయవైషమ్యమస్తీతి ఫలితం. అథ తృతీయశ్లోకార్థస్య వివర్యయోపర్యవసానమాహ (కించేతి) ప్రమాణజ్ఞానత్వం నివర్తకత్వవ్యాపకం. అతో ఽధిష్ఠానభూత బ్రహ్మస్వరూపస్య ప్రమాణజ్ఞానత్వాభావాన్న భ్రమనివర్తకత్వం. అధిష్ఠానత్వాచ్ఛుక్త్యాదివత్ బ్రహ్మస్వరూపం న భ్రమవిరోధీతి ప్రమాణాన్తరజ్ఞానమపేక్షత ఇతి శఙ్కాయామాహ (శుక్త్యాదయస్త్వితి) అధిష్ఠానత్వస్యాజ్ఞానాన్తరవిషయత్వం వ్యాపకం. అతో వ్యాపకనివృత్త్యా ఽధిష్ఠానత్వనివృత్తిరితి-అధిష్ఠానత్వాదేవ బ్రహ్మ-స్వరూపస్ఫురణే ఽపి ప్రమాణాన్తరమపేక్షేత. నైవం-జడత్వాదేవ హి శుక్త్యాదేస్స్వరూపస్ఫురణే ఽపి ప్రమాణాన్తరాపేక్షా-నాధిష్ఠానత్వాత్ - అతో ఽధిష్ఠానత్వం సోపాధికం. అత్ర త్వజడత్వాత్స్వరూపస్ఫురణే ప్రమాణాన్తరాపేక్షా నాస్తీతి చేత్. తర్హి జడత్వాదేవ భ్రమనివృత్తౌ శుక్త్యాదేర్జ్ఞానాన్తరాపేక్షా- నాధిష్ఠానత్వాత్ - అతస్తత్సోపాధికం. తస్మాదజడే తు ప్రమాణాన్తరాపేక్షా భ్రమనివృత్తౌ చ న స్యాదిత్యభిప్రాయః. శుక్త్యాదయస్త్విత్యత్ర తుశబ్దో బ్రహ్మణః శుక్త్యాదివ్యావృత్తిపరః. ద్వయోరాద్యన్తయోస్సంగతిః- బ్రహ్మవిషయప్రమాణజ్ఞానం భ్రమనివర్తకం - ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వవిషయజ్ఞానం భ్రమనివర్తకమితి చ. తత్ర ప్రథమపక్షో దూషితః అథ ద్వితీయపక్షం దూషయితుం శఙ్కతే (అథోచ్యేతేతి) దూషయతి (నేత్యాదినా) (ఇదమితి) నను కథం ప్రపఞ్చసత్యత్వమజ్ఞానమిత్యుచ్యతే- అజ్ఞానం హి జ్ఞానప్రతిబన్ధకం-న హి ప్రపఞ్చసత్యత్వం కస్యచిజ్జ్ఞానం ప్రతిబధ్నాతి. సత్యం- ఆచ్ఛాదకాజ్ఞానమేవం భూతం. ప్రపఞ్చసత్యత్వం తత్ప్రతిభాసశ్చ విక్షేపరూపాజ్ఞానమితి పరాభ్యుపగమాదేవముక్తం. ప్రథమం శిరో దూషయతి (అతదితి) కథమతద్విషయత్వాత్ బ్రహ్మస్వరూపాజ్ఞానావిరోధిత్వమిత్యత్రాహ (జ్ఞానాజ్ఞానయోరితి) విరోధే హి నివృత్తిరిత్యర్థః. ద్వితీయం శిరో దూషయతి (ప్రపఞ్చేతి) ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వజ్ఞానేన బ్రహ్మస్వరూపాజ్ఞాననివృత్తేః ఫలితత్వమాశఙ్కతే (బ్రహ్మస్వరూపేతి) సద్వితీయత్వం - సద్వితీయత్వజ్ఞానమిత్యర్థః. న హి సత్తయా సద్వితీయత్వం బ్రహ్మస్వరూపాజ్ఞానం భవతి - అపారమార్థ్యాత్. సద్వితీయత్వవిశిష్టబ్రహ్మగోచరజ్ఞానే నివృత్తే విశిష్టాంశగోచరమపి జ్ఞానం నివృత్తమితి స్వరూపసిద్ధిః కథమిత్యత్రాహ (స్వరూపం త్వితి) దూషయతి (నేతి) అద్వితీయత్వం కిం స్వరూపం-ఉత ధర్మ ఇతి వికల్పాభిప్రాయేణ ప్రథమం స్వరూపపక్షం దూషయతి (నేతి) ధర్మపక్షే ఽపసిద్ధాన్తమాహ (అద్వితీయత్వమితి) ఆశ్రయానుపపత్తిం నిగమయతి (అత ఇతి) విరోధాదేవ-పూర్వోక్తాదేవేత్యర్థః. ఏవమాశ్రయానుపపత్తిరుక్తా. అథ తిరోధానానుపపత్తిమాహ (కించేతి) ననుభవత్పక్షే ఽపి తే ఽత్రజ్ఞానాం నిత్యం స్ఫురణమస్తి-తథాపి తేషాం స్వరూపతిరోధానేన వినా నానాదేహాత్మభ్రమ ఇతి తుల్యానుపపత్తిః. సత్యం- స్వరూపస్ఫురణమస్త్యేవ- న తస్య తిరోధానమభ్యుపగమ్యతే. న చ స్వరూపస్ఫురణం భ్రమ

అపిచ - నిర్విషయా నిరాశ్రయా స్వప్రకాశేయ మనుభూతి స్స్వాశ్రయదోషవశా దనన్తాశ్రయా ఽనన్తవిషయచాత్మనానుభవతీత్యత్ర కిమయం స్వాశ్రయదోషః పరమార్థభూతః - ఉత అపరమార్థభూత ఇతి వివేచనీయం. నతావత్పరమార్థః - అనభ్యుపగమాత్. నాప్యపరమార్థః - తథాసతిహి ద్రష్టృత్వేనవా దృశ్యత్వేనవా దృశిత్వేనవా భ్యుపగమనీయః - నతావద్దృశిః- దృశిస్వరూపభేదానభ్యుపగమాత్, భ్రమాధిష్ఠానభూతాయాస్తుసాక్షాద్దృశేర్మాధ్యమికపక్షప్రసఙ్గేనాపారమార్థ్యానభ్యుపగమాచ్చ. ద్రష్టృదృశ్యయోస్తదవచ్ఛిన్నాయాదృశేశ్చ కాల్పనికత్వేన మూలదోషాన్తరాపేక్షయాఽనవస్థాస్యాత్. అథైతత్పరిజిహీర్షయా పరమార్థసత్యనుభూతిరేవ బ్రహ్మరూపాదోష ఇతిచేత్. బ్రహ్మైవచేద్దోషః - ప్రపఞ్చదర్శనస్యైవతన్మూలం స్యాత్ - కింప్రపఞ్చతుల్యావిద్యాన్తరపరికల్పనేన. బ్రహ్మణో దోషత్వేసతి తస్యనిత్యత్వేనా నిర్మోక్షశ్చ స్యాత్. అతోయావద్బ్రహ్మవ్యతిరిక్తపారమార్థికదోషానభ్యుపగమః - నతావద్భ్రాన్తిరుపపాదితాభవతి.

విరోధి - కింతునిత్యత్వాణుత్వనిరవయవత్వాదీన్యేవ భ్రమవిరోధీని. తాన్యాగమగమ్యాని. తేషా న్నిరోధిఃతద్విషయజ్ఞానప్రసరాభావరూపస్సంకోచః. ఆత్మస్వరూపాతిరిక్తాకారాన్తరతిరోధానాభ్యుపగమాన్నాత్మనోనాశప్రసంగః. జ్ఞానస్యాత్మాసాధారణాకారస్యాస్ఫురణాద్భ్రమానుపపత్తిరితిచేన్న-తస్యాసాధారణత్వాస్ఫురణాత్. అసాధారణతయాస్ఫురతోహిధర్మస్య భ్రమవిరోధిత్వందృష్టం- యథాశుక్తిత్వాదేః- శుక్తిత్వంహిశుక్త్యసాధారణతయాపూర్వంజ్ఞాతంపశ్చాద్భ్రమంనివర్తయతి. నతావద్జ్ఞానందేహాతిరిక్తాత్మాసాధారణధర్మత్వేనక్వచిద్దృష్టచరం- అతో భ్రమస్సంభవతి. ఆత్మాసాధారణధర్మత్వాదర్శనాదధ్యాసః- అధ్యాసాదసాధారణధర్మత్వాగ్రహణమిత్యన్యోన్యాశ్రయోఽనాదితయాపరిహృతః. ధర్మభూతజ్ఞానస్యనిత్యత్వం తిరోధానంచభవద్భిరభ్యుపగమ్యతే- తదాజ్ఞాననాశప్రసఙ్గ ఇతిచేన్న - జ్ఞానంహిద్రవ్యం - తస్యస్వరూపాతిరేకేణ సంకోచవికాసాత్మకమవస్థాద్వయమభ్యుపేతం. అతస్తత్తిరోధానం- కర్మణాతత్సంకోచః. తన్నివృత్తిస్తు ప్రసరః- సఏవ ప్రకాశః. నచానిత్యః. తస్యానిత్యత్వేపినిత్యస్యజ్ఞానద్రవ్యస్యస్వప్రకాశత్వవాదః - స్వప్రకాశనరూపప్రసరణార్హత్వనిబన్ధనః. అతోఽవస్థాద్వయస్యాగమాపాయిత్వాద్ద్రవ్యంనిత్యమేవ. అస్మదవస్థాస్థానీయాహి భాస్వతః ప్రకాశః. సఏవస్వరూపం. తస్మాత్తిరోధానంతన్నివృత్తిరేవ. ఇతీమమర్థమభిప్రేత్య ప్రకాశైకస్వరూపంబ్రహ్మేత్యుక్తం. అతఃస్వరూపాతిరేకిప్రకాశతిరోధానాఖ్యావస్థాద్వయానభ్యుపగమాత్స్వరూపనాశఏవతిరోధానంస్యాదిత్యర్థః. అథ స్వరూపానుపపత్తిమాహ (అపిచేతి) జ్ఞాతృత్వాదీనామపరమార్థతయాహిదోషాన్తరాపేక్షా- తద్వదిహాపీతిదృష్టాన్తతయావక్ష్యమాణానవస్థోపయోగిత్వేననిర్విషయేత్యాదిపరిపాటీప్రకటనంకృతం. యద్వా- విషయాశ్రయభేదానామసత్యత్వప్రతిభాసయోరుక్తోపకల్పనాకారణత్వేనకృతా. (అనభ్యుపగమాదితి) పరమార్థత్వేహ్యద్వైతహానిప్రసఙ్గ ఇతిభావః. అపరమార్థపక్షందూషయితుం- కోటిత్రయసంభవసంభావితమిత్యాహ (తథాసతీతి) అపరమార్థత్వాన్మూలదోషాన్తరాపేక్షయాఽనవస్థేతి దూషణంకోటిత్రయస్యాపిసాధారణం. దృశిత్వపక్షేఽధికందూషణమస్తీతిదర్శయతి (నతావదితి) కిమనవచ్ఛిన్నాదృశిః- ఉతావచ్ఛిన్నా. దృశేరనవచ్ఛిన్నత్వేకింస్వరూపాతిరిక్తా- ఉతస్వరూపమేవేతివికల్పమభిప్రేత్యానవచ్ఛిన్నపక్షేస్వరూపవ్యతిరిక్తపక్షందూషయతి (దృశిస్వరూపభేదానభ్యుపగమాదితి) అనవచ్ఛిన్నదృశిద్వయానభ్యుపగమాదిత్యర్థః. అనవచ్ఛిన్నపక్షేస్వరూపదృశిపక్షందూషయతి (భ్రమేతి) అవచ్ఛిన్నదృశిదూషణత్వేనవక్ష్యమాణానవస్థాఽనవచ్ఛిన్నపక్షేపినమానా- అత్రాధికదూషణద్వయసద్భావాత్సానోక్తా. అవచ్ఛిన్నదృశిత్వేనద్రష్టృత్వేనదృశ్యత్వేనచాభ్యుపగమందూషయతి (ద్రష్టృదృశ్యయోరితి) కాల్పనికత్వేన- అపరమార్థత్వేనేత్యర్థః. దోషాన్తరాపేక్షాహేతుభూతంకాల్పనికత్వం. అవచ్ఛిన్నదృశిపక్షేపిస్వరూపతద్వ్యతిరిక్తవికల్పేస్వరూపపక్షేపితుల్యమనభ్యుపగమరూపదూషణం - బ్రహ్మస్వరూపస్యావచ్ఛిన్నత్వాపారమార్థ్యానభ్యుపగమాత్. అతోఽవచ్ఛిన్నపక్షే-నవికల్పితం. స్వరూపాతిరిక్తపక్షేఽనవస్థోక్తా (అథైతదితి) అపారమార్థికత్వేఽనవస్థా-పరమార్థత్వేఽద్వైతహానిరిత్యేతద్దోషద్వయపరిజిహీర్షయేత్యర్థః. అనుభూతేరేవదోషత్వాన్నాద్వైతహానిః-తస్యాఃపారమార్థ్యాన్నానవస్థేతిచభావః. ఏతద్దూషయతి (బ్రహ్మైవేతి) అపారమార్థ్యదోషాన్తరసాపేక్షత్వసామ్యమభిప్రేత్యప్రపఞ్చతుల్యత్వముక్తం. అతః- ప్రతిశరీరభిన్నైర్దోషైర్భావ్యమిత్యర్థః. అనిర్మోక్షప్రసఙ్గపరిహారాయబ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వం-అనవస్థాపరిహారాయపారమార్థికత్వం. పక్షైరనవస్థాత్రిధాపరిహృతా. జీవాజ్ఞానవాదినాబీజాఙ్కురన్యాయాత్ప్రవాహానాదిత్వేనపరిహృతా-అవిద్యయాజీవః-జీవాదవిద్యేతిహితన్మతం. బ్రహ్మాజ్ఞానవాదినాస్వరూపానాదిత్వేనపరిహృతా. ఉభాభ్యాంచదుర్ఘటత్వేనపరిహృతా-దుర్ఘటత్వమవిద్యాయాభూషణం-నతుదూషణమితి. పరమార్థస్యహ్యుపపత్త్యపేక్షా-ప్రాసాదనిగరణాదిష్వలౌకికత్వేననిపుణప్రాసాదనిగరణమనుపపన్నమితియుక్తిర్నప్రవర్తతే. అతఉపపత్తినిరపేక్షత్వం అపారమార్థ్యసాధకం. దోషస్యస్వపరనిర్వాహకత్వేనదోషాన్తరనైరపేక్ష్యాచ్చనానవస్థేతి. అత్రోచ్యతే- ప్రవాహానాదిత్వంబ్రహ్మాజ్ఞానవాదిభిర్వదతాత్తరం-జీవనిత్యత్వశ్రుతిభిరకృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశాదిరూపశ్రుత్యర్థాపత్త్యాచ ఆత్మనోజీవస్యస్థాయిత్వమిష్టంహీయేతేతి. అపారమార్థ్యస్వరూపానాదిత్వమపినానవస్థాపరిహారః-తథాసతిమాధ్యమికపక్షవిజయప్రసఙ్గాత్. తత్రాధిష్ఠానస్యభ్రాన్తిసిద్ధత్వేతస్యాఃభ్రాన్తేరధిష్ఠానాన్తరాపేక్షాస్యాత్-తస్యాపిభ్రాన్తిసిద్ధత్వేఽనవస్థాస్యాదిత్యనవస్థయాహ్యధిష్ఠానపారమార్థ్యంసాధితం. మాధ్యమికేనఅపరమార్థాధిష్ఠానస్యస్వరూపానాదిత్వేస్వీకృతేఽనవస్థాపరిహృతేత్యధిష్ఠానాపారమార్థ్యమేవస్యాత్. కించ- స్వరూపానాదిత్వేపిమూలదోషాపేక్షాస్త్యేవ-జీవస్యానాదిత్వేప్యవిద్యాపరికల్పితత్వస్యభవద్భిరఙ్గీకృతత్వాత్. దుర్ఘటత్వంచానుపపన్నం. దుర్ఘటత్వంనామోపపత్తినిరపేక్షత్వం. తదపారమార్థ్యసాధకంచేదపరమార్థస్యప్రపఞ్చస్యదుర్ఘటత్వేనోపపత్తిని

అనిర్వచనీయత్వం చ కిం భవిష్యతీతి? పరం - సదసద్విలక్షణత్వమితి చేత్ - తథావిధస్య వస్తునః ప్రమాణాభావే నానిర్వచనీయత్వమేవ స్యాత్. ఏతదుక్తం భవతి - సర్వం హి వస్తుజాతం ప్రతీతివ్యవస్థాప్యం. సర్వాశ్చ ప్రతీతయస్సదసదాకారాః. సదసదాకారాయాస్తు ప్రతీతేస్సదసద్విలక్షణం విషయ ఇత్యభ్యుపగమ్యమానే సర్వం సర్వప్రతీతేర్విషయస్స్యాదితి. అథ స్యాత్ -

---

తదపేక్షత్వాన్మూలదోషాపేక్షా చ న స్యాత్. న చ తత్త్వజ్ఞానే సత్యపి సావతిష్ఠతే. విరోధాన్న తిష్ఠతీతి చేత్ - తర్హ్యుపపత్త్యనువర్తిన్యవిద్యా స్యాదితి. పరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తిరపరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తిరితి ద్వివిధోపపత్తిః - తత్ర దుర్ఘటత్వం నామ పరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తినిరపేక్షత్వం - అపరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తిర్హి దోషాపేక్షా - అతః ప్రపఞ్చస్య మూలదోషపరికల్పనం యుక్తమితి చేత్. తర్హ్యపరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తిరూపదోషాపేక్షా అపరమార్థభూతదోషస్యాపి స్యాత్ - తతోఽనవస్థా తదవస్థైవ. దుర్ఘటత్వమనవస్థాపరిహారశ్చేత్ అధిష్ఠానాపారమార్థ్యేప్యనవస్థా పరిహృతా స్యాత్. తత్రాపారమార్థ్యప్రయుక్తోపపత్తిరవర్జనీయేత్యధిష్ఠానాపేక్షా స్యాదేవేత్యనవస్థితిరితి వక్తవ్యం. తదత్ర దోషేఽపి తుల్యమిత్యనవస్థా దుష్పరిహారా. ప్రవాహానాదిత్వేప్యధిష్ఠానాపారమార్థ్యేప్యనవస్థానుపరిహారా - పితృపుత్రాదిపరమ్పరావదధిష్ఠానపరమ్పరానాదిత్వాభ్యుపగమాత్. జీవాజ్ఞానవాదినం ప్రతి బ్రహ్మాజ్ఞానవాదినా యద్దుర్ఘటత్వే దూషణముక్తం తద్బ్రహ్మాజ్ఞానవాదేఽపి తుల్యం. యథా - అవిద్యాయా దుర్ఘటత్వం చేన్ముక్తాత్ పరబ్రహ్మాశ్రయేదవిద్యా. శుద్ధస్వరూపం బ్రహ్మ అశుద్ధరూపాఽవిద్యా నిరోధాన్నాశ్రయతీతి చేత్ - తర్హ్యుపపత్తిమత్యవిద్యా. తస్మాదుక్తాన్యోన్యాశ్రయణాదిదూషణాన్యాపతేయురితి యదుక్తం. తత్రాపి తుల్యం. మోక్షేఽపి బ్రహ్మాశ్రయేదవిద్యా. నహి బాధకజ్ఞానే సత్యపరమార్థభూతా అవిద్యావతిష్ఠతీతి చేత్ - బాధకసన్నిధౌ న బాధ్యసిద్ధిరిత్యేవంరూపోపపత్తిమత్త్వేఽవిద్యేత్యన్యదుక్తాన్యనవస్థాది దూషణాన్యాపతేయురితి హి వక్తుం శక్యతే. దోషస్య స్వపరనిర్వాహకత్వే అధిష్ఠానమపి తథా స్యాత్. పరం ప్రత్యధిష్ఠానత్వేఽసిద్ధిః హి స్వనిర్వాహకత్వమితి చేత్ - పరం ప్రతి దోషత్వే సిద్ధిః హి స్వనిర్వాహకత్వం - తదేవ నాస్తీతి తుల్యం స్యాత్. అధిష్ఠానారోప్యయోర్భేదో దృష్టః - తత్రాధిష్ఠానస్య స్వపరనిర్వాహకత్వే అధిష్ఠానాధ్యస్తయోరైక్యప్రసఙ్గ ఇతి చేత్. దోషతత్కార్యయోరపి తిమిరదర్శనద్విత్వయోర్భేదో దృష్టః - దోషస్య స్వపరనిర్వాహకత్వే దోషాధ్యస్తయోరైక్యప్రసఙ్గ ఇతి తుల్యమితి. ఏతదభిప్రాయేణ - యావద్బ్రహ్మవ్యతిరిక్తపారమార్థికదోషానభ్యుపగమో న తావదవిద్యా నిరుపపాదితా భవతీత్యుక్తం. యథోక్తమాచార్యపాదైః *స్వరూపానాదిత్వస్వపరఘటనే దుర్ఘటనతా ప్రవాహానాదిత్వం పునరితరత్రాపి గతయః। అసత్యావిద్యాయా గతిరనవస్థాపరిహృతౌ మతాస్తే తాస్తుల్యాస్స్యుః ప్రకటమసదధిష్ఠానసరణావితి. అథానిర్వచనీయత్వానుపపత్తిమాహ (అనిర్వచనీయత్వం చేతి) అనిర్వచనీయతా - విద్వత్సన్నిధౌ దురుపపాదత్వం - కథం ప్రమాణశూన్యత్వమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) (సర్వం సర్వప్రతీతేర్విషయస్స్యాదితి) సదసద్విలక్షణమితి యా ప్రతీతిస్తత్రాపి సదసదేవ విషయస్స్యాదిత్యర్థః. ప్రతీత్యనుగుణం హి నీలపీతాదివ్యవస్థాప్యతే - తస్మాత్సదసదాకారాయాః ప్రతీతేస్సదసదాకార ఏవ విషయః - న సదసద్విలక్షణః. యథా - ఖ్యాతివివేకే *నహ్యన్యదవభాస్యమన్యో విషయః - అవభాసనవ్యవస్థాప్యత్వాద్విషయస్యేతి. ఏకస్య విషయస్య సదసదాకారత్వమనుపపన్నం - వ్యాప్తివిరోధాదితి చేత్. సదసద్విలక్షణత్వం చ వ్యాప్తివిరోధాదనుపపన్నం - సతోఽసద్విలక్షణత్వమసతస్సద్విలక్షణత్వం చ హి దృష్టం - న త్వేకస్య ఉభయవైలక్షణ్యం దృష్టమితి వ్యాప్తివిరోధః. అయం విశేషః - సదసద్విలక్షణత్వం క్వచిదపి న దృష్టం - సదసదాత్మకత్వం దృష్టమితి. యథా సంవిత్సిద్ధౌ *నాసత్ప్రతీతేర్బాధాచ్చ న సదిత్యపి యన్నతత్ । ప్రతీతేరేవ సత్త్వేన బాధాన్నాసత్త్వతో జగదితి. అర్థస్థితౌ - సత్త్వమసత్త్వం వా స్యాన్న తద్విలక్షణత్వం. సతో ఘటాదేస్సదసద్విలక్షణత్వం దృష్టమితి చేన్న - తథా సతి బ్రహ్మణోఽపి సదసద్విలక్షణత్వప్రసఙ్గాత్. అన్యతరత్వసహం సదసద్విలక్షణత్వమిష్టమేవేతి చేత్ తుల్యం. ఉభయాంశం సదసద్వైలక్షణ్యం ఏవ తౌ శబ్దాన్తరేణాసత్త్వమేవాఙ్గీకృతం భవతి. అతస్త్వదభిమతం సదసద్విలక్షణత్వం విరోధాదపాస్తం. అస్తి ప్రతిపన్నత్వం న త్వం - నాస్తీతిధీవిషయత్వం బాధితత్వమిత్యేకస్యైవ సత్త్వాసత్త్వవిరోధస్సదసద్విలక్షణత్వకల్పకశ్చేత్ - సర్వత్ర పూర్వపక్షసిద్ధాన్తప్రతీత్యోః పరస్పరవిరుద్ధాకారవిషయత్వాదుభయాకారవిలక్షణ ఏవార్థస్స్యాదితి సిద్ధాన్తసమర్థనవైయర్థ్యం స్యాత్. తతశ్చ భేదస్సునిరూప ఇతి పూర్వపక్షీకృత్య దుర్నిరూప ఇతి త్వయా సిద్ధాన్తితే ప్రతీతిద్వయవిరోధాత్సునిరూపదుర్నిరూపవిలక్షణస్స్యాత్. ఏవం సంవిత్సత్యత్వమిథ్యాత్వజడత్వాజడత్వనిత్యత్వానిత్యత్వాదివాదేషు పూర్వపక్షసిద్ధాన్తాకారవిలక్షణత్వం సంవిదస్స్యాత్. తచ్చానభిమతం. అతః పరస్పరవిరుద్ధాకారప్రతీత్యోః ప్రతిపన్నాకారవైలక్షణ్యకల్పకత్వం వ్యాప్తివిరుద్ధమితి న సదసద్వైలక్షణ్యసిద్ధిః. తర్హి ఖ్యాతిబాధాన్యథానుపపత్త్యైక్యపరిహార ఉక్త ఇతి చేదన్యథైవోపపత్తిరుక్తా భవతి - సత్త్వే సత్యన్యథాఖ్యానాదిభిః న తద్వ్యాప్తిమత్త్వేనైవ ఖ్యాతిబాధోపపత్తేః. సతః కథం బాధః. అన్యత్ర ఖ్యాతత్వాత్. నన్వన్యత్ర సచ్చేన్న బాధః - న సచ్చేదసత్ఖ్యాతిప్రసఙ్గ ఇతి చేన్న - అన్యత్ర సత్త్వాత్ - అన్యత్ర సతోఽన్యత్ర ఖ్యాతత్వం హ్యన్యథాఖ్యాతత్వం. అన్యత్ర సతోఽన్యత్ర ఖ్యాతిర్దోషవశాత్. దోషస్యాన్యత్ర ఖ్యాతిహేతుత్వం న దృష్టమితి చేత్ - దోషస్యానిర్వచనీయావభాసహేతుత్వం చ న క్వచిద్దృష్టమితి పదాదన్యత్ర దృష్టమితి తుల్యం. మిథో విరుద్ధప్రతిపన్నాకారద్వయవైలక్షణ్యమేకస్య విరుద్ధమిత్యేతత్తద్బాధకం. అఖ్యాతిపక్షే న త్వేనతి భేదాగ్రహేణ ఖ్యాతిబాధోపపత్తిః. సత ఏవాగృహీతభేదతయా ఖ్యాతిః. భేదగ్రహశ్చ బాధః. బాధ్యత్వం చ ప్రవృత్తేః. యథార్థఖ్యాతిపక్షే తు శుక్తిరజతస్య స్వప్నార్థాదౌ సత్త్వాత్ ప్రాచుర్యాభావాత్ స్థిరత్వతదేకానుభావ్యత్వగ్రహాచ్చ ఖ్యాతిబాధోపపత్తిః. పురోవర్తిన్యసత ఏవ రజతస్య ఖ్యాతిః. శుక్తిప్రాచుర్యగ్రహో బాధః. తేన ప్రవృత్తిర్బాధ్యా. తద్బాధశ్చ ప్రవృత్త్యనుత్పత్తిః. అలాతచక్రాదౌ త్వఖ్యాతిపక్ష ఇవాసుపపత్తిః. అతోఽన్యథైవోపపత్తిసిద్ధేరనిర్వచనీయత్వకల్పనమయుక్తం. ఏవమాశ్రయతిరోధానస్వరూపానిర్వచనీయత్వానుపపత్తయ ఉక్తాః. అథ నివృత్త్యనుపపన్నం నామేతి న్యాయాత్ ప్రమాణసిద్ధార్థస్య తత్త్వేన బాధో న యుక్త ఇత్యభిప్రాయవతా పరేణ శఙ్క్యతే (అథ స్యాదితి)

వస్తుస్వరూప తిరోధానకరమాన్తరబాహ్యరూపవివిధాధ్యాసోపాదానం సదసదనిర్వచనీయమవిద్యాజ్ఞానాదిపదవాచ్యం వస్తు యాథాత్మ్యజ్ఞాననివర్త్యం జ్ఞానప్రాగభావాతిరేకేణ భావరూపమేవ కించిద్వస్తు ప్రత్యక్షానుమానాగమైః ప్రతీయతే. తదుపహితబ్రహ్మోపాదానశ్చావికారే స్వప్రకాశచిన్మాత్రవపుషి తేనైవ తిరోహితస్వరూపే ప్రత్యగాత్మన్యహఙ్కారజ్ఞానజ్ఞేయవిభాగరూపోఽధ్యాసః, తస్యైవావస్థావిశేషేణాధ్యాసరూపే జగతి జ్ఞానబాధ్యసర్పరజతాదివస్తు తత్తజ్జ్ఞానరూపాధ్యాసః సోపి జాయతే. కృత్స్నస్య మిథ్యారూపస్య తదుపాదానత్వం చ - మిథ్యాభూతస్యార్థస్య మిథ్యాభూతమేవ కారణం భవితుమర్హతీతి హేతుబలాదవగమ్యతే. కారణాజ్ఞానవిషయం ప్రత్యక్షం తావదహమజ్ఞో మామన్యం చ న జానామీత్యపరోక్షావభాసః. అయం తు న జ్ఞానప్రాగభావవిషయః- స హి షష్ఠప్రమాణగోచరః- అయం తు అహం సుఖీతివదపరోక్షః. అభావస్య ప్రత్యక్షత్వాభ్యుపగమేప్యయమనుభవో నాత్మని జ్ఞానాభావవిషయః- అనుభవవేలాయామపి జ్ఞానస్య విద్యమానత్వాత్, అవిద్యమానత్వే జ్ఞానాభావప్రతీత్యనుపపత్తేశ్చ. ఏతదుక్తం భవతి-అహమజ్ఞ ఇత్యస్మిన్ననుభవేఽహమిత్యాత్మనోఽభావధర్మితయా జ్ఞానస్య చ ప్రతియోగితయాఽవగతిరస్తి వా న వా- అస్తి చేద్విరోధాదేవ న జ్ఞానాభావానుభవసంభవః- నో చేద్ధర్మిప్రతియోగిజ్ఞానసవ్యపేక్షో జ్ఞానాభావానుభవస్సుతరాం న సంభవతి. జ్ఞానాభావస్యానుమేయత్వేఽభావాఖ్యప్రమాణవిషయత్వే చేయమనుపపత్తిస్సమానా.

పూర్వమూషితాకారాన్ సాధయితుమాహ (వస్తుస్వరూపేతి) అనేన తిరోధానముక్తం. ఆన్తరబాహ్యేతి స్వరూపముక్తం- అధ్యాసోపాదానత్వేన హి మిథ్యాత్వం ఫలితం. సదసదిత్యనిర్వచనీయత్వముక్తం. శాస్త్రేష్వేతత్ప్రతిపాదకశబ్దప్రత్యభిజ్ఞానార్థమవిద్యాజ్ఞానాదిపదవాచ్యమిత్యుక్తం. సిద్ధాన్తినా దూషయిష్యమాణమాకారాన్తరమపి సాధ్యత్వేనాహ (వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానేతి) తదుపహితేత్యాద్యుక్తిశ్చ. ఆన్తరాధ్యాసః కః- బాహ్యః కః- కథం చావిద్యోపాదానత్వే బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వమిత్యత్రాహ (తదుపహితేతి) నిష్కృష్టబ్రహ్మణ ఉపాదానత్వానుపపత్తిం సూచయతి (అవికారే స్వప్రకాశచిన్మాత్రవపుషి ప్రత్యగాత్మనీతి) అవికారత్వాత్, స్వప్రకాశత్వాత్, ప్రత్యక్త్వాచ్చ వికారాస్పదజడపరాగ్రూపపరిణామో నోపపద్యత ఇత్యర్థః. స్వప్రకాశస్య కథమధ్యాససంభవ ఇత్యత్రాహ (తిరోహితస్వరూప ఇతి) తిరోధాయకం కిమిత్యత్రాహ (తేనైవేతి) తేనైవ - అధ్యాసహేతునైవేత్యర్థః. అహఙ్కారో జ్ఞానం చాన్తరాధ్యాసః- జ్ఞేయం బాహ్యాధ్యాసః. అధ్యాసరూపే-అధ్యస్తరూపే. కర్మణి క్తః. తస్యైవ-దోషస్యైవ. అవస్థావిశేషేణ - కాదాచిత్కావస్థావిశేషేణ. రజ్జుసర్పాద్యధ్యాసః. ఏవం నిష్కృష్టబ్రహ్మణ ఉపాదానత్వానుపపత్తిరుక్తా. దోషస్యోపాదానత్వే ఉపపత్తిమాహ (కృత్స్నస్యేతి) సువర్ణజాతీయస్య భూషణస్య స్వర్ణమేవ హ్యుపాదానం దృష్టం - తద్వదితి భావః. హేతుబలాత్ - కార్యకారణయోస్సజాతీయత్వదర్శనాత్. అథ ప్రత్యక్షమాహ (కారణేతి) అహమజ్ఞ ఇత్యస్య వివరణం మామన్యం చ న జానామీతి. అహమజ్ఞ ఇత్యజ్ఞానస్వరూపకీర్తనం. తస్య మామన్యం చ న జానామీత్యాచ్ఛాదనరూపకార్యకథనం. కారణశబ్దేన కార్యరూపాజ్ఞానవ్యావృత్తిః-తస్మాత్సౌషుప్తికమజ్ఞానం వివక్షితం. జాగరితావస్థాయాం ఘటాద్యవచ్ఛిన్నమజ్ఞానం ప్రతీయతే సవికల్పకప్రత్యక్షేణ- సుషుప్తౌ త్వనవచ్ఛిన్నకారణాజ్ఞానప్రతీతిరితి తత్త్వశుద్ధికారాదిభిరుక్తం. జాగరితావస్థాయామేవాజ్ఞానానుభవోఽయమితి సంప్రదాయః - అన్యం చ న జానామీత్యుక్తేః - న హి స్వాపేఽన్యపరామర్శః. న జానామీత్యాచ్ఛాదకతయా ప్రతీయమానస్యాజ్ఞానస్య కారణత్వాత్ కారణాజ్ఞానవిషయమిత్యుక్తం. అపరోక్షావభాస ఇతి పరోక్షరూపానుమానాదిప్రమాణవ్యావృత్త్యర్థముక్తం. జ్ఞానప్రాగభావవిషయత్వమాశఙ్క్య పరిహరతి (అయం త్వితి) భవత్వయమపి షష్ఠప్రమాణవిషయ ఇత్యాశఙ్క్యాహ (అయం త్వితి) పరోక్షప్రమాణాని ప్రత్యక్షవ్యతిరిక్తాని-తస్మాత్ పరోక్షప్రమాణవిషయః ప్రాగభావో నాపరోక్షప్రమాణవిషయభూతమజ్ఞానం భవితుమర్హతీత్యర్థః. భావగ్రాహిప్రమాణేనాభావస్య వేద్యత్వేపి దూషణమాహ(అభావస్యేతి) హేతుమాహ (అనుభవేతి) అభావస్యానుభవవేళాయాం జ్ఞానం విద్యతే న వా. విద్యతే చేత్ గ్రాహ్యాభావాన్నాభావప్రతీతిః. న చేత్ గ్రాహకాభావాన్న తదభావప్రతీతిరిత్యర్థః. భావాభావయోరేకవిషయత్వే హి విరోధః-అత్ర విరోధో నాస్తి-అభావవిషయకజ్ఞానస్య విద్యమానస్య గ్రాహకత్వాత్, ఇతరవిషయజ్ఞానస్యాభావప్రతియోగిత్వేనావిద్యమానత్వాత్, ఇతి శఙ్కాం పరిహరన్ అనుభవవేళాయాం జ్ఞానస్య విద్యమానత్వం, అవిద్యమానత్వే జ్ఞానాభావప్రతీత్యనుపపత్తిం, భావరూపత్వే విరోధాభావం చ వివృణోతి(ఏతదుక్తం భవతీతి) జ్ఞానప్రాగభావస్య గ్రాహ్యత్వే అనిచ్ఛయాపి భావాభావయోరేకవిషయత్వమాపతితమిత్యభిప్రాయేణాహ(అహమితి) జ్ఞానస్య చేతి జ్ఞానశబ్ద ఆత్మఘటాదిజ్ఞానసాధారణః. ఇహ భూతలే ఘటో నాస్తీత్యాదిషు అభావగ్రహణే ప్రతియోగిధర్మిణోర్జ్ఞానాపేక్షా దృష్టా - తస్మాదత్రాప్యభావధర్మితయాఽఽత్మనో జ్ఞానమస్తీతి వక్తవ్యం- అభావవ్యతిరిక్తవిషయత్వాత్ - అతస్తద్విషయజ్ఞానే సత్యపి అభావవ్యతిరిక్తవిషయజ్ఞానమభావప్రతియోగీతి వచనం వ్యాహతం స్యాత్. అభావధర్మిప్రతియోగిరూపత్రితయవ్యతిరిక్తవిషయజ్ఞానమభావప్రతియోగి చేత్ - తదానీమభావప్రతియోగితయా జ్ఞానస్యాపి ప్రతీతిరస్తీతి వక్తవ్యం- ప్రతీయమానం జ్ఞానం స్వవిషయావచ్ఛిన్నం ప్రతీయత ఇతి విషయాణామపి ప్రతీతిరస్తి - ఏవమభావప్రతియోగిజ్ఞానావచ్ఛేదకతయా విషయేష్వజ్ఞాయమానేషు తద్విషయజ్ఞానాభావో న సిధ్యన్న ఇతి భావః. అభావస్య ప్రమాణాన్తరవిషయత్వేప్యుక్తదూషణమతిదిశతి(జ్ఞానాభావస్యేతి) ప్రమాణాన్తరాణాం విద్యమానవిషయత్వనియమాభావేపి విద్యమానతయా దర్శనాభావః అశక్యమితి భావః- అహమజ్ఞ ఇతి ధర్మితయా హ్యజ్ఞానం ప్రతీయతే. అస్మిన్ పక్షే [illegible]

అప్యజ్ఞానస్య భావరూపత్వే ధర్మిప్రతియోగిజ్ఞానసద్భావేఽపి విరోధాభావాదయమనుభవో భావరూపాజ్ఞానవిషయ ఏవాభ్యుపగన్తవ్య ఇతి. నను చ భావరూపమప్యజ్ఞానం వస్తుయాథాత్మ్యావభాసరూపేణ సాక్షిచైతన్యేన విరుధ్యతే. నైవం— *సాక్షిచైతన్యం న వస్తుయాథాత్మ్యవిషయం- అపి తు అజ్ఞానవిషయం- అన్యథా మిథ్యార్థావభాసానుపపత్తేః. న హ్యజ్ఞానవిషయేణ జ్ఞానేనాజ్ఞానం నివర్త్యత ఇతి న విరోధః. నను చేదం భావరూపమప్యజ్ఞానం విషయవిశేషవ్యావృత్తమేవ సాక్షిచైతన్యస్య విషయో భవతి- స విషయశ్చ ప్రమాణానధీనసిద్ధిరితి కథమివ సాక్షిచైతన్యేనాస్మదర్థవ్యావృత్తమజ్ఞానం విషయీక్రియతే. నైష దోషః- సర్వమేవ వస్తుజాతం జ్ఞాతతయా అజ్ఞాతతయా వా సాక్షిచైతన్యస్య విషయభూతం తత్ర జడత్వేన జ్ఞాతతయా సిధ్యత ఏవ ప్రమాణవ్యవధానాపేక్షా - అజడస్య తు ప్రత్యగ్వస్తునస్స్వయంసిధ్యతో న ప్రమాణవ్యవధానాపేక్షేతి సర్వదైవాజ్ఞానస్య వ్యావర్తకత్వేనావభాసో యుజ్యతే. తస్మాన్న్యాయోపబృంహితేన ప్రత్యక్షేణ భావరూపమేవాజ్ఞానం ప్రతీయతే. తదిదం భావరూపమజ్ఞానమనుమానేనాపి సిధ్యతి- వివాదాధ్యాసితం ప్రమాణజ్ఞానం స్వప్రాగభావవ్యతిరిక్తస్వవిషయావరణస్వనివర్త్యస్వదేశగతవస్త్వన్తరపూర్వకం-అప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వాత్ - అన్ధకారే ప్రథమో

---

* అపరోక్షస్య పరోక్షరూపప్రమాణవిషయత్వానుపపత్తిరూపమగ్నసిద్ధం. భావరూపత్వే ఉక్తదూషణం నాస్తీత్యాహ (అస్యేతి) ధర్మిప్రతియోగివిషయజ్ఞానం ధర్మిప్రతియోగిజ్ఞానం. న తేన భావరూపాజ్ఞానస్య విరోధః. ఘటాచ్ఛాదకమజ్ఞానం ఘటజ్ఞానేన హి విరుధ్యతే- న తు ఘటజ్ఞానవిషయజ్ఞానేన ధర్మిజ్ఞానేన చేత్యర్థః. వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞాననివర్త్యమజ్ఞానం వస్తుయాథాత్మ్యావభాసరూపేణ సాక్షిచైతన్యేన నిరుధ్యత ఇతి చోదయతి (నను చేతి) పరిహరతి (నైవమితి) యాథాత్మ్యశబ్దేన నిష్ప్రపఞ్చమద్వితీయత్వలక్షణం స్వరూపం వివక్షితం. ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వసిద్ధవత్కారేణ హేతుమాహ (అన్యథేతి) అన్యథా స్వసాక్షిస్వరూపప్రకాశమాత్రస్యైవ వస్తుయాథాత్మ్యవిషయత్వ ఇత్యర్థః. అజ్ఞానవిషయత్వమస్తు తత్కిమిత్యత్రాహ (న హీతి) న హి రజతవిషయజ్ఞానేన రజతం నివర్త్యమిత్యర్థః. దృశ్యవిశేషణస్వరూపాదేరపి దృశ్యత్వం దృష్టం- దృశ్యాజ్ఞానావచ్ఛేదకస్యాస్మదర్థస్య దృశ్యత్వానభ్యుపగమాత్ అస్మదర్థావచ్ఛిన్నమజ్ఞానం న విషయీక్రియత ఇత్యభిప్రాయేణ పునశ్చోదయతి (నను చేదమితి) విషయవిశేషః - అవచ్ఛేదకవిశేషః. స ఇతి సవిశేష ఉచ్యతే. పరిహరతి (నైష దోష ఇతి) అస్మదర్థోఽపి సర్వశబ్దవాచ్యాన్తర్భూతః. జ్ఞాతతయా అజ్ఞాతతయా వా - జ్ఞానాన్తరసాపేక్షం తన్నిరపేక్షం వా. సాక్షిచైతన్యస్య విషయభూతం- సాక్షిచైతన్యేన ప్రతిభాతీత్యర్థః. అస్మదర్థస్య సాక్షిచైతన్యవిషయత్వమౌపచారికం - స్వయంప్రకాశస్య విషయత్వాయోగాత్. జడస్య స్వయంప్రకాశత్వాయోగాత్ ప్రమాణాధీనసిద్ధిసత్ దృశ్యవిశేషణం భవతి - అస్మదర్థస్తు స్వయంప్రకాశతయా స్వయమేవ సిధ్యన్ అజ్ఞానావచ్ఛేదక ఇత్యర్థః. దృశ్యావచ్ఛేదకత్వాద్దృశ్యమితి చోద్యం- తజ్జడత్వప్రయుక్తమితి సోపాధికమితి పరిహారః. తస్మాత్ - అభావరూపత్వపక్షే ఉక్తవిరోధాద్భావరూపత్వపక్షే తదభావాచ్చేత్యర్థః. (న్యాయోపబృంహితేనేతి) పక్షద్వయేఽపి విరోధతదభావరూపన్యాయానుగృహీతేనేత్యర్థః. ఏవం ప్రత్యక్షేణ న్యాయానుగృహీతేన అజ్ఞానస్య భావరూపత్వం, న జానామీత్యనేనాత్మాశ్రయత్వం, చ సిద్ధం- శాస్త్రేష్వజ్ఞానశబ్దవాచ్యతయా పరాభిమతకర్మవ్యావృత్తిః ప్రత్యక్షతయా సిద్ధా- అస్య శాస్త్రేష్వజ్ఞానాదిశబ్దవాచ్యత్వం జ్ఞానవిరోధిత్వాదహమజ్ఞ ఇతి ప్రతిపన్నతయా చ సిద్ధం. అథ స్వవిషయావరణత్వస్వనివర్త్యత్వాద్యంశసహితావాదితాకారవిశిష్టం చాజ్ఞానమనుమానేనాపి సాధ్యతే (వివాదాధ్యాసితమిత్యాదినా) జ్ఞానమిత్యుక్తే బ్రహ్మస్వరూపస్య వస్త్వన్తరపూర్వకత్వాసంభవాత్ తద్వ్యావృత్త్యర్థం ప్రమాణజ్ఞానమిత్యుక్తం. తథాపి ధారావాహికజ్ఞానేషూత్తరోత్తరవిజ్ఞానానాం సిసాధయిషితవస్త్వన్తరపూర్వకత్వాభావాత్ తద్వ్యావృత్త్యర్థం వివాదాధ్యాసితమిత్యుక్తం. తద్జ్ఞానం కిమిత్యపేక్షాయాం వ్యక్త్యర్థం ప్రమాణజ్ఞానమిత్యుక్తం. అయం ధర్మీ పక్షః. అథ సాధ్యధర్మమాహ (స్వప్రాగభావేతి) వస్త్వన్తరపూర్వకమిత్యుక్తే ఘటాదిస్వవిషయపూర్వకత్వేన సిద్ధసాధనం స్యాదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వదేశగతేతి) స్వాశ్రయగతేత్యుక్తే దృష్టాన్తస్య సాధ్యవైకల్యం- న హి తమో దీపగతం- అతః స్వదేశగతేత్యుక్తిః. ధర్మాధర్మవ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వనివర్త్యేతి) నను కథం స్వనివర్త్యత్వేన ధర్మాధర్మవ్యావృత్తిః - జ్ఞానోత్పత్తిహేతుభూతమదృష్టం జ్ఞానోత్పత్త్యా హి నశ్యతి. నైవం - సర్వేషాం ధర్మాధర్మాణాం జ్ఞానఫలకత్వాభావాత్, జ్ఞానోత్పాదకవ్యతిరిక్తధర్మాదీనాం పూర్వక్షణే స్వదేశే విద్యమానత్వాచ్చ. యద్వా. స్వనివర్త్యపదేన సంస్కారవ్యావృత్తిః - న హి సంస్కారో జ్ఞానేన నివర్త్యః. భయాదివ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వవిషయావరణేతి) ప్రాగభావస్యైవంవిధత్వాత్ తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వప్రాగభావవ్యతిరిక్తేతి) ఇయం ప్రతిలోమవ్యావృత్తిః. వస్త్వన్తరపూర్వకమిత్యుక్తే అభావస్యాపి పదార్థత్వేన వస్తుశబ్దవాచ్యత్వాత్ తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వప్రాగభావవ్యతిరిక్తేతి) ఘటాదిస్వవిషయవ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వవిషయావరణేతి) కుడ్యాదివ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వనివర్త్యేతి) వేద్యగతాభివ్యక్తిప్రాగభావవ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వదేశగతేతి) ప్రమాణజ్ఞానేనాజ్ఞానే నిరస్తే వేద్యగతచైతన్యమభివ్యక్తం భవతీతి హి తత్పరిపాటీ. అభివ్యక్తిప్రాగభావస్య విషయావరణత్వం ప్రకాశవిరోధిత్వం- న తు తత్ప్రతిబన్ధకత్వం. ఇత్యనులోమవ్యావృత్తిః. హేతుమాహ (అప్రకాశితేతి) సాక్షాద్వా పరంపరయా వా అబాధ్యవ్యవహారానుగుణ్యహేతుత్వం ప్రకాశకత్వమి[illegible]క్షితం - సాక్షాద్వా పరంపరయా వేత్యుక్తే హి దీపప్రభాయాం జ్ఞానే చ హేతావనుగమసిద్ధిః. ఇదం రజతమితి జ్ఞానేఽతివ్యాప్తిపరిహారాయ అబాధ్య[illegible]రానుగుణ్యహేతుత్వమిత్యుక్తం. ప్రకాశకత్వాదిత్యుక్తే ధారావాహికజ్ఞానేషూత్తరోత్తరజ్ఞానానాం ప్రకాశకత్వేఽపి సిసాధయిషితధర్మాభావాద్ధేతోరనైకాన్తికత్వం స్యాదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (అప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వాదితి) ఇన్ద్రియేష్వనైకాన్తికత్వవ్యావృత్త్యర్థం [illegible]త్వే సతీతి హేతుర్విశేషయితవ్య ఇతి మన్తవ్యం. దృష్టాన్తమాహ (అన్ధకారే ఇతి) దీపప్రభావదిత్యుక్తే ఉత్తరోత్తరప్రభాణామప్రకాశితార్థప్రకాశ

త్పన్నప్రదీపప్రభావదితి. ఆలోకాభావమాత్రం వా రూపదర్శనాభావమాత్రం వా తిమిర[illegible] జ్ఞానసాధనేనివర్తనతమోవన్నస్యాదితి చేత్. ఉచ్యతే — బహుళత్వవిరళత్వాద్యవస్థా[illegible]లక్ష ణ్ణిమిత్యాన్తరమేవ తమ ఇతి నిరవద్యమితి. అత్రోచ్యతే — అహమజ్ఞో మామన్యం చ న జానామీత్య[illegible] రేణ చ ప్రత్యక్షేణ నభావరూపమజ్ఞానం ప్రతీయతే. యస్తు జ్ఞానప్రాగభావవిషయత్వే విరోధ ఉక్తః — సహి భావరూపాజ్ఞానేఽపి తుల్యః. విషయత్వేనాశ్రయత్వేన చాజ్ఞానస్య వ్యావర్తకతయా ప్రత్యగర్థః ప్రతిపన్నో వా౽ప్రతిపన్నో వా. ప్రతిపన్నశ్చేత్ తత్స్వరూపజ్ఞాననివర్త్యం తదజ్ఞానం తస్మిన్ ప్రతిపన్నే కథమివ తిష్ఠతి. అప్రతిపన్నశ్చేద్ వ్యావర్తకాశ్రయవిషయజ్ఞానశూన్యమజ్ఞానం కథమనుభూయేత. అథ విశదస్వరూపావభాసో౽జ్ఞానవిరోధీ — అవిశదస్వరూపం తు ప్రతీయత ఇత్యాశ్రయవిషయజ్ఞానే సత్యపి నాజ్ఞానానుభవవిరోధ ఇతి. హన్త తర్హి జ్ఞానప్రాగభావో౽పి విశదస్వరూపవిషయః-

---

[illegible]త్వానానాత్వాధనవికలతా స్యాత్, స్వనివర్త్యవస్తున్తరపూర్వకత్వాభావాత్సాధ్యవికలతా చ స్యాత్, దితిదృష్టాన్తసాధ్యం ప్రత్యక్షమాత్పన్నప్రదీపప్రభావదిత్యుక్తం తథా హి దినాదీపప్రభాయాః తథావిధత్వాదర్శనాత్ తద్వ్యావృత్త్యర్థమస్థాకారకత్యుక్తం దృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలతామాశఙ్క్య పరిహార[illegible] (ఆలోకేత్యాదినా) ఆలోకే సత్యులూకాదీనామన్ధకారసంభవాదనుయాయినమాకారమాహ (రూపదర్శనాభావమాత్రం వేతి) యద్వా-నిమీలితా[illegible] స్వతమఃప్రతిపత్తిరిత్యాశఙ్క్యాహ (రూపదర్శనేతి) అత్ర నైయాయికాదిభిరుక్తం దూషణమనుసన్ధత్తే తత్రఉత్పాదకజ్ఞాపకానుపపత్త్యా ద్రవ్యా[illegible]త్వం మాషితం రూపవత్త్వేఽపి పరమాణూనామేవ అనుత్పాద్యత్వం- తమసస్తు రూపవత్త్వాత్ బృహత్త్వాభోత్పాద్యత్వం స్యాత్ తత్ర రూపవత్త్వాత్త[illegible] హితావివాయ్వాకాశాదీనోత్పాదకానిభవన్తి స్పర్శరసగన్ధవిరహాన్నాన్యాన్యపి ద్రవ్యాణి- కారణగుణప్రక్రమేణ హి కార్యే వైశేషికగుణారమ్భః ఇత్యనుత్పత్త్యనుపపత్తిః ఆలోకానునుగృహీతత్వాచ్చక్షుర్న గ్రాహకం - ఆలోకసంనిధానవస్థానాన్నాస్య గ్రాహ్యత్వం రూపవత్త్వప్రతీతిస్తు [illegible] నీలప్రతిభాసవదితి జ్ఞప్త్యనుపపత్తిః అత్ర పరిహారో వార్తికకారైరుక్తః-*తమఃఖలు చలం నీలం పరాపరవిభాగవత్ । ప్రసిద్ధధర్మవైధ[illegible] [illegible]ణ్నవభ్యోభేదుమర్హతీతి సవావాత్రోచ్యతే తత్ర పరాపరశబ్దార్థో బహుళత్వవిరళత్వశబ్దేనోక్తః ఆదిశబ్దేన చలత్వం రూపవత్త్వమేవ నీలశబ్దార్థ ఉక్తః [illegible]న్యాన్తరశబ్దేన[illegible]త్వము కిం నవద్రవ్యస్వీకారో హి తేషాం పృథివ్యాదీనాం ద్రవ్యాణామన్యోన్యవైధర్మ్యవ్యక్తిర్క్రియతే-అన్యథా పృథివ్యేవ[illegible]నాన్యస్యాప్యుపగన్తవ్యత్వావాదితి వక్తుం శక్యతే ఏవం ద్వేద్రవ్యే ఇత్యాది తచ్చానభిమతం- ద్రవ్యాణాం పరస్పరవైధర్మ్యాత్-ఏవం నవద్రవ్యవైధర్మ్యాద్ద[illegible]మ్ అనీతార్థ్యమితి వా [illegible] నిమీలనే నీలప్రతిభాసం బాధితవిషయం ఇదం త్వబాధితత్వాన్న తథాభవితుమర్హతి తథా హి రూపోపలబ్ధి వేళాయామనుప లబ్ధానీమీ[illegible] నవపిపిసంఖ్య పరీలక్షితం ప్రత్యక్షమితి చేత్ ఉలూకాదీనామన్ధాదిరూపోపలబ్ధివేళాయాం రూపానుపలబ్ధ్యాతమ్రూపోపలబ్ధిరపి శక్తి తత్త్వాపా[illegible] [illegible] రూపోపలబ్ధి వేళాయామన్ధాదేః రూపానుపలబ్ధ్యా అన్ధాదిరూపోపలబ్ధిరపి శక్తి తత్త్వ పసఞ్జాత్ అగమస్వారస్యాచ్ఛశబ్దాయాః[illegible]త్వాత్ [illegible] వ్యత్యమననీయతే *తపస్స సగభగవాన్ *నాహ్వూనరాత్రిర్నభోనభూమిర్నాసీత్తమో జ్యోతిరభూన్న చాన్యత్ *యస్య తేజ శరీరం యస్యతమ[illegible] దమిత్యుత్పత్తిసంహారత్వశరీరత్వాదీహి శ్రూయన్తే ఆలోకనైరపేక్ష్యం యథా జాత్యవిశేషప్రయుక్తం దృశ్యతే-తథా జ్ఞేయ[illegible] ప్రయుక్తమపి [illegible]తే యథాలోకే హి కార్యం ప్రతీతం తథా కారణకల్పనాయాం ప్రమాణం-నపున స్ఫుటావధారితం కార్యం కారణానిరూప[illegible] ప్రత్యక్షవదన్యథాసిద్ధిన్యాయాత్ అబాధితప్రతీతిసిద్ధస్య తమసడత్పాదకం కల్ప్యమితి నోత్పాదకానుపపత్తిర్జ్ఞాపకానుపపత్తిర్వా యథా *తమో నా[illegible] ద్రవ్యం [illegible] చకపటం ప్రతీతం కేనాపి [illegible] దపి న బాధశ్చ దృశ్యతే। అత కల్ప్యో హేతుః ప్రమితిరపి శాస్త్రవిజయతే [illegible]లోకం చక్షుః ప్రకాశి హితద్దర్శనవశాత్ ॥ తమో వ్యపిత్యేవభాష్యకారమతం-సిద్ధాన్తే స్యాదూషితత్వాత్ సృజ్యత్వసంహార్యత్వశరీరత్వశ్రవణాచ్చ స్వచ్ఛద్రవ్యత్వాదా[illegible] కార్యం తమ [illegible] పఞ్చీకరణాగపపద్యతే యద్వా తేజః కార్యం తమః రూపవత్త్వాత్ స్పర్శానుపలమ్భఃస్వచ్ఛ[illegible]త్వాదితి (ఇతి నిరవద్యమి[illegible]) ప్రమాణసిద్ధత్వేన తర్క బాధానుపపత్త్యా నిరవద్యమిత్యర్థః అభిసిద్ధాన్తం వక్తుముపక్రమతే (అత్రోచ్యత ఇతి) కేవలేన వ్యత్యక్షేణేత్యదృష్టాన్తతయా కం [illegible]పన్నైరూపణేక్ష్యతే కేవలప్రత్యక్షం న సాధకమిత్యస్తి [illegible]జ్ఞానప్రాగభావవిషయత్వే విరోధః- సభావరూపత్వేఽపి తుల్య ఇత్యాహ (యస్త్వితి) తు[illegible]పపాదయతి (విషయత్వేనేతి) ప్రతిపన్నశబ్దేనభాసమనుద్యతే (తత్స్వరూపజ్ఞాననివర్త్యమితి) స్వరూపజ్ఞానం స్వరూపావభాసః- స్వతో[illegible] ప్రమాణానపేక్షవాస్స్వరూపావభాసనివర్త్యమిత్యర్థః ఇదం రజతమిత్యత్ర ఇదం శుక్లభాస్వరమిత్యేవం రూప ప్రమాణజ్ఞానకతేజాతేపి భ్రమానివృత్తిద ర్శనాత్ ప్రమాణజ్ఞానత్వమప్రయోజకమితి సిద్ధవత్కారేణ తత్స్వరూపజ్ఞాననివర్త్యమిత్యుక్తం వ్యావర్తకాశ్రయవిషయజ్ఞానశూన్యం - ఆశ్రయత [illegible]విషయతయా చ వ్యావర్తకః ప్రత్యగర్థః- తదవభాసశూన్యం విషయత్వేనేత్యాదినా భాష్యేణ స్వాశ్రయవిషయజ్ఞాన ప్రతిపత్త్యా విరోధతుల్యత్వం ద ర్శితం ఘటాదివిషయజ్ఞాన ప్రతీతావపి అజ్ఞానస్య విషయత్వేన వ్యావర్తకతయా ఘటః ప్రతిపన్నో న వా- ప్రతిపన్నశ్చేద్ఘటస్వరూపజ్ఞాననివర్త్యం ఘ టాజ్ఞానం తస్మిన్ ఘటే ప్రతిపన్నే కథమివ తిష్ఠతి- ఘటో ప్రతిపన్నశ్చేత్ వ్యావర్తకవిషయజ్ఞానశూన్యమజ్ఞానం కథమనుభూయే[illegible]సిద్ధా విరోధో ద్ర ష్టవ్యః ఏవం పరేణ భావాభావయోర్విరోధే దర్శితే తత్ప్రతిబన్ధిత్వేన నివర్త్యనివర్తకవిరోధ ఉక్తః అథ [illegible] విశదవిభాగాదవిరో[illegible] తే (అథేతి) ప్రత్యగర్థస్య ప్రమాణజ్ఞానేనావభాసో విశదావభాసః సస్వపక్షేఽపి తుల్య ఇత్యాహ (హన్త తర్హీతి) విశదస్వరూపమవచ్ఛేదకం యస్య స విశదస్వరూపవిష యః- విశదస్వరూపస్య ప్రాగభావావచ్ఛేదకత్వం స్వవిషయజ్ఞానద్వారా- జ్ఞానప్రాగభావో౽పి విశదస్వరూపజ్ఞానావచ్ఛిన్న ఇత్యర్థః. జ్ఞానస్య చాభావా

[illegible]ప్రతియోగిజ్ఞానం త్వవిశదస్వరూపవిషయమితి న కశ్చిద్విశేషోఽన్యత్రాధిక్యవేశాత్. భావరూపస్యాజ్ఞానస్యాపి స్వాజ్ఞానమితి సిద్ధ్యతః ప్రాగభావసిద్ధావివ సాపేక్షత్వమస్త్యేవ. తథాహి- అజ్ఞానమితి జ్ఞానాభావస్తదన్యస్తద్విరోధీ వా ఆశ్రయాదావపి తత్స్వరూపజ్ఞానాపేక్షాఽవశ్యాశ్రయణీయా. యద్యపి తమస్స్వరూపప్రతిపత్తౌ ప్రకాశాపేక్షా న విద్యతే. తథాపి ప్రకాశవిరోధిత్యనేనాకారేణ ప్రతిపత్తౌ ప్రకాశప్రతిపత్త్యపేక్షాస్త్యేవ భవదభిమతాజ్ఞానం న కదాచిత్స్వరూపేణ సిద్ధ్యతి- అపి త్వజ్ఞానమిత్యేవ. తథా సతి జ్ఞానాభావవత్తదపేక్షుత్వం సమానం

శ్ఛేదకత్వం ప్రతియోగితయా- విశదస్వరూపజ్ఞానం ప్రాగభావప్రతియోగితయావత్ అవిరోధసిద్ధయే విద్యమానజ్ఞానస్య తతోఽర్థాన్తరత్వమాహ (ఆశ్రయేతి) ఆశ్రయప్రతియోగినోర్జ్ఞానమాశ్రయప్రతియోగిజ్ఞానం (అవిశదస్వరూపవిషయమితి) ఆశ్రయజ్ఞానస్యావిశదస్వరూపవిషయత్వం అవిశదప్రత్యగర్థవిషయత్వం ప్రతియోగిజ్ఞానస్యావిశదస్వరూపవిషయత్వం- అభావప్రతియోగిభూతావిశదజ్ఞానవిషయత్వం సవిషయం నివర్తకజ్ఞానం అభావప్రతియోగిత్వేనేదానీం జ్ఞానమవలమ్బ్యతే- తత్ర నివర్తకజ్ఞానవిషయస్య ప్రత్యగర్థస్యేదానీమవిశదత్వాన్నివర్తకజ్ఞానస్యేదానీమవిద్యమానత్వాచ్చ ప్రతియోగినో జ్ఞానస్యావిశదత్వం విద్యమానం హి సాశ్రయం జ్ఞానమపరోక్షావభాసరూపం- అత స్తస్యావిశదత్వమవిద్యమానతయాఽభవతి ఏవమాశ్రయతయాభాసమానం స్వరూపమవిశదం- ప్రతియోగితయాన్యస్యమానం జ్ఞానమిదానీమవిశదవిషయత్వాదవిద్యమానత్వాచ్చావిశదమితి ఉభయవిషయం జ్ఞానం అవిశదస్వరూపవిషయం- తచ్చ విద్యతే- విశదజ్ఞానం త్వవిద్యమానం అభావప్రతియోగితి న విరోధ ఇత్యర్థః అయమర్థః - అజ్ఞాననివర్తకాభిమతప్రమాణజ్ఞానాభావస్తావత్త్వయాభ్యుపగన్తవ్యః- అన్యథా ప్రమాణజ్ఞాననివర్త్యాజ్ఞానానుభవాసమ్భవాత్ తతశ్చ త్వదభ్యుపగత- ప్రమాణజ్ఞానాభావ ఏవ అహమజ్ఞ ఇతి ప్రతిపత్తేర్విషయో భవితుమర్హతీతి నాభావగ్రహణానుపపత్త్యా భావరూపత్వం కల్ప్యమితి పూర్వపక్షోక్తవిరోధః కథం పరిహ్రియత ఇతి చేత్ ఇత్థం - తత్ర హి యదర్థావచ్ఛిన్నం జ్ఞానమభావప్రతియోగితయోచ్యతే - అభావప్రతియోగిజ్ఞానావచ్ఛేదకతదర్థ[illegible] సత్త్వాత్తజ్జ్ఞానాభావోఽనుపపన్న ఇతి హి విరోధః- తత్రాయం పరిహారః, అభావప్రతియోగిజ్ఞానం స్మృత్యారూఢం ప్రతిషిధ్యతే యథా ఘటసాక్షాత్కారో నాస్తీతి నిషేధే ఘటసాక్షాత్కారః స్మర్యతే- స్మర్యమాణస్య స్మృతిసమకాలవర్తిత్వనియమాభావాన్నిషేధవేళాయాం స్మర్యమాణస్య నాభావప్రతియోగిత్వవిరోధః- త్వయా చ స్మృత్యారూఢస్య నివర్తకజ్ఞానస్య స్మృతిసమకాలవర్తిత్వాభావాదజ్ఞానావచ్ఛేదకతయా ప్రతిపత్తావపి స్మృత్యారూఢనివర్తకజ్ఞానం నాజ్ఞానవిరోధీతి వక్తవ్యం తస్యాదాత్మవిషయం ఘటాదివిషయకం చ ప్రమాణజ్ఞానం స్వవిషయే ఆత్మనా ఘటాదినిశ్చ సహ స్మృత్యారూఢమవిశదతయా ప్రతిపన్నమభావప్రతియోగి భవతీత్యుపపన్నతరమితి అనుభూతస్య హి స్మరణసమ్భవః- ప్రమాణజ్ఞానం కేనానుభూతమితి చేత్ భవతో వా నివర్తకజ్ఞానం కేనానుభూతం- ఆగమాదితి చేత్ అస్మాకమప్యాత్మసాక్షాత్కారః తద్విధాయకవాక్యావగతః- ఘటాదిసాక్షాత్కారస్తు ప్రత్యక్షాదిభిరేవ కేనాప్యనుభూతః మేరుసాక్షాత్కారః కథం నిషిధ్యతే- స హి న కేనాపి మానేన పూర్వమనుభూతః ఉచ్యతే ఇహ అదృష్టచరద్వీపదేన పురుషేణ కథమిహ చత్వరగతో నాస్తీత్యుచ్యతే- సంసర్గానుభవేపి సంసర్గిణోరనుభవమాత్రేణాన్యత్రాన్యతరనిషేధ ఉపపద్యత ఇతి చేత్ - ఏవం తర్హి అనుమేరుసాక్షాత్కారసంసర్గానుభవేపి మేరుసాక్షాత్కారయోః కేనాప్యవగమాత్తత్సంసర్గనిషేధ ఉపపద్యతే ప్రమాణజ్ఞానానామభావప్రతియోగిత్వాదభావస్యేదానీం గ్రాహకం నాస్తీతి యదుక్తం- తత్సర్వప్రమాణజ్ఞానాభావానాం యుగపదనుభవాసమ్భవాత్, కతిపయమానజ్ఞానాభావస్యమానాన్తరేణ గ్రహణోపపత్తేశ్చ పరిహృతం ఏవం భావరూపపక్షే విరోధపరిహారసామ్యం దర్శితం నను విరోధసామ్యం వక్తుమశక్యం అజ్ఞానస్యనషార్థప్రతియోగ్యవచ్ఛిన్నత్వాద్ వ్యవగన్తవ్యత్వే సతి హి న షార్థప్రతియోగిన స్తస్యాజ్ఞానస్య స్వవిషయాశ్రయభూత ప్రత్యగర్థావచ్ఛిన్నత్వేన భాతత్వాత్ విషయాశ్రయభూతప్రత్యగర్థజ్ఞానే సతి తన్నివర్త్యాజ్ఞానస్యావిరోధ న హి భావరూపస్యాజ్ఞానస్య జ్ఞానప్రతిపత్త్యపేక్షా- స్వరూపేణైవ ప్రతిపత్తిసమ్భవాత్ - న హి భావరూపస్య ఘటస్య ఆశ్రయ ప్రతియోగిజ్ఞానసాపేక్షత్వం దృష్టమిత్యత్రాహ (భావరూపస్యేతి) కథం సాపేక్షత్వమిత్యత్రాహ (తథాహీతి) అభావస్యన షార్థత్వసమ్భవాత్తదుక్తిః ప్రమాణజ్ఞానాదన్యత్ ప్రమాణజ్ఞానవిరోధి వా- తత్ప్రతిపత్తిః- తదాత్మస్యజ్ఞానస్య స్వవిషయావచ్ఛిన్నత్వేన ప్రతిపన్నత్వాత్ ప్రత్యగర్థస్య ఘటాదేర్వా జ్ఞానే సతి తన్నివర్త్యమజ్ఞానం న గృహ్యేతేత్యర్థః యథా ప్రకాశవిరోధిత్వేపి తమసః- తత్ప్రతిపత్తౌ న ప్రకాశాపేక్షా- తద్వదిహాపీత్యత్రాహ (యద్యపీతి) భావరూపమజ్ఞానమపి స్వరూపేణ సిద్ధ్యతీత్యత్రాహ (భవదభిమతేతి) ముగ్ధోస్మి మూఢోస్మీతి స్వరూపేణ సిద్ధిరితి చేత్ న- కస్యచిత్పురుషస్య కస్మింశ్చిద్విషయే హి మోహః *సవిపులమతిరేతినాత్మమోహం *దిఙ్మోహాలాతచక్రాదిభ్రాన్తయశ్చ కకంపునరిత్యాదిషు విషయాశ్రయావచ్ఛిన్నత్వేన హి మోహాద్యుపలభ్యతే ముగ్ధోస్మీత్యనేనాశ్రయావచ్ఛిన్నత్వం ప్రతీయతే- విషయో వ్యర్థవశాత్సిద్ధః ఇదం దూషణం సంవిత్సిధ్యతి వా న వేత్యత్ర [illegible] యాదిశాఫలితం తతశ్చ స్వాత్మవిషయమజ్ఞానం విషయాశ్రయభూతప్రత్యగర్థప్రతిపత్తిసద్భావహతం ఘటాద్యజ్ఞానం తు విషయభూతఘటాద్యవగమవిరుద్ధం మాయాశబ్దాదిభిః అజ్ఞానప్రతిపత్తౌ విషయాశ్రయాపేక్షా నేతి చేన్న- మాయాదిశబ్దానామపి వ్యుత్పత్తినైరపేక్ష్యేణ బోధకత్వాసమ్భవాత్, అజ్ఞానాదిపదపర్యాయత్వేన చ వ్యుత్పన్నత్వాత్, స్వరూపేణ సిద్ధిర్యద్యపి చేత్యభిప్రాయేణ న కదాచిత్స్వరూపేణ సిధ్యతీత్యుక్తం నను స్వరూపావచ్ఛిన్నాజ్ఞానప్రతీతౌ నఞర్థప్రతియోగిజ్ఞానావచ్ఛిన్నతయా సిద్ధావపి న నివర్త్యనివర్తకవిరోధః- స్వరూపభూతజ్ఞానాదన్యతయా తత్సిద్ధేః స్వరూపజ్ఞానం హి నావిద్యానివర్తకం కిన్తు ప్రమాణజ్ఞానమేవ- అతో న విరోధ ఇతి నైవం- మామహం చ న జానామీతి విషయాశ్రయసమ్బన్ధిజ్ఞానావచ్ఛిన్నతయా ప్రతీతేః - న హి స్వరూపభూతజ్ఞానం సాశ్రయం సవిషయం చ తవ మతం. స్వరూపం కిమాశ్రయతయా వాజ్ఞానస్యావచ్ఛేదకం- ఉత విషయతయాపి అద్వైతసత్త్వదభిమతసిద్ధిః- తదానీం ప్ర

జ్ఞానప్రాగభావస్తు భవతాప్యభ్యుపగమ్యతే - ప్రతీయతే చేత్యుభయాభ్యుపేతో జ్ఞానప్రాగభావ ఏవ అహమజ్ఞో మామన్యం చ న జానామీత్యనుభూయత ఇత్యభ్యుపగన్తవ్యం. నిత్యముక్తస్వప్రకాశచైతన్యైకస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽజ్ఞానానుభవశ్చ న సంభవతి - స్వానుభవస్వరూపత్వాత్. స్వానుభవస్వరూపమపి తిరోహితస్వరూపమజ్ఞానమనుభవతీతి చేత్. కిమిదం తిరోహితస్వస్వరూపత్వం. అప్రకాశితస్వరూపత్వమితి చేత్. స్వానుభవస్వరూపస్య కథమప్రకాశితస్వరూపత్వం. స్వానుభవస్వరూపస్యాప్యన్యతోఽప్రకాశితస్వరూపత్వ ముపపద్యత ఇతి చేత్. ఏవం తర్హి ప్రకాశాఖ్యధర్మానభ్యుపగమేన ప్రకాశస్యైవ స్వరూపత్వాదన్యతః స్వరూపనాశ ఏవ స్యాదితి పూర్వమేవోక్తం. కించ - బ్రహ్మస్వరూపతిరోధానహేతుభూతమేతదజ్ఞానం స్వయమనుభూతం సద్బ్రహ్మ తిరస్కరోతి - బ్రహ్మ తిరస్కృత్య స్వయం తదనుభవవిషయో భవతీత్యన్యోన్యాశ్రయణం. అనుభూతమేవ తిరస్కరోతీతి చేత్. యద్యతిరోహితస్వరూపమేవ బ్రహ్మాజ్ఞానమనుభవతి - తదా తిరోధానకల్పనా, నిష్ప్రయోజనా స్యాత్ అజ్ఞానస్వరూపకల్పనా, చ -

---

త్యగర్థస్య స్వస్మాదన్యేన కేనాపి విశిష్టత్వమేవ హి నిష్యతి. విషయతయావచ్ఛేదకత్వే ప్రత్యగర్థస్యాజ్ఞానమావరణం స్యాత్ - ఆవరణత్వం చ తద్విషయక జ్ఞానప్రతిబన్ధకత్వం - అత స్తద్విషయ ప్రమాణజ్ఞాన ప్రతీత్యవశ్యంభావాదుక్తవిరోధాఽనతివృత్తిః. అతః స్వరూపభూతజ్ఞానావచ్ఛిన్న ప్రతీత్యభ్యుపగమోఽనుపపన్నః. ఉభయత్ర సాధనదూషణయోస్తుల్యత్వాత్ భావరూపమజ్ఞానం పరిగృహ్యతామిత్యాశఙ్క్య లాఘవన్యాయేన పరిహరతి (జ్ఞాన ప్రాగభావ స్త్వితి) అభ్యుపగమ్యతే - అహమజ్ఞ ఇతి ప్రతిపన్నస్య అభావరూపత్వే హి విప్రతిపత్తిః - న త్వభావానభ్యుపగమః - అన్యథా ప్రమాణజ్ఞానస్య ప్రాగభావాభావాదనాదిత్వేన తన్నిరసనీయ భావరూపాజ్ఞానానుదయ ప్రసఙ్గాత్ - అతో జ్ఞానాభావ స్త్వయాభ్యుపగత ఇత్యర్థః. ప్రతీయతే చ - లోకేత త్ర జ్ఞానాభావవిషయాజ్ఞానం నాస్తీతి వ్యవహారదర్శనాత్ అప్రతిపన్నే చ విషయేఽనుపపత్తేః జ్ఞానాభావ ప్రతీతిరస్త్యేవేత్యర్థః. అతః సంప్రతిపన్నే న జ్ఞానాభావే నైవాహమజ్ఞ ఇతి ప్రతీత్యుపపత్తేరతిరిక్తకల్పనే హేత్వభావాల్లాఘవేన స ఏవ అహమజ్ఞ ఇతి ప్రతీతేర్విషయతయాభ్యుపగన్తవ్య ఇత్యర్థః. నన్వభయాభ్యుపగతోఽభావో నామ కశ్చిన్నాస్తి - భావాన్తరమభావః స్వమతే - పరమతే తు భావాతిరిక్తః - తత్కథముభయాభ్యుపగతేనాహమజ్ఞ ఇతి ప్రతీత్యుపపత్తిః. ఉచ్యతే - న హ్యుభయాభ్యుపగత ఇత్యుక్తం - కింతు భవతాప్యభ్యుపగమ్యత ఇత్యుక్తం - అభావశబ్దవాచ్యత్వేన - కశ్చిదర్థ ఉభాభ్యామభ్యుపగతః - స చ భావరూప స్తదతిరిక్త ఇతీయదేవ వివక్షితం - అత్ర భావత్వేనయః స్వాభిమతః యశ్చ తదతిరిక్తత్వేన అభావశబ్దవాచ్యతయా పరాభిమతః, తయోరన్యతరేణాహమజ్ఞ ఇతి ప్రతీత్యుపపత్తౌ నభయాతిరిక్తార్థకల్పనమనుపపన్నమిత్యుక్తం భవతీతి న విరోధః. నను భావాన్తరమభావమిచ్ఛతా త్వయాజ్ఞాన ప్రాగభావశబ్దేన భావరూపాజ్ఞానమఙ్గీకృతం స్యాత్. నైవం - సిద్ధాన్తద్వయానభిజ్ఞానకృతమిదం చోద్యం - స్వయంప్రకాశస్యైవ జ్ఞానస్య సంకోచరూపమవస్థాన్తరం ప్రాగభావశబ్దవాచ్యతయాఽస్మదభిమతం - స్వప్రకాశజ్ఞానవ్యతిరేకేణ భావరూపమజ్ఞానం పరాభిమతం - అత స్తయోః కథమైక్యం. తర్హి జ్ఞానస్య సంకోచరూపామవస్థాం పరిత్యజ్యాజ్ఞానశబ్దవాచ్యత్వేన పరోక్తం భావరూపమజ్ఞానం స్వీక్రియతాం - భావరూపత్వావిశేషాదితి చేత్. ప్రామాణికం పరిత్యజ్యాప్రామాణికం స్వీక్రియతామితీదమనుపపన్నం - *న విజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపో విద్యతే *విద్యతే *సర్వం హ పశ్యః పశ్యతి *తయాతిరోహితత్వాచ్చ శక్తిః క్షేత్రజ్ఞసంజ్ఞితా । సర్వభూతేషు భూపాల తారతమ్యేన వర్తతే *అప్రాణిమత్సు స్వల్పా సా స్థావరేషు తతోఽధికా *హిరణ్యగర్భాదిషు చ తేజః పుంసః శక్త్యుపబృంహితః ఇతి శ్రుతిస్మృతిసిద్ధత్వాత్ జ్ఞాననిత్యత్వం తత్సంకోచాదికం చ ప్రామాణికం కథం త్యజ్యేత - భావరూపాజ్ఞానం తు కల్ప్యం - కల్పకం చాన్యథాసిద్ధమితి తద ప్రామాణికం కథం స్వీక్రియతే. కల్పనాయాం హి లాఘవన్యాయశ్చ ప్రవర్తతే - న తు ప్రమాణప్రతిపన్నేఽర్థే అతోఽహమజ్ఞ ఇతి జ్ఞాన ప్రాగభావ ఏవ ప్రతీయతే. ఏవమహమజ్ఞ ఇతి ప్రత్యయస్య భావరూపాజ్ఞానవిషయత్వే - భావరూపపక్షోపపత్త్యభావరూపపక్షానుపపత్తిరూపానుకూలతర్కాభావ ఉక్తః. అథ ప్రతికూలతర్కపరాహతిరుచ్యతే (నిత్యేతి) నిత్యముక్తస్వప్రకాశచైతన్యైకస్వరూపస్యేతి పదం హేతుగర్భం. నిత్యముక్తత్వం - పరమార్థతో దోషాసంస్పృష్టత్వం. అతః పరమార్థదోషాసంభవతి - స్వానుభవస్వరూపత్వాదపరమార్థపరానుభవో న సంభవతీత్యర్థః. అన్యానుభవరూపప్రదేశభేదాభావాచ్చైత్యైకశబ్దాభిప్రాయః. ఏకశబ్దేన జ్ఞేయత్వాభావశ్చ వివక్షితః. అభిప్రేతం హేతుగర్భత్వం వివృణోతి (స్వానుభవస్వరూపత్వాదితి) అవిద్యానివృత్తిదశాయామనువర్తమానం అవిద్యావభాసప్రత్యనీకం స్వానుభవైకస్వభావత్వం హేతుతయా వివక్షితం - న తు భ్రమవేళాయామపి విద్యమానం స్వయంప్రకాశత్వమాత్రం - అతః స్వానుభవైకస్వభావత్వస్య ప్రాగపి విద్యమానత్వాదిత్యర్థః. స్వానుభవస్వరూపస్యాపి తిరోధానాదజ్ఞానానుభవస్సంభవతీతి శఙ్క్యతే (స్వానుభవేతి) అభిప్రేతం వివరితుం తిరోధానశబ్దస్యార్థాన్తరం నాస్తీతి జ్ఞాపనార్థం ప్రశ్నపూర్వకం తిరోధానశబ్దార్థమాహ (కిమిదం తిరోహితస్వస్వరూపత్వం అప్రకాశితస్వరూపత్వమితి చేదితి) స్వానుభవస్వరూపస్య అప్రకాశితత్వం వ్యాహతమితి బుద్ధ్యా దూషయతి (స్వానుభవేతి) అన్యత ఇతి పరిహారం శఙ్కతే (స్వానుభవేతి) అన్యతోఽప్రకాశితస్వరూపత్వే పూర్వోక్తదూషణమతిదిశతి (ఏవం తర్హీతి) దూషణాన్తరమాహ (కించేతి) అపరమార్థత్వాన్న సత్తయా తిరస్కారకం - అపి తు ప్రతీయమానతయా తిరస్కారకమిత్యనుభవపూర్వక స్తిరస్కారః - తిరస్కారపూర్వకోఽనుభవః - అతిరస్కృతస్య స్వానుభవస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽజ్ఞానానుభవాసంభవాదిత్యన్యోన్యాశ్రయణమిత్యర్థః. ఏతత్పరిజిహీర్షయాఽనుభవపూర్వకం తిరస్కారం శఙ్క్యతే (అనుభూతమేవేతి) తత్ర దూషణమాహ (యదీతి) అతిరోహితస్యాప్యజ్ఞానానుభవసమ్భవా త్తదర్థతిరోధానకల్పనా, తదర్థమాద్యాదశావిద్యా

బ్రహ్మణోఽజ్ఞానదర్శనవత్ అజ్ఞానకార్యతయాభిమత ప్రపఞ్చదర్శనస్యాపిసవవ్భవాత్. కించ-బ్రహ్మణోఽజ్ఞానానుభవస్సకింస్వతోన్యతో వా. స్వతశ్చేదజ్ఞానానుభవస్య స్వరూపప్రయుక్తత్వే నానిర్మోక్షస్స్యాత్ - అనుభూతిస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽజ్ఞానానుభవస్వరూపత్వే సమిథ్యారజతబాధకజ్ఞానేన రజతానుభవస్యాపినివృత్తివన్నివర్తకజ్ఞానేనాజ్ఞానానుభూతిరూపబ్రహ్మస్వరూపనివృత్తిర్వా. అన్యతశ్చేత్ - కింతదన్యత్. అజ్ఞానాన్తరమితిచేత్ - అనవస్థా స్యాత్. బ్రహ్మతిరస్కృత్యైవస్వయమనుభవవిషయోభవతీతిచేత్. తథాసతీదమజ్ఞానం కాచాదివత్ స్వసత్తయా బ్రహ్మతిరస్కరోతీతిజ్ఞానబాధ్యత్వమజ్ఞానస్యనస్యాత్. అథేదమజ్ఞానంస్వయమనాది - బ్రహ్మణస్స్వసాక్షిత్వం, బ్రహ్మస్వరూపతిరస్కృతిం, చయుగపదేవకరోతి - అతోనానవస్థాదయోదోషా ఇతి. నైతత్ - స్వానుభవస్వరూపస్య బ్రహ్మణస్స్వరూపతిరస్కృతిమన్తరేణసాక్షిత్వాపాదనాయోగాత్. హేత్వన్తరేణతిరస్కృతమితిచేత్ - తస్యాప్యనాదిత్వముపాస్తం, అనవస్థా చపూర్వోక్తా. అతిరస్కృతస్వరూపస్యైవసాక్షిత్వాపాదనే స్వానుభవైకతానతాచనస్యాత్. అపిచ-అవిద్యయా బ్రహ్మణితిరోహితే తస్మిన్బ్రహ్మనకించిదపిప్రకాశతే - ఉతకించిత్ప్రకాశతే. పూర్వస్మిన్కల్పే ప్రకాశమాత్రస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽప్రకాశేతుచ్ఛతాపత్తిరసకృదుక్తా. ఉత్తరస్మిన్కల్పే సచ్చిదానన్దైకరసే బ్రహ్మణికోయమంశస్తిరస్క్రియతే - కోవాప్రకాశతే - నిరంశేనిర్విశేషే ప్రకాశమాత్రే వస్తున్యాకారద్వయాసవవ్భవేన తిరస్కారప్రకాశ్యోర్యుగపన్నసంగచ్ఛేతే. అథ సచ్చిదానన్దైకరసం బ్రహ్మవిద్యయాతిరోహితస్వరూపమవిశద మివలక్ష్యతఇతి. ప్రకాశమాత్రస్వరూపస్యవిశదతాఽవిశదతావాకింరూపా. ఏతదుక్తంభవతి - యస్యాంశస్సవిశేషస్సప్రకాశవిషయః - తస్యసకలావభాసోవిశదావభాసః - కతిపయవిశేషరహితావభాసశ్చావిశదావభాసః. తత్రయఆకారోఽప్రతిపన్నస్తస్మిన్నంశేప్రకాశాభావాదేవప్రకాశావైశద్యం నవిద్యతే - యశ్చాంశస్ప్రతిపన్నస్తస్మిన్నంశేతద్విషయప్రకాశోవిశదఏవ. అతస్సర్వత్రప్రకాశాంశేఅవైశద్యంనసంభవతి. విషయేపిస్వరూపేప్రతీయమానేతద్గతకతిపయవిశేషాప్రతీతిరేవావైశద్యం. తస్మాదవిషయేనిర్విశేషేప్రకాశమాత్రేబ్రహ్మణిస్వరూపేప్రకాశమానేకతిపయవిశేషాప్రతీతిరూపావైశద్యంనామాజ్ఞానకార్యంనసంభవతి.

కల్పనాచనిష్ఫలేత్యర్థః. తదుపపాదయతి (బ్రహ్మణఇతి) యథాఽతిరోహితస్వరూపస్యాప్యపరమార్థభూతాజ్ఞానానుభవస్సమ్భవః - తథా అపరమార్థభూతప్రపఞ్చానుభవోప్యతిరోహితస్యసమ్భవతీతితదర్థాతిరోధానకల్పనాతదర్థాచ్ఛాదకావిద్యాకల్పనాచనిష్ఫలేత్యర్థః. అనుభవపూర్వకతిరస్కారపక్షేవికల్పముఖేనదూషణమాహ (కించేతి) స్వతఃపక్షే దూషణద్వయం - అనిర్మోక్షో బ్రహ్మస్వరూపనివృత్తిశ్చ. రజతానుభవస్యాపీత్యపిశబ్దేనరజతస్యచనివృత్తిస్సూచితా. అన్యతఃపక్షేఽనవస్థా. తిరస్కారపూర్వకానుభవపక్షంశఙ్కతే (బ్రహ్మేతి) తిరస్కృత్యానుభవవిషయఇత్యుక్తేస్వసత్తయాతిరస్కారకమిత్యుక్తంస్యాత్ - నతుప్రతీయమానతయా - తదానీంకాచాదివత్పరమార్థత్వేనజ్ఞాననివర్త్యత్వంనసిధ్యతీత్యర్థః. అథతిరస్కారానుభవయోర్యౌగపద్యంశఙ్కతే (అథేదమితి) నైతదిత్యాదినాదూషయతి. స్వానుభవస్వరూపస్యేతిహేతుగర్భవిశేషణం. స్వానుభవస్వరూపత్వంస్వాభావికమితిపరానుభవోహేతునావినానోపపద్యతఇత్యర్థః. హేత్వన్తరేణతిరస్కృతిమాశఙ్క్యదూషయతి (హేత్వితి) యౌగపద్యపక్షేపూర్వోక్తపక్షద్వయదూషణమప్యాపతతీత్యభిప్రాయేణాహ (అనవస్థాచపూర్వోక్తేతి) జ్ఞాననివర్త్యత్వదూషణస్యాప్యుపలక్షణమిదమనవస్థా - అనన్తరపూర్వోక్తేతి. స్వరూపతిరస్కృతిమన్తరేణసాక్షిత్వాపాదనేఽనిష్టమాహ (అతిరస్కృతేతి) పూర్వంవిశదావిశదావభాసమభ్యుపగమ్యదూషణముక్తం - ఇదానీంతమేవదూషయితుముపక్రమతే (అపిచేతి) వికల్పయతి (అవిద్యయేతి) పూర్వోక్తందూషణమతిదిశతి (పూర్వస్మిన్నితి) (ఉత్తరస్మిన్నితి) కింశబ్దఃక్షేపే - అనుపపన్నమిత్యర్థః. సచ్చిదానన్దాదిశబ్దానామపిస్వరూపమాత్రపరత్వేనాభ్యుపగమాత్తిరస్కృతాతిరస్కృతవిభాగోనుపపన్నఇతిభావః. (కోయమంశస్తిరస్క్రియతేకోవాప్రకాశతఇతి) కోవావిశేషస్తిరస్క్రియతే - కోవాప్రకాశత ఇత్యస్యాప్యుపలక్షణార్థమిదం - నిరంశనిర్విశేష ఇత్యనన్తరోక్తేః. (కోయమంశఇతి) అంశభేదోఽపవక్తుమశక్య ఇత్యభిప్రాయః. తదుపపాదయతి (నిరంశఇతి) ప్రకాశమాత్రే - మాత్రచా అవిషయత్వంవివక్షితం - అవిషయభూతఇత్యర్థః. (యుగపన్నసంగచ్ఛేతేఇతి) నహిత్వయాకాలభేదేనప్రకాశతిరస్కారావుచ్యేతే - అపితుయుగపదేవ - తదానీమంశభేదాభావాదాకారభేదాభావాచ్చతౌనసంగచ్ఛేతే ఇతిభావః. ఏవంప్రకాశతిరస్కారయోర్యౌగపద్యానుపపత్త్యాసత్యామప్యవిశదశబ్దేనప్రత్యవతిష్ఠతే (అథేతి) అథశబ్దోఽనుమతిప్రదానేవర్తతే. దూషయతి (ప్రకాశేతి) కింరూపా - అనుపపన్నేత్యర్థః. కథమనుపపత్తిరితిశఙ్కాయాంవైశద్యావైశద్యస్వరూపంశిక్షయితుమత్రతదనుపపత్తించదర్శయితుమాహ (ఏతదుక్తమితి) వైశద్యావైశద్యస్వరూపంశిక్షయతి (యస్యాంశఇత్యాదినా) జ్ఞానేతదనుపపత్తిమాహ (తత్రేతి) (ప్రకాశాభావాదేవప్రకాశావైశద్యంనవిద్యతఇతి) ధర్మ్యభావాద్ధర్మాభావఇత్యర్థః. జ్ఞేయేపిజ్ఞాతాంశస్యవిశదత్వాదజ్ఞాతాంశస్యాజ్ఞాతత్వాచ్చక్వచిదప్యవైశద్యంనసంభవతీత్యాహ (విషయేపీతి) ఏకస్మిన్వస్తునికతిపయాంశస్యకతిపయాకారస్యవాఽనవభాసస్సముదితరూపస్యావైశద్యం - నతుతత్రాపిప్రకాశమానాంశస్యేత్యర్థః. (తస్మాదితి) స్వరూపేప్రకాశమానఇత్యస్యనబ్రహ్మణీతిపూర్వేణాన్వయః - అపితూత్తరత్ర - స్వరూపేప్రకాశమానేకతిపయవిశేషాప్రతీతిరూపమవైశద్యంబ్రహ్మణినసంభవతీత్యర్థః. కతిపయవిశేషాప్రతీతిశబ్దఃకతిపయాంశా

అపి చ - ఇదమపి విద్యాకార్యమవైశద్యం తత్త్వజ్ఞానోదయాన్నివర్తతే న వా. అనివృత్తావపవర్గాభావః. నివృత్తౌ తద్వస్తు కిం రూపమితి వివేచనీయం. విశదస్వరూపమితి చేత్ - తద్విశదస్వరూపం ప్రాగస్తి న వా. అస్తి చేదవిద్యాకార్యమవైశద్యం తన్నివృత్తిశ్చ న స్యాతాం. నో చేన్మోక్షస్య కార్యతయా అనిత్యతా స్యాత్. అస్యాజ్ఞానస్యాశ్రయానిరూపణాదేవాసంభవ ఇతి పూర్వమేవోక్తః. అపి చ - అపరమార్థదోషమూలభ్రమవాదినా నిరధిష్ఠానభ్రమాసమ్భవోऽపి దురుపపాదః - భ్రమహేతుభూతదోషదోషాశ్రయత్వవదధిష్ఠానాపారమార్థ్యేऽపి భ్రమోపపత్తేః. తతశ్చ సర్వశూన్యత్వమేవ స్యాత్. యదుక్త

ప్రతిపత్తేరప్యుపలక్షణార్థః. ముఖాన్తరేణ దూషణమాహ (అపిచేతి) (అవిద్యాకార్యం తన్నివృత్తిశ్చ న స్యాతామితి) విశదస్వరూపస్యావిద్యావిరోధిత్వాదితి భావః. (మోక్షస్య కార్యతయేతి) మోక్షస్య - ముక్తస్వరూపస్య. భావరూపత్వే సతి కార్యం హ్యనిత్యం - వైశద్యం చ భావరూపం - అతః పరముక్తేత్వయోక్తదూషణమనన్తరైవాపతతీత్యర్థః. ప్రాగసతః పశ్చాదుత్పన్నస్య వైశద్యస్యానిత్యత్వప్రసఙ్గః కాలాత్యయాపదిష్టః - శాస్త్రేణ తస్య నిత్యతయా ప్రతిపాదితత్వాదితి చేత్ - తదా బ్రహ్మణస్సవిశేషత్వం స్యాదిత్యభిప్రాయః. పూర్వోక్తాశ్రయానుపపత్తిం పరోక్తప్రత్యక్షప్రమాణస్య ప్రతికూలతర్కత్వేనాహ (అస్యేతి) స్వరూపానాదిత్వాదిముఖేన పరిహారాణాం ప్రతిబన్దిత్వం హృది నిధాయ దూషణాన్తరమాహ (అపిచేతి) యథా దోషదోషాశ్రయత్వాదేరపారమార్థ్యేऽపి భ్రమసమ్భవః - తద్వదధిష్ఠానాపారమార్థ్యేऽపి భ్రమస్సంభవతి. అధిష్ఠానాపారమార్థ్యే తస్యాపి ప్రపఞ్చవదపారమార్థ్యేన అధిష్ఠానాన్తరాపేక్షయాऽనవస్థా స్యాదితి చేత్ - తర్హి దోషస్యాపి ప్రపఞ్చవదపారమార్థ్యేన దోషాన్తరాపేక్షయాऽనవస్థా స్యాత్. దోషస్యాపారమార్థ్యేऽపి స్వరూపానాదిత్వాన్నానవస్థేతి చేత్ - తర్హి అధిష్ఠానాపారమార్థ్యేऽపి స్వరూపానాదిత్వాన్నానవస్థేతి. ప్రవాహానాదిత్వేన దుర్ఘటత్వేన చ పరిహారోऽపి తుల్యః. దోషః ప్రపఞ్చదర్శనస్య స్వదర్శనస్య చ స్వయమేవ నిర్వాహక ఇతి న దోషాన్తరాపేక్షయాऽనవస్థేతి చేన్న - అపరమార్థస్యాన్యస్య స్వపరనిర్వాహకత్వాసంభవాత్ - న హి స్వప్నదృష్టవస్త్వజ్ఞానహేతుభూతో ఞ్ఝుర్యవష్టమ్భః స్వకల్పనే దోషనిరపేక్షః. అపరమార్థస్య స్వపరనిర్వాహకత్వం సంభవతు - తథాప్యధిష్ఠానాపారమార్థ్యేऽపి స్వపరనిర్వాహకత్వాదనవస్థానం స్యాత్. అపరమార్థస్య పరం ప్రత్యధిష్ఠానత్వే సిద్ధే హి స్వనిర్వాహకత్వసిద్ధిరితి చేత్ - అపరమార్థస్య పరం ప్రతి దోషత్వే సిద్ధే హి స్వనిర్వాహకత్వమితి తుల్యం. మిథ్యాభూతజగదవభాసాద్దోషత్వం సిద్ధమితి చేత్ - తర్హి తత ఏవాధిష్ఠానత్వమపి సిద్ధమితి స్వపరనిర్వాహకత్వమధిష్ఠానస్య సిధ్యతి. అధిష్ఠానాపారమార్థ్యే భ్రమో న దృష్ట ఇతి చేత్ - దోషదోషాశ్రయత్వాపారమార్థ్యేऽపి భ్రమో న దృష్ట ఇతి తుల్యశ్చర్చ ఇత్యభిప్రాయః. తతః కిమిత్యత్రాహ (తతశ్చేతి) ఏవమహమజ్ఞో మామన్యం చ న జానామీతి ప్రత్యక్షస్య ప్రతికూలతర్కపరాహతిరుక్తా. అత్ర కేచిదాహుః - సుప్తోత్థితస్య న కించిదవేదిషమితి పరామర్శాన్యథానుపపత్తిః భావరూపాజ్ఞానే ప్రమాణం. కథమన్యథానుపపత్తిః - ఇత్థం. న కించిదవేదిషమితి పరామర్శో న జ్ఞానాభావవిషయః - స్వాపే జ్ఞానాభావస్యాననుభూతత్వాత్. జ్ఞానాభావానుభవే హి ప్రతియోగిభూతజ్ఞానస్య విషయావచ్ఛిన్నస్యావభాసోऽభ్యుపగన్తవ్యః - తదభ్యుపగమే సుషుప్తివ్యాఘాతః. న చాస్మరణలిఙ్గజన్యం జ్ఞానాభావవిషయమనుమితిరూపజ్ఞానమిదమితి వాచ్యం - అస్మరణస్యానుభవవ్యావృత్త్యభావాత్ - పథి గచ్ఛతాస్పృష్టతృణాదికం న స్మర్యతే. అతస్సుషుప్తావనుభూతం భావరూపమజ్ఞానం స్మర్యతే న కించిదవేదిషమితి. అతస్తదన్యథానుపపత్త్యా భావరూపాజ్ఞానసిద్ధిరితి. నైతదుపపద్యతే - భావరూపత్వేऽప్యజ్ఞానస్య ప్రతియోగ్యపేక్షత్వోపపాదనాత్, ప్రతియోగినశ్చ సుషుప్తావనవభాసాత్, అజ్ఞానానుభవాభావేన తత్స్మరణానుపపత్తేః. ప్ర[illegible]గ్యవభాసే సుషుప్తివ్యాఘాతస్త్వయైవోక్తః. న చ తదన్యవాచినఞర్థప్రతియోగిస్వరూపభూతం జ్ఞానం తదానీమవభాతమితి వాచ్యం - న కించిదవేదిషం - మామన్యం చ న జానామీతి విషయావచ్ఛిన్నజ్ఞానస్య ప్రతియోగిత్వావగమాత్ - అతస్తదనవభాసే అజ్ఞానానుభవాయోగాత్ తత్స్మరణానుపపత్తిః. కించ - సుషుప్తౌ నిర్వికల్పకేన వా సవికల్పకేన మనోవ్యాపారేణ వా భావరూపాజ్ఞానానుభవః. ప్రథమే స్వాభిమతనిర్వికల్పకస్య సాక్షిచైతన్యావభాసరూపస్య సంస్కారాధాయకత్వానభ్యుపగమాత్ ప్రతిసంధానమనుపపన్నం. న ద్వితీయః - సుషుప్తినిరోధేన తదా మనోవ్యాపారాసంభవాత్. అతో న కించిదవేదిషమితి జ్ఞానం న స్మరణం - కిన్త్వస్మరణలిఙ్గకం జ్ఞానాభావవిషయమనుమితిరూపం. న చ పథి గచ్ఛతాస్పృష్టతృణాద్యస్మరణేన వ్యభిచారః - అన్యవ్యాసఙ్గాదిసంస్కారవిరోధ్యభావవిశేషితస్యాస్మరణస్య వ్యభిచారాభావాత్. *తదన్యధీరతాత్పర్యం పటుత్వేతరహేతూదయః। దుఃఖాదితీవ్రమున్మాదోऽనభ్యాసో దీర్ఘకాలతా। ఏతైశ్చాదృష్టవైగుణ్యం కల్ప్యం సంస్కారరోధిను। ఏతేష్వసత్స్వస్మరణాత్ జ్ఞానాభావోऽనుమీయతే॥ పథి గచ్ఛతాస్పృష్టతృణాదికం పటుతరసంస్కారోదయవిరోధిసద్భావాన్న స్మర్యతే - పథి గచ్ఛతో హి గన్తవ్యదేశకార్యచిన్తాదివ్యాసక్తో భవతి. తృణాదావాదరశ్చ నాస్తి - ప్రయోజనాభావాత్. తదభావేऽపి గజాదిదర్శనస్యేవ న పటుతరత్వం తృణాదిజ్ఞానస్య - విషయవైపుల్యవైచిత్ర్యాద్యభావాత్. జన్మాన్తరానుభవజసంస్కారస్తు ప్రాయణనరకప్రసూతిజన్యతీవ్రదుఃఖాభిభవాదనుద్బుద్ధః. ఉన్మాదశ్చ సంస్కారోద్బోధవిరోధీ. అనభ్యాసశ్చ తథా - తస్య విస్మరణహేతుత్వదర్శనాత్. కాలదైర్ఘ్యమపి తత్ప్రతిబన్ధకం దృష్టం - బాల్యేऽనుభూతానాం వృద్ధావస్థాయామస్మరణాత్. న చైతే హేతవస్సుషుప్తావసన్తి, న చ కించిదదృష్టం సంస్కారోద్బోధవిరోధి కల్ప్యం - కల్పకాభావేన సౌషుప్తికజ్ఞానస్య తద్విషయార్థస్మరణవిరోధ్యదృష్టస్య చ కల్పనాయోగాత్. యది కించిత్కల్పకతయోత్ప్రేక్ష్యేత - తదాప్యుక్తప్రత్యక్షనిర్వాహసంభవతేన కల్పనముపపద్యతే. ఏవమన్యపరత్వాది సంస్కారనిరోధకహేతువిరహవిశేషితాస్మరణలిఙ్గేన జ్ఞానాభావానుమితిరూపమిదం న కించిదవేదిషమితి జ్ఞానం. త్వయాऽపి జ్ఞానాభావస్సుషుప్తావభ్యుపగతః - స చోక్తలిఙ్గానుమేయ ఏవేత్యభ్యుపగన్తవ్యః - తదస్మాకమపి తుల్యం. అతః స్మృతిత్వానుపపత్తేరనుమితిరూపత్వోపపాదనాచ్చ న కించిదవేదిషమితి జ్ఞానమన్యథైవోపపన్నమితి న తతో భావరూపాజ్ఞానసిద్ధిరితి. ఉద్భృతదుర్వాదానామనుపపన్నత్వం భావరూపాజ్ఞానవిషయప్రత్యక్షప్రతిక్షేపతస్సిద్ధం. అథానుమానం దూషయతి (యదుక్తమిత్యాదినా)

మనుమానేనాపిభావరూపమజ్ఞానంసిధ్యతీతి-తదయుక్తం-అనుమానాసంభవాత్. ననూక్తమనుమానం. సత్యముక్తం-మయుక్తంతుతత్-అజ్ఞానేష్వనభిమతాజ్ఞానాన్తరసాధనేనవిరుద్ధత్వాద్ధేతోః. తత్రాజ్ఞానాన్తరాసాధనే హేతోరనైకాన్త్యం. సాధనేచతదజ్ఞానమజ్ఞానసాక్షిత్వంనివారయతి. తతశ్చాజ్ఞానకల్పనానిష్ఫలాస్యాత్. దృష్టాన్తశ్చ సాధనవికలః- దీపప్రభాయాఅప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వాభావాత్. సర్వత్రజ్ఞానస్యైవహిప్రకాశకత్వం- సత్యపిదీపేజ్ఞానేన వినావిషయప్రకాశాభావాత్. ఇన్ద్రియాణామపిజ్ఞానోత్పత్తిహేతుత్వమేవ- నప్రకాశకత్వం. ప్రదీపప్రభాయాస్తుచక్షురిన్ద్రియస్యజ్ఞానముత్పాదయతోవిరోధితమోనిరసనద్వారేణోపకారకత్వమాత్రమేవ. ప్రకాశకజ్ఞానోత్పత్తావ్యాప్రియమాణ చక్షురిన్ద్రియోపకారక హేతుత్వమపేక్ష్యదీపస్యప్రకాశకత్వవ్యవహారః. నాస్మాభిర్జ్ఞానతుల్యప్రకాశకత్వాభ్యుపగమేన దీపప్రభానిదర్శితా- అపితుజ్ఞానస్యైవస్వవిషయావరణనిరసనపూర్వకప్రకాశకత్వమఙ్గీకృత్యేతి చేత్. న- నహివిరోధినిరసనమాత్రంప్రకాశకత్వం - అపిత్వర్థపరిచ్ఛేదః- వ్యవహారయోగ్యతాపాదనమితియావత్. తత్తుజ్ఞానస్యైవ. యద్యుపకారకాణామప్యప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వమఙ్గీకృతం- తర్హీన్ద్రియాణాముపకారకతమత్వేనాప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వమఙ్గీకరణీయం. తథాసతి తేషాంస్వనివర్త్యవస్త్వన్తరపూర్వకత్వాభావాద్ధేతోరనైకా

(అనుమానాసంభవాదితి)త్వదుక్తమనుమానమాభాసఇతిభావః. కథంయుక్తత్వమిత్యత్రాహ(అజ్ఞానేష్వితి)కథమజ్ఞానాన్తరసాధనమవశ్యంభావి - తస్య కథమనభిమతత్వమిత్యాశఙ్కాయాంతదవశ్యంభావముపపాదయతి(తత్రేతి)అజ్ఞానస్యానభిమతత్వముపపాదయతి(సాధనేచేతి)తత్కథమిత్యత్రాహ(తతశ్చేతి)అన్యప్రమాణజ్ఞానస్యఅప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వాత్ స్వవిషయావరణాజ్ఞానాన్తరసాధకత్వేసతి తదజ్ఞానం బ్రహ్మస్వరూపాచ్ఛాదకం నిత్యసిద్ధ మయిషితమజ్ఞానమావృణోతి- తేనావృతత్వాత్తదజ్ఞానం బ్రహ్మణానసాక్షాత్క్రియతే- అపరమార్థస్యాప్రతీయమానస్య కార్యకరత్వాయోగాత్ అజ్ఞానకల్పనానిష్ఫలా - తిరోధానరూపకార్యార్థంహితత్కల్పనా. యద్యసాక్షాత్కృతమేవకార్యకరం- తదాసత్తయాకార్యకరమితివాచ్యం సత్యత్వాత్ జ్ఞానవివర్త్యంనస్యాత్. ఏవమజ్ఞానస్యజ్ఞానానివర్త్యత్వనిష్ఫలత్వే, కారణతయానభిమతాజ్ఞానాన్తరసాధకత్వం, తదసాధనే చానైకాన్త్యముక్తం ననూక్తహేతుజన్యంజ్ఞానంసమ్యజ్జ్ఞానవిషయమాసంచేత్ - తద్విరోధాదేవనహేతోరనైకాన్త్యం. యదినసమ్యక్ తథాపినహేత్వనైకాన్త్యం - అప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వహేతోస్తత్రవృత్త్యభావాత్. ఉచ్యతే- హేత్వనైకాన్త్యపరిహారస్సాధ్యవిషయజ్ఞానస్యప్రమాణరూపత్వంప్రతిక్షిపతి - జ్ఞానసమ్యక్త్వంతుహేత్వనైకాన్త్యపరిహారం ప్రతిక్షిపతి. అతోజ్ఞానస్యసమ్యక్త్వేతథోక్తహేతుజన్యత్వంవ్యాహతం- హేతోరనైకాన్త్యాత్ - నహిసమ్యగ్జ్ఞానందుష్టహేతుజన్యం. ఉక్తహేతోరనైకాన్త్యంనచేత్ తస్యాసమ్యగ్జ్ఞానవిషయాజ్ఞానజనకత్వంవ్యాహతం - అదుష్టహేతోరసమ్యగ్జ్ఞానజనకత్వాయోగాత్. ఏవంహేత్వనైకాన్త్యపరిహారజ్ఞానసౌష్ఠవయోఃపరస్పరవిరోధేనతయోరిహసముచ్చిత్యాసిద్ధేరస్వతరాభావేపిసాధ్యసిద్ధ్యభావాదనుమానమసమఞ్జసమిత్యభిప్రాయఇతి. నను నహేత్వనైకాన్త్యం- సాధ్యవిషయజ్ఞానేహేతోరవృత్తేః- నహ్యప్రకాశితమజ్ఞానంతేనప్రకాశ్యతే. కింతర్హి - సాక్షిచైతన్యసిద్ధస్యైవాజ్ఞానస్యాభావాద్వివేచనమాత్రం క్రియతే. నైవం-విమతమర్థతత్త్వతః ప్రకాశో క్తిస్తేనస్వరూపచైతన్యేనఅజ్ఞానసిద్ధావనుమానప్రామాణ్యం-తత్ప్రామాణ్యేనభావరూపాజ్ఞానసిద్ధిః-తత్సిద్ధౌజ్ఞాతురపితత్ప్రతిపత్తౌ తదనుభూయసాక్షిచైతన్యేనఅజ్ఞానానుభవసిద్ధివిప్రకాశనేన్యస్తరత్వాత్. దూషణాన్తరమాహ (దృష్టాన్తశ్చేత్యాదినా) తత్ర కింసాక్షాత్ప్రకాశకత్వం - ఉతపరంపరయా - ఉతసాక్షాద్వాపరంపరయావా ప్రకాశకత్వమాత్రం- ఉతస్వవిషయావరణనిరాసకత్వం ప్రకాశకత్వమితిచత్వారఃకల్పాః. తత్ర ప్రథమేకల్పేదృష్టాన్తస్సాధనవికలః. ద్వితీయేతుపక్షేఽసిద్ధిః. తృతీయేత్విన్ద్రియేష్వనైకాన్త్యం- తేషాంస్వనివర్త్యవస్త్వన్తరపూర్వకత్వాభావాత్ -సాక్షాద్వాపరంపరయావా ప్రకాశకయోరన్యతరత్వాత్తేషాం ఇన్ద్రియాణ్యపివిపక్షీకృత్యతేషామపితథావిధవస్త్వన్తరపూర్వకత్వకల్పనమయుక్తం- అహఙ్కారాదీనామిన్ద్రియాణాముత్పత్తేఃస్వవిషయావరణస్వదేశగతవస్త్వన్తరపూర్వకత్వాభావాత్. ఆలోకఏవహితాదృశః. చతుర్థపక్షేఽసాధ్యావిశిష్టతేత్యభిప్రేత్య ప్రథమేకల్పేదూషణమాహ(దృష్టాన్తశ్చసాధనవికల ఇతి) కథంజ్ఞానస్యైవసాక్షాత్ప్రకాశకత్వమితిశఙ్కాయాంతదుపపాదయతి(సత్యపీతి)జ్ఞానస్యైవప్రకాశకత్వమిత్యనేనద్వితీయకల్పేహేతోఃపక్షేఽసిద్ధిఃఫలితా. ఇన్ద్రియాణామిత్యనేనతృతీయపక్షేఇన్ద్రియేష్వనైకాన్త్యంవివక్షితం. దీపప్రభాయాఃపరంపరయాపిప్రకాశకత్వంనాస్తీత్యాహ(ప్రదీపేతి) ప్రకాశకత్వవ్యవహారఃకథమిత్యత్రాహ (ప్రకాశకేతి)చతుర్థపక్షంశఙ్కతే (నాస్మాభిరితి) (నిరసనపూర్వకేతి)నిరసనద్వారకేత్యర్థః. సాధ్యావిశిష్టత్వమాహ (నహీతి) జ్ఞానస్యవిషయావరణనిరసనరూపంప్రకాశకత్వంనహ్యస్తి- తద్ధిసాధ్యం- నసంప్రతిపన్నమిత్యర్థః. మాత్రచాఽర్థపరిచ్ఛేదవ్యుదాసః. హిశబ్దేనవిషయావరణనిరాసకత్వస్యసాధ్యత్వంఫలితం. తత్రసంప్రతిపన్నప్రకాశకత్వమాహ (అపిత్వితి) పరిచ్ఛేదశబ్దస్యపరిమితిపరత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ(వ్యవహారేతి)వ్యవహారయోగ్యతా-వ్యవహారప్రతిసంబన్ధిత్వం. నను నసాధ్యావిశిష్టత్వంహేతోః- స్వప్రాగభావనిరాసకత్వంస్వవిషయావరణనిరసనశబ్దేనవివక్షితం - తేనభావరూపనిరసనీయపూర్వకత్వంసాధ్యమితి. న - స్వప్రాగభావనిరాసకత్వస్యహేతోరిన్ద్రియసంయోగే అనైకాన్తికత్వాత్. భాసమానత్వేసతిఅప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వాదితిహేతౌవిశేషితేపిపూర్వవద్వికల్పఃస్యాత్. తత్ర సాక్షాత్పక్షేదృష్టాన్తస్సాధనవికలః. ప్రణాడ్యేతిపక్షేహేత్వసిద్ధిః. తృతీయేలిఙ్గాదౌవ్యభిచారః. చతుర్థేసాధ్యావిశిష్టతా- భాసమానత్వవిశేషితస్వవిషయావరణనిరాసకత్వ

ర్త్యమిత్యలమనేన. ప్రతిప్రయోగాశ్చ- వివాదాధ్యాసితమజ్ఞానం నజ్ఞానమాత్రబ్రహ్మాశ్రయం,- అజ్ఞానత్వాత్ -శుక్తికాద్యజ్ఞానవత్ -జ్ఞాత్రాశ్రయంహితత్. వివాదాధ్యాసితమజ్ఞానం నజ్ఞానమాత్రబ్రహ్మావరణం-అజ్ఞానత్వాత్ - శుక్తికాద్యజ్ఞానవత్ -విషయావరణంహితత్. వివాదాధ్యాసితమజ్ఞానం నజ్ఞాననివర్త్యం - జ్ఞానవిషయానావరణత్వాత్ - యత్ జ్ఞాననివర్త్యంఅజ్ఞానంతత్ జ్ఞానవిషయావరణం-యథాశుక్తికాద్యజ్ఞానం. బ్రహ్మనాజ్ఞానాస్పదం- జ్ఞాతృత్వవిరహాత్ -ఘటాదివత్. బ్రహ్మనాజ్ఞానావరణం-జ్ఞానావిషయత్వాత్ -యదజ్ఞానావరణంతజ్జ్ఞానవిషయభూతం- యథాశుక్తికాది. బ్రహ్మనజ్ఞాననివర్త్యాజ్ఞానం- జ్ఞానావిషయత్వాత్ - యజ్జ్ఞాననివర్త్యాజ్ఞానం- తజ్జ్ఞానవిషయభూతం-యథాశుక్తికాది. వివాదాధ్యాసితంప్రమాణజ్ఞానంస్వప్రాగభావాతిరిక్తాజ్ఞానపూర్వకంనభవతి-ప్రమాణజ్ఞానత్వాత్ - భవదభిమతాజ్ఞానసాధనప్రమాణజ్ఞానవత్. జ్ఞానంనవస్తునోవినాశకం- శక్తివిశేషోపబృంహణవిరహేసతిజ్ఞానత్వాత్ - యద్వస్తునోవినాశకంతచ్ఛక్తివిశేషోపబృంహితజ్ఞాన, మజ్ఞానం, చదృష్టం- యథేశ్వరయోగిప్రభృతిజ్ఞానం,- యథాచముద్గరాది. భావరూపమజ్ఞానంనజ్ఞానవినాశ్యం-భావరూపత్వాత్ - ఘటాదివదితి. అథోచ్యేత-బాధకజ్ఞానేనపూర్వజ్ఞానోత్పన్నానాం భయాదీనాం వినాశోదృశ్యతఇతి. నైవం నహి జ్ఞానేన తేషాంవినాశః- క్షణికత్వేన తేషాంస్వయమేవవినాశాత్ -కారణనివృత్త్యాచపశ్చాదనుత్పత్తేః. క్షణికత్వంచ తేషాంజ్ఞానవదుత్పత్తికారణసన్నిధానఏవోపలబ్ధేః అన్యదానుపలబ్ధేశ్చావగమ్యతే. అక్షణికత్వేచభయాదీనాం భయాదిహేతుభూతజ్ఞానసంతతావవిశేషేణసర్వేషాంజ్ఞానానాం భయాద్యుత్పత్తిహేతుత్వేనానేకభయోపలబ్ధిప్రసఙ్గాచ్చ.

స్యాసంప్రతిపత్తేః. అథాస్యానుమానస్య ప్రతికూలతర్కపరాహతిమాహ (ప్రతిప్రయోగాశ్చేతి) తర్కస్యాపివ్యాప్తిమూలత్వాత్ ప్రయోగాఇత్యుక్తం. స్వదేశగతత్వస్వవిషయావరణత్వస్వనివర్త్యత్వానాం ప్రతికూలంయథాక్రమమనుమానత్రయంఅజ్ఞానంపక్షీకృత్యోచ్యతే. వివాదాధ్యాసితం- బ్రహ్మాశ్రయమతదాశ్రయమితివివాదాధ్యాసితమిత్యర్థః. తతశ్చశుక్త్యాద్యజ్ఞానవ్యావృత్తిః- తద్ధిజీవాశ్రయం. అప్రామాణికమపిభావరూపమజ్ఞానం జ్ఞానమాత్రంబ్రహ్మచాభ్యుపగమ్యప్రతికూలతర్కాఉచ్యన్తే. శుక్త్యాద్యజ్ఞానస్యజ్ఞానాశ్రయత్వంకథమిత్యత్రాహ (జ్ఞాత్రాశ్రయమితి) ఏవం వ్యాప్తిర్దర్శితా. అజ్ఞానత్వేజ్ఞానాశ్రయత్వప్రసఙ్గఇత్యుక్తంభవతి. ప్రతికూలతర్కాన్తరమాహ(వివాదేతి)వ్యాప్తిందర్శయతి(విషయావరణమితి) అజ్ఞానత్వే జ్ఞానానావరణత్వ ప్రసఙ్గఇత్యర్థః. తృతీయేపి ప్రయోగేజ్ఞేయానావరణత్వే జ్ఞానానివర్త్యత్వ ప్రసఙ్గఇత్యర్థః. అథ బ్రహ్మపక్షీకృత్య ప్రతికూలతర్కత్రయముచ్యతే (బ్రహ్మేత్యాదినా) అజ్ఞానాశ్రయత్వే బ్రహ్మణో జ్ఞాతృత్వప్రసఙ్గఇత్యర్థః. ద్వితీయేపి ప్రయోగేబ్రహ్మణో అజ్ఞానావరణత్వేజ్ఞేయత్వప్రసఙ్గఇత్యర్థః. తృతీయేపిబ్రహ్మణోజ్ఞాననివర్త్యాజ్ఞానత్వేజ్ఞేయత్వప్రసఙ్గఇత్యర్థః. అథ ప్రమాణజ్ఞానం పక్షీకృత్యప్రాగభావవ్యతిరిక్తత్వస్యప్రతితర్కమాహ(వివాదాధ్యాసితమితి) ప్రమాణజ్ఞానత్వేప్రాగభావాతిరిక్తాజ్ఞానపూర్వకత్వాభావప్రసఙ్గఇత్యర్థః. యద్వా- అనుమానమేవేదం- ధారావాహికజ్ఞానేషు ప్రథమస్యపక్షత్వము త్తరోత్తరజ్ఞానానాంసపక్షత్వమపిహ్యుపపద్యతే. జ్ఞానంనవస్తునోవినాశకమిత్యాదినా వ్యతిరేక్యనుమానముక్తం. వ్యతిరేకవ్యాప్తింద్విధాదర్శయతి(యద్వస్తునఇతి)శక్తివిశేషోపబృంహణవిరహేసతిజ్ఞానత్వాదితి విశిష్టోహిహేతుః- తత్రశక్తివిశేషానుపబృంహితజ్ఞానవ్యతిరిక్తత్వావిశేషాత్ శక్తివిశేషోపబృంహితంజ్ఞానంశక్తివిశేషానుపబృంహితమజ్ఞానంచద్వయమపివ్యతిరేకవ్యాప్తిభూమిరిత్యుభయత్రవ్యాప్తిర్దర్శితా. భావరూపమజ్ఞానంపక్షీకృత్యాహ (భావరూపమితి) భావరూపత్వేజ్ఞానమాత్రనివర్త్యత్వంనస్యాదిత్యర్థః. భావరూపత్వజ్ఞానానివర్త్యత్వయోర్వ్యాప్తిః- భయాదేర్భావరూపస్యజ్ఞాననివర్త్యత్వదర్శనాదితివ్యాప్తిభఙ్గమాశఙ్కతే(అథోచ్యేతేతి)పూర్వజ్ఞానోత్పన్నానాం- పూర్వభ్రాన్తిజ్ఞానోత్పన్నానామిత్యర్థః. బాధకజ్ఞానోదయాత్ప్రాగ్భయానువృత్తే, స్తదుత్పత్త్యనంతరపశ్చాద్భయాదినివృత్తే,శ్చేతిభావః. పరిహరతి(నైవమితి) ఫలవినాశ్యానిహిస్వాశ్రయవినాశాధీననశ్వరవ్యతిరిక్తక్షణికాని - ఉక్తవిశేషణేనజ్వాలావ్యావృత్తిః. తథాభయాద్యపిక్షణికార్యంజనయిత్వాస్వయంనశ్యతీత్యర్థః. నభయాదేఃక్షణికత్వం- చిరోపలబ్ధేరితిచెన్న-కారణభూతభ్రాన్తిజ్ఞానాద్యనువృత్త్యాభయాదిసన్తత్యుత్పత్తేశ్చిరోపలబ్ధిః. తర్హినబాధయసన్తతిరుపలభ్యేతేతిచేత్ అత్రాహ(కారణనివృత్త్యాచపశ్చాదనుత్పత్తేరితి)కారణభూతభ్రాన్తిజ్ఞానాదినివృత్త్యాకార్యభూతభయాదిసంతత్యనుత్పత్తేఃనసదోపలబ్ధిరిత్యర్థః. పశ్చాదనుత్పత్తేరితిపఞ్చమ్యాః క్షణికత్వేనేతిపూర్వత్రాన్వయః. కారణనివృత్త్యాచపశ్చాదనుత్పత్తేఃసిద్ధేనక్షణికత్వేనస్వయమేవవినాశాదిత్యర్థః. యద్వా- నక్షణికత్వమితిశఙ్కాయాంఉపపన్నంక్షణికత్వమిత్యర్థవశాదాకృష్టేనవాక్యేనాన్వయః. ఏవంక్షణికత్వానుబన్ధిచోద్యపరిహారఃకృతః. యద్వా- నైవమితిదూషణప్రతిజ్ఞాముపపాదయితుంయావద్బాధంభయస్వరూపానువృత్తేరసిద్ధిమాహ (క్షణికత్వేనేతి)బాధకజ్ఞానానన్తరనివృత్తేఃఅన్యథాసిద్ధిమాహ(కారణనివృత్త్యాచేతి)తత్క్షణికత్వంకుతస్సిద్ధమితిశఙ్కాయాంతదుపపాదయతి (క్షణికత్వంచేతి)స్థాయినోహిఘటాదయోదణ్డచక్రాదికారణనివృత్తావపిఉపలభ్యన్తే- నతథాజ్ఞానదీపజ్వాలాదిః- తథాభయాదేరపికారణసంనిధానతన్నివృత్త్యనువిధాయిసద్భావాసద్భావతయాక్షణికత్వంనిశ్చితమిత్యర్థః. విపక్షేబాధమాహ(అక్షణికత్వేచేతి)స్థాయినోహిఘటాదయఃప్రతిక్షణముత్పద్యమానాబహవోయుగపదుపలభ్యన్తే- తథాత్రాపిప్రసజేదితిభావః. అతోనభయాదికంజ్ఞాననివర్త్యం-స్వయమేవక్షణికతయానశ్యతి. భయసంతత్యుచ్ఛేదో భ్రాన్తిజ్ఞానపరంపరారూపకారణనివృత్త్యా. తన్నివృత్తిశ్చదోషనివృత్త్యా. నాయంసర్పోరజ్జురేషేతిజ్ఞానంస్వవిషయవ్యవహారహేతుః- నతుసాక్షాద్భయాదినివృత్తిహేతుః. రజ్జుత్వంహ్యస

స్వప్రాగభావవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరపూర్వకమితివ్యర్థవిశేషణోపాదానేన ప్రయోగకుశలతాచావిష్కృతా. అతోఽనుమానేనాపి నభావరూపాజ్ఞానసిద్ధిః. శ్రుతితదర్థాపత్తిభ్యామజ్ఞానాసిద్ధిరనన్తరమేవవక్ష్యతే. మిథ్యార్థస్యమిథ్యైవోపాదానంభవితుమర్హతీత్యేతదపినవిలక్షణత్వాదిత్యధికరణన్యాయేనపరిహ్రియతే. అతోఽనిర్వచనీయాజ్ఞానవిషయానకాచిదపిప్రతీతిరస్తి. ప్రతీతిభ్రాన్తిబాధైరపినతథాభ్యుపగమనీయం- ప్రతీయమానమేవహిప్రతీతిభ్రాన్తిబాధవిషయః. అభిః ప్రతీతిభిః ప్రతీత్యన్తరేణచానుపలబ్ధమాసాంవిషయఇతి నయుజ్యతేకల్పయితుం. శుక్త్యాదిషురజతాదిప్రతీతేః, ప్రతీతికాలేపితన్నాస్తీతిబాధేన, చాన్యస్యాన్యథాభానాయోగాచ్చ సదసదనిర్వచనీయమపూర్వమేవేదం రజతందోషవశాత్ ప్రతీయతఇతికల్పనీయమితిచేత్. న - తత్కల్పనాయా మప్యన్యస్యాన్యథాభానస్యావశ్యాశ్రయణీయత్వాత్, అన్యథాం

ర్పభ్రాన్త్యాప్త్రిః- అతస్సర్పభ్రాన్త్యాప్త్రిరూపరజ్జుత్వజ్ఞానాభావేనసర్పబుద్ధ్యనువృత్త్యాపాశ్చాత్త్యభయానువృత్తిః. సర్పభ్రాన్త్యాప్త్రిరూపరజ్జుత్వజ్ఞానేనసర్పపారమార్థ్యాభిమాననివృత్త్యాభయనివృత్తిరితిసర్వాభ్యుపగతప్రకారేణదూషణముక్తం. స్వపక్షేతుజ్ఞానవిశేషవిషయభయాదివిషయకత్వస్వాయత్తత్వాత్. భయాదిరూపజ్ఞానానువృత్తిస్తు దోషాత్ సర్వాదిభ్రమానువృత్తిమూలా. తన్నివృత్త్యాచతత్సన్తతినివృత్తిరితిపరిహారః. ఏవమధ్యాసదూషణముక్తం. [illegible] ప్రయోగదూషణమాహ (స్వప్రాగభావేతి) స్వశబ్దః ప్రాక్ఛబ్దోభావవ్యతిరిక్తశబ్దోవస్తుశబ్దోహిభాపవాచి. అనుమానేనభావరూపాజ్ఞానసిద్ధిం నిగమయతి (అతఇతి) శ్రుత్యర్థాపత్తిభ్యాంతత్సిద్ధిమాశఙ్క్యాహ (శ్రుతీతి) అనిర్వచనీయత్వేపరోక్తహేతుంవిస్తరేణదూషయతి (ప్రతీతి) ప్రతీతిః-భ్రాన్తిః భ్రాన్తిసాధారణరూపా. భ్రాన్తిః- ఓద్యమానభేదాగ్రహణపూర్వకసాధారణాకారగ్రహణజన్యాస్వవిషయాన్యథాత్వవిశేషితా ప్రవృత్త్యాదిహేతుభూతా. బాధః- ఆరోపితవిరుద్ధాధిష్ఠానాకారావగాహినీబుద్ధిః. నతథాభ్యుపగమనీయం - నానిర్వచనీయత్వేనాభ్యుపగమనీయమిత్యర్థః. ప్రతీతిభ్రాన్తిబాధానాంస్వవిషయోల్లేఖమాత్రేణవాఅన్యథానుపపత్త్యావాఽనిర్వచనీయసిద్ధిరితివికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమందూషయతి (ప్రతీయమానమితి) ప్రతీయమానం- ప్రతీత్యుల్లిఖ్యమానం. నహినీలోల్లేఖపీతోల్లేఖతయాజ్ఞేకార్యః- తథాసతిసర్వోపప్లవప్రసఙ్గాదితిభావః. ద్వితీయందూషయతి (అభిరితి) అభిః- ప్రతీతిభ్రాన్తిబాధశబ్దోపాత్తాభిః ప్రత్యక్షప్రతీతిభిః. ప్రతీత్యన్తరేణ- ప్రమాణాన్తరజన్యేన. యద్వా- అభిః- లౌకికప్రతీతిభిః ప్రతీత్యన్తరేణ- అగమజన్యేన. యద్వా- అభిః ప్రతీతిభిః- ఏకాధిష్ఠానేసర్వభూదకనామ్బుధారాదిబహుత్వాభిప్రాయంబహువచనం. ప్రతీత్యన్తరేణ-బాధజ్ఞానేన. సంక్షిప్తస్యదూషణస్యవిస్తరార్థంపరమతమనువదతి (శుక్త్యాదిష్వితి) (అన్యస్యాన్యథాభానాయోగాచ్చేతి) ననుకథమన్యథాభానాయోగః. ఉచ్యతే నతావద్ధర్మధర్మిణోర్మిథస్తాదాత్మ్యభానంఅన్యథాఖ్యానం- పురోవస్థితశుక్తిశకలస్వరశకలంనరజతత్వజాతితయాప్రతీయతే- రజతత్వంచనభాస్వరశకలతయాప్రతీయతే- శకలంచశకలత్వేన- జాతిశ్చజాతిత్వేనప్రతీయతే- తస్మాన్నాన్యోన్యస్యతదితరత్వభానమితి. నాపిధర్మ్యన్తరస్యధర్మ్యన్తరతాదాత్మ్యంఅన్యథాత్వం. తచ్చాపివిషయగతం- ఉతజ్ఞానగతం. విషయేతదన్యథాత్వమస్తిచేత్ యథార్థైవప్రతీతిః. నాస్తిచేదసత్ఖ్యాతిప్రసక్తిః. యదిజ్ఞానగతం- విషయాన్యజ్ఞానమప్యన్యదేవేతినోపపద్యతే. నహిఘటజ్ఞానస్యపటజ్ఞానత్వసంభవః. అతఖ్యాతిప్రసజ్యేత-జ్ఞానాకారత్వాద్రజతాదేః. స్వస్మిన్నసతాఆకారేణఖ్యానమన్యథాఖ్యానమితిచేన్న- అసత్ఖ్యాతిప్రసఙ్గాత్. అన్యత్రసతోన్యత్రఖ్యానంఖ్యానస్యాన్యథాత్వమితిచేన్న- శుక్తిప్రదేశస్యగోత్వస్యముగ్ధదర్శనస్యాపిభ్రమత్వాపాతాత్. అన్యత్రైవసతోన్యత్రఖ్యానమన్యథాత్వమితిచేత్. అన్యత్రైవసత్త్వంకథంనిశ్చీయతే- ఇహబాధాదితిచేన్న- భ్రాన్తిజ్ఞానబాధితస్యసత్యరజతస్యాప్యత్రాసత్త్వనిశ్చయప్రసఙ్గాత్. ప్రవృత్తిబాధాదన్యత్రైవసత్త్వనిశ్చయఇతిచేన్న- మన్త్రౌషధాదిప్రతిబద్ధస్య అగ్నేరపిస్ఫోటజననాదిప్రవృత్తిబాధేనమిథ్యాత్వనిశ్చయప్రసఙ్గాత్. దుష్టకారణజన్యజ్ఞానవిషయత్వాదిహబాధ్యతఇతిచేత్. కథం దుష్టకారణజన్యత్వనిశ్చయః- బాధకజ్ఞానోదయాదితిచేత్- పూర్వజ్ఞానస్యైవబాధకంస్యాత్- పరత్వస్యాకించిత్కరత్వంహివ్యభిచారి. పూర్వజ్ఞానస్యదుష్టకారణజన్యత్వేనిశ్చితేహ్యుత్తరజ్ఞానస్యబాధకత్వనిశ్చయః- తస్యబాధకత్వేనిశ్చితేపూర్వస్యదుష్టకారణజన్యత్వనిశ్చయఇత్యన్యోన్యాశ్రయశ్చస్యాత్. కించ- యత్రాన్యత్రరజతంపురోవర్తినిభాతం- తత్రైవాన్యత్రసత్త్వేకింప్రమాణం. నతావదపూర్వజ్ఞానం- అత్రసత్త్వేనహితదవగమయతి. నబాధకజ్ఞానం- తద్ధిపురోవర్తిన్యసత్త్వమవగమయతి. నాపిరజతగ్రాహకప్రమాణం- తత్సత్తాపనేరజతసత్తామవగమయతి- నతుతస్యపురతఃఖ్యాతస్యసత్త్వం. క్వచిదస్యసతఃఖ్యానాయోగాత్ అన్యత్రసతఏవఖ్యాతత్వంనిశ్చీయతఇతిచేన్న- అసతఃఖ్యానాయోగస్యసంబన్ధేపరిత్యక్తత్వాత్ - నహిపురోవర్తినిరజతధర్మిసంబన్ధోరజతత్వజాతిసంబన్ధోవాన్యత్రవిద్యతే. నన్వన్యత్రసంబన్ధమాత్రమస్తి- తదిహప్రకాశతఇత్యన్యత్రసతఏవాన్యత్రఖ్యానమితిచేన్న- సంబన్ధద్వయయోరవభాసాత్- అన్యత్రసతఃసంబన్ధస్యఅన్యత్రఖ్యానేసంబన్ధినఇవసంబన్ధాన్తరమపేక్షితం. సంబన్ధాన్తరావభాసేచఅన్యత్రసతఃఖ్యానంనస్యాత్- ద్వితీయసంబన్ధస్యక్వచిదసత్త్వాత్. సంబన్ధస్యసంబన్ధాన్తరానపేక్షత్వాత్ సంబన్ధాన్తరాభావేపిపురోవర్తినిభానంయుక్తమితిచేత్. ఏవంతర్హిసంబన్ధస్యసంబన్ధాన్తరసంబన్ధేపిపురోవర్తినిసంబన్ధాన్తరంభాతమితియథార్థఖ్యాతిరేవోక్తాస్యాత్ - ఖ్యాతాంశస్యసత్త్వాత్ అసతశ్చస్యచిత్ఖ్యాతత్వాభావాచ్చ. కించ - శుక్తిశకలస్యైవరజతజ్ఞానవిషయత్వంరజతార్థిప్రవృత్తివిషయత్వాదితిసాధయితుమప్యయుక్తం. తథాహి- ఇదమర్థస్యరజతత్వజాతివిశిష్టతాజ్ఞానవిషయత్వంహిసాధ్యం- తదబాధితప్రవృత్తివిషయత్వస్యప్రయుక్తమితిహేతోస్సోపాధికత్వం. శుక్తేర్నరజతతయాభాతిఃశుక్తిత్వాత్సంప్రతిపన్నవదితిచబాధః. ఏవమాదిదూషణాభిప్రాయేణాన్యస్యాన్యథాభానాయోగాచ్చేత్యుక్తం. దూషయతి (నేతి) అన్యత్రైవసతాఆకారేణపురోవర్తినోవిశిష్టతాజ్ఞానంఅన్యథాభానం. ప్రతిపన్నాకారస్యపురోవర్తిన్యభావనిశ్చయశ్చప్రవృత్తిబాధసచివాన్నాస్తీతిప్రత్యయాత్. నహి ప్రతిబద్ధాగ్నేరగ్నిత్వంనాస్తీతిప్రత్యయ

ఖ్యానాభ్యుపగమాదేవఖ్యాతిప్రవృత్తిబాధభ్రమత్వానాముపపత్తేః, రత్యన్తాపరిదృష్టాకారణకవస్తుకల్పనాయోగాత్, కల్ప్యమానం హీదమనిర్వచనీయం-న తావదనిర్వచనీయమితి ప్రతీయతే-అపితు పరమార్థరజతమిత్యేవ. అనిర్వచనీయమిత్యేవ ప్రతీతం చేత్ - భ్రాన్తిబాధయోః ప్రవృత్తేరప్యసంభవః. అతోఽన్యస్యాన్యథాభానవిరహే ప్రతీతిప్రవృత్తిబాధభ్రమత్వానామనుపపత్తేః, తస్యాపరిహార్యత్వాచ్చ శుక్త్యాదిరేవ రజతాద్యాకారేణావభాసత ఇతి భవతాఽభ్యుపగన్తవ్యం. ఖ్యాత్యన్తరవాదినాం చ సుదూరమపి గత్వాఽన్యథావభాసోఽవశ్యాశ్రయణీయః - అసత్ఖ్యాతిపక్షేఽసదాత్మనా - ఆత్మఖ్యాతిపక్షేఽర్థాత్మనా - అఖ్యాతిపక్షేఽప్యన్యవిశేషణమన్యవిశేషణత్వేన, జ్ఞానద్వయమేకత్వేన, చ - విషయాసద్భావపక్షేఽపి విద్యమానత్వేన. కించ - అనిర్వచనీయమపూర్వరజతమత్ర జాతమితి వదతా తస్య జన్మకారణం వక్తవ్యం. న తావత్ తత్ప్రతీతిః - తస్యాస్తద్విషయత్వేన తతః ప్రాగాత్మలాభాయోగాత్. నిర్విషయాజ్ఞాతా తదుత్పాద్యత ఏవ విషయీకరోతీతి మహతామిదముపపాదనం. అథేన్ద్రియాదిగతో దోషః. తన్న - తస్య పురుషాశ్రయత్వేనార్థగతకార్యస్యోత్పాదకత్వాయోగాత్. నాపీన్ద్రియాణి - తేషాం జ్ఞానకారణత్వాత్. నాపి దుష్టానీన్ద్రియాణి - తేషామపి స్వకార్యభూతే జ్ఞానఏవహివిశేషకరత్వం. అనాదిమిథ్యాజ్ఞానోపాదానత్వం తు పూర్వమేవ నిరస్తం.

ఇతి ప్రసిద్ధం. కథం తర్హి కల్పనాయామన్యస్యాన్యథాభానస్యావర్జనీయత్వమిత్యపేక్షాయామాహ (కల్ప్యమానం హీతి) అనిర్వచనీయమిత్యేవ ప్రతీత్యభ్యుపగమే ప్రతీతేర్భ్రమరూపత్వం బాధః ప్రవృత్తిశ్చ న స్యుః-అనిర్వచనీయం నిర్వచనీయత్వేన ప్రతీతం చేదన్యస్యాన్యథావభాసోఽవర్జనీయః స్యాదిత్యర్థః (తస్యాపరిహార్యత్వాచ్చేతి) తస్య-అన్యథాభానస్య. అయమభిప్రాయః- నాన్యస్యాన్యథాభానం-విద్యమానస్యైవ ప్రతీతేః-అలౌకికం సల్లౌకికం సచ్చేతి ద్వివిధం సత్ - అనిర్వచనీయే చాలౌకికం సత్త్వమస్తి-అత్ర తదలౌకికం సద్రజతం ప్రతీయత ఇతి చేత్. కిమలౌకికం సదలౌకికసత్త్వేన ప్రతీయతే ఉత లౌకికసత్త్వేన. ప్రథమే భ్రమత్వబాధప్రవృత్త్యసంభవః. అలౌకికం లౌకికం సదితి ప్రతీతం చేత్ అన్యస్యాన్యథాఖ్యానం స్యాత్. అలౌకికసతో లౌకికసతాభేదాగ్రహాత్ ప్రవృత్త్యాదిసంభవ ఇతి చేత్ - తర్హి తత్రానిర్వచనీయం వస్తు కల్పయిత్వా తద్భేదాగ్రహేణ ప్రవృత్తిబాధభ్రమత్వోపపాదనాదపి ప్రథమత ఏవ సంప్రతిపన్నరజతాచ్ఛుక్తిస్వరూపభేదాగ్రహేణ ప్రవృత్తిబాధభ్రమత్వోపపాదనే కల్పనాలాఘవాదనిర్వచనీయం వస్తు అనుపపన్నమిత్యాదిపదకపరంపరామభిప్రేత్య తస్యాపరిహార్యత్వాచ్చేత్యుక్తం. యథార్థఖ్యాతివ్యతిరిక్తపక్షేషు అన్యథాఖ్యాతిపక్షః ప్రబల ఇత్యభిప్రాయేణాహ (ఖ్యాత్యన్తరేతి) సుదూరమపిగత్వా-పదకపరంపరాముక్త్వాపీత్యర్థః. తదుపపాదయతి (అసదితి) అయం మాధ్యమికపక్షః. కిమసదిత్యేవ ప్రతీయతే-ఉత సదితి. అసదితీతి చేత్ భ్రమత్వబాధప్రవృత్త్యసంభవః. సదితి చేత్ అన్యస్యాన్యథాభానం స్యాదిత్యర్థః (ఆత్మేతి) అయం యోగాచారపక్షః. ఆత్మశబ్దో జ్ఞానపరః. కిం జ్ఞానమిత్యేవ ప్రతీతం-ఉతార్థ ఇతి. ప్రథమే ప్రవృత్తిబాధభ్రమత్వాసంభవః. ద్వితీయేఽన్యస్యాన్యథాభానమిత్యర్థః (అఖ్యాతిపక్ష ఇతి) ఇదం రజతమితి కిమేకం జ్ఞానం-ఉత జ్ఞానద్వయమితి వికల్పమభిప్రేత్య ఏకజ్ఞానమితి పక్షే ద్వయేఽన్యథాఖ్యాతిం ప్రసఞ్జయతి (అన్యవిశేషణమన్యవిశేషణత్వేనేతి) ఇదం రజతమిత్యేకత్వేన సంప్రతిపన్నసమ్యగ్రజతపదాకోప్యలిఙ్గానువిధాయి ప్రయోగానుగుణసామానాధికరణ్యేన ప్రతీతత్వాదన్యవిశేషణమన్యవిశేషణత్వేన ప్రతీయత ఇత్యాపాదితం - న తు తత్పక్షే ఉపన్యస్తః. జ్ఞానద్వయమితి పక్షే జ్ఞానేఽన్యథాఖ్యాతిం ప్రసంజయతి (జ్ఞానేతి) జ్ఞానద్వయం కిం జ్ఞానద్వయమిత్యేవ ప్రతీతం-ఉతైకమితీతి వికల్పే పూర్వవద్దూషణం (విషయాసద్భావేతి) కిమవిద్యమానత్వేన ప్రతీయతే-ఉత విద్యమానత్వేన ప్రతీయతే. ప్రథమే ప్రవృత్త్యాద్యసంభవః. ద్వితీయేఽన్యస్యాన్యథాభానమిత్యర్థః. అథ అకారణత్వముపపాదయతి (కించేతి) తస్యాః- ప్రత్యక్షప్రతీతేః. తద్విషయత్వేన-విద్యమానవిషయకారణకత్వేన. కారణం హి నియతపూర్వభావీతి భావః. (మహతామిదముపపాదనమితి) తస్య ప్రతీతిజ్ఞానస్య విషయరహితావస్థాస్వీకారేణ కారణత్వాభ్యుపగమే అపసిద్ధాన్తాపాతాత్, నిర్విషయఖ్యాతివాదినామివ తత్ప్రతీతిభావేన ప్రవృత్త్యాదిసిద్ధావనిర్వచనీయస్యోపస్థితివైయర్థ్యాత్, విషయరూపకారణేన వినోత్పత్తివచనా, ద్విరభ్యాసాపారవచనా, చ్చ అత్యన్తమనుపపన్నమిత్యర్థః. (అథేన్ద్రియాదీతి) ఆదిశబ్దేన విషయగతదోషః పురుషస్యానవధానం వా గృహ్యతే. (తస్య పురుషాశ్రయత్వేనేతి) దూరత్వాదిదోషస్య విషయగతత్వేపి పురుషగతత్వస్యాపి సంభవాదుభయత్ర కార్యముత్పాద్యం-న విషయమాత్రే-నియామకాభావాత్-అర్థః పురుష ఇవ విషయేపి న సంభవతీత్యభిప్రాయః. నను చక్షుషః పురుషాశ్రయత్వేపి చాక్షుషర[illegible]ప్రసృతస్య విషయసంబన్ధస్య తత్ర కార్యకరత్వం దృష్టం. న-తత్కార్యస్య జ్ఞానస్య పురుషాశ్రితత్వాత్, దోషాణాం తస్యాకార్యకరత్వాత్. నను విషయమాత్రగతాః సాదృశ్యాదయో దోషాస్సన్తి-తేషాం తత్రైవ కార్యకరత్వముపపద్యతే. నైవం - సాదృశ్యాదేర్యావద్ద్రవ్యభావినః సదోత్పాదకత్వప్రసఙ్గాత్, ఆగన్తోరన్యస్య తత్రాదృష్టేః, ఇన్ద్రియసంయోగస్య పురుషగతజ్ఞానాతిరిక్తహేతుత్వాసిద్ధేః, దృష్టివిషాదిన్యాయస్యాత్రాసంభవా[illegible] సంభవేపి సర్వైరుపలమ్భప్రసఙ్గాచ్చ. నన్విన్ద్రియాణి యథా పురుషవిశేషసంబద్ధాస్తత్రైవ కార్యవిశేషముత్పాదయన్తి - ఏవం విషయవిశేషసంబద్ధాస్తత్రైవ కించిజ్జనయన్త్విత్యత్రాహ (నాపీన్ద్రియాణీతి) పురుషగతజ్ఞానాఖ్యకార్యకరత్వమన్వయవ్యతిరేకావసితం - విషయేష్విన్ద్రియజన్యం కార్యాన్తరం న దృష్టం - తత్కల్పితరన్యథైవోపపత్త్యా నిరస్తేతి భావః. తథాపి దుష్టపురుషసంనిధానాద్యథా దేశాదిషు దోషాః ప్రాదుష్యుః-తథా దుష్టేన్ద్రియసంనిధానాద్విషయే కార్యవిశేషః స్యాదిత్యత్రాహ (నాపి దుష్టానీతి) అన్వయవ్యతిరేకాధికమతిలఙ్ఘ్య దృష్టాన్తమాత్రేణ న కించిత్సాధయితుం శక్యమితి భావః. కిమత్ర హేత్వన్తరగవేషణయా-అనాదిభావరూపాజ్ఞానమేవ విశ్వోపాదానభూతం శుక్తిరజతాద్యపి విచిత్రకార్యం జనయేదిత్యత్రాహ (అనాదీతి) తస్య స్వరూపానాదిత్వాత్ తత్కార్యమపి ప్రాగేవ స్యాత్, ఘటకాదిత్వేన శఙ్కనీయమిన్ద్రియాది

కించ- అపూర్వమనిర్వచనీయమిదంవస్తుజాతం రజతాదిబుద్ధిశబ్దాభ్యాంకథమివవిషయీక్రియతే-నఖు టాదిబుద్ధిశబ్దాభ్యాం. రజతాదిసాదృశ్యాదితిచేత్-తర్హి తత్సదృశమిత్యేవప్రతీతిశబ్దౌస్యాతాం. రజతాది జాతియోగాదితిచేత్. సాకింపరమార్థభూతా-అపరమార్థభూతా వా. నతావత్పరమార్థభూతా-తస్యాఅ పరమార్థాన్వయాయోగాత్. నాప్యపరమార్థభూతా-పరమార్థాన్వయాయోగాత్, అపరమార్థే పర మార్థబుద్ధిశబ్దయోర్నిర్వాహకత్వాయోగా, చ్చేత్యలమపరిణతకుతర్కనిరసనేన. అథవా-యథార్థం సర్వవిజ్ఞానమితి వేదవిదాంమతం। శ్రుతిస్మృతిభ్యస్సర్వస్య సర్వాత్మత్వప్రతీతితః॥*బహుస్యామితిసంక ల్పపూర్వసృష్ట్యాద్యుపక్రమే। తాసాంత్రివృతమేకైకామితి శ్రుత్యైవచోదితం। త్రివృత్కరణమేవంహి ప్రత్యక్షేణోపలభ్యతే॥ యదగ్నేరోహితంరూపం తేజసస్తదపామపి।శుక్లంకృష్ణంపృథివ్యాశ్చేత్యగ్నా వేవత్రిరూపతా। శ్రుత్యైవదర్శితాతస్మాత్ సర్వే సర్వత్రసంగతాః॥పురాణేచైవమేవోక్తిరవైష్ణవేస్వ

కంతునిరస్తం, మిథ్యాభూతస్యచార్థక్రియాకారిత్వమయుక్తం, ఆశ్రయానుపపత్త్యాదయశ్చపూర్వమేవోక్తా, ఇతిభావః. ఏవమనిర్వచనీయస్యరజ తాదేరుత్పాదకానుపపత్తిముక్త్వాతదుత్పత్తావపిరజతాదిబుద్ధిశబ్దాన్వయనియమానుపపత్తిమాహ(కించేతి)తద్వ్యవస్థాపకంశఙ్కతే(రజతాదీతి) ప్రా తిభాసికస్యరజతాదేః అర్థక్రియాకారివ్యావహారికరజతాదిసాదృశ్యాదిత్యర్థః. ఉక్తస్య వ్యవస్థాపకత్వాభావమభిప్రేత్యసాదృశ్యస్యయథాదర్శనంసా ధ్యాన్తరమాహ(తర్హీతి) యదితత్సదృశేతద్బుద్ధిఃతదాగవయేగోబుద్ధివదన్యథాఖ్యాతిస్స్యాదిత్యేవకారాభిప్రాయః. సాదృశ్యస్యానిర్వాహకత్వేపితజ్జా తియోగస్యతద్బుద్ధినిర్వాహకత్వందృష్టమితిశఙ్కతే(రజతాదీతి)సా- రజతాదిజాతిః. అపరమార్థాన్వయాయోగాత్-అపరమార్థవ్యక్త్యన్వయాయోగాది త్యర్థః. వ్యక్తిబాధేపిజాతేరబాధితత్వప్రసఙ్గఇతిభావః. జాతిరపిహిబాధ్యతే-నహివ్యక్తిర్నాస్తిజాతిస్త్వస్తీతి ప్రతీతిః-జాతిరపినాస్తీత్యేవహి ప్రతిపత్తిః. న చప్రాక్ప్రతిపన్నాయా అపిజాతేఃపశ్చాదప్రతీతిరభివ్యఞ్జకవ్యక్త్యభావాత్-నతుజాత్యభావాదితివాచ్యం-అభివ్యఞ్జకవతిపూర్వకాలేప్రతిపన్నాయాఅ పిజాతేఃతత్కాలసంబన్ధితయైవనాస్తితాగోచరత్వాద్బాధకప్రత్యయస్య-ప్రతిపన్నోపాధౌ నాస్తీతిప్రత్యయోహిబాధః.అపరమార్థపక్షందూషయతి(నాపీతి) పరమార్థాన్వయాయోగాత్-ఆపణస్థరజతవ్యక్త్యన్వయాయోగాదిత్యర్థః.వ్యక్త్యవస్థానేపిజాతేఃకదాచిద్బాధితత్వప్రసఙ్గఇతిభావః. నహికదాచిదప్యా పణస్థరజతేరజతత్వంబాధ్యతే. పరమార్థవ్యక్త్యనన్వయేబాధకమాహ(అపరమార్థఇతి)పరమార్థబుద్ధిశబ్దయోః-పరమార్థవిషయబుద్ధిశబ్దయోః. పరమార్థవ్య క్తౌజాతిరనన్వితాచేత్-తస్యాఃక్వచిదపిపరమార్థబుద్ధిశబ్దహేతుత్వాదర్శనాత్ భ్రాన్తిస్థలేపిపరమార్థబుద్ధిశబ్దనిర్వాహకత్వంనస్యాదిత్యర్థః. యద్వా-జాత్య పారమార్థ్యఏవదూషణాన్తరంబుద్ధిశబ్దాన్వయానుపపత్తిమాహ(అపరమార్థఇతి)తదానీం-పరమార్థబుద్ధిశబ్దయోః-పరమార్థభూతబుద్ధిశబ్దయోరిత్యర్థః.అస త్ఖ్యాత్యసత్ఖ్యాత్యుత్పత్తినిరాసముపజీవ్యఇదందూషణముచ్యతే వ్యక్తేస్తన్నిర్వాహకత్వాయోగందర్శయితుంఅపరమార్థఇత్యుక్తిః అపరమార్థజాతేఃపరమార్థ భూతబుద్ధిశబ్దనిర్వాహకత్వాయోగాజ్జాత్యపారమార్థ్యమయుక్తమిత్యర్థః.బుద్ధిశబ్దయోశ్చపారమార్థ్యంతద్బాధకాదర్శనాదేవసిద్ధం.అథవత్యనూద్యాయ యథార్థఖ్యాతేఃస్వసిద్ధాన్తత్వందర్శయతి(అథవేతి)తస్యాస్సాంప్రదాయికత్వందర్శయంస్తాం ప్రతిజానీతే(యథార్థమితి)వేదవిదాం-భగవద్బోధా యననాథమునిమిశ్రాదీనామిత్యర్థః. కుతఇత్యత్రాహ(శ్రుతిస్మృతిభ్యఇతి) శ్రుతిందర్శయతి (బహుస్యామితీతి)అదిశబ్దేననామరూపవ్యాకరణముచ్య తే. యద్వా- సన్మూలాఇత్యాదివాక్యోక్తంస్థితిప్రలయాదికంగృహ్యతే. సృష్ట్యాదిరుపక్రమోయస్యప్రకరణస్యతస్మిన్ సృష్ట్యాద్యుపక్రమే. ఇదం శ్లోకార్థంకిమర్థమితిచేత్. ఉచ్యతే- పాఠక్రమేణాణ్డసృష్టేఃపశ్చాత్త్రివృత్కరణమితిజాయతే. అణ్డసృష్టేః ప్రాగపి త్రివృత్కరణమస్తి-అణ్డసృష్ట్యర్థ త్వాత్త్రివృత్కరణస్య. త్రివృత్కరణముపాయః- అణ్డసృష్టిఃఫలం. ఉత్పత్తౌఫలంపశ్చాద్భవతి- సఙ్కల్పేతుపూర్వభావి. ఉపాయస్తూత్పత్తౌపూర్వభావీ- సఙ్కల్పేపశ్చాద్భావీతిలోకసిద్ధంకింకేనకథమిత్యాదౌ. అతో *నామరూపేవ్యాకరవాణితాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకాంకరవాణీత్యస్మిన్ వ్యష్టి సృష్టిసఙ్కల్పవాక్యేపశ్చాన్నిర్దిష్టమణ్డసృష్ట్యుపాయభూతంత్రివృత్కరణం. *నామరూపేవ్యాకరోత్తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరోదితిఉత్ప త్తివాక్యేపూర్వనిర్దిష్టస్యాపినామరూపవ్యాకరణస్యఫలభూతత్వాత్- త్రివృత్కరణస్యఫలరూపసృష్టేఃపూర్వభావోనిశ్చీయతే- అర్థక్రమేణపాఠక్రమ బాధస్యన్యాయ్యత్వాత్ *అగ్నిహోత్రం జుహోతియవాగూంపచతీతివత్.అస్మిన్నర్థేనిదర్శనంఉపక్రమే *బహుస్యాంప్రజాయేయేతివాక్యం-అ త్ర బహుస్యామితిఫలసఙ్కల్పః - ప్రజాయేయేతితదుపాయసఙ్కల్పః. అనేనన కేవలంకింకేనకథమిత్యాదిలోకప్రసిద్ధ్యాఅత్రత్రివృత్కరణస్యఫల భూతసృష్టేఃపూర్వభావిత్వనిశ్చయః- ఉపక్రమభూతసఙ్కల్పవాక్యానుగుణ్యాచ్చేతిజ్ఞాపితం. ఏవం త్రివృత్కరణస్యాణ్డసృష్టేః ప్రాక్సద్భావంజ్ఞాప యితుం ఉపక్రమగతసఙ్కల్పవాక్యస్యతదనుగుణత్వజ్ఞాపనాయబహుస్యామి[illegible]త్యర్థముపాత్తం. అణ్డాన్తర్వర్త్యగ్న్యాదిషు త్రివృత్కరణస్యప్రదర్శ నాత్ అణ్డసృష్టేఃపశ్చాత్త్రివృత్కరణమితిశఙ్కాయాంశ్రుతేరర్థమాహ(ఏవంహిప్రత్యక్షేణోపలభ్యతఇతి) అగ్న్యాదిషుకతిపయవ్యక్తిషు త్రిరూపత్వ ప్రదర్శనంనేయత్తాబుద్ధ్యా- అపిత్వణ్డాన్తర్భూతస్యైవప్రత్యక్షయితుంయోగ్యత్వాత్ పూర్వోక్తత్రివృత్కరణసంభావనాప్రదర్శనార్థమితిభావః.అణ్డ సృష్టేఃప్రాగేవ త్రివృత్కరణమస్తీతిస్పష్టంజ్ఞాపయతి (పురాణేచేతి) అస్యాముపనిషదిభూతత్రయస్యసృష్టేరుక్తత్వాత్సప్తతత్త్వానాంమిశ్రణము క్తం-ఇదంతత్త్వాక్షరసృష్టిప్రతిపాదనపరకవచనేషుతేషామపిమిశ్రణస్యప్రదర్శనార్థమితిజ్ఞాపనాయపురాణవచనోదాహరణం. వైష్ణవఇత్యనేనసాత్త్విక [illegible]సాత్త్వికత్వంసూచితం-*సా త్త్వికేషుచసర్వేషు[illegible]ఇత్యుక్తేరితి. సంహతత్వంసమాగతత్వంచేతి[illegible]త్వాదయుక్తిః. స్వయా

త్యుపక్రమే॥ *నానావీర్యాః పృథగ్భూతా స్తతస్తే సంహతిం వినా। నాశక్నువన్ ప్రజాస్స్రష్టుమసమాగమ్య
కృత్స్నశః॥ సమేత్యాన్యోన్యసంయోగం పరస్పరసమాశ్రయాః। మహదాద్యా విశేషాన్తా హ్యణ్డమిత్యాదినా
తతః॥ సూత్రకారోఽపి భూతానాం త్రిరూపత్వం తథావదత్ ।*త్ర్యాత్మకత్వాత్తు భూయస్త్వాదితి తేనాభిధాభి
దా॥ సోమాభావే చ పూతీకగ్రహణం శ్రుతిచోదితమ్। సోమావయవసద్భావాదితి న్యాయవిదో విదుః॥ వ్రీహ్య
భావే చ నీవారగ్రహణం వ్రీహిభావతః॥ తదేవ సదృశం తస్య యత్తద్ద్రవ్యైకదేశభాక్॥ శుక్త్యాదౌ రజతాదే
శ్చ భావశ్శ్రుత్యైవ బోధితః॥ రూప్యశుక్త్యాదినిర్దేశభేదో భూయస్త్వహేతుకః॥ రూప్యాదిసదృశశ్చాయం శు
క్త్యాదిరుపలభ్యతే।అతస్తస్యాత్ర సద్భావః ప్రతీతేరపి నిశ్చితః॥కదాచిచ్చక్షురాదేస్తు దోషాచ్ఛుక్త్యంశవర్జి
తః।రజతాంశో గృహీతోఽతో రజతార్థీ ప్రవర్తతే॥దోషహానౌ తు శుక్త్యంశే గృహీతే తన్నివర్తతే॥అతో యథా
ర్థం రూప్యాదివిజ్ఞానం శుక్తికాదిషు॥బాధ్యబాధకభావోఽపి భూయస్త్వేనోపపద్యతే।శుక్తిభూయస్త్వవైకల్యసా
కల్యగ్రహరూపతః॥నాతో మిథ్యార్థసత్యార్థవిషయత్వనిబన్ధనః॥ ఏవం సర్వస్య సర్వత్వే వ్యవహారవ్యవస్థితిః॥

త్వం నామ పృథక్స్థితిత్వం, సంయోగమాత్రం సమాగతత్వం పృథక్స్థితత్వనగ్న సంశ్లేషవిశేషః. ఏతద్ద్వయాభావాత్ స్రష్టుం నాశక్నువన్నిత్యాహ (నానావీర్యా ఇతి) ఏతదుభయప్రాప్త్యాఽసృజన్నిత్యాహ (సమేత్యేతి) ఏకైకస్మిన్ భూతే సర్వభూతాని సన్తి చేత్ సర్వేశబ్దాః సర్వత్ర ప్రయుజ్యేరన్నిత్యత్రాహ (పరస్పరసమాశ్రయా ఇతి) అన్యేషాం భూతానాం సమాశ్రితానామేకం భూతం సమాశ్రయః- ఆశ్రితాశ్రయభావశ్చ న్యూనాధికభావనిబన్ధనః- తత్కృతా శబ్దవ్యవస్థేతి భావః ఉపాత్తవచనానన్తరం *సంప్రాప్త్యైక్యమశేషత ఇతి కృత్స్నశః సమాగతత్వముక్తం మహదాదయ ఇతి పాఠే సత్యపి వృత్తభఙ్గపరిహారాయ స్వసన్దర్భే మహదాద్యా ఇత్యుక్తం భాష్యకారైః అయమేవ శ్రుత్యభిప్రాయ ఇతి స్థాపయితుం సూత్రకారోక్తిం దర్శయతి (సూత్రేతి) తతస్సూత్రకారోఽప్యవదదిత్యన్వయః. తతః- అస్యార్థస్య శ్రుతిస్మృతిసిద్ధత్వాదిత్యర్థః. ఏవం ప్రథమం భూతే భూతాన్తరసద్భావ ఉక్తః- వక్ష్యమాణస్య సదృశే సదృశాన్తరసద్భావస్యోపయోగిత్వాత్. తేనాభిధాభిదా- భూయస్త్వేనాభిధానవ్యవస్థేత్యర్థః. సదృశే సదృశాన్తరసద్భావమాహ (సోమేతి) న్యాయవిదః- పరీక్షకాః *సోమాభావే పూతీకానభిషుణుయాదిత్యయం విధిర్నియమార్థః- సోమాభావే తత్సదృశద్రవ్యాన్తరే స్వతః ప్రవృత్తేః ఏతత్తుల్యన్యాయసిద్ధార్థమాహ (వ్రీహీతి) వ్రీహిభావతః- వ్రీహ్యవయవసద్భావతః. తతః కథం సదృశే సదృశాన్తరసద్భావ ఇత్యత్రాహ (తదేవేతి) అనేన శుక్త్యాదౌ రజతాద్యవయవసద్భావః ఫలిత ఇత్యాహ (శుక్త్యాదావితి) శ్రుత్యైవ బోధితః- ప్రతినిధిశ్రుత్యైవాభిమతత్వేన ఫలితః యద్వా - త్రివృత్కరణశ్రుత్యైవ బోధితత్వం ఫలితం- తేజః ప్రచురరూప్యాంశః శుక్తౌ త్రివృత్కరణాత్సిద్ధ్యతీత్యర్థః కథం శబ్దవ్యవస్థేత్యత్రాహ (రూప్యేతి) శుక్తిరూప్యయోస్సాదృశ్యే సతి హి శుక్తౌ రూప్యసద్భావసిద్ధిః, శబ్దవ్యవస్థాయా భూయస్త్వహేతుకత్వసిద్ధిః, శ్చేత్యత్రాహ (రూప్యాదీతి) యద్వా- శుక్తౌ రజతైకదేశసద్భావే ప్రమాణాన్తరమాహ (రూప్యాదీతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) ప్రతీతేః- రూప్యసదృశతయా ప్రతీతేః. శుక్త్యాదౌ రజతాద్యవయవసద్భావశ్చేత్ సదా గృహ్యేత, ప్రవృత్తిశ్చ సదా స్యాత్, బాధశ్చ నోపపద్యేత, ఇత్యత్రాహ (కదాచిదితి) దోషః శుక్త్యంశాగ్రహహేతుః. ప్రచురగ్రహణాభిభూతత్వాభావాత్ అదృష్టవశాచ్చ రజతగ్రహణం- అదృష్టవశాచ్చ అప్సు నో గ్రహణాదితి హి వక్ష్యతే- ఉదాహరణాన్తరేష్వప్యుపజీవ్యత్వాయ హి తత్ర తదుక్తిః (భూయస్త్వేన బాధ్యబాధకభావ ఇతి) శుక్తిభూయస్త్వేన తజ్జ్ఞానస్య బాధకత్వం- తత ఏవ రజతాల్పత్వం సిద్ధం- తేన రజతజ్ఞానస్య బాధ్యత్వమిత్యర్థః. భూయస్త్వేనేత్యుక్తే రజతజ్ఞానస్య రజతభూయస్త్వాత్తేన శుక్తిజ్ఞానస్య బాధ్యత్వశఙ్కా స్యాదిత్యస్వరసం భూయస్త్వేన బాధ్యబాధకత్వముపపాదయతి (శుక్తీతి) నను సాకల్యే సత్యపి వైకల్యం గృహీతం చేత్ అన్యథాఖ్యాతిరితి. నైవం- న హి వైకల్యస్య గ్రహో వైకల్యగ్రహః- కిన్తు శుక్తిభూయస్త్వవైకల్యేన గ్రహః- తద్విరహేణ గ్రహః- తదగ్రహ ఇతి ఫలితం భూయస్త్వసాకల్యేన గ్రహః- తత్సహితతయా గ్రహః తయోర్గ్రహయోః రూపాత్- స్వభావాత్- తథావిధగ్రహణాత్మకత్వాదిత్యర్థః బహువ్రీహిర్వా- భావప్రధానో నిర్దేశః- పూర్వోత్తరజ్ఞానయోస్తథారూపత్వాత్ బాధ్యబాధకభావ ఇత్యర్థః జ్ఞానస్య బాధ్యత్వం న స్వరూపతః- సచ విషయతః- కిన్తు బాధ్యప్రవృత్తికత్వం. ఉత్తరజ్ఞానస్య చ బాధకత్వం పూర్వజ్ఞానజన్యప్రవృత్తినివారకత్వం. అన్యథాఖ్యాతివాదేఽపి జ్ఞానస్య స్వరూపేణ బాధ్యత్వమనభిమతం- కిన్తు విషయబాధ్యత్వమేవాభిమతం. అస్మాకం తు జ్ఞానఫలభూతప్రవృత్తేః బాధ్యత్వమితి భిదా ప్రవృత్తేశ్చ బాధితత్వం ప్రతిబద్ధోత్పత్తికత్వం విఫలత్వం వా (నాత ఇతి) మిథ్యార్థసత్యార్థశబ్దాభ్యాం పరాభిమతమిథ్యాత్వసత్యత్వే వివక్షితే (ఏవమితి) సర్వస్య సర్వత్వేఽపి వ్యవహారవ్యవస్థితిః- హానోపాదానాదినియమః. ఏవం- భూయస్త్వసాకల్యవైకల్యాభ్యామిత్యర్థః. సాధారణాకారగ్రహణభేదాగ్రహదోషాదృష్టాని సర్వవాదిభిరభ్యుపేతవ్యాని- తావతా ప్రవృత్త్యాదిసమ్భవే వ్యధికకల్పనాయామన్యేషాం గౌరవం స్యాత్. తత్రేష్టరూపరూపిణోర్నిరన్తరభానాత్ప్రవృత్తిః- ద్విష్టరూపరూపిణోర్నిరన్తరభానాన్నివృత్తిః. రూపరూపిణోర్ధర్మ్యన్తరనిష్ఠత్వవిరోధి ధర్మ్యన్తరాశ్రితత్వభానవిరహేణ భానం నిరన్తరభానం. అత ఏవ భేదాగ్రహాత్ప్రవృత్తిశ్చేద్రజ్జుసర్పభేదాగ్రహే నివృత్తిర్న స్యాదిత్యాదీని చోద్యాని నావకాశం లభన్తే. యద్యపరమతే ఖ్యాత్యన్తరహేతురభ్యుపేతః- స ఏవాస్మాకం ప్రవృత్త్యాదిహేతుః. ప్రాభాకరైర్యథార్థవాదాక్షతాఖ్యాత్యాన్యభ్యుపగమాత్కేవలభేదాగ్రహైకనిర్వాహ్యత్వం కృతః- అత్ర తు యథార్థవాదయోః ప్రతీయమానార్థప్రామాణ్యాభ్యుపగమాదుపనిషద్భాగావగతం త్రివృత్కరణం, తత్ప్రదర్శితం పఞ్చీకరణం, ఈశ్వరకర్తృకం సర్గవిశేషం, తథా ప్రతినిధిన్యాయం, భేదాగ్రహం, మఠ్యుపజీవ్యనిర్వాహ్యత్వ తఇతి నైషమ్యం. తత్ర భూతే భూతాన్తరస్య త్రివృత్కరణేన నిర్వాహ్యః [illegible]. సదృశే సదృశాన్తరస్య ప్రతినిధిన్యాయేన నిర్వాహ్యః-

స్వప్నే చ ప్రాణినాం పుణ్యపాపానుగుణం భగవతైవ తత్తత్పురుషమాత్రానుభావ్యాస్తత్తత్కాలావసానాః
తథాభూతాశ్చార్థాస్సృజ్యన్తే - తథాహి శ్రుతిస్స్వప్నవిషయా * న తత్ర రథా న రథయోగా న పన్థానో భవన్తి।

నను త్రివృత్కరణేనోపయోగ ఇతి కేచిదాచార్యాః. త్రివృత్కరణమపి విజాతీయభూతాంశసద్భావే విజాతీయభూతాంశసదృశాన్తరభ్రమనిర్వాహకమ్ ఉపయుక్తమితి చ సమ్ప్రదాయః- శ్రుతిస్మృతిభ్యస్సర్వస్యేత్యాది గ్రన్థానాం స్వారస్యాత్తథావగమ్యతే. అత్ర త్రివృత్కరణ శ్రవణపఞ్చీకరణస్మరణాభ్యాం ప్రతినిధిన్యాయాచ్చ సదృశే సదృశాన్తరబుద్ధియాథార్థ్యం నిరూప్యతే. నను కథం సదృశే సదృశాన్తరభ్రమస్య త్రివృత్కరణేనోపయోగః- నహి త్రివృత్కరణాత్పూర్వం రజతాద్యవయవాస్సన్తి- తథా సతి హి త్రివృత్కరణనిబన్ధనం శుక్తౌ రజతాదిసంమిశ్రణం స్యాత్ - న చ తదస్తి - త్రివృత్కరణస్యాణ్డసృష్టేః పూర్వభావిత్వాత్. ఉచ్యతే - పాఞ్చభౌతికేష్వపి పదార్థేషు కిఞ్చిత్కార్యం కేనచిత్ప్రచురేణ భూతేన పరిణామవిశేషవతారబ్ధం - తత్ర తయా ప్రచురపరిణామయుక్తయవ్యాకృతప్రచురంయత్కార్యం - తస్య తాదృశపరిణామవతో భూతస్య కార్యాన్తరేష్వపి విద్యమానత్వాచ్ఛుక్త్యాదిష్వపి తద్వ్యాకృతప్రచురతత్కార్యవిషయబుద్ధిరుపపద్యతే. యద్యప్యవాన్తరాకారవిశేషస్త్రివృత్కరణదశాయాం నాస్తి- తథాపి త్రివృత్కరణేన కార్యాన్తరప్రవిష్టస్య తస్య భూతస్య కార్యాన్తరావయవసమానపరిణామసమ్భవాత్ భౌతికాన్తరే భౌతికాన్తరబుద్ధేర్యాథార్థ్యం ఘటతే. తథా త్రివృత్కరణేన కార్యాన్తరప్రవిష్టస్య తేజోంశస్య శుక్తిభాస్వరరూపేణ పరిణామవతో రజతసాదృశ్యాద్రజతావయవత్వముపపన్నం - తాదృశాకారయుక్తత్వాత్తస్య విశేషణప్రతిపత్తిరపి సమ్యగ్రజతాదర్శనాదిర్దృష్టా- అతశ్శుక్త్యాదౌ రజతాద్యవయవసద్భావ ఉపపద్యతే. నను కథం శుక్త్యాదిషు ప్రతీయమానానామవయవానాం రజతాద్యవయవత్వం- న హి తే రజతాదిభ్య ఆనీయ నివేశితాః. ఉచ్యతే- సంప్రతిపన్నరజతాద్యవయవసదృశాకారత్వమేవ తేషాం రజతాద్యవయవత్వం- న తు రజతాదిభ్య ఆనీయ నివేశితత్వం- యథా సంప్రతిపన్నరజతాద్యవయవానాం- న హ్యేవమన్తరజతాద్యవయవాః కుతశ్చిద్రజతాన్తరాదేరానీయ నివేశితాః. ఏవమేవ భూతికాదిషు ప్రతీయమానానాం సోమలతాద్యవయవానామపి సోమాద్యవయవత్వం నామ సంప్రతిపన్నసోమలతాద్యవయవసదృశత్వమేవ. తచ్చ సుస్పష్టతరప్రతీతిసిద్ధమబాధితం చ- న హి శుక్తిశకలపూతీకాదిషు రజతసోమలతాదిసాదృశ్యం నాస్తీతి బాధకప్రత్యయ ఉదేతి. తేషామవయవానాం నిజాతీయావయవప్రాచుర్యాదకార్యకరత్వం- ప్రచురక్షీరనివిష్టాల్పసలిలస్యేవ ప్రచురకనకసంసృష్టాల్పరజతస్యేవ చ సమ్భవతి. నన్వేవం శుక్తియాథార్థ్యే పురుషస్య శుక్తిత్వమపుష్కలం స్యాత్ - విజాతీయావయవసంసర్గాత్ -పురుషమృగే పురుషత్వవత్. పురుషమృగత్వం నామ పురుషత్వమృగత్వవిలక్షణం జాత్యన్తరం- న తు వికలం పురుషత్వం మృగత్వం చేతి చేత్. తర్హి శుక్తితయాభిమతవస్తునోఽపి శుక్తిత్వరజతత్వవిలక్షణజాత్యన్తరవత్త్వం స్యాత్. తతశ్చ పురుషమృగే పురుషవ్యవహారవచ్ఛుక్తివ్యవహారో న ముఖ్యః స్యాత్ -విజాతీయసంసృష్టాయాః భ్రమాధిష్ఠానభూతాయాశ్శుక్తేః పురుషేణ పురుషమృగస్యేవ శుక్త్యన్తరేణ సాదృశ్యాభావాత్ - సాసాదృశ్యేన సహితత్వాద్వ్యవహారస్యాముఖ్యత్వం-తదభావాద్ధి సింహో దేవదత్త ఇత్యస్యాముఖ్యత్వం. శుక్త్యవయవప్రాచుర్యాచ్ఛుక్తిత్వం పుష్కలం- అత ఏవ తద్వ్యవహారశ్చ ముఖ్య ఇతి చేత్. తర్హి రజతాంశస్యాప్రచురత్వాదేవ రజతత్వం నాస్తీతి రజతబుద్ధేర్యాథార్థ్యం న స్యాత్. ఉచ్యతే-పురుషత్వవచ్ఛుక్తిత్వస్యావయవసంఘాతవిశేషవృత్తిత్వాభావాత్ అణుమాత్రేఽపి శుక్తిత్వం పుష్కలం. పురుషత్వస్య తు సంఘాతవిశేషవృత్తితయా సంఘాతవైకల్యాత్తదపుష్కల్యం జాత్యన్తరం వా తత్ర స్యాత్ - శుక్తిత్వం తు న తథేత్యుక్తం. అతః శుక్త్యవయవేషు శుక్తిత్వతద్వ్యవహారావుపపన్నౌ- తత్ర విరుద్ధజాత్యన్వయాభావాత్. శుక్తితయాభిమతసంఘాతేషు శుక్త్యవయవప్రాచుర్యాదర్థక్రియావ్యవస్థా వ్యవస్థా చోపపద్యతే- ప్రచురశుక్త్యభిభూతత్వేన రజతాంశస్యాగృహీతత్వాత్ గృహీతశుక్తివిషయతయా తద్విషయత్వేన ప్రయుక్తశ్శబ్దో ముఖ్య ఇత్యుపపన్నం. స చ భ్రమాధిష్ఠానభూతాయాశ్శుక్తేర్విజాతీయావయవయోగిత్వే యా శుక్త్యన్తరసాసాదృశ్యహానిః- శుక్త్యన్తరస్యాప్యల్పరజతాంశయుక్తత్వాత్ప్రజతాంశాభిభవేన శుక్త్యన్తరసాసాదృశ్యప్రతీతిరుపపద్యతే. శుక్త్యవయవానాం తు పరస్పరసాసాదృశ్యముపపన్నతరం- ఉక్తరీత్యా రజతాంశస్య చ రజతత్వం ముఖ్యం- తస్మిన్నంశే విరుద్ధజాత్యన్వయాభావాత్ రజతాన్తరావయవసాసాదృశ్యం చ. భ్రమదశాయాం గృహ్యమాణస్య తస్య ప్రచురశుక్తిగ్రహణాభిభూతత్వాభావాద్రజతాన్తరావయవసాసాదృశ్యప్రతీతిరుపపద్యతే. అత ఏవ రజతవ్యవహారశ్చ ముఖ్యః. అతశ్శుక్త్యాదౌ రజతాదిబుద్ధేర్యాథార్థ్యముపపన్నం. అల్పస్య రజతస్య ప్రచురతయా గ్రహణే అన్యథాఖ్యాతిః ప్రసజ్యత ఇతి చేన్న - ప్రాచుర్యగ్రహణాభావాత్ - అల్పత్వాగ్రహణమేవ హి తత్ర విద్యతే. ప్రాచుర్యస్య ప్రతియోగ్యపేక్షత్వాత్ప్రతియోగిభూతశుక్త్యగ్రహణాత్తద్గ్రహణే ప్రవృత్త్యసమ్భవాచ్చ శుక్త్యపేక్షయా రజతాంశస్య ప్రాచుర్యం న గృహీతమితి నాన్యథాఖ్యాతిః. నన్వల్పత్వాగ్రహణం నామ ప్రచురత్వగ్రహణం స్యాత్ - భవన్మతే హి భావాన్తరమభావః - అతోఽన్యథాఖ్యాతిత్వమితి చేన్న అల్పత్వాగ్రహణం నామ న ప్రాచుర్యగ్రహణం- అపిత్వల్పత్వవిషయజ్ఞానసఙ్కోచ ఇత్యన్యథాగ్రహాభావాత్. నైవం రజతమిత్యత్ర న శబ్దః క ఇతి చేత్ - శుక్తిత్వమేవేతి బ్రూమః. యదాకారగ్రహణేన పూర్వజ్ఞానోత్పన్నాయాః ప్రవృత్తేర్నివృత్తేర్వా నిరోధః స ఏవాకారో నఞర్థః- స చాకారః ప్రతియోగిసాపేక్షైః నేదం రజతమిత్యాదిశబ్దైః తదనపేక్షైః శుక్త్యాదిశబ్దైశ్చ వ్యవహ్రియతే. ఏవంభూతే భూతాన్తరసద్భావాత్సదృశే సదృశాన్తరసద్భావాచ్చ శుక్తిరూప్యాదిబుద్ధేర్యాథార్థ్యముపపాదితం. న హి స్వప్నార్థానాం సదృశే సదృశాన్తరసద్భావో భూతే భూతాన్తరసద్భావో వా వక్తుం శక్యత ఇత్యత్రాహ (స్వప్నే చేతి) కథం కేచిత్సుఖభాజః కేచిద్దుఃఖభాజ ఇత్యత్రాహ (పుణ్యపాపానుగుణమితి) భగవతైవ - జాగ్రత్స్విప. తర్హ్యన్యైరప్యుపలభ్యేత - స చాచోపలభ్యేతేత్యత్రాహ (తత్తదితి) కథం దృష్టవిసజాతీయా ఇత్యత్రాహ (తథాభూతా ఇతి) శ్రుతిం దర్శయతి (తథాహీతి) స్వప్నవిషయత్వమస్య వాక్యస్య కథమిత్యత్రాహ (స్వప్నవిషయేతి) రథయోగాః - అశ్వాదయః. న తత్ర సన్తి- దృష్టసజాతీయా న భవన్తీత్యర్థః.

అథరథాన్ రథయోగాన్పథస్సృజతే। నతత్రానన్దాముదఃప్రముదోభవన్తి। అథానన్దాన్ముదఃప్రముదస్సృజతే। నతత్ర వేశాన్తాఃపుష్కరిణ్యస్స్రవన్త్యోభవన్తి।అథవేశాన్తాన్పుష్కరిణ్యస్స్రవన్త్యస్సృజతే।సహికర్తేతి. యద్యపిసకలేతర పురుషానుభావ్యతయాతదానీంనభవన్తి - తథాపితత్తత్పురుషమాత్రానుభావ్యతయాతథావిధానర్థానీశ్వరస్సృజతి- సహికర్తా-తస్యసత్యసంకల్పస్యాశ్చర్యశక్తేస్తథావిధంకర్తృత్వంసంభవతీత్యర్థః॥*యఏషసుప్తేషుజాగర్తి కామంకామంపురుషోనిర్మిమాణః। తదేవశుక్రంతద్బ్రహ్మతదేవామృతముచ్యతే। తస్మింల్లోకాశ్శ్రితాస్సర్వేతదునాత్యేతికశ్చనేతి చ. సూత్రకారోపి *సన్ధ్యేసృష్టిరాహహి* నిర్మాతారంచైకేపుత్రాదయశ్చేతిసూత్రద్వయేనస్వాప్నేష్వర్థేషుజీవస్య స్రష్టృత్వమాశఙ్క్య *మాయామాత్రంతుకార్త్స్న్యేనానభివ్యక్తస్వరూపత్వాదిత్యాదినా-నజీవస్యసఙ్కల్పమాత్రేణస్రష్టృత్వముపపద్యతే- జీవస్యస్వాభావికసత్యసఙ్కల్పత్వాదేఃకృత్స్నస్యసంసారదశాయామనభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్ - ఈశ్వరస్యైవతత్తత్పురుషమాత్రానుభావ్యతయాఆశ్చర్యభూతాస్సృష్టిరియం *తస్మింల్లోకాశ్శ్రితాస్సర్వేతదునాత్యేతికశ్చనేతిపరమాత్మైవతత్రస్రష్టేత్యవగమ్యతఇతిపరిహరతి.అపవరకాదిషుశయానస్యస్వప్నదృశస్స్వదేహనైవదేశాన్తరగమనరాజ్యాభిషేకశిరశ్ఛేదాదయశ్చపుణ్యపాపఫలభూతాశ్శయానదేహసరూపసంస్థానదేహాన్తరసృష్ట్యోపపద్యన్తే. పీతశఙ్ఖాదౌతునయనవర్తిపిత్తద్రవ్యసంభిన్నానాయనరశ్మయశ్శఙ్ఖాదిభిస్సంయుజ్యన్తే-తత్రపిత్తగతపీతిమాభిభూతశ్శఙ్ఖగతశుక్లిమానగృహ్యతే-అతస్సువర్ణానులిప్తశఙ్ఖవత్ పీతశ్శఙ్ఖఇతిప్రతీయతే. పిత్తద్రవ్యంతద్గతపీతిమాచాతిసౌక్ష్మ్యాత్ పార్శ్వస్థైర్నగృహ్యతే-పిత్తోపహతేనతుస్వనయననిష్క్రాన్తతయాఽతిసామీప్యాత్ సూక్ష్మమపిగృహ్యతే-తద్గ్రహణజనితసంస్కారసచివనాయనరశ్మిభిర్దూరస్థమపిగృహ్యతే. జపాకుసుమసమీపవర్తిస్ఫటికమణిరపితత్ప్రభాభిభూతతయారక్తఇతిగృహ్యతే- జపాకుసుమప్రభావితతాపిస్వచ్ఛద్రవ్యసంయుక్తతయాస్ఫుటతరముపలభ్యతఇత్యుపలబ్ధివ్యవస్థాప్యమిదం. మరీచికాజలజ్ఞానేపితేజసిపృథివ్యోరప్యమ్బునోవిద్యమానత్వాదిన్ద్రియదోషేణ

(ఆనన్దాముదఃప్రముదఇతి)సాధారణభోగ్యదర్శనజా ప్రీతిర్ముత్-అసాధారణభోగ్యత్వజ్ఞానజా ప్రీతిః ప్రముత్-వినియోగజా ప్రీతిరానన్దః. యద్వా-విలక్షణవిషయదర్శనజా ప్రీతిర్ముత్-తస్యస్వవినియోగార్హత్వజ్ఞానజన్యా ప్రీతిః ప్రముత్ - వినియోగజా ప్రీతిఃఆనన్దఇతి. ఏతైశ్శబ్దైర్విషయాలక్ష్యన్తే-ముఖ్యార్థత్వేదృష్టవిసజాతీయత్వాయోగాత్. వేశాన్తాః-గృహాః. యద్వా-వేశాన్తాః-పల్వలానీత్యర్థః. కథముపపద్యతఇత్యత్రాహ(సహికర్తేతి)సర్వశక్తిర్హికర్తా-కిమనుపపన్నమితిభావః. తచ్ఛబ్దోనప్రకృతజీవపరః- అపితుప్రసిద్ధపరమాత్మపరః. వ్యాఘాతపౌనరుక్త్యశఙ్కాపరిహారార్థమస్యాశ్శ్రుతేరర్థమాహ(యద్యపిసకలేతి)సృజతఇతిపదవిరోధపరిహారాయనభవన్తీతినిషేధస్యసఙ్కోచోహ్యుత్సర్గాపవాదన్యాయేనకృతః-అతఃకాలాన్తరస్థాయిత్వపురుషాన్తరానుభావ్యత్వాకారవిషయోనిషేధః-నతుతత్కాలతత్పురుషమాత్రానుభావ్యతయాస్వరూపనిషేధః-అతోజాగ్రదవస్థానుభూతవస్తుసజాతీయాఅనేకపురుషానుభావ్యాఃకాలాన్తరస్థాయినశ్చనభవన్తీత్యర్థః. సహికర్తేత్యేతద్ఘటనముక్తార్థోపపాదకత్వేనవ్యాచష్టే(తస్యేతి)స్వాప్నార్థస్రష్టురీశ్వరకర్తృకత్వస్ఫుటీకరణార్థంశ్రుత్యన్తరమాహ(యఏషసుప్తేష్వితి)స్వాప్నార్థానాంపారమార్థ్యంపూర్వపక్షీకృత్యాపారమార్థ్యంసూత్రకారేణసిద్ధాన్తితమితివ్యాఖ్యాతృమతభేదేనాస్యాశ్శ్రుతేర్నాయమర్థఇతిశఙ్కావ్యుదాసార్థముక్తార్థస్యసూత్రకారాభిమతత్వమాహ (సూత్రేతి)సూత్రార్థమాహ(స్వాప్నేష్వితి)జీవస్యాపిస్వప్నదశాయాంసత్యసఙ్కల్పత్వాద్యావిర్భావఃకల్ప్యతఇత్యత్రాహ(తస్మింల్లోకాఇతి)అనన్యథాసిద్ధస్యైవహికల్పకత్వం-పరమాత్మలిఙ్గశ్రవణేనస్వాప్నార్థస్రష్టుఃపరమాత్మన్యేవోపపన్నత్వాన్నజీవస్యస్వరూపావిర్భావఃకల్ప్యఇత్యర్థః. కథమపవరకేశయానస్యదేశాన్తరగమనాదేఃపారమార్థ్యముపపద్యతఇత్యత్రాహ(అపవరకాదిష్వితి)స్వయమేవస్వదుఃఖావహవస్తుసృష్ట్యనుపపత్తేశ్చనతదాజీవస్యస్వరూపావిర్భావఃకల్ప్యఇతిభావః. సిద్ధం-శిరశ్ఛేదాదయఇత్యుక్తత్వాత్. సరూపేదేహాన్తరేశయానదేహవ్యక్తి[illegible]భేదాగ్రహకృతః-నత్వన్యథాఖ్యాతికృతః. ఏవంస్వాప్నార్థముక్తతద్దేశపురుషానుభావ్యత్వతత్కాలావసాయిత్వరూపభేదాగ్రహణప్రవృత్త్యాదిర్భవతి-పీతశఙ్ఖాదావీశ్వరసృష్టత్వశ్రుతిర్దర్శయితుంనశక్యతఇత్యత్రాహ (పీతేతి) పీతిమవచ్ఛౌక్ల్యమపిప్రతీయేతేత్యత్రాహ(తత్రేతి) [illegible]పార్శ్వస్థైరపిపిత్తద్రవ్యంగ్రాహ్యమిత్యత్రాహ (పిత్తేతి)తర్హిసూక్ష్మత్వాత్తేనాపినపిత్తంగ్రాహ్యమిత్యత్రాహ(పిత్తోపహతేనత్వితి) దూరస్థశఙ్ఖస్యాతిసామీప్యాభావాత్కథంతత్రస్థంపిత్తద్రవ్యంగృహ్యతఇత్యత్రాహ(తద్గ్రహణేతి)యథాఅతిదూరముత్పతితఃపతగోనద్రష్టుంశక్యతే- తథాపిసన్నికర్షోత్పతనకాలాదారభ్యనిరన్తరమవేక్ష్యమాణస్తజ్జనితసంస్కారవద్భ్యాంచక్షుర్భ్యాందృశ్యతే-తద్వదిత్యర్థః. ప్రాభాకరైఃపి తత్పీతిమాశఙ్ఖద్రవ్యంచనిరన్తరంగృహ్యేతేఇత్యుక్తం-అత్రతురూపవద్ద్రవ్యేచక్షుషస్సామర్థ్యాత్పిత్తద్రవ్యంగృహ్యతఇత్యుక్తమితివిశేషః. సువర్ణానులిప్తశఙ్ఖవదితిదృష్టాన్తేచాయంభావః-ననుయదిపిత్తద్రవ్యశఙ్ఖయోర్భేదాగ్రహాత్పీతశఙ్ఖవ్యవహారః- తర్హి[illegible]పీతవ్యవహారఃకథంనస్యాత్. అన్యథాఖ్యాతౌవాకథంపటేపీతవ్యవహారాభావః. భ్రమేసతితన్మూలనిరూపణాకార్యా- నతుసర్వత్రభ్రమేణభవితవ్యమితి[illegible]. జపాకుసుమస్ఫటికాదావాక్షుషదోషసంసర్గోదర్శితఇత్యత్రాహ(జపేతి)జపాకుసుమస్ఫటిక, మరీచికాజల, అలాతచక్ర[illegible]ప్రత్యక్షేణసంబన్ధాద్యథార్థప్రతీతిరితినిర్వాహః. జపాకుసుమప్రభాసంబన్ధాద్రక్తప్రతీతిశ్చేత్తత్సంబన్ధాత్[illegible]ఇత్యత్రాహ (స్వచ్ఛేతి) (మరీచీతి) అదృష్టస్యనియామకత్వా[illegible]అన్యథాసర్వేషాంసర్వదా[illegible]

తేజఃప్రవృత్తివ్యోర గ్రహణాదదృష్టవశాచ్చాప్యుదో గ్రహణాద్యథార్థత్వం. అలాతచక్రేప్యలాతస్య ద్రుతతరగమనేన సర్వదేశసంయోగాదన్తరాళాగ్రహణాత్తథా ప్రతీతిరుపపద్యతే. చక్రప్రతీతావప్యన్తరాళాగ్రహణపూర్వకతత్తద్దేశసంయుక్తతద్వస్తుగ్రహణమేవ. క్వచిదన్తరాళాభావాదన్తరాళాగ్రహణం - క్వచిచ్ఛైఘ్ర్యాదగ్రహణమితి విశేషః. అత[illegible]దపి యథార్థం. దర్పణాదిషు నిజముఖప్రతీతిరపి యథార్థా. దర్పణాదిప్రతిహతగతయో హి నాయనరశ్మయో దర్పణాదిదేశగ్రహణపూర్వకం నిజముఖాదిగృహ్ణన్తి - తత్రాప్యతిశైఘ్ర్యాదన్తరాళాగ్రహణాత్తథా ప్రతీతిః. దిఙ్మోహేపి దిగన్తరస్యాప్యస్యాం దిశి విద్యమానత్వాదదృష్టవశేనైతద్దిగంశవియుక్తో దిగన్తరాంశో గృహ్యతే - అతో దిగన్తరప్రతీతిర్యథార్థైవ. ద్విచన్ద్రజ్ఞానాదావపి అఙ్గుళ్యవష్టమ్భతిమిరాదిభిర్నాయనతేజోగతిభేదేన సామగ్రీభేదాత్సామగ్రీద్వయమన్యోన్యనిరపేక్షం చన్ద్రగ్రహణద్వయహేతుర్భవతి. తత్రైకా సామగ్రీ స్వదేశవిశిష్టం చన్ద్రం గృహ్ణాతి- ద్వితీయా తు కించిద్వక్రగతిశ్చన్ద్రసమీపదేశగ్రహణపూర్వకం చన్ద్రం స్వదేశవియుక్తం గృహ్ణాతి- అతస్సామగ్రీద్వయేన యుగపద్దేశద్వయవిశిష్టచన్ద్రగ్రహణే గ్రహణభేదేన గ్రాహ్యాకారభేదాదేకత్వగ్రహణాభావాచ్చ ద్వౌ చన్ద్రావితి భవతి ప్రతీతివిశేషః. దేశాన్తరస్య తద్విశేషణత్వం- దేశాన్తరస్య అగృహీతస్వదేశచన్ద్రస్య చ నిరన్తరగ్రహణేన భవతి. తత్ర సామగ్రీద్విత్వం పారమార్థికం- తేన దేశద్వయవిశిష్టచన్ద్రగ్రహణద్వయం చ పారమార్థికం- గ్రహణద్విత్వేన చన్ద్రస్యైవ గ్రాహ్యాకారద్విత్వం చ పారమార్థికం. తత్ర విశేషణద్వయవిశిష్టచన్ద్రగ్రహణద్వయస్యైకవిషయత్వే చన్ద్రో గ్రాహ్య ఇతి గ్రహణే ప్రత్యభిజ్ఞానవత్ కేవలచాక్షుషస్సామర్థ్యాభావాచ్చాక్షుషజ్ఞానం తథైవావతిష్ఠతే. ద్వయోశ్చక్షుషోరేకసామగ్ర్యన్తర్భావేపి తిమిరాదిదోషభిన్నం చాక్షుషం తేజస్సామగ్రీద్వయం భవతీతి కార్యైకల్ప్యం. అపగతే తు దోషే స్వదేశవిశిష్టస్య చన్ద్రస్యైకగ్రహణవేద్యత్వాదేకశ్చన్ద్ర ఇతి భవతి ప్రత్యయః - దోషకృతం తు సామగ్రీద్విత్వం తత్కృతం గ్రహణద్విత్వం తత్కృతం గ్రాహ్యాకారద్విత్వం చేతి నిరవద్యం. అతస్సర్వం విజ్ఞానజాతం యథార్థమితి సిద్ధం. ఖ్యాత్యన్తరాణాం తు దూషణాని తైస్తైర్వాదిభిరేవ ప్రపఞ్చితానీతి న తత్ర యత్నః క్రియతే. అథవా- కిమనేన బహునోపపాదనప్రకారేణ. ప్రత్యక్షాను

కదాచిదపి భ్రమాభావప్రసఙ్గాచ్చ. (అలాతేతి) అన్తరాళాగ్రహణాత్-పూర్వోత్తరకాలభావినోస్తత్తద్దేశవిశేషాలాతసంయోగయోరన్తరాళాగ్రహణాత్ - క్రమాగ్రహణాదిత్యర్థః. అన్తరాళాగ్రహణేపి కథం యాథార్థ్యమిత్యత్రాహ(చక్రేతి) చక్రప్రతీతిః. సద్వ్యక్తచక్రప్రతీతిః. కోవిశేష ఇత్యత్రాహ(క్వచిదితి) (దర్పణాదిష్వితి) సవ్యదక్షిణవిపర్యాసః కథమితి చేదుచ్యతే- అపేక్షికో హి సవ్యదక్షిణభావః-తత్ర స్వాభిముఖతయా విపర్యస్తసవ్యదక్షిణభావస్య దర్పణస్య ముఖస్య చాన్తరాళాగ్రహణమేవ - విపర్యాసో దర్పణదేశగతః- తేనాగృహీతాన్తరాళం ముఖమితి అభిముఖస్య దర్పణస్య ముఖస్య చాన్తరాళాగ్రహణాదాభిముఖ్యప్రతీతేర్యాథార్థ్యం. ఏవం మలినత్వాల్పత్వాదిశ్చ. (దిఙ్మోహేపీతి) సర్వదిశ్వప్యాకాశేపి ప్రాచ్యాదివ్యవహారః ప్రతియోగ్యపేక్షయా. తత్ర దిగన్తరప్రతియోగినో దిగన్తరస్య చ నిరన్తరభానం. అతో యాథార్థ్యవిషయత్వమితి. దిశాం బహుత్వం చ * పద్యాం భూమిర్దిశశ్శ్రోత్రాదిత్యవగమ్యతే(ద్విచన్ద్రేతి) తత్కిమిత్యత్రాహ(తత్రైకేతి) స్వతఃఋజుప్రసారిణోపి చాక్షుషతేజసో వక్రత్వం సంభవతి-దర్పణాదినా తద్దర్శనాత్. ఇహాప్యఙ్గుళ్యవష్టమ్భాదృష్టాదినా తదుపపత్తిః. తత్కిమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) చన్ద్రదేశాద్యావితి ప్రతీత్యభావహేతుశ్చన్ద్రైకత్వాగ్రహణం. దేశాన్తరగతస్య తద్విశేషణకత్వం కథమిత్యత్రాహ(దేశేతి) తతః కిం ప్రతీతేర్యాథార్థ్యస్యేత్యత్రాహ(తత్ర సామగ్రీతి) (తేన దేశద్వయవిశిష్టచన్ద్రగ్రహణద్వయం చ పారమార్థికమితి) గ్రహణద్వయమపి తైక్యాద్యగృహీతక్రమం-అత ఏవాగృహీతపరస్పరభేదం చేతి భావః. విశేషణద్వయవిశిష్టవిషయగ్రహణద్వయేపి విశేష్యైక్యం కథం న ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ(తత్రేతి) న హి కేవలం చక్షురైక్యప్ర[illegible]సమర్థం దృష్టం దేవదత్తాదిషు-అపి తు సంస్కారసహకృతం సమర్థం దృష్టం - సంస్కారస్య విలమ్బితభావిత్వాన్న తదానీం సైక్యప్రతిప[illegible], (చాక్షుషజ్ఞానం తథైవావతిష్ఠత ఇతి) అగృహీతైకత్వచన్ద్రద్వయవిషయమవతిష్ఠత ఇత్యర్థః. తస్యైవేతి సాశేచన్ద్రమాత్రస్యైవ గ్రాహకతయావతిష్ఠతీత్యర్థః. ఏకసామగ్రీభూతయోశ్చక్షుషోః కథం ద్విసామగ్రీత్వమిత్యత్రాహ(ద్వయోశ్చక్షుషోరితి) స్వతో నిర్దోషస్యేన్ద్రియస్య సదోషత్వం హి కార్యకల్ప్యం. [illegible]సామగ్రీద్విత్వమపీతి భావః. తస్మిన్ సత్యేవ చన్ద్రద్విత్వం గృహ్యతే ఇత్యత్రాహ(అపగతేత్విది) కథం దోషాపగమే విశ్వప్రతిపత్తిరితి శఙ్కాయాం ద్విత్వప్రతిపత్తేః దోషాధికత్వమాహ(దోషకృతమితి) (గ్రాహ్యాకారద్విత్వమితి) స్వదేశవిశిష్టత్వమేక ఆకారః-అగృహీతాన్తరాళం ప్రదేశాన్తరమేక ఆకారః. తస్యాకారత్వం విశేషణత్వం. న చానాకారస్యాకారత్వేనాన్యథాఖ్యాతిః- అగృహీతాన్తరాళత్వే సత్యప్రధానతయా భాతస్యైవ విశేషణత్వాత్. నేత్రవృత్తిద్విత్వగతద్విత్వం చన్ద్రం చాగృహీతభేదం గృహ్ణాతీతి ప్రాభాకరాః - యథా- సంవిత్సిద్ధౌ ప్రాభాకరమతోపన్యాసే - * నేత్రవృత్తిద్వితాభూతా ద్వేతు వి[illegible]తస్వతీ । ద్విత్వం చన్ద్రం చ యుగపన్నిర్వానయ[illegible] [illegible] దేశగతద్విత్వం చన్ద్రం చాగృహీతభేదం గృహ్ణాతీతి తతో వైషమ్యం. చాక్షుషతేజోగతిభేదరూపసామగ్రీద్వయజన్యమతిద్వైయ్యాదగృహీతక్రమమగృహీతభేదం జ్ఞానద్వయమగృహీతైకత్వం చన్ద్రమగృహీతాన్తరాళం దేశాన్తరం చ నిరన్తరం గృహ్ణాతి- తతో ద్విచన్ద్రవ్యవహార ఇత్యర్థః. ఇతి నిరవద్యం - యథార్థఖ్యాతిసమర్థనమిత్యర్థః. ఖ్యాత్యన్తరదూషణానామన్యైరన్యమతానాం స్వాభిమతత్వాత్తత్ర యత్నాభావమాహ (ఖ్యాతీతి) అథవాకిము [illegible]ప్రకారేణ బహుతోపపాదనముచ్యతే - [illegible], తత్ర పరాగర్థవిషయాపరో[illegible]తైర్నోక్తరీణాదికత్వాత్

మానాగమాఖ్యంప్రమాణజాత, మాగమగమ్యంచనిరస్తనిఖిలదోషగన్ధమనవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయ కల్యాణగుణగణం సర్వజ్ఞంసత్యసంకల్పంపరంబ్రహ్మాభ్యుపగచ్ఛతాంకింనసేత్స్యతికింనోపపద్యతే-భగవతాహివరేణబ్రహ్మణాతత్త్ర జ్ఞపుణ్యాపాపానుగుణం తద్భోగ్యత్వాయాఖిలంజగత్సృజతాసుఖదుఃఖోపేక్షాఫలానుభవానుభావ్యాని వస్తూని సర్వసాధారణానుభవవిషయాణి, కేచనతత్తత్పురుషమాత్రానుభవవిషయాస్తత్తత్కాలావసానాస్తథాభూతానుభావ్యాః సృజ్యన్తే. తత్ర బాధ్యబాధకభావస్సర్వానుభవవిషయతయాతద్రహితతయాచోపపద్యతఇతిసర్వంసమఞ్జసం. యత్పునస్సదసదనిర్వచనీయమజ్ఞానంశ్రుతిసిద్ధమితి- తదసత్ -*అనృతేనహిప్రత్యూఢా ఇత్యాదిష్వనృతశబ్దస్యానిర్వచనీయానభిధాయిత్వాత్. ఋతేతరవిషయోహ్యనృతశబ్దః. ఋతమితికర్మవాచి - *ఋతంపిబన్తావితివచనాత్. ఋతం- కర్మఫలాభిసంధిరహితంపరమపురుషారాధనవేషంతత్ప్రాప్తిఫలం. అత్రతద్వ్యతిరిక్తంసాంసారికఫలంకర్మానృతంబ్రహ్మప్రాప్తివిరోధి-*ఏతంబ్రహ్మలోకంనవిన్దన్తిఅనృతేనహిప్రత్యూఢా ఇతివచనాత్. *నాసదాసీన్నోసదాసీదిత్యత్రాపిసదసచ్ఛబ్దౌచిదచిద్వ్యష్టివిషయౌ- ఉత్పత్తివేలాయాంసత్త్యచ్ఛబ్దాభిహితయోశ్చిదచిద్వ్యష్టిభూతయోర్వస్తునోరప్యయకాలే అచిత్సమష్టిభూతేతమశ్శబ్దాభిధేయేవస్తునిప్రలయప్రతిపాదనపరత్వాదస్యవాక్యస్య. నాత్రకస్యచిత్సదసదనిర్వచనీయతోచ్యతే - సదసతోఃకాలవిశేషేఅసద్భావమాత్రవచనాత్. అత్రతమశ్శబ్దాభిహితస్యాచిత్సమష్టిత్వంశ్రుత్యన్తరాదవగమ్యతే *అవ్యక్తమక్షరేలీయతేఅక్షరంతమసిలీయతఇతి. సత్యం- తమశ్శబ్దేనాచిత్సమష్టిరూపాయాఃప్రకృతేస్సూక్ష్మావస్థోచ్యతే- తస్యాస్తు *మాయాంతుప్రకృతింవిద్యాదితిమాయాశబ్దేనాభిధానాదనిర్వచనీయత్వమితిచేత్. నైతదేవం- మాయాశబ్దస్యానిర్వచనీయవాచిత్వంనదృష్టమితి.

పతి. కింనసేత్స్యతీత్యనేన ప్రమాణేస్థిత్వముక్తం. కింనోపపద్యతఇత్యనేనోపపత్తిరుక్తా. కింప్రమాణం - కథముపపత్తిరిత్యత్రాహ (భగవతాహీతి) అఖిలంజగత్సృజతేత్యనేనాస్యార్థస్యశ్రుతిమూలత్వంసూచితం- కృత్స్నకార్యకారణత్వాద్బ్రహ్మణః- *ఇదంసర్వమసృజతేతిహిశ్రుతిః- ప్రతీయమానత్వావిశేషాదిదమపి తత్సృష్టమిత్యర్థః. తర్హి బాధ్యబాధకభావవ్యవస్థాకథమిత్యత్రాహ (తత్రేతి) నహితత్తదేకపురుషానుభావ్యానాంతత్తత్కాలావసాయినాంచసుఖాదీనాంమిథ్యాత్వమితిభావః. అథశ్రుతిస్మృత్యర్థాపత్తిభ్యాంఅనిర్వచనీయసిద్ధిందూషయితుంప్రథమంశ్రుతివాక్యానియోజయతి (యత్పునరితి) అనృతేనేత్యాదిశ్రుతింవ్యాచష్టే (అనృతేనేతి) పూర్వనిరస్తప్రకారేణానిర్వచనీయస్యాప్రామాణికత్వాత్తత్రవ్యుత్పత్తిర్నాస్తీతిభావః. అనృతశబ్దంవ్యాచష్టే (ఋతేతరవిషయోహ్యనృతశబ్దఇతి) హిశబ్దేనఋతేతరవిషయత్వసంప్రతిపత్తిస్సూచితా - ఋతాభావస్యఋతవిరోధినశ్చఋతభూతబ్రహ్మాశ్రయత్వానుపపత్త్యాతదన్యఏవనఞర్థస్స్వయాపివక్తవ్యఇతిభావః. అనృతశబ్దార్థంనిష్కృష్టుంఋతశబ్దార్థమాహ (ఋతమితి) కర్మవాచి- పుణ్యకర్మవాచీత్యర్థః- నతుసత్యవాచీతిభావః. కుతఇత్యత్రాహ (ఋతంపిబన్తావితి) అస్మిన్వాక్యేసుకృతస్యలోకఇతిహ్యుక్తమితిభావః. ఏవంవిధవాక్యాన్తరేషుప్రసిద్ధిశ్చాభిప్రేతా - *యథావృక్షస్యసంపుష్పితస్యదూరాద్గన్ధోవాత్యేవంపుణ్యస్యకర్మణోదూరాద్గన్ధోవాతీత్యుక్త్వా *ఏవమనృతాదాత్మానంజుగుప్సేదితిపుణ్యప్రతియోగిన్యనృతశబ్దప్రయుక్తః-తస్మాదృతశబ్దఃపుణ్యవాచీ. పుణ్యమపిహిమోక్షవిరోధి- తత్కథమనృతశబ్దోక్తపాపమాత్రప్రత్యూహత్వమితిశఙ్కాయాంమోక్షప్రకరణోక్తంపుణ్యంవివినక్తి (ఋతంకర్మేతి) ముముక్షోస్సుకృతందుష్కృతముభయంహివిరోధీత్యతస్తద్ద్వయంపాపం- అతోనఞ్సమాసాన్తర్గతఋతశబ్దోనభిసంహితఫలకర్మపరఇత్యర్థః. పరమపురుషారాధనవేషంతత్ప్రాప్తిఫలమిత్యనేన *స్వకర్మణాతమభ్యర్చ్యసిద్ధిందిన్దతిమానవఇత్యేతత్సూచితం. అనృతశబ్దస్యబ్రహ్మప్రాప్తివిరోధిపరత్వేసతిఋతశబ్దస్యబన్ధకేతరకర్మవాచిత్వసిద్ధిరితితదర్థంతత్పూర్వవాక్యేనోపపాదయతి(ఏతమితి)ఋతానృతశబ్దయోః*ఏవమనృతాదాత్మానంజుగుప్సేదిత్యాదిషుశ్రుతిషుపుణ్యాపాపపరత్వేనప్రసిద్ధత్వాత్, *నసుకృతంనదుష్కృతంసర్వేపాప్మానోతోనివర్తన్తే * క్షీయన్తేచాస్యకర్మాణీత్యాదిషుసుకృతదుష్కృతయోరుభయోరపిమోక్షవిరోధిత్వశ్రవణాత్, మోక్షప్రకరణేషుముముక్షోస్సంసారాభ్యానిష్టప్రదత్వేనోభయోరపిపాపశబ్దాభిధేయత్వాత్, తస్యానృతశబ్దస్యాస్మిన్వాక్యఏవబ్రహ్మప్రాప్తివిరోధిత్వశ్రవణాత్, *తస్యాన్తరాయోమైత్రేయేత్యాదిషుపుణ్యాపాపకర్మణోఃమోక్షవిరోధిఫలత్వశ్రవణాత్, దనృతశబ్దస్యానిర్వచనీయవాచిత్వేనవ్యుత్పత్త్యభావాచ్చానృతశబ్దస్తదన్యవ్యుత్పత్త్యామోక్షవిరోధికర్మపరఇత్యర్థః. (నాసదాసీదిత్యాది) అత్ర *అనాదిమత్పరంబ్రహ్మనసత్తన్నాసదుచ్యతఇతి బ్రహ్మశబ్దవాచ్యశుద్ధాత్మస్వరూపవిషయస్సదసచ్ఛబ్దప్రయోగఃప్రతిబద్ధత్వేనానుసన్ధేయః. సదసచ్ఛబ్దయోశ్చిదచిద్వ్యష్టివిషయత్వముపపాదయతి (ఉత్పత్తీతి) ఉత్పన్నస్యహిప్రలయః- ఉత్పత్తిశ్చచిదచిద్వ్యష్ట్యోఃశ్రుతిసిద్ధా- అతస్తయోరత్రప్రలయఉచ్యతఇత్యర్థః. సత్త్యచ్ఛబ్దాభ్యాం *సచ్చత్యచ్చాభవదితివాక్యంస్మారితం-కార్యావస్థచేతనస్యసచ్ఛబ్దోక్తత్వాదిహాసచ్ఛబ్దేన, తదన్యవాచకేనాసచ్ఛబ్దేన, చకార్యావస్థచేతనాచేతననిష్ఠక్షరకృత్[illegible]వ్యాన్తరైకార్థ్యాదిత్యర్థః. *తమఆసీత్తమసాగూఢమితితదనన్తరవాక్యాభిప్రాయేణాచిత్సమష్టిభూతేతమశ్శబ్దాభిధేయేవస్తునీత్యుక్తం. [illegible] (సదసతోరితి) నహికాలవిశేషేఅనిర్వచనీయమభ్యుపగమ్యతే. అచిత్సమష్టేస్తమశ్శబ్దవాచ్యత్వముపపాదయతి(అత్రేతి)*తమఆసీత్. [illegible] మాయాంతుప్రకృతిమిత్యనయోర్వాక్యయోఃపూర్వంశ్రుతిఃపశ్చాత్ స్మృతిరిత్యుపాదానవిపర్యయంచోద్యరూపేణదర్శయతి (సత్యమితి) [illegible] [illegible].*పరిహరతి (నైతదేవమితి) కుతఇత్యత్రాహ (మాయేతి) ఇతిశ్చైతౌ. మాయాశబ్దవాచ్యా ప్రకృతిరిత్యభిప్రాయః. [illegible]

మాయాశబ్దస్య మిథ్యాపర్యాయత్వేనానిర్వచనీయవాచిత్వమితి చేత్. తదపి నాస్తి-నహి సర్వత్ర మాయాశబ్దో మిథ్యావిషయః-ఆసురరాక్షసాస్త్రాదిషు సత్యేష్వేవ మాయాశబ్దప్రయోగాత్. యథోక్తం-* తేన మాయాసహస్రం తచ్ఛమ్బరస్యాశుగామినా। బాలస్య రక్షతా దేహమైకైకశ్యేన సూదితమితి. అతో మాయాశబ్దో విచిత్రార్థసర్గకరాభిధాయీ. ప్రకృతేశ్చ మాయాశబ్దాభిధానం విచిత్రార్థసర్గకరత్వాదేవ. *అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధ ఇతి మాయాశబ్దవాచ్యాయాః ప్రకృతేర్విచిత్రార్థసర్గకరత్వం దర్శయతి. పరమపురుషస్య చ తద్వత్తామాత్రేణ మాయిత్వముచ్యతే-నాజ్ఞత్వేన. జీవస్యైవ హి మాయయా నిరోధః శ్రూయతే * తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధ ఇతి,*అనాదిమాయయా సుప్తో యదా జీవః ప్రబుధ్యత ఇతి, చ.*ఇన్ద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయత ఇత్యత్రాపి విచిత్రాః శక్తయోఽభిధీయన్తే- అత ఏవ హి *భూరిత్వష్టేవ రాజతీత్యుచ్యతే- నహి మిథ్యాభిభూతః కశ్చిద్విరాజతే. * మమ మాయా దురత్యయేత్యత్రాపి గుణమయీతి వచనాత్సైవ త్రిగుణాత్మికా ప్రకృతిరుచ్యత ఇతి న శ్రుతిభిస్సదసదనిర్వచనీయాజ్ఞానప్రతిపాదనం. నాప్యైక్యోపదేశానుపపత్త్యా- నహి * తత్త్వమసీతి జీవపరయోరైక్యోపదేశే సతి సర్వజ్ఞే సత్యసఙ్కల్పే సకలజగత్సర్గస్థితివినాశహేతుభూతే తచ్ఛబ్దావగతే ప్రకృతే బ్రహ్మణి విరుద్ధాజ్ఞానపరికల్పనాహేతుభూతా కాచిదప్యనుపపత్తిర్దృశ్యతే. ఐక్యోపదేశస్తు తత్త్వమస్యాదినాపి జీవశరీరకస్య బ్రహ్మణ ఏవాభిధానాదుపపన్నతరః-*అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి సర్వస్య వస్తునః పరమాత్మపర్యన్తస్యైవ హి నామరూపభాక్త్వముక్తం. అతో న బ్రహ్మణ్యజ్ఞానపరికల్పనం. ఇతిహాసపురాణయోరపి న బ్రహ్మణ్యజ్ఞానవాదః క్వచిదపి దృశ్యతే. నను *జ్యోతీంషి విష్ణురితి బ్రహ్మైకమేవ తత్త్వమితి ప్రతిజ్ఞాయ *జ్ఞానస్వరూపో భగవాన్యతోఽసావితి శైలాబ్ధిధరాదిభేదభిన్నస్య జగతో జ్ఞానైకస్వరూపబ్రహ్మాజ్ఞానవిజృమ్భితత్వమభిధాయ *యదా తు శుద్ధం నిజరూపి తి జ్ఞానస్వరూపస్యైవ బ్రహ్మణః స్వస్వ

త్వప్రయోగదర్శనాత్ మాయామిథ్యాశబ్దయోః పర్యాయత్వాదనిర్వాచ్యస్య చ మిథ్యాత్వాచ్చ మాయాశబ్దవాచ్యమిత్యభిప్రాయేణ శఙ్కతే (మాయేతి) పరిహరతి (తదపి నాస్తీతి) మాయాశబ్దస్య మిథ్యాపర్యాయత్వమేవ నాస్తి - తథాభ్యుపగమేఽప్యన్యథాఖ్యాతిభేదాగ్రహయోరన్యతరేణైవోపపన్నత్వాన్న తద్విషయత్వం యుక్తమిత్యనిర్వచనీయవాచిత్వం నాస్తీతి భావః. తదుపపాదయతి (నహీతి) మాయాశబ్దప్రయోగవిషయేషు సర్వేషు మిథ్యాత్వాననువృత్తేరిత్యర్థః. సత్యేషు మాయాశబ్దప్రయోగం దర్శయతి (యథోక్తమితి) నహి జ్ఞానబాధ్యానామైకైకశః శస్త్రచ్ఛేద్యత్వమస్తి - తస్మాదేకైకశో మాయానాం భేద్యత్వవచనాన్మాయాశబ్దస్య సత్యపరత్వమితి. అనుయాయినమేవ ప్రవృత్తినిమిత్తత్వాన్మాయాశబ్దప్రయోగవిషయేషు సర్వేష్వనుగతమాశ్చర్యత్వమేవ మాయాశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమిత్యాహ (అత ఇతి) ఆశ్చర్యత్వం- విస్మయనీయత్వం-తచ్చ విచిత్రార్థసర్గకరత్వాత్. విచిత్రశబ్దో నానావిధవాచీ- నానావిధకార్యకరత్వాత్ప్రకృతేర్విస్మయనీయత్వం. మాయాశబ్దో హ్యాశ్చర్యవాచీతి వక్ష్యతే-తస్మాదాశ్చర్యత్వమేవ ప్రవృత్తినిమిత్తం. అసత్యేషు సత్యేష్వపి మాయాశబ్దప్రయోగవిషయేష్వాశ్చర్యత్వం విద్యతే- ప్రకృతేరాశ్చర్యత్వమేవ మాయాశబ్దాభిధేయత్వనిబన్ధనమిత్యాహ (ప్రకృతేరితి) తదుపపాదయతి (అస్మాదితి) విచిత్రకార్యకరత్వాత్ప్రకృతేరాశ్చర్యరూపత్వమితి న మాయామాత్రసూత్రవిషయభాష్యవిరోధః. ఏవం మాయాశబ్దార్థ ఉక్తః. అథ భగవతో మాయాసంబన్ధశ్రవణాత్ తద్వశ్యత్వశఙ్కాప్యుదాసాయ మాయీతి పదగతమత్వర్థీయప్రత్యయార్థమాహ (పరమపురుషస్య చేతి) మాయీతి పదోక్తో మాయాసంబన్ధో న తత్తిరోధావ్యత్వం- అపి తు తచ్ఛేషిత్వం. జీవస్యైవ తు తత్తిరోధేయత్వం - తస్యైవ తద్బాధ్యత్వశ్రవణాదిత్యర్థః. మాయాభిభవో జీవస్యైవేత్యేతస్మిన్నర్థే పరోక్తమేవ వచనమాహ (అనాదీతి) *ఇన్ద్రో మాయాభిరిత్యత్ర అనేకవిచిత్రశక్త్యభిధాయిత్వం బహువచనాదేవ గమ్యతే. (మమేతి) స్పష్టం. నిగమయతి (ఇతీతి) మాయాశబ్దస్య మిథ్యాభూతవిషయేషు ప్రయోగో దృశ్యతే చేత్తత్ర లాక్షణికస్స్యాత్- అర్థస్య సత్యత్వాభావేన తస్యాశ్చర్యత్వాభావాత్- ప్రతిభాసస్తు ద్విత్వాదివిషయత్వాదాశ్చర్యరూపః - మన్త్రౌషధాదిశ్చాశ్చర్యరూప ఇతి తత్సంబన్ధాల్లాక్షణికత్వం. అథ శ్రుత్యర్థాపత్త్యాఽనిర్వచనీయసిద్ధిం దూషయతి (నాపీతి) ప్రతిజ్ఞాతముపపాదయతి (నహీతి) అజ్ఞానాపరికల్పనేఽనుపపత్తిర్నాస్తి- తత్కల్పనేఽపి చానుపపత్తిః- విరుద్ధధర్మశ్రవణాదిత్యభిప్రాయేణ తచ్ఛబ్దావగతవిశేషణాన్యుక్తాని, సమానవిభక్తిశ్రుతిసిద్ధతయా ఐక్యస్యాపరిత్యాగః- తథా శ్రుతహానస్యాన్యాయ్యత్వాత్తచ్ఛబ్దావగతవిశేషాస్స్వీకార్యా ఇతి భావః. ఐక్యోపదేశానుపపత్తిరితి చేత్తత్రాహ (ఐక్యేతి) జీవపరయోస్సామానాధికరణ్యసంబన్ధతదనర్హత్వాత్తయోరైక్యవిరోధః- జీవశరీరకస్య పరమాత్మన ఐక్యాభిధానే హేయసంబన్ధస్య జీవద్వారకతయా విరోధః పరిహృత ఇత్యర్థః. ఉపపన్నతరః-ముఖ్యతయోపపన్న ఇతి భావః. జీవవాచిశబ్దేన తచ్ఛరీరకపరబ్రహ్మాభిధానమముఖ్యమితి చేత్తత్రాహ (అనేనేతి) శ్రుత్యర్థాపత్త్యసిద్ధిం నిగమయతి (అత ఇతి) ఇతిహాసపురాణయోర్బ్రహ్మాజ్ఞానపరత్వాభావం ప్రతిజానీతే(ఇతిహాసేతి) (నన్విత్యాది)(బ్రహ్మైకమేవ తత్త్వమితి ప్రతిజ్ఞాయేతి)జడాజడయోస్స్వరూపైక్యాయోగేన సామానాధికరణ్యస్య బాధార్థత్వాత్, ఉత్తరశ్లోకే తు తద్వ్యతిరిక్తస్య మిథ్యాత్వకథనాచ్చేత్యభిప్రాయః. విజ్ఞానవిజృమ్భితాని- వివిధం జ్ఞాయతే యేన-విపరీతం జ్ఞాయతే యేనేతి వా కరణే వ్యుత్పత్తిః. విజ్ఞానమవిద్యా- * యదా తు శుద్ధమిత్యాదినా తస్య హి వ్యతిరేకో వక్ష్యతే. విజ్ఞానేన విజృమ్భితానీతి తృతీయాసమాసాన్వయస్తు- అస్వారస్యాత్, విజృమ్భితానీతి నపుంసకాన్తపదస్య పుల్లిఙ్గభేదశబ్దవిశేషణత్వాయోగేన విజృమ్భితశబ్దస్య భావార్థప్రత్యయాన్తత్వస్య యుక్తత్వేన షష్ఠీసమాసస్య యుక్తత్వాచ్చ. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యావిద్యాపరికల్పితత్వం వ్యతిరేకముఖేన స్థిరీకరోతీత్యాహ(యదా త్వితి) *

రూపావస్థితివేళాయాం వస్తుభేదాభావదర్శనేనాజ్ఞానవిజృమ్భితత్వమేవ స్ఫుటీకృత్య *వస్త్వస్తి కిం *మహీ ఘటత్వమితి శ్లో
కద్వయేన జగదుపలబ్ధిప్రకారేణాపి వస్తుభేదానామసత్యత్వముపపాద్య *తస్మాన్న విజ్ఞానమృత ఇతి ప్రతిజ్ఞాతం బ్రహ్మవ్యతి
రిక్తస్యాసత్యత్వముపసంహృత్య *విజ్ఞానమేకమితి జ్ఞానస్వరూపే బ్రహ్మణి భేదదర్శననిమిత్తాజ్ఞానమూలం నిజకర్మైవేతి స్ఫు
టీకృత్య *జ్ఞానం విశుద్ధమితి జ్ఞానస్వరూపస్య బ్రహ్మణస్స్వరూపం విశోధ్య *సద్భావ ఏవం భవతో మయోక్త ఇతి జ్ఞానస్వరూ
పస్య బ్రహ్మణ ఏవ సత్యత్వం - నాన్యస్య - అన్యస్య చాసత్యత్వమేవ - తస్య భువనాదేస్సత్యత్వం వ్యావహారికమితి తత్త్వం
తవోపదిష్టమితి హ్యుపదేశో దృశ్యతే. నైతదేవం - అత్ర భువనకోశస్య విస్తీర్ణం స్వరూపముక్త్వా - పూర్వమనుక్తం రూపా
న్తరం సంక్షేపతః శ్రూయతామిత్యారభ్యాభిధీయతే. చిదచిన్మిశ్రే జగతి చిదంశో వాఙ్మనసాగోచరస్స్వసంవేద్యస్స్వ

ష్ఠం-అవిద్యారహితం. నిజరూపి-తత్కృతభేదదర్శనరహితం. అపాస్తదోషం-రాగాదిదోషరహితం. సఙ్కల్పతరోః-సమన్తాత్కల్ప్యతే అనేనేతి సఙ్కల్పః-దోషః. వస్తుభువస్తుభేదా ఇత్యత్ర వస్తుష్వితి బహువచనేన తాత్పర్యం-జడోపలక్షితే వస్తుని జడగతభేదానసంభవ ఇత్యర్థః. యద్వా-ఏకో వస్తుశబ్ద ఆకారపరః. జడగతాకారభేదాసంభవ ఇత్యర్థః. *వస్త్వస్తి కిం *మహీ ఘటత్వమితి శ్లోకద్వయే ప్రథమేనార్థస్వభావ ఉక్తః- ద్వితీయేనోదాహరణం దర్శితమితి భిదా. తత్ర కుతో హేతత్వం- ఏవం సతి కుతః పరమార్థ ఇత్యర్థః. కృత్స్నం అపరమార్థత్వేనోపలబ్ధం చేత్ కథం తత్ర ప్రామాణ్యమితి శఙ్కాయాముచ్యతే స్వతర్కస్తిమితాత్మనిశ్చయాదితి. తత్త్వార్థనిశ్చయవిరోధికర్మవశాదిత్యర్థః. యద్వా - న కేవలమాత్మవిద్భిరేవ అసత్యత్వముపలభ్యతే-అపితు జైరపీతి భావః. న కేవలం శాస్త్రప్రమాణేన - లౌకికజడగ్రాహిప్రమాణేనాపి తస్య మిథ్యాత్వం సిద్ధ్యతీత్యుక్తం భవతి. *తస్మాన్న విజ్ఞానమృత ఇతి శ్లోకార్ధమనాత్మభూతవిజాతీయభేదనిషేధముపసంహరతీత్యాహ (తస్మాదితి) *విజ్ఞానమేకమిత్యర్ధం సజాతీయరూపాత్మభేదనిషేధపరం (భేదదర్శననిమిత్తాజ్ఞానమూలం నిజకర్మైవేతి) భేదదర్శనం- సజాతీయభేదదర్శనం. తదుత్తరోత్తరభావికార్యాజ్ఞానహేతుః. తస్యాపి పూర్వకర్మైవేత్యర్థః. దేవాదిశరీరభేదహేతురపివేత్యేవకారాభిప్రాయః. యద్వా- దేవాదిశరీరభేదప్రతీతిహేతుకాజ్ఞానమాత్మని దేవత్వాద్యాకారారోపణరూపం- తస్య హేతుః కర్మైవేత్యర్థః. అనాత్మన్యాత్మబుద్ధిరప్యజ్ఞానశబ్దవాచ్యత్వం యుక్తం- తస్యా అపి మూలాజ్ఞానకార్యత్వాత్, *శ్రూయతాం చాప్యవిద్యాయాస్స్వరూపం కులనన్దన। అనాత్మన్యాత్మబుద్ధిర్యేతి తస్యా అజ్ఞానపర్యాయావిద్యాశబ్దవాచ్యత్వాచ్చ. *జ్ఞానం విశుద్ధమితి స్వగతభేదనిషేధః. విశుద్ధం విమలమితి- అవిద్యాతత్కృతభేదదర్శనరహితమిత్యర్థః. తత్కృతశోకాదిరహితమిత్యాహ విశోకమితి. ఏకం సదేకమితి సజాతీయవిజాతీయభేదనిరహానువాదః. యద్వా - ఏకమితి సజాతీయభేదనిషేధానువాదః - సదేకమిత్యుక్తప్రకారేణ స్వగతభేదరాహిత్యముచ్యతే. పరమపదేశాదిశబ్దవాచ్యం చిన్మాత్రమేవేత్యాహ పరమణ ఇతి. నేదం పరమతం తత్త్వమేవోక్తమిత్యాహ సద్భావ ఇతి. సంవ్యవహారభూతం-సమస్తాద్వ్యవహారార్థం భేదం. భువనాశ్రితం - భువనేనాధిష్ఠానతయాశ్రితం నైతద్వ్రతే. తత్రాపి హేతురజ్ఞానమేవోక్తమిత్యర్థః. యద్వా- భువనాశ్రితం-భువనసమాశ్రితం. సంవ్యవహారభూతం-వ్యావహారికం. ఏతత్-లోకసిద్ధం సత్యత్వం యత్. తత్రాపి కారణమవిద్యేత్యుక్తమిత్యర్థః. ఏతదభిప్రాయేణ హి తస్య భువనాదేస్సత్యత్వం వ్యావహారికమితీత్యుక్తం. (ఇతి హ్యుపదేశో దృశ్యత ఇతి) తస్మాదితిహాసపురాణయోర్బ్రహ్మజ్ఞానవాదో న దృశ్యత ఇతి వక్తుం న శక్యమిత్యర్థః. ఏతత్ప్రతిక్షిపతి (నైతదేవమిత్యాదినా) నైతత్-చిన్మాత్రబ్రహ్మణోఽవిద్యాసంబన్ధిత్వం, అవిద్యాకల్పితత్వేన ప్రపఞ్చస్య మిథ్యాత్వం, చ యదుక్తం న తత్ప్రామాణికమిత్యర్థః. తథా సత్యర్థవిరోధా, త్త్రివృత్కరణవిరోధా, చ్ఛాస్త్రతాత్పర్యవిరోధా, దత్రేపమూర్తిర్భగవానిత్యాదిపదానాం లాక్షణికత్వాత్, ప్రపఞ్చగ్రాహకప్రమాణవిరోధా, చ్ఛ్రుతేస్సవిశేషవస్తుపరత్వోపపాదనేన స్మృతేస్తద్విరుద్ధార్థపరత్వాపాతా, త్పూర్వోక్తతర్కవిరోధా, చ్చ తదభావః. అత్రార్థవిరోధో నామ - సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకస్యాజ్ఞానాదిప్రసక్తివిరోధః, అవిద్యాయా ఆశ్రయతిరోధానాద్యనుపపత్తి, శ్చ. ప్రపఞ్చస్య విస్తరేణ ప్రతిపాదనవైయర్థ్యం ప్రకరణవిరోధః. అన్యత్సుస్పష్టం. పరశ్లోకే వ్యాపిన్యస్తి నాస్తి సత్యాసత్యజ్ఞానాజ్ఞానాదిశబ్దా ఆత్మానాత్మవిషయా ఇతి నాత్ర వివాదం. తత్ర నాస్త్యసత్యశబ్దయోః కిం జ్ఞానబాధ్యత్వం ప్రవృత్తినిమిత్తం- ఉత పరిణామిత్వమితి విచారే- పరిణామిత్వపక్షే స్వారస్యమస్తి- *మహీ ఘటత్వమిత్యుపపాదనాత్. అజ్ఞానశబ్దస్య చ నానిర్వచనీయపరత్వం- అపితు కర్మపరత్వమేవ- *యజ్ఞః పశురిత్యాదిస్వారస్యాత్, అన్యత్ర *శరీరాకృతిభేదాస్తు భూపైతే కర్మయోనయః *అవిద్యా కర్మసంజ్ఞాన్యా *బాహ్యా కర్మప్రవృత్తి ప్రజ ఇత్యాదివచనా, చ్చ. చిదచిద్వివేకోఽత్ర క్రియత ఇత్యభిప్రేత్య తదనుగుణసఙ్గతిమాహ (అత్రేతి) అత్ర - అస్మిన్ ద్వితీయాంశే. విస్తీర్ణమితి స్వరూపవిశేషణం. విస్తీర్ణశబ్దేన స్థౌల్యం వివక్షితం. సంస్పృష్టస్థూలరూపముక్త్వా వియుక్తం సూక్ష్మరూపముచ్యత ఇతి భావః. యద్వా- విస్తీర్ణమితి క్రియావిశేషణం. ఉత్తరత్ర మిథ్యాత్వం వివక్షితం చేత్ పూర్వం విస్తరేణ కథనమనుపపన్నం- న హి పూర్వమేవత్రాసత్యశ్రమాస్తరోపాదనం కార్యం- తస్మాత్పూర్వం విస్తరేణ భువనకోశస్య కథితత్వాన్న మిథ్యాత్వం వక్ష్యత ఇతి భావః. వక్ష్యమాణజడభరతచరితం హ్యుత్స్థం విస్తరరూపం- తత్సంక్షేపశ్చాయం. వక్ష్యమాణసంక్షేపవదుక్తసంక్షేపశ్చ దృశ్యతే- అతదుక్తసంక్షేపశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ (అనుక్తమితి) అనుక్తం సంస్పృష్టరూపాన్తరం కథ్యత ఇతి శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ (రూపాన్తరమితి) వియుక్తమిత్యర్థః. మిథ్యాత్వవ్యతిరేకేణ వక్తవ్యం సకలముక్తం - తస్మాదనుక్తం వక్తవ్యం రూపాన్తరం నామ మిథ్యాత్వం- నాన్యదితి శఙ్కాయాం- మిథ్యాత్వం వినాఽనుక్తం రూపాన్తరమాహ (చిదచిన్మిశ్ర ఇతి) చిదచిన్మిశ్రే జగతీత్యనేన *సంక్షేపతః శ్రూయతామిత్యత్ర ప్రతిజ్ఞాతం వ్యాఖ్యాతం భవతి. చిదచిదాత్మకే జగతి స్థూలరూపముక్తం- తత్ప్రతిసంబద్ధమవియుక్తరూపాన్తరం తు నోచ్యత ఇతి తాత్పర్యార్థః. *సత్తామాత్రమగోచరం । వచసామాత్మసంవేద్యం జ్ఞానమాత్రమిత్యాదివాక్యోక్తం విశేషణమాహ (చిదంశో వాఙ్మనసేతి) *జ్ఞానవిదో...

రూపభేదో జ్ఞానైకాకారతయాఽస్పష్టప్రాకృతభేదోఽవినాశిత్వేనాస్తిశబ్దవాచ్యః- అచిదంశస్తు చిదంశకర్మనిమిత్తప
రిణామభేదో వినాశీతి నాస్తిశబ్దాభిధేయః - ఉభయం తు పరబ్రహ్మభూతవాసుదేవశరీరతయా తదాత్మకమిత్యేతద్రూపం
సంక్షేపేణాత్రాభిహితం. తథాహి *యదమ్బు వైష్ణవః కాయస్తతో విప్ర వసున్ధరా। పద్మాకారా సముద్భూతా పర్వతా
బ్ధ్యాదిసంయుతేత్యమ్బునో విష్ణోశ్శరీరత్వేనామ్బుపరిణామభూతం బ్రహ్మాణ్డమపి విష్ణోః కాయః - తస్య చ విష్ణురాత్మేతి సక
లశ్రుతిగతతాదాత్మ్యోపదేశోపబృంహణరూపస్య సామానాధికరణ్యస్య *జ్యోతీంషి విష్ణురిత్యారభ్య వక్ష్యమాణస్య శ
రీరాత్మభావ ఏవ నిబన్ధనమిత్యాహ. అస్మిన్ శాస్త్రే పూర్వమప్యేతదసకృదుక్తం *తాని సర్వాణి తద్వపుః *తత్సర్వం వై
హరేస్తనుః *స ఏవ సర్వభూతాత్మా విశ్వరూపో యతోఽవ్యయ ఇతి. తదిదం శరీరాత్మభావాయత్తం తాదాత్మ్యం సామా
నాధికరణ్యేన వ్యపదిశ్యతే *జ్యోతీంషి విష్ణురితి. అత్రాస్త్యాత్మకం నాస్త్యాత్మకం చ జగదన్తర్గతం వస్తు విష్ణోః కాయతయా
విష్ణ్వాత్మకమిత్యుక్తం. ఇదమస్త్యాత్మకం-ఇదం నాస్త్యాత్మకం - అస్య చ నాస్త్యాత్మకత్వే హేతురయమిత్యాహ *జ్ఞానస్వ
రూపో భగవాన్యతోఽసావితి. అశేషక్షేత్రజ్ఞాత్మనావస్థితస్య భగవతో జ్ఞానమేవ స్వాభావికం రూపం-

---

దస్మిన్నిత్యాదివాక్యానాం భేదనిషేధపరాణామర్థం హృది నిధాయాహ (అస్తీతి) యది చిదంశస్య జ్ఞానైకాకారత్వమచిదంశస్య పరిణామాస్పద
త్వం చ వివక్షితం- తర్హ్యస్తినాస్తినత్యాసత్యాదిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తత్వేనేమర్థముచ్యత ఇతి చేత్. ఉచ్యతే-శాఖావిశేషేషు *సచ్చత్యచ్చాభవత్ *విజ్ఞా
నం చావిజ్ఞానం చ సత్యం చానృతం చ సత్యమభవదిత్యాదివాక్యేష్వస్తినాస్తిసత్యాసత్యాదిశబ్దానాం త్రయ్యమాణానామనధీతశాఖాగతానాం చ కిం జ్ఞాన
బాధ్యత్వాబాధ్యత్వే ప్రవృత్తినిమిత్తభూతే- ఉత పరిణామిత్వాపరిణామిత్వే ఇతి శఙ్కాం నిరాకర్తుం- పరిణామిత్వాపరిణామిత్వే ఏవ నాస్త్యస్త్యాదిశబ్దార్థః-
నతు జ్ఞానబాధ్యత్వాబాధ్యత్వే ఇత్యధీతానధీతశాఖార్థజ్ఞాపనార్థమితి. పృథివ్యాదితత్త్వానాం సంఘాతవిశేషావస్థాయామేవ జీవం ప్రతి శరీరత్వం దృష్టం-
న త్వేకైకస్య. మనుష్యాదిశరీరాణామపి తాదృశపిణ్డావస్థాయామేవ శరీరత్వం దృష్టం- న భస్మాద్యవస్థాయామితి చిదచితోః ప్రత్యేకమవస్థావిశేషేషు భ
గవచ్ఛరీరత్వాభావశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ (ఉభయమితి) చిదచిద్రూపమన్యోన్యసంసృష్టం నిష్కృష్టం చ భగవచ్ఛరీరమిత్యర్థః. నిష్కృష్టస్య భగవ
చ్ఛరీరత్వప్రతిపాదనాద్భగవన్తం ప్రతి శరీరత్వస్య నిరుపాధికతయా స్వరూపప్రయుక్తత్వం ఫలితమితి ముక్తావస్థాయామపి జీవస్య భగవచ్ఛరీరత్వసిద్ధిః.
ఏతద్రూపం- అయమాకార ఇత్యర్థః. ఏతదుపపాదయతి (తథాహీత్యాదినా) దశశ్లోక్యాం న భగవదాత్మకత్వమసాధారణం ప్రతిపాద్యం- తస్య సర్వప్ర
కరణసాధారణం. అసాధారణప్రతిపాద్యం తు ప్రకృతిపురుషవివేక ఏవ. శాస్త్రస్యోపనిషదర్థోపబృంహణపరత్వాత్సాఙ్ఖ్యాదిమతవ్యావృత్త్యర్థం సర్వ
ప్రకరణేషు భగవదాత్మకత్వముచ్యతే- అత్ర అసాధారణప్రతిపాద్యః ప్రకృతిపురుషవివేక ఏవేత్యభిప్రాయేణ హి పూర్వమనుక్తం గూఢాన్తరమిత్యుక్తం. భ
గవదాత్మకత్వస్య సర్వప్రకరణసాధారణ్యం హి- పూర్వమప్యేతదసకృదుక్తమిత్యుత్తరత్ర చ వక్ష్యతే. దశశ్లోకీస్థసామానాధికరణ్యం శరీరాత్మభావనిబన్ధన
మితి జ్ఞాపయితుం పూర్వశ్లోకముపాదత్తే (యదమ్బ్వితి) ఋషిణాభిప్రేతం ఫలితమర్థమాహ (అమ్బునో విష్ణోరితి) నహి బాల్యావస్థాయాం శరీరభూతస్య
వస్తునోఽవస్థాన్తరే చేతనేన స్వరూపైక్యమస్తి- అపితు సర్వావస్థమపి తద్వస్తు శరీరమేవేతి భావః. (తస్య చ విష్ణురాత్మేతి) అభిప్రేత్యేత్యర్థః. ఏవం రూపశ
రీరాత్మభావ ఇతి వార్థః (సకలశ్రుతిగతతాదాత్మ్యోపదేశోపబృంహణరూపస్యేతి) అనధీతశాఖాస్వపి తాదాత్మ్యోపదేశోఽస్తి-తస్యాయమేవార్థ ఇతి జ్ఞా
పనం తాదాత్మ్యోపదేశస్యోపబృంహణం. యద్వా- ప్రత్యక్షసకలశ్రుతిగతతాదాత్మ్యోపదేశోపబృంహణం నామ-అనధీతశాఖాసు తద్విరుద్ధార్థప్రతి
పాదనం నాస్తీతి జ్ఞాపనం. అత్ర ఇతిశబ్దత్రయస్య- అనేన శ్లోకేన భగవానిమమర్థమభిప్రేత్య అయమర్థ ఇత్యాహేత్యన్వయప్రకారః. న కేవలమత్ర స
మష్టిసృష్టిశ్లోకగతవ్యధికరణనిర్దేశేన వ్యష్టిశ్లోకగతసామానాధికరణ్యం శరీరశరీరిభావనిబన్ధనమితి విజ్ఞాయతే - అపితు ప్రదేశాన్తరేషు వ్యష్ట్యవస్థానాం భగ
వన్తం ప్రతి శరీరత్వం, సామానాధికరణ్యస్య శరీరశరీరిభావనిబన్ధనత్వం, చాసకృత్కణ్ఠోక్తమిత్యాహ (అస్మిన్నితి) శరీరాత్మభావస్య సామానాధికరణ్య
హేతుత్వం కణ్ఠోక్తం *విశ్వరూపో యతోఽవ్యయ ఇతి- తథాఽన్యత్రాపి *సర్వగత్వాదనన్తస్య స ఏవాహం *సర్వం సమాప్నోషి తతోఽసి సర్వ ఇత్యాది
ద్రష్టవ్యం. తదిదమిత్యాదినా జ్యోతీంషీత్యాదిశ్లోకే పాదత్రయస్యార్థ ఉచ్యతే. సంసృష్టస్య భగవదాత్మకత్వముక్తమిత్యర్థః. *ప్రధానాదివిశేషాన్తం చే
తనాచేతనాత్మకమిత్యుక్తత్వాత్ జ్యోతిరిత్యాదిశబ్దాః సంసృష్టజీవవాచినః. అథ ఉత్తరశ్లోకసఙ్గత్యర్థం విశిష్టవాక్యార్థానువాదేన చతుర్థపాదార్థం దర్శయ
తి (అత్రాస్త్యాత్మకమితి) *యదమ్బు వైష్ణవ ఇత్యాదిశ్లోకే వైయధికరణ్యేన సమష్ట్యవస్థచిదచితోర్భగవదాత్మకత్వముక్తం-వ్యష్ట్యవస్థయోరసంసృష్టయోస్సం
సృష్టయోరపి తయోస్సామానాధికరణ్యేన భగవదాత్మకత్వముచ్యతే జ్యోతీంషీత్యాదిశ్లోకేన. తత్ర పాదత్రయేణ వ్యష్ట్యవస్థయోస్సంసృష్టయోస్తదాత్మక
త్వముక్తం- చతుర్థపాదేన తు నిష్కృష్టయోరపి తదాత్మకత్వముక్తమిత్యర్థః. అనన్తరశ్లోకమవతారయతి (ఇదమితి) అచిదంశస్య నాస్త్యాత్మకత్వనిబన్ధన
మేవ తాత్పర్యవిషయః- అచిదంశస్య హి మిథ్యాత్వశఙ్కా వ్యుదసనీయా- అతస్తస్య పరిణామిత్వాన్నాస్త్యాత్మకత్వ ఏవ తాత్పర్యం - చిదంశస్య త్వపరిణామి
త్వాదస్త్యాత్మకత్వం ఫలితం స్యాదిత్యభిప్రాయేణ అస్య చ నాస్త్యాత్మకత్వే హేతురయమిత్యాహేత్యుక్తం. వ్యాఖ్యేయం ప్రతీకముపాదత్తే (జ్ఞానస్వరూప
ఇతి) అత్ర జ్ఞానస్వరూపో భగవానితి సామానాధికరణ్యస్య శరీరశరీరిభావనిబన్ధనత్వం న కేవలం పూర్వశ్లోకే *యదమ్బు వైష్ణవః కాయ ఇత్యుక్తత్వాదవగమ్య
తే- అస్మిన్నపి శ్లోకే అశేషమూర్తిరిత్యనేనాపి జ్ఞాయత ఇత్యభిప్రాయేణ వ్యాచష్టే (అశేషేతి) అశేషశబ్దేన అచితోఽపి వివక్షితత్వే భగవన్తం ప్రతి తస్య
మూర్తిత్వం విహితం స్యాత్- అప్రస్తుతత్వాత్- తతః కృత్స్నం తు వస్తుభూత ఇతి దేవమనుష్యశైలాబ్ధిధరాదివస్తుభావనిషేధో నోపపద్యతే-అతోఽశేషశబ్దేన క-

సంస్థానరూపజాత్యాదిలక్షణభేదవిశిష్టవిషయమేవ ప్రత్యక్షం- సంస్థానాతిరేకిణో నైకేష్వేకాకారబుద్ధిబో
ధ్యస్యాదర్శనాత్. తావతైవ గోత్వాదిజాతివ్యవహారోపపత్తేః. అతిరేకవాదేపి సంస్థానస్య సంప్రతిపన్న
త్వాచ్చ సంస్థానమేవ జాతిః. సంస్థానం నామ స్వాసాధారణం రూపమితి యథావస్తుసంస్థానమనుసంధేయం.

తి (సంస్థానేత్యాదినా) ఇదమ్ సన ఉక్తానుపపత్త్యా వా సంస్థానాతిరిక్తజాత్యభ్యుపగమ ఇతి వికల్పముఖే ప్రత్యదర్శనం నేత్యాహ (సంస్థానాతిరేకిణ ఇతి)
అయం సాస్నాదిమాన్ అయమపి సాస్నాదిమాన్ అయం పృథుబుధ్నోదరాకారః అయమపి తదాకార ఇతి సాస్నాదిరనువృత్తిబుద్ధివ్యవహారవిషయో దృ
శ్యతే. తదతిరిక్తానువృత్తిబుద్ధివ్యవహారవిషయో న కశ్చిద్దృశ్యతే తస్మాదిత్యర్థః. యద్వా- జాతితయా స్వాభిమతాత్సంస్థానాత్ పరాభిమతజాతేరసాధార
ణరూపము ... బుద్ధిబోధ్యస్య .... కల్పనమప్యనుపపన్నమిత్యాహ (తావతేతి) వ్యక్త్యనుగత ప్రయోగశ్చ వ్యక్తిజాతివిశేషాది శబ్దానామ్
... నుసన్ధ్యశోపాధికత్వాత్ ఉపపద్యత ఇతి భావః. నామాన్తరేణ పరాభిమతజాతేరభ్యుపగతత్వశఙ్కా వ్యుదాసాయాహ (అతిరేకవాదే
పీతి) ... సమవాయికారణత్వేన సంస్థానం స్వీకృతం. కిమిదం సంస్థానం నామ- కిమవయవసంయోగవిశేషః- ఉత స్వరూపమాత్రం- ఉతాన్య
త్... ప్రథమే నిరవయవే ... సంస్థానాభావాదాత్మత్వజాతిర్న స్యాత్. ద్వితీయే ప్రత్యక్షస్య ... విషయత్వం న స్యాత్. అనుగతవ్యవహారశ్చ న
స్యాత్. జాతిరిత్ర... స్యాత్. తృతీయే గత్యభావాదస్మత్పక్షే ... కారణ ఇతి శఙ్కాయాం నిరవయవేష్వపి జాతివ్యవహారసిద్ధ్యర్థం జాత్యజాతిసాధారణం
సంస్థానమాహ ... (సంస్థానం నామేతి) ఘటస్య ద్రవ్యత్వం సంస్థానం మా భూదిత్యసాధారణశబ్దః. రూపం-... విశేషణం. తేన గర్భదాసాది
వ్యావృత్తిః. నను స్వాసాధారణమిత్యత్ర స్వశబ్దః కిం వ్యక్తిపరః- ఉత సజాతీయపరః- వ్యక్తిపరత్వే చ కిమేకవ్యక్తిపరః- ఉత సర్వవ్యక్తిపరః. ప్రథమే- ఏకవ్య
క్త్యతిరిక్తేషు గోత్వం న స్యాత్ స్వశబ్దస్య సర్వవ్యక్తిపరత్వే మహిషవ్యక్తావపి గోత్వం స్యాత్. అసాధారణశబ్దశ్చ నిష్ఫలః- సజాతీయపరత్వే జాత్యైవ
... విశేషత్వాత్. సమానసంస్థానవిశేషాణామసాధారణం రూపం సంస్థానమిత్యుక్తం స్యాత్. తతశ్చాత్మాశ్రయః- సంస్థాననిరూపణస్య తత్ప్రతిపత్తి
సాపేక్షత్వాత్. నైవం- స్వశబ్దస్య ప్రకృతపరత్వాత్. ప్రకృతత్వం చ తత్తద్వ్యవహారగోచరతయా బుద్ధిస్థత్వం. ఏవం తర్హి ఖణ్డబుద్ధిస్థే గోత్వం తదసాధా
రణమితి ముణ్డగోత్వం న స్యాత్. ఖణ్డస్యాపి గోత్వం సంస్థానం న స్యాత్- ముణ్డేపి విద్యమానతయా గోత్వస్య ఖణ్డాసాధారణత్వాభావాదితి చేన్న- ఖణ్డం
ప్రతి గోత్వస్య సంస్థానరూపత్వాభావాత్. ఖణ్డత్వమేవ హి ఖణ్డస్య సంస్థానం. కిం తత్ ఖణ్డో గౌర్బుద్ధిస్థః- ఉత గౌః- ఉత ఖణ్డో గౌః- ప్రథమే ఖణ్డత్వమేవ ఖణ్డాసా
ధారణమితి ముణ్డగోత్వాభావప్రసఙ్గః. అత ఏవ ఖణ్డం ప్రతి గోత్వస్య సంస్థానరూపత్వాభావశ్చానిష్టః- ద్వితీయే గోత్వమసాధారణమితి ముణ్డాదౌ గో
త్వం న స్యాత్... తృతీయే యథా నీలోత్పలస్య నీలత్వవిశేషితముత్పలత్వమసాధారణం. ఏవం ఖణ్డస్య గోః ఖణ్డత్వవిశేషితగోత్వ
మసాధారణమితి ముణ్డే ఖణ్డత్వవిశేషితగోత్వమేవ నైవ రక్తేన గోత్వమాత్రమితి నానుపపత్తిః. నీలత్వవిశేషితముత్పలత్వమితి ... ప్రవృత్తినిమిత్త
త్వాదేకం సంస్థానం ఖణ్డత్వగోత్వే తు మిథో విశేషణవిశేష్యభావేపి నైకం సంస్థానం. ఏకశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తత్వాభావాదితి భిదా. అతః స్వాసాధారణరూపం
సంస్థానం. ... జాతిరూపసంస్థానానాం ... భేదః- స్వభావతారతమ్యాభావాదితి బ్రూమః- ... తారతమ్యం విద్యతే.
శబ్దాదిష్వప్యుచ్చత్వావ్యుచ్చత్వాదితారతమ్యముపలభ్యతే. ఖరత్వమృదుత్వాదిస్వభావతారతమ్యం స్పర్శాదిష్వప్యస్తి. సంఖ్యాస్వపి న్యూ
నాధికభావ... పరిమాణేచ స్ఫుటతరః. ఏవం గోత్వాదిషు గోతరో గోతమ ఇతి తారతమ్యం నోపలభ్యతే. ఏవమూర్ధ్వం ... జాతిరూపసంస్థా
నలక్షణమిత్యాహ ... చేత్- ప్రకృతాకారేణానుసదృశవ్యక్తయస్య ... ప్రకృతాకారేణేత్యాత్మాశ్రయః పరిహృతః. సంస్థాననిరూ
పణస్య సంస్థాన ప్రతిపత్తిసాపేక్షత్వాత్ ... ఖణ్డాసాధార
ణత్వాభావాత్ గోత్వస్య. నను వ్యావృత్తంసంస్థానం అనువృత్తవ్యవహారస్య కథం నిష్పాదకం. ఉచ్యతే- యథా వ్యక్తిత్వజాతిపరిహారేపి బహ్వీషు వ్యక్తిషు వ్య
క్తిశబ్దప్రయోగః. యథా గోత్వాశ్వత్వాదిజాతిషు జాత్యన్తరాభావేపి జాతిశబ్దప్రయోగః. భిన్నేషు భిన్నత్వజాత్యభావేపి భిన్నశబ్దప్రయోగః. ఖణ్డాదిషు
ఖణ్డత్వాదిజాత్యభావేపి ఖణ్డాదిశబ్దప్రయోగః. యథా చ సర్వద్రవ్యేషు విశేషమిచ్ఛతాం విశేషేషు విశేషత్వాభావేపి విశేషశబ్దప్రయోగః. తద్వద్గవాది
శబ్దవ్యవహార ఉపపద్యత ఇతి. కించ- కోయమనువృత్తవ్యవహార ఇతి నిరూప్యం. గకారౌకారవిసర్జనీయానామానుపూర్వీ యథా పదాకాశభావినాం దేశత
... ఉపపద్యత ఇతి తస్యా ఉచ్చారణనిబన్ధనత్వాదుచ్చారణస్య చానిత్యత్వాదానుపూర్వీ చ ప్రతియోగినాశినీత్యానుపూర్వీవిశేషవిశిష్టస్య శబ్దస్య
కథమనువృత్తిః- అనుసన్ధేయత్వమేవ శబ్దానాం అనువృత్తిరితి చేత్ - అర్థానామపి గోత్వాదీనాం తథాభూతానువృత్తిరితి అఙ్గీక్రియతాం. నను కిమిదం సా
సాదృశ్యం ఉచ్యతే- సదృశవ్యవహారాసాధారణహేతుర్విషయధర్మః సాదృశ్యం. సత్త్వాత్మత్వవత్ ప్రతియోగినిరూప్యపదార్థః ప్రతివ్యక్తివ్యావృ
త్తః. అతో నవ్యాధికస్పర్శాదికార్యత్వం. ... కారసాముఖ్యాత్ సాదృశ్యం సాదృశ్యమితి విశేష్యవాచిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తసాముఖ్యం వివక్షితం.
సాముఖ్యశబ్దేన గవయనిష్ఠగోసాదృశ్యం న గోసాదృశ్యమితి సిధ్యతి. నన్వేవం తర్హి ప్రథమేతరగోవ్యక్తిషు గవానుసదృశ ఇత్యేవ ప్రయోగః స్యాత్- నను
గౌరితి చేత్- యది ఏవం- తదా ప్రయుజ్యతాం- అయం గౌః అయం గవానుసదృశ ఇతి ప్రయోగే గత్యభావాత్. కిం తర్హి న ప్రయుజ్యత ఇతి చేత్- వ్య
వహారగౌరవాదితి బ్రూమః. గౌరితివ్యవహారే లాఘవాత్ స్వీకర్యమస్తి. నను తర్హి తత్పర్యుపశబ్దప్రయోగేణ ... శబ్దవదౌపచారికః స్యాత్- న. సాసాదృ
శ్యలక్షణానువృత్తినిబన్ధనత్వాదౌపచారికత్వస్య- నహి ముణ్డవా గోత్వే సాసాదృశ్యం. కింతు సాదృశ్యలేశమాత్రం- పతేతు సాసాదృశ్యలక్షణాను
వృత్తిరుపలభ్యతే. తస్య తముఖ్యతాహేతుత్వం వ్యవహారసిద్ధం. యథా జాత్యాదిశబ్దానాం. అతో ముఖ్య ఏవ ప్రయోగ ఉపపన్నః. కశ్చింశ్చిదర్థకస్యాభిధ్యాత్

తతశ్చ తదుత్తరోత్తరావస్థా ప్రాప్త్యాపూర్వపూర్వావస్థాం జహాతీతి తస్య పూర్వావస్థస్యోత్తరావస్థాయాం న ప్రతిసంధానమస్తి-అతస్సర్వదా తస్యాస్తిశబ్దాభిధేయత్వమేవ. తథాప్యుపలభ్యత ఇత్యాహ *మహీఘటత్వమితి. స్వకర్మణా దేవమనుష్యాదిభావేన స్థిమితాత్మనిశ్చయైః స్వభోగ్యభూతమచిద్వస్తు ప్రతిక్షణమన్యథాభూతమాలక్ష్యతే- అనుభూయత ఇత్యర్థః. ఏవం సతి కిమప్యచిద్వస్త్వస్తిశబ్దార్హమాదిమధ్యపర్యన్తహీనం సతతైకరూపమాలక్షితమస్తి కిం-నహ్యస్తీత్యభిప్రాయః. యస్మాదేవం- తస్మాత్ జ్ఞానస్వరూపాత్మవ్యతిరిక్తమచిద్వస్తు కదాచిత్క్వచిత్కేవలాస్తిశబ్దవాచ్యం న భవతీత్యాహ *తస్మాన్న విజ్ఞానమృత ఇతి. ఆత్మా తు సర్వత్ర జ్ఞానైకాకారతయా దేవాదిభేదప్రత్యనీకస్వరూపోఽపి దేవాదిశరీరప్రవేశహేతుభూతస్వకృతవివిధకర్మమూలదేవాదిభేదభిన్నాత్మబుద్ధిభిస్తేన తేన రూపేణ బహుధానుసంహిత ఇతి తద్భేదానుసంధానం నాత్మస్వరూపప్రయుక్తమిత్యాహ విజ్ఞానమేకమితి. ఆత్మస్వరూపం తు కర్మరహితం-తత ఏవ మలరూపప్రకృతిస్పర్శరహితం-

యద్వస్త్వస్తిశబ్దాయామిత్యుత్తరార్ధమవతారయతి(తతః కిమిత్యత్రాహేతి) యాతీతి వర్తమాననిర్దేశస్యాభిప్రాయమాహ (ప్రతిక్షణమితి) భూతకాలసత్త్వనిషేధశ్చేత్యస్యార్థమాహ(తదితి) ఉత్తరోత్తరావస్థాప్రాప్త్యైతి భూయశ్శబ్దార్థః. నతత్తదేత్యస్యార్థమాహ(పూర్వపూర్వావస్థాం జహాతీతి)తత్రేత్యస్యార్థమాహ(పూర్వావస్థస్యోత్తరావస్థాయామితి)కుతస్తత్త్వమిత్యస్యార్థమాహ(న ప్రతిసంధానమితి) తత్త్వం- తస్యభావః. తదిదమితి ప్రతిసంధానానర్హత్వం ఫలితమిత్యర్థః. నను- తత్త్వం కుతః- పూర్వావస్థత్వం కుత ఇత్యుక్తం- కిం ప్రతిసంధాననిషేధః. ఉచ్యతే-కుతశ్శబ్దః ప్రమాణప్రతిక్షేపపరః-సర్వతో ఽస్తి మానిత్యుక్తే కుత ఇతి ప్రమాణాకాఙ్క్షాహీనోక్త్యతే- అతః ప్రతిక్షేపపరః కుతశ్శబ్దోఽపి ప్రమాణప్రతిక్షేపపరః. కుతః ప్రమాణాదిత్యర్థః. పూర్వావస్థస్యభూయస్తథాత్వే ప్రమాణం చ ప్రత్యభిజ్ఞా - అతః ప్రమాణప్రతిక్షిప్తే ప్రతిసంధానం నిషిద్ధం భవతీతి భావః. అన్యథా నతత్తదేత్యనేనైవ పౌనరుక్త్యం స్యాత్. హేతుద్వయఫలితమర్థమాహ (అత ఇతి) నాస్తిశబ్దవాచ్యత్వే ప్రయోజకమిత్యుక్తం. కిం తదర్థముదాహరణేన దర్శయత్యనన్తరశ్లోక ఇత్యభిప్రాయేణాహ(తథాహీతి) *మహీఘటత్వమితి శ్లోకం వ్యాచష్టే(స్వకర్మణేత్యాదినా)మహీఘటత్వమిత్యత్రయాతీతి పూర్వశ్లోకాదనుషఙ్గః. కర్మణాఽత్మనిశ్చయవిరోధిత్వం సద్వారకమిత్యాహ(దేవమనుష్యాదిభావేనేతి)దేవాదిదేహసంసర్గేణేత్యర్థః. స్థిమితం- ప్రతిబద్ధం. అస్థిరభోగ్యత్వబుద్ధిః స్థిరతరసుఖరూపాత్మనిశ్చయస్తైరిత్యాదితి భావః. యద్వా - ఆత్మజ్ఞానరహితైరచిద్వస్తునోఽస్థిరత్వమాలక్ష్యత ఇత్యాహ (తథాహీతి) ఆలక్ష్యత ఇతి చాక్షుషజ్ఞానే ప్రయోగప్రాచుర్యాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థమనుభూయత ఇత్యుక్తం.శ్లోకవ్యాఖ్యానపరిసమాప్తిం ద్యోతయతి(ఇత్యర్థ ఇతి) బ్రూహీత్యాదేరర్థమాహ(ఏవం సతీతి) అనేనఅత్రేతి పదం వ్యాఖ్యాతం. అచిద్వస్త్వితిపదేన శ్లోకస్థవస్తుశబ్దో వ్యాఖ్యాతః. అస్తిశబ్దార్హమిత్యాదివిశేషణం సామర్థ్యసిద్ధతయోక్తం. అథవా- శ్లోకద్వయాభిప్రాయమాహ(ఏవం సతీతి)*నతు వస్తుభూత ఇతి పురాణగ్రన్థే- కిమప్యచిద్వస్తు- అచిద్వస్తు కించిదితి భావః. చాచిద్విషయవస్తుశబ్దప్రయోగాత్ *తద్వస్తునృపతద్వకిమితి గ్రన్థస్థవస్తుశబ్దతుల్యత్వం నశఙ్కనీయం. అస్తికిమిత్యనేనశ్లోకస్థస్యాస్తిశబ్దస్య భవత్యర్థత్వముక్తం. అత ఏవ యదస్తీత్యస్తిశబ్దవన్నాత్మస్వరూపపరత్వం జ్ఞేయం. ఫలితమాహ (నహీతి)అస్తి కిం నహ్యస్తీతి భావ్యస్యార్థస్యైవ-శ్లోకద్వయేనోపక్రమగతస్యాస్తి కిమితి వాక్యస్య ప్రత్యభిజ్ఞాతస్య భవత్యర్థతయా వ్యాఖ్యాతత్వం ప్రతీయతే. యద్వా - అస్తిశబ్దాభిధేయ ఇత్యనేన వస్త్వస్తి కిమిత్యత్రాస్తిశబ్దో వ్యాఖ్యాతః - *యదస్తి *తస్మాన్న విజ్ఞానమృతే స్తీత్యాదినైకరూపస్యాత్. ఏవం వస్త్వస్తి కిం మహీఘటత్వమితి శ్లోకద్వయస్య ప్రత్యేకముక్తార్థవాక్యార్థపూర్వపక్షయోజనాయాముపజీవ్యః. ఉత్తరశ్లోకస్య ప్రథమార్థం వ్యాచష్టే(యస్మాదితి) (యస్మాదేవం తస్మాత్) పరిణామిత్వాదేవ - నతు జ్ఞానబాధ్యత్వాదిత్యర్థః.అచిద్వస్తుశబ్దైః నవస్తుజాతశబ్దార్థ ఉక్తః. జాతశబ్దశిరస్కోవస్తుశబ్దో నిత్యవాచీతి భావః. (కేవలాస్తిశబ్దవాచ్యమితి) ఏతచ్ఛ్లోకస్థాస్తిశబ్దో నభవత్యర్థః-జ్ఞానవ్యతిరిక్తస్య *తదేతదక్షయం నిత్యమిత్యాదినా నిత్యత్వేనోక్తస్య నిషేధ్యత్వాయోగాత్, యదస్తీత్యాద్యుపక్రాన్తస్యోపసంహారోచిత్యాచ్చేతి భావః. ప్రాగభావప్రధ్వంసాభావవతో చిద్వస్తునః నాస్తిశబ్దాభిధేయత్వమవచ్ఛిన్నాస్తిశబ్దవాచ్యత్వం చేతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం కేవలశబ్దః. ఏవమాత్మవ్యతిరిక్తవస్తునో నాస్తిశబ్దాభిధేయత్వముపసంహృతం. విజ్ఞానమిత్యాదివ్యాచష్టే(ఆత్మాత్వితి) తుశబ్దోఽచిద్వ్యావృత్త్యర్థః. సర్వత్ర- సర్వశరీరేషు.ఏకశబ్దం వ్యాచష్టే(జ్ఞానైకాకారతయేతి)*ఏకో వ్రీహిస్సునిష్పన్నః సుపుష్కలకురుతే ప్రజా ఇతివదయమేకశబ్ద ఆకారైక్యపరః-సచాకారో విజ్ఞానశబ్దోక్తం జ్ఞానత్వమిత్యభిప్రాయేణోక్తం జ్ఞానైకాకారతయేతి. భావప్రధానోనిర్దేశః. జ్ఞానైకాకారతయేత్యర్థః-స్వరూపతో ధర్మతశ్చాతిశయేన జ్ఞానత్వం సద్వారకమద్వారకం చాకారో హి భవతి. జ్ఞానైకాకారతయేత్యత్రైకశబ్దేన సఙ్కోచవికాస దుఃఖరూపత్వాదివ్యుదాసశ్చ. (దేవాదిభేదప్రత్యనీకస్వరూపోఽపీతి) ఏకరూపత్వాద్భేదప్రత్యనీకత్వం. నిజకర్మాదిపదం వ్యాచష్టే (దేవాదీతి) భేదశబ్దార్థమాహ (వివిధేతి) బుద్ధిశబ్దేన చిత్తశబ్దార్థ ఉక్తః. బుద్ధేర్భేదశ్చ ఆత్మన్యారోప్యమాణదేవాద్యాకారరూపవిషయభేదాత్. బహుధా - దేవత్వాదిబహుప్రకారవిశిష్టతయా అభ్యుపేతమిత్యర్థః. బహుధాశబ్దేనైకశబ్దస్యాకారైక్యపరత్వం స్పష్టం. ఫలితమర్థమాహ (నాత్మస్వరూపప్రయుక్తమితి) ఔపాధికమిత్యర్థః. ఉపాధివిరహే భేదాభావాత్ జ్ఞానస్వరూపమిత్యభిప్రాయః. శుద్ధ ఇత్యుత్తరశ్లోకం వ్యాచష్టే (ఆత్మేతి) విశుద్ధపదం వ్యాచష్టే (కర్మరహితమితి)విమలపదం వ్యాచష్టే (తత ఏవేతి) విమలపదవ్యాఖ్యానమితిస్పష్టీకర్తుం మలరూపశబ్దః. మలరూపప్రకృతిస్పర్శరహితమిత్యనేన * సర్వకర్మక్షయే జ్ఞానమమహస్తదో పమమిత్యస్యార్థో వదతః - తత క్షయవాచిపదాన్తరపదస్య శరీరసంబంధప్రతిబన్ధకత్వేన వ్యాఖ్యాతత్వాత్. తథాచ శ్రుతిః *అశరీరం శరీరేష్వనవస్థేష్వవస్థితమ్ ఇత్యాదిభిరుక్తః. భూతాత్మశరీరమశ్య

తతశ్చ తత్ప్రియుక్తశోకమోహలోభాద్యశేషహేయగుణాసక్తి- ఉపచయాపచయానర్హతదైకరూపం - తచ్చ వాసుదేవశరీరమితి తదాత్మకం-అతదాత్మకస్య కస్యచిదప్యభావాదిత్యాహ *జ్ఞానం విశుద్ధమితి. చిదంశస్సదైకరూపతయా సర్వదాఽస్తిశబ్దవాచ్యః- అచిదంశస్తు క్షణపరిణామిత్వేన సర్వదా నాశగర్భ ఇతి సర్వదా నాస్తిశబ్దాభిధేయః - ఏవంరూపచిదచిదాత్మకం జగద్వాసుదేవశరీరం తదాత్మకమితి జగద్యాథాత్మ్యం సమ్యగుక్తమిత్యాహ *సద్భావ ఏవమితి. అత్ర సత్యమసత్యమితి *యదస్తి యన్నాస్తీతి ప్రక్రాన్తస్యోపసంహారః. ఏతత్ జ్ఞానైకాకారతయా సమమశబ్దగోచరస్వరూపభేదమేవాచిన్మిశ్రం భువనాశ్రితం దేవమనుష్యాదిరూపేణ సమ్యగ్వ్యవహారార్హభేదం యద్వర్తతే- తత్ర హేతుర్గకర్త్రైవేత్యుక్తమిత్యాహ ఏతత్తు యదితి. తదేవ వివృణోతి* యజ్ఞ గిపశోరితి. జగద్యాథాత్మ్యజ్ఞానప్రయోజనం మోక్షోపాయయతనమిత్యాహ *యచ్చైతదితి. అత్ర నిర్విశేషే పరే బ్రహ్మణి, తదాశ్రయే సదసదనిర్వచనీయే చాజ్ఞానే, జగతస్తత్కల్పితత్వే, వా సుగుణం కించిదపి పదం న దృశ్యతే- అస్తినాస్తిశబ్దాభిధేయం చిదచిదాత్మకం కృత్స్నం జగత్ పరమస్య పరేశస్య పరస్య బ్రహ్మణో విష్ణోర్గికాయత్వేన తదాత్మకం- జ్ఞానైకాకారస్యాత్మనో దేవాదివివిధాకారానుభవేఽచిత్పరిణామే చ హేతుర్వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానవిరోధి క్షేత్రజ్ఞానాం కర్మైవేతి ప్రతిపాదనాత్, అస్తినాస్తిసత్యాసత్యశబ్దానాం చ సదసదనిర్వచనీయవస్త్వభిధానాసామర్థ్యాచ్చ. నాస్త్యసత్యశబ్దావస్తిసత్యశబ్దవిరోధినా- అతశ్చ తాభ్యామ

తం కృతాత్మా బ్రహ్మలోకమభిసంభవానీతి- అత్ర హి పాప్మానం విధూయేత్యుక్త్వా...త్వాశరీరమిత్యుక్తం. ఉపరితనపదాని వ్యాచష్టే (తతశ్చేతి) తత ఏవేత్యర్థః. హేతోర్హైతరపేక్ష్యసూచకశ్చశబ్దః. నిరస్తాశేషలోభాదిసఙ్గమిత్యర్థః. ఏకమితిపదం వ్యాచష్టే (ఉపచయాపచయానర్హతదైకమితి) ఉపచయాపచయౌ - వృద్ధిక్షయౌ. తదర్హత్వం - సావయవత్వం. సావయవత్వాభావాదేవ ఏకశబ్దవాచ్యత్వం. నిరవయవత్వమేకత్వమిత్యర్థః. (తతఏవసదైకరూపమితి) నిరవయవత్వాత్సావయవత్వప్రయుక్తవృద్ధిక్షయరహితమిత్యర్థః. సామానాధికరణ్యం వ్యాచష్టే (తచ్చేతి) *యదమ్బువైష్ణవః కాయః *అశేషమూర్తిరిత్యుక్తత్వాదయమేవార్థః. నయతోన్యదస్తీత్యేతద్వ్యాచష్టే (అతదితి) యతః- యస్మాద్వాసుదేవాత్, అన్యత్ - స్వపర్యవసితం వస్తు, నాస్తీత్యర్థః. యద్వా - వాసుదేవాదితిపదమధ్యాహృత్య యోజనా. వాసుదేవాదన్యన్నాస్తీతి యతః - తత ఇత్యర్థః. అస్యాం యోజనాయాం తచ్ఛబ్దః ప్రసిద్ధపరామర్శీ. అతోఽపి పూర్వయోజనా సాధీయసీ - తద్వ్యతస్య యద్వ్యత్ర ప్రతినిర్దేశరూపత్వస్వారస్యాత్ అధ్యాహారానపేక్షత్వాచ్చ. జ్ఞానస్వరూపో, యదాప్ని, తిశ్లోకౌ చిదచిత్సాధారణౌ - వస్త్వస్తీత్యాదిసార్ధశ్లోకద్వయమచిదసాధారణం - విజ్ఞానమిత్యాది సార్ధశ్లోకశ్చిదసాధారణ ఇతి విభాగః. నపరమతేముక్తం - తత్త్వమేవోక్తమిత్యభిప్రాయేణ సద్భావ ఇత్యాద్యర్థముక్తం. తత్ర యథాశబ్దార్థమాహ (చిదంశ ఇతి) యథా - యేన ప్రకారేణ. పరిణామిత్వాపరిణామిత్వరూపేణ - నజ్ఞానబాధ్యత్వాబాధ్యత్వరూపేణేత్యర్థః. (ఏవంరూపేతి) శరీరశరీరిభావరూపేణ యేన ప్రకారేణ భగవదాత్మకత్వం - నతు స్వరూపైక్యేనేత్యర్థః. శ్లోకే యథాశబ్దప్రతియోగ్యేవంశబ్దః. సత్యం జ్ఞానం అసత్యమన్యచ్చ యథాఽవస్థితం - ఏవం సద్భావ ఉక్త ఇత్యన్వయోఽభిప్రేతః. అతస్సత్యాసత్యశబ్దవాచ్యత్వనిర్వాహకాపరిణామిత్వపరిణామిత్వే భగవదాత్మకత్వం చ యథాశబ్దవివక్షితం భవతి. అన్యదుపక్రాన్తమన్యదుపసంహృతం భవతి - అస్తినాస్తిశబ్దైరుపక్రమ్య సత్యాసత్యశబ్దైరుపసంహారాదిత్యత్రాహ (అత్రేతి) ఉపక్రమోపసంహారయోశ్శబ్దాన్తరనిర్దేశస్య అయమభిప్రాయః - అన్యైరపి శబ్దైరుక్తౌ చిదేవం శ్రుతేషు తేషామపి ప్రవృత్తినిమిత్తమిదమేవేతి. ఉత్తరార్ధస్యార్థమాహ (ఏతదితి) *ప్రత్యస్తమితభేదం* అగోచరం వచసామిత్యనయోరర్థమభిప్రేత్యాహ (జ్ఞానైకాకారతయా సమమశబ్దగోచరస్వరూపభేదమితి) ఏవకారేణ విరోధస్సూచితః. భువనాశ్రితత్వస్య ఘటకం పదమాహ (అచిన్మిశ్రమితి) భువనాశ్రితం - అణ్డాన్తర్గతం- భోగస్థానగతమిత్యర్థః. సంవ్యవహారశబ్దం వ్యాచష్టే (సమ్యగ్వ్యవహారార్హభేదమితి) సమ్యక్ఛబ్దస్స్పష్టత్వపరః. తత్కర్మకమిత్యాకాంక్షాయాముత్తరశ్లోకస్య తద్వివరణపరత్వమాహ (తదేవ వివృణోతీతి) స్వర్గమయశ్చ కామః- స్వర్గవిషయేచ్ఛేత్యర్థః. ఫలస్య వక్ష్యమాణత్వాద్దేవతాయాః ఫలస్య చ యష్టవ్యత్వేన సాధ్యత్వేన చ కర్మాన్తర్భావః. ఇత్యాదిశబ్దేన దానహోమాదికం చ పాపం చోక్తం భవతి. ఘోరాదిశబ్దేన పాపఫలమప్యుక్తం భవతి. పశ్వాదిపరికరయుక్తో యజ్ఞ ఏకం కర్మ - ఏవంవిధయజ్ఞాత్మకం దానహోమాద్యాత్మకం చ కర్మ తత్ర హేతుః. ఆశ్రితమార్గదృష్టం- హైస్సైరాశ్రితమార్గావర్తాః శ్రమాః- తేషు దృష్టమిత్యర్థః. అనన్తరశ్లోకార్థమాహ (జగదితి) కర్మవశ్యస్సర్వత్ర వ్రజతి హి. యద్వా - కర్మవశో హి సర్వత్ర వ్రజతి - తస్మాదేవం కుర్యాదిత్యర్థః. నిగళిత ఏవ హి సర్వత్ర కారాగృహే చరతి - అతస్తన్మోచనాయ యతేతేతి భావః. ధ్రువమచలం స్వైకరూపం - స్వరూపతో రూపతో గుణతశ్చైకరూపమిత్యర్థః. యద్వా - స్వరూపతో గుణతో రూపతశ్చైకరూపమిత్యర్థః. తస్మాన్నైతదేవమితి పూర్వేణాన్వయః. ఏవం శ్లోకానాం స్వోక్తార్థానుగుణ్యముపపాద్య పరోక్తార్థాననుగుణత్వముపపాదయతి (అత్రేత్యాదినా) కించిదపిపదం న దృశ్యత ఇతి న వాచ్యం - నాస్త్యాదిశబ్దానాం సామానాధికరణ్యమజ్ఞానవాచిపదజాతం చానుగుణమితి శఙ్కత్రాహ (అస్తీతి) (పరమస్యేత్యాది) పరమపరేశాదిశబ్దానాం భవత్పక్షే ముఖ్యార్థాసిద్ధిరితి భావః. హేత్వన్తరం చాహ (అస్తినాస్తిసత్యాసత్యేతి) ప్రథమశ్చ త్వర్థః. స్వోక్తయోజనాయామనుగుణస్య శబ్దస్య పరపక్షేఽననుగుణత్వరూపం వైషమ్యమస్తీతి భావః. అస్తిసత్యశబ్దౌ దృష్టాన్తార్థౌ. యథా అస్తిసత్యశబ్దౌ న సద్విలక్షణపరౌ- తథా నాస్త్యసత్యశబ్దావపి నాసద్విలక్షణపరావిత్యర్థః. కథమనిర్వచనీయవస్త్వభిధానాసామర్థ్యమిత్యత్రాహ (నాస్తీతి) అర్థద్వారకో విరోధః. తతః కిమిత్యత్రాహ (అతశ్చేతి) యద్వా- అనిర్వచనీయవస్త్వభిధానాసామర్థ్యాదిత్యుక్తం - పరస్పరవిరుద్ధార్థత్వమత్ర

పక్షత్వం హి ప్రతీయతే- నానిర్వచనీయత్వం. అత్ర చాచిద్వస్తుని నాస్త్యసత్యశబ్దౌ నతుచ్ఛత్వమిథ్యాత్వపరౌ ప్రయుక్తౌ- అపితు వినాశిత్వపరౌ-*వస్త్వస్తి కిం *మహీఘటత్వమిత్యత్ర వినాశిత్వమేవ హ్యుపపాదితం. నని ష్ప్రమాణకత్వం జ్ఞానబాధ్యత్వం వా-ఏకేనాకారేణైకస్మిన్ కాలేఽనుభూతస్య కాలాన్తరే పరిణామవిశేషేణాన్యథోపలబ్ధ్యా నాస్తిత్వోపపాదనాత్. తుచ్ఛత్వం హి ప్రమాణసంబన్ధానర్హత్వం. బాధోఽపి యద్దేశకాలాదిసంబన్ధితయా యదస్తిత్వోపలబ్ధం-తస్య తద్దేశకాలాదిసంబన్ధితయా నాస్తిత్వోపలబ్ధిః. నతు కాలాన్తరే అనుభూతస్య కాలాన్తరే పరిణామాదినా నాస్తిత్వోపలబ్ధిః- కాలభేదేన విరోధాభావాత్. అతో న మిథ్యాత్వం. ఏతదుక్తం భవతి - జ్ఞానస్వరూపమాత్మవస్త్వాదిమధ్యపర్యన్తహీనం సతతైకస్వరూపమితి స్వత ఏవ సదాస్తిశబ్దవాచ్యం- అచేతనం తు క్షేత్రజ్ఞభోగ్యభూతం తత్కర్మానుగుణపరిణామి వినాశి సర్వదా నాస్త్యర్థగర్భమితి నాస్త్యసత్యశబ్దాభిధేయమితి. యథోక్తం *యత్తు కాలాన్తరేణాపి నాన్యసంజ్ఞాముపైతి వై। పరిణామాదిసంభూతాం తద్వస్తు నృప తచ్చ కిం। అనాశీ పరమార్థశ్చ ప్రాజ్ఞైరభ్యుపగమ్యతే। తత్తు నాశి న సన్దేహో నాశిద్రవ్యోపపాదితమితి. దేశకాలకర్మవిశేషాపేక్షయా అస్తిత్వనాస్తిత్వయోగిని వస్తుని కేవలాస్తిబుద్ధిబోధ్యత్వాభావాదపరమార్థ ఇత్యుక్తం- ఆత్మన ఏవ కేవలాస్తిబుద్ధిబోధ్యత్వమితి స పరమార్థ ఇత్యుక్తం. శ్రోతుశ్చ మైత్రేయస్య-*విష్ణ్వాధారం యథా చైతత్ త్రైలోక్యం సమవస్థితం। పరమార్థశ్చ మే ప్రోక్తో యథా జ్ఞానం ప్రధానత ఇత్యనుభాషణాచ్చ- *జ్యోతీంషి విష్ణురిత్యాది సామానాధికరణ్యస్యాత్మశరీరభావ ఏవ నిబన్ధనం - చిదచిద్వస్తునోశ్చాస్తి నాస్తి శబ్దప్రయోగనిబన్ధనం జ్ఞానస్యాకర్మనిమిత్తస్వాభావికరూపత్వేన ప్రాధాన్యం, అచిద్వస్తునశ్చ తత్కర్మనిమిత్తపరిణామిత్వేనాప్రాధాన్యమితి ప్రతీయతే. యదుక్తం నిర్విశేషబ్రహ్మవిజ్ఞానాదేవావిద్యానివృత్తిం వదన్తి శ్రుతయ ఇతి- తదసత్ - *వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తం ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్ । తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి నాన్యః పన్థా విద్యతేఽయనాయ

హేత్వన్తరతయోక్తం. తస్సముచ్చయే. తథాపి సత్త్వాభావాత్తుచ్ఛత్వం మిథ్యాత్వం వోక్తం భవతీతి చేత్తత్రాహ (అత్రేతి) కథం వినాశిత్వపరావిత్యత్రాహ(వస్త్వితి) వినాశిత్వమేవ హి మిథ్యాత్వమితి శఙ్కాయాం వినాశిత్వస్వరూపం శోధయతి (ఏకేనేతి) ఏకేనాకారేణ కాలాన్తరేఽనుభూతస్య కాలాన్తరే ఆకారాన్తరేణోపలబ్ధిరస్తు- తతః కథం వినాశిత్వం తుచ్ఛత్వమిథ్యాత్వవ్యావృత్తమితి శఙ్కాయాం తుచ్ఛత్వాదిస్వరూపం శోధయతి(తుచ్ఛత్వం హీతి) (పరిణామాదినేతి) పరిణామశబ్దః పరిణామసామాన్యపరః తద్విశేషపరశ్చ.- యథా వాదశబ్దః సర్వకథాసాధారణో వీతరాగకథామాత్రపరశ్చ తద్వత్. అత్రాయం పరిణామశబ్దోవర్ధమానావస్థావాచీ- *పరిణమన్తి జన్మభిరితి ప్రయోగాత్. *యత్తు కాలాన్తరేణాపి నాన్యసంజ్ఞాముపైతి వై। పరిణామాదిసంభూతామితి వక్ష్యమాణవచనకటాక్షేణైవముక్తం. పరిణామశబ్దస్య వికారమాత్రపరత్వే ఆదిశబ్దః ప్రదేశాన్తరగమనపరః. కాలాన్తరానుభూతస్య కాలాన్తరే నాస్తిత్వోపలబ్ధిః కథం న బాధ ఇత్యత్రాహ (కాలభేదేనేతి) విరోధే హి బాధః - బాధ్యత్వం హి మిథ్యాత్వమిత్యభిప్రాయేణాహ (అత ఇతి) పరిణామిత్వ పరిణామిత్వయోరర్థద్వారా హినాస్త్యస్త్యాదిశబ్దాః పారిభాషికాః- తత్కథం తదభిధాన ప్రకారః. పరిణామాస్పదస్యాపి వస్తునో నిత్యత్వాన్నాస్తిశబ్దాభిధేయత్వం చానుపపన్నమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తం భవతీతి) సతతైకరూపత్వమస్తిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తం- వినాశగర్భత్వం నాస్తిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమిత్యర్థః. ఘటావస్థాయాం పిణ్డో నాస్తి - కపాలావస్థాయాం ఘటో నాస్తి- చూర్ణావస్థాయాం న కపాలః సన్తీతి సదా నాశగర్భత్వం. ఉత్తరావస్థాప్రాప్తిర్హి పూర్వావస్థస్య వినాశః. తదవస్థస్యైవోత్పత్తిః. తస్మాన్నాస్తిశబ్దాభిధేయత్వమచిద్వస్తునః. చిద్వస్తునస్త్వవస్థాన్తరాపత్త్యవస్థాన్తర ప్రహాణాభావేనైకరూపత్వాన్న వినాశగర్భత్వం- అత స్తదస్తిశబ్దవాచ్యమేవ. యత్సదా స్త్యేవ తదస్తిశబ్దవాచ్యం- నిర్దేశప్రాగ్సంబన్ధ ఇత్యత్ర నిర్ధ్యశబ్దవదవధారణగర్భోఽయం శబ్దః. తత్ర హి సిద్ధ ఏవేతి వ్యాఖ్యాతం అబ్భక్షో వాయుభక్ష ఇత్యాదిదృష్టాన్తీకృత్య - తథాత్రాపీత్యర్థః అస్తినాస్తీతి శబ్దానాం ప్రవృత్తినిమిత్తమిదమేవేత్యస్మిన్నర్థే ప్రమాణమాహ (యథోక్తమితి)అసదసత్యసత్యాదిశబ్దానాం మిథ్యాత్వామిథ్యాత్వయోః ప్రసిద్ధిస్వారస్యమస్తీతిశఙ్కాయాం మిథ్యాగర్భత్వమపి దర్శయతి(దేశేతి) (కర్మవిశేషాపేక్షయేతి) పాలనరఞ్జనాదిసద్భావాసద్భావాభ్యాం రాజత్వపితృత్వాదిరూపేణ అస్తిత్వం నాస్తిత్వం చ కర్మాపేక్షం. ఔపాధికాస్తిత్వయోగిని వస్తుని స్వాభావికాస్తిత్వయోగిత్వబుద్ధివిషయత్వం న పరమార్థ ఇత్యర్థః. అపరమార్థత్వగర్భాఽన్యర్థాపేతత్వాదచితో నాస్త్యనత్యాదిశబ్దవాచ్యత్వమిత్యుక్తం. ఆత్మనస్స్వాభావికాస్తిత్వయోగాత్తత్తద్బుద్ధివిషయత్వం పరమార్థ ఇత్యాహ(ఆత్మన ఏవేతి)పదశోదశశ్లోకార్థ్యాముక్తమర్థం శ్రోతురనువాదప్రకారేణ దృఢయతి(శ్రోతుశ్చేతి) ప్రధానతః-*ద్వయోకయోరితి వద్భావప్రధానో నిర్దేశః. ప్రాధాన్యేనేత్యర్థః. ప్రాధాన్యం- ఉత్కర్షః. అనుభాషణశ్లోకపూర్వార్ధఫలితమర్థమాహ(జ్యోతీంషీతి)తదేకధార్యద్రవ్యత్వం హి శరీరలక్షణం- అతో విష్ణ్వాధారమిత్యనేనాత్మశరీరభావః సిద్ధః. ఉత్తరార్ధఫలితమర్థమాహ (చిదచిదితి)జ్ఞానప్రాధాన్యం కణ్ఠోక్తం - తేనాచిద్వస్తునో ప్రాధాన్యస్యార్థసిద్ధత్వాదాహ (అచిద్వస్తునశ్చేతి) ప్రాధాన్యాప్రాధాన్యే- ఉత్కర్షాపకర్షౌ. తౌ చాపరిణామిత్వపరిణామిత్వలక్షణౌ-నామిథ్యాత్వమిథ్యాత్వలక్షణౌ - ధర్మిణి సతి హి ప్రాధాన్యాప్రాధాన్యే- ప్రతీతిమాత్రసిద్ధం హి మిథ్యా-అతో న తత్ర ప్రాధాన్యశబ్దః స్వరస ఇత్యభిప్రాయః. అథ నిర్విశేషబ్రహ్మైక్యజ్ఞానస్యైవ నర్తకత్వపరత్వేన పరోక్తశ్రుతీనామతదర్థత్వం వక్తుం పరోక్తమనువదతి(యదుక్తమితి) పరిహరతి (తదసదితి). తత్ర జ్ఞానస్య నిర్విశేషవస్తువిషయత్వం తేనాత్మైక్యవిషయత్వం చ పరిహర్తుం ప్రథమం నిర్విశేషవస్తువిషయత్వం వ్యుదసితుముపాదత్తే (వేదాహమితి) అనేన విగ్రహాదివిశిష్టవిషయజ్ఞానమేవోపాయః- నాన్య ఇత్యుక్తం. ఏత

*సర్వేనిమేషాజజ్ఞిరేవిద్యుతఃపురుషాదధి *నతస్యేశేకశ్చనతస్యనామమహద్యశః* యఏనంవిదురమృతాస్తేభవ న్తీత్యాద్యనేకవాక్యవిరోధాత్. బ్రహ్మణస్సవిశేషత్వాదేవసర్వాణ్యపివాక్యాని సవిశేషజ్ఞానాదేవమోక్షంవద న్తి. శోధకవాక్యాన్యపి సవిశేషమేవ బ్రహ్మప్రతిపాదయన్తీత్యుక్తం. తత్త్వమస్యాదివాక్యేషు సామానాధికర ణ్యంననిర్విశేషవస్త్వైక్యపరం- తత్త్వంపదయోస్సవిశేషబ్రహ్మాభిధాయిత్వాత్. తత్పదంహి సర్వజ్ఞంసత్యసంక ల్పంజగత్కారణంబ్రహ్మపరామృశతి- *తదైక్షతబహుస్యామిత్యాదిషుతస్యైవప్రకృతత్వాత్. తత్సమానాధికర ణంత్వంపదంచాచిద్విశిష్టజీవశరీరకంబ్రహ్మప్రతిపాదయతి- ప్రకారద్వయావస్థితైకవస్తుపరత్వాత్సామానాధికర ణ్యస్య. ప్రకారద్వయపరిత్యాగేప్రవృత్తినిమిత్తభేదాసంభవేనసామానాధికరణ్యమేవపరిత్యక్తంస్యాత్,ద్వయోః పదయోర్లక్షణాచ. సోయందేవదత్తఇత్యత్రాపినలక్షణా- భూతవర్తమానకాలసంబన్ధితయైక్యప్రతీత్యవిరోధాత్.

త్సమానార్థత్వాదాహ (సర్వేనిమేషాఇతి) తత్రహి *అద్భ్యస్సంభూతోహిరణ్యగర్భ ఇత్యష్టావితి ప్రతీకోపాదానంకృతం. అనేనవిద్యుచ్ఛబ్దశ్చవ్యా ఖ్యాతోభవతి. విద్యుతః - విద్యుద్వర్ణాదిత్యర్థః - * ఆదిత్యవర్ణమిత్యనేనైకార్థ్యాత్ * నతస్యేశేకఇత్యనేన ఉపాయభూతం జ్ఞానాన్తరంనాస్తీ తిఫలితం - అధికజ్ఞేయాన్తరాభావాత్. ఉక్తాకారవిశిష్టపురుషవేదనస్య ఉపాయత్వందర్శయతి (యఏనంవిదురితి) ఏషామన్యేషామప్యాదిశబ్దగృ హీతానాంచవాక్యానాముపాదానమనేకవాక్యవిరోధప్రదర్శనాయ. నను *సదేవైకమేవేత్యాదికారణవాక్యైర్నిర్విశేషస్య ప్రతిపన్నత్వాత్తజ్జ్ఞాన మేవసాక్షాన్మోక్షోపాయ ఇతిసగుణజ్ఞానస్యోపాయత్వంతద్వ్యవధానేనస్యాత్ -యద్వా-సగుణజ్ఞానోపాయత్వపరవాక్యేపిసగుణత్వేతాత్పర్యం- వస్తు మాత్రమేవలక్ష్యతఇతిచేత్తత్రాహ(బ్రహ్మణఇతి)సద్విద్యాదిష్వపిసగుణవిషయతోపపాదనాద్యథావస్థితస్వరూపవిషయజ్ఞానస్యైవమోక్షోపాయ త్వాత్ తాన్యపిసవిశేషజ్ఞానోపాయత్వపరాణీత్యర్థః. తర్హిశోధకవాక్యైర్విరోధఇత్యత్రాహ(శోధకేతి)ఏవంజ్ఞానస్యనిర్విశేషవిషయత్వంతద్విరుద్ధవచ నోదాహరణేనప్రతిక్షిప్తం. అథతత్త్వమస్యాదిసామానాధికరణ్యాన్యథానుపపత్త్యానిర్విశేషజ్ఞానమేవోపాయఇతిశఙ్కాయాంతస్య జీవపరైక్యవిషయ త్వంవ్యుదస్యతి (తత్త్వమస్యాదీతి) శోధకవాక్యేషుసామానాధికరణ్యమతద్వ్యావృత్తిముఖేనవస్త్వైక్యపరం-*తత్త్వమస్యాదిషుజీవబ్రహ్మణోస్సామా నాధికరణ్యమన్వయముఖేనోపలక్షితవస్త్వైక్యపరం-అచిద్బ్రహ్మణోస్తు*సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మేత్యాదావతాత్త్వికరూపారోపణేనసామానాధికరణ్యం- *జ్యోతీంషివిష్ణురిత్యాదౌబాధార్థమితిచతుర్ధాహిపరైస్సామానాధికరణ్యంతత్రతత్రాభ్యుపేతం.తత్ర *తత్త్వమస్యాదివాక్యేఽన్వయముఖేనవస్తుమా త్రపరత్వంగత్యభావేబాధార్థత్వంచాశఙ్క్యనిరాక్రియతే. తత్రప్రథమంవస్త్వైక్యపరత్వందూషయితుమాహ(ననిర్విశేషవస్త్వైక్యపరమితి)కుతఇత్య త్రాహ(తత్త్వమితి)తచ్చకథమిత్యత్రాహ(తత్పదంహీతి)హిర్హేతౌ. సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకప్రతిపాదనంకథమిత్యత్రాహ (తదైక్షతేతి)తచ్ఛబ్దస్యప్రకృ తసర్వాకారవిశిష్టవస్తుపరామర్శిత్వంవ్యుత్పత్తిసిద్ధం- యథా-శుక్లాశోభనాక్షీమదీయాపూర్వశృఙ్గాఘటోధ్నీగౌస్తామానయేతి. ననుగౌస్తిష్ఠతితామాన యేత్యాదావానయనాదిక్రియానర్హస్థిత్యాదివిశేషణవిధురవస్తుపరామర్శిత్వందృశ్యతే-తచ్చముఖ్యం. నైవం- ఆనయనసమకాలాన్వయయోగ్యస్యాపి స్థిత్యాదివిశేషణేనపూర్వకాలవైశిష్ట్యస్యావివక్షితత్వాత్ - అన్యథాధావతోపిగోపిణ్డస్యానయనప్రసఙ్గః. విశేషణంవిశేష్యవస్తునియథాన్వయార్హం-త థాన్వితస్యతస్యాపరిత్యాగోహివివక్షితత్వం. ప్రకృతసర్వవిశేషణేష్వేకస్యాపిపరిత్యాగే ప్రకృతత్వమేవహీయేత-శుక్లాశోభనాక్షీమదీయాపూర్వశృఙ్గా ఘటోధ్నీగౌస్తామానయేత్యుక్తేశాబల్యేతరసమస్తవిశేషణాన్వితవ్యక్త్యానయనేపి ప్రకృతవ్యక్తేరానీతత్వాభావాత్. అతస్సవిశేషే ప్రకృతేనిర్విశేషస్య ప్రకృతత్వందూరోత్సారితం. నచప్రకృతసర్వవిశేషణపరిత్యాగేపిధర్మ్యైక్యేనప్రకృతత్వసిద్ధిః- సర్వాకారప్రహాణేప్రతిసంధానానర్హత్వాత్ -నహ్యు పవరకేఘటోస్తితమానయేత్యుక్తేఘటత్వావివక్షాయాంమృణ్మాత్రస్యసిద్ధిః ప్రకృతత్వసిద్ధిః.కథమాకాకారపరిత్యాగేప్యసంభవత్ప్రకృతత్వంసర్వాకార పరిత్యాగేసంభవతి. అఙ్గులీయకత్వప్రహాణేపికనకంప్రతిసంధీయతఇతిచేత్. సత్యం-ప్రత్యక్షేణ. తచ్ఛబ్దస్తుప్రకృతాకారప్రహాణేప్రతిసన్ధానమేవ జనయితుంనశక్నోతి. అతఏవహియదఙ్గులీయకంతదానయేత్యుక్తేకనకమాత్రంనానీయతే. అతః ప్రకృతసర్వాకారప్రహాణేప్రతిసంధానానర్హస్య వస్తునః ప్రకృతత్వమేవనాస్తీతితచ్ఛబ్దస్యవస్తుమాత్రపరత్వంలాక్షణికంస్యాత్. తత్పదోపస్థాపితసార్వజ్ఞ్యాదీనాంత్వంపదోపస్థాపితాజ్ఞత్వాదీనాంచవి రోధాన్నిర్విశేషపరత్వమితిచేత్తత్రాహ (తత్సమానాధికరణమితి) ఘటస్యశుక్లఇత్యాదివ్యధికరణవాక్యేషుధర్మవాచిపదస్యధర్మిపర్యన్తత్వాభావాత్త ద్వ్యావృత్త్యర్థంతత్సమానాధికరణమిత్యుక్తం. (అచిద్విశిష్టజీవశరీరకమితి) అజ్ఞత్వాదిగుణానాం సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకేపరమాత్మనివిరోధస్స్వద్వారకత యాపరిహృతఇత్యర్థః. త్వంపదప్రవృత్తినిమిత్తసంబోధనీయార్థత్వరూపాభిముఖ్యవిశేషప్రయోజకోపలక్షణాభిప్రాయేణఅచిద్విశిష్టజీవేత్యుక్తం. స మానాధికరణత్వేసతికథంత్వంపదంజీవవిశిష్టబ్రహ్మపరమిత్యత్రాహ (ప్రకారద్వయేతి) ప్రకారద్వయావస్థితం-ప్రకారద్వయవిశిష్టం. ప్రకృత తత్త్వంపదప్రవృత్తినిమిత్తపరః ప్రకారద్వయశబ్దోన్యూనత్వనివర్తకః-నతుప్రకారత్రిత్వాదివ్యవచ్ఛేదపరః. తదుపపాదయతి (ప్రకారద్వయపరి త్యాగఇతి) దూషణాన్తరమాహ (ద్వయోరితి)అవిరోధేనముఖ్యతయానిర్వాహాసంభవత్యేకస్యాపిపదస్యలక్షణానయుక్తా-విరోధేనత్వేకస్యైకపదలక్షణ యైవఅవిరోధస్సిధ్యతీతిపదద్వయలక్షణానుపపన్నేత్యర్థః. ననుపదద్వయలక్షణానదూషణం- సోయందేవదత్తఇత్యాదిషుదృష్టత్వాత్-తత్రహిదేశకా లవిశిష్టాకారేదేశకాలాన్తరాన్వయవిరోధాల్లాక్షణికమేవపదద్వయమిత్యత్రాహ (సోయమితి)కింకస్యదేశద్వయసంబన్ధవిరోధః-ఉతకాలద్వయసం బన్ధఇతివికల్పమభిప్రేత్యాహ (భూతేతి)నహివిశిష్టాకారేవిశేషణాన్తరాన్వయః-అపితువిశేష్యమాత్రే-అతఃకాలద్వయసంబన్ధోనవిరుద్ధః,యదివిరుద్ధః-

దేశభేదవిరోధశ్చ కాలభేదేన పరిహార్యః. *తదైక్షత బహు స్యామిత్యుపక్రమవిరోధశ్చ, ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానం చ న ఘటతే, జ్ఞానస్వరూపస్య నిరస్తనిఖిలదోషస్య సర్వజ్ఞస్య సమస్తకల్యాణగుణాత్మకస్యాజ్ఞానం తత్కార్యానన్తాపురుషార్థాశ్రయత్వం చ భవతి. బాధార్థత్వే చ సామానాధికరణ్యస్య త్వత్తత్పదయోరధిష్ఠానలక్షణా నివృత్తిలక్షణా చేతి లక్షణాదయస్త ఏవ దోషాః. ఇయాంస్తు విశేషః- నేదం రజతమితివత్ప్రతిపన్నస్యైవ బాధస్యాగత్యా పరికల్పనం, తత్పదేనాధిష్ఠానాతిరేకి ధర్మానుపస్థాపనేన బాధానుపపత్తిశ్చ. అధిష్ఠానం తు ప్రాక్తిరోహితమతిరోహితస్వరూపం తత్పదేనోపస్థాప్యత ఇతి చేన్న - ప్రాగధిష్ఠానాప్రకాశే తదాశ్రయభ్రమబాధయోరసంభవాత్. భ్రమాశ్రయమధిష్ఠానమతిరోహితమితి చేత్ - తదేవాధిష్ఠానస్వరూపం భ్రమవిరోధీతి తత్ప్రకాశే సుతరాం న తదాశ్రయభ్రమబాధౌ. అతోऽధిష్ఠానాతిరేకిపారమార్థికధర్మతిరోధానానభ్యుపగమే భ్రాన్తిబాధావనుపపాదౌ.

త్పిబాధ్యాత్క్షణికత్వమేవాపద్యేత, అనేకకాలసాధ్యధర్మనిధానం ఫలప్రాప్తిశ్చ నోపపద్యేయాతామితి భావః. (దేశభేదేతి) యద్యేకస్య దేశద్వయసంబన్ధవిరోధః- తర్హి విష్ణుక్రమణతీర్థస్నానాదివిధిర్నోపపద్యతే, ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధశ్చేతి భావః. యౌగపద్యం కథం సంభవతీతి చేదుచ్యతే - దేశద్వయసంబన్ధస్య కాలద్వయసంబన్ధస్య వా న యౌగపద్యం భావః- తత్ప్రతిపత్తేరేవ హి యౌగపద్యం. ప్రతిపత్తిస్తు దేశద్వయకాలద్వయసంబన్ధం క్రమభావినమేవ దర్శయతి- అతో న విరోధః- అన్యథా- అతీతానాగతవిషయజ్ఞానేష్వతీతానాగతవిషయయోర్వర్తమానత్వం జ్ఞానస్యాతీతానాగతత్వం వా ప్రసజ్యేతేతి. దూషణాన్తరమప్యాహ (తదైక్షతేతి) ఉపక్రమాధికరణే హ్యుపక్రమస్య ప్రాబల్యముక్తమితి భావః. ఉపక్రమోపక్రమే ఐక్యస్య ప్రతిపన్నత్వాదుపక్రమవిరోధః- ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞావాక్యం హి *తదైక్షత బహు స్యామితి వాక్యాత్పూర్వమిత్యత్రాహ (ఏకవిజ్ఞానేనేతి) తత్ర నిమిత్తోపాదానత్వతదనుగుణసార్వజ్ఞ్యసర్వశక్త్యాదిగుణసిద్ధిరిత్యర్థః. విశిష్టమేవ కారణం తదేవ స్థూలావస్థం కార్యమితి ద్రవ్యాన్తరత్వాభావాత్కారణజ్ఞానేన కార్యజ్ఞానముపపద్యతే. మృదాదివస్తు కారణజ్ఞానే కార్యస్యావిషయతయా న్తర్భావోऽభిమతశ్చేద్విరోధః- సత్యవిషయజ్ఞానేన మిథ్యార్థస్యావిషయత్వాదయోగాత్. మిథ్యాత్వే నైత్యధ్యాహారశ్చ స్యాత్. అనన్తర్భావే త్వజ్ఞాతే జ్ఞాతత్వవ్యవహారో న ముఖ్యః స్యాత్. అతో స్వత ఏవ ప్రతిజ్ఞావాక్యం స్వరసం. శ్రుత్యన్తరవిరోధమాహ (జ్ఞానస్వరూపస్యేతి) జ్ఞానస్వరూపస్య సర్వజ్ఞస్యేత్యనేన ధర్మిధర్మభూతజ్ఞానే వివక్షితే. సర్వజ్ఞస్యాజ్ఞత్వం, నిరస్తనిఖిలదోషస్య సమస్తకల్యాణగుణాత్మకస్యానన్తాపురుషార్థాశ్రయత్వమితి విరోధః. జ్ఞానస్వరూపస్యేత్యనేన తిరోధానానుపపత్తిశ్చ సూచితా ఇత్థం సామానాధికరణ్యస్య నిర్విశేషవస్త్వైక్యపరత్వం దూషితం. అథ బాధార్థత్వం దూషయతి (బాధార్థత్వే చేతి) రజ్జుస్సర్ప ఇత్యేవం రూపం బాధార్థం సామానాధికరణ్యమేవ నాస్తి- సామానాధికరణ్యస్యైకస్మిన్ విశేష్యే ప్రకారద్వయోపస్థాపకతయా బాధార్థత్వవిరోధాత్. అత్యపదద్వయముఖ్యార్థత్వేऽభిమతే బాధార్థం సామానాధికరణ్యం న సిధ్యేత్. సర్పశబ్దేన నఞర్థం లక్షయిత్వా అసర్పో రజ్జురితి నిర్వాహం దృష్టాన్తవాక్యస్యాశఙ్క్య దార్ష్టాన్తికవాక్యస్య తతో ప్యధికం దూషణమాహ (బాధార్థత్వే చేతి) త్వత్తత్పదయోరిత్యత్ర న క్రమవివక్షా. తత్పదమధిష్ఠానమాత్రం లక్షయతి- త్వమ్పదం జీవభావనివృత్తిం లక్షయతి. యద్వా- త్వమ్పదేనాధిష్ఠానలక్షణా-తత్పదేన నివృత్తిలక్షణా. ఆదిశబ్దేన సామానాధికరణ్యలక్షణహానిరుపక్రమవిరోధః, ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానుపపత్తిః, శ్రుత్యన్తరవిరోధశ్చేతి దూషణాని వివక్షితాని. ఉక్తదృష్టాన్తాదుపలక్ష్యసామానాధికరణ్యాచ్చ దూషణమన్తాధికమిత్యాహ (ఇయాంస్తు విశేష ఇతి) బాధార్థత్వే విశేషోన పూర్వోక్తదూషణహానిః- అపితు తైస్సహావక్ష్యమాణాధికదూషణద్వయాపాత ఏవ విశేష ఇత్యర్థః అధికం దూషణమాహ (నేదం రజతమితివత్ప్రతిపన్నస్యైవ బాధస్యాగత్యా పరికల్పనమితి) శుక్తిరేవ రజతమిత్యత్ర ప్రమాణాన్తరేణ నేదం రజతమితి బాధస్య ప్రతిపన్నత్వాద్బాధకల్పనం-అత్ర బాధస్యాప్రతిపన్నత్వేప్యగత్యా బాధకల్పనమిత్యర్థః. (తత్పదేనాధిష్ఠానాతిరేకిధర్మానుపస్థాపనేన బాధానుపపత్తిశ్చేతి) శుక్తిరేవ రజతమిత్యత్ర శుక్తిత్వరూపం విరుద్ధధర్మం శబ్ద ఏవోపస్థాపయతి-అతస్తత్ర బాధకల్పనం. అత్ర త్వధిష్ఠానమాత్రం లక్షయతా తత్పదేన శుక్తిత్వవద్విరుద్ధధర్మానుపస్థాపనాద్బాధకల్పనమనుపపన్నమిత్యర్థః. విరోధపరిహారార్థం లక్షణా చేదన్యతరపదలక్షణైవ విరోధపరిహారాయాలం-తదా సవిశేషత్వప్రసఙ్గ ఇతి చార్థసిద్ధిః. ప్రమాణాన్తరేణ బాధస్య ప్రతిపన్నత్వాచ్ఛబ్దేన విరుద్ధధర్మోపస్థాపనాచ్చ బాధకల్పనం-అత్ర తూభయాభావాత్తదనుపపన్నమిత్యుక్తం. తత్ర నిరుద్ధాకారోపస్థాపనం శఙ్కతే (అధిష్ఠానం త్వితి) తదధిష్ఠానమతిరోహితస్వరూపం యథా భవతి తథోపస్థాప్యత ఇతి క్రియావిశేషణం. అప్రకాశితనిరోధిప్రకాశనం హి బాధకల్పనం-న తు ధర్మోపస్థాపనమేవ బాధకల్పనమితి నియమోऽస్తి-అతస్తత్పదేన ప్రాక్ప్రకాశితవిరోధ్యధిష్ఠానస్వరూపప్రకాశనాద్బాధకల్పనమిత్యర్థః. అత్రాహ (నేతి) కిం విరోధిరూపమధిష్ఠానం ప్రకాశతే-ఉత నేతి వికల్ప్యాప్రకాశపక్షే దూషణమాహ (అధిష్ఠానేతి) తదాశ్రయేత్యాశ్రయశబ్దో విషయపరః. యద్వా-తదధిష్ఠానకభ్రమబాధయోరిత్యర్థః. ప్రకాశపక్షం శఙ్కతే (భ్రమేతి) భ్రమాశ్రయమధిష్ఠానమిత్యత్ర పాఠో నిరీక్షణీయః. ఆశ్రయశబ్దో విషయపరః. భ్రమాశ్రయమిత్యత్ర భ్రమస్యాశ్రయణం విషయీకరణమత్రేతి వైయధికరణ్యేన వా- భ్రమ ఆశ్రయ ఆశ్రయణీయస్స్వప్ర్యత్నీయో యేనేతి సామానాధికరణ్యేన వా కథంచిద్బహువ్రీహిత్వమపి నిర్వోఢుం శక్యం. ఆరోప్యాకారాధికరణభూతమధిష్ఠానమితి వార్థః. భ్రమాశ్రయత్వాయాతిరోహితమితి చేదిత్యర్థః. దూషయతి (తదేవేతి) కిమిదమధిష్ఠానం విరోధిరూపం-ఉతావిరోధీతి వికల్ప్యాభిప్రాయేణ విరోధిపక్షే దూషణముక్తం. అవిరోధిత్వపక్షే బాధకల్పనానుపపత్తిః భ్రమానుచ్ఛేదశ్చేతి దూషణం స్పష్టమితి న తదుక్తం. (అత ఇతి) పారమార్థికశబ్దస్యాయమభిప్రాయః-భ్రమవిరోధ్యాకారస్యాపారమార్థికత్వే అధ్యస్తరూపమేవ సత్యం స్యాత్ - యథా శుక్తిత్వాపారమార్థ్యే రజతత్వం సత్యం భవతీతి. యదిదం చోద్యం-విరోధ్యాకార

అధిష్ఠానేహి పురుషమాత్రాకారే ప్రతీయమానే తదతిరేకిణి పారమార్థికే రాజత్వే తిరోహితే పశ్చాత్స్వవ్యాధత్వభ్రమః. రాజత్వోపదేశేనచ తన్నివృత్తిర్భవతి-నాధిష్ఠానమాత్రోపదేశేన- తస్య ప్రకాశమానత్వేనానుపదేశ్యత్వాత్, భ్రమాను పమర్దిత్వాచ్చ. జీవశరీరకజగత్కారణబ్రహ్మపరత్వే ముఖ్యవృత్తం పదద్వయం, ప్రకారద్వయవిశిష్టైకవస్తుప్రతిపాదనేన సామానాధికరణ్యం చ సిద్ధం. నిరస్తనిఖిలదోషస్య సమస్తకల్యాణగుణాత్మకస్య బ్రహ్మణో జీవాన్తర్యామిత్వమప్యైశ్వర్యమపరం ప్రతిపాదితం భవతి. ఉపక్రమానుకూలతా, చ. ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపత్తి, శ్చ-సూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరస్యైవ బ్రహ్మణస్స్థూలచిదచిద్వస్తుశరీరత్వేన కార్యత్వాత్. *తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరం *పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే *అపహతపాప్మా *సత్యకామస్సత్యసంకల్ప ఇత్యాది శ్రుత్యన్తరావిరోధ, శ్చ. తత్త్వమసీత్యత్రోద్దేశ్యోపాదేయవిభాగః కథమితి చేత్. నాత్ర కించిదుద్దిశ్య కిమపి విధీయతే- *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమిత్యనేనైవ ప్రాప్తత్వాత్- అప్రాప్తే హి శాస్త్రమర్థవత్.

స్యాపారమార్థ్యేపి భ్రమనివృత్తిరుపపద్యతే-యథా-పలాశపుష్పవిషయదావభ్రమవతో భ్రమరస్యవృన్తవిషయభ్రమరభ్రమేణ పలాశపుష్పం గ్లిష్యతః పలాశపుష్పవిషయదావభ్రమో వృన్తవిషయభ్రమరభ్రమశ్చ నివృత్త ఇతి. యథాహుః- *భ్రమరీభ్రమరభ్రమేణ వృన్తే యదదావభ్రమమాశ్లిష త్పలాశమితి. తదయుక్తం-తత్రాపి పరమార్థవిరోధ్యాకారేణైవ భ్రమవిషయనివృత్తేః-దావత్వవిరోధి పలాశపుష్పత్వాకారః పరమార్థః-భ్రమరత్వవిరోధివృన్తత్వాకారశ్చ పరమార్థః. అపరమార్థత్వే దావత్వం భ్రమరత్వం చ సత్యం స్యాత్-శుక్తిత్వే అపరమార్థే రజతత్వమివ. వృన్తవిషయభ్రమరభ్రమేణ దావత్వభ్రమనివృత్తిరితి చేత్. తతః కిం-దావత్వబుద్ధినివృత్తిః భ్రమరత్వస్య సత్యత్వప్రతిపత్తిః కృతా. తతశ్చాసత్యే సత్యత్వవిషయభ్రమాన్తరం తిష్ఠతి-తన్నివృత్తిరప్యసత్యవిషయసత్యత్వభ్రమాన్తరేణేతి భ్రమపరంపరయా నిశ్శేషావిద్యానివృత్త్యనుపపత్తిః. కించ-దావత్వవిషయధీనివృత్తావపి దావత్వనివృత్తిర్న భ్రమరభ్రమేణ-అపితు పరమార్థపుష్పత్వాకారేణైవ- అన్యథా పరమార్థరజతేఽపరమార్థశుక్తిత్వబుద్ధ్యా రజతధీనివృత్త్యా రజతస్యాపి శుక్తిత్వప్రసక్తాత్. భ్రమాన్తరేణ భ్రమాన్తరనివృత్తావనవస్థా చ స్యాత్- నివర్తకభ్రమాన్తరస్యాపి నివర్తకాన్తరాపేక్షత్వాత్-యథా రజ్జువిషయసర్పభూదళనాద్యాకారాభ్రమపరమ్పరాయాః. కించ- భ్రమరభ్రమనివృత్త్యనన్తరం నివర్తకాపారమార్థ్యజ్ఞానాదాపతద్దావభ్రమః పరమార్థపలాశపుష్పత్వగ్రహణేనైవ ప్రతినివృత్తః. అతో నిశ్శేషావిద్యానివృత్తిలక్షణమోక్షవాదినా భ్రమపరంపరాపర్యవసానార్థమన్తతోగత్యా పరమార్థాకారోఽభ్యుపగన్తవ్యః- రజ్జుత్వవత్. చరమభ్రమస్స్వయమేవ నశ్యతీతి చేన్న- స్వయంస్వబాధకత్వే కర్మకర్తృవిరోధప్రసక్తాః. కించ-బాధకస్యాసత్యాత్మకత్వాద్బాధ్యస్య మిథ్యాత్వాదేకస్యైవ నివర్త్యనివర్తకత్వాభ్యుపగమే తస్యైవ మిథ్యాత్వం సత్యత్వం చేతి విరోధస్స్యాత్. కించ- ప్రపఞ్చోపి బాధకానపేక్షస్స్వయమేవ స్వాత్మానం నివర్తయేత్. స్వయంనాశేవినాశస్యావస్థాన్తరరూపత్వాదవిద్యాసూక్ష్మరూపేణ స్థితా స్యాత్. నాశకల్పకావిద్యాన్తరం చ స్యాత్. పరమార్థవిరుద్ధధర్మత్త్వరోధానాభావే భ్రమబాధాసంభవం దృష్టాన్తేనోపపాదయతి (అధిష్ఠానేహీతి) అత్ర రాజకుమారసమాధిర్భగవతో భాష్యకారస్య. ఏవం బాధార్థత్వం దూషితం. అథ స్వపక్షే ఇమాని గుణాసిన సన్తీత్యాహ (జీవశరీరకేతి) ముఖ్యవృత్తమిత్యనేన లక్షణాహానిరుక్తా. (ప్రకారద్వయేతి) అనేన సామానాధికరణ్యసిద్ధిః. నిరస్తనిఖిలదోషస్యేత్యాదినా తత్పదోక్తగుణావిరోధః. (ఉపక్రమానుకూలతా చేతి) *సదేవ సోమ్యేదం *తదైక్షతేత్యుపక్రమావిరోధ ఉక్తః. ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపత్తిః కథమిత్యత్రాహ (సూక్ష్మేతి) విశిష్టం కారణం- తదేవ కార్యమితి ప్రతిజ్ఞోపపత్తిరిత్యర్థః. శ్రుత్యన్తరావిరోధమాహ (తమీశ్వరాణామితి) వాక్యం చేదుద్దేశ్యోపాదేయవిభాగవత్. ఉద్దేశ్యం హ్యవగతం ఉపాదేయం వి-ధేయమనవగతం. అత్ర తత్పదం నోద్దేశ్యసమర్పణపరం- సార్వజ్ఞ్యాదిగుణకత్వస్య ప్రత్యక్షాద్యగోచరత్వాత్. త్వమ్పదస్య చాన్తర్యామిపరత్వే సత్యుద్దేశ్యసమర్పకత్వమనుపపన్నం- అన్తర్యామిణః ప్రత్యక్షాద్యవిషయత్వాత్. తస్మాత్త్వంశబ్దేన జీవమాత్రముద్దిశ్య తస్య తత్పదేన బ్రహ్మభావో విధీయత ఇత్యభ్యుపగన్తవ్యం. తత్ర విరోధాన్నిర్విశేషవస్త్వైక్యపరం సామానాధికరణ్యం భవతీత్యభిప్రాయేణ చోదయతి (తత్త్వమసీత్యత్రోద్దేశ్యోపాదేయవిభాగః కథమితి చేదితి) పరిహరతి (నాత్రేతి) ప్రమాణాన్తరాగోచరార్థస్య కథమవిధానమిత్యపేక్షాయాం- న కేవలం ప్రత్యక్షాద్యవగతార్థవిషయమేవ వాక్యమనువాదకం- అపితు వాక్యాన్తరప్రతిపన్నార్థవిషయమప్యనువాదకమిత్యభిప్రాయేణ వాక్యాన్తరస్య ప్రాప్తిం దర్శయతి (ఐతదాత్మ్యమితి) అస్మిన్నేవ ప్రకరణే ప్రథమప్రతిపన్ననామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యైవ పరమాత్మశరీరభూతచిదచిద్వాచకశబ్దానాం పరమాత్మపర్యన్తాభిధాయిత్వం చ జ్ఞాతమితి భావః. తతః కిమిత్యత్రాహ (అప్రాప్తేహీతి) అప్రతిపన్నార్థవిషయం శాస్త్రమజ్ఞాతజ్ఞాపనరూపప్రయోజనవదిత్యర్థః. అతః తదేవోద్దేశ్యోపాదేయవిభాగవత్ -నతు ప్రకృతనిగమనరూపం వాక్యం. అతో నిగమనవాక్యస్య ప్రతిపన్నార్థవిషయత్వాన్నోద్దేశ్యోపాదేయవిభాగవత్త్వమితి భావః. నను నిగమనవాక్యస్యాప్యుద్దేశ్యోపాదేయవిభాగవత్త్వం ప్రతీయతే-యథా-తస్మాచ్ఛబ్దోనిత్యః, తస్మాదయమగ్నిమానితి. అత్ర శబ్దపర్వతాద్యుద్దేశేన అనిత్యత్వాగ్నిమత్త్వాదికం హి విధేయతయా ప్రతీయతే. నైతద్యుక్తం- ప్రతిపాదితార్థవిషయస్య నిగమనవాక్యస్యాప్రతిపన్నార్థవిషయత్వవ్యాఘాతాత్. ప్రతీతిస్తు విధాయకవాక్యస్థోద్దేశ్యోపాదేయసమర్పకపద ప్రత్యభిజ్ఞానాన్నిర్దేశే ప్రథమచరమభావాదిసారూప్యాచ్చోద్దేశ్యోపాదేయవిభాగవత్త్వభ్రాన్తిరేవ-*యద్వ్యుత్తరయోః ప్రాథమ్యమిత్యాద్యుద్దేశ్యలక్షణమితి హ్యవిదః. నను సర్వత్రోద్దేశ్యానుగుణాభివ్యక్తిః- అత ఏవ హి యుష్మదస్మదోః పదాన్తరసామానాధికరణ్యే న పరస్పరసామానాధికరణ్యే చ ప్రయోగే ఉద్దేశ్యానుగుణమధ్యమోత్తమపురుషవ్యవస్థా దృశ్యతే *త్వం భూతానామధిపతిరసి *అహమస్మి ప్రథమజా ఋతస్య- తథా-*యదగ్నే స్యామహం త్వం

ఇదంసర్వమితిసజీవంజగన్నిర్దిశ్యైతదాత్మ్యమితి తస్యైషఆత్మేతితత్రప్రతిపాదితం. తత్రచహేతురుక్తః *సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాఇతి. *సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మతజ్జలానితిశాన్తఇతివత్. తథాశ్రుత్యన్తరాణిచబ్రహ్మణ, స్తద్వ్యతిరిక్తస్యచిదచిద్వస్తున, శ్చశరీరాత్మభావమేవతాదాత్మ్యంవదన్తి*అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తాజనానాంసర్వాత్మా *యఃపృథివ్యాంతిష్ఠన్పృథివ్యా అన్తరోయంపృథివీనవేదయస్యపృథివీశరీరం యఃపృథివీమన్తరోయమయతిసతఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః *యఆత్మనితిష్ఠన్నాత్మనోన్తరోయమాత్మానవేదయస్యాత్మాశరీరంయఆత్మానమన్తరోయమయతిసతఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః*యఃపృథివీమన్తరేసంచరన్నిత్యారభ్య*యస్యమృత్యుశ్శరీరం। యంమృత్యుర్నవేద । ఏషసర్వభూతాన్తరాత్మా ఽపహతపాప్మాదివ్యోదేవఏకోనారాయణః

త్వంవాస్యాఅహంస్మ్యేసత్యాఇహాశిషఇత్యాదిషు. అగ్నే అహంత్వంయదిస్యాం - త్వమివదేవతాస్యాం. త్వమహంయదిస్యాః-అహమివాశీస్యాః. తదాతే-తవాశిషస్సత్యాస్స్యురిత్యర్థః. తస్మాత్తత్త్వమసీత్యత్రాపిమధ్యమపదప్రయోగాత్ త్వంపదస్యోద్దేశ్యసమర్పకత్వంతత్పదస్యచోపాదేయసమర్పకత్వమకామేనాపిస్వీకార్యం. నైవం - పదద్వయావగతార్థస్యపూర్వవాక్యప్రాప్తత్వాదేవ. తర్హిమధ్యమనిర్దేశఃకథమితిచేత్. ఉచ్యతే-తత్త్వంపదయోరుభయోరపిప్రయుక్తత్వాదుద్దేశ్యోపాదేయవిభాగాభావాచ్చ ప్రథమమధ్యమపురుషయోరవిశేషేణ ప్రాప్తౌ - నిగమనవాక్యస్య ప్రాపకవాక్యానురోధిత్వస్యన్యాయ్యత్వాత్, తత్రచేదంసర్వమితినిర్దిష్టజగదన్తర్గతచిద్విశేషవిశిష్టపరమాత్మవాచినః త్వమ్పదస్యప్రాపకవాక్యస్థోద్దేశ్యవాచిపదవాచ్యైకదేశవిషయత్వాత్, తదనురోధేనమధ్యమనిర్దేశ ఇతి. నను*ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వమితిఅచేతనేబ్రహ్మానుప్రవేశముక్త్వా *తత్త్వమసీతిజీవబ్రహ్మణోః స్వరూపైక్యముచ్యతఇతిశఙ్కాయామాహ (ఇదంసర్వమితిసజీవంజగన్నిర్దిశ్యేతి)సర్వశబ్దోనాచేతనమాత్రపరః - సఙ్కోచకాభావేపిస్వారస్యభఙ్గప్రసఙ్గాత్, *సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాఇతిపూర్వవాక్యేసర్వశబ్దేన ప్రజానాంవిశేషితత్వాత్, ప్రజాశబ్దస్యచాచిత్సంసృష్టచేతనవిశేషపరత్వాత్, *ఇదంసర్వమసృజతేత్యాదివాక్యాన్తరేవిజ్ఞానావిజ్ఞానశబ్దవాచ్యచిదచిదాత్మకస్యజగతస్సర్వశబ్దేననిర్దేశాచ్చేతిభావః. ఐతదాత్మ్యమితిపదంవ్యాచష్టే(తస్యైషఆత్మేతి)ఇదంసర్వమితిపదద్వయముద్దేశ్యసమర్పకం. ఐతదాత్మ్యం - ఏతదాత్మకత్వంవిధేయం. విశిష్టస్యబ్రహ్మణఃకారణతయాప్రకృతత్వేపిఏతచ్ఛబ్దఃచిదచిద్విలక్షణవిశేష్యాంశపరః-అర్థవశాత్. తదాత్మకత్వంమృదాత్మకోఘటఇతివత్స్వరూపైక్యకృతంస్యాత్ ఇత్యత్రాహ (తత్రచహేతురుక్తఇతి) సదాయతనాఇత్యనేనాధారాధేయభావఉక్తః. అనేనశరీరశరీరిభావస్సిద్ధః- చేతనేనయావదాత్మభావితయాధార్యద్రవ్యంహిశరీరం. అస్మిన్వాక్యేహేతుత్వమప్రకటమితితద్వైశద్యాయాహ (సర్వంఖల్వితి) అత్రాపిప్రాణనేనసదాయతనత్వంఫలితం- *సన్మూలాఇత్యాదివాక్యైకార్థ్యాత్. తత్రసన్మూలాఇతితజ్జత్వం, సత్ప్రతిష్ఠాఇతితల్లత్వం, సదాయతనాఇతి తదనత్వం, చోచ్యతే. తచ్చాన్తఃప్రవిశ్య ప్రశాసనేనధారకతయాస్థితిహేతుత్వం - *అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తాజనానాం * ఏతస్యవాఅక్షరస్యప్రశాసనేగార్గి సర్వమిదంవిధృతంతిష్ఠతీత్యాదిశ్రుతేః. ఏవంనిష్కృష్టబ్రహ్మస్వరూపస్యోపాదానత్వలయస్థానత్వాయోగాత్ సర్వస్యతదనత్వోక్త్యాచచిదచిచ్ఛరీరకత్వంసిద్ధం. అతస్సర్వశబ్దఃకార్యావస్థచిదచిచ్ఛరీరకపరమాత్మపరః. బ్రహ్మశబ్దస్యాసఙ్కోచేనస్వరూపరూపగుణైర్నిరవధికబృహత్త్వవాచిత్వాత్, నిష్కృష్టబ్రహ్మణఃకారణత్వానుపపత్తిరూపార్థసామర్థ్యాచ్చ బ్రహ్మశబ్దఃకారణావస్థచిదచిద్విశిష్టపరః. ఏవముభయావస్థచిదచిత్ప్రకారిణో బ్రహ్మణఏకత్వంసామానాధికరణ్యప్రతిపాద్యమితికార్యకారణావస్థప్రకార్యైకత్వమస్యవాక్యస్యార్థః. చిదచిత్ప్రకారిత్వంప్రాతిపదికబోధ్యం - అవస్థాద్వయవిశిష్టస్యైకత్వంసామానాధికరణ్యబోధ్యమితినవాక్యభేదః. అతోయథోక్తఏవార్థః. అథ*సర్వంఖల్వితివాక్యప్రతిపన్నస్యతాదాత్మ్యస్యశరీరశరీరిభావనిబన్ధనత్వంనియన్తృత్వనియామ్యత్వాదినాశరీరశబ్దేనచవిశదయితుంశ్రుతివాక్యానిదర్శయతి (తథేతి)*అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తేత్యేతత్సర్వాత్మశబ్దవ్యాఖ్యానరూపం. అనేనశరీరాత్మభావ ఉక్తః- అన్తఃప్రవిశ్యనియామ్యత్వంహిశరీరత్వం. తత్స్పష్టీకరణార్థముదాహరతి(యఃపృథివ్యామితి)*యఃపృథివ్యాం*యఆత్మనీతిపర్యాయద్వయేనచేతనాచేతనయోర్భగవన్తంప్రతిశరీరత్వముక్తం. ఆత్మనితిష్ఠన్నిత్యుక్తేవేద్యామగ్నిస్తిష్ఠతి,తిలేతైలంతిష్ఠతీతివద్బహిరబహిస్స్థితిసాధారణ్యాత్ తద్వైశద్యార్థమాహఆత్మనోన్తరఇతి. అన్తరోయమయతీత్యనేనశరీరలక్షణముక్తం. తస్మాత్తన్నియామ్యంతచ్ఛరీరమిత్యర్థః. నచశిలాపుత్రకస్యశరీరమితివదయంనిర్దేశః-అపవాదకాభావేవ్యతిరేకనిర్దేశస్వారస్యభఙ్గాయోగాత్ *యస్యపృథివీశరీరమితివ్యతిరేకనిర్దేశస్వారస్యభఙ్గాభావస్యప్రకరణసిద్ధత్వాత్, తదపవాదాభావేతత్రాప్యౌపచారికత్వాశ్రయణాయోగాత్, అధికరణాధికర్తృభావ,వ్యాప్యవ్యాపకభావ,జ్ఞప్రాజ్ఞభావ,నియామ్యనియన్తృభావ,రూపవిరుద్ధధర్మైఃస్వారస్యభఙ్గస్యాత్యర్థముపోదితత్వాచ్చ. యంపృథివీనవేదేతిదృష్టాన్తార్థం.యథాఅచేతనంనవేత్తితథాచేతనోపీతిభావః.యఆత్మనీతిపర్యాయేణవిశుద్ధాత్మనోభగవచ్ఛరీరత్వముచ్యతే-నక్షత్రదర్శాదిత్యాదీనామచిత్సంసృష్టచేతనవిశేషాణాంపరమాత్మశరీరత్వస్యపృథగుక్తత్వాత్, *యస్సర్వేషుభూతేషుతిష్ఠన్నిత్యనుక్తానామపిసంసృష్టజీవానాంపరమాత్మశరీరత్వస్యపృథగుక్తత్వాచ్చ. నచభూతశబ్దఃపృథివ్యాద్యచిన్మాత్రపరః-*యస్యపృథివీశరీరం *యస్యాపశ్శరీరమిత్యాదినాపృథివ్యాదీనాంభూతానాంపృథగుక్తత్వాత్.యమాత్మానవేదేతిఇయత్తయావేదననిషేధః-భగవత్ప్రసాదేనవినాతజ్జ్ఞానస్యశక్యత్వనిషేధోవా క్రియతే. కారణావస్థమపిభగవతశ్శరీరం - శరీరీచనారాయణాఖ్యోదేవతావిశేషఇతిజ్ఞాపయితుమాహ(యఃపృథివీమన్తరేసంచరన్నితి)మృత్యుః-తమశ్శబ్దవాచ్యాప్రకృతిః-తైత్తిరీయకతమశ్శబ్దస్థానేమృత్యుశబ్దపాఠాత్. శరీరశరీరిభావస్తత్రాప్యుభాభ్యాముక్తనిర్వాహకఇత్యా

*తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్। తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవదిత్యాదీని.అత్రాపి *అనేన జీవేనాత్మనాను ప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి బ్రహ్మాత్మకజీవానుప్రవేశేనైవ సర్వేషాం వస్తుత్వం శబ్దవాచ్యత్వం చ ప్రతిపాదితం. *తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవదిత్యనేనైకార్థ్యాజ్జీవస్యాపి బ్రహ్మాత్మకత్వం బ్రహ్మానుప్రవేశాదేవేత్యవగమ్యతే. అతశ్చిదచిదాత్మకస్య సర్వస్య వస్తుజాతస్య బ్రహ్మతాదాత్మ్యమాత్మశరీరభావాదేవేత్యవగమ్యతే. తస్మాత్ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య తచ్ఛరీరత్వేనైవ వస్తుత్వాత్తస్య ప్రతిపాదకోఽపి శబ్దస్తత్పర్యన్తమేవ స్వార్థమభిదధాతి.అతస్సర్వశబ్దానాం లోకవ్యుత్పత్త్యవగత తత్తత్పదార్థవిశిష్టబ్రహ్మాభిధాయిత్వం సిద్ధమిత్యైతదాత్మ్యమిదం సర్వమితి ప్రతిజ్ఞాతార్థస్య తత్త్వమసీతి సామానాధికరణ్యేన విశేష ఉపసంహారః.

హ(తత్సృష్ట్వేతి)న కేవలం శ్రుత్యన్తరానురోధాదైతదాత్మ్యశబ్దార్థో నిశ్చీయతే-స్వప్రకరణవాక్యాదపీత్యాహ (అత్రాపీతి)అనేన జీవవాచిశబ్దస్య పరమాత్మపర్యన్తత్వమపి శ్వేతకేతునావగతమితి సిద్ధం. జీవేనాత్మనా- జీవశరీరకేణ మయా. *వ్యాఘ్రేణ భూత్వా బహవో మయా త్రాణ ఇతివత్. నామరూపే ఇతి పదం వ్యాచష్టే(వస్తుత్వం శబ్దవాచ్యత్వం చేతి) తత్తద్ఘటాదివస్తుత్వం దేవాదిశబ్దవాచ్యత్వం చేత్యర్థః. అచిద్బ్రహ్మణోస్తాదాత్మ్యమనుప్రవేశకృతమస్తు- జీవబ్రహ్మణోస్తు స్వరూపైక్యకృతమేవ స్యాత్ -జీవేన మయేతి శ్రవణాదిత్యత్రాహ (తదనుప్రవిశ్యేతి) నను జీవమనుప్రవిష్టస్యాపి బ్రహ్మణో నామవాచ్యత్వం న వ్యాకరణాత్సిధ్యతి-నామరూపవ్యాకరణశ్రుతేర్నామవాచ్యత్వప్రతిపాదనపరత్వాభావాత్. యథా రూపవ్యాకరణం రూపనిష్పాదనమాత్రం-నతు స్వస్య తద్బోధ్యత్వాపాదనం- ఏవం నామవ్యాకరణమపి శబ్దసృష్టిరేవ- నతు తద్బోధ్యత్వాపాదనమితి. నైవం-*తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతి సమానవాక్యే ఇదం శబ్దవాచ్యజగదాత్మబ్రహ్మణః ప్రళయదశాయాముపసంహృతనామరూపస్య సృష్టిదశాయాం నామరూపాభ్యాం వ్యాకృతత్వశ్రవణాత్. నామరూపాభ్యామిత్థంభావేతృతీయా. నామరూపాభ్యాం విశిష్టముక్రియతేత్యర్థః. న చ నామకర్తృత్వమేవ నామవిశిష్టత్వం-నతు నామవాచ్యత్వమితి వక్తుం యుక్తం - సంజ్ఞాసంజ్ఞిసంబన్ధవ్యుత్పాదకేనాపి ఉచ్చరితరిచపురుషైః ఘటాది నామవిశిష్టత్వాప్రసిద్ధేః. నామవాచ్యస్యైవ హి నామవిశిష్టత్వప్రసిద్ధేః. ఉచ్చారయితుశ్శబ్దోపాదానత్వాభావాన్నామవిశిష్టత్వాప్రసిద్ధిః - కృత్స్నోపాదానస్య తు బ్రహ్మణశ్శబ్దోపాదానత్వేనాగాద్రూపవిశిష్టత్వవన్నామవిశిష్టత్వోపపత్తిరితి చేన్న- నభసి ఘటాదినామవిశిష్టత్వాప్రసిద్ధేః. న హి ఘటాదినామవిశిష్టత్వేకథితేనభసో నామిత్వం స్వరసతః ప్రతీయతే - వాచ్యత్వేన శబ్దసంబన్ధిన్యేవ హి నామిత్వప్రతీతిస్వారస్యం. న చ లక్షణావృత్త్యాపి తన్నామబోధ్యత్వం బ్రహ్మణస్సంభవతీతి వాచ్యం- లక్షణాగౌణవృత్తిగోచరయోః కూలమాణవకయోర్గఙ్గాగ్నిపదాపేక్షయా నామిత్వాప్రసిద్ధేః. నను శ్యేనశబ్దస్య యాగవిశేషం ప్రతి గౌణనామత్వం నిర్ణీతం. సత్యం- తదగత్యాశ్రితం- ప్రాణహరత్వగుణసామ్యాత్ప్రయోగాన్యథానిద్ధేః - *యథా వై శ్యేనో నిపత్యాదత్త ఇతి హి శ్రుతిః. ముఖ్యస్యైవ హి శబ్దస్య నామత్వప్రతీతిస్స్వతః ప్రాప్తా-అత్ర తు స్వతః ప్రాప్తస్య ముఖ్యత్వస్యాపవాదాభావాన్న తత్పరిహాణం యుక్తం. అతోఽనేనవాక్యేన నామవాచ్యత్వం శబ్దస్వారస్యాదవగమ్యతే. ఏతదైకార్థ్యాత్ * నామరూపే వ్యాకరవాణీత్యత్రాపి బ్రహ్మపర్యన్తం నామరూపవ్యాకరణమేవ వివక్షితం.కించ- న తావద్వర్ణసృష్టిప్రతిపాదనశఙ్కాపి భవితుమర్హతి- నామశబ్దస్య వర్ణమాత్రపర్యాయత్వాభావాత్. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తసమస్తతత్తత్పదార్థస్వరూపనిష్పాదనస్య రూపవ్యాకరణోక్తిసిద్ధత్వేన గగనాసాధారణరూపశబ్దనిష్పాదనస్యాపి రూపవ్యాకరణోక్త్యైవ సిద్ధత్వాత్తత్ప్రతిపాదనవైయర్థ్యం చ స్యాత్. న చ రూపశబ్దస్య గోబలీవర్దన్యాయేన సంకోచః- సంకోచకస్య నామవ్యాకరణనిర్దేశస్యాన్యథాసిద్ధత్వాత్. అతో నిష్పాద్యమానతత్తద్రూపవాచకశబ్దవ్యుత్పాదనమేవ నామవ్యాకరణం స్యాత్. తత్ర *బహు స్యామిత్యనేన ప్రత్యమానబహుత్వస్య బ్రహ్మవిశేషణత్వావగమాత్, అస్మిన్వాక్యేపి వ్యాకరణస్యానుప్రవేశపూర్వకత్వప్రతిపాదనాచ్చ వ్యాక్రియమాణరూపస్య బ్రహ్మవిశేషణత్వమవగమ్యతే. అతో బ్రహ్మవిశేషణరూపసమభివ్యాహారాన్నామ్నోపి బ్రహ్మవిశేషణత్వమవగమ్యతే. నామ్నో విశేషణత్వం వాచకతయైవేత్యుపపాదితం. కృత్స్నస్వరూపస్య బ్రహ్మవిశేషణత్వావగమాత్, తత్తద్రూపప్రవృత్తినిమిత్తకత్వాచ్చ నామ్నాం, బ్రహ్మవిశేషణత్వం తస్య వాచకతయైవేత్యవగమ్యతే. ప్రత్యమానబహుత్వవిషయస్య బహుశబ్దస్యోపక్రమే బ్రహ్మపర్యన్తత్వేన ప్రయోగదర్శనాదుపక్రమోక్తబహుత్వావాన్తరభేదరూపతత్తద్రూపవాచినాం చ నామ్నాం బ్రహ్మవాచకతయా తద్విశేషణత్వమవగమ్యతే. *తత్తేజ ఐక్షత * తా ఆప ఐక్షన్తేతి ప్రకరణే తేజః ప్రభృతిశబ్దానాం పరమాత్మవిషయతయా ప్రయోగదర్శనాచ్చ నామ్నాం బ్రహ్మవిశేషణత్వం తద్వాచకతయైవేత్యవగమ్యతే.*వచసాం వాచ్యముత్తమం *హరిరఖిలాభిరుదీర్యతే తథైకః *నతాస్స్మ సర్వవచసాం ప్రతిష్ఠా యత్ర శాశ్వతీత్యాదిస్మృతిస్వారస్యాచ్చ నామవాచ్యత్వమవగమ్యతే. తతశ్చ*నామరూపే వ్యాకరవాణీతి శ్రుతిః చిదచిద్విశిష్టస్య బ్రహ్మణస్తన్నామవాచ్యత్వమేవ ప్రతిపాదయతీతి సిద్ధం. ఏతదాత్మ్యశబ్దార్థవ్యాఖ్యానం నిగమయతి (అత ఇతి) శరీరవాచిశబ్దానాం శరీరిపర్యన్తత్వం నిగమయతి (తస్మాదితి) తస్మాత్ -ఉపాత్తవాక్యైశ్శరీరశరీరిభావప్రతిపాదనాత్తస్య తన్నామభాక్త్వనిర్వాహకత్వాచ్చేత్యర్థః. నను న తత్పర్యన్తాభిధానముపపద్యతే - లోకే తత్తద్వస్తుమాత్రపర్యన్తత్వేన వ్యుత్పన్నతయా వ్యుత్పత్తిభఙ్గప్రసఙ్గాత్, బ్రహ్మణ ఏకత్వేన ద్విత్వబహుత్వానుపపత్తేశ్చేత్యత్రాహ (అతస్సర్వశబ్దానామితి) లోకవ్యుత్పత్తిశబ్దస్యాయం భావః- నాత్ర వ్యుత్పత్తివిరోధః-వ్యుత్పన్నార్థాపరిత్యాగాత్. బ్రహ్మణో లౌకికప్రమాణాగోచరతయా తత్పర్యన్తవ్యుత్పత్త్యభావః- నత్వవాచకతయేతి సాన్యథాసిద్ధః.యథా లిఙ్గాదేరపూర్వవాచిత్వం వేదవ్యుత్పత్త్యావగమ్యలోకతో వ్యుత్పత్త్యభావపరిహారః- కార్యవాక్యార్థవాదిభిరుచ్యతే- తద్వత్. తత్తత్పదార్థవిశిష్టశబ్దేన బ్రహ్మణో ద్విత్వబహుత్వాదికం సద్వారకముపపన్నమిత్యుక్తం భవతి. తత్త్వమసీత్యస్యోపసంహారవాక్యత్వమాహ(ఇత్యైతదాత్మ్యమితి) (సామానాధికరణ్యేన విశేష ఉపసంహార ఇతి)వైయధికరణ్యేన ప్రతిజ్ఞాతస్య సామానాధికరణ్యేనోపసంహారః - సామానాధికరణ్యేన ప్ర

అతో నిర్విశేషవస్త్వైక్యవాదినో భేదాభేదవాదినశ్చ కేవలభేదవాదినశ్చ వైయధికరణ్యేన సామానాధికరణ్యేన చ బ్రహ్మాత్మభావోపదేశాస్సర్వే పరిత్యక్తాస్స్యుః. ఏకస్మిన్వస్తుని కస్యతాదాత్మ్యముపదిశ్యతే – తస్యైవేతి చేత్. తత్స్వవాక్యేనైవావగతమితి న తాదాత్మ్యోపదేశావసేయమస్తి కించిత్. కల్పితభేదనిరసనమితి చేత్ – తత్తు న సామానాధికరణ్య తాదాత్మ్యోపదేశావసేయమిత్యుక్తం. సామానాధికరణ్యంతు బ్రహ్మణః ప్రకారద్వయప్రతిపాదనేన విరోధమేవావహేత్. భేదాభేదవాదేతు బ్రహ్మణ్యేవోపాధిసంసర్గాత్తత్ప్రయుక్తా జీవగతా దోషా బ్రహ్మణ్యేవ ప్రాదుష్యురితి నిరస్తనిఖిలదోషకల్యాణగుణాత్మకబ్రహ్మాత్మభావోపదేశా హి విరోధాదేవ పరిత్యక్తాస్స్యుః. స్వాభావికభేదాభేదవాదేపి బ్రహ్మణస్స్వత ఏవ జీవభావాభ్యుపగమాత్ గుణవద్దోషాశ్చ స్వాభావికా భవేయురితి నిర్దోషబ్రహ్మతాదాత్మ్యోపదేశో విరుద్ధ ఏవ. కేవలభేదవాదినాం చాత్యన్తభిన్నయోః కేనాపి ప్రకారేణైక్యాసంభవాదేవ బ్రహ్మాత్మభావోపదేశా న సంభవన్తీతి సర్వవేదాన్తపరిత్యాగస్స్యాత్. నిఖిలోపనిషత్ప్రసిద్ధం కృత్స్నస్య బ్రహ్మశరీరభావమాతిష్ఠమానైః కృత్స్నస్య బ్రహ్మాత్మభావోపదేశాస్సర్వే సమ్యగుపపాదితా భవన్తి. జాతిగుణయోరివ ద్రవ్యాణామపి శరీరభావేన విశేషణత్వేన గౌరశ్వో మనుష్యో దేవో జాతః పురుషః కర్మభిరితి సామానాధికరణ్యం లోకవేదయోర్ముఖ్యమేవ దృష్టచరం.

జిజ్ఞాసితస్య విశేషతః ఉపసంహార ఇత్యర్థః. *తదైక్షతేత్యాదినా తచ్ఛబ్దార్థః ప్రతిపన్నః- *ఐతదాత్మ్యమిత్యాదినా జీవస్య బ్రహ్మాత్మకత్వం ప్రతిపన్నం- *అనేన జీవేనేత్యాదినా జీవవాచిశబ్దానాం బ్రహ్మపర్యన్తత్వం చ ప్రతిపన్నమితి నాతో ద్విరుక్త్యోపాదేయవిభాగః. అయం హ్యప్రాప్తార్థప్రతిపాదకవాక్యానాం- నతు నిగమనవాక్యానాం- తేషాం ప్రాప్తవిషయత్వాత్. నిగమనం చోక్తార్థప్రతిష్ఠార్థత్వాదపేక్షితం దృశ్యతే. తస్మాన్నిగమనవాక్యేస్మిన్ ద్విరుక్త్యోపాదేయవిభాగముఖేన చోద్యస్యానవకాశ ఇతి పరిహార ఉక్తో భవతి. యత్ర త్వప్రాప్తార్థపరవాక్యే జగద్బ్రహ్మణోస్సామానాధికరణ్యం- తత్ర బ్రహ్మణస్తద్రూపనామభాక్త్వం విధేయం జ్ఞాతవ్యం. ఏవం భేదశ్రుతిఘటకశ్రుత్యవిరోధార్థం తత్త్వమసీతివాక్యసామానాధికరణ్యం శరీరశరీరిభావేనోపపాదితం. శరీరవాచిశబ్దానాం శరీరిపర్యన్తాభిధానం జాతిగుణపదయోర్వ్యక్తిగుణిపర్యన్తాభిధానవత్సంభవతీత్యాకృత్యధికరణన్యాయేనోపపిపాదయిషుః శరీరవాచిశబ్దానామాకృత్యధికరణన్యాయవిషయతానిరూపణరూపస్య *అంశో నానావ్యపదేశాదిత్యధికరణస్య పూర్వపక్షభూతేష్వర్థేషు దూషణమాహ (అత ఇతి) అతః- జగద్బ్రహ్మణోః శ్రుతిభిశ్శరీరశరీరిభావప్రతిపాదనా, త్తస్య చ తత్తన్ముఖ్యత్వనిర్వాహకత్వా, చ్చేత్యర్థః. భేదాభేదవాదిశబ్దేనౌపాధికస్వాభావికభేదాభేదవాదినోర్ద్వయోరపి తన్త్రేణోక్తిః. కేవలభేదశబ్దేన స్వపర్యవసితభేదో వివక్షితః. తద్వాదినశ్చ వైశేషికాదయః. వైయధికరణ్యం చాస్యైష ఆత్మేత్యేవంరూపత్వాదుపదేశస్య. బ్రహ్మాత్మభావోపదేశపరిత్యాగః కథమితి శఙ్కాయాం మృషావాదిపక్షే తదనుపపత్తిం వక్తుమాహ (ఏకస్మిన్నితి) శఙ్క్యతే (తస్యైవేతి) ప్రతివక్తి (తదితి) స్వవాక్యేన- *సత్యం జ్ఞానమిత్యాదినా స్వవాక్యేన. స్వరూపపరవాక్యేన ప్రతిపన్నాదధికార్థప్రతిపత్తిరస్తి- నహి- ప్రధమే సవిశేషత్వం- త్వదీయే తాదాత్మ్యోపదేశే వైయర్థ్యమితి భావః. పునశ్శఙ్క్యతే (కల్పితేతి) దూషయతి (తదితి) ప్రకారద్వయోపస్థాపకత్వాదితి భావః. (సామానాధికరణ్య తాదాత్మ్యేతి) సామానాధికరణ్యేన తాదాత్మ్యోపదేశావసేయమిత్యర్థః. న కేవలమసాధకత్వం- విరుద్ధమపీత్యాహ (సామానాధికరణ్యంత్వితి) ఔపాధికభేదాభేదవాదే తదనుపపత్తిమాహ (భేదాభేదేతి) క్లేశకర్మాద్యసంస్పృష్టస్సార్వజ్ఞ్యాదిగుణకో హీశ్వరః- అత ఈశ్వరస్య నిర్దోషస్య తదనర్హానీశ్వరతాద్యాత్మ్యన్యాయాతాదీశ్వరతాదాత్మ్యోపదేశో విరుద్ధ ఇత్యర్థః. పరిత్యక్తాస్స్యుః- పరిత్యాగః ఫలిత ఇత్యర్థః. స్వాభావికభేదాభేదపక్షే తదనుపపత్తిమాహ (స్వాభావికేతి) (గుణవద్దోషాశ్చ స్వాభావికా భవేయురితి) బ్రహ్మణ ఈశ్వరాంశేన సార్వజ్ఞ్యాదిగుణా ఇవ జీవాంశేన దోషాశ్చ స్వాభావికా భవేయుః- *అనాదిర్భగవాన్కాలో నాన్తోస్య ద్విజ విద్యతే । అవ్యుచ్ఛిన్నాస్తతస్త్వేతే సర్గస్థిత్యన్తసంయమా ఇతి సంసారప్రవాహస్య సదోషా నిత్యాస్స్యురిత్యర్థః. యద్వా- తత్తద్దోషసంబన్ధార్హత్వం స్వాభావికం స్యాదిత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (ఇతి నిర్దోషేతి) సద్బ్రహ్మాత్మాదిశబ్దానాం నారాయణశబ్దపర్యవసాయిత్వేనేశ్వరాతిరిక్తవస్తునిషేధాదిభిరీశ్వరస్యైవ బ్రహ్మత్వం సిద్ధం కృత్వా *నిరవద్యం నిరఞ్జనమిత్యాదిశ్రుత్యుక్తం బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వం చాభిప్రేత్య నిర్దోషబ్రహ్మతాదాత్మ్యోప[illegible]విరోధ ఉక్తః. నిర్దోషశ్రుతివిరోధః ఫలితః. తర్హి నిర్దోషశ్రుతివిరోధ ఇతి వక్తవ్యే కిమర్థం నిర్దోషబ్రహ్మతాదాత్మ్యోపదేశో విరుద్ధ ఇత్యుక్తం. ఉచ్యతే- హేయానర్హతాదాత్మ్యం హి పురుషార్థః. స్వరూపైక్యే చ బ్రహ్మణో హేయార్హత్వాద్ధేయార్హబ్రహ్మతాదాత్మ్యధీర్న హేయాపహతతాదాత్మ్యసుఖవాప్యపురుషార్థశ్చ త్వుపాయత్వప్రాప్యత్వవిరోధాత్తాదాత్మ్యోపదేశపరవాక్యస్య ప్రయోజనపర్యవసానం న స్యాత్. న హ్యాశీనాచ్ఛిద్యమానస్య కాలాగ్నినా దహ్యమానస్య చ పురుషస్యోపాసనం ఉపాసకానర్థం పరిహరతి- న చ తత్తాదాత్మ్యధీః కస్యచిత్పురుషార్థః- తద్వదితి జ్ఞాపనాయ తాదాత్మ్యోపదేశో విరుద్ధ ఇత్యుక్తం. స్వనిష్ఠభేదపక్షం దూషయతి (కేవలేతి) అత్యన్తభిన్నయోః- ప్రకారప్రకారిభావరహితయోరిత్యర్థః. కేనాపి ప్రకారేణ- విశేష్యాంశతోప్యైక్యాసిద్ధిరిత్యర్థః. ఏవం పూర్వపక్షచతుష్టయేప్యనుపపత్తిముక్త్వా స్వపక్షే వైషమ్యమాహ (నిఖిలేతి) సమ్యక్త్వశబ్దేన ముఖ్యత్వం వివక్షితం. కథం ముఖ్యత్వమిత్యత్రాహ (జాతిగుణయోరితి) దణ్డాదివ్యావృత్త్యర్థమాహ (శరీరభావేన విశేషణత్వేనేతి) కథం ముఖ్యమేవ దృష్టచరమిత్యుచ్యతే- అముఖ్యత్వే హి ప్రయోగస్సంభవతి- అముఖ్యత్వం చ శరీరస్య ద్రవ్యత్వాత్ - న హి దణ్డకుణ్డలాదిశబ్దానాం విశేష్యపర్యన్తాభిధానం దృష్టం- తస్మాద్ద్రవ్యత్వే సతి విశేషణత్వం జాతిగుణయోరన్యతరత్వే సతి విశేషణత్వం వా ముఖ్యవృత్తీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యప్రయోజకమితి శరీరవాచి

జాతిగుణయోరపి ద్రవ్యప్రకారత్వమేవ ఖణ్డో గౌః శుక్లః పట ఇతి సామానాధికరణ్యనిబన్ధనం. మనుష్యత్వాదివిశిష్టపిణ్డానామప్యాత్మనః ప్రకారతయైవ పదార్థత్వాత్ మనుష్యః పురుషః షణ్డో యోషిదాత్మా జాత ఇతి సామానాధికరణ్యం సర్వత్రానుగతమితి ప్రకారత్వమేవ సామానాధికరణ్యనిబన్ధనం. న పరస్పరవ్యావృత్తా జాత్యాదయః. స్వనిష్ఠానామేవ హి ద్రవ్యాణాం కదాచిత్ క్వచిద్ద్రవ్యవిశేషణత్వే మత్వర్థీయప్రత్యయో దృష్టః దణ్డీ కుణ్డలీతి. న పృథక్ ప్రతిపత్తిస్థిత్యనర్హాణాం ద్రవ్యాణాం. తేషాం విశేషణత్వం సామానాధికరణ్యావసేయమేవ. యది గౌరశ్వో మనుష్యో దేవః పురుషో యోషిత్ షణ్డ ఆత్మా కర్మభిర్జాత ఇత్యత్ర — ఖణ్డో ముణ్డో గౌః శుక్లః పటః కృష్ణః పట ఇతి జాతిగుణవదాత్మప్రకారత్వం మనుష్యాదిశరీరాణామిష్యతే — తర్హి జాతివ్యక్త్యోరివ ప్రకారప్రకారిణోః శరీరాత్మనోరపి నియమేన సహప్రతిపత్తిః స్యాత్ — న చైవం దృశ్యతే — న హి నియమేన గోత్వాదివదాత్మాశ్రయతయైవాత్మనా సహ మనుష్యాదిశరీరం పశ్యన్తి — అతో మనుష్య ఆత్మేతి సామానాధికరణ్యం లాక్షణికమేవ. నైతదేవం — మనుష్యాదిశరీరాణామప్యాత్మైకాశ్రయత్వం, తదేకప్రయోజనత్వం, తత్ప్రకారత్వం, చ జాత్యాదితుల్యం. ఆత్మైకాశ్రయత్వమాత్మవిశ్లేషే శరీరవినాశాదవగమ్యతే. ఆత్మైకప్రయోజనత్వం చ తత్కర్మఫలభోగార్థతయైవ సద్భావాత్. తత్ప్రకారత్వమపి దేవో మనుష్య ఇత్యాత్మవిశేషణతయైవ ప్రతీతేః. ఏతదేవ హి గవాదిశబ్దానాం వ్యక్తిపర్యన్తత్వే హేతుః. ఏతత్స్వభావవిరహాదేవ దణ్డకుణ్డలాదీనాం విశేషణత్వే దణ్డీ కుణ్డలీతి మత్వర్థీయప్రత్యయః. దేవమనుష్యాదిపిణ్డానామాత్మైకాశ్రయత్వతదేకప్రయోజనత్వతత్ప్రకారత్వస్వభావాద్దేవో మనుష్య ఆత్మేతి లోకవేదయోః సామానాధికరణ్యేన వ్యవహారః. జాతివ్యక్త్యోర్నియమేన సహప్రతీతిరుభయోశ్చాక్షుషత్వాత్ —

శబ్దస్య విశేష్యపర్యన్తాభిధానముఖ్యమిత్యత్రాహ (జాతిగుణయోరపీతి) ఏవకారేణ జాతిగుణయోరన్యతరత్వాదేః ప్రయోజకత్వవ్యుదాసః. తర్హి కిమిత్యత్రాహ (మనుష్యత్వాదీతి) అత్ర ప్రకారశబ్దో విశేషణమాత్రపరః. ఏవకారేణ దణ్డకుణ్డలాదివ్యావృత్తిరభిప్రేతా. (సామానాధికరణ్యమనుగతమితీతి) సామానాధికరణ్యస్యానుగతత్వాదనుగతమేవ తత్ప్రయోజకం వాచ్యమిత్యర్థః. జాతిత్వగుణత్వాదేః ప్రయోజకత్వం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ (న పరస్పరేతి) పరస్పరవ్యావృత్తాః — పరస్పరాననుయాయినః. జాత్యాదయః — జాతిత్వాదయః. అయమభిప్రాయః — గఙ్గాయాం ఘోష ఇత్యాదిషు ప్రవాహకూలయోరర్థాపత్తిప్రవృత్తినిమిత్తభూతస్యానుయాయిన ఆకారస్యాదర్శనాత్ తత్ర లాక్షణికత్వం — అత్ర తు యత్ర యత్ర విశేష్యపర్యన్తాభిధాయిత్వేన ప్రయోగో దృష్టచరః — తత్ర తత్ర ప్రయోగేష్వనువృత్తాకారదర్శనాదననుగతాకారప్రయోజకత్వాశ్రయణేన క్వచిల్లాక్షణికత్వం వక్తుమయుక్తం. అన్యథా అద్రవ్యత్వే సతి విశేషణత్వం విశేష్యపర్యన్తాభిధానే ప్రయోజకమిత్యపి న వక్తవ్యం — జాతిత్వం గుణత్వం వా ప్రయోజకమస్తు — అన్యల్లాక్షణికం స్యాత్. న చ తథాభ్యుపగతం — జాతిగుణవాచినాముభయేషామపి హి శబ్దానాం విశేష్యపర్యవసాయిత్వేన ప్రయోగదర్శనాత్. తస్మాచ్ఛరీరవాచిశబ్దానామపి విశేష్యపర్యన్తాభిధాయిత్వేన ప్రయోగదర్శనాత్, త్రిప్రయోగేషు సర్వేష్వనువృత్తైకాకారదర్శనాచ్చానువృత్తాకారాన్తరస్య ప్రయోజకత్వకల్పనే నాన్యతరస్యాముఖ్యత్వకల్పనా యుక్తా. అయుక్తత్వాదిదమపి సామానాధికరణ్యం జాతిగుణవాచిశబ్దానామివ ముఖ్యమేవేతి. నను ప్రకారభూతద్రవ్యవాచిపదానాం మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షు విశేష్యపర్యన్తాభిధాయిత్వం దణ్డాదిశబ్దానాం తథాత్వాదర్శనాదనుపపన్నమితి శఙ్కాయాం ప్రకారతయైవేతి పూర్వమభిప్రేతం వివృణోతి (స్వనిష్ఠానామేవ హీతి) అపృథక్సిద్ధప్రకారవాచిత్వమేవ మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యప్రయోజకమిత్యర్థః. యత్ర యత్ర నియతప్రకారత్వం తత్ర తత్ర సహోపలమ్భనియమో దృష్టః — శరీరే తు సహోపలమ్భనియమాభావాదపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వమనుపపన్నం — తస్మాత్సామానాధికరణ్యం లాక్షణికమిత్యభిప్రాయేణ చోదయతి (యది గౌరశ్వ ఇతి) పక్షే వ్యాపకవిపర్యయం దర్శయతి (న చైవమితి) తద్వివృణోతి (న హీతి) తర్హి కిమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) పరిహరతి (నైతదేవమితి) సహోపలమ్భనియమస్య నియతప్రకారత్వప్రయోజకత్వే దూషణం వక్ష్యన్ ప్రథమం శరీరస్యాపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వం ప్రతిపన్నమితి దర్శయతి (మనుష్యాదీతి) ఆత్మైకాశ్రయత్వతదేకార్థత్వయోరన్యతరాన్వితం ప్రకారత్వమపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వమిత్యర్థః. యద్వా — ప్రకారత్వశబ్దేన ప్రకారతయైవ ప్రతీతిర్వివక్షితా — ఉత్తరత్ర ప్రకారత్వవివరణే ఆత్మవిశేషణతయైవ ప్రతీతేరితి వక్ష్యమాణత్వాత్. తేన విశేష్యప్రతిపత్తిసమ్భవే దణ్డకుణ్డలాదివత్పృథగవస్థితత్వేన ప్రతిపన్నత్వాభావః ఫలితః. తదేకాశ్రయత్వం, తదేకప్రయోజనత్వం, విశేష్యప్రతీతిసమ్భవే పృథక్సిద్ధత్వేనాప్రతీతత్వం, చాపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వే ప్రయోజకమిత్యర్థః. తేషు త్రిష్వాత్మైకాశ్రయత్వం పక్షే దర్శయతి (ఆత్మైకాశ్రయత్వమితి) తదేకప్రయోజనత్వం దర్శయతి (ఆత్మైకేతి) న చ దుఃఖైకఫలనారకశరీరేష్వవ్యాప్తిః — దుఃఖస్యాప్రయోజనత్వేఽపి తేషాం పాపక్షయరూపప్రయోజనహేతుత్వాత్. న చ పశ్వాది ప్రీతిహేతుభృత్యాదిదేహేషు తదేకప్రయోజనత్వాదతివ్యాప్తిః శఙ్కనీయా — తత్ప్రయోజనసాధనత్వేన వినా స్థిత్యభావస్య వివక్షితత్వాత్ — క్రియావిక్రియాద్యర్థస్య తదేకప్రయోజనత్వం హీనం సిధ్యతి. తత్కర్మఫలభోగార్థతయైవ సద్భావాదితి హ్యుక్తం — అతస్తదేకప్రయోజనశబ్దస్యాప్యయమేవార్థః. అథ తత్ప్రకారత్వం దర్శయతి (తత్ప్రకారత్వమపీతి) విశేష్యప్రతీతిసిద్ధౌ తత్పృథక్సిద్ధత్వేన ప్రతీత్యభావస్తత్ప్రకారత్వశబ్దేన వివక్షిత ఇత్యర్థః. శబ్దానిర్దేశశ్చావితః. యద్వా — తత ఏవ తత్ప్రకారత్వేనోక్తమిత్యర్థః. అథవా — పృథక్సిద్ధత్వప్రతీత్యభావే ప్రతీతివిశేషో హేతుతయోపాదీయతే. ఏతత్తదేకాశ్రయత్వాదిత్రితయం సపక్షేఽపి దర్శయతి (ఏతదేవ హీతి) విపక్షే వ్యావృత్తత్వం దర్శయతి (ఏతత్స్వభావేతి) ఈదృశప్రకారత్వమేవ పక్షే మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యహేతురిత్యాహ (దేవమనుష్యాదీతి) సహోపలమ్భనియమస్యాన్యథాసిద్ధిమాహ (జాతివ్యక్త్యోరితి) సహోపలమ్భనియమస్త్వత

ఆత్మనస్త్వచాక్షుషత్వాచ్చక్షుషా శరీరగ్రహణవేళాయామాత్మా న గృహ్యతే. పృథగ్గ్రహణయోగ్యస్య ప్రకారతైక స్వరూపత్వమఘటమితి మా వోచః - జాత్యాదివత్తదేకాశ్రయత్వతదేకప్రయోజనత్వతద్విశేషణత్వైశ్శరీరస్యాపి తత్ప్రకారతైకస్వభావత్వావగమాత్. సహోపలమ్భనియమస్త్వేకసామగ్రీవేద్యత్వనిబన్ధన ఇత్యుక్తం. యథా చక్షుషా పృథివ్యా దృగ్గన్ధరసాదిసంబన్ధిత్వం స్వాభావికమపి న గృహ్యతే - ఏవం చక్షుషా గృహ్యమాణం శరీరమాత్మప్రకారతైక స్వభావమపి న తథా గృహ్యతే - ఆత్మగ్రహణే చక్షుషస్సామర్థ్యాభావాత్. నైతావతా శరీరస్య తత్ప్రకారత్వస్వభావవిరహః. తత్ప్రకారతైకస్వభావత్వమేవ సామానాధికరణ్యనిబన్ధనం. ఆత్మప్రకారతయా ప్రతిపాదనసమర్థస్తు శబ్దస్స హ్యేవ ప్రకారతయా ప్రతిపాదయతి. నను చ శాబ్దేపి వ్యవహారే శరీరశబ్దేన శరీరమాత్రం గృహ్యత ఇతి నాత్మపర్యన్తతా శరీరశబ్దస్య. నైవం - ఆత్మప్రకారభూతస్యైవ శరీరస్య పదార్థవివేకప్రదర్శనాయ నిరూపణాన్నిష్కర్షకశబ్దోఽయం - యథా గోత్వం శుక్లత్వమాకృతిర్గుణ ఇత్యాదిశబ్దాః. అతో గవాదిశబ్దవద్దేవమనుష్యాదిశబ్దా ఆత్మపర్యన్తాః.

సామగ్రీవేద్యత్వప్రయుక్తః - న త్వపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వప్రయుక్త ఇత్యర్థః. చాక్షుషత్వం ప్రదర్శనార్థం. ఉపాధేరపక్షస్థత్వం దర్శయతి (ఆత్మనస్త్వితి) ఏకసామగ్రీవేద్యత్వమపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వే ప్రయోజకమితి తదభావాన్నాపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వమిత్యాశఙ్క్యాహ (పృథగ్గ్రహణేతి) స్వరూపం - ధర్మః. ప్రకారత్వమేవ ధర్మో యస్య తత్ప్రకారతైకస్వరూపం. ఏకశబ్దేన కదాచిదప్రకారత్వస్య వ్యుదాసః - తతశ్చ దణ్డకుణ్డలాదిర్వైషమ్యం. కిమపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వే ప్రయోజకాన్తరాభావాదేకసామగ్రీవేద్యత్వం ప్రయోజకముచ్యతే - ఉతాన్యాన్వయాయిత్వాదిదమపి ప్రయోజకముచ్యత ఇతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమం ప్రత్యాహ - ప్రతివదతి (జాత్యాదీతి) ప్రకారతైకస్వభావత్వావగమాదిత్యత్ర స్వభావశబ్దేనైవ ప్రకారత్వనియమే సిద్ధే ఏకశబ్దప్రయోగ ఏకసామగ్రీవేద్యతాస్వభావత్వవ్యావృత్త్యర్థః. యది తదేకాశ్రయత్వాదిరేవాపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వే ప్రయోజకః - కథం తర్హి జాత్యాదౌ సహోపలమ్భనియమ ఇత్యత్రాహ (సహోపలమ్భేతి) అనేన పూర్వం చాక్షుషత్వోక్తిరేకసామగ్రీవేద్యత్వప్రదర్శనార్థేతి స్పష్టం. అథ పూర్వోక్తవికల్పే ద్వితీయశ్శిరసి చాపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వప్రయోజకతయోచ్యమానమిదం కిం మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యప్రయోగవిషయేషు సర్వేష్వన్వయాయి - ఉత ఉభయవాదిసమ్మతజాతిగుణేష్వేవాన్వయాయీతి వికల్పోఽభిప్రేతః. తత్ర న ప్రథమః - దేహాత్మనోరేకసామగ్రీవేద్యత్వాభావాత్ - తతశ్చానుగతప్రయోజకసద్భావాదపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వస్యాప్యనుగతత్వేన సామానాధికరణ్యప్రయోగాణాం సర్వేషాం ముఖ్యత్వే సంభవత్యప్యననుగతమాకారం ప్రయోజకత్వేనాఙ్గీకృత్య అపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వమపి సఙ్కుచితం కృత్వా తద్ద్వారా సామానాధికరణ్యప్రయోగాణామముఖ్యత్వాశ్రయణమనుపపన్నమిత్యర్థసిద్ధం - ప్రకారతైకస్వభావత్వావగమాదిత్యత్రైకశబ్దేనైకసామగ్రీవేద్యతాస్వభావత్వస్య వ్యుదస్తత్వాత్. అథ పరాభిమతస్థలానుయాయిత్వరూపే ద్వితీయశ్శిరసి గన్ధాదౌ వ్యభిచారేణ దూషణం వదన్నేకసామగ్రీవేద్యత్వస్యాపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వావ్యాపకత్వమాహ (యథేతి) న హ్యచాక్షుషస్యాపి గన్ధస్య పృథివీనియతప్రకారత్వహానిః. ఏవం శబ్దోఽయథాశబ్దప్రతినిర్దేశరూపః. కస్మాదగ్రహణమిత్యత్రాహ (ఆత్మగ్రహణ ఇతి) వ్యాపకత్వాభావఫలమాహ (నైతావతేతి) ఏతావతా - చక్షుషా గ్రహణాభావమాత్రేణ. న తత్ప్రకారత్వస్వభావహానిః - ఏకసామగ్రీవేద్యత్వస్యాపృథక్సిద్ధవిశేషణతావ్యాపకత్వాభావాత్తదేకాశ్రయత్వాదిప్రయోజకాన్తరసద్భావాచ్చేతి భావః. తతః కిమిత్యత్రాహ (తత్ప్రకారతేతి) ఏకశబ్ద ఏకసామగ్రీవేద్యతాస్వభావత్వవ్యుదాసపరః. ఏవకారస్సహోపలమ్భనియమవ్యుదాసార్థః. అపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వేన శరీరస్య - కేనాపి ప్రమాణేన న తథోపలభ్యేతేత్యత్రాహ (ఆత్మేతి) శబ్దోఽపి న శరీరపర్యన్తాభిధాయీతి చోదయతి (నను చేతి) పరిహరతి (నైవమితి) ఇమౌ చోద్యపరిహారౌ వాక్యాధికరణేఽపి సమానావిత్యభిప్రాయేణాహ (యథా గోత్వమితి) నిష్కర్షకశబ్దానాం విశేష్యపర్యన్తాభిధాయిత్వాభావే చేతనాచేతనవాచినశ్శబ్దా న బ్రహ్మపర్యన్తాభిధాయినో భవన్తి - *యస్యాత్మా శరీరం *యస్య పృథివీ శరీరమిత్యాదిష్వాత్మాదిశబ్దానాం నిష్కర్షకశబ్దత్వావగమాదితి చేత్. ఉచ్యతే - నిష్కర్షకశబ్దో ద్వివిధః - నైవమికనిష్కర్షకో నియతనిష్కర్షకశ్చేతి. తత్ర శరీరాదిశబ్దా నియతనిష్కర్షకాః - ఆత్మాదిశబ్దా నైవమికనిష్కర్షకాః - గోత్వాదిశబ్దవచ్ఛుక్లాదిశబ్దవచ్చ - ప్రయోగస్య వ్యవస్థాపకత్వాత్. నిష్కర్షకానిష్కర్షకవిభాగోఽపి హి ప్రయోగాధీనః - తద్వదయమపి విభాగస్స్యాత్. నను శుక్లాదిశబ్దా నియతనిష్కర్షకా ఏవ - గుణిపర్యన్తతా తు *గుణవచనేభ్యో మతుపో లుగిష్టః ఇతి స్మరణాత్. నైవం - జాతివాచిశబ్దవదపృథక్సిద్ధవిశేషణవాచిత్వావిశేషాచ్ఛుక్లాదిశబ్దానాం. ప్రత్యయస్తు ద్విశబ్దస్థద్విర్వచనవత్ప్రకృత్యనతిరిక్తార్థః - త్రిలిఙ్గతయా శబ్దసాధుత్వాయ స్వరవిశేషాయ చ భవతి. తత ఏవ హి *గుణే శుక్లాదయః పుంసి గుణిలిఙ్గాస్తు తద్వతి ఇతి నైఘణ్టుకాః. యతస్స్వతో గుణిపర్యన్తానామేవ గుణవాచిపదానాం లిఙ్గస్వరార్థం మతుబ్లోపస్మరణం - న తు గుణ్యభిధానశక్తివిరహిణాం గుణ్యభిధానార్థం - అత ఏవ హి రాగపదస్య రక్తపదతుల్యతయా ప్రయోగాభావః. అతశ్శుక్లాదిశబ్దా నైవమికనిష్కర్షకాః. నియతనిష్కర్షకాణామపి తథాత్వం ప్రతియోగివిశేషసాపేక్షం - న తు సార్వత్రికం - *రసోఽహమప్సు కౌన్తేయ ప్రభాస్మి శశిసూర్యయోః *పుణ్యో గన్ధః పృథివ్యాం చేతి గన్ధాదిశబ్దానామపి పరమాత్మపర్యన్తతయా ప్రయోగాత్. అతః పృథివ్యాద్యపేక్షయైవ గన్ధాదిశబ్దానాం నియతనిష్కర్షకత్వం. శరీరవాచిశబ్దానాం శరీరిపర్యన్తతాం నిగమయతి (అతో గవాదీతి) ఆత్మపర్యన్తాః - ఆత్మపర్యన్తశక్తయః. శరీరవాచిశబ్దైరాత్మబోధనం శక్తినిబన్ధనతయా ముఖ్యమిత్యర్థః. నను యద్యపి శరీరవాచిశబ్దా ఆకృతినయగోచరాః - తథాపి తైశ్శరీరిబోధనం లాక్షణికం - గవాదిశబ్దైరపి వ్యక్తిబోధనస్య లాక్షణికత్వాత్. సంబన్ధానుపపత్తిభ్యాం హి లక్షణా - జాతిమాత్రస్యానయనాద్యనర్హత్వాద్వ్యక్తిసంబన్ధాచ్చ గవాదిశబ్దైర్వ్యక్తిర్లక్షణయా బోధ్యతే - ప్రయోగేఽన్యథాసిద్ధశక్తికల్పనానుపపత్తేః. నైవం - అయుతసిద్ధవిశేషణవాచిశబ్దస్య విశేష్యలక్షణాప్రతిబన్ధకత్వాత్. అన్యథా - జాత్యాదిశబ్దానామపి సంబన్ధానుప

ఏవం దేవమనుష్యాదిపిణ్డవిశిష్టానాం జీవానాం పరమాత్మశరీరతయా తత్ప్రకారత్వాత్ ... [illegible]

...త్త్యవిశేషేణ క్వచిద్వ్యక్తిపర్యన్తప్రయోగప్రసఙ్గః అకృతిరేవ శబ్దశక్తివిషయః- వ్యక్తిబోధస్త్వర్థసామర్థ్యాత్ - ప్రత్యక్షితాయామాకృతౌ ... ద్రియవదర్థసామర్థ్యసచివా శబ్దశక్తిర్విశిష్టబోధసామగ్రీత్యపి న యుక్తం - జాత్యాదిశబ్దశ్రవణేపి విశిష్టబోధప్రసఙ్గాదేవ నహి సత్త్వం సామగ్ర్యం కార్యానుదయశ్చోపపద్యతే నను గవాదిశబ్దాః జాతేర్వ్యక్తిపరతన్త్రతారూపమభిదధతి - అతస్తైర్వ్యక్తిపర్యన్తబోధః - జాత్యాదిశబ్దాస్తు జాతిస్వరూపమాత్రం- అతస్తైర్వ్యక్తిపర్యన్తబోధాభావః నైవం- జాత్యాదిశబ్దైర్ద్రవ్యపారతన్త్ర్యప్రతిపత్తౌ ద్రవ్యవిలక్షణతయా జాతిప్రతీత్యనుపపత్తేః నను న జాతేర్ద్రవ్యప్రకారతైకస్వభావత్వరూపపారతన్త్ర్యబోధనం వివక్షితం- కిన్తు విశేషణాన్తరాన్వయకారకభావానర్హత్వరూపపారతన్త్ర్యబోధనమితి ఉచ్యతే- గవాదిశబ్దైస్తాదృక్త్వబోధనమేకపదేన విశేష్యాభిధాననిబన్ధనం - నహి కుణ్డలీత్యుక్తే కుణ్డలస్య రుచిరత్వాదివిశేషణాన్వయః, కుణ్డలేన భూషిత ఇతివత్కారకభావశ్చ భవతి ఏవం చ సతి పారతన్త్ర్యబోధనాద్వ్యక్త్యబోధనే చాభ్యుపగమ్యమానేఽన్యోన్యాశ్రయస్స్యాత్ - పారతన్త్ర్యబోధనాద్విశేష్యాబోధనం తదబోధనాత్పారతన్త్ర్యబోధనమితి కిఞ్చ గవాదిశబ్దానాం విశేష్యబోధనశక్తివిరహే జాత్యాదిశబ్దానామివ పారతన్త్ర్యబోధనాసామర్థ్యప్రసఙ్గః ధర్మిబోధనాసామర్థ్యవ్యాపకతయా జాత్యాదిశబ్దేషు దృష్టం పారతన్త్ర్యబోధనాసామర్థ్యం గవాదిశబ్దేభ్యో నివర్తమానం స్వవ్యాప్యం ధర్మిబోధనాసామర్థ్యం కథం న నివర్తయేత్ ద్రవ్యాంశే శక్తిర్నాస్తి చేత్ - జాతేర్వ్యక్తిపారతన్త్ర్యమపి గవాదిశబ్దా బోధయేయురితి న వాచ్యం- ద్రవ్యాంశే శక్తివిరహే తైర్జాత్యాదిశబ్దైరపి ద్రవ్యపారతన్త్ర్యబోధనప్రసఙ్గాత్ అతశ్శబ్దశక్తినిబన్ధన ఏవ గవాదిశబ్దైర్ద్రవ్యప్రతీతిః కిఞ్చ- యది జాతిమాత్రమేవ ముఖ్యార్థః, తర్హి ముఖ్యభూతద్రవ్యపర్యన్తప్రయోగాదపి జాతిమాత్రే గవాదిశబ్దానాం ప్రచురప్రయోగప్రసఙ్గః- ముఖ్యార్థగుణసంబన్ధివిషయప్రయోగాదపి ముఖ్యార్థే ప్రచురప్రయోగదర్శనాత్ గఙ్గాగ్నిసింహాదిశబ్దానాం కూలమాణవకాదివిషయప్రయోగాదపి ముఖ్యార్థే ప్రచురప్రయోగో దృష్టః - నతు వ్యక్తినిష్ఠా గౌః వ్యక్తినిష్ఠో మహిష ఇతి ప్రయోగః జాతిరేవ ముఖ్యార్థశ్చేద్ఘటాదిశబ్దానాం జాతిమాత్రవిషయప్రయోగే త్వతలాదినైరపేక్ష్యం చ స్యాత్ - నహి గఙ్గాదిశబ్దాః ప్రవాహాదివిషయప్రయోగే భావప్రత్యయాన్ ప్రయుజ్యన్తే ప్రచురప్రయోగాభావో భావప్రత్యయాపేక్షత్వం చ గవాదిశబ్దానాం వ్యక్తౌ నిరూఢలక్షణాయోగాదితి చేన్న- ప్రచురప్రయోగానుగతిర్హి లక్షణాయా నిరూఢిః తతశ్చ ప్రచురప్రయోగాభావాత్ప్రచురప్రయోగాభావ ఇతి పరిహారో న ఘటతే- ప్రసఞ్జకస్య ప్రసఞ్జనీయాభావపరిహార్యత్వాభావాత్ నహ్యగ్నిమత్త్వప్రసఙ్గోఽగ్న్యభావాత్పరిహ్రియతే భావప్రత్యయానపేక్షత్వప్రసఙ్గశ్చ దుష్పరిహరః - శుక్లాదిశబ్దానాం గుణిబోధనే నిరూఢలక్షణాభ్యుపగమేఽపి పటస్య శుక్ల ఇతి గుణమాత్రపరప్రయోగే భావప్రత్యయానపేక్షత్వదర్శనాత్ శుక్లాదిశబ్దానాం హి లుప్తమతుబర్థలక్షణా వృద్ధైరభ్యుపగతా- యథా సమాసేషు ప్రాతిపదికేనాప్రయుక్తవిభక్త్యర్థలక్షణేష్యతే లక్షణాయా నిరూఢిర్నామ సర్వప్రయోగానుగతిరితి చేన్న - గోశబ్దే తదభావప్రసఙ్గాత్ - అనువృత్తా గోవ్యవహార ఇతి గోత్వమాత్రేఽపి హి గోశబ్దః క్వాపి ప్రయుజ్యతే కిఞ్చ- సర్వప్రయోగానుగతా వృత్తిర్లక్షణైవ న స్యాత్ - ఆకృతివిషయవృత్తివత్ నన్వనన్యథాసిద్ధా వృత్తిర్ముఖ్యా సత్యం- అనన్యథాసిద్ధిశ్చ దర్శితా- అయుతసిద్ధవిశేషణవాచిశబ్దానాం విశేష్యలక్షణాసామర్థ్యాభావస్యోపపాదితత్వాత్ నను త్వత్పక్షే ధర్మవాచిపదానాం భావప్రధాననిర్దేశే ముఖ్యైకదేశలక్షణాభిమతా - అస్మాకం తు గవాదిశబ్దానాం వ్యక్తౌ లక్షణా - తత్ర శక్త్యైకదేశిగుణవిశేష్యగోచరత్వకల్పనే భవతాం గౌరవం స్యాత్ స్యాదేవ - నతు నాత్ర దోషః - లాఘవేన నిర్వాహాయోగ్యస్థలే గౌరవస్యాదోషత్వాభావాత్ లక్షణాశ్రయణానుపపత్తిర్దర్శితా కిఞ్చ- గామానయేత్యాదిషు వ్యక్తిప్రతీతిరర్థసామర్థ్యాదేవ భవతి చేత్ - తర్హి వివక్షితాయా జాతేః ప్రతిసంబన్ధిభూతం ద్రవ్యముపసర్జనతయా ప్రతీయేత తతశ్చ పుత్రః పితేతివత్ ఖణ్డో గౌరయమితి సామానాధికరణ్యం న స్యాత్ - పుత్రమానయేత్యత్ర మమేత్యనుక్తేఽపి అర్థవశాద్వివక్షితపుత్రప్రతిసంబన్ధిపితృత్వేన ప్రతీయమానో దేవదత్తః పుత్రగుణతయా ప్రతీయతే న తు విశేష్యత్వేన ప్రధానతయా - తద్వదేవ చేదత్రాపి తస్య గవాదిశబ్దేషు తు ద్రవ్యమేవ ప్రధానతయా ప్రతీయతే గఙ్గాయాం ఘోష ఇత్యత్ర ప్రవాహస్యావివక్షితత్వాత్ కూలస్య తదుపసర్జనతయా ప్రతీత్యభావః ఛత్రిణో గచ్ఛన్తీత్యత్ర త్వచ్ఛత్రిణాం ఛత్రప్రతిసంబన్ధితయా ప్రతీయమానత్వాభావాచ్ఛత్రిగుణభావేన ప్రతీత్యభావః అతో వివక్షితార్థప్రతిసంబన్ధితయా ప్రతీయమానత్వేఽపి ప్రధానతయా ప్రతీయమానం ద్రవ్యం శబ్దశక్త్యైవ ప్రతీయతే - అయం పుత్రీత్యత్ర పుత్రిశబ్దేన ప్రతీయమానపుత్రివత్ కిఞ్చ- విశేష్యాంశే శక్తిమతా రూపిశబ్దేన రూపప్రతిపత్తిదర్శనాత్, తద్రహితేన రూపశబ్దేన విశేష్యప్రతిపత్త్యదర్శనాభావాచ్చ శబ్దవిశేషోపశ్లిష్టవిశేష్యప్రతీతేరన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం శబ్దశక్తినిబన్ధనత్వమధ్యవసీయతే అతో గవాదిశబ్దానాం విశేష్యబోధకత్వం శక్తినిబన్ధనం నను వ్యక్తీనామానన్త్యాత్సంబన్ధగ్రహణానుపపత్తిః ఏకస్యాం వ్యక్తౌ శబ్దవాచ్యతావ్యుత్పత్తిశ్చేద్వ్యక్త్యన్తరస్య గోశబ్దవాచ్యత్వం న స్యాత్ నైవం- యత్ర జాతిస్తత్రాయం శబ్ద ఇత్యేవంరూపత్వాద్వ్యుత్పత్తేః అతో వాచ్యతానిమిత్తస్యైకత్వాత్ప్రత్యేకవ్యుత్పత్త్యనపేక్షా, యుగపత్సర్వవ్యక్తీనాం వాచ్యతావ్యుత్పత్తిః, తత్తద్వ్యక్తివాచ్యతానిమిత్తస్య పుష్కలత్వాదేకైకవ్యక్తేర్వాచ్యత్వసిద్ధిశ్చ ఘటతే కథమనన్తానాం వ్యక్తీనాం బుద్ధ్యారోపణం శక్యమితి చేత్ వ్యక్తీనాం శబ్దవాచ్యత్వం ప్రతిషేధతా త్వయా వ్యక్తయః ప్రతిపన్నాః నవా నచేత్ - తాసు శబ్దవాచ్యత్వనిషేధోఽనుపపన్నః - * లబ్ధరూపే క్వచిత్కిఞ్చిత్తాదృగేవ నిషిధ్యతే ప్రతిపన్నాశ్చేత్- కిం కతిపయవ్యక్తయః ప్రతిపన్నాః- ఉత సర్వాః ప్రథమే సర్వవ్యక్తీనాం శబ్దవాచ్యత్వనిషేధాయోగః ద్వితీయే త్వమివ సర్వోఽపి సర్వా వ్యక్తీః ప్రతిపద్యేత వ్యుత్పద్యేత చ అతో గవాదిశబ్దాః స్వశక్త్యైవ వ్యక్తిబోధకాః తద్వచ్ఛరీరవాచిశబ్దానామపి స్వశక్త్యైవ శరీరిపర్యన్తబోధకత్వం సిద్ధం ఏవం శరీరవాచిశబ్దాః శరీరిపర్యన్తాస్సన్తు- తతః కిం పరమాత్మచిదచిద్వాచిశబ్దానాం సామానాధికరణ్యస్య తత్రాహ (ఏవమితి)

తత్త్వాత్ అతః జీవస్య బ్రహ్మణః ప్రకారతయైవ చిదచిద్వస్తునః పదార్థత్వమితి తత్సామానాధికరణ్యేన ప్రయోగః. అయమర్థో వేదార్థసఙ్గ్రహే సమర్థితః. ఇదమేవ శరీరాత్మభావలక్షణం తాదాత్మ్యం *ఆత్మేతి తూపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తి చేతి వక్ష్యతి. *ఆత్మేత్యేవ తు గృహ్ణీయాదితి చ వాక్యకారః.

ప్రయోజకాకారం వదన్నిగమయతి (అతఇతి) ఏవం తత్త్వమసీతి వాక్యేన చిదచిచ్ఛరీరకస్య కారణావస్థస్య కార్యావస్థస్య చ బ్రహ్మణ ఏకత్వం ప్రతిపాదితం నచ ప్రకారైక్యం కార్యకారణైక్యం చేత్యర్థభేదాద్వాక్యభేదశ్శఙ్కనీయః - ప్రకారిత్వస్య పదావగమ్యత్వాత్ తత్పదం హి ప్రకృతవాచకం ప్రకృతం హి సార్వజ్ఞ్యాదిగుణకం జగచ్ఛరీరకం కారణం *తదైక్షత *ఏకమేవ *బహు స్యాం *తత్తేజోఽసృజత *అనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి *సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠా ఇత్యాదిభిరీక్షితృత్వైకత్వానుప్రవేశపూర్వకనామరూపవ్యాకరణధారణశ్రవణాత్ అతస్తత్పదం సార్వజ్ఞ్యాదిగుణకజగచ్ఛరీరకబ్రహ్మపరం త్వంపదం చ కార్యాచిత్సంసృష్టజీవవిశేషవిశిష్టబ్రహ్మపరం అత ఉభయావస్థస్య బ్రహ్మణశ్చిదచిత్ప్రకారవత్త్వం పదావగతం పదద్వయస్య సమానవిభక్త్యా కారణావస్థస్య కార్యావస్థస్య చ బ్రహ్మణ ఏకత్వముపగమ్యతే అతో న వాక్యభేదః అతః కార్యకారణావస్థప్రకార్యైకత్వం తత్త్వమసీతి వాక్యేన ప్రతిపాదితం పరమాత్మనః ప్రతిజగతశ్శరీరత్వం కథం- అస్మిన్ నిర్దేశే శరీరత్వప్రయుక్తాపోహాపోహః- ఉక్తస్యానుగ్రాహకస్య న్యాయస్య కిమనుగ్రాహ్యం ప్రమాణం- కథం వ్యుత్పత్తివిరోధపరిహార ఇత్యాదిశఙ్కాయామాహ (అయమర్థ ఇతి) పరేణాస్య గూఢైక్యపరత్వేనోదాహృతం సూత్రం వాక్యకారవచనం చ వ్యాచష్టే (ఇదమేవేత్యాదినా) అత్రాయమర్థస్సంకలయ్యానుసన్ధేయః- మృషావాదిభిస్సామానాధికరణ్యనిర్వాహాయ బహుధా కృతాః తత్ర సామానాధికరణ్యస్యాతద్వ్యావృత్తిముఖేన వస్తుమాత్రపరత్వం సత్యాదివాక్యనిరూపణే నిరస్తం- వ్యావృత్తీనాముపలక్షణతాపక్షే పదాన్తరవైయర్థ్యాత్, విశేషణత్వాభ్యుపగమే ముఖ్యసంభవతి లాక్షణికార్థస్వీకారాయోగాచ్చ తత్త్వమసీతివాక్యే చాన్వయముఖేన స్వరూపమాత్రపరత్వే తత్పదస్య ప్రకృతపరామర్శిత్వభఙ్గః, పదద్వయలక్షణా, ప్రవృత్తినిమిత్తభేదాభావాత్ సామానాధికరణ్యలక్షణహానిః, ఉపలక్షణరూపప్రవృత్తినిమిత్తాశ్రయణే పదాన్తరవైయర్థ్యం, *తదైక్షతేత్యాద్యుపక్రమవిరోధః, ఉపక్రమోపక్రమవిరోధః ప్రత్యక్షాదివిరోధః, తిరోధానాద్యనుపపత్తిరూపతర్కవిరోధశ్చేతి దూషణాన్యుక్తాని బాధార్థత్వే చ స్వరూపలక్షణానర్థలక్షణా చేతి పదద్వయలక్షణాదయో దోషాః, ప్రత్యక్షేణ బాధాదర్శనాద్బాధపరత్వానుపపత్తిః - పదాన్తరేణ విరోధిధర్మానుపస్థాపనేన విరోధాభావాత్ బాధకల్పనానుపపత్తిరిత్యధికం దూషణద్వయం, చోక్తం తథా *సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేత్యత్ర సామానాధికరణ్యస్య చాతదాకారారోపణనిబన్ధనత్వమయుక్తం- సర్వత్వబ్రహ్మత్వయోరేకాశ్రయత్వాభావేన సామానాధికరణ్యలక్షణాభావాత్, త్వరమార్థతయైకాధికరణ్యసంభవత్య పరమార్థైక్యవిషయత్వాశ్రయణానుపపత్తేశ్చ ఏకస్య పారమార్థ్యే హి సామానాధికరణ్యవాక్యప్రామాణ్యం హీయతే- ప్రతిపిపాదయిషితస్యైక్యస్య మిథ్యాత్వాత్ ఏవముచ్ఛ్రితస్సామానాధికరణ్యం సత్యానృతయోరైక్యాభావాదయుక్తం అన్తఃకరణచిన్మాత్రయోరైక్యాభావాత్ *బ్రహ్మాహమస్మీతి సామానాధికరణ్యం న ఘటతే అహంశబ్దస్యాన్తఃకరణోపహితజ్ఞప్తివాచిత్వాత్తదుపపత్తిరితి చేన్న- అహంశబ్దస్యాన్తఃకరణోపహితజ్ఞప్తివాచిత్వాభావాత్ యథా- అహమిచ్ఛామి ద్వేష్మీత్యాదేరహమర్థవిశేషణతయా వ్యవహారాత్ అహంశబ్దస్యాన్తఃకరణోపహితేచ్ఛాదివాచిత్వం- ఏవమహం జానామీతి ప్రయోగాత్తదుపహితజ్ఞప్తివాచిత్వమప్యహంశబ్దస్యానుపపన్నం నహి జ్ఞప్తిరేవ జ్ఞస్యావిశేష్యతే జ్ఞాతృజ్ఞేయతదవచ్ఛిన్నజ్ఞానాతిరిక్తస్య కస్యచిజ్జ్ఞానస్య శశవిషాణాయమానస్య లౌకికబుద్ధ్యగోచరత్వాన్న తద్విషయోఽహంశబ్దప్రయోగోపపత్తిః అతోఽహం బ్రహ్మాస్మీతి సామానాధికరణ్యమయుక్తం అన్తఃకరణద్వయస్యాభావాత్, దమాదిశబ్దానాం పూర్వోక్తన్యాయేన తదుపహితజ్ఞప్తివాచిత్వాభావాచ్చ *అహం మనురభవమిత్యాదిసామానాధికరణ్యం చానుపపన్నం ప్రాణాద్యచేతనజీవయోరైక్యాభావాత్ *ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా *అహమేవేదం సర్వం *మత్తస్సర్వమహం సర్వమిత్యాదిచాయుక్తం *అహం హరిస్సర్వమిదం జనార్దన ఇతి జీవేశ్వరవాచినోరీదీశ్వరవాచినోశ్శబ్దయోస్సామానాధికరణ్యమయుక్తం - జీవేశ్వరశబ్దాదీనాం చ భిన్నార్థత్వే కల్పితత్వాత్ నహి రజ్జుకల్పితసర్పభూదళధారాదివాచినాం శబ్దానాం మిథస్సామానాధికరణ్యం అహం సర్వమిత్యాదిశబ్దానామధ్యస్తవాచినామధిష్ఠానభూతపరబ్రహ్మపరత్వాదేకార్థవృత్తిత్వమితి చేన్న- ఆకృతివాచినాం వ్యక్తిపర్యన్తతయేవ అధ్యస్తవాచినాం శబ్దానామధిష్ఠానవాచిత్వేన వృత్త్యభావాత్ నహి రజతశబ్దస్య శుక్తిత్వాశ్రయద్రవ్యవాచిత్వేన వ్యుత్పత్తిః తదభావశ్చ శుక్తిశకలాదౌ రజతాదిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తభూతరజతత్వాదేరభావాత్ నను అధ్యస్తవాచినశ్శబ్దా అధిష్ఠానే ముఖ్యవృత్తాః - ఇదం రజతమితి వృద్ధవ్యవహారమూలవ్యుత్పత్తిసద్భావాదితి చేత్ ఉచ్యతే యదగ్రవిషయో శబ్దప్రయోగోఽనన్యథాసిద్ధః- తస్య తద్వాచిత్వనిశ్చయః తత్రేదం వక్తవ్యం అధ్యస్తవాచినశ్శబ్దస్యాధిష్ఠానపర్యన్తత్వేఽపి భ్రాన్తప్రయోగో మూలం ఉత ప్రబుద్ధప్రయోగః న ప్రథమః రజతపురోవర్తినోరనధ్యస్తత్వానధిష్ఠానత్వబుద్ధ్యైవ తత్ర రజతశబ్దప్రయోగ ఇతి తస్యాధ్యస్తవాచినోఽధిష్ఠానపర్యన్తత్వాసాధకత్వాత్ నహ్యదేవదత్తత్వాజ్ఞానాద్దేవదత్తశబ్దప్రయోగో దేవదత్తశబ్దస్య యజ్ఞదత్తవాచిత్వే మూలం భవతి ద్వితీయే చ రజ్జుస్సర్ప ఇతి ప్రయోగస్సర్పశబ్దస్య ప్రాగనారోపితబుద్ధిమూలప్రయోగానువాదరూపత్వాదారోపితవిషయశక్తికల్పనే మూలం న స్యాత్ నన్వపృథక్సిద్ధవిశేషణవాచిశబ్దానాం విశేష్యపర్యన్తత్వమిష్టం- అధ్యస్తం చాధిష్ఠానస్యాపృథక్విశేషణం- తస్మిన్ సత్యవభాసాత్తేన వినా తదనవభాసాచ్చేతి చేన్న - అన్యత్ర సతో విశేషణస్య పురోవస్థితం ప్రత్యపృథక్సిద్ధ్యభావాత్, అఖ్యాతిపక్షే చాధ్యస్తత్వాధిష్ఠానత్వయోరేవాభావాత్, మృషావాదిపక్షే మృద్విశరస్య ఘటాద్యేకదేశం ప్రతికారిత్వాభ్యుపగమవిశ్లిష్టస్య రజతస్య పురోవస్థితం ప్రత్యపృథక్విశేషణత్వాయోగాచ్చేతి. అతో జీవేశ్వరసామానాధికరణ్యమయుక్తం కించ- తత్త్వమ

స్యాదివాక్యేషు బ్రహ్మవాచకపదసమభివ్యాహృతంత్వమాదిజీవవాచిపదంకింముఖ్యార్థ ప్రతిపాదనపరమానాధికరణం-ఉతోకత్వనిషేధేన, ప్రథమోపస్థితస్య విశేషత్వం,తో పూర్వతదనర్హయోరైక్యానుపపత్తి, శ్చ ద్వితీయేజీవబ్రహ్మణోరైక్యంనసిధ్యేత్, జీవభావస్యమిథ్యాత్వేనాధిష్ఠానమాత్రపారమార్థ్యం చనసిధ్యేత్,- ప్రకృత్యంశ వివక్షితార్థైకత్వపరాయాస్సమానవిభక్తేస్తదవివక్షితార్థైకత్వప్రతిపాదనాసామర్థ్యాత్తదవివక్షితవిశేషణమిథ్యాత్వప్రతిపాదనాసామర్థ్యాచ్చ నహిప్రహృష్టజనపదఃఅగ్నిర్మాణవకఇత్యత్రజనపదప్రహర్షవతోరగ్నిమాణవక[illegible]రైకత్వం, జనపదత్వాగ్నిత్వయోర్మిథ్యాత్వేనతదధిష్ఠానమాత్రపారమార్థ్యం, చసిధ్యతి జనపదశబ్దేనవాచ్యబహిర్భూతోలక్ష్యతే - త్వంశబ్దేనతువాచ్యైకదేశోలక్ష్యతఇతిచేన్నతత్త్వాదిభానేఽధిష్ఠానైక్యంవిరోధాజ్జీవభావమిథ్యాత్వంచసిధ్యతీతిచేన్న - త్వమాదిశబ్దానాంజ్ఞాతృపదసమానాధికరణానాంలక్షితైయధికరణ్యేనలక్షితవాచిత్వాసిద్ధ్యాభా వైకదేశలక్షణాయాదుర్వచత్వాత్ తత్సిద్ధావపినాధిష్ఠానైక్యమితరాకారమిథ్యాత్వంచసిధ్యేత్ - నహిదూరస్థస్యపర్వతస్యఅగ్రేజ్వలత్తరుస్సింధ్య ప్రస్థేపర్వతోజ్వలితఇత్యుక్తేపర్వతాగ్న్యోరైకత్వం, సాన్వాదిప్రదేశాన్తరమిథ్యాత్వేనాధిష్ఠానమాత్రపారమార్థ్యం, చసిధ్యతి అతోవివక్షితైకత్వజీవభావమిథ్యాత్వాసిద్ధిః అతస్సర్వంసామానాధికరణ్యంమృషావాదినాంవిరుద్ధం ఔపాధికభేదాభేదపక్షేపిముఖ్యయావృత్త్యాసామానాధికరణ్యమనుపపన్నం తథాహి-ఈశ్వరఏవహిబ్రహ్మతన్మతే- జీవేశ్వరయోరచిదీశ్వరయోశ్చ శ్లోకర్మాద్యర్హత్వతదనర్హత్వపరిణామిత్వాపరిణామిత్వలక్షణవిరుద్ధస్వభావయోగాత్తద్వాచిశబ్దానాంఘటపటాదిశబ్దానామివనసామానాధికరణ్యం భేదవదభేదస్యాపివిద్యమానత్వాత్తదుపపత్తిరితిచేన్న- సత్యపితేనాప్యాకారేణైక్యేప్రవృత్తినిమిత్తభావాభావలక్షణవిశేష్యాంశభేదేప్రతీయమానేసమానవిభక్తేరైకత్వప్రతిపాదనాసామర్థ్యాత్ యతఃప్రథమపదప్రతిపన్నవిశేష్యాత్పదాన్తరవిశేష్యస్యాంశతోపిభేదాసహమభిన్నత్వమేవసామానాధికరణ్యావబోధ్యం- తతఏవహిఖణ్డముణ్డయోర్వ్యక్తిజాత్యాత్మనా - ఘటశరావయోఃకార్యకారణరూపేణ- గోపుచ్ఛయోరేకదేశైకదేశిభావేన - భిన్నత్వవదభిన్నత్వేభ్యుపగమ్యమానేపి ఖణ్డోముణ్డోఘటశ్శరావోగౌః పుచ్ఛమితి సామానాధికరణ్యాభావః ననుచిదచితోఃబ్రహ్మైకదేశత్వాచ్ఛుక్లఃకృష్ణోరక్తశ్చాయంపటఇతివత్ *వ్యక్తంవిష్ణుస్తథావ్యక్తంపురుషఃకాలఏవచేత్యాదిసామానాధికరణ్యముపపద్యతే నైవం - ఏకదేశైకదేశిభావేసత్యపిఅఙ్గులిఃపురుషఇతి సామానాధికరణ్యాదర్శనాత్ ననుశుక్లాదిశబ్దతుల్యత్వం కింనస్యాత్ ఉచ్యతే- పటస్యాంశభేదే, శుక్లాదిశబ్దానాంపటశబ్దశ్రవణాత్ప్రాక్మిథస్సామానాధికరణ్యాభావే, చసత్యపిశుక్లాదీనామపృథక్సిద్ధవిశేషణతయాశుక్లాదిశబ్దైర్విశేష్యపర్యన్తైస్సంహత్యచిత్రశబ్దేనేవాభిహితాద్విశేష్యాత్పటశబ్దాభిహితవిశేష్యస్యాంశతోప్యనతిరేకాత్సామానాధికరణ్యం హస్తాదీనామేకదేశానాంభేదనాద్యర్హాణాంఏకదేశినంప్రత్యపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వంనాస్తి- భేదనాదావపీన్ద్రియాణామవినాశిత్వాత్తత్తద్గోళకస్యాప్రచ్యుతస్వరూపత్వాచ్చ ఏవంచసతిభిన్నహస్తాదివన్మృతశరీరస్యాపి అప్రచ్యుతస్వరూపోపలమ్భాదాత్మానంప్రతితస్యాపృథక్సిద్ధిస్స్యాదితిచేన్న - శరీరావ్యసంఘాతశైథిల్యాన్తరమేవఆత్మోత్క్రమణాత్, పశ్చాచ్ఛరీరబుద్ధేర్ఘటపటబుద్ధిన్యాయేనస్వనిరూపత్వాత్, హస్తాదీనాంతుచ్ఛేదనదశాయాంఅశిథిలస్వాంశానాంపశ్చాన్నైర్వ్యమితివిశేషః అతసద్వాచిశబ్దానాంహస్తాదిమాత్రవాచిత్వాద్ధస్తాద్యవయవసంఘాతాత్మకస్యైకదేశినోహస్తాదిమాత్రాతిరేకాదనతిరేకలక్షణైకత్వం ప్రమాణవిరుద్ధతయాసమానవిభక్తిర్నప్రతిపాదయితుంశక్నోతి ననుహస్తత్వాదయోధర్మాశ్శుక్లాదివదపృథక్సిద్ధాంఘటస్యేవశరీరాదేరపిదేశేవర్తన్తే- అతఃశుక్లఃకృష్ణఃపటఇతివద్ధస్తః పాదోమనుష్యఇతియుక్తంవక్తుం - యుక్త్యనభిజ్ఞత్వాల్లోకోనప్రయుఙ్క్తే ఉచ్యతే- యుక్త్యనభిజ్ఞోవిజ్ఞోపిలోకశ్శుక్లాదిశబ్దాన్విశేష్యపర్యన్తాన్ప్రయుఙ్క్తే- నతుహస్తాదిశబ్దానేకదేశిపర్యన్తాన్ - అతోఽభిజ్ఞానభిజ్ఞప్రయోగానుగుణవ్యవస్థాపకంవక్తవ్యం తద్బ్రూమః - కేచిదపృథక్సిద్ధధర్మాఃకస్యచిదేకదేశఏవనియమేనవర్తన్తే - ఏకదేశేవాన్యత్రవాకేచిదనియమేనవర్తన్తే తత్రనియతైకదేశవృత్తిధర్మవాచినశ్శబ్దాస్తదేకదేశభూతద్రవ్యమాత్రేవర్తన్తే - ఏకదేశత్వప్రతీత్యుత్పాదననియమాత్ ఏకదేశతయైవహిహస్తాదయఃప్రతీయన్తే ఏకదేశవృత్తినియమరహితధర్మవాచినశ్శబ్దాఏకదేశత్వప్రతీతినియమమపహాయవిశేష్యేవర్తన్తే - అతశ్శుక్లాదిశబ్దైరేకదేశత్వంహిత్వాతదాశ్రయమాత్రోపస్థాపనాత్తదుపస్థాపితాశ్రయాత్పటత్వాశ్రయస్యానతిరేకాత్పటశబ్దస్యసామానాధికరణ్యంయుక్తం ఏకదేశమాత్రోపస్థాపకైర్హస్తాదిశబ్దైరేకదేశినోఽనుపస్థాపితత్వేనహస్తాదిప్రాతిపదికప్రతిపన్నవిశేష్యాతిరేకాత్సామానాధికరణ్యమయుక్తం యదిక్వచిత్సామానాధికరణ్యంవిద్యతే- తత్రహస్తాదిశబ్దస్యతద్వత్లక్షణయావా- మనుష్యాదిశబ్దస్యతదేకదేశలక్షణయావా - ప్రాధాన్యాద్వ్యపదేశప్రాయేణోపచారేణవాస్యాత్ ఛిద్రమాకాశఇత్యత్రత్వాకాశత్వస్యసముదాయవృత్తిత్వాభావేనచ్ఛిద్రపుష్కలతయాసైకదేశలక్షణా జీవత్వాచిత్త్వాదిధర్మాశ్చత్వన్మతేబ్రహ్మణఏకదేశవృత్తయఇతితద్వాచిశబ్దైరీశ్వరవాచిశబ్దానాంముఖ్యయావృత్త్యాసామానాధికరణ్యం ననుశిరఃపాణిరుదరంపాదశ్శరీరమితివ్యపదేశప్రయోగః సత్యం-ప్రభూతకృత్స్నావయవోపాదానేఽవయవినస్తదనతిరేకాత్సామానాధికరణ్యసంభవః-ప్రత్యేకంసామానాధికరణ్యంత్వేకదేశలక్షణాప్రసక్త్యాదముఖ్యమేవ ఏవంచిదచిద్విశేషవాచిశబ్దేష్వైకైకస్యేశ్వరవాచిపదసామానాధికరణ్యమయుక్తంస్యాత్ - ఏకదేశవాచిశబ్దానాంఏకదేశినిశక్త్యభావాత్ *వ్యక్తంవిష్ణుస్తథావ్యక్తం *జ్యోతీంషివిష్ణుర్భువనానివిష్ణుః *భూతానివిష్ణుర్భువనానివిష్ణురితిహిప్రత్యేకంసామానాధికరణ్యం *అహంసర్వమిత్యచిజ్జీవవాచిపదయోరపితద్వదేవసామానాధికరణ్యమయుక్తం సర్వత్రాముఖ్యయావృత్త్యాబ్రహ్మోపస్థాపనేనసామానాధికరణ్యసఏవదోషః-ముఖ్యసామానాధికరణ్యేసమ్భవత్యముఖ్యవృత్త్యాశ్రయణస్యాన్యాయ్యత్వాత్ స్వాభావికభేదాభేదపక్షేపిభోక్తృభోగ్యనియన్తౄణాంత్రయాణామపిబ్రహ్మాంశత్వాభ్యుపగమాదచిజ్జీవయోరచిదీశ్వరయోర్జీవేశ్వరయోశ్చ సామానాధికరణ్యంఘటశ్శరావఇతివదనుపపన్నమిత్యేతదవస్థితం అంశతోపివిశేష్యభేదాసహస్యైవాభేదస్య సామానాధికరణ్యబోధ్యత్వాత్తేషాంబ్రహ్మసామానాధికరణ్యమపిచిన్త్యం బ్రహ్మవాచిపదానాంసత్త్వద్రవ్యత్వాదిసాధారణాకారఃప్రవృత్తినిమిత్తంచేత్ -*తత్త్వమసీత్యుక్తే-సదసి- ద్రవ్యమసీత్యుక్తంస్యాత్ -తదానీమునదేశస్సై

అత్రేదంతత్త్వం-అచిద్వస్తునః చిద్వస్తునఃపరస్యచ బ్రహ్మణోభోగ్యత్వేనభోక్తృత్వేనచేశితృత్వేనచస్వరూపవివేకమాహుఃకాశ్చనశ్రుతయః *అస్మాన్మాయీసృజతేవిశ్వమేతత్తస్మింశ్చాన్యోమాయయాసన్నిరుద్ధః *మాయాంతుప్రకృతింవిద్యాన్మాయినంతుమహేశ్వరం * క్షరంప్రధానమమృతాక్షరంహరః క్షరాత్మానావీశతేదేవఏకః-అమృతాక్షరంహరఇతిభోక్తానిర్దిశ్యతే-ప్రధానమాత్మనోభోగ్యత్వేనహరతీతిహరః * సకారణంకరణాధిపాధిపోనచాస్యకశ్చిజ్జనితానచాధిపః *ప్రధానక్షేత్రజ్ఞపతిర్గుణేశః *పతింవిశ్వస్యాత్మేశ్వరంశాశ్వతంశివమచ్యుతం *జ్ఞాజ్ఞౌద్వావజావీశనీశౌ *నిత్యోనిత్యానాంచేతనశ్చేతనానామేకోబహూనాంయోవిదధాతికామాన్ *భోక్తాభోగ్యంప్రేరితారంచమత్వా *తయోరన్యఃపిప్పలంస్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి * పృథగాత్మానంప్రేరితారంచమత్వాజుష్టస్తతస్తేనామృతత్వమేతి *అజామేకాం లోహితశుక్లకృష్ణాంబహ్వీంప్రజాం జనయన్తీంసరూపాం । అజోహ్యేకోజుషమాణోనుశేతేజహాత్యేనాంభుక్తభోగామజోన్యః *సమానేవృక్షే పురుషోనిమగ్నో అనీశయాశోచతిముహ్యమానః । జుష్టంయదాపశ్యత్యన్యమీశమస్యమహిమానమితివీతశోక ఇత్యాద్యాః. స్మృతావపి- *అహఙ్కారఇతీయంమేభిన్నాప్రకృతిరష్టధా । అపరేయమితస్త్వన్యాం ప్రకృతింవిద్ధిమేపరాం । జీవభూతాంమహాబాహో యయేదంధార్యతేజగత్ * సర్వభూతానికౌన్తేయప్రకృతింయాన్తిమామికాం । కల్పక్షయేపునస్తానికల్పాదౌవిసృజామ్యహం । ప్రకృతింస్వామవష్టభ్య విసృజామిపునఃపునః ।

నర్థక్యం. నహికశ్చిదహమసదహమద్రవ్యమితిమన్యతే. సదన్తరైకత్వముపదేష్టవ్యమితిచేన్న-తస్యసామానాధికరణ్యబోధ్యత్వాభావాత్. సామానాధికరణ్యంహిపూర్వనిర్దిష్టస్య విశేష్యస్యపదాన్తరోపస్థాపితవిశేషణాన్వయమవగమయతి - నతుతద్విశేషణాన్వితవస్త్వన్తరైక్యం. నహిబ్రాహ్మణస్తపస్వీత్యుక్తేత్వంశబ్దనిర్దిష్టస్య బ్రాహ్మణాన్తరైక్యంప్రతిపాదితంభవతి - కింతుతస్యబ్రాహ్మణత్వవిశేషణవైశిష్ట్యమేవ. అతో వివక్షితైకత్వాసిద్ధేరుపదేశవైయర్థ్యమేవ. యద్యంశవిశేషసాధారణాకారః ప్రవృత్తినిమిత్తం - తదాబ్రహ్మాదిశబ్దానాంతదితరాంశవాచిపదసామానాధికరణ్యేవిరోధఃస్యాత్ యదానిరతిశయబృహత్త్వంప్రవృత్తినిమిత్తంతదా *తత్త్వమసీత్యుక్తేనిరతిశయబృహదసీత్యుక్తంస్యాత్ - తతశ్చాణోర్జీవస్యనిరతిశయబృహత్త్వవిరోధః. త్వంనిరతిశయబృహద్వస్తునోంశఇత్యర్థశ్చేదేకదేశలక్షణా- నహిబ్రహ్మశబ్దస్యబృహదేకదేశోముఖ్యార్థః. ఏవమసాధారణాకారాన్తరస్యప్రవృత్తినిమిత్తత్వేప్యనుపపత్తిర్ద్రష్టవ్యా. అతఃకుదృష్టిత్రయప్రత్యనీకంసామానాధికరణ్యంభాష్యకారపక్షఏవముఖ్యం. వ్యాఖ్యానాన్తరోక్తనిర్వాహాత్ భవదుక్తనిర్వాహస్యకింవైషమ్యం- కించాత్మభేదేసిద్ధేహిశరీరశరీరిభావః-సఏవనాస్తి-కాలవిశేషఐక్యప్రతిపాదనాత్, *పురుషశ్చాప్యథావేతౌలీయేతే పరమాత్మని *సకాశాదాత్మనస్తద్వదాత్మానఃప్రభవన్తిహీత్యాదిభిశ్చిదచితోరుత్పత్తిప్రళయప్రతిపాదనాత్, కార్యకారణయోరేకద్రవ్యత్వాచ్చ- నహ్యేకమేవవస్తుశరీరంశరీరిచభవతి- తస్మాత్స్వరూపపరిణామపక్షేనైవ నిర్వాహోవరమితిశఙ్కాపరిహారార్థం, సకలశ్రుతీనాంముఖ్యార్థత్వజ్ఞాపనార్థం, తేషుతేషుప్రదేశేషువిప్రకీర్ణముక్తానామర్థానాంసంకలయ్యప్రదర్శనేనసుగ్రహత్వాపాదనార్థం,చారభతే(అత్రేదంతత్త్వమితి)భోగ్యత్వేనభోక్తృత్వేనచేతిచశబ్దఈశితవ్యత్వేనతయోరేకకోటినివేశాత్. *అస్మాన్మాయీత్యత్రమాయాశబ్దార్థంనిష్క్రష్టుముపాదత్తే (మాయాంతుప్రకృతిమితి) అన్యశబ్దవాచ్యఆత్మేతిస్పష్టయితుమాహ(క్షరంప్రధానమితి)అర్థాన్తరభ్రమహేతుత్వాత్ హరశబ్దంవ్యాచష్టే (ప్రధానమితి) అత్ర *వ్యక్తావ్యక్తంభరతేవిశ్వమీశ ఇతిపూర్వవాక్యశ్రవణాద్ధార్యత్వధారకత్వలక్షణభేదోపిసిద్ధః. ఈశ్వరేశితవ్యతారూపభేదందర్శయతి(సకారణమితి)కరణాధిపాధిపశబ్దవ్యాఖ్యానార్థమాహ(ప్రధానేతి)గుణేశః-గుణానాంసత్త్వరజస్తమసాంనియన్తా. అనన్యేశ్వరత్వందర్శయతి (పతిమితి)అనేనశేషశేషిత్వలక్షణభేదోపిసిద్ధః. నచ *పారక్షణఇతిధాతోర్నిష్పన్నత్వాత్పతిశబ్దోరక్షకవాచీ - నతుశేషివాచీతివాచ్యం- శేషిణిరూఢత్వాత్. అన్యథా *గమ్లృగతావితిధాతోర్నిష్పన్నత్వాద్గోశబ్దస్యమనుష్యాదివాచకత్వప్రసఙ్గః. గతిమత్సుసర్వేషుప్రయోగాభావాత్, తిష్ఠత్యపిగవిప్రయోగాత్, తత్రరూఢిశక్త్యాశ్రయఇతిచేత్. ఏవం *వృద్ధౌచమాతాపితరౌసాధ్వీభార్యాసుతశ్శిశుః।అప్యకార్యశతంకృత్వాభర్తవ్యామనురబ్రవీదితిన్యాయేనపితృసంరక్షకేపుత్రేపిత్రాద్యపేక్షయాపతిశబ్దాప్రయోగాత్, గృహద్వారరక్షకేపిస్వామినిపతిశబ్దప్రయోగాచ్చ శేషిణిపతిశబ్దోరూఢః. తథా *దాసభూతాస్స్వతస్సర్వేహ్యాత్మానఃపరమాత్మనః।తథా *నన్తవ్యఃపరమశ్శేషీశేషానన్తారఈరితాః।నన్త్వనన్తవ్యభావోయంనప్రయోజనపూర్వకఇతిదాసశేషశేషిశబ్దప్రయోగోభగవచ్ఛాస్త్రేషుదృశ్యతే. పత్యాదిశబ్దాభావేపి-*వ్రీహీన్ ప్రోక్షతీత్యాదౌద్వితీయాశ్రుత్యాప్రోక్షణాదేర్వ్రీహ్యాదిశేషత్వవత్ *యస్యాత్మాశరీరమిత్యాదినాజగతఃపరమాత్మశరీరత్వావగమాత్, శరీరపారార్థ్యస్యచ *సంఘాతఃపరార్థత్వాదిత్యాదిభిఃప్రసిద్ధత్వాచ్చజగద్బ్రహ్మణోశ్శేషశేషిభావస్సిద్ధః. అతోయథోక్తఏవార్థః. ముఖాన్తరేణాపిభేదసిద్ధిందర్శయతి(జ్ఞాజ్ఞావితి)ఉత్పత్తిప్రళయాభావప్రతిపాదనందర్శయతి(నిత్యోనిత్యానామితి)ఆకారాన్తరేణాపిభేదమాహ(భోక్తేతి)భగవతోఽస్పృష్టదోషత్వందర్శయతి(తయోరితి)భేదజ్ఞానస్యమోక్షహేతుత్వమాహ(పృథగితి)ముక్తౌభేదమాహ(అజామితి) జీవేశ్వరయోస్స్వతోభేదంసవిశేషత్వంచస్పష్టయితుమాహ (సమానఇతి)పృథక్త్వజ్ఞానస్యమోక్షోపాయత్వపరస్యవాక్యద్వయస్యమధ్యే*అజామేకామిత్యాదివాక్యముపాత్తం.*సమానేవృక్షే *అజామేకామితిప్రధానప్రసక్తోపేతత్వసామ్యాత్. జుష్టం- క్రియమాణం. (స్మృతావపీతి)అష్టధాభిన్నాప్రకృతిర్మమేత్యనేనకారణావస్థాయామపిభేదసిద్ధిః. మామికాంప్రకృతింకల్పక్షయేయాన్తీత్యత్రాపితథా. ప్రకృతింస్వా

భూతగ్రామమిమంకృత్స్నమవశం ప్రకృతేర్వశాత్ *మయాధ్యక్షేణ ప్రకృతిస్సూయతే సచరాచరం। హేతునానేన కౌన్తేయ జగద్విపరివర్తతే *ప్రకృతిం పురుషం చైవ విద్ధ్యనాదీ ఉభావపి *మమ యోనిర్మహద్బ్రహ్మ తస్మిన్గర్భం దధామ్యహం। సమ్భవస్సర్వభూతానాం తతో భవతి భారతేతి. జగద్యోనిభూతం మహత్ బ్రహ్మ మదీయం - ప్రకృత్యాఖ్యం భూతసూక్ష్మమచిద్వస్తు యత్. తస్మిం శ్చేతనాఖ్యం గర్భం యత్సంయోజయామి-తతో మత్కృతాచ్చిదచిత్సంసర్గాద్దేవాదిస్థావరాన్తానామచిన్మిశ్రాణాం సర్వభూతానాం సంభవో భవతీత్యర్థః. ఏవం భోక్తృభోగ్యరూపేణావస్థితయోస్సర్వావస్థావస్థితయోశ్చిదచితోః పరమపురుషశరీరతయా తన్నియామ్యత్వేన తదపృథక్స్థితిం పరమపురుషస్య చాత్మత్వమాహుః

కాశ్చన శ్రుతయః *యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరో యం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీమన్తరో యమయతీత్యారభ్య *య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతి-తథా *యః పృథివీమన్తరే సంచరన్ యస్య పృథివీ శరీరం యం పృథివీ న వేదేత్యారభ్య *యో౽క్షరమన్తరే సంచరన్ యస్యాక్షరం శరీరం యమక్షరం న వేద యో మృత్యుమన్తరే సంచరన్ యస్య మృత్యుశ్శరీరం యం మృత్యుర్న వేద ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః-అత్ర మృత్యుశబ్దేన తమశ్శబ్దవాచ్యం సూక్ష్మావస్థమచిద్వస్త్వభిధీయతే-అస్యామేవోపనిషది *అవ్యక్తమక్షరే లీయతే అక్షరం తమసి లీయత ఇతి వచనాత్ -*అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మేతి చ. ఏవం సర్వావస్థావస్థితచిదచిద్వస్తుశరీరతయా తత్ప్రకారః పరమపురుష ఏవ కార్యావస్థకారణావస్థజగద్రూపేణావస్థిత ఇతీమమర్థం జ్ఞాపయితుం కాశ్చన శ్రుతయః కార్యావస్థం కారణావస్థం చ జగత్ స ఏవేత్యాహుః *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజతేత్యారభ్య *సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాః। ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో ఇతి- తథా *సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి। స తపోఽతప్యత స తపస్తప్త్వా ఇదం సర్వమసృజతేత్యారభ్య *సత్యం చానృతం చ సత్యమభవదిత్యాద్యాః. అత్రాపి శ్రుత్యన్తరసిద్ధశ్చిదచితోః పరమపురుషస్య చ స్వరూపవివేకస్స్మారితః *హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతా అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి,*తత్సృ

ష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవత్ *విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చ సత్యం చానృతం చ సత్యమభవదితి, చ. *అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యేతి జీవస్య బ్రహ్మాత్మకత్వం *తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవత్ *విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చేత్యనేనైకార్థ్యాత్ ఆత్మశరీరభావనిబన్ధనమితి విజ్ఞాయతే. ఏవంభూతమేవ నామరూపవ్యాకరణం *తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్ తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేత్యత్రాప్యుక్తం. అతః కార్యావస్థః కారణావస్థశ్చ స్థూలసూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరః పరమపురుష ఏవేతి కారణాత్కార్యస్యానన్యత్వేన కారణవిజ్ఞానేన కార్యస్య జ్ఞాతతయైకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం

మవష్టభ్య విసృజామీత్యత్రాపి తత్సిద్ధిః. మయాధ్యక్షేణేత్యత్ర తు స్వభావాసంకరః కారణావస్థాయాం భేదశ్చ సిధ్యతః. ప్రకృతిమిత్యత్రానాదిత్వకథనోక్తిః. మమేత్యత్రాపి కారణావస్థాయాం భేదసిద్ధిః. ఉదాహృతస్మృతివచనేషు వ్యాఖ్యేయాంశం వ్యాచష్టే. (జగద్యోనీతి) జగద్యోనిశబ్దేన *త్రిగుణం తజ్జగద్యోనిరితి వచనం స్మార్యతే. కార్యావస్థవ్యావృత్త్యర్థం భూతసూక్ష్మమిత్యుక్తం. ఏవం చిదచిదీశ్వరభేదే సతి కథమైకత్వావధారణముపపద్యత ఇతి శఙ్కాయాం ఘటకశ్రుతీరవతారయతి (ఏవమితి) *యః పృథివీమన్తరే సంచరన్నితి సుబాలోపనిషది శ్రూయతే. మరణయమాదివ్యావృత్త్యర్థం మృత్యుశబ్దం వ్యాచష్టే (అత్రేతి) లీయత ఇతి వచనాత్ - క్రమప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః. *యస్యావ్యక్తం శరీరం యస్యాక్షరం శరీరం యస్య మృత్యుశ్శరీరమితి క్రమాహి*అవ్యక్తమక్షరే లీయతే అక్షరం తమసి లీయత ఇతి క్రమేణ సంగచ్ఛతే. తమస ఏకీభావమాత్రం శ్రుతం-నలయః-తమస్స్వప్రహాణాభావాత్. కార్యానుపయుక్తతమశ్శరీరకే దేవే కార్యోపయుక్తస్య తస్యైకీభావః. మృత్యుసంజ్ఞస్య తమసశ్శరీరత్వశ్రవణాత్ విశేషణభూతతమసా తమస ఏకీభావోఽయుక్తః. సర్వాత్మత్వవివరణాయాహ (అన్తః ప్రవిష్ట ఇతి) అనేనాపి శరీరాత్మభావః ఫలితః- అన్తః ప్రవిశ్య నియామ్యత్వం హి శరీరత్వం. అన్తః ప్రవేశశాస్తృత్వాభ్యాం స్వరూపగగనవ్యావృత్తిరితి. ఏతదపి శరీరలక్షణం భాష్యకారాభిప్రేతం. భేదశ్రుతిఘటకశ్రుత్యవిరోధేనైక్యవాక్యానామర్థమాహ (ఏవమితి) ఘటకతయోపాత్తం సన్మూలా ఇతి. (అత్రాపీతి) ఛాన్దోగ్యప్రకరణే తైత్తిరీయప్రకరణే చేత్యర్థః. హన్తాహమిత్యాది ఛాన్దోగ్యే. తత్సృష్ట్వేత్యాది తైత్తిరీయే. జీవేనాత్మనేత్యస్య వ్యాఖ్యానార్థమాహ (అనేనేతి) అనుప్రవేశశ్రవణాభావేపి సామాన్యేనోక్తం నామరూపవ్యాకరణమనుప్రవేశపూర్వకనామరూపవ్యాకరణే పర్యవస్యతి సామాన్యవిశేషన్యాయాదిత్యాహ (ఏవంభూతమేవేతి) యద్వా - సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన క్వచిదనుక్తస్యాన్యతో గ్రాహ్యత్వాత్ క్వచిద్ జ్ఞాతోఽనుప్రవేశః కార్యోపయోగితయాఽపేక్షితత్వాదన్యత్రాపి స్వీకార్య ఇత్యాహ (ఏవమితి) ఏవంభూతశబ్దోఽనుప్రవేశపూర్వకత్వపరః. అనేన నామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యుపాదానేన జీవానాముత్పత్తిప్రళయా నామరూపవ్యాకరణతదభావా-న తు స్వరూపనిష్పత్తివినాశావిత్యుక్తం భవతి. అనేన పూర్వోక్తశఙ్కా చ పరిహృతా - కాలవిశేషయుక్తమైక్యం నామరూపవ్యాకరణాభావమాత్రం - న తు స్వరూపైక్యమిత్యవగమాత్. అథ సర్వశ్రుతీనామన్వర్థైకత్వం దర్శయన్ ప్రథమమేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం పరమతేఽనుపపన్నమితి ప్రాగుక్తం స్వమతే తూపపన్నమిత్యాహ (అత ఇతి) కార్యకారణ

చిదచిద్విశిష్టమిత్యుపపన్నతరం. * అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి- తి స్రో దేవతా ఇతి సర్వమచిద్వస్తు నిర్దిశ్య తత్రస్వాత్మకజీవానుప్రవేశేన నామరూపవ్యాకరణవచనాత్ సర్వే వాచకాః శబ్దా అచిద్విశిష్టజీవవిశిష్టపరమాత్మన ఏవ వాచకా ఇతి కారణావస్థపరమాత్మవాచినా శబ్దేన కార్యవాచినః శబ్దస్య సామానాధికరణ్యం ముఖ్యవృత్తం. అతః స్థూలసూక్ష్మచిదచిత్ప్రకారం బ్రహ్మైవ కార్యం కారణం చేతి బ్రహ్మోపాదానం జగత్ సూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరకం బ్రహ్మైవ కారణమితి బ్రహ్మోపాదానత్వేపి సంఘాతస్యోపాదానత్వేన చిదచితోర్బ్రహ్మణశ్చ స్వభావాసంకరోప్యుపపన్నతరః. యథా శుక్లకృష్ణరక్తతన్తుసంఘాతోపాదానత్వేపి చిత్రపటస్య తత్తత్తన్తుప్రదేశ ఏవ శౌక్ల్యాదిసంబన్ధ ఇతి కార్యావస్థాయామపి న సర్వత్ర వర్ణసంకరః - తథా చిదచిదీశ్వరసంఘాతోపాదానత్వేపి జగతః కార్యావస్థాయామపి భోక్తృత్వభోగ్యత్వనియన్తృత్వాద్యసంకరః. తన్తూనాం పృథక్స్థితియోగ్యానామేవ పురుషేచ్ఛయా కదాచిత్ సంహతానాం కారణత్వం కార్యత్వం చ- ఇహ తు చిదచితోః సర్వావస్థయోః పరమపురుషశరీరత్వేన తత్ప్రకారతయైవ పదార్థత్వాత్ తత్ప్రకారః పరమపురుషః సర్వదా సర్వశబ్దవాచ్య ఇతి విశేషః. స్వభావభేదస్తదసంకరశ్చ తత్ర చాత్ర చ తుల్యః. ఏవం చ సతి పరస్య బ్రహ్మణః కార్యానుప్రవేశేపి స్వరూపాన్యథాభావాభావాదవికృతత్వముపపన్నతరం. స్థూలావస్థస్య నామరూపవిభాగవిభక్తస్య చిదచిద్వస్తున ఆత్మతయావస్థానాత్ కార్యత్వమప్యుపపన్నతరం- అవస్థాన్తరాపత్తిరేవ హి కార్యతా. నిర్గుణవాదాశ్చ పరస్య బ్రహ్మణో హేయగుణాసంబన్ధాదుపపద్యన్తే * అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాస ఇతి హేయగుణాన్ ప్రతిషిధ్య * సత్యకామః సత్యసంకల్ప ఇతి కల్యాణగుణాన్ విదధతీయం శ్రుతిరేవాన్యత్ర సామాన్యేనావగతం గుణనిషేధం హేయగుణవిషయం వ్యవస్థాపయతి. జ్ఞానస్వరూపం బ్రహ్మేతి వాదశ్చ సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేర్నిఖిలహేయప్రత్యనీకకల్యాణగుణాకరస్య బ్రహ్మణః స్వరూపం జ్ఞానైకనిరూపణీయం, స్వయంప్రకాశతయా జ్ఞానస్వరూపం, చేత్యభ్యుపగమాదుపపన్నతరః

యోరైక్యప్రతిపాదనా, దేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానా, త్సామానాధికరణ్యా చ్చేతి త్రిధా హ్యాగ్వత్ర [illegible] అత్ర పూర్వోక్త [illegible] ముక్తప్రకారేణోపపన్నమితి అత ఇత్యాది భాష్యేణోక్తం భవతి విశిష్టం కారణం తదేవ కార్యమితి కారణాత్కార్యస్యానన్యత్వం అత కార్యకారణయోరైక్యపరాణాం శ్రుతీనాం తయోరేకద్రవ్యత్వమేవ ప్రతిపాద్యం నతు విశిష్టత్వనిషేధః - తస్యావిహితత్వాత్ ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానమపి [illegible] యథా మృత్పిణ్డే నతత్కార్యజ్ఞానేపి పిణ్డగతరూపాదినిషేధో నక్రియత స్యాత్ తద్వత్ ఉపపన్నతరమితి తరప్ప్రత్యయేన ముఖ్యత్వం సర్వత్రాపి [illegible] తం ఏవం సద్విద్యోపక్రమగతస్యైకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానస్య ముఖ్యత్వముక్తం అథ తదుపసంహార [illegible] సామానాధికరణ్యస్య ముఖ్యత్వమాహ (అనేనేతి) ఉపాదానత్వస్వభావాసంకరౌ ముపపద్యేతే ఇత్యత్రాహ (అతః స్థూలేతి) [illegible] హ్యుపాదానత్వం అతోఽవస్థావిశేషా స్థూలసూక్ష్మశబ్దాభ్యాం [illegible] అనేన [illegible] వధారణం నామరూపవిభాగాభావా [illegible] యమితి ఫలితం ఉపాదానత్వేపి స్వభావాసంకరమాహ (సూక్ష్మేతి) దృష్టాన్తేనేమమర్థముపపాదయతి (యథేతి) ననుశుక్లకృష్ణాదితన్తూనాం కారణావస్థాయామపి భిన్నానాం నచ తేష్వన్యతమం ప్రత్యన్యతమస్య కారణత్వం అత న తత్ర స్వభావాసంకరః అత్ర తు [illegible] తోపాదానత్వేపి కారణావస్థాయాం పరమాత్మైక ఏవ స్వశరీరేన [illegible] యతే- నతు చేతనాచేతనౌ కించ పరమాత్మనః [illegible] తత్స్వాదిరయోగ్యత్వాయాసువ్యాప్త్యాదికం [illegible] యతే అతో న స్వభావాసంకర ఇత్యత్రాహ (తన్తూనామితి) నహి తన్తూనామన్యోన్యగుణప్రధానభావో [illegible] నతత్ర సత్యతమవాచిశబ్దేన సముదాయ [illegible] తే- అత్ర తు సర్వప్రకారస్య భగవతః సర్వశబ్దవాచ్యత్వముపపన్నమితి అన్యతమవాచిశబ్దేనాపి [illegible] ఇతి విశేష [illegible] కారణత్వాత్ [illegible] దో [illegible] స్వభావాసంకర ఉపపన్న ఇత్యర్థః కేనాకారేణ సాధర్మ్యమిత్యత్రాహ (స్వభావేతి) [illegible] స్వభావమాశఙ్క్యాహ (ఏవం చేతి) తర్హ్యుపాదానత్వమేవానుపపన్నమిత్యత్రాహ (స్థూలావస్థస్యేతి) ఆత్మతయావస్థానాత్ [illegible] కార్యత్వమిత్యత్రాహ (అవస్థేతి) అవికారశ్రుతీనాం ప్రకృతిగతస్వరూపాన్యథాభావరూపవికారా [illegible] కార్యావస్థ [illegible] రూపావస్థాన్తరాపత్తిర్బ్రహ్మణః కార్యత్వమితి కార్యత్వవాదినీనాం శ్రుతీనామర్థః నహి కారణావస్థనియమనం కార్యావస్థనియమనం [illegible] శేషా ఏవ బ్రహ్మణోఽద్వారకావస్థా. స్వరూపాన్యథాభావజ్ఞానసంకోచాదిరూపవికారాః సద్వారకావస్థా ఇత్యర్థః యథా [illegible] దేహసన్నిధిసమాన్నాతేషు వస్తుషు పరమాత్మశేషతయావగతేషు [illegible] ద్వారకశేషత్వం [illegible] ద్వారక [illegible] త్వం చ ముఖ్యమేవావగమ్యతే తథా బహుస్యామితి [illegible] హణేన సర్వావస్థాసు పరమాత్మీయతయావగతాసు స్వరూపాన్యథాభావజ్ఞానసంకోచాదిరూపసద్వారకావస్థాయాం తన్నియమనరూపాద్వారకావస్థాయాశ్చ పరమాత్మీయత్వం ముఖ్యమేవేతి భావః (నిర్గుణేతి) అపహతపాప్మేత్యాది చాత్ర కించిద్వివృతం (శ్రుతిరేవే) త్యుత్తరోక్తనిర్వాహే తు శ్రుతహానిరశ్రుతకల్పనం చాస్తి- అత్ర తు నిర్వాహః శ్రౌత ఏవ శ్రుతానుగుణశ్చేతి నైష ముఖ్యమితి భావః అథార్థగుణనిషేధపరత్వేన ఉదాహృతానాం శ్రుతీనామర్థమాహ (జ్ఞానస్వరూపమితి) సర్వజ్ఞస్యేత్యాది పదాని [illegible] గుణవిశేషవిధాయివాక్యస్మారకాణి * [illegible] త్యాదిత్యాది సూత్రసిద్ధమిహ తత్ర నిర్వాహద్వయముక్తం. ఈశ్వరస్య జ్ఞాతృత్వాత్ జ్ఞానైకనిరూపణీయత్వముక్తం - జ్ఞాతుర్హి జ్ఞానం నిరూపకం తరపో

*యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ *పరాస్యశక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ *విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాదిత్యాదికాః జ్ఞాతృత్వమావేదయన్తి- *సత్యం జ్ఞానమిత్యాదికాశ్చ బ్రహ్మణో నైకనిరూపణీయతయా స్వప్రకాశతయా చ జ్ఞానస్వరూపతాం. *సోకామయత బహుస్యాం *తదైక్షత బహుస్యాం *తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతి బ్రహ్మైవ స్వసంకల్పాద్విచిత్రస్థిరత్రసరూపతయా నానాప్రకారమవస్థితమితి తత్ప్రత్యనీకాబ్రహ్మాత్మకవస్తునానాత్వమతత్త్వమితి తత్ప్రతిషిధ్యతే *మృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి * నేహ నానాస్తి కించన *యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతి। యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ తత్కేన కం పశ్యేత్ తత్కేన కం విజానీయాదిత్యాదినా- న పునః *బహు స్యాం ప్రజాయేయేత్యాదిశ్రుతిసిద్ధం స్వసఙ్కల్పకృతం బ్రహ్మణో నానానామరూపభాక్త్వేన నానాప్రకారత్వమపి నిషిధ్యతే. *యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూదిత్యాదినిషేధవాక్యాదౌ చ తత్స్థాపితం *సర్వం తం పరాదాద్యోన్యత్రాత్మనస్సర్వం వేద *తస్య హ వా ఏతస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసితమేతద్యదృగ్వేద ఇత్యాదినా. ఏవం చిదచిదీశ్వరాణాం స్వరూపభేదం స్వభావభేదం చ వదన్తీనాం, కార్యకారణభావం కార్యకారణయోరనన్యత్వం చ వదన్తీనాం, సర్వాసాం శ్రుతీనామవిరోధః - చిదచితోః పరమాత్మనశ్చ సర్వదా శరీరాత్మభావం, శరీరభూతయోః కారణదశాయాం నామరూపవిభాగానర్హసూక్ష్మదశాపత్తిం, కార్యదశాయాం చ తదర్హస్థూలదశాపత్తిం, వదన్తీభిశ్శ్రుతిభిరేవ జ్ఞాయత ఇతి బ్రహ్మాజ్ఞానవాదస్యౌపాధికబ్రహ్మభేదవాదస్యాన్యస్యాప్యపన్యాయమూలస్య సకలశ్రుతివిరుద్ధస్య న కథంచిదప్యవకాశో దృశ్యతే. చిదచిదీశ్వరాణాం పృథక్స్వభావతయా తత్తచ్ఛ్రుతిసిద్ధానాం శరీరాత్మభావేన ప్రకారప్రకారితయా శ్రుతిభిరేవ ప్రతిపన్నానాం శ్రుత్యన్తరేణ కార్యకారణభావప్రతిపాదనం కార్యకారణయోరైక్యప్రతిపాదనం చ హ్యవిరుద్ధం. యథా- ఆగ్నేయాదీన్ షడ్యాగానుత్పత్తివాక్యైః పృథగుత్పన్నాన్ సముదాయానువాదివాక్యద్వయేన సముదాయద్వయత్వమాపన్నాన్ *దర్శపూర్ణమాసాభ్యామిత్యధికారవాక్యం కామినః కర్తవ్యతయా విదధాతి- తథా- చిదచిదీశ్వరాన్ స్వివిక్తస్వరూపస్వభావాన్ * క్షరం ప్రధానమమృతాక్షరం హరః క్షరాత్మానావీశతే దేవ ఏకః * పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరం *ఆత్మా నారాయణః పర ఇత్యాదివాక్యైః పృథక్ ప్రతిపాద్య- *యస్య పృథివీ శరీరం *యస్యాత్మా శరీరం *యస్యావ్యక్తం శరీరం యస్యాక్షరం శరీరం * ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇత్యాదిభిర్వాక్యైశ్చిదచితోస్సర్వావస్థావస్థితయోః పరమాత్మశరీరతాం, పరమాత్మనస్తదాత్మతాం, చ ప్రతిపాద్య- శరీరభూతప్రమాత్మాభిధాయిభిస్స్త్రీశ్మ్మాదిశబ్దైః కారణావస్థః కార్యావస్థశ్చ పరమాత్మైక ఏవేతి పృథక్ ప్రతిపన్నం వస్తుత్రయం *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం *సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేత్యాదివాక్యం ప్రతిపాదయతి.

ముఖ్యత్వమస్య. జ్ఞానస్వరూపత్వే జ్ఞానగుణకత్వే చ శ్రుతీర్దర్శయతి (యస్సర్వజ్ఞ ఇతి) జ్ఞానస్వరూపతాం - ఉభయథాపి జ్ఞానవ్యపదేశయోగ్యతాం జ్ఞానగుణకత్వస్య జ్ఞానస్వరూపత్వస్య చ విహితత్వాదుభయమప్యుపపన్నమిత్యర్థః జ్ఞానస్య జ్ఞానాశ్రయత్వానుపపత్తిచోద్యపరిహారః పూర్వమేవ కృతః భేదనిషేధశ్రుతీనావగ్నమాహ (సోకామయతేతి) విచిత్రస్థిరత్రసరూపతయా- విచిత్రస్థిరత్రసశరీరతయా అబ్రహ్మాత్మకేతి బ్రహ్మాన్తర్యామికత్వరహితత్వముక్తం విహితవ్యతిరిక్తస్య నిష్ఠవస్తునానాత్వమిత్యర్థః యద్వా- స్థిరత్రసరూపతయా- స్థిరత్రసాత్మకత్వాత్ (అబ్రహ్మాత్మకేతి) అబ్రహ్మభూతమిత్యర్థః తథా సతి కార్యకారణభేదనిషేధః కృతః స్యాత్- ఐక్యశ్రుతీనాం ప్రకారైక్యపరత్వాదైక్యశ్రుతిశేషభూతభేదనిషేధో పి తదనురోధేన ప్రకారిభేదనిషేధ ఏవ భవితుమర్హతీత్యర్థః నిషేధసామాన్యం హి విశేషవిధానే దృష్టే తద్వ్యతిరిక్తవిషయం దృష్టం *న హింస్యాదిత్యాదిషు విశేషవిధానం సామాన్యనిషేధో బాధతే చేత్ వైధహింసాయా అధర్మత్వప్రసఙ్గ ఇత్యభిప్రాయేణాహ (న పునరితి) ఉక్తమర్థముపక్రమే సైవోపపాదయతి (యత్ర త్వస్యేతి) (యోన్యత్రాత్మన ఇతి) అన్యత్రేత్యవ్యయం వినాశబ్దపర్యాయం బ్రహ్మణః పృథగ్భూతం తదవినాభావరహితం నాస్తీత్యర్థః భేదవిశేషనిషేధదర్శనాత్ సామాన్యేన భేదనిషేధోపి తత్పరత్వపర్యవస్యతి * భాగో వా మన్త్రవరాదితి న్యాయాదితి భావః ఇతరవ్యాఖ్యాతృభిర్వాప్యద్భిరపి నిర్వాహప్రకారాః కృతాః- తత్ర కో విశేష ఇత్యత్రాహ (ఏవమితి) అస్మదుక్తనిర్వాహః శ్రుతిభిరేవోక్తః శ్రుత్యనుగుణశ్చ- తత్కల్పితనిర్వాహః శ్రుతివిరుద్ధః అశ్రుతస్వార్థాభాసమూలశ్చేత్యర్థః అతన్న్యాయమూలస్య సకలశ్రుతివిరుద్ధస్యేతి సర్వత్రాన్వేతి అన్యస్యేతి స్వాభావికభేదాభేదం స్వనిష్ఠభేదం చాహ ఇమమర్థం వైదికదృష్టాన్తేనోపపాదయతి (చిదచిదీశ్వరాణామితి) ఆగ్నేయః అగ్నీషోమీయ ఉపాంశుయాజో ఐన్ద్రాగ్నో ద్వావైన్ద్రౌ చేతి షడ్యాగాః ఉత్పత్తివాక్యమితి- ప్రథమప్రతిపత్తిజనకం వాక్యం పృథగుత్పన్నాన్ - పృథక్ప్రతిపాదితాన్ ఉత్పత్తివాక్యైః - *యదాగ్నేయోష్టాకపాలో మావాస్యాయాం చ పౌర్ణమాస్యాం చాచ్యుతో భవతీత్యేవమాదిభిః సముదాయానువాదివాక్యద్వయేన- *య ఏవం విద్వాన్ పౌర్ణమాసీం యజతే *య ఏవం విద్వానమావాస్యాం యజత ఇత్యేతాభ్యాం *దర్శపూర్ణమాసాభ్యామితి స్వర్గసాధనత్వాకారేణైకీకృత్య తత్కర్తవ్యతయా విదధాతీత్యర్థః తథా త్రయస్థశ్రుతిపావనం దర్శయతి (తథేతి) (శరీరభూతేతి) కారణావస్థః కార్యావస్థశ్చ పరమాత్మైక ఏవేతి వచనభఙ్గ్యా పృథక్ప్రతిపన్నం వస్తుత్రయం శ్రుతిః ప్రతిపాదయతీత్యర్థః ఆగ్నేయాదిసముదాయే ఽన్యతమవాచిశబ్దైస్సముదాయాభిధానం న దృష్టం- అత్ర తు పరమాత్మవాచిశబ్దేన సముదాయాభిధానం కథమిత్యత్రా

చిదచిద్వస్తుశరీరిణః పరస్య బ్రహ్మణః సర్వశబ్దాభిధానేఽపి నాస్తి విరోధః— యథా మనుష్యపిణ్డశరీరకస్యాత్మనో విశేషస్య దేవమనుష్యాదిశబ్దైరభిధానమిత్యలమతివిస్తరేణ. యత్పునరిదముక్తం— బ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానేనైవావిద్యానివృత్తిర్యుక్తేతి— తదయుక్తం— బన్ధస్య పారమార్థికత్వేన జ్ఞాననివర్త్యత్వాభావాత్. పుణ్యాపుణ్యరూపకర్మనిమిత్తదేవాదిశరీరప్రవేశతత్ప్రయుక్తసుఖదుఃఖానుభవరూపస్య బన్ధస్య మిథ్యాత్వం కథమివ శక్యతే వక్తుం. ఏవంరూపబన్ధనివృత్తిర్భక్తిరూపాపన్నోపాసనప్రీతపరమపురుషప్రసాదలభ్యేతి పూర్వమేవోక్తం. భవదభిమతస్యైక్యజ్ఞానస్య యథావస్థితవస్తువిపరీతవిషయస్య మిథ్యారూపత్వేన బన్ధవివృద్ధిరేవ ఫలం భవతి— *మిథ్యైతదన్యద్ద్రవ్యం హి నైతి తద్ద్రవ్యతాం యత ఇతి శాస్త్రాత్, *ఉత్తమః పురుషస్త్వన్యః *పృథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మత్వేతి జీవాత్మవిసజాతీయస్య తదన్తర్యామిణో బ్రహ్మణో జ్ఞానం పరమపురుషార్థలక్షణమోక్షసాధనమిత్యుపదేశాచ్చ. అపి చ— భవదభిమతస్యాపి నివర్తకజ్ఞానస్య మిథ్యారూపత్వాత్తస్య నివర్తకాన్తరం మృగ్యం. నివర్తకజ్ఞానమిదం స్వవిరోధి సర్వం భేదజాతం నివర్త్య క్షణికత్వాత్ స్వయమేవ నశ్యతీతి చేన్న— తత్స్వరూపతదుత్పత్తివినాశానాం కాల్పనికత్వేన వినాశకల్పనాకల్పకరూపావిద్యాయా నివర్తకాన్తరమన్వేషణీయం. తద్వినాశో బ్రహ్మస్వరూపమేవేతి చేత్. తథా సతి నివర్తకజ్ఞానోత్పత్తిరేవ న స్యాత్ — తద్వినాశే తిష్ఠతి తదుత్పత్త్యసమ్భవాత్.

హ (చిదచిద్వస్త్వితి) దృష్టాన్తమాహ (యథేతి) తత్రాన్యోన్యం ప్రకారప్రకారిభావాభావాదన్యతమవాచిశబ్దేన సముదాయాభిధానం— అత్ర తు తథాభావాదుపపన్నం. కథం. ఉచ్యతే - అర్థసామర్థ్యాత్ శబ్దసామర్థ్యాచ్చ. చిదచితోరపృథక్సిద్ధప్రకారత్వాన్నిష్కృష్టబ్రహ్మణః కారణత్వానుపపత్తేశ్చ ప్రకారివాచిశబ్దేన విశిష్టోపస్థాపనసిద్ధిః. సద్బ్రహ్మశబ్దౌ విశిష్టస్య సత్త్వబృహత్త్వయోగాద్విశిష్టోపస్థాపనసమర్థౌ— ఆత్మశబ్దస్య వ్యాప్తిరూపప్రవృత్తినిమిత్తస్య వ్యాప్యసాపేక్షత్వాద్విశిష్టోపస్థాపకత్వమితి. యద్వా— *అక్షరాత్సంభవతీహ విశ్వం *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం తపః తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయతే *ఆత్మన ఆకాశస్సంభూత ఇత్యాదిషు పరమాత్మవాచిశబ్దైః కారణముచ్యతే— తేషాం విశేషణభూతచిదచిదభిధానే శక్తిర్నాస్తి— లక్షణాయాం చ న ఏవ దోషః— అతస్సర్వత్ర స్వరూపపరిణామ ఏవ స్వరసప్రాప్త ఇత్యత్రాహ (చిదచిదితి) శ్రుత్యన్తరబలేన స్వరూపవికారాసంభవాత్కార్యోపయుక్తమనుక్తమపి విశేషణం పృషదాజ్యనయాదర్థస్వభావేన సన్నిధాపితమనుసన్ధేయమితి భావః. తదేవ లోకప్రయోగేణ సిద్ధయతి (యథేతి) అయమాత్మా సుఖీత్యాత్మవిశేషస్య సుఖిత్వాభిధానే శరీరరహితస్యాత్మనో వైషయికసుఖాసంభవాత్తాదృశసుఖోపయుక్తమనుష్యాదిపిణ్డవిశిష్టత్వమర్థతస్సిద్ధ్యతి— తద్వదితి భావః. నివృత్త్యనుపపత్తిం పక్షమనువదతి (యత్పునరితి) దూషయతి (తదయుక్తమిత్యాదినా) ప్రపఞ్చస్య జ్ఞానబాధ్యత్వం జ్ఞానస్యైక్యవిషయత్వం చోభయమపి పరాభిమతం— తత్ర ప్రథమం జ్ఞానబాధ్యత్వానుపపత్తిమాహ (బన్ధస్యేతి) సర్వప్రమాణానుగుణం పారమార్థ్యముపపాదయతి (పుణ్యాపుణ్యేతి) ప్రతీతిమాత్రసిద్ధస్య హేతుహేతుమద్భావనియమోఽనుపపన్నః - పరమార్థస్యైవార్థక్రియాకారిత్వాదుత్పత్తిమత్త్వాచ్చ. అసత్యస్య హేతుత్వాసంభవముత్పత్త్యసంభవం చ ప్రాగుపపాదితముపజీవ్యోక్తం. న హి ప్రతీతిమాత్రసిద్ధమన్యత్ర విద్యమానం వస్త్విహ కిమప్యుత్పాదయతి— నాపి స్వయమిదానీముత్పాద్యతే. కించ— అపరమార్థస్య భ్రాన్తిజ్ఞానసామగ్రీవ్యతిరిక్తహేతుసాపేక్షత్వం చ న దృష్టం. న చాఙ్కురాదిసామగ్ర్యేవ భ్రమసామగ్రీ— గిరిశిఖరగతమృత్సలిలబీజసంబన్ధేన అపవరకగతస్యాఙ్కురభ్రమప్రసఙ్గాత్. న చ పదార్థానామర్థక్రియాకారిత్వం తదుత్పత్తిమత్త్వం చ మిథ్యేతి వాచ్యం— జ్ఞానబాధ్యత్వాభావాత్. కించ మిథ్యాత్వే పాపకరణేఽపి న ప్రాయశ్చిత్తాపేక్షా— మిథ్యేతి బుద్ధిరేవాలమితి భావః. భవతాపి జ్ఞాననివర్త్యత్వమవిద్యాయా వక్తవ్యం— తచ్చ సత్యత్వే కథముపపద్యత ఇత్యత్రాహ (ఏవంరూపేతి) పరమార్థస్య జ్ఞాననివర్త్యత్వం దృష్టద్వారేణోపపద్యతే— అపి త్వదృష్టద్వారా. యథా— సత్యసర్పదష్టవిషస్యోపాసనప్రీతగరుడప్రసాదాన్నివృత్తిః - న తు మిథ్యేతి జ్ఞానాత్ తథేత్యర్థః. ప్రపఞ్చస్య జ్ఞాననివర్త్యత్వముక్తం. ఐక్యజ్ఞానస్యోపాయత్వానుపపత్తిమాహ (భవదభిమతస్యేతి) తత్త్వజ్ఞానం హి మోక్షోపాయః - భిన్నవిషయస్యాభేదజ్ఞానస్యాతత్త్వజ్ఞానరూపత్వాత్ విపరీతఫలత్వమిత్యర్థః. అద్వైతస్యాతథ్యత్వే ప్రమాణమాహ (మిథ్యైతదితి) ఐక్యస్యాతాత్త్వికత్వకథనోక్తిర్దర్శితా. ఐక్యస్యాసత్యత్వం యథా ఫలితం తథా భేదజ్ఞానస్యైవ మోక్షహేతుత్వమాహ (ఉత్తమ ఇతి) స్మృతివచసోస్సఙ్గత్యర్థం శ్రుతేః పశ్చాదుపాదానం. ఐక్యజ్ఞానస్య నివర్తకత్వే ప్రమాణవిరోధ ఉక్తః. అథ తర్కవిరోధమాహ (అపిచేతి) దావానలవిషనాశకవిషదృష్టాన్తాభిప్రాయేణ శఙ్కతే (నివర్తకజ్ఞానమితి) నివర్తకజ్ఞానం తద్వినాశశ్చ కిం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం— ఉత స్వరూపమితి వికల్పమభిప్రేత్యాహ (నేతి) బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వాద్ఘటాదేరివ వినాశస్య కాల్పనికత్వం— యథా స్వప్నపదార్థస్వరూపతదుత్పత్తిస్థితీనాం కాల్పనికత్వాన్నాశశ్చ కాల్పనికస్తథేతి భావః. (వినాశకల్పనాకల్పకరూపావిద్యాయా ఇతి) వినాశవికల్పః. తద్విషయభ్రమబుద్ధిః కల్పనా. కల్పకో భ్రమాశ్రయాదిః. ఏవంరూపావిద్యాయా ఇత్యర్థః. స్వరూపపక్షం దూషయతి (తథా సతీతి) పూర్వపక్షి[illegible]ణం ప్రకారాన్తరేణాభ్యుక్తం వేదార్థసంగ్రహే— భావరూపస్య నాశో హి ఉత్తరావస్థాప్రాప్తిః- సా చాత్రానుపపన్నా- బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యావస్థావతో స్వస్థితిత్యాగాభ్యుపగమే అద్వైతహానిప్రసఙ్గాదితి. భావాన్తరం హ్యభావః. ఘటస్య ప్రాగభావః పిణ్డత్వాదిపూర్వావస్థా. ప్రధ్వంసః కపాలత్వాద్యుత్తరావస్థా ఇతరేతరాభావోఽశ్వస్య గోత్వాభావః అశ్వత్వం- గోరశ్వత్వాభావః గోత్వం. సంసర్గాభావే కథం భావరూపత్వం- యది మహీతలే ఘటసంస[illegible]ర్గాభావః స్యాత్ -యద్వ్యతిరిక్త[illegible] ఇతి. ఉచ్యతే- భవత్పక్షే అభావప్రత్యయస్య [illegible] సంసర్గాభావః. యది మహీతలమాత్ర[illegible] ప్రత్యయః- తర్హి [illegible] ప్రత్యయస్య ప్రసక్తిః- తత్రాపి మహీతలమాత్రసద్భావాత్. యది కేవలచిద్వ్యస[illegible]

అపిచ-చిన్మాత్రబ్రహ్మవ్యతిరిక్తకృత్స్నని షేధవిషయజ్ఞానస్య కోయంజ్ఞాతా-అధ్యాసరూపఇతిచేత్. న-తస్యాపినిషేధ్యతయానివర్తకజ్ఞానకర్మత్వాత్ తత్కర్తృత్వానుపపత్తేః. బ్రహ్మస్వరూపమితిచేత్ బ్రహ్మణోనివర్తకజ్ఞానంప్రతిజ్ఞాతృత్వంకింస్వరూపం- ఉతాధ్యస్తం. అధ్యస్తంచేదయమధ్యాసస్తన్మూలావిద్యాన్తరంచనివర్తకజ్ఞానావిషయతయాతిష్ఠత్యేవ. నివర్తకజ్ఞానాన్తరాభ్యుపగమేతస్యాపిత్రిరూపత్వాత్ జ్ఞాత్రపేక్షయానవస్థాస్యాత్. బ్రహ్మస్వరూపస్యైవజ్ఞాతృత్వేఽస్మదీయపవపక్షఃపరిగృహీతస్స్యాత్. నివర్తకజ్ఞానస్వరూపంస్వస్యజ్ఞాతాచబ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వేనాస్యనివర్త్యాన్తర్గతమితివచనం భూతలవ్యతిరిక్తంకృత్స్నం దేవదత్తేనచ్ఛిన్నమిత్యస్యామేవచ్ఛేదనక్రియాయామస్యచ్ఛేత్తురస్యాశ్ఛేదనక్రియాయాశ్చ ఛేద్యానుప్రవేశవచనవదుపహాస్యం. అధ్యస్తోజ్ఞాతా స్వనాశహేతుభూతనివర్తకజ్ఞానేస్వయంకర్తాచనభవతి- స్వనాశస్యాపురుషార్థత్వాత్. తన్నాశస్యబ్రహ్మస్వరూపత్వాభ్యుపగమేభేదదర్శనతన్మూలావిద్యాదీనాం కల్పనమేవనస్యాదిత్యలమనేనదిష్టహతముద్గరాభిఘాతేన. తస్మాదనాదికర్మప్రవాహరూపాజ్ఞానమూలత్వాద్బన్ధస్య - తన్నిబర్హణముక్తలక్షణజ్ఞానాదేవ. తదుత్పత్తిశ్చాహరహరనుష్ఠీయమానపరమపురుషారాధనవేషాత్మయాథాత్మ్యబుద్ధివిశేషసంస్కృతవర్ణాశ్రమోచితకర్మలభ్యా. తత్ర కేవలకర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వం, అనభిసంహితఫలపరమపురుషారాధనవేషాణాంకర్మణాముపాసనాత్మకజ్ఞానోత్పత్తిద్వారేణబ్రహ్మయాథాత్మ్యానుభవరూపానన్తస్థిరఫలత్వం, చకర్మస్వరూపజ్ఞానాదృతేనజ్ఞాయతే,- కేవలాకారపరిత్యాగపూర్వకయథోక్తస్వరూపకర్మోపాదానంచనసమ్భవతీతి,కర్మవిచారానన్తరంతతపవహేతోః బ్రహ్మవిచారఃకర్తవ్యఇత్యథాతఇత్యుక్తం…………………

శిష్టంభూతలమభావాశ్రయః- సఏవవిశేషస్సంసర్గాభావఇతి.కాలవిశేషవిశిష్టత్వేసతిదేశవిశేషత్వమేవసచవిశేషః.తదానీమేవఘటసహితప్రదేశాన్తరవ్యావృత్త్యర్థందేశవిశేషత్వమిత్యుక్తం. తస్మిన్నేవదేశస్యకాలాన్తరేఘటసహితస్యవ్యావృత్త్యర్థంకాలవిశేషవిశిష్టత్వేసతీత్యుక్తం. యథాహుః *సంసర్గాభావమేవంవిదురిహసుధియోభావమేవత్వభావంమన్వానాఃకుమ్భవద్భూతలమితరథాభాగభేదస్స్వభావః। యస్తత్రత్కాలభేదవ్యతికరితగృహప్రాఙ్గణాదిప్రదేశఃకుమ్భాభావాశ్రయోఽన్యైరగణిసఇహనఃక్వాధికస్యోపలమ్భఇతి. నాశస్యావస్థాన్తరత్వాత్కర్మనాశంవదతస్తవాపిచోద్యంతుల్యమితిచేన్న-కర్మణ్యన్మత్పక్షేభగవత్ప్రీత్యప్రీతిరూపం. తత్ర యఃసంసారఫలానుగుణస్సంకల్పఃతద్వినాశ్యంకర్మ - యస్తుమోక్షానుగుణస్సంకల్పస్సఏవపూర్వస్యనాశఇతిఉపపన్నమేవ *ధాతుఃప్రసాదాన్మహిమానమీశమిత్యాదిభిః. అథనివర్తకజ్ఞానస్యజ్ఞాత్రనుపపత్తిమాహ (అపిచేతి) నహిస్వరూపభూతజ్ఞానస్యజ్ఞాత్రన్తరాపేక్షా-అతస్తద్వ్యావృత్త్యర్థంకృత్స్ననిషేధవిషయజ్ఞానస్యేత్యుక్తం. ప్రమాణజన్యజ్ఞానంహిసాశ్రయమేవదృష్టం.జ్ఞాతాకింబ్రహ్మవ్యతిరిక్తః- ఉతనాతిరిక్తఇతివికల్పాభిప్రాయేణాహచిన్మాత్రేతి ప్రథమం. ధర్మిప్రశ్నఃకోయమితి. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వపక్షేదూషణమాహ (నేతి)కర్మకర్తృత్వవిరోధాదితిభావః. నివర్త్యత్వేనసతిహికర్మకర్తృవిరోధః-అతస్తత్పరిహారార్థంస్వరూపపక్షంశఙ్కతే (బ్రహ్మేతి) జ్ఞాతృత్వధర్మవికల్పోఽయంకింస్వరూపమితి. స్వరూపం- స్వాభావికమిత్యర్థః. హాన్యాత్యత్వేనబుద్ధిస్థతయాఅధ్యస్తపక్షందూషయతి(అధ్యస్తంచేదితి) (నివర్తకజ్ఞానావిషయతయాతిష్ఠత్యేవేతి) జ్ఞాతృత్వాధ్యాసస్యతన్మూలావిద్యాన్తరస్యచనివృత్తౌనివర్తకాన్తరసాపేక్షత్వాన్నివర్తకాన్తరస్యచభవద్భిరనభ్యుపగమాత్తదుభయంతిష్ఠత్యేవేతినిశ్శేషావిద్యానివృత్తిర్నస్యాదిత్యర్థః. నివర్తకజ్ఞానాన్తరాభ్యుపగమేతస్యాపికస్యచిత్కించిత్ప్రతిసిద్ధిరూపతయాజ్ఞాత్రపేక్షయానవస్థాస్యాదిత్యాహ (నివర్తకేతి) ఆద్యంశిరోదూషయతి (బ్రహ్మస్వరూపస్యేతి)నిరుపాధికస్యైవబ్రహ్మస్వరూపస్యాభ్యుపగమ్యమానంజ్ఞాతృత్వం స్వాభావికమితిభవతామపిసిద్ధాన్తస్స్యాదిత్యర్థః. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యజ్ఞాతుర్నివర్తకజ్ఞానస్యచబ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వరూపోపాధిక్రోడీకారబలేనప్రపఞ్చతన్మూలావిద్యానివర్తకజ్ఞానేనైవనివృత్తిర్భవిష్యతీత్యాశఙ్కావ్యాఘాతేనదూషయతి (నివర్తకజ్ఞానస్వరూపమితి) జ్ఞాతురపినివర్తకజ్ఞాననివర్త్యత్వేనివర్తకజ్ఞానార్థంశ్రవణాదౌప్రవృత్తిశ్చనస్యాదిత్యాహ (అధ్యస్తోజ్ఞాతేతి) జ్ఞాతృనాశస్యపరమపురుషార్థరూపబ్రహ్మస్వరూపత్వాన్నాపురుషార్థతేత్యాశఙ్క్యాహ (తన్నాశస్యేతి) పూర్వపక్షనిరాకరణముపసంహరతి (ఇతీతి) ఏవంబ్రహ్మవ్యతిరిక్తకృత్స్నమిథ్యాత్వనిరాకరణేనబన్ధస్యసత్యత్వసిద్ధేస్తన్నివృత్తిః కర్మసాపేక్షోపాసనాత్మకజ్ఞానాదేవేతికర్మవిచారపూర్వవృత్తత్వంయుక్తమిత్యాహ (తస్మాదితి) తస్మాత్ - సాధనచతుష్టయస్యబ్రహ్మవిచారంప్రతిపూర్వవృత్తత్వేవస్తుసామర్థ్యంనామహేతురుక్తః- తచ్చనిర్విశేషబ్రహ్మవ్యతిప్రపఞ్చస్యకర్మనిరపేక్షజ్ఞాననివర్త్యత్వం- తచ్చానుపపన్నమిత్యుపపాదనేనవస్తుసామర్థ్యాసిద్ధిరిత్యర్థః. స్వరూపానాదిత్వవ్యావృత్త్యర్థంప్రవాహశబ్దః. అనిర్వచనీయవ్యావృత్త్యర్థఃకర్మశబ్దః.ఉక్తలక్షణజ్ఞానాదేవ-ఉపాసనాత్మకాదేవ. తదుత్పత్తిర్వర్ణాశ్రమోచితకర్మలభ్యాస్తు-తత్ఃకిముపాసనాదిస్వరూపజ్ఞానంప్రతిప్రస్తుతకర్మవిచారపూర్వవృత్తత్వస్యేత్యత్రాహ(తత్రేతి)కర్మవిచారాదేవతస్యాల్పాస్థిరఫలత్వజ్ఞానంఫలితమితిభావః. (అనభిసంహితఫలేతి) *యజ్ఞేనదానేనేత్యాదికర్మవినియోజకవాక్యార్థజ్ఞానస్యపదార్థజ్ఞానపూర్వకత్వాత్ పదార్థభూతకర్మస్వరూపాఖ్యవిశేష్యజ్ఞానాదృతేఉపాసనద్వారానన్తస్థిరఫలత్వరూపవిశేషణంచనజ్ఞాయతఇతిభావః. తతఃకిమిత్యత్రాహ(కేవలేతి) కేవలాకారః-ఆత్మయాథాత్మ్యబుద్ధిసంస్కారశూన్యాకారః. హానార్థముపాదానార్థంచహికస్యచిజ్జ్ఞానం. తత్రఫలద్వారాకర్మత్యాజ్యం-స్వరూపేణోపాదేయం. ఉభయార్థంజ్ఞానంకర్మవిచారాదృతేనసిధ్యతి. తస్మాత్కర్మవిచారనివృత్తౌతజ్జ్ఞానఫలంహానముపాదానంచనసంభవతీత్యర్థః. అథాతశ్శబ్దార్థంనిగమయతి(ఇతికర్మవిచారానన్తరమితి) బ్రహ్మవిచారఃకర్తవ్యఇత్యనేనబ్రహ్మజిజ్ఞాసాశబ్దార్థఉక్తః. విచారస్యకర్తవ్యతాయాంనాతివివాదః-శాస్త్రఅర్థఇత్యేతావదేవహిపైష్యం.అథాతశ్శబ్దవివక్షితవివాదః-అతోఽథాతఇత్యేతావదుక్తం. ఏవంసూత్రస్యాక్షరయోజనాకృతా.…

అత్ర పూర్వపక్షవాదీ మన్యతే - వృద్ధవ్యవహారాదన్యత్ర శబ్దస్య బోధకత్వశక్త్యవధారణాసమ్భవాత్, వ్యవహారస్య చ కార్యబుద్ధిపూర్వకత్వేన కార్యార్థ ఏవ శబ్దస్య ప్రామాణ్యమితి కార్యరూప ఏవ వేదార్థః. అతో న వేదాన్తాః పరినిష్పన్నే పరే బ్రహ్మణి ప్రమాణభావమనుభవితుమర్హన్తి

అథ తాత్పర్యార్థ ఉచ్యతే తత్రేత్యాదినా అక్షరయోజనాయాం పరేణాన్యథోక్త్వాఽక్షరార్థశ్చ నిరస్తః. తన్నిరసనసమయ ఏవ పరేణాన్యథా శాస్త్రతాత్పర్యార్థోఽపి నిరస్తః పరేణ హి ప్రపఞ్చస్య సత్యత్వేన జ్ఞాననివర్త్యత్వాభావాజ్జ్ఞానాయ బ్రహ్మవిచారో నారమ్భణీయ ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా ప్రపఞ్చస్య మిథ్యాత్వేన జ్ఞాననివర్త్యత్వాత్ జ్ఞానాయ స ఆరమ్భణీయ ఇతి సిద్ధాన్తితం - తచ్చ పూర్వం నిరస్తం అథ సూత్రకారాభిప్రేతాం నిరసనీయశఙ్కాముపన్యస్య తదభిప్రేతం తత్పరిహారం చ వక్తుమారభతే (తత్రేత్యాదినా) కర్మవిచారానన్తరం తత ఏవ హేతోః బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్య ఇత్యుక్త్వా నిర్విశేష వ్యుత్పత్త్యసంభవాత్ బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్య ఇతి వచనం వ్యాహతమితి పరిచోదనం పూర్వమీమాంసానభిజ్ఞత్వకృతం *అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసే*తి అధ్యయనానన్తర్యమేవ హేతోర్ధర్మవిచారః కర్తవ్య ఇత్యుక్త్వా ప్రాభాకరైరధ్యయనస్యాచార్యకాధికారకత్వాన్న ధర్మవిచారః కర్తవ్య ఇతి పూర్వపక్షయిత్వా అర్థబోధాధికారకత్వాత్ కర్తవ్య ఇతి సిద్ధాన్తితం భాట్టైః స్వాధ్యాయస్య స్వరార్థత్వాన్న ధర్మవిచారః కర్తవ్య ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా అర్థజ్ఞానార్థత్వాత్స కర్తవ్య ఇతి సిద్ధాన్తితం తచ్చ వ్యాహతం భవత్పక్షే. తత్ర హి సూత్రాక్షరాణి యోజయిత్వా తాత్పర్యార్థః కః అత్రాప్యక్షరార్థముక్త్వా తాత్పర్యార్థ ఉచ్యత ఇత్యుపపన్నం అక్షరయోజనాయాం బ్రహ్మవిచారారమ్భే విశిష్టో హేతురుక్తః కర్మణోఽల్పాస్థిరఫలత్వనిశ్చయనిశ్చితానన్తస్థిరఫలపాత్రప్రతీతిః అనన్తస్థిరఫలపాత్రప్రతీతిర్నాస్తి చేత్ అల్పాస్థిరఫలవివత్యభావాత్ అల్పాస్థిరఫలత్వనిశ్చయో నాస్తి చేన్న నిర్వేదస్యాదితి విశిష్టో హేతుః అనన్తపాత్రప్రతీతిస్సంభావితప్రామాణ్యవిషయికా తాదృశీ హి సా ప్రవృత్తిహేతుః తత్ర బ్రహ్మజ్ఞానస్యానన్తస్థిరఫలపాత్రప్రతీతేః ప్రామాణ్యసంభావనాఽనుపపన్నా సిద్ధవస్తుని శబ్దస్య బోధకత్వనిశ్చయాభావాదితి విశిష్టహేతౌ విశేష్యాంశాసిద్ధిమాశఙ్క్య సిద్ధవస్తుని వ్యుత్పత్తిసంభవాత్ అనన్తస్థిరఫలపాత్రప్రతీతిరస్తీతి పరిహ్రియతే అత్ర పూర్వపక్షవాదీ ప్రాభాకరః సూత్రకారైర్విప్రతిపన్నవేదిత్వాత్, తైశ్చిదనుక్తత్వేఽపి సంభావ్యమానానాం ప్రతికూలపక్షాణాం ఆశఙ్క్య నిరసనీయత్వాచ్చైవం పూర్వపక్షీకరణం యుక్తం యద్వా జైమినిమతం హీదం చోదనాలక్షణార్థ ఏవ వేదప్రతిపాద్య ఇతి చోదనాపదం ... కంవచనం తమాశఙ్క్య సిద్ధవస్త్వపి వేదప్రతిపాద్యమితి సూత్రకారైస్సాధయితుం యుజ్యతే అక్షరయోజనాయాం బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్య ఇత్యుక్తత్వాత్, బ్రహ్మవిచారారమ్భో న యుక్త ఇతి పూర్వపక్షసమాప్త్యుక్తత్వాత్, బ్రహ్మవిచారారమ్భో యుక్త ఇతి తమిమిసిద్ధాన్తస్సోపసంహృతత్వాచ్చ ... సంశయశ్చ ... సిద్ధా బ్రహ్మవిచార ఇత్యుక్తత్వాత్ బ్రహ్మమీమాంసావిషయ ఇతి సిద్ధం ఆరమ్భోఽయుక్తః యుక్త ఇతి చోక్తత్వాత్సంశయసిద్ధిః- బ్రహ్మమీమాంసా కిమారమ్భణీయా- ఉతానారమ్భణీయేతి తదర్థం చిన్త్యతే కిం వేదాన్తా బ్రహ్మణి ప్రమాణం ఉత నేతి తదర్థం పరీక్ష్యతే- శబ్దస్య సిద్ధవస్తుబోధనసామర్థ్యావధారణం సంభవతి నేతి తదర్థం విచార్యతే కిం వృద్ధవ్యవహారాదన్యత్ర శబ్దస్య శక్త్యవధారణం సంభవతి నేతి వృద్ధవ్యవహారే చ శబ్దస్య సిద్ధవస్తుబోధకత్వావధారణం సంభవతి నేతి చ నసంభవతీతి పూర్వః పక్షః - సంభవతీతి సిద్ధాన్తః యదా వ్యవహారాదన్యత్ర వ్యుత్పత్తిః వ్యవహారే చ శబ్దస్య సిద్ధరూపార్థబాధకత్వావధారణం న సంభవతి తదా శబ్దస్య సిద్ధవస్తుబోధనసామర్థ్యాభావాద్వేదాన్తానాం బ్రహ్మణి పరినిష్పన్నరూపే ప్రామాణ్యాభావనిశ్చయవతః పురుషస్యానన్తస్థిరఫలపాత్రప్రతీతేః ప్రామాణ్యసంభావనాయా అసిద్ధేర్విశిష్టహేత్వభావాదనారమ్భణీయేతి పూర్వపక్షే ఫలఫలిభావః రాద్ధాన్తే తు యదా వ్యవహారాదన్యత్ర వ్యుత్పత్తిః వ్యవహారే సిద్ధవస్తుపరత్వావధారణం చ సంభవతి తదా శబ్దస్య సిద్ధరూపార్థసామర్థ్యాద్వేదాన్తానామపి బ్రహ్మణి పరినిష్పన్నరూపే ప్రామాణ్యాత్ ప్రామాణ్యాభావనిశ్చయరహిత పురుషస్యానన్తస్థిరఫలరూపబ్రహ్మవిషయపాత్రప్రతీతిప్రామాణ్యసంభావనాసిద్ధేః విశిష్టహేతుసిద్ధ్యా బ్రహ్మమీమాంసారమ్భణీయేతి విచారాణాం ఫలిభావః పూర్వపక్షముపక్షిపతి (తత్రేతి) పూర్వం వృత్తావుక్తం సూత్రతాత్పర్యం వ్యపదిష్టం- తద్వ్యావృత్తిం సూచయతి తత్ర శబ్దేన తత్ర ప్రపఞ్చసత్యత్వే స్థితేఽపీత్యర్థః పూర్వపక్షముపపాదయతి (వృద్ధవ్యవహారాదితి) వృద్ధా- వ్యుత్పన్నాః ప్రయోజ్యాః, ప్రయోజకాశ్చ తయోర్వ్యవహారః వాచికః కాయికశ్చ వ్యవహారాదన్యత్ర శక్త్యవధారణం కుతః -తత్ కిమిత్యత్రాహ (వ్యవహారస్య చేతి) కార్యబుద్ధిపూర్వకత్వఫలమాహ (కార్యార్థ ఏవేతి) తతః ఫలితమాహ (కార్యరూప ఇతి) వేదస్య శబ్దాత్మకత్వాచ్ఛబ్దస్య చ వ్యుత్పత్త్యపేక్షత్వాదితి భావః తతః కిమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) అతః వేదార్థస్య కార్యరూపత్వాదిత్యర్థః న ప్రమాణభావమనుభవితుమర్హన్తి- ప్రామాణ్యసమ్భావనా చ నాస్తి- అయోగ్యత్వాదిత్యర్థః ప్రథమవ్యుత్పత్తిం వృద్ధవ్యవహారాదన్యత్ర న సంభవతి న హి బుటోఽస్తీత్యుక్తే ప్రవృత్త్యభావే సతి తస్య బోధకత్వం జ్ఞాయతే గామానయేత్యాదిశబ్దప్రయోగానన్తరం ప్రయోజ్యప్రవృత్తిం దృష్ట్వా ప్రవృత్తేః కార్యబుద్ధిపూర్వకత్వం జానన్ వ్యుత్పిత్సుః అయం శబ్దః కార్యరూపార్థబోధక ఇతి నిశ్చినోతి తత్ర బహుప్రయోగేష్వనువృత్తశబ్దస్యానువృత్తార్థేన సంబన్ధం వ్యావృత్తశబ్దస్య వ్యావృత్తార్థేన సమ్బన్ధం గృహీత్వా ఆవాపోద్వాపాభ్యామేతేన అర్థవిశేషైః శబ్దవిశేషసంబన్ధం నిశ్చినోతీతి ప్రథమం వ్యుత్పత్తిః కార్యార్థ ఏవ నహి ప్రథమత ఏవాస్య శబ్దస్యాయమర్థ ఇత్యుక్తే - అస్య శబ్దస్యాయమర్థ ఇత్యేతద్వాక్యస్థపదానామర్థప్రతీతిః ఏవం కార్యార్థ ఏవ వ్యుత్పత్తిం కృతవతః పురుషస్యాస్య శబ్దస్యాయమర్థ ఇతి వక్తాప్రతీతేరపి - ప్రథమం కార్యార్థపరతయా వ్యుత్పన్న కతిపయపదసమభివ్యాహారదర్శనాత్ ప్రథమవ్యుత్పత్త్యవిరోధేన తత్తచ్ఛబ్దార్థసంబన్ధగ్రహణాత్ సర్వశబ్దాః కార్యార్థపరా ఏవేతి వ్యుత్పత్తిః అతో *యదివా లౌకికా స్తథైవ వైదికా* ఇతి న్యాయాద్వేదాన్తాః సిద్ధవస్తుని న బోధకా భవన్తీత్యర్థః- వేదాన్తానాం సంస్కృతశబ్దత్వాద్భాషాన్తరేణ ప్రథమం వ్యుత్పన్నస్య పురుషస్య సంస్కృతే శబ్దేఽస్య శబ్దస్యాయమర్థ ఇతి వ్యుత్పాద్యమానే

నచపుత్రజన్మాది సిద్ధవస్తువిషయవాక్యేషుహర్షహేతూనాం కాలత్రయవర్తినామర్థానామనన్తత్వాత్, సులగ్న సుఖప్రసవాది హర్షహేత్వర్థాన్తరోపనిపాతసమ్భావనయా, చ ప్రియార్థప్రతిపత్తినిమిత్తముఖవికాసాదిలిఙ్గేనార్థవిశేషబుద్ధిహేతుత్వనిశ్చయః. నాపి వ్యుత్పన్నేతరపదవిభక్త్యర్థస్యపదాన్తరార్థనిశ్చయేన ప్రకృత్యర్థనిశ్చయేన వా శబ్దస్యాపి సిద్ధవస్త్వభిధానశక్తినిశ్చయః-జ్ఞాతకార్యాభిధాయిపదసముదాయస్యతదంశవిశేషనిశ్చయరూపత్వాత్తస్య. నచసర్పాద్యర్థస్యనాయం సర్పోఽపిరజ్జురేషేతిశబ్దశ్రవణసమనన్తరంభయనివృత్తిదర్శనేనసర్పాభావబుద్ధిహేతుత్వనిశ్చయః-అత్రాపినిశ్చేష్టంనిర్విషముచేతనమిదంవస్త్విత్యాద్యర్థబోధేషుబహుషుభయనివృత్తిహేతుషు సత్సువిశేషనిశ్చయాయోగాత్. కార్యబుద్ధిప్రవృత్తివ్యాప్తిబలేనశబ్దస్యప్రవర్తకార్థావబోధిత్వమవగతమితిసర్వపదానాంకార్యపరత్వేనసర్వైఃపదైః కార్యస్యైవవిశిష్టస్య ప్రతిపాదనాన్నాన్యాన్వితస్వార్థమాత్రేపదశక్తినిశ్చయః. ఇష్టసాధనతాబుద్ధిస్తుకార్యబుద్ధిద్వారేణప్రవృత్తిహేతుః-నస్వరూపేణ-అతీతానాగతవర్తమానేష్టోపాయబుద్ధిషుప్రవృత్త్యనుపలబ్ధేః. ఇష్టోపాయోఽపిమత్కృతిమన్తరేణసిధ్యతి-అతోమత్కృతిసాధ్యఇతిబుద్ధిర్యావన్నజాయతే- తావన్న ప్రవర్తతే. అతః కార్యబుద్ధిరేవ ప్రవృత్తిహేతురితిప్రవర్తకస్యైవశబ్దవాచ్యతయాకార్యస్యైవవేదవేద్యత్వాత్ పరినిష్పన్నరూపబ్రహ్మప్రాప్తిలక్షణా నన్తస్థిరఫలాప్రతిపత్తేః,*అక్షయ్యంహవైచాతుర్మాస్యయాజినస్సుకృతంభవతీత్యాదిభిఃకర్మణామేవస్థిరఫలత్వప్రతిపాదనా, చ్చకర్మఫలాల్పాస్థిరత్వబ్రహ్మజ్ఞానఫలానన్తస్థిరత్వజ్ఞానహేతుకో బ్రహ్మవిచారారమ్భోనయుక్తఇతి........

ప్రథమమేవసిద్ధవస్తునివ్యుత్పత్తిఃకృతాస్యాదితిచేన్న - కార్యార్థపరత్వేన ప్రథమంవ్యుత్పన్నభాషాన్తరశబ్దానాంపర్యాయత్వేనవ్యుత్పాద్యమానత్వాత్ సంస్కృతశబ్దాఅపికార్యార్థపరత్వేనైవహివ్యుత్పన్నాస్స్యుః. సిద్ధవస్తునివ్యుత్పత్తేఃభాష్యైరుక్తముదాహరణంవ్యుదస్యతి(నచేతి) కాలత్రయవర్తినామితిపఙ్క్తికాయాముక్తం- తదత్రాభిప్రేతం. దేశకాలయోగ్యతాదిభిఃపుత్రజన్మజానాతీత్యత్రాహ(సులగ్నేతి)సులగ్నసుఖప్రసవాదినాన్యథాసిద్ధ్యనిర్ణయవివేకోక్తా. ఆదిశబ్దేనపిత్రాద్యరిష్టాభావోఽభావిసమృద్ధ్యాదికంచవివక్షితం. వ్యుత్పత్తిర్నామశబ్దస్యార్థవిశేషైస్సహసంబన్ధగ్రహణం- నత్వర్థమాత్రేణేత్యేవంమూషణముక్తం. నైయాయికాదిభిరుక్తముదాహరణంవ్యుదస్యతి(నాపీతి)వ్యుత్పన్నేతరపదస్యపదాన్తరార్థనిశ్చయోదాహరణమిదం- కః కూజతీతిప్రశ్నస్యపికఃకూజతీతికేనచిదుక్తేవ్యుత్పన్నకూజతిశబ్దేనవ్యుత్పిత్సునాపికశబ్దార్థోజ్ఞాయతే. వ్యుత్పన్నేతరపదవిభక్త్యర్థస్య ప్రకృత్యర్థనిశ్చయోదాహరణమిదం- కాష్ఠైఃస్థాల్యామోదనంపచతీత్యుక్తేవ్యుత్పన్నవిభక్తిపచతిశబ్దార్థేనవ్యుత్పిత్సునాకాష్ఠాది ప్రకృత్యర్థోజ్ఞాయతఇతి.(జ్ఞాతేతి)ఇదానీంప్రతేస్మిన్వాక్యేపూర్వంకార్యపరతయావ్యుత్పన్న వాక్యస్థకతిపయపదదర్శనాదయమపిపదసముదాయఃకార్యాభిధాయీతిజ్ఞాయతఇత్యభిప్రాయేణ జ్ఞాతకార్యాభిధాయిపదసముదాయస్యేత్యుక్తం. తదంశవిశేషః-కార్యాంశవిశేషః.కార్యంహ్యనేకకారకవిశిష్టం-తస్యకార్యస్యవిశేషణాంశనిశ్చయరూపత్వాత్. తస్య-పదాన్తరార్థనిశ్చయస్యప్రకృత్యర్థనిశ్చయస్యచేత్యర్థః. యద్వా-తదంశవిశేషః-కార్యాభిధాయిపదసముదాయాంశవిశేషః. వృషావాదిభిరుక్తముదాహరణందూషయతి(నచేతి)వాచస్పతినోక్తమర్థమాశఙ్క్యపరిహరతి (కార్యేతి) తేనఖల్వేవంసిద్ధవస్తునిప్రామాణ్యముపపాదితం- సర్వశబ్దానామర్థోఽనుయాయీవక్తవ్యః- కింకార్యరూపార్థాభిధాయిత్వమనుయాయి-ఉతకార్యాన్వితస్వార్థాభిధాయిత్వం- ఉతకారకాన్వితస్వార్థాభిధాయిత్వం. ప్రథమేకారకపదేషువ్యభిచారః-తేషాంకార్యాభిధాయిత్వాభావాత్. ద్వితీయేలిఙాదిషువ్యభిచారః-తేషాంకార్యాన్వితస్వార్థాభిధాయిత్వాభావాత్. తృతీయేచకారకపదేషువ్యభిచారః- తేషాంకారకాన్వితస్వార్థాభిధాయిత్వాభావాత్. తస్మాదన్యాన్వితస్వార్థాభిధాయిత్వంపదానామనుయాయీతివక్తవ్యమన్వితాభిధాయిత్వవాదినా. అన్యాన్వితత్వం సిద్ధవస్తునోఽపిస్యాదితి కార్యరూపార్థఏవ వ్యుత్పత్తిరితినిర్బన్ధోనుపపన్నఇతి. ఇమాంశఙ్కామభిప్రేత్యపరిహరతి(కార్యబుద్ధీతి)కార్యబుద్ధిప్రవృత్తివ్యాప్తిబలేనేతి- ఉత్తరత్రసర్వపదానాంకార్యపరత్వేనేత్యనేనాన్వయః. శబ్దప్రయోగానన్తరంప్రవృత్తిదర్శనాచ్ఛబ్దస్యప్రవర్తకార్థావబోధకత్వాత్ కార్యబుద్ధేః ప్రవృత్తేశ్చవ్యాప్తిబలేనప్రవర్తకస్యచకార్యరూపత్వాత్సర్వైఃపదైఃకార్యమేవవిశిష్టంప్రతిపాద్యతే. తస్మాన్నాన్యాన్వితస్వార్థమాత్రేపదశక్తినిశ్చయః - అపితువిశిష్టకార్యాంశవిశేషేపదశక్తినిశ్చయఇత్యర్థః. నను కార్యమేవప్రవర్తకంచేత్ ప్రవర్తకస్యశబ్దార్థత్వాత్సర్వశబ్దానాంకార్యపరత్వంస్యాత్. తన్న- ఇష్టసాధనతాబుద్ధేఃప్రవర్తకత్వాదితిభాట్టాశఙ్కామర్థమాశఙ్క్యాహ(ఇష్టసాధనతేతి) స్వప్రయోజనోపాయఃపరేణసాధ్యతేచేత్తత్రాపినప్రవృత్తిరితివర్తమానాయాఅపీష్టోపాయతాబుద్ధేరప్రవర్తకత్వం దృష్టం- అతఃకార్యబుద్ధిః ప్రవృత్తివ్యాప్యేత్యర్థః. ననుకార్యబుద్ధిరపిప్రవృత్తింవ్యభిచరతి- నిర్ధనస్యద్విజస్యయాగకర్తవ్యతాబుద్ధిమత్త్వేఽపిప్రవృత్త్యభావాత్. నైవం-మయైతత్సాధయితుంశక్యమితిబుద్ధిర్హికార్యబుద్ధిః-నతస్యాఃప్రవృత్తివ్యభిచారః. నిర్ధనస్యహినైవంవిధాప్రతిపత్తిః-కింతుయాగోమత్కృతిసాధ్యోఽర్థాదిబాధాదనుష్ఠానేఽపనతిఫలప్రాప్తిరస్తీతి. అతోనదోషః. తతఃకిమిత్యపేక్షాయాంఉపపాదితహేతుశరీరంవదన్ శఙ్కాన్తరంచపరిహరన్పూర్వపక్షంనిగమయతి (అతఇత్యాదినా) బ్రహ్మవిచారారమ్భవిశిష్టహేతురుక్తః-తత్రవిశేష్యాంశస్యానన్తస్థిరఫలాప్రతిపత్తిరూపస్యాసిద్ధిరుక్తా,అత్రతదుపపాదితం- మన్త్రార్థవాదేషూపాసనవిధిశేషభూతేష్వనన్తస్థిరఫలాప్రతిపత్తిసిద్ధేః నవిశేష్యాంశాసిద్ధిరితివిశిష్టఏవహేతురితి. [illegible] (అక్షయ్యంహవాఇతి) అయమర్థః- యదిమన్త్రార్థవాదేష్వనన్తస్థిరఫలప్రతీత్యాబ్రహ్మవిచారమ్భః - తర్హిపూర్వభాగేఽపి అక్షయ్యంహవైచాతుర్మాస్యయాజినస్సుకృతంభవతీత్యాదిష్వనన్తస్థిరఫలప్రతీత్యాఽల్పాస్థిరఫలత్వనిర్ణయరూపవిశేషణాంశాసిద్ధేర్బ్రహ్మవిచారారమ్భోనయుక్తఇతి. అతః ప్రత్యేకం విశేషణవిశేష్యయోరన్యతరాంశాసిద్ధ్యభిప్రాయేణకర్మఫలాల్పాస్థిరత్వబ్రహ్మజ్ఞానఫలానన్తస్థిరత్వజ్ఞాన [illegible]క్తం.

అత్రాభిధీయతే — నిఖిలలోకవిదితశబ్దార్థసమ్బన్ధావధారణప్రకారమపనుద్య సర్వశబ్దానామలౌకికార్థావబోధిత్వావధారణం ప్రామాణికా నబహుమన్యన్తే. ఏవం హి బాలాః శబ్దార్థసంబన్ధమవధారయన్తి — మాతాపితృప్రభృతిభిరమ్బాతాతమాతులాదిశబ్దైః శశిపశునరమృగపక్షిసర్పాదీంశ్చ నమ వేహి, ఇమంచావధారయే,త్యభిప్రాయేణాఙ్గుళ్యా నిర్దిశ్య నిర్దిశ్య తైస్తైః శబ్దైస్తేషు తేష్వర్థేషు బహుశః శిక్షితాః శనైః శనైస్తైస్తైః శబ్దైస్తేషు తేష్వర్థేషు స్వాత్మనాం బుద్ధ్యుత్పత్తిం దృష్ట్వా శబ్దార్థయోస్సంబన్ధాన్తరాదర్శనాత్ సంకేతయితృపురుషాజ్ఞానాచ్చ తేష్వర్థేషు తేషాం శబ్దానాం ప్రయోగో బోధకత్వనిబన్ధన ఇతి నిశ్చిన్వన్తి. పునశ్చ వ్యుత్పన్నేతరశబ్దేష్వస్య శబ్దస్యాయమర్థ ఇతి పూర్వవృద్ధైః శిక్షితాస్సర్వశబ్దానామర్థమవగ

(అత్రాభిధీయత ఇతి) అస్మిన్పూర్వపక్షే సూత్రకారాద్యైః పరిహారోఽభిధీయత ఇత్యర్థః. (నిఖిలేతి) అన్యథావదతా భవతాపి వక్ష్యమాణప్రకారేణైవ శబ్దవ్యుత్పత్తిః కృతేతి నిఖిలలోకశబ్దస్య భావః. ప్రామాణికాః- ప్రమాణేనార్థం స్వీకుర్వన్త ఇత్యర్థః. కథం సంబన్ధావధారణమిత్యత్రాహ (ఏవం హీతి) (మాతాపితృప్రభృతిభిరితి) అయం భావః- యదా స్వయమేవ బాలో వ్యుత్పత్తిషు సమర్థో భవతి- తదానీమప్యేనం వృద్ధైరుపాధ్యాయాదిభిర్వ్యుత్పాదయితుం శ్రద్ధయా నామాతాపిత్రాదయో న హి స్వయం వ్యుత్పత్త్యర్థముదశాయామపేక్షన్తే- కింతు అతి శైశవే వ్యుపయోగినీష్విష్టాః ప్రథమత ఏవ స్వబుద్ధిపూర్వకం కుర్వన్తీతి. అమ్బాతాతప్రభృతిః స ప్రతియోగికశ్శబ్దగణః- శశిపశుప్రభృతిరప్రతియోగికశ్శబ్దగణ ఇతి విభాగః. అసంబన్ధిశబ్దవ్యుత్పత్తేః పూర్వమేవ అమ్బాదిశబ్దవ్యుత్పత్తిర్దృశ్యతే- సా చ త్వదభిమతశబ్దార్థసంబన్ధగ్రహణే తు నోపపద్యతే. న హి కంచిత్ప్రతి పితాఽన్యస్యాపి పితా భవతి. తస్మాద్వ్యుత్పిత్సోర్మాతాపిత్రాదిషు అన్యైర్న తత్తచ్ఛబ్దప్రయోగాసంభవాత్ ప్రథమమమ్బాదిశబ్దార్థవ్యుత్పత్తిస్త్వన్మతేన సంభవతి. అతో బుద్ధిపూర్వికైవ ప్రథమవ్యుత్పత్తిరితి జ్ఞాపనార్థం కోటిద్వయం శబ్దైరుదర్శితం. యాదృచ్ఛికవృద్ధవ్యవహారేణాన న్తశబ్దవ్యుత్పత్త్యనుపపత్తిశ్చ. సర్వలోకసంప్రతిపన్నవ్యుత్పత్తిప్రకారాపహ్నవశ్చ. (ఏనమవేహి ఇమం చావధారయేతి) ఏనం- బోధకం శబ్దం, ఇమం- బోధ్యమర్థం, చావేహీత్యర్థః. (బహుశ ఇతి) యావదఙ్గుళినిర్దిష్టశబ్దప్రయోగసాహచర్యదర్శనజనితవాసనాభూయస్త్వోదయేన స్వయమేవ తత్తదర్థమతత్తచ్ఛబ్దాన్ప్రయోక్తుమర్థమాత్రదర్శనేన శబ్దం స్మర్తుం, శబ్దమాత్రశ్రవణేన అర్థం స్మర్తుం, చ క్షమో భవన్తి- తావదిత్యర్థః. శిక్షితాః- తైస్తైశ్శబ్దైస్తేషు తేష్వర్థేషు మాత్రాదిభిర్జ్ఞాపితాః. ఏవం తర్హ్యఙ్గుళ్యా నిర్దిష్టేష్వర్థేషు అభియోగ్యైః శబ్దానాం సంకేతితా ఇతి మన్యేరన్నితి చేత్. యద్వా- లిఙ్గవజ్జన్యజనకభావాదిసంబన్ధాన్తరాద్బోధకా ఇతి మన్యేరన్నితి చేత్తత్రాహ (సంబన్ధాన్తరాదర్శనాత్సంకేతయితృపురుషాజ్ఞానాచ్చేతి) అయమర్థః- యాదృచ్ఛికవ్యుత్పత్తావపి తుల్యం చోద్యం. శబ్దప్రయోగానన్తరం ప్రయోజ్యప్రవృత్తిం దృష్టవతో వ్యుత్పిత్సోరియం శఙ్కా భవతి- ఏతచ్ఛబ్దప్రయోగానన్తరమస్య ప్రవృత్తిః కిం జన్యజనకభావాదిసంబన్ధాత్- ఉత సంకేతాదితి. తత్ర సంబన్ధాన్తరశఙ్కా త్వదర్శనాదేవ న జాయత ఇతి చేత్- బుద్ధిపూర్వకవ్యుత్పత్తావప్యయం పరిహారస్సమానః. సంకేతబుద్ధ్యుత్పత్తిశ్చ నోపపద్యతే. కిమేతేఽస్మన్మాతాపిత్రాదయః సంకేతయన్తి- ఉత పూర్వమేవ కశ్చిత్సంకేతితవానితి. న తావత్ప్రథమపక్షః- అన్యైః పురుషైస్తేష్వేవార్థేష్వేకరూపశబ్దప్రయోగదర్శనాత్. నాపి ద్వితీయః- అనేన పూర్వం సంకేతితాశ్శబ్దా ఇతి సంకేతయితుః పురుషస్యాజ్ఞానాదితి పరిహారస్తవాపి వక్తవ్యః. సోఽస్మాకమపి సమానః. సర్వప్రమాణానాం బోధకత్వే అవిశిష్టేఽపి ప్రత్యక్షస్యైవ పర్యన్తం స్వయం జ్ఞానజనకత్వం. అనుమానాగమౌ తు జ్ఞాతతయా జ్ఞాపకౌ. తత్రానుమానం జన్యజనకభావాదిసంబన్ధాన్తరజ్ఞానేన బోధ్యవిషయబోధజనకం- శబ్దస్తు బోధ్యబోధకభావరూపసంబన్ధజ్ఞానాదేవ బోధ్యం బోధయతి. ఏవం సంబన్ధాన్తరశఙ్కా సంకేతితత్వశఙ్కా చ నిరస్తా. సంబన్ధాన్తరాభావాత్సంకేతయితృపురుషాజ్ఞానాచ్చ బోధ్యబోధకభావ ఏవ సంబన్ధ ఇతి బాలైర్జ్ఞాతుం న శక్యమితి చేత్- తత్తవాపి తుల్యం. కించ- శబ్దోచ్చారణానన్తరం ప్రయోజ్యవృద్ధస్య ప్రవృత్తిం దృష్ట్వా ప్రవృత్తేశ్చ కార్యబుద్ధిపూర్వకత్వమనుమాయ యదనన్తరం యద్భవతి తత్తస్య కారణమితి న్యాయాచ్ఛబ్దోచ్చారణేన కార్యబుద్ధిరన్యజాతేతి కార్యరూపశ్శబ్దార్థ ఇతి బోద్ధుం బాలైరతిపనశక్యతే. అశక్యత్వం దృశ్యతే చ- న హి బాలాః ఉక్తప్రకారేణ కార్యార్థపరత్వం శబ్దస్య నిశ్చిన్వన్తి. అతో బాలైర్దురవగమత్వాద్బోద్ధ్యం భవత్పక్ష ఏవాతీవ ప్రసజతి. కాలపరిపాకాజ్జ్ఞాయత ఇతి చేత్- అయం పరిహారోఽస్మత్పక్షేఽపి సంగత ఇతి (పునశ్చేతి) అస్య శబ్దస్యాయమర్థ ఇతి వ్యుత్పత్తిశ్చేదన్వితాభిధానభఙ్గప్రసఙ్గ ఇతి చేన్న- ప్రాతిస్వికవ్యుత్పత్తేః సముదాయజ్ఞానార్థత్వాత్. న హి కావ్యాదిషు వాక్యార్థజ్ఞానోపయోగిత్వేన సంపాద్యమానం పదార్థజ్ఞానం వాక్యార్థజ్ఞానవిరోధి, న హ్యాతురశిక్షా చ పదార్థజ్ఞానవిరోధినీ,- ఏవం తైస్తైః పదైః పరస్పరాన్వితస్వార్థాభిధానవ్యుత్పత్తేః ప్రతిపదమర్థవ్యుత్పత్తిర్న విరోధినీ- అపి తూపయుక్తైవ. యథా- భవత్పక్షే ఆవాపోద్వాపరూపేణ ప్రతిపదార్థవ్యుత్పత్తిర్వాక్యార్థజ్ఞానోపయోగిత్వాన్న విరోధినీ- తద్వత్. భవత్పక్షే తు ప్రాతిస్వికవ్యుత్పత్తిః పశ్చాద్భావినీ- అత్ర తు పూర్వభావినీతి విశేషః. వాక్యార్థజ్ఞానోపయోగిత్వం సమానం. శబ్దైనాన్వయపర్యన్తాభిధానం హ్యన్వితాభిధానం- ప్రాతిస్వికవ్యుత్పత్త్యావపి తత్తైర్వ్యుత్పత్తిః క్రియత ఇతి న విరోధః. అభిహితాన్వయపక్షే అర్థానాం పరస్పరాన్వయబోధనయోగ్యత్వం, శబ్దానాం స్వార్థబోధనశక్తిః, శబ్దైరపి పరస్పరాన్వయయోగ్యత్వేనార్థాభిధాన, మితి త్రయమపి కల్పనీయం- అన్వితాభిధానపక్షే తు శబ్దానాం స్వార్థబోధనశక్తేరేవాన్వయపర్యన్తత్వాభ్యుపగమాత్కల్పనాలాఘవమస్తీతి స ఏవాత్ర స్వీకృతః. అన్వితాభిధానభఙ్గప్రసఙ్గశ్చ పరిహృతః. అన్యశబ్దస్యాయమర్థ ఇత్యత్రాపి అయమర్థ ఇతి బుద్ధ్యన్వితబుద్ధ్యుక్తం భవతి - తస్మాత్కార్యార్థ ఏవ వ్యుత్పత్తిరితి చేత్. ఏవం తర్హి యాదృచ్ఛికవ్యుత్పత్తావపి సిద్ధవస్తున్యేవ వ్యుత్పత్తిస్స్యాత్- ప్రయోజ్యవృద్ధస్య కార్యబుద్ధిర్జాతేతి హి వ్యుత్పిత్సుర్జానాతి. శబ్దబోధ్యత్వం కార్యస్యైవ- న బుద్ధేః- బుద్ధిర్హి శబ్దజన్యా- న తు శబ్దవాచ్యేతి చేత్. అత్రాపి శబ్దబోధ్యత్వం తత్తత్పదార్థస్యైవ న బుద్ధేః. న హి ఘటబుద్ధిః ఘటశబ్దవాచ్యా- అపి తు తజ్జన్యా - వాచ్యస్తు ఘట ఏవేతి తుల్యః పరిహార ఇత్యభిప్రేత్య ఏనమవేహి ఇమం చావధారయే

ర్యపరప్రత్యాయనాయ తత్తదర్థావబోధివాక్యజాతం ప్రయుజ్యతే. ప్రకారాన్తరేణాపి శబ్దార్థసమ్బన్ధావధారణం సుశకం- కేనచిత్పురుషేణ హస్తచేష్టాదినా పితా తే సుఖమాస్త ఇతి దేవదత్తాయ జ్ఞాపయేతి ప్రేషితః కశ్చిత్ తజ్జ్ఞాపనే ప్రవృత్తః పితా తే సుఖమాస్త ఇతి శబ్దం ప్రయుఙ్క్తే- పార్శ్వస్థోఽవ్యుత్పత్తిత్సుర్మూకవచ్చేష్టావిశేషజ్ఞస్తజ్జ్ఞాపనే ప్రవృత్తమిమం జ్ఞాత్వాఽనుగతస్తజ్జ్ఞాపనాయ ప్రయుక్తమిమం శబ్దం శ్రుత్వాఽయం శబ్దస్తదర్థబుద్ధిహేతురితి నిశ్చినోతీతి కార్యార్థ ఏవ వ్యుత్పత్తిరితి నిర్బన్ధో నిర్నిబన్ధనః. అతో వేదాన్తాః పరినిష్పన్నం పరం బ్రహ్మ తదుపాసనం చాపరిమితఫలం బోధయన్తీతి తన్నిర్ణయఫలో బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్యః. కార్యార్థత్వేఽపి వేదస్య బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్య ఏవ. కథం. * ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః * సోఽన్వేష్టవ్యః స విజిజ్ఞాసితవ్యః * విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీత * దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశస్తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యం తద్వావ విజిజ్ఞాసితవ్యం * తత్రాపి దహ్రం గగనం విశోకస్తస్మిన్యదన్తస్తదుపాసితవ్యమిత్యాదిభిః ప్రతిపన్నోపాసనవిషయకార్యాధికృతఫలత్వేన * బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమిత్యాదిభిర్బ్రహ్మప్రాప్తిశ్శ్రూయత ఇతి బ్రహ్మస్వరూప తద్విశేషణానాం దుఃఖాసంభిన్న దేశవిశేషరూప స్వర్గాదివత్,

త్యఖి ప్రాయేణాఙ్గుల్యానిర్దేశ్యేత్యుక్తం. (తత్తదర్థావబోధివాక్యజాతం ప్రయుజ్యత ఇతి) యాదృచ్ఛికవ్యుత్పత్తౌ కతిపయశబ్దానాం కార్యార్థపరత్వేన వ్యుత్పత్తిదర్శనాత్ వ్యుత్పాదకాః పురుషా అపి కార్యార్థ ఏవ వ్యుత్పత్తిం కృతవన్తో గామానయేత్యాదివాక్యం ప్రయుఞ్జత ఇతి చేత్. అనేకశబ్దానాం సిద్ధవస్తుపరత్వేన వ్యుత్పత్తిదర్శనాత్ వ్యుత్పాదకాః పురుషా అపి తథైవ వ్యుత్పత్తిం కృత్వా తత్తదర్థవివక్షయా శబ్దాన్ ప్రయుఞ్జతే- వ్యుత్పత్తిదర్శనం ప్రయోగదర్శనమపి వ్యుత్పత్తిహేతుతయా మత్రావిశిష్టమితి భావః. ఏవం బుద్ధిపూర్వకవ్యుత్పత్త్యా శబ్దానాం సిద్ధవస్తుపరత్వముక్తం. యాదృచ్ఛికవ్యుత్పత్తావపి సిద్ధార్థేఽపి వ్యుత్పత్తిరస్తీత్యాహ(ప్రకారాన్తరేణాపీతి) శబ్దనిరపేక్షం తత్తదర్థజ్ఞానం చేష్టాదినా సంభవతీతి దర్శయతి (మూకవదితి) పరోక్తయాదృచ్ఛికవ్యుత్పత్తౌ వ్యుత్పిత్సువ్యతిరేకేణ పురుషద్వయాపేక్షా గవాద్యపేక్షా చ- అస్యాం తు వ్యుత్పిత్సువ్యతిరేకేణ పురుషత్రయాపేక్షేతి వైషమ్యం. కించ- పుత్రస్తే జాత ఇత్యాదివాక్యస్య గామానయేత్యాదివాక్యస్య చ వైషమ్యం దురుపపాదం. కాలత్రయవర్తిహర్షహేతుబాహుల్యసంభావనయా హి పుత్రజన్మవాక్యే వ్యుత్పత్తిరశక్యత్వముక్తం. తన్న- సంనిహితం పుత్రజన్మదృష్ట్వా తజ్జ్ఞాపనాయ ప్రవృత్తే పురుషే జ్ఞాతే పశ్చాచ్చ జాతకర్మాదౌ దృష్టే తతః పూర్వమస్మిన్ముఖవికాసాదసంభావితపుత్రజన్మవిజ్ఞానస్య పురుషస్యైతద్వాక్యశ్రవణానన్తరభావినో ముఖవికాసస్య అతీతానాగామిహర్షహేత్వన్తరశ్రవణమూలత్వాశఙ్కానుదయాత్. నహి సంనిహితహేతుపరిత్యాగేన అదృష్టహేతుశఙ్కాధియమధిరోహతి. సులగ్నసుఖప్రసవాదిహేత్వన్తరశఙ్కాస్యాదితి చేత్. నైవం- సులగ్నాదిమాత్రస్య హర్షహేతుత్వాయోగాత్. నఖల్వన్యదీయపుత్రజన్మాద్యనుబన్ధిసులగ్నత్వాదీనాం హర్షహేతుత్వం. అతః స్వపుత్రజన్మవిశేషణీభూతానాం సులగ్నత్వాదీనామేవ హర్షహేతుత్వం. అతః స్వపుత్రజన్మన్యజ్ఞాతే సులగ్నత్వాదీనాం హర్షహేతుత్వాయోగాదస్య వాక్యస్య స్వపుత్రజన్మజ్ఞాపకత్వమవశ్యం విదితం స్యాత్. ప్రాగేవ పుత్రజన్మజ్ఞానసంభవాదస్య వాక్యస్య సులగ్నత్వాదిపరత్వశఙ్కా స్యాదితి చేన్నైవం- తతః పూర్వం ముఖవికాసవిరహేణ ప్రాగేవ పుత్రజన్మజ్ఞానశఙ్కానుదయాత్. అతః పుత్రజన్మనః సంనిహితత్వాత్పూర్వం ముఖవికాసాభావాచ్చ ప్రాథమికముఖవికాసహేతోరస్య వాక్యస్య పుత్రజన్మజ్ఞాపకత్వం వ్యుత్పిత్సుర్జానాతి. తత్రైవం శఙ్కా సంభవతి- కిం పుత్రజన్మాదిమాత్రజ్ఞాపకమిదం వాక్యం- ఉత సులగ్నత్వాదివిశిష్టపుత్రజన్మాదిజ్ఞాపకమితి. ఈదృశశఙ్కాగ్రస్తత్వం గామానయేత్యాదివాక్యస్యాపి తుల్యం- కిమిదం వాక్యం గవానయనమాత్రప్రతిపాదకం- ఉత పురోవర్తినిపిణ్డాయేశుక్లాదివిశేషాదృశ్యస్తైస్తైర్విశిష్టగవానయనప్రతిపాదకమితి శఙ్కోపపత్తేః. ప్రయోగభేదేనావాపోద్వాపయుక్తేన శఙ్కాపాకరణముభయత్ర తుల్యం. పుత్రజన్మవాక్యాదపి గవానయనాదివాక్యస్యానేకార్థాన్తరశఙ్కాగ్రస్తత్వం సుతరాం దృశ్యత ఇతి అర్థవిశేషావధారణమతీవ కర్తుమశక్యం- గామానయేతి శబ్దప్రయోగానన్తరం వ్యాపారాన్తర విధురంగవి సమానీతాయామపి గాం సందర్శయ గాం పురస్థాపయ గాం దేహి గాం విక్రీణీహీత్యాద్యనేకార్థశఙ్కాహేతుత్వాత్ ప్రయోజ్యవృద్ధప్రవృత్తేః. కించ- గామానయేత్యాది శబ్దప్రయోగానన్తరం సమానయనాత్పూర్వమేవోత్థానోపరివాసఆచ్ఛాదనదణ్డగ్రహణయాదృచ్ఛికజనసంభాషణగమనాద్యనేకవ్యాపారాశ్చ బహవో యస్య పురుషస్యాద్యవ్యుత్పత్తావుపలభ్యన్తే- తస్య తేష్వన్యతమార్థవాచకత్వశఙ్కా గామానయేత్యాది వాక్యస్య జాయతే. పశ్చాద్గవానయనమపి యాదృచ్ఛికం కృతం స్యాత్- నతు వాక్యప్రేరితత్వాదితి చ శఙ్కా సంభవతి. అతో నార్థవిశేషసంబన్ధావధారణసంభవ ఇతి. బహుభిః ప్రయోగైరర్థవిశేషనిశ్చయోఽన్వయవ్యతిరేకాభ్యామితి చేత్- ఏవమేవ పుత్రస్తే జాత ఇత్యాదివాక్యస్యార్థవిశేషనిశ్చయస్సుతరాం సంభవతి. ఏవం సిద్ధవస్తుని శబ్దవ్యుత్పత్త్యుపపత్త్యుపపాదనేన వేదాన్తానాం పరబ్రహ్మపరత్వముపపన్నమిత్యాహ (అతో వేదాన్తా ఇతి) అథ కార్యార్థపరత్వమభ్యుపగమ్య బ్రహ్మవిచారస్య కర్తవ్యతామాహ (కార్యార్థత్వేఽపీతి) కార్యార్థత్వాభ్యుపగమేఽపి స్వాపకత్వసిద్ధిహేతుత్వేన ఫలసాధనత్వేన చ ప్రకారద్వయేన సిద్ధవస్తుని తాత్పర్యముత్తరత్రోపపాదయిష్యతే- అత్ర తు ప్రకారాన్తరేణోపపాద్యతే. అనన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతేః నిషేధయిష్యమాణత్వాత్ ఫలత్వేన తాత్పర్యకథనమత్రాచితమితి ఫలతయా సిద్ధిరత్రోచ్యతే. అనేకవాక్యోపాదానముపాస్యనేకాత్వ్యాతిశయజ్ఞాపనార్థం, ఉపాస్యవిశేషసన్నిధ్యోపయోగార్థ పృథక్ఫలోపన్యాసార్థం, చ. (ఉపాసనవిషయకార్యాధికృతేతి) ఉపాసనకార్యాధికృతపురుషాధికృతస్య, విశిష్ట సాధనత్వేన విధీయమానేఽపి ఫలత్వం. (బ్రహ్మస్వరూపతద్విశేషణానామితి) విశేషణాని- గుణాః విభూతయశ్చ, విశాలాక్ష్యాద్యసంభిన్నస్వర్గఫలస్యార్థవాదోక్తవిశేషణవాక్యార్థతాత్పర్యమస్తీతి జ్ఞాపనార్థం దుఃఖాసంభిన్న

రాత్రిసత్రప్రతిష్ఠావత్, అపగోరణశతయాతనాసాధ్యసాధనభావవచ్చ కార్యోపయోగితయైవ సిద్ధేః. గామానయేత్యాదివ్యవహారవాక్యేషు న కార్యార్థైకనిష్ఠత్వసిద్ధిః — భవదభిమతకార్యస్య దుర్నిరూపత్వాత్. కృతిభావభావికృత్యుద్దేశ్యం హి భవతః కార్యం. కృత్యుద్దేశ్యత్వంచ — కృతికర్మత్వం. కృతికర్మత్వంచ — కృత్యాప్రాప్తుమిష్టతమత్వం. ఇష్టతమంచ — సుఖం వర్తమానదుఃఖస్య తన్నివృత్తిర్వా. తత్రేష్టసుఖాదినా పురుషేణ స్వప్రయత్నాన్నిర్వర్త్యతే యదితరసిద్ధిః ప్రతీతా — తతః ప్రయత్నేచ్ఛుః ప్రవర్తతే పురుష ఇతి న క్వచిదపీచ్ఛావిషయస్య కృత్యధీనసిద్ధిత్వవ్యతిరేకేణ కృత్యుద్దేశ్యత్వం నామ కించిదప్యుపలభ్యతే. ఇచ్ఛావిషయస్య ప్రేరకత్వంచ — ప్రయత్నాధీనసిద్ధిత్వమేవ — తత ఏవ ప్రవృత్తేః. నచ పురుషానుకూలత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వం — యతస్సుఖమేవ పురుషానుకూలం. నచ దుఃఖనివృత్తేః పురుషానుకూలత్వం — పురుషానుకూలం సుఖం — తత్ప్రతికూలం దుఃఖమితి హి సుఖదుఃఖయోః స్వరూపవివేకః. దుఃఖస్య ప్రతికూలతయా తన్నివృత్తిరిష్టా భవతి — నానుకూలతయా. అనుకూలప్రతికూలాన్వయవిరహేణ స్వరూపేణావస్థితిర్హి దుఃఖనివృత్తిః. అతస్సుఖవ్యతిరిక్తస్య క్రియాదేరనుకూలత్వం న సంభవతి. న సుఖార్థతయా తస్యాప్యనుకూలత్వం — దుఃఖాత్మకత్వాత్తస్య. సుఖార్థతయాపి తదుపాదానేచ్ఛామాత్రమేవ భవతి. నచ కృతిం ప్రతి శేషిత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వం — భవత్పక్షే శేషిత్వస్యానిరూపణాత్.

స్వదేశవిశేషరూపస్వర్గాదివదిత్యుక్తం — *యస్మిన్నోష్ణం న శీతం నారతిరితి హి శ్రుతిః. స్వర్గాఖ్యఫలంవిధిగతం — విశేషణానుస్వర్గ. ఫలస్య విధివాక్యగతత్వాభావేపి అన్యపరార్థవాదోక్తఫలేవిధ్యపేక్షితే తాత్పర్యమస్తీతి దర్శయితుం రాత్రిసత్రప్రతిష్ఠావదిత్యుక్తం. *రాత్రీరుపేయాత్ ప్రతితిష్ఠన్తి హ వా య ఏతా రాత్రీరుపయన్తీతి హి శ్రుతిః. ప్రతిష్ఠాకామ ఉపేయాదితి వచనాభావేప్యర్థవాదోక్తఫలే తాత్పర్యమఙ్గీకృతమిత్యర్థః. నిషేధోపకారకే విరోధిఫలేపి తాత్పర్యమస్తీతి జ్ఞాపనార్థం అపగోరణశతయాతనాసాధ్యసాధనభావవచ్చేత్యుక్తం — *తస్మాద్బ్రాహ్మణాయ నాపగురేత శతేన యాతయేదితి హి శ్రుతిః. అనేన మోక్షోపాయవిరోధిఫలేపి తాత్పర్యం సిద్ధమిత్యభిప్రాయః. అనుయాయి హేతుః కార్యోపయోగితయైవసిద్ధేరిత్యుక్తం. ఉపాసనవిషయ కార్యోపయోగిత్వాత్ ఫలభూతబ్రహ్మస్వరూపే తద్విశేషణగుణాదౌ విధివిరోధినిఫలే సంసారహేయత్వాదౌ చ వివక్షా కార్యేత్యర్థః. ప్రవర్తకవాక్యేష్విన త్వదభిమతసిద్ధిరిత్యాహ (గామితి) కార్యార్థప్రాధాన్యేన త్వదభిమతే కృత్యుద్దేశ్యలక్షణకార్యార్థే. కుత ఇత్యత్రాహ (భవదభిమతేతి) స్వేదశ్రమాదావపి కృతిసాధ్యత్వాత్ తద్వ్యావృత్త్యర్థం క్రియాకార్యేప్యుద్దేశ్యత్వమఙ్గీకార్యం — త్వదుక్తోద్దేశ్యత్వస్య దుర్నిరూపతయా తల్లక్షణకార్యస్య దుర్నిరూపత్వాదిత్యర్థః. దుర్నిరూపత్వం కథమిత్యత్రాహ (కృతీతి) కృతిభావభావి — కృతిః — అన్తరప్రయత్నః. తత్సద్భావానన్తరభావి. కృతిసాధ్యత్వం భావార్థాదిష్వప్యస్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం కృత్యుద్దేశ్యమిత్యుక్తం. కృత్యుద్దేశ్యత్వం — కృతిప్రధానత్వమిత్యర్థః. కార్యస్య కృతిసాధ్యత్వమిష్టత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వమితి త్రయమపి తన్మతేభ్యుపగతం. ఇష్టత్వకృతిసాధ్యత్వే ఫలభావార్థసాధారణే — కృతిప్రధానత్వం హ్యకారద్వయవిలక్షణం ఫలభావార్థవ్యావర్తకం వర్ణ్యతే. యథా *టీకాయాముక్తం *కార్యమర్థం ప్రతిపాదయతో వేదస్య ప్రామాణ్యమితి. అత్రార్థశబ్దేన ప్రాధాన్యం వివక్షితం — యథా పఞ్చికాయాం *కార్యమర్థం ప్రధానతయా ప్రతిపాదయతో వేదస్య ప్రామాణ్యం తత్రైవ ప్రామాణ్యశబ్దవ్యుత్పత్తేః వ్యుత్పత్త్యాయత్తత్వాత్తస్యేతి. ప్రకరణపఞ్చికాయాం *కృతిసాధ్యం ప్రధానం యత్తత్కార్యమభిధీయత ఇతి. తత్ర తృతీయాకారతయాభిమతం కృత్యుద్దేశ్యత్వం కృతిసాధ్యత్వేష్టత్వాకారయోరన్యతరాకారే పర్యవస్యతీత్యభిప్రాయేణ దూషయితుమాహ (కృత్యుద్దేశ్యత్వం చేతి) పాణిన్యుక్తప్రకారేణ కర్మత్వం వివృణోతి (కృతికర్మత్వం చేతి) ఇష్టతమత్వం చ కార్యే నాస్తీత్యాహ (ఇష్టతమం చేతి) కృతికర్మత్వం నామ ప్రవర్తకత్వమిత్యత్రాహ (తత్రేతి) తదపీష్టస్య స్వప్రయత్నసాధ్యత్వమేవేత్యర్థః. ఆదిశబ్దేన దుఃఖనివృత్తిరుచ్యతే. స్వప్రయత్నాన్నిర్వర్త్యతే యదిత్యాదేరయం భావః — కృతిసాధ్యత్వాతిరేకి కృతికర్మత్వం నామేష్టతమత్వే పర్యవస్యతీతి. ప్రయత్నేచ్ఛుః — చికీర్షుః. ప్రవర్తతే — అన్తరప్రయత్నమిచ్ఛానన్తరముత్పాదయతీత్యర్థః. ఇష్టతమస్యైవ రూపద్వయముక్తం — ఇచ్ఛావిషయత్వం ప్రేరకత్వం చేతి. తత్ర ప్రేరకత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వమిత్యత్రాహ (ఇచ్ఛావిషయస్యేతి) కుత ఇత్యత్రాహ (తత ఏవేతి) పురుషానుకూలత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వమిత్యత్రాహ (నచేతి) సుఖమేవ పురుషానుకూలమితి న వాచ్యం — సుఖవ్యతిరిక్తస్యాప్యనుకూలత్వదర్శనాదిత్యత్రాహ (నచ దుఃఖనివృత్తేః పురుషానుకూలత్వమితి) న హి దుఃఖనివృత్తిస్సుఖం భవతీత్యర్థః. ఏతదుపపాదయతి (పురుషానుకూలమితి) తర్హి దుఃఖనివృత్తేరిచ్ఛావిషయత్వం కథమిత్యత్రాహ (దుఃఖస్యేతి) స్వత ఇష్టత్వమనుకూలత్వం — న త్విష్టాన్తరహేతుతయా అనిష్టనివృత్తిరూపతయా వేష్టత్వం. ఏవం స్వతోనిష్టత్వం ప్రతికూలత్వం — న త్వనిష్టాన్తరహేతుతయా ఇష్టనివృత్తిరూపతయా వా నిష్టత్వం. అతో దుఃఖనివృత్తేరిష్టత్వం దుఃఖస్య ప్రతికూలత్వాత్ — నానుకూలతయేత్యర్థః. దుఃఖనివృత్తేరనుకూలత్వాభావముపపాదయతి (అనుకూలప్రతికూలేతి) స్వరూపేణావస్థితిః — సుఖనివృత్తిరూపా దుఃఖనివృత్తిరూపా చ. అనుకూలప్రతికూలాన్వయవిరహరూపాయాం స్వరూపేణావస్థితౌ దుఃఖనివృత్త్యంశస్య సామానాధికరణ్యేన వ్యపదేశః. దుఃఖనివృత్తిరేవ సుఖం చేద్దుఃఖనివృత్తౌ సుఖనివృత్తిర్న స్యాత్ — తదా సుషుప్తావపి సుఖాన్వయప్రసఙ్గః. అన్యతరనివృత్తిరన్యతరసంయోగశ్చేత్ స్వాపేపి సుఖదుఃఖాన్వయః ప్రసజేదితి భావః. అపూర్వస్యానుకూలత్వాసంభవే దృష్టాన్తాభిప్రాయేణ క్రియాద్యుపాదానం. క్రియాదేరిత్యాదిశబ్దేన ప్రయత్నో వివక్షితః. సుఖసాధనత్వాదనుకూలత్వమిత్యత్రాహ (నేతి) కుత ఇత్యత్రాహ (దుఃఖాత్మకత్వాదితి) తస్య — క్రియాదేః. ప్రతికూలరూపతయా భాసమానం తద్విషయజ్ఞానం వా దుఃఖం — న తద్వ్యతిరిక్తమాత్మగుణాన్తరమిత్యభిప్రేత్య దుఃఖాత్మకత్వాదిత్యయం హేతురుక్తః. (సుఖార్థతయేతి) న హి దణ్డచక్రాదిష్వనుకూలత్వమిత్యర్థః. అసుఖార్థస్యాపి సుఖార్థస్య కింనైషమ్యమిత్యత్రాహ (సుఖార్థతయేతి) కృతిశేషిత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వమితి పక్షం దూషయతి (నచేతి) అనిరూపణాత్ — దుర్నిరూపత్వాదిత్యర్థః. పరోద్దేశప్రవృత్తకృతివ్యాప్యత్వం హి...

నచపరోద్దేశప్రవృత్తకృతివ్యాప్త్యర్హత్వం శేషత్వమితి తత్ప్రతిసంబన్ధీ శేషీత్యవగమ్యతే - తథాసతి కృతేరశేషత్వేన తాం ప్రతి తత్సాధ్యస్య శేషిత్వాభావాత్. నచపరోద్దేశప్రవృత్త్యర్హతాయా శ్శేషత్వే సపరశ్శేషీ - ఉద్దేశ్యత్వస్యైవ నిరూప్యమాణత్వాత్, ప్రధానస్యాపి భృత్యోద్దేశప్రవృత్త్యర్హత్వదర్శనాచ్చ. ప్రధానస్తు భృత్యపోషణేపి స్వోద్దేశేన ప్రవర్తత ఇతి చేన్న - భృత్యోఽపి హి ప్రధానపోషణే స్వోద్దేశేనైవ ప్రవర్తతే. కార్యస్వరూపస్యైవానిరూపణాత్ కార్యప్రతిసంబన్ధీ శేషః తత్ప్రతిసంబన్ధీ శేషీత్యప్యసంగతం.

త్వం శేషత్వమితి పక్షమనూద్య దూషయతి (నచపరోద్దేశప్రవృత్తేత్యాదినా) (నచపరోద్దేశప్రవృత్త్యర్హతాయా ఇతి) ఉత్పత్తిశ్చ ప్రవృత్తిమత్త్వాద్వ్యాపారః- అతః ప్రవృత్త్యర్హత్వముత్పత్త్యర్హత్వం. పరోద్దేశప్రవృత్త్యర్హతాయాశ్శేషత్వరూపతయేత్యర్థః (ఉద్దేశ్యత్వస్యైవనిరూప్యమాణత్వాదితి) అయమర్థః- కృత్యుద్దేశ్యత్వం- కృతిశేషిత్వం. శేషిత్వంచ- శేషప్రతిసంబన్ధిత్వం. శేషత్వం- పరోద్దేశప్రవృత్త్యర్హత్వమిత్యుక్తే సత్యుద్దేశ్యత్వం నామోద్దేశ్యత్వమిత్యుక్తం భవతీత్యాత్మాశ్రయః - ఉద్దేశ్యనిరూపణాపేక్షయుక్తస్య శేషత్వనిరూపణస్య ఉద్దేశ్యనిరూపణసాపేక్షత్వాదితి. కిం పరోద్దేశప్రవృత్త్యయోగవ్యవచ్ఛేదో వివక్షితః- ఉతాన్యయోగవ్యవచ్ఛేద ఇతి వికల్పే ప్రథమే శిరసి రాజన్యతివ్యాప్తిమాహ (ప్రధానస్యాపీతి) అత్రోద్దేశ్యశబ్దేన ప్రయోజనభావాభిసంధిర్వివక్షితః. తత్పరిహారముఖేన ద్వితీయం శిరశ్శఙ్కతే (ప్రధానస్త్వితి) పరోద్దేశేన ప్రవృత్త్యన్యయోగవ్యవచ్ఛేదో వివక్షితః - సతు ప్రధానస్య నాస్తి- స్వోద్దేశేనాపి తస్య ప్రవృత్తేః. అతో నాతివ్యాప్తిరిత్యర్థః. పరిహరతి (నేతి) భృత్యేష్వవ్యాప్తిమాహ (భృత్యోఽపిహీతి) కార్యప్రతిసంబన్ధిత్వం శేషత్వమితి పక్షం దూషయతి (కార్యస్వరూపస్యేతి) కార్యస్వరూపే నిరూప్యమాణే ఫలభావార్థవిలక్షణాకారేణ తన్నిరూపణార్థం కార్యత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వమిత్యుక్తం. ఉద్దేశ్యత్వం - శేషిత్వం. శేషిత్వంచ - శేషప్రతిసంబన్ధిత్వం. శేషత్వంచ-కార్యప్రతిసంబన్ధిత్వమిత్యుక్తే సత్యాత్మాశ్రయస్స్యాత్ - కార్యనిరూపణాపేక్షయుక్తశేషత్వనిరూపణస్య కార్యనిరూపణసాపేక్షత్వాదిత్యర్థః. భాష్యకారాభిమతం శేషత్వలక్షణం స్వీకృత్యకృత్యుద్దేశ్యత్వసమర్థనమపి దుశ్శకం. తథాహి- *పరగతాతిశయాధానేచ్ఛయోపాదేయత్వమేవ యస్యస్వరూపం సశేషః- పరశ్శేషీతి భగవాన్ భాష్యకారో వేదార్థసంగ్రహే శేషిలక్షణమభాషిష్ట.* శేషః పరార్థత్వాదితి శేషశేషిభావలక్షణపరస్య జైమినీయసూత్రస్యపరై రన్యథా వ్యాఖ్యాతత్వాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం తస్య సూత్రస్యార్థోఽనేన లక్షణగ్రన్థేన యథావత్ప్రదర్శ్యతే. అస్యార్థ ఉచ్యతే- అన్యస్య ప్రయోజనమేవ యస్య పరమప్రయోజనం స శేషః- అన్యశ్శేషీతి వాక్యార్థః. అత్ర పరశబ్దోఽన్యపర్యాయః. పరాతిశయశబ్దయోశ్శిక్యధారయశబ్దానివృత్త్యర్థోగతశబ్దః. తేన స్వగతాతిశయాధాయకే శేషిణ్యతివ్యాప్తిర్వ్యుదాసి. అతిశయశబ్దః ప్రతికూలేతరాకారపరః - నికృష్టేతరాకారపరో వా - తేన పరగతవినాశాధాయక శస్త్రాగ్నికణ్టకాదీనాం వినాశ్యం ప్రతి శేషత్వవ్యుదాసః. నచ దుఃఖహేతుమయాతనాశరీరేష్వవ్యాప్తిః- తేషామపి దుఃఖజననద్వారా పాపక్షయలక్షణాతిశయహేతుత్వాత్. నచానుత్పన్నే ఽపూర్వేవ్రీహ్యాదిభిరతిశయాధానాయోగాత్ తేష్వవ్యాప్తిః- సత్తాలాభస్యాతిశయరూపత్వాత్ - నికర్షాత్మకధర్మేతరాకారోహ్యతిశయః. నను మాన సంబన్ధార్హం వ్యవహారార్హం వాయత్స్వరూపం తదేవ సదితి హి భవన్మతం- సత్తాజాత్యభావాత్ - తత్కథం స్వరూపమేవాకార ఇత్యుచ్యతే. న- స్వరూపస్యైవ సత్తారూపత్వేపి తల్లాభస్యాకారత్వోపపత్తేః. సత్తాలాభో హ్యతిశయ ఇత్యుక్తం. సత్తాలక్షణస్వరూపస్య చ లాభో నామ ప్రథమక్షణసంబన్ధః. స్వరూపస్యావిద్యమానత్వేపి ధీస్థతయా పరాతిశయాధానవ్యవహార ఉపపన్నః. ఇచ్ఛయేతి పదేన పరగతాతిశయస్యేచ్ఛావిషయతయా ప్రయోజనత్వముపగమ్యతే ఇచ్ఛాపదస్యచ నిరుపపదత్వాత్ సాక్షాదేవేచ్ఛావిషయత్వమభిప్రేతం. సాక్షాదిచ్ఛావిషయశ్చ పరమప్రయోజనం- అవాన్తర ప్రయోజనస్య హితదర్థతయేష్టత్వమితి న సాక్షాదిచ్ఛావిషయత్వం. అతః పరమప్రయోజనజ్ఞాపకే నేచ్ఛయేతి పదేన పరార్థత్వాదిత్యర్థశబ్దో వ్యాఖ్యాతో భవతి . అర్థ్యత ఇతి హ్యర్థః- ఇష్యత ఇతి యావత్. నిరుపపదశ్చార్థశబ్దః స్వతః పరమప్రయోజనపరః. అనేన స్వాతిశయాధాయకే భృత్యాదౌ లక్షణస్యావ్యాప్తిశఙ్కావ్యుదాసః - భృత్యో హి స్వాలఙ్కారాదికమపి స్వామ్యతిశయాయ భవతీతి హి స్వబుద్ధ్యా స్వాతిశయమాధత్తే - అతో భృత్యేన స్వాతిశయాధానస్య పరాతిశయః పరమప్రయోజనమితి నావ్యాప్తిః. ఉపాదేయత్వం- స్వీకార్యత్వం. వ్యవహర్తవ్యత్వమితి యావత్. ఇచ్ఛాస్వీకారౌ యథాయోగ్యం సంభవతః. శేషశేషిణోరుభయోరన్యతరస్మిన్వా సంభవతశ్చేదిచ్ఛాస్వీకారౌ తద్గతౌ స్తః- యథా రాజభృత్యరాజతద్ధనాదౌ. ఉభయమచేతనం చేదుభయవ్యతిరిక్తచేతనగతావిచ్ఛాస్వీకారౌ- యథా ప్రభా ప్రభావద్ఘటదణ్డాదికే. ఉపాదేయత్వం- ఉపాదాతుమర్హత్వం. తేనాకించిత్కరదశాయామవ్యాప్తిపరిహారః. ఏవకారేణ కదాచిత్స్వార్థనిరపేక్షపరప్రయోజనసాధకేషు ప్రకృష్టకృపాన్వితేష్వతివ్యాప్తిర్వ్యుదాసి. అథవా- కేనచిదాకారేణోపహితస్య శేషత్వే సతి తదనుపహితస్య శేషత్వవ్యావృత్త్యర్థ ఏవకారః- అనుపహితస్య ప్రయోజనాన్తరసాధకత్వేన పరాతిశయైక ప్రయోజనత్వాభావాత్. స్వరూపం- స్వంరూపం - అసాధారణధర్మః- నిరూపకధర్మ ఇత్యర్థః. నచ నిరూపకశబ్దస్యవ్యత్పాదసార్థత్వాద్వ్యావ ర్త్యధర్మాపేక్షా. పరాతిశయ ఏవ పరమప్రయోజనం యస్య స పరం ప్రతి శేష ఇతి లక్షణముక్తం భవతి. యతః పరాతిశయస్యైవ పరమప్రయోజనస్యాధాయకత్వం లక్షణం - అత ఏవ పరగతాతిశయాధానాయోగాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదవికల్పేన రాజన్యభృత్యయోరతివ్యాప్త్యవ్యాప్తిప్రసఞ్జనమన్యత్ర నావతరతి - పరాతిశయమాత్రాధాయకత్వస్య లక్షణత్వాభావాత్. నచ ద్వారశేషిగతాతిశయస్య పరమశేషిగతాతిశయం ప్రతి ప్రయోజకత్వే సత్యపి తస్య పరమప్రయోజకత్వాభావాద్ద్వారశేషిణం ప్రతి శేషభూతవస్తుని లక్షణస్యావ్యాప్తిశ్శఙ్కనీయా - శేషభూతవస్తుగతాతిశయాపేక్షయా శేషిగతాతిశయస్య పారమ్యమాత్రస్య వివక్షితతయా పరమశేషిగతాతిశయరూపపరమప్రయోజనత్వస్యవ్యవచ్ఛేదనీయత్వాభావాత్. తతశ్చ ద్వారశేషిగతాతిశయస్య శేషభూతవస్తుగతాతి

స్యాపి కృతిప్రయోజనత్వాత్ కృత్యుద్దేశ్యత్వం - పురుషస్య కృత్యారమ్భప్రయోజనమేవ హి కృతిప్రయోజనం - స చేచ్ఛావిషయః. తస్మాదిష్టత్వాతిరేకి కృత్యుద్దేశ్యత్వానిరూపణాత్ కృతిసాధ్యతా కృతిప్రధానత్వరూపం కార్యం దుర్నిరూపమేవ. నియోగస్యాపి సాక్షాదిష్టవిషయభూతసుఖదుఃఖనివృత్తిభ్యామన్యత్వాత్తత్సాధనతయైవేష్టత్వం కృతిసాధ్యత్వం చ.

తయాఽన్తరాభావకత్వేన ప్రయోజనత్వం పరమశబ్దవ్యుదసనీయం. నను * పురుషశ్చ కర్మార్థత్వాదితి పురుషస్య కర్మశేషత్వం తన్త్రే మీమాంసాయాం రాద్ధాన్తితం - పురుషశ్చ స్వర్గకామ ఇతి తస్య పరాతిశయనిష్పాదనమేవ పరమప్రయోజనం భవతీత్యవ్యాప్తిరితి చేన్న - తస్య కర్తృత్వోపహితవేషేణ శేషత్వే, తదుపహితస్య కర్మనిష్పాదనైకప్రయోజనత్వా, చ్చ కర్మశేషతోపపత్తేః. నన్వేతల్లక్షణమసంభవహతం. న ఖలు చేతయమానః కశ్చిత్పరగతాతిశయం స్వస్య పరమప్రయోజనం మత్వా ప్రవర్తతే - కింతు పరప్రయోజనమపి స్వప్రయోజనార్థం మత్వా హి ప్రవర్తతే. ఉచ్యతే - నైవమసంభవః - అచేతనేషు పరాతిశయైకప్రయోజనత్వదర్శనాత్. యద్యపి చేతనస్స్వరస్యేన స్వప్రయోజనమేవ పరమప్రయోజనం మన్యతే - తథాపి న లక్షణస్య హానిః - జన్మప్రయుక్తిభిక్షైర్మాత్యశ్చైః పరాతిశయనిష్పాదనైకప్రయోజనతయా ప్రతిపత్తుం శక్యత్వాత్. ఇచ్ఛాస్వీకారౌ యథాసంభవమితి హ్యుక్తం. అథా ప్రలపన్తి మూగ్యత్వమనిష్టమప్యవర్జనీయం స్వయమపి భృత్యో జానాతి. అపి చ - పరాతిశయస్య పరమప్రయోజనత్వావగతిస్స్వరసతశ్చేతనస్యాపి సంభవతి - ప్రకృష్టకృపాస్నేహాన్వితేషు తద్దర్శనాత్ - దయా హి స్వార్థనిరపేక్షా పరదుఃఖాసహిష్ణుతా. అత్రానుకూలేతరజన్యపర ఇతి వివక్షితః. అర్థాదికామనయా పరదుఃఖం నిశమయితుం తద్దుఃఖానువృత్తిరనిష్టా స్యాదితి తద్వ్యుదాసాయ స్వార్థానపేక్షశబ్దః. యద్యపి కృపయా పరం రక్షతాం ప్రసిద్ధమదృష్టం - తథాప్యదృష్టాభిసన్ధివిరహితస్యైవ పరదుఃఖదర్శనానన్తరమపశాత్ప్రపాతాదిమత్త్వదర్శనాత్, తద్రక్షణదశాయామప్యదృష్టాభిసన్ధిరాహిత్యదర్శనా, చ్చ స్వార్థానపేక్షతా యుక్తా. పరదుఃఖదర్శనజనితతాదాత్వికస్వదుఃఖనివృత్తిరూపఫలాభిసన్ధిప్రవృత్తిరితి న స్వార్థానపేక్షత్వమితి చేత్ - ఈదృశం స్వార్థత్వం శేషస్యాప్యస్తి. తద్ధి స్వార్థానపేక్షత్వం న విహన్తి - కింతు తదనుకూలమేవ - పరదుఃఖజ్ఞానరూపదుఃఖనివృత్తిం పరాభ్యుదయజ్ఞానరూపప్రీతిమత్త్వం చ వినా స్వార్థానపేక్షత్వస్య వివక్షితత్వాత్. తథా - మిత్రాదిషు స్నేహప్రకర్షాచ్చ స్వార్థానపేక్షప్రవృత్తిః బన్ధుద్రవిణయశోధర్మహానికరీ ప్రాణవ్యయకరీ చ దృశ్యతే. సం[illegible]న్వితేషు ప్రీతిః స్నేహః - యస్య విపాకాః అస్థానభయశఙ్కిత్వం, దోషానవభాసో, దోషేష్వపి గుణబుద్ధి, రిత్యాదయః. స్నిగ్ధశ్చ జనస్స్వసత్తామప్యనపేక్ష్య పుత్రాదిదుఃఖనివృత్త్యర్థం ప్రవర్తమానో దృశ్యతే - తచ్చ తద్గతదుఃఖాసహత్వకృతం. యస్య దుఃఖాతిశయదర్శనం స్వసత్తానపేక్షతామాపాదయేత్ - న చ నిరతిశయప్రీతివిషయః - పరానర్థనిమిత్తా ప్రీతితారతమ్యస్య తద్విషయప్రీతితారతమ్యనిబన్ధనత్వాత్. యశ్చ నిరతిశయప్రియః - తదభ్యుదయోఽపి నిరతిశయప్రియః - తత్ప్రీతితారతమ్యస్య తత్సన్నిధిప్రీతితారతమ్యహేతుత్వాత్. తదభ్యుదయశ్చ పరమప్రయోజనం భవతి - స్వప్రీతిహేతుభూతస్వగతార్థాన్తరసాధనత్వనైరపేక్ష్యేణ స్వేచ్ఛావిషయత్వాత్. అతః కృపయా స్నేహేన వా పరదుఃఖాసహిష్ణుత్వదర్శనాత్ పరప్రయోజనస్య పరమప్రయోజనత్వం సిద్ధమితి న శేషలక్షణస్యాసంభవః. న చ పరమప్రయోజనరూపపరాతిశయాధాయకత్వస్య మిత్రాదిష్వపి సంభవాత్ లక్షణస్యాతివ్యాప్తిశ్శఙ్కనీయా - తేషాం పరాతిశయైకప్రయోజనత్వనియమాభావాత్. తద్ధి తేషామాకారవిశేషోపహితరూపేణ వా యావజ్జీవం వా పురుషవిశేషం ప్రతినియతం, పురుషభేదే నాప్యనియతం, చ. భృత్యేషు తు తన్నియతం - శేషివిశేషనియమాభావేఽపి యం కంచిత్ప్రతి పారార్థ్యం భృత్యాదే ర్యావదాత్మభావీతి. యదీదృక్త్వం న దృశ్యతే - తేషాం న భృత్యత్వం. యద్వా - యద్యపి కర్మదాసాదయస్స్వేషాం పరార్థైకప్రయోజనత్వమజానన్తశ్శేషిణ్యతిశయాధానమపి స్వార్థం మన్యన్తే - తథాపి స్థూలోఽహమితి వ్యక్తో దేహాద్యతిరిక్తత్వబుద్ధివత్ సా భ్రాన్తిరితి న లక్షణావ్యాప్తిః - స్వార్థత్వబుద్ధేరాత్మస్థూలత్వధియ ఇవ ప్రమాణబాధితత్వాత్. న చ స్వార్థత్వభ్రాన్తిమాత్రేణ పారార్థ్యహానిః - న హ్యాత్మనస్స్థూలోఽహమితి భ్రాన్త్యా దేహవైలక్షణ్యహానిః. ఏవం చ దచితోరపి స్వాతన్త్ర్యబుద్ధిః ప్రతిబాధితత్వాన్న లక్షణావ్యాప్తిః - న ఖలు ప్రత్యర్థినాం యోగ్యత్వాజ్ఞానేఽపి యోగ్యశేషత్వహానిః. స్వాతన్త్ర్యవిభ్రమవతః పరమప్రయోజనరూపం పరగతాతిశయం ప్రియతో నాఽనాదధతః కథం లక్షణవత్త్వమితి చేన్న - ఏతద్బుద్ధ్యా తథాత్వానవగమేఽపి వస్తుతః పరమాత్మలీలోపకరణతయా పరమాత్మని లీలారసరూపాతిశయస్య నియమేన సిద్ధేః. తత్త్వజ్ఞైరీశ్వరపరికరత్వేన నియమేన జ్ఞాయమానత్వం చాస్య కించిత్కారం. తేనైతత్పరికరవత్తయా జ్ఞాయమానత్వరూపాతిశయః పరస్య సిద్ధ్యేత్. తదుక్తం నీతివిద్భిః * మనాగుపకారితా సర్వస్యాస్త్యేవ తత్పరికరత్వేన జ్ఞాయమానత్వాదితి. శేషభూతవస్త్వాహితలీలారసాద్యతిశయభాక్త్వం న పరమాత్మనోఽవాప్తసమస్తకామత్వవిరోధి - ఇచ్ఛాయాం సత్యామభిమతవినియోగానుగుణపరికరసంపత్తిర్హ్యవాప్తసమస్తకామత్వం. యథాహ భగవాన్ భాష్యకారో వేదార్థసారే * అస్యాత్మత్వ ప్రస్యావాప్తసమస్తకామత్వం నామ సదాభిమతసకలభోగోపకరణసద్భావ ఇతి. అతో యథోక్తశేషలక్షణముపపన్నం. ఏవముక్తశేషలక్షణమఙ్గీకృత్య కృతింప్రతి శేషిత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వమితి వక్తుం న శక్యతే - వికల్పాసహత్వాత్. కిం త్వయా ద్వారశేషిత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వమభిమతం - ఉత పరమశేషిత్వం. ప్రథమే భావార్థస్యాపి కృతిశేషిత్వం స్యాత్ - తస్య కృతిసాధ్యత్వాత్. ద్వితీయే స్వర్గస్య కృతింప్రతి శేషిత్వం స్యాత్ - కృతిసాధ్యాపూర్వస్యాపి స్వర్గసాధనత్వాత్. అతః కృతిశేషిత్వరూపం కృత్యుద్దేశ్యత్వం ఫలభావార్థవిలక్షణాకారేణ న సిద్ధ్యతి. అతః కృతిప్రయోజనత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వమితి పక్షం దూషయతి (నాపీతి) న హి కృతిర్నామ చేతయమానా కాచిత్ప్రయోజనవతీ - తస్మాత్కృతిప్రయోజనం నామ కృతిమత్పురుషప్రయోజనమిత్యర్థః. తతః కిమిత్యపేక్షాయాం తచ్చేష్టత్వే పర్యవస్యతీత్యాహ (స చేతి) (కృతిసాధ్యతాకృతిప్రధానత్వరూపం కార్యం దుర్నిరూపమేవేతి) కృతిప్రధానత్వశబ్దస్యోద్దేశ్యత్వాదివ్యావృత్తిః. కృతిసాధ్యతాశబ్దేనాత్మవ్యావృత్తిః - తస్య హి కృతిశేషిత్వమస్తి. విశిష్టస్య లక్షణత్వాత్తత్ర విశేష్యే దుర్నిరూపే సతి విశిష్టమేవాసిద్ధమిత్యర్థః. ఏవం తృతీయాకారరూపం ప్రయోజనత్వం దూషితం. అథ స్వత ఇష్టత్వరూపం ప్రయోజనత్వం తత్ప్రయుక్తకృతిసాధ్యత్వం చ దూషయతి (నియోగస్యాపీతి) ఇష్టిః ఇచ్ఛా. అత్రేచ్ఛావిషయభూతార్థాన్తరసాధనత్వవిరహేణేష్టత్వం స్వత ఇష్టత్వం వివక్షితం - తచ్చ సుఖస్య దుఃఖనివృత్తే

అత ఏవ హి తస్య క్రియాతిరిక్తతా-అన్యథా క్రియైవ కార్యం స్యాత్ -స్వర్గకామపదసమభివ్యాహారానుగుణ్యేన లిఙాదివాచ్యం కార్యం స్వర్గసాధనమేవేతి క్షణభఙ్గిక స్మృతిరేకస్థిరం స్వర్గసాధనమపూర్వమేవ కార్యమితి స్వర్గసాధనతోల్లేఖేనైవ హ్యపూర్వవ్యుత్పత్తిః. అతః ప్రథమమనన్యార్థతయా ప్రతిపన్నస్య కార్యస్యానన్యార్థత్వనిర్వహణాయాపూర్వమేవ పశ్చాత్స్వర్గసాధనం భవతీత్యుపహాస్యం - స్వర్గకామపదాన్వితకార్యాభిధాయిపదేన ప్రథమమప్యనన్యార్థతానభిధానాత్, సుఖదుఃఖనివృత్తితత్సాధనేభ్యోఽన్యస్యానన్యార్థస్య కృతిసాధ్యతాప్రతీత్యనుపపత్తేశ్చ. అపి చ-కిమిదం నియోగస్య ప్రయోజనత్వం. సుఖవన్నియోగస్యాప్యనుకూలత్వమేవేతి చేత్. కిం నియోగస్సుఖం - సుఖమేవ హ్యనుకూలం. సుఖవిశేషవన్నియోగాపరపర్యాయం విలక్షణం సుఖాన్తరమితి చేత్. కిం తత్ర ప్రమాణమితి వక్తవ్యం. స్వానుభవశ్చేన్న- విషయవిశేషానుభవసుఖవన్నియోగానుభవసుఖమిదమితి భవతాపి నానుభూయతే. శాస్త్రేణ నియోగస్య పురుషార్థతయా ప్రతిపాదనాత్ పశ్చాత్సుఖోత్ప్రేక్ష్యత ఇతి చేత్. కిం తన్నియోగస్య పురుషార్థత్వవాచి శాస్త్రం. న తావల్లౌకికం వాక్యం - తస్య దుఃఖాత్మకక్రియావిషయత్వాత్, తేన సుఖాదిసాధనతయైవ కృతిసాధ్యతామాత్రప్రతిపాదనాత్,. నాపి వైదికం- తేనాపి స్వర్గాదిసాధనతయైవ కార్యస్య ప్రతిపాదనాత్. నాపి నిత్యనైమిత్తికశాస్త్రం - తస్యాపి తదభిధాయిత్వం స్వర్గకామవాక్యస్థాపూర్వవ్యుత్పత్తిపూర్వకమిత్యుక్తరీత్యా తేనాపి సుఖాదిసాధనకార్యాభిధానమవర్జనీయం. నియతైహికఫలస్య కర్మణోఽనుష్ఠితస్య ఫలత్వేన తదానీమనుభూయమానాన్నాద్యరోగతాదివ్యతిరేకేణ నియోగరూపసుఖానుభవా

శ్చ సమానం. స్వతఇష్టత్వం స్వతఇష్టత్వప్రయుక్తకృతిసాధ్యత్వం చ తయోరేవ - తస్మాత్స్వతఇష్టత్వతత్ప్రయుక్తకృతిసాధ్యత్వే తత్సాధనతయేష్టస్య నియోగస్య న సిధ్యత ఇత్యర్థః. సాధనతయేష్టత్వముపపాదయతి (అత ఏవ హీతి) సాధనత్వేన సిద్ధ్యనఙ్గీకారే ధాత్వర్థ ఏవ కార్యం స్యాదిత్యాహ (అన్యథేతి) ఏతద్వివృణోతి (స్వర్గకామేతి) (అత ఇతి) స్వర్గకామపదాన్వయాత్పూర్వం ధాత్వర్థమాత్రస్యైవ కార్యతాప్రతిపత్తేస్తదన్వయే తత్సాధనతయైవ ప్రతిపత్తేశ్చేత్యర్థః. (ప్రథమమనన్యార్థతయా ప్రతిపన్నస్య కార్యస్యానన్యార్థత్వనిర్వహణాయాపూర్వమేవ పశ్చాత్ స్వర్గసాధనం భవతీతి) అయమర్థః- యథా స్వప్రాధాన్యనిర్వహణాయానుజీవినామభిమతం ప్రభుః ప్రదదాతి- తద్వదపూర్వమపి స్వయం ప్రధానతయా ప్రతిపన్నం స్వప్రాధాన్యనిర్వహణాయ స్వం సాధయతః పురుషస్య స్వర్గం దదాతీతి. యథా- పఞ్చికాయాం *ఆత్మసిద్ధ్యనుకూలస్య నియోజ్యస్య ప్రసిద్ధయే। కుర్వత్స్వర్గాదికమపి ప్రధానం కార్యమేవ న ఇతి. ఉపహాస్యం- సమీపస్థైరపి హాస్యం. అత ఉక్తమర్థం వివృణోతి (స్వర్గకామేతి) ప్రాధాన్యేన కార్యప్రతిపత్తిః కిమేకపదశ్రవణవేలాయాం- ఉత స్వర్గకామపదాన్వితవేలాయామితి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమకల్పే దూషణం అన్యథా క్రియైవ కార్యం స్యాదిత్యనేనోక్తం భవతి. తస్మిన్నేవ పక్షేఽభ్యుపగమేన దూషణాన్తరం చ- ఏకపదేన కార్యమనన్యార్థం ప్రతిపన్నమస్తు- తథాప్యన్వితాభిధానవేలాయాం ప్రతిపన్న ఏవార్థస్స్యాదర్థః- అతో నానన్యార్థత్వమితి. ద్వితీయకల్పే దూషణముచ్యతే (స్వర్గకామపదాన్వితేతి) స్వర్గకామపదాన్వితలిఙాదినా తత్సాధనతయైవాభిధానాత్ప్రథమమనన్యార్థతయా ప్రతిపన్నమితి న వక్తుం యుక్తమిత్యర్థః. వ్యుత్పత్తిదశాయామపూర్వస్య సాధనతయా వ్యుత్పత్తిః - అభిధానదశాయాం తు అనన్యార్థం స్థాయికార్యమిత్యేవ ప్రతీయత ఇతి శఙ్కాయాం - అపూర్వవ్యుత్పత్తిమతోఽపి పురుషస్యైకపదశ్రవణవేలాయామనన్యార్థత్వప్రతీత్యనుపపత్తిమాహ (సుఖేతి) నిర్విశేషం సామాన్యమితి న్యాయాత్ సాధ్యమితి సామాన్యేనాభిధీయమానమపి విశేషనిష్ఠతయా ప్రతీయతే. సుఖం దుఃఖనివృత్తిస్తత్సాధనం వా త్రీణ్యేవ కృతిసాధ్యాని- తస్మాదేషు త్రిష్వన్యతమేన సాధ్యేన భవితవ్యం. తత్ర సుఖత్వదుఃఖనివృత్తిత్వాయోగాత్తత్సాధనతయైవ సాధ్యమితి ప్రతీయతే- కృతిర్హి త్రిష్వన్యతమమేవ గోచరయతి- తథా దర్శనాత్. దర్శనానురోధేన చాభ్యుపగన్తవ్యం- కృతేః క్రియాతిరిక్తగోచరత్వాదర్శనేన హి కృత్యపూర్వయోర్ఘటకత్వేన భావార్థో నివేశితః. తస్మాత్త్రిష్వన్యతమత్సాధ్యం సాధ్యమితి ప్రతీతిరేవ న స్యాదిత్యర్థః. కించ - అన్వితాభిధానవాదినా స్వర్గకామపదాన్వితఏవ లిఙాదిః కార్యమభిధత్త ఇతి వక్తవ్యం - తదానీం తత్సన్నిధానబలేన తత్సాధనతయైవ ప్రతీతిస్స్యాదితి నానన్యార్థతయా ప్రతిపత్తిరితి. సుఖేత్యాదేరేవం వార్థః - సుఖదుఃఖనివృత్త్యన్యతరత్వాత్ స్వతఇష్టతయా కృతిసాధ్యత్వమయుక్తం, తత్సాధనాదన్యతయా పరంపరయేష్టత్వేన కృతిసాధ్యత్వమప్యయుక్తమితి. పూర్వం తృతీయాకారరూపం ప్రయోజనత్వం నిరస్తం. అథ స్వతఇష్టత్వరూపం ప్రయోజనత్వం చ సుఖదుఃఖనివృత్త్యన్యత్వాన్నిరస్తం. ఇదానీం స్వతఇష్టత్వసిద్ధయేఽనన్యార్థత్వగ్రహేఽస్మిన్ చ సంభావనీయం సుఖరూపప్రయోజనత్వం దూషయితుముపక్రమతే (అపి చేతి) (కిమిదం నియోగస్య ప్రయోజనత్వమితి) కిం- క్షేపే. శఙ్క్యతే (సుఖవదితి) అనుకూలత్వం సుఖేతరస్యానుపపన్నం మన్యమానః పృచ్ఛతి (కిమితి) అభిప్రేతం వివృణోతి (సుఖమేవ హీతి) పునశ్శఙ్క్యతే (సుఖవిశేషవదితి) నియోగాపరపర్యాయం- పర్యాయశబ్దబాహుల్యం భావపరశబ్దః. (సుఖాన్తరమితి) యథా గ్రామసుఖాద్విలక్షణం స్వర్గాదిసుఖం సంభావ్యతే- తథా తతోఽపి విలక్షణం సుఖాన్తరమిదమిత్యర్థః. ప్రమాణాభావం వక్తుమాహ (కింతత్రేతి) చన్దనాదిసుఖం హి స్వానుభవసిద్ధం- అతస్స్వానుభవః, లౌకికవాక్యం, వేదే చ కామ్యవిధివాక్యం, నిత్యనైమిత్తికవాక్యమర్థవాదా, శ్చ యథాక్రమం నియోగస్య సుఖరూపతాం ప్రతి ప్రమాణాని న భవన్తీత్యుచ్యతే (స్వానుభవశ్చేదిత్యాదినా) (తస్య దుఃఖాత్మకక్రియావిషయత్వాత్తేన సుఖాదిసాధనతయైవ కృతిసాధ్యతామాత్రప్రతిపాదనాదితి) దుఃఖాత్మకస్య సుఖాదిసాధనభూతధాత్వర్థమాత్రస్య కర్తవ్యతాప్రతిపాదనాదిత్యర్థః. నియతైహికఫలస్యేత్యాదినా యోగ్యానుపలబ్ధిరుచ్యతే. నియతైహికఫలస్య కర్మణః- అప్రస్తుతప్రతిబన్ధస్య కర్మణ ఇత్యర్థః. అనేనాఽస్త్యపి స్వాతిశయపరమాఖ్యా.

నుపలబ్ధేశ్చ నిరయోగస్సుఖమిత్యుచ్ఛేషం చన ప్రమాణముపలభామహే. అర్థవాదాదిష్వపి స్వర్గాదిసుఖప్రకారకీర్తనవన్నిరయోగరూపసుఖప్రకారకీర్తనం భవతామపి న దృష్టచరం. అతో విధివాక్యేష్వపి ధాత్వర్థస్య కర్తృవ్యాపారసాధ్యతామాత్రం శబ్దానుశాసనసిద్ధమేవ లిఙాదేర్వాచ్య మిత్యధ్యవసీయతే. ధాత్వర్థస్య చ యాగాదేరగ్న్యాది దేవతాన్తర్యామిపరమపురుషసమారాధనరూపతా, సమారాధితాత్పరమపురుషాత్ ఫలసిద్ధి, శ్చేతిఫలమత ఉపపత్తేరిత్యత్ర ప్రతిపాదయిష్యతే. అతో వేదాన్తైః పరినిష్పన్నం పరం బ్రహ్మ బోధయన్తీతి బ్రహ్మోపాసనఫలానన్త్యం స్థిరత్వం చ సిద్ధం. చాతుర్మాస్యాదికర్మస్వపి కేవలస్య కర్మణః క్షయిఫలత్వోపదేశాదక్షయఫలశ్రవణం * వాయుశ్చాన్తరిక్షం చైతదమృత మిత్యాదివదాపేక్షికం మన్తవ్యం. అతః కేవలానాం కర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వాత్, బ్రహ్మజ్ఞానస్య చానన్తస్థిరఫలత్వా, త్తన్నిర్ణయఫలో బ్రహ్మవిచారారమ్భో యుక్త ఇతి స్థితమ్. .... *

ర్వ్యాపృతిః. అథకృతిసాధ్యత్వం దూషయతి (అతో విధివాక్యేష్వపీతి) కింభూతత్వ త్తిసిద్ధత్వాద్ధాత్వర్థాతిరిక్తార్థస్స్వీక్రియతే - ఉత పురుషార్థతాసిద్ధ్యర్థం- ఉత సుఖసాధనత్వలక్షణవ్యవహితపురుషార్థత్వసిద్ధ్యర్థమితి వికల్పం హృది నిధాయ ప్రథమద్వితీయకల్పౌ దూరనిరస్తావితి తృతీయం పరిహరతి (అత ఇతి) అయమర్థః-ఉక్తప్రకారేణ ధాత్వర్థాతిరిక్తే ఽపూర్వే ప్రవృత్త్యభావాత్ తథావిధస్య స్వతః పురుషార్థత్వాభావాచ్చేతి. కర్తృవ్యాపారః- ప్రయత్నః. శబ్దానుశాసనస్యాపి తన్మాత్రపర్యవసానమిత్యాహ (శబ్దానుశాసనసిద్ధమేవేతి) సాధనత్వసిద్ధ్యర్థం క్రియాతిరిక్తార్థస్వీకారమిత్యత్రాహ (ధాత్వర్థస్య చేతి) *యజ దేవపూజాదావితి హి ధాతురితి భావః. ప్రకృతబ్రహ్మవిచారారమ్భహేతుస్సిద్ధ ఇత్యాహ (అత ఇతి) సిద్ధవస్తుని బుద్ధిపూర్వకం యద్భఙ్గప్రయోజనాద్యభ్యుపగమ్య ప్రతిసంభవాత్, అన్యథాపి విధిశేషతయా సిద్ధే, శ్చేత్యర్థః అథ విశేషణాంశాసిద్ధిం పరిహరతి (చాతుర్మాస్యాదీత్యాదినా) కర్మణామనన్తస్థిరఫలత్వసాధనాచ్చ క్షయిఫలత్వమవగతమితి సిద్ధమిత్యనుసన్ధేయం. *తద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయత ఇత్యాదివాక్యమభిప్రేత్యాహ (క్షయిఫలత్వోపదేశాదితి) అక్షయఫలశ్రవణ-నిర్వాహమాహ (వాయుశ్చేతి) నహి చాతుర్మాస్యాదివాక్యేష్వక్షయఫలశ్రవణమనుగ్రాహకోక్తత్వాత్త్యజ్యతే-అపి తు కర్మణామనన్తఫలవిధానాత్ క్షయిఫలత్వోపదేశాచ్చ. తస్మాత్కర్మణాం క్షయిఫలత్వనిర్ణయసిద్ధిః- అతో హేతౌ విశేషణాంశస్సిద్ధః. అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) అస్యాధికరణస్య బ్రహ్మమీమాంసా విషయః. సా కిమారమ్భణీయా- ఉత నేతి సంశయః సిద్ధవస్తుని శబ్దప్రవృత్త్యనిర్వాహాదితి విచారః. అన్తిమ ఇతి నిర్ణయః. అనన్తస్థిరప్రయోజనమిత్యధికరణాఙ్గపఞ్చకం. యథాహుః * విషయస్సంశయశ్చైవ విచారో నిర్ణయస్తథా । ప్రయోజనేన సహితమధికరణం పఞ్చధా ॥ ఇతి. *పరీక్ష్య లోకానిత్యాదివాక్యం ప్రథమసూత్రస్థన్యాయసిద్ధానువాదపూర్వకం గురూపసదననియమవిధిపరం - గురుమేవాభిగచ్ఛేదిత్యుక్తత్వాత్ తతశ్చ ప్రవృత్త్యుపసత్త్యాం విధేయాభావాదస్య సూత్రస్య వాక్యత్వం న ఘటతే- ఉద్దేశ్యోపాదేయవిభాగవద్ధి వాక్యం- విధేయం హ్యుపాదేయమితి న వాచ్యం-అజ్ఞాతజ్ఞాపకత్వాత్. ప్రాగజ్ఞాతం వాక్యజ్ఞాప్యం హ్యుపాదేయం. రాగతో బ్రహ్మవిచారే ప్రవృత్తస్యాపి సిద్ధవస్తుని ప్రవృత్త్యనిర్వాహాదితి వాక్యేన అనారమ్భణీయత్వం జ్ఞాయతే- తం ప్రతి సిద్ధవస్తుని ప్రవృత్తిసంభవాదారమ్భణీయత్వజ్ఞాపనమజ్ఞాతజ్ఞాపనమేవేత్యుద్దేశ్యోపాదేయవిభాగవత్త్వం సూత్రస్య. అతశ్చ రాగతః ప్రవృత్తిమతః పూర్వపక్షహేతునా నివృత్తౌ ప్రసక్తాయామనుప్రతిపన్నస్తత్పరిహారో విధీయతే. ....

సమాప్తమర్థజిజ్ఞాసాధికరణమ్.

కింపునస్తద్బ్రహ్మ - యజ్జిజ్ఞాస్యముచ్యత ఇత్యత్రాహ.

౨॥ సూత్రమ్. ॥ జన్మాద్యస్య యతః॥

(జన్మాదీతి) సృష్టిస్థితిప్రళయం. తద్గుణసంవిజ్ఞానో బహువ్రీహిః. (అస్య) అచిన్త్య

౨॥ సూత్రమ్. ॥ జన్మాద్యస్యయతః॥ అథశాస్త్రికాణ్డద్వికాధ్యాయపాదపేటికాధికరణరూపసంబన్ధభేదేనసప్తవిధాసుసఙ్గతిషుసఙ్గత్యన్తరాణాంస్పష్టత్వాదధికరణసఙ్గతిమాహ (కింపునరితి)శాస్త్రసఙ్గతిస్తు వేదార్థవిచారరూపతయాస్పష్టతరా. వేదాన్తార్థవిచారరూపత్వాత్కాణ్డసఙ్గతిః. కారణవిషయత్వాద్ద్వికసఙ్గతిః. కారణవిషయవాక్యతర్కరూపత్వాదధ్యాయసఙ్గతిః.అయోగవ్యవచ్ఛేదవిశ్రాన్తేః పాదసఙ్గతిః. శాస్త్రారమ్భార్థత్వాత్పేటికాసఙ్గతిః.అతోవానన్తరసఙ్గతిః కింపునరిత్యాదిభాష్యేణోచ్యతే. జిజ్ఞాస్యం- విచార్యం. సకలేతరపురుషార్థత్యాగపూర్వకం ప్రాప్యత్వేనోపాయత్వేనచయజ్జిజ్ఞాస్యముక్తమిత్యర్థః. ప్రాప్యతయా ప్రాపకతయాచహి బ్రహ్మపాతతః ప్రతిపన్నం.అనేనజిజ్ఞాస్యమితిపదేన ప్రణవవేదప్రధానాద్యుపచారికార్యాధీన బ్రహ్మశబ్దార్థవ్యావృత్తిః - తచ్చవ్యావర్తకస్యలక్షణస్యవక్తవ్యతయాపి హిసిద్ధ్యతి. బ్రహ్మశబ్దవాచ్యంస్వరూపేణగుణైశ్చనిరతిశయబృహత్త్వయోగి-*బృహతిబృంహయతి*బృహత్త్వాద్బృంహణత్వాచ్చబ్రహ్మేతిపరిపఠ్యతఇతి శ్రుతిస్మృతినిర్వచనాత్. తత్ర *బ్రహ్మణోవైసర్వాదేవతాః *నవైవిన్ద్రత్వఙ్గు త్తరః *అగ్నిస్సర్వాదేవతాః *ఏకఏవరుద్రః *సోమఃపవతేజనితామతీనాంజనితాదివోజనితాపృథివ్యాః।జనితాగ్నేర్జనితాసూర్యస్యజనితేన్ద్రస్యజనితోతవిష్ణోః *ఆపోవాఇదంసర్వమిత్యాదిభిర్బ్రహ్మణాగ్నీన్ద్రాదీనామపిసమాభ్యధికరహితత్వప్రతీతేరర్థతత్త్వంవ్యాకులం- అతస్తేషుతాపత్రయాతురజిజ్ఞాస్యంతత్ బ్రహ్మకింలక్షణకమిత్యర్థః. సర్వేషాంసమాభ్యధికరాహిత్యేప్రతీతేపితద్వ్యాహతమన్యపరవాక్యావగతంచేత్యనాదరణీయం-తత్త్వప్రధానేషుసృష్టిప్రళయప్రకరణేషుయదేవనిరతిశయబృహదుక్తంతదేవజిజ్ఞాస్యమిత్యభిప్రాయేణాహ *యతోవాఇమానీత్యాదిశ్రుతిరేవమహర్షింహృదినిధాయసూత్రకారేణజన్మాదిసూత్రం ప్రణీతమిత్యభిప్రాయవతోక్తంకింపునస్తద్బ్రహ్మయజ్జిజ్ఞాస్యముచ్యతఇతి-నహికింపునర్బ్రహ్మేత్యుక్తం సూత్రముపాదత్తే(జన్మాద్యస్యయతఇతి) ప్రథమంపదంవ్యాచష్టే(జన్మాదీతిసృష్టిస్థితి ప్రళయమితి)అన్యత్పదద్వయంవాక్యార్థయోజనాయాంవ్యాఖ్యాస్యతే - ప్రథమపదవ్యాఖ్యానస్యసమాసార్థనిర్ణయార్థంవాక్యాన్తరసాపేక్షత్వేనవాక్యార్థయోజనాయామర్థాపయితుమశక్యత్వాత్తస్యపృథగ్వ్యాఖ్యానం. సృష్టిస్థితిప్రళయమిత్యత్రసృష్టిశబ్దఉత్పత్తిపరః- *సృష్టిస్థిత్యన్తకాలేషు *సృష్టిస్థిత్యన్తకరణీమిత్యాదిప్రయోగాత్. ప్రయోజ్యప్రయోజకవ్యాపారవాచిశబ్దానాంవ్యతికరేణ ప్రయోగో బ్రహ్మణఏవనిమిత్తోపాదానత్వాభిప్రాయనిబన్ధనః. సృష్టిస్థితిప్రళయమితిసమాహారద్వన్ద్వః. ఏకస్మిన్కార్యేఽన్యోన్యసాపేక్షతయాతుల్యనిష్పాదకత్వేనాన్వయఇతరేతరయోగః- యథాదర్శపూర్ణమాసయోస్స్వర్గంప్రతి. అత్ర సముదితనివహో. అయమేవసముదాయనివహయోస్సమాహారః. తత్కృతమేకవచనత్వంనపుంసకత్వంచ.అతోఽత్రసృష్టిస్థితిప్రళయమితిసమాహారద్వన్ద్వోకృతః- వాక్యార్థయోజనాయాంసృష్టిస్థితిప్రళయాఇతీతరేతరయోగద్వన్ద్వోకృతః- ఉభయోరపిఫలైక్యాత్. జన్మాదీత్యత్రేతికరణేనతత్రైకవచనేతాత్పర్యంగమ్యతే. తత్రపదార్థయోజనాయాంసృష్టిస్థితిప్రళయమిత్యేకవచనాన్తపదేనసూత్రపదస్యైకవచనమనుసృతం.తత్రాప్యేకవచనంసృష్టిస్థితిప్రళయానాంసముదాయోలక్షణంనత్వేకైకమితిజ్ఞాపనార్థం. సముదాయస్యలక్షణత్వం శ్రుతిస్వారస్యాదవసీయతే*యతోవాఇమానిభూతానిజాయన్తే। యేనజాతానిజీవన్తి। యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తీత్యత్రహిసప్రతివాక్యంతద్బ్రహ్మేత్యుక్తం. అన్యథైకైకతరలక్షణానైయర్థ్యంచస్యాత్. నచసముదితంలక్షణం- వ్యావర్త్యాభావాత్ - నహిజగదుత్పత్తినిమిత్తోపాదానభూతంస్థిత్యాదికారణత్వవ్యవచ్ఛేద్యంకిమపివస్త్వస్తీతిచేత్. సత్యం- వ్యవచ్ఛేద్యంనేష్యతే- తథాపిశ్రుత్యనురోధాత్సూత్రకారేణైవముక్తం. శ్రుతిశ్చ *తద్విజిజ్ఞాసస్వేతివిధిత్సితోపాసనోపయోగినిరతిశయబృహత్త్వవిశిష్టబ్రహ్మత్వశజ్ఞావ్యవచ్ఛేదార్థంసముదాయమాహ. శఙ్కితవ్యవచ్ఛేదేనాపిహిసప్రయోజనత్వంస్యాత్ - లక్ష్యాకారవిపరీతశఙ్కానిరాకరణేనవినాలక్ష్యాకారనిశ్చయాయోగాత్. నచ జన్మాదిష్వేకైకకారణత్వంలక్ష్యాకారవిపరీతశఙ్కానిరాకరణక్షమం. తథాహి- ఉత్పత్తికారణత్వేఽభిహితేపిస్థిత్యాదికారణత్వంనచేత్- తదనుగుణజ్ఞానశక్తివిరహాత్, స్థితిప్రళయకారణభూతవస్త్వన్తరసద్భావా, చ్చజన్మమాత్రకారణస్యనిరతిశయబృహత్త్వంనస్యాత్. ముక్తేర్న్యాయాన్తర్భావా, న్మోక్షప్రదతయోపాస్యస్యైవప్రాప్యత్వా, చ్చమోక్షప్రదత్వప్రాప్యత్వానుగుణైర్గుణైశ్చబృహత్త్వంనసిద్ధ్యతి. అతో జన్మకారణత్వమాత్రస్యసమస్తవస్తువ్యవచ్ఛేదక్షమత్వేపి జన్మాదిసముదాయకారణత్వస్యైవనిరతిశయ బృహత్త్వోపయిక. త్వాత్ సృష్టిస్థితిప్రళయసముదాయకారణత్వంలక్షణమితిజ్ఞాపితం. సముదాయస్యలక్షణత్వమిహవివక్షితం-జన్మాదీతిబహువ్రీహేరన్యపదార్థప్రధానత్వేనజన్మనోనన్తర్భూతత్వాదిత్యత్రాహ (తద్గుణేతి) బహువ్రీహిర్ద్వివిధః- తద్గుణసంవిజ్ఞానోఽతద్గుణసంవిజ్ఞానశ్చేతి. తత్రప్రథమస్యోదాహరణం *సర్వాదీనిసర్వనామాని, లమ్బకర్ణమానయే, త్యాది. ద్వితీయస్యోదాహరణంచిత్రగుమానయేతి. తచ్ఛబ్దేనవిశేష్యం,గుణశబ్దేనవిశేషణం, చవివక్షితం. సమిత్యేకీకారే. విశేషణంవిశేష్యంచఏకకార్యాన్వితత్వేనసమాజ్ఞాపయతీత్యర్థః. ఏవమపిబహువ్రీహేరన్యపదార్థప్రధానత్వభఙ్గః- స్వపదవాచ్యవిశిష్టసముదాయస్యతత్సముదాయినోవాఽన్యపదార్థతయావివక్షితత్వోపపత్తేః. సమాసస్థపదవాచ్యస్యాపివిశిష్టసముదాయాన్తర్గతత్వాకారేణహ్యన్యపదార్థత్వంయుజ్యతే- స్వపదమాత్రస్యతేనాకారేణతద్వాచకత్వాభావాత్. అస్యేతివ్యాఖ్యేయపదోపాదానం. అచిన్త్యేత్యాదినాతద్వ్యాచష్టే. అస్యేతిపదస్యజగతఇత్యేతావన్మాత్రేవక్తవ్యేకిమర్థోవిస్తరఇతిచేత్- సూత్రకారవివక్షితార్థకథనార్థః. తద్వివక్షాచశ్రుతివివక్షయా. శ్రుతివివక్షాకథంజ్ఞాయతఇతిచేత్. ఉచ్యతే - *యతోవాఇమానిభూతానిజాయన్తఇత్యత్రభూతశబ్దేనకార్యవర్గేఽభిహితేపిఇమానీతిపదంకార్యవర్గస్యభ

వివిధవిచిత్రరచనస్య నియతదేశకాలఫలభోగబ్రహ్మాది స్తమ్బపర్యన్త క్షేత్రజ్ఞ మిశ్రస్యజగతః (యతః) యస్మాత్సర్వేశ్వరా న్నిఖిలహేయప్రత్యనీకస్వరూపాత్సత్యసంకల్పాత్ జ్ఞానానన్దాద్యనన్తకల్యాణగుణాత్ సర్వజ్ఞాత్ సర్వశక్తేః

గ్రాహకప్రమాణసిద్ధాకారవిశేషపరం. తత్ర జగతఆభాసతాపరత్వం బ్రహ్మణో జిజ్ఞాస్యతానుపయోగితివైచిత్ర్యపరమియానితిపదం తాదృశకార్యని ష్పాదనానుగుణగుణోత్కర్షం బ్రహ్మేతిజ్ఞాపనార్థం. శ్రుతివాక్యస్థేదంశబ్దేననిర్దిశతస్సూత్రకారస్యాపీయమేవవివక్షా. జగతఃఇయానీతి శ్రుతౌబహు వచనేసత్యపిసూత్రఏకవచనంకృత్స్నస్యభువనస్యైకకార్యతావిశేషేణైకకర్తృకత్వజ్ఞాపనార్థం, భూతశబ్దస్యదేవాది చతుర్విధభూతమాత్రపరత్వ వ్యావర్తనేనభవనక్రియాయోగికృత్స్నకార్యసముదాయాత్మకజగద్విషయత్వజ్ఞాపనార్థం, చ. అతఏవహి భాష్యేజగత ఇత్యుక్తం. తత్ర కార్యస్య గ్ర స్యచిదచిదాత్మకత్వాత్ తత్తత్ప్రమాణసిద్ధచిదచిద్వైచిత్ర్యమచిన్త్యత్యాదిపదద్వయేనాహ. ననుగ్రహాధికరణే *గ్రహంసమ్మార్ష్టీత్యత్రఉద్దేశ్యగతవిశేష ణవివక్షాభావాదేకవచనేతాత్పర్యాభావఉక్తః-తేనన్యాయేన ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశరూపతయాఅనువాదరూపస్యఇదంశబ్దస్యోద్దేశ్యవిశేషణతాత్పర్యాభావే- నైవంవ్యాఖ్యాతవ్యం. నైవం- గ్రహాధికరణేహ్యుద్దేశ్యవిశేషణమాత్రవివక్షానిషిద్ధా - అపిత్వనువాదస్యమూలభూతప్రాపకవాక్యోక్తార్థవిరుద్ధవిశేష ణేహితాత్పర్యాభావఉక్తః. ఉత్పత్తివాక్యసిద్ధస్యగ్రహబహుత్వస్యవిరుద్ధంహ్యేకత్వం. అన్యథా *అష్టవర్షం బ్రాహ్మణముపనయీతేత్యత్రాప్యష్టవ ర్షత్వాదివిశేషణతాత్పర్యాభావప్రసఙ్గాత్. అత్రతుప్రాపకవాక్యేషుజగద్వైచిత్ర్యమేవస్పష్టం. యద్వా - యత్ర ప్రయుక్తస్యశబ్దస్యార్థాంవివక్షా యామన్వయానుపపత్త్యాఆనర్థక్యం- తత్రోద్దేశ్యవిశేషణవివక్షాతత్రతత్రాఙ్గీకృతా- తస్మాదేవంవ్యాఖ్యాతుంయుక్తం. తత్రాచిదంశవైచిత్ర్య మాహ (అచిన్త్యత్యాదినాపదేన) జీవకర్తృకతయాచిన్తయితుమశక్యత్వమచిన్త్యత్వం. ఆకాశవాయ్వాదిభేదేనవివిధత్వం. ప్రత్యేకంతత్తదవస్థా భావశ్చేనవిచిత్రత్వం. తాదృశరచనస్యేత్యర్థః. అత్రరచనాసంస్థానం. అథచిద్వైచిత్ర్యమాహ (నియతేతి) అస్మిన్దేశేఅస్మిన్కాలేఇదంఫలమనేనభో క్తవ్యమితినియమో బ్రహ్మాదిపిపీలికాన్తానామవిశేషేణభవతి - బ్రహ్మణోపిహిస్వమానపరిమితవర్షశతాదధికంజీవితుం, అస్థానదేశేప్రవేష్టుం, సుకృతాధి పత్యాదధికంఫలంభోక్తుం, చాశక్యం. ఏవంచిదచిద్వైచిత్ర్యకథనేనక్షేత్రజ్ఞమాత్రస్యకర్తృత్వానుపపత్తిస్సూచితా. తృతీయంపదముపాదత్తే (యత ఇతి) పూర్వస్యపదస్యశ్రుతివివక్షానుసారేణవ్యాఖ్యానంకృతం- అత్రతుతాదృశపదశ్రవణాభావేపికథమనేకవిశేషణోక్తిః. ఉచ్యతే *యతో *యేన *యదితి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశోహి ప్రాపకవాక్యసాపేక్షః. తత్రప్రాపకవాక్యేషుజగత్కారణత్వజిజ్ఞాస్యత్వోపయోగిసమస్తవిశేషణవిశిష్టతయాధ ర్మివిశేషఉక్తః- తాదృశవిశేషణవిశిష్టస్యైవాత్రశ్రుతౌయచ్ఛబ్దేనవివక్షితఇతిసూత్రకారాభిప్రాయఇతిక్యత్వాత్తద్విశేషణవిశిష్టతద్ధర్మివిశేషపర త్వంసూత్రస్యయతశ్శబ్దస్యోక్తం. యతఇత్యత్రతసిప్రత్యయస్యసార్వవిభక్తికత్వాద్విభక్త్యన్తరార్థాస్స్యాత్ - తేనజగజ్జన్మాదయోయత్రభవన్తీతిదే శకాలాదివదధికరణత్వమేవబ్రహ్మలక్షణమిత్యపిశఙ్కితుంశక్యం. ఏవంతసిలోప్యేకద్విబహువచనసాధారణత్వా, త్కారణవాక్యేషునప్రభృత్యనేకశబ్దా భిధానా, చ్చకారణానేకత్వశఙ్కాస్యాదితితదుభయవ్యుదాసార్థంయస్మాదిత్యుక్తం. ఉపాయతయోపేయతయాచజిజ్ఞాస్యత్వేకారణత్వేచోపయుక్తా నితత్తత్ప్రాపకవాక్యసిద్ధాన్యేతచ్ఛ్రుతివివక్షితానివిశేషణానిదర్శయతి(సర్వేశ్వరాదినా)ఇతి ప్రోక్తాయాగ్రహణంత్యాగ్రహణంశబ్దయోపరప్రకాశపరః. ప్ర ధానపురుషయోఃకారణత్వంకేషాంచిన్మతం. తాదృశన్యూనాధికతద్వ్యవచ్ఛేదార్థం *తమీశ్వరాణాంపరమంమహేశ్వరం *సకారణంకరణాధిపా ధిపఇత్యాదిశ్రుత్యనుసారేణసర్వేశ్వరాదిత్యుక్తం. కారణవాక్యశేషభూతశోధకవాక్యసిద్ధంజిజ్ఞాస్యత్వోపయోగిసంచిదచిద్వ్యావృత్తాకారమాహ (నిఖిలహేయప్రత్యనీకస్వరూపాదితి)నిఖిలశబ్దేనాచిద్గతహేయాష్షడ్భావవికారా, శ్చిద్గతహేయాఃక్లేశకర్మవిపాకాశయా, శ్చవివక్షితాః. హేయప్ర త్యనీకత్వేసతితద్విలక్షణత్వంవ్యుదస్యతేప్రత్యనీకశబ్దేన. ప్రత్యనీకశ్చేజ్జగదుపాదానత్వంనోపపద్యతఇత్యత్రాహ (స్వరూపాదితి)అద్వారకహేయసం బన్ధోవ్యుదస్తః- నతుసద్వారకఇత్యర్థః. హేయప్రత్యనీకత్వేవిశేషణాంశేపిహేయాసంభవః - తత్సంబన్ధవిరోధిత్వాత్ స్వప్రత్యనీకత్వా దిత్యాశఙ్క్యత్రాహ (సత్యసంకల్పాదితి) స్వసంకల్పానురూపంహేయసంబన్ధంసన్త్రిలేమతద్వియోగంచకర్తుంసమర్థః. నచ హేయంసర్వమీశ్వరా పేక్షయాహేయం- తత్సఙ్కల్పనివర్త్యత్వేనతల్లీలారసావహత్వాదితిభావః. సత్యసంకల్పత్వంహేయప్రత్యనీకత్వోపపాదకం, కారణత్వజిజ్ఞాస్యత్వో పయోగి, చ. హేయప్రత్యనీకాత్సత్యసంకల్పాదితిపదద్వయేన *అపహతపాప్మేత్యాదివాక్యంస్మారితం. జిజ్ఞాస్యత్వోపయోగినీంధర్మిస్వరూపస్యక ల్యాణతామాహ (జ్ఞానేతి) ఆనన్దత్వంస్వానుకూలత్వం. ఆదిశబ్దేనసత్యత్వమానన్త్యంచవివక్షితం. హేయప్రత్యనీకత్వంపూర్వముక్తం. జ్ఞానానన్దేతి భావప్రధాననిర్దేశః- *ద్వ్యేకయోర్ద్వివచనైకవచనేఇతివత్. జ్ఞానత్వానన్దత్వసత్యత్వానినప్రాదేశికానీత్యనన్తశబ్దార్థః. ఆదిశబ్దేనానన్త్యస్యగృహీత త్వేపిసర్వవ్యాపిత్వస్యకాలానన్త్యకథనం, నిత్యత్వస్యసార్వత్రికత్వకథనం, సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యార్హత్వస్యచసత్యత్వేపిస్వరూపప్రదేశవ్యతిత్వకథ నం, వ్యావిరుద్ధం. కల్యాణత్వమన్యేషామనుభవితౄణామప్యనుకూలత్వం. జ్ఞానత్వాదయఃకల్యాణగుణాయస్యతస్మాదిత్యర్థః.యథా ప్రభాశ్రయేదీపే ప్రభాంవినాఆశ్రయాంశస్యైవచతురశ్రత్వరూపవత్త్వోజ్జ్వలత్వగుణాః - తథా బ్రహ్మణోపిజ్ఞానత్వానన్దత్వసత్యైకరూపత్వానిస్వరూపస్యగుణాః. ధర్మిణోధర్మస్యచజ్ఞానత్వేవ్యక్తిభేదాదవిరోధః, ధర్మధర్మిణోస్సాధారణాకారోజ్ఞానత్వానన్దత్వాదిః,- యథా- నరస్యైవసతో రాజ్ఞోనరాపరికరాణ ఇత్యుక్తైవ్యక్తిభేదాదవిరోధః, నరత్వంచోభయసాధారణాకారః,- తద్వత్. ధర్మభూతజ్ఞానవత్త్వమాహ (సర్వజ్ఞాదితి) సర్వజ్ఞత్వంనిమిత్తత్వోపయో గి. సర్వశక్తిత్వంఉపాదానత్వోపయోగి. అనేనచిదచిచ్ఛరీరకత్వముపాధిప్రేతంభవతి- అన్యథోపాదానత్వాయోగాత్. కించ- సర్వజ్ఞత్వముపాసకా

పరమకారుణికాత్పరస్మాత్పుంసః-సృష్టిస్థితిప్రళ
యాః ప్రవర్తన్తే - తత్ బ్రహ్మేతిసూత్రార్థః.

పేక్షితతత్ప్రతిబన్ధతన్నిరసనప్రకారజ్ఞానోపయోగి. సర్వశక్తిత్వం తద్విరోధినిరసనోపయోగి. పరమకారుణికత్వం చ జిజ్ఞాస్యత్వకారణతోపయోగి.- ప్ర
ళయదశాయామసత్కల్పం చేతనజాతం నిరీక్ష్య దయయా హి సృష్టిః. సంశ్రితసౌలభ్యం చ దయయైవ- యథా *మాతా పితా భ్రాతా నివాసశ్శరణం సు
హృత్ గతిర్నారాయణ ఇతి. ఈదృశేశ్వరః ఉపాయభూతః- ఉపేయమన్యదిత్యత్రాహ (పరస్మాదితి) అత్ర మాతా పితేత్యనుసన్ధేయం. దేవతావిశేషనిర్ణ
యార్థమాహ (పుంస ఇతి) కారణవాక్యేషు *భాగో వామన్నిర్వర్ణాదితి సూత్రన్యాయాత్ సద్బ్రహ్మాత్మాదిసామాన్యశబ్దానాం పురుషనారాయణాదివిశే
షపర్యవసాయిత్వాత్ సర్వశ్రుతీనాం నారాయణ ఏవ పర్యవసానభూమిరితి *యతో వా ఇమానీత్యాది శ్రుతేశ్చ హృదయమితి సూత్రకారస్యాభావ ఇతి భా
ష్యకారాభిప్రాయః. పుంస ఇత్యనేన కారణభూతస్య వస్తునస్త్రిపాద్విభూతిమత్త్వమపి సూచితం- పురుషసూక్తే *త్రిపాదస్యామృతం దివీతి శ్రవణాత్.
(సూత్రార్థ ఇతి) అక్షరార్థస్తాత్పర్యార్థశ్చేత్యర్థః. నను యదీశ్వరో లిలక్షయిషితః-తర్హి తదసాధారణసర్వజ్ఞత్వాది ప్రతిపాదకసత్యజ్ఞానాదివాక్యానాద
రేణ జన్మాదికారణత్వం కిమర్థం సూత్రితం. ఉచ్యతే- గుణైస్స్వరూపస్య లక్ష్యమాణత్వే తదపేక్షయా బహిష్ఠాయా విభూతేరుపాస్యాన న్తర్భావః ప్రతీయే
త- స్వర్గాదివిషయభూతయా తు విభూత్యా స్వరూపవైలక్షణ్యే జ్ఞాతే తన్నియమనధారణాద్యపేక్షితత్వాదేవ గుణానా న్తర్భావో న శక్యశఙ్కః-అతో గుణానామివ
విభూతేశ్చ జిజ్ఞాస్యాన్తర్భావజ్ఞాపనార్థం జన్మాదిలక్షణం సూత్రితం. విభూతేశ్చ జిజ్ఞాస్యాన్తర్భావః ఉపాసాత్రైవిధ్యతత్క్రతున్యాయాభ్యాం నేష్యతి. న
న్వేవమపి కృత్స్నవిభూతేర్జిజ్ఞాస్యాన్తర్భావో న సిధ్యతి- త్రిపాద్విభూతేర్జన్మాద్యస్పృష్టత్వాత్. నైవం-తస్యా జన్మాద్యస్పృష్టత్వేపి *యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తీతి
ప్రళయవాక్యస్థయచ్ఛబ్దనిర్దిష్టముక్తప్రాప్యే బ్రహ్మణ్యన్తర్భావసిద్ధేః. తథాహి- ప్రయన్తీత్యేతదవిశేషేణాత్యన్తికలయరూపం మోక్షమపి ప్రతిపాద
యతీతి యచ్ఛబ్దేన ముక్తప్రాప్యతయాపి బ్రహ్మనిర్దిష్టం భవతి. ప్రాప్యాకారవిశిష్టం చ బ్రహ్మ ప్రమాణాన్తరసిద్ధమిహానూద్యతే. ప్రమాణాన్తరాణి చ వి
భూతిద్వయవిశిష్టం బ్రహ్మ ప్రాప్యం వదన్తి. ప్రాప్యాకారస్య చోపాస్యత్వం తత్క్రతున్యాయసిద్ధం. తదేవం లక్షణాన్తర్భూతేన లయాంశేనోపలక్షితాయా
స్త్రిపాద్విభూతేరపి జిజ్ఞాస్యాన్తర్భావసిద్ధిస్సూత్రితా భవతి. నను యత ఇతి సూత్రపదస్థాయాః పఞ్చమ్యాః ఉపాదానార్థత్వాత్ బ్రహ్మోపాదానమితి- ని
మిత్తాన్తరసద్భావాత్ *ఉపాదానం తు భగవాన్నిమిత్తం తు మహేశ్వర ఇత్యుక్తవ్యోమాతీతపక్ష ఏవ కాశః ప్రసజేత్. నైవం - యత ఇతి పఞ్చమ్యా హేతు
మాత్రవిషయత్వాత్. హేత్వర్థత్వం చ జనిస్థితిలయసాధారణత్వాదవగమ్యతే-న తు *జనికర్తుః ప్రకృతిరిత్యపాదానసంజ్ఞావిధానవత్ స్థితికర్తుర్లయస్థాన
స్య చాపాదానసంజ్ఞావిధానం దృశ్యతే. తస్మాదియం హేతౌ పఞ్చమీ. తతశ్చ నిమిత్తోపాదానయోరుభయోరపి హేతుత్వావిశేషాత్ యత ఇతి పదేనోభ
యవిధకారణత్వమపి క్రోడీకృతం భవతి. *యతో వా ఇమానీత్యాదివాక్యే యత ఇతి పదస్యోభయవిషయత్వాత్ సౌత్రపదస్యాప్యుభయవిషయత్వో
పపత్తేః. నను *యతో వా ఇమానీతి వాక్యే యతో యేన యదితి యచ్ఛబ్దస్యావృత్తత్వాద్యత ఇతి పదస్య జనిస్థితిలయసాధారణ్యం నాస్తీతి తత్ర యత ఇతి పఞ్చ
మ్యుపాదానమాత్రవిషయా- జాయన్త ఇత్యనేనైవాన్వయాత్. పఞ్చమ్యర్థో హి *జనికర్తుః ప్రకృతిరిత్యేవ ప్రతీయతే. కిం చ- హేతుమాత్రవిషయా
యా అపి సౌత్రపదపఞ్చమ్యాశ్శ్రుతివాక్యస్థపఞ్చమ్యర్థేహితోపాదానరూపహేతువిశేషపర్యవసానం స్యాత్ - సూత్రస్య శ్రుత్యైకార్థ్యోపపత్తేః. అత
శ్శ్రుతిసూత్రయోరుభయోరపి పఞ్చమ్యా ఉపాదానమాత్రవిషయత్వాత్ బ్రహ్మోపాదానం-న తు నిమిత్తమితి. నైవం - శ్రుతౌ యత ఇతి పదస్య జనిస్థితి
లయసాధారణత్వాభావేపి యచ్ఛబ్దస్యానువాదరూపత్వాత్, అనువాదస్య చ ప్రాపకవాక్యసాపేక్షతయా తద్విరుద్ధార్థపరత్వాసంభవాత్, ప్రాపకవా
క్యేషు చ *ఏకమేవాద్వితీయం తదైక్షత బహు స్యాం *తత్తేజోఽసృజతేత్యుపాదానభూతస్యైవ బ్రహ్మణో నిమిత్తాన్తరం నిషిధ్యాహమేవ జగద్రూపేణ బ
హు స్యామితి సంకల్పముక్త్వా యథాసంకల్పం తత్కర్తృకసృష్టిశ్చ ప్రతిపాదనాత్, తదనువాదిని లక్షణవాక్యే యత ఇతి పదముభయవిషయం. శ్రుత్య
నువిధాయిత్వాజ్జన్మస్థితిలయసాధారణత్వాచ్చ సౌత్రం చ యత ఇతి పదముభయవిషయమేవేతి నిమిత్తాన్తరవాదో వేదవిరుద్ధత్వాదనాదరణీయ ఏవేతి. ఏ
వం తర్హి ప్రకృత్యధికరణపౌనరుక్త్యం స్యాదితి చేన్న- తత్ర హి నిమిత్తోపాదానైక్యస్య శ్రుతిప్రతిపాద్యత్వం సమర్థ్యతే- అత్ర తు నిమిత్తోపాదానైక్యసిద్ధవ
త్కారేణ తస్యోభయవిధకారణత్వస్య లక్షణత్వానుపపత్తిః పరిహ్రియత ఇతి నైష దోషః. నన్వీశ్వర ఏవ బ్రహ్మ చేత్ సత్యజ్ఞానాది- లక్షణత్వేన వక్తవ్యం-
న తు జన్మాది- ఈశ్వరస్య సర్వవిధకారణత్వాయోగాత్. నిమిత్తకారణముపాదానం చైకమేవ హి వేదాన్తే మతం. తస్మాదీశ్వరాదతిరిక్తం బ్రహ్మాభ్యుప
గచ్ఛతో భేదాభేదవాదినోఽనుకూలమిదం జన్మాదిలక్షణకథనం. నైవం - చిదచిద్విశిష్టతయా సత్యసంకల్పతయా చేశ్వరస్యైవ బహు స్యామితీక్షణయుక్త
త్వేన సర్వవిధకారణత్వోపపత్తేః. సన్మాత్రస్య చిన్మాత్రస్య చ సత్యసంకల్పత్వాయోగాద్, ఈశ్వరస్య చ బ్రహ్మాంశతయాఽధ్యస్తతయా చాభిమతస్యాం
శాన్తరాధ్యస్తాన్తరసమానాధికరణశబ్దవాచ్యత్వాయోగాద్, ఛభేదాభేదపక్షేప్యుపాధిపక్షే చ *బహు స్యామితి సంకల్పపూర్వక కారణత్వం న ఘటత
ఇత్యేతల్లక్షణం పరేషామేవానుపపన్నం. కిం చ - బుభుత్సితస్య లక్షణం వాచ్యం. బుభుత్సితం చోపాస్యం. ఈశ్వర ఏవోపాస్యః ప్రాప్యశ్చ. ఉపాసనం చ
విశిష్టవిషయం- ఉపాసాత్రైవిధ్యస్య వక్ష్యమాణత్వాత్. ప్రాప్తిశ్చ విశిష్టవిషయా- యథోపాసనభావిత్వాత్తస్యాః. జన్మాది చోపాస్యలక్షణం- *తద్వి
జిజ్ఞాసస్వేతి ప్రతిపాదనాత్. సత్యజ్ఞానాది తు విశేష్యాంశస్య లక్షణం - న తు విశిష్టస్య. అతో విశిష్టస్యైవోపాస్యత్వాజ్జిజ్ఞాస్యబ్రహ్మలక్షణం జన్మాద్యేవ.
యత ఇత్యస్యానువాదరూపత్వాత్ విజిజ్ఞాసస్వేతి జిజ్ఞాస్యత్వవచనాచ్చ జిజ్ఞాస్యతోపయోగిశోధకవాక్యార్థశ్చ యచ్ఛబ్దైర్గృహీతః. తస్మాద్యస్మాదిత్యాది
విశేషణాన్యుక్తాని. అథ జన్మాదీనాం లక్షణత్వే తత్ర జన్మనోఽన్తర్భావే తత్రాపి సముదితస్య లక్షణత్వే చ కిం తే ప్రమాణమిత్యాకాఙ్క్షాయాం- సూత్రకారై

*భృగుర్వై వారుణిః। వరుణం పితరముపససార। అధీహి భగవో బ్రహ్మేత్యారభ్య *యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే। యేన జాతాని జీవన్తి। యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి। తద్విజిజ్ఞాసస్వ। తద్బ్రహ్మేతి శ్రూయతే. తత్ర సంశయః- కిమస్మాద్వాక్యాత్ బ్రహ్మ లక్షణతః ప్రతిపత్తుం శక్యతే-న వేతి. కిం ప్రాప్తం- న శక్యమితి. న తావజ్జన్మాదయో విశేషణత్వేన బ్రహ్మ లక్షయన్తి- అనేకవిశేషణవ్యావృత్తత్వేన బ్రహ్మణోఽనేకత్వప్రసక్తేః. విశేషణత్వం హి వ్యావర్తకత్వం. ననుదేవదత్తశ్శ్యామో యువా లోహితాక్షస్సమపరిమాణ ఇత్యత్ర విశేషణబహుత్వేఽప్యేక ఏవ దేవదత్తః ప్రతీయతే - ఏవమత్రాప్యేకమేవ బ్రహ్మ భవతి. నైవం - తత్ర ప్రమాణాన్తరైరైక్యప్రతీతేరేకస్మిన్నేవ విశేషణానాముపసంహారః - అన్యథా

ర్విషయత్వేనాభిప్రేతాం శ్రుతిం దర్శయతి (భృగురితి) శాస్త్రం ప్రశ్నాద్యావిషయః. *యతో వా ఇమానీత్యాదిమాత్రే ఉదాహర్తవ్యేఽపి అర్థవాదాన్తరగా పతాత్పర్యలిజ్ఞాపనార్థం, ప్రకరణస్య బ్రహ్మోపక్రమత్వేనానన్యపరత్వజ్ఞాపనార్థం, చ భృగుర్వా ఇత్యాద్యుదాహృతం. అగ్న్యాదివస్తుషు సర్వోత్కృష్టతయా ఆపాతప్రతీతేషు సర్వేషాం సర్వోత్కృష్టత్వస్యానుపపన్నత్వేన తత్త్వస్య దుర్నిశ్చయతయా నిరతిశయబృహత్త్వాశ్రయవ్యక్తివిశేషజిజ్ఞాసయాహి *అధీహి భగవో బ్రహ్మేతి ప్రశ్నః. తత్ర వ్యక్తివిశేషస్య లక్షణముచ్యతే *యతో వా ఇమానీతి. యతో యేన యదభియన్తీత్యనూద్య కారణత్వమనూద్యతే- తద్బ్రహ్మేతి కారణస్య బ్రహ్మత్వం విధీయతే- తేన కారణత్వస్య బ్రహ్మలక్షణత్వం సిద్ధం భవతి. *తద్విజిజ్ఞాసస్వేతి న విచారస్యోపాసనస్య వా విధిః. విచారాత్మకజ్ఞానం రాగప్రాప్తత్వాన్న విధేయం. ఉపాసనాత్మకస్య తు జ్ఞానస్య *బ్రహ్మవిదాప్నోతీతి ప్రాకరణికవాక్యాన్తరసిద్ధత్వాత్, ఉపక్రమే *అధీహి భగవో బ్రహ్మేతి ప్రశ్నస్య తత్త్వపరత్వేనోపాయవిషయత్వాభావాచ్చ నోపాసనాత్మకజ్ఞానమిహ విధేయం. అతో విజిజ్ఞాసస్వేత్యుపదిశ్యమానార్థే అవధానార్థం సన్దేహనివృత్త్యర్థం వోక్తం. యాగస్తవతీ - తాం పృథివీం విద్ధీతివత్. అతః కారణత్వస్య బ్రహ్మలక్షణత్వమేవాస్య వాక్యస్య విధేయం- యథా-యత్ర సారసస్స దేవదత్తకేదార ఇత్యుక్తే సారససంబన్ధస్య దేవదత్తకేదారలక్షణత్వముక్తం స్యాత్-తద్వత్. దేవదత్తకేదారో బహుభ్యో భిన్నః. సారససంబన్ధశ్చ దృష్టః. తస్య దేవదత్తకేదారలక్షణత్వం హ్యజ్ఞాతం- అతస్తదేవ వాక్యస్య విధేయం. ఏవం నిరతిశయబృహత్త్వం బహుష్వస్థాప్యాపాతతః ప్రతీతం. కారణత్వం చ ప్రాపకవాక్యావగతం. తస్య నిరతిశయబృహద్వస్తులక్షణత్వమనవగతమితి తదత్ర విధేయం. లక్షణస్య చ సజాతీయవిజాతీయవ్యావర్తనస్వభావత్వాదన్యేషాం నిరతిశయబృహత్త్వశఙ్కావ్యుదాసః ఫలితః. అతో నారాయణాదివిశేషశబ్దవాచ్యవస్తువిశేషస్యైవ నిరతిశయబృహత్త్వసిద్ధిః. అత ఏవ హి పరస్యాత్సంశ ఇత్యుక్తం. ప్రాపకవాక్యైరేవ కారణభూతవస్తువిశేషస్య నిరతిశయబృహత్త్వం జ్ఞాయత ఇతి కిమనేన లక్షణవాక్యేనేతి చేత్. న- అగ్న్యాదీనామపి తత్తద్భాగవాక్యైస్సర్వోత్కృష్టత్వావగమాత్ తేషు బృహత్త్వశఙ్కావ్యుదాసాయ కారణవాక్యానామపి తద్వచనస్య పరత్వాభావేన తత్త్వపరత్వజ్ఞాపనపరత్వాదస్య వాక్యస్య. అథ శ్రుతిరేవ లక్షణం ప్రతిపాదయతి చేత్ కిం సూత్రేణేతి శఙ్కాయాం - సూత్రతాత్పర్యార్థం వివక్షుః సంశయం దర్శయితుం శ్రుతిగతహేతునైవ సంశయోత్పత్తిం దర్శయతి (తత్రేతి) తత్ర- తాదృశ ఇత్యర్థః. పూర్వపక్షానుగుణేన విశేషణబహుత్వేన సిద్ధాన్తానుగుణేనైకవచనాన్తబ్రహ్మశబ్దైక్యేన చ విశిష్టత్వం సంశయహేతుత్వేనాభిప్రేత్య తత్రేత్యుక్తం. సంశయస్వరూపం దర్శయతి (కిమస్మాదితి) బ్రహ్మమీమాంసా కిమారమ్భణీయా - ఉతానారమ్భణీయేతి ప్రథమవిచారః, తదర్థం వేదాన్తా బ్రహ్మణి ప్రమాణం- ఉత నేతి ద్వితీయవిచారః, [illegible] సాధారణః- సిద్ధస్వరూపం బ్రహ్మ న శాస్త్రం ప్రతిపాదయతీత్యాశఙ్కాయాం, తచ్ఛాస్త్రప్రమాణకత్వం బ్రహ్మణస్సంభవత్యేవ, ఇతి సమన్వయాధికరణోపక్రమే తస్యాధికరణస్య శాస్త్రారమ్భహేతుభూతప్రామాణ్యసమర్థనార్థత్వస్య భాష్యకారైరేవ వక్ష్యమాణత్వాత్. తథా చాహుః *వృత్తవర్తిష్యమాణ భావః ప్రతిపత్తిదార్ఢ్యస్య మన్యేన సిద్ధత్వమథాథానత్వం। ఏతాని న సూత్రచతుష్టయేనానారమ్భకాలాని నిరాకృతానీతి. అతస్తద్విచారయుగళసూత్రాగ్రసిద్ధమభిప్రేత్యైతదధికరణాసాధారణం సంశయశరీరం దర్శితం కిమస్మాదితి. యతో వా ఇమానీత్యాదివాక్యం బ్రహ్మలక్షణతః ప్రతిపాదయితుం శక్నోతి- ఉత నేతి సంశయః. తదర్థం సంశయ్యతే- కిం సృష్ట్యాదీనాం విశేషణత్వేనోపలక్షణత్వేన చ బ్రహ్మలక్షణత్వం సంభవతి- నేతి. తదర్థం విశేషణపక్షే కిం విశేషణభేదేన విశేష్యభేదోఽస్తి- నేతి. తదర్థం కిం విశేషణస్య విశేషణత్వం స్వాశ్రయసర్వధర్మవ్యావర్తకతయా- ఉత విరోధిధర్మవ్యావర్తకతయేతి. ఉపలక్షణపక్షే కిమాకారాన్తరప్రతిపత్తిరస్తి-ఉత నాస్తీతి. సర్వధర్మవ్యావర్తకతయా విశేషణత్వం, ఆకారాన్తరప్రతిపత్తిశ్చ నాస్తీతి పూర్వపక్షః. విరోధిధర్మవ్యావర్తకతయైవ విశేషణత్వం, ఆకారాన్తరప్రతిపత్తిశ్చాస్తీతి రాద్ధాన్తః. సర్వధర్మవ్యావర్తకతయా విశేషణత్వే విశేష్యభేదప్రసఙ్గేన జన్మాదీనాం విశేషణత్వాయోగాత్, ఆకారాన్తరప్రతిపత్త్యభావే చోపలక్షణత్వాయోగాత్, ఉభయథాపి లక్షణత్వాసంభవాదిదం వాక్యం బ్రహ్మలక్షణతః ప్రతిపాదయితుం న శక్నోతీతి లక్షణదౌస్థ్యేన బ్రహ్మణి శాస్త్రప్రామాణ్యాభావాత్తద్విచారో నారమ్భణీయ ఇతి పూర్వపక్షే ఫలితం. విరోధిధర్మవ్యావర్తకతయైవ విశేషణత్వే విశేష్యభేదాభావాజ్జన్మాదీనాం విశేషణత్వోపపత్తేః, ఆకారాన్తరప్రతిపత్తిసద్భావాదుపలక్షణత్వోపపత్తేః, ఉభయథాపి లక్షణత్వసంభవాదిదం వాక్యం బ్రహ్మలక్షణతః ప్రతిపాదయితుం శక్నోతీతి లక్షణసౌష్ఠవేన బ్రహ్మణి శాస్త్రప్రామాణ్యోపపత్తేస్తద్విచారస్యారమ్భణీయత్వం సిద్ధాన్తే ఫలితం. తత్ర పూర్వపక్షముపపాదయితుం ప్రతిజానీతే (న శక్యమితి) జన్మాదీనాం బ్రహ్మలక్షణత్వం కిం విశేషణతయా- ఉతోపలక్షణతయేతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమం దూషయతి (న తావదితి) కథం విశేషణత్వేన న లక్షయన్తీత్యత్రాహ (అనేకేతి) అనేకత్వప్రసక్తిః వ్యావర్తకత్వం వా కథమిత్యత్రాహ (విశేషణత్వం హీతి) విశేష్యతే సేనేతి నిర్వచనానుసారేణ భేదకం విశేషణం భేద్యం విశేష్యమితి ప్రసిద్ధిః, ఖణ్డో ముణ్డః పూర్ణశృఙ్గో నీలం శుక్లం పీతం అభోగజో మహిష ఇత్యాదిషు తథా దర్శనాచ్చేతి భావః. సిద్ధాన్తిచ్ఛాయయా చోదయతి (నన్వితి) పరిహరతి (నైవమితి) ఉపసంహారః- పర్యవసానం. అన్యథా- ప్రమాణాన్తరేణైక్యప్రతీత్య

తత్రాపి వ్యావర్తకత్వేనానేకత్వమపరిహార్యం. అత్రత్వనేనైవ విశేషణేన లక్షయిషితత్వాత్ బ్రహ్మణః ప్రమాణాన్తరేణైక్యమనవగతమితి వ్యావర్తకభేదేన బ్రహ్మబహుత్వమవర్జనీయం. బ్రహ్మశబ్దైక్యాదత్రాప్యైక్యం ప్రతీయత ఇతి చేన్న- అజ్ఞాతగోవ్యక్తేః జిజ్ఞాసోః పురుషస్య ఖణ్డో ముణ్డః పూర్ణశృఙ్గో గౌరిత్యుక్తే గోపదైక్యేపి ఖణ్డత్వాదివ్యావర్తకభేదేన గోవ్యక్తిబహుత్వప్రతీతేః బ్రహ్మవ్యక్తయోపి బహ్వ్యస్స్యుః. అతఏవ లిలక్షయిషితే వస్తున్యేషాం విశేషణానాం సంభూయ లక్షణత్వమప్యనుపపన్నం. నాప్యుపలక్షణత్వేన లక్షయన్తి - ఆకారాన్తరాప్రతిపత్తేః. ఉపలక్షణానామేకేనాకారేణ ప్రతిపన్నస్య కేన చిదాకారాన్తరేణ ప్రతిపత్తిహేతుత్వం హి దృష్టం యథా అయం సారసస్స దేవదత్తకేదార ఇత్యాదిషు. ననుచ *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి ప్రతిపన్నాకారస్య జగజ్జన్మాదీన్యుపలక్షణాని భవన్తి. న- ఇతరేతరప్రతిపన్నాకారాపేక్షత్వేన ఉభయోర్లక్షణవాక్యయోరన్యోన్యాశ్రయణాత్. అతో న లక్షణతో బ్రహ్మ ప్రతిపత్తుం శక్యత ఇతి. ...

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే- జగత్సృష్టిస్థితిప్రలయైరుపలక్షణభూతైర్బ్రహ్మ ప్రతిపత్తుం శక్యతే. నచోపలక్షణోపలక్ష్యాకారవ్యతిరిక్తాకారాన్తరాప్రతిపత్తేర్బ్రహ్మప్రతిపత్తిః- ఉపలక్ష్యం హ్యనవధికాతిశయబృహత్, బృంహణం, చ- బృహతేర్ధా

ఖ్యాపేక్షలీత్యర్థః. తత్రాపీతి- దేవదత్తాదావపి. పక్షే నైక్యమాహ (అత్రత్వితి) ప్రమాణాన్తరేణైక్యమనవగతమితి వదతో యం భావః- *ఏకమేవాద్వితీయమిత్యాదిభిరపి నైకత్వనిశ్చయః- తత్రాప్యేకత్వాదివిశేషణభేదేన బహుత్వాపత్తేః, ఏకమిత్యాదిపదానామేకో వ్రీహిరిత్యాదివన్నిర్వాహసంభవా, చ్చేతి. ననున కేవలం ప్రమాణాన్తరేణైక్యప్రతీతిః- శాస్త్రీ దపి విద్యతే. తస్యాం సత్యాం ధర్మిబహుత్వం న స్యాత్. అత్ర చైకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యం విశేష్యైక్యజ్ఞాపకమితి శఙ్కతే (బ్రహ్మశబ్దేతి) తద్బ్రహ్మ తద్బ్రహ్మేతి ముహుర్ముహురుక్తిర్వా- తాని బ్రహ్మణీతి బహువచనం వా- నాస్తీతి భావః. పరిహరతి (నేతి) తత్కథమిత్యత్రాహ (అజ్ఞాతేతి) ఏకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యం- విశేషణబహుత్వాధీనం విశేష్యబహుత్వం న బాధతే- ఖణ్డో ముణ్డః పూర్ణశృఙ్గో గౌరిత్యత్ర బహుత్వప్రతీతేః. ఏకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యం స్వతో విశేష్యైక్యప్రతిపాదకం- ఖణ్డాదిషు ప్రత్యక్షబాధాత్ బహుత్వప్రతీతిరితి చెన్న- అప్రత్యక్షేష్వపి గోషు ఖణ్డ ఇత్యాదివాక్యప్రయుక్తై బహుత్వప్రతీతేః. తస్మాద్విశేషణబహుత్వం చేద్విశేష్యభేదాపాదకమిత్యభిప్రాయేణోక్తం అజ్ఞాతగోవ్యక్తేరితి. అజ్ఞాతగోవ్యక్తేః- ప్రత్యక్షేణాదృశ్యమానగోవ్యక్తేరిత్యర్థః. ఖణ్డో ముణ్డ ఇత్యాదివాక్యప్రయోగాసంభవవ్యుదాసాయ జిజ్ఞాసోరిత్యుక్తం. గోసామాన్యజ్ఞానే సత్యపృథగ్గోవ్యక్తిత్వాజ్జిజ్ఞాసాసంభవాత్ప్రయోగసంభవః. సృష్టిస్థితిప్రలయానాం కిం ప్రత్యేకలక్షణాని- ఉత సంభూయేతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రత్యేకపక్షే దూషణముక్తం. సంభూయేతి పక్షే దూషణమాహ (అతఏవేతి) అతఏవ- విశేషణభేదస్య స్వతో విశేష్యభేదాపాదకత్వాదిత్యర్థః. ఉపలక్షణపక్షం దూషయతి (నాపీతి) కుత ఇత్యత్రాహ (ఆకారాన్తరేతి) వ్యాపకనివృత్త్యా వ్యాప్యనివృత్తిరితి భావః. వ్యాపకత్వమేవోపపాదయతి (ఉపలక్షణానామితి) ఉపలక్షణేనోపలక్ష్యప్రతిపత్తావుపలక్షణముపలక్ష్యాకారః పూర్వప్రతిపన్నాకారశ్చేత్యాకారత్రయమపవర్జనీయం - సంప్రతిపన్నస్థలేషు తద్దర్శనాత్. యథా- సారససంబన్ధ ఉపలక్షణం. దేవదత్తసంబన్ధిత్వముపలక్ష్యం. కేదారత్వం పూర్వప్రతిపన్నాకారః. అతో త్ర తృతీయాకారప్రతిపత్త్యభావాదుపలక్షణత్వమనుపపన్నమిత్యర్థః. శాఖాగ్రే చన్ద్ర ఇత్యత్ర కథమాకారత్రయమితి చేత్. ఉచ్యతే- కాలవిశేష- దేశవిశేషసంబన్ధ ఉపలక్ష్యాకారః. శాఖాగ్రముపలక్షణం. శాఖాచన్ద్రయోశ్చ ఋజుప్రదేశవర్తిత్వం సంబన్ధః- స చ సంబన్ధో వాక్యావగతః. అదిత్యాదివ్యావర్తకం చన్ద్రశబ్దబోధ్యం చన్ద్రసంస్థానం ప్రతీయమానాకారః. కేదారత్వాద్యాకారః ప్రత్యక్షప్రతీతః- చన్ద్రత్వం తు పూర్వానుభూతత్వాద్గృహీతం. కుత్ర చన్ద్ర ఇతి బుభుత్సాయామేవం. కశ్చన్ద్ర ఇతి బుభుత్సాయాం శబ్దవాచ్యత్వముపలక్ష్యం. స్వారసిక్యేన వాశబ్దోత్థాపితబుభుత్సాయా లేన వా ప్రత్యక్షేణ ప్రతీతో వక్రతాదిః పూర్వప్రతిపన్నాకారః. అనేన నిర్విశేషవస్తువాదే తూపలక్షణత్వమపి నోపపద్యత ఇత్యుక్తం భవతి. తృతీయాకారప్రతిపత్తిరస్తీతి చోదయతి (ననుచేతి) దూషయతి (నేతి) సత్యత్వాదయః కిం విశేషణతయా లక్షణభూతాః- ఉతోపలక్షణతయా. పూర్వస్మిన్కల్పే దూషణముక్తం. అన్యత్ర చాకారాన్తరప్రతిపత్త్యపేక్షాయాం వాక్యాన్తరే ఉపపన్నవస్థా- న్వేన చేదాత్మాశ్రయ ఇతి. అతో *యతో వా ఇమానీత్యాదివాక్యేన ఆకారాన్తరప్రతిపత్తిర్వక్తవ్యా- తతశ్చాన్యోన్యాశ్రయ ఇతి భావః. (అత ఇతి) విశేషణతోపలక్షణత్వాయోగాదిత్యర్థః.......................................

సిద్ధాన్తమవతారయతి (ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయత ఇతి) ఏవం సూత్రకారాభిప్రేతే పూర్వపక్షే ప్రాప్తే తదభిప్రేతత్పరిహార ఉచ్యత ఇత్యర్థః. జ్ఞాప్యబహిర్భూతో జ్ఞాప్యప్రతీత్యుపాయః ఉపలక్షణం. జ్ఞాప్యాన్తర్భూతో జ్ఞాప్యప్రతీత్యుపాయో విశేషణం. నచైకస్య జ్ఞాప్యజ్ఞాపకత్వవిరోధః - ఘటాదేరిన్ద్రియసంయోగప్రతిసంబన్ధిత్వేన జ్ఞానోత్పత్తిహేతుత్వస్య విషయత్వస్య చ దర్శనాత్. ఏవం శబ్దతో ధీస్థతయా స్వవిశిష్టప్రతీతౌ హేతుభూతం విశేషణమితి ఉభయథాపి లక్షణత్వోపపత్తిం వక్ష్యన్ *ఏకానేకస్వరూపాయ స్థూలసూక్ష్మాత్మనే నమ ఇతివచ్చరమోక్తముపలక్షణపక్షం బుద్ధిస్థతయా ప్రథమముపపాదయితుం ప్రతిజానీతే (జగదితి) నను ఉపలక్షణపక్షే నుపపత్తిరుక్తేత్యత్రాహ (నచేతి) ఆకారాన్తర- ఆకారవిశేషః. నచోపలక్షణోపలక్ష్యాకారాతిరిక్త ఇత్యపునరుక్తిః. పృథక్తృతీయాకారం దర్శయితుమాకారద్వయం వివక్షన్ పూర్వముపలక్ష్యాకారమాహ (ఉపలక్ష్యం హీతి) అథర్వశిరసి *బృహతి బృంహయతి తస్మాదుచ్యతే పరం బ్రహ్మేతి - శ్రీమతి వైష్ణవే పురాణే చ *బృహత్త్వాద్బృంహణత్వాచ్చ బ్రహ్మేతి పరిపఠ్యత ఇత్యాది నిర్వచనప్రసిద్ధిద్యోతకో హిశబ్దః. ఆకారత్రయపృథక్త్వద్యోతనార్థాః చశబ్దా స్తత్ర తత్ర జ్ఞేయాః. కథం నిరతిశయబృహత్త్వబృంహణత్వప్రతిపత్తిరిత్యత్రాహ (బృహతేరితి) మనిన్ప్రత్యయాన్తస్య రూఢిసహకృతస్య బృహతిధాతో స్తదర్థత్వాదిత్యర్థః. యద్వా- బ్రహ్మశబ్దేన బృహత్త్వబృంహణత్వావగతిః కథమిత్య

తోఽస్తదర్థత్వాత్. తదుపలక్షణభూతాశ్చ జగజ్జన్మస్థితిలయాః. యతో యేనయదితి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశేన యథాప్రసిద్ధి జన్మాదికారణమనూద్యతే - ప్రసిద్ధిశ్చ *సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదేకమేవాద్వితీయం తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజతేత్యేకస్యైవ సచ్ఛబ్దవాచ్యస్య నిమిత్తోపాదానరూపకారణత్వేన - తదపి సదేవేదమగ్రఏకమేవాసీదిత్యుపాదానతాం ప్రతిపాద్యా ద్వితీయమిత్యధిష్ఠాత్రన్తరం ప్రతిషిధ్య తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజతేత్యేకస్యైవ ప్రతిపాదనాత్. తస్మాద్యన్మూలా జగజ్జన్మస్థితిలయాః తద్బ్రహ్మేతి - జన్మస్థితిలయాః స్వనిమిత్తోపాదానభూతం వస్తు బ్రహ్మేతి లక్షయన్తి. జగన్నిమిత్తోపాదానతాక్షిప్తసర్వజ్ఞత్వసత్యసంకల్పత్వవిచిత్రశక్తిత్వాద్యాకారబృహత్త్వేన ప్రతిపన్నం బ్రహ్మేతి చ జన్మాదీనాం తథాప్రతిపన్నస్య లక్షణత్వేన నాకారాన్తరాప్రతిపత్తిరూపానుపపత్తిః. జగజ్జన్మాదీనాం విశేషణతయా లక్షణత్వేఽపి న కశ్చిద్దోషః. లక్షణభూతాన్యపి విశేషణాని స్వవిరోధివ్యావృత్తం వస్తు లక్షయన్తి. అజ్ఞాతస్వరూపే వస్తున్యేకస్మిన్ లక్షయితే పరస్పరావిరోధ్యనేకవిశేషణలక్షణత్వం న భేదమాపాదయతి-విశేషణానామేకాశ్రయతయా ప్రతీతే రేకస్మిన్నేవోపసంహారాత్.

త్రాహ (బృహత్తేరితి) బృహత్త్వస్య స్వరూపతో గుణతశ్చ వివక్షితత్వాత్ బృంహణత్వరూపబృహత్త్వమపి ధాత్వర్థాన్తర్గతమితి భావః- ఉపలక్షణాకారమాహ (తదుపలక్షణేతి) నను సారనస్య కేదారేణేవ జన్మాదీనాం బ్రహ్మణా సహ సంబన్ధో వక్తవ్యః. కించ- బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వే బాహ్యానుగత ఇవ నిమిత్తాన్తరాపత్తేః. యథా ప్రసజ్యేత సత్యసంకల్పత్వాది గుణాన్వయలక్షణబృంహణత్వాసిద్ధిశ్చ స్యాదిత్యేతచ్ఛఙ్కాద్వయం పరిహరం స్తృతీయాకారోపస్థాపకం వాక్యం మాపతారయతి (యతో యేనేత్యాదినా) కుత్ర కథం ప్రసిద్ధిరిత్యత్రాహ (ప్రసిద్ధిశ్చేతి) తచ్చ కథమిత్యపేక్షాయాం తత్ప్రతిపాదనం పదానామన్వయముఖేన దర్శయతి (తదపీతి) తత్ -నిమిత్తోపాదానత్వరూపకారణత్వం. ఉపాదానత్వాధిష్ఠాత్రన్తరనివారణయోరుపపాదనం కృతం *తదైక్షత బహుస్యాం* ఇత్యసృజతేతి. రామకృష్ణాదిరూపేణ బహుభవనవ్యావృత్త్యర్థం జగద్రూపేణ బహుభవనమితి దర్శితం *తత్తేజోఽసృజత ఇత్యనేన. అత్ర ఫలితం సంగ్రహమాహ (తస్మాదితి) యథా ఉపలక్షణేన సారనేనాధికరణత్వేన సంబద్ధత్వం కేదారస్య, యథా చన్ద్రదేశస్య శాఖాయాశ్చ ఋజుభావస్సంబన్ధః- తథా బ్రహ్మణ ఉపలక్షణభూతజన్మాదిభిర్హేతుహేతుమద్భావస్సంబన్ధ ఇత్యుక్తం భవతి- యథా ప్రసిద్ధ్యనువాదరూపతయా వాక్యస్య. నిమిత్తాన్తరశఙ్కా చాపాస్తా భవతి. ఏవం తృతీయాకారస్యాక్షేపకముపలక్షణసంబన్ధాత్మకం నిమిత్తోపాదానరూపకారణత్వముక్తం. అథ తదాక్షిప్తం తృతీయాకారమాహ (జగదితి) యత శ్శబ్దస్మారితకారణవాక్యైర్హి సార్వజ్ఞ్యాద్యవగమః - అతో జగన్నిమిత్తోపాదానతాక్షిప్తేత్యుక్తం. గుణానామపరిచ్ఛిన్నతయా తద్విశిష్టస్య బ్రహ్మశబ్దవాచ్యతా యోగ్యత్వజ్ఞాపనార్థమాకారబృహత్త్వేనేత్యుక్తం. *యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాది వాక్యావగతసార్వజ్ఞ్యాదీనాముపలక్షణత్వాభావాన్నాన్యోన్యాశ్రయః. విశేషణబహుత్వం తు న విశేష్యభేదాపాదకమితి వక్ష్యత ఇతి న విరోధః. ఉపలక్షణపక్షోపపత్తిపరిహారముపసంహరతి (ఇతి చేతి) ఇతి చ-అతశ్చేత్యర్థః. ఉపలక్ష్యం హీత్యాదిభాష్యస్యైవం వా యోజనా - అనవధికాతిశయశబ్దతాత్పర్యం. ఉపలక్ష్యమనవధికాతిశయబృహత్త్వం బృంహణత్వం చ. నిరవధికబృహత్త్వం చ స్వరూపతో గుణతో విభూతితశ్చానవధికబృహత్త్వం. బృహత్త్వబృంహణత్వవిశేష ఉపలక్ష్య ఇత్యుక్తం భవతి. తతశ్చోపలక్ష్యైకదేశభూతం బృహత్త్వబృంహణత్వమాత్రం పూర్వం ప్రతిపన్నాకారో భవతీతి ఫలితం- లోకే తథాదర్శనాత్. దేవదత్తకేదారత్వం హ్యుపలక్ష్యం- న చ దేవదత్తసంబన్ధిత్వమాత్రం- ఘటపటాదిష్వతిప్రసక్తాత్. తదేకదేశభూతకేదారత్వమాత్రేణ చ పూర్వం ప్రతిపత్తిః. తస్మాదుపలక్ష్యైకదేశభూతబృహత్త్వబృంహణత్వాకారేణ పూర్వం ప్రతిపత్తిః. అనవధికాతిశయబృహత్త్వం బృంహణత్వముపలక్ష్యమిత్యభిప్రాయేణ హ్యనవధికాతిశయబృహత్త్వం బృంహణం చేత్యుక్తం. బృహత్త్వబృంహణత్వవిశేషస్యోపలక్ష్యత్వాత్ బృహత్త్వబృంహణత్వమాత్రం పూర్వం ప్రతిపన్నాకార ఇత్యర్థసిద్ధమితి- హిశబ్దేన సూచితం, కథం తత్ప్రతిపత్తిరిత్యత్రాహ (బృహతేర్ధాతోరితి) బృహత్త్వమాత్రం పూర్వం ప్రతిపన్నాకార ఇత్యధ్యాహృతేన వాక్యేన తదర్థత్వాదితి పఞ్చమ్యా అన్వయః. యద్వా- న చేత్యాది పూర్వవాక్యేనాన్వయః. ఉపలక్షణాకారమాహ (తదుపలక్షణేతి) తృతీయాకారమన్యదుక్తి విషయ స్తత్ప్రతిపాదకం వాక్యమవతారయన్నుపలక్షణస్యోపలక్ష్యేణ సంబన్ధం వదన్నిమిత్తాన్తరశఙ్కాం చ వ్యుదస్యతి (యతో యేనేత్యాదినా) పూర్వవదర్థః. వివక్షితమన్యం తృతీయాకారమాహ (జగదితి) ఇదానీం-చశబ్దస్తృతీయాకారాన్తరసముచ్చయే. యథా కేదారత్వం సారసాధికరణత్వదేవదత్తసంబన్ధిత్వోపయోగి-తథా సర్వజ్ఞత్వాదయోఽప్యనవధికాతిశయబృహత్త్వబృంహణత్వజన్మాదికారణత్వోపయోగిన్యః. అథ విశేషణతయా లక్షణత్వముపపాదయతి (జగజ్జన్మాదీనామితి) కథం న దోషః-అపవాదకప్రమాణాభావే విశేషణభేదస్య విశేష్యభేదావహత్వం దోషత్వేన హ్యుక్తమిత్యత్రాహ (లక్షణభూతాన్యపీతి) లక్షణభూతాని-వ్యావర్తకభూతానీత్యర్థః. యద్వా - లక్షణభూతానాం విశేషణానాం సజాతీయవిజాతీయవ్యావర్తనస్వభావత్వేఽపీత్యర్థః. స్వవిరోధివ్యావృత్తం- నియతభిన్నాశ్రయవిశేషణాశ్రయాద్వ్యావృత్తం-న త్వవిరుద్ధవిశేషణాశ్రయాద్వ్యావృత్తమిత్యర్థః. అయం గ్రన్థః పక్షవిషయః. బహుత్వాపవాదకప్రమాణాభావేఽపి విశేషణత్వమేవావిరోధిత్వమిత్యత్రాహ (అజ్ఞాతేతి) అయం తు సపక్షవిషయః. దేవదత్తశ్శ్యామో యువేత్యాద్యుదాహరణమత్రాభిప్రేతం. అప్రత్యక్షవిషయేఽప్యేకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యాద్విశేష్యైక్యం ప్రతీయత ఇత్యర్థః. అత్ర విశేష్యైక్యవ్యవస్థాపకం కిమిత్యపేక్షాయాం సపక్షే విశేష్యైక్యముపపాదయతి (విశేషణానామితి) శబ్దస్వారస్యాద్విశేషణానామేకాశ్రయాన్వయప్రతీతేరవిరుద్ధవిశేషణానామేకాశ్రయవృత్తిత్వోపపత్తేరిత్యర్థః. అవిరుద్ధవిశేషణత్వం విశేష్యైక్యవ్యవస్థాపకమిత్యుక్తం భవతి. యద్వా - అజ్ఞాతస్వరూప ఇత్యపి గ్రన్థః పక్షవిషయః. పూర్వస్మి

ఖణ్డత్వాదయస్తువిరోధాదేవగోవ్యక్తిభేదమాపాదయన్తి- అత్రతుకాలభేదేనజన్మాదీనాంనవిరోధః.*యతోవాఇమాని భూతానిజాయన్తఇత్యాది కారణవాక్యేనప్రతిపన్నస్య జగజ్జన్మాదికారణస్యబ్రహ్మణస్సకలేతరవ్యావృత్తంస్వరూప మభిధీయతే *సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేతి. తత్ర సత్యపదంనిరుపాధికసత్తాయోగిబ్రహ్మాహ. తేన వికారాస్పదమ చేతనంతత్సంసృష్టశ్చేతనశ్చవ్యావృత్తః-నామాన్తరభజనార్హావస్థాన్తరయోగేనతయోర్నిరుపాధికసత్తాయోగరహి తత్వాత్. జ్ఞానపదంనిత్యాసంకుచితజ్ఞానైకాకారమాహ.

న్నిష్ఠవిశేషణానాంవిరుద్ధవిశేషణాశ్రయాత్స్వాశ్రయభేదకత్వముక్తం. అప్రత్యక్షత్వేసతిభిన్నవిశేషణత్వమేవభేదకత్వమిత్యత్రాహ(అజ్ఞాతేతి) తత్రాప్యవిరుద్ధవిశేషణభేదోనవిశేష్యభేదకఇత్యర్థః. కుతఇత్యత్రాహ(విశేషణానామితి)దేవదత్తశ్శ్యామోయువాలోహితాక్షఇత్యాదావవిరుద్ధవిశే షణానామేకాశ్రయత్వదర్శనాత్ పక్షీకృతేప్యేకస్మిన్నేవవిశేషణానామన్వయోపపత్తేరిత్యర్థః-అవిరుద్ధవిశేషణానాంవిశేష్యభేదానాపాదకత్వముక్తం. విపక్షభూతఖణ్డాదిషుబహుత్వనియామకమాహ (ఖణ్డత్వాదయ స్త్వితి)తతఃపక్షస్యవైషమ్యమాహ(అత్ర త్వితి)కాలభేదేనేత్యస్యాయమభిప్రాయః- విశేష్యబ్రహ్మబహుత్వేపిజగజ్జన్మాదీనాంయౌగపద్యవ్యాఘాతాత్ కాలభేదేనావిరోధఆశ్రయణీయః- విశేష్యైక్యేపితస్మాదవిరోధఇతి. అత్రాయమ ర్థోనుసన్ధేయః- విశేషణబహుత్వంస్వతఏవవిశేష్యభేదాపాదకం- ఖణ్డోముణ్డఇత్యాదిషుదర్శనాత్. దేవదత్తశ్శ్యామోయువేత్యాదిషు ప్రత్యక్షబాధా దైక్యప్రతీతిః. తస్మాత్ప్రత్యక్షాగోచరేబ్రహ్మణివిశేషణబహుత్వాయత్తం విశేష్యబహుత్వమవర్జనీయమితిచేత్. ఏకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యస్య స్వతోవిశేష్యైక్యపరత్వందేవదత్తశ్శ్యామోయువేత్యాదిషుదృష్టం- ఖణ్డోముణ్డఇత్యాదిషు ప్రత్యక్షబాధాత్ బహుత్వప్రతీతిః. అతః ప్రత్యక్షాగోచ రేబ్రహ్మణిఏకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యాదైక్యంసిద్ధమేవ. నైవం- విశేషణభేదాయత్తంవిశేష్యబహుత్వమేకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యంనబాధతే- అపితుప్రత్యక్షమేవబాధతే- అదృశ్యమానగోవ్యక్తేఃపురుషస్యఖణ్డోముణ్డఇత్యాదివాక్యప్రయోగేసత్యేకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యేపిబహుత్వప్రతీ తేరితిపూర్వపక్షస్థితిః. తత్రోత్తరముచ్యతేఅజ్ఞాతేత్యాదినా. ఏకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యంబహుత్వంబాధతఏవ - అదృశ్యమానేపిదేవదత్తేదేవద త్తశ్శ్యామోయువేత్యాదివాక్యప్రయోగేవిశేషణబహుత్వేసత్యపివిశేష్యైక్యప్రతీతేః. ఏవంప్రత్యక్షేప్రత్యక్షవిభాగవిధురంబహుత్వప్రతీతినైక్య ప్రతీతిశ్చభవతః-అత్రతుబహుత్వైకత్వయోఃకోనిర్ణాయకఇతిచేత్. నియతభిన్నాశ్రయదృష్టవిశేషణబహుత్వంవిశేష్యైక్యవిరోధి - అనియతభిన్నా శ్రయదృష్టవిశేషణబహుత్వంనైక్యవిరోధీతి. అథసత్యజ్ఞానాదీనాంలక్షణత్వోపపత్తింపూర్వోక్తాన్యోన్యాశ్రయణపరిహారంచాహ (యతోవాఇతి) లక్షణవాక్యేనానేనకారణత్వమేవలక్షణత్వేనోక్తమిత్యస్యకారణవాక్యత్వం. ఆదిశబ్దేన*సదేవేత్యాదీనికారణత్వప్రాపకవాక్యానిగృహ్యన్తే. నను-లక్ష ణభూతేనైవజన్మాదికారణత్వేనబ్రహ్మణస్సజాతీయవిజాతీయవ్యావృత్తిస్సిద్ధా- అన్యథాతస్యలక్షణత్వాయోగాత్. తత్కథంసత్యాదివాక్యేనసకలే తరవ్యావృత్తాభిధానోక్తిః. ఉచ్యతే-వ్యావృత్తిర్ద్వివిధా-వ్యక్త్యన్తరేష్వసంభావితధర్మయోగరూపా, తత్తజ్జాతీయాసాధారణధర్మాన్వయరూపా, చ. తత్రవిలక్షణధర్మయోగేవ్యక్త్యన్తరేభ్యోఽన్యత్వంసిధ్యతి - నత్వతజ్జాతీయత్వం- తజ్జాతీయత్వవ్యఞ్జకధర్మాన్వయాధీనతజ్జాతీయత్వశఙ్కాయాఅనపగ మాత్. తదనన్వయేతుతజ్జాతీయతావ్యావృత్తిస్సిధ్యతి. యథా-ఘటస్యసంస్థానవిశేషేణస్వేతరసమస్తవైలక్షణ్యేసిద్ధేపిపృథివీత్వవ్యవస్థాపకగన్ధవత్త్వయో గాత్పృథివీజాతీయత్వంనాపైతి - తదయోగాదబాదిషుతజ్జాతీయత్వాపగమః - ఏవంజగత్కారణత్వరూపవిలక్షణధర్మాన్వయేసత్యపిబ్రహ్మణోఽచి జ్జాతీయత్వజీవజాతీయత్వశఙ్కావతిష్ఠతఇతి తజ్జాతీయతావ్యావృత్తిస్సత్యాదివాక్యేనప్రతిపాద్యతఇతితస్య సకలేతరవ్యావృత్తస్వరూపబోధకతోక్తి ర్యుక్తైతి. కథంవ్యావృత్తస్వరూపాభిధానమిత్యత్రాహ (తత్రేతి) కేనాపిపరిణామవిశేషేణతత్తదవస్థస్యసత్తాసోపాధికసత్తా - అతోనిరుపాధికసత్తా నిర్వికారత్వం. సత్యపదవ్యావర్త్యమాహ(తేనేతి)కథమిత్యత్రాహ(నామాన్తరేతి)నిరుపపదంసత్యపదమసంకోచాత్ స్వరూపతోధర్మతశ్చైకరూపత్వం జ్ఞాపయతీత్యచిత్తత్సంసృష్టజీవవ్యావృత్తిః. జ్ఞానశబ్దార్థమాహ (జ్ఞానపదమితి) ఇదానీమస్మిన్విషయఇత్యాద్యుపపదరహితంజ్ఞానపదంఅసంకుచితత్వం నిత్యత్వంచజ్ఞానస్యదర్శయతి. నిత్యాసంకుచితజ్ఞానత్వమేవాకారోయస్యతన్నిత్యాసంకుచితజ్ఞానైకాకారం. తేన బ్రహ్మణఃకదాచిత్ క్వచిదపిప్రదేశే జడత్వవ్యావృత్తిః. నిత్యాసంకుచితజ్ఞానత్వంఅద్వారకంధర్మద్వారకంచపరమాత్మనఆకారోభవతి-*ఆత్మజ్యోతిస్సమ్రాడితిహోవాచ* బ్రహ్మణావి పశ్చితా *విజ్ఞాతారమరేకేనవిజానీయాదిత్యాదిభిస్స్వరూపస్యధర్మస్యచజ్ఞానత్వావగమాత్. జ్ఞానశబ్దాసంకోచేనసద్వారకాద్వారకజ్ఞానాకారత్వసి ద్ధిః-నన్వస్యజ్ఞానశబ్దస్యకింప్రవృత్తినిమిత్తం. విషయావగాహిజ్ఞానాఖ్యద్రవ్యత్వంచేత్-అపర్యవసానాత్ జ్ఞానధర్మకత్వముక్తంస్యాత్-నతుజ్ఞానస్వరూ పతా. స్వప్రకాశతారూపంజ్ఞానత్వంప్రవృత్తినిమిత్తంచేత్-జ్ఞానస్వరూపత్వముక్తంస్యాత్-నతుజ్ఞానధర్మకత్వం. తతశ్చ*తద్గుణసారత్వాదితిసూత్ర విరోధశ్చ. నచగవాదిశబ్దానాంపరమాత్మపరత్వేగోత్వసంస్థానపిణ్డజీవానామివద్వారద్వారిభావాత్ జ్ఞానాఖ్యద్రవ్యజ్ఞానత్వగుణయోర్ద్వయోరపిప్రవృత్తి నిమిత్తత్వంఘటతే-నహిధర్మభూతజ్ఞానంస్వరూపభూతజ్ఞానగతజ్ఞానత్వగుణేనమనైతి-యేనద్వారద్వారిభావస్స్యాత్. ధర్మభూతజ్ఞానేస్వరూపేచానుగతం జ్ఞానత్వమేవప్రవృత్తినిమిత్తంచేత్-గోశబ్దేనఖణ్డముణ్డపిణ్డద్వయవత్ జ్ఞానవ్యక్తిద్వయముక్తంస్యాదితిద్వారద్వారిభావేనాభిధానాత్ తయోర్జ్ఞానయో ర్నధర్మధర్మిభావప్రతీతిః. జ్ఞానత్వగుణవిశేషితజ్ఞానద్రవ్యవిశిష్టతయాజ్ఞానత్వగుణవిశిష్టతయాచస్వరూపస్యాభిధానేశబ్దస్యయుగపద్వ్యాపారభేదఃప్ర సజేత్. అతోజ్ఞానపదేనస్వరూపతోధర్మతశ్చజ్ఞానాకారత్వమాత్మనోనసిధ్యేత్. ఉచ్యతే-జ్ఞానశబ్దస్యస్వప్రకాశతారూపంజ్ఞానత్వంప్రవృత్తినిమిత్తం. నచ*తద్గుణసారత్వాదితిసూత్రవిరోధః-ధర్మభూతజ్ఞానద్రవ్యాభిధానేపిజ్ఞానత్వస్యప్రవృత్తినిమిత్తత్వాత్. స్వరూపస్యచజ్ఞానత్వం *ప్రకాశవచ్చా

తేనకదాచిత్సంకుచితజ్ఞానత్వేనముక్తావ్యావృత్తాః. అనన్తపదం దేశకాలవస్తుపరిచ్ఛేదరహితంస్వరూపమాహ. సగుణత్వాత్స్వరూపస్య-స్వరూపేణగుణైశ్చానన్త్యం. తేనపూర్వపదద్వయవ్యావృత్తకోటిద్వయవిలక్షణాస్సాతిశయస్వరూపస్వగుణానిత్యావ్యావృత్తాః-విశేషణానాంవ్యావర్తకత్వాత్. తతః *సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేత్యనేన వా

వైయర్థ్యాదితిసూత్రితం. నచసద్వారకమద్వారకంచస్వరూపస్యాభిధానేపిశబ్దస్యయుగపద్వ్యాపారభేదః-సాక్షాద్వాపరంపరయావేతివిశేషణస మ్యజ్ఞానత్వమాత్రస్యప్రవృత్తినిమిత్తత్వేసతిశబ్దశక్త్యసఙ్కోచాత్ సౌత్పత్తికాద్యాచజ్ఞానత్వవిశిష్టతావగమేనజ్ఞానధర్మకత్వజ్ఞానస్వరూపత్వసిద్ధేః నచ ద్వారద్వారిభావేనానభిధానాత్ ఖణ్డముణ్డవ్యక్త్యోరివధర్మధర్మిభావాసిద్ధిః-*ఆత్మజ్యోతిస్సమ్రాట్* బ్రహ్మణావిపశ్చితా *అత్రాయంపురుషస్స్వయం జ్యోతిర్భవతి *ఏషహిద్రష్టా శ్రోతా రసయితా ఘ్రాతా మన్తా బోద్ధా కర్తా విజ్ఞానాత్మా పురుషఇత్యాదిభిఃపరమాత్మనోజీవస్యచజ్ఞానధర్మకత్వస్యజ్ఞాన స్వరూపత్వస్యచసిద్ధేః, జ్ఞానశబ్దస్యచాసఙ్కోచేనజ్ఞానాత్మనోర్విశేషణాంశవిశేష్యాంశయోశ్చజ్ఞానత్వైకశబ్దబోధనసామర్థ్యాచ్చ. యథా- సపరికరోరా జాదృష్టః, సపరిచ్ఛదంగృహంక్రీతం, సవత్సాగౌఃక్రీతే, త్యాదౌవిశేషణాంశస్యవిశేష్యాంశస్యచదృష్టత్వక్రీతత్వాన్వయఏకవ్యాపారేణశబ్దేనబోధ్య తే- తద్వత్. నచవిశేషణాంశవిశేష్యాంశయోర్దృష్టత్వక్రీతత్వాన్వయఆర్థః - విశేషణాంశవిశేష్యాంశయోరన్యతరేణవినాన్యతరస్యదృష్టత్వక్రీతత్వా న్వయప్రతీత్యనుపపత్త్యభావాత్. నహిప్రాసాదస్యభూషణంప్రతివాసత్వవద్విశేషణాంశేనవినావిశేష్యాంశస్యదృష్టత్వక్రీతత్వాదికమనుపపన్నం. నచదర్శనక్రియాదియోగ్యతాలక్షణేనార్థసామర్థ్యేనవిశేషణాంశస్యతదన్వయప్రతీతిః- మణ్డపస్థేత్రగోదోహనాదీనాందర్శనక్రయణాదియోగ్యానా మపితదన్వయాప్రతీతేః. తదప్రతీతిశ్చబుభుత్సాయాంసత్యాంసందేహోదయాత్ సిద్ధా. నచసమభివ్యాహారబలాద్విశేషణాంశస్యతదన్వయసిద్ధిః- ధా ర్మికోరాజాదృష్టఇత్యత్రధర్మస్యదృష్టత్వాప్రతీతేః. నహిధర్మశ్చక్షుర్విషయః-యోగ్యత్వేసతిసమభివ్యాహారబలాత్తదన్వయసిద్ధిరితిచేత్. తర్హివిశేషణాం శేపితదన్వయస్యశాబ్దత్వముక్తంస్యాత్-నహ్యాకాఙ్క్షాసన్నిధియోగ్యతాన్వయేనప్రతిపన్నత్వంశాబ్దత్వంనివారయతి. ననుసపరికరోరాజాదృష్టఇత్యాదిషువి శేషణాంశస్యవిశేష్యాంశస్యచశబ్దేనోపస్థాపనాత్తత్రవిశేషణాంశేపివిధిత్సితాకారాన్వయఉపపన్నః- అత్రతుతదభావాదుభయత్రవిధిత్సితాకారా న్వయానుపపత్తిరితి. నైవం- బ్రహ్మశబ్దేనైవవిశిష్టవస్తూపస్థాపనాత్. తథాహి-*తద్విజిజ్ఞాసస్వేతిముముక్షోర్జిజ్ఞాస్యతయోక్తంబ్రహ్మ *తదైక్షతేత్యా దీనివాక్యానిసత్యసంకల్పత్వాదివిశిష్టంకారణంవదన్తి-తచ్చోదనప్రవృత్తసత్యాదివాక్యగతబ్రహ్మశబ్దస్సత్యసఙ్కల్పత్వాదివిశిష్టకారణవిషయః. బృంహ ణత్వమపిహిబ్రహ్మశబ్దార్థః- తచ్చస్వసంకల్పేనాచేతనస్యస్థూలపరిణామహేతుత్వం, చేతనానాం*సచానన్త్యాయకల్పతఇత్యుక్తజ్ఞానబృంహణహేతు త్వం, చ. తతశ్చసత్యసఙ్కల్పత్వాదివిశిష్టార్థోపస్థాపకబ్రహ్మశబ్దప్రతిపన్నవిశిష్టవస్తువిశేషకత్వాత్ జ్ఞానపదమసఙ్కుచితశక్తితయావిశేష్యాంశవిశేష ణాంశయోశ్చస్వప్రవృత్తినిమిత్తభూతజ్ఞానత్వాన్వయంప్రతిపాదయతి. సపరికరోరాజాదృష్టఇత్యాదిషుపదాన్తరసమభివ్యాహృతశబ్దేనవిశిష్టోపస్థాపనం ఇహ తుస్వోపజీవ్యవాక్యాన్తరస్థనిర్వచనసాపేక్షబ్రహ్మశబ్దేనేతిభిదా. విశిష్టవస్తున్యుపస్థాపితేసతివిశేషణాంశస్యవిశేష్యాంశస్యచవిధిత్సితాకారాన్వయిత్వం తుల్యం. స్వోపజీవ్యవాక్యాన్తరసాపేక్షశబ్దేనవిశిష్టవస్తున్యుపస్థాపితేవిధిత్సితాకారస్యోభయాన్వయిత్వంచదృష్టం-యథా- సానుచరోరాజాసమాగతః మహిషీచరాజాసత్కృతఇతి,సవత్సాగౌస్స్థితాసాచదత్తేతి,. అతఃపరమాత్మనోజ్ఞానశబ్దేనజ్ఞానధర్మకత్వజ్ఞానస్వరూపత్వాభిధానంయుక్తం అనన్తాదిశ బ్దేష్వప్యేషఏవన్యాయఃస్వతఃప్రవర్తతే-ప్రమాణాన్తరవిరోధేనతుతునివర్తతే. అతోయథోక్తార్థఉపపన్నః. అతస్సౌత్పత్తికాద్యానిత్యాసఙ్కుచితజ్ఞానైకా కారత్వందర్శయతాజ్ఞానపదేనముక్తవ్యావృత్తిసిద్ధిమాహ(తేనేతి)అనన్తపదస్యార్థమాహ(అనన్తేతి)ఇహేదం-నాన్యత్రేతిపరిచ్ఛేత్తుమశక్యత్వందేశాపరి చ్ఛేదః. ఇదమిదానీం-నాన్యదేతిపరిచ్ఛేదాయోగ్యత్వంకాలాపరిచ్ఛేదః. నతుదేశకాలాభావః. ఏవంవస్త్వపరిచ్ఛేదోపినవస్త్వన్తరాభావః-కిన్త్విదమిదం నభవతీతిపరిచ్ఛేదానర్హత్వమేవ. సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యార్హత్వంవస్త్వపరిచ్ఛేదఇతియావత్. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తభావరూపాజ్ఞానతత్కార్యజాతేసత్యత్వేస తివస్త్వన్తరాభావరూపోవస్త్వపరిచ్ఛేదఃపరస్యానుపపన్నః. సత్యవస్త్వన్తరాభావఃసఇతిచేత్. తర్హిస్వనిష్ఠవస్త్వన్తరాభావస్యఇత్యభ్యుపగమోపరం- ప్రమాణాన్తరావిరోధాత్. సత్యవస్త్వన్తరాభావోహితద్ధర్మిగ్రాహకప్రమాణవిరుద్ధః. గుణతోప్యానన్త్యమాహ (సగుణత్వాదితి)గుణానాందేశ కాలాపరిచ్ఛేదావిద్యేతే- నతూక్తలక్షణవస్తుపరిచ్ఛేదాభావః. సతుస్వరూపస్యైవ. యద్వా-ప్రకారాన్తరేణవస్త్వపరిచ్ఛేదాభావమాహ(సగుణత్వాది తి) ఇదమియదితివస్తుస్వభావతఃపరిచ్ఛేదాభావోవస్త్వపరిచ్ఛేదః. యథా - తుల్యకాలత్వేతుల్యపరిమాణత్వేపిదశవర్ణస్వర్ణాపేక్షయాషడ్వర్ణస్వర్ణంతద పేక్షయాకలధౌతాదిచాపకృష్టం- సోపకర్షోవస్తుపరిచ్ఛేదః. తత్తదపేక్షయాగురుత్వోజ్జ్వలత్వపవిత్రత్వాదిభిర్దశవర్ణస్వర్ణాదికంప్రకృష్టం- తస్యప్రక ర్షస్యనిరతిశయత్వంవస్త్వపరిచ్ఛేదః. ఈదృశవస్త్వపరిచ్ఛేదఃస్వరూపస్యగుణానాంచయుజ్యతే - తేషామపిహేయప్రత్యనీకత్వాదిస్వభావోత్కర్షస్య నిరవధికత్వాత్. సమాభ్యధికరాహిత్యనిదానభూతోగుణైర్నిరతిశయప్రకర్షోవస్త్వపరిచ్ఛేదఇత్యుక్తంభవతి. సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యార్హత్వంచా స్మిన్నన్తర్గతం- తద్ధిసర్వశరీరకత్వం- తచ్చనియమనధారణశేషిత్వకార్యమితి. అనన్తపదవ్యవచ్ఛేద్యమాహ (తేనేతి) (సాతిశయస్వరూపస్వగుణా ఇతి) స్వరూపమణుత్వాత్ సాతిశయం. జ్ఞానవ్యతిరిక్తాఐశ్వర్యాదిగుణాశ్చజగద్వ్యాపారానర్హతయాసాతిశయాః. జ్ఞానంచనిత్యంసర్వగతమపిధర్మభూతస్వప రమాత్మనిత్యేచ్ఛాధీనత్వాత్ సాతిశయం- అపరిచ్ఛిన్నత్వరూపస్యాతిశయస్యపరస్మిన్నేవవిద్యమానత్వాత్. స్వాభావికత్వేపిగుణానాంసాతిశయత్వమితిజ్ఞా పనార్థోస్వశబ్దః. ఏవంవ్యావృత్తికథనస్యహేతుమాహ (విశేషణానామితి) అన్యోన్యాశ్రయన్యపరిహారత్వందర్శయతి (తత ఇతి) తతః- ఏవంవ్యా

తైస్సజగజ్జన్మాదినాఽవగతస్వరూపం బ్రహ్మ సకలేతరవస్తువిసజాతీయమితి లక్ష్యత ఇతి నాన్యోన్యాశ్రయణం. అతస్సకలజగజ్జన్మాదికారణం నిరవద్యం సర్వజ్ఞం సత్యసంకల్పం సర్వశక్తి బ్రహ్మ లక్షణతః ప్రతిపత్తుం శక్యత ఇతి సిద్ధమ్.——— యేతు నిర్విశేషవస్తు జిజ్ఞాస్యమితి వదన్తి- తన్మతే *బ్రహ్మజిజ్ఞాసా* *జన్మాద్యస్య యతః* ఇత్యసఙ్గతం స్యాత్ -నిరతిశయబృహత్ బృంహణం చ బ్రహ్మేతి నిర్వచనాత్, తచ్చ బ్రహ్మ జగజ్జన్మాదికారణమితి వచనాచ్చ. ఏవముత్తరేష్వపి సూత్రగణేషు సూత్రోదాహృతశ్రుతిగణేషు చ ఈక్షణాద్యన్వయదర్శనాత్ సూత్రాణి సూత్రోదాహృతశ్రుతయశ్చ న తత్ర ప్రమాణం. తర్కశ్చ సాధ్యధర్మావ్యభిచారిసాధనధర్మాన్వితవస్తువిషయత్వాన్న నిర్విశేషవస్తుని ప్రమాణం. జగజ్జన్మాదిభ్రమో యతస్తద్బ్రహ్మేతి స్వోత్ప్రేక్షాపక్షేపి న నిర్విశేషవస్తుసిద్ధిః- భ్రమమూలమజ్ఞానం-అజ్ఞానసాక్షి బ్రహ్మేత్యభ్యుపగమాత్. సాక్షిత్వం హి ప్రకాశైకరసతయైవోచ్యతే - ప్రకాశత్వం తు జడాద్వ్యావర్తకం స్వస్య పరస్య చ వ్యవహారయోగ్యతాపాదనస్వభావేన భవతి. తథా సతి సవిశేషత్వం. తదభావే ప్రకాశతైవ న స్యాత్ - తుచ్ఛతైవ స్యాత్. ...

జగజ్జన్మాదికారణం బ్రహ్మ వేదాన్తవేద్యమిత్యుక్తం. తదయుక్తం-
తద్ధి న వాక్యప్రతిపాద్యం - అనుమానేన సిద్ధేరిత్యాశఙ్క్యాహ.

వ్యక్తిసిద్ధిః. అవగతస్వరూపం- అవగతాసాధారణాకారం. జన్మాదికారణత్వం హ్యసాధారణాకారః-తల్లక్షణకత్వేనావగతమిత్యర్థః. వస్తు-విశేష్యస్వరూపం. బ్రహ్మేతి వాక్యపాఠః. కారణతయోపలక్షితస్య బ్రహ్మణః కారణత్వశక్తితదోషవ్యావర్తకత్వాచ్ఛోధకవాక్యానాం లక్షణవాక్యపూర్వకత్వమస్తి- న తు తస్య శోధకవాక్యపూర్వకత్వమితి నాన్యోన్యాశ్రయణమిత్యర్థః. సూత్రకారైస్సత్యజ్ఞానాదీనాం లక్షణత్వేనానుక్తి నిదానం చానేనైవ దర్శితం భవతి. విశేష్యాంశస్య లక్షణం సత్యజ్ఞానాది- న తు విశిష్టస్య. విశిష్టస్యైవోపాస్యత్వాత్ ప్రాప్యత్వాచ్చ జిజ్ఞాస్య బ్రహ్మలక్షణం జన్మాద్యేవేతి సూత్రకారాభిప్రాయః. జగత్కారణం బ్రహ్మ జిజ్ఞాస్యమిత్యుక్తే కారణత్వశక్తితదోషవ్యావర్తకతయా తచ్ఛేషభూతశోధకవాక్యార్థస్సిద్ధ ఇత్యుక్తేః సూత్రకారాభిప్రేతః- జిజ్ఞాస్యత్వానుగుణస్య కారణస్వరూపస్యైవ లక్షణతయా వివక్షితత్వాత్, స్వరూపేణ హేయరూపస్య జిజ్ఞాస్యత్వానుపపత్త్యా జిజ్ఞాస్యతాయాః శోధకవాక్యార్థసాపేక్షత్వాత్, సత్యజ్ఞానాదివాక్యవిషయసూత్రాన్తరాభావాత్, *ప్రాజ్ఞవత్* *ప్రకాశవచ్చ* *ప్రకాశాదివచ్చేతి* సూత్రాణాం సత్యాదివాక్యం దృష్టాన్తతయోపజీవ్యార్థాన్తరోపపాదనపరత్వాచ్చ సత్యజ్ఞానాదివాక్యార్థశ్చ సూత్రకారాభిప్రేత ఇత్యభిప్రాయేణ భాష్యకారైర్నిఖిలహేయప్రత్యనీకస్వరూపాదిత్వాదవిశేషణముక్తం. అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) అతః-జన్మాదీనాం విశేషణతయోపలక్షణతయా వా లక్షణత్వోపపత్తేః. జిజ్ఞాస్యత్వోపయోగిశోధకవాక్యావగతాకారవిశిష్టమేవ కారణవస్తు *యతో వా ఇమాని* ఇత్యాదివాక్యలక్ష్యమిత్యభిప్రాయేణాహ (నిరవద్యమితి) సర్వజ్ఞత్వాదిగుణజాతం కారణత్వాపేక్షితం యత ఇత్యత్రానూద్యత ఇత్యభిప్రాయేణ తదుక్తిః.——— అస్య సూత్రద్వయస్య నిర్విశేషవాదిపక్షే న సఙ్గతిమాహ (యేత్వితి) అస్య సూత్రాసఙ్గతిముపపాదయతి (నిరతిశయేతి) అథర్వశిరసి శ్రీవిష్ణుపురాణే చోక్తనిర్వచనమభిప్రేతం. న నిర్విశేషం బ్రహ్మేతి నిరుక్తమితి భావః. ద్వితీయసూత్రాసంగతిం ప్రపఞ్చయతి (తచ్చేతి) న హి జగతోఽధ్యాసో యత ఇతి లక్షయితమితి భావః. ఏవం సూత్రాసఙ్గతికథనేన తద్విషయవాక్యాసఙ్గతిరపి కథితా. ఉత్తరేషాం సూత్రాణాం తద్విషయవాక్యానామపి నిర్విశేషపక్షే ననుగుణత్వమాహ (ఏవమితి) (గణేష్వితి) నైకైకం సూత్రం వాక్యం వా విరుద్ధం- అపితు తత్తదధికరణశరీరం తత్తద్విషయవాక్యజాతం చ విరుద్ధమితి భావః. తర్కస్యాననుగుణత్వమాహ (తర్కశ్చేతి) తర్కశబ్దోఽనుమానపరః- ప్రమాణానుగ్రాహకతర్కపరో వా. పరాభిమతయోజనాయామపి నిర్విశేషవస్త్వసిద్ధిమాహ (జగజ్జన్మాదీతి) (స్వోత్ప్రేక్షాపక్షేపీతి) అయమభిప్రాయః- *యథా సోమ్యైకేన మృత్పిణ్డేన సర్వం మృణ్మయం విజ్ఞాతం స్యాత్* *తదాత్మానం స్వయమకురుత* *కటకమకుటకర్ణికాదిభేదైః* *ఆత్మకృతేః* *పరిణామాత్* ఇతి శ్రుతిస్మృతిసూత్రేషు పరిణామవచనతదనుగుణదృష్టాన్తతదుపపాదనాని దృశ్యన్తే- న తు వివర్తానుగుణం కిమపి దృశ్యతే. న హి యథా సోమ్యైకేన శుక్తిశకలేన సర్వం రజతజాతం విజ్ఞాతం స్యాదితి శ్రుతిర్వివర్తాదితి సూత్రం వా దృశ్యతే. తస్మాజ్జగజ్జన్మాదిభ్రమో యతస్తద్బ్రహ్మేత్యయమర్థః స్వయమూహితః- న తు శ్రుతిసిద్ధ ఇతి. పరోత్ప్రేక్షితపక్షే తన్నిర్విశేషత్వాసిద్ధిముపపాదయతి (భ్రమమూలమితి) తతః కిమిత్యత్రాహ (సాక్షిత్వం హీతి) తతోపి కిమిత్యత్రాహ (ప్రకాశత్వం త్వితి) ప్రకాశత్వం- ప్రకాశశబ్దవాచ్యత్వం. (వ్యవహారయోగ్యతాపాదనస్వభావేనేతి) వ్యవహారయోగ్యతాపాదనమేవ స్వభావః- తేన భవతి. స్వపరవ్యవహారయోగ్యతాపాదనరూపస్వభావ ఏవ ప్రకాశత్వమిత్యర్థః. తథాభ్యుపగమే సవిశేషపరత్వమాహ (తథేతి) అనభ్యుపగమే దూషణమాహ (తదభావ ఇతి) సమాప్తిమగమజ్జన్మాద్యధికరణం. ....

అథావాన్తరసఙ్గతిమాహ (జగజ్జన్మాదీతి) కథమయుక్తమిత్యత్రాహ (తద్ధీతి) సామాన్యేన శబ్దప్రతిపాద్యత్వే సిద్ధే హి శబ్దవిశేషరూపవేదాన్తవేద్యత్వసిద్ధిరితి భావః. తచ్చ కుతః- న హి ప్రత్యక్షేణ తదీక్ష్యత ఇత్యత్రాహ (అనుమానేనేతి) న నిరీశ్వరానుమాననిరాసార్థం నేదమధికరణమారమ్భణీయం-సాధకబాధకప్రమాణాన్తరగోచరస్య శాస్త్రైకప్రతిపాదనాయోగాద్ధి తన్నిరాసః- న చాయమపేక్షితః అనుమానేన కర్తృమాత్రే సిద్ధే పితదప్రతిపన్నస్య నిమిత్తోపాదానైక్యస్య గగనాదిసర్గస్య చ ప్రతిపాదనోపపత్తేః. అనుమానవిరుద్ధాంశం న శాస్త్రం ప్రతిపాదయతీతి తత్ప్రతిపాదనాయానుమాననిరాస

౩॥ సూ. ॥ శాస్త్రయోనిత్వాత్ ॥

శాస్త్రంయస్యయోనిః- కారణం - ప్రమాణం - తచ్ఛాస్త్రయోని. తస్యభావశ్శాస్త్రయోనిత్వం. తస్మాత్. బ్రహ్మజ్ఞానకారణత్వాత్ శాస్త్రస్య-తద్యోనిత్వంబ్రహ్మణః. అత్యన్తాతీన్ద్రియత్వేనప్రత్యక్షాది ప్రమాణావిషయతయా బ్రహ్మణశ్శాస్త్రైకప్రమాణకత్వాత్ ఉక్తస్వరూపంబ్రహ్మ * యతోవా ఇమానిభూతానీత్యాదివాక్యం బోధయత్యేవేత్యర్థః.——— నను శాస్త్రయోనిత్వంబ్రహ్మణోనసంభవతి-ప్రమాణాన్తర వేద్యత్వాద్బ్రహ్మణః. అప్రాప్తేతుశాస్త్రమర్థవత్.——— కింతర్హి తత్రప్రమాణం. నతావత్ ప్రత్యక్షం- తద్ధిద్వివిధం ఇన్ద్రియసంభవంయోగసంభవంచేతి. ఇన్ద్రియసంభవంచబాహ్యసంభవమాన్తరసంభవంచేతిద్విధా. బాహ్యేన్ద్రియాణివిద్యమానసంనికృష్ట

ఇతిచేన్న - ఆగమవిరోధస్యైవానుమానదూషణతయాఽనుమానేనాగమప్రతిబన్ధాయోగాదితి. ఉచ్యతే-శాస్త్రంహిసాధకాన్తరనిరస్తంబాధకాన్తరబాధితంచనప్రతిపాదయతి- యథాహుః *అసన్నికృష్టవాచాచద్వయమత్రజిహాసితం। తాన్మాప్యేణపరిచ్ఛిత్తిస్సద్విపర్యయతోపివేతి. తత్రనిమిత్తోపాదానత్వేచశాస్త్రేణప్రతీయేతే. తత్రనిమిత్తమాత్రస్యానుమానసిద్ధత్వాత్తస్యానువాదస్స్యాత్-అనువాదస్యప్రమాణాన్తరసిద్ధిసాపేక్షత్వాన్నిమిత్తానువాదోఽనుమానసాపేక్షఏవభవతి.అనుమానంతామూర్తద్రవ్యేతరనిష్ఠోపాదానవ్యతిరిక్తకర్తృకత్వవ్యాప్తిమూలమితిధ్రువంగ్రాహకానుమానవిరోధేననిమిత్తోపాదానైక్యంగగనాద్యుత్పత్తించశాస్త్రంనప్రతిపాదయితుమలం. ఏవంకారణవాక్యానాంఅంశేప్రస్తుతవిషయత్వాదంశాన్తరేబాధితవిషయత్వాచ్చనిమిత్తోపాదానైక్యాదికంనసిధ్యేదితితత్సిద్ధయేనిమిత్తమాత్రానుమాననిరాసార్థమిదమధికరణమారభ్యణీయమితి. నన్వనుమానవాదిభిరపీశ్వరస్యాగమగమ్యత్వమఙ్గీకృతం-ఆగమానుగ్రాహకతయా-చానుమానముచ్యతఇతినతన్నిరాసోయుక్తఇతిచేత్. పరతః ప్రామాణ్యవాదిభిర్న్యాయముక్తం. అనుమానస్యశాస్త్రానుగ్రాహకత్వేశాస్త్రమేవప్రాధాన్యేనేశ్వరేప్రమాణంభవతి- అనుగ్రాహ్యంహిప్రధానం. ఈశ్వరప్రోక్తతయాచత్రైర్వేదప్రామాణ్యమఙ్గీక్రియతే- అతఈశ్వరేసిద్ధేతత్ప్రణీతత్వాద్వేదప్రామాణ్యసిద్ధిః- తత్సిద్ధావీశ్వరసిద్ధిరిత్యన్యోన్యాశ్రయస్స్యాత్. ననుమహాజనపరిగ్రహాద్వేదప్రామాణ్యం- వేదాదీశ్వరసిద్ధిరితినాన్యోన్యాశ్రయఇతిచేత్. న- తత్పరిగ్రహస్యభ్రాన్తిమూలత్వస్యదాసాగ్ధంనిర్దోషత్వజ్ఞానమూలత్వంవాచ్యం- నిర్దోషత్వజ్ఞానంచగుణవద్వక్తృకత్వజ్ఞానాదిత్యన్యోన్యాశ్రయస్స్యాదేవ. ఆప్తోక్తత్వమనుమానతస్సిద్ధమితినాన్యోన్యాశ్రయఇతిచేత్-తతఏవానుమానాద్వేదవక్తృత్వేనేశ్వరసిద్ధేః కింవేదేనేతిశాస్త్రైయర్థ్యపరిహారాయతన్నిరాసః కార్యఇత్యధికరణారమ్భోయుక్తః. ....

౩॥సూ. ॥ శాస్త్రయోనిత్వాత్ ॥ వ్యాఖ్యాస్యన్నాదౌసమాసమతస్సౌత్రపదయోజనావ్యావృత్త్యర్థమాహ(శాస్త్రంయస్యేతి)యోనిశబ్దస్యోపాదానపరత్వవ్యావృత్త్యర్థంకారణమాత్రపరత్వమాహ(కారణమితి)కథంసర్వకారణస్యబ్రహ్మణశ్శాస్త్రంకారణమితిశఙ్కాయాంతదుత్పత్తికారణపరత్వవ్యావృత్త్యర్థమాహ(ప్రమాణమితి)కారణవాచినోయోనిశబ్దస్యకథంప్రమాణవాచిత్వమిత్యత్రాహ(బ్రహ్మజ్ఞానేతి)ఉత్పాదకఇవజ్ఞాపకేపిహేతుశబ్దఃప్రయుజ్యతే-తద్వద్ధేత్వర్థేప్రాయేణయోనిశబ్దప్రయోగసంభవఇతిభావః. ప్రమాణాన్తరవేద్యత్వాత్ బ్రహ్మనశాస్త్రైకవేద్యమితిపూర్వపక్షేసతిశాస్త్రవేద్యత్వాదితిసిద్ధాన్తహేతోస్సాధ్యావిశిష్టత్వంస్యాదితిశఙ్కాంపరిహరన్ పఞ్చమ్యన్తస్యహేతువాచిపదస్యసాధ్యవాచిపదాన్వయందర్శయతి (అత్యన్తేతి) బ్రహ్మణస్స్వరూపేణేన్ద్రియసంబన్ధోనాస్తి-నచతల్లిఙ్గస్య-నాపిలిఙ్గలిఙ్గస్యచేత్యభిప్రాయేణోక్తంఅత్యన్తాతీన్ద్రియత్వేనేతి.అతఏవహిప్రత్యక్షాదిప్రమాణావిషయతయేత్యుక్తం. యద్వా-వ్యక్తిరూపేణదృష్టత్వం, వ్యాప్త్యుపయికందృష్టసజాతీయత్వం, చనాస్తీతిభావః.ఇన్ద్రియప్రత్యక్షశబ్దయోఃకరణతత్ఫలభూతజ్ఞానవిషయయాభిన్నార్థతా.(శాస్త్రైకప్రమాణకత్వాదితి)అత్రఏకఇతిపదవధారణగర్భశ్శాస్త్రయోనిశబ్దఇతిభావః. తదుక్తప్రమాణాన్తరావిషయత్వంనిష్కృతిప్రమాణాన్తరాగోచరత్వేనశబ్దేనప్రతిపాదయితుంయోగ్యత్వాత్ బ్రహ్మ*యతోవాఇమానీత్యాదివాక్యవిశేషంబోధయతీత్యుక్తంభవతి. పూర్వస్మిన్సూత్రేయత్తత్పదస్య- తదేవాస్మిన్సూత్రేయుగపదేనసాధ్యతఇత్యేవకారాభిప్రాయః. అత్రాపి *యతోవాఇమానీత్యాదివాక్యద్వారాశాస్త్రంవిషయః. సంశయోప్యర్థసిద్ధః. సాధారణవిచారద్వయమనుసన్ధేయం. * యతోవాఇమానీత్యాదివాక్యంకింబ్రహ్మణిప్రమాణం- ఉతనేతిసంశయః. తదర్థంకింబ్రహ్మమానాన్తరగోచరః- నవేతి. తదర్థంకింసామాన్యతోదృష్టమనుమానంజీవవిలక్షణమవగమయతి- నేతి- యదాఽవగమయతి- తదామానాన్తరగోచరత్వాత్ *యతోవాఇమానీత్యాదివాక్యంనబ్రహ్మప్రతిపాదయతీతివేదాన్తానాంబ్రహ్మణిప్రామాణ్యాభావాత్తద్విచారానారమ్భఃపూర్వపక్షేఫలితః. రాద్ధాన్తేతు-సామాన్యతోదృష్టానుమానస్యజీవవిలక్షణేప్రమాణత్వాభావేనబ్రహ్మణోమానాన్తరాగోచరత్వాత్ *యతోవాఇమానీత్యాదివాక్యంబ్రహ్మణిప్రమాణమితిసర్వవేదాన్తవాక్యానాంతత్ప్రామాణ్యాద్విచారస్యారమ్భణీయత్వంఫలితం.——— సూత్రాక్షరయోజనాయాంసఙ్క్షేపేణోక్తమర్థముపపాదయన్ పూర్వపక్షంచోదయతి (నన్వితి)శాస్త్రయోనిత్వం-శాస్త్రప్రమాణకత్వం. ప్రమాణాన్తరవేద్యత్వేకథంశాస్త్రయోనిత్వానుపపత్తిరిత్యత్రాహ (అప్రాప్తేతుశాస్త్రమర్థవదితి) తుశబ్దోఽవధారణే-*స్యురేవతుపునశ్శబ్దావేత్యవధారణవాచినఇతిహినైఘణ్టుకాః. వైషమ్యేవా. అబుభుత్సితగ్రాహిత్వేనాయత్నసాధ్యత్వాత్ ప్రత్యక్షస్యజ్ఞాతాప్రయోజనబోధకత్వంనదూషణం- శాస్త్రస్యతుబుభుత్సితగ్రాహిత్వేనయత్నసాధ్యత్వాత్ జ్ఞాతాప్రయోజనబోధకత్వందూషణం-తథాసతివిఫలశ్రవణాదిప్రవృత్త్యనుపపత్తేః.——— అస్మిన్పూర్వపక్షేసిద్ధాన్త్యేకదేశిమీమాంసకశ్చోదయతి(కింతర్హీతి) ఈశ్వరానుమాననిరాసేనసిద్ధాన్తిత్వం-ఈశ్వరమాత్రానభ్యుపగమేనవిశేషః. కింతర్హి-నకించిదిత్యర్థః. కథమిత్యత్రాహ(నతావదితి)సర్వస్యాపిప్రత్యక్షస్యాసామర్థ్యందర్శయితుంతద్ద్వైవిధ్యమాహ(తద్ధీతి)ప్రథమస్యాపిద్వైవిధ్యమాహ(ఇన్ద్రియసంభవమితి)అన్తరశబ్దేనమనోవివక్షితం. ప్రథమస్యానుపపత్తిమాహ(బాహ్యేన్ద్రియాణీతి)దేశసన్నికర్షంవిశింషన్తివిద్య

యోగ్యస్వవిషయబోధజననాన్నేతి న సర్వార్థ సాక్షాత్కారతన్నిర్మాణ సమర్థపురుషవిశేషవిషయబోధజననాని. నాప్యాన్తరం- ఆన్తరసుఖదుఃఖాదివ్యతిరిక్తబహిర్విషయేషు తస్య బాహ్యేన్ద్రియానపేక్షప్రవృత్త్యనుపపత్తేః. నాపి యోగజన్యం- భావనాప్రకర్షపర్యన్తజన్మనస్తస్య విశదావభాసత్వేఽపి పూర్వానుభూతవిషయస్మృతిమాత్రత్వాన్న ప్రామాణ్యమితి కుతః ప్రత్యక్షతా- తదతిరిక్తవిషయత్వే కారణాభావాత్. తథా సతి తస్య భ్రమరూపతా. నాప్యనుమానం విశేషతోదృష్టం సామాన్యతోదృష్టం వా - అతీన్ద్రియేషు వస్తుషు సమ్బన్ధావధారణవిరహాన్న విశేషతోదృష్టం. సమస్తవస్తుసాక్షాత్కారతన్నిర్మాణసమర్థపురుషవిశేషనియతం సామాన్యతోదృష్టమపి న లిఙ్గముపలభ్యతే. నను చ జగతః కార్యత్వం తదుపాదానోపకరణసమ్ప్రదాన ప్రయోజనాభిజ్ఞకర్తృకత్వవ్యాప్తం - అచేతనారబ్ధత్వం జగతశ్చైకచేతనాధీనత్వేన వ్యాప్తం - సర్వం హి ఘటాదికార్యం తదుపాదానోపకరణసమ్ప్రదానప్రయోజనాభిజ్ఞకర్తృకం దృష్టం. అచేతనారబ్ధమరోగం స్వశరీరమేకచేతనాధీనం చ. సావయవత్వేన జగతః కార్యత్వం. ఉచ్యతే- కిమిదమేకచేతనాధీనత్వం. న తావత్తదాయత్తోత్పత్తిస్థితిత్వం- దృష్టాన్తో హి సాధ్యవికలస్స్యాత్. న హ్యరోగం స్వశరీరమేకచేతనాయత్తోత్పత్తిస్థితి- తచ్ఛరీరస్య భోక్తౄణాం భార్యాదిసర్వచేతనానామదృష్టజన్యత్వాత్తదుత్పత్తిస్థిత్యోః. కిఞ్చ - శరీరావయవినస్స్వావయవసమవేతతారూపా స్థితిరవయవసంశ్లేషవిశేషవ్యతిరేకేణ న చేతనమపేక్షతే- ప్రాణనలక్షణా తు స్థితిః పక్షత్వాభిమతే క్షితిజలధిమహీధరాదౌ న సమ్భవతీతి పక్షసపక్షానుగతామేకరూపాం స్థితిం నోపలభామహే. తదాయత్తప్రవృత్తిత్వం తదధీనత్వమితి చేత్ - అనేకచేతనసాధ్యేషు గురుతరరథశిలామహీరుహాదిషు వ్యభిచారః. చేతనమాత్రాధీనత్వే సిద్ధసాధ్యతా. కిఞ్చ- ఉభయవాదిసిద్ధానాం జీవానామేవ లాఘవేన కర్తృత్వాభ్యుపగమో యుక్తః.

మనశ్శబ్దేన కాలసన్నికర్షశ్చ సిద్ధః. యోగ్యశబ్దేన స్వభావసన్నికర్ష ఉక్తః. అనేన ధర్మాధర్మాదివ్యావృత్తిః. స్వశబ్దేన చక్షురాదికం ప్రతి శబ్దాదివ్యావృత్తిః. యద్వా- స్వవిషయశబ్దేనైవాతీన్ద్రియస్య ఇన్ద్రియాన్తరవిషయస్య చ వ్యవచ్ఛేదః. యోగ్యశబ్దేన తు తత్తదిన్ద్రియప్రతినియతరూపాదిజాతీయేష్వపి సూక్ష్మత్వాదివశాదయోగ్యస్య వ్యవచ్ఛేదః. ద్వితీయం ప్రతివక్తి (నాపీతి) మనశ్చ న తద్విషయబోధజనకమిత్యర్థః. ఆన్తరసుఖదుఃఖాదీత్యత్రాన్తరశబ్దః ఆత్మతద్ధర్మపరః. తద్గ్రాహిత్వాదేవ హి మనసో హ్యాన్తరత్వం. సుఖదుఃఖాదీత్యాన్తరశబ్దవివరణం. ఆదిశబ్దేనేచ్ఛాద్వేషాదేరాత్మనశ్చ పరిగ్రహః. వ్యతిరిక్తత్వేనైవ రూపాదీనాం బహిష్ట్వమేవోపపాదితం. యోగజన్యస్యానుపపత్తిం దర్శయితుమాహ (నాపి యోగేతి) యోగిప్రత్యక్షం కిం పూర్వానుభూతానధికవిషయం ప్రమాణం- ఉతానుభూతాధికవిషయమితి వికల్పమభిప్రేత్యానధికవిషయత్వే దూషణమాహ (భావనేతి) అనధికవిషయతయా స్మృతిమాత్రత్వాన్న ప్రమాణత్వమితి ప్రమాణాన్తరవిశేషత్వం దూరోత్సారితమిత్యర్థః. అనధికవిషయత్వముపపాదయతి (తదతిరిక్తవిషయత్వే కారణాభావాదితి) కారణం- ఇన్ద్రియసమ్బన్ధః. ప్రమితికారణాభావాన్న ప్రామాణ్యమిత్యర్థః. అధికవిషయత్వే దూషణమాహ (తథా సతీతి) ఇన్ద్రియసమ్బన్ధాభావేఽప్యనుభూతాధికవిషయత్వే తస్య దోషమూలకత్వేన భ్రాన్తిత్వైవేత్యర్థః. ద్వివిధానుమానాగోచరత్వమాహ (నాపీత్యాదినా) నియతం- వ్యాప్తం. సిద్ధాన్తిచ్ఛాయయా చోదయన్తం వాదినం పూర్వపక్ష్యేకదేశీ చోదయతి (ననుచేతి) నైయాయికైకదేశిభిరుక్తానుమానవక్తృత్వాత్ పూర్వపక్ష్యేకదేశిత్వం. సమ్ప్రదానం- భోక్తా. ప్రయోజనం- వినియోగః. ఏకకర్తృకత్వసిద్ధ్యర్థమనుమానాన్తరమాహ (అచేతనేతి) ఉపాదానాద్యభిజ్ఞకర్తృకత్వే దృష్టాన్తమాహ (సర్వం హీతి) ఏకచేతనాధీనత్వే దృష్టాన్తమాహ (అచేతనేతి) రుగ్ణపరశరీరవ్యావృత్త్యర్థావరోగస్వశబ్దౌ. కార్యత్వే సిద్ధే హ్యుపాదానాద్యభిజ్ఞకర్తృకత్వసిద్ధిరిత్యత్రాహ (సావయవత్వేనేతి) అనేనాచేతనారబ్ధత్వహేతోశ్చాసిద్ధిశఙ్కాపరిహారోఽపి ఫలితః. ఏవం పూర్వపక్ష్యేకదేశినోక్తమర్థం సిద్ధాన్త్యేకదేశీ దూషయతి (ఉచ్యత ఇత్యాదినా) బుద్ధిస్థత్వాత్ పాశ్చాత్త్యమనుమానం దూషయతి (కిమిదమితి) ఏకచేతనాధీనత్వం నామ కిం తదాయత్తోత్పత్తిస్థితిత్వం- ఉత తదాయత్తప్రవృత్తిత్వమితి వికల్పస్య ప్రథమేఽపి- తదాయత్తోత్పత్తిస్థితిత్వం నామ కిం తదిచ్ఛాధీనోత్పత్తిస్థితిత్వం - ఉత తదదృష్టాధీనోత్పత్తిస్థితిత్వమితి వికల్పోఽభిప్రేతః. తేషాం వికల్పానాం తే హార్దః కింశబ్దః. తత్ర తదిచ్ఛాధీనోత్పత్తిస్థితిత్వం న దృష్టమితి సాధ్యవైకల్యం దూషణం ప్రసిద్ధమితి బుద్ధ్వా ద్వితీయం శిరో దూషయతి (దృష్టాన్తో హీతి) సాధ్యవికలత్వం వివృణోతి (న హీతి) కుత ఇత్యత్రాహ (తచ్ఛరీరస్యేతి) యద్వా- న తావదిత్యాదిగ్రన్థః తదిచ్ఛాధీనోత్పత్తిస్థితిత్వతదదృష్టాధీనోత్పత్తిస్థితిత్వయోస్సాధారణః. తత్రేచ్ఛాధీనత్వపక్షే సాధ్యవైకల్యం స్ఫుటమితి తదదృష్టాధీనత్వపక్షే సాధ్యవైకల్యం వివృణోతి (న హీతి) ఉత్పత్తిస్థితీ హి సహ దూషితే. అథ స్థితిం పృథగ్వికల్ప్య దూషయితుమాహ (కిఞ్చేతి) స్వావయవసమవేతతారూపస్థిత్యుక్తిర్వైశేషికాదిమతానుసారేణ. (న చేతనమపేక్షత ఇతి) చేతనాపేక్షా హి స్వరూపతో వా స్యాత్- అదృష్టద్వారేణ వా- ఇచ్ఛాద్వారేణ వా. తత్ర స్వరూపమాత్రమకిఞ్చిత్కరం- తత్సద్భావేఽపి వినాశదర్శనాత్. అదృష్టాధీనత్వే ప్రాగేవోత్తరం దత్తమితీచ్ఛాధీనత్వపక్షోఽనేన దూషితః. చేతనేచ్ఛాం నాపేక్షత ఇత్యర్థః. అవినాశకాలాదశిథిలత్వలక్షణా స్థితిరప్యనేన దత్తోత్తరేత్యభిప్రాయేణ తదనుక్తిః. అథోక్తప్రకారవికల్పదూషణనిరస్తమపి శిరోన్తరం దూషణాన్తరసద్భావాదుపాదాయ దూషయతి (ప్రాణనేతి) ప్రాణనలక్షణా- పఞ్చవృత్తిప్రాణసహితత్వలక్షణా. (నోపలభామహ ఇతి) కాలాత్యయాపదేశ ఇత్యభిప్రాయః. తదాయత్తప్రవృత్తిత్వమేకచేతనాధీనత్వమితి పక్షం శఙ్కతే (తదాయత్తేతి) అచేతనారబ్ధత్వహేతోరనైకాన్త్యమాహ (అనేకేతి) అనేకచేతనసాధ్యేషు- అనేకచేతనప్రవర్త్యేష్విత్యర్థః. చేతనైకత్వావివక్షాయాం సిద్ధసాధ్యత్వమాహ (చేతనమాత్రేతి) ఏవమేకచేతనాధీనత్వం నిరస్తం. కార్యత్వహేతోర్లాఘవతర్కాఘాతేన సిద్ధసాధ్యతామాహ (కిఞ్చేతి) ఉభయవాదిసిద్ధానామితి లాఘవస్య హేతురుక్తః- కౢప్తకల్ప్యవిరోధే తు యుక్తః కౢప్తపరిగ్రహ ఇతి హ్యాహుః. సమ్భవత్యాం గతౌ హి లాఘవతర్క[illegible]

నచజీవానాముపాదానాద్యనభిజ్ఞతయాకర్తృత్వాసంభవః-సర్వేషామేవచేతనానాం పృథివ్యాద్యుపాదానయాగా
ద్యుపకరణసాక్షాత్కారసామర్థ్యాత్. యథేదానీంపృథివ్యాదయోయాగాదయశ్చప్రత్యక్షమీక్ష్యన్తే. ఉపకరణభూత
యాగాదిశక్తిరూపాపూర్వాదిశబ్దవాచ్యాదృష్టసాక్షాత్కారాభావేపిచేతనానాంనకర్తృత్వానుపపత్తిః- తత్సాక్షా
త్కారానపేక్షణాత్కార్యారమ్భస్య. శక్తిమత్సాక్షాత్కారపవహికార్యారమ్భోపయోగీ. శక్తేస్తుజ్ఞానమాత్రమే
వోపయుజ్యతే-నసాక్షాత్కారః - నహికులాలాదయఃకార్యోపకరణభూతదణ్డచక్రాదివస్తుగతశక్తిమపిసాక్షాత్కృత్య
ఘటమణికాదికార్యమారభన్తే. ఇహతుచేతనానామాగమావగతయాగాదిశక్తివిశేషాణాం కార్యారమ్భోనానుపప
న్నః. కించ- యచ్ఛక్యక్రియంశక్యోపాదానాదివిజ్ఞానంచ - తదేవతదభిజ్ఞకర్తృకందృష్టం. మహీమహీధరమహార్ణ
వాదిత్వశక్యక్రియమశక్యోపాదానాదివిజ్ఞానంచేతిసచేతనకర్తృకం. అతో ఘటమణికాదిసజాతీయశక్యక్రియశక్యో
పాదానాది విజ్ఞానవస్తుగతమేవకార్యత్వం బుద్ధిమత్కర్తృపూర్వకత్వసాధనేప్రభవతి. కించ- ఘటాదికార్యమనీశ్వ
రేణాల్పజ్ఞానశక్తినాసశరీరేణపరిగ్రహవతాఽనాప్తకామేననిర్మితందృష్టమితి తథావిధమేవచేతనంకర్తారంసాధయన్న
యంకార్యత్వహేతుస్సిసాధయిషితపురుషసార్వజ్ఞ్యసార్వైశ్వర్యాదివిపరీతసాధనాద్విరుద్ధస్స్యాత్. నచైతావతాఽస
ర్వానుమానోచ్ఛేదప్రసఙ్గః- లిఙ్గినిప్రమాణాన్తరగోచరేలిఙ్గబలోపస్థాపితావిపరీతవిశేషాస్తత్ప్రమాణప్రతిహతగత
యోనివర్తన్తే. ఇహతుసకలేతరప్రమాణావిషయేలిఙ్గినినిఖిలనిర్మాణచతురే అన్వయవ్యతిరేకావగతావినాభావనియ
మాధర్మాస్సర్వఏవావిశేషేణప్రసజ్యన్తే-నివర్తకప్రమాణాభావాత్ తథైవావతిష్ఠన్తే. అత ఆగమైకసమధిగమ్య ఏవేశ్వర
స్సేత్స్యతి.——— అత్రాహుః- సావయవత్వాదేవజగతఃకార్యత్వంనప్రత్యాఖ్యాతుంశక్యతే. భవన్తిచప్రయోగాః
వివాదాధ్యాసితంభూభూధరాది-కార్యం-సావయవత్వాత్ ఘటాదివత్ .తథా-వివాదాధ్యాసితమవనిజలధిమహీధరా
ది-కార్యం-మహత్త్వేసతిక్రియావత్త్వాత్ ఘటవత్. తనుభువనాది-కార్యం- మహత్త్వేసతిమూర్తత్వాత్ ఘటవదితి.

రాసంభవేత్యధికకల్పనంనదోషాయేత్యత్రాహ (నచేతి)కుతఇత్యత్రాహ (సర్వేషామితి)పూర్వకాలేచేతనానాంసాక్షాత్కారసామర్థ్యందృశ్యమాన
నీత్యుపపాదయతి (యథేతి) (ఇదానీమితి)ఏవంపూర్వకాలేపీతిభావః. ధర్మాధర్మసాక్షాత్కారాభావాత్ కర్తృత్వాసంభవమాశఙ్క్యాహ(ఉపకరణేతి)
(యాగాదిశక్తిరూపేతి) యాగాదిజన్యస్వాత్మాతిశయరూపేత్యర్థః. కుతఇత్యత్రాహ (తత్సాక్షాత్కారేతి) తర్హిఘటాదినిర్మాణేమృదాదిసాక్షాత్కార
నియమఃకథమిత్యత్రాహ (శక్తిమదితి) శక్తిమచ్ఛబ్దేనశక్తిసంబన్ధ్యుచ్యతే. జన్యజనకభావస్యచసంబన్ధవిశేషరూపత్వాత్ శక్తిరూపాదృష్టజనకయాగా
దిషుశక్తిమచ్ఛబ్దప్రయోగః. శక్తేరప్యపేక్షితత్వసామ్యాత్తత్సాక్షాత్కారోపేక్షితః - అన్యథాఽనవగతవస్తుశక్తయోఽపిపురుషాస్తస్మాత్కార్యం కుర్యురిత్య
త్రాహ (శక్తేస్త్వితి) తుశబ్దశ్శక్తిమతఇవశక్తేరపిజ్ఞాతవ్యత్వేపివిశేషద్యోతనార్థః. శక్తిసాక్షాత్కారానుపయోగముపపాదయతి (నహీతి) శక్తిసాక్షాత్కా
రానపేక్షత్వేపిశక్తిజ్ఞానమాత్రమపేక్షితం- తచ్చదణ్డచక్రాదిష్వన్వయవ్యతిరేకవశాత్సిధ్యతి - యాగాదౌతుకథమిత్యత్రాహ (ఇహత్వితి) ఏవంసిద్ధ
సాధనత్వముక్తం- అథకార్యత్వహేతోరుపాధిద్వయేనసోపాధికత్వమాహ (కించేతి) సాధనావ్యాపకత్వమాహ (మహీమహీధరేతి) సాధ్యసమవ్యాప్త
త్వమాహ(అతఇతి)సోపాధికత్వేసతిసాధ్యేనహేతోర్వ్యాప్యత్వాసిద్ధిస్స్యాదిత్యుపాధేర్దూషణత్వం. అదృష్టవజ్జీవకర్తృకత్వవ్యావృత్త్యర్థంబుద్ధిమత్క
ర్తృపూర్వకత్వసాధనఇత్యుక్తం. అథకార్యత్వహేతోర్విశేషవిరుద్ధత్వమాహ (కించేతి) అనీశ్వరేణ- కర్మవశ్యేన. పరిగ్రహవతా- ఉపకరణవతేత్య
ర్థః. సర్వానుమానోచ్ఛేదమాశఙ్క్యాహ (నచేతి) కథమిత్యత్రాహ (లిఙ్గినీతి) పక్షేపితథాస్యాదిత్యత్రాహ (ఇహత్వితి) తుశబ్దాభిప్రేతంవైషమ్యమా
హ (నివర్తకేతి) సిద్ధాన్త్యేకదేశిమతముపసంహరతి (అతఇతి) సిధ్యతిచేన్నాగమాదృతేమానమిత్యర్థః. అతః- సిద్ధసాధనత్వసోపాధికత్వవిరుద్ధత్వైర్దూషి
తత్వాదిత్యర్థః.——— అథసాఙ్ఖ్యపూర్వపక్షిణంప్రస్తౌతి (అత్రాహురితి) కార్యత్వహేతోస్స్వరూపాసిద్ధిమాశఙ్క్యపఠ్యదస్యతి(సావయవత్వాదితి)
(సావయవత్వాదేవేతి)పూర్వంప్రస్తుతాదేవేత్యర్థః. అనేనహేత్వన్తరసద్భావోపిసూచితః. ఏవంకర్తృత్వాఽభిప్రాయేణచసిద్ధాన్త్యభిప్రాయాగతోపి
వృణోతి (భవన్తీతి)వివాదాధ్యాసితపదవివరణంభూభూధరాదిపదం.ఆదిశబ్దోపాత్తవ్యక్తిసంగ్రాహకంవివాదాధ్యాసితపదం. యద్వా-పక్షీకృతేష్వే
వసంప్రతిపన్నాంశవ్యవచ్ఛేదాయవివాదాధ్యాసితశబ్దః- సన్తిహిఖాతపూరణనిష్పాద్యాఃపృథివ్యంశాః, సగరసుతాదినిష్పాద్యాస్సముద్రాంశాః, అ
స్త్రాదినిష్పాద్యాఃపర్వతాదయశ్చ. ప్రళయేపిజలధేరవస్థానాత్, సర్వాభావేపి స్రష్టుశ్శరీరావస్థానాచ్చతయోరకార్యత్వశఙ్కాద్యోతనాయప్ర
తిజ్ఞావాక్యావర్తనేన జలధితనుశబ్దోపాదానం. ద్వితీయతృతీయప్రయోగయోర్మధ్యేమహత్త్వపదేనపరమాణువ్యావృత్తిః. క్రియావత్త్వమూర్తత్వ
శబ్దాభ్యాంగగనాదివ్యావృత్తిః. అవనిమహీధరశబ్దమధ్యేజలధిశబ్దనివేశస్తద్వత్తయోరపితత్సద్భావజ్ఞాపనార్థః. ప్రసిద్ధాపహ్నుత్యాభావాదా భూభూధర
శబ్దౌ. ననుతనుపక్షీకారోనయుక్తః- అస్మదాదిశరీరేసిద్ధసాధనా, దీశ్వరశరీరేత్వాశ్రయాసిద్ధిః,. నైవం- తనోర్విశేషతఃపక్షీకారనిర్బన్ధాభావాత్.
తదుపాదానంతుస్వపక్షసంప్రతిపన్నస్యేశ్వరశరీరస్యాపికార్యతాజ్ఞాపనార్థం. యద్వా- సావయవత్వాదేవేత్యాదేరయమాశయః- నసావయవత్వా
దుత్పత్తిమత్త్వంప్రసాధ్యతతస్సకర్తృకత్వంసాధ్యతే-అపితుసావయవత్వేనైవకృతిసాధ్యత్వరూపకార్యత్వంసాధ్యతే- కృతిశ్చనిరాశ్రయేతిచాశ్ర
యాకర్తృసామాన్యతస్సిధ్యతీతి. నన్వేవంతర్హి కార్యత్వాత్ సకర్తృకత్వేసాధ్యేహేతోస్సాధ్యావిశిష్టతాస్యాత్. న- కృతిసాధ్యత్వంహేతుః - ఉపాదా

సావయవేషు ప్రత్యక్షేష్వేవ క్రియతే నేతరదితి కార్యత్వస్య నియామకం సావయవత్వాతిరేకిరూపాన్తరం నోపలభామహే. కార్యత్వప్రతినియతం శక్యక్రియత్వం శక్యోపాదానాదివిజ్ఞానత్వం చోపలభ్యత ఇతి చేత్. న- కార్యత్వేనానుమితేపి విషయే జ్ఞానశక్తీ కార్యానుమేయే ఇత్యన్యత్రాపి సావయవత్వాదినా కార్యత్వం జ్ఞాతమితి తేన చ ప్రతిపన్నే ఏవేతి న కశ్చిద్విశేషః. తథాహి- ఘటమణికాదిషు కృతేషు కార్యదర్శనానుమితకర్తృగతతన్నిర్మాణశక్తిజ్ఞానః పురుషోఽదృష్టపూర్వం విచిత్రసన్నివేశం నరేన్ద్రభవనమాలోక్యావయవసన్నివేశవిశేషేణ తస్య కార్యత్వం నిశ్చిత్య తదానీమేవ కర్తుస్తజ్జ్ఞానశక్తివైచిత్ర్యమనుమినోతి. అతస్తనుభువనాదేః కార్యత్వే సిద్ధే సర్వసాక్షాత్కారతన్నిర్మాణాదినిపుణః కశ్చిత్పురుషవిశేషస్సిధ్యత్యేవ. కించ- సర్వచేతనానాం ధర్మాధర్మనిమిత్తేపి సుఖదుఃఖోపభోగే చేతనానధిష్ఠితయోస్తయోరచేతనయోః ఫలహేతుత్వానుపపత్తేః సర్వకర్మానుగుణసర్వఫలప్రదానచతురః కశ్చిదాస్థేయః - వర్ధకినానధిష్ఠితస్య వాస్యాదేరచేతనస్య దేశకాలాద్యనేకపరికరసన్నిధానేపి యూపాదినిర్మాణసాధనత్వాదర్శనాత్. బీజాఙ్కురాదేః పక్షాన్తర్భావేణ తైర్వ్యభిచారాపాదనం శ్రోత్రియవేతాళానామనభిజ్ఞతావిజృమ్భితం. తత ఏవ సుఖాదిభిర్వ్యభిచారవచనమపి నిరస్తమ్. న చ లాఘవేనోభయవాదిసంప్రతిపన్నక్షేత్రజ్ఞానామేవ ఉపకరణాధిష్ఠాతృత్వకల్పనం యుక్తం- తేషాం సూక్ష్మవ్యవహితవిప్రకృష్టదర్శనాశక్తినిశ్చయాత్. దర్శనానుగుణైవ హి సర్వత్ర కల్పనా. న చ క్షేత్రజ్ఞవదీశ్వరస్యాశక్తినిశ్చయోస్తి. అతః ప్రమాణాన్తరతో న తత్సిద్ధ్యనుపపత్తిః. సమస్తకర్తృపూర్వకత్వనియతకార్యత్వహేతునా సిద్ధ్యన్ స్వాభావికసర్వార్థసాక్షాత్కారతన్నియమనశక్తిసంపన్న ఏవ సిధ్యతి. యత్త్వనైశ్వర్యాద్యాపాదనేన ధర్మవిశేషవిపరీతసాధ

నాన్యత్వాజ్ఞకర్తృకత్వం సాధ్యమితి వైషమ్యాత్. అత ఏవ హ్యుత్తరత్ర క్రియత ఇత్యుక్తం- నోత్పద్యత ఇతి, కార్యత్వం నిశ్చిత్య తదానీమేవ కర్తుస్తజ్జ్ఞానశక్తివైచిత్ర్యమనుమినోతీత్యాది, చ. ఏవం దర్శితసాధ్యత్వలక్షణసాధ్యశరీరస్యావివాదపదత్వాత్ పక్షతోపపత్తిః. అథ సోపాధికత్వం సాధనస్యేన ప్రతిక్షిపతి (సావయవేష్వితి) సావయవత్వముపలక్షణం- మహత్త్వే సతి క్రియావత్త్వం మహత్త్వే సతి మూర్తత్వం చ సావయవత్వసమానాశ్రయం తత్సమవ్యాప్తమితి తయోరప్యసాధ్యపరిహారసిద్ధిః. రూపాన్తరం- ఆకారాన్తరం. ఉపాధిం శఙ్కతే (కార్యత్వేతి) పరిహరతి (నేతి) కార్యత్వేనానుమితే- సపక్షే. అన్యత్ర- పక్షే. సపక్షేపి సావయవత్వాత్ కార్యత్వానుమేయే జ్ఞానశక్తీ- తద్వత్ పక్షేపి కార్యత్వస్య ప్రతిపన్నత్వాత్ జ్ఞానశక్తీ అనుమీయేతే ఇతి నాశక్యక్రియత్వమశక్యజ్ఞానత్వం చేత్యర్థః. తదేవ దర్శయతి (తథాహీతి) కిం తదకర్తురపి శక్యక్రియత్వం శక్యోపాదానాదిజ్ఞానత్వముపాధిః- ఉత తత్కర్తుః శక్యక్రియత్వం శక్యోపాదానాదిజ్ఞానత్వం. ప్రథమకల్పే సపక్షానుయాయిత్వాభావాన్నోపాధిత్వం. ద్వితీయే కల్పే పక్షేపి విద్యమానత్వాన్నోపాధిత్వం. సర్వసపక్షానుయాయీ పక్షేష్వవిద్యమానో హ్యుపాధిరిత్యభిప్రాయః. కర్తుస్తజ్జ్ఞానశక్తివైచిత్ర్యమిత్యనేనాభిప్రేతోయం వికల్పః. తత్ర కిమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) అతః- సావయవత్వాదిహేతోర్నిరుపాధికత్వాదిత్యర్థః. ఏవం సావయవత్వాన్యథాసాధ్యత్వరూపే కార్యత్వే సాధ్యే శక్యక్రియత్వాదికముపాధిః పరిహృతః. అనేనోత్పత్తిమత్త్వాత్ సకర్తృకత్వే సాధ్యే ఉత్పత్తిమత్త్వహేతురపి నిరుపాధికో భవతి. సావయవత్వాదుత్పత్తిమత్త్వే సాధ్యే తూపాధేర్దూరాపాస్తో వ్యభిచారశ్చ నిరస్తః- సహేతుకత్వాదిరుత్పద్యమానో ...స్యదాదేశ్శక్యక్రియః. సిద్ధసాధనస్య నిరాసార్థమనుమానాన్తరప్రదర్శనార్థం చాహ (కించేతి) ధర్మాధర్మనిమిత్తేపీతి సిద్ధసాధనత్వశఙ్కాసూచనం. అనధిష్ఠితయోరనుపపత్తేరితి- అన్వయవ్యాప్తిస్త్వేష్ట్వా వ్యతిరేకవ్యాప్త్యుక్తిః. దృష్టాన్తమాహ (వర్ధకినేతి) వాస్యాదేర్యూపాద్యుపకరణత్వస్య చేతనస్యాతిరిక్తసహకార్యన్తరాభావప్రయుక్తత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం దేశకాలాద్యనేకపరికరసన్నిధానేపీత్యుక్తం. ధర్మాధర్మౌ స్వసాక్షాత్కారిచేతనాధిష్ఠితావేవ కార్యకరౌ- అచేతనత్వాత్ వాస్యాదివదిత్యనుమానశరీరం. జీవైర్ధర్మాధర్మసాక్షాత్కారతత్పూర్వకతదధిష్ఠానాసంభవాజ్జీవవిలక్షణసిద్ధిః. అనధిష్ఠితస్య కార్యకరత్వాయోగాత్, జీవైస్సాక్షాత్కారతత్పూర్వకాధిష్ఠానాయోగా, చ్చ సిద్ధసాధనం చ పరిహృతం. కర్తురభావే కార్యానుత్పత్తిప్రసఞ్జనరూపస్య విపక్షే బాధకతర్కస్య పురుషసుఖాదిప్రయోజకాదృష్టేన కార్యోత్పత్త్యుపపత్తిరితి యాఽన్యథాసిద్ధిస్సాప్యనేనైవ పరిహృతా భవతి. అచేతనస్యాప్యనధిష్ఠితస్య బీజాదేరఙ్కురోత్పాదకత్వదర్శనాద్వ్యభిచార ఇతి శఙ్కాం పరిహరతి (బీజాఙ్కురేతి) కార్యత్వహేతోరఙ్కురాదౌ వ్యభిచారపరిహారశ్చాఙ్కురశబ్దోపాదానేన ఫలితః. చేతనానధిసంహితఫలకార్యత్వాదచేతనత్వాత్ అనధిష్ఠితైస్స్వయమచేతనైస్సుఖాదిభిరచేతనత్వహేతోర్వ్యభిచారశఙ్కాం పరిహరతి (తత ఏవేతి) ఆదిశబ్దేన దుఃఖాదికం, చేతనానధిష్ఠితం సుఖాద్యుత్పాదకం మనః ప్రభృతి, చ వివక్షితం. ఏతేన స్వేచ్ఛామన్తరేణోత్పద్యమానైస్సుఖదుఃఖవిశేషైః, నఖాద్యైశ్చ ఫలాకాఙ్క్షకమన్త్రాదిభిః, కార్యత్వహేతోర్వ్యభిచారశ్చ పరిహృతో భవతి. లాఘవన్యాయేన హేతోరన్యథాసిద్ధిస్సిద్ధసాధనత్వశఙ్కా వా పరిహరతి (న చేతి) కుత ఇత్యాకాఙ్క్షాయాం మాదృశశబ్దాభిప్రేతం హేతుం వివృణోతి (తేషామితి) ఏకేన్ద్రియకల్పనస్య లాఘవేప్యేకేన్ద్రియస్య శబ్దాదిసకలవిషయగ్రహణాశక్తేర్వ్యనేకేన్ద్రియకల్పనం- తస్మాల్లాఘవార్థమశక్తస్య కార్యకరత్వకల్పనమయుక్తమితి భావః. తదేవోపపాదయతి (దర్శనేతి) ఉపపన్నమేవ హి కల్పనీయం- న చ జీవానాం సూక్ష్మవ్యవహితాదిదర్శనశక్తిర్దృష్టేత్యర్థః. శక్తిమత్సాక్షాత్కార ఏవ అపేక్షితో న తు శక్తిసాక్షాత్కార ఇతీదమపి ప్రత్యుక్తం భవతి సూక్ష్మవ్యవహితేత్యాదినా- శక్తిమతామపి పరమాణ్వాదీనాం క్షేత్రజ్ఞైరసాక్షాత్కారాసిద్ధేః. ఈశ్వరే న తథానుపపత్తిరిత్యాహ (న చేతి) అనుమానాన్తరానుమానేనేశ్వరసిద్ధిం నిగమయతి (అత ఇతి) వ్యాప్తిబలాత్ కార్యానుగుణజ్ఞానశక్తిమత్కర్తృసిద్ధ్యా- తస్య కథం క్షేత్రజ్ఞవైలక్షణ్యం- జ్ఞానం హి దేహేన్ద్రియాదిసాపేక్షమితి శఙ్కాయాం పక్షధర్మతాబలసిద్ధమర్థమాహ (సమస్తేతి) అస్వాభావికత్వే కర్మానుగుణమేవ జ్ఞానశక్తిమత్త్వం స్యాదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థః స్వాభావికసర్వార్థసాక్షాత్కారశబ్దః. అథ కార్యత్వహేతోర్విరుద్ధత్వం వ్యుదస్యతి (యత్త్విత్యాదినా) కథమిత్యత్రా

నత్త్వమున్నీతం - తదనుమానవృత్తానభిజ్ఞత్వనిబన్ధనం-సపక్షే సహదృష్టానాం సర్వేషాం కార్యస్యాహేతుభూతానాంచ ధర్మాణాంలిఙ్గేన వ్యాప్తేః. ఏతదుక్తంభవతి - కేనచిత్ కించిత్ క్రియమాణం స్వోత్పత్తయే కర్తుస్స్వనిర్మాణసామర్థ్యం స్వోపాదానోపకరణజ్ఞానంచాపేక్షతే-నత్వన్యాసామర్థ్యమన్యాజ్ఞానంచ-హేతుత్వాభావాత్. స్వనిర్మాణసామర్థ్య స్వోపాదానోపకరణజ్ఞానాభ్యామేవస్వోత్పత్తావుపపన్నాయాం సంబన్ధితయాదర్శనమాత్రేణా కించిత్కరస్యార్థాన్తరాజ్ఞానాదేర్హేతుత్వకల్పనాయోగాదితి. కించ- క్రియమాణవస్తువ్యతిరిక్తార్థాజ్ఞానాదికం కింసర్వవిషయం, ఉతకతిపయవిషయం. నతావత్సర్వవిషయం-నహికులాలాదిః క్రియమాణవ్యతిరిక్తం కిమపినజానాతి. నాపికతిపయవిషయం - సర్వేషుకర్తృషుతత్తదజ్ఞానాశక్త్యనియమేనసర్వేషామజ్ఞానాదీనాం వ్యభిచారాత్. అతః కార్యత్వస్యాసాధకానామనీశ్వరత్వాదీనాం లిఙ్గవ్యాప్తిరితినవిపరీతసాధనత్వం. కులాలాదీనాంచప్రత్యక్షాధిష్ఠానం శరీరద్వారేణైవదృష్టమితిజగదుపాదానోపకరణాధిష్ఠానమీశ్వరస్యాశరీరస్యానుపపన్నమితిచేత్. న- సంకల్పమాత్రేణైవ పరశరీరగతభూతవేతాళగరళాద్యపగమవినాశదర్శనాత్. కథమశరీరస్యపరప్రవర్తనరూపస్సంకల్పఇతిచేత్. నశరీరాపేక్షస్సంకల్పః - శరీరస్యసంకల్పహేతుత్వాభావాత్. మనఏవహిసంకల్పహేతుః. తదభ్యుపగతమీశ్వరేఽపి కార్యత్వేనైవ జ్ఞానశక్తివన్మనసోఽపి ప్రాప్తత్వాత్. మానసస్సంకల్పస్సశరీరస్యైవ- సశరీరస్యైవ సమనస్కత్వాదితిచేత్. న - మనసో నిత్యత్వేన దేహాపగమేఽపి మనస స్సద్భావేనానైకాన్త్యాత్. అతో విచిత్రానన్తవివిధసన్నివేశవిశేషతనుభువనాది కార్యనిర్మాణే పుణ్యపాపపరవశైః పరిమితశక్తిజ్ఞానైః క్షేత్రజ్ఞైరసంభవతీతి నిఖిలభువననిర్మాణ చతురోఽచిన్త్యాపరిమితజ్ఞానశక్త్యైశ్వర్యోఽశరీర స్సంకల్పమాత్రసాధన పరినిష్పన్నానన్త విస్తారవిచిత్రరచనప్రపఞ్చః పురుషవిశేష ఈశ్వరోఽనుమానేనైవ సిధ్యతి. అతః ప్రమాణాన్తరావసేయత్వాద్బ్రహ్మణః నైతద్వాక్యం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయతి. కించ - అత్యన్త భిన్నయోరేవ మృత్కులాలయో ర్నిమిత్తోపాదానత్వ దర్శనేన

హ(సపక్షఇతి) కింసహదర్శనమాత్రాచ్ఛరీరాదిప్రాప్తిః-ఉతహేతుత్వాత్. నాద్యః-అతిప్రసఙ్గాత్. నద్వితీయః-హేతుత్వాసిద్ధేరిత్యభిప్రాయః. కార్యస్యాహేతుభూతానామితివ్యాప్త్యభావోఽభిప్రేతః. ననుసర్వసపక్షేషుసహదృష్టత్వాత్ కార్యహేతుత్వంచకల్ప్యం- తథాసతికథం తేషామప్రాప్తిః కతిపయప్రాప్తిర్వోచ్యతేఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) విశేషవిరోధం ... (కేనచిదితి) సపక్షే సహదృష్టత్వాత్ అజ్ఞానాదేరపిహేతుత్వంకల్ప్యతామిత్యత్రాహ (స్వనిర్మాణేతి) (అకించిత్కరస్యేతి) అనన్యథాసిద్ధాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాంహి హేతుత్వనిశ్చయః. తత్రజ్ఞానశక్తినిర్వర్త్యాత్ కించిత్కారాదధికస్యకస్య తదన్యాజ్ఞానాసామర్థ్యనిర్వర్త్యః కించిత్కారోఽదృష్టశ్చేత్ స్యాదనన్యథాసిద్ధిః-నచాధికః కించిత్కారోఽస్తి. నచకల్ప్యః- అజ్ఞానాసామర్థ్యహేతువ్యతిరేకేకార్యనివృత్త్యభావాత్. స్వవిషయసామర్థ్యోపాదానాదిజ్ఞానాభ్యాంవినాయథాకార్యానుదయః - తథాఽన్యాసామర్థ్యాజ్ఞానాభ్యాంవినాకార్యానుదయోనదృష్టః. అతోనతస్యహేతుత్వంకల్ప్యం-నహిసతిభావమాత్రంహేతుత్వం- కింతుసత్యేవభావ ఇతిభావః. అకించిత్కరత్వమేవవికల్ప్యముఖేనోపపాదయతి (కించేతి) (సర్వేష్వితి) నహికుమ్భాదినిర్మాణానుగుణజ్ఞానసామర్థ్యాభావో ఘటనిష్పత్తిహేతుః- తదనుగుణజ్ఞానసామర్థ్యవతో పిపటాదినిష్పాదకత్వదర్శనాదిత్యర్థః. యత్తుసపక్షేసహదృష్టత్వేనలిఙ్గేనవ్యాప్తత్వవిపరీతవిశేషాణాంధర్మిగ్రాహకప్రమాణప్రతిహతానాంనవ్యాప్తిః- నత్వితరేషామితి- ఇదమపికార్యత్వస్యాసాధకానామిత్యనేనప్రత్యుక్తం - సాధ్యానుపయోగిత్వేనాన్యథాసిద్ధానాంసహదృష్టానామపిధర్మాణాంవ్యతిరేకాభావేనవ్యాప్తిరనుపపత్తేః. సహదృష్టేష్వపికార్యానుపయోగినాంప్రాప్తిర్నస్యాత్ - శరీరంహికార్యోపయోగీతిశఙ్క్యతే (కులాలాదీనామితి) పరిహరతి (నేతి) కథమిత్యత్రాహ (సంకల్పేతి) శఙ్క్యతే (కథమితి) పరిహరతి (నేతి) కోహేతురిత్యత్రాహ (మనఏవేతి) తత్కిమస్తీత్యత్రాహ (తదితి) కుతఇత్యత్రాహ (కార్యత్వేనేతి) ఈశ్వరస్యమనస్సంబన్ధోఽభ్యుపగతోనైకదేశిమతేన. పునశ్శఙ్క్యతే (మానసఇతి) పరిహరతి (నేతి) అనైకాన్త్యాత్ - వ్యాప్త్యభావాత్. అశరీరేపిమనస్సంబన్ధస్యవిద్యమానత్వాద్వ్యాప్తేర్నైకాన్త్యం. మనసోనిత్యత్వేపిచేతనస్యకార్యకరత్వేశరీరసంబన్ధసాపేక్షత్వమస్తి- మనసినిత్యేసత్యపిముక్తాత్మనఃకార్యకరత్వాభావాత్ - నహిముక్తాత్మనోబుద్ధిసుఖదుఃఖాదికం మనోజనయతీతిచోద్యమస్తి. అత్రమీమాంసకంప్రతిప్రతిబన్ద్యాపరిహారంహృదినిధాయపక్షధర్మతాబలందర్శయన్నీశ్వరసిద్ధింనిగమయతి (అతోవిచిత్రానన్తవివిధేతి) అశరీరస్సంకల్పమాత్రసాధనపరినిష్పన్నానన్తవిస్తారవిచిత్రరచనప్రపఞ్చఇత్యాభ్యాం పదాభ్యాంప్రతిబన్ద్యాపరిహారాభిప్రాయోజ్ఞాతః. విభుద్రవ్యసంయోగినఃపరిస్పన్దవతోఘటాదేస్స్పర్శవత్త్వనియమేపి- విభుద్రవ్యసంయోగినఃపరిస్పన్దవతోపిమనసోఽస్పర్శవత్త్వమఙ్గీక్రియతే. అయంప్రాభాకరంప్రతిపరిహారః. మహిమగుణశాలినస్సైజనస్యరూపోపలమ్భనియమేదృష్టేపి-చక్షుషిరూపోపలమ్భానాఙ్గీకృతః, కార్యారమ్భకస్యసావయవత్వవ్యాప్తిఃపరమాణుముఖగ్నా,-తస్మాదనేకవిరోధపరిహారార్థైకవ్యాప్తిభఙ్గోన్యాయ్యః. అతఃమనసఃకార్యకరత్వేశరీరసంబన్ధసాపేక్షత్వంభోగసాధనమనస్త్వప్రయుక్తమిత్యఙ్గీకార్యమితిభావః. ఏవంసాధకాన్తరసిద్ధత్వాజ్జగత్కారణవస్తునిశాస్త్రస్యాప్రామాణ్యంనిగమయతి (అతఃప్రమాణేతి) నిమిత్తోపాదానైక్యస్యగగనాదిసృష్టేశ్చానుమానావిషయత్వేనశాస్త్రస్యాధికవిషయత్వాత్ బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యమాశఙ్క్యతత్రబాధకాన్తరబాధితత్వాచ్చాశాస్త్రాప్రామాణ్యముచ్యతే (కించేతి) నిమిత్తమాత్రమనుష్ఠవతశ్శాస్త్రస్యానుమానసాపేక్షత్వాత్తద్విరుద్ధనిమిత్తోపాదానైక్యంనశాస్త్రంప్రతిపాదయతి.

ఆకాశాదేర్నిరవయవద్రవ్యస్య కార్యత్వానుపపత్త్యా చ నైకమేవ బ్రహ్మ కృత్స్నస్య జగతో నిమిత్తముపాదానం చ ప్రతిపాదయితుం శక్నోతి. ....

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః- యథోక్తలక్షణం బ్రహ్మ జన్మాదివాక్యం బోధయత్యేవ. కుతః- శాస్త్రైకప్రమాణకత్వాత్ బ్రహ్మణః. యదుక్తం సావయవత్వాదినా కార్యం సర్వం జగత్ - కార్యం చ తదుచితకర్తృవిశేషపూర్వకం దృష్టమితి నిఖిలజగన్నిర్మాణ, తదుపాదానోపకరణ వేదన, చతురః కశ్చిదనుమేయ ఇతి- తదయుక్తం- మహీమహార్ణవాదీనాం కార్యత్వేఽప్యేకదైవ ఏకేన నిర్మితా ఇత్యత్ర ప్రమాణాభావాత్. న చైకస్య ఘటస్యేవ సర్వేషామేకం కార్యత్వం - యేనైకదైవైకః కర్తా స్యాత్. పృథగ్భూతేషు కార్యేషు కాలభేదకర్తృభేదదర్శనేన కర్తృకాలైక్యనియమాదర్శనాత్. న చ క్షేత్రజ్ఞానాం విచిత్రజగన్నిర్మాణాశక్త్యా కార్యత్వబలేన తదతిరిక్తకల్పనాయాం అనేకకల్పనానుపపత్తేశ్చైకః కర్తా భవితుమర్హతీతి- క్షేత్రజ్ఞానామేవోపచితపుణ్యవిశేషాణాం శక్తివైచిత్ర్యదర్శనేన తేషామేవాతిశయితాదృష్టసంభావనయా చ తత్తద్విలక్షణకార్యహేతుత్వసంభవాత్ తదతిరిక్తాత్యన్తాదృష్టపురుషకల్పనానుపపత్తేః. న చ యుగపత్ సర్వోత్పత్తిః సర్వోచ్ఛిత్తిశ్చ ప్రమాణపదవీమధిరోహతః- అదర్శనాత్, క్రమేణైవోత్పత్తివినాశదర్శనాచ్చ, కార్యత్వేన సర్వోత్పత్తివినాశయోః కల్ప్యమానయోర్దర్శనానుగుణ్యేన కల్పనాయాం విరోధాభావాచ్చ. అతో బుద్ధిమదేకకర్తృకత్వే సాధ్యే కార్యత్వస్య

పక్షీకృతేషు క్ష్మాదిషు ద్రవ్యేషు సావయవత్వస్యైవ కార్యత్వప్రయోజకతయా నిరవయవద్రవ్యస్యాకార్యత్వం పూర్వమేవ ప్రతిపన్నమితి పశ్చాచ్ఛాస్త్రం నిరవయవద్రవ్యోత్పత్తిం న ప్రతిపాదయతి. శ్రుతిలిఙ్గాదిష్వపి పౌర్వాపర్యం హి ప్రాబల్యదౌర్బల్యహేతురితి భావః. పూర్వపక్షపరిసమాప్తావితిశబ్దః.

• సిద్ధాన్తం వక్తుముపక్రమతే (ఏవం ప్రాప్త ఇతి) పరమసాధ్యం ప్రతిజానీతే (యథోక్తేతి) ఆకాఙ్క్షాపూర్వకం హేతుమాహ (కుత ఇతి) శాస్త్రైకప్రమాణకత్వాత్ - శాస్త్రేతరప్రమాణాగోచరత్వాదిత్యర్థః. హేత్వసిద్ధిం పరిహర్తుం పూర్వపక్షమనుభాషతే (యదుక్తమితి) దూషయతి (తదయుక్తమితి) పక్షధర్మతాబలాత్ క్షేత్రజ్ఞవైలక్షణ్యం వదతా కిం విపులకార్యాణాం కర్తృకాలైక్యనియమమన్తర్భావ్యతదుచ్యతే - ఉత విపులత్వమాత్రేణ- ఉతాతీన్ద్రియోపాదానాదిదర్శనవశాత్ - అథవాశరీరాణామపేక్షస్పృష్టివశాదితి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమం దూషయతి (మహీతి) ఏకదైవైకేన నిర్మితత్వాభావముపపాదయతి (న చైకస్యేత్యాదినా) ఏకం కార్యత్వం ఘటాదేరివ యుగపదేకకర్తృకత్వయోగ్యమితి శఙ్కాద్యోతకమేకమితిపదం. కార్యత్వస్యైకత్వం నామ ఏకసామగ్రీపూర్వకత్వం. తత్సిద్ధ్యర్థమేకస్యేత్యుక్తం. న హ్యేకావ్యక్తిరనేకసామగ్రీసాధ్యా- ఏకకార్యావచ్ఛిన్నస్య సర్వస్య హేతోరేకసామగ్రీత్వాత్. ఏకత్వేఽప్యనేకకర్తృకగోపురాదివ్యవచ్ఛేదార్థమేకదైవైకకర్త్రన్వయయోగ్యత్వం ఘటశబ్దేన వివక్షితం. ఏకఘటస్యైకం కార్యత్వం యాదృశం దృశ్యతే తాదృశం పరిమితైకావయవినిష్ఠం కార్యత్వమేవైకదైవైకకర్తృకత్వసంభావనాపాదకం- తచ్చ మహీమహీధరాదీనాం న దృశ్యత ఇత్యర్థః. స్యాదితి సంభావితత్వమాత్రముచ్యతే. న హ్యేకఘటస్యాప్యేకకర్తృకత్వనియమః- అనేకైరప్యేకఘటనిష్పాదనసంభవాత్. తత్కిమిత్యపేక్షాయాం బహుషు విపులేషు చ కార్యేషు తద్విపర్యయమాహ (పృథగ్భూతేష్వితి) పృథగ్భూతేష్విత్యత్ర విపులత్వమభిప్రేతం- ఘటస్యేవేతి పూర్వదృష్టేః. బహుషు విపులేషు చ కార్యేషు కర్తృకాలైక్యనియమాదర్శనాత్ మహ్యాదయోఽప్యేకదైవైకేన నిర్మితా ఇత్యత్ర ప్రమాణాభావః - ప్రమాణాభావాత్తదయుక్తమిత్యధ్యాహారేణ గ్రన్థాన్వయః. న చ కార్యత్వమేవ కర్తృకాలైక్యే ప్రమాణం - వికల్పాసహత్వాత్. కిం కార్యత్వమాత్రం- ఉత విపులకార్యత్వం - ఉతాసంభావితజీవకర్తృకం పక్షాసాధారణకార్యత్వం. ప్రథమేఽనైకాన్త్యం. ద్వితీయే విరుద్ధత్వం- విపులకార్యేషు కాలద్వైవిధ్యకర్తృబహుత్వదర్శనాత్. యద్వా- అనైకాన్త్యమేవ. తృతీయే చాసాధారణానైకాన్త్యమితి భావః. కార్యత్వబలేనాతిరిక్తకల్పనీయే విపులతరసూక్ష్మతరపక్షధర్మతాబలాత్ క్షేత్రజ్ఞవైలక్షణ్యం లాఘవన్యాయాత్ కర్తురేకత్వం చ సిధ్యతీత్యత్రాహ (న చేతి) విచిత్రశక్తినాన్యదాద్యశక్యత్వాదర్థమతివిపులత్వమతిసూక్ష్మత్వం చ వివక్షితం. కుత ఇత్యత్రాహ (క్షేత్రజ్ఞానామేవేతి) క్షేత్రజ్ఞాతిరిక్తైకల్ప్యసలిహ్యానేకకల్పనాదేకకల్పనస్యాన్యాయ్యత్వం - క్షేత్రజ్ఞానామేవ కర్తృత్వోపపత్త్యా తదతిరిక్తో న కల్పయితవ్య ఇత్యర్థః. ఉపచితపుణ్యవిశేషాణామితి సపక్షే శక్తివైచిత్ర్యోపపాదనార్థముక్తం. అతిశయితాదృష్టసంభావనయేతి పక్షవిషయముక్తం. *సర్వేభ్యః కామేభ్యో జ్యోతిష్టోమ ఇత్యాదిభిః క్ష్మిత్యాదిస్రష్టృత్వానుగుణాతిశయితాదృష్టసంభావనా. క్షేత్రజ్ఞానామేవయోగేన సూక్ష్మవ్యవహితాదిదర్శనం పరాభ్యుపేతం. అన్యదాదిమదేవేషు చ జ్ఞానశక్తివైచిత్ర్యం దృశ్యతే. న చ పక్షధర్మతాబలమన్వయవ్యతిరేకసిద్ధాన్ ధర్మాన్నివర్తయితుమీష్టే- తస్యాన్వయవ్యతిరేకసిద్ధధర్మప్రకర్షాపకర్షమాత్రహేతుత్వాత్- ఇతరథా జ్ఞానచికీర్షాదేరపి హాన ప్రసఙ్గాత్. (తదతిరిక్తేతి) ధర్మికల్పనాతో వరం ధర్మకల్పనేతి న్యాయాదీశ్వరకల్పనాదదృష్టవిశేషకల్పనమేవ వరమితి భావః. అచేతనత్వాచ్చేతనాధిష్ఠితావేవ ధర్మాధర్మౌ కార్యకరౌ- వాస్యాదివదిత్యనుపపన్నం- ఈశ్వరజ్ఞానప్రయత్నాదావ్యభిచారేణాన్యతరానైకాన్త్యాత్. అథ క్షేత్రజ్ఞస్య సశరీరసాపేక్షత్వాత్ తస్య సర్వసంహారదశాయాం శరీరాభావాత్ క్ష్మాదీనాం శరీరానపేక్షః కర్తా జీవవిలక్షణస్స్యాదిత్యత్రాహ (న చేతి) ఇదానీం క్రమేణోత్పత్తివినాశాదృశ్యేతే- తదానీమాత్పత్తివినాశయోర్యుగపద్యకల్పనమిత్యత్రాహ (కార్యత్వేనేతి) అత్ర కార్యత్వం కృతిసాధ్యత్వం. తృతీయా చేత్థమ్భావార్థా. విరోధాభావాత్- వ్యాప్తివిరోధాభావాదిత్యర్థః. ఏవం పరమతదూషణోపయుక్తార్థశిక్షా కృతా. అథ ఫలితం దూషణం దర్శయతి (అత ఇతి) తదయుక్తమిత్యారభ్యోక్తార్థానాం హేతుత్వ పరోఽతశ్శబ్దః. చలనాదిమత్త్వాదేరివ క్రియామాత్రయత్వమాత్రలక్షణకర్తృత్వవ్యాప్తత్వర్థో బుద్ధిమచ్ఛబ్దః. కిం బుద్ధిమదేకకర్తృకత్వం సాధ్యం- ఉత సకర్తృకత్వమాత్రం. ప్రథమే పిణ్డితార్థ్యతో బుద్ధిమదేకకర్తృకత్వమాత్రం సాధ్యం- ఉత సర్వజ్ఞసర్వశక్త్యేకకర్తృకత్వమితి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమకల్పేఽనైకాన్త్యం- అనేకకర్తృకత్వ

నైశ్వాస్త్యం. పక్షస్యాప్రసిద్ధవిశేషణత్వం, సాధ్యవికలతా చ దృష్టాన్తస్య- సర్వనిర్మాణచతురస్యైకస్యాప్రసిద్ధేః. బుద్ధిమత్కర్తృకత్వమాత్రే సాధ్యే సిద్ధసాధనతా. సార్వజ్ఞ్యసర్వశక్తియుక్తస్యైకస్య చిదేకస్య సాధకమిత్థం కార్యత్వం కిం యుగపదుత్పద్యమానసర్వవస్తుగతం-ఉత క్రమేణోత్పద్యమానసర్వవస్తుగతం. యుగపదుత్పద్యమానసర్వవస్తుగతత్వే కార్యత్వస్యాసిద్ధతా. క్రమేణోత్పద్యమానసర్వవస్తుగతత్వే అనేకకర్తృకత్వసాధనాద్విరుద్ధతా. అత్రాప్యేకకర్తృకత్వసాధనే ప్రత్యక్షానుమానవిరోధశ్శాస్త్రవిరోధశ్చ - కుమ్భకారో జాయతే రథకారో జాయత ఇత్యాదిశ్రవణాత్. అపి చ-సర్వేషాం కార్యాణాం శరీరాదీనాం సత్త్వాదిగుణకార్యరూపసుఖాద్యన్వయదర్శనేన సత్త్వాదిమూలత్వమవశ్యాశ్రయణీయం. కార్యవైచిత్ర్యహేతుభూతాః కారణగతా విశేషాస్సత్త్వాదయః. తేషాం కార్యాణాం తన్మూలత్వాపాదనం తద్వ్యక్తపురుషాన్తఃకరణవికారద్వారేణ. పురుషస్య చ తద్యోగః కర్మమూల ఇతి కార్యవిశేషారమ్భాయైవ జ్ఞానశక్తివతః కర్తుః కర్మసంబన్ధః కార్యహేతుత్వేనైవావశ్యాశ్రయణీయః. జ్ఞానశక్తివైచిత్ర్యస్య చ కర్మమూలత్వాత్. ఇచ్ఛాయాః కార్యారమ్భహేతుత్వేఽపి విషయవిశేషవిశేషితాయాస్తస్యాస్సత్త్వాదిమూలత్వేన కర్మసంబన్ధోఽవర్జనీయః. అతః క్షేత్రజ్ఞా ఏవ కర్తారః-న తద్విలక్షణః కశ్చిదనుమానాత్సిధ్యతి. భవన్తి చ ప్రయోగాః-తనుభువనాది క్షేత్రజ్ఞకర్తృకం-కార్యత్వాద్ఘట

గోపురాదిషు కార్యత్వస్య విద్యమానత్వాదితి భావః. సర్వజ్ఞసర్వశక్తికత్వపక్షే దూషణమాహ (పక్షస్యేతి) నహ్యేకస్య సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తికర్తృకత్వం అన్యత్ర దృష్టం. దృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలతా- కార్యేషు ఘటాదిష్వదర్శనాత్. అప్రసిద్ధవిశేషణత్వసాధ్యవైకల్యద్వే ఉపపాదయతి (సర్వేతి) సర్వనిర్మాణచతురస్యేత్యుక్తత్వాదిదం దూషణద్వయం సర్వజ్ఞసర్వశక్తికర్తృకత్వపక్షస్యేతి జ్ఞాయతే. పూర్వస్మిన్నేవ పక్షేఽప్రసిద్ధవిశేషణత్వం న ఘటతే- నహ్యేకకర్తృకత్వమప్రసిద్ధం. సకర్తృకత్వమాత్రపక్షే దూషణమాహ (బుద్ధిమదితి) సిద్ధసాధనత్వం వేదాన్తినామసత్త్వం - క్షేత్రజ్ఞకర్తృకత్వానభ్యుపగమాదితి చేన్న- క్షేత్రజ్ఞానామపి ద్వారకర్తృత్వాభ్యుపగమాత్. సమష్టిత్వే మన ద్వారకర్తేతి చేత్. న చ తత్పక్షీకరణం- లౌకికప్రమాణావిషయత్వాత్. ఆగమైకసిద్ధానాం తేషామపి పక్షీకార ఇతి చేత్- తేన కర్తాపి సిద్ధ ఇతి సిద్ధసాధ్యతేతి. ముఖాన్తరేణ దూషయితుం హేతుం వికల్పయతి (సార్వజ్ఞ్యేతి) అయమభిప్రాయః - కర్తృమాత్రవ్యాప్యేన కార్యత్వమాత్రేణ న కర్తృవిశేషసిద్ధిరితి ప్రాగేవోక్తం. అతః పక్షవిశేషాధీనేన కార్యత్వవిశేషేణ కర్తృవిశేషస్సాధ్యః - కుమ్భాదికార్యవిశేషేణ హి కులాలాదికర్తృవిశేషానుమానం - న తు కార్యత్వమాత్రేణ. అతః పక్షాధీనకార్యత్వవిశేషో నిరూప్యత ఇతి. (కిం యుగపదితి) పక్షప్రకర్షాధీనం హేతువైశిష్ట్యం ద్విధా సంభవేత్- పరిదృశ్యమానమహ్యాదివిపులకార్యాణాం యుగపదుత్పన్నత్వాద్వా- క్రమభావినాం త్రైకాల్యవర్తినాం కార్యాణామానన్త్యేన వా. తత్ర కీదృశేన పక్షప్రకర్షేణ హేతువిశేషో వివక్షిత ఇత్యర్థః. ప్రథమం దూషయతి (యుగపదితి) కృత్స్నప్రక్రియాసిద్ధేః భూభూధరాదీనాం యుగపదుత్పత్తౌ ప్రమాణాభావాత్తన్నిబన్ధనం కర్తృవైలక్షణ్యసాధకహేతువైలక్షణ్యమసిద్ధమిత్యర్థః. ద్వితీయం దూషయతి (క్రమేణేతి) యద్యప్యేకైకేన కులాలాదినా జన్మసహస్రేణాప్యనన్తకార్యనిష్పాదనసంభవః- తథాపి తత్తజ్జన్మసమానకాలదుర్నివారాదికృతానాం కార్యాణాం తత్కర్తృకత్వాభావాత్ సర్వకార్యాణామేకకర్తృకత్వం నాస్తి. అతస్త్రైకాల్యవర్తిసమస్తవస్తునిష్ఠత్వవిశేషితం కార్యత్వం కర్తృభేదేనైవ వ్యాప్తమితి కర్త్రైక్యసాధనే విరుద్ధమిత్యర్థః. (అత్రాప్యేకకర్తృకత్వసాధన ఇతి) విశిష్టకార్యత్వవ్యాపకతయా భేదమతిస్య ఘటపటరథాదిష్వప్యనేకకర్తృకత్వస్య ప్రతిషేధ ఇత్యర్థః. భిన్నకర్తృకతయా ప్రత్యక్షసిద్ధేషు ప్రత్యక్షవిరోధః. అన్యత్ర- ద్వీపాన్తరవర్తిఘటః ఏతద్వ్యతిరిక్తకులాలకర్తృకః-ఏతద్వ్యాపారాగోచరహేతుకత్వే సతి ఘటత్వాత్- సంప్రతిపన్నకులాలాన్తరోత్పాదితఘటవత్. ద్వీపాన్తరవర్తిఘటహేతూనాం దణ్డాదీనామేతద్వ్యాపారాగోచరత్వమేతస్య తత్రాగమనాభావనిర్ణయాత్. అత ఏవ మూర్తిరనుమానైర్విరోధః. శాస్త్రవిరోధముపపాదయతి (కుమ్భకార ఇతి) కుమ్భకారో జాయతే రథకారో జాయత ఇత్యర్థోపాదానం-న తు పాఠక్రమః. న హి కుమ్భరథయోరేకకర్తృకత్వే కుమ్భకారరథకారయోరుత్పత్తిః పృథగ్వక్తవ్యా- ఏకస్య జ్ఞాత్వేన పునరుక్తిప్రసఙ్గాదితి భావః. ప్రకారాన్తరేణ విరుద్ధత్వమాహ (అపి చేతి) సుఖాదేస్సత్త్వాదిగుణకార్యత్వం శాస్త్రదృష్టమితి చ్ఛాన్దస్యప్రామాణ్యవాదినా స్త్రీకార్యమితి మత్వా అనిష్టమాపాదయతి-న తు పరాభ్యుపగమాత్. సుఖాదిశబ్దేన సుఖదుఃఖమోహా వివక్షితాః. సుఖాద్యన్వయశ్శరీరాదీనాం-సుఖాదిహేతుత్వావస్థాన్వయః. సత్త్వాదిమూలత్వం- సత్త్వాదిగుణకద్రవ్యోపాదానత్వమిత్యర్థః. కే తే సత్త్వాదయః-కథం చ తేషాం సుఖాదిహేతుత్వమిత్యత్రాహ (కార్యవైచిత్ర్యేతి) కారణగతా విశేషాః-కారణశబ్దో నిమిత్తోపాదానసాధారణః. తతః కిం కర్తుర్గుణవశ్యత్వస్యేత్యత్రాహ (తేషాం కార్యాణామితి) పురుషేణ కార్యాణాం తన్మూలత్వాపాదనం సత్త్వాదియుక్తస్వకీయాన్తఃకరణవికారద్వారేణేత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (పురుషస్య చేతి) కార్యానుపయోగినో హి ధర్మా న ప్రాప్నువన్తీతి పూర్వపక్షిణోక్తం-సత్త్వాదీనాం తు కార్యోపయోగిత్వాత్తదధీనః కర్మసంబన్ధోఽవర్జనీయ ఇతి భావః. నాహ (జ్ఞానశక్తివత ఇతి) సుఖదుఃఖమోహాదీనాం సత్త్వరజస్తమోహేతుకత్వం శాస్త్రసిద్ధం. సుఖాదిహేతుభూతశరీరాద్యుపాదానస్య నిమిత్తస్య చ కర్తుస్సత్త్వాదిగుణాన్వయశ్చ శాస్త్రసిద్ధః. *నిర్గుణస్యాప్రమేయస్య శుద్ధస్యాప్యమలాత్మనః। కథం సర్గాదికర్తృత్వం బ్రహ్మణోఽభ్యుపగమ్యత ఇత్యాదిభిర్దృశ్యతే. అతస్సత్త్వాదిగుణకం శరీరాద్యుపాదానం ద్రవ్యం సత్త్వాదిగుణాన్వయవికృతాన్తఃకరణః పురుషోఽధితిష్ఠతి- గుణాన్వయశ్చ కర్మమూల ఇతి కర్మవశ్యత్వప్రసఙ్గ ఇత్యర్థః. హేత్వన్తరేణాపి కర్మసంబన్ధమాహ (జ్ఞానేతి) న జ్ఞానశక్తివైచిత్ర్యాద్వైచిత్ర్యస్య-అపి త్విచ్ఛామాత్రాదితి చేత్ తత్రాహ (ఇచ్ఛాయా ఇతి) విషయవిశేషవిశేషితాయా ఇచ్ఛాయాస్స్వర్గస్త్రీమధువిషయత్వం, తత్రాపి చిత్రస్వర్గాదివిషయత్వం, చ సత్త్వాదిమూలత్వేన కర్మమూలమిత్యర్థః. ఏవం కర్తృత్వే క్షేత్రజ్ఞత్వప్రత్యక్షదృష్టదర్శనాన్న తద్విలక్షణసిద్ధిరిత్యాహ (అత ఇతి) ప్రతితర్కానాహ (భవన్తి చేతి) (తనుభువనాదీతి) ఇదం ప్రత్యనుమానం-ప్రతితర్కో వా. అన్యే ప్రతిత

వత్. ఈశ్వరః కర్తా నభవతి-ప్రయోజనశూన్యత్వాత్ ముక్తాత్మవత్. ఈశ్వరః కర్తా నభవతి- అశరీరత్వాత్ తద్వదేవ. నచ క్షేత్రజ్ఞానాం స్వశరీరాధిష్ఠానే వ్యభిచారః-తత్రాప్యనాదేస్సూక్ష్మశరీరస్య సద్భావాత్. విమతివిషయః కాలో నలోకశూన్యః- కాలత్వాద్వర్తమానకాలవదితి. అపిచ-కిమీశ్వరస్సశరీరోఽశరీరో వా కార్యం కరోతి. నతావదశరీరః- అశరీరస్య కర్తృత్వానుపలబ్ధేః. మానసాన్యపి కార్యాణి సశరీరస్యైవ భవన్తి-మనసో నిత్యత్వేప్యశరీరేషు ముక్తేషు తత్కార్యాదర్శనాత్. నాపి సశరీరః-వికల్పాసహత్వాత్. తచ్ఛరీరం కిం నిత్యం-ఉతానిత్యం. నతావన్నిత్యం-సావయవస్య తస్య నిత్యత్వే జగతోఽపి నిత్యత్వాప్రతిరోధాదీశ్వరాసిద్ధేః. నాప్యనిత్యం-తద్వ్యతిరిక్తస్య తచ్ఛరీరహేతోస్తదానీమభావాత్. స్వయమేవ హేతురితి చేత్. న-అశరీరస్య తదయోగాత్. అన్యేన శరీరేణ సశరీర ఇతి చేత్. న-అనవస్థానాత్. సకిం సవ్యాపారో నిర్వ్యాపారో వా. అశరీరత్వాదేవ న సవ్యాపారః, నాపి నిర్వ్యాపారః కార్యం కరోతి,-ముక్తాత్మవత్. కార్యం జగదిచ్ఛామాత్రవ్యాపారకర్తృకమిత్యుచ్యమానే పక్షస్యాప్రసిద్ధవిశేషణత్వం, దృష్టాన్తస్య చ సాధ్యహీనతా,. అతో దర్శనానుగుణ్యేనేశ్వరానుమానం సర్వ్వానుగుణ్యపరాహతమితి శాస్త్రైకప్రమాణకః పరబ్రహ్మభూతస్సర్వేశ్వరః పురుషోత్తమః. శాస్త్రం తు సకలేతరప్రమాణపరిదృష్టసమస్తవస్తువిసజాతీయం సార్వజ్ఞ్యసత్యసంకల్పత్వాదిమిశ్రానవధికాతిశయాపరిమితోదారగుణసాగరం నిఖిలహేయప్రత్యనీకస్వరూపం ప్రతిపాదయతీతి న ప్రమాణాన్తరావసితవస్తుసాధర్మ్యప్రయుక్తదోషగన్ధప్రసఙ్గః. యత్తు నిమిత్తోపాదానయోరైక్యమాకాశాదేర్నిరవయవద్రవ్యస్య కార్యత్వం, చానుపలబ్ధం అశక్యప్రతిపాదనమిత్యుక్తం-తదప్యవిరుద్ధమితి * ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్ * నవియదశ్రుతేరిత్యత్ర ప్రతిపాదయిష్యతే. అతః ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వేన శాస్త్రైకవిషయత్వాత్ - *యతో వా ఇమాని భూతానీతి వాక్యముక్తలక్షణం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయతీతి సిద్ధమ్. ....

గ్రాహిక. కార్యత్వేఽపి ఘటాదివత్ కర్తృకత్వప్రసఙ్గః, కర్తృత్వే సావయవత్వప్రసఙ్గః, కర్తృత్వే సశరీరత్వప్రసఙ్గ ఇత్యర్థః. అశరీరత్వహేతోర్వ్యభిచారమాశఙ్క్య పరిహరతి (నచేతి) అనాదేః-బీజాఙ్కురవత్ ప్రవాహానాదేరిత్యర్థః. అధిష్ఠానం దేహస్య ప్రయత్నసంబద్ధత్వేఽపి సూక్ష్మస్థూలశరీరప్రవాహానాదితయా పరిహృతః- యథా బాలశరీరశిక్షేఽపి యువశరీరసంగ్రహః-తద్వదేవ. అధిష్ఠానం ప్రేరణం చేత్ స్వపరని ర్వాహకన్యాయాత్ పరిహృతః-శరీరవ్యతిరిక్తప్రేరణస్యాశరీరాపేక్షా-నశరీరస్యేతి. శరీరద్వారకప్రయత్నం శరీరాన్తరనిరపేక్షప్రేరణత్వం. తథా జగతః ఈశ్వరశరీరత్వే-సనశరీరత్వాత్ కర్మవశ్యత్వప్రసఙ్గః. యథా దేహస్య జ్ఞానోత్పత్తౌ కరణం కర్మ చ భవతి, యథా చ ఘటాదిః స్వవిషయజ్ఞానోత్పత్తౌ స్వసత్తయా హేతుర్భవత్ తద్విషయశ్చ భవతి,-తథా స్వవిషయప్రేరణే శరీరమపి సకర్మకర్తృవిరోధః. నచాఙ్కురాదౌ శరీరస్యానుపలబ్ధిః-పిశాచసిద్ధాదిశరీరవదదృశ్యత్వోపపత్తేః, దేహాన్తరస్థేన వాశరీరేణ సఙ్కల్పద్వారా అవిశేషాదేవ ప్రేరణోపపత్తేః. ప్రతితర్కాన్తరమాహ (విమతీతి) అత్ర సూర్యపరిస్పన్దసంఖ్యావిశేషావచ్ఛేదాత్ పూర్వత్వేన పరత్వేన చ కాలస్యోపలక్షితత్వాత్ నాశ్రయాసిద్ధిః. అనుమానం ప్రకారాన్తరేణ దూషయతి (అపిచేత్యాదినా) దూషణం వక్తుం వికల్పయతి (కిమితి) ప్రథమం చరమతో దూషయతి (నతావదితి) అశరీరస్య మనసా కర్తృత్వం స్యాదితి ప్రాగుక్తం దూషయతి (మానసానీతి) మనస ఇత్యత్రాహ (మనసఇతి) అపిశబ్దేన స్వపక్షే నిత్యత్వాభ్యుపగమో సూచితః. సశరీరత్వపక్షం దూషయతి (నాపీతి) వికల్పాసహత్వం వివృణోతి వికల్పయతి (తదితి) ప్రథమం దూషయతి (నతావదితి) జగతః- భూభూధరాదేః. ద్వితీయం దూషయతి (నాపీతి) హేతుమాహ (తద్వ్యతిరిక్తస్యేతి) తచ్ఛరీరహేతోశ్శరీరాన్తరస్యాభావాదిత్యర్థః. దూషణపరిహారాయ పరోక్తం శఙ్కతే (స్వయమేవేతి) స్వయం శబ్దేనేశ్వరపరః. పరిహరతి (నేతి) తదయోగాత్ - హేతుత్వాయోగాత్. పునశ్శఙ్కతే (అన్యేనేతి) అనవస్థయా దూషయతి (నేతి) ప్రామాణికపరంపరానాదోష ఇతిచేచ్ఛరీరిత్వప్రయుక్తకర్మవశ్యత్వం స్యాదితి భావః. కర్మవశ్యత్వప్రసఙ్గస్య ప్రాగుక్తత్వాత్ ఇహాప్యనవస్థాదూషణస్య కర్మవశ్యత్వప్రసఙ్గః సర్వ్వత్ర స్వసమని ప్రేతమిత్యవగమ్యతే. ప్రకారాన్తరేణ వికల్ప్య దూషయతి (సకిమితి) అశరీరస్య నిర్వ్యాపారత్వే నిర్వ్యాపారస్య కార్యాకరణే దృష్టాన్తో ముక్తాత్మా,. వ్యాపారశ్చ ప్రయత్నో వివక్షితః. ఇచ్ఛాదివిశేషస్య హేతుత్వే హిగుణవశ్యతాప్రసఙ్గః పూర్వ్వముక్తః- ఇచ్ఛామాత్రమేవ వ్యాపార ఇత్యత్రాహ (కార్యం జగదితి) మాత్రశబ్దేన సత్త్వాదిగుణాన్వయరహిత్యం కర్మసంబన్ధవ్యావృత్తిః. నను కర్మవశ్యత్వాదికం న కర్తుః ప్రసఞ్జనీయం- అవ్యాపకత్వాత్. న హి స్వత్వపక్షేణ వాఽస్వత్వపక్షేణ వా వ్యాప్తిః- ఈశ్వరేత్వయా మయా పితదనభ్యుపగమాత్. నైవం- ఆగమాద్యతే పీశ్వరస్సిధ్యతీతి వక్తుం ప్రత్యాగమమనన్తం కృత్వాఽస్మదాదిభిరుద్యమానత్వాత్. యదీశ్వరప్రతిపాదకాగమబలాన్మదుక్తవ్యాప్తిభఙ్గే నేశ్వరానుమానం స్థాప్యతే- తదానీమనుమానస్యాగమానపేక్ష ప్రామాణ్యాసిద్ధిరిత్యప్రాప్తగ్రాహిత్వమాగమస్య సిధ్యేత్. యద్వా-అలౌకికప్రమాణైకవేద్యత్వాభావేనలిక ర్తృత్వస్య కర్మవశ్యత్వాదివ్యాప్యత్వాత్. శాస్త్రయోగిముక్తేశ్వరప్రత్యక్షాణ్యలౌకికశబ్దోక్తానీతి. అనుమానదూషణముపసంహరతి (అతఇతి) పరస్య బ్రహ్మణ ఈశ్వరానతిరిక్తత్వజ్ఞాపనార్థస్సర్వేశ్వరశబ్దః. అనేన * తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరమితి శ్రుతిస్స్మారితా భవతి. దేవతావిశేషనిర్ణయార్థం * మహాన్ప్రభుర్వై పురుషస్సత్త్వస్యైష ప్రవర్తక ఇతి శ్రుతిస్మారణార్థః పురుషోత్తమశబ్దః. ఉక్తదోషాన్తదానీమపి ప్రాప్నుయురిత్యత్రాహ (శాస్త్రం త్వి తి) సర్వవిజాతీయత్వం దర్శయతి (సార్వజ్ఞ్యేతి) సార్వజ్ఞ్యసత్యసంకల్పత్వాదిమిశ్రశబ్దో బ్రహ్మవిశేషణం. గుణవిశేషణం వా - తద్వ్యతిరిక్తరూపత్వాదన్యేషాం గుణానాం. ఏకైకమనవధికాతిశయా గుణా అపరిమితాః- నిస్సంఖ్యాతా ఇత్యర్థః .... శాస్త్రయోనిత్వాధికరణం సమాప్తిమగమత్. ....

యద్యపి ప్రమాణాన్తరాగోచరం బ్రహ్మ - తథాపి ప్రవృత్తినివృత్తిపర
త్వాభావేనసిద్ధరూపం బ్రహ్మనశాస్త్రం ప్రతిపాదయతీత్యాశఙ్క్యాహ.

౪॥ సూ. ॥ తత్తు సమన్వయాత్ ॥

ప్రసక్తాశఙ్కానివృత్త్యర్థస్తుశబ్దః.(తత్) శాస్త్ర ప్రమాణకత్వం బ్రహ్మణస్సంభవత్యేవ. కుతః-(సమన్వయాత్) పరమపురుషార్థతయాన్వయస్సమన్వయః. పరమపురుషార్థభూతస్యైవ బ్రహ్మణోఽభిధేయతయాఽన్వయాత్. ఏవమివసమన్వితోహ్యౌపనిషదః పదసముదాయః *యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజత *బ్రహ్మ వా ఇదమేకమేవాగ్ర ఆసీత్ *ఆత్మా వా ఇదమేక

యథామృత్తికాయా ఘటనిష్పాదనశక్తత్వేపి కులాలస్య చ నిర్మాణశక్తౌ సత్యామపి దణ్డచక్రాదిపరికరాపేక్షా స్త్యేవ - తథా శబ్దస్యాపి సిద్ధస్య బ్రహ్మప్రతిపాదనశక్తత్వేపి బ్రహ్మణోపి శక్తైన ప్రతిపత్తుం శక్యత్వేపి బుభుత్సాఖ్యపరికరాపేక్షా ప్రమిత్యుత్పాదనే విద్యతే. యస్మాత్సాపేక్షత్వాత్ బుభుత్సాపేక్షితా. సా చాజ్ఞాతత్వపురుషార్థత్వప్రయుక్తా. తత్రావాన్తరపేటికారూపేణ ప్రథమేన సూత్రద్వయేన శబ్దద్వారకం కర్తృద్వారకం చ శా[illegible]త్వం ప్రతిపాదితం. అథ సూత్రద్వయాన్తరమవాన్తరపేటికాన్తరం బుభుత్సాహేతునిరూపణపరం. తత్ర ప్రథమే నతృతీయసూత్రే నాజ్ఞాతత్వరూపో బుభుత్సాహేతురుక్తః. అథ ప్రయోజనత్వరూపో బుభుత్సాహేతురుచ్యతే చతుర్థేన. అర్థప్రతిపన్నో హి ప్రయోజనాప్రయోజనత్వ[illegible] - ప్రతిప[illegible] లక్షణత ఇతి జన్మాదిసూత్రం ద్వితీయమభూత్. జన్మాదికం లక్షణం చేన్మానాన్తరాత్తత్సిద్ధిస్స్యాదితి శఙ్కాయామప్రజ్ఞాతత్వాచ్ఛాస్త్రయోనిత్వాదితి సూత్రం తృతీయమభూత్. అజ్ఞాతత్వేప్యప్రయోజనే బుభుత్సా నుదయాత్ ప్రయోజనరూపత్వమత్ర నిరూప్యత ఇతి క్రమోఽయమీదృశః..................

* ౪॥ సూ. ॥ తత్తు సమన్వయాత్ ॥ తత్రావాన్తరసఙ్గతిమాహ (యద్యపీతి) అజ్ఞాతత్వం నామ బుభుత్సాహేతుర[illegible] [illegible]: ప్రయోజనం సుఖం దుఃఖనివృత్తిశ్చ. శాస్త్రస్య తత్పర్యవసాయిత్వం తదుపాయప్రవృత్తినివృత్తిబోధనద్వారా. తచ్చ న సిద్ధపరత్వే [illegible] - తస్య ప్రవృత్తినివృత్తిరూపత్వాభావాత్. తస్మాత్ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వాభావేన బుభుత్సాఖ్యపరికరాభావాత్ సిద్ధే శాస్త్రం న ప్రమితిం జనయతీత్యర్థః. ఏవం [illegible]న్యాయం సూత్రముదాహరతి(తత్తు సమన్వయాదితి) ఇహాపి సాధారణవిచారన్యాయమర్థసిద్ధం. బ్రహ్మణశ్శాస్త్రప్రమాణకత్వం సంభవతి నవేత్యయం విచారః. తదర్థం ప్రవృత్తినివృత్తిరూపప్రయోజనశూన్యానాం వేదాన్తవాక్యానాం బ్రహ్మపరతయాన్వయస్సంభవతి- నేతి. తదర్థం శబ్దస్య ప్రామాణ్యం ప్రవృత్తినివృత్తిపరతయా-ఉత పురుషార్థపరతయేతి. శబ్దస్య ప్రవృత్తినివృత్తిపరతయైవ ప్రామాణ్యే బ్రహ్మణస్సిద్ధరూపస్య శాస్త్రప్రమాణకత్వాభావాత్తద్విచారానారమ్భః. శబ్దస్య పురుషార్థపరతయైవ ప్రామాణ్యే పురుషార్థభూతబ్రహ్మణశ్శాస్త్రప్రమాణకత్వాత్తద్విచారస్యారమ్భణీయత్వం ఫలితం. ఏవమర్థసిద్ధవిషయసంశయావధిత్యేతి సూత్రం వ్యాచిఖ్యాసుస్తత్ర వాక్యార్థయోజనాయామపేక్షితయోజనామన్తర్భావయన్ [illegible] తుశబ్దం వ్యాచష్టే (ప్రసక్తేతి) సర్వేషాం సూత్రాణాం తత్తచ్ఛఙ్కాయామవతరణస్యోక్తత్వాత్ తుశబ్దప్రదర్శనార్థః ఇతి వ్యాఖ్యేయం పదం. తద్వ్యాచష్టే(శాస్త్రప్రమాణకత్వం బ్రహ్మణ ఇతి)సంభవత్యేవేత్యేతత్తుశబ్దఫలితం. హేతుపదస్యాకాఙ్క్షాం దర్శయతి(కుత ఇతి)సమన్వయశబ్దస్యోత్తరత్ర వి[illegible]స్తరేణవ్యాఖ్యాస్యమానత్వాదిదానీం సంక్షేపేణ వ్యాచష్టే(పరమపురుషార్థతయేతి)కస్య కేన కీదృశోఽన్వయ ఇత్యపేక్షాయామాహ (పరమేతి) శాస్త్రేణ పరమపురుషార్థభూతస్య బ్రహ్మణోఽభిధేయతయాఽన్వయాదిత్యర్థః. శాస్త్రస్యతదీయత్వాచ్ఛాస్త్రే[illegible]తి కర్తృశక్తియోగాపి. బ్రహ్మశాస్త్రప్రమాణకమితి ప్రతిజ్ఞాతే సతి పక్షనిష్ఠతయా హేతోర్వక్తుముచితత్వాత్ సమన్వయో బ్రహ్మకర్తృకతయా వ్యాఖ్యాతః-న తు శాస్త్రకర్తృకతయా. కథం ఇతి భావ ఇదానీమన్వయ ఇత్యపేక్షాయాం తదుపపాదయతి (ఏవమితి) ఇవశబ్ద ఏవార్థః. ఏవమేవేత్యర్థః. ఔపనిషదః పదసముదాయః పరమపురుషార్థభూతే బ్రహ్మణి ప్రతిపాదకత్వేన సమన్విత ఏవ హీత్యర్థః. పదసముదాయః- వాక్యమిత్యర్థః. ఔపనిషదవాక్యబహుత్వేపి తేషాం వాక్యైకవాక్యభావేనైకార్థపరత్వాదేకరాశిత్వస్య[illegible] నాన్యైకవచనం. సమన్విత ఇతి నావ్యక్తకర్తృకత్వేనోక్తిః ఫలితార్థాభిప్రాయా-న తు సూత్రయోజనాభిప్రాయం. బ్రహ్మణి సమన్వితానాని త్యుక్తరత్రా [illegible]మేవ. ప్రతిపత్తిక్రమానురోధేన ప్రథమం లక్షణవాక్యముపాదత్తే (యతో వా ఇతి) అథ ప్రాపకం కారణవాక్యమాహ(సదేవేత్యాది)సచ్ఛబ్దస్య బృహ[illegible] బృహత్సాధారణత్వాద్విశేషకవాక్యముపాదత్తే (బ్రహ్మ వా ఇతి)యత్కారణం తద్బ్రహ్మేతి లక్షణవాక్యేనోక్తే సతః కారణత్వే ప్రతిపత్తిస్సతో బ్రహ్మత్వం సిధ్యతీతి న బృహత్త్వనిశ్చయో *బ్రహ్మ వా ఇతి వాక్యాధీన ఇతి చేత్. న- లక్షణవాక్యస్య కారణానువాదిత్వేన ప్రాపకవాక్యోపజీవిత్వాదుపజీవ్యేను ప్రాపకవాక్యేష్వేవ విశేషనిర్ధారణజ్ఞాపనార్థం హి *బ్రహ్మ వా ఇతి వాక్యముపాత్తం. సద్బ్రహ్మశబ్దయోరీక్షణాన్వయలిఙ్గాదనిద్వావ్యవృత్తవస్తుపర త్వే పి తయోశ్శబ్దయోస్సాధారణతయా శబ్దసామర్థ్యాదచిద్వ్యావృత్తినిశ్చయస్తత్ర నాస్తీతి శబ్దశక్త్యైవ విశేషజ్ఞాపనార్థం *ఆత్మా వా ఇతి వాక్యోపాదానం. బ్రహ్మశబ్దస్యసాధారణత్వం నామ బహుష్వర్థేషు ప్రయుజ్యమానత్వం- న తు ప్రవృత్తినిమిత్తసాధారణ్యం. ప్రవృత్తినిమిత్తభూతస్య నిరతిశయబృహత్త్వస్య భగవద్వ్యతిరిక్తగామిత్వసందేహాసహత్వం వా. నహి స్వారసికాత్మశబ్దైకార్థ్యే ప్రతిపన్నే సతి నిరతిశయబృహత్త్వస్యాచిద్గామిత్వసందేహః. సద్విద్యాయాం *స ఆత్మేత్యాత్మశబ్దేన హి సంహారస్థ ఇత్యుపక్రమస్థేనైవాత్మశబ్దేన విశేషనిశ్చయార్థం *ఆత్మా వా ఇతి వాక్యముపాత్తం. *యతో వా ఇమానీత్యాది ప్రకరణ ఏవ *ఆనన్దాద్ధ్యేవ ఖల్విమాని భూతాని జాయన్త ఇత్యానన్దశబ్దేన కారణే నిర్దిష్టేపి *యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాదిత్యాకాశశబ్దసామానాధికరణ్యాదానన్దశబ్దేనాచిద్వ్యావృత్తినిశ్చయః ప్రతిబద్ధ ఇత్యభిప్రాయేణాచిద్వ్యావృత్తైస్సుఖేన ప్రతిపత్త్యర్థం *ఆత్మా వా ఇతి వాక్యోపాదానం. సర్వశాఖాప్రత్య

ఏవాగ్ర ఆసీత్ *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూతః *ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీత్

యన్యాయేన నాపి ప్రకరణాదేవ బ్రహ్మశబ్దాత్మపరత్వజ్ఞాపనార్థం, ... ప్రకరణద్వయాత్ ... ర్థం, చో
సాపై (తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఇతి) *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి హి తత్ర ప్రస్తుతం, *అన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయః *ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వాని
తి తత్ర వక్ష్యతే, అథ *త్యాగోపాయ ... దిన్యాయాత్ సామాన్యశబ్దానాం దేవతావిశేషే పర్యవసానం దర్శయతి (ఏకో హ వా ఇతి) *నేయం
దేవతైషేత ... ఏకో హ వై ... సర్జగతో నిత్యమవనాన్యో హేతుర్విద్యతే ...

[illegible]

... స్వాత్మ ప్రవీత్ సవా ఇదమదిహితేననామ్నా అన్నమత్స్యమిత్యేశర్వ్వైతత్వమిత్య బ్రవీత్ భవసి వేతియద్భవ ఇత్యారభ్య భవ శర్వాది నామకరణం సలిలాది
... ప్రదానం చోక్త్వా *నవ ఏతాస్తనామాష్టధా విహితో మహాదేవ ఇతి నామాష్టకముక్త్వా ... ప్రజాపతినా విహితమితి స్పష్టతరముక్తం. తలవ
కారిణాం కర్మాస్మి *ఇదం కర్మ కరిష్యామితన్నే సమృధ్యతాం తన్న ఉపపద్యతాం విరూపాక్షోయ దస్త్రాజ్ఞాయై బ్రహ్మణః పుత్రాయ జ్యేష్ఠాయ శ్రేష్ఠా
యామోఘాయ కర్మాధిపతయే నమ ఇతి, తథా - ఛన్దోగానాం చ కర్మాస్మి *తిస్త్రైవిరూపాక్షోయ దన్త్రాజ్ఞాయై ... వేదాయ సహస్రాక్షా
య బ్రహ్మణః పుత్రాయ నమ ఇతి, చమన్త్రద్వయేన రుద్రస్య బ్రహ్మపుత్రత్వమభిహితం. స్మృతసూత్రేచ *యో బ్రహ్మ బ్రహ్మణ ఉజ్జహార ప్రాణైర్వ
రక్త్రేశాస్సామినాక్షి బ్రహ్మణ ఉద్భూతత్వం రుద్రస్యోక్తం. ఉజ్జహార- ఉద్భభూవేత్యర్థః. అతో హిరణ్యగర్భాదీనాం కార్యత్వావగమేన తద్వాచిశబ్దా
నామరూపాత్మకత్వాన్నారాయణ ఏవ సహాదిశబ్దాః పర్యవస్యన్తి సను *హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్రే *నసన్నచాసచ్ఛివ ఏవ కేవలః *ఏకో హ వై నా

* సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ * ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యేవమాదిః.

రాయణ ఆసీత్ * బ్రహ్మా విరూపాక్షేత్యాది [illegible] కారణత్వకార్యత్వ [illegible]

త్వశక్తాయా శ్రీస్వపితుల్యత్వాత్, జ్ఞానవైశిష్ట్యకత్వేనాయోగ్యత్వపరిహారస్య [illegible] కారణైకత్వావధారణస్యానురోధ్యత్వాత్, ప్రా

ధేరపరిత్యాగస్యస్వతః ప్రాప్తత్వాత్, [illegible] కార్యత్వ

ప్రవణాభావాదేవ [illegible] యోగ్యత్వశక్తాయాస్తుల్యత్వాభావాత్ [illegible]

ర్యత్వమనూద్యతే. అనువాదశ్చ ప్రాపకానురోధేన స్యాత్. [illegible]

[illegible]

పాదార్థత్వజ్ఞాపనాయాహ (సత్యగిరి) [illegible]

వః. అథ కారణతయానిర్దిష్టస్య బ్రహ్మణశ్శక్తిత దోషమ్యావర్తకం శోధకవాక్యమాహ (సత్యమితి) [illegible] విశిష్టస్య బ్రహ్మణః పు

రుషార్థత్వజ్ఞాపనాయాహ (ఆనన్దో బ్రహ్మేతి) ఆనన్దత్వం హ్యనుకూలత్వం. అనుకూలత్వం చ స్వాభిమతత్వం. తదపి న సాధనత్వ నిబన్ధనం, ప్రా[illegible]

ల్యాభ్యాం వినాపేక్షత్వం. తచ్చ విషయగతం. తద్విషయజ్ఞానస్యాప్యనుకూలత్వాదానన్దత్వం. భగవతో ముక్తానాం నిరతిశయ భోగ్యత్వేనానుకూ

లతయా స్వరూపతో ధర్మతశ్చానన్దత్వం, స్వవిషయజ్ఞానస్య స్వరూపస్య చ స్వాత్మానం ప్రత్యనుకూలత్వాచ్చానన్దత్వం, ఇత్యేవమాదిరాప[illegible]

సముదాయ ఇతి పూర్వేణాన్వయః. ఏవమన్వితేషు వాక్యేషు ప్రస్తుతపురుషార్థతోపయోగిత్వేన కోర్థః ప్రతిపన్నః. స చ కిమాహ ప్రతిపన్నః - ఉత తాత్ప

ర్యభూమిః. న ప్రథమః - తస్యతాత్త్వికత్వనిశ్చయాయోగాత్. నద్వితీయః - ప్రవృత్తినివృత్త్యభావేన తదయోగాదితి శఙ్కాయాం - ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయః

ప్రామాణ్యవ్యాపకః - అత స్తదభావేప్యం ప్రామాణ్యం తద్విరహేన సిద్ధ్యతీతి కేచిదుచ్యతే - కిం వా ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయః ప్రయోజనవ్యాపకః - ప్రయో

నచవ్యుత్పత్తిసిద్ధిః పరినిష్పన్నవస్తుప్రతిపాదనసమర్థానాం పదసముదాయానామఖిలజగదుత్పత్తిస్థితివినాశహేతుభూతాశేషదోషప్రత్యనీకాపరిమితోదారగుణసాగరానవధికాతిశయానన్దస్వరూపే బ్రహ్మణి సమన్వితానాం ప్రవృత్తినివృత్తిరూపప్రయోజనవిరహాదన్యపరత్వం-స్వవిషయావబోధపర్యవసాయిత్వాత్సర్వప్రమాణానాం. నచప్రయోజనానుగుణా ప్రమాణప్రవృత్తిః- ప్రయోజనంహి ప్రమాణానుగుణం. నచ ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవిరహిణః ప్రయోజనశూన్యత్వం-పురుషార్థాన్వయప్రతీతేః. తథా-స్వరూపపరేష్వపి పుత్రస్తేజాతో, నాయంసర్పః, ఇత్యాదిషు హర్షభయనివృత్తిరూపప్రయోజనవత్త్వం దృష్టం.——— అత్రాహ- న వేదాన్తవాక్యాని బ్రహ్మ ప్రతిపాదయన్తి- ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవిరహిణశ్శాస్త్రస్యానర్థక్యాత్. యద్యపి ప్రత్యక్షాదీని వస్తుయాథాత్మ్యావబోధే పర్యవస్యన్తి-తథాపి శాస్త్రం ప్రయోజనపర్యవసాయ్యేవ - నహిలోకే వేదయోః ప్రయోజనరహితస్య కస్యచిదపి వాక్యస్య ప్రయోగ ఉపలబ్ధచరః. నచకించిత్ ప్రయోజనమనుద్దిశ్య వాక్యప్రయోగః శ్రవణం వా సంభవతి. తచ్చ ప్రయోజనం ప్రవృత్తినివృత్తిసాధ్యేష్టానిష్టప్రాప్తిపరిహారాత్మకముపలబ్ధం అర్థార్థీ రాజకులం గచ్ఛేత్, మన్దాగ్నిర్నామ్బు పిబేత్, స్వర్గకామో యజేత, నకలఞ్జం భక్షయేత్, ది

జనం చ ప్రామాణ్యవ్యాపకమితి ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవిరహితత్వాద్వాక్యస్య ప్రయోజనాభావాత్తద్వాక్యస్య ప్రామాణ్యం నసిధ్యతీత్యుచ్యత ఇతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయస్య ప్రామాణ్యవ్యాపకత్వం నాస్తీత్యాహ (నచేతి) వ్యుత్పత్తిసిద్ధేతి ప్రథమసూత్రార్థానువాదః. సిద్ధవస్తునోఽపురుషార్థత్వాత్తస్య శాస్త్రం ప్రతిపాదయితుం శక్నోతి- ప్రతిపన్నేఽపి న తత్ర తాత్పర్యం-సిద్ధే వ్యుత్పత్త్యభావాదితి న వాచ్యం-సిద్ధే వస్తుని వ్యుత్పత్తేరుపపాదనాదితి భావః. ప్రమాణాన్తరగోచరత్వప్రయుక్తాన్యపరత్వశఙ్కావ్యుదాసాయ ఉదాహృతకారణవాక్యప్రతిపన్నమర్థమాహ (అఖిలేతి) శోధకవాక్యప్రతిపన్నం కారణవాక్యైకస్యసిద్ధమర్థమాహ (అశేషేతి) సాంఖ్యాద్యనభిమతప్రకృతిపురుషపరత్వం దుర్వచమితి భావః. పురుషార్థపరత్వాభావాదన్యపరత్వవ్యుదాసాయాహ (ఆనన్దస్వరూప ఇతి) అన్యపరత్వం- తాత్పర్యాభావః- బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యాభావ ఇత్యర్థః. ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవిరహే కథం ప్రామాణ్యమిత్యత్రాహ (స్వవిషయేతి) ప్రమాణానాంహి స్వవిషయావబోధే పర్యవసానం- నతు ప్రవృత్తినివృత్త్యోరిత్యర్థః. అథ ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయస్య ప్రయోజనవ్యాపకత్వమభ్యుపగమ్య ప్రయోజనస్య ప్రామాణ్యవ్యాపకత్వాభావమాహ (నచ ప్రయోజనేతి) తదుపపాదయతి (ప్రయోజనంహీతి) హిశబ్దో హేతౌ. యద్వా- ప్రయోజనస్య ప్రామాణ్యవ్యాపకత్వాభావప్రసిద్ధిం హిశబ్దో ద్యోతయతి-యథా- తన్త్రటీకాయాం *నహిలోకేష్టం పశ్యత ఇష్టదర్శనం నిష్ప్రయోజనమితి నియతపర్యవసితతా కల్ప్యతేతి. తదాహేతుత్వమసిద్ధం. ప్రయోజనవ్యాపకత్వం ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయస్యాస్తు- తేన తన్నివృత్తౌ ప్రయోజనమేవ నివర్తతే- నతు ప్రామాణ్యం- ప్రయోజనస్య ప్రామాణ్యవ్యాపకత్వాభావాదిత్యర్థః. నచేత్యత్ర చశబ్దో వ్యాపకద్వయనిషేధసముచ్చయే. యథా ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయస్య ప్రామాణ్యవ్యాపకత్వమయుక్తం - తథా ప్రయోజనస్యచ ప్రామాణ్యవ్యాపకత్వమయుక్తమిత్యర్థః. ప్రత్యక్షాదిషు ప్రయోజనస్య ప్రామాణ్యవ్యాపకత్వాభావేఽపి శాస్త్రే ప్రయోజనస్య ప్రామాణ్యవ్యాపకత్వమస్తీతి శఙ్కాయాం- ప్రయోజనవ్యాప్యత్వం శాస్త్రప్రామాణ్యస్యాస్తు- తథాపి ప్రయోజనస్య ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవ్యాప్యత్వం నాస్తీత్యాహ (నచ ప్రవృత్తీతి) వాక్యస్యేత్యధ్యాహారః. కుత ఇత్యత్రాహ (పురుషార్థాన్వయప్రతీతేరితి) ఇదం పక్షవిషయం. ప్రవృత్తినివృత్తిరూపత్వాభావేఽపి పురుషార్థభూతస్యైవ బ్రహ్మణోఽభిధేయతయాఽన్వయప్రతీతేరిత్యర్థః. నచేత్యత్ర చశబ్దో వ్యాప్యత్వనిషేధద్వయసముచ్చయే. యథా ప్రామాణ్యస్య ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవ్యాప్యత్వం నాస్తి- తథా ప్రయోజనస్యాపి ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవ్యాప్యత్వం నాస్తీత్యర్థః. ప్రామాణ్యస్య ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవ్యాప్యత్వాభావః స్వవిషయావబోధేత్యాదినా సిద్ధః. సపక్షత్వాభిమతే లౌకికేఽపి సిద్ధపరవాక్యే పురుషార్థాన్వయం దర్శయతి (తథేతి) యథా ప్రవృత్తిపరత్వం నివృత్తిపరత్వం వా న ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వం-కింతు పురుషార్థపరత్వమేవ- తథా ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వం సిద్ధవస్తుపరత్వం వా న ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వం-అపితు సాధ్యేన వా సిద్ధేన వా పురుషార్థేనాన్వితత్వమేవ వాక్యస్య ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వమిత్యుక్తం భవతి- పురుషార్థాన్వయప్రతీతేరిత్యుక్తత్వాత్. ఏవం సూత్రాద్యర్థయోజనార్థం సంక్షేపేణార్థ ఉక్తః.———

అథ తాత్పర్యార్థం వక్తుం పూర్వపక్షం విస్తరేణావతారయతి (అత్రాహేతి) ఏతావత్యధికరణార్థ ఉక్తే భాష్యస్వరూపస్య ప్రసజ్య పూర్వపక్షో హేత్యర్థః. బ్రహ్మణి శాస్త్రప్రతిపాద్యత్వాభావం ప్రతిజానీతే (నవేదాన్తేతి) సూత్రతచ్ఛబ్దేన శాస్త్రయోనిత్వస్య పరామృష్టత్వాత్ పూర్వపక్షే తదభావోఽపి ప్రతిజ్ఞాత ఇతి హి జ్ఞాయతే. ప్రతిజ్ఞాముపపాదయతి (ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవిరహిణ ఇతి) తదన్వయాభావే ప్రతిపాదనమేవ న పూర్యతే ఇతి భావః. తథాచ వార్తికం *యావన్తౌ ప్రమాతౄణాం ప్రవర్తననివర్తనే। శబ్దా న కుర్వతే తావన్న నిరాకాఙ్క్షబోధనమితి. (శాస్త్రస్యేతి) శాసనాద్ధి శాస్త్రం. శాసనంచ ప్రవర్తననివర్తనాత్మకం- తత్ర వార్తికం * ప్రవృత్తిర్వా నివృత్తిర్వా నిత్యేన కృతకేన వా। పుంసాం యేనోపదిశ్యేత తచ్ఛాస్త్రంతూపపద్యత ఇతి. పూర్వోక్తం ప్రమాణానాం స్వవిషయావబోధిత్వమాశఙ్క్య తత్ప్రామాణ్యవిశేషేఽవ్యవస్థాపయన్ శాస్త్రస్య ప్రయోజనపర్యవసానావశ్యంభావమాహ (యద్యపీతి) తదుపపాదయతి (నహీతి) న కేవలమనుపలబ్ధిరేవ- అనుపపత్తిరప్యస్తీత్యాహ (నచకించిదితి) కించిత్-స్వసంబన్ధి పరసంబన్ధి వా- అల్పం ప్రభూతం వా. వాక్యప్రయోగాదేర్యత్నసాధ్యత్వాత్, యత్నస్య చ ప్రయోజనేన వినానుపపన్నత్వాదిత్యర్థః. వాక్యానాం ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వే దేవహి పునరుక్తిః ప్రయోజనాభావాద్దూషణత్వం. నిష్ప్రయోజనవాక్యప్రయోగస్తచ్ఛ్రవణం వాఽనుపపన్నం స్యాత్- తతః కిం ప్రస్తుతస్య ప్రయోజనపర్యవసాయినాం వాక్యానాం ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వస్య- సిద్ధపరత్వేఽపి హి ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వముపపద్యత ఇత్యత్రాహ (తచ్చేతి) ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వేన లోకవేదయోః ప్రయోగం దర్శయతి (అర్థార్థీత్యాదినా) ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వాభావేఽపి ప్రయోజనపరం వాక్యం దృష్టమితి శఙ్కాయాం సిద్ధపరత్వేనోక్తం

త్యేవమాదిషు. యత్పునస్సిద్ధవస్తుపరేష్వపి పుత్రస్తే జాతః నాయం సర్పోఽయం రజ్జురేషేత్యాదిషు హర్షభయనివృత్తిరూపపురుషార్థాన్వయో దృష్ట ఇత్యుక్తం-తత్ర కిం పుత్రజన్మాద్యర్థాత్ పురుషార్థావాప్తిః-ఉత తజ్జ్ఞానాదితి వివేచనీయం. సతోప్యజ్ఞాతస్యార్థస్యాపురుషార్థత్వేన తజ్జ్ఞానాదితి చేత్-తర్హ్యసత్యప్యర్థే జ్ఞానాదేవ పురుషార్థసిద్ధిరిత్యర్థపరత్వాభావేన ప్రయోజనపర్యవసాయినోపి శాస్త్రస్య నార్థసద్భావే ప్రామాణ్యం. తస్మాత్సర్వత్ర ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వేన తజ్జ్ఞానపరత్వేన వా ప్రయోజనపర్యవసానమితి కస్యాపి వాక్యస్య పరినిష్పన్నే వస్తుని తాత్పర్యాసంభవాన్న వేదాన్తాః పరినిష్పన్నం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయన్తి.——— అత్ర కశ్చిదాహ- వేదాన్తవాక్యాన్యపి కార్యపరతయైవ బ్రహ్మణి ప్రమాణభావమనుభవన్తి. కథం. నిష్ప్రపఞ్చమద్వితీయం జ్ఞానైకరసం బ్రహ్మానాద్యవిద్యయా సప్రపఞ్చతయా ప్రతీయమానం నిష్ప్రపఞ్చం కుర్యాదితి. బ్రహ్మణః ప్రపఞ్చప్రవిలయద్వారేణ విధివిషయత్వమితి. కోసౌ ద్రష్టృదృశ్యరూపప్రపఞ్చప్రవిలయద్వారేణ సాధ్యజ్ఞానైకరసబ్రహ్మవిషయో విధిః. *న దృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యేః న మతేర్మన్తారం మన్వీథా ఇత్యాదిః. ద్రష్టృదృశ్యరూపభేదశూన్యం దృశిమాత్రం బ్రహ్మ కుర్యాదిత్యర్థః. స్వతస్సిద్ధస్యాపి బ్రహ్మణో నిష్ప్రపఞ్చతారూపేణ కార్యత్వమవిరుద్ధమితి.——— తదయుక్తం-నియోగవాక్యార్థవాదినా హి నియోగో, నియోజ్యవిశేషణం, విషయః, కరణ, మితికర్తవ్యతా, ప్రయోక్తా, చ వక్తవ్యాః. తత్ర హి నియోజ్యవిశేషణమనుపాదేయం. తచ్చ నిమిత్తం ఫలమితి ద్విధా. అత్ర కిం నియోజ్యవిశేషణం. తచ్చ కిం నిమిత్తం ఫలం వేతి వివేచనీయం. బ్రహ్మస్వరూపయాథాత్మ్యానుభవశ్చేన్నియోజ్యవిశేషణం- తద్ధి న తన్నిమిత్తం- జీవనాదివత్తస్యాసిద్ధత్వాత్. నిమిత్తత్వే చ తస్య నిత్యత్వే నాపవర్గోత్తరకాలమపి జీవననిమిత్తాగ్నిహోత్రాదివత్ నిత్యతద్విషయానుష్ఠానప్రసఙ్గః. నాపి ఫలం- నైయోగికఫలత్వేన స్వర్గాదివదనిత్యత్వప్రసఙ్గాత్. కశ్చాత్ర నియోగవిషయః. బ్రహ్మైవేతి చేత్. న తస్య నిత్యత్వే నాభవ్యరూపత్వాత్ అభావార్థత్వాచ్చ.

వాక్యం దూషయితుమనువదతి (యత్పునరితి) వికల్పయతి (తత్రేతి) ప్రథమకోట్యనుపపత్త్యా ద్వితీయకోట్యుపగమం శఙ్కతే (సతోపీతి) దూషయతి (తర్హీతి) తస్మాదితి పూర్వపక్షోపసంహారః.——— జరన్మాయావాదిపక్షాద్వావిద్యేతే-తత్రైకో నిష్ప్రపఞ్చీకరణనియోగవాదః అన్యో ధ్యాననియోగవాదః. ఏతన్మతద్వయం, ధ్యాననియోగవాదిమతే సశాఙ్కరాదిమతం, చ దూషితవన్తమధికరణపూర్వపక్షిణం ప్రతి సిద్ధాన్తం వక్ష్యన్నిదానీం నిష్ప్రపఞ్చీకరణనియోగవాదం ప్రస్తౌతి (అత్ర కశ్చిదాహేతి) తం ప్రతిజానీతే (వేదాన్తేతి) కార్యపరస్య వాక్యస్య సిద్ధవస్తుని ప్రమాణభావః కథమిత్యభిప్రాయేణాహ (కథమితి) ఉత్తరమాహ (నిష్ప్రపఞ్చమితి) కుర్యాదిత్యత్రేతి శబ్దః ప్రకారపరః. నిష్ప్రపఞ్చీకరణవిధినా బ్రహ్మణః కోన్వయ ఇత్యపేక్షాయామన్వయమాహ (బ్రహ్మణ ఇతి) విషయత్వేనాన్వయ ఇత్యర్థః. సిద్ధస్వరూపస్య బ్రహ్మణో విధివిషయత్వానుపపత్తిశఙ్కాపరిహారార్థం ప్రపఞ్చప్రవిలయద్వారేణేత్యుక్తం. అత్ర సిద్ధస్య సాధ్యత్వమాకారభేదాదవిరుద్ధమితి గర్భితం. ఇహాప్యేతి శబ్దస్సమాప్తౌ. కథమిత్యస్యోత్తరత్వేన ఇత్థమితి వాక్యార్థః. విధిం దర్శయితుమాకాఙ్క్షాముత్థాపయతి (కోసావితి) కతిపయనాశే వ్యాశక్తస్య విశ్వప్రపఞ్చనాశనవిధిరశక్య ఇత్యభిప్రాయః. విధిః- విధివాక్యం. అవిద్యాకస్య ప్రపఞ్చస్య బుద్ధినివృత్తిమాత్రరూపో విలయశ్శక్య ఇత్యభిప్రాయేణ వాక్యముపాదత్తే (న దృష్టేరితి) దృష్టివ్యతిరిక్తత్వావిశేషాత్ జ్ఞేయస్సమస్తోఽపి లక్షితః, అదిశబ్దోపాత్తశ్రుత్యన్తరైకదేశాః క్వ, శ్చ. ఆత్మన్యేకనివృత్తేరసిద్ధత్వాద్విధేయత్వం చ యుక్తమితి భావః. శూన్యశఙ్కానిరాసాయ ఏకనివృత్తిర్వివక్షితా. మాత్రశబ్దేన ద్రష్టృదృశ్యకల్పకానాద్యావిద్యానివృత్తిః - తత ఏవ హ్యేత్యన్తికత్వసిద్ధిః. సిద్ధస్య బ్రహ్మణో విధేయత్వం కథమితి శఙ్కాయాం ప్రపఞ్చప్రవిలయద్వారేణేతి పూర్వం వివక్షితమర్థం వివృణోతి (స్వతస్సిద్ధస్యాపీతి) యద్వా- పూర్వం భావార్థవ్యతిరిక్తస్య విధివిషయత్వానుపపత్తిః పరిహృతా- ఇహ తు స్వతస్సిద్ధస్యాత్మనా ప్రపఞ్చవిలయద్వారేణ సిద్ధరూపస్యాపి విధివిషయత్వానుపపత్తిః పరిహృతేతి భిదా. భావార్థాదన్యత్వం స్వర్గాదేరప్యస్తి-న తస్య సిద్ధత్వం-సాధ్యం హి తత్.— అధికరణపూర్వపక్షీ మీమాంసకస్తం దూషయతి (తదయుక్తమితి) కథమిత్యత్రాహ (నియోగేతి) ఏకింశత్ విషయ ఇతి వ్యుత్పత్త్యా విషయో యాగాదిః. కృతిసాధ్యాపూర్వప్రతిపత్తివేలాయాం కృత్యవచ్ఛేదకత్వేన సవిషయః-స ఏవ కార్యనిష్పత్తౌ కరణం. వక్తవ్యాః-న త్వయా వక్తుం శక్యమితి భావః. ప్రథమం నియోజ్యవిశేషణం దూషయితుమాహ (తత్రేతి) తత్ర-తేషు వక్తవ్యేషు. నియోజ్యవిశేషణమనుపాదేయం-ఉపాదేయం-విధేయం. తన్న భవతీత్యర్థః. వికల్ప్య దూషయితుం విశేషణద్వైవిధ్యమాహ (తచ్చేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (అత్రేతి) అత్ర-నిష్ప్రపఞ్చీకరణనియోగే. నియోజ్యవిశేషణస్వరూపం శఙ్కతే (బ్రహ్మస్వరూపేతి) నిమిత్తతాం దూషయతి (తద్ధీతి) కుత ఇత్యత్రాహ (జీవనాదివదితి) *యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహోతీత్యత్ర జీవనస్య సిద్ధత్వాద్యథా నిమిత్తత్వం న తథేత్యర్థః. పుత్రజన్మాదివద్యదా సిధ్యేత్ తదా నిమిత్తం భవిష్యతీత్యత్రాహ (నిమిత్తత్వే చేతి) అపవర్గోత్తరకాలమపి నానుష్ఠానప్రసఙ్గః- యావన్నిమిత్తమనుష్ఠాననియమాభావాత్. పరికరశూన్యే తన్నియమాభావో దృష్టః. తస్మాత్కరణకళేబరవిరహేణ నతదానీమనుష్ఠానమితి చేత్. హన్త స్వదూషణమేవ స్వయమావిష్కరోషి. తథాహి-నిష్ప్రపఞ్చతయానుభవస్య యథార్థానుభవరూపత్వాభావాదపవర్గోత్తరభావ్యేవ యాథార్థ్యానుభవః తదానీం కరణకళేబరాభావేపి విషయానుష్ఠానం శక్యం-న వా. అశక్యత్వే విధేయత్వమేవ న స్యాత్. అతశ్శక్యమితి వక్తవ్యం. అతో నిమిత్తస్య నిత్యత్వాన్నైమిత్తికస్య నిత్యం శక్యత్వాచ్చ నిత్యం తదనుష్ఠానప్రసఙ్గ ఇతి భావః. ఫలతయా విశేషణత్వే దూషణమాహ (నాపీతి) నియోగవిషయానుపపత్తిం వక్తుమాహ (కశ్చేతి) శఙ్కతే (బ్రహ్మైవేతి) దూషయతి (నేతి) హేతుమాహ (తస్యేతి) అభవ్యరూపత్వాత్-అసాధ్యత్వాత్. అభావార్థత్వాచ్చ-భావార్థాః-కర్మశబ్దాః.

నిష్ప్రపఞ్చం బ్రహ్మసాధ్యమితి చేత్ - సాధ్యత్వేఽపి ఫలత్వమేవ. అభావార్థత్వాన్న విధివిషయత్వం. సాధ్యత్వం చ కిం బ్రహ్మణః ఉత ప్రపఞ్చనివృత్తేః. న తావద్బ్రహ్మణః - సిద్ధత్వాత్ అనిత్యత్వప్రసక్తేశ్చ. అథ ప్రపఞ్చనివృత్తేః - న తర్హి బ్రహ్మణః సాధ్యత్వం. ప్రపఞ్చనివృత్తిరేవ విధివిషయ ఇతి చేత్. న - తస్యాః ఫలత్వేన విధివిషయత్వాయోగాత్. ప్రపఞ్చనివృత్తిరేవ హి మోక్షః - స చ ఫలం. అస్య చ నియోగవిషయత్వే నియోగాత్ప్రపఞ్చనివృత్తిః - ప్రపఞ్చనివృత్త్యా నియోగ ఇతీతరేతరాశ్రయత్వం. అపి చ - కిం నివర్తనీయః ప్రపఞ్చః మిథ్యారూపః - సత్యో వా. మిథ్యారూపత్వే జ్ఞాననివర్త్యత్వాదేవ నియోగేన న కించిత్ ప్రయోజనం. నియోగస్తు నివర్తకజ్ఞానముత్పాద్య తద్ద్వారేణ ప్రపఞ్చస్య నివర్తక ఇతి చేత్ - తత్స్వవాక్యాదేవ జాతమితి నియోగేన న ప్రయోజనం, వాక్యార్థజ్ఞానాదేవ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య మిథ్యాభూతస్య ప్రపఞ్చస్య బాధితత్వాత్ సపరికరస్య నియోగస్యాసిద్ధేశ్చ. ప్రపఞ్చస్య నివర్త్యత్వే ప్రపఞ్చనివర్తకో నియోగః కిం బ్రహ్మస్వరూపమేవ - ఉత తద్వ్యతిరిక్తః. యది బ్రహ్మస్వరూపమేవ - నివర్తకస్య నిత్యతయా నివర్త్యప్రపఞ్చసద్భావ ఏవ న సంభవతి, నిత్యత్వేన నియోగస్య విషయానుష్ఠానసాధ్యత్వం చ న ఘటతే, అథ బ్రహ్మస్వరూపవ్యతిరిక్తః - తస్య కృత్స్నప్రపఞ్చనివృత్తిరూపవిషయానుష్ఠానసాధ్యత్వేన ప్రయోక్తా చ నష్ట ఇత్యాశ్రయాభావాదసిద్ధిః. ప్రపఞ్చనివృత్తిరూపవిషయానుష్ఠానే నైవ బ్రహ్మస్వరూపవ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య నివృత్తత్వాత్ న నియోగనిష్పాద్యం మోక్షాఖ్యం ఫలం. కించ - ప్రపఞ్చనివృత్తేర్నియోగకరణస్య ఇతికర్తవ్యతాఽభావాత్, అనుపకృతస్య చ కరణత్వాయోగాత్, న కరణత్వం. కథమితికర్తవ్యతాఽభావ ఇతి చేత్. ఇత్థం అస్యేతికర్తవ్యతా భావరూపా - అభావరూపా వా. భావరూపా చ కరణశరీరనిష్పత్తితదనుగ్రహకార్యభేదభిన్నా. ఉభయవిధా చ న సంభవతి - న హి ముద్గరాభిఘాతాదివత్ కృత్స్నస్య ప్రపఞ్చస్య నివర్తకః కోఽపి దృశ్యత ఇతి దృష్టార్థా న సంభవతి. నాపి నిష్పన్నస్య కరణస్య కార్యోత్పత్తావనుగ్రహస్సంభవతి - అనుగ్రాహకాంశసద్భావేన కృత్స్నప్రపఞ్చనివృత్తిరూపకరణస్వరూపాసిద్ధేః.

క్రియారూపత్వాభావాదిత్యర్థః. సాధ్యత్వం ఫలస్యాప్యస్తీతి తద్వ్యావర్తకం భావార్థత్వం. తదుభయాభావాదిత్యాశయః. నిష్ప్రపఞ్చతాకారేణ సాధ్యత్వం శఙ్కతే (నిష్ప్రపఞ్చమితి) ప్రతివదతి (సాధ్యత్వేఽపీతి) (ఫలత్వమేవేతి) విషయత్వం చేత్ ఫలవ్యతిరిక్తత్వం స్యాత్ - ఫలవ్యతిరిక్తత్వాభావాద్విషయత్వమయుక్తమితి తాత్పర్యం. హేత్వన్తరం కణ్ఠోక్త్యా విధ్యవిషయత్వం దూషయతి (అభావార్థత్వాన్న విధివిషయత్వమితి) విశిష్టస్య విషయత్వానుపపత్తిరుక్తా. అథ విశేష్యాంశస్య విశేషణాంశస్య చ విషయత్వానుపపత్తిం వక్తుం వికల్పయతి (సాధ్యత్వం చేతి) యద్వా - విశిష్టస్య సాధ్యత్వాభ్యుపగమేన విషయత్వం దూషితం. అథ విశిష్టస్య సాధ్యత్వం దూషయితుం వికల్పయతి (సాధ్యత్వం చేతి) విశిష్టస్య సాధ్యత్వానుపపత్తిర్హి విశేషణస్య విశేష్యస్యోభయస్య చ సాధ్యత్వానుపపత్త్యా స్యాత్ - తత్రోభయస్యేతి వికల్పానుక్తిః శిరోద్వయేన తుల్యదూషణత్వాత్. ప్రథమం దూషయతి (న తావదితి) కుత ఇత్యత్రాహ (సిద్ధత్వాదనిత్యత్వప్రసక్తేశ్చేతి) సిద్ధత్వాన్న సాధ్యత్వం - సాధ్యత్వాఙ్గీకారే తు భావరూపత్వే సతి సాధ్యత్వాదనిత్యత్వప్రసక్తేశ్చేత్యర్థః. ద్వితీయం శఙ్కతే (అథేతి) దూషయతి (న తర్హీతి) ప్రపఞ్చనివృత్తేస్సాధ్యత్వే బ్రహ్మణస్సాధ్యత్వాభావాన్న విధివిషయత్వమిత్యర్థః. ప్రపఞ్చనివృత్తేర్విధివిషయత్వమాశఙ్క్య దూషయతి (ప్రపఞ్చేత్యాదినా) తస్యాః ఫలత్వముపపాదయతి (ప్రపఞ్చనివృత్తిరేవ హీతి) ప్రపఞ్చనివృత్తిర్మోక్షోఽస్తు - తతః కిం విషయత్వానుపపత్తేరిత్యత్రాహ (స చేతి) ప్రపఞ్చనివృత్తేర్మోక్షరూపత్వాన్మోక్షస్య చ ఫలత్వాత్ ఫలభూతాయా న విషయత్వమిత్యర్థః. దూషణాన్తరమాహ (అస్య చేతి) అస్యా ఇతి వక్తవ్యేఽపి ఫలత్వవివక్షయా అస్యేత్యుక్తిః. ఫలత్వం విషయత్వం చేత్యాకారద్వయాభ్యుపగమే ప్రపఞ్చనివృత్తిః ఫలత్వాన్నియోగసాధ్యా - విషయత్వాత్ ప్రపఞ్చనివృత్త్యా నియోగసిద్ధిరిత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇత్యర్థః. నిష్ప్రపఞ్చీకరణపక్షే ముఖాన్తరేణ దూషణమాహ (అపి చేతి) యద్వా - నియోగవిషయదూషణేనాన్యోన్యాశ్రయేణ నియోగశ్చ దూషితో భవతి. ముఖాన్తరేణాపి నియోగం దూషయతి (అపి చేతి) దూషయితుం వికల్పయతి (కిమితి) ప్రథమం దూషయతి (మిథ్యేతి) సాఫల్యం శఙ్కతే (నియోగస్త్వితి) దూషయతి (తదితి) స్వవాక్యాత్ - ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వబ్రహ్మనిర్విశేషత్వపరవాక్యాదిత్యర్థః. నియోగస్య నిష్ఫలత్వదూషణోక్త్యా నియోజ్యవిశేషణం చ దూషితం భవతి - నియోగసాధ్యఫలస్యైవ ఫలతయా నియోజ్యవిశేషణత్వాదిహ తదయోగాచ్చ. దూషణాన్తరమాహ (వాక్యార్థజ్ఞానాదేవేత్యాదినా) పూర్వం వికల్పితశిరోద్వయే ద్వితీయం శిరో దూషయితుమాహ (ప్రపఞ్చస్యేతి) ప్రపఞ్చస్య సత్యత్వేన నియోగనివర్త్యత్వ ఇత్యర్థః. కిమిత్యాదినా వికల్ప్య ప్రథమం దూషయతి (యదీత్యాదినా) ద్వితీయం దూషయితుం తదభ్యుపగమం శఙ్కతే (అథేతి) దూషయతి (తస్యేతి) తస్యేత్యాదినా నష్ట ఇత్యన్తేన ప్రయోక్తృదూషణం చ కృతం భవతి. ప్రపఞ్చనివృత్తీత్యాదినా ప్రపఞ్చసత్యత్వేఽపి ఫలాభావోక్తిముఖేన నియోగో దూషితః. కరణమితికర్తవ్యతాం చ దూషయతి (కించేతి) ఇతికర్తవ్యతాయా అభావం వివరితుమాహ (కథమితి) ప్రతివక్తి (ఇత్థమితి) భావరూపత్వపక్షే ద్వైవిధ్యమాహ (భావరూపా చేతి) కరణశరీరనిష్పత్తిరవఘాతవత్ ప్రోక్షణవచ్చ దృష్టాదృష్టార్థతయా ద్విధేతి చాభిప్రేతం. తతః కిమిత్యత్రాహ (ఉభయవిధేతి) ఉభయవిధా - నిష్పాదికా అనుగ్రాహికా చ. నిష్పాదకపక్షే ప్రథమం దృష్టార్థత్వే దూషణమాహ (న హీతి) కృత్స్నప్రపఞ్చనివృత్తిరూపకరణశరీరనిష్పాదికా భావరూపా దృష్టార్థా న సంభవతీత్యర్థః. అదృష్టార్థాఽస్తి చేత్ ప్రపఞ్చసత్యత్వప్రసక్తిః, అప్రామాణికత్వం, చేతి స్ఫుటమితి న కణ్ఠోక్తం. అథానుగ్రాహం దూషయతి (నాపీతి) తదసంభవముపపాదయతి (అనుగ్రాహకేతి) అనుగ్రా

బ్రహ్మణోఽద్వితీయత్వజ్ఞానం ప్రపఞ్చనివృత్తిరూపకరణశరీరం నిష్పాదయతీతి చేత్ - తేనైవ ప్రపఞ్చనివృత్తిరూపోఽర్థః సిద్ధ ఇతి న కరణాదినిష్పాద్యమవశిష్యత ఇతి పూర్వమేవోక్తం. అభావరూపత్వే చాఽభావాదేవ న కరణశరీరం నిష్పాదయతి, నాప్యనుగ్రాహకః, అతో నిష్ప్రపఞ్చబ్రహ్మవిషయో విధిర్న సంభవతి——— అన్యే పునరాహుః-యద్యపి వేదాన్తవాక్యానాం న పరినిష్పన్నబ్రహ్మస్వరూపపరతయా ప్రామాణ్యం - తథాపి బ్రహ్మస్వరూపం సిధ్యత్యేవ. కుతః. ధ్యానవిధిసామర్థ్యాత్. ఏవమేవ హి సమామనన్తి- *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః *నిదిధ్యాసితవ్యః *య ఆత్మాఽపహతపాప్మా సోఽన్వేష్టవ్యః స విజిజ్ఞాసితవ్యః *ఆత్మేత్యేవోపాసీత *ఆత్మానమేవ లోకముపాసీతేతి. అత్ర ధ్యానవిషయో హి నియోగః స్వవిషయభూతధ్యానం ధ్యేయైకనిరూపణీయమితి ధ్యేయమాక్షిపతి. స చ ధ్యేయః స్వవాక్యనిర్దిష్ట ఆత్మా. స కింరూప ఇత్యపేక్షాయాం తత్స్వరూపవిశేషసమర్పణద్వారేణ *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యేవమాదీనాం వాక్యానాం ధ్యానవిధిశేషతయా ప్రామాణ్యమితి విధివిషయభూతధ్యానశరీరానుప్రవిష్టబ్రహ్మస్వరూపేఽపి తాత్పర్యమస్త్యేవ. అతః *ఏకమేవాద్వితీయం *తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో *నేహ నానాస్తి కిఞ్చనేత్యాదిభిః బ్రహ్మస్వరూపమేకమేవ సత్యం- తద్వ్యతిరిక్తం సర్వం మిథ్యేత్యవగమ్యతే. ప్రత్యక్షాదిభిశ్చ దావలమ్బినా చ కర్మశాస్త్రేణ భేదః ప్రతీయతే- భేదాభేదయోః పరస్పరవిరోధేఽసత్యనాద్యవిద్యామూలత్వేనాపి భేదప్రతీత్యుపపత్తేరభేద ఏవ పరమార్థ ఇతి నిశ్చీయతే. తత్ర బ్రహ్మధ్యాననియోగేన తత్సాక్షాత్కారఫలేన నిరస్తసమస్తావిద్యాకృతవివిధభేదాద్వితీయజ్ఞానైకరసబ్రహ్మభావరూపమోక్షః ప్రాప్యతే. న చ వాక్యాద్వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రేణ బ్రహ్మభావసిద్ధిః- అనుపలబ్ధేః, వివిధభేదదర్శనానువృత్తేశ్చ. తథా చ సతి శ్రవణాదివిధానమనర్థకం స్యాత్ ———

భావో హి కరణాన న్తరభావీ-కృత్స్న ప్రపఞ్చనివృత్తిరూపకరణానన్తరమనుగ్రాహకస్థితిరితి చేత్కరణమేవ న సిద్ధం స్యాత్. యదా కరణసిద్ధిర్న తదానీమనుగ్రాహకోఽవిద్యత ఇత్యనుగ్రాహకాసంభవ ఇత్యర్థః. ఇతికర్తవ్యతాసద్భావముఖేన కరణసిద్ధిం శఙ్కతే(బ్రహ్మణ ఇతి) దూషయతి (తేనైవేతి) కరణాదినిష్పాద్యం- కరణనిష్పాద్యో నియోగః. నియోగనిష్పాద్యం ఫలమిత్యాదిశబ్దార్థః. కరణం చేత్ స్వకార్యకరం స్యాత్ - తదభావాత్ కరణత్వమయుక్తమిత్యర్థః. అథాభావరూపేతికర్తవ్యతాం దూషయతి(అభావరూపత్వ ఇతి)అభావాదేవ - అభావరూపేతికర్తవ్యతాయా అప్రామాణికత్వాదేవేత్యర్థః. నివృత్తిరూపశమాదీనాం నాభావరూపేతికర్తవ్యతాత్వం - తేషాం జ్ఞాననిష్పాదకత్వేన ప్రపఞ్చనివృత్తిరూపకరణనిష్పాదకత్వాభావాదితి భావః. అత్రాభావాదేవేత్యేవకారేణ పూర్వమదృష్టార్థభావరూపేతికర్తవ్యతాయా అప్రామాణికత్వస్యాక్షేప్తృత్వం గమ్యతే. దూషణముపసంహరతి(అత ఇతి)విధిః-నియోగః. నిష్ప్రపఞ్చీకరణవిషయో నియోగ ఇత్యర్థః. అతః ప్రవర్తకవాక్యేనైవ బ్రహ్మస్వరూపసిద్ధిరితి వక్తుం న శక్యమితి ఫలితం.———అథ ధ్యాననియోగవాదిపక్షముపక్షిపతి(అన్యే పునరాహురితి) బ్రహ్మణి వేదాన్తవాక్యానాం స్వాతన్త్ర్యేణ ప్రామాణ్యాభావమఙ్గీకృత్యాహ(యద్యపీతి)తర్హి కథం తత్సిద్ధిరిత్యత్రాహ(తథాపీతి)వ్యాఘాతాభిప్రాయేణాహ(కుత ఇతి) హేతుమాహ(ధ్యానవిధీతి)ధ్యానవిధేః-తస్య సామర్థ్యం కథమిత్యత్రాహ (ఏవమేవ హీతి) యథా వాక్యానాం ధ్యానపరత్వేఽపి పరినిష్పన్నం సిధ్యతి తథైవేత్యర్థః. ధ్యానవిధివాక్యాన్యాహ(ఆత్మా వా ఇతి) నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యుపాసనముక్తం- ద్రష్టవ్య ఇతి తస్య దర్శనరూపత్వం. విజిజ్ఞాసితవ్య ఇతి సామాన్యశబ్దః. ఆత్మేత్యేవోపాసనముక్తం. ఆత్మానమితి స్వస్య జగతాం చాత్మత్వోపాసనం. సామర్థ్యం దర్శయతి(అత్రేతి) ధ్యేయమాక్షిప్తమస్తు- తద్బ్రహ్మేతి కథం జ్ఞాయత ఇత్యత్రాహ(స చ ధ్యేయ ఇతి) ఆకాఙ్క్షాయాం సన్నిహితమేవ యోగ్యం చేత్ తత్ పరిత్యక్తుం న యుక్తం- గామానయేత్యాదిషు హి తథా దృష్టమితి భావః. స్వరూపమాత్రప్రతిపాదకానాం కారణశోధకవాక్యానామపి విధ్యపేక్షితసమర్పకత్వేనైవ ప్రామాణ్యమిత్యాహ (స కింరూప ఇతి) శోధితస్వరూపస్య ధ్యేయత్వాత్ సత్యాదివాక్యం ప్రథమముపాత్తం. తదనుగుణార్థతయా సదేవేతి కారణవాక్యం పశ్చాదుదాహృతం. (ధ్యానశరీరానుప్రవిష్ట ఇతి) *అర్థస్సైవ విశేషో హి నిరాకారతయా ధియామితి భావః. (అస్త్యేవేతి) స్వభావప్రతిపన్నస్వర్గాదిఫలవిషయస్య *యస్మిన్నోష్ణమిత్యాదివాక్యస్యేవ విధిశేషతయా ప్రామాణ్యమితి భావః. ధ్యేయబ్రహ్మస్వరూపం హి ధ్యానశరీరానుప్రవిష్టం-ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వస్య ధ్యానశరీరాననుప్రవేశాత్ కథం భేదనిషేధతాత్పర్యమిత్యత్రాహ(అత ఇతి)అతః-విధిశేషభూతస్య సిద్ధార్థతాత్పర్యసద్భావాత్. అద్వితీయం బ్రహ్మ ధ్యేయం- భేదనిషేధశ్రుతయశ్చ బ్రహ్మణోఽద్వితీయత్వపరాః- బ్రహ్మణోఽద్వితీయత్వమేవ భేదమిథ్యాత్వమితి ధ్యానశరీరానుప్రవిష్టే భేదనిషేధే తాత్పర్యమస్తీత్యర్థః. భేదగ్రాహిప్రమాణవిరోధాన్న శాస్త్రమద్వితీయం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయతి- *ఆదిత్యో యూప ఇత్యాదివదితి శఙ్కాం పరిహర్తుం ప్రత్యక్షాదిభిర్విరుద్ధప్రతీతిమభ్యుపగచ్ఛతి(ప్రత్యక్షాదిభిరితి)శఙ్కాం పరిహరతి(భేదాభేదయోరితి) భేదప్రతీతేరన్యథాసిద్ధత్వాదనన్యథాసిద్ధశాస్త్రవశతదైక్యం తాత్త్వికమిత్యర్థః. తత్ర విషయః, కరణం, ప్రయోక్తా, ఫల, మిత్యాదివక్తవ్యం- నియోగనివర్త్యత్వే ప్రపఞ్చసత్యత్వప్రసఙ్గః-నిత్యప్రాప్తత్వాత్ బ్రహ్మభావో న ఫలమిత్యత్రాహ(తత్రేతి) ధ్యాననియోగేనేతి ధ్యానస్య విషయత్వముక్తం. నియోగాన్మోక్షశ్చేన్న జ్ఞానాన్మోక్ష ఇతి శఙ్కాం వ్యుదస్యతి (తత్సాక్షాత్కారఫలేనేతి)నియోగస్యోపాయత్వం జ్ఞానద్వారకమిత్యర్థః. నిరస్తేత్యాదినా అవిద్యానివృత్తిః ఫలమిత్యుక్తం. తదేవ ఫలతయా నియోజ్యవిశేషణం. ముముక్షుః ప్రయోక్తా. శమాదిరితికర్తవ్యతేత్యాద్యస్మాకం సిద్ధమితి భావః. వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రాన్మోక్షవాదినం దూషయతి (న చేతి) ప్రత్యక్షవిరోధమాహ (అనుపలబ్ధేర్వివిధభేదదర్శనానువృత్తేశ్చేతి) శాస్త్రవిరోధమాహ (తథా చ సతీతి)———అథ సాక్షాన్మాయావాదినా స్వమతం పశ్చాద్వివక్షతా ప్రథమం

అథోచ్యేత- రజ్జురేషా న సర్ప ఇత్యుపదేశేన సర్పభయనివృత్తిదర్శనాత్ రజ్జుసర్పవత్ బన్ధస్య మిథ్యారూపత్వే జ్ఞానబా
ధ్యతయా తస్య వాక్యజన్యజ్ఞానేనైవ నివృత్తిర్యుక్తా- న నియోగేన. నియోగసాధ్యత్వే మోక్షస్యానిత్యత్వం స్యాత్ స్వర్గా
దివత్. మోక్షస్య నిత్యత్వం హి సర్వవాదిసంప్రతిపన్నం. కించ-ధర్మాధర్మయోః ఫలహేతుత్వం స్వఫలానుభవానుగు
ణశరీరోత్పాదనద్వారేణేతి బ్రహ్మాదిస్థావరాన్తచతుర్విధశరీరసంబన్ధరూప సంసారఫలత్వమవర్జనీయం. తస్మాన్న ధర్మ
సాధ్యో మోక్షః. తథా చ శ్రుతిః *న హ వై సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తి। అశరీరం వావ సన్తం న ప్రి
యాప్రియే స్పృశత ఇతి. అశరీరత్వరూపే మోక్షే ధర్మాధర్మసాధ్యప్రియాప్రియ విరహశ్రవణాత్ న ధర్మసాధ్యమశరీర
త్వమితి విజ్ఞాయతే. న చ నియోగవిశేషసాధ్యఫలవిశేషవత్ ధ్యాననియోగసాధ్యమశరీరత్వం - అశరీరత్వస్య స్వరూప
త్వేనాసాధ్యత్వాత్. యథాహుశ్శ్రుతయః *అశరీరం శరీరేష్వనవస్థేష్వవస్థితం। మహాన్తం విభుమాత్మానం మత్వా ధీ
రో న శోచతి *అప్రాణో హ్యమనాశ్శుభ్రో ఽసఙ్గో హ్యయం పురుష ఇత్యాద్యాః. అతోఽశరీరత్వరూపో మోక్షో నిత్య ఇతి
న ధర్మసాధ్యః. తథా చ శ్రుతిః *అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మాదన్యత్రాస్మాత్కృతాకృతాత్। అన్యత్ర భూతాచ్చ భవ్యాచ్చ
యత్తత్పశ్యసి తద్వదేతి. అపి చ-ఉత్పత్తిప్రాప్తివికృతిసంస్కృతిరూపేణ చతుర్విధం హి సాధ్యత్వం మోక్షస్య నసంభవ
తి. న తావదుత్పాద్యః- మోక్షస్య బ్రహ్మస్వరూపత్వేన నిత్యత్వాత్. నాపి ప్రాప్యః- ఆత్మస్వరూపత్వేన బ్రహ్మణో నిత్య
ప్రాప్తత్వాత్. నాపి వికార్యః-దధ్యాదివదనిత్యత్వప్రసఙ్గాదేవ. నాపి సంస్కార్యః - సంస్కారో హి దోషాపనయనేన
వా గుణాధానేన వా సాధయతి. న తావద్దోషాపనయనేన - నిత్యశుద్ధత్వాద్బ్రహ్మణః. నాప్యతిశయాధానేన- అనాధే
యాతిశయస్వరూపత్వాత్. నిత్యనిర్వికారత్వేన స్వాశ్రయాయాః పరాశ్రయాయాశ్చ క్రియాయా అవిషయతయా
న నిఘర్షణేనాదర్శాదివదపి సంస్కార్యత్వం. న చ దేహాశ్రయయా స్నానాదిక్రియయా ఆత్మా సంస్క్రియతే- కిం త్వవిద్యా
గృహీతస్తత్సఙ్గతోఽహంకర్తా. తత్ఫలానుభవోఽపి తస్యైవ. న చాహంకర్తైవాత్మా-తత్సాక్షిత్వాత్. తథా చ మన్త్రవర్ణః

ధ్యాననియోగవాదిపక్షప్రతిక్షేపమాశఙ్కతే (అథోచ్యేతేతి) బన్ధస్య జ్ఞానమాత్రనివర్త్యత్వం సోపపత్తికమాహ (రజ్జురేషేతి) నివర్త్యమిథ్యాత్వం హ్యుభ
యసంమతం. అత ఏవ నియోగనైరపేక్ష్యమాహ (నేతి) అన్యథాఽనిష్టమాహ (నియోగేనేతి) మోక్షానిత్యత్వస్య తదనిష్టతామాహ (మోక్షస్యేతి) నియోగో విపరీ
తఫలప్రదశ్చేత్యాహ (కించేతి) ద్వారేణేత్యన్తేన ప్రసఞ్జనీయప్రసఞ్జకయోర్వ్యాప్తిర్దర్శితా. అవర్జనీయమిత్యన్తేన ప్రసఙ్గః. తతః కిమిత్యత్రాహ (తస్మా
దితి) తస్మాత్-సంసారఫలత్వప్రసఙ్గాత్. వ్యాపకస్య సంసారఫలత్వస్య నివృత్త్యా వ్యాప్యం ధర్మసాధ్యత్వం చ నివృత్తమిత్యర్థః. మోక్షస్యాశరీరరూపత్వ
శ్రుత్యా చ నియోగాసాధ్యత్వమాహ (తథా చేతి) అశరీరత్వరూపే మోక్షే ధర్మాధర్మఫలరూపప్రియాప్రియసంబన్ధవిరహశ్రవణాత్ మోక్షస్య ధర్మసాధ్య
త్వాభావః ఫలిత ఇత్యాహ (ఇత్యశరీరత్వరూప ఇతి) ఏవం నియోగసాధ్యత్వే మోక్షస్య ధర్మాధర్మఫలసంబన్ధరాహిత్యశ్రవణానుపపత్తిరితి శ్రుత్యర్థాపత్తిరు
క్తా భవతి. యథా నియోగవిశేషస్య పాపనివృత్తిః ఫలముచ్యతే- తద్వన్నియోగవిశేషస్య బన్ధనివృత్తిఫలత్వం సంభవతీత్యత్రాహ (న చేతి) నియోగవిశేషఫలవి
శేషశబ్దాభ్యాం ప్రాయశ్చిత్తపాపక్షపణే వివక్షితే. కుత ఇత్యత్రాహ (అశరీరత్వస్యేతి) అశరీరత్వస్య స్వరూపత్వే శ్రుతిమాహ (యథాహురితి) (అప్రాణ
ఇతి) ప్రాణమనస్సంబన్ధాభావాదశరీరత్వం సిద్ధం-సశరీరస్య హి ప్రాణమనస్సంబన్ధ ఇతి భావః. అతః- అశరీరత్వస్యాత్మస్వరూపత్వావగమాదిత్యర్థః. న కేవలం
కర్మఫలసంబన్ధవిరహాదశరీరత్వస్య స్వాభావికత్వాచ్చ నియోగసాధ్యత్వాభావసిద్ధిః-అపి తూక్తశ్రుతేశ్చేత్యాహ (తథా చ శ్రుతిరితి) అన్యత్ర ధర్మాత్ - ధర్మా
దన్యత్ర-ధర్మం వినా. అనేన ధర్మసంబన్ధరాహిత్యముక్తం. సంబన్ధశ్చ సాధ్యసాధనభావ ఇతి భావః. అత్ర కృతాకృతశబ్దేన క్రియమాణముచ్యతే. భూతభ
వ్యశబ్దాభ్యాం భూతభవిష్యతీ. ముఖాన్తరేణ మోక్షస్య నియోగసాధ్యత్వం దూషయతి (అపి చేతి) సాధ్యత్వస్యైవ నిత్యం వదన్నసమ్భవమాహ (ఉత్పత్తీతి)
మోక్షశబ్దేన కిం నివృత్తావిద్యం స్వరూపం వివక్షితం-ఉతావిద్యానివృత్తిరితి వికల్పే స్వరూపస్య వివక్షితత్వే చతుర్విధసాధ్యత్వానుపపత్తిమాహ (న తావదిత్యా
దినా) నివృత్తేరుత్పాద్యత్వేఽపి వినాశిత్వం ప్రధ్వంసాభావరూపత్వాదితి వక్ష్యతే (సంస్కారో హీత్యాది) అత్ర నిత్యశుద్ధశబ్దేన పరమార్థదోషానన్వయోఽభి
ప్రేతః. నిత్యశుద్ధస్య నిర్విశేషస్య వస్తునో దోషాపనయనగుణాధానరూపసంస్కారవిషయత్వం నిత్యశుద్ధత్వానాధేయాతిశయత్వాభ్యాం నాస్తీత్యుక్తం.
అథ క్రియావిషయత్వాభావాత్ సంస్కారవిషయత్వాభావ ఉచ్యతే (నిత్యేత్యాదినా) నిర్వికారత్వేన క్రియావిషయత్వాభావః కథం. ఇత్థం- యద్యత్క్రి
యావిషయభూతం తత్తద్ధి సవికారం దృష్టం. యదాదర్శో హస్తతలేన నిఘృష్యతే- తదాదర్శాశ్రయా క్రియా. యదాదర్శే పాణిర్నిఘృష్యతే - త
దా హస్తాశ్రయా క్రియేతి స్వాశ్రయపరాశ్రయక్రియయోర్దర్పణోదాహరణం. క్రియావిషయత్వాభావేఽపి సంస్కార్యత్వం దృష్టమిత్యత్రాహ (న
చేతి) తర్హి కస్సంస్క్రియత ఇత్యత్రాహ (కింత్వితి) అవిద్యాగృహీతః- అవిద్యాకల్పితః. తేనాతిశయాధానానుగుణవికారిత్వం సూచితం. యద్వా-
అవిద్యాగృహీత ఇతి శుద్ధస్య శుద్ధ్యాదిభ్రమవత్తయా శుద్ధిసాపేక్షత్వం దర్శితం. అహఙ్కర్తురపి దేహాద్విలక్షణత్వాత్ కథం దేహగతస్నానాదిభిస్సంస్క్రి
య ఇత్యత్రాహ (తత్సఙ్గత ఇతి) తత్సఙ్గతః - దేహసఙ్గతః. ఆత్మన్యఫలభోక్తృత్వాత్ స ఏవ సంస్కార్య ఇత్యత్రాహ (తత్ఫలేతి) ఫలభోక్తా [illegible]
శ్చేత్స ఏవాత్మేత్యత్రాహ (న చాహమితి) హేతుమాహ (తదితి) తదా యస్య సాక్షీ - స హి న తద్భవతీతి భావః. సాక్షిత్వే మానమాహ (తథా చేతి)

*తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి. *ఆత్మేన్ద్రియమనోయుక్తం భోక్తేత్యాహుర్మనీషిణః *ఏకో దేవస్సర్వభూతేషు గూఢస్సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాన్తరాత్మా। కర్మాధ్యక్షస్సర్వభూతాధివాసస్సాక్షీ చేతా కేవలో నిర్గుణశ్చ *స పర్యగాచ్ఛుక్రమకాయమవ్రణమస్నావిరం శుద్ధమపాపవిద్ధమితి చ అవిద్యాగృహీతాదహఙ్కర్తురాత్మస్వరూపమనాధేయాతిశయం నిత్యశుద్ధం నిర్వికారం నిరూప్యతే. తస్మాదాత్మస్వరూపత్వేన న సాధ్యో మోక్షః. యద్యేవం- కిం వాక్యార్థజ్ఞానేన క్రియత ఇతి చేత్ - మోక్షప్రతిబన్ధనివృత్తిమాత్రమితి బ్రూమః. తథా చ శ్రుతయః *త్వం హి నః పితా యో2స్మాకమవిద్యాయాః పరం పారం తారయసీతి *శ్రుతం హ్యేవ మే భగవద్దృశేభ్యస్తరతి శోకమాత్మవిదితి సో2హం భగవశ్శోచామి తం మా భగవాన్ శోకస్య పారం తారయతు *తస్మై మృదితకషాయాయ తమసః పారం దర్శయతి భగవాన్ సనత్కుమార ఇత్యాద్యాః. తస్మాన్నిత్యస్యైవ మోక్షస్య ప్రతిబన్ధనివృత్తిర్వాక్యార్థజ్ఞానేన క్రియతే. నివృత్తిస్తు సాధ్యాపి ప్రధ్వంసాభావరూపా న వినశ్యతి. *బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి *తమేవం విదిత్వాతిమృత్యుమేతీత్యాదివచనం మోక్షస్య వేదనానన్తరభావితాం ప్రతిపాదయన్నియోగవ్యవధానం ప్రతిరుణద్ధి. న చ విదిక్రియాకర్మత్వేన వా ధ్యానక్రియాకర్మత్వేన వా కార్యానుప్రవేశః- ఉభయకర్మత్వప్రతిషేధాత్ *అన్యదేవ తద్విదితాదథో అవిదితాదపి *యేనేదం సర్వం విజానాతి తం కేన విజానీయాదితి *తదేవ బ్రహ్మ త్వం విద్ధి నేదం యదిదముపాసత ఇతి చ. న చైతావతా శాస్త్రస్య నిర్విషయత్వం- అవిద్యాకల్పితభేదనివృత్తిపరత్వాచ్ఛాస్త్రస్య. న హీదన్తయా బ్రహ్మ విషయీకరోతి శాస్త్రం- అపి తు అవిషయం ప్రత్యగాత్మస్వరూపం ప్రతిపాదయదవిద్యాకల్పితజ్ఞాతృజ్ఞానజ్ఞేయవిభాగం నివర్తయతి. తథా చ శాస్త్రం *న దృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యేరిత్యేవమాది. న చ జ్ఞానాదేవ బన్ధనివృత్తిరితి శ్రవణాదివిధ్యానర్థక్యం - స్వభావప్రవృత్తసకలేతరవికల్పవిముఖీకరణద్వారేణ వాక్యార్థావగతిహేతుత్వాత్తేషాం. న చ జ్ఞానమాత్రాత్ బన్ధనివృత్తిర్న దృష్టేతి వాచ్యం- బన్ధస్య మిథ్యారూపత్వేన జ్ఞానోత్తరకాలం స్థిత్యనుపపత్తేః. అత ఏవ న శరీరపాతాదూర్ధ్వమేవ బన్ధనివృత్తిరితి వక్తుం యుక్తం న హి మిథ్యారూపసర్పభయనివృత్తిః రజ్జుయాథాత్మ్యజ్ఞానాతిరేకేణ సర్పవినాశమపేక్షతే. యది శరీరసంబన్ధః పారమార్థికః - తదా హి తద్వినాశాపేక్షా - స తు బ్రహ్మవ్యతిరిక్తతయా న పారమార్థికః.

తయోరన్య ఇత్యాదేరయమర్థః-అహఙ్కారజ్ఞస్యాత్మనో దేహఫలభోక్తా-అన్యో2సఙ్గః సాక్షీతి. అహఙ్కారో2న్యో భోక్తేతి స్పష్టం దర్శయతి (ఆత్మేన్ద్రియేతి) ఆత్మా- దేహః. దేహాదిసంబన్ధస్య భోక్తృత్వాత్, ఆత్మనో2శరీరత్వాత్ ప్రాణత్వామనస్త్వాదిశ్రవణాత్, అసఙ్గస్య నిత్యభోక్తృత్వశ్రవణాచ్చ భోక్తృత్వోపాధిరాత్మేత్యభిప్రాయః. యద్వా-ఆత్మశబ్దో2సంహితాత్మపరః. తతశ్చ తస్య భోక్తృత్వాత్ తత్సాక్షిణో భోక్తృత్వం నాస్తీతి అహఙ్కారస్యైవ భోక్తృత్వమిత్యభిప్రాయః. ఏకో దేవ ఇత్యత్ర కేవలశబ్దేన సజాతీయరాహిత్యం వివక్షితమితి న పౌనరుక్త్యం. నిర్గుణః- అగుణవత్త్వాదభోక్తేత్యర్థః. సాక్షీ - అహఙ్కారే వ్యాప్రియమాణే2న్వయం సాక్షిమాత్రతయా2వస్థానాన్న భోక్తేతి భావః. (స పర్యగాదితి) శుక్రం- అవిద్యారహితం. వాసనారహితం వా. శుద్ధమపాపవిద్ధం- కర్మఫలరహితం కర్మరహితం చ. పర్యగాత్ - సర్వగతం బుద్ధ్యర్థః. అపూర్వతేత్యర్థః. ఉదాహృతశ్రుతిప్రతిపన్నాకారోపేతమాత్మస్వరూపం వదతి (అవిద్యేతి) అహఙ్కర్తుర్నిరూప్యత ఇత్యన్వయః. ముక్తేరసాధ్యత్వం నిగమయతి (తస్మాదితి) జ్ఞానవైయర్థ్యం శఙ్కతే (యద్యేవమితి) పరిహరతి (మోక్షేతి) ప్రతిబన్ధనివృత్తేరేవ సాధ్యత్వం శ్రుతిసిద్ధమాహ (తథా చేతి) ప్రతిబన్ధనివృత్తేస్సాధ్యత్వం నిగమయతి (తస్మాదితి) ప్రతిబన్ధనివృత్తేస్సాధ్యత్వేనానిత్యత్వం స్యాదిత్యత్రాహ (నివృత్తిస్త్వితి) అయం పరిహారో నియోగసాధ్యత్వపక్షే2పి తుల్య ఇతి చేత్. న- నియోగసాధ్యత్వే ప్రపఞ్చసత్యత్వం స్యాదిత్యభిప్రేతమిత్యుక్తత్వాత్. నియోగసాధ్యత్వపక్షే శ్రుతిస్వారస్యహానిమాహ (బ్రహ్మేతి) శ్రుతిస్వారస్యమేవం వివక్షితం న సహితత్వమితి భావః. కథం నియోగవ్యవధానప్రతిరోధః-విధిశేషతయా హి బ్రహ్మణస్సిద్ధిః-తత్సిద్ధ్యర్థం నియోగస్స్వీకార్య ఇతి జ్ఞానానుష్ఠానం-నియోగశేషత్వం విదికర్మత్వేన ధ్యానకర్మత్వేన చోపాయథాపి న సంభవతీత్యాహ (న చ విదీతి) వేదనం- జ్ఞానం. ఉపాసనం-జ్ఞానవిశేషః అత్ర వేదనశబ్దో నిష్ప్రపఞ్చీకరణజ్ఞానవిశేషపరః ప్రత్యుక్తి-విశేషాత్. అతో నిష్ప్రపఞ్చీకరణనియోగవాదస్యాపి దూషణం ఫలితం. విద్యుపాసికర్మత్వాభావే శ్రుతిమాహ (అన్యదితి) విదితాత్-జ్ఞేయాత్. అవిదితాత్-అజ్ఞాతాదిత్యర్థః. అన్యదేవేతి విదికర్మత్వనిషేధః. తదేవేతి ధ్యానకర్మత్వనిషేధః. విదికర్మత్వాభావే శాస్త్రవైయర్థ్యాదిత్యాశఙ్కాం పరిహరతి (న చేతి) *బ్రహ్మ వేద *బ్రహ్మవిదిత్యాదిభిర్బ్రహ్మణో వేద్యత్వం ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ (న హీదన్తయేతి) ఇదన్తయా - ప్రమేయతయా. (అపి త్వితి) ప్రత్యగాత్మస్వరూపం నిర్విశేషమవిషయతయా ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. శాస్త్రస్య భేదనివృత్తిపరత్వం దర్శయతి (తథా చేతి) జ్ఞానాదేవ బన్ధనివృత్తిశ్చేచ్ఛాస్త్రప్రత్యక్షవిరోధస్స్యాదిత్యాశఙ్క్య శాస్త్రవిరోధం తావత్పరిహరతి (న చ జ్ఞానాదితి) (శ్రవణాదివిధ్యానర్థక్యమితి) శ్రవణమననయోరపి విధేయత్వం పూర్వపక్షిణోక్తమితి న విరోధః. కుత ఇత్యత్రాహ (స్వభావేతి) స్వభావప్రవృత్తశబ్దేనానాదిప్రవృత్తత్వం వివక్షితం. అథ ప్రత్యక్షవిరోధం పరిహరతి (న చ జ్ఞానమాత్రాదితి) కథమిత్యత్రాహ (బన్ధస్యేతి) కథం స్థిత్యనుపపత్తిః - బన్ధో హ్యనువర్తత ఇతి శఙ్కాయాం బన్ధ ఇత్యాది నాపరిహారిష్యతే. ఉక్తాదేవ హేతోశ్శరీరపాతానపేక్షత్వమాహ (అత ఏవేతి) దృష్టాన్తేనోపపాదయతి (న హీతి) దృష్టాన్తేదన్తమర్థం వ్యతిరేకముఖేన దార్ష్టాన్తికే వివృణోతి (యదీతి) పారమార్థికత్వవిపర్యయమాహ (స త్వితి) విప్రతిపన్నం పారమార్థికం- బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వాత్ శుక్తిరూప్యవదితి భావః. జ్ఞా

యస్య తు బన్ధో న నివృత్తః తస్య జ్ఞానమేవ న జాతమిత్యవగమ్యతే- జ్ఞానకార్యాదర్శనాత్. తస్మాత్ శరీరస్థితిర్భవతు వా మా వా- వాక్యార్థజ్ఞానసమనన్తరం ముక్త ఏవాసౌ. అతో న ధ్యాననియోగసాధ్యో మోక్ష ఇతి న ధ్యానవిధిశేషతయా బ్రహ్మణస్సిద్ధిః - అపి తు *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ *తత్త్వమసి *అయమాత్మా బ్రహ్మేతి తత్పరేణైవ పదసముదాయేన సిధ్యతీతి—— తదయుక్తం - వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రాత్ బన్ధనివృత్త్యనుపపత్తేః. యద్యపి మిథ్యారూపో బన్ధో జ్ఞానబాధ్యః- తథాపి బన్ధస్యాపరోక్షత్వాత్ న పరోక్షరూపేణ వాక్యార్థజ్ఞానేన స బాధ్యతే. రజ్జ్వాదావపరోక్షసర్పప్రతీతౌ వర్తమానాయాం నాయం సర్పో రజ్జురేషేత్యాప్తోపదేశజనితపరోక్షసర్పవిపరీతజ్ఞానమాత్రేణ భయానివృత్తిదర్శనాత్. ఆప్తోపదేశస్య తు భయనివృత్తిహేతుత్వం వస్తుయాథాత్మ్యాపరోక్ష్యనిమిత్తప్రవృత్తిహేతుత్వేన. తథాహి - రజ్జుసర్పదర్శనభయాత్ పరావృత్తః పురుషో నాయం సర్పో రజ్జురేషేత్యాప్తోపదేశేన తద్వస్తుయాథాత్మ్యదర్శనే ప్రవృత్తః తదేవ ప్రత్యక్షేణ దృష్ట్వా భయాన్నివర్తతే. న చ శబ్ద ఏవ ప్రత్యక్షజ్ఞానం జనయతీతి వక్తుం యుక్తం- తస్యానిన్ద్రియత్వాత్. జ్ఞానసామగ్రీష్విన్ద్రియాణ్యేవ హ్యపరోక్షసాధనాని. న చాస్యానభిసంహితఫలకర్మానుష్ఠానమృదితకషాయస్య శ్రవణమనననిదిధ్యాసనవిముఖీకృతబాహ్యవిషయస్య పురుషస్య వాక్యమేవాపరోక్షజ్ఞానం జనయతి- నివృత్తప్రతిబన్ధే తత్పరేఽపి పురుషే జ్ఞానసామగ్రీవిశేషాణామిన్ద్రియాదీనాం స్వవిషయనియమాతిక్రమాదర్శనేన తదయోగాత్.

నోత్తరకాలస్థితిరనుపపన్నా చేత్ కిం బన్ధస్యానువృత్తిరిత్యత్రాహ (యస్యత్వితి) యస్య త్వనివృత్తః-అనివృత్త ఇతి ప్రతీతిః-తస్య జ్ఞానమేవ న జాతం-తత్కార్యాదర్శనాదితి. కార్యాభావస్య కారణాభావమాత్రవ్యాప్యత్వాభావేఽపి సామగ్ర్యభావవ్యాప్యత్వాత్ భ్రమనివృత్తిం ప్రతి తత్త్వజ్ఞానస్య సామగ్రీత్వాత్ తదభావేన జ్ఞానాభావః సిధ్యతి ఇతి న ప్రత్యక్షవిరోధ ఇత్యర్థః. జ్ఞానోత్పత్త్యనన్తరం బన్ధనివృత్తిం నిగమయతి (తస్మాదితి) (శరీరస్థితిర్భవతు వా మా వేతి) దగ్ధపటప్రతిభాసవచ్ఛరీరప్రతిభాసోఽనువర్తతాం వా న వేత్యర్థః (ముక్త ఏవాసావితి) బన్ధస్యచ్ఛిన్నమూలతయా దగ్ధపటవదకార్యకరత్వాదితి భావః. బన్ధనివృత్తేర్నియోగనైరపేక్ష్యసాధకహేతుర్విధిశేషతయా న బ్రహ్మణస్సిద్ధిరిత్యాహ (అత ఇతి) అతః- వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రసాధ్యత్వాత్. తర్హి బ్రహ్మణః కథం సిద్ధిరిత్యత్రాహ (అపి త్వితి) (తత్పరేణైవేతి) భేదనిషేధపరైర్వాక్యైః స్వరూపేణ విశేషతయా సిధ్యతీత్యర్థః. యద్వా- సిద్ధరూపార్థపరేణైవేత్యర్థః. (సిధ్యతీతి) బ్రహ్మేత్యన్వయః.—— ఏతద్ధ్యాననియోగవాదిమతం దూషయతి (తదయుక్తమిత్యాదినా) కుత ఇత్యత్రాహ (వాక్యార్థేతి) ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వవాదినా జ్ఞానాద్బన్ధనివృత్త్యనుపపత్తిః కథముచ్యత ఇత్యత్రాహ (యద్యపీతి) జ్ఞాననివర్త్యత్వోపగమేఽపి నైవ…మాహ (తథాపీతి) పరోక్షజ్ఞానస్యాపరోక్షభ్రమాబాధకత్వే దృష్టాన్తమాహ (రజ్జ్వాదావితి) ఆదిశబ్దేన శుక్తికాదిర్గృహ్యతే. సర్పవిపరీతజ్ఞానం - రజ్జుజ్ఞానం. తేన భయానివృత్తిశ్చేదాప్తోపదేశానర్థక్యం స్యాదిత్యత ఆహ (ఆప్తోపదేశస్యేతి) అనేన ప్రథమసూత్రే ప్రబలప్రమాణబాధితత్వేన భయాదికార్యం తు నివర్తత ఇతి భాష్యార్థో జ్ఞాయతే - ఆప్తోపదేశస్య భయాదికార్యనివృత్తిహేతుత్వం వస్తుయాథాత్మ్యాపరోక్ష్యనిమిత్తప్రవృత్తిద్వారకమితి వివక్షితస్య భాష్యస్యార్థః. ఇమమర్థం దృష్టాన్తే దర్శయతి (తథా హీతి) అస్త్వపరోక్షజ్ఞానమేవ తాదృశభ్రమనిరోధి- శబ్ద ఏవాపరోక్షజ్ఞానం జనయతీత్యాశఙ్క్యాహ (న చేతి) హేతుమాహ (తస్యేతి) వ్యాప్తిం దర్శయతి (జ్ఞానేతి) న చానిన్ద్రియత్వేఽప్యాలోకాదేరపరోక్షజ్ఞానజనకత్వం దృష్టమితి హేతోర్వ్యభిచారః. ఇన్ద్రియప్రధానకసామగ్ర్యనుప్రవిష్టత్వస్య వివక్షితత్వాత్. ఏతచ్చ జ్ఞానసామగ్రీష్విత్యనేన సూచితం. జ్ఞానసామగ్రీషు-సహకారిష్విన్ద్రియాణి శబ్దస్య తథానుపపత్త్యనుపలబ్ధిష్విత్యర్థః. (ఇన్ద్రియాణ్యేవేతి) ఆలోకాదిసహకృతానీతి శేషః. ఇన్ద్రియమేవ యోగినో వ్యవహితాదికం జ్ఞాపయతి - తథావివక్షితపురుషవిశేషస్య వాక్యమపరోక్షజ్ఞానం జనయతీత్యాశఙ్క్య పరిహరతి (న చేతి) అస్య పురుషస్య. హేతుమాహ (నివృత్తేతి) అనభిసంహితేత్యాదిపదద్వయం హృది నిధాయ విశేషణద్వయమాహ (నివృత్తప్రతిబన్ధే తత్పరేఽపీతి) స్వవిషయనియమాతిక్రమాదర్శనేనేత్యత్ర విషయశబ్దస్సాధ్యపరః. స్వసాధ్యజ్ఞానానతిక్రమదర్శనేనేత్యర్థః. శబ్దసాధ్యం జ్ఞానం పరోక్షమేవ-శబ్దస్స్వసాధ్యం పరోక్షజ్ఞానం నాతిక్రమతీతి యావత్. మనసః పరోక్షాపరోక్షజ్ఞానసాధారణహేతుత్వాత్, శబ్దస్య తు లిఙ్గస్యేవ పరోక్షజ్ఞానమాత్రహేతుత్వాన్న యోగిమనస్సామ్యమితి భావః. నను శబ్దేనాప్యపరోక్షజ్ఞానం జాయతే-దశమస్త్వమసీతి వాక్యేన దశమోఽహమిత్యపరోక్షజ్ఞానోత్పత్తిదర్శనాదితి. తన్న-ఉపదేశానన్తరం చక్షురాదిప్రత్యక్షసామగ్రీజన్యేన జ్ఞానేన పూర్వజ్ఞానస్య భేదాగ్రహేణ ప్రత్యక్షత్వారోపాత్. తదాప్త్యుపదేశాత్ పూర్వం భావినవ…పరిసంఖ్యానజనితసంస్కారవశేనాతిశయితాత్ వ్యాపేక్షాబుద్ధిర్జాయతే. యథా ఘటోఽయమిత్యుక్తే ఘటం పశ్యతోఽపరోక్షప్రతీతిరిన్ద్రియజన్యా-న తు ఘటోఽయమితి వాక్యజన్యా- వాక్యం త్వాపరోక్ష్యనిమిత్తచక్షుర్వ్యాపారహేతుః-తథా దశమస్త్వమసీతి వాక్యం దశమోఽహమితి బుద్ధినిమిత్తస్య పూర్వం…నిరపేక్షణీయవస్తుప్రతిసన్ధానస్య హేతుః - న త్వపరోక్షావభాసహేతుః-తత్ప్రతీతిసామగ్రీవ్యవహితస్య వాక్యస్య తత్సామగ్ర్యభావాత్, వివృతం ప్రత్యక్షజ్ఞానం న వాక్యజన్యం- ప్రత్యక్షజ్ఞానత్వాత్ అనుపదిష్టవాక్యస్య దశమోఽహమితి ప్రత్యయవత్. వివృతం వాక్యం న ప్రత్యక్షజ్ఞానజనకం- వాక్యత్వాత్ సంప్రతిపన్నవదితి. ఏవం సామగ్రీశక్త్యా…వస్తుయాథాత్మ్యాపరోక్ష్యనిమిత్తప్రవృత్తిహేతుత్వేనేతి భాష్యేణాభిప్రేతః. న చ వాక్యజన్యేఽపి జ్ఞానే విశేష్యభూతాహమర్థప్రత్యక్షతామాత్రేణ విశిష్టానుప్రవిష్టవిశేషణాంశస్యాపి ప్రత్యక్షతేతి వాచ్యం. అహం సమానాధికృతశబ్దోల్లిఖితప్రతీతేరపరోక్షత్వనియమశ్చ నాస్తి - సుఖదుఃఖాద్యనుమితపుణ్యపాపస్య పురుషస్య పుణ్యకృదహం పాపకృదహమిత్యాది ప్రతీతేః పుణ్యపాపయోరాపరోక్ష్యాదర్శనాత్. ధర్మిప్రత్యక్షతామాత్రేణ ధర్మప్రత్యక్షత్వే…పర్వతోఽగ్నిమానితి జ్ఞానేఽప్యగ్నేః

నచధ్యానస్య వాక్యార్థజ్ఞానోపాయతా-ఇతరేతరాశ్రయత్వాత్-వాక్యార్థజ్ఞానే జాతే తద్విషయధ్యానం-ధ్యానేనిర్వృత్తే వాక్యార్థజ్ఞానమితి. నచధ్యానవాక్యార్థజ్ఞానయోర్భిన్నవిషయత్వం- తథాసతి ధ్యానస్య వాక్యార్థజ్ఞానోపాయతా నస్యాత్. నహ్యన్యధ్యానమన్యస్మిన్ జ్ఞానముత్పాదయతి. జ్ఞాతార్థస్మృతిసంతతిరూపస్య ధ్యానస్య వాక్యార్థజ్ఞానపూర్వకత్వమవర్జనీయం- ధ్యేయబ్రహ్మవిషయజ్ఞానస్య హేత్వన్తరాసంభవాత్. నచధ్యానమూలంజ్ఞానం వాక్యాన్తరజన్యం- నివర్తకజ్ఞానం *తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యమితియుక్తం. ధ్యానమూలమిదంవాక్యాన్తరజన్యంజ్ఞానం *తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానేనైకవిషయం- భిన్నవిషయంవా. ఏకవిషయత్వే తదేవేతరేతరాశ్రయత్వం. భిన్నవిషయత్వే ధ్యానేనతదాన్యస్మిన్ఖ్యాపాదనాసంభవః. కించ-ధ్యానస్య ధ్యేయధ్యాత్రాద్యనేకప్రపఞ్చాపేక్షత్వాన్నిష్ప్రపఞ్చబ్రహ్మైకత్వవిషయవాక్యార్థజ్ఞానోత్పత్తౌ దృష్టద్వారేణనోపయోగ ఇతి వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రాదవిద్యానివృత్తింవదతః శ్రవణమనననిదిధ్యాసనవిధీనామానర్థక్యమేవ. యతో వాక్యాదాపరోక్ష్యజ్ఞానాసంభవాద్వాక్యార్థజ్ఞానేనావిద్యానని వర్తతే- తతఏవ జీవన్ముక్తిరపి దూరోత్సారితా. కాచేయంజీవన్ముక్తిః. సశరీరస్యైవ మోక్షఇతిచేత్. మాతామేవన్ధ్యేతివద్వ్యాహతార్థంవచః- యతస్సశరీరత్వంబన్ధః- అశరీరత్వమేవ మోక్షఇతిత్వయైవశ్రుతిభిరుపపాదితం. అథసశరీరత్వప్రతిభాసేవర్తమానే యస్యాయం ప్రతిభాసో మిథ్యేతి ప్రత్యయః - తస్యసశరీరత్వనివృత్తిరితి. న- మిథ్యేతిప్రత్యయేన సశరీరత్వం నివృత్తంచేత్- కథంసశరీరస్యముక్తిః-అజీవతోపిముక్తిస్సశరీరత్వమిథ్యాప్రతిభాసనివృత్తిరేవేతి కోయంజీవన్ముక్తిరితివిశేషః. అథసశరీరత్వప్రతిభాసో బాధితోపి యస్యద్విచన్ద్రజ్ఞానవదనువర్తతే-సజీవన్ముక్తఇతిచేత్. న. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తసకలవస్తువిషయత్వాద్బాధకజ్ఞానస్య - కారణభూతావిద్యాకర్మాదిదోషస్సశరీరత్వప్రతిభాసేనసహతేనైవ బాధితఇతిబాధితానువృత్తిర్నశక్యతేవక్తుం. ద్విచన్ద్రాదౌతుతత్ప్రతిభాసహేతుభూతదోషస్యబాధకజ్ఞానభూతచన్ద్రైకత్వజ్ఞానావిషయత్వేనాబాధితత్వాత్ ద్విచన్ద్రప్రతిభాసానువృత్తిర్యుక్తా.

ప్రత్యక్షత్వప్రసఙ్గః. తదేతదఖిలంస్వవిషయనియమాతిక్రమాపర్యనేనతపఃకామాగాదిత్యత్రాభిప్రేతం. ఏవంశాస్త్రస్యాపరోక్షజ్ఞానహేతుత్వం దూషితం. అథధ్యానస్యవాక్యార్థజ్ఞానోపాయతామన్యోన్యాశ్రయణేనదూషయతి (నచేత్యాదినా) అన్యోన్యాశ్రయణపరిహారాయధ్యానపూర్వభావిజ్ఞానమర్థాన్తరవిషయం-పాశ్చాత్త్యజ్ఞానమర్థాన్తరవిషయమితిభిన్నవిషయతామాశ్రయణమయుక్తమిత్యాహ(నచధ్యానేతి)కుతఇత్యత్రాహ(తథాసతీతి)కథముపాయత్వహానిరిత్యత్రాహ(నహ్యన్యధ్యానమితి)ఏకవిషయత్వేపినివర్తకస్యవాక్యార్థజ్ఞానస్యధ్యానాపేక్షాస్యాత్- ధ్యానస్యవాక్యార్థజ్ఞానాపేక్షాకథమిత్యత్రాహ (జ్ఞాతార్థేతి) ధ్యానహేతుభూతంజ్ఞానంహేత్వన్తరజన్యం - నతుధ్యానంపశ్చాద్భావివాక్యజన్యజ్ఞానమూలమిత్యేవం ధ్యానవాక్యార్థజ్ఞానయోస్సామగ్రీభేదేనాన్యోన్యాశ్రయణపరిహారమాశఙ్క్య సామగ్రీభేదోనసంభవతీత్యాహ(ధ్యేయేతి)హేత్వన్తరాసంభవాత్ - బ్రహ్మణశ్శబ్దైకసమధిగమ్యత్వాదితిభావః. తత్పరిహారాయవాక్యభేదమాశఙ్క్య తథావస్తుమయుక్తమిత్యాహ(నచేతి)వికల్ప్యదూషయతి(ధ్యానమూలమితి) (ఏకవిషయత్వేతదేవేతరేతరాశ్రయత్వమితి) వాక్యాన్తరేణజ్ఞానోత్పత్తౌతస్యతత్త్వమసివాక్యజన్యజ్ఞానతుల్యవిషయత్వాన్నిస్యాపిజ్ఞానస్యనిదిధ్యాసనాపేక్షాస్యాత్-ధ్యానస్యచవాక్యార్థజ్ఞానాపేక్షాస్యాదిత్యన్యోన్యాశ్రయణమిత్యర్థః. వాక్యయోర్భిన్నవిషయత్వేదూషణమాహ(భిన్నేతి)ధ్యానస్యచవాక్యార్థజ్ఞానవిరోధిత్వమేవేత్యాహ(కించేతి) ధ్యాత్రాదీత్యాదిశబ్దేనశమాదిర్గృహ్యతే. (దృష్టద్వారేణేతి) అదృష్టద్వారేణోపయోగస్సత్యత్వనశ్ఛిద్రపరిహర్తవ్యాద్వైతవాసనాయాస్సత్యత్వప్రసఙ్గభయాత్పరిత్యక్తఇతిధ్యాననియోగవాదినోఽభిప్రాయః. వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రాదవిద్యానివృత్తినిరాసేన జీవన్ముక్తినిరాసస్సిధ్యతీత్యాహ(యతఇతి)దూరోత్సారితా- వాక్యాదపరోక్షజ్ఞానసంభవేపివ్యాహతాదినా జీవన్ముక్తిరుత్సారితా-వాక్యాదాపరోక్ష్యాసంభవాద్దూరోత్సారితేతిభావః.(కాచేయమితి)కింశబ్దఆక్షేపే. వికల్పాభిప్రాయేణప్రశ్నపరోవా. తత్స్వరూపంశఙ్కతే(సశరీరస్యేతి) వ్యాహతిమాహ (మాతేతి)వ్యాహతిముపపాదయతి (యతఇతి)వ్యాహతిపరిహారార్థంతన్నలంశఙ్కతే (అథేతి) సశరీరత్వనివృత్తిరితినిర్దేశేనసశరీరత్వస్యచ్ఛిన్నమూలతాజీవన్ముక్తివాదినాఽభిప్రేతా.దూషయతి(నేతి) శరీరస్యసత్యత్వానభ్యుపగమాత్తస్యప్రధ్వంసరూపాస్స్వరూపనివృత్తిరనభిమతా-అతఃప్రతిభాసనివృత్తిర్వాప్రతిభాసతాత్త్వికతాభిమాననివృత్తిర్వావివక్షితాస్యాదిత్యభిప్రాయేణప్రథమంకల్పమనూద్యాభిమతాసిద్ధ్యాదూషయతి (మిథ్యేతి) సశరీరత్వం-సశరీరత్వప్రతిభాసః. అనన్తరకల్పేప్రతిభాసనిర్దేశాత్. (కథంసశరీరస్యముక్తిరితి) సశరీరస్యముక్తిరుక్తాస్యాదిత్యర్థః. తదేవోపపాదయతి(అజీవతోపీతి) ధ్యాప్రతిభాసశబ్దేనభ్రాన్తిజ్ఞానంవివక్షితం. జీవదజీవన్ముక్త్యోర్విశేషాభావాన్నసశరీరస్యముక్తిరుక్తాస్యాదిత్యర్థః. ద్వితీయంశిరశ్శఙ్కతే(అథేతి)అత్రపూర్వంసశరీరత్వప్రతిభాసేవర్తమానఇత్యాదిగ్రన్థాభిప్రేతార్థోవివృతోభవతి. దూషయతి (నేతి)కథమిత్యత్రాహ (బ్రహ్మేతి)అవిద్యాకర్మాదీత్యాదిశబ్దేనవాసనాగృహ్యతే. తేనైవబాధితః- బాధకజ్ఞానేనబాధితఇత్యర్థః. ద్విచన్ద్రజ్ఞానాదౌహిబాధితానువృత్తిర్దృష్టేత్యత్రాహ(ద్విచన్ద్రాదావితి) నహిరజ్జుయాథాత్మ్యజ్ఞానేనశుక్తౌరజతభ్రమోనివర్తతఇతిభావః. ప్రథమసూత్రే బాధితానువృత్తినిరాకరణేదోషస్యపారమార్థికత్వేనజ్ఞానబాధ్యత్వాభావాత్ భ్రమానువృత్తిరుక్తా-అత్రతుచన్ద్రైకత్వజ్ఞానావిషయత్వేనదోషస్యాబాధితత్వాద్ద్విత్వజ్ఞానానువృత్తిరుక్తేతిభిదా. జరన్మాయా

కించ- *తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యే అథ సంపత్స్యే* ఇతి సద్విద్యానిష్ఠస్య శరీరపాతమాత్రమపేక్షతే మోక్ష ఇతి వదన్తీయం శ్రుతిః జీవన్ముక్తిం వారయతి. సైషా జీవన్ముక్తిరాపస్తమ్బేనాపి నిరస్తా *వేదానిమం లోకమముం చ పరిత్యజ్యాత్మానమన్విచ్ఛేత్। బుద్ధే క్షేమప్రాపణం తచ్ఛాస్త్రైర్విప్రతిషిద్ధం। బుద్ధే చేత్ క్షేమప్రాపణమిహైవ న దుఃఖముపలభేత। ఏతేన పరం వ్యాఖ్యాతమితి. అనేన జ్ఞానమాత్రాన్మోక్షశ్చ నిరస్తః. అతస్సకలభేదనివృత్తిరూపా ముక్తిర్జీవతో న సంభవతి. తస్మాద్ధ్యాననియోగేన బ్రహ్మాపరోక్షజ్ఞానఫలేనైవ బన్ధనివృత్తిః. న చ నియోగసాధ్యత్వే మోక్షస్యానిత్యత్వప్రసక్తిః- ప్రతిబన్ధనివృత్తిమాత్రస్యైవ సాధ్యత్వాత్. కించ- న నియోగేన సాక్షాత్ బన్ధనివృత్తిః క్రియతే- కింతు నిష్ప్రపఞ్చజ్ఞానైకరసబ్రహ్మాపరోక్ష్యజ్ఞానేన. నియోగస్తు తదాపరోక్ష్యజ్ఞానం జనయతి. కథం నియోగస్య జ్ఞానోత్పత్తిహేతుత్వమితి చేత్ - కథం వా భవతో౽నభిసంహితఫలానాం కర్మణాం వేదనోత్పత్తిహేతుత్వం. మనో నైర్మల్యద్వారేణేతి చేత్ - మమాపి తథైవ. మమ తు నిర్మలే మనసి శాస్త్రేణ జ్ఞానముత్పద్యతే. తవ తు నియోగేన మనసి నిర్మలే జ్ఞానసామగ్రీ ప్రవృత్త్యేతి చేత్ - ధ్యాననియోగనిర్మలం మన ఏవ సాధనమితి బ్రూమః. కేనావగమ్యత ఇతి చేత్ - భవతో వా కర్మభిర్మనో నిర్మలం భవతి నిర్మలే మనసి శ్రవణమనననిదిధ్యాసనైస్సకలేతరవిషయవిముఖే ఇవైవ శాస్త్రం నిష్ప్రపఞ్చజ్ఞానముత్పాదయతీతి కేనావగమ్యతే. *వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన తపసానాశకేన* *శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః* *బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి* ఇత్యాదిభిశ్శాస్త్రైరితి చేత్ - మమాపి *శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః* *బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరం* *న చక్షుషా గృహ్యతే నాపి వాచా* *మనసా తు విశుద్ధేన* *హృదా మనీషా మనసాభిక్లృప్తః* ఇత్యాదిభిశ్శాస్త్రైర్ధ్యాననియోగేన మనో నిర్మలం భవతి- నిర్మలం చ మనో బ్రహ్మాపరోక్ష్యజ్ఞానం జనయతీత్యవగమ్యత ఇతి నిరవద్యం. *నేదం యదిదముపాసత* ఇత్యుపాస్యత్వం ప్రతిషిద్ధమితి చేత్ . నైవం-

---

[illegible]వాదినో [illegible] మిథ్యాత్వస్యాభ్యుపగతత్వాత్ ఏవం వైషమ్యముక్తం. జీవన్ముక్తేశ్శాస్త్రవిరోధమాహ (కించేతి) స్మృతివిరోధమాహ (సైషేతి) వేదశబ్దేన త్రివర్గసాధనకర్మప్రతిపాదకవేదా లక్ష్యన్తే. తత్ఫలమనుభూయతే ఇహ ఇమం లోకమముం చేతి. బుద్ధే-వాక్యార్థజ్ఞానే జాతే సతి. క్షేమప్రాపణం మోక్షః. తచ్ఛాస్త్రైర్విప్రతిషిద్ధం- శాస్త్రైరితి బహువచనస్యాయం భావః- వాక్యార్థజ్ఞానోత్తరకాల[illegible], *ఏవం వర్తయన్ యావదాయుషమ్* ఇత్యాదిప్రయాణాదనువృత్తిపరైః, [illegible]శరీరపాతమాత్రసాపేక్షత్వపరైః, *తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి* నాడీవిశేషనిష్క్రమణపరైః, రశ్మ్యాదిమార్గేణ దేశవిశేషప్రాప్తిపరైః, [illegible] (విప్రతిషిద్ధమితి) విశేషేణ ప్రతిషిద్ధం. [illegible] ప్రబలైః [illegible]రాహతం. ప్రాబల్యం [illegible] (బుద్ధే చేదితి) ఏతేన పరం వ్యాఖ్యాతం- ఏతేన- శాస్త్రప్రత్యక్షవిరోధేన [illegible] సర్వం [illegible]. యద్వా- యదిహైవ దుఃఖోపలబ్ధిః-తథా ప్రేత్యాపీత్యర్థః. యద్వా- యథాముముక్షోః [illegible]ఉపలభ్యతే- తథా ముక్తస్యాపి [illegible] జీవన్[illegible]తేనైవ చ సేన వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రాన్మోక్షస్యాప్యసిద్ధత్వాదాహ (అనేనేతి) జీవన్ముక్తినిరాసముపసంహరతి (అత ఇతి) జీవన్ముక్తినిరాసేన [illegible] (తస్మాదితి) వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రాన్మోక్షవాదినో [illegible] (న చ నియోగేనేతి) నియోగసాధ్యత్వే [illegible]సత్యత్వం స్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ (కించేతి) ధ్యాననియోగ[illegible] [illegible]. నియోగస్య [illegible] జ్ఞానద్వారకమితి [illegible]సత్యత్వమిత్యర్థః. నియోగస్య జ్ఞానోత్పత్తౌ [illegible] (కథమితి) [illegible] జ్ఞానేన [illegible] నియోగేన సంభవతి- అతస్సన[illegible] ఇతి భావః. ప్రతిబన్ద్యా పరిహరతి (కథం వేతి) (వేదనోత్పత్తిహేతుత్వమితి) ఇచ్ఛాద్వారా వేదనోత్పత్తిహేతుత్వం [illegible] ప్రేతం- *వివిదిషన్తి* ఇత్యుదాహరిష్యతే. పరిహారం శఙ్కతే (మన ఇతి) తత్సామ్యమాహ (మమాపీతి) [illegible] శఙ్కతే (మమ త్వితి) మనో [illegible] సాధారణకారణం- [illegible] సాధారణకారణమపేక్షితం - [illegible] [illegible] ప్రత్యక్షస్య [illegible] మనో మాత్రకారణకే [illegible] యథా[illegible] [illegible] ప్రత్యక్ష ఇవ, [illegible] సాధారణకారణమితి పరిహరతి (ధ్యానేతి) మనో మాత్రస్య సాధారణకారణత్వేపి నిర్మలతరస్య మనో విశేషస్యాసాధారణకారణత్వం [illegible] ఇతి భావః. [illegible] ప్రశ్న [illegible] (కేనేతి) జ్ఞాపకస్యావశ్యలక్షణం [illegible] ప్రత్యుదాహరణ [illegible] (భవతో వేతి) నిదిధ్యాసనేన విషయవిముఖీకృతమనస్కస్య శాస్త్రేణ [illegible]జ్ఞానోత్పత్తౌ ప్రమాణతయా పరాభిమతాని శ్రుతివాక్యాని శఙ్కతే (వివిదిషన్తీతి) *బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి* ఇతి వేదనశబ్దేన వాక్యార్థజ్ఞానం వివక్షితమితి పరాభిప్రాయః. మనసో జ్ఞానసాధనత్వే ప్రమాణం దర్శయతి (మమాపీతి) *న చక్షుషా* ఇత్యాది వాక్యం మనస ఏవ సాధనత్వే స్వరసం *బ్రహ్మ వేద* ఇత్యత్ర వేదనశబ్దస్య వాక్యార్థజ్ఞానపరత్వం తు న స్వరసతః ప్రతీయతే. న చ శ్రుత్య[illegible] వాక్యార్థజ్ఞానస్యోపాయత్వకల్పనం [illegible] ప్రేతం. మిథ్యాత్వనిబన్ధనాస్సర్వే చోద్యపరిహారాః సమానాః - పరోక్షజ్ఞానస్యాప్యపరోక్షభ్రమనివర్తకత్వం, శాస్త్రప్రత్యక్షవిరోధః, శ్రుతిస్వారస్యహానిః, [illegible] భవతాం పక్షే౽ధికం దూషణమితి భావః. [illegible] మిత్యాదినా ప్రతిపత్తిముఖేన తత్తచ్ఛఙ్కాపరిహారః కృతః. ఇతి శబ్దో నాన న్తరవాక్యశేషః - అపి తు ప్రకరణశేషః- ఉపాస్యత్వప్రతిషేధం శఙ్కతే (నేదమితి) పరిహరతి (నైవమితి) తస్య వాక్యస్యైవం నిర్వాహో నాయుక్త ఇత్యర్థః. ఉపాస్యత్వనిషేధః ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ

అత్రబ్రహ్మణఉపాస్యత్వం ప్రతిషిధ్యతే-అపితు బ్రహ్మణోజగద్వైరూప్యంప్రతిపాద్యతే. యదిదంజగదుపాసతేప్రాణినః- నేదంబ్రహ్మ. తదేవబ్రహ్మత్వంవిద్ధి -యద్వాచానభ్యుదితంయేనవాగభ్యుద్యతఇతివాక్యార్థః. అన్యథాతదేవబ్రహ్మత్వంవిద్ధీతివిరుధ్యతే, ధ్యానవిధివైయర్థ్యంచస్యాత్,. అతోబ్రహ్మసాక్షాత్కారఫలేనధ్యాననియోగేనైవాపరమార్థభూతస్యకృత్స్నస్యద్రష్టృదృశ్యాదిప్రపఞ్చరూపబన్ధస్యనివృత్తిః.——

యదపికైశ్చిదుక్తం- భేదాభేదయోర్విరోధోనవిద్యతఇతి. తదయుక్తం-నహిశీతోష్ణతమఃప్రకాశాదివద్భేదాభేదావేకస్మిన్వస్తునిసంగచ్ఛేతే. అథోచ్యేత-సర్వంహివస్తుజాతంప్రతీతివ్యవస్థాప్యం. సర్వంచభిన్నాభిన్నంప్రతీయతే-కారణాత్మనాజాత్యాత్మనాచాభిన్నం - కార్యాత్మనావ్యక్త్యాత్మనాచభిన్నం. ఛాయాతపాదిషువిరోధస్సహానవస్థానలక్షణోభిన్నాధారత్వరూపశ్చ- కార్యకారణయోర్జాతివ్యక్త్యోశ్చ తదుభయమపినోపలభ్యతే. ప్రత్యుతఏకమేవవస్తుద్విరూపంప్రతీయతే-యథామృదయంఘటఃఖణ్డోగౌఃముణ్డోగౌరితి. నచైకరూపంకించిదపివస్తులోకేదృష్టచరం.నచతృణాదేర్జ్వలనాదివదభేదోభేదోపమర్దీదృశ్యతఇతినవస్తువిరోధః.మృత్సువర్ణగవాశ్వాద్యాత్మనావస్థితస్యైవఘటమకుటఖణ్డబడబాద్యాత్మనాచావస్థానాత్. నచాభిన్నస్యభిన్నస్యచవస్తునోఽభేదోభేదశ్చఏకఏవాకారఇతీశ్వరాజ్ఞా - ప్రతీతత్వాదైకరూప్యంచేత్ ప్రతీతత్వాదేవభిన్నాభిన్నత్వమితిద్వైరూప్యమప్యభ్యుపగమ్యతాం. నహి విస్ఫారితాక్షఃపురుషోఘటశరావఖణ్డముణ్డాదిషువస్తూపలభ్యమానేష్వియంమృదయంఘటఃఇసంగోత్వమియంవ్యక్తిరితివివేక్తుంశక్నోతి-అపితుమృదయంఘటఃఖణ్డోగౌరిత్యేవప్రత్యేతి. అనువృత్తిబుద్ధిబోధ్యంకారణమాకృతిశ్చ- వ్యావృత్తిబుద్ధిబోధ్యంకార్యం వ్యక్తిశ్చేతివివినక్తీతిచేత్. నైవం - వివిక్తాకారానుపలబ్ధేః. నహి సుసూక్ష్మమపినిరీక్షమాణైరిదమనువర్తమానమిదంచ వ్యావర్తమానమితి పురోఽవస్థితేవస్తున్యాకారభేదఉపలభ్యతే. యథాసంప్రతిపన్నైక్యేకార్యేవిశేషేచైకత్వబుద్ధిరుపజాయతే - తథైవ సకారణే ససామాన్యే చైకత్వ బుద్ధిరవిశిష్టోపజాయతే. ఏవమేవ దేశతః

(నాత్రేతి) కస్తర్హ్యర్థఇత్యత్రాహ (అపిత్వితి) కథంవైరూప్యప్రతిపాదనమిత్యత్రాహ (యదిదమితి) *యదిదముపాసతఇత్యత్రేదమంశనిషేధస్యతాత్పర్యమితిభావః. *మనోబ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యాదినావిహితప్రతీకోపాసనోపాస్యానిహిపరిచ్ఛిన్నాని- నేదంబ్రహ్మ. కింత్వపరిచ్ఛిన్నంతదేవపరంబ్రహ్మేత్యర్థః. అనేన *అన్యదేవతద్విదితాదిత్యాదికముపిజగద్వైరూప్యపరమితివ్యాఖ్యాతంభవతి.యద్వాచాఽనభ్యుదితం-వస్తుస్వరూపం-అపరిచ్ఛిన్నం. అన్యథేతి స్వవాక్యవిరోధఉక్తః. ధ్యానవిధివైయర్థ్యమితివాక్యాన్తరవిరోధఉక్తః. స్వపక్షముపసంహరతి (అతఇతి)——— అథాయమేవధ్యాననియోగవాదీభాస్కరమతందూషయితుంతదభిమతంభేదాభేదావిరోధమనువదతి (యదపీత్యాదినా) ప్రథమంసంక్షేపేణదూషయతి (తదయుక్తమితి) నియమేనభిన్నాధారత్వలక్షణస్సహానవస్థానలక్షణశ్చేతివిరోధోద్విధా. ఆదిశబ్దేనతృణదహనాదేరివనాశ్యనాశకభావోవివక్షితః. తద్వద్భేదాభేదయోరపివిరోధోఽస్తీత్యాహ(నహీతి) అథభేదాభేదమతంవిస్తరేణప్రస్తౌతి (అథోచ్యేతేతి) పక్ష్యమాణౌపయికమర్థందర్శయతి (సర్వంహీతి) శీతోష్ణాదిష్వపివిరోధః ప్రతీత్యధీనఇతిభావః. తతఃకిమిత్యత్రాహ (సర్వంచేతి) కథంభిన్నాభిన్నత్వమిత్యత్రాహ (కారణాత్మనేతి) పూర్వోక్తద్వివిధవిరోధోపలమ్భస్థలవైరూప్యంవక్తుమాహ (ఛాయేతి) తతఃకిమిత్యత్రాహ (కార్యేతి) అవిరోధేనోపలబ్ధిమాహ (ప్రత్యుతేతి) ఉపలబ్ధిముఖేనయేనదర్శయతి (యథేతి) అద్విరూపవస్త్వనుపలబ్ధిమాహ (నచేతి) నాశ్యనాశకత్వలక్షణస్ప్రతీయూసివిరోధోనాస్తీత్యాహ (నచతృణాదేరితి) వస్తువిరోధశబ్దేననాశ్యనాశకలక్షణవిరోధోవివక్షితః. తాదృశవిరోధాభావముపపాదయతి (మృత్సువర్ణేతి) జాతిగతోఽభేదః - వ్యక్తిగతశ్చభేదఇతికథమేకస్యభేదాభేదావితిశఙ్కాయాంజాతివ్యక్త్యోఃపరస్పరభేదాభేదముపపాదయతి (నచాభిన్నస్యేతి) అభిన్నస్య- జాతేః. భిన్నస్య- వ్యక్తేరిత్యర్థః. జాతేరభేదఏవాకారః వ్యక్తేర్భేదఏవాకారఇతికిమీశ్వరాజ్ఞయాస్వీక్రియతే- నహిప్రమాణతర్కానాదరేణహఠాత్కశ్చిదర్థఃస్వీకార్యఇతిభావః. ప్రతీతిబలాదభ్యుపగతింశఙ్కతే (ప్రతీతత్వాదితి) తథాస్వమతస్యాభ్యుపగన్తవ్యతామాహ (ప్రతీతత్వాదేవేతి) త్వదుక్తాదేవేత్యేవకారాభిప్రాయః (ద్వైరూప్యమపీతి)అపిశబ్దస్యాభిప్రాయః. ప్రతీతత్వమేవోపపాదయతి (నహీతి) ఇయంజాతిఃఇయంవ్యక్తిరితివివిక్తైహి- అత్రాభేదఃఅత్రచభేదఇతివక్తుంయుక్తం- నతథావివిచ్యతఇత్యర్థః. తర్హికథంప్రతీతిరిత్యత్రాహ (అపిత్వితి) ఏకమేవవస్తుజాత్యాత్మనావ్యక్త్యాత్మనాచభిన్నమభిన్నంచప్రతీయతఇత్యర్థః. మృదయంఘటఇత్యనేనమత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యప్రత్యయోభేదాభేదసాధకయుక్తిరుక్తాభవతి. అనువృత్తివ్యావృత్తిభ్యాంవివేకంశఙ్కతే (అనువృత్తీతి) పరిహరతి (నైవమితి) వివిక్తాకారానుపలబ్ధింవివృణోతి (నహిసుసూక్ష్మమపీతి) వివిక్తాకారోపలమ్భేసతిహ్యస్మిన్నంశే అనువృత్తిబుద్ధిబోధ్యత్వంఅస్మిన్నంశేవ్యావృత్తిబుద్ధిబోధ్యత్వమితిజ్ఞాతుంశక్యమిత్యర్థః. ఆకారభేదః- అంశభేదః.తర్హికథముపలమ్భఇత్యత్రాహ(యథాసంప్రతిపన్నేతి) విశేషః - వ్యక్తిః. యథాకార్యైకత్వంవ్యక్త్యేకత్వంచసంప్రతిపన్నం - తథాకార్యకారణయోశ్చజాతివ్యక్త్యోశ్చఏకత్వబుద్ధిర్జాయతఇత్యర్థః. ఏకత్వబుద్ధిరిత్యనేనైకశబ్దానువిద్ధప్రత్యయఉక్తోభవతి. సహోపలమ్భనియమః, ప్రథమపిణ్డగ్రహణేఽభేదేనగ్రహణం,చార్థాదుక్తంభవతి- నవివేక్తుంశక్నోతీత్యుక్తేః. ఏవంజాతివ్యక్త్యోరన్యోన్యభేదాభేదఉక్తః. అథపిణ్డానాంపరస్పరభేదాభేదఉచ్యతే (ఏవమేవేతి) దేశకాలవైల

కాలతశ్చాకారతశ్చాత్యన్తవిలక్షణేష్వపి వస్తుషు తదేవేదమితి ప్రత్యభిజ్ఞా జాయతే. అతో ద్వ్యాత్మకమేవ వస్తు ప్రతీయత ఇతి కార్యకారణయోర్జాతివ్యక్త్యోశ్చాత్యన్తభేదోపపాదనం ప్రతీతిపరాహతం. అథోచ్యేత- మృదయం ఘటః ఖణ్డో గౌరితివద్దేవోऽహం మనుష్యోऽహమితి సామానాధికరణ్యేనైక్యప్రతీతేరాత్మశరీరయోరపి భిన్నాభిన్నత్వం స్యాత్- అత ఇదం భేదాభేదోపపాదనం నిజసదననిహితహుతవహజ్వాలాయత ఇతి. తదిదమనాకలితభేదాభేదసాధకసామానాధికరణ్యతదర్థయాథాత్మ్యావబోధవిలసితం. తథాహి- అబాధిత ఏవ ప్రత్యయః సర్వత్రార్థం వ్యవస్థాపయతి. దేవాద్యాత్మాభిమానస్తు ఆత్మయాథాత్మ్యగోచరైస్సర్వైః ప్రమాణైర్బాధ్యమానో రజ్జుసర్పాదిబుద్ధివన్నాత్మశరీరయోరభేదం సాధయతి. ఖణ్డో గౌః ముణ్డో గౌరితి సామానాధికరణ్యస్య న కేనచిత్క్వచిద్బాధో దృశ్యతే. తస్మాన్నాతిప్రసఙ్గః. అత ఏవ జీవోऽపి బ్రహ్మణో నాత్యన్తభిన్నః. అపితు బ్రహ్మాంశత్వేన భిన్నాభిన్నః. తత్రాభేద ఏవ స్వాభావికః. భేదస్త్వౌపాధికః. కథమవగమ్యత ఇతి చేత్. *తత్త్వమసి *నాన్యోऽతోऽస్తి ద్రష్టా *అయమాత్మా బ్రహ్మేత్యాదిభిః శ్రుతిభిః, *బ్రహ్మేమే ద్యావాపృథివీ ఇతి ప్రకృత్య *బ్రహ్మదాశా బ్రహ్మదాసా బ్రహ్మైమే కితవా ఉత. స్త్రీపుంసౌ బ్రహ్మణో జాతౌ స్త్రియో బ్రహ్మోత వా పుమానిత్యాథర్వణికానాం సంహితోపనిషది బ్రహ్మసూక్తే, అభేదశ్రవణాచ్చ *నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామేకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్ *జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశౌ *క్రియాగుణైరాత్మగుణైశ్చ తేషాం సంయోగహేతురపరోऽపి దృష్టః *ప్రధానక్షేత్రజ్ఞపతిర్గుణేశః *సంసారమోక్షస్థితిబన్ధహేతుః *స కారణం కరణాధిపాధిపః *తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యోऽభిచాకశీతి *య ఆత్మని తిష్ఠన్ *ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కించన వేద *ప్రాజ్ఞేనాత్మనాऽన్వారూఢః ఉత్సర్జన్యాతి *తమేవం విదిత్వాऽతిమృత్యుమేతీత్యాదిభిర్భేదశ్రవణాచ్చ జీవపరయోర్భేదాభేదావవశ్యాశ్రయణీయౌ. తత్ర *బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీత్యాదిభిర్మోక్షదశాయాం జీవస్య బ్రహ్మస్వరూపాపత్తివ్యపదేశాత్, *యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యేదితి తదానీం భేదేనేశ్వరదర్శననిషేధాచ్చాభేదస్స్వాభావిక ఇత్యవగమ్యతే. నను చ *సోऽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి సహశ్రుత్యా తదానీమపి భేదః ప్రతీయతే, వక్ష్యతి చ *జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ *భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చేతి. నైతదేవం - *నాన్యోऽతోऽస్తి ద్రష్టేత్యాదిశ్రుతిశతైరాత్మభేదప్రతిషేధాత్. *సోऽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి సర్వైః కామైస్సహ బ్రహ్మాశ్నుతే సర్వగుణాన్వితం బ్రహ్మాశ్నుత ఇత్యుక్తం భవతి. అన్యథా బ్రహ్మణాऽసహేత్యప్రాధాన్యం బ్రహ్మణః ప్రసజ్యేత. *జగద్వ్యాపారవర్జమిత్యత్ర ముక్తస్య భేదేనావస్థానే సత్యైశ్వర్యన్యూనతాప్రసఙ్గో వక్ష్యతే-

---

ఘట్యం స్పష్టం. నీలత్వఖణ్డత్వాదిరాకారవైలక్షణ్యం. అత్యన్తభేదః- అభేదాసహభేద ఇత్యర్థః. అత్ర చోద్యమాశఙ్కతే (అథోచ్యేతేతి) దేహాత్మనోస్స్వత్రివ్యాత్మనైకత్వేऽభిమతేऽపి దేహరూపేణాత్మరూపేణ వా తయోరైక్యస్య ప్రామాణికత్వాత్తయోర్భిన్నాభిన్నత్వమనిష్టమితి భావః. పరిహరతి (తదిదమితి) అబాధితం సామానాధికరణ్యం భేదాభేదసాధకం, బాధితస్య భేదాభేదసత్త్వే మిథ్యాజ్ఞానతోక్తమిత్యర్థః. తదుపపాదయతి(తథాహీతి) పరిహారాపయికమర్థం శిక్షయతి(అబాధిత ఇతి) తతః కిమిత్యత్రాహ(దేవాదీతి) జాతివ్యక్త్యోరపి తథా స్యాదిత్యత్రాహ(ఖణ్డ ఇతి) ఏవం తాదృశార్థానాం భేదాభేదశక్తః. తదుపజీవ్యనైతికేష్వప్యస్తు జీవబ్రహ్మణోర్భేదాభేదమాహ (అత ఏవేతి) అతః - భేదాభేదయోరవిరుద్ధత్వాదిత్యర్థః. బ్రహ్మాంశత్వేనేత్యత్ర, *అంశో నానావ్యపదేశాదితి సూత్రం స్మారితం. అచిద్బ్రహ్మణోర్భేదాభేదః స్వాభావిక ఇతి భాస్కరయాదవయోరుభయోరప్యభిమతం. చిద్బ్రహ్మణోస్తు భేదాభేదౌ స్వాభావికావితి యాదవమతం వ్యవస్థాపయత్యర్థమాహ(తత్రేతి) (కథమితి) భేదాభేదసద్భావే తత్రాభేదస్యైవ స్వాభావికత్వే చ కిం ప్రమాణమిత్యర్థః. అభేదస్య స్వాభావికత్వేన ప్రాధాన్యాత్ ప్రథమమన్యథా చేతి సూత్రాంశవిషయవాక్యమాహ (తత్త్వమసీతి) దాశకితవేత్యాద్యంశవిషయమాహ (బ్రహ్మేమ ఇతి) నానావ్యపదేశాదిత్యంశస్య విషయమాహ (నిత్యో నిత్యానామితి) (క్రియాగుణైరాత్మగుణైశ్చేతి) క్రియాగుణాః- సంసారహేతుగుణాః. ఆత్మగుణాః- మోక్షహేతుగుణాః. తైస్సంయోగహేతురిత్యర్థః. అత్ర భేదస్యౌపాధికత్వం కథమవగమ్యత ఇత్యత్రాహ (తత్రేతి) తత్స్వరూపాపత్తివ్యపదేశో భేదనిషేధశ్చాభేదస్యానౌపాధికత్వజ్ఞాపకావిత్యర్థః. ముక్తౌ భేదనిషేధాదేవ భేదస్యౌపాధికత్వమప్యర్థసిద్ధం. ముక్తౌ భేదం దర్శయంశ్చోదయతి(నను చేతి) సహశబ్దో భోక్తృసాహిత్యపర ఇతి చోదయితురభిప్రాయః. భోగ్యసాహిత్యబుద్ధ్యా పరిహరతి(నైతదితి) భేదప్రతీతిం పరిహరిష్యన్ ముక్తౌ భేదస్య శ్రుతివిరుద్ధతాం దర్శయతి(నాన్య ఇతి) భేదప్రతీతిం పరిహరతి(సోऽశ్నుత ఇతి) సోऽశ్నుత ఇతి వాక్యేనోక్తం భవతీత్యన్వయార్థః. బ్రహ్మణా సహ గుణానశ్నుతే- గుణాంశ్చ బ్రహ్మ చానుభవతీతి. కిం బ్రహ్మపృథగ్భూతోऽశ్నుతే- ఉతాపృథగ్భూత ఇత్యపేక్షాయాం తద్వాక్యాన్తరావగమ్యం- అతో నాత్ర భేదప్రతీతిరితి యావత్. ఏతదుపపాదయతి(అన్యథేతి) అప్రాధాన్యం భోక్త్రన్తరాపేక్షయా దోషః- భోగ్యభూతస్వగుణాపేక్షయా తు న దోష ఇతి భావః. పరోదాహృతసూత్రస్యాభిమతమర్థమాహ(జగదితి) బ్రహ్మణో ముక్తస్య చ భేదే సతి జగద్వ్యాపారవర్జత్వప్రసఙ్గాన్న భేద ఇతి సూత్రార్థ ఇ

అన్యథా*సంపద్యావిర్భావస్స్వేనశబ్దాత్ ఇత్యాదిభిర్విరోధాత్. తస్మాదభేదఏవస్వాభావికః- భేదస్తుజీవానాం పరస్మాత్ బ్రహ్మణః, పరస్పరం, చబుద్ధీన్ద్రియదేహోపాధికృతః. యద్యపిబ్రహ్మనిరవయవం సర్వగతంచ తథాప్యాకాశఇవఘటాదినాబుద్ధ్యాద్యుపాధినాబ్రహ్మణ్యపి భేదస్సంభవత్యేవ. నచభిన్నే బ్రహ్మణిబుద్ధ్యాద్యుపాధిసంయోగః - బుద్ధ్యాద్యుపాధిసంయోగాద్బ్రహ్మణిభేదఇతీతరేతరాశ్రయత్వం-ఉపాధేస్తత్సంయోగస్యచకర్మకృతత్వాత్, తత్ప్రవాహస్యచానాదిత్వాత్,. ఏతదుక్తంభవతి-పూర్వకర్మసంబద్ధాజ్జీవాత్ స్వసంబద్ధఏవోపాధిరుత్పద్యతే- తద్యుక్తాత్కర్మ-ఏవంబీజాఙ్కురన్యాయేనకర్మోపాధిసంబన్ధస్యానాదిత్వాన్నదోషఇతి. అతోజీవానాంపరస్పరంబ్రహ్మణాచాభేదఏవస్వాభావికః-భేదస్త్వౌపాధికః. ఉపాధీనాంపునఃపరస్పరంబ్రహ్మణాచాభేదవత్ భేదోపిస్వాభావికః-ఉపాధీనాముపాధ్యన్తరాభావాత్, తదభ్యుపగమేఽనవస్థానాత్. అతో జీవకర్మానురూపంబ్రహ్మణోభిన్నాభిన్నస్వభావాఏవోపాధయఉత్పద్యన్త ఇతి.——— అత్రోచ్యతే అద్వితీయసచ్చిదానన్దబ్రహ్మధ్యానవిషయవిధిపరంవేదాన్తవాక్యజాతమితి వేదాన్తవాక్యైరభేదఃప్రతీయతే. భేదావలమ్బిభిఃకర్మశాస్త్రైఃప్రత్యక్షాదిభిశ్చభేదఃప్రతీయతే - భేదాభేదయోఃపరస్పరవిరోధాత్ అనాద్యవిద్యామూలతయాపి భేదప్రతీత్యుపపత్తేరభేదఏవపరమార్థఇత్యుక్తం. తత్రాయముక్తం భేదాభేదయోరుభయోరపిప్రతీతిసిద్ధత్వాన్నవిరోధఇతి. తదయుక్తం-కస్మాచ్చిత్ కస్యచిద్విలక్షణత్వంహితస్మాత్తస్యభేదః. తద్విపరీతత్వంచాభేదః. తయోస్తథాభావాతథాభావరూపయోరేకత్రసంభవమనున్మత్తఃకోబ్రవీతి. కారణాత్మనాజాత్యాత్మనాచాభేదః- కార్యాత్మనావ్యక్త్యాత్మనాచభేదఃఇత్యాకారభేదాదవిరోధఇతిచేత్. న వికల్పాసహత్వాత్. ఆకారభేదాదవిరోధంవదతఃకిమేకస్మిన్నాకారేభేదః-ఆకారాన్తరేచాభేదఇత్యభిప్రాయః ఉతాకారద్వయయోగివస్తుగతావుభావపీతి. పూర్వస్మిన్కల్పేవ్యక్తిగతోభేదః-జాతిగతశ్చాభేదఇతినైకస్యద్వ్యాత్మకతా. జాతిర్వ్యక్తిరితి నైకమేవవస్త్వితిచేత్ - తర్హ్యాకారభేదాదవిరోధఃపరిత్యక్తస్స్యాత్. ఏకస్మింశ్చవిలక్షణత్వతద్విపర్యయావిరుద్ధావిత్యుక్తం. ద్వితీయేతుకల్పేఅన్యోన్యవిలక్షణమాకారద్వయ, మప్రతిపన్నంచతదాశ్రయభూతంవస్త్వ, తి తృతీయాభ్యుపగమేఽపిత్రయాణామన్యోన్యవైలక్షణ్యమేవోపపాదితంస్యాత్. నపునరభేదః. ఆకారద్వయసమాహ్యమాణావిరోధంతదాశ్రయభూతేవస్తునిభిన్నాభిన్నత్వమితిచేత్ - స్వస్మాద్విలక్షణంస్వాశ్రయమాకారద్వ

త్యర్థః. తదుపపాదయతి (అన్యథేతి) అభేదస్యస్వాభావికత్వంనిగమయతి (తస్మాదితి) ముక్తౌ భేదనిషేధాదస్మిన్ప్రకరణే భేదస్యౌపాధికత్వమేవశాస్త్రేణాభిప్రేతం. ఉపాధికఇత్యపేక్షాయామాహ (భేదస్త్వితి) ఔపాధికత్వరూపవైషమ్యపరస్తుశబ్దః. శఙ్కాద్యోతకోవా. బ్రహ్మణోవిభుత్వనిరవయవత్వాభ్యాం [illegible] వగతఉపాధిర్బ్రహ్మణ్యేవేతితదసంస్పృష్టప్రదేశాభావాత్ జీవేశ్వరభేదోనసంభవతీత్యత్రాహ (యద్యపీతి) అన్యోన్యాశ్రయమాశఙ్క్యాహ (నచేతి) ఈశ్వరాంశేకర్మకృతబుద్ధ్యాద్యుపాధిసంబన్ధాభావాత్ ఉపాధిసంయోగస్యభేదపూర్వకత్వం ప్రవాహానాదిత్వంచోపపాదయతి (ఉపాధేరితి) కర్మణఉపాధిత్వంయోగకర్మణాంప్రవాహానాదిత్వం-తేనచాన్యోన్యాశ్రయపరిహారఃకథమిత్యాకాఙ్క్షాయాంతద్వివృణోతి (ఏతదుక్తమితి) (తద్యుక్తాత్కర్మేతి) కర్మవశత్వంహిజీవత్వం-ఉపాధినాజీవత్వంజీవభావాదుపాధ్యన్తరమిత్యనాదిత్వాదిత్యర్థః. ఫలితముక్తమాహ (అతఇతి) అనిష్టంకిఞ్చిద్వైషమ్యమాహ (ఉపాధీనాంపునరితి) పునస్త్వర్థః. వైషమ్యహేతుద్వయమాహ (ఉపాధీనామితి) భిన్నాభిన్నత్వపక్షముపసంహరతి (అతోజీవకర్మేతి) ——— భేదాభేదపక్షంధ్యాననియోగవాదీదూషయతి (అత్రోచ్యతఇత్యాదినా) పూర్వంయదపికైశ్చిదుక్తమితిప్రస్తావనసమ్పూర్ణస్యాపకంసఙ్క్షిప్యదర్శయితుమాహ (అద్వితీయేతి) తత్సఙ్క్షిప్తఫలందర్శయతి (తత్రాయముక్తమితి) భేదాభేదవిషయప్రతీతిందూషయిష్యన్పూర్వంతయోర్విరోధముపపాదయితుంతత్స్వరూపమాహ (కస్మాచ్చిదితి) విలక్షణత్వం-అన్యత్వం ఇదమిదంనభవతి- ఇదమిదంభవతీతిహిభేదాభేదవిషయప్రతీతిః. తత్కిమిత్యత్రాహ (తయోరితి) భేదాభేదఇతిసకస్యచిద్ధర్మస్యసంజ్ఞా-లోకప్రసిద్ధ్యనుగుణార్థోభేదాభేదశబ్దస్యస్వీకృతశ్చేత్ భావాభావయోర్విరోధోఽపహ్నవనీయఇత్యర్థః. కించ-అనేనప్రవిధివిరోధానాం తివక్తుంనశక్యం-త్రివిధవిరోధోపలబ్ధేః. యదిభావాభావయోర్నవిరోధః-తర్హిభిన్నాభిన్నత్వంభవతినభవతీతిస్వపరవచసోరపివిరోధాభావస్స్యాత్ ఉక్తంపిణ్డద్వయభేదాభేదస్యాకారభేదాదవిరోధమనువదతి (కారణాత్మనేతి) వికల్పన్దూషయతి (నేత్యాదినా) (ఏకస్మిన్నాకారఇతి) ఆకారశబ్దోపదార్థపరః. (పూర్వస్మిన్కల్పఇతి) తత్రజాతివ్యక్త్యోఃకింపరస్పరంభేదః-ఉతాభేదః- ఉతభేదాభేదఇతివికల్పత్రయమభిప్రేత్యప్రథమంశిరోదూషయతి (వ్యక్తిగతఇతి) ద్వితీయమనువదతి (జాతిరితి) దూషయతి (తర్హీతి) విరోధస్తిష్ఠత్యేవేత్యర్థః. తృతీయందూషయతి (ఏకస్మింశ్చేతి) జాతిర్వ్యక్తిర్భవతినభవతీతిభావాభావవిరోధఃస్థితఏవేత్యర్థః. కణ్ఠోక్తపూర్వవికల్పేద్వితీయంశిరోదూషయతి (ద్వితీయేతుకల్పేఇతి) అత్రతృతీయస్యజాతివ్యక్తివ్యతిరిక్తస్యవస్తునోఽప్రతిపన్నత్వంనాస్తైకందూషణమధికం. తదిదమప్రతిపన్నంచేత్యనేనాభిప్రేతం. ప్రతిపన్నత్వాభ్యుపగమేపిదూషణమాహ (తృతీయాభ్యుపగమేపీతి) (నపునరితి) అన్యథాత్రిత్వాభావాదిత్యర్థః. అథతృతీయేవస్తున్యాకారద్వయేనభేదాభేదయోర్నిర్వాహ్యత్వేనావిరోధిత్వంశఙ్క్యతే (ఆకారద్వయేతి) ఇదమాకారద్వయంస్వాశ్రయేణభిన్నం-ఉతాభిన్నం-ఉతభిన్నాభిన్నమితివికల్పమభిప్రేత్యప్రథమంశిరోదూషయతి (స్వస్మాదితి) స్వశబ్దత్రయమప్యాశ్రయపరం. భేదా

యం స్వస్మిన్విరుద్ధధర్మద్వయసమావేశనిర్వాహకం కథం భవేత్. అవిలక్షణం తు కథంతరాం. ఆకారద్వయతద్వతోశ్చ ద్వ్యాత్మకత్వాభ్యుపగమే నిర్వాహకాన్తరాపేక్షయాऽనవస్థా స్యాత్. న చ సంప్రతిపన్నైక్యవ్యక్తిప్రతీతివత్ సామాన్యేఽపి వస్తున్యేకరూపా ప్రతీతిరుపజాయతే- యత ఇదమిత్థమితి సర్వత్ర ప్రకారప్రకారితయైవ సర్వా ప్రతీతిః. తత్ర ప్రకారాంశో జాతిః- ప్రకార్యంశో వ్యక్తిరితి నైకాకారా ప్రతీతిః. అత ఏవ జీవస్యాపి బ్రహ్మణో భిన్నాభిన్నత్వం న సమ్భవతి. తస్మాదభేదస్యానన్యథాసిద్ధశాస్త్రమూలత్వాదనాద్యవిద్యామూల ఏవ భేదప్రత్యయః. నన్వేవం బ్రహ్మణ ఏవాజ్ఞత్వం, తన్మూలాశ్చ జన్మజరామరణాదయో దోషాః, ప్రాదుష్ష్యుః. తతశ్చ *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ *ఏష ఆత్మాపహతపాప్మేత్యాదీని శాస్త్రాణి బాధ్యేరన్. నైవం- అజ్ఞానాదిదోషాణామపరమార్థత్వాత్. భవతస్తూపాధిబ్రహ్మవ్యతిరిక్తం వస్త్వన్తరమనభ్యుపగచ్ఛతో బ్రహ్మణ్యేవోపాధిసంసర్గస్తత్కృతాశ్చ జీవత్వాజ్ఞత్వాదయో దోషాః, పరమార్థత ఏవ భవేయుః. న హి బ్రహ్మణి నిరవయవే అచ్ఛేద్యే సమ్బధ్యమానా ఉపాధయస్తద్భిత్త్వా భిత్త్వా వా సమ్బధ్యన్తే - అపి తు బ్రహ్మస్వరూపే సంయుజ్య తస్మిన్నేవ స్వకార్యాణి కుర్వన్తి. యది మన్యేత- ఉపాధ్యుపహితం బ్రహ్మ జీవః - స చాణుపరిమాణః. అణుత్వం చావచ్ఛేదకస్య మనసోఽణుత్వాత్. స చావచ్ఛేదోఽనాదిః. ఏవముపాధ్యుపహితేంశే సమ్బధ్యమానా దోషా అనుపహితే పరే బ్రహ్మణి న సమ్బధ్యన్త ఇతి. అయం ప్రష్టవ్యః - కిముపాధినాచ్ఛిన్నో బ్రహ్మఖణ్డోఽణురూపో జీవః - ఉతాచ్ఛిన్న ఏవాణురూపోపాధిసంయుక్తో బ్రహ్మప్రదేశవిశేషః - ఉతోపాధిసంయుక్తం బ్రహ్మస్వరూపం - అథోపాధిసంయుక్తం చేతనాన్తరం- అథోపాధిరేవేతి. అచ్ఛేద్యత్వాద్బ్రహ్మణః ప్రథమః కల్పో న కల్పతే, ఆదిమత్త్వం చ జీవస్య స్యాత్,- ఏకస్య సతో ద్వైధీకరణం హి చ్ఛేదనం. ద్వితీయే తు కల్పే బ్రహ్మణ ఏవ ప్రదేశవిశేషే ఉపాధి

భేదయోరేకాశ్రయత్వే న హి విరోధః- అవిరోధనిర్వాహకాకారద్వయం హి న భేదాభేదయోరాశ్రయభూతం- అతో న తదవిరోధనిర్వాహకం. అగ్నిగతం హైజ్యౌష్ణ్యౌజ్జ్వల్యం చాకారద్వయమగ్నౌ శీతోష్ణత్వరూపవిరుద్ధధర్మద్వయసమావేశనిర్వాహకం న భవతీత్యర్థః. ద్వితీయం శిరో దూషయతి (అవిలక్షణమితి) పూర్వమాకారద్వయే సంభవతి తస్య విరుద్ధధర్మద్వయనిర్వాహకత్వాయోగ ఉక్తః- అత్ర త్వాకారద్వయమేవ నాస్తీతి నితరాం విరుద్ధధర్మసమావేశాయోగ ఇత్యభిప్రాయేణ కథంతరామిత్యుక్తం. తృతీయం శిరో దూషయతి (ఆకారద్వయతద్వతోరితి) ఆకారద్వయస్య తదాశ్రయస్య చ భిన్నాభిన్నత్వనిర్వాహకమాకారద్వయాన్తరమపేక్షితం- తస్యాపి స్వాశ్రయేణ భిన్నాభిన్నత్వమస్తి చేత్ - తదవిరోధనిర్వాహకాకారద్వయాన్తరమపేక్షితమిత్యనవస్థా స్యాదిత్యర్థః. అథ కిం ప్రష్టోనుపపన్నా నామేతి శఙ్కాయాం భేదాభేదవిషయప్రతీతిం దూషయతి (న చేతి) హేతుమాహ (యత ఇతి) తస్యాం ప్రతీతౌ ప్రకారప్రకారిణౌ వివిచ్య దర్శయతి (తత్రేతి) అనేనైవమపి పరిహృతం- మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యం, సహోపలమ్భనియమః, ఏకశబ్దానువిద్ధప్రత్యయః, ప్రథమపిణ్డగ్రహణే జాతివ్యక్త్యోరభేదప్రతీతిః, ఇతి హేతుచతుష్టయం. అపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వం మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యహేతుః- అపృథక్సిద్ధిశ్చ ప్రకారప్రకారిణోస్సంబన్ధనియమాదేవోపపన్నా- అతః ప్రకారప్రకారిభావప్రతిపన్నభేదవిరుద్ధాభేదకల్పనాయా నావకాశః. సంబన్ధనియమ ఏవ సహోపలమ్భనియమహేతుశ్చ. ఏకోऽయం గౌరితి ప్రత్యయోऽప్యేకో దణ్డీతివద్విశేష్యైక్యవిషయః- న తు విశేషణవిశేష్యైక్యవిషయః- ప్రథమపిణ్డగ్రహణేఽపి ప్రకారప్రకారిభావాత్ భేదే నైవ ప్రతీతిః. కించ- సహత్వమపి భేదసాధకం- ద్వయోరేవ హి సాహిత్యం. న హి సహోపలమ్భనియమశ్చ సంప్రతిపన్నే భిన్నేఽభిన్నే చ న దృష్ట ఇత్యసాధారణానైకాన్తికత్వాన్నోభయసాధకః. భిన్నేష్వభిన్నేషు చాదృష్టస్య భేదాభేదసాధకత్వాభ్యుపగమే నిత్యేభ్యోऽనిత్యేభ్యశ్చ వ్యావృత్తం గన్ధవత్త్వం పృథివ్యా నిత్యత్వానిత్యత్వసాధకం స్యాత్. కించ- సాధననియమస్సాధ్యనియమహేతురితి సహత్వనియమోऽభేదనియమహేతురేవ. అత్ర జాతిరత్ర వ్యక్తిరితి ప్రదేశభేదాగ్రహణం జాతేః పిణ్డవ్యాప్యవృత్తిత్వాత్. తచ్చ సహోపలమ్భనియమాన్తర్గతం- దేశతః కాలతశ్చోపలమ్భనియమో హి సహోపలమ్భనియమః. అతో దేశతః కాలతశ్చ సంబన్ధనియమకృతస్సహోపలమ్భనియమః. కించ- సహోపలమ్భనియమోऽసిద్ధః- ఇదం రజతమిత్యత్ర శుక్తిత్వజాతివ్యతిరేకేణాధిష్ఠానభూతవ్యక్తిప్రతీతేః. అతో నైక్యసాధకత్వమితి. లౌకికవస్తుని భేదాభేదయోర్విరుద్ధత్వముపజీవ్యైదితి శేషః తత్సద్భావమాహ (అత ఏవేతి) భేదాభేదయోర్విరోధే నైకస్మిన్వస్తుని తయోరనుపపన్నత్వాదిత్యర్థః. భేదాభేదనిరాసముపజీవ్యాభేదస్యైవ తాత్త్వికతామాహ (తస్మాదితి) దోషసంబన్ధముఖేన చోదయతి (నన్వితి) అపరమార్థతయా పరిహరతి (నైవమితి) పరోక్తదోషః పరస్యైవేత్యాహ (భవతస్త్వితి) తదుపపాదయతి (న హీతి) అఙ్గుల్యాదేరివ చ్ఛేదో న సంభవతీతి అచ్ఛేద్యత్వం బ్రహ్మణః. తత్ర హేతుర్నిరవయవత్వం. భిత్త్వా - అచ్ఛిన్నత్వేఽపి పాణిపాదాదివత్ ప్రతినియతప్రదేశభేదే నేత్యర్థః. ప్రదేశభేదేన చ్ఛేదనేన వా బ్రహ్మణి సంబన్ధముపాధయో నార్హన్తి- నిరవయవత్వాదచ్ఛేద్యత్వాచ్చేత్యర్థః. నిరవయవత్వేఽప్యచ్ఛేద్యత్వేఽపి గగనవదుపహితానుపహితాంశభేదేన సదోషత్వనిర్దోషత్వోపపత్తిం శఙ్కతే (యది మన్యేతేతి) ఉపాధ్యవచ్ఛేదాజ్జీవభావః- జీవభావాదుపాధ్యవచ్ఛేదః, కర్మణా జీవభావః- తస్మాత్కర్మేతి, చాన్యోన్యాశ్రయపరిహారాయానాదిరిత్యుక్తం. దూషయితుమాహ (అయం ప్రష్టవ్య ఇతి) వికల్పయతి (కిమితి) అణుశబ్దస్య సూక్ష్మపరత్వాభిప్రాయసంభవాత్ తృతీయకల్పోదయః. చతుర్థపఞ్చమకల్పావాభ్యాం వినా గతిర్నాస్తీత్యభిప్రాయేణ కృతౌ- న తు పరాభ్యుపగతౌ. బ్రహ్మశబ్దస్య జీవే వ్యుపచారవృత్త్యా చతుర్థః కల్పః. ఉపాధిబ్రహ్మణోర్భిన్నాభిన్నత్వాభ్యుపగమాత్ పఞ్చమః. ప్రథమం శిరో దూషయతి (అచ్ఛేద్యత్వాదితి) దూషణాన్తరమాహ (ఆదిమత్త్వమితి) తదుపపాదయతి (ఏకస్య సత ఇతి) ద్వితీయం దూషయతి (ద్వితీయే త్వితి) దూషణాన్తరమా

సంబన్ధాదౌపాధికాస్సర్వే దోషాస్తస్యైవస్యుః. ఉపాధౌగచ్ఛత్యుపాధినాస్వసంయుక్తబ్రహ్మప్రదేశాకర్షణాయోగాదనుక్షణముపాధిసంయుక్తబ్రహ్మప్రదేశభేదాత్ క్షణేక్షణే బన్ధమోక్షౌ చస్యాతాం, ఆకర్షణే చాచ్ఛిన్నత్వాత్ కృత్స్నస్య బ్రహ్మణ ఆకర్షణం స్యాత్. నిరంశస్య వ్యాపిన ఆకర్షణం న సమ్భవతీతి చేత్ - తర్హి ఉపాధిరేవ గచ్ఛతీతి పూర్వోక్తప్రదోషస్స్యాత్. అచ్ఛిన్నబ్రహ్మప్రదేశేషు సర్వోపాధిసంసర్గే సర్వేషాం చ జీవానాం బ్రహ్మణ ఏవ ప్రదేశత్వే నైకత్వేన ప్రతిసన్ధానం స్యాత్. ప్రదేశభేదాదప్రతిసన్ధానే చైకస్యాపి స్వోపాధౌ గచ్ఛతి ప్రతిసన్ధానం న స్యాత్. తృతీయే తు కల్పే బ్రహ్మస్వరూపస్యైవోపాధిసమ్బన్ధేన జీవత్వాపాతాత్ తదతిరిక్తానుపహితబ్రహ్మసిద్ధిస్స్యాత్, సర్వేషు చ దేహేష్వేక ఏవ జీవస్స్యాత్. తురీయే తు కల్పే బ్రహ్మణోఽన్య ఏవ జీవ ఇతి జీవభేదస్యౌపాధికత్వం పరిత్యక్తం స్యాత్. చరమే చార్వాకపక్ష ఏవ పరిగృహీతస్స్యాత్. తస్మాదభేదశాస్త్రబలేన కృత్స్నస్య భేదస్యావిద్యామూలత్వమేవాభ్యుపగన్తవ్యం. అతః ప్రవృత్తినివృత్తిప్రయోజనపరతయైవ శాస్త్రస్య ప్రామాణ్యేఽపి ధ్యానవిధిశేషతయా వేదాన్తవాక్యానాం బ్రహ్మస్వరూపే ప్రామాణ్యముపపన్నమితి.—

తదప్యయుక్తం - ధ్యానవిధిశేషత్వేఽపి వేదాన్తవాక్యానామర్థసత్యత్వే ప్రామాణ్యాయోగాత్. ఏతదుక్తం భవతి బ్రహ్మస్వరూపగోచరాణి వాక్యాని కిం ధ్యానవిధినైకవాక్యతామాపన్నాని బ్రహ్మస్వరూపే ప్రామాణ్యం ప్రతిపద్యన్తే - ఉత స్వతన్త్రాణ్యేవ. ఏకవాక్యత్వే ధ్యానవిధిపరత్వేన బ్రహ్మస్వరూపే తాత్పర్యం న సమ్భవతి. భిన్నవాక్యత్వే ప్రవృత్తినివృత్తిప్రయోజనవిరహేణానవబోధకత్వమేవ. న చ వాచ్యం - ధ్యానం నామ స్మృతిసన్తతిరూపం - తచ్చ స్మర్తవ్యైకనిరూపణీయమితి ధ్యానవిధేస్స్మర్తవ్యవిశేషాకాఙ్క్షాయాం *ఇదం సర్వం యదయమాత్మా* బ్రహ్మా సర్వానుభూః* సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యాదీని స్వరూపతద్విశేషాదీని సమర్పయన్తి తేనైకవాక్యతామాపన్నాన్యర్థసద్భావే ప్రమాణమితి - ధ్యానవిధేస్స్మర్తవ్యవిశేషాపేక్షత్వేఽపి *నామ బ్రహ్మేత్యాదిష్విపి వినివదసత్యేనాప్యర్థవిశేషేణ ధ్యాననిర్వృత్త్యుపపత్తేః ధ్యేయసత్యత్వానపేక్షణాత్. అతో వేదాన్తవాక్యానాం ప్రవృత్తినివృత్తిప్రయోజనవిధురత్వాత్, ధ్యానవిధిశేషత్వేఽపి ధ్యేయవిశేషస్వరూపసమర్పణమాత్రపర్యవసానాత్, స్వాతన్త్ర్యేఽపి బాలాతురాద్యుపచ్ఛన్దనవాక్యవత్ జ్ఞానమాత్రేణైవ పురుషార్థపర్యన్తతాసిద్ధేః, శ్చ పరినిష్పన్నవస్తుసత్యతాగోచరత్వాభావాత్ బ్రహ్మణి శాస్త్రప్రమాణకత్వం న సమ్భవతీతి ప్రాప్తం॥ ....

తత్ప్రతిపద్యతే (తత్తుసమన్వయాదితి) సమన్వయః - సమ్యగన్వయః. పురుషార్థతయాన్వయ ఇత్యర్థః. పరమపురుషార్థభూతస్యానవధికాతిశయానన్దస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽభిధేయతయాన్వయాత్ -

---

హ (ఉపాధావితి) ఆకర్షణేన వినా తత్పరిహారాసంభవాత్తదాశఙ్క్యాహ (ఆకర్షణే చేతి) అనుపపత్త్యా తదనభ్యుపగమమాశఙ్క్య పూర్వోక్తమాపాదనేన ప్రత్యుదస్యతి (నిరంశస్యేతి) మాపక్షాన్తరమాహ (అచ్ఛిన్నేతి) తత్పరిహారమాశఙ్క్యాహ (ప్రదేశభేదాదితి) తృతీయం కల్పం దూషయతి (తృతీయే త్వితి) (అనుపహితబ్రహ్మసిద్ధిస్స్యాదితి) నిర్దోషమఙ్గళగుణకత్వ శ్రుతీనామనుపహిత బ్రహ్మవిషయత్వం హి పరాభ్యుపేతం. జీవేశ్వరభేదాభావప్రసక్తౌ, జీవానాం పరస్పరభేదాభావప్రసక్తిశ్చేత్యర్థః. చతుర్థపక్షం దూషయతి (తురీయే త్విత్యాదినా) (చరమ ఇతి) అచిన్త్యస్యైవ చేతనత్వవచనాత్తస్య చేతన బ్రహ్మతాదాత్మ్యానుపపత్తిశ్చేత్యభిప్రాయః. భేదాభేదదూషణముపసంహరన్ స్వమతసిద్ధిమాహ (తస్మాదితి) ధ్యానవిధిశేషతయా బ్రహ్మణస్సిద్ధిముపసంహరతి (అత ఇతి)———ధ్యాననియోగవాదిపక్షం విమర్శం సహోదూషయతి (తదప్యయుక్తమితి) న కేవలం సిద్ధప్రపఞ్చీకరణవిధివాద ఏవానుపపన్నః - ఇదమపి అనుపపన్నమిత్యపిశబ్దస్యార్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (ధ్యానేతి) ధ్యానవిధిశేషత్వేఽర్థసత్యత్వే తాత్పర్యాయోగః - విధిశేషత్వం హి తాత్పర్యస్వాతన్త్ర్యేణ వా బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యం స్యాదిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) దూషయితుం వికల్పయతి (బ్రహ్మస్వరూపేతి) ప్రథమం దూషయతి (ఏకేతి) ఏకవాక్యత్వం మహావాక్యైకత్వం. ద్వితీయం దూషయతి (భిన్నేతి) అనవబోధకత్వం దుఃఖసాధ్యశ్రవణాదౌ ప్రవృత్త్యయోగాత్. ఏకవాక్యత్వపక్షే విధిశేషతయా బ్రహ్మణస్సిద్ధిమాశఙ్క్యాహ (న చ వాచ్యమితి) కుత ఇత్యత్రాహ (ధ్యానవిధేరితి) *నామ బ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యాదిదృష్టివిధిషు విశేష్యసత్యత్వేఽపి విశేషణాసత్యత్వేన విశిష్టాసత్యత్వమవర్జనీయం - ఇహ చ తథైవేత్యర్థః. సార్థసంగ్రహం పూర్వపక్షముపసంహరతి (అత ఇతి) నను ప్రథమసూత్రే విధిశేషతయా బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యసమర్థనమేతదధికరణపూర్వపక్షే విధిశేషతయా తత్సిద్ధిప్రతిక్షేపశ్చ కథం ఘటతే. ఇత్థం - తత్ర తు ఫలత్వేన సిద్ధిరుక్తా - ఫలతయా సిద్ధస్య తత్పారమార్థ్యాభావే స్వర్గాదేరప్యసత్యత్వప్రసక్త్యాత్ తత్పారమార్థ్యం సిధ్యతీతి - ఫలతయా తత్సిద్ధిసమర్థనం సాధీయః. అత్ర తు ధ్యానవిధికర్మత్వేన తత్సిద్ధిర్వ్యుదస్తా - న తు ఫలతయా తత్సిద్ధిరిత్యవిరోధః. ....

ఏవముపన్యస్తం పూర్వపక్షమధికృత్య సూత్రకారేణ తత్సూత్రం ప్రణీతమిత్యాహ (తత్త్వితి) ప్రతిపద్యతే - సిద్ధాన్తః ప్రాప్నోతి. జ్ఞాయత ఇతి వా. అర్థః - సమన్వయశబ్దం విస్తరేణ వ్యాచష్టే (సమన్వయ ఇత్యాదినా) తస్య కేనాన్వయ ఇత్యపేక్షాం పూరయన్ వాక్యార్థం దర్శయతి (పరమేతి) పరమపురుషార్థతోఽబాధకమనవధికేతి పదం - పురుషేణార్థ్యత్వమిత్యుపపురుషార్థత్వం - ఆనన్దరూపతయా పురుషార్థత్వం - తస్యానవధికాతిశయత్వాత్ పరమపురుషార్థత్వమి

తత్ - శాస్త్రప్రమాణకత్వం సిద్ధ్యత్యేవేత్యర్థః. నిరస్తనిఖిలదోషనిరతిశయానన్దస్వరూపతయా పరమప్రాప్యం బ్రహ్మ బోధయన్వేదాన్తవాక్యగణః ప్రవృత్తినివృత్తిపరతావిరహేఽప్యప్రయోజనపర్యవసాయీతి బ్రువాణో రాజకులవాసినః పురుషస్య కౌలేయకకులానుప్రవేశేన ప్రయోజనశూన్యతాం బ్రూతే. ఏతదుక్తం భవతి - అనాదికర్మరూపావిద్యావేష్టనతిరోహితపరావరతత్త్వయాథాత్మ్యస్వస్వరూపావబోధానాం దేవాసురగన్ధర్వసిద్ధవిద్యాధరకిన్నరకింపురుషయక్షరాక్షసపిశాచమనుజపశుశకునిసరీసృపవృక్షగుల్మలతాదూర్వాదీనాం స్త్రీపున్నపుంసకభేదభిన్నానాం క్షేత్రజ్ఞానాం వ్యవస్థితధారకపోషకభోగ్యవిశేషాణాం ముక్తానాం స్వస్వచ్ఛావిశేషేణానుభవసమ్భవే స్వరూపరూపగుణవిభవచేష్టితైరనవధికాతిశయానన్దజననం పరం బ్రహ్మాస్తీతి బోధయద్వేదవాక్యం ప్రయోజనపర్యవసాయి - ప్రవృత్తినివృత్తినిష్ఠం తు యావత్పురుషార్థాన్వయబోధం న ప్రయోజనపర్యవసాయి. ఏవంభూతం బ్రహ్మ కథం ప్రాప్యత ఇత్యపేక్షాయాం *బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరం* *ఆత్మానమేవ లోకముపాసీత* ఇతి వేదనాదిశబ్దైరుపాసనం బ్రహ్మప్రాప్త్యుపాయతయా విధీయతే. యథా - స్వవేశ్మని నిధిరస్తీతి వాక్యేన నిధిసద్భావం జ్ఞాత్వా తృప్తస్సన్ పశ్చాత్తదుపాదానే చ ప్రయతతే,- యథా చ - కశ్చిద్రాజకుమారో బాలక్రీడాసక్తో నరేన్ద్రభవనాన్నిష్క్రాన్తో మార్గాద్భ్రష్టో నష్ట ఇతి రాజ్ఞా విజ్ఞాతస్స్వయం చాజ్ఞాతపితృకః కేనచిద్ద్విజవర్యేణ వర్ధితోఽధిగతవేదశాస్త్రష్షోడశవర్షస్సర్వకల్యాణగుణాకరస్తిష్ఠన్ - పితా తే సర్వలోకాధిపతిః

తిభావః. స్వయమననుకూలస్యానుఖసాధనస్యాపి పురుషార్థత్వముక్తమితి ద్యావృత్తిశ్చానవనీతేత్యాదిపదేన సిద్ధా. తచ్ఛబ్దం వ్యాచష్టే (శాస్త్రప్రమాణకత్వమితి) పూర్వపక్షవ్యావర్తకనుశబ్దలబ్ధమర్థమాహ (సిద్ధ్యత్యేవేతి) *సత్యజ్ఞానాదిస్వరూపోపదేశపరవాక్యార్థజ్ఞానమాత్రేణావిద్యానివృత్తిరితి న్యాయేన వాక్యస్య ప్రయోజనపర్యవసానం చ వదతో వృత్తావాదినో ధ్యానవిధ్యానర్థక్యం స్యాత్ - వాక్యార్థజ్ఞానోపయోగిత్వస్వరూపహితత్వాత్. నిరుపాధికపక్షే బ్రహ్మణోఽనిర్ధిరిత్యుభయవిధదోషాస్పృష్టేనాకారేణ వేదాన్తవాక్యానాం బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యముపపాదయితుం తత్ర ప్రథమం బ్రహ్మణస్స్వతస్సర్వేషాం సర్వప్రకారభోగ్యత్వేన పురుషార్థత్వాధిక్యం, ప్రవృత్తినివృత్త్యోర్దుఃఖాత్మకత్వేన పురుషార్థత్వవైకల్యం, చాభిప్రేత్య ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వవిరహవతః పురుషార్థపర్యవసానాభావనిబన్ధనామప్రామాణ్యశఙ్కాం పరిహరతి (నిరస్తేతి) రాజకులవాసీ- రాజకులప్రసూతః. రాజకులాన్తరజ్ఞో వా. కౌలేయకాః- శ్వానః. శ్వోపజీవినో వా చాణ్డాలాదయో వాఽలక్ష్యన్తే. యద్యపి వాక్యగణస్థానే రాజకులవాసీ పురుషః ప్రతీయతే- తథాప్యర్థవశాద్వాక్యార్థప్రతిపత్తృపురుషస్థానే తన్నిష్ఠా ఫలితః. స్వతో నిరవధికపురుషార్థపరవాక్యస్య ప్రయోజనశూన్యత్వకథనమనుపపన్నమిత్యర్థః. బ్రహ్మణః కథమనవధికానన్దరూపతయా పురుషార్థత్వాధిక్యం- కథం చ ప్రవృత్తినివృత్త్యోః పురుషార్థత్వవైకల్యం- స్వరూపపరవాక్యస్య పురుషార్థపర్యవసానం కుత్ర దృష్టం- తథా సతి కథం ధ్యానవిధిసాఫల్యమిత్యాకాఙ్క్షాయామాహ (ఏతదుక్తమితి) బ్రహ్మణః పురుషార్థతాధిక్యమాహ (అనాదీత్యాదినా) కర్మానుభవప్రతిబన్ధాత్ క్షేత్రజ్ఞానాం తస్య పురుషార్థత్వజ్ఞానాభావః- సతు తత్ర తద్వైకల్యాదిత్యభిప్రాయేణోక్తమనాదికర్మేతి. దేవాసురాదిపదగణనం తేషాం వ్యవస్థితభోగ్యత్వప్రదర్శనార్థం. భోగ్యానుపలబ్ధిశ్శఙ్కాస్పదాసాయుజ్యానుభవసంభవ ఇత్యుక్తం. బద్ధేష్వయజ్ఞానానుకూలత్వం హితదనుకూలత్వేన పినానసంభవతి- అతోఽనవధికాతిశయానన్దజననత్వోక్త్యా బ్రహ్మణోఽనవధికాతిశయానుకూలత్వం సిద్ధ్యతీత్యానన్దస్యానుపపాదిసంభవతి. స్వరూపేత్యాదినా సర్వప్రకారభోగ్యత్వముక్తం. తేన పురుషార్థత్వాధిక్యం సిద్ధం. ప్రవృత్తీత్యాదినా ప్రవృత్తినివృత్త్యోః పురుషార్థత్వవైకల్యముక్తం- ఇష్టసుఖసాధనతయోపాదేయత్వాత్, దుఃఖాత్మకతయా స్వతో భోగ్యత్వాభావాచ్చ. ధ్యానాదివిధ్యానర్థక్యం పరిహరతి (ఏవంభూతమితి) పరోక్షజ్ఞానస్యాపి సుఖరూపత్వాత్ స్వరూపపరాణి వాక్యాని పురుషార్థపర్యవసాయీన్యేవ- తదాపరోక్ష్యాకాఙ్క్షిణః తత్సాధనజ్ఞాపకత్వాత్ ధ్యానవిధాయీని వాక్యాన్యపి న నిష్ఫలానీత్యర్థః. ఇమమర్థం దృష్టాన్తేన దర్శయతి (యథేతి) ఏవం పరోక్షజ్ఞానజనకస్యైవ వాక్యస్య పురుషార్థపర్యవసాయిత్వే ఫలవిశేషాపేక్షయా ధ్యానప్రవృత్తిర్యుక్తా- యథా *దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేత* *జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామో యజేత* *అగ్నిహోత్రం జుహుయాత్ స్వర్గకామః* ఇత్యాదిషు దర్శపూర్ణమాసాదీనామేకైకస్య స్వర్గసాధనత్వే ఫలవిశేషాపేక్షయాఽన్తరారభ్యవికస్యైవ కర్మణ అప్రవృత్తిశ్చోపపద్యతే, యథా పుత్రజన్మశ్రవణసఞ్జాతహర్షస్యాపి పశ్చాత్తన్ముఖావలోకనసుఖాశయా ప్రవృత్తిరుపపద్యతే, తథా త్రాపీత్యభిప్రాయః. అత్ర నిధిరాజకుమారదృష్టాన్తద్వయం చిదచిద్విభాగాముక్తం- ఉభయగతం భోగ్యత్వం బ్రహ్మణ్యస్తీతి జ్ఞాపనాయ. *తద్యథా హిరణ్యనిధిం నిహితమక్షేత్రజ్ఞా ఉపర్యుపరి సంచరన్తో న విన్దేయురితి హి శ్రుతిః. నిధిరస్తీతి వాక్యస్య పురుషార్థపరత్వం దర్శయతి (తృప్తస్సన్నితి) *అవిజ్ఞాతాః కుమారకాః* *భగవతోఽహం పుత్రః ప్రేష్యశ్శిష్యశ్చ* *మాతా పితా భ్రాతా* *భూతానాం యోఽవ్యయః పితా* *ఏకశ్ఛత్రో జగతో బభూవ* *రాజాధిరాజస్సర్వేషామిత్యాది శ్రుతిస్మృత్యనుసారేణ సర్వవిధభోగ్యత్వప్రదర్శనాయ రాజకుమార ఇతి భగవతో రాజత్వం చేతనేషు పుత్రత్వం చోపవర్ణితం. అత్ర కుశలవసమాధిర్ద్రష్టవ్యః. బాలక్రీడాసక్త ఇత్యనేన చేతనానాం బాహ్యవిషయప్రావణ్యం సూచితం. నరేన్ద్రభవనాన్నిష్క్రాన్త ఇత్యనేన భగవత్సకాశబహిష్కృతత్వం, దర్శితం పరమవ్యోమాలాభశ్చ. మార్గాద్భ్రష్ట ఇత్యనేన కర్మజ్ఞానాద్యుపాయానన్వయః ఖ్యాపితః. ద్విజవర్యేణ వర్ధిత ఇత్యనేన భగవజ్జ్ఞాననిష్పత్తియోగ్యతాసిద్ధిహేతుభూతాధ్యయనాదినిష్పాదకాచార్యసమ్బన్ధోఽభిప్రేతః. షోడశవర్షః- భోక్తృత్వావస్థాభోగ్యతాఽవస్థేత్యభిప్రాయః. సర్వకల్యాణగుణాకరః- *నిర్వాణమయ ఏవాయమాత్మా జ్ఞానమయోఽమలః* ఇత్యాద్యుక్తైశ్వర్యగవదభిమతైర్గుణైః శేషత్వప్రాప్తతా సూచితా. పితా తే ఇత్యాదినా భగవత్త్వ

గాంభీర్యౌదార్యవాత్సల్యసౌశీల్యశౌర్యవీర్యపరాక్రమాదిగుణసమ్పన్నస్త్వామేవనష్టంపుత్రందిదృక్షుః పురవ రేతిష్ఠతీతి కేనచిదభియుక్తతమేనప్రయుక్తంవాక్యంశృణోతిచేత్-తదానీమేవాహంతావత్ జీవతఃపుత్రోఽస్మి, పితా చ సర్వసమ్పత్సమృద్ధ ఇతినిరతిశయహర్షసమన్వితోభవతి- రాజాచస్వపుత్రంజీవన్తమరోగమతిమనోహర దర్శనంవిదితసకలవేద్యంశ్రుత్వాఽవాప్తసమస్తపురుషార్థోభవతి-పశ్చాత్తముపాదానేచప్రయతతే, పశ్చాత్తా వుభౌసఙ్గచ్ఛేతే, చేతి. యత్పునఃపరినిష్పన్నవస్తుగోచరస్యవాక్యస్యతజ్జ్ఞానమాత్రేణాపి పురుషార్థపర్యవసా నాత్ బాలాతురాద్యుపచ్ఛన్దనవాక్యవన్నార్థసద్భావేప్రామాణ్యమితి- తదసత్- అర్థసద్భావాభావేనిశ్చితే జ్ఞాతోఽప్యర్థఃపురుషార్థాయనభవతి. బాలాతురాదీనామప్యర్థసద్భావభ్రాన్త్యాహర్షాద్యుత్పత్తిః - తేషామేవత స్మిన్నేవజ్ఞానేవిద్యమానేయద్యర్థాభావనిశ్చయోజాయేత-తతస్తదానీమేవహర్షోనివర్తేత. ఔపనిషదే ష్వపివాక్యేషు బ్రహ్మాస్తిత్వతాత్పర్యాభావనిశ్చయేబ్రహ్మజ్ఞానేసత్యపిపురుషార్థపర్యవసానంనస్యాత్.

గణాస్సూచితాః. గామ్భీర్యాదయఉపాసకంప్రతిసౌలభ్యోపయుక్తాగుణాః. శౌర్యాదయఃపరత్వాన్వితాః. గామ్భీర్యం-సంప్రదానలఘుపదీయ మానగౌరవానపేక్షత్వం. ఔదార్యం - దాతృప్రతిగ్రహీతృవిభాగబుద్ధివిరహేణ ప్రాప్తంకృతమితి ప్రతిపత్తిమత్త్వం. అత్యార్తియంపత్వాపి *ఋ ణం ప్రవృద్ధమివమఇతిస్థితిర్వా. వాత్సల్యం - దోషేష్వపిగుణత్వబుద్ధిః. యథామాతుర్వత్సే. సుశీలంహినామమహతో మన్దైస్సహాసీరన్ధ్రేణసంశ్లేషస్వ భావత్వం. తద్వత్తాసౌశీల్యం. శౌర్యం- శత్రుమధ్యేస్వగృహఇవ ప్రవేశసామర్థ్యం. * శూరంధీరుండవిజడమిరధీరుడ్ల ప్రతిరోల హిషాశౌర్యం. వీర్యం- అశ్రాన్తిః. పరాక్రమః - విక్రమణం. అత్రానుక్తమపిస్థైర్యమనుసన్ధేయం. తచ్చశత్రుభిర్గ్రహణేతృణవస్త్యమానత్వం. టఝ్కారుపి * సమంహాత్మా సుదుర్లభ ఇతిభగవదభిప్రాయస్సూచితః. పురవరమిత్యనేనబ్రహ్మపురాఖ్యశరీరాన్తస్స్థితిరభిప్రేతా. త్రిపాద్విభూతిసంస్థో వా. అభియుక్తతమశబ్దేనభగ వజ్జ్ఞానప్రదోగురుర్వివక్షితః. తస్యేతరవైలక్షణ్యంకేనచిదిత్యభిప్రేతం. యదాఅధ్యయనాధికారయితా గురురేవ బ్రహ్మోపదేష్టాసంభవతి-తదాయ మభియుక్తతమశబ్దఃపూర్వనిర్దిష్టద్విజవర్యమేవాభిధత్తే-తదసంభవే బ్రహ్మోపదేష్ట్రపురుషమాత్రాభిప్రాయః.అత కేనచిదిత్యనేనత్వాదిశబ్దాఽన్యే న్వైవవేతిచతాత్పర్యంగ్రాహ్యం. శృణోతిచేదిత్యనేనభగవజ్జ్ఞానస్యదుర్లభత్వమభిప్రేతం.నిరతిశయహర్షసమన్వితోభవతీత్యనేనవాక్యస్యపురుషార్థపర త్వందర్శితం. రాజా చేతిరాజస్థానీయోప్యుపాసకోవివక్షితః.అనేనసర్వవిధభోగ్యత్వస్యభాగినవిపుష్కలత్వాత్ గుణవత్త్వ స్వగతభోగ్యత్వమపితత్ర విద్యత ఇతిజ్ఞాపితం. సహిభగవతోజ్ఞానంపరోక్షరూపం.అవాప్తసమస్తపురుషార్థోభవతీత్యనేనచవాక్యస్యప్రయోజనపర్యవసాయిత్వందర్శితం. రాజాదేత్యా దిగ్రన్థస్యాపాతప్రతిపన్నార్థోఽప్యవిరుద్ధః. ధ్యానవిధేరవైయర్థ్యందృష్టాన్తద్వయేనాపిసిద్ధమితిజ్ఞాపయితుముక్తంపశ్చాత్తముపాదానేచప్రయతత ఇతి, పశ్చాత్తావుభౌసంగచ్ఛేతేచేతి, చ. అత్రపూర్వమేవ అర్థాత్ రాజపుత్రసంగచ్ఛేత్ మన్దాగ్నిర్వామ్భుపిబేదితివాక్యోదాహరణాదిహ నిరర్థకమేవాపన్యాసా చ్చాయుమర్థోఽర్థసిద్ధః-కింక్రియాతిర్థకార్యపరత్వమపవాక్యస్యప్రయోజనపర్యవసాయిత్వం-ఉతక్రియాకార్యంవాతత్ర సిద్ధంవాప్రవర్తక మర్థ ఖిపఫతపివితత్పర్యవసాయిత్వమితిమతం. నప్రథమః-అర్థాత్ రాజానంసేవేతేత్యాదీనాంసప్రయోజనత్వాత్. నద్వితీయః-నిధినుమ్భిక్షాగింపకణరన్ధ్రప రీక్షణపరాణాంశాస్త్రాణాంప్రయోజనశాలిత్వాత్. నచతత్రాపిఖననసంస్కారణాదినిఃపర్యవసానమర్థాత్ వాక్యానాంకల్ప్యం-తిలాహరణేప్రాప్తత్వాత్ ఖననాదిప్ర కారస్యలోకసిద్ధత్వాచ్చ. అత్రాప్తైరిహాపాస్త్రిమర్థవత్. మన్దరస్థనగరసమృద్ధసద్భావోపాసాప్రాప్తం. వాక్యానిమనన్యపత్యగుణాదోపజ్ఞాపనపర్యవసాయీని. అతః ప్రవర్తకార్థపరత్వైవప్రయోజనపర్యవసానమితినియమోభగ్నఇతి. ఉపపూర్వపక్షోక్తసమాధిమనూద్య దూషయతే (యత్పునరితి) వేదాన్త వాక్యానాంనార్థసద్భావేప్రామాణ్యమస్తీతిప్రతిజ్ఞా- తదర్థమర్థసద్భావాభావేపిపురుషార్థపర్యవసానాదితిహేతుర్వివక్షితః. దూషయతి (తదసదితి)క్వ త ఇత్యత్రాహ (అర్థసద్భావాభావఇతి) ఇదంవాక్యంపక్షద్వయం. పక్షదృష్టాన్తసాధారణంవా. హేతుర్వ్యంగ్యం. అర్థసద్భావాభావనిశ్చయేసతి పురుషార్థపర్యవసానాభావాదిత్యర్థః. అర్థాసద్భావేపిపురుషార్థోదృశ్యతఇతిశఙ్కాయాంతత్రార్థసద్భావనిశ్చయాభావముపాదయాహ (బాలాతురాదీ నామితి) తదేవోపపాదయతి (తేషామేవేతి)తతఃకిమిత్యపేక్షాయాంసపక్షేదర్శితమర్థంపక్షేస్ఫుటీకరోతి (ఔపనిషదేష్వపీతి) బాలాతురాద్యుపచ్ఛన్ద నవాక్యేష్విదాభ్రాన్త్యార్థసద్భావభ్రాన్త్యాపురుషార్థపర్యవసానంస్యాదితిచేత్- పయఃపిబకషాయంపిబకిఖాదస్వ, పాంసుమూత్రాదినేదోపదర్శనాదుద్భి ద్యన్తే, ఇత్యాదీనాంప్రవృత్తినివృత్తిపరవాక్యానామివ *స్వర్గకామోయజేత *సకలఙ్క్షంభక్షయేదిత్యాదివాక్యానామప్యర్థసద్భావభ్రాన్త్యాపురుషా ర్థపర్యవసానంకింనస్యాత్. అపౌరుషేయత్వాద్వేదవాక్యస్యనిప్రతిప్పామూలవాక్యస్యేవభ్రాన్తకతయాపురుషార్థపర్యవసానమయుక్తం - తథాస తిశాస్త్రస్యనిరూపకాధిగన్తవ్యత్వాత్ స్వపుత్రశిష్యాదీనామధ్యాపనాదౌప్రవృత్తిర్నోపపద్యతఇతిచేత్- అపౌరుషేయత్వముధ్యాపనాదిప్రవృత్తివై యర్థ్యంచవేదాన్తవాక్యేష్వపితుల్యం. కర్మవిధీనాందేహాతిరిక్తాత్మజ్ఞానసాపేక్షత్వాత్ వేదాన్తవాక్యానాంకర్మవిధిశేషత్వేనాధ్యాపనాదిప్రవృత్త్యు పపత్తిరితిచేత్-న- అసత్యపిదేహాత్మభేదేతత్సద్భావభ్రాన్తిహేతుత్వశఙ్కాయాంసత్యాంతన్మూఖేనప్రరోచనానుపపత్త్యావిధిశేషతయాఽధ్యాపనాద్య నుపపత్తేః. తర్కానుగృహీతనిర్దోషశ్రుతిసిద్ధదేహాత్మభేదస్తాత్త్వికఇతిచేత్- తత్పురుషార్థభూతస్యపరమాత్మనఃప్రతిపాద్యత్వేఽపితుల్యం. దేహాత్మభేదసాధ కహేత్వన్తరసంవాదాన్నభ్రాన్తిహేతుత్వనిశ్చయఇతిచేత్- తర్హిశ్రుతేర్నైవహేత్వన్తరేణదేహాత్మభేదస్సిద్ధఇతితద్బోధనాయవేదాన్తవాక్యానామసపేక్షిత త్వాద్విధిశేషతయాతదధ్యాపనాదికంనోపపద్యతే. ఏవంనిరూపకాధికారస్యశాస్త్రస్యార్థసద్భావభ్రాన్త్యాపురుషార్థపర్యవసానానుపపత్త్యాప్రవర్తక

అతః * యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్త ఇత్యాదివాక్యం నిఖిలజగదేకకారణం నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధం సార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాద్యనన్తకల్యాణగుణాకరమనవధికాతిశయానన్దం బ్రహ్మేతి బోధయతీతి సిద్ధమ్.

సమాప్తం సమన్వయాధికరణమ్.

వాక్యానాం ప్రతిబన్ధిత్వముక్తి ప్రత్యక్షాద్యనిషదేష్వపీత్యాదిభాష్యం ప్రవృత్తం. ఉక్తస్య హేతోర్వ్యాపర్యయోరుపర్యవసానందర్శయన్నధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) కారణవాక్యానామర్థమాహ (నిఖిలేతి) నిఖిలశబ్దః స్వరూపైక్యత్యేతయాఽభిమతానామాకాశాదీనామపి కార్యత్వజ్ఞాపనార్థః ఏకశబ్దో నిమిత్తోపాదానైక్యద్యోతకః. *యతో వా ఇమానీత్యాదివాక్యశోధకవాక్యార్థశ్చ గర్భిత ఇత్యభిప్రాయేణాహ (నిరస్తేతి) అత్ర నిఖిలశబ్దేన చిదచిద్గతాశ్శేషకర్మాదయోఽజన్మాదయశ్చ వివక్షితాః. కదాచిద్దోషసంబన్ధాహ్నత్వవ్యావృత్త్యేకేన గన్ధశబ్దేన సదాతత్ప్రత్యనీకత్వముక్తం భవతి. కారణత్వోపయికాన్ గుణానాహ (సార్వజ్ఞ్యేతి) ఏతదధికరణసిద్ధమర్థమాహ (అనవధికేతి) (బోధయతీతి) అధ్యాపనాద్యుపపత్తయే పురుషార్థపర్యవసానస్యాపేక్షితత్వాత్, శ్రుతౌ వద్ధకార్యస్య శాస్త్రస్యార్థసద్భావాభావనిశ్చయే సతి పురుషార్థపర్యవసానానుపపత్తే, స్తదుపపత్త్యర్థం ప్రవర్తక వాక్యానామివ అర్థసద్భావే ప్రామాణ్యమఙ్గీకార్యమితి యథోక్తలక్షణం బ్రహ్మ *యతో వా ఇమానీత్యాదివాక్యం ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. ……………………………

శాస్త్రారమ్భసిద్ధ్యర్థమిహ చతుస్సూత్రీ మృషావాదినాం పక్షే న సంగచ్ఛతే - తత్పక్షే విషయప్రయోజనానుపపత్త్యా శాస్త్రస్యానారమ్భణీయత్వాత్. తథాహి- విషయః కిం బ్రహ్మ- ఉత భేదమిథ్యాత్వం- ఉత జీవబ్రహ్మణోరైక్యం. న ప్రథమః- బ్రహ్మణోఽవేద్యత్వాభ్యుపగమాత్, వేద్యత్వే ఘటాదేరివానుభూతిత్వప్రసఙ్గస్యోక్తత్వాత్, వ్యావహారికం వేద్యత్వమస్తీతి చేత్ - ఘటస్యాపి వేద్యత్వం వ్యావహారికమితి తద్వదేవానుభూతిత్వప్రసఙ్గో దుర్వారః. వాస్తవవేద్యత్వాభావస్య బ్రహ్మణి సాధ్యత్వే ఘటస్య వ్యతిరేకదృష్టాన్తత్వం న ఘటతే- ఘటస్యాపి వాస్తవవేద్యత్వాభావవిరహాభావాత్. అనుభూతిః పరమార్థతో న వేద్యా- అనుభూతిత్వాత్- యత్పరమార్థతో వేద్యం తన్నానుభూతిః- యథా ఘట ఇత్యుక్తే వ్యతిరేకదృష్టాన్తస్సాధ్యావ్యావృత్తో హి స్యాత్- న హి ఘటః పరమార్థతో వేద్యః. వేద్యత్వేఽననుభూతిత్వప్రసఙ్గస్యానాపత్తేర్బ్రహ్మణో వేద్యత్వాఙ్గీకారేఽపి బ్రహ్మణశ్శాస్త్రవిషయత్వమయుక్తం- ప్రత్యక్షస్య సన్మాత్రగ్రాహిత్వమభ్యుపగచ్ఛతస్తవ మతే శాస్త్రానర్థక్యప్రసఙ్గాత్. అప్రాప్తే హి శాస్త్రమర్థవత్. న ద్వితీయః- దృశ్యత్వాదినా లిఙ్గేన భేదమిథ్యాత్వమనుమన్యమానస్య తవ శాస్త్రానర్థక్యప్రసఙ్గాత్. తత్పక్షే గ్రాహకప్రత్యక్షాది ప్రమాణవిరుద్ధస్య ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వస్య యూపాదిత్యైక్యస్యేవ శాస్త్రేణ ప్రతిపాదనాయోగాత్ శాస్త్రస్య నిర్విషయత్వం స్యాత్- అప్రాప్తే హి శాస్త్రమర్థవత్. సాధకస్యేవ బాధకస్యాప్యగోచరత్వం హ్యప్రాప్తత్వం. జ్వాలాభేదానుమానవైషమ్యం చ త్రివిధం ప్రాగేవ ప్రపఞ్చితం. ప్రమాణాన్తరవిరోధశ్చ తాత్పర్యలిఙ్గమితి తద్విరుద్ధార్థతాత్పర్యాఽసంభవశ్చ ప్రాగేవోక్తః. అతో భేదమిథ్యాత్వస్య విషయత్వమయుక్తం. తృతీయశ్చ కల్పోఽనుపపన్నః- బ్రహ్మణోఽపి వేద్యత్వప్రసఙ్గాత్. న హి ఘటపటయోరనేకత్వముచ్యతే శాస్త్రేణ- అపి తు జీవబ్రహ్మణోరేకత్వం- తదానీం బ్రహ్మశబ్దేన బ్రహ్మణ్యనవబోధితే కథం తస్య జీవస్య చైక్యం వక్తుం శక్యతే. న హి జీవ ఏక ఇత్యుక్తే జీవబ్రహ్మణోరైక్యం సిధ్యతి- ఘట ఏక ఇత్యుక్తే ఘటపటైక్యవత్. యదైక్యోపదేశవాక్యేషు *అయమాత్మా బ్రహ్మేత్యాదిషు బ్రహ్మణశ్శబ్దబోధ్యత్వం సోఢవ్యం- తర్హి ప్రాధాన్యేన బ్రహ్మణ ఏవ శాస్త్రప్రతిపాద్యత్వం కిమితి నాభ్యుపగమ్యతే. *సర్వే వేదా యత్పదమామనన్తీత్యారభ్య *తద్విష్ణోః పరమం పదమిత్యాదిశ్రుత్యస్వారస్యమేవ తదనభ్యుపగమఫలం. కించ- ఉపదిశ్యమానమైక్యం కిం బ్రహ్మస్వరూపానతిరిక్తం- ఉతాతిరిక్తం. అనతిరిక్తత్వే స్వరూపవేద్యత్వపక్ష ఏవ స్యాత్. తథా చోపదేశవైయర్థ్యాదిదోషప్రసఙ్గః- స్వరూపమాత్రస్య ప్రతిపన్నత్వాత్. అతిరిక్తత్వే తత్కిం పరమార్థభూతం- ఉతాపరమార్థభూతం. ప్రథమే నిర్విశేషత్వభఙ్గః. ద్వితీయే జ్వాలైక్యదేహాత్మైక్యాపారమార్థ్యే జ్వాలాభేదదేహాత్మభేదపారమార్థ్యవజ్జీవబ్రహ్మభేదపారమార్థ్యం స్యాత్. కించ- జీవబ్రహ్మణోరైక్యం నామ కిమన్తఃకరణస్య సంవిదశ్చైక్యం- ఉత సంవిదవచ్ఛిన్నాన్తఃకరణస్య సంవిదశ్చ- ఉతాన్తఃకరణావచ్ఛిన్నసంవిదః కేవలసంవిదశ్చ. న ప్రథమః- జడాజడయోరైక్యానుపపత్తేః. నాపి ద్వితీయతృతీయౌ- విశిష్టైక్యాభ్యుపగమ్యమానే విశేషణత్వేన విశేష్యత్వేన వా తదన్తర్భూతస్యాన్తఃకరణస్యాపి సంవిదైక్యప్రసఙ్గాత్. తయోశ్చ అజడత్వజడత్వాభ్యాం సత్యత్వానృతత్వాభ్యాం చైక్యమయుక్తమిత్యుక్తం. అన్తఃకరణోపలక్షితజ్ఞస్యైక్యం విషయ ఇతి చేత్- తదుపలక్షితజ్ఞస్యైకైకస్యైక్యముపదిశ్యతే. కిం స్వాత్మనైవ- ఉత జ్ఞస్త్యన్తరేణ. న ప్రథమః- ఉపదేశవైయర్థ్యాత్. న హి కస్యచిద్వస్తునః స్వస్మాదభిన్నత్వముపదేష్టవ్యం- స్వస్మాద్భేదప్రసఙ్గాభావాత్. జ్ఞస్త్యన్తరేణ చేత్. కిం పరమార్థతోఽభిన్నేన- ఉతాభిన్నేన. న ప్రథమః- అనభ్యుపగమాదనుపపన్నత్వాచ్చ. అభిన్నేన చేత్, భేదప్రతీతిరస్తి వా- న వా. న చేదైక్యోపదేశవైయర్థ్యం. అస్తి చేద్భేదమిథ్యాత్వోపదేశ ఏవైక్యోపదేశస్స్యాత్. భేదమిథ్యాత్వస్యానుమానసిద్ధత్వాభిమానాత్ శాస్త్రస్య నిర్విషయత్వం స్యాత్. భేదపారమార్థ్యం దృశ్యత్వానుపపత్తిరిత్యాదితర్కానుగృహీతం శాస్త్రం భేదమిథ్యాత్వే ప్రమాణమితి న శాస్త్రస్య నిర్విషయత్వమితి చేత్. న- ధర్మిణశ్చ సిద్ధిం సాత్త్వం న స్యాదితి తర్కానుగృహీతేన *నహింస్యాదితి శాస్త్రేణ తైర్థకశ్చ హింసాయా అప్రతిపాదనానుపపత్తివచ్చ ప్రసిద్ధభేదస్య శాస్త్రేణ మిథ్యాత్వప్రతిపాదనానుపపత్తేః, సంబన్ధిభేదభిన్నానాం సంబన్ధానాం లేశ్యాదీనామిత్యజ్ఞస్త్యనుపపత్తిశ్చ

దేవత్వప్రత్యక్షాదిసిద్ధత్వాత్ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య ప్రపఞ్చస్య మిథ్యాత్వస్య శాస్త్రేణ ప్రతిపాదనానుపపత్తేః, చ నానాత్వం ఖల్వనేకత్వం యదా భూతపృథగ్భావమేకస్థమనుపశ్యతి యదాఽసు ఖల్వసౌ సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేతి ప్రపశ్యతి, ప్రాదేశమాత్రదేవతాదేవేభ్యో లోకాః దేవాః ఇన్ద్రియాణి లోకాః అలోకానాం – సంవిదః. ఏవమాదిశాస్త్రసిద్ధః ప్రత్యక్షాదిసిద్ధశ్చ కాలతో విషయతశ్చ స్రోతోవిషయకస్య జ్ఞానాన్తరస్య భేదః అన్తఃకరణస్య వృత్తిభేదవిషయాణాం ప్రతిభాసతే – స్వాప్నప్రతీతేర్వ్యతిరిక్తగోచరత్వే సతి సంవిదైక్యం – సంవిదైక్యే సతి ప్రతిభేదప్రతీతేర్వ్యతిరిక్తగోచరత్వమిత్యన్యోన్యాశ్రయణప్రసఙ్గాత్, జ్ఞాతృజ్ఞేయావచ్ఛిన్నతయా ప్రతీయమానస్య జ్ఞానస్యాన్తఃకరణక్రియాత్వే తిరోధీర్జ్ఞానస్య సకలవిషయాయమానత్వా, చ్ఛలితైదమిథ్యాత్వప్రతిపాదనం సకలవిషయభేదమిథ్యాత్వప్రతిపాదనతుల్యమితి శాస్త్రస్య నవిషయత్వసిద్ధిః సంప్రతిపన్నజ్ఞానానామేవమిథ్యాభేదస్య మిథ్యాత్వం శాస్త్రవిరోధాత్ ప్రత్యక్షవిరోధాచ్చ పశ్వాలమ్భనాధర్మత్వవత్ యూపాదిత్యైక్యవచ్చ శాస్త్రం ప్రతిపాదయితుం శక్నోతి అతశ్శాస్త్రస్య విషయాభావాద నారమ్భణీయత్వం తథా – ప్రయోజనం చ న ఘటతే తథాహి – ప్రయోజనం ద్వివిధం శాస్త్రస్య – ఉపాయభూత మవాన్తరప్రయోజనం, తత్సాధ్యం పరమప్రయోజనం, చేతి తత్ర బన్ధనివర్తకజ్ఞానసిద్ధిరవాన్తరం – మోక్షస్తు పరమం ప్రయోజనం తత్రేదానీముపజాయమానం వాక్యజన్యజ్ఞానమనివర్తకమిత్యవిగీతం – వసిష్ఠపరాశరకృష్ణద్వైపాయనాదీనాముత్పన్నం జ్ఞానమస్యేషాముత్పత్స్యత ఇత్యత్యన్తాసంభావితం తేషాముత్పన్నం చేత్ భేదప్రతిభాసో న స్యాత్ సనివర్తిష్యత ఇతి చేత్ – తత ఏవ తదగ్నీనామస్యేషామపి నివర్తిష్యత ఇతి నశాస్త్రమారమ్భణీయం స్యాత్ ప్రపఞ్చస్య సత్యత్వాదేవ జ్ఞానవర్త్యత్వాభావాదనివర్తకం జ్ఞానం నావాన్తరఫలమితి న తదర్థం శాస్త్రమారమ్భణీయం పరమప్రయోజనం చ న సిధ్యతి జ్ఞాతృజ్ఞేయభేదస్యాసత్యస్య నివృత్తేరసమ్భావితత్వాత్ కించ – శాస్త్రశ్రవణాధికారో ద్విధా కల్ప్యతే జ్ఞాతుర్వా న ప్రథమః – జ్ఞాతుర్నాశస్య కల్పిత్వా యోగాత్ నద్వితీయః – జ్ఞాతుస్స్వనాశస్యాపురుషార్థత్వేన శ్రవణాద్యప్రవృత్త్యనుపపత్తేః యత్సంబన్ధి సుఖం దుఃఖనివృత్తిశ్చ పురుషార్థం – స హ్యహమర్థః – అహం నిస్సుఃఖం సుఖీ స్యామితి హి ప్రతీతిః తస్య పురుషార్థవతో నాశః కథం పురుషార్థః – పురుషార్థాన్తరం వా తిరస్కృత్య యితు న స్యాదేవ పురుషార్థ ఇతి చేత్ అథోచ్యేత – భవద్భిరప్యుపాస్యానాముక్తిస్వరూపశాస్త్రాధికారః ప్రథమే స్వనాశస్యాపురుషార్థత్వాదప్రవృత్తిః – ఉపాధి... ప్రపనాశోఽపి స్వనాశః ద్వితీయే తు ముముక్షుస్వశాస్త్రాపేక్షత్వాదనధికార సోపాధికాకారవినాశో నాపురుషార్థః... స్థానాదితి చేత్ తస్మిన్ జ్ఞాతృత్వస్యాపాధికత్వాత్ తన్నివృత్తౌ స్వరూపం తిష్ఠతీతి నాపురుషార్థ ఇతి నైవం – సంవిదివాత్మజ్ఞాతృత్వాభ్యుపగమాత్ ఆరోపితత్వస్య తత్సిద్ధేరవశ్యంభావాత్, అస్య స్వచజ్ఞాతుర స్థిరత్వాభావాత్, యదిజ్ఞప్తిస్వరూపం – జాతౌ తద్ధర్మ... తదానీమయం ప్రతిపత్తిస్స్యాత్ అహం సుఖీ దుఃఖీ సుఖదుఃఖీ అహం జానామీతి జ్ఞానస్యాహమర్థధర్మతా ప్రతీతే రహమర్థస్య ధర్మితయా ప్రతీతే, స్వాభిగీతత్వాత్ సుఖదుఃఖయోస్త్వాశ్రయస్యతిస్యనాశో పురుషార్థ ఏవ – ధర్మిణ నష్టేకస్య దుఃఖనివృత్తి పురుషార్థస్స్యాత్ అచేతన ప్రకృతి ద్రవ్యాపాదకదుఃఖాభావాతిరిక్తి... అహమితి ప్రత్యయస్య పురుషస్యావృత్తిర్నివృత్తివత్తస్యాస్త్విత్యర్థః అత్యన్తాత్మస్వరూపస్య స్థితిత్వాత్... సుజాతిక ప్రతీత్యా నిరూపక ప్రతీత్యాహమర్థస్య స్వరూపత్వం – ప్రసిద్ధాలోకహంకారోఽహమితి లోకేవ్యపదేశ్య ప్రతిపన్నత్వాత్... దేహాదివ్యతిరిక్తపురుషస్య స్యాత్ ద్వితీయే స్వాద్యనుభవస్య అహమర్థో జ్ఞాతా స్వరూపమితి తన్నాశో పురుషార్థః నైవం – మమ మాసాస... దితి లోకదృష్ట్యా వ్యహమర్థస్య దేహాన్యతిరేకప్రతీతేః, అహమర్థస్య వాత్మత్వే శ్రుతి... ప్రాణం ప్రాగేవదర్శితయా నిరూపక ప్రతీత్యా... మర్థస్యైవ స్వరూపతా ప్రతీతే, శ్చాహమర్థస్య నైవ నిత్యత్వాభావేనాపురుషార్థత్వస్య నివారకత్వాత్ అతో నియమప్రయోజనాభావాచ్చ శాస్త్రస్యానారమ్భణీయత్వం పూర్వవాదినాం పక్షే స్థితం పశ్చాద్భావినో నిత్యానిత్యవివేకాదేర్భావ్యత్వ తత్త్వయోగాద్యన్తస్సాధనపరో యోఽపపన్న ఇతి పూర్వమేవోక్తం, శాస్త్రసారజన్యస్య నిత్యానిత్యవివేకస్య వేదాన్తశ్రవణత్వాత్, తైరేవ మోక్షోపాయోపదేశేన నిరాకాఙ్క్షత్వాచ్చ ... చారణే తత్త్వాభావా, న్నిత్యానిత్యవిషయాపాత ప్రతీతేః ఉభయసాధారణత్వాదేకాన్తశ్శ... నిచార హేతుత్వాభావా, దితిహాసపురాణాదౌ... యవిపర్యయగ్రస్తతయా తత్ర నిత్యానిత్యాది ప్రతీతేః... జనకత్వాభావేన... విచారం ప్రతి హేతుత్వాభావా, చ్చాతస్స్వార్థోఽనుసన్ధేః యస్మిన్ నిత్యం తదుపాదేయం – యదనిత్యం తద్ధేయమితి వివేకో నిత్యానిత్యవివేక ఇత్యుత్పత్తిరనుష్ఠేయః... – వేదాన్తేషు నిత్యపురుషార్థప్రతిపాదనాదిత్యాత్ తదారమ్భః – తదారమ్భాత్ తేషు నిత్యపురుషార్థప్రతిపాదనాదిత్యన్యోన్యాశ్రయప్రసఙ్గాత్, శాస్త్రే నిత్యపురుషార్థసంభావనయా బ్రహ్మవిచారం ప్రత్యేకాన్తతో హేతుత్వాభావాత్, శాస్త్రే నిరపేక్షతదభావస్య వేదాన్తేషు తత్సద్భావనిశ్చయస్య చ... వాదాధీనత్వేన... దన్యోన్యాశ్రయప్రసఙ్గాత్, వేదాన్తమన్దితరశాస్త్రేషు నిత్యపురుషార్థసద్భావాసద్భావయోర్గురువచనాదవగత్యత్వే బహుమానాపన్నస్యాపి గురువచనాదవగమ్యత్వేన శారీరకమీమాంసాశాస్త్రస్యాపేక్షత్వేన తదనారమ్భణీయత్వప్రసక్తా, చ్చ జీవబ్రహ్మణోరైక్యస్య శాస్త్రవిషయత్వాఙ్గీకారే బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదం చ న సంగచ్ఛతే – బ్రహ్మణో జిజ్ఞాస్యత్వం హి – శబ్దాదవగమ్యతే – న జీవబ్రహ్మణోరైక్యస్య యథా ధర్మజిజ్ఞాసాపదం ధర్మమాత్రస్య జిజ్ఞాస్యతాం వక్తి – న తు ధర్మాధర్మయోరైక్యస్య జిజ్ఞాస్యత్వం – తద్వదేవ హి బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదం నిర్విశేషస్య న బ్రహ్మణో లక్షణోక్తిశ్చ న ఘటతే – విశేషణతయా లక్షణత్వే సవిశేషత్వప్రసఙ్గాత్, ఉపలక్షణతయా లక్షణత్వే పూర్వప్రతిపన్నాకారాతిరిక్తస్యోపలక్షణజ్ఞాప్యస్య ఆకారాన్తరస్యాభావేనోపలక్షణవైయర్థ్యాత్, తదభ్యుపగమే సవిశేషత్వప్రసక్త్యా, చ్చ స్వరూపమేవోపలక్షణజ్ఞాప్యమితి చేత్ తత్స్వరూపం ప్రాక్ప్రతిపన్నం – న వా ప్రతిపన్నం చేదుపలక్షణవైయర్థ్యం అప్రతిపన్నత్వే స్వప్రకాశతానస్యాత్, ఉపలక్షయితుమశక్యతా, చ కేదారత్వాకారేణావగతస్య దేవదత్తస్యోపలక్షణతయా గృహసేన జ్ఞాప్యత్వం హ్యుపలక్ష్యత్వం ప్రాగనవగతా ప్రపఞ్చవ్యావృత్తి రుపలక్ష్యాకార ఇతి చేత్ – ప్రపఞ్చవ్యావృత్తేః స్వరూపా

తిరిక్తత్వే సవిశేషత్వప్రసక్తాత్. అనతిరిక్తత్వే తత్స్వరూపం ప్రాగేవభాతమిత్యుపలక్షణవైయర్థ్యం. కించ - కథం కారణత్వేలక్షణే సతి ప్రపఞ్చ
వ్యావృత్తిః. కారణత్వం నామ కార్యజగదధ్యాసాధిష్ఠానత్వం- అతోఽధ్యస్తాదనృతాత్ ప్రపఞ్చాదధిష్ఠానస్య బ్రహ్మణస్సత్యతయా వ్యావృత్తిరితిచేత్,
న- ఘటాద్యధిష్ఠానస్య మృదఇవ బ్రహ్మణోఽప్యనృతత్వేన వ్యావృత్తిప్రసక్తాత్. ఘటాదికారణస్యాపి మృదాదేః కారణాన్తరేఽధ్యస్తత్వాదసత్యత్వం- కా
ర్యత్రయవత్రికృత్స్నకార్యాధిష్ఠానస్య బ్రహ్మణోఽన్యత్రాధ్యస్తత్వాభావాన్నాసత్యత్వమితిచేత్. న - *ఇదమగ్ర ఆసీదితీదంశబ్దవాచ్యం కార్యమా
త్రం ప్రత్యధిష్ఠానత్వశ్రవణేన బ్రహ్మణోఽపి కారణాన్తరాధ్యస్తత్వావిరోధాత్, బీజాఙ్కురన్యాయేన ప్రవాహానాదిత్వోపపత్తే, శ్చ. కృత్స్నకార్యకార
ణస్య బ్రహ్మణః కారణాన్తరప్రతిషేధేనాకార్యత్వాత్సత్యత్వమితి ప్రపఞ్చవ్యావృత్తిరితిచేత్. తర్హ్యకార్యత్వమాత్రేణ బన్ధవ్యావృత్తిసిద్ధేః కారణ
త్వోక్తివైయర్థ్యాదకార్యత్వశ్రుతిరేవలక్షణవాక్యత్వేనోదాహర్తవ్యాస్యాత్ -నతు *యతో వా ఇమానీత్యాదిశ్రుతిః. అకార్యత్వశ్రుతిరేవ వివక్షితేతి
చేత్- తర్హి *స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిప ఇత్యకార్యత్వశ్రుతేః కరణాధిపాధిపశబ్దవాచ్యేశ్వరవిషయత్వాల్లక్ష్యవస్తునో నిర్వి
శేషత్వం న సిధ్యేత్. కించ- జగత్కారణత్వరూపలక్షణవిశేషో లక్ష్యస్య నిర్విశేషత్వవిరోధీ - సార్వజ్ఞ్యాదిగుణాక్షేపకత్వాత్తస్య. ఆక్షిప్తమపి సార్వజ్ఞ్యాది
కం వస్తుమాత్రోపలక్షణమితిచేత్. న - సార్వజ్ఞ్యేన వస్తున్యుపలక్షితే సతి సర్వశక్తిత్వాద్యుపలక్షణాన్తరవైయర్థ్యాత్. నహి శాఖయా చన్ద్ర ఉపలక్షితే
ప్రాసాదాగ్రేణ ప్రయోజనం. సార్వజ్ఞ్యేన నిర్విశేషవస్తూపలక్షణం వ్యాహతం చ- స్వేన సవిశేషస్యాశ్రయస్య నిర్విశేషత్వజ్ఞాపనాయోగాత్, సర్వశక్తి
త్వాదివిశేషాన్తరరాహిత్యజ్ఞాపనాసామర్థ్యా, చ్చ. అతో లక్షణసూత్రం నిర్విశేషపక్షే విరుద్ధం. తృతీయం సూత్రమపి న ఘటతే- నిర్విశేషవస్తుని తాత్పర్యవి
షయే సతి కారణత్వాక్షిప్తసార్వజ్ఞ్యాదిసమర్థనం క్వోపయుజ్యతే. ప్రసఙ్గాదపి న తత్సమర్థనం న్యాయ్యం- నిర్విశేషత్వవిరోధాత్. కించ-ఋగ్వేదాదిశా
స్త్రం స్వవిషయాదధికవిషయజ్ఞానవదుపాదానకం- వాక్యత్వాదిత్యనుమానమప్యసంగతం. తథాహి - కిమధికవిషయజ్ఞానవదుపాదానకత్వం సాధ్యం-
ఉత తదన్యకృతకత్వం- ఉత తదుచ్చారితత్వం. ప్రథమే దృష్టాన్తస్సాధ్యవికలః- ఆకాశగుణస్యశబ్దస్య కాళిదాసాద్యుపాదానకత్వాభావాత్. న ద్వితీయః-
వేదస్యాపౌరుషేయత్వప్రసఙ్గాత్. న తృతీయః- అనైకాన్తికత్వాత్. నహి వైదికమన్యద్వా వాక్యముచ్చారయతాం బాలాదీనాం తద్విషయాదధికవిష
యజ్ఞానమస్తి. శాస్త్రప్రమాణకత్వం సూత్రార్థ ఇతి చ వ్యాఖ్యా బ్రహ్మణోఽనుభావ్యత్వమనభ్యుపగచ్ఛతాం న ఘటతే. చతుర్థే చ సూత్రే బ్రహ్మణః
ప్రాధాన్యేన శాస్త్రయోనిసూత్రనిర్దిష్టత్వాభావాత్తచ్ఛబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వం న స్వారసికం. వేదాన్తవాక్యానాం భ్రమనివర్తకవాక్యార్థజ్ఞానజనకతయా
ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వం- వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రేణ బన్ధనివృత్తేశ్శాస్త్రప్రత్యక్షవిరోధధ్వస్తత్వాదనుపపన్నం. తదన్యథాసిద్ధిప్రతివిధానం చ పూ
ర్వమేవ కృతం. కించ - కస్య భ్రమనివృత్తిః. కిం జ్ఞప్తేః- ఉత చేతనస్య. న తావజ్జ్ఞప్తేః - తస్యా అచేతనత్వేన భ్రమాశ్రయత్వాభావాత్. చేతనో హి భ్రా
న్త్యాశ్రయః. జడత్వం భ్రమానాశ్రయత్వే ప్రయోజకమితిచేత్ - త్వయా జడత్వేనాభిమతే జ్ఞాతరి భ్రమానాశ్రయత్వాభావేన సాధ్యసమవ్యాప్త్యసి
ద్ధేః. చేతనస్య భ్రమనివృత్తిరపి భవత్పక్షే న పురుషార్థస్స్యాత్ - జ్ఞాతురపి నివర్త్యకోటినివిష్టత్వాత్తం ప్రతి స్వనాశస్యాపురుషార్థత్వాచ్చ. రాజ్ఞశ్శత్రుని
వృత్తివజ్జ్ఞానరూపస్యాత్మనో జ్ఞాతృనివృత్తిః పురుషార్థ ఇతిచేత్. న-జ్ఞాతురేవాత్మత్వాత్, జ్ఞాతృధర్మతయాఽవగతస్య జ్ఞానస్యేచ్ఛాద్వేషాదేరివాత్మత్వా
భావా, దాత్మత్వాభ్యుపగమేఽపి తస్య పురుషార్థార్థయితృత్వాభావేన పురుషార్థప్రతిసంబన్ధిత్వానుపపత్త్యా జ్ఞానం ప్రతి జ్ఞాతృనివృత్తేః పురుషార్థత్వాయో
గాత్. పురుషేణార్థనీయస్య హి పురుషార్థత్వం. జ్ఞానస్యాత్మత్వపురుషార్థప్రతిసంబన్ధిత్వాభ్యుపగమేఽపి తదపేక్ష్యజ్ఞాతృనివృత్తేః పురుషార్థత్వమయుక్తం-
జ్ఞానం ప్రతి జ్ఞాతుర్దుఃఖతద్ధేతుష్వన్యతమత్వాభావాత్. సుఖదుఃఖభోక్తారం ప్రతి సుఖతద్ధేతూనాం దుఃఖతద్ధేతునివృత్తేరపి హి పురుషార్థత్వం. నహి జ్ఞాతా
జ్ఞప్తేర్దుఃఖరూపః, నచ దుఃఖజనయితా,- జ్ఞానస్య దుఃఖానుభవితృత్వాయోగాత్. ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వేన ప్రయోజనపర్యవసానం త్వన్మయైవాపాస్తం
ధ్యాననియోగవాదప్రతిక్షేపే. అతోఽనుపపన్నం శాస్త్రస్య త్వదుక్తం ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వం.——— యాదవప్రకాశీయాస్తు - దుఃఖత్ర
యాభిభూతజ్ఞానానన్తరం తదుపశమోపాయే పురుషప్రవృత్తేరేవ హేతోర్బ్రహ్మైవ జిజ్ఞాస్యం- న తు ప్రధానాదీనీతి ప్రథమసూత్రార్థం వర్ణయన్తి. అ
స్తు బ్రహ్మణో జిజ్ఞాస్యత్వం- నైతావతా ప్రధానాదీనామజిజ్ఞాస్యత్వం- తేష్వన్యతమస్యైవ బ్రహ్మశబ్దార్థత్వాత్. శాస్త్రేణహి బ్రహ్మనామ్న్యేతజ్జ్ఞానం
విధీయతే. ఏకేన వాక్యేనైకస్యార్థస్య విధానానువాదాయోగాత్ అనువాదః ప్రమాణాన్తరసాపేక్షః. ప్రమాణాన్తరైశ్చ వాదిభిస్సంభావితా న్యత్ర ప్ర
కారవిశేషాస్సర్వేఽపి కల్పితా ఇతి తత్త్వాన్తరోత్ప్రేక్షా న శక్యా. అతస్తేష్వన్యతమస్యైవ జ్ఞాతవ్యత్వవిధానాయ శాస్త్రేణానువాదః క్రియత ఇతి శఙ్కాపరి
హారార్థం జన్మాదిసూత్రం. నన్వాత్రవపుషోఽనేకశక్తిశాలిన ఏకస్మాదద్వితీయాత్ బ్రహ్మణః కృత్స్నస్య చిదచిత్ప్రపఞ్చస్య జన్మస్థితిలయం ప్రతిపాద్యం-
అత ఉద్భ్రాన్తత్వం వాద్యన్తరైరపరికల్పితమితి న తత్పరికల్పితార్థేష్వన్యతమస్య బ్రహ్మశబ్దార్థత్వమితి సూత్రార్థమాహుః. ఏవం తర్హి ప్రమాణాన్తరాసిద్ధ
త్వాచ్ఛాస్త్రేణానువాదాసంభవ ఇతి శఙ్కాయాం శాస్త్రయోనిత్వాదిత్యుచ్యతే. వేదాన్తేష్వేకేనాపి వాక్యేన ప్రతిపాదితస్య వాక్యాన్తరేణానువాదముప
పన్నః - ప్రమాణాన్తరానాఘ్రాతచరవస్తుప్రతిపాదనక్షమత్వం శబ్దమహిమేతి సూత్రతాత్పర్యం వదన్తి. తథాపి సిద్ధే వ్యుత్పత్త్యభావాత్, ప్రవృత్తినివృ
త్తివిరహే వాక్యస్య ప్రయోజనాభావా, చ్చ బ్రహ్మణశ్శాస్త్రప్రతిపాద్యత్వాయోగశఙ్కాపరిహారపరం సమన్వయసూత్రం వ్యాచక్షతే. తత్ర తావత్ప్ర
థమసూత్రే దుఃఖత్రయాభిభూతజ్ఞానస్య పూర్వవృత్తత్వం ప్రాగేవ ప్రతిక్షిప్తం- ప్రత్యక్షాదినా తజ్జ్ఞానే వివక్షితే తత్పరిహారస్యాయుర్వేదాదిసిద్ధత్వాత్,
స్వర్గాదేరపి తాపత్రయాన్తర్భావజ్ఞానస్య చ సాఙ్ఖ్యాదిశాస్త్రాన్తరాధీనత్వే మోక్షోపాయస్యాపి తచ్ఛాస్త్రైకసులభతయా వేదాన్తైరపేక్ష్యా, ద్వేదేన తజ్జ్ఞాన
స్య కర్మవిచారసాపేక్షతయా తత్పూర్వవృత్తత్వాపాతా, చ్చేతి. ప్రధానాదీనామజిజ్ఞాస్యతాపరత్వం చ పూర్వమేవ నిరస్తం- శ్రుత్యవిరుద్ధాంశే కాపిలా
ద్యాదిశాస్త్రస్య భవద్భిరఙ్గీకృతత్వా, ద్విరుద్ధాంశే చ ప్రామాణ్యస్య విరోధాధికరణన్యాయసిద్ధత్వా, త్తత్ప్రతిపాద్యతాస్వసన్తర్కా దర్శయిష్య

మాణత్వాత్, వేదాన్తవాక్యానాం అతత్పరత్వస్య ఈక్షత్యధికరణాదిషు వక్ష్యమాణత్వాత్, చ సూత్రస్య కృతకరత్వప్రసఙ్గాదితి. జన్మాదిసూత్రస్య బాహ్యస్తరాదికల్పితప్రకారేణౌపనిషదతత్త్వవైలక్షణ్యాత్ బ్రహ్మశబ్దస్య తత్పరికల్పితప్రధానాద్యన్యతమవిషయత్వనిరాసపరత్వం చాయుక్తం- విశేషణభేదాయత్తవిశేష్య బహుత్వపరిహారాభావే సత్యద్వితీయవస్తునస్సమస్తజగత్కారణత్వప్రతిపాదనానుపపత్తేః. విచిత్రప్రపఞ్చస్యాద్వితీయకారణతయాహి వాద్యన్తరక్షిప్తతత్త్వేభ్య ఔపనిషదతత్త్వవైలక్షణ్యం భవద్భిరుక్తం. వేదాన్తవేద్యతత్త్వస్య త్వదుక్తప్రకారేణ ప్రధానాదివైలక్షణ్యం చేక్షత్యధికరణాదిన్యాయనైరపేక్ష్యేణ న సిధ్యతి- ఇహ వక్ష్యమాణవ్యతిరిక్తన్యాయాన్తరానుక్తేః, వక్ష్యమాణానుపపత్తీనాం వక్ష్యమాణన్యాయైర్వినా పరిహారాయోగాత్, చ. వక్ష్యమాణోపజీవనే చ తత్తత్త్వవైలక్షణ్యం ప్రధానాదేరజిజ్ఞాస్యత్వం చ సిధ్యతీతి కృతకరత్వం స్యాత్. వాక్యాన్తరేణ ప్రతిపాదితస్య వాక్యాన్తరేణానువాదసంభవపరత్వం చ శాస్త్రయోన్యధికరణస్యాయుక్తం- కృతకరత్వాదేవ. *అగ్నిహోత్రం జుహోతీతి వాక్యాన్తరేణ విహితస్య హోమస్య *దధ్నా జుహోతీతి వాక్యాన్తరేణానువాదః పూర్వకాణ్డే ప్రసిద్ధః, ఆగ్నేయాదిషట్కం తదుత్పత్తివాక్యవిహితం *యఏవం విద్వాన్ పౌర్ణమాసీం యజతే * యఏవం విద్వానమావాస్యాం యజత ఇతి వాక్యాభ్యామనూద్యత ఇతి చ తత్ర తత్ర ప్రసిద్ధం. అతో వాక్యభేదేన విధానానువాదసంభవో నాత్ర వ్యుత్పాద్యః. సమన్వయసూత్రస్య చ ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వాభావేపి శాస్త్రస్య ప్రయోజనవత్తాప్రతిపాదనపరత్వమిష్టం. సిద్ధే వ్యుత్పత్తిప్రతిపాదనపరత్వం త్వయుక్తం - ప్రథమసూత్రే చైవ సిద్ధార్థవ్యుత్పత్తేస్సమర్థితత్వాత్. తత్ర చ తత్సమర్థనాభావే న త్వదుక్తార్థపరత్వే తత్సూత్రస్యార్థస్యోపపాదితత్వాత్, చ. సిద్ధవస్తుమాత్రే శబ్దశక్తిసమర్థనాభావేపి సతి సిద్ధవస్తు వైలక్షణ్యతద్విధానానువాద తత్ప్రయోజనాదినిరూపణస్యానపేక్షితత్వేన జన్మాదిసూత్రత్రయార్థానన్వయత్వాపూర్వకతావశ్యంభావాత్, వక్ష్యమాణోపజీవనే నోత్థానే ప్రతిపత్తిక్రమసామఞ్జస్యాభావాత్, ద్వ్యాద్యసూత్రస్యాపేక్షితవిభేదనపేక్షితవిధానపరత్వాయోగాత్, చ. అతో భాష్యకారోక్తార్థపరత్వమేవ చతుస్సూత్ర్యా ఉపపన్నమ్. ....*

సమాప్తం సమన్వయాధికరణమ్.

చతుస్సూత్రీ వృత్తా.

౫॥ సూ. ఈక్షతేర్నాశబ్దం.

యతో వా ఇమానీత్యాదిజగత్కారణవాదివాక్యప్రతిపాద్యం సర్వజ్ఞం సర్వశక్తి సమస్తహేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానం బ్రహ్మజిజ్ఞాస్యమిత్యుక్తం. ఇదానీం జగత్కారణవాదివాక్యానామానుమానికప్రధానాదిప్రతిపాదనానర్హతోచ్యతే (ఈక్షతేర్నాశబ్దమిత్యాదినా) ఇదమామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే – సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజతేత్యాది. తత్ర సన్దేహః – కిం సచ్ఛబ్దవాచ్యం జగత్కారణం పరోక్తమానుమానికం ప్రధానం– ఉతోక్తలక్షణం బ్రహ్మేతి.

౫॥ సూ. ఈక్షతేర్నాశబ్దం॥ ప్రథమసూత్రే ఉద్దేశః కృతః. ద్వితీయే లక్షణముక్తం. తృతీయచతుర్థాభ్యాం లక్ష్యస్య బ్రహ్మణః పరీక్ష్యత్వసిద్ధ్యర్థం లక్షణస్వభావాత్ సిద్ధరూపలక్ష్యస్వభావాచ్చోత్థితే జ్ఞాతత్వాప్రయోజనత్వశఙ్కే పరిహృతే. అథ లక్ష్యం వస్తు కిం-చిదచిద్విలక్షణం- ఉతావిలక్షణమితి పరీక్ష్యతే. యద్వా- పూర్వం కారణత్వమనూద్య తస్య లక్షణత్వముక్తం. లక్షణలక్ష్యస్వభావనిబన్ధనం శఙ్కాద్వయం చ పరిహృతం. అథ లక్షణభూతకారణత్వప్రాపకవాక్యాని నిరూప్యన్తే. యద్వా - చతుస్సూత్ర్యా వేదాన్తవాక్యానాం బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యరూపపరీక్ష్యతా పరికరస్థాపనం కృతం. అథ ప్రమేయవిశేషపరీక్షా క్రియత ఇతి పేటికాసఙ్గతిః. నను ఈక్షత్యధికరణమనారమ్భణీయం- సమన్వయాధికరణే పురుషార్థభూతస్యైవ బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యత్వనిశ్చయేన హేయాస్పదస్య ప్రధానస్య ప్రసఙ్గాభావాదితి. నైవం- పురుషార్థభూతస్య బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యత్వం న సంభవతి - అపురుషార్థభూతస్య ప్రధానాదేః ప్రతిపాదనాదితి సమన్వయాధికరణోక్తార్థస్యాక్షేపేణోత్థానాదితి. ఇయమవాన్తరసఙ్గతిః. ఇత్యేతదభిప్రాయేణ పేటికాభేదతత్సఙ్గత్యవాన్తరసఙ్గతీరాహ (యతో వా ఇమానీత్యాది) ఉద్దిష్టస్య బ్రహ్మణో లక్షణముక్తం- లక్షితస్య పరీక్షణం వక్ష్యత ఇత్యభిప్రాయేణ లక్షణవాక్యముపాత్తం. కారణత్వానువాదేన తస్య లక్షణత్వవిధానాత్ కారణస్య చిదచిద్విలక్షణ్యనిర్ణయస్య కారణత్వప్రాపకవాక్యనిరూపణసాపేక్షత్వాదస్మిన్నధికరణే కారణవాక్యాని నిరూప్యన్త ఇతి చ జ్ఞాపనార్థం లక్షణవాక్యోపాదానం. ఆదిశబ్దేన కారణత్వప్రాపకవాక్యాని గృహ్యన్తే. అత ఏవ వ్యానువాదపురోవాదసాధారణ్యేన జగత్కారణవాదీత్యుక్తం. సమన్వయాధికరణార్థాక్షేపహేతుకావాన్తరసఙ్గత్యుపయోగీని సర్వజ్ఞత్వాదివిశేషణాని. (జిజ్ఞాస్యమిత్యుక్తమితి) ప్రామాణికతయా పరీక్ష్యమిత్యుక్తమిత్యర్థః. తదనన్తరం పరీక్షా హి సఙ్గతేత్యభిప్రాయేణాహ (ఇదానీమితి) అనేన చతుస్సూత్ర్యా సన్నర్యం, బ్రహ్మణః పురుషార్థతా ప్రతిపాదనపరసమన్వయాధికరణానన్తర్య, మప్యుక్తం. ఆనుమానికప్రధానాదీత్యనేనానన్తరోక్తసమన్వయాక్షేపేణోత్థానాదవాన్తరసఙ్గతిరితి సూచ్యతే. ప్రధానాదీత్యాదిశబ్దేన తేజోమాత్రం, చిద్విశేషాః, అచిద్విశేషాః, శ్చ గృహ్యన్తే. (ఈక్షతేర్నాశబ్దమిత్యాదినేతి) పాదశేషేణాధ్యాయశేషేణ వా ఇత్యర్థః. విషయముదాహరతి (ఇదమితి) ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తోపేతం సంకల్పప్రతిపాదకం సామాన్యశబ్దవత్కారణవాక్యం విషయః. తత్ర సద్విద్యావాక్యస్యైవాస్యాధికరణస్య సాక్షాద్విషయః- సద్విద్యాద్వారేణేతరకారణవాక్యానాం విషయత్వం- నను సాక్షాదేవ - విషయవాక్యోపాదానసముచితా వాక్యాన్తరాణాముపాదానాత్, దీపసారయోశ్చ తేషాముపాత్తత్వాత్, ప్రతిజ్ఞావిరోధస్యాప్యయయోరత్రత్యమోక్షసూత్రితత్వాత్, క్షపసు ప్రాణాదిత్వేనోపనిషదన్తరగతిసామాన్యస్య అస్యామపనిషది విద్యాన్తరేషు శ్రుతత్వస్యాపి సూత్రితత్వాత్, బుద్ధ్యవతరణక్రమేణ ప్రథమముపాదానత్వోచితాచేతనత్వశఙ్కాయాః ప్రతిక్షేప్యత్వాత్, సద్బ్రహ్మాత్మాదిపదచిహ్నితేషు వాక్యేషు సామాన్యశబ్దచిహ్నితవాక్యస్య ప్రథమం నిరూపణీయత్వాత్, ర్చ. సామాన్యద్వారా హి విశేషబుద్ధిమధిరోహతి. సామాన్యపరిగ్రహే ప్రతిక్షేపే చ విశేషవిషయసంశయోఽవకాశవాన్ - విశేషేషు ప్రతిపన్నేషు హి సామాన్యాకాఙ్క్షాన్తస్సమాహితా. సప్తిర్హి న్యాయ ప్రవృత్తిః-అతస్సంశయసద్భావమాహ (తత్రేతి) కారణస్యైవం శబ్దవాచ్యకార్యసాలక్షణ్యావశ్యంభావాపేక్షిత్వాభ్యాం సంశయః. సంశయశరీరం దర్శయతి (కిమితి) సచ్ఛబ్దవాచ్యమితి ధర్మివాచిపదస్య సాధారణతయా సంశయసహత్వం దర్శితం. జగత్కారణమిత్యుపాదానత్వాత్ కార్యసాలక్షణ్యం చ స్వజం- నిమిత్తత్వాన్మహత్త్వేక్షితృత్వం చేతి సంశయహేతుస్థిరీకరణం. (పరోక్తమితి) విప్రతిపత్తిరపి సంశయహేతోరనుగ్రాహికేతి భావః. పూర్వపక్షబీజస్మారణపరం పాత్రపదద్యోతనార్థమానుమానికమితి పదం. ఉక్తలక్షణం- సర్వజ్ఞత్వాదిలక్షణం. ఆనుమానికోక్తలక్షణపదాభ్యాం సంశయహేతుద్వయసూచనం. కిం జగత్కారణవాదివేదాన్తవాక్యాని ప్రధానాదిప్రతిపాదనపరాణి- ఉత తద్విలక్షణ బ్రహ్మపరాణీతి పాదశేషసాధారణో విచారః. అత్ర తు- తదర్థం సద్విద్యావాక్యాని కిం ప్రధానప్రతిపాదనపరాణి- ఉతోక్తలక్షణబ్రహ్మపరాణీతి విచారః. తదర్థం కిమత్రేక్షణం గౌణం- ఉత ముఖ్యమితి. తదర్థం కిమనుమానాకారతా, గౌణేక్షణసాహచర్యం, చ విద్యతే- నేతి. తదర్థం ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తౌ కిం హేతోరాక్షేపకౌ- నేతి,. తేజః ప్రభృతిశబ్దాః కిం తేజః ప్రభృతిమాత్రవాచినః- ఉత పరమాత్మపరా ఇతి, చ. తదర్థమాత్మశబ్దస్తేజః ప్రభృతిశబ్దానామబ్రహ్మపరత్వస్యావిరోధీ- ఉత విరోధీతి. తదర్థమాత్మశబ్దస్వారస్యభఙ్గహేతవోఽనురోద్ధవ్యాః- ఉత [illegible]దను గ్రాహకహేతవ ఇతి విచారః. తత్స్వారస్యభఙ్గహేతవోఽనురోద్ధవ్యా ఇతి పూర్వపక్షః. తదనుగ్రాహకా ఏవానురోద్ధవ్యా ఇతి సిద్ధాన్తః. యదా స్వారస్యభఙ్గహేతవోఽనురోద్ధవ్యాస్తేనాత్మశబ్దస్య తేజః ప్రభృతిశబ్దానామబ్రహ్మపరత్వావిరోధితయా తేజః ప్రభృతిశబ్దాస్తేజః ప్రభృతిమాత్రవాచినః, ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తౌ చ యదా హేత్వాక్షేపకౌ,- తదా హేత్వాక్షేపో గౌణేక్షణసాహచర్యం చాస్తీతి ప్రథమశ్రుతేక్షణస్య గౌణత్వేన సద్విద్యావాక్యానాం ప్రధానపరత్వాత్తదేకార్థతయా సర్వాణి కారణవాక్యాని ప్రధానపరాణీతి పూర్వపక్షఫలమితి భావః. యదా ఆత్మశబ్దస్వారస్యానుగ్రాహకహేతోరనురోద్ధవ్యత్వేనాత్మశబ్దస్య తేజః ప్రభృతిశబ్దానామబ్రహ్మపరత్వవిరోధిత్వేన తేజః ప్రభృతిశబ్దాః పరమాత్మపరాః, ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తౌ చ యదా న హేత్వాక్షేపకౌ,- తదాఽను

కిం ప్రాప్తం? ప్రధానమితి. కుతః? *సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవేతీదంశబ్దవాచ్యస్య చేతనభోగ్యభూతస్య సత్త్వరజస్తమోమయస్య వియదాదినానారూపవికారావస్థస్య వస్తునః కారణావస్థాం వదతి. కారణభూతద్రవ్యస్యావస్థాన్తరాపత్తిరేవహి కార్యతా - అతో యద్ద్రవ్యం యత్స్వభావంచ కార్యావస్థం. తత్స్వభావం తదేవ ద్రవ్యం కారణావస్థం. సత్త్వాదిమయంచ కార్యమితి గుణసామ్యావస్థం ప్రధానమేవ కారణం తదేవోపసంహృతసకలవిశేషం సన్మాత్రమితి *సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమిత్యభిధీయతే. తత ఏవ చ కార్యకారణయోరనన్యత్వం. తథాసత్యేవైకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపత్తిః అన్యథా *యథాసోమ్యైకేన మృత్పిణ్డేనేత్యాదిమృత్పిణ్డతత్కార్యదృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికయోస్సారూప్యంచేతి జగత్కారణవాదివాక్యేన మహర్షిణా కపిలేనోక్తం ప్రధానమేవ ప్రతిపాద్యతే ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తరూపేణానుమానవేషమేవ చేదం వాక్యమితి సచ్ఛబ్దవాచ్యమానుమానికమేవ

మానాకారత్వగౌణేక్షణసాహచర్యయోరసిద్ధ్యా ప్రాథమికేక్షణస్య గౌణత్వాత్ సద్విద్యావాక్యాని పర[illegible] హ్మపరా[illegible] కార్యాత్ సగ[illegible] కారణవాక్యాని పరబ్రహ్మపరాణీతి సిద్ధాన్తఫలమితి భావః. తత్ర పూర్వపక్షంవక్తుమనన్తర శిరసోయుక్తిమత్త్వేన సిద్ధాన్తగతాకాఙ్క్షాం దర్శయతి (ప్రాప్తమితి) ప్రాప్తం యుక్తం యుక్తిమదిత్యర్థః పూర్వపక్షీ స్వపక్షంయుక్తిమత్త్వేన ప్రతిజానీతే (ప్రధానమితి) [illegible] తేశిరోద్వయే ప్రధానమితి శిరోయుక్తిమదిత్యర్థః యుక్తివిశేషాకాఙ్క్షాం దర్శయతి (కుత ఇతి) తదుపపాదయతి (సదేవేతి) కారణస్య ప్రధానత్వసిద్ధ్యుపయికాని తద్విలక్షణపురుషవిశేషత్వవిరోధీని చ విశేషణాన్యాహ (ఇదంశబ్దేత్యాదినా) (ఇదంశబ్దవాచ్యస్యేతి) [illegible] రస్యం - నతు ప్రత్యగ్రూపే చేతన ఇతి భావః జగతశ్చిదచిదాత్మకతయా చేతనస్యాపీదంశబ్దవాచ్యాన్తర్భావప్రసక్తావాహ (చేతనభోగ్యభూతస్యేతి) ఇదంశబ్దస్య కార్యత్వకారణత్వాయోగాత్ నతస్య కార్యాన్తర్భావ ఇతి భోక్తృతయా [illegible] వతిష్ఠమానస్య [illegible] ఏతచ్చేతనస్య క్షేత్రజ్ఞైకస్వభావ జగద్రూపత్వమయుక్తమితి, చాభిప్రాయ కార్యస్య భోగ్యత్వోపయికం [illegible] చవిశేషణమాహ (సత్త్వరజస్తమోమయస్యేతి) సత్త్వాది కార్యసుఖదుఃఖమోహాన్వయ హేతుత్వదర్శనాత్ [illegible] థంగుణమయస్య కారణమితి చాభిప్రాయః భోగ్యత్వోపపాదనాయాహ (వియదాదీతి) యద్వా ఇదంశబ్ద[illegible] కారణత్వే కార్యత్వకారణత్వయోర్భేద ఇత్యత్రాహ (వియదాదీతి) ఏతత్త్వావస్థా కారణం [illegible] కార్యమితి భేదేత్యర్థ ఏకరూపస్య [illegible] నానారూ[illegible] ర్యభావోఽనుపపన్నశ్చేతి భావః కారణస్య కార్యసాలక్షణ్యావశ్యంభావే [illegible] వాచ్య[illegible] కారణత్వాత్ [illegible] కారణావ[illegible] పాదానభూతద్రవ్యాన్తర[illegible] సాలక్షణ్యావశ్యంభావ ఇతి [illegible] కార్యకారణయోరేక[illegible] మాహ (కారణ[illegible]స్యేతి) తత్[illegible] త్యపేక్షాయాం కార్యకారణసాలక్షణ్యనియమం ఫలితమాహ(అత ఇతి) [illegible] కార్యస్య ప్రధానసాలక్షణ్యమాహ (సత్త్వాదిమయం చేతి) ప్రధానస్య కార్యసారూప్యమాహ(గుణసామ్యావ[illegible]) [illegible] గుణ[illegible] దర్శనాత్ కారణ[illegible] స్యాదితి [illegible] కారణాద్గుణసామ్యావస్థమిత్యుక్తం నతుగుణ[illegible] సర్వస్య కార్యత్వ దర్శనాత్ కారణస్యాపి తథాత్వే కారణానవస్థా[illegible] ప్రధానస్య గుణసామ్యావస్థత్వసిద్ధిరితి భావః అసేగుణసామ్యా[illegible] స్య ప్రధానస్య కారణత్వే[illegible] త్వావధారణ [illegible] కారణత్వేఽనుపపన్నమిత్యత్రాహ(తదేవోపసంహృతేతి)ఏకమేవేతి నామరూపవిభాగ[illegible] ద్వితీయమితి గుణా[illegible] ఉపసంహృతసకలవిశేషమిత్యుక్తం (సన్మాత్రమితి)సదేవేతి [illegible] సత్త్వవ[illegible] సన్మాత్రమిత్యుక్తం [illegible] ప్రధానకారణత్వమేవయుక్త్యన్తరేణోపపాదయతి (తత ఏవేతి) ఇదంశబ్దవాచ్యం ప్రతి కారణస్యేతి గుణాత్మకస్య ప్రధానస్య [illegible] కార్యకారణయోరనన్యత్వసిద్ధిః నహి విజాతీయయోరనన్యత్వమితి భావః [illegible] (తథా సతీతి) [illegible] సర్వవిజ్ఞానసిద్ధిః తచ్చిదచిద్విలక్షణకారణత్వపక్షేనసంభవతీతి భావః ఏవం ప్రతిజ్ఞాసిద్ధిరూపయుక్తిరుక్తా భవతి యద్వా [illegible] కరణ్యాత్, *తద్ధైక ఆహురిత్యసత్కార్యవాద ప్రతిషేధాచ్చానన్యత్వసిద్ధిః పూర్వ[illegible] హేత్వన్తరం వా(తథాసతీ[illegible]) ప్రధానకారణత్వే సతీత్యర్థః కార్యకారణయోరనన్యత్వే ప్రతిజ్ఞావాక్యతాత్పర్యాత్తత్తై[illegible] గుణసముదాయ[illegible] ఇతిభా[illegible] యుక్త్యన్తరమాహ (అన్యథేతి)అచేతనమృత్పిణ్డలోహమణ్యాదిదృష్టాన్తశ్చేతనకారణస్యదార్ష్టాన్తికత్వే ననఙ్గచ్ఛత ఇత్యభిప్రాయ యద్వా [illegible] మృత్పిణ్డ[illegible] టాదికార్యకారణదృష్టాన్తేనవిరూపకార్యకారణయోర్దార్ష్టాన్తికత్వే ఘటత ఇతి భావః కపిలస్మృతేర్[illegible] హేతుత్వే [illegible] ప్రయన్నాహ (జగత్కారణేతి) [illegible] న్యాయేన శ్రుత్యవిరోధాత్ స్మృతినిరాసోనయుక్త ఇతి భావః మహర్షిణేతిపదేన * ఋషింప్రసూతం కపిలం [illegible] శ్రుతిస్మారితా హేత్వన్తరమాహ(ప్రతిజ్ఞేతి) ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తయోస్సాధ్యాక్షేపకత్వాభిప్రాయేణోక్తమనుమానవేషమేవేతి ననుసకారణవిషయా ప్రతిజ్ఞా అపిత్వేకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానవిషయా అతోఽనుమానవేషత్వేపిన ప్రధానకారణత్వసిద్ధిరితినవాచ్యం ఏకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాయాస్సర్వస్యైకస్యచానన్యత్వేనవిర్వాహ్యత్వా, దనన్యత్వస్య కార్యకారణభావనిబన్ధనత్వా, చ్చప్రధానకారణత్వ ప్రతిజ్ఞానస్యఫలితత్వాత్ అత్రాయం ప్రయోగోఽభిమతో వేదితవ్యః - జగత్స్వానన్యోపాదానకం కార్యత్వాద్ఘటవత్ యద్వా ఇదంజగత్స్వకారణైకజ్ఞానేనజ్ఞాతంభవితుమర్హతి కార్యత్వాత్ ఏకమృత్పిణ్డజ్ఞానాజ్ఞాతఘటాదివదితి పూర్వపక్షంనిగమయతి (ఇతీతి) ఇతిత్వాత్ సుఖదుఃఖమోహాన్వయసత్త్వరజస్తమోమయస్యేదంశబ్దవాచ్యస్యకా

ఇత్యేవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (ఈక్షతేర్నాశబ్దమితి) యస్మిన్ శాస్త్రైకప్రమాణం న భవతి తదశబ్దం - ఆనుమానికం, ప్రధానమిత్యర్థః. న తజ్జగత్కారణవాదివాక్యప్రతిపాద్యం. కుతః. ఈక్షతేః - సచ్ఛబ్దవాచ్యసమ్బన్ధివ్యాపారవిశేషాభిధాయిన ఈక్షతేర్ధాతోశ్శ్రవణాత్ *తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి. ఈక్షణక్రియాయోగశ్చాచేతనే ప్రధానే న సమ్భవతి - అత ఈదృశేక్షణక్షమశ్చేతనవిశేషస్సర్వజ్ఞస్సర్వశక్తిః పురుషోత్తమస్సచ్ఛబ్దాభిధేయః. తథా చ సర్వేష్వేవ సృష్టిప్రకరణేష్వీక్షాపూర్వికైవ సృష్టిః ప్రతీయతే *స ఈక్షత లోకాన్నుసృజా ఇతి స ఇమాఁల్లోకానసృజత *స ఈక్షాఞ్చక్రే స ప్రాణమసృజతేత్యాదిషు. నను చ కార్యానుగుణేనైవ కారణేన భవితవ్యం. సత్యం - సర్వకార్యానుగుణ ఏవ సర్వజ్ఞస్సర్వశక్తి

రణత్వమేకః పూర్వపక్షహేతుః. కార్యకారణానన్యత్వఫలభూతమేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానం తదుత్ప్రేక్షకం. అనుమానాకారప్రతీతిశ్చాన్యో హేతుః. ......

అస్మిన్పూర్వపక్షే సిద్ధాన్తస్థాపనాయ సూత్రస్యావతీర్ణత్వం దర్శయతి (ఇత్యేవం ప్రాప్త ఇతి) ఉచ్యమానాధివిషయసంశయపూర్వపక్షావస్యాధికరణస్యేతి జ్ఞాపనాయ పూర్వం సూత్రోపాదానం- అస్య రాద్ధాన్తసూత్రత్వజ్ఞాపనార్థమక్షరవ్యాఖ్యానార్థం చేదానీం తదుపాదానమితి ద్రష్టవ్యం. శబ్దవేద్యతయాఽభిమతస్య కథమశబ్దత్వమితి శఙ్కాయామాహ (యస్మిన్నితి) అబ్భక్షో వాయుభక్ష ఇతివదవధారణగర్భితమితి భావః. శబ్దైకప్రమాణకత్వం న చేత్తత్ర కిమన్యత్ ప్రమాణమిత్యత్రాహ (ఆనుమానికమితి) తర్హి ప్రమాణాన్తరప్రాప్తం శాస్త్రం న ప్రతిపాదయతీతి చేన్న - సామాన్యతో దృష్టానుమానేన కారణమాత్రే ప్రతిపన్నే పితద్విశేషాణాం ప్రతిపన్నతయా తద్విశిష్టసగుణవేషేణ శాస్త్రప్రతిపాద్యత్వాత్. అప్రాప్తే హి శాస్త్రమర్థవదితి మీమాంసకానాం మతం - న తు సాంఖ్యానామితి పూర్వపక్షిణోఽభిప్రాయః. తస్యానుపపన్నతాం జ్ఞాపయితుం అశబ్దశబ్దప్రయోగః. ఆనుమానికత్వమిన్ద్రియాణాం చ రమాణూనామప్యవిశిష్టమితి తద్వ్యావృత్త్యర్థం సౌత్రమేకవచనమిత్యభిప్రాయేణాహ (ప్రధానమితి) ప్రధానం హ్యేకం సదనేకేషాం కారణం. పరమాణవస్త్వనేకే సన్తస్తైకైకస్య కార్యస్య కారణం - ఇన్ద్రియాణి తు బహూని జ్ఞానకారణాని - న త్వర్థకారణానీతి తద్వ్యావృత్తిసిద్ధిః. నేతిపదస్య ప్రధానస్వరూపప్రతిషేధార్థత్వశఙ్కాం వ్యుదస్యన్ వాక్యార్థం యోజయతి (న తదితి) ధర్మినిషేధపరత్వే హి శాస్త్రస్య వాక్యనిరూపణపరత్వా, హేతుపదేన ధాతుస్వరూపోపాదానాచ్చ ప్రతిపాద్యతావేషేణ నిషేధ్యత్వం వివక్షితమితి భావః. వాక్యప్రతిపాద్యత్వాభావః ప్రమాణాన్తరప్రతిపన్నత్వబాధితత్వాభ్యాం వాక్యస్యాన్యపరత్వాద్వా స్యాత్ - యోగ్యానుపలమ్భాద్యభావాచ్చ ప్రతిపన్నాకారవైశిష్ట్యసద్భావాచ్చ బాధితత్వప్రతిపన్నత్వాసంభవః. అన్యపరత్వం తు పూర్వపక్షయుక్తిభిరేవ నిరస్తం- అతో హేతురసంభవతీత్యభిప్రాయేణ హేత్వాకాఙ్క్షాం దర్శయతి (కుత ఇతి) హేతోరసిద్ధిమన్యథాసిద్ధిం చ వ్యుదసితుం వ్యాచష్టే (సచ్ఛబ్దవాచ్యేతి) సచ్ఛబ్దవాచ్యసంబన్ధీతి వ్యధికరణాసిద్ధివ్యుదాసః. ప్రకృతం సదేవ హి *తదైక్షతేతి తచ్ఛబ్దేన పరామృశ్యత ఇతి భావః. వ్యాపారవిశేషశబ్దేనాభిధాయిశబ్దేన చాన్యథాసిద్ధివ్యుదాసః. న హి చేతనాచేతనసాధారణం కార్యోన్ముఖ్యమాత్రమీక్షతిధాత్వభిధేయం- అపి తు చేతనరూపకర్తృసాధారణో వ్యాపారవిశేషః. న చ ముఖ్యాసంభవేనౌపచారికోఽయం శబ్ద ఇతి భావః. *ఇక్శ్తిపౌ ధాతునిర్దేశే వక్తవ్యావితి ప్రక్రియయా ఈక్షతిశబ్దేన ధాతూపాదానం- నార్థోపాదానం- తథా సతీక్షతేరితి హి వక్తవ్యం స్యాత్. అనేన చ- శబ్దస్య వివక్షితార్థస్వారస్యం సూచితమిత్యభిప్రాయేణాహ (ధాతోరితి) శ్రవణాదిత్యజ్ఞానాసిద్ధిపరిహారః. శ్రూయమాణాదీక్షతేరితి సూత్రవివక్షితం. తత్ఫలితం తు భాష్యస్య వ్యాఖ్యాతం. ఈక్షితృశబ్దేనేక్షణం లక్షితమితి వేదాన్తదీపే వ్యాఖ్యాతమర్థస్వారస్యాయ- అత్ర తు- శబ్దస్వారస్యేన వ్యాఖ్యాతం. నను *తత్తేజ ఐక్షత *తా ఆప ఐక్షన్తేతి వాక్యద్వయగతమీక్షణముచితం స్థితయా ప్రతీయతే. *సేయం దేవతైక్షతేత్యత్రాపీక్షణముచితమేవ - దేవతాశబ్దస్య *హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతా ఇత్యాసన్నవాక్యస్థదేవతాశబ్దవిరూపార్థత్వాయోగాత్. ప్రథమేక్షణం చ నేయమితి తచ్ఛబ్దపరామృష్టసత్సంబన్ధిత్వాదనిష్టమేవేత్యాకాఙ్క్షాయామాహ (తదైక్షతేతి) చరమవాక్యానురోధేనోపక్రమస్వారస్యభఙ్గో న యుక్త ఇతీదం తావదీక్షణం ముఖ్యమితి భావః. ధాత్వర్థానాం క్రియాత్వాదచేతనస్య చ క్రియాయోగసంభవాన్నాత్రానుపపత్తిరిత్యత్రాహ (ఈక్షణక్రియేతి) అయం క్రియావిశేషో న సంభవతీత్యర్థః. తత్ కిమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) అతః- అచేతనస్యాసమ్భవితత్వే నేక్షణస్య తత్స్వరూపవిరుద్ధత్వాదిత్యర్థః. (ఈదృశేక్షణక్షమ ఇతి) అనేనాచిద్వ్యావృత్తిరుక్తా. ఈదృశశబ్దేన చేతనవిశేషశబ్దేన చేక్షణస్వభావఫలితాచ్చేతనమాత్రాదపి వ్యావృత్తిరుక్తా. యచ్చేతనమాత్రేఽపి న సంభవతి- తత్కథమచేతనే సంభవతీతి భావః. *తదైక్షతేతి సిద్ధం గుణమాహ (సర్వజ్ఞ ఇతి) *బహు స్యామితి ఫలితమర్థమాహ (సర్వశక్తిరితి) చిదచిద్వ్యావర్తకలిఙ్గబలసిద్ధం సదితి సామాన్యశ్రుతేః పర్యవసానస్థలం దర్శయతి (పురుషోత్తమ ఇతి) *సేయం దేవతేతి దేవతాశబ్దోఽపీక్షణవిశేషసామర్థ్యాచ్ఛాగపశున్యాయేన వానుగృహీతః ప్రకరణాన్తరోక్తదేవతావిశేషవిషయ ఇతి భావః. సద్విద్యావాక్యస్యోక్తార్థపరత్వమనేకశ్రుత్యన్తరస్వారస్యేనోపపాదయతి (తథా చేతి) నాత్ర విషయవాక్యతయా శ్రుత్యన్తరోపాదానం. సర్వేష్వేవ - సర్వేష్వపి. అనేన ప్రాచుర్యమభిప్రేతం. ఈక్షణస్య గౌణత్వాశ్రయణే అనేకశ్రుతిస్వారస్యభఙ్గప్రసఙ్గ ఇతి భావః. (ప్రతీయత ఇతి) ప్రతీతిః తావదవిగీతేతి భావః. స్వపక్షసాధకముక్త్వా పూర్వపక్షయుక్తిం పరిహర్తుం చోద్యముపక్షిపతి (నను చేతి) కార్యకారణయోస్సాలక్షణ్యం తావదదృష్టకార్యం - మృత్తత్కార్యాదిషు దర్శనాత్. తచ్చ సాలక్షణ్యం బ్రహ్మణి త్రిగుణాత్మకత్వాదియోగేన వా జగతస్తద్విధురత్వేన వా నిర్వాహ్యం. ఆద్యే శబ్దాన్తరేణ ప్రధానాఙ్గీకారః. ద్వితీయే సుఖదుఃఖమోహాన్వయాద్యుపలమ్భవిరోధ ఇతి భావః. పరిహరతి (సత్యమితి) అర్థాఙ్గీకారే సత్యశబ్దః. కార్యానుగుణ్యమఙ్గీకృతం - న తు ప్రధానత్వమితి. (సర్వేతి) ప్రధానస్యైవ హి సర్వకార్యాననుగుణత్వం - కార్యానుప్రవిష్టచిదచేతనయోరస్య కారణత్వోపయికాకారవిరహాదితి భావః. కార్యానుగుణనిమిత్తోపాదానభావసిద్ధ్యర్థం సర్వజ్ఞసర్వశక్తిపదద్వయం. తదుభయఘటిత

స్సత్యసఙ్కల్పః పురుషోత్తమస్సాక్షాదభిధీయతే శరీరకః- యథాహ *పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం తపః *యస్యావ్యక్తం శరీరం యస్యాక్షరం శరీరం యస్య మృత్యుశ్శరీరం ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మేతి. తదేతత్ *నవిలక్షణత్వాదిత్యాదిషు ప్రతిపాదయిష్యతే. అత్ర సృష్టివాక్యానిన ప్రధానప్రతిపాదనయోగ్యానీత్యుచ్యతే- వస్తువిరోధస్తు తత్రైవ పరిహరిష్యతే. యత్తూక్తం ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తయోగాదనుమానరూపమేవేదం వాక్యమితి- తదసత్- హేత్వనుపాదానాత్. *యేనాశ్రుతం శ్రుతమిత్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానే ప్రతిపిపాదయిషితే సర్వాత్మనా తదసమ్భవం మన్వానస్య తత్సమ్భవమాత్రప్రదర్శనాయ హి దృష్టాన్తోపాదానం. ఈక్షత్యాదిశ్రవణాదేవ హ్యానుమానగన్ధాభావోఽవగతః............

—————

అథ స్యాత్- న చేతనగతం ముఖ్యమీక్షణమిహోచ్యతే- అపితు ప్రధానగతం గౌణమీక్షణం- *తత్తేజ ఐక్షత *తా ఆప ఐక్షన్తేతి గౌణేక్షణసాహచర్యాత్. భవతి చాచేతనేష్వపి చేతనధర్మోపచారః- యథా వృష్టిప్రతీక్షాశ్శాలయః, *వర్షేణ బీజం ప్రతిసఞ్జహర్షేతి. అతో గౌణమీక్షణమితీమామాశఙ్కామనుభాష్య పరిహరతి.

౬॥ సూ. గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాత్. యదుక్తం గౌణేక్షణసాహచర్యాత్ సతోఽపీక్షణవ్యపదేశస్స్రగ్ నియతపూర్వావస్థాభిప్రాయో గౌణ ఇతి. తన్న- *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మేతి సచ్ఛబ్దప్రతిపాదితస్య ఆత్మశబ్దేన వ్యపదేశాత్.

మాహ (సత్యసఙ్కల్ప ఇతి) సర్వశక్తిత్వాసఙ్కోచాన్న తస్య సఙ్కల్పప్రతిబన్ధసమ్భావనేతి భావః. వికారాదీనాం సత్వాద్వికల్పనిష్ఫలత్వం సూక్ష్మత్వాదిపదం- ఉక్తాకారవిరహే కారణత్వాయోగాత్. తద్వైలక్షణ్యం శ్రుతివాక్యాని దర్శయతి (పరాస్యేతి) చిదచిత్తోశ్శరీరత్వం కథం- శరీరత్వే తద్వత్ దోషస్స్యాదిత్యత్రాహ (తదేతదితి) *నవిలక్షణత్వాదిత్యాదిసూత్రైరేషాం సూత్రాణాం పౌనరుక్త్యమాశఙ్క్యాహ (అత్ర సృష్టీతి) వస్తువిరోధః- అర్థసామర్థ్యవిరోధః. అత్ర వాక్యతత్పర్యార్థనిష్కర్షః- తత్ర త్వాభిమానికవ్యాప్త్యాదినానుబన్ధనబాహ్యాతర్కా.. [illegible] ఇతి భేదేత్యర్థః. ఏవం సత్త్వాదిగుణమయస్యేదంశబ్దవాచ్యస్య కారణత్వం, తదుక్తప్రకారేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానం విరుధ్యతే. అపరోక్తం హేత్వన్తరమనువదతి (యత్తూక్తమితి) తస్యానుపపన్నత్వమాహ (తదసదితి) కథమిత్యత్రాహ (హేత్వనుపాదానాదితి) ... తత్ర ప్రధానావయవో హేతురవశ్యోపాదేయః- తదభావాన్న తద్వివక్షేతి భావః. ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తాభ్యాం హేత్వాక్షేపోఽస్త్వియత ఆహ (యేనాశ్రుతమితి) అనన్యథాసిద్ధం హ్యాక్షేపకం- సర్వప్రమాణసాధారణత్వాత్ప్రతిజ్ఞా... న్యథాసిద్ధిరిత్యుక్తత్వాద్దృష్టాన్తస్య హేత్వాక్షేపకత్వాయోగ ఉచ్యతే. న కేవలం వ్యాప్తిప్రదర్శనాయైవ దృష్టాన్తోపన్యాసః- అపి త్వసమ్భవవ్యావృత్తిప్రదర్శనాయాపి సమ్భవతీత్యన్యథాసిద్ధత్వాత్ స నాక్షేపక ఇత్యర్థః (సర్వాత్మనా తదసమ్భవమితి) ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ... సమ్భవతి. ఘటపటాదిషు ... సమ్భవతి- ఘటపటాదిషు ... చాభావాదితి భావః. ... ప్రదర్శనార్థత్వే చ సాధారణ్యం- తథా సత్యన్యత్రాపి సమ్భవాపాదకస్స్యాదిత్యత్రాహ (ఈక్షత్యాదీతి) ... ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తయోస్సాధారణ్యేనానుమానత్వం శఙ్కితం- ఈక్షణాద్యసాధారణహేతుసద్భావాత్ ... అనుమానగన్ధాభావ ఇతి॥

—————

ఉత్తరసూత్రమవతారయితుమీక్షణస్య గౌణత్వం శఙ్క్యతే (అథస్యాదితి) చేతనగతం- చేతనత్వానుగుణం. (ఇహేతి) ప్రకరణాలోచనీయమితి భావః. ప్రధానగతం- అచేతనత్వానుగుణమిత్యర్థః. ప్రధానమీక్షణస్య తేజః ప్రభృతికార్యాన్వితత్వాయోగాత్ ప్రధానశబ్దః. హేతుమాహ (తత్తేజ ఇతి) ప్రాయదర్శనాయ వాక్యద్వయముపాత్తం. అప్రయుక్తప్రాయన్యాయోఽపి బాధకాభావే జీవతీతి భావః. *సేయం దేవతేతి దేవతాశబ్దోఽప్యనేనైవ న్యాయేన *ఇమాస్తిస్రో దేవతా ఇతివత్ అచిద్విషయత్వాన్నిత్యాన్న గౌణత్వబాధక ఇతి భావః. గౌణప్రయోగం దర్శయతి (భవతి చేతి) ఈక్షణతుల్యయోగక్షేమహర్షాదిధర్మాన్తరసంగ్రహాయ చేతనధర్మశబ్దః. లోకశాస్త్రే ప్రయోగద్వయం దర్శితం. గౌణత్వం నిగమయన్నుక్తశఙ్కాపరిహారాయ సూత్రస్యావతీర్ణత్వమాహ (అత ఇతి) శఙ్కాయాః ఉత్సూత్రత్వాభావాత్ అనుభాష్యేత్యుక్తమ్.

౬॥ సూ. గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాత్॥ కేన గుణయోగేన గౌణత్వమితి శఙ్కాం పరిహరన్ సూత్రం యోజయతి (యదుక్తమితి) పూర్వత్ర గౌణశబ్దవిశేష్యః ప్రకృత ఈక్షతిరిత్యభిప్రాయేణోక్తమీక్షణవ్యపదేశ ఇతి. గౌణ ఈక్షతిరిత్యుక్తే విశేష్యప్రతిక్షేపశఙ్కా స్యాదితి ... వ్యాఖ్యాతం. యద్గౌణత్వముక్తం- తన్నేత్యర్థః. (స్రగితి) గౌణోఽర్థస్సృష్టేః ప్రాగవస్థా- తత్ర నియతపూర్వత్వలక్షణం కారణత్వానురూప్యం గుణయోగ ఇత్యర్థః. ఆత్మశబ్దాదితి సూత్రగతపదేనావిశేషేణ *ఐతదాత్మ్యం *స ఆత్మేతి వాక్యద్వయగతాత్మశబ్దో వివక్షిత ఇత్యభిప్రాయేణ వాక్యద్వయముపాత్తం. (సచ్ఛబ్దప్రతిపాదితస్యేతి) ఐతదాత్మ్యమిత్యత్ర ఏతచ్ఛబ్దస్య స ఆత్మేత్యత్ర స ఇతి పదస్య చ ప్రకృతపరామర్శిత్వాదితి భావః॥ అ

పరమ క్తం భవతి- *ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వం *తత్సత్యమితి చేతనాచేతనప్రపఞ్చోద్దేశేన సత ఆత్మత్వోపదేశోఽయం నాచేతనే ప్రధానే సఙ్గచ్ఛత ఇతి. అతస్తేజోఽబన్నానామపి పరమాత్మైవాత్మేతి తేజఃప్రభృతయోఽపి శబ్దాః పరమా త్మనఏవ వాచకాః. తథాహి- *హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతా అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాక రవాణీతి పరమాత్మానుప్రవేశాదేవ తేజఃప్రభృతీనాం వస్తుత్వం తత్తన్నామభాక్త్వం చేతి *తత్తేజ ఐక్షత *తా ఆ ప ఐక్షన్తేత్యపి ముఖ్యపవేక్షణవ్యపదేశః. అతస్సాహచర్యాదపి *తదైక్షతేత్యత్ర గౌణత్వాశఙ్కా దూరోత్సారితే తి సూత్రాభిప్రాయః. ....

ఇతశ్చన ప్రధానం సచ్ఛబ్దప్రతిపాద్యం.

౭॥ సూ. తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాత్ ॥ [illegible] ముముక్షోః శ్వేతకేతోః *తత్త్వమసీతి స ద్ఘాత్మకత్వానుసన్ధానముపదిశ్య తన్నిష్ఠస్య *తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యే అథ సమ్పత్స్య ఇతి

త్యశక్యోఽపి మృదాత్మకో ఘటః ఘటస్స్వమృదాత్మేతివత్ స్వరూపానతిరిక్తార్థస్సా్యదిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) (చేతనాచేతన ప్రపఞ్చోద్దేశేనేతి) *ఇదం సర్వమితి సర్వశబ్దాసఙ్కోచస్య స్వతః ప్రాప్తత్వాత్, *సన్మూలాస్సర్వాః ప్రజా ఇతి పూర్వవాక్యైకార్థ్యాత్, *ఇదం సర్వమసృజత *సచ్చత్యచ్చాభవత్ *విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచేతి శ్రుత్యన్తరైకార్థ్యా, చ్చ సర్వశబ్దశ్చిదచిదాత్మకజగద్వాచక ఇతి భావః. (నాచేతన ఇతి) నహిచేతనస్యాచేతనేన స్వరూపైక్యం సంభవతీత్యర్థః. ఏవం గౌణేక్షణసాహచర్యమభ్యుపగమ్య దూషణముక్తం. అథ తదేవ నాస్తీత్యాహ (అత ఇతి) అతః-చిదచిదాత్మక ప్రపఞ్చస్యాత్మత్వా దిత్యర్థః. కిమర్థమీక్షణోపదేశరహితస్యాన్నస్యోపాదానం. ఉచ్యతే- ఈక్షణోపదేశవిరహనిబన్ధనాబ్రహ్మాత్మకత్వశఙ్కానిరాకరణార్థం. అన్యథా సర్వ స్య కార్యస్య బ్రహ్మాత్మకత్వానవగమాదిదం సదితి సామానాధికరణ్యాయోగ్యత్వే సైకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞానం నఘటేత - అతస్తదుపాదానేన ప్ర తిజ్ఞాసిద్ధ్యౌపయికమనుప్రవేశశ్రుతిసిద్ధమన్నస్య బ్రహ్మాత్మకత్వమిహానుషజ్యేతి కించిచ్చిన్తితం. నహి కించిదప్యతదాత్మకమితి అపిశబ్దాభిప్రాయః. అతదా త్మకత్వే నత్వదభిమతానామపీతివా. యదా క్రియతయా ప్రథమమీక్షణం ముఖ్యం- సఏవేత్యేవకారాభిప్రాయః. (తేజః ప్రభృతయోఽపీతి) సచ్ఛ బ్దవదిత్యపిశబ్దస్వభావః. లోకే తేజః ప్రభృతిమాత్రపరత్వేన వ్యుత్పన్నా అపీతివా. (పరమాత్మనఏవేతి) విశేష్యతయా ప్రాధాన్యేన ప్రతిపాద్యః పరమా త్మైవ- తేజః ప్రభృతయస్తు ద్వారమాత్రమితి భావః. పరమాత్మవాచిత్వముపపాదయతి (తథాహీతి) వస్తుత్వం- తద్రూపవత్త్వం. తేజసో వస్తుత్వం తే జస్త్వం. అపాం వస్తుత్వం అప్త్వం. పృథివ్యా వస్తుత్వం పృథివీత్వం. దేవమనుష్యాదీనాం వస్తుత్వం దేవత్వమనుష్యత్వాదికం. తత్తదవస్థాభాక్త్వమిత్యర్థః. నామభాక్త్వం- నామవాచ్యత్వం. నను కథం పరస్య నామవ్యాకర్తృత్వే శ్రవణాన్నామవాచ్యత్వసిద్ధిః. ఉచ్యతే-*తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతి స మానవాక్యే వ్యాకృతత్వశ్రవణాత్. నామ్నా విశేషితత్వం హి నామవ్యాకృతత్వం. నామవిశేషితత్వం చ నామవాచ్యత్వరూపమితి ప్రసిద్ధం- నతులేదుత్పా దితత్వమాత్రం- నహ్యకాశస్య వా మాతాపిత్రాదేర్వా దేవదత్తాదినామవిశేషితత్వప్రసిద్ధిః. అతో నామవ్యాకృతత్వం- నామవాచ్యత్వం. అతస్తదై కార్థ్యాదిహాపి నామవాచ్యత్వం వివక్షితం. *వచసాం వాచ్యముత్తమమితి చాయమర్థ ఉచ్యతే. ఏవం తేజః ప్రభృతిశబ్దానాం పరమాత్మవాచిత్వోపపాద నఫలమాహ (ఇతి తత్తేజ ఐక్షతేతి) ఇతిశబ్దో హేతుపరః. ముఖ్యత్వఫలమాహ (అత ఇతి) అపిశబ్దో గౌణత్వశఙ్కాహేతుసముచ్చయపరః. ఇదం శబ్దవా చ్యజగత్కారణత్వాదినా గౌణత్వశఙ్కాపోహ్యతా - గౌణేక్షణసాహచర్యాచ్చ గౌణత్వశఙ్కా నిరస్తేత్యర్థః. యద్వా- త్వన్మతసాధకాదపి త్వన్మతం నిరస్త మితి భావః. (దూరోత్సారితేతి) గౌణసాహచర్యే సత్యపి సర్వశబ్దతత్ప్రతిసంబన్ధివాచకాత్మశబ్దస్వారస్యేన *తదైక్షతేత్యత్ర గౌణత్వాశఙ్కోత్సారితా- గౌణసాహచర్యాసిద్ధ్యా దూరోత్సారితేత్యర్థః. గౌణేక్షణసాహచర్యే సత్యపి ఆత్మశబ్దాత్ ప్రథమేక్షణమగౌణం, ఆత్మశబ్దాదేవ గౌణేక్షణసాహచర్యమ సిద్ధం, చేత్యర్థద్వయం కథమేకేన వాక్యేనోచ్యత ఇత్యత్రాహ (ఇతిసూత్రాభిప్రాయ ఇతి) ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తయోస్సాత్త్వనాక్షేపకత్వం, ముఖ్యాము ఖ్యార్థానుగ్రాహకేషు ముఖ్యానుగ్రాహకస్యానురోద్ధవ్యత్వం, చాస్మిన్నధికరణే ప్యతాప్యమితి సూత్రద్వయేస్పష్టం. ....

అథాక్షరసాధ్యవిషయత్వశఙ్కాం వ్యుదస్యన్నుత్తరసూత్రమవతారయతి (ఇతశ్చేతి) కారణత్వోపయికేక్షణధర్మనిరూపణేన పరమా త్మత్వం సత్యః సముక్షితం-అథ *కారణం తు ధ్యేయ ఇతి కారణవస్తునసాధారణమోక్షప్రదత్వధర్మేణ పరమాత్మత్వం సాధ్యత ఇతి సఙ్గతిః.

౭॥ సూ. తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాత్ ॥ [illegible] *తస్య తావదితి శ్రుతౌ తస్యేతి పదస్య వ్యాఖ్యానం సూత్రే తన్నిష్ఠస్యేతి పదమితి దర్శయం స్తచ్ఛబ్దనిష్ఠాశబ్దయోరర్థం వివృణ్వంస్సూత్రార్థమాహ (ముముక్షోరితి) అర్వాచీనఫలకదృష్టివిధిసంభవాత్ చేతనేకృత్స్నజగదుపాదానతయోర్దృష్టప్రధా నదృష్టివిధిరయమితిశఙ్కా ముముక్షోరితి పదేన వ్యుదస్తా. (తత్త్వమసీతి సదాత్మకత్వానుసన్ధానముపదిశ్యేతి) సదాత్మకత్వోపదేశవాక్యగతస్తచ్ఛబ్దః ప్రకృ తసద్విషయ ఇతి జ్ఞాపనపరస్సూత్రే తచ్ఛబ్ద ఇత్యభిప్రాయేణ సదాత్మకత్వేత్యుక్తం. అనుసన్ధానశబ్దేన నిష్ఠాశబ్దార్థ ఉక్తః. ఇహోపదేశస్యానుసన్ధానార్థత్వం కథమవగతం. ఉచ్యతే-ఉపక్రమే *యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతి అమతం మతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమితి శ్రవణమననసమనన్తరభావివిజ్ఞానశబ్దవాచ్యధ్యానపరః- *శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యనేనైకార్థ్యాత్. ఉపసంహారేచ *తద్ధాస్య విజిజ్ఞావితి తత్సాల్యార్థం విజిజ్ఞావితి పదమావర్తితం. మన్యేతి *అథా

శరీరపాతమాత్రాన్తరాయాం బ్రహ్మసమ్పత్తిలక్షణో మోక్ష ఇత్యుపదిశతి. యదిచ ప్రధానమచేతనం కారణమ భిప్రేతం తదాత్మకత్వానుసన్ధానస్య మోక్షసాధనత్వోపదేశో నోపపద్యతే * యథాక్రతురస్మిఁల్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతి * తన్నిష్ఠస్యాచేతనసమ్పత్తిరేవ స్యాత్ నచ మాతాపితృసహస్రేభ్యోపి వత్సలతరం శాస్త్రమేవంవిధతాపత్రయాభిహతి హేతుభూతామచిత్సమ్పత్తిముపదిశతి ప్రధానకారణవాదినోపి హి ప్రధాననిష్ఠస్య మోక్షం నాభ్యుపగచ్ఛన్తి

ఇతశ్చ న ప్రధానం

౮॥ సూ ॥ హేయత్వావచనాచ్చ॥ యది ప్రధానమేవ కారణం సచ్ఛబ్దాభిహితం భవేత్ తదా ముముక్షోః శ్వేతకేతోస్తదాత్మకత్వం మోక్షవిరోధిత్వాద్ధేయత్వేనైవోపదేశ్యం స్యాత్ న వదత [illegible] యి తే ప్రత్యుతోపాదేయత్వేనైవ * తత్త్వమసి * తస్య తావదేవ చిరమిత్యుపదిశ్యతే

ఇతశ్చ న ప్రధానం

౯॥ సూ ॥ ప్రతిజ్ఞావిరోధాత్ ॥ ప్రధానకారణత్వే ప్రతిజ్ఞావిరోధశ్చ భవతి [illegible] వాక్యోపక్రమే హ్య

రృవాక్య పురుషా వేదేత్యాచార్యవతాఖలత్వేన ప్రతిపాదితార్థవిశేష వేదన [illegible] వచనమాచార్యోపదిష్టస్యానుసంగేయత్వాదిజం [illegible] కారణ ప్రధాన త్వోపదేశస్యోపాసనార్థత్వావగమ (శరీరపాతమాత్రాన్తరాయ ఇతి) [illegible] నరాయశబ్దేన [illegible] లభ్యతే శరీరపాతావ [illegible] * [illegible] మోక్ష్య ఇత్యుక్తే కథం శరీరాన్మోక్ష ఇతి [illegible] ఉచ్యతే మోక్ష ఇత్యుక్తే [illegible] నకం [illegible] తం తచ్చ [illegible] విద్యాయ [illegible] * [illegible] ఇత్యాదినా [illegible] * అస్మాచ్ఛరీరాత్ సముత్థాయ పరం జ్యోతి [illegible] * ధూతా శరీరం * అశరీరం వావ సన్తం ప్రియాప్రియే న స్పృశత ఇతి శ్రవణాత్ * [illegible] దేహం పునరన [illegible] ఇత్యాదిస్మరణా చ్ఛరీర [illegible] యతే ([illegible] సంపత్తిలక్షణ ఇతి) * [illegible] ఇతి సంపత్తే * సతా సౌమ్య తదా సంపన్నో భవతీతి వాక్యాన్తర [illegible] (మో [illegible] ఇతి) సౌత్ర [illegible] స్వశరీరపాత [illegible] సంప [illegible] నతు శరీరపాత [illegible] తమిత్యభిప్రాయ [illegible] ప్రధానవ [illegible] యాం ముముక్షోరితి ఉపదేశాభిప్రేతం [illegible] (యదిచేతి) [illegible] సేవాది [illegible] ఉపాసనస్య మోక్షోపయోగిత్వం [illegible] న్నస్యాదితి శఙ్కాయామాహ (యథా [illegible] తురితి) ఉపాసనానురూప [illegible] తత్ [illegible] ఉపాసనార్థయ [illegible] అచేతనసంపత్తి అచితా [illegible] కర్మకృతా [illegible] సంసార సంప [illegible] తాపత్ర [illegible] తా [illegible] సంపత్తిమిత్యన [illegible] అచేతనసంపత్తిర [illegible] తత [illegible] ఇత్యత్రాహ (నచేతి) అత్ర * [illegible] తరం మాతాపితృసహస్ర [illegible] పురాణవచనం సా [illegible] (మాతాపితృసహస్రేభ్య ఇతి) మాతా [illegible] మాత్ర పర [illegible] సర్వవిధ [illegible] (తాప [illegible] యేతి) [illegible] పర్యవసానం [illegible] ప్రాయ ఏవం [illegible] యరోధ [illegible] జనపర్యవసానాభావా [illegible] మోపయోగిత్వం [illegible] పరమతసంవాదం [illegible] (ప్రధాన [illegible] కారణేతి) (ప్రధా [illegible]) * [illegible] కావ్యక్తజ్ఞవిజ్ఞానాదితి [illegible] ప్రధానస్య వ్యాధేరివ పరిజ్ఞానమాత్రం వివక్షితం [illegible]

నను * తత్త్వమసీతి సదాత్మకత్వానుసన్ధానోపదేశ [illegible] ఇత్యాదిదేశ [illegible] అతస్సచ్ఛ వాచ్యాచేతనస్య ముముక్షోర్హేయత్వం [illegible] ఇతి శఙ్కాయామాహ [illegible] ప్రయత్నా [illegible] (ఇతిశ్చేతి)

౮ సూ ॥ హేయత్వావచనాచ్చ ॥ * [illegible] ప్రత్యాసూ [illegible] ప్రతిపా [illegible] త్యాహ ([illegible] స్థాలోహమిత్యాద్యనుసన్ధా [illegible] సదాత్మకత్వానుసన్ధానస్య హేయత్వం ప్రతిపాద్య [illegible] పాదేయత్వమేవో [illegible] తచ్చ [illegible] పన్నం * అనాదిమాయయా సుప్తః * మాయయా సన్నిరుద్ధః * అనీశయా శోచతి ముహ్యమాన * [illegible] త్యాదిషు ప్రధాన ప్రసా [illegible] హేయత్వేనైవ ప్రతిపాదనాదిత్యర్థ ఏవం * [illegible] ఇత్యాదివాక్య [illegible] పరితన వాక్యావగత [illegible] మాత్రాదశ్చ [illegible] యద్వా ఉపాదేయతోక్త్యనుపాదేయతావచనాభ్యాం [illegible] ప్రతిపాదితయోరన్వయవ్యతిరేకాత్మనా పరస్పరసజాతీయ [illegible] కారార్థ ఇహ [illegible] అతఏవ హ ప్రత్యుతేత్యాదినా పూర్వసూత్రార్థనిగమనం కృతం

అథోపక్రమవిరోధే సత్యుత్తరవాక్యగతహేతూనాం దౌర్బల్యాత్ ప్రధానమేవ ప్రతిపాద్యమితి శఙ్కాం పరిహరతి

౯॥ సూ ॥ ప్రతిజ్ఞావిరోధాత్ ॥ * కస్మిన్నర్థవిరోధ ఇత్యపేక్షాం పూరయన్ వ్యాచష్టే (ప్రధానకారణత్వ ఇతి) త్వస్య [illegible] గుణత్వేన యదుక్తం తదేవత్వన్మతప్రతికూలమితి సూత్రకారహృదయమితి భావః. కథమిత్యత్రాహ (వాక్యోపక్రమే హీతి) ప్రతిజ్ఞావాక్యస

కవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాతం-తచ్చ కార్యకారణయోరనన్యత్వేన కారణభూతసద్విజ్ఞానాత్తత్కార్యభూత చేతనాచేతనప్రపఞ్చస్య జ్ఞాతతయైవోపపాదనీయం. తత్తు ప్రధానకారణత్వే చేతనవర్గస్య ప్రధానకార్యత్వాభావాత్ ప్రధానవిజ్ఞానేన చేతనవర్గవిజ్ఞానాసిద్ధేర్విరుధ్యతే.............

ఇతశ్చ న ప్రధానం.

౧౦॥ సూ. ॥ స్వాప్యయాత్ ॥ తదేవ సచ్ఛబ్దవాచ్యం ప్రకృత్యాహ. *స్వప్నాన్తం మే సోమ్య విజానీహీతి యత్రైతత్పురుషస్స్వపితి నామ సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నో భవతి స్వమపీతో భవతి తస్మాదేనం స్వపితీత్యాచక్షతే స్వం హ్యపీతో భవతీతి సుషుప్తం జీవం సతా సమ్పన్నం స్వమపీతః-స్వస్మిన్ ప్రలీన ఇతి వ్యపదిశతి. ప్రలయశ్చ స్వకారణే లయః. న చాచేతనం ప్రధానం చేతనస్య జీవస్య కారణం భవితుమర్హతి. *స్వమపీతో భవతి ఆత్మానమేవ జీవోఽపీతో భవతీత్యర్థః. చిద్వస్తుశరీరకం తదాత్మభూతం బ్రహ్మైవ జీవశబ్దేనాభిధీయత ఇతి నామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యోక్తం. తజ్జీవశబ్దాభిధేయం బ్రహ్మ సుషుప్తికాలేఽపి ప్రలయకాల ఇవ నామరూపపరిష్వఙ్గాభావాత్ కేవలసచ్ఛబ్దాభిధేయమితి * సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నో భవతి స్వమపీతో భవతీత్యుచ్యతే.

గ్వశబ్దాభావేఽపి * కస్మిన్ను భగవో విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతి * ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాత ఇదం సర్వం విజ్ఞాతమితి సమాన ప్రకరణవాక్యైకార్థ్యాత్, * సర్వాః ప్రజా ఇతి వక్ష్యమాణస్వారస్యాచ్చ సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాతమిత్యుక్తం. న చ సర్వం స్వప్రలయమితివత్ కార్యభూతసర్వాచిద్విజ్ఞానమేవ సర్వవిజ్ఞానమితి వాచ్యం- * సమూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజా ఇతి సర్వశబ్దసమానాధికరణప్రజాశబ్దస్వారస్యావగతానాం చేతనానామపి సన్మూలతయా జ్ఞాతవ్యస్య సర్వకార్యాన్తర్భావాదితి భావః. తర్హి కిమిత్యత ఆహ (తచ్చేతి) (కార్యకారణయోరనన్యత్వేనేతి) సహైవ విదితయోరనన్యత్వమితి భావః. న స్వస్వత్వేనైకవిజ్ఞానాత్ సర్వవిజ్ఞానం ఘటతే-స్వభిన్నానాం కార్యతయా నిరంశస్య కార్యతయా తజ్జ్ఞానసంభవాదిత్యత ఆహ (తత్కార్యభూతచేతనాచేతనప్రపఞ్చస్యేతి) వ్యష్టిసృష్ట్యా కార్యాణి వ్యక్తానుగుణాత్, *సమూలాస్సర్వాః ప్రజా ఇతి వాక్యే ప్రజాశబ్దస్వారస్యాచ్చ చేతనస్యాపి కార్యతయైవ జ్ఞాతత్వం వక్తవ్యమితి భావః. (జ్ఞాతతయైవోపపాదనీయమితి) ఏకవిజ్ఞానేన గ్రామవిజ్ఞానవన్మాత్రసర్వవిజ్ఞానమౌపచారికం-ఔపచారికత్వే సర్వవిజ్ఞానస్య లోకదృష్టత్వేన కథం న భగవ ఇతి ప్రశ్నానుయోగాత్, అనన్యభూతమృత్కార్యాదిదృష్టాన్తముఖేన ముఖ్యతయైవ సర్వవిజ్ఞానోపపాదనదర్శనాచ్చేతి భావః. ఉక్తవిపర్యయేణ ప్రతిజ్ఞావిరోధం ప్రపఞ్చయతి (తత్త్వితి)॥ ....

ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానం కార్యకారణభావనిబన్ధనం- సుషుప్తావపరమాత్మని చేతనస్య ప్రలయశ్చ తన్నిబన్ధన ఇతి కార్యకారణభావనిబన్ధనత్వసామ్యాత్ సఙ్గతం సుషుప్త్యాలయం హేతుత్వేనాహేత్యభిప్రాయేణాహ (ఇతశ్చేతి)

౧౦॥ సూ. ॥ స్వాప్యయాత్ ॥ *సప్ప్రస్య జీవావస్థావిశేషస్య ప్రలయసమానవిషయత్వనిబన్ధనామర్థాన్తరత్వాశఙ్కాం వ్యుదస్యతి (తదేవ సచ్ఛబ్దవాచ్యమితి) జగత్కారణవస్తువిషయమేవాత్రాపి సచ్ఛబ్ద ఇత్యభిప్రాయః. యత్ర - యదేత్యర్థః. నను సతా సంపత్తిః ప్రకృతిసంసర్గో వా- స్వాప్యయోఽపి జీవస్య స్వస్వరూపేఽవస్థానమితి స్వసచ్ఛబ్దయోశ్చ న్యాయసాధ్యతి తద్వాక్యం ప్రధానకారణతావిరోధీతి. తదేతత్పరిహరన్ వ్యాచష్టే (సుషుప్తమితి) * స్వమపీత ఇతీదం వివృణోతి (స్వస్మిన్ ప్రలీన ఇతి) స్వమితి ద్వితీయా సతేతి తృతీయా చ ఫలతస్సతి సంపద్యేతి సప్తమ్యనుగుణార్థా - వ్యపదేశభేదస్తు ధాతుస్వభావభేదాదిత్యభిప్రాయః. అపీతేః ప్రాప్తిరూపత్వాత్ ద్వితీయానిర్దేశః * బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మాప్యేతి * యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తీతి హి శ్రుత్యన్తరం. సాహిత్యసద్భావాత్ తృతీయానిర్దేశః. సంపన్న ఇతి కర్మణి నిష్ఠా వా - తదా సంసంపత్తేః ప్రాప్తిరూపత్వాత్ సకర్మకత్వవివక్షయాత్ర తృతీయా- * ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్త ఇతివత్. అప్యయస్య స్థానసాపేక్షత్వాత్ సప్తమీనిర్దేశః. శ్రుత్యన్తరవశేన ప్రలయవాచినాం శబ్దానాం స్థానాపేక్షయా ఉత్కటత్వాత్ సప్తమ్యనురోధేన వ్యాఖ్యాతం. ఏవం సంపత్త్యప్యయశబ్దయోః ప్రలయపరతయైకార్థ్యముక్తం - స్వసచ్ఛబ్దయోశ్చ ప్రలయస్థానపరతయైకార్థ్యముక్తం. అయమభిప్రాయః - *సతా సోమ్య తదా సంపన్నః *సతి సంపద్యేతి ప్రతిజ్ఞానిగమనవాక్యమధ్యగతస్య స్వాప్యయవాక్యస్యానపేక్షితార్థాన్తరపరత్వే స్వవాక్యవైఘట్యం స్ఫుటం. *అథైతదనీయన్త్వమ్ *బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మాప్యేతి *తదా సంపద్యతే బ్రహ్మేత్యాది ప్రయోగప్రాచుర్యాదప్యయసంపత్తిశబ్దస్వారస్యోపస్థాపితస్య ప్రలయస్య స్థానప్రతిపాదకత్వాత్ స్వసచ్ఛబ్దయోరేకార్థపర్యవసాయిత్వం తూచితం. *జీవేనాత్మనా *తత్త్వమసీతి జీవాత్మశబ్దయోస్త్వమచ్ఛబ్దయోరివ చ స్వసచ్ఛబ్దయోరపి జీవరూపేణ స్వేన రూపేణ చావస్థితకారణవస్తువిషయతయైకార్థ్యపరత్వం ప్రకరణవశాదప్యుచితం. జీవాదర్థాన్తరే సలిలస్యేయమనుపపత్తిశఙ్కాపరిహారార్థం స్వశబ్దాభిధేయస్య తస్య సత్పర్యన్తతాప్రతిపాదనస్యాపేక్షితత్వాచ్చ తయోరేకార్థత్వం యుక్తమితి. అస్తులయస్థానోపస్థాపకయోః స్వసచ్ఛబ్దయోరైకార్థ్యం- తత్తు స్వశబ్దస్య స్వీయపరత్వేన స్వసచ్ఛబ్దయోరుభయోరపి ప్రధానపరత్వేఽప్యుపపద్యత ఇత్యత ఆహ (ప్రలయశ్చేతి) కార్యతారూపవిసదృశావస్థాప్రహాణేన కారణాన్తర్భావో హి లయః. తత్కిమిత్యత ఆహ (న చేతి) అచేతనం - అచిత్త్వాదిత్యర్థః. స్థూలావస్థస్య జీవస్య సూక్ష్మావస్థైవ స్వకారణీభూ

తథా సమానప్రకరణే నామరూప పరిష్వఙ్గాభావేన ప్రాజ్ఞేనైవ పరిష్వఙ్గాత్ *ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కించన వేద నాన్తరమిత్యుచ్యతే - అయమర్థః జీవస్య నామరూపపరిష్వఙ్గాదేవ హి స్వవ్యతిరిక్తవిషయజ్ఞానోదయః. సుషుప్తికాలే హి నామరూపే విహాయ సతా సంపరిష్వక్తః పునరపి జాగరదశాయాం నామరూపే పరిష్వజ్య తత్తన్నామరూపో భవతీతి శ్రుత్యన్తరే స్పష్టమభిధీయతే - *యదా సుప్తః స్వప్నం న కథం చన పశ్యత్యథాస్మిన్ ప్రాణ ఏవైకధా భవతి *తస్మాద్వా ఆత్మనః ప్రాణా యథాయతనం విప్రతిష్ఠన్తే - తథా *త ఇహ వ్యాఘ్రో వా సింహో వా వృకో వా వరాహో వా దంశో వా మశకో వా యద్యద్భవన్తి తథా భవన్తీతి. తథా సుషుప్తం జీవం *ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్త ఇతి చ వదతి.

తేన సతా యోగినిస్వాత్మని లయోపపత్తేః స్వచ్ఛన్దస్య తత్పరత్వం సంభవతీతి శఙ్కాం వ్యుదస్యతి నామరూప (తథా సుషుప్తమితి) స్వజ్యాదేః [illegible] ణకపరమకారణవిషయత్వాత్ తత్సంవాద శ్రుత్యన్తరానుగుణ్యాచ్చ నామ సచ్ఛబ్దోదితమిత్యుక్తం జ్ఞానసూక్ష్మావస్థజీవమాత్రవిషయత్వమిత్యభిప్రాయః [illegible] నిత్యస్య జీవస్య లయో నోపపన్నః. కార్యకారణయోరనన్యత్వాత్, జీవస్య తస్య పరస్య తత్కారణత్వాయోగాత్, ఇతి [illegible] నం-సర్వదా జీవవిశిష్టస్య పరమాత్మనో ఽవస్థావిశేషరూప కార్యకారణభావోపపత్తేః. తథా హి- *స్వమపీతో భవతి [illegible] జీవమాత్రపరః- *సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి స్వమపీతో భవతీ [illegible] సచ్ఛబ్దసమానవిషయత్వాత్, సచ్ఛబ్దస్య [illegible] పరమాత్మవిషయత్వాత్. నాపి [illegible] ష్టబ్రహ్మపరః- నిత్యనిర్వికారస్య తస్యాపాదానత్వాయోగేనాప్యయస్థానత్వాయోగాత్. కార్యస్య [illegible] తపరమాత్మపరత్వం వక్తవ్యం. [illegible] జీవస్య స్వరూపనివృత్తిప్రసఙ్గాత్. [illegible] హేద్యసాధేరవస్థితత్వాత్. నాపి [illegible] జీవత్వస్య ప్రహాణే జీవస్య [illegible] విరోధాత్, [illegible] హాణాయోగాత్, [illegible] పరమాత్మని [illegible] ఙ్గాత్, ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధాత్, *ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కించన వేద నాన్తరమితి తదానీమ్ [illegible] సర్వజ్ఞత్వా [illegible] జీవత్వే స్థిత ఏవ స్వాప్యయస్య సమ్భవాత్. అతో భేదాదేవ [illegible] జీవవిశిష్టపరమాత్మపరః. [illegible] *[illegible] వ జీవో ఽపీతో భవతీత్యర్థః జీవస్వరూపో ఽపి [illegible] నామరూపవ్యాకరణశ్రుతేః. [illegible] జీవరూపే [illegible] నం. నిర్గమో నామ [illegible] జ్ఞానప్రసరః. నను కథం దేహవిశిష్టస్య సతో జీవస్య [illegible] రాగద్వేషా [illegible] స్వయవత్ తత్రైవ ప్రశయరూపావస్థాన్వయోపపత్తేః. నను [illegible] దేహధారణాభావాత్, స్వరూపేణ ధారణస్య [illegible] త్వా, [illegible] జీవం ప్రత్యపృథక్సిద్ధదేహాలక్షణం చ నసఙ్గచ్ఛతే. న - జీవస్య దేహ [illegible] నిత్యాయోగాత్, దేహస్య [illegible] ధారణ [illegible] గ్ధిదేహలక్షణోపపత్తేః. అతో మనుష్యాదినామరూపాభిమాన రాగలోభాద్యనుగుణ [illegible] జ్ఞానప్రసర [illegible] జీవవిశిష్టః పరమాత్మా- [illegible] మనుష్యాదినామరూపరాగద్వేషలోభమోహాద్యుపాధికబాహ్యభక్త [illegible] జీవశరీర [illegible] త్యర్థః. అప్యయస్య ప్రాప్తిరూపత్వాత్ స్వాత్మానమితి ద్వితీయా [illegible]. అప్యయస్థానసాపేక్షత్వాత్ స్వస్మిన్ ప్రలీన [illegible] ఏకస్య పరమాత్మనః స్థానస్థానిభావవ్యపదేశస్సాంశభేదాభిప్రాయః. [illegible] కారణ [illegible] త్వాత్ కారణత్వం- బ్రహ్మణి తు జీవవిశేషవిశిష్టతదితరాంశభేదేన స్థానస్థానిభావో, [illegible] కారణత్వం, కారణావస్థాన్వయి [illegible] ర్వత్ర సమానః. [illegible] పాధికాకారాభిమానానుగుణజ్ఞానవికాసః జీవవిశిష్టతా [illegible] జీవవిశిష్టతా కారణావస్థా. [illegible] తస్య పరమాత్మనః కారణావస్థాపేక్షయా [illegible] నామరూపాద్యుపాధికాకారాభిమానానుగుణజ్ఞానప్రసరవజ్జీవవిశిష్టతా- తస్మాదౌపాధికాకారానభిమానజీవవిశిష్టతారూపకారణావస్థా [illegible] స్వావస్థానం స్వాప్యయ [illegible] పపన్నం. అత ఏవ జీవస్య నిత్యత్వాన్ [illegible] జ్ఞానసఙ్కోచవికాసవిశేషవ్యతిరేకేణ జీవత్వప్రహాణాభావాత్. [illegible] సంపరిష్వక్త ఇతి భేదప్రతిపాదనావిరోధశ్చ సంభవతి. [illegible] జీవబహుత్వానాదిత్వకర్మవాసనాది [illegible] దేహా [illegible] త్వాత్. న చ *నవిజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపో విద్యత ఇతి జ్ఞాననిత్యత్వశ్రుతివిరోధః- తస్య సఙ్కోచమాత్రవత్త్వాభావాత్. న చ ప్రసరోపలమ్భాభావాత్ జ్ఞానప్రత్యస్తమయో [illegible] నీయం - సహ్యాద్రి [illegible] ప్రభాయాః ప్రసరోపలమ్భాభావాన్నాస్తిత్వం. *యథాన [illegible] దోష ప్రహాణాన్న జ్ఞానమాత్మనః [illegible] య తేరతోతిహా [illegible] అత్యన్తిక ప్రశయే ఽపి యథోక్తప్రకారః ఉపపద్యతే - తదానీం నామరూపాద్యుపాధికాకారాభిమానరూప [illegible] ప్రహాణేన కారణావస్థే పరమాత్మన్యవస్థానాత్. [illegible] పాధికాకారాభిమానాత్ [illegible] కార్యావస్థావిరహితజీవవిశిష్టత్వం హి పరస్య కారణావస్థత్వం. [illegible] హిత జీవవిశిష్టత్వమితి యావత్. తన్మహాప్రశయే ముక్తౌ చ సమానం. నను *ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కించన వేద నాన్తర మితి సుషుప్తౌ ప్రాజ్ఞత్వాజ్ఞత్వరూపవైషమ్యావగమా [illegible] చేశ్వరత్వే శిష్యత్వాదివైషమ్యస్థితిర్భ్యుపగమాత్, భవదభిమత ప్రశయప్రకారో నుపపన్న ఇతి. [illegible] కారణావస్థామపేక్ష్య విసదృశావస్థాయా అవివక్షితత్వాత్. నామరూపాద్యుపాధికాకారాభిమానవిరహితజీవవిశిష్టతా కారణావస్థా- [illegible]

తస్మాత్ సచ్ఛబ్దవాచ్యః పరం బ్రహ్మ సర్వజ్ఞః పరమేశ్వరః పురుషోత్తమ ఏవ. తదాహ వృత్తికారః * సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నో భవతీతి సమ్పత్త్యసమ్పత్తిభ్యామేతదధ్యవసీయతే. ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్త ఇతి చాహేతి.

ఇతశ్చ న ప్రధానం.

౧౧॥ సూ. ॥ గతిసామాన్యాత్ ॥ ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీన్నాన్యత్ కిఞ్చన మిషత్ స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి స ఇమాంల్లోకానసృజత * తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూతః ఆకాశాద్వాయుః వాయోరగ్నిః అగ్నేరాపః అద్భ్యః పృథివీ * తస్య హ వా ఏతస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసితమేతద్యదృగ్వేద ఇత్యాది సృష్టివాక్యానాం యా గతిః- ప్రవృత్తిః. తత్సామాన్యాత్ - తత్సమానార్థత్వాదస్య. శేషు చ సర్వేషు సర్వేశ్వరః కారణమవగమ్యతే. తస్మాదత్రాపి సర్వేశ్వర ఏవ కారణమితి నిశ్చీయతే. ....

ఇతశ్చ న ప్రధానం.

౧౨॥ సూ. ॥ శ్రుతత్వాచ్చ ॥ శ్రుతమేవ హ్యస్యాముపనిషది అస్య సచ్ఛబ్దవాచ్యస్య ఆత్మత్వేన నామరూపయోర్వ్యాకర్తృత్వం, సర్వజ్ఞత్వం, సర్వశక్తిత్వం, సర్వాధారత్వ, మపహతపాప్మత్వాదికం, సత్యకామత్వం, సత్యసఙ్కల్పత్వం చ * అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి * సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాః ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా * యచ్చాస్యేహాస్తి యచ్చ నాస్తి సర్వం తదస్మిన్ సమాహితం * తస్మిన్ కామాస్సమాహితాః * ఏష ఆత్మాపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్ప ఇతి. తథా చ శ్రుత్యన్తరాణి * న తస్య కశ్చిత్పతిర

శావస్థా చ తాదృగభిమానవజ్జీవవిశిష్టతా. తత్పరిహారస్య చాత్ర విద్యమానత్వాత్ సుషుప్తిలయ ఉపపన్నః. మోక్షే చేశితవ్యత్వాకారేణ వైషమ్యం నాత్యన్తప్రలయవిరోధి- ఈశితవ్యతాయా అవస్థారూపత్వాభావాత్. కాదాచిత్కధర్మో హ్యవస్థా. ఈశితవ్యత్వాదికం తు నిత్యం- * స ఈశోఽస్య జగతో నిత్యమేవ నాన్యో హేతుర్విద్యత ఈశనాయ * యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతీత్యాది శ్రుతేః. అతో నేశితవ్యత్వాదికమవస్థితివైధర్మ్యరూపస్యాపీతస్య ప్రహాణం న దోషః. అతో యథోక్త ఏవ స్వాప్యయః. సౌత్రం హేతుం పరమసాధ్యేన సంగమయతి (తస్మాదితి) అప్యయస్థానస్య పరమకారణత్వాదిత్యాహ (పరం బ్రహ్మేతి) జీవవ్యావృత్త్యర్థం సర్వజ్ఞశబ్దః. * ప్రాజ్ఞేనాత్మనేతి హి శ్రుతిః * తద్వైక్షత తేజ ఇతి తత్సంవాదినీ. అప్యయే హి జీవనియన్తృత్వజ్ఞాపనార్థమీశ్వరోక్తిగత త్రయవ్యదాసార్థం చ పరమేశ్వరశబ్దః. ముక్తపురుషనైరపేక్ష్యపరో దేవతావిశేషపరశ్చ పురుషోత్తమశబ్దః. వ్యాఖ్యానాన్తరవ్యావృత్త్యర్థమాహ (తదాహేతి) (సంపత్త్యసంపత్తిభ్యామితి) * సతి సంపద్య న విదుస్సతి సంపద్యామహ ఇతి సత ఆగమ్య న విదుస్సత ఆగచ్ఛామహ ఇత్యుక్తాభ్యాం సంపత్తినిర్గమాభ్యామిత్యర్థః. యద్వా- పరమాత్మని సంపత్త్యా, అన్యత్రాసంపత్త్యా, చేత్యర్థః. స్వాప్యయశబ్దేనాసంపత్తిరప్యభిప్రేతేతి వృత్తికారస్య భావః. ఏతత్- పరబ్రహ్మకారణత్వమిత్యర్థః. ....

పూర్వసూత్రే * ప్రాజ్ఞేనాత్మనేత్యాదేస్సుషుప్తివిషయస్య శ్రుత్యన్తరస్య ప్రకృతార్థోపపాదకతయా బుద్ధిస్థత్వాత్ కారణస్య సరమాత్మత్వమపి కారణవిషయైశ్శ్రుత్యన్తరైరుపపాద్యతే.

౧౧॥ సూ. ॥ గతిసామాన్యాత్ ॥ పూర్వం * గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాదిత్యుక్తత్వాదాత్మశబ్దవతీః శ్రుతీరుదాహరతి (ఆత్మా వా ఇత్యాదినా) తస్య హ వా ఏతస్యేత్యత్రాప్యాత్మశబ్దస్స్మర్యతే * ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః * ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే * కేనాన్యత్రాత్మనస్సర్వం వేదేతి చ. గతిశబ్దం వ్యాచష్టే (ప్రవృత్తిరితి) బోధనవ్యాపారపరః ప్రవృత్తిశబ్దః- * భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానామిత్యత్ర ప్రవృత్తిశబ్దవత్. సమానత్వమర్థద్వారకమిత్యాహ (తత్సమానేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (శేషు చేతి) తతోఽపి కిమిత్యత్రాహ (తస్మాదితి)॥ ....

న కేవలముపనిషదన్తరేషు- అత్రైవ సర్వేశ్వరకారణత్వం స్ఫుటమిత్యాహ.

౧౨॥ సూ. ॥ శ్రుతత్వాచ్చ ॥ ఆత్మత్వేన నామరూపవ్యాకర్తృత్వం దర్శయతి (అనేన జీవేనేతి) సర్వజ్ఞత్వసర్వశక్తిత్వే * తదైక్షత బహు స్యామిత్యాదివాక్యేన పూర్వమేవ దర్శితే, సన్మూలా ఇతి సూచితే, చ. ఆధారత్వం దర్శయతి సదాయతనా ఇతి, యచ్చాస్యేతి, చ. ధారకత్వం చాత్మత్వేనేతి దర్శయతి (ఐతదాత్మ్యమితి) న హ్యత్ర కారణతయా కార్యాధారత్వమాత్రం వివక్షితమితి భావః. యచ్చేత్యాదికం సత్యకామత్వప్రతిపాదనోపయుక్తం చ. అపహతపాప్మత్వాదిగుణాన్ దర్శయతి (ఏష ఆత్మేతి) ఉక్తగుణవిశదార్థం, అనుక్తగుణదర్శనార్థం, తద్వత ఈశ్వరత్వదేవతావిశేషత్వస్ఫుటీకరణార్థం, చ పూర్వసూత్రాభిప్రేతాన్యనుదాహృతాని శ్రుత్యన్తరాణ్యుదాహరతి (తథా చేతి) సత్త్వేతయాత్రవిషయవాక్యత్వేన - అస్య సూత్రస్య

స్తిలోకేనచేశితానైవచతస్యలిఙ్గం *సకారణంకరణాధిపాధిపోనచాస్యకశ్చిజ్జనితానచాధిపః* సర్వాణిరూపాణివిచిత్యధీరోనామానికృత్వాభివదన్యదాస్తే *అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తాజనానాంసర్వాత్మా *విశ్వాత్మానంపరాయణం *పతింవిశ్వస్యాత్మేశ్వరం *యచ్చకించిజ్జగత్యస్మిన్దృశ్యతేశ్రూయతేఽపివా। అ[illegible] నారాయణస్స్థితః *ఏషసర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మాదివ్యోదేవఏకోనారాయణః [illegible] కారణవాదివాక్యంనప్రధానాదిప్రతిపాదనయోగ్యం। అత [illegible] లదోషగన్ధో [illegible] దేకకారణం జిజ్ఞాస్యం బ్రహ్మేతి [illegible] । — [illegible]

• [illegible] వేదితవ్యః [illegible]

[illegible]

సవిశేషత్వం పూర్వమేవ [illegible] చేతనరూపేణ [illegible] (చేతనత్వంనామ) [illegible] త్వేఽధికరణ [illegible] వృత్తిత్వన్నతే [illegible] వ్యవహార [illegible] ఉభయరూపత్వాభావాత్ స్వవ్యవహారహేతుత్వపరవ్యవహారహేతుత్వా [illegible]

తన్న - తత్క్రమత్వం హి తత్త్వానుగుణ్యమేవ - సామర్థ్యగుణయోగే హి నిర్విశేషవాదః పరిత్యక్తస్స్యాత్. అథ శ్రుతిప్రామాణ్యాదయమేకోఽపి విశేషోఽభ్యుపగమ్యత ఇతి చేత్ - హన్త తర్హి తత ఏవ సర్వజ్ఞతా, సర్వశక్తిత్వం, సర్వేశ్వరేశ్వరత్వం, సర్వకల్యాణగుణాకరత్వం, సకలహేయప్రత్యనీకతే, త్యాదయ స్సర్వేఽభ్యుపగన్తవ్యాః. శక్తిమత్త్వం చ కార్యవిశేషానుగుణత్వం - తచ్చ కార్యవిశేషైకనిరూపణీయం. కార్యవిశేషస్య నిష్ప్రమాణకత్వే తదేకనిరూపణీయం శక్తిమత్త్వమపి నిష్ప్రమాణకం స్యాత్. కిం చ - నిర్విశేషవస్తువాదినో వస్తుత్వమపి నిష్ప్రమాణం - ప్రత్యక్షానుమానాగమస్వానుభవాస్సవిశేషగోచరా ఇతి పూర్వమేవోక్తం. తస్మాద్విచిత్రచేతనాచేతనాత్మకజగద్రూపేణ బహుస్యామితీక్షణతత్కారణపురుషోత్తమ ఏవ జిజ్ఞాస్య ఇతి సిద్ధం॥ ....

సామర్థ్యగుణయోగాభావం (తన్నేతి) పరస్యాభిప్రాయం దర్శయతి (తత్క్రమ) మాహ (హన్త తర్హీతి) తన్న శక్తిమత్త్వమేవ నాస్తీత్యాహ (శక్తిమత్త్వం చేతి) కార్యవిశేషస్యనిష్ప్రమాణకత్వే - స్వపరస్వభావవిరోధాభావాత్ ... ఇత్యర్థః. వస్తుత్వే సంభవత్యపి ప్రధానతుల్యత్వముక్తం, అతో వస్తుత్వమేవ నాస్తీత్యాహ (కిం చేతి) వస్తుత్వం - విద్యమానత్వం. తదసిద్ధం తత్రాహ (ప్రత్యక్షేతి) ప్రత్యక్షమనుమానం స్వానుభవ స్సవిశేషగోచరాః పూర్వమేవోక్తం. సవిశేషగోచరా - వస్తువిశేషవిషయా ఇత్యర్థః. వస్తుత్వం విద్యమానత్వాధారత్వం వా ... వస్తుత్వం. తస్మాదిత్యర్థః. పరమపురుష ఏవ జగత్కారణమితి (తస్మాదితి)॥ ....

ఏవం సిద్ధాన్తం సూత్రయోజనాకృతా - ప్రధానం న ప్రతిపాద్యం - అశబ్దం హి యత్ - శబ్దేన ప్రతిపాదయితుమశక్యం హి యత్. అశక్యత్వం చ ఈక్షతిశ్రవణాదితి సూచితం - ప్రతిజ్ఞావాక్యైకదేశప్రవృత్తేశ్చ... అశబ్దం హి తదిత్యుక్తేఽపి హేతౌ స్వరసాకాఙ్క్షత్వాచ్చ. *నానుమానమపి స్పష్టాత్ *అనుమానికమప్యేకేషామిత్యాదిసూత్రేష్వనుమాన శబ్దేన ప్రధానస్యాభిధానానియమాభావాద్ధేతునా ధర్మవ్యవస్థాపనమసుమతయాఽ... వ్యాహారవిరోధేస్త్వా, ... శబ్దవ్యాకారాభిమతామోజనాసాధీయసీ. *గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాదిత్యత్ర ... జీవం సిద్ధాన్తస్వరూపత్వేన వ్యపదేశాద్గౌణమీక్షణమిత్యస్యాయుక్తం - తస్యామోఘగుణత్వాదాగాసూత్రాత్ సర్వస్య ... నహి గౌణశ్చేన్న జీవశబ్దాదిత్యుక్తం. స్వరూపపర ఆత్మశబ్దస్సా పేక్షః - జీవ ... చేతనపరస్వాత్మశబ్ద *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమితి ... తస్యాపి సూత్రస్యయథోక్తి వివాదః. ... ఆత్మశబ్దస్యముమాతా... నేన ఇతి వన్న్యాయానుపపత్త్యభావేన గౌణత్వశఙ్కానుదయః, ఆత్మశబ్దేన గౌణత్వం ప్రతిజ్ఞావాక్యాసరనిరపేక్షత్వా, వృత్తేతీయం సూత్రమపి పరమసాధ్యహేతువాచీతి యుక్తం. సర్వవేదాన్తానామైకకణ్ఠ్యం దర్శయతా గతిసామాన్యసూత్రేణైవ శ్వేతాశ్వతరవాక్యస్యాపి క్రోడీకృతత్వాచ్ఛ్వేతాశ్వతరవాక్యస్య *శ్రుతత్వాదితిసూత్రవిషయత్వాశ్రయణమయుక్తం.—

యత్తూక్తం యయైవ ప్రకాశేనైః సతా సంపన్న ఇతి సత్యాత్ప్రీయసూత్రముక్తం - స్వతైక్యం - సమ్పన్నస్య ప్రధానపరత్వేఽపి సంపత్తిర్ఘటతే. స్వాప్యయశ్చ సర్వేషాం జీవానాం పృథక్ పృథక్ సమ్భవతీతి ... సర్వజీవానాం గన్తవ్యస్య వస్తున ఏకత్వం, తత్ర సతి తేషామైక్యాపత్తిః, గతిసామాన్యసూత్రేణోచ్యతే. విషయశ్చ *యథా సోమ్య మధుమధుకృతో నిస్తిష్ఠన్తి నానాత్యయానాం వృక్షాణాం రసాన్ సమవహారమేకతాం రసం గమయన్తి తే యథా తత్ర న వివేకం లభన్తే అముష్యాహం వృక్షస్య రసోఽస్మ్యముష్యాహం వృక్షస్య రసోఽస్మీత్యేవమేవ ఖలు సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సతి సంపద్య న విదుః ఇతి వాక్యమితి. తదప్యయుక్తం - తథాహి - దృష్టాన్తానుగృహీతమేకతామవగమయత్ *సతి సంపద్యేత్యాదివాక్యం కిం కారణత్వముపజీవ్య సతః ప్రధానత్వవ్యుదాసకం - ఉత కారణత్వమనుపజీవ్య. ప్రథమే గతిసామాన్యసూత్రవైయర్థ్యం స్యాత్ - స్వాప్యయస్య కారణత్వోపపత్తిరూపతయా స్వాప్యయసూత్రేణైవ ప్రధానత్వవ్యుదాససిద్ధేః. దృష్టాన్తస్వారస్యంచ - బహూనాం రసానామేకీభావస్య నిదర్శితత్వాభావాత్. రసవదేకతామవయవానాం మధుత్వరూపేణ సమానరసత్వాపత్తిరేవ హి తత్ర దృశ్యతే. ద్వితీయే చ జీవానాం కేవలమేకత్వం సతః ప్రధానత్వవ్యుదాసకం. సతా చ జీవస్య ప్రహాణేన సతైకత్వం - జీవత్వప్రహాణస్య భవతాఽనభ్యుపగమాత్, జీవనిత్యత్వశ్రుతివిరోధాత్, *ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కించన వేద నాన్తరమిత్యాదిశ్రుతిష్వజీవస్య తదా ప్రాజ్ఞాశ్లిష్టత్వశ్రవణవిరోధాత్, పునరపి వ్యవస్థితకర్మఫలభోగాద్యనుపపత్తేశ్చ. న చ సద్రూపేణైకత్వం - తజ్జాతిత్వాద్ధ్యానావస్థాయామేవ జీవానాం స్వాపేస్వస్వరూపావస్థాన ప్రధానసంసర్గయోరవిరోధాదభిమతాసిద్ధేః. న చ దేవత్వమనుష్యత్వరాగద్వేషాదిబాహ్యాభ్యన్తరవిశేషాభిమానవిరహేణైకత్వం - తస్యాపి స్వస్వరూపావస్థాన ప్రధానసంసర్గయోరవిరోధిత్వేన సంపత్త్యప్యయాద్యధికరణస్య స్వస్వరూప ప్రధానవ్యతిరేకాసిద్ధేః. అతస్సూత్రవైయర్థ్య, శఙ్కాపరిహారాసిద్ధ్యా, రస్యతే రావశ్యంభావాత్ పరోక్తార్థపరత్వం సూత్రస్యాయుక్తం. యచ్చ *శ్రుతత్వాదితి సూత్రస్య ప్రతిజ్ఞావాక్యప్రభృతి *సయ ఏషోఽణిమైతదాత్మ్యమిత్యాదివాక్యజాతం విషయతయోదాహృతం - తదప్యయుక్తం - *ప్రతిజ్ఞావిరోధాత్ *నాత్మశబ్దాదిత్యాదిభిస్సూత్రైస్తత్రైవ పునరుక్తిప్రసఙ్గాత్. అతస్సూత్రాణాం యథోక్త ఏవార్థః. ఈక్షత్యధికరణం సమాప్తమ్.............

ఏవం జిజ్ఞాసితస్య బ్రహ్మణశ్చేతనభోగ్యభూతజడరూపసత్త్వరజస్తమోమయప్రధానాద్వ్యావృత్తిరుక్తా. ఇదానీం కర్మవశ్యాత్త్రిగుణాత్మకప్రకృతిసంసర్గనిమిత్తనానావిధానన్తదుఃఖసాగరనిమజ్జనేనాశుద్ధాచ్ఛుద్ధాచ్చ ప్రత్యగాత్మనోఽన్యన్నిఖిలహేయప్రత్యనీకనిరతిశయానన్దం బ్రహ్మేతి ప్రతిపాద్యతే.

౧౩॥ సూ. ॥ ఆనన్దమయోఽభ్యాసాత్ ॥

తైత్తిరీయా అధీయతే *స వా ఏష పురుషోఽన్నరసమయ ఇతి ప్రకృత్య *తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాత్ అన్యోఽన్తర ఆత్మాఽఽనన్దమయ ఇతి. తత్ర సన్దేహః- కిమయమానన్దమయో బన్ధమోక్షభాగినః ప్రత్యగాత్మనో జీవాదన్యః పరమాత్మా- ఉత స ఏవేతి. కిం యుక్తం. ప్రత్యగాత్మేతి. కుతః. *తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేత్యానన్దమయస్య శారీరత్వశ్రవణాత్. శారీరో హి శరీరసమ్బన్ధీ జీవాత్మా. నను చ జగత్కారణతయా ప్రతిపాదితస్య బ్రహ్మణస్సుఖప్రతిపత్త్యర్థమన్నమయాదీననుక్రమ్య తదేవ జగత్కారణమానన్దమయ ఇత్యుపదిశతి. జగత్కారణం చ *తదైక్షత బహు స్యామితీక్షణశ్రవణాత్సర్వజ్ఞస్సర్వేశ్వర ఇత్యుక్తం. సత్యముక్తం- స తు జీవ ఇత్యుచ్యతే- *అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య *తత్త్వమసి శ్వేతకేతో ఇతి కారణతయా నిర్దిష్టస్య జీవసామానాధికరణ్యనిర్దేశాత్. సామానాధికరణ్యం హ్యైకత్వప్రతిపాదనపరం- యథా సోఽయం దేవదత్త ఇత్యాదౌ. ఈక్షాపూర్వికా చ సృష్టిశ్చేతనస్య జీవస్యోపపద్యత ఏవ. అతః * బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితి జీవస్యాచిత్సంసర్గవియుక్తం స్వరూపం ప్రాప్యతయోపది

ఉత్తరాధికరణస్య పూర్వాధికరణసఙ్గతిమాహ (ఏవం జిజ్ఞాసితస్యేతి) జగత్కారణస్యానన్దమయస్యేక్షణశ్రవణాత్ ప్రధానాద్వ్యావృత్తిః సిద్ధా. ప్రత్యగాత్మని స్థితయా ప్రసిద్ధ్యతిశయాదచేతనే ప్రథమమవతరణే సఙ్కోచితేక్షణాదిభిస్తతో వ్యావృత్త్యనన్తరమవస్థాపితస్యానుత్థితాత్. ఇదానీం చేతనే ప్రసిద్ధిమాత్రేణైవ పరమాత్మేతీక్షణాదిసిద్ధేః ప్రత్యగాత్మవ్యతిరేకసిద్ధిరిత్యర్థః.

౧౩॥ సూ. ॥ ఆనన్దమయోఽభ్యాసాత్ ॥ కారణవిషయస్య *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇత్యాద్యుదాహరిష్యమాణత్వాత్ ప్రథమమార్షిక శబ్దవ్యాఖ్యానోపక్రమభూతం * స వా ఏష పురుష ఇత్యాదికముపాత్తం. అతఏవ * తస్మాద్వా ఇత్యాదికముదాహృతం. (తత్రేతి) శారీరత్వానన్దప్రాచుర్యాభ్యాంసంశయ ఇత్యభిప్రాయః. సద్విద్యాయాం *జీవేనాత్మనేతి సామానాధికరణ్యమత్ర పూర్వపక్షోత్థానబీజమితి సూచనార్థం జీవశబ్దాభిలపనీయాదితి. కిం కారణవాదినస్స్వోపదానాత్ప్రత్యగాత్మనస్స్వగుణపరాశ్చోత్తరత్వలక్షణపరా ఇతి ప్రథమవిచారః. తదర్థమానన్దమయః కిం ప్రత్యగాత్మా- ఉత పరమాత్మేతి. తదర్థమానన్దమయశ్శరీరసంసృష్టో జీవాత్మా సాధారణః- ఉత న. తదర్థం మయట్ కిం స్వార్థకత్వవికారార్థకత్వయోరన్యతరవాన్- ఉత ప్రాచుర్యార్థః. తదర్థం కిం వికారానన్దానుగుణహేతవో న సన్త్యాహోస్విత్- ఉత ప్రాచుర్యార్థానుగుణహేతవః. విజ్ఞానమయశబ్దః కిం విజ్ఞానమాత్రపరః- ఉత జీవపరః. తదర్థం తత్ర మయట్ కిం స్వార్థః- ఉత న. తదర్థం *విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుత ఇతి విజ్ఞానశబ్దః కిం జ్ఞానమాత్రే వర్తతే- ఉత జ్ఞానగుణకే ప్రత్యగాత్మనీతి. పూర్వోత్తరకల్పాభిప్రాయపూర్వపక్షసిద్ధాన్తౌ. యదా వికారార్థత్వాద్యనుగుణహేతోరనుపలబ్ధత్వేన మయట్ స్వార్థకోఽపి వికారార్థో వా భవతి- తదానీమానన్దప్రాచుర్యాన్ప్రతిపత్తేరానన్దమయస్య జీవే సంభవాత్ స్వతో జీవానుగుణతయా ప్రతిపన్నస్య శరీరసమ్బన్ధస్య జీవాసాధారణత్వేన విరోధాభావాదానన్దమయో జీవః. యదా తత్ర విజ్ఞానశబ్దో విజ్ఞానమాత్రపరః- తదా విజ్ఞానమయశబ్దస్యాపి స్వార్థికమయడన్తత్వేన విజ్ఞానమాత్రపరత్వాద్విజ్ఞానస్య స్వబుద్ధిపరత్వసంభవాత్ తదన్తరానన్దమయః ప్రత్యగాత్మేతి పూర్వపక్షఫలమితి భావః. రాద్ధాన్తే తు యదా ప్రాచుర్యార్థానుగుణహేతోరనుపలబ్ధత్వేనానన్దమయస్థమయట్ ప్రాచుర్యార్థః- తదానీమానన్దప్రాచుర్యస్య నిరవధికతయా నిరస్తస్య శ్రుతనిరుద్ధాశ్రుతోపాధికల్పనాయోగేన స్వతో నిరతిశయస్య జీవాసమ్భవాత్ విద్వత్కోటినివేశిక సమ్బన్ధస్య జీవాసాధారణకర్మమూలత్వాభావాచ్చ నానన్దమయః ప్రత్యగాత్మా. యదా తత్ర విజ్ఞానశబ్దో విజ్ఞానగుణకే ప్రత్యగాత్మని వర్తతే- తదా విజ్ఞానమయశబ్దస్యాపి ప్రాచుర్యార్థమయడన్తతయా ప్రత్యగాత్మవాచిత్వాత్తదన్తర ఆనన్దమయః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తః. పూర్వపక్షోత్థానమాహ-

(నను చేతి) (సుఖప్రతిపత్త్యర్థమన్నమయాదీననుక్రమ్యేతి) అనేన జగత్కారణప్రకరణస్యావిచ్ఛేదస్సూచితః. (తదేవ జగత్కారణమితి) సమనన్తరోపాలోచనయావిభూతిప్రకర్షాధీనాతిశయితానన్దస్యాశ్రయతయోపపాదకం సకలజగత్కారణత్వమితి భావః. తదేవ విశదయతి (జగత్కారణం చేతి) జ్ఞానశక్త్యుపయోగజ్ఞాపనాయ జగత్కారణమితి పునరుపాదానం. పరిహరతి (సత్యమితి) చేతనత్వాదావభ్యుపగమ్య- జీవాదతిరేకే నివారితే సామానాధికరణ్యనిర్దేశో స్తు- తతః కిం జీవాదన్యత్వే లక్షణ్యస్యేత్యత ఆహ (సామానాధికరణ్యమితి) శారీరశ్రవణాజ్జీవనిరుక్తస్వాము క్తమిత్యభిప్రాయః. (ఈక్షేతి) ఉపపద్యత ఏవేత్యేవకారోఽస్వారస్యసూచకః. సాక్షిత్వమేవేక్షితృత్వమితి భావః. *భేదవ్యపదేశాచ్చేతి భేదవ్యపదేశనిర్ధారణహేతుత్వం వక్ష్యమాణత్వాదేకత్వవ్యపదేశస్యాపూర్వపక్షహేతుత్వం వివక్షితమిత్యవగమ్యతే. ఏవముత్థానోపపత్తిస్స్యాత హేతువశాదైక్యవ్యపదేశ. పూర్వపక్షహేతుతయాఽన్యత్రసిద్ధః. ఏవం పూర్వాధికరణేన జీవవ్యతిరేకాసిద్ధేరధికరణాన్తరమారమ్భణీయమితి భావః. నను *బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమిత్యత్ర బ్రహ్మప్రాప్యం శ్రూయతే- ఆనన్తర్యం తు నాంశిక్యతే- తత్ర సత్యత్వమానన్త్యం చాన్తర్యాతం. జీవస్యానిత్యప్రాప్తత్వాత్ ప్రాప్యత్వమనుపపన్నం, జడత్వాభావేన నాచ్యం, సత్యత్వానన్త్వాభావదు గుణవిశేషశ్చ స్త్రైకరూపజ్ఞానస్యావచ్ఛిన్నస్యనోపపద్యతే, అతః పరమాత్మైవ ప్రతిపాద్యత ఇతి శఙ్కాం పరిహరన్ పూర్వపక్షమాహ (అతో బ్రహ్మవిదితి) ఆత్మ- శారీరత్వశ్రవణాత్, సామానాధికరణ్యబలేనైక్యస్య ప్రతిపన్నత్వాచ్చాచిద్వియుక్తస్వరూపప్రాప్యతాపరత్వం కల్ప్యమిత్యర్థః. లక్షణాదిసంగతిప్రతి

శ్యతే. అవిద్యాయుక్తస్వరూపస్య లక్షణమిదముచ్యతే *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి. తద్రూపప్రాప్తిరేవ హి మోక్షః-నహ వై సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తి। అశరీరం వావ సన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశత ఇతి. అతో జీవస్యావిద్యావియుక్తం స్వరూపం ప్రాప్యతయా ప్రక్రాన్తమానన్దమయ ఇత్యుపదిశ్యతే. తథా హి-శాఖాచన్ద్రన్యాయేనాత్మస్వరూపం నిర్ణయితుం *అన్నమయః పురుష ఇతి శరీరం ప్రథమం నిర్దిశ్య తదన్తరభూతం తస్య ధారకం పఞ్చవృత్తిప్రాణం, తస్యాప్యన్తరభూతం మనః, తదన్తరభూతాం చ బుద్ధిం, *ప్రాణమయో *మనోమయో *విజ్ఞానమయ ఇతి తత్ర తత్ర బుద్ధ్యవతరణక్రమేణ నిర్దిశ్య సర్వాన్తరభూతం జీవాత్మానం *అన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇత్యుపదిశ్యాన్తరాత్మపరమ్పరాం సమాపయతి. అతో జీవాత్మస్వరూపమేవ *బ్రహ్మవిదాప్నోతీతి ప్రక్రాన్తం బ్రహ్మ తదేవానన్దమయ ఇత్యుపదిష్టమితి నిశ్చీయతే.——— నను చ *బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేత్యానన్దమయాదన్యద్బ్రహ్మేతి ప్రతీయతే. నైవం- బ్రహ్మణస్స్వస్వభావవిశేషేణ పురుషవిధత్వరూపితం శిరఃపక్షపుచ్ఛరూపేణ వ్యపదిశ్యతే. యథాఽన్నమయో దేహోఽవయవీ స్వస్మాదనతిరిక్తైః స్వావయవైరేవ *తస్యేదమేవ శిర ఇత్యాదినా శిరఃపక్షపుచ్ఛవత్తయా నిరూపితః తథా ఆనన్దమయం బ్రహ్మాపి స్వస్మాదనతిరిక్తైః ప్రియాదిభిర్నిరూపితం-తత్రావయవత్వేన రూపితానాం ప్రియమోదప్రమోదానన్దానామాశ్రయతయాఽఖణ్డరూపమానన్దమయం *బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేత్యుచ్యతే. యది చానన్దమయాదన్యద్బ్రహ్మాభవిష్యత్ -తస్మాద్వా ఏతస్మాదానన్దమయాదన్యోఽన్తర ఆత్మా బ్రహ్మేత్యపి నిరదేక్ష్యత - న చైవం నిర్దిశ్యతే. ఏతదుక్తం భవతి- *బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితి ప్రక్రాన్తం బ్రహ్మ * సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి లక్షణతః సకలేతరవ్యావృత్తాకారం ప్రతిపాద్య

పక్షస్యార్థం, తద్విశేషణాత్ప్రాగవిద్యాయుక్తస్వరూపస్య సంభవతీత్యాహ (అవిద్యాయుక్తేతి) న కేవలం శరీరత్వసామానాధికరణ్యాదవిద్యాయుక్తస్వరూపస్య ప్రాప్యత్వం-కింతు కర్త్రోక్తించేత్యాహ (తద్రూపేతి) హి శబ్దః శ్రుతిప్రసిద్ధిద్యోతకః. యద్వా-స్వరూపస్యైవాపాధికాకారనివృత్తిమాత్రం పరమోక్ష ఇత్యస్యార్థస్య సూచకః. శ్రుతిముదాహరతి (న హ వా ఇతి) ఇతి- శ్రవణాదివిశేషః. ప్రాప్యత్వానుగుణపురుషార్థతాం దర్శయన్నిగమయతి (అత ఇతి) నను నాత్రావిద్యాయుక్తజీవస్వరూపముపదిశ్యతే- *స వా ఏష పురుషోఽన్నరసమయ ఇతి శరీరసంబన్ధశ్రవణాదవచ్ఛిన్నానన్దత్వశ్రవణాచ్చేత్యత్రాహ (తథా హీతి) శరీరముపలక్షణమాత్రం - న తు విశేషణమితి తద్విశిష్టాత్మరూపానవచ్ఛిన్నానన్దత్వాదికముపదిశ్యత ఇత్యర్థః. (తదన్తరభూతాం చ బుద్ధిమితి) ప్రాణమయమనోమయయోర్మయట్ప్రత్యయస్య స్వార్థికత్వాద్విజ్ఞానమయ ఇత్యత్రాపి మయట్ స్వార్థికః - *విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుత ఇతి మయడన్తత్వం వినా వక్ష్యమాణత్వాత్, *విజ్ఞానసారథిర్యస్తు *బుద్ధిం తు సారథిం విద్ధి ఇతి బుద్ధివిజ్ఞానశబ్దయోరేకార్థత్వేన ప్రయోగాత్, ప్రవిజ్ఞాయతేఽనేనేతి వ్యుత్పత్త్యా విజ్ఞానం బుద్ధిరితి భావః. విమృష్టమన్నమయాదినిర్దేశ ఇత్యత్రాహ (తత్ర తత్ర బుద్ధ్యవతరణేతి) అనవచ్ఛిన్నానన్దత్వముపాధివినిర్ముక్తాత్మస్వరూపస్య సంభవతీత్యర్థసిద్ధిః. శారీరత్వశ్రవణాత్, జీవసామానాధికరణ్యాద్విజ్ఞానమయశబ్దస్యాన్తఃకరణపరత్వాత్, ప్రాప్యత్వాదేః పరిశుద్ధస్వరూపే ఉపపన్నత్వాచ్చ శరీరస్యోపలక్షణత్వేన తద్విద్యాయుక్తస్వరూపేణ ప్రాప్యత్వాదిసంభవాత్, మయట్ప్రత్యయస్య స్వార్థికత్వేన వికారపరత్వాభావాత్, పరిశుద్ధప్రత్యగాత్మస్వరూపవిషయమిదం వాక్యమితి పూర్వపక్షసంక్షేపః. తత్ర ద్వౌ హేతూ సాధకౌ - అన్యే తు శఙ్కితదూషణాన్యథాసిద్ధిరూపాః.——— ఏవమానన్దమయశబ్దస్య ప్రత్యగాత్మపరత్వాదిసంపూర్వపక్షిణం సాంఖ్యం ప్రత్యాహ... పరశ్చోదయతి (నను చేతి) తస్య పుచ్ఛమితి షష్ఠ్యా అవయవిసంబన్ధప్రతీతేస్సంబన్ధస్య ద్విష్ఠత్వాద్ బ్రహ్మ ప్రతిష్ఠేత్యవధారణేన, చ అవయవిని సామాన్యాత్ అన్యత్వమిత్యర్థః. పరిహరతి (నైవమితి) * అన్వయం పురుషవిధ ఇతి శ్రుతివాక్యస్వరసాత్ పురుషవిధత్వరూపితమిత్యుక్తం- పురుషవిధత్వేన రూపితం. అనతిరిక్తత్వముపపాదయతి (యథేతి) ప్రకరణే స్వస్మాదనతిరిక్తైస్స్వావయవైః పుచ్ఛప్రతిష్ఠారూపణదర్శనాత్ అత్రాపి పుచ్ఛప్రతిష్ఠాత్వేన రూపితం బ్రహ్మ ఆనన్దమయాదనతిరిక్తమిత్యర్థః. షష్ఠీనిర్దేశస్సముదాయతదేకదేశత్వనిబన్ధనతయోపపన్న ఇతి భావః. నను *ఆనన్ద ఆత్మేత్యానన్దస్యావయవిత్వేన రూపితత్వం-నత్వవయవత్వేన- తత్కథమవయవత్వేన రూపితానాం ప్రియమోదప్రమోదానన్దానామితి. నైష దోషః- ఆత్మశబ్దస్య స్వవాచిత్వాభావాత్. కాయస్య మధ్యభాగో హ్యాత్మశబ్దవాచ్యః *మధ్యం హ్యేషామఙ్గానామాత్మేత్యాదౌ తథా ప్రయోగదర్శనాత్. అత ఏవ తస్యానన్ద ఆత్మేతి షష్ఠ్యా వ్యతిరేకనిర్దేశస్వారస్యం సిధ్యతి. తస్మాదానన్దో మధ్యభాగత్వేన రూపితః. న త్వేవమపి పుచ్ఛతయా నిర్దిష్టం బ్రహ్మేత్యఙ్గీకృతం స్యాత్. తతః కిం. తత్కింసరవనీయం. ఆనన్దమయస్య బ్రహ్మత్వం. అతస్తన్నిరాసముఖేన పుచ్ఛస్యైవ బ్రహ్మత్వమభిధీయతే. హేత్వన్తరమాహ (యది చేతి) నను తస్మాద్వా ఏతస్మాదానన్దమయాదన్యోఽన్తర ఆత్మా బ్రహ్మేత్యన్తరాన్తరత్వనిర్దేశోఽవక్తవ్య ఇతి న హ్యస్తి నియమః- *పృథగాత్మానం ప్రేరితారం *పతిం విశ్వస్యేత్యాదివద్ వ్యవస్థాకారాన్తరేణాప్యన్యత్వప్రతిపాదనసంభవాదిత్యాశఙ్క్యాహ (ఏతదుక్తమితి) ప్రకరణస్య తత్తదన్తరతయాన్యత్వప్రతిపాదనపరత్వాత్ తత్ప్రకరణస్థేన వాక్యేన తాదృశేన భవితవ్యమిత్యర్థః. ఆత్మశబ్దస్య శ్రుత్యైవ వ్యాఖ్యానం కృతమితి కథమవగమ్యత ఇతి శఙ్కాయాం సోఽశ్నుతే... స్వయమేవ వ్యాఖ్యానం ప్రకరణసిద్ధమితి దర్శయితుం, మూలే... స్యైవ బ్రహ్మత్వోపపాదనోపయోగితయా, చ- *బ్రహ్మవిదాప్నోతీత్యాద్యుక్తం. తత్ర బ్రహ్మశబ్దవ్యాఖ్యానం సత్యజ్ఞానాదివాక్యం. ఆత్మశబ్దవ్యాఖ్యానమానన్దమయే సమాప్తమస్తు తతః కిమానన్దమయస్యైవ బ్రహ్మత్వమితి శఙ్కాయాం బ్రహ్మశబ్దేన ప్రకృతస్యైవాత్మశబ్దేన నిర్ది

తదేవ *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఇత్యాత్మశబ్దేన నిర్దిశ్య తస్య సర్వాన్తరత్వేనాత్మత్వం వ్యఞ్జయద్వాక్యమన్నమయాదిషు తత్తదన్తరతయా ఆత్మత్వేన నిర్దిష్టాన్ ప్రాణమయాదీన్ క్రమశః *అన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇత్యాత్మశబ్దేన నిర్దిశ్యమానే ఆనన్దమయే సమాపయతి. అత ఆత్మశబ్దేన ప్రక్రాన్తం బ్రహ్మానన్దమయ ఇతి నిశ్చీయత ఇతి. నను చ *బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేత్యుక్త్వా *అసన్నేవ స భవతి అసద్బ్రహ్మేతి వేద చేత్. అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేద సన్తమేనం తతో విదురితి బ్రహ్మజ్ఞానాజ్ఞానాభ్యామాత్మనస్సద్భావాసద్భావౌ దర్శయతి. నానన్దమయజ్ఞానాజ్ఞానాభ్యాం. న చానన్దమయస్య ప్రియమోదాదిరూపేణ సర్వలోకవిదితస్య సద్భావాసద్భావజ్ఞానాశఙ్కా యుక్తా. అతో నానన్దమయమధికృత్యాయం శ్లోక ఉదాహృతః - తస్మాదానన్దమయాదన్యద్బ్రహ్మ. నైవం *ఇదం పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా *పృథివీ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా *అథర్వాఙ్గిరసః పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా *మహః పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేత్యుక్త్వా తత్ర తత్రోదాహృతాః *అన్నాద్వై ప్రజాః ప్రజాయన్తే ఇత్యాదిశ్లోకా యథా న పుచ్ఛమాత్రప్రతిపాదనపరాః అపి త్వన్నమయాదిపురుషప్రతిపాదనపరాః - ఏవమత్రాప్యానన్దమయస్యాయం *అసన్నేవేతి శ్లోకః నానన్దమయవ్యతిరిక్తస్య పుచ్ఛస్య. ఆనన్దమయస్యైవ బ్రహ్మత్వేఽపి ప్రియమోదాదిరూపేణ రూపితస్యాపరిచ్ఛిన్నానన్దస్య సద్భావాసద్భావజ్ఞానాశఙ్కా యుక్తైవ. పుచ్ఛబ్రహ్మణోఽప్యపరిచ్ఛిన్నానన్దతయైవ హ్యప్రసిద్ధతా. శిరః ప్రభృత్యవయవిత్వాభావాచ్చ బ్రహ్మణో నానన్దమయో బ్రహ్మేతి చేత్ - బ్రహ్మణః పుచ్ఛత్వప్రతిష్ఠాత్వాభావాత్ పుచ్ఛమపి బ్రహ్మ న భవేత్. అథావిద్యాపరికల్పితస్య వస్తునస్తస్యాశ్రయభూతత్వాత్ బ్రహ్మణః పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేతి రూపణమాత్రమిత్యుచ్యేత - హన్త తర్హి తస్యాసుఖాద్వ్యావృత్తస్యానన్దమయస్య బ్రహ్మణః ప్రియశిరస్త్వాదిరూపణం భవిష్యతి. ఏవం చ *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి వికారాస్పదజడపరిచ్ఛిన్నవస్త్వన్తరవ్యావృత్తస్యాసుఖాద్వ్యావృత్తిరానన్దమయ ఇత్యుపదిశ్యతే. తతశ్చాఖణ్డైకరసానన్దరూపే బ్రహ్మణ్యానన్దమయ ఇతి మయట్ ప్రాణమయ ఇవ స్వార్థికో ద్రష్టవ్యః.

ప్రత్వం దర్శయతి (తదేవేతి) * తస్మాద్వా ఏతస్మాదితి తదేతద్దృష్టా ప్రకృతపరామర్శినా వితి ప్రాయః. పునశ్చోదయతి (నను చేతి) పూర్వం ప్రాధాన్యేనోక్తానామన్నమయాదీనాం శ్లోకేషు తత్పుచ్ఛస్యైవ నిర్దేశో దృష్టః. ఏవమత్రాప్యానన్దమయప్రధానశ్లోకత్వే తద్విషయశ్లోకే పి తత్పుచ్ఛస్యైవ నిర్దేశోఽవగన్తవ్యః. యద్వా - యద్యానన్దమయ ఆత్మశబ్దవ్యాఖ్యానపరిసమాప్తిః తర్హ్యాత్మశబ్దేన నిర్దేశః స్యాత్. తథా చ న స్యాత్తం - అపి తు బ్రహ్మశబ్దేన నిర్దేశః. తస్మాదానన్దమయస్య న ప్రాధాన్యం - అతః పుచ్ఛబ్రహ్మైవ ప్రధానప్రతిపాద్యమిత్యర్థః. బ్రహ్మశబ్దస్యానన్దమయవిషయత్వే సిద్ధే బ్రహ్మశబ్దేన నిర్దేశో న దోషమావహతి ఇత్యభిప్రాయః. పుచ్ఛార్థపరిహారకాయ యుక్త్యన్తరమాహ (న చానన్దమయస్యేతి) ఆశఙ్కాశబ్దేనోదాహృతశ్రుతివాక్యద్వయస్థ వేదశబ్దో వ్యాఖ్యాతః. సర్వలోకప్రసిద్ధస్య గురుపహ్నవత్వేనాసద్భావ ఇవ సద్భావే ప్యాశఙ్కావాదో న యుక్త ఇత్యర్థః. పరిహరతి (నైవమితి) బ్రహ్మత్వానన్దమయశబ్దానామైకార్థ్యసిద్ధేరానన్దమయశబ్దనిర్దేశసమో బ్రహ్మశబ్దనిర్దేశ ఇతి స్ఫుటమితి బుద్ధ్వానన్దమయప్రాధాన్యే యుక్తిమాహ (ఇదం పుచ్ఛమితి) ప్రకరణస్థపూర్వశ్లోకానాం పుచ్ఛమాత్రప్రతిపాదనపరత్వాభావాదయమపి శ్లోకో న పుచ్ఛమాత్రప్రతిపాదనపర ఇత్యర్థః. ప్రసిద్ధానన్దస్య సద్భావాసద్భావశఙ్కానుపపత్తిం పరిహరతి (ఆనన్దమయస్యేతి) ప్రతిబన్దిముత్తరమాహ (పుచ్ఛబ్రహ్మణోఽపీతి) *విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మ *ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యాదివాక్యేన బ్రహ్మణ ఆనన్దరూపత్వస్య సిద్ధత్వాదానన్దస్య చ ప్రసిద్ధత్వాన్న తస్య సద్భావాసద్భావజ్ఞానాశఙ్కాయుక్తేతి చోదితే - తస్యానన్దరూపస్య బ్రహ్మణోఽపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వాదేశ్చాప్రసిద్ధత్వాదుపపాదనీయం - తదత్రాపి తుల్యమిత్యర్థః. శఙ్క్యతే (శిరః ప్రభృతీతి) పరిహరతి (బ్రహ్మణ ఇతి) పుచ్ఛత్వం. అవయవవిశేషత్వం. ప్రతిష్ఠాత్వం - ఆధారత్వం. బ్రహ్మణోఽవయవిత్వమనుపపన్నమితి చేత్ అవయవత్వమప్యనుపపన్నమిత్యర్థః. అవయవత్వం రూపణమాత్రమితి శఙ్క్యతే (అథేతి) పరిహరతి (హన్త తర్హీతి) (అసుఖాదితి) అసుఖవ్యావృత్తివిశేషాః శిరః ప్రభృతిత్వేన రూపితా ఇత్యర్థః. సత్యజ్ఞానాదివాక్యేన సకలేతరవ్యావృత్తిసిద్ధేః కిమత్ర క్రియత ఇత్యత్రాహ (ఏవం చేతి) సత్యశబ్దనిర్దిష్టస్య బ్రహ్మణః కస్యచిద్వికారత్వాభావాదానన్దమయశబ్దవాచ్యత్వమప్యయుక్తమిత్యత్రాహ (తతశ్చేతి) తతః - ఉక్తానుపపత్తీనాం పరిహృతత్వాదుపపత్త్యన్తరసద్భావాచ్చేత్యర్థః. కిం చ - *సోఽకామయతేతి వాక్యే స ఇతి పుల్లిఙ్గతచ్ఛబ్దేన ప్రకృతవస్తునిర్దేశాచ్చానన్దమయః పరం బ్రహ్మ. *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఇత్యాత్మశబ్దనిర్దిష్టత్వాత్ ప్రాయోఽయం పుల్లిఙ్గనిర్దేశ ఇతి చేన్న - వ్యవహితాద్వ్యవహితస్య గ్రాహ్యత్వేనానన్దమయస్య గ్రాహ్యత్వాత్. *బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేతి వాక్యాత్ పశ్చాత్పఠితస్య *తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేతి వాక్యస్థస్యాత్మశబ్దస్య వ్యవధానాభావాత్తదభిప్రాయస్స ఇతి పుల్లిఙ్గనిర్దేశః - ఆనన్దమయస్త్వ తద్వాక్యాపేక్షయా వ్యవహిత ఇతి న స పరామృశ్యత ఇతి చేన్న - *తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేతి వాక్యస్థస్యాత్మనస్సర్వపర్యాయసాధారణత్వేన తత్పర్యాయస్య ప్రధానప్రతిపాద్యత్వాభావాత్, సర్వనామశబ్దస్య ప్రధానపరామర్శిత్వస్వారస్యాచ్చ స ఇత్యానన్దమయ ఏవోచ్యతే. *విజ్ఞానం బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ *ఆనన్దో బ్రహ్మేతి వ్యజానాదితి చ, *విజ్ఞానమయమాత్మానముపసంక్రామతి *ఆనన్దమయమాత్మానముపసంక్రామతీతి చ, ఏకస్థానప్రమాణే నానన్దానన్దమయశబ్దయోరేకార్థత్వావగమాదానన్దశబ్దస్య పరబ్రహ్మవిషయత్వప్రసిద్ధేశ్చానన్దమయః పరం బ్రహ్మ. న చ *ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యత్రానన్దశబ్దోఽప్యానన్దమయశబ్దవత్ భావ్యకోశపర ఇతి వాచ్యం - *అన్నం బ్రహ్మ *ప్రాణో బ్రహ్మేత్యాది విజ్ఞానాన్తరమివ *ఆనన్దో బ్రహ్మేతి విజ్ఞానాన్తరం భృగోర్న

తస్మాదవిద్యాపరికల్పితవివిధవిచిత్రదేవాదిభేదభిన్నస్య జీవాత్మనస్స్వాభావికం రూపమఖణ్డైకరసం సుఖైకతాన
మానన్దమయ ఇత్యుచ్యత ఇత్యానన్దమయః ప్రత్యగాత్మా. ....
ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (ఆనన్దమయోఽభ్యాసాత్) ఆనన్దమయః పరమాత్మా. కుతః. అభ్యా
సాత్ - * సైషానన్దస్య మీమాంసా భవతీత్యారభ్య * యతో వాచో నివర్తన్తే ఇత్యేవమన్తేన వాక్యేన శత

గుణోపసత్త్యభావాత్. నహి * తద్విజ్ఞాయ పునరేవ వరుణం పితరముపససారేతి పునశ్శ్రూయతే. ఏతదుక్తం భవతి- * అన్నం బ్రహ్మేతి వ్యజానాదిత్యత్ర
కిమన్నాద్యుపలక్షితం బ్రహ్మవేదనముక్తం- ఉతాన్నమయాదౌ బ్రహ్మబుద్ధ్యవతరణం. ఆద్యేఽన్నం బ్రహ్మేతి జ్ఞానానన్తరం వరుణోపసత్తిర్న స్యాత్ -
ఉపలక్షణభూతేన తేన బ్రహ్మణః ప్రతిపన్నత్వాత్. ద్వితీయే హ్యానన్దమయే బ్రహ్మబుద్ధేర్యథార్థత్వం స్యాత్ - పునర్వరుణోపసత్త్యభావాదితి. కించ-
* ఆనన్దో బ్రహ్మేతి వ్యజానాదిత్యత్ర ఆనన్దస్య బ్రహ్మపరత్వం యుష్మాభిరేవ వ్యాఖ్యాతం - ఉక్తం హి * యాం తు భార్గవీ వారుణీ విద్యా ఆనన్దో బ్రహ్మేతి వ్యజానా
దితి తస్యాం మయట్ప్రయోగాశ్రవణాత్ ప్రియశిరస్త్వాద్యశ్రవణాచ్చ యుక్తమానన్దస్య బ్రహ్మత్వమితి. అతశ్చ * ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యస్య వాక్యస్య పరమా
త్మపరత్వాత్ తన్న్యాయేన * ఆనన్దమయమాత్మానముపసంక్రామతీత్యానన్దమయశబ్దోఽపి పరమాత్మపరః. ఆనన్దమయస్య శోధ్యత్వం చ తదనుగుణసంసారనిస్త
రణాదిరూపమితి చానుసన్ధేయం. ప్రత్యగాత్మస్వరూపమపరిచ్ఛిన్నానన్దరూపం చేత్ కథం జీవానాం దుఃఖిత్వసుఖిత్వతారతమ్యం చోపలభ్యత ఇతి శ
ఙ్కాం చ పరిహరన్ పూర్వపక్షముపసంహరతి (తస్మాదితి) * తస్య ప్రియమితి సంబన్ధవాచిన్యా షష్ఠ్యా వ్యతిరేకప్రతీతేః, శ్రుతిర్హ్యవిషయస్యోపరితనశ్లోక
స్య ఆనన్దమయవిషయత్వాభావేన పుచ్ఛతయోక్తే బ్రహ్మణ ఏవ ప్రధానత్వావగమాత్, ప్రియమోదాదిరూపేణ లోకవిదితస్యానన్దమయస్య సద్భావా
సద్భావజ్ఞానాశక్యానుపపత్తేః, నిరవయవస్య పరమాత్మనోఽవయవిత్వానుపపత్తేః, వికారస్య వికారిత్వానుపపత్తేః, * తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేత్యానన్దమ
యవిషయవాక్యాభిగతస్యాత్మనః పరస్య పరమాత్మతయాఽఽనన్దమయస్య పరమాత్మత్వానుపపత్తేః, * అన్నమయప్రాణమయమనోమయవిజ్ఞానమయాన
న్దమయా మే శుధ్యన్తామితి శ్రుతిస్స్వశోధ్యత్వస్య నిత్యశుద్ధపరమాత్మన్యనుపపత్తేః, శ్చానన్దమయః పరమాత్మా - అపితు పుచ్ఛతయా నిర్దిష్టమేవ బ్రహ్మ పరమా
త్మేతి పుచ్ఛ బ్రహ్మవాదహేతుసంగ్రహః. ప్రకరణస్య స్వసాధ్యనిర్దిష్టస్యాపయవైశ్వర్యపష్టిరూపణపరత్వాత్, తద్దర్శితయా ఆత్మశబ్దవ్యాఖ్యాన
స్యానన్దమయే పర్యవసితత్వాత్, అన్నమయాదివిషయాణాం ప్రకరణస్థశ్లోకానాం పుచ్ఛవద్విషయత్వాత్, కారణత్వప్రతిపాదకే * సోఽకామయత
ఇత్యనన్తరవాక్యే సశబ్దేన పునిర్దిష్టేన ప్రధానప్రస్తుతార్థపరామర్శినా తచ్ఛబ్దేనావ్యవహితస్యానన్దమయస్యైవ వక్తుం యుక్తత్వాత్, * ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యా
నన్దశబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వావగమాత్ * ఆనన్దో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ * ఆనన్దమయమాత్మానముపసంక్రామతీత్యానన్దమయశబ్దయోరేకార్థ
త్వేనానన్దమయశబ్దస్యాపి పరబ్రహ్మపరత్వాత్, ఆనన్దమయశబ్దతుల్యార్థానన్దశబ్దవాచ్య బ్రహ్మజ్ఞానానన్తరం వరుణోపసత్త్యశ్రవణాత్, సూత్రస్వా
రస్యాత్, స్వస్మాదనతిరిక్తస్యావయవైరేవ శిరఃపక్షపుచ్ఛాదిరూపణపరప్రకరణానుగుణ్యేన ప్రసిద్ధినిర్దిష్టస్య సముదాయసముదాయిభావనిబన్ధనత్వోప
పత్తేః, ఆనన్దమయాత్మబ్రహ్మశబ్దానామైకార్థ్యేన తేష్వన్యతమేన తద్విషయశ్లోకేనస్తైనస్య యుక్తత్వాత్, అపరిచ్ఛిన్నానన్దస్యాప్రసిద్ధత్వేన * ఆనన్దో బ్ర
హ్మేత్యుక్తతయాఽభ్యుపేతిపుచ్ఛ బ్రహ్మణ ఇవ సద్భావాసద్భావశఙ్కాసంభవాత్, అవయవత్వావయవిత్వరూపణసంభవాత్, ఆనన్దమయ ఇత్యత్ర
మయట్ప్రత్యయస్య స్వార్థికత్వేన ప్రాచుర్యార్థత్వేన వా వికారపరత్వాభావేన బ్రహ్మణోఽవికారత్వావిరోధాత్, * తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేతి వాక్యస్యా
నన్యాత్మత్వప్రతిపాదనపరత్వాత్, * అన్నమయప్రాణమయమనోమయవిజ్ఞానమయానన్దమయా మే శుధ్యన్తామిత్యత్ర శోధనం తద్వస్త్వనుగుణం
కార్యమితి ప్రత్యగాత్మత్వపక్షే సంసారనిస్తరణేన శోధ్యత్వాత్ తదతిరిక్తత్వపక్షే భగవదాశ్రితానాం నిరూపణశోధ్యత్వస్య ప్రతిపాదనసాధ్యస్యోపపన్నత్వాత్,
చానన్దమయాతిరిక్తం పుచ్ఛ బ్రహ్మేత్యానన్దమయ ఏవ పరమాత్మేతి పుచ్ఛ బ్రహ్మవాదనిరాకరణయుక్తిసంగ్రహః. అత్రాద్యం హేతుషట్కం సిద్ధా
న్తసాధకం- ఇతరహేతుగణశ్శఙ్కితపరిహారపరః ....

అస్మిన్పూర్వపక్షే ప్రాప్తే సిద్ధాన్తసూత్రమవతారయతి (ఏవం ప్రాప్త ఇతి) తత్ర ప్రతిజ్ఞాంశం సాధ్యసమర్పకపదేన పూరయన్ వ్యాచష్టే (ఆన
న్దమయ ఇతి) ఉత్తరాధికరణే * భేదవ్యపదేశాచ్చాన్య ఇత్యన్యశబ్దః ప్రయుక్తః- ఇహ తదాకర్షణలబ్ధోఽర్థ ఉక్తః పరమాత్మేతి. యద్వా - పూర్వాధికరణ
సూత్రస్థయోరాత్మశబ్దమితిపదయోరనుషక్తలబ్ధార్థమాహ (పరమాత్మేతి) యస్మిన్ శబ్ద ఏవ ప్రమాణం న భవతి స హ్యాశబ్దః- స్వయంప్రకాశ ప్రత్యక్షాను
మానాదిసిద్ధత్వేన జీవస్యాపి తదశబ్దత్వముపపద్యతే. యథాఽఽత్మసిద్ధౌ * ఏవమాత్మా స్వతస్సిద్ధస్సన్నాగమేనానుమానతః। యోగాభ్యాసభువా స్పష్టం ప్ర
త్యక్షేణ ప్రకాశత ఇతి. యద్వా- ఏతదధికరణసూత్రస్థ ఏవ నేతర ఇతి సాధ్యాంశోఽత్రాపి వివక్షిత ఇత్యభిప్రాయేణోక్తం పరమాత్మేతి. అన్తరాత్మపరం
పరాసమాప్తిద్యోతనాయాత్ర పరమాత్మశబ్దేన ధర్మినిర్దేశః. అభ్యాసాదానన్దమయత్వం శ్రుతౌ ప్రతీతం- అత ఆనన్దమయత్వాపేక్షయా హేతునిర్దేశ ఇ
త్యాశఙ్కావ్యుదాసాయ సాధ్యాంశే హేత్వాకాఙ్క్షాం దర్శయతి (కుత ఇతి) నను భేదవ్యపదేశస్య జీవాదన్యత్వే స్ఫుటతరతయా నిరపేక్షహేతుత్వాత్ స్వవా
క్యస్థత్వాచ్చ స ఏవ ప్రథమం వక్తవ్యః - న తు వాక్యాన్తరస్థోఽనుగ్రాహకయుక్త్యపేక్షోఽభ్యాసః. నైవం - స్వవాక్యస్థాద్భేదవ్యపదేశాదపి స్వపరైక
దేశమయడ్వాచ్యస్య ప్రాచుర్యస్యోపపాదనసాపేక్షస్యాభ్యాసస్యాన్తరత్వాత్ తద్వివరణరూపస్య నిరతిశయదశాశిరస్కస్యాభ్యాసస్యైవ ప్రథమం హేతుత
యావక్తుం యుక్తత్వాత్. కస్యాభ్యాసాదిత్యాకాఙ్క్షాం పూరయన్ హేతుపదం వ్యాచష్టే (సైషానన్దస్యేతి) అభ్యాసః - గుణనం. ఆవృత్తిః. * యతో
వాచో నివర్తన్త ఇత్యస్యార్థమభిప్రేత్య నిరతిశయదశాశిరస్క ఇత్యుక్తం. * స ఏకో బ్రహ్మణ ఇతి వాక్యస్యార్థమభిప్రేత్యాభ్యాసస్య మానస ఇత్యుక్తం. శత

గుణితోత్తరక్రమేణ నిరతిశయదశాశిరస్కతయాఽభ్యస్యమాన ఆనన్దోఽనన్తదుఃఖమిశ్రపరిమితసుఖలవభాగిని జీవాత్మన్యసమ్భవన్నిఖిలహేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానం సకలేతరవిలక్షణం పరమాత్మానమేవాస్యాశ్రయమావేదయతి. యథాహ *తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాదన్యోఽన్తర ఆత్మాఽఽనన్దమయ ఇతి. విజ్ఞానమయో హి జీవః - న బుద్ధిమాత్రం-మయట్ప్రత్యయేన వ్యతిరేకప్రతీతేః.

గుణితోత్తరక్రమేణ గుణితత్వాదిత్యర్థః. *స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్ద ఇతి వాక్యస్య చతుర్ముఖానన్దవిషయత్వేన *యతో వాచ ఇత్యాదివాక్యస్యైవ బ్రహ్మానన్దవిషయత్వాఙ్గీకారేఽభ్యాసాదితి హేతోర్వ్యధికరణతా స్యాత్. కించ-అయం బ్రహ్మశబ్దః పరమాత్మవాచకః- బ్రహ్మశబ్దస్య భగవత్యేవ ముఖ్యత్వాత్, *బ్రహ్మవిదాప్నోతి *అస్తి బ్రహ్మేతి ఇత్యాదిషు వాక్యేషు పరబ్రహ్మపరతయైవ బ్రహ్మశబ్దస్య ప్రయోగప్రకరణాత్, *యతో వాచో నివర్తన్త ఇతి పూర్వోత్తరయోర్వాక్యయోరానన్దప్రతిసమ్బన్ధివాచినస్సన్ బ్రహ్మశబ్దస్య పరబ్రహ్మపరత్వదర్శనాత్, *సైషానన్దస్య మీమాంసా భవతీతి ప్రక్రాన్తబ్రహ్మానన్దనిగమనస్యాపేక్షితత్వాత్, *స యశ్చాయం పురుషే ఇతి ప్రకృతపరామర్శినాఽనన్తరవాక్యస్థేన కారణపరం వ్యక్తేన పూర్వవాక్యస్థస్యాస్య బ్రహ్మశబ్దస్య పరబ్రహ్మపరత్వనిశ్చయాత్, అన్యథా చతుర్ముఖస్య సర్వాన్తరాత్మత్వరూపపరమకారణత్వప్రసఙ్గాత్, *తదప్యేష శ్లోకో భవతీతి భగవదానన్దవిషయశ్లోకోక్తానన్దస్య భగవదానన్దప్రసఙ్గసాపేక్షత్వాత్, నిరుపపదప్రజాపతిశబ్దస్య చతుర్ముఖే స్వరసత్వాత్, [illegible]పరత్వే ఏకవచనస్యా[illegible]స్యాభావాత్, *దేవానాం *దేవగన్ధర్వాణాం *ఇన్ద్రస్య *బృహస్పతేరితి బహువచనస్య [illegible] ఏకవచనస్య ప్రకరణే ప్రయుజ్యమానత్వాచ్చ. తథా * స ఏకః ప్రజాపతిలోక ఆనన్దో యశ్చ శ్రోత్రియోఽవృజినోఽకామహతోఽథ యే శతం ప్రజాపతిలోక ఆనన్దాః స ఏకో బ్రహ్మలోక ఆనన్దో యశ్చ శ్రోత్రియోఽవృజినోఽకామహతోఽథైష ఏవ పరమ ఆనన్ద ఏష బ్రహ్మలోకస్సమ్రాడితి హోవాచ ఇతి బృహదారణ్యకవాక్యైకార్థ్యాచ్చ *స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్ద ఇతి వాక్యస్య పరమాత్మానన్దపరత్వం సిద్ధం. న చ *స ఏక ఇత్యనేన [illegible] పరిచ్ఛిన్నత్వం - ఆధిక్యమాత్రే వాక్యతాత్పర్యాత్. యథా *క్షేత్రే మరీవ సర్పతీతి వాక్యం సూర్యగతిమాన్ద్యనివృత్తిపరం-సర్వేషు సామ్యపరం- సూర్యస్య నిమేషమాత్రే [illegible]యోజనాతిలఙ్ఘిత్వస్య ప్రమాణసిద్ధత్వాత్. తథాఽత్రాపి పూర్వాపరవాక్యాదిభిరపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వసిద్ధేః *స ఏక ఇతి వాక్యస్య చతుర్ముఖానన్దాదాధిక్యే తాత్పర్యమిత్యవగమ్యతే. యద్వా- *రోమకూపేష్వనన్తాని బ్రహ్మాణ్డాని భ్రమన్తి తే *అణ్డానాంతు సహస్రాణాం సహస్రాణ్యయుతాని చ । ఈదృశానాం తథా తత్ర కోటికోటిశతాని చ *[illegible]యాం నిశతా [illegible] యథావర్ణితివాసనే । [illegible] ఇత్యాదిభిః [illegible] తత్ర తత్ర చతుర్ముఖానాం [illegible] సంఖ్యయత్వావగమాన్నియామ్యాన్నియన్తృకృతగుణానన్త్యేఽపి [illegible] సంఖ్యాతేభ్యశ్శతగుణానన్దతయాఽవగతస్య భగవతః [illegible] పరిచ్ఛిన్నానన్దత్వముక్తసిద్ధమితి. అతో యథోక్తవిపార్థః. (అభ్యస్యమాన ఇతి) అభ్యాసశబ్దః [illegible] నఇత్యభిప్రాయః. యద్వా-భావార్థత్వే పాదానన్దస్యాభ్యాసత్వం ఫలితమితి తథోక్తం. తచ్చ హేతోర్వైయధికరణ్యశఙ్కాపరిహారాయ. నను గుణనం- వర్ధనం. ప్రజాపత్యానన్దో [illegible]గుణత్వేన వర్ధతే - స తు బ్రహ్మానన్దః. సత్యం - తథాపి గుణితః ప్రజాపత్యానన్ద ఏవ బ్రహ్మానన్ద ఇత్యుపచారేణోక్తిః - [illegible]. గుణితత[illegible]దానన్దసహస్ర[illegible]శతయా ప్రతిపాద్యమానో బ్రహ్మానన్ద ఇత్యర్థః. యద్వా - [illegible] అభ్యాసః. [illegible] తాత్పర్యలిఙ్గసత్త్వం సూచితం. అస్త్వానన్దస్యాపరిచ్ఛిన్నత్వం- తతః కిమిత్యత్రాహ (అనన్తదుఃఖేతి) అనేన నిరతిశయానన్దవిరుద్ధధర్మయోగ ఉక్తః. పరిమితేతి నిరతిశయానన్దాభావ ఉక్తః. విరుద్ధధర్మోపలమ్భాభావోపలమ్భాచ్చాసమ్భవ ఇత్యర్థః. కథమసమ్భవః- ముక్తస్యాపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వం శ్రుతమిత్యత్రాహ(నిఖిలహేయేతి) ప్రత్యనీకత్వమత్ర నివర్తకత్వం వివక్షితం. ముక్తస్యాపి పరమాత్మప్రసాదాదేవ హేయనివృత్తిపూర్వకనిరతిశయానన్దప్రాప్తిః- ఇహాదస్వతః [illegible] పరిచ్ఛిన్నానన్దత్వమవగమ్యతే- [illegible]త్వశ్రవణాన్నిరతిశయత్వశ్రవణవిరోధేన హేతుకల్పనాయోగాచ్చ. న చ ముక్తస్య స్వతోఽపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వం- *ఆనన్దీ భవతి *ఏష హ్యేవానన్దయాతి *రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వాఽఽనన్దీ భవతీతి పరమాత్మాయత్తత్వశ్రుతేః. స హ్యేవం పరమాత్మానన్దస్యాన్యాధీనత్వం శ్రుతం. *శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్యేతి ముక్తః పృథఙ్నిర్దిశ్యతే. శ్రోత్రియః - శ్రుతవేదాన్తః. అకామహతః- ఉపాసనానివృత్తసమస్తక్లేశః. *యశ్చ శ్రోత్రియోఽవృజినోఽకామహత ఇతి శ్రుత్యన్తరం. ముక్తస్య జగద్వ్యాపారాభావాద్వ్యపదేశస్యైవ స్వతో నిరతిశయానన్దయోగః. ఏవం నిరతిశయానన్దస్య జీవాత్మనస్యయోగ్యతారూపతర్కానుగృహీత ఆనన్దమయశబ్దః పరమాత్మవిషయ ఇత్యుక్తం భవతి. న కేవలం నిరతిశయానన్దత్వరూపవస్తుసామర్థ్యానుగృహీతత్వాదేవ [illegible]న్యాయమవగతం- తత్ప్రోక్తం చేత్యాహ (యథాహేతి) నను *భేదవ్యపదేశాచ్చేతి సూత్రస్య విషయవాక్యం హీదం - తత్ర వ్యాఖ్యాస్యమానస్యాస్యోక్తిమిహోపాదానమనుపపన్నం చ. ఉచ్యతే- నిరతిశయానన్దస్య జీవాత్మన్యయోగ్యతారూపతర్కోపబృంహితానన్దమయశబ్దస్య పరమాత్మవిషయత్వవ్యవస్థాపక ఉక్తః-అస్య తర్కస్యానేన వాక్యేన గమ్యత్వాత్ తద్ద్యోతకత్వేనేదం వాక్యముపాత్తం. అత్ర హ్యేతస్మాదితి పదేన *విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే కర్మాణి తనుతేఽపి చేతి పూర్వవాక్యప్రకృతకర్మవశ్యత్వాదినా నిర్దిష్టం జీవస్వరూపం ప్రతీతం- ధర్మివాచినా మయడన్తేన విజ్ఞానమయశబ్దేన సర్వోపాధివినిర్ముక్తం స్వాభావికరూపమసఙ్కుచితజ్ఞానమిత్యవయవశక్త్యా దర్శితం- అనేన వాక్యేన స్వభావపరిశుద్ధస్యాపి జీవస్య కర్మకృతానన్తదుఃఖభాజనస్య నిరతిశయానన్దాసమ్భవాత్తత్ఛపరమాత్మనో విలక్షణత్వం ప్రతిపాదితమిత్యత్ర దముపాత్తం. అస్మిన్వాక్యే విజ్ఞానమయశబ్దస్య బుద్ధిమాత్రపరత్వం వ్యుదస్యతి(విజ్ఞానమయో హీతి) *యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యన్తర్జ్యోతిః పురుష ఇతి శ్రుతిప్రసిద్ధిద్యోతకో హిశబ్దః. శబ్దస్వారస్యానుగ్రాహకప్రత్యక్షప్రసిద్ధిద్యోతకో వా- అహం జానామీతి జ్ఞాతృత్వం హ్యాత్మనః ప్రతీయతే. జ్ఞప్తివాచినో విజ్ఞానమయశబ్దస్య జ్ఞాయతేఽనేనేతి వ్యుత్పత్త్యాఽన్తఃకరణపరత్వమస్వరసమిత్యభిప్రాయన్నాహ (నబుద్ధిమాత్రమితి) మాత్రచాఽభిప్రేతం ప్రత్యయవైయర్థ్యం విశదయతి (మయట్ప్రత్యయేనేతి) ప్రకరణవశాత్స్వార్థికత్వమాశఙ్క్యాహ

ప్రాణమయే స్వగతత్వాస్వార్థకతాశ్రీయతే- ఇహ తు తద్వతో జీవస్య సమ్భవాన్నానర్థక్యం న్యాయ్యం. బద్ధో ముక్తశ్చ ప్రత్యగాత్మా జ్ఞాతైవేత్యభ్యధిష్మహి. ప్రాణమయాదౌ చ మయడర్థసమ్భవోఽనన్తరమేవ వక్ష్యతే. కథం తర్హి విజ్ఞానమయవిషయశ్లోకే *విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుత ఇతి కేవలవిజ్ఞానశబ్దోపాదానముపపద్యతే. జ్ఞాతురేవాత్మనస్స్వరూపమపి స్వప్రకాశతయా, విజ్ఞానమిత్యుచ్యత ఇతి న దోషః. జ్ఞానైకనిరూపణీయత్వాచ్చ జ్ఞాతుస్స్వరూపస్య,- స్వరూపనిరూపణధర్మశబ్దా హి ధర్మిముఖేన ధర్మిస్వరూపమపి ప్రతిపాదయన్తి- గవాదిశబ్దవత్. *కృత్యల్యుటో బహుళమితి వా కర్తరి ల్యుడాశ్రీయతే. నన్ద్యాదిత్వం వాశ్రిత్య *నన్దిగ్రహీత్యాదినా కర్తరి ల్యుః. అతఏవ చ *విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే కర్మాణి తనుతేపి చేతి యజ్ఞాదికర్తృత్వం విజ్ఞానస్య శ్రూయతే- బుద్ధిమాత్రస్య హి న కర్తృత్వం సమ్భవతి. అచేతనేషు హి చేతనోపకరణభూతేషు విజ్ఞానమయాత్ప్రాచీనేష్వన్నమయాదిషు న చేతనధర్మభూతం కర్తృత్వం శ్రూయతే. అతఏవ చేతనమచేతనం చ స్వాసాధారణైర్నిలయనత్వానిలయనత్వాదిభిర్ధర్మవిశేషైర్విభజ్య నిర్దిశద్వాక్యం *విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చేతి విజ్ఞానశబ్దేన తన్నుణం చేతనం వదతి. తథాఽన్తర్యామిబ్రాహ్మణే *యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్నిత్యస్య కాణ్వపాఠగతస్య పర్యాయస్య స్థానే *య ఆత్మని తిష్ఠన్నితి పర్యాయమధీయానా మాధ్యన్దినాః కాణ్వపాఠగతం విజ్ఞానశబ్దనిర్దిష్టం జీవాత్మేతి స్ఫుటీకుర్వన్తి. విజ్ఞానమితి చ నపుంసకలిఙ్గం వస్తుత్వాభిప్రాయం. తదేవం విజ్ఞానమయాజ్జీవాదన్యస్తదన్తరః పరమాత్మా ఆనన్దమయః. యద్యపి *విజ్ఞానం యజ్ఞం

(ప్రాణమయేత్వితి) అగత్యా- వికారప్రాచుర్యాద్యర్థాన్తరాసంభవాత్. పక్షేతద్వైషమ్యమాహ (ఇహత్వితి) (తద్వత ఇతి) ప్రాచుర్యార్థత్వం సంభవతీత్యర్థః. నాత్ర మయడర్థస్సంభవతి - జ్ఞప్తిమాత్రస్వరూపోహ్యాత్మా- జ్ఞాతృత్వం హి కాల్పనికం - ముక్తావస్థాయాం తదపి నాస్తీత్యత్రాహ (బద్ధ ఇతి) ప్రాణమయాదౌ స్వార్థకత్వమభ్యుపగమ్య పరిహార ఉక్తః. అథ తదేవ నాస్తీత్యాహ (ప్రాణమయాదావితి) విజ్ఞానమయశబ్దస్య తద్విషయశ్లోకస్థవిజ్ఞానశబ్దసమానార్థత్వాన్మయట్స్వార్థిక ఇత్యభిప్రాయేణ పృచ్ఛతి (కథం తర్హీతి) ఉపపద్యతే- నహి విజ్ఞానస్య విజ్ఞానాన్తరాశ్రయత్వం సంభవతీతి భావః. విజ్ఞానమయశబ్దస్య జ్ఞాతరి ప్రవృత్తౌ నిమిత్తం దర్శయతి (జ్ఞాతురేవేతి) ఏవకారశ్శబ్ద తద్విరోధాభావద్యోతకః. అపిశబ్దస్స్వరూపధర్మయోర్నిమిత్తభావాధారణపరః. జ్ఞాతృశబ్దతుల్యార్థతయాపి నిర్వాహం దర్శయతి (జ్ఞానైకేతి) తత్కథమిత్యత్రాహ (స్వరూపేతి) స్వరూపనిరూపణధర్మశబ్దాః- అయుతసిద్ధధర్మవాచిశబ్దాః. ఆకృతినయవిషయతయా సంప్రతిపన్నం శబ్దం నిదర్శయతి (గవాదీతి) ఏవం సామాన్యాయాభ్యాం ద్విధా నిర్వాహ ఉక్తః. అథ శాబ్దమార్గాద్ద్విధా నిర్వాహమాహ (కృత్యేతి) ప్రథమే పక్షే కర్తృపరత్వం కల్పనీయం - ద్వితీయే గణాన్తర్భావః కల్పనీయ ఇత్యుభయత్రాశ్రయణశబ్దప్రయోగః. ప్రత్యయానుగుణ్యాత్, శ్రుత్యన్తర ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, ప్రథమశ్రుతత్వాత్, ప్రకృతిస్వారస్యాత్, ప్రకృత్యయానర్థక్యానుపపత్తేః, శ్చ ప్రబలవిజ్ఞానమయశబ్దానురోధేన విజ్ఞానశబ్దో నిర్వాహ్య ఇతి భావః. స్వవాక్యస్థం యుక్త్యన్తరమాహ (అతఏవేతి) అతఏవ - విజ్ఞానశబ్దస్య చేతనపరత్వాదేవేత్యర్థః. యజ్ఞాదికర్తృత్వశ్రుతేః కథం విజ్ఞానశబ్దవాచ్యస్య చేతనత్వమిత్యత్రాహ (బుద్ధిమాత్రస్యేతి) బోధ్యరేవ హి కర్తృత్వం ప్రత్యక్షశ్రుతిభిస్సాతిశ్చ సిద్ధమితి భావః. నను సర్వేషాం స్వవ్యాపారకర్తృత్వమస్తి. సత్యం- నాత్ర తావన్మాత్రం వివక్షితం - కింతు చేతనాసాధారణః కర్తృత్వవిశేషః ప్రయత్నాధారత్వలక్షణః- యజ్ఞాదికర్తృత్వమితి హ్యుక్తం. అత్ర విజ్ఞానశబ్దాస్వారస్యముభయోరప్యవిశిష్టం- యజ్ఞాదికర్తృత్వాస్వారస్యం తు పరస్యాధికం. నను *అద్యతే త్తి చ భూతానీత్యన్నమయస్యైవ ప్రాకరణికభూతభోక్తృత్వముపకరణత్వావిశేషాద్బుద్ధేరపి స్యాదిత్యత్రాహ (అచేతనేష్వితి) బాధకాభావేనత్యుపచారవిషయః- స చ ప్రకరణానువృత్తిశ్చేత్యోపి భవ్యస్యాత్. న చ తిపానువృత్తిః - ప్రాణమయమనోమయే చ తస్య విచ్ఛిన్నత్వాదిత్యభిప్రాయః. విజ్ఞానశబ్దస్య చేతనపరత్వే ప్రయోగాన్తరం దర్శయతి (అతఏవ చేతనమితి) అతఏవ- విజ్ఞానశబ్దస్య చేతనపరత్వాదేవేత్యర్థః. (చేతనమచేతనంచేతి) న హ్యన్తఃకరణాన్తఃకరణవిభాగోత్ర క్రియతే- కింతు చిదచిద్విభాగ ఏవేతి భావః. కుత ఇత్యత్రాహ (నిలయనత్వేతి) అచిద్వికారవిశేషస్యాన్తఃకరణస్య *జీవభూతాం మహాబాహో యయేదం ధార్యతే జగదితి ప్రకారేణ చేతనధార్యస్య విశ్వనిలయనత్వాయోగాత్, పరేణ తస్య సత్యత్వానభ్యుపగమాచ్చేతి భావః. విజ్ఞానశబ్దస్య సంవిత్పరత్వమప్యయుక్తం- *అనుప్రవిశ్యేత్యనేనానుప్రవేశశ్రవణాత్. న హి సంవిద్రూపత ఆత్మా ఆత్మాన్తరవ్యాప్యతయా ప్రమితః పరస్య. విజ్ఞానశబ్దస్య చేతనపరత్వే ప్రయోగాన్తరం దర్శయతి (తథేతి) విజ్ఞానశబ్దస్యాత్మశబ్దస్థానే శ్రుతత్వాదన్తఃకరణపరత్వమనుపపన్నం. న చాత్మశబ్దోప్యన్తఃకరణపరః- విజ్ఞానశబ్దవత్తస్యాపి తత్ర స్వరసత్వాత్. యథాజ్ఞాయతే నేనేతి వ్యుత్పత్త్యాశ్రయణం విజ్ఞానశబ్దస్య క్లిష్టం- తద్వచ్చేతనవ్యతిరిక్తే ష్వాత్మశబ్దోపి హ్యస్వరసః. అన్తఃకరణపరత్వే విజ్ఞానాత్మశబ్దయోర్ద్వయోరప్యస్వారస్యం- చేతనపరత్వే తు విజ్ఞానశబ్దమాత్రాస్వారస్యం న తు ద్వయోరితి విశేషః. అత్రాత్మశబ్దస్య పరమాత్మతయా స్వాభిమతసంవిత్పరత్వం చ పరేణ దుర్వచం- *య ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యత్రాత్మాన్తరస్థితిశ్రవణాత్- ఆత్మాన్తరవ్యాప్యస్య పరమాత్మత్వాసిద్ధేః. సర్వత్ర ప్రయుక్తస్య విజ్ఞానశబ్దస్య ల్యుట్ప్రత్యయాన్తత్వే విశేష్యానుగుణలిఙ్గత్వాదాత్మవిషయస్య తస్య కథం నపుంసకత్వమిత్యత్రాహ (విజ్ఞానమితి) ఉపపాదితమర్థం పరమసాధ్యేన ఘటయతి (తదేవమితి) తత్-ఉక్తోపపత్తిభిః. ఏవం-విజ్ఞానశబ్దస్య చేతనపరత్వసిద్ధిరిత్యర్థః. శ్లోకస్థవిజ్ఞానశబ్దస్య జ్ఞాతృపరత్వోపపాదనేన విజ్ఞానమయశబ్దస్య జ్ఞాతృపరత్వముక్తం. అథ శ్లోకస్య జ్ఞాతృపరత్వాభావేపి విజ్ఞానమయశబ్దస్య జ్ఞాతృపరత్వమాహ (యద్యపీతి) మయడ్గృహీతవాక్యైతదర్థపరిత్యక్త ఇతి తద్వత్యపి వాక్యైసనత్వాద్బ్యఇత్యర్థః. తర్హి బ్రాహ్మణస్య శ్లోకస్య చ కథమైకార్థ్యమి

తను తఇతి శ్లోకేన - జ్ఞానమాత్రమేవోపాదీయతే - నజ్ఞాతా - తథాపి *అన్యోऽన్తర ఆత్మా విజ్ఞానమయ ఇతి తద్వాక్యాజ్జ్ఞాతైవోపదిశ్యతే. యథా *అన్నాద్వై ప్రజాః ప్రజాయన్త ఇత్యత్ర శ్లోకే కేవలాన్నోపాదానేऽపి *స వా ఏష పురుషోऽన్నరసమయ ఇత్యత్ర నాన్నమాత్రం నిర్దిష్టం అపి తు తన్మయః - తద్వికారః. ఏతత్సర్వం హృది నిధాయ సూత్రకారస్స్వయమేవ *భేదవ్యపదేశాదిత్యనన్తరమేవ వదతి. యదుక్తం జగత్కారణతయా నిర్దిష్టస్య *అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య *తత్త్వమసీతి చ జీవసామానాధికరణ్యనిర్దేశాజ్జగత్కారణమపి జీవస్వరూపాన్నాతిరిచ్యత ఇతి కృత్వా జీవస్యైవ స్వరూపం *బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితి ప్రక్రాన్తమసుఖాద్వ్యావృత్తత్వేనానన్దమయ ఇత్యుపదిశ్యత ఇతి - తదయుక్తం - జీవస్య చేతనత్వే సత్యపి *తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోऽసృజతేతి స్వసఙ్కల్పపూర్వకానన్తవిచిత్రసృష్టియోగానుపపత్తేః. శుద్ధావస్థస్యాపి హి తస్య సర్గాదిజగద్వ్యాపారాసమ్భవో *జగద్వ్యాపారవర్జం *భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాదిత్యత్రోపపాదయిష్యతే. కారణభూతస్య బ్రహ్మణో జీవస్వరూపత్వానభ్యుపగమే *అనేన జీవేనాత్మనా *తత్త్వమసీతి సామానాధికరణ్యనిర్దేశః కథముపపద్యత ఇతి చేత్. కథం వా నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధస్య సత్యసఙ్కల్పస్య సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేరనవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణగణస్య సకలకారణభూతస్య బ్రహ్మణః నానావిధానన్తదుఃఖాకరకర్మాధీనదుస్థితనిమిషితాదిసకలప్రవృత్తిజీవస్వరూపత్వం. అన్యతరస్య మిథ్యాత్వేనోపపద్యత ఇతి చేత్ - కస్య భోః. కిం హేయసమ్బన్ధస్య - కిం వా హేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానస్వభావస్య. హేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానస్య బ్రహ్మణోऽనాద్యవిద్యాశ్రయత్వేన హేయసమ్బన్ధమిథ్యాప్రతిభాసో మిథ్యారూప ఇతి చేత్. విప్రతిషిద్ధమిదమభిధీయతే - బ్రహ్మణో హేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానత్వమనాద్యవిద్యాశ్రయత్వేనానన్తదుఃఖవిషయమిథ్యాప్రతిభాసాశ్రయత్వం చేతి. అవిద్యాశ్రయత్వం తత్కార్యదుఃఖప్రతిభాసాశ్రయత్వం చైవ హి హేయసమ్బన్ధః. తత్సమ్బన్ధిత్వం తత్ప్రత్యనీకత్వం చ విరుద్ధమేవ. తథాపి తస్య మిథ్యాత్వాన్న విరోధ ఇతి మా వోచః - మిథ్యాభూతమప్యపురుషార్థ ఏవ - యన్నిరసనాయ సర్వే వేదా

ఇత్యత్రాహ (యథేతి) పూర్వవాక్యోక్తార్థైకదేశవిషయత్వాచ్ఛ్లోకస్యాతిదైకార్థ్యం - యథాऽన్నమయవిషయశ్లోకస్యేత్యర్థః. అన్నమయ ఇతి శ్రుతివాక్యగతమయడర్థానువాదః. తద్వికార ఇతి తద్వ్యాఖ్యానం. ఉక్తార్థజాతస్యోత్తరసూత్రత్వశఙ్కాం పరిహరన్ వ్యాఖ్యాస్యమానసూత్రోపయోగిత్వం చ దర్శయితుమాహ (ఏతత్సర్వమితి) *తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాదితి వాక్యం జీవపరయోర్భేదప్రతిపాదకం వదన్ సూత్రకారో విజ్ఞానశబ్దస్య జ్ఞాతృపరత్వం తదుపపత్తీశ్చ హృది నిధాయ భేదం వదతీత్యర్థః. పూర్వపక్షే జీవసామానాధికరణ్యం శారీరత్వశ్రవణం చ హేతుద్వయముక్తం - తత్ర సామానాధికరణ్యస్య భేదావహత్వముపపాదయితుం యదుక్తమిత్యాదినోపదిశ్యత ఇత్యన్తేనానూదితం పూర్వపక్షహేతుం దూషయతి (తదయుక్తమితి) ప్రాకరణికవాక్యైస్సమానాధికరణపదప్రతిపాదితాంశేన చ విరుద్ధధర్మాధ్యాసప్రతిపన్నభేదసిద్ధేః కాలాత్యయాపదిష్టహేతురివ పరోక్తహేతుర్న సాధ్యసాధక ఇతి దూషణం వక్తుం తత్పదోపస్థాప్యవిశేషసమర్పకైః ప్రాకరణికవాక్యైః పరాభిమతైక్యవిరుద్ధభేదసిద్ధిం దర్శయతి (జీవస్యేతి) ప్రతియజీవ[illegible]కరణకలేబరస్య కర్మవశ్యస్య సంకల్పమాత్రేణ విచిత్రజగత్స్రష్టృత్వమనుపపన్నమిత్యర్థః. శుద్ధావస్థస్యాసంభవ ఇత్యత్రాహ (శుద్ధేతి) ఉక్తం వివరీతుం శఙ్క్యతే (కారణేతి) సమానవిభక్త్యవగతైకార్థ్యోపపత్తిః కథమిత్యర్థః (కథం వేతి) ప్రాతిపదికావగతవిశేషణాన్వయః కథమిత్యర్థః. నిరస్తేత్యాదిపదైస్తత్పదప్రాతిపదికావగతవిశేషణాన్వయో దర్శితః. *తదైక్షత *అసృజతేతి యథాసంకల్పం జగత్సృష్టిశ్రవణేన సత్యసంకల్పాదిగుణానామవగతత్వావగమాత్తిరోధాయకహేయసంబన్ధాసత్త్వమర్థసిద్ధమిత్యభిప్రాయేణ నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధత్వముక్తం. జగద్వ్యాపారోపయోగిగుణాన్తరాణామత్ర కణ్ఠోక్తానాం సద్విద్యాయాం గతిసామాన్యనయావగతసిద్ధత్వమభిప్రేత్యోక్తమనవధికేతి. త్వమ్పదప్రాతిపదికావగతవిశేషణాన్వయో దర్శితస్సనావిధేతి. జీవస్వరూపత్వం - జీవేన సహ స్వరూపైక్యం. జీవత్వమిత్యుక్తే జీవశరీరకత్వప్రతిపత్తిస్సంభవతీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం జీవస్వరూపత్వమిత్యుక్తం. సామానాధికరణ్యం పదద్వయావగతవిశేషణపరిత్యాగపక్షం దూషయిష్యన్ సంభావితం పక్షద్వయం శఙ్క్యతే (అన్యతరస్యేతి) తత్త్వంపదప్రతిపన్నవిశేషణయోరన్యతరస్యేత్యర్థః. వికల్పయతి (కస్యేతి) ప్రత్యక్షసిద్ధాగమసిద్ధత్వాత్తత్పదావగతవిశేషణజాతం [illegible] విరుద్ధం పరేణ ప్రథమశిరఃపరిగ్రహం శఙ్క్యతే (హేయప్రత్యనీకేతి) హేయం - దుఃఖం. మిథ్యాప్రతిభాసః - భ్రాన్తిజ్ఞానం. స్వతస్స్వచ్ఛస్య పటస్యౌపాధికమాలిన్యవత్, పరమార్థతో నిర్మలస్య స్ఫటికస్యాధ్యాసాదరుణిమవచ్చ బ్రహ్మణో నిర్దోషకల్యాణైకతానత్వం హేయసంబన్ధశ్చ స్వాభావికౌపాధికవిభాగేన పరమార్థాపరమార్థవిభాగేన వాऽవిరుద్ధం - ఉభయోరపి స్వాభావికత్వసత్యత్వాభ్యుపగమే హి విరోధ ఇతి శఙ్కాऽభిప్రేతా. దూషయతి (విప్రతిషిద్ధమితి) విప్రతిషేధముపపాదయతి (అవిద్యాశ్రయత్వమితి) న కేవలం దుఃఖమేవ హేయం - అపి తు తద్ధేతుతత్ప్రతిభాసావపి హేయావిత్యర్థః. తతః [illegible]త్యత్రాహ (తత్సంబన్ధిత్వమితి) అవిద్యా తత్కార్యదుఃఖతత్ప్రతిభాసరూపహేయానామాశ్రయత్వం తత్ప్రత్యనీకత్వం చ విరుద్ధమిత్యర్థః. సంబన్ధస్య మిథ్యాత్వాదవిరోధం శఙ్క్యతే (తథాపీతి) తథాపి - అవిద్యాదీనాం హేయత్వేऽపి. తస్య - ఆశ్రయత్వస్వరూపసంబన్ధస్యేత్యర్థః. దూషయతి (మిథ్యాభూతమపీతి) ఆశ్రయత్వం మిథ్యాభూతమప్యపురుషార్థ ఇత్యర్థః. అపురుషార్థత్వముపపాదయతి (యన్నిరసనాయేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ

స్త్రాఆరభ్యన్త ఇతి బ్రూషే. నిరసనీయాపురుషార్థయోగశ్చ హేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానతయావిరుధ్యతే. కిం పునః - *యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతీత్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాయ *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యాదినా నిఖిలజగదేకకారణతాం, *తదైక్షత బహు స్యామితి సత్యసఙ్కల్పతాం, చ ప్రతిపాద్య తస్యైవ బ్రహ్మణః *తత్త్వమసీతి సామానాధికరణ్యేనాన్తర్దుఃఖాశ్రయజీవైక్యం ప్రతిపాదితం. తదన్యథానుపపత్త్యా బ్రహ్మణ ఏవావిద్యాశ్రయత్వాది పరికల్పనీయమితి చేత్. శ్రుతోపపత్తయేప్యనుపపన్నం విరుద్ధం చ న కల్పనీయం. అథ హేయసమ్బన్ధ ఏవ పారమార్థికః కల్యాణైకస్వభావతా తు మిథ్యాభూతా. హన్తైవం తాపత్రయాభిహతచేతసోజ్జీవయిషయా ప్రవృత్తం శాస్త్రం - తాపత్రయాభిహతిరేవ తస్య పారమార్థికీ - కల్యాణైకస్వభావస్తు భ్రాన్తిపరికల్పిత ఇతి బోధయత్సుష్ఠు ఉజ్జీవయతి. అథ తద్దోషపరిజిహీర్షయా బ్రహ్మణో నిర్విశేషచిన్మాత్రస్వరూపాతిరిక్తజీవత్వదుఃఖిత్వాదికం, సత్యసఙ్కల్పత్వకల్యాణగుణాకరత్వజగత్కారణత్వాద్యపి మిథ్యాభూతమితి కల్పనీయమితి చేత్. అహో బహుభవతాం వాక్యార్థపర్యాలోచనకుశలతా. ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానం సర్వస్య మిథ్యాత్వే సర్వస్య జ్ఞాతవ్యస్యాభావాన్న సేత్స్యతి. యద్యేకవిజ్ఞానం పరమార్థవిషయం తథైవ సర్వవిజ్ఞానమపి యది పరమార్థవిషయం, తదసత్యగతం, చ - తదా తజ్జ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానమితి శక్యతే వక్తుం. నహి పరమార్థశుక్తికాజ్ఞానేన తదాశ్రయకుపరమార్థరజతం జ్ఞాతం భవతి. అథోచ్యేత - ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాయా అయమర్థః - నిర్విశేషవస్తుమాత్రమేవ సత్యం తదన్యదసత్యమితి. న తత్ర *యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవత్యమతం మతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమితి శ్రూయేత. యేన శ్రుతేనాశ్రుతమపి శ్రుతం భవతీతి హ్యస్య వాక్యస్యార్థః. కారణతయోపలక్షితనిర్విశేషవస్తుమాత్రస్యైవ సద్భావశ్చేత్ప్రతిజ్ఞాతః - *యథా సోమ్యైకేన మృత్పిణ్డేన సర్వం మృన్మయం విజ్ఞాతమితి దృష్టాన్తోపి న ఘటతే - మృత్పిణ్డవిజ్ఞానేన హి తద్వికారస్య జ్ఞాతతా నివర్తితా. తత్రాపి వికారస్యాసత్యతాభిప్రేతేతి చేత్ - మృద్వికారస్య రజ్జుసర్పాదివదసత్యత్వం శుశ్రూషోరసిద్ధమితి ప్రతిజ్ఞార్థసమ్భావనాప్రదర్శనాయ *యథా సోమ్యేతి ప్రసిద్ధవదుపన్యాసో న యుజ్యతే. న చ *తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానోత్పత్తేః ప్రాగ్వికార

(నిరసనీయేతి) ఏతదుక్తం భవతి - మిథ్యాత్వే నిరస్యస్యాభావాత్ - తజ్జ్ఞానబాధ్యత్వం. ప్రత్యుత నిరసనీయాభావాత్తన్నిరాసాయ శాస్త్రారమ్భో న స్యాత్. శుక్తిరజతమివ మిథ్యాభూతస్యాపురుషార్థత్వమస్తి - న వా. న చేన్నిరసనీయత్వాభావాచ్ఛాస్త్రారమ్భవైయర్థ్యం. అపురుషార్థత్వమస్తి చేద్ధేయప్రత్యనీకత్వవ్యాఘాతో న పరిహార ఇతి. తద్వ్యతిరేకేపి హేయసంబన్ధస్య శ్రుతిబలాదభ్యుపగన్తవ్యత్వం శఙ్క్యతే (కిం పునరితి) పరిహరతి (శ్రుతోపపత్తయ ఇతి) అనుపపన్నం - తర్కపరాహతం. విరుద్ధం - ప్రమాణవిరుద్ధం. *అపహతపాప్మా *విశోకో విజిఘత్సః *ఏష హి సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదితః *అనశ్నన్నన్యః *అనీశయా శోచతి ముహ్యమానః । జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశం *అస్మాన్మాయీ సృజతే *తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధః *తమక్రతుం పశ్యతి *అనాద్యన్తం దేవతాం ప్రపద్యే ఇత్యాది శ్రుతివిరోధః. ఏకస్మిన్ హేయప్రత్యనీకత్వహేయాస్పదత్వాదివిరుద్ధధర్మాన్వయానుపపత్తిస్తర్కవిరోధః. శఙ్కాన్తరం శఙ్కతే (అథేతి) దూషయతి (హన్తైవమితి) శాస్త్రస్య ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వాభావాదప్రామాణ్యం ప్రసజేదిత్యర్థః. పరస్య సిద్ధాన్తమనూద్య ఉభయప్రమాణం శఙ్క్యతే (అథేతి) పరిహరతి (అహో బహుభవతామితి) అర్థనిష్కర్షోపయుక్తపదద్వయ, ఆకాఙ్క్షా, తత్ప్రకరణ, ప్రకరణాన్తర, వచనాన్తర, ప్రమాణాన్తర, తర్క, సామానాధికరణ్య, నిరూపణం పర్యాలోచనం. ప్రథమమేవ తత్ప్రకరణోపక్రమవిరోధం దర్శయతి (ఏకేతి) సర్వస్య మిథ్యాత్వేపి కథం నేత్స్యతీత్యత్రాహ (యద్యేకేతి) పరమార్థవిషయమిథ్యావిషయత్వే జ్ఞానయోర్ద్వైరూప్యం స్యాదితి భావః. (తదసత్యగతం చేతి) పరిజ్ఞానేన తద్గతాపురుషమిజ్ఞాతా భవతి - న తు తచ్ఛుక్తిస్థా ఇతి భావః. జ్ఞానస్య తదన్తర్గతత్వం తద్విషయాన్తర్గతత్వం. యద్వా- తదసత్యగతం - సర్వస్మిన్ విశేషః. పరమార్థవిషయం తదన్తర్గతమిత్యుక్తమర్థం వ్యతిరేకేణోపపాదయతి (న హి పరమార్థేతి) నహి శుక్తిరజతయోరేకధీవిషయత్వమిత్యర్థః. ఏకస్య సర్వస్యావస్థాభేదే సత్యపి తద్వ్యాదేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానముపపద్యతే- జ్ఞాతత్వసర్వత్వే హ్యేకాశ్రయవర్తినీ. నహి జ్ఞాతత్వవిశిష్టాకారేణ సర్వత్వం - సర్వత్వవిశిష్టాకారేణ జ్ఞాతత్వం వా. ప్రాగేవాయం మయా జ్ఞాత ఇత్యపి హి ధర్మిమాత్రస్యైవ జ్ఞాతత్వం- న త్వేతదవస్థావిశేషవిశిష్టస్య- దేశకాలాదిభేదాత్. నహి పూర్వమేతత్కాలాదివిశిష్టతయా జ్ఞాతత్వం. బ్రహ్మైకమేవ సత్యమితి జ్ఞాతే అన్యస్య మిథ్యాత్వేన జ్ఞాతం స్యాదితి శఙ్క్యతే (అథోచ్యేతేతి) పరిహరతి (న తత్రేతి) సర్వం మిథ్యాత్వేన జ్ఞాతం భవతీతి వా సర్వం నివృత్తం భవతీతి వా శ్రూయేతేత్యర్థః. ఏవం చాజ్ఞాతస్య మిథ్యాత్వే నేతి పదస్యాధ్యాహారః. ధర్మ్యన్తరవిషయతయా జ్ఞానశబ్దస్య ద్వైరూప్యం,- స్వరసతః ప్రాప్తం జ్ఞానైకరూప్యం- భజ్యతే. జ్ఞాతం భవతీతి జ్ఞాతృజ్ఞేయతదవచ్ఛిన్నజ్ఞానాధారాన్నివృత్తిలక్షణా, చేతి దోషత్రయమభిప్రేతం. శ్రూయమాణస్వయప్రకారస్య పరవిరుద్ధతామాహ (యేనేతి) ఏవం ప్రతిజ్ఞావాక్యాస్వారస్యముక్తం. అథ దృష్టాన్తవాక్యాననుగుణత్వమాహ (కారణతయేతి) అఘటితత్వముపపాదయతి (మృత్పిణ్డేతి) నహి శుక్తిజ్ఞానాద్రజతనివృత్తివత్ మృత్పిణ్డజ్ఞానాద్ఘటాదినివృత్తిర్దృశ్యత ఇతి భావః. దృష్టాన్తావిరోధం శఙ్క్యతే (తత్రాపీతి) ప్రసిద్ధవదుపన్యాసానుపపత్త్యా దూషయతి (మృద్వికారస్యేతి) మృద్వికారాసత్యత్వమనుమానాదినాఽవగతమిత్యత్రాహ (న చేతి) అననుగృహీత

జాతస్యాసత్యతామాపాదయత్తర్కానుగృహీతమననుగృహీతం వా ప్రమాణముపలభామహ ఇతి. అయమర్థః *తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్య ఇత్యత్ర వక్ష్యతే. తథా *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం *తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజో[illegible]త *హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతా అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి *సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాః ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమిత్యాదినాऽస్య జగతస్సదాత్మకతా, సృష్టేః పూర్వకాలే నామరూపవిభాగప్రహాణం, జగదుత్పత్తౌ సచ్ఛబ్దవాచ్యస్య బ్రహ్మణస్స్వవ్యతిరిక్తనిమిత్తాన్తరానపేక్షత్వం, సృష్టికాలేऽహమేవానన్తస్థిరత్రసరూపేణ బహు స్యామిత్యనన్యసాధారణసఙ్కల్పవిశేషో, యథాసఙ్కల్పమనన్తవిచిత్రతత్త్వానాం విలక్షణక్రమవిశేషవిశిష్టా సృష్టిః, స్వసృష్టేష్వచేతనేషు వస్తుషు స్వాత్మకజీవానుప్రవేశేనానన్తనామరూపవ్యాకరణం, స్వవ్యతిరిక్తస్య సమస్తస్య స్వమూలత్వం, స్వాయతనత్వం, స్వప్రవర్త్యత్వం, స్వేనైవ జీవనం, స్వప్రతిష్ఠత్వమిత్యాద్యనన్తవిశేషాశ్శాస్త్రైకసమధిగమ్యాః ప్రతిపాదితాః. తత్సన్నిధితయా ప్రకరణాన్తరేష్వపహతపాప్మత్వాదినిరస్తనిఖిలదోషతా సర్వజ్ఞతా సర్వేశ్వరత్వ సత్యకామత్వ సత్యసఙ్కల్పత్వ సర్వానన్దకరనిరతిశయానన్దయోగాదయస్సకలేతరప్రమాణావిషయాస్సహస్రశః ప్రతిపాదితాః. ఏవమనన్యగోచరానన్తవిశేషవిశిష్టప్రకృతబ్రహ్మపరామర్శితచ్ఛబ్దస్య నిర్విశేషవస్తుమాత్రోపదేశపరత్వమసఙ్గతత్వేనోన్మత్తప్రలపితాయేత. త్వంపదం చ సంసారిత్వవిశిష్టజీవవాచి - తస్యాపి నిర్విశేషస్వరూపోపస్థాపనపరత్వే స్వార్థః పరిత్యక్తస్స్యాత్. నిర్విశేషప్రకాశస్వరూపస్య చ వస్తునోऽవిద్యయా తిరోధానం స్వరూపనాశప్రసఙ్గాదిభిర్న సమ్భవతీతి పూర్వమేవోక్తం. ఏవం చ సతి సామానాధికరణ్యవృత్త్యోస్తత్త్వమితి ద్వయోరపి పదయోర్ముఖ్యార్థపరిత్యాగేన లక్షణా చ సమాశ్రయణీయా. అథోచ్యేత - సామానాధికరణ్యవృత్త్యా నామైకార్థప్రతిపాదనపరతయా విశేషణాంశే తాత్పర్యాసమ్భవాదేవ విశేషణనివృత్తేర్వస్తుమాత్రైకత్వప్రతిపాదనాన్న లక్షణాప్రసఙ్గః. యథా నీలముత్పలమితి పదద్వయస్య విశేష్యైకత్వప్రతిపాదనపరత్వేన నీలత్వోత్పలత్వరూపవిశేషణద్వయం న వివక్ష్యతే - తద్వివక్షాయాం హి నీలత్వవిశిష్టాకారేణోత్పలత్వవిశిష్టాకారస్యైకత్వప్రతిపాదనం ప్రసజ్యేత. తత్తు న సమ్భవతి - న హి నైల్యవిశిష్టాకారేణ తద్వస్తూత్పలపదేన విశేష్యతే - జాతిగుణయోరన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గాత్.

మితిజ్ఞానైక్యబుద్ధివదాపాతప్రతీతిమాత్రజనకం వివక్షితం. ఉపాసనవాక్యపర్యాలోచనాం దర్శయతి (తథేతి) సదాయతనత్వం లిఙ్గం స్వప్రవర్త్యత్వం స్వేనైవ జీవనం చ - ప్రశాసనేన హి ధారణం - ధృత్యా వా తజ్జీవనం. నిషేధాయ గుణానువాద ఇతి శఙ్కాయాం పృథగ్దాస్యాయాహ (శాస్త్రైకేతి) సహి విధేరనువాదిత్వమితి భావః. శ్రుత్యన్తరపర్యాలోచనాం దర్శయతి (తత్సన్నిధితయా ప్రకరణాన్తరేష్వపీతి) అపహతపాప్మత్వాదిరూపా నిరస్తనిఖిలదోషతేత్యర్థః. అపూర్వతాలక్షణం గుణేషు తాత్పర్యలిఙ్గం దర్శయితుం సకలేతరప్రమాణావిషయా ఇత్యుక్తం. తత్త్వమిత్యాద్యవాక్యానాం పూర్వపదద్వయపర్యాలోచనాభావం దర్శయతి (ఏవమితి) ఏవమనన్యగోచరానన్తవిశేషవిశిష్టప్రకృతేత్యనేన ప్రాకరణికవాక్యవిరోధో వివక్షితః. ప్రకృతబ్రహ్మపరామర్శితచ్ఛబ్దస్యేత్యనేన యత్ర క్వాపి ప్రకృతాకారవిశిష్టపరామర్శితయా తచ్ఛబ్దవ్యుత్పత్తివిరోధ ఉక్తః. త్వంపదస్యాపి వస్తుమాత్రపరత్వే ముఖ్యార్థప్రహాణమాహ (త్వంపదం చేతి) స్వార్థో ముఖ్యశ్చేతనస్త్వంశబ్దార్థః. ఆభిముఖ్యం చ స్వవాక్యబోధ్యత్వం. బోధ్యత్వం చాజ్ఞస్య సంసారిణ ఏవ ప్రాప్తమితి భావః. తస్మాద్బోధనార్థం తదుపయోగ్యాకారవిశిష్టస్త్వమర్థః - అతస్స ముఖ్యో భవతి. ప్రమాణతర్కపర్యాలోచనాపూర్వోక్తేత్యాహ (నిర్విశేషేతి) పదద్వయనిమిత్తప్రహాణేన నిర్విశేషత్వస్య బుద్ధిస్థత్వాత్ తదనుపపత్తిరూపతర్కపర్యాలోచనం దర్శితం. సామానాధికరణ్యబలాన్నిర్విశేషవస్త్వభ్యుపగమ ఇతి శఙ్కాయాం పదద్వయలక్షణాలక్షణం దూషణమాహ (ఏవం చేతి) ఏవం చ సతి - నిర్విశేషస్వరూపోపస్థాపనపరత్వే ముఖ్యార్థాసంభవితయా వస్తుమాత్రావబోధనేऽభ్యుపగతే లక్షణాస్వీకార ఇత్యర్థః. లక్షణాపరవంతముపన్యస్యతి (అథోచ్యేతేతి) సామానాధికరణ్యవృత్త్యా నామేత్యాదిగ్రన్థః పదద్వయసంగ్రహరూపః. (విశేషణాంశే తాత్పర్యాసంభవాదితి) అన్యథాపి శేషణబహుత్వాదేకార్థత్వాసిద్ధేరితి భావః. పూర్వపక్షగ్రన్థాదేవేత్యేవకారాభిప్రాయః. ప్రథమసూత్రే హి బహుశ ఉక్తం. యద్వా - అన్యనైరపేక్ష్యపర ఏవకారః. (న లక్షణాప్రసఙ్గ ఇతి) వాచ్యాభిప్రాయేణ ప్రతిపాదనాదితి భావః. ఏవం పక్షనివేశే సంక్షేపేణోక్తమర్థముపపాదయతి (యథేత్యాదినా) తత్ర మహాభాష్యైకదేశ్యుదాహరణే విశేషణాంశే తాత్పర్యాసంభవం సిద్ధం కృత్వోదాహృతః. కథమత్ర విశేషణాంశావివక్షేత్యత్రాహ (తద్వివక్షాయామితి) ప్రసక్తస్యానిష్టతాం దర్శయతి (తత్త్వితి) యుగపదభిధానే ఉద్దేశ్యోపాదేయవిభాగహానిప్రసఙ్గాత్, పదద్వయప్రకృత్యుపస్థాపితవిశిష్టైక్యే సమానవిభక్త్యా ప్రతిపాద్యమానే విశేష్యాంశస్యేవ విశేషణభూతజాతిగుణాంశయోరప్యైక్యప్రసఙ్గాత్, ప్రకృతమేవాభిధానపక్షోऽభ్యుపగన్తవ్య ఇతి హృది నిధాయాహ (నహీతి) క్రియాపదేऽపి పూర్వపదప్రతిపన్నాకారవిశిష్టస్య పదాన్తరప్రతిపన్నాకారవిశిష్టవస్తుతాదాత్మ్యం కిం సమానవిభక్త్యా బోధ్యం - ఉత పూర్వపదప్రతిపన్నే విశిష్టే విశేషణాన్తరాన్వయ ఇతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమే విశేషణభూతజాతిగుణయోరప్యైక్యప్రసఙ్గం సిద్ధం బుద్ధ్వా ద్వితీయే తయోరన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గమాహ (జాతిగుణయోరితి) తాత్పర్యబ

అతో నీలత్వోత్పలత్వోపలక్షితవస్త్వైకత్వమాత్రం సామానాధికరణ్యేన ప్రతిపాద్యతే. తథా సోఽయం దేవదత్త ఇత్యతీతకాలవిప్రకృష్టదేశవిశిష్టస్యైతేనైవ రూపేణ సన్నిహితదేశవర్తమానకాలవిశిష్టతయా ప్రతిపాదనానుపపత్తేరుభయదేశకాలోపలక్షితస్వరూపమాత్రైక్యం సామానాధికరణ్యేన ప్రతిపాద్యతే. యద్యపి నీలమిత్యాద్యేకపదశ్రవణే ప్రతీయమానం విశేషణం సామానాధికరణ్యవేళాయాం విరోధాన్న ప్రతిపాద్యతే- తథాపి వాక్యార్థప్రధానాంశస్య ప్రతిపాదనాన్న లక్షణా - అపితు విశేషణాంశస్యావివక్షామాత్రం. సర్వత్ర సామానాధికరణ్యస్యైష ఏవ స్వభావ ఇతి న కశ్చిద్దోష ఇతి. తదిదమసారం. సర్వేష్వేవ వాక్యేషు పదానాం వ్యుత్పత్తిసిద్ధార్థసంసర్గవిశేషమాత్రం ప్రత్యాయ్యం. తత్ర సమానాధికరణవృత్తానామపి నీలాదిపదానాం నైల్యాదివిశిష్టపదార్థో వ్యుత్పత్తిసిద్ధః పదాన్తరార్థసంసృష్టోఽభిధీయతే. యథా నీలముత్పలమానయేత్యుక్తే నీలిమాదివిశిష్టమేవానీయతే, యథా చ విన్ధ్యాటవ్యాం మదముదితో మాతఙ్గగణస్తిష్ఠతీతి పదద్వయావగతవిశేషణవిశిష్టపదార్థః ప్రతీయతే,- ఏవం వేదాన్తవాక్యేష్వపి సమానాధికరణనిర్దేశేషు తత్తద్విశేషణవిశిష్టమేవ బ్రహ్మ ప్రతిపత్తవ్యం. న చ విశేషణవివక్షాయామితరవిశిష్టాకారం వస్త్వన్యేన విశేష్టవ్యం - అపితు సర్వైర్విశేషణైః స్వరూపమేవ విశేష్యం. తథా హి *భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానాం శబ్దానామేకస్మిన్నర్థే వృత్తిస్సామానాధికరణ్యం.

హిష్టస్యాపి విశేషణస్యోపయోగం దర్శయన్ ఫలితమాహ (అత ఇతి) నీలోత్పలమిత్యత్ర విశేషణాన్వయేఽప్యుపేక్షితాత్పర్యాభావ ఉక్తః. తత్ర విశేషణాన్వయస్యాస్ఫుటత్వాద్విశేషణాన్వయే స్పష్టతాత్పర్యాభావముదాహరణాన్తరం దర్శయతి (తథేతి) విశిష్టవాచినశ్శబ్దస్య విశిష్టపరిత్యాగేన విశిష్టైకదేశతయా తత్సంబద్ధనిర్విశేష్యస్వరూపమాత్రే వృత్తిర్జహదజహల్లక్షణైవ స్యాదిత్యత్రాహ (యద్యపీతి) పరిహరతి (తథాపీతి) వాక్యార్థ- నహి శక్తివిషయాద్విశిష్టాద్బహిర్భూతం విశేష్యమితి భావః. (ప్రధానాంశస్యేతి) తాత్పర్యవిషయతయా ధర్మితయా చ ప్రధానస్య విశేష్యాంశస్యావర్జనాదప్రధానవిశేషణత్యాగేఽప్యఙ్గుల్యాదివికలే పురుషశబ్దస్యేవ న లక్షణేతి భావః. ముఖ్యార్థత్వేఽప్యుపేక్షితస్య ప్రతిపాదనదశాతో వైలక్షణ్యం దర్శయతి (అపిత్వితి) (అవివక్షామాత్రమితి) అ...క్యత్వచిద్వ్యాపారాభావాత్ వ్యాపారవిషయాంశేఽపి న వ్యాశక్తిరితి భావః. పూర్వం పక్షే లక్షణాఽభావ ఉక్త ఇదానీం సపక్షే విశదీకృతో భవతి. విశేషణావివక్షాయామస్వారస్యం స్యాదిత్యత్రాహ (సర్వత్రేతి) సామానాధికరణ్యవ్యుత్పత్తేరీదృశత్వాన్నాస్వారస్యం- వ్యుత్పత్త్యననురోధే సతి హ్యస్వారస్యం. అత ఐకార్థ్యవ్యుత్పత్త్యవిరోధివిశేషణవివక్షాయా ఏవాస్వారస్యమితి భావః. ఇమం పూర్వపక్షం ప్రతిక్షిపతి (తదిదమసారమితి) ప్రథమం చరమోక్తతయా బుద్ధిస్థం వ్యుత్పత్త్యన్తరాశ్రయణం నిరస్యతి (సర్వేష్వేవేతి) సర్వేషు- సమానాధికరణేషు వ్యధికరణేషు చ వాక్యేష్విత్యర్థః. గామానయ గాం బధానేత్యాదివ్యధికరణవాక్యేషు సహప్రతివాక్యం పదానామర్థభేదవ్యుత్పత్తికల్పనం- *క్లృప్తకల్ప్యవిరోధే తు యుక్తః క్లృప్తపరిగ్రహః. ఇతి న్యాయేన క్లృప్తవ్యుత్పత్త్యైవ స్వాభిధానసంభవే వ్యుత్పత్త్యన్తరకల్పనానుపపత్తేః. తథా సమానాధికరణవాక్యేష్వపి పదానాం వ్యుత్పత్త్యన్తరం ప్రవృత్తినిమిత్తావిశిష్టార్థవిషయం కల్పనీయమితి భావః. వ్యుత్పత్త్యన్తరాభావేఽపి వాక్యానాం పరస్పరవైషమ్యసంభవోపపాదనపరం వ్యుత్పత్తిసిద్ధార్థసంసర్గవిశేషమాత్రమితి పదం. వ్యుత్పత్తిసిద్ధార్థసంసర్గవిశేషాద్వాక్యవైషమ్యం - నతు ప్రకృత్యంశస్య వ్యుత్పత్త్యనవగతార్థాన్తరకల్పనాదిత్యభిప్రాయః. ఏవం సర్వవాక్యసాధారణం రూపముక్తం. అనేన సమానాధికరణవాక్యేషు ఫలితమర్థమాహ (తత్రేతి) తత్ర- తేషు వాక్యేషు. సమానాధికరణపదానాం విశిష్టైకార్థప్రతీతిహేతుత్వముదాహరణేన దర్శయతి (యథేతి) ప్రత్యక్షవిషయం పరోక్షవిషయం చోదాహరణద్వయం- అత ఏవ హ్యానీయతే ప్రతీయత ఇత్యుక్తం. కారకవిభక్త్యన్తత్వం న సామానాధికరణ్యవిరోధీత్యభిప్రాయేణ నీలముత్పలమానయేత్యుక్తం. (నీలిమాదివిశిష్టమేవానీయత ఇతి) సమానాధికరణపదసముదాయోపస్థాపితమాత్రం ప్రత్యాయకశ్చేద్వస్తుమాత్రత్వావిశేషాదనీలమప్యానీయేతేత్యభిప్రాయః. కించ - సమానాధికరణపదానాం విశేషణపరిత్యాగే కో హేతుః. సమానవిభక్త్యవగతిరైక్యమితి చేన్న- ప్రాతిపదికావగతవిశేషణాన్వయబలాత్సమానవిభక్తిరైక్యం న ప్రతిపాదయేత్. తదేవ యుక్తం - విభక్త్యర్థాదపి ప్రాతిపదికార్థప్రాధాన్యాత్. *అదితిః పాశాన్ * గృహం సంమార్ష్టీత్యాదిషు హి విభక్త్యర్థోఽనాదృతః. ఐక్యవిషయప్రయోగదర్శనాత్తైక్యపరమితి చేత్- విశేషణాన్వయేఽపి ప్రయోగదర్శనాద్విశేషణాన్వయమపి ప్రతిపాదయతి. శాబ్దప్రతీతిర్వస్తుమాత్రస్యైవ- విశేషణాన్వయస్తు ప్రత్యక్షబలాత్స్వీక్రియతే- ప్రత్యక్షగోచరే యథా శబ్దం న విశేషణప్రతీతిరితి చేన్న- విశేషణాన్వయస్యాపి శబ్దప్రతీతివిషయః- ఐక్యం తు ప్రత్యక్షబలాదఙ్గీక్రియత ఇతి కిం న స్యాత్. ప్రత్యక్షగోచరేఽపి దేవదత్తశ్శ్యామో యువేత్యాదిప్రయోగే ప్రత్యక్షధీదర్శనాదైక్యం శాబ్దప్రతీతివిషయ ఇతి చేత్- తర్హి పరోక్షవిషయప్రయోగే విశేషణాన్వయస్యాపి ప్రతీతేర్విశేషణాన్వయశ్శాబ్ద ఏవ - న ప్రత్యక్షసిద్ధ ఇతి. ఇత్థం ప్రత్యక్షపరోక్షవిభాగరహితం సమానాధికరణపదానామనేకవిశేషణవిశిష్టైకార్థబోధకత్వం దృశ్యత ఇతి చరమపర్యాప్త్యభిప్రాయేణోదాహరణద్వయం దర్శితం. తస్మాత్ *యదపి వలౌకికా న పివన్తిదికా ఇతి లౌకికవైదికాధికరణన్యాయేన వేదాన్తవాక్యేష్వపి పదద్వయావగతవిశేషణాపరిత్యాగేనైవార్థః ప్రతిపత్తవ్య ఇత్యాహ (ఏవం వేదాన్తేతి) అన్యోన్యసాపేక్షవాయప్రసఙ్గం పరిహరతి (న చేతి) అరుణాధికరణేఽపి తన్త్రేణ పరిహారో వక్ష్యత ఇత్యత్ర సంక్షిప్తః. న హి యథాఽనుపపత్తిస్సాఙ్గత్యభావ క్షమ్యమితి భావః. యుగపదభిధానసంభ్యాదినిఘాయ సర్వైర్విశేషణైః స్వరూపమేవ విశేష్యమిత్యుక్తం. సర్వవిశేషణైః స్వరూపస్యైవ విశేష్యత్వేఽనుగుణం సామానాధికరణ్యలక్షణమిత్యాహ (తథాహీతి) న హి విశేషణాన్తరవిశిష్టాకారవిశేషణాన్తరాన్వయప్రతిపాదనం సామానాధికరణ్యమిత్యుక్త

అన్వయేననివృత్త్యా వా పదాన్తరప్రతిపాద్యాకారాదాకారాన్తరయుక్తతయా తస్యైవ వస్తునః పదాన్తరప్రతిపాద్యత్వం సామానాధికరణ్యకార్యం- యథా దేవదత్తశ్శ్యామో యువా లోహితాక్షోఽదీనోఽకృపణోఽనవద్య ఇతి. యత్ర త్వేకస్మిన్ వస్తుని సమన్వయాయోగ్యవిశేషణద్వయం సమానాధికరణపదనిర్దిష్టం- తత్రాప్యన్యతరత్పదముఖ్యవృత్తమాశ్రీయతే- న ద్వయం- యథా గౌర్వాహీక ఇతి. నీలోత్పలాదిషు తు విశేషణద్వయాన్వయావిరోధాదేకమేవోభయవిశిష్టం ప్రతిపాద్యతే. అథమనుషే- ఏకవిశేషణప్రతిసమ్బన్ధిత్వేన నిరూప్యమాణం విశేషణాన్తరప్రతిసమ్బన్ధిత్వాద్విలక్షణమితి ఘటపటయోరివైకవిభక్తినిర్దేశస్యైక్యప్రతిపాదనాసమ్భవాత్సామానాధికరణశబ్దస్య న విశిష్టప్రతిపాదనపరత్వం - అపి తు విశేషణముఖేన స్వరూపముపస్థాప్య తస్యైక్యప్రతిపాదనపరత్వమేవేతి. స్యాదేతదేవం- యది విశేషణద్వయప్రతిసమ్బన్ధిత్వమాత్రమేవైక్యం నిరున్ధ్యాత్ -నచైతదస్తి. ఏకస్మిన్ ధర్మిణ్యుపసంహర్తుమయోగ్యధర్మద్వయవిశిష్టత్వమేవ హ్యైకత్వం నిరుణద్ధి. అయోగ్యతా చ ప్రమాణాన్తరసిద్ధా ఘటత్వపటత్వ

మిత్యర్థః. సామానాధికరణ్యలక్షణగ్రన్థం వివృణోతి (అన్వయేననివృత్త్యావేతి) అన్వయరూపార్థస్య వ్యావృత్తిరూపార్థత్వం న కల్ప్యం- యథాశ్రుత్యు అ న్వయముఖేన వ్యావృత్తిముఖేన వా వస్తునః పదాన్తరప్రతిపాద్యాకారాదాకారాన్తరయుక్తతా ప్రతిపాదనం సమానాధికరణపదసముదాయకార్యమి త్యర్థః. తత్రోదాహరతి (యథేతి) అన్వయముఖేనానేకప్రవృత్తినిమిత్తవైశిష్ట్యోదాహరణం శ్యామో యువేతి. వ్యావృత్తిముఖేనానేకాకారాన్వయో దాహరణమదీన ఇత్యాది. దీనత్వం - అభాస్వరమనస్కత్వం. కృపణత్వం- నిర్ధనత్వం. అత్రాయమర్థః- క్రమేణాభిధానేప్యధికరణావాచ్యేప్యవిశేషణ కారకవిశిష్టేఽధికరణకారకాన్వయస్స్యాత్ -తద్విశిష్టే ఇతరకారకాన్వయో వా ప్రసజేదిత్యన్యోన్యస్య విశేషణవిశేష్యభావచోద్యం వ్యధికరణవాక్యే సమానం. తత్ర యః పరిహారః స ఇహాపి. తథా హి- *పదజాతం శ్రుతం సర్వం స్మారితాన్వితార్థకం। న్యాయసంపాదితవ్యక్తి పశ్చాద్వాక్యార్థబోధక మిత్యుక్తప్రకారేణ స్మరణదశాయాం సర్వైః పదైః పృథక్పృథక్ స్వార్థస్మరణాన్న విశేషణానామన్యోన్యసముదాయప్రసక్తిః. పరామర్శదశాయాం చోదో పపన్నం భవతి యథా- తథా పరామర్శాన్వయం ప్రసక్తిః. పశ్చాద్యుగపత్సర్వైః పదైర్వాక్యార్థబోధనాన్న మిథస్సముదాయప్రసక్తిః. తస్మాత్సమానా ధికరణపదైర్యుగపత్తత్తత్పదప్రవృత్తినిమిత్తవిశిష్టైకవిశేష్యప్రతిపాదనేన క్రమాభావాన్నాన్యోన్యసముదాయ ఇతి. సర్వైర్విశేషణైస్స్వరూపవి శేష్యమితి గ్రన్థే అయమర్థోఽభిప్రేతః. అత్ర సామానాధికరణ్యలక్షణగ్రన్థోపాదానేనాన్యదపి చోద్యం పరిహృతం భవతి- యుగపదభిధానేనైకవిశేష్యయోగై క్యం సమానవిభక్తిః ప్రతిపాదయతీతి విశేష్యవద్విశేషణైక్యమపి స్యాదితి చోద్యం. అత్ర పరిహారః - *ఏకస్మిన్నర్థే వృత్తిస్సామానాధికరణ్యమితి సమాన విభక్త్యా విశేష్యస్యైవైక్యప్రతిపాదనాన్న విశేషణైక్యమితి. నను విశేషణేన విశేష్యే చాపి శేషేణ ప్రాతిపదికేనావగతే సతి సమానవిభక్తిర్విశేష్యమాత్రైక్య పరా- న తు విశేషణైక్యపరేతి కిం నియామకమితి చేత్ -సమానవిభక్తిరైక్యబోధికా-న తు భేదబోధికేతి కిం నియామకం. వ్యుత్పత్తిరితి చేత్- సాఽత్రాపి తు ల్యా. కించ-పదాన్తరాసమానాధికృతే ఘట ఇతి పదే ప్రయుక్తైతత్త్వాద్విభక్తిః ప్రాతిపదికావగతానాం విశేషణవిశేష్యతత్సంబన్ధానామైక్యం న ప్రతిపాద యతి విశేష్యమాత్రైక్యమేవ ప్రతిపాదయతీతి కిం నియామకం. ప్రత్యక్షమూలా హి వ్యుత్పత్తిః- ప్రత్యక్షం చ విశేష్యమాత్రైక్యం దర్శయతి- న తు విశే షణవిశేష్యతత్సంబన్ధానామైక్యం- అతః ప్రత్యక్షమూలా వ్యుత్పత్తిర్నియామికేతి చేత్ -సైవాత్రాపి నియామికేతి తుల్యమితి. ఏవం సర్వత్ర వ్యుత్పత్తిసిద్ధార్థ ఏవ స్వీకార్యశ్చేన్నక్వచిదపి వృత్త్యన్తరకల్పనం వ్యుత్పత్త్యన్తరకల్పనం వా స్యాదిత్యత్రాహ (యత్ర త్వితి) విశేషణద్వయమిత్యాదేరయమభిప్రాయః- వ్యుత్పత్తిసిద్ధార్థస్వీకార ఏవ సర్వత్ర స్వతః ప్రాప్తః- తస్య ప్రమాణవిరోధాదన్వయాయోగ్యత్వే సతి వృత్త్యన్తరకల్పనం ప్రాప్తం- తదసంభవే వ్యుత్పత్త్యన్త రకల్పనం- గోశబ్దస్య కిరణవాచిత్వే వ్యుత్పత్త్యన్తరాభావాద్వృత్త్యన్తరకల్పనం. యదా వృత్త్యన్తరకల్పనం తదా నీపస్యాన్యతరపదస్యాముఖ్యత్వకల్పనం- తావతైవ విరోధశమనాత్. న పునస్సర్వేషాం పదానాం-తాత్పర్యనిశ్చాయకాభావప్రసక్తాత్. గౌర్వాహీక ఇతి ప్రయోగే గోపదస్యైవాముఖ్యత్వం-న తు వా హీకపదస్యాపి. అన్యతరపదస్య వృత్త్యన్తరకల్పనేపి న నిర్విశేషవస్తుపరత్వం-ముఖ్యవృత్త్యుపనీతవిశేషణాన్వయేపి వృత్త్యన్తరోపనీతవిశేషణాన్వయ ఇ త్యభిప్రాయః. నీలోత్పలాదివాక్యేషు వృత్త్యన్తరకల్పనహేతురేవ నాస్తీత్యాహ (నీలేతి) విశేషణభేదేన విశేష్యభేదం శఙ్కతే (అథమనుషఇతి) విశేషణ ప్రతిసంబన్ధిత్వం - విశేషణవిశిష్టతా. ఏకవిశేషణప్రతిసంబన్ధిత్వేన నిరూప్యమాణమితి భావప్రధాననిర్దేశః-నిరూప్యమాణత్వం వివక్షితం. ఏకవిశేషణ ప్రతిసంబన్ధిత్వం విశేషణాన్తరప్రతిసంబన్ధిత్వాద్విలక్షణమిత్యర్థః. యద్వా-ఏకవిశేషణప్రతిసంబన్ధిత్వేన నిరూప్యమాణం వస్తు విశేషణాన్తరప్రతిసంబన్ధి త్వావస్థితాత్తస్మాద్విశేషణాన్తరవిశిష్టాత్పదార్థాద్విలక్షణమిత్యర్థః. విశేషణప్రతిసంబన్ధిత్వభేదాద్విశేష్యస్వరూపభేదం నిదర్శయతి (ఘటపటయోరివే తి) యథా ఘటత్వవిశిష్టతాయాః పటత్వవిశిష్టతాయాశ్చ భేదేన తద్విశిష్టయోర్ఘటపటయోర్విశేష్యయోర్భేదః- తథా విశేషణాన్తరాన్వయస్యాన్యవిశేష ణాన్వయస్య చ భేదేన తద్విశేష్యయోశ్చ భేదః సమానవిభక్తినిర్దేశే సత్యప్యవర్జనీయ ఇతి సామానాధికరణ్యం న విశిష్టైక్యప్రతిపాదనక్షమమిత్యర్థః. (న విశిష్ట ప్రతిపాదనపరత్వమితి) విశేషణాన్వయప్రతీతేరవర్జనీయత్వేపి న తత్ర తాత్పర్యమితి భావః. విశేషణత్యాగే తత్ప్రతిసంబన్ధివిశేష్యోపస్థాపనాయోగాత్తదై క్యమపి దుష్ప్రతిపాదమిత్యత్రాహ (అపి త్వితి) తాత్పర్యావిషయస్యాపి విశేషణస్య పరామర్శదశాప్రతీతిమాత్రేణ తద్విశేష్యప్రతీతిసిద్ధిస్తదైక్యప్రతిపా దనం సంభవతీత్యర్థః. పరిహరతి (స్యాదేతదితి) యత్రాయోగ్యత్వమభ్యుపగతం-తత్రాపి విశేషణత్వమేవ హ్యయోగ్యత్వే ప్రయోజకం-అతో నీలత్వాదివి శేషణమపి విరుద్ధం స్యాదిత్యత్రాహ (అయోగ్యతా చేతి) (ప్రమాణాన్తరసిద్ధేతి) న పునర్విశేషణత్వప్రయుక్తమయోగ్యత్వమితి భావః. ప్రమాణాన్తరమ

యోః నీలముత్పలమిత్యాదిషు తు దణ్డిత్వకుణ్డలిత్వవద్రూపవత్త్వరసవత్త్వగన్ధవత్త్వాదివచ్చ విరోధో నోపలభ్యతే. న కేవలమవిరోధ ఏవ - ప్రవృత్తినిమిత్తభేదేనైకార్థనిష్ఠత్వరూపం సామానాధికరణ్యముపపాదయత్యేవ ధర్మద్వయవిశిష్టతా. అన్యథా స్వరూపమాత్రైక్యే అనేకపదప్రవృత్తినిమిత్తాభావాత్సామానాధికరణ్యమేవ న స్యాత్. విశేషణానాం స్వసమ్బన్ధానాకారేణ వస్తుస్వరూపోపలక్షణపరత్వే సత్యేకేనైవ వస్తూపలక్షితమిత్యుపలక్షణాన్తరమనర్థకమేవ. ఉపలక్షణాన్తరోపలక్ష్యాకారభేదాభ్యుపగమే తేనాకారేణ సవిశేషత్వప్రసఙ్గః. సోయం దేవదత్త ఇత్యత్రాపి లక్షణాగన్ధో న విద్యతే, విరోధాభావాత్. దేశాన్తరసమ్బన్ధితయాऽతీతస్య సన్నిహితదేశసమ్బన్ధితయా వర్తమానత్వావిరోధాత్. అత ఏవ హి సోయమితి ప్రత్యభిజ్ఞయా కాలద్వయసమ్బన్ధినో వస్తున ఐక్యముపపాద్యతే వస్తుస్థిరత్వవాదిభిః. అన్యథా ప్రతీతివిరోధే సతి సర్వేషాం క్షణికత్వమేవ స్యాత్. దేశద్వయసమ్బన్ధవిరోధస్తు కాలభేదేన పరిహ్రియతే. యతస్సామానాధికరణపదానామనేకవిశేషణవిశిష్టైకార్థవాచిత్వం.

[illegible] సామానాధికరణ్య[illegible] విరోధ[illegible] - నీలత్వోత్పలత్వయోరపి సవిరోధస్తుల్యః - ఘటపట[illegible] సామానాధికరణ్యాదర్శనాదిత్యత్రాహ (నీలముత్పలమిత్యాదిష్వితి) [illegible] విరోధ[illegible]. న చ నీలత్వోత్పలత్వయోరప్యేకాశ్రయవిరోధః క్వచిత్సహప్రతీతత్వాదిత్యాహ (దణ్డిత్వేతి) దణ్డాదికం యుతసిద్ధం, రూపాదికమయుతసిద్ధం. యుతసిద్ధత్వాయుతసిద్ధత్వాదివద్విశేషణత్వమవిరోధప్రయోజకమితి భావః. [illegible] రూపం [illegible] గృహ్యతే - రసస్తు రూపం పరిహృత్యైవ గృహ్యతే. తత్ర రూపపరిహారిణో రసస్య రూ[illegible] విరోధో [illegible] స్యాత్. తథా పరస్పరపరిహారిణోరపి నీలత్వోత్పలత్వయోః [illegible] విరోధ ఇత్యభిప్రాయః. [illegible] విశేషణావివక్షిత్వ[illegible]త్రాహ (న కేవలమితి) [illegible] కార్థవృత్తౌ ని[illegible] విశేషణస్య [illegible]ర్థః. ఉపపాదకత్వమేవ విపక్షే బాధకేన సాధయతి (అన్యథేతి) అన్యథా - [illegible] (విశేషణానామితి) [illegible] తాత్పర్యాభావే. యథోపలక్షణ[illegible] తాత్పర్యం [illegible] తాత్పర్యం - తద్వ్యతిత్వగ్రహః. న చ ఉపలక్షణాన్తరవైయర్థ్యం [illegible] ప్రసజేత్ - ఏకస్మిన్నుపల[illegible] (ఉపలక్షణాన్తరేతి) [illegible] జ్ఞానశక్త్యాద్యాకారభే[illegible] (తేనాకారేణేతి) [illegible] నీయం సవిశేషత్వం - ఏవం [illegible] రాభ్యుపగమేన [illegible] పూర్వం [illegible] పక్షే [illegible] తరపదాముఖ్యత్వాది[illegible] - [illegible] ప్రవృత్తినిమిత్తాభావేన [illegible] ప్రవృత్తినిమిత్తాభావాదితి [illegible] ఉభయపదవిశేషణావివక్షాయామపి సామానాధికరణ్యం సోయం దేవదత్త[illegible] - తత్రాపి (సోయమిత్యాదినా) విరోధాభావాత్ - ముఖ్యార్థభూతవిశేషణద్వయసంసర్గే విరోధాభావాత్ [illegible] (దేశాన్తరేతి) [illegible] విశేషణయోః [illegible] దేశాన్తరసమ్బన్ధసన్నిహితదేశసమ్బన్ధ[illegible]. అతీతవర్తమానశబ్దాభ్యామతీతవర్తమానకాలౌ [illegible] దేశాన్తరసమ్బన్ధ[illegible] అతీతకాలసమ్బన్ధినః. సన్నిహితదేశసమ్బన్ధాద్యుపాధిమ[illegible] వర్తమానకాలసమ్బన్ధావిరోధాదిత్యర్థః. [illegible] ఏతదుక్తం భవతి - ఏకస్య కాలద్వయసమ్బన్ధ[illegible] విరోధో [illegible] సన్నిహితదేశస్య వర్తమానత్వే విరోధో వివక్షితః - స నాస్తి - ప్రధ్వంసా[illegible]. యద్యతీతో[illegible] విరోధ[illegible] - తన్నిరూప్యం. కిం స్వాపేక్షయాऽతీతో ఽపి [illegible] సమ్బన్ధిత్వం - ఉతాన్యాపేక్షయాऽతీతో [illegible] - స్వాపేక్షయాऽతీతో హి [illegible] సమ్బన్ధిత్వాభావాద్వ్యాఘాతః. న ద్వితీయః - [illegible] విరోధప్రసఙ్గః. [illegible] అపేక్షయాऽతీతో భవతి. అతోऽన్యాపేక్షయాऽతీతో [illegible] సన్నిహితకాలసమ్బన్ధస్యైవావిరుద్ధత్వాత్, తదన్యాపేక్షయాऽతీ[illegible] సన్నిహితకాలద్వయసమ్బన్ధ ఏకస్య వస్తున ఉపపన్న ఇతి. యదుక్తమనన్తరం చాహ (అత ఏవేతి) అత ఏవ - కాలద్వయసమ్బన్ధావిరోధాదేవ. ఉపపాద్యతే - సౌగతాన్ప్రతీతి శేషః. సౌగతమతనిరాసకస్య కాలద్వయసమ్బన్ధవిరోధాభ్యుపగమో విరుద్ధ ఇత్యర్థః. తదేవోపపాదయతి (అన్యథేతి) అన్యథా - కాలద్వయసమ్బన్ధవిరోధేన. ప్రతీతివిరోధే - వస్తుస్థిరత్వవిషయప్రతీతివిరోధే. (సర్వేషాం క్షణికత్వమేవ స్యాదితి) ఏకస్య దేశద్వయకాలద్వయసమ్బన్ధవిరోధే దేశకాలాన్తరసాధ్యఫలసాధనవిధానమాత్మనిత్యత్వోపదేశశ్చ ప్రమాణం స్యాదిత్యభిప్రాయః. దేశద్వయసమ్బన్ధవిరోధం పరిహరతి (దేశద్వయేతి) పరిచ్ఛిన్నస్య వస్తునః స్వావచ్ఛిన్నదేశసమ్బన్ధో యౌగపద్యేనైవ విరుధ్యతే - న తు క్రమభావిత్వ ఇత్యర్థః. ఏవం లోకసిద్ధస్య నీలోత్పలాదిసమానాధికరణపదప్రయోగస్య విశేషణవివక్షా స్థాపితా. ఏవం ప్రవృత్తినిమిత్తభేదేనైకార్థపర్యవసాయిత్వం సమానాధికరణపదానాం వైదికప్రయోగసిద్ధం చేత్యాహ (యత ఇతి) అనేనవస్తుమాత్రపరత్వే అరుణాధికరణసిద్ధాన్తన్యాయవిరోధశ్చోక్తస్స్యాత్. య

అతఏవ *అరుణయైకహాయన్యా పిఙ్గాక్ష్యా సోమం క్రీణాతీత్యారుణ్యాదివిశిష్టైకహాయన్యాః క్రయసాధ్యతయా విధీయతే———తదుక్తం *అర్థైకత్వే ద్రవ్యగుణయోరైకకర్మ్యాన్నియమస్స్యాదితి. తత్రైవం పూర్వపక్షీ మన్యతే- యద్యప్యరుణయేతిపదమాకృతేరివ గుణస్యాపి ద్రవ్యప్రకారతైకస్వభావత్వాద్ద్రవ్యపర్యన్తమేవారుణిమానమభిదధాతి; తథాప్యేకహాయన్యన్వయనియమోఽరుణిమ్నో న సమ్భవతి- ఏకహాయన్యా క్రీణాతి, తయాఽరుణయేత్యర్థద్వయవిధానాసమ్భవాత్. తతశ్చారుణయేతివాక్యం భిత్వా ప్రకరణవిహితసర్వద్రవ్యపర్యన్తమేవారుణిమానమవిశేషేణాభిదధాతి. అరుణయేతి స్త్రీలిఙ్గనిర్దేశః ప్రకరణవిహితసర్వలిఙ్గకద్రవ్యాణాం ప్రదర్శనార్థః. తస్మాదేకహాయన్యన్వయనియమోఽరుణిమ్నో న స్యాదితి. అత్రాభిధీయతే (అర్థైకత్వే ద్రవ్యగుణయో

తః- అతఏవేతి. లౌకికప్రయోగసిద్ధవత్త్వారోపేణాపూర్వోక్తిస్స్వపదపరపదసాధనరూపత్వాన్యగుణాధికరణే వివక్షితా ఇతి భావః.——— *అరుణయైకహాయన్యేత్యాదివాక్యపదానాం సామానాధికరణ్యమిత్యత్రాహ (తదుక్తమితి) *అర్థైకత్వ ఇత్యాదిసూత్రస్యాన్యథావ్యాఖ్యాతత్వాన్న సామానాధికరణ్యపరత్వమిత్యత్రాహ (తత్రైవమితి) (ఏవమితి) అన్యథాఽస్యైవ పూర్వపక్షసిద్ధాన్తౌ సూత్రకారాభిప్రేతావితి భావః. కిమత్రారుణయేతిపదోక్తమారుణ్యమేకహాయనీమాత్రాన్వయి- ఉత ప్రాకరణికసర్వద్రవ్యాన్వయీతి ప్రథమవిచారః. తత్రారుణయేతిపదమేకహాయన్యేత్యాదిపదైకవాక్యతయాఽన్వేతి- ఉత భిన్నవాక్యతయేతి మిలితద్వితీయవిచారః. ఇదం విచారద్వయం పూర్వమీమాంసావ్యాఖ్యాతృభిరభ్యధాయి. అత ఏవ [illegible] చ్యతే- కిమరుణయేత్యాదిపదాని వ్యధికరణాని- ఉత సమానాధికరణానీతి. పునస్తృతీయవిచారః - కారకవిభక్తీనాం సామానాధికరణ్యవిరోధి- ఉతావిరోధీతి. విరోధీతి పూర్వపక్షః- అవిరోధీతి సిద్ధాన్తః. యదా విరోధి- తదా సామానాధికరణ్యాభావేనైకవాక్యత్వాభావాత్ ప్రాకరణికసర్వద్రవ్యాన్వయీతి పూర్వపక్షే ఫలమితి భావః. అవిరోధే సామానాధికరణ్యేన వాక్యభేదాభావాదేకహాయన్యన్వయనియమ ఇతి సిద్ధాన్తే ఫలమితి భావః. అస్మాకం తు పూర్వపక్షే సిద్ధాన్తే చారుణయేతిపదస్య ద్రవ్యపర్యన్తత్వమనుమతం- పరేషాం తు గుణమాత్రపర్యన్తత్వముభయత్రాప్యనుమతం. [illegible] శుక్లాదిపదానాం జాతివాచిగవాదిశబ్దవద్ద్రవ్యపర్యన్తత్వం నిష్కృతం- *సంక్షేపే ద్రవ్యగుణజాతీ [illegible]. తత్ర చాత్ర [illegible] కత్రాదిపదార్థనిరూపణమాత్రత్వాధికరణ- [illegible] నిరూపణమితి భేదః. నను గుణవాచిపదస్య ద్రవ్యపర్యన్తత్వే [illegible] దధికరణపూర్వపక్షోత్థానం న స్యాత్. గుణమాత్రపర్యన్తత్వే హి గుణస్య [illegible] క్రయాన్వయస్య ద్రవ్యాన్వయస్య [illegible] యితుమశక్యత్వేన వాక్యభేదాత్ ప్రాకరణికసర్వద్రవ్యాన్వయీతి పూర్వపక్షోత్థానం స్యాత్- ద్రవ్యపర్యన్తత్వే త్వేకహాయనీపదసామానాధికరణ్య [illegible] శిష్టకరణైకత్వాత్తస్య క్రయాన్వయమాత్రస్య [illegible] వాక్యభేదాభావాదేకహాయనీమాత్రాన్వయీతి వాక్యభేదాయ [illegible] పూర్వపక్షోనుదయ ఇత్యాశఙ్క్యాహ (యద్యపీతి) ఆకృతేరివ గుణస్యాపి ద్రవ్యప్రకారతైకస్వభావత్వాత్ [illegible] యద్యపి ద్రవ్యమాత్రపర్యన్తం [illegible] థాప్యేకహాయనీత్వాశ్రయద్రవ్యవిశేషపర్యన్తత్వం న సిధ్యతీత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (ఏకహాయన్యా క్రీణాతి తయాఽరుణయేత్యర్థద్వయవిధానాసమ్భవాదితి) న చ వాచ్యమరుణయేతిపదం క్రీణాతినాన్వేతి- ద్రవ్యవిశేషాకాఙ్క్షాయాం సన్నిహితస్వవాక్యస్థైకహాయనీపదోపస్థాపితం ద్రవ్యం [illegible] క్రయస్యైకహాయన్యవరుద్ధత్వాదరుణాపదనిభాగే [illegible] త్వాభావాదాకాఙ్క్షోత్థాపకశబ్దాభావాచ్చ. అత ఆరుణ్యస్య [illegible] యద్వారా నైకహాయన్యన్వయః. నచైకపదయోస్సామానాధికరణ్యేన- [illegible] యధికరణ్యేన స్వవాక్యస్థతయా. న తావత్ [illegible] యసామానాధికరణ్యేన [illegible] కహాయన్యన్వయనియమ ఆరుణ్యస్య సమ్భవతి- కారకవిభక్తీనాం క్రియాన్వయానుపపత్త్యా విశేషణవిశేష్యభావానుపపత్త్యా చ సామానాధికరణ్యా [illegible] తత్ర యద్యపి విశేషణవిశేష్యయోరవిశేషణభేదేన విశేష్యభేదో జన్యాత్ వ్యధికరణన్యాయేన పరిహృతః - విశేష్యత్ర [illegible] సన్న [illegible] మేవ పరిహృతా- తథాపి కారకవిభక్తీనాం ప్రత్యేకం క్రియాన్వయానుపపత్తిస్థితా- కారకవిభక్తీనాం క్రియాన్వయబోధపక్షేణత్వాన్న పరస్పరాన్వయ [illegible] జనయితుం శక్నోతి. పరస్పరాన్వయరహితవిశేష్యత్వం. ఏవం విశేషణవిశేష్యకారకవిభక్తీనాం క్రియాన్వయానుపపత్తేర్న సామానాధికరణ్యం [illegible] తోఽరుణయైకహాయన్యేతిపదద్వయం పృథక్ కారణవాచిత్వేతా సన్నిధత్వాత్ వైయధికరణ్యేనాపి స్వవాక్యస్థతయా. ఆరుణ్యస్యైకహాయన్యన్వయ [illegible] యమోఽనుపపత్తిరుచ్యతే. ఏకహాయన్యా క్రీణాతీతివాక్యేనైకహాయన్యాః క్రయస్య చ సంబన్ధః ప్రతిపన్నః. తత్ర క్రయణమరుణయేతి ద్రవ్య [illegible] వాక్యేనైకహాయనీసాధ్యత్వవిశిష్టరూపేణ క్రయణమరుణద్రవ్యసాధ్యమితి ప్రతిపన్నం- తత్పదం హ్యేకహాయనీసాధ్యత్వవిశిష్టక్రయణోపస్థాపకం [illegible] త్రిద్రవ్యాంశస్యతత్సాధ్యక్రయణస్య చ పూర్వప్రతిపన్నత్వేనానూదితత్వాదేకహాయనీద్రవ్యస్యారుణిమసంబన్ధ ఏవ విధేయః. ఏవం చైకహాయన్యాః క్రయసాధ్యః- తయా చారుణయా భవితవ్యమిత్యుక్తం భవతి. తతశ్చైకహాయన్యాః క్రయసంబన్ధోఽరుణిమసంబన్ధశ్చేత్యర్థద్వయస్యైకవాక్యేన విధానాసంభవాదిత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (తతశ్చేతి) వాక్యభేదే సతి స్వవాక్యస్థత్వాభావాద్వాక్యాన్తరప్రకరణేన సామాన్యప్రకరణేన వా ద్రవ్యవిశేష. నిశ్చయో వాచ్యః. యజమానాదిసర్వద్రవ్యాణాం ప్రకరణాన్వయావిశేషాత్ క్రీణాతీతివాక్యం భిత్వాఽరుణయేతిపదం ప్రాకరణిక సర్వద్రవ్యపర్యన్తం స్వార్థమరుణిమానమభిదధాతీత్యర్థః. అరుణయేతి స్త్రీలిఙ్గనిర్దేశః కథమిత్యత్రాహ (అరుణయేతీతి) పూర్వపక్షముపసంహరతి (తస్మాదితి) (అత్రాభిధీయత ఇతి) అస్మిన్ పూర్వపక్షే ప్రాక్తసూత్రకారస్య సిద్ధాన్తమాహేత్యర్థః. సూత్రముపాదత్తే (అర్థైకత్వ ఇతి) సూత్రస్యాయమర్థః అహ

నైకకర్మ్యన్నియమస్స్యాత్) *అరుణయైకహాయన్యేత్యారుణ్యవిశిష్టద్రవ్యైకహాయనీ ద్రవ్యవాచిపదయో స్సామానాధికరణ్యేనార్థైకత్వే సిద్ధే సత్యేకహాయనీద్రవ్యారుణ్యగుణయోరరుణయేతిపదేనైవ విశేషణవిశేష్య భావేనసమ్బన్ధితయాఽభిహితయోః క్రయాఖ్యైకకర్మాన్వయావిరోధాదరుణిమ్నః క్రయసాధనభూతైకహా యన్యన్వయనియమస్స్యాత్. యద్యేకహాయన్యాః క్రయసమ్బన్ధవదరుణిమ సమ్బన్ధోపి వాక్యావసేయస్స్యాత్ - తదా వాక్యస్యార్థద్వయవిధానం స్యాత్ - నచైతదస్తి. అరుణయేతి పదేనైవారుణిమవిశిష్టద్రవ్యమభిహితం- ఏ కహాయన్యేతి పదసామానాధికరణ్యేన తస్యైకహాయనీత్వమాత్రమవగమ్యతే - నగుణసమ్బన్ధః. విశిష్టద్రవ్యైక్యమే వహి సామానాధికరణ్యస్యార్థః- *భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానాం శబ్దానామేకస్మిన్నర్థే వృత్తిస్సామానాధికరణ్యమితి హి సామానాధికరణ్యలక్షణం. అతఏవహి రక్తః పటో భవతీత్యాదిష్వేకార్థ్యాదేకవాక్యత్వం. పటస్యభవన క్రియాసమ్బన్ధో హి వాక్యవ్యాపారః - రాగసమ్బన్ధస్తు రక్తపదేనైవాభిహితః- రాగసమ్బన్ధిద్రవ్యం పట ఇత్యే తావన్మాత్రం సామానాధికరణ్యావసేయం. ఏవమేకేన గుణేన ద్వాభ్యాం బహుభిర్వా తేన తేన పదేన సమస్తేన వ్య స్తేన వా విశిష్టముపస్థాప్య సామానాధికరణ్యేన సర్వవిశేషణవిశిష్టోఽర్థ ఏక ఇతి జ్ఞాపయిత్వా తస్య క్రియాసమ్బన్ధా

(అరుణయేత్యాదినా) పదయోరర్థైకత్వ ఇత్యారుణ్యగ్యాయాంశస్యార్థస్య ప్రతిసంబన్ధిత్వాత్, తద్విశేషయోస్సన్నిహితవిషయవాక్యస్థత్వాచ్చారుణ్యవిశిష్టద్ర వ్యైకహాయనీద్రవ్యవాచిపదయోరిత్యధ్యాహృతం. పదద్వయసన్నిధిజ్ఞాపనార్థం అరుణయైకహాయన్యేతీత్యుక్తం. ఆరుణ్యవిశిష్టమేకహాయనీత్వవిశిష్టంచ ద్రవ్యం. తద్వాచిపదయోస్సామానాధికరణ్యేన తద్విశేషణద్వయనైకవిశేష్యవృత్తిత్వాదర్థైకత్వే సిద్ధ ఇత్యర్థః. ద్రవ్యగుణయోర్నైకకర్మ్యాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (ఏకహాయనీద్రవ్యారుణ్యగుణయోరిత్యాదినా) గుణాన్వయస్య క్రయాన్వయస్యచ వాక్యబోధ్యత్వే వాక్యభేదప్రసఙ్గో విరోధ ఉక్తః- గుణాన్వ యస్య ప్రాతిపదికసిద్ధత్వాన్న వాక్యబోధ్యత్వం నార్థసిద్ధత్వంచ - అతః క్రయాన్వయబోధనమేవ వాక్యకృత్యమిత్యభిప్రాయేణారుణయేతిపదేనైవేత్యు క్తం. (క్రయాఖ్యైకకర్మాన్వయావిరోధాదితి) వాక్యభేదప్రసఙ్గరూపవిరోధాభావాదిత్యర్థః. నియమస్స్యాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (అరుణిమ్న ఇత్యా ది) సర్వద్రవ్యసాధారణప్రకరణానపేక్షత్వాద్వాక్యస్థత్వేనైవనియమసిద్ధిరిత్యర్థః. అత్ర గుణద్రవ్యయోర్విశేషణవిశేష్యభావః ప్రాతిపదికావసేయః. విశేష్యైక్యం సామానాధికరణ్యావసేయం- క్రయాన్వయో వాక్యావసేయ ఇతి వాక్యస్య క్రయాన్వయబోధనమేవ కృత్యం- తస్మాదేకస్మిన్వాక్యేఽర్థ ద్వయవిధానప్రసఙ్గాభావాద్వాక్యభేదాభావేన అరుణ్యం న ప్రాకరణికసర్వద్రవ్యాన్వయి- అపిత్వేకహాయనీమాత్రాన్వయీతి సూత్రార్థః. నైయ ధికరణ్యేన పదయోరర్థభేద ఇతి పూర్వపక్షే ప్రాప్తే అర్థైకత్వ ఇత్యుక్తం. ద్రవ్యగుణయోః క్రయాన్వయే ద్వారద్వారిభావేన నినాతపదయోగాద్ద్వారాన్వయ ద్వారన్వయరూపార్థద్వయాభిధానత్వాద్వాక్యభేదప్రసఙ్గరూపవిరోధస్స్యాదితి శఙ్కాయామైకకర్మ్యాదిత్యుక్తం. ఏకహాయన్యన్వయానియమ ఇతి పూ ర్వపక్షే నియమస్స్యాత్ ఇత్యుక్తమితి. అత్ర గుణసంబన్ధః ప్రాతిపదికావసేయోస్తు - తతః కిం వాక్యభేదాయత్తానియమపరిహారస్యేతి శఙ్కాయాం సూ త్రార్థమోజనాయాం సంగ్రహేణోక్తమర్థం వివృణోతి (యదీత్యాదినా) కిమారుణ్యస్య ద్రవ్యమాత్రాన్వయో వా ద్రవ్యవిశేషాన్వయో వా వాక్యబో ధ్యత్వే భేదదూషణత ఇతి వికల్పే ద్రవ్యమాత్రాన్వయస్య ప్రాతిపదికావసేయత్వమాహ (అరుణయేతి) యదిగుణగుణిసంబన్ధః ప్రాతిపదికావసేయః-తర్హి సామానాధికరణ్యస్య కిం కృత్యమిత్యపేక్షాంశమయర్థం ద్వితీయంశిరః ప్రతివక్తి (ఏకహాయనీపదేతి) తస్యైకహాయనీత్వమాత్రం- అరుణిమవిశిష్టద్ర వ్యస్యైకహాయనీత్వావగతం. విశేష్యైక్యమిత్యర్థః. అనేన అరుణాధికరణాకృత్యనికరణయోః ప్రతిపాద్యభేదశ్చోక్తో భవతి. ప్రాతిపదికస్యార్థ స్పష్ట్యత్వమాకృత్యధికరణార్థః-అనేకప్రాతిపదికస్య సమానవిభక్తిత్వే విశేష్యైక్యపరత్వప్రతిపాదకమరుణాధికరణమితి. కథం గుణసంబన్ధో న సామానాధికర ణ్యావసేయ ఇత్యత్రాహ (విశిష్టద్రవ్యైక్యమేవహి సామానాధికరణ్యస్యార్థ ఇతి) విశిష్టైక్యమిత్యుక్తే విశేషణాంశస్యైక్యం మాభూదితి విశిష్టద్రవ్యైక్యమి త్యుక్తం. ద్రవ్యశబ్దేన విశేష్యాంశో వివక్షితః. ఏతదుపపాదకత్వేన సామానాధికరణ్యలక్షణగ్రన్థమాహ (భిన్నేతి) నహి విశేషణవిశేష్యవాచినోః పద యోర్విశేషణవిశేష్యభావసంబన్ధే వృత్తిస్సామానాధికరణ్యమిత్యుక్తమిత్యర్థః. ఏవం ప్రాతిపదికేన గుణాన్వయః, సమానవిభక్త్యా పరస్పరాన్వయో, వా క్యేన క్రియాన్వయ, శ్చబోధ్యత ఇతి కృత్యత్రయముక్తం. ఏతత్ప్రసరత్యుపేతమిత్యాహ (అతఏవేతి) కించ - ద్రవ్యపర్యన్తాభిధానే స్యేకహాయనీప దేన వాక్యస్య నిరాకాంక్షత్వాదరుణయేతిపదసంనత్రాన్వేతీతిశఙ్కాపరిహృతా భవతి - అర్థవాదాధికరణే అర్థవాదనైరపేక్ష్యేణ విధేరేవ ప్రవర్తకత్వా ద్విధివాక్యేనార్థవాదస్య నైకవాక్యత్వమితి శఙ్కాయాం - అర్థవాదస్య శ్రూయమాణత్వాత్తత్ర విధేరాకాఙ్క్షాస్తీతి కల్ప్యం- తస్మాదుత్థాపితాకాఙ్క్షో ఽర్థవాదో విధినైకవాక్యతయాఽన్విత ఇతి నిశ్చితః. తత్ర తైరేవోక్తముదాహరణమిదం రక్తః పటో భవతీతి. తత్ర హి పటో భవతీత్యేతావతా నిరాకాఙ్క్ష త్వేపి వాక్యస్య- ప్రయుక్తం రక్తపదం కీదృశః పట ఇత్యుత్థాపితాకాఙ్క్షమన్వేతి - ఏవమత్రాప్యరుణయేతిపదం శ్రూయమాణముత్థాపితాకాఙ్క్షత్వా దేకవాక్యతయాఽన్వితమితి భావః. అతఏవ- కృత్యత్రయస్యాపి యథోక్తప్రకారత్వాదేవ. రక్తః పటో భవతీతి వాక్యే యథోక్తప్రకారేణ కృత్యత్ర యం దర్శయతి (పటస్యేతి) రక్తః పట ఇత్యాదివాక్యే విశేషణస్యైకత్వాత్తదుత్థాపితాకాఙ్క్షమన్వేతి. బహూని విశేషణాని సమస్తపదోక్తాని చేదన్వి తాని స్యుః - నతు వ్యస్తపదోక్తాని - అత్ర తు పదాని వ్యస్తాని. తత్ర ప్రథమాన్తత్వాత్సామానాధికరణ్యం - అత్ర తు పదాని కారకవిభక్త్యన్తాని- తస్మాన్నాత్ర సామానాధికరణ్యమితి శఙ్కాత్రయమభిప్రేత్యాహ (ఏవమేకేనేతి) (పదేన సమస్తేన వ్యస్తేన వేతి) కారకవిభక్త్యన్తేన ప్రథ

ధానమవిరుద్ధం- దేవదత్తశ్శ్యామో యువా లోహితాక్షోదణ్డీకుణ్డలీ తిష్ఠతి, శుక్లేన వాససా యవనికాం సమ్పాదయేత్, నీలముత్పలమానయ, నీలోత్పలమానయ, గామానయ శుక్లాం శోభనాక్షీం, *అగ్నయే పథికృతే పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపేత్, ఇతి- ఏవం *అరుణయైకహాయన్యా పిఙ్గాక్ష్యా సోమం క్రీణాతీతి. ఏతదుక్తం భవతి- యథా కాష్ఠైః స్థాల్యామోదనం పచేదిత్యనేకకారకవిశిష్టైకా క్రియా యుగపత్ప్రతీయతే - తథా సమానాధికరణపదసఙ్ఘాతాభిహితమేకైకం కారకం తత్తత్కారకప్రతిపత్తివేళాయామేవానేకవిశేషణవిశిష్టం యుగపత్ప్రతిపన్నం క్రియాయామన్వేతీతి న కశ్చిద్విరోధః - ఖాదిరైశ్శుష్కైః కాష్ఠైస్స్వముపరిమాణే భాణ్డే పాయసం శాల్యోదనం సమర్థః పాచకః పచేదిత్యాదిష్వితి.

మాత్రేణ నేతి చాత్రాభిప్రేతం. తత్ర ప్రథమాన్తబహువిశేషణాన్వయే ఉదాహరణమాహ (దేవదత్త ఇతి) దేవదత్తశ్శ్యామ ఇత్యాదికముదాహరతోఽయంభావః - రక్తః పట ఇతి పదద్వయమపి ద్రవ్యవాచకం - అరుణయేతి పదం చేతనవాచకమితి వైషమ్యం యథా న ప్రయోజకం - తథా ప్రథమాన్తత్వ కారకవిభక్త్యన్తత్వ వైషమ్యమప్యప్రయోజకమితి. అన్తరఙ్గబహిరఙ్గవిశేషణెరప్యేవమిత్యభిప్రాయేణ దణ్డీ కుణ్డలీత్యుక్తం- కారకవిభక్త్యన్తైకపదాన్వయోదాహరణమాహ (శుక్లేన వాససేతి) కర్మకారకముదాహరతి (నీలముత్పలమితి) సమస్తోదాహరణమాహ (నీలోత్పలమితి) కారకవిభక్త్యన్తానేకపదాన్వయోదాహరణమాహ (గామితి) సంప్రదానకారకవిషయం వైదికం చోదాహరణమాహ (అగ్నయ ఇతి) పురోడాశమష్టాకపాలమితి కర్మకారకమపి సిద్ధం. ఏవం *అరుణయేత్యాదివాక్యేఽపి తుల్యమిత్యాహ (ఏవమితి) నను కారకవిభక్తేః క్రియాన్వయబోధోపక్షీణత్వాన్న పరస్పరాన్వయబోధకత్వం. ఉచ్యతే- కారకవిభక్తిః క్రియాన్వయబోధికా స్యాత్- కిమత్రాయోగవ్యవచ్ఛేద ఏవ- ఉతాన్యయోగస్యవ్యవచ్ఛేదశ్చ. అయోగవ్యవచ్ఛేదమాత్రం న విరుద్ధం. అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదశ్చేత్తర్హి క్రియాన్వయబోధోపక్షీణా కారకవిభక్తిః *పశునా యజేతేత్యాదిషు సంఖ్యాన్వయమపి న బోధయేత్. కారకవిభక్తిత్వాకారాత్ క్రియాన్వయబోధనం- ఏకవచనత్వద్వివచనత్వాకారాత్సంఖ్యాన్వయబోధనమిత్యాకారభేదాదవిరోధ ఇతి చేత్. సమానవిభక్తిత్వాకారవిశేషేణ తర్హి పరస్పరాన్వయమపి బోధయేత్. నన్వేకపదస్థా కారకవిభక్తిర్యుగపత్సంఖ్యాన్వయం క్రియాన్వయం చ బోధయతీతి తుల్యబలత్వాన్నాన్యోన్యాపహారః- పరస్పరాన్వయస్తు పదాన్తరపరామర్శసాపేక్ష ఇతి విలమ్బితత్వాత్స బాధిత ఇతి చేత్. కిం విలమ్బితత్వావిలమ్బితత్వమాత్రమేవ ప్రాబల్యదౌర్బల్యహేతుః- తర్హి ప్రత్యక్షమేకమేవ ప్రమాణమన్యత్సర్వం లఙ్ఘ్యం స్యాత్ - తత్సాపేక్షత్వేన విలమ్బితత్వాత్. తస్మాద్విజయోఽలోకాయతికః. కించ- శ్రుతిరేవ ప్రమాణం- న స్మృతిః- విలమ్బాత్. శ్రుతిలిఙ్గాదిష్వపి శ్రుతిరేవ ప్రమాణం- న లిఙ్గాది - విలమ్బాదేవ. ప్రథమావిభక్త్యన్తేషు చైకపదస్థైకవచనాదినా ప్రాగేవ సఙ్ఖ్యాన్వయప్రతీతేః పదాన్తరస్థసమానవిభక్తిపరామర్శసాపేక్షసామానాధికరణ్యాసిద్ధిస్స్యాత్. ఇహాపి ద్రవ్యగుణయోః పరాభిమతఅర్థః పరస్పరాన్వయో న సిధ్యేత్ - శబ్దతః ప్రథమావగతక్రియాన్వయాపేక్షయా తస్యార్థత్వేన చరమావగతిత్వాభ్యుపగమాత్. నైవం - విరోధే సతి హి విలమ్బితావిలమ్బితయోర్బాధ్యబాధకభావ ఇతి చేత్. తర్హ్యత్రాపి క్రియాన్వయసంఖ్యాన్వయవత్ పరస్పరాన్వయస్యాపి విరోధాభావాత్ విలమ్బావిలమ్బావకించిత్కరౌ. అత్రావిరోధః పరైరభ్యుపేతః - పశ్చాదర్థాన్వయసిద్ధ్యభ్యుపగతిర్న్యాయ్యా. న కేవలమవిరోధమాత్రాత్పరస్పరాన్వయసిద్ధిః- ప్రయోగస్య నియామకత్వాత్ - కారకవిభక్త్యన్తపదానాం సంఖ్యాన్వయేన సహ క్రియాన్వయబోధనే హి ప్రయోగో దృశ్యత ఇతి చేత్. తథా పరస్పరాన్వయబోధనమపి ప్రయోగసిద్ధమితి చరమయుక్త్యభిప్రాయేణ ప్రథమాన్తకారకవిభక్త్యన్తబహూదాహరణముదాహృతం దేవదత్తశ్శ్యామ ఇత్యాదికం.. యథైకవచనాదీనామేకత్వాదిసంఖ్యాన్వయబోధకత్వం ప్రథమాన్తేషు కారకవిభక్త్యన్తేషు చావిశిష్టమఙ్గీక్రియతే- ఉభయత్రావిశేషేణ ప్రయోగదర్శనాత్ - సమానవిభక్తైరప్యవిరుద్ధార్థైక్యబోధకత్వముభయత్రావిశేషేణ ప్రయోగదర్శనాదఙ్గీకరణీయమిత్యర్థః. ఏవం కారకవిభక్తిప్రయుక్తానుపపత్తిః పరిహృతా. తథా విశేషణవిశేష్యయోరనుపపత్తిత్రయం- తత్ర విశేషణభేదే విశేష్యభేదో జన్మవ్యధికరణన్యాయేన పరిహృత ఇతి నాత్ర వివక్షితః. విశేషణైక్యపరిహారః ప్రాగుక్తోఽత్రానుసన్ధేయః. అథాన్యోన్యసమవాయోఽపి హ గ్రన్థః- విశిష్టత్వమపస్థాప్య, విశిష్టార్థ ఏక ఇతి జ్ఞాపయిత్వే, తుల్యబలత్వాన్నిర్విశేషకృత్యత్రయస్య క్రమభావిత్వం ప్రతీయతే - తతశ్చాన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గ ఇతి తత్పనోద్యం. కరణకారకవిభక్త్యన్తసామానాధికరణ్యం వదతః సూత్రకారస్య తావన్నాత్రాభిప్రాయత్వశఙ్కావనివార్యా. అత తదర్థమాహ (ఏతదుక్తం భవతీతి) *పదజాతం శ్రుతం సర్వం స్మారితానన్వితార్థకం ఇతి న్యాయేన యుగపద్బోధనాత్ క్రమభావిత్వాభావాన్న విశేషణాన్తరవిశిష్టే విశేషణాన్తరాన్వయవిధానేన విశేషణానామన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గ ఇత్యర్థః. యౌగపద్యకథనేన పూర్వం తుల్యబలత్వాన్నిర్విశేషకృత్యత్రయభేద నిర్వాహకపరామర్శక్రమప్రకటనార్థమిత్యుక్తం భవతి. తత్తత్కారకప్రతిపత్తివేళాయామిత్యనేన ఇదం సూత్రం సర్వకారకవిభక్త్యన్తపదప్రదర్శనార్థమితి దర్శితం. ఇత్యాదిమనకశ్చిద్విరోధ ఇత్యన్వయః. విరోధోఽన్యోన్యసమవాయాదిర్వివక్షితః- యుగపత్ప్రతిపన్నమిత్యనేన తత్ర పరిహారో వివక్షితః. యథా కాష్ఠైరిత్యాదికం పదతాసమానాధికరణపదవిషయచోద్యపరిహారావ్యధికరణవాక్యేఽపి సమానా ఇతి ప్రతిబన్ద్యభిప్రేతా. అయమర్థః- వ్యధికరణాని పదాని తత్తత్కారకవిశిష్టాం క్రియాం కిం యుగపత్క్రమేణ వా ప్రతిపాదయన్తి. యౌగపద్యే ఉద్దేశ్యోపాదేయవిభాగాభావప్రసఙ్గః, అనేకకారకవిశిష్టక్రియైకత్వే విశిష్యక్రియాయా ఏకత్వద్విశేషణభూతకారకైక్యమపి స్యాత్,. క్రమేణ చేత్కారకాన్తరవిశిష్టక్రియాయాం కారకాన్తరాన్వయవిధానం స్యాత్ - తదా కాష్ఠస్థాల్యాదేరన్యోన్యసమవాయప్రసక్త్యా కాష్ఠస్య స్థాల్యధికరణం స్థాల్యాః కాష్ఠమధికరణం వా స్యాత్. నతదస్తి- విశిష్యభూతక్రియాయా ఏకత్వం వాక్యప్రతిపా

యత్తూపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థగుణశబ్దః కేవలగుణాభిధాయీత్యరుణయేతిపదేన కేవలగుణస్యైవాభిధానమితి-తన్నోపపద్యతే-లోకవేదయోర్ద్రవ్యవాచిపదసమానాధికరణస్యగుణవాచినశ్శబ్దవదపి కేవలగుణాభిధానాదర్శనాత్. ఉపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థంగుణపదం కేవలగుణాభిధాయీత్యప్యసఙ్గతం - పటశ్శుక్లఇత్యాదిషూపాత్తద్రవ్యకేపిగుణవిశిష్టస్యైవాభిధానాత్. పటస్యశుక్లఇత్యత్రశౌక్ల్యవిశిష్టపటాప్రతిపత్తిరసమానవిభక్తినిర్దేశకృతా-నపునరుపాత్తద్రవ్యకత్వకృతా- తథైవఘటస్యశుక్లోభాగఇత్యాదిషుసమానవిభక్తినిర్దేశేశౌక్ల్యవిశిష్టద్రవ్యంప్రతీయతే. యత్పునఃక్రియయైకహాయన్యవరుద్ధతయారుణిమ్నః క్రియాన్వయోనసమ్భవతీతి-తదపివిరోధిగుణరహితద్రవ్యవాచిపదసమానాధికరణగుణపదస్యతదాశ్రయగుణాభిధానేనక్రియాపదాన్వయావిరోధాదసఙ్గతం. రాద్ధాన్తేచోక్తన్యాయేనారుణిమ్నశ్శాబ్దేద్రవ్యాన్వయేసిద్ధేద్రవ్యగుణయోః క్రియసాధనత్వానుపపత్త్యాఽర్థాత్పరస్పరాన్వయస్సిధ్యతీత్యప్యసఙ్గతం. అతోయథోక్తఏవార్థః.———

త్వం-నతువిశిష్యస్య-అతోనవిశేషణభూతకారకైక్యప్రసఙ్గః సర్వకారకైక్యేక్రియాయాఏవవిశేష్యత్వేననాన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గ ఇతిచేత్. తథా సమానవిభక్తేర్విశేష్యాంశమాత్రేన్వయిత్వాన్నవిశేషణైక్యం,-ప్రత్యయసమాభివ్యాహృతప్రకృత్యర్థనియమాభావాత్. యథాపటఇత్యేకపదప్రయోగేతత్స్వరూపవచనంనవిశేషణవిశిష్టస్వరూపప్రతిపాదకమితి-కింతువిశిష్టస్యస్వరూపమేవ-ప్రత్యయార్థనియామకాభావాత్-ఇత్యాహుపపత్తేః. యుగపత్సర్వేష్వవిశేషణైరేకస్యైవార్థస్యవిశేష్యత్వేనవిశేషణానామన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గః స్యాత్. ఏవంసూత్రకారాణాంపూర్వపక్షరాద్ధాన్తాభిహితా అథపరోక్తపూర్వపక్షరాద్ధాన్తయోరనుయాయినమన్యంపక్షంసాధారణార్థంవిభజ్య (యత్త్విత్యాదినా) ప్రత్యాహ ***శ్వేతమాలభేతేత్యాదిషుగుణవాచిపదానాంగుణిపర్యన్తత్వంనైరన్తర్యేణాభిధానయోగాత్. తత్రోపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థత్వంగుణవాచిపదానాంగుణమాత్రపర్యవసానే ప్రయోజకమభ్యుపేతం-పటస్యశుక్లఇత్యాదిషుప్రయోగదర్శనాత్. పటశ్శుక్లఇత్యాదిషూపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థత్వేపిపదానాంసామానాధికరణ్యాత్ గుణిపర్యన్తాభిధానమితిచాభ్యుపేతం. తత్రగుణమాత్రపర్యవసానేప్రయోజకమపి-తదభ్యుపగమ్య తేగుణమాత్రపర్యవసానంనూపపద్యతే (తన్నోపపద్యతఇతి) కుతఇత్యత్రాహ (లోకవేదయోరితి) ద్రవ్యవాచిపదసమానాధికరణ్యావిరోధిత్వోపపాదనముపజీవ్యపరందూషితం. గుణిపర్యవసానాపవాదకముపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థగుణపదస్యసామానాధికరణ్యస్య ***అరుణయేత్యాదినాకేవలగుణాభిధాయిత్వమయుక్తమిత్యర్థః. ఏవంపరోక్తప్రయోజకాభ్యుపగమేనతత్త్వాన్నప్రయోజ్యంగుణమాత్రపర్యవసానంయాపితం. అథతేనుక్తంప్రయోజకందూషయతి (ఉపాత్తద్రవ్యకేతి) తత్రహేతుమాహ (పటశ్శుక్లఇత్యాదిష్వితి) గుణమాత్రపర్యవసానేగుణిపర్యవసానేపిసాధారణముపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థగుణవాచిత్వంగుణమాత్రపర్యవసానేప్రయోజకంనభవతీత్యర్థః. ననుసతిస్వప్రయోజకేస్వాభావనిమిత్తాభిధానమిత్యత్రాహ (పటస్యేతి) అసమానవిభక్తినిర్దేశప్రయోజకమిత్యర్థః. అసమానవిభక్తినిర్దేశే-అసమానాధికరణ్యేశుక్లశబ్దేసమానవిభక్తినిర్దేశాభావః-శ్వేతోయాలీత్యాదిష్వపిగుణమాత్రపర్యవసానప్రసఙ్గాత్. వ్యతిరేకాభావప్రయోజకత్వకల్పనం, వ్యభిచారస్థలేపవాదకల్పనం, చాయుక్తం-అవ్యభిచారిప్రయోజకసద్భావాదిత్యభిప్రాయః. గుణమాత్రపర్యవసానే-నేదముపిప్రయోజకంసాధారణం-ఘటస్యశుక్లోభాగఇత్యసమానవిభక్తినిర్దేశేపిగుణిపర్యవసానాదితిచేత్తత్రాహ (తథైవేతి) ఘటస్యేత్యసమానవిభక్తినిర్దేశేపిశుక్లస్యవిశేష్యవాచిభాగశబ్దేనసమానవిభక్తినిర్దేశాభావాన్నతస్యగుణమాత్రపర్యవసానప్రయోజకత్వభఙ్గః-యథాత్విత్యథగుణమాత్రపర్యవసానాపవాదకాభావేవిశేష్యసామానాధికరణ్యాన్నతస్యగుణిపర్యవసానాత్ప్రయోజకత్వహానిరితి. కించ-నకేవలముపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థత్వాదేవగుణమాత్రపర్యవసానకల్పనాగౌరవమస్యాప్రయోజకమతే. ***శ్వేతమాలభేతేత్యాదిషుగుణవాచిపదస్యగుణిపర్యన్తత్వముక్తం- పటస్యశుక్లఇత్యాదిషుతదపవాదకత్వేనోపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థత్వమభ్యుపేతం-తస్యాప్యపవాదకత్వేనపటశ్శుక్లఇత్యాదిషుసామానాధికరణ్యముక్తమితిప్రయోజకత్రయకల్పనాస్త్యస్మత్పక్షేతు ***శ్వేతమాలభేతపటశ్శుక్లఇత్యాదిప్రయోగేష్వపృథక్సిద్ధధర్మవాచిత్వాదేవగుణిపర్యన్తత్వంసిద్ధం- పటస్యశుక్లఇత్యత్రాసమానవిభక్తినిర్దేశకృతంగుణపర్యన్తత్వమితిప్రయోజకద్వయమేవేతి. ఇదమర్థసిద్ధమితికల్పనాగౌరవంసకణ్ఠోక్తం. ఏవం పరస్యపూర్వపక్షసిద్ధాన్తానుగతమరుణయేతిపదస్యగుణమాత్రపరత్వంనిరస్తం. అథపూర్వపక్షసాధారణార్థస్యస్వసిద్ధాన్తయుక్త్యాపరిహృతత్వంవక్తుమాహ (యత్పునరితి) ఏకహాయన్యవరుద్ధతయా- ఏకహాయన్యానిరాకాఙ్క్షత్వాత్. విభాగేసాకాఙ్క్షత్వేనత్వేవహ్యేకవాక్యత్వం - ఇహాతదభావాన్న క్రియాన్వయఇత్యర్థః. తస్యపరిహృతత్వందర్శయతి (తదపీతి) నీలంశుక్లమిత్యాదివ్యావృత్త్యర్థంవిరోధిగుణరహితశబ్దప్రయోగః. గుణపదస్యైవగుణిపర్యన్తత్వేనగుణవిశిష్టమేకంకరణమితిఅరుణిమ్నోద్రవ్యద్వారాక్రియాన్వయయుక్త్యా-క్రియాన్వయాసంభవోనుపపన్నఇత్యర్థః. రాద్ధాన్తాసాధారణముక్తంయాపయతి (రాద్ధాన్తేచేతి) ***సంభవత్యేకవాక్యత్వేవాక్యభేదస్తునేష్యతఇతిన్యాయేనసవాక్యైకత్వేకథంచిత్సంభవతివాక్యభేదాశ్రయణాయోగాత్ ***గుణేద్రవ్యవ్యపేక్షేచద్రవ్యేచగుణకాఙ్క్షిణీతిన్యాయేనద్రవ్యగుణయోఃపరస్పరాపేక్షత్వాన్నష్టాశ్వదగ్ధరథన్యాయేనార్థాదన్వయఇతిరాద్ధాన్తేపయుక్తం- శాబ్దాన్వయసిద్ధిరిత్యర్థః. స్వోక్తాధికరణార్థముపసంహరతి (అతోయథోక్తఏవార్థఇతి) కించ-***గుణేశుక్లాదయఃపుంసీతిగుణపర్యన్తత్వే పుల్లిఙ్గతాయాఃప్రాప్తత్వాదరుణయేతిస్త్రీలిఙ్గపదస్యగుణమాత్రపరత్వందుర్వచం. కించ- పూర్వపక్షశ్చాత్యన్తాభాసః - భిన్నవాక్యమితిహిపూర్వపక్షః-తథాసత్యరుణయేతిపదంనోపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థంభవతి. ఉపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థత్వేసిద్ధేహిగుణమాత్రపర్యవసానత్వసిద్ధిరితి. వాక్యభేదేతి ***అరుణ

తస్మాత్ తత్త్వమస్యాదిసామానాధికరణ్యేపదద్వయాభిహితవిశేషణాపరిత్యాగేనైవైక్యప్రతిపాదనంవర్ణనీయం-తత్త్వమస్యాద్యవిద్యోపహితానవధికదుఃఖభాగినశ్శుద్ధ్యశుద్ధ్యుభయావస్థాచ్చేతనాదర్థాన్తరభూతమశేషహేయప్రత్యనీకానవధికకల్యాణైకతానంపరమాత్మానమనభ్యుపగచ్ఛతోనసమ్భవతి. అభ్యుపగచ్ఛతోపిసమానాధికరణపదానాంయథావస్థితవిశేషణవిశిష్టైక్యప్రతిపాదనపరత్వాశ్రయణేత్వమ్పదప్రతిపన్నసకలదోషభాగిత్వం పరస్యప్రసజ్యేతేతిచేత్. నైతదేవం-త్వమ్పదేనాపిజీవాన్తర్యామిణఃపరస్యైవాభిధానాత్. ఏతదుక్తంభవతి-సచ్ఛబ్దాభిహితంనిరస్తనిఖిలదోషగన్ధం-సత్యసఙ్కల్పమిశ్రానవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణగణంసమస్తకారణభూతంపరంబ్రహ్మబహుస్యామితిసఙ్కల్ప్యతేజోఽబన్నప్రముఖంకృత్స్నంజగత్సృష్ట్వాతస్మిన్దేవాదివిచిత్రసంస్థానసంస్థితేజగతిచేతనంజీవవర్గంస్వకర్మానుగుణేషుశరీరేష్వాత్మతయాప్రవేశ్యస్వయంచస్వేచ్ఛయైవజీవాన్తరాత్మతయాఽనుప్రవిశ్యైవమ్భూతేషు స్వపర్యన్తేషు దేవాద్యాకారేషుసఙ్ఘాతేషు నామరూపేవ్యాక

వైకతాయస్యేతిప్రత్యాసత్త్యతిశయాదేకవాక్యతుల్యత్వమాపాత్రద్రవ్యకపాల్యన్తత్వమితిచేత్. సన్నిధినిర్దేశాదేకవాక్యస్థత్వఫలభూతగుణమాత్రపర్యన్తత్వసిద్ధిశ్చేత్ - తతపినైకవాక్యస్థలాభలభూతైకతాయస్యన్వయనియమాపిస్యాదితివాక్యభేదహేతుకస్య పూర్వపక్షస్యానుదయఏవస్యాదితి. రాద్ధాన్తోపిదుస్స్థః- ఏకతాయన్యాయతున్యేనవక్త్రయస్యాభ్యఇత్యేకక్రియాయామేకరణస్వయసాకాఙ్క్షత్వకల్పకస్వచశబ్దస్యద్వన్ద్వసమాసస్యచాభావణాత్. అతఇమౌ పూర్వపక్షరాద్ధాన్తావతిదుస్స్థతయాసూత్రకారాభిమతావితివక్తుమయుక్తం. అతోస్యాధికరణస్య యథోక్తావేవపూర్వపక్షరాద్ధాన్తౌసూత్రకారాభిమతౌ.———ఏవముక్తతర్కేణప్రస్తుతసామానాధికరణ్యస్యైక్యత్వాహ (తస్మాదితి) తస్మాత్- సామానాధికరణ్యస్యానేకవిశేషణవిశిష్టైకార్థపరత్వస్యలోకవేదసిద్ధత్వాత్. ఉపక్రమసామానాధికరణ్యంపరపక్షేనసంభవతి- పదద్వయాభిహితగుణహానాదిత్యాహ(తత్త్వమితి) జీవబ్రహ్మభేదమనభ్యుపగచ్ఛతోన సంభవతీతిప్రతిజ్ఞాయామ్ ఉపపాదనార్థమనాద్యవిద్యేత్యాదికం, అశేషహేయప్రత్యనీకేత్యాదికం, పదవిశేషణముభయత్రప్రవృత్తినిమిత్తఫలతయోక్తం. కర్మవశ్యోనిగ్రాహ్యోనుగ్రాహ్యశ్చజీవోనిగ్రాహకోనుగ్రాహకశ్చపరమాత్మాభేదమన్తర్నీయతేనాన్యథేతి భావః. నామభిప్రాయః. శుద్ధ్యశుద్ధ్యుభయావస్థాదిత్యుక్తం. నహినిగ్రాహకాయాంనిగ్రాహకస్యగతిరస్తి పురుషోఽనుగ్రాహకోయనుగ్రాహ్యోయసునుగ్రాహ్యతాతేనస్యతేజానిస్యోభయతిభావః. స్వేతరనైరపేక్ష్యంనత్వదేహస్య లీలారద్ధాన్యస్య అర్థం ఉభయలిఙ్గత్వేనవైషమ్యేణ క్వంశోఽత్యాదినా. నిర్విశేషవాదినఇత్యేతావతాపర్యాప్తత్వేపిస్వపక్షమనభ్యుపగచ్ఛతో మాయావాదినఃప్రవృత్తిప్రత్యయేపిదూషణసామ్యజ్ఞాపనార్థం. తచ్ఛబ్దాదిభిర్విశేషణాభ్యుపగమాత్ త్వంశబ్దావగతవిశేషణమభ్యుపగన్తవ్యం-తథాసతి బ్రహ్మణోజ్ఞానిత్వాది ప్రసఙ్గఇతిశఙ్కతే (అభ్యుపగచ్ఛతోపీత్యాదినా) పరిహరతి (నైతదితి) కుతఇత్యత్రాహ (త్వమితి) (ఏతదితి) త్వమ్పదప్రతిపన్నస్యజీవవిశేషణస్యాపేక్షితభావః. జీవవాచిత్వేనప్రవృత్తస్యపదస్యతదన్తర్యామిపరత్వంలాఘవకరం. తత్కథమిత్యత్ర తస్యైవవాచిత్వానాదిత్యుక్తమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) ద్వారద్వారిభావవిపర్యయశఙ్కాపూర్వదాసాంఖ్యాయమారమ్భః. వేదాన్తవేద్యత్వసిద్ధంసర్వశబ్దానాంపరమాత్మవాచిత్వమప్యుపపాదయతి (సచ్ఛబ్దేత్యాదినా) సామానాధికరణ్యబలాత్తత్త్వం పదావగతవిశేషాస్స్వీకార్యాః, బ్రహ్మణోనిర్దోషత్వంబ్రహ్మేత్యాది శ్రుత్యన్తరసిద్ధం, చ - అతఏవపరోక్తాన్ అన్తర్యామిపరత్వంయుక్తమితి తత్త్వంపదసామానాధికరణ్యముఖ్యత్వ, నిర్దోషత్వశ్రుత్యన్తరస్యానుగుణ్య, తద్వాక్యప్రాయేణనిరస్తనిఖిలేత్యాదివిశేషణముక్తం. (సచ్ఛబ్దాభిహితమితి) కారణవస్తువాచిసచ్ఛబ్దః కారణత్వానుగుణగుణాన్వితవస్తుపరఇతిభావః (బహుస్యామితీతి) యథా సర్వపూర్వమాసాదయన్ స్వర్గకామోయజేతేత్యత్రలిఙ్గాచ్చేనగ్రాహకేణపరమాపూర్వేణసన్నిధిసమావ్నాతేషుపదార్థేష్వవిశేషేణస్వశేషతయాగృహీతేషుతత్రప్రయాజాదీనామపూర్వద్వారకం ప్రతిశేషత్వం త్రీహియవాదిద్వారకం, యాగాదేస్తుతచ్ఛేషత్వముద్వారకం, చక్షుశ్చేన్నిశ్చీయతే-తథా బహుస్యామితిగ్రాహకగ్రాహణేనతేజఃప్రభృతిసర్వనామరూపేషుసామాన్యేనపరమాత్మీయతయాఽవగతేషుతత్రానుప్రవేశపూర్వకనామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యాదిభిస్సద్వారకమధ్యవసీయతఇత్యనుసన్ధేయం. యథోపబృంహణేషు *గుణవాన్ *కశ్చవీర్యవాన్ *ఏవంగుణసంపన్నమిత్యాదిశ్లోకేషుభగవద్గుణేషు *సహస్రనామభక్తాత్జనిస్సఙ్కల్పవర్ణ ఇత్యుక్తానాంసఙ్కల్పాదీనాం *భగవజ్జనస్సత్యసఙ్కల్పత్వేత్యుక్తానాంసత్యసఙ్కల్పత్వాదీనాంచగుణానాందివ్యవిగ్రహద్వారకత్వమద్వారకత్వంచదృశ్యతే- తథేహాపీశ్వరశరీరభూతచిదచిద్ద్వారకోఽద్వారకశ్చగుణాన్వయోయథాశ్రుతిస్వీకార్యఇతిభావః (బహుస్యామితి) బహునామరూపభాగ్భవేయమిత్యర్థః. (తేజోఽబన్నప్రముఖమితి) ప్రముఖశబ్దేనతత్త్వాన్తరసృష్టిర్వివక్షితా. దేవాదివిచిత్రసంస్థానసంస్థితఇతిపదద్వ్యమాణచిదచిదంశవిభాగార్థంజగదాకారకథనం-నతుజీవానుప్రవేశపూర్వావస్థాకథనం. పరమాత్మనవిపక్షత్వజగచ్ఛరీరిత్వంచేత్కథంజీవాత్మనశ్శరీరిత్వమితిశఙ్కాఽపనోద్యతేచేతనమితిశబ్దేన- చేతనత్వంశరీరిత్వేప్రయోజకమిత్యర్థః. చేతనమిత్యనేన *విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచేత్యత్రవిజ్ఞానశబ్దస్యజ్ఞాతృవాచిత్వందర్శితం. జీవవర్గశబ్దేన *విజ్ఞానం *జీవేనేతిచైకవచనం *నిత్యోనిత్యానాంచేతనశ్చేతనానామేకోబహూనాంయోవిదధాతికామానిత్యాదిభిరైకార్థ్యజ్ఞాతావితివ్యాఖ్యాతంభవతి. *అనేనజీవేనేత్యత్రానేనేతినిర్దిష్టస్యాపి ప్రాయదివరణంస్వకర్మానుగుణేష్వితి- జీవవిశిష్టపరమాత్మవిశేషణేదంశబ్దస్యజీవద్వారకత్వేవైచిత్ర్యపరత్వాత్.జీవవైచిత్ర్యస్యకర్మవైచిత్ర్యాధీనత్వాత్,. జీవకర్తృకప్రవేశవ్యావృత్త్యర్థంస్వేచ్ఛయైవేత్యుక్తం-పారతన్త్ర్యంస్వాతన్త్ర్యంచ అనుప్రవేశహేతువైషమ్యమిత్యర్థః. ఏవంభూతేషు-ద్వారద్వారిభావేనవ్యవస్థితేషుచిదచిదాత్మకేష్విత్యర్థః. స్వపర్యన్తేషు దేవాద్యాకారేషుసంఘాతేషు

రోత్ - ఏవంరూపసఙ్ఘాతస్యైవ వస్తుత్వం శబ్దవాచ్యత్వం చాకరోదిత్యర్థః. అనేన జీవేనాత్మనా - జీవేనమమేతి నిర్దేశో జీవస్య బ్రహ్మాత్మకత్వం దర్శయతి. బ్రహ్మాత్మకత్వం చ జీవస్య జీవాన్తరాత్మతయా బ్రహ్మణోఽనుప్రవేశాదిత్యవగమ్యతే - *ఇదం సర్వమసృజత యదిదం కిఞ్చ తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవత్ ఇత్యత్రేదం సర్వమితి నిర్దిష్టం చేతనాచేతనవస్తుద్వయం సత్త్యచ్ఛబ్దాభ్యాం విజ్ఞానావిజ్ఞానశబ్దాభ్యాం చ విభజ్య నిర్దిశ్య చిద్వస్తున్యపి బ్రహ్మణోఽనుప్రవేశాభిధానాత్. అత ఏవం నామరూపవ్యాకరణాత్సర్వే వాచకశబ్దా అచిజ్జీవవిశిష్టపరమాత్మవాచిన ఇత్యవగతమితి. కిఞ్చ - *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమితి చేతనమిశ్రం ప్రపఞ్చమిదం సర్వమితి నిర్దిశ్య తస్యైష ఆత్మేతి ప్రతిపాదితం - ఏవం చ సర్వం చేతనాచేతనం ప్రతి బ్రహ్మణ ఆత్మత్వేన సర్వం సచేతనం జగత్తస్య శరీరం భవతి. తథా చ శ్రుత్యన్తరాణి *అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా *యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరో యం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతి ప్రారభ్య *య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇత్యాది *యః పృథివీమన్తరే సఞ్చరన్ యస్య పృథివీ శరీరం యోఽపామన్తరే సఞ్చరన్ యస్యాపశ్శరీరమిత్యారభ్య *యోఽక్షరమన్తరే సఞ్చరన్ యస్యాక్షరం శరీరం యమక్షరం న వేద ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇత్యాదీని సచేతనం జగత్తస్య శరీరత్వేన నిర్దిశ్య తస్యాత్మత్వేన పరమాత్మానముపదిశన్తి. అతశ్చేతనవాచినోఽపి శబ్దాశ్చేతనస్యాప్యాత్మభూతం చేతనశరీరకం పరమాత్మానమేవాభిదధతి - యథా అచేతనదేవాదిసంస్థానపిణ్డవాచినశ్శబ్దాస్తత్తచ్ఛరీరకజీవాత్మన ఏవ వాచకాః * చత్వారః పఞ్చదశరాత్రా దేవత్వం గచ్ఛన్తీత్యాదిషు - దేవా భవన్తీత్యర్థః. శరీరస్య శరీరిణం ప్రతి ప్రకారత్వాత్, ప్రకారవాచినాం చ శబ్దానాం ప్రకారిణ్యేవ పర్యవసానాత్, శరీరవాచినాం శబ్దానాం శరీరిపర్యవసానం న్యాయ్యం. ప్రకారో హి నామ ఇదమిత్థమితి ప్రతీయమానే వస్తుని ఇత్థమితి ప్రతీయమానోంఽశః - తస్య తద్వస్త్వపేక్షత్వేన తత్ప్రతీతేస్తదపేక్ష

తత్తద్దేవాద్యవస్థాస్తత్తద్వాచిశబ్దాంశ్చాకరోదిత్యర్థః. *నామరూపే వ్యాకరోదిత్యుక్తే నామరూపవ్యాకరణస్య పరమాత్మపర్యన్తత్వస్యాస్ఫుటత్వాత్తద్విశదయతి (ఏవమితి) పూర్వం లబ్ధనిర్దిష్టానాం క్రియాణాం క్రమవివక్షారాహిత్యం చానేన ప్రదర్శ్యతే. ఏవంరూపసంఘాతస్య - చిదచిదీశ్వరాత్మకస్య సంఘాతస్యేత్యర్థః. ఏవం స్వరూపసంఘాతస్యేతి పాఠేఽయమర్థః - స్వం రూపం చ స్వరూపం. తస్య సంఘాతః. స్వశబ్దేన శరీరీ ఈశ్వర ఉచ్యతే. రూపశబ్దేన చిదచిద్వస్తుని. శరీరిశరీరరూపసంఘాతస్యేత్యర్థః. వస్తుత్వం - దేవాదివస్తుత్వం. *జీవేనాత్మనేత్యత్ర జీవవైలక్షణ్యస్యాస్పష్టత్వాత్, దాత్మశబ్దస్యానేకార్థసాధారణ్యాచ్చ తద్విరహాత్ స్వపరపక్షసాధారణమన్వయార్థం తావదాహ (అనేనేతి) మమేత్యాత్మశబ్దవ్యాఖ్యానం - ఆత్మశబ్దస్యాస్మద్వాచిత్వే సతి హి బ్రహ్మాత్మకత్వం దర్శితం భవతి. స్వరూపైక్యశఙ్కాం వ్యుదస్యతి (బ్రహ్మాత్మకత్వం చేతి) ఇదం సర్వమితి నిర్దిష్టం చేతనాచేతనవస్తుద్వయమిత్యత్ర సర్వశబ్దస్యాసఙ్కోచోఽభిప్రేతః. *తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవత్ *విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చేత్యనన్తరవాక్యేన సర్వశబ్దస్య స్వతః ప్రాప్తమసఙ్కుచితత్వం స్థాపితమిత్యాహ (ఇదం సర్వమితి) *అనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీత్యత్ర నామరూపవ్యాకరణస్యానుప్రవేశపూర్వకత్వం గమ్యతే - *తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశదిత్యనుప్రవేశస్య సృష్టిపూర్వకత్వం గమ్యతే - తస్మాన్నాత్ర పౌర్వాపర్యనియమః - సమానకర్తృకత్వమాత్రం వివక్షితం - *తస్యత్వష్టా విదధద్రూపమేతీతివాక్యే సృష్ట్యనుప్రవేశయోస్సమానకాలీనత్వావగమాత్. తస్మాద్వాక్యేష్వనుప్రవిశ్యేతి ల్యబన్తనిర్దేశోఽనుప్రవేశసృష్ట్యోర్విచ్ఛిజ్ఞాపనార్థ ఇత్యవగన్తవ్యం. సృష్ట్వానుప్రావిశదితి ల్యబర్థానుప్రవేశో వా. ఏవం నామరూపవ్యాకరణప్రకార ఉక్తః. తతః కిం ప్రస్తుతస్యేత్యత్రాహ (అత ఏవమితి) అతః - ఉదాహృతశ్రుతివాక్యాత్. ఏవం - పరమాత్మపర్యన్తనామరూపవ్యాకరణప్రతిపాదనాత్. సర్వశబ్దానాం పరమాత్మపర్యన్తత్వమాసందర్శితం. దేహవాచిశబ్దే స్వాకృతినయసంచారణేన పరమాత్మపర్యన్తత్వముపపాదయిష్యన్ శరీరత్వాపేక్షకం వాక్యం దర్శయతి (కించేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (ఏవం చేతి) న కేవలమాత్మశబ్దేన శరీరత్వం గమ్యం - అపి తు శరీరత్వం శరీరలక్షణేన కణ్ఠోక్తం చేత్యాహ (తథా చ శ్రుత్యన్తరాణీతి) *అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తేతి సర్వాత్మశబ్దవివరణం. విశేషణద్వయేన న్యపనభోవ్యావృత్తిః. భగవతో నియన్తృత్వకథనాత్తదేకనియామ్యత్వం శరీరలక్షణముక్తం భవతి. జగత్పరమాత్మశరీరమస్తు - తతః కిం ప్రస్తుతసామానాధికరణ్యస్య - శరీరాత్మభావో హి భేదరూపతయా సామానాధికరణ్యస్య విరోధీత్యత్రాహ (అతశ్చేతనవాచిన ఇతి) అతః - చిదచిదాత్మకజగతః పరమాత్మశరీరత్వాత్. శరీరభూతచేతనవాచిపదానాం తచ్ఛరీరిపరమాత్మవాచిత్వం కథమితి శఙ్కాయాం శరీరవాచిపదానాం శరీరిపర్యన్తాభిధాయిత్వదర్శనాదిత్యాహ (యథేతి) శరీరిపర్యన్తం వైదికప్రయోగం దర్శయతి (చత్వార ఇతి) దేవశబ్దస్య శరీరిపర్యన్తత్వం స్పష్టయతి (దేవా భవన్తీతి) దేవత్వం గచ్ఛన్తీత్యుక్తం - న తు దేవం గచ్ఛన్తీతి. దేవశబ్దస్య శరీరమాత్రపరత్వే శరీరత్వం గచ్ఛన్తీత్యుక్తం స్యాత్ - తతశ్చ దేహాత్మైక్యముక్తం స్యాత్. అతశ్శరీరిత్వం గచ్ఛన్తీత్యభ్యుపగన్తవ్యం - అతో భావప్రత్యయాన్తత్వం ప్రకృతిభూతదేవశబ్దస్య శరీరిపర్యన్తత్వజ్ఞాపకమిత్యర్థః. శరీరవాచిపదానాం శరీరిపర్యన్తబోధకత్వముపలాక్షణికమిత్యత్రాహ (శరీరస్యేతి) శరీరవాచినాం ప్రకారిపర్యన్తత్వం జాతిగుణవాచిపదానామివ ఆకృత్యధికరణన్యాయసిద్ధమిత్యర్థః. జాతిగుణవాచినాం ద్రవ్యపర్యన్తవాచిత్వం కథమిత్యపేక్షాయామాకృత్యధికరణన్యాయం వివక్షుస్తదర్థం ప్రథమం ప్రకారప్రకారిణౌ వివిచ్య దర్శయతి (ప్రకారో హి నామేతి) తద్వాచిశబ్దస్య ప్రకారిపర్యన్తత్వముపపాదయతి (తస్యేతి) తస్య తద్వస్త్వపేక్షత్వేన - ప్రకారస్య ప్రకార్యపేక్షస్వరూప

త్వాత్ తస్మిన్నేవ పర్యవసానం యుక్తమితి తస్య ప్రతిపాదకోऽపి శబ్దస్తస్మిన్నేవ పర్యవస్యతి. అత ఏవ గౌరశ్వో మను ష్య ఇత్యాది ప్రకారభూతాకృతివాచినశ్శబ్దాః ప్రకారిణి పిణ్డే పర్యవస్యన్తః పిణ్డస్యాపి చేతనశరీరత్వేన తత్ప్రకార త్వాత్, పిణ్డశరీరకచేతనస్యాపి పరమాత్మప్రకారత్వాచ్చ పరమాత్మన్యేవ పర్యవస్యన్తీతి సర్వశబ్దానాం పరమా త్మైవ వాచ్య ఇతి పరమాత్మవాచిశబ్దేన సామానాధికరణ్యం ముఖ్యమేవ. నను ఖణ్డో గౌః ఖణ్డశ్శుక్ల ఇతి జాతిగుణవాచి నామేవ పదానాం ద్రవ్యవాచిపదైస్సహ సామానాధికరణ్యం దృష్టం - ద్రవ్యాణాం తు ద్రవ్యాన్తరప్రకారత్వే మత్వర్థీయప్రత్యయో దృష్టః యథా దణ్డీ కుణ్డలీతి. నైవం-జాతిర్వా గుణో వా ద్రవ్యం వా నైతేష్వేకమేవ సామా నాధికరణ్యే ప్రయోజకం - అన్యోన్యస్మిన్ వ్యభిచారాత్. యస్య పదార్థస్యైకస్యైవ ప్రకారతయైవ సద్భావః తస్య తదపృథక్సిద్ధిస్థితిప్రతీతిభిస్తద్వాచినాం శబ్దానాం స్వాభిధేయవిశిష్టద్రవ్యవాచిత్వాద్ద్రవ్యాన్తరవిశిష్టతద్ద్రవ్యవాచి నా శబ్దేన సామానాధికరణ్యం యుక్తమేవ. యత్ర పునః పృథక్సిద్ధస్య స్వనిష్ఠస్యైవ ద్రవ్యస్య కదాచిత్క్వచిద్ద్రవ్యా న్తరప్రకారత్వమిష్యతే - తత్ర మత్వర్థీయప్రత్యయ ఇతి నిరవద్యం. తదేవం పరమాత్మనశ్శరీరతయా తత్ప్రకారత్వా దచిద్విశిష్టజీవస్యాపి జీవనిష్ఠవిశేషరూపాహంత్వమిత్యాదిశబ్దాః పరమాత్మన ఏవ వాచకా ఇతి *తత్త్వమసి

స్థితిత్వేన. తత్ప్రతీతేః-ప్రకారస్య యథావస్థితస్వరూపప్రతీతేః. తదపేక్షత్వాత్ - ప్రకాశనాపేక్షత్వాత్. (తస్మిన్నేవ పర్యవసానం యుక్తమితి) ప్రకార ప్రతీతేః ప్రకారిణ్యేవ పర్యవసానం యుక్తమితి. ప్రకారవాచిశబ్దః ప్రకారిణి పర్యవస్యతీత్యర్థః. శబ్దశక్తిర్విశేష[illegible] యత్ర పర్యవసానం స్యాదితి శేషః. తస్యాం శబ్దోऽపి [illegible] యథాసంస్కారసహితేన్ద్రియజన్యస్య ప్రత్యభిజ్ఞానస్యేన్ద్రియప్రయుక్తత్వాత్ప్రకృతే తథా. తథా తత్ర ముఖ్యత్వం. [illegible] పర్యవసానం విశేష్య [illegible] సంస్కారసహితేన్ద్రియ [illegible] ఏవముక్తం-శబ్దశక్తిర్విశేష్యపర్యన్తత్వాత్ [illegible] విశేష్యపర్యన్త ప్రసఙ్గాత్. రూ ప[illegible]-రూపజ్ఞానమర్థసామగ్ర్యజన్యం స్యాత్. [illegible] ప్రతిపత్తిశ్చ స్యాత్. సదసతా ప్రతీతిరస్తి. జాత్యాదిశబ్దానాం [illegible] జాత్యాదిస్వరూపమాత్రవిషయత్వం [illegible] ఇతి చేత్. తస్య శబ్దస్య ప్రకారిణి విషయత్వమస్త్యపగతం స్యాత్ - [illegible] ప్రతిపత్తిసాపేక్షత్వాత్ [illegible] హేతుత్వాచ్చ. కించ- *పదసామానాధికరణ్యమ్ *సతాऽపి సర్వపదానాం ప్రతిష్ఠాయ [illegible] విశేష్యపర్యన్తత్వేన సిధ్యతి. అతో విశేష్యపర్యన్తా శబ్దస్య ప్రతీతిః. ఏవం న్యాయ్యోక్తా. ఇత్థం ప్రమాణేన [illegible] సర్వశబ్దానాం పరమాత్మైవ వాచ్య ఇతి పరమాత్మవాచి[illegible] దేశత్వం [illegible] సామానాధికరణ్యం ముఖ్యమిత్యాహ (అత ఏవేతి) పర్యవస్యన్తః- పూర్వం [illegible] ప్రసువయతి [illegible] వ్యాపారపర్యవసానమిహాభిప్రేతం-న తు వ్యాపారోపరమః. వ్యాపారోపరమో వాచకత్వే సర్వపర్యవసాన[illegible]. [illegible]- పర్యవస్యన్తి- పర్యవస్థాతుం ప్రవృత్తా ఇత్యర్థః. పరమాత్మప్రకారత్వాన్నేత్యనేన పూర్వోక్తన్యాయస్యాత్ర [illegible]. నామరూపవ్యాకరణశ్రుతి ప్రమాణత్వేన పూర్వోదాహృతా?- [illegible] విశేషణానాం విశేష్యపర్యన్తత్వం- నను విశేషణవాచినాం విశేష్యవాచినా [illegible] సామానాధి కరణ్యం దృష్టమితి చేత్. ఉచ్యతే- యథా [illegible] గుణవాచినో [illegible] రాత్ [illegible] సామానాధికరణ్యం దృశ్యతే, యథా గవాదిశబ్దానాం [illegible] సామానాధికరణ్యం దృశ్యతే, [illegible] క్తం ప్రయోజకమిత్యాశఙ్క్యాహ (నన్వితి) పరిహరతి (నైవమితి) ప్రయోగదర్శనమిత్యాదినా [illegible] సామానాధికరణ్యే- మత్వర్థీయప్రత్యయానపేక్ష ఇతి భావః. హేతుమాహ (అన్యోన్యస్మిన్నితి) వ్యభిచారాత్- [illegible] సామానాధికరణ్య [illegible] త్రం గుణవాచిమాత్రం చాతివ్యాప్తమిత్యర్థః. జాతిర్వా గుణో వా మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యే ప్రయోజక [illegible]. మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యస్య జాతిగుణవాచిశబ్దమాత్రవిషయేణ ప్రయోగదర్శనాదితి చేత్ - [illegible] శరీర [illegible] మత్వర్థీయ ప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యేన ప్రయోగదర్శనాత్సర్వప్రయోగవిషయానుయాయి ప్రయోజకం వాచ్యమితి భావః. జాతిగుణ [illegible] చావ్యాప్తమిత్యర్థః. ఇదమవ్యాప్తం- ప్రకారత్వం చాతివ్యాప్తం- తస్మాత్కిం ప్రయోజకమిత్యత్రాహ (యస్యేతి) (తదపృథక్సిద్ధి ప్రతీతిభిరితి) సి ద్ధిః-సత్తా. ప్రమాణసంబన్ధయోగ్యత్వరూపా. స్థితిః-తదనువృత్తిః. అపృథక్సిద్ధ్యాదిసాధారణః. ప్రతీతిశబ్దేనాపృథక్ప్రతీతిస్సామ్యం [illegible] తం. ప్రకారతైకస్వభావవస్తువాచిశబ్దత్వం మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యే ప్రయోజకమిత్యర్థః. [illegible] మత్వర్థీయప్రత్యయసాపేక్షసామానాధికరణ్యహేతుం పక్షీతభావజ్ఞాపనాయ సర్వయతి (యత్ర పునరితి) (ఇతి నిరవద్యమితి) మత్వర్థీయప్రత్యయసా పేక్షదణ్డకుణ్డలాదివ్యావృత్తం మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసర్వప్రయోగవిషయానుయాయి ప్రయోజకం [illegible] నావ్యాప్త్యాదిదోష ఇత్యర్థః. [illegible] వద్యమిత్యనేన సహోపలమ్భనియమాద్యైః ప్రయోజకత్వశఙ్కాపరిహారాదిః ప్రథమసూత్రోక్తాదిభిః ప్రేరితః. పరిహృతచోద్యసిద్ధేన తేన న్యాయేన పరమా త్మసిద్ధిమాహ (తదేవమితి) తత్ -చోద్యస్య పరిహృతత్వాత్. ఏవం-పూర్వం శిక్షిత ప్రకారేణ. *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమితి పూర్వమేవ [illegible] ధికరణే సా [illegible] తత్త్వమసీత్యస్య సర్వస్య విహితం-తస్య సామానాధికరణ్యేన జీవవిశేషేఉపసంహారః-యథా *స త ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో ఇతి జీవవిశేషే [illegible]

ణ్యసామానాధికరణ్యేనోపసంహృతం. ఏవంచ సతి పరమాత్మానం ప్రతి జీవస్య శరీరతయాఽన్వయాజ్జీవగతా ధర్మాః పరమాత్మానం న స్పృశన్తి- యథా స్వశరీరగతా బాలత్వయువత్వాదయో ధర్మాః జీవం న స్పృశన్తి. అతః *తత్త్వమసీతి సామానాధికరణ్యే తత్పదం జగత్కారణభూతం సత్యసఙ్కల్పం సర్వకల్యాణగుణాకరం నిరస్తసమస్తహేయగన్ధం పరమాత్మానమాచష్టే- త్వమితి చ తమేవ సశరీరజీవశరీరకమాచష్ట ఇతి సామానాధికరణ్యం ముఖ్యవృత్తం, ప్రకరణావిరోధ, స్సర్వశ్రుత్యవిరోధో, బ్రహ్మణి నిరవద్యైకల్యాణైకతానే అవిద్యాదిదోషగన్ధాభావ, శ్చ. అతో జీవసామానాధికరణ్యమపి విశేషణభూతాజ్జీవాదన్యత్వమేవాపాదయతీతి విజ్ఞానమయాజ్జీవాదన్య ఏవానన్దమయః పరమాత్మా. యదుక్తం *తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేత్యానన్దమయస్య శారీరత్వశ్రవణాజ్జీవాదన్యత్వం న సమ్భవతీతి- తదయుక్తం. అస్మిన్ ప్రకరణే సర్వత్ర *తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా యః పూర్వస్యేతి పరమాత్మన ఏవ శారీరాత్మత్వాభిధానాత్. కిఞ్చ. *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇత్యాకాశాదిసృజ్యవర్గస్య పరమకారణత్వేన ప్రజ్ఞాతజీవవ్యతిరేకిణస్సర్వస్య బ్రహ్మణ ఆత్మత్వేన వ్యపదేశాత్ తద్వ్యతిరిక్తాకాశాదీనామన్నమయపర్యన్తానాం తచ్ఛరీరత్వమవగమ్యతే- *యస్య పృథివీ శరీరం యస్యాపశ్శరీరం యస్య తేజశ్శరీరం యస్య వాయుశ్శరీరం యస్యాకాశశ్శరీరం యస్యాక్షరం శరీరం యస్య మృత్యుశ్శరీరం ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి సుబాలశ్రుత్యా సర్వతత్త్వానాం పరమాత్మశరీరత్వం స్పష్టమభిధీయతే- అతః *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఇత్యారభ్యాన్నమయస్య పరమాత్మైవ శారీర ఆత్మేత్యవగతః. ప్రాణమయం ప్రకృత్యాహ *తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా యః పూర్వస్యేతి- పూర్వస్యాన్నమయస్య యశ్శారీర ఆత్మా శ్రుత్యన్తరసిద్ధః పరమకారణభూతః పరమాత్మా- స ఏవ తస్య ప్రాణమయస్యాపి శారీర ఆత్మేత్యర్థః. ఏవం మనోమయవిజ్ఞానమయయోర్ద్రష్టవ్యం. ఆనన్దమయే తు *ఏష ఏవ [illegible] శారీర [illegible] స్యాన్యాత్మత్వం దర్శయితుం. తత్కథం.

ణ్యసామానాధికరణ్యేనోపసంహృతం [illegible] ... ప్రకృత్యాహ (ఏవంచ సతి) జీవశరీరకతయా [illegible] పరమాత్మానం ప్రతి [illegible] పూర్వం [illegible] పరమాత్మనో [illegible] (అతఇత్యాదినా) [illegible] సామానాధికరణ్యస్య [illegible] ప్రకరణావిరోధాదీనామపి సాధారణాః [illegible] సామానాధికరణ్యస్య ముఖ్యత్వసిద్ధిః (ప్రకరణావిరోధ ఇతి) *తదైక్షత *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం *అనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీత్యాదివాక్యావిరోధ ఇత్యర్థః. సర్వశ్రుత్యవిరోధ ఇతి భేదశ్రుతిఘటకశ్రుత్యవిరోధః. [illegible] అవిద్యాదిదోషగన్ధాభావశ్చేత్యుభయ [illegible] పూర్వోక్త [illegible] పూర్వపక్షిణా జీవానతిరేకసాధకతయోక్తస్య జీవసామానాధికరణ్యస్య [illegible] (అత ఇతి) అత్ర- తత్త్వమసి [illegible] తస్యావశ్యం [illegible] యణీయత్వా, త్త్వం [illegible] వ్యాపారాత్, [illegible] జీవాత్ [illegible] సాధకం సామానాధికరణ్యం [illegible] (విజ్ఞానమయా- దితి) [illegible] పూర్వపక్షే జీవానతిరేకసాధకతయోక్తస్య జీవసామానాధికరణ్యస్య [illegible] జీవాదన్యత్వం [illegible] మిత్యర్థః. అశారీరత్వ శ్రవణం పూర్వపక్షహేతుమనువదతి (యదుక్తమితి) పరిహరతి (అస్మిన్ప్రకరణ ఇతి) నను ప్రాణమయపర్యాయస్థశారీరాత్మశబ్దో మనోమయపరః- మనోమయపర్యాయస్థస్తు విజ్ఞానమయపరః- తత్రైవ [illegible] శారీరాత్మత్వం పరమాత్మన ఏవేతి కథమవగతమిత్యత ఆహ (కిఞ్చేతి) ప్రతిపత్తి (తస్మాద్వా ఇత్యాదినా) [illegible] *తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా యః పూర్వస్యేత్యుక్తత్వా, చ్ఛ్రుతిస్యవాక్యస్యార్థం వివక్షు [illegible] (తస్మాద్వా ఇతి) [illegible] జీవకరణక [illegible] సృష్టి- [illegible] పూర్వం జీవస్య సృష్ట్యయోగాదాకాశాదిస్రష్టృత్వం [illegible] సాధకం. [illegible] ఆత్మశబ్దస్య [illegible] దన్నమయాదీనాం పరమాత్మశరీరత్వమ [illegible] శరీరత్వం [illegible] చేత్యాహ (యస్య పృథివీతి) (అత ఇతి) శ్రుత్యన్తరేషు శరీరత్వస్య [illegible] త్వాత్, *తస్మాద్వా ఇత్యాది వాక్యేఽ [illegible] అన్నమయాదీనాం శరీరత్వస్యార్థసిద్ధత్వా, చ్ఛ పరమాత్మైవాన్నమయస్యాత్మేత్యవగత ఇత్యర్థః. ఏవమాత్మశబ్దనిర్దిష్టః పరమాత్మైవాన్నమయస్యాత్మేతి *యః పూర్వస్యేత్యుత్తరత్ర అనువాదస్య పూర్వోపాదనపూర్వకత్వాత్. ఉపాదిత్సితస్య *తస్యైష ఇతి వాక్యస్య ప్రాణమయపరత్వజ్ఞాపనాయాహ (ప్రాణమయం ప్రకృత్యేతి) తద్వ్యాచష్టే (పూర్వస్యేతి) య ఇతి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశః శ్రుత్యన్తరసిద్ధిహేతుత్వేన కారణసిద్ధిం చ జ్ఞాపయతీత్యభిప్రాయేణ శ్రుత్యన్తరసిద్ధః పరమకారణభూత ఇతి విశేషణద్వయముక్తం. ఉక్తమర్థం మనోమయాదావతిదిశతి (ఏవమితి) ఆనన్దమయస్య పరమాత్మత్వముక్తం- తస్యాత్మాన్తరశ్రవణాదిత్యత్రాహ (ఆనన్దమయే త్వితి) అనన్యాత్మత్వం దర్శయితుం- *విదితవ్యస్యాత్మేశ్వరం *నతస్యేశేశ్చన *నాన్యోతోఽస్తి ద్రష్టేత్యాదివిషయం [illegible] ఇత్యర్థః. అత్రాపరితజిజ్ఞాసయా పృచ్ఛతి (తత్కథమితి) అనన్యాత్మత్వప్రదర్శనార్థత్వం కథమిత్యర్థః. పరిహరతి

విజ్ఞానమయస్యాపి పూర్వోక్తయా నీత్యా పరమాత్మైవ శారీర ఆత్మేత్యవగతః- ఏవం సతి విజ్ఞానమయస్య యశ్శారీర ఆత్మా స ఏవానన్దమయస్యాపి శారీర ఆత్మేత్యుక్తే ఆనన్దమయస్యాభ్యాసావగతపరమాత్మభావస్య పరమాత్మనస్స్వయమేవాత్మేత్యవగమ్యతే. ఏవం చ స్వవ్యతిరిక్తం చేతనాచేతనవస్తుజాతం స్వశరీరమితి స ఏవ నిరుపాధికశ్శారీర ఆత్మా. అత ఏవేదం పరం బ్రహ్మాధికృత్య ప్రవృత్తం శాస్త్రం శారీరకమిత్యభియుక్తైరభిధీయతే. అతో విజ్ఞానమయాజ్జీవాదన్య ఏవ పరమాత్మానన్దమయః. ....

ఆహ- నాయమానన్దమయో జీవాదన్యః- వికారశబ్దస్య మయట్ప్రత్యయస్య శ్రవణాత్. *మయడ్వైతయోరితి ప్రకృత్య *నిత్యం వృద్ధశరాదిభ్య ఇతి వికారార్థే మయట్ స్మర్యతే. వృద్ధశ్చాయమానన్దశబ్దః. నను ప్రాచుర్యేఽపి మయడస్తి *తత్ప్రకృతవచనే మయట్* ఇతి స్మృతేః. యథా అన్నమయో యజ్ఞ ఇతి. స ఏవాయం భవిష్యతి. నైవం అన్నమయ ఇత్యత్ర సేవికారార్థత్వం దృష్టం- అత ఔచిత్యాదస్యాపి వికారార్థత్వమేవ యుక్తం. కిం చ ప్రాచుర్యార్థత్వేఽపి జీవాదన్యత్వం న సేత్స్యతి. తథా హి- ఆనన్దప్రచుర ఇత్యుక్తే దుఃఖమిశ్రత్వమవగమ్యతే. ఆనన్దస్య హి ప్రాచుర్యం దుఃఖస్యాల్పత్వమవగమయతి. దుఃఖమి

(విజ్ఞానమయస్యాపీతి) ఆనన్దమయం ప్రతి శ్రూయమాణే *యః పూర్వస్య* ఇతి వాక్యే పూర్వశబ్దనిర్దిష్టార్థం విజ్ఞానమయస్యేత్యుక్తం. విజ్ఞానమయశారీరాత్మనః పరమాత్మత్వే సిద్ధే హ్యానన్దమయశారీరాత్మనః పరమాత్మత్వసిద్ధిరితి జ్ఞాపనాయ విజ్ఞానమయస్యాపీత్యుక్తం. పూర్వోక్తయేతి- ప్రాణమయాదావుక్తయా. తతః కిమిత్యత్రాహ (ఏవం సతీతి) (అభ్యాసావగతపరమాత్మభావస్యేతి) *ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వాన్* ఇతి పూర్వవాక్యస్థానన్దస్య బ్రహ్మసంబన్ధిత్వనిర్దేశాత్, ... *ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యానన్దశబ్దాభ్యాసాత్, *ఆనన్దో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ ఆనన్దాద్ధ్యేవ ఖల్విమాని భూతాని జాయన్తే *ఏతమానన్దమయమాత్మానముపసంక్రామతి ఇత్యానన్దమయశబ్దనిర్దిష్టానన్దమయస్య ... పర్యాయత్వాత్, ఆనన్దమయస్య పరమాత్మభావోఽవగత ఇత్యర్థః ... అభ్యాసావగతపరమాత్మభావత్వం ... బ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేతి పుచ్ఛబ్రహ్మప్రాధాన్యేఽపి చేత్ - *సోఽకామయత ఇత్యనన్తరవాక్యే ... బ్రహ్మ ... తసియ ... ఇతి ... *ఆత్మన ఆకాశస్సంభూతః ఇత్యాది ... ప్రాయపుల్లిఙ్గనిర్దేశ ఇతి చేన్న ... ఆనన్దమయస్యైవ పరామృశ్యమానత్వాత్. * ... ప్రోక్తస్యాత్మనః ... ఇతి చేన్న- తస్యాన్నమయాదిసర్వపర్యాయసాధారణత్వేన ... ప్రధానప్రతిపాద్యత్వాభావాత్. అతః ప్రధానప్రతిపాద్యాన్నమయాదిషు ఆనన్దమయ ఏవ ... పరమాత్మేతి. ఏవం విజ్ఞానమయస్య జీవస్యాన్తరాత్మతయా వ్యపదేశాత్, అభ్యాసావగతపరమాత్మభావాత్, ... సర్వాన్తరత్వేనాత్మత్వ ... ఆత్మశబ్దవాచ్యస్యాదానన్దస్య కారణత్వేనోక్తత్వాదనన్తరకారణవాక్యే *సోఽకామయత ఇతి పుల్లిఙ్గనిర్దేశాత్, ... బ్రహ్మణోఽనన్దమయస్యోక్తత్వాత్, ... ఆనన్దమయః పరమాత్మేత్యవగతం- తస్య పరమాత్మన ఆత్మాన్తరవత్త్వం *ఆత్మేశ్వరం *నతస్యేశే కశ్చన *నాన్యోఽతోఽస్తి ... ఇత్యాదిశ్రుతివిరుద్ధం చ. ఆకాశాదిసృష్టిసర్గపరమకారణత్వాదినా శారీరాత్మనః పరమాత్మత్వమవగతం. ఏవమానన్దమయస్య శారీరాత్మనః పరమాత్మత్వేన పరమాత్మన ద్విత్వాసంభవాత్, పరమాత్మన ఆత్మాన్తరవత్త్వాభావాత్, *తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా *ఆత్మేశ్వర ... జ్ఞాపనార్థత్వేన సామర్థ్యాదవగమ్యత ఇత్యర్థః. శారీరాత్మత్వం పరమాత్మన ఏవ ముఖ్యమిత్యాహ (ఏవం చేతి) (నిరుపాధిక ఇతి) ... తదర్హానుగుణం హి కశ్చిదాత్మా భవతి- అయం తు సర్వేషాం సర్వదా సర్వత్ర శరీరిత్వాత్ ఆత్మేతి నిరుపాధిక ఇతి భావః. తదేవోపపాదయతి (అత ఏవేతి) అభియుక్తైః- భగవద్బోధాయనాదిభిః. *సంహితమేతచ్ఛారీరకమితి హి వృత్తికారవచః. సూత్రార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ....

ముఖ్యాన్తరేణానన్దమయశబ్దస్య పరమాత్మపరతామాక్షిప్య ప్రతివక్తి వికారేత్యాదినా సూత్రేణ - తత్ర పూర్వపక్షముపన్యస్యతి (ఆహేత్యాదినా) మయటో వికారవాచిత్వముపపాదయతి (మయడ్వైతయోరిత్యాదినా) వికారార్థత్వస్య జ్ఞాపనార్థం *మయడ్వైతయోరిత్యుక్తం. ఏతయోః- *తస్య వికారః *అవయవే చ ప్రాణ్యోషధివృక్షేభ్య ఇతి ప్రకృతయోర్వికారావయవయోరభిహితయోర్ద్వయోరర్థః- *ప్రాగ్దీవ్యతోఽణిత్యధికారసూత్రం- అసిన్నధిగతద్వయోపివృద్ధసంజ్ఞానాం శరాదిగణాన్తర్గతానాం చ మయడేవ నాణ్ ప్రత్యయ ఇత్యేవ వదతి *నిత్యం వృద్ధశరాదిభ్య ఇతిసూత్రం. *వృద్ధిర్యస్యాచామాదిస్తద్వృద్ధమితి సూత్రేణానన్దశబ్దస్య వృద్ధసంజ్ఞత్వాద్వికారార్థే మయట్ప్రత్యయో విహిత ఇతి. సిద్ధాన్తచ్ఛాయయా చోదయతి (నన్వితి) (స ఏవాయం భవిష్యతీతి) వికారార్థత్వేఽపి జీవాత్మని వికారాసంభవాద్వికారపరత్వం త్వన్మతేఽప్యనుపపన్నమితి భావః. అగ్రిమప్రాయన్యాయేన పరిహరతి (నైవమితి) అతః- ఉపక్రమదర్శనాత్. ఔచిత్యాత్- ఉపక్రమప్రతిపన్నస్వీకారౌచిత్యాత్. ప్రాచుర్యార్థత్వేఽప్యభిమతాసిద్ధిమాహ (ప్రాచుర్యేతి) జీవాదన్యత్వే హేతుమాహ (తథా హీతి) దుఃఖమిశ్రత్వే హేతుమాహ (ఆనన్దస్యేతి) ప్రాచుర్యార్థస్వభావాత్ప్రతియోగిన్యపేక్షితే సుఖప్రతిసంబన్ధితయా సాహచర్యప్రసిద్ధదుఃఖగతాల్పత్వస్య ప్రతియోగిత్వమితి భావః. తతః కిమిత్యత్రాహ (దుఃఖేతి) ఉభయథాపి జీవత్వసిద్ధౌ కిమితి వికారార్థత్వమాద్రియత ఇత్య

ప్రత్వమేవ హి జీవత్వం. అత ఔచిత్యాత్ప్రాప్తవికారార్థత్వమేవ యుక్తం. కిఞ్చ – లోకే మృణ్మయం హిరణ్మయం దారుమయమిత్యాదిషు, వేదే చ పర్ణమయీ జుహూః *శమీమయ్యస్స్రుచః *దర్భమయీ రశనే త్యాదిషు, మయటో వికారార్థే ప్రయోగబాహుల్యాత్స ఏవ ప్రథమతరం ధియమధిరోహతి. జీవస్య చానన్దవికారత్వమస్త్యేవ- తస్య స్వత ఆనన్దరూపస్య సతస్సంసారిత్వావస్థా తద్వికార ఏవేతి. అతో వికారవాచినో మయట్ప్రత్యయస్య శ్రవణాదానన్దమయో జీవాదనతిరిక్త ఇతి. తదేతదనుభాష్య పరిహరతి.

౧౪॥ సూ. వికారశబ్దాన్నేతి చేన్న ప్రాచుర్యాత్॥ నైతద్యుక్తం. కుతః. (ప్రాచుర్యాత్) పరస్మిన్ బ్రహ్మణ్యానన్దప్రాచుర్యాత్, ప్రాచుర్యార్థే చ మయటస్స్మరణాత్,. ఏతదుక్తం భవతి-శతగుణితోత్తరక్రమేణాభ్యస్యమానస్యానన్దస్య జీవాశ్రయత్వాసమ్భవాత్పరస్మిన్ప్రయుజ్యమానానన్ద ఇతి నిశ్చితే సతి తస్మిన్ బ్రహ్మణి వికారాసమ్భవాత్ ప్రాచుర్యేఽపి మయడ్విధిసమ్భవాచ్చానన్దమయః పరం బ్రహ్మేతి. ఔచిత్యాత్ప్రయోగప్రాచుర్యాచ్చ మయటో వికారార్థత్వమర్థవిరోధాన్న సమ్భవతి. కిఞ్చ-ఔచిత్యం ప్రాణమయ ఏవ పరిత్యక్తం- తత్ర వికారార్థత్వాసమ్భవాత్. అతస్తత్ర పఞ్చవృత్తేర్వాయోః ప్రాణవృత్తిమత్తామాత్రేణ ప్రాణమయత్వం. ప్రాణాపానాదిషు పఞ్చసు వృత్తిషు ప్రాణవృత్తేః ప్రాచుర్యాద్వా. నచ ప్రాచుర్యే మయట్ప్రత్యయస్య ప్రయోగో నాస్తి అన్నమయో యజ్ఞః శకటమయీ యాత్రేత్యాదిషు దర్శనాత్. యదుక్తమానన్దప్రాచుర్యే హ్యల్పమపి దుఃఖసద్భావమవగమయతీతి-తదసత్ -తత్ప్రచురత్వం హి తత్ప్రభూతత్వం- తచ్చేతరస్యాసత్తాం నావగమయతి-అపి తు తస్యాల్పత్వం నివర్తయతి. ఇతరసద్భావాసద్భావౌ తు ప్రమాణాన్తరావసేయౌ. ఇహ చ ప్రమాణాన్తరేణ తదభావోఽవగమ్యతే *అపహతపాప్మేత్యాదినా.

త్రాహ (అత ఇతి) అయం- ప్రాచుర్యేఽపి జీవాన్యత్వాసిద్ధౌ నిత్యస్యాధికత్వాచ్చ. వికారార్థత్వమేవ గ్రాహ్యమిత్యర్థః. ప్రయోగప్రాచుర్యమాహ (కించేతి) లోకవేదయోరుభయోరపి ప్రాచుర్యాద్ధి ప్రయోగబాహుల్యాత్ తద్వ్యుత్పత్త్యర్థం ప్రథమతరమితి తరప్ప్రయోగః. ప్రసిద్ధమప్యయోగ్యం న గ్రాహ్యమితి శఙ్కాయాం జీవస్య వికారత్వముపపాదయతి (జీవస్య చేతి) తర్హ్యజత్వనిత్యత్వాదివిరోధ ఇత్యత్రాహ (తస్యేతి) స్వత ఆనన్దరూపస్య సంసారదుఃఖిత్వావస్థాయోగో జీవత్వం - అత ఆనన్దవికారో జీవః. ఆనన్దాత్మకస్వరూపాపేక్షయా నిత్యత్వాదివాద ఇత్యర్థః. శఙ్కాయాః సూత్రస్థత్వాదనుభాష్యేత్యుక్తం.

౧౪॥ సూ. వికారశబ్దాన్నేతి చేన్న ప్రాచుర్యాత్॥ సూత్రముపాదత్తే (వికారశబ్దాన్నేతి చేన్న ప్రాచుర్యాదితి) ద్వితీయస్య నఞో నిషిద్ధం పూర్వపక్షినిరస్యోపపన్నత్వమిత్యభిప్రాయేణ నైతద్యుక్తమిత్యుక్తం. ప్రతిజ్ఞాం హేతుపదేన ఘటయితుమాకాఙ్క్షాం దర్శయతి (కుత ఇతి) కస్మిన్ కస్య ప్రాచుర్యమిత్యపేక్షాయామాహ (పరస్మిన్నితి) న కేవలం ప్రాచుర్యరూపార్థసద్భావేనాలం- శబ్దశక్తిరప్యపేక్షితేతి శఙ్కాయాం సూత్రాశే ప్రతీతార్థమాహ (ప్రాచుర్యార్థే చేతి) మయట్ప్రత్యయస్య ప్రాచుర్యార్థత్వమపి సంభవతు- తథాపి వికారార్థత్వపరిత్యాగే కో హేతురిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) అభ్యస్యమానానన్దమయోత్తరసూత్రగతానామన్యేషామపి హేతూనాం ప్రదర్శనార్థః. అయోగ్యత్వం త్యాగహేతురిత్యర్థః. బాధకసద్భావాద్వికారార్థత్వం త్యజ్యతే చేత్ పూర్వోక్తసాధకసద్భావాత్ తత్స్వీక్రియతామితి శఙ్కాయాం పరేణ వికారార్థత్వస్వీకారసాధకతయోక్తమర్థప్రాయస్త్యాయం ప్రయోగప్రాచుర్యం చ పరిహరతి (ఔచిత్యాదితి) ఔచిత్యం - ప్రకరణౌచిత్యం. తల్లిఙ్గబాధ్యం. ప్రయోగప్రసిద్ధిరపి జ్ఞాపదాదిష్వర్థవిరోధేన బాధితా. అత ఉభయమపి ప్రమాణాన్తరాబాధితత్వే సత్యేవార్థసాధకం- అత్ర త్వర్థవిరోధాన్న సాధకమిత్యర్థః. అర్థవిరోధాత్ - ఆనన్దమయే జీవత్వవికారత్వయోః పూర్వోక్తయా సంభవాదిత్యర్థః. ప్రకరణరూపమౌచిత్యమేవ నాస్తీత్యాహ (కించేతి) అర్థాన్మయట్ప్రత్యయస్య వికారవాచిత్వం ప్రకరణవివక్షితమితి శఙ్కాం శమయన్ ప్రాణమయశబ్దస్యార్థమాహ (అత ఇతి) ప్రాణశబ్దో జననరూపవృత్తిమాత్రపరః. మయట్ ప్రత్యయః ప్రాచుర్యేణ సహ సంబన్ధమభిధత్తే. తత్ర సంబన్ధమాత్రపరత్వేన ప్రకృతయోజనాయాం ప్రాణవృత్తిమానిత్యర్థః. కృత్స్నశకుఖ్యార్థత్యాగావపి ముఖ్యార్థైకదేశాఙ్గీకారో న్యాయ్య ఇతి భావః. యద్వా- ప్రాణాఖ్యవృత్తివిశేషసంబన్ధిత్వమాత్రేణ ప్రత్యయస్యానర్థక్యాదముఖ్యార్థత్వం వరమితి భావః. ఉచితతమయోజనాన్తరమాహ (ప్రాణాపానాదిష్వితి) పూర్వపక్ష్యుక్తమనువదతి (యదుక్తమితి) ఆనన్దప్రాచుర్యప్రతియోగితత్సమానాశ్రయం దుఃఖాల్పత్వమేవ- ఆశ్రయాన్తరగతస్యానన్దప్రాచుర్యస్యాశ్రయాన్తరగతమానన్దాల్పత్వం న ప్రతియోగితాపద్యతే - స్వాశ్రయగతదుఃఖాల్పత్వస్యైవాన్తరఙ్గత్వేన గ్రాహ్యత్వాదితి పరాభిప్రాయః. దూషయతి (తదసదితి) ప్రమాణాన్తరనిరుద్ధప్రతియోగ్యపేక్షత్వం నయుక్తం- అపి తు ప్రమాణాన్తరసిద్ధప్రమాణాన్తరావిరుద్ధప్రతియోగ్యపేక్షత్వమేవ యుక్తమితి పరిహర్తుం ప్రచురశబ్దస్యార్థాన్తరసద్భావవ్యావృత్త్యర్థమాహ (తత్ప్రచురత్వం హీతి) తదనిరుద్ధ్య త్రాహ (తచ్చేతి) తద్విష్యవచ్ఛేద్యాభావే ప్రత్యయ ఏవార్థ్యమిత్యత్రాహ (అపి త్వితి) యది ప్రాచుర్యవాచిమయట్ప్రత్యయస్యాయం నార్థాన్తరసద్భావే ప్రమాణం- తర్హి తత్సద్భావః కేనావగమ్యత ఇత్యత్రాహ (ఇతరేతి) తతః కిమిత్యపేక్షాయాం పరాభిమతప్రతియోగ్యభావో బ్రహ్మణి ప్రమాణసిద్ధ ఇత్యాహ (ఇహ చేతి) తర్హి బ్రహ్మణి ప్రమాణవిరుద్ధప్రతియోగిదుఃఖాన్వయద్యోతకో మయడర్థస్త్యజ్యతాం- ఇతరథా తస్యానన్దప్రా

తస్మిన్నితావదేవవక్తవ్యం-బ్రహ్మానన్దస్య ప్రభూతత్వమన్యానన్దస్యాల్పత్వమపేక్ష్య ఇతి- ఉచ్యతే చ తత్ *సఏకో మానుష ఆనన్ద ఇత్యాదినా జీవానన్దాపేక్షయా బ్రహ్మానన్దో నిరతిశయదశాపన్నః ప్రభూత ఇతి. యచ్చోక్తం జీవస్యానన్దవికారత్వం సమ్భవతీతి - తదపి నోపపద్యతే - జీవస్యజ్ఞానానన్దస్వరూపస్యకేన చిదాకారేణమృదఇవఘటాద్యాకారేణ పరిణామస్సకలశ్రుతిస్మృతిన్యాయవిరుద్ధః. సంసారదశాయాంతు కర్మణాజ్ఞానానన్దౌసఙ్కుచితావిత్యుపపాదయిష్యతే. అతశ్చానన్దమయో జీవాదన్యః పరం బ్రహ్మ. ....

ఇతశ్చ జీవాదన్య ఆనన్దమయః.

౧౪॥ సూ. ॥ తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ ॥ ॥ కోహ్యేవాన్యాత్కః ప్రాణ్యాత్ యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాత్ ఏష హ్యేవానన్దయాతీతి- ఏష ఏవ జీవానానన్దయతీతి జీవానామానన్దహేతురయంవ్యపదిశ్యతే- అతశ్చానన్దయితవ్యాజ్జీవాదానన్దయితాయమన్య ఆనన్దమయః పరమాత్మేతి విజ్ఞాయతే. ఆనన్దమయ ఏవాత్ర ఆనన్దశబ్దేనోచ్యత ఇతి చానన్తరమేవవక్ష్యతే..............................

ఇతశ్చ జీవాదన్య ఆనన్దమయః.

౧౫॥ సూ. ॥ మాన్త్రవర్ణికమేవ చ గీయతే ॥ ॥ *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి మన్త్రవర్ణోదితం బ్రహ్మైవానన్దమయ ఇతి గీయతే-తచ్చ జీవస్వరూపాదన్యత్ పరం బ్రహ్మ. తథాహి- *బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితి జీవస్య ప్రాప్యతయా బ్రహ్మనిర్దిష్టం.

చుర్యస్య ప్రతియోగికిమిత్యత్రాహ (తస్మిన్నితావదితి) ప్రమాణాన్తరసిద్ధాన్యానన్దప్రతియోగికం ప్రాచుర్యమభిమతమితి యదుక్తమస్యానన్దస్య ప్రాచుర్యస్యాన్తరసాధకత్వాభావాత్, బ్రహ్మణి దుఃఖసంబన్ధస్య ప్రమాణబాధితత్వాత్, జీవానన్దాల్పత్వస్య లోకసిద్ధత్వాచ్చ బ్రహ్మానన్దప్రాచుర్యప్రతియోగిజీవానన్దాల్పత్వమిత్యర్థాత్ సిద్ధమిత్యర్థః. జీవానన్దాల్పత్వస్య ప్రతియోగిత్వం న కేవలమర్థసిద్ధం - అపితు కణ్ఠోక్తం చేత్యాహ (ఉచ్యతే చేతి) అయమర్థః- యది సజాతీయాల్పత్వం సమానాశ్రయం ప్రతియోగి- తద్వ్యాహతం. యది విజాతీయం సమానాశ్రయం- తత్ప్రమాణాన్తరాధీనసద్భావాసద్భావం అన్యాశ్రయమపి సజాతీయం విజాతీయం వా ప్రతియోగి- మానాన్తరాపేక్షం. తత్ర చ యథా తేజః ప్రచురో గభస్తిమానిత్యుక్తే తేజః ప్రాచుర్యస్య ద్రవ్యాదిగతం సజాతీయతేజోమాన్ద్యం ప్రతియోగి- నతు గభస్తిమద్గతతిమిరాల్పత్వాది - తద్ధి ప్రమాణబాధితం-ఇతరత్ప్రమాణసిద్ధం. తారతమ్యవాచిశబ్దస్య సజాతీయ ప్రతియోగిజ్ఞాపనపరత్వం స్వారసికం- బలవత్తర ఇత్యుక్తే పురుషాన్తరబలం హి ప్రతియోగితయా ప్రతీయతే- నతు స్వగతం విజాతీయం జ్ఞానం. అతోన్తరజ్ఞత్వం విఫలం. ఏవం బ్రహ్మణి సమానాశ్రయమానన్దవిజాతీయ దుఃఖాల్పత్వరూపం ప్రతియోగి శ్రుతినిషిద్ధం- అన్యాశ్రయసజాతీయాల్పత్వలక్షణం ప్రతియోగి శ్రుత్యైవ సిద్ధమితి. జీవస్యానన్దవికారత్వమనువదతి (యచ్చోక్తమితి) ఆనన్దవికారత్వం- మయడ్వాచ్యమిత్యర్థః. దూషయతి (తదపీతి) స్వరూపాన్యథాభావలక్షణవికారార్థత్వమేవ మయటో వ్యుత్పత్తినిషిద్ధం- తచ్చాత్ర నాస్తీత్యర్థః. జ్ఞానానన్దాదిరస్య స్వరూపం చేత్ కథం సఙ్కుచితజ్ఞానసంభవ ఇత్యత్రాహ (సంసారదశాయాంత్వితి) సూత్రార్థం ప్రకృతానన్దసంగమయతి (అత ఇతి) ప్రసిద్ధతరముఖ్యార్థాసంభవే తదనుగ్రాహకహేత్వనురోధేన సంభవదనతిప్రసిద్ధముఖ్యార్థానుగ్రాహకహేతూనామనురోద్ధవ్యత్వమస్మిన్ప్రకరణే వ్యక్తమిత్యపి స్ఫుటం..............................

హేత్వన్తరం చాహ సూత్రకారః.

౧౪॥ సూ. ॥ తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ ॥ ॥ పూర్వోక్తమానన్దప్రాచుర్యమప్యనేనోపపాదితం భవతి- అనితరసుకరమోక్షప్రదానక్షమత్వం హి నితరామానన్దహేతుర్భవతి. కించ-ధనప్రచురోహి పురుషోఽన్యస్మైతదభిప్రేతం ధనం దదాతీతి సూత్రాన్తర్యం. అస్య సూత్రస్య విషయవాక్యమాహ (కోహ్యేవేతి) శ్రుతేరర్థమాహ (ఏష ఏవేతి) అన్యాత్ప్రాణ్యాదితి భోగాపవర్గసుఖహేతుత్వముక్తం. యద్వా- సత్తాహేతుత్వం సుఖహేతుత్వం చోక్తం. పూర్వోక్త ఏవ సమ్యగర్థః. ఫలితహేతుమాహ (అతశ్చేతి) కర్మకర్తృత్వం న సంభవతీతి హేతుః. ఆనన్దశబ్దోపాదానస్య హ్యానన్దయితృత్వముక్తం- నత్వానన్దమయస్యేత్యత్రాహ (ఆనన్దమయ ఏవేతి)..............................

ఏవమానన్దమయపదప్రకృతిప్రత్యయార్థవిషయం సూత్రత్రయం ప్రవృత్తం. అథానన్దవల్లీమాదిమధ్యాన్తతోఽనుసన్ధాయార్థం నిష్కృష్టుకామః ప్రథమముపక్రమస్థహేతుమవతారయతి (ఇతశ్చేతి)

౧౫॥ సూ. ॥ మాన్త్రవర్ణికమేవ చ గీయతే ॥ ॥ అక్షరార్థమాహ (సత్యమితి) శబ్దవిశేషాః-నతూచ్చబ్దః ఫలిత ఇతి జ్ఞాపయితుం పఠ్యశబ్దః. తతః కిమిత్యత్రాహ (తచ్చేతి) బ్రహ్మణస్తత్పరశబ్దప్రత్యభిజ్ఞానాయ పరం బ్రహ్మేత్యుక్తం. మాన్త్రవర్ణికస్య జీవాదన్యత్వం కథమిత్యత్రాహ (తథాహీతి) ప్రాప్యత్వమస్తు - తతః కిం మాన్త్రవర్ణికబ్రహ్మణో జీవాదన్యత్వ ఇత్యపేక్షాయాం బ్రాహ్మణమన్త్రయోర్ఘటకం వాక్యమాహ-

*తదేషాభ్యుక్తేతి- తత్ -బ్రహ్మ. అభిముఖీకృత్య - ప్రతిపాద్యతయాపరిగృహ్య. ఋగేషా-అధ్యేతృభిరుక్తా. బ్రాహ్మణోక్తస్యార్థస్య వైశద్యమనేనమన్త్రేణ క్రియతఇత్యర్థః. జీవస్యోపాసకస్య ప్రాప్యం బ్రహ్మ తస్మాద్విలక్షణమేవ. అనన్తరంచ * తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మనఆకాశస్సమ్భూతఇత్యారభ్యోత్తరోత్తరైర్బ్రాహ్మణైర్మన్త్రైశ్చ తదేవవిశదీక్రియతే. అతోజీవాదన్యఆనన్దమయః. ....

అత్రాహ- యద్యప్యుపాసకాత్ప్రాప్యస్య భేదేనభవితవ్యం- తథాపినవస్త్వన్తరంజీవాన్మాన్త్రవర్ణికం బ్రహ్మ- కింతుతస్యైవోపాసకస్యనిరస్తసమస్తావిద్యాగన్ధనిర్విశేషచిన్మాత్రైకరసంశుద్ధంస్వరూపం. తదేవ * సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేతిమన్త్రేణవిశోధ్యతే. తదేవచ *యతోవాచోనివర్తన్తే అప్రాప్యమనసాసహేతివాఙ్మనసాగోచరతయానిర్విశేషమితిగమ్యతే. అతస్తదేవమాన్త్రవర్ణికమితి తస్మాదనతిరిక్తఆనన్దమయఇతి. అతఉత్తరంపఠతి.

౧౭॥ సూ. ॥ నేతరోఽనుపపత్తేః॥ పరమాత్మనఇతరోజీవశబ్దాభిలప్యోముక్తావస్థోపినభవతిమాన్త్రవర్ణికః. కుతః.(అనుపపత్తేః) తథావిధస్యాత్మనోనిరుపాధికంవిపశ్చిత్త్వంనోపపద్యతే. ఇదమేవహినిరుపాధికంవిపశ్చిత్త్వం *సోకామయతబహుస్యాంప్రజాయేయేతి సత్యసఙ్కల్పత్వప్రసర్శనేనవివరిష్యతే. వివిధంపశ్యద్చిత్త్వంహివిపశ్చిత్త్వం. పృషోదరాదిత్వాత్పశ్యచ్ఛబ్దావయవస్య యచ్ఛబ్దస్యలోపంకృత్వావ్యుత్పాదితోవిపశ్చిచ్ఛబ్దః. యద్యపిముక్తస్యవిపశ్చిత్త్వంసమ్భవతి- తథాపితస్యైవాత్మనస్సంసారదశాయామవిపశ్చిత్త్వమప్యస్తీతినిరుపాధికవిపశ్చిత్త్వం నోపపద్యతే. నిర్విశేషచిన్మాత్రాపన్నస్యముక్తస్యవివిధదర్శనాభావాత్సుతరాంవిపశ్చిత్త్వంనసమ్భవతి.

(తదేషాభ్యుక్తేతి) త[illegible]ద్వ్యాచష్టే (తదితి)తత్పదంబ్రహ్మవాచి. అభిముఖీకరణంచేతనధర్మ ఇతితద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ(ప్రతిపాద్యతయేతి)ఏషేతిపదస్యవిశేష్యమాహ (ఋగితి) ఉక్తేతికర్తృతేపౌరుషేయత్వశఙ్కాస్యాదితితద్వ్యుదాసార్థమాహ (అధ్యేతృభిరితి) కిముక్తంభవతీత్యత్రాహ (బ్రాహ్మణేతి) శ్రుతిసుమన్త్రాణాంప్రాబల్యంకేచిద్వదన్తి- తద్వ్యుదాసార్థమాహ (బ్రాహ్మణోక్తేతి) బ్రాహ్మణోక్తార్థవిశదీకరణరూపోమన్త్రఇతి ప్రయోజకం సంగ్రహేణోక్తస్యవిస్తరేణకథనం, విస్మృతస్యప్రతిపత్తిసౌకర్యాయసంగ్రహేణకథనమపివైశద్యావహం. నిత్యనిర్దోషత్వావిశేషాన్మన్త్రబ్రాహ్మణయోః ప్రాబల్యదౌర్బల్యవిభాగోనుపపన్నఇతిభావః. ఏవంమన్త్రోక్తజీవబ్రహ్మభేదసిద్ధింఫలితాం దర్శయతి (జీవస్యేతి) ప్రాప్తురస్యోపాసకాత్స్వరూపస్య ప్రాప్యస్యపరబ్రహ్మణశ్చకథమైక్యమిత్యర్థః. మాన్త్రవర్ణికం బ్రహ్మజీవాదన్యదస్తు- ఆనన్దమయత్వంకథమిత్యత్రాహ (అనన్తరంచేతి) పూర్వస్మిన్నపిసూత్రే- చశబ్దోహేతుసముచ్చయే. *వికారశబ్దాదితిసూత్రేస్వతన్త్రహేత్వన్తరాభావాత్ న-చశబ్దః. తద్ధి *ఆనన్దమయోభ్యాసాదితిసూత్రశేషం. ....

ఉత్తరసూత్రస్యశఙ్కామాహ (అత్రాహేతి) అత్ర- ఉపాసకప్రాప్యభేదేసతీత్యర్థః. (తస్యైవేతి) కారణావిద్యా ఆచ్ఛాదికావిద్యా, కార్యావిద్యావిక్షేపికావిద్యాచ, విపక్షితాసమస్తశబ్దేన. గన్ధశబ్దేనాపారమార్థ్యంఫలితం. ఆపునస్సంబన్ధోవా ఉభిన్నేత్యశుద్ధం- కిఙ్కత్ఫలాన్వయరహితం. నిర్విశేషత్వమేవోపపాదయతి (తదేవేతి) జ్ఞానపదేననిర్విశేషత్వమర్థసిద్ధం- జ్ఞానస్యజ్ఞానాన్తరాశ్రయత్వాసమ్భవాత్. వాఙ్మనసనివృత్తివచనాదపినిర్విశేషత్వసిద్ధిమాహ (తదేవచేతి) తదేవ-శుద్ధస్వరూపమేవ. ఉపాసకప్రాప్యభేదోఽవస్థాభేదేనాప్యుపపన్నఇతినజీవవిలక్షణత్వసిద్ధిరిత్యర్థః.

౧౭॥ సూ. ॥ నేతరోఽనుపపత్తేః॥ ఇతరశబ్దస్యప్రతియోగికత్వాత్ పరమాత్మనఇత్యుక్తం. అనుపపత్తేరిత్యస్మిన్పదేపఞ్చమ్యర్థంపశ్చాద్వక్ష్యన్ననుపపత్తిస్వరూపమాహ(తథేతి) (నిరుపాధికంవిపశ్చిత్త్వమితి) కర్మవిశేషేన్ద్రియాద్యనపేక్షత్వంనిరుపాధికత్వం. ఇహచోపాధిరస్తిచేత్ సవక్తవ్యః- తదభావాదేవతదనుక్తేరితికేవలవిపశ్చిచ్ఛబ్దోనిరుపాధికంవిపశ్చిత్త్వమాహేత్యర్థః. నకేవలంనిరుపపదత్వాద్విపశ్చిత్త్వస్యనిరుపాధికత్వమర్థసిద్ధం- శ్రుతిసిద్ధమపీత్యాహ (ఇదమేవేతి) ముక్తస్యనిరుపాధికవిపశ్చిత్త్వంసంభవతీతిశఙ్కాయాంకింభవదభిమతముక్తస్యవిపశ్చిత్త్వానుపపత్తిః- ఉతాస్మదభిమతస్యేతివికల్పమభిప్రేత్యస్వాభిమతస్యముక్తస్యతదనుపపత్తిరిదమేవేత్యాదిభాష్యేణోచ్యతే. విపశ్చిచ్ఛబ్దార్థజ్ఞానేహిజీవేతదనుపపత్తిర్జ్ఞాయేతేత్యత్రాహ (వివిధమితి) తర్హివిపశ్యచ్చిదితివక్తవ్యమిత్యత్రాహ (పృషోదరాదిత్వాదితి) *పృషోదరాదీనియథోపదిష్టమితిపాణినిః. పృషచ్ఛబ్దావయవతకారలోపవద్యచ్ఛబ్దలోపః. పాణినివదాప్తతమమునిభిఃకృతనిర్వాహత్వాదీదృశశబ్దానాం సాధుత్వస్యపాణిన్యభిమతత్వమనేనజ్ఞాతంభవతి- అతోవివిధంపశ్యచ్చేతనత్వంవిపశ్చిత్త్వమిత్యర్థః. చిచ్ఛబ్దస్యజ్ఞానవాచిత్వేవివిధంపశ్యచ్చిత్త్వమితివహువ్రీహిః. స్వమతేముక్తస్యనిరుపాధికవిపశ్చిత్త్వాయోగముక్తః. అథపరాభిమతముక్తస్యవిపశ్చిత్త్వాయోగమాహ (నిర్విశేషేతి)విపశ్చిత్త్వమాత్రమపనసంభవతీత్యభిప్రాయేణసుతరామిత్యు

న కేనాపి ప్రమాణేన నిర్విశేషం వస్తు ప్రతిపాద్యత ఇతి చ పూర్వమేవోక్తం. *యతో వాచో నివర్తన్త ఇతి వాక్యం యది వాఙ్మనసయోర్బ్రహ్మణో నివృత్తిమభిదధీత- న తతో నిర్విశేషతాం వస్తునోఽవగమయితుం శక్నుయాత్ -అపి తు వాఙ్మనసయోస్తత్ప్రమాణతాం వదేత్ - తథా చ సతి తస్య తుచ్ఛత్వమాపద్యతే. *బ్రహ్మవిదాప్నోతీత్యారభ్య బ్రహ్మణో విపశ్చిత్త్వం, జగత్కారణత్వం, జ్ఞానానన్దైకతానతా, మితరాన్ప్రత్యానన్దయితృత్వం, కామాదేవ చిదచిదాత్మకస్య కృత్స్నస్య స్రష్టృత్వం, సృజ్యవర్గానుప్రవేశకృత తాదాత్మ్యకత్వం, భయాభయహేతుత్వం, వాయ్వాదిత్యాదీనాం ప్రశాసితృత్వం, శతగుణితోత్తరక్రమేణ నిరతిశయానన్దత్వ, మన్యచ్చానేకం, ప్రతిపాద్య వాఙ్మనసయోర్బ్రహ్మణి ప్రవృత్త్యభావేన నిష్ప్రమాణకం బ్రహ్మేత్యుచ్యత ఇతి భ్రాన్తజల్పితం. *యతో వాచో నివర్తన్త ఇతి యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టమానన్దం * ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వానిత్యానన్దశబ్దేన ప్రతినిర్దిశ్య తస్య బ్రహ్మసమ్బన్ధిత్వం బ్రహ్మణ ఇతి వ్యతిరేకనిర్దేశేన ప్రతిపాద్య తదేవ వాఙ్మనసాగోచరం విద్వానితి తద్వేదనమభిదధద్వాక్యం జరద్గవాదివాక్యవదనర్థకం వ్యాహతం చ స్యాత్. అతశ్శతగుణితోత్తరక్రమేణ బ్రహ్మానన్దస్యాతిశయే ఇయత్తాం వక్తుముద్యుఞ్జతస్తస్యేయత్తాయా అభావాదేవ వాఙ్మనసయోస్తతో నివృత్తిః *యతో వాచో నివర్తన్త ఇత్యుచ్యతే- ఏవమియత్తారహితం బ్రహ్మణ ఆనన్దం విద్వాన్ కుతశ్చనన బిభేతీత్యుచ్యతే. కిం చ- అస్య మాన్త్రవర్ణికస్య విపశ్చితః *సోఽకామయతేత్యారభ్య వక్ష్యమాణస్య సఙ్కల్పపూర్వకప్రపఞ్చసృష్టిజగత్సృష్టిస్థితిజగదన్తరాత్మత్వాదేర్బ్రహ్మణస్స్వరూపాదన్యత్వం సుస్పష్టమేవ.

క్తం. న సమ్భవతీత్యత్ర తాత్పర్యం సూత్రస్థపఞ్చమీవ్యాఖ్యానం. న కేవలం ప్రత్యక్షమాత్రాసంగతిః- సర్వప్రమాణవిరోధశ్చేత్యాహ (న కేనాపీతి) అర్థగుణనిషేధపరస్య సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్య పరిహారః ప్రథమసూత్రోక్తోఽనుసన్ధేయః. *యతో వాచ ఇత్యస్య వాక్యస్య నిర్విశేషపరత్వం శఙ్కమానస్య (యతో వాచ ఇత్యాదినా) యదీత్యనుజ్ఞాసప్రదర్శనం. బ్రహ్మేకమవగమయేదిత్యపేక్షాయాం న కేవలమిన్ద్రియాబోధకత్వం- కిం త్వనిష్టబోధకత్వం చేత్యభిప్రాయేణాహ (అపి త్వితి) కథమస్యానిష్టత్వమిత్యత్రాహ (తథా చ సతీతి) మనసోఽప్యగోచరత్వేన సర్వప్రమాణాగోచరత్వం సిద్ధం స్యాత్ ప్రమాణాగోచరత్వమప్యుపజీవ్య తుచ్ఛత్వమాపాదితం. కిం సర్వథా వాఙ్మనసనివృత్తిరుచ్యతే- ఉతేయత్తాగోచరవాఙ్మనసనివృత్తిః. ద్వితీయే [illegible] వర్ష్యత ఇతి ప్రథమే శశవిషాణవత్తుచ్ఛత్వముక్తం. *బ్రహ్మవిదాప్నోతీత్యుపక్రమపూర్వాపరవాక్యవిరోధాత్ బ్రహ్మణస్తుచ్ఛత్వం వ్యాహతమిత్యత్రాహ (బ్రహ్మవిదితి) వ్యాహతార్థం శ్రుతిర్న ప్రతిపాదయతీతి చేత్ తన్నిర్విశేషపరత్వేఽపి తుల్యమిత్యభిప్రాయేణ తద్వాక్యప్రతిపన్నాన్ గుణానాహ (విపశ్చిత్త్వమిత్యాదినా) *బ్రహ్మణా విపశ్చితా *ఆకాశస్సమ్భూతః *రసో వై సః *ఏష హ్యేవానన్దయాతి *సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయ *తదనుప్రవిశ్య *అభయం గతో భవతి *భీషాస్మాద్వాతః పవతే *స ఏకో మానుష ఆనన్ద ఇత్యేతేషాం వాక్యానామర్థో విపశ్చిత్త్వమిత్యాదినోక్తః (శతగుణితోత్తరక్రమేణేతి) నిర్విశేషత్వం వివక్షితం చేత్ గుణాపకర్షో వాచ్యః- గుణప్రకర్షముక్త్వా వాఙ్మనసనివృత్త్యభిధానమనన్తత్వవివక్షయేత్యభిప్రాయః. (అన్యచ్చేతి) ఆదిత్యవర్ణత్వం సర్వగతత్వాదికం వివక్షితం. ఏవం పూర్వాపరవాక్యవ్యాహతిపరిహారార్థం స్వరూపపరత్వం క్రియతే చేత్ తద్వద్- గుణాశ్చ స్వీకార్యా ఇత్యుక్తం భవతి. ఏవం ప్రకరణవిరోధ ఉక్తః. అథ స్వవాక్యవిరోధమాహ (యతో వాచ ఇతి) యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టమానన్దమిత్యత్ర *ఆనన్దం ప్రమాణః *యతో న వేదా ఇతి సమ్ప్రజాతోక్తశ్లోకద్వయైకార్థ్యమనుసన్ధేయం. వ్యతిరేకనిర్దేశేన- భేదనిర్దేశేన. వైయధికరణ్యేనేత్యర్థః. యచ్ఛబ్దేనానన్దనిర్దేశః, ఆనన్దశబ్దేన ప్రతినిర్దేశః, బ్రహ్మసమ్బన్ధిత్వనిర్దేశః, శబ్దాగోచరత్వే వ్యాహతాః స్యుః- విద్వానితి వేదనాభిధానం మనోగోచరత్వాభావే వ్యాహతం స్యాదిత్యర్థః. (అనర్థకం వాచ్యనష్టగతం చ స్యాదితి) అనర్థకం- వ్యాహతార్థం స్యాత్. వ్యాహతిపరిహారాయ [illegible] బ్రహ్మనిర్వాచ్యతేదం సముద్రఘోషాదివద్వాక్యమేవ న స్యాదిత్యర్థః. వాక్యత్వే వ్యాహతిరవాక్యత్వేఽభావః. బ్రహ్మణోఽశబ్దగోచరత్వం బ్రహ్మశబ్దగోచరమిత్యనేనాపి శబ్దేన వ్యాహతం స్యాదితి చాభిప్రాయః. *సత్యం జ్ఞానమితి స్వరూపస్య సత్యత్వం కణ్ఠోక్తం- న గుణానాం- అతస్తన్నిషేధ ఇతి చేత్. న- తత్ర సత్యపదేన హ్యవికారిత్వముక్తం- న తు మిథ్యాత్వవ్యావృత్తిః. మిథ్యాత్వవ్యావృత్తిరుక్తా- తథాపి గుణానాం చ సత్యత్వం కథమపహ్నవం- ప్రమాణసిద్ధత్వాత్ ప్రామాణికత్వం హి సత్యత్వం. కిం చ - గుణానాం సత్యత్వం కణ్ఠోక్తం *సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్పః *త ఇమే సత్యాః కామాః *నిత్యాంశ్చ సత్యాన్నామనిత్యాదిభిః - అతస్స్వరూపవద్గుణా అపి స్వీకార్యాః- ప్రమాణోపపత్తిసామ్యాత్. అతో వాఙ్మనసనివృత్తిర్న నిర్విశేషత్వసిద్ధ్యర్థా. నను సవిశేషమముఖ్యవృత్త్యా ప్రతిపాద్యతే బ్రహ్మ- అపి తు లక్షణయా - అతో *యతో వాచ ఇతి ముఖ్యవృత్తివిషయో నిషేధ ఇతి విషయవిభాగాన్న వ్యాహతిరితి చేన్న- నివర్తన్త ఇత్యేకస్య వాక్యస్య ముఖ్యత్వాయానేకవాక్యలక్షణాశ్రయణాయోగాత్. భూయసాం స్యాత్ బలీయస్త్వమితి న్యాయేనైకవాక్యస్వారస్యభఙ్గేనానేకవాక్యస్వారస్యం హ్యనువర్తనీయం. కిం చ-అత్ర *న హింస్యాత్సర్వా భూతాని *అగ్నీషోమీయం పశుమాలభేతేతివద్విషయవిభాగేనోభయముఖ్యత్వం సిధ్యతి చేత్ తదేవ హి యుక్తం- లోకే చ గామానయ బలీవర్దం వినేతి విషయవిభాగో ముఖ్యత్వానురోధీ దృశ్యతే. అవిరుద్ధార్థక ఇత్యపేక్షాయాం విషయవిభాగం దర్శయతి (అత ఇతి) వాఙ్మనసనివృత్తిరస్తి చేత్ కథం వేదనవచనమిత్యత్రాహ (ఏవమితి) ఇయత్తారహితత్వేన వేదనముచ్యత ఇత్యర్థః. *అనుపపత్తేస్తు నేతి సూత్రపదస్య విపశ్చిచ్ఛబ్దోక్తసర్వజ్ఞత్వానుపపత్తిరర్థ ఉక్తః. అథ సర్వశక్తిత్వానుపపత్తిమర్థాన్తరమాహ (కిం చేతి) ఇదం సూత్రం మాన్త్రవర్ణికసూత్రోక్తహేత్వన్యథాసిద్ధిపరిహారపరతయా తచ్ఛేషమితి స్వతన్త్రహేతుపరత్వాభావాత్ చకారాప్రయోగః........

ఇతశ్చోభయావస్థాత్ప్రత్యగాత్మనోఽన్య ఆనన్దమయః.

౧౮॥ సూ. ॥ భేదవ్యపదేశాచ్చ ॥ *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూతః* ఇత్యారభ్య మాన్త్రవర్ణికం బ్రహ్మ వ్యఞ్జయద్వాక్యమన్నప్రాణమనోభ్య ఇవ జీవాదప్యేతస్య భేదం వ్యపదిశతి *తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాదన్యోఽన్తర ఆత్మాఽఽనన్దమయ* ఇతి. అతో జీవాద్భేదస్య వ్యపదేశాచ్చాయం మాన్త్రవర్ణిక ఆనన్దమయో జీవాదన్య ఏవేతి జ్ఞాయతే. ....

ఇతశ్చ జీవాదన్యః.

౧౯॥ సూ. ॥ కామాచ్చ నానుమానాపేక్షా ॥ జీవస్యావిద్యాపరవశస్య జగత్కారణత్వే హ్యవర్జనీయా ఆనుమానిక ప్రధానాదిశబ్దాభిధేయాచిద్వస్తుసంసర్గాపేక్షా- తథైవ హి చతుర్ముఖాదీనాం కారణత్వం. ఇహ చ *సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయ* ఇత్యచిత్సంసర్గరహితస్యాస్య కామాదేవ విచిత్రచిదచిద్వస్తునస్సృష్టిః *ఇదం సర్వమసృజత యదిదం కిఞ్చ* ఇత్యామ్నాయతే -అతోఽస్యానన్దమయస్య జగత్సృజతో నానుమానికాచిద్వస్తు సంసర్గాపేక్షా ప్రతీయతే. ....

ఇతశ్చ జీవాదన్య ఆనన్దమయః.

౨౦॥ సూ. ॥ అస్మిన్నస్య చ తద్యోగం శాస్తి ॥ (అస్మిన్) ఆనన్దమయే. (అస్య) జీవస్య. (తద్యోగం) ఆనన్దయోగం. (శాస్తి) శాస్త్రం *రసో వై సః రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వాఽఽనన్దీ భవతీ*తి. రసశబ్దాభిధేయానన్దమయలాభాదయం జీవశబ్దాభిలపనీయ ఆనన్దీ భవతీత్యుచ్యమానే- యల్లాభాద్య ఆనన్దీ భవతి స స ఏవేత్యనున్మత్తః కో బ్రవీతీత్యర్థః. ఏవమానన్దమయః పరం బ్రహ్మేతి నిశ్చితే సతి *యదేష ఆకాశ ఆనన్దః* *విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మే*త్యాదిష్వానన్దశబ్దేనానన్దమయ ఏవ పరామృశ్యతే- యథా విజ్ఞానశబ్దేన విజ్ఞానమయః.

ఏవమనేన సూత్రద్వయేనోపక్రమస్థహేతురనుసంహితః అథ మధ్యగతం స్ఫుటతరం హేతుమను

సంధత్తేఽనన్తరసూత్రేణ ఆనన్దమయస్య జీవాదన్యత్వం స్వవాక్యైకదేశ యదేష ఆకాశ ఆనన్దపదవాచ్యవిరతిశ

యానన్దయోగేన ప్రకృతసూత్రేణోపపాదితం- అతోఽత్ర స్వవాక్యస్థహేతుశ్చోక్తో భవతి

౧౮॥ సూ ॥ భేదవ్యపదేశాచ్చ ॥ యది జీవాత్మస్వరూపం శుద్ధావస్థం బ్రహ్మ- తర్హ్యానన్దమయాదేరిహైకావస్థాయాం భేదవ్యపదేశో న సంభవతి- తస్మాదానన్దమయాదిభిరివ జీవేనైక్యం బ్రహ్మణో న సంభవతీత్యర్థః. విజ్ఞానశబ్దస్యాన్తఃకరణపరత్వానుపపత్త్యాదికం పూర్వోక్తమిహానుసన్ధేయం ....

అథోపసంహారస్థహేతుమాహ

౧౯॥ సూ ॥ కామాచ్చ నానుమానాపేక్షా ॥ ప్రాచీనవ్యాఖ్యాతృభిరన్యథా వ్యాఖ్యాతమిదం సూత్రం వ్యాఖ్యాతం - తత్ప్రక్షోఽభిదుష్టత్వాన్నానూద్య దూషితః, పూర్వాధికరణే అచిద్వ్యావృత్తిః కృతా, ప్రధానశబ్దాహేతుకత్వాచ్చిన్నసువాకేనాస్తి, అపేక్షాశబ్దే యద్యన్యం చ స్యాదితి (జీవస్యేతి) అత్యన్తమచిదపేక్షత్వే స్వరూపపరిణామప్రసఙ్గః - దేహాదిరిక్తాచిదనపేక్షత్వం దేవాది సృష్టా చతుర్ముఖాదీనామప్యస్తి- అతస్తత్పరిహారార్థమాహ (ఇహ చేతి) సంకల్పహేతుభూతకరణకళేబరావస్థాచిత్సంసర్గాపేక్షా నాస్తీత్యర్థః ....

దేహానపేక్షం సత్యసంకల్పత్వకార్యం స్రష్టృత్వమావిర్భూతగుణాష్టకస్య ముక్తస్యాపి

శ్రూయత ఇతి శఙ్కాం పరిహరన్ *సోఽకామయత* ఇతి వాక్యాదుపరితనహేత్వన్తరమాహ

౨౦॥ సూ ॥ అస్మిన్నస్య చ తద్యోగం శాస్తి ॥ కస్మిన్కస్య కేన యోగం కిం శాస్తీత్యపేక్షాయామక్షరార్థమాహ (అస్మిన్నానన్దమయ ఇతి) అస్మిన్నితి విషయసప్తమీ- బ్రహ్మానుభవరూపానన్దస్యాపచ్ఛేదకం బ్రహ్మ శాస్తిశబ్దార్థః- శాస్త్రం కిం- ఏతత్సూత్రార్థస్య హేతుత్వం కథమిత్యత్రాహ (రసో వై స ఇతి) *రసో వై స* ఇతి శాస్త్రముక్తం ఉచ్యమాన ఇతి శాస్త్రశబ్దార్థ ఉక్తః హేతుత్వముపపాదయతి (యల్లాభాదితి) హేతుత్వస్యాస్ఫుటతరత్వాత్ సూత్రే హేతుత్వానిర్దేశ ఇత్యభిప్రాయేణానున్మత్తః కో బ్రవీతీత్యుక్తం మాన్త్రవర్ణికసూత్రేఽపి హేతుత్వానిర్దేశస్యాయమేవాభిప్రాయః కథమానన్దమయే జీవస్యానన్దయోగం వదతి శాస్త్రం- ఆనన్దే హ్యానన్దయోగం వదతీతి శఙ్కాయామానన్దానన్దమయశబ్దయోరేకవిషయత్వమాహ (ఏవమితి) కథమానన్దశబ్దస్యానన్దమయవాచిత్వమిత్యపేక్షాయాం విజ్ఞానశబ్దనిర్వాహే పూర్వోక్తన్యాయమిహాతిదిశతి (యథా విజ్ఞానేతి) అత్ర పూర్వోక్తహేతవోఽనుసన్ధేయాః స్వరూపస్యానుకూలవేదనీయత్వాదానన్దశబ్దో ధర్మిపరః - ధర్మపరత్వేఽప్యపర్యవసానాద్ధర్మిపర ఇతి భావః వ్యతిరేకనిర్దేశం హేతుమాహ

అతఏవ * ఆనన్దో బ్రహ్మణో విద్వాన్ న బిభేతి కుతశ్చన * అతఏవచ * ఆనన్దమయమాత్మానముపసఙ్క్రామతీతి [illegible] శ్రుత్యుక్తం కోశపఞ్చకమధ్యమాన్నమయాదీనాం * అన్నం బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ * ప్రాణో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ * మనో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ * విజ్ఞానం బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ ఇతి ప్రతిపాదనాత్ * ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యుపాస్యానన్దమయస్యైవ ప్రతిపాదనమితి విజ్ఞాయతే తతఏవచ తత్రాపి * ఆనన్దమయమాత్మానముపసఙ్క్రామతీత్యుపసంహృతం అతః ప్రధానశబ్దాభిలప్యాదర్థాన్తరభూతస్య పరస్య బ్రహ్మణో జీవశబ్దాభిలపనీయాదపి వస్తునోఽర్థాన్తరత్వం సిద్ధమ్ ఆనన్దమయాధికరణం సమాప్తమ్

(అతఏవేతి) అతఏవ ఆనన్దానన్దమయశబ్దయోరేకవిషయత్వేనేత్యర్థః హేత్వన్తరమాహ (అతఏవేతి) స్థానప్రమాణమాహ (ఉత్తరేతి) పూర్వానువాకే ఏతదనువాకోర్ధ్వభాగే చ మయడన్తపదనిర్దిష్టానామన్నమయప్రాణమయాదీనాం ప్రకరణే ఆనన్దశబ్దేన ప్రతిపాదనాదానన్దమయ ఏవానన్దశబ్దవాచ్య ఇత్యర్థః ఆనన్దశబ్దవాచ్యస్య పరమాత్మత్వం పూర్వపక్షిణాప్యఙ్గీకృతం * తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ * అస్మిన్నస్య చ తద్యోగం శాస్తీతి సూత్రద్వయమిదం పూర్వత్ర సామాన్యేన సమస్తసుఖహేతుత్వం ఉత్తరత్ర మోక్షసుఖహేతుత్వం చోక్తమితి తథా * కో హ్యేవాన్యాత్కః ప్రాణ్యాత్ ఇత్యత్ర అన్యాత్ ప్రాణ్యాదితి పదాభ్యాం సత్తాహేతుత్వం సుఖహేతుత్వం చోక్తం భవతి యద్వా పూర్వసూత్రం ముపాయపరం ఏతత్సూత్రోపేయపరమితి తథా * ఆనన్దయాతి * రసో వై సః ఇతి తాదృశత్వప్రతీతేః తదా అన్యాత్ ప్రాణ్యాదితి పదాభ్యాం సాంసారికసుఖహేతుత్వం మోక్షసుఖహేతుత్వం చోక్తం భవతి అథవా అన్యాదితి సత్తాహేతుత్వం ప్రాణ్యాదిత్యవిశేషేణ [illegible] సకలసుఖహేతుత్వం [illegible] ముపసంహరతి (అత ఇతి) జీవసాధారణాధికరణం శరీరసమ్బన్ధః శోధ్యత్వం వికారశ్రవణం ప్రాప్యత్వానన్దాదీనామవశ్యంభేదేనోపపత్తిః జ్ఞానస్వరూపత్వం [illegible] సవిశేషధ్యానరూపార్థగుణవిశేష శ్చానన్దమయస్య ప్రత్యగాత్మవ్యతిరిక్తత్వే హేతుః స్వతస్సిద్ధనిరతిశయవశాశరస్థానన్దాభ్యాస ఆనన్దయితృత్వం భయాభయహేతుత్వం సమస్తప్రశాసితృత్వం ప్రాప్యత్వం నిరుపాధికవిపశ్చిత్త్వం [illegible] సంభావితమాకాశాదిసమస్తజగత్కారణత్వం [illegible] మేవ విజ్ఞానమయాజ్జీవాత్ భేదవ్యపదేశ కరణకలేబరాద్యనపేక్షసత్యసంకల్పత్వం [illegible] నిరతిశయభోగ్యత్వం [illegible] హేతు శరీరశరీరి [illegible] సప్యనిరుపాధికత్వం ప్రసాద్యత్వం ప్రాచుర్యసంభవ [illegible] మేవ భేదవ్యపదేశస్యావసాదేన నిర్వాహముపపన్ని [illegible] రూపతో ధర్మతశ్చ జ్ఞానత్వోపపత్తి [illegible] పూర్వపక్షయుక్తిపరిహారహేతవః * [illegible] చోక్తోన చాజ్ఞాతతా [illegible] శోధ్యత్వం [illegible] సాన్నమయస్య [illegible] పుగిరాన్త ప్రధాన ప్రకృతపరవచోరూపణం చాప్యన [illegible] పుచ్ఛం [illegible] స్వరసముపిహిన [illegible] [illegible] రూపణాదామరూపాత్ పర [illegible] యత్వాదిన [illegible] పరా [illegible] బ్రహ్మవాదతన్నిరాససంగ్రహః

భాష్యగ్రీయేతు [illegible] సాదినపుంస్యానన్దశబ్దాభ్యాసాదిత్యర్థః కథమానన్దశబ్దాభ్యాసస్య పరమాత్మత్వసాధకత్వమిత్యపేక్షాయామానన్దశబ్దస్య [illegible] రణవిషయత్వాన్నిరతిశయానన్దవిషయత్వాచ్చేతి వక్తవ్యం అత్ర హేత్వన్తరసాకాఙ్క్షహేతుత్వే [illegible] హేతుత్వపరత్వేనయుక్తం * నేతరోఽనుపపత్తేః [illegible] సంసారిజీవాదన్యత్వోపపాదన యుక్తం నిరతిశయానన్దయోగిత్వమాన [illegible] సంసారిత్వశ [illegible] వాత్ * భేదవ్యపదేశాచ్చేతి సూత్రస్యాపి * రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వాఽనన్దీ భవతీతి [illegible] భావేన భేదోపపాదకత్వముక్తం అతోఽపి వినా [illegible] ఇత్యన్యత్వవ్యపదేశస్యైవ హేతుత్వోపపరత్వమత్యన్తోచితం భేదవ్యపదేశస్వారస్యా * కామాచ్చేత్యాదిసూత్రం చ నప్రధానవ్యుదాసపరం [illegible] [illegible] నిరతిశయానన్దయోగిన ప్రధానత్వశఙ్కాయా హేత్వభావాత్ తృతీయ [illegible] పరత్వయా ఏకరూపార్థవాచిత్వం యుక్తం * యదా హ్యేవైష [illegible] త్యాదివాక్యవిషయతయా నిర్వాహే [illegible] యం —— యాదవప్రకాశీయే చాభ్యాసాదితి పదస్య [illegible] ఉయుక్తం [illegible] యేపి * [illegible] ముపాసతే విజ్ఞానం బ్రహ్మచేద్వేదేతి [illegible] హేత్వనైకాన్త్యాత్ * తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చేత్యస్య ప్రాచుర్యస్య హేతు [illegible] పదేశాదిత్యర్థోఽయుక్తః తద్విషయస్య * ఏష హ్యేవానన్దయాతీతి వాక్యస్యానన్దహేతుత్వప్రతిపాదకస్య ప్రాచుర్యహేతుత్వాభావాత్ పక్షద్వయప్రకృతస్య సాధ్యస్య హేత్వన్తరవాచిత్వాభావేన [illegible] * నేతరః * భేదవ్యపదేశాదిత్యనయోరనుపపత్తిః [illegible] * కామాచ్చేత్యాదిసూత్రేణ * అధీహి భగవో బ్రహ్మేతి బ్రహ్మవిషయాయా విద్యాయాః * సైషా భార్గవీ వారుణీ విద్యా పరమే వ్యోమన్ ప్రతిష్ఠితేతి పరమవ్యోమవిషయత్వావగమాత్, పరమాకాశస్య చాచేతనస్య ప్రధానావిలక్షణత్వాదచేతనస్య స్వకార్యాపేక్షయా కారణత్వసంభవాచ్చ బ్రహ్మశబ్దవాచ్యం ప్రధానమిత్యాశఙ్క్య నిరాక్రియత ఇతి యదుక్తం తదయుక్తం పరమవ్యోమప్రతిష్ఠితత్వమాత్రేణ తద్విషయత్వాసిద్ధేః నగా [illegible] ఉద్దేశే వేదవిద్యా ప్రతిష్ఠితేత్యుక్తే తస్యాస్తద్దేశప్రతిపాదకత్వం * పరమే వ్యోమన్ సోఽశ్నుతే సర్వాన్కామాన్సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి పరమాకాశస్య బ్రహ్మాధారత్వావగమాత్తస్య బ్రహ్మత్వశఙ్కానిరాకరణమస్మిన్సూత్రే క్రియత ఇత్యప్యయుక్తం * మాన్త్రవర్ణికమేవ చ గీయత ఇతి మన్త్రవర్ణవిషయాద్వ [illegible] సూత్రేణైవ

యద్యపి మన్దపుణ్యానాం జీవానాం కామాజ్జగత్సృష్టిరతిశయితానన్దయోగో
భయాభయహేతుత్వమిత్యాదిన సమ్భవతి- తథాపి విలక్షణపుణ్యానామాదిత్యే
న్ద్రప్రజాపతిప్రభృతీనాం సమ్భవత్యేవేతీమామాశఙ్కాం నిరాకరోతి.

౨౧॥ సూ. అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్ ॥ ఇదమామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే *య
ఏషోఽన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యతే హిరణ్యశ్మశ్రుర్హిరణ్యకేశ ఆప్రణఖాత్సర్వ ఏవ సువర్ణ

స్యాశఙ్కాయాః ప్రతిహతోదయత్వాత్. నాపిసత్యత్వజ్ఞానత్వత్రివిధపరిచ్ఛేదవిరహాదయః పరమాకాశస్యసామర్థ్యేన సంభవన్తి. అపేక్షాశబ్దై
ర్ధ్యంచపూర్వవత్. చరమసూత్రమప్యేవం వ్యాఖ్యాతం- అస్మిన్నస్య చ తద్యోగం శాస్తి - అస్మిన్ప్రతిబుద్ధస్యాస్య జీవస్య తద్యోగం పరమాత్మప్రాప్తిం దర్శయతి *సోఽశ్నుతే స
ర్వాన్కామాన్సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి, తథా *యదా హ్యేవైష ఇత్యాదివాక్యైశ్చాస్మిన్నస్తాంగతస్యాస్య *అథ సోఽభయం గతో భవతీతి బ్రహ్మ
ప్రాప్తిరుచ్యత, ఇతి. తదనుపపన్నం- మన్త్రవర్ణోదితాయాః పరమాత్మవిదన్తప్రాప్తేః *మాన్త్రవర్ణికమేవ చ గీయత ఇతిసూత్రేణైవ దర్శితత్వాదిహ తదు
క్త్యనపేక్షణాత్. యదా హ్యేవైష ఇత్యాదివాక్యోక్తాభయప్రాప్తిహేతుత్వం చ *తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చేతిసూత్రేణైవ దర్శితమితీహ తదుక్తిరనపేక్షితా.
తద్విషయభూతవాక్యోక్తమానన్దయిత్రత్వం హి మోక్షానన్దహేతుత్వం- మోక్షానన్దశ్చ సంసారభయనివృత్తిపూర్వకః. తస్మాదానన్దయిత్రత్వవాక్యాస
న్నతరవాక్యోక్తమభయప్రాప్తిహేతుత్వం మోక్షప్రదత్వాన్నర్థాన్తరమితి న పృథక్సూత్రం. *అనన్దయాతీతివాక్యే ఆనన్దహేతుత్వముక్తం - బ్రహ్మప్రా
ప్తస్యైవ చానన్దః. అతోఽస్మిన్వాక్యే అభయశబ్దవాచ్యబ్రహ్మప్రాప్తిరుచ్యత ఇతి చేన్న- తస్య బ్రహ్మశబ్దసామానాధికరణ్యాభావాత్, *అథతస్యభయం
భవతీత్యుక్తభయాభావప్రాప్తేరేవ *అథ సోఽభయం గతో భవతీత్యుచ్యమానత్వాచ్చ. అతోఽభయనివృత్తిపూర్వకనిరతిశయానన్దహేతుత్వం *తద్ధే
తువ్యపదేశాదిత్యనన్యూతమితి న పృథగ్వక్తవ్యం- అతో మోక్షప్రదత్వోక్తిరిహ తేముక్తప్రాప్యత్వకథనం ప్రాప్తేర్నిరతిశయానన్దత్వరూపవిశేషకథనం
చాత్యన్తాపేక్షితమితి తదేవవక్తవ్యం. అతః సూత్రాణాం యథోక్త ఏవార్థః. సమాప్తమానన్దమయాధికరణమ్..............................

అథావాన్తరసఙ్గతిమాహ (యద్యపీతి) కారణవాదివాక్యానాం పరమాత్మపరత్వం హి నిరూప్యతే- కారణవాక్యత్వాభావే కథం
అన్తరాదిత్యవిద్యాత్ర నిరూప్యత ఇతి చేత్. ఉచ్యతే- ఆనన్దమయాధికరణశేషతయేతి. కథముపనిషద్భేదే సత్యపి తచ్ఛేషతయా నిరూప
ణం. ఇత్థం- ఆనన్దవల్ల్యాం *సయశ్చాయంపురుషే యశ్చాసావాదిత్యే స ఏక ఇత్యానన్దమయస్యైవాదిత్యమణ్డలవర్తిత్వముక్తం- ఛాన్దో
గ్యశ్రుతిపఠితస్యాదిత్యాన్తర్వర్తినో దేహసంబన్ధేన జీవాదనతిరేకే సత్యానన్దవల్ల్యామపి జీవానతిరిక్త ఆదిత్యాన్తర్వర్తిపురుష ఉక్తః స్యాది
త్యానన్దమయో జీవ ఏవేత్యాశఙ్కాయాం తచ్ఛేషత్వేనోత్తరాధికరణారమ్భ ఇతి. అధికరణశేషత్వే ఉక్తన్యాయవిషయభూతోపనిషద్భేదహే
తుకః. నను *తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేతి వాక్యప్రతిపన్నశరీరసంబన్ధస్యాపి హృతత్వాత్ శారీరత్వశ్రవణహేతుకజీవత్వాశఙ్కానోపపద్యత
ఇతిచేత్. ఉచ్యతే- తత్ర హ్యన్నమయాదీనాం శరీరత్వముక్తం- నహి తే ప్రత్యేకం కరచరణాదిసంస్థానవన్తః, తైస్సమ్బన్ధశ్చాధిష్ఠాతృధిష్ఠే
యభావలక్షణః శేషశేషిభావలక్షణో వా యేన కేనాపి ప్రకారేణోపపద్యతే,, అత్ర తు *హిరణ్యశ్మశ్రుర్హిరణ్యకేశ ఇత్యాదినా కరచర
ణాదిసంస్థానకం శరీరం శ్రూయతే- తస్య చ కర్మకృతత్వం లోకప్రసిద్ధం. అత ఉపకరణోపకరణిత్వలక్షణస్సంబన్ధశ్చార్థసిద్ధః. నను తత్రా
ప్యన్నమయస్యాత్మత్వశ్రవణాదాత్మప్రతిసంబన్ధినః శరీరస్య కరచరణాదిమత్త్వాత్తత్ప్రతిజీవత్వాశఙ్కాపి తత్రైవ సరస్తేతి చేన్న- ప్రాణమ
యాదీనాం కరచరణాదిమత్త్వాభావాత్, అన్నమయస్య తు తథావిధత్వే సత్యపి తం ప్రతి విజ్ఞానమయస్యైవ శరీరిత్వాత్,, విజ్ఞానమయం
ప్రతిశరీరిణ ఆనన్దమయస్య కరచరణాదిమచ్ఛరీరకత్వాభావాత్ శరీరమాత్రేణ సంబన్ధమాత్రనిబన్ధనశఙ్కైవ తత్ర నిరస్తా- అత్ర త్వానన్దమ
యస్యైవాదిత్యాన్తర్వర్తినః కరచరణాదిమత్త్వం ప్రతీయతే- అతః పూర్వాధికరణే శరీరమాత్రేణ సంబన్ధమాత్రశ్రవణాదుత్థితాయాం
జీవత్వశఙ్కాయాం నిరస్తాయాం పునః కరచరణాదిసంస్థానకదేహవిశేషేణోపకరణోపకరణిత్వలక్షణసంబన్ధవిశేషావగమేన జీవత్వశఙ్కా
స్యాదితి తన్నిరాసార్థమానన్దమయాధికరణశేషత్వేనైతదధికరణారమ్భ ఇతి. అయమర్థో యద్యపీత్యాదిసఙ్గతిగ్రన్థేఽభిప్రేతః.

౨౧॥ సూ. అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్ ॥ విషయం దర్శయతి (ఇదమితి) య ఏష ఇతి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాన్నానువాదరూపతాశ
ఙ్కా- అస్యార్థస్య ప్రమాణాన్తరాప్రాప్తత్వాత్- *యదాగ్నేయోఽష్టాకపాల ఇతివత్. ఆదిత్యశబ్దః *దిత్యదిత్యాదిత్యపత్యుత్తరపదాణ్ణ్య ఇతి ణ్యప్ర
త్యయాన్తో మణ్డలవాచీ- * య ఏష ఏతస్మిన్మణ్డలే పురుషో యశ్చాయం దక్షిణేఽక్షన్నితి బృహదారణ్యకే, * య ఏష ఏతస్మిన్మణ్డలేఽర్చిషి పురుష ఇతి తైత్తిరీయ
కే, చ పురుషస్య మణ్డలవర్తిత్వశ్రవణాత్. హిరణ్మయశబ్దో రమణీయత్వపరః- *హిరణ్మయ ఇతి రూపసామాన్యాత్ చన్ద్రముఖవదితి హి వాక్యకారః. దృశ్య
తే - యోగిభిరిత్యర్థః- *దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభిరితి శ్రుత్యైకార్థ్యాత్. *య ఏవం వేదేత్యుత్తరత్రోపాసనవిధానాదు
పాసనార్థమారోపితరూపపరమిదం వాక్యమితి నాశఙ్కనీయం- *న సందృశే తిష్ఠతి రూపమస్యేత్యుక్త్వా *హృదా మనీషా మనసాభిక్లృప్తో య ఏతద్విదుర
మృతాస్తే భవన్తీతి, *యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణమితి ప్రకరణే *మనసా తు విశుద్ధేనేతి, చ విశుద్ధమనోగ్రాహ్యత్వేనోక్తః. ఆరోపితాకారో హి దుష్టమ
నోగ్రాహ్యః. నచ * రూపమస్యేతి స్వరూపముచ్యతే- షష్ఠీస్వారస్యభఙ్గప్రసఙ్గాత్. అతో విగ్రహవిశిష్టస్య విశుద్ధమనోగ్రాహ్యత్వాద్విగ్రహాకార

స్తస్య యథా కప్యాసం పుణ్డరీకమేవమక్షిణీ తస్యోదితి నామ స ఏష సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదితః ఉదేతి హ వై సర్వేభ్యః పాప్మభ్యో య ఏవం వేద తస్యర్క్చ సామ చ గేష్ణౌ ఇత్యధిదైవతమథాధ్యాత్మమపి అథ య ఏషోఽన్తరక్షిణి పురుషో దృశ్యతే సైవర్క్ తత్సామ తదుక్థం తద్యజుస్తద్బ్రహ్మ తస్యైతస్య తదేవ రూపం యదముష్య రూపం యావముష్య గేష్ణౌ తౌ గేష్ణౌ యన్నామ తన్నామేతి. తత్ర సన్దిహ్యతే- కిమయమక్ష్యాదిత్యమణ్డలాన్తర్వర్తీ పురుషః పుణ్యోపచయనిమిత్తైశ్వర్య ఆదిత్యాదిశబ్దాభిలప్యో జీవ ఏవ-ఆహోస్విత్ తదతిరిక్తః పరమాత్మేతి. కిం యుక్తం.

మౌర్ఖ్యం. కిఞ్చ- దృశ్యత ఇతి వర్తమానవ్యపదేశాచ్చ ఉపాసనాయామారోపితత్వమయుక్తం. ఆత్మన్యారోప్యమాణం హి గరుడత్వం న తతః పూర్వం కేనాప్యవగమ్యతే- ఇహ తూపాసనవిధానాత్ ప్రాగేవ విద్యమానతాఽనేన వర్తమానవ్యపదేశేన ప్రతీయతే- అతో వాస్తవత్వం. దృశ్యత ఇత్యనేన పూర్వపూర్వోపాసకప్రవాహైరారోపేణానుసన్ధీయమానత్వముచ్యత ఇతి చేన్న- అశాబ్దత్వాత్. న హ్యారోప్యం దృశ్యత ఇతి శ్రూయతే. దృశ్యత్వమేవారోపితత్వమితి చేన్న- వ్యుత్పత్తివిరోధాత్, *దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యేతి దృశ్యతధాతోః పరమాత్మస్వరూపస్యాప్యవాస్తవత్వప్రసఙ్గాచ్చ. తన్మిథ్యాత్వం ప్రమాణవిరుద్ధమితి చేత్- తుల్యం- *ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాదితి స్థితస్య విగ్రహస్య స్వరూపస్యేవ మిథ్యాత్వం హి ప్రమాణనిరుద్ధం. అతో వాస్తవత్వసిద్ధిః. అశరీరత్వశ్రుతేరవకాశో వక్ష్యతే. (తస్య యథేతి) అస్య వాక్యస్య వాక్యకారేణ షడర్థాః పూర్వపక్షతయా సిద్ధాన్తత్వేన చోక్తాః- తత్రార్థత్రయస్య పూర్వపక్షత్వం తత్స్వభావాదేవావగతం. కపిః- ఆదిత్యః. *కపి చలన ఇతి ధాతోర్నిష్పన్నః కపిశబ్దః. కం పిబతీతి చ. *కపిస్నిగ్ధ స్తిరేజనమితి చ వైదికప్రయోగః. తస్య ఆసం- మణ్డలం. కప్యాసం. యథా ఆదిత్యమణ్డలం హృదయపుణ్డరీకం చ పరమాత్మన ఉపాసనస్థానం- తథా తస్యోపాసకస్యాక్షిణీ అప్యుపాసనస్థానమిత్యేకోఽర్థః. అయం నోపపద్యతే. తథా హి- *అగ్నిశ్చన్ద్రశ్చేతి వదపవాదకవచశబ్దాద్యభావే విసమానవిభక్త్యన్తయోరుపమానోపమేయయోస్స్వతః ప్రాప్తసామానాధికరణ్యస్వారస్యభఙ్గః. పుణ్డరీకసదృశే హృదయే పుణ్డరీకశబ్దో గౌణస్స్యాత్. హృదయపుణ్డరీకమితి ప్రయోగస్తు పురుషవ్యాఘ్ర ఇతివత్ *ఉపమితం వ్యాఘ్రాదిభిస్సామాన్యాప్రయోగ ఇతి సూత్రవిహితసమాసత్వాదుపమానోపమేయవాచకశబ్దసద్భావాచ్చ ముఖ్య ఏవ - అత్ర తు తదభావాత్ గౌణత్వమవర్జనీయం. ఉపాసనస్థానమితి ప్రథమాన్తపదాధ్యాహార, ఉపాసకస్యేతి షష్ఠ్యన్తపదాధ్యాహారశ్చ. తత్పరిహారాయ తస్యేత్యుపాసకపరత్వే సత్యప్రకృతపరామర్శిత్వ, మనన్తరవాక్యస్థషష్ఠ్యన్తశబ్దవిరూపార్థతా, చ స్యాత్. దివ్యాజ్ఞవర్గన ప్రకరణానౌచిత్యం చ- నామవిధివాక్యాపూర్వాపరాసకత సంహ్యుచితం. *య ఏష ఏతస్మిన్మణ్డలే పురుషో యశ్చాయం దక్షిణేఽక్షన్నితి దక్షిణస్యాక్ష్ణ ఉపాసనస్థానత్వశ్రవణాదక్షిణీ ఇతి ద్వివచనవిరోధశ్చ. ఊర్ధ్వమక్షివిద్యాయామ్ ఉక్తత్వాదిహ తదుక్త్యనపేక్షణాదస్య వాక్యస్య పునరుక్తిశ్చ. అన్తరాదిత్యవిద్యాయాం * య ఏషోఽన్తరాదిత్య ఇతి స్థానస్యోక్తత్వా, దక్షివిద్యాయాం చ *య ఏషోఽన్తరక్షిణీతి స్థానస్యోక్తత్వా, దుభయత్ర స్థానవిధ్యపేక్షా నాస్తీత్యనాకాఙ్క్షితత్వాదిదం వాక్యమనన్వితం స్యాత్. *అన్తరాదిత్య ఇత్యాదిత్యమణ్డలస్య స్థానతయాఽభిహితత్వాత్ *ఏవమక్షిణీ ఇత్యక్ష్ణః స్థానత్వే విహితే సతి స్థానభేదాద్రూపభేదేన విద్యాభేదా, దేకవాక్యే స విద్యాద్వయస్య విధాతుమశక్యత్వా, చ్చ వాక్యభేదస్స్యాత్ - స చైకవాక్యత్వే సంభవతి నోపపద్యతే. కప్యాసం పుణ్డరీకం చ దృష్టాన్తతయాఽనూద్య *ఏవమక్షిణీ ఇత్యక్ష్ణః స్థానత్వస్య విధేయత్వం గమ్యత ఇతి చేత్- తథా చ *అన్తరాదిత్య ఇత్యుపక్రమవిరోధః. ఉపక్రమేఽపి ఆదిత్యమణ్డలస్యానువాద ఇతి చేత్- తథా సతీయమక్షివిద్యైవ స్యాత్. తథా చాన్తరాదిత్యవిద్యేత్యాఖ్యావిరోధః, అక్షివిద్యాయామేతద్విద్యోక్తరూపాద్యతిదేశానుపపత్తి, శ్చ. న కేవలం కప్యాసవాక్యమాత్రస్య- అపి తు కృత్స్నాయా అన్తరాదిత్యవిద్యాయాః పునరుక్తిశ్చ స్యాత్ - ఉభయోరప్యక్షివిద్యాత్వావిశేషాత్ రూపాదివైషమ్యాభావాచ్చ. తస్మాదస్య వాక్యస్యోపాసనస్థానవిధిపరత్వమనుపపన్నం. కపిః- మర్కటః. తస్య ఆసం- జఘనప్రదేశః. మర్కటపృష్ఠసామ్యముచ్యత ఇతి యావత్. తదప్యయుక్తం- మర్కటపృష్ఠం పుణ్డరీకం చేతి కిముపమానద్వయం- ఉతైకోపమా. తత్రాద్యే ద్విత్వమయుక్తం- స్వతః ప్రాప్తసామానాధికరణ్యపరిత్యాగప్రసఙ్గాత్, శ్లాఘ్యార్థేన నిర్వాహే సంభవత్యపహీనోపమాశ్రయణాయోగా, చ్చ. యద్యేకోపమా- తథా సతి మర్కటపృష్ఠసదృశపుణ్డరీకసదృశే ఇత్యుక్తం స్యాత్ - తదా కప్యాసపదస్య గౌణతా స్యాదితి. కప్యాసం- ఈషద్వికసితమిత్యపరోఽర్థః. తత్రాత్యన్తార్థానౌచిత్యం నాస్త్యేవ- తథాప్యవయవశక్త్యా వాయమర్థో వేషద్వికాసపరత్వం నాస్తీతి సోఽప్యయుక్తః. ఏవం శబ్దార్థస్వభావపర్యాలోచనయా ఇదమర్థత్రయం పూర్వపక్షతయా వాక్యకారాభిప్రేతమిత్యవగతం. అర్థాన్తరత్రయం తూపపన్నం. కం పిబతీతి కపిః- ఆదిత్యః. తేన అస్యతే- క్షిప్యతే- వికాస్యత ఇతి కప్యాసం. తథా హ వాక్యకారః * ఆదిత్యక్షిప్తం వా శ్రీమత్త్వాదితి. కం పిబతీతి కపిః- నాళం. తస్మిన్నాస్త ఇతి కప్యాసం. అపచితాదపి పఙ్కజాన్నాళస్థపుణ్డరీకస్య శోభాతిశయోఽస్తీతి స్తోత్రవివక్షితః. కం- జలం. *ఆస ఉపవేశన ఇతి ధాతురపి పూర్వకః. *వష్టి భాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయోః ఇతి వచనాదకారలోపః. కప్యాసం- సలిలస్థమిత్యుక్తం భవతి. ఏవమస్యార్థత్రయస్యోపపన్నతయా వాక్యకారేణ సిద్ధాన్తతయోక్తత్వమభిప్రేత్య హి భగవతా భాష్యకారేణ వేదార్థసంగ్రహేఽభిహితం *గమ్భీరామ్భస్సముద్భూతసుమృష్టనాళరవికరవికసితపుణ్డరీకదళామలాయతేక్షణ ఇతి. గేష్ణౌ- గానవిశేషౌ. అధిదైవతం- దేవతాయాముపాసనం. అధ్యాత్మం- ఆత్మన్యుపాసనం. ఆత్మశబ్దో దేహవచనః. అముష్య- ఆదిత్యస్థస్య. ఆదిత్యే తద్ధర్మోపదేశాదితి వా అక్షిణి తద్ధర్మోపదేశాదితి వా న సూత్రితం- అపి త్వన్తశ్శబ్దః సూత్రకారేణ ప్రయుక్తః- అన్తశ్శబ్దస్య *అన్తరాదిత్యే *అన్తరక్షిణీత్యుభయత్ర శ్రవణాద్విద్యాద్వితయమపి సంగృహీతమిత్యభిప్రాయేణాక్షివిద్యావాక్యమప్యుదాహృతం. సంశయం దర్శయతి (తత్రేతి) శరీరసంబన్ధాపహతపాప్మత్వాదియోగాత్ సంశయః. (ఆదిత్యాదిశబ్దాభిలప్యో జీవ ఏవేతి) యత్ర యత్ర ప్రకరణేషు కరణకళేబరావస్థశరీరసంబన్ధేన జీవత్వశఙ్కా- తేషాం ప్రకరణానాం సర్వేషాం పరమాత్మపరత్వస్య ప్రదర్శనార్థమయమధికరణారమ్భ ఇత్యభిప్రాయేణాదిశ

ఉపచితపుణ్యో జీవ ఏవేతి. కుతః. సశరీరత్వశ్రవణాత్. శరీరసమ్బన్ధో హి జీవానామేవ సమ్భవతి- కర్మానుగుణప్రియాప్రియయోగాయ హి శరీరసమ్బన్ధః. అత ఏవ హి కర్మసమ్బన్ధరహితస్య మోక్షస్య ప్రాప్యత్వమశరీరత్వేనోచ్యతే *న హ వై సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తి। అశరీరం వావ సన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశత ఇతి. సమ్భవతి చ పుణ్యాతిశయాజ్జ్ఞానాధిక్యం శక్త్యాధిక్యం చ- అత ఏవ లోకకామేశత్వాది తస్యైవోపపద్యతే- తత ఏవ చోపాస్యత్వం, ఫలదాయిత్వం, చ పాపక్షపణకరత్వేన మోక్షోపయోగిత్వం, చ. మనుష్యేష్వప్యుపచితపుణ్యాః కేచిజ్జ్ఞానశక్త్యాదిభిరధికతరా దృశ్యన్తే. తతశ్చ సిద్ధగన్ధర్వాదయః. తతశ్చ దేవాః. తతశ్చేన్ద్రాదయః. అతో బ్రహ్మాదిష్వన్యతమ ఏవ కస్మింశ్చిత్కల్పే పుణ్యవిశేషేణైవమ్భూతమైశ్వర్యం ప్రాప్తో జగత్సృష్ట్యాద్యపి కరోతీతి జగత్కారణత్వజగదన్తరాత్మత్వాదివాక్యమస్మిన్నేవోపచితపుణ్యవిశేషే సర్వజ్ఞే సర్వశక్తౌ వర్తతే. అతో న జీవాదతిరిక్తః పరమాత్మా నామ కశ్చిదస్తి. ఏవం చ సతి *అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమిత్యాదయో జీవాత్మనస్స్వరూపాభిప్రాయా భవన్తి. మోక్షశాస్త్రాణ్యపి తత్స్వరూపతత్ప్రాప్త్యుపాయోపదేశపరాణీతి. ....

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్) అన్తరాదిత్యేఽన్తరక్షిణి చ యః పురుషః ప్రతీయతే- స జీవాదన్యః పరమాత్మైవ. కుతః. తద్ధర్మోపదేశాత్- జీవేష్వసమ్భవం స్తదతిరిక్తస్యైవ పరమాత్మనో ధర్మోఽయమపహతపాప్మత్వాదిః *స ఏష సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదిత ఇత్యాదినోపదిశ్యతే. అపహతపాప్మత్వం హ్యపహతకర్మత్వం-

ప్రయుక్తః. అత ఏవ హిరణ్యగర్భాదిజీవేభ్యోఽన్య ఇతి అధికరణోపసంహారే, మర్త్యేష్వప్యాదిత్యాదిజీవవ్యతిరిక్త ఇతి, చోక్తం. వేదాన్తవేద్యం కారణం బ్రహ్మ కిం ప్రకృష్టపుణ్యో జీవః- ఉత నేతి విచారః. తదర్థమానన్దమయః కిం జీవః- ఉత పరమాత్మేతి. తదర్థమన్తరాదిత్యేఽన్తరక్షిణి చ వర్తమానః కిం జీవః- ఉత పరమాత్మా. తదర్థం సశరీరత్వం కిం జీవస్యైవ- ఉత పరమాత్మనోఽపి సంభవతీతి. తదర్థం శరీరసంబన్ధస్యైచ్ఛికత్వం సంభవతి - నేతి. తదర్థం పాప్మోదితత్వాదిశ్రుతిః *అజాయమాన ఇత్యాదిశ్రుతిరాదిత్యవర్ణత్వాదిశ్రుతిశ్చ కిమైచ్ఛికత్వం జ్ఞాపయతి- నేతి. తదర్థమిహ పాప్మశబ్దః కిం పాపమాత్రపరః- ఉత పుణ్యపాపరూపకర్మపరః,. అపహతశబ్దః కిం ప్రధ్వంసపరః- ఉతాత్యన్తాభావపరః,. అజత్వాదిశ్రుతిః కిం కర్మకృతజన్మనిషేధతయా వ్యవస్థాపయితుం శక్యతే- నేతి,. ఆదిత్యవర్ణత్వాదిశ్రుతిర్విగ్రహస్య ప్రకృతిప్రాకృతవిలక్షణత్వప్రాపికా- నవేతి, చ- చతుర్థః సంశయః. అత్ర పూర్వే కల్పాః పూర్వపక్షః- అపరే తు సిద్ధాన్తః. యదా పాప్మశబ్దః పాపమాత్రపరః, అపహతిః ప్రధ్వంసః, జన్మనిషేధశ్చ న కర్మమూలజన్మవిషయః, విగ్రహశ్చ న ప్రాకృతవిలక్షణః,- తదానీం విగ్రహసంబన్ధస్యైచ్ఛామాత్రమూలత్వాసంభవేన కర్మనిబన్ధనతయా పరస్మిన్నసంభవేన జీవాసాధారణ్యాదాదిత్యాదివర్తిపురుషో జీవ ఇత్యన్తరాదిత్యవాక్యైకార్థ్యాదానన్దవల్లీవాక్యేఽపి జీవస్య ప్రతిపాద్యత్వాత్ సర్వాణి కారణవాక్యాని ప్రకృష్టపుణ్యోపచయజీవపరాణీతి పూర్వః పక్షః. యదా పాప్మశబ్దః కర్మమాత్రపరః, అపహతశబ్దోఽత్యన్తాభావపరః, జన్మనిషేధశ్చ కర్మమూలజన్మవిషయః, విగ్రహశ్చ ప్రాకృతవిలక్షణః,- తదానీం విగ్రహస్యైచ్ఛికతయా తస్య జీవాత్ పరస్మిన్ సంభవాచ్చాదిత్యాద్యన్తర్వర్తిపురుషః పర ఇతి తదైకార్థ్యాదానన్దవల్లీప్రతిపాద్యస్య పరమాత్మత్వమవిచాల్యమితి తదైకకణ్ఠ్యాత్ సర్వాణి కారణవాక్యాని పరమాత్మపరాణీతి రాద్ధాన్తఫలితో భావః. పూర్వపక్షమాహ (ఉపచితేతి) జీవానామేవ శరీరసంబన్ధముపపాదయతి (కర్మానుగుణేతి) కర్మకృతప్రియాప్రియయోగార్థత్వం వ్యతిరేకేణోపపాదయతి (అత ఏవ హీతి) అత ఏవ- శరీరసంబన్ధస్య కర్మమూలప్రియాప్రియయోగార్థత్వాదేవ హి కర్మసంబన్ధరహితో మోక్షోఽశరీరతయా ప్రాప్యత్వేనోచ్యత ఇత్యర్థః. జ్ఞానశక్త్యాదికం లోకకామేశిత్వాదికం చ కథం జీవస్యేత్యత్రాహ (సంభవతి చేతి) తథా దర్శయతి (మనుష్యేష్వపీతి) అత్ర *స ఏకో మానుష ఆనన్ద ఇత్యాద్యనుసన్ధేయం. ఆదిత్యేష్వపి ప్రజాపతిప్రభృతీనాం సర్వేషాం కారణత్వశ్రవణాద్వ్యాహతిస్స్యాత్, పుణ్యహేతుత్వాత్ క్షయిత్వం చ స్యాదిత్యత్రాహ (అతో బ్రహ్మాదిష్వితి) సర్వవిధవాక్యానాం జీవపరత్వమాహ (జగదిత్యాదినా) అపహతపాప్మత్వాదిశ్రుతయో నాకర్మవశ్యతాం వదన్తి- అపి తు కేవలపుణ్యహేతుకశరీరవతః పాపరాహిత్యం- పాపహేతుకం, పుణ్యహేతుకం, మిశ్రహేతుకం, చేతి త్రివిధం శరీరమిత్యభిప్రాయేణోపచితపుణ్యవిశేష ఇత్యుక్తం. మోక్షశాస్త్రాణీతి- ఉపాయపరాణ్యుపేయపరాణి చేత్యర్థః....

రాద్ధాన్తే- సౌత్రం ప్రతిజ్ఞాపరమన్తశ్శబ్దం వ్యాచష్టే (అన్తరాదిత్య ఇతి) ద్వితీయసూత్రస్థాన్తశ్శబ్దాన్వయలబ్ధం సాధ్యధర్మమాహ (స జీవాదన్య ఇతి) తేన ఫలితమాహ (పరమాత్మేతి) హేత్వంశమవతార్య వ్యాచష్టే (కుత ఇత్యాదినా) *తద్ధర్మోపదేశాదితి తచ్ఛబ్దః పరమాత్మపరః. పరమాత్మని సిద్ధే ధర్మోపదేశః- తద్ధర్మోపదేశాత్ పరమాత్మసిద్ధిరితి పరస్పరాశ్రయశఙ్కాయామాహ (జీవేష్వసంభవన్నితి) జీవేష్వసంభవన్నయం ధర్మో జీవాతిరిక్తస్యాశ్రయప్రతిపాదకత్వం శ్రుతేర్జ్ఞాపయతి. మోక్ష్యతాపరామర్శసహకృతేయం శ్రుతిః పరమాత్మానమభిధత్త ఇత్యర్థః. అపహతపాప్మత్వం పాపహేతుకమిశ్రహేతుకశరీరవత్త్వవ్యావర్తకమిత్యత్రాహ (అపహతేతి) యద్యపి *సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదిత ఇతి విషయవాక్యం - తథాప్యపహతపాప్మశబ్దప్రయోగః శ్రుత్యన్తరస్మరణార్థః. (అపహతకర్మత్వమితి) పాప్మభ్య ఇతి పాప్మశబ్దః పుణ్యపాపరూపోభయవిధకర్మపర ఇత్యర్థః. హిశబ్దః పరమాత్మప్రకరణే సుపాపశబ్దస్య పుణ్యపాపపరత్వప్రసిద్ధిం సూచయతి- *నైతం సేతుమహోరాత్రే తరతో న జరా న మృత్యుర్న శోకో న సుకృతం న దుష్కృతం సర్వే పాప్మానోఽతో నివర్తన్త ఇతి *స న సాధునా కర్మణా భూయాన్నో ఏవాసాధునా కనీయాన్ *న కర్మణా వర్ధతే నో కనీయానిత్యాదిశ్రుతయో వ్యాఖ్యాస్యమానాస్తత్ర శ్రుతానాం స్యుః *పాప్మానః కాలజరామృత్యుశోకాదయః సంఖ్యాతత్వాదితి వాక్యకారవచః. అలౌకికత్వే సత్యనిష్టఫలసాధనత్వరూపప్రవృత్తినిమిత్తయోగాదు

కర్మవశ్యతాగన్ధరహితత్వమిత్యర్థః. కర్మాధీనసుఖదుఃఖభాగిత్వేన కర్మవశ్యా హి జీవాః- అతోఽపహతపాప్మత్వం జీవాదన్యస్య పరమాత్మన ఏవ ధర్మః. తత్పూర్వకం స్వరూపోపాధికం లోకకామేశత్వం, సత్యసఙ్కల్పత్వాదికం, సర్వభూతాన్తరాత్మత్వం, చ తస్యైవ ధర్మః. యథాహ * ఏష ఆత్మాపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్ప ఇతి- తథా * ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి. * సోఽకామయత బహుస్స్యాం ప్రజాయేయేతీత్యాది సత్యసఙ్కల్పత్వపూర్వక సమస్తచిదచిద్వస్తుసృష్టియోగో, నిరుపాధికభయాభయహేతుత్వం, వాఙ్మనసపరిమితికృతపరిచ్ఛేదరహితానవధికాతిశయా

పపన్నం చ పుణ్యస్యాపి పాపశబ్దాభిధేయత్వం. ఉక్తం హి ముముక్షోరపేక్షయా స్వర్గాదీనామనిష్టఫలత్వం *నామానిరయాన్నిష్ఠా నానిదేవానాం పరమాత్మన ఇత్యారభ్య * ఏతే వై నిరయాస్తాత స్థానస్య పరమాత్మన ఇతి, * స్వర్గాదిప్వప్యగమనం పునరావృత్తి లక్షణం స్వజపోయాసుదేవేతి యుక్తి ప్రేషయితి ప్రమదిరే, పాప్మశబ్దవ్యాఖ్యానముఖేన గన్ధశబ్దార్థం ప్రపఞ్చయన్ పాప్మశబ్దం వ్యాఖ్యాతి (కర్మేతి) జీవవ్యావృత్తిం స్ఫుటయతి (కర్మాధీనేతి) అపహతపాప్మశబ్దోఽసఙ్కోచాత్ స్వస్మిన్ పరత్ర చ పాప్మనామపహతత్వం స్వత్సిద్ధం ప్రత్యయస్సిద్ధ్యతి. నష్టపహతశబ్దః ప్రధ్వంసపరః. ఉత్పన్నస్యైవ ప్రధ్వంసః- అతః ప్రాగపహతపాప్మత్వస్య వచనాత్ పరమాత్మనః కర్మసంబన్ధస్య ప్రాగ్విద్యమానత్వం గమ్యతే. అతశ్చ ముక్తస్యాపహతపాప్మనః పరమాత్మనో ముక్తాదవైలక్షణ్యం స్యాత్. యది నిత్యాసంస్పృష్టపాప్మత్వం వివక్షితం- తదపహతపాప్మత్వం. పరస్యానుత్పత్తి... నిత్యాసంస్పృష్టత్వం. ప్రసిద్ధేర్వ్యాఖ్యాతం- కర్మవశ్యతాగన్ధరహితత్వమిత్యుక్తం. ద్వితీయేఽపి ముక్తాదేరవైలక్షణ్యం- సత్యాదిశ్రుతేర్నిర్గుణత్వం... ఉచ్యతే- పరస్య తావత్పాప్మాభావప్రతిపాదకాని వాక్యాని విధిస్థాని శ్రూయన్తే- * సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదిత ఇతి పాప్మభ్య ఉదయశ్శ్రూయతే, * అపహతపాప్మేతి పాప్మనామపహతిశ్శ్రుతా, * నైతం సేతుమహోరాత్రే తరతో న జరా న మృత్యుర్న శోకో న సుకృతం న దుష్కృతం సర్వే పాప్మానోఽతో నివర్తన్త ఇతి తరతేః ప్రాప్తిపూర్వకత్వాత్ ప్రాప్తిరిప్యతే నివృత్తిశ్శ్రూయతే, * స న సాధునా కర్మణా భూయాన్నో ఏవాసాధునా కనీయానితి కర్మఫలాస్పర్శశ్చ శ్రూయతే. తత్ర ప్రసిద్ధముదితశబ్దస్య ముఖ్యార్థోఽనుపపన్నః- ఉదిత: పరస్య పాప్మభ్య ఊర్ధ్వగమనాయోగాత్. తస్మాదస్మిన్ముక్తాదయః... తత్ర ప్రకృతకర్మాస్పర్శస్య సర్వసాధారణస్య ప్రతిపాదనవైయర్థ్యం స్యాత్- అతః కృతానాం పుణ్యపాపకర్మణాం ముక్తేష్వపి పరత్వం తిస్వస్వాతన్త్ర్యస్యాభ్యుపగన్తవ్యం. క్రియమాణకర్మసము... త్వేన స్వరూపాసంశ్లేషస్య వ్యాహతాదేవ ఫలాసంశ్లేషపరత్వమాశ్రయణీయం. తత్ర హేత్వేకేన, తిరోధానావిర్భావయోర్నిమిత్తభూతత్వాత్, తస్య స్వాభావికత్వం నిత్యానిర్వృతత్వం చ సిద్ధం. అపహతశబ్దస్య హింసారూపధాత్వర్థాసంభవాద్వినాశం... స్వరూపస్య నశ్వరత్వాయోగాత్ స్వరూపనాశప్రతిపాదనవైయర్థ్యాత్ ఫలజననశక్తివిశిష్టరూపేణ నాశం ప్రతిపాదయతి- యథా *సర్వస్మిన్ కపదే నష్టం దానమశ్రోత్రియే యథేతి నాశశబ్దో దానస్య ఫలజననశక్తిహాసం ప్రతిపాదయతి- తద్వత్. అత ఈశ్వరేణ కృతాని పుణ్యపాపసజాతీయాని కర్మాణి సుఖదుఃఖఫలజననశక్తాని న స్యుః. ఉక్తమపహతపాప్మత్వం చ పూర్వోక్తన్యాయాన్నిరుపాధికం నిత్యానిర్వృత్తం చాభ్యుపగన్తవ్యం. * స న సాధునా కర్మణేత్యత్ర స్వసాధుకర్మఫలాస్పర్శనశ్రవణాత్ క్రియమాణరూపసాధుకర్మనిబన్ధన ఇతి శబ్దాదసాధుకర్మప్రతిషేధే నైవ నిరస్తా. న చ సాధుకర్మఫలస్పర్శస్యాపి నివర్తకవిద్యాబలాదితి శఙ్కనీయం - ధ్యానకర్మత్వానుక్తేః. * ఉదేతి హ వై సర్వేభ్యః పాప్మభ్యో య ఏవం వేదేతి తస్య ధ్యేయత్వశ్రవణాచ్చ. సాధుకర్మనిషేధాదేవ ధ్యానకర్తృత్వమపి నిషిద్ధం భవతి- యజ్ఞాదికముపాసనాత్మకం చ కర్మ హి సాధుకర్మశబ్దాభిలాప్యం. అతః ప్రాయశ్చిత్తాదిభిర్వినైవ కర్మఫలాద్విశేష ఇత్యపహతపాప్మశబ్దోఽపి నిధాతుశ్చ హాని పరః- న ప్రధ్వంసపరః. * నైతం సేతుమిత్యత్రాపి కృతానామేవ కర్మణాం ఫలజననశక్తిమత్త్వం వేదేన ప్రాప్స్యధానద్యతే. అతో నిరుపాధికమపహతపాప్మత్వం నామ కర్మవశ్యతాగన్ధరహితత్వం. న చ పరమాత్మని ఫలజననాసమర్థస్య తత్కృతకర్మణస్సం ప్రతినపాప్మత్వమితి శ్రుతివాక్యస్థపాప్మశబ్దస్యాముఖ్యత్వమితి వాచ్యం- * అనన్తఖ్యాతినిర్వైర్యం జరయామాసతద్విషం * జపన్వై పరమేశ్వరః ఇత్యాదిషు నిగీర్ణజీర్ణవిషానిర్వారాదీనాం ప్రతిపదశబ్దస్యైవ ముఖ్యత్వోపపత్తేః. తేష్వత్రజ్ఞేషు ప్రత్యవాయకరపాపసజాతీయానాం కర్మణాం స్వలీలాకృతానామపి ఫలజననశక్తిప్రతిఘటత్వం నామ కిఞ్చిదయమీశ్వరస్య స్వభావవిశేషః. పరిశుద్ధాత్మస్వరూపవిషయస్యాప్యపహతపాప్మశబ్దస్యాయమేవార్థః. స తు తస్య తిరోధానార్హః ప్రతిబన్ధనివృత్త్యా ఆవిర్భవతి - ఈశ్వరస్య తు తిరోధానానర్హో నిత్యానిర్వృత ఇతి విశేషః. అతోఽపహతపాప్మత్వవిషయశ్రుతీనాం యథోక్త ఏవార్థ ఇతి తేన ధర్మేణాన్తరాదిత్యే పురుషే భగవతో జీవవైలక్షణ్యసిద్ధిః. గుణాన్తరాణామపి జీవేష్వసంభవం దర్శయతి (తత్పూర్వకం స్వరూపోపాధికమితి) అపహతపాప్మత్వపూర్వకత్వాత్ స్వరూపోపాధికం - స్వాభావికమిత్యర్థః. ఏవం ప్రసిద్ధాప్రసిద్ధయోరర్థయోరేకనిమిత్తసంభవే ప్రసిద్ధవాచినైకేనైవ శబ్దేనోపాదానార్హత్వమిహాప్యుక్తాదితం. ఆదిత్యాన్తర్వర్తినోఽపహతపాప్మత్వగుణయోగేనానన్దవల్లీదహరవిద్యాసుబాలోపనిషత్ప్రతిపాద్యస్యైవ ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ తత్ర తత్రోక్తాగుణా అప్యస్యైవ హిరణ్మయపురుషస్య ధర్మా ఇత్యభిప్రాయేణ సత్యసంకల్పత్వాదికం సర్వభూతాన్తరాత్మత్వం చేత్యుక్తం. అపహతపాప్మత్వపూర్వకసత్యసంకల్పత్వాదౌ శ్రుతిం దర్శయతి (ఏష ఆత్మేతి) తత్పూర్వకసర్వభూతాన్తరాత్మత్వే శ్రుతిముదాహరతి (ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మేతి) తత్రదన్తరత్వేనాత్మత్వవ్యాఖ్యానపరస్యానన్దవల్లీవాక్యస్య నారాయణపరత్వజ్ఞాపనార్థం చ *ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మేతి వాక్యోపాదానం. కేషుచిద్వాక్యేష్వపహతపాప్మత్వపూర్వకగుణవిధానాత్ సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన వాక్యాన్తరేష్వపి తత్పూర్వకత్వం వివక్షితమిత్యభిప్రాయేణాహ (సోఽకామయతేతి) జగత్కారణత్వమేవ వేదాన్తవేద్యస్య బ్రహ్మణో లక్షణం- కారణం చేత్సత్యసంకల్పం- సత్యసంకల్పత్వం చేదపహతపాప్మత్వపూర్వకం- తచ్చ నారాయణప్రత్యభిజ్ఞాపకం- సుబాలోప

నన్వయోగ, ఇత్యాదయో౽కర్మసమ్పాద్యాస్స్వాభావికా ధర్మా జీవస్య న సమ్భవన్తి। యత్తు శరీరసమ్బన్ధాన్న జీవాదతిరిక్త ఇత్యుక్తం - తదసత్ - న హి సశరీరత్వం కర్మవశ్యతాం సాధయతి - సత్యసఙ్కల్పస్యేచ్ఛయాపి శరీరసమ్బన్ధసమ్భవాత్. అథోచ్యేత - శరీరం నామ త్రిగుణాత్మకప్రకృతిపరిణామరూపభూతసఙ్ఘాతః - తత్సమ్బన్ధశ్చాపహతపాప్మనస్సత్యసఙ్కల్పస్య పురుషస్యేచ్ఛయా న సమ్భవతి - అపురుషార్థత్వాత్. కర్మవశ్యస్య తు స్వస్వరూపానభిజ్ఞస్య కర్మానుగుణఫలోపభోగాయానిచ్ఛతో౽పి తత్సమ్బన్ధో౽వర్జనీయ ఇతి. స్యాదేతదేవం - యది గుణత్రయమయః ప్రాకృతో౽స్య దేహస్స్యాత్ - స తు స్వాభిమతస్స్వానురూపో౽ప్రాకృత ఏవేతి సర్వముపపన్నం. ఏతదుక్తం భవతి - పరస్యైవ బ్రహ్మణో నిఖిలహేయప్రత్యనీకానన్తజ్ఞానానన్దైకస్వరూపతయా సకలేతరవిలక్షణస్య స్వాభావికానవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణగణాశ్చ సన్తి - తద్వదేవ స్వాభిమతానురూపైకరూపాచిన్త్యదివ్యాద్భుతనిత్యనిరవద్యనిరతిశయౌజ్జ్వల్యసౌన్దర్యసౌగన్ధ్యసౌకుమార్యలావణ్యయౌవనాద్యనన్తగుణగణనిధిదివ్యరూపమపి స్వాభావికమస్తి - తదేవోపాసకానుగ్రహేణ తత్తత్ప్రతిపత్త్యనురూపసంస్థానం కరోత్యపారకారుణ్యసౌశీల్యవాత్సల్యౌదార్యజలనిధిర్నిరస్తనిఖిలహేయగన్ధో౽పహతపాప్మా పరమాత్మా పరం బ్రహ్మ పురుషో

నన్వయోగా ఇత్యాదిభావః. వాఙ్మనసేత్యాదిపరిచ్ఛేదికాన్సిద్ధిమాహ. పూర్వపక్షమనువదతి (యత్త్వితి) పరిహరతి (తదసదితి) శాస్త్రైకప్రమాణకే వస్తుని లోకదృష్టవ్యాప్తిమూలస్తర్కో న కర్మవశ్యత్వసాధక ఇత్యభిప్రాయేణాహ (న హీతి) కల్పకస్యాన్యథాసిద్ధిమాహ (సత్యసఙ్కల్పస్యేతి) సత్యసఙ్కల్పస్యైశ్వర్యేణైవాపహతపాప్మత్వపూర్వకసత్యసఙ్కల్పత్వస్య శ్రుత్యుపపాదనేన సమ్భావితం. అత ఏవ *స ఏష యే చాముష్మాత్పరాఞ్చో లోకాస్తేషాం చేష్టే దేవకామానాం చ *స ఏష యే చైతస్మాదర్వాఞ్చో లోకాస్తేషాం చేష్టే మనుష్యకామానాం చేత్యాదివాక్యైః పురుషవిషయవాక్యద్వయేన ప్రతిపన్నమైశ్వర్యమనవచ్ఛిన్నం - అనవచ్ఛేదకశ్చ ఫలానేపి సో౽వచ్ఛేదో౽స్యైవ ఫలం... అన్యథాసిద్ధ ఇతి ఫలితత్వాన్నకర్తో౽క్తం. విగ్రహవిషయోః ఇచ్ఛయా అసమ్భవం శఙ్కతే (అథోచ్యేతేతి) హేయత్వసూచకస్త్రిగుణాత్మకశబ్దః - *స త్వం రఘుప్రకాశకమిష్టం సత్త్వం కం చలం చ రజః గురు వరణకమేవ తమ ఇత్యుక్తేః. ఇచ్ఛయా అథావేపికర్మపారవశ్యాల్ జీవస్య తత్సమ్బన్ధసమ్భవమభిప్రేత్యాహ (కర్మేతి) కర్మ్యాచరణహేతుస్స్వస్వరూపానభిజ్ఞస్యేతి విశేషణం. పరిహరతి (స్యాదితి) స్వాభిమతేత్యుక్తే౽భిమతత్వమరోగస్యేపి సమ్భవతీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (అనురూపేతి) కుత ఇత్యత్రాహ (అప్రాకృత ఇతి) పరమాత్మస్వరూపం హి నిరతిశయానన్దరూపం - సర్వజ్ఞత్వాత్తద్విజానాత్యేవేతి స్వస్వరూపానభిజ్ఞత్వశఙ్కా భోగ్యత్వజ్ఞానం న సమస్తం యుక్తం - అతస్సర్వజ్ఞస్య తస్య విగ్రహస్స్వప్రహాణీయస్స్వరూపస్య భోగ్యతావైకల్యం స్యాదిత్యత్రాహ (సర్వముపపన్నమితి) కథముపపన్నమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) స్వతస్సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేర్జ్ఞానార్థం ప్రవృత్త్యర్థం చ కరణానపేక్షత్వాన్న దేహాపేక్షా, రూపాదిమత్త్వేన ప్రాకృతత్వం స్యాత్, నిత్యత్వే చానిత్యబహ్వవతారాసమ్భవః, తిర్యగాదిరూపపరిగ్రహే *వాచ్యైక్యవిషయగతామిత్యాదిప్రకారేణాస్మత్సంసృష్టస్య, దితిశబ్దాపహారం... క్షమిత్యారమ్భః. యథా పరస్య బ్రహ్మణో ధర్మిస్వరూపం స్వాభావికాగుణాశ్చ ప్రామాణికత్వాదఙ్గీక్రియన్తే - తథా విలక్షణశరీరమభ్యుపగన్తవ్యమిత్యభిప్రాయేణాహ (పరస్యైవేతి) (స్వాభిమతేతి) కరణానపేక్షజ్ఞానక్రియస్యాపి పరస్య భోగార్థో విగ్రహః. నిరతిశయానన్దస్యాపి స్వప్రీతివిశేషాపేక్షా ఘటతే - ప్రభూతానన్దానామప్యానన్దాన్తరాపేక్షా దర్శనాదితి భావః. (ఏకరూపేతి) హేయప్రతిభటత్వముజ్జ్వలాకారత్వాద్యాకారైకరూప్యం. శరీరత్వాదస్మదాదిశరీరవద్దుఃఖావహమిత్యాదితర్కాగోచరత్వమభిప్రాయన్నాహ (అచిన్త్యేతి) అచిన్త్యత్వే హేతుమాహ (దివ్యేతి) అనేన దివ్యశబ్దేన విలక్షణద్రవ్యత్వముక్తం. రూపాదిమత్త్వాత్ప్రాకృతత్వం ధర్మిగ్రాహకమానబాధితమితి భావః. ద్వితీయేన దివ్యశబ్దేన విలక్షణసన్నివేశత్వం - యథా *తద్విశ్వరూపవైరూప్యం రూపమన్యద్ధరేర్మహదితి. అద్భుతత్వం - ప్రతిక్షణమభినవత్వం. (నిత్యేతి) సావయవత్వాదనిత్యమిత్యాద్యనుమానం ధర్మిగ్రాహకప్రమాణబాధితమితి భావః. కల్యాణాకరత్వేపి హేయమిశ్రత్వశఙ్కావ్యుదాసార్థో నిరవద్యశబ్దః. నిరతిశయౌ వక్ష్యమాణసర్వగుణౌ. ఆదిశబ్దేన పరాక్రమాదయో వివక్షితాః. నిత్యత్వే కథమనిత్యబహ్వవతారసమ్భవః, కథం చ నికృష్టదేవాదిసాజాత్యమిత్యత్రాహ (తదేవేతి) తదేవ - అప్రచ్యుతసన్నివేశమేవేత్యర్థః. సంస్థానాశ్రితిర్త్యేపి దివ్యానేకదేహోత్పాదకత్వం చతుర్ముఖాదేర్దృష్టం కరమాత్మవిగ్రహే యుజ్యత ఇతి భావః. *నిత్యాభిజ్ఞాస్వభావసంసిద్ధిరిన్ద్రియాకారాజ్ఞప్రత్యక్షవ్యఞ్జనవతీ *ఉజ్జహారాత్మనః కేశౌ సితకృష్ణౌ *అంశాంశేనావతీర్యోర్వ్యాం *సమస్తశక్తిరూపాణి తత్కరోతి జనేశ్వర *కల్పే కల్పే జాయమానస్స్వమూర్త్యా *సోంశో విష్ణుమయం స్థానమిత్యాద్యత్రానుసన్ధేయం. ఉపాసకానుగ్రహోపయుక్తా గుణా ఉచ్యన్తే (అపారేతి) కారుణ్యం - పరదుఃఖాసహిష్ణుత్వం. సౌశీల్యం - మహతో మన్దైస్సహ నీరన్ధ్రేణ సంశ్లేషస్వభావత్వం. వాత్సల్యం - దోషానాదరహేతుస్స్నేహః - యథా మాతుః పుత్రే. ఔదార్యం - దాతృప్రతిగ్రహీతృవిభాగబుద్ధిరహితం దాతృత్వం. ఏతే సాకల్యేనోపయుక్తా గుణాః. అథ పరత్వముచ్యతే (నిరస్తేతి) పరత్వస్యాలభ్యే౽ప్యుపాస్యత్వోపయోగినీ. మనుష్యాదిసాజాత్యే౽పి తత్ప్రయుక్తశోకమోహాద్యస్పృష్టత్వమభిప్రయన్నాహ (నిరస్తేతి) జీవానుప్రవేశే౽పి శోకాదయో జీవాంశగతాః - సాత్త్వదవతారేష్వభినయమాత్రం. నిఖిలశబ్దేన చిదచిద్గతా దోషా వివక్షితాః. శోకాద్యస్పర్శే హేతుమాహ (అపహతేతి) అర్వాచీనాత్మవ్యావృత్త్యర్థః పరమాత్మశబ్దః. ప్రధానవ్యావృత్త్యర్థస్తత్సమానాధికృతః పరబ్రహ్మశబ్దః. పురుషోత్తమశబ్దో నైర్లక్షణ్యపరః. నారాయణశబ్దో ఘటకః. యథా పరమాత్మపరబ్రహ్మశబ్దౌ సామాన్యశబ్దావేకవిషయౌ యథా పురుషోత్తమనారాయణశబ్దౌ విశేషశబ్దావేకవిషయౌ - తథా సామాన్యవిశేషశబ్దావేకవిషయావితి భావః. అత్ర స్వరూపస్య భోగ్యత్వవైకల్యశఙ్కా చ

స్తమో నారాయణ ఇతి. *యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ *ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ *ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీన్న బ్రహ్మా నేశాన ఇత్యాదిషు నిఖిలజగదేకకారణతయాఽవగతస్య పరస్య బ్రహ్మణః *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ *విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మేత్యాదిష్వేవమ్భూతం స్వరూపమిత్యవగమ్యతే. *నిర్గుణం నిరఞ్జనం అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసః సత్యకామః సత్యసఙ్కల్పః *న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యతే న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే *పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ *తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరం తం దైవతానాం పరమం చ దైవతం *స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిపః *సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరో నామాని కృత్వాఽభివదన్యదాస్తే *వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తమాదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్ *సర్వే నిమేషా జజ్ఞిరే విద్యుతః పురుషాదధీత్యాదిషు పరస్య బ్రహ్మణః ప్రాకృతహేయగుణాన్ ప్రాకృతహేయదేహసమ్బన్ధం తన్మూలకర్మవశ్యతాసమ్బన్ధం చ ప్రతిషిధ్య కల్యాణగుణాన్ కల్యాణరూపం చ వదన్తి. తదిదం స్వాభావికమేవ రూపముపాసకానుగ్రహేణ తత్ప్రతిపత్త్యనుగుణాకారం దేవమనుష్యాదిసంస్థానం కరోతి స్వేచ్ఛయైవ పరమకారుణికో భగవాన్. తదిదమాహ శ్రుతిః *అజాయమానో బహుధా విజాయత ఇతి. స్మృతిశ్చ *అజోఽపి సన్నవ్యయాత్మా భూతానామీశ్వరోఽపి సన్। ప్రకృతిం స్వామధిష్ఠాయ సమ్భవామ్యాత్మమాయయా। పరిత్రాణాయ సాధూనాం వినాశాయ చ దుష్కృతామితి. సాధవో హ్యుపాసకాః. తత్పరిత్రాణమేవోద్దేశ్యం- ఆనుషఙ్గికస్తు దుష్కృతాం వినాశః సఙ్కల్పమాత్రేణాపి తదుపపత్తేః. ప్రకృతిం స్వామితి- ప్రకృతిః- స్వభావః. స్వమేవ స్వభావమాస్థాయ- న సంసారిణాం స్వభావమిత్యర్థః. ఆత్మమాయయేతి- స్వసఙ్కల్పరూపేణ జ్ఞానేనేత్యర్థః. *మాయా వయునం జ్ఞానమితి జ్ఞానపర్యాయమ

పరిహృతా భవతి- స్వసమ్బన్ధిభోగ్యత్వం స్వస్య స్వభోగ్యతానిరోధి- అపి తు స్వభోగ్యత్వాతిశయావహం- యథా స్వసమ్బన్ధిగుణగణభోగ్యత్వం. న హి స్వసమ్బన్ధినామపహ్యామోదకరస్య కస్తూరికాదేరామోదవైశిష్ట్యం- అపి తు [illegible] - తథా స్వసమ్బన్ధాద్విగ్రహభోగ్యత్వమపి స్వభోగ్యత్వా[illegible]హమితి. అథోక్తార్థే ప్రమాణాన్యాహ (యతో వా ఇమానీత్యాది) జగత్కారణత్వవిశిష్టస్వరూపవిషయప్రమాణోపన్యాసోఽప్రస్తుతార్థః. [illegible] సమ్పాదనివాదశమనార్థం ద్రష్టవ్యార్థం చ. విద్యుతః- విద్యుద్వర్ణాత్. *ఆదిత్యవర్ణం *రుక్మవర్ణమితి [illegible]. ఆదిత్యవ ర్ణో విగ్రహశ్చ న ప్రాకృతః- *తమసః పరస్తాదితి శ్రుతేః. అతిసూక్ష్మప్రకృతిస్థితము-అత ఏవ తస్య వైలక్షణ్యసిద్ధిః [illegible] సంస్యాత్- తదానీం పరస్తాదిత్యస్యాతిప్రత్యయస్యాదివ్యపత్తో [illegible] సంస్యాత్. అతో విగ్రహవిశేష [illegible] విగ్రహస్య [illegible] సిద్ధిః. (ప్రాకృతహేయేతి) క్వచిత్సతో హి క్వచిన్నిషేధః- అతో నిషేధ్యహేయగుణానాం ప్రకృతితత్త్వం [illegible] ప్రాకృతత్వాత్ [illegible] దర్శితం. విగ్రహవిశేషవిధానదర్శనాద్విగ్రహసామాన్యనిషేధ [illegible] విషయః- *న హి స్యాదితివత్ *నిర్గుణమితివచ్చ. విశేష [illegible] దర్శనాద్విగ్రహసామాన్యనిషేధో నిషేధపర్యవస్యతి- *పశునా యజేతేతివసుశబ్దవన్నిర్గుణశబ్దవచ్చేతి తాత్పర్యం. పూర్వోక్తమర్థం [illegible] విషయతాజ్ఞాపనార్థమనువదన్ పూర్వోక్తసంస్థానశబ్దం నిర్వృణోతి (తదిదమితి) (పరమకారుణిక ఇతి) దేవాదిసాజాత్యం [illegible] ఉపాసకానుగ్రహార్థత్వాదిత్యర్థః. శ్రుతిం దర్శయతి (తదిదమితి) అజాయమాన ఇతి కర్మహేతుక [illegible] ప్రాకృతదేహ [illegible] నిషేధః- విజాయత ఇతి చేచ్ఛాహేతుకజగద్రక్షణార్థప్రాకృతవిగ్రహసంస్థానరూపజన్మవిధిః. నను అజాయమాన ఇతి పరమార్థజన్మనిషేధః - బహుధా విజాయత ఇత్యపరమార్థజన్మవిధిః స్యాత్. న- కృత్స్నమిథ్యాత్వవాదిపక్షే ప్రయోజనాభావాత్. ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వవచనే నైవేశ్వరరూపమిథ్యాత్వస్యాపి సిద్ధం- [illegible] పతోఽభిధానేన. విహితస్య నిషేధాయోగాచ్చాయుక్తం- మానాన్తరాగోచరం జన్మాభిధాయ తదేవ కథం నిషిధ్యతే. స్వరూపస్యాజత్వం, శరీరద్వారా [illegible] భవనం, చోద్యత ఇతి చేన్న- స్వరూపనిత్యత్వదేహద్వారకజన్మనోర్జీవానామపి సమానతయా *తస్య ధీరాః పరిజానన్తి యోనిమితి అనన్తరవాక్యప్రతిపన్నవైలక్షణ్యానుపపత్తేః. సర్వసాధారణలోకవిదితజన్మప్రకారస్యైవ జాత్యైవ సత్యేవ హ్యేవం వక్తుమయుక్తం. న హి దేవదత్తస్య జన్మ ధీరా ఏవ పశ్యన్తీతి వక్తవ్యం- యజ్ఞదత్తజన్మనో వైలక్షణ్యాభావాత్. స్వరూపేణాజస్య విచిత్రసమస్తజగద్రూపేణ బహుధా భవనముచ్యతే- తత్ప్రతిబోధనసంభవతీతి చేన్న- *సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరో నామాని కృత్వాఽభివదన్యదాస్త ఇతి పూర్వానువాకోక్తాభిధాయ *తస్య త్వష్టా విదధద్రూపమేతీత్యస్మిన్ననువాకే జగద్రూపేణ బహుభవనస్యోక్తత్వాత్. ఏవమర్థాన్తరపరత్వే సత్యాన్తర్యస్య ప్రసక్తాప్రసక్తపరిహారాయాస్యాః శ్రుతేరవతారపరత్వమభ్యుపగన్తవ్యం. తథాఽస్యాః శ్రుతేరవతారవిషయత్వే సత్యేవ *అజోఽపి సన్నిత్యాద్యుపబృంహణైకార్థ్యం సిధ్యేత్- అతోఽస్య వాక్యస్య యథోక్త ఏవార్థః. ఉపబృంహణైకార్థ్యం దర్శయతి (స్మృతిశ్చేతి) అజోఽపి సన్నితి సంభవామీతి విధినిషేధయోరపి యథోక్త ఏవార్థః. ఉపాసకానుగ్రహార్థత్వం కథమత్రావగమ్యత ఇత్యత్రాహ (సాధవ ఇతి) (ఆనుషఙ్గిక ఇతి) *వినాశాయ చ దుష్కృతామితి చశబ్దోఽన్వాచయపర ఇతి భావః. సముచ్చయస్య సమప్రధానయోః- అన్వాచయః ప్రధానానుషఙ్గికయోః. దుష్కృద్వినాశస్యానుషఙ్గికత్వముపపాదయతి (సఙ్కల్పేతి) ప్రకృతిసమ్బన్ధభ్రమనివృత్త్యర్థం వ్యాచష్టే (ప్రకృతిం స్వామితి) స్వభావః- నిరుపాధికధర్మః, అనేన విగ్రహశ్చ స్వాభావిక ఇత్యుక్తం భవతి. అపారమార్థికత్వభ్రమనివృత్త్యర్థం వ్యాచష్టే (ఆత్మమాయయేతి) నైఘణ్టుకా-

పిమాయాశబ్దం నైఘణ్టుకా అధీయతే. ఆహ చ భగవాన్ పరాశరః- *సమస్తాశ్శక్తయశ్చైతా నృప యత్ర ప్రతిష్ఠితాః। తద్విశ్వరూపవైరూప్యం రూపమన్యద్ధరేర్మహత్ । సమస్తశక్తిరూపాణి తత్కరోతి జనేశ్వర। దేవతిర్యఙ్మనుష్యాఖ్యాచేష్టావన్తి స్వలీలయా। జగతాముపకారాయ న సా కర్మనిమిత్తజేతి. మహాభారతే చావతారరూపస్యాప్యప్రాకృతత్వముచ్యతే *న భూతసఙ్ఘసంస్థానో దేహోఽస్య పరమాత్మన ఇతి. అతః పరస్యైవ బ్రహ్మణ ఏవం రూపరూపవత్త్వాదయమపి తస్యైవ ధర్మః- అత ఆదిత్యమణ్డలాద్యధికరణ ఆదిత్యాదిజీవవ్యతిరిక్తః పరమాత్మైవ. ......

౨౧॥ సూ. ॥ భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యః ॥ ఆదిత్యాదిజీవేభ్యో భేదో వ్యపదిశ్యతేఽస్య పరమాత్మనః. *య ఆదిత్యే తిష్ఠన్నాదిత్యాదన్తరో యమాదిత్యో న వేద యస్యాదిత్యశ్శరీరం య ఆదిత్యమన్తరో యమయతి *య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి *యస్యాక్షరం శరీరం యమక్షరం న వేద యో మృత్యుమన్తరే సఞ్చరన్ యస్య మృత్యుశ్శరీరం యం మృత్యుర్న వేద ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి చాస్యాపహతపాప్మనః పరమాత్మనః సర్వాన్ జీవాన్ శరీరత్వేన వ్యపదిశ్య తేషామన్తరాత్మత్వేనైనం వ్యపదిశతి - అతస్సర్వేభ్యో హిరణ్యగర్భాదిజీవేభ్యోఽన్య ఏవ పరమాత్మేతి సిద్ధమ్. అన్తరధికరణం సమాప్తమ్. ......

యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్త ఇతి జగత్కారణం బ్రహ్మేత్యవగమ్యతే- కిం తజ్జగత్కారణమిత్యపేక్షాయాం *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ *తత్తేజోఽసృజత *ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ *స ఇమాంల్లోకానసృజత *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇతి సాధారణైశ్శబ్దైర్జగత్కారణే

వేదనిఘణ్టుకారాః. తన్మాత్రభూతస్వరూపశ్చ *యావన్త్యాపాంసవా భూమేస్సఙ్ఖ్యాతా దేవమాయయేతి. స్వోక్తార్థే శబ్దార్థమాహ (ఆహ చేతి) అయమపి తస్యైవ ధర్మః- ఏవం రూపరూపమపి జీవాదన్యత్వసాధకమిత్యర్థః. *తద్ధర్మోపదేశాదితి సూత్రధర్మశబ్దేనైవం రూపరూపవత్త్వమపి వివక్షితమితి భావః. సూత్రార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ....

శ్రుతప్రకాశికా.

౨౧॥ సూ. ॥ భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యః ॥ అయమన్యశబ్దః పూర్వాపరసూత్రేష్వప్యన్వేతవ్యః. ఆదిత్యాద్యజీవాత్ భేదవ్యపదేశం శ్రుతిమాహ (య ఆదిత్య ఇతి) ఆదిత్యపర్యాయోపాదానం ప్రకరణస్థజీవాన్తరవిషయపర్యాయాణాం ప్రదర్శనార్థం. ఆదిత్యాదీత్యత్రాదిశబ్దోపాత్తదేవతావిశేషేభ్యో భేదవ్యపదేశశ్చాత ఏవ దర్శితో భవతి- తత్ప్రకరణాన్తరం ప్రకరతి *యస్సర్వేషు దేవేషు తిష్ఠన్నితి పర్యాయే సర్వదేవతాభ్యో భేదో వ్యపదిశ్యతే. ఆసాం దేవతానాం ముక్తావస్థాయామపి తాభ్యః పరమాత్మనో భేదజ్ఞాపనార్థం నిష్ప్రపఞ్చస్య పరమాత్మనియామ్యత్వాది ప్రతిపాదకం పర్యాయముదాహరతి (య ఆత్మనీతి) కారణావస్థాయామపి భేదజ్ఞాపనార్థమాహ (యస్యాక్షరమితి) అక్షరం- అచిత్సమష్టిసంసృష్టపురుషసమష్టిః. మృత్యుః- చిత్సమష్టిసంసృష్టాచిత్సమష్టిః.——— *దేవకామానాం చేశ ఇతి వాక్యమస్య సూత్రస్య విషయతయోపాత్తం యాదవప్రకాశైః. తన్నాత్యన్తోచితం- ఇన్ద్రాదీనామపి స్వావరదేవకామనిష్పాదకత్వసంభవేన షేత్రజ్ఞవైలక్షణ్యాసాధకత్వాభావాత్ దైవకామేశనస్య. ఆదిత్యపురస్కారేణోక్తే పూర్వపక్షేత మాదిత్యం కర్మోక్తానిర్దిశ్య తదితరదేవతానాం తస్య చ నియామ్యత్వం వ్యాప్యత్వమజ్ఞత్వం చోక్త్వా నియన్తృత్వవ్యాపిత్వసార్వజ్ఞ్యైః పరమాత్మనస్తేభ్యస్స్ఫుటతరభేదవ్యపదేశపరప్రకరణస్య విషయతయోదాహరణం త్వత్యన్తోచితం.——— శరీరసంబన్ధావచ్ఛిన్నైశ్వర్యశ్రవణసిద్ధకర్మవశ్యత్వాత్, బ్రహ్మాకాశాదీనాం సుకృతప్రకర్షేణోపపత్తేః, పాపోదయశ్రవణస్య పాపసంబన్ధనివర్తకత్వేన పుణ్యసంబన్ధనివర్తకత్వాభావాచ్చ పూర్వః పక్షః. మోక్షప్రకరణేషూభయకర్మవిషయపాప్మశబ్దప్రయోగశ్రుత్యన్తరైకార్థ్యప్రవృత్తినిమిత్తయోగైః పాప్మశబ్దస్యోభయపరత్వేన కర్మవశ్యత్వనిషేధాత్, తత్పూర్వకగుణాన్తరాణామపి జీవేష్వసంభవాత్, స్థితుత్పత్త్యుత్తరద్రవ్యాతిశ్చ విలక్షణవిగ్రహయోగస్య జీవవైలక్షణ్యసాధకత్వాదాదిత్యాదిజీవేభ్యో భేదవ్యపదేశాచ్చ పరమాత్మేతి రాద్ధాన్తః. అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) సమాప్తమన్తరధికరణమ్. ....

అథ చిదచిద్విలక్షణస్య వస్తునో వేదాన్తవేద్యత్వనిర్ణయాత్తదుత్తరాధికరణమనారమ్భణీయమితి శఙ్కాం పరిహరన్ టీకాభేదతత్సఙ్గతిమాహ (యతో వా ఇమానీత్యాదినా) సచ్ఛబ్దాత్మశబ్దాదిసాధారణశబ్దానాం జగత్కారణవాచినామర్థస్వభావాదభిమతవిశేషపర్యవసానం కృతం- వక్ష్యమాణవిశేషాసాధారణత్వేన వ్యుత్పన్నైరపి శబ్దైర్జగత్కారణే నిర్దిష్టే తేషామప్యర్థస్వభావాదభిమతవిశేషపర్యవసానం క్రియత ఇత్యర్థః. పూర్వం సంశయవ్యుదాసః కృతః- అథ విపర్యయవ్యుదాసః క్రియత ఇతి యావత్. జిజ్ఞాస్యప్రతిబన్ధీయస్త్వాత్ కారణవిశేషే, ఆకా

న్నిర్దిష్టలక్షణవిశేషానన్దవిశేషరూపవిశేషార్థస్వభావాత్ప్రధానక్షేత్రజ్ఞాదివ్యతిరిక్తం బ్రహ్మేత్యుక్తం. ఇదానీమాకాశాదివిశేషశబ్దైర్నిర్దిశ్య జగత్కారణత్వజగదైశ్వర్యాదివాదేష్వాకాశాదిశబ్దాభిధేయతయా ప్రసిద్ధచిదచిద్వస్తునోఽర్థాన్తరముక్తలక్షణమేవ బ్రహ్మేతి ప్రతిపాద్యతే ఆకాశస్తల్లిఙ్గాదిత్యాదినాపాదశేషేణ.

౨౩॥ సూ. ॥ ఆకాశస్తల్లిఙ్గాత్ ॥

ఇదమామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే *అస్య లోకస్య కా గతిరిత్యాకాశ ఇతి హోవాచ సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్తే ఆకాశం ప్రత్యస్తం యన్త్యాకాశో హ్యేవైభ్యో జ్యాయానాకాశః పరాయణమితి. తత్ర సన్దేహః కిం ప్రసిద్ధాకాశ ఏవాత్రాకాశశబ్దేనాభిధీయతే ఉతోక్తలక్షణమేవ బ్రహ్మేతి. కిం ప్రాప్తం. ప్రసిద్ధాకాశ ఇతి. కుతః. శబ్దైకసమధిగమ్యే వస్తుని యథా వ్యుత్పత్తిసిద్ధశబ్దేన ప్రతీయతే స ఏవ గృహీతవ్యః అతః ప్రసిద్ధాకాశ ఏవ చరాచరభూతజాతస్య కృత్స్నస్య కారణం. అతస్తస్మాన్నాతిరిక్తం బ్రహ్మ. నన్వానన్దాదిభిః సృష్ట్యాదిభిరచేతనాజ్జీవాచ్చ వ్యతిరిక్తం బ్రహ్మేత్యుక్తం. సత్యముక్తం-అయుక్తం తు తత్. తథా హి. *యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే తద్బ్రహ్మేత్యుక్తే- కుత ఇమాని భూతాని జాయన్త ఇత్యాదివిశేషాపేక్షాయాం *సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇత్యాదినా విశేషప్రతీతేర్జగత్కారణమాకాశ ఏ

వాదిపదశ్రుత్యానిశ్చితే సతి [illegible]శేషనిశ్చయానుపపన్నత్వాత్ పూర్వపక్షోత్థానాసఙ్కరణస్యాసఙ్గతత్వం [illegible]

(పాదశేషేణేతి) పాదశేషోఽధికరణచతుష్టయాత్మకః. తత్ర ప్రథమే [illegible] ప్రసిద్ధశబ్దవిశేషేణ ప్రత్యవస్థానం - [illegible]విరోధేన పరిహారః. [illegible]విరోధశఙ్కయా ప్రత్యవస్థానం ద్వితీయే- విరోధోద్ఘాటనము [illegible] పరిహారః. [illegible] ప్రత్యవస్థానం తృతీయే- స్వవాక్యవిరోధిలిఙ్గాభావేఽప్యుపక్రమవాక్యస్థవిరోధి[illegible] ఉపక్రమ[illegible] ప్రత్యవస్థానం చతుర్థే- అన్యథాఽనేన సిద్ధాన్త ఇతి భిదా. అనేనాధికరణసఙ్గతిశ్చ ఫలితా.

౨౩॥ సూ. ॥ ఆకాశస్తల్లిఙ్గాత్ ॥ సిద్ధాన్తే కారణత్వానువాదస్య [illegible] పూర్వపక్షే [illegible] *అస్య లోకస్య కా గతిరిత్యాదికముదాహృతం. కిం- ప్రాప్తం. సంశయ[illegible] (ఇత్రేతి) [illegible] ప్రసిద్ధ[illegible] సంశయః.—— [illegible] *సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతానీతి వాక్యస్థాకాశశబ్దః *ఆకాశో హ వై నామరూపయోర్నిర్వహితేత్యాదివాక్యస్థాకాశశబ్ద[illegible] తథైవేదాన్తస్య సంశయా[illegible] [illegible] సత్వం [illegible] * సదేవ * [illegible] *అస్య లోకస్య [illegible] [illegible] ప్రసిద్ధః [illegible] అతో యథోక్తహేతునిబన్ధనః సంశయః—— జగత్కారణవాదివాక్య[illegible] వస్తు [illegible] ఆకాశః - [illegible] విచారః. తదర్థం *అస్య లోకస్య కా గతిరిత్యాకాశ[illegible] [illegible] తదర్థం జ్యాయస్త్వాదిగుణా[illegible] [illegible] తదర్థం *అస్య లోకస్య [illegible] [illegible] కారణాకాశపరః- ఉత పరమాత్మపరః. తదర్థం [illegible] *అస్య లోకస్య ఆకాశ ఇత్యత్ర [illegible] కారణాకాశపరతయా జ్యాయస్త్వాదిగుణానాముప[illegible] [illegible] ప్రసిద్ధాకాశపర ఇతి వేదాన్తవేద్యం వస్తు ప్రసిద్ధాకాశ ఇతి పూర్వపక్షఫలమభిప్రాయః. యదా [illegible] ప్రసిద్ధపరః- తదా *[illegible] [illegible] శబ్దస్య పరమాత్మపరతయా జ్యాయస్త్వాదిగుణానాముపముఖ్యత్వాద్[illegible] [illegible] పరమాత్మేతి రాద్ధాన్తఫలమభిప్రాయః. పూర్వపక్షసమర్థనాయ యుక్తం ప్రయోజకం [illegible] (శబ్దైక) ప్రమాణాన్తరసిద్ధా[illegible] [illegible] *ఆదిత్యో యూప ఇత్యాదిషు యూపాదేః ప్రమాణాన్తరగోచరతయా [illegible] [illegible] గోచరే వస్తుని ప్రతిపాద్యే న తథా వ్యుత్పత్తి[illegible] - [illegible] (అత ఇతి) (ప్రసిద్ధాకాశ ఏవేతి) అర్థాన్తరపరత్వే [illegible] [illegible]. అర్థవిరోధాద్వ్యుత్పత్తిసిద్ధార్థస్య [illegible] ఇతి చోదయతి (నన్వితి) పరిహరతి (సత్యమితి) ఇత్యాదీత్యాదిశబ్దేన కిం ప్రయన్తీత్యేకసమీచీనస్యాపేక్షావిషయతా. విశేషప్రతీతేరితి ఏతద్వా- క్యవిశేషేణ వస్తువిశేషప్రతీతిర్జాతేతి యావత్. (జగజ్జన్మాదికారణమాకాశ ఏవేతి నిశ్చిత ఇతి) సద్విద్యాదిప్రతిపన్నకారణానువాదిలక్షణవాక్యోక్తం బ్రహ్మాకాశ ఏవేతి నిశ్చితమిత్యర్థః. యద్వా - ఆపాతప్రతీతిః పూర్వముక్తా- నిశ్చిత ఇతి యుక్తితో నిర్ణయ ఉక్తః. నను * యతో వా ఇమానీత్యాదివాక్యప్రకరణ ఏవ *ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యానన్దశబ్దేన విశేషనిర్ణయోఽస్తి. నైవం-*యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాదిత్యాకాశశబ్దసామానాధికరణ్యాదానన్దశబ్దస్యా

వేతి నిశ్చితే సతి *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ ఇత్యాదిష్వపి సదాదిశబ్దా స్సాధారణాకారా స్తమేవ విశేషమాకాశ మభిదధతి. *ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ ఇత్యాదిష్వాత్మశబ్దోऽప్యత్రైవ వర్తతే- తస్యాపి హి చేతనైకాన్తత్వం న సమ్భవతి- యథా మృదాత్మకో ఘట ఇతి. ఆప్నోతీత్యాత్మేతి వ్యుత్పత్త్యా సుతరామాకాశేప్యాత్మశబ్దో వర్తతే. అత ఏవమాకాశ ఏవ కారణం బ్రహ్మేతి నిశ్చితే సతి ఈక్షణాదయ స్తదనుగుణా గౌణా వర్ణనీయాః. యది హి సాధారణశబ్దైరేవ సదాదిభిః కారణ మభ్యధాయిష్యత- ఈక్షణాద్యర్థానురోధేన చేతనవిశేష ఏవ కారణమితి నిరచేష్యత- ఆకాశశబ్దేన తు విశేష ఏవ నిశ్చిత ఇతి నార్థస్వాభావ్యాన్నిర్ణేతవ్యమస్తి. నన్వాత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇత్యాకాశస్యాపి కార్యత్వం ప్రతీయతే. సత్యం- సర్వేషామేవాకాశవాయ్వాదీనాం సూక్ష్మావస్థా స్థూలావస్థా చేత్యవస్థాద్వయమస్తి- తత్రాకాశస్య సూక్ష్మావస్థా కారణం- స్థూలావస్థా తు కార్యం. *ఆత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇతి - స్వస్మాదేవ సూక్ష్మరూపాత్స్వయం స్థూలరూప స్సమ్భూత ఇత్యర్థః. *సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇతి సర్వస్య జగత ఆకాశాదేవ ప్రభవాప్యయాదిశ్రవణాత్తదేవ హి కారణం బ్రహ్మేతి నిశ్చితం. యత ఏవం ప్రసిద్ధాకాశ ఏవ నిరిక్తం బ్రహ్మ. అత ఏవ చ * య దేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాత్ *ఆకాశో హ వై నామరూపయోర్నిర్వహితా ఇత్యేవమాదిసన్దేశోऽప్యుపపన్నతరః. అతః ప్రసిద్ధాకాశ ఏవ నిరిక్తం బ్రహ్మేతి. ....

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః (ఆకాశ స్తల్లిఙ్గాత్) ఆకాశశబ్దాభిధేయః ప్రసిద్ధాకాశాదచేతనాదర్థాన్తరభూతో యథోక్తలక్షణః పరమాత్మైవ. కుతః. (తల్లిఙ్గాత్) నిఖిలజగదేకకారణత్వం, సర్వస్మాజ్జ్యాయస్త్వం, పరాయణత్వమిత్యాదీని పరమాత్మలిఙ్గాన్యుపలభ్యన్తే. నిఖిలకారణత్వం హ్యచిద్వస్తునః ప్రసిద్ధాకాశశబ్దాభిధేయస్యానోపపద్యతే- చేతనవస్తునస్తదాయత్తత్వాసమ్భవాత్. పరాయణత్వం చ- చేతనానాం పరమప్రాప్యత్వం. తచ్చాచేతనస్య హేయస్య సకలపురుషార్థవిరోధినో న సమ్భవతి.

కాశపరః- ఆకాశశబ్దః కిమాకాశపర ఇతి సంశయస్స్యాత్- తస్మాదానన్దశబ్దసామానాధికరణ్యరహితాత్ *ఆకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇతి వాక్యాదేవ విశేషనిర్ణయ ఇత్యభిప్రాయేణాకాశ ఏవ నిశ్చిత ఇత్యుక్తం. సాధారణాకారాః- సాధారణరూపాః. *భాగో వా మన్త్రివర్ణాదితి న్యాయోऽభిప్రేతః. ఆత్మశబ్దేన విశేషనిర్ణయశఙ్కాం నిరస్యతి (ఆత్మా వా ఇత్యాదినా) అత్రైవ- ఆకాశే. ఆకాశశబ్దాపేక్షయాऽऽత్మశబ్దోऽపి సాధారణ ఇత్యర్థః. ఆత్మశబ్దస్యాపి యశబ్దస్యాప్యాకాశపరత్వం దర్శయతి (ఆప్నోతీతి) వ్యవస్థితరూఢిశక్త్యా రాకాశశబ్దస్య రూఢిభఙ్గాదపి నానార్థసాధారణరూఢిశక్త్యాత్మశబ్దస్య రూఢిభఙ్గ ఉచిత ఇతి భావః. ఈక్షణాదీనాం గౌణత్వేన నిర్వాహ్యత్వమాహ (అత ఏవమితి) శ్రుతిప్రాబల్యాల్లిఙ్గం తదనుగుణం నేయమిత్యర్థః. ఈక్షణాదిముఖ్యత్వానురోధీ సదాదిశబ్దైరేవ విశేషనిర్ణయ ఇతి శఙ్కాయాం సదాదిశబ్దేభ్య ఆకాశాదిపదశ్రుతేః ప్రాబల్యముపపాదయతి (యది హీతి) సాధారణశబ్దైరేవేతి) న తు విశేషశబ్దాన్తరేణేతి భావః. యదీత్యభిప్రేతం విపర్యయేణ విశేషనిర్ణాయకసద్భావం దర్శయతి (ఆకాశశబ్దేన త్వితి) రూఢిర్యోగమపహరతీతి న్యాయాద్వ్యుత్పత్తిప్రతిపన్నార్థో యౌగికోऽపి శ్రుతినిషయే హ స్యర్థ ఏవాకాశశబ్దస్య పరాహ్వ- సదాదిశబ్దానామీక్షణాదిలిఙ్గపరామర్శనాద్యత్వేన విశిష్టత్వప్రస్థితయాऽతిశ్రుతిప్రస్థితత్వాత్ ప్రబలతరాకాశపదశ్రుత్యా ఉపేక్షితే విశేషేऽర్థస్వాభావ్యాన్నిర్ణేతవ్యవిశేషాభావాదీక్షణాదయ స్తదనురోధేన వర్ణనీయాః- అతో న చేతనవిశేషకారణత్వసిద్ధిరిత్యర్థః. కార్యత్వేనోపగతస్య పరమకారణత్వానుపపత్తిముఖేన చోదయతి (నన్వితి) పరిహరతి (సత్యమితి) కార్యత్వేऽపి ముక్తి- తస్య కారణత్వభఙ్గః కార్యత్వేऽనఙ్గీకారః. వాయ్వాద్యుపాదానం నిదర్శనతయా. సూక్ష్మావస్థాశబ్దేన తన్మాత్రావస్థా కథ్యతే. *ఆత్మన ఆకాశ ఇతి వాక్యేऽఽత్మశబ్దోऽస్వావాచీత్యర్థః. ముత ఇష్టమస్వారస్యేనార్థోపవర్ణ్యత ఇత్యత్రాహ (సర్వాణీతి) ప్రభవాప్యయాదీత్యాదిశబ్దేనావకాశప్రదానేన స్థితిహేతుత్వముచ్యతే * పరాయణమిత్యత్రాప్యుక్తం. నామరూపయోర్నిర్వహితేత్యేవమాదీత్యాదిశబ్దేన * కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మ * ప్రాణం చాస్మై తదాకాశం చోచుః *పరమే వ్యోమన్ ప్రతిష్ఠితేతి వాక్యాన్యభిప్రేతాని. పూర్వపక్షముపసంహరతి (అత ఇతి) ....

రాద్ధాన్తమారభతే (ఏవమితి) పూర్వాధికరణ ఇవ నాత్ర తద్ధర్మోపదేశాదిత్యుక్తం- అపి తు తల్లిఙ్గాదిత్యుక్తం- వాక్యాన్తరప్రసిద్ధార్థస్యానూదితస్య హేతుతయా వివక్షితత్వాత్. లిఙ్గిసంబన్ధిత్వేన ప్రమాణాన్తరోపలబ్ధం హి లిఙ్గం భవతి. లిఙ్గం చ కిమిత్యత్రాహ (నిఖిలజగదితి) *సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతానీత్యస్మిన్విషయవాక్యే సర్వశబ్దస్యాసఙ్కోచమభిప్రేత్య నిఖిలేత్యుక్తం. భూతశబ్దస్య వాయ్వాదిచతుష్టయమాత్రపరత్వభ్రమదాసాయ జగచ్ఛబ్దః. మహాచ్ఛుతపఞ్చశబ్దపృథివ్యాదిశబ్దసమభివ్యాహారాభావే భూతశబ్దస్యాచిత్సంసృష్టచేతనపరత్వం స్వతః ప్రాప్తం- *యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే యేన జాతాని జీవన్తి యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి *న హింస్యాత్సర్వా భూతాని *భూతానాం ప్రాణినః శ్రేష్ఠా ఇత్యాదిప్రయోగస్వారస్యాత్. అతస్సర్వభూతకారణత్వోక్త్యా చిదచిదాత్మకసమస్తప్రపఞ్చకారణత్వముక్తం భవతీత్యభిప్రాయేణ నిఖిలజగదిత్యుక్తం. తత్ర నిమిత్తాన్తరాశ్రవణాద్వాక్యాన్తరైకార్థ్యాచ్చ నిమిత్తోపాదానాదిరూపసర్వవిధకారణత్వాభిప్రాయేణైకకారణత్వమిత్యుక్తం. ఆకాశస్య తల్లిఙ్గానుపపత్తిమాహ (నిఖిలకారణత్వమితి) అనేనైకకారణత్వానుపపత్తిరభిప్రేతా- న హ్యాకాశో నిమిత్తకారణం భవితుమర్హతి. హేయత్వాత్ పురుషార్థవిరోధిత్వాచ్చ ప్రాప్యత్వం చ న సంభవతీత్యాహ (పరాయణత్వం చేతి) అచేతనస్య- అచేతనత్వేన స్వరూపాన్తర్భూతత్వాద్ధేయత్వమిత్యర్థః. సకలపురుషార్థవిరోధినః- సకలానాం పురుషార్థానాం సాంసారత్వ

సర్వస్మాజ్జ్యాయస్త్వంచ నిరుపాధికం-సర్వైః కల్యాణగుణైస్సర్వేభ్యో నిరతిశయోత్కర్షః. తదిహ వ్యతిలోపోనోపపద్యతే. యదుక్తం జగత్కారణవిశేషాకాఙ్క్షాయామాకాశశబ్దేన విశేషసమర్పణాదన్యత్సర్వం తదనుగుణమేవ వర్ణనీయమితి-తదయుక్తం-*సర్వాణి హవా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇతి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాత్. ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశో హి ప్రమాణాన్తరప్రాప్తిమపేక్షతే-ప్రమాణాన్తరాణి చ *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యేవమాదీన్యేవ వాక్యాని - తాని చ యథోదితప్రకారేణైవ బ్రహ్మ ప్రతిపాదయన్తీతి తత్ప్రతిపాదితం బ్రహ్మైవాకాశశబ్దేన ప్రసిద్ధవన్నిర్దిశ్యతే. సమ్భవతి చ పరస్య బ్రహ్మణః ప్రకాశకత్వాదాకాశశబ్దాభిధేయత్వం ఆకాశతే, ఆకాశయతి, చేతి. కిఞ్చ- అనేనాకాశశబ్దేన విశేషసమర్పణేఽభ్యుపేతేఽపి చేతనాంశం ప్రత్యసమ్భావిత కారణభావమచేతన విశేషమభిదధానేన *తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయ *సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేత్యాదివాక్యశేషావధారితసార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాదివిశిష్టాపూర్వార్థప్రతిపాదనసమర్థవాక్యగతాన్యథాకరణం న ప్రమాణపదవీమధిరోహతి.*ఏవమపూర్వానన్తవిశేషణవిశిష్టాపూర్వార్థప్రతిపాదనసమర్థానేకవాక్యగతిసామాన్యం హ్యేకేనానువాదసరూపేణాన్యథాకర్తుం న శక్యతే. యత్త్వాత్మశబ్దశ్చేతనైకాన్తో న భవతి - *యోఽద్రిదాత్మకోఽసు ఇత్యాదిదర్శనాదిత్యుక్తం-తత్రోచ్యతే-యద్యపి చేతనాదన్యత్రాపి క్వచిదాత్మశబ్దః ప్రయుజ్యతే - తథాపి శరీరప్రతిసమ్బన్ధిన్యాత్మశబ్దస్య ప్రయోగప్రాచుర్యాత్ *ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ *ఆత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇత్యాదిషు శరీరప్రతిసమ్బన్ధి చేతన ఏవ ప్రతీయతే-యథా గోశబ్దస్యానేకార్థవాచిత్వేఽపి ప్రయోగప్రాచుర్యాత్సాస్నాదిమానేవ స్వతః ప్రతీయతే. అర్థాన్తరప్రతీతిస్తు తత్తదసాధారణనిర్దేశాపేక్షా. తథా స్వతః ప్రాప్తం శరీరప్రతిసమ్బన్ధిచేతనాభిధానమేవ *స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి *సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేత్యాదితత్తద్వాక్యవిశేషావస్థిరీకృతం.

రుషార్థో మోక్షః- బన్ధహేతుతయా తస్య నిరోధిన ఇత్యర్థః. యద్వా-మోక్షవిరోధితయా హేయస్య. శబ్దాదినిషిద్ధవిషయప్రావణ్యజనకార్థరూపసకలపురుషార్థవిరోధినః. సర్వవిధసుఖస్యమోక్షపర్యన్తస్య సకలపురుషార్థరూపో మోక్షః- తద్విరోధిన ఇతి వార్థః. యద్వా- కారణావస్థాయామపి స్వజ్ఞానసఙ్కోచహేతుతయా చతుర్విధపురుషార్థానాం విరోధిన ఇత్యర్థః. జ్యాయస్త్వముపపాదయతి-నాహ (సర్వస్మాదితి) అత్ర పూర్వపక్షయుక్తేః కరణోపాదాన ఉపోద్భవతీత్యపేక్షాయాం సూత్రాభిప్రేతార్థం వక్తుం పరోక్తమనువదతి (యదుక్తమితి)పరిహరతి (తదయుక్తమితి) ప్రథమం పురోవాదసాపేక్షతానువాదేన పురోవాదివాక్యవిరుద్ధార్థప్రతిపాదనాయోగం వక్తుమనువాదనిశ్చయత్వమాహ(సర్వాణీతి) ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశోఽస్తు-తతః కిమిత్యత్రాహ (ప్రసిద్ధవదితి)సాపేక్షత్వమస్తు-తతః కిమిత్యత్రాహ (ప్రమాణాన్తరాణి చేతి) కథమాకాశశబ్దస్య పరబ్రహ్మణాభిధానమిత్యత్రాహ (సమ్భవతి చేతి) ప్రకాశకత్వాత్- అన్యేషాం సర్వార్థప్రకాశకత్వాత్. ఆకాశతే- స్వస్మై ప్రకాశతే. ఆకాశయతి-అన్యం ప్రకాశయతీత్యాదిత్యనేన ఇత్యర్థః. యద్వా-ప్రకాశకత్వాదితి జన్యత్వేన చాజన్యత్వేన చ వ్యుత్పత్తిద్వయస్య తద్విషయః. అస్యైవ వివరణమాకాశత ఇత్యాది రూఢిప్రాబల్యమభ్యుపేత్య విరోధేఽపి సమాధానమాహ-భిన్నేఽప్యధికరణసమోపజీవనేనాత్రావయవశక్త్యా నిర్వాహః కృతః. రూఢ్యపహారాన్యోపాదాయాకాశస్యాకాశశరీరకపరమాత్మపరతయా నిర్వాహోఽప్యభిమతః - వైశ్వానరాధికరణే వైశ్వానరశబ్దస్యేవ యథాపి పరమాత్మపరత్వస్యనవ్యమాణత్వాత్, ఆకాశాదిశబ్దానాం తచ్ఛరీరకపరమాత్మవాచిత్వస్యానన్తరపాదే నుపదిశ్యమాణత్వాచ్చ. ఆకాశశబ్దస్యావ్యాకృతశరీరకపరమాత్మపరత్వం తు యథాపప్రకారోక్తం నిరవద్యత్వాయ పక్షోక్తం. న కేవలం ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశమాత్రమనువాదకత్వసాధకం- *యదాగ్నేయోఽష్టాకపాలః *ఉపాంశు దేవేభ్యో ధారయతీత్యాదావదర్శనాదితి శబ్దాయామయోగ్యత్వే నిశ్చితే సతి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశోఽనువాదకత్వసాధక ఇత్యభిప్రాయేణాహ (కిఞ్చేతి) (విశేషసమర్పణేఽభ్యుపేతేఽపీతి)విశేషసమర్పణవేలాయామవిశేషసమర్పణేఽభ్యుపేతేఽపి. పరాపర్యవసానాయామయోగ్యతయా నిశ్చితోఽర్థో న ప్రతిపాదయితుం శక్యత ఇత్యభిప్రేత్యాసమ్భావితకారణభావమిత్యుక్తం. *తదైక్షతేతి సద్విద్యావాక్యశేషః *సోఽకామయతేతి *బ్రహ్మవిదాప్నోతీత్యనువాకవాక్యశేషః. బ్రహ్మణోఽపూర్వార్థత్వజ్ఞాపనాయ సార్వజ్ఞ్యాదికముక్తం. (న ప్రమాణపదవీమధిరోహతీతి)అయోగ్యార్థానువాదరూపేణవాక్యేనయోగ్యాపూర్వార్థవాక్యానామన్యథాకరణమయుక్తమిత్యర్థః. ఉక్తవైషమ్యద్వయానువాదేనానేకవాక్యాన్యేకేన వాక్యేన బాధయితుమశక్యానీత్యాహ(ఏవమితి)గతిసామాన్యం- ప్రవృత్తిసామాన్యం. * అస్య లోకస్య కా గతిరిత్యుపక్రమవశాత్ అన్యపరత్వం స్ఫుటం. ఏవమాకాశకారణపక్షే అన్యపరత్వ, మేకవాక్యత్వ, మయోగ్యార్థత్వ, మనువాదరూపత్వం, -స్వపక్షే అనన్యపరత్వం, వాక్యబహుత్వం, యోగ్యార్థత్వ, మపూర్వత్వం, చేతి వైషమ్యచతుష్టయముక్తం. ఏవం యోగ్యార్థశ్రుతిమూలం లిఙ్గం అయోగ్యార్థశ్రుతితః ప్రబలమితి సిద్ధాన్తన్యాయ ఉక్తో భవతి. యథా గఙ్గాశబ్దస్యార్థసమర్పణే ఘోషాధారధర్మతయా ప్రత్యక్షసిద్ధఘోషాధికరణత్వలిఙ్గవిరోధేనాన్వయాయోగ్యస్యార్థప్రతిపాదనే సమర్థాభావాచ్ఛ్రుత్యాభాసః- ఏవం యోగ్యార్థశ్రుతిమూలలిఙ్గాపేక్షయాఽఽకాశశ్రుతిః శ్రుత్యాభాస ఇతి. ఆత్మశబ్దానైకాన్త్యం యస్త్విత్యాదినాఽనూద్య పరిహరతి (తత్రేతి)స్వతః ప్రాప్త్యా ఆత్మశబ్దో విశేషవాచీత్యర్థః. ప్రకృతబ్రహ్మవాచితచ్ఛబ్దసామానాధికరణ్యాచ్చ న స్వరూపపరత్వమిత్యర్థసిద్ధం. న కేవలమర్థాన్తరసాధకనిర్దేశాభావః-స్వతః ప్రాప్తార్థసాధకనిర్దేశోఽప్యస్తీత్యాహ(స ఈక్షతేతి)

ఏవం వాక్యశేషావధారితానన్యసాధారణానేకాపూర్వార్థవిశిష్టం నిఖిలజగదేకకారణం *సదేవ సోమ్యేత్యాది వాక్యసిద్ధం బ్రహ్మైవాకాశశబ్దేన ప్రసిద్ధవత్ *సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతానీత్యాదివాక్యే నిర్దిశ్యత ఇతి సిద్ధమ్.

సమాప్తమాకాశాధికరణమ్.

౨౩॥ సూ. ॥ అత ఏవ ప్రాణః ॥

ఇదమామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే *ప్రస్తోతర్యా దేవతా ప్రస్తావమన్వాయత్తేతి ప్రస్తుత్య *కతమా సా దేవతేతి ప్రాణ ఇతి హోవాచ సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి ప్రాణమభ్యుజ్జిహతే సైషా దేవతా ప్రస్తావమన్వాయత్తా తాం చేదవిద్వాన్ ప్రస్తోష్యో మూర్ధా తే వ్యపతిష్యదితి. అత్ర ప్రాణశబ్దోప్యాకాశశబ్దవత్ప్రసిద్ధప్రాణవ్యతిరిక్తే పరస్మిన్నేవ బ్రహ్మణి వర్తతే. తదసాధారణనిఖిలజగత్ప్రవేశనిర్గమనాదిలిఙ్గాత్ప్రసిద్ధవన్నిర్దిష్టాత్. అథ స్యాత్తు – కృత్స్నస్య భూతజాతస్య ప్రాణాధీనస్థితిప్రవృత్త్యాదిదర్శనాత్ ప్రసిద్ధ ఏవ ప్రాణో జగత్కారణతయా నిర్దిశ్యత ఇతి. ……………………

పరిహారస్తు శిలాకాష్ఠాదిషు చేతనస్వరూపే చ తదభావాత్ *సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి ప్రాణమభ్యుజ్జిహత ఇతి నోపపద్యత ఇతి. అతః ప్రాణ ఇతి సర్వాణి భూతానీతి కృత్వా పరం బ్రహ్మైవ ప్రాణశబ్దేనాభిధీయతే. అతః ప్రసిద్ధాకాశప్రాణాదేరన్యదేవ నిఖిలజగదేకకారణమపహతపాప్మత్వసార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాద్యనన్తకల్యాణగుణగణం పరం బ్రహ్మైవాకాశప్రాణాదిశబ్దాభిధేయమితి సిద్ధమ్. …………

సమాప్తం ప్రాణాధికరణమ్.

అధికరణార్థముపసంహరతి (ఏవమితి) యోగాద్రూఢేః ప్రాబల్యాత్ ప్రసిద్ధార్థపరత్వే సతి శ్రుతివిరోధాద్వర్ణ్యం లిఙ్గాది తదనురోధేన నేయమితి పూర్వపక్షయుక్తిః. యోగాద్రూఢశ్రుతియుక్తలిఙ్గాదయోగ్యార్థస్య పదస్య శ్రుత్యానాసత్త్వాద్యోగార్థస్యైవ కార్యమితి రాద్ధాన్తయుక్తిః. ఆకాశాధికరణం సమాప్తమ్.

ఉక్తాధికరణన్యాయమతిదిశతి.

౨౩॥ సూ. ॥ అత ఏవ ప్రాణః ॥ విషయమాహ (ఇదమితి) మూర్ధా తే వ్యపతిష్యత్ – అత్ర సత్తాసంభవ్యేత్యర్థః. కిం వేదాన్తవేద్యః ప్రసిద్ధప్రాణః – ఉత పరమాత్మా. తదర్థం *ప్రాణ ఇతి హోవాచ *ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తీత్యుక్తః ప్రాణః కిం ప్రసిద్ధః – ఉత పరః. తదర్థం కిం ప్రాణశబ్దో రూఢః – ఉత యౌగికః. తదర్థం భూతజాతస్య ప్రసిద్ధప్రాణాయత్తస్థితిప్రవృత్తిత్వమస్తి – ఉత నేతి విచారః. యదాఽస్తి – తదా రూఢత్వాద్విషయవాక్యస్థప్రాణశబ్దః ప్రసిద్ధప్రాణపర ఇతి సర్వవేదాన్తవేద్యః ప్రసిద్ధప్రాణ ఇతి పూర్వపక్షే ఫలితం. రాద్ధాన్తే తు – యదా ప్రాణాయత్తస్థితిప్రవృత్తిత్వం నాస్తి – తదా విషయవాక్యస్థప్రాణశబ్దః పరమాత్మపర ఇతి సర్వవేదాన్తవేద్యః పరమాత్మేతి ఫలితం భవతి. అథ రాద్ధాన్తమాహ (అత్రేతి) ఆకాశశబ్దవదిత్యత్ర గూఢాభిప్రాయేణ తత్పరిహారాదికం పూర్వోక్తం సర్వమనుసన్ధేయం. సహి ప్రత్యుదాహరణన్యాయోఽతిదేష్టవ్యః– అతిదేశస్య హి ప్రయోజనం అధికాశఙ్కాపరిహారః– అతః సూత్రకారాభిమతామధికాశఙ్కాం దర్శయతి (కృత్స్నస్యేతి) అత్రావిరోధశఙ్కయా ప్రత్యవస్థానం విరోధస్ఫుటీకరణం చానుసన్ధేయం. స్థితిప్రవృత్త్యాదీత్యాదిశబ్దేన నివృత్తిరుచ్యతే ప్రవృత్తిహేతుభూతజ్ఞానవిక్షేపశ్చ. స్థితిప్రవృత్తిహేతుత్వే నోత్పత్తికారణత్వమర్థసిద్ధమితి భావః. యద్వా– *యదా వై పురుషః స్వపితి ప్రాణం తర్హి వాగప్యేతి ప్రాణం చక్షుః ప్రాణం శ్రోత్రం ప్రాణం మనః యదా ప్రబుధ్యతే ప్రాణాదేవాధి పునర్జాయన్త ఇతి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశరహితయా శ్రుత్యా ప్రాణస్యాప్యయోద్గమనహేతుత్వావగమస్త్యాదిశబ్దేన వివక్షితః. అస్మిన్ప్రకరణే ఉద్గీథప్రతిహారయోర్దేవతాత్వేనాన్నాదిత్యాభ్యుక్త్యా – తయోశ్చాబ్రహ్మత్వాత్ ప్రాణోపి బ్రహ్మవ్యతిరిక్తః ప్రసిద్ధ ఏవ గ్రాహ్య ఇతీదం భాష్యేఽనాదృతం– ప్రకరణోక్తానామన్నమయాదీనామబ్రహ్మత్వేపి కారణస్య పరబ్రహ్మత్వమానన్దవల్ల్యాం సముద్ధృతమితి ప్రకరణమాత్రస్య పూర్వపక్షబలత్వేన బుద్ధ్యావనారోహాత్. (జగత్కారణతయేతి) సంస్పృష్టం ప్రతికారణత్వం సంభవతీతి భావః

అధికంపరిహారం దర్శయతి (పరిహారస్త్వితి) ఆదిశబ్దోక్తా ఆకాశాదిః. *ప్రాణం తర్హి వాగప్యేతీతి శ్రుతిరిన్ద్రియవ్యాపారవిషయా. ప్రాణశబ్దస్య పరబ్రహ్మవాచిత్వం కథమితి శఙ్కాం పరిహరన్నధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) వృత్తాధికరణద్వయస్యాపాస్తరపేటికాత్వం దర్శయతి (అతః ప్రసిద్ధేతి) ప్రాణాధికరణం సమాప్తమ్……………………………………

అతః పరం జగత్కారణత్వవ్యాప్తేన యేన కేనాపి నిరతిశయోత్కృష్టగుణేన జుష్టం జ్యోతిరిత్యాదిశబ్దైరర్థాన్తరప్రసిద్ధైరప్యభిధీయమానం పరం బ్రహ్మైవేత్యభిధీయతే జ్యోతిశ్చరణాభిధానాదిత్యాదినా.

౧౦॥ సూ. ॥ జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్ ॥ ౧-౧-౨౫ ॥

ఇదమామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే * అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యతే విశ్వతః పృష్ఠేషు సర్వతః పృష్ఠేష్వనుత్తమేషూత్తమేషు లోకేష్విదం వావ తద్యదిదమస్మిన్నన్తః పురుషే జ్యోతిరితి. తత్ర సంశయః కిమయం జ్యోతిశ్శబ్దేన నిర్దిష్టో నిరతిశయదీప్తియుక్తోఽర్థః ప్రసిద్ధమాదిత్యాదిజ్యోతిరేవ కారణభూతం బ్రహ్మ ఉతాసమస్తచిదచిద్వస్తుజాతవిసజాతీయః పరమకారణభూతోఽమితభాస్స్వరూపః సర్వజ్ఞః సత్యసఙ్కల్పః పురుషోత్తమ ఇతి. కిం యుక్తం. ప్రసిద్ధమేవ జ్యోతిరితి. కుతః. ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశస్యాకాశప్రాణాదివత్స్వవాక్యే పరమాత్మవ్యాప్తలిఙ్గవిశేషాదర్శనాత్ పరమపురుషప్రత్యభిజ్ఞానాసమ్భవాత్. కౌక్షేయజ్యోతిషైక్యోపదేశాచ్చ ప్రసిద్ధమేవ జ్యోతిః కారణత్వవ్యాప్తనిరతిశయదీప్తియోగాజ్జగత్కారణం బ్రహ్మేతి. ....

వక్ష్యమాణాధికరణద్వయస్య పేటికాన్తరత్వమాహ (అతః పరమితి) ... [illegible] ... త్వాభిధాయినాం వాక్యానాం విశేషపర్యవసానం స్థితం. ... [illegible] ... వ్యత ఇత్యవాన్తరపేటికాభేద ... [illegible] ... జ్యోతిశ్శబ్దేనా ... [illegible] ... ప్రాణా ... [illegible] ... ఆదిత్యాదిజ్యోతిస్తేజోవిశేషః. అత ఆకాశప్రాణజ్యోతిషాం ... [illegible] ... ఇతి. ... [illegible] ... ప్రసిద్ధ ... [illegible] ... (అర్థాన్తరప్రసిద్ధైరపీతి)

౨౫॥ సూ. ॥ జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్ ॥ ౧-౧-౨౫ ॥ (ఇదమిత్యాది) ... [illegible] ... * త్రిపాదస్యామృతం దివి * ... [illegible] ... త్యాది శ్రుతిభ్యః. ... [illegible] ... ప్రదేశాత్. సర్వతః ... [illegible] ... ప్రదేశాత్. ... [illegible] ... (తత్రేతి) ... [illegible] ... ప్రసిద్ధిభూతపరత్వాత్ ... [illegible] ... నిరతిశయదీప్తిరేవ కారణత్వాక్షేపకలిఙ్గం * నతత్ర సూర్యో భాతి * తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతీతి ప్రకరణే * తథాపి ... [illegible] ... యదీప్తియుక్తస్యవస్తునః కారణత్వశ్రవణాత్. ... [illegible] ... కారణభూతం బ్రహ్మ భవత్ జ్యోతిశ్శబ్దనిర్దిష్టోఽర్థః కిం ప్రసిద్ధమాదిత్యాదిజ్యోతిరేవేత్యన్వయః. ... [illegible] ... (సర్వజ్ఞ ... ఇతి) * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ ... [illegible] ... ఇతిహి శ్రూయతే. ... [illegible] ... ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ ... [illegible] ... ప్రసిద్ధాదిత్యాదిజ్యోతిర్వా ... [illegible] ... పరమాత్మ ... [illegible] ... ప్రత్యభిజ్ఞాన ... [illegible] ... కౌక్షేయజ్యోతిషైక్యోపదేశ ... [illegible] ... ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధే ... [illegible] ... గాయత్రీ ... [illegible] ... ప్రసిద్ధగాయత్రీపర ... [illegible] ... గాయత్రీశబ్దాన్తస్య ప్రసిద్ధ ... [illegible] ... ప్రత్యభిజ్ఞాభావాత్ ... [illegible] ... ప్రసిద్ధాదిత్యాదిజ్యోతిరేవేతి పూర్వపక్షే ... [illegible] ... యదా కౌక్షేయజ్యోతిషైక్యోపదేశ ... [illegible] ... ప్రత్యభిజ్ఞా ... [illegible] ... గాయత్రీశబ్దశ్చ బ్రహ్మపరః ... [illegible] ... పరమాత్మ ... [illegible] ... ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ ... [illegible] ... పరమాత్మ ... [illegible] ... ననుకథం స్వవాక్యే పరమాత్మలిఙ్గాభావః. నిరతిశయదీప్తి ... [illegible] ... కారణత్వం ... పరమాత్మలిఙ్గం ... [illegible] ... అపితు కారణత్వవిశేషవ్యవచ్ఛిన్నం లిఙ్గం- కృత్స్నచేతనాచేతనం ప్రతి సర్వవిధకారణం హి పరమాత్మా. ... [illegible] ... * సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ... [illegible] ... చేతనాచేతనం ప్రతి కారణత్వరూపం పరమాత్మలిఙ్గం స్వవాక్యే ... [illegible] ... శ్యత ఇత్యభిప్రాయేణోక్తం పరమాత్మవ్యాప్తలిఙ్గవిశేషాదర్శనాదితి. ... [illegible] ... (పరమపురుషేతి) ... [illegible] ... (కౌక్షేయేతి) ప్రాకృతతేజస్తత్త్వకార్యతయా ఆదిత్యాదేః కౌక్షేయజ్యోతిషశ్చైకజాతీయత్వం ... [illegible] ... కౌక్షేయజ్యోతిషశ్చ భౌతికత్వం ... [illegible] ... త్వ ... గుణకత్వాను ... [illegible] ... * తస్యైషా దృష్టిర్యత్రైతదస్మిఞ్ఛరీరే సంస్పర్శేనోష్ణిమానం విజానాతి తస్యైషా శ్రుతిర్యత్రైతత్కర్ణావపిగృహ్య నినదమివ నదథురివాగ్నేరివ జ్వలత ఉపశృణోతీతి హి శ్రూయతే. (ప్రసిద్ధమేవ జ్యోతిరితి) ఆదిత్యాదౌ జ్యోతిశ్శబ్దస్య ప్రసిద్ధత్వాదితి భావః. ఏవం స్వవాక్యే ... [illegible] ... త్యాదినా కౌక్షేయైక్యోపదేశాచ్చ ... [illegible] ... * దీప్యత ఇతి శ్రూయమాణదీప్తిశ్చ ... [illegible] ... -అస్యాపి హేతోః ... [illegible] ... ర్యమాణత్వాత్.—— సర్వగతస్య బ్రహ్మణో ద్యుమర్యాదత్వాసమ్భవస్తు ... [illegible] ... పూర్వపక్షహేతుతయా

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్) ద్యుసమ్బద్ధితయా నిర్దిష్టం నిరతిశయదీప్తియుక్తం జ్యోతిః పరమపురుష ఏవ. కుతః. *పాదోఽస్య సర్వా భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివీత్యస్యైవ ద్యుసమ్బద్ధినశ్చరణత్వేన సర్వభూతాభిధానాత్.

క్రిణాపేక్ష్యనాదృతః- భౌతికజ్యోతిషో ద్యుమర్యాదత్వాసంభవాత్. సర్వత్ర భౌతికాని జ్యోతీంషి హి విద్యన్తే. ఉపాసనార్థప్రదేశవిశేషపరిగ్రహస్తు బ్రహ్మణోఽప్యుపపద్యతే. లోకేష్వితి త్వధికరణబహుత్వప్రతీతిశ్చ సర్వత్ర సతో బ్రహ్మణ ఉపపన్నా. * తదేతద్దృష్టం చ శ్రుతం చేత్యుపాసీత చక్షుష్యః శ్రుతో భవతీతి ఏవం వేదేత్యల్పఫలస్య శ్రవణం తు బ్రహ్మవిదాముపవిద్యానుకూలసకలఫలప్రదత్వాత్ పరమాత్మన ఉపపద్యతే. ఏవమేతేషాం హేతూనామన్యథాకరణానర్హపరిహార్యత్వాదనాపూర్వపక్షే నాదృతాః. ....

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) చరణత్వేన సర్వభూతాభిధానం కారణస్య జీవస్యైవ లక్షణ్యసిద్ధ్యాయకం- జీవమాత్రస్య సర్వభూతపాదవత్త్వానుపపత్తేః. తత ఏవ పురుషసూక్తప్రత్యభిజ్ఞాపకతయా దేవతావిశేషనిశ్చయః, ద్వారాదిశ్రుతిభిర్గృహ్యస్య భౌతికజ్యోతిష్ట్వహేతుతాపరిహారశ్చ భవతి. పురుషసూక్తే కౌర్త్స్న్యేన కారణత్వనిరూపితం, సంశయహేతుత్వాభావాదిద్యుసమ్బన్ధస్య న్యాయః ప్రవర్తతే. పురుషసూక్తే చ జ్యోతిశ్శబ్దశ్చ స్తోభిధానాదికం ప్రథమే ద్విత్రజ్ఞాసాధారణలిఙ్గాన్తరం వాక్యే న్యసన్న దృశ్యతే. సర్వభూతపాదత్వాదిధర్మాశ్చ సమోఽనుసంధానితాః. తస్మాచ్చదనిద్వ్యలక్షణకారణాస్తిత్వవిషయస్య ప్రథమపాదస్యానారమ్భః స్యాదితి చేన్న- బహూనాం వేదాన్తవాక్యానాం ప్రకృతిపురుషకారణమాత్రవాదత్వేనద్విరోధేనాత్రాపి సంశయప్రసఙ్గాత్, తేషాం భూయసాం బలీయస్త్వాద్విపరీతనిశ్చయప్రసఙ్గాచ్చ, చ్ఛతద్వ్యుదాసాయారమ్భణీయత్వాత్. తేషు చ ప్రకృతిపురుషవిలక్షణవిషయతయా న్యాయతో నిశ్చితేషు సంశయవిపర్యయాభావాత్ పురుషసూక్తస్య నిర్ద్వన్ద్వేషు పరబ్రహ్మణి ప్రామాణ్యమప్రతిభటమవతిష్ఠతే- అతో నాత్ర నిరూపణీయం. తస్య చ తత్త్వపరత్వం, తత్రాపి మహాపురుషసంజ్ఞదేవతావిశేషపరత్వం, ముఖ్యగీతం తేనోపపత్తిస్థంచ. తథాహి- ఇదం తావత్- *అగ్నిమీడే పురోహితం *అగ్నిత్వా శూరనోనుమః *అగ్నిం దూతం వృణీమహే *ఆయుష్యమిత్యాదివచనస్య స్వాధ్యాయస్య స్తుతిపరత్వమవగమయతి. *అర్థస్య భ్రాన్తిసాధకానిధేన త్వేత్యాహ స్తుత్యన్నైవ సమేతిత్ *తతో దేవా ఊర్ధ్వబాహవో రుద్రమస్తువన్నిత్యాదేరివ వాక్యాన్తరేణాస్య స్తుతిపరత్వం నావగమ్యతే. నాపి స్తుతిపరత్వే లిఙ్గముపలభ్యతే. నహి *సముద్రేష్వోన్మామమిహగ్నిః *దేహి మే దదామి తే ఇతి వన్నమస్కారో నిష్ప్రణిధ్యాత్రిష్టులాభప్రార్థనా వా దృశ్యతే. *విశ్వస్మాదిన్ద్ర ఉత్తరః *తస్య వ్రతమాచరయస్తాన్యాప్నవత్ తం భూతాన్యభ్యక్రోశన్ బ్రహ్మాహన్నితి *అగ్నిస్సర్వా దేవతాః *అగ్నిం వై జాతం పాప్మా జగ్రాహేత్యాదిగిరగ్నీన్ద్రాదీనాముప ప్రతిపన్నస్య ప్రకర్షస్య బాధకశ్చ న దృశ్యతే- సహి పరమపురుషస్య కార్యత్వకర్మవశ్యత్వాదికంక్వచిదపి స్యపరవాక్యేనావగమ్యతే *ఆకాశో హ వై నామ *యతో వా ఇమానీత్యాదివాక్యానామివాస్య ప్రధానపరతయానాస్య సాకాఙ్క్షత్వం ప్రతీయతే. *తదేషాభ్యుక్తా *తదేతదృచాభ్యనూక్తమితి వసిష్ఠోపదిష్టార్థసాక్షిత్వేన ప్రమాణాన్తరానుపస్థాపనాద్భ్రాన్తిరపేక్ష్యమవగమ్యతే. *తదేతదృచాభ్యనూక్తం తావానస్య మహిమేత్యాదిభిః సాక్షిత్వేనోదాహృతత్వాచ్చ స్వయమన్యానపేక్షస్య ప్రమాణాన్తరోపజీవ్యత్వం చ ప్రతీయతే. *ఇదం పురుషసూక్తం హి సర్వవేదేషు పఠ్యతే, ఋతం సత్యం చ విఖ్యాతం ఋషిసిద్ధ్యమితి మోక్షధర్మాత్ తత్త్వనిష్ఠతయా వ్యాసేనోదాహృతం. అత్ర చ సర్వవేదేషు పఠితతయాసన్నిహితత్వాత్ తత్తచ్ఛాఖాగతానాం తత్త్వపరవాక్యానామాకాఙ్క్షితవిశేషసమర్పకతయా ఉపసంహార్యమిదమిత్యవగమ్యతే. ఏవం తత్త్వపరస్యాస్య సూక్తస్య దేవతావిశేషపరత్వం చ రహస్యామ్నానం- *పురుషో హ వై నారాయణోఽకామయతేతి బృహదారణ్యకే పురుషశబ్దస్య నారాయణపరత్వదర్శనాత్. కించ- ఛాన్దోగ్యే *ఏషా వై వైష్ణవీ నామ సంహితా ఏతాం ప్రయుఞ్జీత విష్ణుం ప్రీణాతీత్యుక్తం. ఆథర్వణే అష్టావశమహాశాన్తిప్రకరణే తత్తద్దైవత్యశాన్తిమన్త్రసన్నిధౌ వినియోగాపవసరే *వైష్ణవ్యాం పురుషసూక్తమితి వైష్ణవ్యాం శాన్తౌ పురుషసూక్తం వినియుజ్యతే. తథా *ఆద్యయా వాహయేద్దేవమృచా తు పురుషోత్తమమిత్యాదినా శౌనకేన భగవత్సమారాధనే *జితన్త ఇత్యాదిమన్త్రతుల్యం వినియుజ్యతే. మహాపురుషశబ్దశ్చ కల్పసూత్రకారైర్దైవతావిశేష ఏవ ప్రయుక్తః *మహాదేవం వా మహాపురుషం వా ఉర్వయేదితి. ఇహ చ *వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తమిత్యుచ్యతే. అతశ్చ భగవదసాధారణ్యం. తథా *పురుషస్య హరేస్సూక్తం స్వర్గ్యం ధన్యం యశస్కరమితి చ స్మర్యతే. *మోనూచానం ద్విజం మన్త్ర్యోపాతపాతకలాభతః సమేతాత్పౌరుషం సూక్తం స్మరన్విష్ణుం జలే సకృదితి యమస్మృతౌ రహస్యప్రాయశ్చిత్తేషూక్తం. తథా యోగయాజ్ఞవల్క్యే *ఆసీనః ప్రాఙ్ముఖశ్శుద్ధశ్చిన్తయన్ సనాతనం హరిం। పౌరుషేణైవ సూక్తేన జుహుయాద్ధవ్యవాహనమిత్యుక్తం. లక్ష్మీపతిప్రతిపాదకోత్తరనారాయణసమాన ప్రకరణం చేదం. *సహస్రశీర్షా పురుషః *పురుష ఏవేదం సర్వమితి నారాయణానువాక్యైకార్థ్యం చ ప్రతీయతే. *పురుష ఏవేదం సర్వమితి వాక్యస్య సుబాలోపనిషదైకార్థ్యం చ ప్రతీయతే- తత్ర హి *దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి నారాయణపరత్వమవగమ్యతే - తత్ర చ *పురుష ఏవేదం సర్వమిత్యుపసంహృతం. తథా పాద్మే పురాణే* బ్రహ్మహత్యాదిపాపానాం సర్వేషామపనుత్తయే। పఠేత్తు పౌరుషం సూక్తమేకాన్తే సంస్మరన్హరిమిత్యుచ్యతే. తథా స్కాన్దే *యథా భాస్కరశబ్దోఽయమాదిత్యే ప్రతితిష్ఠతి। యథా చాగ్నౌ బృహద్భానుః యథా వాయౌ సదాగతిః। యథా పురుషశబ్దోఽయం వాసుదేవే ప్రతిష్ఠితే। తథా శఙ్కరశబ్దోఽయం మహాదేవే ప్రతిష్ఠిత ఇతి శఙ్కరశబ్దదృష్టాన్తత్వేన పురుషశబ్దస్య భగవదసాధారణత్వకథనాచ్చ పురుషసూక్తస్య తదసాధారణ్యం ప్రతీయతే. పాద్మే పురాణే నామనిర్వచనాధ్యాయే *పూస్సంజ్ఞే తు శరీరేఽస్మిన్ శయనాత్పురుషో హరిః। శకారస్య షకారోఽయం వ్యత్యాసేన ప్రయుజ్యతే।యద్వా పురే శరీరేఽస్మిన్నాస్తే స పురుషో హరిః। యది వా పురి నా సీతి పురుషః ప్రోచ్యతే హరిః। యది వా పూర్వమేవాసమిహేతి పురుషం విదుః।యది వా బహుదానాద్వై విష్ణుః పు

పేతముక్తం భవతి- యద్యపి * అథయదతఃపరోదివోజ్యోతిరిత్యస్మిన్వాక్యే పరమపురుషాసాధారణలిఙ్గం నోపలభ్యతే- తథాపిపూర్వవాక్యే న్యస్యసమ్బద్ధితయాపరమపురుషస్యనిర్దిష్టౌదిదమపిమ్యసమ్బద్ధిజ్యోతిస్సపవేతి ప్రత్యభిజ్ఞాయత ఇతి. కౌక్షేయజ్యోతిష్యైక్యోపదేశశ్చ ఫలాయతదాత్మకత్వానుసన్ధానవిధిరితి నకశ్చిద్దోషః. కౌక్షేయజ్యోతిషశ్చతదాత్మకత్వంభగవతాస్వయమేవోక్తం * అహంవైశ్వానరోభూత్వా ప్రాణినాందేహమాశ్రితఇతి. ....

రుపలభ్యతే। పూర్ణత్వాత్పురుషోవిష్ణుః పురాణత్వాచ్చశార్ఙ్గిణః। పురాణభజనాచ్చాపివిష్ణుఃపురుషఉచ్యతే। యద్వాపురుశబ్దాభిధేయంరూఢ్యావసతి జనా ర్దనమితిచయోగరూఢత్వమవగమ్యతే. అతఃపురుషప్రతిపాదకంసూక్తంభగవదసాధారణమితి * చరణాభిధానాదితిపదమపిసూత్రకారేణదేవతావిశేషనిష్కర్షకృతః. సారేచైవంవిశదతమముక్తంభగవతాభాష్యకారేణ. అతోయథోక్తార్థఉపపన్నః. ——— అత్ర *పాదోస్యేతి * త్రిపాదస్యామృతందివీతిద్యుశబ్దేనద్యోతమానసంవిదాత్మస్వరూపముచ్యతేఇతికేచిదాహుః- తదానీమస్యదివీతివ్యతిరేకనిర్దేశస్యానుపపత్తేః. కించ- తస్యసమ్బన్ధిప్రత్యభిజ్ఞాపకతయాతదేకార్థత్వేనసూత్రకారోదాహృతే * అథయదతఃపరోదివోజ్యోతిర్దీప్యతఇతివాక్యేపఞ్చమ్యన్తతయాప్రయుక్తేనదివశబ్దేనవిరోధశ్చస్యాత్-నహిద్యోతమానసమాత్మస్వరూపంస్వస్వరూపాత్పరంభవతి. దివిద్యులోకశబ్దితమితిభాష్యకారైః తదుక్తం- *అతఃపరోదివోజ్యోతిర్దీప్యతేవిశ్వతఃపృష్ఠేషుసర్వతఃపృష్ఠేష్వనుత్తమేషూత్తమేషులోకేష్వితిశ్రుతివిరోధాత్. నహిద్యులోకాదుపరినగవతోనులోకేషువర్తతే. పరమాత్మనఆదిత్యమణ్డలేప్యవస్థానాత్తద్విషయంతద్వాక్యమితిచేన్న- రవిమణ్డలస్యభూమేరూర్ధ్వంజలత్వే? వస్థితస్యవిశ్వప్రపఞ్చబహిర్భావాభావాత్, విశ్వసర్వశబ్దయోర్భూప్యన్తరిక్షమాత్రపరత్వేస్వారస్యభఙ్గాచ్చ. కించ- సహస్రశీర్షపురుషస్యాత్యతిష్ఠద్దశాఙ్గులమితిసూక్తవిరోధేనాద్యలోకమాత్రేసమస్థితం- తచ్చతదూర్ధ్వంపయోంకారశరీరమణ్డలపరత్వేఽనుపపన్నం. విశ్వసర్వశబ్దస్వారస్యభఙ్గప్రసఙ్గాదేవద్యుశబ్దస్యప్రసిద్ధద్యుపరత్వంచాయుక్తం.జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్త్యవస్థాసుజీవసంచారభూమితయాత్రేధావిభక్తాకారాకాశప్రదేశవిశేషాస్త్రయఃపాదా-స్తదుపరితనంతురీయంబ్రహ్మస్వరూపంత్రిపాదమృతముచ్యతఇతిచాయుక్తం- అస్యత్రిపాదితివ్యతిరేకనిర్దేశస్యాయుక్తత్వాత్. జీవస్యజాగ్రదవస్థాయాంచాక్షుషాకాశస్సంచారభూమిరితిచాయుక్తం- తదానీమపిశరీరాన్తర్వర్తిత్వాత్. స్వప్నేశరీరాకాశవర్తిత్వమప్యయుక్తం- ఈశ్వరస్యప్రశరీరాద్బహిరప్యవస్థానాత్, తదనభ్యుపగమేపిపూర్వసంస్కారసహకృతమనోవ్యాపారమాత్రేణస్వప్నదయావస్థాసేపిజీవస్యస్వాప్నభ్రమోపపత్తేః, స్వప్నేజీవస్యస్వాప్నశరీరారమణస్యనిష్ప్రమాణకత్వాచ్చ. * హృదిహ్యయమాత్మేతిజీవస్యస్వతోహృదయస్థానంశ్రూయమాణం స్వప్నావస్థాయాంఠకథం? ఉపదేశేనసోఽపేక్ష్యతే.——— తస్మాదృచోఽయమర్థః-సర్వాభూతానివికార్యజగదన్తర్గతానిత్యస్యస్పృష్టచేతనాచేతనానిత్యర్థః. ద్యుశబ్దసమస్తవ్యష్టిసమష్టితత్త్వబహిర్భూతస్థానవిశేషపరః- *విశ్వతఃపృష్ఠేషుసర్వతఃపృష్ఠేష్వితిశ్రవణాత్. విశ్వశబ్దవివరణంసర్వశబ్దఇతిగత్యభావలిఙ్గం *తథాపరాత్పరంభవతీహవిశ్వమితిసర్వప్రతివ్యష్టిజాతేవిశ్వశబ్దప్రయోగాత్ విశ్వశబ్దోవ్యష్టిపరః. సర్వశబ్దః పరిశేషాత్సమష్టితత్త్వపరః. అతఏవహిగద్యేఽపిఉదితంభాష్యకారైః *సమస్తకార్యకారణజాతమతీత్యవర్తమానఇతి. పురుషసూక్తే * తేహనాకంమహిమానస్సచన్తఇతిముక్తప్రాప్యదేశస్యనాకశబ్దేనోక్తత్వాత్, ముక్తిస్యపదఃఖమిశ్రకార్యలోకానాంహేయత్వాన్నాకశబ్దస్యాకంభవతీత్యవయవార్థపౌష్కల్యోపపత్తేః, తత్రైవ *తమసఃపరస్తాదితివిశేషితత్వాత్, *క్షయంతమస్యరజసఃపరాకఇతినివాసశబ్దాత్, *వేదాహమేతంపురుషంమహాన్తమాదిత్యవర్ణంతమసఃపరస్తాదితిమన్త్రేపరస్యస్థానస్యతమసోవ్యతిరేకనిర్దేశాత్, తస్యతమసఃపరత్వవిశేషణసపురుషసూక్తప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చదివీత్యప్రాకృతంస్థానముచ్యతే. త్రిపాత్త్వంచాప్రాకృతేలోకేభోగోపకరణభోగస్థానవిశేషైరావిర్భావితాస్త్రివిధరూపేణజగదన్తర్గతవస్త్వపేక్షయానిత్యత్వేన, ఉపభోగోపకరణభోగ్యత్వేన, భోగస్థానత్వేన, భవతి. ఏవంచాస్యదివీతివ్యతిరేకనిర్దేశోఽమృతత్వంచముఖ్యంభవతీతి. ఏవంపూర్వవాక్యేస్యసంబన్ధిసద్ధ్వరణాభిధానేసతికథమస్యవాక్యస్యపరమాత్మపరత్వం. ఏకవిషయత్వాదితిచేత్ -కథమేకవిషయత్వమిత్యత్రాహ(ఏతదుక్తమితి)జ్యోతిశ్శబ్దశ్రుత్యపేక్షయాస్వవాక్యస్థంపూర్వవాక్యప్రత్యభిజ్ఞాపకంద్యుసంబన్ధిత్వలిఙ్గం ప్రకరణంచదుర్బలమితిచేన్న - అనువాదలక్షణయచ్ఛబ్దసమభివ్యాహారేణాస్యసాపేక్షత్వాజ్జ్ఞాపకేనజ్యోతిశ్శబ్దస్యదుర్బలత్వాపత్తేః, ప్రథమప్రతిపన్నయచ్ఛబ్దశ్రుత్యానపేక్షితస్యద్యుసంబన్ధిత్వలిఙ్గస్యప్రబలత్వాచ్చ. ఇదంజ్యోతిశ్శబ్దస్యాదిత్యాద్యసాధారణ్యాభ్యుపగమేనోక్తం. తచ్చన- అవభాసకత్వనిమిత్తకత్వాత్జ్యోతిశ్శబ్దస్య, *నారాయణపరోజ్యోతిరిత్యాదిప్రయోగాచ్చ. ఉక్తంపూర్వపక్షహేతుంపరిహరతి (కౌక్షేయేతి) (ఫలాయేతి) *చక్షుష్యశ్శ్రుతోభవతీత్యుక్తఫలాయేత్యర్థః. (తదాత్మకత్వేతి) *తదేతద్దృష్టంచశ్రుతంచేత్యుపాసీతేత్యత్రతదేతచ్ఛబ్దౌతదాత్మకజ్యోతిర్విషయా- తదాత్మకత్వేనప్రకృతత్వాదితిభావః. *అన్నాదోవసుదానః *చతుర్విధాభజన్తేమాం *సకలఫలప్రదోహివిష్ణుఃఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతివశాత్సకలఫలప్రదస్యపరమాత్మనశ్చక్షుష్యత్వాదివిద్యానుగుణఫలహేతుత్వమత్రయుక్తమిత్యభిప్రాయేణాహ (నకశ్చిద్దోషఇతి) తదాత్మకత్వేప్రమాణందర్శయతి (కౌక్షేయజ్యోతిషశ్చేతి) వేదనస్యయథార్థవిషయత్వేసంభవత్యతస్మిన్ తద్బుద్ధిరూపతాక్రయణంపరోక్తమయుక్తమితిభావః. ....

౨౬॥ సూ. ॥ ఛన్దోభిధానాన్నేతి చేన్న తథా చేతోర్పణనిగమాత్తథాహి దర్శనమ్॥ పూర్వస్మిన్వాక్యే *గాయత్రీ వా ఇదం సర్వమితి గాయత్ర్యాఖ్యం ఛన్దోఽభిధాయ *తదేతదృచాభ్యనూక్తమిత్యుదాహృతాయామృచి *తావానస్య మహిమేత్యస్యామృచ్యపి ఛన్దోవిషయత్వాన్నాత్ర పరమపురుషాభిధానమితి చేత్. తన్న (తథా చేతోర్పణనిగమాత్) న గాయత్రీశబ్దేన ఛన్దోమాత్రమిహాభిధీయతే- ఛన్దోమాత్రస్య సర్వాత్మకత్వానుపపత్తేః. అపితు బ్రహ్మణ్యేవ గాయత్రీచేతోర్పణమిహ నిగమ్యతే - బ్రహ్మణి గాయత్రీసాదృశ్యానుసన్ధానం ఫలాయోపదిశ్యత ఇత్యర్థః. సమ్భవతి చ *పాదోఽస్య సర్వా భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివీతి చతుష్పదో బ్రహ్మణశ్చతుష్పదా గాయత్ర్యా చ సాదృశ్యమ్. చతుష్పదా చ గాయత్రీ క్వచిద్దృశ్యతే- తద్యథా- *ఇన్ద్రశ్శచీపతిః। వలేన పీడితః। దుశ్చ్యవనో వృషా। సమిత్సు సాసహిరితి. తథాహ్యన్యత్రాపి సాదృశ్యాచ్ఛన్దోఽభిధాయీ శబ్దోఽర్థాన్తరే ప్రయుజ్యమానో దృశ్యతే- యథా సంవర్గవిద్యాయామ్ *తే వా ఏతే పఞ్చాన్యే పఞ్చాన్యే దశ సన్తస్తత్కృతమ్ *సైషా విరాడన్నాదీత్యుచ్యతే..............

ద్యుసంబన్ధివిషయస్య పూర్వవాక్యస్య పరమాత్మపరత్వమాక్షిప్య సమాధత్తే.

౨౬॥ సూ. ॥ ఛన్దోభిధానాన్నేతి చేన్న తథా చేతోర్పణనిగమాత్తథాహి దర్శనమ్॥ సూత్రే శఙ్కోపన్యాసపరమంశం వ్యాచష్టే (పూర్వస్మిన్నితి) పరిహారభాగస్థం నేతి పదం సపూరకమ్ ఆదత్తే (తన్నేతి) ఛన్దోఽభిధానం నేత్యర్థః. *తథా చేతోర్పణనిగమాదితి స్వాభిమతనిర్వాహం వదతా సూత్రకారేణాభిప్రేతాం ఛన్దోమాత్రపరత్వానుపపత్తిమాహ (న గాయత్రీతి) కుత ఇత్యత్రాహ (ఛన్దోమాత్రస్యేతి) పూర్వసూత్రే *చరణాభిధానాదితి స్వపక్షసాధకలింగతయోక్తస్య హేతోః పూర్వపక్షేఽనుపపత్తిః సూత్రకారాభిప్రేతేతి భావః. నను గాయత్ర్యాం బ్రహ్మదృష్టిరితి దృష్టివిశేషణభూతబ్రహ్మణశ్చరణాభిధానోపపత్తిరితి చేన్న- *మనో బ్రహ్మేత్యాదివత్ దృష్టివిశేషణభూతబ్రహ్మవాచిపదసామానాధికరణ్యాభావాత్, దృష్టివిధానాభ్యుపగమేఽపి *తావానస్యేతి మన్త్రస్య దృష్టివిశేషణబ్రహ్మపరత్వేనోత్తరవాక్యే బ్రహ్మ ప్రత్యభిజ్ఞానోపపత్తేరభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్, అతో గాయత్ర్యాం బ్రహ్మదృష్టిశ్చోదయితుర్నాభిమతా.———యాదవప్రకాశైస్తు *గాయత్రీ వా ఇత్యాదిబ్రాహ్మణోక్తసర్వభూతవాక్పృథివీశరీరహృదయప్రాణాత్మకత్వాభిధానాచ్ఛన్దోమాత్రమితి వ్యాఖ్యాతమ్. తతోఽపీదముచితమ్-అశ్రుతం హేతుం కల్పయిత్వా తదనుపపత్త్యా ఛన్దఃపరత్వప్రతిక్షేపాదపి పూర్వసూత్రశ్రుతహేతోరేవానుపపత్త్యా తత్ప్రతిక్షేపోపపత్తేః. స్వవాక్యస్థహేతునిరాసాన్న్యాయ్యేతి చేత్. సత్యమ్-స తు హేతురనన్తరసూత్రే వివక్షితః. మన్త్రోపక్రాన్తత్వాదత్ర వివక్షితమితి చేన్న- స్వపక్షసాధనాయ తస్యానన్తరసూత్రే కణ్ఠోక్తత్వాత్, ఛన్దఃపరిహారాయ తన్నేత్యత్ర తస్యాభిప్రేతత్వాశ్రయణోపపత్తేః. క్వచిదుక్తస్యాన్యత్రోపజీవ్యత్వం న్యాయ్యమ్ - అన్యత్రానుక్తస్య క్వచిదుక్తిరపేక్షితా- సా చేత్ప్రథమే- తదనుగుణో నిర్వాహో న్యాయ్యః.——— ఏవం ఛన్దఃపరత్వేఽనుపపన్నే సతి తస్య వాక్యస్య కోఽర్థ ఇత్యత్రాహ (అపిత్వితి) చేతోర్పణశబ్దం నిగమశబ్దం చ వివృణ్వన్నన్యస్మిన్నర్థే ఉక్తానాం చ పూరయతి (బ్రహ్మణీతి) అనుసన్ధానోపదేశశబ్దాభ్యాం చేతోర్పణనిగమశబ్దౌ వివృతౌ. కేనాకారేణ సాదృశ్యమిత్యత్రాహ (సమ్భవతి చేతి) గాయత్రీసాదృశ్యం చతుష్పాత్త్వలక్షణమ్. చతుష్పాత్త్వమేవానుసన్ధేయమ్. సన్నిహితానానుసన్ధేయత్వం ఫలం చ శ్రూయతే. న-*పూర్ణమప్రవర్తినీం శ్రియం లభతే య ఏవం వేదేతి శ్రవణాత్. పూర్ణత్వమ్ - అపరిచ్ఛిన్నత్వమ్. అప్రవర్తిత్వమ్ - అచలత్వం స్థిరత్వమ్. అనన్తస్థిరాపరిమితైశ్వర్యమ్. నను హార్దాకాశవిశిష్టపరమాత్మోపాసనఫలం హి తత్ర చ ప్రతీయతే- *యద్వై తద్బ్రహ్మేతీదం వావ తద్యోఽయం బహిర్ధా పురుషాదాకాశో యో వై స బహిర్ధా పురుషాదాకాశోఽయం వావ స యోఽయమన్తః పురుష ఆకాశో యో వై సోఽన్తః పురుష ఆకాశోఽయం వావ స యోఽయమన్తర్హృదయ ఆకాశ స్తదేతత్పూర్ణమప్రవర్తీతి హి శ్రూయతే అతో న గాయత్రీసాదృశ్యానుసన్ధానఫలమిదమితి. ఉచ్యతే స్వతోఽపరిచ్ఛిన్నత్వేఽపి బ్రహ్మణః పరిచ్ఛిన్నోపదార్థైశ్చతుష్పాత్త్వోపదేశస్యోపాసనార్థత్వాభావే వైయర్థ్యాత్, ప్రకరణతస్య ఫలాన్తరావిధానాచ్చ గాయత్రీసాదృశ్యరూపస్య చతుష్పాత్త్వస్యానుసన్ధేయతా ప్రతీయతే. తత్ర భూతపృథివీశరీరహృదయాశ్చతుష్పాత్త్వేఽభిహితే బ్రహ్మణోఽపూర్ణత్వాస్థిరత్వశఙ్కా వ్యావృత్త్యర్థం పూర్ణత్వాప్రవర్తిత్వగుణకలన్మైవ చతుష్పాద్బ్రహ్మణ ఉపాసనం విధీయత ఇతి *త్రిపదా గాయత్రీతి హి శ్రుతిః-తత్కథం చతుష్పాత్త్వమిత్యత్రాహ (చతుష్పదా చేతి) గాయత్రీశబ్దస్య ముఖ్యార్థావివక్షా కథమితి శఙ్కాయామ్ *తథా హి దర్శనమితి సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (తథా హ్యన్యత్రాపీత్యాదినా) వాయ్వగ్నిసూర్యచన్ద్రసలిలాని ప్రాణవాక్చక్షుశ్శ్రోత్రమనాంసి చ దశసంఖ్యత్వాద్విరాట్. సన్దేశే సదృశాన్తరవాచిశబ్దప్రయోగశ్శ్రుతిసమాధిరిత్యర్థః. అన్నాత్-అన్నం చ తత్ అత్తి చేత్యన్నాత్. నను జ్యోతిర్వాక్యే పరమాత్మలిఙ్గాభావాత్ ఆద్యం సూత్రం తస్య పరమాత్మపరత్వసమర్థనార్థమితి సప్రయోజనమ్. ద్వితీయం తు కిమర్థమ్ - ఛన్దోమాత్రప్రసిద్ధస్యాపి గాయత్రీశబ్దస్య పరమాత్మాసాధారణసర్వాత్మకత్వలిఙ్గబలాత్ పరమాత్మవిషయత్వం హ్యాకాశాధికరణన్యాయేన సిద్ధమ్. ఉచ్యతే-గాయత్రీశబ్దస్య స్వార్థప్రహాణేన బ్రహ్మపరత్వే చతుష్పాత్త్వమవివక్షితం స్యాత్-తచ్చోపపాద్యతే. గాయత్ర్యవచ్ఛిన్నబ్రహ్మపరత్వే సర్వాత్మకత్వమనుపపన్నమ్. గాయత్ర్యవచ్ఛిన్నబ్రహ్మణస్సర్వాత్మకత్వోక్తిస్స్తుతిరితి చేత్ - తతోఽపి గాయత్ర్యా ఏవ స్తుతిస్సర్వాత్మకత్వోక్తిరితి వరమిత్యభిశఙ్కాపరిహారపరం సూత్రమ్. గాయత్రీశబ్దస్య తత్సదృశబ్రహ్మపరత్వాచ్చతుష్పాత్త్వసర్వాత్మకత్వోపపత్తిరితి పరిహారః. ....

ఇతశ్చ గాయత్రీశబ్దేన బ్రహ్మైవాభిధీయతే

౨౭॥ సూ భూతాదిపాదవ్యపదేశోపపత్తేశ్చైవమ్॥ భూతపృథివీశరీరహృదయాని నిర్దిశ్య *సైషా చతుష్పదా* ఇతి వ్యపదేశో బ్రహ్మణ్యేవ గాయత్రీశబ్దాభిధేయ ఉపపద్యతే

[illegible]

... ప్రాణ ... అపానాదయ ... తేషాం ... హృదయ ... ప్రాణ ... భూత ప్రాణ ... వ్యాఖ్యా ... భూతపృథివీశరీర ... [illegible] ... ప్రాణప్రతిష్ఠాత్వ ... తత్త్వరూపం విధాన్వయం చోక్తం ఏవముక్తం ... గాయత్రీతి సన్నేవం తత్ర బ్రహ్మణః ... ప్రతిష్ఠేపి ... బ్రహ్మభిప్రాయేణ నపుంసకత్వం తదేతత్-చతుష్పాత్ ... *సభూమిం విశ్వతో వృత్వా* ... [illegible]

స్యమహిమా అతో జ్యాయాంశ్చ పూరుష ఇతి పురుషసూక్తే శ్రూయతే. ఇహ చ పృథివ్యాం భూతశరీరహృదయాన్యన్తర్గతాని- అతః * తావానస్య మహిమే త్యనేన పృథివీతదన్తర్గతపదార్థైశ్చతుష్పాత్త్వరూపమహిమానువాదః. తావత్త్వం ప్రతిషేధతి అతో జ్యాయానితి. పాదోఽస్యేతి- ఇహోక్తం పాదచతుష్టయమేకపాదస్థానీయం- అతోఽతిరిక్తా త్రిపాద్విభూతిః - తస్మాదతో జ్యాయానిత్యుపపన్నమిత్యర్థః. ఏవమస్యా ఋచః పరిచ్ఛిన్నత్వశఙ్కావ్యుదాసార్థత్వం యుక్తం - అనన్తరమపి * తదేతత్పూర్ణమప్రవర్తి పూర్ణామప్రవర్తినీం శ్రియం లభతే య ఏవం వేదేతి పూర్ణత్వాదిగుణకతయోపాసనవిధానాత్. నన్వేవం సతి బ్రాహ్మణోక్తచతుష్పాత్త్వవిషయత్వాభావేన బ్రాహ్మణస్య ఋచశ్చైకార్థ్యం న సిధ్యేత్. న- ఉభయోర్బ్రహ్మవిషయత్వాత్. యదీయమృగుక్తచతుష్పాత్త్వవిషయా న భవతి - తర్హి కిమర్థం తదుదాహరణం. పరిచ్ఛిన్నత్వశఙ్కావ్యుదాసార్థమిత్యుక్తం. తథా సత్యేవార్థవత్త్వం- న హ్యుక్తమాత్రజ్ఞాపనే ప్రయోజనం. న చేయమృక్ పూర్వోక్తవివరణరూపా దృశ్యతే. కించ- ఋచశ్చతుష్పాత్త్వాన్తరపరత్వం పరేషామప్యవర్జనీయం- జాగ్రదాద్యవస్థాత్రయోపలక్షితం బాహ్యశారీరహార్దరూపేణ త్రేధా విభక్తకార్యాకాశోపలక్షితం వా కారణస్వరూపం త్రిపాదుచ్యత ఇతి హి తత్ప్రత యోజనా- తత్ర కిం తత్ సర్వభూతైర్జాగ్రదాద్యవస్థాత్రయత్రివిధాకాశోపలక్షితరూపేణ చతుష్పాత్త్వం, భూతపృథివీశరీరహృదయైశ్చతుష్పాత్త్వం, చైకరూపం భవతి. చతుష్పాత్త్వం హి బహువిధం శ్రూయతే- * చతుష్పాద్బ్రహ్మ వాక్పాదః ప్రాణః పాదశ్చక్షుః పాదః శ్రోత్రం పాద ఇతి- తథా * అగ్నిః పాదో వాయుః పాద ఆదిత్యః పాదో దిశః పాద ఇతి చ. ఏవం జ్ఞాతమాత్రజ్ఞాపనే ప్రయోజనాభావాత్, పురుషసూక్తప్రక్రియానుగుణ్యాత్, వచనాన్తరవాక్యానుగుణ్యాత్, బ్రహ్మణో వివిధచతుష్పాత్త్వసంభవాత్, చతుష్పాత్త్వభేదస్య పరపక్షేఽప్యవర్జనీయత్వాచ్చ యథోక్త ఏవాస్యా ఋచోఽర్థః. అథ చతుర్థపాదత్వేనోక్తహృదయస్థాకాశస్య మహత్త్వం వక్తుం బాహ్యాకాశస్య బ్రహ్మతుల్యత్వం సామానాధికరణ్యేనాహ యద్వై తద్బ్రహ్మేతీదం వావ తద్యోఽయం బహిర్ధా పురుషాదాకాశ ఇతి - ఆకాశః స్వకార్యవ్యాపిత్వామూర్తత్వాదిభిః బ్రహ్మతుల్య ఇత్యర్థః. అయం వావ స యోఽయమన్తః పురుష ఆకాశః అయం వావ స యోఽయమన్తర్హృదయ ఆకాశ ఇతి సైకో ధర్మ్యో వ్యాఖ్యాతప్రాయః. ఏవం హార్దాకాశమాహాత్మ్యేన హృదయం స్తుతం భవతి. ఏవం చతుష్పదః షడ్విధస్య బ్రహ్మణః ప్రపఞ్చాన్తర్భావేన పరిచ్ఛిన్నత్వశఙ్కావ్యుదాసార్థం పూర్ణత్వాప్రవర్తిత్వగుణకతయోపాసనం సఫలకం విదధాతి తదేతదితి. తదేతత్-చతుష్పాత్ షడ్విధమిత్యర్థః. నాత్ర హృదయమాత్రే బ్రహ్మోపాసనవిధిః- సప్తమ్యశ్రవణాత్. అతో బ్రహ్మోపాసనాఙ్గత్వేన ద్వారపోపాసనం విధీయతే తస్య హ వా ఏతస్య హృదయస్యేత్యాదినా. తత్ర చ ప్రాణవ్యానాదిశేషావయిత చక్షురాద్యనుగ్రాహకా ఆదిత్యాదయ ఉపాస్యాః. న చ హృదయస్యేత్యుక్తత్వాత్ ద్వారపోపాసనం హృదయోపాసనాఙ్గమితి వాచ్యం- కింతు ప్రకృతచతుష్పాద్బ్రహ్మోపాసనాఙ్గం. హృదయస్యేతి నిర్దేశస్తు చతుర్థపాదత్వేన హృదయస్యాప్యవహితప్రకృతత్వాత్, నాడీద్వారా చక్షురాదీనాం తత్సంబన్ధిత్వాచ్చ కృతః. ఏవం గాయత్రీవిద్యాప్రకృతస్య సకలఫలప్రదస్యాద్యసంబన్ధినః పరస్య జ్యోతిషః అభియోగ్యక్తిపూర్వమమృతత్వరూపఫలవిశేషార్థం కౌక్షేయజ్యోతీరూపత్వేన ఉపాసనవిధానాయాథ యదతః పరో దివో జ్యోతిరిత్యాద్యారభ్యతే. ఏవం హి వాక్యాన్తరయోరన్వార్థముదాహృతత్వాన్నిగమనవాక్యస్వారస్యాచ్చ భూతపృథివీశరీరహృదయాన్యేవ పాదాః- గానత్రాణభూతప్రతిష్ఠాత్వతదనతిశయప్రాణప్రతిష్ఠాత్వతదనతిశయాః షడ్విధాః. నను * సైషేత్యాదివాక్యస్య షడ్విధ్యానువాదేన చతుష్పాత్త్వవిధానపరత్వే సతి ఋచశ్చతుష్పాత్త్వోపదేశపరత్వం సిధ్యతి- తతశ్చ * తదేతదృచాభ్యనూక్తమితి ఘటకవాక్యస్వారస్యం భవేదితి చేత్. తదయుక్తం- ప్రథమశ్రుతస్య బ్రాహ్మణవాక్యనిగమనస్య స్వారస్యభఙ్గేన పాశ్చాత్త్యసందంశకవాక్యానురోధానుపపత్తేః, అన్వార్థతయా ప్రస్తుతయోర్వాక్యాన్తరయోర్భూతపృథివ్యాదితుల్యతాపరికల్పనస్యోపక్రమస్వారస్యవిరుద్ధత్వాచ్చ. ఋగుపన్యాసస్య ప్రయోజనం తత్రాపపత్తయశ్చ దర్శితాః. న హ్యేకరూపమేవ బ్రహ్మణశ్చతుష్పాత్త్వమితి నియన్తుం శక్యం- చతుష్పాత్త్వవైవిధ్యస్యాన్యత్రాపి శ్రుతత్వాత్. కించ- త్రిపాచ్ఛబ్దనిర్వ్యూహాశ్చ నిరూపణీయాః. తథా హి- మనోమయవాఙ్మయప్రాణమయాస్త్రయ ఈశ్వరవ్యూహాః - తైస్త్రిప్రకారమవస్థితం బ్రహ్మ త్రిపాదమృతం దివి క్షితమిత్యుచ్యతే. తత్ర తావత్ప్రసిద్ధమనోవాక్ప్రాణానామనిర్వికారత్వాన్నేశ్వరవ్యూహత్వమమృతత్వం చ సంభవతి. సప్తాన్నబ్రాహ్మణోక్తానాం మనోవాక్ప్రాణానుగ్రాహకానాముగ్రాదిత్యచన్ద్రాగ్నీనాం పరకర్మవశ్యత్వాత్ సృజ్యత్వాచ్చ నేశ్వరవ్యూహత్వమమృతత్వం చ యుజ్యతే- * చన్ద్రమా మనసో జాతశ్చక్షోః సూర్యో అజాయత। ముఖాదిన్ద్రశ్చాగ్నిశ్చ * భీషాస్మాద్వాతః పవతే భీషోదేతి సూర్యః। భీషాస్మాదగ్నిశ్చేన్ద్రశ్చ * అసౌ యోఽపక్షీయతి అసౌ య ఆపూర్యతీతి తేషాం సృజ్యత్వకర్మవశ్యత్వే హి శ్రూయేతే. మనోవాక్ప్రాణశబ్దవాచ్యతయాఽభిమతానాం సత్త్వతమోరజసాం శక్తిరూపాణాం ప్రజ్ఞాశక్తివాక్శక్తిక్రియాశక్తిశబ్దవాచ్యానాం ద్యుపృథివ్యప్శబ్దవాచ్యతయాఽభిమతానాం స్థూలానాం సవికారాణాం సత్త్వతమోరజసాం చాధిష్ఠాతార ఈశ్వరాంశాస్త్రయ ఈశ్వరవ్యూహా ఇతి చేత్. తైరపి త్రిపాత్త్వం దుర్వచం- వాఙ్మయప్రాణమయయోర్మనోమయాదల్పత్వాభ్యుపగమేన త్రయాణాం నిత్యత్వాయోగేన త్రిపాదమృతమితి నిర్దేశానుపపత్తేః. తేషాం శక్తిరూపేణామృతత్వమితి చేత్- శక్తిరూపేణామృతత్వం * పాదోఽస్య సర్వా భూతానీతి పాదత్వేనోక్తానాం సర్వభూతానాం ప్రకృతికానామప్యస్తీతి * త్రిపాదస్యామృతం దివీతి వచనవైయర్థ్యం స్యాత్. కించ- * ఈశ్వరః పర ఆత్మా తపో బ్రహ్మ మనోమయ ఇత్యారభ్య * తస్య ద్వౌ వ్యూహా వాకాశశరీరః ప్రాణశరీరశ్చ తయోరన్యే ప్రత్యేకమసంఖ్యాతాః ప్రతిజీవమవస్థితా వ్యూహా ఇత్యుపనిషత్కల్పే భవద్భిరుచ్యతే. కిం సఙ్ఖ్యేయానామీశ్వరవ్యూహానాం జీవానామివ స్వత ఏవ స్వరూపగతో భేదః - ఉతాధిష్ఠేయగత భేద ఏవేశ్వరవ్యూహభేద ఇత్యుపచారాదుచ్యతే. ప్రథమే జీవబహుత్వేశ్వరైకత్వశ్రుతీనాం వైయర్థ్యం- సమష్టైక్యస్య వ్యష్టిభేదస్య చ జీవేశ్వరయోస్తుల్యత్వాత్. శ్రూయతే హి * త్వమేకోఽసి బహూననుప్రవిష్టః * అన్తః ప్రవిష్టః శాస్తా జనానాం * ఏకస్సన్బహుధా విచారః * ఏకో దేవః సర్వభూతేషు గూఢః * ఏకో వశీ నిష్క్రియాణాం బహూనాం ఏకం బీజం బహుధా యః కరోతి * ఏకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్ * యః పృథివీమన్తరే సంచరన్నిత్యారభ్య బహుష్వవస్థానము

త్వాం॰ ఏషసర్వభూతాన్తరాత్మా అపహతపాప్మా దివ్యోదేవ ఏకో నారాయణ ఇత్యాది. ద్వితీయేచ సత్యేకిమీశ్వరవ్యూహాధిష్ఠేయా గుణాః- ఉత గుణశక్తయః. ప్రథమే సత్త్వతమోరజసాముత్పత్తేః పూర్వం నిర్గుణానాం తేషామవస్థానవాదో నఘటతే. ఉక్తం హిత త్త్వవిచారణాయాం భవద్భిః ॰యస్మాదేషాం ప్రళయకాలేప్యవస్థానమామ్నాయతే తస్మాద్గుణోత్పత్తేః ప్రాగప్యేషామవస్థానాన్నిర్గుణా ఏతే ఇతి. ద్వితీయే చ గుణప్రళయాత్పశ్చాద్గుణశక్తీనామీశ్వరాధిష్ఠేయత్వం నోపపద్యతే- తాసామధిష్ఠానం హి కార్యాభిముఖీకరణలక్షణం ప్రేరణం- తత్తదానీమశక్తిచేదాసర్గకాలాద్గుణానుత్పత్తిరనుపపన్నా. కార్యానుత్పాదనమపీశ్వరాధిష్ఠానాధీనమితిచేత్- తర్హి పరమాత్మనస్స్వాపే గుణశక్తీనాం తదధిష్ఠితత్వాభావాత్కార్యోత్పత్తిప్రసఙ్గః. స్వాపప్రబోధౌ హి ఈశ్వరస్యత్వదభ్యుపగతౌ- అతః కార్యానుత్పాదనస్యేశ్వరాధిష్ఠానాన పేక్షత్వేన గుణశక్తీనామధిష్ఠాతృత్వాభావేన వ్యూహభేదాభావాద్గుణోత్పత్తేః ప్రాక్ నిర్గుణత్వేన త్రయాణాం వ్యూహానాం కించిత్కాలమవస్థానమయుక్తం. అధిష్ఠేయభేదమనపేక్ష్యస్వత ఏవ భేదశ్చేత్- త్రిత్వస్యానాదిత్వాన్నోమయాదితరయోరుత్పత్తిరనుపపన్నా. కించ- తిస్పృష్వపీశ్వరవ్యష్టిషు కిం ప్రమాణం. ✱ఏతన్మయో వా అయమాత్మా వాఙ్మయో మనోమయః ప్రాణమయ ఇతి శ్రుతిరితిచేత్. న- జీవస్య మనోవాక్ప్రాణోపకరణత్వప్రతిపాదనపరత్వాత్తస్యాః. తథాహి - ✱యత్సప్తాన్నాని మేధయా తపసాజనయత్పితేత్యుపగమాత్మనస్సంకల్పాద్దేహినాముపజీవ్యత్వాదన్నశబ్దవాచ్యానాం సప్తానాముత్పత్తిముక్త్వా తత్ర ప్రసిద్ధాన్నం దర్శపూర్ణమాసౌ పయశ్చేత్యన్నచతుష్టయస్య మానుషదేవతిర్యక్షు వినియోగముక్త్వా ✱ త్రీణ్యాత్మనేకురుతేత్యవశిష్టాన్నత్రయస్య సర్వవిధప్రవృత్తిహేతుత్వాత్ సామాన్యేన సర్వభోక్త్ర్యుపయోగమకరోదిత్యుక్త్వా ✱ అన్యత్రమనా అభూవం నాదర్శమన్యత్రమనా అభూవం నాశ్రౌషం కామస్సంకల్పోవిచికిత్సా శ్రద్ధాఽశ్రద్ధా ధృతిరధృతిర్హ్రీర్ధీర్భీరిత్యేతత్సర్వం మన ఏవేతి ప్రసిద్ధం మన ఏవ ప్రతిపాదితం. కామాదీనాం మనః కార్యత్వాత్సామానాధికరణ్యం. ✱యః కశ్చ శబ్దో వాగేవ సేతి సామానాధికరణ్యమపి శబ్దస్య వాగిన్ద్రియాధీనోచ్చారణత్వనిబన్ధనం - అతశ్శబ్దోచ్చారణకారణం ప్రసిద్ధవాగిన్ద్రియమేవోక్తం. ✱ ప్రాణో పానో వ్యాన ఉదానస్సమాన ఇత్యేతత్సర్వం ప్రాణ ఏవేతి పఞ్చవృత్తిః ప్రాణ ఏవస్పష్టమభిహితః. ✱ ఏతన్మయ ఇత్యేతచ్ఛబ్దశ్చ ప్రకృతమనోవాక్ప్రాణపరః. ✱ అయమాత్మేత్యయంశబ్దవిశేషిత ఆత్మా చ ప్రసిద్ధో జీవః- నతు పరమప్రకృత్యపరమాత్మా. తస్య జీవస్య త్రివిధోపకరణవత్త్వమేతన్మయ ఇతి ప్రతిపాదితం. పశ్చాత్ ✱ త్రయోలోకా ఏత ఏవేత్యాదినా తేషాం ప్రశంసాకృతా. ✱ యత్కించ విజ్ఞాతం వాచస్తద్రూపం వాగ్విజ్ఞాతా వాగేనైనం తద్భూత్వావతీతి- యద్వాగ్వ్యవహారాద్విజ్ఞాతం తత్సర్వం వాచోరూపం- అవచ్ఛేదకం. వాగ్విజ్ఞాతా- విజ్ఞాయమానం సర్వం వాగధీనం. ఉపచారాత్సామానాధికరణ్యం. వాగేనైనం తద్భూత్వావతి - యద్వాచావిజ్ఞాతం వస్తు పురుషస్యోపకరోతి- తద్భూత్వా తత్స్వరూపేణ వాగేవోపకరోతీత్యర్థః. ॰విజిజ్ఞాస్యమితి- చిన్తనీయం. పూర్వవద్యోజనా. యన్చిన్తితం దేవతాదికం ఉపకరోతి- తద్భూత్వా మన ఏవోపకరోతీత్యర్థః. ॰అవిజ్ఞాతమితి- పూర్వవద్యోజనా. పూర్వసుకృతవశాదచిన్తితం యదుపకరోతి - తద్భూత్వా ప్రాణ ఉపకరోతీత్యర్థః. ఏవం ప్రశస్య త్రయాణామధిష్ఠానాని అధిష్ఠాతౄంశ్చ దర్శయతి ✱తస్యైవాచ ఇత్యాదినా- వాచః వాగిన్ద్రియస్య పృథివీశరీరం - ఆయతనం. జిహ్వాగోళకస్థం పార్థివాంశమాశ్రిత్య వాగిన్ద్రియం తిష్ఠతీత్యర్థః. ✱జ్యోతీరూపమయమగ్నిః- జ్యోతిర్మయమధిష్ఠాతృదేవతాస్వరూపమగ్నిరిత్యర్థః. ✱యావత్యేవ వాక్ తావతీ పృథివీ తావానయమగ్నిరితి- యత్ర యత్ర వాగిన్ద్రియం తత్ర తత్ర తదధిష్ఠానతయా పృథివ్యస్తి- అధిష్ఠాతృతయాఽగ్నిరస్తీత్యర్థః. ✱అథైతస్య మనసో ద్యౌశ్శరీరమితి- ఇహ ద్యుశబ్ద ఆకాశమాత్రపరః- నతు లోకవిశేషపరః- అనుపపత్తేః. నహి స్వర్గలోక ఏవ మనసోఽధిష్ఠానం- మనుష్యాణాం అమనస్కత్వప్రసఙ్గాత్. ద్యుశబ్దో హి లోకవిశేషేణ నభోమాత్రేపి వర్తతే- ✱సురలోకో ద్యోదివౌ ద్వే స్త్రియాం ✱ద్యోదివౌ ద్వే స్త్రియామభ్రం వ్యోమపుష్కరమమ్బరమితి హి నామానుశాసనం. అత ఆకాశమాత్రపరమిదం. తత్రాపి సామర్థ్యాత్ హృదయాకాశే పర్యవస్యతి. హృదయచ్ఛిద్రరూపాకాశ ఆయతనమిత్యర్థః. ✱జ్యోతీరూపమిత్యాదేః పూర్వవత్. తౌ- అగ్న్యాదిత్యౌ. మిథునం సమైతాం- మిథునీభావమగచ్ఛతాం. తతః ప్రాణోజాయత. అయమస్యార్థః- ఆదిత్యాధిష్ఠేయమనోఽగ్న్యధిష్ఠేయవాక్ప్రవృత్తిః- తదుభయపూర్వికా పఞ్చవృత్తి ప్రాణాధీనా శరీరప్రవృత్తిరితి. ప్రాణస్యాసపత్నత్వం - చక్షురాదిషు స్వసదృశస్య ప్రతిస్పర్ధివిరహితత్వం. ✱అథైతస్య ప్రాణస్యాపశ్శరీరమితి- ✱ ప్రాణో వా ఆప ఇతి శ్రుతిః, ✱పానీయం ప్రాణినాం ప్రాణా విశ్వమేవ చ తన్మయమిత్యాయుర్వేదః,- అతః ప్రాణస్య ఆప ఆయతనం. ✱జ్యోతీరూపమిత్యాదిపూర్వవత్. మనః ప్రాణయోరభిమానిదేవతాస్వరక్షణే ప్రతిపత్తిశ్రుతిత్వాద్విశేషాదేవమపి సంభవతీత్యభ్యుపగన్తవ్యం. అనన్త్యం ప్రతిశరీరం మన ఆదివ్యష్టిభేదాత్. ✱స ఏష సంవత్సర ఇత్యాదినా- ✱చన్ద్రమా షోడశకళస్సంవత్సరః ప్రజాపతిరితి ప్రకారేణ సర్వర్తుప్రవర్తకతయా సంవత్సరసంజ్ఞస్య రాత్ర్యధీనోపచయాపచయా స్వితికలామయస్య ప్రాణాధిగాస్య చన్ద్రస్య ప్రజాపతిత్వం, ✱సౌమ్యా వై దేవతయా పురుష ఇతి ప్రక్రియయా పురుషస్య చన్ద్రాధీనత్వం, తద్వేదనఫలం, చోక్తం. పశ్చాన్మనోవాక్ప్రాణానాం వ్యాపారస్య పరలోకేఽభ్యధికత్వం వక్తుం ✱అథ త్రయోలోకా ఇత్యాదినా లోకత్రయం ప్రస్తుత్య పుత్రేవిన్యస్తభారస్య తస్య తథైవహలౌకికార్థప్రాప్తిం, కేవలకర్మణా పితృలోకప్రాప్తిం, కామ్యవిద్యావిశేషేణ దేవలోకప్రాప్తిం, చాభిధాయ పైతృకతో మనుష్యస్యాధ్యయనయజ్ఞాదికం శ్రేయస్సర్వం పుత్రేణ సంపాద్యమితి తస్మిన్నిహితభరత్వముక్త్వా ✱అయం యద్యైవం విదస్మాల్లోకాత్ప్రైత్యథైభిరేవ ప్రాణైస్సహ పుత్రమావిశతీత్యుక్తం- పుత్రో భూత్వా యజ్ఞాదికమయమేవ కరోతి- పుత్రకృతం సర్వం పరలోకగతస్య పితుస్స్వానుష్ఠితసుకృతవదుపకారకం భవతీత్యర్థః. ✱అథైనమేతే దేవాః ప్రాణా అమృతా ఆవిశన్తీతి- ఏవం పుత్రే నిక్షిప్తభరం పరలోకగతం పుణ్యకర్మాణం పురుషం దేవాః ప్రాణశబ్దవాచ్యాః మన ఆదయ ఆవిశన్తీత్యర్థః. తదేవ ప్రపఞ్చయతి॰ పృథివ్యై చైనమిత్యాదినా- శాపానుగ్రహసమర్థా వాగ్దైవీ వాక్. అమోఘసంకల్పమూలసైక కారణం మనోదైవం మనః. అప్రతిహతగగనగమనాదివ్యాపారహేతుః ప్రాణో దైవః ప్రాణః. ఏతే పృథివీద్యుసలిలరూపాధిష్ఠానేభ్యోఽగ్న్యాదిత్యచన్ద్రరూపాధిష్ఠాతృదేవతాభ్యశ్చాస్య సంభవన్తి- దేవతాప్రసాదాదేవాస్య మనోవాక్ప్రా

ణామేవంవిధాశవ స్త్విత్యర్థః. ఏవంభూతానాంకరణానాం తేషాంపరలోకేశ క్త్యతిశయముక్త్వా *సఏవంవిత్స ర్వేషాంభూతానామాత్మాభవతి- వాగిన్ద్రియాత్
దేవతావిజ్ఞాన ప్రకర్షశాలిన్యస్యసర్వభూతా న్తర్వర్తిజ్ఞానసామర్థ్యం, తస్య దుఃఖాసంస్పర్శంచాభిధాయోపసంహృతం. అత్ర వ్యష్టిదృష్ట్యా శబ్దానాంమనో
వాగిన్ద్రియశబ్దానాంచస త్త్వత మోరజోవాచిత్వాభావాత్, ప్రజ్ఞాశ క్తివాక్ఛ క్తి క్రియాశ క్తివాచిత్వాభావా, చ్చతదధిష్ఠా తృ శ్వరవ్యూహ ప్రతిపాదనమను
పపన్నం. శబ్దస్వారస్యాభావేప్యర్థానుపపత్త్యాతాదృగర్థపరత్వమా శ్రయణీయమితిచేత్. నాపునరత్రానుపపత్తిః. *యావతీర్వా దేవతాస్తాః పృథివ్యాది
వాచ్యైః పృథివ్యాదీనాంవ్యాప్త్యవగమాత్ ప్రసిద్ధపృథివ్యాదిపరత్వమనుపపన్నమితిచేన్న- వాగిన్ద్రియాదిభి స్తదధిష్ఠానభూతానాంపృథివ్యాదీనాం తుల్యాధి
శత్వమాత్ర ప్రతిపాదనాత్. ఇన్ద్రియసమష్టేరపిహీనవ్యాప్తిమ త్త్వం-కార్యాణాంతత్త్వానాందశగుణకారణపరిచ్ఛిన్నత్వేనేన్ద్రియసముష్టేరహఙ్కారత
త్త్వపరిచ్ఛిన్నత్వాత్. ననుతలవకారిణాం శ్రుతౌ *నాసదాసీన్నోసదాసీ త్తదానీంనాసీ ద్రజోనోవ్యోమాపరోయత్ కిమావరీవః కుహకస్యశర్మన్నమ్భః
కిమాసీద్గహనంగభీరంఇతితస్మిన్నసలిలేనసకస్మింశ్చనసత్యం తంజ్యోతిష్మదుదప్లవతసత్యంజ్యోతిష్మదుదప్లవతతపోజ్యోతిష్మదుదప్లవతతద్యదృతమితివాక్సా
యచ్ఛత్యమితిప్రాణస్సయ త్తపఇతిమన స్తత్తేషామన్నమేవజ్యోతిరాసీత్తాన్యేకమభవం స్తదేకంభూత్వాఽన్నేనజ్యోతిషాప్యాయతతద్యథామధ్వష్ఠీలావా
స్యాసీత్తాస్యావృత్తిర్వైవతద్వైష్ణతహ స్తప్రాణంకరవా ఇత్యాదినాతేషామృతసత్యతపః శబ్దవాచ్యానాంవాక్ప్రాణమనసాంప్రళయేవ్యవస్థానాత్ సత్త్వా
ద్యధిష్ఠాతారః శ్వరవ్యూహాఏవమనఆదిశబ్దవాచ్యాఇతిచేన్న- అస్యాం శ్రుతౌ ప్రళయేవ్యవస్థానాప్రతీతేః. ఉదప్లవతేతిహి శ్రూయతే. ఉత్ప్లవనంచసన్నిధిః-
కింతూద్గమనం. తేనోత్ప త్తిరేవావగమ్యతే-యథాద్యైపరక్షోద్గమఇతి, కారణాత్కార్యోదయఇతి, చ. నహ్యుద్గమనాదిశబ్దైక్యేచిదప్యవస్థానం ప్రతీయతే.
అత్ర ప్రసిద్ధవాగాద్యుత్పత్తౌ ప్రతిపాద్యమానాయామాఖ్యాతపదానాం కారకపదానాంచస్వారస్యాత్ -ఇతరథాఽస్వారస్యమేవ. *తేషామన్నమే
వజ్యోతిరాసీదిత్యత్రజ్యోతిశ్శబ్దఓజశ్శబ్దవత్ ప్రవృత్తిసామర్థ్యపరః. త్రివిధకరణానామప్యన్నమేవప్రవృత్తిసామర్థ్యహేతురిత్యర్థః. *తాన్యేకమభవన్ని
తి-ఏకకార్యోత్పత్తింప్రత్యేకసామగ్రీత్వముపజన్నిత్యర్థః. కరణత్రయేణావిహియజ్ఞాదికర్మనిష్పత్తిః. అనన్తరం *తద్వైతతేతిచ్ఛబ్దశ్చసృష్టిప్రతిపాద
నాత్ సృష్టికారణబ్రహ్మపరః. ఏవం ప్రళయదశాయామవ్యవస్థానశ్రవణరూపాపవాదాభావాత్ మనఆదిశబ్దానేశ్వరవ్యూహపరః. యతఏవంతస్మాత్
సప్తాన్నసృష్టౌ *త్రీణ్యాత్మనేఽకురుతేతితతః ప్రాణోఽజాయతసఇన్ద్రః సఏషసపత్నఇతివాఙ్మయవ్యూహపత్నీకాన్మనోమయాదీశ్వరాత్ ప్రాణమ
యవ్యూహోత్పత్తిరుచ్యతఇతిచానుపపన్నం. ననుబృహదారణ్యకఏవషష్ఠేధ్యాయే *ఇద్ధోహవైనామైషయోఽయందక్షిణేఽక్షన్పురుష స్తంవా ఏతమి
ద్ధంసన్తమిన్ద్రఇత్యాచక్షతేపరోక్షేణపరోక్షప్రియాఇవహిదేవాః ప్రత్యక్షద్విషఃఅథైతద్వామేఽక్షణిపురుషస్వరూపమేషాస్యపత్నీవిరాట్తయోరేషసం
స్తావోయఏషోఽన్తర్హృదయఆకాశఇత్యత్రదక్షిణాక్షిప్రతిష్ఠితస్యపురుషస్యవామాక్షిగతంపురుషరూపంపత్నీత్వేనోచ్యతే - అతోఽత్రవాఙ్మయపత్నీ
కోమనోమయః ప్రతిపాదితఇతి. న- *తతః ప్రాణోఽజాయతసఇన్ద్రఇతిమిథునోత్పన్నస్యేన్ద్రశబ్దవాచ్యత్వావగమాత్. ఇహచపత్నీవతఃపురుషస్యేన్ద్ర
శబ్దవాచ్యత్వావగమా, చ్చ. తతశ్చేన్ద్రశబ్దవాచ్యప్రాణమయస్యవాఙ్మయపత్నీ ప్రసజేత్- నతుమనోమయస్య. మనోమయస్యవాఙ్మయపత్నీకత్వం
ప్రాణమయస్యతదుత్పన్నత్వమపిహిభవదభిమతం. తస్మాదత్రాయమర్థః- దక్షిణాక్షిస్థపురుషోత్తమః- *యఏషఏతస్మిన్మణ్డలేపురుషోయశ్చాయం
దక్షిణేఽక్షన్నితిదక్షిణాక్షిస్థస్యాదిత్యాన్తరవస్థితత్వశ్రవణా త్తస్యచపుణ్డరీకాక్షత్వాత్. *ఇన్ద్రోనిచిక్యుఃపరమేవ్యోమన్ *ఇన్ద్రోమాయాభిరిత్యాదిషు
పరమపురుషస్యేన్ద్రశబ్దవాచ్యత్వంచసిద్ధం. వామాక్షిస్థాతత్పత్నీసాయుజ్ఞలక్ష్మీరేవ- ఇన్ద్రశబ్దవాచ్యస్యపత్నీత్వేనప్రతీతేః, తైత్తిరీయకేచరాడసిబృహతీ
శ్రీరసీన్ద్రపత్నీధర్మపత్నీతీన్ద్రపత్న్యాః శ్రీశబ్దవాచ్యత్వావగమాత్,. కించ-హృదయగుహాయామవస్థానమనయోరిహశ్రూయతే *తయోరేషసంస్తా
వోయఏషోఽన్తర్హృదయఆకాశఇతి. సంస్తావః-అధికరణేఘఞ్. సంస్తావః-స్థానం. సంస్తవః-పరిచయః. సహావాసః. *పద్మకోశప్రతీకాశమిత్యారభ్య
*తస్యాశ్శిఖాయామధ్యేపరమాత్మావ్యవస్థితఇతినారాయణస్యహృదయస్థితిశ్రవణాదత్రాపిశ్రియఃపతిర్నారాయణఏవప్రతిపాదితఇతివాఙ్మయపత్నీ
కపురుషప్రతిపాదనమసఙ్గతం. తలవకారిశ్రుతావపీశ్వరవ్యూహత్రయప్రతిపాదనాభావాత్ అథమర్షణసూక్తేపినతత్ప్రతిపాదనమితివాఙ్మయపత్నీక
పురుషప్రతిపాదనమసఙ్గతం. అపితుతపశ్శబ్దఃపరమాత్మపరః-*యస్యజ్ఞానమయంతపఇతితపశ్శబ్దస్యజ్ఞానవాచిత్వాత్, పరస్యజ్ఞానగుణసారత్వేనజ్ఞానశ
బ్దస్యైవధర్మిపర్యన్తాభిధానోపపత్తేః,. తస్మాదృతశబ్దసత్యశబ్దవాచ్యయోర్యజ్ఞాదికర్మతదర్థేక్షుచేతనవర్గయోరుత్పత్తిః. వాక్ప్రాణయోర్వా. *తద్యదృత
మితివాక్సాయచ్ఛత్యమితిప్రాణస్సఇతిశ్రుతేః. యద్వా-ఋతం-యథార్థశబ్దః. సత్యం-అబాధ్యోర్థః. నామరూపేఉత్పన్నేఇత్యర్థః. అతోమిథఃకార్య
కారణభావేనావస్థితం వాఙ్మయాదివ్యూహత్రయంనిష్ప్రమాణకం. కించ-వాఙ్మయపత్నీకాన్మనోమయాత్ ప్రాణమయోత్పత్తిఃకింప్రళయదశాయాం
మహదాదిసర్గాత్ పూర్వభావినీ-ఉతమహదాదిసర్గానన్తరభావినీ. తత్రప్రథమశిరోనిష్ప్రమాణకత్వాన్నిరస్తం. ద్వితీయేతుబ్రాహ్మీ-*వాఙ్మయోపృథివీ
శరీరోలయపరిణామశక్తిమధితిష్ఠతితమఃపృథివీత్యుచ్యతేలయపరిణామశక్తిర్వాగితిమోక్షస్థానమితిచేత్యుక్తముపనిషత్కల్పే. తత్రైవ *ప్రాణమయోప్స
రీరఃక్రియాశక్తిమధితిష్ఠతిరజఆపఉచ్యన్తేక్రియాశక్తిః ప్రాణఇతిచోక్తం. యదితయోరబశక్త్యధిష్ఠాతారౌవాఙ్మయప్రాణమయౌ- తదావాఙ్మయప
త్నీకాన్మనోమయాత్ప్రాణమయోత్పత్తింవదతాచతుర్ముఖోత్పత్తేఃపూర్వమేవరుద్రోత్పత్తిరుక్తాస్యాత్. తచ్ఛ్రుతివిరుద్ధం-మహోపనిషది *తత్రబ్ర
హ్మాచతుర్ముఖోఽజాయతేతిబ్రహ్మసృష్టిముక్త్వా *అథపునరేవనారాయణఃసోన్యంకామంమనసాధ్యాయీతతస్యధ్యానాన్తస్థస్యలలాటాత్ర్యక్షః
శూలపాణిఃపురుషోజాయతేతిరుద్రసృష్టేరుక్తత్వాత్ తత్సత్త్వశ్రవణాత్, సుబాలోపనిషది *లలాటాత్క్రోధజోరుద్రోజాయతేతిరుద్రస్యచతుర్ముఖలలా
టోత్పన్నత్వశ్రవణాత్, కైలాలిబ్రాహ్మణేరుద్రస్యచతుర్ముఖసృష్టాగ్న్యాదిజీవవదుత్పత్తిశ్రవణాత్, శతపథేచాష్టమూర్తిబ్రాహ్మణేసంవత్సరశ
బ్దవాచ్యేనప్రజాపతినారుద్రసృష్టేశ్శ్రుతత్వాత్, తత్రాదనపరిపాకాయతేనతస్యనామరూపాష్టకప్రదానప్రతిపాదనా, చ్చ. ననుశ్వేతాశ్వతరే

*విశ్వాధికో రుద్రో మహర్షిః హిరణ్యగర్భం జనయామాస పూర్వమితి శ్రూయత ఇతి చేత్. తదపి భవత్పక్షే విరుద్ధం—అనన్తరమేవ *వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తం ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్ *మహాన్ ప్రభుర్వై పురుషః సత్త్వస్యైష ప్రవర్తకః *అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషోఽన్తరాత్మా *సహస్రశీర్షా పురుషః ఇత్యాదిషు వాక్యేషు *ఏతం మహాన్తం పురుషం *మహాన్ ప్రభుర్వై పురుష ఇతి ప్రకృతరుద్రపరామర్శినైతచ్ఛబ్దేన మహాపురుషశబ్దసామానాధికరణ్యాత్, *యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాత్ ఇత్యానన్దశబ్దసమానాధికరణాకాశశబ్దస్య ప్రసిద్ధాకాశ [illegible] ప్రసిద్ధార్థప్రహాణేన మహాపురుషపరతా యా న్యాయ్యత్వాత్, సత్త్వప్రవర్తకవిషయస్య వాక్యస్య తమోఽధిష్ఠాతృవాక్యయప్రత్వాభావాత్, పురుషసూక్తవాక్యైకార్థ్యేన పురుషశ్రుతవిషయత్వస్య స్ఫుటత్వాత్, చ పరమపురుషాదేవ హిరణ్యగర్భోత్పత్తేః [illegible] వాక్యయపల్లీకర్తవ్యస్య సత్త్వాభావాత్.

యథా *మృత్యునైవేదమావృతమాసీత్ అశనాయయా అశనాయా హి మృత్యుః తన్మనోఽకురుతాత్మన్వీ స్యామితి సోఽర్చన్నచరత్ తస్యార్చత ఆపోఽజాయన్త ఇత్యత్ర అశనాయాలక్షణాత్ మృత్యోరప్సు పృథివ్యగ్నీనాం సృష్టిప్రతీతావపి ప్రసిద్ధమృత్యోర్ఘోరస్య [illegible] కారణత్వమభ్యుపగమ్యతే—*స ప్రజాపతిరేకాకీ నారమత [illegible] *మృత్యుర్యస్యోపసేచనం [illegible] సోఽమృతత్వమేతి [illegible] పరమాత్మ [illegible] సంహర్తృత్వనియమ [illegible] బ్రహ్మ [illegible] న బ్రహ్మ [illegible] త్వమిహాప్యవగత్యభ్యుపగన్తవ్యం. [illegible] ఆపో [illegible] సర్వో [illegible] సృష్టిప్రకారశత్వాత్ స్థేయం. నైవం—త్వదభిమతసృష్టిప్రకారస్య స్ఫుటశ్రవణాభావాత్, [illegible] కారణత్వ [illegible] శ్రుతివిరోధేన కల్పనానుపపత్తేః, చ. అతో [illegible] హిరణ్యగర్భోత్పత్తి [illegible]

[illegible]

[illegible] భవద్భిరుచ్యతే— తథా తత్త్వవిచారణాయాం క్రమ *పరమాకాశో [illegible] *సోఽకామయత [illegible] పరస్మాదాత్మనోఽపి [illegible] కారణం ప్రతిపద్యతే [illegible] పరమాకాశ [illegible] తేఽక్షరమితి చేత్. యద్యప్యక్షరశబ్దః [illegible] పరమాకాశ [illegible] *మృత్యుర్యస్యోపసేచనం [illegible] తమస్యజాయత ఇతి [illegible] శ్రవణాత్. [illegible] ఇతి లయశ్రవణవిరుద్ధా, చ. తస్మాదక్షరం [illegible] ఈశ్వరస్య [illegible]

[illegible]

[illegible] జాయత [illegible] జనాయత [illegible] *అహం బ్రహ్మ ఆద్యన్తస్య [illegible] తస్మాద్విశ్వం [illegible] ఏకేన విభక్తచిత్ *అహం బ్రహ్మ అపాంకర్తా ప్రజానాం [illegible] పాత్రాణ్యాహురహం [illegible] వాస్వరహస్యాక్ష్యతే. అతవివమాన వేధసాస్త్రపి *మాం [illegible] ఇత్యాదివచనాని [illegible] ప్రాణమయవిషయాణి శ్రుత్యనుసారిత్వాత్ స్మృతివచనానాం. అత ఏవ *మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూపః సత్యసంకల్ప ఆకాశాత్మా * [illegible] బ్రహ్మైకం బ్రహ్మ [illegible] స్మాత్యాది శ్రుతయశ్చ సభవదభిమతపరిహారః ప్రతిపాదికాః - స్వవాక్యస్వారస్యాభావాత్ శ్రుత్యన్తరవిరోధాదనుపపన్నత్వాచ్చ. యదక్షరస్య ప్రలయకాలే వ్యాహృతిత్రయం ప్రమాణికం - అత ఏవ బ్రహ్మరుద్రయోర్వాచ్య ప్రాణమయవ్యాహృత్వం వదమకోత్సారితం. స్మృతయశ్చ శ్రుత్యనురోధేన వర్ణనీయాః - అశక్యవర్ణనాశ్చేదనాదరణీయాః. ఏవం వాజ్యయాదివ్యాహృతిత్రయకల్పనస్య నిర్మూలత్వాత్ *త్రిపాదస్యామృతం దివీతి వాక్యస్య యాదవప్రకాశైరభిహితార్థానుపపన్నః. తస్మాత్ *భూతాదిపాదేత్యాదిసూత్రస్య భాష్యకారాభిమత ఏవార్థ ఉపపన్న ఇతి స్థితమ్. ....

౨౮॥ సూ. ఉపదేశభేదాన్నేతిచేన్నోభయస్మిన్నప్యవిరోధాత్॥ పూర్వవాక్యే *త్రిపాదస్యామృతం దివీతి దివోఽధికరణత్వేన నిర్దేశాత్, ఇహచ దివః పర ఇత్యవధిత్వేన నిర్దేశాత్, ఉపదేశస్య భిన్నరూపత్వేన పూర్వవాక్యోక్తం బ్రహ్మ పరస్మిన్న ప్రత్యభిజ్ఞాయత ఇతి చేత్. తన్న- (ఉభయస్మిన్నపి) ఉపదేశే అర్థస్వభావైక్యేన ప్రత్యభిజ్ఞాయా అవిరోధాత్ -యథా వృక్షాగ్రే శ్యేనో వృక్షాగ్రాత్పరతశ్శ్యేన ఇతి. తస్మాత్పరమపురుష ఏవ నిరతిశయతేజసా దివః పరో జ్యోతిర్దీప్యత ఇతి ప్రతిపాద్యతే. *ఏతావానస్య మహిమా అతో జ్యాయాంశ్చ పూరుషః। పాదోఽస్య విశ్వా భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివీతి ప్రతిపాదితస్య చతుష్పదః పరమపురుషస్య *వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తమాదిత్యవర్ణం తమసస్తు పార ఇత్యభిహితాప్రాకృతరూపస్య తేజోఽప్యప్రాకృతమితి తద్వ్యాప్త్యా స ఏవ జ్యోతిశ్శబ్దాభిధేయ ఇతి నిరవద్యమ్. సమాప్తం జ్యోతిరధికరణమ్.................

నిరతిశయదీప్తియుక్తం జ్యోతిశ్శబ్దాభిధేయం ప్రసిద్ధవన్నిర్దిష్టం పరమపురుష ఏవేత్యుక్తం. ఇదానీం కారణత్వవ్యాప్త్యామృతత్వప్రాప్త్యుపాయతయోపాస్యత్వేన శ్రుత ఇన్ద్రప్రాణాదిశబ్దాభిధేయోఽపి పరమపురుష ఏవేత్యాహ.

౨౯॥ సూ. ప్రాణస్తథానుగమాత్॥

కౌషీతకిబ్రాహ్మణే ప్రతర్దనవిద్యాయాం *ప్రతర్దనో హ వై దైవోదాసిరిన్ద్రస్య ప్రియం ధామోపజగామ యుద్ధేన చ పౌరుషేణ చ ఇత్యారభ్య *వరం వృణీష్వేతి వక్తారమిన్ద్రం ప్రతి *త్వమేవ మే వరం వృణీష్వ యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యస ఇతి ప్రతర్దనేనోక్తే *స హోవాచ ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా తం మామాయురమృతమిత్యుపాస్స్వేతి శ్రూయతే. తత్ర సంశయః కిమయం హితతమోపాసనకర్మతయోక్త ఇన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టో జీవ ఏవ-

---

౨౮॥ సూ. ఉపదేశభేదాన్నేతిచేన్నోభయస్మిన్నప్యవిరోధాత్॥ (యథా వృక్షాగ్రే శ్యేన ఇతి) సప్తమ్యా సర్వబహిరభావోర్ధ్వభాగస్థితిసాధారణీ - పఞ్చమీ తూపరిస్థితిసాధారణీ - అతో వాక్యద్వయం స్థానవిశేషమనుపరిస్థితిరేవ వివక్షితేతి భావః. సూత్రార్థం పరమసామ్యేన ఘటయతి (తస్మాదితి) నను ఆత్మస్వరూపాదేర్దివి స్థితత్వం *జ్యోతిర్దీప్యత ఇత్యుక్తి జ్యోతిశ్శబ్దాభిధేయత్వగుణవిశిష్టాం సహితమధికరణార్థం నిగమయతి (ఏతావానితి) పురుషసూక్తవాక్యోపాదానం విగ్రహవిశేషజ్ఞాపనార్థం. జ్యోతిరధికరణం సమాప్తమ్.......................................

అనన్తరసఙ్గతిమాహ (నిరతిశయేతి) (జ్యోతిశ్శబ్దాభిధేయమితి) ఆకాశప్రాణతేజసాం క్రమోపపత్తేః *అత ఏవ ప్రాణ ఇత్యస్యానన్తరం *జ్యోతిశ్చరణాభిధానాదిత్యధికరణం సఙ్గతమితి భావః. (ప్రసిద్ధవన్నిర్దిష్టమితి) అనేనాధికరణయోః పౌర్వాపర్యనియమ ఉక్తః. *సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతానీతి పూర్వస్మాత్పూర్వాధికరణద్వయవిషయవాక్యయోః ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశో దృశ్యతే- అత్రాపి *అథ యదతః పర ఇతి యచ్ఛబ్దేన ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశో దృశ్యతే - తస్మాత్ జ్యోతిరధికరణం పూర్వాధికరణద్వయేన సఙ్గతం. ఏవం సత్యుత్తరాధికరణస్య జ్యోతిరధికరణానన్తరభావిత్వం ప్రాప్తమితి భావః. అనన్తరపేటికానుగతమర్థమాహ (కారణత్వవ్యాప్త్యేతి) పూర్వాధికరణే పరమపురుషస్య జ్యోతిశ్శబ్దాభిధేయత్వముక్తం- తదయుక్తం - పరమపురుషాదన్యస్యేన్ద్రాదిశబ్దవాచ్యస్య వేదాన్తప్రతిపాద్యత్వాదితి శఙ్కయా సఙ్గతిరిత్యర్థః. తత్ర కారణత్వాక్షేపకలిఙ్గభూయస్త్వమనుసన్ధేయం. ....

౨౯॥ సూ. ప్రాణస్తథానుగమాత్॥ (తత్రేతి) *ఇన్ద్రస్య ప్రియం ధామోపజగామేత్యుపక్రమ ఇన్ద్రశబ్దనిర్దిష్టత్వాత్, *ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా *స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మానన్దోఽజరోఽమృత ఇతి ప్రాణశబ్దేన నిర్దిష్టత్వాచ్చేన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్ట ఇత్యుక్తం. ప్రాణశబ్దస్య పరమాత్మలిఙ్గప్రతిపాదకవాక్యస్థత్వేన సిద్ధాన్తహేతుద్యోతకత్వాత్ సూత్రే ప్రాణశబ్దేన ధర్మీ నిర్దిష్టః- సత్యమిన్ద్రశబ్దేన. ఇన్ద్రశబ్దనిర్దిష్టస్య విచారవిషయత్వమర్థమితి సూత్రకారాభిప్రాయ ఇతి భావః. జీవమాత్రలిఙ్గసద్భావేఽపి విశేషాకాఙ్క్షాయాం జీవధర్మస్యేన్ద్రశబ్దవాచ్యప్రకృతజీవవిశేషనిష్ఠత్వప్రతీతేర్జీవవిశేషోఽన్తరం పరోక్షమయయుక్తమితి భావః. ప్రాణలిఙ్గే సత్యపి *ప్రాణోఽస్మీతి సామానాధికరణ్యేన ప్రాణస్య జీవవిశేషణత్వప్రతీతేః ప్రాధాన్యేన ప్రతిపాద్యత్వశఙ్కాయా అసంభవాత్ ప్రాణో వేతి చానుపన్యస్తం. కారణవాక్యప్రతిపాద్యం బ్రహ్మ కిం ప్రసిద్ధజీవభావ ఇన్ద్రః- ఉత పరమాత్మేతి విచారః. తదర్థం హితతమోపాసనకర్మతయేన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః కిం ప్రసిద్ధ ఇన్ద్రః- ఉత పరమాత్మేతి. తదర్థమానన్దాదిగుణాః కిం గౌణాః- ఉత ముఖ్యాః. తదర్థం కిముపక్రమావగతత్వాష్ట్రహననాదిలిఙ్గానురోధేనానన్దాదివర్ణనం - ఉతానన్దాదిలిఙ్గానుగుణతయా త్వాష్ట్రహననాదివర్ణనం. తదర్థం *మాముపాస్స్వేతి కిం స్వోపాసనముచ్యతే - ఉత స్వావస్థపరమాత్మోపాసనమితి విచారః. యదా స్వోపాసనోక్తిః- తదా త్వాష్ట్రవధాద్యనుగుణమానన్దాదేర్వర్ణనీయత్వేనానన్దాదిగుణానామముఖ్యత్వాద్ధితతమోపాసనకర్మతయోక్త ఇన్ద్ర ఇతి జగత్కారణం ప్రసిద్ధజీవభావ ఇన్ద్ర ఇతి పూర్వపక్షే ఫలఫలిభావః. యదా స్వావస్థపరమాత్మోపాసనోపదేశః- తదానన్దాదిగుణానుగుణం త్వాష్ట్రవధాదేర్వర్ణనీయత్వాత్ ఆనన్దాదిగుణానాం ముఖ్యత్వాద్ధితతమోపాసనకర్మభూతేన్ద్రప్రాణ

ఉతతదతిరిక్తః పరమాత్మేతి. కిం యుక్తం. జీవ ఏవేతి. కుతః. ఇన్ద్రశబ్దస్య జీవవిశేష ఏవ ప్రసిద్ధేః, తత్సమానాధికరణస్య ప్రాణశబ్దస్యాపి తత్రైవ వృత్తేః,. అయమిన్ద్రాభిధానో జీవః ప్రతర్దనేన *త్వమేవ మే వరం వృణీష్వ యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యస ఇత్యుక్తః *మాముపాస్స్వేతి స్వాత్మోపాసనం హితతమముపదిదేశ- హితతమశ్చామృతత్వప్రాప్త్యుపాయ ఏవ. జగత్కారణోపాసనస్యైవామృతత్వప్రాప్తిహేతుతా *తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యే అథ సమ్పత్స్య ఇత్యవగతా. అతః ప్రసిద్ధజీవభావ ఇన్ద్ర ఏవ కారణం బ్రహ్మ. ……

ఇత్యాశఙ్కాయామభిధీయతే (ప్రాణస్తథానుగమాదితి) అయమిన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టో న జీవమాత్రం- అపి తు జీవాదర్థాన్తరభూతం పరం బ్రహ్మ. * స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మాఽఽనన్దోఽజరోఽమృత ఇతీన్ద్రప్రాణశబ్దాభ్యాం ప్రస్తుతస్యానన్దాజరామృతశబ్దసామానాధికరణ్యేనానుగమో హి తథా సత్యేవోపపద్యతే………

౩౦॥ సూ. న వక్తురాత్మోపదేశాదితి చేదధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమా హ్యస్మిన్॥ యదుక్తమిన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్య *ఆనన్దోఽజరోఽమృత ఇత్యనేనైకార్థ్యాదయం పరం బ్రహ్మేతి, తన్నోపపద్యతే *మామేవ విజానీహి * ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా తం మామాయురమృతమిత్యుపాస్స్వ *త్రిశీర్షాణం త్వాష్ట్రమహనమిత్యేవమాదినా త్వాష్ట్రవధాదిభిః ప్రజ్ఞాతజీవభావస్యైవాత్మన ఏవోపాస్యతాం ప్రతర్దనాయోపదిశతి. అత ఉపక్రమే జీవవిశేష ఇత్యవగతే సతి *ఆనన్దోఽజరోఽమృత ఇత్యాదిభిరుపసంహారస్తదనుగుణ ఏవ వర్ణనీయ ఇతి చేత్. పరిహరతి (అధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమా హ్యస్మిన్) ఆత్మని యస్సమ్బన్ధస్సోఽధ్యాత్మసమ్బన్ధః. తస్య భూమా- భూయస్త్వం. బహుత్వమిత్యర్థః. ఆత్మన్యాధేయతయా సమ్బధ్యమానానాం బహుత్వేన సమ్బన్ధబహుత్వం. తచ్చాస్మిన్వక్తరి పరమాత్మన్యేవ హి సమ్భవతి. * తద్యథా రథస్యారేషు నేమిరర్పితా నాభావరా అర్పితా ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణేఽర్పితాః స ఏష ప్రాణ ఏవ

శబ్దనిర్దిష్టః పరమాత్మేతి సర్వవేదాన్తవేద్యం జగత్కారణం బ్రహ్మ పరమాత్మేతి రాద్ధాన్తే ఫలితో భావః. (జీవవిశేష ఏవ ప్రసిద్ధేరితి) అనేన జీవమాత్రపక్షస్యానుదయస్సూచితః. ప్రాణశబ్దస్య కథం జీవపరత్వమిత్యత్రాహ (తత్సమానాధికరణస్యేతి) అనేన ప్రాథమ్యేన ప్రాణపరత్వశఙ్కానుత్థానమప్యర్థాత్సూచితం. ఇన్ద్రస్య జీవత్వే కథం కారణస్య జీవానతిరిక్తత్వమిత్యత్రాహ (అయమితి) స్వాత్మోపాసనం హితతమముపదిష్టమస్తు- తతః కిమిన్ద్రస్య జగత్కారణత్వ ఇత్యత్రాహ (హితతమ ఇతి) తతః కిమిత్యపేక్షాయాం ముముక్షూపాస్యత్వస్య కారణత్వవ్యాప్తిం దర్శయతి (జగదితి) అత ఇతి పూర్వపక్షోపసంహారః…

రాద్ధాన్తం ప్రతిజానీతే (అయమితి) ఉపపాదయతి (స ఏష ఇతి) అనుగమః- పూర్వవాక్యప్రకృతస్యోత్తరవాక్యసంబన్ధః. స్వవాక్యాన్తరవ్యక్తస్య సిద్ధాన్తహేతోరుత్తరవాక్యాభివ్యక్తతయాఽనుగమాదిత్యుక్తం. ఆకాశాధికరణే జ్యోతిరధికరణే చ సిద్ధాన్తహేతోస్స్వవాక్యపూర్వవాక్యాభివ్యక్తతయాఽనుగమాదిత్యనుక్తిః. సూత్రం తథాపదం సాధకాకారపరామర్శిత్వేన వ్యాచష్టే (అనన్దాజరేతి) ప్రాణః పరమాత్మా- తథానుగమాత్- పరమాత్మత్వానుగుణ్యేనానుగమాదితి సూత్రయోజనా. తథాశబ్దస్య సాధ్యాకారపరామర్శిత్వమప్యభిప్రయన్నాహ (తథా సత్యేవేతి) తథా సతి- ఇన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టే పరస్మిన్బ్రహ్మణి సత్యేవేత్యర్థః. ప్రాణః పరమాత్మా- తథానుగమాత్- పరమాత్మతయాఽనుగమాదితి యోజనా. అనుగమక్రియావిశేషణం తథాశబ్దః. బుద్ధిస్థసాధ్యసాధకధర్మవత్తయాఽనుగమో వివక్షిత ఇత్యభిప్రాయః. అద్యసూత్రం *స ఏష ప్రాణ ఏవేత్యాదివాక్యమాత్రవిషయం వ్యాఖ్యాతం- న తు పరైరివ వాక్యాన్తరస్థహేతవోఽప్యత్ర వివక్షితత్వేనోక్తాః- *అధ్యాత్మసంబన్ధభూమేతి ద్వితీయసూత్రఏవ బహువాక్యస్థహేతుబాహుళ్యవివక్షితత్వావగమాత్. ఆనన్దాదిగుణప్రతిపాదకవాక్యస్య ప్రాణశబ్దచిహ్నితత్వాత్ లిఙ్గరూపహేతుపరత్వేన హి ప్రాణశబ్దచిహ్నితసూత్రవ్యాఖ్యానం యుక్తం. ప్రాణశబ్దచిహ్నితస్యాపి *ప్రాణోఽస్మీత్యాదేరత్రానుదాహరణమన్యవిశేషణభూతపరమాత్మలిఙ్గత్వాత్. *ప్రాణేఽర్పితా ఇత్యస్యానుదాహరణం తు సూత్రాన్తరైకార్థ్యాత్……………………

౩౦॥ సూ. న వక్తురాత్మోపదేశాదితి చేదధ్యాత్మసంబన్ధభూమా హ్యస్మిన్॥ నిషేధ్యాధ్యాహారేణ నఞర్థమాహ (యదుక్తమితి) త్వాష్ట్రవధాదీత్యత్రాదిశబ్దేన సాలావృకదానప్రదానపౌలోమదిసంధానపాలోమనిరాసేన్ద్రశబ్దా వివక్షితాః. తతః కిమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) ఉపక్రమో బలీయానిత్యర్థః. *ఇతికారశబ్దాన్నేతి చేన్నేతి వత్ సూత్రే సిద్ధాన్తఖణ్డనే ఽధవాచిశబ్దాభావాత్ ఖణ్డనరసస్య సిద్ధాన్తపరత్వద్యోతనాయ పరిహరతీత్యుక్తం. భూమశబ్దో భూయస్త్వశబ్దేన వ్యాఖ్యాతః. భూమశబ్దప్రకృతిం దర్శయితుం బహుత్వమిత్యుక్తం. ఆపేక్షికం హి బహుత్వం- పూర్వపక్షయుక్తిబహుత్వాదపి బహుతరమితి భావః. సంబన్ధబహుత్వనిబన్ధనమాహ (సంబధ్యమానానామితి) సంబన్ధః కీదృశ ఇత్యత్రాహ (ఆధేయతయేతి) అస్మిన్నితి పదం వ్యాచష్టే (తచ్చేతి) ఆధేయతయా సంబన్ధే శ్రుతిమాహ (తద్యథేతి) న కేవలముపసంహారవచనమాత్రం కిం తు పూర్వమప్యస్తీతి బహుత్వాభిప్రాయేణ *స

ప్రజ్ఞాత్మానన్దోఽజరోఽమృత ఇతి భూతమాత్రాశబ్దేనాచేతనవస్తుజాతమభిధాయ ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దేన

ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మేత్యాదికముక్తం. పూర్వోక్తం తత్ర శ్రుత్యన్తరముదాహృత్య (భూతమాత్రేతి) నను కథం ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దేన చేతనవర్గాభిధానం - వాఙ్మాత్రాదయస్తు శ్రోత్రఘ్రాణజిహ్వాః పాణిపాదోపస్థశరీరమనాంసి చ ప్రతిపాద్య * తా వా ఏతా దశైవ భూతమాత్రా అధిప్రజ్ఞం దశ ప్రజ్ఞామాత్రా అధిభూతం యద్ధి భూతమాత్రా న స్యుః న ప్రజ్ఞామాత్రాస్స్యుః యద్వా హ్యేవ ప్రజ్ఞామాత్రాస్స్యుః న భూతమాత్రాస్స్యురితి భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాశ్చ ప్రత్యేకం దశసంఖ్యాః పరస్పరసాకాఙ్క్షా ఉక్తాః. తత్ర ప్రజ్ఞామాత్రా శబ్దోగన్ధాదివచనస్సుయవాగా దివ్యాపారచతుష్టయ శారీరసుఖదుఃఖమన్తవ్య విషయజ్ఞాపిపరః. యద్వా - భోగ్యాగన్ధాదయః శరీరానుప్రవిష్టభూతాంశాశ్చ భూతమాత్రాః. దశేన్ద్రియాణి ప్రజ్ఞామాత్రాః. ప్రత్యేకం దశసంఖ్యాత్వ [illegible] పదార్థాశ్చాజహల్లక్షణయాఽభిమతా ఇత్యభ్యుపేత్యం ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దస్య జీవపరత్వే దశసంఖ్యావిరోధాత్. ఏవం *తాస్తాశ్చ [illegible] తన్నానేత్యాసాముభయ విధానామపి పరస్పరాపినాభావము [illegible] * తద్యథా రథస్యారేషు నేమిరర్పితా నాభావరా అర్పితా ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణే అర్పితాః. స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మా [illegible] ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దః ఇతి. మాత్రాశబ్దేన ప్రజ్ఞాశబ్దేన [illegible] కేవల ప్రజ్ఞాశబ్దనిర్దిష్టజీవ ప్రత్యభిజ్ఞానాభావాత్, [illegible] దశసంఖ్య ప్రజ్ఞామాత్రాణామేకస్యాః ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాచ్చేతి. [illegible] అగ్నినిరోధాత్, [illegible] ప్రత్యభిజ్ఞానస్యభగ్నత్వాత్. [illegible] భూతసంఘాతరూపశరీరమే [illegible] తథా *నహ్యన్యతరతో రూపం కించన సిధ్యేదితి [illegible] పరస్పరసాకాఙ్క్షత్వం పూర్వవా [illegible] * భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితా ఇత్యుక్త్వా ప్రజ్ఞామాత్రా భూతమాత్రాస్వర్పితా [illegible] పరస్పరసాకాఙ్క్షత్వే [illegible] అర్పితాస్స్యాత్. అతో న * ప్రాణేఽర్పితా ఇత్యేవోక్తం - ప్రాణశ్చ [illegible] * స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మాఽఽనన్దోఽజరోఽమృత [illegible] ప్రత్యభిజ్ఞానస [illegible] హేతుసద్భావాత్ * తస్మాదేయతే [illegible] ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్ద [illegible]

[illegible] ప్రజ్ఞాశబ్దనిర్దిష్టజీవపరత్వే [illegible] ప్రాణశబ్దేన ప్రజ్ఞాశబ్దస్య [illegible] ప్రాణశబ్దస్తావన్ముఖ్య ప్రాణే ప్రయుక్తః * [illegible] తచ్ఛ్రుతిరేవ * ప్రాణం ప్రాణేన [illegible] తథాన్యత్ర [illegible] * యదా వై పురుషః స్వపితి [illegible] ప్రాణాయతనం [illegible] * ప్రాణో వా [illegible] నాపి [illegible] దేవతా [illegible] ప్రకాశరూపజ్ఞాన [illegible] జ్ఞానైకాకారత్వ [illegible] ప్రాణశబ్దో జీవపరః. ప్రాణసాహచర్యాజ్జీవే ప్రయోగః. పరమాత్మనస్తు ప్రాణశరీరకత్వాత్. తథా ప్రజ్ఞాశబ్దస్య జీవే తావత్ప్రయోగః * ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా. ప్రజ్ఞారూపత్వాత్ ప్రజ్ఞాత్మా. తథా * యో వై ప్రాణస్సా ప్రజ్ఞా యా వా ప్రజ్ఞా స ప్రాణః సహ హ్యేతావస్మిఞ్ఛరీరే వసతః [illegible] తత్ప్రాణ [illegible] కథాభవతీతి. స హాయం ప్రజ్ఞాశబ్దః [illegible] * సహోత్క్రామతః [illegible] ప్రాణో [illegible] తథా [illegible] జీవపరః. * [illegible] ప్రాణ ఏవ [illegible] ఇత్యేవమాది [illegible] * స వై [illegible] అత్ర హ్యస్యాం ఇతి [illegible] జీవపరం- [illegible] * నీలిం [illegible] విజిజ్ఞాసీత [illegible] * స మనో విజిజ్ఞాసీత మన్తారం విద్యాత్ [illegible] ప్రజ్ఞాశబ్దస్య [illegible] జీవపరత్వ [illegible] పృథగుపదేశాభ్యాం *కౌషీ [illegible] ప్రజ్ఞాశబ్దో జీవనియమః. ఉత్క్రమణ [illegible] ప్రత్యభిజ్ఞాపకత్వాత్ వాగాదీనాముపకరణత్వాచ్చ బుద్ధిపరత్వమప్యనుపపన్నం. అతో జీవపరత్వమేవ [illegible]. తథా మనసి చ ప్రజ్ఞాశబ్దః ప్రయుజ్యతే * సహి ప్రజ్ఞాపేతా వాఙ్నామ [illegible] ప్రజ్ఞాపయేదస్యత్ర మే మనోఽభూ [illegible] నాద్రాక్షం [illegible] ప్రజ్ఞాని [illegible]. తచ్ఛ్రుతిరేవ *దశ ప్రజ్ఞామాత్రా ఇతి. అతః పూర్వం ప్రజ్ఞాశబ్దనిర్దిష్టజీవపరః ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దో [illegible] [illegible] ప్రాయేణ బహువచననిర్దేశ ఉపపద్యతే- యథా *సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నో భవతి *సతి సమ్పద్య న విదుస్సతి

తదాధారతయా చేతనవర్గం చాభిధాయ తస్యాప్యాధారతయా ప్రకృతమిన్ద్రప్రాణశబ్దాభిధేయం నిర్దిశ్య తమేవా
నన్దోఽజరోఽమృత ఇత్యుపదిశతి- తదేతచ్చేతనాచేతనాత్మకకృత్స్నవస్త్వాధారత్వం జీవాదర్థాన్తరభూతేఽస్మిన్
పరమాత్మన్యేవోపపద్యత ఇత్యర్థః. అథవా- (అధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమా హ్యస్మిన్) పరమాత్మాసాధారణధర్మసమ్బ
న్ధోఽధ్యాత్మసమ్బన్ధః. తస్య భూమా- బహుత్వం హి అస్మిన్- ప్రకరణే విద్యతే. తథాహి- ప్రథమం *త్వమేవ
మే వరం వృణీష్వ యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యస ఇతి * మాముపాస్స్వేతి చ పరమాత్మాసాధారణమో
క్షసాధనోపాసనకర్మత్వం ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్యేన్ద్రస్య ప్రతీయతే. తథా- *ఏష ఏవ సాధు కర్మ కారయతి తం యమే
భ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషతి ఏష ఏవాసాధు కర్మ కారయతి తం యమధో నినీషతీతి- సర్వస్య కర్మణః కారయితృత్వం చ ప
రమాత్మధర్మః. తథా- *తద్యథా రథస్యారేషు నేమిరర్పితా నాభావరా అర్పితా ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్ర
జ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణేఽర్పితాః ఇతి- సర్వాధారత్వం చ తస్యైవ ధర్మః. తథా- *స ఏష ప్రాణ
ఏవ ప్రజ్ఞాత్మానన్దోఽజరోఽమృత ఇత్యేతేఽపి పరమాత్మన ఏవ ధర్మాః. *ఏష లోకాధిపతిరేష సర్వేశ ఇతి చ పరమాత్మ
న్యేవ సమ్భవతి. తదేవమధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమ్నః ప్రవిద్యమానత్వాత్పరమాత్మైవాత్రేన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః.

సంబత్స్యమహ ఇతి చ. యద్వా- మాభూత్ ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దస్యార్థనైరూప్యాశ్రయణం - అరనాభిదృష్టాన్తవాక్యే ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దస్య భూతే
న్ద్రియాభిమానిదేవతారూపదశవిధచేతనపరత్వం స్యాత్. తదానీమపి తదాధారతయా చేతనాధారత్వం పరస్యార్థసిద్ధం. ఏవమేతత్ప్రకరణపర్యాలోచ
నానులభముపపత్తిజాతం సర్వం భాష్య ఏవ వ్యక్తీభవిష్యతి (ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దేన తదాధారతయేతి) నహీన్ద్రియాణాం పృథివ్యాదిభూతాధారత్వం యు
క్తమితి భావః. (చేతనవర్గమితి) ప్రాకరణికప్రజ్ఞాశబ్దైకవచనం జాత్యభిప్రాయమితి భావః. (తస్యాప్యాధారతయా ప్రకృతమిన్ద్రప్రాణశబ్దాభిధేయం
నిర్దిశ్యేతి) *తా వా ఏతా ఇత్యాదిపూర్వవాక్యైకవాక్యత్వే పరస్పరసాకాఙ్క్షత్వే దృష్టాన్తత్వం న ఘటతే - ప్రజ్ఞామాత్రాణామాధారాన్తరకథనాదితి భావః. తస్య
చ పరమాత్మత్వం కథమిత్యత్రాహ (తమేవానన్దోఽజర ఇతి) ఏవమర్థనిరోధ, దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికభావనైఘట్య, ముఖ్యత్వ, ప్రాకరణికప్రయోగసాధారణ్యై
రనుగృహీతస్య శ్రుతివాక్యస్యార్థముపన్యస్య సూత్రార్థముపసంహరతి (తదేతదితి) ఏవం ప్రకృతయోజనాయాం * తద్యథా రథస్యారేష్విత్యాదివా
క్యమేకమేవ విషయస్స్యాత్. *స ఏష ప్రాణ ఏవేత్యేతద్వాక్యోదాహరణం వాక్యాన్తరాణ్యపి పరబ్రహ్మపరాణీతి స్థితిప్రదర్శనార్థం. తేనోపక్రమస్యా
రస్యాదపి సముదాయస్వారస్యం ప్రబలమితి ఫలితం. ఏవమవయవస్వారస్యప్రాబల్యస్యార్థసిద్ధత్వాదపి కిఞ్చిత్కరత్వం యుక్తమితి ముఖ్యాన్తరేణ యోజయతి
(అథవేతి) పూర్వయోజనాయామధ్యాత్మశబ్దస్యాత్మనీత్యర్థః. అస్యాం త్వాత్మనీవ ఉపాసనపరోఽధ్యాత్మశబ్దః. ఉపసంహారవాక్యముపక్రమబాధితమితి
పూర్వపక్షిణోక్తం- తత్రేదముత్తరముక్తం భవతి- ఉపక్రమోపసంహారౌ వాక్యావయవౌ- తయోరవయవభూతయోః పరస్పరవిరోధే ఉపక్రమప్రా
బల్యం- న త్వవయవివిరోధే. అత్ర త్వనేకావాన్తరవాక్యపర్యాలోచితైః ప్రతిపన్నస్య మహావాక్యార్థస్యావయవినో విరోధే అవయవభూతోపక్ర
మో దుర్బలః- యథాగ్న్యా[illegible] హోమః ప్రతివసతీత్యాదిషు హోమః ప్రతివసతీతి పదాఖ్యం ప్రతిపన్నవాక్యార్థముపక్రమస్థగతోపవంస బాధతే-
పితుస్స్వయం తదనుగుణార్థం భవతి- తద్వదితి. తదేతదభిప్రాయేణ పరమాత్మాసాధారణధర్మభూయస్త్వం దర్శయతి (తథాహీతి) *హితతమం మన్యస
ఇతి వాక్యం త్వాష్ట్రవధాదేరప్యుపక్రమగతం- ఉపక్రమోపక్రమస్యాపి మహావాక్యాన్తర్భావాత్ - నతు తావన్మాత్రస్య సాధకత్వాభిప్రాయే
ణ. లోకాధిపతిః- లోకస్వామీ. సర్వేశః- సర్వనియన్తా. నను *పా రక్షణ ఇతి ధాతోః పతిశబ్దః- తత్సామర్థ్య[illegible] విశ్వం. ఉచ్యతే- నహి సర్వత్రా
వయవశక్తిరేవ- రూఢిశక్తిరపి హ్యస్తి- అన్యథా *గమేర్డో ఇతి వ్యుత్పత్త్యా గోశబ్దస్య సర్వజఙ్గమవాచిత్వప్రసక్తాత్, స్థితాయాం గోరవాచకత్వప్రసఙ్గా
చ్చ. అతశ్శేషిణి పతిశబ్దో రూఢః- అన్యథా *వృద్ధౌ చ మాతాపితరౌ సాధ్వీ భార్యా సుతశ్శిశుః। అప్యకార్యశతం కృత్వా భర్తవ్యా మనురబ్రవీదితి న్యాయే
న పితుస్సంరక్షకే పుత్రే పితరం ప్రతి పతిశబ్దప్రయోగప్రసక్త్యాదిని. సూత్రార్థం నిగమయతి ------ (తదేవమితి) *అధ్యాత్మసంబన్ధభూమా హ్యస్మిన్నితి
సూత్రాంశః పరైరేవం వ్యాఖ్యాతః- అధ్యాత్మసంబన్ధః- ప్రత్యగాత్మసంబన్ధః. తస్య భూమా- బాహుళ్యముపలభ్యతేఽస్మిన్నధ్యాయే- ఆయుష్ప్రభు
త్వ, మిన్ద్రియాశ్రయత్వం, శరీరోత్థాపకత్వం, విషయేన్ద్రియాదివిజ్ఞానప్రతిక్షేపేణ ప్రత్యగాత్మవేపనం చోపదిశ్యత ఇతి. అప్యుచ్య- ప్రజ్ఞాదేహే
న్ద్రియమనః ప్రాణాత్మనాం సంబన్ధోఽధ్యాత్మసంబన్ధ- స భూమాయానితి వ్యాఖ్యాతం. తదయుక్తం- ఆయురధిపతిత్వాదీనాం మనః ప్రాణసంబన్ధత్వాదీనాం
చ పరమాత్మసాధకత్వాభావాత్. ఇన్ద్రసంజ్ఞదేవతావిశేషతాత్పర్యనిషేధపరం సూత్రమితి చేన్న- ఇన్ద్రస్య శరీరేఽపి ప్రాణేన్ద్రియమనః ప్రభృతీనాం విద్య
మానతయా తత్ప్రతిక్షేపాసామర్థ్యాత్. *అస్మిన్ శరీర ఇతి నిర్దేశో హీన్ద్రశరీరేఽపి సంభవతి - *స దేవ సౌమ్యేదమిత్యాదిశబ్దవత్ సర్వనామపదస్య సాధారణ
త్వాత్. ప్రత్యగర్థవిషయస్యోపదేశస్య పరాధీనదేవతావిషయత్వమయుక్తమితి చేన్న- ఇన్ద్రస్యాపి స్వాత్మానం ప్రత్యహమితి ప్రత్యక్త్వయాఽవభాసాత్.
* ప్రాణోఽస్మి *మాముపాస్స్వేతి హితద్వాక్యం. ఇన్ద్రమాత్రస్య ప్రాధాన్యతః ప్రతిపాద్యతా ప్రతిక్షిప్యత ఇతి చేన్న- ప్రాణేన్ద్రియమన ఆదిసంబన్ధానాం
తత్ప్రతిక్షేపాసామర్థ్యాత్. శాస్త్రవచనవ్యక్త్యనుగుణతా చ న స్యాత్- ప్రాణః పరమాత్మేతి ప్రతిజ్ఞాతమాద్యే సూత్రే- ద్వితీయసూత్రస్థేన సఖ్యాపరమా
త్మత్వమేవ నిషేధ్యం - న పరమాత్మేతి పూర్వపక్షీ తేనతత్ ప్రతిసమాధానపరేణ పరమాత్మైవ ప్రాణ ఇతి ప్రతిజ్ఞాయ సమర్థనీయం. న పరమాత్మేతి వదన్తం

కథంతర్హి ప్రజ్ఞాతజీవభావస్యేన్ద్రస్య స్వాత్మన ఉపాస్యత్వోపదేశస్సఙ్గచ్ఛత ఇత్యత్రాహ.

౩౧ ॥ సూ. శాస్త్రదృష్ట్యాతూపదేశో వామదేవవత్ ॥ ప్రజ్ఞాతజీవభావేనేన్ద్రేణ *మామేవవిజానీహి* *మాముపాస్స్వ* ఇత్యుపాస్యస్య బ్రహ్మణస్స్వాత్మత్వేనోపదేశోఽయం న ప్రమాణాన్తరప్రాప్తస్వాత్మావలోకనకృతః- అపితు శాస్త్రేణ స్వాత్మదృష్టికృతః. ఏతదుక్తంభవతి- *అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపేవ్యాకరవాణి *ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వం *అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తాజనానాంసర్వాత్మా *యఆత్మనితిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరోయమాత్మానవేదయస్యాత్మాశరీరంయఆత్మానమన్తరోయమయతి * ఏషసర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మాదివ్యోదేవ ఏకోనారాయణఇత్యేవమాదినాశాస్త్రేణ జీవాత్మశరీరకం పరమాత్మానమవగమ్య జీవాత్మవాచినామహంత్వమాదిశబ్దానామపి పరమాత్మన్యేవ పర్యవసానంజ్ఞాత్వా * మామేవవిజానీహి *మాముపాస్స్వేతిస్వాత్మశరీరకం పరమాత్మానమేవోపాస్యత్వేనోపదిదేశేతి. (వామదేవవత్) యథావామదేవఃపరస్యబ్రహ్మణస్సర్వాన్తరాత్మత్వం, సర్వస్యచతచ్ఛరీరత్వం, శరీరవాచినాంచశబ్దానాంశరీరిణిపర్యవసానం, పశ్యన్నహమితిస్వాత్మశరీరకంపరంబ్రహ్మనిర్దిశ్యతత్సామానాధికరణ్యేనమనుసూర్యాదీన్వ్యపదిశతి*తద్ధైతత్పశ్యన్నృషిర్వామదేవః ప్రతిపేదేఽహంమనురభవంసూర్యశ్చాహంకక్షీవానృషిరస్మివిప్రఇత్యాదినా.
యథాచప్రహ్లాదః *సర్వగత్వాదనన్తస్యసఏవాహమవస్థితః। మత్తస్సర్వమహంసర్వంమయిసర్వంసనాతనేఇత్యాదివదతి..

అస్మిన్ప్రకరణే జీవవాచిభిశ్శబ్దైరచిద్విశేషాభిధాయిభిశ్చోపాస్య
భూతస్యపరస్యబ్రహ్మణోఽభిధానే కారణంచోద్యపూర్వకమాహ.

౩౨॥సూ. జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతిచేన్నోపాసాత్రైవిధ్యాదాశ్రితత్వాదిహతద్యోగాత్ ॥ న

(ప్రతిసేన్ద్ర) ఇత్యుక్తేః ప్రతిషేధః- నఘటోఽస్తీత్యుక్తే- సఘటఇతివత్ తయోర్విరోధాభావాత్. పరమాత్మత్వే ప్రతిజ్ఞాతే మనః ప్రాణసంబన్ధాదయస్తు నపరమాత్మత్వసాధనసమర్థాః. ననునాయంపరమాత్మా- అపిత్విన్ద్రఇతి ప్రతిజ్ఞాతేసతి నేన్ద్రఇతి ప్రతివిధానంయుక్తమితిచేన్న- త్వదుక్తయుక్తేరిన్ద్రప్రతిషేధకత్వాభావాత్. అస్తువాతత్ప్రతిషేధః- తతఃకిం. నతుపరమసాధ్యస్యపరమాత్మపరత్వస్యోపయోగీతిచేన్న - పరమసాధ్యస్యావ్యవహితసాధకహేతూపస్థాపకత్వేసంభవతిపరమ్పరయాసాధకాన్తరపరత్వేననిర్వాహోనుపపత్తేః..............................

ఉత్తరసూత్రంశఙ్కయాఽవతారయతి(కథంతర్హీతి) (ప్రజ్ఞాతజీవభావస్యేతి) *ఇదిపరమైశ్వర్యే ఇత్యాది ప్రకృతిప్రత్యయవిభాగేనపరమాత్మపరత్వమిన్ద్రాదిశబ్దానామయుక్తం- త్వాష్ట్రవధాదిలిఙ్గనిర్వాహోనుపపత్తేః. తత్కథమిన్ద్రశబ్దేనపరమాత్మనిర్దేశ ఇతిభావః. పూర్వంపరమాత్మపరత్వసాధకహేతురుక్తః- పూర్వపక్షయుక్తేఃపరిహారఇత్యపేక్షాయాంసూత్రావతారఇత్యర్థః.

౩౧॥ సూ. శాస్త్రదృష్ట్యాతూపదేశోవామదేవవత్ ॥ కీదృశఉపదేశఇత్యత్రాహ(ప్రజ్ఞాతేతి)శాస్త్రదృష్టిశబ్దస్యవ్యవచ్ఛేద్యమాహ (నప్రమాణాన్తరేతి) శాస్త్రస్యదృష్టిః- శాస్త్రరూపాదృష్టిరితివ్యుత్పత్తిస్స్యాదితితద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (శాస్త్రేణేతి) కస్యదృష్టిరిత్యపేక్షాయాంస్వాత్మశబ్దః. స్వానుభవప్రత్యక్షేణాత్మావలోకనేజీవమాత్రప్రకాశః- శాస్త్రేణతస్యయోగేనచాత్మానుభవేపరమాత్మపర్యన్తతయాప్రకాశఇతిభావః. నహిప్రమాణవిశేషేణాన్యత్ ప్రమేయమన్యత్ భవతి- తచ్ఛాస్త్రంకిమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) జీవవాచిపదానాంపరమాత్మసామానాధికరణ్యోపపాదికాఃశ్రుతీరుదాజహార- నామరూపవ్యాకరణశ్రుతిమాహ (అనేనేతి) జీవేష్వనుప్రవేశందర్శయితుమాహ (ఐతదాత్మ్యమితి) జీవస్పష్టయతి (అన్తఃప్రవిష్టఇతి) శరీరత్వతల్లక్షణేదర్శయతి (యఆత్మనీతి) పర్యవసానంజ్ఞాత్వేతినామరూపవ్యాకరణశ్రుతిలబ్ధార్థఉక్తః. ఉపదిదేశేత్యన్తేన *శాస్త్రదృష్ట్యాతూపదేశఇత్యంశోవ్యాఖ్యాతః. *వామదేవవదిత్యంశంవ్యాచష్టే(యథేతి) శరీరిణిపర్యవసానంపశ్యన్నిత్యన్తేన *తద్ధైతత్పశ్యన్నిత్యేతద్వ్యాఖ్యాతం. ఉక్తార్థవిశదీకరణాయాహ (యథాచప్రహ్లాదఇతి)..............................

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (అస్మిన్నితి) (జీవవాచిభిరిత్యాది) త్వాష్ట్రవధాదిలిఙ్గప్రతిపాదనకారణమపికథనీయమిత్యభిప్రేతం- ఉపరితనగ్రన్థానుగుణ్యాత్. కారణం- ప్రయోజనరూపం. ఉపదేక్ష్యమితిహివక్ష్యతే. చోద్యపూర్వకమాహ-నరూపాన్తార్థప్రతిషేధార్థకంచోద్యం- విశేషణానాంకేతాత్పర్యంప్రతీయతఇతితస్యప్రయోజనమేవప్రష్టవ్యం - తచ్చోద్యపూర్వకంపృష్టవానిత్యర్థః.

౩౨॥ సూ. జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతిచేన్నోపాసాత్రైవిధ్యాదాశ్రితత్వాదిహతద్యోగాత్ ॥ ననుచవిజానీహీతివక్తా

మాచంవిజిజ్ఞాసీతవక్తారంవిద్యాత్ * త్రిశీర్షాణంత్వాష్ట్రమహనం అరున్ముఖాన్యతీన్సాలావృకేభ్యః ప్రాయచ్ఛమిత్యాదిజీవలిఙ్గాత్, యావద్ధ్యస్మిఞ్ఛరీరే ప్రాణోవసతితావదాయుః * అథఖలు ప్రాణఏవప్రజ్ఞాత్మేదం శరీరంపరిగృహ్యోత్థాపయతీతి ముఖ్యప్రాణలిఙ్గా, చ్చనాధ్యాత్మసమ్బన్ధ భూమేతిచేన్న- (ఉపాసాత్రైవిధ్యాత్) హేతోః. ఉపాసనాత్రైవిధ్యముపదేష్టుంత త్తచ్ఛబ్దైనాభిధానం - నిఖిలకారణభూతస్య బ్రహ్మణస్స్వరూపేణానుసన్ధానం, భోక్తృవర్గశరీరకత్వానుసన్ధానం, భోగ్యభోగోపకరణశరీరకత్వానుసన్ధానం, చేతి త్రివిధమనుసన్ధానముపదేష్టుమిత్యర్థః. తదిదం త్రివిధం బ్రహ్మానుసన్ధానం ప్రకరణాన్తరేష్వప్యాశ్రితం. * సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మ * ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యాదిషు స్వరూపానుసన్ధానం, * తత్సృష్ట్వాతదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చత్యచ్చాభవత్ నిరుక్తంచానిరుక్తంచనిలయనంచానిలయనంచవిజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచ సత్యంచానృతంచ సత్యమభవదిత్యాదిషు భోక్తృశరీరతయా, భోగ్యభోగోపకరణశరీరతయా, చానుసన్ధానం. ఇహాపిప్రకరణేత త్త్రివిధమనుసన్ధానంయుజ్యతఏవేత్యర్థః. ఏతదుక్తంభవతి-యత్ర

రంవిద్యాదితి- న కేవలంమద్వచనమేవవిజిజ్ఞాసీహివక్తారంమాంచవిజానీహీత్యర్థః. ముఖ్యప్రాణః- పఞ్చవృత్తిః. ముఖ్యశబ్దశ్శ్రేష్ఠ్యాదివ్యావృత్త్యర్థః. నఖలో నిషేధ్యాకాఙ్క్షాయామనలినిప్రకృష్టంసాత్రంపదమధ్యాహృతం అధ్యాత్మేతి. హేతుత్వంవివృణోతి (ఉపాసనేతి) ఉపదేష్టుమిత్యనేన ప్రయోజనతయా హేతుత్వంస్పష్టం. త్రైవిధ్యంవివృణోతి (నిఖిలేతి) స్వరూపేణానుసన్ధానం- అద్వారకగుణవిశిష్టానుసన్ధానం. త్రివిధానుసన్ధానస్య ప్రమాణమూలత్వేసిద్ధేహ్యయంనిర్వాహఉపపన్నస్స్యాదితిశఙ్కాయామాశ్రితత్వాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే. (తదిదమితి) మన్త్రైత్యపేక్షాయాం ప్రకరణాన్తరేష్వపీత్యుక్తం. ఆశ్రితం- ప్రతిపన్నమిత్యర్థః. (తత్సృష్ట్వేత్యాది) * సత్యంజ్ఞానమనన్తమితిదేశకాలవస్తుపరిచ్ఛేదరహితస్య బ్రహ్మణః * బ్రహ్మవిదాప్నోతీతివేద్యత్వవిధానాత్ ప్రకరణస్యవేద్యబ్రహ్మప్రతిపాదనపరత్వాత్, * సయఏవంవిదితినిగమనవాక్యేపిపూర్వోక్తసమస్తప్రకారస్యవేదనప్రతీతేశ్చ చిదచిచ్ఛరీరకత్వానుసన్ధానమత్రవివక్షితమితిభాష్యాభిప్రాయః. నను * సయశ్చాయంపురుషే. యశ్చాసావాదిత్యేసఏక ఇత్యస్యానన్తరం * సయఏవంవిదితివాక్యేనజీవాన్తర్యామిణఆదిత్యాన్తర్యామిణశ్చోపాసనముచ్యతఇతిచేన్న- స్థానభేదేనవిద్యాభేదప్రసఙ్గాత్. సనాననుపపన్నః- * ఏతమానన్దమయమాత్మానముపసంక్రామతీత్యానన్దమయప్రాప్తిఫలశ్రవణేన * బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరం * తస్మాద్వాఏతస్మాదాత్మనఆకాశస్సమ్భూతః ఇత్యాదినా ప్రతిపాదితానన్దమయవిషయవిద్యైక్యకత్వావగమాత్, ప్రకరణస్యసంభవత్యేకవాక్యత్వేవాక్యభేదానుపపత్తేశ్చ. * సయశ్చాయమిత్యాదివాక్యే కిముచ్యతఇతిచేత్. త్రివిధానుసన్ధానరూపైకవిద్యాయామేకఫలకత్వేనవివక్షితత్వేసతి తత్ర స్వరూపేణావస్థితస్యానుసన్ధానేజ్ఞానాదిగుణవద్దివ్యవిగ్రహయోగస్యాపిఅనుసన్ధేయతాసిద్ధ్యర్థంపుణ్డరీకాక్షప్రాకృతవపురితిదిశ్యతే. తత్ర * సయశ్చాయంపురుషఇతివిజ్ఞానమయానన్తరస్యానన్దమయస్యానువాదః- * యశ్చాసావాదిత్యఇతివిగ్రహనిర్దేశః. కిఞ్చ- ఆనన్దమయప్రతిపాదనానన్తరం * బ్రహ్మవిదాప్నోతీత్యుపక్రమోపహితప్రాప్తివిశదీకరణార్థం * అథాతోనుప్రశ్నాఇతిప్రశ్నాఉపక్షిప్తాః. పూర్వప్రతిపాదనస్యబుభుత్సాహేతుత్వమతశ్శబ్దేనోచ్యతే. * ఉతావిద్వానితి. ఉత- విద్వానితిపదం. * నిపాతస్యేతిఛాన్దసోదీర్ఘః- * అథాసపద్యావితివత్. అవిద్వానితిపదేసతిహ్యద్వ్యర్థత్వంస్యాత్- * తత్పురుషేకృతిబహులమిత్యనుస్మరణాత్-* అవిద్వాన్ ప్రతిగృహ్ణాతీతివత్. అన్తోదాత్తంచేదంపదం-తస్మాద్విద్వానితిపదం. కశ్చన- అపి ప్రకృష్టహృదయాదిస్థానస్థమసన్నిధేస్సన్నం బ్రహ్మోపాసీనోవిద్వాన్ కిమతః ప్రేత్యఅముంలోకం-* పరమేవ్యోమన్నిత్యుక్తంలోకంగచ్ఛతీత్యేకః ప్రశ్నః. ఉతగచ్ఛనప్యేవమిత్యానబ్రహ్మప్రాప్నోతీత్యర్థసిద్ధః ప్రశ్నః. * ఆహోవిద్వానితి. సముచ్చితాఇతిభోక్తృత్వంవివక్షితం. కశ్చిత్ - అహంగ్రహోపాసీనోపివిద్వానముంలోకంగత్వాకింసమశ్నుతే- భోగ్యభూతంబ్రహ్మానుభవతీత్యేకః ప్రశ్నః. ఉత బ్రహ్మస్వరూపేణైకీభవతీత్యర్థసిద్ధః ప్రశ్నః. ఏవంశాస్త్రైత్రైవిధ్యమూలాగతివిశేషస్వరూపభేదభావాభావవిషయాః ప్రశ్నాఃబహువచనవివక్షితాః. ఏతాన్ప్రతివక్తుంజగత్కారణత్వోపయికగుణవిశిష్టస్యైవపరలక్షణస్య బ్రహ్మణః ప్రాప్యత్వావిజ్ఞాపనాయ * సోకామయతేత్యాదినాజగత్కారణత్వాదికంనిరతిశయానన్దపర్యన్తంసుహిమానముక్త్వా * సయశ్చాయమిత్యాదివాక్యంపఠతి - సన్నికృష్టహృదయస్థంవావిప్రకృష్టరవిమణ్డలాదిస్థానస్థంవాపూర్వోక్తం సత్యత్వాదిలక్షణమానన్దాదిగుణకంవా బ్రహ్మోపాసీనస్సర్వోపివిద్వానస్మాల్లోకాత్ ప్రేత్యాన్నమయాదిసమష్టివ్యష్టివిభూతికంనిరతిశయానన్దంపరమాత్మానంభోగ్యభూతంభోక్తాసన్ననుభవతీతి ప్రశ్నస్యోత్తరముక్తం. అతన్నత్వేషాంవిద్యావిశేషనిష్ఠానామర్చిరాదిగతిముక్తత్వంభోక్తృభోగ్యభావేనావస్థానంచ ప్రతిపాదయితుంసన్నికృష్టవిప్రకృష్టస్థానవిశేషోపలక్షణార్థంసయశ్చాయమిత్యుక్తం- తస్మాదాదిత్యాన్తర్వర్తితయోపాసనమానన్దవల్ల్యాంనవివక్షితం. అతఉక్తలక్షణత్రివిధోపాసనమేవాత్రవివక్షితం. ఏవం * భోక్తాభోగ్యంప్రేరితారంచమత్వాసర్వం ప్రోక్తం త్రివిధం బ్రహ్మమేతదిత్యాదీనిసదృశానిశ్రుత్యన్తరాణిచవివక్షితాని- త్రివిధోపాసనస్యాస్ఫుటతరత్వాత్ భోక్తృభోగ్యయోరీశ్వరవిధాత్వంకథమిత్యపేక్షాయాంచిదచిదనుప్రవేశాదీశ్వరస్యతత్ప్రకారిత్వమితిత్రివిధోపాసనపరశ్రుత్యన్తరార్థవిశదీకారహేతుత్వాదానన్దవల్లీవాక్యమిహోదాహృతం- అన్యత్త్వభిప్రేతం. * ఇహతద్యోగాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (ఇహాపీతి) * ఆనన్దో జరోమృతఇతిస్వేస్వరూపేణానుసన్ధానం * ప్రాణోస్మీత్యచిద్విశిష్టానుసన్ధానం * మాముపాస్స్వేతిచిద్విశిష్టానుసన్ధానమితి త్రివిధానుసన్ధానమిహోపపద్యతఇత్యర్థః. త్రివిధానుసన్ధానేకర్తవ్యేకుత్రచిద్విశేషాచిద్విశేషవిశిష్టతోక్తిఃకథం- సామాన్యేనచిదచిద్విశిష్టానుసన్ధానంహి ప్రకరణాన్తరోక్తమిత్యపేక్షాం ప్రశమయన్నస్యన్యాయస్యప్రతర్దనవిద్యామాత్రవిషయత్వంచనివారయన్విశిష్టోపాసనపరత్వచిహ్నంచదర్శయతి (ఏతదుక్తంభవతీతి) (యత్రేతి) అయంన్యాయో

హిరణ్యగర్భాదిజీవవిశేషాణాం ప్రకృత్యాద్యచేతనవిశేషాణాంచ పరమాత్మాసాధారణధర్మయోగః తదభిధాయినాంశబ్దానాంపరమాత్మవాచిశబ్దైస్సామానాధికరణ్యంవాదృశ్యతే- తత్రపరమాత్మనస్తత్తచ్చిదచిద్విశేషాన్తరాత్మత్వానుసన్ధానంప్రతిపిపాదయిషితమితి. అతోఽత్రేన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టోజీవాదర్థాన్తరభూతఃపరమాత్మైవేతిసిద్ధమ్. సమాప్తమిన్ద్రప్రాణాధికరణమ్.........

ఇతి శ్రీమద్భగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే
ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

న ప్రతర్దనవిద్యామాత్రవిషయః- అపిత్వీదృశసర్వప్రకరణవిషయ ఇతి భావః. సామాన్యేన చిదచిద్విశిష్టోపాసనంహి విహితత్వాత్స్వీక్రియతే విధేరవైయర్థ్యార్థం- తథాచిదచిద్విశేషవిశిష్టోపాసనంవిహితంచేత్తత్రతత్రచిదచిద్విశేషాన్తర్యామిత్వమనుసన్ధేయమిత్యభిప్రాయేణాహ (హిరణ్యగర్భాదీతి) హిరణ్యగర్భాదిజీవవిశేషాణామితిపదేనపరమాత్మశబ్దేనచ *పరమాత్మావ్యవస్థితః స బ్రహ్మ స శివస్సేన్ద్ర ఇతిశ్రుతిఃస్మార్యతే- అనన్యపరేణనారాయణానువాకేనసర్వవిద్యాసూపాస్యో నారాయణఏవేతినిర్ణీతత్వాదిన్ద్రాద్యుపాసనేఽపి తదన్తర్యామీనారాయణఏవోపాస్యఇతిభావః. పాశుపతాధికరణేతథాఽనువదిష్యమాణత్వాత్. పరమాత్మపర్యన్తత్వవివక్షాజ్ఞాపకంద్వివిధం ప్రదర్శయతి (పరమాత్మాసాధారణేతి) పరమాత్మాసాధారణధర్మయోగాత్ తద్వాచిశబ్దసామానాధికరణ్యాచ్చవిశిష్టోపాసనపరత్వమవగమ్యతఇత్యర్థః. అధికరణార్థముపసంహరతి (అతఇతి) ....

అత్రకైశ్చిదేవంవర్ణితం- ప్రాణవ్యాపారస్యాపిపరమాత్మాయత్తత్వాత్ తత్సంకీర్తనం- జీవసంకీర్తనంతుతస్యాప్యధికభేదప్రతిషేధేనపరబ్రహ్మరూపతాజ్ఞాపనార్థం- అన్యథా త్రివిధముపాసనంప్రసజ్యేత- తతశ్చవాక్యభేదస్స్యాదితి. తదయుక్తం-*నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసఙ్గః *అపీతౌ తద్వత్ ప్రసఙ్గాదితివత్ ప్రసఙ్గశబ్దస్యాశ్రుతత్వాత్ వాక్యభేదాభావాచ్చ. ఏకవాక్యత్వేనైవహివిధీయతే- *తంమామాయురమృతమిత్యుపాస్స్వేత్యత్రమామితిజీవవిశిష్టతోక్తా- ఆయురితి ప్రాణవిశిష్టతా - *ఆయుః ప్రాణఇతిహ్యనన్తరవాక్యం- అమృతమితిస్వేనరూపేణావస్థితిః. అతఏవంవిధంపరమాత్మానముపాస్స్వేత్యేకవాక్యత్వం. ఉపాసాత్రైవిధ్యవిధానస్యవృత్తికారాభిమతత్వాత్తదనతిక్రమాయపదైరేవత్రివిధోపాసనపరత్వేన యోజనాన్తరంకృతం. తత్రజ్ఞానక్రియాశక్తిద్వయాశ్రయబుద్ధిప్రాణరూపోపాధిధర్మేణస్వధర్మేణచ త్రివిధం బ్రహ్మోపాస్యమితి. తదయుక్తం-జీవేశ్వరభేదస్యాన్తఃకరణరూపోపాధ్యవచ్ఛేదకల్పితత్వాభావాత్, *యస్యాత్మాశరీరం *మనోమయః ప్రాణశరీరఇతిజీవప్రాణయోఃపరమాత్మానం ప్రతిశరీరతయా ప్రకారత్వస్యశ్రుతత్వేన ప్రకారాన్తరేణత్రైవిధ్యకల్పనాఽయోగాచ్చ.——— అన్యేత్వేవముపాసాత్రైవిధ్యేనవాక్యైకత్వమాహుః- ప్రజ్ఞాశరీరోజీవశరీరః ప్రాణశరీరశ్చపరమాత్మోపాస్యః. తత్రప్రజ్ఞాశరీరోమనోమయః. జీవశరీరోవాఙ్మయః- వాక్శబ్దఃశబ్దపరిణామశక్తియోగాత్పరమాకాశవిషయః-అతోవాఙ్మయఆకాశశరీరః. ఆకాశశరీరత్వంచజీవశరీరత్వపర్యన్తం- *తస్యాన్తేసుషిరంసూక్ష్మం *తస్యమధ్యేమహానగ్నిరితిహృదయాకాశమధ్యేఅగ్నిశబ్దేనజాఠరాగ్నిపరమాత్మజ్వాలయాసంస్పృష్టంజీవముక్త్వా *తస్యాశ్శిఖాయామధ్యేపరమాత్మావ్యవస్థితఇతిఆమ్నానాదితి. తదప్యనుపపన్నం- మనోమయాదివ్యూహానామ ప్రామాణికత్వస్యపూర్వమేవదర్శితత్వాత్. కించ- అస్మిన్ప్రకరణే ప్రజ్ఞాశబ్దస్యసహోక్తిప్రాణపృథగ్వ్యవహారాభ్యామీశ్వరస్థానప్రమాణేనచ జీవప్రసిద్ధమనోవిషయత్వోపపాదనేనేశ్వరప్రజ్ఞాశక్తివాచిత్వాభావాత్, ప్రాణశబ్దస్యఘటశబ్దస్యోదకాహరణశక్తివాచిత్వాభావవత్ క్రియాశక్తివాచిత్వాభావాచ్చ. అతః ప్రజ్ఞాప్రాణశబ్దౌనమనోమయప్రాణమయవాచకౌ. యదిప్రసిద్ధమనోవాక్ప్రాణాఏతత్స్థార్యభూతావివక్షితాః - తర్హ్యస్మిన్ప్రకరణేచక్షుఃశ్రోత్రాదీనామపిప్రకృతత్వాత్తేషాంచపరమాత్మమయత్వాదుపాసాత్రైవిధ్యంవిరుధ్యతే. ఆకాశశరీరత్వంజీవశరీరత్వపర్యన్తమిత్యప్యయుక్తం- *తస్యమధ్యేమహానగ్నిరిత్యగ్నిశబ్దస్యజీవవాచిత్వాభావాత్. *తత్రయస్సంశ్రితోనిత్యంస్థాల్యామగ్నిరివార్పితః । ఆత్మానంతంవిజానీయాదితిస్మృతివచనంతునజీవస్యశ్రుతావగ్నిశబ్దవాచ్యత్వే ప్రమాణం- కింతుస్థానస్థానినోర్వైలక్షణ్యదృష్టాన్తమాత్రసమర్పకం. వాఙ్మయస్యజీవశరీరకత్వంభవత్ప్రక్రియయావిరుద్ధంచ- ప్రాణమయస్యాన్తర్యామిత్వాభ్యుపగమాత్ అన్తర్యామిణోజీవశరీరకత్వశ్రవణాచ్చ. *యస్యాత్మాశరీరం *సతఆత్మాన్తర్యామ్యమృతఇతిహిశ్రూయతే తమోఽధిష్ఠాతృతయాఽభ్యుపగతస్యవాఙ్మయస్యజీవశరీరకత్వంశ్రుతివిరుద్ధంచ - *యఃపృథివీమన్తరేసంచరన్యస్యపృథివీశరీరమిత్యారభ్య *ఏషసర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మాదివ్యోదేవఏకోనారాయణఇతిసమాసప్రకరణేనారాయణస్యైవాన్తర్యామిత్వశ్రవణాత్. ధర్మైక్యాత్ సర్వముపపన్నమితిచేన్న - సర్వేషాంవ్యూహానాంసర్వధర్మసంభవేనవ్యూహత్రయతద్వ్యాపారవిభాగవ్యవస్థోపన్యాసానుపపత్తేః. అతోయథోక్తమేవోపాసాత్రైవిధ్యమితిసిద్ధం. ఇన్ద్రప్రాణాధికరణంసమాప్తమ్. ....

ఇతి శ్రీహరితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయేన
శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత భగవద్రామానుజవిరచిత శారీరకమీమాంసా భాష్యహృదయేన
శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః॥

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

ప్రథమాధ్యాయే-ద్వితీయపాదః-సర్వత్రప్రసిద్ధ్యధికరణమ్.

ప్రథమే పాదే అధీతవేదః పురుషః కర్మమీమాంసాశ్రవణాధిగతకర్మయాథాత్మ్యవిజ్ఞానః కేవలకర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వమవగమ్య, వేదాన్తవాక్యేషు చాపాతప్రతీతానన్తస్థిరఫలబ్రహ్మస్వరూపతదుపాసనసముపజాత పరమపురుషార్థలక్షణమోక్షాపేక్షో, ఽవధారితపరినిష్పన్నవస్తుబోధనశక్తికైర్వేదాన్తవాక్యానాం పరస్మిన్ బ్రహ్మణి నిశ్చితప్రమాణభావస్తదితికర్తవ్యతారూపశారీరకమీమాంసాశ్రవణమారభేతేత్యుక్తం శాస్త్రారమ్భసిద్ధయే. అనన్తవిచిత్రస్థిరత్రసరూపభోక్తృభోగ్యభోగోపకరణభోగస్థానలక్షణనిఖిలజగదుదయవిభవలయమహానన్దైకకారణం పరం బ్రహ్మ *యతో వా ఇమాని భూతానీత్యాదివాక్యం బోధయతీతి చ ప్రత్యపాది. జగదేకకారణం పరం బ్రహ్మ సకలేతరప్రమాణావిషయతయా శాస్త్రైకప్రమాణకమిత్యభ్యధామ. శాస్త్రప్రమాణకత్వం చ బ్రహ్మణః ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవిరహేఽపి స్వరూపేణైవ పరమపురుషార్థభూతే పరస్మిన్ బ్రహ్మణి వేదాన్తవాక్యానాం సమన్వయాన్నిరూహ్యత ఇత్యబ్రూమ. నిఖిలజగదేకకారణతయా వేదాన్తవేద్యం బ్రహ్మ చేతనాత్కృత్స్నాయా దానుమానికప్రధానాదర్థాన్తరభూతశ్చేతనవిశేష ఏవేత్యుపపాదయామ. స చ స్వాభావికానవధికాతిశయానన్తవిపశ్చిత్త్వనిఖిల

(ప్రథమే పాదే ఇత్యాది) వృత్తమర్థం ప్రథమపాదాధికరణార్థానుక్రమణం. ఉచ్యతే- పాదానుయాయినోఽర్థస్య ప్రత్యధికరణమనుయాయిత్వస్ఫుటీకరణాయ. వృత్తకథనమనుయాయిత్వకథనం. త్రిపాదీసఙ్గత్యర్థం. సఙ్గతిశ్చతుర్ధా. సూత్రకారాభిప్రేతత్వాత్- పాదభేదోఽప్యర్థభేదాత్- తత్రాపి ముఖ్యసఙ్గతివిశేషాత్. తత్ర కిం ప్రమాణం. సమ్ప్రదాయ ఏవ. కిం చ- అత్రాధికరణార్థానుక్రమణేన త్రిపాద్యా అనారభ్యణీయత్వశఙ్కా చార్థాత్ పరిహృతా భవతి- త్రిపాద్యాముదాహరిష్యమాణానాం శ్రుతీనాం ప్రథమపాదాధికరణోక్తన్యాయానువిషయత్వజ్ఞాపనార్థత్వాదనుక్రమస్య. అతశ్చ ప్రథమపాదే వేదాన్తవాక్యానాం పరమాత్మపరత్వే సిద్ధేఽపి త్రిపాద్యా ఆరమ్భణీయత్వం సిద్ధం. ప్రథమే పాదేఽపి తత్తదధికరణోక్తకారణస్యాపి విశిష్టలక్షణసిద్ధ్యై పూర్వాధికరణన్యాయానువిషయశ్రుతివాక్యార్థనిర్ణయార్థో హ్యుత్తరోత్తరాధికరణారమ్భః- తద్వదత్రాపీతి. శాస్త్రారమ్భప్రయోజనానన్తరోక్తత్వస్యాత్ర ప్రథమపాదే సఙ్గతిః. ఉచ్యతే- తస్యాః శాస్త్రారమ్భార్థత్వేన శాస్త్రోపోద్ఘాతరూపత్వాదర్థతః ప్రథమపాదాన్తర్గతత్వం- సతు ప్రథమపాదస్య ప్రథమాధ్యాయస్య చాసాధారణత్వాత్సఙ్గతిః. (ప్రథమే పాదే ఇతి) అధీతవేదః- కృతసాఙ్గసశిరస్కాధ్యయనః. తావత్పర్యవసాయి మహ(కర్మేతి) తత్రాపర్యవసానే హేతుమాహ (కేవలేతి) తథాపి బ్రహ్మవిచార ప్రవర్తనక్షమాపాతప్రతీతిరేవ సజాయతే- సిద్ధవస్తుని వ్యుత్పత్త్యభావాదిశఙ్కాయాం ప్రథమసూత్రస్య తాత్పర్యమాహ (అవధారితేతి) తస్య వేదాన్తవాక్యైరేవాలం- కిముత్తరబ్రహ్మవిచారఇత్యత్రాహ (తదితికర్తవ్యతేతి) నేను చతుస్సూత్రీ హి శాస్త్రారమ్భార్థా- తత్కథం ప్రథమాధికరణార్థానుక్రమే శాస్త్రారమ్భసిద్ధయ ఇత్యుక్తం జన్మాదిసూత్రత్రయస్యాపి ప్రథమాధికరణాధీనారమ్భత్వాత్తథోక్తిః- నతు తేషాం సూత్రాణాం శాస్త్రారమ్భార్థత్వాభావాత్. యద్వా జన్మాది త్రిసూత్ర్యాః శాస్త్రారమ్భార్థత్వే సత్యపి ప్రథమపాదే సఙ్గతిరస్తి- చిదచిద్విలక్షణకారణాన్తిత్వవిషయత్వాత్తస్యాః. ప్రథమపాదో హి సమస్తచిదచిద్విలక్షణకారణాన్తిత్వనిరూపణపరః. జన్మాదిసూత్రే జన్మాదికారణత్వం లక్షణముక్తం- కారణస్య ప్రమాణాన్తరాసిద్ధిః ప్రయోజనరూపతా చానన్తరసూత్రద్వయేనోక్తా- అతః ప్రథమాధికరణార్థానుక్రమే శాస్త్రారమ్భసిద్ధయ ఇత్యుక్తమితి. యద్వా- శాస్త్రారమ్భసిద్ధయ ఇతి పదముత్తరాధికరణత్రయేఽప్యనుషజ్యత ఇతి చతుస్సూత్ర్యాః శాస్త్రారమ్భసిద్ధ్యర్థత్వముక్తం భవతి. జన్మాదిసూత్రార్థమనుక్రామతి (అనన్తేతి) సౌత్రస్యాస్యేతిపదస్య వివక్షితమర్థమాహ అనన్తవిచిత్రాదివిశేషణైః. అనన్తవిచిత్రశబ్దౌ భోక్తృభోగ్యసాధారణౌ. మహానన్దైకకారణత్వం* తద్విజిజ్ఞాసస్వేతివాక్యాభిప్రేతం- తాపత్రయాతురజిజ్ఞాస్యస్య హి లక్షణం నిరూపితం- అతో మహానన్దైకకారణమిత్యుక్తం. యద్వా - *యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తీత్యస్యాత్యన్తికలయపరత్వాభిప్రాయేణోక్తం మహానన్దేతి. *యేయం ప్రేతే * న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీతి చాత్యన్తికలయో హి ప్రాయణం శ్రుతం. అవిరుద్ధవిశేషణభేదో న విశేష్యభేదావహ ఇత్యభిప్రాయేణైకశబ్దప్రయోగః. నిమిత్తోపాదానైకత్వాభిప్రాయేణ వా. (శాస్త్రైతి) సమన్వయాత్ - పరమపురుషార్థభూతస్యైవ బ్రహ్మణః ప్రతిపాదకతయా శాస్త్రస్య తేనాన్వయాత్. (నచేత్యాది) స్వాభావికానవధికాతిశయశబ్దౌ ప్రతివిశేషణమన్వితౌ. ఆకాశప్రాణాధికర

చేతనభయాభయహేతుత్వసత్యసఙ్కల్పత్వసమస్తచేతనాచేతనాన్తరాత్మత్వాదిభిర్బద్ధముక్తోభయావస్థాజీవశబ్దాభిలపనీయాచ్ఛేతనాన్తరభూత ఇతి చ సమర్థయామహే. స చాప్రాకృతాకర్మనిమిత్తస్వాసాధారణదివ్యరూప ఇత్యుత్తరైరిరామ. ఆకాశప్రాణాద్యచేతనవిశేషాభిధాయిభిర్జగత్కారణతయాప్రసిద్ధవన్నిర్దిశ్యమానస్సకలేతరచేతనాచేతనవిలక్షణస్స ఏవేతి సమగరిష్మహి. పరతత్త్వాసాధారణనిరతిశయదీప్తియుక్తజ్యోతిశ్శబ్దాభిధేయోఽస్య సమ్బన్ధితయా ప్రత్యభిజ్ఞానాత్స ఏవేత్యాతిష్ఠామహి. పరమకారణాసాధారణామృతత్వప్రాప్తిహేతుభూతః పరమపురుష ఏవ శౌర్ప్రపృష్ఠ్యేద్రాదిశబ్దైరభిధీయత ఇత్యబ్రూమహి. తదేవమతిపతితసకలేతరప్రమాణసమ్భావనాభూమిస్సార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాద్యపరిమితోదారగుణసాగరతయా స్వేతరసమస్తవస్తువిలక్షణః పరం బ్రహ్మపురుషోత్తమో నారాయణ ఏవ వేదాన్తవేద్య ఇత్యుక్తమ్. అతః పరం ద్వితీయతృతీయచతుర్థేషు పాదేషు యద్యపి వేదాన్తవేద్యం బ్రహ్మైవ-తథాపి కానిచిద్వేదాన్తవాక్యాని ప్రధానక్షేత్రజ్ఞాన్తర్భూతవస్తువిశేషస్వరూపప్రతిపాదనపరాణ్యేవేత్యాశఙ్క్యతన్నిరసనముఖేన తత్తద్వాక్యోదితకల్యాణగుణాకరత్వం బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యతే. తత్రాస్పష్టజీవాదిలిఙ్గకానివాక్యాని ద్వితీయే పాదే విచార్యన్తే-స్పష్టలిఙ్గకాని తృతీయే-తత్ప్రతిపాదనచ్ఛాయానుసారీణి చతుర్థే.

౧॥ సూ. సర్వత్రప్రసిద్ధోపదేశాత్ ॥

ఇదమామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే *అథ ఖలు క్రతుమయః పురుషో యథాక్రతురస్మిఁల్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతి స క్రతుం కుర్వీత మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూప ఇత్యాది.

తాత్పర్యే పృథగిదమ్ ... సన్నిహితత్వాత్ (పరమేతి) పరమకారణస్యాసాధారణం - తస్య ప్రదేయత్వేనాసాధారణమమృతత్వం - తత్ప్రాప్తిహేతురిత్యర్థః. యద్వా - పరమకారణస్యాసాధారణం - చిహ్నభూతమిత్యర్థః. ఉపాసకస్యామృతత్వప్రాప్తిర్హ్యుపాస్యస్య పరమకారణత్వమావేదయతి యద్వా-పరమకారణాసాధారణం - తద్ధర్మభూతమమృతత్వం. తత్ప్రాప్తి-పరమసామ్యాపత్తిరిత్యర్థః. పాదార్థమాహ (తదేవమితి) పురుషత్వాదిస్మృతాదివద్విత్యాదికుతర్క-పరిహారార్థమాహ(అతిపతితేతి) తేషాం ధర్మిగ్రాహకమానబాధ ఇతి భావః. జ్యోతిరధికరణార్థాభిప్రాయం పురుషోత్తమశబ్దః. ప్రతర్దనవిద్యాభిప్రాయో నారాయణశబ్దః - *మాముపాస్వేత్యస్యాపి నారాయణానువాక్యైకసర్వవిద్యోపాస్యతయోక్తనారాయణోపాసనపరత్వాత్. చిదచిద్విలక్షణకారణాస్తిత్వం పాదానుగతార్థ ఇత్యర్థః. నారాయణ ఏవేత్యవధారణాపేక్షేణ ద్వితీయాదిపాదార్థానమిత్యభిప్రాయేణాహ (అతః పరమితి) (ద్వితీయతృతీయచతుర్థేష్వితి) ప్రథమపాదస్య న కేవలమనన్తరపాదేన సఙ్గతిః-అపి తు త్రిపాద్యైవేతి భావః. యథా *చోదనాలక్షణోఽర్థో ధర్మ ఇత్యత్ర చోదనైవ ప్రమాణం, ప్రమాణమేవ చోదనేత్యవధారణద్వయం-తత్ర ప్రమాణమేవ చోదనేత్యవధారణం దూర్ప్రతికసూత్రే సాధితం-చోదనైవ ప్రమాణమిత్యవధారణం ప్రత్యక్షసూత్రే స్థాపితం- తథా జన్మాదిసూత్రేఽపి బ్రహ్మ కారణమేవ, బ్రహ్మైవ కారణమిత్యవధారణద్వయమపి వివక్షితం- జన్మాదికారణత్వస్య బ్రహ్మలక్షణత్వాత్, లక్షణస్యావ్యాప్త్యతివ్యాప్త్యసమ్భవపరిహారావశ్యమ్భావాత్. తత్ర వ్యక్త్యైక్యాన్నావ్యాప్తిః- అసమ్భవపరిహారరూపాయోగవ్యవచ్ఛేదః ప్రథమపాదోక్తః - అతివ్యాప్తిపరిహారరూపాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదస్త్రిపాద్యా క్రియత ఇతి విభాగాభిప్రాయేణ కానిచిద్వేదాన్తవాక్యానీత్యాద్యుక్తం. (తత్తద్వాక్యోదితకల్యాణగుణాకరత్వం బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యత ఇతి) చిదచిద్విలక్షణస్వరూపం సాధితం - అథ తస్య గుణవిశేషప్రతిపాదనం త్రిపాద్యాం క్రియత ఇతి చ ప్రథమపాదత్రిపాద్యోర్విభాగ ఇతి భావః. పాదత్రయస్యానన్తరభిదామాహ (తత్రేతి) అస్పష్టత్వాదివైషమ్యం బ్రహ్మలిఙ్గగతమితి పరైరుక్తం-అత్ర తు జీవాదిలిఙ్గగతమితి భావః. ద్వితీయతృతీయపాదాద్యాధికరణయోర్జీవస్య పూర్వపక్షితత్వాత్ జీవాదీత్యుక్తం.(తత్తత్ప్రతిపాదనచ్ఛాయానుసారీణి చతుర్థ ఇతి) తత్తత్ప్రతిపాదనం- జీవాదిలిఙ్గప్రతిపాదనం. తల్లిఙ్గప్రతిపాదనం. అస్పష్టస్పష్టస్పష్టతరపూర్వపక్షోత్థానహేతుభేదేన భిన్నాస్త్రయః పాదా ఇత్యర్థః. ప్రథమపాదచరమాధికరణే అవయవభూతోపక్రమగతజీవలిఙ్గమవయవిభూతవాక్యార్థస్వారస్యేన బాధితమిత్యుక్తం- సర్వతాదాత్మ్యమనఃప్రాణసమ్బన్ధార్భకౌకస్త్వాణీయస్త్వవ్యపదేశరూపలిఙ్గానామవయవిగతత్వేనాబాధ్యత్వమితి ప్రత్యవస్థానం క్రియత ఇతి ద్వితీయపాదప్రథమాధికరణ ఇత్యవాన్తరసఙ్గతిః.

౧॥ సూ. సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాత్ ॥ *సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేతి ద్వితీయయోజనాయాముదాహరిష్యమాణత్వాత్ ప్రథమయోజనాపేక్షితం *అథ ఖల్విత్యాదికముపాత్తం. ద్వితీయసూత్రే *భారూప ఇత్యస్యోపరితనవాక్యస్యోపాదాస్యమానత్వాత్ అత్ర భారూప ఇత్యన్తముపాత్తం- ఆదిశబ్దేనాస్యాపి గృహీతం. అత్ర రాత్రిసత్రన్యాయేన మనోమయ ఉపాస్యతయా సమ్బధ్యతే- అర్థవాదికస్యాపి విధ్యపేక్షితస్యైవ కార్యత్వాత్. నను *స క్రతుం కుర్వీతేత్యాదికముపాదీయతాం- కిమర్థం * యథా క్రతురస్మిన్నిత్యాదివాక్యోపాదానం. ఉచ్యతే- * ఫలవత్సన్నిధావఫలం తదఙ్గమితి న్యాయేన * స క్రతుం కుర్వీతేతి విధేః ఫలాశ్రవణనిమిత్తం పూర్వవిహితోపాసనాఙ్గత్వం మాభూదితి ఫలసమ్బన్ధప్రదర్శనార్థం తదుపాదానం. *శాస్త్ర

అత్ర *సక్రతుం కుర్వీతేతి ప్రతిపాదితస్యోపాసనస్యోపాస్యః *మనోమయః ప్రాణశరీర ఇతి నిర్దిశ్యత ఇతి ప్రతీయతే. తత్ర సంశయః కిం మనోమయత్వాదిగుణకః క్షేత్రజ్ఞః-ఉత పరమాత్మేతి. కిం యుక్తం. క్షేత్రజ్ఞ ఇతి. కుతః. మనఃప్రాణయోః క్షేత్రజ్ఞోపకరణత్వాత్, పరమాత్మనస్తు *అప్రాణో హ్యమనా ఇతి తత్ప్రతిషేధాచ్చ. నచ *సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేతి పూర్వనిర్దిష్టం బ్రహ్మాత్రోపాస్యతయా సమ్బద్ధుం శక్యతే- *శాన్త ఉపాసీతేత్యుపాసనోపకరణశాన్తినిర్వృత్త్యుపాయభూతబ్రహ్మాత్మకత్వోపదేశాయోపాత్తత్వాత్. నచ *సక్రతుం కుర్వీతేత్యుపాసనస్యోపాస్యసాకాఙ్క్షత్వాద్వాక్యాన్తరస్థమపి బ్రహ్మ సమ్బధ్యత ఇతి యుక్తం వక్తుం-స్వవాక్యోపాత్తేన మనోమయత్వాదిగుణకేన నిరాకాఙ్క్షత్వాత్, *మనోమయః ప్రాణశరీర ఇత్యసన్న్యాస్థితయా నిర్దిష్టస్య విభక్తిః విపరిణామమాత్రేణోభయాకాఙ్క్షానివృత్తిసిద్ధేః. ఏవం నిశ్చితే జీవత్వే *ఏతద్బ్రహ్మేత్యుపసంహారస్థబ్రహ్మపదమపి జీవపరమేవ పూజార్థం ప్రయుక్తమిత్యధ్యవసీయత ఇతి..........................

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః (సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాత్) మనోమయత్వాదిగుణకః పరమాత్మా. కుతః. సర్వత్ర-వేదాన్తేషు పరస్మిన్నేవ బ్రహ్మణి ప్రసిద్ధస్య మనోమయత్వాదేరుపదేశాత్. ప్రసిద్ధం హి మనోమయత్వాది బ్రహ్మ

వాసీతేతి విహితోపాసనాధికృతిన్న్యాయోపాసనాన్తరవిధానమనుపపన్నమితి శఙ్కాం వ్యావృత్తయర్థం *అథ ఖలు క్రతుమయః పురుష ఇతి వాక్యం ఘటకస్యోపాత్తం - జీవస్య బహువిధోపాసనప్రచురత్వాదనేకోపాసనవిధానం యుక్తమితి భావః. అత్ర వ్యాఖ్యాతృత్వస్వైః *సర్వం ఖల్వితి వాక్యస్య బ్రహ్మపరత్వం స్పష్టమితి బుద్ధ్వా *స క్రతుమిత్యాదివాక్యయోర్జీవవిషయత్వేన పూర్వపక్షం కృత్వా బ్రహ్మవిషయత్వేన సిద్ధాన్తః కృతః - ఇహ తు వివక్షితస్యైవ పూర్వపక్షసిద్ధాన్తౌ పశ్చాదభిధాస్యేతే. ప్రథమం వ్యాఖ్యాతృమతరీత్యా పూర్వపక్షసిద్ధాన్తావుపపాద్యేతే. నస్వత్రోపాసనాన్తరం న విధిత్సితం-పూర్వవిహితోపాసనాఙ్గభూతక్రతువిధిపరత్వాదస్య వాక్యస్య. తతశ్చ మనోమయాదిపదాన్యుపాస్యాన్తరాభావాత్ ప్రకృతబ్రహ్మపరాణీతి నిశ్చయాన్న విచారవిషయ ఇతి శఙ్కాం వ్యుదస్యతి (అత్రేతి) మనోమయాదిపదానాం ప్రకృతోపాస్యవిషయత్వే ప్రమాణాభావాత్ బ్రహ్మపరత్వానిశ్చయాత్. *స క్రతుమితి నిర్దిష్టోపాసకవిశేషణత్వాచ్ఛ్రయణేతస్యానానిర్జ్ఞాతగుణాన్తరస్య సత్యసంకల్పత్వాదేరఘటమానత్వాచ్చ పాశ్చాత్యస్య విద్యాన్తరోపాస్యపరత్వనిశ్చయే సతి తద్విశేషనిశ్చయాభావాద్విచారస్యావశ్యణీయత్వమిత్యర్థః. ఉపాసనస్యేతి పదేన *యథాక్రతురస్మిన్ లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతీత్యనయోర్వాక్యయోరైకార్థ్యాత్ *క్రతుం కుర్వీతేత్యత్ర క్రతుశబ్దశ్చోపాసనపర ఇతి తదుపాస్యే మనోమయత్వాదిగుణకే సంశయ ఇతి భావః. (తత్రేతి) *స క్రతుం కుర్వీతేత్యత్రోపాస్యతయా నిర్దిష్టమనోమయత్వాదిగుణకః కిం జీవః-ఉత పరమాత్మేతి విచారః. తదర్థం కర్మకర్తృవ్యపదేశశబ్దవిశేషోపసంహారగతబ్రహ్మశబ్దాదయః కిం ముఖ్యాః-ఉతాముఖ్యాః. తదర్థం కిం మనోమయత్వాదికం జీవస్యైవ సంభవతి- ఉత పరమాత్మనోఽపి ఘటత ఇతి. తదర్థం *అప్రాణో హ్యమనా ఇతి కిం మనఆదిసంబన్ధమాత్రనిషేధః - ఉత సంబన్ధవిశేషనిషేధ ఇతి. యదా సంబన్ధమాత్రనిషేధః - తదా మనోమయత్వాదేర్జీవాసాధారణతయా కర్మకర్తృవ్యపదేశాదీనామముఖ్యత్వేన *సక్రతుం కుర్వీతేతి విహితోపాసనస్యోపాస్యో జీవ ఇతి పూర్వపక్షస్థితిః. యదా సంబన్ధవిశేషనిషేధః - తదా మనోమయత్వాదేః పరస్మిన్నపి సంభవేన కర్మకర్తృవ్యపదేశాదీనాం ముఖ్యత్వాత్తత్రోపాస్యతయా విహితః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తః ఫలమితి భావః. పూర్వపక్షముపపాదయతి (కుత ఇత్యాదినా) నను కథమస్య వాక్యస్య స్పష్టజీవలిఙ్గకవాక్యవిషయత్వం - మనోమయత్వాదికం హి స్పష్టం జీవలిఙ్గమితి చేన్న - స్పష్టస్య మనస్సంబన్ధమాత్రస్య జీవలిఙ్గత్వాభావాత్, జీవలిఙ్గభూతస్యోపకరణోపకరణిత్వలక్షణసంబన్ధవిశేషస్యాస్పష్టత్వాచ్చేత్యభిప్రాయేణ మనఃప్రాణయోః క్షేత్రజ్ఞోపకరణత్వాదిత్యుక్తం. నను *సర్వం ఖల్విదమితి వాక్యే ప్రకృతం బ్రహ్మైవ *స క్రతుం కుర్వీతేత్యత్రోపాస్యతయా సంబధ్య మనోమయత్వాదిగుణానాం విశేష్యం స్యాదితి శఙ్కాయాం కిం బ్రహ్మశబ్దస్య విధిపదాకాఙ్క్షయోత్తరత్రాన్వయః- ఉత *క్రతుం కుర్వీతేతి విధిపదస్యోపాస్యసాకాఙ్క్షత్వాత్, సన్నిహితానాం మనోమయాదిపదానాం విశేష్యసాకాఙ్క్షత్వాచ్చ బ్రహ్మశబ్దస్యోత్తరత్రాన్వయ ఇతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమం శిరో దూషయతి (నచ సర్వమితి) అన్యార్థతయా నిరాకాఙ్క్షత్వాదిత్యర్థః. ద్వితీయం దూషయతి (నచ స క్రతుమితి) (స్వవాక్యోపాత్తేనేతి) విచ్ఛేదకాభావాన్మహావాక్యైకత్వం వివక్షితం. తతశ్చ *ఏష ఆత్మేతి స్వవాక్యస్థేనాసన్న్యాస్థేన సమానలిఙ్గేనాత్మశబ్దేన విశేష్యాకాఙ్క్షాశమనాత్ వాక్యాన్తరస్థాన్యార్థభిన్నలిఙ్గబ్రహ్మశబ్దాకర్షో న యుక్త ఇతి భావః. ప్రథమాన్తానాం మనోమయాదిపదానాముపాసనవాచిపదేనాన్వయాయోగాత్ బ్రహ్మపదమన్వేతవ్యమిత్యత్రాహ (మనోమయ ఇతి) క్రతుశబ్దేన ద్వితీయాన్తపదస్యాపేక్షనన్వయాత్ పశ్చాన్తరయా విభక్తివిపరిణామకార్యే సన్నిహితస్య సాకాఙ్క్షస్యైవ పదస్య విభక్తివిపరిణామో న్యాయ్యః-న తు వాక్యాన్తరస్థస్య నిరాకాఙ్క్షస్యేత్యర్థః. ఉభయాకాఙ్క్షా-మనోమయాదిపదస్య *క్రతుం కుర్వీతేత్యస్య చాకాఙ్క్షా. నవక్తుం యుక్తమితి పశ్చాదన్వయః. మనోమయత్వాది చ సత్యసంకల్పత్వాత్ పూర్వమేవ ప్రతిపన్నం - అణీయస్త్వం చ జ్యాయస్త్వాత్ పూర్వం శ్రుతం-వ్యతిరేకనిర్దేశశ్చ మనోమయత్వాదేరుపాస్యత్వః - అతో మనోమయత్వాదిస్వారస్యానుగుణమితరన్నేయమిత్యభిప్రాయేణ చోక్తం మనోమయత్వాదిగుణకేనేతి. జీవపరత్వే బ్రహ్మశబ్దః కథమిత్యత్రాహ (ఏవమితి).........................

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) ప్రతిజ్ఞావాక్యమధ్యాహరతి (మనోమయత్వాదీతి) సత్యసంకల్పత్వాదివిశేషితప్రాకరణికాత్మశబ్దానురోధేన పరమాత్మేత్యుక్తం. సర్వత్రేతి వ్యాఖ్యేయం పదం. తద్వ్యాచష్టే (వేదాన్తేష్వితి) సామాన్యశబ్దవత్సు విశేషశబ్దవత్సు చేతి భావః. హేతుపదం వ్యాచష్టే (ప్రసిద్ధస్యేతి) నను సర్వవేదాన్తేషు పరతత్త్వపరతయా ప్రసిద్ధబ్రహ్మశబ్దశ్రవణాదితి పదాన్తరాద్వ్యాఖ్యాతం-తన్మతేన వ్యాఖ్యానే సత్యపి తద్విహాయ కథం యుక్త్య

ణః— యథా *మనోమయః ప్రాణశరీరో నేతా *ఏష మ అన్తర్హృదయ ఆకాశః తస్మిన్నయం పురుషో మనోమయోఽమృతో హిరణ్మయః *హృదా మనీషా మనసాభిక్లృప్తో య ఏతద్విదురమృతాస్తే భవన్తి *న చక్షుషా గృహ్యతే నాపి వాచా మనసా తు విశుద్ధేన— తథా *ప్రాణస్య ప్రాణః *అథ ఖలు ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మేదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతి *సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి ప్రాణమభ్యుజ్జిహతే ఇత్యాదిషు. మనోమయత్వం— విశుద్ధేన మనసా గ్రాహ్యత్వమ్. ప్రాణశరీరత్వం— ప్రాణస్యాప్యాధారత్వం నియన్తృత్వం చ. ఏవం చ సతి *ఏష మ ఆత్మాన్తర్హృదయ ఏతద్బ్రహ్మ ఇతి బ్రహ్మశబ్దోఽపి ముఖ్య ఏవ భవతి. *అప్రాణో హ్యమనాః ఇతి మనఆయత్తం జ్ఞానం, ప్రాణాయత్తాం స్థితిం, చ బ్రహ్మణో నిషేధతి. .. ..

అథవా *సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి శాన్త ఉపాసీత ఇత్యత్రైవోపాసనం విధీయతే— సర్వాత్మకం బ్రహ్మ శాన్తస్సన్నుపాసీతేతి *స క్రతుం కుర్వీత ఇతి తస్యైవ గుణోపాదానార్థోఽనువాదః. ఉపాదేయాశ్చ గుణా మనోమయత్వాదయః. అతస్సర్వాత్మకం బ్రహ్మ మనోమయత్వాదిగుణకముపాసీతేతి వాక్యార్థః. తత్ర సన్దేహః కిమిహ బ్రహ్మశబ్దేన ప్రత్యగాత్మా నిర్దిశ్యతే— ఉత పరమాత్మేతి. కిం యుక్తం. ప్రత్యగాత్మేతి. కుతః. తస్యైవ సర్వపదసామానాధికరణ్యనిర్దేశోపపత్తేః.

నన్వి[illegible] ఉచ్యతే— పూర్వవాక్యస్థ బ్రహ్మశబ్దానన్వయస్యోపసంహారస్థ బ్రహ్మశబ్దదౌర్బల్యస్య చ పూర్వపక్షిణోక్తత్వాన్న తథోత్తరం వక్తుం యుక్తమితి భావ మనస్సామాన్యేన సంబన్ధసామాన్యపరం వాక్యమాహ (మనోమయః ప్రాణశరీర నేతేతి) *అమృతో హిరణ్మయ ఇతి పరమాత్మపరత్వవైశద్యాయో పాత్తం మనస్సామాన్యేన సంబన్ధవిశేషపరం వాక్యమాహ (హృదా మనీషేతి) హృదితి భక్తిరుచ్యతే— మనీషేతి స్మృతి— *న సన్దృశే తిష్ఠతి రూపమస్య న చక్షుషా పశ్యతి కశ్చనైనమితి పూర్వార్ధమేకరూపం పరిత్యాజ్య *భక్త్యా చ ధృత్యా చ సమాహితాత్మా జ్ఞానస్వరూపం పరిపశ్యతీహ ఇతి మహాభారతోక్తత్వాత్ అభిక్లృప్తః— గ్రాహ్యః. మనోవిశేషేణ సంబన్ధవిశేషవాచి వాక్యమాహ (న చక్షుషేతి) ప్రాణశరీరత్వే శ్రుతిమాహ (తథేతి) ప్రాణస్య ప్రాణః— ఆధారః. *సర్వాణీత్యాదివాక్యే ప్రాణశబ్దస్య యౌగికవృత్త్యా పరమాత్మపరత్వం ప్రాగుక్తం— ఇదానీమపర్యవసానవృత్త్యాపి పరమాత్మపరత్వేన తద్వాక్యముపాత్తం— వైశ్వానరాధికరణన్యాయేనోభయథాపి పరమాత్మపరత్వం యుక్తమితి భావః. అత్ర వాక్యజాతే ప్రతిపన్నం మనోమయాదిశబ్దార్థమాహ (మనోమయత్వమితి) గ్రాహ్యగ్రాహకలక్షణసంబన్ధవిశేషాభిప్రాయేణ మనోమయ ఇత్యుక్తమిత్యర్థః. ప్రాణశరీరశబ్దార్థమాహ (ప్రాణేతి)—— మనోవికారో మనోమయః సర్వవికారాణాం బ్రహ్మకార్యత్వాన్ బ్రహ్మసామానాధికరణ్యమితి కైశ్చిదుక్తం తదాహి మనోవికారాస్సుఖదుఃఖేచ్ఛాద్వేషాదయో బ్రహ్మత్యుక్తం స్యాత్ తదయుక్తం— సత్యసంకల్పత్వాది కల్యాణగుణప్రకరణవిరోధాత్, హేయగుణవిశేషాణాముపాస్యత్వానుపపత్తేశ్చ ఉక్తం హి *యథాక్రతురస్మింల్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతీతి అతో హేయగుణాపత్తిరేవ ఫలం స్యాత్ ప్రాణప్రేర్యం శరీరమస్యేత్యర్థశ్చేత్ ప్రాణశబ్దేన ప్రాణసంబన్ధాభిధానం స్యాత్ ప్రాణశ్శరీరం చాస్యేతి సమాసో న ఘటతే ప్రాణశ్శరీరే యస్యేతి వ్యధికరణబహువ్రీహిశ్చ [illegible] అతో యథోక్త ఏవార్థ ఇత్యభిప్రాయః —— ఉపసంహారస్వారస్యమాహ (ఏవం చేతి) మన ప్రభృతినిషేధవాక్యార్థముక్తానువిరుద్ధమాహ (అప్రాణ ఇతి) గ్రాహ్యగ్రాహకభావనియన్తృనియామ్యత్వాదిరూపసంబన్ధవిశేషవిధేయ— ఉపకరణోపకరణిత్వలక్షణసంబన్ధవిశేషనిషేధ ఇత్యభిప్రాయ . . . .

అథస్యాపి మతాగ్రహోజనాం కర్తుమారభతే (అథవేతి) పూర్వస్యాంగ్యోజనాయాం సూత్రే ప్రతిజ్ఞావాక్యస్యాధ్యాహార్యత్వాదపక్రమోపసంహారగత బ్రహ్మశబ్దైకవిషయత్వప్రతీతిస్వారస్యేన గృన్నతియత్వప్రతీతిపూర్వకపూర్వపక్షోపచయేనాధికరణారంభాత్, శ్రవణమనానాద్యాశేషనిష్పాద్యాయాశ్శాస్త్రోపాసననిష్పాదకత్వస్య *ఏవంవిచ్ఛాన్త ఇతి శ్రుతిసిద్ధత్వాదన్యత్రాపి శాన్త్యుపాయత్వేనోపాసనవిధానాదర్శనాత్, శాన్తశబ్దస్య శాన్తికామపరత్వాస్వారస్యాచ్చ [illegible] బోధా, ధ్యేయమేవ యోజనాన్తరమితి భావః (అత్రైవోపాసనం విధీయత ఇతి) అత్ర శాన్త్యుపాయోపాసనం— ఉత్తరత్ర మోక్షోపాయోపాసనమితి నాయమర్థః అపిత్వత్రైవమోక్షార్థోపాసనం విధీయత ఇత్యర్థః శాన్తశబ్దార్థం స్వారసతోవదన్వాక్యార్థమాహ (సర్వాత్మకమితి) నత్వాశంసాయాం [illegible] ఇతి భావః. తర్హి *స క్రతుం కుర్వీతేతి కిముచ్యత ఇత్యత్రాహ (స క్రతుమితి) కేవలస్యాపి ధేయగుణా ఇత్యత్రాహ (ఉపాదేయాశ్చేతి) ఉపాదేయాః. విధేయాః యథా *అగ్నిహోత్రం జుహోతీతి హోమే విహితే *దధ్నా జుహోతీత్యత ఏథోన్నహోమసాధనత్వమాత్రవిధిరయం జుహోతీత్యనువాదః. తద్వదితి ననూపాసనవిధేరుత్పత్తిశిష్టసర్వాత్మకత్వగుణావరోధాన్మనోమయత్వాదీనాం నోపాస్యాకారత్వమితి చేన్న— సర్వాత్మకత్వస్యోపాసనవిధివాక్యస్థత్వాభావాత్ తజ్జత్వతల్లత్వతదనత్వైస్సర్వమిదం బ్రహ్మఖల్విది ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశ ఉపాసనవిధ్యేకవాక్యత్వం నివారయతి— న హ్యుపాసీత ఖల్వితి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశవచనవ్యక్తిర్ఘటతే వాక్యార్థమాహ (అత ఇతి) ఏవ [illegible]యత్వమశక్యత్వైవ పూర్వపక్షసిద్ధాన్తాదర్శయితుం సంశయమాహ (తత్రేతి) తత్ర— ఏ[illegible]షయత్వేసిద్ధే కిమత్రోపాస్యతయా నిర్దిష్టో జీవః— ఉత పరమాత్మేతి విశయ తదర్థం కిం బ్రహ్మశబ్దో జీవపరః— ఉత పరమాత్మపరః తదర్థం కిం బ్రహ్మశబ్దకర్మకకర్తృవ్యపదేశాదయో ముఖ్యాః— ఉత నేతి తదర్థమణీయస్త్వవ్యపదేశః కిం ముఖ్యత్వవిరోధి— ఉత న తదర్థమణీయస్త్వజ్యాయస్త్వయోః కిం స్వాభావికం కిమౌపాధికమితి యద్వా ఒణీయస్త్వం

[illegible]ణం హి బ్రహ్మాది స్తమ్బపర్యన్తం కృత్స్నం జగత్ - బ్రహ్మాదిభావశ్చ ప్రత్యగాత్మనోఽనాద్యవిద్యామూలకర్మవిశేషోపాధికో విద్యత ఏవ - పరస్య తు బ్రహ్మణస్సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేరపహతపాప్మనో నిరస్తసమస్తావిద్యాదిదోషగన్ధస్య సమస్తహేయాకరసర్వభావో నోపపద్యతే ప్రత్యగాత్మన్యపి కశ్చిదవ్యవచ్ఛిన్నబ్రహ్మశబ్దః ప్రయుజ్యతే. అత ఏవ పరమాత్మా పరం బ్రహ్మేతి పరమేశ్వరస్యైవ చిత్సవిశేషణో నిర్దేశః ప్రత్యగాత్మనశ్చ నిర్మలో పాధేర్బ్రహ్మత్వం చ విద్యతే - *సచానన్త్యాయ కల్పత ఇతి శ్రుతేః అవిముక్తస్యైవ కర్మనిమిత్తత్వాజ్జగజ్జన్మస్థితిలయానాం *తజ్జలానితి హేతునిర్దేశోఽప్యుపపద్యతే తదయమర్థః అయం జీవాత్మా స్వతోఽపరిచ్ఛిన్నస్వరూపత్వే బ్రహ్మభూతస్సన్ననాద్యవిద్యయా దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాత్మనాఽవతిష్ఠత ఇతి

అత్ర ప్రతివిధీయతే (సర్వత్రప్రసిద్ధోపదేశాత్) సర్వత్ర *సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి [illegible] బ్రహ్మశబ్దేన తదాత్మతయా విధీయమానం పరం బ్రహ్మైవ న ప్రత్యగాత్మా కుతః (ప్రసిద్ధోపదేశాత్) తజ్జలానితి హేతుతస్సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ [illegible] ప్రసిద్ధవదుపదేశాత్ [illegible] బ్రహ్మణో జాతత్వాద్ [illegible] బ్రహ్మ [illegible] నత్వాచ్చ హేతోర్బ్రహ్మాత్మకం సర్వం ఖల్విదం జగదిత్య[illegible]యిస్మా[illegible]జగజ్జన్మస్థితిలయా వేదా[illegible]ప్ర[illegible] [illegible] తద్బ్రహ్మేతి ప్రలీయతే తచ్చ పరమేవ బ్రహ్మ తథా హి *యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే యేన జాతాని [illegible] యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి తద్విజిజ్ఞాసస్వ తద్బ్రహ్మేతి [illegible] *ఆనన్దో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ ఆనన్దాద్ధ్యేవ ఖల్విమాని భూతాని జాయన్తే ఇత్యాది వాక్యపూర్వ[illegible] [illegible] ప్రతిపాదితాపహతపాప్మత్వాది[illegible]యోగినో [illegible] బ్రహ్మణ ఏవ జగదుత్పత్తిస్థితిలయా[illegible] [illegible] తథా *సకారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య [illegible] ధిప ఇతి కరణాధిపస్య జీవస్యాధిపః [illegible] బ్రహ్మైవ కారణం వ్యపదిశ్యతే [illegible] [illegible] కారణ[illegible] ప్రసిద్ధం అతః పరబ్రహ్మణో జాతత్వాత్ [illegible] ప్రలీనత్వాత్తేన [illegible] తదాత్మకతయా తాదాత్మ్యముపప[illegible]

[illegible] భావికం జ్యాయ [illegible] తదాఽణీయ [illegible] జీవ ఇతి పూర్వపక్షః [illegible] యదా [illegible] జ్యాయ [illegible] [illegible] త్వాభావేన [illegible] పరత్వే నాత్ర [illegible] [illegible] జీవస్య [illegible] ద్యా తదైతు [illegible] సర్వశక్తి[illegible] [illegible] అవ్యక్త [illegible] [illegible] సాధారణ్యాత్ [illegible] ధారణం [illegible] పూర్వప్రసిద్ధ్యపేక్ష [illegible] [illegible] సామానాధికరణ్యాత్ [illegible]

సిద్ధాన్తమాహ (అత్రేతి) యథా *[illegible] [illegible] ఏవం సర్వత్రేత్యాది [illegible] పర [illegible] ర్వత్రేతి) తదేవ పదం వ్యాచష్టే (సర్వమితి) సర్వత్ర [illegible] ఇతి వాక్య పూర్వపాదాగ[illegible] [illegible] ప్రసిద్ధోపదేశాదితి పదం వ్యాచష్టే (తజ్జేతి) [illegible] ప్రసిద్ధత్వేనోపదేశ [illegible] [illegible] త్యాజ్జన్మాదీనాం [illegible] ప్రమాణసి[illegible] హేతుతా [illegible] (ఇతి) కారణత్వని[illegible] తాదాత్మ్యస్య [illegible] ప్రసిద్ధత్వేనోపదేశ[illegible] [illegible] [illegible] *యతో వా ఇమానీతి వాక్యస్య జీవవిషయత్వ[illegible] (ఆనన్ద[illegible]) [illegible] వ్యాసవాక్యే) వాక్యాన్తరమాహ (తథేతి) [illegible] సరణాధిపత్వ[illegible] (ఏవమితి) [illegible] కృతతాదాత్మ్యముపపత్తినిగమిత్యాహ (అత ఇతి) (తదాత్మకతయా తాదాత్మ్యమితి) తదాత్మకత[illegible] ప్రత్యక్షత్వేన కార్యాత్మకత్వేనోపపాదనాదిహ ప్రతిపన్నమపి తాదాత్మ్యముపపన్నమిత్యర్థః [illegible] తాదాత్మ్య[illegible]

అతస్సర్వప్రకారం సర్వశరీరం సర్వాత్మభూతం పరం బ్రహ్మ శాన్తో భూత్వోపాసీతేతి శ్రుతిరేవ పరస్య బ్రహ్మణస్సర్వాత్మకత్వముపపాద్య తస్యోపాసనముపదిశతి. పరం బ్రహ్మ హి కారణావస్థం కార్యావస్థం సూక్ష్మస్థూలచిదచిద్వస్తుశరీరతయా సర్వదా సర్వాత్మభూతం. ఏవమ్భూతతాదాత్మ్యస్య ప్రతిపాదనే పరస్య బ్రహ్మణస్సకలహేయప్రత్యనీకకల్యాణగుణాకరత్వం న విరుధ్యతే. ప్రకారభూతశరీరగతానాం దోషాణాం ప్రకారిణ్యాత్మన్యప్రసక్తేః ప్రత్యుత నిరతిశయైశ్వర్యాపాదనేన గుణాయైవ భవతీతి పూర్వమేవోక్తం. యదుక్తం జీవస్య సర్వతాదాత్మ్యముపపద్యత ఇతి- తదసత్ జీవానాం ప్రతిశరీరం భిన్నానామన్యోన్యతాదాత్మ్యాసమ్భవాత్. ముక్తస్యాప్యనవచ్ఛిన్నస్వరూపస్యాపి జగత్తాదాత్మ్యం జగజ్జన్మస్థితిప్రళయకారణత్వనిమిత్తం న సమ్భవతీతి *జగద్వ్యాపారవర్జమిత్యత్ర వక్ష్యతే. జీవకర్మనిమిత్తత్వాజ్జగజ్జన్మస్థితిలయానాం స ఏవ కారణమిత్యపి న సాధీయః - తత్కర్మనిమిత్తత్వేఽపీశ్వరస్యైవ జగత్కారణత్వాత్. అతః పరమాత్మైవాత్ర బ్రహ్మశబ్దాభిధేయః. ఇమమేవ సూత్రార్థమభియుక్తా బహుమన్యన్తే. యథాహ వృత్తికారః *సర్వం ఖల్విదం సర్వాత్మా బ్రహ్మేతి. ....

౨॥ సూ. ॥ వివక్షితగుణోపపత్తేశ్చ ॥ వక్ష్యమాణాశ్చ గుణాః పరమాత్మన్యేవోపపద్యన్తే *మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూపస్సత్యసఙ్కల్ప ఆకాశాత్మా సర్వకర్మా సర్వకామస్సర్వగన్ధస్సర్వరసస్సర్వమిదమభ్యాత్తోఽవాక్యనాదర ఇతి. మనోమయః పరిశుద్ధేన మనసైకేన గ్రాహ్యః. వివేకవిమోకాదిసాధనసప్తకానుగృహీతపరమాత్మోపాసననిర్మలీకృతేన హి మనసా గృహ్యతే. అనేన హేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానతయా సకలేతరవిలక్షణస్వరూపతోచ్యతే. మలినమనోభిర్మలినానామేవ గ్రాహ్యత్వాత్. ప్రాణశరీరః- జగతి సర్వేషాం ప్రాణానాం ధారకః. ప్రాణో యస్య శరీరం- ఆధేయం విధేయం శేషభూతం చ స ప్రాణశరీరః. ఆధేయత్వవిధేయత్వశేషత్వాని శరీరశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమిత్యుపపాదయిష్యతే. భారూపః

(అతస్సర్వేతి) సర్వాత్మశబ్దవైశద్యాయ సర్వశరీరమిత్యుక్తం. ఆకృత్యధికరణన్యాయేన ప్రకారిపర్యన్తాభిధానసిద్ధ్యర్థమాహ (సర్వప్రకారమితి) శ్రుతిరేవ- *సర్వం ఖల్విత్యాది శ్రుతిరేవ. ఉపపాద్య- *తజ్జలానిత్యంశేన కార్యకారణభావేన శరీరాత్మభావేన చోపపాద్యేత్యర్థః. తత్ర హ్యన్తర్యామిరూపేణ కృతస్య ప్రాణస్య శరీరాత్మభావాపేక్షత్వాత్తేన చ తథోపపాదితం భవతి. స్థితిదశాయాం హి శరీరాత్మభావః- ప్రళయావస్థాయాం తు *ఏకమేవాద్వితీయమితి సర్వస్యైకత్వాన్న శరీరాత్మభావసిద్ధిరిత్యత్రాహ (పరం బ్రహ్మ హీతి) స్థితౌ శరీరాత్మభావోపపాదనాదుభయలిఙ్గకస్య బ్రహ్మణః కారణావస్థాయామపి విశిష్టత్వమర్థసిద్ధం శ్రుత్యన్తరోక్తం చేత్యభిప్రాయః. సర్వదా విశిష్టం చేత్ కార్యకారణావస్థయోః కో భేద ఇతి శఙ్కాపరిహారాయ సూక్ష్మస్థూలచిదచిద్వస్తుశరీరతయేత్యుక్తం. తత్ప్రకిముభయలిఙ్గకత్వస్యేత్యత్రాహ (ఏవంభూతేతి) జీవస్యైవ సర్వతాదాత్మ్యం పూర్వపక్షిణోక్తమనూద్య దూషయతి (యదుక్తమిత్యాదినా) ముక్తస్య తత్సంభవతీత్యత్రాహ (ముక్తస్యేతి) జగజ్జన్మస్థితిప్రళయకారణత్వనిమిత్తమితి బహువ్రీహిః- కారణత్వప్రయుక్తమిత్యర్థః. జీవస్య కర్మద్వారా జగత్కారణత్వమనూద్య దూషయతి (జీవకర్మేతి) (తత్కర్మనిమిత్తత్వేపీతి) న హి కర్మ జగతః కర్తృరూపం నిమిత్తముపాదానం చ- ఉభయమీశ్వర ఏవ- కర్మ తు కేవలం వైషమ్యహేతుః- యథా ఘటాదినిర్మాణస్య భోక్తృకర్మనిమిత్తత్వేపి భోక్తృకర్మణాం న కర్తృత్వముపాదానత్వం వా- కులాలమృత్పిణ్డయోరేవ హి తదుభయం. న చ *తజ్జలానిత్యత్ర తచ్ఛబ్దస్య కర్మవాచిత్వం- అతో న జీవస్య జగత్కారణత్వకృతం తాదాత్మ్యమస్తీత్యభిప్రాయః. సూత్రార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ద్వితీయయోజనోక్తార్థస్యైవ సాంప్రదాయికత్వమాహ (ఇమమేవేతి) *సర్వం ఖల్విత్యాదినా వాక్యేన సర్వాత్మత్వేనోక్తం బ్రహ్మ ఈశః- పరమాత్మేత్యర్థః.......................................

౨॥ సూ. ॥ వివక్షితగుణోపపత్తేశ్చ ॥ వివక్షితత్వం- వక్తురిచ్ఛావిషయత్వం. అపౌరుషేయవాక్యప్రతిపాద్యగుణానాం పురుషేచ్ఛాపూర్వకత్వాయోగాత్ కథం వివక్షితత్వమితి శఙ్కాయాం వివక్షితపదం వ్యాచష్టే (వక్ష్యమాణా ఇతి) వివక్షితానామేవ వక్ష్యమాణత్వాద్వివక్షితశబ్దేన వక్ష్యమాణత్వం లక్ష్యత ఇత్యర్థః. *సర్వం ఖల్వితి ప్రథమవాక్యాపేక్షయా వక్ష్యమాణం హ్యనన్తరవాక్యగతగుణజాతం. నిషేధవాక్యవిరోధపరిహారాయ సామాన్యం మనోమయశబ్దం విశేషవాక్యానుగుణం వ్యాచష్టే (మనోమయ ఇతి) (పరిశుద్ధేన మనసైకేనేతి) *అబ్భక్షో వాయుభక్ష ఇతివదవధారణగర్భ ఇత్యేకశబ్దస్య భావః. తచ్చ *న చక్షుషా గృహ్యతే నాపి వాచా మనసా తు విశుద్ధేనేతి శ్రుత్యానుగుణ్యాత్. తద్వివృణోతి (వివేకేతి) ఫలితార్థమాహ (అనేనేతి) కుత ఇత్యత్రాహ (మలినేతి) మలినమనోగ్రాహ్యత్వం హేయార్హత్వవ్యాపకం- అతో వ్యాపకనివృత్త్యా వ్యాప్యనివృత్తిరిత్యుభయలిఙ్గత్వసిద్ధిరితి భావః. ముక్తస్యాపి విశుద్ధమనోగ్రాహ్యత్వం న సంభవతి- ముక్తం స్యాత్తస్యైవ గ్రాహ్యత్వమితి చేత్ మనోఽశుద్ధం- బ్రహ్మపర్యన్తత్వేన చేద్విశిష్టస్య బ్రహ్మణ ఏవ విశుద్ధమనోగ్రాహ్యత్వమితి. ప్రాణశరీరశబ్దం వ్యాచష్టే (జగతీతి) ప్రాణశరీరశబ్దేన ప్రాణధారకత్వం కథమవగమ్యత ఇత్యత్రాహ (ప్రాణో యస్యేతి) శరీరత్వే సతి కథమాధేయత్వాదికమిత్యత్రాహ (ఆధేయత్వేతి) (భారూప ఇతి) జ్ఞానస్వరూప ఇత్యర్థ ఇత్యపి క్షిప్తః- రూపశబ్దో హి ధర్మవాచీ- భాశబ్దో హి దీప్తిపరః. దీప్తిధర్మకత్వం విగ్రహద్వారకం- *ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్ *రుక్మవర్ణమిత్యాదిశ్రుత్యైకార్థ్యాత్ ఇ

భాస్వరరూపః. అప్రాకృతస్వాసాధారణనిరతిశయకల్యాణదివ్యరూపత్వేననిరతిశయదీప్తియుక్త ఇత్యర్థః. సత్యసఙ్కల్పః- అప్రతిహతసఙ్కల్పః. ఆకాశాత్మా-ఆకాశవత్సూక్ష్మస్వచ్ఛస్వరూపః. సకలేతరకారణభూతస్యాకాశస్యాప్యాత్మభూతఇతివాఆకాశాత్మా. స్వయంచప్రకాశతే అన్యానపిప్రకాశయతీతివా ఆకాశాత్మా. సర్వకర్మా - క్రియతఇతికర్మ. సర్వంజగద్యస్యకర్మఅసౌసర్వకర్మా. సర్వావాక్రియాయస్యాసౌసర్వకర్మా. సర్వకామః - కామ్యన్తఇతికామాః - భోగ్యభోగోపకరణాదయః. తేపరిశుద్ధాఃసర్వవిధాస్తస్యసన్తీత్యర్థః. సర్వగన్ధః- సర్వరసః- *అశబ్దమస్పర్శమిత్యాదినాప్రాకృతగన్ధరసాదినిషేధాదప్రాకృతాస్స్వసాధారణా నిరవద్యానిరతిశయాఃకల్యాణాస్స్వభోగ్యభూతాస్సర్వవిధాగన్ధరసాస్తస్యసన్తీత్యర్థః. సర్వమిదమభ్యాత్తః- ఉక్తంరసపర్యన్తంసర్వమిదంకల్యాణగుణజాతం స్వీకృతవాన్. అభ్యాత్తఇతి ఘుక్తాబ్రాహ్మణాఇతివత్కర్తరి క్తఃప్రతిపత్తవ్యః. అవాకీ- వాకః-ఉక్తిః. సోఽస్యనాస్తీత్యవాకీ. కుతఇత్యాహఅనాదరఇతి- అవాప్తసమస్తకామత్వేనాదర్తవ్యాభావాదాదరరహితః. అతఏవఅవాకీ అజల్పాకః. పరిపూర్ణైశ్వర్యత్వాత్స్వేచ్ఛయైవాత్తదిస్తమ్బపర్యన్తంనిఖిలంజగత్తృణీకృత్యజోషమాసీనఇత్యర్థః. తఏతేపివక్షితాగుణాఃపరమాత్మన్యేవోపపద్యన్తే. ....

౩॥ సూ. అనుపపత్తేస్తునశారీరః॥ తమిమంగుణసాగరంపర్యాలోచయతాం ఖద్యోతకల్పస్యశరీరసమ్బన్ధనిబన్ధనాపరిమితదుఃఖసమ్బన్ధయోగ్యస్య బద్ధముక్తావస్థస్యజీవస్యప్రస్తుతగుణలేశసమ్బన్ధగన్ధోపినోపపద్యతఇతినాస్మిన్ప్రకరణేశారీరపరిగ్రహాశఙ్కాజాయతఇత్యర్థః. ....

---

౮. ప్రాయేణాహ (భాస్వరరూపఇతి) తద్వివృణోతి (అప్రాకృతేతి) (సూక్ష్మస్వచ్ఛస్వరూపఇతి) సూక్ష్మత్వం- వ్యాప్యత్వం. స్వచ్ఛత్వం- నిర్మలత్వం. సకలేతరకారణభూతస్యాకాశస్యేత్యనేన *ఆకాశఏవతదోతంచప్రోతంచేతివాక్యంస్మారితం- *అక్షరమమ్బరాన్తధృతేరిత్యధికరణన్యాయాదాకాశశబ్దః ప్రకృతివాచీతిభావః. అన్యానపిప్రకాశయతి- స్వస్మైప్రకాశయతీత్యర్థః. (సర్వావాక్రియేతి) లౌకికవైదికసకలక్రియాణాం సద్వారకకర్తాఽసౌ. యద్వా-సర్వావైదికక్రియాఆరాధనంయస్యససర్వక్రియఇత్యర్థః. ఇచ్ఛాబాహుళ్యవ్యావృత్త్యర్థంసర్వకామపదంవ్యాచష్టే (కామ్యన్తఇతి) భోగ్యభోగోపకరణాదీనాం ప్రాకృతత్వవ్యావృత్త్యర్థమాహ (తేపరిశుద్ధాఇతి) అప్రాకృతాఇత్యర్థః. సత్యకామపదైకార్థ్యాదిత్యభిప్రాయః. (సర్వగన్ధఇత్యాది)రూపస్పర్శాదినిషేధపరవాక్యాన్తరాణామపితుల్యన్యాయత్వద్యోతనార్థఆదిశబ్దః. గన్ధరసాదీనామవ్యవధానేనస్వరూపాస్వయిత్వాభావాత్ సద్వారకత్వేసతి ప్రాకృతానాంపృథివ్యాదిగతగన్ధరసాదీనాంహేయత్వేనకల్యాణగుణప్రకరణవిరోధాత్ *భారూపఇతిదివ్యవిగ్రహస్య ప్రకృతత్వాచ్చాప్రాకృతదేహద్వారకగన్ధరసాదివిధిరిత్యర్థః. *తంబ్రహ్మగన్ధః ప్రవిశతి బ్రహ్మరసః ప్రవిశతీతి ముక్తాత్మనిసామ్యాపన్నేబ్రహ్మగన్ధరసప్రవేశవ్యపదేశశ్చాస్యార్థస్యోత్తమ్భకః. (సర్వమిదమితి) జగతోపిసర్వకర్మాదిగుణాన్తర్భావాత్ గుణపరంతద్వ్యాఖ్యాతం. *అభ్యాత్తఇత్యత్రస్వీకరణరూపగుణవిధిః. ననునాయమాదికర్మణిక్తః-గుణగణాదానస్యనిత్యత్వాత్. నచాభ్యాదదాతిరర్థః- స్వీకరణార్థత్వాత్. నాప్యకర్మకః- సర్వమిదమితిశ్రవణాత్. నచశిష్టాదిష్వన్యతమః-అపఠితత్వాత్. తత్కథంకర్తరిక్తః-*తగ్యోరేవకృత్యక్తఖలర్థా ఇతిభావకర్మణోరేవహితత్స్మరణమిత్యత్రాహ (భుక్తాఇతి) ప్రయుక్తానుశాసనత్వాత్ వ్యాకరణశాస్త్రస్య- యథాప్రయోగమనుశాసనంకార్యం - నతుయథానుశాసనంప్రయోగాన్యథాకరణమితిభావః. యేతుభుక్తాబ్రాహ్మణాఇత్యత్రమత్వర్థీయాకారప్రత్యయమిచ్ఛన్తి- తేషాంభుక్తశబ్దస్యార్శాదిగణాన్తర్భావకల్పనం, అకారప్రత్యయమితితత్ర గౌరవంపశ్యతోక్తంకర్తరీతి. కర్త్రర్థతయా ప్రయోగఏవహిభుక్తాదీనామాకృతిగణాన్తర్భావకల్పననిమిత్తం - తేనైవకర్త్రర్థత్వంప్రత్యయస్యకల్ప్యతాం- కిమశ్రూయమాణాకారప్రత్యయేణేతిభావః. యద్వా-కర్తరి ప్రతీతిః ప్రతిపత్తిః. సాయథాభుక్తాబ్రాహ్మణాఇత్యత్ర ప్రతిపద్యతే- నిరూప్యతే- ఏవమత్రాపినిర్వోఢవ్యేత్యర్థః. (సోఽస్యనాస్తీత్యవాకీతి) ఫలితార్థకథనమేతత్. వాకః- ఉక్తిః. అవాకః- తదభావః అవాకోఽస్యాస్తీత్యవాకశబ్దాత్తద్ధితప్రత్యయః. యద్వా-వాకీనభవతీత్యవాకీ. కుతఇత్యాహ- కుతఇత్యత్రాహేత్యర్థః. అవాకత్వంవాక్యామర్థ్యాభావాదితిశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమనాదరఇతిపదమితిభావః. తదుపపాదయతి (అవాప్తేతి) అనాకిత్వస్యతత్ఫలతామాహ (అతఏవేతి) నిషేధ్యావాకో హేయరూపఇతిదర్శయతి (అజల్పాకఇతి) సాపేక్షత్వనిబన్ధనబహుప్రలాపోనిషేధ్యః- నతువాక్సామర్థ్యవిరహఇత్యర్థః. ఏవమ్వాయప్రతిపాద్యోయమేకోగుణఇత్యాహ (పరిపూర్ణేతి) సూత్రార్థముపసంహరతి (తఏతఇతి) ....

ఏవమన్వయఉక్తః. కథంపరమాత్మన్యేవేత్యవధారణసిద్ధిః-ముక్తేపిహ్యేతేగుణాశ్శ్రూయన్తేఇత్యపేక్షాయాంపూర్వసూత్రోక్తాన్వయస్యైవ్యతిరేకమాహ.

౩॥ సూ. అనుపపత్తేస్తునశారీరః॥ శారీరశబ్దేనముక్తావస్థస్యాపిగ్రాహ్యత్వాత్... డీకారోపపాదకోయోగ్యశబ్దః. అనుపపత్తేస్తునేతరఇతి వక్ష్యమాణముక్తావస్థజీవస్యప్రతిపాద్యత్వానుపపత్తిస్ఫోరణార్థంశారీరశబ్దనిర్దేశఇతిభావః. బద్ధాపాదానంద్యష్టాన్తతయా- యథానిగ్రాహ్యస్యనిగ్రాహకస్వరూపైక్యానుపపత్తిః- తథాఽనుగ్రాహ్యస్యాప్యనుగ్రాహకస్వరూపైక్యానుపపత్తిరిత్యభిప్రాయః. ప్రస్తుతగుణానుపపత్తిః ప్రతిగుణమను

౪॥ సూ. కర్మకర్తృవ్యపదేశాచ్చ॥ * ఏతమితః ప్రేత్యాభిసమ్భవితాస్మీతి ప్రాప్యతయా పరం బ్రహ్మ వ్యపదిశ్యతే- ప్రాప్తృతయా చ జీవః. అతః ప్రాప్తా జీవ ఉపాసకః- ప్రాప్యం పరం బ్రహ్మోపాస్యమితి ప్రాప్తురన్యదేవేదమితి విజ్ఞాయతే. ....

౫॥ సూ. శబ్దవిశేషాత్॥ * ఏష మ ఆత్మాన్తర్హృదయ ఇతి శారీరః షష్ఠ్యా నిర్దిష్టః- ఉపాస్యస్తు ప్రథమయా. ఏవం సమానప్రకరణే వాజినాం చ శ్రుతౌ శబ్దవిశేషః శ్రూయతే జీవపరయోః- యథా * వ్రీహిర్వా యవో వా శ్యామాకో వా శ్యామాకతణ్డులో వా ఏవ మయమన్తరాత్మన్ పురుషో హిరణ్మయో యథా జ్యోతిరధూమమి- అత్ర * అన్తరాత్మన్నితి సప్తమ్యన్తేన శారీరోఽభిధీయతే - * పురుషో హిరణ్మయ ఇతి ప్రథమయోపాస్యః- అతః పర ఏవోపాస్యః....................................

సన్ధేయా. పర్యాలోచయతాం శ్రుతానజాయత ఇత్యన్వయః. నను క్షపరిగ్రహశబ్దో హేత్వస్య భాసీద్ధిః- కింతు హేత్వసిద్ధిరేవేతి- తుశబ్దాభిప్రాయ ఇత్యాశయవతో క్షం శారీరపరిగ్రహశబ్దానజాయత ఇతి.——— * అనుపపత్తేస్తు న శారీర ఇత్యత్ర యదుక్తం పర్యైః- జీవపరయోర్వై క్యాజ్జీవధర్మైః పరస్య విశిష్టత్వానుసన్ధానోపపత్తిశ్చేత్- తదనన్యత్వాదేవ పరమాత్మధర్మాః సత్యసంకల్పత్వాదయోఽపి జీవ ఉపపద్యన్త ఇతి శఙ్కానిరాసార్థమిదం సూత్రం. ఆరోప్యధర్మైరధిష్ఠానం విశేష్యతే- యథా సర్వగతభీషణత్వాదినా తదధిష్ఠానం. న చాధిష్ఠానధర్మైరారోప్యం విశేష్యతే- యథా రజ్జుత్వేన సర్పః. అతో జీవధర్మైర్మనోమయత్వాదిభిః పరమాత్మనో విశేష్యత్వం యుక్తం- న తు పరమాత్మధర్మైః సత్యసంకల్పత్వాదిభిర్జీవస్య విశేష్యత్వమితి సూత్రార్థ ఇతి. తదయుక్తం- సర్పాదివ్యావర్తకరజ్జుత్వాదిధర్మప్రతీతౌ సర్పాదిధర్మభూతభీషణత్వాదిభిరధిష్ఠానస్య విశేషణాయోగాత్. ఇహ చ జీవవ్యావర్తకాః సత్యసంకల్పత్వాదయః ప్రతీయన్తే- అతోఽత్ర స్తజీవధర్మైః పరమాత్మనో విశేష్యత్వమయుక్తం. మనోమయత్వాదిభిః సత్యసంకల్పత్వాదిభిశ్చ పదైర్వస్తుమాత్రం లక్ష్యత ఇతి చేత్తర్హి * వివక్షితగుణోపపత్తేశ్చేతి పూర్వసూత్రం విరుధ్యతే. ఉభయవిధగుణానాం అవివక్షితత్వం సూత్రకారాభిమతం చేత్ * అనుపపత్తేస్తు న శారీర ఇతి వదనుపపత్తేస్తు నేశ్వర ఇతి చ సూత్రం వక్తవ్యం- వస్తుమాత్రవివక్షాయాం జీవధర్మాణామీశ్వరధర్మాణామప్యనుపపత్త్యవిశేషాత్. అత ఈశ్వరధర్మా ముఖ్యత్వేనావగమ్యన్తే- అతస్తైస్తు ప్రతీయమానే సురజ్జుభీషణత్వాదినేవ మనోమయత్వాదినా పరమాత్మనో విశేష్యత్వమనుపపన్నం. మనోమయత్వాదికం న జీవాసాధారణమితి చేత్. కిం మనోమయాదిపదైర్మనః ప్రాణాద్యధీనజ్ఞానప్రవృత్తిత్వం వివక్షితం- ఉత విశుద్ధమనోగ్రాహ్యత్వప్రాణశరీరకత్వాదికం. ప్రథమే జీవాసాధారణత్వాన్మనోమయత్వాదిభిః పరమాత్మనో విశేష్యత్వానుపపత్తిః. ద్వితీయే తు మనోమయత్వాదీనామారోపితధర్మత్వాభావాత్ ఆరోప్యగతధర్మైరధిష్ఠానస్య విశేష్యత్వసంభవ ఇతి న్యాయావిషయత్వం వాక్యస్య స్యాత్. కించ - నిత్యస్య జీవస్య పరస్మిన్నారోపితత్వాభావాదేవోక్తన్యాయానుత్థానమిహాన సంగచ్ఛతే. తస్మాత్పరోక్తసూత్రార్థోఽనుపపన్నః. ....

అథ పరమసాధ్యం హేతుమాహ.

౪॥ సూ. కర్మకర్తృవ్యపదేశాచ్చ॥ అభిసమ్భవితా- ప్రాప్తా. ప్రాప్యప్రాప్తృభేదః సూత్రే వివక్షితః. తత్కిం * సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేత్యుక్తస్యోపాస్యస్య బ్రహ్మణో జీవనైరన్తర్యస్యేత్యత్రాహ (అత ఇతి) ప్రాప్యప్రాప్తారావేవ హ్యుపాస్యోపాసకౌ - అత ఉపాస్యం బ్రహ్మోపాసకాజ్జీవాద్భిన్నమిత్యర్థః. స్వరూపస్యైవ ప్రాప్యత్వమితి చేత్ శ్రుతిస్వారస్యభఙ్గః. (ప్రాప్తురన్యదేవేదమితి) అత్రేదమితి నిర్దేశో బ్రహ్మశబ్దాభిహితవస్త్వభిప్రాయః. ....

అవస్థాభేదేన ప్రాప్యప్రాప్తృత్వోపపత్తిరితి శఙ్కాపరిహారార్థమేకస్యామేవావస్థాయాం భేదవ్యపదేశం దర్శయత్యనన్తరసూత్రద్వయేన.

౫॥ సూ. శబ్దవిశేషాత్॥ అస్మిన్సూత్రే అసమానవిభక్తికశబ్దో వివక్షితః. (ఏవం సమానప్రకరణ ఇతి) తత్రాపి శాణ్డిల్యవిద్యాయామిత్యర్థః. సా త్రపదశ్రుతేస్సఙ్కోచకాభావాత్ సమానప్రకరణేన ప్రకృతోపపాదనస్యాన్యత్ర దృష్టత్వాచ్చ న చాన్దోగ్యవాక్యమాత్రవిషయమిదం సూత్రమితి భావః. (జీవపరయోరితి) ఉపాస్యోపాసకయోరిత్యర్థః. జీవపరయోరిత్యుక్తిః ఫలితార్థాభిప్రాయేణ- అతో నాన్యోన్యాశ్రయః. అత్ర హిరణ్మయశబ్దేన దివ్యవిగ్రహవత్త్వం చ సిద్ధం. ఉదాహృతవాక్యే శబ్దవిశేషం దర్శయతి (అత్రేతి) (సప్తమ్యన్తేనేతి) అన్తరాత్మన్నిత్యత్ర నకారలోపాభావాత్ * నఙ్ సంబుద్ధ్యోరితి నఙ్ సంబుద్ధ్యోరేవ నకారలోపప్రతిషేధాదిహాసంబుద్ధ్యన్తత్వేఽనన్వయాచ్చ * ఆత్మన్ పశ్యన్ సర్వభూతానీతివత్ లుప్తసప్తమీకోఽయం నిర్దేశ ఇతి భావః. ఏవంస్వప్రకరణే షష్ఠీప్రథమాభ్యాం, సమానప్రకరణే సప్తమీప్రథమాభ్యాం, శబ్దవిశేషో వివక్షితః. ....

౬॥ సూ. <<శ్రీ>> స్మృతేశ్చ॥ <<భా>> ఇతశ్చ శారీరాదన్యః- *సర్వస్య చాహం హృది సన్నివిష్టో మత్తస్స్మృతిర్జ్ఞానమపోహనం చ* యో మామేవమసమ్మూఢో జానాతి పురుషోత్తమం *ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశేర్జున తిష్ఠతి। భ్రామయన్ సర్వభూతాని యన్త్రారూఢాని మాయయా । తమేవ శరణం గచ్ఛ* ఇతి శారీరముపాసకం పరమాత్మానం చోపాస్యం స్మృతిర్దర్శయతి. ....

౭॥ సూ. <<శ్రీ>> అర్భకౌకస్త్వాత్తద్వ్యపదేశాచ్చ నేతి చేన్న నిచాయ్యత్వాదేవం వ్యోమవచ్చ॥ <<భా>> అల్పాయతనత్వమర్భకౌకస్త్వం. (తద్వ్యపదేశః) అల్పత్వవ్యపదేశః. *ఏష మ ఆత్మాన్తర్హృదయ* ఇత్యల్పాయతనత్వం హృదయాయతనే స్థితత్వాత్, *అణీయాన్ వ్రీహేర్వా యవాద్వే*త్యాదినాఽణీయస్త్వం స్వస్వరూపేణ వ్యపదేశా,

....

హృదయస్థస్యేశ్వరత్వముపబృంహాయతి స్మృతిః.

౬॥ సూ. <<శ్రీ>> స్మృతేశ్చ॥ <<ప్ర>> *ఏష మ ఆత్మాన్తర్హృదయ* ఇతి హృదయస్థస్య ప్రత్యగాత్మోపాస్యత్వం (సర్వస్యేతి) ఉపాస్యస్వోపాసనార్థం తదనన్తరవాక్యమాహ (యో మామితి) హృత్స్థస్యేశ్వరత్వం [illegible] (ఈశ్వర ఇతి) *తమేవ శరణం గచ్ఛే*త్యుపాసనం హృదయస్థస్య

ప్రదర్శనార్థం. సర్వస్యేతి- సర్వశబ్దో జీవవిషయః - పరాధీనస్మృత్యాద్యాశ్రయభూతవస్తువిషయత్వాత్. పురుషో [illegible]

[illegible] సర్వభూతశబ్దోపి జీవవిషయః- భ్రామ్యత్వాశ్రయత్వాద్దేహాఖ్యయన్త్రారూఢత్వాచ్చ. [illegible]

[illegible] —అత్ర కేచిత్- కర్మకర్తృవ్యపదేశాదయస్సూత్రకారాభిమతో భేదః [illegible]

వ్యవహారాద్యావత్కాల్పనికం భేదమాశ్రిత్య *తత్త్వమసీ*త్యాత్మైకత్వోపదేశగ్రహణాత్ ప్రాక్ప్రవృత్తస్య [illegible]

సమాహితత్వాహుః. అత్ర బ్రూమః- యస్య భ్రమస్సనివర్తనీయత్వేన [illegible] - తస్యైవోపదేశగ్రహణాత్ [illegible]

భ్రాన్త్యాతయోః [illegible] కల్పితస్య కర్తృత్వాదికం కోవ్యపదిశతి. కిం జీవః- ఉతేశ్వరః- ఉత వేదః. తత్ర [illegible]

[illegible]

సంపత్తేరితి జైమినిః *ప్రియశిరస్త్వాద్యప్రాప్తిః* అధ్యానాయ ప్రయోజనాభావాదితి వ జీవేశ్వరభేదాపారమార్థ్యే [illegible] ప్రతిజ్ఞాస్థరాభావా, [illegible]

[illegible] పరమాత్మనో [illegible] కోప్యుపదేశస్యైవోపాసనార్థత్వా [illegible] ప్రియశిరస్త్వాదిభేదస్య కాల్పనికత్వా

క్రియణమయుక్తం. అతస్సూత్రితసూత్రాణాం కాల్పనికభేదవిషయత్వమనుపపన్నం. ....

౭॥ సూ. <<శ్రీ>> అర్భకౌకస్త్వాత్తద్వ్యపదేశాచ్చ నేతి చేన్న నిచాయ్యత్వాదేవం వ్యోమవచ్చ॥ <<ప్ర>> (అల్పాయతనత్వమిత్యాది) అణీయ

చ్ఛనాయంపరమాత్మా-అపితుజీవఏవ - *సర్వగతంసుసూక్ష్మంయద్భూతయోనింపరిపశ్యన్తిధీరాఇత్యాదిభిఃప
రమాత్మనోఽపరిచ్ఛిన్నత్వావగమాత్, జీవస్యచారాగ్రమాత్రత్వవ్యపదేశా, దితిచేత్. నైతదేవం - పరమా
త్మైవహ్యణీయానిత్యేవంనిచాయ్యత్వేనవ్యపదిశ్యతే. ఏవంనిచాయ్యత్వేన - ఏవంద్రష్టవ్యత్వేన. ఏవముపాస్య
త్వేనేతియావత్. నపునరణీయస్త్వమేవాస్యస్వరూపమితి. వ్యోమవచ్చాయంవ్యపదిశ్యతే-స్వాభావికంమహ
త్త్వంచాత్రైవవ్యపదిశ్యతే *జ్యాయాన్పృథివ్యాజ్యాయానన్తరిక్షాజ్జ్యాయాన్ దివోజ్యాయానేభ్యోలోకే
భ్యఇతి. అతఉపాసనార్థమేవాల్పత్వవ్యపదేశః. తథాహి- *సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మతజ్జలానితిశాన్తఉపాసీతే
తిసర్వోత్పత్తిప్రళయకారణత్వేనసర్వస్యాత్మతయాఽనుప్రవేశకృతజీవయితృత్వేనచసర్వాత్మకంబ్రహ్మో
పాసీతేత్యుపాసనంవిధాయ * అథఖలుక్రతుమయఃపురుషోయథాక్రతురస్మిఁల్లోకేపురుషోభవతితథేతఃప్రేత్య
భవతీతి యథోపాసనంప్రాప్యసిద్ధిమభిధాయ*సక్రతుంకుర్వీతేతిగుణవిధానార్థముపాసనమనూద్య * మనో
మయఃప్రాణశరీరోభారూపస్సత్యసఙ్కల్పఆకాశాత్మా సర్వకర్మాసర్వకామస్సర్వగన్ధస్సర్వరసస్సర్వమిద
మభ్యాత్తోఽవాక్యనాదరఇతిజగదైశ్వర్యవిశిష్టస్యస్వరూపగుణాంశ్చోపాదేయాన్ప్రతిపాద్య *ఏషమఆత్మా
న్తర్హృదయేఽణీయాన్వ్రీహేర్వాయవాద్వాసర్షపాద్వాశ్యామాకాద్వాశ్యామాకతణ్డులాద్వేత్యుపాసకస్య
హృదయేఽణీయస్త్వేనతదాత్మతయోపాస్యస్యపరమపురుషస్యోపాసనార్థమవస్థానముక్త్వా *ఏషమఆత్మాన్త
ర్హృదయేజ్యాయాన్పృథివ్యాజ్యాయానన్తరిక్షాజ్జ్యాయాన్దివోజ్యాయానేభ్యోలోకేభ్య స్సర్వకర్మాసర్వ
కామస్సర్వగన్ధస్సర్వరసస్సర్వమిదమభ్యాత్తోఽవాక్యనాదరఇత్యన్తర్హృదయేఽవస్థితస్యోపాస్యమానస్యప్రా
ప్యాకారంనిర్దిశ్య *ఏషమఆత్మాన్తర్హృదయఏతద్బ్రహ్మేత్యేవమ్భూతంపరంబ్రహ్మపరమకారుణ్యేనాస్మదుజ్జీ
వయిషయాఽస్మద్ధృదయేసన్నిహితమితీదమనుసన్ధానంవిధాయ *ఏతమితఃప్రేత్యాభిసమ్భవితాస్మీతియథోపా
సనంప్రాప్తినిశ్చయానుసన్ధానంచవిధాయ *ఇతియస్యస్యాదద్ధానవిచికిత్సాస్తీత్యేవంవిధప్రాప్యప్రాప్తినిశ్చ
యోపేతస్యోపాసకస్య ప్రాప్తౌసంశయోనాస్తీత్యుపసంహృతం. అతఉపాసనార్థ మర్భకౌకస్త్వమణీయ
స్త్వంచ.

స్యాపేక్షార్థవ్యపదేశాత్ సాఽపి అణీయస్త్వవ్యపదేశాచ్చేత్యర్థః. పరమాత్మనస్తువైధర్మ్యమాహ (సర్వగతమితి) నిచాయ్యశబ్దార్థమాహ (ద్రష్టవ్యత్వేనే
తి) *చాయృపూజనయోరితిహిధాతుః. ఆరూపదర్శనవ్యావృత్త్యర్థమాహ (ఉపాస్యత్వేనేతి) తద్వ్యావర్త్యమాహ (నపునరితి) తదుపపాదకంసూత్రఖణ్డం
వ్యాచష్టే (వ్యోమవదితి) వ్యోమవత్ప్రత్యయమిత్యుక్తేప్రతిజ్ఞామాత్రరూపత్వాత్ ప్రమాణాకాఙ్క్షాభవతి - వ్యపదిశ్యతఇత్యుక్తేప్రమాణమేవదర్శితంభ
వతి-అతోఽధ్యాహారస్యతుల్యత్వేఽపినిరాకాఙ్క్షయోజనావరమిత్యభిప్రాయేణవ్యపదిశ్యతఇతిపదంపూరకతయాఽధ్యాహృత్యవ్యాఖ్యాతం. వ్యోమవచ్ఛ
బ్దఫలితంస్వాభావికమితి. (జ్యాయానితి) వృద్ధశబ్దస్యజ్యాదేశేజ్యాయశ్శబ్దనిష్పత్తిః- *జ్యచవృద్ధస్యేతిహిసూత్రం. సతు *ప్రశస్యస్యశ్రఇతితన్నిష్ప
త్తిః. వృద్ధిశ్చపరిమాణాధిక్యమిహవివక్షితం- నతుకాలాధిక్యం- అత్రాణీయస్త్వప్రతిసమ్బన్ధ్యాకారపరత్వాజ్జ్యాయశ్శబ్దస్య. (అతఉపాసనార్థమేవే
తి) అతః- పృథివ్యాదిభ్యోపిజ్యాయస్త్వశ్రవణాదిత్యర్థః. మహత్త్వయాఽవగతస్యవస్తునఉపాధ్యుక్తిపూర్వకముక్తంపరిమాణమౌపాధికం - అసంభావి
తోపాధికంపరిమాణంస్వాభావికమితిన్యాయఇహాశిక్షితోభవతి. అత్రహిహృదయమల్పత్వోపాధిభూతంశ్రుతం- నతుజ్యాయస్త్వోపాధిశ్శ్రుతః. పృథి
వ్యాదయస్తదుపాధయఇతినాశఙ్కనీయం-తతోపిజ్యాయస్త్వశ్రవణాత్. నహితతోఽధికపరిమాణత్వంతదుపాధికంభవితుమర్హతి. అణీయస్త్వస్యో
పాసనార్థత్వముపాసనప్రకరణావిచ్ఛేదేనస్వాభావికమహత్త్వప్రపఞ్చనేనచోపపాదయతి (తథాహీతి) (సర్వాత్మకంబ్రహ్మోపాసీతేతి) స
ర్వాత్మకత్వంనోపాస్యగుణతయోక్తం - తస్యవాక్యాన్తరస్థత్వాత్. అతో లక్షణతోధర్మినిర్దేశః. తత్ప్రయోజనంచ శాన్తిరూపాధికారివిశేషణని
ద్ధిః - భగవదాత్మకత్వేహిశాస్త్రతోఽవగతేరాగద్వేషాద్యభావరూపశమాదినిష్పత్తిస్స్యాత్ - యథోచ్యతే * సర్వభూతాత్మకేతాతజగన్నాథజగన్మ
యే। పరమాత్మనిగోవిన్దేమిత్రామిత్రకథాకుతఇతి. శాస్త్రజన్యజ్ఞానపూర్వకశమాదినిష్పాద్యమేవోపాసనంశ్రుతం *తస్మాదేవంవిచ్ఛాన్తోదాన్త
ఉపరతస్తితిక్షుస్సమాహితోభూత్వాఽఽత్మన్యేవాత్మానంపశ్యేదితి - తస్మాన్నోపాసననిష్పాద్యశ్శమః - కింతుశమనిష్పాద్యముపాసనం. బ్రహ్మాత్మక
త్వంసర్వస్యశాస్త్రాదవగమ్యరాగద్వేషాదిరహితస్సన్వక్ష్యమాణగుణకంబ్రహ్మోపాసీతేత్యర్థః. సర్వాత్మకంబ్రహ్మేత్యనేనోపక్రమస్యాణీయస్త్వ
విరోధిత్వందర్శితం. ప్రకరణావిచ్ఛేదద్యోతనాయ *అథఖల్విత్యాద్యుచ్యతే. (ఉపాసనమనూద్యేతి) యథా *అగ్నిహోత్రంజుహోతీతివిహిత
హోమః *దధ్నాజుహోతీత్యత్రదధ్నోహోమసాధనత్వవిధానార్థంజుహోతిపదేనానూద్యతే- తథేతిభావః. జగదైశ్వర్యవిశిష్టస్యేత్యనేన *తజ్జ
లానిత్యస్యానువాదః. స్వరూపగుణాన్- అద్వారకగుణాన్. నహితేప్రకృతిపురుషద్వారకాః. నిచాయ్యత్వాద్యభిత్యస్యార్థమాహ (ఏవంభూతమితి) స
ర్వకర్మత్వాదిగుణానాంద్విరుక్తిరుపాస్యతయాప్రాప్యతయాచ - హృదిస్థితేత్యాదిర్హృదయస్థితిజ్ఞాపనార్థంఫలభ్యానుసన్ధానార్థంచేత్యర్థః. ఏవము
త్రపూర్వత్రోత్తరత్రచవిభుత్వాభిధానాదర్భకౌకస్త్వరూపోపాధికథనాచ్చమధ్యగతమల్పత్వమౌపాధికమిత్యయమర్థఉక్తోభవతి. ……………

౮॥ సూ. ॥ సమ్భోగప్రాప్తిరితిచేన్న వైశేష్యాత్॥ ॥ జీవస్యేవ పరస్యాపి బ్రహ్మణశ్శరీరాన్తర్వర్తిత్వమభ్యుపగతం చేత్ - తద్వదేవ శరీరసమ్బన్ధప్రయుక్తసుఖదుఃఖోపభోగప్రాప్తిరితి చేత్. తన్న-హేతువైశేష్యాత్. నహి శరీరాన్తర్వర్తిత్వమేవ సుఖదుఃఖోపభోగహేతుః - అపితు పుణ్యపాపరూపకర్మపరవశత్వం. తత్త్వపహతపాప్మనః పరమాత్మనో న సమ్భవతి-తథాచ శ్రుతిః ＊తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యోఽభిచాకశీతీతి. సర్వత్రప్రసిద్ధ్యధికరణం సమాప్తమ్........................

యది పరమాత్మా న భోక్తా-ఏవం తర్హి సర్వత్ర భోక్తృతయా ప్రతీయమానో జీవ ఏవ స్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ.

౯॥ సూ. ॥ అత్తా చరాచరగ్రహణాత్ ॥ ॥

కఠవల్లీష్వామ్నాయతే ＊యస్య బ్రహ్మ చ క్షత్రం చ ఉభే భవత ఓదనః। మృత్యుర్యస్యోపసేచనం క ఇత్థా వేద యత్ర స ఇతి. అత్రౌదనోపసేచనసూచితోఽత్తా కిం జీవ ఏవ - ఉత పరమాత్మేతి సంశయ్యతే. కిం యుక్తం. జీవ ఇతి. కుతః. భోక్తృత్వస్య కర్మనిమిత్తత్వాత్, జీవస్యైవ తత్సమ్భవాత్, ...

౮॥ సూ. ॥ సంభోగప్రాప్తిరితిచేన్నవైశేష్యాత్ ॥ ॥ శరీరాన్తర్వర్తిత్వం-హృదయవర్తిత్వం. వైశేష్యం-విశేషః. భోగప్రసఙ్గే సుఖగ్రహణం సాంసారికసుఖస్యాదిమధ్యావసానేషు దుఃఖమిశ్రత్వేనాపురుషార్థపసుసూచనార్థం. తథా చ శ్రుతిః-శరీరాన్తర్వర్తిత్వే పి సంబన్ధాభావాహేత్యర్థః.——అధికరణార్థనిగమనమర్థసిద్ధం. అస్మిన్సూత్రే పరస్యాదన్యస్య జీవస్యానభ్యుపగమే పరస్యకర్మఫలభోక్తృత్వప్రసఙ్గ ఇతి పరిచోద్య పరిహార్తృత్వాభిమానేన శక్తిదేవముక్తం-ఆత్మాన్తరాభావో యద్యనవగతః-తదా తస్మిన్ సచోద్యానుదయః. అవగతత్వే [illegible]దవగమః-ఉతాస ద్వాక్యాత్. ప్రథమే శాస్త్రసిద్ధాత్మాన్తరాభావవత్ పరస్య భోక్తృత్వాభావోఽపి శాస్త్రసిద్ధతయా స్వీకార్యః-నహ్యర్ధజరతీయం న్యాయ్యం. ద్వితీయే తు భ్రాన్తిసిద్ధగగనతలమలినతావికల్పో గగనమివ పారమార్థికభోక్తృత్వం పరమార్థమద్వితీయం పరమాత్మానం న స్పృశతీతి. తత్ర ప్రథమాంశోఽనభ్యుపగమనిరస్తం. శాస్త్రం జీవపరయోరనన్యత్వం ప్రతిపాదయతీతి ప్రతివాదివాక్యాత్ ఆత్మాన్తరాభావమవగమ్య తథా సతి పరస్య జీవవత్ భోక్తృత్వప్రసఙ్గాదయోగ్యం జీవపరైక్యం శాస్త్రేణ ప్రతిపాదయితుం శక్నోతీతి హి చోదయితురభిప్రాయః- అతో నార్ధజరతీయం. అపరమార్థత్వాన్న స్పృశతీతి వచనవ్యక్తిర్దూషణస్య దుష్పరిహరతామవగమయతి- జీవవదుపభోక్తృత్వం హి చోదయిత్రా ఆపాదితం- జీవస్య చ భోక్తృత్వం త్వన్మతే మిథ్యా- అతో గగనే మాలిన్యవత్ పరస్మిన్ కల్పితం భోక్తృత్వం న తం స్పృశతీతి వదతా జీవవత్ భోక్తృత్వమభ్యుపగతం స్యాత్. న చాంశభేదేన భోగవ్యవస్థా-వస్తునో నిరంశత్వాత్, సాంశత్వే వ్యాపినాం గత్వరతయా గుడే చలితి నభస్యల్పత్వవత్ సర్వప్రదేశరాగాదికదోషాన్వయప్రసఙ్గాత్,. అతః పరపక్షే భోక్తృత్వప్రసఙ్గపరిహారోఽనుపపన్నః.—— ＊సర్వత్రేతిసూత్రం స్వవాక్యస్థహేతుపరం. తదనన్తరవాక్యస్థహేతుపరం ద్వితీయం. తద్వ్యతిరేకపరం తృతీయం ఉపసంహారస్థహేతుపరం చతుర్థం. తత్ర శఙ్కావిశేషపరిహారపరమనన్తరసూత్రద్వయం. సూత్రద్వయోక్తహృదయావస్థానప్రయుక్తచోద్యపరిహారపరం తదనన్తరసూత్రద్వయమితి సూత్రసఙ్గతిః సర్వత్రప్రసిద్ధ్యధికరణం సమాప్తమ్. ....

అత్త్రాధికరణసంగతిమాహ (యదీతి)

౯॥ సూ. ॥అత్తాచరాచరగ్రహణాత్॥ ॥ (కఠేత్యాది) యత్ర స ఇతి - యస్మిన్ప్రకారే స్థితః - యత్ప్రకారవిశిష్టః. తం ప్రకారం కో వేదేత్యర్థః. విషయవాక్యే అత్తేత్యశ్రవణాదస్యాశ్రుతే రీత్యాత్రావిషయత్వశఙ్కాం పరిహర్తుమాహ (అత్రేతి) యస్యేతి షష్ఠీనిర్దిష్టస్సంబన్ధీ ఓదనోపసేచనసామర్థ్యాదదనీయాత్తృభావలక్షణవిశేషపర్యవసితః - తస్మాదత్తా సూచిత ఇత్యర్థః.——＊అగ్నిరన్నాద ఇతి శ్రుతిప్రసిద్ధి, మస్యాముపనిషద్యగ్నేః ప్రస్తుతత్వం, చావలమ్బ్యాగ్నిర్జీవః పరమాత్మేతి త్రైరూప్యం కల్పితం పక్షే. చిత్యాగ్నేః ప్రస్తుతత్వేన సాధారణాగ్నిప్రస్తావాభావా, దగ్నిప్రకరణస్యవిచ్ఛిన్నత్వా,దధ్యాత్మప్రకరణే విద్యాఙ్గకర్మోపయోగిత్వమాత్రం వినాఽగ్నివైభవప్రతిపాదనాయోగా, ద్వతత్పరత్వాశఙ్కాయా మస్థానత్వమభిప్రయతా భగవతా భాష్యకారేణ శరీరోద్వయం విచారకోటౌ నివేశితం.——అత్తా జీవః-ఉత పరమాత్మేతి విచారః. తదత్తృత్వం కిం కర్మఫలభోక్తృత్వరూపం- ఉత జగదుపసంహర్తృత్వరూపం. కిమత్ర పూర్వప్రస్తుతబ్రహ్మప్రకరణం విచ్ఛిన్నం-నేతి. ＊ ఋతం పిబన్తావితి కిం బుద్ధిజీవానిర్దిశ్యేతే- ఉత జీవపరౌ. పిబన్తావితి నిర్దేశః కిం ఛత్రిన్యాయలక్షణయా శబ్దశక్త్యా వా ప్రయోజ్యప్రయోజకవిషయతయా నేయః- ఉత న. ＊తం దుర్దర్శం ＊యః ప్రాణేనేతి పరజీవయోర్దర్శనం కిం లక్షణామాపాదయతి- ఉత నేతి. ఉపక్రమే ＊యేయం ప్రేత ఇతి ప్రశ్నః కిం జీవవిషయః - ఉత పరవిషయ ఇతి. యదా జీవవిషయః - తదానీముపక్రమవిరోధేన ＊ తం దుర్దర్శమిత్యాదినా ఋతపాననిర్దేశస్య ప్రయోజ్యప్రయోజక విషయతాపాదనాయోగాత్ ＊ఋతం పిబన్తావితి వాక్యస్య బుద్ధి జీవపరత్వేన బ్రహ్మప్రకరణం విచ్ఛిన్నమితీహ ప్రతిపన్నమత్తృత్వం కర్మఫలభోక్తృత్వరూపమితి అత్తా జీవ ఇతి ఫలితం. యదా ＊యేయమితి ప్రశ్నః పరవిషయః-తదానీముపక్రమానుగుణ్యేన ＊తం దుర్దర్శమిత్యాదినా ఋతపాననిర్దేశస్య ప్రయోజ్యప్రయోజకవిషయతాపాదనోపపత్తేః ＊ఋతం పిబన్తావితి వాక్యస్య జీవపరమాత్మపరత్వేన బ్రహ్మప్రకరణవిచ్ఛేదాభావాదిహ ప్రతిపన్నమత్తృత్వం జగదుపసంహర్తృత్వరూపమేవేత్యత్తా పరమాత్మేతి ఫలితం. (భోక్తృత్వస్యేతి) ఓదనోపసేచనసామర్థ్యావగతస్యేతి భావః. తతః కిమిత్యత్రాహ (జీవస్యైవేతి) ＊సర్వఘాతాన్తరాత్మా

అత్రోచ్యతే (అత్తా చరాచరగ్రహణాత్) అత్తా పరమాత్మైవ. కుతః. (చరాచరగ్రహణాత్) చరాచరస్య కృత్స్నస్యాత్తృత్వం హి తస్యైవ సమ్భవతి. న చేదం కర్మనిమిత్తం భోక్తృత్వం - అపి తు జగజ్జన్మస్థితిలయలీలాభూతస్య పరస్య బ్రహ్మణో విష్ణోస్సంహర్తృత్వం - *సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమిత్యత్రైవ దర్శనాత్. తథా చ *మృత్యుర్యస్యోపసేచనమితి వచనాత్ *బ్రహ్మ చ క్షత్రం చేతి కృత్స్నం చరాచరం జగదిహాదనీయత్వేన గృహ్యతే. ఉపసేచనం హి నామ స్వయమద్యమానం సదన్యస్యాదనహేతుః. అత ఉపసేచనత్వేన మృత్యోరప్యద్యమానత్వాత్తదుపసిచ్యమానస్య కృత్స్నస్య బ్రహ్మక్షత్రపూర్వకస్య జగతశ్చరాచరస్యాదనమత్ర వివక్షితమితి గమ్యతే. ఈదృశం చాదనముపసంహార ఏవ - తస్మాదీదృశం జగదుపసంహారిత్వరూపం భోక్తృత్వం పరమాత్మన ఏవ.

౧౦॥ సూ. ప్రకరణాచ్చ॥ ప్రకరణం చేదం పరస్యైవ బ్రహ్మణః- *మహాన్తం విభుమాత్మానం మత్వా ధీరో న శోచతి। నాయమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో న మేధయా న బహునా శ్రుతేన। యమేవైష వృణుతే తేన లభ్యస్తస్యైష ఆత్మా వివృణుతే తనూం స్వామితి హి ప్రకృతం. *క ఇత్థా వేద యత్ర స ఇత్యపి హి తత్ప్రసాదాదృతే తస్య దురవబోధత్వమేవ పూర్వప్రస్తుతం ప్రత్యభిజ్ఞాయతే.…………………

పహతపాప్మా *న కర్మణా వర్ధతే నో కనీయాన్ *అనశ్నన్నన్య ఇతి పరస్య భోక్తృత్వం నిషిద్ధమితి భావః. తత్సంభవాత్ - కర్మఫలభోక్తృత్వసంభవాత్. బ్రహ్మక్షత్రశబ్దవాచ్యానాం దేహినాం స్త్రీపుంసాత్మకత్వాత్తత్ర ద్రూపజీవానాం పరస్పరభోక్తృభోగ్యభావః సంభవతి. జీవానాం నిత్యత్వాదేవ మృత్యువశ్యత్వాభావాత్ మృత్యుస్తేషాం నిధేయ ఇత్యభిప్రాయేణ మృత్యూపసేచనవాదోఽపి సంభవతీతి భావః. ……………………………

రాద్ధాన్తమారభతే (అత్రేతి) చరాచరగ్రహణాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (చరాచరస్యేతి) కృత్స్నచరాచరవిషయం వా కతిపయవిషయం వాస్తు- తత్కిం జీవవైలక్షణ్యస్య- ఉక్తం హి కర్మఫలభోక్తృత్వరూపమిదమత్తృత్వమిత్యత్రాహ (న చేదమితి) కృత్స్నచరాచరవిషయమత్తృత్వం జీవస్యానుపపన్నమితి భావః. అత్తృత్వం విష్ణుకర్తృకం చరాచరసంహర్తృత్వమితి కథమవగతమిత్యత్ర హేతుద్వయమాహ (సోఽధ్వన ఇతి) ప్రకరణే పరమాత్మవాచిపదశ్రవణం ప్రథమో హేతుః. ద్వితీయం హేతుమాహ (తథా చ మృత్యురితి) కథం చరాచరస్యాదనీయత్వసిద్ధిః- మృత్యూపసేచనత్వేనోక్తే హి మృత్యువశ్యత్వాభావాభిప్రాయస్సంభవతీత్యత్రాహ (ఉపసేచనం హీతి) యద్యప్యుపసేచనశబ్దో గౌణ ఏవ నిర్వాహ్యః- తథాపి సాధారణాకారేణోపచారో న ఘటతే- విశేషాకారసంభవాత్ - సహ్యాగ్నిర్మాణవక ఇత్యుక్తే అగ్నిశబ్దో ద్రవ్యత్వాభిప్రాయేణ వర్ణనీయః. మృత్యురుపసేచనం- అబాధక ఇత్యుక్తే విశేషాకారోపస్థాపనం న స్యాత్ -అబాధకత్వస్య లోష్టతృణాదిసాధారణత్వాత్ -స్వయమద్యమానత్వే సత్యన్యస్యాదనహేతుత్వం తు విశేషాకార ఇతి తేనైవోపచారిక ప్రయోగోఽయముక్త ఇతి భావః. సాధారణాకారం విహాయ వాన్తరాకారేణ గౌణార్థో వర్ణనీయ ఇతి న్యాయోఽత్ర భృత్యాదితః. పరస్య జగత్సంహారేమృత్యుత్వాపేక్షాపినాస్తీత్యస్య దుక్త ఏవ అర్థ ఇతి శఙ్కాం పరిహరన్ ఫలితమాహ (అత ఇతి) కృత్స్నజగత్సంహారేఽపి భావేఽప్యత్ర మృత్యోరద్యమానత్వం వ్యష్టిసంహారస్య తద్ద్వారకత్వం చాభిప్రేతం. ఏవం మృత్యూపసేచనత్వసామర్థ్యాత్ బ్రహ్మక్షత్రశబ్దౌ కృత్స్నచరాచరప్రదర్శనార్థావితి భావః. తతోఽపి కిమిత్యత్రాహ (ఈదృశమితి) సూత్రార్థముపసంహరతి (తస్మాదితి) *సోఽధ్వన ఇత్యాదివాక్యే విష్ణుశబ్దాన్వీయమానత్వాన్మృత్యూపసేచనత్వసామర్థ్యసిద్ధచరాచరాదనీయత్వాచ్చ కృత్స్నజగదుపసంహర్తృత్వరూపమేవేదం భోక్తృత్వమితి నేదం కర్మనిమిత్తం- అతః పరమాత్మైవాత్తేత్యర్థః.………

౧౦॥ సూ. ప్రకరణాచ్చ॥ స్వవాక్యస్థహేతుః పూర్వముక్తః- ప్రాకరణికహేతురత్రోచ్యతే.—— అస్య సూత్రస్య *న జాయతే మ్రియతే ఇత్యాదివాక్యం విషయతయాపన్నైరుపాస్తం- తదయుక్తం- పిత్రాదిమరణస్యైవ పరమాత్మనో హన్యమానత్వస్య లోకప్రసిద్ధస్యాభావేన తన్నిషేధాయోగాత్, ఏతత్స్వరూపేణ *న జాయతే మ్రియతే వా కదాచిదితి భగవద్గీతావచనేనాస్య వాక్యస్య జీవపరత్వావగమాత్, *ఉభౌ తౌ న విజానీతో నాయం హన్తి న హన్యతే ఇత్యనన్తరశ్లోకే హన్తృహన్తవ్యభ్రాన్తేః పరమాత్మాశ్రయత్వాయోగేన జీవపరత్వోపపత్తేశ్చ. అతో *నాయమాత్మా *మహాన్తం విభుమిత్యాదిరేవ విషయః.——— ఏకప్రకరణత్వం కథమిత్యత్రాహ (క ఇత్థేతి) తత్ప్రసాదాదృతే తస్య దురవబోధత్వస్య పూర్వోక్తస్య ప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః.——— తైశ్చైదేవముక్తం- *అశరీరం శరీరేష్వనవస్థేష్వవస్థితమితి పరమాత్మనః శరీరేఽవస్థితిశ్రవణాత్ *యస్య బ్రహ్మ చ క్షత్రం చేత్యనేన శ్లోకేన శరీరే హృదయప్రదేశే వా పరస్య స్థితిరితి జిజ్ఞాస్యతే- అత ఏవ హి *క ఇత్థా వేద యత్ర స ఇతి వచనం- న పునః కస్తం వేదేతి. తదనేన కస్తం వేదితవ్యం- ప్రశ్నానుగుణప్రతివచనాదర్శనాత్. నన్వనన్తరమేవ దృశ్యతే *ఋతం పిబన్తౌ సుకృతస్య లోకే గుహాం ప్రవిష్టావితి చేత్. సత్యం శ్రూయతే- తత్స్థానత్వేన కిముక్తం. కిం సుకృతస్య లోకః- ఉత గుహా. తత్ర సుకృతస్య లోక ఇతి శరీరం వా అన్యద్వా- ఉభయమపి శరీరసంబన్ధిదేశవిశేషో న భవతీతి తన్నిర్ధారంభవితుమర్హతి. న చ స్థానమాత్రమేవ పృష్టం- *అశరీరం శరీరేష్విత్యనేనైవ తత్సిద్ధేః. అథ గుహాస్థానత్వేన నిర్దిష్టా- సాపి పూర్వమేవ జ్ఞాతేతి న ప్రశ్నసంభవః- *గుహాహితం గహ్వరేష్ఠం పురాణమితి హి శ్రుతం. *యత్ర స ఇత్యేకవచనేన పృష్టే *పిబన్తావితి ద్వివచనోత్తరం చానుచితం. అతః *క ఇత్థా వేదేతి వాక్యస్య యథోక్త ఏవార్థః.……………………………

అథస్యాత్ - నాయం బ్రహ్మక్షత్రౌదనసూచితః పురుషోఽపహతపాప్మా పరమాత్మా - అనన్తరం "ఋతంపిబన్తౌ సుకృతస్య లోకే గుహాం ప్రవిష్టౌ పరమే పరార్ధ్యే। ఛాయాతపౌ బ్రహ్మవిదో వదన్తి పఞ్చాగ్నయో యే చ త్రిణాచికేతాః" ఇతి కర్మఫలభోక్తురేవ సద్వితీయస్యాభిధానాత్. ద్వితీయశ్చ ప్రాణో బుద్ధిర్వా స్యాత్. ఋతపానం హి కర్మఫలభోగ ఏవ - స చ పరమాత్మనో న సమ్భవతి. బుద్ధిప్రాణయోస్తు భోక్తుర్జీవస్యోపకరణభూతయోర్యథాకథంచిత్పానేఽన్వయస్సమ్భవతీతి తయోరన్యతరేణ సద్వితీయో జీవ ఏవ ప్రతిపాద్యతే. తదేకప్రకరణత్వాత్పూర్వప్రస్తుతోఽత్తాపి స ఏవ భవితుమర్హతీతి. తత్రోచ్యతే.

౧౧॥ సూ. గుహాం ప్రవిష్టావాత్మానౌ హి తద్దర్శనాత్ ॥ న ప్రాణజీవౌ బుద్ధిజీవౌ వా గుహాం ప్రవిష్టావృతం పిబన్తావిత్యుచ్యేతే - అపితు జీవపరమాత్మానౌ హి తథా వ్యపదిశ్యేతే. కుతః. (తద్దర్శనాత్) అస్మిన్ప్రకరణే జీవపరయోరేవ గుహాప్రవేశవ్యపదేశో దృశ్యతే. పరమాత్మనస్తావత్ "తం దుర్దర్శం గూఢమనుప్రవిష్టం గుహాహితం గహ్వరేష్ఠం పురాణం। అధ్యాత్మయోగాధిగమేన దేవం మత్వా ధీరో హర్షశోకౌ జహాతీ"తి. జీవస్యాపి "యా ప్రాణేన సమ్భవత్యదితిర్దేవతామయీ। గుహాం ప్రవిశ్య తిష్ఠన్తీ యా భూతేభిర్వ్యజాయత" ఇతి. కర్మఫలాన్యత్తీత్యదితిర్జీవ ఉచ్యతే. ప్రాణేన సమ్భవతి - ప్రాణేన సహ వర్తతే. దేవతామయీ - ఇన్ద్రియాధీనభోగా. గుహాం ప్రవిశ్య తిష్ఠన్తీ - హృదయపుణ్డరీకోదరవర్తినీ. భూతేభిర్వ్యజాయత - పృథివ్యాదిభిర్భూతైస్సహితా దేవాదిరూపేణ వివిధా జాయతే. ఏవం చ సతి "ఋతంపిబన్తా"వితి వ్యపదేశశ్ఛత్రిణో గచ్ఛన్తీతివత్ప్రతిపత్తవ్యః. యద్వా- ప్రయోజ్యప్రయోజకరూపేణ పానకర్తృత్వం జీవపరయోరుపపద్యతే. ....

ఉత్తరసూత్రస్యాశఙ్కామాహ (అథస్యాదితి) ప్రకరణవిచ్ఛేదం దర్శయతి (ఋతంపిబన్తావితి) లిఙ్గాద్ధి ప్రకరణం దుర్బలం - ఋతపానలిఙ్గబలాత్ ప్రకరణవిచ్ఛేదోఽత్ర ప్రతిపాద్యతే. "యస్య బ్రహ్మ చ క్షత్రం చ" ఇత్యాదివాక్యాపేక్షయా "గుహాం ప్రవిష్టా"విత్యాదిపరయా [illegible] ప్రకరణవిచ్ఛేదో మాభూత్ - ఋతపానాన్వయవాక్యం తు విచ్ఛిన్నం స్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ [illegible] - "గుహాం ప్రవిష్టా"విత్యాదివాక్యానాం వ్యవహితత్వాద్విచ్ఛేదో యుక్తః - న తు "యస్య బ్రహ్మ చ క్షత్రం చ" ఇత్యాదివాక్యేనావ్యవహితస్య "ఋతంపిబన్తా"వితి వాక్యస్యేతి భావః. [illegible] ద్వయోస్సమప్రాధాన్యశఙ్కాపరిహారాయ సద్వితీయస్యేత్యుక్తం. [illegible] ద్వితీయస్య చ బుద్ధిప్రాణయోరన్యతరత్వం [illegible] కథం న పరమాత్మత్వమిత్యత్రాహ (ఋతపానం హీతి) (కర్మఫలభోగ ఏవేతి) న హి సర్వసంహర్తృత్వమృతపానస్యార్థః [illegible] రంసు వచనమితి భావః. తత్సాధకమిత్యత్రాహ (స చేతి) భవతు తస్య కథం తత్సంభవ ఇత్యత్రాహ (బుద్ధీతి) యథాకథంచిత్ - ఉపకరణత్వేనాన్వయ ఇత్యర్థః. కరణే కర్తృత్వోపచారాత్ పిబన్తావిత్యుక్తమితి భావః. (తయోరన్యతరేణ సద్వితీయో జీవ ఏవేతి) అయమర్థః ప్రాయః - యద్యపి ప్రయోజకతయా పరమాత్మని ఉపకరణభూతబుద్ధిప్రాణయోరన్యతరస్మిన్వా పిబన్తావితి నిర్దేశస్సంభవ [illegible] - తథాపి బుద్ధిప్రాణయోరన్యతరపక్ష [illegible] - ప్రథమమేవ పిబన్తావితి నిర్దేశే సభోక్తా జీవః ప్రతిపన్న ఇత్యవగత [illegible] ద్వితీయవిశేషాపేక్షాయాం ప్రకృతః [illegible] తత్ర గుహావచ్ఛిన్నత్వం సుకృతసాధ్యలోకవర్తిత్వం చ సర్వగతస్య పరస్య స్వరసతో న సంభవతి. అప్రకాశప్రకాశరూపార్థపరచ్ఛాయాతపశబ్దాభ్యామపి ప్రకరణచేతనోపస్థాపనం యుక్తం. తత్ర ప్రథమత ఏవానేకోపస్థితస్స్వరసతః ప్రతిపన్నస్య భోక్తుః ప్రాధాన్యేన ప్రతిపాద్యత్వం యథా న విరుధ్యతే - తథా ద్వితీయోఽవక్తవ్యః. ద్వితీయస్య పరమాత్మత్వే భోక్తుః ప్రాధాన్యేన ప్రతిపాద్యత్వం విరుధ్యతే - ఉపకరణభూతాన్యతరస్య ద్వితీయత్వే భోక్తుః ప్రాధాన్యేన ప్రతిపాద్యత్వం న విరుధ్యత ఇతి. తత్ప్రకరణస్య [illegible] భావస్యేత్యత్రాహ (తదేకేతి)...

౧౧॥ సూ. గుహాం ప్రవిష్టావాత్మానౌ హి తద్దర్శనాత్ ॥ ఋతంపిబన్తావితి నిర్దిష్టావపి గుహాం ప్రవిష్టావితి హేతుగర్భోఽయం భావః- ద్వితీయస్య పానం పక్షద్వయేఽపి [illegible] - బుద్ధిప్రాణయోరన్యతరపక్ష ఏవ చ్ఛాయాతపనిర్దేశో లోకశబ్దనిర్దేశశ్చ ఘటతాం - గుహాప్రవేశస్తు కథంచిదపి ఘటతే- "ఆత్మా గుహాయాం నిహితః" "యో వేద నిహితం గుహాయాం" "గుహాహితం గహ్వరేష్ఠం" "విధాయ [illegible] గుహాశయం" [illegible] ప్రాణిన స్సర్వ ఏవ గుహాశయస్యేతి పరమాత్మనో గుహాప్రవేశవ్యపదేశప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్, బుద్ధిప్రాణయోరన్యతరస్య తాదృశప్రసిద్ధ్యభావాచ్చేతి. ఏతదభిప్రాయం హృది నిధాయ సూత్రే ప్రతిజ్ఞాఖణ్డం వ్యాచష్టే (న ప్రాణజీవావితి) (జీవపరమాత్మానౌ హీతి) సూత్రే - హిశబ్దః సాత్త్వికస్య పరమసామ్యోపపాదకత్వసూచక ఇతి భావః. సూత్రే ప్రతిజ్ఞోపపాదకం హేతుఖణ్డం వ్యాచష్టే (అస్మిన్నితి) (పరమాత్మనస్తావదితి) గుహాప్రవేశవ్యపదేశో దృశ్యత ఇత్యన్వయః. (తం దుర్దర్శమితి) దుర్దర్శం- ద్రష్టుమశక్యం. కుతః. గూఢం - తిరోధాయకకర్మరూపావిద్యాదినా తిరోహితత్వాదిత్యర్థః. గుహాహితం- హృదయవర్తినం. గహ్వరేష్ఠం- ఆత్మాన్తర్యామిణం. పరమవ్యోమనిలయం వా. అధ్యాత్మయోగాధిగమేనేత్యుపాసనస్య జీవోపాసన [illegible] త్వేన విధీయతే- జీవపరయోరుభయోరపి ప్రకరణప్రతిపాద్యమానత్వాత్. (జీవస్యాపీతి) గుహాప్రవేశవ్యపదేశో దృశ్యత ఇత్యన్వయః. అదితి [illegible] స్య దేవమాతరి భూమౌ చ వేదప్రసిద్ధేస్తద్వ్యావృత్త్యర్థమవయవశక్త్యా జీవవాచిత్వం దర్శయతి (కర్మఫలానీతి) [illegible] స్య గుహాప్రవేశాసంభవాదో [illegible] ప్రాణ ఇతి భావః. కర్మఫలశబ్దేన ఋతశబ్దార్థోఽపి దర్శితో భవతి. ఛత్రిణో గచ్ఛన్తీతిన్యాయేన సర్వస్య ఔపచారికత్వం స్యాదితి ముఖ్యకల్పనిర్వాహమాహ (యద్వేతి) ముఖ్యత్వేఽపి స్వారస్యమాత్రమసి - లాక్షణికత్వాదపి తద్వరం: బుద్ధిప్రాణయోరన్యతరపరత్వముభిన్నా స్వరసం - కరణత్వేన హి [illegible]

౧౨॥ సూ. ॥ విశేషణాచ్చ ॥ అస్మిన్ ప్రకరణే జీవపరమాత్మానావేవ [illegible] ఉపాసకత్వప్రాప్యత్వప్రాప్తృత్వవిశిష్టౌ సర్వత్ర ప్రతిపాద్యేతే. * బ్రహ్మజజ్ఞం దేవమీడ్యం విదిత్వా [illegible] శాన్తిమత్యన్తమేతీతి-బ్రహ్మజజ్ఞో జీవః-బ్రహ్మణో జాతత్వాత్ జ్ఞత్వాచ్చ. తం దేవమీడ్యం విదిత్వా-ఈడ్యాత్మాన ముపాసకం బ్రహ్మాత్మకత్వేనావగమ్యేత్యర్థః. తథా * యస్సేతురీజానానామక్షరం బ్రహ్మ యత్పరమ్। అభయం తితీర్షతాం పారం నాచికేతం శకేమహీత్యుపాస్యః పరమాత్మోచ్యతే. నాచికేతం-నాచికేతస్య కర్మణః ప్రాప్యమిత్యర్థః. * ఆత్మానం రథినం విద్ధి శరీరం రథమేవ చేత్యాదినోపాసకో జీవ ఉచ్యతే. తథా * విజ్ఞానసారథిర్యస్తు మనః ప్రగ్రహవాన్నరః। సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమితి ప్రాప్యప్రాప్తారావభిధీయేతే జీవపరమాత్మానౌ. ఇహాపి * ఛాయాతపావిత్యజ్ఞత్వసర్వజ్ఞత్వాభ్యాం తావేవ విశిష్య వ్యపదిశ్యేతే. అథ స్యాత్ - * యేయం ప్రేతే విచికిత్సా మనుష్యే అస్తీత్యేకే నాయమస్తీతి చైకే ఇతి జీవస్వరూపయాథాత్మ్యప్రశ్నోపక్రమాత్ సర్వమిదం ప్రకరణం జీవపరమితి ప్రతీయత ఇతి. నైతదేవం నహి జీవస్య దేహాతిరిక్తస్యాస్తిత్వనాస్తిత్వశఙ్కయాఽయం ప్రశ్నః-తిథా సతి పూర్వపరిద్వయవరణానుపపత్తేః. తథా హి - పితుస్సర్వవేదసదక్షిణక్రతుసమాప్తివేళాయాం దీయమానదక్షిణావైగుణ్యేన క్రతువైగుణ్యం మన్యమానేన కుమారేణ నచికేతసా ఆస్తిక్యాగ్రేసరేణ స్వాత్మదానేనాపి పితుః క్రతుసాద్గుణ్యమిచ్ఛతా * కస్మై మాం దాస్యసీత్యసకృత్పితరం పృష్టవతా స్వనిర్బన్ధరుష్టపితృవచనాన్మృత్యుసదనం ప్రవిష్టేన స్వసదనాత్ప్రోషుషి యమే తదదర్శనాత్ తిస్రో రాత్రీరుపోషుషా స్వోపవాసభీతతత్ప్రీతివిధానప్రవృత్తమృత్యుప్రవృత్తవరత్రయే ఆస్తిక్యాతిరేకాత్ప్రథమేన వరేణ స్వాత్మానం ప్రతి పితుః ప్రసాదో వృతః-ఏతచ్చ సర్వం దేహాతిరిక్తమాత్మానం జానతో నోపపద్యతే. ద్వితీయేన చ వరేణోత్క్రాన్తదేహాత్మానుభావ్యఫలసాధనభూతాఽగ్నివిద్యా వృతా - తదపి దేహాతిరిక్తాత్మానభిజ్ఞస్య నోపపద్యతే. అతస్తృతీయేన వరేణ యదిదం ప్రియతే * యేయం ప్రేతే విచికిత్సా మనుష్యే అస్తీత్యేకే నాయమస్తీతి చైకే। ఏతద్విద్యామనుశిష్టస్త్వయాఽహం వరాణామేష వరస్తృతీయ ఇతి - అత్ర పరమపురుషార్థరూపబ్రహ్మప్రాప్తిలక్షణమోక్షయాథాత్మ్యవిజ్ఞానాయ తదుపాయభూతపరమాత్మోపాసనపరావరాత్మతత్త్వజిజ్ఞాసయాఽయం ప్రశ్నః క్రియతే. ఏవం చ * యేయం ప్రేత ఇతి న శరీరవియోగమాత్రాభిప్రాయం - అపి తు సర్వబన్ధవినిర్మోక్షాభిప్రాయం-

---

స్వయం పరమాత్మనస్తు * తత్ప్రయోజకో హేతుః [illegible] ప్రయోజకకర్తృతాయాః కర్తృత్వవిశేషత్వాత్ [illegible] పిబన్తావితి నిర్దేశః స్వరస ఇతి భావః పిబన్తావితి నిర్దేశస్వారస్యముభయోశ్చేతనత్వ ఏవ ఘటతే - ఉభౌ గుహాం ప్రవిష్టావితి నిర్దేశో హి నదణ్డసద్వితీయపురుషవిషయః - అపి తు పురుషద్వయవిషయః * బ్రహ్మవిదో వదన్తీత్యుక్తత్వాచ్చ జీవసద్వితీయపరమాత్మపరత్వం యుక్తం ఏవం నిర్వాహద్వయేనాపి ప్రకరణవిచ్ఛేదకలిఙ్గత్వేన పరాభిమతస్య బుద్ధిపరత్వస్యాన్యథాసిద్ధిరుక్తా భవతి గత్యన్తరాభావే చ [illegible]- తత్ర ద్వయోః ప్రతిపన్నయోః ప్రకరణానుగుణస్య గ్రాహ్యత్వం, సజాతీయ [illegible] ద్వివచననిర్దేశార్హత్వం, చేతి న్యాయద్వయమత్ర శిక్షితం ....

౧౨॥ సూ. ॥ విశేషణాచ్చ ॥ తత్తద్వాక్యోదితవిశేషణాన్తరాణి చ ప్రాప్యత్వప్రాప్తృత్వోపాస్యత్వోపాసకత్వాన్తర్భూతానీత్యభిప్రాయేణోపాస్యత్వోపాసకత్వప్రాప్యత్వప్రాప్తృత్వవిశిష్టావిత్యుక్తం * బ్రహ్మజజ్ఞమిత్యుపాసకం వదతి * శకేమహి- ఉపాసితుం ప్రాప్తుమితి శేషః (ఆత్మానం రథినమిత్యాది) శరీరాద్యుపాసనోపకరణసహితో జీవ ఉచ్యత ఇత్యర్థః ఇహాపి- * ఋతం పిబన్తావితి వాక్యేఽపి అజ్ఞత్వసర్వజ్ఞత్వాభ్యా మిత్యనేన * జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావితి వాక్యం స్మారితం [illegible]తవాక్యార్థాచ్ఛాయాతపశబ్దయోరప్యయమేవార్థః * విశేషణాచ్చేతి సూత్రే ఛాయాతప త్వరూపవిశేషణమపి వివక్షితమితి భావః ఉత్తర[illegible] * త్రయాణామేవ చైవమిత్యాది సూత్రేణ వక్ష్యమాణత్వేఽపి చోద్యస్య బుద్ధిస్థత్వాత్ అనుగ్రహత్వాయ తత్పూర్వకం పరిహారమాహ (అథ స్యాదితి) అస్మిన్ ప్రకరణే జీవపరమాత్మనోర్న్యత్వాశేష్యత్వమయుక్తం- ఉపక్రమస్య జీవపరత్వాదిత్యాహ (యేయమితి) పరిహరతి (నైతదితి) వరద్వయం కిం- తద్వరణానుపపత్తిః కథమిత్యత్రాహ (తథాహీతి) పితృప్రసాదవరణస్యాగ్నివిద్యావరణస్య చ ప్రత్యేకనిర్దేశః హేతుత్వసూచనార్థం ఏతచ్చ సర్వం, తదపి, ఇతి ద్విరుక్తం (అత్ర పరమేతి) అత్ర యదిదం ప్రియతే- యద్వరణం క్రియతే తత్ర వరణ ఇత్యర్థః (మోక్ష యాథాత్మ్యవిజ్ఞానాయ తదుపాయభూతపరమాత్మోపాసనపరావరాత్మతత్త్వజిజ్ఞాసయేతి) మోక్షజ్ఞానాయ మోక్షానుబన్ధిజిజ్ఞాసయాఽయం ప్రశ్న ఇత్యర్థః * యేయం [illegible]త్యాది ప్రశ్నవాక్యే మోక్షస్వరూపప్రశ్నః కణ్ఠోక్తః - ప్రతివచనప్రకారేణోపాసనాది ప్రశ్నస్యార్థసిద్ధ ఇత్యవగమ్యతే. ఏతదభి ప్రాయజ్ఞాపనార్థం విజ్ఞానాయ, [illegible], ఇతి పృథగుక్తిః మోక్షప్రాప్తిప్రశ్నే ప్రాప్యప్రాపకప్రాప్తృప్రశ్నోఽప్యర్థత ఇతి భావో దర్శితో భవతి. నిర్విశేషశ్చ [illegible] ద్వాక్యార్థజ్ఞానస్యోపాయతా స్యాత్- ఉభయలిఙ్గకం ప్రాప్యం చేత్ తథాత్వేనోపాసనముపాయస్స్యాత్ - అతో మోక్షస్వరూపజ్ఞానం తదనుబన్ధిజ్ఞానాపేక్షం. ఏవం ప్రశ్నస్య జ్ఞాతేతరవిషయత్వాత్ ప్రతివచనానురూప్యాచ్చ యథోక్తమవిశాక్తం. ప్రశ్నవదస్యార్థపరత్వే ప్ర

యథా *న ప్రేత్యసంజ్ఞాస్తీతి. అయమర్థః- మోక్షాధికృతే మమ ప్రశ్నే-సర్వబన్ధవినిర్ముక్తే. తస్మిన్ దశావిశేషే తాం విద్యాం ప్రతిపత్తిం విమిత్రా(?) నాస్త్యాత్మికా యేయం విచికిత్సా-తదపనోదనాయ తత్స్వరూపయాథాత్మ్యం త్వయాఽనుశిష్టోఽహం విద్యాం-జానీయామితి. తథా హి బహుధా విప్రతిపద్యన్తే-కేచిద్విత్తిమాత్రస్యాత్మనస్స్వరూపోచ్ఛిత్తిలక్షణం మోక్షమాచక్షతే. అన్యే వి త్తిమాత్రస్యైవ సతోఽవిద్యాస్తమయం. అపరే పాషాణకల్పస్యాత్మనో జ్ఞానాద్యశేషవైశేషికగుణోచ్ఛేదలక్షణం కైవల్యరూపం. అపరేత్వపహతపాప్మానం పరమాత్మానమభ్యుపగచ్ఛన్తస్తస్యైవోపాధి సంసర్గనిమిత్తజీవభావస్యోపాధ్యపగమేన తద్భావలక్షణం మోక్షమాతిష్ఠన్తే. త్రయ్యన్తనిష్ణాతాస్తు నిఖిలజగదేకకారణస్యాశేషహేయప్రత్యనీకానన్తజ్ఞానానన్దైకస్వరూపస్య స్వాభావికానవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణాకరస్య సకలేతరవిలక్షణస్య సర్వాత్మభూతస్య పరస్య బ్రహ్మణశ్శరీరతయా ప్రకారభూతస్యానుకూలాపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానస్వరూపస్య పరమాత్మానుభవైకరసస్య జీవస్యానాదికర్మరూపావిద్యాతిరోహితస్వరూపస్యావిద్యోచ్ఛేదపూర్వకస్వాభావికపరమాత్మానుభవమేవ మోక్షమాచక్షతే. తత్ర మోక్షస్వరూపం తత్సాధనం చ త్వత్ప్రసాదాద్విద్యామితి నచికేతసా పృష్టో మృత్యుస్తస్యార్థస్య దురవబోధత్వప్రదర్శనేన వివిధభోగవితరణప్రలోభనేన చైనం పరీక్ష్య యోగ్యతామభిజ్ఞాయ పరావరాత్మతత్త్వవిజ్ఞానం పరమాత్మోపాసనం తత్పదప్రాప్తిలక్షణం మోక్షం చ * తం దుర్దర్శం గూఢమనుప్రవిష్టమిత్యారభ్య * సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమిత్యన్తేనోపదిశ్య తదపేక్షితాంశ్చ విశేషానుపదిదేశేతి సర్వం సమఞ్జసం. అతః పరమాత్మైవాత్తేతి సిద్ధమ్.

అత్త్రధికరణం సమాప్తమ్.

త్యన్తరసంవాదం దర్శయతి (యథేతి) *న ప్రేత్యసంజ్ఞాస్తీతి శ్రుతిః. కః పునర్వాక్యార్థః - నహి మనుష్యమాత్రస్య బన్ధనిర్మోక్షసంభవ ఇత్యత్రాహ (అయమర్థ ఇతి) అస్తినాస్త్యాత్మికా- అస్తి నాస్తీత్యేవమాదిరూపా. విద్యామితిపదస్య ద్వితీయాన్తకారకపదత్వశఙ్కాం నివర్తయన్నాన్వయం దర్శయతి (జానీయామితి) విప్రతిపత్తిం దర్శయతి (తథా హీతి) కారణశోధకగుణప్రతిపాదకవాక్యార్థవిశిష్టమాహ (నిఖిలజగదేకకారణస్యేత్యాది) (అనుకూలాపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానస్వరూపస్యేతి) స్వరూపశబ్దో ధర్మధర్మిణోస్సాధారణః. (తత్రేత్యాది) పరావరాత్మతత్త్వవిజ్ఞానం - జ్ఞాతవ్యపరావరాత్మతత్త్వం. ఉపదిశ్యేత్యన్వయః. తదపేక్షితాంశ్చ విశేషాన్- ప్రాణవాగ్నివిద్యాదీన్. అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) *అత్తేతి సూత్రే స్వవాక్యస్థహేతురుక్తః. ప్రాకరణికపూర్వవాక్యస్థహేతుపరం ద్వితీయం. అనన్తరవాక్యశఙ్కాపరిహారపరం తృతీయం- అతస్సూత్ర - చశబ్దప్రయోగః. ఉపరితనవాక్యస్థహేతుభిస్తృతీయసూత్రార్థోపపాదకం చతుర్థమితి సూత్రసఙ్గతిః...

*గుహాం ప్రవిష్టావిత్యాది సూత్రద్వయమధికరణాన్తరం కేచిదాహుః. తదయుక్తం - ఏకప్రకరణస్థవాక్యవిశేషవిషయాణామధికరణాన్తరపాదాన్తరావ్యవహితానాముపజీవ్యోపజీవకభావేన పరస్పరాన్వితార్థప్రతిపాదకానాం సూత్రాణాం విషయవాక్యభేదేసత్యపి భిన్నాధికరణత్వాభావాత్. ఈక్షత్యానన్దమయాధికరణాదిషు * తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాత్ * ప్రతిజ్ఞావిరోధాత్ * తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ * మాన్త్రవర్ణికమేవ చ గీయత ఇత్యాదీనాం సూత్రాణాం పూర్వాపరబహువాక్యవిషయత్వేఽప్యవ్యవహితత్వాత్ పరస్పరోపజీవ్యోపజీవకభావే నాన్వితార్థపరతయాపి హ్యేకాధికరణ్యం. * అదృశ్యత్వాదిగుణకః * ద్యుభ్వాద్యాయతనమిత్యధికరణయోస్తు ఏకప్రకరణస్థానేకవాక్యవిషయత్వేపి భేద ఉపపద్యతే - స్పష్టాస్పష్టలిఙ్గకవాక్యవిషయత్వేనైకస్మిన్ పాదే సఙ్గత్యనుపపత్తేరుపజీవ్యోపజీవకభావాభావాచ్చ. నహి * యస్మిన్ద్యౌః పృథివీత్యాదివాక్యస్య పరమాత్మపరత్వమదృశ్యత్వాదిగుణకస్యాక్షరాత్ పరతః పరస్య చ పరమాత్మత్వోపపాదకం- పరప్రకరణపఠితత్వేన పరమాత్మప్రధానాదిప్రతిపాదనోపపత్తేః. అత ఉపజీవ్యోపజీవకభావాభావాదధికరణభేద స్తత్ర యుక్తః - ఇహ తు పూర్వవాక్యప్రతిపన్నమత్తృత్వం కర్మఫలభోక్తృత్వరూపమిత్యనన్తరవాక్యేన ప్రతిపన్నే సతి తస్యాత్తుః పరమాత్మత్వానుపపత్తేః అనన్తరవాక్యస్య పరమాత్మత్వోపపాదనమత్తుః పరమాత్మత్వోపయుక్తమేవ. ఏవమేకప్రకరణస్థవాక్యవిషయత్వే సత్యధికరణాన్తరపాదాన్తరావ్యవహితత్వే చ సతి పరస్పరోపయుక్తార్థప్రతిపాదకానాం సూత్రాణామైకాధికరణ్యమేవోచితం- అన్యథా ఈక్షత్యధికరణాదిష్వప్యేకైకాధికరణస్థసూత్రాణామధికరణభేదకల్పనా ప్రసజ్యేత. అత ఏకాధికరణ్యస్థిత ఏవానన్తరశఙ్కావిశేషపరిహారపరం సూత్రద్వయం వ్యాఖ్యాతవ్యం-వ్యాఖ్యాతం చ భగవతా భాష్యకారేణ. సూత్రభఙ్గ్యైకాధికరణ్యమేవోపపద్యతే-ఏకస్మిన్ సూత్రే-హిశబ్దపఞ్చమ్యన్తపదయోశ్శ్రవణాత్. గుహాం ప్రవిష్టయోరాత్మత్వసాధకం పఞ్చమ్యన్తపదం- అత్తుః పరమాత్మత్వోపపాదకతాం సూత్రార్థస్య దర్శయతి- హిశబ్దః. సర్వగతస్య బ్రహ్మణో గుహావచ్ఛిన్నత్వాయోగాత్ గుహాగతౌ బుద్ధిజీవావన పర ఇతి గుహాం ప్రవిష్టావితి సూత్రఖణ్డః పూర్వపక్షపర ఇతి యోజనానుపపన్నా- *వికారశబ్దాన్నేతిచేత్ *జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతిచేత్ *సంభోగప్రాప్తిరితిచేదితివత్ పూర్వపక్షద్యోతకనిర్దేశాభావాత్, *అర్భకౌకస్త్వాదితి పూర్వాధికరణసూత్రేణ గుహావచ్ఛేదనిబన్ధనశఙ్కాయాః పరిహృతత్వాచ్చ. ఆత్మానావితి ప్రతిజ్ఞాయాం హిశబ్దోపపాదితాయాం తద్దర్శనాదితి సూత్రఖణ్డస్య ప్రతిజ్ఞాన్తరముఖ్యాహర్తవ్యం గుహావచ్ఛేదోపి పరస్యోపపన్న ఇతి. అనధ్యాహారేణ యోజనాసంభవతి చేత్ నైవ పరం. తస్మాత్పఞ్చమ్యన్తపదోపపాదితసూత్రార్థస్య పరమాత్మత్వోపపాదకత్వద్యోతకో హిశబ్దః. అతశ్చ ఔచిత్యాల్లఘుకరత్వాత్ సూత్రశైల్యాశ్చ యుక్తమైకాధికరణ్యం

౧౩॥ సూ. ॥ అన్తర ఉపపత్తేః ॥

ఇదమామనన్తిచ్ఛన్దోగాః *యఏషోఽక్షిణిపురుషోదృశ్యతేఏషఆత్మేతిహోవాచఏతదమృతమేతదభయమేతద్బ్రహ్మేతి. తత్రసందేహః కిమయమక్ష్యాధారతయానిర్దిశ్యమానఃపురుషఃప్రతిబిమ్బాత్మా- ఉతచక్షురిన్ద్రియాధిష్ఠాతా దేవతావిశేషః- ఉతజీవాత్మా- అథపరమాత్మేతి. కింయుక్తం. ప్రతిబిమ్బాత్మేతి. కుతః. ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాత్, *దృశ్యతఇత్యపరోక్షాభిధానాచ్చ. జీవాత్మావా-తస్యాపిహిచక్షుషివిశేషేణసన్నిధానాత్ప్రసిద్ధిరుపపద్యతే. ఉన్మీలితంహిచక్షురుద్వీక్ష్యజీవాత్మనశ్శరీరేస్థితిగతీనిశ్చీయేతే. * రశ్మిభిరేషోఽస్మిన్ప్రతిష్ఠితఇతి శ్రుతిప్రసిద్ధ్యాచక్షుఃప్రతిష్ఠోదేవతావిశేషోవా. ఏష్వేవప్రసిద్ధవన్నిర్దేశోపపత్తేరేషామన్యతమః. ....

ఇతిప్రాప్తేప్రచక్ష్మహే. (అన్తరఉపపత్తేః) అక్ష్యన్తరఃపరమాత్మా. కుతః. *ఏషఆత్మేతిహోవాచైతదమృతమేతదభయమేతద్బ్రహ్మేతి- ఏతంసంయద్వామ ఇత్యాచక్షతేఏతంహిసర్వాణివామాన్యభిసంయన్తి- ఏషఉఏవవామనిఃఏషహిసర్వాణివామానినయతి. ఏషఉఏవభామనిః ఏషహిసర్వేషులోకేషుభాతీత్యేషాంగుణానాంపరమాత్మన్యేవోపపత్తేః. . ...

౧౪॥ సూ. ॥ స్థానాదివ్యపదేశాచ్చ ॥ చక్షుషిస్థితి నియమనాదయః పరమాత్మనఏవ *యశ్చక్షుషితిష్ఠన్నిత్యేవమాదౌవ్యపదిశ్యన్తే-అతశ్చ*యఏషోఽక్షిణిపురుషఇతి సఏవప్రతీయతే. అతఃప్రసిద్ధవన్ని

ర్దేశశ్చతుష్టయస్య. *ద్వాసుపర్ణావితివాక్యేఅత్రత్యన్యాయాతిదేశశ్చానుపపన్నః- *స్థిత్యదనాభ్యాంచేతిసూత్రేణనిరూపయిష్యమాణస్యతస్యైతన్న్యాయసాపేక్షత్వాభావాత్ నచాస్యాధికరణస్యతద్వాక్యసాపేక్షత్వాదిహాతత్ప్రస్తావః- అస్యాధికరణస్యాత్రత్యన్యాయాతిదేశసాపేక్షవాక్యాన్తరోపపాద్యత్వేఽన్యోన్యాశ్రయప్రసఙ్గాత్ తస్యచవాక్యస్యబుద్ధిజీవపరత్వంభవదధిమతం-తచ్చేహానవక్తవ్యం-ప్రకృతానుపయోగాత్. *ఋతంపిబన్తావితివాక్యస్యజీవసద్వితీయపరమాత్మవిషయత్వేవాక్యాన్తరస్యబుద్ధిజీవపరత్వంకిమ్ముపయుజ్యతే తస్యచవాక్యస్యబుద్ధిజీవవిషయత్వంపూర్వంనిరస్తంనిరసిష్యతేచ అతోభాష్యసంపిణ్డితాసరణిరేవసాధీయసీ అత్తాధికరణంసమాప్తమ్ ....

౧౩॥ సూ. ॥ అన్తర ఉపపత్తేః ॥ అత్రసఙ్గతిఃపూర్వోక్తయాదిశానిర్ధారితఃక్షోక్తా *నాథాత్మాన ప్రకాశతే *తందుర్దర్శంగూఢమనుప్రవిష్టం *కఇత్థావేదేతిచపరమాత్మాదుర్దర్శశ్చేత్ కథమపరోక్షతయాప్రసిద్ధత్వేననిర్దిష్టఃపరమాత్మాభవితుమర్హతీతిశఙ్కయాసఙ్గతిః విషయాదికందర్శయతి (ఇదమిత్యాది) కిమక్ష్యాధారతయానిర్దిశ్యమానఃప్రతిబిమ్బచక్షురధిష్ఠాతృజీవానామన్యతమః- ఉతపరమాత్మేతి తదర్థంకిమమృతత్వాదయోయథాకథఞ్చిన్నేయాః- ఉతముఖ్యాః *కంబ్రహ్మేతిప్రస్తుతమేవబ్రహ్మేహకిముపాసనస్థానగుణవిధానార్థంనిర్దిశ్యతే-ఉతనేతి కిమధ్యస్థాగ్నివిద్యయాబ్రహ్మప్రకరణంవిచ్ఛిన్నం-ఉతన కిమగ్నివిద్యాబ్రహ్మవిద్యాఙ్గం- ఉతన కిమగ్నివిద్యాఫలంబ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వానుగుణం-ఉతనేతివిచారః. యదాఽననుగుణం-తదాఽగ్నివిద్యయాబ్రహ్మవిద్యావిచ్ఛేదాత్ప్రకరణవిచ్ఛేదేనపూర్వప్రస్తుతబ్రహ్మణఇహాపరామర్శాభావేనామృతత్వాదీనామముఖ్యతయాప్రతిబిమ్బాదిష్వన్యతమఇతిఫలితం సిద్ధాన్తే యదాఽనుగుణా- తదాఽఙ్గత్వేనాగ్నివిద్యయాబ్రహ్మవిద్యాప్రకరణవిచ్ఛేదాభావేనప్రకృతబ్రహ్మణఇహాపరామర్శసంభవేనామృతత్వాదీనాంచస్వరసప్రాప్తముఖ్యత్వసిద్ధేఃపరమాత్మేతిఫలితం అపరోక్షప్రసిద్ధిర్లౌకికప్రసిద్ధిఃశ్రుతిప్రసిద్ధిశ్చేతియథాక్రమంప్రతిబిమ్బజీవాదిత్యానామనుసన్ధేయాః యఏషఇతిపదాభ్యాంప్రసిద్ధవన్నిర్దేశః- దృశ్యతఇత్యపరోక్షాభిధానం అనేనసజ్జలదర్పణప్రేతా సన్నిధానాత్- సన్నిధానావిశేషాత్ జీవస్యదేహస్యసర్వేన్ద్రియాణామప్యవగమాదిత్యర్థః తదేవవివృణోతి (ఉన్మీలితంహీతి)అస్మిన్కర్మణ్యస్యసామర్థ్యంద్రష్టుమిత్యుక్తేయథాతత్కర్మతత్సామర్థ్యసూచకమిత్యుక్తంభవ- ఏవమక్షిణిదృశ్యతఇత్యుక్తేదేహేజీవావస్థానంచక్షురధీననిశ్చయమిత్యుక్తంభవతీత్యర్థః. ఉపక్రమానుగుణమన్యన్నేయం తస్మాదమృతత్వసంయద్వామత్వాద్యుక్తిస్స్తుతిరూపా *ఏషఆత్మేతీతికరణంచార్థతాత్పర్యద్యోతకం దేవతావిశేషః- ఆదిత్యః ఏష్వేవ- నతుపరమాత్మని ....

రాద్ధాన్తే-(ఏషాంగుణానామితి)నిరుపాధికాఅమృతత్వాదయోనజీవాదిషుసంభవన్తీత్యర్థః (ఏషామితి)ఉపక్రమస్థమేకంలిఙ్గముపరితనానేకగుణవిరోధేదుర్బలం-అతఏవచనామృతత్వాద్యుక్తిస్తుతిరితిభావః *ఇతిహోవాచఇత్యప్రవీదిత్యాదిష్వితికరణమర్థపరమేవదృష్టమితిచానుసన్ధేయం ఉపపత్తేరక్ష్యన్తరఃపరమాత్మేత్యన్వయః ——— *తద్యద్యప్యస్మిన్సర్పిర్వోదకంవాసించతివర్త్మనీవగచ్ఛతీత్యర్థవాదోక్తంసర్పిరుదకాదినిర్లేపత్వంహేతుంకృత్వానిర్లేపస్యపరస్యనిర్లేపేచక్షుషిస్థితిరుపపన్నేతివక్తుమయుక్తం- కాచాదిష్వపిలేపేచక్షుషినిర్లేపస్యపరస్యస్థిత్యనుపపత్తేశ్చవక్తుంశక్యత్వాత్.......

౧౪॥ సూ. ॥ స్థానాదివ్యపదేశాచ్చ ॥ *అనవస్థితేరితివ్యతిరేకస్యవక్ష్యమాణత్వాత్ *చక్షుషితిష్ఠన్నితిశ్రుత్యనురోధేనస్థానశబ్దఃస్థితిపరతయావ్యాఖ్యాతః- నతుప్రదేశపరతయా సూత్రస్థాదిశబ్దస్యార్థమాహ (నియమనేతి) ఆదిశబ్దస్యానుక్తసమాహారార్థత్వేనవ్యాఖ్యానమయుక్తం- జీవాత్మనిసంభవతస్తస్యపరమాత్మసాధకత్వాభావాదితిభావః స్థితినియమనాదయఇత్యాదిశబ్దేనధారకత్వాదిర్వివక్షితః. అస్యహేతోస్సిద్ధాన్తసాధకత్వందర్శయతి (అతశ్చేతి) అనేనసిద్ధాన్తసాధకహేతుంవదతాపూర్వపక్షహేతోరన్యథాసిద్ధిశ్చ[illegible](అతఃప్రసిద్ధవదితి)

ద్దేశశ్చ పరమాత్మన్యుపపద్యతే. తత ఏవ * దృశ్యత ఇతి సాక్షాత్కారవ్యపదేశోఽపి యోగిభిర్దృశ్యమానత్వాదు పపద్యతే.

౧౫॥ సూ. ॥ సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవ చ ॥ ఇతశ్చాక్ష్యాధారః పురుషోత్తమః - * కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేతి ప్రకృతస్య సుఖవిశిష్టస్య బ్రహ్మణ ఉపాసనస్థానవిధానార్థం సంయద్వామత్వాది గుణవిధానార్థం చ * య ఏషోఽక్షిణి పురుష ఇత్యభిధానాత్. ఏవకారో నైరపేక్ష్యం హేతోర్ద్యోతయతి. నన్వగ్నివిద్యావ్యవధానాత్ * కం బ్రహ్మేతి ప్రకృతం బ్రహ్మ నేహ సన్నిధత్తే. తథాహి - అగ్నయః * ప్రాణో బ్రహ్మ కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేతి బ్రహ్మవిద్యాముపదిశ్య * అథ హైనం గార్హపత్యోఽనుశశాస ఇత్యాగ్న్యాగ్నీనాముపాసనముపదిదిశుః. న చాగ్నివిద్యా బ్రహ్మవిద్యాఙ్గమితి శక్యం వక్తుం బ్రహ్మవిద్యాఫలానన్తరతద్విరోధిసర్వాయుఃప్రాప్తిసన్తత్యవిచ్ఛేదాదిఫలశ్రవణాత్. ఉచ్యతే * ప్రాణో బ్రహ్మ * ఏతదవిస్మృతమేతస్యయమేతద్బ్రహ్మేత్యుభయత్ర బ్రహ్మసంశబ్దనాత్, * ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తేత్యగ్నివచనాచ్చ గత్యుపదేశాత్పూర్వం బ్రహ్మవిద్యాయా అసమాప్తేః, తస్మాన్మధ్యగతాగ్నివిద్యా బ్రహ్మవిద్యాఙ్గమితి నిశ్చీయతే * అథ హైనం గార్హపత్యోఽనుశశాసేతి బ్రహ్మవిద్యాధికృతస్యైవాగ్నివిద్యోపదేశాచ్చ. కిం చ * వ్యాధిభిః పరిపూర్ణోఽస్మీతి బ్రహ్మప్రాప్తివ్యతిరిక్తనానావిధకామోపహతిపూర్వకగర్భజన్మజరామరణాదిభవభయోపతప్తాయోపకోసలాయ * ఏషా సోమ్య తేఽస్మద్విద్యాత్మవిద్యా చేతి సముచ్చిత్యోపదేశాత్, మోక్షైకఫలాత్మవిద్యాఙ్గత్వేనాగ్నివిద్యాయాః ప్రతీయతే ఏవం చాగ్నిభిస్తద్గతిం ఫలానుకీర్తనమర్థవాద ఇతి గమ్యతే. న చాత్ర మోక్షవిరోధిఫలం కించిచ్ఛ్రూయతే * అపహతే పాపకృత్యాం లోకీ భవతి సర్వమాయురేతి జ్యోగ్జీవతి నాస్యావరపురుషాః క్షీయన్తే ఉపవయం తం భుఞ్జామోఽస్మింశ్చ లోకేఽముష్మింశ్చేత్యమీషాం ఫలానాం మోక్షాధికృతస్యానుగుణత్వాత్ * అపహతే పాపకృత్యామ్ బ్రహ్మప్రాప్తివిరోధిపాపం కృత్యామపహన్తి * లోకీ భవతి- తద్విరోధినిపాపే నిరస్తే బ్రహ్మలోకం ప్రాప్నోతి * సర్వమాయురేతి బ్రహ్మోపాసనసమాప్తేర్యావదాయురపేక్షితం తత్సర్వమేతి * జ్యోగ్జీవతి వ్యాధ్యాదిభిరనుపహతో యావద్బ్రహ్మప్రాప్తి జీవతి.

శ్రుతిప్రసిద్ధత్వాత్ ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశ పూర్వపక్షిణః కో? న్వత్ర తు పిసంభవతీతి పూర్వపక్షహేత్వన్తరస్యావాన్యథాసిద్ధిం సూత్రాన్ప్రే తాం దర్శయతి (తత ఏవేతి) తత ఏవ- శ్రుతి ప్రసిద్ధిరేవ ... ప్రతిపన్నం హేతత్త్వం యోగిభిరుపాస్యం దృశ్యం చ * యత్తదద్రేశ్యమిత్యుక్త్వా * ఏష సర్వేషు భూతేషు గూఢోత్మా న ప్రకాశతే, దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభిరిత్యుక్తేః, అతో ... శ్రుతిప్రసిద్ధేరితి ... పరమాత్మనోఽక్షిస్థానాత్ ... తత్స్థానాపరోక్షాభిధానరూపపూర్వపక్ష ... దద్వయం చాగ్నాత్పరిగృహీతమ్

౧౫॥ సూ ॥ సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవ చ ॥ సుఖవిశిష్ట- సుఖశబ్దవిశిష్టం * ... ధర్మభూతసుఖవిశిష్టమితి వా * కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేత్యుక్తస్య బ్రహ్మణ పునరభిధానం కిమర్థమిత్యత్రాహ (ఉపాసనస్థానేతి) ... బ్రహ్మశబ్దేన * కం ... బ్రహ్మణ ప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః ... ప్రయోజనమాహ (ఏవేతి) పూర్వ ... ద్వయం ... హేతుద్వయమన్యతిరేకో ... సాపేక్షం * అనవస్థితేరసంభవాదితి వక్ష్యతే అయం తు హేతుర్వ్యతిరేకో ... ప్రకరణవిచ్ఛేదం దర్శయంశ్చోదయతి (నన్వితి) కమగ్నివిద్యావ్యవధానమిత్యత్రాహ (తథాహీతి) ... ఇత్యత్రాహ (నచేతి) * ... తద్విరోధి ... ప్రకరణవిచ్ఛేదపరిహారః (ఉచ్యత ఇతి) ఉభయత్రాపక్రమోపసంహారయోర్బ్రహ్మసంశబ్దనం, అగ్నివిద్యాయాః ప్రాక్ బ్రహ్మవిద్యాయా అసమాప్తిః, బ్రహ్మవిద్యాధికృతస్యాగ్నివిద్యోపదేశః, ... ఉభయోః సముచ్చిత్యోపదేశ ... ఇతి హేతుచతుష్టయేనాఙ్గత్వమాహ (ప్రాణో బ్రహ్మేత్యాదినా) * అథ హైనం గార్హపత్యోఽనుశశాసేత్యత్రైనమిత్యన్వాదేశేన బ్రహ్మవిద్యాధికృతత్వే ... ప్రకృతస్యైవ పురుషపరామర్శోఽన్వాదేశః - న తు యథా కథంచిద్ బుద్ధిస్థమాత్రపరామర్శః అత ఏనమితి ... (సముచ్చిత్యోపదేశాదితి) సముచ్చయశబ్దః ... సముచ్చయపర ... సచాఙ్గాఙ్గిభావే ... ఫలవిరోధముఖ్యం ... పరిహరతి (ఏవం చేతి) * ద్రవ్యగుణసంస్కారకర్మసు పరార్థత్వాత్ ఫలశ్రుతిరర్థవాదః స్యాదితి ... ఫలవిరోధపరిహారాస్తీత్యాహ (న చేత్యాదినా) ... అనేన వ్యాధ్యాద్యనుపహతత్వం ఫలితం తదాహ (వ్యాధ్యాదిభిరితి) ... బ్రహ్మవి

*నాస్యాపరపురుషాః క్షీయన్తే- అస్య శిష్యప్రశిష్యాదయః పుత్రపౌత్రాదయో హి బ్రహ్మవిదస్తథాభవన్తి *నాస్యాబ్రహ్మవిత్కులే భవతీతి చ శ్రుత్యన్తరే బ్రహ్మవిద్యాఫలత్వేన శ్రూయతే. *ఉపవయం తం భుఞ్జామోఽస్మింశ్చ లోకేఽముష్మింశ్చ- వయం- అగ్నయస్తమేనముపభుఞ్జామః- యావజ్జీవం ప్రాప్తివిఘ్నేభ్యః పరిపాలయామ ఇతి. అతోఽగ్నివిద్యాయా బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వేన తత్సన్నిధానావిరోధాత్సుఖవిశిష్టం ప్రకృతమేవ బ్రహ్మోపాసనస్థానవిధానార్థం గుణవిధానార్థం చోచ్యతే. నను *ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తేతి గతిమాత్రపరిశేషణాదాచార్యేణ గతిరేవోపదేశ్యేతి గమ్యతే- తత్కథం స్థానగుణవిధ్యర్థతోచ్యతే. తదభిధీయతే- *ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తేత్యస్యాయమభిప్రాయః- బ్రహ్మవిద్యామనుపదిశ్య ప్రోషితే గురౌ తదలాభాదనాశ్వాసముపకోసలముజ్జీవయితుం స్వపరిచరణప్రీతా గార్హపత్యాదయో గురోరగ్నయస్తస్మై బ్రహ్మస్వరూపమాత్రం తదఙ్గభూతాం చాగ్నివిద్యాముపదిశ్య *ఆచార్యాద్ధైవ విద్యా విదితా సాధిష్ఠం ప్రాపదితి శ్రుత్యర్థమాలోచ్య సాధుతమత్వప్రాప్త్యర్థమాచార్య ఏవాస్య సంయద్వామత్వాదిగుణకం బ్రహ్మ తదుపాసనస్థానమర్చిరాదికాం చ గతిముపదిశత్వితి మత్వా *ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తేత్యవోచన్. గతిగ్రహణముపదేశ్యవిద్యాశేషప్రదర్శనార్థం. అత ఏవాచార్యోఽపి *అహం తు తే తద్వక్ష్యామి యథా పుష్కరపలాశ ఆపో న శ్లిష్యన్త ఏవమేవంవిది పాపం కర్మ న శ్లిష్యత ఇత్యుపక్రమ్య సంయద్వామత్వాదికల్యాణగుణవిశిష్టం బ్రహ్మాక్షిస్థానోపాస్యమర్చిరాదికాం చ గతిముపదిదేశ. అతః *కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేతి సుఖవిశిష్టస్య ప్రకృతస్యైవ బ్రహ్మణోఽభిధానాదయమక్ష్యాధారః పరమాత్మా……………

నను చ *కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేతి పరం బ్రహ్మాభిహితమితి కథమవగమ్యతే- యస్యైవాక్ష్యాధారతయాఽభిధానం బ్రూషే. యావతా *కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేతి ప్రసిద్ధాకాశలౌకికసుఖయోరేవ బ్రహ్మదృష్టిర్విధీయత ఇతి ప్రతిభాతి- *నామ బ్రహ్మ *మనో బ్రహ్మేత్యాదివచనసారూప్యాత్. తత్రాహ

౧౬॥ సూ. సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవ చ॥ యత్తత్రయదేవ కం తదేవ ఖమితి సుఖవిశిష్టస్యాకాశస్యాభిధానం- అత ఏవ ఖశబ్దాభిధేయస్స ఆకాశః పరం బ్రహ్మ.

దుక్తేః బ్రహ్మవిద్యాఽనుగుణఫలత్వం దర్శయతి (నాస్యేతి) (భుఞ్జామ ఇతి) *భుజ పాలనాభ్యవహారయోరితి ధాతోః *భుజోఽనవన ఇతి హ్యాత్మనేపదం- అతః పరస్మైపదత్వాదయం ధాతురవనార్థ ఇత్యర్థః. (పరిపాలయామ ఇతి) శ్రుతావుపశబ్దార్థః పరిశబ్దేన సూచితః. విఘ్ననివారణపర్యన్తః కించిత్కారో బ్రహ్మవిద్యాం ప్రత్యగ్నివిద్యాయా అఙ్గత్వనిర్వాహక ఇత్యభిప్రాయః. ఉక్తహేతుభిరేకప్రకరణత్వే స్థితేఽపి బ్రహ్మణః పునరవక్తవ్యత్వముఖేన చోదయతి (నన్వితి) స్థానగుణయోర్విధేయత్వే సతి హి తదర్థం పునర్బ్రహ్మణోఽభిధానం- తత్తు నాస్తి- పూర్వం తయోరాచార్యేణ వక్ష్యమాణత్వాకథనాత్- అతస్స్థానాదిపరవాక్యం న పరమాత్మవిషయమిత్యన్యపరమిదం వాక్యమిత్యర్థః. పరిహరతి (తదభిధీయత ఇత్యాదినా) పరిపూర్ణోపదేశోఽనుపదేశో వా స్యాత్- కథం వికలోపదేశ ఇత్యాశఙ్కాం చ పరిహరన్ స్థానగుణవిధ్యర్థతాముపపాదయతి (ఆచార్యస్త్విత్యాదినా) సాధిష్ఠశబ్దః సాధుతమత్వశబ్దేన వ్యాఖ్యాతః. సాధిష్ఠమితి భావప్రధానో నిర్దేశ ఇత్యర్థః. (గతిగ్రహణమితి) ఉపదేశ్యవిద్యాశేషమాచార్యో వక్తేతి *ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తేతి వదతామభిప్రాయ ఇత్యర్థః. తదేవోపపాదయతి (అత ఏవేతి) సూత్రార్థం నిగమయతి (అత ఇతి) అతః- ఉపకోసలవిషాదపరిహారస్యాపేక్షితత్వాత్, గురుముఖాత్ శ్రవణేన సాధుతమత్వాయ పుష్కలముపదిష్టత్వాత్, చ గతిగ్రహణస్య ప్రదర్శనార్థత్వాదిత్యర్థః. ……………………

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నను చేతి) యావతా- ప్రత్యుత. (వచనసారూప్యాదితి) *నామ బ్రహ్మ *మనో బ్రహ్మేత్యాదివత్ దృష్టివిశేషణస్య బ్రహ్మణః పశ్చాదుపాదానం విశేష్యస్య ప్రథమోపాదానం చ సారూప్యమభిప్రేతం. *ప్రాణం చ హాస్మై తదాకాశం చోచురితి ప్రాణాకాశశబ్దాభ్యాం నిగమితం- న తు బ్రహ్మశబ్దేన - తతోఽపి దృష్టివిధిరితి భావః - తస్యాప్యుత్తరత్ర పరిహరిష్యమాణత్వాత్.

౧౬॥ సూ. సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవ చ॥ అత ఏవేత్యేతద్వ్యాచష్టే (యత్తత్రేతి) నిగమనవాక్యస్థపుల్లిఙ్గాకాశశబ్దఘటితత్వేన సూత్రే స ఇతి నిర్దేశః. అతశ్శబ్దస్సుఖవిశిష్టాభిధానపరః. నన్వతశ్శబ్దః ప్రకృతవాచీ- *ప్రాణో బ్రహ్మ కం బ్రహ్మేతి వాక్యోదితస్య సుఖవిశిష్టస్య బ్రహ్మణః స్థానగుణవిధ్యర్థమభిధానం హి ప్రకృతం పూర్వసూత్రే- తదేవ సుఖవిశిష్టాభిధానమత్ర తత్ ఇతి పరామృశ్యతే. తత్కథం యదేవ కం తదేవ ఖమితి సుఖవిశిష్టాభిధానమతశ్శబ్దార్థతయోచ్యతే. ఉచ్యతే- సామాన్యేన సుఖవిశిష్టాభిధానం హేతుతయాఽతశ్శబ్దేన పరామృశ్యతే- తత్ర సుఖవిశిష్టాభిధానవ్యక్తివిశేషమాకాఙ్క్షాయాం ద్వయోరస్థావిహసూత్రద్వయే పృథగ్వశాద్ధేతుభూతే- యథా *నాన్యా శ్రుతేః *జ్ఞోఽత ఏవేత్యత్ర శ్రుతిమాత్రస్యాతశ్శబ్దపరామృష్టత్వే వ్యర్థత్వాత్ విశేషసిద్ధిః- తద్వదిహాపీతి. భాష్యే యదేవ కం తదేవ ఖమితి న వాక్యోపాదానం- అపి త్వర్థోపాదానం. *యద్వావ కం తదేవ ఖమితి హి వాక్యం. యదేవ కం తదేవ ఖమిత్యత్ర హ్యన్యోన్యదృష్టివిధిరేవాస్తు- నాన్యోన్యవ్యవచ్ఛేదకత్వం- వ్యవచ్ఛేద[illegible]కథం ఖశబ్దాభిధేయస్యాకాశస్య పరబ్రహ్మత్వమితి

షతము క్తం భవతి-అగ్నిభిః * ప్రాణో బ్రహ్మ కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేత్యుక్తే ఉపకోసల ఉవాచ * విజానామ్యహం యత్ప్రాణో బ్రహ్మ కం చ తు ఖం చ న విజానామీతి. అస్యాయమభిప్రాయః - న తావత్ప్రాణాదిప్రతీకోపాసనమగ్నిభిరభిహితం-జన్మజరామరణాదిభవభయభీతస్య ముముక్షోర్మోక్షోపదేశాయ ప్రవృత్తత్వాత్. అతో బ్రహ్మైవోపాస్యముపదిష్టం. తత్ర ప్రసిద్ధైః ప్రాణాదిభిస్సమానాధికరణం బ్రహ్మ నిర్దిష్టం- తేషు చ ప్రాణవిశిష్టత్వం జగద్విధరణయోగేన వా ప్రాణశరీరతయా ప్రాణస్య నియన్తృత్వేన వా బ్రహ్మణ ఉపపద్యత ఇతి * విజానామ్యహం యత్ప్రాణో బ్రహ్మేత్యుక్తవాన్. తథా సుఖాకాశయోరపి బ్రహ్మణశ్శరీరతయా తన్నియామ్యత్వేన విశేషణత్వం ఉతాన్యోన్యవ్యవచ్ఛేదకతయా నిరతిశయానన్దరూపబ్రహ్మస్వరూపసమర్పణపరత్వేన వా. తత్ర పృథగ్భూతయోశ్శరీరతయా విశేషణత్వే వైషయికసుఖభూతాకాశయోర్నియామకత్వం బ్రహ్మణస్స్యాదితి స్వరూపావగతిర్న స్యాత్ - అన్యోన్యవ్యవచ్ఛేదకత్వేఽపరిచ్ఛిన్నానన్దైకస్వరూపత్వం బ్రహ్మణస్స్యాదిత్యన్యతరప్రకారానిర్ధారయిషయా * కం చ తు ఖం చ న విజానామీత్యుక్తవాన్ ఉపకోసలస్యైతమాశయం జానన్తోఽగ్నయో * యద్వావ కం తదేవ ఖం యదేవ ఖం తదేవ కమిత్యూచిరే- బ్రహ్మణస్సుఖరూపత్వమేవాపరిచ్ఛిన్నమిత్యర్థః అతః ప్రాణశరీరతయా ప్రాణవిశిష్టం యద్బ్రహ్మ- తదేవాపరిచ్ఛిన్నసుఖరూపం చేతి నిగమితం * ప్రాణం చ హాస్మై తదాకాశం చోచురితి అతః * కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేత్యత్రాపరిచ్ఛిన్నసుఖం బ్రహ్మ ప్రతిపాదితమితి పరం బ్రహ్మైవ తత్ర ప్రకృతం- తదేవ చాక్ష్యాధారతయాఽభిధీయత ఇత్యక్ష్యాధారః పరమాత్మా

౧౬॥ సూ. శ్రుతోపనిషత్కగత్యభిధానాచ్చ॥ శ్రు॰ ప్ర॰ శ్రుతోపనిషత్కస్య-

---

ర్థాద్వయం వ్యాదిని ధాయాహ (ఏతదుక్తమితి) (అగ్నిభిరిత్యాది) * [illegible] త్వే ప్రాణో బ్రహ్మేత్యస్య జ్ఞాతత్వం * కం చ తు ఖం చేత్యస్యాజ్ఞాతత్వం [illegible] నోపపద్యతే దృష్టివిధిత్వేన సర్వస్య జ్ఞాతత్వాదితి భావః * ప్రాణో బ్రహ్మేత్యస్య జ్ఞాతత్వే అన్యస్యాజ్ఞాతత్వే చ [illegible] ఆకాశస్య సుఖవిశేషత్వే [illegible] మిత్యపేక్షాయాం * విజానామ్యహమితి వాక్యస్యాభిప్రాయం వివృణోతి (అస్యాయమితి) (న తావదిత్యాది) ముముక్షోరుపదిష్టత్వాత్ ప్రతీకోపాసనస్య దాస్యః ముముక్షోః ప్రతీకోపాసనం కర్తవ్యమితి జ్ఞానం పూర్వమేవ సంభవతి యథా ముముక్షూపాస్యం బ్రహ్మేతి జ్ఞానం సంభవతి తద్వత్ శరీరవాచిశబ్దస్య శరీరిపర్యన్తాభిధాయిత్వం చ దేవమనుష్యాదిశబ్దైరుపపన్నమేవ (తథేత్యాది) శరీరం చ నియామ్యమితి లోకసిద్ధత్వాత్ జ్ఞాతమేవ * యదేవ ఖమాకాశ ఆనన్దమిత్యాది శ్రుతిషు బ్రహ్మశబ్దవినాభ్యాకాశశబ్దస్యానన్దవిశేషణత్వేన ప్రయోగదర్శనా [illegible] నన్దవిశేషణతోపపత్తే, బ్రహ్మణోఽపరిచ్ఛిన్నసుఖరూపత్వప్రతీతిసంభవాదేవం విచారోపపద్యత ఇతి భావః (ఉపకోసలస్యేత్యాది) * యద్వావ కం తదేవ ఖం యదేవ ఖం తదేవ కమిత్యత్ర న దృష్టివిధిత్వం శఙ్కనీయం- తథా సతి * కం చ తు ఖం చ న విజానామీత్యస్యోత్తరత్వాయోగాత్ న హ్యజ్ఞాతస్య దృష్టివిధ్యజ్ఞానస్య దృష్టివిధ్యన్తరముత్తరం భవతీత్యభిప్రాయః ఏవం * కం చ తు ఖం చ న విజానామీత్యజ్ఞానవచనాన్ముముక్షోరుపదిష్టత్వా [illegible] జ్ఞానం ప్రతిపాద్యస్యోత్తరత్వాయోగాచ్చ * యద్వావ కమిత్యాదివాక్యస్య దృష్టివిధిపరత్వానుపపత్తేరన్యోన్యవ్యవచ్ఛేదపరత్వం స్థితం * అస్మద్విద్యాఽఽత్మవిద్యా చేతి అగ్నీనాం వచనే పూర్వప్రకృతవిద్యాయాః ఆత్మవిద్యాత్వాభిధానాచ్చ బ్రహ్మణో [illegible] విశేషణత్వశఙ్కా నిరస్తా తథా సత్యస్య వాక్యస్యార్థమాహ (బ్రహ్మణ ఇతి) నిగమనవాక్యస్యార్థమాహ (అత ఇతి) ఉక్తహేతుభిర్దృష్టివిధిత్వాయోగాత్, * యద్వావ కమిత్యాదివాక్యే కం ఖమితి శబ్దయోరన్యోన్యవ్యవచ్ఛేదకత్వేనాపరిచ్ఛిన్నసుఖరూపబ్రహ్మపరత్వాదుపసంహారస్యోపక్రమానుగుణ్యస్య న్యాయ్యత్వాత్, * ప్రాణం చేత్యుపసంహారవాక్యము [illegible] రమిత్యర్థః * ప్రాణం చేతి * ప్రాణో బ్రహ్మేత్యుక్తార్థస్య నిగమనం * తదాకాశం చేతి * యద్వావ కమిత్యాదివాక్యార్థనిగమనం * తదాకాశమిత్యత్ర ప్రకృతపరామర్శినా తచ్ఛబ్దేన సుఖరూపత్వమభిప్రేతం కఖయోరన్యోన్యవ్యవచ్ఛేద్యవ్యవచ్ఛేదకత్వే విశేషణయోరన్యోన్యవిశేషణవిశేష్యభావప్రసఙ్గ ఇతి చేత్-తతః కిం నీలోత్పలాదౌ నీలత్వోత్పలత్వాదిధర్మాణామన్యోన్యవిశేషణవిశేష్యభావస్య ప్రామాణికత్వాత్తత్రానిష్టత్వం- అత్ర తు ప్రామాణికత్వాత్ నానిష్టత్వమితి భావః * కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేతి వాక్యప్రతిపాద్యం న సుఖవిశిష్టం బ్రహ్మేతి శఙ్కాపరిహారార్థం హి * అత ఏవ చ స బ్రహ్మేతి నాత్రస్యోక్తజ్ఞానం-తస్యాశ్శఙ్కాయా అనేన పరిహృతత్వం దర్శయతి (అతః కం బ్రహ్మేతి) * యద్వావ కమిత్యాదివాక్యస్యాపరిచ్ఛిన్నసుఖరూపబ్రహ్మపరత్వా, న్నిగమనవాక్యస్యాపి తదనుగుణార్థత్వాత్, * కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేతి వాక్యే పరం బ్రహ్మైవ ప్రకృతమిత్యర్థః తతః కిమక్షిపురుషస్య పరమాత్మత్వ ఇతి శఙ్కాయాం సూత్రార్థస్యాధికరణార్థోపపాదకత్వం దర్శయతి (తదేవ చేతి) అన్యథా వాక్యభేదశ్చ ప్రసజేత్ - సంభవత్యేకవాక్యత్వే వాక్యభేదోఽనుపపన్న ఇతి భావః (ఇతీతి) * కం బ్రహ్మేతి ప్రకృతస్యైవాక్ష్యాధారత్వప్రతిపాదనాదక్షిపురుషః పరమాత్మేత్యర్థః ....

౧౬॥ సూ. శ్రుతోపనిషత్కగత్యభిధానాచ్చ॥ శ్రు॰ ప్ర॰ శ్రుతోపనిషత్కస్యేతి వ్యాఖ్యేయం పదం. సమస్తమపి వ్యాఖ్యానార్థం

అధిగతపరమపురుషయాథాత్మ్యస్యానుసన్ధేయతయా శ్రుత్యన్తరప్రతిపాద్యమానా అర్చిరాదికా గతిః శ్రూయతే— తామపునరావృత్తిలక్షణపరమపురుషప్రాప్తికరీముపకోసలాయాక్షిపురుషం శ్రుతవతే * తేఽర్చిషమేవాభిసమ్భవన్త్యర్చిషోఽహరహ్న ఆపూర్యమాణపక్షమిత్యారభ్య * చన్ద్రమసో విద్యుతం తత్పురుషోఽమానవస్స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయత్యేష దేవపథో బ్రహ్మపథ ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమం మానవమావర్తం నావర్తన్త ఇత్యన్తేనోపదిశతి— అతోఽప్యయమక్షిపురుషః పరమాత్మా. ....

౧౮॥ సూ. అనవస్థితేరసమ్భవాచ్చ నేతరః॥ ప్రతిబిమ్బాదీనామక్షిణి నియమేనానవస్థానాత్, అమృతత్వాదీనాం చ నిరుపాధికానాం తేష్వసమ్భవాత్, న పరమాత్మన ఇతరః— ఛాయాదిరక్షిపురుషో భవితుమర్హతి. ప్రతిబిమ్బస్య తావత్పురుషాన్తరసన్నిధానాయత్తత్వాన్న నియమేనావస్థానసమ్భవః. జీవస్యాపి సర్వేన్ద్రియవ్యాపారానుగుణత్వాయ సర్వేన్ద్రియకన్దభూతే స్థానవిశేషే వృత్తిరితి చక్షుషి నావస్థానం. దేవతాయాశ్చ * రశ్మిభిరేషోఽస్మిన్ ప్రతిష్ఠిత ఇతి రశ్మిద్వారేణావస్థానవచనాత్, స్వస్థానావస్థితస్యాపీన్ద్రియాధిష్ఠానోపపత్తేః, న చక్షుష్యవస్థానం. సర్వేషామేవైషాం నిరుపాధికామృతత్వాదయో న సమ్భవన్త్యేవ. తస్మాదక్షిపురుషః పరమాత్మా.

వ్యాస్యనిర్దిష్టం. ఉపనిషత్ప్రతీకోపాసనానామర్చిరాదిగతిరహితానామపి విద్యమానత్వాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం వ్యాచష్టే (అధిగతేతి) పరమపురుషశబ్దేన * తం త్వౌపనిషదం పురుషం పృచ్ఛామీతి శ్రుతిస్స్మారితా. ఉపాసనఫలమర్చిరాదిగతిః— న తు శ్రవణఫలం— తదర్థం * శ్రుతోపనిషత్కగత్యభిధానాచ్చేత్యుక్తమిత్యత్రాహ (అనుసన్ధేయతయేతి) తత్త్వ శ్రుత బ్రహ్మణ ఇతి వక్తవ్యేఽపీతి సాధారణాధికారశ్రుతోపనిషత్కపదోపాదానమిత్యత్రాహ (శ్రుత్యన్తరప్రతిపాద్యమానేతి) ఛాన్దోగ్య ఏవ ప్రదేశాన్తరే * తద్య ఇత్థం విదుర్యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే తేఽర్చిషమభిసంభవన్తీత్యాదిః— వాజసనేయకే * య ఏవమేతద్విదుర్యే చామీ అరణ్యే శ్రద్ధాం సత్యముపాసతే తేఽర్చిషమేవాభిసంభవన్తీత్యాదిః— కౌషీతకీనాం పర్యఙ్కవిద్యాయాం * స ఏతం దేవయానం పన్థానమాపద్యాగ్నిలోకమాగచ్ఛతీత్యాదిః— తాభిః ప్రతిపాద్యమానేత్యర్థః. గతిచిన్తనస్య బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వజ్ఞాపకశ్రుత్యన్తరజ్ఞాపనార్థం శ్రుతోపనిషత్కవ్యపదేశ ఇత్యభిప్రాయః. అక్షిపురుషస్య బ్రహ్మత్వే తత్ప్రాప్తిరనయవిరోధ ఇత్యభిప్రాయేణాహ (అపునరావృత్తీతి) * అర్చిషమేవేత్యతః పూర్వం * అథ యదు చైవాస్మిన్ శవ్యం కుర్వన్తి యదు చ నేతి వాక్యం— తత్రాస్మిన్నిత్యేకవచనం జాత్యభిప్రాయం— * తేఽర్చిషమితి బహువచనానురోధాత్. పఞ్చాగ్నివిద్యోక్తా గతిరిహానూదితా అపునరావృత్తివిధానార్థం. ...

౧౮॥ సూ. అనవస్థితేరసంభవాచ్చ నేతరః॥ అనవస్థితేరితి పదం వ్యాచష్టే (ప్రతిబిమ్బాదీనామితి) అసంభవాదితి పదం వ్యాచష్టే (అమృతత్వాదీనామితి) * అసంభవాదిత్యనేన * అన్తర ఉపపత్తేరితి సూత్రార్థస్య వ్యతిరేక ఉక్తః— * అనవస్థితేరిత్యనేన * స్థానాదివ్యపదేశాచ్చేతి సూత్రార్థస్య వ్యతిరేకో దర్శితః. ఇతరసూత్రోక్తహేతూనాం వ్యతిరేకోపపాదనానపేక్షత్వాద్వ్యతిరేకస్యార్థసిద్ధ ఇతి వా వ్యతిరేకో న ప్రదర్శితః. అనవస్థానాసంభవౌ ప్రతిబిమ్బాదిషు దర్శయతి (ప్రతిబిమ్బస్యేత్యాదినా) (సర్వేన్ద్రియకన్దభూతే స్థానవిశేష ఇతి) హృదీత్యర్థః. * శతం చైకా చ హృదయస్య నాడ్యః * సంతతం సిరాభిరిత్యుక్తప్రకారేణ హృదయసంబన్ధనాడీసంబన్ధానీన్ద్రియాణీత్యర్థః. ఏవంవిధే హృది జీవస్యావస్థానం * హృది హ్యయమాత్మేతి శ్రుతేరవగమ్యతే. నను * నేత్రస్థం జాగ్రతం విద్యాత్ కణ్ఠే స్వప్నం వినిర్దిశేత్। సుషుప్తం హృదయస్థం తు తురీయం మూర్ధ్ని సంస్థితమితి శ్రుత్యా జీవస్య జాగరావస్థాయాం నేత్రస్థితిరుచ్యతే— న చేయం శ్రుతిః పరమాత్మవిషయా— తస్య జాగరస్వప్నసుషుప్త్యసంభవాత్. ఉచ్యతే— నేత్రశబ్దః సర్వేన్ద్రియప్రదర్శనార్థః— జాగ్రతమిత్యుక్తత్వాత్, తదానీం సర్వేన్ద్రియవ్యాపారదర్శనాత్, అణుపరిమాణస్య జీవస్య నేత్రమాత్రవృత్త్యా సకలశరీరవ్యాప్త్యాదిజ్ఞానానుపపత్తేః, తత్ర చ స్థితత్వం నామ అధిష్ఠాతృత్వమాత్రముపపన్నం గ్రాహ్యం— అధిష్ఠానస్యాపి స్థానత్వసమ్భవాత్. అణోస్తస్య యుగపదేవ తత్తదిన్ద్రియాధిష్ఠానానుకూలత్వాపత్తేః తత్తదిన్ద్రియతో వాగమనాగమనానుచితపాదహస్తాద్యధిష్ఠానానుపపత్త్యా సర్వేన్ద్రియకన్దభూతే హృది స్థితస్య ధర్మభూతజ్ఞానప్రసరణద్వారేణాధిష్ఠాతృత్వమితి * నేత్రస్థం జాగ్రతం విద్యాదితి శ్రుతేరర్థ ఇత్యభిప్రాయేణ సర్వేన్ద్రియకన్దభూత ఇత్యుక్తం. కణ్ఠే స్వప్నమితి కణ్ఠశబ్దశ్చ కణ్ఠసమీపవర్తినాడీవిశేషపరః— * ఆసు తదా నాడీషు సుప్తో భవతీతి నాడీనాం స్వప్నస్థానత్వశ్రుత్యవిరోధాత్. ఇయం చ శ్రుతిః స్వప్నవిషయా— * యదా సుప్తస్స్వప్నం న కథంచన పశ్యతి అథాస్మిన్ ప్రాణ ఏవైకధా భవతీత్యనన్తరవాక్యస్య సుషుప్తిస్థానపరత్వాత్. హృదయస్థమితి హృదయశబ్దో హృద్గతపరమాత్మపరః * సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతీతి పరమాత్మనస్సుషుప్తిస్థానత్వావగమాత్. తత్ర చ సచ్ఛబ్దో హృదయస్థపరమాత్మపరః— * అథ ప్రత్యవసృప్య పురీతతి శేత ఇతి సుషుప్తౌ హృదయాగమశ్రవణాత్. తురీయశబ్ద ఉత్క్రాన్త్యవస్థజీవపరః— * తాసాం మూర్ధానమభినిస్సృతైకా। తయోర్ధ్వమాయన్నితి చరమశరీరోత్క్రాన్తావేవ మూర్ధసంబన్ధశ్రవణాదవస్థాన్తరే తచ్ఛ్రవణాభావాచ్చ అతో జీవస్య చక్షుష్యనవస్థితిరుపపద్యతే. (రశ్మిద్వారేణేతి) ఖట్వాదిద్వారకప్రాసాదశయనవద్రశ్మిద్వారకం చక్షుష్యవస్థానమిత్యర్థః. చక్షుష్యవస్థానం నామ చక్షుస్సంబన్ధిత్వం. యద్వా— యథా విద్యానిష్ఠ ఇత్యుక్తే తద్వశీకార ఉక్తస్స్యాత్— తథా చక్షుష్యవస్థానమపి తద్వశీకరణం— తన్నియమనం. తచ్చ సద్వారకం— అతో నావస్థితిరిత్యర్థః. అసంభవమాహ (సర్వేషామితి) జీవానాం పరమాత్మోపాసనేనాభయత్వామృతత్వాదయో భవన్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం నిరుపాధికా ఇత్యుక్తం. అధికరణార్థం నిగమయతి (తస్మాదితి) * అన్తర ఇతి సూత్రే స్వవాక్యస్థహేతురుక్తః. శ్రుత్య

*స్థానాదివ్యపదేశాచ్చేత్యత్ర *యశ్చక్షుషితిష్ఠన్నిత్యాదినా ప్రతిపాద్యమానం చక్షుషి స్థితినియమనాదికం పరమాత్మన ఏవేతి సిద్ధం కృత్వాఽక్షిపురుషస్య పరమాత్మత్వం సాధితం - ఇదానీం తదేవ సమర్థ్యతే.

౧౯॥ సూ. అన్తర్యామ్యధిదైవాధిలోకాదిషు తద్ధర్మవ్యపదేశాత్ ॥

న్తరప్రదర్శనముఖేన స్వవాక్యస్థశఙ్కాపరిహారపరం ద్వితీయసూత్రం. స్వవాక్యస్థశఙ్కాయాం పరిహృతాయాం ప్రాకరణికపూర్వవాక్యైక్యేన పరమాత్మపరత్వోపపాదకం తృతీయం. పూర్వవాక్యస్య బ్రహ్మపరత్వోపపాదకం చతుర్థం. తత్ప్రాప్త్యర్థవాక్యైక్యేన సాధ్యోపపాదకం పఞ్చమం. షష్ఠం తు సాధ్యసిద్ధిమ్నే పూర్వసూత్రద్వయోక్తహేతువ్యతిరేకప్రదర్శకమితి సూత్రసఙ్గతిః. ....

యాదవప్రకాశీయేతు *అన్తర ఉపపత్తేరిత్యాది సూత్రత్రయం ఛాయాపురుషవ్యుదాసపరం వర్ణితం. తతోఽపి ప్రతిబిమ్బస్య జీవస్య చ వ్యుదాసపరత్వం యుక్తం - అమృతత్వాభయత్వాదీనాం సర్వస్యావగ్రసనక్షమత్వాత్ తథాఽభ్యుపగమాచ్చ. *అత ఏవ చ స బ్రహ్మేతి సూత్రస్య చ వైయర్థ్యం ప్రసజేత్ - అత ఏవ - ఛాయాయా నిరాకరణహేతుభిరేవ జీవోఽపి సభవతీతి [illegible]జితం. పూర్వోక్తహేతవో జీవవ్యావర్తనసమర్థాః - నవా. నచేత్తైరేవాక్షిపురుషస్య పరమాత్మత్వసాధనమనుపపన్నం. తద్వ్యుదాససమర్థాశ్చేత్ - తద్వైరూప్యాదానాదేవ జీవవ్యావృత్తిః సిద్ధ్యతీతి తదనువాదేన పరమాత్మత్వసాధనాయ సూత్రాన్తరప్రణయనవైయర్థ్యమేవ స్యాత్. *ప్రాణో బ్రహ్మేత్యాది వాక్యస్య ద్విస్థితివిధిపరత్వాభ్యుదాసేన సుఖవిశిష్టబ్రహ్మపరత్వసమర్థనం చాపేక్షితం. అపేక్షితవిధేరనపేక్షితవిధానం చ దుర్బలం. కించ - యథాప్యధికరణాదిషు *నాసద్వమితి *ఆనన్దమయ ఇతి *అన్తరితి చ పరమాత్మత్వం సాధ్యం ప్రతిజ్ఞాయతే - తథా తచ్ఛేషభూతవ్యతిరేకప్రతిజ్ఞానం క్వచిత్ క్రియతే. యథా *నానుమానమితి. అథాన్తరశఙ్కానిశేషపరిహారః క్వచిత్ ప్రతిజ్ఞాయతే - యథా *వికారశబ్దాన్నేతి చేన్నేతి. అతోఽస్మిన్నధికరణే *అన్తర ఉపపత్తేరితి సూత్ర ఏవ పరమాత్మత్వసాధ్యప్రతిజ్ఞా - యథా *అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్ *ఆకాశస్తల్లిఙ్గాత్ *ప్రాణస్తథానుగమాదిత్యాదిష్వాదిత్యాన్తర్యాకాశప్రాణాదీనుద్దిశ్య పరమాత్మత్వం ప్రతిజ్ఞాతం - ఏవమన్తరశబ్దనిర్దిష్టముద్దిశ్య పరమాత్మత్వం ప్రతిజ్ఞాతమితి హి స్వరసతః ప్రతీయతే. అతో బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యత్వేన పునః ప్రతిజ్ఞాతవ్యం. ఇహ చ పరమాత్మత్వసాధ్యోపపాదకతయోదాహృతస్య పూర్వవాక్యస్య పరమాత్మపరత్వ[illegible]శఙ్కితే తత్పరిహారాయ పూర్వవాక్యప్రతిపాద్యస్య పరత్వం ప్రతిజ్ఞాయతే చేదుచ్యతే - ప్రయోజనవత్త్వాత్. తదభావాత్ పునః ప్రతిజ్ఞానం తన్మతే నిష్ఫలం. *అన్తర ఇత్యాత్మమాత్రం ప్రతిజ్ఞాతం - న పరమాత్మేతి చేత్ - తత్సూత్రశైలీవిరుద్ధత్వాత్, ఉపపత్తత్వాదిధర్మాణాం జీవవ్యావర్తనక్షమత్వాచ్చానుపపన్నం. సుఖవిశిష్టస్యైవ ప్రత్యభిజ్ఞానానుపపత్తిపరిహారపరం *అత ఏవ చేతి సూత్రమితి చేన్న - *సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవ చేతి సూత్రే తైః పూర్వత్ర చాత్ర చ బ్రహ్మసంశబ్దనాదీనాం తత్ప్రత్యభిజ్ఞోపపత్తీనాం వివక్షితత్వాత్. న హి న్యాయనిబన్ధనాత్మకం సూత్రం ప్రతిజ్ఞామాత్రపరం. ఛాయాపురుషనిరాకరణహేతుతయోక్తానామమృతత్వాభయత్వాదీనామక్షిపురుషే సుఖవిశిష్టబ్రహ్మప్రత్యభిజ్ఞోపపాదకత్వాయోగాత్ ప్రత్యభిజ్ఞానుపపత్తిపరిహారపరత్వమయుక్తం. ప్రత్యభిజ్ఞోపపాదనప్రకారశ్చానుపపన్నః. పూర్వవాక్యే *ప్రాణో బ్రహ్మ కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేతి ప్రాణస్య సుఖవిశిష్టాకాశస్య చోక్తత్వాత్ శ్రుత్యన్తరే దక్షిణవామయోరక్ష్ణోరిన్ద్రశబ్దవాచ్యస్య ప్రాణస్య తత్పత్న్యాశ్చ స్థిత్యవగమాత్ వాక్యనిరూపపరమాకాశపత్నీకః ప్రాణోఽయమక్షిపురుషః పూర్వవాక్యోక్తః ప్రత్యభిజ్ఞాయత ఇతి హ్యుక్తం. వాక్యయాజ్ఞాతస్య ప్రాణస్య వాక్యపత్నీకత్వాయోగాదితి శ్రుతివ్యాకోపస్య ప్రాణాధికరణే నిశ్చితతయాఽస్యార్థస్యానుపపన్నత్వం స్ఫుటం. కించ - ఇయం తావత్ సూత్రకారశైలీ - యత్ర క్వాప్యధికరణే ఏకస్మిన్నేవ సూత్రే పరమసాధ్యోద్దేశః ప్రతిజ్ఞాయతే. *స్థానాదివ్యపదేశాచ్చేతీదమపి *య ఏషోఽన్తరక్షిణి పురుషో దృశ్యత ఇతి శ్రుతౌ చక్షుష్యవస్థానస్య దృశ్యమానత్వవ్యపదేశాత్ పరమాత్మత్వసాధకమితి వ్యాఖ్యాతం - తతోఽప్యన్తర్యామిబ్రాహ్మణవిషయతయా వ్యాఖ్యానం యుక్తం - ఉపజీవకవాక్యాదుపజీవ్యవాక్యప్రాబల్యాత్. *య ఏషోఽన్తరక్షిణీతి వాక్యం హ్యన్తరాదిత్యవిద్యాతుల్యయోగక్షేమం - తత్ర చ దేహవిశేషయోగాధీనజీవత్వశఙ్కా నిరస్తా. అతస్తత్రాపి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశదృశ్యత్వవ్యపదేశాభ్యాం జీవవిషయత్వశఙ్కితే అన్తర్యామిబ్రాహ్మణాదికమేవ శరణం. అత ఏవ హ్యుదితత్వాన్నర్వపాప్మా జీవాదన్యత్వసిద్ధయే *భేదవ్యపదేశాచ్చాన్య ఇతి సూత్రం తద్విషయం ప్రణీతం - తత్ర చ నియన్తృత్వాదిభిః పరమాత్మత్వం స్ఫుటం. అతశ్చోపజీవ్యవాక్యవిషయతయా వ్యాఖ్యానం యుక్తం అనన్తరాధికరణే అన్తర్యామిణః పరమాత్మత్వసాధనం చాస్య సూత్రస్యాన్తర్యామిబ్రాహ్మణవిషయతాం ద్యోతయతి - ప్రయుక్తైః [illegible]నిర్దిష్టశఙ్కాపరిహారో హ్యయాక్తిక శైలీ. న చ వాచ్యం త్వదుదాహృతవాక్యమప్యుపపాద్యత్వాద్దుర్బలమితి. తస్య వాక్యాన్తరోపజీవ్యత్వాభావాత్ - తత్తుల్యస్య ప్రాహకన్యాయమాత్రాపేక్షం. అతో న్యాయానుగృహీతవాక్యాన్తరసాపేక్షవాక్యవిషయత్వాద్వాక్యాన్తరనిరపేక్షవాక్యవిషయత్వం వరం. *శ్రుతోపనిషత్కగత్యభిధానాచ్చేత్యత్రాక్షిపురుషవిద్యాయాం గతిచిన్తనానువాదేన తదఙ్గత్వముచ్యత ఇత్యుక్తం. తదప్యయుక్తం - అక్షిపురుషస్య పరమాత్మత్వానిశ్చయాత్, పరమాత్మోపాసనస్యానుష్ఠేయాన్తరం ప్రత్యఙ్గత్వాయోగాత్, గతిచిన్తనస్య సర్వపరవిద్యాఙ్గత్వాచ్చ. గత్యనువాదస్య ప్రయోజనం త్వపునరావృత్తివిధానమిత్యుక్తం - న త్వఙ్గాన్తరవిధానం. అతో యథోక్తార్థపరాణ్యేవ సూత్రాణి. అన్తరాధికరణం సమాప్తమ్. ....

ఉత్తరాధికరణసఙ్గతిమాహ (స్థానాదీతి)

౧౯॥ సూ. అన్తర్యామ్యధిదైవాధిలోకాదిషు తద్ధర్మవ్యపదేశాత్ ॥ విషయం శోధయతి (శాఖాయామిత్యాదినా) వేదయజ్ఞ

కాణ్వా మాధ్యన్దినాశ్చ వాజసనేయినస్సమామనన్తి *యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరో యం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీమన్తరో యమయత్యేష త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతి. ఏవమప్స్వగ్నావన్తరిక్షే వాయౌ దివ్యాదిత్యే దిక్షు చన్ద్రతారకే ఆకాశే తమసి తేజసి సర్వేషు చ సర్వేషు భూతేషు ప్రాణే వాచి చక్షుషి శ్రోత్రే మనసి త్వచి విజ్ఞానే రేతస్యప్య త్మాత్మీయేషు చ తిష్ఠన్తం తత్తదన్తరభూతం తత్తదవేద్యం తత్తచ్ఛరీరకం తత్తద్యమయన్తం కంచిన్నిర్దిశ్య *ఏష త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇత్యుపదిశ్యతే. మాధ్యన్దినపాఠే తు *యస్సర్వేషు లోకేషు తిష్ఠన్ *యస్సర్వేషు వేదేషు *యస్సర్వేషు యజ్ఞేషు ఇతి చ పర్యాయాః, *యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్నిత్యస్య పర్యాయస్య స్థానే *య ఆత్మని తిష్ఠన్నితి పర్యాయః, *స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతి, చ విశేషః. తత్ర సంశయ్యతే కిమయమన్తర్యామీ ప్రత్యగాత్మా- ఉత పరమాత్మేతి. కిం యుక్తం. ప్రత్యగాత్మేతి. కుతః. వాక్యశేషే *ద్రష్టా శ్రోతేతి కరణాయత్తజ్ఞానతా శ్రుతేః. ఏవం ద్రష్టురేవాన్తర్యామిత్వోపదేశాత్, *నాన్యోతోస్తి ద్రష్టేతి ద్రష్ట్రన్తరనిషేధాచ్చేతి......

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే. (అ[illegible]ర్యామ్యధిదైవాధిలోకాదిషు తద్ధర్మవ్యపదేశాత్) అధిదైవాధిలోకాదిపదచిహ్నితేషు వాక్యేషు శ్రూయమాణోన్తర్యామ్యపహతపాప్మా పరమాత్మా నారాయణః. కాణ్వపాఠసిద్ధేభ్యోఽధిదైవాదిమద్భ్యో వాక్యేభ్యోఽధికాన్యధిలోకాదిషు సన్తి వాక్యాని మాధ్యన్దినపాఠే సన్తీతి జ్ఞాపనార్థమధిదైవాధిలోకాదిష్విత్యుభయోరుపాదానం. తదేవముభయేష్వపి వాక్యేష్వన్తర్యామీ పరమాత్మేత్యర్థః. కుతః. (తద్ధర్మవ్యపదేశాత్) పరమాత్మధర్మో హ్యయం - యదేక ఏవ సన్ సర్వలోకసర్వభూతసర్వదైవాదీన్నియమయతీతి. తథాహ్యుద్దాలకప్రశ్నః *య ఇమం చ లోకం పరం చ లోకం సర్వాణి చ భూతాని యోన్తరో యమయతీత్యుపక్రమ్య *తమన్తర్యామిణం బ్రూహీతి- తస్య చోత్తరం *యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్నిత్యారభ్యోక్తం.

శబ్దా తదభిమానిదేవతావిశేషపరా- గుణక్రియాదేరద్రవ్యతయా శరీరత్వాయోగాత్. అద్రవ్యస్యాపి శరీరత్వమనేనైవ ప్రయోగేణ కల్ప్యతామితి చేన్న- అనన్యథాసిద్ధస్యైవ ప్రయోగస్య కల్పకత్వాత్ అభిమానిదేవతాపరత్వేనాపి ద్రవ్యపరత్వమేవోచితమితి. సంశయమాహ (తత్రేతి) ప్రత్యగాత్మశబ్దో విశ్వైశ్వర్యయోగవిశేషనిమిత్తప్రకర్షాదుత్కృష్టజీవపరః సమస్తచేతనాచేతనాన్తర్యామిత్వేన శ్రూయమాణస్యాపి కథం జీవత్వశఙ్కోత్థానం. ఉచ్యతే- *ద్రష్టా శ్రోతేత్యాదిశబ్దైః కరణాయత్తజ్ఞానవత్తా ప్రతీతిబలాదమృతత్వాదిలిఙ్గానాం *ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాదివ్యతిరేకనిర్దేశస్య నియమనస్య చాముఖ్యత్వశఙ్కయాఽధికరణోత్థానమితి. కిమన్తర్యామీ జీవః- ఉత పరమాత్మేతి ప్రథమవిచారః. తదర్థం *ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాదికం కిం ముఖ్యం- ఉతాముఖ్యం. తదర్థం ద్రష్టృత్వం కిం జీవస్యైవ- ఉతాన్తర్యామిణోపి సంభవతి. తదర్థం *ద్రష్టా శ్రోతేతి కిం కరణాయత్తజ్ఞానత్వముచ్యతే- ఉత రూపాదిసాక్షాత్కార ఇతి. తదర్థం రూపాదిసాక్షాత్కర్తా చేత్ ద్రష్ట్రన్తరనిషేధః కిం నోపపద్యతే- ఉతోపపద్యత ఇతి విచారః. నోపపద్యత ఇతి పూర్వపక్షః. ఉపపద్యత ఇతి సిద్ధాన్తః. యదా నిషేధోఽనుపపన్నః- తదా ద్రష్టృత్వాదికం కరణాయత్తజ్ఞానవత్త్వమితి తస్య జీవాత్మన్యేవ సంభవాదాత్మని స్థిత్యాదికమముఖ్యమిత్యన్తర్యామీ జీవస్స్యాత్. యదా నిషేధ ఉపపన్నః- తదా రూపాదిసాక్షాత్కారరూపద్రష్టృత్వాదేః పరమాత్మని సమ్భవేనాత్మని స్థిత్యాదీనాం ముఖ్యతయా- నేయత్వాదన్తర్యామీ పరమాత్మేతి ఫలితం స్యాత్. (కుత ఇతి) ప్రత్యగాత్మనోప్యన్తర్యామిత్వేన శ్రుతస్య కథం ప్రత్యగాత్మత్వమితి భావః. తత్ర జీవత్వే హేతుమాహ (వాక్యశేష ఇత్యాదినా) జ్ఞానస్య కరణాధీనత్వోక్త్యా నియమనస్య చ కరణాధీనత్వమర్థసిద్ధం- పరప్రేరణరూపస్య సంకల్పస్య మనఃకరణకత్వదర్శనాత్. కరణాయత్తం జ్ఞానమస్తు- తతః కిమన్తర్యామిణో జీవత్వస్యేత్యత ఆహ (ఏవం ద్రష్టురేవేతి) తస్మై రూపాదిసాక్షాత్కార ఏవ ద్రష్టృశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమస్తు- న కరణాయత్తం జ్ఞానమిత్యత్రాహ (నాన్యోతోస్తీతి) రూపాదిసాక్షాత్కారస్య జీవపరయోస్సాధారణత్వాత్ స న నిషేద్ధుం శక్యతే- కరణాయత్తజ్ఞానవత్త్వం తు జీవస్యైవేతి తదన్యస్య నిషేద్ధుం శక్యత్వమిత్యర్థః. ప్రతిపర్యాయం యదపహ్నావృత్త్యా చాన్తర్యామిబహుత్వమవగమ్యతే. *ఆత్మని తిష్ఠన్నితి వ్యపదేశః స్వే మహిమ్ని స్థిత ఇతివత్ భవతి. తదన్తరత్వం తన్నియన్తృత్వం చ *ఆత్మేశ్వరమితివద్వ్యాపకనియామకవస్త్వన్తరాభావాభిప్రాయేణోచ్యతే. *యమాత్మా న వేదేతి సంస్పృష్టేన నిష్కృష్టస్వరూపాజ్ఞానముచ్యత ఇతి నేయం. యత్తు జీవవిశేషాః ప్రత్యన్తర్యామిత్వం తత్తదవేద్యత్వాదికం- తదష్టమూర్త్యాదేరివ తత్తద్గణాధ్యక్షాణాం జీవానాం తత్తన్నియన్తృత్వేన సంభవతి. యద్వా- ఆదిత్యచన్ద్రశబ్దా మణ్డలపరా- సర్వేషు దేవేష్విత్యాదిశబ్దాశ్చ శరీరమాత్రపరాః. *స త ఆత్మేతి నిర్దేశః శిలాపుత్రస్య శరీరమితివత్ స్యాత్- స ఇతి పదం జాత్యభిప్రాయం- తజ్జాతీయస్త్వమిత్యర్థః. ఉపక్రమే చ *య ఇమం చ లోకం పరం చ లోకమిత్యత్ర యచ్ఛబ్దో జాత్యభిప్రాయ ఇతి భావః. ....

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) సూత్రే అధిదైవాధిలోకాదిపదచిహ్నితేషు వాక్యేష్విత్యనేన సర్వసూత్రేషు తత్తత్పదచిహ్నితవాక్యప్రతిపాద్యత్వం వివక్షితమితి గమ్యతే. అధిదైవాధిలోకపదద్వయోపాదానస్య ప్రయోజనమాహ (కాణ్వేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (తదేవమితి) మాధ్యందినపాఠే అధిలోకాద్యధికపర్యాయశ్రవణేన కాణ్వమాధ్యందినయోర్విషయభేదశఙ్కాయాముభయసాధారణబహుపర్యాయప్రదర్శనార్థం నాధిదైవశబ్దేనోభయత్రైకవిషయత్వప్రత్యభిజ్ఞానార్థం, న్యూనపర్యాయేపి పాఠే అనుక్తమన్యతో గ్రాహ్యమితి న్యాయేనాధికపర్యాయపాఠార్థవిషయజ్ఞాపనార్థం, చోభయోపాదానమిత్యర్థః. ఏకస్యైవ సకలస్య సర్వనియమనం కథమవగతమిత్యత్రాహ (తథాహీతి) యః పృథివ్యామిత్యాదికం తస్య ప్రశ్నస్యోత్తరమస్తు- తతః కిమిత్య

తదేతత్సర్వాల్లోకాన్త్సర్వాణి చ భూతాని సర్వాన్ దేవాన్ సర్వాన్వేదాన్త్సర్వాంశ్చ యజ్ఞానన్తః ప్రవిశ్య సర్వప్రకారనియమనం, సర్వశరీరతయా సర్వస్యాత్మత్వం, చ సర్వజ్ఞాత్సత్యసఙ్కల్పాత్పురుషోత్తమాదన్యస్య న సమ్భవతి. తథాహి-*అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా *తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవదిత్యాదీన్యుపనిషద్వాక్యాని పరమాత్మన ఏవ సర్వస్య ప్రశాసితృత్వం సర్వస్యాత్మత్వమిత్యాదీని వదన్తి - తథా సుబాలోపనిషది *నైవేహ కిఞ్చనాగ్ర ఆసీదమూలమనాధారమిమాః ప్రజాః ప్రజాయన్తే దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః చక్షుశ్చ ద్రష్టవ్యం చ నారాయణః శ్రోత్రం చ శ్రోతవ్యం చ నారాయణ ఇత్యారభ్య * అన్తశ్శరీరే నిహితో గుహాయామజ ఏకో నిత్యః యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీమన్తరే సఞ్చరన్ యం పృథివీ న వేద యస్యాపశ్శరీరమిత్యాది*యస్య మృత్యుశ్శరీరం యో మృత్యుమన్తరే సఞ్చరన్ యం మృత్యుర్న వేద ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి పరస్యైవ బ్రహ్మణస్సర్వాత్మత్వం సర్వశరీరత్వం సర్వస్య నియన్తృత్వం చ ప్రతిపాద్యతే. స్వాభావికం చామృతత్వం పరమాత్మన ఏవ ధర్మః. న చ పరస్యాత్మనః కరణాయత్తం ద్రష్టృత్వాదికం-అపి తు స్వభావత ఏవ - సర్వజ్ఞత్వాత్సత్యసఙ్కల్పత్వాచ్చ స్వత ఏవ. తథా చ శ్రుతిః *పశ్యత్యచక్షుస్స శృణోత్యకర్ణః అపాణిపాదో జవనో గ్రహీతేతి. న చ దర్శనశ్రవణాదిశబ్దాశ్చక్షురాదికరణజన్యజ్ఞానస్య వాచకాః- అపి తు రూపాదిసాక్షాత్కారస్య.

శ్రుతప్రకాశికా-(తదేతదితి) నియమ్యాపేక్షా నేమాఘుసంకల్పత్వే చ సర్వనియమనాయోగాత్ సర్వజ్ఞాత్సత్యసంకల్పాదిత్యుక్తం. సుబాలోపనిషది సమాన ప్రకరణే *పురుష ఏవేదం సర్వమిత్యుక్తత్వాదాహ (పురుషోత్తమాదితి) పురుషోత్తమస్యైవ సర్వనియమనాదిసంభవే శ్రుత్యన్తరాణి దర్శయతి (తథా హీతి) (పరమాత్మన ఏవేతి) అత్ర సర్వనియన్తృత్వాదితరేషాం నియామ్యకోటినివేశాత్ తస్యైవేత్యవధారణం ఫలితమితి భావః. ఏతద్విషయవాక్యసమాన ప్రకరణోక్తిం దర్శయతి (తథా సుబాలోపనిషదీతి) సూత్రవివక్షితం హేత్వన్తరం చాహ (స్వాభావికం చేతి) పూర్వపక్షయుక్తిం పరిజిహీర్షన్ దర్శన శ్రవణాదిశబ్దానాం కరణాయత్తజ్ఞానవాచిత్వం కిమర్థం - ఉత శాబ్దమితి వికల్పయుక్తి ప్రత్యస్తమయం ప్రతివదతి (న చ పరస్యేతి) *అదృష్టో ద్రష్టాఽశ్రుతః శ్రోతా అమతో మన్తా అవిజ్ఞాతో విజ్ఞాతేతి వాక్యే ఆత్మసాక్షాత్కారతదుపాయభూతశ్రవణమనననిదిధ్యాసనకర్తృత్వం హి ప్రతీయతే - న తు రూపాదిసాక్షాత్కార ఇతి శఙ్కాం పరిహర్తుం పరస్యాత్మన ఇత్యుక్తం. అత్రాయమభిప్రాయః- శ్రుత్యన్తరేషు *నదృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యేః న శ్రుతేః శ్రోతారం శృణుయాః న మతేర్మన్తారం మన్వీథాః న విజ్ఞాతేర్విజ్ఞాతారం విజానీయా ఇతి *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యాదివాక్యైశ్శ్రవణమననాదికర్తృత్వం పరస్య ప్రతిషిద్ధం-తత్కర్మత్వం చ శ్రుతం-తస్మాదిహ ద్రష్టా శ్రోతా మన్తా విజ్ఞాతేతి ప్రతీయమానం పరస్యాత్మనశ్శ్రవణాది కర్తృత్వం తత్ప్రతిషేధకశ్రుతివిరుద్ధం. రూపాదిసాక్షాత్కర్తృత్వం తు *పశ్యత్యచక్షుస్స శృణోత్యకర్ణ ఇత్యాదిశ్రుత్యన్తరావగతం- అతశ్శ్రవణాదికర్తృత్వప్రతిషేధకశ్రుతివిరోధాత్, రూపాదిసాక్షాత్కారవిధాయకశ్రుత్యన్తరానురోధాచ్చేహ శ్రూయమాణా ద్రష్ట్రాదిశబ్దాశ్రూపాదిసాక్షాత్కారవాచకాః- న తు శ్రవణమనన ధ్యాన తత్సాధ్యదర్శనపరా ఇతి. ద్రష్టృత్వాదికం న కరణాయత్తమితి- రూపాదిభిరపరోక్షవ్యవహారానుగుణసంశ్లేషో న చక్షురాద్యపేక్ష ఇత్యర్థః. ఆదిశబ్దేన శ్రోతృత్వాదికం కర్మేన్ద్రియకార్యగన్తృత్వగ్రహీతృత్వాదికం చ వివక్షితం. కరణశబ్దశ్చ జ్ఞానకర్మేన్ద్రియసాధారణః. కిం తర్హీత్యాకాఙ్క్షాయామాహ (అపి త్వితి) (స్వభావత ఏవేతి) ద్రష్టృత్వాదికమిత్యన్వయః. స్వభావశబ్దోఽర్థపరః - స్వరూపస్వభావశబ్దయోస్సమభివ్యాహారదర్శనాత్. ఏవకారశ్చక్షురాదికరణాపేక్షాం యోగిప్రత్యక్షహేతుభూతప్రకృష్టాదృష్టాపేక్షాం చ వ్యావర్తయతి. అదృష్టేన్ద్రియనిరపేక్షధర్మభూతజ్ఞానేనైవ భవతీత్యర్థః. పరమాత్మైచ్ఛానపేక్షముక్తనిత్యసిద్ధజ్ఞానవ్యావృత్తిం దర్శయన్హేతుమాహ (సర్వజ్ఞత్వాదితి) స్వత ఏవ సర్వజ్ఞత్వాదిత్యన్వయః. (స్వత ఏవేతి) స్వశబ్దస్స్వరూపపరః- సత్తాప్రయుక్తత్వాదిత్యర్థః. ఏవకారస్స్వవ్యతిరిక్తచేతనాన్తరసంకల్పాదృష్టచక్షురాదివ్యుదాసపరః. యద్వా- న కరణాయత్తం ద్రష్టృత్వాదికమపి తు స్వభావత ఏవేతి-రూపాదిసాక్షాత్కారాశ్రయత్వం న కరణాపేక్షం అపి తు సత్తాప్రయుక్తమిత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ స్వత ఏవ సర్వజ్ఞత్వాదితి - కరణానపేక్షసత్తాప్రయుక్తసార్వజ్ఞ్యవత్త్వాదిత్యర్థః. సామాన్యేనేశ్వరజ్ఞానమాత్రస్య హేతుమాత్రనిరపేక్షత్వాత్ రూపాదివిషయజ్ఞానవిశేషోఽప్యదృష్టేన్ద్రియరూపహేతువిశేషనిరపేక్ష ఇతి యావత్. సర్వస్య బ్రహ్మాత్మకత్వాత్ త్వం చ తదాత్మక ఇతివద్వివక్షితవిశేషసిద్ధయే సామాన్యాకారయోగస్య హేతుతయోపన్యాసః. గ్రహీతృత్వగన్తృత్వాదిషు కర్మేన్ద్రియనైరపేక్ష్యసిద్ధ్యర్థమాహ (సత్యసంకల్పత్వాచ్చ స్వత ఏవేతి) తత్ర ప్రమాణం దర్శయతి (తథా చేతి) ద్రష్టా శ్రోతేత్యత్రాపాద్యనుక్తిపూర్వక దర్శనాదిశ్రవణాత్ స్వతస్త్వం సిద్ధం - నిరుపాధికత్వ శక్త్యోక్తిశ్చాస్తీతి - చార్థః. యద్వా - న కేవలం * యస్సర్వజ్ఞః * సత్యసంకల్ప ఇతి సామాన్యశ్రుత్యా తత్సిద్ధిః - విశేషవిషయ శ్రుతిశ్చాస్తీతి - చార్థః. యద్వా- * స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చేతి శ్రుత్యా కరణనిషేధోఽర్థసిద్ధః - తస్య స్వాభావికత్వోక్తిబలాత్తద్విశేషభూతదర్శనశ్రవణాదేః కరణనైరపేక్ష్యమపి సామాన్యతస్సిద్ధం - తదుభయం కణ్ఠోక్తం చేత్యర్థః. జవనః - ఝటితి దూరస్థసంబన్ధక్షమః. అతో విభుత్వావిరోధః. ఏవం దర్శనశ్రవణాదేరర్థవశాత్ కరణాధీనత్వకల్పనం శ్రుతివిరుద్ధమిత్యుక్తం. అథా చక్షుః పశ్యతీతి వ్యాహతం - దర్శనశ్రవణాదిశబ్దానాం కరణాయత్తజ్ఞానవాచిత్వాదితి శఙ్కాయాం దర్శనశ్రవణాదిశబ్దానాం కరణాయత్తజ్ఞానవాచితాం నిషేధతి (న చ దర్శనేతి) సర్వప్రయోగానుగతం ప్రవృత్తినిమిత్తమాహ (అపి త్వితి) ఏవం చ సతి ద్రష్టా శ్రోతేతి - రూపశబ్దయోస్సాక్షాత్కర్తేత్యర్థః. మన్తా - యే మానసమననాఖ్య విచారవిష

సచరూపాదిసాక్షాత్కారః కర్మతిరోహితస్వాభావికజ్ఞానస్య జీవస్య చక్షురాదికరణజన్మా- పరస్య తు స్వత ఏవ. *నాన్యోఽతోస్తి ద్రష్టే*త్యేతదపి పూర్వవాక్యోదితాన్నియన్తుర్ద్రష్టురన్యో ద్రష్టా నాస్తీతి వదతి- *యం పృథివీ న వేద* *యమాత్మా న వేదే*త్యేవమాదిభిర్వాక్యైః పృథివ్యాత్మాదినియామ్యైరనుపలభ్యమాన ఏవ నియమయతీతి యత్పూర్వముక్తం - తదేవ *అదృష్టో ద్రష్టాఽశ్రుతశ్శ్రోతే*తి నిగమయ్య *నాన్యోఽతోస్తి ద్రష్టే*త్యాదినా తస్య నియన్తుర్నియన్త్రన్తరం నిషిధ్యతే. *ఏష త ఆత్మా* *స త ఆత్మే*తి చ తత ఇతి వ్యతిరేకవిభక్తినిర్దిష్టస్య జీవస్యాత్మత్వేనోపదిశ్యమానోఽన్తర్యామీ న ప్రత్యగాత్మా భవితుమర్హతి. ....

౨౦॥ సూ. ❀ నచస్మార్తమతద్ధర్మాభిలాపాచ్ఛారీరశ్చ॥ ❀ (స్మార్తం) ప్రధానం. (శారీరః) జీవః. స్మార్తం చ శారీరశ్చ నాన్తర్యామీ. (అతద్ధర్మాభిలాపాత్) తయోరసమ్భావితధర్మాభిలాపాత్. స్వభావత ఏవ సర్వస్య ద్రష్టృత్వం, సర్వస్య నియన్తృత్వం, సర్వస్యాత్మత్వం, స్వత ఏవామృతత్వం, చ తయోర్న సమ్భావనామర్హతి. ఏతదుక్తం భవతి- యథా స్మార్తమచేతనం సర్వజ్ఞత్వనియన్తృత్వసర్వాత్మత్వాదికం నార్హతి- తథా జీవోఽప్యతద్ధర్మత్వాదితి. ....

అమీషాం గుణానాం పరమాత్మన్యన్వయః, ప్రత్యగాత్మని వ్యతిరే
కశ్చ సూత్రద్వయేన దర్శితః. నిరపేక్షం చ హేత్వన్తరమాహ.

౨౧॥ సూ. ❀ ఉభయేఽపి హి భేదేనైనమధీయతే॥ ❀ ఉభయే - మాధ్యన్దినాః కాణ్వాశ్చ అన్తర్యామిణో నియామ్యత్వేన వాగాదిభిరచేతనైస్సమం పఠనం- శారీరమపి విభజ్యాధీయతే. *య ఆత్మని తిష్ఠన్నా

యాస్తేషాం సాక్షాత్కర్తా. విజ్ఞాతా - బుధ్యాధ్యవసేయానాం తేషాం సాక్షాత్కర్తేత్యర్థః. తత్తదిన్ద్రియవిషయసాక్షాత్కారపరత్వాత్ ప్రకరణస్య. చక్షురాదిబాహ్యకరణమనోబుద్ధిరూపాన్తఃకరణకృత్యవిశేషః సాధారణాకారగ్రహణవిచారాధ్యవసాయరూపాః - తదాత్రయోఽపీ(?)ఇతి చ మోక్షధర్మేఽభిహితం- యథా *చక్షురాలోకనాయైవ సంశయం కురుతే మనః। బుద్ధిరధ్యవసాయాయ సాక్షీ క్షేత్రజ్ఞ ఉచ్యత ఇతి. సంసారిచేతనజ్ఞానానాం ప్రతినియతకరణసాపేక్షత్వం, ప్రమాణాప్రమాణరూపత్వం, పరోక్షాపరోక్షరూపత్వం, చ భవతి- పరమాత్మనస్తు తత్తత్కరణాదినిరపేక్షనిత్యసాక్షాత్కారణతత్తద్విషయాదిసర్వపదార్థగోచరాణి సమ్యఙ్నిశ్చయరూపాణ్యపరోక్షాకారాణి జ్ఞానానీతి భవన్తీతి వైషమ్యం. కరణాధీనత్వం కాష్ఠం మాభూత్ - తథాపి వ్యాప్తిబలాత్ పరమాత్మనోఽపి దర్శనశ్రవణాపయకరణైర్వినా నోపపద్యన్త ఇతి నిహ్నవలోకితశేనాశఙ్క్య దర్శనాదీనాం కరణాపేక్షాయాః కర్మవశ్యత్వేన సోపాధికత్వాన్న వ్యాప్తిరిత్యభిప్రాయన్నాహ (స చేతి) కర్మవశ్యస్యైవకరణాపేక్షా - న త్వకర్మవశ్యస్యేత్యర్థః. ఉపాధేస్సపక్షానుగతత్వం దర్శితం కర్మతిరోహితేతి. (పరస్యత్వితి) తుశబ్దోఽకర్మవశ్యత్వరూపవైలక్షణ్యపరః. తేనాపక్షవ్యావృత్తత్వం దర్శితం భవతి. తర్హి ద్రష్ట్రన్తరనిషేధః కథముపపద్యత ఇత్యత్రాహ (నాన్యోఽత ఇతి) తదేవ వివృణోతి (యం పృథివీత్యాదినా) (నిగమయ్యేతి) *అదృష్టో ద్రష్టా- పృథివ్యాదినియామ్యాదృష్టః సన్నియన్తృరూపద్రష్టేత్యుక్తార్థనిగమనమిత్యర్థః. *య పృథివ్యామిత్యాదిపర్యాయేషు ద్రష్టృత్వమర్థం- నిగమనవాక్యే నియన్తృత్వమర్థం గర్భితం. విశిష్టస్య ప్రకృతత్వే సతి సామాన్యనిర్దేశావగతో హి ఇతరనిషేధః ప్రకృతాకారవిశిష్టేతరనిషేధో దృష్టః- యథాఽస్మిన్గ్రామే దేవదత్త ఏవ పురుషో నాన్య ఇత్యుక్తే న పురుషమాత్రం నిషిధ్యతే- కిన్తు నైవం విధోఽన్యః పురుషోఽస్తీతి బుద్ధిస్థస్వాతన్త్ర్యాదివిశిష్టపురుషాన్తరం నిషిధ్యతే- అన్యథా ప్రమాణవిరోధాత్. అతః *నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టే*త్యత్రాతశ్శబ్దస్వారస్యవశాత్ ప్రకృతయథోక్తలక్షణం ద్రష్ట్రన్తరం నిషిధ్యతే. తతశ్చ పరమాత్మనాఽప్యవేద్యస్తదన్తరన్తర్నియామకః కోఽపి ద్రష్టా నాస్తీత్యర్థస్స్యాత్. అపవాదాభావాత్ వ్యతిరేకనిర్దేశస్వారస్యసిద్ధిమాహ (ఏష త ఇతి) ఏతత్పాదాద్యాధికరణే *శబ్దవిశేషాది*తి వ్యతిరేకనిర్దేశో హేతుతయోక్తః- తస్య ప్రదర్శనార్థత్వాత్తదుపజీవనేన వ్యతిరేకనిర్దేశో హేతురుక్తః. *ఏష త ఇతి సర్వపర్యాయానువృత్తషష్ఠీనిర్దేశో ద్రవివక్షితః- పర్యాయవిశేషస్థసప్తమీనిర్దేశస్తు *ఉభయేఽపీ*తి సూత్రవివక్షిత ఇతి విశేషః. ....

౨౦॥ సూ. ❀ నచస్మార్తమతద్ధర్మాభిలాపాచ్ఛారీరశ్చ॥ ❀ అక్షరార్థమాహ (స్మార్తమిత్యాదినా). కేపున స్తదసంభావితా ధర్మా ఇత్యత్రాహ (స్వభావత ఏవేతి) ప్రధానస్యాన్తర్యామిత్వప్రసక్త్యభావే కిమర్థం సూత్రేణ తన్నిరసనమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) పూర్వసూత్రోక్తధర్మా ఉక్తాః అస్మింస్తు సూత్రేఽపి ప్రకృతిపురుషయోరసంభావితా ధర్మా ఉక్తా ఇతి సూత్రస్యపౌనరుక్త్యమాశఙ్క్య పరిహరతి (అమీషామితి)..........

(నిరపేక్షం చేతి) పూర్వం వ్యతిరేకనిర్దేశసాపేక్షహేతురుక్తః - అయం తు వక్ష్యమాణో నిరపేక్ష ఇత్యర్థః.

౨౧॥ సూ. ఉభయేఽపి హి భేదేనైనమధీయతే॥ ❀ అత్రైకవస్తుపరిపూర్ణత్వేన నియన్తృతయా స్థితిజ్ఞాపనార్థం యచ్ఛ్రుతాశ్రుతిః. అన

త్మనోఽన్తరోయమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతి మాధ్యన్దినాః, *యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్నితి చ కాణ్వాః, పరమాత్మనియామ్యతయా తస్మాద్విలక్షణత్వేనైనమధీయత ఇత్యర్థః. అతోఽన్తర్యామీ ప్రత్యగాత్మనో విలక్షణోఽపహతపాప్మా పరమాత్మా నారాయణ ఇతి సిద్ధమ్. ......

సమాప్తమన్తర్యామ్యధికరణమ్.

త ఇతి వ్యతిరేకనిర్దేశో దేవాదిశబ్దానాం శరీరమాత్రపరత్వం చాస్వరసం- తచ్చాపవాదాభావేఽనుపపన్నం ఆత్మశబ్దస్య స్వవాచిత్వే *తిష్ఠన్నిత్యాదగో(?) ష్వస్వరసాః *యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్నితి కాణ్వపాఠే కార్యార్థ్యవాదాత్మశబ్దస్య స్వవాచిత్వమయుక్తం ప్రశ్నవాక్యస్య చాస్వారస్యమితి భిదా యచ్ఛబ్దాప్రవృత్తి రేకత్వేఽపి సంభవతీతి భావోఽనుసన్ధేయః. హిత్వా తా సహి భేదకశ్రుతి ప్రయత ఇత్యత్రాహ (పరమాత్మనియామ్యతయేతి) భేదకధర్మశ్రవణాత్ భేదేన వ్యపదేశస్సిద్ధ ఇత్యర్థః నకేవలం వ్యతిరేకనిర్దేశాదీనామపవాదాభావః- కింతు తదస్వారస్యాపవాదశ్చాస్తీతి భావః సుబాలోపనిషదుక్తవిశేషణైస్తదేకవిషయతాం స్మారయన్నధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ....

అస్మిన్నధికరణే కైశ్చిచ్చతుర్థాధికారోఽస్మిన్ కృతః- పృథివ్యాద్యభిమానిదేవతావిశేషవా యోగసిద్ధా వా సర్వమాత్మా వా అన్తర్యామీతి తత్రాన్తర్యామి త్రిపథుప్తవ్యసంభవనిరస్తః ఐశ్వర్యవిశేషయోగ్యస్య ప్రకృస్వాభిమానిత్వాభ్యాసాత్ దేవతాస్వేవ యోగిసమ్బవాచ్ఛరీరో నరభేదకల్పనం వి ఫలం కార్యకరణవత్త్వం జీవత్వే హేతురయుక్తం- తదయుక్తం- పృథివ్యాదిష్వేకైకస్య శరీరత్వావగమాత్, పృథివ్యాదీనాం ప్రత్యేకం శరీరత్వావగమాచ్చ తత్ర తత్ర జీవత్వశఙ్కాయా అనన్తమయాధికరణవ్యుత్పన్నత్వాచ్చ తేన జీవత్వశఙ్కానుదయాత్ భూతేష్వివ యదీనాం సంగ్రహార్థమాపేణ శరీరేణోపకరణోపకరణత్వలక్షణసంబన్ధో హి జీవత్వసాధకః అదృష్టత్వశ్రవణేన ప్రధానత్వశఙ్కా వ్యుదాసాదన్ద్వితీయన్యాయ్యం వ్యాఖ్యాతం తచ్చాయుక్తం *అదృష్టో ద్రష్టాఽశ్రుతః శ్రోతేత్యాదివాక్యే అదృష్టశ్రుతాదిపదానాం ద్రష్టృశ్రోత్రాదిపదాన్తరితానామేవ శ్రూయమాణతయా ప్రధానపరత్వశఙ్కానుదయాత్ సత్త్వాదిశ్రవణేన వాక్యార్థనిర్ధారణం పూర్వపక్షేఽపి ఘటతే ప్రధానస్య సర్వవికారకారణత్వేఽపి నియన్తృత్వముపచారతోఽపి వక్తుం శక్యం-న హి ఘటాదీన్ ప్రతి మృత్తికాయా నియన్తృత్వం అతః స్థానాన్తరన్యాసోఽప్యత్ర నిరర్థకమేవ సుఘటతే అత ఏవ *న పసాక్ష్యమస్య రామా నీలా పాచ్యరీరశ్చ త్యేవమన్తమేకం సూత్రం-అన్యథాఽర్థవైఘట్యాత్ నైఘట్యం చ ప్రధానశఙ్కానుదయాదేవ పృథివ్యాదినియన్తౄణాం జీవానామివేశ్వరస్యాపి సర్వనియన్తృత్వే నియన్త్రన్తరాపేక్షయా అనవస్థాయాం ప్రసక్తాయాం నియన్తృనియామ్యయోర్భేదే దేవతత్పరిహార ఇత్యపి యుక్తం- అనవస్థాప్రసఙ్గాభావాత్ యస్త్వాకల్పనాయామ్ అనవస్థానం- న శ్రుత్యాఽభ్యుపగమః శ్రుతిశ్చ *న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యత ఇత్యాదిర్నియన్త్రన్తరం ప్రతిషేధతి నచానవస్థాయాం భేదేఽపి ప్రయుక్తత్వాదభేదేన తత్పరిహార ఇతి వాచ్యం- శ్రుతిభేదవిజ్ఞానచోదనస్య శ్రుతివిరుద్ధాభేదనియన్తృనియామ్యపరిహారాయోపపత్తేః కయోరభేదః నతావత్పృథివ్యాదేః పరమాత్మనశ్చ- జడాజడయోరైక్యాభావాత్ నాపి జీవేన- పృథివ్యాదివన్నియామ్యతయాఽవగతస్య తస్య తేనైవ న్యాయేన పరమాత్మనైక్యాసంభవాత్ పరస్పరహేతుకత్వాచ్చ పరమాత్మసామానాధికరణ్యాదేవ నిషేధో, ఉభయత్ర సమానః కిం చ పృథివ్యాదేస్స్వవ్యతిరిక్తజ్ఞానప్రకాశ్యత్వే జ్ఞానస్యాపి స్వవ్యతిరిక్తజ్ఞానప్రకాశ్యత్వేనానవస్థాప్రసఙ్గాత్ తత్పరిహారార్థం జడాజడయోరైక్యం కిం న స్యాత్ జ్ఞానస్య స్వప్రకాశత్వేనానవస్థానుదయాత్, మిథ్యాసత్యజడాజడయోస్తయోస్స్వభావవిరోధాత్, చేన్నచేత్- తర్హి సర్వనియన్తురీశ్వరస్యాప్యన్యేశ్వరనియామ్యత్వనియన్త్రన్తరాభావేనానవస్థత్వాభావాత్, తయోర్భేదనష్టయోస్స్వభావవిరోధాచ్చ న జీవేశ్వరయోరైకత్వం యుక్తం తారతమ్యాదానవస్థాయాస్స్వభావపరిహారో నుసన్ధేయః కిం చ భేదో హి ప్రతీయతే- కథమభేదేనానవస్థాపరిహారః. ఇత్థం- ప్రతీయమానోఽపి భేదో మిథ్యా నచ జడాజడయోరైక్యప్రసఙ్గః- నియామ్యస్య పృథివ్యాదిమిథ్యాత్వాదిత్యపి న్యాదేః పరస్య చ భేదమిథ్యాత్వం- జీవపరయోస్స్వరూపైక్యాత్ భేదమిథ్యాత్వం- అత ఏవ చ నానవస్థేతి చేత్ స్యాదేవానవస్థా- జీవపక్షైక్యేఽపి పృథివ్యాదికం ప్రతి జీవస్యైవ కదేశీభూతస్యాపి బ్రహ్మణో నియన్త్రన్తరాకాఙ్క్షాయా నివారకాభావాత్ యథా పృథివ్యాదేర్మిథ్యాస్య చ నియన్తృనియామ్యభావమిథ్యాత్వేఽపి తస్యేశ్వరం ప్రతి నియామ్యత్వమపారమార్థికం సంభవతి - తథా జీవం ప్రతి నియన్తుః పరమాత్మనోఽప్యపరమార్థనియన్తృత్వాదేవాస్యం ప్రతి పరమార్థభూతనియామ్యత్వశఙ్కాం కో వారయేత్ నియన్త్రన్తరనిషేధకం ప్రమాణం నివారకమితి చేత్ యది ప్రమాణబలాదనవస్థాపరిహారః- తర్హి నియన్తృనియామ్యభావపారమార్థ్యమాశ్రిత్యైవ సాపి ప్రియతాం - ప్రమాణాన్తరాబాధేన నిర్వాహే సంభవతి బాధాశ్రయణాయోగాత్ అత ఏవ *నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టేత్యపి పరమాత్మైకావిద్యాకల్పితభేదేన నియన్తృనియామ్యభావవతీన పారమార్థికద్రష్ట్రన్తరనిషేధపరం - కింతు నియన్తృరూపద్రష్ట్రన్తరనివారణపరం - విశిష్టే ప్రకృతే సతి తదితరనిషేధస్య తత్తుల్యేతరవిషయత్వదర్శనాత్ కథం ప్రమాణాన్తరాప్రాప్తం నియన్తృనియామ్యభావాదికం విధాయకాన్తరం తదేవ ప్రతిషేద్ధుమలం కథమేకస్మిన్ శరీరే ప్రత్యగాత్మద్విత్వమితి చేత్ - కాత్రానుపపత్తిః బహుత్వే ప్రత్యక్త్వం హీయేతేతి చేత్. కిం ప్రత్యగాత్మద్విత్వమాత్రేఽనుపపత్తిః- ఉతైకస్మిన్ శరీరే న ప్రథమః- సర్వేషామాత్మనామహమితి ప్రత్యక్త్వేనైవ స్వాత్మానుభవదర్శనాత్ న ద్వితీయః- ఏకస్మిన్ శరీరే చక్షురాద్యభిమానినాం దేవానాం ప్రాణసంవాదే *అహం శ్రేయసే వివదమానా ఇత్యనేకేషాం ప్రత్యక్త్వేన స్వాత్మానుభవదర్శనాత్ తత్ర ప్రత్యక్త్వమేవ సత్యం- భేదో మిథ్యేతి చేత్ భేదస్సత్యః- ప్రత్యక్త్వం మిథ్యా కిం న స్యాత్ ఉభయోరపి హ్యబాధస్తుల్యః *నేహ నానాస్తీత్యాదికం భేదబాధకమితి చేత్- *తత్త్వమసి *అయమాత్మేత్యాదికం ప్రత్యక్త్వబాధకం కిం న స్యాత్ - పరాగర్థో హీదమ్బుద్ధిగోచరః అయమితిని ర్దేశః ప్రత్యక్త్వావిరోధీ- ప్రత్యక్త్వస్య ప్రమాణసిద్ధత్వాదితి చేత్- *నేహ నానేత్యాదికమపి తత ఏవ ప్రమాణవశాత్ ఆత్మబహుత్వావిరోధి అతో బహుత్వే ప్రత్యక్త్వాప్రత్యక్త్వాభావాదాత్మస్థితిరూపస్య వర్ణ్యత్వాభావోఽయం అతోఽన్తర్యామి విద్యాయామయమర్థో శ్రుతివాక్యః. అన్తర్యామ్యధికరణం సమాప్తమ్...

౨౨॥ సూ. అదృశ్యత్వాదిగుణకో ధర్మోక్తేః॥

ఆథర్వణికా అధీయతే* అథ పరా యయా తదక్షరమధిగమ్యతే। యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమగోత్రమవర్ణమచక్షుఃశ్రోత్రం తదపాణిపాదం। నిత్యం విభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మం తదవ్యయం యద్భూతయోనిం పరిపశ్యన్తి ధీరా ఇతి, తథోత్తరత్ర * అక్షరాత్పరతః పర ఇతి,. తత్ర సన్దిహ్యతే కిమిహాదృశ్యత్వాదిగుణకమక్షరం, అక్షరాత్పరతః పరశ్చ ప్రకృతిపురుషౌ— అథోభయత్ర పరమాత్మైవేతి. కిం తావత్ప్రాప్తం. ప్రకృతిపురుషావితి. కుతః. అస్యాక్షరస్య *అదృష్టో ద్రష్టేత్యాదావివ ద్రష్టృత్వాదిశ్చేతనధర్మవిశేష ఇహ న శ్రూయతే- *అక్షరాత్పరతః పర ఇతి చ సర్వస్మాద్వికారాత్పరభూతాదక్షరాదస్మాత్పరః కృత్స్నజ్ఞః సమష్టిపురుషః ప్రతిపాద్యతే. ఏతదుక్తం భవతి - రూపాదిమత్త్వాత్ స్థూలరూపాచేతనపృథివ్యాదిభూతాశ్రయం దృశ్యత్వాదికం ప్రతిషిధ్యమానం పృథివ్యాదిసజాతీయసూక్ష్మరూపాచేతనమేవోపస్థాపయతి - తచ్చ ప్రధానమేవ. తస్మాత్పరత్వం చ సమష్టిపురుషస్యైవ ప్రసిద్ధం. తదధిష్ఠితం చ ప్రధానం మహదాదివిశేషపర్యన్తం వికారజాతం ప్రసూత ఇతి తత్ర దృష్టాన్తా ఉపన్యస్యన్తే* యథోర్ణనాభిస్సృజతే గృహ్ణతే చ యథా పృథివ్యామోషధయస్సమ్భవన్తి। యథా సతః పురుషాత్కేశలోమాని తథాక్షరాత్సమ్భవతీహ విశ్వమితి. అతోఽస్మిన్ ప్రకరణే ప్రధానపురుషావేవ ప్రతిపాద్యేతే ఇతి.

ద్రష్టృత్వాదిచేతనధర్మైస్సర్వజ్ఞత్వాదిపరమాత్మధర్మైశ్చ సహితేన *అదృష్టో ద్రష్టేత్యాద్యుక్తేనాదృశ్యత్వేన పరమాత్మపరత్వముక్తం పూర్వాధికరణే. చేతనధర్మాదిరహితకేవలాదృశ్యత్వప్రతిపాదకం వాక్యం ప్రధానపరమేవ భవితుమర్హతి- రూపాదిమత్పృథివ్యాదిగతదృశ్యత్వనిషేధస్య ధర్మ్యన్తరప్రతిపత్తౌ గౌరవేణ పృథివ్యాదికారణావస్థప్రధానోపస్థాపకత్వాదితి శఙ్కోత్థానాత్ సఙ్గతిః. ఇయముత్తరత్ర పూర్వపక్షోపన్యాసే వ్యక్తీభవిష్యతి.

౨౨॥ సూ. అదృశ్యత్వాదిగుణకో ధర్మోక్తేః॥ అదృశ్యత్వాదిగుణకశబ్దేనాక్షరం, పునర్లిఙ్గనిర్దేశేనాక్షరాత్పరతః పరశ్చ ద్వయమపి విషయీక్రియత ఇత్యభిప్రాయేణ వాక్యద్వయం విషయతయోపాదదానస్సంశయం చ దర్శయతి (అథర్వణికా ఇత్యాదినా) అద్రేశ్యమగ్రాహ్యం- ఇన్ద్రియాదృశ్యమనుమానాద్యవేద్యం. చక్షురదృశ్యమిన్ద్రియాన్తరాస్పృశ్యం వా. యద్వా- అద్రేశ్యం- జ్ఞానేన్ద్రియావిషయః. అగ్రాహ్యం - పాణ్యాదికార్యకర్మేన్ద్రియావిషయః. (కిమిహేతి) అదృశ్యత్వాదిగుణకాక్షరస్య ప్రకృతిత్వ, మక్షరాత్పరతః పరస్య జీవత్వం చ, శఙ్క్యతే- సర్వథా భయోరుభయోరాత్మకత్వం. ఉభయత్ర - వాక్యద్వయేఽపి. అదృశ్యత్వాదిగుణకమక్షరాత్పరతః పరశ్చ ప్రధానపురుషౌ- ఉత పరమాత్మేతి విచారః. తదర్థం పృథివ్యాదిసంబన్ధితయా ప్రసక్తం దృశ్యత్వాదికం నిషిధ్యమానం కిం పృథివ్యాదిసజాతీయమచేతనమేవాశ్రయముపస్థాపయతి- ఉత నేతి. కిమూర్ణనాభిదృష్టాన్తోపాదానమచేతనాశ్రయోపస్థాపకత్వముపబృంహయతి- ఉత నేతి. కిం *అక్షరాత్సమ్భవతీహ విశ్వమితి విశ్వశబ్దశ్చిదచిదాత్మకప్రపఞ్చముపస్థాపయతి - ఉతాచేతనమితి. అచేతనోపస్థాపకత్వే సత్యూర్ణనాభిదృష్టాన్తస్య చాచిదాశ్రయోపస్థాపకతోపబృంహకతయా నిషిధ్యమానం దృశ్యత్వాదికమచిదుపస్థాపకమిత్యదృశ్యత్వాది గుణకం ప్రధానం, తతః పరశ్చ జీవ, ఇతి స్యాత్. యదా విశ్వశబ్దశ్చిదచిదాత్మకజగదుపస్థాపకః- తదోర్ణనాభిదృష్టాన్తస్య చాచేతనోపస్థాపకత్వానుపబృంహకత్వాన్నిషిధ్యమానం దృశ్యత్వాదికమపి నాచేతనోపస్థాపకమిత్యదృశ్యత్వాదిగుణకః పరమాత్మా, పరమాత్మనశ్చ పరాన్తరాసంభవాత్ అక్షరాత్పరతః పరశ్చ పరమాత్మైవ, ఇతి ఫలితం. (కుత ఇతి) అదృష్టశబ్దస్యార్థీయత్వజ్ఞప్తపదవిశేషణతయా *ధాతుసంబన్ధే ప్రత్యయా ఇతి స్మృతివశేనార్థాన్తరవిభక్త్యా నిరవగమ్యతే- *అద్రేశ్యమిత్యపి చ పఞ్చకృత్యప్రత్యయాన్తత్వాదర్హార్థం- తథా చాదృశ్యత్వాదికం పూర్వాధికరణే పరమాత్మధర్మతయాఽవగతమితి నాక్షరం ప్రకృతిః- అత ఏవాక్షరాత్పరతః పరశ్చ న సమష్టిపురుషః- న హి పరమాత్మనోఽన్యత్పరం విద్యత ఇతి శఙ్కాయామదృశ్యత్వాదిగుణకస్య ప్రకృతిత్వముపపాదయతి (అస్యాక్షరస్యేతి) అన్తర్యామివిద్యాయామపి న కేవలమదృష్టత్వం పరమాత్మత్వసాధకం- కిం తు ద్రష్టృత్వాదిసచివం- ఇహ తు తత్సాచివ్యాభావాదదృశ్యత్వం నాచిద్వ్యావర్తకమిత్యర్థః. అదృష్టో ద్రష్టేత్యాదినా సఙ్గతిశ్చాభిప్రేతా. తథాప్యక్షరాత్పరతః పరో న జీవః- న హ్యక్షరాత్పరత్వముక్తం- కిం తు *పరతః పర ఇతి శఙ్కాయాం తస్య సమష్టిపురుషత్వముపపాదయతి (సర్వస్మాదితి) (సర్వస్మాద్వికారాత్ పరభూతాదక్షరాదితి) సమాసవిభక్తినిర్దేశస్వారస్యాత్ పరతోఽక్షరాదితి సామానాధికరణ్యమితి భావః. చేతనధర్మవిశేషాశ్రవణేఽప్యదృశ్యత్వం సాధారణతయా న నిర్ణాయకం- అతోఽనుకూలయుక్తిర్వక్తవ్యా- దృష్టాన్తశ్చేతనకారణత్వానుగుణ ఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) తదన్యార్థకనఞుపశ్లిష్టా అప్రాహ్మణాదయః శబ్దా హి బ్రాహ్మణాదిప్రత్యాసన్నసజాతీయేషు క్షత్రియాదావవర్తన్తే- న తు శ్వపచాదౌ పశ్వాదౌ వా. అబాలాకృశశబ్దాదయః ప్రత్యాసన్నావస్థాన్తరాశ్రయే తస్మిన్నేవ ధర్మిణి వర్తన్తే- న తు ధర్మ్యన్తరే - సన్నికృష్టబోధనస్య న్యాయ్యత్వాత్. ఏవమదృశ్యత్వాదిగుణానాం ధర్మివిశేషాకాఙ్క్షాయాం నిషిధ్యమానదృశ్యత్వస్యాచిదాధారత్వేనాచేతనే ప్రతిపన్నే, తస్యైవ సూక్ష్మావస్థస్యాదృశ్యత్వాదౌ చ సంభవతి, విజాతీయధర్మ్యన్తరకల్పనే గౌరవప్రసఙ్గాత్ తత్పరత్వాశ్రయణమయుక్తమితి భావః. దృశ్యత్వాదినిషేధాద్రూపాదివదచేతనత్వమపి నివర్తత ఇత్యత్రాహ (తచ్చేతి) న దృశ్యత్వాదివ్యాప్యమచేతనత్వం- మనఆదౌ వ్యభిచారాదితి భావః. అదృశ్యత్వాదిగుణకస్య ప్రధానత్వసమర్థనముపజీవ్యాక్షరాత్పరతః పరస్య జీవత్వమాహ (తస్మాదితి) *యథోర్ణనాభిరితి చేతనదృష్టాన్తః కథమిత్యత్రాహ (తదధిష్ఠితం చేతి) అనధిష్ఠితత్వే హి దృష్టాన్తోఽస్తి- *యథా పృథివ్యామితి. చేతనసన్నిధిమాత్రాపేక్షత్వే దృష్టాన్తః *యథా సత ఇతి. పూర్వపక్షముపసంహరతి (అత ఇతి)........................

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః (అదృశ్యత్వాదిగుణకో ధర్మోక్తేః) అదృశ్యత్వాదిగుణకోఽక్షరాత్పరతః పరశ్చ పరమపురుష ఏవ. కుతః. తద్ధర్మోక్తేః - *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యాదినా సర్వజ్ఞత్వాదికాస్తస్యైవ ధర్మా ఉచ్యన్తే. తథాహి- *యయా తదక్షరమధిగమ్యత ఇత్యాదినా అదృశ్యత్వాదిగుణకమక్షరమభిధాయ *అక్షరాత్సమ్భవతీహ విశ్వమితి తస్మాద్విశ్వసమ్భవం చాభిధాయ *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం తపః। తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయత ఇతి భూతయోనేరక్షరస్య సర్వజ్ఞత్వాదిః ప్రతిపాద్యతే- పశ్చాత్ *అక్షరాత్పరతః పర ఇతి చ ప్రకృతమదృశ్యత్వాదిగుణకం భూతయోన్యక్షరం సర్వజ్ఞమేవ పరత్వేన వ్యపదిశ్యతే. అతః *అక్షరాత్పరతః పర ఇత్యక్షరశబ్దః పఞ్చమ్యన్తః ప్రకృతమదృశ్యత్వాదిగుణకమక్షరం నాభిధత్తే- తస్య సర్వజ్ఞస్య విశ్వయోనేస్సర్వస్మాత్పరత్వేన తస్మాదన్యస్య పరత్వాసమ్భవాత్. అతోఽత్రాక్షరశబ్దో భూతసూక్ష్మమచేతనం బ్రూతే.

రాద్ధాన్తే- (అదృశ్యత్వేతి) *పరాత్పరం పురుషమితి వాక్యం స్మారయతి (పరమపురుష ఇతి) కస్య ధర్మోక్తేరిత్యపేక్షాం పూరయతి (తద్ధర్మోక్తేరితి) న స్వక్షరం ప్రకృతిః- సర్వజ్ఞస్తు స్వసన్నిధానాత్ ప్రకృత్యుపకారకః ప్రకృతిపురుషయోర్జీవ స్తదవస్థోపలక్షితో ముక్తో వేతి శఙ్కాయాం … మాహ (తథాహీతి) (తస్మాదితి) అక్షరశబ్దః ప్రకృతాక్షరపర ఇతి భావః. (భూతయోనేరక్షరస్యేతి) సార్వజ్ఞ్యాదేర్ధర్మ్యవిశేషాపేక్షాయాం ప్రకృతైవ ధర్మిణీ కార్యా ఉపక్రమప్రతిపన్నపరిత్యాగేన అప్రతిపన్నకల్పనాఽయోగాత్, *భూతయోనిం *తస్మాదేతదితి కారణత్వప్రత్యభిజ్ఞానాత్, … *యస్సర్వజ్ఞః *తస్మాదేతదితి యత్తచ్ఛబ్దాభ్యాం ప్రకృతాక్షరవిషయా- తతశ్చాక్షరస్య కారణత్వమనూద్య సృష్టిస్థిత్యుపయోగిత్వేన సార్వజ్ఞ్యాదివిధీయత ఇత్యర్థః. నను భూతయోనిత్వలిఙ్గప్రత్యభిజ్ఞానాదపి *అక్షరాత్పరత ఇతి శ్రుతిప్రత్యభిజ్ఞానం ప్రబలం - పఞ్చమ్యన్తాక్షరపదవాచ్యం హి ప్రధానం- అత స్తదేవ *యయా తదక్షరమిత్యత్రాపి ప్రతిపాద్యం- అత స్తదనువాదేన సార్వజ్ఞ్యాదివిధానమయుక్తమితి చేన్న - కేవలశ్రుతిప్రత్యభిజ్ఞానాదపి *యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యమితి పూర్వోక్తభూతయోనిత్వలిఙ్గానుగృహీతస్యాక్షరశ్రుతిప్రత్యభిజ్ఞానస్య ప్రబలత్వాత్. నను *భూతయోనిం *అక్షరాత్సమ్భవతీత్యుపాదానత్వముచ్యతే- *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదితి నిమిత్తం- అతో లిఙ్గానుగృహీతత్వమసిద్ధం. న చైతావతా *అక్షరాత్పరతః *అక్షరం పురుషమితి శ్రుతిప్రత్యభిజ్ఞానయోస్తుల్యత్వం- *అక్షరాత్పరత ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞానస్య ఊర్ణనాభిదృష్టాన్తానుగృహీతత్వేన ప్రాబల్యాదితి. నైవం - ఊర్ణనాభిదృష్టాన్తస్యాపి … కారణత్వే ఉపపత్తేః. న చైతావతా ప్రత్యభిజ్ఞానయోస్తుల్యత్వం-*అక్షరం పురుషమితి ప్రత్యభిజ్ఞానస్య … ప్రబలతయా పఞ్చమ్యన్తాక్షరశబ్దస్యాపి విరోధేన వర్ణనీయత్వాత్. అతో భూతయోన్యక్షరమేవ *అక్షరం పురుషమిత్యుచ్యతే- పురుషత్వాత్ కారణత్వేన ప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ … సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకః- తథా చ సతి *అక్షరాత్సమ్భవతి *తస్మాదేతద్బ్రహ్మేతి పఞ్చమ్యోరైకరూప్యం న స్యాత్. నిమిత్తోపాదానాభేదే సత్యేవ … జ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానముపపద్యతే. అక్షరం న పరమాత్మా- అక్షరాదపి పరస్య ప్రతిపన్నత్వాదిత్యత్రాహ (పశ్చాదితి) పరత్వేన వ్యపదిశ్యతే- ప్రథమాన్తేన పరశబ్దేన వ్యపదిశ్యత ఇత్యర్థః. (ప్రకృతమదృశ్యత్వాదిగుణకమితి) అదృశ్యత్వాదిగుణకత్వేన ప్రకృతత్వాదిత్యర్థః. అపాణిపాదత్వేన సర్వగతత్వేన పురుషశబ్దవాచ్యత్వేన చ ప్రకృతం హి భూతయోన్యక్షరం *అపాణిపాదం *నిత్యం విభుం సర్వగతం *తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వం *యేనాక్షరం పురుషం వేదేతి చ- అక్షరాత్పరతః పరస్య *దివ్యో హ్యమూర్తః పురుష ఇతి పురుషశబ్దసామానాధికరణ్యదర్శనాత్, … అపాణిపాదత్వప్రత్యభిజ్ఞానాత్, *బాహ్యాభ్యన్తర ఇత్యనేన సర్వగతత్వప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ భూతయోన్యక్షరమేవాక్షరాత్పరతః పర ఇత్యర్థః సర్వజ్ఞస్య భూతయోన్యక్షరాత్పరత్వే … సాయ భూతయోన్యక్షరస్యైవ సార్వజ్ఞ్యాదిగుణకత్వోపపాదనం స్మారయతి (సర్వజ్ఞమేవేతి) న స్వక్షరశబ్దార్థస్తద్రూపవ్యవహారాయ భూతయోన్యక్షరం … సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకః పర ఇత్యభ్యుపగన్తవ్యమిత్యత్రాహ (అతోఽక్షరాదితి) (ప్రకృతమదృశ్యత్వాదిగుణకమితి) అదృశ్యత్వాదిగుణకమక్షరమపి *యేనాక్షరం పురుషమితి పూర్వస్మిన్ సన్నికృష్టవాక్యే ప్రకృతం- తదేవ *ప్రోవాచేతి వక్తవ్యతయా ప్రతిపాదితమితి తస్యైవ ప్రాధాన్యేన ప్రతిపాద్యత్వమవగమ్యతే. అతోఽక్షరపురుష ఏవాక్షరాత్పరతః పరత్వేనోచ్యత ఇత్యభ్యుపేత్యం- అన్యస్య ప్రతిపాద్యత్వముక్త్వాఽర్థాన్తరస్య ప్రతిపాదనాయోగాత్. అతోఽక్షరపురుషో న పఞ్చమ్యన్తాక్షరశబ్దోక్తః- అపి త్వక్షరాత్పరతః పర ఏవేత్యభిప్రాయః. అత ఇత్యభిప్రేతం హేతుం వివృణోతి (తస్యేతి) (సర్వజ్ఞస్య విశ్వయోనేరితి) *అక్షరాత్సమ్భవతీహ విశ్వం *తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయత ఇత్యుభయత్ర కారణత్వప్రత్యభిజ్ఞానాత్ భూతయోన్యక్షరమేవ సర్వజ్ఞమితి న సర్వజ్ఞస్తదపేక్షయా పర ఇత్యభిప్రాయః. (సర్వస్మాత్పరత్వేన తస్మాదన్యస్య పరత్వాసమ్భవాదితి) భూతయోన్యక్షరమభిధాయానన్తరమేవ *యస్మాత్పరం నాపరమస్తి కించిదితి సమాభ్యధికనిషేధస్యోపక్రమావగతత్వాదిత్యర్థః. భూతయోన్యక్షరాదన్యత్వేన సర్వజ్ఞస్య తత్పరత్వాసమ్భవః- ఉపక్రమవిరోధేనాక్షరాదర్థాన్తరస్య పరత్వాసమ్భవ ఇత్యుక్తం భవతి. *అక్షరాదితి కిముచ్యత ఇత్యత్రాహ (అతోఽత్రేతి) అత్ర- యస్య పరమాత్మధర్మాః శ్రూయన్తే స పరమాత్మా- ప్రథమాన్తాక్షరశబ్దనిర్దిష్టస్య తద్ధర్మశ్రవణాత్, పఞ్చమ్యన్తాక్షరశబ్దనిర్దిష్టస్య తదభావాచ్చేత్యర్థః. అక్షరశబ్దయోర్భిన్నవిషయత్వముపపన్నం- అస్మిన్నేవ ప్రకరణే *తపసా చీయతే బ్రహ్మ* ఇతి హస్మయత్ బ్రహ్మవిదో వదన్తి *తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయత ఇత్యత్ర బ్రహ్మశబ్దయోర్భిన్నవిషయత్వదర్శనాత్. యత్తు సమానవిభక్తినిర్దిష్టస్యాక్షరస్యాత్మా సామానాధికరణ్యమితి - తన్న- పరశబ్దస్య పఞ్చమ్యన్తపదసాపేక్షత్వాత్ తత్ స్వరస్యార్థం న సామానాధికరణ్యం. కించ- పరతోఽక్షరాదితి న నిర్దిష్టం- *అక్షరాత్పరతః పర ఇతి హి క్రమః- తత్ స్వరస్యాచ్చ న సామానాధికరణ్యం ………

౨౩॥ సూ. ॥ విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాంచ నేతరౌ ॥ ఇతశ్చ న ప్రధానపురుషౌ. విశినష్టి హి ప్రకరణం- ప్రధానాచ్చ పురుషాచ్చ భూతయోన్యక్షరం వ్యావర్తయతీత్యర్థః ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞోపపాదనాదిభిః, -తథా తాభ్యామక్షరస్య భేదశ్చ వ్యపదిశ్యతే *అక్షరాత్పరతః పర ఇత్యాదినా. తథా హి - *స బ్రహ్మవిద్యాం సర్వవిద్యాప్రతిష్ఠా మథర్వాయ జ్యేష్ఠపుత్రాయ ప్రాహేతి సర్వవిద్యాప్రతిష్ఠాభూతా బ్రహ్మవిద్యా ప్రక్రాన్తా- పరవిద్యైవ చ సర్వవిద్యాప్రతిష్ఠా. తామిమాం సర్వవిద్యాప్రతిష్ఠాం విద్యాం చతుర్ముఖాథర్వాదిగురుపరమ్పరయాఽఽఙ్గిరసాత్ప్రాప్తాం జిజ్ఞాసుః * శౌనకో హ వై మహాశాలోఽఙ్గిరసం విధివదుపసన్నః పప్రచ్ఛ కస్మిన్ను భగవో విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతీతి- బ్రహ్మవిద్యాయాః సర్వవిద్యాశ్రయత్వాద్బ్రహ్మవిజ్ఞానేన సర్వం విజ్ఞాతం భవతీతి కృత్వా బ్రహ్మస్వరూపమనేన పృష్టం. *తస్మై స హోవాచ ద్వే విద్యే వేదితవ్యే ఇతి హ స్మ యద్బ్రహ్మవిదో వదన్తి పరా చైవాపరా చేతి - బ్రహ్మ పృష్టవతా ద్వే విద్యే వేదితవ్యే -- బ్రహ్మవిషయే ఏవ పరోక్షాపరోక్షరూపే ద్వే విజ్ఞానే ఉపాదేయే ఇత్యర్థః. తత్ర పరోక్షం శాస్త్రజన్యం జ్ఞానం-అపరోక్షం యోగజన్యం. తయోర్బ్రహ్మప్రాప్త్యుపాయభూతమపరోక్షం జ్ఞానం. తచ్చ భక్తిరూపాపన్నం-- *యమేవైష వృణుతే తేన లభ్య ఇత్యత్ర విశేష్యమాణత్వాత్. తదుపాయశ్చ యోగజన్యం వివేకాదిసాధనసప్తకానుగృహీతం జ్ఞానం- *తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన తపసాఽనాశకేనేతి శ్రుతేః. ఆహ చ భగవాన్పరాశరః *తత్ప్రాప్తిహేతుర్జ్ఞానం చ కర్మ చోక్తం మహామునే। ఆగమోత్థం వివేకాచ్చ ద్విధా జ్ఞానం తథోచ్యత ఇతి. *తత్రాపరా ఋగ్వేదో యజుర్వేద ఇత్యాదినా *ధర్మశాస్త్రాణీత్యన్తేన ఆగమోత్థం బ్రహ్మసాక్షాత్కారహేతుభూతం పరోక్షజ్ఞానముక్తం- సాఙ్గస్య సేతిహాసపురాణస్య సధర్మశాస్త్రస్య సమీమాంసస్య వేదస్య బ్రహ్మజ్ఞానోత్పత్తిహేతుత్వాత్. *అథ పరా యయా తదక్షరమధిగమ్యత ఇత్యుపాసనాత్మకం బ్రహ్మసాక్షాత్కారలక్షణం భక్తిరూపాపన్నం జ్ఞానం. *యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమిత్యాదినా పరోక్షాపరోక్షరూపజ్ఞానద్వయవిషయస్య పరస్య బ్రహ్మణః స్వరూపముచ్యతే. *యథోర్ణనాభిః సృజతే గృహ్ణతే చేత్యాదినా యథోక్తస్వరూపాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణోఽక్షరాత్కృత్స్నస్య చేతనాచేతనాత్మకప్రపఞ్చస్యోత్పత్తిరుక్తా - విశ్వమితి చ నానావిధచేతనమాత్రస్య. * తపసా చీయతే బ్రహ్మ తతోఽన్నమభిజాయతే। అన్నాత్ప్రాణో మనః సత్యం లోకాః కర్మసు చామృతమితి బ్రహ్మణో విశ్వోత్పత్తిప్రకార ఉచ్యతే. తపసా- జ్ఞానేన. *యస్య జ్ఞానమయం తప ఇతి వక్ష్యమాణత్వాత్. చీయతే- ఉపచీయతే. బహు స్యామితి సఙ్కల్పరూపేణ జ్ఞానేన బ్రహ్మ సృష్ట్యున్ముఖం భవతీత్యర్థః. * తతోఽన్నమభిజాయతే-

౨౩॥ సూ ॥ విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాంచ నేతరౌ ॥ విశేషణశబ్దం వ్యాచష్టే (విశినష్టి హీతి) కస్మాదిత్యత్రాహ (ప్రధానాదితి) వైధర్మ్యమిత్యత్రాహ (ఏకేతి) భేదవ్యపదేశశబ్దం వ్యాచష్టే (తథేతి) హేతుద్వయం వివరీతుమాహ (తథా హీతి) న కేవలం విశేష్యవాచినా బ్రహ్మవిద్యాశబ్దేన- విశేషణేనాపి సర్వవిద్యాప్రతిష్ఠామితి శబ్దేనాపి బ్రహ్మవిషయత్వం సిద్ధమిత్యాహ (పరవిద్యైవ చేతి) పరబ్రహ్మవిషయా విద్యా పరవిద్యా. సర్వవిద్యాప్రతిష్ఠత్వం- సర్వవిద్యాశ్రయత్వం [illegible] బ్రహ్మజ్ఞానేన కృత్స్నవిషయజ్ఞానాన్యన్తర్భూతానీత్యర్థః. బ్రహ్మజిజ్ఞాసయానేన బ్రహ్మైవ పృష్టమ్- *కస్మిన్ను భగవ ఇతి ప్రశ్నస్య కథం బ్రహ్మవిషయత్వమిత్యత్రాహ (బ్రహ్మవిద్యాయా ఇతి) *ద్వే విద్యే ఇతి విద్యాద్వయస్య భిన్నవిషయత్వేన [illegible] వ్యాఖ్యాతం- [illegible] పరవిద్యా పరమాత్మవిషయా - [illegible] చాపరవిద్యేతి. [illegible] జ్ఞానమపరవిద్యా- బ్రహ్మజ్ఞానమపరవిద్యేత్యుక్తం. [illegible] పరమాత్మజ్ఞానమపరవిద్యా- పరమాత్మజ్ఞానం పరవిద్యేత్యుక్తం. తద్వ్యావృత్త్యర్థం వ్యాచష్టే (బ్రహ్మ పృష్టవతేతి) బ్రహ్మవిషయత్వే [illegible] భేద ఇత్యత్రాహ (పరోక్షాపరోక్షరూపే ఇతి) తస్యేత్యాదిః. *సలిలోత్పత్తి, ఓదనపాకం పచతి, తిలాన్ *ద్వే విద్యే వేదితవ్యే [illegible]. తత ఫలితమాహ (ఉపాదేయే ఇత్యర్థ ఇతి) కిం పరోక్షం కిమపరోక్షమిత్యత్రాహ (తత్రేతి) బ్రహ్మ విషయశ్చేత్ ప్రసఙ్గో నైవాలమిత్యత్రాహ (తయోరితి) ఉపాయభూతం- అవ్యవహితోపాయభూతం. తస్యాపి [illegible] అవగమ్యత ఇత్యత్రాహ (తచ్చ భక్తిరూపేతి) తర్హి కిం ప్రథమే నేత్యత్రాహ (తదుపాయశ్చేతి) సాధనసప్తకం శాస్త్రజన్యజ్ఞానం చోభయమప్యుపాసనాత్మకజ్ఞానస్య హేతురితి [illegible]. ఏతద్ద్వైవిధ్యే [illegible] (ఆహ చేతి) అనేన విద్యాద్వయస్య భిన్నవిషయతో [illegible] నిరుద్ధేతి [illegible] భవతి. వివేకాచ్చ- ఉత్థిత మిత్యర్థః. యథా [illegible] జ్ఞానద్వయమేవ కిం వాక్యం కిం విషయ [illegible] ఆగమోత్థం జ్ఞానం *తత్రేత్యాదివాక్యేనోక్తమిత్యాహ (తత్రేతి) వేదస్యాపి బ్రహ్మజ్ఞానహేతుత్వ- [illegible] ఆగమోత్థత్వం జ్ఞానస్య కథం ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ (సాఙ్గస్యేతి) సపరికరస్యాగమస్య తజ్జ్ఞానహేతుత్వాదుపపాదితమిత్యర్థః. *తత్రాపరా ఋగ్వేద ఇత్యాదివాక్యస్యాగమోత్థజ్ఞానవిషయత్వం పూర్వోక్తోపబృంహణవచనేన *ద్విధా జ్ఞానం తథోచ్యత ఇత్యనేన స్పష్టీకృతం. *అథేత్యాదివాక్యస్య వివేకజన్యజ్ఞానవిషయత్వమాహ (అథేతి) ఉక్తమిత్యన్వయః. *యత్తదిత్యాదివాక్యస్య విషయమాహ (యత్తదితి) (యథోర్ణనాభిరితి) [illegible] నిత్యస్వనివరణమిత్యర్థః. *తపసా చీయత ఇత్యాదికం వ్యాచష్టే (బ్రహ్మణ ఇత్యాది) విశ్వస్యో

అద్యుతఇత్యన్తం. విశ్వస్య భోక్తృవర్గస్య భోగ్యభూతం భూతసూక్ష్మమవ్యాకృతం పరస్మాద్బ్రహ్మణో జాయత ఇత్యర్థః. ప్రాణమనఃప్రభృతి చ స్వర్గాపవర్గరూపఫలసాధనభూతకర్మపర్యన్తం సర్వం వికారజాతం తస్మాదేవ జాయతే. *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యాదినా సృష్ట్యుపకరణభూతం సార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాదికముక్తం - సర్వజ్ఞాత్సత్యసఙ్కల్పాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణోఽక్షరాదేతత్ - కార్యాకారం బ్రహ్మ నామరూపవిభక్తం భోక్తృభోగ్యరూపం చ జాయతే. *తదేతత్సత్యమితి పరస్య బ్రహ్మణో నిరుపాధికసత్యత్వముచ్యతే. *మన్త్రేషు కర్మాణి కవయో యాన్యపశ్యంస్తాని త్రేతాయాం బహుధా సన్తతాని। తాన్యాచరత నియతం సత్యకామా ఇతి - సార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాదికల్యాణగుణాకరమక్షరం పురుషం స్వతస్సత్యం కామయమానాః తత్ప్రాప్తయే ఫలాన్తరేభ్యో విరక్తా ఋగ్యజుస్సామాథర్వసు కవిభిర్దృష్టాని వర్ణాశ్రమోదితాని త్రేతాగ్నిషు బహుధా సన్తతాని కర్మాణ్యాచరతేతి. *ఏష వః పన్థా ఇత్యారభ్య *ఏష వః పుణ్యస్సుకృతో బ్రహ్మలోక ఇత్యన్తేన కర్మానుష్ఠానప్రకారం, శ్రుతిస్మృతిచోదితేషు కర్మస్వితరకర్మస్వేషు శ్రేయోఽపి తరేషామనుష్ఠితానామనిష్ఫలత్వం, యథానుష్ఠితస్య చానుష్ఠితస్య మహత్త్వం చాభిధాయ *ప్లవా హ్యేతే అదృఢా యజ్ఞరూపా అష్టాదశోక్తమవరం యేషు కర్మ। ఏతచ్ఛ్రేయో యేఽభినన్దన్తి మూఢా జరామృత్యుం తే పునరేవాపియన్తీత్యాదినా ఫలాభిసన్ధిపూర్వకత్వేన జ్ఞానవిధురతయా చావరం కర్మాచరతాం పునరావృత్తిముక్త్వా *తపశ్శ్రద్ధే యే హ్యుపవసన్త్యరణ్య ఇత్యాదినా ఫలాభిసన్ధిరహితం జ్ఞానినానుష్ఠితం కర్మ బ్రహ్మప్రాప్తయే భవతీతి ప్రశస్య *పరీక్ష్య లోకాన్ కర్మచితానిత్యాదినా కేవలకర్మఫలేషు విరక్తస్య యథోదితకర్మానుగృహీతం బ్రహ్మప్రాప్త్యుపాయభూతం జ్ఞానం జిజ్ఞాసమానస్యాచార్యోపసదనం విధాయ *తదేతత్సత్యం యథా సుదీప్తాదిత్యాదినా సోఽవిద్యాగ్రన్థిం వికిరతీహ సోమ్యేత్యన్తేన పూర్వోక్తస్యాక్షరస్య భూతయోనేః పరస్య బ్రహ్మణః పరమపురుష

క్తృవర్గస్యేత్యనేనైతద్వాక్యస్థసర్వశబ్దో భోగ్యవ్యాఖ్యాతో భవతి - సర్వశబ్దో విశ్వస్య భోక్తృవర్గస్యేత్యర్థః. ([illegible] సాధనభూతకర్మపర్యన్తమితి) *లోకాః స్వర్గాదయః. *కర్మసు చామృతం - కర్మస్వాయత్తమమృతం. అమృతత్వసాధనభూతం [illegible]. పునస్సర్వాభిధానసౌకర్యాయ [illegible] (యస్సర్వజ్ఞ ఇతి) యథా *యథా [illegible] వాక్యే [illegible] *[illegible] తథా కారణానువాదేన సర్వజ్ఞత్వాదిగుణవిధానమిత్యర్థః. భోక్తృభోగ్యరూపం చ జాయత ఇత్యనేనాన్నశబ్దో వ్యాఖ్యాతో భవతి - [illegible] భూతానీతి హ్యన్నశబ్దనిర్వచనం. ద్వితీయఖణ్డార్థమాహ (తదేతత్సత్యమిత్యాదినా) (నిరుపాధికేతి) [illegible]. (మన్త్రేష్విత్యాది) [illegible] (సార్వజ్ఞ్యేతి) [illegible] కల్యాణగుణాకరత్వముక్తం. (అక్షరం పురుషం స్వతస్సత్యం కామయమానా ఇతి) *తదేతత్సత్యం *యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యం ప్రోవాచ *తదేతత్సత్యమితి పూర్వాపరయోర్బ్రహ్మవాచిత్వేన [illegible] సత్యశబ్దస్యార్థ్యాదిత్యభిప్రాయః. [illegible] త్రేతా - [illegible] *[illegible] యమిదం త్రేతేతి [illegible]. ([illegible]) [illegible]. ([illegible]) [illegible] *యస్యాగ్నిహోత్రమదర్శమపౌర్ణమాసమచాతుర్మాస్యమనాగ్రయణమతిథివర్జితం చ [illegible] *[illegible] యథానుష్ఠితస్యానుష్ఠితస్య మహత్త్వం చేత్యనేన *[illegible] *ప్లవా హ్యేతే అదృఢా ఇతి తత్ప్రకరణత్వాత్, *[illegible] ([illegible]) *అష్టాదశోక్తం - అష్టాదశస్వృత్విక్షూక్తం. శ్రుతేరపి ప్రవర్తనార్థమిదం - శ్రుతిస్మృతిచోదితకర్మస్వర్థః. యద్వా - షోడశ ఋత్విక్పత్నీ యజమానరూపాష్టాదశపురుషేషు విహితం. యద్వా - *నవ [illegible] ఇతి శ్రుత్యుక్తాష్టాదశపురుషకర్మేతి. యజ్ఞశబ్దః కర్మసామాన్యవాచీ. యేషు పురుషేషు [illegible] ఏతచ్ఛ్రేయో యేఽభినన్దన్తి [illegible] తే పునరేవాపియన్తీత్యన్వయః. బ్రహ్మప్రాప్తయే భవతీత్యనేన *సూర్యద్వారేణ తే విరజాః ప్రయాన్తి యత్రామృతస్స పురుషో హ్యవ్యయాత్మేత్యస్యార్థ ఉక్తః. *పరీక్ష్య లోకానిత్యాదివాక్యం గురూపసత్తివిషయనియమవిధిః - అన్యస్యాన్యయసిద్ధార్థానువాదరూపం. తృతీయఖణ్డార్థమాహ (తదేతత్సత్యం యథేత్యాదినా) భూతయోన్యక్షరస్యాక్షరాత్పరతః పరస్య చానన్యత్వసిద్ధయే ప్రథమతృతీయఖణ్డయోరైకార్థ్యప్రత్యభిజ్ఞాపకవిశేషణాని దర్శయతి (పూర్వోక్తస్యేత్యాదిపదైః) పూర్వోక్తస్యైవేహ ప్రతిపాద్యత్వోపపాదకాని పదాన్తరాణి. *తదక్షరమధిగమ్యతే *భూతయోనిం పరిపశ్యన్తి *తథాక్షరాద్వివిధాస్సోమ్య భావాః ప్రజాయన్తే తత్ర చైవాపియన్తీతి వాక్యయోరేకవిషయత్వం దర్శితమక్షరస్య భూతయోనేరితి. *తపసా చీయతే బ్రహ్మ *తపో బ్రహ్మపరాత్పరమిత్యనయోరైకకణ్ఠ్యం దర్శితం పరస్య బ్రహ్మణ ఇతి. *తస్మాదేతద్బ్రహ్మేత్యవగతకార్యబ్రహ్మవ్యుదాసార్థః పరశబ్దః. *తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ *పురుష ఏవేదం సర్వమిత్యనయోరేకవిషయత్వాత్ ప్రాయేణ పరమపురుషస్యేత్యుక్తం. తత్ర *యస్మాత్పరం నాపరమస్తీత్యుక్తసమాభ్యధికరాహిత్యమావనార్థః పరమశబ్దః. అక్షరపురుషశబ్దాభ్యాం *యేనాక్షరం పురుషమితి ద్వితీయఖణ్డైకార్థ్యం చ దర్శితం భవతి - అత్రహి *తథాక్షరాద్వివిధాస్సోమ్య భావాః ప్రజాయన్తే తత్ర చైవాపియన్తీత్యుక్త్వా *దివ్యో హ్యమూర్తః పురుషస్స బాహ్యాభ్యన్తరో హ్యజ ఇతి ప్రకృతకారణాక్షరపరామర్శితద్ధర్మేణాక్షరాత్పరతః పరస్య సామ

స్యానుక్తైస్స్వరూపగుణైస్సహ సర్వభూతాన్తరాత్మతయా విశ్వశరీరత్వేన విశ్వరూపత్వం, తస్మాద్విశ్వసృష్టిం, చ విస్పష్టమభిధాయ * ఆవిస్సన్నిహితమిత్యాదినా తస్యైవాక్షరస్యావ్యాకృతాత్పరతోఽపి పురుషాత్పరత్వేన స్యపరస్య బ్రహ్మణః పరమవ్యోమ్ని ప్రతిష్ఠితస్యానవధికాతిశయానన్దస్వరూపస్య హృదయగుహాయాముపాసనప్రకార, ముపాసనస్య చ పరభక్తిరూపత్వ, ముపాసీనస్యావిద్యావిమోకపూర్వకం బ్రహ్మసమం బ్రహ్మానుభవఫలం, చోపదిశ్యోపసంహృతం. అత ఏవం విశేషణాద్భేదవ్యపదేశాచ్చ నాస్మిన్ప్రకరణే ప్రధానపురుషౌ ప్రతిపాద్యేతే. భేదవ్యపదేశోఽపి హి తాభ్యాం పరస్య బ్రహ్మణోఽత్ర విద్యతే *దివ్యో హ్యమూర్తః పురుషస్సబాహ్యాభ్యన్తరో హ్యజః। అప్రాణో హ్యమనాశ్శుభ్రో హ్యక్షరాత్పరతః పర ఇత్యాదిభిః- అక్షరాదవ్యాకృతాత్పరో యస్సమష్టిపురుషః- తస్మాదపి పరభూతోఽదృశ్యత్వాదిగుణకోఽక్షరశబ్దాభిహితః పరమాత్మేత్యర్థః.

నాధికరణ్యాత్ భూతయోన్యక్షరమేవాక్షరాత్పరతః పర ఇత్యవగమ్యతే- సహితస్యాదక్షరాత్పర ఇత్యుక్తం- అపిత్వక్షరాత్పర ఇతి,- పశ్చాదపి *ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణః *ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా *తస్మాదగ్నిస్సమిధో యస్య సూర్య ఇత్యారభ్య *అతశ్చ సర్వా ఓషధయ ఇత్యన్తైః ముణ్డకవాక్యైరుత మేవ తదేతచ్ఛబ్దైః పరామృశ్య *ఏతేషు భూతేషు తిష్ఠతేఽన్తరాత్మేత్యుక్త్వా *పురుష ఏవేదం సర్వమిత్యభిధానాత్ భూతయోన్యక్షరబ్రహ్మశబ్దవాచ్యః పురుష ఏవాక్షరాత్పరతః పర ఇతి ప్రతీయతే,. అనుక్తైస్స్వరూపగుణైరిత్యనేన *దివ్యో హ్యమూర్తః పురుష ఇత్యాద్యుక్తా దివ్యత్వామూర్తత్వాదిభుత్వాదయో గుణా వివక్షితాః. విశ్వరూపత్వం- విశ్వప్రకారత్వం. తదేవ విశ్వశరీరశబ్దేన విశేషితం. తదుపపాదకం సర్వభూతాన్తరాత్మతయేతి పదం. అన్తః ప్రవిశ్య నియన్తృత్వాదస్య విశ్వం శరీరతయా ప్రకార ఇత్యర్థః. అనేన *పద్భ్యాం పృథివీ హ్యేష సర్వభూతాన్తరాత్మా *అతశ్చ సర్వా ఓషధయో రసాశ్చ *ఏతేషు భూతేషు తిష్ఠతేఽన్తరాత్మా *పురుష ఏవేదం సర్వమిత్యృగ్ద్వయసంహితః. తస్మాద్విశ్వసృష్టించేత్యనేన *తస్మాదగ్నిస్సమిధో యస్య సూర్యః సోమః పర్జన్య ఓషధయ ఇత్యాద్యర్థ ఉక్తః. విస్పష్టమిత్యనేన ప్రథమఖణ్డే తృతీయఖణ్డేనోపాసనరుక్త్యపరిహారః- పూర్వోక్తస్య సృష్టిప్రపఞ్చనపరత్వాన్న పునరుక్తిరిత్యభిప్రాయః. చతుర్థఖణ్డార్థమాహ (ఆవిరితి) ఆవిస్సన్నిహితం- యోగినామపరోక్షం సన్నిహితం. తస్యైవ- ప్రథమద్వితీయఖణ్డప్రతిపాదితస్య. (అవ్యాకృతాదితి) *అక్షరాత్పరతః పర స్యేతి తృతీయఖణ్డప్రతిపాదితస్యేత్యర్థః. *తదేతదక్షరం బ్రహ్మేతి వాక్యమభిప్రాయన్నాహ (పరస్య బ్రహ్మణ ఇతి) *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్యైష మహిమా భువి। దివ్యే బ్రహ్మపురే హ్యేష వ్యోమన్యాత్మా ప్రతిష్ఠిత ఇత్యస్యార్థమాహ (పరమవ్యోమ్ని ప్రతిష్ఠితస్యేతి) * యస్యైష మహిమా భువీతి లీలావిభూత్యన్వయ ఉక్తః. దివ్యే వ్యోమ్నీతి త్రిపాద్విభూతిరుక్తా. బ్రహ్మపుర ఇతి శబ్దః *ఏతత్సత్యం బ్రహ్మపురమితివన్న కర్మధారయః- బ్రహ్మపురే ఆత్మా ప్రతిష్ఠిత ఇతి వ్యతిరేకనిర్దేశాత్. *తద్విజ్ఞానేన పరిపశ్యన్తి ధీరాః ఆనన్దరూపమమృతం యద్విభాతీతి వాక్యం హృది నిధాయాహ (అనవధికాతిశయేతి) (హృదయగుహాయాముపాసనప్రకారమితి) *ఏతద్యో వేద నిహితం గుహాయామితి పూర్వఖణ్డావసానే హృదయగుహాయాముపాసనం విహితం- *తదేతత్సత్యం తదమృతం తద్వేద్ధవ్యం సోమ్య విద్ధీత్యారభ్య *ప్రణవో ధనుశ్శరో హ్యాత్మా* ఆత్మానమరతిం కృత్వా ఇత్యాదిభిరుపాసనస్య ప్రకార ఉక్త ఇత్యర్థః. హృదయగుహాసంబన్ధ్యుపాసనస్యైవ ప్రకారోపదేశోఽయం - నత్వయముపాసనాన్తరస్యేతి ఇదముపవగతం - * గుహాచరన్నామ మహత్పదం *ప్రతిష్ఠితోఽన్నే హృదయం సన్నిధాయ *పద్మకోశప్రతీకాశం సుషిరం చాప్యధోముఖం। హృదయం తద్విజానీయాద్విశ్వస్యాయతనం మహదితి చతుర్థఖణ్డ ఏవ తస్యోపాసనస్య హృదయగుహాసంబన్ధిత్వావగమాత్. పాత్రక్రమాదర్థక్రమస్య ప్రబలత్వాత్ షష్ఠఖణ్డే ప్రతిపన్నమర్థమాహ (ఉపాసనస్య చేతి) *యమేవైష వృణుతే తేన లభ్య ఇతి హితప్రోక్తం. అర్థక్రమేణ *తథా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతీతి పఞ్చమఖణ్డస్థవాక్యం హృది నిధాయాహ (బ్రహ్మసమమితి) భోగమాత్రేణ సామ్యమిత్యాహ (బ్రహ్మానుభవఫలమితి) అవిద్యావిమోకపూర్వకమిత్యనేన *పుణ్యపాపే విధూయేత్యస్యార్థ ఉక్తః. నను పఞ్చమఖణ్డే సామ్యాపత్తిరూపస్య గుణమోక్ష ఉక్తః. షష్ఠే తు *యుక్తాత్మానస్సర్వమేవావిశన్తీతి పరబ్రహ్మప్రాప్తిరూపపరమమోక్ష ఉక్తః. * వేదాన్తవిజ్ఞానేతి మన్త్రేణ తస్య క్రమభావిత్వముక్తం. *పరేవ్యయే సర్వ ఏకీభవన్తీతి పరమమోక్షస్యైక్యాపత్తిరూపత్వముక్తం. *యథా నద్య ఇతి దృష్టాన్త ప్రదర్శనముక్తం. *బ్రహ్మైవ భవతీత్యైక్యాపత్తినిగమనమితి. నైవం. తథా హి - *సర్వమేవావిశన్తీతి న నిర్గుణప్రాప్తిః-సర్వశబ్దస్య నిర్గుణవాచిత్వాభావాత్. కింతు బ్రహ్మవిభూతిభూతతద్వ్యాప్యసమస్తజగదనుభవోక్తిః - *తే సర్వగం సర్వతః ప్రాప్య ధీరా ఇతి సర్వగస్య బ్రహ్మణః ప్రాప్త్యుక్తత్వాత్, సర్వగశబ్దేన సర్వశబ్దవాచ్యస్య బ్రహ్మవ్యాప్యవిభూతిత్వావగమాచ్చ. *వేదాన్తవిజ్ఞానేతి తు వాక్యం చరమశరీరావసానే బ్రహ్మప్రాప్తిప్రతిపాదకమితి వక్ష్యతే. *గతాః కలాః పఞ్చదశ ప్రతిష్ఠా ఇతి మన్త్రశ్చ ముక్తాత్మపరిత్యక్తదేహేన్ద్రియతదధిష్ఠానదేవతాదీనామితరచేతనాచేతనవత్ప్రకృతౌ లయపరః- నతు మోక్షపరః- ముక్తాకలాశబ్దోక్తభూతేన్ద్రియాణాం పరమాత్మన్యైక్యాపత్త్యభావాత్. పృథివ్యాదిషు లయ ఏవ పరమాత్మని లయ ఇతి చేత్- అముక్తదేహస్యాపి పృథివ్యాదిషు లయాదస్య వాక్యస్య ముక్తవిషయత్వం న స్యాత్. ఏకస్మిన్ముక్తే సర్వత్యాగ్న్యాదిదేవతాశ్చ న పరమాత్మని లీయన్తే- అతశ్చేదం వాక్యం న ముక్తస్య పరమాత్మైక్యాపత్తిపరం. *యథా నద్య ఇతి తు వాక్యం ముక్తస్య బ్రహ్మప్రాప్తేః కర్మకృతనామరూపప్రహాణపూర్వకత్వపరం. *బ్రహ్మైవ భవతీతి పూర్వోక్తసామ్యాపత్తినిగమనపరం. బ్రహ్మపర్యన్తస్యాత్మావిర్భావపరం వా. అతో యథోక్త ఏవార్థః. ఏవం శాస్త్రహేతుద్వారేణ విశేషణం ప్రపఞ్చితం. ఉపపాదితం హేతుం హేత్వన్తరేణ సహానువదన్ సాధ్యార్థం ఘటయతి (అత ఏవమితి) భేదవ్యపదేశస్యోపాదానం తస్య ప్రపఞ్చ సాకాఙ్క్షాజననార్థం. అథ భేదవ్యపదేశం ప్రపఞ్చయతి (భేదవ్యపదేశోఽపీతి) అక్షరశబ్దస్యావ్యాకృతవాచిత్వం కథమిత్యపేక్షాయాం *ప్రాకృతీస్వ

అవ్యక్తశబ్దితావా-నత్వక్షరతీతివాఽక్షరం- తదవ్యాకృతేపిస్వవికారవ్యాప్త్యావామహదాదివన్నామాన్తరాభిలాప యోగ్యత్వాక్షరణాభావాద్వాఽక్షరత్వంకథఞ్చిదుపపద్యతే. ....

గ్ధసంయోగాదితిన్యాయమభిప్రేత్యావయవశక్తిందర్శయతి(అశ్నుతఇతి)అశ్నుతఇత్యవయవార్థః కిమవ్యాకృతేసంభవతీత్యత్రాహ (అవ్యాకృతేపీతి) (స్వవికారవ్యాప్త్యేతి) కార్యాకారేణవికృతమంశంనిక్షిత్యాదన్యః కారణాంశః సూక్ష్మతయాఽవ్యాప్నోతీత్యర్థః. అతఏవేదమప్యసదర్థత్వాయంనాశక్షనీయం-యదుచ్యతే- ఇహాయంసర్వజ్ఞశబ్దః కస్మింశ్చిద్దైవతావిశేషేరూఢః- నతుయౌగికః - అన్యథాసర్వవిచ్ఛబ్దేనానరుక్త్యాత్- తస్మాత్ బ్రహ్మణః ప్రవృత్తిర్న్యాయతే *తస్మాదేతద్బ్రహ్మనామరూపమన్నంచజాయతఇతి - ఇహబ్రహ్మశబ్దవాచ్యశ్చపరమపురుషః - *యేనాక్షరంపురుషంవేదసత్యం ప్రోవాచతాంతత్త్వతోబ్రహ్మవిద్యామితి *పురుషఏవేదంసర్వంతపో బ్రహ్మపరామృతమితి బ్రహ్మపురుషశబ్దయోరేకవిషయత్వావగమాదితి - అత్ర పురుషాక్షరశబ్దయోస్సామానాధికరణ్యాదక్షరస్యభూతయోనిత్వశ్రవణాత్ పురుషఉపాదానం - అక్షరాత్పరతఃపరశ్చసర్వవిత్త్వాదియోగాన్నిమిత్తం- వివక్ష్య *అక్షరాత్సంభవతి *అక్షరాత్పరతఇతిఅక్షరశబ్దయోస్స్వరూపార్థతాచేనస్యాదితి. తత్ర తాదన్నిమిత్తోపాదానభేదో నోపపన్నః-తథాసతినిమిత్తాన్తరస్యన్నిత్యేన బ్రహ్మవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానానుపపత్తేః. నచకార్యవిషయతయాఽయంసర్వశబ్దఇత్యోచ్యాన్నిమిత్తాన్తరస్యోపపత్తిః- ఉపాదానభూతస్యైవ బ్రహ్మణోనిమిత్తత్వంవదతాం నిమిత్తాన్తరంచనిషేధతాం వాక్యానాం భూయస్త్వాత్. ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానంచోపక్రమావగతత్వాత్ప్రబలం. అక్షరపురుషస్య * యస్మాత్పరంనాపరమితి-సమాభ్యధికనిషేధశ్చఉపక్రమావగతః - తేన తత్ప్రతిబలం నిమిత్తాన్తరమనుపపన్నం. అస్యామేవోపనిషది * రుక్మవర్ణంకర్తారమీశంపురుషంబ్రహ్మయోనిమితి రుక్మవర్ణపురుషస్యైవకర్తృత్వయోనిత్వశ్రవణాచ్చననిమిత్తోపాదానభేదః. అన్నాది ప్రపఞ్చకారణస్య ప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చనసర్వజ్ఞాక్షరపురుషయోర్భేదః. * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్యజ్ఞానమయంతపః। తస్మాదేతద్బ్రహ్మనామరూపమన్నంచజాయతఇతి సర్వజ్ఞస్య తథాత్వంశ్రూయతే - * తపసాచీయతేబ్రహ్మతతోఽన్నమభిజాయతఇతి బ్రహ్మణశ్చతథాత్వం శ్రూయతే. *తపసాచీయతేబ్రహ్మ *యస్యజ్ఞానమయంతపఇతితపశ్శబ్దవాచ్యజ్ఞానవత్త్వంసర్వజ్ఞస్యబ్రహ్మణశ్చావగమ్యతే. బ్రహ్మపురుషశబ్దయోరేకవిషయత్వందర్శితం. ఏవంసర్వజ్ఞశబ్దవాచ్యస్యబ్రహ్మశబ్దనిర్దిష్టపురుషస్యచాన్నాదికారణత్వతదుపయోగిసార్వజ్ఞ్యాదిగుణయోగేనానన్యత్వాన్నిమిత్తోపాదానభేదోవిధ్వస్తః. తదభేదేచసతి * తథాక్షరాత్సంభవతి * తస్మాదేతద్బ్రహ్మేతిపఞ్చమ్యోరైకార్థ్యంవినస్యాత్. * బ్రహ్మవనంబ్రహ్మసవృక్షఆసీదితిశ్రుత్యన్తరావిరోధశ్చస్యాత్. * తపసాచీయతే * యస్సర్వజ్ఞఇతిమన్త్రయోఃప్రతిపన్నస్యసర్వజ్ఞస్యబ్రహ్మణశ్చకారణత్వయోరనన్యత్వాత్ మిథఃకార్యకారణభావశఙ్కానిరస్తా. కించ - అస్యాముపనిషది అక్షరబ్రహ్మశబ్దౌకారణేకార్యేచప్రయుక్తౌ * అక్షరాత్సంభవతి * అక్షరాత్పరతఃపరః * తపసాచీయతేబ్రహ్మ *తస్మాదేతద్బ్రహ్మేతి. తత్ర పురుషశబ్దసమానాధికరణావక్షరబ్రహ్మశబ్దౌకిం కారణవిషయౌ - ఉతకార్యవిషయావితివిశయే * నాన్తఃప్రజ్ఞంనబహిఃప్రజ్ఞం *యేనాక్షరంపురుషంవేదసత్యం ప్రోవాచతాం తత్త్వతోబ్రహ్మవిద్యామిత్యుక్తత్వాత్ కారణవిషయావితినిశ్చీయతే - తతశ్చ కారణపురుషాదన్యస్యపరత్వాసంభవాత్ భూతయోనేరక్షరస్యనాక్షరాత్పరతఃపరః. కించ - * యేనాక్షరం పురుషంవేదసత్యంప్రోవాచేత్యక్షరపురుషస్య వక్తవ్యత్వప్రతీతేస్తస్యైవప్రాధాన్యాత్ సఏవాక్షరాత్పరతఃపరశ్చభవితుమర్హతి- అన్యస్యప్రతిపాద్యత్వంప్రతిజ్ఞాయార్థాన్తరప్రతిపాదనవ్యాఘాతాత్. భూతయోన్యక్షరధర్మాణాంఅక్షరాత్పరతఃపరేదర్శనాత్, అన్యాదేశఇతి ప్రకృతాక్షరపురుషపరామర్శితచ్ఛబ్దసామానాధికరణ్యాచ్చాక్షరాత్పరతఃపరఏవాక్షరపురుషః. కించ - యథాభూతయోన్యక్షరస్యపురుషత్వం *యేనాక్షరంపురుషమితిపురుషశబ్దసామానాధికరణ్యాదవగమ్యతే- తథా అక్షరాత్పరతఃపరస్యచపురుషత్వం *దివ్యోహ్యమూర్తఃపురుషఇతిపురుషశబ్దసామానాధికరణ్యాదవసీయతఇతి తయోరనన్యత్వసిద్ధిః. బ్రహ్మశబ్దవాచ్యాక్షరపురుషాదన్యస్సర్వజ్ఞఇహప్రతిపాద్యతేచేత్ * సబ్రహ్మవిద్యాం సర్వవిద్యాప్రతిష్ఠామిత్యుపక్రమవిరోధశ్చస్యాత్. అక్షరపురుషస్సర్వజ్ఞాదపరశ్చేత్ *అథపరాయయాతదక్షరమధిగమ్యతఇత్యక్షరవిద్యాయాఃపరవిద్యాత్వకథనందురుక్తంస్యాత్. అక్షరపురుషఃపరమకారణంనచేత్ *ఉపాసతేపురుషంయేహ్యకామాః *పరాత్పరంపురుషముపైతిదివ్యమితిపరమపురుషస్యోపాస్యత్వప్రాప్యత్వశ్రవణవిరోధః- పరమకారణస్యైవచోపాస్యత్వప్రాప్యత్వేవేదాన్తప్రసిద్ధే. పరమకారణంచేదక్షరపురుషస్తస్మాదన్యస్యపరత్వమనుపపన్నం-*సకారణంకరణాధిపాధిపోనచాస్యకశ్చిజ్జనితానచాధిపఇతికారణాన్తరాధిపత్యన్తరనిషేధాత్. ఏవంచసతి సర్వజ్ఞశబ్దరూఢ్యనుగుణంనపురుషశబ్దోనేయః- అపితుపురుషశబ్దరూఢ్యనుగుణంసర్వజ్ఞశబ్దోనేయః- తతశ్చతస్యపశుపతిపరత్వమయుక్తం. *దివ్యోహ్యమూర్తఃపురుషః *రుక్మవర్ణంకర్తారమీశంపురుషం *పరాత్పరంపురుషమిత్యాదివాక్యానాం *ఆదిత్యవర్ణంతమసఃపరస్తాత్ *ఆదిత్యవర్ణంతమసస్తుపారే *త్రిపాదస్యామృతందివి *పురుషఏవేదంసర్వమితిపురుషనారాయణోత్తరనారాయణైకార్థ్యప్రతీతేః, *నిత్యంవిభుంసర్వగతంసుసూక్ష్మమిత్యనేన *అణోరణీయాన్మహతోమహీయానితికఠవల్ల్యైకార్థ్యావగమాత్తత్రచ *సోఽధ్వనఃపారమాప్నోతితద్విష్ణోఃపరమంపదమితిశ్రవణాచ్చ *పద్మకోశప్రతీకాశం *పురుషఏవేదంసర్వమితినారాయణానువాకసుబాలోపనిషదైకార్థ్యావగమాచ్చ పరమపురుషపరత్వసిద్ధిః. బ్రహ్మరుద్రయోర్నారాయణస్సృజ్యత్వవాదిశ్రుతివిరోధశ్చాన్యథాస్యాత్. అతస్సర్వజ్ఞశబ్దేనసర్వేషాంధర్మిణాంజ్ఞాతృత్వముక్తం- సర్వవిచ్ఛబ్దస్తుతత్తద్వస్తుగతసర్వప్రకారవేదిత్వపరః- ధర్మిమాత్రజ్ఞానాదపితద్గతప్రకారజ్ఞానంహిజ్ఞాతుఃప్రకర్షాపాదకం- అతస్సంజ్ఞవ్యక్తిమాత్రజ్ఞానంహిసర్వేషాంసంభవతి- సకృచ్చత్వుస్సంప్రయోగవి

౨౪॥ సూ. రూపోపన్యాసాచ్చ॥ *అగ్నిర్మూర్ధా చక్షుషీ చన్ద్రసూర్యౌ దిశః శ్రోత్రే వాగ్వివృతాశ్చ వేదాః। వాయుః ప్రాణో హృదయం విశ్వమస్య పద్భ్యాం పృథివీ హ్యేష సర్వభూతాన్తరాత్మా* ఇతీదృశం రూపం సర్వభూతాన్తరాత్మనః పరమాత్మన ఏవ సమ్భవతి. అతశ్చ పరమాత్మా. ....

అదృశ్యత్వాదిగుణకాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౫॥ సూ. వైశ్వానరస్సాధారణశబ్దవిశేషాత్.

ఇదమామనన్తి ఛన్దోగాః *ఆత్మానమేవేమం వైశ్వానరం సమ్ప్రత్యధ్యేషి తమేవ నో బ్రూహి* ఇతి ప్రక్రమ్య *యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమభివిమానమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్తే* ఇతి. తత్ర సన్దేహః కిమయం వైశ్వానర ఆత్మా పరమాత్మేతి శక్యనిర్ణయః, ఉత నేతి. కిం ప్రాప్తం. అశక్యనిర్ణయ ఇతి. కుతః.

వతద్గతశాఖాపత్రఫలసంఖ్యాదిజ్ఞానం హ్యేష హృదయాభిజ్ఞస్యైవ సంభవతి. యద్వా- సర్వం విన్దతీతి సర్వవిత్ - సర్వస్వామీత్యర్థః- లబ్ధధనో హి ధనస్వామీ భవతి. అతస్సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకో నిమిత్తోపాదానభూతస్సర్వస్మాత్పరః పరమపురుష ఏవ. ....

౨౪॥ సూ. రూపోపన్యాసాచ్చ॥ (సర్వభూతాన్తరాత్మన ఇతి) సర్వభూతాన్తరాత్మసంబన్ధితయోచ్యమానమీదృశం రూపం పరమాత్మన ఏవ సమ్భవతీత్యర్థః. ....

నిర్విశేషవాదే తావదిదం సూత్రత్రయమనుపపన్నం. అభావరూపాణామదృశ్యత్వాదీనాం గుణత్వవ్యవహారాత్, సర్వజ్ఞత్వాదిధర్మవ్యవహారాచ్చ ప్రథమసూత్రం విరుద్ధం. వ్యావర్తకధర్మాపారమార్థ్యే వ్యావృత్త్యపారమార్థ్యాత్ భూతయోన్యక్షరస్య ప్రధానవ్యావృత్త్యసిద్ధిశ్చ. భేదమిథ్యాత్వే భేదవ్యపదేశేన పరమాత్మత్వసాధనమప్యయుక్తం. శారీరాద్వివిశనష్టి ప్రధానాద్భేదం వ్యపదిశతీతి ద్వితీయసూత్రార్థవర్ణనమప్యనుచితం- విశేషణభేదవ్యపదేశయోశ్శారీరప్రధానవ్యావర్తనపరత్వాత్. దివ్యత్వామూర్తత్వపురుషత్వాదయో హి శారీరే న ప్రధానస్యాపి న సంభవన్తి.- *అక్షరాత్పరతః పర* ఇతి జీవవ్యావృత్తిరపి హి ప్రతీయతే,- *స కారణం కరణాధిపాధిప* ఇతివత్. అక్షరాత్పరో హి జీవః. విశేషణశబ్దస్య *దివ్యో హ్యమూర్త* ఇతి శ్లోకోక్తార్థమాత్రవిషయత్వం చాయుక్తం- సంకోచకాభావాత్. ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానాభిధానాదీనాం భూతయోన్యక్షరస్యావిదచిద్వ్యావృత్తిఫలకత్వాద్విశేషణశబ్దేన వక్తుం యుక్తం- న తు ధర్మశబ్దేన- న హ్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానాభిధానం నామ పరమాత్మగతో ధర్మః. అతస్తాదృశం విశేషణజాతం ద్వితీయసూత్రేణ వివక్షితం భవితుమర్హతి- న తు ప్రథమేన. *రూపోపన్యాసాచ్చే*తి సూత్రస్య *పురుష ఏవేదమి*తి వాక్యప్రతిపన్నసర్వాత్మకత్వప్రతిపాదనపరత్వవర్ణనమనుపపన్నం- పూర్వసూత్రయోరన్యతరవివక్షితైకవిజ్ఞాననిబన్ధనసర్వవిజ్ఞానాన్తర్గతత్వాత్సర్వాత్మభావస్య. న చ త్రైలోక్యశరీరహిరణ్యగర్భోత్పత్తిః *అగ్నిర్మూర్ధే*త్యాదివాక్యప్రతిపాద్యా- *అజాయతే*త్యధ్యాహారప్రసఙ్గాత్. *ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణః* *తస్మాదగ్నిః సమిధ* ఇతి ప్రకరణవశాదధ్యాహార ఇతి చేన్న - అవాన్తరప్రకరణస్య భూతయోన్యక్షరవిషయమహాప్రకరణవిరోధే దుర్బలత్వాత్, సర్వభూతాన్తరాత్మత్వలిఙ్గబాధితత్వాచ్చ. తద్ధి పరమకారణస్య లిఙ్గం- న తు కార్యస్య. న చ కారణస్య విగ్రహవత్త్వానుపపత్త్యా హిరణ్యగర్భపరత్వాశ్రయణం- అనన్తరం వైశ్వానరాధికరణ ఏవ త్రైలోక్యశరీరకస్య పరమాత్మతాయా ఉపపాదయిష్యమాణత్వాత్. యస్యాగ్నిరాస్యం ద్యౌర్మూర్ధేత్యాదిస్మృతిప్రసిద్ధం చ భగవతః త్రైలోక్యశరీరత్వం. యది క్వచిద్ధిరణ్యగర్భస్య త్రైలోక్యశరీరత్వమవగమ్యతే- తదానీమపి పరమాత్మాత్మకత్వే నైవ తస్య తథాత్వం వర్ణనీయం- *సృష్టిం తతః కరిష్యామి త్వామావిశ్య ప్రజాపతే* *శవాన్తరాత్మా మమ చ యే చాన్యే దేహిసంజ్ఞితాః* ఇతి చతుర్ముఖస్య భగవదనుప్రవేశతదన్తరాత్మకత్వావగమాత్. అతః పరమాత్మన ఏవ త్రైలోక్యశరీరత్వం *అగ్నిర్మూర్ధే*త్యాదినాఽభిధీయతే. అతస్సూత్రాణాం యథోక్త ఏవార్థః. ....

అదృశ్యత్వాదిగుణకాధికరణం సమాప్తమ్.

ఏవం త్రైలోక్యశరీరత్వేన పరమాత్మత్వే సాధితే తాదృశశరీరత్వం తద్వ్యతిరిక్తస్యాపి శ్రూయత ఇతి శఙ్కోత్థానాత్ సఙ్గతిః.

౨౫॥ సూ. వైశ్వానరస్సాధారణశబ్దవిశేషాత్॥ విషయమాహ (ఇదమితి) అధ్యేషి- *ఇక్ స్మరణే*. స్మరసి. ఉపాస్స ఇత్యర్థః. యద్వా - *ఇణ్ గతౌ*. గత్యర్థా బుద్ధ్యర్థాః. అవగచ్ఛసీత్యర్థః. యద్యపి *కో న ఆత్మా కిం బ్రహ్మే*త్యాత్మబ్రహ్మశబ్దాభ్యాముపక్రమాదుపసంహారస్య చ తదనుగుణ్యేన నేయత్వాన్న సన్దేహోదయః - తథాపి సమానప్రకరణే వాజసనేయే అగ్నివైశ్వానరశబ్దాభ్యాముపక్రమాత్ సంశయస్సంభవతీత్యభిప్రాయేణాహ (తత్ర సందేహ ఇతి) శక్యనిర్ణయత్వాశక్యనిర్ణయత్వే సందేహకోటీక్రియేతే - తచ్చ సాధారణశబ్దస్య సూత్రస్థత్వనిబన్ధనం. నను. ప్రయోగసాధారణ్యం హి వైశ్వానరశబ్దస్య సాధారణత్వం- అక్షరశబ్దోఽపి హి ప్రకృతిపురుషేశ్వరసాధారణః ప్రయుజ్యతే *అక్షరాత్పరతః పరః* *క్షరం ప్రధానమమృతాక్షరం హరః* *యయా తదక్షరమధిగమ్యత* ఇత్యాది - తతశ్చ *అక్షరమమ్బరాన్తధృతే*రిత్యత్రాపి శక్యనిర్ణయత్వాశక్యనిర్ణయత్వే సందేహవిషయతయా వక్తవ్యే. తథా చ న కృతం - కింతు ప్రధానం వా జీవో వా పరమాత్మా వేతి విచారః కృతః - ఇహాపి తథైవ సంశయో వక్తవ్య ఇతి. నైవం- తత్ర హి ప్రయోగసాధారణ్యాతిరిక్తః ప్రకృతిపురుషయోరన్యతరవిషయత్వనిర్ధారకః పూర్వపక్షహేతుర్విద్యతే- అత స్తథా సంశయః

వైశ్వానరశబ్దస్య చతుర్ష్వర్థేషు ప్రయోగదర్శనాత్ - జాఠరాగ్నౌ తావత్ *అయమగ్నిర్వైశ్వానరో యోఽయమన్తః పురుషే యేనేద మన్నం పచ్యతే యదిదమద్యతే తస్యైష ఘోషో భవతి యమేతత్కర్ణావపిధాయ శృణోతి స యదోత్క్రమిష్యన్ భవతి నైనం ఘోషం శృణోతీతి,-మహాభూతతృతీయే చ *విశ్వస్మా అగ్నిం భువనాయ దేవా వైశ్వానరం కేతుమహ్నా మకృణ్వన్నితి, -దేవతాయాంచ *వైశ్వానరస్య సుమతౌ స్యామ రాజా హి కం భువనానామభిశ్రీరితి,- పరమా త్మని చ *తదాత్మన్యేవ హృదయేఽగ్నౌ వైశ్వానరే ప్రాస్యత్ *స ఏష వైశ్వానరో విశ్వరూపః ప్రాణోఽగ్నిరుదయత ఇతి చ,- వాక్యోపక్రమాదిషూపలభ్యమానాన్యపి లిఙ్గాని సర్వానుగుణతయా నేతుం శక్యానీతి. ....

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (వైశ్వానరస్సాధారణశబ్దవిశేషాత్) వైశ్వానరః పరమాత్మా. కుతః. (సాధారణశబ్దవి శేషాత్)విశేష్యత ఇతి విశేషః.సాధారణస్య వైశ్వానరశబ్దస్య పరమాత్మాసాధారణైర్ధర్మైర్విశేష్యమాణత్వాదిత్య ర్థః.తథాహి- ఔపమన్యవాదయః పఞ్చ మహర్షయస్సమేత్య *కో న ఆత్మా కిం బ్రహ్మేతి విచార్య *ఉద్దాలకో హ వై భగవన్తోఽయమారుణిస్సమ్ప్రతీమమాత్మానం వైశ్వానరమధ్యేతి తం హన్తాభ్యాగచ్ఛామేతి ఉద్దాలకస్య వై శ్వానరాత్మవిజ్ఞానమవగమ్య తమభ్యాజగ్ముః. స చోద్దాలక ఏతాన్ వైశ్వానరాత్మజిజ్ఞాసూనభిలక్ష్యాత్మనశ్చ తత్ప్ర కృత్స్నవేదిత్వం మత్వా *తాన్ హోవాచ అశ్వపతిర్వై భగవన్తోఽయం కైకేయస్సమ్ప్రతీమమాత్మానం వైశ్వానరమ ధ్యేతి తం హన్తాభ్యాగచ్ఛామేతి. తే చోద్దాలకషష్ఠాస్తమశ్వపతిమభ్యాజగ్ముః. స చ తాన్మహార్హస్వర్థాన్పృథగ భ్యర్చ్య * న మే స్తేన ఇత్యాదినా * యక్ష్యమాణో హ వై భగవన్తోఽహమస్మీత్యన్తేనాత్మనో వృత్తస్థతయా ప్రతిగ్ర హయోగ్యతాం జ్ఞాపయన్నేవ బ్రహ్మవిద్భిరపి ప్రతిషిద్ధ పరిహరణీయతాం విహితకర్మకర్తృతాం చ ప్రజ్ఞా ప్య * యావదేకైకస్మా ఋత్విజే ధనం దాస్యామి తావద్భగవద్భ్యో దాస్యామి వసన్తు భవన్త ఇత్యవోచత్. తే చ ముముక్షవో వైశ్వానరమాత్మానం జిజ్ఞాసమానాస్తమేవాత్మానమస్మాకం బ్రూహీత్యవోచన్. తదేవం

ఉపపద్యతే. ఇహ తు ప్రయోగసాధారణ్యస్యైవ పూర్వపక్షహేతుత్వాత్, త్రిష్వపి జాఠరభూతతృతీయదేవతాస్వన్యతమానిర్ధారకత్వాభావాత్, పరమాత్మలిఙ్గాదర్శనే తద్విషయత్వనిర్ణయప్రతిబన్ధకత్వాత్, త్రేతాకల్పనాదీనామనిర్ధారకత్వస్య వక్ష్యమాణత్వాత్, చ శక్యనిర్ణయత్వాశక్యనిర్ణయత్వే సంశయవిషయతయోక్తే. న న్వేవం సతి సంశయలక్షణాప్రామాణ్యం పూర్వపక్షితం స్యాత్-తచ్చాయుక్తం- ప్రాగేవ కాన్త్స్నేన ప్రామాణ్యస్య సమర్థితత్వాదు పజీవ్యారబ్ధత్వాచ్ఛారీరకస్య. అతోఽర్థవిశేషపరత్వం పూర్వపక్షీకర్తవ్యం- న త్వశక్యనిర్ణయత్వం. నైవం - చతుర్ష్వర్థేష్వన్యతమానిర్ధారణేఽపి సర్వథా కస్మింశ్చిదర్థే ప్రమాణమేవేదమితి సామాన్యతః ప్రామాణ్యనిశ్చయస్యానపోద్యత్వాత్. తద్ధి నిత్యనిర్దోషవాక్యతయా స్థాపితం. *విధిశబ్దస్య మన్త్రస్యేవ భావ స్స్యాదితి న్యాయేన ప్రామాణ్యసిద్ధిః. కిమయం వైశ్వానరాత్మా పరమాత్మేతి శక్యనిర్ణయః- ఉత న. తదర్థమాత్మబ్రహ్మశబ్దోపక్రమో వైశ్వానరస్య బ్రహ్మ భావమవగమయతి- నేతి. తదర్థమగ్నిశబ్దసామానాధికరణ్య, త్రేతాకల్పన, ప్రాణాహుత్యాధారత్వాని, కిం వైశ్వానరస్య బ్రహ్మభావవిరోధీని-ఉత నేతి కిం *ఏషోఽగ్నిర్వైశ్వానర ఇత్యగ్నిశబ్దోఽగ్నిమాత్రపరః- ఉతాగ్న్యవస్థపరమాత్మపర ఇతి. అగ్నిశబ్దస్యాగ్నిమాత్రపరత్వే- అగ్నిశబ్దసామానాధికరణ్యా దీనాం బ్రహ్మభావవిరోధితయాఽత్మబ్రహ్మశబ్దోపక్రమస్యాపి బ్రహ్మభావావగమకత్వాభావేనాశక్యనిర్ణయ ఇతి పూర్వపక్షః. అగ్నిశబ్దస్య పరమాత్మ పరత్వే- అగ్నిశబ్దసామానాధికరణ్యాదీనాం బ్రహ్మభావావిరోధితయాఽత్మబ్రహ్మశబ్దోపక్రమస్య బ్రహ్మభావావగమకత్వోపపత్తేర్వైశ్వానరః పరమా త్మేతి శక్యనిర్ణయ ఇతి రాద్ధాన్తః. (వైశ్వానరశబ్దస్య చతుర్ష్వర్థేష్వితి) జీవపరసాధారణాత్మశబ్దసద్భావేఽప్యాత్మశబ్దస్య వైశ్వానరమాత్మానమితి వైశ్వానర శబ్దవిశేషితత్వాద్, వైశ్వానరశబ్దస్య చ జీవమాత్రే ప్రయోగాభావాద్, ఇహ జీవవిషయత్వశఙ్కానసమ్భవతి- న హి గోశబ్దవిశేషితస్య చతుష్పాచ్ఛబ్దస్యాశ్వా దిపరత్వశఙ్కాసమ్భవ ఇత్యభిప్రాయేణ పఞ్చస్విత్యనుక్తిః.(విశ్వస్మా అగ్నిమితి) విశ్వస్మై భువనాయ - విశ్వభువనోపకారార్థం. వైశ్వానరం-మహాభూత తృతీయం. అహ్నాం కేతుం - ఆదిత్యం. అకృణ్వన్నిత్యర్థః. (వైశ్వానరస్యేతి) సుమతిః - శోభనమతిః. సుమతౌ స్యామ - తద్విషయభూతాస్స్యామ. అభిశ్రీః శ్రీర్యస్యాసావభిశ్రీః- * శ్రియమిచ్ఛేద్ధుతాశనాదిత్యుక్తత్వాత్. హికమిత్యవ్యయం. ప్రయోగసాధారణ్యాదితి వైషమ్యే త్రేతాగ్నికల్పనాదిష్వా త్మబ్రహ్మశబ్దాదిషు చ ప్రతీయమానేషు కథం శక్యనిర్ణయత్వం తదభావసన్దేహో వేత్యత్రాహ (వాక్యోపక్రమేతి) ఆల్పనికం త్రేతారూపత్వం సర్వ త్ర సమ్భవతి. బ్రహ్మాగ్నిశబ్దావిమౌ ప్రతిబన్ధకత్వాదనిర్ధారకౌ. అన్నాదనరూపం ఫలం చ సర్వత్రోపపన్నమిత్యభిప్రాయః. ....

(ఏవం ప్రాప్తే ఇతి) *సాధారణశబ్దవిశేషాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (విశేష్యత ఇతి విశేష ఇతి) నేదం విశేషశబ్దస్య ప్రత్యయార్థవ్యాఖ్యానం - అపి తు *సాధారణశబ్దవిశేషాదితి సమాసాన్తర్గతషష్ఠీవ్యాఖ్యానం. కర్మణి షష్ఠీ-న తు కర్తరీత్యర్థః. విశేష ఇతి కృదన్తం పదం కర్మార్థషష్ఠీనిమిత్తమిత్యభిప్రాయే ణ విశేషపదోపాదానం. యద్వా- విశేష్యత ఇతి విశేష ఇతి ఘఞః కర్మార్థతామాహ. సాధారణశబ్ద ఏవ విశేష ఇతి కర్మధారయః. కిం తేన విశేష్యత ఇత్య త్రాహ (సాధారణస్యేతి) ధర్మశబ్దో లిఙ్గపరః. విశేష్యమాణత్వాదితి ఫలితార్థ ఉక్తః-నాభిధానికః. కే పునరసాధారణా ధర్మా ఇత్యత్రాహ (తథా హీతి) *కో న ఆత్మా కిం బ్రహ్మేతి కిం శబ్దద్వయయుక్తత్వే బ్రహ్మత్వాత్మత్వయోర్ద్వయోరపి జిజ్ఞాసితత్వాభిప్రాయం. ఆత్మబ్రహ్మశబ్దావ్యభిచారికత్వానేకత్వజిజ్ఞా సయా కిం శబ్దద్వయప్రయోగః. విషయవాక్యే *న మే స్తేన ఇత్యాదేః ప్రయోజనమాహ (ఆత్మన ఇతి) ఫలితాని సాధకలిఙ్గాని దర్శయతి (తదేవమితి)

*కోన ఆత్మా కిం బ్రహ్మేతి జీవాత్మనామాత్మభూతం బ్రహ్మ జిజ్ఞాసమానైః ప్రష్టుమన్విచ్ఛద్భిర్వైశ్వానరాత్మజ్ఞసకాశమాగమ్య పృచ్ఛ్యమానో వైశ్వానరాత్మా పరమాత్మేతి విజ్ఞాయతే,- ఆత్మబ్రహ్మశబ్దాభ్యాముపక్రమ్య పశ్చాత్సర్వత్రాత్మవైశ్వానరశబ్దాభ్యాం వ్యవహారాచ్చ బ్రహ్మశబ్దస్థానే నిర్దిశ్యమానో వైశ్వానరశబ్దో బ్రహ్మైవాభిధత్త ఇతి విజ్ఞాయతే,- కించ-*స సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మస్వన్నమత్తి తద్యథేషీకతూలమగ్నౌ ప్రోతం ప్రదూయేతైవం హాస్య సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్త ఇతి చ వక్ష్యమాణం వైశ్వానరాత్మవిజ్ఞానఫలం వైశ్వానరాత్మానం పరం బ్రహ్మేతి జ్ఞాపయతి. ......

ఇతశ్చ వైశ్వానరః పరమాత్మా.

౨౮॥ సూ. స్మర్యమాణమనుమానం స్యాదితి॥ ద్యుప్రభృతి పృథివ్యన్తమవయవవిభాగేన వైశ్వానరస్య రూపమిహోపదిశ్యతే- తచ్చ శ్రుతిస్మృతిషు పరమపురుషరూపతయా ప్రసిద్ధం- తదిహ తదేవేదమితి స్మర్యమాణం- ప్రత్యభిజ్ఞాయమానం వైశ్వానరస్య పరమపురుషత్వే అనుమానం- లిఙ్గమిత్యర్థః. ఇతిశబ్దః ప్రకారవచనః. ఇత్థంభూతం రూపం ప్రత్యభిజ్ఞాయమానం వైశ్వానరస్య పరమాత్మత్వేఽనుమానం స్యాత్. శ్రుతిస్మృతిషు హి పరమపురుషస్యేత్థం రూపం ప్రసిద్ధం - యథా అథర్వణే *అగ్నిర్మూర్ధా చక్షుషీ చన్ద్రసూర్యౌ దిశః శ్రోత్రే వాగ్వివృతాశ్చ వేదాః। వాయుః ప్రాణో హృదయం విశ్వమస్య పద్భ్యాం పృథివీ హ్యేష సర్వభూతాన్తరాత్మేతి. అగ్నిరిహ ద్యులోకః *అసౌ వై లోకోఽగ్నిరితి శ్రుతేః. స్మరన్తి చ మునయః- *ద్యాం మూర్ధానం యస్య విప్రా వదన్తి ఖం వై నాభిం చన్ద్రసూర్యౌ చ నేత్రే। దిశః శ్రోత్రే విద్ధి పాదౌ క్షితిం చ సోఽచిన్త్యాత్మా సర్వభూతప్రణేతేతి, *యస్యాగ్నిరాస్యం ద్యౌర్మూర్ధా ఖం నాభిశ్చరణౌ క్షితిః। సూర్యశ్చక్షుర్దిశః శ్రోత్రం తస్మై లోకాత్మనే నమ ఇతి, చ. ఇహ చ ద్యుప్రభృతయో వైశ్వానరస్య మూర్ధాద్యవయవత్వేనోచ్యన్తే. తథా హి- ఔపమన్యవప్రభృతిభిర్మహర్షిభిః *ఆత్మానమేవేమం వైశ్వానరం సమ్ప్రత్యధ్యేషి తమేవ నో బ్రూహీతి పృష్టః కేకయస్తేభ్యో వైశ్వానరాత్మానముపదిదిక్షుర్విశేషప్రశ్నాన్యథానుపపత్త్యా వైశ్వానరాత్మన్యేతైః కించిజ్జ్ఞాతం కించిదజ్ఞాతమితి విజ్ఞాయ జ్ఞాతాజ్ఞాతాంశబుభుత్సయా తానేకైకం పప్రచ్ఛ. తత్ర *ఔపమన్యవ కం త్వమాత్మానముపాస్స ఇతి పృష్టే *దివమేవ భగవో రాజన్నితి తేన చోక్తే దివి తస్య పూర్ణవైశ్వానరాత్మబుద్ధిం నివర్త్య వైశ్వానరస్య ద్యుర్మూర్ధేతి చోపదిశంస్తస్యా వైశ్వానరాంశభూతాయా దివః సుతేజా ఇతి గుణనామధేయం ప్రాదిఖ్యపత్. ఏవం సత్యయజ్ఞాదిభిరాదిత్యవాయ్వాకాశాప్పృథివీనామేకైకస్యైకైకముపాస్యమానతయా కథితానాం విశ్వరూపః పృథగ్వర్త్మా బహులో రయిః ప్రతిష్ఠేత్యేకైకగుణనామధేయాని వైశ్వానరాత్మనశ్చక్షుః ప్రాణసన్దేహవస్తిపాదావయవత్వం చోపదిష్టం.

ముముక్షుభిః పృచ్ఛ్యమానత్వ, మాత్మత్వం, బ్రహ్మత్వం, బ్రహ్మశబ్దస్థానే వైశ్వానరశబ్దప్రయోగః, ఫలనిర్దేశ, శ్చ వైశ్వానరస్య పరమాత్మత్వసాధకలిఙ్గానీత్యర్థః. ద్యుమూర్ధత్వాదివిశిష్టతారూపధర్మస్యాస్మిన్ సూత్రేఽనుక్తిస్తస్యానన్తరసూత్రోక్తత్వాత్ ......

౨౮॥ సూ. స్మర్యమాణమనుమానం స్యాదితి॥ స్మర్యమాణశబ్దస్య విశేష్యం దర్శయన్ సూత్రం వ్యాచష్టే (ద్యుప్రభృతీతి) (లిఙ్గమిత్యర్థ ఇతి) అనుమానశబ్దః కరణార్థల్యుడన్తః *శ్రుతిలిఙ్గవాక్యేత్యాదిసూత్రపఠితలిఙ్గపరశ్చేతి భావః. అనుమానశబ్దేన హేతుత్వనిర్ధారితిశబ్దనైయర్థ్యమిత్యత్రాహ (ఇతిశబ్ద ఇతి) ఇతిశబ్దార్థానన్వితం వాక్యార్థమాహ (ఇత్థమితి) పరమపురుషరూపత్వేన ప్రసిద్ధిం దర్శయతి (శ్రుతీతి) పరమాత్మపరత్వేన సాధితత్వాత్ *అగ్నిర్మూర్ధేత్యాదివాక్యముదాహృతం. ఇహ ద్యుర్మూర్ధత్వేన శ్రూయతే- ఉదాహృతవాక్యే *అగ్నిర్మూర్ధేతి- తత్కథమైకార్థ్యమిత్యత్రాహ (అగ్నిరిహేతి) పరమాత్మనస్తథావిధరూపవత్త్వే స్మృతిముదాహరతి (స్మరన్తి చేతి) *యస్యాగ్నిరాస్యమిత్యత్రాగ్నిశబ్దః ప్రసిద్ధాగ్నిపరః- ద్యుర్మూర్ధేతి పృథగుక్తేః. శ్రుతిస్మృతిష్వభిజ్ఞాతస్యరూపస్య ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వం దర్శయతి (ఇహ చేతి) నన్వత్ర *అగ్నిర్మూర్ధేత్యాదావివ ద్యుప్రభృతిపృథివ్యన్తానాం మూర్ధాదిపాదాన్తావయవత్వేన సంభూయోపదేశో న దృశ్యత ఇతి శఙ్కాయాం విప్రకీర్ణప్రతిపాదనహేతుమాహ (తథాహీతి) (విశేషప్రశ్నాన్యథాఽనుపపత్త్యేతి) న హ్యాత్మబ్రహ్మాదిశబ్దైః ప్రశ్నః కృతః- వైశ్వానరశబ్దేన హి ప్రశ్నః. అనేన ద్యుప్రభృతీనామపూర్వనామనిర్దేశహేతుః ప్రోక్తో భవతి- అజ్ఞాతాంశః సర్వో విభజ్యోపదేష్టవ్యః. (గుణనామధేయానీతి) ద్యుర్నక్షత్రాదితేజస్వినీతి సుతేజాః. ప్రకాశకస్యాదిత్యస్య విశ్వం రూపం ప్రకాశ్యం- తస్మాత్ ఆదిత్యో విశ్వరూపః. వాయుర్వివిధగతిస్వభావత్వాత్ పృథగ్వర్త్మా. ఆకాశో భూతాన్తరేభ్యో మహత్త్వాత్ బహులః. ఆపో వేగవత్త్వాద్రయిః. రయో హి వేగః- ఇకారా

సన్దే హా మధ్యకాయ ఉచ్యతే. అత ఏవ ద్యుభృత్యమూర్ధత్వాదివిశిష్టం పరమపురుషస్యైవ రూపమితి వైశ్వానరః పరమపురుష ఏవ. ....

పునరప్యనిర్ణయమేవాశఙ్క్య పరిహరతి.

౨౬॥ సూ. శబ్దాదిభ్యోఽన్తః ప్రతిష్ఠానాచ్చ నేతి చేన్న తథా దృష్ట్యుపదేశాదసమ్భవాత్ పురుషమపి చైనమధీయతే॥ యదుక్తం వైశ్వానరః పరమాత్మేతి నిశ్చీయత ఇతి-తన్న-శబ్దాదిభ్యోఽన్తః ప్రతిష్ఠానాచ్చ జాఠరస్యాప్యగ్నేరిహ ప్రతీయమానత్వాత్. శబ్దస్తావద్వాజినాం వైశ్వానరవిద్యాప్రకరణే *సఏషోఽగ్నిర్వైశ్వానర ఇతి వైశ్వానరసమానాధికరణతయాఽగ్నిరితి శ్రూయతే,-అస్మిన్ప్రకరణే చ *హృదయం గార్హపత్యో మనోఽన్వాహార్యపచన ఆస్యమాహవనీయ ఇతి వైశ్వానరస్య హృదయాదిస్థస్యాగ్నిత్రయకల్పనం క్రియతే,- *తద్యద్భక్తం ప్రథమమాగచ్ఛేత్తద్ధోమీయం సయాం ప్రథమామాహుతిం జుహుయాత్తాం జుహుయాత్ ప్రాణాయ స్వాహేత్యాదినా ప్రాణాహుత్యాధారత్వం చ వైశ్వానరస్యావగమ్యతే, తథా వైశ్వానరస్యాస్మిన్పురుషేఽన్తః ప్రతిష్ఠానం వాజసనేయినస్సమామనన్తి *స యో హైతమేవమగ్నిం వైశ్వానరం పురుషవిధం పురుషేఽన్తః ప్రతిష్ఠితం వేదేతి,. అతోఽగ్నిశబ్దసామానాధికరణ్యా, దగ్నిత్రేతాపరికల్పనా, త్ప్రాణాహుత్యాధారభావా, దన్తః ప్రతిష్ఠానా, చ్చ వైశ్వానరస్య జాఠరత్వమపి ప్రతీయత ఇతి నైకాన్తతః పరమాత్మత్వమితి చేత్.

న్తత్వం ధ్వాన్తసం. నైరూపథనప్రాప్తిహేతుత్వాద్వారయిః. పృథివీ ప్రాణ్యాధారత్వాత్ ప్రతిష్ఠితి భావః. శ్రుతిస్థం సందేహశబ్దం వ్యాచష్టే (సన్దేహో మధ్యకాయ ఇతి) మధ్యం హి పూర్వాపరాంశసాధారణ్యాత్ కుత్రాను ప్రవిష్టమితి సందిహ్యతే. ఏతజ్జ్ఞాపయితుం మధ్యకాయ ఇతి వ్యాఖ్యాతం-నను నాభిరితి. గుణనామధేయానీత్యనేనాన్యదపి ప్రయోజనం ఫలితం- న కేవలం నామధేయాని-అపి తు గుణనామధేయాని-తద్గుణకత్వం మూర్ధాదిత్వేనోపదిష్టానాం ద్యుప్రభృతీనామనుసంధేయమిత్యర్థః. అత్రాయమభిప్రాయః-వాజసనేయకే మూర్ధభూతాయా దివోఽతిష్ఠాత్వముక్తం-నను సుతేజస్త్వం. చక్షుర్భూతస్యాదిత్యస్య సుతేజస్త్వముక్తం- నను విశ్వరూపత్వం. న చైతావతా విద్యాభేదః-తత్తన్నామధేయోపస్థాపితగుణేష్వేవ తాత్పర్యసంభవాత్. అతిష్ఠత్వం హి దివోఽతిష్ఠాత్వం- తచ్చ సర్వోత్కృష్టత్వం- తచ్చ నక్షత్రాదితేజశ్శాలిత్వరూపమిత్యేకగుణత్వేన ఫలితమిత్యవిరోధః. ఆదిత్యస్య చ సుతేజస్త్వఫలరూపం విశ్వరూపత్వం- తద్ధి విశ్వనిరూపకత్వం- విశ్వప్రకాశకత్వం. అతోఽనర్థాన్తరతయా ఫలితం- అతో న విద్యాభేద ఇతి. ఏతదభిప్రాయేణ గుణనామధేయానీత్యుక్తం.———పరమాత్మనస్త్రైలోక్యశరీరత్వవిషయం *ద్యాం మూర్ధానమిత్యాదిస్మృతివచనం స్వమూలత్వేన వైశ్వానరవిద్యాయాః పరమాత్మవిషయత్వం కల్పయతీతి వ్యాఖ్యానమనుపపన్నం- స్మృతివచనం హి స్వమూలత్వేన శ్రుతిం కల్పయతి-న తు వైశ్వానరవిద్యామేవ కల్పయితుం ప్రభవతి - శ్రుత్యన్తరసంభవేన కల్పకస్యాన్యథాసిద్ధత్వాత్. అస్తి హి *అగ్నిర్మూర్ధా చక్షుషీ చన్ద్రసూర్యావిత్యాది శ్రుతిస్తన్మూలతయా సంభావ్యమానా తస్మాదాభ్యాం శ్రుతిస్మృతిభ్యామైకార్థ్యప్రత్యభిజ్ఞానమేవాస్మిన్ సూత్రే హేతుతయా వివక్షితం. స్మర్యమాణశబ్దశ్చ ప్రత్యభిజ్ఞాయమానోపస్థాపకః- తర్కపాదే *అనుస్మృతేశ్చేత్యత్రానుస్మృతిశబ్దస్య ప్రత్యభిజ్ఞాపరత్వేన సూత్రకారైః ప్రయుక్తత్వాత్. ....

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (పునరపీతి) అర్థచతుష్టయే ప్రయోగసాధా[illegible]దనిర్ణయః పూర్వముక్తః-ఇదానీం తు విశేషకధర్మాణాం బ్రహ్మశబ్దాదీనాం తత్తదనురూపవిశేషకాచ్ఛబ్దాదేః ప్రతిరోధాదనిర్ణయో వివక్షితః.

౨౬॥ సూ. శబ్దాదిభ్యోఽన్తః ప్రతిష్ఠానాచ్చ నేతి చేన్న తథా దృష్ట్యుపదేశాదసంభవాత్ పురుషమపి చైనమధీయతే॥ నేతిపదం వ్యాచష్టే. (యదుక్తమిత్యాదినా) శ్రుత్యన్తరస్థహేతోర్విరుద్ధయోర్దూరస్థత్వాత్తార్కికోక్తా-ఏతత్ప్రకరణస్థమగ్నిత్రయకల్పనం ప్రాణాహుత్యాధారత్వం చాదిశబ్దోపాత్తం- సన్నికృష్టత్వాత్. ఏతదభిప్రాయేణ వాజినాం వైశ్వానరవిద్యాప్రకరణే, వాజసనేయినస్సమామనన్తీతి చోక్తం. (అస్మిన్ప్రకరణే చేతి) చశబ్దేన వాజినామప్యస్తీతి సూచితం. (అగ్నిత్రయకల్పనం క్రియత ఇతి) అగ్నిత్రయకల్పనేన హోమాధారత్వమాత్రం ఫలితం. హోమాధారత్వవిశేషమాహ (తద్యద్భక్తమితి) అగ్నిశబ్దనిర్దేశసహితమన్తః ప్రతిష్ఠానం వివక్షితం- అన్తః ప్రతిష్ఠత్వమాత్రం హీతరస్యాపి సంభవతి. *స యో హైతమేవమగ్నిం వైశ్వానరం పురుషవిధం పురుషేఽన్తః ప్రతిష్ఠితం వేదేతి హి శ్రూయతే. ఉక్తహేతూన్ క్రమేణ పూర్వపక్షత్వేన శఙ్కితమర్థముపసంహరతి (అత ఇతి) *శబ్దాదిభ్య ఇత్యాదిసూత్రఖణ్డం జాఠరశఙ్కామాత్రపరం- న తు దేవతాభూతపరం - అన్తః ప్రతిష్ఠానోపన్యాసాద్భూతవ్యతరాణాం చ తత్స్వాహాచర్యాత్. యద్యపి దేవతాయాః *అగ్నిర్వాగ్భూత్వా ముఖం ప్రావిశదితి ముఖే ప్రవేశోఽవగమ్యతే- తథాపి పురుషేఽన్తః ప్రతిష్ఠితత్వం న స్వరసం. జాఠరస్య హి తత్స్వరసతః ప్రతీయతే - *సోఽగ్నిర్భూత్వా భజం క్షిప్త్వాన్నాహారమజరః కవిః। సంతాపయతి స్వం దేహమాపాదతలమస్తకమితి కృత్స్నదేహవ్యాప్తత్వోక్తస్య. భూతతృతీయస్య తు పురుషేఽన్తః ప్రతిష్ఠితత్వం తదేకదేశభూతజాఠరద్వారకమితి వక్తవ్యం-అతస్తచ్చ క్లిష్టం. అతోఽన్తః ప్రతిష్ఠానసహచరిత్వాత్ జాఠరభావశఙ్కైవ ఇహ సూత్రే. అత ఏవ హి దేవతాభూతతృతీయయోస్సూత్రాన్తరేణ వ్యుదాసః - న త్వేతస్మిన్నేవ సూత్రఖణ్డాన్తరే కృతః. ఏ

తన్న- (తథాదృష్ట్యుపదేశాత్) పూర్వోక్తస్య త్రైలోక్యశరీరస్య పరస్య బ్రహ్మణో వైశ్వానరస్య జాఠరాగ్నిశరీరతయా తద్విశిష్టస్యోపాసనోపదేశాత్। అగ్నిశబ్దాదిభిర్హి న కేవలో జాఠరః ప్రతిపాద్యతే - అపితు జాఠరాగ్నివిశిష్టః పరమాత్మా. కథమిదమవగమ్యత ఇతి చేత్. (అసమ్భవాత్) జాఠరస్య కేవలస్య త్రైలోక్యశరీరత్వాసమ్భవాత్ త్రైలోక్యశరీరతయా ప్రతిపన్న వైశ్వానర సమానాధికరణో జాఠరవిషయతయా ప్రతీయమానోఽగ్నిశబ్దో జాఠరశరీరతయా తద్విశిష్టం పరమాత్మానమేవాభిదధాతీత్యర్థః. యథోక్తం భగవతా *అహం వైశ్వానరో భూత్వా ప్రాణినాం దేహమాశ్రితః। ప్రాణాపానసమాయుక్తః పచామ్యన్నం చతుర్విధమితి-జాఠరానలశరీరో భూత్వేత్యర్థః. అతస్తద్విశిష్టస్యోపాసనమత్రోపదిశ్యతే. కించ - పురుషమపి చైనమధీయతే వాజసనేయినః *స ఏషోఽగ్నిర్వైశ్వానరో యత్పురుష ఇతి. నహి జాఠరస్య కేవలస్య పురుషత్వం. పరమాత్మన ఏవ హి నిరుపాధికం పురుషత్వం - యథా *సహస్రశీర్షా పురుషః *పురుష ఏవేదం సర్వమిత్యాదౌ. ....

౨౮॥ సూ. అత ఏవ న దేవతా భూతం చ॥ ఉక్తేభ్య ఏవ హేతుభ్యో దేవతాయాశ్చ తృతీయస్య మహాభూతస్యాపి న వైశ్వానరత్వప్రసఙ్గః. ....

ఎంశజ్యాతం జాఠరవిషయత్వం పరిహరతి (తన్నేతి) హేత్వాకాఙ్క్షాయాం సూత్రఖణ్డాన్తరస్థం హేతువాచిపదముపాదత్తే (తథాదృష్ట్యుపదేశాదితి) *యస్యాగ్నిశ్శరీరమితి శ్రుత్యభిప్రాయేణాహ (జాఠరాగ్నిశరీరతయేతి) ఉపాసనశబ్దేన సూత్రదృష్టిశబ్దవ్యాఖ్యానం- *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః *తస్మిన్దృష్టే పరావర ఇతి శ్రౌతప్రయోగాత్, *వైశ్వానరముపాస్త ఇతి చాత్ర శ్రూయతే. నను దృష్టిశబ్దోఽతస్మింస్తథాత్వానుసంధానపరః కిం న స్యాత్. నైవం- పరమార్థవిషయత్వే సమ్భవత్యపరమార్థవిషయత్వాశ్రయణాయోగాత్. ద్యుమూర్ధత్వాదికం హి జాఠరేఽత్యన్తబాధితం - అత ఏవ హి న *మనో బ్రహ్మేత్యాదివ్దృష్టితుల్యత్వశఙ్కా. తత్తుల్యత్వం చ గత్యన్తరే సంభవత్యయుక్తం. జాఠరాగ్నిశరీరతయేత్యనేన పరమార్థవిషయసమ్భవశ్చ దర్శితః. ఉక్తా దృష్టిః పరమాత్మన్యప్యస్తాగ్నిదృష్టియోగాచ్చ న పరస్మిన్నగ్నిదృష్టిః. అగ్నౌ పరమాత్మదృష్టిపరత్వం తు పరమాత్మత్వసమర్థనపరసూత్రతాత్పర్యవిరుద్ధం. అతః పరమాత్మలిఙ్గానాం జాఠరలిఙ్గానాం చ దర్శనాద్విశిష్టోపాసనపరత్వమభ్యుపగన్తవ్యం- యథా ప్రతర్దనవిద్యాయామితి వాక్యార్థః. విశిష్టప్రతిపాదనే సిద్ధే హి విశిష్టోపాసనపరత్వమిత్యత్రాహ (అగ్నిశబ్దాదిభిర్హీతి) ఆదిశబ్దేన ప్రాణాహుత్యాధారత్వాదికం గృహ్యతే. జాఠరః ప్రతిపాద్యతే జ్ఞాప్యత ఇత్యర్థః. అగ్నిశబ్దత్రేతాకల్పనాదిలిఙ్గాన్వితేన వాక్యేన పరమాత్మా ప్రతిపాద్యత ఇతి వాక్యార్థః. తదా త్రేతాకల్పనాదినా అగ్నిద్వారా పరమాత్మా విశేష్యతే అసమ్భవాదితి పదస్యాకాఙ్క్షాం దర్శయతి (కథమితి) కేవలాగ్నౌ ప్రసిద్ధస్యైకస్య తద్విశిష్టపరత్వమిత్యర్థః. జాఠరస్య త్రైలోక్యశరీరత్వాసమ్భవోఽస్తు - తతః కిమగ్నిశబ్దస్య విశిష్టపరత్వ ఇత్యత్రాహ (త్రైలోక్యేతి) జాఠరవిషయతయా ప్రసిద్ధస్య శబ్దస్య తద్విశిష్టే పరమపురుషే ప్రవృత్తిం స్ఫుటత్వాద్వ్యథయతి (యథోక్తమితి) సూత్రఖణ్డమవతారయతి (కించేతి) *అపి చేత్యత్ర విధ క్త్వశబ్దో హేతుసముచ్చయార్థ ఇతి భావః. న కేవలమగ్నిత్వం, పురుషత్వేఽన్తః ప్రతిష్ఠితత్వం, చ-కిం తు పురుషశబ్దవాచ్యతయాఽప్యధీయత ఇత్యభిప్రాయేణాహ (పురుషమపి చేతి) పురుషత్వం- పురుషశబ్దవాచ్యత్వం. (నిరుపాధికమితి) జీవస్య పురుషశబ్దవాచ్యత్వం *ద్వావిమౌ పురుషౌ లోకే *ప్రధానపురుషావేతావిత్యాదిషు ప్రధానాదిపదాన్తరసమభివ్యాహారాదిరత్వాద్యుపాధినా శ్రూయతే- న తు స్వతః. అతః పురుషశబ్దవాచ్యత్వం పరమాత్మన ఏవ నిరుపాధికం. అతో జాఠరస్య పురుషత్వం దూరతో నిరస్తమితి భావః *స ఏషోఽగ్నిర్వైశ్వానరో యత్పురుష ఇతి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాత్, తస్య చ ప్రాపకప్రమాణసాపేక్షత్వాత్, పరమాత్మన ఏవ నిరుపాధికపురుషత్వవిషయాం ప్రమాణతః ప్రసిద్ధిం దర్శయతి (యథేతి) అగ్నిశబ్దత్రేతాకల్పనాదిలిఙ్గత్రయం జాఠరవిషయత్వసాధకం శఙ్కితం - తత్ర పురుషశబ్దస్త్రైలోక్యశరీరత్వాసమ్భవరూపమేకం లిఙ్గం చ పరమాత్మవిషయత్వసాధకముక్తం. తత్ర *తథా దృష్ట్యుపదేశాదిత్యనేనాగ్నిశబ్దలిఙ్గత్రయస్యాన్యథాసిద్ధిర్దర్శితా- అసంభవలిఙ్గపురుషశబ్దయోరనన్యథాసిద్ధతయా ప్రాబల్యం స్థితం. అత ఏవ *పురుషమపి చైనమధీయత ఇతి సూత్రఖణ్డం నాన్తః ప్రతిష్ఠానమాత్రపరిహారపరం - తథా దృష్ట్యుపదేశాదిత్యనేనైవాన్తః ప్రతిష్ఠానస్య హేత్వన్తరాణాం చాన్యథాసిద్ధిర్దర్శితత్వాత్, అసంభవహేతౌ చ సతి అన్తః ప్రతిష్ఠానస్య దుర్బలత్వాత్, నిరుపాధికపురుషత్వశ్రవణే సతి హేత్వన్తరాణామపి దుర్బలత్వాచ్చ. అతో యథోక్తావేవ శఙ్కాపరిహారౌ. ....

౨౮॥ సూ. అత ఏవ న దేవతా భూతం చ॥ జాఠరప్రసిద్ధిశఙ్కా పూర్వసూత్రే పరిహృతా - తద్వ్యతిరిక్తార్థద్వయశఙ్కాఽత్ర పరిహ్రియతే. దేవతాభూతతృతీయయోర్జాఠరవత్ పరిచ్ఛిన్నత్వాభావాత్ త్రైలోక్యశరీరత్వోపపత్తిః- దేవతాయా అధిష్ఠాతృతయా త్రైలోక్యశరీరత్వం- మహాభూతతృతీయస్య చ త్రివృత్కృతస్య త్రైలోక్యరూపేణ పరిణతత్వాత్ సముదితస్య ద్యావాపృథివ్యాదయో మూర్ధపాదాద్యవయవాస్స్యుః- అతస్త్రైలోక్యశరీరత్వకల్పనోపపత్తిరిత్యసంభవాపేక్షేణాధికాశఙ్కా. (ఉక్తేభ్య ఏవ హేతుభ్య ఇతి) ఆత్మబ్రహ్మపురుషశబ్దనిర్దేశాసంకుచితఫలాక్షిప్తసర్వపాప్మప్రదాహాదయః సర్వే హేతవః తయోరనుపపన్నా ఇతి పరిహార ఇత్యభిప్రాయః. ....

౨౮॥ సూ. ॥౧-౨-౨౮॥ సాక్షాదప్యవిరోధం జైమినిః ॥౧-౨-౨౮॥ వైశ్వానరసమానాధికరణస్యాగ్నిశబ్దస్య జాఠరాగ్నిశరీరతయా తద్విశిష్టస్య పరమాత్మనో వాచకత్వం, తేనైవ పరమాత్మన ఉపాస్యత్వం, చోక్తం. జైమినిస్త్వాచార్యో వైశ్వానరశబ్దవదగ్నిశబ్దస్యాపి పరమాత్మన ఏవ సాక్షాత్ - అవ్యవధానేన వాచకత్వే న కశ్చిద్విరోధ ఇతి మన్యతే. ఏతదుక్తం భవతి - యథా వైశ్వానరశబ్దస్సాధారణోఽపి పరమాత్మాసాధారణధర్మవిశేషితో విశ్వేషాం నరాణాం నేతృత్వాదినా గుణేన పరమాత్మానమేవాభిధత్త ఇతి నిశ్చీయతే - ఏవమగ్నిశబ్దోఽప్యగ్రనయనాదినా యోగేన నైవ గుణేన యోగాజ్జ్వలనే వర్తతే- తస్యైవ గుణస్య నిరుపాధికస్య కాష్ఠాగతస్య పరమాత్మని సమ్భవాత్ అస్మిన్ప్రకరణే పరమాత్మాసాధారణధర్మవిశేషితః పరమాత్మానమేవాభిధత్త ఇతి. ……………………

౨౮॥ సూ. ॥౧-౨-౨౮॥ సాక్షాదప్యవిరోధం జైమినిః ॥౧-౨-౨౮॥ సూత్రార్థస్య సంగతిత్వాయ పూర్వోక్తమనువదతి (వైశ్వానరేతి) *తథా దృష్ట్యుపదేశాదిత్యనేనేన సంగతిరిత్యర్థః. అథ సూత్రార్థమాహ (జైమినిరితి) అగ్నివైశ్వానరశబ్దయోరుభయోరపి సాక్షాత్పరమాత్మప్రతిపాదకత్వపరమిదం సూత్రం ఇతి వైశ్వానరాధికరణే వ్యాఖ్యాతం- తద్వ్యాఖ్యాతుం ప్రథమమాహ (వైశ్వానరశబ్దవదితి) వైశ్వానరశబ్దస్య పశుభూతస్య బహ్వర్థసాధారణస్యాగ్నిశబ్దసామానాధికరణ్యేన [illegible] కరణవిషయత్వనిశ్చయాయోగాత్ తదుపపాదకత్వేన హ్యగ్నిశబ్దః ప్రకృతః- అత ఉపపాదకస్యైవ హ్యస్యాన్యథాసిద్ధిర్వక్తవ్యా- న తూపపాద్యస్య- ఉపపాదకాన్యథాసిద్ధౌ హ్యుపపాద్యం స్వయమేవ న భవతి. అత ఉపపాదకాగ్నిశబ్దస్యైవ ప్రాధాన్యేన పరమాత్మవిషయత్వముక్తం *తథా దృష్ట్యుపదేశాదితి. అన్యత్ర హోపితస్యైవాగ్నిశబ్దస్య ప్రకారాన్తరేణ పరమాత్మపరత్వముచ్యత ఇతి వైశ్వానరశబ్దోఽప్యత్రోదాహృతవ్యః. తస్య చ తథాత్వం నిశ్చితం - వైశ్వానరశబ్దస్తావత్ పరమాత్మని ప్రయుక్తః. న చ క్లిప్తాస్మేవ రూఢిమాత్రత్వాత్ సర్వవసానాద్వైశ్వానరశరీరకః పరమాత్మా నిర్దేశ్యః - అగ్నిశబ్దస్యైవాగ్నిశరీరకే పరమాత్మన్యభిహితే * అగ్నిర్వైశ్వానర ఇత్యేకవాక్యస్థవైశ్వానరశబ్దస్యాగ్నిశరీరకవాచిత్వే పునరుక్తిప్రసఙ్గాత్. న చావ్యవధానేన పరమాత్మని రూఢిస్సంకల్ప్యం - అవయవశక్త్యైవ ప్రయోగేఽన్యథాసిద్ధిప్రౌఢిన్యాయేన సముదాయశక్తికల్పనానుపపత్తేః. అతోఽగ్నిశబ్దసమానాధికరణవైశ్వానరశబ్దస్యావయవశక్త్యా పరమాత్మవిషయత్వే వాక్యాన్తరేష్వప్యేకప్రయోజకత్వాయావయవశక్త్యైవ వృత్తిరాస్థేయేత్యభిప్రాయేణావ్యవధానే [illegible] త్వే వైశ్వానరశబ్దోఽప్యత్ర తథా యోక్తః వైశ్వానరశబ్దవదితి. సాక్షాదితివ్యాఖ్యేయపదం. సాక్షాత్ప్రయోగాభావాదవ్యవధానమాహ (అవ్యవధానేనేతి) వైశ్వానరశబ్దస్యావయవశక్త్యా వృత్తిరుక్తా. న తావదవయవశక్త్యా *భిదాదిభ్యోఽఙ్ [illegible] వ్యుత్పన్నపదస్యాద్ధాతుభ్యో [illegible] భిదాద్యఙన్తః [illegible]- తయోరపత్యార్థత్వాత్, పరమాత్మనశ్చ విశ్వానరసంజ్ఞం కంచిత్ప్రత్యపత్యత్వాభావాత్, విశ్వానరశబ్దస్య పురుషసమష్టివాచకత్వే పితృపత్యత్వాయోగాత్ భిదాద్యఙన్తత్వం స్వార్థికత్వం చాయుక్తం. అతో గుణాన్తరయోగో వక్తవ్యః. తత్ర వైశ్వానరశబ్దస్య కేన గుణేన [illegible] తద్వదగ్నిశబ్దః కేన గుణయోగేన వర్తతే. తేన తస్య పరమాత్మన్యవ్యవధానేన వృత్తిరుక్తేత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) (నేతృత్వాదినేతి) ఆదిశబ్దేన విశ్వాన్నరాన్నయతీతి నేతృత్వం- ప్రాప్యత్వం వివక్షితం. (అగ్రనయనాదినేతి) ఆదిశబ్దేనాగ్రత్వేన ప్రాప్యత్వం వివక్షితం. యథాహుర్నిరుక్తాః- *వైశ్వానరః కస్మాత్ విశ్వాన్నరాన్నయతి విశ్వ ఏనం నరా నయన్తీతి వా విశ్వానర ఏవ వైశ్వానరః [illegible] యథాగ్నిః కస్మాత్ అగ్రణీర్భవతి అగ్రం నీయతే అగ్రం నయతి సన్నమమానోఽక్నోపనో భవతీతి స్థౌలాష్ఠీవిరితి. అవ్యవధానమాహ (తస్యైవేతి) (కాష్ఠాగతస్యేతి) అగ్నిశబ్దావయవార్థస్య బ్రహ్మణి పుష్కలత్వాత్ బ్రహ్మశబ్దరూఢిర్న త్యాజ్యా- బ్రహ్మశబ్దావయవార్థస్య పుష్కలస్యాగ్న్యాదిసంభవాదగ్నిశబ్దరూఢిరేవ త్యాజ్యేతి భావః. (పరమాత్మాసాధారణధర్మవిశేషిత ఇతి) ఉపక్రమాద్యనుగుణ్యాచ్చ బ్రహ్మశబ్దః ప్రబలః - అగ్నిశబ్దస్తదనుగుణార్థో నేయ ఇతి భావః. నన్వగ్నిశరీరకతయాఽనుసన్ధానే సాక్షాదేవాగ్రనయనాదిగుణకత్వానుసన్ధానే చ విద్యాభేదస్స్యాత్. న చ వాక్యమేకస్యామేవ విద్యాయామేకస్మిన్ కర్మణి వ్రీహియవయోరివాగ్నిశరీరకత్వస్యాగ్రనయనాదిగుణకత్వస్య చ వికల్పేన ప్రాప్తిః- వికల్పశ్రుతయోస్తుల్యబలత్వాదితి వాచ్యమితి చేత్ అగ్నిశరీరకత్వపరిగ్రహేఽరూఢ్యపరిత్యాగాదవిలమ్బః- అర్థానుపపత్త్యా పరమాత్మపర్యన్తత్వనిర్ణయ ఇతి విశేష్యప్రతిపత్తివిలమ్బితా - అగ్రనయనాదిగుణకత్వపక్షే రూఢార్థానుపపత్త్యాఽవయవార్థప్రతిపత్తిర్విలమ్బితా-అవయవశక్త్యుపస్థాపితగుణస్య విశేష్యప్రతిపత్తిర్న విలమ్బితా-గుణస్యాద్వారకతయాఽన్వయసమ్భవాత్ - అతః పక్షద్వయేఽపి విలమ్బావిలమ్బసామ్యాత్తుల్యబలత్వమితి వికల్ప ఇతి. ఏకస్యైవ వాక్యస్య వైకల్పికార్థద్వయాభిధానానుపపత్తేః. వ్రీహియవయోర్హి వాక్యభేదేన ప్రాప్తిః. ఉచ్యతే- నాత్ర విద్యాభేదప్రసఙ్గః- అస్య సూత్రస్య బ్రహ్మాగ్నిశబ్దయోస్తుల్యతాప్రతిపాదనపరత్వేనోపాస్యాకారపరత్వాభావాత్. తథాహి- బ్రహ్మాగ్నిశబ్దయోర్ద్వయోరపి రూఢార్థద్వయావిరోధేన నిర్వాహాసంభవాత్ పూర్వముక్తః - రూఢార్థవిరోధాభ్యుపగమే నాన్యతరస్య యౌగికత్వే గ్రాహ్యే పి న బ్రహ్మాగ్నిశబ్దయోస్తుల్యత్వాదశక్యనిర్ణయత్వం వాచ్యం - ఉపక్రమాద్యనుగుణ్యాదగ్నిశబ్దావయవార్థస్య బ్రహ్మణి పుష్కలతయా చ బ్రహ్మశబ్దప్రాబల్యాత్తద్విపరీతోఽగ్నిశబ్దో దుర్బలత్వాద్యౌగిక ఇతి హి సూత్రతాత్పర్యం. ఏవం వా- అస్యాం విద్యాయామగ్నిశరీరత్వానుసన్ధానమేవ సూత్రకారమతం *తథా దృష్ట్యుపదేశాదితిదర్శితం - జైమినిమతం తు సామాన్యేన పరమాత్మపరతయా తాత్పర్యలిఙ్గైరవగతేషు ప్రకరణేష్వర్థాన్తరరూఢశబ్దానాం [illegible]పరమాత్మపరత్వేఽవశ్యం భావిని సతి అవయవశక్త్యా సాక్షాదేవ తత్పరత్వం వర్ణనీయమిత్యేవం రూపం నైతత్ప్రకరణనియమమాత్రవిషయం. అస్య చ న్యాయస్య సామాన్యేనోపజీవ్యతయా యత్ర క్వచిద్వక్తవ్యత్వే సతి అత్ర పరమాత్మపర్యన్తనిర్వాహప్రసక్త్యాదిహాభ్యధాయి.

*యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమభివిమానమిత్యపరిచ్ఛిన్నస్యపరస్య బ్రహ్మణో ద్యుప్ర
భృతిపృథివ్యన్తప్రదేశసమ్బన్ధిన్యామాత్రయాపరిచ్ఛిన్నత్వం కథముపపద్యతే - తత్రాహ.

౩౦॥ సూ. అభివ్యక్తేరిత్యాశ్మరథ్యః॥ ఉపాసకాభివ్యక్త్యర్థం ప్రాదేశమాత్రత్వం ప
రమాత్మన ఇత్యాశ్మరథ్య ఆచార్యో మన్యతే - ద్యౌర్మూర్ధా ఆదిత్యశ్చక్షుర్వాయుః ప్రాణ ఆకాశో మధ్యకాయ ఆపో
వస్తిః పృథివీ పాదావితి ద్యుప్రభృతిప్రదేశసమ్బన్ధిన్యామాత్రయాపరిచ్ఛిన్నత్వం కృత్స్నమభివ్యాప్తవతో విగత
మానస్యాప్యభివ్యక్తేరేవ హేతోర్భవతి. ....

మూర్ధప్రభృత్యవయవవిశేషైః పురుషవిధత్వం పరస్య బ్రహ్మణః కిమర్థమితి చేత్ - తత్రాహ.

౩౧॥ సూ. అనుస్మృతేర్బాదరిః॥ తథోపాసనార్థమితి బాదరిరాచార్యో మన్యతే.
*యస్త్వేతమేవమభివిమానమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్తే స సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మ
స్వన్నమత్తీతి బ్రహ్మప్రాప్తయే హ్యుపాసనముపదిశ్యతే. ఏతమేవమితి ఉక్తప్రకారేణ పురుషాకారమిత్యర్థః.
సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మసు వర్తమానం యదన్నం- భోగ్యం తదత్తి- సర్వత్ర వర్తమానం
స్వతఏవానవధికాతిశయానన్దం బ్రహ్మానుభవతి. యత్తు సర్వైః కర్మవశ్యైరాత్మభిః ప్రత్యేకమనన్యసాధారణమ
న్నం భుజ్యతే - తన్ముముక్షుభిస్త్యాజ్యత్వాదిహానగృహ్యతే. ....

యదిపరమాత్మా వైశ్వానరః- కథం తస్యోరః ప్రభృతీనాం వేద్యాదిత్వోప
దేశః - యావతా జాఠరాగ్నిపరిగ్రహ ఏవైతదుపపద్యత ఇత్యత్రాహ.

౩౨॥ సూ. సమ్పత్తేరితి జైమినిస్తథాహి దర్శయతి॥ అస్యపరమాత్మన ఏవ వైశ్వాన
రస్య ద్యుప్రభృతిపృథివ్యన్తశరీరస్య సమారాధనభూతాయాః ఉపాసకైరహరహః క్రియమాణాయాః ప్రా

ణాహుతేర్విద్యాయా అసాధారణత్వాత్. అత ఏవ హ్యవయవశక్త్యా ఆకాశశబ్దో వ్యాఖ్యాతః. సామాన్యేనోపజీవ్యస్యన్యాయస్యేహాప్యుపజీవ్యత్వాద్వి
ద్యాభేద ఇతి చేన్న- చిదచిద్విశేషాసాధారణలిఙ్గాన్వితేషు వాక్యేషు తచ్ఛరీరత్వాశ్రయణస్యన్యాయ్యత్వేనాస్యన్యాయస్య చిదచిదసాధారణలిఙ్గరహితవా
క్యవిషయత్వాత్. అత్ర చ జాఠరలిఙ్గాన్యుపలభ్యన్తే- అత ఏవ హి సూత్రకారస్తథాప్యుపదేశాదిత్యస్వమతముక్తవాన్. యథా న ద్వితీయే తత్కృత్వా అ
వఘాతాదీనాం వ్రీహిశేషత్వం చిన్తితం- తద్వజ్జాఠరలిఙ్గాభావేన తద్విశిష్టత్వాసంభవే పరమాత్మపరత్వం సిధ్యతీత్యన్వారుహ్యాదర్శితం జైమినిమతం. అతో
న విద్యాభేదః. ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యస్త్వేతమితి)

౩౦॥ సూ. అభివ్యక్తేరిత్యాశ్మరథ్యః॥ పరిచ్ఛిన్నత్వం మహాభూతతృతీయదేవతయోరేవసమ్భవతీతి శఙ్కాపరిహారార్థమిదం సూ
త్రం అభివ్యక్త్యర్థం- బుద్ధిసౌకర్యాయేత్యర్థః. పరిచ్ఛిన్నత్వే హి బుద్ధిసౌకర్యం స్యాత్. ఉక్తమర్థం వివృణోతి (ద్యౌర్మూర్ధేత్యాదినా) ద్యుప్రభృతిప్రదే
శేత్యాదినా ప్రాదేశమాత్రశబ్దో వ్యాఖ్యాతః *అభివిమానమిత్యత్రాభిశబ్దం వ్యాచష్టే (కృత్స్నమభివ్యాప్తవత ఇతి) విమానశబ్దం వ్యాచష్టే (విగతమానస్యేతి)

ఉత్తరసూత్రస్యశఙ్కామాహ (మూర్ధప్రభృతీతి) ప్రాకృతమూర్ధాద్యవయవత్వమ
ప్రాకృతరూపస్య పరమాత్మనో న సంభవతి - అపి తు దేవతాయా ఏవ సంభవతీత్యభిప్రాయః.

౩౧॥ సూ. అనుస్మృతేర్బాదరిః॥ ప్రాకృతమూర్ధాద్యవయవత్వాసంభవపరిహారార్థత్వాభిప్రాయేణ సూత్రం వ్యాచ
ష్టే (తథేత్యాదినా) అనుస్మృతిః- ఉపాసనం. ఉపాసనార్థం పురుషవిధత్వమిత్యర్థః. కథముపాసనార్థత్వం - బుద్ధ్యారోహార్థత్వం కిం న స్యాదిత్యత్రాహ
(యస్త్వేతమితి) ఉదాహృతవాక్యే పురుషవిధత్వముపాస్యాకారతయా న ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ (ఏతమేవమితి) అత్ర ముక్తిఫలవాచిశబ్దః క ఇత్య
త్రాహ (సర్వేష్వితి) అన్నశబ్దస్య ప్రసిద్ధాన్నపరత్వానుపపత్తిమాహ (యత్త్వితి) ....

ఏవం పరమాత్మనో ద్యుప్రభృతిప్రదేశసంబన్ధిన్యామాత్రయా పరిచ్ఛిన్నత్వే పురుషవిధత్వే చ ప్రయోజనముక్తేన భూతతృతీయదేవ
తాప్యుదాసకృతః. అథోత్తరసూత్రస్య జాఠరశఙ్కాప్యుదాసకత్వం దర్శయన్ తదవతారయతి (యదీతి) యావతా- ప్రత్యుతేత్యర్థః.

౩౨॥ సూ. సంపత్తేరితి జైమినిస్తథాహి దర్శయతి॥ కస్య సంపత్తిః- సా చ కీదృశీత్యపేక్షాయామాహ (అస్యేతి) సంపత్తిః-

ణాహుతేరగ్నిహోత్రత్వసమ్పాదనాయాయమురః ప్రభృతీనాం వేదిత్వాద్యుపదేశ ఇతి జైమినిరాచార్యో మన్యతే. తథా హి పరమాత్మోపాసనోచితమేవ ఫలం, ప్రాణాహుత్యా అగ్నిహోత్రసమ్పత్తిం చ దర్శయతీయం శ్రుతిః * స య ఇదమవిద్వానగ్నిహోత్రం జుహోతి యథాఙ్గారానపోహ్య భస్మని జుహుయాత్తాదృక్తత్స్యాత్ అథ య ఏతదేవం విద్వానగ్నిహోత్రం జుహోతి తస్య సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మసు హుతం భవతి తద్యథేషీకతూలమగ్నౌ ప్రోతం ప్రదూయేతైవం హాస్య సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్త ఇతి. . . .

33॥ సూ. ఆమనన్తి చైనమస్మిన్॥ (ఏనం) పరమపురుషం ద్యుమూర్ధత్వాదివిశిష్టం వైశ్వానరం (అస్మిన్) ఉపాసకశరీరే ప్రాణాహుత్యాధారత్వాయ ఆమనన్తి చ * తస్య హ వా ఏతస్యాత్మనో వైశ్వానరస్య మూర్ధైవ సుతేజా ఇత్యాదినా. అయమర్థః-* యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమభివిమానమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్త ఇతి త్రైలోక్యశరీరస్య పరమాత్మనో వైశ్వానరస్యోపాసనం విధాయ * సర్వేషు లోకేష్విత్యాదినా బ్రహ్మప్రాప్తిం చ ఫలముపదిశ్య అస్యైవోపాసనస్యాఙ్గభూతం ప్రాణాగ్నిహోత్రం * తస్య హ వా ఏతస్యేత్యాదినోపదిశతి- యః పూర్వముపాస్యత్వేనోపదిష్టో వైశ్వానరస్తస్యావయవభూతానగ్న్యాదిత్యాదీన్ సుతేజో విశ్వరూపాదినామధేయానుపాసకశరీరే మూర్ధాదిపాదాన్తేషు సమ్పాదయతి. * మూర్ధైవ సుతేజాః - ఉపాసకస్య మూర్ధైవ పరమాత్మమూర్ధభూతా ద్యౌరిత్యర్థః. * చక్షుర్విశ్వరూపః - ఆదిత్య ఇత్యర్థః. * ప్రాణః పృథగ్వర్త్మా- వాయురిత్యర్థః. * సన్దేహో బహులః - ఉపాసకస్య మధ్యకాయ ఏవ పరమాత్మమధ్యకాయభూత ఆకాశ ఇత్యర్థః. * వస్తిరేవ రయిః - అస్య వస్తిరేవ తదవయవభూతా ఆప ఇత్యర్థః. * పృథివ్యేవ పాదౌ- అస్య పాదావేవ తత్పాదభూతా పృథివీత్యర్థః. ఏవముపాసకస్య శరీరే పరమాత్మానం త్రైలోక్యశరీరం వైశ్వానరం సన్నిహితమనుసన్ధాయ స్వకీయాన్యురోలోమహృదయమనాంస్యాస్యం ప్రాణాహుత్యాధారస్య పరమాత్మనో వైశ్వానరస్య వేదిబర్హిర్గార్హపత్యాన్వాహార్యపచనాహవనీయానగ్నిహోత్రోపకరణభూతాన్ పరికల్ప్య ప్రాణాహుతేశ్చాగ్నిహోత్రత్వం పరికల్ప్య ఏవం విధేన ప్రాణాగ్నిహోత్రేణ పరమాత్మానం వైశ్వానరమారాధయేదితి * ఉర ఏవ వేదిర్లోమాని బర్హిర్హృదయం గార్హపత్య ఇత్యాదినోపదిశ్యతే. అతః పరమాత్మా పురుషోత్తమ ఏవ వైశ్వానర ఇతి సిద్ధమ్. సమాప్తం వైశ్వానరాధికరణమ్. ....

సంపాదనం. అతస్మిన్ తత్కల్పనం. * తథా హి దర్శయతీతి సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (తథేతి) (పరమాత్మోపాసనోచితమేవ ఫలమితి) అగ్నిహోత్రసంపత్తేః పరమాత్మసమారాధనార్థత్వం * తస్య సర్వేషు లోకేష్విత్యాద్యుక్తఫలనిర్దేశ ఏవ జ్ఞాపయతీతి భావః. (స య ఇదమిత్యాది) ఇదమవిద్వాన్ - ఇదం- ఉరః ప్రభృతీనామగ్నిహోత్రోపకరణతామజానన్. యోఽగ్నిహోత్రం- ప్రాణాహుతిం. జుహోతి - అనుతిష్ఠతీత్యర్థః. * ఏతదేవం విద్వానిత్యత్రాప్యేవమర్థః. * సర్వేష్వాత్మసు హుతం భవతీతి - సర్వాత్మకభగవదారాధనేన సర్వసమారాధితం భవతీతి హుతప్రకర్షోక్తిః. అస్యాగ్నిహోత్రస్య పరమాత్మారాధనత్వజ్ఞాపనార్థం తదఙ్గకపరోపాసనఫలం దర్శయతి (తద్యథేషీకేతి)..

పరస్యాత్మనో ద్యుప్రభృతిశరీరకత్వమయుక్తం- ఉపాసకస్య మూర్ధాద్య
వయవానామేవ ద్యుప్రభృతిత్వేనోపాసనవిధానాదితి శఙ్కాయామాహ.

33॥ సూ. ఆమనన్తి చైనమస్మిన్॥ ఏనమితి పదం వ్యాచష్టే (ద్యుమూర్ధత్వాదీతి) అన్వాదేశవిషయత్వాన్నాదేశః - అన్వాదేశః- అన్వాఖ్యానం. తస్మాదేనమితి పదముక్తధర్మోపేతముక్తధర్మిణం పరామృశతీతి భావః. ఉపాసకశరీరే ద్యుమూర్ధత్వాద్యనుసన్ధానం పరమాత్మనో ద్యుమూర్ధత్వాదేర్న విరోధి- ఉభయస్యాపి విహితత్వాత్. అత ఉపాసకశరీర ఏవ ద్యుమూర్ధత్వాద్యవయవత్వనిత్యవధారణకల్పనమయుక్తమిత్యర్థః. ఏనమిత్యత్ర గర్భితమర్థం వివృణ్వన్నుభయస్య విహితత్వముపపాదయతి (అయమర్థ ఇత్యాదినా) (బ్రహ్మప్రాప్తిం చ ఫలముపదిశ్యేతి) ఫలవత్సన్నిధావఫలం తదఙ్గమితి న్యాయాత్ బ్రహ్మప్రాప్తిఫలకత్వేనోక్తస్య వైశ్వానరోపాసనస్య ప్రాణాగ్నిహోత్రమఙ్గమితి హి ప్రాయః. కథం ప్రాణాగ్నిహోత్రస్యాఫలత్వం- * అథ య ఏతదేవం విద్వాన్ * తద్యథేషీకతూలమిత్యాదినా తస్య హి ఫలం శ్రూయత ఇతి చేన్న- ప్రాణాహుతిమాత్రస్య సర్వపాపనివృత్తిపూర్వకాపరిచ్ఛిన్నఫలహేతుత్వాయోగాత్ అఙ్గభూతస్యాపి ప్రాణాగ్నిహోత్రస్యాఙ్గిద్వారా ముక్తిరేవ ఫలమితి జ్ఞాపయితుం * యస్త్వేతమేవమిత్యాదినోక్తవైశ్వానరోపాసనఫలాన్తర్గతానిష్టనివృత్త్యంశస్యోక్తతయాఽఙ్గిఫలవిరోధిఫలాశ్రవణేన * తస్య హ వా ఇత్యాదివాక్యప్రతిపన్నస్యాఙ్గభావస్యానపోదితత్వాత్. * తస్య హ వా ఇత్యాదివాక్యస్యార్థమాహ (యః పూర్వమితి) అవాన్తరవాక్యాని ప్రత్యేకం వ్యాచష్టే (మూర్ధేత్యాదినా) అధికరణార్థప్రతిపత్తిసౌకర్యార్థం పూర్వసూత్రవిషయవాక్యార్థం క్రమప్రాప్తమేతత్సూత్రార్థేన సంగతముపన్యస్యతి (ఏవమిత్యాదినా) అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి)...

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే
ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

అభివ్యక్తేరనుస్మరణీయత్వం, ద్యుప్రభృతిమూర్ధత్వాదిసంపాదనం, మస్తకచిబుకాన్తరాళే పరస్యస్థితేర్జాబాలశ్రుత్యా ప్రతిపాదన, మితి అభివ్యక్తేరిత్యాదిసూత్రచతుష్టయార్థ ఇతరైరుక్తః- తన్మతే సూత్రాణాం పరిహరణీయశఙ్కాయా అభావాద్వైయర్థ్యమేవస్యాత్. అతో యథోక్త ఏవార్థః

వైశ్వానరాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహారీతకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయేన
శ్రీమద్వరదరాజాచార్యపాదసేవాసమధిగతభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన
శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

ఏతత్పర్యన్తసూత్రసముదాయసఙ్ఖ్యా-౬౫.— సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా-౧౭.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

ప్రథమాధ్యాయే— తృతీయపాదః.

ద్యుభ్వాద్యధికరణమ్.

—※—

॥ ద్యుభ్వాద్యాయతనంస్వశబ్దాత్ ॥

ఆథర్వణికాఅధీయతే *యస్మిన్ద్యౌఃపృథివీచాన్తరిక్షమోతంమనస్సహప్రాణైశ్చసర్వైస్తమేవైకంజానథాత్మానమన్యావాచోవిముఞ్చథఅమృతస్యైషసేతురితి. తత్ర సంశయఃకిమయంద్యుపృథివ్యాదీనామాయతనత్వేనశ్రూయమాణోజీవః - ఉతపరమాత్మేతి. కింయుక్తం. జీవఇతి. కుతః. *అరాఇవరథనాభౌసంహతాయత్రనాడ్యస్సఏషోన్తశ్చరతేబహుధాజాయమానఇతిపరస్మిన్ శ్లోకేపూర్వవాక్యప్రస్తుతంద్యుపృథివ్యాద్యాయతనంయత్రేతిపునరపిసప్తమ్యానేనపరామృశ్యతస్యనాడ్యాధారత్వముక్త్వాపునరపి *సఏషోన్తశ్చరతేబహుధాజాయమానఇతితస్యబహుధాజాయమానత్వంచోచ్యతే-నాడీసమ్బన్ధోదేవాదిరూపేణబహుధాజాయమానత్వంచజీవస్యైవధర్మః. అస్మిన్నపిశ్లోకే * ఓతంమనస్సహప్రాణైశ్చసర్వైరితి ప్రాణపఞ్చకస్యమనసశ్చాశ్రయత్వముచ్యమానంజీవధర్మఏవ. ఏవం జీవత్వేనిశ్చితేసతి ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనత్వాదికంయథాకథఞ్చిత్సఙ్గమయితవ్యమితి ....

ఏవమస్పష్టజీవలిఙ్గకానివాక్యానిపరమాత్మపరత్వేననిర్ణీతాని.అథస్పష్టజీవలిఙ్గకానివిచార్యన్తఇతిపాదసఙ్గతిః. పూర్వస్మిన్నధికరణే ద్యుపృథివ్యాదిసమ్బన్ధినఃపరమాత్మత్వముక్తం. ద్యుపృథివ్యాదిసమ్బన్ధిత్వంపరమాత్మవ్యతిరిక్తస్యదృశ్యతఇతిశఙ్కయాఽనన్తరాధికరణారమ్భఇత్యవాన్తరసంగతిః. యద్వా-*అదృశ్యత్వాదిగుణకఇత్యధికరణత్రైలోక్యశరీరత్వేనపరమాత్మత్వేసాధితేతచ్ఛరీరకత్వమపరమాత్మనోపిదృశ్యతఇతిశఙ్కాయాంవైశ్వానరాధికరణం ప్రాప్తం-అథాస్యామేవోపనిషదికతిపయవాక్యానాంపరమాత్మవ్యతిరిక్తపరత్వశఙ్కాయామదృశ్యత్వాదిగుణకచిన్తనస్యాసమాప్తిబుద్ధ్యాతృతీయపాదాద్యాధికరణారమ్భఇత్యవాన్తరసంగతిః. అత్రనిరసనీయజీవలిఙ్గానాంస్పష్టత్వాదిదమధికరణమదృశ్యత్వాదిగుణకనిరూపణాత్పృథక్కృత్యతృతీయపాదేనివేశితం-పాదభేదస్యస్పష్టాస్పష్టజీవలిఙ్గతానిబన్ధనత్వాత్.

౧॥ సూ. ॥ ద్యుభ్వాద్యాయతనంస్వశబ్దాత్ ॥ ద్యుభ్వాద్యాయతనమిత్యేతావతివక్తవ్యేపిద్యుభ్వాదీత్యుక్తైరయంభావః- ఊర్ధ్వాధరాశ్చేతికోటిద్వయాన్తర్గతాలోకాః- తత్ప్రదర్శనార్థాద్యుభూశబ్దావితి. విషయమాహ (ఆథర్వణికాఇతి) (తత్రేతి) కింద్యుపృథివ్యాద్యాయతనంజీవః- ఉతపరమాత్మేతివిచారః. తదర్థం *యస్మిన్ద్యౌరిత్యాదివాక్యజాతంకిమదృశ్యత్వాదిగుణకప్రకరణాద్భిన్నం- ఉతాభిన్నం. తదర్థంమనఃప్రాణాదిసమ్బన్ధఃకిముపకరణోపకరణిత్వలక్షణః- ఉతాధారాధేయభావలక్షణః. తదర్థంద్యుపృథివ్యాద్యాయతనత్వామృతసేతుత్వాదిధర్మాః కింకర్మఫలాత్మజ్జీవస్యసంభవన్తి-ఉతఅనన్యతఇతి. యదాకర్మఫలాత్మత్వసంభవన్తి-తదామనఆదిసంబన్ధస్యకరణతద్వత్తారూపతయాతస్యపరప్రకరణవిచ్ఛేదకత్వేనద్యుభ్వాద్యాయతనంజీవస్స్యాత్.యదాఽమృతసేతుత్వాదయోఽనన్యతోధర్మాః-తదామనఆదిసంబన్ధస్యఆధారాధేయభావరూపత్వేనపరప్రకరణావిచ్ఛేదాద్ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనంపరమాత్మేతిఫలితంస్యాత్. *అరాఇవేత్యాదేరనన్తరశ్లోకస్యద్యుభ్వాద్యాయతనవిషయత్వందర్శయన్ జీవలిఙ్గమాహ (పూర్వవాక్యేతి) లిఙ్గాన్తరమాహ (పునరపిసఏషఇతి) తతఃకిమిత్యత్రాహ (నాడీసంబన్ధఇతి) నాడీనామిన్ద్రియసంబన్ధిత్వేనజీవస్యజ్ఞానప్రసరహేతుత్వాత్ *తాభిఃప్రత్యవసృప్యపురీతతిశేతే*తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతివిష్వఙ్ఙన్యాఉత్క్రమణేభవన్తీత్యాదిశ్రుతిభిర్జీవస్యనాడీసంయోగప్రసిద్ధేః, శ్రుతత్వంబద్ధోజీవలిఙ్గమితిభావః, దేవాదిరూపేణేతిబహుధాశబ్దవివరణం.అన్తరాదిత్యవిద్యాయామకర్మకృతస్వేచ్ఛాపరిగృహీతదివ్యవిగ్రహయోగస్సమర్థితః- నతుదేవాదిసజాతీయరూపైర్బహుధాజాయమానత్వంబహుధాశబ్దార్థఇతిసూత్రకారేణనిరూపితం-అతస్తస్యజీవత్వశఙ్కాయుక్తేతిభావః. *యస్మిన్ద్యౌరితిపూర్వశ్లోకేజీవధర్మందర్శయతి (అస్మిన్నపీతి) ననుకథంమనఃప్రాణసంబన్ధస్యజీవత్వసాధకతయోపన్యాసః- సహిపరస్యసంభవతీతి*సర్వత్రప్రసిద్ధోపదేశాదిత్యత్రోక్తం.సత్యం-తథాపిమనఃప్రాణైరుపకరణోపకరణిత్వలక్షణసంబన్ధస్యస్వరసతఃప్రతీతేః, తస్యచాపవాదాభావేసతికార్యకరత్వేనప్రాగుక్తనిర్వాహాయోగాచ్ఛఙ్కాయుక్తేతిభావః. అతోనాడీసంబన్ధబహుధాజాయమానత్వమనఃప్రాణాధారత్వజీవలిఙ్గైఃపూర్వపక్షోత్థానంయుక్తం. తత్రైవపక్షే ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనత్వరూపపరమాత్మలిఙ్గంకథమిత్యత్రాహ (ఏవంజీవత్వేనిశ్చితఇతి) ద్వయోరపిజీవపరగామిలిఙ్గప్రతిభానేనవిరోధాత్స్వతరలిఙ్గశక్తేఽవశ్యమ్భావిని - యల్లిఙ్గస్యోత్తరశ్లోకప్రతిపన్నలిఙ్గద్వయానుగుణ్యం - తల్లిఙ్గానుసారిణ్యర్థనిర్ణయేకర్తవ్యేసతీత్యర్థః. (యథాకథంచిత్సంగమయితవ్యమితి). జీవస్యద్యుపృథివ్యాద్యాధారత్వంస్వరూపేణవాకర్మద్వారావాముక్తావస్థాయాంవికసితజ్ఞానేనవాసంభవతీతిభావః....

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే. (ద్యుభ్వాద్యాయతనం స్వశబ్దాత్) ద్యుపృథివ్యాదీనామాయతనం పరం బ్రహ్మ. కుతః. (స్వశబ్దాత్) పరబ్రహ్మసాధారణశబ్దాత్. *అమృతస్యైష సేతురితి పరస్య బ్రహ్మణోఽసాధారణశ్శబ్దః- *తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి। నాన్యః పన్థా అయనాయ విద్యత ఇతి సర్వత్రోపనిషత్సు స ఏవామృతత్వప్రాప్తిహేతుశ్శ్రూయతే. సినోతేర్బన్ధనార్థత్వాత్ సేతుః- అమృతస్య ప్రాపక ఇత్యర్థః. సేతురివ వా సేతుః. నద్యాదిషు సేతుర్హి కూలస్య ప్రతిలమ్భకః-సంసారార్ణవపారభూతస్యామృతస్యైష ప్రతిలమ్భక ఇత్యర్థః. ఆత్మశబ్దశ్చ నిరుపాధికః పరస్మిన్ బ్రహ్మణి ముఖ్యవృత్తః - ఆప్నోతీతి హ్యాత్మా - స్వేతరసమస్తస్య నియన్తృత్వేన వ్యాప్తిస్తస్యైవ సమ్భవతి. అతస్సోఽపి తస్యైవ శబ్దః. *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యాదయశ్చోపరితనాః పరస్యైవ బ్రహ్మణశ్శబ్దాః. నాడ్యాధారత్వం తస్యాపి సమ్భవతి - *సన్తతం సిరాభిస్తు లమ్బత్యాకోశసన్నిభమిత్యారభ్య *తస్యాశ్శిఖాయా మధ్యే పరమాత్మా వ్యవస్థిత ఇతి శ్రవణాత్. *బహుధా జాయమాన ఇత్యపి పరస్మిన్ బ్రహ్మణి సఙ్గచ్ఛతే - *అజాయమానో బహుధా విజాయతే తస్య ధీరాః పరిజానన్తి యోనిమితి దేవాదీనాం సమాశ్రయణీయత్వాయ తత్తజ్జాతీయరూపసంస్థానగుణకర్మసమన్వితః స్వకీయం స్వభావమజహదేవ స్వేచ్ఛయా బహుధా విజాయతే పరః పురుష ఇత్యభిధానాత్. స్మృతిరపి *అజోఽపి సన్నవ్యయాత్మా భూతానామీశ్వరోఽపి సన్। ప్రకృతిం స్వామధిష్ఠాయ సమ్భవామ్యాత్మమాయయేతి. మనః ప్రభృతిజీవోపకరణాధారత్వం చ సర్వాధారస్య పరస్యైవోపపద్యతే. ....

ఇతశ్చ పరమపురుషః.

౨॥ సూ. ॥ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశాచ్చ॥ అయం ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనభూతః పురుషః సంసారబన్ధాన్ముక్తైరపి ప్రాప్యతయా వ్యపదిశ్యతే *యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణం కర్తారమీశం పురుషం బ్రహ్మయోనిం। తదా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతి * యథా నద్యస్స్యన్దమానాస్సముద్రేఽస్తం గచ్ఛన్తి నామరూపే విహాయ। తథా విద్వాన్నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరం పురుషముపైతి దివ్యమితి. సంసారబన్ధనాద్విముక్తా ఏవ హి విధూతపుణ్యపాపా నిరఞ్జనా నామరూపాభ్యాం వినిర్ముక్తాశ్చ- పుణ్యపాపనిబన్ధనాచిత్సంసర్గప్రయుక్తనామరూపభాక్త్వమేవ హి సంసారః. అతో విధూతపుణ్యపాపైర్నిరఞ్జనైః ప్రకృతిసంసర్గరహితైః పరేణ బ్రహ్మణా పరమం సామ్యమాపన్నైః ప్రాప్యతయా నిర్దిష్టో ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనభూతః పురుషః పరం బ్రహ్మైవ. ....

పరబ్రహ్మసాధారణశబ్దాదిభిః పరమేవ బ్రహ్మేతి ప్రసాధ్య ప్రత్యగాత్మాసాధారణశబ్దాభావాచ్చాయం పర ఏవేత్యాహ.

(ద్యుపృథివ్యాదీనామిత్యాది) సేతుశబ్దస్య సలిలనిరోధకే ప్రసిద్ధత్వేనామృతస్య నిరోధకత్వప్రసఙ్గేన రూఢార్థానుపపత్తేః సత్యామస్వారస్యసామ్యాత్తముభయథా వ్యాచష్టే (సినోతేరితి, సేతురివ వేతి,చ) ప్రథమనిర్వాహే రూఢిపరిత్యాగాదస్వారస్యం-ద్వితీయే త్వగత్యా రూఢార్థగతగుణయోగపరత్వాదస్వారస్యం. గుణయోగఫలితమర్థమాహ (సంసారేతి) శ్యేనసాదృశ్యాద్యాగే శ్యేనశబ్దవత్ సేతుసాదృశ్యాత్పరమాత్మని సేతుశబ్దః-విహఙ్గయాగయోర్నిపత్యాదానం సామ్యం.*అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మేతి శ్రుత్యనుసారేణాత్మశబ్దం వ్యాచష్టే (ఆత్మశబ్దశ్చేతి) ఆత్మశబ్దో న వ్యాప్తిమాత్రవాచీ- కిన్తు వ్యాప్తివిశేషవాచీ-యోగరూఢత్వాత్. న హి గగనాదిష్వాత్మశబ్దప్రయోగః-అతో నియన్తృరూపవ్యాప్తివిశేషవాచీత్యర్థః. *అమృతస్యైష సేతుః*ఆత్మానం *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యాదయః స్వశబ్దా ఇత్యర్థః. పరోక్తహేతునిర్వాహమాహ (నాడ్యాధారత్వమిత్యాదినా) నాడ్యాధారత్వం హృదయద్వారా పరమాత్మనస్సంభవతీత్యర్థః. (అజాయమాన ఇతి) జన్మనో హేతువిశేషః ఫలవిశేషశ్చేతి భావః. తద్ద్వయం ద్యోతయన్నాహ (స్మృతిరపీతి)........

౨॥ సూ. ॥ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశాచ్చ॥ నామరూపప్రహాణమాత్రం ప్రళయదశాయామప్యస్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం విధూతపుణ్యపాపత్వపూర్వకత్వం నామరూపప్రహాణస్య దర్శయితుం శ్రుతివాక్యద్వయోపాదానం. ఉపాత్తశ్రుతివాక్యే బన్ధాన్ముక్త ఇతి శబ్దస్యాశ్రుతత్వాన్ముక్తిప్రతిపాదనం దర్శయతి (సంసారబన్ధనాదితి) వాక్యద్వయోక్తవిశేషణాన్యాహ (విధూతేతి) ముక్తత్వముపపాదయతి (పుణ్యపాపేతి) వాక్యద్వయోక్తవిశేషణాని విశదీకుర్వన్సూత్రార్థం పరమసామ్యేన ఘటయతి (అత ఇతి) నిరఞ్జనశబ్దవ్యాఖ్యానం ప్రకృతిసంసర్గరహితైరితి పదం. (పరమం సామ్యమితి) యేన గుణేన సామ్యం తస్యాపరిచ్ఛిన్నత్వం పరమసామ్యం - న తు సర్వథా సామ్యం. ....

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (పరబ్రహ్మేతి) పూర్వమన్వయ ఉక్తః- అథ తద్వ్యతిరేక ఉచ్యత ఇత్యర్థః.

౩॥ సూ. నానుమానమతచ్ఛబ్దాత్ ప్రాణభృచ్చ॥ యథాఽస్మిన్ప్రకరణే ప్రతిపాదకశబ్దాభావాత్ప్రధానం న ప్రతిపాద్యం- ఏవం ప్రాణభృదపీత్యర్థః. అనుమీయత ఇత్యనుమానం పరోక్తం ప్రధానముచ్యతే. అనుమానప్రమితత్వాదానుమానమితి వా. (అతచ్ఛబ్దాత్) తద్వాచిశబ్దాభావాదిత్యర్థః. అర్థాభావే యదవ్యయమిత్యవ్యయీభావః. ....

ఇతశ్చాయం న ప్రత్యగాత్మా.

౪॥ సూ. భేదవ్యపదేశాత్॥ *సమానే వృక్షే పురుషో నిమగ్నోఽనీశయా శోచతి ముహ్యమానః। జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశమస్య మహిమానమితి వీతశోక ఇత్యాదిభిర్హి వాక్యైర్భేదేనాయం వ్యపదిశ్యతే. అనీశయా- భోగ్యభూతయా ప్రకృత్యా ముహ్యమానః శోచతి జీవః - అయం యదా స్వస్మాదన్యం సర్వస్యేశం ప్రియమాణం, అస్య- ఈశ్వరస్య మహిమానం చ నిఖిలజగన్నియమనరూపం, పశ్యతి- తదా వీతశోకో భవతి.

౫॥ సూ. ప్రకరణాత్॥ ప్రకరణం చేదం పరస్య బ్రహ్మణ ఇతి *అదృశ్యత్వాదిగుణ

౩॥ సూ. నానుమానమతచ్ఛబ్దాత్ప్రాణభృచ్చ॥ సూత్రసఙ్గతేర్బుద్ధిస్థత్వాయ ప్రథమం సంగచ్ఛమానం సూత్రస్య వాక్యార్థమాహ (యథేతి) ద్యుభ్వాద్యాయతనత్వేఽభిహితే ప్రధానశఙ్కానుదయేన తస్య వ్యుదసనీయత్వాభావాత్తదుపన్యాసో దృష్టాన్తతయేతి భావః. కిమత్ర ప్రధానోపస్థాపకం పదమిత్యాకాఙ్క్షాయాం వ్యాఖ్యేయం పదం వ్యాచష్టే (అనుమీయత ఇతి) *కృత్యల్యుటో బహులమితి బహులగ్రహణాత్ కర్మణి ల్యుడితి భావః. (అనుమానేతి)*శేష ఇత్యణ్ప్రత్యయే ఆదివృద్ధౌ చ సత్యామానుమానమితి రూపం భవతి. తద్వ్యతిరిక్తవాచిశబ్దాదితి ప్రతీతిశఙ్కానివృత్త్యర్థం *అతచ్ఛబ్దాదితి పదం వ్యాచష్టే (తద్వాచీతి) అర్థాభావే యదవ్యయమితి న సూత్రోపాదానం- అపి త్వర్థోపాదానం- సూత్రస్య ద్రాఘీయస్త్వాత్. అయమభిప్రాయః- *అతచ్ఛబ్దాదితి బహువ్రీహిస్తావదనుపపన్నః- తదా తచ్ఛబ్దరహితాదితి స్యాత్- తతశ్చ విశేష్యాన్తరం హేతుతయాఽన్వేష్టవ్యం- తచ్చానుపలభ్యమానం. తత్పురుషత్వే నఞ్స్తత్పదేన శబ్దపదేన వా సమాసః స్యాత్. తత్ర ప్రథమే అస్మిన్ ఇత్యపేక్షాయాం ప్రకృతాత్పరమాత్మనోఽన్యత్ప్రధానం జీవో వా యద్వ్యతచ్ఛబ్దార్థః- తదా ప్రధానపురుషవాచిశబ్దాదిత్యుక్తం స్యాత్- తతశ్చాసిద్ధిః ప్రతిజ్ఞాతార్థవిరోధశ్చ స్యాత్. అసః ప్రధానాదివ్యతిరిక్తః పరమాత్మా చేత్- తద్వాచిశబ్దాదిత్యుక్తే *స్వశబ్దాదిత్యనధికార్థత్వం స్యాత్- తథా చ సతి నానుమానమత ఏవ ప్రాణభృచ్చేత్యార్జవేన శక్యే సూత్రప్రణయనే కుటిలోక్తిర్విఫలా స్యాత్. నఞ్స్తచ్ఛబ్దపదేన సమాసపక్షేఽపి తద్వాచిశబ్దవ్యతిరిక్తశబ్దాదిత్యుక్తం స్యాత్. తదా తచ్ఛబ్దః ప్రధానజీవపరశ్చేత్తద్వాచిశబ్దవ్యతిరిక్తశబ్దాదిత్యుక్తం భవతి- తత్ *స్వశబ్దాదిత్యనధికార్థం. తచ్ఛబ్దః పరమాత్మపరశ్చేత్- తద్వాచిశబ్దవ్యతిరిక్తాదితి హేతుః ప్రతిజ్ఞాతార్థవిరుద్ధార్థస్స్యాత్. అతః పారిశేష్యాదర్థాభావేఽవ్యయీభావ ఇతి.......................................

(ఇతశ్చాయం న ప్రత్యగాత్మేతి) ప్రాణభృత్ప్రతిషేధకసూత్రానన్తర్యాత్తదనన్తరసూత్రస్యాపి ప్రాణభృత్ప్రతిషేధపరత్వమిత్యర్థః. అయం శబ్దో ద్యుభ్వాద్యాయతనాత్మవిషయః. ముక్తోపసృప్యసూత్రవిషయవాక్యే *పశ్యతే రుక్మవర్ణమిత్యుక్తం- *జుష్టం యదా పశ్యతీతి తత్తుల్యార్థతయా బుద్ధిస్థవాక్యాన్తరప్రతిపన్నం హేతుమాహ.

౪॥ సూ. భేదవ్యపదేశాత్॥ *సమానే వృక్ష ఇతి మన్త్రే అన్యశబ్దార్థో భేదవ్యపదేశశబ్దేన వివక్షితః. అత్రాన్యశబ్దస్య ద్యుభ్వాద్యాయతనవిషయత్వం కథమితి శఙ్కాయాం మన్త్రం వ్యాచష్టే (అనీశయేతి) స్త్రీలిఙ్గసామర్థ్యాత్ ప్రకృతేర్విశేష్యత్వముక్తం. అన్యశబ్దసామర్థ్యలబ్ధం ప్రతియోగినం నిర్దిశతి (స్వస్మాదితి) ఈశశబ్దసామర్థ్యప్రాప్తమీశితవ్యం మానాన్తరానురోధేనాహ (సర్వస్యేతి) జుష్టశబ్దం వ్యాచష్టే (ప్రియమాణమితి) ఆదికర్మణి క్త ఇతి భావః. సముచ్చేతవ్యసామర్థ్యప్రాప్తశ్చశబ్ద ఇత్యభిప్రాయేణాహ (మహిమానం చేతి) ఇతి శబ్దార్థమాహ (నిఖిలజగన్నియమనరూపమితి) ఇతి శబ్దో బుద్ధిస్థప్రకారపరః- ఈశశబ్దశ్రవణాన్నియమనరూపప్రకారో బుద్ధిస్థ ఇతి భావః. యత్తదోర్నిత్యసంబన్ధాదాహ (తదేతి) ఇతిశబ్దః కాలపర్యవసితరూపప్రకారవాచీ- అతస్తదర్థస్తదా శబ్దవివక్షితో వా స్యాత్. ద్రష్టృత్వసమానాధికరణం ముహ్యమానత్వాదికం దృశ్యత్వసమానాధికరణం జుష్టత్వాదికమన్యత్వం చ వ్యపదిశన్తీయం శ్రుతిః * తమేవైకం జానథ ఇతి జ్ఞేయతయా నిర్దిష్టం ద్యుభ్వాద్యాయతనమాత్మానమన్యశబ్దవాచ్యత్వేన ప్రత్యభిజ్ఞాపయన్తీ తస్య జీవత్వం వారయతీతి వాక్యార్థః ....

ద్వితీయచతుర్థసూత్రవిషయాభ్యాం * యదా పశ్యః పశ్యతే * జుష్టం యదా పశ్యతీతి వాక్యాభ్యామదృశ్యత్వాదిగుణకవిషయస్య * యద్భూతయోనిం పరిపశ్యన్తీతి వాక్యస్య సమానార్థత్వాత్ బుద్ధిస్థప్రకరణమేవ హేతుం స్థిత్యదనాభ్యాం పూర్వమేవాహ.

౫॥ సూ. ప్రకరణాత్॥ భాష్యే అస్య సూత్రస్య సాధ్యనిర్దేశాభావాత్ ప్రకరణాఖ్యస్య హేతోః ప్రాణభృత్ప్రతిషేధపరమా

కో ధర్మో మైత్రేరిత్యత్రైవ ప్రదర్శితం. వాడీసమ్బన్ధభూమాభాజాయమానత్వమస... ప్రా... చ్ఛేదాశఙ్కామాత్రమత్ర పర్యహార్ష్మ. ....

౭॥ సూ. స్థిత్యదనాభ్యాంచ॥ *ద్వాసుపర్ణా సయుజా సఖాయా సమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే। తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతీ త్యేకస్య కర్మఫలాదనమస్యస్య ... మనశ్నత ఏవ దీప్యమానతయా శరీరాన్తస్థితిమాత్రం ప్రతిపాద్యతే- తత్ర కర్మఫలమనశ్నన్ దీప్యమాన ఏవ ... ఽమృతసేతుస్సర్వాత్మా ద్యుభ్వాద్యాయతనం భవితుమర్హతి- నపునః కర్మఫలమదన్ శోచన్ ప్రత్యగాత్మా.

త్మసాధనే చ సామర్థ్యాత్ పూర్వత్రోత్తరత్ర చాన్వయో భవిష్యతీత్యభిప్రాయనిబన్ధనః - ఉత్తరసూత్రవ్యాఖ్యానే హ్యుభయ ... *అదృశ్యత్వాదీత్యస్మిన్నధికరణే *విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాంచ నేతరావితి సూత్రవ్యాఖ్యానావసరే తథా హీత్యాదినోప... ప్రకరణస్యపరబ్రహ్మపరత్వం ప్రతిపాదితమిత్యర్థః. పూర్వమేవాస్య ప్రకరణస్య పరమాత్మపరత్వం సాధితం చేత్ కిముక్త ... (నాదీసంబన్ధేతి) ప్రకరణస్య లిఙ్గేన బాధః పరిహృత ఇత్యర్థః. నాడ్యాధారత్వం తస్యాపి సంభవతీత్యాదినా భాష్యే తస్యాధికరణస్య లిఙ్గ ... త్వం హి దర్శితరి. ....

అనుక్తం ప్రధానభూతం హేతుమాహ.

౭॥ సూ. స్థిత్యదనాభ్యాంచ *అల్పాక్షరమితిస్థితిశబ్దస్య పూర్వనిపాతః. *అభ్యర్హితం పూర్వం ప్రయోక్తవ్యమితి వా. అభ్యర్హితత్వం పరమాత్మప్రత్యభిజ్ఞాపనేన ప్రకరణావిచ్ఛేదహేతుత్వాత్ స్థితేః. భాష్యే శ్రుతిక్రమేణ వ్యాఖ్యాతం- నపునస్సూత్రక్రమేణ అస్మిన్మన్త్రే జీవస్యాపి ప్రస్తుతత్వాత్ *యస్మిన్ద్యౌరితి మన్త్రోపాత్తప్రతిపాదకస్యైవ - అత్రాదనశబ్దవాచ్యభోగోపకర్మణామనః ప్రాణసంబన్ధదర్శనాదిత్యత్రాహ (తత్ర కర్మఫలమితి) సర్వజ్ఞో ఽమృతసేతురిత్యాదివిశేషణాని ప్రాకరణికతయోక్తాని. ఉభయోః ప్రస్తుతత్వేపి సార్వజ్ఞ్యాదిసమానాశ్రయత్వాత్, స్వయం యోగ్యత్వాత్, మనః ప్రాణసంబన్ధాదేః పరమాత్మన్యముఖ్యత్వాభావాచ్చ ద్యుభ్వాద్యాయతనత్వం పరమాత్మధర్మ ఇత్యర్థః. జీవాన్వయాయోగ్యత్వమాహ (నపునరితి) కర్మఫలమనశ్నన్నితి, కర్మఫలమదన్నితి, చ సౌత్రహేత్వనువాదః. శోచన్నిత్యనేన *భేదవ్యపదేశాదితి సూత్రహేతోరిహాన్వయోఽభిప్రేతః- *శోచతి ముహ్యమాన ఇతి హి తద్విషయవాక్యం. తదపి ప్రత్యగాత్మపరత్వప్రతిక్షేపద్వారా పరమాత్మపరత్వసాధకం- వ్యతిరేకస్యాన్వయాక్షేపకత్వాదితి భావః. అస్మిన్సూత్రే పరమాత్మపరత్వం శ్రుత్యా సాధ్యం- ప్రత్యగాత్మపరత్వప్రతిక్షేపస్త్వర్థ ఇతి న వాక్యభేదః. * అభిచాకశీతీతి పరస్య దీప్యమానత్వే హి మన్త్రస్య తాత్పర్యమవగమ్యతే- జీవస్యాత్తృత్వం తదుపయోగితయా ప్రతీయతే. నను కథం *ద్వా సుపర్ణేతి మన్త్రస్య జీవపరమాత్మభేదపరత్వం- అన్తఃకరణజీవపరో హ్యయం మన్త్రః- పైఙ్గిరహస్యబ్రాహ్మణేనాస్య మన్త్రస్య తథా వ్యాఖ్యాతత్వాత్. తథా హి - *తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తీతి సత్త్వమనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతీత్యనశ్నన్నన్యోభిపశ్యతి జ్ఞస్తావేతౌ సత్త్వక్షేత్రజ్ఞావిత్యత్ర, *స్వాద్వత్తీత్యేతదన్తస్య వాక్యస్య సత్త్వపరత్వం *అనశ్నన్నిత్యాదేః క్షేత్రజ్ఞపరత్వంచ ప్రతీయతే. నచ సత్త్వక్షేత్రజ్ఞశబ్దౌ జీవపరమాత్మపరావితి వాచ్యం- తయోశ్శబ్దయోరన్తఃకరణజీవపరతయా ప్రసిద్ధత్వాత్, *తదేతత్సత్త్వం యేన స్వప్నం పశ్యతి అథ యోయం శారీర ఉపద్రష్టా స క్షేత్రజ్ఞః తావేతౌ సత్త్వక్షేత్రజ్ఞావితి సత్త్వక్షేత్రజ్ఞశబ్దయోరన్తఃకరణజీవశబ్దాభ్యాం పైఙ్గిశ్రుత్యైవ వ్యాఖ్యాతత్వాచ్చ. యేన పశ్యతీతి కరణత్వప్రతీతేస్సత్త్వం హ్యన్తఃకరణం- స్వప్నద్రష్టృత్వాచ్చ క్షేత్రజ్ఞో జీవః, అతోఽయం మన్త్రోఽన్తఃకరణజీవపర ఇతి. ఉచ్యతే-న తావజ్జీవపరమాత్మపరత్వమస్య మన్త్రస్యాపవదితుం శక్యతే-అనేన మన్త్రేణ తుల్యార్థతయా ప్రత్యభిజ్ఞాయమానే *సమానే వృక్షే పురుషో నిమగ్న ఇత్యనన్తరే మన్త్రే జీవపరయోః ప్రతిపన్నత్వాదస్య మన్త్రస్య తదైకార్థ్యాచ్చ. *సమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే *సమానే వృక్షే పురుషో నిమగ్న ఇతి తయోరైకార్థ్యం హి ప్రతీయతే. *సమానే వృక్ష ఇతి మన్త్రే చ పురుషో జీవః- అన్తఃకరణస్య పురుషశబ్దవాచ్యత్వాభావాత్, *శోచతి ముహ్యమానః *పశ్యతీవీతశోక ఇతి పదానామస్వారస్యప్రసఙ్గాచ్చ. అన్యశ్చ పరమాత్మా- ఈశశబ్దోక్తత్వాత్, స్వవిషయజ్ఞానేన వీతశోకత్వహేతుత్వాచ్చ. న కేవలమనన్తరమన్త్రైకార్థ్యాత్ *ద్వా సుపర్ణేతి మన్త్రస్య జీవపరమాత్మపరత్వం-కింతు *స్వాద్వత్తీ అనశ్నన్నన్య ఇతి భోక్తృత్వాభోక్తృత్వశ్రవణాచ్చ తదవసీయతే- చక్షుశ్శ్రోత్రాదీనాం ద్రష్టృత్వశ్రోతృత్వాదివదన్తఃకరణస్యాపి కరణత్వాదేవ భోక్తృత్వం హి న సంభవతి, జీవస్య చ వృక్షశబ్దోక్తదేహపరిష్వఙ్గదశాయామేవానశ్నత్త్వమపి నోపపద్యతే,. తర్హి పైఙ్గిశ్రుతేః కోర్థః. ఉచ్యతే- సత్త్వం- బద్ధజీవః. *ద్వా సుపర్ణా సయుజా సఖాయేత్యుపక్రమ్య ... తత్త్వమస్తు ... *ప్రాణీ తు చేతనో జన్మీ జన్తుర్జన్యశరీరిణ ఇతి నామానుశాసనాజ్జన్తుపరత్వావగతేః,. జన్తుశ్చ చేతనః- *ప్రాణీ తు చేతనో జన్మీ జన్తుర్జన్యశరీరిణ ఇతి పాఠాత్. *వన్యాన్వినేష్యన్నివ దుష్టసత్త్వానితి ప్రయోగాత్, *నతదస్తి పృథివ్యాం వాదివి దేవేషు వా పునః। సత్త్వం ప్రకృతిజైర్ముక్తం యదేభిస్స్యాత్త్రిభిర్గుణైరితి దర్శనాచ్చ. క్షేత్రజ్ఞశబ్దశ్చాత్ర పరమాత్మపరః- అర్థాన్తరప్రసిద్ధాకాశప్రాణాదిశబ్దవదర్థానుగుణ్యాత్పరమాత్మపరతోపపత్తేః, *విష్ణోర్నామసహస్రమిత్యుపక్రమ్య *క్షేత్రజ్ఞోఽక్షర ఏవ చేతి ప్రయోగాత్, క్షేత్రం జానాతీతి వ్యుత్పత్త్యా ... చ. సూత్రధర్మే *తత్సైర్గుణ్యహీనాస్తే పరమాత్మానమఞ్జసా। ప్రవిశన్తి ద్విజశ్రేష్ఠ క్షేత్రజ్ఞం నిర్గుణాత్మకం। సర్వాత్మానం ... క్షేత్రజ్ఞ ...

అతో ద్యుభ్వాద్యాయతనం పరమాత్మేతి సిద్ధమ్.
ద్యుభ్వాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

తఇతి- తత్రైవ *అవిక్షమమాణ్యాధికార్యాభువోవిశ్వపాదాష్షీనాపికః। ఏకశ్చరతి క్షేత్రేషు స్వైరచారీ యథాసుఖం। క్షేత్రాణి చ శరీరాణి బీజానిచ శుభాశుభే। తాని వేత్తి స యోగాత్మా తతః క్షేత్రజ్ఞ ఉచ్యత ఇతి ప్రయోగాత్, తత్రైవ కపిలాసురిసంవాదే *జ్ఞానానా మానురక్షేత్రే క్షేత్రజ్ఞా ద్రష్టాపుచిరు మకఃజ్ఞాత్మకోబుధ్యమానా ప్రతిబుద్ధకో౽పరమవ్యక్తం దిదిత్వా నిరవయవమనామయమస్మాద్దుఃఖాద్విముచ్యత ఏవేతి బుధ్యమానా ప్రతిబుద్ధ స్థాభిహిత యోఽచ్ఛ్రవచితోఽపరస్య క్షేత్రజ్ఞశబ్దేనాభిధానాత్, తత్రైవ పఞ్చవింశతితత్త్వాని వర్ణశబ్దేనోక్త్వా *ఏతస్మాద్వర్గాదపవృత్తా౽ పవర్గదః క్షేత్రజ్ఞస్య చిరు పేతఃకోబుధ్యమానా ప్రతిబుద్ధకో౽పరస్తాదితి- తత్రైవ * అన్యదుదకమన్యత్పుష్కరపర్ణం తథాన్యత్ క్షేత్రమన్యః పురుషః పఞ్చవింశకః అన్యశ్చాస్యాత్ క్షేత్రజ్ఞ ఇతి - పునశ్చ తత్రైవ *ఏవమాసురిరన్యస్త్వివ్యమన్యః పురుషః పఞ్చవింశతితత్త్వమన్యోస్మాత్ క్షేత్రజ్ఞ ఇతి పఞ్చవింశాత్ పరస్మిన్ క్షేత్రజ్ఞశబ్ద ప్రయోగాత్, సనత్కుమారనారదసంవాదే చ *పశ్యః పశ్యతి పశ్యన్తమపశ్యన్తం చ పశ్యతి। పశ్యన్తం పశ్యపశ్యత్వాత్ పశ్యాపశ్యేన పశ్యత ఇతి గిరీయుక్త్వా * ప్రకృతిం క్షేత్రం క్షేత్రజ్ఞం చాపరః క్షేత్రజ్ఞః స్వం శకో౽పశ్యతి నరపఞ్చవింశకః క్షేత్రజ్ఞశ్చ ప్రకృతిర్వా పరం క్షేత్రజ్ఞం పశ్యతీతి ప్రయోగా, చ్చ అత్ర పశ్యక్ష్మశబ్దవత్ క్షేత్రజ్ఞశబ్దస్య జీవపరసాధారణస్య పఞ్చవింశతికపరశబ్దవిశేషితస్య జీవపరమాత్మవిషయత్వదర్శనా, చ్చ *యూసాక్ష్మ కారయితాతం క్షేత్రజ్ఞం ప్రచక్షతే। యః కరోతి తు కర్మాణి స భూతాత్మేతి చోచ్యత ఇతి మానవ ప్రయోగా, చ్చ * యేన స్వప్నం పశ్యతీత్యత్ర యేనేతీత్థంభావే తృతీయా- యేన విశిష్టః పరమాత్మా స్వప్నం పశ్యతీత్యుచ్యతే తత్కి *కారిత్యవాన్యోబిభ గ్రీతి పృథివీద్వారా కారిత్వవత్ స్వప్న ద్రష్టృత్వం జీవద్వారా పరమాత్మవిశేషణం భవతీతి న విరోధః శారీరశబ్దశ్చ *తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేతి వదత్రైవస్వవ్యతిరిక్తసమస్తచిదచిచ్ఛరీరకే పరమాత్మన్యుపపద్యతే *ఉప ద్రష్టేతి నిరుపాధిక ద్రష్టృత్వం చ తస్యైవోపపద్యతే ఏవం శారీర ఉపద్రష్టేతి పదద్వయమేకపరస్య క్షేత్రజ్ఞశబ్దవాచ్యత్వముపపాదితం భవతి అతో ద్యుభ్వాద్యాయతనమిన్ద్రజీవపరమాత్మపరః అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ... ...

ఇహ కైశ్చిదేవం పూర్వపక్షితం- ద్యుభ్వాద్యాయతనస్య సేతుశ్రవణాత్ సేతోశ్చ పారవత్త్వేన పరస్య చ * అనన్తమపారమిత్య పారత్వశ్రవణాత్ ద్యుభ్వాద్యాయతనం ప్రధానం వాయుర్వా జీవో వా స్యాత్- ఏషాం ధారకత్వయోగాదితి తదయుక్తం- పారవదర్థస్య సేతుత్వవ్యపదేశస్య పూర్వపక్షహేతోరస్మిన్నధికరణే పరిహృతత్వే సత్యుత్తరత్ర * పరమతస్సేతూన్మాన సంబన్ధభేదవ్యపదేశేభ్య ఇత్యధికరణే సేతుత్వవ్యపదేశస్య పూర్వపక్షహేతుత్వేనోపన్యాసాయోగాత్ నహి పరిహృతస్య హేతోః పునః పూర్వపక్షహేతూపన్యాసో న్యాయ్యః - కృతకరత్వాపత్తేః అత్ర సేతోః పారవత్త్వం పూర్వపక్షశఙ్కాబీజం- తత్ర తు మాలాన్తర ప్రాపకత్వమితి ముఖభేదో౽స్తీతి చేన్న - మాలాన్తర ప్రాపకత్వం చ సేతోః మాలావత్త్వనిబన్ధనమితి పరిచ్ఛిన్నత్వే పరిహృతే తస్యాపి పరిహృతత్వాత్ పరిహారహేతుసామ్యాచ్చ విధరణార్థతయా పర్యుభయత్ర పరిహారః అత ఉత్తరత్ర పూర్వపక్షే౽పరయోరుపన్యాసానుపపత్త్యా అస్మిన్నధికరణే సేతుత్వవ్యపదేశస్య సూత్రకారేణ న పూర్వపక్షబీజతయా వివక్షితం ప్రధానవాయ్వాద్యాశఙ్కా చానుపపన్నా-*తమేవైకం జానథ ఆత్మానమిత్యాత్మశబ్ద శ్రవణాత్, *గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాదిత్యత్ర ఆత్మశబ్దస్యాచిద్వ్యావర్తకతోపపాదనా, చ్చ అచేతనశబ్దార్థానాం సంభవాత్ స్వశబ్దస్య *సదాయతనాస్సప్రతిష్ఠా ఇతి సద్విద్యావాక్యవిషయత్వం చాయుక్తం- అపుష్కలత్వాత్ సద్విద్యావాక్యం హి వా ప్రత్యయతే ఇమాం తై కార్త్స్న్యం హేతుతయా వివక్షితమితి చేత్- తద్విధిగతస్య హేతుతయోపన్యాసో న ఘటతే ద్యుప్రభృతిప్రాదాయతనస్య లిపాం వాక్యస్య పరమాత్మ ప్రతిపాదకవాక్యాన్తరైకార్థ్యం హి పూర్వపక్షిణో విపరీతం ద్వితీయసూత్రస్య చ * అన్యా వాచో విముఞ్చథ ఇతి వచనాద్వ్యావృత్త్యోపదేశత్వమయుక్తం - *నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరం పురుషముపైతి దివ్యమితి వాక్యస్య శబ్దార్థస్యపైతి ప్రాప్యస్య చ స్వరసతః పరత్వజ్ఞాపకత్వాన్ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశస్య *విముక్తశ్చ విముచ్యత ఇతి ప్రత్యయవిషయమాన ఉపాసకస్య ప్రత్యక్షజ్ఞానం హ్యస్వరసం, ఉపసృప్యశబ్దస్య జ్ఞేయవాచిత్వం చాస్వారసికం, స్వారసికార్థానుపపత్త్యభావే అస్వరసార్థాచిత్యాతిశయేనాభావేవా౽స్వరసార్థస్వీకారో౽నుపపన్న *ప్రాణభృచ్చేతి సూత్రపృథక్త్వకల్పనం చాయుక్తం- హేతుభేదాభావాత్, ఉభయవ్యావర్తక హేతూపాదానవత్యేకసూత్రేణోభయవ్యుదాసదర్శనా, చ్చ యథా *విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాం చ నేతరౌ *అత ఏవ న దేవతా భూతం చేతి చ ఉక్తితనసూత్రోక్తహేతూనాం *నానుమానమతచ్ఛబ్దాత్ ప్రతిజ్ఞాయామనన్వయాత్ పృథగ్యోగకరణమితి చేన్న- నానుమానమిత్యుపాదానస్య ద్విప్రస్థానార్థత్వాత్, ద్విప్రస్థానార్థత్వాభావే చ వ్యావర్తకానాం తద్వత్ ప్రాప్తకరణాం కింపునర్వాయ్వోర్యేన ప్రధానవ్యావర్తకత్వా, చ్చ *భేదవ్యపదేశాదితి సూత్రస్య చ *తమేవైకం జానథేతి వాక్యవిషయత్వాదపి *జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశమితి వాక్యవిషయత్వముచితం- వ్యపదేశశబ్దస్వారస్యాత్ కర్తృకర్తృభావాహి భేదగమకం- అన్యశబ్దశ్చ భేదాభిధాయకః *ద్వాసుపర్ణేతి వాక్యస్య చ బుద్ధిజీవపరత్వపక్షే౽నుపపన్నః-* ప్రాణభృచ్చేతి జీవవ్యావృత్తిం ప్రతిజ్ఞాయ బుద్ధివ్యావృత్త్యుపపాదనస్యాసఙ్గతత్వాత్ జీవ ఏవోపాధివ్యవచ్ఛేదవిరహితః పరమాత్మా భవతీతి నాసఙ్గతిరితి చేన్న- వృక్షశబ్దవివక్షితదేహోపాధిపరిష్వఙ్గవేళాయాం హి వాసశ్నతో౽న్యస్యస్సిత్తే జ్ఞాతుతయోపస్యాసాయోగాత్ * అనశ్నన్నిత్యనేన ప్రతీయమానస్యాప్యుపాధిపరిష్వఙ్గస్యాపారమార్థ్యం వివక్షితమితి చేత్- తర్హ్యనేనవాక్యేన అపరమార్థోపాధ్యపయోగ ప్రతిషిద్ధస్స్యాత్- కింత్వనుమతస్స్యాత్. ద్యుభ్వాద్యాయతనం న ప్రాణభృత్ స్థిత్యదనాభ్యామిత్యుక్తై పరమార్థతో౽నశ్నత్త్వయోక్తేరపరమార్థ

౭॥ సూ. ॥ భూమాసమ్ప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్ ॥

ఇదమామనన్తి ఛన్దోగాః యత్ర నాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్యద్విజానాతి స భూమా అథ యత్రాన్యత్పశ్యత్యన్యచ్ఛృణోత్యన్యద్విజానాతి తదల్పమితి. అత్రాయం భూమశబ్దో భావప్రత్యయాన్తో వ్యుత్పాద్యతే. తథాహి - పృథ్వాదిషు బహుశబ్దః పఠ్యతే - తతః * పృథ్వాదిభ్య ఇమనిజ్వేతి ఇమనిచ్ప్రత్యయే కృతే *బహోర్లోపో భూ చ బహోః ఇతి ప్రకృతిప్రత్యయయోర్వికారే భూమేతి భవతి. భూమా - బహుత్వమిత్యర్థః. అత్ర చాయం బహుశబ్దో వైపుల్యవాచీ- న సఙ్ఖ్యావాచీ- * యత్రాన్యత్పశ్యతి తదల్పమిత్యల్పప్రతియోగిత్వశ్రవణాత్. అల్పశబ్దనిర్దిష్టధర్మిప్రతియోగిప్రతిపాదనపరత్వాదేవ ధర్మిపరశ్చ నిశ్చీయతే- న ధర్మమాత్రపరః. తదేవం భూమేతి- విపుల ఇత్యర్థః. వైపుల్యవిశేష్యశ్చ మహాత్మైవావగతః- *తరతి శోకమాత్మవిదితి ప్రక్రమ్య భూమవిజ్ఞానముపదిశ్య *ఆత్మైవేదం సర్వమితి తస్యైవోపసంహారాత్. అత్ర సంశయ్యతే కిమయం భూమగుణవిశిష్టః ప్రత్యగాత్మా- ఉత పరమాత్మేతి. కిం యుక్తం. ప్రత్యగాత్మేతి. కుతః. *శ్రుతం హ్యేవ మే భగవద్దృశేభ్యస్తరతి శోకమాత్మవిదిత్యాత్మజిజ్ఞాసయోపసన్నాయ నారదాయ నామాదిప్రాణపర్యన్తేషూపాస్యతయోపదిష్టేషు * అస్తి భగవో

నామ్నో భూయ ఇతి పృష్ట్వా ... ఉక్తం భవతి-అపరమార్థో హ్యభవద్భిన్నాత్మస్వభావో హి త్వన్మతే జీవత్వం-తతశ్చ జీవవ్యావృత్తిం ప్రతిజ్ఞాయ జీవత్వావిరుద్ధతదుపపాదకహేతూపన్యాసో న ఘటతే. ఉపాధిమిథ్యాత్వసాధారణ్యాధికరణ ప్రతిపాద్యమితి చేత్ - తర్హి స్వశబ్దముక్తోపసృప్యత్వభేదవ్యపదేశాదిహేతవో న ఘటన్తే- తేషాం మిథ్యాత్వసాధకత్వాభావాత్, భవన్మతే విశ్వమిథ్యాత్వస్య ప్రధానాధికరణసిద్ధత్వేన ఇహోపాధిమిథ్యాత్వవర్ణనవైయర్థ్యాచ్చ. *ద్వాసుపర్ణేతి మన్త్రార్థస్య చ హేతుత్వోక్తిరయుక్తా- అత్ర ఉపాధిమిథ్యాత్వాప్రతీతేః. న హ్యేకవృక్షాశ్రయయోః పక్షిణోర్భేదో విరుద్ధాకారయోర్భేదో వా భావిప్రతీతే వృక్షమిథ్యాత్వముక్తం భవతి. యదపి కైశ్చిదుత్ప్రేక్షితం-*ద్యుభ్వాద్యాయతనమిత్యాదిసూత్రద్వయమాత్మవిషయత్వప్రతిపాదకం - *నానుమానమతచ్ఛబ్దాదితి ప్రధానవ్యుదాసపరం- *ప్రాణభృచ్చేతి సూత్రం జీవవ్యావృత్తిపరం- అన్యయోః సూత్రయోరయం ముక్తవ్యుదాసకమితి. తదయుక్తం. తథాహి- ఆద్యస్య సూత్రద్వయస్య నిరసనీయశఙ్కాభావాత్తత్ప్రణయనవైయర్థ్యం స్యాత్. న చ తృతీయసూత్రం ప్రధానవ్యావృత్తిపరం- ముక్తోపసృప్యతయా వ్యపదిష్టస్యాత ఏవ జీవాదపి వ్యావృత్తస్య ప్రధానత్వశఙ్కానుదయాత్. అత ఏవానుమానోపాదానం ద్వితీయార్థం. అత ఏవ పృథగ్యోగకరణం చానుపపన్నమిత్యుక్తం. అతస్తృతీయసూత్రం వ్యతిరేకేణ జీవవ్యావృత్త్యుపపాదనపరం. *తద్విజ్ఞానేన పరిపశ్యన్తి ధీరాః ఆనన్దరూపమమృతం యద్విభాతి*తద్యథా ... విదో విదురితి భేదవ్యపదేశేన ముక్తవ్యావృత్తిపరం చతుర్థసూత్రమిత్యప్యయుక్తం- ముముక్షుభిర్జ్ఞాతవ్యత్వేన ముక్తవ్యావర్తకం- న వా. ప్రథమే *తమేవైకం జానథేతి వాక్యాదేవ ముక్తవ్యావృత్తిసిద్ధిః *భేదవ్యపదేశాదితి వాక్యాన్తరవిషయసూత్రప్రణయనవైయర్థ్యం. ద్వితీయే సుతరాం వైయర్థ్యం- *తమేవైకం జానథేతి వాక్యోదితజ్ఞాతృజ్ఞేయభావవత్ * పశ్యన్తీత్యాదివాక్యోక్తద్రష్టృదృశ్యభావస్యాపి ముక్తవ్యావర్తనాసామర్థ్యాత్. అతో యథోక్త ఏవ సూత్రాణామర్థః. ద్యుభ్వాద్యధికరణం సమాప్తమ్॥ ....

౭॥ సూ. ॥ భూమా సమ్ప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్ ॥ పరమాత్మప్రకరణావిచ్ఛేదేన పరమాత్మపరత్వం సాధితం-తర్హి జీవప్రకరణావిచ్ఛేదేన జీవపరత్వమితి శఙ్కోత్థానాత్ సఙ్గతిః. ఇయం ప్రమాణద్వారికా. పూర్వం *ఓతం మనస్సహ ప్రాణైశ్చ సర్వైరితి ప్రాణసమ్బన్ధిన్యపరమాత్మత్వముక్తం- అత్ర ప్రాణసమ్బన్ధిన ఏవ హింసాయోగ్యత్వశ్రవణాజ్జీవత్వం ప్రతీయత ఇత్యర్థద్వారా చ సఙ్గతిః. విషయమాహ (ఇదమితి) భూమశబ్దస్వరూపాదితో ఽవయవశస్త్వావాజీవపరమాత్మోపస్థాపకత్వసద్భావేఽపి ప్రత్యగాత్మా వా పరమాత్మా వా భూమశబ్దవాచ్య ఇతి సంశయోదయః - అన్యథా భూమశబ్దస్య కోఽర్థ ఇతి హి వక్తవ్యం - అతో విశేషవిషయసంశయసద్భావప్రదర్శనాయ భూమశబ్దవ్యుత్పత్తిప్రకారమనుసరన్ విచారవిషయసంశయసిద్ధిం దర్శయతి (అత్రాయం భూమశబ్ద ఇతి) భావప్రత్యయాన్తత్వముపపాదయతి (తథాహీతి) ఆకృతిగణత్వాద్వ్యావృత్త్యర్థం పఠ్యత ఇత్యుక్తం.(బహోరిత్యాది) బహుశబ్దాత్ పరస్య ప్రత్యయస్యాదేరచో లోపః,- *ఆదేః పరస్యేతి సూత్రవశాత్. బహుశబ్దస్య భూశబ్దాదేశశ్చేత్యేవం ప్రకృతిప్రత్యయయోర్వికారః. *బహవః పురుషా రాజన్నుతాహో ఏక ఏవ వా *ద్వ్యేకయోర్ద్వివచనైకవచనే * బహుషు బహువచనమితి సఙ్ఖ్యాయామపి ప్రయోగో దృశ్యతే- * అల్పం వా బహు వా యస్య శ్రుతస్యోపకరోతి యదితి వైపుల్యేఽపి ప్రయోగోఽస్తి - తస్మాత్సఙ్ఖ్యావ్యావృత్త్యర్థమాహ (అత్ర చాయమితి) కథం వైపుల్యపరత్వమిత్యత్రాహ (యత్రాన్యదితి) నను సఙ్ఖ్యావాచిశబ్దప్రతియోగిత్వాదల్పశబ్దోఽపి సఙ్ఖ్యాపరస్స్యాత్. నైవం-బహుశబ్దస్య సఙ్ఖ్యావిపులత్వయోః ప్రయోగదర్శనాదల్పశబ్దస్య సఙ్ఖ్యాయాం ప్రయోగాదర్శనాచ్చానన్యథాసిద్ధాల్పశబ్దానుగుణార్థో బహుశబ్ద ఇతి. ధర్మిపరత్వముపపాదయతి (అల్పేతి) ధర్మవాచిభూమశబ్దప్రతియోగిత్వాదల్పశబ్దోఽపి ధర్మపరస్స్యాదితి చేన్న- తత్రాపి ధర్మివాచిషష్ఠ్యన్తశబ్దాన్తరాభావాత్, *యత్ర నాన్యత్పశ్యతీతి శ్రుతేశ్చ. న హి ధర్మమాత్రే జ్ఞాతే ధర్మిస్వరూపం జ్ఞాతం భవతి. ఏవం సిద్ధమర్థమాహ (తదేవమితి) వైపుల్యవిశేష్యః క ఇత్యాకాఙ్క్షాయామాహ (వైపుల్యేతి) కథమాత్మనో విశేష్యత్వమిత్యత్రాహ (తరతీతి) ఉపక్రమోపసంహారయోరాత్మశబ్దదర్శనాదిత్యర్థః. (అత్రేతి) కిం భూమా ప్రత్యగాత్మా - ఉత పరమాత్మా. తదర్థం కిం ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టే ప్రత్యగాత్మని ప్రశ్నప్రతివచనసమాప్త్యభావే భూమశబ్దస్తత్ర పర్యవసితః - ఉతాతిరిక్తవిషయః. కిం

నామ్నో భూయః *అస్తి భగవో వాచో భూయ ఇత్యాదయః ప్రశ్నాః, *వాగ్వావ నామ్నో భూయసీ *మనో వావ వాచో భూయ ఇత్యాదీని చ ప్రతివచనాని, ప్రాణాత్ప్రశ్నే తు దృశ్యన్తే- ప్రాణే తు న పశ్యామః- అతః ప్రాణపర్యన్త ఏవాయమాత్మోపదేశ ఇతి ప్రతీయతే. తేనేహ ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః ప్రాణసహచారీ ప్రత్యగాత్మైవ- న వాయువిశేషమాత్రం. *ప్రాణో హ పితా ప్రాణో హ మాతేత్యాదయశ్చ ప్రాణస్య చేతనతామవగమయన్తి. *పితృహా మాతృహేత్యాది నాసప్రాణేషు పితృప్రభృతిషూపమర్దకారిణో హింసకత్వనిమిత్తోపక్రోశవచనా, త్తేష్వేవ విగతప్రాణేష్వత్యన్తోపమర్దకారిణ్యప్యుపక్రోశాభావవచనాచ్చ హింసాయోగ్యశ్చేతన ఏవ ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః. అప్రాణేషు స్థావరేష్వపి చేతనేషూపమర్దభావాభావయోర్హింసాతదభావదర్శనాదయం హి- యోగ్యతయా నిర్దిష్టః ప్రాణః ప్రత్యగాత్మైవేతి నిశ్చీయతే. అత ఏవ చారనాభిదృష్టాన్తోపన్యాసేన ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః పర ఇతి న భ్రమితవ్యం- పరస్య హింసాప్రసక్త్యభావాత్, జీవాదితరస్య తద్యోగ్యభోగోపకరణభూతస్య కృత్స్నస్యాచిద్వస్తునో జీవాయత్తస్థితిత్వేన ప్రత్యగాత్మన్యేవారనాభిదృష్టాన్తోపపత్తేః, చ. అయమేవ చ ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టో భూమా - అస్తి భగవః ప్రాణాద్భూయ ఇతి ప్రశ్నస్య, ద్వో వావ ప్రాణాద్భూయ ఇతి ప్రతివచనస్య, చాభావాద్భూమసంశబ్దనాత్ప్రాక్ప్రకరణస్యావిచ్ఛేదాత్. కించ- ప్రాణవేదినోఽతివాదిత్వముక్త్వా తమేవ *ఏష తు వా అతివదతీతి ప్రత్యభిజ్ఞాప్య *యః సత్యేనాతివదతీతి తస్య సత్యవదనం ప్రాణోపాసనాఙ్గతయోపదిశ్య తదుపాదేయస్య సత్యవదనస్య శేషితయా పూర్వోద్దిష్టప్రాణయాథాత్మ్యవిజ్ఞానం *యదా వై విజానాత్యథ సత్యం వదతీత్యుపదిశ్య తత్సిద్ధ్యర్థంచ మననశ్రద్ధానిష్ఠాకృత్యాన్యుపదిశ్య తదారభ్యాయ చ ప్రాప్యభూతప్రా

*ఏష తు వా అతివదతి యః సత్యేనాతివదతీతి ప్రాణాతివాదినో [illegible] తయా సత్యవదనం విధత్తే- ఉతి సత్య [illegible] న్యపరోపాసకస్యాతివాదిత్వం [illegible] స్మిన్వాక్యే ప్రాణాతివాదినః ప్రత్యభిజ్ఞాప్తి-నేతి. తుశబ్దేన ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధీ- నేతి. యదా తు శబ్దః ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధీ న భవతి - తదా ప్రాణా[తివాది]నః ప్రత్యభిజ్ఞాసంభవాత్ *ఏష తు వా ఇతి వాక్యం తదన్యభూతసత్యవదనవిధిపరమితి ప్రాణాతిరిక్తవస్త్వభావాత్ భూమశబ్దః ప్రాణపర్యవసిత ఇతి భూమా ప్రత్యగాత్మేతి పూర్వః పక్షః. యదా తు శబ్దః ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధీ భవతి- తదా ప్రాణాతివాదినః ప్రత్యభిజ్ఞానాభావేన *సత్యేనాతివదతీతి వాక్యస్య సత్యోపాసకాతివదనపరత్వేన ప్రాణాతిరిక్తవస్తుసద్భావేన ప్రశ్నప్రతివచనసహాయాభావేఽపి భూమశబ్దస్య ప్రాణపర్యవసితత్వాభావాత్ భూమా పరమాత్మేతి రాద్ధాన్తః. (తేనేతి) తేన- ఆత్మజిజ్ఞాసయా ప్రక్రాన్తే ప్రకరణే ప్రాణపర్యన్తోపాస్యోపదేశేన హేతునేత్యర్థః. ప్రాణశబ్దః కథమాత్మని వర్తత ఇత్యత్రాహ (ప్రాణసహచారీతి) ఇతరవ్యాఖ్యాతృభిస్తు కైశ్చిత్ప్రాణః ప్రాణశబ్దవాచ్య ఇత్యుక్త్వా తత్ప్రకరణావిచ్ఛేదేన భూమా ప్రాణ ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా ప్రకరణవిచ్ఛేదేన భూమా పరమాత్మేత్యుక్తం,- కైశ్చిచ్చ పక్షే ప్రాణస్య ప్రాణశబ్దవాచ్యత్వమభ్యుపగమ్య భూమ్నః సిద్ధాన్తే చ తత్ప్రకరణవిచ్ఛేదం [illegible] భూమా ప్రత్యగాత్మేతి పూర్వపక్షం కృత్వా పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితం,- తదుభయమపాకర్తుమాహ (న వాయువిశేషమాత్రమితి) ఉపక్రాన్తస్యాత్మోపదేశస్య ప్రాణపర్యన్తత్వనిర్వాహః ప్రాణస్యాత్మత్వయోగాదితి భావః. హేత్వన్తరమాహ (ప్రాణో హేతి) న హి కేవలం దేహస్య వాయువిశేషస్య వా పితృత్వాదికం వేదాన్తిషు కశ్చిదభ్యుపగచ్ఛతి. హేత్వన్తరమాహ (పితృహేతి) అత్ర ప్రకరణే ప్రాణేషు హింసకే హింసానిమిత్తోపక్రోశవచనం దృశ్యతే- అప్రాణేషు హింసకే హింసానిమిత్తోపక్రోశాభావశ్చ దృశ్యతే- లోకే చ సజీవనిర్జీవశరీరయోరుపమర్దకారిషూపక్రోశతదభావౌ దృశ్యేతే- న హి నిష్ప్రాణస్య [illegible] న్యశరీరస్య వా హింస్యత్వం- అపి త్వచిద్విశిష్టస్యైవ చేతనస్య- తస్మాత్ ప్రాణనిష్ప్రాణవిషయోపక్రోశతదభావయోః సజీవనిర్జీవశరీరోపమర్దనయోః హింసాతదభావ [illegible] హింసాకర్తృత్వం ప్రాణశబ్దవాచ్యస్య జీవత్వసాధకమిత్యర్థః. ఉపక్రోశతదభావాపన్నత్వే ప్రాణపర్యన్తత్వే గృహీతత్వనియమస్సాన్తానాం- న తు సజీవత్వనిర్జీవత్వకృతావిత్యత్రాహ (అప్రాణేష్వితి) (స్థావరేష్వపి చేతనేష్వితి) *ఓషధివనస్పతయో యచ్చ కించిత్ ప్రాణభృత్ స ఆత్మానమావిస్తరాం వేద *శరీరజైః కర్మదోషైర్యాతి స్థావరతాం నర ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతిభిః స్థావరాణాం జ్ఞాతృత్వకర్మఫలభోక్తృత్వావగమాత్తేషాం చేతనత్వం వేదాన్తార్థస్య ప్రతివచనాని చ ప్రమాణయద్భిరభ్యుపేత్యమితి భావః. ప్రక్రాన్తస్యాత్మోపదేశస్య ప్రాణపర్యన్తత్వం దాతృత్వపితృత్వాదికం హింసాయోగ్యత్వం చేతి త్రితయం జీవత్వసాధకం పూర్వపక్షే - సిద్ధాన్తే తు పితృత్వాదికం హింసాకర్తృత్వం చ ద్వయమేవ జీవత్వసాధకమితి భిదా. అరనాభిదృష్టాన్తవ్యాకరణాత్ [illegible] ర్వకసర్వాధారత్వోపన్యాసేన ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః పరమాత్మేతి ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ (అత ఏవేతి) దృష్టాన్తాదీత్యాదిశబ్దేన ధారకత్వం. ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్య ముఖ్యప్రాణత్వశఙ్కానిరాసహేతురేవ పరమాత్మత్వశఙ్కాయా అపి నిరాసహేతురితి సూచయత్యేవకారః. కుత ఇత్యత్రాహ (పరస్యేతి) హింసాయా [illegible] భావో ముక్తస్యాప్యస్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం హింసాప్రసక్త్యభావాదిత్యుక్తం. తర్హ్యరనాభిదృష్టాన్తః కథమిత్యత్రాహ (జీవాదితరస్యేతి) ఏవం హింసాయోగ్యత్వం పఞ్చవృత్తిప్రాణాత్ పరమాత్మనశ్చ వ్యావర్తకమిత్యుక్తం భవతి. ఏవం జీవః ప్రాణశబ్దవాచ్యోఽస్తు- తతః కిం భూమవిశిష్టస్య జీవత్వ ఇత్యత్రాహ (అయమేవ చేతి) ప్రకరణావిచ్ఛేదం హేతుమాహ (అస్తి భగవ ఇతి) ప్రశ్నప్రతివచనాభావః ప్రకరణావిచ్ఛేదహేతుః- తదవిచ్ఛేదో భూమవిశిష్టస్య జీవత్వహేతురిత్యర్థః. తుశబ్దస్య ప్రకరణవిచ్ఛేదకత్వమాశఙ్క్యాహ (కించేతి) *ఏష తు వా అగ్నిహోత్రీ యః సత్యం వదతీత్యత్ర అగ్నిహోత్రివత్ ప్రాణాతివాదినః ప్రత్యభిజ్ఞానాత్తస్యైవ తదఙ్గతయా సత్యకథనముక్తమిత్యర్థః. కథం జీవస్వరూపస్య విపులసుఖత్వం - తద్ధి శోకప్రచురమిత్యత్రా

ణశబ్దనిర్దిష్టప్రత్యగాత్మస్వరూపస్య సుఖరూపతాజ్ఞానముపదిశ్యతే తస్య చ సుఖస్య విపులతా *భూమా త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్య ఇత్యుపదిశ్యతే. తదేవం ప్రత్యగాత్మన ఏవావిద్యావియుక్తం రూపం విపులసుఖమిత్యుపదిష్టమితి *తరతి శోకమాత్మవిదిత్యుపక్రమావిరోధశ్చ. అతో భూమగుణవిశిష్టః ప్రత్యగాత్మా. యత ఏవం భూమగుణవిశిష్టః ప్రత్యగాత్మా అత ఏవాహమర్థే ప్రత్యగాత్మని *అహమేవాధస్తాదహముపరిష్టాదిత్యారభ్య *అహమేవేదం సర్వమితి ప్రత్యగాత్మనో వైభవముపదిశతి. ఏవం ప్రత్యగాత్మత్వే నిశ్చితే సతి తదనుగుణతయా వాక్యశేషో నేతవ్య ఇతి......

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (భూమా సమ్ప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్) భూమగుణవిశిష్టో న ప్రత్యగాత్మా-అపితు పరమాత్మా. కుతః. (సమ్ప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్) సమ్ప్రసాదః - ప్రత్యగాత్మా. *ఏష సమ్ప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యుపనిషత్ప్రసిద్ధేః. సమ్ప్రసాదాత్-ప్రత్యగాత్మనోఽధికతయా భూమవిశిష్టస్య సత్యశబ్దాభిధేయస్యోపదేశాదిత్యర్థః. సత్యశబ్దాభిధేయం చ పరం బ్రహ్మ. ఏతదుక్తం భవతి - యథా నామాదిషు ప్రాణపర్యన్తేషు పూర్వపూర్వాధికతయోత్తరోత్తరాభిధానాత్పూర్వేభ్య ఉత్తరేషామర్థాన్తరత్వం - ఏవం ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టాత్ప్రత్యగాత్మనోఽధికతయా నిర్దిష్టస్య సత్యశబ్దాభిధేయస్తస్మాదర్థాన్తరభూత ఏవ సత్యశబ్దనిర్దిష్ట ఏవ భూమేతి సత్యాఖ్యం పరం బ్రహ్మైవ భూమేత్యుపదిశ్యత ఇతి. తదాహ సూత్రకారః *భూమా త్వేవేతి భూమా బ్రహ్మ నామాదిపరమ్పరయా ఆత్మన ఊర్ధ్వముపదేశాదితి. ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టాదధికతయా సత్యస్యోపదేశః కథమవగమ్యత ఇతి చేత్. *స వా ఏష ఏవం పశ్యన్నేవం మన్వాన ఏవం విజానన్నతివాదీ భవతీతి ప్రాణవిదోఽతివాదిత్వముక్త్వా *ఏష తు వా అతివదతి యః సత్యేనాతివదతీతి సత్యవేదిత్వేనాతివాదినం - తుశబ్దేన పూర్వస్మాదతివాదినో వ్యావర్త్యయతి- అత ఏవ * ఏష తు వా అతివదతీత్యత్ర ప్రాణాతివాది

హ (అవిద్యావియుక్తం రూపమితి) ఉపక్రమే *తరతి శోకమాత్మవిదితి శోకాపిహతత్వం జీవస్య ప్రతిపన్నం- తత్కథం విపులసుఖత్వమిత్యత్రాహ (ఉపక్రమావిరోధశ్చేతి) బద్ధావిహ స శోకః- ముక్తస్వరూపం విపులసుఖమిత్యర్థః. అహంశబ్దనిర్దేశం చ హేతుమాహ (యత ఏవమితి) కథమహంశబ్దనిర్దేశః ప్రత్యగాత్మత్వసాధక ఇత్యత్రాహ (అహమర్థే ప్రత్యగాత్మనీతి) అహమర్థస్య ప్రత్యగాత్మత్వాదిత్యర్థః. (తదనుగుణతయేతి) స్వమహిమప్రతిష్ఠితత్వాదిపరామర్శానామాత్మస్వరసంయోజనీయానీత్యర్థః. ......

సూత్రం వ్యాచష్టే (భూమేతి) తత్స్వరూపాభిప్రాయేణ సూత్రే సంప్రసాదనిర్దేశః కృతః. సంప్రసాదశబ్దస్య ప్రత్యగాత్మపరత్వం కథమిత్యత్రాహ (ఏష ఇతి) హేతువాదిపదేషు సంప్రసాదశబ్దో వ్యాఖ్యాతః- పదాన్తరద్వయం వ్యాచష్టే (సంప్రసాదాదితి) స హి ప్రాణకథనానన్తరం భూమవిశిష్టస్యాధికత్వం ప్రాప్యత ఇత్యత్రాహ (సత్యశబ్దాభిధేయస్యేతి) సత్యశబ్దాత్ పూర్వప్రకరణవిచ్ఛేదాభావేన సత్యశబ్దవాచ్య ఏవ భూమవిశిష్ట ఇతి భావః. భూమవిశిష్టస్య సత్యశబ్దాభిధేయత్వమస్తు- తత్ కుతస్తస్య భూమ్నః పరమాత్మత్వనిర్ధారిత్యత్రాహ (సత్యశబ్దాభిధేయం చేతి) సత్యశబ్దాభిధేయస్య తు శబ్దోఽతివాదిశబ్దేనాధికతయోపదేశోఽస్తు- అధికస్య చ ప్రాణశబ్దవాచ్యజీవప్రతియోగికత్వం కథం- స హి *మనో వావ వాచో భూయ ఇత్యాదివత్ పృష్టవ్యన్తః ప్రాణశబ్దః శ్రుతః- అతో న సత్యస్య ప్రాణశబ్దవాచ్యాజ్జీవాదర్థాన్తరత్వం- అపి తు పూర్వనిర్దిష్టాయా ఆశాయా అధికతయోపదిష్టః ప్రాణ ఏవ సత్యశబ్దవాచ్యః- పరిశుద్ధప్రత్యగాత్మస్వరూపస్యాపి *సత్యం చాస్య తం చ సత్యమభవదిత్యాదావివ సత్యశబ్దవాచ్యత్వం సమ్భవేదిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తం భవతీతి) పూర్వనిర్దిష్టాదూర్ధ్వమభిధానం హి పూర్వనిర్దిష్టప్రతియోగికతయోత్తరోత్తరేషామధికతయార్థాన్తరత్వే హేతుః- తస్య హేతోరసిద్ధేర్వ్యాప్తిం దర్శయతి (యథేతి) ఏవం శబ్దేన హేతురభిప్రేతః. ఉత్తరోత్తరనిర్దిష్టానాం పూర్వపూర్వనిర్దిష్టాదధికతయాఽర్థాన్తరప్రతిపాదనప్రకరణత్వాత్ ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టాదూర్ధ్వం నిర్దిష్టస్య సత్యశబ్దవాచ్యస్యాపి ప్రాణాదధికతయాఽర్థాన్తరభూత ఏవేత్యర్థః. తత్ కిం భూమశబ్దవాచ్యస్య పరమాత్మత్వ ఇత్యత్రాహ (సత్యశబ్దేతి) అనేన పూర్వం సూత్రార్థయోజనాయాముక్తస్య సత్యశబ్దాభిధేయస్యేతి పదస్యాభిప్రాయో వివృతో భవతి. (తదాహేతి) పూర్వనిర్దిష్టాదధికతయోత్తరనిర్దేశప్రకరణత్వాత్ ప్రాణశబ్దవాచ్యాజ్జీవాదూర్ధ్వముక్తః సత్యశబ్దవాచ్య ఉపాస్యో భూమా తతోఽధికం పరం బ్రహ్మేతి వృత్తికారస్యాభిప్రాయ ఇత్యర్థః. *ఆత్మన ఊర్ధ్వమిత్యనేన ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్య జీవాత్మత్వం వృత్తికారాభిమతం- న తు పశ్చాద్వృత్తి ప్రాణపరత్వమిత్యవగతం- అతః ప్రాణశబ్దవాచ్యస్య జీవత్వమాశ్రిత్యైవ పూర్వపక్షసిద్ధాన్తవర్ణనం వృత్తికారాభిమతమితి జ్ఞాపనం వృత్తికారగ్రన్థోపాదానఫలం. ఏవమధికతయోపదేశసిద్ధద్వారేణ సత్యస్య ప్రాణాదధికతయాఽర్థాన్తరత్వముక్తం- అథ ప్రాణప్రతియోగికార్థాన్తరత్వహేతుత్వేనోక్తాఽధికతయోపదేశ ఏవ కథం-సత్యవచనం హి ప్రాణోపాసనాఙ్గతయోపదిష్టమిత్యుక్తమితి పరాభిప్రాయం శఙ్కతే (ప్రాణశబ్దేతి) తుశబ్దేన ప్రకరణవిచ్ఛేదాన్నాఙ్గవిధిరితి ప్రతివదతి (స వా ఏష ఇత్యా) వర్త్యయతి- అధికతయా వ్యావర్త్యయతీత్యర్థః. పూర్వనిర్దిష్టాదుత్తరనిర్దిష్టస్యాధికత్వోపదేశపరప్రకరణత్వాదితి భావః. ఉపాసకాధిక్యాత్తన్నిమిత్తోపాస్యాధిక్యం వక్తుం తుశబ్దస్వారస్యేనోపాసకవైలక్షణ్యముక్తం - తుశబ్దో హ్యసఙ్కుచితవృత్తిః ధర్మధర్మిణోరవిశేషేణ భేదకః. నను కథం తుశబ్దస్వారస్యాదతివాద్యన్తరప్రతిపత్తిః- ఏతచ్ఛబ్దసామర్థ్యేన పూర్వాతివాదీహి ప్రత్యభిజ్ఞాయత ఇత్యత్రాహ (అత ఏవేతి) ప్రకృతప్రకరిష్యమాణసాధారణ ఏతచ్ఛబ్దః-నాయమేకాన్తతః ప్రకృతమభినివిశతే-హ్యాశ్చాక్యయదవ్యవృత్తప్రతినిర్దేశరూపత్వాచ్చ నాయం ప్రకృతపరః-తుశబ్దస్వారస్యం చ ప్రకరణవిచ్ఛేదకం-అతః

— అతోఽస్యాతివాదిత్వనిమిత్తం సత్యం పూర్వాతివాదిత్వనిమిత్తాత్ ప్రాణాదధికమితి విజ్ఞాయతే. ననుచ ప్రాణవేదిన ఏవ సత్యవదనముక్త్వోపదిష్టమ్— అతః ప్రాణప్రకరణావిచ్ఛేద ఇత్యుక్తమ్. నైతదుక్తమ్— తుశబ్దేన హ్యతివాద్యేవాన్యః ప్రతీయతే— న తు తస్యైవాతివాదినస్సత్యవదనాఙ్గవిశిష్టతామాత్రమ్. *ఏష తు వా అగ్నిహోత్రీ యస్సత్యం వదతీత్యాదిష్వగ్నిహోత్ర్యన్తరాప్రతీతేః ప్రతీతస్యైవాగ్నిహోత్రిణస్సత్యవచనాఙ్గవిధానమితి క్లిష్టాగతిరాశ్రీయతే— అత్ర త్వతివాద్యన్తరత్వనిమిత్తం సత్యశబ్దాభిధేయం పరం బ్రహ్మ ప్రతీయతే. సత్యశబ్దశ్చ *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యాదిషు పరస్మిన్ బ్రహ్మణి ప్రయుక్తః— అతస్తన్నిష్ఠస్యాతివాదినః పూర్వస్మాదధికత్వం సమ్భవతీతి వాక్యస్వరససిద్ధమన్యత్వం న బాధితవ్యమ్. అతివాదిత్వం హి వస్త్వన్తరాత్పురుషార్థతయాఽతిరిక్తం తత్స్వోపాస్యవస్తువాదిత్వమ్. నామాద్యాశాపర్యన్తోపాస్యవస్త్వతిరిక్తం తత్స్వోపాస్యప్రాణశబ్దనిర్దిష్టప్రత్యగాత్మవాదిత్వాత్ ప్రాణవిదోఽతివాదిత్వమ్— తస్యాపి సాతిశయపురుషార్థత్వాన్నిరతిశయపురుషార్థతయోపాస్య పరబ్రహ్మవాదిన ఏవ సాక్షాదతివాదిత్వమితి *ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యేనాతివదతీత్యుక్తమ్. సత్యేనేతీత్థంభూతలక్షణే తృతీయా— సత్యేన— పరేణ బ్రహ్మణోపాస్యేనోపలక్షితోఽయమతివదతీత్యర్థః. అత ఏవ వైవం శిష్యః ప్రార్థయతే *సోఽహం భగవస్సత్యేనాతివదానీతి. ఆచార్యశ్చ *సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్య

పూర్వాతివాదినః [illegible]త్యభిజ్ఞానాత్ స్తీత్యతివాద్యన్తరం ప్రతిపన్నమిత్యర్థః. అతివాద్యన్తరప్రతిపత్తిరస్తు— తత్ కిం సత్యస్య ప్రాణాదాధిక్యాదిత్యత్ర ఆహ (అతోఽస్యేతి) తుశబ్దః పూర్వాతివాదినోఽతిశయితోపాస్యాన్తరవిశిష్టమతివాద్యన్తరం ద్యోతయన్ సత్యోపాస్యస్య ప్రాణాధిక్యం చాతివదననిమిత్తం— అతః ప్రాణాతివాదినోఽతివదననిమిత్తాత్ తదుపాస్యాత్ ప్రాణాదపి తదన్తరవాక్యనిర్దిష్టస్య సత్యాతివాదినోఽతివదననిమిత్తం తదుపాస్యం సత్యమధికమిత్యర్థః. అగ్నిహోత్రివాక్యదృష్టాన్తే— తుశబ్దస్యవ్యభిచారం ప్రదర్శ్యాతివాద్యన్తరాప్రతిపత్తిముఖేన చోదయతి (ననుచేతి) పరిహరతి (నైతదుక్తమితి) అగ్నిహోత్రివైషమ్యం వక్ష్యన్ తుశబ్దస్వారస్యాదతివాద్యన్తరప్రతిపత్తిమాహ (తుశబ్దేనేతి) అగ్నిహోత్రివాక్యదృష్టాన్తాదస్య వైషమ్యం వక్తుం దృష్టాన్తే స్వారస్యహానిమాహ (ఏష త్వితి) (అగ్నిహోత్ర్యన్తరాప్రతీతేరితి) అతివాదిస్థానీయోఽగ్నిహోత్రీ— ఉపాసనస్థానీయమగ్నిహోత్రం— ద్రవ్యదేవతాస్థానీయముపాస్యమ్. అత్ర అగ్నిహోత్ర్యన్తరాప్రతీతిరగ్నిహోత్రాన్తరాప్రతీతేః— సా చ ద్రవ్యదేవతావిశేషాప్రతీతేః— సా చ సత్యవచనశబ్దస్య ద్రవ్యాది ద్రవ్యదేవతావిశేషోపస్థాపనాసామర్థ్యాత్. ఏవమగ్నిహోత్ర్యన్తరాసమర్పకశబ్దాభావాదత్ర తుశబ్దస్వారస్యం భగ్నమిత్యర్థః. ఇహ పునస్తదతివాద్యన్తరప్రతీతేరగ్నిహోత్రిన్యాయో భవతీత్యాహ (అత్ర త్వితి) అత్ర త్వతివాద్యన్తరత్వనిమిత్తముపాసనాన్తరం తద్ధేతుభూతముపాస్యాన్తరం చ ప్రతీయతే— ఇహ తత్సమర్పణసమర్థస్య సత్యశబ్దస్య సద్భావాత్ తుశబ్దస్వారస్యం న భఙ్క్తనీయమ్. అతః అతివాద్యన్తరం సిద్ధమిత్యర్థః. కించ— నపరం ద్రవ్యదేవతోపస్థాపకశబ్దాభావాదగ్నిహోత్రాన్తరాప్రతీతిః— కిన్తు కర్మస్వరూపోపస్థాపకశబ్దాభావాచ్చ. న హి జుహోత్యాదిపదాన్తరం శ్రూయతే. న చ శ్రూయమాణో వదతిశబ్దో జుహోత్యర్థః. అతశ్చాగ్నిహోత్రాన్తరాప్రతీతేరగ్నిహోత్రశబ్దస్య జాతీయవ్యక్తిమలభమానః ప్రకృతమేవాగ్నిహోత్రమవలమ్బతే— ఇహ తు న పరముపాస్యాన్తరసమర్పణసమర్థస్సత్యశబ్ద ఏవ— *సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమిత్యుపాసనాన్తరోపస్థాపకశబ్దశ్చ శ్రూయతే— అత ఉపాసనాన్తరప్రతీతేరుపాసకాన్తరప్రతీతిసద్భావాదతివాదిశబ్దస్వారస్యం న భఙ్క్తనీయమ్— అతః ప్రకరణవిచ్ఛేద ఇతి చాభిప్రాయః. తుశబ్దస్య భేదకత్వే సిద్ధే సత్యశబ్దస్యోపాస్యాన్తరసమర్పకత్వం— సత్యశబ్దస్యోపాస్యాన్తరసమర్పకత్వే తుశబ్దస్య భేదకత్వమిత్యన్యోన్యాశ్రయమాశఙ్క్య సత్యశబ్దస్యోపాస్యాన్తరపరత్వం ప్రసిద్ధ్యం దర్శయతి (సత్యశబ్దశ్చేతి) తతః కిమిత్యపేక్షాయాం తుశబ్దస్వారస్యఫలితమర్థమాహ (అత ఇతి) న హి తుశబ్దస్య భేదకత్వస్వారస్యం సత్యశబ్దాపేక్షం— సత్యశబ్దస్యోపాస్యాన్తరసమర్పణమపి శ్రుతిసిద్ధం— న తుశబ్దాపేక్షమ్. సత్యశబ్దస్య న జీవపరసాధారణ్యం— పరస్యైవ నిరుపాధికసత్యత్వాత్. సాధారణ్యేపి లిఙ్గేనోపాస్యవాచిత్వమపి సమ్భవతి— తథా సతి న తుశబ్దస్వారస్యభఙ్గః— అతోఽన్యోన్యసాపేక్షత్వాభావాన్నాన్యోన్యాశ్రయ ఇత్యభిప్రాయేణ పూర్వస్మాదధికత్వం సమ్భవతీతి వాక్యస్వరససిద్ధమన్యత్వం న బాధితవ్యమిత్యుక్తమ్. ప్రాణోపాసకస్యాసాధారణమతివాదిత్వం నాతివాద్యన్తరం సహతే— అతోఽతివాదిశబ్దస్వారస్యాత్ తుశబ్దస్వారస్యభఙ్గ ఇత్యత్రాహ (అతివాదిత్వం హీతి) న హి ప్రాణాతివాదిన్యేవాతివాదిశబ్దో రూఢః— *క్లృప్తావయవశక్త్యైవలబ్ధస్యార్థావబోధనే న స్థాపయవ నామత్వం ప్రత్యాచష్టే హి సూత్రకృదితి దర్శితాత్ *ప్రాక్తునీష్వర్థసంయోగాదితి సూత్రితాత్ ప్రాక్తునీనయావయవశక్త్యాస్వార్థబోధే సమ్భవతి రూఢికల్పనాఽయోగాత్. అతో న ప్రాణాతివాదిన్యేవాతివాదిశబ్దస్వారస్యమిత్యర్థః. అతిరిక్తస్వోపాస్యవస్తువాదిత్వమతివాదిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమితీమమర్థం ప్రాణాతివాదిని దర్శయతి (నామాదీతి) అస్య ప్రవృత్తినిమిత్తస్య పరమాత్మోపాసక ఏవ పుష్కలత్వాత్ తస్మిన్నేవాతివాదిశబ్దో ముఖ్య ఇతి *యస్సత్యేనాతివదతీతి వదత ఆచార్యస్యాభిప్రాయ ఇత్యాహ (తస్యాపీతి) తుశబ్దస్యాతివాదిశబ్దస్యోభయస్యాప్యస్మత్పక్ష ఏవ స్వారస్యమితి భావః. సత్యముపాస్యం చేత్ *ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యముపాస్త ఇతి వక్తవ్యం— న తు సత్యేనేతి— తృతీయాయా అర్థమాహ (సత్యేనేతి) సత్యవదనపక్ష ఏవ తృతీయానుకూల్యమిత్యపసర్గస్యైయర్థ్యం చేతి భావః. ఉపాస్యాన్తరత్వముపపాదయతి (అత ఏవ వైవమితి) అత ఏవ— సత్యశబ్దస్యోపాస్యాన్తరపరత్వాదేవ. *సోఽహం భగవస్సత్యేనాతివదానీతి శిష్యః ప్రార్థయతే— న తు ప్రాణేనాతివదానీత్యర్థః. (ఆచార్యశ్చేతి) *సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమిత్యాహ— న తు ప్రాణ ఏవేతి

మిత్యాహ. *ఆత్మనః ప్రాణ ఇతి చ ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్యాత్మన ఉత్పత్తిరుచ్యతే- అతః *తరతి శోకమాత్మవిదితి ప్రక్రాన్త ఆత్మా ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టాదన్య ఇతి గమ్యతే. యత్తూక్తమస్తి భగవః ప్రాణాద్భూయ ఇతి ప్రశ్నస్యాదో వావ ప్రాణాద్భూయ ఇతి ప్రతివచనస్య చాదర్శనాత్ప్రక్రాన్త ఆత్మోపదేశః ప్రాణోపదేశపర్యవసానో గమ్యత ఇతి- తదయుక్తం- న హి ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యామేవార్థాన్తరత్వం గమ్యతే- ప్రమాణాన్తరేణాపి తత్సమ్భవాత్. ఉక్తం చ ప్రమాణాన్తరం. అస్తి భగవః ప్రాణాద్భూయ ఇత్యపృచ్ఛతోఽయమభిప్రాయః - నామాదిష్వాశాపర్యన్తేష్వచేతనేషు పురుషార్థభూయస్తయా పూర్వపూర్వమతిక్రాన్తేష్వప్యుత్తరోత్తరేషూపదిష్టేషు తత్తద్వేదిన ఆచార్యేణాతివాదిత్వం నోక్తం - ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టప్రత్యగాత్మయాథాత్మ్యవేదినస్తు పురుషార్థభూయస్త్వాతిశయం మన్వానేన *స వా ఏష ఏవం పశ్యన్నేవం మన్వాన ఏవం విజానన్నతివాదీ భవతీత్యతిక్రాన్తవస్తువాదిత్వముక్తం- అతోఽత్రైవాత్మోపదేశస్సమాప్త ఇతి మత్వా శిష్యో భూయో న పప్రచ్ఛ. ఆచార్యస్త్విదమపి సాతిశయం మత్వా నిరతిశయపురుషార్థభూతం సత్యశబ్దాభిధేయం పరం బ్రహ్మ *ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యేనాతివదతీతి స్వయమేవోపదిదేశ. శిష్యోఽపి పరమపురుషార్థరూపే పరస్మిన్ బ్రహ్మణ్యుపక్షిప్తే తత్స్వరూపతదుపాసనయాథాత్మ్యబుభుత్సయా *సోఽహం భగవస్సత్యేనాతివదానీతి ప్రార్థయామాస. తతో బ్రహ్మసాక్షాత్కారనిమిత్తాతివాదిత్వసిద్ధయే బ్రహ్మసాక్షాత్కారోపాయభూతం బ్రహ్మోపాసనం * సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమిత్యుపదిశ్య తదుపాయభూతం బ్రహ్మమననం *మతిస్త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యేత్యుపదిశ్య శ్రవణప్రతిష్ఠార్థత్వాన్మననస్య మననోపదేశేన శ్రవణమర్థసిద్ధం మత్వా శ్రవణోపాయభూతాం బ్రహ్మణి శ్రద్ధాం *శ్రద్ధా త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యేత్యుపదిశ్య తదుపాయభూతాం చ తన్నిష్ఠాం *నిష్ఠా త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యేత్యుపదిశ్య తదుపాయభూతాం తదుద్యోగప్రయత్నరూపాం కృతిమపి *కృతిస్త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యేత్యుపదిశ్య శ్రవణాద్యుపక్రమరూపకృతిసిద్ధయే ప్రాప్యభూతస్య సత్యశబ్దాభిహితస్య బ్రహ్మణస్సుఖరూపతా జ్ఞాతవ్యేతి *సుఖం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమిత్యుపదిశ్య నిరతిశయవిపులమేవ సుఖం పరమపురుషార్థరూపం భవతీతి తస్యైవ బ్రహ్మణస్సుఖరూపస్య నిరతిశయవిపులతా జ్ఞాతవ్యేతి *భూ

త్యర్థః. యద్వా- అతివాదిశబ్దస్య యౌగికత్వముపపాదయతి (అత ఏవైవమితి) అతివాదిశబ్దస్య యౌగికత్వాదేవ హి *అతివదానీత్యాఖ్యాతనిర్దేశ ఇత్యర్థః. యద్వా- అతిక్రాన్తసర్వోపాస్యవస్తువాదిత్వస్యైవాతివాదిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తత్వాదేవ హి శిష్యప్రార్థనమిత్యర్థః. అయమర్థః పూర్వోక్తార్థఫలం. (ఆచార్యస్త్వితి) అత ఏవేత్యనుషఙ్గః. అతిక్రాన్తసర్వోపాస్యవస్తువాదిత్వస్యైవ ప్రవృత్తినిమిత్తత్వాదేవ హి సత్యశబ్దాభిధేయం *సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమిత్యుపాస్యతయోక్తమిత్యర్థః. కిఞ్చ- సత్యవదనమఙ్గతయా విహితం చేత్ సత్యం సంపాద్యమిత్యుక్తం స్యాత్- తదానీం విజిజ్ఞాసితవ్యశబ్దస్వారస్యం భవేత్. సత్యం విజిజ్ఞాసితవ్యం- వదనార్థం జ్ఞాతవ్యమిత్యర్థ ఇతి చేత్- అధ్యాహారప్రసఙ్గ ఇతి భావః. సూత్రాభిప్రేతేన హేత్వన్తరేణాప్యధికతయోపాస్యాన్తరత్వముపపాదయన్ సంప్రసాదాదధ్యుపదేశం వివృణోతి (ఆత్మన ఇతి) పూర్వపక్షయుక్తిమనువదతి (యత్త్వితి) పరిహరతి (తదయుక్తమితి) (ఉక్తం చేతి) ప్రశ్నప్రతివచనే హి లిఙ్గం- తదభావేఽపి తు శబ్దశ్రుతిరాత్మనః ప్రాణోత్పత్తిశ్చ లిఙ్గమితి ప్రమాణాన్తరముక్తమిత్యర్థః. తత్ర ప్రశ్నాభావః కిన్నిబన్ధన ఇత్యత్రాహ (అస్తీతి) పురుషార్థభూయస్త్వాతిశయం మన్వానేన- ఆత్మోపదేశస్య తత్పర్యన్తత్వం మన్వానేనేత్యర్థః. (స్వయమేవోపదిదేశేతి) భగవద్గీతాయామపి *తస్మాద్యోగీ భవార్జునేతి జీవాత్మయోగం పరిసమాప్య *యోగినామపి సర్వేషాం మద్గతేనాన్తరాత్మనా । శ్రద్ధావాన్ భజతే యో మాం స మే యుక్తతమో మత ఇతి పరమాత్మోపాసనం భగవానేవ హ్యుపక్షిప్తవాన్- తద్వదితి భావః. (తతో బ్రహ్మేతి) బ్రహ్మసాక్షాత్కారనిమిత్తేత్యనేన *యదా వై విజానాత్యథ సత్యం వదతీత్యస్య వాక్యస్యార్థ ఉక్తో భవతి. విజానాతిశబ్దః సాక్షాత్కారపరః- న తు శాస్త్రజన్యజ్ఞానపరః - *యదా వై మనుతేఽథ విజానాతీతి విజానాత్యర్థస్య మననసాధ్యత్వావగమాత్. *సత్యం వదతి- సత్యమతివదతీత్యర్థః. అతివాదస్య ప్రకృతత్వాత్. యదా బ్రహ్మసాక్షాత్కరోతి తదాఽతివదతి- తస్మాదతివాదిత్వనిమిత్తతత్సాక్షాత్కారాయ తదుపాయభూతం సత్యోపాసనం కుర్యాదిత్యర్థః. (శ్రవణోపాయభూతాం బ్రహ్మణి శ్రద్ధామితి) శ్రవణమనననిదిధ్యాసనప్రాప్తివిషయో హి బ్రహ్మ- తద్విషయశ్రద్ధా చ తచ్ఛ్రోతుం మన్తుం ద్రష్టుం ప్రాప్తుం చ భవతి- తత్ర శ్రవణోపాయభూతాం శ్రద్ధామిత్యనేన శ్రోతుం శ్రద్ధా వివక్షితా. శ్రద్ధా- త్వరా. (తదుపాయభూతాం చ తన్నిష్ఠామితి) తస్మిన్ బ్రహ్మణి నిష్ఠా తన్నిష్ఠా. బ్రహ్మైవ శ్రోతవ్యం నాన్యదితి వ్యవసాయో నిష్ఠా. శ్రోతవ్యత్వనిశ్చయే హి శ్రోతుం త్వరా భవతి. (తదుద్యోగప్రయత్నరూపాం కృతిమితి) ఉద్యోగశబ్దవాచ్యప్రయత్నరూపాం కృతిమిత్యర్థః. సా చ శ్రోతవ్యాన్తరేషు హేయత్వానుసన్ధానేన మనసో నియమనరూపా. అన్యస్మిన్నుపాదేయబుద్ధ్యా ప్రవణమనస్కస్య హి బ్రహ్మైవ శ్రోతవ్యం నాన్యదితి వ్యవసాయో న భవతి. (శ్రవణాదీతి) జిజ్ఞాసితవ్యపురుషార్థత్వే తస్య నిరతిశయత్వే చ జ్ఞాతే సతి మనసస్సాతిశయపురుషార్థాన్తరవైముఖ్యకరణం సంభవతీత్యభిప్రాయః. నిరతిశయపురుషార్థత్వావగమశ్చ శాస్త్రాదేవ పాతప్రతీతిదశాయాం భవతి,- యాదృచ్ఛికసజ్జనసంవాదాదినా చ సిధ్యతి,. *యదా వై శ్రద్దధాత్యథ మనుతే యదా వై నిస్తిష్ఠత్యథ శ్రద్దధాతి యదా వై కరోత్యథ నిస్తిష్ఠతీతి మననాదీనాం శ్రద్ధాద్యానన్తర్యశ్రవణాత్ భాష్యే తేషాముపాయోపేయభావ ఉక్తః- *యదా వై సుఖం లభతేఽథ కరోతీతి శ్రుతౌ లాభశబ్దో బుద్ధివాచీ- లభతేః ప్రాప్త్యర్థత్వాదిత్యభిప్రాయేణ సుఖరూపతా జ్ఞాతవ్యేత్యుక్తం. న హి శ్రవణాదేః పూర్వ

మాత్త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్య ఇత్యుపదిశ్య నిరతిశయవిపులసుఖరూపస్య బ్రహ్మణో లక్షణమిదముచ్యతే *యత్ర నాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్యద్విజానాతి స భూమేతి. అయమర్థః- అనవధికాతిశయసుఖరూపే బ్రహ్మణ్యనుభూయమానే తతోఽన్యత్కిమపి న పశ్యత్యనుభవితా - బ్రహ్మస్వరూపతద్విభూత్యన్తర్గతత్వాచ్చ కృత్స్నస్య వస్తుజాతస్య. అత ఐశ్వర్యాపరపర్యాయవిభూతిగుణవిశిష్టం నిరతిశయసుఖరూపం బ్రహ్మానుభవంస్తద్వ్యతిరిక్తస్య వస్తునోఽభావాదేవ కిమప్యన్యన్న పశ్యతి,- అనుభావ్యస్య సర్వస్య సుఖరూపత్వాదేవ దుఃఖం చ న పశ్యతి,. తదేవ హి సుఖం-యదనుభూయమానం పురుషానుకూలం భవతి. నను చేదమేవ జగద్బ్రహ్మణోఽన్యతయాఽనుభూయమానం దుఃఖరూపం పరిమితసుఖరూపం చ భవత్కథమివ బ్రహ్మవిభూతిత్వేన తదాత్మకతయాఽనుభూయమానం సుఖరూపమేవ భవేత్. ఉచ్యతే-కర్మవశ్యానాం క్షేత్రజ్ఞానాం బ్రహ్మణోఽన్యత్వేనానుభూయమానం కృత్స్నం జగత్తత్తత్కర్మానురూపం దుఃఖం చ పరిమితసుఖం చ భవతి - అతో బ్రహ్మణోఽన్యతయా పరిమితసుఖత్వేన దుఃఖత్వేన చ జగదనుభవస్య కర్మనిమిత్తత్వాత్కర్మరూపావిద్యావిముక్తస్య తదేవ జగద్విభూతిగుణవిశిష్ట బ్రహ్మానుభవాన్తర్గతం సుఖమేవ భవతి- యథా పిత్తోపహతేన పీయమానం పయః పిత్తతారతమ్యేనాల్పసుఖం విపరీతం చ భవతి- తదేవ పయః పిత్తానుపహతస్య సుఖాయైవ భవతి. యథైవ రాజపుత్రస్య పితుర్లీలోపకరణమతథాత్వేనానుసన్ధీయమానం ప్రియత్వమనుపగతం తథాత్వానుసన్ధానే ప్రియతమం భవతి-తథా నిరతిశయానన్దస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽనవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణాకరస్య లీలోపకరణం తదాత్మకం చానుసన్ధీయమానం జగన్నిరతిశయప్రీతయే భవత్యేవ. అతో జగదైశ్వర్యవిశిష్టమనవధికాతిశయసుఖరూపం బ్రహ్మానుభవంస్తతోఽన్యత్కిమపి న పశ్యతి,దుః

ఖం చ నిరతిశయసుఖప్రాప్తిరుపపద్యతే. సత్యవ్యతిరిక్తవిషయాణి జిజ్ఞాసితవ్యపదాని సంహార్యత్వాచీని. *యత్ర నాన్యదితి వాక్యే నాన్యదర్శనశ్రవణాదినిషేధాత్ దృశ్యమిథ్యాత్వశఙ్కా స్యాదితి తద్వ్యుదాసాయ తస్య వాక్యస్యార్థమాహ (అయమర్థ ఇతి) అర్థస్వభావాదనుభూయమాన ఇత్యధ్యాహర్తవ్యః- నహి బ్రహ్మసద్భావాద్దుఃఖరూపవస్త్వన్తరాదర్శనం భవతి. తతోఽన్యత్ - సుఖరూపాత్ బ్రహ్మణోఽన్యత్. న పశ్యతి-దుఃఖరూపం తద్వ్యతిరిక్తం వా కించిన్న పశ్యతీత్యర్థః. *యో వై భూమా తత్సుఖమిత్యుక్తనిరతిశయసుఖరూపబ్రహ్మలక్షణపరత్వాద్వాక్యస్య తత్ర దుఃఖదర్శనాభావే హేతురనవధికాతిశయసుఖరూపత్వం. అనవధికాతిశయసుఖరూపత్వాద్దుఃఖం న పశ్యతీత్యర్థః. అన్యదర్శనాభావే హేతుమాహ (బ్రహ్మస్వరూపేతి) (కృత్స్నస్య వస్తుజాతస్యేతి) స్వరూపాన్తర్గతాః జ్ఞానాదిగుణాః-విభూత్యన్తర్గతం జగదఖిలమిత్యభిప్రాయః. అభిప్రేతహేతుసముచ్చయార్థశ్చశబ్దః. నను యత్రేతి పదం బ్రహ్మపరం- నతు విభూతిపరం. న చ తద్విషయం పదాన్తరమస్తి. అతో బ్రహ్మస్వరూపతద్విభూత్యన్తర్గతత్వాదిత్యయుక్తం. అస్తు వా తద్వాచిశబ్దః-*నాన్యత్పశ్యతీత్యయుక్తం- విభూతిర్హి బ్రహ్మణోఽన్యేతి శఙ్కాయాముక్తం వివృణోతి (అత ఐశ్వర్యేతి) అతః- బ్రహ్మణస్సుఖరూపతాయాః, కృత్స్నవిభూతేస్తదన్తర్భావస్య, చ ప్రామాణికత్వాత్. విభూతివిషయో గుణః విభూతిగుణః- స ఏవైశ్వర్యాపరపర్యాయం నియమనం-తద్విశిష్టం బ్రహ్మ. సహి శితవ్యజ్ఞానం వినైశ్వర్యవిశిష్టానుభవసంభవః- నిరూపకేణ వినా నిరూప్యజ్ఞానాయోగాదితి భావః. యద్వా - అత్రైవోపనిషది *స భగవః కస్మిన్ప్రతిష్ఠిత ఇతి స్వే మహిమ్ని ప్రతిష్ఠిత ఇతి యది వా న మహిమ్నీతి గో అశ్వమిహ మహిమేత్యాచక్షతే హస్తిహిరణ్యం దాసభార్యం క్షేత్రాణ్యాయతనానీతి నాహం బ్రవీమ్యన్యో హ్యన్యస్మిన్ప్రతిష్ఠిత ఇతి శ్రూయతే- అత్ర *స్వే మహిమ్ని ప్రతిష్ఠిత ఇత్యుక్తే హస్త్యాదీనాం నియామ్యానాం మహిమశబ్దవాచ్యత్వాత్ తత్ప్రతిష్ఠితత్వశఙ్కాయాం *యది వా న మహిమ్నీతి హస్తిహిరణ్యాదిమహిమనిష్ఠత్వం నిషిద్ధం-తదేవ శఙ్కాబీజముపన్యస్యత్యన్యదస్యేతి *గో అశ్వమిత్యాదినా. *అస్య మహిమానమితి వీతశోకః *ఏతాం విభూతిం యోగం చ ఇత్యాది శ్రుతిస్మృతిషు పరమాత్మనో మహిమవత్త్వావగమాదిహ న మహిమనిషేధః-అపి తు విభూతిరూపమహిమప్రతిష్ఠితత్వనిషేధ ఇత్యవగమ్యతే. అతో మహిమవిభూత్యాదిశబ్దాశ్చ న స్వరూపమాత్రపరాః-*విభూతిర్భూతిరైశ్వర్యమిత్యైశ్వర్యపర్యాయత్వాదితి మహిమాపహ్నవశఙ్కావ్యుదాసాయైశ్వర్యాపరపర్యాయేత్యుక్తం. ఇదానీం విభూతిరేవ గుణః. గుణశబ్దో విభూతేరపృథక్సిద్ధత్వాభిప్రాయః. విభూత్యా గుణైశ్చేతి వార్థః. (విభూతిగుణవిశిష్టేతి) యచ్ఛబ్ద ఏవ విశిష్టబ్రహ్మపర ఇతి భావః. పూర్వం విభూత్యన్తర్గతత్వాదిత్యన్వయహేతురుక్తః- వ్యతిరేకరూపం హేతుమాహ (తద్వ్యతిరిక్తస్యేతి) విశిష్టబ్రహ్మణోఽన్యదర్శనం నిషిధ్యతే-న త్వన్యదర్శనమిత్యర్థః. విభూతివిశిష్టం బ్రహ్మానుభావ్యం చేద్విభూతేర్దుఃఖరూపత్వాద్దర్శనాద్దుఃఖాదర్శనమనుపపన్నమిత్యత్రాహ (అనుభావ్యస్యేతి) సర్వస్య సర్వవిభూతికస్యేత్యర్థః. పూర్వాభిప్రేతాదేవ హేతోరిత్యేవకారాభిప్రాయః. సర్వస్య సుఖరూపత్వం కథం - ఆత్మగుణవిశేషో హి సుఖమిత్యత్రాహ (తదేవ హి సుఖమితి) అనుకూలత్వం నామ స్వత ఇష్టత్వం- తచ్చానిష్టనివృత్తిరూపతదన్యసాధనతయా చ వినాపీష్టత్వం. అనుభవవిరోధేన చోదయతి (నను చేతి) న హ్యేకమేకదైవ సుఖదుఃఖాత్మకవిరుద్ధస్వభావాలిఙ్గితమితి యుజ్యతే- నహి నిమ్బపత్రం కస్యచిన్మధురం భవతి,- న చ సర్పః కస్యచిదనుకూలబుద్ధిబోధ్యో భవతి,. న చ జగతశ్శక్యం దుఃఖరూపత్వమపహ్నోతుం-తస్య సర్వ[illegible]త్వాత్. ఇతరథా తజ్జిహాసయా బ్రహ్మజిజ్ఞాసానుపపత్తేః. అతః పరిశేషాత్ సుఖరూపత్వమేవ వక్తవ్యమిత్యభిప్రాయః. స్వతోఽపరిచ్ఛిన్నసుఖరూపస్యాప్యుపాధితోఽన్యథారూపసంభవాదవిరోధ ఇతి పరిహరతి (ఉచ్యత ఇతి) కర్మ, తత్తిరోధానకృతమబ్రహ్మాత్మకత్వజ్ఞానం, చోపాధిః. తతః కిమిత్యత్రాహ (అతో బ్రహ్మణ ఇతి) స్వతో మధురస్యాపి దోషసంబన్ధాదననుకూలత్వే, అనుకూలబుద్ధ్యవిషయస్య కేనచిత్సంబన్ధిత్వజ్ఞానాదనుకూలత్వే, చ దృష్టాన్తద్వయమాహ (పిత్తోపహతేనేతి) దార్ష్టాన్తికేపి తావద్యుక్తమాహ (తథేతి) *యత్ర నాన్యదితి వాక్యస్యార్థం నిగమయతి (అత ఇతి) ఏతత్-ఔపాధికదుఃఖరూ

ఖం చ న పశ్యతి, ఏతదేవోపపాదయతి వాక్యశేషః *స వా ఏష ఏవం పశ్యన్నేవం మన్వాన ఏవం విజానన్నాత్మరతి రాత్మక్రీడ ఆత్మమిథున ఆత్మానన్దస్స స్వరాడ్భవతి తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి అథ యేఽన్యథాతో విదు రన్యరాజానస్తే క్షయ్యలోకా భవన్తి తేషాం సర్వేషు లోకేష్వకామచారో భవతీతి, స్వరాట్ - అకర్మవశ్యః. అన్యరాజానః - కర్మవశ్యాః. తథా *న పశ్యో మృత్యుం పశ్యతి న రోగం నోత దుఃఖతాం। సర్వం హ పశ్యః పశ్యతి సర్వమాప్నోతి సర్వశ ఇతి, చ. నిరతిశయసుఖరూపత్వం చ బ్రహ్మణః *ఆనన్దమయోఽభ్యాసాదిత్యత్ర ప్రపఞ్చితం. అతః ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టాత్ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరభూతస్య సత్యశబ్దాభిధేయస్య బ్రహ్మణో భూమేత్యుపదేశాద్భూమా పరం బ్రహ్మ..

౮॥ సూ. ధర్మోపపత్తేశ్చ॥ అస్య భూమ్నో యే ధర్మా ఆమ్నాయన్తే - తేఽపి పరస్మిన్నేవోపపద్యన్తే - *ఏతదమృతమితి స్వాభావికమమృతత్వం, *స్వే మహిమ్నీత్యనన్యాధారత్వం, *స ఏవాధస్తాదిత్యాది *స ఏవేదం సర్వమితి సర్వాత్మకత్వం, *ఆత్మనః ప్రాణ ఇత్యాది ప్రాణప్రభృతిసర్వోత్పాదకత్వమిత్యాదయో హి ధర్మాః పరమాత్మన ఏవ. యత్తు *అహమేవాధస్తాదిత్యాదినా సర్వాత్మకత్వముపదిష్టం - తద్భూమవిశిష్టస్య బ్రహ్మణోఽహఙ్గ్రహేణోపాసనముపదిశ్యతే - అథాతోఽహఙ్కారాదేశ ఇత్యహఙ్గ్రహోపదేశోపక్రమాత్. అహమర్థస్య ప్రత్యగాత్మనోఽపి హ్యాత్మా పరమాత్మేత్యన్తర్యామిబ్రాహ్మణాదిషూక్తం- అతః ప్రత్యగర్థస్య పరమాత్మపర్యవసానాదహంశబ్దోఽపి పరమాత్మపర్యవసాయీతి ప్రత్యగాత్మశరీరకత్వేన పరమాత్మానుసన్ధానార్థోఽయమహఙ్గ్రహోపదేశః. పరమాత్మనస్సర్వశరీరతయా సర్వాత్మత్వాత్ప్రత్యగాత్మనోఽప్యాత్మా పరమాత్మా - తదేవ *అథాత ఆత్మాదేశ ఇత్యాదినా *ఆత్మైవేదం సర్వమిత్యన్తేనోచ్యతే. ఏతదేవోపపాదయితుం ప్రత్యగాత్మనోఽప్యాత్మభూతాత్పరమాత్మనస్సర్వస్యోత్పత్తిరుచ్యతే *తస్య హ వా ఏతస్యైవం పశ్యత ఏవం మన్వానస్యైవం విజానత ఆత్మనః ప్రాణ ఆత్మన ఆకాశ ఇత్యాదినా - ఉపాసకస్యాన్తర్యామితయాఽవస్థితాత్పరమాత్మనస్సర్వస్యోత్పత్తిరిత్యర్థః. అతః పరమాత్మనః ప్రత్యగాత్మశరీరకత్వజ్ఞానప్రతిష్ఠార్థమహఙ్గ్రహోపాసనం కర్తవ్యం. తస్మాద్భూమవిశిష్టః పరమాత్మేతి సిద్ధమ్..

భూమాధికరణం సమాప్తమ్.

ఏతాదృశాన్తద్విగమేనవస్థానం. (స వా ఏష ఇతి) రత్యాదిశబ్దానాం ప్రీతిపరత్వే వ్యధికరణబహువ్రీహిః - అనుకూలవిషయపరత్వే సామానాధికరణ్యబహువ్రీహిః. ఆత్మశబ్దోఽవిభూతిగుణవిశిష్టబ్రహ్మపరః. రతిః - ప్రక్చన్దనాదిజన్యా ప్రీతిః. క్రీడా - ఉద్యానాదిజన్యా. మిథునం - స్త్రీసంభవా. ఆనన్దః - విభూతిజన్యః. ఏవం సర్వవిధసుఖానుభవ ఉక్తః. *స్వరాడ్భవతి *అన్యరాజానస్తే క్షయ్యలోకా ఇతి చ పరమాత్మప్రతిషేధః ప్రతీయత ఇత్యాశఙ్క్యాహ (స్వరాడితి) అన్యరాజానః స్వరాడితిపదద్వయేన ఉపాధితద్విగమౌ ప్రోక్తౌ. దుఃఖరూపతయా ప్రతిపన్నస్యాపి స్వతః సుఖరూపత్వే శ్రుతిమాహ (న పశ్య ఇతి) సర్వం పశ్యతి - న తత్ర దుఃఖతాం పశ్యతి - సుఖరూపతామేవ పశ్యతీత్యర్థః. ఉదాహృతవాక్యే విభూత్యాదివిశిష్టస్యానన్దరూపత్వమస్పష్టమితి తద్వ్యక్తశబ్దాయాహ (నిరతిశయేతి) * తదాత్మానం స్వయమకురుత తస్మాత్తత్సుకృతముచ్యత ఇతి యద్వై తత్సుకృతం రసో వై సః రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వానన్దీ భవతి *ఆనన్దో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ ఆనన్దాద్ధ్యేవ ఖల్విమాని భూతాని జాయన్త ఇతి చ వాక్యేషు కార్యకారణావస్థవిభూత్యాదివిశిష్టస్యైవ ఆనన్దత్వం హి స్ఫుటతరం. సూత్రార్థముపసంహరతి (అత ఇతి)..

౮॥ సూ. ధర్మోపపత్తేశ్చ॥ కస్య ధర్మా ఇత్యాకాఙ్క్షాం పూరయన్ వ్యాచష్టే (అస్యేతి) పూర్వపక్షయుక్తిం పరిహరతి (యత్త్వితి) అహంగ్రహేణోపాసనం - అహమర్థశబ్దితోఽపి పరమాత్మపర్యన్తత్వబుద్ధ్యోపాసనం. తద్వ్యతిరిక్తస్య తద్బుద్ధిస్స్యాదిత్యత్రాహ (అహమర్థస్యేతి) న కేవలమన్తర్యామిబ్రాహ్మణాదిషు అస్మిన్ప్రకరణేఽపి సర్వాత్మత్వముక్తమితి దర్శయిష్యన్ తత్ప్రతిపాదకస్య *అథాత ఆత్మాదేశ ఇతి వాక్యస్యార్థమాహ (పరమాత్మన ఇతి) ఉపాసకాత్మనోఽప్యాత్మత్వం ఫలితమిత్యుక్తం - అర్థకథనోక్తమితి దర్శయితుం కథనోక్తిమద్వాక్యస్యార్థమాహ (ఏతదేవేతి) విజానత ఇతి పదస్యషష్ఠ్యన్తత్వజ్ఞాపనాయ వ్యాచష్టే (ఉపాసకస్యేతి) పూర్వపక్షయుక్తిపరిహారం నిగమయతి (అత ఇతి) అధికరణార్థముపసంహరతి (తస్మాదితి) ......

భూమాధికరణం సమాప్తమ్.

౯॥ సూ. ॥ అక్షరమమ్బరాన్తధృతేః ॥

వాజసనేయినో గార్గిప్రశ్నే సమామనన్తి *స హోవాచైతద్వై తదక్షరం గార్గి బ్రాహ్మణా అభివదన్తి అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘమలోహితమస్నేహమచ్ఛాయమిత్యాది. తత్ర సంశయః కిమేతదక్షరం ప్రధానం-జీవో వా-ఉత పరమాత్మేతి. కిం యుక్తం. ప్రధానమితి. కుతః. *అక్షరాత్పరతః పర ఇత్యాదిష్వక్షరశబ్దస్య ప్రధానే ప్రయోగదర్శనాత్, అస్థూలత్వాదీనాం చ తత్ర సమన్వయాత్,. *యయా తదక్షరమధిగమ్యత ఇత్యాదిషు పరస్మిన్నప్యక్షరశబ్దో దృశ్యత ఇతి చేన్న - ప్రమాణాన్తరప్రసిద్ధశ్రుతిప్రసిద్ధయోః ప్రమాణాన్తరప్రసిద్ధస్య ప్రథమప్రతీతేః, ప్రతీతపరిగ్రహే విరోధాభావాత్,. కిం చ - *యదూర్ధ్వం గార్గి దివో యదర్వాక్పృథివ్యా ఇత్యారభ్య సర్వస్య కాలత్రితయవర్తినః కారణభూతాకాశాధారత్వే ప్రతిపాదితే *కస్మిన్ను ఖల్వాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చేత్యాకాశస్యాపి కారణం తదాధారభూతం కిమితి పృష్టే ప్రత్యుచ్యమానమక్షరం సర్వవికారకారణతయా తదాధారభూతం ప్రమాణాన్తరప్రసిద్ధం ప్రధానమితి ప్రతీయతే - అతోఽక్షరం ప్రధానం. ....

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (అక్షరమమ్బరాన్తధృతేః) అక్షరం పరం బ్రహ్మ. కుతః. (అమ్బరాన్తధృతేః) అమ్బరస్య-ఆకాశస్య అన్తః- పారే భూతం అవ్యాకృతమమ్బరాన్తః. తస్య ధృతేః- తదాధారతయా అస్యాక్షరస్యోపదేశాదితి యావత్. అయమర్థః-*కస్మిన్ను ఖల్వాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చేత్యత్రాకాశశబ్దనిర్దిష్టం న వాయుమదమ్బరం-అపి తు తత్పారభూతమవ్యాకృతం- అతస్తస్యావ్యాకృతస్యాప్యాధారత్వేనోచ్యమానమక్షరం నావ్యాకృతం భవితుమర్హతీతి. నన్వాకాశశబ్దనిర్దిష్టో న వాయుమానితి కథమవగమ్యతే. ఉచ్యతే-*యదూర్ధ్వం గార్గి దివో యదర్వాక్పృథివ్యా యదన్తరా ద్యావాపృథివీ ఇమే యద్భూతం చ భవచ్చ భవిష్యచ్చేత్యాచక్షతే ఆకాశ ఏవ తదోతం చ ప్రోతం చేత్యుక్తే త్రికాలవర్తినో వికారజాతస్యాధారతయా నిర్దిష్ట ఆకాశో న వాయుమదాకాశో భవితుమర్హతి - తస్యాపి వికారాన్తర్గతత్వాత్. అతోఽత్రాకాశశబ్దనిర్దిష్టం భూతసూక్ష్మమితి ప్రతీయతే. తతస్తస్యాపి భూతసూక్ష్మస్యాధారభూతం కిమితి పృచ్ఛ్యతే *కస్మిన్ను ఖల్వాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చేతి-అతస్తదాధారతయా నిర్దిశ్యమా

౯॥ సూ. ॥ అక్షరమమ్బరాన్తధృతేః ॥ పూర్వాధికరణే స్వమహిమ్ని ప్రతిష్ఠితత్వముక్తం-తద్వత్పరమాత్మవ్యతిరిక్తస్య ప్రతిష్ఠాయత ఇతి శఙ్కాయాం సఙ్గతిః. ——— వర్ణో వా పరమేశ్వరో వేతి విచార ఇతి పరైర్యదుక్తం తదయుక్తం-వర్ణానామహ్రస్వత్వాదీర్ఘత్వాద్యనుపపత్తేః, స్నేహలౌహిత్యచ్ఛాయాది ధర్మాప్రసక్తేః, చ్ఛేత్యభిప్రాయేణాచ్ఛాయమిత్యన్తం విషయవాక్యముపాత్తం. ప్రసక్త్యభావేపి ప్రతిషేధస్సంభవతి-యథా * నాన్తరిక్షే న దివీత్యగ్నిచయననిషేధ ఇతి చేన్న - నిషేధస్య ప్రసక్తవిషయతాయా ఏవ స్వతః ప్రాప్తత్వాత్. గత్యన్తరాభావే హ్యప్రసక్తవిషయత్వాశ్రయణం - నాన్యదా. ——— సంశయమాహ (తత్రేతి) అక్షరం ప్రధానం వా - జీవో వా-పరమాత్మా వేతి సంశయః. తదర్థం లౌకికప్రమాణవిషయే శాబ్దప్రతీతిర్నిర్ధారకమస్తి - నేతి. * కస్మిన్ను ఖల్వాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చేత్యత్రాకాశశబ్దనిర్దిష్టః కిం భూతాకాశః ఉతావ్యాకృతాకాశ ఇతి,. ధారణం చ కిం సత్తామాత్రేణ - ఉత ప్రశాసనేనేతి, చ. యదా ప్రతీతిర్నిర్ధారకమస్తి,- ఆకాశశబ్దవాచ్యశ్చ భూతాకాశః,- ధారణం చ సత్తయా స్యాత్,- తదా తద్ధారణస్య ప్రధానే సంభవాత్తద్ధారకమక్షరం ప్రధానం. యదా ఆకాశశబ్దవాచ్యోఽవ్యాకృతాకాశః,- ధారణం చ సత్తామాత్రేణ,- తదా జీవేపి తత్సంభవాత్తద్ధారకమక్షరం జీవః. యదా శాబ్దప్రతీతిర్నిర్ధారకస్య లౌకికప్రమాణగోచరత్వమప్రయోజకం,- ఆకాశశబ్దవాచ్యశ్చావ్యాకృతాకాశః,-ధారణం చ ప్రశాసనేన,- తదా తస్య జీవేష్వసంభవాత్తదాధారభూతమక్షరం పరమాత్మేతి రాద్ధాన్తే ఫలితభావః. సిద్ధాన్త్యేకదేశిశఙ్కా తే (యయా తదక్షరమితి) అథవా-పార్శ్వస్థచోద్యం. తదా పరస్మిన్నిత్యుపలక్షణం-జీవేపీతి ద్రష్టవ్యం- *కూటస్థోఽక్షర ఉచ్యత ఇత్యాదిదర్శనాత్. పరిహరతి (న ప్రమాణాన్తరేతి) అనుమానస్య ప్రత్యక్షమాత్రాపేక్షా-శ్రుతేస్తు వ్యుత్పత్త్యాద్యుభయాపేక్షాస్తి-అతోఽనుమానాపేక్షయా విలమ్బితప్రతిపన్నస్యేతి లౌకికాలౌకికయోర్లౌకికస్య ప్రసిద్ధిప్రాథమ్యాత్ప్రాబల్యం- శ్రుతిలిఙ్గాదిష్వపి శీఘ్రధీహేతుత్వాత్ ప్రాబల్యమితి భావః. నను *సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇత్యత్ర ఆకాశశబ్దస్య భూతాకాశే ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యేపి బ్రహ్మవిషయత్వం దృష్టం-అత్రాప్యక్షరశబ్దే తథా కిం న స్యాదిత్యత్రాహ (ప్రతీతేతి) అక్షరశబ్దస్య ప్రధానే ప్రయోగదర్శనాత్, అస్థూలత్వాద్యన్వయాత్, పరబ్రహ్మణి ప్రసిద్ధత్వే సత్యపి ప్రమాణాన్తరప్రసిద్ధ్యా ప్రథమప్రతీతస్య పరిగ్రహే విరోధాభావాత్, ఆకాశకారణప్రశ్నస్యోత్తరత్వేనోచ్యమానత్వాచ్చ ప్రధానపరత్వమిత్యర్థః. ...

రాద్ధాన్తమాహ (అక్షరమిత్యాదినా) అమ్బరాన్తశబ్దం కేచిద్బహువ్రీహితయా వ్యాచక్షతే అమ్బరం- ఆకాశః అన్తః- అవసానం యేషాం తేషాం-పృథివ్యాదీనాం ధృతేరితి హేత్వర్థ ఇతి. తత్ప్రధానవ్యతిరేకప్రతిజ్ఞాయామకిఞ్చిత్కరమిత్యభిప్రాయేణ షష్ఠీతత్పురుషం వ్యాచష్టే (అమ్బరస్యాకాశస్యేతి) అన్తశబ్దోఽవధివచనః. కార్యస్యామ్బరస్య దేశతః కాలతశ్చావధిః కారణం - నియతపూర్వభావినః కారణత్వాత్, కార్యం ప్రతి కారణత్వాత్తస్య కారణతయా బహిర్విద్యమానత్వాచ్చ. అతోఽమ్బరాన్తశబ్దోఽవ్యాకృతవాచీతి భావః. న హ్యత్రామ్బరాన్తవాచిశబ్దః శ్రూయత ఇత్యత్రాహ (అయమర్థ ఇతి) (నన్వితి) వ్యుత్పత్తిసిద్ధార్థలక్షణమయుక్తం-అపవాదాభావాదిత్యర్థః. పరిహరతి(ఉచ్యత ఇతి) అర్థవిరోధాన్న వాయుమదమ్బరగ్రహణమి

నమత్వక్షరం న ప్రధానం భవితుమర్హతి. యతశ్శ్రుతిప్రసిద్ధాత్ప్రమాణాన్తరాత్ప్రసిద్ధం ప్రధానం [illegible] అక్షరశబ్దస్యావయవశక్త్యా స్వార్థప్రతిపాదనే ప్రమాణాన్తరానపేక్షణాత్. సమ్బన్ధగ్రహణ [illegible] రూపం యేన ప్రమాణేనావగమ్యతే- న తత్ప్రతిపాదనదశాయాముపేక్షణీయం. ....

ఏవం తర్హ్యక్షరశబ్దనిర్దిష్టో జీవోఽస్తు - తస్య భూతసూక్ష్మపర్యన్తస్య కృత్స్నస్యాచిద్వస్తున ఆధారత్వోపపత్తేః, అస్థూలత్వాద్యుచ్యమానవిశేషణోపపత్తేశ్చ. *అవ్యక్తమక్షరే లీయతే *యస్యావ్యక్తం శరీరం యస్యాక్షరం శరీరం *క్షరస్సర్వాణి భూతాని కూటస్థోఽక్షర ఉచ్యత ఇత్యాదిషు ప్రత్యగాత్మన్యప్యక్షరశబ్దప్రయోగ దర్శనాదిత్యత్రోత్తరః. ....

౧౦॥ సూ. ॥ సా చ ప్రశాసనాత్ ॥ సా చాఽమ్బరాన్తధృతిరస్యాక్షరస్య ప్రశాసనాదేవ భవతీత్యుపదిశ్యతే *ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠతః ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి ద్యావాపృథివ్యౌ విధృతే తిష్ఠతః ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి నిమేషా ముహూర్తా అహోరాత్రాణ్యర్ధమాసా మాసా ఋతవస్సంవత్సరా ఇతి విధృతాస్తిష్ఠన్తీత్యాదినా. ప్రశాసనం- ప్రకృష్టం శాసనం.

[illegible] నహి స్వయం వికారాన్తర్భూతస్య కృత్స్నవికారజాతస్యాధారత్వం భవితుమర్హతి యద్వైతత్యాదినా పూర్వపక్షయుక్తిమనూద్య పరిహరతి (తన్నేతి) రూఢిశక్త్యా అవయవశక్త్యా వా శబ్దస్య స్వార్థప్రతిపాదనసంస్యాత్- తత్ర వక్ష్యమాణపరిహారస్య పక్షద్వయసాధారణ్యేపి *ప్రోక్షణీష్వర్థసంయోగాదితి న్యాయేనావయవశక్త్యా ఽర్థప్రతిపాదనసంభవే సముదాయశక్తిర్న యోగాత్ అయమక్షరశబ్దోఽన రూఢ్యావక్తత ఇత్యభిప్రేత్య యౌగికత్వపక్షే పరిహారః క్రియతే తత్ర వ్యుత్పన్నానాం పదావయవానాం సమ్బన్ధస్వార్థప్రతిపాదనే కిం ప్రమాణాన్తరాపేక్షా- ఉత తత్పదావయవవ్యుత్పత్తావేవేతి వికల్పం హృది నిధాయ ప్రథమే కల్పే పరిహారమాహ (అక్షరశబ్దస్యేతి) అవయవశక్త్యా స్వార్థప్రతీతికారణమితి న ప్రమాణాన్తరమపేక్షితం- న హి వ్యుత్పన్నస్య స్వార్థప్రతిపాదనే ప్రమాణాన్తరాపేక్షా ద్వితీయం పరిహరతి (సంబన్ధేతి) పదావయవానాం వ్యుత్పత్తౌ ప్రమాణాన్తరాపేక్షాస్త్వేవ- ప్రతిపాదనకాలే త్వనపేక్షా యథా చక్షురాదీనాం [illegible] ఘటాదిప్రతీతౌ నాపేక్షా [illegible] ప్రమాణాపేక్షా. యథాహుః *అగృహీతే న పేక్షిత్వాత్ మానాన్తరమనాదృతం । వ్యుత్పత్తావుపాయభూతం యత్తచ్ఛక్తిస్మారకమేవేతి వ్యుత్పన్నానాం పదావయవానాం ప్రతిపాదనకాలే వ్యుత్పత్త్యపేక్షితమానాన్తరాకాఙ్క్షా- [illegible] యగామానయేత్యాదివాక్యానామసన్నికృష్టార్థవిషయాణాం ప్రత్యక్షసాచివ్యాభావేన స్వార్థప్రతిపాదకతయా [illegible] అలౌకికార్థప్రతిపత్త్యనుపపత్త్యా [illegible] ప్రసఙ్గాచ్చ అతో మానాన్తరాపేక్షాభావాత్ తన్నిబన్ధనమర్థప్రతిపత్తౌ [illegible] సమ్యుచ్చారమ్యరూపవైషమ్యం నాస్తీత్యర్థః కించ - యౌగికానాం శబ్దానామవయవార్థయోగమాత్రసామాన్యప్రతిపాదనేఽపి మానాన్తరాపేక్షా [illegible] పర్యవసాన ఇతి వికల్పే పక్షమేకం పరిహరోఽక్షరశబ్దస్యేతి [illegible] ద్వితీయో విశేషపర్యవసానస్య [illegible] ప్రమాణాన్తరాపేక్షేతి వస్తుం [illegible] సతత్ప్రతిపాదనదశాయాముపేక్షణీయమిత్యుక్తం విశేషపర్యవసానేఽపి ప్రతిపాదనం నిరాకాఙ్క్షం భవతి అత్ర పరమాత్మలిఙ్గం దర్శితం అపి చ- అవయవార్థప్రాప్త్యం యత్ర సంభవతి- తదేవ యౌగికశబ్దస్య స్వరసతః ప్రతీయతే యథేశ్వరశబ్దో లౌకికపార్థివాదిషు సత్స్వప్యలౌకికమీశ్వరం శ్రుత్యా ప్రత్యాయయతి- [illegible] అక్షరమిత్యవయవశక్త్యా పరమాత్మానమేవ [illegible] ప్రతిపాద్యస్య లౌకికాలౌకిక ప్రమాణగోచరత్వం శాబ్దప్రతీతిః [illegible] ప్రయోజకం- ధర్మాధర్మేశ్వరాదిశబ్దానాం [illegible] లౌకికార్థప్రతిపత్తిశ్రుత్యస్య దర్శనాత్ అత ఏవ ప్రచురప్రాచుర్యాద్యధీనం ప్రసిద్ధితారతమ్యమేవ తయోః ప్రయోజకం యౌగికశబ్దానాం చ అసఙ్కుచితావయవార్థగోచరత్వేన స్వతో వాచ్యత్వాత్ తద్వత్త్వేన ప్రసిద్ధ్యతిశయాత్ ప్రతీతిశైఘ్ర్యమితి నన్వవయవశక్త్యార్థప్రతిపాదనేపి ప్రధానస్యానేకప్రమాణగమ్యతయా అభ్యస్తత్వాద [illegible] ప్రథమావగతిః- యథా గోశబ్దస్య సామాన్యవిశిష్టే వ్యక్తిగోశబ్దోచ్చారణాత్ స్వాభ్యాసాయాసవశాద్ ప్రథమమేవ ప్రతీతిః తద్వత్ - ప్రధానస్యానేకప్రమాణగమ్యత్వానభ్యుపగమాత్ నహి ప్రత్యక్షేణ జగత్కారణభూతం సూక్ష్మం వస్తు నిరీక్ష్యతే నాపి శ్రుతివిరోధినోఽనుమానస్య తత్ర ప్రామాణ్యం సంభవతీతి వక్ష్యతే తతశ్శ్రుతిరేవ తత్రాపి ప్రమాణం వక్తవ్యం- తథా చ శ్రుతిప్రసిద్ధాత్ పరమాత్మనః ప్రమాణాన్తరప్రసిద్ధస్య ప్రధానస్య ప్రథమప్రతీపత్తిరిత్యసిద్ధం [illegible] ప్రథమప్రతీతస్యాపి ప్రధానస్య విరోధేన త్యక్తవ్యత్వాత్ ఏవ విరోధశ్చాత్ర స్పష్టః- ఏకస్యైవాధారాధేయభావానుపపత్తేః ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (ఏవం తర్హీతి) *అవ్యక్తమక్షర ఇత్యవ్యక్తస్య పృథగుపా

దానాదక్షరశబ్దో జీవపరః - న ప్రధానపర ఇతి జ్ఞాపనాయావ్యక్తముపాత్తం

౧౦॥ సూ ॥ సా చ ప్రశాసనాత్ ॥ ననునాత్రామ్బరాన్తధృతేః పరమాత్మప్రశాసనాధీనత్వం సాక్షాచ్ఛ్రుతమితి శఙ్కాం పరి జిహీర్షుః కీలిపయవస్తునా శాసనస్య జీవేపి సంభవాత్తద్వ్యావృత్తిం చ దర్శయన్ ప్రశాసనశబ్దం వ్యాచష్టే (ప్రకృష్టమితి) క్వచిదప్యప్రతిహతత్వేన విష

[illegible] సర్వవస్తువిధరణత్వ [illegible] యావస్థస్యాపి ప్రత్యగాత్మనస్సద్భావతి- అత [illegible] [illegible] ప్రకాశ [illegible]...

౧౨॥ సూ. అన్యభావవ్యావృత్తేశ్చ॥ అన్యభావః- అన్యత్వం. ప్రధానాదిభావః అస్యాక్షరస్య పరమపురుషాదన్యత్వం వాక్యశేషే వ్యావర్త్యతే * తద్వా ఏతదక్షరం గార్గ్యదృష్టం ద్రష్టృ శ్రుతం శ్రోతృ అమతం మన్తృ అవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతృ నాన్యదతోఽస్తి ద్రష్టృ నాన్యదతోఽస్తి శ్రోతృ నాన్యదతోఽస్తి మన్తృ నాన్యదతోఽస్తి విజ్ఞాతృ ఏతస్మిన్ను ఖల్వక్షరే గార్గ్యాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చేతి. అత్ర ద్రష్టృత్వ శ్రోతృత్వాద్యుపదేశాదస్యాక్షరస్యాచేతనభూత ప్రధానభావో వ్యావర్త్యతే- సర్వైరదృష్టస్యైవ సతస్సర్వస్య ద్రష్టృత్వ వ్యపదేశాచ్చ ప్రత్యగాత్మభావో వ్యావర్త్యతే- అత ఇయమన్యభావవ్యావృత్తిరస్యాక్షరస్య పరమపురుషతాం ద్రఢయతి. ఏవం వాఽన్యభావవ్యావృత్తిః- అన్యస్య సద్భావవ్యావృత్తిరన్యభావవ్యావృత్తిః. యస్మై తదక్షరమన్యైరదృష్టం సదన్యేషాం

యత్ప్రకర్షాచ్ఛాసనస్య ప్రకర్షః- ప్రకర్షస్య నివారకాభావాచ్ఛాసనస్యాప్యపరాన్తవిషయత్వమపి సిద్ధ్యతీతి హృదయం. తతః కిమిత్యాపేక్షాయాం ప్రశస్తేః పరమాత్మ శాసనకర్తృత్వే హేత్వన్తరం చ ద్యోతయన్నిమవ్యాప్తి సిద్ధిం దర్శయతి (నచేద్వశమితి) (స్వశాసనాధీనసర్వవస్తువిధరణమితి) అయమభిప్రాయః - న కేవలం శాసన ప్రకర్షాదనపోదితాత్ప్రశస్తేః ప్రశాసనకర్తృత్వసిద్ధిః- కింతు *సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానః సర్వస్యాధిపతిస్సర్వమిదం ప్రశాస్తీత్యాది శ్రుత్యన్తరేషు శాసనకర్మోపస్థాపక సర్వశబ్దాసఙ్కోచాచ్చ తత్సిద్ధిః. కించ- సత్యశబ్దనిర్వచనే * తాని హ వా ఏతాని త్రీణ్యక్షరాణి సత్యమితి తద్యత్సత్తదమృతం అథ యత్తితన్మర్త్యం - అథ యద్యం తేనోభే యచ్ఛతీతి మర్త్యశబ్దవాచ్యాచేతనస్య తన్నియామ్యత్వం చ ప్రతీయతే. మర్త్యశబ్దో హ్యవయవశక్త్యా పూర్వపూర్వావస్థాభాజ్యచేతనే వర్తతే- న శరీరమాత్రే- ద్యావాపృథివ్యాదీనాం తన్నియామ్యత్వాభావ ప్రసఙ్గాత్. కించ- *యస్యావ్యక్తం శరీరం యస్యాక్షరం శరీరం యస్య మృత్యుశ్శరీరమితి ప్రధానస్య పరశరీరత్వ శ్రవణాదత్యన్తనియామ్యస్యైవ శరీరత్వాచ్చ నియామ్యత్వసిద్ధిః. ఇహ చ *కస్మిన్ను ఖల్వాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చేతి పృష్టే *ఏతద్వై తదక్షరం గార్గీత్యారభ్య *ఏతస్మిన్ను ఖల్వక్షరే గార్గ్యాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చేత్యక్షరేణాఽవ్యాకృతస్య ధారణం శ్రూయతే. అతశ్శాసనస్య ప్రకర్షాచ్ఛ్రుత్యన్తరానుగ్రహాచ్చాపరాన్తధృతిరపి ప్రశాసనాధీనేతి. సౌత్రశ్చశబ్దో హ్యర్థతయా హేతువాచిత్వాభిప్రాయేణాహ (అత ఇతి) అపరాన్తధృతిః ప్రశాసనాదేవ సిధ్యతీతి యత్ - తత్ ఏవేత్యర్థః. * ప్రశాసితారం సర్వేషాం * విద్యాత్తం పురుషం పరమితి *ఉత్తమః పురుషస్త్వన్య ఇత్యాదివచనాభిప్రాయేణ పురుషోత్తమ ఏవ ప్రశాసితాక్షరమిత్యుక్తమ్. ....

ఏవం ప్రధానపురుషవ్యతిరేకౌ సూత్రద్వయేన పృథగుపపాదితౌ. అథై
కసూత్రేణ ప్రాకరణిక చరమవాక్యవిషయేణోభయ వ్యతిరేకమాహ.

౧౨॥ సూ. అన్యభావవ్యావృత్తేశ్చ॥ వ్యావర్త్యతే- నివర్త్యతే. నివర్తకధర్మః ప్రతిహన్యత ఇత్యర్థః. తతశ్చ సూత్రస్థ వ్యావృత్తిశబ్దో వ్యావర్తకధర్మపర ఇతి దర్శితం స్యాత్- తేన విషయవాక్యానుగుణ్యం సూత్రస్య స్యాత్- తత్ర హ్యన్యనివర్తకధర్మో ద్రష్టృత్వాదిరవగమ్యతే. ద్వితీయయోజనాయా అపేక్షితత్వాత్ *నాన్యదతోఽస్తీత్యాదికముదాహృతం. అస్మిన్వాక్యే ప్రధానవ్యావృత్తిసిద్ధిం దర్శయతి (అత్రేతి) అత్ర- *అదృష్టమితి వాక్యే. ద్రష్ట్రాదిశబ్దాః రూపశబ్దప్రభృతి బాహ్యేన్ద్రియవిషయాణాం మనోవ్యాపారాధ్యవసేయానాం అన్తఃకరణవిషయాణాం చ సాక్షాత్కర్తృవాచకాః- శాసనస్య శాసితవ్యవస్తుదర్శన సాకాఙ్క్షత్వాత్, *న దృష్టేర్ద్రష్టారం *న శ్రుతేశ్శ్రోతారం *న మతేర్మన్తారమిత్యాదినా పరస్య శ్రవణమననాదికర్తృత్వనిషేధే నతే పామయోగ్యత్వాత్, *పశ్యత్యచక్షుస్స శృణోత్యకర్ణ ఇతి రూపాదిసాక్షాత్కర్తృత్వ శ్రవణాచ్చ. జీవవ్యావృత్తిం దర్శయతి (సర్వైరితి) సర్వైర్యోగిభిః. (సర్వస్యేతి) రూపతదాశ్రయాదిష్వేకైకవర్గశోఽన్యపరస్సర్వశబ్దః- అస్యాసఙ్కుచితవృత్తితయా ద్రష్టృశబ్దేన సర్వసాక్షాత్కారస్యాభిహితత్వే సత్యాదిశబ్దోపాత్త శ్రోతృత్వాదీనాం నిర్విషయత్వప్రసఙ్గాత్. సర్వైరదృష్టత్వాదిమాత్రం ప్రధానాదీనామపి సంభవతీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థ మదృష్టస్యైవ సతస్సర్వస్య ద్రష్టృత్వాద్యుపదేశాచ్చేత్యుక్తం. అదృష్టత్వాదివిశేషితం ద్రష్టృత్వాదికం ప్రత్యగాత్మవ్యావర్తకమిత్యర్థః. ప్రత్యగాత్మనస్సర్వే ప్రత్యేకం స్వస్వాహం ప్రత్యయవేద్యాః రూపాదివిజ్ఞాతారశ్చ - పరస్తు రూపాదిజ్ఞానవేలాయాం యోగిభిరపి స్వస్వరూపవద్రూపాదివచ్చ న జ్ఞాయతే. నిష్క్రాన్తైః పర్యాప్తైః తద్విషయప్రతిపత్తివేలాయాం పరమాత్మనోఽనవగతత్వం వివక్షితం. అశ్రుతం- శబ్దశ్రవణదశాయామజ్ఞాతం. అమతం- స్థాణుపురుషాద్యర్థవిచారదశాయాం తద్విషయవదప్రతిపన్నం. అవిజ్ఞాతం- అధ్యవసాయదశాయాం ఘటాదివత్స్వస్వరూపవచ్చానవగతం. అత ఏవ నవిశేషితం ద్రష్టృత్వాదికం పరమాత్మాసాధారణం. యద్వా- రూపశబ్దాద్యర్థవేదిభిస్సర్వైరవేద్యత్వేన విశేషితం తత్తదర్థద్రష్టృత్వం సముచ్చిత్య చిదచిద్వ్యావర్తకమిత్యర్థః. *అన్యభావవ్యావృత్తేరిత్యుక్తహేతోస్సాధ్యావిశిష్టత్వశఙ్కాం చ శమయన్నిగమయతి (అత ఇతి) ఇయం వ్యావర్తకధర్మాన్వయ హేతువ్యావృత్తిః పరమపురుషత్వం సాధయతి - అతస్సాధ్యావిశిష్టత్వవ్యుదాసః. అస్యాం యోజనాయాం ప్రధానపురుషవ్యావర్తక సకలధర్మవాచివాక్యాని విషయాభూతానీతి చిదచిద్వ్యావృత్తిః కణ్ఠోక్తా స్యాత్. చశబ్ద ఉక్తహేతుసముచ్చయే. ముఖాన్తరేణ సూత్రం యోజయతి (ఏవం వేతి) అక్షరార్థమాహ (అన్యస్యేతి) *నాన్యదిత్యాది వాక్యస్య సూత్రవిషయత్వం హృది నిధాయ తస్యార్థమాహ (యస్మై తదితి) యథాఽస్మిన్నాశ్రమే దేవదత్త ఏవ పురు

ద్రష్టృ చ సత్స్వవ్యతిరిక్తస్య సమస్తస్యాధారభూతం - ఏవమనేనాదృష్టమేతస్య ద్రష్టృ చ సదేతస్యాధారభూతమన్యన్నాస్తీతి వదన్ * నాన్యదతోఽస్తి ద్రష్ట్రిత్యాదివాక్యశేషోఽన్యస్య సద్భావం వ్యావర్తయన్నస్యాక్షరస్య ప్రధానభావం ప్రత్యగాత్మభావం చ ప్రతిషేధతి. కించ- * ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి దదతో మనుష్యాః ప్రశంసన్తి యజమానం దేవా దర్వీం పితరోఽన్వాయత్తా ఇతి శ్రౌతం స్మార్తం చ యాగదానహోమాదికం సర్వం కర్మ యస్యాజ్ఞయా ప్రవర్తతే - తదక్షరం పరబ్రహ్మభూతః పురుషోత్తమ ఏవేతి విజ్ఞాయతే. అపి చ- * యో వా ఏతదక్షరం గార్గ్యవిదిత్వాస్మిల్లోకే జుహోతి యజతే తపస్తప్యతే బహూని వర్షసహస్రాణ్యన్తవదేవాస్య తద్భవతి యో వా ఏతదక్షరం గార్గ్యవిదిత్వాస్మాల్లోకాత్ప్రైతి స కృపణః అథ య ఏతదక్షరం గార్గి విదిత్వాస్మాల్లోకాత్ప్రైతి స బ్రాహ్మణ ఇతి యదజ్ఞానాత్సంసారప్రాప్తిః, యజ్జ్ఞానాచ్చామృతత్వప్రాప్తిః, తదక్షరం పరం బ్రహ్మైవేతి సిద్ధమ్. ....

అక్షరాధికరణం సమాప్తమ్.

షో నాన్య ఇత్యుక్తేన పురుషమాత్రనిషేధః- అపి తు ప్రస్తుతతుల్యపురుషాన్తరనిషేధస్స్యాత్- పురుషాన్తరాణాం ప్రమాణసిద్ధతయా నిషేద్ధుమశక్యత్వాదేవమిహాపి ద్రష్ట్రాద్యన్తరాణాం ప్రామాణికత్వాత్ ప్రకృతతుల్యద్రష్ట్రాదినిషేధపరమిదం వాక్యమిత్యభిప్రాయేణ ప్రకృతగుణవిశిష్టత్వముక్తం. (... ధారభూతమితి) సమస్తస్య ప్రశాసనేనాధారభూతమిత్యర్థః. నిషేధవిషయం దర్శయతి (ఏవమితి) ఏతస్య-అక్షరస్య. ఆధారభూతం- ప్రశాసనేన ధార... ఏవం పరమాత్మనో నియన్తృతయా ఆధారభూతద్రష్ట్రన్తరాధానాదధికనిషేధపరమిదం వాక్యం వ్యాఖ్యాతం. ఏవం వా- ఏతస్యేతి పదం వ్యతిరిక్తసమస్తస్యేతి పదప్రకృతజగత్పరం. అక్షరాదన్యత్ సమస్తజగతః ప్రశాసనేన ధారకం తేనాదృష్టం ద్రష్టృ నాస్తీత్యర్థః. తదా సమనిషేధపరో వాక్యస్స్యాత్. నను *నాన్యదతోఽస్తి ద్రష్ట్రితి వాక్యం ద్రష్టౄణాం పురుషాణాం బ్రహ్మతాదాత్మ్యేన అతదాత్మకత్వనిషేధపరం కిం న స్యాత్. న- ఐక్యానస్యాప్రకృతత్వాత్. ఐక్యవిధిశేషో హి భేదనిషేధః- వ్యతిరేకస్యాన్వయశేషత్వాత్. యది క్వచిదైక్యవిధానాభావేపి భేదనిషేధస్సంభవతి- తత్ర ర్వ్యాహాన్తరాసంభవాదభ్యుపగన్తవ్యః- ఇహ తు గత్యన్తరసంభవాదైక్యవిధ్యభావే భేదనిషేధపరత్వాశ్రయణమయుక్తం. కించ- *కస్మిన్ను ఖల్వాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చేత్యుపక్రమ్య *ఏతస్మిన్ను ఖల్వక్షరే గార్గ్యాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చేత్యుపక్రమోపసంహారాభ్యాం ప్రకరణస్య పరమాత్మనో విశ్వాధారతాప్రతిపాదనపరత్వమవగమ్యతే- న త్వైక్యపరత్వం. ధారకత్వేఽభిహితే తస్యాపి ధారకాన్తరశఙ్కా స్యాత్- లోకే ధారకాణామపి ధార్యత్వదర్శనాత్. యథా కారణానామపి కార్యత్వదర్శనేన పరమాత్మనోపి జగత్కారణత్వే నాన్యకార్యత్వశఙ్కాయాం తద్వ్యావర్తనేన పరమకారణత్వసిద్ధయే *స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిప ఇతి కారణాన్తరనిషేధః పరమకారణత్వాపేక్షితత్వాత్ క్రియతే - ఏవమిహాపి పరమాత్మనః పరమాధారత్వని ధారకరూపద్రష్ట్రన్తరనిషేధోఽపేక్షితః. భేదనిషేధస్తు ప్రకృతార్థానపేక్షితః- అపేక్షితవిధేరనపేక్షితవిధానదౌర్బల్యమవిగీతం. కించ- *నాన్యదతోఽస్తి ద్రష్టృ నాన్యదతోఽస్తి శ్రోతృ ఇతి ద్రష్టృశ్రోత్రాదీనాం పృథక్పృథగ్భేదనిషేధశ్చ విఫలః- ద్రష్టురేవ శ్రోతృత్వసంభవాత్. యథా *తదేవాగ్నిస్తద్వాయుః *జ్యోతీంషి విష్ణుర్భువనాని విష్ణురిత్యాదిష్వగ్నివాయుజ్యోతిర్భువనవనగిరిదిగాదీనాం మనోఽన్యభిన్నజాతీయతయా తేష్వన్యతమస్య బ్రహ్మాత్మకత్వోపదేశేపి తదన్యస్య బ్రహ్మాత్మకత్వాసిద్ధ్యా ప్రత్యేకం బ్రహ్మాత్మకత్వోపదేశస్సఫలః - ఏవం ద్రష్టృశ్రోతృమన్త్రాదీనాం భిన్నజాతీయత్వాభావాత్ పృథగ్భేదనిషేధవైయర్థ్యం. న చ వాచ్యం *బ్రహ్మ దాశా బ్రహ్మ దాసా ఇత్యాదౌ దాశేష్వివ దాసత్వకితవత్వాదిసంభవేపి పృథక్తాదాత్మ్యోపదేశవదిహోపపద్యత ఇతి. దాశేభ్యో భిన్నజాతీయానామపి దాసకితవాదీనాం సంభవేన శ్రుతివాక్యస్థపదానాం తద్విషయత్వోపపత్తేః. అన్యథా తత్రాపి వైయర్థ్యప్రసఙ్గస్య దుర్నివారత్వాత్. అత ఇదం వాక్యం ప్రకృతతుల్యద్రష్ట్రన్తరనిషేధపరం. (అన్యస్య సద్భావం వ్యావర్తయన్నితి) సూత్రస్థేతరభావవ్యావృత్తేశ్శ్రుతివాక్యస్థాన్యదస్తి నేతిశబ్దాః ప్రత్యభిజ్ఞాప్యన్త ఇతి భావః. వ్యావర్తయన్నిత్యన్తేనాక్షరార్థ ఉక్తః. ఫలితమాహ (అస్యాక్షరస్యేతి) అస్యాం రాజజనా, సూత్రాక్షరానురూప్యం దర్శితం. నియన్తృరూపధారకాన్తరరాహిత్యమేవ కణ్ఠోక్తం భవతి - చిదచిద్వ్యావృత్తిరర్థసిద్ధా స్యాత్. చశబ్దః పూర్వవాక్యసముచ్చయపరః- అపి త్వనుక్తసముచ్చయపర ఇత్యభిప్రాయేణ చశబ్దార్థమాహ (కించేతి) *అన్వాయత్తా ఇతి పదం దేవమనుష్యపితృసాధారణం. అన్వాయత్తాః- అనువశా ఇత్యర్థః. ద్వితీయాన్తపదానాం ప్రశంసన్తీత్యనేనాన్వయః. వాక్యప్రతిపన్నార్థస్య పరమాత్మలిఙ్గతాం దర్శయతి (శ్రౌతం చేతి) చశబ్దసముచ్చేతవ్యం హేత్వన్తరమాహ (అపిచేతి) ఉదాహృతవాక్యసిద్ధం హేతుం వదన్నధికరణార్థముపసంహరతి (యదజ్ఞానాదితి) .....

*నాన్యదతోఽస్తి ద్రష్ట్రితి వాక్యస్య బ్రహ్మవ్యతిరిక్తద్రష్టృమాత్రనిషేధపరత్వమయుక్తం- తథా సతి హి బ్రహ్మైవ ద్రష్టృ నాన్యదిత్యుక్తం స్యాత్. తత్పరమతే విరుద్ధం- బ్రహ్మణో ద్రష్టృత్వానభ్యుపగమాత్. తన్మతే నైతదక్షరం ద్రష్ట్రితి హి వక్తవ్యం. యది ద్రష్టృమిథ్యాత్వమాత్రపరం- తర్హి అన్యదితి నిర్దేశవైయర్థ్యం- ద్రష్టృ నాస్తీత్యేతావతా తన్మిథ్యాత్వసిద్ధేః. నను బ్రహ్మైవ ద్రష్ట్రిత్యర్థః - తతశ్చ బ్రహ్మణి ద్రష్టౄణాం కల్పితత్వం సిద్ధమితి చేన్న- అయమేవ పురుషః నాన్యోఽతోఽస్తి పురుష ఇత్యుక్తే పురుషత్వమస్మిన్ కల్పితమిత్యర్థాప్రతీతేః. ఏతత్తుల్యపురుషాన్తరనిషేధో హి ప్రతీయతే. బ్రహ్మణోఽన్యో ద్రష్టృవర్గో మిథ్యేత్యర్థ ఇతి చేన్న - *అదృష్టం ద్రష్ట్రితి పూర్వవాక్యే బ్రహ్మణ ఏవ ద్రష్టృత్వప్రతిపాదనాత్ బ్రహ్మవ్యతిరి

౧౨॥ సూ. ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్సః॥

ఆథర్వణికాస్సత్యకామప్రశ్నేఽధీయతే * యః పునరేతం త్రిమాత్రేణోమిత్యనేనైవాక్షరేణ పరం పురుషమభిధ్యాయీత స తేజసి సూర్యే సమ్పన్నః యథా పాదోదరస్త్వచా వినిర్ముచ్యత ఏవం హ వై స పాప్మనా వినిర్ముక్తస్స సామభిరున్నీయతే బ్రహ్మలోకం స ఏతస్మాజ్జీవఘనాత్పరాత్పరం పురిశయం పురుషమీక్షత ఇతి.— అత్ర ధ్యాయతీక్షతిశబ్దావేకవిషయౌ-ధ్యానఫలత్వాదీక్షణస్య *యథా క్రతురస్మిఁల్లోకే పురుష ఇతి న్యాయేన ధ్యానవిషయస్యైవ ప్రాప్యత్వాత్, *పరం పురుషమిత్యుభయత్ర కర్మభూతస్యార్థస్య ప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ.— తత్ర సంశయ్యతే కిమిహ *పరం పురుషమితి నిర్దిష్టో జీవసమష్టిరూపోఽణ్డాధిపతిశ్చతుర్ముఖః- ఉత సర్వేశ్వరః పురుషోత్తమ ఇతి. కిం యుక్తం. సమష్టిక్షేత్రజ్ఞ ఇతి. కుతః. *స యో హ వై తద్భగవన్మనుష్యేషు ప్రాయణాన్తమోఙ్కారమభిధ్యాయీత కతమం వావ స తేన లోకం జయతీతి ప్రష్టుః ప్రతివచనత్వేన ఏకమాత్రం ప్రణవముపాసీనస్య మనుష్యలోకప్రాప్తిమభిధాయ ద్విమాత్రముపాసీనస్యాన్తరిక్షలోకప్రాప్తిమభిధాయ త్రిమాత్రముపాసీనస్య ప్రాప్యతయాఽభిధీయమానో బ్రహ్మలోకోఽన్తరిక్షాత్పరో జీవసమష్టిరూపస్య చతుర్ముఖస్య లోక ఇతి విజ్ఞాయతే - తత్రస్థేనేక్ష్యమాణస్తల్లోకాధిపతిశ్చతుర్ముఖ ఏవ.*ఏతస్మాజ్జీవఘనాత్పరాత్పరమితి చ దేహేన్ద్రియాదిభ్యః పరాద్దేహేన్ద్రియాదిభిస్సహ ఘనీభూతాజ్జీవవ్యష్టిపురుషాద్బ్రహ్మలోకవాసినస్సమష్టిపురుషస్య చతుర్ముఖస్య పరత్వేనోపపద్యతే.- అతోఽత్ర నిర్దిశ్యమానః పరః పురుషస్సమష్టిపురుషశ్చతుర్ముఖ ఏవ. ఏవం చతుర్ముఖత్వే నిశ్చితే అజరత్వాదయో యథా కథఞ్చిన్నేతవ్యాః. ... ...

ద్రష్టృత్వమితి వక్తుమయుక్తత్వాత్, ద్రష్టృమిథ్యాత్వే బ్రహ్మణోఽపి మిథ్యాత్వప్రసఙ్గాత్, అన్యస్య జీవస్య దేశతః *అదృష్టం ద్రష్టృ ఇతి పూర్వవాక్యప్రతిపాద్యస్యాబ్రహ్మత్వప్రసఙ్గాచ్చ. బ్రహ్మణో ద్రష్టృత్వేఽపి బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వాభావాన్న మిథ్యాత్వమితి చేత్ - తర్హి పరమార్థతో జ్ఞాతృత్వమభ్యుపగతం స్యాత్—— యత్తు భాష్యకారేణోక్తం - ప్రధానవ్యావృత్తిరనేన సూత్రేణ క్రియతే - ప్రధానస్యాచేతనత్వాసమ్భవేఽపి ద్రష్టృత్వాభావాత్ ప్రధానవ్యావృత్తిరితి- తదయుక్తం- ద్రష్టృవిశేషో హి ప్రశాసితా - కింశుకాత్వాసమ్భవే ... త్వాసమ్భవవత్ ప్రశాసితృత్వాసమ్భవే ... ద్రష్టృత్వాసమ్భవః కథముచ్యతే. ప్రధానస్యేశ్వరత్వసమ్భవేఽపి క్షేత్రజ్ఞత్వాసమ్భవత్వేఽస్యన్యతరో ప్రతీతి. ....

అక్షరాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౨॥ సూ. ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్సః॥ అత్ర సఙ్గత్యర్థం ... దేశసర్వాధికరణేషు సాధ్యప్రతిజ్ఞా సూత్రస్థా - యథా ప్రథమపాదే *భేదవ్యపదేశాచ్చాన్య ఇత్యన్యశబ్దోక్తిః, యథా చ ద్వితీయే *అత ఏవ చ స బ్రహ్మేతి బ్రహ్మశబ్దోక్తిః, యథా చతుర్థే *... ప్రజ్ఞా హి ప్రకరణాదితి ప్రాజ్ఞశబ్దోక్తిః, శ్చ- తద్వత్. పూర్వం *అదృష్టం ద్రష్టృ ఇతి పరమాత్మనో ద్రష్టృత్వముక్తం-తత్ ... యాసఙ్గతిః. యద్వా- పూర్వాధికరణే ... విరోధేనాకాశశబ్దస్యాప్యరాన్తపరత్వముక్తం - తథాఽన్తరిక్షశబ్దస్య ... శబ్దయాసఙ్గతిః. యద్వా-ఆకాశశబ్దస్యాప్యరాన్తపరత్వవత్ బ్రహ్మలోకశబ్దస్యాన్యథానిర్వాహో ... తే- *ఏతత్సామగాయన్నాస్త ఇతివత్ సామగానసహితైరిత్యర్థః. యద్వా-సాన్త్వవాదయుక్తైరాతివాహికైరున్నీయత ఇత్యర్థః —— ... ణః పరమాత్మత్వం వ్యవస్థాప్య ధ్యాయతేస్తతో భిన్నవిషయతయా పూర్వపక్షయిత్వా ఏకవిషయతయా సిద్ధాన్తః ... ఇదమనుపపన్నమిత్యభిప్రాయేణాహ(అత్ర ధ్యాయతీతి)యథోపాసనఫలప్రాప్తిన్యాయాత్ ధ్యాయతీక్షత్యోరేకవిషయత్వం. ఏకత్ర *పరం పురుషం-అన్యత్ర *పరాత్పరం పురుషమితి చ ప్రయతే- అతోఽనవిషయైక్యమిత్యత్రాహ (పరం పురుషమితి) యత్రపక్షస్య ప్రతిపాదనాన్తి- తత్రాప్యర్థసామర్థ్యాదిత్యభిప్రాయేణేతి భావః.——— ... దవప్రకాశిరూపేతు జీవో హి ధ్యాతవ్యః- తస్మాత్పర ఈక్షితవ్యస్తు ముక్తజీవ ఇతి పూర్వపక్షితం. తదప్యనేనాయుక్తమితి ... - అత్ర ధ్యానవ్యాప్యత్వాత్ పరో ముక్తజీవ ఇత్యుక్తే బద్ధజీవో ధ్యాతవ్య ఇత్యుక్తం స్యాత్ -బద్ధావస్థ జీవధ్యానేన ముక్తావస్థస్య ప్రాప్తిరిత్యనుపపన్నం. తస్మాద్ధ్యాయతీక్షత్యోరుభయో రపి చతుర్ముఖవిషయత్వమేవ పూర్వపక్షీకర్తుం యుక్తం.——— సంశయమాహ (తత్రేతి) కిం ధ్యాయతీక్షతికర్మ చతుర్ముఖః- ఉత పరమాత్మా. తదర్థం శాన్తత్వాజరత్వాదయః కిం ముఖ్యాః- ఉతాముఖ్యాః. తదర్థం కిం జీవఘనశబ్దేన చతుర్ముఖవ్యతిరిక్తస్య గ్రహణం - ఉత తస్యాపి గ్రహణమితి, కిమత్ర బ్రహ్మలోకశబ్దశ్చతుర్ముఖస్థానపరః- ఉత పరమవ్యోమపరః. కిమీక్షతికర్మవిషయేవాక్యే * యత్తత్కవయో వేదయన్త ఇత్యనేన ప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే- నేతి. యదా ప్రత్యభిజ్ఞానాసమ్భవాత్- బ్రహ్మలోకశబ్దస్య చతుర్ముఖలోకపరత్వం,- యదా చ జీవఘనశబ్దేన చతుర్ముఖస్యాగ్రహణం,- తదా శాన్తత్వాదీనామముఖ్యత్వాద్ధ్యాయతీక్షతికర్మ చతుర్ముఖస్స్యాత్. యదా వైష్ణవపదప్రత్యభిజ్ఞానేన బ్రహ్మలోకశబ్దః పరమవ్యోమవాచీ,-యదా చ జీవఘనశబ్దేన చతుర్ముఖస్యాపి గ్రహణం,- తదా శాన్తత్వాజరత్వాదీనాం ముఖ్యత్వాద్ధ్యాయతీక్షతికర్మ పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తః.(చతుర్ముఖస్యేతి) భూమ్యన్తరిక్షయోః ప్రాప్తత్వాచ్చతుర్ముఖలోక ఇత్యర్థః.తతః కిమిత్యత్రాహ(తత్స్థేనేతి)*జీవఘనాత్పరాత్ పరమితి నిర్దేశః కథముపపద్యత ఇత్యత్రాహ(ఏతస్మాదితి)జీవఘనశబ్దవాచ్యస్య సమానాధికరణ్యేనోపపద్యత ఇత్యర్థః. బ్రహ్మణస్సమష్టిపురుషత్వం దేవతిర్యగ్భావాద్యపేక్షయా. (అజరత్వాదయో యథా కథఞ్చిన్నేత

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్సః) ఈక్షతికర్మ సః-పరమాత్మా. కుతః. (వ్యపదేశాత్) వ్యపదిశ్యతే హీక్షతికర్మ పరమాత్మత్వేన. తథాహి-ఈక్షతికర్మవిషయతయోదాహృతే శ్లోకే *తమోఙ్కారేణైవాయనేనాన్వేతి విద్వాన్ యత్తచ్ఛాన్తమజరమమృతమభయం పరం చేతి పరం శాన్తమజరమభయమమృతమితి హి పరమాత్మన ఏవైతద్రూపం- *ఏతదమృతమేతదభయమేతద్బ్రహ్మేత్యేవమాదిశ్రుతిభ్యః. *ఏతస్మాజ్జీవఘనాత్పరాత్పరమితి చ పరమాత్మన ఏవ వ్యపదేశః- న చతుర్ముఖస్య-తస్యాపి జీవఘనశబ్దగృహీతత్వాత్. యస్య హి కర్మనిమిత్తం దేహిత్వం స జీవఘన ఇత్యుచ్యతే - చతుర్ముఖస్యాపి తచ్ఛ్రూయతే *యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వమిత్యాదౌ. యత్పునరుక్తమన్తరిక్షలోకస్యోపరి నిర్దిశ్యమానో బ్రహ్మలోకశ్చతుర్ముఖలోక ఇతి ప్రతీయతే - అతస్తత్రస్థశ్చతుర్ముఖ ఇతి-తదయుక్తం-*యత్తచ్ఛాన్తమజరమమృతమభయమిత్యాదినేక్షతికర్మణః పరమాత్మత్వే నిశ్చితే సతి తదీక్షితుస్స్థానతయా నిర్దిష్టో బ్రహ్మలోకో న క్షయిష్ణుశ్చతుర్ముఖలోకో భవితుమర్హతి. కిఞ్చ-*యథా పాదోదరస్త్వచా వినిర్ముచ్యత ఏవం హైవ స పాప్మనా వినిర్ముక్తస్స సామభిరున్నీయతే బ్రహ్మలోకమితి సర్వపాపవినిర్ముక్తస్య ప్రాప్యతయోచ్యమానం న చతుర్ముఖస్థానం. అత ఏవ చోదాహరణశ్లోకే ఇమమేవ బ్రహ్మలోకమధికృత్య శ్రూయతే *యత్తత్కవయో వేదయన్త ఇతి. కవయః- సూరయః. సూరిభిర్దృశ్యం చ వైష్ణవం పదమేవ. *తద్విష్ణోః పరమం పదం సదా పశ్యన్తి సూరయ ఇత్యేవమాదిభ్యః. న చాన్తరిక్షాత్పరశ్చతుర్ముఖలోకః-మధ్యే స్వర్గలోకాదీనాం బహూనాం సద్భావాత్. అతః *ఏతద్వై సత్యకామ పరం చాపరం చ బ్రహ్మ యదోఙ్కారస్తస్మాద్విద్వానేతేనైవాయతనేనైకతరమన్వేతీతి ప్రతివచనే యదపరం కార్యం బ్రహ్మ నిర్దిష్టం తదైహికాముష్మికత్వేన ద్విధా విభజ్యైక

త్వా ఇతి) చిరకాలస్థాయిత్వాభిప్రాయేణ వా చతుర్ముఖస్యైవ పరిశుద్ధావస్థస్వరూపపరత్వేన వా నిర్వాహ ఇతి భావః. అత ఏవోపక్రమే *పరం చాపరం చేతి నిర్దేశశ్చ కృతనిర్వాహః.... ... ...

సిద్ధాన్తే-(పరమాత్మన ఏవైతద్రూపమితి) ఏతద్రూపం-నపుంసకాన్తశబ్దనిర్దిష్టం స్వరూపం. చతుర్ముఖపరత్వే హి పుల్లిఙ్గాన్తతా స్యాత్. యద్వా- ఏతద్రూపం - ఏతద్వాక్యప్రతిపాదితం రూపం. ఏవమగ్రే వ్యవహార్యస్య గుణం శ్రుత్యన్తరవాక్యమాహ (ఏతదమృతమితి) అనేన స ఇతి సూత్రపదస్య ప్రయోజనం దర్శితం భవతి - అధికారాదేవ సాధ్యప్రతిజ్ఞాసిద్ధేస్తస్య ప్రయోజనం హి వక్తవ్యం - *శాన్తమజరమమృతమభయమితి వ్యపదేశస్య కథం పరమాత్మసాధకత్వమిత్యపేక్షాయాం శ్రుత్యన్తరేషు పరమాత్మన్యేతాదృక్త్వేన ప్రసిద్ధిర్వక్తవ్యం-అత స్తథాత్వేన శ్రుత్యన్తరప్రసిద్ధిద్యోతనం స ఇతి పదస్య ప్రయోజనమితి. వ్యపదేశశబ్దవివక్షితం హేత్వన్తరమాహ (ఏతస్మాదితి) కథం చతుర్ముఖస్యైతద్వ్యపదేశాసంభవ ఇత్యత్రాహ (తస్యాపీతి) కథం తస్య జీవఘనశబ్దగృహీతత్వమిత్యత్రాహ (యస్య హీతి) కర్మకృతదేహం దర్శయతి (చతుర్ముఖస్యాపీతి) సశరీరత్వాదేవ హి చతుర్ముఖత్వమితి భావః. నను కథం *యో బ్రహ్మాణమితి శ్రుత్యా చతుర్ముఖదేహస్య కర్మనిమిత్తత్వావగమః- న హ్యత్ర కర్మసంబన్ధః శ్రూయతే. ఉచ్యతే- కారణవాక్యేషు *బ్రహ్మ వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీదిత్యారభ్య *యాన్యేతాని దేవత్రా క్షత్రాణీన్ద్రో వరుణస్సోమో రుద్రః పర్జన్యో యమో మృత్యురీశాన ఇతి సృజ్యతయా శ్రుతానామిన్ద్రవరుణసోమయమాదీనాం కర్మవశ్యత్వమవతిష్ఠతే- ఏవమేవ చతుర్ముఖస్యాప్యపవాదశ్రుత్యభావాత్సృజ్యత్వేన స్వతః ప్రాప్తకర్మవశ్యత్వమవతిష్ఠత ఇతి. ఆదిశబ్దేన *యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మా ఇతి హ [illegible] వివక్షితః. తేనోపదేశసాపేక్షజ్ఞానప్రసరతయా సఙ్కుచితజ్ఞానత్వం స్వతః ప్రాప్తం- ఇన్ద్రవిరోచనాదీనాముపదేశసాపేక్షతయా హి సఙ్కుచితజ్ఞానత్వావగమః. భగవతస్సృష్టిపని ప్రభృతిగురూపదేశసాపేక్షత్వం లీలాత్వవచనైరపోదితత్వాన్న జ్ఞానసఙ్కోచసాధకం - ఇన్ద్రవిరోచనాదీనామివ చతుర్ముఖస్యాప్యపవాదరహితత్వాదుపదేశసాపేక్షత్వం సఙ్కుచితజ్ఞానత్వసాధకమితి తేనాపి సఙ్కోచకకర్మసంబన్ధసిద్ధిః. ఏవం సృజ్యత్వాదుపదేశసాపేక్షజ్ఞానప్రసరత్వాచ్చ కర్మవశ్యత్వాచ్చతుర్ముఖస్య జీవఘనశబ్దగృహీతత్వసిద్ధిః. యత్పునరిత్యనూదితం పూర్వపక్షహేతుం పరిహరతి (తదయుక్తమితి) పరమాత్మలోకత్వే హేతుత్రయమాహ (యత్తదిత్యాదినా) (కవయస్సూరయ ఇతి) కవయః-క్రాన్తదర్శినః. అకర్మవశ్యత్వాదసఙ్కుచితజ్ఞానాః. సూరయశ్చ జ్ఞానాధికాః ప్రసిద్ధాః. అతోఽర్థవశాత్సూరిప్రత్యభిజ్ఞానమిత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (సూరిభిరితి) (ఏవమాదిభ్య ఇతి) ఆదిశబ్దేన *తద్విప్రాసో విపన్యవః *యత్రర్షయః ప్రథమజా యే పురాణాః *యత్ర పూర్వే సాధ్యాస్సన్తి దేవా ఇత్యాదివాక్యాని వివక్షితాని. అజరత్వాదిభిర్నిశ్చితపరమాత్మభావస్య స్థానత్వాత్, సర్వకర్మవినిర్ముక్తస్య ప్రాప్యస్థానత్వాత్, సూరిభిర్దృశ్యత్వప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ న చతుర్ముఖలోక ఇత్యర్థః. లోకక్రమప్రత్యభిజ్ఞానభఙ్గస్యాస్వారస్యమాశఙ్క్యాహ (న చేతి) అస్వారస్యం తుల్యమిత్యర్థః. నను సాస్మాకం వ్యవహితత్వాదస్వారస్యం- అన్తరిక్షశబ్దస్య బ్రహ్మలోకాదర్వాచీనలోకానాం ప్రదర్శనార్థత్వాత్. బ్రహ్మలోకశ్చ ప్రాకృతలోకద్వయసాహచర్యాత్ ప్రాకృతలోక ఏవ స్యాదిత్యత్రాహ (అత ఏతద్వై సత్యకామేతి) అతః- ఉదాహృతబహువాక్యస్వారస్యానుగుణ్యాత్. *పరం చాపరం చ బ్రహ్మ యదోఙ్కార ఇతి సామానాధికరణ్యం వాచ్యవాచకభావనిబన్ధనం. ఓఙ్కారవాచ్యం పరాపరరూపం బ్రహ్మేతి వా పరాపరరూపబ్రహ్మవాచక ఓఙ్కార ఇతి వార్థః- అనన్తరం ఏతేనైవైకతరమితి పదాభ్యామోఙ్కారస్య బ్రహ్మణశ్చ నిర్దేశాత్. ఆయతనేన- ఉపాయభూతేన. ఏకతరం- కార్యకారణబ్రహ్మణోరన్యతరత్. (యదపరం కార్యం బ్రహ్మేతి) చతుర్ముఖలోకస్యాపరబ్రహ్మశబ్దవాచ్యత్వముపయుక్తం-న తు పరబ్రహ్మలోకత్వం-*కార్యం బాదరిః *కార్యాత్యయే [illegible]మి సూత్రితస్య కార్యలోకత్వవ్యపదేశాత్, తతః పృథగేవ పరబ్రహ్మవ్యపదేశాచ్చేతి దర్శితం కార్యబ్రహ్మశబ్దేన. (ఐహికాముష్మికత్వేన ద్విధా విభజ్యేతి) ఉపరి

మాత్రం ప్రణవముపాసీనానామైహికం మనుష్యలోకావాప్తిరూపం ఫలమభిధాయ ద్విమాత్రముపాసీనానామాముష్మికమన్తరిక్షశబ్దోపలక్షితం ఫలం చాభిధాయ త్రిమాత్రేణ పరబ్రహ్మవాచినా ప్రణవేన పరం పురుషం ధ్యాయతాం పరమేవ బ్రహ్మ ప్రాప్యతయోపదిశతీతి సర్వం సమఞ్జసం. అత ఈక్షతికర్మ పరమాత్మా. ......

ఈక్షతికర్మాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౩॥ సూ. ॥ దహర ఉత్తరేభ్యః ॥

ఇదమామనన్తి ఛన్దోగాః *అథ యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మ దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశస్తస్మిన్ యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యం తద్వావ విజిజ్ఞాసితవ్యమితి. తత్ర సన్దేహః కిమసౌ హృదయపుణ్డరీకమధ్యవర్తీ దహరాకాశో మహాభూతవిశేషః- ఉత ప్రత్యగాత్మా- అథ పరమాత్మేతి. కిం తావద్యుక్తం. మహాభూతవిశేష ఇతి. కుతః. ఆకాశశబ్దస్య భూతాకాశే ప్రసిద్ధిప్రకర్షాత్, *తస్మిన్ యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమిత్యన్వేష్టవ్యాన్తరస్యాధారతయా ప్రతీతేశ్చ.

పృథక్ఫలత్వేన కీర్తనాద్విభాగోఽభిప్రేత ఇత్యర్థః. పరాపరశబ్దయోః కార్యకారణపరత్వాత్ కార్యలోకస్య ప్రాకృతత్వం సిద్ధమితి కారణబ్రహ్మలోకస్యాప్రాకృతత్వమకార్యత్వాదేవ సిద్ధం- అతః ప్రాకృతాప్రాకృతరూపేణ ప్రాప్యలోకవిభాగః, ప్రాకృతేష్వైహికాముష్మికరూపేణ విభాగ, శ్చ శ్రుత్యభిప్రేతః- ఉపరి పృథక్ఫలత్వేన కీర్తనావిశేషాత్. అత ఐహికాముష్మికవిభాగోక్తిః ప్రాకృతాప్రాకృతవిభాగస్య ప్రదర్శనార్థత్వమాహ. (అముష్మికమితి) చతుర్ముఖలోకస్యాప్యన్తరిక్షశబ్దోపలక్ష్యత్వే సంగ్రాహకమాముష్మికత్వమస్తి- చతుర్ముఖలోకవ్యతిరిక్తోపలక్షణే సఙ్గ్రాహకాకారో నాస్తీతి వైషమ్యమభిప్రేతం. (అన్తరిక్షశబ్దోపలక్షితమితి) ఉపలక్షణతయా వ్యవధానపరిహారస్తుల్యః- సఙ్గ్రాహకలాభో హ్యధిక ఇతి భావః. (పరం పురుషం ధ్యాయతామితి) * పరం పురుషమభిధ్యాయీతేతి వాక్యం స్మారితం. తేన చతుర్ముఖలోకప్రాప్తౌ తత్క్రతున్యాయవిరోధస్సూచితః. (పరమేవ బ్రహ్మేతి) చతుర్ముఖలోకస్యాప్రాప్యత్వే *పరాత్పరం పురిశయం పురుషమీక్షత ఇతి ఫలవచనస్థపురుషశబ్దవిరోధ ఏవకారాభిప్రేతః. ఏవం కార్యబ్రహ్మనిర్వర్త్యస్య చతుర్ముఖలోకస్య తతః పృథక్కరణం, పరబ్రహ్మశబ్దాభివిషయస్య తస్య పరమాత్మప్రాప్తిః ప్రాప్యత్వాశ్రయణం, తత్క్రతున్యాయవిరోధః, ఫలవచనవిరోధశ్చేత్యనేకయుక్తిభిః ప్రాకృతలోకద్వయసాహచర్యం నిరస్తం- ఆదావేవ * పరం చాపరం చేతి ప్రాప్యవిభాగస్యాభిహితత్వాత్ ప్రాకృతసాహచర్యయుక్తిరుపక్రమోన్మథితా చేత్యుక్తం భవతి. (సర్వం సమఞ్జసమితి) పరపక్షస్థాఽనుపపత్తయస్స్వపక్షే న సన్తి, ఉపలక్షణతయా వ్యవధానపరిహారస్స్వపక్షే, *అజరమభయం * పరాత్పరం పురిశయం పురుషం *యథా పాదోదరస్త్వచా వినిర్ముక్తః *యత్తత్కవయో వేదయన్త ఇత్యాదీని చ వాక్యాని స్వరసానీ, తి వైషమ్యమిత్యర్థః. అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ......

ఈక్షతికర్మాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౩॥ సూ. ॥ దహర ఉత్తరేభ్యః ॥ పూర్వాధికరణే * పరాత్పరం పురిశయం పురుషమిత్యుక్తస్య పరమాత్మత్వం సాధితం- అత్ర పురిశయస్యాకాశశబ్దవాచ్యస్య పరమాత్మత్వం నిరస్యత ఇతి సఙ్గతిః. పూర్వం బ్రహ్మలోకశబ్దస్య పరమాత్మస్థానపరత్వముక్తం - తద్వదిహాపి బ్రహ్మలోకశబ్దబ్రహ్మపురశబ్దయోస్స్థానపరత్వం స్యాదితి శఙ్కయా సఙ్గతిః. పూర్వత్రాన్తరిక్షశబ్దస్య ప్రసిద్ధాన్తరిక్షపరత్వం వ్యావర్తితం - ఏవం దహరాకాశశబ్దస్య ప్రసిద్ధాకాశాదన్యపరత్వముచ్యత ఇతి సఙ్గతిః. తర్హి *అక్షరమమ్బరాన్తధృతేరిత్యస్యానన్తరం దహరాధికరణం ప్రాప్తం- ఉభయత్రాకాశశబ్దస్య విషయవాక్యేషు శ్రుతత్వాత్. *ఈక్షతికర్మేత్యధికరణం దహరాధికరణానన్తర్యమర్హతి - తత్ర హ్యన్తరిక్షశబ్దశ్శ్రూయతే- స త్వాకాశశబ్ద ఇతి చేన్న- అక్షరేక్షతికర్మాధికరణయోరాకాశాన్తరిక్షశబ్దవాచ్యాదర్థాన్తరస్య పరమాత్మత్వనిర్ణయేన పరస్పరసఙ్గత్యతిశయాత్. దహరాధికరణే త్వాకాశశబ్దవాచ్యస్యైవ పరమాత్మత్వం వివక్షితమిత్యస్య పూర్వాధికరణద్వయానన్తరత్వం యుక్తం. విషయాదికం దర్శయతి (ఇదమిత్యాదినా) పరస్మిన్నన్వేష్టవ్యాన్తరప్రతీత్యనుపపత్తేః పక్షాన్తరద్వయే వ్యుపమానోపమేయభావాద్యనుపపత్తేశ్చ సంశయః. కిం దహరాకాశో భూతాకాశః - ఉత జీవః - అథ పరమాత్మేతి. తదర్థమన్వేష్టవ్యాన్తరనిర్దేశః కిం దహరాకాశస్య పరమాత్మత్వవిరోధీ- ఉత న. *తస్మిన్ యదన్తరితి నిర్దేశః కిం దహరాకాశస్య గుణజాతవిషయః- ఉతార్థాన్తరపరః,. *ఏష ఆత్మేతి వాక్యోక్తమపహతపాప్మత్వాదికం కిం ప్రజాపతివాక్యోక్తజీవధర్మః- ఉత న. జీవధర్మత్వేఽపహతపాప్మత్వాదిశ్రుతిస్వారస్యమస్తి- నేతి, విచారః. యదా *తస్మిన్ యదన్తరితి నిర్దేశోఽర్థాన్తరపరః- తదాఽన్వేష్టవ్యశబ్దస్య గుణవిషయత్వాభావేన దహరాకాశస్య భూతాకాశత్వం స్యాత్, యదా *ఏష ఆత్మేతి వాక్యోక్తగుణాష్టకస్య ప్రజాపతివాక్యోక్తజీవధర్మత్వే స్వారస్యమస్తి- తదానీం *ఏష ఆత్మేతి వాక్యస్య జీవవిషయతయా దహరాకాశో జీవస్స్యాదితి పూర్వపక్షే ఫలమితి భావః. యదా *తస్మిన్ యదన్తరితి గుణజాతవిషయోక్తిః - తదాఽన్వేష్టవ్యశబ్దస్య గుణజాతవిషయత్వాద్దహరాకాశో భూతాకాశాతిరిక్త ఇతి స్యాత్, యదా *ఏష ఆత్మేతి వాక్యస్య ప్రజాపతివాక్యోక్తజీవధర్మవిషయత్వే స్వారస్యం నాస్తి- తదా స్వరసతో గుణాష్టకవిశిష్టపరమాత్మప్రతిపాదకతయా దహరాకాశః పరమాత్మా స్యా, దితి రాద్ధాన్తే ఫలమితి భావః. ఆకాశశబ్దస్య క్వచిత్పరమాత్మపరత్వం దృష్టమితి తద్వ్యావృత్త్యర్థం ప్రసిద్ధిప్రకర్షాదిత్యుక్తం. *ఏష ఆత్మాఽపహతపాప్మేత్యాదికస్యాకాశస్య పరమాత్మగుణేషు శ్రూయమాణేషు సత్సు కథం ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్ భూతాకాశత్వేన ప్రత్యవస్థానమిత్యత్రాహ (తస్మిన్ యదన్తరితి) ఏతచ్చోత్తరత్ర తస్యాదిత్యాదినా వ్యక్తీభవిష్యతి. ... ...

ఇత్యేవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (దహర ఉత్తరేభ్యః) దహరాకాశః పరం బ్రహ్మ. కుతః. ఉత్తరేభ్యో వాక్యగతేభ్యో హేతుభ్యః. *ఏష ఆత్మాఽపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్ప ఇతి నిరుపాధికాత్మత్వమపహతపాప్మత్వాదికం సత్యకామత్వం సత్యసఙ్కల్పత్వం చేతి దహరాకాశే శ్రూయమాణా గుణాః దహరాకాశం పరం బ్రహ్మేతి జ్ఞాపయన్తి. *అథ య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామాంస్తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీత్యాదినా *యం కామం కామయతే సోఽస్య సఙ్కల్పాదేవ సముత్తిష్ఠతి తేన సమ్పన్నో మహీయత ఇత్యన్తేన దహరాకాశవేదినస్సత్యసఙ్కల్పత్వప్రాప్తిశ్చోచ్యమానా దహరాకాశం పరం బ్రహ్మేత్యవగమయతి. *యావాన్వా అయమాకాశస్తావానేషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశ ఇత్యుపమానోపమేయభావశ్చ దహరాకాశస్య భూతాకాశత్వే నోపపద్యతే. హృదయావచ్ఛేదనిబన్ధన ఉపమానోపమేయభావ ఇతి చేత్ - తథా సతి హృదయావచ్ఛిన్నస్య ద్యావాపృథివ్యాదిసర్వాశ్రయత్వం నోపపద్యతే. నను చ దహరాకాశస్య పరమాత్మత్వేఽపి బాహ్యాకాశోపమేయత్వం న సమ్భవతి - *జ్యాయాన్పృథివ్యా జ్యాయానన్తరిక్షాదిత్యాదౌ సర్వస్మాజ్జ్యాయస్త్వశ్రవణాత్. నైవం - దహరాకాశస్య హృదయపుణ్డరీకమధ్యవర్తిత్వప్రాప్తాల్పత్వనివృత్తిపరత్వాదస్య వాక్యస్య - యథాఽతిజవేఽపి సవితరి ఇషువద్గచ్ఛతి సవితేతి వచనం గతిమాన్ద్యనివృత్తిపరం. అథ స్యాత్ - *ఏష ఆత్మాఽపహతపాప్మేత్యాదినా దహరాకాశో న నిర్దిశ్యతే - *దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశస్తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమితి దహరాకాశాన్తర్వర్తినస్తతోఽన్యస్యాన్వేష్టవ్యత్వేన ప్రకృతత్వాదిహ *ఏష ఆత్మాఽపహతపాప్మేతి తస్యైవాన్వేష్టవ్యస్య నిర్దేష్టుం యుక్తత్వాత్, స్యాదేతదేవం - యది శ్రుతిరేవ దహరాకాశం తదన్తర్వర్తినం చ న వ్యభాఙ్క్ష్యత్ - వ్యభాఙ్క్షీత్తు సా. తథా హి - *అథ యదిదమస్మిన్బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మ దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశస్తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమితి బ్రహ్మపురశబ్దేనోపాస్యతయా సన్నిహితపరబ్రహ్మణః పురత్వేనోపాసకశరీరం నిర్దిశ్య తస్మిన్నన్తర్వర్తి చ తదవయవభూతం పుణ్డరీకాకారమల్పపరిమాణం హృదయం పరస్య బ్రహ్మణో వేశ్మతయాఽభిధాయ సర్వజ్ఞం సర్వశక్తిమాశ్రితవాత్సల్యైకజలధిముపాసకానుగ్రహాయ తస్మిన్వేశ్మని సన్నిహితం సూక్ష్మత

రాద్ధాన్తమాహ (ఏవం ప్రాప్త ఇతి) న హి పరమాత్మధర్మాణాముత్తరత్వాధరత్వాదికమస్తి - తస్మాద్ధేతూనాముత్తరత్వం వాక్యద్వారకమిత్యాహ (వాక్యగతేభ్య ఇతి) ఉత్తరేభ్య ఇత్యుక్తే చతుర్థ్యన్తత్వశఙ్కామాభూదితి పఞ్చమీస్ఫుటీకరణాయ హేతుభ్య ఇత్యుక్తం. *పఞ్చమీ హేతుప్రయోగ ఇతి నియమః ప్రయోజకతయా హేతుత్వవివక్షాయాం - న సర్వదా - యథా *అల్పస్య హేతోర్బహు హాతుమిచ్ఛన్నితి. ఉత్తరవాక్యగతహేతూన్దర్శయతి (ఏష ఇత్యాదినా) (నిరుపాధికాత్మత్వమితి) జీవస్యాపి వ్యావర్తనసమర్థమాత్మత్వమిత్యభిప్రాయేణ నిరుపాధికశబ్దః. దేవాదికర్మకృతశరీరవిశేషానవచ్ఛిన్నత్వం నిరుపాధికత్వం. అపహతపాప్మత్వాదేరపి నిరుపాధికత్వముత్తరత్ర. యద్వా - ఆకాశస్యాపి స్వకార్యవ్యాప్త్యా యౌగికఆత్మశబ్ద ఉపపన్న ఇతి శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థో నిరుపాధికశబ్దః. యౌగికత్వాశ్రయణం చ క్లిష్టం - స్వతశ్శరీరప్రతిసమ్బన్ధినియన్తృరూపవ్యుత్పత్తిరాత్మశబ్దప్రయోగ ఇతి భావః. అపహతపాప్మత్వాదికమిత్యాదిశబ్దేన సత్యకామత్వాదిగ్రహణే కృతేఽపి గుణానాం విశేషధర్మాపేణాద్వైవిధ్యజ్ఞాపనాయ సత్యకామత్వాదేః పృథగుపాదానం. (ఉపమానేతి) ఏకస్యైవోపమానోపమేయభావో న సంఘటత ఇత్యర్థః. ఉపమానోపమేయభావస్య హృదయావచ్ఛేదనిబన్ధనత్వమాశఙ్క్య పరిహరతి (హృదయేత్యాది నా) అత ఏవేదమపి నాశఙ్కనీయం - *రామరావణయోర్యుద్ధం రామరావణయోరివేతివదుపమానశూన్యతాజ్ఞాపనపరం వాక్యమితి. యావచ్ఛబ్దానుపపత్తేః అంశభేదోక్తేశ్చ. న్యూనపరిమాణస్యైవ అధికపరిమాణస్యాపి న మధ్యమపరిమాణేన సాధర్మ్యం యుక్తమితి చోదయతి (నను చేతి) అన్యూనపరిమాణత్వమాత్రం సాధర్మ్యమితి పరిహరతి (నైవమితి) (అథ స్యాదితి) యద్యపి *యావాన్వా అయమాకాశ ఇతి మధ్యగతవాక్యస్థాకాశ ఏవ ప్రథమనిర్దిష్టత్వాదాసన్నత్వాచ్చ ఏష ఇతి పరామర్శనీయః - తథాప్యుపక్రమే *తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమిత్యన్వేష్టవ్యతయా ప్రాధాన్యేనావగతత్వాత్, *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః *సోఽన్వేష్టవ్య ఇత్యాదిష్వాత్మనోఽన్వేష్టవ్యత్వనిశ్చయాత్, ఇహాప్యన్వేష్టవ్యస్య తదన్తర్వర్తిన ఆత్మత్వావగమాత్ *ఏష ఆత్మేతి తదన్తర్వర్తినోఽన్వేష్టవ్యస్యాత్మనః పరామర్శః - అత ఆత్మాధికరణతయాఽవగతత్వేన తద్వ్యతిరిక్తత్వాద్భూతాకాశ ఏవాయం దహరాకాశ ఇత్యర్థః. పూర్వపక్షేఽన్వేష్టవ్యాన్తరస్యాధారతయా ప్రతీతేశ్చైతన్యేన వాక్యేనాభిప్రేతోఽర్థ ఇహాథ స్యాదిత్యాదినా కణ్ఠోక్తో భవతి. పరిహరతి (స్యాదేతదితి) బ్రహ్మపురశబ్దార్థమాహ (ఉపాస్యతయేతి) న కేవలం బ్రహ్మణస్సర్వవ్యాపిత్వాచ్ఛరీరేణ సాధారణం సమ్బన్ధమాత్రం - అపి తూపాసనస్థానభూతహృదయాధారత్వాత్ సమ్బన్ధవిశేషశ్చ విద్యతే,- బ్రహ్మశబ్దశ్చ పరస్మిన్ముఖ్యః,- అతో బ్రహ్మపురం శరీరమిత్యర్థః.——అత్రేదమభ్యర్థనీయం - దహరాకాశో జీవ ఇతి పూర్వపక్షస్య సాధకతయా బ్రహ్మపురశబ్దనిర్దేశః పరైరుక్తః - తదయుక్తమితి. కథం. ఉచ్యతే - బ్రహ్మణస్సర్వవికారసాధారణత్వాద్, అసాధారణేన వ్యపదేశస్య యుక్తత్వాత్, జీవస్య భోగోపకరణతయా సమ్బన్ధవిశేషసద్భావాత్, జీవశరీరమేవ బ్రహ్మపురమితి తద్విధేయపురాధిపో జీవ ఇతి శఙ్కితం. తదయుక్తం - ముఖ్యార్థస్య స్వతో గ్రాహ్యత్వాత్, పరమాత్మన ఉపాస్యత్వాయ శరీరాన్తరవస్థానస్య *నిచాయ్యత్వాదేవమిత్యత్ర దర్శితతయా సమ్బన్ధవిశేషసద్భావాత్, చ జీవసాధకత్వశఙ్కానుత్థానాదితి.—— అల్పపరిమాణమిత్యనేన *దహరం పుణ్డరీకమిత్యత్ర దహరశబ్దా

ధ్యేయం దహరాకాశశబ్దేన నిర్దిశ్య తదన్తర్వర్తి చాపహతపాప్మత్వాదిస్వభావతో నిరస్తనిఖిలహేయత్వసత్యకామత్వాదిస్వాభావికానవధికాతిశయకల్యాణగుణజాతం చ ధ్యేయం *తదన్వేష్టవ్యమిత్యుపదిశ్యతే. అత్ర *తదన్వేష్టవ్యమితి తచ్ఛబ్దేన దహరాకాశం, తదన్తర్వర్తిగుణజాతం, చ పరామృశ్య తదుభయమన్వేష్టవ్యమిత్యుపదిశ్యతే- *యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మేత్యనూద్య తస్మిన్ దహరపుణ్డరీకవేశ్మని యో దహరాకాశో, యచ్చ తదన్తర్వర్తిగుణజాతం, తదుభయమన్వేష్టవ్యమితి విధీయత ఇత్యర్థః. దహరాకాశశబ్దనిర్దిష్టస్య పరబ్రహ్మత్వం, *తస్మిన్ యదన్తరితి నిర్దిష్టస్య చ తద్గుణత్వం, తచ్ఛబ్దేనోభయం పరామృశ్యోభయస్యాప్యన్వేష్టవ్యతయా విధానం, చ కథమవగమ్యత ఇతి చేత్. తదవహితమనాః శృణు- *యావాన్ వా అయమాకాశస్తావానేషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశ ఇతి దహరాకాశస్యాతిమహత్త్వమభిధాయ * ఉభే అస్మిన్ ద్యావాపృథివీ అన్తరేవ సమాహితే। ఉభావగ్నిశ్చ వాయుశ్చ సూర్యాచన్ద్రమసావుభౌ। విద్యున్నక్షత్రాణీతి ప్రకృతమేవ దహరాకాశమస్మిన్నితి నిర్దిశ్య తస్య సర్వ

వ్యాఖ్యాతో భవతి. సత్యకామత్వసత్యసఙ్కల్పత్వసిద్ధానుగుణానాహ (స్వాభావికేతి) నను ఆకాశశబ్దవాచ్యస్య గుణిత్వేన తస్య ధ్యేయత్వం వక్తవ్యం - నేతి నవినా గుణధ్యానాయోగాత్. తచ్ఛబ్దస్య తదన్తర్వర్తిపరత్వాన్నాకాశాభిధాయిత్వం. గుణినో ధ్యేయత్వే కథితే గుణానాం ధ్యేయత్వమర్థసిద్ధం స్యాత్-న తు గుణానాం ధ్యేయత్వే కథితే గుణినోఽర్థాపత్తిః. అతోఽన్వేష్టవ్యమితి పదం గుణిపరం- న తు గుణపరమిత్యత్రాహ (అత్రేతి) తచ్ఛబ్దేనోభయపరామర్శ ఇత్యర్థః. నను యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టం హి తచ్ఛబ్దేన పరామృశ్యతే. యచ్ఛబ్దస్య అన్తర్వర్తిపరః - నాకాశపరః. తత్కథముభయపరామర్శిత్వం తచ్ఛబ్దస్యేతి శఙ్కాయాం మస్య వాక్యస్య పరోక్షార్థపరత్వం చ వ్యుదస్యన్ తచ్ఛబ్దస్యోభయపరామర్శిత్వమాహ (యదిదమస్మిన్నితి)——తస్మిన్ దహరపుణ్డరీకవేశ్మని యదన్తర్వర్తి తం దహరాకాశాఖ్యం వస్తు తదన్వేష్టవ్యమితి పదైరుచ్యతే. తద్వ్యుదస్యతి (యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మేత్యనూద్యేత్యాదినా) అయమర్థః- యదిదం దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మ తస్మిన్ దహరాకాశ ఇతి దహరాకాశస్య పుణ్డరీకవేశ్మాధారత్వస్యోక్తత్వాత్ పునరపి *తస్మిన్ యదన్తరితి ఆకాశస్య పుణ్డరీకవేశ్మాధారత్వకథనవైయర్థ్యం స్యాదితి. *తస్మిన్ యదన్తరితి గుణవిషయత్వే తు న వైయర్థ్యం - పూర్వమనుక్తత్వాత్- అతోఽపేక్షితవిధేరన పేక్షితవిధానం దుర్బలం. అత్ర దూషణాన్తరాణ్యప్యభిప్రేతాని. అవ్యవహితదహరాకాశం విహాయ వ్యవహితపుణ్డరీకవేశ్మపరామర్శోఽనుపపన్నః. కిఞ్చ - పుల్లిఙ్గశబ్దనిర్దిష్టస్య దహరాకాశస్య యదితి నపుంసకలిఙ్గేన వ్యపదేశపరామర్శానుపపత్తిశ్చ. * తస్మిన్ యదన్తరితి వాక్యం దహరాకాశస్య పుణ్డరీకవేశ్మాధారకత్వప్రతిపాదనపరం చేత్ - అనన్తరవాక్యస్య తదాక్షేపపరతయా వ్యాఖ్యానం చానుపపన్నం. పరమాత్మనోఽన్తర్వర్తి తత్కారణం సూక్ష్మం తు మపి న సంభవతీతి *కిం తత్ర విద్యత ఇతి వాక్యేనాక్షిప్య ద్యావాపృథివ్యాది కార్యస్య తదన్తర్వర్తితయా సమాధానమితి హి పశ్చాద్వక్ష్యతే - దహరాకాశస్య పుణ్డరీకవేశ్మవర్తిత్వే కిమత్రాక్షేప్యం. తథా *అస్మిన్ కామాస్సమాహితాః *అథ య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్ కామానితి గుణానాం తదన్తర్వర్తిత్వముక్త్వా గుణగుణినోరుభయోరప్యుపాసనతత్ఫలప్రతిపాదకోపరితనవాక్యస్వారస్యభఙ్గశ్చ భవేత్. అతః పరోక్తార్థోఽనుపపన్న ఇత్యభిప్రాయః.——*దహరోఽస్మిన్నితి వాక్యం వ్యాచష్టే (తస్మిన్ దహర ఇతి) పుల్లిఙ్గయచ్ఛబ్దాధ్యాహారేణ యోజనాయాం యచ్ఛబ్దద్వయనిర్దిష్టముభయం తచ్ఛబ్దేన ప్రతినిర్దిశ్యత ఇత్యభిప్రాయేణ యో దహరాకాశో యచ్చ తదన్తర్వర్తిగుణజాతం తదుభయమిత్యుక్తం. యద్వా- పుల్లిఙ్గయచ్ఛబ్దానధ్యాహారేణ *దహరోఽస్మిన్నిత్యాదేరేకవాక్యత్వం మన్వాన ఆహ (తస్మిన్ దహర ఇతి) శ్రుతివాక్యేఽన్తశ్శబ్దోఽన్తర్వర్తిపరః. అస్మిన్నన్తర్గతో యో దహరాకాశస్తదన్తర్వర్తి చ యత్ తదుభయమన్వేష్టవ్యమితి వాక్యస్యార్థ ఇత్యర్థః. *త్యదాదీని సర్వైర్నిత్యమితి పుల్లిఙ్గనపుంసకలిఙ్గయోర్యచ్ఛబ్దయోరేకశేషః. *నపుంసకమనపుంసకేనైకవచ్చాస్యాన్యతరస్యామితి నపుంసకాన్తత్వమేకవచనాన్తత్వం చ. తస్మాదాకాశతదన్తర్గతాన్వేష్టవ్యగుణపరం పున్నపుంసకాన్తయచ్ఛబ్దగర్భార్థవిషయం తదితి పదమిత్యభిప్రాయః. ఏవం * తదన్వేష్టవ్యమితి తత్పదేనైవాత్మనోఽప్యుక్తత్వాదన్వేష్టవ్యతయా ప్రధానావగతిరన్వేష్టవ్యస్యాన్యత్ర ప్రసిద్ధిశ్చోపపన్నే ఇతి చోద్యపరిహారసిద్ధిః. (దహరాకాశేతి) వివక్షితార్థస్య ప్రామాణికత్వే సిద్ధే హి తన్నిర్వాహకప్రక్రియా ఉపపద్యతే-తస్మాద్దహరాకాశస్య పరబ్రహ్మత్వే తదన్తర్వర్తినో గుణజాతత్వే తయోరన్వేష్టవ్యత్వే చ ప్రమాణం వక్తవ్యమిత్యర్థః. ప్రతివక్తి (తదవహితేత్యాదినా)—— *తదన్వేష్టవ్యం *యావాన్ వా అయమాకాశ ఇతి వాక్యయోర్మధ్యే *కిం తదత్ర విద్యత ఇతి వాక్యం శ్రూయతే. పరమాత్మనోఽన్తర్వర్తినస్సూచితసంభవాత్ కిం తదత్ర విద్యత ఇతి వాక్యమాక్షేపపరమిత్యాహుః పరే. ప్రశ్నపరమిదం వాక్యమిత్యుచితం. బుభుత్సాఖ్యాపనమాత్రం ప్రశ్నః. అనుపపత్త్యుద్ఘాటనేనార్థాక్షేపః పూర్వకం పరిహారబుభుత్సాఖ్యాపనం చోద్యం. అబుభుత్సితపరిహారేణ వక్త్రా ప్రతిషేధః ప్రతిక్షేపః- *కుతస్తు ఖలు సోమ్యైవం స్యాదితివత్. న ప్రతిక్షేపపరమిదం- పరిహారస్య వక్ష్యమాణత్వాత్. న కేవలః ప్రశ్నః- అనుపపత్తేర్విద్యమానత్వాత్. సర్వాన్తరస్య పరమాత్మనో హ్యన్తరభూతం తత్త్వాన్తరమసంభావితం. అనుపపత్త్యుద్ఘాటనముఖేనాక్షేపస్య కణ్ఠోక్త్యభావాన్న కేవలం చోద్యమిత్యప్యుచితం. అతో వినయం ప్రకాశయతా శిష్యేణానుపపత్తిమభిప్రేత్యాతామస్ఫుటం బ్రువతా బుభుత్సాఖ్యాపనం క్రియత ఇతి ప్రశ్నవాక్యతుల్యం ఫలతశ్చోద్యపరమిదం వాక్యం. తచ్ఛబ్దనిర్దిష్టదహరాకాశతదన్తర్వర్తినోస్తదన్తర్వర్తి విశేషానవగమాదుక్తానుపపత్తిగర్భస్తదన్తర్వర్త్యంశవిషయః ప్రశ్నః *కిం తదత్రేతి.—— *సబ్రూయాత్- ఆచార్యో బ్రూయాదిత్యర్థః. ప్రకరణికానామిదమితి తచ్ఛబ్దానామాకాశపరామర్శపరత్వార్థం తస్యావ్యవహితత్వజ్ఞాపనార్థం శబ్దతోఽర్థతశ్చాకాశస్య ప్రాధాన్యజ్ఞాపనార్థం చ *యావాన్ వా అయమిత్యాది ప్రదర్శ్యతే. ఇదం వాక్యం దహరాకాశస్యాల్పత్వనివృత్తిపరమిత్యభిప్రాయేణాతిమహత్త్వమిత్యుక్తం (ప్రకృతమేవేతి)

జగదాధారత్వమభిధాయ*యచ్చాస్యేహాస్తియచ్చనాస్తిసర్వంతదస్మింత్సమాహితమితిపునరప్యస్మిన్నితి తమేవదహరాకాశంపరామృశ్యతస్మిన్నస్యోపాసకస్యేహలోకేయద్భోగ్యజాతమస్తియచ్చమనోరథమాత్రగోచరమిహనాస్తిసర్వంతద్భోగ్యజాతమస్మిన్దహరాకాశేసమాహితమితినిరతిశయభోగ్యత్వం దహరాకాశస్యాభిధాయతస్య దహరాకాశస్యదేహావయవభూతహృదయాన్తర్వర్తిత్వేపిదేహస్య జరాప్రధ్వంసాద్యసత్త్వేపిపరమకారణతయాఽతిసూక్ష్మత్వేననిర్వికారత్వముక్త్వా*ఏతత్సత్యంబ్రహ్మపురమితితమేవదహరాకాశంసత్యభూతంబ్రహ్మాఖ్యంపురం నిఖిలజగదావాసభూతమిత్యుపపాద్య *అస్మిన్కామాస్సమాహితాఇతిదహరాకాశమస్మిన్నితినిర్దిశ్య కామ్యభూతాంశ్చగుణాన్కామాఇతినిర్దిశ్య తేషాందహరాకాశాన్తర్వర్తిత్వముక్త్వాతదేవదహరాకాశస్య కామ్యభూతకల్యాణగుణవిశిష్టత్వం తస్యాత్మత్వంచ *ఏషఆత్మాపహతపాప్మేత్యాదినాసత్యస

అన్తర్వర్తి...స్యైవవ్యవహితత్వాన్నేదంశబ్దవిషయఇతిభావః. దహరాకాశస్యానుగత్యధిచ్ఛేదందర్శయతి (తమేవేతి) అస్యేతివ్యాఖ్యేయం- ఉపాసకస్యేతివ్యాఖ్యానం. ఇదంశబ్దస్థస్యాన్యోబుద్ధిస్థపరఇత్యర్థః. అన్వేషణవిజిజ్ఞాసయోఃకర్తృత్వేనఉపాసకోహిబుద్ధిస్థః. అస్యేహాస్తినాస్తీతి నిర్వ్యనాస్తిర్వినాస్య ప్రతిద్వనిత్వాదగమాదన న్తరంచోదయితురనుభాషణవాక్యే *సర్వేచకామాఇత్యనుభాషణాద్వ్యచ్ఛబ్దో భోగ్యజాతపరఇత్యభిప్రాయః ...(నిరతిశయభోగ్యత్వమితి)యథాసముద్రేగోష్పదపల్వలాదీనామన్తర్భావవచనాత్సముద్రస్యానవధికజలౌఘత్వంసిధ్యతి-ఏవం *సర్వంతదస్మిన్సమాహితమిత్యనేననిరతిశయభోగ్యత్వసిద్ధిరిత్యర్థః. ననుకథమస్యవాక్యస్యాముఖ్యార్థత్వమాశ్రీయతే-జీవభోగ్యవస్తూనామాధారత్వముఖ్యతయాప్యుపపద్యతే- అస్యేతిపదంతావన్న బ్రహ్మపరం- యచ్చాస్యనాస్తిసర్వమస్మిన్సమాహితమితివ్యాఘాతాత్. నచజీవమాత్రపరం- జీవవిశేషస్యోపాసకస్యబుద్ధిస్థత్వాత్. ఉపాసకస్యస్వర్గపశ్వాదికంసభోగ్యమితితదాధారత్వకథనమనుపపన్నం. తస్యచబ్రహ్మైవప్రాప్యం-తస్యాపరిచ్ఛిన్నస్వరూపస్య...త్వంచేష్టావాన్తరముచ్యతే-అతోనిరతిశయభోగ్యతాపరత్వం. అన్వేష్టవ్యతోపయుక్తత్వాచ్చనిరతిశయభోగ్యతాపరత్వంయుక్తం. నన్వానన్త్యస్యస్వరూపనిరూపకధర్మతయాసర్వవిద్యానుయాయిత్వాదర్థసిద్ధమితినిరతిశయభోగ్యత్వంనపృథగ్వాచ్యం. నైవం-స్వరూపనిరూపకస్యానన్త్యస్యాత్రపృథగుక్తత్వాత్. అపేక్షితేష్వర్థేష్వనుక్తస్యహ్యన్యతోగ్రాహ్యత్వం- నతూక్తపరిత్యాగేనాన్యతోగ్రాహ్యత్వంయుక్తం. అతోఽయమేవార్థః. *ఏవంచేద్బ్రూయురిత్యాదిచోద్యపరిహారవాక్యానామర్థంహృదినిధాయాహ(తస్యదహరాకాశస్యేతి)*అస్మింశ్చేద్యదిదంబ్రహ్మపురేసర్వంసమాహితంసర్వాణిభూతానిసర్వేచకామాయదైనంజరావాప్నోతిప్రధ్వంసతేవాకింతతోఽతిశిష్యతఇతిచోద్యం- *కింతదత్రవిద్యతఇతిప్రశ్నస్యప్రతివచనం *అస్మిన్కామాస్సమాహితాఇతివక్ష్యతే. మధ్యేచోద్యాన్తరమిదముత్థితం-శరీరాన్తర్వర్తినిదహరాకాశేసర్వంద్యావాపృథివ్యాదికంస్థితంచేద్దేహప్రధ్వంసేతదన్తర్గతస్యాకాశస్యాపిహృత్పుణ్డరీకస్యేవప్రధ్వంససంభవాత్తస్యద్యావాపృథివ్యాద్యాశ్రయత్వమనుపపన్నం-దేహేప్రధ్వంసేపిద్యావాపృథివ్యాద్యవస్థానాత్-అస్థిరత్వాదేవనిరతిశయభోగ్యత్వంచ అనుపపన్నమితి.ఏవంచోద్యోత్థానబీజంసూచయతి (దేహావయవభూతహృదయాన్తర్వర్తిత్వేపీతి)*యదైనంజరావాప్నోతీత్యేతచ్ఛబ్దపూర్వప్రకృతంవ్యవహితమపిబ్రహ్మపురాఖ్యంశరీరంపరామృశతి-జరాదిస్పర్శాభిధానాత్. నహితదన్తర్వర్తిపరామర్శి-తస్యసత్యత్వస్యవక్ష్యమాణత్వాదిత్యభిప్రాయేణదేహావయవేత్యుక్తం. చోద్యపరేశ్రుతివాక్యే *సర్వంసమాహితమితిద్యావాపృథివ్యాద్యుపలక్షితభోగ్యభోగోపకరణభోగస్థానాధారత్వమనూదితం-*సర్వాణిభూతానీతిసూర్యాదన్త్యమానత్వాపలక్షితభోక్తృవర్గాధారత్వమనూదితం*సర్వేచకామాఇతినిరతిశయభోగ్యత్వమనూదితం-పురోవాదివాక్యానుగుణత్వాదనువాదివాక్యస్య. ననుసర్వశబ్దసమ్బోధేనజీవభోగ్యాధారత్వపరమిదంవాక్యం-ముఖ్యత్వోపపత్తేరితి. నైవం. అముఖ్యత్వంసోఢవ్యం- ప్రాగనుశ్రుతసర్వశబ్దసఙ్కోచస్యాయుక్తత్వాత్, పురోవాద్యానురూప్యసిద్ధైః, ముపాసకఫలస్యనిరతిశయతయావక్ష్యమాణత్వానుగుణత్వాచ్చ. నచగుణాష్టకవిషయోఽయంచోద్యవాక్యస్థఃకామశబ్దః- *అస్మిన్కామాఇతితస్యవక్ష్యమాణస్యపూర్వముక్తత్వాభావాత్, దుష్టానుభాషణరూపత్వాచ్చాస్యవాక్యస్య. అతః *సర్వేచకామాఇతినిరతిశయభోగ్యత్వానువాదః. *నజీర్యతిజహస్యతిఇత్యనేనప్రతివచనవాక్యేనార్థసిద్ధమాకారమాహ (పరమకారణతయాఽతిసూక్ష్మత్వేనేతి) కార్యాద్వాయ్వాదేఃకారణభూతాకాశాదికంహిసూక్ష్మం-తతఏవవాయ్వాదివికారైరప్యాకాశస్యనతాదృశవికారసంభవఇతి తత్తత్కారణతత్త్వాన్తరాత్మనోనిరతిశయసూక్ష్మత్వాన్నిర్వికారత్వమితిభావః. (ఏతదేవేతి) శ్రుతివాక్యస్థసత్యశబ్దస్యనిర్వికారత్వమర్థఇతిభావః. షష్ఠీతత్పురుషవ్యావృత్త్యర్థమాహ (బ్రహ్మాఖ్యమితి)సత్యశబ్దసామానాధికరణ్యాన్నప్రాకృతశరీరమిత్యభిప్రాయః. పురశబ్దవిషయత్వేహేతుంగుణమాహ (నిఖిలజగదితి) *సత్యంబ్రహ్మపురమిత్యన్తమవాన్తరచోద్యపరిహారపరం- *అస్మిన్కామాఇతితుప్రథమచోద్యప్రతివచనం. (దహరాకాశమస్మిన్నితినిర్దిశ్యేతి) అవ్యవహితైతత్సత్యంబ్రహ్మపురమిత్యాదిశబ్దోపస్థాపితత్వాదస్యేతిభావః. గుణానాంకామశబ్దవాచ్యత్వముపపాదయతి (కామ్యభూతానితి) అవయవశక్త్యేత్యర్థః. సమాహితాఇతిపదస్యార్థమాహ (దహరాకాశాన్తర్వర్తిత్వమితి) ఏవందహరాకాశస్యకామవైశిష్ట్యముక్తం. (తదేవేతి) కోదహరాకాశః- సచతైఃకామైర్విశిష్టఇత్యపేక్షాయాం *ఏషఆత్మేతితాత్వంగుణవిశేషవిశిష్టధర్మివిశేషప్రతిపాదకమిత్యర్థః. *అపహతపాప్మేత్యాదివాక్యేసత్యకామశబ్దోనకామనాయాస్సత్యత్వపరః- ఆమోఘాశత్వస్యసత్యసంకల్పశబ్దేనాపిసిద్ధత్వాత్. నాపిభోగానాంసత్యత్వపరః- ఇచ్ఛావిశేషవాచకతయావ్యుత్పన్నస్యకామశబ్దస్యభోగవాచిత్వాభావాత్. నాపికామ్యన్తఇతి వ్యుత్పత్త్యాగుణమాత్రపరః-కతిపయగుణాన్తరాణాంపృథగుక్తత్వాత్, దసజ్జుచితావయవార్థసమ్భవేగోబలీవర్దన్యాయేనానుక్తగుణవిషయత

ఙ్కల్పత్విత్యత్రైనస్ఫుటీకృత్య *యథాహ్యేవేహప్రజాఅన్వావిశన్తీత్యారభ్య * తేషాంసర్వేషులోకేష్వకామ చారోభవతీత్యన్తేనతదిదంగుణాష్టకంతద్విశిష్టందహరాకాశశబ్దనిర్దిష్టమాత్మానంచావిదుషామేతద్వ్యతిరిక్తభో గ్యసిద్ధయేచకర్మకుర్వతామన్తవత్ఫలావాప్తిమసత్యసఙ్కల్పత్వంచాభిధాయ*అథయఇహాత్మానమనువిద్యప్ర జన్త్యేతాంశ్చసత్యాన్కామాంస్తేషాం సర్వేషులోకేషుకామచారోభవతీత్యాదినాదహరాకాశశబ్దనిర్దిష్టమా త్మానంతదన్తర్వర్తినశ్చకామ్యభూతానపహతపాప్మత్వాదికాన్గుణాన్విజానతాముదారగుణసాగరస్యతస్యపర మపురుషస్యప్రసాదాదేవసర్వకామావాప్తిస్సత్యసఙ్కల్పతాచోచ్యతే- అతోదహరాకాశఃపరంబ్రహ్మ, త దన్తర్వర్తిచాపహతపాప్మత్వాదికామ్యగుణజాతం, తదుభయమన్వేష్టవ్యంవిజిజ్ఞాసితవ్యమితి,చోచ్యతఇతినిశ్చీ యతే. తదేతద్వాక్యకారోపిస్పష్టయతి*తస్మిన్యదన్తరితికామవ్యపదేశఇత్యాదినా. అతఏభ్యోహేతుభ్యోదహ రాకాశఃపరమేవబ్రహ్మ. ....

౧౪॥ సూ. గతిశబ్దాభ్యాంతథాహిదృష్టంలిఙ్గంచ॥ ఇతశ్చదహరాకాశః పరంబ్రహ్మ- * తద్యథాహిరణ్యనిధింనిహితమక్షేత్రజ్ఞా ఉపర్యుపరిసఞ్చరన్తోనవిన్దేయురేవమేవేమాస్సర్వాః ప్రజా అహరహర్గచ్ఛన్త్య ఏతం బ్రహ్మలోకం నవిన్దన్త్యనృతేనహిప్రత్యూఢాఇతి ఏతమితి ప్రకృతందహరాకాశం నిర్దిశ్యతత్రాహరహస్సర్వేషాం క్షేత్రజ్ఞానాంగమనం, గన్తవ్యస్యతస్య దహరాకాశస్య బ్రహ్మలోకశబ్దని ర్దేశశ్చ దహరాకాశస్యపరబ్రహ్మతాంగమయతః. కథమనయోరస్య పరబ్రహ్మత్వ సాధకత్వ మిత్యత ఆహ

యాసఙ్కోచాయోగా, చ్చ. అతోభోగ్యభోగోపకరణభోగస్థానరూపానిత్యాఃకామ్యాఅస్యసన్తీత్యుచ్యతే. *తదధీశపరమాత్మోమన్నిత్యుక్తనిత్యవిభూ తివిశిష్టత్వంసత్యకామశబ్దార్థః. (స్ఫుటీకృత్యేతి) ఆకాఙ్క్షితగుణగుణివిశేషప్రదర్శనంస్ఫుటీకారః. గుణగుణినోరుభయోరప్యుపాస్యత్వం ఫలవాక్యైర ర్థయిష్యన్నర్థగతవాక్యానామర్థంవదతి (యథాహ్యేవేతి) *యథాహ్యేవేహప్రజాఅన్వావిశన్తియథానుశాసనంయంయమన్తమభికామాభవన్తి యంజనపదంయంక్షేత్రభాగంతంతమేవోపజీవన్తితద్యథేహకర్మచితోలోకఇత్యాది- ప్రథమస్యయథాశబ్దస్యతథోపజీవన్తీత్యన్వయః. ఇహలోకే ప్రజాః యథానుశాసనం- రాజశాసనంయథాతథాఅన్వావిశన్తి- లభన్తే. కిమిత్యత్రాహయంయమన్తమితి. అన్తః- ఫలం. సాధనానుష్ఠానావసాన భావిత్వాత్. యంయమన్తం- ఫలంక్షేత్రజనపదాదికం ప్రతిఅభికామాః- అభ్యర్థినోభవన్తితత్ఫలంతథోపజీవన్తీతి లౌకికరాజసేవాదిప్రవృత్త్యా లౌకికస్థలభోగావుక్తౌ. తస్యక్షయిత్వమాహతద్యథేహకర్మచితోలోకఇతి. అలౌకికఫలస్యాపితద్వత్క్షయిత్వమాహ * ఏవమేవాముత్రేతి. దహరాకాశ తద్గుణానుపాసకానామన్తవత్ఫలభాక్త్వమాహ * తద్యఇహాత్మానమననువిద్యేత్యాదివాక్యేన. అననువిద్య- అనుపాస్య. వ్రజన్తి- పరలోకమితిశేషః. భాష్యే (కర్మకుర్వతామితి) *తద్యథేహకర్మచితఇత్యాదిశ్రుత్యర్థోఽభిప్రేతః. అకామచారశబ్దార్థమాహ (అసత్యసంకల్పత్వంచేతి) అనావిర్భూతగు ణాష్టకత్వంవివక్షితం. (అథయఇహాత్మానమనువిద్యేతి) అత్రాత్మానమేతాంశ్చసత్యాన్కామానితిదహరాకాశతదన్తర్వర్తిశబ్దార్థానువాదః- *కా మచారోభవతీతిసత్యసఙ్కల్పత్వపర్యన్తగుణాష్టకావిర్భావోవివక్షితః. *ఏతాంశ్చసత్యాన్కామానితివాక్యేకామశబ్దోఽపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టక పరః- నతుసత్యకామపదోక్తకామపరః-*ఏతాంశ్చేత్యేతచ్ఛబ్దస్యప్రకృతగుణవిషయతయాకామశబ్దస్యకామ్యన్తఇత్యవయవశక్త్యావృత్త్యుపపత్తేః, *అస్మిన్కామాస్సమాహితాఇతివాక్యస్థకామశబ్దైకార్థ్యా, చ్చ. సత్యశబ్దవిశేషితత్వం ప్రాక్తననిర్విశేషణకామశబ్దార్థప్రత్యభిజ్ఞావిరోధి, సత్యకామ పదవాచ్యప్రత్యభిజ్ఞాపకం, చేతిచేన్న-తతఃపూర్వంశ్రుతస్యైతచ్ఛబ్దస్యప్రకృతగుణపరామర్శకమతయాపశ్చాచ్ఛ్రుతస్యసత్యశబ్దస్యతదనువిధాయి త్వాత్, *తఇమేసత్యాఃకామాఇతిప్రకృతానాంకామానాంసత్యశబ్దవిశేషితత్వా, చ్చ. అనేనశ్రుత్యర్థోపన్యాసేనపూర్వప్రస్తుతశఙ్కాయాఃపరిహృ తత్వందర్శయతి (అతోదహరాకాశఇతి) ననుఉపక్రమానుగుణముపసంహారోవర్ణనీయః - తత్కథముపసంహారానుగుణముపక్రమార్థవర్ణనమితిచే న్న-ఉపక్రమావగతస్యతదన్తర్వర్తినోఽన్వేష్టవ్యత్వస్యబాధాభావాత్.ఉపసంహారావగతస్యఆత్మనోప్యన్వేష్టవ్యత్వస్యఉపక్రమేవివక్షితత్వమాత్రం హ్యుక్తం - నతుఉపక్రమావగతప్రహాణం. ననుఉపక్రమవాక్యమన్తర్వర్తిన్యేవఅన్వేష్టవ్యత్వపరంస్యాత్- ఆత్మనోఽన్వేష్టవ్యత్వంతుఉపసంహార వాక్యాదేవఅవగతంస్యాత్- కింక్లిష్టనిర్వాహేణేతిచేన్న-ఫలవాక్యగతోపాసనానువాదస్యపురోవాదస్యైకరూపతాయాఅవశ్యాభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్. నహ్యప్రాప్తంగుణ్యుపాసనమనువదితుంశక్యం. నచ *అథయఇహాత్మానమితివాక్యంవిశిష్టవిధిపరం- గుణాంశస్యప్రాప్తత్వాత్. నాపిగుణానువాదేన గుణ్యుపాసనవిధాయకం - ఉభయానువాదేనఫలప్రతిపాదనపరత్వాత్. అతోఽప్రాప్తస్యానువాదాయోగాత్ ఫలవాక్యానూదితస్యగుణ్యుపాసన స్యగుణోపాసనస్యేవ *తదన్వేష్టవ్యమితివాక్యేనైవవిహితత్వమవశ్యాభ్యుపగన్తవ్యమితిదహరాకాశగుణాష్టకయోరుభయోరప్యుపాసనం *తదన్వేష్టవ్య మితివిహితం. అథాన్తర్వర్తినఃకామత్వంసంప్రదాయతోద్యోతయతి (తదేతదితి) సూత్రార్థముపసంహరతి (అతఏతేభ్యఇతి)..................

౧౪॥ సూ. గతిశబ్దాభ్యాంతథాహిదృష్టంలిఙ్గంచ॥ *అహరహర్గచ్ఛన్త్యఇతిసుషుప్తౌగమనంవివక్షితం- తచ్చపృథక్ప్రతిప త్తివ్యవహారానర్హతయాస్థితిః. నిర్గమనంపృథక్ప్రతిపత్త్యర్హతాపత్తిః. (కథమనయోరితి) కథం - శ్రుతిషుపరమాత్మధర్మత్వేనఅన్వయదర్శనాద్వాఽ

(తథాహిదృష్టమితి) పరస్మిన్బ్రహ్మణి సర్వేషాం జీవానామహరహస్సుషుప్తికాలే గమనమన్యత్ర శ్రూయమాణం దృష్టం *ఏవమేవ ఖలు సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సతి సమ్పద్య న విదుస్సతి సమ్పద్యామహ ఇతి సత ఆగమ్య న విదుస్సత ఆగచ్ఛామహ ఇతి చ,- తథా బ్రహ్మలోకశబ్దశ్చ పరస్మిన్బ్రహ్మణి దృష్టః *ఏష బ్రహ్మలోకస్సమ్రాడితి హోవాచేతి, మా భూదన్యత్ర బ్రహ్మణి గమనదర్శనం- ఏతదేవ తు దహరాకాశే సర్వేషాం జీవానాం ప్రత్యహం కాలమేవ నిరస్తనిఖిలమఃఖానాం సుషుప్తికాలేఽవస్థానం శ్రూయమాణమస్య పరబ్రహ్మత్వే పర్యాప్తం లిఙ్గం, తథా బ్రహ్మలోకశబ్దశ్చ సమానాధికరణవృత్త్యాఽస్మిన్దహరాకాశే ప్రయుజ్యమానోఽస్య బ్రహ్మత్వే ప్రమాణాన్తరనిరపేక్షం పర్యాప్తం లిఙ్గ, మిత్యాహ (లిఙ్గం చేతి) నిషాదస్థపతిన్యాయాచ్చ షష్ఠీసమాసాత్సమానాధికరణసమాసో న్యాయ్యః. అథవా- *అహరహర్గచ్ఛన్త్య ఇతి న సుషుప్తివిషయం గమనముచ్యతే- అపి త్వన్తరాత్మత్వేన సర్వదా వర్తమానస్య దహరాకాశస్య పరమపురుషార్థభూతస్యోపర్యుపర్యహరహర్గచ్ఛన్త్యః - స్వర్వస్మినాఽపి తేవర్తమానాః తమజానన్త్యస్తం న విన్దన్తి- న లభన్తే. యథా హి హిరణ్యనిధిం నిహితం తత్స్థానమజానానాస్తదుపరి సర్వదా వర్తమానా అపి న లభన్తే- తద్వదిత్యర్థః. సేయమేవమన్తరాత్మత్వేన స్థితస్య దహరాకాశస్యోపరి తన్నియమితానాం సర్వాసాం ప్రజానామజానతీనాం సర్వదా గతిరస్య దహరాకాశస్య పరబ్రహ్మతాం గమయతి. తథా హ్యన్యత్రాపి పరస్య బ్రహ్మణోఽన్తరాత్మతయాఽవస్థితస్య స్వనియామ్యాభిస్స్వస్మిన్వర్తమానాభిః ప్రజాభిరవేదనం దృష్టం- యథాఽన్తర్యామిబ్రాహ్మణే *య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి *అదృష్టో ద్రష్టాఽశ్రుతశ్శ్రోతేతి చ. మా భూదన్యత్ర దర్శనం స్వయమేవ త్వియం నిధిదృష్టాన్తావగతపరమపురుషార్థభావస్యాస్య హృదయస్థస్యోపరి తదాధారతయాఽహరహస్సర్వదా సర్వాసాం ప్రజానామజానతీనాం గతిరస్య పరబ్రహ్మత్వే పర్యాప్తం లిఙ్గమ్. ....

వాదప్రతిపాదకవాక్యేష్వదర్శనేన జీవాదిష్వసమ్భావితత్వాద్వా గతిశబ్దయోః పరమాత్మసాధకత్వమిత్యర్థః. * తథా హి దృష్టమితి సూత్రఖణ్డం పరమాత్మపరపక్షభూతవాక్యేష్వన్వయదర్శనపరం వ్యాచష్టే (తథా హీతి) గతేశ్శ్రుత్యన్తరప్రసిద్ధిం దర్శయతి. (పరస్మిన్నితి) శబ్దస్యాన్యత్ర ప్రసిద్ధిం దర్శయతి (తథేతి) *లిఙ్గం చేతి సూత్రఖణ్డం జీవాదిప్రతిపాదకవిపక్షభూతవాక్యేష్వదర్శనరూపవ్యతిరేకాద్గతిశబ్దయోస్సాధ్యసాధకత్వపరం వ్యాచష్టే (మా భూదితి) తత్ర గతేశ్శ్రుత్యన్తరేఽన్వయదర్శననైరపేక్ష్యేణ సాధకత్వమాహ (ఏతదేవ త్వితి) (శ్రూయమాణమితి) నిధిదృష్టాన్తసచివమితి భావః. * తద్యథేత్యాదేర్వాక్యస్యోదాహృతత్వాత్, తత్ర నిధిదృష్టాన్తస్య శ్రుతత్వాత్, న్నిధిదృష్టాన్తావగతపరమపురుషార్థభావస్యేతి యోజనాన్తరేఽనన్తరమేవోక్ష్యమాణత్వాచ్చ. నిధిదృష్టాన్తశ్చ పరమపురుషార్థత్వజ్ఞాపకః- అతో దృష్టాన్తానుగృహీతమహరహర్గమనమేకం పర్యాప్తం లిఙ్గమిత్యర్థః. శబ్దస్య చ న్యాయవిశేషానుగృహీతస్య శ్రుత్యన్తరేఽన్వయనిరపేక్షం సాధ్యసాధకత్వమాహ (తథా బ్రహ్మలోకేతి) నను కథం బ్రహ్మలోకశబ్దస్య సమానాధికరణవృత్తిత్వావగమః- వ్యధికరణవృత్త్యాపి తదేవ హి శబ్దరూపమితి శఙ్కాయాం విపక్షితమనుగ్రాహకం దర్శయతి (నిషాదేతి) *ఏతయా నిషాదస్థపతిం యాజయేదిత్యత్ర కర్మధారయపరిగ్రహే నిషాదజాతీయస్య స్థపతేరగ్నివిద్యయోరసమ్భవేన తస్య తో నిరధికారత్వాత్, షష్ఠీసమాసపరిగ్రహే చ త్రైవర్ణికాన్తర్యాతస్థపతికటాక్షేణాపి నిషాదస్థపతిశబ్దనిర్వాహసమ్భవాత్, షష్ఠీసమాసపరిగ్రహేణాపశూద్రాధికరణన్యాయానురోధో యుక్త ఇతి ప్రాప్తేఽభిహితం *స్థపతిర్నిషాదస్స్యాచ్ఛబ్దసామర్థ్యాదితి. అయమర్థః- షష్ఠీసమాసపక్షే నిషాదసమ్బన్ధవిశిష్టోఽభిధేయః- కర్మధారయపక్షే నిషాదత్వవిశిష్టః. తత్ర షష్ఠ్యా అశ్రవణాన్నిషాదప్రాతిపదికేన విభక్త్యర్థో లక్షణీయః. న చేదం యుక్తం- శ్రౌతార్థపరిగ్రహే విరోధాభావాత్. న చాగ్నివిద్యారాహిత్యం దోషః- ద్రవ్యవదేతదుపయోగ్యగ్నివిద్యయోరపి యథాకథంచిదార్జనస్య విధ్యనుమితిసంభవాత్. తస్మాత్కర్మధారయ ఏవ న్యాయ్య ఇతి. ఏతన్న్యాయానుగృహీతో బ్రహ్మలోకశబ్దః శ్రుత్యన్తరేఽన్వయనిరపేక్షః పరమాత్మత్వసాధక ఇత్యర్థః. నను *స సామభిరున్నీయతే బ్రహ్మలోకమిత్యత్ర కథం బ్రహ్మలోకశబ్దస్య వైయధికరణ్యం. ఉచ్యతే- నయతిః ప్రాప్తివచనః. నిత్యప్రాప్తస్య బ్రహ్మణః ప్రాప్తిర్నామానుభవః- స చ *పరాత్పరం పురుషమీక్షత ఇత్యుక్తః- అతో బ్రహ్మానుభవః పునర్న వక్తవ్య ఇతి *ఉన్నీయత ఇత్యుత్పూర్వస్నయతిరుపరిస్థితప్రాప్తివాచీ- న బుద్ధివాచీ- ప్రాప్యశ్చ లోక ఇతి వైయధికరణ్యం. అత్ర తు తాదృశానుపపత్త్యభావాత్ సామానాధికరణ్యమితి. —— బ్రహ్మలోకశబ్దస్య చతుర్ముఖలోకపరత్వశఙ్కానివర్తకలిఙ్గమహరహర్గమనం- న హి ప్రజాః ప్రత్యహం చతుర్ముఖలోకం గచ్ఛన్తీత్యేతదర్థపరం *లిఙ్గం చేతి సూత్రఖణ్డమన్యైర్వ్యాఖ్యాతం. తదానీం గతిశబ్దయోః పరస్పరోపపాద్యోపపాదకభావేన సముచ్చిత్య పరమాత్మత్వసాధకత్వం స్యాత్- న త్వేకైకస్య. తతో విపరం ప్రత్యేకం పర్యాప్తలిఙ్గసిద్ధిరిత్యభిప్రాయేణ తదనాదృత్యైవం వ్యాఖ్యాతం. —— గతిశబ్దమాత్రస్య యోజనాన్తరమాహ (అథవేతి) పూర్వయోజనాయాం దృష్టాన్త ఏవాపరితుష్టాన్వయః- అత్ర తు దార్ష్టాన్తికేఽపి. (దహరాకాశస్యోపరీతి) ధర్మ్యైక్యాభిప్రాయేణైవముక్తం- అన్తరాత్మతయా స్థితత్వేన హ్యాధారః - న తు ఉపాసకానుగ్రహాయ స్థితత్వేన. (ఉపరి తన్నియమితానామితి) అస్మిన్ప్రకరణే సత్యశబ్దనిర్వచనావగతం హి చేతనాచేతననియన్తృత్వం పరస్య, *య ఆత్మానమన్తరో యమయతీత్యాది శ్రుత్యన్తరప్రసిద్ధం, చేత్యభిప్రేతం. అస్య పరబ్రహ్మత్వే పర్యాప్తం లిఙ్గమితి లిఙ్గమిత్యన్వయార్థః. ....

ఇతశ్చ దహరాకాశః పరం బ్రహ్మ.

౧౫॥ సూ. ధృతేశ్చ మహిమ్నోఽస్యాస్మిన్నుపలబ్ధేః॥ *అథ య ఆత్మేతి ప్రకృతం దహరాకాశం నిర్దిశ్య *స సేతుర్విధృతిరేషాం లోకానామసమ్భేదాయేత్యస్మిన్ జగద్విధరణం శ్రూయమాణం దహరాకాశస్య పరబ్రహ్మతాం గమయతి - జగద్విధరణం హి పరస్య బ్రహ్మణో మహిమా- *ఏష సర్వేశ్వర ఏష సర్వభూతాధిపతిరేష భూతపాల ఏష సేతుర్విధరణ ఏషాం లోకానామసమ్భేదాయేతి- *ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠత ఇత్యాదిభ్యః. స చాయం తస్య పరస్య బ్రహ్మణో ధృత్యాఖ్యో మహిమాఽస్మిన్ దహరాకాశ ఉపలభ్యతే-అతో దహరాకాశః పరం బ్రహ్మ. ……………………

౧౬॥ సూ. ప్రసిద్ధేశ్చ॥ ఆకాశశబ్దశ్చ పరస్మిన్ బ్రహ్మణి ప్రసిద్ధః *కో హ్యేవాన్యాత్కః ప్రాణ్యాత్ యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాత్ *సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇత్యాదిషు. అపహతపాప్మత్వాదిగుణసనాథా ప్రసిద్ధిర్భూతాకాశప్రసిద్ధేర్బలీయసీత్యభిప్రాయః. ……

ఏవం తావద్దహరాకాశస్య భూతాకాశత్వం ప్రతిక్షిప్తం. అథేదానీం
దహరాకాశస్య ప్రత్యగాత్మత్వమాశఙ్క్య నిరాకర్తుముపక్రమతే.

౧౭॥ సూ. ఇతరపరామర్శాత్స ఇతి చేన్నాసమ్భవాత్॥ యదుక్తం వాక్యశేషవశాద్దహరాకాశః పరం బ్రహ్మేతి-తదయుక్తం-వాక్యశేషే పరస్మాదితరస్య-జీవస్యైవ సాక్షాత్పరామర్శాత్ *అథ య ఏష సమ్ప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఏష ఆత్మేతి హోవాచైతదమృతమభయమేతద్బ్రహ్మేతి. యద్యపి దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశ ఇతి హృదయపుణ్డరీకమధ్యవర్తితయోపదిష్టస్యాకాశస్యోపమానోపమేయభావాద్యసమ్భవాద్భూతాకాశత్వం న సమ్భవతి - తథాపి వాక్యశేషవశాత్ప్రత్యగాత్మత్వం యుక్తమాశ్రయితుం. ఆకాశశబ్దోఽపి ప్రకాశాదియోగాజ్జీవే వర్తిష్యత ఇతి చేత్. అత్రోత్తరం (నాసమ్భవాదితి) నాయం జీవః - న హ్యపహతపాప్మత్వాదయో గుణా జీవే సమ్భవన్తి. ……

౧౫॥ సూ. ధృతేశ్చ మహిమ్నోఽస్యాస్మిన్నుపలబ్ధేః॥ అస్య- పరమాత్మనః మహిమా ధృతిః. తస్యాస్మిన్ - దహరాకాశే ఉపలబ్ధేరిత్యర్థః. ధృతిః- విధృతిః. (అతో దహరాకాశః పరం బ్రహ్మేతి) భూతాకాశాదన్యత్వే తాత్పర్యం- భూతాకాశత్వం ప్రతిక్షిప్తమితి హి వక్ష్యతే. స ఏవ వస్తుగత్యా పరమాత్మేతి పరం బ్రహ్మేత్యుక్తమ్. ……………………………………

౧౬॥ సూ. ప్రసిద్ధేశ్చ॥ ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యం హి భూతాకాశ ఇత్యత్రాహ (అపహతేతి)

పూర్వసూత్రచతుష్టయకృత్యం వదన్నుత్తరేషాం సూత్రాణాం కర్తవ్యమాహ (ఏవం తావదితి) పూర్వోక్తహేతూనాం స్వరసతో జీవవ్యావర్తనక్షమత్వే వివక్ష్యమాణశఙ్కాప్రతిక్షేపానన్తరమేవ స్వారస్యస్యానపోద్యత్వసిద్ధిః-అతో భూతాకాశత్వవ్యుదసనే తాత్పర్యమితి భావః. తత్పరత్వే వ్యుదస్తే హేత్వన్తరేణ జీవపరత్వశఙ్కోక్తహేతుభిరేవ తన్నిరాసః క్రియతేఽనన్తరసూత్రేణ. ఉపక్రమత ఇత్యనేనానన్తరసూత్రం నాధికరణాన్తరమితి సూచితం - అవిచ్ఛేదప్రతీతేః.

౧౭. సూ. ఇతరపరామర్శాత్స ఇతి చేన్నాసమ్భవాత్. ఇతరశబ్దస్య ప్రతిసంబన్ధిసాపేక్షత్వాదాహ (పరస్మాదితి) (జీవస్యైవేతి) దహరాకాశస్య పరమాత్మత్వం వదతోఽపి అస్య వాక్యస్య జీవపరత్వం సంప్రతిపన్నమితి ఏవకారాభిప్రాయః. (సాక్షాత్పరామర్శాదితి) న జీవసమ్బన్ధిలిఙ్గద్వారా పరామర్శః- కింతు తద్వాచకశబ్దేన పరామర్శః- తస్మాదిత్యర్థః. *అథ య ఏష ఇత్యేతచ్ఛబ్దో హి ప్రకృతపరామర్శీ - అతః పూర్వవాక్యస్థోఽపి జీవ ఏవ ప్రతిపాద్యత ఇతి పరామర్శశబ్దాభిప్రాయః. జీవపరామర్శసహకారిణీ తదన్తర్వర్తిన్యస్త్వేష్వస్యాన్తరప్రతీతిశ్చ జీవత్వహేతురనుసన్ధేయః. అణోర్జీవస్య విపులతరప్రసిద్ధాకాశోపమేయత్వసర్వాధారత్వాద్యనుపపత్తేర్భూతాకాశప్రతిక్షేపయుక్తిభిరేవ జీవత్వశఙ్కాపి ప్రతిక్షిప్తేత్యత్రాహ (యద్యపీతి) ఉపమానోపమేయభావాద్యస్వారస్యం వాక్యశేషవశాత్సోఢవ్యమితి భావః. (న హ్యపహతేతి) పరామర్శాన్యథాసిద్ధిర్వక్ష్యమాణత్వాదపహతపాప్మత్వాదిశ్రుతిస్వారస్యమబాధితమితి భావః. ……………………………………………

౧౮॥ సూ. ॥ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్తు॥ ఉత్తరాత్ - ప్రజాపతివాక్యాత్ జీవస్యైవాపహతపాప్మత్వాదిగుణయోగో నిశ్చీయత ఇతి చేత్. ఏతదుక్తం భవతి- ప్రజాపతివాక్యం జీవపరమేవ. తథాహి-*య ఆత్మాపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్పస్సోఽన్వేష్టవ్యస్స విజిజ్ఞాసితవ్యస్స సర్వాంశ్చ లోకానాప్నోతి సర్వాంశ్చ కామాన్యస్తమాత్మానమనువిద్య విజానాతీతి ప్రజాపతివచనమైతిహ్యరూపేణోపశ్రుత్యాన్వేష్టవ్యాత్మస్వరూపజిజ్ఞాసయా ప్రజాపతిముపసేదుషే మఘవతే ప్రజాపతిర్జాగరితస్వప్నసుషుప్త్యవస్థం జీవాత్మానం సశరీరం క్రమేణ శుశ్రూషుయోగ్యతాపరిచిఖ్యాపయిషయోపదిశ్య తత్ర తత్ర భోగ్యమపశ్యతే పరిశుద్ధాత్మస్వరూపోపదేశయోగ్యాయ తస్మై మఘవతే *మఘవన్మర్త్యం వా ఇదం శరీరమాత్తం మృత్యునా తదస్యామృతస్యాశరీరస్యాత్మనోఽధిష్ఠానమితి శరీరస్యాధిష్ఠానతామాత్మనశ్చాధిష్ఠాతృతామశరీరస్య సతస్స్వాభావికామృతత్వస్వరూపతాం చోక్త్వా *న హ వై సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తి। అశరీరం వావ సన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశత ఇతి కర్మారబ్ధశరీరయోగినస్తదనుగుణసుఖదుఃఖభాగిత్వరూపానర్థం తద్వియోగే చ తదభావమభిధాయ *ఏవమేవైష సమ్ప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి జీవాత్మనస్స్వరూపమేవ శరీరవియుక్తముపదిదేశ. *స ఉత్తమః పురుషః

---

౧౮. సూ. ॥ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్తు॥ సూత్రే శఙ్కాభాగస్యాపేక్షితార్థమాహ (ఉత్తరాదితి) ఉత్తరవాక్యానుసారేణ దహరవాక్యేఽపి జీవస్యైవ నిశ్చీయత ఇత్యర్థః. కిమిదం ప్రజాపతివాక్యం- తత్రాపహతపాప్మత్వాదిః ప్రతీతోఽపి పరమాత్మన ఏవ స్యాదిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) (జీవపరమేవేతి) *స ఉత్తమః పురుష ఇత్యనేన పరమాత్మపరత్వం న శక్యం- తదుక్తిః ప్రాసఙ్గికీతి భావః (మఘవత ఇతి) యద్యపి విరోచనోఽపి ప్రజాపతిముపాసదత్-తథాపి ఛాయాపురుషో హి గమిమాత్రతృప్తతయాఽపక్రాన్తః-అత స్తదనుక్తిః. ఇన్ద్ర ఏవాగత స్తద్బుభుత్సయా స్థిత ఇతి సఞ్చిన్త్య తస్మిన్నేవ శిష్యత్వోపపత్తిరభిప్రాయేణాహ (జాగరితేతి) *నాహమత్ర భోగ్యం పశ్యామీత్యస్యార్థమాహ (తత్ర తత్ర భోగ్యమపశ్యత ఇతి) *య ఏషోఽక్షిణీత్యాది ప్రజాపతివాక్యం పరిశుద్ధజీవస్వరూపాభిప్రాయం. తచ్ఛ్రుత్వాపశ్చాదుపసన్నయోరిన్ద్రవిరోచనయోః ప్రజాపతిరుపదిశతి *య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యత ఇతి నేహాక్షిపురుషః పరమాత్మా- *ఏతత్త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామీత్యుపక్రమ్య స్వప్నాద్యవస్థాభిధానాత్ న చేహ జీవస్యాక్షిణిస్థితిరుపదిశ్యతే- కిన్త్వక్షివికారావికారాభ్యాం జీవస్య స్థితిగతినిశ్చయేతే-అతోఽక్షిజీవస్థితిగతిసూచకత్వాదక్షిణి దృశ్యత ఇత్యుక్తం - అస్మిన్నర్థే న్యాయస్య సామర్థ్యం ద్రష్టుమితి చేత్. తతశ్చ గృహస్థితాన్నిర్గచ్ఛన్ పురుషో యథా గృహాదన్యః - ఏవం శరీరస్థితిగతిమానాత్మా దేహాదితి సిద్ధ ఇత్యుక్తం భవతి. *అమృతమితి నిరతిశయసుఖరూపత్వం *అభయమితి దుఃఖాసంభిన్నత్వం *బ్రహ్మేత్యసఙ్కుచితజ్ఞానతయా బృహత్త్వం బృహత్త్వకత్వం వోక్తం. ఏవం ప్రజాపతిచ్ఛాయాయాం నఖిజ్ఞానేన ఛాయాపురుష ఉపదిష్ట ఇతి మత్వా పునః పప్రచ్ఛతుః *కతమ ఏష ఇత్యాదినా-సర్వేష్వేతేషు నేత్రాదిష్ఠానేషు పరిఖ్యాయతే కతమ ఏష ఇత్యర్థః. పునశ్చాక్షుషదేహస్యానాత్మత్వమిదమయుక్తం వసనాదన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం చ దర్శయితుముదశరావ ప్రాబ్రహ్మణేన కేవలదేహస్య వసనాభరణాద్యలంకృతదేహస్య చ ఛాయాదర్శనే ప్రజాపతినియోగస్తయోస్తద్దర్శనం చోక్తం. యథా వసనాభరణాదిరన్వయవ్యతిరేకాభ్యామనాత్మా- ఏవం చాక్షుషత్వాదిప్రకారగోచరత్వాచ్చ దేహోఽనాత్మేతి ప్రజాపతేరభిసన్ధిః. విరోచనోఽపక్వకషాయత్వాత్తావతా తృప్తో జగామ. ఇన్ద్రస్తు ప్రజాపతేరభిసన్ధిమజానన్నపి దేహస్యామృతత్వాభయత్వానుపపత్తిం దృష్ట్వా *నాహమత్ర భోగ్యం పశ్యామీతి పునరుపససాద. ప్రజాపతిస్తు జాగ్రద్దశాయాం వసనాదీనామివ జీవాచ్ఛరీరస్యాపగమాభావాద్వ్యతిరేకో దుర్దర్శ ఇతి మత్వా స్వాప్నదేహాభిమానిన ఆత్మనశ్శయానదేహవ్యతిరేకస్య స్పష్టత్వాత్ స్వప్నావస్థాముపదిదేశ. తదపి ప్రాయోఽనభిజ్ఞ ఇన్ద్రస్స్వప్నేఽప్యమృతత్వాభయత్వానుపపత్తిం జానన్ *నాహమత్ర భోగ్యం పశ్యామీత్యుపాసదత్. బాహ్యాభ్యన్తరదేవత్వమనుష్యత్వరాగద్వేషాద్యపాధికాకారకాలుష్యవిరహేణ స్వయంప్రకాశమాత్మానం దర్శయితుం సుషుప్త్యవస్థాముపాదిశత్. తదానీమపీన్ద్రస్తదభిప్రాయాజ్ఞానేనామృతత్వాభయత్వాద్యనుపపత్త్యా *నాహమత్ర భోగ్యం పశ్యామీత్యుపసన్నోఽభూత్, ఏవమనతిస్ఫుటంగహనముపదిశతః ప్రజాపతేస్తాత్పర్యముక్తం శుశ్రూషుయోగ్యతాపరిచిఖ్యాపయిషయేతి. *మఘవన్మర్త్యం వా ఇదం శరీరమిత్యాదినా నిష్కృష్టాత్మస్వరూపం స్ఫుటతరముపాదిక్షత్. తదుపదేశప్రకారమాహ (శరీరస్యాధిష్ఠానతామిత్యాదినా) అథ ముక్త్యవస్థాపదేశం దర్శయతి (ఏవమేవైష సమ్ప్రసాద ఇతి) ఏవమిత్యాదికముపాదదానస్యాయమభిప్రాయః- *అస్మాచ్ఛరీరాదిత్యాదివాక్యస్య పరోక్తార్థో దార్ష్టాన్తికవాక్యాననుగుణత్వాదిదోషవిధ్వస్త ఇతి.——— తథాహి- శరీరాత్సముత్థానం నామ శ్రవణమననధ్యాననిదిధ్యాసనరూపవివేకః. స్వేన రూపేణాభినిష్పత్తిర్నామ ప్రపఞ్చవిలాపనోపపత్తిరూపసాక్షాత్కారః తేన పరంజ్యోతిర్భవతి. *ఉపసమ్పద్యేతి నిర్దేశో ముఖం వ్యాదాయ స్వపితీతివదితి కేచిద్వ్యాచక్షతే. తదయుక్తం- సముత్థానశబ్దస్య వివేకవాచిత్వాభావాత్. శరీరవిషయో వివేక ఇతి చేత్ప్రఞ్చమీ న ఘటతే- తస్య ద్వితీయార్థత్వాభావాత్. శరీరాదాత్మనో వివేకశ్చ దాత్మానమిత్యధ్యాహారః, *తదూర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీత్యాది శ్రుత్యన్తరైకార్థ్యప్రత్యభిజ్ఞావిరోధశ్చ. శరీరాభిమానాదుత్థానమితి చేత్- శరీరశబ్దస్య లక్షణా. శరీరాదాత్మన ఉత్థానం వివక్షితం చేత్ సశరీరస్య తత్సంభవాన్మోక్షస్య చాశరీరతాలక్షణత్వాత్, దస్య వాక్యస్య మోక్షవిషయత్వం న స్యాదితి చేత్. అర్చిరాదిమార్గగమనస్య సూక్ష్మదేహసాపేక్షత్వాత్, తేన గతవత ఏవ సవాసనసర్వహేయప్రహాణాచ్చ ముఖ్యార్థపరత్వే సత్యేవ ముక్తివిషయత్వోపపత్తేః. ల్యబన్తపదస్యాభివ

స తత్ర పర్యేతి జక్షన్ క్రీడన్ రమమాణః స్త్రీభిర్వా యానైర్వా జ్ఞాతిభిర్వా నోపజనం స్మరన్నిదం శరీరమితి ప్రాప్యస్య పరస్య జ్యోతిషః పురుషోత్తమత్వం, నివృత్తతిరోధానస్య పరం జ్యోతిరుపసమ్పన్నస్య ప్రత్యగాత్మనో బ్రహ్మలోకేయథేష్టభోగావాప్తిం, ప్రియాప్రియావియుక్తకర్మనిమిత్తశరీరాద్యపురుషార్థాననుసన్ధానం, చాభిధాయ *స యథా ప్రయోగ్య ఆచరణే యుక్త ఏవమేవాస్మింఛ్ఛరీరే ప్రాణో యుక్త ఇతి యథోక్తస్వరూపస్యైవ సంసారదశాయాం కర్మకృతం శరీరయోగం యుగ్యశకటయోగదృష్టాన్తేనాభిధాయ *అథ యత్రైతదాకాశమనువిషణ్ణం చక్షుస్స చాక్షుషః పురుషో దర్శనాయ చక్షురథ యో వేదేదం జిఘ్రాణీతి స ఆత్మా గన్ధాయ ఘ్రాణమథ యో వేదేదమభివ్యాహరాణీతి స ఆత్మాభివ్యాహారాయ వాగథ యో వేదేదం శృణవానీతి స ఆత్మా శ్రవణాయ శ్రోత్రమథ యో

త్తమత్వం చ క్లిష్టం గత్యభావద్యోతకం. *సంపద్యావిర్భావ ఇతి సూత్రవిరోధశ్చ - న హ్యవిర్భావయసంపత్తిరితి సూత్రితం. భేదప్రతీతియోరితి కే తేన పరజ్యోతిర్భావాత్మకార్థాన్తరాసంభవాత్ - *పరం జ్యోతిరుపసంపద్యేతి నిర్దేశవైయర్థ్యం, చ- పరజ్యోతిర్భావో నామ నధర్మాన్తరం నిష్పాదేశేషవస్తు స్యుత్పద్యతే, న చావిర్భవతి,. నను పరజ్యోతిర్భావో నామ-అద్వితీయత్వం. తేన నివర్తకజ్ఞానసద్వితీయత్వవ్యుదాస ఇతి చేన్న- సంపత్తిశబ్దస్యేతరనివృత్తివాచిత్వాభావాత్. న హి ఘటో భవతీత్యుక్తే ఘటశ్చ రాదిద్వితీయనివృత్తిరుక్తా భవతి. ఉపసంపత్తేస్సకర్మకత్వప్రతీతిస్వారస్యవిరోధశ్చ. అస్య వాక్యస్యైవ ముక్తపరత్వే దృష్టాన్తోపస్థాపకపూర్వవాక్యవిరోధశ్చ స్యాత్ - పూర్వం హి *అశరీరం వావ సన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశత ఇత్యుక్త్వా *అశరీరో వాయురభ్రం విద్యుత్ స్తనయిత్నురితి వాయ్వాదీనాం కర్మకృతశరీరాభావేన ప్రియాప్రియాసన్వయం దర్శయిత్వా *తద్యథైతాన్యముష్మాదాకాశాత్ సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యన్త ఇత్యుక్తం- న హి వాయ్వాదీనామాకాశాత్సముత్థానం నామ వివేకజ్ఞానరూపం- అపి తు స్థితివేళాయాం స్వకార్యకరణానౌర్ధ్వదేశే ఽభివృద్ధిః. పరశబ్దో వాయ్వాదీనాం కారణవస్తువాచీ జ్యోతిశ్శబ్దస్తు కారణానాం కార్యోత్పాదనద్వారేణ తదభివ్యక్తిహేతుతయా ప్రయుక్తః. వాయ్వాదీని చ స్వకారణద్రవ్యముపగమ్య కార్యావస్థాం హిత్వా కారణసన్నివేశేన రూపేణావిశిష్టాని భవన్తి- వాయుర్హ్యావహప్రవహాదిరూపేణ స్వవిభక్తత్వం హిత్వా వాయుత్వమాత్రేణావతిష్ఠతే- విద్యుచ్చ విద్యుత్త్వం హిత్వా తేజస్త్వేన- అభ్రస్తనయిత్న్వాచాభ్రత్వాదిప్రహాణేన స్వకారణభూతరూపేణ - ఏవం జీవశ్చ మార్గవిశేషేణ గత్వా పరం బ్రహ్మ ప్రాప్య సంసారావస్థాప్రహాణేన పరమాత్మతుల్యరూపేణావిర్భవతీత్యేవమర్థానతిహి దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికవాక్యసామఞ్జస్యం భవతి. అస్య వాక్యస్య సుషుప్తివిషయత్వే పూర్వోక్తదూషణానతివృత్తిరనుసన్ధేయా. యతః *అస్మాచ్ఛరీరాదితి వాక్యం న ముక్తస్య జీవస్య స్వరూపైక్యప్రతిపాదకం- అత ఏవ- *నాసంభవాదితి సూత్రకారేణ భేదనిర్దేశేన జీవపరయోర్వాస్తవభేదాభిప్రాయః- అపి తు వ్యోమ్ని మాలిన్యాదికమివ పరస్మిన్నవిద్యాకల్పితజీవభానమపనేతుం జీవస్వరూపనైరపేక్ష్యాభిప్రాయ ఇతీదమపి నిరస్తం. నైవం స్వరూపమపనీయ షష్ఠ్యా భేదనిర్దేశే కిం ఫలం. యావద్భేదనిర్దేశేన హీశ్వరస్యాసంసారిత్వమప్రతిపన్నం- న తావత్తదైక్యాపత్తిః పురుషార్థస్స్యాత్ - అత స్తద్రూపాపత్తేః పురుషార్థత్వాయ తస్యాసంసారిత్వప్రతిపత్తయే భేదనిర్దేశ ఇతి చేత్. తర్హి పశ్చాచ్ఛిక్ష్యేతైక్యావబోధనేన తస్య సంసారితయా తదైక్యాపత్తేరపురుషార్థత్వం కో వారయేత్. అవిద్యానివృత్తౌ తత్కల్పితాపురుషార్థత్వం నివర్తత ఇతి చేత్. పురుషార్థత్వప్రతిపత్తేర్జీవవైలక్షణ్యప్రతిపత్తిమూలకత్వాద్వైలక్షణ్యస్యావిద్యానివృత్తౌ నివృత్తేః పురుషార్థత్వప్రతిపత్తిరపి నివర్తేత - అసఖిరూపేఽగ్నిరూపతాబుద్ధౌ నివృత్తాయాం తస్మిన్ స్పృహణీయతాబుద్ధినివృత్తివత్. తతశ్చ తద్భావాపత్తిరపురుషార్థ ఏవ స్యాత్. కించ- ఐక్యముపదిదిక్షోర్భేదవాదము ఖేన అసంసారిత్వం దర్శయతః ప్రతారకత్వం చ స్యాత్. భేదవాదో ఽనువాదరూపః ప్రతిషేధార్థః క్రియత ఇతీదమప్యనుపయుక్తం- జీవపరయోర్నియన్తృనియామ్యతాదిలక్షణభేదస్యాలౌకికత్వాత్. అత ఏవ తితిసూత్రాసామఞ్జస్యమేవ స్పష్టవాదినాం స్థితం.——— స ఉత్తమః పురుష ఇతి శబ్దేన పరమాత్మపరత్వశఙ్కాయాం తత్పరిహారాయాహ (ప్రాప్యస్య పరస్య జ్యోతిషః పురుషోత్తమత్వమితి) జీవస్య ప్రాప్యతయా పురుషోత్తమప్రసక్తిః- న తు ప్రకరణప్రతిపాద్యతయేతి భావః. *స ఉత్తమః పురుష ఇతి- య ఉపసంపద్యతే స ఉపసదనీయః పురుష ఉత్తమ ఇత్యర్థః. *స తత్ర పర్యేతీతి-సః-ఉపసంపన్నః. తత్ర-పరమాత్మని. పర్యేతి- తం పరితోఽనుభవతి. యద్వా-అనుసంచరతి. *కామరూప్యనుసంచరన్ *యే నయేన యథా తాం గచ్ఛతీతి శ్రుత్యన్తరాత్. నను య ఉపసంపద్యాభినిష్పద్యతే స ఉత్తమః పురుష ఇతి యుక్తం-తచ్ఛబ్దేన ప్రథమానిర్దిష్టప్రకృతపరామర్శస్వారస్యాత్, *స తత్ర పర్యేతీత్యనన్తరవాక్యస్థప్రథమాన్తతచ్ఛబ్దైకార్థత్వప్రతీతేశ్చ. నైవం - ఉపసంపత్తవ్యస్యాపి ప్రకృతత్వాత్, ప్రథమానిర్దిష్టేతరవిషయత్వే తచ్ఛబ్దస్వారస్యాభావేప్యుత్తమపురుషశబ్దయోరుభయోరపి స్వారస్యాచ్చ. న హ్యుత్తమపురుషశబ్దో జీవేశ్వరసాధారణః- పురుషత్వమపి హి భగవత్యేవ స్వరసనిద్ధం- కేవల ఏకవచనాన్తః పురుషశబ్దోఽపి హి భగవత్యేవ స్వరసః- * పుత ఉత్తమపురుషశబ్దః- *ఉత్తమః పురుషస్త్వన్య ఇతి స్మృత్యర్థస్యరూఢ ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ. ఏవం చ సతి *స తత్రేతి సప్తమ్యన్తతచ్ఛబ్దస్యావ్యవహితోత్తమపురుషపరామర్శిత్వం చ స్యాత్ - న త్వవ్యవహితపరజ్యోతిః పరామర్శాస్వారస్యం. నను *స ఉత్తమః పురుష ఇతి ముక్తస్య బ్రహ్మైక్యపరం స్యాత్ -తదా తచ్ఛబ్దస్వారస్యం చ స్యాత్ - ప్రకృతాప్రహాణాత్. నైవం- *స తత్రేత్యనన్తరవాక్యే స ఇతి పదస్య సామానాధికరణ్యేన జీవపరామర్శే రీతిభేదేనాస్వారస్యాపాతాత్. తదపి పదం సమానాధికరణమస్త్వితి చేన్న- తత్రేతి పరమాత్మనో వైయధికరణ్యేనోపాదానాత్. తత్రేతి పదస్య స్వస్మిన్నిత్యర్థోఽపి క్లిష్టః. అతో యథోక్తార్థవిషయం *స ఉత్తమః పురుష ఇతి వాక్యం. *నోపజనం స్మరన్నిత్యస్యార్థమాహ (ప్రియాప్రియేతి) అనుభూతస్య హి స్మరణం- పూర్వం బ్రహ్మాత్మకతయా దుఃఖాత్మకత్వేన హ్యనుభూతం. న తథా స్మరతి-కృత్స్నస్య భగవదాత్మకత్వేన అనుభావ్యత్వాదిత్యర్థః. ప్రయోగ్యః-యుగ్యః. ఆచరణం-శకటం. *అథ యత్రైతదితా

వేదేదం మన్వానీతి స ఆత్మా మనోऽస్య దైవం చక్షురితి చక్షురాదీనాం కరణత్వం, రూపాదీనాం జ్ఞేయత్వం, మనస్యేవ జ్ఞాతృత్వం, ప్రదర్శ్య తత ఏవ శరీరేన్ద్రియేభ్యోऽస్య వ్యతిరేకముపపాద్య *స వా ఏష ఏతేన దివ్యేన చక్షుషా మనసైతాన్ కామాన్ పశ్యన్ రమతే య ఏతే బ్రహ్మలోక ఇతి తస్యైవ విధూతకర్మనిమిత్తశరీరేన్ద్రియస్య మనశ్శబ్దాభిహితేన దివ్యేన స్వాభావికేన జ్ఞానేన సర్వకామానుభవముక్త్వా *తం వా ఏతం దేవా ఆత్మానముపాసతే తస్మాత్తేషాం సర్వే చ లోకా ఆత్తాస్సర్వే చ కామా ఇత్యేవంవిధమాత్మానం జ్ఞానినో జానన్తీత్యభిధాయ *సర్వాంశ్చ లోకానాప్నోతి సర్వాంశ్చ కామాన్ యస్తమాత్మానమనువిద్య విజానాతీతి హ ప్రజాపతిరువాచేత్యేవంవిధమాత్మానం విదుషస్సర్వలోకసర్వకామావాప్త్యుపలక్షితం బ్రహ్మానుభవం ఫలమభిధాయోపసంహృతం. అతస్తత్రాపహతపాప్మత్వాదిగుణకో జ్ఞాతవ్యతయా ప్రక్రాన్తో జీవ ఏవేత్యవగతం - అతో జీవస్యాపహతపాప్మత్వాదయస్సమ్భవన్తి - అతో దహరవాక్యశేషే శ్రూయమాణస్య జీవస్యాపహతపాప్మత్వాదిగుణసమ్భవాత్స ఏవ దహరాకాశ ఇతి నిశ్చీయత ఇతి చేదితి. తత్రాహ (ఆవిర్భూతస్వరూపస్త్వితి) ప్రాగనృతతిరోహితాపహతపాప్మత్వాదిగుణకస్స్వస్వరూపః పశ్చాద్విముక్తకర్మబన్ధశ్శరీరాత్సముత్థితః పరం జ్యోతిరుపసమ్పన్న ఆవిర్భూతస్వరూపస్సన్నపహతపాప్మత్వాదిగుణవిశిష్టస్తత్ర ప్రజాపతివాక్యేऽభిధీయతే - దహరవాక్యే త్వతిరోహితస్వభావాపహతపాప్మత్వాదివిశిష్ట ఏవ దహరాకాశః ప్రతీయతే. ఆవిర్భూతస్వరూపస్యాపి జీవస్యాసమ్భావనీయాస్సేతుత్వసర్వలోకవిధరణత్వాదయస్సత్యశబ్దనిర్వచనావగతం చేతనాచేతనయోర్నియన్తృత్వం, దహరాకాశస్య పరబ్రహ్మతాం సాధయన్తి. సేతుత్వసర్వలోకవిధరణత్వాదయ ఆవిర్భూతస్వరూపస్యాపి న సమ్భవన్తీతి *జగద్వ్యాపారవర్జమిత్యత్రోపపాదయిష్యామః.

యద్యేవం - దహరవాక్యే *అథ య ఏష సమ్ప్రసాద ఇత్యాదినా జీవప్రస్తావః కిమర్థ ఇతి చేత్తత్రాహ.

౧౯॥ సూ. అన్యార్థశ్చ పరామర్శః॥ దహరాకాశస్యైవాపహతపాప్మత్వజగద్విధరణత్వాదివన్ముక్తస్య తదుపసమ్పత్త్యాऽపహతపాప్మత్వాదికల్యాణగుణవిశిష్టస్వాభావికరూపప్రాప్తికథనేన తద్ధేతుత్వరూపం పరమపురుషాసాధారణం గుణముపదేష్టుం ప్రజాపతివాక్యోక్తస్య జీవస్యాత్ర పరామర్శః. ప్రజాపతివాక్యే చ ముక్తాత్మస్వరూపయాథాత్మ్యవిజ్ఞానం దహరవిద్యోపయోగితయోక్తం - బ్రహ్మప్రేప్సోర్హి జీవాత్మనస్స్వస్వరూపం చ జ్ఞాతవ్యమేవ - స్వయమపి కల్యాణగుణస్సన్ననవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణగణం పరం బ్రహ్మానుభవిష్యతీతి బ్రహ్మోపాసనఫలాన్తర్గతత్వాత్స్వస్వరూపయాథాత్మ్యవిజ్ఞానస్య. *సర్వాంశ్చ లోకానాప్నోతి సర్వాంశ్చ కామాన్ *స తత్ర పర్యేతి జక్షత్క్రీడన్నిత్యాదికం ప్రజాపతివాక్యే కీర్త్యమానం ఫలమపి దహరవిద్యాఫలమేవ. ......

దిశ్రుతేరర్థమాహ (చక్షురాదీనామితి) ఆకాశం-ప్రకాశకం ఆలోకాది-ప్రకాశమానం రూపం వా-ప్రకాశయతీతి యస్స చాక్షుషః- చక్షురుపకరణమ్. తత్ఫలితమర్థమాహ (తత ఏవేతి) (ఇతి చేదితీతి) ఏతదుక్తం భవతీత్యనేనాన్వయః. *ఆవిర్భూతస్వరూప ఇతి సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (ఆవిరితి) తుశబ్దసిద్ధమర్థమాహ (ఆవిర్భూతస్వరూపస్యాపీతి) ఆవిర్భూతస్వరూపస్య ప్రజాపతివాక్యోక్తత్వాద్, దహరాకాశస్య స్వత ఏవాపహతపాప్మత్వాదిప్రతిపాదనాత్, తచ్ఛరీరాన్తర్నిహితస్యైవ గుణాష్టకప్రతిపాదనాత్, ముక్తేష్వసంభావితసర్వలోకవిధరణాదిశ్రుతేశ్చ దహరాకాశః పరం బ్రహ్మేత్యర్థః. ......

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యద్యేవమితి) (కిమర్థ ఇతి) దహరవాక్యే జీవప్రస్తావో న ప్రష్టృప్రతివక్తృభావేన - తథా శ్రవణాభావాత్. నాప్యుపాసనవిషయతయా - దహరవిద్యాయాముపాసనవిధ్యన్తరాభావాత్. అతః ప్రకృతోపాసనకర్మత్వేనైవ జీవపరామర్శః - అన్యథా తత్ప్రతిపాదనవైయర్థ్యాత్. ప్రకృతోపాసనకర్మత్వే చ దహరాకాశో జీవస్స్యాదిత్యభిప్రాయః.

౧౯॥ సూ. అన్యార్థశ్చ పరామర్శః॥ దహరవిద్యైవ మోక్షోపాయశ్చేత్ కథం జీవోపాసనవిధిః, కథం చ తస్య ఫలకథనమిత్యత్రాహ (ప్రజాపతివాక్యే చేతి) పరమాత్మోపాసనే పరస్వరూపం హి వేద్యం - తత్కథమనుపాస్యజీవాత్మవిజ్ఞానోపయోగ ఇతి శఙ్కాయాం తదుపయోగిత్వముపపాదయతి (బ్రహ్మప్రేప్సోరితి) బ్రహ్మణః ప్రేప్సితవ్యత్వే జీవాత్మస్వరూపస్య కథం జ్ఞాతవ్యత్వమిత్యత్రాహ (స్వయమపీతి) ప్రాప్యాన్తర్భావాత్తస్య జ్ఞాతవ్యత్వం - అతస్తజ్జ్ఞానం దహరవిద్యోపయోగీత్యర్థః. నను తర్హి విశేషణతయోపాస్యత్వాజ్జీవస్య జ్ఞాతవ్యత్వే వక్తవ్యే ప్రాప్యాన్తర్భావాత్ జ్ఞాతవ్యతోక్తిః కింనిబన్ధనా. ఉచ్యతే - *ఆత్మేతి తూపగచ్ఛన్తీత్యత్ర వక్ష్యమాణస్య జీవాత్మవేదనస్య ప్రాప్యాన్తర్భావనిబన్ధనత్వం హి *వ్యతిరేకస్తద్భావభావిత్వాదిత్యత్ర వక్ష్యతే - తస్మాదితి. నను జీవాత్మజ్ఞానం దహరవిద్యాఙ్గం చేత్ కథం పృథక్ఫలకీర్తనం - *ఫలవత్సన్నిధావఫలం తదఙ్గమితి హి న్యాయ ఇత్యత్రాహ (సర్వాంశ్చేతి) అఙ్గినః ఫలమేవాఙ్గే కథితమిత్యర్థః. ......

౨౦॥ సూ. అల్పశ్రుతేరితిచేత్తదుక్తం॥ *దహరోఽస్మిన్నిత్యల్పపరిమాణశ్రుతిరా రాగ్రమాత్రస్యజీవస్యైవోపపద్యతే-నతుసర్వస్మాజ్జ్యాయసో బ్రహ్మణఇతిచేత్ - తత్రయదుత్తరంవక్తవ్యం- తత్పూర్వమేవోక్తం *నిచాయ్యత్వాదేవమిత్యనేన - అతోదహరాకాశోఽనాఘ్రాతావిద్యాద్యశేషదోషగన్ధ స్స్వాభావికనిరతిశయజ్ఞానబలైశ్వర్యవీర్యశక్తితేజఃప్రభృత్యపరిమితోదారగుణసాగరఃపురుషోత్తమఏవ - ప్రజాపతివాక్య నిర్దిష్టస్తుఘ్నస్త్రిత్వేవైనంవిచ్ఛాదయన్తీత్యేవమాదిభిరవగతకర్మనిమిత్తదేహ పరిగ్రహఃపశ్చాత్ప రంజ్యోతి రుపసమ్పద్యావిర్భూతాపహతపాప్మత్వాదిగుణక స్స్వస్వరూపఇతినదహరాకాశః. …………

ఇతశ్చైతదేవం.

౨౧॥ సూ. అనుకృతేస్తస్యచ॥ తస్యదహరాకాశస్య పరస్యబ్రహ్మణోఽనుకారాదయమపహతపాప్మత్వాదిగుణకోవిముక్తబన్ధఃప్రత్యగాత్మానదహరాకాశః. తదనుకారః - తత్సామ్యం తథాహిప్రత్యగాత్మనోవిముక్తస్యపరబ్రహ్మానుకారశ్శ్రూయతే *యదాపశ్యఃపశ్యతేరుక్మవర్ణంకర్తారమీశంపురుషంబ్రహ్మయోనిం। తదావిద్వాన్పుణ్యపాపేవిధూయనిరఞ్జనఃపరమంసామ్యముపైతీతి. అతోఽనుకర్తాప్రజాపతివాక్యనిర్దిష్టః- అనుకార్యంబ్రహ్మదహరాకాశః. …………

౨౨॥ సూ. అపిస్మర్యతే॥ సంసారిణోపిముక్తావస్థాయాంపరమసామ్యాపత్తిలక్షణఃపరబ్రహ్మానుకారస్స్మర్యతే *ఇదంజ్ఞానముపాశ్రిత్యమమసాధర్మ్యమాగతాః। సర్గేపినోపజాయన్తేప్రళయే నవ్యథన్తిచేతి. ——కేచిత్ *అనుకృతేస్తస్యచ *అపిస్మర్యతఇతిసూత్రద్వయమధికరణాన్తరం *తమేవభాన్తమనుభాతిసర్వంతస్యభాసాసర్వమిదంవిభాతీత్యస్యాంశ్రుతౌ తేఃపరబ్రహ్మపరత్వనిర్ణయాయప్రవృత్తంవదన్తి-

అనేనసూత్రేణఉపసంహారగతహేతుఃప్రత్యుక్తః. అథోపక్రమగతంహేతుంప్రతివక్తి.

౨౦॥ సూ. అల్పశ్రుతేరితిచేత్తదుక్తం॥ *అర్భకౌకస్త్వాదిత్యస్యసూత్రస్యవిషయవాక్యే*సర్వంఖల్విత్యాదౌ *అణీయా న్వ్రీహేర్వాయవాద్వేతివాక్యంనోపక్రమస్థం - ఉపక్రమేహితత్రసర్వాత్మత్వమవగతం ఆకాశాత్మత్వంచ - ఉపసంహారేచజ్యాయస్త్వమవగతం- అతోఽల్పశ్రుతిస్తదనురోధేనవర్ణితేతియుక్తం. దహరవిద్యాయాంతూపక్రమఏవఅల్పత్వంశ్రుతమితితదనురోధేన *యావాన్వాఅయమిత్యాదికం నేయం- ఉపసంహారేచజీవపరామర్శస్తదుత్తమ్భకఇత్యధికాశఙ్కా. ఆకాశోపమానత్వసర్వాధారత్వనిరతిశయభోగ్యత్వనిరుపాధికగుణాష్టకగతిలిఙ్గ ధరణత్వమహిమోపరమహవాక్యస్వారస్యదర్శనా, జ్జీవపరామర్శోపసంహారఏవపరమాత్మనిర్దేశమిశ్రత్వాచ్చ పరనిర్దేశమిశ్రోపసంహారస్యానన్యథాసిద్ధత్వాయోగా, దుపక్రమమాత్రంమహావాక్యస్వారస్యబాధ్యమిత్యధికోపరిహారః. ఉపసంహారేజీవపరామర్శాత్ పరమాత్మనిర్దేశమిశ్రతయాఽపహారా చ్చ *ప్రాణస్తథానుగమాదిత్యధికరణాద్వైషమ్యం. ఏవముపక్రమోపసంహారగతహేతునిరసనానన్తరంవక్ష్యమాణయో స్సూత్రయోఃపరమప్రకృతాక్షేపసఙ్గతిః- నత్వవాన్తరార్థవిశేషేణేతిదర్శయితుంపరమప్రకృతదహరాకాశస్యార్థవిరోధేనజీవాదన్యత్వంస్ఫుటయతి (అతోదహరేతి)యద్వా- ఇహవాక్యశేషసహకృతాల్పత్వశ్రుతేరల్పత్వంస్వాభావికమిత్యధికాశఙ్కా- నహిశాణ్డిల్యవిద్యాయాంవాక్యశేషసహకృతాల్పత్వశ్రుతిః. ప్రకరణోపవాక్యశేషావేషయాఽపహతపాప్మత్వాదిలిఙ్గంప్రబలమిత్యధికఃపరిహారః. వస్తుసామర్థ్యందర్శయతి (అనాఘ్రాతేత్యాదినా) అత్రజ్ఞానశక్త్యాదయస్సత్యసంకల్పత్వఫలితత్వాదుక్తాః. …………

ఏవముపక్రమోపసంహారనిర్వాహః ప్రమాణాన్తరేణపరమాత్మనోఽపహతపాప్మత్వాదీనాం స్వాభావికత్వాస్వాభావికత్వేసిద్ధేహ్యుపపద్యతే-అన్యథా *అనుక్తమన్యతోగ్రాహ్యమితి న్యాయాద్దహరవాక్యేపిముక్తావస్థస్యగుణాష్టకాన్వయోవివక్షితస్స్యాదితిశఙ్కాయామాహ,

౨౧॥ సూ. అనుకృతేస్తస్యచ॥ అతథాభూతస్యతథాభావాభినయశఙ్కాప్రతిక్షేపార్థమాహ (తదనుకారస్తత్సామ్యమితి) తద్వదవస్థితిరిహానుకారోవివక్షితః- తేనతన్మూలభూతంగుణసామ్యమపిలక్షితంభవతి. సాఽతు *స్వచ్ఛన్దవృత్తిరూపస్తదనుకారశ్శ్రూయతఇత్యుక్తిగుణసామ్యఫలతయాఽర్థా. …………

౨౨॥ సూ. అపిస్మర్యతే॥ *సామ్యముపైతీత్యుక్తైకేనధర్మిణాసామ్యమిత్యపేక్షాపూరణార్థం *మమసాధర్మ్యమాగతాఇతి వచనముపాత్తం.—— పర్యైక్యకృతమధికరణభేదమనూద్యదూషయతి (కేచిదిత్యాదినా)భారూపత్వశ్రవణాత్ ప్రాకృతజ్యోతిష్ట్వశఙ్కానివృత్త్యర్థమధి

తత్తు *అదృశ్యత్వాదిగుణకో ధర్మోక్తేః *ద్యుభ్వాద్యాయతనం స్వశబ్దాదిత్యధికరణద్వయేన తస్య ప్రకరణస్య పరబ్రహ్మవిషయత్వప్రతిపాదనాత్, *జ్యోతిశ్చరణాభిధానాదిత్యాదిము పరస్య బ్రహ్మణో భారూపత్వావగతేశ్చ పూర్వపక్షానుత్థానాదయుక్తం, -సూత్రాక్షరవైరూప్యం, చ………………

దహరాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౩॥ సూ. ॥శబ్దాదేవ ప్రమితః॥

కఠవల్లీషు శ్రూయతే *అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషో మధ్య ఆత్మని తిష్ఠతి। ఈశానో భూతభవ్యస్య న తతో విజుగుప్సతే ఏతద్వై తత్ *అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషో జ్యోతిరివాధూమకః। ఈశానో భూతభవ్యస్య స ఏవాద్య స ఉ శ్వః। ఏతద్వై తత్ *అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషోఽన్తరాత్మా సదా జనానాం హృదయే సన్నివిష్టః। తం స్వాచ్ఛరీరాత్ప్రవృహేన్ముఞ్జాదివేషీకాం ధైర్యేణ। తం విద్యాచ్ఛుక్రమమృతమితి.

కరణారమ్భాయుక్తి ఇత్యత్రాహ (జ్యోతిశ్చరణాభిధానాదిత్యాదిష్వితి) ఏకప్రకరణస్యానేకాధికరణనిరూప్యత్వం హ్యధికాశఙ్కాయాం సత్యాముచితం-అత్ర తదభావాదయుక్తమిత్యభిప్రాయః. హేత్వన్తరమాహ(సూత్రాక్షరేతి)అనుకృతిరనుభానమితి హి పదైరుక్తం. తదయుక్తం-కరోతిధాతోర్వ్యాఖ్యాత్వాభావాత్. *తస్య చేతి శ్రుతిప్రతీకోపాదానమిత్యుక్తం. తదప్యయుక్తం- *యదేవ విద్యయేతి హి తివదితికరణాభావాత్. తస్యానుకృతేరిత్యన్వయే స్వారసికే పితత్పరిహారేణార్థపరత్వం చక్లిష్టం. యాదవప్రకాశీయేతు *అనుకృతిః-అనుశబ్దస్యకరణమిత్యుక్తం. తదయుక్తం-యథా *స్వం రూపం శబ్దస్యాశబ్దసంజ్ఞేతి పరిభాషాసిద్ధం వ్యాకరణే శబ్దస్వరూపోపాదానం- ఏవమస్మిం చ్ఛాస్త్రే పరిభాషాయా అభావాత్, చ శబ్దస్వరూపవిపక్షాయామితి కరణస్యాదర్శితత్వాచ్చ *అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్ *ఆకాశస్తల్లిఙ్గాదిత్యాదిష్వివ ప్రతిజ్ఞాఖణ్డాభావ, చశబ్దవైయర్థ్యం, చేతి మాషణద్వయం సర్వసాధారణమభిప్రేతం.

దహరాకాశో భూతాకాశః- ఏవ న్తర్వర్తీ జీవ ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా దహరాకాశః పరమాకాశః - తదన్తర్వర్తీ పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితం. తత్ర తావత్పూర్వపక్షస్థితి రనుపపన్నా - భూతాకాశాన్తర్వర్తిత్వస్య జీవాసాధారణత్వాభావాత్, *యస్య వాయుశ్శరీరం *య ఆకాశే తిష్ఠన్ *యస్యాకాశశ్శరీరమిత్యన్తర్యామిబ్రాహ్మణే భూతాకాశాన్తర్వర్తినః పరమాత్మత్వనిశ్చయాత్, సిద్ధాన్తేచ *కిం తదత్ర విద్యతే యదన్వేష్టవ్యం యద్వావ విజిజ్ఞాసితవ్యమితి ప్రశ్నస్య ప్రతివచనసామఞ్జస్యం న భవతి. న తావత్ *ఉభే అస్మిన్ ద్యావాపృథివీ ఇత్యాది వాక్యోక్తద్యావాపృథివ్యాదికం తదన్తర్వర్తీతి ప్రతివచనం యుక్తం- తస్య విజిజ్ఞాస్యత్వాభావాత్. నహ్యన్తర్వర్తిమాత్రవిషయః ప్రశ్నః- కిం తూపాస్యభూతాన్తర్వర్తివిషయః. *అస్మిన్ కామాస్సమాహితా ఇతి వచనోత్తరం- అస్మిన్నితి పదం తావత్ ప్రకృతబ్రహ్మపురవిషయం - *ఏతత్సత్యం బ్రహ్మపురమస్మిన్ కామాస్సమాహితా ఇతి హి శ్రూయతే. పరమాకాశ ఏవ బ్రహ్మపురం - శరీరస్య బ్రహ్మపురత్వం తత్స్థానాదౌపచారికమితి పక్షే తత్పూర్వపక్షం వదద్భిః ర్భ్రహ్మపురశబ్దో దహరాకాశసంజ్ఞకపరమాకాశపర ఇతి వ్యాఖ్యాతం - తతస్తస్మిన్నితి పరమాకాశనిర్దేశస్స్యాత్. ఏవం చ సతి కామశబ్దః కిం పరమాత్మపరః- ఉత తద్గుణపరః - ఉత ద్యావాపృథివ్యాదిపరః. న ప్రథమః - బహువచనానుపపత్తేః, *అత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్ కామానితి భేదనిర్దేశాచ్చ నద్వితీయః- పరమాత్మగుణాధారతయా ప్రతీయమానస్య పరమాత్మత్వాపత్త్యా అస్మదీయపక్షపరిగ్రహస్స్యాత్- న హి పరమాత్మగుణానాం ధర్మీ పరమాకాశః. న తృతీయః-ఉపాస్యరూపతదన్తర్వర్తిప్రశ్నస్యోత్తరత్వాయోగాత్. అన్తర్వర్తిప్రశ్నస్యోత్తరం *ఏష ఆత్మేతి వాక్యమితి చేన్న-ఏకవచనాన్తస్యైతచ్ఛబ్దస్య బ్రహ్మపురవిషయత్వేన ఏవ తదన్తర్వర్తివిషయత్వాయోగాత్. పరమాకాశశరీరః పరమాత్మైతచ్ఛబ్దేన పరామృశ్యత ఇతి చేత్. తదప్యయుక్తం- పరమాకాశాన్తర్వర్తివిషయప్రశ్నప్రతివచనస్య పరమాకాశవిశిష్టవిషయత్వాయోగాత్. న హి గృహవిశిష్టస్య గృహమధికరణం. ఏష ఇతి పదం న ప్రకృతవిషయం- కిం తు బుద్ధిస్థవిషయమితి చేత్. ప్రకృతపరామర్శిత్వస్వారస్యభఙ్గః. సచ ప్రకృతపరామర్శిత్వసమ్భవేఽనుపపన్నః *కిం తదత్రేతి వైయధికరణ్యేన ప్రశ్నస్య *ఏష ఆత్మా- పరమాకాశశరీరక ఆత్మేతి సామానాధికరణ్యేనోత్తరం- తతశ్చ తదన్తర్వర్తిత్వం ఫలితమితి చేన్న- వైయధికరణ్యేన ప్రశ్నస్య వైయధికరణ్యేన ప్రతివచనే సమ్భవతి సామానాధికరణ్యేన ప్రతివచనకల్పనాఽయోగాత్. అసమ్భవే హి తథా నిర్వాహ ఉపపద్యతే. న కేవలం పరమాకాశశరీరస్య హృదయాన్తర్వర్తిత్వం ఏతత్ప్రకరణపర్యాలోచనవిరుద్ధం-సంవాదిప్రమాణాన్తరాభావవిధ్వస్తం చ. *యో వేద నిహితం గుహాయాం పరమే వ్యోమన్ సోఽశ్నుత ఇత్యన్వయసమ్భవాత్ శాణ్డిల్యవిద్యాయాం చ *ఆకాశాత్మా *ఏష మ ఆత్మాన్తర్హృదయ ఇత్యాదివాక్యైరాకాశవత్సూక్ష్మస్వచ్ఛవ్యాపిస్వరూపస్య హృది వర్తమానత్వముచ్యత ఇత్యన్యథాసిద్ధం. అతోఽనుపపన్నమిదం. ……………………

దహరాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౩॥ సూ. ॥శబ్దాదేవ ప్రమితః॥ *అల్పశ్రుతేరితి చేదిత్యత్రాల్పపరిమాణత్వం భగవత ఇత్యుక్తం. అథాల్పపరిమాణత్వవిశేషః పరమాత్మవ్యతిరిక్తస్య దృశ్యత ఇతి శఙ్కాయాం సఙ్గతిః.——*శుక్రమమృతమిత్యన్తం విషయవాక్యముపాదదానస్యాయం భావః-అఙ్గుష్ఠప్రమితత్వమాత్రం శ్రుతం- న తు స్థానవిశేషః- న చోపాసనం-అతః పరమాత్మపరత్వానాదరేణ జీవపరత్వం శఙ్క్యత ఇతి పూర్వపక్షం కేచిదాహుః. తదయుక్తం *సదా జనానాం హృదయే సన్నివిష్టః *తం విద్యాచ్ఛుక్రమమృతమిత్యనన్తరవాక్యస్థానోపాసనావగమాత్ తదనవగమస్య హేతుత్వకథనాయోగాదితి.——

తత్ర సన్దిహ్యతే కిమయమఙ్గుష్ఠమాత్రప్రమితః ప్రత్యగాత్మా- ఉత పరమాత్మేతి. కింయుక్తం. ప్రత్యగాత్మేతి. కుతః. జీవస్యాన్యత్రాఙ్గుష్ఠమాత్రత్వశ్రుతేః *ప్రాణాధిపస్సఞ్చరతి స్వకర్మభిరఙ్గుష్ఠమాత్రో రవితుల్యరూపః। సఙ్కల్పాహఙ్కారసమన్వితో యః ఇతి. నచాన్యత్రోపాసనార్థతయాపి పరమాత్మనోఽఙ్గుష్ఠమాత్రత్వం శ్రూయతే. ఏవం నిశ్చితే జీవత్వే ఈశానత్వం శరీరేన్ద్రియభోగ్యభోగోపకరణాపేక్షయాపి భవిష్యతి. ... ...

ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః (శబ్దాదేవ ప్రమితః) అఙ్గుష్ఠప్రమితః పరమాత్మా. కుతః. *ఈశానో భూతభవ్యస్యేతి శబ్దాదేవ. నచ భూతభవ్యస్య సర్వస్యేశితృత్వం కర్మపరవశస్య జీవస్యోపపద్యతే. ....

కథం తర్హి పరమాత్మనోఽఙ్గుష్ఠమాత్రత్వమిత్యత్రాహ.

౨౫॥ సూ. ॥ హృద్యపేక్షయా తు మనుష్యాధికారత్వాత్ ॥ పరమాత్మన ఉపాసనార్థముపాసకహృదయే వర్తమానత్వాదుపాసకహృదయస్యాఙ్గుష్ఠప్రమాణత్వాత్తదపేక్షయేదమఙ్గుష్ఠప్రమితత్వముపపద్యతే. జీవస్యాప్యఙ్గుష్ఠప్రమితత్వం హృదయాన్తర్వర్తిత్వాత్తదపేక్షమేవ- తస్యారాగ్రమాత్రత్వశ్రుతేః. మనుష్యాణామేవోపాసకత్వసమ్భావనయా శాస్త్రస్య మనుష్యాధికారత్వాన్మనుష్యహృదయస్య చ తత్త్వదఙ్గుష్ఠప్రమితత్వాత్ఖరతురగభుజగాదీనామనఙ్గుష్ఠప్రమితత్వేపి న కశ్చిద్దోషః. స్థితం తావదుత్తరత్ర సమాపయిష్యతే...

పరమాత్మనోఽఙ్గుష్ఠపరిమితత్వానుపపత్తేర్జీవస్య సర్వేశానత్వానుపపత్తేశ్చ సంశయః. అఙ్గుష్ఠప్రమితః కిం ప్రత్యగాత్మా- ఉత పరమాత్మేతి. తదర్థమీశానత్వం కిం దేహేన్ద్రియాద్యపేక్షం- ఉత సర్వాపేక్షమితి. ఉపక్రమావగతం ప్రమితత్వం కిమీశానత్వలిఙ్గస్వారస్యవిరోధి- ఉతావిరోధీతి. తత్ప్రమితత్వం కిం జీవే సమఞ్జసం - ఉతోభయత్రాసమఞ్జసమితి. యదా జీవే సమఞ్జసం - తదానీం స్వసామఞ్జస్యసిద్ధ్యర్థముపక్రమావగతం ప్రమితత్వమీశానత్వలిఙ్గస్వారస్యవిరోధీతీశానత్వస్య దేహేన్ద్రియాద్యపేక్షత్వాదఙ్గుష్ఠప్రమితో జీవ ఇతి పూర్వః పక్షః. యదోభయత్ర ప్రమితత్వం సమఞ్జసం- తదా ప్రత్యగాత్మన్యపి స్వారస్యాసిద్ధేస్తద్ధర్మేశానత్వలిఙ్గస్వారస్యానుపరోధకత్వాదీశానత్వం సర్వాపేక్షమితి అఙ్గుష్ఠప్రమితః పరమాత్మేతి రాద్ధాన్తఫలమితి భావః. కృత్స్నాచిన్తేయం - పరమాత్మనోఽన్యత్రాఙ్గుష్ఠప్రమితత్వశ్రవణాభావమభ్యుపగమ్యానేనైవ వాక్యేనాఙ్గుష్ఠప్రమితత్వం కిం సిధ్యతి- ఉత నేతి విచార్యతే. అన్యత్రాప్యఙ్గుష్ఠప్రమితత్వం భగవతః శ్రూయతే- శ్వేతాశ్వతరే *అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషోఽన్తరాత్మా సదా జనానాం హృదయే సన్నివిష్టః। హృదా మనీషా మనసాభిక్లృప్తో య ఏతద్విదురమృతాస్తే భవన్తీతి, తైత్తిరీయే చ *అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషోఽఙ్గుష్ఠం చ సమాశ్రితః। ఈశః సర్వస్య జగతః ప్రభుః ప్రీణాతి విశ్వభుగితి,- అన్తరాత్మత్వం మోక్షప్రదత్వం సర్వస్య జగత ఈశత్వమపి హి తత్ర శ్రుతం. యదా సర్వజగచ్ఛబ్దాదికముపక్షిప్తం కృత్వా తాపి పూర్వపక్షిణా విశదాస్పదీకృతా- తదానీం సకృత్స్నాచిన్తేయం. నను జీవస్యాప్యారాగ్రమాత్రస్యాఙ్గుష్ఠమాత్రత్వమముఖ్యం- అత ఉపాసనార్థమితి నిర్వాహ్యం- తత్పరమాత్మపరత్వేపి సమ్భవతి- ఉపాసనార్థమల్పపరిమాణత్వం పరస్యాపి హి శ్రుతం- తత్ర కథం జీవత్వశఙ్కేత్యత్రాహ (నచేతి) ప్రాణాధిపస్యకర్మవశ్యస్యాఙ్గుష్ఠమాత్రత్వమముఖ్యమపి హి శ్రుతం- న తు పరమాత్మనః- అతో జీవస్య బుద్ధిస్థత్వాత్తస్య ప్రతిపాద్యత్వశఙ్కేత్యర్థః. ఈశానత్వం కథమిత్యత్రాహ (ఏవం నిశ్చిత ఇతి)...

రాద్ధాన్తే- నను భూతభవ్యస్యేశాన ఇతి వాక్యం- తచ్చ ప్రమితత్వలిఙ్గాద్దుర్బలం. నైవం- ఈశానశబ్దస్య వశప్రభృతిశబ్దైరనపేక్షితత్వాత్. ఈశానశబ్దస్య దేహేన్ద్రియాద్యపేక్షయా సఙ్కోచస్యానుపపత్తిస్స్ఫురణార్థమీశానో భూతభవ్యస్యేతి శబ్దాదేవేతి భూతభవ్యశబ్దోపాదానం. కిమీశ్వరః కిం జీవ ఇతి విచారే నేశ్వరసమ్బన్ధిలిఙ్గాన్నిర్ణయః - కిన్త్వీశిత్వవాచిశబ్దాదేవేత్యేవకారాభిప్రాయః. యద్వా - పూర్వపక్ష్యభిప్రేతాయా ఈశానశబ్దస్యాసిద్ధిః ప్రతిక్షేప ఏవకారాభిప్రేతః. తం దర్శయతి (నచ భూతభవ్యస్యేతి)....................

ఉత్తరసూత్రస్య శఙ్కామాహ (కథం తర్హీతి)

౨౫॥ సూ. ॥ హృద్యపేక్షయా తు మనుష్యాధికారత్వాత్ ॥ వర్తమానత్వాదిత్యధ్యాహారేణ యోజనా. యద్వా- *హృదీతి విషయసప్తమీ - హృద్విషయాపేక్షయేతి. సూత్రార్థం వక్తుమర్థసిద్ధమర్థమాహ (వర్తమానత్వాదితి) యదపేక్షయా పరస్యాఙ్గుష్ఠప్రమితత్వవ్యవహారః- తస్య హృదయస్య తత్పరిమాణత్వమాహ (హృదయస్యేతి) అఙ్గుష్ఠమాత్రత్వస్యాస్వారస్యముభయత్ర తుల్యం- కో భేదః పరమాత్మపరిగ్రహ ఇత్యత్రాహ (జీవస్యాపీతి) అఙ్గుష్ఠప్రమితస్య జీవత్వపక్షే అఙ్గుష్ఠప్రమితేశానశబ్దయోరుభయోరప్యస్వారస్యం- పరమాత్మత్వపక్షేఽఙ్గుష్ఠప్రమితశబ్దస్యైకస్యైవాస్వారస్యమితి భావః. ఖరతురగాదీనామనఙ్గుష్ఠత్వేన తద్ధృదయానాం తత్తదఙ్గుష్ఠప్రమితత్వాభావాదఙ్గుష్ఠప్రమితత్వమనన్వయీతి శఙ్కాయాం *మనుష్యాధికారత్వాదితి పదం వ్యాచష్టే (మనుష్యాణామేవేతి)—— అత్రాఙ్గుష్ఠప్రమితస్య జీవత్వమభ్యుపగమ్యైవ జీవస్య పరమాత్మైక్యోపదేశపరతయా ప్రకరణస్య పరమాత్మప్రతిపాదకత్వం యత్పరైరుక్తం- తదయుక్తం - జీవత్వేశ్వరత్వయోరుభయోరపి కల్పితత్వాభ్యుపగమాత్ సర్పభూదలనదారివకాల్పనికయోరర్థయోరైక్యోపదేశానుపపత్తేః, జీవత్వేశానత్వాద్యనాదరేణ వస్తుమాత్రైక్యపరత్వే ఈశానాదిశబ్దానాం లాక్షణికత్వప్రసఙ్గాత్,—— ప్రాసఙ్గికార్థస్య నిరూపయిష్యమాణత్వం బుద్ధ్వాహ (స్థితం తావదితి) ....

౨౫॥ సూ. ॥ తదుపర్యపి బాదరాయణస్సమ్భవాత్ ॥

పరస్య బ్రహ్మణోఽఙ్గుష్ఠప్రమితత్వోపపత్తయే మనుష్యాధికారం బ్రహ్మోపాసనశాస్త్రమిత్యుక్తమ్-తత్ప్రసఙ్గేనేదానీం బ్రహ్మవిద్యాయాం దేవాదీనామప్యధికారోఽస్తి నాస్తీతి విచార్యతే. కిం తావద్యుక్తమ్. నాస్తి దేవాదీనామధికార ఇతి. కుతః. సామర్థ్యాభావాత్. న హ్యశరీరాణాం దేవాదీనాం వివేకవిమోకాదిసాధనసప్తకానుగృహీతబ్రహ్మోపాసనోపసంహారసామర్థ్యమస్తి. న చ దేవాదీనాం సశరీరత్వే ప్రమాణముపలభామహే. యద్యపి పరినిష్పన్నేఽపి వస్తుని వ్యుత్పత్తిసమ్భవనయా వేదాన్తవాక్యాని పరే బ్రహ్మణి ప్రమాణభావమనుభవన్తి-తథాపి దేవాదీనాం విగ్రహవత్త్వప్రతిపాదనపరం న కిఞ్చిదపి వాక్యముపలభ్యతే. మన్త్రార్థవాదాస్తు కర్మవిధిశేషతయాఽన్యపరత్వాన్న దేవాదివిగ్రహసాధనే ప్రభవన్తి. కర్మవిధయశ్చ స్వాపేక్షితోద్దేశ్యకారకత్వాతిరేకి దేవతాగతం కిమపి న సాధయన్తి. అత ఏవ తాసామర్థిత్వమపి న సమ్భవతి. అతస్సామర్థ్యార్థిత్వయోరభావాద్దేవాదీనామనధికార ఇతి. ...

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (తదుపర్యపి బాదరాయణస్సమ్భవాత్.) తదుపర్యపి- తత్ - బ్రహ్మోపాసనం ఉపరి- దేవాదిష్వపి సమ్భవతీతి భగవాన్బాదరాయణో మన్యతే- తేషామర్థిత్వసామర్థ్యయోస్సమ్భవాత్. అర్థిత్వం తావదాధ్యాత్మికాదివివిధదుఃఖాభితాపాత్, పరస్మిన్బ్రహ్మణి చ నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధేఽనవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణగణే నిరతిశయభోగ్యత్వాదిజ్ఞానాచ్చ సమ్భవతి. సామర్థ్యమపి పటుతరదేహేన్ద్రియాదిమత్తయా సమ్భవతి. దేహేన్ద్రియాదిమత్త్వం చ బ్రహ్మాదీనాం సకలోపనిషత్సు సృష్టిప్రకరణేషూపాసనప్రకరణేషు చ శ్రూయతే. తథా హి- *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ *తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తే

౨౫॥ సూ. ॥ తదుపర్యపి బాదరాయణస్సమ్భవాత్ ॥ ప్రసఙ్గాత్సఙ్గతిమాహ (పరస్యేతి) *మనుష్యాధికారత్వాదిత్యత్ర మనుష్యశబ్దేన తిర్యక్స్థావరవ్యావర్తనం- ఉత దేవాదిరపీతి బుభుత్సయా సఙ్గతిరిత్యర్థః. కిం బ్రహ్మవిద్యాయాం దేవాదీనామధికారోఽస్తి- నేతి విచారః. తదర్థం కిం తేషాం సాఙ్గబ్రహ్మవిద్యోపసంహారసామర్థ్యమస్తి- నేతి. తదర్థం కిం తేషాం విగ్రహవత్త్వం సమ్భవతి- నేతి. కిం తద్విగ్రహప్రతిపాదకమన్త్రార్థవాదానాం తత్పరత్వం సమ్భవతి - నేతి. కిం మన్త్రార్థవాదానాం అనుష్ఠేయార్థప్రకాశనస్తుతిపరత్వం విగ్రహాదివివక్షావిరోధి - ఉత నేతి. కిం విగ్రహాదిమత్త్వమనుష్ఠేయార్థప్రకాశనస్తుత్యోరుపయోగి- నేతి. యదాఽనుపయోగి - తదాఽనుష్ఠేయార్థప్రకాశనస్తుతిపరత్వస్య విగ్రహాదివివక్షావిరోధితయా మన్త్రార్థవాదానాం దేవతావిగ్రహాదిపరత్వాభావేన దేవానాం విగ్రహవిరహేణ సామర్థ్యాభావాత్తదనధికార ఇతి ఫలితం. యదోపయోగి- తదాఽనుష్ఠేయప్రకాశనస్తుతిపరత్వస్య విగ్రహాదివివక్షానుగుణతయా మన్త్రార్థవాదానాం తత్పరత్వేన దేవానాం విగ్రహవత్తయా సాఙ్గబ్రహ్మవిద్యోపసంహారసామర్థ్యాదస్తి బ్రహ్మవిద్యాధికార ఇతి ఫలితం. (సామర్థ్యాభావాదితి) అర్థిత్వాభావస్యాప్యుపలక్షణమేతత్. సామర్థ్యాభావముపపాదయతి (న హీతి) ఉపసంహారః- అనుష్ఠానం. అశరీరత్వం కథమిత్యత్రాహ (న చేతి) వేదాన్తాః ప్రమాణం స్యురిత్యత్రాహ (యద్యపీతి) ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వమేవ హి శబ్దస్య ప్రామాణ్యం - తత్ర పూర్వభాగవచసాం ప్రవృత్తినివృత్తిరూపప్రయోజనపర్యవసానాత్ తత్ర తాత్పర్యం- బ్రహ్మణః పురుషార్థరూపతయా తత్ర వేదాన్తానాం తాత్పర్యం - దేవాదీనాం విగ్రహే తు తథాత్వాభావాన్న తాత్పర్యమిత్యర్థః పూర్వభాగే మన్త్రార్థవాదాస్తత్ర ప్రమాణమిత్యత్రాహ (మన్త్రార్థవాదాస్త్వితి) మన్త్రాశ్చార్థవాదాశ్చేత్యర్థః. (అన్యపరత్వాదితి) అనుష్ఠేయార్థప్రకాశనస్తుత్యోరన్యపరత్వాదిత్యర్థః. మా నైష్పన్నపరేణ మన్త్రార్థవాదేన దేవతావిగ్రహాది-కిం తు కర్మవిధిభిస్సిద్ధ్యేదిత్యత్రాహ-కర్మణాం ద్రవ్యదేవతానిరూప్యత్వాత్, క్షణధ్వంసినః కర్మణః కాలాన్తరభావిఫలసాధనత్వనిర్వాహాయ దేవతైశ్వర్యస్యాపేక్షితత్వాచ్చ విధయస్తేనాక్షిప్తాపూర్వకల్పనాయోగాచ్చేత్యత ఆహ (కర్మవిధయశ్చేతి) అయమభిప్రాయః-యద్యపి దేవతావత్స్వయాగహోమాదికర్మసు దేవతైశ్వర్యాఙ్గీకారేణాపి ఫలప్రదత్వనిర్వాహసమ్భవః-తథాపి దానతపఃప్రభృతిషు దేవతానామభావాత్ కల్పనీయమేవాపూర్వం-తథా చ సమానన్యాయతయా యాగహోమాదావప్యపూర్వమేవ కల్ప్యతాం-కిమర్థైశ్వర్యేణ. కిం చ-తత్రైవ కల్పే సర్వకర్మఫలభోగనియమాభావాద్దేవతానాం సృష్టిప్రలయాభ్యుపగమాచ్చ ఫలప్రదాతురభావాత్ తేషాం చిరకాలకర్మణాం నైష్ఫల్యమేవ స్యాత్. అథ తత్తద్దేవతాశరీరకః పరమాత్మా తత్తత్కర్మభిరారాధితో నిత్యైశ్వర్యతయా ఫలప్రద ఇతి మతం-తథా సతి ప్రతిమాప్రతినిధిన్యాయస్స్యాత్. యథా ప్రతిమాద్యైః క్రియమాణోపచారైర్దేవతాప్రీతిః-ఏవం దేవతోద్దేశకైర్వ్రీహ్యాదిభిరపరమాత్మప్రీతిస్స్యాత్-తతశ్చ ప్రతిమాయా ఇవ దేవతాయా అప్యుద్దేశ్యకారకత్వమాత్రం వివక్షితం-నైశ్వర్యమపీత్యనపేక్షితం దేవతైశ్వర్యం న కల్ప్యమితి. ఉక్తోపజీవనేనార్థిత్వాభావమాహ (అత ఏవేతి) యత ఏవ న విగ్రహవత్త్వం దేవతానాం-అత ఏవార్థిత్వమపి న సమ్భవతి-దుఃఖస్య తజ్జిహాసాయాశ్చ దేహసమ్బన్ధమూలత్వాదర్థిత్వస్య దుఃఖజిహాసారూపత్వాచ్చేత్యర్థః.

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) అభిరాద్ధమాహ (తదుపర్యపీతి) అర్థిత్వముపపాదయతి (అర్థిత్వమితి) సామర్థ్యముపపాదయతి (సామర్థ్యమపీతి) పటుతరశబ్దో మనుష్యదేహాదపి పటుత్వాతిశయపరః. ప్రమాణాకాఙ్క్షాయామాహ (దేహేతి) తత్త్వోపదేశప్రధానమన్త్రబ్రాహ్మణరూపవేదభాగాత్ పునః-తాశ్చ ద్వివిధాః తత్త్వపరా ఉపాసనపరాశ్చేతి. ఉభయోరప్యపి తాసు దేవతానాం విగ్రహాదిమత్త్వమవగమ్యత ఇత్యర్థః. కాని తత్త్వప్రతిపాదకవాక్యాని- కథం తైర్విగ్రహవత్త్వప్రతిపాదనమిత్యత్రాహ (తథా హీతి) (సదేవేత్యాది) నామరూపవ్యాకరణస్య కర్తృత్వోక్త్యా నామరూపాణాం చాతుర్విధ్య

తౌ సృజతే' ఇత్యారభ్య సర్వమచేతనం తేజోఽబన్నప్రముఖావస్థావిశేషవద్వ్యష్టికృత్య *అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతిసఙ్కల్ప్య బ్రహ్మాదిస్థావరాన్తం చతుర్విధం భూతజాతం తత్తత్కర్మోచితశరీరం తదుచితనామభాక్చాకరోదిత్యుక్తం. ఏవం సర్వత్ర సృష్టివాక్యేషు దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాత్మనా చతుర్విధా సృష్టిరామ్నాయతే. దేవాదిభేదశ్చ తత్తత్కర్మానుగుణబ్రహ్మలోకప్రభృతిచతుర్దశలోకస్థఫలభోగయోగ్యదేహేన్ద్రియాదియోగాయత్తః- ఆత్మనాం స్వతో దేవాదిత్వాభావాత్. తథా *తద్ధోభయే దేవాసురా అనుబుబుధిరే తే హోచుః ఇన్ద్రో హ వై దేవానామభిప్రవవ్రాజ విరోచనోఽసురాణాం తౌ హాసంవిదానావేవ సమిత్పాణీ ప్రజాపతిసకాశమాజగ్మతుః తౌ హ ద్వాత్రింశతం వర్షాణి బ్రహ్మచర్యమూషతుః తౌ హ ప్రజాపతిరువాచే త్యాదినా స్పష్టమేవ శరీరేన్ద్రియవత్త్వం దేవాదీనాం ప్రతీయతే. కర్మవిధిశేషభూతమన్త్రార్థవాదేష్వపి *వజ్రహస్తః పురన్దరః *తే నేన్ద్రో వజ్రముదయచ్ఛదిత్యాభిః ప్రతీయమానం విగ్రహాదిమత్త్వం ప్రమాణాన్తరావిరుద్ధం తత్ప్రమేయమేవ. న చానుష్ఠేయార్థప్రకాశనస్తుతిపరత్వాభ్యాం ప్రతీయమానార్థాన్తరావివక్షా శక్యా వక్తుం- స్తుత్యాద్యుపయోగిత్వాత్, తేన వినా స్తుత్యాద్యనుపపత్తేశ్చ. గుణకథనేన హి స్తుతిత్వం- గుణానామసద్భావే స్తుతిత్వమేవ హీయేత. న చాసతా గుణేన కథితేన ప్రరోచనా జాయతే - అతః కర్మ ప్రరోచయన్తో గుణసద్భావం బోధయన్త్యేవార్థవాదాః. మన్త్రాశ్చ కర్మసు వినియుక్తాస్తత్ర తత్ర కిఞ్చిత్కరత్వాయానుష్ఠేయమర్థం ప్రకాశయన్తో దేవతాదిగతవిగ్రహాదిగుణవిశేషమభిదధత ఏవ తత్ర కిఞ్చిత్కుర్వన్తి- అన్యథేన్ద్రాదిస్మృత్యనుపపత్తేః. న చ నిర్విశేషాదే

స్యప్రమాణసిద్ధత్వాన్నామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యైవ దేవతావిగ్రహవత్త్వం సామాన్యేన సిద్ధమిత్యర్థః. *ఇన్ద్రో వరుణః సోమో రుద్రః పర్జన్యో యమో మృత్యురీశానః *నారాయణాద్బ్రహ్మా జాయత ఇత్యాదీని విశేషోక్తిమన్తి చ వాక్యాన్యభిప్రేతాని. చతుర్విధసృష్టిరామ్నాతా భవతు - తతః కిమిత్యత్రాహ (దేవాదీతి) ఉపాసనదశాయాం పరమకారణభూతస్యోపాస్యస్యలక్షణత్వేన, ప్రాప్యదశాయాం ప్రాప్యవిశేషణత్వేన, విగ్రహాదిమత్త్వం సిద్ధమిత్యర్థః. ఉపాసనప్రకరణేషు దర్శయతి (తథేతి) కర్మవిధిశేషత్వేనాపి సిద్ధ్యతీత్యాహ (కర్మవిధీత్యాదినా) తత్ర ప్రథమసూత్రే సిద్ధవస్తుని తాత్పర్యసంభవస్య ఫలత్వేన సిద్ధిరుక్తా, అత్ర స్తావకత్వప్రకాశకత్వహేతుతయా, *ఫలమత ఉపపత్తేరిత్యత్ర ఫలసాధనత్వే, నేతి త్రిధా విభాగః. *ఆదిత్యో యూప ఇత్యాదివ్యావృత్త్యర్థమాహ (ప్రమాణాన్తరావిరుద్ధమితి) అన్యపరత్వమనూద్య నిరస్యతి (న చేత్యాదినా) (స్తుత్యాద్యుపయోగిత్వాదితి) ఆదిశబ్దేనానుష్ఠేయార్థప్రకాశనం మన్త్రకృత్యం గృహ్యతే. మన్త్రార్థవాదేష్విత్యుద్దేశే, అనుష్ఠేయార్థప్రకాశనస్తుతిపరత్వాభ్యామిత్యనూద్దేశే, పాఠక్రమోత్ర పరిత్యక్తః- తత్ర కారణం మన్త్రైరపి క్వచిత్స్తుతిదర్శనేన స్తుతేర్వ్యాపకత్వం. దృశ్యతే హి మన్త్రైః స్తుతిః *సహోన్ద్రో వరుణ తరో న జ్యాయో నివృత్రహా - తథా *అగ్నావిష్ణూ సాయకానిధన్వన్వన్నగ్నిన్న్యయజతం విశ్వరూపం అగ్నావిష్ణూ దంపతీ విశ్వమభ్యుపం... ఇత్యాదిభిః. *అగ్నావిష్ణూ ఇత్యాదిమన్త్రస్య స్తుతిపరత్వం ప్రాప్యానేన వ్యాఖ్యాయతే- *అగ్నావిష్ణూ సాయకానిధన్వేత్యాహ స్తుత్యైవైనమేతదితి తేన వినా- ప్రతీయమానార్థేన వినా. తత్ర స్తుత్యనుపపత్తిం వివృణోతి (గుణకథనేనేతి) వ్యతిరేకేణోపపాదయతి (గుణానామితి) (స్తుతిత్వమేవ హీయేతేతి) ప్రరోచకత్వమేవ హీయేతేత్యర్థః. శేషభూతస్య శేషిణం ప్రతి కించిత్కారోఽపేక్షితః- స న సిద్ధ్యతీతి యావత్. నను యద గుణకథనేన స్తుతిత్వం- తథాసతి గుణకథనాభావే స్తుతిత్వహానిః స్యాత్ - న గుణానామసద్భావ ఇత్యత్రాహ (న చాసతేతి) అనేన *నాసతా స్తుతిరుపపద్యత ఇతి ద్రమిడభాష్యం స్మార్యతే. అర్థప్రకాశనానుపపత్తిం వివృణ్వన్మన్త్రాణాం విగ్రహాదిమత్త్వే ప్రామాణ్యముపపాదయతి (మన్త్రాశ్చేత్యాదినా) ద్రవ్యదేవతే హి కర్మస్వరూపనిరూపకే-ఏవం దైవత్యమిదం కర్మేతి ప్రతిపత్తౌ దేవతావిశిష్టత్వేన హి కర్మప్రతిపత్తిః. *యస్యై దేవతాయై హవిర్గృహీతం స్యాత్తాం ధ్యాయేద్వషట్కరిష్యన్నితి దేవతాధ్యానవిధిశ్రూయతే- దేవతా చేద్దృశ్యేత్యేవ ప్రతిపత్తవ్యా- నిర్విశేషవస్తునః ప్రతిపత్తుమశక్యత్వాత్. ఇన్ద్రేత్యాదికం చ సశబ్దార్థస్వరూపస్య విద్యతే. అతో విగ్రహాదౌ వివక్షితత్వం. ప్రతీతేరాలమ్బనమాత్రమపేక్షితం- నార్థసద్భావ ఇతి చేన్న - న హ్యేతస్మిం స్తద్దృష్టిః ఫలాయ విధీయతే - అపితు యథావస్థితకర్మస్వరూపబోధనం హి క్రియతే. తస్మాదనుష్ఠేయార్థప్రకాశకత్వసిద్ధ్యర్థం మన్త్రాణాం విగ్రహాదిమత్త్వే చ ప్రామాణ్యమస్త్యేవేత్యర్థః. అర్థసద్భావాభావేపి ప్రరోచనా దృశ్యత ఇతి చేన్న- ఇష్టసాధనత్వాభావేపి బాలాతురాదిషు విప్రలమ్భవాక్యానాం ప్రవృత్తిహేతుత్వం దృశ్యత ఇతి విధివాక్యస్యాప్యయథార్థత్వప్రసఙ్గాత్. అపౌరుషేయతయా నిర్దోషం విధివాక్యం నిరూపకవిషయమితి యాథార్థ్యమితి చేత్- తర్హి మన్త్రార్థవాదానామప్యపౌరుషేయతయా నిరూపకవిషయత్వాత్, దతస్మిం స్తద్దృష్టివిధానపరత్వాభావాత్, స్వస్వార్థే ప్రామాణ్యమస్తీతి భావః. ఏతమర్థమనుమానప్రదర్శనేన ప్రయోగప్రకారోఽర్థసిద్ధః విమతా ఇన్ద్రాదిశబ్దాః స్వరూపాతిరిక్తపదార్థప్రతీతిహేతవః - అపారిభాషికత్వే సతి బోధకత్వాత్, నిర్దోషవాక్యస్థత్వాత్, ద్వివిధపదవత్. విమతా చతుర్థీ ప్రకృత్యతిరిక్తార్థనిష్ఠా స్యాదర్థా- అపారిభాషికశబ్దస్థవిభక్తిత్వాత్- *దధ్నేతి విభక్తివత్. విమతా సంప్రదానకారకబుద్ధిః స్వాతిరిక్తవిషయా- కారకబుద్ధిత్వాత్ - కరణకారకబుద్ధివత్. విమతా మన్త్రార్థవాదాః ప్రతీయమానార్థే ప్రమాణాని- సాధకబాధకాగోచరార్థబోధకత్వాత్ -విధివాక్యవత్. విమతశబ్దేన *అపో వై శాన్తాః *ఆదిత్యో యూప ఇత్యాదివ్యావృత్తిః. విమతాని పదాని ముఖ్యార్థసంసర్గే ప్రమాణాని-సాధకబాధకాగోచరార్థప్రతిపాదకవాక్యస్థత్వాత్- విధిపదవత్. విమతాని పదాని పరమార్థభూతప్రతీయమానార్థసంసర్గాణి- సాధకబాధకాగోచరార్థప్రతిపాదకవాక్యస్థత్వాత్ - విధి

వతాధియమధిరోహతి. తత్ర ప్రమాణాన్తరాప్రాప్తాన్గుణాంస్స్వయమేవబోధయిత్వా తైః కర్మ ప్రరోచయన్తి-
గుణవిశిష్టం వా ప్రకాశయన్తి - ప్రాప్తాంశ్చానూద్య తైః ప్రరోచనప్రకాశనే కుర్వన్తి - విరుద్ధత్వే తు తద్వాచిభి
శ్శబ్దైరవిరుద్ధాన్గుణాన్ లక్షయిత్వా కుర్వన్తి. కర్మవిధేశ్చ దేవతాయా ఐశ్వర్యమపేక్షితమేవ- కామినః కర్తవ్యత
యా కర్మ విధీయమానం స్వయం క్షణప్రధ్వంసి కాలాన్తరభావినః ఫలస్య స్వర్గాదేస్సాధకమపేక్షతే - మన్త్రార్థ
వాదయోశ్చ *వాయుర్వై క్షేపిష్ఠా దేవతా వాయుమేవ స్వేన భాగధేయేనోపధావతి స ఏవైనం భూతిం గమయతి
*యదనేన హవిషాశాస్తే తదస్యాత్ తదృధ్యాత్ తదస్మై దేవా రాధన్తామిత్యాదిషు దేవతాయాః కర్మణారాధితాయాః
ఫలదాయిత్వం తదనుగుణం చైశ్వర్యం ప్రతీయమానమపేక్షితత్వేన వాక్యార్థే సమన్వీయతే. దేవపూజాభిధాయి
నో యజిధాతోశ్చ యాగాఖ్యం కర్మ స్వారాధ్యదేవతాప్రధానం ప్రతీయతే. తదేవం కృత్స్నవాక్యపర్యాలోచన
యా వాక్యాదేవ విధ్యపేక్షితం సర్వమవగతమితి నాపూర్వాదికం వ్యుత్పత్తిసమయానవగతం కర్మవిధివాభిధేయ
తయా కల్ప్యం వా శ్రయితవ్యం. తథా సతి బ్రాహ్మణమన్త్రార్థవాదమూలేషు ధర్మశాస్త్రేతిహాసపురా
ణేషు బ్రహ్మాదీనాం దేవాసురప్రభృతీనాం చ గేహాని ప్రియాదయస్స్వభావభేదాస్థానాని భోగాః కృత్యాని చేత్యే
వమాదయస్సుస్పష్టాః ప్రతిపాద్యన్తే.

ననుచ అర్థవాదానాం వాక్యత్వే ఽనిష్టం- ప్రసక్తకార్యానవబోధనాత్-అతః పదశబ్దవాచ్యా అర్థవాదా ఇతి వాచ్యం. అర్థవాదాః న పదశబ్దవాచ్యాః-
తిఙ్కారకపదసమష్టిరూపత్వాత్ - విధివాక్యవత్. అర్థవాదాః ప్రమాణభూతవాక్యరూపాః - సాధకబాధకాగోచరసంసర్గప్రత్యాయకతిఙన్తకా
రకపదాత్మకత్వాత్ - విధివాక్యవత్. వివాదాధ్యాసితా మన్త్రార్థవాదాః ప్రతీయమానార్థనివిష్టౌ నేతాః- సాధకబాధకాగోచరార్థత్వే సతి విధినైకవాక్యత్వాత్ -
ప్రయాజాదివాక్యవత్. న చ ప్రవర్తకవాక్యత్వముపాధిరితి వాచ్యం- సాధికారవిధివాక్యత్వేన తస్యాపి సోపాధికత్వప్రసఙ్గాత్. ప్రయాజాదివిధీనా
మవివక్షితార్థత్వేఽనుష్ఠానపర్యాలోచనాత్ సాధికారవిధివాక్యత్వం న వివక్షితార్థత్వే ప్రయోజకమితి చేత్. అనుష్ఠానస్య ప్రామాణికతయా హితత్వజ్ఞస్యానిష్ట
తా- వివక్షితార్థాభావేనానుష్ఠానస్య భ్రమమూలత్వేన ప్రమాణానవస్థానప్రసఙ్గాత్ ప్రవర్తకవాక్యత్వమప్రయోజకం. తస్మాన్నిరుపాధికో హేతుః. విగీతా అ
ర్థవాదాః పరమార్థస్వార్థపరాః- నిరూపకపురుషప్రరోచకత్వాత్ - రసాయనాయుష్యతాప్రతిపాదకవాక్యవత్. కారణదోషబాధకప్రత్య
యరహితత్వాద్వా- స్వర్గయాగయోస్సాధ్యసాధనభావప్రతిపాదకవాక్యవత్. వివాదాధ్యాసితా మన్త్రార్థవాదాః ప్రతీయమానార్థే ప్రమాణాని-విధ్యపేక్షితా
ర్థసమర్పకత్వాత్ - *భాగస్య వసాయా ఇతి మన్త్రవత్, రాత్రిసత్రార్థవాదవచ్చ. వివాదాధ్యాసితా ప్రాశస్త్యబుద్ధిః ప్రాశస్త్యహేతుభూతార్థపారమార్థ్యనిబ
న్ధనా- నిరూపకపురుషస్య ప్రాశస్త్యబుద్ధిత్వాత్ - ఔషధవిషయప్రాశస్త్యబుద్ధివదితి చ. *ఆపో వై శాన్తా *ఆదిత్యో యూప ఇత్యాదిషు ప్రమాణా
న్తరసిద్ధస్య తద్విరుద్ధస్య చాభ్యుపగమాసమ్భవాత్ సర్వత్ర ప్రామాణ్యమితి శఙ్కాయామాహ (తత్ర ప్రమాణాన్తరేతి) బాధయిత్వా- నిషిధ్య. ప్రరో
చయన్తి- అర్థవాదాః ప్రరోచయన్తి. మన్త్రాః ప్రకాశయన్తి. (లక్షయిత్వా కుర్వన్తీతి) ప్రరోచనప్రకాశనే కుర్వన్తీత్యర్థః. నను విధ్యపేక్షితార్థ
హితాత్పర్యం- దేవతావిగ్రహాదేస్త్వనపేక్షితత్వం కథమిత్యత్రాహ (కర్మవిధేశ్చేతి) *ఫలమత ఉపపత్తేరిత్యధికరణార్థో బుద్ధిసౌకర్యార్థమత్ర సఙ్గమయ్య
కథ్యతే - న చైరపి కరణసాధారణార్థతయా. అసాధారణస్తు స్తావకత్వానుష్ఠేయ. ప్రకాశకత్వసిద్ధ్యర్థం ప్రతీయమానార్థే ప్రామాణ్యమస్త్విత్యయమ
ర్థః- నను పూర్వమీమాంసకైః క్రియాదేరఙ్గురాదిద్వారకత్వమివాచేతనద్వారకత్వం కర్మణస్స్యాదిత్యత్రాహ (వాయుర్వా ఇతి) శ్రుతహానమశ్రుతకల్ప
నం చానుపపన్నం- రాత్రిసత్రాదిష్వేవేతి భావః. (వాక్యార్థే సమన్వీయత ఇతి) అర్థవాదికార్థానాం శ్రూయమాణత్వాత్ తద్విశిష్టే వాక్యతాత్పర్యమితి
నిశ్చితే సతి రక్షోఽపహోభవదపి విధ్యపేక్షితాకాఙ్క్షత్వేన విధినైకవాక్యతయా సమన్వయోఽర్థవాదానామితి భావః. యత్ర వాక్యశేషవశాదపేక్షితదేవతాప్రీ
తిద్వారకత్వం న సిధ్యతి- తత్రాపి యజిసామర్థ్యాత్ తత్సిధ్యతి-అర్థవాదాభావేఽపి విధిసామర్థ్యాత్ స్తుతిరివేత్యాహ (దేవపూజాభిధాయిన ఇతి) న చ • యు
జదేవపూజాసఙ్గతికరణదానేష్వితి శాబ్దికానాం స్మరణం భ్రాన్తిమూలమితి వాచ్యం-విధ్యపేక్షితార్థసమర్పకతయా స్వార్థే ప్రమాణభూతత్వాన్మన్త్రార్థవా
దానాం తస్య స్మరణస్య తన్మూలత్వోపపత్తేః. వివాదాధ్యాసితో విధిప్రత్యయః చేతనప్రీత్యతిరిక్తఫలసాధనకల్పననిరాకాఙ్క్షః- చేతనప్రీత్యతిరిక్తఫలసాధనవాచక
త్వకల్పననిరాకాఙ్క్షశ్చ-కృతిసాధ్యచేతనప్రీత్యవగమకవాక్యస్థత్వాత్ -రాజానం సేవేతేతి వాక్యస్థవిధిప్రత్యయవత్. వివాదశబ్దేన జుహుయాదిత్యాదివా
వృత్తిః జుహుయాదిత్యాదిషు విధిప్రత్యయేషు విధిప్రత్యయత్వలిఙ్గేన పూర్వోక్తసాధ్యద్వయం సమర్థనీయం. (తదేవమితి) కృత్స్నశబ్దేన మన్త్రార్థవాదవిధ
యో వివక్షితాః. వాచ్యాపూర్వవాదపక్షే అశ్రుతకల్పనం నాస్తీతి చేన్న-వాచ్యత్వస్యాపి కల్ప్యమానత్వాత్. కల్ప్యాపూర్వవాదే అపూర్వమేవ కల్ప్యం-వా
చ్యపక్షే వాచ్యత్వమపి కల్ప్యమిత్యభిప్రాయేణ వ్యుత్పత్తిసమయానవగతమిత్యుక్తం (తథేత్యాది) బ్రాహ్మణశబ్దేన విధ్యుద్దేశగ్రహణం. విధ్యర్థవాదమన్త్ర
రూపేణ విభాగవతాం మన్వాదిభిరనధీతానామధీతానాం చ శాఖానామత్ర తత్రాన్యతరప్రకరణేషు ప్రసఙ్గాదనుప్రవిష్టానాం భగవతా వ్యాసేన వ్యస్తైర్వ్యస్య
స్తేషు చ వేదభాగేషు విప్రకీర్ణానాం వాక్యానామర్థాః ఇతిహాసాదిషు సఙ్కలయ్య కథ్యన్త ఇతి భావః. సఙ్కీర్ణశబ్దేన నిత్యానుమేయశ్రుతిమూలత్వోత్సన్నశాఖా
మూలత్వవ్యుదాసః- తదుభయమపి హ్యనుపపన్నం. తత్ర యస్తావన్నిత్యానుమేయతయాఽభిమతో వర్ణసముదాయః- స కిం వర్ణమాత్రవత్ జాతః- ఉత ఆనుపూ
ర్వీవిశేషవిశిష్టః. ప్రథమే కచటతపాదివదర్థావబోధకత్వాభావేన వాక్యత్వాభావాద్వాక్యవిశేషత్వరూపవేదత్వాసిద్ధేః స్మృతీనాం వేదమూలత్వం న స్యాత్.

అతో విగ్రహాదిమత్త్వాద్దేవానామప్యధికారోఽస్త్యేవ.

——।

ద్వితీయే నిత్యానుమేయత్వం వ్యాహతం-స్వతః క్రమరహితానాం వర్ణానాముచ్చారణేన వినా ఆనుపూర్వీవిశేషవిశిష్టత్వాయోగాత్. ఉచ్చారణయోగ్యతా స్తీతి చేన్న-ఉచ్చారణయోగ్యతా నామ పటుతరవాగిన్ద్రియపురుషబుద్ధిస్థితిః-సా చ యోగ్యతా కిం వర్ణమాత్రగతా-ఉతానుపూర్వీవిశేషవిశిష్టవర్ణగతా. న ప్రథమః- వర్ణమాత్రస్యార్థానవబోధకతయా స్మృతేర్నిర్మూలత్వప్రసఙ్గాత్. సత్యామానుపూర్వ్యాం స్మృతిప్రతిపన్నార్థావబోధనక్షమత్వం వర్ణానామస్తీతి చేత్-తేష్వేవ వర్ణేష్వానుపూర్వ్యన్తరే సతి చైత్యవన్దనకర్తవ్యతాద్యర్థబోధనక్షమత్వమప్యస్తీతి బుద్ధస్మృతేరపి వేదమూలత్వప్రసఙ్గః. వేదబాహ్యతయా సంప్రతిపన్నత్వాన్న తస్యాః వేదమూలత్వానుమానశఙ్కోదయ ఇతి చేత్ - మేఘసన్దేశస్య వేదమూలత్వప్రసఙ్గః. ప్రవర్తకార్థపరత్వాభావాన్న వేదమూలత్వానుమానమితి చేత్-శకార్యాసైకతలీనహంసమిథునస్రోతోవహమాలినీమిత్యాదివాక్యస్య వేదమూలత్వప్రసఙ్గః. ఆనుపూర్వీవిశేషవిశిష్టవర్ణగతా యోగ్యతేత్యప్యయుక్తం-పూర్వం కేనచిదుచ్చరితత్వాభావాదానుపూర్వ్యసిద్ధేః. తతశ్చానాద్యానుపూర్వీవిశిష్టతారూపవేదత్వం మా రోత్సారితం. ఆనుపూర్వీవిశేషోచ్చారణయోగ్యత్వం వర్ణానామనాదీతి చేత్-తచ్చైత్యవన్దనప్రతిపాదనానుగుణానుపూర్వ్యామపి తుల్యం-అతస్తత్రాపి వేదమూలత్వం స్యాత్. కర్తృసామాన్యాభావాన్న తత్ర వేదమూలత్వానుమానం-శ్రుతిస్మృత్యర్థయోస్తుల్యతయా కర్తృసామాన్యాత్ స్మృతేర్వేదమూలత్వానుమానమితి చేత్. మా భూత్కర్తృసామాన్యం-తేన మన్వాదిస్మృతీనాం వేదమూలత్వే? సుమితేతుల్యన్యాయతయా ఉపపాదితం వేదమూలత్వం కో వారయేత్ - స్వావగతార్థప్రతిపాదనానుగుణానుపూర్వీవిశేషేణానాదిసంబన్ధయోగ్యవర్ణాస్తిత్వజ్ఞానం హి సర్వత్ర సమానం. తజ్జ్ఞాననియమో బుద్ధాదీనాం గ్రన్థనిర్మాణదశాయాం నాస్తీతి చేత్- తజ్జ్ఞానపూర్వకమేవేదానీం రథ్యాశ్లోకాన్ నిగమయేత్ స్వర్గకామ ఇత్యుక్తస్య వాక్యస్య వేదమూలత్వప్రసఙ్గః. నన్వనేనైవ న స్మృత్యవగతార్థవిశేషేణావచ్ఛిన్నానుపూర్వీవిశిష్టానాం వర్ణానాం వేదత్వమితి చేన్న- మన్వాదివాక్యస్యాపి తదర్థావచ్ఛిన్నానుపూర్వీవిశిష్టవర్ణసముదాయాత్మకతయా వేదత్వప్రసఙ్గే నానుమేయాన్తరాభావాన్నిత్యానుమేయశ్రుతిమూలత్వాసిద్ధేః. అతో నిత్యానుమేయశ్రుతిమూలత్వమనుపపన్నం. ఉత్సన్నశాఖామూలత్వపక్షే ప్యధీయమానశాఖాస్వేవ ప్రమాదాత్ స్ఖలితపఠితవాక్యానాం క్వచిత్క్వచిద్దేశే ప్రలీనత్వాత్తన్మూలాః స్మృతయః ప్రణీతా ఇత్యప్యయుక్తం-పదవాక్యసజ్జ్ఞానియమేన బహుశిరఃత్వైత్పఠితస్ఖలితమధీయమానత్వాత్ కతిపయవాక్యానాం ప్రలీనత్వానుపపత్తేః. స్మృతీనాం మూలభూతశాఖాకాణ్డేష్వేకదేశః కాచిదుత్సన్నా-తన్మూలాః స్మృతయ ఇత్యప్యయుక్తం. తథా హి-శాఖాయా ఉత్సాదో నామ కిం కతిపయదేశేష్విదానీమధ్యేతృవిరహః-ఉత సర్వదేశేష్వప్యధ్యేతృవిరహః. ప్రథమః కల్పోఽభ్యుపగతః. న ద్వితీయః- తపఃప్రభావాగతసార్వజ్ఞ్యాదీనాం వ్యాసాదీనాం తత్తచ్ఛాఖావిశేషాభిజ్ఞానాం తదధ్యయనపరిత్యాగే కారణాభావాత్ స్వశిష్యాధ్యాపనసంభవాచ్చ. న చేదానీం తన్నశిష్యబుద్ధిమాన్ద్యాదిదానీం తదధ్యాపనాసంభవః - బహుశాఖాధ్యయనాసామర్థ్యేఽప్యస్మదాదేరివ తత్తదేకశాఖాధ్యయనసమర్థశిష్యసంభవాత్. అతః ప్రాచీనపవపచ్ఛేదోపి శిష్యతే-అతః స్మృతీనాం సంకీర్ణవేదభాగమూలత్వమేవ యుక్తం. స్మృతిమూలభూతవేదభాగస ద్భావే స్మృతిప్రణయనవైయర్థ్యమితి చేన్న- తచ్ఛాఖాధ్యేతృపురుషవిరహితదేశేషు, తద్యుక్తదేశేష్వపి బహుశాఖాధ్యయనధారణతదర్థనిరూపణనిర్ణయాసమర్థపురుషేషు, చ సఫలత్వాత్. అతః స్మృతీనాం సంకీర్ణవేదభాగమూలత్వం యుక్తం. కర్మవిధేశ్చేత్యాదౌ భాష్యే ఇదమర్థసిద్ధం-యదుక్తం యాగహోమదానాదౌ చార్థవైరూప్యాశ్రయణాదర్థనైశసమితి-తదసత్ - సర్వత్రాప్యపూర్వకల్పనాసభ్యుపగమాత్. న చ ఫలసాధనతానుపపత్తిః-కర్మోపజనితప్రీతేః పరమాత్మన ఏవ తత్సిద్ధేః, "వాసో దదాతి సర్వదైవత్యం వై వాసః సర్వా ఏవ దేవతాః ప్రీణాతీ"త్యాదిభిర్దానాదీనామపి దేవతాప్రీతిహేతుత్వావగమాచ్చ, న చ పరమాత్మప్రీత్యా ఫలసంభవే దేవతైశ్వర్యానుపయోగః - ప్రధానావాన్తరాపూర్వకల్పనాన్యాయస్యాత్రాపీష్టత్వాత్. యథా హి పూర్వాపరభూతానామఙ్గప్రధానరూపాణామనేకేషాం కర్మణాం యాగపద్యాభావాదవాన్తరాపూర్వద్వారా పరమాపూర్వనిష్పత్తిరఙ్గీక్రియతే - ఏవమేవ తత్తద్యాగజనితప్రీత్యతిశయాభిర్దేవతాభిః పరమాత్మన్యభక్తికప్రీతిజననమాతిష్ఠామహే. ఇదమేవ చ దేవతాయాః ఫలదానానుగుణమైశ్వర్యం- యత్ఫలప్రదే పరమాత్మని స్వప్రీతిద్వారా ప్రీతిజననం- ఉక్తం హి భగవతా "యో యో యాం యాం తనుం భక్తః శ్రద్ధయార్చితుమిచ్ఛతీ"త్యారభ్య "లభతే చ తతః కామాన్మయైవ విహితాన్హి తాని"తి. తేన ఫలోపభోగస్యానియతకాలత్వేఽపి న దోషః. న చైవం సతి ప్రతిమాప్రతిమేయన్యాయేన దేవతాప్రీతిరనాస్థేయా. "యస్యై దేవతాయై హవిర్గృహీతం స్యాత్ తాం ధ్యాయేద్వషట్కరిష్యన్" "సా ఏ దేవదేవతాః ప్రీణాతి" "తృప్త ఏవైనమిన్ద్రః ప్రజయా పశుభిస్తర్పయతి" "తప ఏనం తృప్తా ఆయుషా తేజసా వర్చసా శ్రియా యశసా బ్రహ్మవర్చసేన అన్నాద్యేన చ తర్పయన్తి" "యే చైవ దేవాస్స్వాయం యావానో యే చ ప్రాతర్యావాణః తానే వోభయాం స్తర్పయతి తఏనం తృప్తాః ప్రజయా పశుభిస్తర్పయే"యురితి దేవతాతృప్తిశ్రుతత్వాత్ తత్పరిహాణానుపపత్తేః, "పితరి ప్రీతిమాపన్నే సర్వాస్తుష్యన్తి దేవతా" ఇతి న్యాయాత్ భృత్యప్రీణనేన భర్తృతృప్తిజననన్యాయాచ్చ దేవతాప్రీతేః పరమాత్మప్రీతిహేతుత్వోపపత్తేశ్చేతి. సూత్రార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) నను కథం దేవతానాం బ్రహ్మవిద్యాధికారః- న హ్యత్రైవర్ణికానాం తేషాముపనయనాభావేన అధ్యయనసిద్ధస్వాధ్యాయలబ్ధవిద్యత్వం. న చ తేషాం విద్యాఙ్గభూతకర్మానుష్ఠానయోగ్యత్వం- అగ్నినిష్పత్త్యనుపపత్తేః. "వసన్తే బ్రాహ్మణోఽగ్నీనాదధీత గ్రీష్మే రాజన్య ఆదధీత శరది వైశ్య ఆదధీతే"తి త్రైవర్ణికవిషయాధానవిధిః కథం దేవానధికరోతి. అత్రార్థజ్ఞానస్యచానధికారోఽధికరణసిద్ధః-దేవానాం దేవర్షీణాం చ మూలభూతఋష్యన్తరాభావాదత్రార్థజ్ఞానతయా చానధికారః. అగ్నిష్టోమాదీనామగ్నిష్టోమాదిదేవతాఽభావాదగ్న్యాద్యుద్దేశేన హవిః ప్రక్షేపానుపపత్తిశ్చేతి. ఉచ్యతే-సత్యముపనయనాభావాత్ స్వాధ్యాయవిద్యానధికారః - తస్యాధ్యయనాఙ్గత్వాత్, యజ్ఞాదికర్మబ్రహ్మోపాసనయోరఙ్గత్వాభావాత్, అధ్యయనాభావేఽపి దేవతానాం

౨౭॥ సూ. ॥విరోధః కర్మణీతి చేన్నానేకప్రతిపత్తేర్దర్శనాత్॥ దేవాదీనాం విగ్రహాదిమత్త్వాభ్యుపగమే కర్మణి విరోధః ప్రసజ్యతే-బహుషు యాగేషు యుగపదేకస్యేన్ద్రస్య విగ్రహవత్త్వే *అగ్న ఆగచ్ఛ *ఇన్ద్రాగచ్ఛ హరివ ఆగచ్ఛేత్యాదినా ఆహూతస్య తస్య సన్నిధానానుపపత్తేః. దర్శయతి చాగ్న్యాదీనాం తత్ర తత్రాగమనం *కస్య వాహ దేవా యజ్ఞమాగచ్ఛన్తి కస్య వా న బహూనాం యజమానానాం యో వై దేవతాః పూర్వం పరిగృహ్ణాతి స ఏనాః శ్వోభూతే యజత ఇతి. అతో విగ్రహాదిమత్త్వే కర్మణి విరోధః ప్రసజ్యత ఇతి చేత్. తన్న- (అనేకప్రతిపత్తేర్దర్శనాత్) దృశ్యతే హి సౌభరిప్రభృతీనాం శక్తిమతాం యుగపదనేకశరీరప్రతిపత్తిః....

సుకృతప్రకర్షేణ పూర్వజన్మవిశేషాధీతస్వాధ్యాయతదర్థస్మరణోపపత్తేశ్చ. పిశాచాదయోఽపి హి పూర్వజాతిం స్మరన్తి - కింపునర్దేవా దేవర్షయశ్చ. న చోపనయనవిరహాచ్ఛూద్రాదివద్విద్యాకర్మణోరనధికారః - శూద్రాదీనామపి ఉపనయనవిరహప్రయుక్తత్వాభావాదనధికారస్య. స ఖలు తేషాం సామర్థ్యాభావాత్స్మృతిశాస్త్రనిషేధప్రయుక్తః. దేవతానాం హి విద్యాకర్మణీ న క్వచిత్ప్రతిషిద్ధే, ప్రాక్తనజ్ఞానాప్రమోషాత్సామర్థ్యం చ స్థితం. న చాత్రైవర్ణికత్వాదగ్న్యర్థానాభావాదత్రాగ్న్యసాధ్యతయా చ విద్యాఙ్గకర్మానధికారః - మనుష్యకర్తృకాధానస్యైవ త్రైవర్ణికత్రాగ్న్యసాధ్యయాధికారిత్వనియమాత్. కిమత్ర నియామకమితి చేత్- *దేవా వై సత్రమాసత *విశ్వసృజః ప్రథమాస్సత్రమాసతేత్యాదిశ్రుతిభిర్దేవాదీనాం క్రత్వనుష్ఠానదర్శనాత్, విశేషత ఇన్ద్రాదీనాం వృత్రవధాదిజనితకలుషశోధనాయ క్రత్వనుష్ఠానస్మరణాచ్చేతి బ్రూమః. యద్వా - బ్రాహ్మణ్యాదికం దేవతాదీనామపి అదృష్టవిశేషసంబన్ధరూపం- న తు జాతిరూపం బ్రాహ్మణాదిభిర్బ్రాహ్మణ్యాదిషూత్పత్తిమాత్రం వా- అన్యథా ఆదికాలే బ్రహ్మణో ముఖబాహూరుప్రభవానాం పశ్చాద్విశ్వామిత్రప్రభృతీనాం చ బ్రాహ్మణ్యాద్యభావప్రసఙ్గాత్. సన్తానవిశేషప్రసూతత్వం చ తాదృగదృష్టవత్త్వసూచకం- సన్తానవిశేషోత్పత్తేః ప్రకృష్టాదృష్టకార్యత్వాత్, అలౌకికప్రకర్షవిశేషకారణత్వాచ్చ. ఈదృశం బ్రాహ్మణ్యాదికం దేవతాస్వపి సంభవతి. అవగమ్యతే చ తత్ - వాజపేయం ప్రకృత్య * తం బృహస్పతిరుదజయత్తేనాయజత తేనేన్ద్రమయాజయదితి బృహస్పతినేన్ద్రేణ చ వాజపేయస్యానుష్ఠితత్వముక్త్వా తత ఏవ హేతోః *స వా ఏష బ్రాహ్మణస్యైవ రాజన్యస్య చ యజ్ఞ ఇతి వాజపేయస్య బ్రహ్మక్షత్రాధికారత్వముచ్యమానం బృహస్పతేర్బ్రాహ్మణ్యమిన్ద్రస్య క్షత్రత్వమపి హ్యవగమయతి. *బ్రహ్మ బృహస్పతిః క్షత్రమిన్ద్ర ఇతి చ శ్రూయతే. తథా *మరుతో వై దేవానాం విశ ఇతి మరుతో విశ శ్శ్రూయన్తే. అతో దేవతావిశేషాణాం బ్రహ్మక్షత్రవిడ్విభాగసిద్ధేరగ్నిసంబన్ధోఽయుక్తః. విద్యానుగ్రాహకం బ్రహ్మచర్యాదికం చ దేవానాం శ్రూయతే *ఏకశతం హ వై వర్షాణి మఘవాన్ ప్రజాపతౌ బ్రహ్మచర్యము వాసేత్యాదిషు. అతో విద్యాఙ్గకర్మగుణపౌష్కల్యాత్సామర్థ్యం సిద్ధం. న చ యష్టవ్యదేవతాన్తరాభావాద్యజనానుపపత్తిః-అగ్నీన్ద్రాదిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తానాం జ్ఞానశక్త్యైశ్వర్యవిశేషాణాం నిరుపాధికాశ్రయతయా తచ్ఛబ్దవాచ్యస్య పరమాత్మనోఽవ్యవధానేన దేవతాభిరారాధ్యత్వాత్. అగ్నీన్ద్రాదీనాం తు తత్తద్యజ్ఞభాగభాగిత్వం స్వారాధనప్రీతేన భగవతా దత్తం- న తు స్వాభావికం- యథోక్తం భగవతా వ్యాసేన కృష్ణద్వైపాయనేన మోక్షధర్మే యజ్ఞాగ్రహరాధ్యాయే * తతస్తే విబుధాస్సర్వే బ్రహ్మా తే చ మహర్షయః। వేదదృష్టేన విధినా వైష్ణవం క్రతుమాహరన్। తస్మిన్ సత్రే తదా బ్రహ్మా స్వయం భాగమకల్పయత్। దేవా మహర్షయశ్చైవ సర్వే భాగానకల్పయన్। తే కార్తయుగధర్మాణో భాగాః పరమసత్కృతాః। ప్రాపురాదిత్యవర్ణం తం పురుషం తమసః పరమిత్యవ్యవధానేన భగవతో యష్టవ్యత్వముక్తం. తత్ర భగవద్వచః *యేన యః కల్పితో భాగస్స తథా సముపాగతః। ప్రీతోఽహం ప్రదిశామ్యద్య ఫలమావృత్తిలక్షణం। తత్ర *యజ్ఞైర్యే చాపి యక్ష్యన్తి సర్వలోకేషు వై సురాః। కల్పయిష్యన్తి వో భాగాంస్తే నరా వేదకల్పితాన్। యో మే యథా కల్పితవాన్ భాగమస్మిన్ మహాక్రతౌ। స తథా యజ్ఞభాగార్హో వేదసూత్రే మయా కృత ఇత్యత్ర భగవతా యజ్ఞభాగభాక్త్వం దేవానాం దత్తమితి స్పష్టతరం. అతో దేవానాం కర్మానధికారాభ్యుపగమేన విద్యామాత్రాధికారవాదోఽనుపపన్నః. అత స్సాఙ్గబ్రహ్మవిద్యోపసంహారసామర్థ్యం దేవాదీనామస్తీతి సిద్ధం దేవానాం బ్రహ్మవిద్యాధికారిత్వమ్. ....

౨౭॥ సూ. ॥విరోధః కర్మణీతి చేన్నానేకప్రతిపత్తేర్దర్శనాత్॥ విగ్రహాభ్యుపగమే తద్వదాగ్నేయాదికేఽప్యాహ్వానాగమనే చాభ్యుపేయే- తథా యుగపదనేకకర్మస్వాహ్వానే విరోధః- శరీరాధీనత్వాదాగమనస్యేత్యర్థః. ఆగమనమాత్రే ప్రామాణికే సతి హి తద్యౌగపద్యే విరోధ ఇత్యాగమనే ప్రమాణమాహ (దర్శయతి చేతి) నేత్యాదికం వ్యాచష్టే (తన్నేతి) *దర్శనాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (దృశ్యతే హీతి) *ఆత్మనో వై శరీరాణి బహూని మనుజేశ్వర। యోగీ కుర్యాద్బలం ప్రాప్య తైశ్చ సర్వాం మహీం చరేదితి భారతవచనాది ద్రష్టవ్యం. యోగ్యానుపలబ్ధిస్తు మన్త్రార్థవాదాదిభిర్న సమ్భవతీతి శక్తివిశేషైర్దేవానామపి సంభవతీతి న విరోధ ఇతి భావః. నను యది దేవా ఇహ గత్యహావిరదన్తి-తర్హ్యన్యత్ర మన్త్రార్థవాదప్రతిపన్నమగ్నేర్హవ్యవాహత్వం భజ్యేత. అవగమ్యతే చ తత్ *హవ్యవాడగ్నిరజరః పితా న ఇతి *అవాడ్ఢవ్యాని సురభీణి కృత్వా ప్రాదాః పితృభ్యస్స్వధయా తే అక్షన్నితి *అగ్నే వహ యోషాం సోత్రాతర ఆసన్ తేదేవేభ్యో హవ్యం వహ స్వః శ్రాణయ న్తైత్యాదిషు. ఇహ ప్రతీక్షస్య హవిషో లోకాన్తర ప్రాప్తిశ్చ శ్రూయమాణాఽనుపపన్నా- అగ్నిహోత్రాహుతీ ప్రకృత్య * తే వా ఏతే ఆహుతీ హుతే ఉత్క్రామతః తే అన్తరిక్షమావిశతః తే అన్తరిక్షం తర్పయతః తే దివమావిశతః తే దివం తర్పయతః తే తత ఆవర్తేతే తే ఇమామావిశత ఇతి. స్మర్యతే చ *అగ్నౌ ప్రాస్తాహుతిస్సమ్యగాదిత్యముపతిష్ఠతే। ఆదిత్యాజ్జాయతే వృష్టిర్వృష్టేరన్నం తతః ప్రజా ఇతి.

౨౮॥ సూ. శబ్దఇతిచేన్నాతఃప్రభవాత్ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం॥ విరోధఇతివర్తతే. మాభూత్కర్మణివిరోధోఽనేకశరీరప్రతిపత్తేః. శబ్దేతువైదికేవిరోధఃప్రసజ్యతే - అనిత్యార్థసంయోగాత్. విగ్రహవత్త్వేహిసావయవత్వేనేన్ద్రాదేరర్థస్యానిత్యత్వమనివార్యం - తతోదేవదత్తాదిశబ్దవదిన్ద్రాద్యర్థజన్మనః ప్రాగ్వినాశాదూర్ధ్వం,చేన్ద్రాదిశబ్దానాంవైదికానామర్థశూన్యత్వమనిత్యత్వంవావేదస్యస్యాదితిచేత్.

*తతఆవర్తతఇతిఇహహవిషోరావృత్తిశ్చానుపపన్నా- కథందేవైర్భక్షితస్యావృత్తిః. ప్రత్యక్షేణహవిషోహవిషస్తథందేవైర్భక్ష్యమాణత్వంచయుక్తమితి. ఉచ్యతే -*అవాఙ్మావ్యానిసురభీణికృత్వాప్రాదాఇతిశ్రవణాదగ్నినాపరిణామ్యమానస్యహవిషఃసూక్ష్మంరూపంనివృత్తమితి. తత్కథంనిద్వృతఇత్యభ్యుపేత్యం- శ్రేయసఃసాధనత్వవత్. తచ్చదేవానామిచ్ఛావశాదతిపవర్ధతే-తథాహిబ్రాహ్మణం*యదక్షైవదేవాహవిర్గృహ్ణన్తిసైత్యల్పముఖస్యకామాయహవిరిమపితద్గిరిమాత్రం వర్ధయన్తఇతి. అతోఽపరిమితత్వేనకించిద్భుజ్యతేకించిన్నీయతఇతిసర్వవాక్యానుగుణ్యేనకల్ప్యం. యద్వా - ఇహాసన్నిధానాయాంపిహవిర్గృహీత్వా స్వస్థానంగత్వాభుఞ్జతాం- కోబాధః. హవిషోరిహావృత్తిర్నామతత్ఫలభూతవృష్ట్యాదేరిహసంభవఉపచారాదుక్తిః. యద్వా- *ఇన్ద్రాగచ్ఛహరివఆగచ్ఛమేధాతిథే *అగ్నిమగ్నఆవహసోమమావహేతియేష్విష్ట్యాదికర్మసుదేవతాహ్వానతదాగమనేశ్రూయేతే- తేష్వేవతత్స్వీకారిత్వమితిరపిసం- అన్యత్ర, త్వగ్నిర్విష్ణువిషఉన్నయనమితివిభాగః. *తేవాఏతేఅనులీహుతేఉత్క్రామతఇతివాక్యమపిహ్వానాభావాత్రాత్రౌహుతవిషయం- నత్వత్ర దేవతాహ్వానాగమనే. ననుతత్రాపిసాయంయాగప్రాతర్యాగసంజ్ఞానాందేవానామాగమనంశ్రూయతే * సాయంయాగాన్వాసక్తాదేవాః ప్రాతర్యాగాణాత్మాగ్నిహోత్రిణోగృహమాగచ్ఛన్తీతి. సత్యం- తేతునాగ్నిహోత్రాహుతిభోక్తారః-*సజూర్దేవైస్సాయంయావభిరితిసాయంసంప్రతిసజూర్దేవైఃప్రాతర్యావభిరితిప్రాతఃయేదైవదేవాఃసాయంయావానోయేచప్రాతర్యావాణస్తానేవోభయాంస్సర్వయతీతిసంహర్తృసమాత్రత్వప్రతిశ్రవణాత్తేషాం. తత్ తహవిర్భోక్తృత్వంతుసూర్యాదీనామేవ-నచతత్రసూర్యాదీనామాహ్వానం. అతోదేవతాహ్వానవత్సుకర్మస్వేవహవిర్భక్షణంఅన్యత్రహవిషఉన్నయనమితివిభాగఉపపన్నః. అతోఽగ్నేర్హవ్యవాహత్వశ్రుతిరాహుత్యోరుత్క్రమణశ్రుతిః *ఉగ్నౌప్రాస్తాహుతిస్సమ్యగాదిత్యముపతిష్ఠతఇతిస్మృతిశ్చ చరితార్థా. అతోఽనేకశరీరప్రతిపత్త్యాదేవానాంసన్నిధానాన్నకర్మణివిరోధః.—— ఇతరాస్తు *కతిదేవాఇత్యుపక్రమ్య *త్రయశ్చత్రీచశతా త్రయశ్చత్రీచసహస్రేతినిరుచ్య *కతమేతఇత్యస్యాంపృచ్ఛాయాం *మహిమానఏవైషామేతేత్రయస్త్రింశత్త్వేవదేవాఇతినిర్వచనశ్రుతిరేకైకదేవతాయాఅనేకరూపతాయాంప్రమాణత్వేనోపన్యస్తా. అత్రత్రయస్త్రింశతాందేవానాంప్రాధాన్యమితరేషాంతద్గుణభావశ్చప్రతీయతే- *మహిమానఏవైషామేతఇతిహిశ్రూయతే. మహిమశబ్దస్యశరీరవాచిత్వేనప్రసిద్ధ్యభావాత్ఏతఇతిచనశరీరమాత్రనిర్దేశః- అపితుసశరీరచేతనవ్యపదేశః-*కతిదేవాఇత్యుపక్రమస్థదేవశబ్దసామానాధికరణ్యాదేతఇతిపదస్య- నహిదేవశబ్దోదేహమాత్రపరః. నచదేవశబ్దనిర్దిష్టదేవాఃజీవాన్తరాణాంశరీరభూతాః- శరీరలక్షణస్యసర్వథాఽనుపపత్తేః. *కతమఏకోదేవఇతిపృష్ట్వా *ప్రాణఇతిప్రతివచనవాక్యేపిప్రాణశబ్దోనప్రసిద్ధప్రాణపరః-అపితుపరమాత్మపరః. అతోఽస్యాఃశ్రుతేరేకైకదేవతాయాఅనేకరూపతాప్రతిపాదకత్వానుపపత్తేఃస్మృత్యనుగ్రాహ్యత్వమత్రనైషాశ్రుతిరనుదాహృతా. వ్యాఖ్యాతృభిస్తు *అనేకప్రతిపత్తేరిత్యస్యశబ్దస్యయుగపదనేకార్థోపలబ్ధిసామర్థ్యపరత్వేనవ్యాఖ్యాతత్వేపి * అగచ్ఛన్తీతిశ్రుత్యుదాహరణస్వారస్యానుగుణం అనేకశరీరప్రాప్తిపరతయావ్యాఖ్యాతమ్. ....

———

౨౮॥ సూ. శబ్దఇతిచేన్నాతఃప్రభవాత్ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం॥ శబ్దేశబ్దంబిభర్తి(వైదికఇతి)అనిత్యేత్యంహేతుమాహ (అనిత్యార్థసంయోగాదితి) హేత్వర్థంవివృణోతి (విగ్రహవత్త్వేహీతి) (అర్థశూన్యత్వమనిత్యత్వంవేతి) దేవదత్తాదివినాశేదేవదత్తాదిశబ్దస్యేవానర్థకత్వం. అనిత్యత్వం- అనుచ్చార్యమాణత్వం. నిత్యత్వేఽర్థశూన్యత్వం - విగ్రహాదిమదిన్ద్రాద్యర్థస్యయావచ్ఛబ్దభావిత్వాభావాత్ అర్థవత్త్వేఽనిత్యత్వం వా- శబ్దస్యయావదర్థభావిత్వాదర్థానాంచానిత్యత్వాదిత్యర్థః. ననుకథమర్థశూన్యత్వంశబ్దానాం- అతీతానాగతభూతభవిష్యదాదయశ్శబ్దాఃస్వార్థసమకాలత్వాభావేప్యర్థవన్తఏవ. నహితేషాంకదాచిదప్యర్థసమకాలత్వసంభవః - నచతేషామర్థశూన్యత్వం. యథానిష్పన్నస్తీర్నోచ్చారితోఽపిమనుశబ్దోదేశప్రకర్షాదర్థవాన్భవతి- ఏవమిన్ద్రాదిశబ్దాశ్చేన్ద్రాదివ్యక్తీనాంకాలవిప్రకర్షేప్యర్థవన్తఃకస్మాన్నభవన్తి - క్వచిత్కదాచిదర్థస్యప్రామాణికత్వంహిశబ్దస్యార్థవత్త్వనిబన్ధనమితి. ఉచ్యతే- అనభిజ్ఞాభవన్తోభాష్యహృదయస్య- యఏవంపరిచోదయన్తి. ఏతదభిప్రాయకరణాయహిశబ్దెనువైదికఇతివిశేషితంసూత్రంపదం,- ఇహాపీన్ద్రాదిశబ్దానాంవైదికానామిత్యుక్తం,. అయమభిప్రాయః - *ఇన్ద్రాగచ్ఛహరివఆగచ్ఛేత్యాదికమ్మన్త్రజాతంవైదికకర్మసువినియుజ్యతే- తత్రపూర్వస్యేన్ద్రవ్యక్తౌవినష్టాయామిన్ద్రశబ్దవాచ్యవ్యక్త్యభావాత్పశ్చాత్త్యయజ్ఞకర్మణ్యాగమనాభావాత్ *ఇన్ద్రాగచ్ఛేత్యాదిశబ్దానాముచ్చార్యమాణానామర్థశూన్యత్వంఅనుచ్చార్యమాణత్వంవాస్యాదితి. ఇన్ద్రవ్యక్త్యన్తరేణార్థవత్త్వమితిచేత్. తద్వ్యక్త్యన్తరంపూర్వవ్యక్తిసమానాకారాయామ్భవత్యాక్రమవిభూతికంవా - నవా. ప్రథమమనుపపన్నం - స్రష్టుస్స్వాతన్త్ర్యస్యానివార్యత్వాత్ సమానసృష్టినియమానుపపత్తేః వైరూప్యసమ్భవాత్. తతశ్చాన్యాకారవాచినామిన్ద్రాదిశబ్దానాంప్రవృత్త్యాకారాన్తరస్యనిమిత్తత్వాభావాదర్థశూన్యత్వమవర్జనీయం. ద్వితీయేతు యావద్వ్యక్తిరిన్ద్రశబ్దవిషయత్వేనాభిమతాస్యాత్ - తస్యాంవ్యక్తౌతచ్ఛబ్దప్రవృత్తినిమిత్తస్యకస్యచిదభావాదేవతద్వాచకతయాఽర్థశూన్యత్వం. తథాపిస్రష్టృపురుషబుద్ధ్యధీనసఙ్కేతవశాత్ప్రయోగశ్చేత్ - శబ్దసఙ్కేతగోచరస్యార్థస్యసఙ్కేతయితృపురుషబుద్ధ్యగోచరత్వేనసఙ్కేతానుపపత్తేః దేవదత్తాదిశబ్దానా

తన్న-(అతః ప్రభవాత్)అస్మాదిన్ద్రాదిశబ్దాదేవపునఃపునరిన్ద్రాద్యర్థస్య ప్రభవాత్. ఏతదుక్తంభవతి- నహీందే వదత్తాదిశబ్దవదిన్ద్రాదిశబ్దా వైదికావ్యక్తివిశేషమాత్రే సఙ్కేతపూర్వకాః ప్రవృత్తాః-అపితుస్వభావతఏవగవా దిశబ్దవదాకృతివిశేషవాచిత్వేన. తతశ్చైకస్యామిన్ద్రవ్యక్తౌవినష్టాయాంమతఏవ వైదికాదిన్ద్రాదిశబ్దాన్మనసివిపరివర్త మానాదవగతతద్వాచ్యభూతేన్ద్రాద్యర్థాకారో ధాతా తదాకారమేవాపరమిన్ద్రం సృజతి- యథాకులాలో ఘట శబ్దాన్మనసివిపరివర్తమానాత్తదాకారమేవ ఘటమితి.కథమిదమవగమ్యతే.(ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం)శ్రుతిస్మృ తిభ్యామిత్యర్థః.శ్రుతిస్తావత్ * వేదేన నామరూపే వ్యాకరోత్సతాసతీప్రజాపతిరితి-తథా *సభూరితివ్యాహరత్ సభూ మిమసృజతసభువఇతివ్యాహరత్ సోన్తరిక్షమసృజతేత్యాది- వాచకశబ్దపూర్వకం తత్తదర్థసంస్థానంస్మరంస్త త్తత్సంస్థానవిశిష్టంతంతమర్థంసృష్టవానిత్యర్థః. స్మృతేరపి *అనాదినిధనాహ్యేషావాగుత్సృష్టా స్వయంభువా। ఆదౌ వేదమయీ దివ్యా యతస్సర్వాః ప్రసూతయఇతి * సర్వేషాంతుసనామాని కర్మాణిచపృథక్పృథక్। వేదశబ్దే భ్యఏవాదౌపృథక్సంస్థాశ్చనిర్మమఇతి-సంస్థాః-సంస్థానాని. రూపాణీతియావత్. తథా* నామరూపంచభూతా నాంకృత్యానాంచప్రపఞ్చనం। వేదశబ్దేభ్యఏవాదౌదేవాదీనాంచకారసఇతి. అతోదేవాదీనాంవిగ్రహవత్త్వేపి వైదికశబ్దానామానర్థక్యం, వేదస్యాదిమత్త్వం,చనప్రసజ్యతే..........

మిన్ద్రాదిశబ్దానాం పురుషాన్తరబుద్ధిసాపేక్షప్రవృత్తిత్వాద్వేదస్యానపేక్షత్వలక్షణం ప్రామాణ్యంనస్యాత్. యది ప్రధానకాలపరమాత్మశబ్దవ దిన్ద్రాదిశబ్దా నామనాదిసిద్ధవాచిత్వమిన్ద్రాదిశబ్దానాంస్యాత్- తదా సఙ్కేతనైరపేక్ష్యేణానపేక్షత్వలక్షణంప్రామాణ్యంస్యాత్ - అతఇన్ద్రాదీనాంప్రధానాదీనా మివనిత్యత్వాభావాత్తన్నామధేయార్థశూన్యత్వాద్వాచ్యశూన్యత్వేనాపౌరుషేయత్వప్రసఙ్గోదుర్వారఇతి. * నాతఃప్రభవాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (తన్నే త్యాదినా) శబ్దాదర్థస్యోత్పత్తిః కథం - తదర్థస్యార్థశూన్యత్వానిత్యత్వపరిహారః కథమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) ధాతాతదాకారమేవేతిపదైః * సూర్యాచన్ద్రమసౌధాతాయథాపూర్వమకల్పయదితిశ్రుతిః * యథర్తుష్వృతులిఙ్గానినానారూపాణిపర్యయే। దృశ్యన్తేతానితాన్యేవతథాభా వాయుగాదిష్వితిస్మృతిశ్చస్మార్యతే. కీదృశస్యేన్ద్రస్యాకారస్మారకతయాహేతుత్వం. తదేవస్పష్టీకృత్యవిశదయతి (యథేతి) మనసివిపరివర్త మానత్వం - ఆలోచ్యమానత్వం. (శ్రుతిస్మృతిభ్యామితి) ప్రత్యక్షాగ్రాహ్యోవేదః ప్రత్యక్షశబ్దవాచ్యః - స్వానురూపవేదానుమాపికా స్మృ తిరనుమానశబ్దవాచ్యేత్యర్థః. సతాసతీ- విపరీతరూపేవ్యాకరోత్- విభిధమకరోదిత్యర్థః.——— వర్ణాస్తునిత్యాచ్ఛబ్దాజ్జగతఃప్రభవానుపపత్తేరనిత్యవ ర్ణాత్మకానిత్యశబ్దస్ఫోటపక్షత్వేకదేశమతేనోపన్యస్యపదస్యవర్ణానాంనిత్యత్వంప్రసాధ్యవర్ణానిత్యత్వేపితద్గతజాత్యానంబన్ధగ్రహణాదికంజగతస్త త్ప్రభవాదికంచోపపన్నమిత్యుక్తం. తదయుక్తం- ఇహానుపయోగాద్విరోధాచ్చ. తథాహి- నతావచ్ఛబ్దోజగదుపాదానం- బ్రహ్మోపాదానత్వా భ్యుపగమాత్. నిమిత్తత్వంచనవర్ణవత్సూత్రాదివత్కారకతయా- కింతుబుద్ధిస్థత్వాదర్థస్మారకతయా. తత్రచ ధర్మాధర్మయోరనిత్యయోరపినిమిత్తత్వసిద్ధేర్న నిత్యత్వమభ్యుపేయం. వర్ణసూత్రాదీనాంచానిత్యానామపినిమిత్తత్వందృశ్యతే. కింకార్యమాత్రస్యానిత్యాదుత్పత్తిరనుపపన్నా-ఉతజగద్రూ పకార్యవిశేషస్య నప్రథమః-వర్ణసూత్రాదీనాంఘటాదికారణత్వదర్శనాత్. నద్వితీయః-ధర్మాధర్మయోర్జగన్నిమిత్తత్వాభ్యుపగమాత్.ఏవంసత్రయో పకారకాణామప్యనిత్యానాంకారణత్వంయదాసంభవతి - తదాస్మర్యమాణతయోపకారకాణాంశబ్దానామనిత్యత్వేపికారణత్వసంభవఃకింపునర్వా చ్యమస్థ్నః. అతోనిత్యత్వస్యానుపయోగాత్స్ఫోటవాదోనప్రస్తోతవ్యః- దూరేతస్యనిరసనీయతా. వర్ణానాంచనిత్యత్వసమర్థనమతఏవనిష్ఫలం. కించ- నిత్యానామపివర్ణానాం నవర్ణత్వాకారేణార్థవాచిత్వం - కింత్వానుపూర్వీవిశేషవిశిష్టపదవాక్యరూపేణ. విభుతయానిత్యతయాచదేశతఃకాలతశ్చక్ర మరహితానామానుపూర్వ్యస్యోచ్చారణనిబన్ధనత్వాత్తస్యచక్షణభఙ్గురత్వాదర్థావబోధం ప్రయోజనముపేత్యవర్ణనిత్యత్వసాధనంతద్గతజాత్యవస్థానవ చనంచవిఫలం-అర్థావబోధకస్యానిత్యత్వస్థితేః. యథోదకాహరణరూపం ప్రయోజనముపేత్యపృథివీస్థిరత్వసమర్థనంపృథివీత్వజాత్యవస్థానవచనం నోపయుజ్యతే - పృథివ్యాఘటరూపేణోదకాహరణసాధనత్వాత్ప్రాగ్వాదయవరచనావిశేషలబ్ధరూపస్యఘటస్యచానిత్యత్వాత్. తద్వత్. కించ- వర్ణానాంనిత్యత్వంనామనిమప్రళయావస్థాయిత్వం- ఉతోభయావధిరాహిత్యం. ప్రథమేపూర్వోక్తంవైయర్థ్యంస్థితం - పృథివ్యాఆప్రళయావ స్థాయిత్వసమర్థనస్యఘటేనోదకాహరణేఽనుపయోగాత్. ద్వితీయేశబ్దగుణకాకాశసృష్టిప్రళయశ్రుతివిరోధః. వర్ణానిత్యత్వేభ్యుపగమ్యమానేపితద్గ తజాత్యభ్యుపగమోప్యనుపపన్నః- కృత్స్నవ్యక్త్యనవస్థానేజాత్యవస్థానానుపపత్తేః. మహాప్రళయేకతిపయవ్యక్త్యవస్థానంతుకారణవాక్యవిరుద్ధం-*సదే వసోమ్యేదమగ్రఆసీదేకమేవాద్వితీయమితిహిశ్రుతిః. అవధారణద్వితీయనిషేధౌకథంకతిపయవ్యక్త్యవస్థానంజాత్యవస్థానంచసహేతే. కించ- వర్ణ నిత్యత్వాదికంకింబోధకత్వోపయోగితయాసమర్థ్యతే- కింవాజగత్ప్రభవోపయోగితయా. ప్రథమేవర్ణనిత్యత్వాదికంసర్వమపి *అథాతోబ్రహ్మ జిజ్ఞాసేత్యత్రైవవక్తవ్యం - అనవబోధకత్వస్యశాస్త్రానారమ్భహేతుత్వాత్. ద్వితీయేచజన్మాదిసూత్రేతత్సర్వంసమర్థనీయం - లక్షణసిద్ధ్యుపయోగి త్వాత్. కించ-వర్ణనిత్యత్వాదికంసర్వాధికరణేషు యథాకథంచిద్ఘటయితుంశక్యతే-అతఏవైతదధికరణాసాధారణార్థానుపయోగాద్విరోధాచ్చాత్ర వర్ణనిత్యత్వాదిప్రపఞ్చనమయుక్తం. *ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామితిసౌత్రపదమన్యథావ్యాఖ్యాతం- ఘటాదినిర్మాణస్యశబ్దపూర్వకత్వస్యప్రత్యక్షసి

౨౯॥ సూ. అతఏవచనిత్యత్వం॥ యతఏవేన్ద్రవసిష్ఠాదిశబ్దానాం దేవర్షివాచినాం తత్తదాకారవాచిత్వం, తత్తచ్ఛబ్దేన తత్తదర్థస్మృతిపూర్వికా చ తత్తదర్థసృష్టిః,-అతఏవ *మన్త్రకృతో వృణీతే* *నమఋషిభ్యో మన్త్రకృద్భ్యః* *అయంసోఅగ్నిరితి విశ్వామిత్రస్య సూక్తంభవతీ*త్యాదిభిర్వసిష్ఠాదీనాం మన్త్రకృత్త్వకాణ్డకృత్త్వఋషిత్వాదౌ ప్రతీయమానేపి వేదస్యనిత్యత్వముపపద్యతే. ఏభిరేవ *మన్త్రకృతో వృణీత* ఇత్యాదిభిర్వేదశబ్దైస్తత్తత్కాణ్డసూక్తమన్త్రకృతామృషీణామాకృతిశక్త్యాదికం ప్రతిపాద్య తత్తదాకారాంస్తత్తచ్ఛక్తియుక్తాంశ్చ సృష్ట్వా ప్రజాపతిస్తానేవ తత్తన్మన్త్రాదికరణే నియుఙ్క్తే- తేపి ప్రజాపతినాఆహితశక్తయస్తత్తదనుగుణం తపస్తప్త్వా నిత్యసిద్ధాన్పూర్వపూర్వవసిష్ఠాదిదృష్టాంస్తానేవ మన్త్రాదీననధీత్యైవ స్వరతో వర్ణతశ్చాస్ఖలితాన్పశ్యన్తి - అతశ్చ వేదానాం నిత్యత్వమేషాం చ మన్త్రకృత్త్వముపపద్యతే. ....

ద్ధిత్వాత్ జగత్సృష్టావప్యేతదనుమానాదితి. తథాసతి నతయోస్సముచ్చిత్య హేతుత్వమేకసాధ్యసిద్ధ్యర్థం-జగత్సృష్టేశ్శబ్దపూర్వకత్వే అనుమానస్యైవావ్యవధానేన ప్రవృత్తేః, ప్రత్యక్షస్యవ్యాప్తిగ్రహణోపయుక్తత్వేన తచ్ఛేషభూతత్వాత్,. తతశ్చ *ప్రత్యక్షానుమానాభ్యా*మితిద్వివచనంక్లిష్టంస్యాత్-నహి దణ్డపరశుభ్యాం వృక్షశ్ఛిద్యత ఇతివ్యపదిశ్యతే- దణ్డస్యపరశూపకరణత్వాత్. అతః ప్రత్యక్షమూలానుమానాదితినిర్దేష్టవ్యం- తథావచనస్థితం. యదిక్వచిదేవమపిదృష్టం - తద్గత్యభావాత్స్యాత్ - ఇహచగత్యన్తరసంభవాదయుక్తం. కల్పాదికాలీనసృష్టేశ్శబ్దపూర్వకత్వంస్మృతిత్వాదనుమాతుం వచనశక్యం- మూకకర్తృకఘటాదిసృష్టాహేతోరనైకాన్త్యాత్. అతోయథోక్తఏవార్థః. ....

ఏవమర్థద్వారకమనిత్యత్వమాశఙ్క్య పరిహృతం-అథశబ్దద్వారకమనిత్యత్వంపరిహ్రియతే.

౨౯॥ సూ. అతఏవచనిత్యత్వం॥ ఉక్తసంగతిర్మన్త్రకృతోవృణీతఇత్యాదినాఅభిప్రేతా. (యతఏవేతి) అర్థవాదానాం ప్రతీయమానార్థతాత్పర్యమస్తిచేత్ - *మన్త్రకృత*ఇత్యాదివాక్యేష్వపి మన్త్రకృత్త్వేతాత్పర్యసమ్భవాత్ అనిత్యత్వమితిశఙ్కా. ఇన్ద్రవసిష్ఠాదిశబ్దానామాకృతివాచిత్వాత్తత్తచ్ఛబ్దేన తత్తదర్థస్మృతిపూర్వకతత్తదర్థసృష్ట్యాపరిహృతేత్యర్థః. ఉక్తశఙ్కాపరిహారపరంసూత్రంయోజనవ్యాకృతే- తేషాంమతే సూత్రస్యైవయథార్థంస్ఫుటం. శఙ్కాయాఃపరిహృతత్వంస్పష్టయతి(ఏభిరేవేతి)మన్త్రకృత్త్వంనామానధీత్యైవమన్త్రాణాముచ్చారితస్వరవర్ణతయాదర్శనం- తచ్చతత్తన్మన్త్రస్మృతిపూర్వకం ప్రజాపతినాయథాపూర్వంసృష్టైస్తత్తన్మహర్షిభిః ప్రవాహపరంపరయాగతైర్వసిష్ఠాదిభిః క్రియత ఇతివేదనిత్యత్వమన్త్రకృత్త్వావిరోధ ఇత్యర్థః. నియుఙ్క్తే-మన్త్రాదిదర్శనానుగుణం తపశ్చరతేతినియుఙ్క్త ఇత్యర్థః. అస్ఖలితాన్పశ్యన్తి- పూర్వకల్పాధీతవేదమన్త్రత్వప్రత్యభిజ్ఞాపూర్వకంపశ్యన్తి- నత్విదంప్రథమతయేత్యర్థః. శ్రుతిరపిఋషిజ్ఞానపూర్వకమేవమన్త్రాణామనుష్ఠానం దర్శయతి *యోహవా అవిదితార్షేయచ్ఛన్దోదైవతేన మన్త్రేణయజతియాజయతివాధ్యాపయతివా స్థాణుంవర్ఛతిగర్తంవాపద్యతే ప్రవామీయతే పాపీయాన్భవతి యాతయామాన్యస్యచ్ఛన్దాంసిభవన్తి అథయోమన్త్రేమన్త్రే వేదసర్వమాయురేతి శ్రేయాంశ్చభవతి అయాతయామాన్యస్యచ్ఛన్దాంసిభవన్తితస్మాదేతాని మన్త్రే మన్త్రే విద్యా*దితి. శౌనకాదిభిశ్చస్మర్యతే *దాశత్రయ్యోమధుచ్ఛన్దప్రభృతిభిర్దృష్టా*ఇతి. ఉక్తంచభగవతావ్యాసేనైవ *యుగాన్తేన్తర్హితాన్వేదాన్ సేతిహాసాన్మహర్షయః। లేభిరేతపసాపూర్వమనుజ్ఞాతాస్స్వయంభువా*. ఏవమాదిచాత్ర ప్రమాణం గ్రష్టవ్యం. నన్విత్తిహాసానామప్యపౌరుషేయత్వం వేదస్యవాపౌరుషేయత్వం ప్రసజేత్ - అస్మిన్వచనే వేదానామితిహాససహపాఠేనతుల్యయోగక్షేమత్వాదితిచేన్న- ఇతిహాసశబ్దేనవేదశబ్దాన్తర్గతానాం పురావృత్తానాంవివక్షితత్వాత్. యథా *నాతరశనాహవా ఋషయశ్శ్రమణాఊర్ధ్వమన్థినోబభూవుః* *పృథుర్వైవైన్యోభిషిచ్యత* *ఉశనావైకావ్య*-ఇత్యస్సర్వవేదసందరాదిత్యాదీనిపురావృత్తానిహిశ్రూయన్తే- తతశ్చ సేతిహాసానిత్యనేన వేదానామర్థజ్ఞానేనసహలబ్ధత్వముక్తంభవతి - అతోనప్రబన్ధవిశేషవాచకోయమితిహాసశబ్దః- అఙ్గేషుధర్మశాస్త్రాదిషుచసత్స్వపీతిహాసమాత్రోపాదానస్యప్రయోజనాభావాత్. తథాహి స్మృతౌ *ఋషీణాంనామధేయాని యాశ్చవేదేషుదృష్టయః। శర్వర్యన్తేప్రసూతానాంతాన్యేవైభ్యోదదాత్యజ* ఇతివేదదర్శనప్రదానంచస్మర్యతే. కాఠకాదిశబ్దశ్చకల్పాదావృషిభిస్తపసాలబ్ధవేదభాగానాం ప్రవక్తృత్వముఖేనాప్తి. నతావత్కఠేనాదౌప్రోక్తంకాఠకమితివేదపౌరుషేయత్వవాదినోప్యభీష్టం - ఈశ్వరప్రణీతత్వవిరోధాత్. అథకాఠకాదిసమాఖ్యాః ప్రవచననిమిత్తాః. న- ఇదానీంతనప్రవక్తృసంజ్ఞాభిశ్చవ్యపదేశప్రసఙ్గాత్, కఠాదిభ్యఃపూర్వపురుషసంజ్ఞాభిశ్చసమాఖ్యాప్రసఙ్గాత్,. పూర్వేత్వనేకశాఖాధ్యాయినః- కఠాదయస్త్వేకశాఖాధ్యాయిన ఇతితన్నామ్నాసమాఖ్యానమితినవాచ్యం-సర్వేషాంతత్పూర్వపురుషాణాంబహుశాఖాధ్యాయిత్వనియమస్యాప్రామాణికత్వాత్, దృష్టవిపర్యయేణకల్పనానుపపత్తేశ్చ. అథకల్పాదిషుప్రథమప్రవచననిబన్ధనాః కాఠకాదిసమాఖ్యాః. తన్నిబన్ధనత్వంచజగన్నిత్యత్వవాదేఽనుపపన్నం- ప్రథమప్రవచనాసమ్భవాత్. అతః కాఠకాదిసమాఖ్యాన్యథాఽనుపపత్తిశ్చమహర్షీణాంతపసాదృష్టవేదభాగత్వేప్రమాణం. ఏవం *యోవైవేదాంశ్చప్రహిణోతి* *బ్రహ్మాస్వయంభ్వభ్యానర్షత్* ఇత్యారభ్య *తపితంబ్రహ్మాయజ్ఞముపశ్యన్* *వాచావిరూపనిత్యయా* *వేదేనరూపేవ్యాకరోత్* *అనాదినిధనాహ్యేషా* *యాశ్చవేదేషుదృష్టయః* *వేదశబ్దేభ్యఏవాదౌ* *యుగాన్తేన్తర్హితాన్వేదానిత్యాదివచనైః, ఆద్యేకల్పేప్రథమంవేదోచ్చారణంయథాపూర్వక్రమవిశేషవిశిష్టం- వేదోచ్చారణత్వాత్ - ఇదానీన్తనవదిత్యాదిభిరనుమానై, రుపపత్తిభిశ్చవేదనిత్యత్వస్యప్రకమ్ప్యత్వాత్తదనురోధాయమన్త్రకృత్త్వాదిపదానిస్వార్థస్యైవవ్యాఖ్యాతాని....

అథస్యాత్ - నైమిత్తికప్రళయాదిష్వనన్తరముత్పన్నైర్వేదశబ్దైభ్యః పూర్వపూర్వవదాకృతి స్మరణేన ప్రజాపతినా దేవాదిసృష్టిరుపపద్యతాం నామ - ప్రాకృతప్రళయే తు స్రష్టుః ప్రజాపతేః, ఉత్పత్తావపి ప్రాక్తనసంస్కారాభావాత్ వినష్టత్వాత్ కథం ప్రజాపతేశ్శబ్దపూర్వికా సృష్టిరుపపద్యతే,-కథన్తరాం వినష్టస్య వేదస్య నిత్యత్వం,. అతో వేదనిత్యత్వవాదినా దేవాదీనాం విగ్రహవత్త్వాభ్యుపగమేఽపి లౌకికవ్యవహారస్య ప్రవాహానాదితా శ్రయణీయేతి. అత్రోత్తరం పఠతి.

౩౦॥ సూ. సమాననామరూపత్వాచ్చావృత్తావప్యవిరోధో దర్శనాత్స్మృతేశ్చ॥ కృతోపసంహారే జగత్యుత్పన్నే వృత్తావపి పూర్వోక్తాత్ సమాననామరూపత్వాద్దేవనకశ్చిద్విరోధః. తథాహి-సభగవాన్పురుషోత్తమః ప్రళయావసానసమయే పూర్వసంస్థానం జగత్స్మరన్ *బహుస్యామితి సఙ్కల్ప్య భోగ్యభోక్తృజాతం స్వస్మిన్ శక్తిమాత్రావశేషం ప్రలీనం విభజ్య మహదాదిబ్రహ్మాణ్డం హిరణ్యగర్భపర్యన్తం యథాపూర్వం సృష్ట్వా వేదాంశ్చ పూర్వానుపూర్వీవిశేషసంస్థితాన్ ఆవిష్కృత్య హిరణ్యగర్భాయోపదిశ్య పూర్వవద్దేవాదివాద్యాకారం జగత్సృష్టౌ తం నియుజ్య స్వయమపి తదన్తరాత్మతయాఽవతిష్ఠత్ -అతో యథోక్తం సర్వముపపన్నం. ఏతదేవ వేదస్యాపౌరుషేయత్వం నిత్యత్వం చ- యత్పూర్వపూర్వోచ్చారణక్రమజనితసంస్కారేణ తమేవ క్రమవిశేషం స్మృత్వా తేనైవ క్రమేణోచ్చార్యత్వం. తదస్మాసు సర్వేశ్వరేఽపి సమానం. ఇయాంస్తు విశేషః-సంస్కా-

---

ఉత్తరసూత్రం శఙ్కయాఽవతారయతి (అథస్యాదితి) మహాప్రళయే తత్పదర్థస్మృతిపూర్వకస్రష్టుస్సంప్రదాయప్రవర్తకస్య ప్రజాపతేస్తత్ప్రవర్తకస్య శబ్దస్య చాభావాన్న శబ్దనిత్యత్వమితి ప్రపఞ్చప్రవాహానాదిత్వమాశ్రయణీయమితి చోద్యపరిహారార్థమిదం సూత్రమిత్యర్థః

౩౦॥ సూ. సమాననామరూపత్వాచ్చావృత్తావప్యవిరోధో దర్శనాత్ స్మృతేశ్చ॥ (పూర్వోక్తాత్సమాననామరూపత్వాదేవేతి) పూర్వసూత్రవ్యాఖ్యానోక్తయా రీత్యా తత్పదైస్తత్పదార్థస్మృతిపూర్వికయా రీత్యా తత్తదాకృతివిశిష్టవస్తుస్రష్టా సమాననామరూపత్వయుక్తమితి ఫలితం-అతః పూర్వోక్తాదిత్యుక్తం ఏవకారేణ సూత్రస్థచశబ్దోఽవధారణార్థ ఇతి గమ్యతే. సమాననామరూపత్వమనుపపన్నం-తత్తత్పదస్మృతిపూర్వకత్వత్తదర్థస్రష్టురభావాదిత్యత్రాహ (తథాహీతి) స ఇతి శ్రుతిప్రసిద్ధిం ద్యోతయతి భగవానితి జ్ఞానశక్త్యాదివైచిత్ర్యం. భగవత్పురుషోత్తమశబ్దాభ్యాం *సర్వవ్యాపీచభగవాన్ *మహాన్ప్రభుర్వై పురుష ఇత్యాదిశ్వేతాశ్వతరవాక్యం స్మారితం. (శక్తిమాత్రావశేషమితి) విద్యమానస్యైవ భోగ్యభోక్తృవర్గస్య భోగ్యత్వాద్యసంభవే నష్టకల్పత్వం భోక్తృత్వాదికమితి భావః. చతుర్ముఖాదేరపి స్వతన్త్రసృష్ట్యభావమనుసన్ధాయాహ (స్వయమపీతి) *తదాన్తరాత్మామదయిత్వా న్యైదేహసంజ్ఞితాః। సర్వేషాం సాక్షిభూతోఽసౌ న గ్రాహ్యః కేనచిత్క్వచిదితి చతుర్ముఖవచనం, *సృష్టిం తతః కరిష్యామి త్వామావిశ్య ప్రజాపతే ఇతి భగవద్వచనం, *తదనుప్రవిశ్యేతి సామాన్యనిషయమం శ్రుతిం చ ప్రమాణమభిప్రేత్యాహ (తదన్తరాత్మతయేతి) అనేన చతుర్ముఖశరీరకస్య సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేస్స్రష్టృత్వసిద్ధిః (సర్వముపపన్నమితి) సమాననామరూపత్వతత్స్మృత వేదనిత్యత్వాదీని సర్వాణ్యుపపన్నానీత్యర్థః. శబ్దస్యోత్పత్తివినాశాభ్యుపగమే కథం వేదనిత్యత్వసిద్ధిరిత్యత్రాహ (ఏతదేవేతి) అపౌరుషేయాణాం పదానాం వానిత్యత్వం వేదనిత్యత్వం చేత్ కాళిదాసాదివాక్యానామపి నిత్యత్వప్రసఙ్గః. వర్ణానుపూర్వీనిత్యత్వం చేత్తదప్యనుపపన్నం- యుగపత్సర్వప్రతీయమానవ్యాపకద్రవ్యః వర్ణానాం విభుత్వాభ్యుపగమాత్ నదేశతోఽనుపూర్వీ సంభవతి- నిత్యత్వాభ్యుపగమాన్న కాలతః తస్మాదుచ్చారణగత క్రమ ఇతి నైరభ్యపేత్యం- ఉచ్చారణస్యోత్పత్తివినాశవద్దేవేతి క్రమనిత్యత్వమప్యనుపపన్నం. తస్మాత్పూర్వపూర్వోచ్చారణక్రమవిశేషాయత్తత్వాద్వేదానుపూర్వ్యాః, తేనైవ క్రమేణోత్తరోత్తరముచ్చార్యత్వం నిత్యత్వమిత్యభ్యుపగన్తవ్యమిత్యభిప్రాయేణైతదేవేత్యుక్తం. నను పూర్వానన్తాభావః పురుషకృతత్వాభావో వాస్యాదపౌరుషేయతా- ఉత్తరానన్తాభావః ఉభయథాపి నిత్యతా- క్రమవిశేషేణోచ్చార్యత్వం తు వేదస్య స్వరూపం- కథమేషామేకత్వం. సత్యం- ద్వివిధావధిద్వైధుర్యరూపనిత్యత్వమేవ వేదే వివక్షితం- తథాపి పూర్వావధినిరూపణసంప్రదాయస్యైవ నిషేధయిషితం- స్వతన్త్రపురుషబుద్ధిస్థైర్నిరసనీయత్వాత్, తన్నిరసనేన చ ప్రతికల్పం తథావిధోత్తరావధివైధుర్యసిద్ధేః. అతో వేదస్య నిత్యత్వమపౌరుషేయత్వం చైకమితి ఫలితం. తచ్చాపౌరుషేయత్వం నిత్యత్వం వా వేదక్రమవిశేషవిశిష్టోచ్చారణాత్మైవ పర్యవసితం- అపూర్వక్రమవిశిష్టోచ్చారయితృపురుషసద్భావాతిరేకేణానిత్యత్వపౌరుషేయత్వయోరభావాత్, నిత్యత్వాపౌరుషేయత్వయోస్తద్విపరీతరూపత్వాత్. యద్వా- తేనైవ క్రమేణ సర్వదోచ్చార్యమాణత్వమపౌరుషేయత్వనిత్యత్వయోస్సాధకమితి హేతుహేతుమద్భావాదభేదవ్యపదేశః. ఏవమేవ భగవతాప్యుచ్చార్యమాణత్వాద్యుగపత్ సర్వోత్పత్తిసంహారేఽపి నిత్యత్వముపపన్నమిత్యభిప్రాయేణాహ (తదస్మాస్వితి) సర్వేశ్వరోఽపి పూర్వక్రమవిశేషం స్మృత్వోచ్చారయతి చేత్ తత్సంస్కారోద్బోధాత్ పూర్వమజ్ఞత్వమస్వాధీనజ్ఞానత్వం చ స్యాదిత్యత్రాహ (ఇయాంస్త్వితి) అస్మాకం స్వోచ్చారణజనితసంస్కారసాపేక్షోచ్చారణమధ్యాపయితృసాపేక్షం - అధ్యాపయితృనిరపేక్షోచ్చారణం స్వోచ్చారణజనితసంస్కా-

రానపేక్షమేవస్వయమేవానుసన్ధత్తేపురుషోత్తమః. కుతఇదంయథోక్తమవగమ్యతఇతిచేత్తత్రాహ (దర్శనాత్స్మృతేశ్చ)దర్శనంతావత్ * యోబ్రహ్మాణంవిదధాతిపూర్వంయోవైవేదాంశ్చప్రహిణోతితస్మైఇతి. స్మృతిరపిమానవీ *ఆసీదిదంతమోభూతమిత్యారభ్య *సోఽభిధ్యాయశరీరాత్స్వాత్సిసృక్షుర్వివిధాఃప్రజాః। అపఏవససర్జాదౌతాసువీర్యమపాసృజత్ ।తదణ్డమభవద్ధైమంసహస్రాంశుసమప్రభం। తస్మిఞ్జజ్ఞేస్వయంబ్రహ్మాసర్వలోకపితామహఇతి-తథాపౌరాణికీ *తత్రసుప్తస్యదేవస్యనాభౌపద్మమజాయత। తస్మిన్పద్మేమహాభాగవేదవేదాఙ్గపారగః।బ్రహ్మోత్పన్నస్సతేనోక్తఃప్రజాస్సృజమహామతే- తథా *పరోనారాయణోదేవస్తస్మాజ్జాతశ్చతుర్ముఖఇతి-తథా *ఆదిసర్గమహంవక్ష్యఇత్యారభ్యోచ్యతే*సృష్ట్వానారంతోయమన్తస్స్థితోఽహంయేనస్యాన్మేనామనారాయణేతి । కల్పేకల్పేతత్రశయామిభూయస్సుప్తస్యమేనాభిజంస్యాద్యథాబ్జం। ఏవంభూతస్యమేదేవనాభిపద్మేచతుర్ముఖః। ఉత్పన్నస్సమయోక్తఃప్రజాస్సృజమహామతఇతి.

రసాపేక్షం- ఏతదుభయంవ్యావర్త్యతిసంస్కారానపేక్షంస్వయమేవేతి. స్వయమేవేత్యధ్యాపకోచ్చారణజనితసంస్కారాపేక్షావ్యావృత్తిః. యద్వా- సంస్కారానపేక్షం- అధ్యాపకోచ్చారణస్వోచ్చారణజనితసంస్కారానపేక్షమిత్యర్థః. స్వతన్త్రస్యేశ్వరస్యక్రమాన్తరాపాదకత్వేనపూర్వక్రమసిద్ధావుచ్చారణేకోనియామకఇత్యత్రాహ (స్వయమేవేతి) వేదాఖ్యంశబ్దరాశిం పూర్వపూర్వక్రమవిశిష్టమేవోచ్చారయేయం - నతు క్రమాన్తరంకల్పయేయమితి *బహుస్స్యామితివత్ స్వసఙ్కల్పాదేవక్రమాన్తరమవికల్పయన్యథాపూర్వమనుసన్ధత్తే- సత్యన్యపరతన్త్రతయేత్యర్థః. అనుసన్ధత్తే- జానాతీత్యర్థః. స్మరణార్థత్వేసంస్కారానపేక్షత్వవ్యాఘాతాత్. నను *సంస్కారాస్తేభవన్త్వేదాఇతిస్మృత్యావేదానామీశ్వరస్మృతివిషయత్వమవగమ్యతే. నైవం- సంస్కారశబ్దస్యస్మృతివిషయవాచిత్వాభావాత్ స్మృతేస్సంస్కారకార్యతయాతద్విషయాలక్షితలక్షణయాప్రతిపాద్యతఇతిచేత్- తర్హిప్రమాణవిరుద్ధలక్షణాయాః ప్రమాణానుసారిణీలక్షణాబలీయసీ - ఈశ్వరస్యచస్వతస్సర్వదాసమ్యక్సర్వార్థసాక్షాత్కారిత్వం * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ * పరాస్యశక్తిర్వివిధైవశ్రూయతేస్వాభావికీజ్ఞానబలక్రియాచేతిశ్రుతిసిద్ధం. జ్ఞానస్యస్వాభావికత్వం - ఇన్ద్రియాద్యనపేక్షత్వం. వివిధత్వంవిషయవైవిధ్యాత్. పరత్వం- యాథార్థ్యాపరోక్షత్వరూపప్రకర్షః. అతస్తదనుగుణలక్షణయాభావితవ్యం. తతశ్చసంస్కారాఇతి- సంస్కారబోధ్యాః. యథాపూర్వంబుద్ధిస్థాఇత్యర్థః. యద్వా- సంస్కారవత్స్వస్మిన్నవస్థితాఇత్యర్థః. నన్వీశ్వరస్యసర్వజ్ఞతయాశబ్దానాంసర్వాఅప్యానుపూర్వ్యః సదాబుద్ధిస్థాఇతిసర్వవాక్యానామనాద్యానుపూర్వీవిశిష్టతయావేదత్వంస్యాత్, పౌరుషేయాపౌరుషేయవిభాగశ్చనస్యాత్,. నైవం- ఈశ్వరస్యసార్వజ్ఞ్యాదేవసర్వవిభాగసిద్ధేః. సర్వాసామానుపూర్వీణాంతద్బుద్ధిస్థత్వేఽపియాదృశక్రమవిశిష్టశబ్దరాశేర్యాథార్థ్యంస్వరాదినియమవత్త్వందేశకాలాదినియమవత్తయైవోచ్చార్యత్వంచ-తమేవశబ్దరాశింవేదాఖ్యంమన్యాసతాదృశక్రమవిశిష్టంతమేవప్రతిబ్రహ్మాణసర్గంప్రమాణతయాప్రవర్తయతి- సత్యవ్యతిరిక్తశబ్దజాతం. అతో యాథార్థ్యనియమకోచ్చార్యత్వాభ్యాంవేదావేదవిభాగసిద్ధిః. సర్వదాపూర్వపూర్వక్రమపరామర్శసాపేక్షోచ్చారయితృకత్వంతన్నిరపేక్షవక్తృకత్వంచేతిపౌరుషేయాపౌరుషేయవైషమ్యమితినకాచిదనుపపత్తిరితి. *దర్శనాత్స్మృతేశ్చేతి సూత్రపదద్వయస్యశఙ్కామాహ (కుతఇతి) యుగపత్సర్వస్రష్టాభగవతో యథాపూర్వవేదసమ్ప్రదాయప్రవర్తకత్వేదశ్రుతిస్మృతీదర్శయతి (దర్శనంతావదిత్యాదినా) ఉదాహృతశ్రుతిస్మృతివాక్యేషుసర్వేషుచతుర్ముఖస్యభగవతాస్సృష్టత్వందృశ్యతే- వేదోపదేశస్తుకేషుచిన్నదృశ్యతే- తత్ర * అనుషఙ్గన్యాయాత్ వేదోపదేశోఽపిసృష్ట్యుపయోగిత్వాత్సిద్ధ్యతీతిభావః. సమ్ప్రదాయప్రవర్తకసద్భావమాత్రేప్రమాణంవాస్యాత్తద్వచనజాతం. ఉదాహృతవచనజాతంప్రదర్శనార్థం- అన్యాన్యపివచనాన్తరాణ్యపిఅస్మిన్నర్థేద్రష్టవ్యాని- యథా *సూర్యాచన్ద్రమసౌధాతాయథాపూర్వమకల్పయత్ దివంచపృథివీంచాన్తరిక్షమథోసువః *యథర్తుష్వృతులిఙ్గానినానారూపాణిపర్యయే । దృశ్యన్తేతానితాన్యేవతథాభావాయుగాదిష్వితిశ్రుతిస్మృత్యోస్సదాస్తసారేదస్మితత్వాత్. *హింస్రాహింస్రేమృదుక్రూరేధర్మాధర్మావృతానృతే।తద్భావితాః ప్రపద్యన్తేతస్మాత్తత్తస్యరోచతఇత్యనేనపూర్వసృష్టిసారూప్యం ప్రతీయతే. కించ-*తథాభిమానినోఽతీతాస్తుల్యాస్తేసాంప్రతైరిహ। దేవాదేవైరతీతైర్హిరూపైర్నామభిరేవచ। *యస్మిన్నోయ్యంపురాక్షేత్రేయస్మిందేశేయథాస్థితిః। తస్యతస్యానురూప్యేణప్రజాసర్గఃప్రవర్తతే।*ఋషీణాన్నామధేయానియాశ్చవేదేషుదృష్టయః।శర్వర్యన్తేప్రసూతానాంతాన్యేవైభ్యోదదాత్యజఇత్యాది. కించ- *అగ్నిర్వాఅకామయతఅన్నాదోదేవానాంస్యామితిసఏతమగ్నయేకృత్తికాభ్యఃపురోడాశమష్టాకపాలంనిరవపత్తతోవైసోఽన్నాదోదేవానామభవత్ అగ్నిర్వైదేవానామన్నాదః- తథా *ఇన్ద్రోవాఅకామయతజ్యైష్ఠ్యందేవానామభిజయేయమితిసఏతమిన్ద్రాయజ్యేష్ఠాయపురోడాశమేకాదశకపాలంనిరవపన్మహావ్రీహీణాం తతోవైసజ్యైష్ఠ్యందేవానామభ్యజయత్ ఇత్యాదినాపూర్వపూర్వాగ్నీన్ద్రాదియజనేనపాశ్చాత్యాగ్నీన్ద్రాదీనామైశ్వర్యప్రాప్తిరిత్యవగమ్యతే - ప్రథమాన్నాగ్న్యాదిశబ్దాయజమానంచేతనంనిషాధయిషితరూపేణనిర్దిశన్తి - ఇదానీమిన్ద్రశ్చపూర్వస్మాఇన్ద్రాయనిరవపదిత్యర్థః. అతఃపూర్వపూర్వాగ్నీన్ద్రాదిసరూపతయాఉత్తరోత్తరాగ్నీన్ద్రాదిసృష్టిరితిసిధ్యతే. కించ- కర్మనిధానమిష్టప్రాప్త్యనిష్టనివృత్తిఫలం- పురుషప్రవృత్తిశ్చసుఖలిప్సాదుఃఖజిహాసామూలా - రాగద్వేషావదృష్టానుమితశ్రుతసుఖదుఃఖతత్సాధనభూయిష్ఠగ్యతదుపకరణతత్త్వానవిషయా- నత్వప్రతిపన్నవిషయా. అతఃపూర్వకల్పావగతేన్ద్రాదిపదకామనాసఞ్చితధర్మఫలభోగానుగుణోత్తరోత్తరసృష్టిశ్చపూర్వసృష్టిసజాతీయాభవితుమర్హతి. అతోవేదనిత్యత్వంనామప్రత్యుచ్చారణంపూర్వపూర్వక్రమానుసన్ధానానుపూర్వీవిశిష్టతయోచ్చార్యమాణత్వం.

అతో దేవాదీనామప్యర్థిత్వసామర్థ్యయోగాద్బ్రహ్మవిద్యాయామధికారో స్తీతి సిద్ధమ్.
దేవతాధికరణం సమాప్తమ్.

3౦॥ సూ. ॥మధ్వాదిష్వసమ్భవాదనధికారం జైమినిః॥

బ్రహ్మవిద్యాయాం దేవాదీనామప్యధికారో స్తీత్యుక్తమ్. ఇదమిదానీం చిన్త్యతే యేష్వూపాసనేషు దేవతా

అర్థనిత్యత్వం నామ ప్రలయస్యానన్తరం వ్యక్తానాం పూర్వపూర్వాకారానుసదృశసంస్థానవిశిష్టత్వం. తథావిధార్థప్రతిపాదకత్వమేవ వేదస్య నిత్యార్థసంయోగః. నను ప్రలయదశాయామేకస్య ప్రతిభాతో వేదః కృతకాదవిశిష్టః స్యాత్ – ఏకస్య ప్రతిభాతః కుమారసమ్భవాదిః కృతక ఇతి చేత్. ఉచ్యతే- కృతకాదవిశిష్టత్వం వదతః కో ఽభిప్రాయః- ఏకస్య ప్రతిభాతత్వం కృతకత్వవ్యాప్తమితి వా- కృతకత్వశఙ్కాజనకమితి వా. న ప్రథమః- బహుభుస్వేషు కాష్ఠవికస్య ప్రతిపన్నే స్వార్థవ్యభిచారాత్. నహ్యత్యాకృతకః ఏకస్య ప్రతిభాతవాక్యత్వం వివక్షితమితి చేత్. కిమేకస్య ప్రతిభాతత్వం నామ ఏకస్య ప్రతిపన్నత్వం- ఉతైకస్య ప్రథమప్రతిపన్నత్వం. న ప్రథమః- దృష్టాన్తస్య సాధనవికలత్వాత్. నహి కుమారసమ్భవో ఽస్మాకమన్యేషాం చ కదాచిత్ ప్రతిపన్నః. ద్వితీయే హ్యసిద్ధిః- పఠ్యమానేషు వేదేషు హ్యేకస్య ప్రథమప్రతిపన్నత్వం నాస్తి- సర్గప్రవాహస్యానాదిత్వాత్. యస్య కల్పస్యాదౌ ప్రతిభానం ప్రథమమితి వివక్షితం - తత్పూర్వకల్పే ఽపి తేషామేవ వేదానాం ప్రతిభాతత్వాత్ ప్రాథమ్యాసిద్ధిః. తేషామేవ వేదానాం తత్పూర్వకల్పే ఽపి ప్రతిభాతత్వం వేదోచ్చారణత్వేన లిఙ్గేన సిద్ధం. ఒకీతం వేదోచ్చారణం పూర్వాధ్యయనసిద్ధక్రమవిశిష్టవిషయం- వేదోచ్చారణత్వాత్ - సంప్రతిపన్నవదితి. న చ వాక్యం వేదాః కృతకాః- కల్పాదావేకస్య ప్రతిభాతత్వాత్ - చతుర్ముఖవక్త్రైకప్రథమవాక్యవదితి. దృష్టాన్తస్య సాధనవికలత్వాత్. చతుర్ముఖస్య ప్రథమవాక్యం హి స్వతస్సర్వజ్ఞేన తదనన్తరాత్మనా జ్ఞాయతే. కల్పాదావేకస్యైవ జ్ఞస్య ప్రతిపన్నత్వం హేతురితి చేన్న- అసిద్ధేః. అసిద్ధిశ్చ యోగపద్యేన ప్రవాహతిశ్చాణ్డవాహుళ్యేన చతుర్ముఖతత్స్రష్టమహర్షి వాహుళ్యాత్. ఏకస్మిన్నణ్డ ఇతి హేతుర్విశేష్యత ఇతి చేత్- తర్హ్యేకస్మిన్నహేదివసాదావేకస్య ప్రతిపన్నత్వాదుపాధ్యాయవక్త్రైకప్రథమవాక్యవద్వేదస్యాపి కృతకత్వం కిన్న స్యాత్. దేశకాలాన్తరవర్తిపురుషప్రతిపన్నత్వాత్, తేనాప్యుపాధ్యాయేనపూర్వసిద్ధత్వేన ప్రతిపన్నత్వాచ్చ ప్రతిపక్షకృతకత్వస్య బాధితత్వాదితి చేత్-తుల్యం. తథాహి- ఏకస్మిన్నణ్డే కల్పాదావేకస్యైవ జ్ఞప్రతిపన్నత్వరూపహేతునిగ్రహః. * యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మా ఇత్యాదిశ్రుతేరితి చేత్ - తస్మై నైవ శ్రుతిర్వేదానాం పూర్వసిద్ధత్వమవగమయతీతి హేతుగ్రాహకప్రమాణేన బాధితవిషయతా స్యాత్. ఏకస్య ప్రతిభాతవాక్యత్వం కృతకత్వశఙ్కావహమితి చేత్. న- ఆప్తతయా ఽవిజ్ఞాతేన తేనైవ పురుషేణానాదిసిద్ధతయోపదిష్టవాక్యే కృతకత్వశఙ్కానుదయాత్. ఈశ్వరేణ ప్రథమస్సృష్టశ్చతుర్ముఖాదయః ప్రాచీనసుకృతాతిశయాదీశ్వరాత్ప్రాప్తయథావస్థితజ్ఞానా న్విశ్వరచనాయ నియుక్తాః. నన్వీశ్వరసిద్ధౌ వేదసంప్రదాయావిచ్ఛేదసిద్ధిః- తత్సిద్ధౌ వేదనిత్యత్వసిద్ధిః- తత్సిద్ధౌ వేదప్రామాణ్యసిద్ధిః- తత్సిద్ధావీశ్వరసిద్ధిరితి చక్రకమితి. ఏవం తర్హి పూర్వమీమాంసాయామపి వేదప్రామాణ్యసమర్థనపరే ప్రథమే ఽధ్యాయే ప్రథమపాదే బాహ్యహేతూత్థాప్రామాణ్యం నిరాకృత్య తృతీయాద్యాఽపాదాన్తర హేతూత్థాప్రామాణ్యనిరాసే క్రియమాణేత్వదుక్తం చక్రకం ప్రసజేత్. తథాహి - * సప్రతిష్ఠతు వాక్యశేషాదిత్యాదిషు *అక్తాశ్శర్కరా ఉపదధాతీత్యాది వేదవాక్యానామఞ్జనసాధనద్రవద్రవ్యవిశేషానుపస్థాపనేన సందేహాలుష్ణా ప్రామాణ్యే పూర్వపక్షిణోక్తే * తేజో వై ఘృతమిత్యాదివాక్యశేషేణ గతద్రవద్రవ్యవిశేషసిద్ధ్యా తన్నిరాసస్తథా నిరాక్రియతే- తత్ర * తేజో వై ఘృతమిత్యాదివాక్యశేషప్రామాణ్యసిద్ధౌ అక్తాశ్శర్కరా ఇత్యాదివాక్యవిశేషస్య సందేహాలుష్ణాప్రామాణ్యనిరాససిద్ధిః - తత్సిద్ధౌ కృత్స్నవేదప్రామాణ్యసిద్ధిః - తత్సిద్ధౌ కృత్స్నవేదాన్తర్గతవాక్యశేషప్రామాణ్యసిద్ధిరితి చక్రకం ప్రసజ్యత ఏవేతి. న ప్రసజ్యతే - ప్రథమే పాదే శబ్దస్య స్వతః ప్రామాణ్యసమర్థనాదపవాదహేతోశ్చాపూర్వక్రమవిశేషవిశిష్టోచ్చారయితృవిశేషరూపస్య నద్రవ్యత్వే సత్యన్యద్రవ్యమాణత్వలక్షణయోగ్యానుపలబ్ధినిరస్తత్వాద్వేదప్రామాణ్యసిద్ధౌ తదన్తర్గతవాక్యవిశేషస్యాభిధానవృత్తిః ప్రసిద్ధప్రామాణ్యవిరోధినివృత్తిమాత్రస్య వాక్యశేషాదికృత్స్నపదాన్వితవాక్యపర్యాలోచనాన్యాభిధానవృత్తిస్తథా ప్రతిభాతీ ఽపహారమాత్రస్య క్రియమాణత్వాదితి చేత్ - తదస్మత్పక్షే ఽపి సమానమితి పరితుష్యతామాయుష్మతా. యేతు *అక్తాశ్శర్కరా ఇత్యాదివాక్యమాత్రస్యాప్రామాణ్యశఙ్కా - నతు కృత్స్నవేదస్య - తావన్మాత్రస్యాపహారశ్చేతి వదన్తి - తన్మతే ఽపి ఇయమేవ ప్రతిబన్దీ - అక్తాశ్శర్కరా ఇత్యాదికతిపయవాక్యాప్రామాణ్యే న కృత్స్నప్రామాణ్యశఙ్కా హి దుర్నివారా - వేదత్వావిశేషాత్. *అక్తాశ్శర్కరా ఇతి వాక్యాప్రామాణ్యనిరాసే కృత్స్నవేదాప్రామాణ్యశఙ్కానివృత్తిః- తన్నివృత్తౌ * తేజో వై ఘృతమిత్యాదివాక్యశేషాప్రామాణ్యశఙ్కానివృత్తిః- తన్నివృత్తౌ *అక్తాశ్శర్కరా ఇత్యాదివాక్యస్య సందేహాలుష్ణాప్రామాణ్యనివృత్తిరితి పరిహారస్తుల్యః. అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ....

దేవతాధికరణం సమాప్తమ్.

3౦॥ సూ. ॥మధ్వాదిష్వసమ్భవాదనధికారం జైమినిః॥ పూర్వాధికరణే ఉపాసనసామాన్యే దేవతాసామాన్యస్యాధికారో స్తీత్యుక్తం. అథోపాసనవిశేషే దేవతావిశేషస్యాధికారో నిరూప్యత ఇతి సఙ్గతిః. ఇమమర్థమాహ (బ్రహ్మవిద్యాయామిత్యాదినా) ఇదమధికరణం న మధువిద్యామాత్రవిషయం- అపితు ద్యుశసర్వవాక్యవిషయం- అత ఏవ హి *మధ్వాదిష్వితి ఆదిశబ్దప్రయోగ ఇత్యభిప్రేత్యోక్తం (యేష్వూపాసనేష్వితి) కిం

ఏవోపాస్యాస్తేషు తాసామధికారోఽస్తి- నేతి. కిం ప్రాప్తం. నాస్త్యధికారస్తేషు మధ్వాదిష్వితి జైమినిర్మన్యతే. కుతః. (అసమ్భవాత్) నహ్యాదిత్యవస్వాదిభిరుపాస్యాఆదిత్యవస్వాదయోఽన్యే సమ్భవన్తి, - నచవస్వాదీనాం సతాంవస్వాదిత్వం ప్రాప్యంభవతి, - ప్రాప్తత్వాత్. మధువిద్యాయామృగ్వేదాదిప్రతిపాద్యకర్మనిష్పాద్యస్య రశ్మిద్వారేణ ప్రాప్తస్య రసస్యాశ్రయతయాలబ్ధమధువ్యపదేశస్యాదిత్యస్యాంశానాం వస్వాదిభిర్భుజ్యమానానాముపాస్యత్వం వస్వాదిత్వం చ ప్రాప్యం శ్రూయతే *అసౌవా ఆదిత్యో దేవమధ్విత్యుపక్రమ్య *తద్యత్ప్రథమమమృతం తద్వసవ ఉపజీవన్తీత్యుక్త్వా *సయ ఏతదేవమమృతం వేద వసూనామేవైకో భూత్వాగ్నినైవ ముఖేనైతదేవామృతం దృష్ట్వా తృప్యతీత్యాదినా. ....

మధువిద్యాదిషుయా దేవతోపాస్యా- తాసు కింతస్యా అధికారోఽస్తి- నేతి విచారః. తదర్థం *య ఏతదేవమమృతం వేదేతి యద్బ్రహ్మ్యః కింసంకోచేన వస్వాదివ్యతిరిక్తవిషయః- ఉతాసంకుచితవృత్తిరితి. కింతస్యా దేవతాయా స్తద్విద్యోపసంహారసామర్థ్యమస్తి - నేతి. కిం మధువిద్యాయాం వస్వాది దేవతామాత్రముపాస్యం- ఉత తదవస్థం బ్రహ్మేతి. కిం వసుత్వమాత్రం మధువిద్యాఫలం-ఉత బ్రహ్మప్రాప్తిపర్యన్తం వసుత్వమితి. యదా వసుత్వమాత్రంఫలం-తదా వస్వాది దేవతామాత్రస్యోపాస్యత్వేన తస్యా దేవతాయా స్తద్విద్యోపసంహారసామర్థ్యాభావాత్ యచ్ఛబ్దస్య తద్వ్యతిరిక్తవిషయత్వాత్ తత్రానధికార ఇతి. యదా బ్రహ్మప్రాప్తిపర్యన్తం వసుత్వంఫలం- తదా తదవస్థబ్రహ్మణ ఉపాస్యత్వేన తద్విద్యోపసంహారసామర్థ్యాద్యచ్ఛబ్దస్య తద్వ్యతిరిక్తవిషయత్వాభావాత్ తస్యా దేవతాయా స్తస్యాం విద్యాయామస్త్యధికార ఇతి. నను తదవస్థబ్రహ్మణ ఉపాస్యతయా సిద్ధాన్తశ్చేత్- ప్రతర్దనవిద్యాన్యాయేన గతార్థత్వాదారమ్భవైయర్థ్యం. నైవం- తత్ర ప్రతిపాద్యవిశేషస్యైవ నిరూపితత్వాత్ నహ్యత్ర స్వతస్యాం విద్యాయామధికారోఽస్తి నేతి నిరూపితం.అతోఽధికారనిరూపణార్థమారమ్భణీయత్వమితి. కించ - తత్రోపక్రమమాత్రే జీవలిఙ్గం- అవయవినో మహావాక్యస్య పరమాత్మలిఙ్గభూయస్త్వాదవయవివిరోధేఽవయవమాత్రస్య దుర్బలత్వాద్రాద్ధాన్తసిద్ధిః. ఇహ తూపసంహారమాత్రే పరమాత్మలిఙ్గం-నతు మహావాక్యరూపేఽవయవిని- అతోఽధికరణమారమ్భణీయం. నన్వేవం సత్యుపక్రమాపేక్షయోపసంహారదౌర్బల్యాత్ రాద్ధాన్తానుపపత్తేరనారమ్భణీయతా స్యాత్. నైవం - ఉపక్రమోపసంహారయోర్మిథో విరోధేనోపక్రమావగతార్థపరిత్యాగే ప్రాప్తేహి తత్ప్రాబల్యేనోపసంహారబాధః- ఇహ తూపక్రమావగతార్థపరిత్యాగహేత్వభావాన్నోపసంహారబాధః. కథంతర్హి సంశయోత్థానం. అర్థిత్వాద్యసంభవబ్రహ్మోపాసనిష్ఠత్వశ్రవణాభ్యాంసంశయః. (అసంభవాదితి) అర్థిత్వసామర్థ్యయోరితిశేషః. కర్మకర్తృవిరోధాత్ సామర్థ్యాభావ ఇత్యాహ (నహీతి) ప్రాప్తఫలత్వాదర్థిత్వాభావ ఇత్యాహ (నచేతి)ఆదిత్యవస్వాదయ ఇత్యాదిశబ్దేన మరుద్రుద్రసాధ్యావివక్షితాః. వస్వాదిత్యమరుద్రుద్రసాధ్యగణా ఏకైకం ప్రతిదిశముపతిష్ఠత్వాఆదిత్యం ప్రధానమనుభవన్తి. వస్వాదీనామేవోపాస్యత్వం వస్వాదిత్వస్యైవ ప్రాప్యత్వంచ కింశ్రూయత ఇత్యపేక్షాయాం కర్మకర్తృవిరోధం ప్రాప్తఫలత్వంచ శ్రుత్యర్థోపన్యాసేన విశదయతి (మధువిద్యాయామిత్యాదినా) (ఋగ్వేదాదీతి) *అగ్నౌ ప్రాస్తాహుతిస్సమ్యగాదిత్యముపతిష్ఠత ఇతి వచనార్థోఽభిప్రేతః.(ఆదిత్యస్యాంశానాం వస్వాదిభిర్భుజ్యమానానాముపాస్యత్వమితి)వస్వాదిభిర్భోక్తృభిస్సహ తద్భోగ్యభూతాఆదిత్యాంశాఉపాస్యా ఇత్యర్థః. నను కథంకర్మకర్తృవిరోధః- స్వాత్మవిషయమపి ధ్యానస్య స్థానం సుకరం, భూమవిద్యాధీతాయాం ప్రాణవిద్యాయాంచ కర్మకర్తృవిరోధాభావశ్చభవద్భిరుక్తః, ఉచ్యతే- నతావత్ స్మృతిసన్తతిమాత్రముపాసనం- ఘటాదిస్మృతిసంతతేరప్యుపాసనశబ్దవాచ్యత్వప్రసఙ్గాత్. అతః ప్రకృష్టవస్తువిషయస్మృతిసంతతిరేవోపాసనం. సామాద్యాశాదర్యన్తోపాసనేషు నామాదీనామన్తవత్ఫలప్రదానామపి ప్రకర్షవత్త్వంవివక్షితం. వస్వాదీనాంతు స్వస్మాత్ప్రకృష్టత్వాభావాత్ స్వాపేక్షయా ప్రకృష్టవిషయముపాసనం స్వస్మిన్కర్తుం నశక్యతే. ప్రాణవిద్యాయామప్యవస్థాభేదేనోపాస్యప్రకర్షస్సమ్భవతి- బద్ధావస్థఉపాసకః- నిరతిశయభోగ్యం ముక్తావస్థస్వరూపమప్యుపాస్యం- తచ్చ బద్ధాదతీవ ప్రకృష్టం.ఉభయవిషయపరవిద్యాస్వపి స్వాత్మాంశే కర్మకర్తృవిరోధోఽప్యవస్థాభేదేనైవ పరిహృతః. మధువిద్యాయాం తు వస్వాదీనామేవోపాస్యత్వం- నతు పరిశుద్ధావస్థానాం- అతోఽవస్థాభేదేనాస్య విరోధస్య దుర్వచత్వాత్ కర్మకర్తృవిరోధ ఇతి. యద్వా- స్వయమేవ స్వాభీష్టసంప్రదానాశక్తేన ఫలార్థినా పురుషేణోపాస్యా దేవతా స్వోపాసనప్రీతా ఫలార్థినే ఫలం దిశతి- వస్వాదీనాంతు స్వోపాసనజనితస్వప్రీత్యా స్వస్య ఫలప్రదత్వమయుక్తమితి ఉపాసనప్రీణనీయత్వాకారేణ కర్మకర్తృవిరోధః. యద్వా - ఏకస్యైవ ఫలప్రదత్వ ఫలార్థిత్వరూప ప్రకర్షాపకర్షరూపవిరోధగర్భత్వాత్ కర్మకర్తృవిరోధ ఇతి స్థితే సామర్థ్యాభావః- అతశ్శక్తత్వాశక్తత్వవిశేష ప్రీణనీయత్వ ప్రీణయితృత్వ ఫలప్రదత్వార్థిత్వరూపవిరోధగర్భత్వాత్ కర్మకర్తృవిరోధః. ఈదృశవిరోధః ప్రాణవిద్యాయామపి స్థితఏవ- అత్ర వక్ష్యమాణన్యాయోపజీవనేన పరిహార్య ఇతి. ప్రాణవిద్యాయాం బ్రహ్మాత్మకత్వేనోపాసనస్యావివక్షితత్వేపి వస్తుతో జీవాన్తర్యామిణః పరస్య ప్రీతిజననద్వారా స్వస్వార్థయజ్ఞాదేరివ ఫలప్రదత్వమిత్యేతావతా నైష మ్యం- ప్రకర్షాపకర్షగర్భకర్మకర్తృవిరోధస్య బ్రహ్మాత్మకతయా పరిహారస్తు సమానః. అతః ప్రాణవిద్యాయ్యైతన్న్యాయసాపేక్షేతి తత్ర విరోధస్యాపరిహృతత్వాత్ తన్నిబన్ధనస్యసామర్థ్యాభావస్యాత్ర పూర్వపక్షహేతుతయోపన్యాసః. ఇత్యాదినా యథోక్తార్థః శ్రూయత ఇత్యన్వయః. ....

౩౧॥ సూ. ॥ జ్యోతిషి భావాచ్చ॥ ॥ * తం దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిరాయుర్హోపాసతే ఽమృతమితి జ్యోతిషి - పరస్మిన్బ్రహ్మణి ఉపాసనం దేవానాం శ్రూయతే. దేవమనుష్యోభయసాధారణే పరబ్రహ్మోపాసనే దేవానాముపాసకత్వకథనం దేవానామితరోపాసననివృత్తిం ద్యోతయతి- అత ఏవ వస్వాదీనామనధికారః. ....

ఇతి ప్రాప్తేఽభిధీయతే.

౩౨॥ సూ. ॥ భావం తు బాదరాయణోఽస్తి హి॥ ॥ ఆదిత్యవస్వాదీనామపి తేష్వధికారభావం భగవాన్బాదరాయణో మన్యతే- అస్తి హ్యాదిత్యవస్వాదీనామపి స్వావస్థబ్రహ్మోపాసనేన వస్వాదిత్వప్రాప్తిపూర్వకబ్రహ్మప్రాప్తిసంభవః. ఇదానీం వసూనామపి సతాం కల్పాన్తరేఽపి వస్వాదిత్వప్రాప్తిశ్చాపేక్షితా భవతి. అత్ర హి కార్యకారణోభయావస్థబ్రహ్మోపాసనం విధీయతే- *అసౌ వా ఆదిత్యో దేవమధ్వి త్యారభ్య *అథ తత ఊర్ధ్వ ఉదేత్యేత్యతః ప్రాగాదిత్యవస్వాదికార్యవిశేషావస్థం బ్రహ్మోపాస్యముపదిశ్యతే- *అథ తత ఊర్ధ్వ ఉదేత్యేత్యాదినా ఆదిత్యాన్తరాత్మతయాఽవస్థితం కారణావస్థమేవ బ్రహ్మోపాస్యముపదిశ్యతే. తదేవం కార్యకారణోభయావస్థం బ్రహ్మోపాసీనః కల్పాన్తరే వస్వాదిత్వం ప్రాప్య తదన్తే కారణం పరం బ్రహ్మైవాప్నోతి. *న హ వా అస్మా ఉదేతి న నిమ్లోచతి సకృద్దివా హైవాస్మై భవతి య ఏతామేవం బ్రహ్మోపనిషదం వేదేతి కృత్స్నాయా మధువిద్యాయా బ్రహ్మోపనిషత్త్వశ్రవణాద్, బ్రహ్మప్రాప్తిపర్యన్తవస్వాదిత్వఫలస్య శ్రవణాచ్చ వస్వాదిభోగ్యభూతాదిత్యాంశస్య విధీయమానముపాసనం తదవస్థస్యైవ బ్రహ్మణ ఇత్యవగమ్యతే- అత ఏవంవిధముపాసనమాదిత్యవస్వాదీనామపి సంభవతి. ఏవఞ్చ బ్రహ్మణ ఏవోపాస్యత్వాత్ *తం దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిరిత్యప్యుపపద్యతే. తదాహ వృత్తికారః *అస్తి హి మధ్వాదిషు సంభవో బ్రహ్మణ ఏవ సర్వత్ర నిచాయ్యత్వాదితి. మధ్వధికరణం సమాప్తమ్. ....

౩౧॥ సూ. ॥ జ్యోతిషి భావాచ్చ॥ ॥ తత్ర కిమిత్యత్రాహ (దేవమనుష్యేతి) దేవా ఏవ జ్యోతిరుపాసతే-దేవా జ్యోతిరేవోపాసత ఇతి వా వాక్యభేదః స్యాత్ - తత్ర న ప్రథమః కల్పో యుజ్యతే- మనుష్యాణామనధికారప్రసఙ్గాత్. తస్మాజ్జ్యోతిరేవోపాస్యమిత్యర్థః. అన్యథా నిశేషవచనవైయర్థ్యం స్యాదిత్యభిప్రాయః. ....

౩౨॥ సూ. ॥ భావం తు బాదరాయణోఽస్తి హి ॥ ॥ అక్షరార్థమాహ (ఆదిత్యేత్యాదినా) అర్థిత్వసామర్థ్యాభావం పరిహరతి (అస్తి హీతి) స్వావస్థబ్రహ్మోపాసనశబ్దేన కర్మకర్తృవిరోధః పరిహృతః. వస్వాదిత్వస్య ప్రాప్తత్వాన్నార్థిత్వసంభవ ఇత్యత్రాహ (ఇదానీమితి) ఉపాసనస్య బ్రహ్మపర్యన్తత్వే ఫలస్య బ్రహ్మప్రాప్తిపర్యన్తత్వే చ ప్రతిపాద్యసమీహాకర్మకర్తృవిరోధాభావః, ప్రాప్తఫలత్వాభావ, శ్చ- తత్కథమిత్యత్రాహ (అత్ర హీతి) ఆదిత్యాదినామరూపవిశిష్టజీవశరీరకం బ్రహ్మ కార్యావస్థం-తదుపాసనం విహితమిత్యాహ (అసౌ వా ఇత్యాదినా) ఇదానీమాదిత్యాదినామరూపభాజోఽపి సృష్టేః పూర్వమాదిత్యాదినామరూపరహితజీవమాత్రస్యాన్తర్యామి బ్రహ్మ కారణావస్థం - తదుపాసనం విధీయత ఇత్యాహ (అథ తత ఊర్ధ్వ ఉదేత్యేత్యాదినేతి) బ్రహ్మోపాసనం విహితం చేత్ కథం తద్విరుద్ధఫలశ్రవణమిత్యత్రాహ (తదేవమితి) ఉదాహృతవాక్యే కార్యకారణావస్థాదిత్యస్యైవోపాసనం, వస్వాదిత్వమాత్రఫలప్రాప్తిః, శ్చ శ్రూయతే- నత్వాదిత్యాదిశరీరకబ్రహ్మోపాసనం, తత్ప్రాప్తిః, శ్చేత్యత్రాహ(న హ వా ఇతి) *బ్రహ్మోపనిషదం వేద - బ్రహ్మవిద్యాం వేద. బ్రహ్మోపాసనం కరోతీత్యర్థః. ఓదనపాకం పచతీతివత్. ఉపసంహరతి (అత ఏవమితి) అబ్రహ్మోపాసనపరత్వేన పూర్వైర్వ్యాఖ్యాతం- తన్మతాదస్య ప్రామాణికత్వం దర్శయతి (తదాహ వృత్తికార ఇతి). ... ...

పరే త్వన్యథా *మధ్వాదిష్వసంభవాదిత్యాదిసూత్రత్రయం *తదుపర్యపీత్యాదిభిస్సూత్రైరేకాధికరణం మన్వానా ఏవం వ్యాచక్షతే- బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవిషయేషు మధ్వాదివిద్యావిశేషేష్వర్థిత్వాద్యసంభవాత్ సర్వాసు విద్యాస్వనధికారం జైమినిర్మన్యతే. కథం క్వచిదనధికారాదన్యత్రాప్యనధికారః- న హి రాజసూయానధికారిణో బ్రాహ్మణస్య బృహస్పతిసవానధికార ఇతి శఙ్కాయామాదిత్యాదిజ్యోతిషి మణ్డలాద్యాకారత్వాద్, దేవతనేపి సతి త్రాదిశబ్దప్రయోగసద్భావాత్, అగ్న్యాదీనాం చాచేతనత్వా, న్మన్త్రార్థవాదయోరన్యపరత్వేన విగ్రహాదిమత్త్వాభావేన చ అర్థిత్వసామర్థ్యాభావా, న్నాధికారః. ఇతి సూత్రద్వయం వ్యాఖ్యాయ *భావం త్వితి తృతీయసూత్రేణ మన్త్రార్థవాదయోరపి ప్రతీయమానార్థే ప్రామాణ్యోపపాదనముఖేన అర్థిత్వాదిసద్భావాద్విద్యాధికారోఽస్తీత్యుచ్యత ఇతి. తదయుక్తం- వృత్తికారానభిమతత్వా, దధ్యాహారసాపేక్షత్వా, దపేక్షితార్థాపరిపూరణాదియోగాత్, కృతకరత్వప్రసఙ్గా, దధికరణాన్తరవైరూప్యా, చ్చ. తత్ర వృత్తికారానభిమతిర్భాష్యకణ్ఠోక్త్యాదర్శితా - తత్ర హేతురితరహేతుజాతం. అసమ్భ

౩౩॥ సూ. ॥ శుగస్య తదనాదరశ్రవణాత్తదాద్రవణాత్సూచ్యతే హి ॥

బ్రహ్మవిద్యాయాం శూద్రస్యాప్యధికారోఽస్తి-నవేతి విచార్యతే. కిం యుక్తం. అస్తీతి. కుతః. అర్థిత్వసామర్థ్యప్రయుక్తత్వాదధికారస్య, శూద్రస్యాపి తత్సంభవాత్. యద్యప్యగ్నివిద్యాసాధ్యేషు కర్మస్వనగ్నివిద్యత్వాచ్ఛూద్రస్యానధికారః - తథాపి మనోవృత్తిమాత్రత్వాద్బ్రహ్మోపాసనస్య తత్రాధికారోఽస్త్యేవ. శాస్త్రీయక్రియాపేక్షిత్వేఽప్యుపాసనస్య తత్తద్వర్ణాశ్రమోచితక్రియాయా అపేక్షితత్వాచ్ఛూద్రస్యాపి స్వవర్ణోచితపూర్వవర్ణశుశ్రూషైవ క్రియా భవిష్యతి. * తస్మాచ్ఛూద్రో యజ్ఞేఽనవక్లృప్త ఇత్యప్యగ్నివిద్యాసాధ్య

సాధ్యాధ్యాదిష్వనధికారమన్యత ఇతి అనధ్యాహారేణ యోజనా నాస్సంభవేపి మధ్వాదిష్వసంభవాత్ శూద్రానధికార ఇత్యపేక్షాయాం సర్వాసు విద్యాస్వప్యనధికార ఇత్యధ్యాహారేణ యోజనాఽనుపపన్నా. *సత్యద్యప్యాహ్యాన్యభవతీయవితా మేవం బ్రహ్మోపనిషదం వేదేతి బ్రహ్మవిద్యాత్వం తదనుగుణఫలం చావగమ్యతే, వస్వాదీనాముపాస్యత్వం చ ప్రతీయతే, కథమిదం ఘటత ఇతి వ్యుత్పన్నశఙ్కాస్యసంశయో భవతి - తస్మాదయం బ్రహ్మవిద్యా బ్రహ్మవిద్యావేతి నిరూపణముపేక్షితం - తస్యానిరూపితత్వాత్ బుభుత్సితాపరీక్షణం స్యాత్. * తదుపర్యపీతి సూత్రే ... ప్రామాణ్యస్యపరిహృతత్వేన *జ్యోతిషీత్యాదిసూత్రద్వయస్యాన్యపరత్వశఙ్కాపరిహారపరత్వేన వ్యాఖ్యానస్యస్వరసతరత్వం చ స్యాత్. *సంభవాదిత్యస్య స్యార్థిత్వాదిసంభవరూపస్యహేతోరసంభవప్రదర్శనాత్ సాధనాంశలాభత్వాదాద్యసూత్రేణ పరిహృతత్వమవగమ్యతే. అనన్తరసూత్రేణ తత్రసన్నిధివిరోధాదిపరిహారశ్చ విగ్రహాదిసిద్ధినిబన్ధనత్వాదన్యపరత్వస్యపరిహృతత్వమవగమ్యతే. యద్యాద్యసూత్రే ... పరిహారోఽనవివక్షితా. త తచ్ఛఙ్కాపరిహారపరేణ * జ్యోతిషీత్యాదిసూత్రద్వయేనాన్యసూత్రాన్తరేణ భవితవ్యం- స్వపక్షసాధనోపన్యాసానన్తరమేవ తచ్ఛఙ్కాపరిహార స్యాధికరణాన్తరేష్వపి దృశ్యమానత్వాత్- యథా * రూఢేర్యోగాత్ * గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాత్- యథా * జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్ * ఛన్దోఽభిధానాన్నేతి చేన్న తథా చేతోర్పణనిగదాదితి- *ఆనుమానికమప్యేకేషామితి చేన్న శరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేర్దర్శయతి చ *సూక్ష్మం తు తదర్హత్వాదితి చ. ఇత్థం భిన్నాధికరణత్వం యుక్తం.—— అధికరణభేదముభ్యుపగమ్య వసుసముదాయస్యోపాస్యత్వం-ఏకైకవసోరుపాసకత్వం-రుద్రాదిష్వప్యేవం-సముదాయప్రత్యేకభేదాదుపాస్యోపాసకభావః-ఉపాస్యత్వం వస్వాదిభోగ్యాదిత్యాంశమాత్రస్య- నతు బ్రహ్మణః-ఫలం వస్వాదిత్వమాత్రమితి కైశ్చిదుక్తం. తదపవర్గరూపఫలబ్రహ్మోపనిషత్త్వశ్రవణవిరుద్ధత్వాత్ప్రవృత్తికారస్యానభిమతమిత్యనాదరణీయం. —— నను * తదుపర్యపి * మధ్వాదిష్వసంభ వాత్ ఇత్యధికరణద్వయేన కిం ప్రయోజనం. దేవానాం దేవతావిశేషాణాం చార్థిత్వసామర్థ్యసంభవనిర్ణయాన్న మనుష్యాణాం ప్రయోజనం- తేన వినా హ్యుపాసనోపపత్తేః. న చ దేవానాం కిమపి ప్రయోజనం - తేషాం స్వకీయపటుతరదేహాదిమత్త్వేఽర్థిత్వసద్భావే చాధికరణన్యాయనిరపేక్ష నిశ్చయకత్వాదితి. ఉచ్యతే-పరం బ్రహ్మసాయుజ్యేన దేవానామప్యుపాస్యం ఫలం ప్రదర్శ్య, దేవతావిశేషాణామప్యుపాసనవిశేషైర్గుణోపాస్యం ఫలవిశేషం ప్రదర్శ్య చే, త్యేవం విధైశ్వర్యవిశిష్టత్వేన మనుష్యైరుపాసకైర్బ్రహ్మణోఽనుసన్ధేయత్వాత్తథానుసన్ధానమేవ ప్రయోజనమితి. ……………………

మధ్వధికరణం సమాప్తమ్.

౩౩॥ సూ. ॥ శుగస్య తదనాదరశ్రవణాత్తదాద్రవణాత్సూచ్యతే హి ॥ మనుష్యేష్వపి వస్వాదిదేవతావిశేషాణామివార్థిత్వసామర్థ్యసంభవాదధికారోఽస్తీత్యుక్తం. అథార్థిత్వసామర్థ్యయోః ప్రయోజకత్వే మనుష్యవిశేషాణాం శూద్రాణామప్యధికారస్స్యాదితి శఙ్కాయామనన్తరాధికరణస్య సఙ్గతిం దర్శయన్ ఆహ (బ్రహ్మవిద్యాయామితి) కిం బ్రహ్మవిద్యాయాం శూద్రస్యాధికారోఽస్తి-నేతి విచారః. తదనన్తరస్యేతిహాసపురాణశ్రవణసామర్థ్యమస్తి-నేతి కిం బ్రహ్మవిషయమనోవృత్తిరూపా బ్రహ్మవిద్యాఽనధీతవేదస్యాపి సంభవతి- నేతి. కిం వేదాదేవ బ్రహ్మవగతిః-ఉతేతిహాసపురాణాభ్యామపి సంభవతీతి. కిం తత్ర వేదోపబృంహణం కుర్వతోరేవ బ్రహ్మవగతిహేతుత్వం - ఉత స్వాతన్త్ర్యేణేతి. కిం జానశ్రుతేశ్శూద్రత్వాద్విద్యాప్రదానమితిహాసపురాణయోర్నిరపేక్షబ్రహ్మబోధకత్వముపోద్బలయతి- నేతి. కిం తత్ర శూద్రశబ్దో యౌగికః-ఉత యౌగికతయా శోకవత్త్వరూపః. యదా రూఢః-తదా శూద్రశబ్దేనేతిహాసపురాణయోర్నిరపేక్ష్యతయా స్వాతన్త్ర్యేణ బ్రహ్మవగతిహేతుత్వాత్ బ్రహ్మవిషయమనోవృత్తిరూపస్య అనధీతవేదస్యాపి సంభవత్ సామర్థ్యలాభాత్ శూద్రస్యాప్యధికారస్సంభవతీతి పూర్వః పక్షః. యదా శూద్రశబ్దో యౌగికః- తదా శూద్రేతరత్వాద్విద్యాప్రదానమితిహాసపురాణయోర్బ్రహ్మబోధనే నిరపేక్ష్యతయాఽనవగమకతయా స్వాతన్త్ర్యేణ బ్రహ్మబోధకత్వాభావాద్వేదాదేవ బ్రహ్మవగతిత్వాదనధీతవేదస్యోపాసనసంభవేన సామర్థ్యాభావాన్న బ్రహ్మోపాసనాధికార ఇతి రాద్ధాన్తః. నను కర్మకాణ్డాపశూద్రాధికరణే శూద్రస్య వైదికసర్వకర్మస్వనధికార ఉక్తః- తత్కథమత్ర తత్సంభవ ఇత్యత్రాహ (యద్యపీతి) విద్యా- వేదవిద్యా. అధ్యయనం. అగ్నిః- ఆహితః. పరిహారతి (తథాపీతి) నను విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వం వక్ష్యతే - తత్కథం సామర్థ్యం బ్రహ్మవిద్యాయాం సామర్థ్యమిత్యత్రాహ (శాస్త్రీయేతి) నను * తస్మాచ్ఛూద్రో యజ్ఞేఽనవక్లృప్త ఇత్యత్ర యజ్ఞగ్రహణస్యోపలక్షణార్థత్వాద్విద్యాయామప్యనధికారస్సిధ్యతి. న హ్యసావర్థః శ్రుత్యేకసమధిగమ్యః - యేన యావద్వచనతా స్యాత్ పరిసఙ్ఖ్యా వా - కిం తు న్యాయసిద్ధః. న్యాయశ్చాగ్నివిద్యాసాధ్యేష్వనగ్నివిద్యస్యానధికారానుపపత్తిరూపః కర్మోపాసనసాధారణః- అతోఽనధికార ఇత్యత్రాహ (తస్మాచ్ఛూద్ర ఇతి) సత్యమసావనువాదః- నైతావతా బ్రహ్మవిద్యానధికారః- అగ్నివిద్యాసాధ్యకర్మవిషయత్వాన్న్యాయస్య. యజ్ఞాదికర్మణామేవాగ్నివిద్యాసాధ్యత్వాత్ బ్రహ్మవిద్యా

యజ్ఞాదికర్మానధికారవదన్యాయసిద్ధోఽనధ్యతే. నన్వనధీతవేదస్యాశ్రుతవేదాన్తస్య బ్రహ్మస్వరూపతదుపాసనప్రకారానభిజ్ఞస్య కథం బ్రహ్మోపాసనం సమ్భవతి. ఉచ్యతే-అనధీతవేదస్యాశ్రుతవేదాన్తవాక్యస్యాపి ఇతిహాసపురాణశ్రవణేనాపి బ్రహ్మస్వరూపతదుపాసనజ్ఞానం సమ్భవతి. అస్తి చ శూద్రస్యాపీతిహాసపురాణశ్రవణానుజ్ఞా *శ్రావయేచ్చతురో వర్ణాన్ కృత్వా బ్రాహ్మణమగ్రత ఇత్యాదౌ. దృశ్యన్తే చేతిహాసపురాణేషు విదురాదయో బ్రహ్మనిష్ఠాః. తథోపనిషత్స్వపి సంవర్గవిద్యాయాం శూద్రస్యాపి బ్రహ్మవిద్యాధికారః ప్రతీయతే-శుశ్రూషుం హి జానశ్రుతిమాచార్యో రైక్వః శూద్రేత్యామన్త్ర్య తస్మై బ్రహ్మవిద్యాముపదిశతి *ఆజహారేమాః శూద్రానేనైవ ముఖేనాలాపయిష్యథా ఇత్యాదినా. అతశ్శూద్రస్యాప్యధికారస్సమ్భవతి. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే- న శూద్రస్యాధికారస్సమ్భవతి-సామర్థ్యాభావాత్. న హి బ్రహ్మస్వరూపతదుపాసనప్రకారమజానతస్తదఙ్గభూతవేదానువచనయజ్ఞాదిష్వనధికృతస్యోపాసనోపసంహారసామర్థ్యం సమ్భవతి. అసమర్థస్య చార్థిత్వసద్భావేఽప్యధికారో న సమ్భవతి. అసామర్థ్యం చ వేదాధ్యయనాభావాత్. యథైవ హి త్రైవర్ణికవిషయాధ్యయనవిధిసిద్ధస్వాధ్యాయసమ్పాద్యజ్ఞానలాభేన కర్మవిధయో జ్ఞానతదుపాయాదీన పరాన్నస్వీకుర్వన్తే- తథా బ్రహ్మోపాసనవిధయోఽపి. అతోఽధ్యయనవిధిసిద్ధస్వాధ్యాయాధిగతజ్ఞానస్యైవ బ్రహ్మో

యాం [illegible]వేష[illegible]త్వాచ్చేత్యర్థః. అత్రార్థాత్స్వ[illegible] భవతి-యజ్ఞాధికారో నాస్తీత్యనేనోపాసనాధికారోఽనుమతో భవతీత్యభిప్రాయేణయజ్ఞాదికర్మానధికారవదిత్యుక్తం. (న్యాయసిద్ధోఽనధ్యత ఇతి) కర్మకాణ్డాపశూద్రాధికరణన్యాయసిద్ధ ఇత్యర్థః. మా భూదగ్నిసాధ్యయజ్ఞాపేక్షా బ్రహ్మవిద్యాయా-[illegible]పేక్షితజ్ఞానాపేక్షా [illegible]హోపయతి (నన్వితి) (శ్రావయేదితి) ప్రయోజ్యాభావే ప్రయోజకాసిద్ధేః ప్రయోజ్యాపాదా[illegible] నవ *అన్నాద్యకామం[illegible] ప్రయోజ్యవ్యాపారవిధి-[illegible]కారవిశేషాశ్రవణాత్. ఏతదభిప్రాయేణేతిహాసపురాణ[illegible]శ్రవణానుజ్ఞేత్యుక్తం. యథా[illegible]సంనిధ్యం శ్రవణం- తథా సామర్థ్యాద్వివా[illegible]- ఇతిహాసపురాణయోస్సంశయవిపర్యయగ్రస్తత్వే[illegible] [illegible]. అతో నిరపవాదశ్శూద్రస్యాప్యధికారో బ్రహ్మవిద్యాయాం. నను వా వ్యం యజ్ఞాదికర్మణామపీతిహాసపురాణేషూపదిశ్యమానత్వా[illegible]త్రాపి శూద్రాధికారప్రసఙ్గ ఇతి. కర్మణామితిహాసపురాణేషు సామాన్యతః[illegible]విశేషోపదేశాభావాత్, వైదికేషు విశేషోపదేశేషు శూద్రస్యానధికారశ్రుతేః. యద్వా [illegible]నేతిహాసపురాణవిషయం శ్రవణానుజ్ఞానమర్థజ్ఞానావసరం - కింతు *శ్రావయేచ్ఛూద్రపతితావితి ప్రతిషిద్ధ[illegible]ప్రతిప్రసవమాత్రమితి. కిఞ్చ- *యశ్చైవం [illegible] *శూద్రస్సుఖమవాప్నుయాదితి శ్రవణఫలనిర్దేశాత్. [illegible]. *శూద్రరాజా[illegible]తో[illegible]స్వవ్యక్తమభ్యుదయమిత్యుక్తం. [illegible] (దృశ్యన్తే చేతి) క[illegible] శూద్రా[illegible]కారో[illegible] బ్రహ్మోపాసనే శూద్రాధికరణన్యాయప్రవృత్తౌ తత్రా[illegible] (తథోపనిషత్స్వపీతి) ... ...

[illegible] (ఇతి ప్రాప్త ఇతి) సంవర్గవిద్యా[illegible]శూద్ర[illegible]- అన్యత్రాప్యుపపత్తిహేతుజాతం సూత్రకారాభిప్రేతం[illegible] ప్రథమం పూర్వపక్షహేతూన్ ప్రతిక్షిపతి (న శూద్రస్యేత్యాదినా) సామర్థ్య[illegible] (న హీతి) [illegible] (అసమర్థస్య చేతి) ఉపాసనోపాయశ్రవణధారణాదిషు [illegible]సామర్థ్యం తస్యాపి లో[illegible] (అసామర్థ్యం చేతి) [illegible] బ్రహ్మోపాసనవిధినా శూద్రస్యాప్యధికారః కల్ప్యః-యథా రథకారాదీనాం [illegible]తస్య[illegible]పేక్షితమన్త్రాధ్యయనాధికారకల్పనేత్యత్రాహ (యథైవ హీతి) జ్ఞానతదుపాయాదీనిత్యాదిశబ్దేనాధ్యయనప్రతో[illegible]పనయనాదయ ఉచ్యన్తే. అపరాన్ - అత్రైవర్ణికగతాన్ జ్ఞానతదుపాయాదీన్నాపేక్షన్త ఇత్యర్థః. విధయస్స్వవైయర్థ్యపరిహారాయానుష్ఠాతృసాపేక్షాస్సన్తోఽనుష్ఠానస్య జ్ఞానపూర్వకతయా జ్ఞానతత్సాధనభూతాధ్యయనప్రతోపనయనాదీనపేక్షన్తే-తత్రానన్యార్థం స్వయం త్రైవర్ణికసాధ్యతయా ప్రయోజనసాకాఙ్క్షం సన్నిహితత్రైవర్ణికగతజ్ఞానం క్లృప్తత్వాత్ కర్మవిధిభిస్సంబధ్యతే- తేన కర్మవిధయోఽత్రైవర్ణికగతజ్ఞానాదినిరపేక్షత్వాత్తదధికారం న కల్పయన్తి. ఏవం బ్రహ్మోపాసనవిధయోఽపి త్రైవర్ణికగతాధ్యయనసిద్ధానన్యార్థసాకాఙ్క్షజ్ఞానతోఽభ్యనుష్ఠానతయాఽన్యథాసిద్ధత్వాన్న శూద్రాధికారం కల్పయన్తి- అనన్యథాసిద్ధం హి కల్పకం. కించ - అధ్యయనస్యాపి ప్రయోజకతయా కల్పనాగౌరవం స్యాత్. *రథకారోఽగ్నీనాదధీతేతి విధిరధ్యయనని[illegible]జ్ఞానత్రైవర్ణికైరసర్వ[illegible]నుష్ఠానతయాఽనన్యథాసిద్ధత్వాదధికారం కల్పయతీతి వైషమ్యం. కించ- రథకారాదీనాం *రథకారోఽగ్నీనాదధీతేతి విధివాక్యైర్[illegible]త్వేన విశేషతశ్శ్రుతత్వాత్తదపేక్షితమన్త్రభాగాధ్యయనాధికారమాత్రం కల్ప్యం-ఇహ తు విశేషతశ్శ్రుత్యద్యదర్శనేనోపాసనవిధానాభావాదుపాసనాధికారస్తదౌపయికాధ్యయనాధికారశ్చ కల్ప్య ఇతి గౌరవం స్యాత్ - అతోఽనధికార ఇతి. సంవర్గవిద్యాయాం శూద్రశబ్దశ్చ నోపాసనాధికారజ్ఞాపకః- రథకారాదిశబ్దవద్విధివాక్యగతత్వాభావాత్. తథా సతి హ్యధికారః[illegible]క్తస్స్యాత్. శూద్రశబ్దో హ్యర్థవాదగతః. నన్వర్థవాదస్యాపి స్వార్థే ప్రామాణ్యముక్తం. సత్యం - తత్తు బాధకాభావే సతి భవతి - వైదికవిధీనామధ్యయనసిద్ధస్వాధ్యాయజన్యజ్ఞానసాపేక్షత్వం బాధకం. అధ్యయనస్యాపి ప్రయోజకత్వే గౌరవం స్యాదిత్యుక్తం. వస్తుతస్తు రూఢిప్రకృత్యర్థలిఙ్గసద్భావేఽవయవశక్త్యనుకూలలిఙ్గసద్భావశ్చ బాధకః. రూఢిప్రాబల్యా

పాసనోపాయత్వాచ్ఛూద్రస్య బ్రహ్మోపాసనసామర్థ్యసమ్భవః. ఇతిహాసపురాణే అపి వేదోపబృంహణం కు ర్వతీ ఏవోపాయభావమనుభవతః- న స్వాతన్త్ర్యేణ. శూద్రస్యేతిహాసపురాణశ్రవణానుజ్ఞానం పాపక్షయాది ఫలార్థం- నోపాసనార్థం. విదురాదయస్తు భవాన్తరాధిగతజ్ఞానాః ప్రమోషాజ్ఞానవన్తః ప్రారబ్ధకర్మవశాచ్చేదృ శజన్మయోగిన ఇతి తేషాం బ్రహ్మనిష్ఠత్వం. యత్తు సంవర్గవిద్యాయాం శుశ్రూషోః జానశ్రుతేః సమ్బోధనం శూద్ర స్యాధికారం సూచయతీతి- తన్నేత్యాహ (శుగస్య తదనాదరశ్రవణాత్తదాద్రవణాత్సూచ్యతే హి) శుశ్రూ షోర్జానశ్రుతేః పౌత్రాయణస్య బ్రహ్మజ్ఞానవైకల్యేన హంసోక్తానాదరవాక్యశ్రవణాత్, తదైవ బ్రహ్మవిదో రైక్వ స్య సకాశం ప్రత్యాద్రవణాత్, చ్ఛుగస్య సఞ్జాతేతి హి సూచ్యతే- అతస్స శూద్రేత్యామన్త్ర్యతే - న చతుర్థవర్ణ త్వేన. శోచతీతి హి శూద్రః- * శుచేర్దశ్చేతి రప్రత్యయే ధాతోశ్చ దీర్ఘే చకారస్య చ దకారే శూద్ర ఇతి భవతి. అత శ్శోచితృత్వమేవాస్య శూద్రశబ్దప్రయోగేన సూచ్యతే- న జాతియోగః. జానశ్రుతిః కిల పౌత్రాయణో బహు ప్రదో బహ్వన్నప్రదశ్చ బభూవ. తస్య ధార్మికాగ్రేసరస్య ధర్మేణ ప్రీతయోః కయోశ్చిన్మహాత్మనోః హంసయోః తస్య బ్రహ్మజిజ్ఞాసాముత్పాదయితుం నక్తం సమీపేన నిశాయాం తస్యాభిముఖే గచ్ఛతోః అన్యతర ఇతరమువాచ * భో భో భల్లాక్ష భల్లాక్ష జానశ్రుతేః పౌత్రాయణస్య సమం దివా జ్యోతిరాతతం తన్మా ప్రసాఙ్క్షీస్తత్త్వా మా ప్రధాక్షీ దితి. ఏవం జానశ్రుతిప్రశంసారూపం వాక్యముపశ్రుత్య పరో హంసః ప్రత్యువాచ * కమ్వర ఏనమేతత్సన్తం స యుగ్వానమివ రైక్వమాత్థేతి. కం సన్తమేనం జానశ్రుతిం సయుగ్వానం రైక్వం బ్రహ్మజ్ఞమివ గుణశ్రేష్ఠమేత దాత్థ -స బ్రహ్మజ్ఞో రైక్వ ఏవ లోకే గుణవత్తరః - మహతా ధర్మేణ సంయుక్తస్యాప్యస్య జానశ్రుతేః బ్రహ్మజ్ఞ స్య కో గుణః- యద్గుణజనితం తేజో రైక్వతేజ ఇవ మాం దహేదిత్యర్థః. ఏవముక్తేన పరేణ కోఽసౌ రైక్వ ఇతి పృష్టః- లో కే యత్కిఞ్చిదిత్యాద్యర్థ సుకృతం కర్మ, యచ్చ సర్వచేతనగతం విజ్ఞానం, తదుభయం యదీయజ్ఞానకర్మాన్తర్భూతం స రైక్వ ఇత్యాహ. తదేతద్ధంసవాక్యం బ్రహ్మజ్ఞానవిధురతయా ఆత్మని న్యాగర్భ్యం తదన్యత్వయా చ రైక్వప్రశంసా

మర్థావిరోధేఽనుమాపకలిఙ్గసద్భావే చ భవతి- నత్వన్యథా విరోధే- అత ఏవ వాసిష్ఠాయాం... అతపకత్వప్రాగ్జ్ఞాపకస్య లోప..... కారోక్తానాచిత్యేత్యత్రా పి. * సాధన్యా నబుభవస్కార... సాధనత్వ... లిఙ్గం దృశ్యతే- బ్రాహ్మణాదేశ్చెత్స మేధా ఽపగమ్యతే- అతో ఽన్యేఽర్థవిరోధాచ్ఛూద్రశబ్ద స్య యోగికత్వం బలాత్. అతోఽనధికారః. అయం చార్థః * శుగస్యేతి సూత్రే తృతీయ ప్రతిపాదనాకర్యాయోక్తః. ననూ క్తమితిహాసపురాణద్వారా శూద్రస్యాపి బ్రహ్మజ్ఞానం సమ్భవతీత్యత్రాహ (ఇతిహాసేతి) ఉపబృంహణీయవేదజ్ఞానానధికారాదుపబృంహణమాత్రేణోపాసనోపయోగిజ్ఞాన ప్రాప్త్యయోగాత్ న సమ్భవతి- సహి వ్యాఖ్యేయానధికారిణో వ్యాఖ్యానమాత్రేణ పుష్కలజ్ఞానసమ్భవ ఇతి దృష్టసామర్థ్యవైకల్యం, - * ఇతిహాసపురాణాభ్యాం వేదం సముపబృంహయేత్ ఇతి వేదార్థనిశ్చయకారకత్వోక్తేః... స్వతన్త్రతయా... అతజ్ఞస్య జ్ఞానస్య... లబ్ధవేదార్థజ్ఞానస్యైవ తత్ప్రతిపాద్యసామర్థ్యవైకల్యం, న. అతః ...విరోధస్య న్యాయ్యత్వాచ్చ ప్రవణనిష్ఠేయ... స్య శ్రవణా నుజ్ఞానం పుణ్యకథాఽవగతి ద్వారేణ పాపక్షయఫలార్థం- నతూపాసనార్థమిత్యర్థః. యద్యేవం వేదవాక్యార్థజ్ఞానముపాసనాఙ్గం- కథం తర్హి విదురాదీనా ముపాసనసమ్భవ ఇత్యత్రాహ (విదురాదయ స్త్వితి) తేషాముపాసనే ప్రసక్త ప్రవృత్తిర్న శూద్రజన్మని - అపి తు పూర్వజన్మసిద్ధైవ-పాశ్చాత్త్యైస్తు నః... ప్రాక్తనజ్ఞానప్రమోషాభావావగ్గనీయం తదనువృత్తిమాత్రమేవేత్యర్థః.——— విదురాదీనామపీతిహాసపురాణశ్రవణాజ్జ్ఞానసిద్ధిరితి యదితరై రుచ్యతే-తదయుక్తం - * ధర్మవ్యాధాదయోఽప్యన్యే పూర్వాభ్యాససాజ్జుగుప్సితే। వర్ణావరత్వే సమ్ప్రాప్తాస్సంసిద్ధిం శ్రమణీయథా ఇతి శౌనకవచనవిరో ధాత్.——— ఏవమర్థసిద్ధస్య సూత్రకారాగ్రిత్వేతో హేత్వన్తరపరిహారపక్షే- అధ ప్రధానయుక్త్యపహారపరం సూత్రమవతారయితుమాహ(యత్త్వితి) శోచితృత్వం శూద్రశబ్దార్థః- తత్ర శోకకారణం శోకకార్యం చ హేతుత్వేనాహ (శుశ్రూషోరిత్యాదినా) అనాదరవాక్యశ్రవణం శోకకారణం - ఆ ద్రవణం తత్కార్యం. శూద్రశబ్దస్య శోచితృత్వవాచకత్వం కథమిత్యత్రాహ (శుచేర్దశ్చేతి) రప్రత్యయః ప్రకరణసిద్ధశ్చకారాద్దృష్టః - * అమిత మ్యోర్దీర్ఘశ్చేతి సూత్రే దీర్ఘశ్చేత్యంశోఽనువర్తత ఇతి భావః.——— పఞ్చైర్మిరుక్తప్రక్రియయా అప్రసిద్ధమప్యన్యార్థవ్యుత్పత్తిశబ్దనిర్వాహః కృతః. ము ఖ్యనిర్వాహసమ్భవతి సోఽనుపపన్న ఇతి భావః. పాణినీయ నిర్వాహో ముఖ్యః-తదన న్తరదూణాదికః-తతో నైరుక్తః. తత్రౌణాదికనిర్వాహస్య సమ్భవిత త్వాత్ స ఏవాత్ర కృతః. అనాదరవాక్యశ్రవణస్యాద్రవణస్యాపి శూద్రశబ్దవాచ్యత్వం న సూత్రవివక్షితం-ఉపపాదకతయోపాదానస్య ద్వయోరపి తు ల్యత్వాత్. శుచ ఏవ వ్యుత్పాద్యత్వం ప్రతీయతే- ప్రథమాన్తనిర్దేశాత్. శ్రవణాద్రవణశబ్దౌ హి పఞ్చమ్యన్తౌ. తస్మాచ్ఛోక ఏవ శూద్రశబ్దప్రవృత్తినిమి త్తం.——— అనాదరవాక్యశ్రవణాదీనాం వైశద్యార్థముపన్యస్యతి (జానశ్రుతిః కిలేతి) భల్లాక్షః- హంసః. సమం దివా- స్వర్గేణ సమం. స్వర్గేపి తైజః ప్రసృతమిత్యర్థః. యద్వా- దివసేన సమమిత్యర్థః నిశాయామిత్యుక్తత్వాత్. మా ప్రసాఙ్క్షీః-మా ప్రసక్తస్స్యాః. మా ప్రధాక్షీత్-త్వాం మా దహేది త్యర్థః. (పరో హంస ఇతి) శ్రుతౌ పరశబ్దో హంసవాచీతి భావః. హంసాన్తరవాక్యస్యానాదరగర్భతాం వ్యనక్తి (కం సన్తమితి) సయుక్త్వానమిత్యస్యార్థ మాహ (గుణశ్రేష్ఠమితి) యద్వా- యుక్త్వా- శకటం. తద్వన్తమిత్యర్థః. గుణశ్రేష్ఠమితి ప్రకరణసిద్ధార్థోక్తిః. * ఉపాస్య ఇతి మధ్యమపురుషనిర్దేశా.

రూపం జానశ్రుతిరుపశ్రుత్య తత్క్షణాదేవ క్షత్తారం రైక్వాన్వేషణాయ ప్రేష్య తస్మిన్నవిదిత్వా ఆగతే స్వయమపి రైక్వముపసద్య గవాం షట్ఛతం నిష్కమశ్వతరీరథం చ రైక్వాయోపహృత్య రైక్వం ప్రార్థయామాస *అను మ ఏతాం భగవో దేవతాం శాధి యాం దేవతాముపాస్స ఇతి. త్వముపాస్యాం పరాం దేవతాం మమానుశాధీత్యర్థః. స చ రైక్వస్స్వయోగమహిమవిదితలోకత్రయో జానశ్రుతేర్బ్రహ్మజ్ఞానవిధురతానిమిత్తానాదరగర్భహంసవాక్యశ్రవణేన శోకావిష్టతాం తదనన్తరమేవ బ్రహ్మజిజ్ఞాసయోద్యోగం చ విదిత్వా ఽస్య బ్రహ్మవిద్యాయోగ్యతామభిజ్ఞాయ చిరకాలసేవాం వినా ద్రవ్యప్రదానేన శుశ్రూషమాణస్యాస్య యావచ్ఛక్తిప్రదానేన బ్రహ్మవిద్యాప్రతిష్ఠితా భవతీతి మత్వా తమనుగృహ్ణంస్తస్య శోకావిష్టతాముపదేశయోగ్యతాఖ్యాపికాం శూద్రశబ్దేనామన్త్రణేన జ్ఞాపయన్నిదమాహ *అహహారే త్వా శూద్ర తవైవ సహ గోభిరస్త్వితి. సహ గోభిరయం రథస్తవైవాస్తు—నైతావతా మహ్యం న త్వేన బ్రహ్మజిజ్ఞాసయా శోకావిష్టస్య తవ బ్రహ్మవిద్యా ప్రతిష్ఠితా భవతీత్యర్థః. స చ జానశ్రుతిర్భూయోఽపి స్వశక్త్యనుగుణమేవ గవాదికం కన్యాం చ ప్రదాయోపససాద. స రైక్వః పునరపి తస్య యోగ్యతామనుఖ్యాపయంశ్శూద్రశబ్దేనామన్త్ర్యాహ * ఆజహారేమాశ్శూద్రానేనైవ ముఖేనాలాపయిష్యథా ఇతి. ఇమా నిధనాని శక్త్యనుగుణాన్యాజహర్థ—అనేనైవ ద్వారేణ చిరసేవయా వినాపి మాం త్వదభిలషితం బ్రహ్మోపదేశరూపవాక్యమాలాపయిష్యసీత్యుక్త్వా తస్మా ఉపదిదేశ. అతశ్శూద్రశబ్దస్య విద్యోపదేశయోగ్యతాఖ్యాపనార్థం శోకపరత్వాస్యసూచితః. న చతుర్థవర్ణత్వమ్. ....

౩౫॥ సూ. క్షత్రియత్వగతేశ్చ॥ *బహుదాయీ బహుపాక్య ఇత్యాదినా సర్వత్రైవమేతదన్నమత్స్యన్తీత్యనేన బహుతరపక్వాన్నప్రదాయిత్వప్రతీతేః, *సహ సఞ్జిహాన ఏవ క్షత్తారమువాచేతి క్షత్తృప్రైషణాత్, బహుగ్రామప్రదానాదివగతజనపదాధిపత్యాచ్చాస్య జానశ్రుతేః క్షత్రియత్వప్రతీతేశ్చ న చతుర్థవర్ణత్వమ్. ....

తదేవముపక్రమగతాఖ్యాయికాయాం క్షత్రియత్వప్రతీతిరుక్తా. ఉపసంహారగతాఖ్యాయికాయామపి క్షత్రియత్వమస్య ప్రతీయత ఇత్యాహ.

౩౬॥ సూ. ఉత్తరత్ర చైత్రరథేన లిఙ్గాత్॥ అస్య జానశ్రుతేరుపదిశ్యమానాయామస్యామేవ సంవర్గవిద్యాయాముత్తరత్ర కీర్త్యమానేనాభిప్రతారినామ్నా చైత్రరథేన క్షత్రియేణాస్య క్షత్రియత్వం గమ్యతే. కథం. *అథ హ శౌనకం చ కాపేయమభిప్రతారిణం చ కాక్షసేనిం పరివిష్యమాణౌ బ్రహ్మచారీ బిభిక్ష ఇత్యాదినా * బ్రహ్మచారిన్నేదముపాస్మహ ఇత్యన్తేన కాపేయాభిప్రతారిణోర్భిక్షమాణస్య బ్రహ్మచారి

...ప్రాయం వ్యఞ్జయన్నాహ (త్వముపాస్యామితి) యదుపాసనా ప్రతిష్ఠితా— తం మే బ్రూహీత్యభిప్రాయ ఇత్యర్థః. (చిరకాలేతి) చిరకాలసేవాయా వా యావచ్ఛక్తిప్రదానం వా బ్రహ్మవిద్యాప్రతిష్ఠాహేతురిత్యర్థః. తమనుగృహ్ణన్— సతురాగాదిత్యర్థః. (ఆజహారేతి) ఆజహారథ వా నితిథవచ్ఛాస్త్రాద్వ్యాహారేణ చ్ఛాన్దసవ్యత్యయేన వా శ్రుతిమోజనేత్యభిప్రాయః. యద్యపి దశాశ్వమేధానాజహారేత్యాదిష్వపి పూర్వస్యాహరతేరర్థాన్తరదర్శనేన నానార్థత్వసమ్భవాద్ధాతూనాం— ప్రతిగృహీతవానసీత్యుక్తమపురుషతయా వ్యాఖ్యాతుం శక్యతే— తథాపి *అగ్నయే సమిధమాహార్షం *అథామే త్వేనోమధ్వాజహారేతిదానార్థతయా వైదికప్రయోగప్రాచుర్యదర్శనాత్, *అనేనైవ ముఖేనాలాపయిష్యథా ఇత్యాలాపనహేతుతయా ప్రతిసంధీయమానస్యాహరణస్య స్వరససంబంధానవసమానకర్తృకతా ప్రతీతేః మధ్యమపురుషత్వేన వ్యాఖ్యాతమ్. ....

౩౫॥ సూ. క్షత్రియత్వగతేశ్చ॥ శూద్రశబ్దస్య యౌగికార్థానుకూలహేతురుక్తః— అథ రూఢిసిద్ధార్థవిరుద్ధహేతురుచ్యతే. సఞ్జిహానః— ఆసనముజ్ఝన్. ఉత్తిష్ఠన్నేవేత్యర్థః. ....

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (తదేవమితి)

౩౬॥ సూ. ఉత్తరత్ర చైత్రరథేన లిఙ్గాత్॥ (కథమితి) చైత్రరథక్షత్రియశ్చేజ్జానశ్రుతిరపి క్షత్రియ ఇతి న్యాయ్యమనుమానమిత్యర్థః. ఉత్తరమాహ (అథహేతి) పరివిష్యమాణౌ— సూదేన భోజ్యమానౌ. బ్రహ్మచారిణా భిక్షణం కాపేయాభిప్రతారిణోస్సైత్రివక్ష్యత్వలిఙ్గమిత్యర్థసిద్ధం. ఏకత్ర బ్రాహ్మణక్షత్రియజాతిద్వయసంబన్ధితయాఽవగతాయామన్యత్రాపి బ్రాహ్మణసమ్బన్ధితయా నిర్ణీతాయాం తత్సమ్బన్ధిపురుషాన్త

ణశ్చ సంవర్గవిద్యాసమ్బన్ధిత్వం ప్రతీయతే. తేషు చాభిప్రతారీ క్షత్రియః- ఇతరౌ బ్రాహ్మణౌ - అతోఽస్యాం విద్యాయాం బ్రాహ్మణస్య తదితరేషు చ క్షత్రియస్యైవాన్వయో దృశ్యతే - న శూద్రస్య. అతోఽస్యాం విద్యాయామన్వితాద్రైక్వాద్బ్రాహ్మణాదన్యస్య జానశ్రుతేరపి క్షత్రియత్వమేవ యుక్తం - న చతుర్థవర్ణత్వం. న న్వస్మిన్ప్రకరణేఽభిప్రతారిణశ్చైత్రరథత్వం క్షత్రియత్వం చ న శ్రుతం - తత్కథమస్యాభిప్రతారిణశ్చైత్రరథత్వం- కథం వా క్షత్రియత్వం. తత్రాహ (లిఙ్గాదితి) *అథ హ శౌనకం చ కాపేయమభిప్రతారిణం చ కాక్షసేనిం* ఇత్యభిప్రతారిణః కాపేయసాహచర్యాల్లిఙ్గాదస్యాభిప్రతారిణః కాపేయసమ్బన్ధః ప్రతీయతే- అన్యత్ర చ *ఏతేన వై చైత్రరథం కాపేయా అయాజయన్* ఇతి కాపేయసమ్బన్ధినశ్చైత్రరథత్వం శ్రూయతే. తథా చైత్రరథస్య క్షత్రియత్వం *తస్మాచ్చైత్రరథో నామైకః క్షత్రపతిర్జాయత* ఇతి. అతోఽభిప్రతారిణశ్చైత్రరథత్వం క్షత్రియత్వం చ గమ్యతే. ....

ఏ దేవం న్యాయవిరోధిని శూద్రస్యాధికారే లిఙ్గం నోపలభ్యత ఇత్యుక్తం. ఇదానీం న్యాయసిద్ధశ్శూద్రస్యానధికారశ్శ్రుతిస్మృతిభిరనుగృహ్యత ఇత్యాహ.

౩౬॥ సూ. ॥ సంస్కారపరామర్శాత్తదభావాభిలాపాచ్చ ॥ బ్రహ్మవిద్యోపదేశప్రదేశేషూపనయనసంస్కారః పరామృశ్యతే *ఉప త్వా నేష్యే* *తం హోపనిన్య* ఇత్యాదిషు. శూద్రస్య చోపనయనాదిసంస్కారాభావోఽభిలప్యతే *న శూద్రే పాతకం కిఞ్చిన్న చ సంస్కారమర్హతి* *చతుర్థో వర్ణ ఏకజాతిర్న చ సంస్కారమర్హతీ*త్యాదిషు. ....

౩౭॥ సూ. ॥ తదభావనిర్ధారణే చ ప్రవృత్తేః ॥ *నైతదబ్రాహ్మణో వివక్తుమర్హతి సమిధం సోమ్యాహరే*తి శుశ్రూషోర్జాబాలస్య శూద్రత్వాభావనిర్ధారణేన హ్యేవ విద్యోపదేశప్రవృత్తేశ్చ న శూద్రస్యాధికారః. ....

౩౮॥ సూ. ॥ శ్రవణాధ్యయనార్థప్రతిషేధాత్ ॥ శూద్రస్య వేదశ్రవణతదధ్యయనతదర్థానుష్ఠానాని ప్రతిషిధ్యన్తే *పద్యు హ వా ఏతచ్ఛ్మశానం యచ్ఛూద్రస్తస్మాచ్ఛూద్రసమీపే నాధ్యేతవ్యం* *తస్మాచ్ఛూద్రో బహుపశురయజ్ఞీయ* ఇతి.

రవిషయసన్దేహే సత్య క్ష న ప్రాయన్యాయాత్తస్య పురుషస్య బ్రాహ్మణక్షత్రియయోరన్యతరత్వం వక్తవ్యే- ఉభయోః క్షత్రియత్వాపి సిద్ధ్యమిత్యర్థః. ప్రత్యలిఙ్గాదితి పదం వ్యాఖ్యాతుం చోద్యముత్థాపయతి (నన్వితి) అభిప్రతారిణశ్చైత్రరథత్వం తస్య క్షత్రియత్వం చ నావగతమిత్యర్థః. సూత్రలిఙ్గం వివక్షితమిత్యత్రాహ (అథ హేతి) కాపేయసాహచర్యాత్ - కాపేయసహపాఠాదిత్యర్థః. కాపేయసహపాఠేన కాపేయసమ్బన్ధః- తేన తత్పురోహితస్య చైత్రరథత్వం సిద్ధం- తేన క్షత్రియత్వమవగతమిత్యర్థః. ....

ఉత్తరసూత్రసఙ్గతిమాహ (తదేవమితి) శూద్రశబ్దస్వరూపనిర్ధారవిరోధిలిఙ్గం యౌగికార్థానుగుణలిఙ్గం చేత్యుభయవిధం లిఙ్గమపి శూద్రానధికారజ్ఞాపకమిత్యర్థః. (ఇదానీమితి) అయమనధికారః శ్రుతిస్మృతిభిరనుగృహ్యత ఇత్యాహేత్యన్వయః.

౩౬॥ సూ. ॥ సంస్కారపరామర్శాత్తదభావాభిలాపాచ్చ ॥ సంస్కారోపరామృశ్యతాం- తదభావ ఇత్యత్రాహ (శూద్రస్య- న శూద్రే పాతకం కిఞ్చిత్ - సద్యోపపన్ననాద్యభావనిమిత్తం పాపం నాస్తీత్యర్థః. చతుర్థో వర్ణ ఏకజాతిః - న తు ద్విజాతిరిత్యర్థః. ....

౩౭॥ సూ. ॥ తదభావనిర్ధారణే చ ప్రవృత్తేః ॥ తచ్ఛబ్దస్య పూర్వసూత్రప్రకృతసంస్కారవాచితాయాం ఏవంతత్త్వా వ్యాఖ్యానుగుణ్యాభావాత్తచ్ఛబ్దః పరమప్రకృతపరామర్శీత్యాహ (శూద్రత్వాభావేతి) ....

౩౮॥ సూ. ॥ శ్రవణాధ్యయనార్థప్రతిషేధాత్ ॥ అర్థశబ్దేన తదనుష్ఠానం వివక్షితం. పద్యు- జఙ్గమం. సమీపోచ్చారణప్రతిషేధాదేవ శ్రవణాధ్యయనప్రతిషేధోఽర్థసిద్ధః. అర్థానుష్ఠానప్రతిషేధం దర్శయతి (తస్మాచ్ఛూద్ర ఇతి) న తు తత్ర వాక్యార్థానుష్ఠాననిషేధోఽసిద్ధః స త్యం- సాక్షాదేవ త్వసౌ శ్రూయతే- తత్ర కిం ప్రణాద్యుపజీవనే నేతి పృథగుచ్యతే. పశుబాహుల్యవత్త్వం యజ్ఞాద్యర్థత్వోపయికం- కథమనేనాయజ్ఞీ

[illegible]పశుః- పశుసదృశ ఇత్యర్థః. అనుపశృణ్వతోఽధ్యయనతదర్థజ్ఞానతదర్థానుష్ఠానానినసమ్భవన్తి - అతస్తాన్యపి ప్రతిషిద్ధాన్యేవ. ....

౩౮॥ సూ. [illegible] స్మృతేశ్చ॥ [illegible] స్మృతేశ్చ శ్రవణాదినిషేధః *అథహాస్య వేదముపశృణ్వతస్త్రపుజతుభ్యాం శ్రోత్రప్రతిపూరణముదాహరణే జిహ్వాచ్ఛేదో ధారణే శరీరభేద ఇతి- *నచాస్యోపదిశేద్ధర్మం న చాస్య వ్రతమాదిశేదితి చ. అతశ్శూద్రస్యానధికార ఇతి సిద్ధం.——— యేతు - నిర్విశేషచిన్మాత్రం బ్రహ్మైవ పరమార్థః అన్యత్సర్వం మిథ్యాభూతం- బన్ధశ్చాపారమార్థికః- సచ వాక్యజన్యవస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానమాత్రనివర్త్యః తన్నివృత్తిరేవ మోక్ష ఇతి వదన్తి - తైశ్శూద్రస్యజ్ఞానే శూద్రాదేరనధికారో వక్తుం న శక్యతే- అనుపనీతస్యానధీతవేదస్యాపి శ్రుతవేదాన్తవాక్యస్యాపి యస్య కస్యాపి నిర్విశేషచిన్మాత్రం బ్రహ్మైవ పరమార్థోఽన్యత్సర్వం మిథ్యాభూతమితి వాక్యాద్వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానోత్పత్తేః, తావతైవ బన్ధనివృత్తేశ్చ. న *తత్త్వమస్యాదివాక్యైరేవ జ్ఞానోత్పత్తిః కార్యా - న వాక్యాన్తరేణోత్పాదయితుం శక్యం - జ్ఞానస్యాపురుషతన్త్రత్వాత్. సత్యాం సామగ్ర్యామనిచ్ఛతోఽపి జ్ఞానోత్పత్తేః. నచ వేదవాక్యాదేవ వస్తు యాథాత్మ్యజ్ఞానే సతి బన్ధనివృత్తిర్భవతీతి శక్యం వక్తుం - యేన కేనాపి వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానే సతి భ్రాన్తినివృత్తేః. పౌరుషేయాదపి నిర్విశేషచిన్మాత్రం బ్రహ్మ పరమార్థోఽన్యత్సర్వం మిథ్యాభూతమితి వాక్యాజ్జ్ఞానోత్పత్తౌ, తావతైవ భ్రమనివృత్తౌ, [illegible] యథా పౌరుషేయాదాప్తవాక్యాచ్ఛుక్తికారజతాదిభ్రాన్తిర్వ్యుత్పన్నస్య శూద్రాదేరపి నివర్తతే- తద్వదేవ శూద్రస్యాపి వేదాన్తవిద్భ్యః [illegible] యథావస్థితవాక్యాద్వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానేన జగద్భ్రమనివృత్తిరపి భవిష్యతి. *న చాస్యోపదిశేద్ధర్మమిత్యాదినా వేదవిదః శూద్రాదిభ్యో వచనప్రవృత్తిరితి చ న శక్యం వక్తుం- *తత్త్వమస్యాదివాక్యావగత బ్రహ్మాత్మభావానాం వేదవిదవస్థితమానతయా సర్వార్థాఖిలాధికారత్వేన నిషేధశాస్త్రకింకరత్వాభావాత్. అతి క్రాన్తనిషేధశాస్త్రైః [illegible] దుక్తాద్వాక్యాచ్ఛూద్రాదేర్జ్ఞానముత్పద్యత ఏవ. నచ వాచ్యం శుక్తికారజతాదిభ్రమనివృత్తివత్పౌరుషేయవాక్యజన్యతత్త్వజ్ఞానాదనన్తరం శూద్రస్య జగద్భ్రమో న నివర్తత ఇతి. *తత్త్వమస్యాదివాక్యశ్రవణాదనన్తరం బ్రాహ్మణస్యాపి జగద్భ్రమానివృత్తేః. నిదిధ్యాసనేనద్వైతవాసనాయాం నిరస్తాయాం [illegible] *తత్త్వమస్యాదివాక్యం ప్రవృత్తజ్ఞానముత్పాదయతీతి చేత్- పౌరుషేయమపి వాక్యం శూద్రాదేస్తథైవేతి న కశ్చిద్విశేషః. నిదిధ్యాసనం హి నామ బ్రహ్మాత్మభావాభిధాయి వాక్యం యదర్థప్రతిపాదనయోగ్యం- తదర్థ

[illegible] (పశుస్సృశ ఇత్యర్థ ఇతి) [illegible] కృత్వైనచ్ఛశబ్దగ్రహణం [illegible] *విధా [illegible] పురస్తాద్వివిపాణినీయసూత్రే [illegible] ప్రత్యయ [illegible] పురస్తాత్ [illegible] అధ్యయనాదినిషేధో [illegible] (అనుపశృణ్వత ఇతి) *శూద్రో నాధీయీతేతి వాక్యమప్యనుసన్ధేయం. అనేనయజ్ఞేపి [illegible] శూద్రస్యానధికారః [illegible] ....

౩౮॥ సూ. [illegible] స్మృతేశ్చ॥ [illegible] (అథహేత్యాది) అధ్యయనాదౌ ప్రాయశ్చిత్తస్మరణముపదేశనిషేధస్మరణం చానధికారజ్ఞాపకత్వా[illegible] *రథకారోఽగ్నీనాదధీతేత్యాదిషు [illegible] న్యాయేన [illegible] తదపవాదోఽర్థవిరోధః. [illegible] *రథకారోఽగ్నీనాదధీతేత్యత్రాపి సాధనా[illegible] ఇత్యనుమానం [illegible] (యేత్విత్యాదినా) (అనుపనీతస్యేతి) సహినాయం సర్వో[illegible] వాక్యాత్ భ్రమనివృత్తేరుపనయనాదిసంస్కారాపేక్షేతి భావః. *తత్త్వమస్యాదిష్వితి [illegible] జ్ఞానం నోత్పద్యత ఇత్యత్రాహ (నచేతి) అ[illegible]త్వే హేతుమాహ (సత్యామితి) [illegible] వాక్యేనోత్పన్నమపి జ్ఞానం న నివర్తకం భవతీత్యత్రాహ (నచవేదవాక్యాదితి) యేన కేనాపీతి సామా[illegible] (పౌరుషేయాదపీతి) భ్రమనివృత్తేః- భ్రమనివృత్తేర్న్యాయ్యత్వాదిత్యర్థః. సదృష్టమాహ (యథేతి) [illegible] (తద్వదితి) [illegible] (నచేత్యాదినా) వేదవిదః- వేదాన్తనిష్ఠత్వాత్. యద్వా- వేదస్యాపి [illegible] నిషేధశాస్త్రకింకరత్వాభావాదిత్యనేన [illegible]ధికారత్వాత్ బ్రహ్మజ్ఞానాగ్నినా [illegible] తేర్మ్యా[illegible] ముఖాన్తరేణజ్ఞానోదయసమ్భవమాహ (అతిక్రాన్తేతి) ప్రత్యక్షవిరోధమాశఙ్క్య పరిహరతి (నచేత్యాదినా) శూద్రస్య నిదిధ్యాసనేఽనధికారాన్న వాక్యార్థజ్ఞానోత్పత్త్యా బన్ధనివృత్తిరిత్యత్రాహ (నిదిధ్యాసనంహీతి) నహి నిదిధ్యాసనమ [illegible] ద్వారా కించిత్కరోతి- నివర్త్యసత్యత్వప్రసఙ్గాత్. అదృష్టద్వారా కిఞ్చిత్కరత్వే సతి హి యజ్ఞాదావివ శూద్రస్యానధికారః- నచ తదస్తి. అతో నా

భావనా సైవ విపరీతవాసనాం నివర్తయతీతి దృష్టార్థత్వం నిదిధ్యాసనవిధేర్యుజ్యతే. వేదానువచనాదీన్యపి వివిదిషోత్పత్తావేవోపయుజ్యన్త ఇతి శూద్రస్యాపి వివిదిషాయాం జాతాయాం పౌరుషేయవాక్యైర్నిదిధ్యాసనాదిభిర్విపరీతవాసనాయాం నిరస్తాయాం జ్ఞానముత్పద్యతే- తేనైవాపారమార్థికో బన్ధో నివర్త్యతే. అథవా- తర్కానుగృహీతాత్ప్రత్యక్షాదనుమానాచ్చ నిర్విశేషస్వప్రకాశచిన్మాత్రప్రత్యగ్వస్తున్యజ్ఞానసాక్షిత్వం తత్కల్పితవివిధవిచిత్రజ్ఞాతృజ్ఞేయవికల్పరూపం కృత్స్నం జగచ్చాధ్యస్తమితి నిశ్చిత్యైవమ్భూతపరిశుద్ధప్రత్యగ్వస్తున్యవహితభావనయా విపరీతవాసనాం నిరస్య తదేవ ప్రత్యగ్వస్తు సాక్షాత్కృత్య శూద్రాదయోఽపి విమోక్ష్యన్త ఇతి మిథ్యాభూతవిచిత్రైశ్వర్యవిచిత్రసృష్ట్యాద్యలౌకికానన్తవిశేషావలమ్బినా వేదాన్తవాక్యేన న కశ్చిత్ప్రయోజనమిహాస్త్యత ఇతి శూద్రాదీనామేవ బ్రహ్మవిద్యాయామధికారస్సుశోభనః. అనేనైవ న్యాయేన బ్రాహ్మణాదీనామపి బ్రహ్మవేదనసిద్ధేరుపనిషత్తపస్వినీదత్తజలాఞ్జలిస్స్యాత్. నచ వాచ్యం నైసర్గికలోకవ్యవహారే భ్రాన్త్యావ్యతోఽస్య యేన దృశ్యం లౌకికవ్యవహారో భ్రమః పరమార్థస్త్వయమితి సమర్పితే సత్యేవ ప్రత్యక్షానుమానవృత్తబుభుత్సా జాయత ఇతి తత్సమర్పికా శ్రుతిరపేక్ష్యత ఏవేతి. యతో భవభయభీతానాం సాఙ్ఖ్యాదయ ఏవ ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం వస్తునిరూపణం కుర్వన్తః ప్రత్యక్షానుమానవృత్తబుభుత్సాం జనయన్తి. బుభుత్సాయాం చ జాతాయాం ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామేవ వివిక్తస్వభావాభ్యాం సత్యశుద్ధస్వప్రకాశాద్వితీయకూటస్థచైతన్యమేవ సత్- అన్యత్సర్వం తస్మిన్నధ్యస్తమితి సువివేచం. ఏవమ్భూతే స్వప్రకాశే వస్తుని శ్రుతిసమధిగమ్యం విశేషాన్తరం చ నాభ్యుపగమ్యతే. అధ్యస్తాత్ప్రపఞ్చనివృత్తిస్సిద్ధా శ్రుతినిరపేక్షిత్వమ్యతే. నచ సత ఆత్మన అనన్తరూపతాజ్ఞానాయోపనిషదాపేక్షేయా- చిద్రూపతాయా ఏవ సకలేతరాతద్రూపవ్యావృత్తతాయా అనన్తరూపత్వాత్. యస్య తు మోక్షసాధనతయా వేదాన్తవాక్యైర్విహితం జ్ఞానముపాసనరూపం, తచ్చ పరబ్రహ్మభూతపరమపురుషప్రీణనం, తచ్చ శాస్త్రైకసమధిగమ్యం, ఉపాసనశాస్త్రం చోపనయనాదిసంస్కృతాధీతస్వాధ్యాయజనితం జ్ఞానం వివేకవిమోకాదిసాధనానుగృహీతమేవోపాయతయా స్వీకరోతి, ఏవంరూపోపాసనప్రీతః పురుషోత్తమ ఉపాసకం స్వాభావికాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానదానేన కర్మజనితాజ్ఞానం నాశయన్బన్ధాన్మోచయతి, నిపుణః- తస్య యథోక్తయా నీత్యా శూద్రాదేరనధికార ఉపపద్యతే.

అపశూద్రాధికరణం సమాప్తమ్.

తదేవం ప్రసక్తానుప్రసక్తాధికారకథాం పరిసమాప్య ప్రకృతస్యాఙ్గుష్ఠప్రమితస్య భూతభవ్యేశితృత్వావగతపరబ్రహ్మభావోత్తమ్భనం హేత్వన్తరమాహ.

యం సర్వ ఇతి వాక్యేన సర్వమిథ్యాత్వవాసనాయాం శూద్రాదేరపి నిదిధ్యాసనేఽధికారోఽనిషేద్ధుం శక్యత ఇతి భావః. శూద్రస్య యజ్ఞాదికర్మానుష్ఠానాభావాత్తత్త్వాపేక్షం వాక్యార్థజ్ఞానం న జాయత ఇత్యత్రాహ (వేదానువచనాదీన్యపీతి) శూద్రస్యాపి జన్మాన్తరానుష్ఠితయజ్ఞాదిజన్యసంజాతవివిదిషస్య శూద్రజన్మని నిదిధ్యాసనమాత్రం వాక్యావగతాద్వైతవిషయం కర్తుం శక్యమితి భావః. ముముక్షోస్తదేవ జ్ఞానసమ్భవమాహ (అథవేతి) (తర్కానుగృహీతాదితి) త్వదుక్తానాం ప్రమాణానుపపత్తిప్రసఙ్గేయానుపపత్త్యాదీనాం తర్కాణామవగమో హి న శ్రుత్యపేక్ష ఇతి భావః. (సుశోభన ఇతి) ఇతి శ్లాఘ్యమనిష్పత్తాన సమశ్వరేశిత్వాదిభేదజ్ఞానం జనయద్వేదవాక్యం హిత్వా కేవలాద్వైతజ్ఞానజనకతర్కావలమ్బినామేవ బ్రహ్మవిద్యాధికారస్సుశోభ ఇత్యర్థః. శ్రుతిర్నైరర్థక్యమనుపపత్త్యన్తరమాహ (అనేనైవేతి) *అప్రాప్తే హి శాస్త్రమర్థవత్ - అతః ప్రాప్తార్థత్వాత్ భేదజ్ఞానజనకత్వాచ్చ బ్రాహ్మణాదేరపి శ్రుతిరనాదరణీయేత్యర్థః. తపస్వినీ- శోచనీయా. దేశకాలవ్రతాద్యనేకనియమవతీతి భావః. (నచేతి) నైసర్గికశబ్దః అనాదిత్వపరః. ప్రసక్తత్వేన శ్రుతిరపేక్షితేతి శఙ్కాగ్రన్థార్థః. దూషయతి (యత ఇతి) సాఙ్ఖ్యహైరణ్యగర్భనైయాయికవైశేషికబౌద్ధార్హతాదిభిరేవ ప్రత్యక్షానుమానాదిముఖేన వస్తునిరూపణం ప్రసక్తం- అతో న శ్రుత్యపేక్షేత్యర్థః. (సువివేచమితి) త్వన్మతే హి యుక్తయ ఉపన్యస్తా ఇతి భావః. తర్కాగోచరవిశేషానరసిద్ధ్యర్థం శ్రుత్యపేక్షేత్యత్రాహ (ఏవమ్భూత ఇతి) శ్రుతేస్తాత్త్వికవిశేషానవబోధకత్వముపపాదయతి (అధ్యస్తేతి) అనన్తత్వజ్ఞానాయ తదపేక్షేత్యత్రాహ (నచేతి) అనుభవ్యావృత్తిర్హ్యానన్త్యం- తత్సకలేతరవ్యావృత్తిసాధకయుక్త్యైవ సిధ్యతీత్యర్థః. స్వపక్షే సర్వముపపన్నమిత్యాహ (యస్య త్వితి) ....

అపశూద్రాధికరణం సమాప్తమ్.

(తదేవమితి) దేవాదీనామధికారనిరూపణం ప్రసక్తం - ఇతరాధికరణద్వయమనుప్రసక్తం. (పరబ్రహ్మభావోత్తమ్భనమితి)

*ఈశానో భూతభవ్యస్యేత్యవగతస్య నియమనస్య జగత్సర్వమేజతీతి సర్వవిషయత్వాత్ తాదృశకమ్పనజ్ఞాపనాదుత్తమ్భనం- ఈశానశబ్దస్య స్వరసనిర్వాహే చికీర్షితే పితన్నవిరోధీత్యర్థః. నన్వధికారనిరూపకం *తదుపర్యపీత్యాద్యధికరణత్రయం తృతీయస్య చతుర్థపాదే నివేశ్యం.

౪౦॥ సూ. ॥ కమ్పనాత్ ॥ * అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషో మధ్య ఆత్మని తిష్ఠతి । * అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషోన్తరాత్మేత్యనయోర్వాక్యయోర్మధ్యే * యదిదం కిఞ్చ జగత్సర్వం ప్రాణ ఏజతి నిఃసృతం । మహద్భయం వజ్రముద్యతం య ఏతద్విదురమృతాస్తే భవన్తి । భయాదస్యాగ్నిస్తపతి భయాత్తపతి సూర్యః । భయాదిన్ద్రశ్చ వాయుశ్చ మృత్యుర్ధావతి పఞ్చమ ఇతి కృత్స్నస్య జగతోఽగ్నిసూర్యాదీనాం చాస్మిన్నఙ్గుష్ఠమాత్రే పురుషే ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టే స్థితానాం సర్వేషాం తతో నిఃసృతానాం తస్మాత్సఞ్జాతమహాభయనిమిత్తమేజనం - కమ్పనం శ్రూయతే. తచ్ఛాసనాతివృత్తౌ కిం భవిష్యతీతి మహతో భయాద్వజ్రాదివోద్యతాత్కృత్స్నం జగత్కమ్పత ఇత్యర్థః- * భయాదస్యాగ్నిస్తపతీత్యనేనైకార్థ్యాత్. * మహద్భయం వజ్రముద్యతమితి పఞ్చమ్యర్థే ప్రథమా.

సత్యం- తథాపి సఙ్గత్యతిశయాత్ సమన్వయాధ్యాయే నివేశితం. మనుష్యాధికారత్వప్రసఙ్గేన తావత్ సఙ్గతిః స్థితా. కార్యభూతదేవాదీనాం ప్రామాణిక్యవస్తుసఙ్గసం బ్రహ్మణః పరమకారణత్వోపయోగి - కార్యకారణావస్థాదిత్యాదిచేతనాన్తర్యామిణ ఉపాస్యత్వం మధువిద్యాదిషు కృతం - అపశూద్రాధికరణే చ సంవర్గవిద్యాయాః పరమాత్మవిషయత్వం జ్ఞాపితం-అత్ర కారణానుబన్ధినో నిరూపణస్య సమన్వయాధ్యాయసఙ్గతత్వాన్తరా ప్రసక్తాదేవ మనుష్యాధికారప్రస్తావాచ్చాధికరణత్రయం నివేశితమితి.

౪౦॥ సూ. ॥ కమ్పనాత్ ॥ ——— ఇదం సూత్రం * ప్రాణ ఏజతీతి వాక్యవిషయమధికరణాన్తరం యే వర్ణయన్తి - తాన్ప్రతి క్షేపః (అనయోర్వాక్యయోర్మధ్య ఇతి) పరమాత్మపరత్వేనోపపాదితవాక్యద్వయమధ్యగతత్వాదస్య వాక్యస్య, అస్మిన్నేవ మన్త్రే * య ఏతద్విదురమృతాస్తే భవన్తీత్యమృతత్వప్రాప్తిహేతుత్వావగమాత్, ప్రాణశబ్దస్య పరమాత్మవాచకత్వస్యానేకాధికరణన్యాయసిద్ధత్వాచ్చ పూర్వపక్షానుదయ ఇతి భావః. ప్రాణాదికమ్పనాదిశ్రవణాత్ సూత్రాస్వారస్యఞ్చ. నను ప్రకరణాత్ ప్రాణశబ్దశ్రుతిర్బలీయసీ. న, తేజోజలమరుత్సు పాతరూపమేకం నామ ప్రాణస్య నానారూపనిమిత్తేన వివర్తనాద్వజ్రశబ్దశ్రుతిర్బలత్వాత్ - వాయునిమిత్తమేవ మహద్భయానకం వజ్రముద్యతమితి వ్యాఖ్యా. అన్యథా హేతుతాహోపదర్శనే- వాయురేవ వ్యష్టిర్వాయుస్సమష్టిరపపునర్మృత్యుం జయతి య ఏవం వేదేతి శ్రుతేః. అతోఽధికరణాన్తరం కార్యమితి. ఉచ్యతే- పూర్వాపరపర్యాలోచనేన పరమాత్మపరతయా నిర్ణీతేషు ప్రకరణేషు ముఖ్యప్రాణాదిజీవద్వాచకశబ్దేనాపి పరమాత్మన ఏవ ప్రతిపాద్యత్వం * ప్రాణస్థానుగమాదిత్యప్రసిద్ధం. అచేతనరూపప్రధానస్యాపి మోక్షహేతుత్వానుపపత్తిః * తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాదిత్యత్రోక్తా-తత్ర తత్ఫలత్వాన్యైకదేశప్రాణజ్ఞానస్య మోక్షహేతుత్వశఙ్కోదయః. సాకారత్వేన కారణత్వేపి ప్రాణశబ్దస్య వాయుమాత్రవాచిత్వాభావాత్, మనుష్యాద్యర్థస్య ముఖ్యప్రాణస్యానేకకారణత్వాభావాత్, వజ్రశబ్దేన వజ్రప్రాప్తిప్రాణాన్తరాభావాత్. ఉద్యతశబ్దోప్యనిష్టావిరోధీ- అతస్తన్నిష్ఠమేవ- యథా * తేనేన్ద్రో వజ్రముద్యచ్ఛతీతి. అతోఽధికరణాన్తరత్వమయుక్తం ——— నన్వేవం పరమాత్మపరత్వనిశ్చయాత్ త్వత్పక్షేపి సూత్రవైయర్థ్యమితి చేన్న-ఉక్తహేతూనాం కమ్పనరూపప్రయోజనస్యాదర్శితత్వాత్. సూత్రే-చశబ్దాభావోఽనన్తరపూర్వాధికరణశేషత్వభ్రమానుదయార్థః- నత్వధికరణాన్తరత్వాత్. * ప్రాణ ఏజతీతి సప్తమ్యన్తపదసామర్థ్యాత్ స్థితానామిత్యధ్యాహారః. తతో నిఃసృతమిత్యపేక్షాయాం ప్రకృతస్యైవాపాదానత్వమాహ (తత ఇతి) ఏజతీత్యపేక్షాయాం ప్రకృతస్యైవ భయనిమిత్తత్వమాహ (తస్మాదితి) భయం-ఆగామ్యనిష్టప్రాప్తివిజ్ఞానరూపదుఃఖం. ఏజనం-తత్కార్యం. శ్రుతిసూత్రయోరైకార్థ్యం జ్ఞాపయతి (ఏజనం కమ్పనమితి) * ఏజృ కమ్పన ఇతి హి ధాతుః. ప్రత్యవాయభయాత్ స్వస్వకార్యేషు ప్రవృత్తిః కమ్పనం- తదిహ ఉపచర్యతే * భయాదస్యాగ్నిస్తపతీతి- తపనం ప్రకాశాదిర్వ్యాపారోఽగ్న్యాదీనాం కార్యం. * ధావతీశబ్ద ఇన్ద్రాదీనాం స్వస్వవ్యాపారపరః. భయం చిన్తనీయం తస్య కార్యం యోజయతి (తచ్ఛాసన ఇతి) (మహతో భయాదితి) భయశబ్దో న భయానకపరః- లక్షణాప్రసక్తాదితి భావః. (వజ్రాదివోద్యతాదితి) వజ్రశబ్దో భయహేతుపరః- న తత్స్వరూపపరః - ఉద్యతశబ్దవిశేషితత్వాదితి భావః. వజ్రాదివేతి ఇవశబ్దేన- శ్రుతివాక్యే వజ్రశబ్ద ఉపచారాద్వజ్రతుల్యే వర్తతే- అధ్యాహారాదపి గౌణవృత్తేరుచితత్వాదితి వజ్రశబ్దస్య తత్తుల్యార్థత్వం ఫలితోదర్శితం. కథం హేతుత్వావగమ ఇత్యత్రాహ (భయాదస్యేతి) కథం ప్రథమాయాః పఞ్చమ్యర్థత్వమిత్యత ఆహ (మహద్భయం వజ్రముద్యతమితి) న వజ్రం భయదృష్టాన్తః-దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికనైర్ఘట్యాత్. భయమువ్యవధానేన కమ్పనహేతుః-వజ్రం తు భయద్వారా తద్ధేతుః. అతో వజ్రం భయహేతుదృష్టాన్తః. ఉద్యతాద్వజ్రాదివ పరమపురుషాత్ సఞ్జాతేన భయేన కృత్స్నం జగత్కమ్పత ఇత్యర్థః-తస్మాత్సఞ్జాతమహాభయనిమిత్తమేజనమితి పూర్వగ్రన్థైకార్థ్యాత్. ఏవం త్వన్ప్రథమాన్తపదసామానాధికరణ్యస్వారస్యభఙ్గః ఇవశబ్దాధ్యాహారశ్చ స్యాత్ -తదుభయానాదరేణార్థవర్ణనం కిం నిబన్ధనమిత్యత్రాహ (భయాదస్యేతి) అనన్తరవాక్యే * భయాదస్యేతి భయతద్ధేతువాచిపదయోర్వైయధికరణ్యదర్శనాత్, భయపదస్య పఞ్చమ్యన్తత్వదర్శనాత్, పూర్వాపరవాక్యయోరైకార్థ్యస్య న్యాయ్యత్వాత్, దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికసామఞ్జస్యాచ్చేత్యర్థః. నను భయశబ్దేన భయానకలక్షణా న్యాయ్యా - గఙ్గాపదాదిషు ప్రకృత్యంశేన ప్రకృత్యన్తరార్థలక్షణాయా దృష్టత్వాత్. ప్రథమాయాః పఞ్చమ్యర్థలక్షణాత్వయుక్తా- విభక్తీనాం విభక్త్యన్తరార్థలక్షణాయా అదర్శనాత్. తచ్చానుశాసనవిరోధాత్. పాశాధికరణేపి హి బహుత్వావివక్షా మాత్రం- న తు విభక్త్యన్తరార్థలక్షణా. అతో భయానకం వజ్రమివ బ్రహ్మ యతస్మాత్ కృత్స్నం జగత్కమ్పత ఇత్యేవ హి యోజనా యుక్తా. అత ఆహ (మహద్భయం వజ్రముద్యతమితి) * సుపాం సులుగిత్యాదిసూత్రేణ సర్వవిభక్తిషు ప్రథమాయా విహితత్వాత్ ఇయం ప్రథమా పఞ్చమ్యర్థవాచినీత్యర్థః. వచనవ్యత్యయో వా. అయమభిప్రాయః-యోజనాద్వయే పి ఇవశబ్దాధ్యాహారో వజ్రశబ్దస్యాముఖ్యత్వం చావశ్యం భవేత్. ప్రథమా యోజనాయాం

అయంచపరస్య బ్రహ్మణస్స్వభావః- *ఏతస్యవా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠతః *భీషాస్మాద్వాతః పవతే భీషోదేతి సూర్యః । భీషాస్మాదగ్నిశ్చేన్ద్రశ్చ మృత్యుర్ధావతి పఞ్చమ ఇతి పరస్య బ్రహ్మణః పురుషోత్తమస్యైవం విధైశ్వర్యావగతేః. ....

ఇతశ్చాఙ్గుష్ఠప్రమితః పురుషోత్తమః.

౪౧॥ సూ. ॥ జ్యోతిర్దర్శనాత్ ॥ తయోరేవాఙ్గుష్ఠప్రమితవిషయయోర్వాక్యయోర్మధ్యే పరబ్రహ్మాసాధారణం సర్వతేజసాం ఛాదకం సర్వతేజసాం కారణభూతమనుగ్రాహకం చాఙ్గుష్ఠప్రమితస్య జ్యోతిర్దృశ్యతే *నతత్ర సూర్యో భాతి న చన్ద్రతారకం నేమావిద్యుతో భాన్తి కుతోయమగ్నిః । తమేవ భాన్తమనుభాతి సర్వం తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతీతి.

ప్రథమానిర్దిష్టస్వారస్యం సామానాధికరణ్యస్వారస్యం చాభగ్నం స్యాత్ - భయహేతుత్వప్రతిపాదనం [illegible], యచ్ఛబ్దస్య [illegible] శ్రుతాయాం సంభవన్త్యాం తత్ప్రతిపాదనపరత్వే [illegible] ఇతి [illegible] దోషాః. [illegible] యచ్ఛబ్దస్వారస్యం సామానాధికరణ్యభఙ్గశ్చ ద్వౌ దోషౌ- భయపదప్రాతిపదికముఖ్యత్వం, యచ్ఛబ్దస్య [illegible], [illegible] *[illegible] చేతి చత్వారో గుణాః. అతో దోషభూయస్త్వగుణ[illegible] నిర్వాహాదపి దోషాల్పత్వగుణభూయస్త్వయుక్తనిర్వాహ [illegible]. కృత్స్నజగద్భయావహత్వలక్షణస్య ప్రశాసనస్య పరమాత్మధర్మత్వం శ్రుత్యన్తరప్రసిద్ధ్యా ఉపపాదయతి (అయంచేతి).......................................

౪౧॥ సూ. ॥ జ్యోతిర్దర్శనాత్ ॥ ఏతత్ప్రకరణహేతుపరత్వమేవయుక్తమితి [illegible] (వాక్యయోర్మధ్యఇతి) *నతత్ర సూర్యఇత్యాదిమన్త్రపూర్వార్ధస్యార్థమాహ (సర్వతేజసాం ఛాదకమితి) ఉత్తరార్ధస్య పూర్వపాదార్థమాహ (సర్వతేజసాం కారణభూతమితి) [illegible] పశ్చాద్భానం. తేన కార్యకారణభావస్సిద్ధః- పౌర్వాపర్యనియమో హి కార్యకారణభావ ఇతి భావః. చతుర్థపాదార్థమాహ (అనుగ్రాహకమితి) *యస్యాదిత్యో భాముపయుజ్య భాతీత్యాది శ్రుతిశ్చానుగ్రాహకత్వే ప్రమాణం. (జ్యోతిర్దృశ్యతఇతి) జ్యోతిః- దీప్తిః. *[illegible] ద్వాభ్రిజరూపేణ [illegible] దితి ప్రయోగాత్. ననుకథం కారణత్వానుగ్రాహకత్వే సమ్భవతః-తద్ధి ప్రాకృతతేజాదిసజాతీయం సజాతీయతేజో హి తేజసాం కారణమనుగ్రాహకం చదృష్టం-యథాదీపోదీపాన్తరస్య, దీపాది ప్రభాచ చాక్షుషప్రభాయాః, ఇతి. ఉచ్యతే-నిమిత్తతయా కారణత్వోపపత్తేః [illegible] ఉపాదానత్వే [illegible] త్వాపేక్షా. ఆహఙ్కారికస్య విజాతీయస్యాపి చక్షుషస్సైజాత్యద్వేన [illegible] ప్యాయనం దృష్టం. నిమిత్తత్వం చ తేజః కారణభూతత్వస్యానుగ్రాహకత్వం [illegible]. యథా కాలస్య నిమిత్తత్వం కారణత్వస్యానుగ్రాహకతయా, యథా చ సలిలదహనాతపాదీనాం ఘటోత్పత్తౌ నిమిత్తత్వం [illegible] కృతయా, భవతి- ఏవమప్రాకృతతేజోపి ప్రాకృతతేజస ఉత్పత్తౌ తదుపాదాన[illegible] స్యానుగ్రాహకత్వ[illegible] సంభవతీత్యభ్యుపగన్తవ్యం- ప్రమాణబలాత్. ఉత్పన్నస్యాపి తేజసస్స్వకార్యకరణసామర్థ్యస్య తత్సంబన్ధాపేక్షత్వాత్ [illegible] అనుగ్రాహకం- యథా [illegible] పాదః, యథా శుష్కకర్ణస్య [illegible] స్వాదనం, యథా మనసో [illegible] గ్రహణస్మరణాదిపాటవే సన్నిధానం. ఉక్తలక్షణకారణత్వానుగ్రాహకత్వే ప్రామాణ్యభగవతా పరాశరేణ [illegible] హ్మశక్తివా [illegible] విష్ణోః [illegible] *ఇతో జగజ్జగత [illegible] జగచ్చాఖిలమనేనభువ్యతే. సజగదితి సామానాధికరణ్యం ధారకత్వనిబన్ధనం. —— అన్యవాక్యస్య పరోక్తార్థస్యానుపపన్నః. తథాహి- సూర్యాదిప్రకాశ్యత్వం సప్రాణ్యప్రసిద్ధమ్ స్యార్థః- భాతిశబ్దస్యజ్ఞానవాచిత్వాభావాత్. నహి దీప్తస్యార్థః- *భాదీప్తావితి హి ధాతుః. కించ- యది [illegible] నిషిధ్యతే- తదా [illegible] హేతుత్వనిషేధ ఇతి చ వక్తుం శక్యతే - ఇహ చ భాసమేవ నిషిధ్యతే - నభాసయితృత్వం. యది తేజ[illegible] వ్యావర్తనమిష్టం- తదా తత్రైతిస [illegible] ర్థత్వనైవ ప్రాప్తత్వాత్. అతోఽనన్తరానుపపత్తేః, *దివిసూర్యసహస్రస్య భవేద్యుగపదుత్థితా । యది భాస్సదృశీ సాస్యాద్భాసస్తస్య మహాత్మనః ఇత్యాద్యనుగుణ్యాచ్చ తదీయదీప్తిసాక్షాత్కారసంభవే తేజోన్తరాణామభిభూతత్వమేవాత్ర ప్రతిపాద్యం. తృతీయపాదే చాపి [illegible] స్ఫురణాధీనమధ్యన్తస్ఫురణముచ్యత ఇతి చాయుక్తం- తమితి పుంల్లిఙ్గస్య తచ్ఛబ్దస్య [illegible] సగుణనిర్దేశ పరమపురుషపరత్వాత్, [illegible] భాసానుపపత్తేరధ్యన్తస్య స్ఫురణాయోగాత్, సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకో నిర్దేశ్యపరమపురుషో హి ముఖ్యః ప్రకృతః- [illegible] శ్రవణ [illegible] సర్వనియన్తా సర్వాధారో విష్ణుశబ్దవాచ్యస్సర్వస్మాత్పరస్స ఏవ పురుషః ప్రకృతః - శ్వేతాశ్వతరే చ మహస్రశీర్షత్వమహాప్రభుత్వాదిమాన్ స్వాభావికపర జ్ఞానశక్త్యాదిగుణకస్సత్త్వప్రవర్తకో మహాపురుషః ప్రకృతః. సర్వజ్ఞత్వాదయశ్చ గుణాస్సమస్తచిదచిద్వ్యావర్తకాః- [illegible] భిధీయతే- నవస్తుమాత్రం- తచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతపరామర్శిత్వస్వారస్యభఙ్గాత్, పుంల్లిఙ్గనిర్దేశస్య ప్రకృతపురుషవిషయత్వజ్ఞాపకత్వాచ్చ. అతః *[illegible] భాన్తమితి తద్దీప్తియోగస్యస్వాభావికత్వం నిత్యత్వమప్రతిహతత్వమితరతేజసాం తద్ధేతుకత్వం చోక్తం-*తమేవభాన్తం-తం భాన్తమేవేతిహ్యన్వయః తమేవే త్యన్వయే [illegible] చ్ఛేద్యతేజోన్తరాసంభవాత్. తథాన్వయేపి న విరోధః. యద్యనిత్యానుస్ఫురణాధీనమధ్యన్తస్ఫురణమిత్యుచ్యేత-తదా *తస్యభాసా సర్వమిదం విభాతీతి పునరుక్తిశ్చస్యాత్. తస్యప్రత్తిరూపజ్ఞానేన సర్వం భాతీత్యర్థ ఇతి చేన్న-భాశ్శబ్దస్యప్రతిజ్ఞానవాచిత్వాభావాత్. అతో భగవతైజసస్సర్వతేజః

అయమేవశ్లోక ఆథర్వణేపరంబ్రహ్మాధికృత్యశ్రూయతే. పరజ్యోతిష్ట్వంచసర్వత్రపరస్యబ్రహ్మణశ్శ్రూయతే- యథా * పరంజ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతే * తందేవాజ్యోతిషాంజ్యోతిరాయుర్హోపాసతే ఽమృతం *అథయదతఃపరోదివోజ్యోతిర్దీప్యతఇత్యాదిషు. అతోఽస్గుష్ఠప్రమితఃపరంబ్రహ్మ..................

ప్రమితాధికరణంసమాప్తమ్.

४१॥ సూ. ఆకాశోఽర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాత్ ॥

ఛాన్దోగ్యేశ్రూయతే *ఆకాశోహవైనామనామరూపయోర్నిర్వహితా తేయదన్తరాతద్బ్రహ్మతదమృతంస ఆత్మేతి. తత్రసంశయః కిమయమాకాశశబ్దనిర్దిష్టోముక్తాత్మా- ఉతపరమాత్మేతి. కింయుక్తం. ముక్తాత్మేతి. కుతః.

ఽను [illegible] ప్రత్యభిజ్ఞాపితాదిత్యవర్ణశ్రుతిప్రసిద్ధదివ్యవిగ్రహద్వారకనిరవధికదీప్తి [illegible]

४२॥ సూ. ఆకాశోఽర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాత్ ॥ పూర్వందహరాకాశస్యపరబ్రహ్మత్వేసాధ్యమానే *అల్పశ్రుతేరితిచేత్త దుక్తమితిసూత్రేణాల్పశ్రుతిపరిహృతా - అల్పశ్రుతిప్రసక్తేనాఙ్గుష్ఠప్రమితస్యపరత్వంసాధితం - తత్ప్రసక్తేనాధికరణత్రయముక్తం. అథ పూర్వప్రకృత దహరవిద్యాయాంబుద్ధిస్థత్వేనతదనన్తరభూతస్య * ఆకాశోహవైనామేత్యాది ప్రకరణస్యజీవపరత్వమాశఙ్క్యపరిహ్రియత ఇతిసఙ్గతిః. ముక్తస్యప్రకృతత్వాన్ముక్తాత్మపరమాత్మవిషయసంశయమాహ (కిమయమితి)——— పరైస్తుభూతాకాశఃపూర్వపక్షితః. తథాచ నత్వనారమ్భణీ

* అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపం చన్ద్ర ఇవ రాహోర్ముఖాత్ప్రముచ్య। ధూత్వా శరీరమకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోకమభిసమ్భవామీతి ముక్తస్యానన్తరప్రకృతత్వాత్, * తే యదన్తరేతి చ నామరూపవినిర్ముక్తస్య తస్యాభిధానాత్, * నామరూపయోర్నిర్వహితేతి చ స ఏవ పూర్వావస్థాయాముపలిలక్షయిషితః- స ఏవ హి దేవాదిరూపాణి నామాని చ పూర్వమబిభ్రత్. తస్యైవ నామరూపవినిర్ముక్తా సాంప్రతిక్యవస్థా * తద్బ్రహ్మ తదమృతమిత్యుచ్యతే. ఆకాశశబ్దశ్చ తస్మిన్నప్యసఙ్కుచితప్రకాశయోగాదుపపద్యతే. నను దహరవాక్యశేషత్వాదస్య స ఏవ దహరాకాశోऽయమితి ప్రతీయతే- తస్య చ పరమాత్మత్వం నిర్ణీతం. నైవం- ప్రజాపతివాక్యవ్యవధానాత్. ప్రజాపతివాక్యే చ ప్రత్యగాత్మనో ముక్త్యవస్థాన్తం రూపమభిహితం - అనన్తరం చ * విధూయ పాపమితి స ఏవ ముక్తావస్థః ప్రస్తుతః. అతోऽత్రాకాశో ముక్తాత్మా. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (ఆకాశోऽర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాదితి) ఆకాశః పరం బ్రహ్మ. కుతః. (అర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాత్) అర్థాన్తరత్వవ్యపదేశస్తావత్ * ఆకాశో హ వై నామరూపయోర్నిర్వహితేతి. నామరూపయోర్నిర్వోఢృత్వం బద్ధముక్తోభయావస్థాత్ప్రత్యగాత్మనోऽర్థాన్తరత్వమాకాశస్యోపపాదయతి. బద్ధావస్థస్స్వయం కర్మవశాన్నామరూపే భజమానో న నామరూపే నిర్వోఢుం శక్నుయాత్ - ముక్తావస్థస్య జగద్వ్యాపారాసమ్భవాన్న నితరాం నామరూపనిర్వోఢృత్వం. ఈశ్వరస్య సకలజగన్నిర్మాణధురన్ధరస్య నామరూపయోర్నిర్వోఢృత్వం శ్రుత్యైవ ప్రతిపన్నం * అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్య జ్ఞా

యత్త్రైవ స్యాత్- * ఆకాశస్తల్లిఙ్గాదిత్యనేనైవ గతార్థత్వాత్. తత్ర హి * అస్య లోకస్య కా గతిరిత్యాకాశ ఇతి హోవాచేత్యాకాశశ్రుత్యా భూతాకాశపరత్వమాశఙ్క్య సర్వభూతకారణత్వజ్యాయస్త్వపరాయణత్వాదీనాం భూతాకాశేऽసమ్భవత్త్వాత్ ఇహ ఆకాశశబ్దాభ్యాసేऽప్యతీతత్వాభావేన పరమాత్మపరత్వం నిర్ణీతం. ఇహాపి నామరూపయోర్నిర్వోఢృత్వస్య బ్రహ్మశబ్దామృతత్వాదిభిరాకాశస్య బ్రహ్మత్వం నిశ్చీయత ఇతి న పృథగారమ్భః. దహరాకాశస్య తదన్తర్వర్తినస్స్వస్మాదన్తరప్రతీతేరన్యస్యాన్వేష్టవ్యత్వం పరమాత్మలిఙ్గం - న తు దహరాకాశస్యేతి శఙ్కానిరాససమ్భవాద్దహరాధికరణోత్థానం యుక్తం- ఇహ తు న తథా శఙ్కా దృశ్యతే నన్వవకాశప్రదానద్వారా నామరూపనిర్వహణహేతుత్వమాకాశస్య యుజ్యతే- అతః స్వవాక్యే పరమాత్మలిఙ్గాభావోऽత్ర పశ్యామితి. ఉచ్యతే- కిమత్ర స్వవాక్యే పరమాత్మలిఙ్గాభావస్స్వరసాఙ్గత్వేనాకారేణ వర్ణ్యతే- ఉత స్పష్టార్థకల్పనయా. న ప్రథమః- స్వయమప్యన్యేన నిర్వాహ్యనామరూపస్యాకాశస్య సర్వనామరూపనిర్వోఢృత్వానుపపత్తేః, తస్య చ పరమాత్మలిఙ్గభూతస్య స్వవాక్యస్థత్వేన * సర్వాణి హ వా ఇత్యాదివాక్యావిశేషాత్. న ద్వితీయః- అవకాశప్రదానద్వారం సర్వభూతోత్పత్తికారణత్వస్యాప్యాకాశే సమ్భావితత్వాత్ స్వవాక్యే పరమాత్మాసాధారణధర్మాభావస్య తత్రాప్యవిశేషాత్. ——— అపి తు బ్రహ్మశబ్దస్య ముక్తాత్మపరత్వం వదద్భిరేవాకాశశబ్దస్య భూతాకాశపరత్వం పూర్వపక్షితం- తత్రాప్యాకాశవిషయనిరూపణస్య సఙ్కల్పకరత్వం తుల్యం. అన్యపరపక్షే పూర్వపక్షోऽనుపపన్న ఏవ.——- అత్ర పరమాత్మలిఙ్గానాం భూతాకాశేऽన్వయానర్హతయా ఆకాశశబ్దస్య యౌగికార్థగ్రాహ్యత్వస్య సన్నిహితపూర్వవాక్యే ముక్తాత్మనః ప్రకృతత్వాన్నామరూపనిర్వోఢృత్వాదిలిఙ్గానాం ముక్తాత్మపరమాత్మవిషయత్వేన సంశయోత్థానం యుక్తమిత్యభిప్రాయేణ ముక్తాత్మపరమాత్మవిషయత్వేన సంశయం దర్శయతి (తత్రేతి) కిమాకాశశబ్దనిర్దిష్టో ముక్త- ఉత పరమాత్మేతి సంశయః. తదర్థం * ధూత్వా శరీరమితి ముక్తస్యానన్తరప్రకృతత్వమాకాశశబ్దస్య ముక్తపరతామవగమయతి- నేతి. కిం ముక్తస్య నామరూపనిర్వోఢృత్వం సమ్భవతి- నేతి. కిమత్ర నామరూపనిర్వోఢృత్వం నామరూపభాక్త్వముత నామరూపవ్యాకర్తృత్వమితి. కిం * తే యదన్తరేతి నిర్దిష్టకర్తృతయా నిర్వోఢృత్వముపపాదయతి- నేతి. యదా నోపపాదయతి- తదా నామరూపభాక్త్వమేవ తన్నిర్వోఢృత్వమితి తస్య జీవే వివక్షితత్వాయోగం సమ్భవేన ముక్తాత్మనః ప్రకృతత్వమాకాశశబ్దస్య ముక్తపరత్వావగమకమిత్యాకాశో ముక్తాత్మేతి పూర్వపక్షః. యదా * తే యదన్తరేతి నిర్దిష్టకర్తృతయా నామరూపనిర్వోఢృత్వముపపాదయతి - తదా నామరూపనిర్వోఢృత్వం నామరూపకర్తృత్వరూపమితి తస్య ముక్తాత్మన్యసమ్భవాన్ముక్తాత్మనః పూర్వప్రకృతత్వేऽప్యస్మిన్వాక్యే ముక్తాత్మనో గ్రహణానుపపత్తేరాకాశశబ్దనిర్దిష్టః పరమాత్మేతి రాద్ధాన్తః. (తే యదన్తరేతి) ఉభయోర్నామరూపయోర్విభక్తత్వాత్ తదస్పృష్టత్వం ఫలితం- మధ్యస్థస్యాన్యతరపక్షపాతాభావాత్. తేన పూర్వోక్తముక్తప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః. ముక్తస్య నామరూపనిర్వోఢృత్వం కథమిత్యత్రాహ (నామరూపేతి) నామరూపయోర్నిర్వహితేతి శ్రుత్యనువాదః- సత్వర్థానువాదః. ఉపలక్షణతయాऽభిమతం నిర్వోఢృత్వం పూర్వావస్థాయామపి నాస్తీత్యత్రాహ (స ఏవ హీతి) నామరూపనిర్వోఢృత్వం న నామరూపకర్తృత్వం - అపి తు నామరూపభాక్త్వం- వహనం హి ధాత్వర్థః- ఉపసర్గాణాం నానార్థత్వసమ్భవాత్ నితరాం వోఢృత్వం నిర్వోఢృశబ్దార్థస్స్యాదితి పూర్వపక్షిణోऽభిప్రాయః. తర్హి కథమమృతత్వాదికమిత్యత్రాహ (తస్యైవేతి) (సాంప్రతికీతి) నామరూపవిమోక్షానన్తరకాలభావిన్యవస్థా తస్య కాలస్య ప్రకృతత్వాత్ సాంప్రతికీత్యుచ్యతే. ... ...

రాద్ధాన్తే- (వ్యపదేశస్తావదితి) ప్రదర్శ్యత ఇతి శేషః. యద్వా- నామరూపయోర్నిర్వహితేతి వ్యపదేశ ఇత్యన్వయః. * అర్థాన్తరత్వశబ్దస్తదుపపాదకం ధర్మం లక్షయతి- అర్థాన్తరత్వమాకాశస్యోపపాదయతీతి హ్యుక్తం. భేదకధర్మవ్యపదేశాదిత్యర్థః. (నామరూపయోరిత్యాది) నామరూపనిర్వోఢృత్వం చ స్పష్టభేదకధర్మః- అవయవశక్త్యా నిర్వోఢృశబ్దస్య వహనమాత్రపరత్వాదపి రూఢిర్యోగమపహరతీతి న్యాయాత్ కర్తృపరత్వం యుక్తమితి భావః.

నమయం తపః। తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయతే॥ *సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరో నామాని కృత్వాఽభివదన్ యదాస్తే ఇత్యాదిషు. అతో నిర్వోఢా నామరూపాత్ప్రత్యగాత్మనో నామరూపయోర్నిర్వోఢా యమాకాశోఽర్థాన్తరభూతః పరమేవ బ్రహ్మ. తదేవోపపాదయతి *తే యదన్తరేతి. యస్మాదయమాకాశో నామరూపే అన్తరా-తాభ్యామస్పృష్టోఽర్థాన్తరభూతః-తస్మాత్తయోర్నిర్వోఢా-అపహతపాప్మత్వాత్సత్యసఙ్కల్పత్వాచ్చ నిర్వహితేత్యర్థః. ఆదిశబ్దేన బ్రహ్మత్వాత్మత్వామృతత్వాని గృహ్యన్తే. నిరుపాధికబృహత్త్వాదయో హి పరమాత్మన ఏవ సమ్భవన్తి- తేనాత్రాకాశః పరమేవ బ్రహ్మ. యత్పునరుక్తం-*ధూత్వా శరీరమితి ముక్తోఽనన్తరప్రకృత ఇతి. తన్న-*బ్రహ్మలోకమభిసమ్భవామీతి పరస్యైవ బ్రహ్మణోఽనన్తరప్రకృతత్వాత్. యద్యప్యభిసమ్భవితుర్ముక్తస్యాభిసమ్భావ్యతయా పరం బ్రహ్మ నిర్దిష్టం- తథాప్యభిసమ్భవితుర్ముక్తస్య నామరూపనిర్వోఢృత్వాద్యసమ్భవాదభిసమ్భావ్యం పరమేవ బ్రహ్మాత్ర ప్రత్యేతవ్యం. కిఞ్చ; ఆకాశశబ్దేన ప్రకృతస్య దహరాకాశస్యాత్ర ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, ప్రజాపతివాక్యస్యాప్యుపాసకస్వరూపకథనార్థత్వా, దుపాస్య ఏవ దహరాకాశః ప్రాప్యతయేహోపసంహ్రియత ఇతి యుక్తం. ఆకాశశబ్దశ్చ ప్రత్యగాత్మని న క్వచిద్దృష్టచరః. అతోఽత్రాకాశః పరం బ్రహ్మ.

అథ స్యాత్ - ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరభూతమాత్మాన్తరమేవ నాస్తి. ఐక్యోపదేశాత్ ద్వైతప్రతిషేధాచ్చ. శుద్ధావస్థ ఏవ హి ప్రత్యగాత్మా పరమాత్మా పరం బ్రహ్మ పరమేశ్వర ఇతి చ వ్యపదిశ్యతే-అతః ప్రకృతాన్ముక్తాత్మనోఽభిసమ్భవితురర్థాన్తరమభిసమ్భావ్యో బ్రహ్మలోకః. అతో నామరూపయోర్నిర్వహితా ఆకాశోఽపి స ఏవ భవితుమర్హతీతి. అత ఉత్తరం పఠతి.

౪౩॥ సూ. సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోర్భేదేన॥ వ్యపదేశాదితి వర్తతే. సుషుప్త్యుత్క్రా

నస్వేవం సతి *తే యదన్తరేతి కథముక్తస్యానన్తరమభిధానమిత్యత్రాహ (తదేవోపపాదయతి తే యదన్తరేతి) కర్మకృతనామరూపభాక్త్వాభావాన్ముక్తస్య స్వేచ్ఛయా నిర్వోఢా పరమాత్మా - స హి కర్మపరాధీనచేష్టితస్య బద్ధస్య జగద్వ్యాపారానుగుణసఙ్కల్పాదిరహితస్య ముక్తస్య చ నామరూపనిర్వోఢృత్వం సమ్భవతీత్యర్థః. నిర్వహితేతి తృజ్విధిపదానుసారః. ఆదిశబ్దార్థమాహ (ఆదిశబ్దేనేతి) నిరుపాధికశబ్దోఽనవచ్ఛిన్నత్వపరః - ఉపాధిర్వ్యవచ్ఛేదకః. జీవస్యజ్ఞానతోఽపి బృహత్త్వం- తచ్చ పరమాత్మప్రసాదాయత్తం. (బృహత్త్వాదయ ఇతి) ధర్మా ఇతి శేషః. (ధూత్వేత్యాది) బ్రహ్మైవ లోకో బ్రహ్మలోకః. ప్రకరణిత్వస్యాభిసమ్భవితుః ప్రాధాన్యేన ప్రాకరణికత్వస్యారస్యేతి లిఙ్గబలాత్ ప్రాకరణికత్వస్యారస్యార్థ ఇత్యయుక్తమిత్యభిప్రాయేణాహ (యద్యపీతి) అహా నన ప్రకరణేన పూర్వవాక్యస్య జీవస్వరూపపరత్వమభ్యుపేత్య పరిహృతం - వస్తుతస్తు బ్రహ్మలోకశ్రుత్యనుగృహీతమహాప్రకరణబలాత్ పూర్వవాక్యమపి న జీవపరం- కిన్తు తస్య పరమప్రాప్యభూతపరబ్రహ్మపరత్వమేవేత్యాహ (కిఞ్చాకాశేతి) ప్రజాపతివాక్యస్య వ్యవధాయకత్వశఙ్కాం వ్యుదస్యన్నర్థమాహ (ప్రజాపతివాక్యస్యేతి) హేత్వన్తరమప్యాహ (ఆకాశశబ్దశ్చేతి)....................

ఉత్తరసూత్రమవతారయితుం శఙ్కామాహ (అథస్యాదితి) ననుకథమాత్మాన్తరమేవ నాస్తీత్యుచ్యతే - శ్రుతిపాదీనామన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరా- ప్రథమపాద ఏవ నిపవిద్విలమణవస్తుసద్భావస్య ముక్తిత్వాత్. ఉచ్యతే-సిద్ధిస్తావదుభయవిధా-సాధకప్రమాణసమ్భవాధీనా, బాధకప్రమాణవ్యదాసాధీనా, చ. బాధకప్రమాణవ్యుదాసేన సాధకసత్తాయత్తా సిద్ధిః స్థేయసీ భవతి-తదభావే సాధకమాత్రాధీనా సిద్ధిరస్థిరా. అస్థిరం చాసత్కల్పం. అత్ర ప్రథమపాదే సాధకసద్భావాధీనసిద్ధౌ దర్శితాయామప్యైక్యోపదేశభేదనిషేధరూపబాధకవ్యుదసనస్యానాత్రాకాన్తైరితి పూర్వమకృతత్వాత్, సాధకాధీనసిద్ధేరస్థిరప్రాయత్వాన్నాస్తీత్యుక్తం. ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరభూతమాత్మాన్తరం దృఢప్రమాణసిద్ధం న భవతీత్యర్థః. చతుర్థపాదే పి వ్యపదేశోఽర్థాన్తరాభిప్రాయో వేదితవ్యః. యద్వా- శ్రుతిపాద్యా అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరత్వం ప్రాచుర్యనిబన్ధనమితి నానుపపత్తిః. (ఐక్యోపదేశాత్ ద్వైతప్రతిషేధాచ్చేతి) ముక్తప్రాప్యతయోక్తస్య బ్రహ్మలోకశబ్దనిర్వాచ్యతయా బృహదారణ్యకే ప్రత్యభిజ్ఞాయమానస్య *ఏకధైవానుద్రష్టవ్యం *స వా ఏష మహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః *నేహ నానాస్తి కిఞ్చనేతి జీవేనైక్యప్రతిపాదనాత్ భేదనిషేధాచ్చేత్యర్థః. తత్ర హి *ఏష బ్రహ్మలోకస్సమ్రాడితి హోవాచేతి ప్రకరణావసానే తస్య సరూపస్య బ్రహ్మలోకశబ్దనిర్దేశోఽవగమ్యతే. చశబ్దస్సముచ్చయే- ఐక్యోపదేశభేదనిషేధయోః ప్రత్యేకం భేదవిరోధిత్వాత్. ఇతరేతరమోఘోపాదకత్వే- ఐక్యస్యాముఖ్యత్వశఙ్కానివారకత్వాత్ భేదనిషేధస్య. నామరూపయోర్నిర్వహితేతి పూర్వవద్యథాశ్రుత్యనువాదః- అత ఏవ హి నామరూపయోర్నిర్వోఢృత్వమితి స్వగ్రన్థేన నిర్దిష్టం. ఆహాతోఽర్థాన్తరత్వే ప్రతీతేపి న తత్సిద్ధాన్తికృత్యమితి శఙ్కాగ్రన్థస్యార్థః.

౪౩॥ సూ. సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోర్భేదేన॥ సూత్రస్యాకాఙ్క్షాం పూరయతి (వ్యపదేశాదితి వర్తత ఇతి) యథా *అథ శబ్దానుశాసనమిత్యత్ర *కేషాం శబ్దానామిత్యుక్తే సమస్తస్యాప్యనుశాసనపదస్య విభాగేనానుషఙ్గః- తథాపీతి భావః. సూత్రే *సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోరితి స

స్త్యేః ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరత్వేన పరమాత్మనో వ్యపదేశాత్ ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరభూతః పరమాత్మాఽస్త్యేవ. తథాహి - వాజసనేయకే *కతమ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వితి ప్రకృతస్య ప్రత్యగాత్మనస్సుషుప్త్యవస్థాయామకిఞ్చిజ్జ్ఞస్య సర్వజ్ఞేన పరమాత్మనా పరిష్వఙ్గ ఆమ్నాయతే *ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్తో న బాహ్యం కిఞ్చన వేద నాన్తరమితి. తథోత్క్రాన్తావపి *ప్రాజ్ఞేనాత్మనాన్వారూఢ ఉత్సర్జన్యాతీతి. న చ స్వపత ఉత్క్రామతో వాస్య కిఞ్చిజ్జ్ఞస్య తదానీమేవ స్వేనైవ సర్వజ్ఞేన సతా పరిష్వఙ్గాన్వారోహౌ సమ్భవతః. న చ క్షేత్రజ్ఞాన్తరేణ- తస్యాపి సర్వజ్ఞత్వాసమ్భవాత్. ......

ఇతశ్చ ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరభూతః పరమాత్మేత్యాహ.

౪౪॥ సూ. పత్యాదిశబ్దేభ్యః॥ [illegible] అయం పరిష్వఙ్గకః పరమాత్మేత్యత్ర పత్యాదిశబ్దైర్వ్యపదిశ్యతే *సర్వస్యాధిపతిస్సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానః *స న సాధునా కర్మణా భూయాన్నో ఏవాసాధునా కనీయాన్ *ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతిరేష భూతపాల ఏష సేతుర్విధరణ ఏషాం లోకానామసమ్భేదాయ *తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి । ఏతమేవ విదిత్వా మునిర్భవతి । ఏతమేవ ప్రవ్రాజినో లోకమిచ్ఛన్తః ప్రవ్రజన్తి *స వా ఏష మహానజ ఆత్మాన్నాదో వసుదానోఽజరోఽమృతోఽభయో బ్రహ్మేతి. ఏతే చ పతిత్వజగద్విధరణత్వసర్వేశ్వరత్వాదయః ప్రత్యగాత్మని ముక్తావస్థాపి న కథఞ్చిత్సమ్భవన్తి - అతో ముక్తాత్మనోఽర్థాన్తరభూతో నామరూపయోర్నిర్వహితాకాశః। ఐక్యోపదేశస్తు సర్వస్య చిదచిదాత్మకస్య బ్రహ్మకార్యత్వేన తదాత్మక[illegible]

సుషుప్తి. కస్యకస్మాద్భేద ఇత్యత్రాహ (ప్రత్యగాత్మన ఇతి) అర్థాన్తరత్వవ్యపదేశమాహ [illegible] (అర్థాన్తరభూత ఇతి) [illegible] సూత్రే [illegible] ప్రధానార్థ [illegible] ప్రాయేణ [illegible]. దేహస్య ప్రాజ్ఞపరిష్వక్తత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వితి ప్రకృతస్యేత్యుక్తం. *ఉత్సర్జన్ - శబ్దముత్సృజన్. క్షేత్రజ్ఞాన్తరేణ [illegible] ఙ్గాన్వారోహావాశఙ్క్యాహ (నచేతి) ......

ముక్తావస్థేనాత్మనాన్వారోహ ఇత్యత్రాహ (ఇతశ్చేతి)

౪౪॥ సూ. పత్యాదిశబ్దేభ్యః॥ [illegible] సూత్రే *పత్యాదిశబ్దేభ్య ఇతి నిర్దిష్టత్వాత్ [illegible] *సర్వస్యాధిపతిరితి వాక్యం ప్రథమముదాహృతం. సూత్రే [illegible] ఇతి చేత్. ఉచ్యతే- [illegible] సర్వేశ్వరత్వాదిగుణానాం [illegible] *స న సాధునా కర్మణా భూయానిత్యాదివాక్యస్య పూర్వం *సర్వస్యాధిపతిరిత్యాదివాక్యం-పశ్చాత్ *ఏష భూతాధిపతిరిత్యాది [illegible] హేయసమ్బన్ధరాహిత్యపరవాక్యస్య [illegible] పరవాక్యానాం చ [illegible] కరణార్థమభ్యాసరూపతాత్పర్యలిఙ్గజ్ఞాపనార్థం చ *పత్యాదిశబ్దేభ్య ఇతి నిర్దేశః. అధిపత్యాదీత్యనుక్తిః *పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరమిత్యాదిపరస్య ప్రకరణస్యైకార్థ్యేన విశేష్యస్య పరమాత్మనో నారాయణత్వ [illegible] తనార్థా. అత ఏవ హ్యయం పరిష్వఙ్గకః పరమాత్మేతి భాష్యే నిర్దేశః- స ఖలు *పతిం విశ్వస్యేతి. ప్రకరణస్థం *యస్యాయమాత్మా [illegible] పరమాత్మా [illegible] స్థిత ఇతి పరమాత్మశబ్దం స్మారయతి. ముముక్షూపాస్యత్వరూప మహాగుణవాచిశబ్దత్వాత్ పత్యాదిశబ్దైస్సహ *తమేతమిత్యాదివాక్యముపాత్తం. [illegible] న్నాదః - అన్నదః. అధిపత్యాదిశబ్దోక్తానాం ధర్మాణాం ముక్తవ్యావర్తకత్వం దర్శయతి (ఏతే చేతి) ముక్తస్య జగద్వ్యాపారరహితత్వాన్న సమ్భవన్తీత్యర్థః. కిం జీవమాత్రాదర్థాన్తరత్వే విప్రతిపత్తిః - ఉత ముక్తాదర్థాన్తరత్వ ఇతి వికల్పే ప్రథమం [illegible] పూర్వసూత్రేణ ప్రత్యుక్తం - అనేన తు ద్వితీయం శిరః ఇతి విభాగః. యద్వా - సూత్రద్వయోక్తైర్ధర్మైః ముక్తన్యావృత్తిసిద్ధిః కథమిత్యత్రాహ (ఏతే చేతి) ఏతదుక్తం భవతి సూత్రద్వయోదాహృత గుణపరః - అత ఆదిశబ్దైః పరిష్వఙ్గాన్వారోహావప్యుపాత్తౌ. సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోః పరిష్వఙ్గస్యాన్వారోహస్య చ జగద్వ్యాపారాన్తర్భూతత్వాన్ముక్తస్య తద్రహితత్వాచ్చ తౌ చ తస్మిన్న సమ్భవతః. ఏతేఽతద్గుణసమ్పాద్యా ఇతి చాభిప్రాయః- *స న సాధునా కర్మణా భూయానితి శ్రుతత్వాత్. తేన బద్ధాత్మస్వ సమ్భవః. ముక్తైశ్వర్యస్య జగద్వ్యాపారవర్జత్వాత్ ముక్తాత్మస్వసమ్భవ ఇత్యర్థః. ఏవమనేన సూత్రద్వయేన పరమాత్మన శ్చిదచిద్విలక్షణస్య ప్రధానాద్వ్య స్యోపపాదితత్వాత్ ఐక్యోపదేశభేదనిషేధౌ తదనురోధేన వర్ణనీయావితి శఙ్కాబీజం పరిహృతం భవతి. ఏతావదేవైతదధికరణకృత్యం. ఏవం ప్రబలతరభేదశ్రుత్యనురోధేన నిర్వాహక ర్తవ్యే సత్యైక్యోపదేశభేదనిషేధయోరముఖ్యతయాపి నిర్వాహే ప్రాప్తే సూత్రకారైరేవ శ్రుతితోఽగ్రత శ్చ వక్ష్యమాణం శ్రుతిసిద్ధం ముఖ్యనిర్వాహం తత్ర తత్ర ప్రసక్తేః పూర్వమపి స్వేనోక్తమిహ స్మారయతి (ఐక్యోపదేశస్త్వితి) కార్యకారణైక్యనిబన్ధనః-స

యుక్తఇతి *సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానిత్యాదిభిర్వాక్యైః ప్రతిపాద్యత ఇతి పూర్వమేవ సమర్థితం. ద్వైతప్రతిషేధశ్చ తత ఏవేత్యనవద్యమ్. ....

అర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

ప్రథమస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

ణుజీనేశ్వరైక్యనిబన్ధనఇత్యర్థః. తత ఏవ - కార్యకారణైక్యాదేవ. ఐక్యోపదేశశేషత్వాత్ భేదనిషేధశ్రుతిశ్చ కుతర్కసిద్ధకార్యకారణభేదప్రతిషేధపరేత్యర్థః. అత్ర భేదనిషేధస్య ప్రకారైక్యనిబన్ధనత్వముపవర్ణితం - ప్రకారప్రకారిభావస్య జగత్కారణత్వనిర్వాహకత్వాత్. తత్రారమ్భణాధికరణే కార్యకారణైకత్వసమర్థనం ప్రాప్తం - తేనైక్యోపదేశస్య ముఖ్యత్వసమర్థం. సామానాధికరణ్యస్య శరీరశరీరిభావనిబన్ధనత్వం *అవస్థితేరితి కాశకృత్స్న ఇతి సూత్రే - తత్రాకృతిసయుగోపదతయా ముఖ్యత్వసమర్థనం విద్విషయమవిద్విషయం చ *అంశో నానావ్యపదేశాత్ *ఉభయవ్యపదేశాదిత్యధికరణద్వయేన కృతం. ఏవం వక్ష్యమాణో ముఖ్యనిర్వాహ ఇహ స్మారితః పాదద్వయేన క్రమసమర్థమపి ప్రేత్యాహ (ఇత్యనవద్యమితి) ... ...

సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోర్భేదేనేత్యాదిసూత్రద్వయం బృహదారణ్యకే *కతమ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయ ఇత్యాది ప్రకరణవిషయమధికరణాన్తరం వ్యాఖ్యాతం. తత్ర చోపక్రమే *యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్విత్యశరీరలిఙ్గదర్శనాత్, ఉపసంహారే చ *స వా ఏష మహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్విత్యశరీరాపదేశాద్, మధ్యే చ సుషుప్త్యాదిసాంసారికావస్థాప్రతిపాదనాద్, అత్ర సంసారిస్వరూపం ప్రతిపాద్యమితి పూర్వపక్షం కృత్వా సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోః ప్రాజ్ఞాద్భేదవ్యపదేశేన పత్యాదిశబ్దైశ్చాసంసారిస్వరూపపరప్రతిపాద్యమితి సిద్ధాన్త ఉక్తః. ఉపక్రమాదిషు శారీరలిఙ్గకథనమనువాదరూపం తస్య పరేణ బ్రహ్మణైక్యోపదేశార్థం కృతం. *యోఽయం విజ్ఞానమయః *స వా ఏష మహానజ ఆత్మేతి పరమేశ్వరైకత్వముపదిశ్యతే. *అభయం హ వై జనక ప్రాప్తోఽసీతి పదే పదే ప్రస్తావాత్, *అసఙ్గో హ్యయం పురుష ఇతి పదే పదే పుణ్యపాపానన్వాగతత్వాదికథనరూపప్రతిపదనాచ్చ అసంసారిస్వరూపప్రతిపాదనపరత్వసిద్ధిరితి శారీరలిఙ్గదర్శనపరిహారశ్చోక్తః. ఏవమధికరణభేదవర్ణనమయుక్తం - ద్వితీయతృతీయపాదాన్తర్గతాధికరణాన్తరసూత్రనైరూప్యాన్నిరూపణీయాభావాచ్చ. న హ్యత్ర సూత్రద్వయే ప్రతిజ్ఞావాక్యం శ్రూయతే - వివక్షితతత్త్వప్రకరణస్థప్రవాదికప్రాభావాత్, ప్రతిషేధస్య వ్యుదాసకశబ్దాభావాచ్చ. *సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోః *అసమ్భవాత్ *అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాదితి హి సూత్రశైలీ - అతోఽత్ర తథాభావాద్ధ్యాహారస్స్యాత్ - సమాన ధ్యాహారేణ నిర్వాహోఽసంభవత్యనుపపన్నః. ఇహ చ పూర్వప్రకృతసాధ్యహేతుసమర్థకత్వేఽధ్యాహారోఽనపేక్షితః. చతుర్థపాదే ఽధికరణాన్తరారమ్భే ముఖ్యప్రమాణాదిపదాన్తవర్ణనం నదోషః - తస్య ప్రధానాదేః ప్రతిపాద్యత్వవ్యుదాసపరత్వాద్ధర్మ్యాదిపదనైరపేక్ష్యాత్ *ఆనుమానికమప్యేకేషామితి చేన్నేతి *న సఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాదపీతి చ వ్యుదసనప్రతిజ్ఞా శ్రూయతే. నేతి పదస్యోత్తరత్రానుషఙ్గేఽపి న దోషః. ప్రధానాదిపరత్వవ్యుదాసస్య పరమాత్మపరత్వోపపాదనశేషత్వాత్, పరమాత్మపరత్వస్య ప్రాధాన్యేన ప్రతిపిపాదయిషితతయా సర్వత్ర తద్విషయాయాం ప్రతిజ్ఞావాక్యశ్రవణాత్, క్వచిదధ్యాహారదర్శనేఽపి గత్యన్తరసద్భావే సతి గత్యభావ ఇవ నిర్వాహో నానుపపన్నః. అతః పరమాత్మపరత్వసమర్థనపరాధికరణవైరూప్యాదయుక్తం. నిరూపణీయాభావాచ్చాధికరణాన్తరత్వమయుక్తం - సందిగ్ధే హి న్యాయప్రవృత్తిః. యత్రైకస్మిన్వాక్యే ప్రకరణే వా పరస్పరవిరుద్ధార్థద్వయం ప్రధానప్రతిపాద్యతయా ప్రతీయతే - తత్ర సందేహే సతి న్యాయావతారః - ఇహ చ తాదృశసంశయనిమిత్తం న దృశ్యతే. తథా హి - జాగ్రత్స్వప్నాద్యవస్థాప్రతిపాదకవాక్యానాం జీవవిషయత్వం న సంశయపదం, న చ తదపాకర్తుం శక్యం, - అతస్తన్నిరూపణపరత్వమధికరణస్యాయుక్తం. *అసఙ్గో హ్యయం పురుష ఇత్యాదివాక్యానాం శుద్ధస్వరూపపరత్వమపి న సందేహపదం - నిరవధికానన్దనిరఙ్కుశైశ్వర్యప్రతిపాదకానాం *స ఏకో బ్రహ్మలోక ఆనన్దః *సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశాన ఇత్యాదివాక్యానాం పరమాత్మపరత్వేఽపి న సందేహః - అత ఏతత్సమర్థనమనపేక్షితం. సామానాధికరణ్యవాక్యానాం బ్రహ్మాత్మకత్వోపదేశపరత్వేఽపి న విశయ ఇతి న తత్సమర్థనార్థమధికరణారమ్భో యుక్తః. జీవస్వరూపకథనం బ్రహ్మాత్మకత్వవిధానాయానువాద ఇత్యయమర్థో నిరూపణీయ ఇతి చేన్న - ప్రాప్తార్థానాం వాక్యానామనువాదకత్వస్య అప్రాప్తార్థానాం విధాయకత్వస్య చ స్వత ఏవ స్పష్టత్వాత్. న ఖలు *అగ్నిర్హిమస్య భేషజమిత్యస్య వాక్యస్యానువాదకత్వం *స్వర్గకామో యజేతేతి వాక్యస్య విధిత్వం చాత్ర నిరూపణీయం. అతో జీవస్వరూపకథనే ప్రాప్తవిశేషణోక్తైరనువాదత్వం న సమర్థనీయం - అప్రాప్తధర్మప్రతిపాదనస్య విధిత్వం చ న సాధ్యం. విహితధర్మనిషేధేన స్వరూపైక్యప్రతిపాదనం చానుపపన్నం. సూత్రాక్షరప్రాతికూల్యాచ్చ నేదం సూత్రద్వయం బ్రహ్మాత్మకత్వోపదేశసమర్థనపరం - భేదసమర్థనపరత్వం హ్యక్షరస్వారస్యాదవగమ్యతే. న చ వృత్తావాద్యభిమతం బ్రహ్మాత్మకత్వమస్మిన్ప్రకరణే దృశ్యతే - *స వా ఏష మహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః స ఏషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశస్తస్మిఞ్ఛేతే సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానః సర్వస్యాధిపతిరితీశ్వరతాదాత్మ్యోపదేశపరత్వావగమాత్. తస్మాత్ తేఽధిష్ఠానతాదాత్మ్యం హ్యుపదిశ్యం. స హీశ్వరోఽశేషజగదధ్యాసాధిష్ఠానం - ఈశ్వరస్యాపి సన్మాత్రవస్తుని కల్పితత్వాత్. స హి రజ్జుకల్పితసర్పస్తత్కల్పితభూదళనాద్యుపభారాధిష్ఠానం.

కించ- ఈశ్వరాధ్యస్తజీవదర్శనం నేశ్వరకర్తృకం- ఈశ్వరస్య సర్వజ్ఞతయా స్వారోపితాకారవిషయభ్రమానుపపత్తేః. నచాన్యకర్తృకం- అధిష్ఠానభూతేశ్వరస్యాసంసార్యగోచరత్వాత్. నహ్యధిష్ఠానానవభాసేఽధ్యస్తప్రతీతిరుపపద్యతే. ఘటస్స్ఫటికస్సన్నితి సన్మాత్రస్యైవాధిష్ఠానతయాఽనువృత్తమవభాసత ఇతి చ తదీయప్రక్రియా- నహీశ్వరోఽధిష్ఠానతయా ప్రతీయత ఇతి. అతస్సర్పభూదళనయోరన్యోన్యతాదాత్మ్యవ్యపదేశవత్ జీవేశ్వరతాదాత్మ్యవ్యపదేశోఽనుపపన్నః. ఈశ్వరధర్మాశ్చ అవివక్షితా ఇతి చేత్ -పదానాం లక్షణా. కించ- అప్రాప్తానాం ధర్మాణామనువాదాసంభవాత్, ద్విహిలస్యనిషేధాయోగాత్, *ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతిరేష భూతపాల ఇతి తాత్పర్యలిఙ్గదర్శనాచ్చ తేషాం ధర్మాణామవివక్షితత్వం దుర్వచం. సిద్ధాన్తస్య మతం తు తాదాత్మ్యం తదుపాసనం చోత్తరత్ర నిరూపయిష్యతే. అతస్సూత్రాక్షరప్రాతికూల్యాత్, సంశయవిషయాభావాత్, స్వాభిమతార్థస్యాస్యానుపపన్నత్వాత్, ప్రామాణికతాదాత్మ్యనిరూపణస్యాన్యత్ర క్రియమాణత్వాచ్చాకాశశబ్దనిర్దిష్టస్య పరమాత్మత్వోపపాదకం సూత్రద్వయమితి సిద్ధం.— యాదవప్రకాశపక్షేపి నిరూపణీయాభావాదనారమ్భణీయత్వదోషః స్థితః. పూర్వపక్షసిద్ధాన్తవర్ణనప్రకారశ్చానుపపన్నః. పరిష్వఙ్గాన్వారోహాభ్యాం ప్రాజ్ఞస్యాత్మనశ్శారీరాద్భేదస్స్థిత ఇతి విషయశోధకమాద్యం సూత్రం వ్యాఖ్యాయ స ప్రాజ్ఞః కిం భోక్తా విద్యాకర్మాతిశయలబ్ధైశ్వర్యో జీవః- ఉత పర ఇతి విశయే భోక్తుర్విజ్ఞానమయస్య ప్రకరణస్థతయా వశిత్వేశానత్వాదీనాం విద్యాకర్మలభ్యతయా జీవత్వముక్త్వా పత్యాదిశబ్దానాం శాఖాన్తరే పరమాత్మవిషయత్వదర్శనాదన్యత్ర సుషుప్తౌ పరమాత్మని సంపత్తిశ్రవణాచ్చ పరమాత్మత్వం సాధితం. తత్ర తావదాద్యసూత్రవ్యాఖ్యానమయుక్తం - విషయశోధకత్వమాత్రే సూత్రవైయర్థ్యాత్. పూర్వపక్షపరత్వే శాబ్దస్య హేతోర్విరుద్ధత్వాత్, భోక్తుః ప్రకృతతయా కీర్త్యాదీనామైశ్వర్యత్వస్య పూర్వపక్షహేతోరశాబ్దత్వాచ్చ, తచ్ఛఙ్కావ్యుదసనాసమర్థభేదానుభాషణే ప్రయోజనాభావాత్ సూత్రవైయర్థ్యం. కిఞ్చ - శారీరాత్ భేదికౌ పరిష్వఙ్గాన్వారోహౌ ప్రాజ్ఞకర్తృకౌ శ్రూయేతే. ప్రాజ్ఞత్వం చ స్వాభావికం- పతిత్వాదయశ్చ స్వాభావికా వినాత్ర ప్రతిపాద్యన్తే- ఉపాధ్యసక్తైః, తథైవ * స న సాధునా కర్మణా భూయానిత్యుపాధినిషేధాచ్చ. అతస్తదనావృత్త్యపత్యాదిశబ్దానాం శాఖాన్తరప్రసిద్ధ్యా పరమాత్మసాధకత్వోక్తిరచతురా. సద్విద్యాసంవాదస్తు యద్యపి ప్రాజ్ఞస్య జగత్కారణత్వాపాదకః- తథాపి కారణస్య చిదచిద్వైలక్షణ్యస్యైతు సంవాదనిరపేక్షహేతుః ప్రాజ్ఞత్వం నిరుపాధికైశ్వర్యవత్త్వం చ. య ద్యకర్మహేతుకం నిరఙ్కుశైశ్వర్యమపి శ్రుత్యన్తరసంవాదసాపేక్షం- తర్హి శ్రుత్యన్తరేఽపి ముక్తస్యమాశ్వాసః - తత్రాపి సంవాదాన్తరాపేక్షేఽనవస్థా స్యాత్. ఏతచ్ఛ్రుత్యపేక్షణేఽన్యోన్యాశ్రయస్స్యాత్ అతోఽధికరణాన్తరకల్పనం తన్నిర్వహణం చానుపపన్నం. అతస్సూత్రత్రయమేతా[illegible]రణమ్.

అర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహారీతకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయేన
శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత భగవద్రామానుజవిరచిత శారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన
శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం ప్రథమస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా- ౨౭.— సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా- ౧౦౯.

ధావిన్ద్రియాణాం దుర్నిగ్రహత్వాత్. తేభ్యోఽపి పరం ప్రగ్రహరూపితం మనః-మనసి విషయప్రవణే విషయాసన్నిధానస్యాప్యకిఞ్చిత్కరత్వాత్. తస్మాదపి సారథిత్వరూపితా బుద్ధిః పరా-అధ్యవసాయాభావే మనసోఽప్యకిఞ్చిత్కరత్వాత్. తస్యా అపి రథిత్వరూపిత ఆత్మా కర్తృత్వేన ప్రాధాన్యాత్పరః. సర్వస్య చాస్యాత్మేచ్ఛాయత్తత్వాదాత్మైవ మహానితి చ విశేష్యతే. తస్మాదపి రథరూపితం శరీరం పరం. తదాయత్తత్వాజ్జీవాత్మనస్సకలపురుషార్థసాధనప్రవృత్తీనాం. తస్మాదపి పరస్సర్వాన్తరాత్మభూతోఽన్తర్యామ్యధ్వనః పారభూతః పరమపురుషః- యథోక్తస్యాత్మపర్యన్తస్య సమస్తస్య తత్సఙ్కల్పాయత్తప్రవృత్తిత్వాత్. స ఖల్వన్తర్యామితయోపాసనస్యాపి నిర్వర్తకః- * పరాత్తు తచ్ఛ్రుతేరితి హి జీవాత్మనః కర్తృత్వం పరమపురుషాయత్తమితి వక్ష్యతే. వశీకార్యోపాసననిర్వృత్త్యుపాయకాష్ఠాభూతః పరః ప్రాప్యశ్చ స ఏవ. తదిదముచ్యతే *పురుషాన్న పరం కిఞ్చిత్సా కాష్ఠా సా పరా గతిరితి. తథా చాన్తర్యామిబ్రాహ్మణే. *య ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాదిభిస్సర్వం సాక్షాత్కుర్వంత్సర్వం నియమయతీత్యుక్త్వా *నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టేతి నియన్త్రన్తరం నిషిధ్యతే. భగవద్గీతాసు చ *అధిష్ఠానం తథా కర్తా కరణం చ పృథగ్విధం। వివిధాశ్చ పృథక్చేష్టా దైవం చైవాత్ర పఞ్చమమితి. దైవమత్ర పురుషోత్తమ ఏవ-*సర్వస్య చాహం హృది సన్నివిష్టో మత్తస్స్మృతిర్జ్ఞానమపోహనం చేతి వచనాత్. తస్య చ వశీకరణం తచ్ఛరణాగతిరేవ-యథాహ *ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి- భ్రామయన్సర్వభూతాని యన్త్రారూఢాని మాయయా। తమేవ శరణం గచ్ఛేతి.

యతేయాజ్ఞాపనం, చ. (తేభ్యోఽపీతి) స్వావధానాభావే విషయాసన్నిధేరకిఞ్చిత్కరత్వహేతుకం మనసః ప్రాధాన్యం. తస్య వశీకరణం నామ తస్యాముష్మిన్విషయదోషానుసన్ధానేన తేభ్యో నివర్తనసంశీలనం- * అభ్యాసేన చ కౌన్తేయ వైరాగ్యేణ చ గృహ్యత ఇతి హ్యుక్తం. (తస్మాదపీతి) బుద్ధిశబ్దోఽధ్యవసాయరూపజ్ఞానవిశేషపరః- సర్వాన్తఃకరణపరః. *యదా కర్మగుణోపేతా బుద్ధిర్మనసి వర్తతే। వ్యవసాయగుణోపేతా తదా సంపద్యతే మన ఇత్యాదిషు బుద్ధిశబ్దస్యాన్తఃకరణపరత్వం తత్కార్యభూతవ్యవసాయస్య పృథఙ్నిర్దేశాదిత్యవసీయతే- ఇహ తు బుద్ధిశబ్దస్య భావార్థత్వస్వారస్యాత్తదపవాదాభావాచ్చ వ్యవసాయపరత్వమితి అధ్యవసాయాభావశబ్దం ప్రయుఞ్జానస్యాభిప్రాయః. యద్వా- బుద్ధిశబ్దోఽన్తఃకరణపరః. ఇదానీమధ్యవసాయాభావ ఇత్యనేన తత్కార్యభూతాధ్యవసాయాభావ ఇత్యుక్తం స్యాత్. అల్పాస్థిరత్వదుస్సాధత్వదుఃఖమిశ్రత్వాదిదోషదర్శనేన విషయాణాం హేయత్వాధ్యవసాయోఽధ్యవసాయశబ్దేన వివక్షితః. తదభావే హ్యస్య త్ర్యాసఙ్గాదినా క్వచిద్విషయే ప్రావణ్యరహితమపి మనః కదాచిత్తత్ప్రవణమపి స్యాత్- అతో బుద్ధేః పరత్వం. తస్యాశ్చ వశీకరణం నామ విషయదోషదర్శనసంశీలనేన తద్దృఢీకరణరూపం మనోనివర్తనపాటవాపాదనం. (ఆత్మా కర్తృత్వేన ప్రాధాన్యాత్ పర ఇతి) కర్తృత్వేన- అధ్యవసాయస్యాశ్రయత్వేన. బుద్ధిశబ్దస్యాన్తఃకరణపరత్వపక్షే తూపకరణిత్వేనేత్యర్థః. అణోరాత్మనః కథం మహచ్ఛబ్దవిశేష్యత్వమిత్యత్రాహ (సర్వస్య చేతి) అస్య సర్వస్య- ఇన్ద్రియాదేరధ్యవసాయపర్యన్తస్య. ఇన్ద్రియాణి జేతవ్యాని-సమ్యగర్థవిషయోఽధ్యవసాయస్సంపాద్య ఇత్యేవంరూపేచ్ఛాయత్తత్వాదిత్యర్థః. అనేనాత్మనో వశీకరణం నామాత్మస్వరూపయాథాత్మ్యాధ్యవసాయప్రావణ్యరూపేచ్ఛాసాదనమేవేతి చ ఫలితం. (తస్మాదపి రథరూపితం శరీరం పరమితి) శరీరస్య పరత్వం నామ స్వగతగుణోన్మేషేణ గుణమాత్మగతజ్ఞానాపాదకత్వం. రజస్తమోనుదయసత్త్వప్రాచుర్యకరపరిశుద్ధాహారేణ సత్త్వాభివృద్ధికృతాపాదనం శరీరస్య వశీకరణమిత్యర్థః.——— జీవభేదస్యావిద్యాకల్పితత్వాత్ అవిద్యాసంజ్ఞమవ్యక్తం జీవాత్పరం- తత్కార్యత్వాచ్ఛరీరస్య పరత్వముపచర్యత ఇతి కైశ్చిదుక్తం- తదయుక్తం - కారణగతపరత్వస్య కార్యే ఉపచారే స్వారస్యాభావాత్, జీవభేదస్యావిద్యాకల్పితత్వాభావాచ్చ.——— ఆత్మపర్యన్తస్య-స్వావధికస్య. యద్వా- జీవపర్యన్తస్యేత్యర్థః. నాస్మిన్వాక్యే వశీకార్యతయా పరత్వేన నిర్దిష్టః క్రమో వివక్షితః- ఉపకరణితయా ప్రాధాన్యం- అత ఏవ హి* ఆత్మానం రథినం విద్ధి శరీరం రథమేవ తు ఇతి పూర్వనిర్దేశః. ఉపాసనోపకరణకోటినివేశః పరస్య కథం - అవ్యక్తాత్పరస్య పురుషత్వమాత్రం శ్రుతం- న పరమత్వం- తత్కథమశ్రుతపరమశబ్దార్థాఙ్గీకార ఇత్యత్రాహ (స ఖల్వితి) ఉపాసననిర్వాహకత్వాత్ వశీకార్యత్వమిత్యర్థః. *సా కాష్ఠేతి శ్రుతివాక్యఖణ్డం వ్యాచష్టే (వశీకార్యోపాసనేతి) వశీకార్యశబ్ద ఉపాయవిశేషణం. రూపితేష్వధ్వపారత్వేనరూపితస్యపదస్యాత్రాకథనాద్వక్ష్యమాణపరశేషా సిద్ధిశఙ్కాం పరిహర్తుం *సా పరా గతిరిత్యనేనైవ పారత్వరూపితపదస్యాపి ప్రతిపాదితత్వమాహ (పర ఇతి) *పురుషాన్న పరం కిఞ్చిదిత్యుపాయకోటికాష్ఠాభూతమస్మాత్పరం న విద్యత ఇతి వ్యతిరేకోక్తిః-*సా కాష్ఠేత్యనేనాయమేవోపాయకాష్ఠాభూత ఇత్యన్వయోక్తిః-ఇన్ద్రియాదీనామప్యుపాయభూతత్వమాత్రమస్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం *పరా గతిరితి ప్రాప్యత్వముచ్యత ఇత్యర్థః. * యస్మాత్పరం నాపరమస్తీత్యాదిశ్రుత్యైకార్థ్యావగమాత్ స్వస్మాత్ పరాన్తరరహితస్య పరమాత్మత్వమర్థసిద్ధమితి చాభిప్రాయః. సర్వనియామకాదస్మాత్పరస్యాభావేన ఉపాయకాష్ఠాత్వోపపాదనార్థమన్తర్యామిబ్రాహ్మణముపాదీయతే (తథేతి) దైవమితి కర్మ వా కర్మారాధ్యమిన్ద్రాదికం వా వివక్షితం స్యాత్ ఇత్యత్రాహ (దైవమత్రేతి) *న దైవం కేశవాత్పరం * శ్రూయతాం పరమం దైవం దుర్విజ్ఞేయం మయాపి చ। నారాయణస్తు పురుషో విశ్వరూపో మహాద్యుతిః *నారాయణస్య చాజ్ఞాని సర్వదైవాని చాభవన్ *అన్యాని సర్వదైవాని తస్యాఙ్గాని మహాత్మన ఇత్యాది ప్రయోగాదిత్యభిప్రాయః. పరమపురుషస్యాప్యుపాసననిర్వర్తకత్వమస్తు- కథం సర్వస్మాత్పరస్య అనీశ్వరేణ సంసారిణా వశీకర్తుం శక్యత్వం- శక్యశ్చేత్తత్ప్రకారోఽపి క్వచిచ్ఛ్రూయేత- న చ శ్రూయతే- *యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీ ప్రాజ్ఞ ఇత్యాదావనుపలబ్ధేరిత్యత్రాహ (తస్య చేతి)*యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీ ఇత్యాదౌ తస్య వశీకార్యత్వశ్రవణం దర్శయిష్యతే. శిథమవ్యక్తశబ్దేన శరీరాఖ్య

తదేవం *ఆత్మానం రథినం విద్ధీత్యాదినా రథ్యాదిరూపకవిన్యస్తా ఇన్ద్రియాదయః *ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా ఇత్యత్ర స్వశబ్దైరేవ ప్రత్యభిజ్ఞాయన్తే- నరథరూపితం శరీరమితి పరిశేషాత్తదవ్యక్తశబ్దేనోచ్యత ఇతి నిశ్చీయతే. అతః కాపిలతన్త్రసిద్ధస్య ప్రధానస్య ప్రసఙ్గ ఏవ నాస్తి. న చాత్ర తత్తన్త్రసిద్ధప్రక్రియా ప్రత్యభిజ్ఞా- *ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా ఇతీన్ద్రియేభ్యోఽర్థానాం శబ్దాదీనాం పరత్వకీర్తనాత్. న హి శబ్దాదయ ఇన్ద్రియాణాం కారణభూతాస్తద్దర్శనే. *అర్థేభ్యశ్చ పరం మన ఇత్యపి న తత్తన్త్రసఙ్గతం- అకారణత్వాదేవ. *తథా బుద్ధిరాత్మా మహాన్ పర ఇత్యప్యసఙ్గతం- బుద్ధిశబ్దేన మహత్తత్త్వస్యాభిధానాభ్యుపగమాత్. న హి మహతో మహాన్ పరస్సమ్భవతి. మహత ఆత్మశబ్దేన విశేషణం చ న సఙ్గచ్ఛతే. అతో రూపకవిన్యస్తానామేవ గ్రహణం. (దర్శయతి చ) తదేవ- *ఏష సర్వేషు భూతేషు గూఢోత్మా న ప్రకాశతే। దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభిః। యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీ ప్రాజ్ఞస్తద్యచ్ఛేజ్జ్ఞాన ఆత్మని। జ్ఞానమాత్మని మహతి నియచ్ఛేత్తద్యచ్ఛేచ్ఛాన్త ఆత్మనీతి. అజితబాహ్యాభ్యన్తరకరణైరస్య పరమపురుషస్య దుర్దర్శత్వమభిధాయ హయాదిరూపితానామిన్ద్రియాదీనాం వశీకారప్రకారోఽయముచ్యతే. *యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీ - వాచం మనసి నియచ్ఛేత్. వాక్పూర్వకాణి కర్మేన్ద్రియాణి జ్ఞానేన్ద్రియాణి చ మనసి నియచ్ఛేదిత్యర్థః. వాక్ఛబ్దే ద్వితీయాయాః *సుపాం సులుగితి లుక్. మనసీ ఇతి సప్తమ్యాశ్ఛాన్దసో దీర్ఘః. *తద్యచ్ఛే

రూపకవిన్యస్తాభిధానం- రూపకవిన్యస్తాన్తరాభిధానం కిం న స్యాదితి శఙ్కాయాం పూర్వప్రకృతేన శరీరస్యాభిధానం పారిశేష్యాదిత్యాహ (తదేవమాత్మానమితి) ప్రధానప్రతిపాదకత్వమఙ్గీకృత్య తస్య బ్రహ్మాత్మకత్వాద్ బ్రహ్మాత్మకత్వవివాదోఽపి స్యాదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థం ప్రసఙ్గ ఏవ నాస్తీత్యుక్తం. వశీకార్యతయా పరత్వముపపాదితం- కారణత్వేన పరత్వస్యానుపపత్తిమాహ (న చాత్రేతి) ప్రత్యభిజ్ఞానాభావముపపాదయతి (ఇన్ద్రియేభ్య ఇతి) తదేవ వివృణోతి (న హీతి) (అకారణత్వాదేవేతి) *ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా ఇత్యత్ర తన్త్రప్రక్రియాప్రత్యభిజ్ఞానవ్యుదాసహేతోరేవేత్యర్థః. అహఙ్కారద్వారా బుద్ధేః మనఃకారణత్వసంభవాత్ *మనసస్తు పరా బుద్ధిరిత్యేతన్న తన్త్రసఙ్గత్యా నిర్వోఢుం శక్యమితి వచనాదరేణ *బుద్ధేరాత్మేత్యత్రానుపపత్తిమాహ (తథేతి) బుద్ధిశబ్దేన మహత్తత్త్వమభిధీయతాం- తత్కిమిత్యత్రాహ (న హీతి) సమష్టివ్యష్టివిభాగేన పరతోపపత్తిరితి చేన్న- తత్కల్పనేన నిర్వాహస్యాస్వరసత్వాత్, ఇన్ద్రియాదిషు చార్థాన్తరేషు సమష్టివ్యష్టివిభాగాదర్శనాత్, రూపకవాక్యే ప్రసక్త్యభావాచ్చ. అనుపపత్త్యన్తరమాహ (మహత ఆత్మశబ్దేనేతి) ఆత్మశబ్దస్స్వతశ్చేతనైకాన్తః - అనాత్మన్యస్వీకృతస్యాతత్పరత్వాన్న గ్రహణం. అవయవశక్త్యాస్య కార్యవ్యాప్తిపరత్వేఽపి మహత్తత్త్వాదపి ప్రధానస్యైవాయమర్థః ప్రకర్షాత్ మహత ఆత్మశబ్దవిశేష్యత్వమయుక్తమిత్యర్థః. నను *ఉత్పన్నస్తాత్ మనశ్చైవ మనస్సదసదాత్మకం। మనసశ్చాప్యహఙ్కారమభిమన్తారమీశ్వరం। మహాన్తమేవ చాత్మానం సర్వాణి త్రిగుణాని చేతి స్మృతిసిద్ధప్రక్రియాప్రత్యభిజ్ఞానాన్మహచ్ఛబ్దో మహత్తత్త్వపరః- న త్వాత్మవిశేషణ ఇతి చేత్. న - శ్రుతాదీన్ద్రియార్థమనోబుద్ధిమహతాం పరత్వస్యోక్తత్వాదహఙ్కారస్యానుక్తత్వాత్ స్మృతౌ మనోఽహఙ్కారమహతామేవోక్తత్వాదిన్ద్రియార్థబుద్ధీనాం పరత్వస్యానుక్తత్వాత్ శ్రుతౌ న ప్రత్యక్షప్రత్యభిజ్ఞానాభావాన్మనసోఽహఙ్కారముత్పన్నమిత్యస్య తన్త్రప్రక్రియావిరోధప్రతీతేః పూర్వపక్షిణైవం పరిచోదనస్యాయుక్తత్వాచ్చ. నను మహచ్ఛబ్దస్యాత్మవిశేషణత్వే సతి *మహతః పరమితి నిర్దేష్టుమయుక్తం- అపి త్వాత్మన ఇత్యేవ నిర్దేష్టవ్యమితి చేన్న - విశేషణవాచిపదేనాపి ప్రకృతవిశేష్యాభిధానదర్శనాత్ దేవదత్తాద్ బుద్ధిమతః శ్రీమాన్ పురగతిరోఽయమశ్వారూఢః- అశ్వారూఢాద్విష్ణుమిత్రః, ఇతి- ఆస్పృష్టసైవీ పురుషో మూఢః - మూఢాదమూఢ ఆదరణీయ, ఇత్యాదౌ. రూపకవిన్యస్తానామేవ గ్రహణమిత్యేతద్భాష్యమేతదుపష్టంభవతీత్యనేనాన్వితం. ఇతి శఙ్కాప్రయోగోఽతివిప్రకర్షాత్. దర్శయతి చేతి సూత్రఖణ్డోపాదానం. తదేవ- వశీకార్యత్వే పరత్వమేవ. ఏష ఇత్యాదిశ్రుతిః. *న ప్రకాశత ఇత్యుక్తే కేషామిత్యపేక్షాయాం * యస్త్వవిజ్ఞానవాన్ భవత్యయుక్తేన మనసా సదా। తస్యేన్ద్రియాణ్యవశ్యాని దుష్టాశ్వా ఇవ సారథేః * యస్త్వవిజ్ఞానవాన్ భవత్యమనస్కః సదాఽశుచిః। న స తత్పదమాప్నోతి సంసారం చాధిగచ్ఛతీతి ప్రాకరణికవాక్యోపజీవనేన న ప్రకాశత ఇత్యస్యార్థమాహ (అజితబాహ్యేతి) వాక్ఛబ్దః సర్వేన్ద్రియోపలక్షణార్థ ఇత్యాహ (వాక్పూర్వకాణీతి) నన్విదమయథాక్షరమివ వ్యాఖ్యాతం- న హ్యత్ర వాక్ఛబ్దో ద్వితీయాన్తో మనశ్శబ్దశ్చ సప్తమ్యన్తశ్శ్రూయత ఇత్యత్రాహ (వాక్ఛబ్ద ఇతి) నను వాక్ఛబ్దాత్పరస్యాః ద్వితీయాయాః *సుపాం సులుగిత్యనుశాసనేన స్వాదేశాశ్రయణే న ద్వితీయాన్తత్వం కిం న స్యాత్. న - స్వాదేశేఽపి *హల్ఙ్యాబ్భ్యో దీర్ఘాత్సుతిస్యపృక్తం హల్ ఇతి సూత్రేణ వాక్ఛబ్దస్య హలన్తతయా సులోపస్య ప్రాప్తత్వాత్ స్వాదేశాఙ్గీకారేఽపి లుకి పర్యవసానం స్యాత్- తత్ర ద్వితీయాస్థానే స్వాదేశమాశ్రిత్య తస్య లోపకల్పనాద్వరం ద్వితీయాయా ఏవ లుగాశ్రయణమితి. సప్తమ్యేకవచనాన్తస్య మనశ్శబ్దస్య దీర్ఘాన్తత్వం కథమిత్యత్రాహ (మనసీ ఇతి సప్తమ్యాశ్ఛాన్దసో దీర్ఘ ఇతి) *ఈదూతౌ చ సప్తమ్యర్థ ఇతి ప్రకృతివద్భావస్మరణనిబన్ధనో మనసీ ఇతి నిర్దేశః. నను *ఇయాడియాజీకారాణాముపసంఖ్యానమిత్యుపసంఖ్యానవశాదీకారాన్తత్వసంభవే కథం ఛాన్దసత్వాశ్రయణమితి చేత్. ఉపసంఖ్యానేన నిర్వాహాసంభవాదితి బ్రూమః. న హి *వాఙ్మనసీ ఇత్యత్ర వాక్చ మనశ్చేత్యర్థస్సంభవతి- *అచతురవిచతుర ఇత్యాదిస్మరణేన అజన్తతయా వాఙ్మనసే ఇతి ప్రాప్తత్వాత్. అథ తత్రాపి ఛాన్దసత్వబలేన సమాసాన్తో నాద్రియతే- తథాపి సతి యథోక్తనిర్వాహే కః ప్రద్వేషః. న చ నిర్వాహద్వయతుల్యతా- పూర్వోక్తస్య ప్రకరణానుగుణ్యాదేకవచనోపపత్తేశ్చ. *యచ్ఛేదిత్యుక్తస్య నియమనస్య సప్తమ్యపేక్షా ప్రకరణసిద్ధా- *తద్యచ్ఛేత్ జ్ఞాన ఆత్మని, జ్ఞానమాత్మని మహతి నియచ్ఛేత్ తద్యచ్ఛేచ్ఛాన్త ఆత్మనీతి హి శ్రూయతే. వాక్చ మనశ్చేత్యర్థోఽభిమతశ్చేత్ తదితి పునః పరామర్శశ్చ న ఘటతే- తే ఇతి ద్వివచనాన్తత

జ్ఞానఆత్మని - తన్మనో బుద్ధౌనియచ్ఛేత్. జ్ఞానశబ్దేనాత్రపూర్వోక్తా బుద్ధిరభిధీయతే. జ్ఞానఆత్మనీతివ్యధికరణేసప్తమ్యౌ. ఆత్మనివర్తమానేజ్ఞానేనియచ్ఛేదిత్యర్థః. జ్ఞానమాత్మనిమహతినియచ్ఛేత్ - బుద్ధింకర్తరిమహాత్మాత్మనినియచ్ఛేత్. తద్యచ్ఛేచ్ఛాన్త ఆత్మని- తంకర్తారం పరస్మిన్బ్రహ్మణిసర్వాన్తర్యామిణినియచ్ఛేత్. వ్యత్యయేనతదితినపుంసకలిఙ్గతా. ఏవమ్భూతేనరథినావైష్ణవంపదంగన్తవ్యమిత్యర్థః.......................

అవ్యక్తశబ్దేనకథంవ్యక్తస్యశరీరస్యాభిధానం. తత్రాహ

౨॥ సూ. సూక్ష్మంతుతదర్హత్వాత్ ॥ భూతసూక్ష్మమవ్యాకృతంహ్యవస్థావిశేషమాపన్నంశరీరంభవతి-తదవ్యాకృతమిహాశరీరావస్థమవ్యక్తశబ్దేనోచ్యతే- (తదర్హత్వాత్) తస్యావ్యాకృత

యాహినిర్దేష్టవ్యం. అతఉక్తసర్వాహానిరుపపన్నః తద్యచ్ఛేజ్జ్ఞానఆత్మనీతివాక్యంమనసోఽహఙ్కారేనియమనపరంకేచిద్వ్యాచక్షతే- తదనుపపన్నం మన్వానఆహ (తన్మనోబుద్ధౌనియచ్ఛేదితి) అహఙ్కారపరత్వమస్వరసం- బుద్ధిపరత్వంతుస్వరసమిత్యభిప్రాయేణాహ (జ్ఞానశబ్దేనేతి) పూర్వోక్తాబుద్ధిః- అనాత్మాత్మవిషయహేయోపాదేయతాధ్యవసాయః. జ్ఞానసామాన్యవాచిశబ్దస్యజ్ఞానవిశేషవాచిత్వంముఖ్యమితిభావః. ఆత్మశబ్దసమానాధికరణజ్ఞానశబ్దస్యబుద్ధిపరత్వమయుక్తమిత్యత్రాహ (జ్ఞానఆత్మనీతి) ఆత్మశబ్దస్యస్వతశ్చేతనైకాన్తత్వాత్, దనన్తరవాక్యస్థాత్మశబ్దస్యాప్యచేతనైకరూపార్థత్వే స్వారస్యాత్, చ్చసామానాధికరణ్యమాత్రస్వారస్యముపేక్ష్యమిత్యభిప్రాయః. వైయధికరణ్యఫలితమాహ (ఆత్మనివర్తమానఇతి) సప్తమ్యర్థస్యస్ఫుటీకరణాయవర్తమానపదమధ్యాహృతం.——— జ్ఞానశబ్దస్యాహఙ్కారపరత్వాశ్రయణం-కింశబ్దస్వారస్యాత్ -ఉతార్థవశాత్. నప్రథమః-వక్ష్యమాణత్వాత్. నాపిద్వితీయః-అర్థసామర్థ్యాదర్శనాత్ మనోమహతోర్మధ్యగతత్వమర్థసామర్థ్యమితిచేత్. యదిశబ్దతః ప్రత్యభిజ్ఞానాభావేపిజ్ఞానశబ్దోమనోమహతోర్మధ్యగతత్వరూపార్థసామర్థ్యాదహఙ్కారపరః-తర్హితుల్యన్యాయత్వాత్ మనసస్తుపరాబుద్ధిరిత్యత్రాపిబుద్ధిశబ్దస్యాహఙ్కారపరత్వంస్యాత్. తదప్యస్త్వితినవాచ్యం- స్వగ్రన్థవిరోధాత్. అథబుద్ధిశబ్దేనాహఙ్కారంబ్రూయుః తథాపితన్త్రసిద్ధస్యాహఙ్కారస్యప్రత్యభిజ్ఞానోపపద్యతేబుద్ధిశబ్దేనవ్యవహారాభావాత్ మహచ్ఛబ్దతన్త్రసిద్ధమిహప్రత్యభిజ్ఞాయతేఆత్మశబ్దేనసామానాధికరణ్యాదితిహిఅనిసూత్రవ్యాఖ్యానేభాష్యకారైరుక్తం. అథోచ్యేత- తత్రయద్యపిమనోమహతోర్మధ్యగతోబుద్ధిశబ్దః- తథాపినాహఙ్కారపరః మహచ్ఛబ్దస్యాత్మశబ్దోపపదపీడితత్వేనమహత్తత్త్వాభిధాయకత్వాభావాదితి. తర్హ్యత్రాపిసప్తమ్యన్తమహచ్ఛబ్దస్యాపిఆత్మశబ్దోపపదపీడితత్వేనమహత్తత్త్వప్రాపకత్వాభావాన్మనోమహతోర్మధ్యగతత్వరూపమర్థసామర్థ్యంనవిద్యతే. యద్యత్రోపపదంనపీడకం - తర్హితత్రాపిపీడనాసామర్థ్యాత్ మనసస్తుపరాబుద్ధిరిత్యస్యాహఙ్కారఉక్తస్స్యాత్. తతశ్చాధికరణప్రయాసవైయర్థ్యమేవస్యాత్- తన్త్రప్రక్రియాస్థిరత్వసిద్ధిరిత్యలమనేన .... జ్ఞానమాత్మనీత్య స్యార్థమాహ (బుద్ధిమితి) వాచోమనసినియమనం - మనోనసుగుణప్రవృత్తినైముఖ్యాపాదనం. మనసోబుద్ధౌనియమనం- అధ్యవసాయానుగుణప్రవృత్తితాపాదనం. బుద్ధిః- అర్థేషుహేయతాధ్యవసాయరూపా. తస్యాబుద్ధేరాత్మనినియమనంనామ- సవిషయోపాదేయతయాసాధనాత్మార్థ్యఇత్యేతదర్థవిషయత్వాపాదనం. శాన్తే- స్వతఊర్మిషట్కప్రతిభటే. శాన్తఆత్మనిమహతిఆత్మనోజీవస్యనియమనంనామ- తచ్ఛేషతాప్రతిపత్తిః. సైవపరస్యాపివశీకరణంభవతి. నతదితినిర్దేష్టవ్యం - ఆత్మశబ్దస్యపుల్లిఙ్గత్వాత్తచ్ఛబ్దస్యచాత్మపరామర్శిత్వాదిత్యత్రాహ (వ్యత్యయేనతదితి) (నపుంసకలిఙ్గతేతి) అత్రతదితివ్యాఖ్యేయపదం. సుప్తిఙుపగ్రహలిఙ్గనరాణాంకాలహలచ్స్వరకర్తృయఙాంచ, వ్యత్యయమిచ్ఛతిశాస్త్రకృదేషాంసోపిచసిధ్యతి బాహులకేనఇతిశాస్త్రైరుక్తలిఙ్గవ్యత్యయేనతదితినపుంసకలిఙ్గతేత్యర్థః. నన్వస్మిన్మన్త్రేరూపకరూపితానాం వశీకరణప్రకారఃఉచ్యతఇత్యుక్తం - తదయుక్తం - విషయాణాంశరీరస్యచ అత్రనియమనానుక్తేరితిచేన్న- తన్నియమనస్యార్థసిద్ధత్వాత్. విషయాణాంనియమనంహినామ- తదసన్నిధాపనం. శరీరస్యనియమనంనామ- సాత్త్వికాహారేణపరిశోధనం. నహిదూరతోఽనుష్ఠితవిషయస్యదుష్టాహారసేవామలినమనసఇన్ద్రియాదినియమనంసంభవతి - అతోఽర్థసిద్ధస్యైవాకణ్ఠోక్త్యభావః. తన్నిమిత్తమిదంవిషయసన్నిధిపరివర్జనం సాత్త్వికాహారసేవనంచయోగాభ్యాసాదనకాలేసంపాద్యం- తదానీంవాక్చక్షురాదికర్మజ్ఞానేన్ద్రియాణాంనాత్యన్తవ్యాపారనిషేధః. అత్యన్తనిషేధస్తుయోగకాలవివక్షితవ్యః. అతోయోగకాలవివక్షితవ్యస్యనియమనస్యాస్మిన్మన్త్రేవిధానాత్ ఇన్ద్రియేభ్యఇత్యస్మిన్మన్త్రేపివశీకార్యత్వేపరత్వంవివక్షితమితితన్త్రసిద్ధకార్యకారణతత్త్వప్రత్యభిజ్ఞానాభావాత్ రూపకరూపితేషుపరిశిష్టంశరీరమవ్యక్తశబ్దేనోచ్యతఇతిస్థితమ్. ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అవ్యక్తేతి) పారిశేష్యాచ్ఛరీరావ్యక్తశబ్దయోర్నైకార్థ్యేఽవశ్యంభావినిసతిఉపక్రమాధికరణన్యాయేనఉపక్రమస్థశరీరశబ్దానుగుణమవ్యక్తశబ్దేనేయేతత్రావ్యక్తశబ్దస్యవృత్తిఃకథమిత్యపేక్షాయామాహేత్యభిప్రాయః.

౨॥ సూ. సూక్ష్మంతుతదర్హత్వాత్ ॥ ద్రవ్యైక్యలక్షణసమ్బన్ధాత్ కార్యేకారణశబ్దోపచారఇత్యాహ (భూతసూక్ష్మమితి) కారణభూతావ్యక్తేకార్యవాచిశరీరశబ్దోపచారఃకింనస్యాదిత్యత్రాహ (తదర్హత్వాదితి) వ్యాఖ్యేయస్సూత్రఃతచ్ఛబ్దస్తస్యేతివ్యస్యనిర్దిష్టః. సూక్ష్మత్వంస్వశబ్దేనోపస్థాపితం- స్థూలావస్థంశరీరమవ్యక్తశబ్దవిషయతయాబుద్ధిస్థం- అతస్తథావిధాచిద్ద్రవ్యపరామర్శఇతిభావః. అవస్థాద్వయానుగతవస్తుతః

స్యాదిద్వస్తునఃపవికారాపన్నస్య రథవత్పురుషార్థసాధనప్రవృత్త్యర్హత్వాత్.

యది భూతసూక్ష్మమవ్యాకృతమభ్యుపగమ్యతే - కాపిలతన్త్రసిద్ధోపాదానే
కః ప్రద్వేషః - తత్రాపి హి భూతకారణమేవావ్యక్తమిత్యుచ్యతే. తత్రాహ.

3॥ సూ. తదధీనత్వాదర్థవత్ ॥ పరమకారణభూత పరమపురుషాధీనత్వాత్ ప్రయోజనవద్భూతసూక్ష్మం. ఏతదుక్తం భవతి - న వయమవ్యక్తం తత్పరిణామవిశేషాంశ్చ స్వరూపేణానభ్యుపగచ్ఛామః - అపితు పరమపురుషశరీరతయా తదాత్మకత్వవిరహేణ - తదాత్మకత్వే నైవ హి ప్రకృత్యాదయస్స ప్రయోజనం సాధయన్తి. అన్యథా స్వరూపస్థితిప్రవృత్తిభేదాస్తేషాం న స్యుః. తథా ఽనభ్యుపగమాదేవ తన్త్రసిద్ధప్రక్రియానిరసనమితి. శ్రుతిస్మృతయో హి జగదుత్పత్తిప్రళయవాదేషు పరమపురుషమహిమవాదేషు చ ప్రకృతివికృతిపురుషాన్ తదాత్మకాన్ సంకీర్త్యన్తే- యథా *పృథివ్యప్సు లీయత ఇత్యారభ్య *తన్మాత్రాణి భూతాదౌ లీయన్తే

ణానిమిత్తమాకారమాహ (అచిద్వస్తున ఇతి) జ్ఞానశక్త్యోరభావే కాష్ఠరూపవికారాపత్తిశ్చిత్సన్నిధానోపస్థాపితా తద్వారప్రవృత్త్యర్థముచిద్వస్తునః ఏవ వికారాపన్నస్యేత్యుక్తం. అర్థవత్త్వం కార్యాపేక్షం - తద్విశేషం ప్రకరణసిద్ధమభిప్రేత్యాహ (పురుషార్థేతి) ఔపచారికత్వాదిశేషమపి పురుషార్థప్రవృత్త్యనర్హతాయా పార్థవిరోధాత్, తత ఏవావ్యక్తస్య వశీకార్యత్వాయోగాచ్చ న కారణే కార్యోపచారాచ్ఛరీరశబ్దో భూతసూక్ష్మపరత్వేన వ్యాఖ్యాత ఇత్యర్థః —— దవప్రకాశీయాస్తు- సూక్ష్మం శరీరమిహోచ్యతే - తస్యావ్యక్తశబ్దార్హత్వాత్. పూర్వత్రాపి తదేవ రథత్వేన రూపితం - లోకాన్తరప్రాప్తౌ రథవినియోగితత్వాదితి వ్యాచక్షతే. తదయుక్తం - ఉపక్రమస్థశరీరశబ్దస్య స్వరసస్థూలశరీరప్రతిపత్తిహేతుత్వాత్, *యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీ ప్రాజ్ఞ ఇత్యాదినా పురుషార్థసాధనప్రవృత్తినిశేషప్రతిపాదనేన పురుషార్థసాధనప్రవృత్త్యర్హత్వవివక్షయా రథత్వేన రూపణమిత్యవగమాచ్చ. పురుషార్థసాధనప్రవృత్త్యర్హ... స్థూలశరీరస్య - లోకాన్తరప్రాప్తిఫలానుభవాశ్రయత్వాత్ సాధనస్య సూక్ష్మదేహస్య నోపాయానుష్ఠానార్హతా. అతో ... సూక్ష్మస్య ... క్రమస్థశరీరశబ్దస్వారస్యా, దుపాయపరామర్శోపయోగప్రతీతిస్వారస్యాచ్చ ... ప్రాయేణాహ (రథవత్పురుషార్థసాధనప్రవృత్త్యర్హత్వాదితి) ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యదీతి) (భూతకారణమేవేతి) ప్రధానాదిపదప్రత్యేయం భూతకారణత్వేన తదేవేత్యర్థః.

3॥ సూ. తదధీనత్వాదర్థవత్ ॥ నహి ప్రయోజనవత్త్వాత్ ప్రయోజనవత్త్వే చోదితే - ప్రధానాఙ్గీకారః ప్రధానవాదిసమ్మత... ణం చ వ్యాహతమితి హ్యుక్తం - తత్కథం పునః ... ఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) (తదాత్మకత్వవిరహేణేతి) నాభ్యుపగచ్ఛామ ఇత్యన్వయః ... స్వప్రవృత్తిమాత్రే తాదధీన్యపరత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం పరమపురుషశరీరతయా తదాత్మకత్వే నేత్యుక్తం. తేన ప్రవృత్త్యా పరాధీనత్వేపి ... తత్రాదివ్యావృత్తిః. స్వాతన్త్ర్యేణ తేన నాభ్యుపగమ్యత ఇత్యపేక్షయా ముఖ్యస్థితిమాహ (తదాత్మకత్వే నైవ హీతి) ... సిద్ధిహేతుకః. స్వప్రయోజనం - స్వకార్యం. ప్రకృతేః కార్యం హి మహాన్ - మహదాదీనామపి తత్తత్కార్యమేవ ప్రయోజనం. పురుషస్య భోగాప... రూపం వా. ఉక్తమర్థముపపాదయతి (అన్యథేతి) అన్యథా - తదాత్మకత్వవిరహే. (స్వరూపస్థితిప్రవృత్తిభేదాస్తేషాం న స్యురితి) *సన్మూలాః ... త్స్యాత్ *మయి సర్వమిదం ప్రోతం *మత్తస్సర్వం ప్రవర్తతే ఇత్యాదిభిః స్వరూపస్థితిప్రవృత్తీనాం తదధీనత్వసిద్ధిః. స్వరూపం - స్వవ్యవహారార్హత్వం. ... త్వం వా. తస్య కాలాన్తరావచ్ఛిన్నాకారపరిహారః స్థితిః. ప్రవృత్తిః - కార్యోత్పత్త్యనుగుణవ్యాపారః. స్వరూపస్థితీనస్వాతన్త్ర్యం - ... వ్యక్తైకముఖ్యన్యాయసిద్ధ - యథా శరీరస్యాత్మవిశ్లేషే ఇత్యర్థః. సూత్రే అర్థవత్త్వ... తదధీనస్యాపి ప్రదర్శనార్థం ... ప్రవృత్తేః, ప్రవృత్త్యుపయోగిత్వాచ్చ స్వరూపస్థిత్యోః, ఇత్యభిప్రాయః. పూర్వోక్తవ్యాఖ్యాతస్యోపపత్తిం దర్శయతి (తథానభ్యుపగమాదేవేతి) అబ్రహ్మాత్మకప్రధానవాద ఏవ దూష్యః - బ్రహ్మాత్మకం ప్రధానం స్వీకృతమితి న వ్యాహతిరిత్యభిప్రాయేణ ప్రక్రియానిరసనమిత్యుక్తం. ... తం తదాత్మకత్వే ప్రమాణం దర్శయతి (శ్రుతిస్మృతయో హీతి) ప్రళయశ్రుతిః *పృథివ్యప్సు లీయత ఇత్యాదిః. మహిమవాదశ్రుతిః *యస్య పృథివీ శరీరమిత్యాదిః. ప్రళయశ్రుతేరపి *తమ ఏకీభవతీత్యేతదన్తత్వాత్ తదాత్మకత్వసిద్ధిః. *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూత ఇత్యుత్పత్తివాక్యం ద్రష్టవ్యం. అస్యాపి పూర్వకత్వాత్ సృష్టేః - ప్రళయశ్రుత్యుపాదానం సృష్టివాక్యప్రదర్శనార్థం. —— శరీరస్య జీవాత్మాపేక్షయా పరత్వం కథమితి శఙ్కాయాం జీవస్య శరీరాధీనప్రవృత్తిత్వాజ్జీవాపేక్షయా శరీరస్య పరత్వం - యథా ఇన్ద్రియేభ్యోఽర్థానాం పరత్వమితి పరిహారపరమిదం సూత్రమితి కైశ్చిద్వ్యాఖ్యాతం. తదయుక్తం - అపేక్షితవిధురనపేక్షితవిధానదౌర్బల్యాత్. నహి వేదాన్తిభిః ప్రకృతిః స్వరూపేణ నాభ్యుపగమ్యతే - అత స్తదభ్యుపగమతన్నిరాసయోర్వ్యా... పరిహర్తవ్య ఇతి తత్పరిహారోపేక్షణం అపేక్షితాకరణం స్యాత్. న చ శరీరస్య జీవాత్పరత్వానుపపత్తిశఙ్కావపరిహర్తవ్యా - అతో నానపేక్షితవిధానం స్యాదితి చేత్ - ఏవం తర్హీన్ద్రియేభ్యః కథమర్థానాం పరత్వమితి శఙ్కాయాశ్చ పరిహర్తవ్యత్వాత్ తత్పరిహారాయ సూత్రాన్తరం ప్రణేయం స్యాత్. సా చ *అర్థవదిత్యనేన పరిహృతేతి చేత్ - తర్హి *అర్థవదితి దృష్టాన్తతయోక్తిర్న ఘటతే. అర్థేభ్యో మనసః పరత్వం కథమితి శఙ్కాపరిహారాయ సూత్రాన్తరం వక్తవ్యం చ

భూతాదిర్మహతి లీయతే మహానవ్యక్తే లీయతే అవ్యక్తమక్షరే లీయతే అక్షరం తమసి లీయతే తమః పరే దేవ ఏకీభవతి- తథా* యస్య పృథివీ శరీరం యస్యాపశ్శరీరం యస్య తేజశ్శరీరం యస్య వాయుశ్శరీరం యస్యాకాశశ్శరీరం యస్యాహఙ్కారశ్శరీరం యస్య బుద్ధిశ్శరీరం యస్యావ్యక్తం శరీరం యస్యాక్షరం శరీరం యస్య మృత్యుశ్శరీరం ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః-తథా* భూమిరాపోనలో వాయుః ఖం మనో బుద్ధిరేవ చ। అహఙ్కార ఇతీయం మే భిన్నా ప్రకృతిరష్టధా। అపరేయమితస్త్వన్యాం ప్రకృతిం విద్ధి మే పరామ్। జీవభూతాం మహాబాహో యయేదం ధార్యతే జగత్। ఏతద్యోనీని భూతాని సర్వాణీత్యుపధారయ। అహం కృత్స్నస్య జగతః ప్రభవః ప్రలయస్తథా। మత్తః పరతరం నాన్యత్కిఞ్చిదస్తి ధనఞ్జయ। మయి సర్వమిదం ప్రోతం సూత్రే మణిగణా ఇవేతి- *వ్యక్తం విష్ణుస్తథావ్యక్తం పురుషః కాల ఏవ చేతి *ప్రకృతిర్యా మయాఖ్యాతా వ్యక్తావ్యక్తస్వరూపిణీ। పురుషశ్చాప్యుభావేతౌ లీయేతే పరమాత్మని। పరమాత్మా చ సర్వేషామాధారః పరమేశ్వరః। విష్ణునామా స వేదేషు వేదాన్తేషు చ గీయత ఇతి చ............

౪॥ సూ. జ్ఞేయత్వావచనాచ్చ॥ యది తన్త్రసిద్ధమిహావ్యక్తమవివక్షిష్యత్ - తదాస్య జ్ఞేయత్వమవివక్షిష్యత్- వ్యక్తావ్యక్తజ్ఞవిజ్ఞానాన్మోక్షం వదద్భిస్తాన్త్రికైస్తేషాం సర్వేషాం జ్ఞేయత్వాభ్యుపగమాత్. న చాస్య జ్ఞేయత్వముచ్యతే- అతో న తన్త్రసిద్ధస్యేహ గ్రహణమ్............

౫॥ సూ. వదతీతి చేన్న ప్రాజ్ఞో హి ప్రకరణాత్॥ *అశబ్దమస్పర్శమరూపమవ్యయం తథారసం నిత్యమగన్ధవచ్చ యత్। అనాద్యనన్తం మహతః పరం ధ్రువం నిచాయ్య తం మృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యత ఇత్యవ్యక్తస్య జ్ఞేయత్వమనన్తరమేవ వదతీయం శ్రుతిరితి చేత్. తన్న-ప్రాజ్ఞః-పరమపురుష ఏవ హ్యత్ర శ్లోకేనానేన నిచాయ్యత్వేన ప్రతిపాద్యతే- * విజ్ఞానసారథిర్యస్తు మనః ప్రగ్రహవాన్నరః। సోధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమ్। ఏష సర్వేషు భూతేషు గూఢోత్మా న ప్రకాశతే। దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభిరితి ప్రాజ్ఞస్యైవ ప్రకృతత్వాత్. అత ఏవ*పురుషాన్న పరం కిఞ్చిదితి న పఞ్చవింశకపురుషాతిరిక్తతత్త్వనిషేధః. తస్య చ పరమపురుషస్యాశబ్దత్వాదయో ధర్మాః * యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమిత్యాదిశ్రుతిప్రసిద్ధాః. *మహతః పరమిత్యపి * బుద్ధేరాత్మా మహాన్పర ఇతి పూర్వప్రకృతాజ్జీవాత్మనః పరత్వమేవోచ్యతే............

స్యాత్. అర్థమనోబుద్ధ్యాదీనాం పరత్వం యథాకథంచిత్ వ్యవహారే ప్రాధాన్యాదివివక్షయా నిరూహ్యత ఇతి న తత్ర ప్రమాణాగ్రహ్యమితి చేత్ - అవ్యక్తస్య పరత్వమపి యథా కథంచిన్నిరూహ్యత ఇతి న సూత్రాపేక్షా. కేనయుక్తిబలేన యథాకథంచిన్నిర్వాహ ఇతి చేత్-అర్థమనోబుద్ధ్యాదీనాం యథాకథంచిత్పరత్వనిర్వాహకేన యుక్తిబలేన. ప్రకరణపారిశేష్యాభ్యామాద్యసూత్రనివక్షితాభ్యామవ్యక్తశబ్దస్య రూపకవిన్యస్తశరీరవిషయత్వనిశ్చయబలేనేతి చేత్- తేనైవాయమపి నిర్వాహ ఇత్యసూత్రే ద్వైవసిద్ధ ఇత్యనపేక్షితవిధానం స్యాదేవ. అత ఉక్తార్థపరమేవేదం సూత్రం. ....

౪॥ సూ. జ్ఞేయత్వావచనాచ్చ॥ వ్యక్తావ్యక్తజ్ఞవిజ్ఞానాదితి సాఙ్ఖ్యగ్రన్థ ఏవ స్వవాక్యనివేశితః. ....

౫॥ సూ. వదతీతి చేన్న ప్రాజ్ఞో హి ప్రకరణాత్॥ (అవ్యక్తస్య జ్ఞేయత్వమితి) వ్యక్తధర్మభూతశబ్దాదినిషేధానామవ్యక్తపర్యవసానస్య న్యాయ్యత్వాత్, మహతః పరత్వోక్తేః, శబ్దసామాన్యేన చ తద్బుద్ధిసన్నిధాపితకారణమవ్యక్తమితి భావః. (విజ్ఞానసారథిరితి) అనేన జ్ఞేయస్య ప్రాజ్ఞస్య పరమపురుషాసాధారణవిష్ణుశబ్దేన ప్రకృతత్వం దర్శితం. (ఏష సర్వేష్వితి) *నిచాయ్యేత్యుక్తస్య జ్ఞానస్య * దృశ్యత ఇతి పదేన ప్రాజ్ఞవిషయత్వేన ప్రకృతత్వం దర్శితం. అవాన్తరచోద్యపరిహారపరేఽస్మిన్ సూత్రే పరమప్రకృతపూర్వపక్షయుక్తినిరాసశ్చార్థసిద్ధ ఇత్యాహ (అత ఏవేతి) వ్యక్తధర్మనిషేధానామవ్యక్తపర్యవసానచోద్యస్యాదృశ్యత్వాద్యధికరణే పరిహృతత్వమాహ (తస్య చేతి) మహతః పరత్వాదవ్యక్తమిహ వివక్షితమిత్యత్రాహ (మహత ఇతి) ఇన్ద్రియాదిపరికరవత్త్వలక్షణప్రాధాన్యవివక్షితేనైవ మహచ్ఛబ్దేన ఆత్మనిర్దేశః...........................

ప్రకరణస్య ప్రాజ్ఞైకపరత్వం నాస్తి- ప్రధానస్యాపి ప్రతిపాద్యమానత్వాత్.
తస్మాత్ప్రాజ్ఞపరత్వం న ప్రధానపరత్వవిరోధీత్యత్రాహ సూత్రకారః.

౬॥ సూ. త్రయాణామేవచైవముపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ॥ అస్మిన్ప్రకరణే ఉపాయోపేయోపేతౄణాం త్రయాణామేవచైవముపన్యాసః- జ్ఞేయత్వేనోపన్యాసః తద్విషయశ్చ ప్రశ్నో దృశ్యతే- నాన్యస్యావ్యక్తాదేః. తథాహి- నచికేతా ముముక్షుస్స్వపిత్రా మృత్యవే ప్రత్తైవరత్రయే ప్రథమేన వరేణాత్మనః పురుషార్థయోగ్యతాపాదినీమాత్మని పితుస్సుమనస్కతాం ప్రతిలభ్య ద్వితీయేన వరేణ మోక్షోపాయభూతాం నాచికేతాగ్నివిద్యాం వవ్రే *సత్వమగ్నిం స్వర్గ్యమధ్యేషి మృత్యో ప్రబ్రూహి తం శ్రద్దధానాయ మహ్యం। స్వర్గలోకా అమృతత్వం భజన్త ఏతద్ద్వితీయేన వృణే వరేణేతి. స్వర్గశబ్దేనాత్ర పరమపురుషార్థలక్షణో మోక్షోఽభిధీయతే- *అమృతత్వం భజన్త ఇతి తత్రస్థస్య జననమరణాభావశ్రవణాదుత్తరత్ర క్షయిఫలకర్మనిన్దాదర్శనాచ్చ *త్రిణాచికేతస్త్రిభిరేత్య సన్ధిం త్రికర్మకృత్తరతి జన్మమృత్యూ ఇతి చ ప్రతివచనాత్. తృతీయేన వరేణ మోక్షస్వరూపప్రశ్నద్వారేణోపేయస్వరూపముపేతృస్వరూపముపాయభూతకర్మానుగృహీతోపాసనస్వరూపంచ పృష్టం *యేయం ప్రేతే విచికిత్సా మనుష్యే అస్తీత్యేకే నాయమస్తీతి చైకే। ఏతద్విద్యామనుశిష్టస్త్వయాహం వరాణామేష వరస్తృతీయ ఇతి. ఏవం మోక్షే పృష్టే తదుపదేశయోగ్యతాం పరీక్ష్యోపదిదేశ *తం దుర్దర్శం గూఢమనుప్రవిష్టం గుహాహితం గహ్వరేష్ఠం పురాణం। అధ్యాత్మయోగాధిగమేన దేవం మత్వా ధీరో హర్షశోకౌ జహాతీతి.

౬॥ సూ. త్రయాణామేవచైవముపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ॥ ప్రథమచశబ్దో హేతుసముచ్చయే. ద్వితీయశ్చశబ్దః ప్రశ్నోపన్యాసయోస్సముచ్చయే - కథమత్ర త్రయాణాముపన్యాసః - ప్రశ్నవాక్యం హి ముక్తమాత్రవిషయమితి శఙ్కాయాం ప్రతివచనప్రకారేణ ప్రశ్నార్థస్యావిజ్ఞేయత్వాత్ ప్రశ్నవాక్యే త్రయమపి పృష్టం భవతీత్యభిప్రాయేణ ప్రశ్నస్య పశ్చాద్యుక్తిః. (అస్మిన్నిత్యాది) *త్రయాణామితి పదమగ్నిజీవపరమాత్మపరం ప్రాగ్వ్యాఖ్యాతమితి తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (ఉపాయేతి) ఏవముపన్యాస ఇతి వ్యాఖ్యేయం పదం. ఏవం పదం వ్యాచష్టే (జ్ఞేయత్వేనేతి) *జ్ఞేయత్వావచనాచ్చేతి పూర్వసూత్రస్థజ్ఞేయత్వమేవం శబ్దేన పరామృశ్యత ఇత్యర్థః. తదుపపాదయతి (తథాహీతి) (నచికేతా ఇత్యాది) ప్రథమవరవరణం ద్వితీయపాదే *అత్తా చరాచరగ్రహణాదిత్యధికరణే విస్తృతత్వాదిహ ప్రతిలభ్యేత్యనేన సంక్షిప్తం. తత్ర సంక్షిప్తత్వాద్ద్వితీయవరవరణం విస్తరేణ దర్శయతి (ద్వితీయేనేతి) (మోక్షోపాయభూతామితి) నాచికేతాగ్నివిద్యాయాః మోక్షోపాయత్వమఙ్గద్వారా భవతి-తచ్ఛేషస్య పరమాత్మాత్మకస్వాత్మానుసంధానగర్భత్వాత్-తథా హి తదుభయం శ్రూయతే *లోకాదిమగ్నిం తమువాచ తస్మై ఇత్యుపక్రమ్య *బ్రహ్మజజ్ఞం దేవమీడ్యం విదిత్వా నిచాయ్యేమాం శాన్తిమత్యన్తమేతి *త్రిణాచికేతస్త్రయమేతద్విదిత్వా య ఏవం విద్వాంశ్చినుతే నాచికేతం। స మృత్యుపాశాన్పురతః ప్రణోద్య శోకాతిగో మోదతే స్వర్గలోకే ఇతి వాక్యేన పరమాత్మతదాత్మకస్వాత్మతదనుసన్ధానగర్భాగ్నివిద్యాజ్ఞానపూర్వకం చిన్వానస్య శోకాతిగత్వముక్తం. *యో వా ఏతాం బ్రహ్మజజ్ఞాత్మభూతాం చితిం విదిత్వా చినుతే నాచికేతం। స ఏవ భూత్వా బ్రహ్మజజ్ఞాత్మభూతః కరోతి తద్యేన పునర్న జాయతే ఇతి వాక్యేన బ్రహ్మాత్మకచేతనదృష్ట్యా వా తాదృశదేవతాధిష్ఠితత్వేన వా అనుసన్ధానపూర్వకమగ్నిం చిన్వానస్య పునర్భవహేతుభూతబ్రహ్మోపాసనద్వారా మోక్షప్రాప్తిరుక్తా. తృతీయవరవరణశ్లోకాన్వయం జ్ఞాపయిషతయా ద్వితీయవరవరణశ్లోకముపాదాయ తత్ర వాక్యస్య స్వర్గపదస్య ప్రకృత్యంశం వ్యాచష్టే (స్వర్గేతి) మోక్షశబ్దో మోక్షస్థానపరః- లోకశబ్దసామానాధికరణ్యాత్, ధామ్యేత్తత్రస్థస్యేతి వక్ష్యమాణత్వాచ్చ. స్వర్గశబ్దస్య మోక్షవాచిత్వోపపాదకం పరమపురుషార్థలక్షణశబ్దః. స్వర్గశబ్దస్య ప్రకృష్టసుఖోపలక్షణత్వాత్, మోక్షస్య నిరవధికానన్దరూపత్వాచ్చ స్వర్గశబ్దవాచ్యత్వమితి భావః. ప్రసిద్ధస్వర్గపరత్వం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ (అమృతత్వమితి) (తత్రస్థస్యేతి) *స్వర్గలోకా ఇతి బహువ్రీహిః- నిరతిశయసుఖరూపపరమవ్యోమస్థా ఇతి భావః. మోక్షవాచిత్వే హేత్వన్తరమాహ (ఉత్తరత్రేతి) తృతీయవరవరణప్రశ్నే *శ్వోభావా మర్త్యస్య యదన్తకైతత్ సర్వేన్ద్రియాణాం జరయన్తి తేజః। అపి సర్వం జీవితమల్పమేవేతి- తథా *జీవిష్యామో యావదీశిష్యసి త్వం వరస్తు మే వరణీయస్స ఏవేతి వచనచికేతసైవ క్షయిఫలస్య నిన్దితత్వాత్ క్షయిఫలవిముఖేన నచికేతసా క్షయిఫలసాధనప్రశ్నానుపపత్తేరిత్యర్థః. ద్వితీయవరవరణప్రతివచనావగతం హేత్వన్తరమాహ (త్రిణాచికేత ఇతి) *త్రిణాచికేతః-*అయం వావ యః పవతే ఇత్యాద్యనువాకత్రయాధ్యాయీ. త్రికర్మకృత్ - యజనాధ్యయనదానకృత్. పాకయజ్ఞహవిర్యజ్ఞసోమయజ్ఞకృద్వా. త్రిభిః- అగ్నిభిర్వా త్రిభిః. సన్ధిం- పరమాత్మోపాసనేన సంబన్ధం. ప్రాప్య జన్మమృత్యూ తరతీత్యర్థః - *కరోతి తద్యేన పునర్న జాయత ఇత్యనేనైకార్థ్యాత్. (తృతీయేనేతి) *యేయం ప్రేత ఇతి మనుష్యస్య దేహాతిరిక్తజీవస్వరూపమాత్రప్రశ్నపరత్వవ్యుదాసాయాహ (మోక్ష ఇతి) అత్రాప్యుపాయోపేయప్రశ్నో గర్భిత ఇతి భావః. ప్రతివచనప్రకారేణ ప్రశ్నార్థస్యావగన్తవ్యత్వాత్. *ప్రేతే- పరిత్యక్తచరమశరీరే ఇత్యర్థః- *న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీతి ప్రయోగాత్. అన్యథా పూర్వపరవ్యయవరణానుపపత్తిర్నాస్తికః పూర్వముక్తత్వాదిహ నశఙ్క్యోక్తః. ఇదం చ విస్తరేణోపపాదయిష్యామః. అస్మిన్ప్రకరణే *నచికేతో మరణం మాను ప్రాక్షీరితి మరణశబ్దశ్చరమశరీరవియోగపరః- ఉక్తహేతోరేవ. *పఞ్చవింశతితత్త్వజ్ఞః పరమాత్మా భవేన్మృతః। స ముక్తస్తత్త్వసన్తానాత్ పరేణ సమతాం వ్రజేత్ ఇతి పరమాత్మసామ్యాపన్నే ముక్తే మృతశబ్దస్య కపిలాసురిసంవాదే ప్రయుక్తత్వాత్. *దేవైరత్రాపి విచికిత్సితం పురేత్యారభ్య *మృత్యో మరణం నచికేతో మా ప్రాక్షీరిత్యన్తేనోచ్యమానం దురవగమత్వవివిధప్రలోభనప్రశ్నప్రతిషేధాదికమభిప్రేత్యాహ (తదుపదేశయోగ్యతాం పరీక్ష్యేతి) *దుర్దర్శం- ద్రష్టుమశక్యం. కుతః. గూఢం- గుణత్రయతిరోహితత్వాత్. అనుప్రవిష్టం- శరీరానుప్రవిష్టం. తత్రాపి- గుహాహితం- హృదయగుహాగతం. గహ్వరేష్ఠం-తదన్తర్గతే వస్తుని స్థితం. జీవాన్తస్స్థితమిత్యర్థః. జహాతీత్యుపదిదేశేత్యన్వయః. *యేయం ప్రేత ఇత్యాదివాక్యస్య జీవమాత్ర

తదేవం సామాన్యేనోపదిష్టే నచికేతాః ప్రీతస్సన్ *దేవం మత్వా త్యుపాస్యతయా నిర్దిష్టస్య [illegible] స్య, *అధ్యాత్మయోగాధిగమేనేతి వేదితవ్యతయా నిర్దిష్టస్య ప్రాప్తుః ప్రత్యగాత్మనః, [illegible] కౌజవాతీతి నిర్దిష్టస్య బ్రహ్మోపాసనస్య, చ స్వరూపవిశోధనాయ పునః ప్రచ్ఛ *అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మా దన్యత్రాస్మాత్కృతాకృతాత్। అన్యత్ర భూతాచ్చ భవ్యాచ్చ యత్తత్పశ్యసి తద్వదేతి. ఏవం నచికేతసా [illegible] తవర్తమానసాధ్యసాధనసాధకవిలక్షణే త్రయే పృష్టే ప్రథమం ప్రణవం ప్రశస్య తద్వాచ్యం ప్రాప్యస్వరూపం, త దన్తర్గతం చ ప్రాప్తృస్వరూపం, వాచకరూపం చోపాయం పునరపి సామాన్యేనఖ్యాపయన్ ప్రణవం తావదుపదిదేశ *సర్వే వేదా యత్పదమామనన్తి తపాంసి సర్వాణి చ యద్వదన్తి। యదిచ్ఛన్తో బ్రహ్మచర్యం చరన్తి తత్తేపదం సఙ్గ్రహేణ బ్రవీమ్యోమిత్యేతదితి. ఏవముపదిశ్య పునరపి ప్రణవం ప్రశస్య ప్రథమం తావత్ప్రాప్తుః ప్రత్యగాత్మనస్స్వ

ప్రశ్నపరత్వే పరమాత్మవిషయతయా ప్రతివచనవైఘట్యం స్యాదిత్యభిప్రాయః. అస్మిన్వాక్యే సోక్తమర్థత్రితయమభివిశదయతి (తదేవమితి) *అ ధ్యాత్మయోగశబ్దః ప్రాప్తృస్వరూపవిషయయోగపర ఇత్యభిప్రాయన్నాహ (వేదితవ్యతయేతి) *తం దుర్దర్శమితి మన్త్రేణ త్రితయముక్తం చేత్ ప్రశ్న వ్యాఘాతాత్ పునః ప్రశ్నానుపపత్తిరితి శఙ్కాపనోదనాయ ప్రశ్నాకాఙ్క్షా ప్రయోజనే దర్శితే (సామాన్యేనేతి,) (స్వరూపవిశోధనాయ పునః ప్రచ్ఛే తి,చ) పునః ప్రచ్ఛేతి పాఠః. ఉపాయోపేయోపేతౄణాం త్రయాణామపి సామాన్యేనోపదిష్టత్వాత్ స్వరూపశోధనాకాఙ్క్షాపి సర్వసాధారణీ - తత్ర [illegible] *అన్యత్ర ధర్మాదితి మన్త్రేణ పరమాత్మమాత్రవిషయప్రశ్న ఇతి శఙ్కాయాం ప్రశ్నస్య త్రితయవిషయత్వమనుభాషణ్యాజేన దర్శయన్ కాలత్రయాన్ [illegible] స్యాపి త్రితయవిషయత్వమాహ (ఏవం నచికేతసేతి) కాలత్రయసమ్బన్ధిత్వం హి వక్ష్యమాణత్రితయస్యాప్యస్తి- తత్కథం విలక్షణత్వమితి శఙ్కా వ్యుదాసార్థ ఇతరశబ్దః. వర్తమానశబ్దేన కృతాకృతశబ్దో వ్యాఖ్యాతః- ప్రారబ్ధమసమాప్తం హి వర్తమానముచ్యతే. *అన్యత్రేతి త్రైలక్షణ్యం వివక్షితం.ధ ర్మః- ఉపాయః. ధర్మాదన్యత్ర- ప్రసిద్ధోపాయవిలక్షణ ఉపాయ ఇత్యర్థః. అధర్మః- ధర్మేతరః. ఉపేయః. అధర్మాదన్యత్ర- ప్రసిద్ధసాధ్యవిలక్షణం ఫలమిత్యర్థః. అస్మాదితి బుద్ధిస్థస్సాధకోవివక్షితః. స ఏవోపేతా. స హి ప్రసిద్ధోపేతృసాధకవిలక్షణః- సాధకావస్థాయామితరఫలవిరక్తత్వాత్, ఫల [illegible] యామావిర్భూతగుణాష్టకవిశిష్టస్వరూపత్వాచ్చ. కృతాకృతాదితి ధర్మాదీనాం విశేషణం. కృతాకృతాద్ధర్మాదేర్విలక్షణం యత్, భూతాద్భవ్యా చ్చ ధర్మాదేర్విలక్షణం యదిత్యర్థః. యద్వా- ధర్మాదధర్మాచ్చ అన్యత్ర యదిత్యుపాసనప్రశ్నః- పుణ్యాపుణ్యరూపసాధనవిలక్షణత్వాదుపాసనస్య కృతాకృతాదిత్యాత్మాభ్యాచాన్యత్ర యదితి కాలాపరిచ్ఛిన్నముపేయం పృష్టం. ఉపేతురపి చేతనస్య నిత్యత్వాత్ ప్రాప్యాన్తర్భావాచ్చ తత్తదేవ తస్యా పితస్త్రిణ ప్రశ్నః తదన్తర్గతంచ ప్రాప్తృస్వరూపమితి హి వక్ష్యతే. (త్రయ ఇతి) యత్తచ్ఛబ్దౌ త్రితయపరావితి భావః.——— నను ధర్మాధర్మాసా ధ్యత్రికాలవర్తి విలక్షణ పరమాత్మవిషయోయం మన్త్రః కిం న స్యాత్. ఉచ్యతే- ధర్మాదన్యత్రేత్యుక్తే తవ సాధ్యత్వం న ప్రతీయతే - న హ్యాదృష్టాదన్యస్య దృష్టమిత్యుక్తే సత్యదృష్టసాధ్యత్వం తస్య ప్రతీయతే. ధర్మాధర్మాదివిలక్షణబ్రహ్మవిషయ ప్రశ్నస్స్యాదితి చేన్న- ప్రయోజనాభావాత్. కృతాకృతా త్భూతాచ్చ భవ్యాచ్చాన్యత్రేత్యనేన కాలపరిచ్ఛిన్నాద్విలక్షణం వస్తు పృష్టం స్యాత్- తతశ్చ ధర్మాధర్మవైలక్షణ్య ప్రశ్నో నిష్ఫల ఏవ - ధర్మాధర్మయోరపి కాల పరిచ్ఛిన్నవస్త్వన్తర్గతత్వాత్. అత ఇతరోపాయోపేయోపేతృవిలక్షణత్రయప్రశ్నపరత్వముపపన్నం.——— (ప్రణవం ప్రశస్యేతి) *సర్వే వేదా ఇ త్యాదిపాదత్రయోక్తపర బ్రహ్మప్రతిపాదకతయా ప్రశస్యేత్యర్థః. *తత్తే పదం సఙ్గ్రహేణ బ్రవీమ్యోమితీతి ప్రణవేన బ్రహ్మప్రతిపాదనం హ్యుచ్యతే. (ప్రాప్యస్వరూపమితి) పదశబ్దః పద్యత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా ప్రాప్యవాచీతి భావః. తదన్తర్గతం- ప్రణవవాచ్యాన్తర్గతం. ప్రణవవాచ్యైకదేశం. ప్రణవైకదేశ వాచ్యోహ్యుపేతా జీవః యద్వా- ప్రాప్యే ప్రణవవాచ్యే పరమాత్మని ప్రకారతయాన్తర్గతమిత్యర్థః. పరిశుద్ధజీవస్య ప్రాప్యాన్తర్భావాత్ పదశబ్దవా చ్యాన్తర్భూతత్వమితి భావః. (వాచకరూపం చోపాయమితి) ఉపాయోపాయతయా ప్రణవస్యోపాయత్వం. ఉపాయో హి ధ్యానం- వాచకశబ్దశ్చ ధా వ్యనురణోపాయః- *ఓమిత్యేకాక్షరం బ్రహ్మ వ్యాహరన్మామనుస్మరన్ *ఓమిత్యాత్మానం ధ్యాయథ *ఓమిత్యనేనైవాక్షరేణ పరమపురుషమభిధ్యా యీతేతి ధ్యానోపాయత్వం హి ప్రణవస్యావగమ్యతే. *తపాంసి జ్ఞానప్రధానాన్యుపరిభాగాః. నను తత్తే పదం బ్రవీమీతి ప్రాప్యస్వరూపపరత్వం హి ప్ర తీయతే- తత్కథం త్రితయఖ్యాపనే తాత్పర్యం. కథం బ్రహ్మణో జిజ్ఞాస్యత్వే ప్రతిజ్ఞాతే తదనుబన్ధినాం జిజ్ఞాస్యత్వసిద్ధిః. తదుపయుక్తత్వా, దుత్తర త్ర నిరూప్యమాణత్వా, చ్చ అర్థతః ప్రతిజ్ఞాతత్వసిద్ధిరితి చేత్ - ఇహాపి బ్రహ్మవేదనోపయోగిత్వాత్, ఉత్తరత్ర ప్రతిపాద్యమానత్వా, చ్చ ఉపాయోపే త్రోరపి ప్రతిపాద్యత్వం. న కేవలముపయోగాదిమాత్రాత్- కిన్తు పదశబ్దవాచ్యాన్తర్భావశ్చ దర్శితః *ఏతద్ధ్యేవాక్షరం బ్రహ్మేత్యాదివాక్యాభిప్రా యేణాహ (పునరపి ప్రణవం ప్రశస్యేతి) *న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిదిత్యాదిమన్త్రద్వయస్య పరమాత్మపరత్వానుపపత్తిం మన్వానఆహ (ప్రా ప్తుః ప్రత్యగాత్మన ఇతి)——— కా పునరనుపపత్తిః. ఉచ్యతే-ఇదం మన్త్రద్వయం తావదేకవిషయం- *న హన్యతే హన్యమానే శరీరే ఇత్యేతద్వివరణరూ పత్వాత్ ద్వితీయమన్త్రస్య. *హన్తా చేదితి మన్త్రశ్చ జీవవిషయ ఏవ - లోకస్య పరమాత్మని హన్తృహన్తవ్యభావప్రతిపత్త్యభావాత్ తత్ప్రతిషేధానుప పత్తేః. పరమాత్మా హి ప్రత్యక్షాగోచరః- కథం తస్మిన్వధ్యత్వాదిప్రతిపత్తిః. అహం హన్మి - అయమ్మాం హన్తుమాగచ్ఛతీతి వధ్యఘాతుకభావోభిమానో గజీవవిషయ ఏవ దేహినాం భవతి. నను *నాస్య జరయైతజ్జీర్యతే న వధేనాస్య హన్యత ఇతి వత్పరమాత్మన్యపి హనన ప్రతిషేధ ఉపపద్యతే. సత్యం- తత్ర ద హరాకాశస్య దేహాన్తస్స్థిత్యా తత్కృతవికారాదినిషేధ ఉపపద్యతే- ఇహ తు లోకభ్రాన్తిరనూద్య ప్రతిషిధ్యతే *హన్తా చేన్మన్యతే హన్తుం హతశ్చేన్మన్యతే

రూపమాహ * న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిదిత్యాదినా. ప్రాప్యస్య పరస్య బ్రహ్మణో విష్ణోస్స్వరూపం * అణోరణీయానిత్యాదినా * క ఇత్థా వేద యత్ర స ఇత్యన్తేనోపదిశన్మధ్యే * నాయమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో న మేధయా న బహునా శ్రుతేనేత్యాదినోపాయభూతస్యోపాసనస్య భక్తిరూపతామప్యాహ * ఋతం పిబన్తావితి చోపాస్యస్యోపాసకేన సహావస్థానాత్సూపాసతాముక్త్వా * ఆత్మానం రథినం విద్ధీత్యాదినా * మర్గం పథః స్తత్ప్రవమోవద క్తీత్యన్తేనోపాసనప్రకార, ముపాసీనస్య చ వైష్ణవపరమపదప్రాప్తి, మభిధాయ * అశబ్దమస్పర్శమిత్యాదినోపసంహృతం. అతస్త్రయాణామేవాత్ర జ్ఞేయత్వేనోపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ - తస్మాన్నేహ తాన్త్రికస్యావ్యక్తస్య గ్రహణమ్. ....

తేహతం ఉభౌ తౌ న విజానీత ఇతి. పరమాత్మని వధ్యఘాతుకత్వాన్నిర్గ్రహస్య [illegible] - అతోఽనువాదని [illegible] సనుపపన్నా. * న జాయత ఇతి [illegible]
న్యైకార్థ్యం - అతో మన్త్రద్వయమపి జీవవిషయం. — * అణోరణీయానిత్యాదేరర్థమాహ (ప్రాప్యస్యేతి) * న జాయతే మ్రియత ఇత్యాదినా * [illegible]
ణీయానిత్యాదినా వ జీవపరయోస్స్వరూపాపేక్షధిత * ఋతం పిబన్తావితి మన్త్రేణ [illegible] ప్రతిపాదనన్యాయ్య [illegible] (సూపాసతాముక్త్వే
తి) ఏతద్వాక్యస్యోపాదానం పరకృతవ్యాఖ్యానని [illegible] (ఉపసంహృతమితి) ప్రస్తుతోపసంహారస్యాపేక్షితత్వా, [illegible]
త్వస్యాసజ్జతత్వా, చ్చేతి భావః. సూత్రార్థం [illegible] (అతస్త్రయాణామితి) సూత్రార్థం [illegible] (తస్మాన్నేహేతి) — న
ను * త్రయాణామితి పదమగ్నిజీవపరమాత్మ [illegible] - తే మే [illegible] ప్రశ్నోపన్యాస [illegible] * [illegible] ప్రబ్రూ
హి * యేయం ప్రేతే * అన్యత్ర ధర్మాదితి త్రయాణాం క్రమేణ ప్రశ్నః, * [illegible] * హన్త త ఇదం ప్రవక్ష్యా
మి గుహ్యం బ్రహ్మ సనాతనం। యథా చ మరణం ప్రాప్య ఆత్మా భవతి గౌతమ। న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిదితి ప్రతివచనం చ. న చ జీవవిషయప్ర
శ్నస్య పరమాత్మవిషయప్రతివచనస్య ఘటత్వం - [illegible] ఉచ్యతే - [illegible] త
హి - జీవస్సావయపేతా, పరమాత్మా చోపేయః. [illegible]
ర్థితః. అగ్నేరపి పృథగేవ వివక్షితత్వే అగ్నిజీవపరమాత్మ [illegible] * త్రయాణామేవ [illegible]
అతోఽగ్నేరప్యుపాయాన్తర్భావ [illegible] ఉపాసనోపదేశాత్ [illegible]
తరముపలభ్యతే - * నాయమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యః * నావిరతో దుశ్చరితాదిత్యాదినా [illegible]
ప్రజ్ఞానవిశేషాహితఉపాయతయాఽభిధీయతే. [illegible]
త్వావిరోధ ఇతి చేత్ - తర్హి త్రయాణాముపన్యాసః [illegible]
ససముచ్చయత్రయాణామేవ - [illegible]
స్య ప్రతిపాద్యత్వే హేతుత్వా [illegible]
న్యాససముచ్చయోఽస్మిన్ ప్రకరణే ప్రతిపాద్యత్వే హేతుః [illegible]
యదికర్తోకైవ ప్రశ్నోపన్యాససము [illegible]
యాభావస్య ప్రతిపాద్యత్వే హేతుత్వాయోగాత్. కిఞ్చ - * యేయం ప్రేతే [illegible]
దేహాతిరిక్తాత్మసద్భావనిశ్చయరహితస్యాపి [illegible] * [illegible]
హాతిరిక్తాత్మజ్ఞానవత్త్వమవగమ్యతే. తత్ప్రతివచనమేవ * [illegible]
యోగిత్వమగ్నివిద్యాయామవగతం - కుతో దేహాతిరిక్తాత్మసన్దేహాసమ్భవః. [illegible]
శ్నపరత్వం * యేయం ప్రేత ఇత్యాదివాక్యస్యాయుక్తం. [illegible]
ప్రతివచనం నఘటతే. జీవపరయోర్జ్ఞానార్థం తథా ప్రతివచనమితి చేన్న - పరమాత్మవిషయ ప్రతివచనమేవ * ఋతం [illegible]
వపరయోర్భేదప్రతిపాదనేన తద్విరుద్ధార్థాభిప్రాయకల్పనానుపపత్తేః. న చ భేదానువాదః - [illegible]
చరత్వాత్, విహితస్య నిషేధాయోగా, చ్చ. న చ బుద్ధిజీవపరో యమ్మన్త్రః - * గుహాం ప్రవిష్టావిత్యత్రాస్య మన్త్రస్య [illegible]
జీవపరమాత్మపరత్వస్య భవద్భిరేవాస్యగౌ ద్వితీయ ఇతి న్యాయేన సిద్ధాన్తితత్వాత్. * యదేవేహ తదముత్ర యదముత్ర తదన్విహేతి [illegible]
పాస్యతయా స్థితస్య పరమపురుషస్యాదిత్యమణ్డలాన్తర్వర్తిత్వముచ్యత ఇతి న జీవపరయోరైక్యప్రతీతిః. * మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతీతి వాక్యమపి సం
హారగతభేదదర్శిత [illegible] యాదుర్బలం, భేదసామాన్యనిషేధరూపత్వాద్విహితభేదవిశేషవ్యతిరిక్తవిషయత్వా. అతశ్శ్రుతభేదవిరుద్ధాభిప్రాయకల్పనాఽయో
గాత్ ప్రతివచనస్య ఘట్యతామేవ. కిఞ్చ - * యేయం ప్రేత ఇతి ప్రథమఖణ్డస్థం ప్రశ్నం ప్రతి ప్రశ్నాన్తరవ్యవహితస్య షష్ఠఖణ్డస్థస్య * హన్త త ఇదం
ప్రవక్ష్యామీతి వాక్యస్య ప్రతివచనత్వం చాయుక్తం. అర్థక్రమే పాఠక్రమాద్బలీయానితి తేన తద్బాధ ఇతి చేన్న - మధ్యే జీవవిషయవాక్యస్య సద్భా

౭॥ సూ. ॥ మహద్వచ్చ ॥ యథా *బుద్ధేరాత్మా మహాన్పర ఇత్యత్రాత్మశబ్దసామానాధికరణ్యాన్న తన్త్రసిద్ధం మహత్తత్త్వం గృహ్యతే - ఏవమవ్యక్తమప్యాత్మనః పరత్వేనాభిధానాన్న కాపిలతన్త్రసిద్ధం గృహ్యత ఇతి స్థితమ్...

ఆనుమానికాధికరణం సమాప్తమ్.

౮॥ సూ. ॥ చమసవదవిశేషాత్ ॥

అత్రాపి తన్త్రసిద్ధప్రక్రియా నిరస్యతే- న బ్రహ్మాత్మకానాం ప్రకృతిమహదహఙ్కారాదీనాం స్వరూపం- శ్రుతిస్మృతిభ్యాం బ్రహ్మాత్మకానాం తేషాం ప్రతిపాదనాత్. యథా ఆథర్వణికా అధీయతే * వికారజననీమజ్ఞామష్టరూపామజాం ధ్రువామ్। *ధ్యాయతే ధ్యాసితా తేన తన్యతే ప్రేర్యతే పునః। సూయతే పురుషార్థం చ తేనైవాధిష్ఠితా జగత్। *గౌరనాద్యన్తవతీ సా జనిత్రీ భూతభావినీ। సితాసితా చ రక్తా చ సర్వకామదుఘా విభోః। పిబన్త్యేనామవిషమామవిజ్ఞాతాః కుమారకాః। ఏకస్తు పిబతే దేవః స్వచ్ఛన్దోఽత్ర వశానుగామ్। ధ్యానక్రియాభ్యాం భగవాన్ భుఙ్క్తేఽసౌ ప్రసభం విభుః। సర్వసాధారణీం దోగ్ధ్రీం పీడ్యమానాం తు యజ్వభిః। *చతుర్వింశతిసంఖ్యాతమవ్యక్తం వ్యక్తముచ్యత ఇతి. అత్ర ప్రకృత్యాదీనాం స్వరూపమభిహితం. యదాత్మకాశ్చైతే ప్రకృత్యాదయః-స పరమపు

రుషో దర్శితః. కిఞ్చ-*యన్నయం చ జగద్బ్రహ్మ ఇత్యాదావివ యదా ప్రతివచనావ్యవహితాః ప్రశ్నాః ప్రశ్నావ్యవహితాని చ ప్రతివచనాని స్యుః- తదా క్రమకోపః ప్రసజ్యతే- కో దేవదత్తః- దణ్డీ. కో యజ్ఞదత్తః- కుణ్డలీ. కో విష్ణుమిత్రః - శమప్రక్షాలుమానితి వదేశ్కైకప్రశ్నానన్తరం తత్ప్రతివచనదర్శనాత్ యజ్ఞదత్తప్రశ్నోత్తరస్య దేవదత్తప్రశ్నోత్తరత్వకల్పనే తత్క్రమకోపకల్పనమత్యన్తానుపపన్నం. *యేయం ప్రేత ఇతి చ న జీవసద్భావమాత్రప్రశ్న ఇత్యుక్తం-అతః *యేయం ప్రేత ఇతి శ్లోకశ్శబ్దతోఽర్థతశ్చ మోక్షానుబన్ధితయా జ్ఞాతవ్యార్థత్రయవిషయః. తథా చ స తితం దుర్దర్శమిత్యాది ప్రతివచనమతీవ ఘటతే. *అన్యత్ర ధర్మాదితి పునః ప్రశ్నాకాఙ్క్షాతస్యార్థస్య దర్శితా. అర్థత్రయస్యైకశ్లోకేన పృష్టత్వస్యావివక్షితత్వాత్ ప్రతివచనాచ్చ *త్రయాణామేవ చైవమవధారణం చ యుక్తం. అత ఏవ * న జాయత ఇతి జీవవిషయవాక్యస్య *అణోరణీయానితి పరవిషయవాక్యస్య *నాయమాత్మేత్యుపాయవిషయవాక్యస్య చ ప్రతివచనత్వం సుఘటితం. ప్రశ్నప్రతివచనానన్తరావ్యవహితత్వం చ సిధ్యతి. ఏకప్రశ్నేనైవార్థత్రయస్య పృష్టత్వే సూత్రస్థప్రశ్నోపన్యాసశబ్దగతైకవచనస్వారస్యం చ భవతి- న హ్యుపన్యాసః ప్రశ్నాశ్చేత్యుక్తం. యతః *యేయం ప్రేత ఇతి ప్రశ్నోఽర్థత్రయవిషయః - అత ఏవేహ ప్రశ్నసాప్రతిలోభన విద్యావిద్యావిభాగకథనాదికముపపద్యతే. అతోఽయథోక్త ఏవ సూత్రార్థః. ....

౭॥ సూ. ॥ మహద్వచ్చ ॥ తన్త్రసిద్ధమహత్తత్త్వాగ్రహణే సూత్రాభిప్రేతం హేతుమాహ (ఆత్మశబ్దసామానాధికరణ్యాదితి)...

ఆనుమానికాధికరణం సమాప్తమ్.

౮॥ సూ. ॥ చమసవదవిశేషాత్ ॥ కార్యశరీరవాచిపదస్య రూపకే శ్రవణాత్ తదవ్యక్తశబ్దేనోచ్యత ఇత్యుక్తం- అత్ర తు కార్యశరీరవాచిశబ్దాశ్రవణాత్కారణం ప్రధానమేవోచ్యత ఇతి శఙ్కాయాః సఙ్గతిః.——వ్యాఖ్యాత్రన్తరైర్గౌణవృత్త్యా తేజోఽబన్నపరత్వేన వ్యాఖ్యాతం, కిమిదం వాక్యం ప్రధానపరం- ఉత తేజోఽబన్నపరమితి విచారశ్చకృతః,. తద్దూషయితుం కిం శ్రుత్యన్తరస్వారస్యార్థమేవం వ్యాఖ్యాతం- ఉత స్వవాక్యస్వారస్యార్థమితి వికల్పమభిప్రేత్య స్వవాక్యస్వారస్యాభావము త్తరత్ర వక్ష్యన్ ప్రథమం ప్రధానస్య ప్రామాణికతయా తన్నిరాసే శ్రుత్యన్తరాస్వారస్యజ్ఞాపనాయ ప్రధానవిషయం వాక్యజాతముదాహర్తుమాహ (అత్రాపీతి) (వికారజననీమిత్యాది) అష్టరూపత్వం * భూమిరాపోఽనలఇత్యాద్యుక్తప్రకారేణ. అజాం- ఉత్పత్తిరహితాం. ధ్రువాం- నాశరహితాం. ధ్యాయతే-పరమాత్మనా సఙ్కల్పరూపజ్ఞానేన జ్ఞాయతే. అధ్యాసితా-అధిష్ఠితా. తన్యతే- విస్తార్యతే. స్థూలావస్థం క్రియతే. సమష్టిభూతరూపేణ క్రియతే. ప్రేర్యతే- వ్యష్టిసృష్ట్యర్థం ప్రేర్యతే. పురుషార్థం- పురుషాణాం యదర్థనీయం భోగ్యభోగోపకరణభోగస్థానరూపం జగత్ సూయతే. (గౌరిత్యాది) జనిత్రీ భూతభావినీతి సమష్టివ్యష్టిసృష్టిరుచ్యతే. సితాసితా చ రక్తా చ - గౌణ్యాత్సత్త్వరజస్తమోమయీ. యద్వా- తేజోఽబన్నద్వారా సితాసితా రక్తా. విభోః- ఈశ్వరస్య. సర్వకామదుఘా - లీలారసదోగ్ధ్రీ. అవిషమాం- భోక్తృకర్మానుగుణపరిణామిత్వాదపక్షపాతినీం. అవిజ్ఞాతాః- స్వాత్మభిర్దేహాద్భిర్వివిచ్యాపరిజ్ఞాతాః. (ఏకస్త్వితి) కర్మవశ్యబహుభోక్తృవ్యావృత్త్యర్థం ఏకః స్వచ్ఛన్ద ఇత్యుక్తం. ధ్యానక్రియాభ్యాం- సఙ్కల్పసర్గాదివ్యాపారాభ్యాం. *ఏకస్తు *అన్యజ్ఞ తేతిద్వయమపిహి ప్రేర్యతే. (పీడ్యమానాన్తు యజ్వభిరితి) వత్సాహి మాతరం క్షీరతృష్ణార్థం పీడయిత్వా భుఞ్జతే - తద్వత్కర్మవశ్యైరాత్మభిరోప్తృత్వ్యఫలానురూపం పరిణామ్యమానామిత్యర్థః. (అత్రేతి) ప్రకృత్యాదీనాం - ప్రకృతిపురుషమహదాదీనాం. స్వరూపమభిహితం - ఏషు వాక్యేష్వీశ్వరప్రతిపాదనం ప్రధానాదీనామీశ్వరాత్మకత్వస్య విశిష్టత్వపరమితి భావః. ఏవం బ్రహ్మాత్మకప్రధానపరవాక్యాన్యుక్తాని. అథ తదన్తర్యామిభగవత్ప్రతిపాదకం వాక్యం దర్శయితుమాహ (యథా

మపోపి *తం షడ్వింశకమిత్యాహుస్సప్తవింశమథాపరే। పురుషం నిర్గుణం సాంఖ్యమథర్వశిరసో విదురితి ప్రతిపాద్యతే. అపరే చాథర్వణికాః *అష్టౌ ప్రకృతయష్షోడశ వికారా ఇత్యధీయతే. శ్వేతాశ్వతరాశ్చైవం ప్రకృతిపురుషేశ్వరస్వరూపమామనన్తి *సంయుక్తమేతత్ క్షరమక్షరం చ వ్యక్తావ్యక్తం భరతే విశ్వమీశః। అనీశశ్చాత్మా బధ్యతే భోక్తృభావాజ్జ్ఞాత్వా దేవం ముచ్యతే సర్వపాశైః *జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశావజా హ్యేకా భోక్తృభోగ్యార్థయుక్తా। అనన్తశ్చాత్మా విశ్వరూపో హ్యకర్తా త్రయం యదా విన్దతే బ్రహ్మమేతత్ *క్షరం ప్రధానమమృతాక్షరం హరః క్షరాత్మానావీశతే దేవ ఏకః। తస్యాభిధ్యానాద్యోజనాత్తత్త్వభావాద్భూయశ్చాన్తే విశ్వమాయానివృత్తిః ఇతి. తథా *ఛన్దాంసి యజ్ఞాః క్రతవో వ్రతాని భూతం భవ్యం యచ్చ వేదా వదన్తి। అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధః। మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినం తు మహేశ్వరం। తస్యావయవభూతైస్తు వ్యాప్తం సర్వమిదం జగదితి. తథోత్తరత్రాపి* ప్రధానక్షేత్రజ్ఞపతిర్గుణేశః సంసారమోక్షస్థితిబన్ధహేతురితి. స్మృతిరపి *ప్రకృతిం పురుషం చైవ విద్ధ్యనాదీ ఉభావపి। వికారాంశ్చ గుణాంశ్చైవ విద్ధి ప్రకృతిసంభవాన్। కార్యకారణకర్తృత్వే హేతుః ప్రకృతిరుచ్యతే। పురుషస్సుఖదుఃఖానాం భోక్తృత్వే హేతురుచ్యతే। పురుషః ప్రకృతిస్థో హి భుఙ్క్తే ప్రకృతిజాన్గుణాన్। కారణం గుణసఙ్గోఽస్య సదసద్యోనిజన్మసు *సత్త్వం రజస్తమ ఇతి గుణాః ప్రకృతిసంభవాః। నిబధ్నన్తి మహాబాహో దేహే దేహినమవ్యయం॥ తథా *సర్వభూతాని కౌన్తేయ ప్రకృతిం యాన్తి మామికాం। కల్పక్షయే పునస్తాని కల్పాదౌ విసృజామ్యహం। ప్రకృతిం స్వామవష్టభ్య విసృజామి పునః పునః। భూతగ్రామమిమం కృత్స్నమవశం ప్రకృతేర్వశాత్ *మయాధ్యక్షేణ ప్రకృతిస్సూయతే సచరాచరం। హేతునానేన కౌన్తేయ జగద్విపరివర్తత ఇతి.— తస్మాదబ్రహ్మాత్మకత్వేన కాపిలతన్త్రసిద్ధాః ప్రకృత్యాదయో నిరస్యన్తే. శ్వేతాశ్వతరోపనిషది శ్రూయతే *అజామేకాం లోహితశుక్లకృష్ణాం బహ్వీః ప్రజాస్సృజమానాం సరూపాః। అజో హ్యేకో జుషమాణోఽనుశేతే జహాత్యేనాం భుక్తభోగామజోఽన్య ఇతి. తత్ర సన్దేహః కిమస్మిన్మన్త్రే కేవలా తన్త్రసిద్ధా ప్రకృతిరభిధీయతే ఉత బ్రహ్మాత్మికేతి. కిం యుక్తం. కేవలేతి. కుతః. *అజామేకామిత్యస్యాః ప్రకృతేరకార్యత్వశ్రవణాత్, *బహ్వీః ప్రజాస్సృజమానాం సరూపా ఇతి స్వాతన్త్ర్యేణ సరూపాణాం బహ్వీనాం ప్రజానాం స్రష్టృత్వశ్రవణాచ్చేతి.

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (చమసవదవిశేషాత్) న జాయత ఇత్యజేత్యజాత్వమాత్రప్రతిపాదనాత్తన్త్రసిద్ధా బ్రహ్మాత్మికా వా గ్రహణే విశేషాప్రతీతేః (చమసవత్) యథా *అర్వాగ్బిలశ్చమస ఊర్ధ్వబుధ్న ఇత్యస్మిన్మన్త్రే చమస

ర్వకా ఇతి) షడ్వింశకత్వం కాలస్య విశేషణత్వేన ప్రకృతితద్వికారేష్వన్తర్భావాత్. సప్తవింశకత్వం కాలస్య తదనన్తర్భావవివక్షయా. పఞ్చవింశకేష్వేవ లబ్ధైశ్వర్యః కశ్చిదుక్తః పఞ్చవింశకస్తత్త్వార్థమిత్యన్యథా సిద్ధిరీశ్వరప్రతిపాదనస్య వక్తుమశక్యా - సఙ్ఖ్యాతః స్పృశన్నిర్గుణాదిత్యభిప్రాయః. ప్రకృతేః ప్రామాణికత్వమాత్రప్రదర్శనార్థముక్తమష్టౌ ప్రకృతయ ఇతి. అత్రాపి వాక్యాన్తరైకార్థ్యాత్ బ్రహ్మాత్మకత్వం సిద్ధమితి భావః. ఏతత్త్రయం యదా విన్దతే తదా బ్రహ్మ భవతి- ముక్తో భవతీత్యర్థః. అభిధ్యానం- ఆలమ్బనసంశీలనం. యోజనం- యోగః. తత్త్వభావః - తత్త్వానిర్భావః. సాక్షాత్కారః. అవయవభూతైః- అంశభూతైః- శరీరభూతైరిత్యర్థః. స్మృతిం దర్శయతి (స్మృతిరపీతి) ఏవం ప్రధానస్య ప్రామాణికత్వాదతత్పరత్వేన వ్యాఖ్యానమనుపపన్నమిత్యుక్తం.—— తతః కిమిత్యత్రాహ (తస్మాదితి) ప్రకృత్యాదయ ఇత్యాదిశబ్దేన మహదాదిరపి గృహ్యతే. విషయాదికం దర్శయతి (శ్వేతేతి) ప్రకృతేరేవ కర్తృత్వప్రతీతిజనకవాక్యజాతం విషయః. అచేతనత్వస్య జమానపదస్వారస్యాభ్యాం సంశయః. శ్వేతాశ్వతరే *అజామేకామితి మన్త్రే అజాశబ్దో యౌగికః కిమబ్రహ్మాత్మకప్రకృతిపరః- ఉత బ్రహ్మాత్మకప్రకృతిపర ఇతి విచారః. అజాశబ్దస్సృజమానాశబ్దౌ కిమజాయాస్స్వాతన్త్ర్యేణ స్రష్టృత్వమవగమయతః- నేతి. తైత్తిరీయకే *అజామేకామితి మన్త్రే ప్రతిపన్నాయా అజాయాః కిం జ్యోతిరుపక్రమత్వమస్తి- నేతి. కిముజ్జ్యాత్వం జ్యోతిరుపక్రమత్వే విరుధ్యతే- నేతి. యదా విరుధ్యతే- తదా తైత్తిరీయకమన్త్రసిద్ధాయా అజాయా జ్యోతిరుపక్రమత్వాభావేన తదైకార్థ్యాత్ అజాం సృజమానామితి పదద్వయస్య స్వాతన్త్ర్యేణ స్రష్టృత్వావగమకత్వాత్ శ్వేతాశ్వతరమన్త్రస్థాజాశబ్దోఽపి బ్రహ్మాత్మకత్వశూన్యప్రకృతిపరః. యదా న విరుధ్యతే- తదా తైత్తిరీయకమన్త్రప్రసిద్ధాయా అజాయా జ్యోతిరుపక్రమత్వేన తదైకార్థ్యాదజాం సృజమానామితి పదయోస్స్వాతన్త్ర్యేణ స్రష్టృత్వావగమకత్వాభావాత్ శ్వేతాశ్వతరమన్త్రస్థోఽజాశబ్దోఽపి బ్రహ్మాత్మకప్రకృతిపర ఇతి. (అజామితి) బ్రహ్మాత్మకత్వపక్షే అజాత్వం న సమ్భవతి- తత్కార్యత్వాభ్యుపగమాదిత్యర్థః. (స్వాతన్త్ర్యేణేతి) *సృజమానామితి కర్తరి శానచ్. స్వతన్త్రః కర్తా. అతో న బ్రహ్మపరతన్త్రత్వమిత్యర్థః. ... ...

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) అత్ర కాపిలతన్త్రసిద్ధప్రక్రియా నిరస్యత ఇత్యుపక్రమస్థం ప్రతిజ్ఞావాక్యమనుషజ్యత ఇతి మత్వా హేతుమాహ (న జాయత ఇతి) అథవా- న జాయత ఇతీత్యాదినా హేతుపదం వివృణ్వన్ *చమసవదితి సూత్రపదం ప్రతిజ్ఞాపరం మన్యమానః తేన హేతుపదస్యాన్వయం దర్శయతి (చమసవదితి) విశేషాప్రతీతేరిత్యన్తం హేతుపదవ్యాఖ్యానం. అజయవశక్త్యాఽజాత్వమాత్రప్రతిపాదనేన విశేషాప్రతీతేశ్చమసవద్భవతి- వాక్యాన్తరమన్తరేణ విశేషతో నిశ్చేతుమశక్యా భవతీత్యర్థః. తదేవ వివృణోతి (యథార్వాగితి) అస్య యథాశబ్దస్య తథాత్రాపీతి భాష్యేణాన్వయః. చమసశబ్దార్థం వి

స్యభక్షణసాధనత్వమాత్రం చమసశబ్దేనప్రతీయతఇతినతావన్మాత్రేణచమసవిశేషప్రతీతిః- యాగికశబ్దానా మర్థప్రకరణాదిభిర్వినార్థవిశేషనిశ్చయాయోగాత్. తత్ర * యథేదంతచ్ఛిరఃఏషహ్యర్వాగ్బిలశ్చమసఊర్ధ్వబుధ్నఇత్యాదినా వాక్యశేషేణశిరసశ్చమసత్వనిశ్చయః - తథాఽత్రాప్యర్థప్రకరణాదిభిరేవాజానిర్ణేతవ్యా. నచాత్రతత్తత్సిద్ధాజాగ్రహణహేతవోఽర్థప్రకరణాదయోదృశ్యన్తే. నచాస్యాస్స్వతన్త్రేణ ప్రత్యేత్వం ప్రతీయతే- *బహ్వీః ప్రజాస్సృజమానామితిప్రత్యేత్వమాత్రప్రతీతేః. అతోఽనేనమన్త్రేణనాబ్రహ్మాత్మికాఽజాఽభిధీయతే. ....

బ్రహ్మాత్మకాజాగ్రహణపవవిశేషహేతురస్తీత్యాహ.

౯॥ సూ. [illegible] జ్యోతిరుపక్రమాతుతథాహ్యధీయతఏకే॥ [illegible] తుశబ్దోఽవధారణార్థః. జ్యోతిరుపక్రమాస్యాదేషాఽజా. జ్యోతిః - బ్రహ్మ. *తందేవాజ్యోతిషాంజ్యోతిః *అథయదతఃపరోదివోజ్యోతిర్దీప్యతఇత్యాదిశ్రుతిప్రసిద్ధేః. (జ్యోతిరుపక్రమా) బ్రహ్మకారణికేత్యర్థః. (తథాహ్యధీయతఏకే) హీతిహేతౌ. యస్మాదస్యాఅజాయాబ్రహ్మకారణికత్వమేకేశాఖినస్తైత్తిరీయాఅధీయతే. * అణోరణీయాన్మహతోమహీయానా [illegible] ఆత్మాగుహాయాంనిహితోఽస్యజన్తోరిత్యారభ్య [illegible] మహోయాముపాస్య [illegible] సన్నిహితంబ్రహ్మాభిధాయ *సప్తప్రాణాఃప్రభవన్తి తస్మాదిత్యాదినా [illegible] లోకానాంబ్రహ్మణోనాంచ తతఉత్పత్తిమభిధాయ సర్వకారణీభూతాజాతతఉత్పన్నాఽధీయతే *అజామేకాంలోహితశుక్లకృష్ణాంబహ్వీంప్రజాంజనయన్తీంసరూపాం।అజోహ్యేకోజుషమాణోఽనుశేతేజహాత్యేనాంభుక్తభోగామజోఽన్యఇతి-సర్వస్యతస్యోత్పత్తిరిత్యస్యజాతస్యతతఉత్పత్త్యాతదాత్మకత్వోపదేశేప్రక్రియమాణే అధీయమానస్యాస్య [illegible] ఏవదేవాఽప్యజాబహ్వీనాం

శపయ [illegible] సాధనత్వ [illegible] విశేషప్రతీత్య [illegible] కారణాకారంహేతుం [illegible] తేనాసాధారణావయ [illegible] పూర్వవాక్యేనాన్వ యః. [illegible] విశేషప్రతీతిరిత్యర్థః. [illegible] యస్యాశక్యతాం [illegible] తేపృవర్జనీయ త్వమాహ (తథాత్రాపి) యథా [illegible] వాక్యాన్తరాధీనః- తథా ఽత్రాపి [illegible] (నచా త్రేతి) *సృజమానామిత్యస్వాతన్త్ర్యేణ [illegible] (ప్రత్యేత్వమాత్రప్రతీతేరితి) స్వవ్యాపారాశ్ర యత్వ [illegible] త్రయం. తథాగిచ్ఛతీత్యత్ర [illegible] ప్రత్యయోహిస్వ వ్యాపారా [illegible] తన్త్ర్యప్రతీత్యభ్యుపగమపితాదృశస్వా తన్త్ర్య [illegible] ప్రకృతిమాత్రాశ్రయమితి నిశ్చాయ కాభావశ్చమాత్రశబ్దాభిప్రేతః. [illegible] తన్త్ర్య [illegible] హితద్ధతత [illegible] బ్రహ్మాత్మకత్వావిరోధస్స్యాత్. ....

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (బ్రహ్మాత్మకేతి)

౯॥ సూ. [illegible] జ్యోతిరుపక్రమాతుతథాహ్యధీయతఏకే॥ [illegible] తుశబ్దస్యావధారణార్థకత్వం స్పష్టత్వాద్వ్యాచష్టే (తుశబ్దఇతి) ఇతరోత్థాపితాశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం శ్రుతిప్రసిద్ధ్యనుకూలేనవ్యాచష్టే (జ్యోతిర్బ్రహ్మేతి) తదేవదర్శయతి (తందేవాఇతి) బ్రహ్మకారణత్వపరతాంప్రకరణేదర్శయతి (అణోరణీయానితి) సహి *అజామేకామిత్యస్మిన్మన్త్రేఉత్పత్తిఃప్రతీయతఇత్యత్రాహ (సర్వస్యేతి) యథా *ఇడోపహ్వయతఇతివర్హిష్యజమానస్యపాశంయజతీత్యాదిష్వజ్ఞత్వాశ్రవణేపి * దర్శపూర్ణమాసాభ్యాంస్వర్గకామోయజేతేత్యాదిప్రకరణస్థతయాతదఙ్గత్వంనిశ్చీయతే-తద్వత్సృష్టిప్రకరణస్థత్వాదుత్పత్తినిస్సిద్ధేత్యర్థః. అస్మిన్మన్త్రేనసృష్టిర్వివక్షితా- సృష్టిప్రకరణస్యపూర్వమేవవిచ్ఛేదాత్, అత్ర *జహాత్యేనాంభుక్తభోగామజోఽన్యఇత్యుక్తస్యముక్తస్యోత్పత్త్యనుపపత్తేః, శ్చేత్యత్రాహ (బహ్వీనామితి) నసృష్టిప్రకరణవిచ్ఛేదఇత్యర్థః. *యస్మాజ్జాతానపరాన్యదస్తికించనా

సరూపాణాం ప్రజానాం స్రష్ట్రీ కర్మవశ్యేనాత్మనాభుజ్యమానా అన్యేనవిముక్తాత్మనాత్యజ్యమానా చ బ్రహ్మణఃశక్తిత్వసామ్యాద్ బ్రహ్మాత్మికాఽవగన్తవ్యేత్యర్థః. అతో వాక్యశేషాచ్చమసవిశేషవచ్ఛాఖాన్తరీయాం దేతత్సరూపాత్ప్రత్యభిజ్ఞాయమానాత్ తాద్రూప్యాన్నియమితాఽజా బ్రహ్మాత్మికేతి నిశ్చీయతే. ఇహాపి ప్రకరణోపక్రమే * కింకారణం బ్రహ్మేత్యారభ్య * తే ధ్యానయోగానుగతా అపశ్యన్ దేవాత్మశక్తిం స్వగుణైర్నిగూఢామితి పరబ్రహ్మశక్తిరూపాయా అజాయా అవగతేః, ఉపరిష్టాచ్చ * అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్ తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధః। మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినం తు మహేశ్వరం * యో యోనిం యోనిమధితిష్ఠత్యేక ఇతి చ తస్యా ఏవ ప్రతీతేః, ర్నాస్మిన్మన్త్రే తన్త్రసిద్ధస్వతన్త్రప్రకృతిప్రతిపత్తిగన్ధః.................

కథం తర్హి జ్యోతిరుపక్రమాయా లోహితశుక్లకృష్ణరూపాయా అస్యాః ప్రకృతేరజాత్వం - అజాయా వా కథం జ్యోతిరుపక్రమాత్వమిత్యత్రాహ.

౧౦॥ సూ. कल्पनोपदेशाच्च मध्वादिवदविरोधः కల్పనోపదేశాచ్చ మధ్వాదివదవిరోధః ॥ (ప్రసక్తాశక్తానివృత్త్యర్థశ్చశబ్దః.) అస్యాః ప్రకృతేరజాత్వం జ్యోతిరుపక్రమాత్వం చ న విరుధ్యతే. కుతః. (కల్పనోపదేశాత్) కల్పనం - క్లృప్తిః. సృష్టిః. జగత్సృష్ట్యుపదేశాదిత్యర్థః. యథా * సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయదితి కల్పనం సృష్టిః. అత్రాపి * అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతదితి జగత్సృష్టిరుపదిశ్యతే. స్వేనావిభక్తనామరూపసూక్ష్మావస్థాపన్నా మాయీ సర్వేశ్వరః సర్వం జగత్సృజతీత్యర్థః. అనేన కల్పనోపదేశేనాస్యాః ప్రకృతేః కార్యకారణరూపేణావస్థాద్వయాన్వయోఽవగమ్యతే. సా హి ప్రళయవేళాయాం బ్రహ్మతాపన్నా అవిభక్తనామరూపా సూక్ష్మరూపేణావతిష్ఠతే - సృష్టివేళాయాం తు తామసాద్యవస్థాపన్నా విభక్తనామరూపా వ్యక్తాదిశబ్దవాచ్యా తేజోఽబన్నాదిరూపేణ చ పరిణతా లోహితశుక్లకృష్ణాకారా చావతిష్ఠతే- అతః కారణావస్థాఽజా - కార్యావస్థా జ్యోతిరుపక్రమేతి న విరోధః. (మధ్వాదివత్) యథేశ్వరేణాదిత్యస్య కారణావస్థాయామేకస్యైవానవస్థితస్య కార్యావస్థాయామృగ్యజుస్సామాథర్వప్రతిపాద్యకర్మనిష్పాద్యరసాశ్రయతయా వస్వాదిదేవతాభోగ్యత్వాయ మధుత్వకల్పనముదయాస్తమయకల్పనం చ న విరుధ్యతే. తదుక్తం మధువిద్యాయాం * అసౌ వా ఆదిత్యో దేవమధ్విత్యారభ్య * అ

నేత్యుత్తరత్రాపి సృష్ట్యనువృత్తిరితి చార్థసిద్ధం- సర్వస్వతద్వదవి... ... తతోపదిశే ప్ర... యమాణ ఇతి... మక్తాత్మకీర్తనమేతద్విశేషణత్వేన- నతు సృష్టిప్రకరణవిచ్ఛేదాత్-యథా ... కీర్తనమిత్యభిప్రేత్యాహ (కర్మవశ్యేనాత్మనాభుజ్యమానాన్యేనవిముక్తాత్మనాత్యజ్యమానా చేతి) ఏవం తన్త్రసిద్ధాయాస్సరిరోధి జ్యోతిరుపక్రమాత్వం శాఖాన్తరీయస్మితం. అత * సృజమానామితి ప్రతీతస్వాతన్త్ర్య... బ్రహ్మాత్మకత్వం స్వప్రకరణేదర్శయతి (ఇహాపీతి) శక్తిరూపాయాః - అస్య... విశేషణరూపాయాః ... విశేషణం హి ... కారణం-జగద్యోనిభూతాం ప్రకృతిమిత్యర్థః. తస్యా ఏవ- బ్రహ్మాత్మికాయా ఏవ. (స్వతన్త్ర) ప్రకృతి ప్రతిపత్తిగన్ధ ఇతి) న కేవలం శాఖాన్తరాత్ ... స్వప్రకరణాచ్చ బ్రహ్మాత్మకత్వావగమాదితి భావః...................................

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (కథం తర్హీతి) లోహితశుక్లకృష్ణాకారత్వం హి కార్యావస్థాయాముపపద్యతే- తదానీం జ్యోతిరుపక్రమాత్వాత్ కారణాజాత్వానుపపత్తిః- అజాత్వే జ్యోతిరుపక్రమాత్వానుపపత్తిరిత్యర్థః.

౧౦॥ సూ. कल्पनोपदेशाच्च मध्वादिवदविरोधः కల్పనోపదేశాచ్చ మధ్వాదివదవిరోధః॥ (ప్రసక్తేతి) వక్ష్యమాణ ఇత్యర్థః. అవిరోధశబ్దార్థమాహ (అస్యా ఇతి) అతస్మింస్తద్బుద్ధ్యారోపణపరత్వభ్రమసాధారణకల్పనశబ్దస్య సృష్టివాచిత్వం ధాతోః సృష్టివాచిత్వేన దర్శయతి (కల్పనం క్లృప్తిరితి) క్లృప్తిశబ్దం విశదయతి (సృష్టిరితి) క్లృప్తశిఖ ఇత్యాది ప్రయోగో లోకసిద్ధ ఇతి మత్వా శ్రౌతప్రయోగం దర్శయతి (యథేతి) * ప్రాకల్పయద్ భువనాని సృష్ట్వేత్యాదిస్మృతిప్రయోగశ్చ ప్రసిద్ధః. అతో జ్యోతిః కల్పనశబ్దా వైదికశబ్దనిర్వాహానుసారేణ. తథా సిద్ధశబ్దమునిసూనాః - * సంప్రసాదాదపదేశాత్ * సమానో జ్యోతిష్యేత్యాదిషు దర్శనాత్. అజాత్వజ్యోతిరుపక్రమాత్వయోరవిరోధసిద్ధిం దర్శయతి (అనేనేతి) అవస్థాద్వయం వివృణోతి (సా హీతి) బ్రహ్మతాపన్నా - కారణావస్థబ్రహ్మతాపన్నా. నను కథం ప్రకృతేర్బ్రహ్మతాపత్తిః - సహ్యస్యద్రవ్యం ద్రవ్యాన్తరం భవతి. సత్యం - నాత్ర కేవలప్రకృతేర్బ్రహ్మతాపత్తిర్వివక్షితా - కిన్తు ప్రకృతిశరీరకబ్రహ్మణః కారణావస్థాప్రాప్తిః. భాష్యే ప్రకృత్యుపస్థాపకం సర్వపదం హి బ్రహ్మపర్యన్తం - కారణావస్థం బ్రహ్మైవ ప్రకృతిశబ్దేనాభిధీయతే బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరాభావాదితి ప్రకృత్యధికరణేవక్ష్యమాణత్వాత్. (కార్యావస్థా జ్యోతిరుపక్రమేతి) కార్యావస్థాజాశరీరకం బ్రహ్మ కార్యం - కారణావస్థాజాశరీరకం బ్రహ్మ కారణమిత్యర్థః. సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (మధ్వితి) ఉదయాస్తమయమధుత్వకల్పనానిరదభావశ్చాదిత్యస్యావస్థాద్వయేనయథోపపద్యతే- తథాఽజాత్వజ్యోతిరుపక్రమాత్వేఅవస్థాభేదేన ప్ర

ధతత ఊర్ధ్వ ఉదేత్య నైవోదేతా ఏకల ఏవ మధ్యే స్థాతేత్యత్రేవ. ఏకలః - ఏకస్వభావః. అతో౽నేన మన్త్రేణ బ్రహ్మాత్మికా౽జైవాభిధీయతే. న కాపిలతన్త్రసిద్ధేతి సిద్ధమ్.——అన్యే త్వస్మిన్మన్త్రే తేజో౽బన్నలక్షణా౽జైకాభిధీయత ఇతి బ్రువతే. తే ప్రష్టవ్యాః- కిం తేజో౽బన్నాన్యేవ తేజో౽బన్నాత్మికా౽జైకా - ఉత తేజో౽బన్నరూపం బ్రహ్మైవ- కిం వా తేజో౽బన్నకారణభూతా కాచిదితి. ప్రథమే కల్పే తేజో౽బన్నానామనేకత్వాత్ *అజామేకామితి విరుధ్యతే. న చ వాచ్యం తేజో౽బన్నానామనేకత్వే౽పి త్రివృత్కరణేనైకతాపత్తిరితి. త్రివృత్కరణే౽పి బహుత్వానపగమాత్. *ఇమాస్తిస్రో దేవతాః* తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకాం కరవాణీతి ప్రత్యేకం త్రివృత్కరణోపదేశాత్. ద్వితీయః కల్పో౽పి వికల్ప్యః- కిం తేజో౽బన్నరూపేణ వికృతం బ్రహ్మైవాజైకా- కిం వా స్వరూపేణావస్థితమవికృతమితి. ప్రథమః కల్పో బహుత్వానపాయాదేవ నిరస్తః. ద్వితీయే౽పి *లోహితశుక్లకృష్ణామితి విరుధ్యతే,- స్వరూపేణావస్థితం బ్రహ్మ తేజో౽బన్నలక్షణమితి వక్తుమపి న శక్యతే,- తృతీయే కల్పే౽ప్యజాశబ్దేన తేజో౽బన్నాని నిర్దిశ్య తైస్తత్కారణావస్థోపస్థాపనీయేత్యాస్థేయమ్ - తతో వరమజాశబ్దేన తేజో౽బన్నకారణావస్థాయాః శ్రుతిసిద్ధాయా ఏవాభిధానమ్. యత్పునరన్యైః ప్రకృతేరజాశబ్దేన ఛాగత్వపరికల్పనముపదిశ్యత ఇతి. తదప్యసఙ్గతం నిష్ప్రయోజనత్వాత్. యథా *ఆత్మానం రథినం విద్ధీత్యాదిషు బ్రహ్మప్రాప్త్యుపాయతాఖ్యాపనాయ శరీరాదిషు రథాదిరూపణం క్రియతే, యథా చాదిత్యవస్వాదీనాం భోగ్యత్వఖ్యాపనాయ మధుత్వకల్పనం క్రియతే,- న త్వస్యాం ప్రకృతౌ ఛాగత్వపరికల్పనం కిఞ్చిదుపయుజ్యతే. న కేవలముపయోగాభావ ఏవ - విరోధశ్చ. కృత్స్నజగత్కారణభూతాయాః స్వస్మిన్ననాదికాలసంసృష్టానాం సర్వేషామేవ చేతనానాం నిఖిలసుఖదుఃఖోపభోగాపవర్గసాధనభూతాయాః అచేతనాయాః అత్యల్పప్రజాసర్గకరాగన్తుకసఙ్గమచేతనవిశేషైకరూపాత్యల్పప్రయోజనసాధనస్వపరిత్యాగహేతుభూతస్వసంసృష్టపరిత్యాగసమర్థచేతనవిశేషరూపఛాగస్వభావఖ్యాపనాయ తద్రూపత్వకల్పనం విరుద్ధమేవ. *అజామేకాం *అజో హ్యేకః *అజో౽న్య ఇత్యత్రాజశబ్దస్యైకరూపార్థకల్పనం చ న శోభనమ్. సర్వత్ర ఛాగత్వం పరికల్ప్యత ఇతి చేత్ - * జహాత్యేనాం భుక్తభోగామజో౽న్య ఇతి

న్యాయేనైకధర్మిణ్యవిరుద్ధ ఇత్యర్థః. ఏకలస్య- ఏకస్వభావస్య. ఉపభుక్తానామనుభూయైవేత్యర్థః ——*జ్యోతిరుపక్రమేత్యాదిసూత్రద్వయస్య పరోక్తమర్థం నిరాచికీర్షుస్తత్ర ప్రథమస్య సూత్రస్యార్థం దూషయతి (అన్యే త్వితి) దూషయితుం వికల్పయతి (కిమితి) ఏకాజాత్వే౽పి కల్పత్రయమ్భూతం వస్తు కిం తేజో౽బన్నాన్యేవేత్యర్థః. అజాత్వైకత్వసిద్ధ్యర్థం బ్రహ్మకారణవాదానుగుణ్యార్థం చ బ్రహ్మానుబన్ధిత్వేన మధ్యమం శిరో౽భ్యుపగతమ్. తేజో౽బన్నరూపం- తేజో౽బన్నాత్మకం బ్రహ్మైకమేకచ్ఛాగత్వేన కల్ప్యత ఇత్యర్థః. (తేజో౽బన్నకారణభూతా కాచిదితి) తేజో౽బన్నవాచిశబ్దేన లక్షితా తత్కారణభూతా కాచిదేకాజాత్వేన కిం రూప్యత ఇత్యర్థః. ప్రథమం శిరో దూషయతి (ప్రథమ ఇతి) ఏకత్వవిరోధపరిహారమాశఙ్క్యాహ (న చ వాచ్యమితి) కుత ఇత్యత్రాహ (త్రివృత్కరణే౽పీతి) బహుత్వానపగమముపపాదయతి (ఇమా ఇతి) న సముదాయైకత్వ- అపి తు సముదాయత్రయమేవేత్యర్థః. ద్వితీయం శిరో వికల్పయతి (కిమితి) తేజో౽బన్నరూపబ్రహ్మణో౽వస్థావిశేషో౽జాశబ్దేనోచ్యతే - ఉత స్వరూపమితి వికల్పగ్రన్థార్థః. ప్రథమే శిరస్యవస్థాబహుత్వాదేకత్వవిరోధమాహ (ప్రథమ ఇతి) మధ్యమే శిరసి ద్వితీయకల్పం దూషయతి (ద్వితీయే౽పీతి) బ్రహ్మస్వరూపే లోహితశుక్లకృష్ణత్వాభావాత్ శ్రుత్యస్వారస్యమిత్యర్థః. తేజో౽బన్నాదిసర్వాత్మకస్య బ్రహ్మణః కిం నోపపద్యత ఇత్యత్రాహ (స్వరూపేణేతి) యద్వా- సూత్రాస్వారస్యమప్యాహ (స్వరూపేణేతి) *జ్యోతిరుపక్రమేతి హి సూత్రం - జ్యోతిరుపక్రమాస్తేజో౽బన్నానీతి హి తైర్వ్యాఖ్యాతమ్. న హి బ్రహ్మస్వరూపం తేజో౽బన్నశబ్దవాచ్యం - అతః సూత్రాస్వారస్యమిత్యర్థః. తేజో౽బన్నావస్థావిశిష్టం బ్రహ్మ అజాశబ్దవాచ్యమితి పక్షే కిమవస్థావిశిష్టత్వం సద్వారకం- అద్వారకం వా. అద్వారకత్వే లోహితశుక్లకృష్ణత్వవిరోధః- *అజామేకాం లోహితేతి శ్రుతేః. సద్వారకత్వే లక్షణైవ పరిగృహీతా స్యాదితి వికల్పపరిహారయోః స్పష్టత్వాన్నోక్తిః. ప్రథమవికల్పితశిరస్త్రయే తృతీయం శిరో దూషయతి (తృతీయ ఇతి) లోహితశుక్లకృష్ణత్వాజాత్వైకత్వసిద్ధ్యర్థమయం పక్షః కల్పితః. తత్ర దూషణముచ్యతే (అజాశబ్దేనేతి) తేజో౽బన్నానామవాచకస్యాజాశబ్దస్య తేజో౽బన్నపరత్వమారోప్య తేన తత్కారణస్య లక్షణయోపస్థాపనాదపి ముఖ్యవృత్త్యా కారణప్రతిపాదనపరత్వాశ్రయణం యుక్తమిత్యర్థః. *కల్పనోపదేశాదితిసూత్రస్య పరోక్తమర్థం దూషయతి (యత్పునరన్యైరితి) సర్వత్ర రూఢితో౽వయవశక్త్యా వా ప్రతిపాద్యమానముఖ్యార్థపరిగ్రహః స్వతః ప్రాప్తః- గౌణార్థపరిగ్రహస్తు ముఖ్యార్థానుపపత్త్యా క్రియతే. తత్రాప్యౌచిత్యాతిశయలాభో౽నేకపదముఖ్యార్థత్వసిద్ధిశ్చ ప్రయోజనమ్. తత్ర ముఖ్యార్థానుపపత్త్యభావః ప్రదర్శితః- అజాత్వజ్యోతిరుపక్రమత్వయోరవస్థాభేదేనావిరోధస్యోక్తత్వాత్. అతో౽ర్థౌచిత్యలాభరూపప్రయోజనాభావం దూషణమాహ (నిష్ప్రయోజనత్వాదితి) ప్రయోజనాభావస్య దూషణత్వజ్ఞాపనాయ కల్పనస్య ప్రయోజనసిద్ధ్యర్థతాం దర్శయతి (యథాత్మానమితి) విరోధం దర్శయతి (కృత్స్నేతి) (ఏకరూపేతి) దుగ్ధాదిరేవ ప్రయోజనమిత్యర్థః. అచేతనాయా ఇత్యనేన స్వసంసృష్టపరిత్యాగాసామర్థ్యం సిద్ధమితి తత్ప్రత్యనీకాకారమాహ (స్వసంసృష్టేతి) పరిమితకార్యకరత్వాదిరత్ర విరోధ ఉక్తః. దూషణాన్తరమాహ (అజామితి) అర్థైకరూప్యం శఙ్క్యతే (సర్వత్రేతి) తత్ర విరోధాన్తరమాహ (జహాతీతి) ఏవమర్థౌచిత్యలాభరూపప్రయోజనాభా

విదుషఆత్యన్తికప్రకృతిపరిత్యాగం కుర్వతోఽనేనవాఽన్యేనవాపునరపిసమ్బన్ధయోగ్యత్వాద్భోగ్యత్వపరికల్పనమత్యన్తవిరుద్ధమ్. ....

చమసాధికరణంసమాప్తమ్.

౧౧॥ సూ. ॥ న సఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాదపి నానాభావాదతిరేకాచ్చ ॥

వాజసనేయినస్సమామనన్తి *యస్మిన్పఞ్చ పఞ్చజనా ఆకాశశ్చ ప్రతిష్ఠితః। తమేవ మన్య ఆత్మానం విద్వాన్బ్రహ్మామృతోఽమృతమితి. కిమయం మన్త్రః కాపిలతన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపాదనపరః – ఉత నేతి సంశయ్యతే. కిం యుక్తం. తన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపాదనపర ఇతి. కుతః. పఞ్చశబ్దవిశేషితాత్పఞ్చజనశబ్దాత్పఞ్చవింశతితత్త్వప్ర

వోపస్థితేః. సర్వత్ర చ్ఛాగత్వపరికల్పనశక్త్యోపన్యాసేనైవానేనపదార్థతత్త్వసిద్ధిరూపప్రయోజనాభావశ్చ నిత్యః. ఏవం హి త్వత్పక్షే ప్రయోజనాభావాచ్చ చ్ఛాగత్వపరికల్పనంప్యుదస్తం. నను నార్థవిరోధః – కార్యకారిత్వప్రయోజనసాధనత్వచేతనత్వాదిమాత్రస్యవివక్షితత్వాత్. న హి [illegible] గతసర్వధర్మాణాం వివక్షానియమోఽస్తి – తథాసతి సర్వత్ర దృష్టాన్తోపన్యాసభఙ్గప్రసఙ్గాత్. * గౌరనాద్యన్తవతీ * ఆత్మానం రథినం విద్ధీత్యాదిషు ప్రకృత్యాదేర్గోత్వాదిపరికల్పనం దృశ్యతే – తత్ర సర్వథా సాధర్మ్యవివక్షా న ఘటత ఇతి ఉచ్యతే – * ఆత్మానం రథినం విద్ధీత్యత్ర [illegible] రూపకవాచిపదశ్రవణాత్ రూపకానఙ్గీకారే రూపకవాచిపదవైయర్థ్యప్రసఙ్గాత్ యేనాకారేణ సాధర్మ్యం యోగ్యం ప్రాప్యం [illegible] తదాకారమాత్రం తత్ర వివక్షితమితి నిశ్చితం ప్రయుక్తపదవైయర్థ్యపరిహారార్థం. * అజామేకామితివాక్యే తు రూపకవాచిపదస్య [illegible] శ్రవణాత్ అర్థౌచిత్యం నావగమ్యతే – తేన గౌణత్వస్వీకారే కిం న వైయర్థ్యం. * గౌరనాద్యన్తవతీత్యత్ర రూపకవాచిపదాశ్రవణాత్, అజా [illegible] వద్గోశబ్దస్యావయవశక్త్యా ప్రకృత్యుపస్థాపనాసామర్థ్యాచ్ఛాగత్వభావాద్గౌణీవృత్తిరాశ్రితా – * అనాద్యన్తవతీ * సర్వ [illegible] షణశ్రవణాదర్థౌచిత్యమవగమ్యతే. అజాశబ్దే తు న తథా గత్యన్తరాభావః – ఉపితావయవార్థసద్భావాత్. ఉచితవిశేషణం చ రూఢిసిద్ధాజావ్యక్తి [illegible] న శ్రూయతే, పుంలిఙ్గాజశబ్దయోశ్చాముఖ్యత్వం; * ఋష్యాః ప్రజాఇత్యాదిపదానాం సర్వోఽపి వ్యాధిః, అతః ప్రయుక్తపదవైయర్థ్యపరిహారపదార్థస్వారస్యస్యార్థౌచిత్యసద్భావాసద్భావరూపవైషమ్యాత్ * ఆత్మానం రథినం విద్ధీత్యాదివద్గ్రాహణపరత్వమయుక్తం. కార్యకారిత్వాదిస్వరూపమాత్ర [illegible] తయోరర్థవిరోధాభావోఽయుక్తః – సచేతనత్వనుపపత్త్యా న లభ్యతే – తదా గౌణవృత్తిపరిగ్రహో నిష్ఫలత్వాదనుపపన్నః. ఏవం సతి [illegible] పక్రమిత్యాదిసూత్రార్థస్య వికశబ్దార్థవిరోధ ఉక్తః – *కల్పనోపదేశాదితిసూత్రస్యాజాశబ్దస్వారస్యం దూషణమిత్యుక్తం. యదప్యన్యోక్తిరూప [illegible] శబ్దేన తేజఃప్రముఖత్వం, కల్పనశబ్దేనాతస్మింస్తద్భావారోపణం, చపతో క్తం సూత్రార్థానుగుణమివ ప్రతీయతే – తథాప్యనుపపత్తిపరాహతం అన్యదుక్తార్థస్తు వై దికనిర్దేశసమాధినా స్వరసముపపన్నశ్చేతి ఇదా. *చమసవదవిశేషాదితిసూత్రం పరస్య స్వరసం – చమసశబ్దస్య యౌగికత్వాత్ రూఢ్య సన్నికర్షపరత్వాభావాచ్చ. ....

చమసాధికరణంసమాప్తమ్.

౧౧॥ సూ. ॥ న సఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాదపి నానాభావాదతిరేకాచ్చ ॥ అజాశబ్దస్య స్వతన్త్రప్రకృత్యుపస్థాపకత్వే నిశ్శేషబాధాభావాద్వాక్యాన్తరానురోధేన ప్రకృతేర్బ్రహ్మాత్మకత్వం సాధితం – తదత్రానుపపన్నం – పరమాత్మపరత్వే సఙ్ఖ్యాధిక్యాత్, పరమాత్మనా వినాపి సఙ్ఖ్యాపూరణే నా బ్రహ్మాత్మికా ప్రకృతిరితి విశేషనిశ్చయసమ్భవా, ఇతి శఙ్కాయాః సఙ్గతిః విషయాదికమాహ (వాజేతి) పఞ్చవింశతిసఙ్ఖ్యాన్వయతత్త్వాధిక్యాదిప్రతీతిజనకమిదం వాక్యం – ఏవం జాతీయకవాక్యాని సన్తిచేత్తాన్యపి విషయః. పఞ్చవింశతిసఙ్ఖ్యాన్వయతత్త్వాధిక్యప్రతిభ్యాం సంశయః. * యస్మిన్పఞ్చపఞ్చజనా ఇతి మన్త్రః కిం కాపిలతన్త్రసిద్ధతత్త్వపరః – ఉత నేతి. కిం పఞ్చపఞ్చజనశబ్దేన పఞ్చవింశతితత్త్వప్రతీతిరస్తి – నేతి. కిమాకాశస్యపృథఙ్నిర్దేశోఽవాన్తరసఙ్ఖ్యాన్వయనిమిత్తవిరోధీ – ఉత నేతి,. కిం వాక్యశేషేణ పఞ్చజనశబ్దస్య ప్రాణాదివిషయత్వనిశ్చయః శక్యః – ఉత నేతి, చ యదా న విరోధీ, యదా చ నిశ్చయో న శక్యః, – తదాఽవాన్తరసఙ్ఖ్యాన్వయనిమిత్తసమ్భవేన సమాసస్య సమాహారవిషయతయా పఞ్చపఞ్చజనశబ్దేన పఞ్చపఞ్చకాన్యుచ్యన్త ఇతి పఞ్చవింశతితత్త్వప్రతీతేరయం మన్త్రస్తన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపాదనపర ఇతి పూర్వః పక్షః. యదా ఆకాశస్య పృథఙ్నిర్దేశోఽవాన్తరసఙ్ఖ్యాన్వయనిమిత్తవిరోధీ, వాక్యశేషేణ చ ప్రాణాదివిషయత్వనిశ్చయశ్శక్యః,– తదాఽవాన్తరసఙ్ఖ్యాన్వయనిమిత్తాభావేన సమాసస్య సంజ్ఞావిషయతయా పఞ్చపఞ్చజనశబ్దేన పఞ్చపదార్థా ఉచ్యన్త ఇతి పఞ్చవింశతితత్త్వాప్రతీతేరయం మన్త్రో న తన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపాదనపర ఇతి రాద్ధాన్తః. యద్యపి * స్యుః పుమాంసః పఞ్చజనా ఇతి మనుష్యనామతయా పఠితస్య సముద్రాన్తర్వర్తినిచ దానవవిశేషే ప్రయుక్తస్య పఞ్చజనశబ్దస్య సఙ్ఖ్యాపూర్వసమాసత్వం నాస్తి – సప్తర్షిణామేకైకస్య సప్తస్వన్యతమభావవత్ మనుష్యాణాం దానవవిశేషస్య చ పఞ్చస్వన్యతమత్వాభావేన సఙ్ఖ్యాన్వయప్రతీత్యనుపపత్తేః సమాససామర్థ్యాభావః – తథాప్యత్ర తు పఞ్చజనశబ్దస్య సఙ్ఖ్యాప్రతీతిస్వారస్యానురోధే సమ్భవతి తత్పరిత్యాగాయోగాత్ సఙ్ఖ్యాపూర్వసమాసత్వం యుక్తమిత్యభిప్రేత్యాహ (పఞ్చశబ్దవిశేషితాదితి) నను కథమిదమవసీయతే పఞ్చజనా ఇత్యేకం పదం – న తు పఞ్చ – పఞ్చ – జనా ఇతి. తదా హి

తీతేః. ఏతదుక్తం భవతి- *పఞ్చజనా ఇతి సమాసస్సమాహారవిషయః. పఞ్చానాం జనానాం సమాహారః పఞ్చజనాః - పఞ్చపూల్య ఇతివత్. పఞ్చజనా ఇతి లిఙ్గవ్యత్యయశ్ఛాన్దసః. తే చ సమాహారాః కతీత్యపేక్షాయాం పఞ్చజనశబ్దవిశేషణేన ప్రథమేన పఞ్చశబ్దేన సమాహారాః పఞ్చేతి ప్రతీయన్తే - యథా పఞ్చ పఞ్చపూల్య ఇతి. అతః *పఞ్చ పఞ్చజనా ఇతి పఞ్చవింశతిపదార్థా అవగతాః తే కతమ ఇత్యపేక్షాయాం మోక్షాధికారాన్ముముక్షుభిర్జ్ఞాతవ్యతయా స్మృతిప్రసిద్ధాః ప్రకృత్యాదయ ఏవ జ్ఞాయన్తే- *మూలప్రకృతిరవికృతిర్మహదాద్యాః ప్రకృతివికృతయస్సప్త। షోడశకశ్చ వికారో న ప్రకృతిర్న వికృతిః పురుష ఇతి హి కాపిలానాం ప్రసిద్ధిః. అతస్తన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపాదనపరః.

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (న సఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాదపీతి) *పఞ్చ పఞ్చజనా ఇతి పఞ్చవింశతిసఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాదపి న తన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతీతిః. కుతః. (నానాభావాత్) ఏషాం పఞ్చసఙ్ఖ్యావిశేషితానాం పఞ్చజనానాం తన్త్రసిద్ధేభ్యస్తత్త్వేభ్యః పృథగ్భావాత్. *యస్మిన్ పఞ్చ పఞ్చజనా ఆకాశశ్చ ప్రతిష్ఠిత ఇత్యేతేషాం యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టబ్రహ్మాశ్రయతయా బ్రహ్మాత్మకత్వం హి ప్రతీయతే- *తమేవ మన్య ఆత్మానం విద్వాన్ బ్రహ్మామృతోఽమృతమిత్యత్ర తమితి పరామర్శేన యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టం బ్రహ్మేత్యవగమ్యతే - అతస్తేభ్యః పృథగ్భూతాః పఞ్చజనా ఇతి న తన్త్రసిద్ధా ఆపతేత్. (అతిరేకాచ్చ) తన్త్రసిద్ధేభ్యస్తత్త్వేభ్యోఽత్ర తత్త్వాతిరేకోఽపి భవతి- యచ్ఛబ్దనిర్దిష్ట ఆత్మా ఆకాశశ్చాత్రాతిరిచ్యేతే - అతః *తం షడ్వింశకమిత్యాహుస్సప్తవింశమథాపర ఇతి శ్రుతిప్రసిద్ధసర్వతత్త్వాశ్రయభూతస్సర్వేశ్వరః పరమపురుషోఽత్రాభిధీయతే. *న సఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాదపీత్యపిశబ్దస్య *పఞ్చ పఞ్చజనా ఇత్యత్ర పఞ్చవింశతితత్త్వప్రతిపత్తిరేవ న సమ్భవతీత్యభిప్రాయః. కథం. పఞ్చభిరారబ్ధసమాహారపఞ్చకాసమ్భవాత్. న హి తన్త్రసిద్ధతత్త్వేషు పఞ్చసు పఞ్చస్వనుగతం తత్సఙ్ఖ్యానివేశనిమిత్తం జాత్యాద్యస్తి. న చ వాచ్యం పఞ్చ కర్మేన్ద్రియాణి, పఞ్చ జ్ఞానేన్ద్రియాణి, పఞ్చ మహాభూతాని, పఞ్చ తన్మాత్రాణ్యా, వశిష్టాని పఞ్చే, త్యవాన్త

...శత్వమాపద్యేత. యదా చ సమస్తః పఞ్చజనశబ్దః - తదాపి కథం తన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపత్తిః. పఞ్చజనశబ్దేన పఞ్చసఙ్ఖ్యతయా ప్రతిపన్నార్థస్య పునః పఞ్చతయాఽపి విశేషణే పఞ్చవింశతితత్త్వప్రతిపత్తిరితి చేన్న - పునరుక్తిప్రసఙ్గాత్. విశిష్యస్య విశేషణాదదోష ఇతి చేత్. కిం విశేష్యస్య- ఉత విశేషణస్య- ఆహోస్విదుభయస్య. న తావద్విశేష్యస్య - తత్ర పఞ్చత్వసఙ్ఖ్యాన్వయస్య శబ్దాన్తరసిద్ధతయా పునరుక్తత్వాత్, సఙ్ఖ్యాభ్యాసేఽభిమతే దశసఙ్ఖ్యా ప్రతీతేః, శ్చ. నాపి విశేషణస్య- విశేష్యపర్యవసాయోపస్థాపితస్య విశేషణస్య పునస్తత్ప్రయుక్తసజాతీయవిశేషణాన్వయాయోగాత్. న హి గోత్వాదిగోత్వం గోత్వేన విశేష్యం. న చోభయస్య- అంశే పౌనరుక్త్యా, దంశే చ సఙ్ఖ్యాన్వయాయోగ్యత్వాత్. న చ ద్వే శతే త్రింశతానీతివద్విశేష్యం యుక్తం- అవాన్తరసఙ్ఖ్యానివేశనిమిత్తైకోపాధ్యభావేన సమాహారైక్యాసిద్ధేః. ఏకత్రామస్థిత్యా... నాహి శతసఙ్ఖ్యపురుషసమాహారైక్యం- తస్మింశ్చ సతి హ్యాదిత్వద్విత్వాదినా పునర్విశేషణసమ్భవః-అన్యథా బహూనామేకత్వద్విత్వాద్యసమ్భవాత్. అతో న పఞ్చవింశత్యస్సిద్ధిః. సిద్ధావపి న తన్త్రోక్తార్థత్వనిశ్చయః- నిశ్చాయకాభావాదిత్యాశఙ్క్యాయామాహ (ఏతదుక్తమితి) (సమాసస్సమాహారవిషయ ఇతి) *పఞ్చానాం త్వా పఞ్చజనానామిత్యత్ర పఞ్చజనశబ్దస్య సమస్తతయాఽవిభక్తపర్యవసానాత్, ఇహాప్యాచిత్యత సమ్ప్రతిపత్తే, ద్వితీయపఞ్చశబ్దసమభివ్యాహారబలేన ఇతరపఞ్చశబ్దస్య సఙ్ఖ్యాపరత్వప్రతీతేః, స్సమాహారసమాసత్వం స్వీక్రియత ఇతి భావః. తత్సఙ్గమాహ (పఞ్చానామితి) (ఛాన్దస ఇతి) త్రిభువనాదిశబ్దవత్ స్త్రీలిఙ్గత్వస్య తేరపవాదాభావాత్ ఛాన్దసత్వమితి భావః. భూతత్వజ్ఞానేన్ద్రియత్వాదికమవాన్తరసఙ్ఖ్యానివేశనిమిత్తమస్తీత్యభిప్రేతం-శక్తిస్స్ఫుటీభవిష్యతి. ఏవం సమాహారసిద్ధా పఞ్చతయా విశేషణోపపత్తిమాహ (తే చేతి) ఏవం పఞ్చవింశతిసఙ్ఖ్యాసిద్ధావప్యమున్ష్యమోక్షాధికారాత్ సాఙ్ఖ్యతత్త్వపరత్వసిద్ధిమాహ (తే కతమ ఇతి) ఆకాశేన *యస్మిన్నితి నిర్దిష్టేనాత్మనా చ సప్తవింశతితత్త్వప్రతీతిరపి న విరుద్ధా- సత్త్వరజస్తమసాం పృథక్ ప్రవృత్యాభ్యుపగమాత్ అత్మాకాశాభ్యాం వినా పఞ్చవింశతిసఙ్ఖ్యాసిద్ధేః. గుణత్రయమహదహఙ్కారాః పఞ్చ-వాయుతేజోఽప్పృథివీప్రాణాః పఞ్చ - తన్మాత్రాణి పఞ్చ- జిహ్వాదిజ్ఞానేన్ద్రియాణి చత్వారి మన ఇతి పఞ్చ-కర్మేన్ద్రియాణి పఞ్చేతి పఞ్చవింశతిసఙ్ఖ్యాన్వయసిద్ధిరితి. యద్వా-ఆత్మనస్స్వస్మిన్నవస్థితత్వాత్, ఆకాశస్యాదరేణ భూయః కీర్తనాత్, అవిరోధ ఇతి. పఞ్చవింశతిపదార్థాస్తదన్తర్భూతఆత్మని ప్రతిష్ఠితాః- కిమపర్గః- తదన్తర్గతఆకాశోఽపి తస్మిన్ప్రతిష్ఠిత ఇత్యాదరాతిశయాదుక్తిస్సమ్భవతి. ... ...

రాద్ధాన్తమారభతే (న సఙ్ఖ్యేతి) (నానాభావాదితి) నానాభావః- పృథక్త్వం. అన్యత్వం వివక్షితం-న తు బహుత్వం. *వినా నానా హిరుక్ పృథగితి నైఘణ్టుకాః. తన్త్రసిద్ధతత్త్వేభ్యః పృథగ్భావః- అన్యత్వం. బ్రహ్మాత్మకత్వం. *యస్మిన్నితి సప్తమ్యర్థముఖేనేత్యాహ (యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టబ్రహ్మాశ్రయతయేతి) యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టస్య బ్రహ్మత్వముపపాదయతి (తమేవమితి) నానాభావో వ్యాఖ్యాతః. అథాతిరేకం వ్యాచష్టే (తన్త్రేతి) అతిరేకః- సఙ్ఖ్యాధిక్యం (అత ఏవం షడ్వింశకమితి) కాలస్య ప్రకృతివికారాణాం విశేషణతయాన్తర్భావాత్ షడ్వింశకత్వం. కాలస్యస్వతన్త్రవస్తుత్వాభిప్రాయేణ సప్తవింశకత్వమిత్యర్థః. సాఙ్ఖ్యప్రసిద్ధాదపి శ్రుతిప్రసిద్ధం గ్రాహ్యం- అన్తరఙ్గత్వాదితి భావవానాహ (శ్రుతిప్రసిద్ధేతి) అపిశబ్దాభిప్రేతమర్థమాహ (న సఙ్ఖ్యేత్యాదినా) (పఞ్చభిరారబ్ధసమాహారపఞ్చకాభావాదితి) అనేన పఞ్చస్వనుగతోపాధ్యభావాదిత్యుక్తం భవతి - ఏకోపాధిగృహీతత్వం హి సమాహారత్వం. పఞ్చస్వనుగతోపాధీనాశఙ్క్యాహ (న చ వాచ్యమితి) ఆకాశస్య పృథక్కరణాత్ ప్రాణపఞ్చకేషు వాయ్వాదిషు మనః పఞ్చకేషు రసనాదిషు

రసఙ్ఖ్యాని మహానిమిత్తమస్త్యేవేతి. ఆకాశస్యపృథఙ్నిర్దేశేన పఞ్చభిరారబ్ధమహాభూతసమూహాసిద్ధిః. అతః *పఞ్చజనాఇత్యయంసమాసోనసమాహారవిషయః- అయంతు *దిక్సఙ్ఖ్యేసంజ్ఞాయామితిసంజ్ఞావిషయః. అన్యథా *పఞ్చజనాఇతిలిఙ్గవ్యత్యయశ్చ. పఞ్చజనానామ కేచిత్సన్తి- తేచపఞ్చసఙ్ఖ్యయావిశేష్యన్తే *పఞ్చపఞ్చజనాఇతి- సప్తసప్తర్షయఇతివత్..

కేపునస్తేపఞ్చజనాఇత్యత ఆహ.

౧౨॥ సూ. ప్రాణాదయోవాక్యశేషాత్ ॥ *ప్రాణస్యప్రాణముతచక్షుషశ్చక్షుశ్శ్రోత్రస్యశ్రోత్రమన్నస్యాన్నంమనసోమనోయేవిదురితివాక్యశేషాన్నిర్దిశ్యమానాః ప్రాణాదయఏవపఞ్చపఞ్చజనాఇతివిజ్ఞాయన్తే..

గుణత్రయమహదహఙ్కారేషుచానుగతోపాధ్యభావాదిత్యర్థః. భూతసమూహాసిద్ధిరిత్యుపలక్షణం. సత్త్వరజస్తమసాంగుణత్వేన శ్రుతిస్మృతిసిద్ధానాం ద్రవ్యత్వాభావాత్ ఆత్మాకాశాభ్యాంసహపఞ్చవింశతిత్వప్రతిపాదనపరస్యానుపపన్నా. కిఞ్చ- *సాత్త్వికోరాజసశ్చైవతామసశ్చత్రిధామహాన్। త్రివిధోయమహఙ్కారోమహతస్తత్త్వాదజాయతేతిమహదహఙ్కారయోస్త్రివిధత్వాదవగమాత్ ఏకత్రింశత్సఙ్ఖ్యత్వంతత్త్వానాంప్రసజేత్- అతశ్శ్రుతిప్రతిపన్నతత్త్వసఙ్ఖ్యావిరోధః. అతస్సత్త్వరజస్తమసాంద్రవ్యతయాభిమతత్వేననిర్వాహోఽనుపపన్నః. *యస్మిన్పఞ్చపఞ్చజనాఇత్యాకాశస్య *న్వేమహిమ్నాతివత్నిర్వాహోఽప్యనుపపన్నః- సప్తమ్యన్తస్యవా విపదార్శ్రవణేనస్వప్రతిష్ఠితత్వశ్రవణాదయోగాత్. ఆకాశస్యాదరాతిశయాత్పృథగుక్తిరిత్యప్యయుక్తం- తతోఽపితత్కారణతత్త్వానాంవైపుల్యేనతదనాదరేణాకాశస్యపృథగుక్త్యనుపపత్తేః. సాఙ్ఖ్యనిర్వాహమాహ (ఆయస్త్వితి) సంజ్ఞావిషయతోపపాదనాయసమాహారవిషయత్వేనాష్టబన్ధదూషణమాహ (అన్యథేతి) లిఙ్గవ్యత్యయశ్చప్రసజ్యేతేత్యర్థః. అర్థదూషణంహిసమూహాసిద్ధిలక్షణముక్తం. పఞ్చజనశబ్దస్యతన్త్రసిద్ధార్థవిషయత్వేఽప్యస్తేఽర్థాన్తరసద్భావమాహ (పఞ్చజనానామేతి) పఞ్చశబ్దస్యవదేష్వర్థవత్త్వమాహ (తేచేతి) ననుసంజ్ఞాత్వేఽప్యజహదవయవార్థైవపఞ్చజనశబ్దప్రవృత్తిః. అన్యథానిరర్థకతయాసఙ్ఖ్యావాచిత్వాభావేనసమాససాధుత్వాభావాత్. నహినిరర్థకశబ్దస్యసమాససాధుత్వం. తతశ్చసఙ్ఖ్యానిశ్చితార్థప్రతిపత్తౌపునస్సఙ్ఖ్యయావిశేషణమనుపపన్నమితిశఙ్కాంనిరాచికీర్షురాహ (సప్తసప్తర్షయఇతివదితి) *సప్తసప్తర్షయఇతిశ్రీమద్వైష్ణవపురాణప్రయోగోఽభిప్రేతః. అత్రాయమభిసన్ధిః - సంజ్ఞాపదప్రతిపన్నసఙ్ఖ్యాశబ్దావయవవిశేషణభూతాసంజ్ఞిప్రతిపత్త్యర్థా- నతుసంజ్ఞినిజ్ఞాప్యేవిశేషణతయాఽన్వయ్యభూతా. అతోయథాగచ్ఛతిగౌరితిప్రత్యక్షావగమస్యతటస్థత్వాత్ తాత్పర్యావిషయతయానాకాఙ్క్షాన్వయిత్వాభావేనగౌర్గచ్ఛతిగౌస్తిష్ఠతీత్యత్రనపునరుక్తిర్వ్యాఘాతోవా - తటస్థస్యాస్యవాక్యార్థాన్వయేఽవివక్షితేతత్ప్రతిపాదనస్యానాకాఙ్క్షితత్వాత్నగచ్ఛతీతిపునరుక్తిః,, అవయవోపస్థాపితస్యగమనస్యావివక్షితత్వాత్నతిష్ఠతీతివ్యాఘాతః,- ఏవంసంజ్ఞిపదప్రతిపన్నసఙ్ఖ్యాయాఃపృథక్ప్రతిపన్నయేతటస్థత్వేనావగతాయాస్తాత్పర్యావిషయత్వాత్ పునర్వాక్యార్థాన్వయిత్వజ్ఞాపనాయపఞ్చశబ్దేనసఙ్ఖ్యాయావిశేషణత్వజ్ఞాపనంయుక్తం. పదద్వయస్యసామర్థ్యంచేదమేవ - యద్విగ్రహవాక్యేఽర్థాభిధానశక్తిః. అతస్సమాసఉపపన్నః. అతోఽర్థస్యావివక్షితత్వాత్ పునస్తయాసఙ్ఖ్యయావిశేషణంసఫలమితి.———— అన్యేస్తు *నానాభావాదితిపదంఏకీకారోపాధ్యభావాత్సమూహాసిద్ధిపరంవ్యాఖ్యాతం - తదానీంశబ్దస్వారస్యాభావస్స్ఫుటతరః. అపిశబ్దస్వారస్యంచస్యాత్ - అపిశబ్దోహిపఞ్చవింశతిత్వప్రతిపత్త్యభ్యుపగమేనదూషణాన్తరం ద్యోతయతి. అతఃపఞ్చభిరారబ్ధసమూహపఞ్చకాసమ్భవం పఞ్చవింశతితత్త్వప్రతిపత్తిహేతుమభిప్రేత్య పునస్తదభ్యుపగమేఽపితన్త్రసిద్ధతత్త్వపరత్వంయథాప్యుపస్తమ్భవతి తథాభాష్యే దర్శితైవయోజనాయుక్తాశబ్దానురోధినీచ. ....

ఉత్తరసూత్రస్యాకాఙ్క్షాందర్శయతి (కేపునరితి) సఙ్ఖ్యాపూర్వసమాసత్వమయుక్తం-అన్వీక్ష్యావాక్యేసఙ్ఖ్యయావిశేషప్రతిపత్తేరిత్యర్థః.

౧౨॥ సూ. ప్రాణాదయోవాక్యశేషాత్ ॥ ననుకిమనేనసూత్రేణ- కర్మమీమాంసాయాం *సన్దిగ్ధేతువాక్యశేషాదితివాక్యశేషాత్సన్దేహనిరాసస్యకర్తవ్యత్వంహినిర్ణీతం. శాస్త్రైక్యంచాభిమతం- అతఏవహిన్యత్యయనికరణాదిమహత్యవిచారోక్తన్యాయైః కృతకరత్వమాశఙ్క్యభాష్యేపరిహ్రియతఇతి. నైవం-వాక్యశేషాత్సన్దేహవ్యుదాసఃకార్యఇత్యేతావత్యుపజీవ్యేపివాక్యశేషయోరేవనిర్ణీతార్థత్వానిర్ణీతార్థత్వరూపవైషమ్యాత్. *తేజోవైఘృతమితివాక్యస్యఘృతసమర్పకత్వేహినసన్దేహః- ఇహత్వనేన్ద్రియవాచిప్రాణాన్నశబ్దసమభివ్యాహారాత్ వాక్యశేషస్యేన్ద్రియపరత్వేసన్దేహసమ్భవాత్, ప్రాణాదిషుపఞ్చసఙ్ఖ్యానివేశనిమిత్తైకోపాధ్యభావాత్ ప్రాణాదీనామపిపఞ్చజనశబ్దవాచ్యత్వానుపపత్తేః, ఇన్ద్రియత్వరూపైకోపాధిసిద్ధ్యుపపాదనేనవాక్యశేషార్థనిర్ణయాయసూత్రప్రణయనంప్రయోజనవత్.సన్దేహవ్యుదాసకశ్చాత్రాగ్రప్రాయన్యాయోఽభిప్రేతః- ప్రాణాన్నశబ్దాద్వా- చక్షుశ్శ్రోత్రమనశ్శబ్దాన్తరేయః- అతస్తదనుగుణతయాప్రాణాన్నశబ్దయోరపీన్ద్రియపరత్వాత్ ప్రాణాదయఃపదార్థాఇన్ద్రియాణీతితఏవపఞ్చజనాఇత్యర్థః. ....

అథస్యాత్ - కాణ్వానాంమాధ్యన్దినానాంచ *యస్మిన్పఞ్చపఞ్చజనాఆకాశశ్చప్రతిష్ఠిత ఇతిసమానః *ప్రాణస్యప్రాణమిత్యాది వాక్యశేషే కాణ్వానామన్నస్య పాఠో నవిద్యతే - తేషాంపఞ్చపఞ్చజనాః ప్రాణాదయఇతినశక్యం వక్తుమిత్యత్రోత్తరం.

౧౩॥ సూ ॥ జ్యోతిషైకేషామసత్యన్నే॥ ఏకేషాం- కాణ్వానాంపాఠే అసత్యన్నే జ్యోతిషాపఞ్చజనాఇన్ద్రియాణీతిజ్ఞాయన్తే తేషాంవాక్యశేషఃప్రదర్శనార్థః ఏతదుక్తంభవతి - *యస్మిన్పఞ్చపఞ్చజనాఇత్యస్మాత్పూర్వస్మిన్మన్త్రే *తందేవాజ్యోతిషాంజ్యోతిరాయుర్హోపాసతేఽమృతమితిజ్యోతిషాంజ్యోతిష్ట్వేనబ్రహ్మోపదిశ్యమానే బ్రహ్మాధీనస్వకార్యాణికానిచిజ్జ్యోతీంషిప్రతిపన్నాని - తానిచవిషయాణాం ప్రకాశకానీన్ద్రియాణీతి *యస్మిన్పఞ్చపఞ్చజనాఇత్యనన్తరోదితవిశేషనిర్దేశేనావగమ్యన్తఇతి. *ప్రాణస్యేతి ప్రాణశబ్దేనస్పర్శనేన్ద్రియంగృహ్యతే వాయుసమ్బన్ధిత్వాత్స్పర్శనేన్ద్రియస్య ముఖ్యప్రాణస్యజ్యోతిశ్శబ్దేనప్రదర్శనాయోగాత్ చక్షుషఇతిచక్షురిన్ద్రియం శ్రోత్రస్యేతిశ్రోత్రేన్ద్రియం

---

* అథ [illegible] (అథస్యాదితి) (పఞ్చపఞ్చజనాః ప్రాణాదయఇతినశక్యంవక్తుమితి) కాణ్వానామన్నపాఠస్యైక [illegible] ప్రాణాదిషుపఞ్చసఙ్ఖ్యాపూరకస్యాభావేనానుపపత్తేః [illegible] నచసర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేనమాధ్యన్దినపాఠస్యకాణ్వపాఠేప్యపేక్షితత్వాత్ పఞ్చసఙ్ఖ్యోపపత్తేః [illegible] సత్యం [illegible] నరీయంవాక్యమితికృత్వాస్యప్రకరణే [illegible] ప్రాణాదీనాం పఞ్చసఙ్ఖ్యోపపత్త్యా పఞ్చజన [illegible] సూత్రం [illegible] ప్రాయన్యాయ [illegible] కానుపపత్త్యన్తర [illegible] సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన [illegible] ప్రాణాదీనామిన్ద్రియ [illegible] పఞ్చజనత్వమనుపపన్నమితి [illegible] - ప్రాణాదీనామిన్ద్రియత్వేహి ప్రాణాన్తర [illegible] ప్రాణశబ్దస్య [illegible] వాగర్థద్వయపరత్వంచక్లిష్టం అతో [illegible] ప్రాయన్యాయస్యానే [illegible] ప్రాణాదీనామిన్ద్రియత్వపక్షస్యనిశ్చయం అతః కాణ్వపాఠే [illegible] మాధ్యన్దినాధీతాన్నపాఠో [illegible] ప్రాణాదీనామిన్ద్రియత్వానిశ్చయాత్ [illegible] ఇన్ద్రియగ్రహణాపేక్షా [illegible] పఞ్చసఙ్ఖ్యావిశేషణయోగాత్, [illegible] ప్రాణాదీనాంపఞ్చ [illegible] ఇన్ద్రియత్వానిశ్చయ [illegible] సత్యం ఉత్తరత్ర [illegible] పూర్వపక్షిప్రవృత్తేరితత్వాదయమ

* ౧౩ సూ ॥ జ్యోతి [illegible] షామసత్యన్నే॥ [illegible] జ్యోతిషా [illegible] సజ్యోతిశ్శబ్దేనేత్యర్థః సూత్రే జ్యోతిశ్శబ్దస్వరూప [illegible] శ్రుతివాక్యస్వారస్య [illegible] స్వారస్యం [illegible] —— ఏతద్విత్తి * తందేవాజ్యోతిషాం జ్యోతిరితి ద్వితీయా [illegible] ఏకశాఖాద్వయగతస్య ఏకార్థత్వ ప్రత్యభిజ్ఞానభఙ్గేన [illegible] పఞ్చజన [illegible] స్వారస్య మవగనీయంస్యాత్ [illegible] * యస్మిన్నిత్యాధారతయాబ్రహ్మణో [illegible] ప్రాణాదిషు పఞ్చ [illegible] ప్రాణాదిచతుష్టయ [illegible] ప్రతీతేః [illegible] పఞ్చమత్వమయుక్తం * స్వేమహిమ్ని ప్రతిష్ఠిత ఇతివ [illegible] ప్రతిష్ఠిత [illegible] అత పఞ్చజనశబ్ద [illegible] సప్తమీవిభక్తి ప్రతిష్ఠిత [illegible] స్వారస్య [illegible] జ్యోతిశ్శబ్దస్వరూప [illegible] —— ఇన్ద్రియాణీతిజ్ఞాయ [illegible] వాక్యశే [illegible] యకీర్తనమిత్యత్రాహ (తేషామితి) జ్యోతిశ్శబ్ద [illegible] తేనేన్ద్రియాణీ [illegible] జ్ఞాయన్తే [illegible] చోద్యస్యేత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) [illegible] ధీనస్వకార్యాణీత్యనేన * ప్రాణస్యప్రాణఇత్యాదేరర్థః * [illegible] ప్రాణానాం [illegible] జ్యోతీంషీత్యనేన [illegible] ప్రేతం [illegible] ఇన్ద్రియాదివ్యావృత్తిసిద్ధిః తేషాంప్రకాశకత్వాభావాత్ (కానిచిదితి) ఆదిత్యాదిజ్యోతీంషి [illegible] తతః కిమిత్యత్రాహ (తానిచేతి) అనన్తరోదితవిశేష [illegible] వాక్యా [illegible] తత్ర శ్రుతపఞ్చసఙ్ఖ్యావిశేషితత్వాత్ పఞ్చసఙ్ఖ్యా [illegible] ప్రసిద్ధ్యభావా [illegible] ఇన్ద్రియత్వావగమ ఏవం వాక్యశేషస్యాప్యుప [illegible] తేనపరస్పరసాకాఙ్క్షేనమన్త్రద్వయేనేన్ద్రియాణాంప్రతిపాదితత్వాత్ [illegible] జ్యోతిశ్శబ్దా [illegible] నాంతేషాం * చక్షుషః శ్రోత్రస్యమనస [illegible] పదైః ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వా [illegible] వాక్యశేషస్యేన్ద్రియపరత్వమపి [illegible] ప్రాణశబ్దం [illegible] (ప్రాణస్యేతి) వాయుసమ్బన్ధత్వాత్ వాయు [illegible] త్వాత్ ప్రసిద్ధః ప్రాణ [illegible] న్నగృహ్యతఇత్యత్రాహ (ముఖ్యప్రాణస్యజ్యోతిశ్శబ్దేనప్రదర్శనాయోగాదితి) జ్యోతిశ్శబ్దేన *జ్యోతిషాంజ్యోతిరిత్యత్ర [illegible] జ్యోతిశ్శబ్దేనేత్యర్థః అనేన ముఖ్యాన్నస్యచజ్యోతిశ్శబ్దేనప్రదర్శనాయోగోవివక్షితః స్పష్టార్థానామపిచక్షుశ్శ్రోత్రాదిపదానాంవ్యాఖ్యానంకిమర్థం [illegible] జ్యోతిశ్శబ్దాభిహితానామర్థానాం [illegible] వ్యమానత్వజ్ఞాపనార్థం- తేనహిపూర్వసూత్రాభిప్రేతస్య [illegible] ప్రాయన్యాయస్య [illegible] రాభిధా

న్నస్యేతి ఘ్రాణరసనయో స్తత్త్నైశ్రోపాదానం. అన్నశబ్దోదితపృథివీసమ్బద్ధత్వాద్ఘ్రాణేన్ద్రియమనేనగృహ్యతే - అద్యతేఽనేనేత్యన్నమితి రసనేన్ద్రియమపిగృహ్యతే. మనసఇతిమనః. ఘ్రాణరసనయో స్తత్త్నైశ్రోపాదానమితిపఞ్చత్వమప్యవిరుద్ధం. ప్రకాశకానిమనఃపర్యన్తానీన్ద్రియాణిపఞ్చజనశబ్దనిర్దిష్టాని - తదవిరోధాయఘ్రాణరసనయో స్తత్త్నైశ్రోపాదానం. తదేవం *యస్మిన్పఞ్చపఞ్చజనాఆకాశశ్చప్రతిష్ఠితఇతిపఞ్చజనశబ్దనిర్దిష్టానీన్ద్రియాణ్యాకాశశబ్దప్రదర్శితానిమహాభూతాని, చబ్రహ్మణిప్రతిష్ఠితానీతిసర్వతత్త్వానాం బ్రహ్మాశ్రయత్వప్రతిపాదనాన్న తన్త్రసిద్ధపఞ్చవింశతితత్త్వప్రసఙ్గః. అతస్సర్వత్రవేదాన్తేసఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహే తదభావేవానకాపిలతన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతీతిరితిసిద్ధమ్. సఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాధికరణంసమాప్తమ్. ………………

కస్యపూర్వమన్త్రద్వయసాహచర్యోత్థమ్నితత్వేనఇదానీం ప్రాబల్యంజ్ఞాయతే. ఏవంచసతి ప్రాణశబ్దస్యఉపక్రమస్థత్వమకించిత్కరం - తస్యాప్యుపక్రమభూతమన్త్రద్వయప్రాబల్యాత్. అతోనప్రాణాన్నశబ్దముఖ్యార్థానుగుణమితరపదానివ్యాఖ్యేయాని-పదత్రయస్వారస్యానుగుణంపదద్వయస్యవ్యాఖ్యేయత్వాత్. నహ్యనేకపదస్వారస్యభఙ్గఉచితఇత్యభిప్రాయేణచక్షుశ్శ్రోత్రమనాంసిత్రీణ్యపిస్వశబ్దైరేవవ్యాఖ్యాతాని. ఏవముపక్రమస్థత్వాత్ ప్రాణాదీనామిన్ద్రియత్వే నిశ్చితేసత్యనుక్తేన్ద్రియస్వీకారస్యాపేక్షితత్వాత్ సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేనకాణ్వపాఠేప్యన్నపాఠస్సిద్ధఇతిఘ్రాణరసనయసాధారణమన్నశబ్దంవ్యాచష్టే (అన్నస్యేతి) నను *యస్మిన్నిత్యాదిమన్త్రేపఞ్చసఙ్ఖ్యావగమాద్ధిజ్యోతిషామిన్ద్రియత్వమధ్యవసితం - అతోవాక్యశేషస్యేన్ద్రియపరత్వనిశ్చయఉపక్రమమన్త్రసాపేక్షః - మన్త్రశ్చనిశ్శేషకీర్తనాయవాక్యశేషసాపేక్షఇత్యన్యోన్యాశ్రయఇతి నైవం- ఉపక్రమస్థమన్త్రద్వయస్యేన్ద్రియపరత్వనిశ్చయేవాక్యశేషానాకాఙ్క్షత్వాత్. వాక్యశేషస్యేన్ద్రియపరత్వనిశ్చయఏవహ్యుపక్రమసాకాఙ్క్షః. ఏవముపక్రమస్థేన్ద్రియత్వేఽవగతే ప్రత్యేకకీర్తనంవాక్యశేషస్థమితిసతాపతాఽన్యోన్యాశ్రయఇతి. అన్నశబ్దంవ్యాచష్టే (అన్నస్యేతి) అన్నశబ్దస్యఘ్రాణోపస్థాపకత్వంకథమిత్యపేక్షాయామన్నశబ్దస్యఘ్రాణవాచిత్వందర్శయతి (అన్నశబ్దోదితేతి) పృథివీసమ్బన్ధిత్వాత్-పృథివ్యాప్యాయితత్వాత్, లక్షణయేత్యర్థః. రసనావాచిత్వముపపాదయతి (అద్యతఇతి) లక్షణయాబోధకత్వందర్శయితుంఅన్నశబ్దవాచ్యభోగ్యవస్తునియోగే కిరణతయాసమ్బన్ధఃప్రదర్శ్యతే(అద్యతేనేనేతి)అద్యతేనేనేత్యేవంరూపసమ్బన్ధాదన్నమితిరసనేన్ద్రియంగృహ్యతే-అన్నశబ్దేనరసనేన్ద్రియంలక్ష్యతఇత్యర్థః.అనేనఘ్రాణస్యాప్యాయ్యతయాసమ్బన్ధః- తద్వినియోగకరణతయారసనాయాః-అతోఽన్నసమ్బన్ధివస్తులక్షయతాఅన్నశబ్దేనఘ్రాణరసనయోరేకవ్యాపారేణలక్షణాసమ్భవతీతిభావః. నతస్మిన్పఞ్చత్వసిద్ధిః-మనసఃషష్ఠత్వాదిత్యత్రాహ (ఘ్రాణరసనయోరితి) (పఞ్చత్వమప్యవిరుద్ధమితి)పఞ్చత్వంననిర్ణాయ్యాపేక్షయా-కిన్తునిర్దేశాపేక్షయేత్యర్థః. తన్త్రేణోపాదానకల్పకంకిమిత్యత్రాహ(ప్రకాశకానీతి)ప్రకాశకత్వం, పఞ్చసఙ్ఖ్యావిశిష్టత్వం, మనఃపర్యన్తమిన్ద్రియాణాముక్తత్వేనపారిశేష్యం, చఘ్రాణరసనయోస్తన్త్రేణోపాదానకల్పకం - ఘ్రాణరసనసముదాయగతమేకత్వంపఞ్చజనవిశేషణభూతాయాఃపఞ్చసఙ్ఖ్యాయాఅవాన్తరసఙ్ఖ్యాత్వేనవివక్షితమిత్యర్థః.అవయవగతద్విత్వానాదరేణసముదాయగతైకత్వవివక్షయాపఞ్చసఙ్ఖ్యాసిద్ధిశ్చశ్రుతిసమాధిః-యథా *ద్వాదశమాసాఃపఞ్చర్తవఇతి. ఋతుషట్కేసత్యపిహేమన్తశిశిరసముదాయగతైకత్వవివక్షయాహితత్రపఞ్చసఙ్ఖ్యావ్యపదేశః. *వసన్తస్యర్తూనాం ప్రీణామిగ్రీష్మమృతూనాం ప్రీణామీత్యాదినాసర్వాన్ ఋతూన్ప్రత్యేకంనిర్దిశ్య *హేమన్తశిశిరావృతూనాం ప్రీణామీతిసహవ్యపదేశాద్ధేమన్తశిశిరసముదాయగతైకత్వం *పఞ్చర్తవఇత్యత్రవివక్షితమితిజ్ఞాయతే. ఏవమస్మిన్వాక్యేఫలితమర్థమాహ (తదేవమితి) పఞ్చజనశబ్దనిర్దిష్టాని-ప్రదర్శితానీత్యర్థః. అతఏవహీన్ద్రియాణీత్యుక్తం - నతుజ్ఞానేన్ద్రియాణీతి. మహాభూతశబ్దేన భూతతన్మాత్రాణ్యపివివక్షితాని - సర్వతత్త్వానాం బ్రహ్మాశ్రయత్వప్రతిపాదనాదిత్యుక్తేః. ఏవంసఙ్ఖ్యాభ్యుపగమాత్తదనభ్యుపగమాచ్చద్విధాపరిహృతం. ఏవంపరిహారద్వయకథనస్యాపిప్రయోజనంవదన్నుపసంహరతి (అతఇతి)——(సర్వత్రవేదాన్తేసఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహేతదభావేవేతి) అనేనగ్రన్థేనానన్తరసూత్రస్యయోజనాదవప్రకాశమతయోజనాభ్యుదాసోహేలయాకృతోభవతి. సఖలు *కారణత్వేనేత్యాదిసూత్రంతదనన్తరసూత్రాత్ పృథగధికరణత్వేనవర్ణయన్ *సవాఏషపురుషఃపఞ్చధాపఞ్చాత్మేతివాక్యంవిషయముదాహరన్. తదయుక్తం- కృతకరత్వాదిత్యనేనదర్శితంభవతి-పఞ్చసఙ్ఖ్యానివేశనిమిత్తైకాకారాసిద్ధ్యాసమూహపఞ్చకాసిద్ధేఃపఞ్చవింశతితత్త్వప్రతిపాదనాయోగస్తావత్స్థితః. *పఞ్చాత్మేతిమృదాత్మాఘటఇతివత్ అర్థోఽనుపపన్నః-పురుషస్యప్రకృతిప్రాకృతతత్త్వస్వరూపైక్యాయోగాత్. తతశ్చప్రత్యేకంపఞ్చధాభూతపఞ్చతత్త్వసఙ్ఖ్యాతానామాత్మేత్యర్థస్స్యాత్ - తథాసతి పఞ్చవింశతితత్త్వాతిరిక్తాత్మాపరమపురుషస్స్యాత్ - పఞ్చవింశతితత్త్వానాంతదాత్మకత్వాద బ్రహ్మాత్మకేభ్యస్తన్త్రసిద్ధతత్త్వేభ్యోవిలక్షణత్వంచస్యాత్. ఇదంచాభ్యుపగమ్యోక్తం-వస్తుతఃఏకైకశశ్శ్రోత్రాదిరూపేణపఞ్చవిధాన్నమయప్రాణమయాదిరూపతయాసద్వారకమద్వారకంవాపఞ్చప్రకారత్వముచ్యతఇతిపూర్వాధికరణసమర్థితాదర్థాత్నకశ్చిద్విశేషః. తస్మాదధికరణాన్తరవైయర్థ్యమితి.——— ఏవమన్యత్రాపిసఙ్ఖ్యాసంభవేతథావర్ణనీయం - అసంభవేచసఙ్ఖ్యానాదరేణనిర్వాహ్యమితిజ్ఞాపనంప్రయోజనమిత్యర్థః. ………………………………

సఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాధికరణంసమాప్తమ్.

౧౪॥ సూ. ॥ కారణత్వేనచాకాశాదిషుయథావ్యపదిష్టోక్తేః ॥

పునః ప్రధానకారణవాదీప్రత్యవతిష్ఠతే - నవేదాన్తేష్వేకస్మాత్సృష్టిరామ్నాయతఇతిజగతోబ్రహ్మైక కారణత్వంనయుజ్యతేవక్తుం. తథాహి- *సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదితిసత్పూర్వికాసృష్టిరామ్నాయతే,- *అసద్వా ఇదమగ్రఆసీదిత్యసత్పూర్వికా, చ - అన్యత్ర *అసదేవేదమగ్రఆసీత్తత్సదాసీత్తత్సమభవదితి, చ. అతోవేదాన్తేషుస్రష్టురవ్యవస్థితేర్జగతోబ్రహ్మైకకారణత్వంననిశ్చేతుంశక్యం. ప్రత్యుతప్రధానకారణత్వమేవనిశ్చేతుంశక్యతే- *తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీదిత్యవ్యాకృతేప్రధానేజగతఃప్రళయమభిధాయ *తన్నామరూపాభ్యాంవ్యాక్రియతేత్యవ్యాకృతాదేవజగతస్సృష్టిశ్చాభిధీయతే - అవ్యాకృతంహ్యవ్యక్తం- నామరూపాభ్యాంనవ్యాక్రియతే- నవ్యజ్యతఇత్యర్థః. అవ్యక్తంప్రధానమేవ. అస్యచస్వరూపనిత్యత్వేనపరిణామాశ్రయత్వేనచజగత్కారణవాదివాక్యగతౌ సదసచ్ఛబ్దౌబ్రహ్మణీవాస్మిన్నవిరోత్స్యేతే. ఏవమవ్యాకృతకారణత్వేనిశ్చితేసతీక్షణాదయఃకారణగతాస్సృష్ట్యామ్నాయాస్సమభిప్రాయేణయోజయితవ్యాః. బ్రహ్మాత్మశబ్దావపిబృహత్త్వవ్యాపిత్వాభ్యాంప్రధానఏవవర్తేతే. అతస్స్మృతిన్యాయప్రసిద్ధంప్రధానమేవజగత్కారణం వేదాన్తవాక్యైఃప్రతిపాద్యతే. ... ...

౧౪॥ సూ. ॥ కారణత్వేనచాకాశాదిషుయథావ్యపదిష్టోక్తేః ॥ సర్వశక్త్యానాం *యస్మిన్నితిబ్రహ్మాశ్రయత్వప్రతీత్యా స్వాతన్త్ర్యేణప్రధానస్యకారణత్వంనిరస్తం. అథ స్వాతన్త్ర్యేణకారణత్వంప్రతీయతే- బ్రహ్మాశ్రయత్వాప్రతీతేరితిశఙ్కయాసఙ్గతిః. తామాహ (పునరితి) అపర్యాలోచితవ్యాకులార్థశ్రోతృపంక్తికారణవాక్యసముదాయోవిషయః. వ్యాకులత్వాదేవసంశయః. కింజగత్కారణవిషయవేదాన్తవాక్యప్రతిపాద్యమవ్యక్తం- ఉతబ్రహ్మేతి. కిం *అసద్వాఇదమగ్రఆసీత్ *తద్ధేదంతర్హ్యవ్యాకృతమాసీదిత్యత్ర అసదవ్యాకృతశబ్దావవ్యాకృతనామరూపావస్థబ్రహ్మపరౌ- ఉతావ్యక్తపరావితి. తదర్థంకిం *తదన్వేష్టవ్యఃకోభవతీతిసాక్షిత్వేననిర్దేశోఽసచ్ఛబ్దస్యప్రకృతబ్రహ్మపరతామవగమయతి- నేతి,. *సఏషఇహప్రవిష్టఇతిప్రశాసితురనుకర్షణ్యావ్యాకృతశబ్దస్యబ్రహ్మపరతామవగమయతి- నేతిసంశయోఽర్థసిద్ధః. యదా *సఏషఇత్యనుకర్షోనావ్యాకృతశరీరబ్రహ్మపరతామవగమయతి, యదాచ *తదన్వేష్టవ్యఇతినిర్దేశఃప్రకృతబ్రహ్మపరతాంఅసచ్ఛబ్దస్యనావగమయతి,- తదానీమసదవ్యాకృతశబ్దయోరవ్యాకృతనామరూపావస్థబ్రహ్మపరత్వాభావాత్ కారణవాక్యప్రతిపాద్యమవ్యక్తమితిప్రాప్నోతి. యదా*తదన్వేష్టవ్యఇతినిర్దేశోఽసచ్ఛబ్దస్యబ్రహ్మపరతామవగమయతి, యదాచ *సఏషఇత్యనుకర్షోఽవ్యాకృతశబ్దస్యావ్యాకృతశరీరకబ్రహ్మపరతామవగమయతి,- తదానీమసదవ్యాకృతశబ్దయోరవ్యాకృతనామరూపావస్థబ్రహ్మపరత్వాజ్జగత్కారణవాక్యప్రతిపాద్యంబ్రహ్మేతిసిధ్యతి. వేదాన్తేషు కారణవాక్యానామైకకణ్ఠ్యేనహిబ్రహ్మకారణత్వముక్తం- తదనుపపన్నం- ఐకకణ్ఠ్యాభావాదిత్యాహ (నవేదాన్తేష్వితి) ఏకస్మాత్- ఏకరూపాత్ కారణాత్. స్రష్టురవ్యవస్థితేః- బ్రహ్మకారణవాదేసృష్టికారణస్యావ్యవస్థితేరిత్యర్థః. ప్రధానకారణవాదేసామఞ్జస్యమాహ (ప్రత్యుతేతి) నన్వవ్యాకృతాత్ సృష్టిఃప్రతీయతే- నప్రధానాదిత్యత్రాహ (అవ్యాకృతంహీతి) అవ్యాకృతత్వంనామరూపవిశిష్టతయాఽనభివ్యక్తత్వమస్తు - తతఃకిమిత్యత్రాహ (అవ్యక్తంప్రధానమేవేతి) పరస్పరప్రతిక్షేపకార్థవిషయయోస్సదసచ్ఛబ్దయోఃకథంప్రధానవిషయతోపపత్తిరిత్యత్రాహ(అస్యచేతి) బ్రహ్మణీవేతివైధర్మ్యదృష్టాన్తః. నను *తద్ధైదమితిప్రకరణఏవ *పశ్యంశ్చక్షుశ్శృణ్వన్ శ్రోత్రమిత్యవ్యాకృతశబ్దవాచ్యస్యచేతనత్వమవగమ్యతే-అసచ్ఛబ్దస్యాప్యవ్యాకృతశబ్దసమానయోగక్షేమత్వాత్ చేతనవిషయత్వమాపతతి. ప్రకరణాన్తరేషుచేక్షణంశ్రూయతే. పరబ్రహ్మశబ్దస్యచేతనవిషయత్వంశ్రుతిప్రసిద్ధం.ఆత్మశబ్దశ్చచేతనైకాన్తఃఇతిశఙ్కాయాంగుణధర్మయోగంప్రతివక్తి (ఏవమితి)ఏవంశబ్దేనకారణవాక్యస్థసదసదాదిశబ్దానాంపరమాత్మన్యసామఞ్జస్యంప్రధానేసామఞ్జస్యఞ్చపూర్వోక్తత్వాత్పరామృశ్యతే. ఈక్షణాదయఇత్యాదిశబ్దేన *సతపోతప్యత *ఇదంసర్వమసృజతేత్యాదివాక్యప్రతిపన్నాపూర్వాపరపర్యాలోచనాప్రయత్నావివక్షితా.(కారణగతాఇతి)అవ్యాకృతశబ్దేనప్రథమతఏవాచేతనస్యప్రతిపన్నతయాపశ్చాదవగతం *పశ్యంశ్చక్షురిత్యాదివాక్యోక్తంచేతయితృత్వంచక్షురాద్యుత్పాదనౌన్ముఖ్యాభిప్రాయం. ఏవంప్రకరణాన్తరేష్వపీక్షణోక్తేర్థర్మివాచిపదనిర్దేశపూర్వకత్వాత్, ధర్మివాచిపదానాంచసర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేనావ్యాకృతశబ్దతుల్యార్థత్వాత్, తద్గతాఈక్షణాదయఃసృష్ట్యౌన్ముఖ్యాభిప్రాయా ఇత్యర్థః. యద్వా-(కారణగతాఇతి) బ్రహ్మకారణవాదినాపిప్రధానం, తస్యానాదితయాపరమకారణత్వం, చానుమతం - తస్యవేదాన్తవాక్యప్రసిద్ధత్వాత్. అతః చిదచిదీశ్వరసముదాయస్యకారణత్వాదీక్షణస్యాంశేముఖ్యత్వభఙ్గస్స్వీకార్యః- తతశ్చాచిదతిరిక్తవస్తునివేదాన్తవాక్యానాంసామఞ్జస్యాభావేనామానతయాత్రైపరీత్యభఙ్గేనసర్వత్రేక్షణంగౌణమాస్థేయమిత్యభిప్రాయః. భూయసాంబలీయస్త్వశఙ్కాపిఅనేననిరస్తా- సర్వకారణవాక్యేష్వపీక్షణస్యాంశేగౌణతయాఅర్ధజరతీయప్రసఙ్గేనగౌణత్వావశ్యంభావాత్. బ్రహ్మాత్మశబ్దయోఃప్రధానపరత్వముపపాదయతి (బ్రహ్మాత్మేతి) అనేనేతత్యధికరణాక్షేపఫలితః. అధికయుక్త్యన్తరమాహ (స్మృతిన్యాయేతి) నన్వయోగవ్యవచ్ఛేదనిషేధేనోత్థితస్యాధికరణస్యకథంత్రిపాద్యాంసఙ్గతిః - అస్యాంసఙ్గతస్యావాక్యార్థమయోగవ్యవచ్ఛేదప్రతిక్షేపేణోత్థానం. కిఞ్చ-నచాత్రనిరూపణీయమస్తి-పూర్వాపరవాక్యానుసారకర్షణేనహిఅర్థోనిష్కృష్యతేసిద్ధాన్తే. పూర్వాపరవర్ణనంచాసచ్ఛబ్దస్యానన్తమయాధికరణేకృతం-అతస్సంశయోత్థానాభావాత్ అనారభ్యణీయత్వంచేతి. నైవం - ప్రధానశ్రుతి

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (కారణత్వేన చాకాశాదిషు యథావ్యపదిష్టోక్తేః) చశబ్దస్తుశబ్దార్థే. సర్వజ్ఞాత్సర్వేశ్వరాత్సత్యసఙ్కల్పాన్నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణ ఏవ జగదుత్పద్యత ఇతి నిశ్చేతుం శక్యతే. కుతః. ఆకాశాదిషు కారణత్వేన యథావ్యపదిష్టస్యోక్తేః- సర్వజ్ఞత్వాదివిశిష్టత్వేన *జన్మాద్యస్య యత ఇత్యేవమాదిషు ప్రతిపాదితం బ్రహ్మ యథావ్యపదిష్టమిత్యుచ్యతే- తస్యైకస్యైవాకాశాదిషు కారణత్వేనోక్తేః. *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూతః *తత్తేజోऽసృజత ఇత్యాదిషు సర్వజ్ఞం బ్రహ్మైవ కారణత్వేనోచ్యతే. తథాహి- *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ *సోऽశ్నుతే సర్వాన్కామాన్సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి ప్రకృతం విపశ్చిదేవ బ్రహ్మ * తస్మాద్వా ఏతస్మాదితి పరామృశ్యతే,- తథా *తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి నిర్దిష్టం సర్వజ్ఞం బ్రహ్మైవ *తత్తేజోऽసృజతేతి పరామృశ్యతే. ఏవం సర్వత్ర సృష్టివాక్యేషు ద్రష్టవ్యం. అతో బ్రహ్మైక కారణం జగదితి నిశ్చీయతే....

పాదనచ్ఛాయానుసారివాక్యవిషయత్వాత్. న చానన్దమయాధికరణేన గతార్థతా- అనన్దమయస్య ప్రధానపరత్వాశఙ్కాయా అత్రానపాకృతత్వాత్. కా ర్యావరవాక్యానాం పరవిషయత్వే నిరూపితేऽపి ప్రకరణాచ్ఛ్రుతేర్బలీయస్త్వాత్ ఆనన్దమయస్య బ్రహ్మపరత్వం హి పరమసం. లిఙ్గ * ఆనన్దమయోऽభ్యాసాదితి సూత్రస్య న స్వరసమేవానన్దమయప్రాప్తిరితి తన్న్యాయస్తు నో? సచ్ఛబ్దవాచ్యతయా ప్రధానస్య మాశఙ్క్యేక్షత్యధికరణం కర్తవ్యమితి నన్వ- ప్రధాన ప్రతిపాదనచ్ఛాయానుసారివాక్యవిచారస్యాపి సఙ్గత్యభావాత్. అతోऽత్ర వైరూప్యేऽపి పూర్వపక్షయుక్త్యాభాసయోగవ్యవచ్ఛేదనిషేధఃఫలితః - కారణవాక్యానాం బ్రహ్మపరత్వే అనుపపన్నే సతి, పూర్వపక్షేణాపి వేదప్రామాణ్యమభ్యుపగచ్ఛతా తేషామన్యార్థత్వ పరిహారాయ కస్య చిదర్థస్య ప్రతిపాదకత్వే అవశ్యాభ్యుపగన్తవ్యే సతి, ప్రధానపరత్వే చ సమఞ్జసే, అర్ధజరతీయప్రసఙ్గపరిహారాయ ఈక్షణాద్యముఖ్యత్వే చ న్యాయ్యే సతి, ప్రధానాతిరిక్తకారణసద్భావానుపపత్తేః. అతస్త్రిపాద్యా రస్మృతస్యాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరత్వాభిధానం ప్రాయికత్వాత్ప్రాయశః ఘటనవ్యమితి. ... ...

(ఇతి ప్రాప్త ఇతి) త్వసిద్ధాన్తఫలితాం ప్రతిజ్ఞామాహ (సర్వజ్ఞాదితి) పరస్మాద్బ్రహ్మణ ఏవేత్యేవకారేణానేన పదానుషఙ్గాభిమత ప్రధాన ప్రతిషేధః సూచితః. యథావ్యపదిష్టమిత్యుక్తే శ్రుతౌ వ్యపదిష్టమితి శఙ్కా స్యాన్నిత్యాహ (జన్మాద్యస్య యత ఇత్యేవమాదిష్వితి) —— అత్రాయమభిసన్ధిః- పరైస్తు *యథావ్యపదిష్టోక్తేరితి పదమేవం వ్యాఖ్యాతం - యథా శ్రుత్యన్తరేషు వ్యపదిష్టం తథైవోక్తేరితి. తథా చ సూత్రం - శ్రుత్యన్తరేష్వపి ప్రధానమేవోక్తం స్యాత్ ఇత్యుక్తే కిముత్తరం. తేషు పరబ్రహ్మణ ఏవ పరమకారణత్వేన ప్రతిపాదితత్వం ప్రామాణ్యాన్నిరస్తుమితి వక్తవ్యం. తస్మాత్పూర్వప్రతిపాదితప్రకారస్య కారణస్యైవాత్రాపి ప్రతిపాదితత్వం హేతుతయా వక్తవ్యం - అన్యథా శ్రుత్యన్తరసాపేక్షయా ప్రతిపాదితత్వాదపి సిద్ధే హేతు ప్రతిపాదకత్వస్యానుచితత్వాదితి.—— ఆకాశాదిషు కారణత్వేన- ఆకాశాదీనాం కారణత్వేనేత్యర్థః. అస్మిన్ పక్షే సప్తమ్యా వ్యాఖ్యాతం. దీపే తు సప్తమ్యా స్వారస్యేన *ఆకాశాదిపదచిహ్నితేషు వాక్యేష్విత్యుక్తం. (తస్మాద్వా ఇతి) స్వతశ్శ్రుతస్యైకాన్తవాక్యశబ్దోపేతప్రకరణస్వారస్యాత్ * ఆకాశాదిష్విత్యుక్తిః మితిభావః. సత్యసచ్ఛబ్దోపేతప్రకరణం వివక్షితం- తస్యైవ తత్ర సూత్రనివక్షితం. భూయసాం బహుత్వే న్యాయ్యే హేతుతయా వివక్షితం- తదేవ హి సద్విద్యావాక్యముపాదీయతే * తత్తేజోऽసృజతేతి. ఆదిశబ్దేనానుక్తోపనిషదాదివివక్షితం. ధర్మ్యవాచినో వ్యాకృతాదిపదస్య ప్రకృతిశ్రుతత్వాచ్చరమావగతమీక్షణాదికం తదానుగుణ్యేన గౌణమిత్యుక్తమితి శఙ్కాయాం తేషు ప్రకరణేషు సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకస్యైవ కారణత్వేన ప్రతిపాదితత్వముపపాదయతి (తథాహీతి) కారణత్వప్రతిపాదనాత్ప్రాగేవ కారణస్వధర్మిణః ప్రథమత ఏవ చేతనత్వప్రతిపాదనం దర్శయతి (సత్యం జ్ఞానమితి) *సంభూత ఇతి సృష్టిప్రతిపాదనాత్పూర్వమేవ ప్రయుక్తస్య తచ్ఛ్రుతస్య రాగాత్మశబ్దప్రబలతరః - తతః పూర్వమేవ తస్య కారణస్య విపశ్చిత్త్వప్రతిపాదనాదాత్మశబ్దస్యాస్మిన్నిర్వాహాశఙ్కానుకోత్సారితేత్యభిప్రాయేణాహ (ప్రకృతం విపశ్చిదేవేతి) (తథేతి) * తత్తేజోऽసృజతేతి కారణత్వప్రతిపాదనాత్పూర్వమేవ *తదైక్షతేతీక్షితృత్వప్రతిపాదనాత్ ఈక్షణానుగుణం కారణత్వం నేయం - న తు కారణత్వానుగుణమీక్షితృత్వం నేయమిత్యర్థః. తతః పూర్వనిర్దిష్టం సదితి పదం తు సాధారణత్వాన్న ప్రధానపరతయా స్వతః ప్రతీయతే- ఈక్షణదర్శనాత్ ప్రధానవిలక్షణం కారణం నిశ్చీయత ఇతి నోపక్రమవిరోధః. సచ్ఛబ్దస్య ఇదంశబ్దసామానాధికరణ్యం తు సమ్బోధితీర్త్యయమర్థః * ఈక్షతేర్నాశబ్దమిత్యత్ర సమర్థిత ఇత్యభిప్రాయః. (ఏవం సర్వత్రేతి) * ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి స ఇమాన్లోకానసృజత *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ యస్య జ్ఞానమయం తపః। తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయతే * ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీత్ ఇత్యారభ్య *స ఏకాకీ న రమేత తస్య ధ్యానాన్తస్థస్య ... తతస్తద్ధిరణ్మయమణ్డమభవత్ తత్ర బ్రహ్మా చతుర్ముఖోऽజాయత * అథ పురుషో హ వై నారాయణోऽకామయత ప్రజాస్సృజేయేతి * నారాయణాద్బ్రహ్మా జాయతే *ఇత్యాదిషు సృష్ట్యుక్తేః పూర్వమేవ పరమచేతనత్వసాధారణేక్షణాదికమవగన్తవ్యమిత్యర్థః. ఉపక్రమస్థబహుశ్రుతివిరోధాత్ అవ్యాకృతశ్రుతిమాత్రదౌర్బల్యమర్థసిద్ధమ్. ....

నను * అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీదిత్యసదేవ కారణత్వేన వ్యపదిశ్యతే – తత్కథమి
వ సర్వజ్ఞస్య సత్యసఙ్కల్పస్య బ్రహ్మణ ఏవ కారణత్వం నిశ్చీయత ఇత్యత ఆహ.

౧౫॥ సూ. * సమాకర్షాత్ ॥ * అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీదిత్యత్రాపి విపశ్చిదానన్దమ
యం సత్యసఙ్కల్పం బ్రహ్మైవ సమాకృష్యతే. కథం. * తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాదన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమ
యః * సోఽకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి * ఇదం సర్వమసృజత యదిదం కిఞ్చ తత్సృష్ట్వా తదేవాను ప్రా
విశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవదిత్యాదినా ప్రాక్ప్రకృతేనానన్దమయం బ్రహ్మ సత్యసఙ్కల్పం సర్వస్య స్ర
ష్టృ సర్వాన్తరాత్మతయానుప్రవేశేన సర్వాత్మభూతమభిధాయ * తదప్యేష శ్లోకో భవతీత్యుక్తస్యార్థస్య సర్వస్య సాక్షిత్వేనో
దాహృతోఽయం శ్లోకః * అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీదితి. తథోత్తరత్ర * భీషాస్మాద్వాతః పవత ఇత్యాదినా తదేవ
బ్రహ్మ సమాకృష్య సర్వస్య ప్రశాసితృత్వానన్దాతిశయాన్వితత్వాదయో ఽభిధీయన్తే. అతోఽయమత్రాపి తద్విష
య ఏవ. తదానీం నామరూపవిభాగాభావేన తత్సమ్బన్ధితయాస్తిత్వాభావాత్ బ్రహ్మైవాసచ్ఛబ్దేనోచ్యతే. * అ
సదేవేదమగ్ర ఆసీదిత్యత్రాప్యయమేవ న్యాయః. యదుక్తం * తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీదితి ప్రధానమేవ
కారణత్వేనాభిధీయత ఇతి. నేత్యుచ్యతే – తత్రాప్యవ్యాకృతశబ్దేనావ్యాకృతశరీరం బ్రహ్మైవాభిధీయతే–
* స ఏష ఇహ ప్రవిష్ట ఆనఖాగ్రేభ్యః పశ్యంశ్చక్షుః శృణ్వన్ శ్రోత్రం మన్వానో మన ఆత్మేత్యేవోపాసీతేత్యత్ర
* స ఏష ఇతి తచ్ఛబ్దేనావ్యాకృతశబ్దనిర్దిష్టస్యైవ స్రష్టుః ప్రవిశ్య ప్రశాసితృత్వేనానుకర్షాత్, * తత్సృష్ట్వా తదేవాను
ప్రావిశత్ * అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి ప్రస్తుతస్య సర్వజ్ఞస్య పరస్య బ్రహ్మణః కా
ర్యానుప్రవేశ నామరూపవ్యాకరణ ప్రసిద్ధేః, శ్రు. * అన్తః ప్రవిష్టః శాస్తా జనానాం సర్వాత్మేతి నియమనార్థత్వా
దనుప్రవేశస్య ప్రధానస్యాచేతనస్యైవంరూపోఽనుప్రవేశో న సమ్భవతి. అతః అవ్యాకృతం– అవ్యాకృతశరీరం
బ్రహ్మ. * తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతి. తదేవాభివ్యక్తనామరూపం బ్రహ్మ సర్వజ్ఞం సత్యసఙ్కల్పం
స్వేనైవాభివ్యక్తనామరూపం స్వయమేవ వ్యాక్రియతేత్యుచ్యతే. ఏవం చ సతి తు కారణవాదా ముఖ్యా ఏవ భవన్తి.
బ్రహ్మైక్యశక్తావస్థితిశయబృహత్త్వనియమనాస్తివ్యాపిత్వాభావేన ప్రధానేన కథం విధుపపద్యతే. అతో బ్ర
హ్మైక కారణం జగదితి స్థితమ్. కారణత్వాధికరణం సమాప్తమ్. ....

. ౮. త్తరసూత్రశఙ్కామాహ(నన్వితి)

౧౫॥ సూ. * సమాకర్షాత్ ॥ * అసద్వా ఇత్యాదినా సమాకర్షః ప్రతిజ్ఞాతః. * బ్రహ్మణా విపశ్చితా * అన్యోఽన్తర ఆత్మాన
న్దమయః * సోఽకామయతేతి వాక్యస్థైః ప్రత్యభిజ్ఞాత్వాదిత్యుక్తం. ప్రతిజ్ఞాతార్థవిషయవాక్యబహుత్వాం దర్శయతి (కథమితి) * తస్మాద్వా ఇ
త్యాదిశబ్దేన కారణవిషయేణనిర్దిష్టస్యానన్దమయస్య * స ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞానశబ్దేన, సత్యసఙ్కల్పాదిగుణకస్య * తదప్యేష ఇతి తచ్ఛబ్దేన, చ సమా
కర్షణ ఉపపాదితో భవతి. పూర్వస్మాద్వాక్యాత్ * అసద్వా ఇతి వాక్యే సమాకర్షణ ఉక్తః. అనేన ప్రకరణాచ్ఛ్రుతిర్బలీయసీత్యేతదపి పరిహృతం - జ్ఞానవిపశ్చి
దాదిశబ్దశ్రుతి ప్రాబల్యసిద్ధేః. తస్య చోపరిష్టాదుత్తరత్ర సమాకర్షమాహ(తథోత్తరత్రేతి) * భీషాస్మాదిత్యత్ర అస్మాదిత్యయం శబ్దో బ్రహ్మణ ఆకర్షకః- ప్ర
కృతపరామర్శిత్వాత్. అసచ్ఛబ్దార్థమాహ (తదానీమితి) శ్రుత్యన్తరస్థస్యాప్యసచ్ఛబ్దస్యోక్తార్థపరత్వమాహ (అసదేవేదమితి) తత్రాపి * అసద్వా ఇద
మితి వాక్యస్థకారణవిషయాసచ్ఛబ్దైకార్థ్యాత్ సత్యసఙ్కల్పత్వాదికం సిద్ధమిత్యభిప్రాయః. తత్రాసచ్ఛబ్దోక్తస్య * తత్సదాసీదిత్యనుకర్షాత్ప్రదర్శనం స
చ్ఛబ్దస్యచిదచిద్ధారణ్యనిబన్ధనం- సచ్ఛబ్దాభిహితస్య వ్యాప్తత్వాత్- సత్త్వనిద్యావ ఉక్తః. కారణావస్థాయామసద్వ్యవహారస్య కార్యావస్థాధికరణావసే
యమ. * తద్ధేదమిత్యాదిశ్రుతావపి సమాకర్షం దర్శయతి (యదుక్తమితి) * తద్ధేదమితి శ్రుత్యుక్తానుప్రవేశనామరూపవ్యాకరణయోః పరమాత్మధర్మత్వే
ప్రసిద్ధిమాహ (తత్సృష్ట్వేతి) ప్రధానస్యాపి స్వకార్యానుప్రవేశోఽయుక్త ఇత్యత్రాహ (అన్తః ప్రవిష్ట ఇతి) * పశ్యంశ్చక్షుః శృణ్వన్ శ్రోత్రమితి
వాక్యాత్. * వ్యాకరవాణీతి సఙ్కల్పశ్రవణాచ్చ ప్రధానస్యానుపపత్తిసిద్ధావపి అధికశఙ్కాజ్ఞాపనార్థం పరిహారాన్తరముక్తం. వేదాన్తవాక్యవిశేష
నిశ్చితోఽనుప్రవేశవిశేషోఽనసమ్భవతీత్యర్థః అనుప్రవిశ్య నియమనస్య పురుషవ్యాపకత్వమత్వేపి అత్రాపేక్షితం ప్రధానస్యానపేక్షమాత్రమితి
ప్రధానమాత్రస్య తదసమ్భవోక్తిః. అన్యేన వ్యాకృతత్వశఙ్కావ్యుదసనార్థం * తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతి వాక్యఖణ్డముపాదాయ వ్యాచష్టే
(తదేవేతి) అసచ్ఛబ్దోక్తకారణవిషయేణ * తదాత్మానం స్వయమకురుత ఇత్యనేనైకార్థ్యాదితి భావః. అసదవ్యాకృతాదిశబ్దానాం బ్రహ్మణ్యఘటమాన
త్వేన పరాభిమతానాముపపన్నతోక్తా. * అథేక్షణాదీనాం బ్రహ్మణ్యేవోపపన్నత్వం, ప్రధానేఽనుపపన్నత్వం, చాహ (ఏవం చేతి) అసదవ్యాకృతాది
శబ్దా ఈక్షణాదయశ్చ బ్రహ్మణ్యుపపన్నాః- ప్రధానే త్వీక్షణాదయోఽనుపపన్నా ఇతి వైషమ్యం దర్శితం భవతి. అధికరణార్థముపసంహరతి(అత ఇతి).
కారణత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౬॥ సూ. జగద్వాచిత్వాత్ ॥

పునరపి సాఙ్ఖ్యః ప్రత్యవతిష్ఠతే-యద్యపి వేదాన్తవాక్యాని చేతనం జగత్కారణత్వేన ప్రతిపాదయన్తి-తథా
పి తన్త్రసిద్ధప్రధానపురుషాతిరిక్తం వస్తు జగత్కారణం వేద్యతయా న తేభ్యః ప్రతీయతే. తథాహి-భోక్తైవ పు
రుషః కారణం వేద్యతయాఽభిధీయతే కౌషీతకినాం బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదే * బ్రహ్మ తే బ్రవాణీత్యుపక్ర
మ్య *యో వై బాలాక ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తా యస్య వై తత్కర్మ స వై వేదితవ్య ఇతి. ఉపక్రమ ఏవ మిథ్యావాదితయా
బాలాకినోపక్షిప్తం బ్రహ్మ జానతే తస్మా అపవాజాతశత్రుణా *స వై వేదితవ్య ఇతి బ్రహ్మోపదిశ్యతే- *యస్య
వై తత్క-ర్మేతి కర్మసమ్బన్ధాత్ప్రత్యధ్యక్షో భోక్తా పురుషో వేదితవ్యతయోపదిష్టం బ్రహ్మేతి నిశ్చీయతే. నార్థా
న్తరం- తస్య కర్మసమ్బన్ధానభ్యుపగమాత్. కర్మ చ పుణ్యాపుణ్యలక్షణం క్షేత్రజ్ఞస్యైవ సమ్భవతి. న చ వాచ్యం-
క్రియత ఇతి కర్మేతి వ్యుత్పత్త్యా ప్రత్యక్షాదిప్రమాణోపస్థాపితం జగదేతత్కర్మేత్యభిధీయతే-యస్యైతత్కృత్స్నం
జగత్క-ర్మ స వేదితవ్య ఇతి చేత్ప్రకృతార్థాన్తరమేవ ప్రతీయత ఇతి. *యో వై బాలాక ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తా యస్య
స్య వై తత్క-ర్మేతి పృథఙ్నిర్దేశవైయర్థ్యాత్, కర్మశబ్దస్య చ లోకే వేదే చ పుణ్యాపుణ్యయోరేవ కర్మణోః ప్రసిద్ధేః.
తద్ధేతుభూతకర్మనిమిత్తత్వాజ్జగదుత్పత్తేస్తేషాం పురుషాణాం కర్తృత్వం భోక్తురేవోపపద్యతే. అయమర్థః
ఏతేషామాదిత్యమణ్డలాద్యధికరణానాం యే త్రష్టా భోగ్యభోగోపకరణభూతానాం పురుషాణాం యః కారణభూ
తః- ఏతత్కారణభావహేతుభూతం పుణ్యాపుణ్యలక్షణం చ కర్మ యస్య స వై వేదితవ్యః తస్య స్వరూపం ప్రకృతే
ర్వివిక్తం వేదితవ్యమితి. తథోత్తరత్ర *తౌ హ సుప్తం పురుషమాజగ్మతుః తమజాతశత్రుర్నామభిరామన్త్రయాఞ్చక్ర ఇతి సుప్తపురుషాగ
మనయష్టిఘాతోత్థాపనాదీని చ భోక్తృప్రతిపాదన ఏవ లిఙ్గాని. తథోపరిష్టాదపి భోక్తైవ ప్రతిపాద్యతే * తద్య
థా శ్రేష్ఠీ స్వైర్భుఙ్క్తే యథా వా స్వాః శ్రేష్ఠినం భుఞ్జన్త్యేవమేవైష ప్రజ్ఞాత్మైతైరాత్మభిర్భుఙ్క్తే ఏవమేవైత ఆత్మాన
ఏనం భుఞ్జన్తీతి. తథా *క్వైష ఏతద్బాలాకే పురుషోఽశయిష్ట క్వ వా ఏతదభూత్కుత ఏతదాగాదితి పృష్టస్యాజాన
తే తస్మై స్వయమేవాజాతశత్రురువాచ *హితా నామ నాడ్యస్తాసు తదా భవతి యదా సుప్తః స్వప్నం న కఞ్చన పశ్య
త్యథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతి తదైనం వాక్సర్వైర్నామభిః సహాప్యేతి మనః సర్వైర్ధ్యానైః సహాప్యేతి స
యదా ప్రతిబుధ్యతే యథాగ్నేర్జ్వలతః సర్వా దిశో విస్ఫులిఙ్గా విప్రతిష్ఠేరన్నేవమేవైతస్మాదాత్మనః ప్రాణా

౧౬॥ సూ. జగద్వాచిత్వాత్ ॥ సఙ్గతిమాహ (యద్యపీతి) స వై వేదితవ్య ఇత్యస్య సంశయవాక్యం [illegible] కారణవాక్యప్రతి
పాద్యం కిం ప్రకృత్యధిష్ఠాతా పురుషః-ఉత పరమాత్మేతి సంశయస్వరూపముక్తం. తత్ర బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదే వేదితవ్యతయా ఉపదిష్టం బ్రహ్మ
కిం జీవః-ఉత పరమాత్మేతి. కిం *ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తా ఇతి నిర్దిష్టః కర్తా జీవః-ఉత పర ఇతి. *యస్య వై తత్కర్మేతి కర్మశబ్దః కిం పుణ్యాపుణ్యవాచీ-ఉత జగ
ద్వాచీతి. కిమేతత్పక్షసామానాధికరణ్యేన కర్మశబ్దస్య జగద్వాచిత్వం యుక్తం-ఉత *ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తేతి [illegible] యథాశ్రయపుణ్యాపుణ్య
వాచిత్వం యుక్తం. *తౌ హ సుప్తం పురుషమిత్యాద్యవగతే జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గే పుణ్యాపుణ్యవాచితాముపోద్బలయత ఇతి. [illegible] జీవబోధనార్థా-
ఉత *క్వైష ఇత్యాదిప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం జీవాతిరిక్తబ్రహ్మబోధనపరే. యదా జీవబోధనార్థే-తదా తత్కర్మ పుణ్యాపుణ్యవాచిత్వోక్తముఖ్యకత్వేన
పృథఙ్నిర్దేశవైయర్థ్యాయ కర్మశబ్దస్య పుణ్యాపుణ్యవాచితోపపత్తేస్తస్య [illegible] పురుష ఇతి బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదస్య జీవపరత్వాత్ సర్వవేదా
న్తవేద్యో భోక్తా పురుష ఇతి కాపిలతన్త్రస్యాత్. యదా బ్రహ్మప్రతిబోధనపరే-తదా తద్గతా [illegible] పుణ్యాపుణ్యవాచిత్వోక్తముఖ్యకత్వాభావాత్ ఏతత్పక్షసా
మానాధికరణ్యేనైవ కర్మశబ్దస్య జగద్వాచిత్వాత్ శత్క-రా జీవవిలక్షణ ఇతి బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదస్య పరమాత్మవిషయతయా సర్వవేదాన్తవేద్యః పర
మాత్మైవేతి సిద్ధ్యతి. ఇతి విశయేఽర్థసిద్ధసఙ్గతిపూర్వపక్షమాహ (ఉపక్రమ ఇతి) ప్రతిపాదనస్యోపక్రమస్య బ్రహ్మవిషయత్వేన బ్రహ్మణోఽన్యస్య జీవస్య కర్మస
మ్బన్ధపరత్వశఙ్కానిరస్తా. తత్ప్రకమిత్యత్రాహ (యస్యేతి) నార్థాన్తరం- ప్రకృతిమిత్యైతత్ప్రత్యర్థః. యత్రాదికం కర యస్య పీడనమిత్యేతి [illegible] పరత్వాభ్య
దాసాయాహ (కర్మ చేతి) కర్మశబ్దోఽసఙ్కుచితవృత్తిః పాపమపి వక్తీతి కర్మాద్యపరత్వమయుక్తమితి భావః. అత్ర సన్దంశన్యాయేన కిం గతార్థమితి. పా
దసఙ్గతిః పూర్వవద్భోక్తృపురుషప్రతిపాదనచ్ఛాయానుసారివాక్యవిషయత్వాత్. కర్తృత్వస్య జీవసమ్బన్ధరూపపూర్వపక్షహేతువశాదయోగవ్యవచ్ఛే
దార్థేఽపి ఫలితః. సిద్ధాన్తమాశఙ్క్యాహ (న చేతి) పౌనరుక్త్యాపాదనేన పరిహరతి (యో వా ఇతి) హేత్వన్తరమాహ (కర్మశబ్దస్య చేతి) రూఢిర్యోగాద్బ
లీయసీత్యర్థః. సర్వకర్తృత్వం కథమిత్యత్రాహ (తద్ధేతీతి) ఇహానిర్దిష్టానాం భోక్తౄణామనిర్దిష్టానాం చ తత్సజాతీయానాం జ్ఞాతతయా నోపదేష్టవ్యత్వం,
న చ వేదితవ్యత్వమిత్యత్రాహ (తదయమర్థ ఇతి) కర్తృత్వే హేతుః క ఇత్యపేక్షాయాం *యస్య వై తత్కర్మేతి తత్త్వోపపాదనం-శుద్ధస్వరూపం చావిదితం-
కర్మసమ్బన్ధస్వాపలక్షణమిత్యర్థః. ఏవం కర్మనిమిత్తభోక్తృత్వాత్ జీవత్వముక్తం-తదేవ యష్టిఘాతోత్థాపనాత్, శ్రేష్ఠిదృష్టాన్తాత్, సుషుప్తిప్రబోధాదియో
గాచ్చోపపాదయతి (తథోత్తరత్రేత్యాదినా) సుషుప్తిస్థానం నాడ్యః-న పరమాత్మేత్యభిప్రాయేణ *హితా నామ నాడ్య ఇతి వాక్యముదాహృతం. తదానీం త
దాశబ్దస్సుషుప్తివేలాపరస్స్యాత్. (సర్వైర్నామభిః, సర్వైర్ధ్యానైరితి) తత్తత్కరణముపరతస్వస్వవ్యాపారమిత్యర్థః. (ఏతస్మాదాత్మనః ప్రాణా ఇతి) ప్రాణ

యథాయతనం విప్రతిష్ఠన్తే ప్రాణేభ్యో దేవా దేవేభ్యో లోకా ఇతి. సుషుప్త్యాధారతయా స్వప్నసుషుప్తిజాగరితావస్థాసు వర్తమానం వాగాదికరణాప్యయయోగ్యస్థానమేనమేవ జీవాత్మానం *అథాస్మిన్ ప్రాణ ఏవైకధా భవతీత్యుక్తవాన్. అస్మిన్-జీవాత్మని. ప్రాణభృత్త్వనిబన్ధనోఽయం ప్రాణశబ్దః-స యదా ప్రతిబుధ్యత ఇతి ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్య ప్రబోధశ్రవణాత్, ముఖ్యప్రాణస్యేశ్వరస్య చ సుషుప్తిప్రబోధయోరసమ్భవాత్. అథవా - *అస్మిన్ ప్రాణ ఇతి వ్యధికరణే సప్తమ్యౌ. అస్మిన్నాత్మని వర్తమానే ప్రాణ ఏవైకధా భవతి వాగాదికరణగ్రామ ఇతి ప్రాణశబ్దస్య ముఖ్యప్రాణపరత్వేఽపి జీవ ఏవాస్మిన్నధికరణే ప్రతిపాద్యతే - స్వతః ప్రాణస్య జీవోపకరణత్వాత్. అతో వస్తివ్యతిరిక్తయోః ప్రకాన్తం బ్రహ్మ పురుష ఏవేతి తద్వ్యతిరిక్తేశ్వరాసిద్ధిః. కారణగతాశ్చేక్షణాదయశ్చేతనధర్మా అస్మిన్నేవోపపద్యన్త ఇత్యేతదధిష్ఠితం ప్రధానమేవ జగత్కారణం. ... ...

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (జగద్వాచిత్వాత్) అత్ర పుణ్యాపుణ్యపరవశః క్షుద్రః క్షేత్రజ్ఞస్స్వస్మిన్ ప్రకృతిధర్మాధ్యాసేన తత్పరిణామసహానుభూతః పురుషోఽనాభిధీయతే - అపి తు నిరస్తసమస్తావిద్యాదిదోషగన్ధోఽనవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణగణనిధిర్నిఖిలజగదేకకారణభూతః పురుషోత్తమోఽభిధీయతే. కుతః. * యస్య వైతత్కర్మేత్యత్ర తచ్ఛబ్దాన్వితస్య కర్మశబ్దస్య పరమపురుషకార్యభూత జగద్వాచిత్వాత్. ఏతచ్ఛబ్దో హ్యర్థప్రకరణాదిభిరసఙ్కుచితవృత్తిరవిశేషేణ

శబ్దోపచ్ఛావృత్తిప్రాణపర ఇతి పూర్వపక్షీ మన్యతే. దేవాః-ఇన్ద్రియాణి. లోకాః-జ్ఞానం. విషయా వా. సుషుప్త్యాధారతా-సుషుప్తిమత్త్వం. సుషుప్త్యాధారతయా క్తవాని త్యన్వయః. ప్రాణశబ్దస్య ప్రథమా నక్తశ్శబ్దానాం ముఖ్యప్రాణపరమాత్మపరత్వశఙ్కా స్యాని రాకర్తుం వ్యాచష్టే (అస్మిన్నిజీవాత్మనీతి) తదుపపాదయతి (స యదేతి) ప్రబోధశ్రుతియతాం-విత్యాశయేనాహ (ముఖ్యప్రాణస్యేతి) ప్రథమాన్తత్వాసమ్భవోఽపి ప్రసిద్ధ ఇతి న కణ్ఠోక్తం-తదాహి *ఏకధా భవతీత్యనేన వాగాదికరణానామివ నివృత్తవ్యాపారతయాఽవస్థానం యుక్తం స్యాత్-తచ్చవిరుద్ధం-స్వాపేఽపి ప్రాణవ్యాపారోపలబ్ధేః. అవధారణానుపపత్తిశ్చ-నాగాద్యుపరతేః ప్రతిపాద్యమానత్వాత్. న చ వాచ్యం ప్రాణ ఏవ వాగుపరత వ్యాపారఏకరూపస్థిత ఇత్యర్థ ఇతి. ప్రత్యక్షసిద్ధార్థస్య ప్రతిపాదనవైయర్థ్యాత్. ప్రాణస్య స్వాపే నైక్రియస్థితి ప్రవృత్తిరూపం ప్రాధాన్యం వివక్షితమితి చేత్ - తర్హి సర్వదా భవతీతి స్వాపవిశేషణాయాం తన్నిష్ప్రతిపాదనమసఙ్గతం స్యాత్. అతస్సప్తమ్యన్తస్యాన్వయం ముఖ్యీకృత్య జీవపరత్వముపపాదితం. అస్యాం యోజనాయాం సప్తమ్యన్తపదయోస్సామానాధికరణ్యస్వారస్యేఽపి ప్రాణశబ్దస్య లాక్షణికత్వం. తద్వ్యావృత్త్యర్థం యోజనాన్తరమాహ (అథవేతి) క ఏకధా భవతీత్యత్రాహ (వాగాదికరణగ్రామ ఇతి) ప్రాణాధికరణవాచితయా వ్యధికరణస్య *అస్మిన్నితి పదస్య పరమాత్మపరత్వమాశఙ్క్యాహ (ప్రాణశబ్దస్యేతి) కుత ఇత్యత్రాహ (స్వత ఇతి) ధర్మాన్తరాణామపి జీవే సమ్భవం దర్శయన్ పూర్వపక్షముపసంహరతి (అత ఇతి) ——— అస్మిన్నధికరణే ప్రాణజీవపరమాత్మనిష యతయా త్రిశిరస్కో విచార ఇతి కైశ్చిత్కృతః-తత్త్రేహ వేదితవ్యతయోపదిష్టపురుషస్య ప్రాణనామధిరాము ప్రాణాత్రవణాదినా ముఖ్యప్రాణత్వైలక్షణ్యస్యస్ఫుటత్వాత్ ద్విశిరస్కో విచార ఉపపన్న ఇత్యభిప్రాయేణ జీవపరత్వమేవ పూర్వపక్షీకృతం. నను సమష్ట్యాత్మా హిరణ్యగర్భః ప్రాణశబ్దవిషయత్వేన శఙ్కిత ఇతి త్రిశిరస్కత్వం యుక్తం విచారస్య. న - పురుషస్య లక్షణకర్మసమ్బన్ధస్య హేతుతయోపన్యాసానుపపత్తేః. పరిస్పన్దాత్మకం కర్మ హి ముఖ్యప్రాణధర్మతయా ప్రసిద్ధం- న తు హిరణ్యగర్భధర్మతయా. ప్రాణసమష్ట్యభిమానిత్వాద్ధిరణ్యగర్భస్య ప్రాణధర్మేణ కర్మణా విశేష్యత్వం యుక్తమితి చేత్. హిరణ్యగర్భః కిం భవత్పక్షే క్షేత్రజ్ఞోఽభిమతః - ఉతేశ్వర ఇతి. ఈశ్వరత్వే హిరణ్యగర్భపరత్వం సిద్ధాన్తైక గ్రవ్యం- అతో న పూర్వపక్షతాపత్తిః. * పరమేశ్వర ఏవాయం మే తేషాం పురుషాణాం కర్తా స్యాదితి హి భవతాం సిద్ధాన్తప్రతిజ్ఞా. యది క్షేత్రజ్ఞోఽభిమతః - తర్హి జీవపరత్వప్రతిక్షేపాదేవ తత్పరత్వం ప్రతిక్షిప్తం భవతీతి ప్రాణో న పృథగ్విచార్యః. కిం జీవమాత్రపరః- ఉత జీవవిశేషపర ఇతి న స్తైమిత్యాయుక్త ఇతి చేన్న - ఏకస్మిన్నధికరణే సామాన్యశబ్దేనార్థప్రతిపాదనేఽపి విశేషోపస్థాపకే సతి తత్పర్యవసానస్య న్యాయ్యతయా హిరణ్యగర్భో వా-పరమాత్మా వేతి ద్విశిరస్క ఏవ సంశయస్స్యాత్. నను *జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతి చేదితి సూత్రేణ పూర్వపక్షద్వయద్యోతనాద్యుక్తం విచారత్రయమితి చేన్న - జీవసాధకత్వేన ముఖ్యప్రాణలిఙ్గస్య శఙ్కితత్వాత్. జీవోపకరణావగమో హి జీవసాధకః. అతో ముఖ్యప్రాణవైలక్షణ్యస్య స్ఫుటత్వాత్, ప్రాణశబ్దస్య హిరణ్యగర్భవాచిత్వే స్వారస్యాభావాచ్చ జీవవిషయః పూర్వపక్ష ఉపన్యస్తః. ... ...

రాద్ధాన్తమాహ (ఇతి ప్రాప్త ఇతి) పూర్వపక్షే కర్త్రాదిశబ్దానామస్వారస్యం స్వమతే స్వారస్యం చాభిప్రేత్య తదుపపాదకం జీవపరత్వస్యాభావవిశేషం వదన్ ప్రతిజానీతే (అత్రేత్యాదినా) ప్రకృతిధర్మాధ్యాసేన-స్వస్మిన్ప్రకృతిగతకర్తృత్వాధ్యాసేనేత్యర్థః. నేతి పదానుషఙ్గసిద్ధార్థ ఉక్తో నాభిధీయత ఇత్యనేన. సామాన్యహేతుబలసిద్ధం ప్రతిజ్ఞాంశమాహ (అపి త్వితి) యాదృశస్య కర్మశబ్దస్య జగద్వాచిత్వం యుక్తం-తాదృశత్వం సూత్రకారాభిప్రేతమితి మన్వానః కర్మశబ్దం విశినష్టి (ఏతచ్ఛబ్దాన్వితస్యేతి) నన్వేతచ్ఛబ్దః ప్రకృతపరామర్శీ- తత్కథమప్రకృతజగత్పరామర్శ ఇత్యత్రాహ (ఏతచ్ఛబ్దో హీతి) (అర్థప్రకరణాదిభిరితి) అర్థశబ్దేన స్వవాక్యస్థపదాన్తరాన్వయయోగ్యత్వం వివక్షితం. ప్రాచీనవాక్యనిచయః ప్రకరణం. ఆదిశబ్దేనోపరితనవాక్యాని వివక్షితాని. యద్వా-పూర్వాపరవాక్యజాతం ప్రకరణం. ఆదిశబ్దేన తాత్పర్యలిఙ్గాని వివక్షితాని. (అసఙ్కుచితవృత్తిరితి) లిఙ్గవచనవిరోధాత్ పురుషపరామర్శోఽనుపపన్నః. పుణ్యాపాపరూపం కర్మాప్యప్రకృతం. అప్రకృతమపి కర్తృత్వకారణతయా పరికల్ప్య కర్తృత్వాపాదనమత్యన్తవిలమ్బితం. పురుష

ప్రత్యక్షాదిప్రమాణోపస్థాపితనిఖిలచిదచిన్మిశ్రజగద్విషయః. నచపుణ్యాపుణ్యలక్షణంకర్మాత్ర కర్మశబ్దాభిధే యం - * బ్రహ్మ తే బ్రవాణీత్యుపక్రమ్య బ్రహ్మత్వేన బాలాకినా నిర్దిష్టానామాదిత్యమణ్డలాద్యధికరణానాం పురుషాణామబ్రహ్మత్వేన * మృషా వై ఖలు మా సంవాదయిష్ఠా ఇతి తమబ్రహ్మవాదినమపోద్య తేనా విదితబ్రహ్మ జ్ఞాపనాయాజాతశత్రుణేదం వాక్యమవతారితం * యో వై బాలాక ఇత్యాది - పుణ్యాపుణ్యలక్షణకర్మసమ్బన్ధిన ఆదిత్యాద్యధికరణాస్తత్సజాతీయాశ్చ పురుషాస్తేనైవ విదితా ఇతి తదవిదిత పురుషవిశేషజ్ఞాపన పరోఽయం కర్మశబ్దో న పుణ్యాపుణ్యమాత్రవాచి - క్రియామాత్రవాచీ వా - అపితు కృత్స్నస్య జగతః కార్యత్వవాచీ. ఏవమేవ ఖల్వవిదితోఽర్థ ఉపదిష్టో భవతి. పురుషస్య కర్మసమ్బన్ధోపలక్షిత స్వాభావిక స్వరూప స్యాజ్ఞాతస్య వేదితవ్యత్వోపదేశే చ లక్షణా, - కర్మసమ్బన్ధమాత్రస్యైవ వేదితవ్య స్వరూపలక్షణత్వాద్యస్య కర్మ స వేదితవ్య ఇత్యేతావతైవ తత్సిద్ధేః * యస్య వైతత్కర్మేత్యేతచ్ఛబ్దవైయర్థ్యం, చ. యఏతేషాం కర్తా యస్య వైతత్కర్మేతి పృథఙ్నిర్దేశస్య చాయమభిప్రాయః - యే త్వయా బ్రహ్మత్వేన నిర్దిష్టాః పురుషాః తేషాం యః కర్తా - తే యత్కార్యభూతాః - కింవిశేషాభిధీయతే - కృత్స్నం జగదస్య కార్యం - ఉత్కృష్టాపకృష్టాశ్చేతనా అచేతనాశ్చ సర్వే పదార్థా యత్కార్యత్వే తుల్యాః - స పరమకారణభూతః స పురుషోత్తమో వేదితవ్య ఇతి. జగదుత్పత్తేర్జీవకర్మ నిబన్ధనత్వేఽపి న జీవస్స్వభోగ్యభోగోపకరణాదేస్స్వయముత్పాదకః - అపితు స్వకర్మానుగుణ్యేనేశ్వరేణ సృష్టం సర్వం భుఙ్క్తే * అతో న తస్య పురుషస్య సృష్టికర్తృత్వముపపద్యతే. అతస్సర్వవేదాన్తేషు పరమకారణతయా ప్రసిద్ధం పరం బ్రహ్మైవాత్ర వేదితవ్యతయోపదిశ్యతే. ....

నిర్మాణరూపవ్యాపారం * ఏతత్కర్మేతి నిర్దిష్ట * యస్యేతి తత్సమ్బన్ధేనివసీతే పురుష ఉక్తస్స్యాత్ - నిర్మాణవ్యాపారాశ్రయత్వస్య కర్తృశబ్దేనైవాభిహితత్వాత్. అతస్సర్వో దకారాభావాత్ అసఙ్గతిరిత్యస్య త్రిరితిభావః. తర్హి సర్వకృతంజగత్కర్మముపస్థాప్యేతేత్యత్రాహ (ప్రత్యక్షాదీతి) ఏతచ్ఛబ్దస్య సన్నిహితపరామర్శి - సన్నిహితశ్చ బుద్ధిస్థితిః - సాచ ప్రకరణతో వా ప్రసక్తతా స్థానసంబన్ధిత్వేన వా ప్రసిద్ధితో వా భవతి. తత్ర ప్రకరణాదినా సర్వో చానుపపత్తేః పరిశేషాత్ప్రసిద్ధార్థపరామర్శిత్వేన తత్ర ఏతచ్ఛబ్దో దకారాభావాత్ నిఖిలచిదచిన్మిశ్ర జగద్విషయ ఇత్యర్థః. (చిదచిన్మిశ్రేతి) జగదేకదేశభూతస్యాదిత్యాదేః ప్రకృతత్వాత్ ఏకదేశవదజగత్తద్ద్వారాబుద్ధిస్థం - అతశ్చ జగత్పరామర్శోఽయముక్త ఇతిభావః. రూఢేర్యోగాత్ ప్రాబల్యం, మొలచ్ఛబ్దస్వారస్యం, చతుష్టయం - తత్కర్మస్యానురూపోఽర్థనిశ్చయ ఇత్యపేక్షాయామాహ (నచపుణ్యేతి) తుల్యత్వనివారణీయ స్వసిద్ధయే హేత్వన్తరమాహ (బ్రహ్మ తఇతి) తత్కథమిత్యత్రాహ (పుణ్యాపుణ్యేతి) క్రియామాత్రవాచీ వేతి పక్షస్తు తదా క్తం. యథా వేదితవ్యతయా ప్రకృతస్య ప్రాణనామకిరాను సన్నిధాన ప్రవణాదినా ప్రాణసాలక్షణ్యస్య స్పష్టత్వాత్, ప్రకరణస్య బాలాక్యవిదితపురుషవిశేషజ్ఞాపన ప్రవృత్తత్వాత్, చ ముఖ్యప్రాణస్య లోకవిదితత్వాత్, తదర్థకర్మ శబ్దో న ముఖ్యప్రాణవ్యాపారభూతక్రియామాత్రవాచీ - ఏవమేవ పుణ్యాపుణ్యమాత్రవాచీ న భవతీత్యర్థః. (ఆదిత్యమణ్డలాద్యధికరణానాం పురుషాణామితి) అస్య వాక్యస్య * యఏతేషాం కర్తా ఇత్యనూద్య వేదితవ్యనిరూపకత్వాత్ * వనో స్వాద్యోఽజాయత * నాన్యాత్ ఆసీత్ న్యాభిః * సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథా పూర్వమకల్పయత్ దివం చ పృథివీం చేత్యాది ప్రాపకవాక్యేషు ఆదిత్యాదిపురుషాణాం సృష్ట్యాదిజగతశ్చ సృష్టికర్తృత్వప్రతిపాదనాదిపరిశిష్టో వాదానురోధేనాదిత్యాదిభిస్సహ జగన్నిర్మాణక్రియణం ముఖ్యమితి భావః. క్రియార్థత్వయా వాక్యస్య ప్రవృత్తిరితి తత్త్వజ్ఞాపనాయ జగతః కార్యత్వవాచీత్యుక్తం. కార్యభూతజగద్వాచీత్యర్థః. జగద్వాచిత్వేనవ్యవదితార్థోపదేశపరత్వోపపత్తిమాహ (ఏవమేవేతి) అనేక హేత్వపేక్షయా ఏకో హేతురుక్తః. అతస్సర్వోచరహితైతచ్ఛబ్దస్వారస్యం, అవిదితపురుషవిశేషోపదేశోపక్రమః, పూర్వోపవాదానురోధః, చ కర్మశబ్దస్య జగద్వాచిత్వం యుక్తమిత్యర్థః. అవిదితత్వం కర్మసమ్బన్ధరహితస్వరూపస్య పురుషస్య భవతీత్యత్రాహ (పురుషస్యేతి) కర్మసమ్బన్ధస్యావిదితస్య కర్మరహితోపస్థాపకత్వమనుపపన్నం సనాపస్థాద్వ్యయసాధారణాత్మకశబ్దోపి ప్రయుక్తః - యస్య కర్మ స వేదితవ్య ఇత్యేవ నిర్దేశః. అతో లక్షణేత్యర్థః. ఏతచ్ఛబ్దస్వరసార్థపరత్వే నిష్ఫలమాహ (యస్య కర్మేతి) త్వన్మతే పి వైయర్థ్యం తుల్యమిత్యత్రాహ (యఏతేషామితి) య ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తేతి నిర్దేశో బాలాకినోక్తానాం కార్యత్వేనాబ్రహ్మత్వజ్ఞాపనార్థం. తేషాం కర్తేతి ప్రతిపాదనమాత్రేణ తదుక్తాదిత్యాదిభ్యోఽపి అధిక హిరణ్యగర్భాదిదేవతావిశేషసమన్వితకృత్స్నజగత్కారణత్వం న సిధ్యతీతి * యస్య వైతత్కర్మేత్యుక్తం. జగత్కర్తృత్వస్య సన్నిహితవిషయతయాఽవచ్ఛిన్నత్వవ్యావృత్త్యర్థమేతేషాం కర్తేత్యుక్తమిత్యర్థః. సిద్ధాన్తమాహ అన్తరమాహ (జగదుత్పత్తేరితి) (స్వకర్మానుగుణ్యేనేశ్వరసృష్టం సర్వం భుఙ్క్త ఇతి) న హి ఘటాదికర్తృత్వం విని యోగాద్భృష్టవతః పురుషస్య - అపితు కులాలస్యేతి భావః. ముక్తపరత్వే కర్మవాచిపదలక్షణా, ఏతచ్ఛబ్దవైయర్థ్యం, కర్తృశబ్దాస్వారస్యం చోక్తం - చరమం హేతుద్వయం బ్రహ్మపరత్వేఽపి తుల్యం. (అతస్సర్వవేదాన్తేషు పరమకారణతయా ప్రసిద్ధమితి) ఏతేషాం యః కర్తా యస్య వైతత్కర్మేతి యచ్ఛబ్దేనానువాదరూపత్వప్రతిపత్తేః * యతో వా ఇమానీత్యాదిషు సర్వవేదాన్తప్రసిద్ధం పరమపురుష ఏవాత్ర కారణమనూద్యత ఇతిభావః. ....

౧౭॥ సూ. జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతి చేత్తద్వ్యాఖ్యాతమ్॥ అథయదుక్తం - జీవలిఙ్గాన్ముఖ్యప్రాణసఙ్కీర్తనాచ్చలిఙ్గాదస్మిన్నధికరణే ప్రతిపాద్యతే- నపరమాత్మేతి- (తద్వ్యాఖ్యాతం) తస్యనిర్వాహః ప్రతర్దనవిద్యాయామభిహితః. ఏతదుక్తంభవతి-యత్రోపక్రమోపసంహారపర్యాలోచనయా బ్రహ్మపరంవాక్యమితినిశ్చితం- తత్రాన్యలిఙ్గానితదనురోధేనవర్ణనీయానీతితత్ర ప్రతిపాదితం. అత్రాప్యుపక్రమే *బ్రహ్మతే బ్రవాణీతి బ్రహ్మోపక్షిప్తం- మధ్యేచ *యస్యవై తత్కర్మేతినిర్దిష్టంనపురుషమాత్రం - అపితునిఖిలజగదేకకారణం బ్రహ్మైవేత్యుక్తం - ఉపసంహారేచ *సర్వాన్పాప్మనోపహత్యసర్వేషాంచభూతానాంశ్రైష్ఠ్యంస్వారాజ్యమాధిపత్యం పర్యేతియఏవంవేదేతిబ్రహ్మోపాసనైకాన్తంసర్వపాపాపహతిపూర్వకంస్వారాజ్యంచఫలం శ్రుతం - అతోఽస్యవాక్యస్య బ్రహ్మపరత్వనిశ్చయేనజీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్యపితత్పరతయావర్ణనీయానీతి. ప్రాతర్దనేహ్యుపాసాత్రైవిధ్యేనజీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గానాంబ్రహ్మపరత్వముక్తం- అత్రాపి *అథాస్మిన్ప్రాణఏవైకధాభవతీతి సామానాధికరణ్యసమ్భవే వైయధికరణ్యసమాశ్రయణాయోగాత్, బ్రహ్మణ్యేవప్రాణశబ్దప్రయోగనిశ్చయేన, చప్రాణశరీరకబ్రహ్మోపాసనార్థం ప్రాణసఙ్కీర్తనమిత్యుచ్యతే.

జీవలిఙ్గానాంపునఃకథంబ్రహ్మపరత్వమిత్యత్రాహ

౧౮॥ సూ. అన్యార్థంతుజైమినిఃప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యామపిచైవమేకే॥ తుశబ్దో

ఏవం ప్రథమవాక్యగతహేతుపరిహారః. అథోపరితనవాక్యగతహేతుమనూద్యపరిహరతి.

౧౭॥ సూ. జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతిచేత్తద్వ్యాఖ్యాతమ్॥ (జీవలిఙ్గాన్ముఖ్యప్రాణసఙ్కీర్తనాచ్చేతి) సమాసాన్తర్గతా జీవముఖ్యప్రాణయోరితిషష్ఠీసమ్బన్ధసామాన్యవిషయా- తతశ్చజీవస్యలిఙ్గత్వేనసమ్బన్ధః - ముఖ్యప్రాణస్యచవాచ్యతయాసంబన్ధఇత్యర్థవశాత్ నిష్కర్షఇతిభావః. యద్వా- లిఙ్గం- జ్ఞాపకం. ఉభయోరపిజ్ఞాపకతయాజ్ఞాపకేనసమ్బన్ధఇతిభావః. జీవస్యలిఙ్గంజ్ఞాపకం- ముఖ్యప్రాణస్యసఙ్కీర్తనంజ్ఞాపకం-ముఖ్యప్రాణసఙ్కీర్తనాచ్చలిఙ్గాదితిభాష్యోక్తం. కస్యచిత్స్వస్వప్రాధాన్యానుపపత్తేః పరిశేషాత్కీర్తనమేవ ప్రాణలిఙ్గమిత్యభిప్రాయః. ఉపకరణభూతముఖ్యప్రాణజ్ఞాపకంతత్కీర్తనమపితదుపకరణేనోజీవస్యప్రతిపాద్యత్వేహేతురిత్యభిప్రాయేణసూత్రేముఖ్యప్రాణలిఙ్గముక్తం- సతుప్రాధాన్యేనముఖ్యప్రాణస్యప్రతిపాద్యత్వసాధకతయోక్తం- తత్ప్రతిపాదకశబ్దానుష్ఠానస్యదర్శితత్వాత్. నిర్వాహః - పరిహారః. ప్రతర్దనవిద్యాయాంకథంపరిహృతం. తత్రాతిదేశ్యాంశఃకః. సవాక్యశేషంఘటతఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) తదనురోధేనవర్ణనీయానీత్యన్తేనాతిదేశ్యాంశఉక్తః. నతూపాసనాత్రైవిధ్యమప్యతిదేశ్యమితిభావః. తస్యాత్రసంఘటితత్వం దర్శయతి (అత్రాప్యుపక్రమఇతి) (బ్రహ్మోపక్షిప్తమితి) బ్రహ్మశబ్దస్యపరస్మిన్నేవముఖ్యత్వాత్తత్పరత్వంస్వతఃప్రాప్తం, ముఖ్యస్యబాధకాభావాత్ ప్రబలం,చేతిభావః. (బ్రహ్మైవేత్యుక్తమితి) మధ్యగతవాక్యస్యపరమాత్మపరత్వస్యోపపాదితత్వాత్ మధ్యేపిపరమాత్మపరత్వంప్రతిపన్నమిత్యర్థః. (ఉపసంహారేచేతి) (సర్వపాపహతిపూర్వకంస్వారాజ్యమితి) అనేనశ్రైష్ఠ్యాధిపత్యశబ్దయోస్స్వారాజ్యవిశేషణత్వమేవ - నతుపృథక్ఫలవాచిత్వం- విశేష్యాభావాదిత్యభిప్రేతం. *సర్వాన్పాప్మనోపహత్యేత్యనేనాపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకముక్తం-జరాదీనామపిపాప్మన్యన్తర్గతత్వాత్. ఉక్తంచవాక్యకారైః *స్వ్యఃపాప్మనఃకాలజరామృత్యుశోకాదయస్సన్త్యాజితత్వాదితి. స్వారాజ్యం-స్వాధీనత్వం. అతస్సత్యకామత్వంసత్యసఙ్కల్పత్వంచోక్తంభవతి. తత్స్వారాజ్యంసంసారిభ్యోఽస్యశ్రైష్ఠ్యరూపమాధిపత్యం అధిపతిః-పరమాత్మా. *సర్వస్యాధిపతిరితిశ్రుతేః. తస్యేవ్యాధిపత్యం. గుణాష్టకంహిబ్రహ్మసంనిస్థితయాబ్రాహ్మముచ్యతే. బ్రాహ్మేణజైమినిరితి. అతోబ్రహ్మసమ్పత్తియాతత్వాదక్యరూపంసంసారిభ్యశ్శ్రైష్ఠ్యరూపంస్వారాజ్యమేతీతిశ్రుతేరర్థఇత్యభిప్రాయః.——అనేనగ్రన్థేనఫలవిశేషకీర్తనస్యపరమాత్మపరత్వేహేతుతోపన్యాసోబ్రహ్మజ్ఞానవాదినామనుపపన్నఇత్యర్థాద్దర్శితోభవతి-అవిద్యానివృత్త్యతిరేకేణస్వారాజ్యశబ్దవాచ్యాభావాత్. దుఃఖాభావాభిప్రాయత్వేలక్షణా. సగుణప్రాప్తివిషయంవాక్యమితిచేత్. సత్యం-నిర్గుణప్రాప్తైరప్రామాణికత్వాద్ విశేషణవైయర్థ్యమేవ. సహితతఃపరంప్రాప్యాన్తరముక్తం-ఉపనిషదస్సమాప్తత్వాత్.—— స్వారాజ్యంఫలంశ్రూయతే-తతఃకిమిత్యత్రాహ(అతోస్యేతి) అత్రనిర్వాహప్రకారందర్శయితుంతత్రోక్తంవిశేషమాహ (ప్రాతర్దనేహీతి) త్రైవిధ్యేనేతిహేతౌతృతీయా. ప్రయోజనతయాచహేతుత్వం. ఉపాసాత్రైవిధ్యసిద్ధ్యర్థమిత్యర్థః. తస్మిన్నిర్వాహేఽత్రసమ్భవదంశమాహ (అత్రాపీతి) ప్రాతర్దనోపాసనన్యాయేనప్రాణలిఙ్గస్యబ్రహ్మపరత్వముక్తమిత్యర్థః......

జీవలిఙ్గస్యతు ప్రకారాన్తరేణనిర్వాహప్రతిపాదకమనన్తరసూత్రమవతారయితుం జీవలిఙ్గనిర్వాహాకాఙ్క్షాం దర్శయతి (జీవలిఙ్గానామితి)

౧౮॥ సూ. అన్యార్థంతుజైమినిఃప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యామపిచైవమేకే॥ జీవప్రాణలిఙ్గయోరపినిర్వాహముక్త్వాపునరన్యేనతయోర్నిర్వాహమాహేతిశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ (తుశబ్దఇతి) తుశబ్దోనపూర్వోక్తనిర్వాహవ్యావృత్త్యర్థః - అపితుపూర్వపక్షవ్యావృత్త్యర్థఇత్య

జీవసఙ్కీర్తనేన వాక్యస్య తత్పరత్వసమ్భావనావ్యావృత్త్యర్థః. (అన్యార్థం) జీవసఙ్కీర్తనం జీవాతిరిక్తబ్రహ్మస్వరూపప్రతిబోధనార్థమితి జైమినిరాచార్యో మన్యతే. కుతః. (ప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యాం) ప్రశ్నస్తావత్ *తౌ హ సుప్తం పురుషమాజగ్మతురిత్యాదినా సుప్తస్య ప్రబుద్ధప్రాణస్యైవ ప్రాణనామభిరామన్త్రణాశ్రవణ యష్టిఘాతోత్థాపనాభ్యాం ప్రాణాదివ్యతిరిక్తం జీవం ప్రతిబోధ్య పునర్జీవవ్యతిరిక్తబ్రహ్మప్రతిబోధనపరో దృశ్యతే *క్వైష ఏతద్బాలాకే పురుషోఽశయిష్ట క్వ వా ఏతదభూత్కుత ఏతదాగాదితి. వ్యాఖ్యానమపి *యదా సుప్తః స్వప్నం న కఞ్చన పశ్యత్యథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతి ఏతస్మాదాత్మనః ప్రాణా యథాయతనం విప్రతిష్ఠన్తే ప్రాణేభ్యో దేవా దేవేభ్యో లోకా ఇతి జీవాదర్థాన్తరభూతపరమాత్మపరమేవ. సుషుప్తస్య హి జీవస్య యత్రోషితస్య జాగరితస్వప్నదశాసమృద్ధవిచిత్రసుఖదుఃఖానుభవకాలుష్యవిరహేణ సంప్రసన్నస్య స్వాస్థ్యలోపత్తిః పునరప్యస్య యస్మాదుద్భోగాయ నిష్క్రమణం సోఽయం పరమాత్మా. తథా హి - *సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నో భవతి *ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్తో న బాహ్యం కిఞ్చన వేద నాన్తరమితి సుషుప్త్యాధారతయా ప్రసిద్ధో జీవాదర్థాన్తరభూతః ప్రాజ్ఞః పరమాత్మా. అతః ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం జీవసఙ్కీర్తనం జీవాదర్థాన్తరభూతపరమాత్మప్రతిపాదనార్థమితి నిశ్చీయతే. యదుక్తం ప్రశ్నవ్యాఖ్యానే జీవపరే - సుషుప్తిస్థానం చ నాడ్య ఏవ - కరణగ్రామశ్చ ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టే జీవ ఏవైకధా భవతీతి తదయుక్తం - నాడీనాం స్వప్నస్థానత్వాత్,

---

ర్థః. వ్యాఖ్యేయం పదం సవిశేష్యమాహ (అన్యార్థమితి) అన్యఃశబ్దః తదర్థత్వం కథమిత్యత్రాహ (జీవాతిరిక్తేతి) ప్రబుద్ధప్రాణస్యైవ - అనుపరతవ్యాపారప్రాణవత ఇత్యర్థః. (ప్రాణనామభిరితి) ప్రాణనామశబ్దేన బృహత్పాణ్డరవాసస్సోమరాజన్ శబ్దా వివక్షితాః - *తౌ హ సుప్తం పురుషమీయతుస్తం హాజాతశత్రురామన్త్రయాఞ్చక్రే బృహన్పాణ్డరవాసస్సోమరాజన్నితి హి శ్రుతిః. *ప్రాణో వావ జ్యేష్ఠశ్చ శ్రేష్ఠశ్చేతి జ్యేష్ఠత్వశ్రేష్ఠత్వగుణబృహత్త్వాత్ బృహన్నిత్యామన్త్రణం. పాణ్డరవాసస్త్వఞ్చ ప్రాణధర్మః - *కిమ్మే వాస ఇతి ప్రాణేన పృష్టే *ఆపో వాస ఇత్యపాం ప్రాణవాసస్త్వోక్తేః, *యచ్ఛుక్లం తదపామిత్యపాం శుక్లవర్ణశ్రవణాచ్చ. సమస్తాన్నబ్రాహ్మణే *అగ్నిస్తస్య ప్రాణస్యాన్నం పృథివీ శరీరం జ్యోతీరూపమయమగ్నిరితి చన్ద్రజ్యోతీరూపత్వదర్శనాత్ చన్ద్రాత్మత్వేన సోమేత్యామన్త్రణం లక్షణయా. *ప్రాణో వై సమ్రాట్ పరమం బ్రహ్మేతి సమ్రాట్త్వశ్రవణాత్ రాజన్నిత్యామన్త్రణం. అతః ప్రాణనామభిరిత్యుక్తం నను కథమామన్త్రణస్య ప్రాణవిషయత్వనిశ్చయః - తన్నిశ్చయే సతి హ్యేవం నిర్వాహః. ఇతి. యోగ్యతాసహకృతాత్ పారిశేష్యాత్ ప్రాణవిషయత్వనిశ్చయ ఇతి బ్రూమః. స్వాపదశాయాం కాష్ఠకల్పత్వాత్ దేహస్యానామన్త్రణీయత్వం స్ఫుటం, - ఇన్ద్రియాణాం పాణ్డరవాసస్త్వాదికమనుపపన్నం, - అతస్స్వాపేఽప్యనుపరతవ్యాపారస్య ప్రాణస్యాచేతనత్వే నానాత్వఖ్యాపనముపేక్షితం, - పాణ్డరవాసస్త్వాదీనాం విశేషణత్వం శ్రుతిసమాధిరోగ్యం, చ - అతో యథోక్త ఏవార్థ ఇతి. నన్వత్రైవ బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదే *స హోవాచ బాలాకిర్య ఏవాసౌ చన్ద్రే పురుష ఇతి సృక్తా స్వచన్ద్రపర్యాయే *బృహత్పాణ్డరవాసాస్సోమో రాజేతి చన్ద్రవిషయతయా శ్రుతానామేషాం ప్రాణవిషయత్వం కథం. ఉచ్యతే - సుషుప్తపురుషం ప్రత్యామన్త్రణస్య ఘటమానత్వాత్, వాక్యస్య దేహాతిరిక్తాత్మబోధనపరత్వావగమాత్, అర్థాన్తరేషు పదానామనన్వయాత్, ప్రాణస్య స్వాయత్తత్వాచ్చ తద్విషయత్వమితి. కేచిత్తు - ఏతాని చన్ద్రనామాన్యేవ - పాణ్డరత్వం శుభ్రచ్ఛాదకత్వాత్ పాణ్డరవాసస్త్వం. *మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీతేతి మనసశ్చన్ద్రాత్మత్వాత్ లక్షణయా ఇన్ద్రియవర్గప్రధానస్య మనస ఆమన్త్రణం - తచ్చేన్ద్రియాతిరిక్తాత్మప్రతిబోధనార్థమిత్యాహుః. తత్రాపి న దోషః. తదానీం ప్రాణనామభిరిత్యత్ర ప్రాణశబ్దః ఇన్ద్రియవిషయోఽవగన్తవ్యః. న హి ముఖ్యప్రాణనామభిరిత్యుక్తం - అతః ప్రాణనామభిరితి నిర్దేశస్య ఇన్ద్రియాభిప్రాయత్వం ఘటతే. జీవవ్యతిరిక్తబ్రహ్మప్రతిబోధనపరః ప్రశ్నో దృశ్యత ఇత్యన్వయః. *క్వైష ఇతి స్వప్నస్థానప్రశ్నః. క్వ వా ఏతదితి సుషుప్తిస్థానప్రశ్నః. ప్రాణాదివ్యతిరిక్తస్య జీవస్య యష్టిఘాతోత్థాపనాదినాఽవగతత్వాత్ ప్రశ్నస్య జీవాతిరిక్తవిషయత్వమిత్యర్థః. అత ఏవ ప్రతివచనస్యాపి జీవాతిరిక్తవిషయత్వసిద్ధిః. వ్యాఖ్యానం - ప్రతివచనం. స స్వప్నః ప్రాణశబ్దః ప్రాణశరీరకపరమాత్మవాచీ - ప్రాణాః - జీవాః - దేవాః - ఇన్ద్రియాణి. లోకాః - లోకనాని. జ్ఞానాని. జీవాదర్థాన్తరపరమాత్మపరత్వం దర్శయతి (సుషుప్తస్యేతి) సుషుప్తిస్థానత్వనిష్క్రమణాపాదానత్వాభ్యాం పరమాత్మత్వం కథమిత్యపేక్షాయాం శ్రుత్యన్తరేణ తదుపపాదయతి (తథా హీతి) సద్విద్యావాక్యస్య పరమాత్మపరత్వే శద్వ్యాయసుషుప్తివిషయం శ్రుత్యన్తరముపాదత్తే (ప్రాజ్ఞేనేతి) జీవకీర్తనస్య తదతిరిక్తబోధనార్థత్వం నిగమయతి (అత ఇతి) అనేన నిర్వాహేణైవ మధ్యే ప్రదర్శనేనాతిదేశసూత్రస్యాధికశఙ్కాపరిహారౌ చ దర్శితౌ భవతః. ప్రతర్దనవిద్యాయాముపక్రమే జీవలిఙ్గావగమః - మహావాక్యస్వారస్యం తు పరమాత్మపరత్వే. ఇహ తూపక్రమోపసంహారమధ్యేషు జీవలిఙ్గావగమాత్, అత ఏవ పరమాత్మనశ్చ తద్విశిష్టతాపరత్వాభావేన ఉపాసాత్రైవిధ్యాప్రతిపత్తేః, ప్రాతర్దనన్యాయానవకాశ ఇత్యధికాశఙ్కా. త్రివిధోపాసనాభావేఽపి జీవాతిరిక్తబ్రహ్మబోధనరూపప్రయోజనాన్తరసమ్భవాత్ అన్యపకాశ ఇత్యనన్తరసూత్రే వివక్షితోఽధికః పరిహార ఇతి హ్యవగమ్యతే. అథ ప్రతివచనవాక్యస్య పూర్వపక్షితమర్థం యదుక్తమిత్యాదినాఽనూద్య దూషయతి (తదయుక్తమితి) (నాడీనాం స్వప్న స్థానత్వాదితి) *తాసు తదా భవతీత్యత్ర తదాశబ్దస్స్వప్నావస్థాపరః - *యదా సుప్తస్స్వప్నం న కఞ్చన పశ్యతి అథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతీత్యనన్తరవాక్యే అథశబ్దేన తదాశబ్దనిర్దిష్టావస్థాయాస్సుషుప్త్యవస్థాన్తరత్వావగమాత్, ఉత్తరవాక్యే స్వప్నప్రతిషేధేన పూర్వవాక్యస్య స్వప్నప్రసక్తత

ఉక్తరీత్యా బ్రహ్మణ ఏవ సుషుప్తిస్థానత్వాత్, ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టే బ్రహ్మణ్యేవ జీవస్య తదుపకరణభూతవాగాదికరణగ్రామస్య చైకతాపత్తివిభాగవచనాచ్చ. (అపి చైవమేకే) వాజసనేయినోఽస్మిన్నేవ బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదే సుషుప్తాద్విజ్ఞానమయాద్భేదేన తదాశ్రయభూతం పరమాత్మానమామనన్తి *య ఏష విజ్ఞానమయః పురుషః క్వైష తదాభూత్కుత ఏతదాగాత్ యత్రైష ఏతత్సుప్తోఽభూద్య ఏష విజ్ఞానమయః పురుషస్తదైషాం ప్రాణానాం విజ్ఞానేన విజ్ఞానమాదాయ య ఏషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశస్తస్మిఞ్ఛేత ఇతి. ఆకాశశబ్దశ్చ పరమాత్మని ప్రసిద్ధః *దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశ ఇతి. అతోఽత్ర జీవసఙ్కీర్తనం తస్మాదర్థాన్తరభూతస్య ప్రాజ్ఞస్య పరస్య బ్రహ్మణః ప్రతిబోధనార్థమిత్యవగమ్యతే.

యోఽతిద్వయత్వాభిధానాచ్చేతి భావః. నను యదా స్వప్నం న పశ్యతి తదా త్వాసు నాడీషు భవతి - తదనన్తరమేవాస్మిన్ ప్రాణ ఏవైకధా భవతి కరణగ్రామ ఇత్యేకవాక్యత్వం స్యాత్. నైవం - ఆకాఙ్క్షాస్వారస్యప్రసఙ్గాత్, ప్రశ్నప్రతివచనవైఘట్యప్రసఙ్గాచ్చ. యదా స్వప్నం న పశ్యతి - తదాత్వాసు భవతి- అథాస్మిన్నేకధా భవతి కరణగ్రామ ఇత్యుక్తే స్వప్నాభావావచ్ఛిన్నకాలాదనన్తరం కరణగ్రామోపరమ ఇతి ప్రతీయతే- తథా సతి ప్రబోధదశాయాం కరణగ్రామాప్యయ ఉక్తః స్యాత్. తదనుపపన్నం. సుషుప్తిప్రథమక్షణాదనన్తరం కరణగ్రామాప్యయ ఇతి చేత్ - తదానీం తదాశబ్దస్య క్లిష్టతా స్యాత్ - యదా న పశ్యతీతి దేశ్యక్తైర్హి స్వప్నాభావావచ్ఛిన్నకృత్స్నకాలపరత్వం తదాశబ్దస్య ప్రతీయతే. న హి తత్ర స్వాపారమ్భవాచిశబ్దః శ్రూయతే. అతః *తదా భవతి * యదా సుప్త ఇతి ప్రతివచనవాక్యద్వయం స్వప్నసుషుప్త్యవస్థాద్వయపరం. కిఞ్చ- *క్వైష ఏతదభూత్ ఇతి ప్రశ్నస్య కరణగ్రామోపరమవిషయత్వమయుక్తం- ఏతచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతపరామర్శిత్వాత్, కరణగ్రామస్య చాప్రకృతత్వాత్,. *పురుషాశయిష్టేతి పురుషస్య ప్రకృతత్వాత్ ఏతచ్ఛబ్దః పురుషవిషయః. లిఙ్గవ్యత్యయస్తు న పురుషపరత్వవిరోధీ - ప్రతిపాదకస్య ప్రధానస్య ప్రకృతపరామర్శిత్వాత్, విధేయైః ప్రధానత్వాచ్చ. తస్మాత్ *క్వైష ఏతత్ *క్వా ఏతదితి ప్రశ్నయోః పురుషవిషయత్వే సతి ప్రతివచనవాక్యే స్వప్నతదభావయోః ప్రతిపాద్యమానత్వాత్ ప్రశ్నయోః స్వప్నసుషుప్తివిషయత్వం యుక్తం. అన్యథా సుషుప్తిమాత్రప్రశ్నస్య స్వప్నసుషుప్తివిషయప్రతివచనస్య చ వైఘట్యం స్యాత్ - అపృష్టస్య ప్రతివచనాయోగాత్. ప్రతివచనస్యావస్థాద్వయవిషయత్వముపపాదితం. అస్పష్టః కరణగ్రామాప్యయః కథముచ్యత ఇతి చేన్న - తస్య పృథక్ప్రశ్నానపేక్షత్వాత్. సుషుప్తేః సకలబాహ్యకరణోపరతిరూపతయా సుషుప్త్యన్తర్భూతత్వాత్తస్య. అత ఏవ కరణగ్రామస్య సుషుప్తావప్యయో నామ వ్యాపారోపరతిరేవ - న తు స్వరూపనాశః. కరణగ్రామాప్యయో హి జీవస్యైకధాభావోపపాదనరూపత్వాత్ కృతః - తత్తత్కరణద్వారకనానావిధజ్ఞానప్రసరాభావో హి తస్యైకధాభావః. అతో నాడీనాం స్వప్నస్థానత్వం. సుషుప్త్యాధారస్య ప్రాణశబ్దోక్తస్య పరమాత్మత్వే హేతుమాహ (ఉక్తరీత్యేతి) ఉదాహృతశ్రుత్యన్తరైకార్థ్యలక్షణయోర్న్యాయయోర్. నను ప్రాణశబ్దః ప్రథమాన్తో జీవవిషయో ముఖ్యప్రాణవిషయో వా కిం న స్యాత్. ఉచ్యతే- జీవవిషయత్వే లక్షణా స్యాత్ - ప్రాణశబ్దస్య తత్సహచారితత్వాత్. పరమాత్మపరత్వే తు న లక్షణా - శరీరవాచిశబ్దస్య శరీరిపర్యన్తతాయా ముఖ్యత్వాత్. న స్వైకధాభావస్య కర్త్రధ్యాహార్య ఇతి చేన్న- స్వప్నం యదా న పశ్యతి- తదైకధా భవతీతి యత్తదోర్నిత్యసమ్బన్ధేన ప్రత్యాసత్త్యతిశయాదేకవాక్యతుల్యత్వాత్ సుషుప్తస్యైవైకధాభవనకర్తృత్వసిద్ధేః *అస్మిన్నితి పదస్య విశేష్యం చాకాఙ్క్షితం - అతస్సప్తమ్యన్తత్వం యుక్తం. అన్యథా *అస్మిన్నితి పదమాసన్నజీవపరం స్యాత్ - తదా జీవస్య స్వస్య స్వయమేవాధార ఇత్యుక్తం స్యాత్. తదయుక్తం- శ్రుత్యన్తరవిరోధాత్. తర్హి ముఖ్యప్రాణస్యాధారోఽస్త్వితి చేన్న - తస్య సుషుప్తావేకధాభావస్య ప్రత్యక్షనిరుక్తత్వాత్, * స యదా ప్రతిబుధ్యత ఇత్యనన్తరోక్తప్రబోధస్యైకధాభవనసమానకర్తృకత్వస్వారస్యాత్. సుషుప్తస్యైవ ప్రబోధసమ్భవాత్ ముఖ్యప్రాణస్య స్వాపాభావాచ్చ. తచ్ఛబ్దో హి స్వతః ప్రథమానిర్దిష్టపరామర్శీ-న తు తదనాదరేణాధికరణపరామర్శీ. ముఖ్యప్రాణః ప్రథమాన్తప్రాణశబ్దోక్తశ్చేత్- *ప్రాణ ఏవేత్యవధారణానుపపత్తిశ్చ- వాగాద్యప్యయస్యాపి ప్రతిపాద్యమానేకధావధారణం ఘటతే. అత ఏవ ప్రసమాప్తత్వే ప్రాణశబ్దస్య కరణగ్రామవిషయత్వమప్యయుక్తం - తస్య ప్రబోధకర్తృత్వాయోగాత్. అత ఏవ పూర్వపక్షిణోక్తం *అస్మిన్నితి పదస్య జీవపరత్వం తస్యైవ యచ్ఛిక్షేణైవ ప్రాణశబ్దస్యాపి సప్తమ్యన్తత్వే తస్యైవ కరణగ్రామాప్యయాధారత్వమపి నిరస్తం- తస్య యత్ఛిక్షేణైవ స్వతః ప్రాప్తసామానాధికరణ్యస్వారస్యభఙ్గాత్, ఏకధాభవనకర్తృత్వేన కరణగ్రామ ఇత్యధ్యాహారప్రసఙ్గాత్,. *స యదా ప్రతిబుధ్యత ఇత్యుక్తప్రబోధస్యైకధాభవనస్య చ సమానకర్తృకత్వప్రతిపాదకతచ్ఛబ్దస్వారస్యభఙ్గాభావాత్ సామానాధికరణ్యే ప్రాణశబ్దస్య లక్షణాప్రాప్త్యా. అతః ప్రాణశరీరకతయా తచ్ఛబ్దవాచ్యే బ్రహ్మణి సుషుప్తజీవావస్థితిపరం *అథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతీతి వాక్యమిత్యర్థః ప్రాణస్తథానుగమాత్. సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టే బ్రహ్మణ్యేవేతి) సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (అపి చైవమేక ఇతి) క్వైష తదాభూత్- క్వ సుప్త ఇత్యర్థః. ప్రాణానాం విజ్ఞానేన విజ్ఞానమాదాయ- ప్రాణశబ్దవాచ్యేన్ద్రియజన్యం జ్ఞానం మనసా సహాదాయేత్యర్థః. ఉపరతవ్యాపారం మన ఇత్యర్థః. అనేన ఇన్ద్రియాణామపి వ్యాపారోపరతిః ఫలితా - తేషాం మనసాపేక్షత్వాత్. *య ఏషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశ ఇత్యత్రాకాశశబ్దస్య భూతాకాశవ్యావృత్తిస్సమానప్రకరణస్థప్రాణశబ్దప్రసిద్ధా. ప్రాణశబ్దస్య చ ముఖ్యప్రాణవ్యావృత్తిరాకాశశబ్దేన సాహచర్యేణేతి నాన్యోన్యాశ్రయణం. జీవలిఙ్గనిర్వాహముపసంహరతి (అత ఇతి) పరమాత్మకాణాన్వయస్య పరమాత్మశబ్దసామానాధికరణ్యస్యభావాత్ శ్రవణేఽపి తద్విశిష్టోపాసనార్థత్వనిర్ణయః - అతోఽత్ర పరమాత్మధర్మాన్వయశ్రవణాభావాత్ నైయధికరణ్యనిర్దేశాచ్చాన్యథాసిద్ధత్వాన్నోపాసనార్థత్వం జీవలిఙ్గస్య- అపి తు భేదజ్ఞాపనార్థత్వమిత్యర్థః. కృత్స్నవేదాన్తస్య పురుషప్రధానపరత్వాత్,

తస్మాదస్మిన్వాక్యే పురుషాదర్థాన్తరభూతస్య నిఖిలజగత్కారణస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణో వేదితవ్యతయాఽభిధానాన్న తన్త్రసిద్ధస్య పురుషస్య తదధిష్ఠితస్య వా ప్రధానస్య కారణత్వం క్వచిదపి వేదాన్తే ప్రతీయత ఇతి సిద్ధం.
జగద్వాచిత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౯॥ సూ. ౧-౪-౧౯ వాక్యాన్వయాత్ ॥ ౧-౪-౧౯ ॥

అత్రాపి కాపిలతన్త్రసిద్ధపురుషతత్త్వవేదనపరం వాక్యం క్వచిద్దృశ్యత ఇతి తదతిరిక్త ఈశ్వరో నామ న కశ్చిత్సమస్తీత్యాశఙ్క్య నిరాకరోతి. బృహదారణ్యకే మైత్రేయీబ్రాహ్మణే శ్రూయతే *న వా అరే పత్యుః కామాయ పతిః ప్రియో భవత్యాత్మనస్తు కామాయ పతిః ప్రియో భవతీత్యారభ్య *న వా అరే సర్వస్య కామాయ సర్వం ప్రియం భవత్యాత్మనస్తు కామాయ సర్వం ప్రియం భవత్యాత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః మైత్రేయ్యాత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాత ఇదం సర్వం విదితమితి. తత్ర సంశయః కిమస్మిన్వాక్యే ద్రష్టవ్యతయోపదిశ్యమానస్తన్త్రసిద్ధః పురుష ఏవ - అథవా సర్వజ్ఞస్సత్యసఙ్కల్పస్సర్వేశ్వర ఇతి. కిం యుక్తం. పురుష ఇతి. కుతః. ఆదిమధ్యావసానేషు పురుషస్యైవ ప్రతీతేః. ఉపక్రమే తావత్పతిజాయాపుత్రవిత్తపశ్వాదిప్రియత్వయోగాజ్జీవాత్మైవ ప్రతీయతే, మధ్యేఽపి *విజ్ఞానఘన ఏవైతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతి న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీత్యుత్పత్తివినాశయోగాత్స ఏవావగమ్యతే, తథాన్తే చ *విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాదితి స ఏవ జ్ఞాతా ప్రతీయతే,- నేశ్వరః- అతస్తన్త్రసిద్ధపురుషప్రతిపాదనపరమిదం వాక్యమితి నిశ్చీయతే. నను *అమృతత్వస్య తు నాశాస్తి విత్తేనేత్యుపక్రమాదమృతత్వప్రాప్త్యుపాయోపదేశపరమిదం వాక్యమిత్యవగమ్యతే- తత్కథం పురుషప్రతిపాదనపరత్వమస్య వాక్యస్య. ఉచ్యతే - అత ఏవ హి తన్త్రసిద్ధపురుషప్రతిపాదనం. తన్త్రే హి ప్రకృతివియుక్తపురుషస్వరూపయాథాత్మ్యవిజ్ఞానమేవామృతత్వహేతుత్వేనోచ్యతే- అతో జీవాత్మనః ప్రకృతివియుక్తం స్వరూపమిహామృతత్వాయ *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇత్యాదినోపదిశ్య

సిద్ధిముపసంహరతి (తస్మాదితి) ఇహ ప్రధానోపాదానం జీవస్య తేన వినా కారణత్వానుపపత్త్యభిప్రాయకృతం. యద్వా- అనేనాధికరణద్వయేన ఈక్షత్యానన్దమయాధికరణోక్తపద్వయస్య పరిహృతత్వజ్ఞాపనార్థమ్. ....

జగద్వాచిత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౯॥ సూ. ౧-౪-౧౯ వాక్యాన్వయాత్ ॥ ౧-౪-౧౯ ॥ బద్ధానాం సాధారణసకర్మసమ్బన్ధనాదివినాశస్సకర్మరహితముక్తస్వరూపప్రతిపాదనం [illegible] మితి జీవపరత్వం నిరస్తం. అత్ర తు బద్ధముక్తసాధారణాత్మశబ్దనిర్దేశాత్ ముక్తలిఙ్గశ్రవణాచ్చ ముక్తస్వరూపపరత్వం యుక్తమితిశఙ్కాయాస్సఙ్గతిః. యద్వా- కర్మశబ్దస్య క్రియత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా ప్రకరణస్య బ్రహ్మపరత్వముక్తం. ఇహ ఫలభూతాభోక్తృత్వశ్రవణాత్ అస్య తథాత్వం [illegible] నామసమ్భవాత్ తన్త్రసిద్ధపురుషపరత్వమితి శఙ్కాయాస్సఙ్గతిః. ఉత్తరాధికరణేషు నేశ్వరసాఙ్ఖ్యప్రత్యవస్థానం - లిఙ్గాదిభిస్సేశ్వరసాఙ్ఖ్యనిరాకరణపరము[illegible]త్యభిప్రాయేణ అత్రాపీత్యుక్తం. (బృహదిత్యాది) కర్మఫలభోక్తృత్వశ్రవణాన్ముముక్షూపాస్యత్వాది బ్రహ్మలిఙ్గవద్వాక్యం విషయః. పతిజాయాది ప్రియసమ్బన్ధప్రతిపాదకోపక్రమం మైత్రేయీబ్రాహ్మణం చతుర్థషష్ఠాధ్యాయయోః శ్రూయతే - తదుభయమపి మైత్రేయీబ్రాహ్మణశబ్దేనైకవాక్యతయా వివక్షితం- యథా *అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాదిత్యత్ర *య ఏషోఽన్తరాదిత్యే *య ఏషోఽన్తరక్షిణీతి వాక్యద్వయం. సర్వజ్ఞస్సత్యసఙ్కల్ప ఇతి సిద్ధాన్తానుగుణవిశేషణం. జీవకర్మవిశేషాభిజ్ఞస్తత్తత్ఫలదానశక్త ఇతి భావః. కిం జగత్కారణవాదివేదాన్తప్రతిపాద్యం పురుషాధిష్ఠితం ప్రధానం- ఉత బ్రహ్మేతి ప్రథమవిచారః. తదర్థం బృహదారణ్యకే మైత్రేయీబ్రాహ్మణే ద్రష్టవ్యతయోక్త ఆత్మా కిం పఞ్చవింశకః- ఉత పరమాత్మేతి. కిముపక్రమే పతిజాయాపుత్రాదిప్రియసమ్బన్ధ ఆత్మశబ్దస్య పఞ్చవింశపురుషపరతామవగమయతి- నేతి. కిం వాక్యావయవానాం సర్వేషాం పరమాత్మన్యన్వయః సామఞ్జస్యం- ఉత పఞ్చవింశ ఇతి. యదా పరమాత్మన్యన్వయాత్సామఞ్జస్యం- తదా పతిజాయాదిప్రియసమ్బన్ధేనాత్మశబ్దస్య పురుషపరత్వావగమాద్ద్రష్టవ్యతయోక్తః పఞ్చవింశక ఇతి తదధిష్ఠితం ప్రధానం వేదాన్తవేద్యమితి స్యాత్. యదా పఞ్చవింశే వాక్యావయవానాం సమన్వయాత్సామఞ్జస్యం- తదా పతిజాయాదిప్రియసమ్బన్ధాదాత్మశబ్దస్య పఞ్చవింశపరత్వానవగమాన్మైత్రేయీబ్రాహ్మణే ద్రష్టవ్యతయోక్తః పఞ్చవింశాతిరిక్త ఇతి కారణవాక్యానాం పరమాత్మపరత్వం స్యాదితి. (తథాన్తే చేతి) ఆదిమధ్యగతజీవత్వానుగృహీతో విజ్ఞాతృశబ్దస్తత్పర ఇతి భావః. (నన్వితి) పతిజాయాదిప్రియసమ్బన్ధప్రతిపాదకవాక్యాత్ పూర్వమేవామృతత్వప్రాప్త్యుపాయపరత్వమవగమ్యత ఇత్యర్థః. పరిహరతి (తదుచ్యత ఇతి) అత ఏవ- అమృతత్వప్రాప్త్యుపాయోపదేశపరత్వాదేవేత్యర్థః. ఏకోపదేశఫలభూతమేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం జీవప్రతిపాదనపరత్వే కథం ఘటతే- బహవో హి జీవాః, న చ మిథః కార్యకారణ

తే. సర్వేషామాత్మనాం ప్రకృతివియుక్తం స్వరూపమేకరూపమితి ప్రకృతివియుక్తస్యాత్మయాథాత్మ్యవిజ్ఞానేన సర్వ ఏవాత్మానో విదితా భవన్తీత్యాత్మవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానముపపన్నం. దేవాదిస్థావరాన్తేషు సర్వేషు భూతేష్వాత్మస్వరూపస్య జ్ఞానైకప్రకారత్వాత్ *ఇదం సర్వం యదయమాత్మేత్యైకాత్మ్యోపదేశః. దేవాద్యాకారాణామనాత్మాకారత్వాత్ *సర్వం తం పరాదాదిత్యాదినాఽన్యత్వనిషేధశ్చ. *యత్ర హి ద్వైతమివ భవతీతి చ నానాత్వనిషేధే నైకస్వరూపేష్వాత్మసు దేవాదిప్రకృతిపరిణామభేదేన నానాత్వం మిథ్యేత్యుచ్యతే. *తస్య హ వా ఏతస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసితమేతద్యదృగ్వేద ఇత్యాద్యపి ప్రకృతేరధిష్ఠాతృత్వేన పురుషనిమిత్తత్వాజ్జగదుత్పత్తేరుపపద్యతే. ఏవమస్మిన్వాక్యే పురుషపరత్వే నిశ్చితే సతి తదైకార్థ్యాత్సర్వే వేదాన్తాస్తత్ప్రసిద్ధం పురుషమేవాభిదధతీతి తదధిష్ఠితా ప్రకృతిరేవ జగదుపాదానం- నేశ్వర ఇతి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (వాక్యాన్వయాదితి) సర్వేశ్వర ఏవాస్మిన్వాక్యే ప్రతీయతే. కుతః. ఏవమేవ హి వాక్యావయవానామన్యోన్యాన్వయస్సమఞ్జసో భవతి. *అమృతత్వస్య తు నాశాస్తి విత్తేనేతి యాజ్ఞవల్క్యేనాభిహితే *యేనాహం నామృతా స్యాం కిమహం తేన కుర్యాం యదేవ భగవాన్వేద తదేవ మే బ్రూహీత్యమృతత్వానుపాయతయా విత్తాద్యనాదరేణామృతత్వప్రాప్త్యుపాయమేవ ప్రార్థయమానాయై మైత్రేయ్యై తదుపాయతయా ద్రష్టవ్యత్వేనోపదిష్టోఽయమాత్మా పరమాత్మైవ - *తమేవం విదిత్వాతిమృత్యుమేతి *తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి నాన్యః పన్థా ఇత్యాదిభిరమృతత్వస్య పరమపురుషవేదనైకోపాయతయా ప్రతిపాదనాత్. పరమపురుషవిభూతిభూతస్య ప్రాప్తురాత్మనస్స్వరూపయాథాత్మ్యమపవర్గసాధనపరమపురుషవేదనోపయోగితయాఽవగన్తవ్యం- నస్వత ఏవోపాయత్వేన. అతోఽత్ర పరమాత్మైవామృతత్వోపాయతయా *ద్రష్టవ్య ఇత్యాదినోపదిశ్యతే. తథా *తస్య హ వా ఏతస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసితమేతద్యదృగ్వేద ఇత్యాదినా కృత్స్నస్య జగతః కారణత్వముచ్యమానం పరమపురుషాదన్యస్య కర్మపరవశస్య ముక్తస్య నిర్వ్యాపారస్య చ పురుషమాత్రస్య న సమ్భవతి. తథా *ఆత్మనో వా అరే దర్శనేనేత్యాదినా ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానమభిధీయమానం సర్వాత్మభూతే పరమాత్మన్యేవావకల్పతే. యత్త్వేతదేకరూపత్వాదాత్మనామేకాత్మవిజ్ఞానేన సర్వాత్మవిజ్ఞానముచ్యత ఇతి - తదయుక్తం- అచేతనప్రపఞ్చజ్ఞానాభావేన సర్వవిజ్ఞానాభావాత్. ప్రతిజ్ఞోపపాదనాయ చ *ఇదం బ్రహ్మేదం క్షత్రమిత్యుపక్రమ్య *ఇదం సర్వం యదయమాత్మేతి ప్రత్యక్షాదిసిద్ధం చిదచిన్మిశ్రం ప్రపఞ్చమిదమితి నిర్దిశ్యైతదయమాత్మేత్యై

భూతా, శ్చేత్యాశఙ్క్య ప్రకారైక్యాదుపపద్యత ఇత్యాహ (సర్వేషామిత్యాదినా) ఐక్యోపదేశశ్చ తన్నిబన్ధన ఇత్యాహ (దేవాదిస్థావరాన్తేష్వితి) ఐక్యవిధిశేషభూతభేదనిషేధం ప్రతివివక్షుర్భేదదర్శనేనానర్థప్రతిపాదకవాక్యస్యార్థమాహ (దేవాద్యాకారాణామితి) దేవాద్యాకారస్యానాత్మాకారత్వాత్తస్య తదనన్యత్వముక్తం - తస్మాదాత్మనోఽన్యత్వదర్శనం నామ నిష్కృష్టస్వరూపవ్యతిరిక్తదేవాద్యాకారదర్శనమితి తస్యానర్థహేతుత్వముచ్యత ఇత్యర్థః. ప్రబుద్ధస్య భేదనిషేధం ప్రతిపదతి (యత్ర హీతి) అనాత్మాకారాణాం దేవత్వాదీనాం బహుత్వాత్ ఏకాకార ఆత్మని దేవత్వాదీని న సన్తీతి నిషిధ్యత ఇత్యర్థః. ఏవమనర్థహేతుతయా కదాచిన్నివృత్తిహేతుమత్తయా చ ప్రతిపన్నం భేదదర్శనం దేవాదిభేదదర్శనమేవేత్యుక్తం భవతి. కారణత్వం కథమిత్యత్రాహ (తస్య హ వా ఇతి) జీవాధిష్ఠితప్రధానాత్ ఆకాశగుణశబ్దోత్పత్తిరితి ఋగ్వేదాదికారణత్వముపపద్యత ఇత్యర్థః. ఏవం పూర్వపక్షయుక్తివశాత్ ఫలితమయోగవ్యవచ్ఛేదప్రతిక్షేపం దర్శయతి (ఏవమస్మిన్నితి) పాదసఙ్గత్యాదికం పూర్వవత్. ... ...

రాద్ధాన్తే- సమఞ్జసో భవతి- స్వారసికో భవతీత్యర్థః. అస్వరసాన్వయో హి పక్షైరుచ్యతే. శ్రుతేస్స్వారస్యం నామ సజాతీయశ్రుత్యావిరోధః- సతు బాహ్యాన్తరైకార్థ్యమిత్యభిప్రాయేణాహ (తమేవం విదిత్వేతి) శ్రుతావపి ప్రజాపతివాక్యాదిషు జీవస్వరూపస్య ప్రతిపాద్యమానత్వాత్ తదైకార్థ్యాత్ స్వారస్యమిత్యత్రాహ (పరమపురుషేతి) ప్రధానభూతోపాయపరవాక్యైకార్థ్యం స్వారసికమిత్యర్థః. శ్రుత్యన్తరైకార్థ్యాద్బ్రహ్మవేదనస్యైవామృతత్వోపాయత్వమిత్యుపపాదితముపసంహరతి (అతోఽత్రేతి) ఏవముపక్రమవాక్యసామఞ్జస్యం దర్శితం. వాక్యాన్తరాణామప్యన్వయస్వారస్యం దర్శయన్ కారణత్వం స్వపక్షోపపాదకమేవ సత్పరపక్షప్రతిక్షేపకం చేత్యాహ (తథాతస్యేతి) బద్ధస్యాసర్వజ్ఞత్వాద్యయోగాత్, ముక్తస్య జగద్వ్యాపారశూన్యత్వాచ్చ కృత్స్నజగత్కారణత్వం న సమ్భవతీత్యర్థః. పురుషమాత్రస్య- జీవమాత్రస్య. అల్పశక్తిత్వం మాత్రచాఽభిప్రేతం. యద్వా- కర్మపరవశస్య ముక్తస్యేతి పదాభ్యాం స్వపక్షే సర్వావస్థస్య జీవస్య జగత్కారణత్వానుపపత్తిరుక్తా. సాఙ్ఖ్యమతే పితదనుపపత్తిమాహ (నిర్వ్యాపారస్య చ పురుషమాత్రస్యేతి) నిమిత్తోపాదానభావానుగుణసఙ్కల్పశక్తియోగాభావాదితి భావః. కారణత్వఫలభూతమేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానమపి రాద్ధాన్తోపపాదకమిత్యాహ (తథాత్మన ఇతి) ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞాననిర్వాహం పరోక్తం యత్త్వేతదిత్యాదినాఽనూద్య తదయుక్తమిత్యాదినా దూషయతి. ఐకాత్మ్యోపదేశానుపపత్తిమాహ (ప్రతిజ్ఞోపపాదనాయేతి) శ్రుతిస్థేదం శబ్దస్యస్థానే ఏతచ్ఛబ్దో భాష్యేస్వవాక్యత్వజ్ఞాపనాయ ప్రయుక్తః. ఇ

కాత్మ్యోపదేశశ్చ పరమాత్మన ఏవోపపద్యతే- న హీదంశబ్దవాచ్యం చిదచిన్మిశ్రం జగత్పురుషేణ చిత్సంసృష్టేన త
ద్వియుక్తేన స్వరూపేణావస్థితేన చైక్యముపగచ్ఛతి. అత ఏవ *సర్వం తం పరాదాద్యోఽన్యత్రాత్మనస్సర్వం వే
దేతి వ్యతిరిక్తత్వేన సర్వవేదనం నిన్దా చ. తథా ప్రథమే చ మైత్రేయీబ్రాహ్మణే *మహద్భూతమనన్తమపారమితి
శ్రుతా మహత్త్వాదయో గుణాః పరమాత్మన ఏవ సమ్భవన్తి- అతస్స ఏవాత్ర ప్రతిపాద్యతే. యత్తూక్తం పతిజా
యాపుత్రవిత్తపశ్వాదిప్రియాన్వయినో జీవాత్మన ఉపక్రమే త్వన్వేష్టవ్యతయా ప్రతిపాదనాత్తద్విషయమేవే
దం వాక్యమితి - తదయుక్తం - *ఆత్మనస్తు కామాయేత్యాత్మశబ్దేన జీవాత్మసంశబ్దనే తస్య *ఆత్మా వా అరే ద్రష్ట
వ్య ఇత్యనేనానన్వయప్రసఙ్గాత్. *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇత్యాత్మనో ద్రష్టవ్యత్వోపయోగితయా *ఆత్మనస్తు
కామాయేత్యుపదిష్టమితి ప్రతీయతే. *ఆత్మనస్తు కామాయ- ఆత్మనః కామసమ్ప్రాప్తయే. కామ్యన్త ఇతి కామాః. ఆ
త్మన ఇష్టసమ్ప్రాప్తయ ఇతి యావత్. న చ జీవాత్మన ఇష్టసమ్ప్రాప్తయే పత్యాదయః ప్రియా భవన్తీత్యుక్తే సతి తస్య జీవ
స్య స్వరూపమన్వేష్టవ్యం భవతి- ప్రియమేవ హ్యన్వేష్టవ్యం- న తు ప్రియం ప్రతి శేషిణః ప్రియవియుక్తం స్వరూ
పం. యస్మాదాత్మన ఇష్టసమ్ప్రాప్తయే పత్యాదయః ప్రియా భవన్తి- తస్మాత్పత్యాదిప్రియం పరిత్యజ్య తద్వియుక్త
మాత్మస్వరూపమన్వేష్టవ్యమిత్యసఙ్గతం భవతి. ప్రత్యుత పత్యాదిశేషతయా పత్యాదీనాం ప్రియత్వం - అపి
త్వాత్మనశ్శేషతయా పత్యాదీనాం ప్రియత్వమిత్యుక్తే స్వశేషతయా త ఏవోపాదేయాస్స్యుః. *ఆత్మనస్తు కామా
య సర్వం ప్రియం భవతీత్యస్య పరేణానన్వయే వాక్యభేదః ప్రసజ్యతే. అభ్యుపగమ్యమానేఽపి వాక్యభేదే పూర్వ
వాక్యస్య న కిఞ్చిత్ప్రయోజనం దృశ్యతే. అతః పత్యాదిసర్వం ప్రియం పరిత్యజ్యాత్మన ఏవాన్వేష్టవ్యత్వం యథా
ప్రతీయతే- తథా వాక్యార్థో వర్ణనీయః. సోఽయముచ్యతే. *అమృతత్వస్య తు నాశాస్తి విత్తేనేతి విత్తాదీనాం సత్య
నిర్దోషనిరతిశయానన్దరూపామృతత్వప్రాప్త్యనుపాయతాముక్త్వా విత్తపుత్రపతిజాయాదీనాం సాతిశయసు
ఖమిశ్రకాదాచిత్కప్రియత్వమనుభూయమానం పత్యాదిస్వరూపప్రయుక్తం. అపి తు నిరతిశయానన్దస్వభా
వపరమాత్మప్రయుక్తం- అతోఽయమేవ స్వయం నిరతిశయానన్దస్సన్నన్యేషామపి ప్రియత్వలేశాస్పదత్వమాపాద
యతి- స పరమాత్మైవ ద్రష్టవ్య ఇత్యుపదిశ్యతే. తదయమర్థః- *న వా అరే పత్యుః కామాయ పతిః ప్రియో భవతి.

దమయమాత్మేతి కార్యస్య కారణతాదాత్మ్యోపదేశః. జీవస్య తదనుపపత్తిముపపాదయతి (న హీతి) కార్యస్య కారణేన హి స్వరూపైక్యసమ్భవః. సూక్ష్మస్థూ
లచిదచిచ్ఛరీరకః పరమాత్మేతి కార్యేణ జగతైక్యం తస్యైవ హి సమ్భవతి- న తు బద్ధస్య వా ముక్తస్య వా జీవస్యాకారణభూతస్య సమ్భవతీత్యర్థః. (అత ఏవేతి) స
ర్వస్య పరమాత్మాత్మకత్వాదేవ తదాత్మకత్వానుసన్ధాననిషేధః- న తు దేవాదిదృష్టినిషేధః- ప్రాగుక్తహేతునిబన్ధనత్వాద్భేదనిషేధస్యేత్యర్థః. (ప్రథమే
చేతి) మైత్రేయీబ్రాహ్మణానామనేకత్వాత్ ప్రథమ ఇతి విశేషితం. ఉత్తరస్మిన్ మైత్రేయీబ్రాహ్మణే *మహద్భూతమనన్తమపారమితి విశేషణాశ్ర
వణేఽపి అనుక్తమన్యతో గ్రాహ్యమితి న్యాయాత్ మహత్త్వభూతత్వాదికముప్యుక్తం భవతీతి భావః. పతిజాయేతి భోగ్యత్వవాచివాక్యస్యాన్వయస్య స్వర
స్యం హి సూత్రాభిప్రేతం- వాక్యావయవేషు ప్రధానభూతోపక్రమావయవస్య వాక్యశేషేణావివక్షితత్వానుపపత్తేః. తస్మాత్తదుపపాదయితుం పరో
క్తార్థం యత్తూక్తమిత్యాదినాఽనూద్య దూషయతి (తదయుక్తమిత్యాదినా) అనన్వయస్యానిష్టత్వం కథం. తస్య ప్రసక్తో వా కథమిత్యత్రాహ (ఆత్మా
వా ఇతి) *ఆత్మనస్తు కామాయ సర్వం ప్రియం భవత్యాత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇత్యుక్తే *ఆత్మనస్తు కామాయేత్యుక్తస్య వాక్యస్యాత్మనో ద్రష్టవ్యత్వోపయో
గిత్వం హి స్వరసతః ప్రతీయత ఇత్యర్థః. అతో మా భూదన్వయ ఇతి న వాచ్యమితి దర్శితం. అథ జీవపరత్వేఽనన్వయముపపాదయతి (ఆత్మనస్త్విత్యాదినా)
ఇష్టసంప్రాప్తయే- సుఖాదిసంప్రాప్తయే. తతః కిమనన్వయస్యేత్యత్రాహ (న చేతి) నేత్యస్యాన్వేష్టవ్యం భవతీత్యుత్తరత్రాన్వయః. కథమన్వేష్టవ్యత్వా
సిద్ధిరిత్యత్రాహ (ప్రియమేవ హీతి) పత్యాదీనామాత్మనః ప్రియత్వే తేషామన్వేష్టవ్యత్వం స్యాత్ - ప్రియస్యైవ పురుషార్థత్వాదిత్యర్థః. ఏవకారాభి
ప్రేతమాహ (న త్వితి) ప్రియవియుక్తం- పుత్రపత్యాదివియుక్తం. తద్వివృణోతి (యస్మాదితి) స కేవలం స్వాభిమతార్థాసఙ్గతిః - అనభిమతార్థసఙ్గ
తిశ్చేత్యాహ (ప్రత్యుతేతి) (త ఏవోపాదేయాస్స్యురితి) సకలేతరత్యాగపూర్వకమాత్మనో ద్రష్టవ్యత్వస్య విరోధ ఏవ స్యాదిత్యర్థః. జీవపరత్వేఽనన్వ
యశ్చేన్మా భూదన్వయ ఇత్యత్రాహ (పరేణేతి) పరేణ- *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి పరేణ వాక్యేన. వాక్యభేదః- మహావాక్యభేదః. ఏకవాక్యత్వేన
నిర్వాహే సుశకేఽపి వాక్యభేదోఽనుపపన్నః- *సమ్భవత్యేకవాక్యత్వే వాక్యభేదస్తు నేష్యత ఇతి న్యాయాదిత్యర్థః. వాక్యభేదాభ్యుపగమేఽపి ప్రయోజనా
భావాచ్చానన్వయోఽనుపపన్న ఇత్యాహ (అభ్యుపగమ్యమానేఽపీతి) ఏవం పరపక్షేఽనుపపత్తేః పరిశేషాదర్థాన్తరపరత్వం సిద్ధమిత్యాహ (అత ఇతి) ఉపపన్నా
ర్థః క ఇత్యత్రాహ (సోఽయముచ్యత ఇతి) (స్వయం నిరతిశయానన్దస్సన్నన్యేషామపి ప్రియత్వలేశాస్పదత్వమాపాదయతీతి) అన్యేషామానన్దో యదధీ
నస్తస్యానన్దోఽనవధిక ఇత్యర్థసిద్ధం- యథాఽన్యేషాం విద్యాం ధనం వా దదతః పురుషస్య జ్ఞానాధికత్వం ధనాధికత్వం చార్థసిద్ధం. *స ఏకో బ్రహ్మణ ఆన
న్దః *యతో వాచో నివర్తన్తే *రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వాఽఽనన్దీ భవతీత్యాది శ్రుత్యన్తరేషు తత్స్పష్టమభిహితం చేత్యభిప్రాయః. ఉపదిశ్యత ఇత్యన్తేన
శ్రుతేస్తాత్పర్యార్థ ఉక్తః. అస్యార్థస్య శబ్దవాచ్యత్వం కథమిత్యత్రాహ (తదయమర్థ ఇతి) పరమాత్మనస్స్వారాధకాభిమతదానస్యేష్టత్వం వివృణోతి

నహి పతిజాయాపుత్రవిత్తాదయో మత్ప్రయోజనాయాహమస్య ప్రియస్స్యామితి స్వసఙ్కల్పాత్ప్రియా భవన్తి- అపి త్వాత్మనః కామాయ- పరమాత్మనస్స్వారాధకప్రియప్రతిలమ్భనరూపేష్టనిర్వృత్తయ ఇత్యర్థః. పరమాత్మా హి కర్మభిరారాధితస్తత్తత్కర్మానుగుణం ప్రతినియతదేశకాలస్వరూపపరిమాణమారాధకానాం తద్వస్తుగతం ప్రియత్వమాపాదయతి- *ఏష హ్యేవానన్దయాతీతి శ్రుతేః. నతు తత్తద్వస్తుస్స్వరూపేణ ప్రియమప్రియం వా- యథోక్తం *తదేవ ప్రీతయే భూత్వా పునర్దుఃఖాయ జాయతే। తదేవ కోపాయ యతః ప్రసాదాయ చ జాయతే। తస్మాద్దుఃఖాత్మకం నాస్తి న చ కిఞ్చిత్సుఖాత్మకమితి. *ఆత్మనస్తు కామాయేత్యస్య జీవాత్మపరత్వేపి *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి తు పరమాత్మవిషయమేవ. తత్రాయమర్థః - యస్మాత్పత్యాదీనామిష్టసమ్ప్రాప్తయే తత్పరవశేన పత్యాదయః ప్రియత్వేన నోపాదీయన్తే- అపి త్వాత్మేష్టసమ్ప్రాప్తయే స్వతన్త్రేణాస్వప్రియత్వేనోపాదీయన్తే. తస్మాత్స్వస్యైవాత్మనో నిరుపాధికనిర్దోషనిరవధికప్రియః పరమాత్మా- స ఏవ హి ద్రష్టవ్యః - న దుఃఖమిశ్రాల్పసుఖదుఃఖోదర్కాః పరాయత్తతత్తత్స్వభావాః పతిజాయాపుత్రవిత్తాదయో విషయా ఇతి. అస్మింస్తు ప్రకరణే జీవాత్మవాచిశబ్దేనాపి పరమాత్మన ఏవాభిధానాత్ *ఆత్మనస్తు కామాయ *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి పూర్వోక్తప్రక్రియయోభయత్రాత్మశబ్దావేకవిషయౌ.......

మతాన్తరేణాపి జీవశబ్దేన పరమాత్మాభిధానోపపాదనాయాహ.

(పరమాత్మా హీతి) (ప్రతినియతేతి) స్వరూపనియమో నామ- స్రక్చన్దనాదిష్వన్యదేవ భోగ్యం నాన్యదితి నియమః. పరిమాణనియమః- భోగ్యత్వపరిమాణనియమః. నహి మనుష్యభోగ్యస్య స్రగాదేస్త్రిదశభోగ్యస్రగాదితుల్యభోగ్యత్వమస్తి. అప్రీతప్రియప్రతిలమ్భకత్వే శ్రుతిమాహ (ఏష హ్యేవేతి) (తదేవ ప్రీతయ ఇతి) కస్యచిద్వస్తునః ప్రియత్వం తత్స్వరూపప్రయుక్తం చేత్- సర్వదా సర్వేషాం ప్రియత్వం స్యాత్ - న చ తదస్తి. కంచిత్ప్రతి కదాచిత్ప్రియత్వమప్రియత్వం చ పరసఙ్కల్పాధీనమిత్యర్థః. నను * ఆత్మనస్తు కామాయ సర్వం ప్రియం భవతి, ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి వాక్యయోః జీవపరత్వేపి అన్వయస్సమ్భవతి. తథా హి- నహి తత్తత్సరసజ్జ్యోతిఫోక్తాథసజ్జే-అపితు స్వాతన్త్ర్యేణ తత్స్వీకారపరిత్యాగక్షమః. తస్మాత్ప్రియత్వే ప్రకృష్టానన్దరూపేణైవ ప్రస్తుత ఇతి తేనైవ స్వాతన్త్ర్యేణ ప్రవర్తత ఇతి శఙ్కాయాం *ఆత్మనస్తు కామాయేత్యస్య జీవపరత్వాభ్యుపగమేపి *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి వాక్యస్య పరమాత్మపరత్వమేవ స్వారస్యముపపాదయతి (ఆత్మనస్తు కామాయేత్యస్యేతి) యేన స్వాతన్త్ర్యేణ స్వాత్మ జనసే ప్రవర్తతే- తేనైవ అనవధికాతిశయానన్దరూపపరబ్రహ్మప్రాప్త్యై ప్రవర్తతే- తస్యైవ స్వాభావికనిరతిశయానన్దయోగాదిత్యర్థః. ప్రకృష్టానన్దస్యైవ ప్రేప్సితవ్యతారూపార్థాచిత్యాతిశయాదాత్మశబ్దార్థస్యైరూప్యం సోఢవ్యం- ముణ్డకోపనిషది *తపసా చీయతే బ్రహ్మ *తస్మాదేతద్బ్రహ్మేతి వాక్యద్వయస్థబ్రహ్మశబ్దవైరూప్యవదితి భావః. ఏవం తర్హి వాక్యయోరేవ నిర్వాహస్స్యాదితి శఙ్కాయామస్మాదధ్యర్థాత్ పూర్వోక్తార్థ ఉపపన్నః- ఆత్మశబ్దవైరూప్యాభావాదిత్యభిప్రాయేణాహ (అస్మింస్తు ప్రకరణ ఇతి) వక్ష్యమాణసూత్రోక్తప్రకారేణ జీవవాచిశబ్దానాం పరమాత్మపర్యన్తాభిధాయిత్వముపజీవ్యోక్తం పరమాత్మన ఏవాభిధానాదితి. అయమర్థః- *మహద్భూతమనన్తమపారం విజ్ఞానఘన ఏవైతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతీత్యత్ర విజ్ఞానఘనశబ్దో జీవవిషయః- భూతానువినాశిత్వవచనాత్. అత్రాప్యమృతత్వప్రాప్త్యుపాయత్వసర్వజగత్కారణత్వసర్వజ్ఞత్వతదేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానవ్యతిరిక్తవేదననిన్దాదిభిః ప్రకరణస్య పరమాత్మపరత్వావగమాత్, * మహద్భూతమనన్తమపారమితి పఞ్చమ్యాః సామానాధికరణ్యాచ్చ జీవవాచినోప్యస్య విజ్ఞానఘనశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వమవగన్తవ్యం. తస్మాత్ జీవవాచిశబ్దస్యాపి పరమాత్మపరత్వనిశ్చయానుగుణబహువాక్యస్వారస్యభఙ్గేనాన్యతరాత్మశబ్దస్యార్థకథనాత్, ఆత్మశబ్దద్వయస్యార్థైకరూప్యవర్ణనాదపి తావచ్ఛబహువాక్యస్వారస్యానుగుణం పరమాత్మపరత్వమేవ *ఆత్మనస్తు కామాయ *ఆత్మా వా ఇతి వాక్యద్వయస్థాత్మశబ్దయోరర్థైకరూప్యవర్ణనం యుక్తమితి. ——— * ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేరిత్యాదిసూత్రత్రయం * ఆత్మనస్తు కామాయ పతిః ప్రియో భవతీత్యారభ్య *ఏతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతీతి జీవోపక్రమనిర్వాహపరం పరైర్వ్యాఖ్యాతం. తదయుక్తం- పూర్వసూత్రేణ ఉపక్రమస్య కృతనిర్వాహత్వాత్- వాక్యాన్వయో నామ- వాక్యావయవానాం మిథోఽన్వయః. న తు వాక్యాన్తరేణాన్వయః- సూత్రస్యైకప్రకరణవిషయత్వాత్, ప్రకరణస్య మహావాక్యరూపత్వాత్,. ఉపక్రమశ్చ వాక్యావయవేషు ప్రధానభూతః - సకలం వాక్యావయవానామన్వయం పరమాత్మవిషయతయైవ ప్రతిపాదయతా సూత్రకారేణావివక్షితస్స్యాత్. ......

అతో జీవశబ్దేన పరమాత్మాభిధాననిర్వాహపరముత్తరసూత్రత్రయం మన్వానస్తత్రాపి చరమసూత్రస్యైవ సూత్రకారాభిమతనిర్వాహపరత్వం హృది నిధాయ తతః పూర్వస్య సూత్రద్వయస్య మతాన్తరపరత్వం వదన్ సూత్రత్రయమవతారయతి (మతాన్తరేణాపీతి) మతాన్తరేణ- సూత్రకారానభిమతేనేత్యర్థః. అనేన యాదవప్రకాశోక్తయోజనావ్యావృత్తిః. (జీవశబ్దేన పరమాత్మాభిధానోపపాదనాయేతి) అనేన సర్వవ్యాఖ్యాతృభిమతనిర్వాహవ్యావృత్తిర్దర్శితా. జీవశబ్దేన- ఉచ్చరితేన వాక్యగతేనేత్యర్థః.

౨౦॥ సూ. ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్లిఙ్గమాశ్మరథ్యః॥ ఏకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాసిద్ధేరిదంలిఙ్గం- యజ్జీవాత్మవాచిశబ్దైఃపరమాత్మనోఽభిధానమిత్యాశ్మరథ్యఆచార్యోమన్యతేస్మ. యద్ద్యయంజీవఃపరమాత్మకార్యతయాపరమాత్మైవనభవేత్ - తదాతద్వ్యతిరిక్తతయాపరమాత్మవిజ్ఞానాదేతద్విజ్ఞానంనసేత్స్యతి- *ఆత్మావాఇదమేకఏవాగ్రఆసీదితిప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణాత్, *యథాసుదీప్తాత్పావకాద్విస్ఫులిఙ్గాఃసహస్రశఃప్రభవన్తేసరూపాః । తథాక్షరాద్వివిధాస్సోమ్యభావాఃప్రజాయన్తేతత్రచైవాపియన్తీత్యాదిభిర్బ్రహ్మణోజీవానాముత్పత్తిశ్రవణాత్, తస్మిన్నేవలయశ్రవణాచ్చ జీవానాంబ్రహ్మకార్యత్వేనబ్రహ్మాణైక్యమవగమ్యతే- అతోజీవశబ్దేనపరమాత్మాభిధానమితి.......................

౨౧॥ సూ. ఉత్క్రమిష్యతఏవమ్భావాదిత్యౌడులోమిః॥ యదుక్తంజీవస్యబ్రహ్మకార్యతయాబ్రహ్మణైక్యేనైకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపాదనార్థంబ్రహ్మణోజీవశబ్దేనప్రతిపాదనమితి- తదయుక్తం *నజాయతేమ్రియతేవావిపశ్చిదిత్యాదినాఽజత్వశ్రుతేః, జీవాత్మనాంప్రాచీనకర్మఫలభోగాయజగత్సృష్ట్యభ్యుపగమాచ్చ- అన్యథావిషమసృష్ట్యనుపపత్తేశ్చ- బ్రహ్మకార్యస్యజీవస్యబ్రహ్మతాపత్తిలక్షణోమోక్షఆకాశాదివదవర్జనీయఇతి తదుపాయవిధానానుష్ఠానానర్థక్యాచ్చ. ఘటాదివత్కారణప్రాప్తేర్వినాశరూపత్వేనమోక్షస్యాపురుషార్థతాచ. జీవాత్మనఉత్పత్తిప్రళయవాదోపపత్తిరుత్తరత్రప్రపఞ్చయిష్యతే. అతః * ఏషసమ్ప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయపరంజ్యోతిరుపసమ్పద్యస్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతే *యథానద్యస్స్యన్దమానాస్సముద్రేఽస్తంగచ్ఛన్తి నామరూపేవిహాయ। తథావిద్వాన్నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరంపురుషముపైతిదివ్యమిత్యుత్క్రమిష్యతః పరమాత్మభావాజ్జీవశబ్దేన పరమాత్మనోఽభిధానమిత్యౌడులోమిరాచార్యోమన్యతే. ....

౨౨॥ సూ. అవస్థితేరితికాశకృత్స్నః॥ యదుక్తముత్క్రమిష్యతోజీవస్యబ్రహ్మభావాద్బ్రహ్మణస్తచ్ఛబ్దేనాభిధానమితి- తదప్యయుక్తం- వికల్పాసహత్వాత్- అస్యజీవాత్మనఉత్క్రాన్తేఃపూర్వమసన్నేవమ్భావఃకింస్వాభావికః- ఉతౌపాధికః. తత్రాపిపారమార్థికః- అపారమార్థికోవేతి. స్వాభావికత్వేబ్రహ్మభావోనోపపద్యతే- భేదస్యస్వరూపప్రయుక్తత్వేనస్వరూపేవిద్యమానేతదనపాయాత్. అథభేదేనసహస్వరూపమప్యపైతీతి- తథాసతివినష్టత్వాదేవతస్యనబ్రహ్మభావః,అపురుషార్థత్వాదిదోషప్రసఙ్గశ్చ. పారమార్థికౌపాధికత్వేప్రాగపిబ్రహ్మైవేతి * ఉత్క్రమిష్యతఏవమ్భావాదితివిశేషోనయుజ్యతేవక్తుం. అస్మి

౨౦॥ సూ. ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్లిఙ్గమాశ్మరథ్యః॥ (ఏకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాసిద్ధేరిదంలిఙ్గమితి) ఏకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపాదకకార్యకారణభావకృతైక్యస్యలిఙ్గం జీవాత్మవాచిశబ్దేనపరమాత్మాభిధానమిత్యర్థః. హేతువశాత్ సాధ్యప్రతిజ్ఞాంశోఽధ్యాహృతః జీవాత్మవాచీతి. అయంచయాదవప్రకాశపక్షోఽస్మిన్ సూత్రఉపన్యస్తః- తత్రహికార్యాత్మనాకారణాత్మనాచజీవబ్రహ్మణోర్భేదాభేదౌస్వాభావికావుక్తౌ. ....

౨౧॥ సూ. ఉత్క్రమిష్యతఏవమ్భావాదిత్యౌడులోమిః॥ విరుద్ధమతాన్తరంపూర్వమతనిరాసేనవినానోదేతి-తస్మాదన్యాభిప్రేతమాశ్మరథ్యమతదూషణమాహ (యదుక్తమిత్యాదినా) అజత్వశ్రుతివిరోధః, అకృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశాదిప్రసఙ్గః, ఫలభోగార్థసృష్టివిరోధః, ఉపాయానుష్ఠాననైరర్థక్యం, అపురుషార్థతా, చదూషణం. * తోయేనజీవాన్విససర్జభూమ్యామిత్యాదిజీవోత్పత్తిప్రళయవాదాన్ కథమిత్యత్రాహ (జీవాత్మనఇతి) సూత్రార్థమాహ (అతఇతి) ....

౨౨॥ సూ. అవస్థితేరితికాశకృత్స్నః॥ అత్రాపిపూర్వవదభిప్రేతందూషణమాహ(యదుక్తమిత్యాదినా) సమ్భావితయోఃపక్షయోఃపరాభిమతంపరిశేషయితుంస్వాభావికౌపాధికవికల్పఃకృతః. శఙ్కరభాస్కరోక్తపక్షద్వయస్యాపి *ఉత్క్రమిష్యతఇతిసూత్రప్రతిక్షేపసామ్యాత్తస్యైకేననిరాచికీర్షితత్వజ్ఞాపనాయపారమార్థికత్వాపారమార్థికత్వవికల్పఃకృతః. (స్వాభావికత్వఇత్యాది) ముక్తౌస్వరూపంకింవిద్యమానం - ఉతావిద్యమానమితివికల్పమభిప్రేత్య గ్రన్థద్వయేనశిరోద్వయందూషయతి (భేదస్యేత్యాదినా) ప్రథమవికల్పస్యద్వితీయంశిరోదూషయన్ తద్విశేషణీభూతద్వితీయవికల్పగతంప్రథమంశిరశ్చదూషయతి (పారమార్థికేతి) ప్రాగపిబ్రహ్మత్వముపపాదయతి (అస్మిన్పక్షేహీతి) ద్వితీయవికల్పేద్వితీయంశిరో

స్వతః పృథ్వ్యుపాధిబ్రహ్మవ్యతిరేకేణ వస్త్వన్తరాభావాత్, నిరవయవస్య బ్రహ్మణ ఉపాధినాచ్ఛేదాద్యసమ్భవాత్ ఔపాధిగత ఏవ భేద ఇత్యుక్తా — ముక్తేః ప్రాగపి బ్రహ్మైవ. ఔపాధికస్య భేదస్యాపారమార్థికత్వే కస్యాయం ముక్తౌ బ్రహ్మభావ ఇతి వక్తవ్యం. బ్రహ్మణ ఏవావిద్యోపాధితిరోహితస్వస్వరూపస్యేతి చేన్న — నిత్యముక్తస్వప్రకాశజ్ఞానస్వరూపస్యావిద్యోపాధితిరోధానాసమ్భవాత్. తిరోధానం నామ వస్తుస్వరూపే విద్యమానే తత్ప్రకాశనివృత్తిః. ప్రకాశ ఏవ వస్తుస్వరూపమిత్యఙ్గీకారే తిరోధానాభావః స్వరూపనాశో వా స్యాత్. అతో నిత్యావిర్భూతస్వస్వరూపస్య ముక్తస్యాముక్తౌ బ్రహ్మభావేన కశ్చిద్విశేష ఇతి *ఉత్క్రమిష్యత ఇతి విశేషణం వ్యర్థమేవ. *అస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయేతి శ్రుత్యర్థస్తు నేవంరూపస్యేతి తదానీం బ్రహ్మతాపత్తిమాహ — అపితు ప్రాగసిద్ధస్వరూపస్యావిర్భావం. తథాహి వక్ష్యతే *సమ్పద్యావిర్భావః స్వేనశబ్దాదిత్యాదిభిః. అతః *అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య *య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనో ఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః * యో ఽక్షరమన్తరే సఞ్చరన్ యస్యాక్షరం శరీరం యమక్షరం న వేద ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః *అన్తః ప్రవిష్టః శాస్తా జనానాం సర్వాత్మేతి స్వశరీరభూతే జీవాత్మన్యాత్మతయావస్థితస్యైవ శబ్దేన బ్రహ్మప్రతిపాదనమితి కాశకృత్స్న ఆచార్యో మన్యతే స్మ. జీవశబ్దస్య జీవస్య పరమాత్మపర్యన్తస్యైవ వాచకో న జీవమాత్రస్యేతి పూర్వమేవోక్తం * నామరూపే వ్యాకరవాణీత్యత్ర. ఏవమాత్మశరీరభావేన తాదాత్మ్యోపపాదనే పరస్య బ్రహ్మణో ఽపహతపాప్మత్వసర్వజ్ఞత్వాదిగోచరా, జీవస్యాపి ముముక్షోశ్చ బ్రహ్మోపాసనానుష్ఠానవాదిన్యో, జగత్సృష్టిప్రళయాభిధాయిన్యో, జగతో బ్రహ్మతాదాత్మ్యోపదేశపరాశ్చ సర్వాః శ్రుతయస్సమ్యగుపపాదితా భవన్తీతి కాశకృత్స్నీయమేవ మతం సూత్రకారస్స్వీకృ

తవానితి) (ఔపాధికస్యేతి) తిరోధానాసమ్భవమిత్యత్రాహ (తిరోధానం నామేతి) తిరోధానం నామ ప్రకాశనివృత్తిః వస్తు — తత్ కిమిత్యత్రాహ (ప్రకాశ ఏవేతి) తిరోధానేన సమ్భవతి చేత్ సత్యాదిస్వరూపం స్యాత్ — తత ... మిత్యత్రాహ (అత ఇతి) నను *ఉత్క్రమిష్యత ఇత్యత్ర న తాత్పర్యం — సర్వదా బ్రహ్మభావో వివక్షితః — ... ఉపాధేః పారమార్థ్యానాదరేణ ... దోష ఇతి చేన్న — పూర్వం తద్భావే జన్మనివృత్తిప్రయోజనస్య శాస్త్రస్యానారమ్భణీయత్వప్రసక్తేః. ఔపాధికోపాయ ... నారమ్భణీయతేతి చేన్న — ఔపాధికోపాయస్య బ్రహ్మణ్యచ్ఛేద్యస్య సమ్బన్ధిత్వాదేకత్వప్రతిసన్ధానేన జీవేశ్వరవిభాగానుపపత్తేః ప్రసక్తేః. ప్రదేశభేదాత్ ప్రతిసన్ధానం చేత్ — ఏకస్యోపాధేర్గచ్ఛత ఏకస్యాపి ప్రతిసన్ధానం న స్యాదిత్యాది ... ప్రదేశ ... ప్రసఙ్గః. ... * ఉత్క్రమిష్యత ఇత్యవివక్షితం కృత్వా సర్వదా బ్రహ్మభావావిర్భావాభ్యుపగమే ... తిరోధానాభావాత్. ... తిరోధానాభ్యుపగమే ... అతిరోహితస్వరూపస్యాపి ... ఆచ్ఛాదకావిద్యాకల్పనవైయర్థ్యం. ముక్తావపి భేదదర్శనప్రసక్తిః ... స్వరూపయాథాత్మ్య ... తిరోహితత్వాభావాత్. నిత్యనిర్దోషజ్ఞానేన ... సభేదదర్శనమితి చేన్న — నిత్యనిర్దోషజ్ఞానస్యాపి పూర్వమవభాసమానాత్ స్వరూపాపగమనలక్షణయా ... నిర్దోషత్వానుపపత్తేః — ... విశదతరముపజాయమానమపి జ్ఞానం ... పూర్వోక్తత్వాదిహ లేశతో ... *అస్మాచ్ఛరీరాదిత్యాదిశ్రుతేః కో ఽర్థ ఇత్యత్రాహ (అస్మాదితి) ... ఇత్యత్రాహ (తథాహి వక్ష్యత ఇతి) అధిసూత్రం వ్యాచష్టే (అత ఇతి) అతః — మతాన్తరేణ నిర్వాహానుపపత్తేరిత్యర్థః. అ ... అధికరణమాకాఙ్క్షితం. ... కిమ్భావేనేత్యాకాఙ్క్షాయాం ... (య ఆత్మనీతి) ... ప్రవేశస్య స్పష్టత్వాత్ తద్జ్ఞాపనార్థం, జీవసామానాధికరణ్యస్య స్ఫుటతరార్థశ్రుత్యన్తరైకార్థ్యేన శరీరశరీరిభావనిబన్ధనత్వజ్ఞాపనార్థం, చ *అనేన జీవేనాత్మనేతి వాక్యం ప్రథమముపాత్తం. కారణావస్థాయామపి శరీరత్వజ్ఞాపనార్థం, దేవతావిశేషనిర్ణయార్థం, చోదాహరతి (యో ఽక్షరమన్తరే సఞ్చరన్నితి) అన్తర్నియమనయోరనుప్రవేశప్రశాసనశబ్దాభ్యాం ప్రత్యక్షజ్ఞాతతయైకార్థత్వాత్, సర్వాత్మత్వవివరణరూపత్వాచ్చోపాదత్తే (అన్తః ప్రవిష్ట ఇతి) సప్తమ్యన్తపదైకశ్రుత్యాకాఙ్క్షితా. నియన్తృత్వాదిభిః కథమిత్యాకాఙ్క్షాశమితా. తత్తద్వేద్యత్వేన నియన్తృత్వేన నిర్దోషత్వేన చ తేష్వవస్థానమిత్యర్థః. సన్త్వవస్థితిరస్తు — తతః కథం జీవశబ్దస్య బ్రహ్మవాచిత్వమిత్యత్రాహ (జీవశబ్దశ్చేతి) శరీరవాచినశ్శబ్దస్యాపృథక్సిద్ధ్యా ... ఇత్యర్థః. కస్మిన్ ప్రదేశ ఇత్యత్రాహ (నామేతి) సూత్రార్థో వ్యాఖ్యాతః. అస్య సూత్రస్యాశ్మరథ్యాదిమతోత్తరత్వమనివేశితత్వాత్, అత్యపరం మతాన్తరానుపన్యాసాచ్చ కాశకృత్స్నమతేన నిర్వాహస్య సూత్రకారాభిమతత్వమవగమ్యతే — అస్య సూత్రకారాభిమతత్వే హేతుభూతం పూర్వోక్తమతద్వయాద్వైషమ్యమాహ (ఏవమాత్మేతి) అపహతపాప్మత్వసర్వజ్ఞత్వశబ్దా ఉభయలిఙ్గత్వప్రదర్శనార్థాః. ఆదిశబ్దో విజరత్వసర్వశక్తిత్వాదిపరః. ముముక్షువాదిన్య ఇత్యనేన భేదశ్రుతయో వివక్షితాః. అభేదశ్రుత్యాదిప్రాయేణాహ (జగత్సృష్టీతి) (సమ్యగితి) ప్రత్యక్షాదివిరోధః పరస్పరవిరోధశ్చ యథా న భవతి — తథేత్యర్థః. సకలశ్రుత్యవిరోధముఖ్యార్థత్వానుగుణ్యమితి నిర్వాహస్వీకారహేతురిత్యర్థః. అభేదనిర్దేశస్యావస్థితినిబన్ధనత్వం సూత్రకారేణైవ భగవతా వ్యాసేన మోక్షధర్మే చ యాజ్ఞవల్క్యజనకసంవాదే స్పష్ట

తవాఽ. అయమత్రవాక్యార్థః-అమృతత్వోపాయో మైత్రేయ్యా పృష్టే యాజ్ఞవల్క్యః * ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇత్యాదినా పరమాత్మోపాసనమమృతత్వోపాయముక్త్వా * ఆత్మని ఖల్వరే దృష్ట ఇత్యాదినోపాస్యలక్షణం, దున్దు

రమభిహితం-* పశ్యంతస్త్వాపశ్యం చ పశ్యత్యన్యస్థథానఘ। షడ్వింశం పఞ్చవింశం చ చతుర్వింశం చ పశ్యతీత్యాదినా చిదచిదీశ్వరత్రైవిధ్యం బహుశః ప్రపాద్య * యదా తు మన్యతే న్యోఽహమన్య ఏష ఇతి ద్విజ। తదా స కేవలీభూతః షడ్వింశమనుపశ్యతి ప్రకృత్యాత్మవివేకాన్తరం జీవవిలక్షణపరమాత్మదర్శన ముక్త్వా * అన్యశ్చ రాజన్ స పరస్తథాన్యః పఞ్చవింశకః। తత్స్థత్వాదనుపశ్యన్తి ఏక ఏవేతి సాధవ ఇతి శరీరశరీరిణోశ్చ దేహిదేహినః [illegible] యమేకః పురుష ఇతి వ్యవహారవద న్తరవస్థితినిబన్ధనః ప్రకారైక్యనిబన్ధనో [illegible] అభేదవ్యవహార ఇత్యుక్త్వా * తేనైతన్నాభిజానన్తి పఞ్చవింశక[illegible] తమితి తాత్పర్యదేవ హేతోః పఞ్చవింశస్యాచ్యుతశబ్దవాచ్యస్య పరమాత్మనశ్చ స్వరూపైక్యం సాధూనామనభిమతమిత్యుక్త్వా * జన్మమృత్యుభయాత్ భీతా యోగాః సాఙ్ఖ్యాశ్చ కాశ్యప। షడ్వింశమనుపశ్యన్తి శుచయస్తత్పరాయణా ఇతి సంసారభయనిరాసకం షడ్వింశకత్వేన పరమాత్మనో [illegible] దజ్ఞానమిత్యత్రాభ్యాత్మకాన్తరవిదా[illegible]మిత్యుక్త్వా * యదా స కేవలీభూతః షడ్వింశమనుపశ్యతి। తదా స సర్వవిద్విద్వాన్న పునర్జన్మ విన్దతీతి షడ్వింశజ్ఞానాపవర్గముక్త్వా * ఏవమప్రతిబుద్ధశ్చ బుధ్యమానశ్చ తేఽనఘ। బుద్ధశ్చోక్తో యథాతత్త్వం యథా శ్రుతినిదర్శనాత్ ఇతి చిదచిదీశ్వరత్రైలక్షణ్యేనోపసంహృతం. తథా వైష్ణవే పురాణేఽపి స్ఫుటమభిధీయతే- యథా భగవన్తం ప్రతి ధ్రువః * సర్వాత్మకోఽసి సర్వేశ సర్వభూతస్థితో యతః। కథయామి తతః కిం తే సర్వం వేత్సి హృది స్థితమితి. అత్రాత్మన[illegible] సర్వాత్మకత్వం [illegible] శరీర ప్రతిపన్నస్థితయేతి [illegible] దృశ్యతే * సర్వాత్మని యామ్యః [illegible] పురుషాఖ్యం హి యజ్జగత్। స ఏవ సర్వభూతాత్మా విశ్వరూపో యతోఽవ్యయ ఇతి. నచ విశ్వరూప[illegible] ఉక్తేరివత్ అముఖ్యతయా నేయః- స్వారస్యాపవాదాభావాత్. తత్రైవ స్వారస్యే [illegible] దృశ్యతే- ప్రహ్లాదవచనేన * ఏతద్విజానతా సర్వం జగత్ స్థావరజఙ్గమం। ద్రష్టవ్యమాత్మవత్తస్మాద్యతోఽయం విశ్వరూపధృక్ ఇతి కార్యత్వాధారత్వరూపేణ [illegible] సర్వాత్మకత్వం ధ్రువవచనాదేవ భార్యభారకభావో-వగమ్యతే * సర్వస్మిన్సర్వభూతస్త్వం సర్వః సర్వస్వరూపధృక్ * సర్వం త్వత్తస్తతశ్చ త్వం నమః సర్వాత్మనేఽస్తు తే ఇతి. సర్వస్మిన్-శరీరే సర్వచేతనభూతత్వ సర్వతో [illegible] సర్వస్వరూపధృగితి. కారణత్వాదుపాదానత్వాది [illegible] మితి- తతః- తస్మాత్. సర్వస్వరూపధృక్త్వాత్ సర్వకారణత్వాచ్చ సర్వాత్మత్వమిత్యర్థః. [illegible] * సర్వగత్వాదనన్తస్య స ఏవాహమవస్థిత ఇతి. శరీరం హి చేతనేన వ్యాప్యం [illegible] తథా చ భగవన్తం ప్రత్యగ్నివచనం * సర్వాత్మనా [illegible] సర్వ ఇతి, ఏవం శ్రుతిస్మృతివచనేషు * అనుప్రవిశ్యాత్మత్వాద్యాగ్రాహ్యమితి [illegible] ధారణ వ్యాపనాదిషు [illegible] శ్చ వ్యాపనమేవ ధారణనియమన [illegible] శరీరత్వం [illegible] యతి. శరీరలక్షణం [illegible] ష్యతే. అతఏవ * తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవదిత్యత్ర పి శరీరశరీరిభావనిబన్ధనంతద్భావ [illegible] వగమ్యతే- అనుప్రవేశనేన ప్రశాసనాదీనామర్థసిద్ధత్వాత్. శ్రూయతే హ్యనుప్రవేశసహచారితయా ప్రశాసనాదికం * అన్తః ప్రవిష్టః శాస్తా జనానాం * ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠతః ఇతి. తథా * సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి [illegible] ధారణనియమనా- * సన్మూలాః సోమ్యేమాః సర్వాః ప్రజాః సదాయతనాః సత్ప్రతిష్ఠా ఇతి సదాయతనత్వసత్ప్రతిష్ఠితత్వాభిధానాత్. ధారణం చానుప్రవిశ్య ప్రశాసనేన- ఉదాహృతశ్రుతేః [illegible] కార్థ్యాత్, * మయి సర్వమిదం ప్రోతం సూత్రే మణిగణా ఇవేతి స్మరణాత్, * తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశదితి [illegible] అనుప్రవేశదర్శనాచ్చ. ఉత్పత్తిలయాదననిమిత్త[illegible] స్వరూపేనిర్వికారేసమ్భవతః - అతో జన్మాదికారణత్వస్య హేతుత్వోపన్యాసాత్ శరీరశరీరిభావ ఏవ సామానాధికరణ్యే హేతురితి శ్రుత్యైవదర్శితం. అస్యసూత్రస్య- స కేవలం సర్వశ్రుత్యవిరోధముఖ్యత్వోపపత్తేః- కిన్తు ప్రతిజ్ఞానరస్య సూత్రకారవచనైకార్థ్యాత్, [illegible] హేతుహేతుమద్భావదర్శనాచ్చ అన్తరాత్మతయావస్థానస్యైవాభేదనిర్దేశహేతుత్వపరత్వం సిద్ధం. ఇహ జీవవాచిశబ్దైకతః తస్య పరమాత్మపర్యన్తత్వే కిం కారణం- తస్మిన్ప్రతిపత్తిపర్యన్తత్వనిర్వాహప్రకారాపేక్షా. తత్పర్యన్తత్వే ఫలం కిమిత్యపేక్షాయామాహ (అయమత్రవాక్యార్థ ఇతి) * అమృతత్వస్య తు నాశాస్తి విత్తేన * స హోవాచ న వా అరే పత్యుః కామాయేత్యాదీనాం వాక్యానామర్థ్యసూత్రవ్యాఖ్యానావసరే ప్రపఞ్చితార్థత్వాదిహ తదర్థోఽవి స్తరేణ న ప్రతిపాదితః. (ఆత్మని ఖల్వరే దృష్ట ఇత్యాదినేతి) ఆత్మనో వా అరే దర్శనేన శ్రవణేన మత్యా విజ్ఞానేనేదం సర్వం విదితమిత్యాత్మవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానం, * బ్రహ్మ తం పరాదాత్ * క్షత్రం తం పరాదాదిత్యాదినా వ్యతిరిక్తవేదననిన్దనం, * ఇదం బ్రహ్మేదం క్షత్రమితి సర్వాత్మకత్వోక్తిః, శ్చ కారణత్వఫలం-అతః ప్రతిజ్ఞాదిభిర్లక్షణాభిధానం హి ఫలితం స్యాత్. * యోఽన్యత్రాత్మనః సర్వం వేదేతి-అన్యత్ర-పరమాత్మానం వినా. అబ్రహ్మాత్మకం స్వనిష్ఠం యో వేద- తం సర్వం పరాదాత్ - అభిభవేత్. సంసారయతీత్యర్థః. యద్వా- అన్యత్ర- పరమాత్మనోఽన్యత్ర స్థితం. న తు పరమాత్మని స్థితం. స్వనిష్ఠమిత్యర్థః. దున్దుభ్యాదిదృష్టాన్తైః కరణనియమన మభిధాయేత్యన్వయః.—— అత్రాయమభిప్రాయః- * స యథా దున్దుభేర్హన్యమానస్య న బాహ్యాన్ శబ్దాన్ శక్నుయాత్ గ్రహణాయ దున్దుభేస్తు గ్రహణేన దున్దుభ్యాఘాతస్య వా శబ్దో గృహీత ఇతి వాక్యస్యాయమర్థః: దేవపు క్షత్రి- దున్దుభిశబ్దేన దున్దుభిశబ్దసామాన్యం లక్ష్యతే. యద్గ్రహణం వినా గృహీతుం న శక్యతే- తత్తతో న వ్యతిరిచ్యతే-యథా రజతం శుక్తికాయాః. దున్దుభిశబ్దావాన్తరవిశేషా హి తత్సామాన్యగ్రహణేనైవ గృహీతా స్యుః. అయం దున్దుభిశబ్ద ఇత్యేవ గృహ్యన్తే - న దున్దుభిశబ్దతో వ్యతిరేకేణ. అత స్తదవాన్తరవిశేషా యథా దున్దుభిశబ్దే అన్యస్తాః. ఏవం చిదాత్మవ్యతిరేకేణ బ్రహ్మక్షత్రాదిజగదనవభాసాత్ సర్వం చిదాత్మన్యధ్యస్తమితి. ఏవం * స యథాఽఽర్ద్రైధాగ్నే

ఖ్యాదిదృష్టాన్తైశ్చోపాసనోపకరణ భూతమనఃప్రభృతికరణనియమనం, చ సామాన్యేనాభిధాయ * స యథార్ద్రైధాగ్నేరిత్యాదినా, * స యథా సర్వాసామపాం సముద్ర ఏకాయన మిత్యాదినా, చోపాస్య భూతస్య పరస్య బ్రహ్మణో నిఖిలజగదేక కారణత్వం, సకలవిషయ ప్రవృత్తిమూలకరణగ్రామనియమనం, చ విస్తీర్ణముపదిశ్య * స యథా సైన్ధవఘన ఇత్యాదినా ఽమృతత్వోపాయప్రవృత్తిప్రాక్తనహేయ జీవాత్మస్వరూపేణావస్థితస్య పరమాత్మనో ఽపరిచ్ఛిన్న జ్ఞానైకాకారతాముపపాద్య తస్యైవాపరిచ్ఛిన్న జ్ఞానైకాకారస్య సంసారదశాయాం భూతపరిణామానువృత్తిం * విజ్ఞానఘన ఏవైతేభ్యో భూతేభ్య స్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతీ త్యభిధాయ * న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీతి

స్వనియమాభేదో నిలతద్ధి మాంతిబౌద్ధరాద్ధాన్తప్రతిపాదకమిదం వాక్యం వ్యాఖ్యాతం. తదనుపపన్నం - ముఖ్యార్థసమ్భవతిఉపరితనయోర్దున్దుభిశబ్దకూర్లాపుణకాన్యపరత్వాయోగాత్. లక్షణాయాంచ * దున్దుభేర్హన్యమానస్యేతిపూర్వవాక్యవైయర్థ్యంచ - నహి గజ్ఞాయామితి పదే నైవ మాలలక్షితే గధిరాంచయాం గజ్ఞాయామితి వాక్యం సఫలం. తథా * దున్దుభేస్తు గ్రహణేన దున్దుభ్యాఘాతస్య వా ఇతి తావతాఽలం- తేనైవ దున్దుభిశబ్దసామాన్యగ్రహణస్య ప్రతిపన్నత్వాత్ ఆఘాతశబ్దస్య న ప్రయోజనం. వాశబ్దవైయర్థ్యంచ.——— అత ఏవం యోజనీయం- దున్దుభేరిత్యనాదరే షష్ఠీ. గ్రహణశబ్ద ఇహ నిరోధపరః - ఉపాదాననిరోధయోరపి వాచకత్వాత్ -యథా గృహీతాని పుష్పాణి గృహీతశ్చోర ఇతి. యథా దున్దుభౌ హన్యమానే తతో బహిర్నిస్సరతశ్శబ్దాన్ న నిరోద్ధుం శక్నుయాత్ శబ్దాంస్తు నిరుణద్ధీత్యత్రాహ దున్దుభేస్త్వితి. పరేణోపాదీయమాన దున్దుభినిరోధేన తదాఘాతపురుషనిరోధేన వా శబ్దో నిరుధ్యతే - ఏవమిన్ద్రియైర్గృహ్యమాణేషు బాహ్యార్థజ్ఞానం దుర్నిరోధం- తస్మాదిన్ద్రియనిరోధేన తత్ప్రవృత్తిమూలస్య మనసో నిరోధేన చ పరమాత్మసాక్షాత్కారవిరోధి బాహ్యార్థజ్ఞానం నిరుధ్యత ఇతి. ఏవం శఙ్ఖవీణాదృష్టాన్తోపన్యాసశ్చ యోజనీయః. వీణాశబ్దస్థానతుల్యత్వాత్- పూర్వవాక్యద్వయైకార్థ్యాత్. అతో దున్దుభ్యాదిదృష్టాన్తత్రయోపన్యాసవాక్యత్రయే * ద్రష్టవ్య ఇత్యుక్తపరోపాసనోపకరణభూతకరణగ్రామనియమనముక్తమితి. (మనఃప్రభృతీతి) దున్దుభినిరోధస్థానీయం చక్షురాదినియమనం- తదాఘాతపురుషనిరోధస్థానీయం మనోనియమనమితి భావః. (సామాన్యేనాభిధాయేతి) నిమిత్తోపాదానరూపవిభాగానభిధానాత్, కార్యవిశేషానుపాదానాచ్చ ఉపాస్యలక్షణభూతం కారణత్వం సామాన్యేనోక్తం-చక్షురాదికరణవిశేషాణాం నియమనప్రకారవిశేషానభిధానాత్ కరణనియమనంచ సామాన్యేనోక్తమిత్యర్థః. (సయథేతి) తృతీయాన్తయోరిత్యాదిశబ్దయోర్నిఖిలేత్యాదిపదద్వయేన యథాయోగమన్వయః. ఏధశబ్దః కాష్ఠవాచీ ఇన్ధనవాచీ. అభ్యాధానాగ్నిగ్రహణం నిమిత్తోపాదానయోర్జ్ఞాపనార్థం-అగ్నిస్థానీయధూమోత్పత్తౌ నిమిత్తం- ఇన్ధనముపాదానం. * ఋగ్వేదో యజుర్వేద ఇత్యాదినా వాచకసృష్టిమాత్రముక్తం ప్రథమస్త్రైయ్యా బ్రాహ్మణే- ఉత్తరేషు * ఇష్టం హుతమాశితం పాయితమయంచ లోకః పరశ్చ లోకస్సర్వాణి చ భూతాని అస్యైవైతాని సర్వాణి నిశ్వసితానీతి సాధనసాధ్యభోగ్యభోగస్థానభోక్తృవర్గరూపవాచ్యజగత్సృష్టిరుక్తా- అనుక్తస్యాన్యతో గ్రాహ్యత్వాత్ ప్రసిద్ధవాచ్యసృష్టిరుక్తా భవతీత్యభిప్రాయేణాహ (నిఖిలజగదేకకారణత్వమితి) నిఖిలశబ్దో వాచ్యవాచకభోగ్యభోగస్థానాదిపరః. ఏకశబ్దో నిమిత్తోపాదానైకత్వపరః. * స యథా సర్వాసామపామిత్యాదివాక్యానామర్థమభిప్రయన్నాహ (సకలవిషయేతి) యథా సర్వాసామపాం సముద్ర ఏకాయనం- ఏవం సర్వేషాం స్పర్శానాం త్వగేకాయనం- సర్వేషాం రసానాం-సర్వేషాం గన్ధానామితి తత్తదిన్ద్రియాణాం తత్తద్విషయాయనత్వముక్తం. దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికయోరనువృత్తమయనత్వం నామ తత్తదుపాదానత్వం. తేనైకైకకరణస్యైకైకజాతీయస్పర్శాద్యవాన్తరవిశేషేషు వృత్తివిశేషాణామవోదన్నితాభవన్తి- * సర్వేషాం స్పర్శానామితి శ్రవణాత్. అస్య వృత్తివిశేషప్రదర్శనస్య కిం ప్రయోజనమిత్యపేక్షాయాముపదేశస్య వైయర్థ్యాయోగాత్, * ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి ఆత్మసాక్షాత్కారస్య ప్రకృతత్వాత్, దున్దుభ్యాదిదృష్టాన్తైస్సామాన్యేన కరణనియమనస్యోక్తత్వాత్, తన్నియమనవిశేషకథనస్యాపేక్షితత్వాత్, ఉత్తరవాక్యైస పూర్వవాక్యవివరణస్యైవ తత్ప్రకరణదృష్టత్వాత్, చ కరణవృత్తివిశేషప్రదర్శనం తద్వృత్తివిశేషనిరోధేనాత్మసాక్షాత్కారనిష్పాదనార్థమిత్యభిప్రాయః. (విస్తీర్ణమితి) కారణత్వం సనిమిత్తోపాదానవిభాగకథనాత్ కార్యబాహుళ్యప్రదర్శనాచ్చ విస్తృతం-కరణనియమనం తు కరణవిశేషాణాం నిరోద్ధవ్యవృత్తివిశేషప్రదర్శనేన విస్తృతమిత్యర్థః. (ఉపదిశ్యేతి) నహి నిష్ప్రయోజనోపదేశస్సమ్భవతీతి భావః. * స యథా సైన్ధవఘన ఇతి వాక్యోపాదానం * స యథా సైన్ధవఖిల్య ఇతి వాక్యస్యాపి ప్రదర్శనార్థం. (ప్రాక్తనహేయేతి) ఆత్మాభిమానవిషయదేహస్య దౌర్గన్ధ్యాదిదర్శనేపి ఆత్మాభిమానవిషయత్వాదేవ హితత్వసంస్కారవిషయే ప్రవర్తతే- తస్యైవోద్భూతస్య స్వస్వరూపస్యైవ ప్రాప్యత్వే ఽపగతే హి ప్రవృత్త్యాధిక్యం జాయత ఇత్యర్థః. విజ్ఞానఘనశబ్దస్య * మహద్భూతమనన్తమపారమితి సామానాధికరణ్యం ప్రథమస్త్రైయ్యా బ్రాహ్మణ ప్రతిపన్నముపజీవ్యోక్తం జీవాత్మస్వరూపేణావస్థితస్యేతి. భగవాన్నృసింహశ్శ్వేతః, బ్రాహ్మణశ్చతుర్వేదాభిజ్ఞో గౌర, ఇత్యత్ర శ్వేతాద్యాదివత్ విశేషణద్వారా పరమవిశేష్యవిశేషణం జ్ఞానైకాకారత్వమిత్యర్థః. అనేన పూర్వోక్తస్య జీవవాచిశబ్దైన పరమాత్మాభిధాననిర్వాహస్యాపయోగస్థలం విజ్ఞానఘనశబ్ద ఇతి దర్శితం. తత్పర్యన్తతయైవ నిర్వాహ్యత్వే హేతుః పరమాత్మధర్మవాచిమహద్భూతానన్తాపారశబ్దసామానాధికరణ్యమిత్యర్థసిద్ధం. న చావ్యవథానేన పరమాత్మపరో విజ్ఞానఘనశబ్దః- * ఉత్థాయ వినశ్యతి * ప్రేత్యేతి శ్రవణాత్. సర్వావస్థస్యాపి జీవస్వరూపస్య పరమాత్మనిష్ఠతయా స్వాతన్త్ర్యాభావజ్ఞాపనం జీవశబ్దైన తత్పర్యన్తనిర్దేశస్య ప్రయోజనమితి ఫలితం. ఉపపాద్య- దృష్టాన్తముక్త్వేత్యర్థః. * తాన్యేవానువినశ్యతీత్యత్రానుశబ్దార్థమాహ (భూతపరిణామానువృత్తిమితి) భూతేషు నశ్యత్స్వేష నశ్యతీత్యర్థః. వినాశో నామాత్ర జ్ఞానసంకోచః- * అవినాశీ వా అరేయమాత్మేత్యనన్తరవాక్యావిరోధాత్. అత్ర ప్రేత్యశబ్దస్య పూర్వోక్తవినాశానువాదకత్వాద్వ్యాఖ్యాతృత్వమర్థమాహ

మోక్షదశాయాం స్వాభావికాపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానసఙ్కోచాభావేన భూతసఙ్ఘాతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతీత్యుక్త్యా దేవాదిరూపజ్ఞానాభావముక్త్వా పునరపి * యత్ర హి ద్వైతమివ భవతీత్యాదినా అబ్రహ్మాత్మకత్వేన నానాభూతవస్తువర్శనమజ్ఞానకృతమితి నిరస్తనిఖిలాజ్ఞానస్య బ్రహ్మాత్మకం కృత్స్నం జగదనుభవతో బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరాభావేన భేదదర్శనం నిరస్య * యేనేదం సర్వం విజానాతి తం కేన విజానీయాదితి చ-జీవాత్మనస్స్వాత్మతయాఽవస్థితేన యేన పరమాత్మనా ఆహితజ్ఞానస్సన్నిదం సర్వం విజానాతి - అయం తం కేన విజానీయాత్ - న కేనాపీతి పరమాత్మనో దురవగమత్వముపపాద్య * స ఏష నేతి నేతీత్యాదినా అయం సర్వేశ్వరః స్వేతరసమస్తచిదచిద్వస్తువిలక్షణస్వరూప ఏవ సర్వశరీరస్సర్వస్యాత్మతయాఽవస్థిత ఇతి స్వశరీరభూతచిదచిద్వస్తుగతైర్దోషైర్న సంస్పృశ్యత ఇత్యభిధాయ * విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాదిత్యుక్త్వా ఏతావదరే ఖల్వమృతత్వమితి

(మోక్షదశాయామితి) * న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీతి దేహాదిగతావస్థాయాం జ్ఞానస్య నిషేధః-దేహాదిగతతావస్థాయాం జ్ఞానస్య * తాన్యేవానువినశ్యతీత్యుక్తత్వాత్ నాపి లోకాన్తరే జ్ఞాననిషేధః-కర్మఫలభోగావగమవిరోధాత్. నాపి మోక్షే ప్రత్యగ్రశ్రుతవిజ్ఞానఘనశబ్దబాధప్రసఙ్గాత్. అతః పారిశేష్యాత్ ప్రేత్యశబ్దోచితదేహావసానపరః-* నోపజనం స్మరన్నిదం శరీరమితి ప్రత్యక్స్వరూపప్రత్యభిజ్ఞానాత్. అత్రాపి * ఏతావదరే ఖల్వమృతత్వమిత్యమృతత్వస్యోక్తత్వవచనాచ్చ మోక్షవిషయత్వం యుక్తమిత్యభిప్రాయః. పూర్వాపరవాక్యానుగుణమనుసన్ధాయాహ (స్వాభావికేతి) స్వరూపస్య జ్ఞానాత్మకత్వం * స యథా సైన్ధవఘన ఇత్యాదినోక్తం-అతస్స్వాభావికత్వం సిద్ధం. అనన్తరశ్రుతవిజ్ఞానఘనశబ్దోక్తత్వాత్ ధర్మభూతజ్ఞానత్వం సిద్ధం- తస్య చాపరిచ్ఛిన్నత్వం * సర్వం హ పశ్యః పశ్యతీతి ప్రత్యక్షశ్రుతిసిద్ధమిత్యభిప్రేత్య స్వాభావికాపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానసఙ్కోచాభావ ఏవేత్యుక్తం. సము త్యైకీకార ఇత్యభిప్రాయేణాహ (ఏకీకృత్యేతి) కేనేత్యపేక్షాయాం * ఏతేభ్యో భూతేభ్య ఇతి పూర్వవాక్యానుషఙ్గేణాహ (భూతసఙ్ఘాతేనేతి) (దేవాదిరూపజ్ఞానాభావముక్త్వేతి) * నోపజనం స్మరన్నితి ప్రకరణ ఏవ * మనసైతాన్కామాన్ పశ్యన్రమతే య ఏతే బ్రహ్మలోక ఇతి జ్ఞానవికాసప్రతిపాదనాత్, * న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీతి వాక్యం శ్రుత్వా * అత్రైవ మా భగవానమూముహదిత్యాక్షిప్తే * అవినాశీ వా అరేఽయమాత్మా ఇత్యాత్మస్వరూపనిత్యత్వముక్త్వా * అనుచ్ఛిత్తిధర్మేతి జ్ఞాననిత్యత్వవచనాచ్చేతి భావః. ముక్తౌ జ్ఞానసఙ్కోచాభావేఽపి దేవాద్యాకారజ్ఞానం నాస్తీత్యభిప్రాయః. * అనుచ్ఛిత్తిధర్మేతి జ్ఞాననిత్యతాం ఉపపాదయితుం ప్రత్యభిజ్ఞా... అవినాశీతి స్వరూపనిత్యత్వస్యోక్తత్వాత్, అవినాశపదాభావేఽపి ధర్మశబ్దేన ... ప్రసఙ్గాత్ ... అవినాశ... ఉభయత్రాప్యవ్యయమితి ... అనుచ్ఛిత్తిధర్మేత్యనేన ... స్వరూపానుచ్ఛిత్తిసిద్ధిః. (పునరపీతి) ప్రాగుక్తేఽపి దేహాద్యనాత్మని దేహబుద్ధిరబ్రహ్మాత్మకత్వబుద్ధిరిత్యర్థః. తత్ర, * న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీత్యనేన ... తద్దేహాత్మభ్రమనివృత్తిరుక్తా-అథ స్వనిష్ఠతాభ్రమనివృత్తిరుచ్యత ఇత్యర్థః. * యత్ర-యస్యామవస్థాయాం. ద్వైతమివ భవతి పరమాత్మనః పృథక్త్వం- స్వనిష్ఠతయా పృథక్త్వం- భవతి. ఇవశబ్దస్యాసత్యత్వప్రతిపాదకత్వాభావః. తత్-తదా. ఇతరః- పరమాత్మనః ఇతరః పృథక్స్థితః. ఇతరం - స్వనిష్ఠం వస్తు. ఇతరేణ- స్వనిష్ఠదర్శనసాధనేన. పశ్యతీతి స్వనిష్ఠభ్రమానువాదః. ముక్తౌ తన్నివృత్తిరుపాదీయత ఇత్యర్థః. యత్ర- యస్యాం ముక్తదశాయాం. సర్వమాత్మైవాభూత్ - పరమాత్మాత్మకత్వేన ప్రకాశతే. తత్- తదా. కః- చేతనః. కేన- కరణేన కం - స్వనిష్ఠం పశ్యేత్. అబ్రహ్మాత్మకం స్వనిష్ఠతయా భాసమానం వస్తు దర్శనసాధనం చ ... తదిదం వాక్యం హృది నిధాయాహ (అబ్రహ్మాత్మకత్వేనేతి) నానాత్వనిషేధస్య నిహితనానాత్వవ్యతిరిక్తవిషయత్వాత్ స్వవాక్యే నానాత్వం ప్రతిషిద్ధమిత్యభిప్రాయః. (నానాభూతవస్తుదర్శనమజ్ఞానకృతమితి) న తత్తద్వస్తుదర్శనమాత్రమజ్ఞానకృతం - కింతు స్వనిష్ఠదర్శనమేవ తదుపాధికమితి భావః. (అజ్ఞానకృతమితి) స్వనిష్ఠవస్తుదర్శనస్యోపాధికత్వాదుపాధినివృత్తౌ తన్నివృత్తిర్యుక్తేతి భావః. ఉపాధ్యభావేఽపి బ్రహ్మస్వరూపానుభవేన స్వనిష్ఠతానుభవదర్శనం స్యాదిత్యత ఆహ (బ్రహ్మాత్మకం కృత్స్నం జగదనుభవత ఇతి) * యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూదిత్యనేన ... బ్రహ్మాత్మకత్వస్య నిత్యత్వేన ... అతో * బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీత్యాదివాక్యానామాభిప్రాయకం వాక్యమిత్యభిప్రాయః. కృత్స్నానుభవేఽపి ... దర్శనం స్యాదిత్యత్రాహ (బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరాభావేనేతి) అబ్రహ్మాత్మకజ్ఞానం హ్యదోషమూలం ... దర్శనం నోపపద్యత ఇత్యర్థః. (యేనేదమితి) * తదేవాత్ర ... పరమాత్మప్రసాదాదృతే ... అన్యథా * ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇత్యుపక్రమావగతద్రష్టవ్యత్వవిరోధాత్, * తమక్రతుం పశ్యతి వీతశోకో ధాతుః ప్రసాదాన్మహిమానమీశమితి ... సాదేన తద్దర్శనస్య ... త్యన్తరసిద్ధత్వాచ్చేతి భావః. (స్వేతరసమస్తచిదచిద్వస్తువిలక్షణస్వరూప ఏవేతి) చిదచిద్గతప్రకారాణాం ప్రతిషేధేన సర్వప్రకారశూన్యత్వమేవ ... తోఽచిద్గతప్రకారో వ్యుదస్యతే- విహితప్రకారస్య నిషేధాయోగాత్, * అగ్రాహ్యో న హి గృహ్యతే అశీర్యో న హి శీర్యతే అసఙ్గో న హి సజ్యతే ఇతి చిదచిద్గతప్రకారవిశేషనిషేధేన తద్విలక్షణత్వపరతా, చేతి భావః. * అగ్రాహ్యః-చక్షురాదినా గ్రహణానర్హః అతో న గృహ్యతే. ఏవమశీర్య ఇత్యాదిష్వపి యోజనీయం. అసఙ్గ ఇత్యాదినా జీవధర్మనిషేధః-న హ్యచిత్సఙ్గోఽస్య స్వరూపతిరోధానకృద్భవతి. న హి సజ్యత ఇత్యాదావుక్తే- సఙ్గాదియోగ్యస్యాపి మార్దవస్థితయా తదభావ ఇతి శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమసఙ్గ ఇత్యుక్తం. అసఙ్గః- సఙ్గవిరోధీ. సఙ్గానర్హత్వమప్యసిద్ధం- తేన సఙ్గాద్యభావః. న దేశకాలాదిప్రకర్షాత్ సఙ్గాద్యభావః-కిన్తు స్వ

సమస్తవస్తువిసజాతీయం నిఖిలజగదేకకారణభూతం సర్వస్య విజ్ఞాతారం పురుషోత్తమముక్తప్రకారాదుపాసనాదృతే కేన విజానీయాదితీదమేవోపాసనమమృతత్వోపాయః- బ్రహ్మప్రాప్తిరేవ చామృతత్వమభిధీయత ఇత్యుక్తవాన్. అతః పరం బ్రహ్మైవాస్మిన్వాక్యే ప్రతిపాద్యత ఇతి పరమేవ బ్రహ్మ జగత్కారణం- న పురుషస్తదధిష్ఠితా చ ప్రకృతిరితి స్థితమ్. ....

వాక్యాన్వయాధికరణం సమాప్తమ్.

[illegible] ప్రకర్షాదిష్వర్థేషు పూర్వవాక్యోక్తాన్ సజ్ఞాదీనాహ (సమస్తవస్తువిసజాతీయమితి) (నిఖిలజగదేకకారణభూతం సర్వస్య విజ్ఞాతారమితి) ప్రకరణోపక్రమాదిం కారణత్వవాన్యత్ సర్వజ్ఞత్వాదిగుణప్రచయకో విజ్ఞాతృశబ్ద ఇత్యభిప్రాయః. * తం కేన విజానీయాదితి పూర్వవాక్యేన పునరుక్తిశఙ్కాపరిహారాయాహ (ఉక్తప్రకారాదితి) పరమాత్మప్రసాదాన్నేతరస్యేత్యుపాయపరం పూర్వవాక్యం- తత్ప్రసాదనోపాయస్త్వత్రాభిహితముపాసనమేవేతి [illegible] విపరీతం స్యాదితి నాశఙ్కనీయం- * [illegible] ప్రకరణగతజ్ఞానేనైవ [illegible] ఉపక్రమవిరోధాత్. * ఏతావదిత్యస్యార్థమాహ (బ్రహ్మప్రాప్తిరేవ చేతి) ఉపా[illegible] విజ్ఞాతారమితి వాక్యం- * ఏతావదిత్యాదివాక్యము పేయనిగమనపరమిత్యర్థః. అధికరణార్థముప [illegible] ... ...

[illegible] యమధికరణం- [illegible] జీవత్వశఙ్కానిరాసస్యానుపయోగాద్విరుద్ధత్వాచ్చానుపపన్న[illegible]. తత్ర [illegible] * ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేరిత్యాదిసూత్రత్రయం ద్వేధా వ్యాఖ్యాతం తత్ర ప్రథమం * ఇదం సర్వం యదయమా[illegible] కార్యకారణభావ[illegible] పరమాత్మ[illegible] - ఉత్క్రమిష్యత ఇత్యాదివాక్యస్య [illegible] పరం ద్వితీయం- బ్రహ్మణ ఏవ [illegible] విజ్ఞానాత్మనా [illegible] యది కార్యకారణభావం వదతా ఆ[illegible] బ్రహ్మపరిణామో జీవో [illegible] పూర్వమనన్వయో [illegible] ఇతి సూత్రద్వయం పూర్వపక్షీకృతం - ఏతావదస్మాకమని[illegible] కార్యకారణభావో [illegible] ఉత్క్రమిష్యత ఏవంభావాత్ - [illegible] బ్రహ్మణ ఏవ జీవభావారోప[illegible] సూత్రత్రయం [illegible] కాశకృత్స్నమతాద్భేదాభావేన సూత్రద్వయ[illegible] స్యాత్. [illegible] బ్రహ్మణ ఏవ విజ్ఞానాత్మభావేనావస్థానం కాశకృత్స్నమతం- జీవబ్రహ్మణోరైక్యమభ్యుపగచ్ఛతః కాశకృత్స్నస్య జీవ[illegible] కాశకృత్స్నమతాద్విశేషాభావేన సూత్రద్వయవైయర్థ్యం స్థితం. కాశకృత్స్నమతస్యైవాచార్యాన[illegible] సూత్రద్వయ [illegible] ఆచార్యభూయస్త్వయా సూత్రసహ[illegible] ప్రదర్శనార్థత్వసంభవాత్ సూత్ర[illegible] వైయర్థ్యమేవ స్యాత్. [illegible] పూర్వపక్షీకరణార్థత్వాత్ సాఫల్యం స్ఫుటతరం. పునశ్చైవం [illegible] సూత్ర[illegible] * విజ్ఞానఘన ఏవైతేభ్యో భూతేభ్యః సముత్థాయ [illegible] బ్రహ్మణో భూతేభ్యః సముత్థానం కార్యకారణావ్యతిరేకప్రతిజ్ఞాసి[illegible] * [illegible] బ్రహ్మణ ఏవ విజ్ఞానాత్మభావేనావస్థానాచ్చోపపన్న[illegible]. [illegible] ప్రకృతానుపయోగాత్. [illegible] పరమాత్మత్వం హి సాధ్యం - జీ[illegible] ప్రకరణస్య పరమాత్మపరత్వం [illegible] ప్రకరణానాం పరమాత్మపరత్వం [illegible] - అతో జీవోత్పత్తిప్రకరణ [illegible] అత ఏవ [illegible] ఇదం చ జీవనిత్యత్వాజత్వాదిశ్రుత్యవిరోధేన * నా[illegible] భవద్భిరపి [illegible] ప్రకరణా[illegible] వ్యాఖ్యాతం- అతః పృథక్ప్రయత్న[illegible] యర్థ్యం చ. తత్రాపజీవత్వ[illegible] సూత్రద్వయార్థస్యాభివిసాధ్యానుపయోగాత్. ప్రతిజ్ఞాసిద్ధి[illegible] కత్వం, ప్రకరణే బ్రహ్మతాపత్తివచనం, చ [illegible] ప్రకరణయోరపి గౌణత్వప్రస[illegible] అవికృతస్యైవ బ్రహ్మణో విజ్ఞానాత్మభావేనావస్థానమపి గౌణత్వసాధకం - అవికృతస్యైవ బ్రహ్మణో [illegible] తేజోబన్నరూపేణావస్థితత్వే [illegible] గౌణత్వప్రసఙ్గాత్. [illegible] తేజోబన్నాద్యుత్పత్తి [illegible] ప్రయాసవైయర్థ్యమేవ స్యాదితి. అతః ప్రకృతానుపయోగాదభిరనుపపన్నత్వాత్ జీవోత్పత్త్యాదినిర్వాహపరత్వమనాదృతం భాష్యకారైః. అభేదవ్యపదేశనిర్వాహస్త్వత్రాపేక్షితః- [illegible] జీవవాచిశబ్దనిర్దిష్టతాయాః అపరమాత్మత్వశఙ్కాయా నిరాకరణీయత్వాత్. —యాదవప్రకాశైస్తూక్తం- బ్రహ్మణోరైక్యాదృతే సర్వస్య బ్రహ్మతాదాత్మ్యప్రతిజ్ఞానాసిద్ధేః జీవేనోపక్రమో జీవబ్రహ్మణోరభేదేన ప్రతిజ్ఞాసిద్ధ్యర్థ ఇత్యాద్యసూత్రార్థో వర్ణితః- అత్ర సామాన్యేన బ్రహ్మైక్యజ్ఞాపనం ప్రయోజనమముక్తం భవతి. ఉత్క్రాన్తస్య బ్రహ్మణి లీనతయా తేనైక్యాత్ జీవేనోపక్రమ ఇత్యేతదర్థపరం * ఉత్క్రమిష్యత ఏవంభావాదితి సూత్రం వ్యాఖ్యాతం. బ్రహ్మణస్సర్వశ్రుత్యుపపాదనమపి [illegible] అవస్థానాద్యేన కేనచిత్ [illegible] ప్రకరణాదిషు ప్రసక్తమేవ బ్రహ్మపరత్వం యుక్తమి

౨౩॥ సూ. ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్ ॥

ఏవం నిరీశ్వరసాఙ్ఖ్యే నిరస్తే సతి సేశ్వరసాఙ్ఖ్యః ప్రత్యవతిష్ఠతే-

తిసృతీయసూత్రార్థః క్తః. తత్ర తావదాద్యసూత్రద్వయస్య సూత్రకారాభిమతనిర్వాహపరత్వముక్తం- ముక్తిదశాయాం తదుభయానుమత[illegible]బ్రహ్మతాదాత్మ్యస్యముక్తిపాదే * చితితన్మాత్రేణ తదాత్మకత్వాదిత్యాదులోనిలిసూత్రోపన్యస్తస్యసూత్రకారైరేవ పూర్వపక్షీకృతత్వాత్, తథా తై ర్వ్యాఖ్యాతత్వాచ్చ. స్వప్రకాశసన్మాత్రమేవ స్వరూపం- గుణాష్టకో[illegible]గుణానాం [illegible]రూపత్వాత్, శక్తీనాం చ భేదాభేదాదివి[illegible]త్వాత్, గుణశక్తియుక్తసన్మాత్రస్వరూపాభిప్రాయం- క్రీడాజకుణాద్యుపన్యాసం[illegible]ప్రాయత్వాదులోనిమతముపన్యస్య * ఏవమప్యుప న్యాసాత్ పూర్వభావాదవిరోధం బాదరాయణ ఇతిసూత్రేణ తత్ప్రతిషిద్ధం- శక్తిమాత్రస్య న పురుషార్థత్వం- సహగానవత్[illegible]వణ సామర్థ్యమాత్రం పురుషార్థః. అతః * నాహమత్ర భోగ్యం పశ్యామీత్యుక్తివతో మఘోనః పురుషార్థజ్ఞాపనాయోపదిశ్యమానం గుణాష్టకం న శక్తిమాత్రాభిప్రాయం- అతశ్శక్తిమాత్రోపన్యాసస్య వైయర్థ్యాత్[illegible]దాదికం [illegible]స్య ముక్తస్యేశ్వరస్యేవాభ్యుపగన్తవ్యమితి హి సిద్ధాన్తితం. అతో[illegible]బ్రహ్మతాదాత్మ్యమాదులోమ్యభిమతం ముక్తిపాదే పూర్వపక్షీకృతం- [illegible]బ్రహ్మతాదాత్మ్యమిహాప్యుపన్యస్తం స్యాత్- న హ్యేకస్యైవ [illegible]పురుష స్యాభిమతవిరుద్ధమర్థం కదాచిదఙ్గీకరోతి. అతః [illegible]సూత్రకారాభిమతముపన్యస్య [illegible]ప్రతి[illegible] వాదులోమిమతోపన్యాస ఇత్యభ్యుపగన్తవ్యం- ఇహోపన్యస్తతాదాత్మ్యస్య [illegible]త్వాత్, [illegible]త్వాత్. అతః [illegible] ర్వ్యాదాశ్మరథ్యమతమపి ప్రతిక్షేప్యతయోపన్యస్తం స్యాత్. స్వరూప[illegible]స్య బ్రహ్మతాదాత్మ్యస్య [illegible] త్వాచ్చ ప్రతిక్షేప్యత్వం దుర్నివారం. అతశ్చరమం సూత్రమేవ స్వాభిమతనిర్వాహపరం. తత్ర చ * అవస్థితేరితి పదం సర్వ[illegible]ఘటపటత్వాదౌ బ్రహ్మ ణః పూర్ణతయాఽవస్థానాదితి వ్యాఖ్యాతం- పూర్ణతయాఽవస్థానం చ [illegible]రూపేణేతి వివక్షితం- యథోక్తం * అస్తిత్వం [illegible]స్య ప్రత్యాఖ్యానాత్ నచాస్తిత్వం ఘటే పటే చ [illegible] భయత్రాపి [illegible]స్తిత్వదర్శనాదితి. [illegible] తథాహి- [illegible]బ్రహ్మ స్వరూపభూతమస్తిత్వం సామాన్యరూపం వ్యవహరితు[illegible]త్వాద్వ్యాపకరూపం [illegible] [illegible] * [illegible] మిత్యాదినా [illegible]ప్రసఙ్గాత్, తస్య [illegible] త్వేన * [illegible] మిత్యాదిశ్రుతివిరోధాత్, [illegible] త్వాయోగాత్, జగదాధారత్వాయోగాత్, జడస్య జ్ఞానస్వరూపత్వాయోగాత్, [illegible] యోగాత్, సార్వజ్ఞ్యసర్వశక్తిత్వాదిగుణాశ్రయత్వాయోగాత్, [illegible]త్వాయోగాత్, కారణత్వా[illegible] త్వేన ప్రాప్యత్వాయోగాత్, భవద్భిరనభ్యుపగతత్వాచ్చ. అతస్సత్[illegible]భవతాంమతం. * నచాస్తిత్వం [illegible] [illegible] తం వర్తతే ఉభయత్రాపి [illegible]స్తిత్వదర్శనాదితి భవద్భిరుక్తత్వాత్ [illegible] స్వరూపమితి * [illegible] త్వాదిశ్రుతివిరోధాదుష్పరిహారః. కించ- ఘటే సద్వస్తునః పూర్ణస్వన్నామ సంభవతి- సజాతీయవిజాతీయ ఘటపటాద్యనవచ్ఛిన్న[illegible] స్వవిభక్తత్వాత్. ఘటత్వాదిభిరవచ్ఛిన్నం సత్పూర్ణమితి చేన్న- అవచ్ఛిన్నత్వవిదర్శనాదేవ [illegible] ఘటత్వావచ్ఛిన్నస్య సతః పటత్వావచ్ఛిన్నా [illegible]భిన్నత్వం పూర్ణత్వమితి చేత్- తర్హి [illegible]స్యాం [illegible] పూర్ణత్వవత్ ఘటావచ్ఛిన్నస్య [illegible] ర్ణత్వమం [illegible]స్యాత్. అతశ్చ ఘటరూపస్య సతో [illegible]పూర్ణత్వం [illegible] సంభవతి. కథం తర్హి భవత్పక్షే [illegible] స్య పరమాత్మనః పూర్ణత్వం. అణుమాత్రేపి [illegible] ప్రతిష్ఠితం [illegible] సతు ప్రత్యక్షాదినేతి న కాచిదనుపపత్తిః. కించ- పరమాత్మన [illegible]దాప[illegible]పూర్ణత్వప్రతిపాదన[illegible] భవతాం విఫలః- యేన కేన [illegible] ఘటాదివాచకశబ్దేనాప్యుపక్రమ్య బ్రహ్మపరత్వోపపాదనార్థం హి పూర్ణత్వకథనం. తద్భవనసిద్ధ్యతి- అస్తిత్వస్య తత్తద్వాచ్యత్వాభావాత్. అస్తిత్వస్యా పి ఘటాదిశబ్దవాచ్యత్వే ఘటో [illegible] ప్రయోగస్య పునరుక్తిత్వం [illegible]తాం. నను ఘటాదిశబ్దానాం విశిష్టవాచిత్వం తవాప్యభిమతం తత్ర విశేష్యద్రవ్యం సదితి చేత్. సత్యం- తథాపి ఘటాదయశ్శబ్దాః ఘటత్వాద్యాశ్రయరూపేణ విశేష్యం వదన్తి- నతు సన్మాత్రరూపేణ ద్రవ్యత్వరూపేణ వా- అతో నాన్యత్వపక్షే పునరుక్తిన్యాయతాదవస్థ్యప్రసఙ్గః. అతః పూర్ణస్యాపూర్ణస్య వా సద్రూపస్య శబ్దవాచ్యత్వాభావాత్ పూర్ణతయాఽవస్థానకథనం పరమాత్మోపక్రమత్వానుపయోగీతి సూత్రత్రయస్యయథోక్తార్థపరత్వం సిద్ధమ్. వాక్యాన్వయాధికరణం సమాప్తమ్.........

౨౩॥ సూ. ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్ ॥ పేటికాసఙ్గతిమాహ (ఏవమితి) ఏవంశబ్దేనాతీతాధికరణత్రయాత్మకపేటికాద్వయకృతనిరసనప్రకారో వివక్షితః. ఆద్యాధికరణత్రయేణ హి సాఙ్ఖ్యస్య జగతేనపికల్పేన పురుషాధిష్ఠితప్రకృతేర్జగత్కారణత్వం నిరస్తం. ద్వితీయేన తూపాదానసఙ్గతేనాపి ప్రసక్తస్య నైసనియమేన కారణత్వం ప్రతిషిద్ధం. తత్ర చ్ఛాయానుసారి వాక్యవిషయతయా పాదసఙ్గతత్వేపి అతో వ్యవచ్ఛేదప్రతిక్షేపేణాన్వితత్వాత్ తేనాకారేణ ప్రాసఙ్గికత్వమపి విద్యతే. ఏవం వికల్పేన నియమేన చ కారణత్వే ప్రతిషిద్ధే సముచ్చయేన కారణత్వం ప్రతిషిద్ధమితి నాసఙ్గతిరిత్యర్థః. స్వనిష్ఠవస్తుద్వయస్య నిమిత్తభావేనోపాదానభావేన చాన్యోన్యసాపేక్షతయా ఏకస్మిన్ కార్యే స్వయోగో హి ఘ్యదస్యతే. సిద్ధాన్తే తు జ్ఞానాదివదుపాదానభూతస్య బ్రహ్మణః ప్రకృతిర్విశేషణం- తస్య సర్వశక్తిత్వాదిభిస్సముచ్చయనిరాసవిరోధః. అత ఏవాహ స్తరసఙ్గతిరప్య

యద్యపీక్షణాది గుణయోగాత్సర్వజ్ఞమీశ్వరం జగత్కారణత్వేన వేదాన్తాః ప్రతిపాదయన్తి- తథాపి వేదాన్తైరేవ జగదుపాదానతయా ప్రధానమేవ ప్రతిపాద్యత ఇతి ప్రతీయతే. నహి వేదాన్తాస్సర్వజ్ఞస్యాపరిణామినోఽధిష్ఠాతురీశ్వరస్యాధిష్ఠేయేనాచేతనేన పరిణామినా ప్రధానేన వినా జగతః కారణత్వమవగమయన్తి. తథాహ్యపరిణామిత్వమేనం, ప్రకృతిం చైతదధిష్ఠితాం పరిణామినీం, పఠ్యతే* నిష్కలం నిష్క్రియం శాన్తం నిరవద్యం నిరఞ్జనం *స వా ఏష మహానజ ఆత్మాఽజరోఽమరః *వికారజననీమజ్ఞామష్టరూపామజాం ధ్రువాం *ధ్యాయతేఽధ్యాసితా తేన తన్యతే ప్రేర్యతే పునః। సూయతే పురుషార్థం చ తేనైవాధిష్ఠితా జగత్ * గౌరనాద్యన్తవతీ సా జనిత్రీ భూతభావినీ ఇతి. తథా ప్రకృతిముపాదానభూతామధిష్ఠాయైవేశ్వరో విశ్వం జగత్సృజతీతి శ్రూయతే* అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్ * మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినం తు మహేశ్వరమితి. స్మృతిరపి * మయాధ్యక్షేణ ప్రకృతిస్సూయతే సచరాచరమితి. ఏవం శ్రుతే ప్రధానోపాదానత్వే బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వశ్రుత్యన్యథానుపపత్త్యా- ప్రధానస్వరూపం, తస్యేశ్వరాధిష్ఠితస్య జగదుపాదానత్వం, చ సిధ్యతి. ఏవమేవ హి లోకే నిమిత్తోపాదానయోరత్యన్తభేదో దృశ్యతే- మృత్సువర్ణాదేరచేతనస్య ఘటకటకాద్యుపాదానత్వం, చేతనస్య కులాలసువర్ణకారాదేర్నిమిత్తత్వం, చ నియతముపలభ్యతే. కార్యనిష్పత్తిశ్చ నియమేనానేకకారకసవ్యపేక్షా దృష్టా. ఏవం నిమిత్తోపాదానయోర్భేదనియమం కార్యనిష్పత్తేరనేకకారకసవ్యపేక్షత్వనియమం చాతిక్రమ్యైకమేవ బ్రహ్మోపాదానం నిమిత్తం చ ప్రతిపాదయితుం న ప్రభవన్తి వేదాన్తవాక్యాని- అతో బ్రహ్మ నిమిత్తకారణమేవ- నోపాదానం. ఉపాదానం తు తదధిష్ఠితం ప్రధానమేవేతి. ... ...

స్తి- మైత్రేయీ బ్రాహ్మణే హి పరబ్రహ్మణ ఏవ సర్వవిధకారణత్వముక్తం ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానాదిభిః. తదయుక్తం- పరబ్రహ్మణో నిమిత్తమాత్రత్వాత్. ఉపాదానం తు ప్రధానమితి శఙ్కాయాముత్థానం ప్రతీతేః. కిం బ్రహ్మ నిమిత్తమాత్రం - ఉతోపాదానమపీతి. కిం కారణవాక్యం బ్రహ్మణో నిమిత్తత్వమాత్రం ప్రతిపాదయతి- ఉతోపాదానతామపీతి. ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తౌ కిం స్వారస్యేన నేయౌ - ఉత క్లిష్టతయా నేయౌ. కిమన్యత్రోపాదాననిమిత్తభేదనియమాన్నిష్ఠావత్త్వశ్రుతిః, నిమిత్తోపాదానభేదశ్రుతిః, శ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తోపరోధకా భవన్తి- నేతి. యదా ఉపరోధకా భవన్తి- తదా ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తయోః క్లిష్టతయా నిర్వాహ్యత్వాత్ నిమిత్తత్వమాత్రం వేదాన్తాః ప్రతిపాదయన్తీతి బ్రహ్మ నిమిత్తమాత్రమితి పూర్వపక్షస్స్యాత్. యదా నోపరోధకా భవన్తి- తదా ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తయోః స్వరసతయా నేయత్వాత్ ఉపాదానత్వమపి వేదాన్తాః ప్రతిపాదయన్తీతి ఉపాదానమపి బ్రహ్మేతి రాద్ధాన్తః ఫలమితి భావః. ఈక్షత్యాద్యధికరణసిద్ధార్థాక్షేపపరిహారముఖేన పరబ్రహ్మకారణత్వే సముత్థితే కథం పునస్సాఙ్ఖ్యస్యోత్థానమితి శఙ్కామనువదన్ పూర్వపక్షీ స్వమతం ప్రతిజానీతే (యద్యపీతి) ఈక్షణాదీత్యాదిశబ్దః అనన్తాదిపరః. వేదాన్తైరేవ- బ్రహ్మైకకారణత్వపరతయా త్వదభిమతైః వేదాన్తైరేవేతి భావః. ప్రతిజ్ఞాతముపపాదయతి (నహీతి) ఈశ్వరస్య చేతనత్వాదపరిణామిత్వేన అధిష్ఠాతృత్వేన, చ ప్రధానస్యాచేతనతయా పరిణామిత్వేన అధిష్ఠేయత్వేన, చ వేదాన్తప్రతిపాదితత్వం ప్రతిజ్ఞాతార్థే హేతురిత్యర్థః. హేతుసిద్ధిం దర్శయతి (తథా హీతి) *నిష్కలమిత్యాదివాక్యమీశ్వరస్యాపరిణామిత్వవిషయం *వికారజననీమితి ప్రకృతేర్వికారిత్వాధిష్ఠేయత్వవిషయం. జనిత్రీ- సమష్టిసృష్టికరీ. భూతభావినీ- వ్యష్టిసృష్టికరీ. ప్రధానప్రతిపాదకవాక్యైర్విశేషణతయా ఈశ్వరస్యాధిష్ఠాతృత్వం ప్రతీతం - ఈశ్వరప్రతిపాదకవాక్యైస్తస్య ప్రధానాధిష్ఠాతృతయా ఉపాదానభూతాత్ప్రకృతేః భేదం దర్శయతి (తథేతి) మహేశ్వరశబ్దేన మాయిశబ్దనిర్దిష్టస్య నిమిత్తకారణస్య మాయాం ప్రతి ప్రేరకత్వం వివక్షితమితి భావః. శ్రుతేరుక్తార్థపరత్వం స్మృతిసంవాదేన దృఢయతి (స్మృతిరపీతి) శ్రుతిషు ప్రధానప్రతిపాదనాభావమభ్యుపగమ్య తస్యోపాదానత్వం సమర్థయతి (ఏవం శ్రుతేపీతి) (బ్రహ్మణ ఇతి) సర్వజ్ఞానాదిగుణత్వాత్ అపరిణామిన ఇతి భావః. (ప్రధానస్వరూపం తస్యేశ్వరాధిష్ఠితస్య జగదుపాదానత్వం చేతి) సమస్తప్రపఞ్చనిర్మాణానుగుణమచేతనస్వరూపం, తస్య చాచేతనత్వాదీశ్వరాధిష్ఠితత్వం చ సిధ్యతీత్యర్థః. కారణత్వశ్రుతేరన్యథానుపపత్త్యుపజీవి [illegible] యతి (ఏవమేవ హీతి) అత్యన్తభేదః- శరీరతయాఽఽత్మనిష్ఠత్వమపి అసహమానో భేదః. యద్వా- తర్కమపి పృథక్సాధనత్వేనాహ (ఏవమేవ హీతి) పూర్వోక్తశ్రుత్యర్థాపత్త్యుపపాదకత్వేన హిశబ్దస్స్వరసః. నను యత్ర నిమిత్తోపాదానయోరుభయోరప్యపేక్షా- తత్ర తయోర్భవతు భేదః- యథా వృశ్చికో వృశ్చికోత్పాదనే గోమయానపేక్షః, యథా చ స్వర్గసాధ్యే జ్యోతిష్టోమో దర్శపూర్ణమాసనిరపేక్షః,- ఏవం నిమిత్తమాత్రేణ కార్యం సిధ్యతి చేత్ కిం ప్రధానకారణత్వాశ్రయణేనేత్యత్రాహ (కార్యనిష్పత్తిశ్చేతి) ఏవమేవ హీత్యాదిభాష్యం యదా పృథక్సాధనత్వేన తర్కప్రతిపాదకం- తదానీమచేతనస్యేత్యాదిపదైః [illegible] ప్రయోగాః. ఈశ్వరో న ద్రవ్యం ప్రత్యుపాదానం - చేతనత్వాత్- జీవవత్. విమతముపాదానం స్వకార్యనిమిత్తాద్భిన్నం- ఉపాదానత్వాత్- మృత్పిణ్డవత్. విమతం కార్యమనేకకారకసాపేక్షం- కార్యత్వాత్- పటవదితి ప్రయోగాః. *ఏకమేవాద్వితీయం* బ్రహ్మ వనం బ్రహ్మ స వృక్ష ఆసీదిత్యాదిశ్రుతిబలాన్నిమిత్తోపాదానైక్యమభ్యుపగన్తవ్యమిత్యత్రాహ (ఏవన్నిమిత్తోపాదానయోరితి) (ఏవమితి) పూర్వోక్తశ్రుతిశ్రుత్యర్థాపత్త్యానుగుణ్యేన. తర్కసహచరితశ్రుతిశ్రుత్యర్థాపత్తీనాం ప్రబలత్వాత్ కేవలశ్రుతిమాత్రం ప్రతీయమానమపి స్వార్థం యథా [illegible] క్యమివ న ప్రతిపాదయితుం శక్నోతీత్యర్థః. (ఏకమేవ బ్రహ్మోపాదానం నిమిత్తం చేతి) పరిణామిత్వాపరిణామిత్వయోశ్చేతనత్వాచేతనత్వయోః ప్రేర్య

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాదితి) (ప్రకృతిశ్చ) ఉపాదానం చ. న నిమిత్తకారణమాత్రం బ్రహ్మ- ఉపాదానకారణం చ బ్రహ్మైవేత్యర్థః. కుతః. (ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్) ఏవమేవ హి ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తౌ నోపరుధ్యేతే. ప్రతిజ్ఞా తావత్ *స్తబ్ధోఽస్యుత తమాదేశమప్రాక్ష్యః యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవత్యమతం మతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమిత్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానవిషయా. దృష్టాన్తశ్చ *యథా సోమ్యైకేన మృత్పిణ్డేన సర్వం మృణ్మయం విజ్ఞాతం స్యాత్ *యథా సోమ్యైకేన లోహమణినా *యథా సోమ్యైకేన నఖనికృన్తనేనేతి కారణవిజ్ఞానాత్కార్యవిజ్ఞానవిషయః. యది నిమిత్తకారణమేవ జగతో బ్రహ్మ తదా తద్విజ్ఞానాన్న సమస్తం జగద్విజ్ఞాతం స్యాత్. న హి కులాలాదివిజ్ఞానేన ఘటాదిర్విజ్ఞాయతే. అతః ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తయోర్బాధ ఏవ. బ్రహ్మణ ఏవోపాదానత్వే తూపాదానభూతమృత్పిణ్డలోహమణినఖనికృన్తనవిజ్ఞానేన ఘటమణికకటకమకుటవాసీపరశ్వధాదితత్కార్యవిజ్ఞానవన్నిఖిలజగదుపాదానభూతే బ్రహ్మణి విజ్ఞాతే తత్కార్యం నిఖిలం జగద్విజ్ఞాతం స్యాత్. కారణమేవావస్థాన్తరాపన్నం కార్యం - న ద్రవ్యాన్తరమితి కార్యకారణయోరనన్యత్వావస్థితత్వాత్తద్విజ్ఞానాదీనిదర్శనేన ప్రతిజ్ఞాసమర్థనాద్బ్రహ్మ జగదుపాదానం చేతి నిశ్చీయతే. యత్తు నిమిత్తోపాదానయోర్భేదదర్శనాదిత్యేవ ప్రతీయత ఇతి- తదసత్ -నిమిత్తోపాదానయోరైక్యప్రతీతేః *ఉత తమాదేశమప్రాక్ష్యః యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతీతి. ఆదిశ్యతే- ప్రశిష్యతేఽనేనేత్యాదేశః. *ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి ఇత్యాదిశ్రుతేః. సాధకతమత్వేన కర్తా వివక్షితః. తమాదేష్టారమప్రాక్ష్యః- యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతి- యేనాదేష్ట్రా శ్రుతేనాశ్రుతమపి శ్రుతం భవతీతి నిమిత్తోపాదానయోరైక్యం ప్రతీయతే. *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవేతి ప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణాత్, అద్వితీయపదేనాధిష్ఠాత్రన్తరనివారణాచ్చ. *తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి* *స్వేనైవ సతా* *వికారజననీం* *గౌరనాద్యన్తవతీ* ఇత్యాదిభిః ప్రకృతేరా

త్వప్రేరకత్వయోశ్చైకస్మిన్నవ్యాహతత్వాచ్చ అయోగ్యం నిమిత్తోపాదానైక్యం న వేదాన్తాః ప్రతిపాదయితుం శక్నువన్తీత్యభిప్రాయః. సోపాదానం- సోపాదానమపీత్యర్థః. న హి నిమిత్తం వోపాదానం వేతి నిర్దేశః ఉపాదానత్వం నిషిధ్యతే- తదుభయయోగ్యత్వం హి ప్రతిపాద్యం. ... ...

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) స్వభావమూల ప్రకృతిత్వాపత్త్యర్థం ప్రకృతిశ్చేత్యం వ్యాచష్టే (ఉపాదానం చేతి) సూత్రస్థచకారం వివృణ్వన్నవధారణార్థం జయతి (న నిమిత్తేతి) కా ప్రతిజ్ఞా. కో దృష్టాన్తః. తయోరనుపరోధః కథమిత్యత్రాహ (ఏవమేవ హీతి) బ్రహ్మణ ఏవోపాదానత్వాభ్యుపగమార్థం. ఉ నుపరోధం వివృణోతి (యథేతి) ఉక్తముపపాదయతి (న హీతి) ఏవం విపర్యయేఽనుపపత్తిరుక్తా- అథోపపత్తిమాహ (బ్రహ్మణ ఏవేతి) ఏవం సూత్రం హేతువాచిపదం వ్యాఖ్యాతం. వైశేషికమతేన బుద్ధిరాన్తరాదిరూపేణ కారణాత్కార్యస్య ద్రవ్యాన్తరత్వేన ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపపత్తిమాశఙ్క్య తాం పరిహరన్ సహేతుకం వ్యాఖ్యానమాహ (కారణమేవేతి) ఏవం *వాచారమ్భణమిత్యాదివాక్యార్థ ఉక్తః - తత్ర హి కార్యకారణైక్యం ప్రతిపాద్యతే. నన్వవ్యక్తశబ్దవాచ్యావస్థాయామేవ బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వే సర్వోపాదానత్వాభావాత్ ప్రతిజ్ఞావిరోధః - ఘటాద్యవస్థాస్వపి బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వే మృదుపాదానత్వాభావాత్ దృష్టాన్తవిరోధ ఇతి. తత్ర న ప్రథమం - అనన్యత్వాభ్యుపగమాత్ . ద్వితీయే స్యాద్యాప్యవస్థావ్యవహితస్య బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వాదవిరోధః. విశేషణభూతస్య మృదాదేః కార్యకారణభావో లోకప్రసిద్ధత్వాత్ ... తద్విశిష్టస్య బ్రహ్మణః కార్యకారణభావస్తు లోకప్రసిద్ధత్వాభావాద్దృష్టాన్తిక ఇతి ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధః. బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వే నిమిత్తాన్తరం స్యాదితి శఙ్కాం పరిహరిష్యన్ పరోక్తాం శ్రుత్యైవ నిమిత్తోపాదానభేదసిద్ధిమనువదతి (యత్త్వితి) తత్ - నిమిత్తోపాదానభేదప్రతిపాదనమసదిత్యర్థః. నిమిత్తోపాదానైక్యే శ్రుతిమాహ (ఉత తమాదేశమితి) ప్రత్యయార్థః కర్తా- ప్రకృత్యర్థ ఉపదేశః- ఉపదేశ్య ఇత్యర్థః - ఇత్యాదేశశబ్దం ప్రకృతిప్రత్యయాభ్యాం వ్యాఖ్యాతి. తద్వ్యుత్పత్త్యర్థం వ్యాచష్టే (ఆదిశ్యత ఇత్యాదినా) ప్రశిష్యత ఇతి ప్రకృత్యర్థవ్యాఖ్యానం - అనేనేతి ప్రత్యయార్థవ్యాఖ్యానం ... కారకసంజ్ఞామిలితఘఞః కర్తృవ్యతిరిక్తార్థవిషయత్వాత్ ఆదిశతీత్యాదేశ ఇత్యనుక్తిః - అత ఆదిశ్యతే ప్రశిష్యతేఽనేనేత్యుక్తం. ప్రశాసితృత్వం బ్రహ్మణః సిద్ధమేవ వంవర్ణనీయమిత్యత్రాహ (ఏతస్య వా ఇతి) అకర్త్రర్థప్రత్యయాన్తస్య కథం కర్తృవాచిత్వమిత్యత్రాహ (సాధకతమత్వేనేతి) అస్య హి సాధకత్వం సాధకతమత్వం - తథాత్వేన కర్తా వివక్షితః- ఏవమౌత్కారకాణి భవన్తీతి న్యాయాత్ ఇతి భావః. ఏవమేషాం ప్రత్యయార్థస్వారస్యం- అత్ర తు ప్రకృత్యర్థస్వారస్యం. అన్యతరాస్వారస్యముభయత్రావిశిష్టమితి చేన్న - ప్రకృత్యర్థస్వారస్యమర్థౌచిత్యం చేతి హేతుద్వయసిద్ధేః. ప్రశాసితృత్వే కథితే హి బ్రహ్మణోఽసాధారణధర్మ ఉక్తః స్యాత్ - ఉపదేశ్యత్వం హి సాధారణం. ఉపదేశశ్చోపదేశ్యవస్త్వసాధారణాకారేణ వక్తుం యుజ్యతే- న హి గవాదేర్బుభుత్సితే చతుష్పాద్ద్రవ్యమిత్యుపదేశో యుక్తః. తస్మాత్ప్రకృత్యర్థస్వారస్యమర్థౌచిత్యం చాభ్యధికమితి నైషమ్యం. ఏవం ప్రశాసితృవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానోక్త్యా నిమిత్తోపాదానైక్యం సిద్ధమిత్యాహ (యేనేతి) కారణవాక్యేఽపి నిమిత్తోపాదానైక్యం దర్శయతి (సదేవేతి) ప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణాన్న నిమిత్తోపాదానభేదో ఘటతే- అత ఏకత్వావధారణం చ హేతుః- అధిష్ఠాత్రన్తరనివారణం చ హేతురిత్యర్థః. (స్వేనైవమితి) ఏవం సతి - బ్రహ్మణ ఏవ జగదుపాదానత్వే సతీత్యర్థః. ప్రకృతేర్జగదుపాదానత్వశ్రవణేఽపి బ్రహ్మణో జగదుపాదానత్వం యుక్తం. ప్రకృతేరపి బ్రహ్మోపాదానకత్వాదిత్యత్రా

స్యాన్తవిరహేణ నిత్యత్వం జగదుపాదానత్వం చ శ్రూయమాణం కథముపపద్యతే. తదుచ్యతే- తత్రాప్యవిభక్తనామరూపం కారణావస్థం బ్రహ్మైవ ప్రకృతిశబ్దేనాభిధీయతే- బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరాభావాత్. తథాహి శ్రుతయః *సర్వం తం పరాదాద్యోऽన్యత్రాత్మనస్సర్వం వేద *యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ తత్కేన కం పశ్యేదిత్యాద్యాః. *సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమితి కార్యావస్థం కారణావస్థం చ సర్వం జగద్బ్రహ్మాత్మకమితి శ్రవణాచ్చ. ఏతదుక్తం భవతి- *యః పృథివీమన్తరే సఞ్చరన్ యస్య పృథివీ శరీరం యం పృథివీ న వేదేత్యారభ్య *యోऽవ్యక్తమన్తరే సఞ్చరన్ యస్యావ్యక్తం శరీరం యమవ్యక్తం న వేద యోऽక్షరమన్తరే సఞ్చరన్ యస్యాక్షరం శరీరం యమక్షరం న వేద *యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరో యం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీమన్తరో యమయతీత్యారభ్య *య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోऽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతి సర్వదైవ చిదచిద్వస్తుశరీరతయా సర్వదా సర్వాత్మభూతం పరం బ్రహ్మ కదాచిద్విభక్తనామరూపం- కదాచిచ్చావిభక్తనామరూపం. యదా విభక్తనామరూపం తదా తదేవ బహుత్వేన కార్యత్వేన చోచ్యతే- యదా చావిభక్తనామరూపం తదైకమద్వితీయం కారణమితి చ. ఏవం సర్వదా చిదచిద్వస్తుశరీరస్య పరస్య బ్రహ్మణోऽవిభక్తనామరూపా యా కారణావస్థా సా *గౌరనాద్యన్తవతీ *వికారజననీమజ్ఞాం *అజామేకామిత్యాదిభిరభిధీయత ఇతి. నను చ *మహానవ్యక్తే లీయతే అవ్యక్తమక్షరే లీయత ఇతి ప్రళయశ్రుతేరవ్యక్తస్యోత్పత్తిప్రళయౌ ప్రతీయేతే - తథా చ మహాభారతే *తస్మాదవ్యక్తముత్పన్నం త్రిగుణం ద్విజసత్తమ *అవ్యక్తం పురుషే బ్రహ్మన్ నిష్క్రియే సంప్రలీయత ఇతి. నైష దోషః - అచిద్వస్తుశరీరస్య బ్రహ్మణోऽవ్యక్తశబ్దవాచ్యాయాస్త్రిగుణావస్థాయాః కార్యత్వాత్. *యదా తమస్తన్న దివా న రాత్రిరితి కృత్స్నప్రళయదశాయామపి బ్రహ్మాత్మకస్యాతిసూక్ష్మస్యాచిద్వస్తునస్తమశ్శబ్దాభిధానాజ్జగత్కారణస్య పరస్య బ్రహ్మణః ప్రకారభూతమతిసూక్ష్మం చాచిద్వస్తు నిత్యమేవేతి తత్ ప్రకారం బ్రహ్మైవ *గౌరనాద్యన్తవతీత్యాదిష్వభిధీయతే. అత ఏవ చ *అక్షరం తమసి లీయతే తమః పరే దేవ ఏకీభవతీతి తమస ఏకీభావమాత్రమేవ శ్రూయతే- న తు లయః. ఏకీభావ ఇతి-త

హ (అప్యన్తవిరహేణ నిత్యత్వమితి) ప్రకృతేర్బ్రహ్మోపాదానత్వమయుక్తం - తస్యాస్తు నిత్యత్వశ్రవణాత్. అతస్సైవోపాదానమితి బ్రహ్మ నిమిత్తమేవేత్యాశయః. (తదుచ్యత ఇతి) ప్రకృతిశబ్దేన - ప్రకృతివాచకశబ్దేనేత్యర్థః. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరాభావాత్ - యుతసిద్ధవస్త్వన్తరాభావాదిత్యర్థః. కేన కం పశ్యేత్ - కేన- అబ్రహ్మాత్మకస్వనిష్ఠదర్శనసాధనేన. కం- స్వనిష్ఠమర్థం. కః- చేతనః. పశ్యేత్. స్వనిష్ఠార్థదర్శనసాధనం, స్వనిష్ఠం దృశ్యం, తద్ద్రష్టా, చ నాస్తీత్యర్థః. స ద్రష్టృదృశ్యనిషేధ ఇహ ప్రతిపాద్యః - *యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ ఇతి స్వవాక్యైకదేశేన *సర్వం హ పశ్యః పశ్యతీత్యాదివాక్యాన్తరేణ చ బ్రహ్మాత్మకత్వేన సర్వానుభవస్య విహితత్వాత్. స్వనిష్ఠవస్త్వన్తరాభావే శ్రుతిరుక్తా- అథ సర్వస్య తదాత్మకత్వే శ్రుతిమాహ (సర్వం ఖల్వితి) ఏవం వ్యతిరేకోऽన్వయశ్చోక్తః. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరాభావేన ప్రకృతిశబ్దవాచ్యం బ్రహ్మైవ చేత్ వికారాపురుషార్థరూపాదోషా బ్రహ్మణ ఏవ స్యురిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) ప్రకృతిపురుషకాలవిశిష్టమేవ కారణం చేత్ కారణావస్థా, తస్యాం చైకత్వం, కార్యావస్థా, తస్యాం చ బహుత్వం, బ్రహ్మణః కారణత్వం చిదచితోః కార్యత్వం, చ కథం ఘటత ఇత్యాశఙ్క్యాహ (కదాచిద్విభక్తేతి) కదాచిత్ - సృష్ట్యుత్తరకాలం. కదాచిత్ - సంహారోత్తరకాలం. ఏకమద్వితీయమితి నిమిత్తోపాదానయోరైక్యవిషయశ్రుతిస్మారణార్థః - తతః కిం *గౌరనాద్యన్తవతీత్యాదేః ప్రస్తుతవాక్యస్యేత్యత్రాహ (ఏవం సర్వదేతి) యా కారణావస్థా సాऽభిధీయత ఇతి - నావస్థానిత్యత్వవివక్షయోచ్యతే - కిన్తు కారణావస్థోపలక్షితద్రవ్యనిత్యత్వమభిధీయత ఇత్యర్థః. అవ్యక్తశబ్దవాచ్యాయా అవస్థాయాః పరమకారణావస్థత్వముక్తంపున్నాన్యః పార్శ్వస్థశ్చోదయతి (నను చేతి) అవిభక్తనామరూపప్రధానవిశిష్టబ్రహ్మణః కారణత్వమనుపపన్నం - అవిభక్తనామరూపస్య సూక్ష్మావస్థస్యావ్యక్తశబ్దవాచ్యస్యాప్యుత్పత్తిప్రళయశ్రవణాదిత్యర్థః. (నైష ఇతి) అచిద్వస్తునోऽవ్యక్తావస్థాయా అపి సూక్ష్మావస్థాసంభవాత్ తదవస్థాచిద్విశిష్టం బ్రహ్మావ్యక్తకారణమిత్యర్థః. తత్ర ప్రమాణమాహ (యదా తమ ఇతి) (అత ఏవేతి) అత ఏవ - తదానీమపి తమశ్శబ్దవాచ్యస్య బ్రహ్మప్రకారస్యాచిత్తత్త్వస్య సద్భావాదేవేత్యర్థః. శబ్దవైజాత్యమర్థవైజాత్యనిబన్ధనం- అర్థవైజాత్యం చ సకలశ్రుత్యనుసారేణ భవతీతి భావః. అర్థవైజాత్యమేవ వివృణోతి (ఏకీభావ ఇతీతి) *పృథివ్యప్సు లీయత ఇత్యాదిషు లయశబ్దేన పూర్వపూర్వావస్థస్య ద్రవ్యస్య పూర్వపూర్వావస్థాప్రహాణేనోత్తరోత్తరావస్థత్వమభిహితం- పృథివ్యా ఏవాప్స్వవస్థానాత్. పృథివీత్వం విహాయ పృథివ్యాప్ఛబ్దితద్రవ్యం యథాభూత్ - ఏవం తమశ్శబ్దవాచ్యమపి వస్తు తమస్త్వావస్థాప్రహాణేన పరమాత్మద్రవ్యం భవతి చేత్ లయశబ్దః ప్రయోక్తవ్యః- న తథా శ్రూయతే- అత్ర పరమాత్మని తమోऽవస్థితమిత్యర్థః. తత్ర పృథివీత్వప్రహాణేన యద్వస్తు సలిలమభూత్ - తత్సలిలత్వాప్రహాణేన పూర్వమవస్థితేనాప్సు నైకీభవతి, యథా చ త్యక్తసలిలత్వావస్థజలద్రవ్యం యత్తేజోऽభూత్ - తత్తైజసత్వప్రహాణేన ప్రాగవస్థితతేజసైకీభవతి,- ఏవం విభక్తం తమః తమస్త్వావస్థామజహదేవ కార్యానుపయుక్తస్వసజాతీయతమసైకీభవతి. తత్ర పరమాత్మనస్స్వరూపేణ తమస్త్వాయోగాత్, *యస్య మృత్యుశ్శరీరమితి స్థానప్రమాణేన మృత్యుసంజ్ఞతయాऽవగతస్య తమసః పరశరీరత్వశ్రవణాచ్చ కార్యానుపయుక్తతమశ్శరీరపరమాత్మనా ఏకీభవతి. ఏకీభావశ్చ

భోక్తృభోగ్యానాతిసూక్ష్మాచిత్ప్రకారస్య బ్రహ్మణోఽవిభక్తనామరూపతయావస్థానమభిధీయతే. *తమ ఆసీత్తమసా గూఢమగ్రే ప్రకేతం తమస్తస్మిన్హి నాజాయతైకమిత్యాద్యప్యేతదేవ వదతి. తథా చ మానవం వచః *ఆసీదిదం తమోభూతమప్రజ్ఞాతమలక్షణమ్। అప్రతర్క్యమవిజ్ఞేయం ప్రసుప్తమివ సర్వతః ఇతి. *అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతదిత్యాద్యనన్తరమేవోపపాదయిష్యతే- బ్రహ్మణోఽపరిణామిత్వశ్రుతయశ్చ. యత్త్వేకస్యైవ నిమిత్తత్వముపాదానత్వం చ న సమ్భవతి - అనేకకారకనిష్పాద్యత్వం చ కార్యస్య,- లోకే తథా నియమదర్శనాత్. అతోఽగ్నినా సిఞ్చేదితివద్వేదాన్తవాక్యాన్యేకస్మాదేవోత్పత్తిం ప్రతిపాదయితుం న ప్రభవన్తీతి. అత్రోచ్యతే సకలేతరవిలక్షణస్య పరస్య బ్రహ్మణస్సర్వశక్తేస్సర్వజ్ఞస్యైకస్యైవ సర్వముపపద్యతే. మృదాదేరచేతనస్యజ్ఞానాభావేనాధిష్ఠాతృత్వాయోగాత్, దధిష్ఠాతుః కులాలాదేర్విచిత్రపరిణామశక్తివిరహాత్ సత్యసఙ్కల్పతయా, చ తథా దర్శననియమః. అతో బ్రహ్మైవ జగతో నిమిత్తముపాదానం చ. .. . .

౨౪॥ సూ. ౧।౪।౨౪ అభిధ్యోపదేశాచ్చ॥ ౧।౪।౨౪॥ ఇతశ్చోభయం బ్రహ్మైవ-*సోకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి * తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి స్రష్టుర్బ్రహ్మణ స్స్వస్యైవ బహుభవనసఙ్కల్పోపదేశాత్. విచిత్ర చిదచిద్రూపేణాహమేవ బహు స్యాం తథా ప్రజాయేయేతి సఙ్కల్పపూర్వికా హి సృష్టిరుపదిశ్యతే. ....

తమస్యేవ స్థిత ఏవ తతోఽపి సూక్ష్మతాపత్తిః నహి పూర్వం భక్తిరత్ర ... పశ్చాదేకీభవతి- ... త్వవస్థావే ... అవస్థావైషమ్యం హి విభాగః అతో న సతి సృష్టసూక్ష్మత్వం విభాగః అవిభాగశ్చ- నిరవయవసూక్ష్మతాపత్తిః ... స్వరూపైక్యాన్ ... వపిలిద ... స్యా... ప్రకారాగోచ్ఛ... యథా మథనాత్ పూర్వమనుద్భూతాగ్నిదారుణ్యేకశబ్దః, యథా వా అహితమూ ... ర్భాయాం ... యోగః, * ర ... హి చేతన ... య మస్తి- తథాప్యన్యస్యాన్యతరాన్తర్భావాదేకశబ్దప్రయోగవిషయత్వం యథా వా ... నేక ... కీటాదినా ... వృతవపుషి పురు ... ప్రయోగః, ఇతి భావః ఇత్యర్థః (ఆసీదిదమితి) లయకాలావస్థా ... అవస్థా న రాప ... సతు ... ద్వ్యవినాశ ... కదయతి - ... మిత్యర్థః ... వస్థే చ సలిలే వాయ్వవస్థే చ తేజసీతి వచనాత్ ... ఉపలభ్యం- ఉపలబ్ధా ... తన్నా ... త్రాహ అప్రజ్ఞాతమితి- ప్రత్యక్షం- ... జ్ఞానం- ... రోక్షజ్ఞానం తద్విషయమిత్యర్థః కుత ఇత్యత్రాహ అలక్షణం- రూపాదిరహితత్వాదిత్యర్థః కారణగుణప్రక్రమేణ కార్యగుణారమ్భ ఇతి న్యాయాత్ రూపాదిమత్కారణమపి రూపాదిమత్స్యాత్ ఇత్యత్రాహ అప్రతర్క్యం- అతర్కగోచరం ఏవం విధ ... విభక్తం ... ఆహ అవిజ్ఞేయం- వివిచ్య- విభజ్య జ్ఞాతుమశక్యమిత్యర్థః ప్రసుప్తమివ- యథా సుషుప్తౌ ... చేతనస్య ... తాపత్తిః- అపి తు నామరూపప్రహాణేన సత్తామాత్రమేవ- తథా మహాప్రళయేఽపి చిదచితోస్సూక్ష్మనామరూప ప్రహాణమిత్ ... సర్వత ఇతి - సుషుప్త ఏకదేశేఽపి- అత్ర తు సర్వా ... ర్థః యద్వా - అవిజ్ఞేయమిత్యనేన ... ప్రసుప్తమివేతి ... అత్రాపి సత్తాహానిః- యథా సుషుప్తావిత్యర్థః ఏవం బ్రహ్మణ ఏవ సర్వవిధకారణత్వం ప్రామాణికమిత్యుక్తం తత్పూర్వోక్తశ్రుతిశ్రుత్యర్థాపత్తినిర్వాహం ... మిత్యత్రాహ (అస్మాన్మాయీతి) అపరిణామిత్వశ్రుతయశ్చ- ఉపపాదయిష్యన్త ఇత్యన్వయః శ్రుత్యర్థాపత్తి ... ఇత్యర్థః శ్రుత్యనుగ్రాహకతయా పరాభిమతం తర్కమనుభాషతే (యత్త్వేకస్యేతి) పరాభిమతతర్కాణాం సోపాధికత్వం వక్తుముపాధీనామజ్ఞత్వాదీనాం పక్షే బ్రహ్మణ్యావిద్యమానతాం దర్శయతి (సకలేతరేతి) పరేణ హి తర్కానుగృహీతశ్రుతిప్రాబల్యముక్తం తత్ర శరీరశరీరిభావశ్రుత్యైకీభావ ... పాదానత్వనిర్వికారత్వాది శ్రుతీనామవిరోధస్యనిరూప్యమాణత్వాత్ ద్వారద్వారిభావేన సర్వశ్రుత్యైకార్థ్యసమ్భవత్యపి విరోధారోపణేన నిమిత్తోపాదానైక్యపరానేకశ్రుతివాక్యబాధకల్పనస్యాయుక్తత్వాత్- సర్వవాక్యానామైకార్థ్యమభ్యుపగన్తవ్యం-తథా సతి తద్విరుద్ధతర్కాః కేవలతర్కా ఇతి పస్యదర్బలత్వాత్ రాద్ధాన్తస్థిరతర ఇత్యభిప్రాయస్సోపాధికత్వమాహ (మృదాదేరితి) ఉపాదానస్య మృదాదేరనిమిత్తత్వం అజ్ఞత్వాత్- నిమిత్తస్య కులాలాదేరనుపాదానత్వం స్వశరీరేణ తథా పరిణామశక్తిరహితత్వాత్- తస్యానేకకారకసాపేక్షత్వం చాసత్యసఙ్కల్పత్వాదితి పరోక్తదృష్టాన్తస్సోపాధికః అతో మృత్పిణ్డకులాలాదివిపరీతస్వభావస్య బ్రహ్మణః సర్వముపపన్నమిత్యభిప్రాయః ....

౨౪॥ సూ ౧।౪।౨౪ అభిధ్యోపదేశాచ్చ॥ ౧।౪।౨౪॥ (ఇతశ్చోభయం బ్రహ్మేతి) పూర్వసూత్రస్థప్రతిజ్ఞావాక్యేనాస్య హేతోరన్వయ ఇత్యర్థః. సఙ్కల్పోపదేశాదిత్యనేన సూత్రాక్షరార్థ ఉక్తః. బహుభవనం కామకృష్ణాదివచ్చ సమ్భవతీతి తద్వ్యవచ్ఛేత్త్యర్థమాహ (విచిత్రచిదచిద్రూపేణేతి) *తత్తేజోఽసృజతేతి తేజః ప్రభృతిసృష్టేరనన్తరోక్తత్వాచ్చిదచిద్రూపేణ బహుత్వస్య వివక్షితత్వమిత్యర్థః . స్వస్యైవ బహుభవనాత్ ఉపాదానత్వం, బహుభవనస్య సఙ్కల్పసామానాధికరణ్యాన్నిమిత్తత్వమితి భావః. ....

౨౫॥ సూ. సాక్షాచ్చోభయామ్నానాత్ ॥ న కేవలం ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తాభిధ్యోపదేశాదిభిరయమర్థో నిశ్చీయతే-బ్రహ్మణ ఏవ నిమిత్తత్వముపాదానత్వం చ సాక్షాదామ్నాయతే *కింస్విద్వనంక ఉ స వృక్ష ఆసీద్యతో ద్యావాపృథివీ నిష్టతక్షుః। మనీషిణో మనసా పృచ్ఛతేదు తద్యదధ్యతిష్ఠద్భువనాని ధారయన్। బ్రహ్మ వనం బ్రహ్మ స వృక్ష ఆసీద్యతో ద్యావాపృథివీ నిష్టతక్షుః । మనీషిణో మనసా విబ్రవీమి వో బ్రహ్మాధ్యతిష్ఠద్భువనాని ధారయన్నితి. అత్ర హి ప్రష్టృభిః బ్రహ్మణః కిముపాదానం కాని చోపకరణానీతి లోకదృష్ట్యా పృష్టే సకలేతరవిలక్షణస్య బ్రహ్మణస్సర్వశక్తియోగో న విరుద్ధ ఇతి బ్రహ్మైవోపాదానముపకరణాని చేతి పరిహృతం- అతశ్చోభయం బ్రహ్మ..

౨౬॥ సూ. ఆత్మకృతేః॥ *సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి సిసృక్షుత్వేన ప్రకృతస్య బ్రహ్మణః *తదాత్మానం స్వయమకురుతేతి సృష్టేః కర్మత్వం కర్తృత్వం చ ప్రతీయత ఇత్యాత్మన ఏవ బహుత్వకరణాత్తస్యైవ నిమిత్తత్వముపాదానత్వం చ ప్రతీయతే. అవిభక్తనామరూప ఆత్మా కర్తా - స ఏవ విభక్తనామరూపః కార్యమితి కర్తృత్వకర్మత్వయోర్న విరోధః. స్వయమేవాత్మానం తథాఽకురుతేతి నిమిత్తముపాదానం చ..

సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ *ఆనన్దో బ్రహ్మ *అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసః *నిష్కలం నిష్క్రియం శాన్తం నిరవద్యం నిరఞ్జనం *స వా ఏష మహానజ ఆత్మాఽజరోఽమర ఇతి స్వభావతో నిరస్తసమస్తచేతనాచేతనవర్తిదోషగన్ధస్య నిరతిశయజ్ఞానానన్దైకతానస్య పరస్య బ్రహ్మణో విచిత్రానన్తపురుషార్థాస్పదచిదచిన్మిశ్రప్రపఞ్చరూపేణాత్మనో బహుభవనసఙ్కల్పపూర్వకం బహుత్వకరణం కథముపపద్యత ఇత్యాశఙ్క్యాహ.

౨౫॥ సూ. సాక్షాచ్చోభయామ్నానాత్ ॥ ఆదిశబ్దేనపద్యమానాత్మకృతిప్రభృతయో వివక్షితాః. *కింస్విద్వనం - పూర్వం కుత్ర స్థితమితి భావః. క ఉ స వృక్ష ఆసీత్ -కిముపాదానమిత్యర్థః. యదధ్యతిష్ఠద్భువనాని ధారయన్-భువనాని ధారయతా ఈశ్వరేణాధిష్ఠేయముపకరణాదికం కిమిత్యర్థః. ప్రతివచనేపి *బ్రహ్మవనం- అధికరణం. బ్రహ్మ స వృక్షః-ఉపాదానం. నిష్టతక్షురితి బహుత్వమవివక్షితం-*సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయత్ దివం చ పృథివీంచేతి ద్యావాపృథివ్యాదీనామేకకర్తృకత్వశ్రవణేన కర్తృబహుత్వాసంభవాత్. నను బ్రహ్మశబ్దః ప్రకృతివచనః- భువనాని ధారయతేశ్వరేణాధిష్ఠితత్వశ్రవణాత్. *ధారయన్నితి పుల్లిఙ్గతయా బ్రహ్మశబ్దసామానాధికరణ్యాయోగాత్ అధిష్ఠానైహి బ్రహ్మకర్మభూతమితి. న- బ్రహ్మశబ్దముఖ్యార్థపరిగ్రహస్య స్వతః ప్రాప్తత్వాత్, ఉపక్రమస్థానేకబ్రహ్మశబ్దబాధాయోగాత్, ఏతదుక్తం భవతి- *బ్రహ్మాధ్యతిష్ఠత్ భువనాని ధారయన్నితి- భువనాని ధారయన్నీశ్వరో బ్రహ్మశబ్దవాచ్యస్స్వాత్మానమేవ అధ్యతిష్ఠత్ అధిష్ఠేయముపకరణాదికమపి బ్రహ్మైవేత్యర్థ ఇతి. అత్ర ప్రశ్నప్రతివచనరూపేణ కథనస్య ప్రయోజనం-లోకదృష్ట్యా కృతం చోద్యం సర్వవిలక్షణే బ్రహ్మణి న జీవతీతి జ్ఞాపనమిత్యాహ (అత్ర హీతి)——— ఉభయశబ్దస్సర్వప్రశ్నయపర్యవసన్నార్థత్వ్యాఖ్యాతః. తదయుక్తం- నిమిత్తోపాదానభేదేపి తయోరన్యతరస్య సర్వప్రశ్నయకారణత్వావిరోధాత్ తదైక్యసాధకత్వాభావాత్, *ఆకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇత్యవధారణస్య జగల్లోకాయూపాదానకత్వబహుకర్తృకత్వయోరన్యతరశఙ్కావ్యావర్తనసంభవేన నిమిత్తోపాదానభేదనివారకత్వాభావాచ్చ.—— - నన్వోభయామ్నానమితి విరుధ్యతే-అధికరణస్య, ఉపాదానకారణస్య, కర్తుః, శక్తేశ్చకత్వప్రతీతేరితి. నైవం- అధిష్ఠేయ, మధిష్ఠాతా, ఇతి కోటిద్వయాన్తర్భావాత్ కారకాణాం. ఉపాదానాధికరణోపకరణానీత్యధిష్ఠేయకోటినివిష్టాని - *యదధ్యతిష్ఠత్ *బ్రహ్మాధ్యతిష్ఠత్ భువనాని ధారయన్నితి హి శ్రూయతే. అత ఉభయామ్నానమితియుక్తమ్..

౨౬॥ సూ. ఆత్మకృతేః॥ ఆత్మానం ప్రతి స్వస్యైవ కర్తృత్వమనుపపన్నం-కార్యం హి సాధ్యం-కర్తా హి సిద్ధ ఇత్యేకస్య సిద్ధసిద్ధివిరోధాదిత్యత్రాహ (అవిభక్తేతి) ఆకారభేదాత్ సిద్ధసిద్ధ్యోరవిరోధ ఇత్యర్థః. ఆకారైక్యాన్నిమిత్తోపాదానైక్యమిత్యాహ (స్వయమేవేతి)......

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (సత్యం జ్ఞానమితి) పూర్వసూత్రవిషయవాక్యస్యానన్దవల్లీస్థత్వాత్ తత్ప్రకరణస్థపూర్వాపరవాక్యేషు నిర్దోషత్వకల్యాణగుణాకరత్వవిరోధస్యరఘటితి ప్రతిపన్నత్వాత్ ప్రథమం *సత్యం జ్ఞానమిత్యాదివాక్యద్వయముపాత్తం. సత్యశబ్దో హి వికారరాహిత్యపరః. నిర్దోషత్వాదిస్ఫుటీకరణాయ వాక్యాన్తరాణ్యుపాదత్తే (అపహతేత్యాది) పూర్వపక్షే హి నిమిత్తోపాదానభేదశ్రుతిర్నిర్దోషశ్రుత్యన్యథానుపపత్తిశ్చ హేతుతయా ఉపన్యస్తే. రాద్ధాన్తేతు *ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్ *అభిధ్యోపదేశాచ్చేతి

౨౭॥ సూ. ***పరిణామాత్॥*** పరిణామస్వాభావ్యాత్. నాత్రోపదిశ్యమానస్య పరిణామస్య పరస్మిన్ బ్రహ్మణి దోషావహత్వం స్వభావః-ప్రత్యుత నిరఙ్కుశైశ్వర్యావహత్వమేవేత్యభిప్రాయః. ఏవమేవ హి పరిణామ ఉపదిశ్యతే-అశేషహేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానం స్వేతరసమస్తవస్తువిలక్షణం సర్వజ్ఞం సత్యసఙ్కల్పమవాప్తసమస్తకామమనవధికాతిశయానన్దం స్వలీలోపకరణభూతసమస్తచిదచిద్వస్తుజాతశరీరతయా తదాత్మభూతం పరం బ్రహ్మ. స్వశరీరభూతే ప్రపఞ్చే తన్మాత్రాహఙ్కారాదికారణపరమ్పరయా తమశ్శబ్దవాచ్యాతిసూక్ష్మాచిద్వస్త్వేకశేషే సతి, తమసి చ స్వశరీరతయాపి పృథఙ్నిర్దేశానర్హాతిసూక్ష్మదశాపత్త్యా స్వస్మిన్నేకతామాపన్నే సతి, తథాభూతతమశ్శరీరం బ్రహ్మ-పూర్వవద్విభక్తనామరూపచిదచిన్మిశ్రప్రపఞ్చశరీరం స్యామితి సఙ్కల్ప్య వ్యుత్క్రమేణ జగచ్ఛరీరతయా ఆత్మానం పరిణమయతీతి సర్వేషు వేదాన్తేషు పరిణామోపదేశః. తత్రైవ బృహదారణ్యకే కృత్స్నస్య జగతో బ్రహ్మశరీరత్వం బ్రహ్మణస్తదాత్మత్వం చామ్నాయతే *యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరో యం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇత్యారభ్య *యస్యాపశ్శరీరం *యస్యాగ్నిశ్శరీరం యస్యాన్తరిక్షం శరీరం *యస్య వాయుశ్శరీరం *యస్య ద్యౌశ్శరీరం *యస్యాదిత్యశ్శరీరం *యస్య దిశశ్శరీరం *యస్య చన్ద్రతారకం శరీరం *యస్యాకాశశ్శరీరం *యస్య తమశ్శరీరం *యస్య తేజశ్శరీరం *యస్య సర్వాణి భూతాని శరీరం *యస్య ప్రాణశ్శరీరం *యస్య వాక్ఛరీరం *యస్య చక్షుశ్శరీరం యస్య శ్రోత్రం శరీరం *యస్య మనశ్శరీరం *యస్య త్వక్ఛరీరం *యస్య విజ్ఞానం శరీరం *యస్య రేతశ్శరీరమిత్యేవమన్తేన కాణ్వపాఠే- మాధ్యన్దినే తు పాఠే విజ్ఞానస్థానే *యస్యాత్మా శరీరమితి విశేషః. లోకయజ్ఞవేదానాం పరమాత్మశరీరత్వమధికం. సుబాలోపనిషది చ పృథివ్యాదీనాం తత్త్వానాం పరమాత్మశరీరత్వమభిధాయ వాజసనేయకేఽనుక్తానామపి తత్త్వానాం శరీరత్వం బ్రహ్మణ ఆత్మత్వం చ శ్రూయతే *యస్య బుద్ధిశ్శరీరం *యస్యాహఙ్కారశ్శరీరం *యస్య చిత్తం శరీరం *యస్యావ్యక్తం శరీరం *యస్యాక్షరం శరీరం యో మృత్యుమన్తరే సఞ్చరన్ యస్య మృత్యుశ్శరీరం యం మృత్యుర్న వేద ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి. అత్ర మృత్యుశబ్దేన పరమసూక్ష్మమచిద్వస్తు తమశ్శబ్దవాచ్యమభిధీయతే- *అవ్యక్తమ

సిద్ధాన్తసాధకతయా శ్రుత్యర్థాపత్తిద్వయం దర్శితమ్. *సాక్షాచ్చోభయామ్నానాదిత్యాదిసూత్రద్వయేన *యోనిశ్చ హి గీయత ఇత్యనేన చ సిద్ధాన్తసాధకశ్రుతయో దర్శితాః. *పరిణామాదితిసూత్రం తు పూర్వపక్ష్యుపన్యస్తశ్రుతిశ్రుత్యర్థాపత్తిపరిహారపరమిత్యర్థః. శఙ్కాగ్రన్థే నిర్దోషత్వశ్రుత్యుపన్యాసేన శ్రుత్యర్థాపత్తిః పూర్వోక్తాఽనూదితా భవతి. నిమిత్తోపాదానభేదశ్రుత్యుపన్యాసశ్చాభిప్రేతః- అవాప్తసమస్తకామస్య సృష్ట్యనుపపత్తిరూపానిమిత్తభావవిరోధినీ శ్రుత్యర్థాపత్తిశ్చాభిప్రేతా-ఉత్తరత్ర తత్పరిహారస్య చ వక్ష్యమాణత్వాత్. ద్వితీయాధ్యాయే బహ్వ్యః కరణసముద్ధర్యిష్యమాణం బ్రహ్మత్వకర్తృత్వప్రకారముపజీవ్య శ్రుతిశ్రుత్యర్థాపత్తిపరిహారపరమిదం సూత్రం.

౨౭॥ సూ. ***పరిణామాత్॥*** *పరిణామాదిత్యుక్తే విరోధహేతుత్వమేవాస్య ప్రతీయతే-న తు విరోధపరిహారహేతుత్వమిత్యాశఙ్క్యాహ (పరిణామస్వాభావ్యాదితి) స్వభావ ఏవ హి విరోధహేతురిత్యత్రాహ (నాత్రేతి) పరిణామశబ్దః పరిణామవిశేషపరః. విపరీతవిశేషాభిప్రాయేణ సామాన్యశబ్దప్రయోగో గామానయేత్యాదిషు దృష్టః, *శబ్దాదేవ ప్రమితః *ధర్మోపపత్తేరిత్యాదిషు విశేషాభిప్రాయేణ సామాన్యస్య నిర్దేశః ప్రదర్శ్యతే, ఇహ ప్రతిపన్నాచ్ఛబ్దాదివదిహ ప్రతిపన్నాత్ పరిణామాదిత్యర్థః. కథం తర్హి పరిణామోపదేశ ఇతి శఙ్కాయాం తం దర్శయతి (ఏవమేవ హీతి) యథా తత్త్వక్రమసృష్టిరనుక్తాప్యన్యతో గ్రాహ్యా యథా చ సృష్ట్యాద్యుపయుక్తా గుణా అనుక్తా అప్యన్యతో గ్రాహ్యాః- తథా పరిణామస్య సద్వారకత్వమప్యనుక్తమన్యతో గ్రాహ్యమితి దర్శయన్ ప్రధానకారణత్వవాదినీనామపి శ్రుతీనాం పరమాత్మపర్యన్తతామాహ (అశేషహేయేత్యాదినా) అవాప్తసమస్తకామస్య సర్గాద్యనుపపత్తిం పరిహరతి (స్వలీలేతి) ఏకీభావపదం వ్యాచష్టే (స్వశరీరతయాపీతి) ననుతమ ఆదిశబ్దైర్నిర్దిశ్యతే-తత్కథం నిర్దేశానర్హత్వం. ఉచ్యతే-నాత్ర సర్వథా నిర్దేశానర్హత్వం వివక్షితం.-అగ్నిశబ్దేన వ్యపదిశ్యమానాత్ బాహ్యాగ్నేర్న్యాయస్యాన్తరస్య పృథగగ్నిరిత్యనిర్దేశనా నస్యాగ్నేర్యాదృశం పార్థక్యవిశేషరూపం వైషమ్యం దిదృతే, అగ్నిత్వాపహాణమపి విద్యతే,-ఏవం తమసోఽపి పృథక్ప్రతీతిభిక్షాఙ్ఙ్గమసోఽవిభక్తతమసః సూక్ష్మత్వాతిశయరూపం వైషమ్యమస్తీత్యభిప్రాయ ఇతి. ఈదృశతమశ్శరీరకత్వం తు *తదాత్మానం స్వయమకురుతేత్యాదిప్రకరణే శ్రూయత ఇత్యత్రాహ (ఇతి సర్వేషు వేదాన్తేష్వితి) ఉక్తార్థప్రమాణం దర్శయతి (తత్రైవేతి) అవాన్తరతత్త్వానాముత్తరోత్తరం ప్రతికారణత్వే శ్రుతే ఏతత్తచ్ఛరీరకపరమాత్మన ఏవ కారణత్వమితి దర్శయితుం, ప్రకృతిపురుషకాలవిశిష్టత్వమపి అత్రాన్యత్ర చ క్వచిదనుక్తతత్త్వక్రమసృష్టివదన్యతో గ్రాహ్యమితి చ జ్ఞాపయితుం, *యస్యాపశ్శరీరమిత్యాదిసకలవాక్యజాతోపాదానం. కాణ్వపాఠే అనుక్తానామపి బ్రహ్మశరీరత్వజ్ఞాపనార్థం, విజ్ఞానశబ్దస్యాత్మశబ్దేన వివరణార్థం, చాహ (మాధ్యన్దినేత్వితి) అపహతపాప్మశబ్దేన అమృతశబ్దవివరణార్థం, కారణావస్థాయామపి బ్రహ్మశరీరత్వజ్ఞాపనార్థం, దేవతావిశేషస్య కారణత్వజ్ఞాపనార్థం, చాహ (సుబాలేతి) మృత్యుశబ్దస్య దేవతావిశేషే సంసారే చ ప్రయుక్తత్వాత్, తయోశ్చాత్రాన్వయానర్హత్వా, దాహ (అత్ర మృత్యుశబ్దేనేతి) శక్తం

తు రేలీయతే అక్షరం తమసి లీయత ఇతి తస్యా ఏవోపనిషది క్రమప్రత్యభిజ్ఞానాత్. సర్వేషామాత్మనాం జ్ఞానావరణానర్థమూలత్వేన తదేవ హి తమో మృత్యుశబ్దవ్యపదేశ్యం. సుబాలోపనిషద్యేవ బ్రహ్మశరీరతయా తత్తదాత్మకానాం తత్త్వానాం బ్రహ్మణ్యేవ ప్రళయ ఆమ్నాయతే *పృథివ్యప్సు ప్రలీయతే ఆపస్తేజసి లీయన్తే తేజో వాయౌ లీయతే వాయురాకాశే లీయతే ఆకాశమిన్ద్రియేష్విన్ద్రియాణి తన్మాత్రేషు తన్మాత్రాణి భూతాదౌ లీయన్తే భూతాదిర్మహతి లీయతే మహానవ్యక్తే లీయతే అవ్యక్తమక్షరే లీయతే అక్షరం తమసి లీయతే తమః పరే దేవ ఏకీభవతీతి. అవిభాగాపన్నదశాయామపి చిదచిద్వస్త్వతిసూక్ష్మం సకర్మసంస్కారం తిష్ఠతీత్యుత్తరత్ర వక్ష్యతే *నకర్మావిభాగాదితి చేన్నానాదిత్వాదుపపద్యతే చాప్యుపలభ్యతే చేతి. ఏవం స్వస్మాద్విభాగవ్యపదేశానర్హతయా పరమాత్మన్యేకీభూతాత్యన్తసూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరాదేకస్మాదేవాద్వితీయాన్నిరతిశయానన్దాత్సర్వజ్ఞాత్సత్యసఙ్కల్పాద్బ్రహ్మణో నానారూపవిభాగార్హస్థూలచిదచిద్వస్తుశరీరతయా బహుభవనసఙ్కల్పపూర్వకో జగదాకారేణ పరిణామశ్శ్రూయతే *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ *తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాదన్యోऽన్తర ఆత్మానన్దమయః *ఏష హ్యేవానన్దయాతి *సోऽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి స తపోऽతప్యత స తపస్తప్త్వా ఇదం సర్వమసృజత యదిదం కిఞ్చ తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవత్ నిరుక్తం చానిరుక్తం చ నిలయనం చానిలయనం చ విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చ సత్యం చానృతం చ సత్యమభవదితి. అత్ర తపశ్శబ్దేన ప్రాచీనజగదాకారపర్యాలోచనరూపం జ్ఞానమభిధీయతే-*యస్య జ్ఞానమయం తప ఇత్యాదిశ్రుతేః. ప్రాక్సృష్టం జగత్సంస్థానమాలోచ్యేదానీమపి తత్సంస్థానం జగదసృజదిత్యర్థః. తథైవ హి బ్రహ్మా సర్వేషు కల్పేష్వేకరూపమేవ జగత్సృజతి-*సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయత్ దివం చ పృథివీం చాన్తరిక్షమథో సువః *యథర్తుష్వృతులిఙ్గాని నానారూపాణి పర్యయే। దృశ్యన్తే తాని తాన్యేవ తథా భావా యుగాదిష్వితి శ్రుతిస్మృతిభ్యః. తదయమర్థః-స్వయమపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానానన్దస్వభావోऽత్యన్తసూక్ష్మతయా సత్త్వాల్ప స్వలీలోపకరణచిదచిద్వస్తుశరీరతయా తన్మయః పరమాత్మా విచిత్రానన్తక్రీడనకోపాదిత్సయా స్వశరీరభూతప్రకృతిపురుషసమష్టిపరమ్పరయా మహాభూతపర్యన్తమాత్మానం తచ్ఛరీరకం పరిణమయ్య తన్మయః పునస్సత్త్యచ్ఛబ్దవాచ్యవిచిత్రచిదచిన్మిశ్ర దేవాదిస్థావరాన్తజ

చిద్వస్తువాచీ మృత్యుశబ్దః. తమశ్శబ్దవాచిత్వే తమశ్శబ్దో నాశకమచిద్వస్తువాచీత్యత్రాహ (సర్వేషామితి) జ్ఞానావరణరూపత్వాత్ తమశ్శబ్దవాచ్యం-తదేవ జ్ఞానావరణరూపానర్థమూలత్వాన్మృత్యుశబ్దవాచ్యమిత్యర్థః. *ఆకాశమిన్ద్రియేష్విన్ద్రియాణి తన్మాత్రేష్విత్యత్ర లయశబ్దప్రయోగః లయస్థానత్వాభావాత్. తత్ర సాహిత్యమాత్రం వివక్షితం. తన్మాత్రేష్విన్ద్రియాణి వచనేన తాత్పర్యం- * అదితిః పాశాన్ వివత్. శబ్దతన్మాత్ర ఇత్యర్థః. లయశబ్దేన జీవబ్రహ్మణోస్స్వరూపైక్యశఙ్కా వ్యావృత్త్యర్థమాహ (అవిభాగాపన్నేతి) యద్వా-న కేవలం ప్రళయే చిత్సంసృష్టాచిద్వస్త్వవస్థానం శ్రుత్యాऽవగమ్యతే-శ్రుత్యన్తరాపత్త్యా చేత్యాహ (అవిభాగాపన్నేతి) విషమసృష్ట్యనుపపత్త్యా చేతనబహుత్వస్థితివత్ తత్కర్మానుగుణదేహసృష్ట్యనుగుణాచిద్వస్తుస్థితిరపి స్వరూపపరిణామానుపపత్తిబలసిద్ధేత్యర్థః. యద్వా- లయదశాయామంసూక్ష్మరూపేణాచిదవస్థానం సూచితం-సకర్మవాసనజీవబహుత్వావస్థానం దర్శయతి(అవిభాగాపన్నేతి) అనన్తవల్లీవాక్యస్థస్యనిర్వికారత్వాదిపరవాక్యస్యోపాదానత్వపరవాక్యస్య చ అవిరోధనిర్వాహార్థం హి శ్రుత్యన్తరాణ్యుదాహృతాని- తత్ కిం ప్రస్తుతస్యావిరోధస్యేతి శఙ్కాయామవిరోధం పశ్చాద్దర్శయితుం ప్రథమం విరుద్ధార్థతయా ప్రతిపన్నానామేతత్ప్రకరణస్థవాక్యానాం విశిష్టపరిణామపరత్వమాహ (ఏవం స్వస్మాదితి) ఏకత్వావధారణాదినా చిదచిచ్ఛరీరకత్వమయుక్తమిత్యత్రాహ (విభాగవ్యపదేశానర్హేతి) (ఏకస్మాదేవాద్వితీయాదితి) అతిసూక్ష్మచిదచిచ్ఛరీరకత్వమేకత్వావధారణవివక్షితం-శ్రుత్యన్తరైకార్థ్యాత్, విషమసృష్ట్యన్యథానుపపత్త్యాదిభిశ్చేత్యభిప్రాయః. యద్వా-ఆనన్దవల్ల్యామనుక్తమప్యభివ్యక్తనామరూపత్వం శ్రుత్యన్తరస్థేన ఏకత్వావధారణాదినా యథాऽవగమ్యతే - ఏవం చిదచిచ్ఛరీరకత్వమపి కారణావస్థాయామిహ వివక్షితమిత్యభ్యుపగన్తవ్యమితి భావః. స్వరూపైక్యానుపపత్తిద్యోతనాయ ప్రాకరణికాన్కల్యాణగుణానాహ (నిరతిశయానన్దాదిత్యాదిపదైః) ఉక్తకల్యాణగుణవిషయవాక్యాన్యాదత్తే (సత్యం జ్ఞానమితి) విశిష్టస్య పరిణామపరవాక్యాన్యుపాదత్తే (సోऽకామయతేతి) ఉదాహృతవాక్యేషు సర్వసమ్బన్ధప్రతీతివ్యుదాసార్థం తపశ్శబ్దం వ్యాచష్టే (అత్రేతి) (ప్రాక్సృష్టమితి) ఔచిత్యాజ్జగదాలోచనమర్థ ఇత్యర్థః. *తప ఆలోచన ఇత్యస్మాద్ధాతోర్నిష్పన్నశబ్దనిష్పత్తిరితి భావః. పూర్వజగదాలోచనం కిమర్థం-నిస్సృక్షితం జగదేవ హ్యాలోచనీయమిత్యత్రాహ (తత్సంస్థానమితి) యథాపూర్వం స్రష్టవ్యమిత్యభిప్రాయః. న కేవలమౌచిత్యాదయమర్థః- లిఙ్గాదపీత్యాహ (తథైవ హీతి) యథాపూర్వసృష్టిప్రతిపాదనం హి తదాలోచనే లిఙ్గం భవతి. అనన్తరోదాహృతశ్రుత్యన్తరవాక్యానుగృహీతస్యైతత్ప్రకరణస్థవాక్యజాతస్యార్థావిరోధిత్వం వక్తుం ప్రతిపన్నమర్థమాహ(తదయమర్థ ఇతి) *సత్యం జ్ఞానం *అన్యోऽన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇత్యాదేరర్థమాహ(స్వయమపరిచ్ఛిన్నేతి)*సోऽకామయతేత్యత్ర స ఇతి పదస్య వాక్యాన్తరానుగృహీతస్యార్థమాహ (అత్యన్తసూక్ష్మతయేతి) *అకామయతేత్యస్యార్థమాహ (విచిత్రేతి) ప్రకృతిపురుషసమష్టిపరంపరయా తచ్ఛరీరకమాత్మానం మహాభూతపర్యన్తం పరిణమయ్యేత్యన్వయః. సమష్టిపరంపరయా-మహదాదిక్రమేణేత్యర్థః. తచ్ఛరీరకం-మహదాదిశరీరకం. పూర్వపూర్వతత్త్వశరీరకః పరమాత్మా హ్యు

గద్రూపోఽభవదితి. *తదేవానుప్రావిశత్తదనుప్రవిశ్యేతి- కారణావస్థాయామాత్మతయాఽవస్థితః పరమాత్మైవ కార్యరూపేణ విక్రియమాణద్రవ్యస్యాప్యాత్మతయాఽవస్థాయ తత్తదభవదిత్యుచ్యతే. ఏవం పరమాత్మని సూక్ష్మ స్థూలరూపజగదాకారపరిణామే పరమాత్మశరీరభూతచిదంశగతాస్సర్వ ఏవాపురుషార్థాః - తథా భూతాచిదంశగతాశ్చ సర్వే వికారాః. పరమాత్మని కార్యత్వం- తదవస్థయోస్తయోర్నియన్తృత్వేనాత్మత్వం. పరమాత్మనః తయోస్స్వశరీరభూతయోర్నియన్తృతయాత్మభూతస్య తద్గతాపురుషార్థైర్వికారైశ్చ నస్పృశ్యతే, అపరిచ్ఛిన్న జ్ఞానానన్దమయస్సర్వదైకరూప ఏవ జగత్పరివర్తనలీలయాఽవతిష్ఠతే,- తదేతదాహ *సత్యంచానృతంచ సత్యమభవదితి- విచిత్రచిదచిద్రూపేణ విక్రియమాణమపి బ్రహ్మ సత్యమేవాభవత్ - నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధమపరిచ్ఛిన్న జ్ఞానానన్దమేకరూపమేవాభవదిత్యర్థః. సర్వాణి చిదచిద్వస్తూని సూక్ష్మదశాపన్నాని స్థూలదశాపన్నాని చ పరస్య బ్రహ్మణో లీలోపకరణాని- సృష్ట్యాదయశ్చ లీలేతి భగవద్ద్వైపాయనపరాశరాదిభిరుక్తం *అవ్యక్తాదివిశేషాన్తం పరిణామర్ద్ధిసంయుతం । క్రీడా హరేరిదం సర్వం క్షరమిత్యుపధార్యతామ్ *క్రీడతో బాలకస్యేవ చేష్టాం తస్య నిశామయ *బాలః క్రీడనకైరివేత్యాదిభిః. వక్ష్యతి చ *లోకవత్తు లీలాకైవల్యమితి. *అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధ ఇతి బ్రహ్మణో జగద్రూపతయా విక్రియమాణేఽపి తత్ప్రకారభూతా చిదంశగతాస్సర్వే వికారాః,* తత్ప్రకారభూత క్షేత్రజ్ఞగతాశ్చాపురుషార్థాః, ఇతి వివేక్తం ప్రకృతిపురుషయోర్బ్రహ్మశరీరభూతయోస్తదానీం తథా నిర్దేశానర్హాతిసూక్ష్మదశాపత్త్యా బ్రహ్మణ్యేకీభూతయోరపి భేదేన వ్యపదేశః- *తదాత్మానం స్వయమకురుతేత్యాదిభిరైకార్థ్యాత్. తథా చ మానవం వచః *సోఽభిధ్యాయ శరీరాత్స్వాత్సిసృక్షుర్వివిధాః ప్రజాః। అప ఏవ ససర్జాదౌ తాసు వీర్యమపాసృజదితి. అత ఏవ బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వ నిర్వికారత్వ శ్రుతయశ్చోపపన్నాః. అతో బ్రహ్మైవ జగతో నిమిత్తముపాదానం చ. ....

---

౨౭. సూ. ॥ యోనిశ్చ హి గీయతే ॥ ॥ ఇతశ్చ జగతో నిమిత్తముపాదానం చ బ్రహ్మ-

---

తరోత్తరతత్త్వకారణం. తత్తచ్ఛరీరకం పరిణమయ్యేత్యనేన సమష్టిసృష్టిరుక్తా. పునరితి వ్యష్టిసృష్టిః. నను అనుప్రవేశస్య సృష్ట్యనన్తరభావిత్వశ్రవణాత్ కారణావస్థాయాం చిదచిచ్ఛరీరకత్వం న సిధ్యేదిత్యాశఙ్కాయాముదాహృత ప్రకరణస్థవాక్యైకఘటకస్య వాక్యవిశేషస్యార్థమాహ (తదేవేతి) (విక్రియమాణద్రవ్యస్యాపీతి) *తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చత్యచ్చాభవత్ *అనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి వచోభ్యాం సృష్ట్యనుప్రవేశయోః పౌర్వాపర్యనియమో హి న వివక్షితః - అనుప్రవేశపూర్వకసృష్టివచనాత్, సృష్టిపూర్వకానుప్రవేశవచనాచ్చ. తస్మాత్సమకాలీనత్వమేవ వివక్షితం- వక్ష్యతి చ వ్యాదాయ స్వపితీతివత్. తథా *తస్య త్వష్టా విదధద్రూపమేతీతి ఉచ్యత ఇత్యభిప్రాయః. యద్వా- సృష్టిపూర్వకానుప్రవేశస్థితిహేతురిత్యభిప్రాయః. తదానీమిమియా క్రమమనుప్రవేశస్య సామానాధికరణ్యహేతుత్వం, శ్రుత్యన్తరసిద్ధమవ్యక్తాక్షరతమః ప్రభృత్యన్తరాత్మత్వం, చోపజీవ్యాహ (విక్రియమాణద్రవ్యస్యాపీతి) ప్రకృతవిరోధః కథం పరిహృత ఇత్యత్రాహ (ఏవమితి) తర్హి కథం బ్రహ్మణః కార్యత్వమిత్యత్రాహ (పరమాత్మనీతి) తత్సంసర్గప్రయుక్తదోషః స్యాదిత్యత్రాహ (పరమాత్మనస్త్వితి) ఉక్తదోషాసంస్పృష్టత్వం ప్రాకరణికవాక్యేన దర్శయతి(తదేతదాహేతి) *సత్యం చేత్యాదివాక్యస్యార్థమాహ (విచిత్రేతి) పూర్వసత్యశబ్దోఽనృతశబ్దసాహచర్యాత్ కార్యచేతనపరః- ఉత్తరస్తు నిశేషస్యాకాఙ్క్షాయామధిక్రియమాణత్వాత్ బ్రహ్మణస్తద్విషయవాక్యోక్తవ్యష్ట్యవస్థచిదచిచ్ఛరీరకత్వానువాదేన సత్యత్వం విధత్త ఇత్యర్థః. ఏవముపాదానభావవిరోధినీ శ్రుత్యర్థాపత్తిః పరిహృతా- సద్వారకత్వేన పరిణామస్య నిర్వికారత్వశ్రుత్యవిరోధాత్. అథావాప్తసమస్తకామస్య వ్యాపారానుపపత్తిరూపాం నిమిత్తభావవిరోధినీం శ్రుత్యర్థాపత్తిం వక్ష్యమాణాధికరణార్థోపజీవనేన పరిజిహీర్షన్ అవాప్తసమస్తకామస్యాపి లీలయా సృష్టిసంభవే ప్రమాణమాహ (సర్వాణీతి) నిమిత్తమాత్రత్వే పరోక్తాయాః *అస్మాన్మాయీ సృజత ఇతి శ్రుతేరర్థమాహ (అస్మాదితి) *అస్మాత్ - స్వశరీరభూతాదిత్యర్థః. శ్రుత్యన్తరైకార్థ్యాత్. *అస్మాన్మాయీతి భేదవ్యపదేశప్రయోజనం స్వభావాసంకరజ్ఞాపనం. నిమిత్తభూతస్యైవ బ్రహ్మణ ఉపాదానభావతన్నిబన్ధనజగత్సామానాధికరణ్యానుబన్ధిబహ్వనుపపత్తిపరిహారపరానేకాధికరణార్థజాతస్య ఏతదధికరణార్థోపపాదకత్వేన స్మారణపరమిదం సూత్రం.——— ఇదం సూత్రం బ్రహ్మజ్ఞానపక్షవిరుద్ధం- న హి వివర్తాదితి సూత్రం. భేదాభేదపక్షే పి భోగ్యాంశేన పరిణామ ఇతి వక్తవ్యం- అత్ర తు నిశేషణాంశేన పరిణామ ఉచ్యతే- అతోఽంశతః పరిణామపరతయా సక్తోచాస్వారస్యం తుల్యం. శ్రుత్యన్తరోపపత్త్యానుగుణ్యమన్యత ఇతి వైషమ్యం.——— ఇదం సూత్రం పూర్వసూత్రైకార్థ్యసిద్ధస్య కర్తుస్సాధ్యత్వమవస్థాభేదాదుపపన్నమిత్యేవం పరమసైర్వ్యాఖ్యాతం. తదయుక్తం- పూర్వపక్ష్యుక్త శ్రుతి శ్రుత్యర్థాపత్తిపరిహారస్యాపేక్షితస్యాకథనేన అనపేక్షితవిధానాయోగాత్. ఏకస్య కార్యత్వకారణత్వానిరోధోఽవస్థాభేదేనోపపన్న ఇతి హ్యర్థసిద్ధమ్. ....

---

౨౮. సూ. ॥ యోనిశ్చ హి గీయతే ॥ ॥ అస్య చ సూత్రస్య నిమిత్తోపాదానైక్యసాధకత్వమాహ (నిమిత్తముపాదానం చేతి) *స

యస్మాద్యోనిత్వేనాప్యభిధీయతే *కర్తారమీశంపురుషంబ్రహ్మయోనిమితి, *యద్భూతయోనింపరిపశ్యన్తిధీరా ఇతి, చ; యోనిశబ్దశ్చోపాదానవాచక ఇతి *యథోర్ణనాభిస్సృజతేగృహ్ణతేచేతివాక్యశేషాదవగమ్యతే. ...

ప్రకృత్యధికరణంసమాప్తమ్.

ర్తారమితి, విషయవాక్యేహిశ్రుతం- *తపసాచీయతేబ్రహ్మ *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ ఇతి,చ. *శాస్త్రయోనిత్వాత్ *యోనిష్టఇష్టనిషదేఅకారీత్యా దిష్వివబ్రహ్మయోనిశబ్దస్యకారణమాత్రపరత్వేవ్యాప్యన్యత్వర్ణంతంవ్యాచష్టే (యోనిశబ్దశ్చేతి) ఇయంసూత్రసఙ్గతిః- ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తాభ్యాంనిమిత్తో పాదానైకత్వముపపాదితంఆద్యసూత్రే. తతఉపరితనవాక్యస్థహేతుపరంద్వితీయసూత్రం. ఏవంశ్రుత్యర్థోపపత్తిద్వయముక్తం. అథశ్రుతిప్రదర్శ కంతృతీయం. *బ్రహ్మవనమిత్యాదివాక్యస్యాస్ఫుటత్వాత్ స్ఫుటార్థవాక్యోపస్థాపకంచతుర్థం. ఆత్మకృతిప్రతిపాదకవాక్యస్యస్ఫుటార్థతయావా క్యాన్తరనిరపేక్షోర్థనిశ్చయత్వాద్ధేతోర్నైరపేక్ష్యాభిప్రాయశ్చశిష్టాప్రయోగః. తత్ప్రకరణస్థపూర్వాపరవాక్యవిరోధపక్షః పూర్వపక్షేణపరిహృతః *కర్తా రమీశంపురుషంబ్రహ్మయోనిమితివాక్యంజగత్కారణోపాసనఫలపరం- *భూతయోనిమితివాక్యంతుఉపాదానత్వమాత్రప్రతిపాదకం- తస్యైవనిమి త్తత్వం *యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాద్యుపరితనవాక్యపర్యాలోచనయానిశ్చిత్యావగమ్యతే- ఏవమన్యపరత్వనిశ్చయాన్వితవాక్యద్వయవిషయత్వాత్ *యోని శ్చహిగీయత ఇతిసూత్రముభయప్రతిపాదకవాక్యవిషయమపి *సాక్షాచ్చోభయామ్నానాదితిసూత్రాన్తరంసనివేశితం. అనన్యపరస్పష్టార్థవాక్యో లక్షేతదేకార్థతయానిశ్చితవాక్యద్వయవిషయత్వాత్ *యోనిశ్చహిగీయత ఇతిసూత్రంచరమమభూదితి. ... ...

ఉపాదానత్వంబ్రహ్మజ్ఞానపక్షేనసఙ్గచ్ఛతే-లక్షణాయోగాత్. యద్ధిహానేనవినాయన్నగృహ్యతే-తత్తస్యోపాదానమిత్యయుక్తం-అతీన్ద్రియం లిఙ్గినంప్రతిలిఙ్గస్యోపాదానత్వప్రసఙ్గాత్. నహిపుణ్యాపుణ్యయోస్సుఖదుఃఖఉపాదానే. నాప్యనువృత్తంవ్యావృత్తస్యోపాదానం-గురుత్వంప్రతిరూప స్యఉపాదానత్వప్రసఙ్గాత్. రూపంహితేజోఽబన్నేష్వనువృత్తం- గురుత్వన్తుతేజసోవ్యావృత్తం. భ్రమాధిష్ఠానత్వముపాదానత్వమితిచేత్- శుక్తిరూ ప్యంప్రతిదేవదత్తస్యోపాదానత్వప్రసఙ్గః. సహిభ్రాన్తిజ్ఞానాశ్రయః. అధ్యస్తాధిష్ఠానత్వమధ్యస్తంప్రత్యుపాదానత్వమితిచేత్-అధిష్ఠానశబ్దస్యకోఽర్థః. యదధికరణతయాఽధ్యస్తంప్రతీయతే-తత్తస్యాధిష్ఠానమితిచేత్-తర్హిరజతస్యశుక్తిరుపాదానంనస్యాత్-తదధికరణత్వేనరజతప్రతీత్యభావాత్. ఇదం రజతమితిహిప్రతీతిః-నత్వస్మిన్రజతమితి. అధ్యస్తంయత్సామానాధికరణ్యేనప్రతీయతే-తత్తస్యోపాదానమితిచేత్-తర్హిపీతశ్శఙ్ఖ ఇత్యత్రపీతిమ్నశ్శఙ్ఖఉపా దానంనస్యాత్. నహిపీతిమాశఙ్ఖ ఇతిసామానాధికరణ్యేనప్రతీతిః-అపితుపీతిమయుక్తశ్శఙ్ఖ ఇతిహిప్రతీతిః. ద్రవ్యాన్తరవాచిశబ్దసమానాధికరణః పీతశబ్దో హిపీతిమగుణాన్వితేవర్తతే. పీతశఙ్ఖస్యశఙ్ఖాన్తరేణసామానాధికరణ్యాద్యుక్తంలక్షణమితిచేన్న- పీతిమమాత్రస్యైవబాధదర్శనాత్, శఙ్ఖస్యాబాధితత్వాత్, తదుభయవ్యతిరేకేణబాధ్యశఙ్ఖాన్తరకల్పనాఽయోగాత్. కించ-ద్వాచన్ద్రావిత్యత్రద్వితీయచన్ద్రస్యప్రథమచన్ద్రఉపాదానంనస్యాత్-నహిద్వౌఘటౌ ఇతివద్ద్వైతఘటయోస్సామానాధికరణ్యం- విశేష్యభేదాత్. ద్విత్వమాత్రమధ్యస్త ఇతిచేత్-తతోపిలక్షణావ్యాప్తిః - ద్విత్వస్యవిశేషణతయాప్రతీతేః, విశేషణవిశేష్యయోర్నైక్యప్రతీతేశ్చ. సహిదణ్డినాపురుష ఇతివద్దైవణ్డతద్వతోర్నైక్యం. కించ-ఆత్మానంప్రతిదేహస్యోపాదానత్వంప్రసజేత్- ఆత్మ నోదేహేఅధిష్ఠానేఽధ్యస్తత్వాత్. ఆత్మనిదేహాధ్యాస ఇతిచేత్-దేహేప్యాత్మాధ్యాసోభవదభిమతశ్శాస్త్రసిద్ధశ్చ. *అస్మత్ప్రత్యయగోచరేవిషయిణిచి దాత్మకేయుష్మత్ప్రత్యయగోచరస్యవిషయస్యతద్ధర్మాణాంచాధ్యాసః తద్విపర్యయేణవిషయిణస్తద్ధర్మాణాంచవిషయేఽధ్యాసోమిథ్యేతిభవితుంయు క్తమితి, *అన్యోన్యస్మిన్నన్యోన్యాత్మకతాంఅన్యోన్యధర్మాంశ్చాధ్యస్యేతి, చవిషయేయుష్మదర్థేదేహేవిషయిణోఽస్మదర్థస్యాప్యాధ్యాసఉక్తః-*పఞ్చ భూతాత్మకేదేహేదేహీమోహతమోవృతః। అహంమమైతదిత్యుచ్చైఃకురుతేకుమతిర్మతిమితి, *ఆకాశవాయ్వగ్నిజలపృథివీభ్యః పృథక్స్థితే। ఆత్మన్యాత్మ మయంభావంకఃకరోతికలేవరేఇతి, చ. అతోఽతివ్యాప్తిః. నకేవలంపరాభిమతస్థలఏవావ్యాప్త్యతివ్యాప్తీ- కింతుశ్రుతిస్మృతిలోకప్రసిద్ధోదాహర ణేషు-అవ్యాప్తిశ్చ- మృత్పిణ్డలోహమణినఖనికృన్తనతత్కార్యాదిదృష్టాన్తో వేదసిద్ధః- కటకముకుటాదిదృష్టాన్తశ్చస్మృతిసిద్ధః-తేష్వవ్యాప్తిః-తత్కార్యా ణామ్మిథ్యాత్వాభావాత్. తన్మిథ్యాత్వంవివక్షితమితిచేత్. *యథేతిప్రసిద్ధవదుపన్యాసోనఘటతే- అశ్రుతవేదాన్తస్యశ్వేతకేతోర్ఘటాదిమిథ్యాత్వా సిద్ధేః. తన్మిథ్యాత్వంయుక్తిభిరుపపాదయిష్యామ ఇతిచేన్న-దుర్యుక్తీనాంప్రబలయుక్తిభిర్నిరస్తత్వాత్. తచ్చ వక్ష్యతేందర్శయిష్యామశ్చ. అతఏవలౌకిక సిద్ధేష్వవ్యాప్తిస్సిద్ధా. అస్తువామిథ్యాత్వంఘటాదీనాం-తథాపితదధిష్ఠానత్వంనోపాదానశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తం- తద్విషయతయావ్యుత్పత్త్యభావాత్ ప్ర యోగాభావాచ్చ. యద్యద్వస్తునిబిద్యతే-నతత్సర్వంశబ్దవాచ్యం-నహ్యయంబ్రాహ్మణ ఇత్యుక్తేతద్గతసుఖదుఃఖాదికమపిబ్రాహ్మణశబ్దవాచ్యం. యదా కారవిషయతయాశబ్దోవ్యుత్పన్నః-సతస్యప్రవృత్తినిమిత్తం. నచోపాదానశబ్దోఽధ్యస్తాధిష్ఠానవిషయతయావ్యుత్పన్నః, నచతద్విషయతయాప్రయు జ్యతే,- తస్మాదవ్యాప్తిరితి.———యచ్చాపి-ఈశ్వరఏవబ్రహ్మ-తేనస్వతఏవభిన్నాభిన్నాప్రకృతిరితివదతి- తన్మతేపిజగదుపాదానత్వంబ్రహ్మణోఽను పపన్నం-చేతనాంశస్యానాదిత్వాదేవ. జీవత్వావస్థాసర్గాత్పూర్వంనాస్తీతిచేత్-జీవస్యాటమత్త్వం, తత్ప్రయుక్తాబోమోక్షశ్చస్యుః. ఘటత్వావస్థాయాః పూర్వమభావాదేవహిఘటస్యాదిమత్త్వం. జీవత్వంప్రాగప్యస్తీతిచేత్-తదుపాదానత్వానుపపత్తిః. దేవమనుష్యాదినామరూపాభిమానిత్వావస్థామపేక్ష్యో పాదానత్వమితిచేన్న-కార్యకారణయోరనన్యత్వస్యదురుపపాదత్వాత్. అనన్యత్వంవదతాహికార్యేకారణస్యోపాధారణాకారస్యావాపరమకారణాకార స్యవాఽనువృత్తిర్వక్తవ్యా- యథా కుణ్డలేతత్కారణస్యస్వర్ణత్వాకారేణానువృత్తిః, యథాచవృశ్చికేతత్కారణస్యపృథివీత్వాకారేణానువృత్తిః,

తత్ర బ్రహ్మణః కారణాన్తరాభావాత్ ద్వితీయః కల్పో నోపపద్యతే. ప్రథమేచ తత్ర కేనాకారేణ జీవబ్రహ్మణోరైక్యం. న తావదద్వేయప్రత్యనీకనిత్యావిర్భూతజ్ఞానానన్దాదిరూపేణ- జీవే తదసంభవాత్. నాపి జీవత్వరూపేణ- కారణే పరబ్రహ్మణీశ్వరే తదభావాత్. యదిస త్త్వద్రవ్యత్వచేతనత్వాదిరూపేణ- తర్హి తతశ్చ ఇదానీం దేవాద్యవస్థా జీవాః కారణావస్థాయాం సన్తో ద్రవ్యభూతాశ్చేతనా ఇత్యుక్తం భవతి. వైశేషికాదిమతే స్వతావత్త్వం ప్రతిపన్నం- తతశ్చ బ్రహ్మకార్యత్వోపదేశవైయర్థ్యం - న హి పూర్వం జీవా అచేతనా అద్రవ్యభూతా ఇతి కశ్చిన్మన్యతే. అత ఈశ్వరాంసాధారణాకారానువృత్త్యభావాత్ బ్రహ్మోపాదానకత్వం న సిధ్యేత్- న హి ఘటే ద్రవ్యత్వానువృత్త్యా తన్తూపాదానకత్వం సిధ్యేత్- తన్తుకార్యాకారణకార్యే సతూలాద్యసాధారణాకారానువృత్తేరనన్యత్వాభావాత్. అనేనైవన్యాయేన మహదాదికం ప్రతి బ్రహ్మోపాదానత్వం దత్తోత్తరం.——— యస్తుపునః ప్రకాశికాయాం * ప్రకృతిశ్చేతి- మూలప్రకృతిశ్చ బ్రహ్మేతి వ్యాఖ్యాతం. తదయుక్తం. తథాహి- ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తాహిజగదుపాదానత్వసాధకౌ - కథం బ్రహ్మణ ఏవ మూలప్రకృతిత్వసాధకౌ. * గౌరనాద్యన్తవతీత్యాదివాక్యాన్తరైర్మహదాదిప్రపఞ్చస్య ప్రకృతికార్యత్వప్రతిపాదనాత్ తదేకత్వాభావే బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వానుపపత్త్యా ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తోపరోధప్రసఙ్గాదితిచేత్- సా తు హేతుపదస్యాప్యవహితసాధ్యేనాన్వయే సంభవతి వ్యవహితసాధ్యాన్వయే వ్యర్థత్వమేవ ఫలం. నను ప్రకృతేర్బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వముపాదానత్వోపయోగి. సత్యం- అవ్యవహితం ప్రధానసాధ్యం వక్తవ్యం- బ్రహ్మవ్యతిరేకనిరాసాద్బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వం హి ప్రధానసాధ్యం. తదాస్థమస్త్వితి చేన్న- అవ్యవహితస్య ప్రధానసాధ్యస్య శ్రౌతత్వేన తదుపయోగ్యర్థాన్తరస్యాగన్తుకత్వోపపత్తేః అనుపయోగి బ్రహ్మైకాత్మ్యకత్వం తు నిర్దోషత్వశ్రుత్యవిరోధేన అన్యత్ర సమర్థితమిత్యేకత్ర సిద్ధమితి ప్రకృతిశబ్దస్యోపాదానపరత్వం యుక్తం. ఏవం సతి చశబ్దస్యార్థవాదః- నిమిత్తభూతమేవోపాదానం చేతి హ్యర్థః. మూలప్రకృతిత్వే- చశబ్దస్య న ప్రయోజనం. ఉభయభవనసమానార్థ్యం కాణాభ్యాసదేశకత్వే నిమిత్తభూతస్యైవోపాదానభావం ప్రత్యక్షముపగమయతి. తృతీయసూత్రార్థపూర్వమేవ కథితం. * పరిణామాదిత్యస్య వ్యాఖ్యానావసరే చ యదుక్తం * బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి- బహు స్యామితి ప్రకృతిపురుషేశ్వరభావేన విభాగం దర్శయతి- ప్రజాయేయేతి మహదాదిరూపేణ సృష్టిరితి. తత్సకలప్రమాణోపపత్తివిరుద్ధం- ప్రకృతిపురుషేశ్వరాణాం నిత్యత్వానాదిత్వశ్రుతివిరోధాత్, అకృతాభ్యాగమాదిప్రసఙ్గాత్, జీవస్యాప్యన్తవత్త్వేన మోక్షశాస్త్రవైయర్థ్యప్రసఙ్గాచ్చ. శక్తిరూపేణావస్థానాన్నిత్యత్వాదికమితిచేత్. యది శక్తిశబ్దస్య ఉపాదానసామర్థ్యం వాచీ- తదా ఘటాదీనామప్యనాదిత్వం. యది త్రివిధశక్తివిశిష్టం బ్రహ్మావస్థితం- తదా స్వశక్తిభేదేన ప్రకృతయేన కాయామపి ద్రవ్యత్రయాన్తిర్భూతంస్థితమితి ప్రకృతిపురుషేశ్వరభావేన బహుస్యామితి సఙ్కల్పో నోపపన్నః. కించ- సఙ్కల్పమాత్రమేవానుపపన్నం- ఈశ్వరాంశస్య విభాగో నామ జ్ఞానాదిగుణోత్పత్తిః - సముత్పన్నత్వం - ప్రళయే నియన్త్రంశస్యాపి శక్తిమాత్రావశిష్టతయా తదానీం సార్వజ్ఞ్యాద్యభావాత్. యది సార్వజ్ఞ్యాదికముద్భూతం- తదానీమీశ్వరస్స్యామితి సఙ్కల్పోఽనుపపన్నః- ఉద్భూతసర్వజ్ఞత్వాదిగుణకత్వమేవ హీశ్వరత్వం. చైతన్యశక్తియోగాత్ సఙ్కల్పోపపత్తిరితి చేన్న- ఘటరూపేణ పరిణామశక్తియోగే పి ఘటత్వానుపపత్తేరుదకాహరణాది కార్యానుపపత్తివత్ జ్ఞానాదిగుణానుద్భవేన కార్యసఙ్కల్పానిశ్చయానుపపత్తేః. అతస్సఙ్కల్పాదీశ్వరస్వవిభాగః - ఈశ్వరత్వవిభాగాత్సఙ్కల్ప ఇత్యన్యోన్యాశ్రయః. పూర్వం జగదవసానే ఈశ్వరాంశం కాలం స్వప్స్యామి - తతః ప్రబోధ్యామీతి సఙ్కల్పబలాత్ ప్రబుద్ధస్సఙ్కల్పయతీతి చేత్- తర్హి ఈశ్వరాంశస్య ప్రబుద్ధత్వమేవ విభాగ ఇతి ప్రబుద్ధస్య ప్రకృతిపురుషేశ్వరరూపేణ విభక్తస్స్యామితి సఙ్కల్పోఽనుపపన్నః. విభాగవిభాగవిషయః * బహు స్యామితి సఙ్కల్పః పూర్వజగత్సంహారసమయ ఇతి చేన్న - * సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవేతి శ్రుతివిరోధాత్. న హి ప్రళయాత్ప్రాగ్వస్తు కత్వాపత్తిః. అతః పూర్వార్థోఽనుపపన్నః. * యోనిశ్చ హి గీయతే ఇత్యస్య సూత్రస్య * బ్రహ్మయోనిమితి పదస్య బ్రహ్మణః- అవ్యక్తస్యోపాదానమితి వ్యాఖ్యానమప్యనుపపన్నం- బ్రహ్మశబ్దస్య ముఖ్యార్థబాధకాభావాత్, సమానే సనిపాతస్థితన్యాయేన పుష్టిసమానాధికరణ్యస్య ప్రబలత్వాత్. తస్తు విభక్తికత్వేన ద్వితీయార్థత్వే సంభవతి లుప్తవిభక్తిత్వాశ్రయణేనాశ్రుతవిభక్త్యధ్యాహారయోగాత్, అపిచ్ఛ కరణే * యేనాక్షరం పురుషం వేదసత్యం ప్రోవాచ తాం తత్త్వతో బ్రహ్మవిద్యామితి పురుషశబ్దాసన్నబ్రహ్మశబ్దస్య పురుషవిషయత్వాదర్శనేన పురుషం బ్రహ్మయోనిమితి బ్రహ్మశబ్దస్యాపి పురుషశబ్దసమానవిషయత్వోపపత్తేశ్చ. కించ- స్వాభావికభేదాభేదపక్షే బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వమపి న ఘటతే. భోక్తృభోగ్యనియన్తౄణామంశానామనాదిత్వాత్తేషాం న బ్రహ్మోపాదానకత్వముపపన్నం. ఈశ్వరాతిరిక్తస్యాంశద్వయస్య విప్రయోపాదానకత్వం దత్తోత్తరం. ప్రళయకాలే ప్యంశానాం శక్తిరూపేణానాదిత్వమప్యనుపపన్నం- వికల్పాసహత్వాత్. కిం తదుత్పాదనసామర్థ్యం శక్తిః- ఉత తదుపాదానాంశానామేవ సూక్ష్మరూపావస్థా. ప్రథమే- అనాదిత్వం న స్యాత్ - న హి ఘటకరకశరావోత్పాదనసామర్థ్యం మృత్తికాయామస్తీతి ఘటాదీనామనాదిత్వం. ద్వితీయే- వాచ్యరూపాస్తు ఏవ కారణమితి తేషామేవ బ్రహ్మత్వం కార్యయోగిత్వాత్, కారణాతిరిక్తబ్రహ్మణో మానశూన్యత్వాత్, తేషాం మిథః ప్రకారప్రకారిభావానభ్యుపగమాచ్చ బ్రహ్మబహుత్వం స్యాత్. కించ- కిం భోగ్యభోక్తృనియన్తారః ప్రత్యేకం బ్రహ్మ - ఉతాంశత్రయసముదాయో బ్రహ్మ - ఉత తేష్వనుగతం దైతన్యాతిరిక్తస్వరూపం సన్మాత్రం బ్రహ్మ. ప్రథమే ప్రకృతేరేవ మహదాద్యుపాదానత్వం స్యాత్. న ద్వితీయః- సముదాయరూపస్య బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వే న భోక్తృనియన్త్రోశ్చ మహదాద్యవస్థాస్వాయప్రసఙ్గాత్. తృతీయే జగదుపాదానవస్తువాచినశ్శబ్దస్య కిం ప్రవృత్తినిమిత్తం. కిం సత్తాసామాన్యం - ఉత ప్రమాణార్హత్వ వ్యవహారార్హత్వరూపోపాధిః- ఉత ద్రవ్యత్వం- ఉతార్థాన్తరం. తత్ర సామాన్యం భవద్భిరనభ్యుపగతం. అభ్యుపగమే పి చతుర్వ్యపిశిరస్సు కాస్త్రవైయర్థ్యం - సామాన్యస్య వైశేషికాదిభిరభ్యుపగమాత్, ప్రామాణికం వ్యవహారార్హం ద్రవ్యం జగత్కారణమిత్యస్యార్థస్య ప్రధానపరమాణుకారణవాదినామవిగీతత్వాచ్చ. న హ్యగ్రవ్యమవ్యవహార్యం మానశూన్యం జగదుపాదానమితి తైరభిమతం. అర్థాన్తరం చేత్- తచ్చిన్మాత్రత్వం వా త్రివిధశక్తిమత్త్వం వా నిరతిశయబృహత్త్వం వా యత్కిఞ్చిద్భవతు. తత్కిం వ్యక్తిసముదాయే వర్తతే ఉతాంశత్రయసముదాయేవర్తతే- ఉత సముదాయేఽన్తర్గతే కస్మింశ్చిత్. ప్రథమే అంశత్రయసముదాయో

బ్రహ్మస్యాత్, ఏకత్వంచ సమూహైక్యమేవ భవేత్,- నతు సమూహే వర్తత ద్రవ్యైక్యం. తతశ్చ యథా సహకారఫలానాం వనగతత్వాత్ [illegible] సము దాయ ఏవోపాదానం- అపితు సహకార ఏవ- ఏవం మహదాదీనాం ప్రకృతిరేవోపాదానం స్యాత్- నతు సముదాయః. ద్వితీయే చ తత్ప్రకృత్యనిమిత్తం కిం గోత్వాదివత్సాధారణం- ఉత ఖణ్డత్వాదివదసాధారణం. ప్రథమే త్రయాణామేకత్వం నాస్త్యేకజాతీయత్వమేవ భవేత్. తతశ్చ ప్రకృతిరేవ మహదా ద్యుపాదానం స్యాత్- యథా ఖణ్డగతిగోత్వం ఖణ్డ ఏవోపాదానం- న ముణ్డః, యథాచ ద్రవ్యత్వే నైకజాతీయత్వే పి ఘటస్య మృత్పిణ్డ ఏవోపాదానం- నతు తన్త్వాది ద్రవ్యమాత్రం,- తద్వత్. త్రయాణాం మిథోభిన్నత్వే పి సన్మాత్రరూపేణాభిన్నత్వాత్ సన్మాత్రస్యైకస్యాంశినో బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వం యు క్తమితి చేన్న - ఖణ్డముణ్డాదీనాం వ్యక్తీనాం మిథోభిన్నత్వే పి తాసాం ద్రవ్యత్వగోత్వాద్యాకారేణాభిన్నత్వాదంశిన ఏకస్య గోద్రవ్యమాత్రస్య శృఙ్గా [illegible] మాద్యుపాదానత్వప్రసఙ్గాత్. ద్వితీయే చ తస్యైకస్యాంశస్యాసాధారణః. యది ప్రకృత్యంశస్య- తదా ప్రకృతిరేవోపాదానమిత్యుక్తం స్యాత్. ఇతరాంశయోరప్యసాధారణత్వే ప్రకృతేర బ్రహ్మత్వాత్ మహదాదీనం బ్రహ్మోపాదానకత్వం న స్యాత్. యథా వృక్షత్వం న్యగ్రోధప్రకాణ్డశాఖా ద్యనేకావయవానాం [illegible] ఏవం సత్త్వాదిగుణత్రయాణామంశానామంశిభూతైకద్రవ్యవ్యక్తిరితి చేన్న- తథా సతి సన్మాత్రస్యత దంశభూతేషు [illegible] సమిత్పుష్పఫలాదిషు ప్రత్యేకం పూర్తిః - [illegible] యది బహ్వంశి షు ప్రత్యేకం [illegible] - తదా జాతిరేవ స్యాత్- మిథోవిరుద్ధాకారేషు [illegible] ప్రత్యేకం పూర్ణస్య [illegible] జాతిః - యథా గోత్వం. త తశ్చ బ్రహ్మ [illegible] నానాజాతైక్యత్వం స్యాత్. ఆకారత్వేన బ్రహ్మణో జాతిత్వప్రసక్తిః. యది [illegible] ప్రత్యేకం తేషు వర్తతే - తదా బ్రహ్మైక త్వం [illegible] స్యాత్. [illegible] త్రయాణామేకద్రవ్యానన్య [illegible] - [illegible] సమ్బన్ధ [illegible] స్యాత్- ఘటాకారాదవ [illegible] నైకత్వానుపపత్తేః. త త్ర [illegible] పరస్పరం నిరన్తరసంశ్లేషరహితత్వ [illegible] - [illegible] పదార్థసఙ్ఘాతో వృక్షఇతి. త [illegible] సాధారణాకార [illegible] - తేన భిన్నానాం వృక్షావయవానాం మి థః [illegible] నరాణాం [illegible] - యథా [illegible] త్వం. కేచిచ్చ భేద [illegible] - యథా [illegible] ప్రమాణపఙ్క్త్యుపగ న్త [illegible] సాధారణాకారా ప్రతీతేర్నైవ బ్ర హ్మ [illegible]. తత్ర భేదకాకారస్య యథా ప్రమాణపఙ్క్తిత్వే [illegible] తదాశ్రితత్వం [illegible] - *[illegible] ఇత్యాది శ్రుతేః. తథా [illegible] చేతనాచేతనశరీరత్వప్రసిద్ధం- చేతనేన ధార్య [illegible]. [illegible] ప్రకాణ్డశాఖాదీనాం [illegible] చేతనత్వాత్ [illegible] - ఈశ్వరస్యతు చేతనత్వాదంశా నిరన్తరతద్ధా ర్యత్వేన [illegible]. [illegible] సన్మాత్రస్య బ్రహ్మణో వృత్తిగ్రహణే [illegible] నాదిష్వశ్రుతివిరోధః. స్వతో భిన్నేష్వంశే షు ప్రత్యేకం [illegible] జాత్యైక్యం. [illegible] అతో నిమిత్తోపాదానభేదవిపక్షవేత్- ధర్మై క్యాభావాత్. సంహతేషు [illegible] ప్రతీతేస్సంహతత్వాత్, [illegible] యథా [illegible] త్వా, చ్చిదచితోశ్చ [illegible] బ్రహ్మ [illegible] ఉపాదానం స్యాత్. [illegible] స్యాత్. [illegible] యథా [illegible] [illegible] స్యాత్ -[illegible] నిమిత్తోపాదానై [illegible] [illegible] స్యాత్- [illegible] ఏకదేశగతత్వాత్, [illegible] ఏకదేశా నరగతత్వా, చ్చ. [illegible] స్వరేవ [illegible] [illegible] బ్రహ్మ [illegible] స్వగతత్వేనజానా తి- నవా. నచేదజ్ఞత్వమేవ. స్వగతత్వేనజానా [illegible] స్యాత్. [illegible] - భేద [illegible] దుఃఖిత్వమేవస్యాత్. పాణిపా దాదీనాం పురుషాంశత్వే [illegible] పాదస్య పురుషస్య [illegible] భవతి, పాణౌ సంజాత వ్రణస్య క రణా [illegible] భవతి, [illegible] సర్వాఙ్గాప్యాయనం భవతి,- [illegible] జ్వలనజ్వలితాయాం [illegible] పురుషస్య నభవతః- స్వగతత్వేనజ్ఞానాభావాత్. అతస్స్వగతత్వేనజ్ఞానవత్త్వే బ్రహ్మణో దుఃఖిత్వంస్యాత్ - తతశ్చ *బహుస్యామితిదుః ఖాకరబహుభవనసఙ్కల్పస్సర్వజ్ఞస్యనస్యాత్. కించ *తదరూపమనామయమిత్యాదయః పురుషార్థసి [illegible] శ్రుతయో నిర్విషయాః. కించ- నిర్వికా రత్వశ్రుతయశ్చ నిష్ఫలాః. నన్వయం [illegible] నిర్వికారత్వశ్రుతయః- బ్రహ్మవిషయా వికారిత్వశ్రుతయ ఇతి సవిషయత్వం. నైతదుపపద్య తే- యచ్ఛాన్తమజరమమృతం *ఏతదమృతమేతదభయమేతత్ బ్రహ్మ *సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మ *యతోవా ఇమానిభూతానిజాయన్తే-తద్బ్రహ్మ *సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మతజ్జలానితి బ్రహ్మణ ఏవ వికారతదభావశ్రవణాత్, *నిత్యోనిత్యానాం *జ్ఞాజ్ఞౌద్వౌ *సవా ఏష మహానజ ఆత్మాజరోమరః *సవా ఏష మహానజ ఆత్మాన్నాదో వసుదానః *సత ఆత్మా సర్వాఘ్యమృతః *సకారణంకరణాధిపాధిపః *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్- తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నంచజాయతే *ధాతుః ప్రసాదాన్మహిమానమీశం- సక్షప్రాణాః ప్రభవన్తితస్మాత్ *సహస్రశీర్షా పురుషః - తస్మాద్విరాడజా యత విరాజోఅధిపురుష ఇతీశ్వరస్యైవ వికారతదభావశ్రవణా, చ్చ. తథాస్మృతిష్వపి *తద్బ్రహ్మ పరమంనిత్యమజమక్షరమవ్యయం। ఏకస్వరూపంచ

[illegible]ధర్మాభావాన్నిర్మలం - కారణం కాలగగనేయథా సన్నిధిమాత్రతః। అవికారతయా బ్రహ్మతథాస్పృష్టం హి [illegible]ఇతి *సకాశాదాత్మనస్త ద్వితాత్మనః ప్రభవ స్థితిహి బ్రహ్మణ ఏవ అవికారిత్వాదికారిత్వస్మరణాత్, *సన్నిధానాద్యథాకాశకాలాద్యాః కారణం తరోః। తథైవాపరిణామేన విశ్వస్య భగవాన్ హరిః *కటకమకుటకర్ణికాదిభేదైః కనకమనేకమపీష్యతేయథైకం। సురపశుమనుజాదికల్పనాభిర్హరిరఖిలాభిరుదీర్యతే తథైక ఇతి ఈశ్వ రేవివికారతదభావస్మరణా, చ్చ. వికారవాక్యేష్వీశ్వరవాచిశబ్దాః బ్రహ్మపరాః *అవికారిత్వవాక్యేషు బ్రహ్మవాచిశబ్దా ఈశ్వరవిషయా ఇతిచేన్న- సార్వజ్ఞ్యాదిగుణవిశిష్టేశ్వరవాచినాం [illegible]వాచిత్వస్యాముఖ్యత్వాత్, [illegible] బ్రహ్మవాచిశబ్దానామముఖ్యత్వా, చ్చ ఈశ్వరాతిరిక్తస్య కారణస్యా[illegible]త్వా, చ్చ. అతో [illegible] త్తే, తద్రుపార్థాన్వయప్రసక్తాత్, వికారవిధినిషేధవిరోధానుపపత్తే, [illegible]——— ననుక థం తర్హి భవత్పక్షేసవికారత్వం నిర్వికారత్వం చేశ్వరస్యోపపద్యత ఇతిచేత్. శరీరభూతప్రకృతిద్వారకోపాదానత్వయోః - నిర్వికారత్వం [illegible] నేన ఘటత ఇత్యవిరోధః. నను తస్యోపాదానత్వమముఖ్యం స్యాత్ - దేవాదినామరూపాభిమానానుగుణ[illegible]ఈశ్వర గతత్వాభావాత్. [illegible]ఉపాదానత్వం. అవస్థావిశేష[illegible] పేక్ష్యైవోపాదానత్వస్యదానస్య. ఉచ్యతే- [illegible] బ్రహ్మ[illegible]కార్యం ప్రతిముఖ్యోపాదానం- [illegible]త్వాత్ - [illegible] ప్రతికనకవత్. నన్వసిద్ధో హేతుః- మహదాద్యవస్థానాం బ్రహ్మగతత్వాభావాత్. న - బ్రహ్మణ[illegible]స్వరూపా[illegible] ర్గతత్వాత్ ప్రకృత్యవస్థానాం బ్రహ్మనిష్ఠత్వాత్. నహి విశేష్యమాత్రం [illegible]స్వరూపం - [illegible] క్ష్మాత్రం స్వరూపం-కింతు[illegible]. నను యది విశేషణమపి స్వరూపాన్తర్భూతం-[illegible] శేష్యభావినామపృథక్సిద్ధప్రకారాణాం సేవస్వరూపాన్తర్భావాత్. కించ-ఘటాదివస్తు[illegible]స్వరూపం- నవృత్తాత్రం- [illegible]త్వాదీనామపి ఘటస్వరూపత్వప్రసక్తాత్. ఘటస్యేద[illegible] ప్రతి[illegible] యోగ్య తాకార్యం యదాకారాన్వయ[illegible]- సత్యాకారస్య [illegible] తత్కార్యం ప్రతి[illegible]తా- [illegible], యథా చపరతో[illegible], యథా [illegible]ఘటాదిరూపపరిణామె[illegible], చ్చ. ఏవం ప్రకృతి[illegible] నేపరమాత్మనో యోగ్యతాస్థానీయ[illegible]ప్రకారాః. అత ఏవ [illegible] - [illegible] సాచయోగ్యతా[illegible]స్వరూపాన్తర్గతా- అతో మహదాద్యవస్థా[illegible] బ్రహ్మ స్వరూ పం- అత ఏవహి * [illegible] చేదర్పితా ఇత్యర[illegible]. నహి [illegible] [illegible] కింతు బాహ్యదళవిశిష్ట[illegible]స్వరూపం. విశేష్యాంశస్య [illegible]. తథా *యథా[illegible] [illegible] బ్రహ్మ స్వరూప[illegible]. నహి [illegible] త్రంక[illegible]- [illegible]స్వరూపా. ఏవం విశ్వ[illegible]స్వరూపం-[illegible] యా[illegible]- [illegible] వసేష్యాదిశబ్దా[illegible]. [illegible]. అతో మహ దాద్యవస్థానాం విశిష్ట బ్రహ్మస్వరూపగతత్వాత్ ఉపాదానత్వం ముఖ్యం. కించ- [illegible]ముఖ్యత్వం యు క్తం- నహి శరీరద్వారకం బ్రహ్మణో మహదాద్యుపాదానత్వమముఖ్యం-ముఖ్యనిర్వాహకవ్యవహితత్వాత్ - [illegible]వత్. న చావ్యవహితత్వముపాధిః-[illegible]. నను [illegible]ఉపాదానత్వం స్యాత్. న-నిర్వాహకవ్యవహితత్వాభావాత్. [illegible]ఉపాదానత్వనిర్వాహకత్వా[illegible] త్తన్నిష్ఠజ్వాలాయా [illegible]. [illegible]. నన్వవస్థా తద్వ తోర్వ్యవహితత్వాదా[illegible]ఉపాదానత్వమముఖ్యమితి. [illegible]. న ప్ర థమః-దర్శితసప[illegible]త్వాత్. ద్వితీయే తు [illegible] - తద్వ్యాప్యత్వహేతు త్వాసిద్ధేః - వృత్తత్వనివృత్తా [illegible]వత్. హేతుత్వాసిద్ధిశ్చ హేతుహేతుమతోః [illegible] వహితత్వాత్. *యథా ప్రకాశయత్యేకః కృత్స్నం లోకమిమం రవిరిత్యత్ర రవేః ప్రకాశకత్వం న ముఖ్యం న స్యాత్ - [illegible]వ్యవహితత్వాత్. జగతః ప్ర కాశమానత్వే రవిః కిరణవ్యవహితో హేతుః. తథా జలం వహతీత్యత్ర జలస్య కర్తృత్వం న సిధ్యేత్ - ఘటవ్యవహితత్వాత్. పాకే కాష్ఠస్య కరణత్వం న సి ధ్యేత్ - జ్వాలావ్యవహితత్వాత్. *గవాయజేత అరుణయా క్రీణాతీతి జాతిగుణయోః యాగక్రయసాధనత్వం ద్రవ్యద్వారకత్వాదముఖ్యం స్యాత్. యజ్ఞాయపశవ ఇత్యత్ర పశూనాం యజ్ఞశాదర్థ్యం న స్యాత్ - తేషాం హవిర్ద్వారతయా తద్వ్యవహితత్వాత్. *ఆదిత్యాజ్జాయతే వృష్టిర్వృష్టేర న్నం తతః [illegible] - కిరణ[illegible]వ్యవహితత్వాత్. * [illegible]

స్వస్యాత్రత్యలక్షణసంబన్ధోపి న సిధ్యేత్ - కరదానాం రాజ్ఞామవాన్తరస్యాత్రత్యవ్యవహితత్వాత్. పర్యఙ్కే శేత ఇతి పర్యఙ్కస్యాధికరణత్వం న స్యాత్ -
ఆస్తరణవ్యవహితత్వాత్. సర్వేషాం వ్యవహారో న ముఖ్య ఇతి చేన్న - ముఖ్యత్వే సమ్భవత్యనేకవ్యవహారాణామముఖ్యతాశ్రయణానుపపత్తేః. ఉక్తం హి - ని
ర్వాహకవ్యవధానం న ముఖ్యత్వవిరోధీతి. కిఞ్చ - వ్యవహితస్య కార్యం ప్రతి హేతుత్వే - కో విరోధః. లక్షణాభావ ఇతి చేన్న - నియతపూర్వభావిత్వస్య
లక్షణస్య సంభవాత్. నియతానన్తరపూర్వభావిత్వం లక్షణమితి చేన్న - తద్ధి సామగ్ర్యా ఏవ - న హేతుమాత్రస్య - అన్యథా కృష్యాదివ్యవహితవృష్టినదీ
పూరాదేస్సుభిక్షతాహేతుత్వం న స్యాత్. తద్ధేతుత్వం హి వ్యవహ్రియతే. కాష్ఠాదీనాం కరణత్వాదికం చ న స్యాత్. అపూర్వస్య కృతిసాధ్యత్వం చ న
స్యాత్ - భావార్థవ్యవహితత్వాత్. నను వ్యవహితస్యాపి హేతుత్వేఽతిప్రసఙ్గస్స్యాదితి చేత్ - తర్హ్యవ్యవహితస్యాపి హేతుత్వే రాసభాదావతిప్రసఙ్గ
స్స్యాత్. న - అన్వయవ్యతిరేకాభ్యామతిప్రసఙ్గస్యనివార్యమాణత్వాదితి చేత్ - తుల్యం. అవ్యాప్తిస్తు భవతోఽధికా. సజాతీయవ్యవహితస్య న కారణత్వ
మితి చేత్. కిం యేన కేనాప్యాకారేణ సజాతీయత్వం - ఉత హేతుత్వాకారేణ - ఉత హేతుత్వావాన్తరాకారేణ. న ప్రథమః - వ్యవహితపత్రవేధే పురుషస్యా
హేతుత్వప్రసక్తాత్. న ద్వితీయః - కులాలస్య ఘటం ప్రత్యహేతుత్వప్రసక్తాత్. న తృతీయః - శరవ్యవహితస్య ధనుషో జయసాధనత్వాభావప్రసక్తాత్.
వ్యవహితహేతురన్యథాసిద్ధత్వాత్ న వ్యవహితకార్యం ప్రతి హేతురితి చేత్. వ్యవహితస్యాన్యథాసిద్ధిః కిం తస్మిన్ సత్యపి కార్యానుదయాత్ - ఉతాసత్యపి
కార్యోదయాత్ - ఉత కార్యాన్తరనిష్పత్త్యర్థత్వాత్ - ఉత వ్యవహితకార్యం ప్రతి కిఞ్చిత్కారాయోగాత్ - ఉత వ్యవహితత్వాదేవ. న ప్రథమః - అవ్య
వహితే బీజాదౌ హేతౌ సత్యపి కదాచిదఙ్కురాద్యనుదయే న బీజాదేరహేతుత్వప్రసక్తాత్. సామగ్రీవైకల్యాదనుదయః - నాహేతుత్వాదితి చేత్ - ఇహా
పి స్వకార్యస్య సామగ్రీవైకల్యాదనుదయః - న త్వహేతుత్వాదితి తుల్యం. న ద్వితీయః - వృష్టినదీపూరాద్యభావే సస్యానుదయాత్. న తృతీయః - గమనా
దికార్యాన్తరహేతూనాం కులాలాదిశరీరాణాం ఘటాదికార్యాన్తరోత్పత్తిహేతుత్వాత్. న చతుర్థః - కర్తుః కార్యం ప్రతి కరణప్రేరణరూపకిఞ్చిత్కా
రవత్, కాష్ఠస్యాదనం ప్రతి జ్వాలోత్పాదనరూపకిఞ్చిత్కారవత్, తన్నిష్పాదకకార్యనిష్పాదనరూపకిఞ్చిత్కారసద్భావాత్. వ్యవహితవ్యాపార
స్యాపి కిఞ్చిత్కారరూపత్వేఽతిప్రసఙ్గః పరిహృతః. పఞ్చమేపి కిం వ్యవహితత్వం అవ్యవహితకారణత్వం వారయతి - ఉత వ్యవహితకారణత్వం. ప్రథమ
మిష్టం. ద్వితీయే తు కథమిదమహేతుత్వసాధకం. వ్యవహితానామశనిహతాదీనాం సస్యాద్యహేతుత్వదర్శనాదితి చేత్ - అవ్యవహితరాసభాదేరప్యహేతు
త్వాత్. అగ్న్యాదేరపి ధూమాదిహేతుత్వం న స్యాత్. సన్నికర్షమనాదృత్యాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం హేతుత్వనిశ్చయే వ్యవధానమప్యనాదృత్యాన్వయ
వ్యతిరేకాభ్యాం హేతుత్వనిశ్చయ ఇహాప్యుపపన్నః - అన్యథా కులాలాదేర్ఘటాదిహేతుత్వాభావప్రసక్తాత్. ఏవం హేతుమాత్రస్య సద్వారకత్వేఽప్యుప
న్తైంతదవాన్తరవిశేషస్య నిమిత్తత్వవదుపాదానత్వమపి సద్వారకం ముఖ్యం. నన్పాదానస్య కార్యావస్థాశ్రయత్వం వాచ్యం - కథం వ్యవహితస్యావస్థా
విశేషాశ్రయత్వం. ఉచ్యతే - కుమ్భోదరసంభృతమప్సు ప్రతిపురుషస్యైవ పరమాత్మనో మహదాద్యవస్థాశ్రయత్వముపపన్నమితి. కుమ్భవ్యవహిత
స్యామ్భసః పురుషాధేయస్యాపి స్వాధారధారకాయత్తస్థితిత్వం హి దృశ్యతే. న చ వాచ్యం పరమాధారస్సాక్షాదాధేయధారణోపక్షీణః - న తు వ్యవహితధా
రణపర ఇతి. పురుషస్య సలిలధారణఫలాన్వయదర్శనాత్. న హి నిరుదకస్యేవ సోదకపూర్ణస్య ఘటస్య ధారణే గురుత్వాతిశయనిబన్ధనశ్రమాతిశయో న భవతి.
యది ఘట ఏవ పురుషేణ ధార్యతే - న జలం - తర్హి నిరమ్బుకుమ్భధారణ ఇవ శ్రమాతిశయో న స్యాత్ - కుమ్భమాత్రధారణస్యావిశేషాత్. జలస్య ఘటసంస
ర్గమాత్రాత్ శ్రమాతిశయః - న ధార్యత్వాదితి చేన్న - అన్యేన ధృతస్య సోదకఘటస్య పాణిస్పర్శమాత్రేణ శ్రమప్రసక్తాత్. ఏతదుక్తం భవతి - ధా
ర్యం - తదుపరిభాగస్థత్వే సతి తచ్ఛ్రమహేతుత్వాత్ - తుల్యగౌరవసంప్రతిపన్నపదార్థవత్. ఉదకవిశిష్టఘటో ధార్య ఇతి శ్రమాతిశయోపపత్తిః, వ్యవహి
తధారణం చ న స్యాదితి చేత్. తత్ర విశేషణాంశస్య ధార్యత్వమస్తి వా - న వా. న చేచ్ఛ్రమాతిశయో న స్యాత్. అస్తి చేత్ - తద్వదేవ మహదాద్యవస్థావిశిష్ట
మచిద్ద్రవ్యం పరమాత్మధార్యమితి విశేషణభూతమహదాద్యవస్థావిశేషస్యాపి పరమాత్మాయత్తస్థితిత్వాత్ తస్య తదాశ్రయత్వముపపన్నం. కిఞ్చ - అవ్య
వహితాదపి వ్యవహితస్యైవాశ్రయత్వం ముఖ్యం దృశ్యతే - యథా ఆస్తరణాంశుకాదపి పర్యఙ్కస్య, యథా చ తస్మాదపి భూతలస్య. అవ్యవహితమపి హ్యం
శుకం న పురుషస్య ధారకం - అసామర్థ్యాత్. శ్వభ్రముఖపిధాయకం వితతమంశుకం హి న పదన్యాసం ధారయితుం ప్రభవతి, కూపాచ్ఛాదకాహిదర్భా
స్తత్ర నిహితపదం పురుషం న ధారయన్తి. తస్మాదంశుకస్య దర్భాణాం చ ధారణాసామర్థ్యాత్ పర్యఙ్కభూతలయోరేవ హి ధారణసామర్థ్యాన్ముఖ్యమా
శ్రయత్వం. పర్యఙ్కభూతలస్థయోరాస్తరణదర్భయోరపి ధారణసామర్థ్యకల్పనే గౌరవం స్యాత్. అతశ్చాస్తరణదర్భాణాం సంయోగమాత్రేణ వ్యవ
ధాయకత్వం. ఏవం మహదాద్యవస్థాపేక్ష్య ప్రకృతేరాశ్రయత్వాసంభవేన పరమాత్మనస్సర్వశక్తేస్తదాశ్రయత్వం ముఖ్యం - వ్యవధాయకసద్భావ
స్తు వ్యవహితయోరాశ్రయాశ్రయిభావవిరోధీ. ఏవమతం వ్యవధాయకం స్వసన్నిధినోర్వ్యవహితయోరాశ్రయాశ్రయిభావవిరోధి - స్వధారణసమ
ర్థవస్తునిష్ఠవ్యవధాయకత్వాత్ - ఆస్తరణవత్ దర్భవచ్చ. ఏవం మహదాద్యవస్థాం ప్రతి చిదచిచ్ఛరీరకస్య పరబ్రహ్మణః ఆశ్రయత్వేఽప్యుపాదా
నత్వం ముఖ్యం. నను యద్యేవం శరీరశరీరిభావమాత్రేఽప్యుపాదానత్వముచ్యతే - వైశేషికాదిపక్షాత్ కో భవత్పక్షస్య భేదః - నియామ్యవిశేషో హి శరీరమ
భిమతం - చిదచితోరీశ్వరప్రేర్యత్వం హి తన్మతేఽప్యస్తి. అహో మహత్తరోఽయం పర్యనుయోగః - వైశేషికాదయశ్చేదప్రామాణికమేవ బ్రూయుః - తదు
క్తం చేదనాదరణీయమితి నః ప్రతిజ్ఞా. అస్మదుక్తార్థస్తదభ్యుపగతశ్చేత్ - ప్రామాణికోఽర్థోఽఙ్గీకృతస్స్యాత్ - కా నః క్షతిః. కిఞ్చ - సామ్యమపి దురుపపా
దం - కాలదిగాకాశాద్యచేతనస్య ఈశ్వరధార్యత్వానభ్యుపగమాత్. శబ్దాదిగుణోత్పత్త్యావేవాకాశాదీనాం తద్భోక్తృపురుషాదృష్టప్రేరణముఖేనేశ్వరా
పేక్షా - న త్వాకాశాదిస్వరూపస్య. చేతనానామప్యదృష్టానుగుణదేహేన్ద్రియసంయోజనముఖేన సుఖదుఃఖజ్ఞానాదిహేతురీశ్వర ఇత్యేతావతా తత్ప్రేర్య
త్వం - న తు స్వరూపస్థితౌ తదపేక్షా. ముక్త్యవస్థాయాం తు న కదాచిదపి తదపేక్షా. పశ్చాద్దుఃఖాద్యసంయోగాయ తదపేక్షేతి చేన్న - పుణ్యపాపయోరాత్యన్తి

౨౯॥ సూ. ॥ ఏతేనసర్వేవ్యాఖ్యాతావ్యాఖ్యాతాః ॥

(ఏతేన) పాదచతుష్టయోక్తన్యాయకలాపేన. సర్వవేదాన్తేషు జగత్కారణ ప్రతిపాదనపరాస్స ర్వే - వాక్యవిశేషాశ్చేతనాచేతనవిలక్షణసర్వజ్ఞసర్వశక్తిబ్రహ్మప్రతిపాదన పరావ్యాఖ్యాతాః.

కథిత్వేనాదేవతత్సిద్ధిః, ప్రధ్వంసస్యానన్తతయాతన్నైరపేక్ష్య, చ్చ. అదృష్టాభావేపిదుఃఖాత్యాద్ధనక్షుమఈశ్వరః-అత న్తదనుదయాయతదపేక్షేతిచే న్న-అపార్థివత్వేపిఖేళుప్పంజనయితుమీశ్వరఃక్షుమఇతిపుష్పానుదయాయఖస్యేశ్వరాపేక్షేతివచనతుల్యమిదం - ఉభయోరప్యయోగ్యత్వావిశేషాత్. అతోధారణాద్యనుగుణమసఙ్కుచితమీశనంతస్యైతేనాస్తీతియావద్ద్రవ్యభావితయాతన్నియమ్యత్వధార్యత్వాద్యభావాత్ పరాభిమతేనవాఽస్మదభిమ తేనవాలక్షణేనకథంచిదపిచిదచితోశ్శరీరశరీరిభావానుపపత్తేర్జగదుపాదానత్వంతస్యనైవోపపాదం. అతోభాష్యోక్తప్రకారమేవపరమాత్మనోజగదుపా దానత్వమితిస్థితమ్. ....

ప్రకృత్యధికరణంసమాప్తమ్.

౨౯॥ సూ. ॥ ఏతేనసర్వేవ్యాఖ్యాతావ్యాఖ్యాతాః ॥ కృత్స్నాధికరణన్యాయాతిదేశరూపత్వాత్సఙ్గతిః. ప్రథమసూ త్రస్య సమన్వయసూత్రస్యచ సిద్ధపరాస్సర్వే వేదాన్తావిషయాః - వాక్యవిశేషా ఇతరేష్వధికరణేషువిషయాః - ఏష్వనుదాహృతవాక్యవిశేషా స్సర్వేప్యస్య షష్ఠత్రింశస్య విషయాః. పూర్వాధికరణేష్వవిచారాఽర్హత్వసిద్ధ్యఃః. అనుదాహృతాః కారణవాదివాక్యవిశేషాః కిముక్తలక్షణ చిదచి ద్విలక్షణ బ్రహ్మపరాః - ఉతనేతి విచారః. తదర్థంతే కిముక్తన్యాయానామవిషయాః - ఉత విషయాఇతి. విషయత్వంసంభవతి - నేతి. య దా నసంభవతి - తదా తదవిషయత్వాదుక్తలక్షణబ్రహ్మపరత్వాభావః. యదా సమ్భవతి - తదా ఉక్త న్యాయవిషయత్వా దుక్తలక్షణబ్రహ్మ పరా ఇతి ఫలభలిభావః. * ఏతేనేతి పదస్య * ఏతేనయోగః ప్రత్యుక్తః * ఏతేన శిష్టాపరిగ్రహాఇతి సూత్రస్థ తచ్ఛబ్దవదన న్తరపూర్వప్రకృతా ర్థవిషయతయా ప్రకృత్యధికరణ న్యాయమాత్రపరామర్శిత్వ ప్రద్యోతాయవ్యాచష్టే (పాదచతుష్టయోక్తేతి) ఉపాసన తత్ఫలాది ప్రతిపాదక వాక్యానాం నిరూపయిష్యమాణానాం వ్యవచ్ఛేదాయాహ (జగత్కారణప్రతిపాదనపరాఇతి) ఇదంపదం హేతుగర్భం - కారణవిషయత్వ మేవవ్యాధికాశఙ్కాయాః పరిహారహేతుః. నిరూపితవాక్య వ్యవచ్ఛేదాయ వాక్యవిశేషా ఇత్యుక్తం. పూర్వమనుదాహృతా అనిశ్చితార్థా ఇత్యర్థః. యథైతేషు త్రయఏవ యజ్వాన ఇత్యుక్తే అన్యేషామయజ్వత్వం వ్యాఖ్యాతంభవతి - ఏవమనుదాహృతవాక్యానాం చిదచిద్విలక్షణ బ్రహ్మపరత్వ ప్రతిపాదనేనాన్యేషాంఅతత్పరత్వేనవ్యాఖ్యాతత్వశఙ్కాంవ్యావర్తయితుమాహ (చేతనాచేతనవిలక్షణేతి) వైలక్షణ్యహేతుభూతగుణప్రదర్శనార్థం తేషుప్రధానంగుణద్వయమాహ (సర్వజ్ఞసర్వశక్తిశబ్దాభ్యాం) సర్వజ్ఞత్వసర్వశక్తిత్వేహినిమిత్తోపాదానతోపయోగినీ. కాపునరత్రాధికాశఙ్కా. ఉచ్యతే-జగత్కారణత్వవాక్యవిశేషేషుకేచిత్సర్వసాధారణశబ్దేనకారణనిర్దేశపరాః- యథా *సదేవసోమ్యేత్యాదయఃసద్బ్రహ్మతురశబ్దైః. కేచిచ్చే తనమాత్రాసాధారణశబ్దాన్వితాః- యథా *తావేతౌసత్త్వక్షేత్రజ్ఞావితిపైఙ్గి శ్రుతిఃక్షేత్రజ్ఞశబ్దేన. కేచిదచిన్మాత్రాసాధారణశబ్దాన్వితాః- య థా *గౌరనాద్యన్తవతీ *అజామేకామిత్యాది. కేచిజ్జీవేశ్వరసాధారణశబ్దాన్వితాః- యథా *ఆత్మనఆకాశఇతి *పురిశయంపురుషమితివ. కేచి చ్చిదచిద్విశేషాసాధారణశబ్దాః- యథావైశ్వానరశబ్దవతీశ్రుతిః. కేచిచ్చాచిద్విశేషాసాధారణశబ్దాః- యథా *ఆకాశాదేవసముత్పద్యన్తఇతి. కేచి చ్చేతనవిశేషాసాధారణశబ్దాః- యథేన్ద్రశబ్దవతీప్రదర్దనోపాసనశ్రుతిః. కేచిత్తుపరమపురుషాసాధారణశబ్దాః-యథాఅన్తరాదిత్యవిద్యాశ్రుతిః,య థాచపురుషసూక్తం. ఏవంవిధేష్వవాక్యేషుకేచిత్సామాదేవకారణత్వప్రతిపాదకాః- కేచిచ్చకారణత్వవ్యాప్తవేదితవ్యత్వసిరతిశయదీప్తిమోగాది పరాఇతివిభాగోయథాసమ్భవం ద్రష్టవ్యః. ఉక్తకోటిష్వనన్తర్భూతం కారణవిషయంవాక్యంనక్వచిత్సంభవతి. తత్ర చిదచిత్సాధకైర్లిఙ్గశబ్దాదిభిఃపూ ర్వపక్షేప్రాప్తేచిదచిద్వ్యావర్తనక్షమైరీక్షణవిశేషానన్తవిశేషసర్వప్రశాసితృత్వసమస్తహేయప్రత్యనీకత్వసర్వచిదచిద్ధారకత్వపతిత్వాన్తరాత్మత్వము క్తప్రాప్యత్వాదిభిర్ధర్మవిశేషైస్తేషాంవాక్యానాంచిదచిద్విలక్షణజగదేకకారణభూతదేవతావిశేషప్రతిపాదకత్వంసమర్థితం. ఉక్తకోట్యన్తర్భూతేష్వ పిచేష్వనుదాహృతవాక్యవిశేషేషుజగత్కారణత్వమాత్రంశ్రుతం - నత్వీక్షణవిశేషాదయశ్చిదచిద్వ్యావర్తకాః పరమపురుషాసాధారణధర్మాశ్చ శ్రుతాః - తేషుయథాప్రతిపన్నవస్త్వభ్యుపగమేవిరోధాభావాన్నపరమాత్మపరత్వమిత్యనుయాయిన్యధికాశఙ్కా. అభ్యుచ్చయహేతవశ్చయథాసం భవంతత్రతత్రద్రష్టవ్యాః. ఈక్షణవిశేషాదిధర్మాన్తరాశ్రవణేపిజగత్కారణత్వస్యఈక్షణవిశేషాదివత్ పరమపురుషాసాధారణ్యస్యద్వాత్రింశదధి కరణన్యాయనిర్ణీతత్వాత్ జగత్కారణత్వమేవ చిదచిద్విలక్షణసర్వవిధకారణభూతపరబ్రహ్మశబ్దవాచ్యదేవతావిశేషపరత్వ సాధకమిత్యధికాశఙ్కాయా ఉపరిహారః. పరిహారేచాభ్యుచ్చయయుక్తయఃతత్రతత్రద్రష్టవ్యాః. ననుజగత్కారణత్వంపరమాత్మలిఙ్గంస్యాత్ - కథంపరమాత్మనోదేవతావిశేష త్వసాధకం. *జన్మాద్యస్యయతఇత్యాదీనామధికరణానాంసర్వేషాందేవతావిశేషనిర్ణయపర్యన్తత్వాదితి బ్రూమః. తథాహి - బ్రహ్మశబ్దస్యభగవచ్ఛ బ్దతుల్యత్వంప్రథమసూత్రే ప్రతిపాదితం. *యతఇతియచ్ఛబ్దస్యానువాదరూపతయాప్రాపకవాక్యానురోధిత్వాత్, తేషుచసదాదిశబ్దానాందేవతా విశేషపర్యన్తత్వావగమాత్, సూత్రేచ *యతఇతిజనికర్తుఃప్రకృతౌనపఞ్చమీ- కింతుహేతావితిసమర్థనేననారాయణాతిరిక్తనిమిత్తవిరోధిత్వా, చ్చ జన్మాద్యధికరణందేవతావిశేషనిష్ఠమేవలక్షణంస్థాపయతి, తృతీయంతుసామాన్యేనోపయుక్తం. చతుర్థందేవతావిశేషనిష్ఠంపరమప్రయోజనత్వందర్శ

యతి- *ఆనన్దో బ్రహ్మ *రసో వై సః ఇత్యాదివాక్యానామానన్దవల్లీస్థత్వాత్, తస్యాశ్చ అన్తరాదిత్యవిద్యైకార్థ్యాత్, ఉపక్రమోపసంహారాద్యనుగుణత్వాత్ సాధారణస్య సచ్ఛబ్దస్య దేవతావిశేషనిష్ఠత్వమేవ దర్శితమ్. ఆనన్దవల్ల్యాస్తు *స యశ్చాయం పురుషే. యశ్చాసావాదిత్యే ఇత్యన్తరాదిత్యవిద్యైకార్థ్యావగమాత్, *అన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇతి అన్తరాత్మశబ్దేన సుబాలోపనిషత్ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, ఉపక్రమస్థస్యానన్తశబ్దస్య యాథార్థ్యపరిత్యాగే హేత్వభావాచ్చ సిద్ధం భగవత్పరత్వమ్. అన్తరాదిత్యవిద్యాయాం తు పుణ్డరీకాక్షత్వప్రతిపాదనాత్, పురుషశబ్దేన హిరణ్మయత్వవిశేషణేన చ పురుషసూక్తప్రత్యభిజ్ఞానాత్, సర్వపాప్మభ్య ఉదయేన *ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి సుబాలోపనిషదైకార్థ్యావగమాచ్చ సిద్ధం పరమపురుషపరత్వమ్. ఇతరాధికరణచతుష్టయస్య ఆకాశప్రాణజ్యోతిరిన్ద్రాదిశబ్దానామపి పురుషసూక్తప్రతిపాద్యపరమపురుషవిషయతయా సమన్వయపరత్వం తత్ర తత్ర స్ఫుటమ్. మనోమయత్వభారూపత్వప్రత్యభిజ్ఞాపితైత్తిరీయద్వయహిరణ్మయపురుషవాక్యైః *హృదా మనీషా మనసాభిక్లృప్తః *విద్యుతః పురుషాదధి *తస్మిన్నయం పురుషో మనోమయః అమృతో హిరణ్మయ ఇత్యాదిభిరైకార్థ్యాత్ శాణ్డిల్యవిద్యా దేవతావిశేషవిషయా. కఠవల్లీభగవత్పరత్వమపి స్ఫుటమ్- అధ్వనః పారభూతవైష్ణవపరమపదవిషయత్వాత్ తస్యాః. అత్ర అన్తర్యామిపరమపురుషః - పురుషశబ్దాచ్చ ఐక్యాద్వాదమృతత్వాచ్చ *తస్మిన్నయమితి వాక్యప్రత్యభిజ్ఞానాత్. అన్తర్యామివిద్యా నారాయణవిషయేతి స్ఫుటం- సుబాలోపనిషదైకార్థ్యాత్. ముణ్డకోపనిషదః కాత్స్న్యేన పరమపురుషవిషయత్వం, బ్రహ్మాక్షరశబ్దయోశ్చ పురుషశబ్దసమానార్థత్వం, చ దర్శితమ్. తత్ర శ్రుతరూపవిశేషాన్వయాద్ దేవవైశ్వానరవిద్యాతదేకవిషయా- *పురుషమపి ఏనమధీయత ఇతి చ స్ఫుటముక్తమ్. ద్యుభ్వాద్యధికరణం తు ముణ్డకోపనిషద్విషయత్వాదేవ పరమపురుషపరమ్. భూమవిద్యా తు నిరతిశయసుఖరూపవస్తువిషయత్వాత్ ఆనన్దవల్లీతుల్యవిషయా. అమ్బరాన్తధారకమక్షరం సూర్యచన్ద్రాదిప్రశాసితృత్వాదానన్దవల్లీప్రత్యభిజ్ఞానా, దహరశబ్దవాచ్యతయా ముణ్డకోపనిషత్ప్రత్యభిజ్ఞానా, చ బృహదారణ్యకే అన్తర్యామివిద్యాన్తరవాక్యప్రతిపాద్యత్వాచ్చ పరమపురుషః. ఈక్షతికర్మ పరమపురుష ఏవ శ్రుతః. దహరాధికరణం తు వ్యోమాతీతపరప్రత్యనీకత్వాత్, *స ఉత్తమః పురుష ఇతి పరమపురుషవిషయత్వాచ్చ దేవతావిశేషసాధకమ్. ప్రమితశ్చ పురుష ఏవ శ్రుతః. దేవతాధికరణమధువిద్యాహిరణ్యగర్భాదీనామపి గురుశిష్యభావప్రదర్శనేన, ఆదిత్యాన్తర్యామివిషయత్వేన, చ భగవతో మహామహిమా ప్రతిపాదితః. *ఆకాశో హ వై నామ ఇతి వాక్యం పురుషసూక్తప్రత్యభిజ్ఞానాత్ పరమపురుషవిషయమ్. చతుర్థాద్యేషు *పురుషాన్న పరం కిఞ్చిదితి సమన్వితమ్. అనన్తరేచాధికరణే అజా అయాః పరమపురుషాత్మకత్వం స్థితం- తైత్తిరీయకే అజావాక్యచిహ్నితానువాకే *యస్మాత్పరమితి వాక్యస్యాధీతత్వాత్. *యస్మిన్పఞ్చ పఞ్చజనా ఇతి వాక్యం చ భగవత్పరం - అమృతాత్మబ్రహ్మశబ్దనిర్దేశాత్- *అన్తరక్షిణి పురుషో దృశ్యత ఏష ఆత్మేతి హోవాచ ఏతదమృతమభయమేతద్బ్రహ్మ *అమృతో హిరణ్మయః *స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతి వాక్యైకార్థ్యం హి తస్య ప్రతీయతే- *య ఋక్షు తిష్ఠన్నిత్యాద్యన్తర్యామిబ్రాహ్మణేకార్థ్యేన పఞ్చజనసంజ్ఞానామిన్ద్రియాణాం భగవదధీనత్వమపి హ్యవగమ్యతే. *కారణత్వేన చేత్యత్రానన్దవల్లీవాక్యస్య విషయత్వాత్ సిద్ధం పరమపురుషత్వనిర్ధారణమ్. బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదే చ వేదితవ్యతయోక్తః పరమపురుషః- *యస్యైతదితి వాదస్య ప్రాపకసాపేక్షత్వాత్, ద్విధిభవత్వస్య చ *తమేవం విద్వానిత్యాదివాక్యైకార్థ్యజ్ఞాపకత్వాచ్చ. *అవస్థితేరితి సూత్రస్యాన్తర్యామిబ్రాహ్మణవిషయత్వాత్ మైత్రేయీబ్రాహ్మణే చ జీవసమానాధికరణవాక్యానాం నారాయణపరత్వం స్థితమ్. ప్రకృత్యధికరణస్య తు నిమిత్తోపాదానభేదవాదిపా*శుపతప్రక్రియావిరోధిత్వాత్, రుక్మవర్ణపురుషస్య యోనిత్వకథనా, చ్చ పరమపురుషవిషయత్వం స్పష్టమ్. ఏతదుక్తం భవతి- కేచిద్వాక్యవిశేషా అనువాదరూపతయా ప్రాపకసాకాఙ్క్షాః- *యతో వా ఇమాని *యో వై బాలాక ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తేత్యేవమాదయః. కేచిత్సాధారణశబ్దచిహ్నితత్వాద్విశేషాకాఙ్క్షాః- యథా *సదేవేత్యాదయః. కేచిచ్చ యోగ్యస్థానస్థతయా యోగ్యవిశేషాకాఙ్క్షాః- యథా ఆకాశప్రాణాదిశబ్దచిహ్నితాః. కేచిచ్చ యోగ్యవిశేషప్రత్యభిజ్ఞాపకవిశేషణోపస్థాపకాః- యథా *సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాన్తరాత్మేత్యాదయః - సర్వవ్యాపిత్వం సర్వభూతాన్తరాత్మత్వమపి నారాయణప్రత్యభిజ్ఞాపకం - *వ్యాప్య నారాయణః స్థితః *సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి శ్రూయమాణత్వాత్. కేచిచ్చ యోగ్యవిశేషోపస్థాపకాః- *హిరణ్మయః పురుషః *తస్య యథా కప్యాసం పుణ్డరీకమేవమక్షిణీ *సహస్రశీర్షా పురుషః *సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమ్ *పరాత్పరం పురుషముపైతి *పరమపురుషమభిధ్యాయీత *దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇత్యాదయః. అతో యోగ్యవిశేషపరేషు వాక్యవిశేషేషు కథితరతో చతుష్టయసన్నిష్టవాక్యవిశేషేషు పర్యవసాన్తి- అన్యథా నిరాకాఙ్క్షత్వాయోగాదితి. అతో జగదేకకారణచిదచిద్విలక్షణదేవతావిశేషే కారణవాక్యానాం సమన్వయో ఽధ్యాయప్రతిపాద్య ఇతి స్థితమ్. అతోఽధికాశఙ్కాస్పదానామనుదాహృతవాక్యవిశేషాణామపి నారాయణపరత్వమేవ చరమాధికరణే సూత్రకారైరుపపాదయిషితమితి సిద్ధమ్. ఏవం పాదచతుష్టయేఽపి విషయత్వేనోదాహృతానాం వాక్యానాం స్వార్థకకణ్ఠ్యం స్థితమ్. అనుదాహృతవాక్యవిశేషాణాం తు సకస్మింశ్చిదర్థవికణ్ఠ్యం ప్రతీయతే - అత స్తేష్వేకైకం నిరూప్యమాణేషు నిరూపితపరాణాం భూయసాం వాక్యానాం బలీయస్త్వాత్ ఏకైకస్య వాక్యస్య తదనుగుణత్వం యుక్తమితి చ సిద్ధమ్. తే పునస్తే వాక్యవిశేషాః- యేషూక్తన్యాయాతిదేశః. ఉచ్యతే- అనుదాహృతవాక్యానామనన్యానాం కార్త్స్న్యేన తత్ప్రదర్శనం శక్యం- అతః కేషుచిద్వాక్యేషు దిఙ్మాత్రం ప్రదర్శ్యతే.... ... ...

బృహదారణ్యకే శ్రూయతే *బ్రహ్మ వా ఇదమగ్ర ఆసీదేకమేవేత్యాది. అత్ర న పరం బ్రహ్మ ప్రతిపాద్యం - తదసాధారణగుణవిశేషాద్యభావాత్. అత్ర బ్రహ్మశబ్దో బ్రాహ్మణజాతిపరః- తదభిమాన్యగ్నిదేవతాపరో వా- తదధిష్ఠితబ్రాహ్మణజాతిపరో వా. *అత్యసృజత క్షత్రమితి క్షత్రియసృష్టిశ్రవణాత్, *తస్మాద్బ్రాహ్మణః క్షత్రియమధస్తాదుపాస్తే రాజసూయ ఇతి క్షత్రప్రశంసనవాక్యే బ్రాహ్మణశబ్దేన నిర్దేశాత్, *య ఉ ఏనం హినస్తి స్వాం యోనిమృచ్ఛతి స పాపీయాన్భవతి బ్రాహ్మణహింసాయాం ప్రత్యవాయకథనాత్, పరస్య హింసాప్రసఙ్గాభావాత్, *స నైవ వ్యభవత్

బ్రహ్మణ్యర్థాన్తరమితి సఙ్గతిరుక్తా. శబ్దేన బ్రాహ్మణం ఖరామృశ్యతే శ్యామ ద్ర యోరభిహితత్వ ప్రసక్త్వకథనాత్, *తదేతద్బ్రహ్మ క్షత్రం విట్ శూద్ర ఇతి వర్ణ చతుష్టయనిగమనాత్, బ్రహ్మశబ్దో బ్రాహ్మణపరః. తదభిమాన్యగ్నిపరో వా- తదధిష్ఠిత బ్రాహ్మణవర్ణపరో వా- *అగ్నిరేవ బ్రాహ్మణ ఇతి శ్రుత్య న్తరాత్, కిఞ్చ *అగ్నినైవ దేవేషు బ్రహ్మాభవత్ బ్రాహ్మణో మనుష్యేష్వితి నిర్దేశేన బ్రాహ్మణవర్ణస్యాగ్నిసమ్బన్ధః ప్రతిపన్నః. శ్రీ.౪.——తదేతత్ బ్రహ్మ ఇయమనుపపన్నం-*సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యాది వాక్యసారూప్యభఙ్గప్రసఙ్గాత్, కారణత్వస్య పరమాత్మాసాధారణ్యస్య సమర్థితత్వాత్, చ. కిఞ్చ- ఉపక్రమస్థ బ్రహ్మశబ్దముఖ్యార్థహానిప్రసఙ్గః. వర్ణమాత్రస్యాగ్నిసంజ్ఞ దేవతాయా స్తదధిష్ఠితవర్ణస్య చేన్ద్రవరుణసోమాదినమస్త దేవతా సమత్వా యోగశ్చ. *బ్రాహ్మణోఽస్య ముఖమ్ *పద్భ్యాం శూద్రః *ముఖాదిన్ద్రశ్చాగ్నిశ్చేతి బ్రాహ్మణస్యేన్ద్రాదిరశ్మేశ్చ పరమపురుషస్యష్టత్వన్రవణేనేన్ద్రా దీనామగ్నిసృష్టత్వాయోగశ్చ. అస్యాయుక్తిరేర్ధ్యన్తరసంభవేన కల్పభేదేన సృష్టిభేదపరత్వకల్పనం చానుపపన్నం. *తదగ్నినైవ దేవేషు బ్రహ్మాభవత్ బ్రాహ్మణో మనుష్యేష్వితి తచ్ఛబ్దపరామృష్ట ప్రకృత బ్రహ్మణోఽగ్ని బ్రాహ్మణాత్మత్వం చ ప్రతీయతే. *తస్మాదగ్నావేవ దేవేషు లోకమిచ్ఛన్తే బ్రాహ్మణే మనుష్యేష్వే[illegible]భ్యాం హి రూపాభ్యాం బ్రహ్మాభవదిత్యగ్ని బ్రాహ్మణయోర్ద్వయోరధికరణ్యేన బ్రహ్మరూపత్వనిర్దేశేన తాభ్యాం రూపాభ్యాం బ్రహ్మణోఽవి లక్షణత్వం చ ప్రతీతం. ఏవమిన్ద్రాదిస్రష్టృత్వాత్ పృథగ్వ్యపదేశాచ్చ బ్రహ్మశబ్దస్యాగ్న్యవస్థ బ్రహ్మపరత్వం చ యుక్తం. సహ్యగ్నిరూపాద్బ్రహ్మణ ఇన్ద్రాద్యుత్పత్తిః-అతోఽగ్నివిశిష్టతో వ్యపస్థాపనకల్పనవైయర్థ్యం. అశాబ్దత్వం చ-న హి కేవల బ్రహ్మశబ్దోఽగ్న్యవస్థపరమాత్మవాచీ. ప్రథమ బ్రహ్మ శబ్దోఽగ్న్యవస్థ బ్రహ్మపరశ్చేత్ *తదగ్నినైవేతి ప్రకృతపరామర్శిన స్తచ్ఛబ్దస్య వైయధికరణ్యమనుపపన్నం. అగ్న్యవస్థస్య బ్రహ్మణోఽగ్నినావిశిష్టత్వం చాయుక్తం- ఏకస్యైవాగ్నేర్విశేషణత్వవిశేష్యత్వానుపపత్తేః, అగ్న్యన్తరకల్పనే చ తస్యాగ్న్యన్తరం ప్రతిరూపత్వానుపపత్తేశ్చ. నన్విన్ద్రాది సృష్టిరవివక్షితా- తద్వివక్షాయాం హ్యగ్ని బ్రాహ్మణపరత్వానుపపత్తిః- కింతు తద్దేవతాధిష్ఠేయ క్షత్రాదిసృష్టిరేవ వివక్షితా. *తదగ్నినైవ దేవేషు బ్రహ్మాభవత్ బ్రాహ్మణో మనుష్యేష్వేతాభ్యాం హి రూపాభ్యాం బ్రహ్మాభవదితి వాక్యద్వయం బ్రాహ్మణవర్ణస్యైవ దేవమనుష్యనిర్దేశేన ద్వైవిధ్యపర మితి. ఉచ్యతే- న తావదిన్ద్రాదిసృష్ట్యవివక్షా వాచ్యా- *తదేతద్బ్రహ్మ క్షత్రం విట్ శూద్ర ఇతి చాతుర్వర్ణ్యనిగమనే- కథం వా చాతుర్వర్ణ్యం- క్షత్రాది వర్ణ త్రయసృష్టిర్న్యక్తత్వాపేక్షాయాం *తదగ్నినైవ దేవేషు బ్రహ్మాభవత్ ఇత్యగ్నినా దేవేషు చతుస్సఙ్ఖ్యాపూరణాత్. అగ్నిశ్చ మృత్యుసంజ్ఞ సూక్ష్మచిచ్ఛరీర కపరమాత్మసృష్టతయా ప్రాగుక్తః- *తస్య శ్రాన్తస్య తప్తస్య తేజో రసో నిరవర్తతాగ్నిరితి. శ్రాన్తశబ్దః కారణలక్షణయా యత్నపరః- కృతిసంకల్ప స్వేత్యర్థః. తప్తస్య- *తప ఆలోచనే - సృజ్యవర్గపర్యాలోచనవత ఇత్యర్థః. ఏవం తత్రాగ్నిరేవ సృష్టతయా శ్రుతః- న తు తదధిష్ఠితో బ్రాహ్మణవర్ణః. ఇహాపి తేన చతుస్సఙ్ఖ్యాపూరణాత్ అగ్రసృష్ట న్యాయేన క్షత్రాదివిభాగవత్ తదభిమానీన్ద్రాదిసృష్టిర్వివక్షితేత్యవగమ్యతే- న తు తదధిష్ఠితవర్ణమాత్రసృష్టిః. *తదగ్నినైవ దేవేషు బ్రహ్మాభవత్ బ్రాహ్మణో మనుష్యేష్విత్యుక్తిః పూర్వం బ్రాహ్మణవర్ణస్య బ్రహ్మశబ్దానుక్తతాం జ్ఞాపయతి- పూర్వోక్తానామిన్ద్రా క్షత్రియాదీనామనయా వచనవ్యక్త్యాఽనుసరణముక్తత్వాత్. న హి క్షత్రవర్గో దేవేష్విన్ద్రేణ క్షత్రమభవత్ మనుష్యేషు క్షత్రియేణేతి వాక్యం శ్రూయతే. అత ఏవాగ్నేరపి బ్రహ్మశబ్దానుక్తత్వం సిద్ధం-న హీన్ద్రాదివదేష్విన్ద్రరూపేణ క్షత్రమభవత్ మనుష్యేషు క్షత్రియేణేతి వాక్యమస్తి. నను *క్షత్రియేణ క్షత్రియో వైశ్యేన వైశ్యః శూద్రేణ శూద్ర ఇతి శ్రూయత ఇతి చేత్- తత్ర కిం. వర్ణాన్తరేష్వపి ద్వైవిధ్యం ప్రతీయత ఇతి చేన్న- *తదగ్నినైవేత్యాదివాక్యస్యైరూప్యాత్. న హి క్షత్రవర్గో దేవేష్విన్ద్రాదిరూపేణ క్షత్రియో భూత్ మనుష్యేషు క్షత్రియేణేతి శ్రుతం. తథాపి వర్ణాన్తర ద్వైవిధ్యపరత్వేఽధ్యాహార దోషః ప్రసజ్యేత తద్వ్యాస్యాశ్రుతేః కోఽర్థః. ఉచ్యతే- బ్రాహ్మణాభిమాన్యగ్నిసృష్టేః పూర్వముక్తత్వాత్ క్షత్రాద్యభిమానీన్ద్రాదిసృష్టిమిహోక్త్వాఽగ్నిసృష్టిస్స్మారితా *తద గ్నినైవేతి వాక్యేన. అగ్నినేత్థంభావే తృతీయా. అగ్నినా విశిష్టం తత్పరం బ్రహ్మ దేవేషు బ్రహ్మాభవత్-అగ్నిద్వారా బ్రాహ్మణాభిమాన్యభవదిత్యర్థః. అనేనే న్ద్రాదిద్వారాపరబ్రహ్మణ ఏవ క్షత్రాద్యభిమానిత్వమిత్యర్థసిద్ధం. వర్ణాభిమానిదేవతానాం చ తపోవిశేషాత్ బ్రాహ్మణ్యాదివిభాగో స్తీతి వా బ్రహ్మక్షత్రా దివ్యవహారః- *బ్రహ్మ బృహస్పతిః క్షత్రమిన్ద్రః మరుతో వై దేవానాం విశ ఇత్యాది శ్రుతేః. తదానీమగ్న్యాదిద్వారా పర బ్రహ్మణ ఏవ బ్రాహ్మణత్వాది విభాగ ఉక్తస్స్యాత్- *బహు స్యామితి సర్వవిధబహుత్వం హి తద్ద్వారా బ్రహ్మగతం. ఏవం వర్ణాభిమానిదేవతాసృష్టిరుక్తా- అథాభిమానివిషయభూత బ్రాహ్మణాదిసృష్టిం *బ్రాహ్మణోఽస్య ముఖమాసీత్ బాహూ రాజన్యః కృత ఇత్యాది శ్రుతిప్రసిద్ధాముపజీవ్య తద్ద్వారా తత్ఫలభూత మానుషవర్గవిభాగభా క్త్వం పరమాత్మన ఉచ్యతే *బ్రాహ్మణో మనుష్యేష్వితి. తత్పరం బ్రహ్మ మనుష్యేషు బ్రాహ్మణరూపభాక్ తద్ద్వారా బ్రహ్మాభవత్-క్షత్రియేణ విశిష్టం సత్తద్బ్రహ్మ తద్ద్వారా క్షత్రియత్వవదభూత్ - యథా భూమిద్వారా ఘటాదిన్యవదభూత్ తద్వదిత్యర్థః- శ్రుతపదానుషఙ్గేణ నిర్వాహే సంభవతి వాక్యా ధ్యాహారేణ యోజనానుపపత్తేః. మధ్యేఽగ్ని బ్రాహ్మణయోః ప్రశంసా *తస్మాదగ్నావేవ దేవేషు లోకమిచ్ఛన్తే బ్రాహ్మణే మనుష్యేష్వితి. తత్ప్రశ స్త్యహేతుమాహ *ఏతాభ్యాం హి రూపాభ్యాం బ్రహ్మాభవదితి-అగ్ని బ్రాహ్మణరూపాభ్యాం పరం బ్రహ్మ విశిష్టమభవదిత్యర్థః. ఇన్ద్ర క్షత్రాదీనాం చ పరమా త్మరూపత్వావిశేషేఽప్యగ్ని బ్రాహ్మణయోః తద్రూపత్వకథనం తత్ప్రశంసాయా వివక్షితత్వాత్. *ఏతాభ్యాం హీత్యాదివాక్యస్య వర్ణ ద్వైవిధ్యపరత్వం ప్రయోజనాభావాదయుక్తం-న హి వర్ణ ద్వైవిధ్యమాత్రకథనముత్కర్షాయ భవతి. ఇదం చ వాక్యముత్కర్షోపపాదకమితి-హిశబ్దేన జ్ఞాయతే. బ్రహ్మశబ్దా త్తద్రూపత్వం తు *తపసా చీయతే బ్రహ్మ *తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామ రూపమన్నం చ జాయతే ఇత్యాదిష్వివ ముణ్డకోపనిషది వఘటతే-ముఖ్యార్థాసంభవే లాక్షణికార్థస్వీకారస్య తత్సంభవే ముఖ్యా ర్థస్వీకారహేతుత్వాభావాత్. వక్ష్యతే హి *స్యాచ్చైకస్య బ్రహ్మశబ్దవదితి. పూర్వపక్షహేతుముక్తం క్షత్రం విట్ శూద్ర సృష్ట్యుక్తేరన్యథాసిద్ధిరుక్తా. కించ-క్ష త్రాదివర్ణత్రయసృష్టిశ్రవణేన *బ్రహ్మ వా ఇదమితి వాక్యస్య కారణవాక్యసారూప్యనిబన్ధనం పరమాత్మపరత్వం భఙ్క్త్వా బ్రహ్మశబ్దస్య ప్రథమవర్ణతదభి మానిదేవతావిషయత్వాశ్రయణమయుక్తం - *స నైవ వ్యభవదిత్యాదివాక్యైస్తేజోఽబన్నసృష్టేర్వ్యష్టిసమష్ట్యాత్మకత్వేన స్వచ్ఛన్దస్యాభిమానయుతదభిమానిదేవతావిష

యత్వప్రసక్తాత్. *సవిశమస్సృజత ఇతి పుల్లిఙ్గనిర్దేశస్యాత్మశబ్దాభిప్రాయః-ఏతద్వ్యాచిఖ్యాసయా ప్రక్రమిహి *ఆత్మైవేదమగ్ర ఆసీదితి శ్రూయతే. అత్ర స్వ ఇతి నిర్దేశో న క్షత్రప్రశంసార్థః ప్రస్తుతబ్రాహ్మణశబ్దాభిప్రాయః. వ్యవహితశబ్దానుగుణలిఙ్గతా క్త్వంసర్వనామపదస్య శ్రుతిషు దృశ్యతే. యథా ముణ్డకోపనిషది *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్యైష మహిమా భువి। దివ్యే బ్రహ్మపురే హ్యేష వ్యోమ్న్యాత్మా ప్రతిష్ఠితః॥ మనోమయః ప్రాణశరీరనేతా ప్రతిష్ఠితోఽన్నే హృదయం సన్నిధాయ। తద్విజ్ఞానేన పరిపశ్యన్తి ధీరాః ఆనన్దరూపమమృతం యద్విభాతీతి-అత్రాత్మశబ్దే సన్నిహితేఽపి బ్రహ్మ-తల్లిఙ్గమ్ అను వ్యవహితబ్రహ్మశబ్దాభిప్రాయేణామృతం యత్తదితి నిర్దిశ్యతే- నను *స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతివత్ పుల్లిఙ్గత్వేన నపుంసకత్వేన బ్రహ్మేతి *తదాహుర్యద్బ్రహ్మవిద్యయా సర్వం భవిష్యన్తో మనుష్యా మన్యన్తే కిము తద్బ్రహ్మావేద్యస్మాత్సర్వమభవదితి పృష్ట్వా *తదాత్మానమేవావేదహం బ్రహ్మాస్మీతి తస్మాత్తత్సర్వమభవత్ తద్యో యో దేవానాం ప్రత్యబుధ్యత స ఏవ తదభవత్ తథర్షీణాం తథా మనుష్యాణామితి బ్రహ్మశబ్దవాచ్యస్యావిద్యాతిరోహితస్యాహం బ్రహ్మాస్మీతి జ్ఞానేన సర్వాత్మభావాపత్తిశ్రవణాత్, పరబ్రహ్మణోఽవిద్యాతిరోధానాసంభవాత్, బ్రాహ్మణాదిషు తత్సమ్భవాత్, ఉపక్రమస్థబ్రహ్మశబ్దో బ్రాహ్మణవర్గపర ఇతి అత్రాపి తదనురోధేన బ్రాహ్మణవర్గపరత్వం బ్రహ్మశబ్దస్యోపపన్నమితి. నైవం - ఉపక్రమేఽపి బ్రహ్మశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వాత్. తత్ర చ నావిద్యాతిరోధానం శ్రూయతే- తద్వాచకశబ్దాభావాత్. తథా హి- *బ్రహ్మవిద్యయా సర్వం భవిష్యన్తః - సర్వశబ్దవాచ్యపరమాత్మపర్యన్తా నిర్భవకాముకాః. మనుష్యా మన్యన్తే - కిము తద్బ్రహ్మావేత్ యస్మాత్తత్సర్వమభవదితి - తద్బ్రహ్మ కిం వేద్యం వస్త్వన్తరమవైత్- యస్మాద్వేదనాత్తత్సర్వమభవదితి బ్రహ్మణోఽపి పరం తదుపాస్యం వస్త్వస్తి న వేతి బుభుత్సోత్థాపితా. ఉపాస్యాన్తరశూన్యమిత్యుత్తరమాహ *తదాత్మానమేవావైత్ అహం బ్రహ్మాస్మీతి తస్మాత్తత్సర్వమభవదితి. ఆత్మానమేవావైత్- స స్వస్వరూపముపాస్యం- తస్మాత్తత్సర్వమభవదిత్యర్థః. అన్యవేదనస్యోపాయతానిషేధే తాత్పర్యం-న తు స్వవేదనస్యోపాయత్వవిధానే. యథా * స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిప ఇతి కారణాన్తరనిషేధేన పరమకారణత్వసిద్ధిః- ఏవముపాస్యాన్తరనిషేధేన బ్రహ్మణః పరమోపాస్యత్వమిహ వివక్షితం. కారణాన్తరాభావఫలముపాస్యాన్తరాభావః-కారణస్యైవ హి ధ్యేయత్వం. ఏవముపాస్యాన్తరశూన్యం బ్రహ్మజ్ఞానతత్ఫలమాహ *తద్యో య ఇతి. అత ఉపక్రమైకార్థ్యం చ పరమాత్మపరత్వసాధకం. తస్మాత్ *బ్రహ్మ వా ఇదమగ్ర ఆసీదేకమేవేత్యాదివాక్యస్య పరమపురుషపరత్వం సిద్ధం. ... ...

తథా బృహదారణ్యక ఏవ *ఆత్మైవేదమగ్ర ఆసీత్ పురుషవిధస్సోఽనువీక్ష్య నాన్యదాత్మనోఽపశ్యదిత్యాది శ్రూయతే. ఇహాత్మశబ్దాదీక్షణాచ్చ చేతనస్య ప్రతిపాద్యత్వేఽపి న స పరమాత్మా-స హి నిరతిశయానన్దః-ఇహ చ *సోఽబిభేత్ తస్మాదేకాకీ బిభేతి స సహాయమీక్షాంచక్రే ఇతి భయాన్వయోఽవగతః. పరమాత్మా హి న భయాశ్రయః- కిం తు భయహేతుః- *భీషాస్మాద్వాతః పవత ఇత్యాది శ్రుతేరితి.———ఉచ్యతే- అయం పరమాత్మా-కారణవాక్యసారూప్యాత్ అస్య వాక్యస్య. *అగ్ర ఆసీదితి కారణవాక్యత్వం హి ప్రతీయతే. అస్యాత్మనః పురుషవిధత్వం చానన్దమయత్వం జ్ఞాపయతి- *ఆత్మన ఆకాశస్సంభూత ఇత్యుపక్రమ్య *అన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇత్యుక్త్వా తస్య పురుషవిధత్వప్రతిపాదనాత్. * స యత్పూర్వోఽస్మాత్ సర్వస్మాత్ సర్వాన్పాప్మన ఔషత్ తస్మాత్ పురుష ఇతి సర్వపాప్మప్రదాహకత్వే పురుషశబ్దవాచ్యత్వావగమాచ్చ పర ఏవ. భయాన్వయస్తు న పరమాత్మనః-కింతు తత్కార్యభూతపురుషస్య- *సోఽహమస్మీత్యగ్రే వ్యాహరత్ తతోఽహంనామాభవత్ ఇతి తైత్తిరీయభాష్యోక్తం. అహమితి హిరణ్యగర్భనామ- అహముత్థనామాశ్రయవ్యష్టిపురుషాణాం ప్రథమత్వాద్ధిరణ్యగర్భస్య. తథా మోక్షధర్మే చతుర్ముఖస్యాహఙ్కారసంజ్ఞత్వమవగమ్యతే *మయా సృష్టః పురా బ్రహ్మా మద్యజ్ఞమయజత్స్వయం।తతస్తస్మై వరాన్ప్రీతో దదావహమనుత్తమాన్। మత్పుత్రత్వం చ కల్పాదౌ లోకాధ్యక్షత్వమేవ చ। అహఙ్కారకృతం చైవ తథా పర్యాయవాచకమితి. తత్రైవ భృగుభరద్వాజసంవాదే *తస్మాత్పద్మాత్సమభవద్బ్రహ్మా వేదమయో విధిః।అహఙ్కార ఇతి ఖ్యాతస్సర్వభూతాత్మభూతకృత్। బ్రహ్మా వై స మహాతేజా య ఏతే పఞ్చ ధాతవ ఇత్యుక్తత్వాత్. తస్మాదయమర్థః-*అహమస్మి-అహం స్యాం. చతుర్ముఖః స్యాం. ఇతి సఙ్కల్పవాక్యం వ్యాహరత్ - తతోఽహంనామా చతుర్ముఖోఽభవదిత్యర్థః. అత శ్చతుర్ముఖరూపస్య పరమాత్మనః ప్రకృతత్వాత్తస్య సర్వపాప్మప్రదాహకత్వం సాక్షాద్విశేషణముక్తం- తద్రూపభూతశ్చతుర్ముఖః *సోఽబిభేదితి భయాశ్రయతయోచ్యత ఇతి. అత ఆత్మా పరమాత్మేతి స్థితం. ... ...

తథా తైత్తిరీయబృహదారణ్యకే శ్రూయతే *నైవేహ కించనాగ్ర ఆసీన్మృత్యునైవేదమావృతమాసీత్ అశనాయయా హి మృత్యుస్తన్మనోఽకురుతేత్యాది. అత్ర మృత్యుసంజ్ఞో న పరమాత్మా- తదసాధారణధర్మాశ్రవణాత్, తస్యాశనాయావిశిష్టత్వాచ్చ. *అవిజిఘత్సోఽపిపాస ఇతి హి పరశ్శ్రూయతే. *సోఽర్చన్నచరదితి తస్యార్చనాదికర్మకర్తృత్వం శ్రూయతే- పరశ్చాకర్మవశ్యః- *స ఏష సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదితః *అపహతపాప్మేతి శ్రవణాత్. అత ఏవ అష్టత్వసృష్ట్యా నారాయణ ఇతి చ న శక్యం-*అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి తస్యాపహతపాప్మత్వాత్. అతః ప్రసిద్ధమృత్యురిహ వివక్షితః. సూర్యో వా- *తదర్కస్యార్కత్వమిత్యుక్తత్వాత్.——— ఉచ్యతే - *అగ్ర ఇతి కారణావస్థత్వాదయం మృత్యుసంజ్ఞోఽచిచ్ఛరీరకః పరమాత్మా- *యస్య మృత్యుశ్శరీరం స దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి శ్రుతేః. అశనాయా నామ - జగత్సిసృక్షా. తద్వత్తయా అశనాయాశబ్దః తస్మిన్ప్రయుక్తః. *తన్మనోఽకురుతేతి మనస్కారశ్చ పరత్వసాధకః. *అర్చన్నితి పదస్యాయమర్థః-అర్చనం- ప్రీణనం. కర్మకారకం చ స్వయమేవ-అశ్రుతార్థ్యాహారాదపి శ్రుతస్యైవ కర్మత్వోపపత్తేః. *లక్షణహేత్వోః క్రియాయా ఇతి శత్రన్తతయా జగద్వ్యాపారలీలయా స్వాత్మానం ప్రీణయితుమచరదిత్యర్థః. అహంస్పష్టిశ్చ స్రష్టుర్నారాయణత్వే లిఙ్గం - *ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీదిత్యుపక్రమ్య *తా ఇమా ఆప ఇతి శ్రుతేః. అర్కశబ్దశ్చ పరస్మిన్ ప్రీణనగుణయోగాద్వర్తతే. అత ఏవ హి భగవన్నామసహస్రే పఠ్యతే *అర్కో వాజసనశ్శృఙ్గీతి. *అపాం రసః- సారాంశః. *తత్సమహన్యత సా పృథివ్యభవదితి బ్రహ్మణ్డసృష్టిరుచ్యతే- *తా ఇమా ఆపస్తద్ధిరణ్మయమణ్డమభవత్ ఇతి మహోపనిషదైకార్థ్యాత్. అతో మృత్యుశరీరో నారాయణ ఇహ ప్రతిపాద్యః. ... ...

సుబాలోపనిషది «తదాహుః కింతదాసీత్ తస్మై స హోవాచ న సన్నాసన్న సదసదితి తస్మాత్తమస్సంజాయత ఇతి» శ్రూయతే. అత్ర తమఉత్పాదకం నావగమ్యతే, ధర్మివాచిశబ్దశ్చ సద్భిర్వ్యాదిర్న ప్రయుక్తః,- అతస్సదసదనిర్వచనీయం కారణం ప్రతీయతే. ఉత్తరత్ర ప్రతిపాద్యమానో నారాయణ ఏవ న భవతి మూలకారణం - తమః ప్రభృతిసృష్టిముక్త్వా «తదణ్డం సమభవదితి అణ్డోత్పత్తిమభిధాయ «మధ్యే పురుషో దివ్యస్సహస్రశీర్షా పురుష ఇతి తస్య కార్యాన్తర్వర్తిత్వప్రతిపాదనాత్. «మృత్యుర్వై పరే దేవ ఏకీభవతి పరస్తాన్న సన్నాసన్న సదసదితి సదసదుభయవిలక్షణస్య దేవాత్పరత్వం చావగమ్యతే.— నైవం. ఉచ్యతే- కారణత్వాదేవ నారాయణపరత్వం సిద్ధం. అస్యాముపనిషది నారాయణస్యైవ భూమ్యాద్యుపాదానత్వప్రతిపాదనం తాత్పర్యలిఙ్గం. «నారాయణం విజ్ఞానఘన ఉత్క్రామన్ స కేన కతరద్వా స్థానముత్సృజ్యోత్క్రామతీతి తస్మై స హోవాచేత్యుపక్రమ్య «ఏవం సర్వం వాయుకోశం భిత్త్వా ... రభ్య «అక్షరం భిత్త్వా మృత్యుం భిత్త్వా మృత్యుర్వై పరే దేవ ఏకీభవతి పరస్తాన్న సన్నాసన్న సదసదిత్యతోఽపి దేవ ఏకీభావస్సంశ్రీయతే. మృత్యుశ్శబ్దః - స్థాన ... త్. తద్వ్యతిరేకాత్ పరం శ్రుతం. అత స్తమస్సంజ్ఞమృత్యోః కారణం సదసదుభయవిలక్షణతమోఽక్షరం పరో దేవ ఇతి ప్రతీయతే - విభాగావిభాగస్యైవ అవిభాగస్థానత్వాత్. పరో దేవశ్చ నారాయణః- «దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇత్యుక్తత్వాత్. న చ దేవాత్పరం సదసదుభయవిలక్షణం- కిం తు దేవ ఏవ- మృత్యుసంజ్ఞతమోఽపాదానావిభాగస్థానయోరేకత్వాత్. అత స్తమోఽపాదానత్వావిభాగస్థానత్వాభ్యాం దేవత్వావగమాత్, దేవస్య నారాయణత్వా, న్మృత్యుప్రాప్యత్వా, చ్చ నారాయణ ఏవ సదసదుభయవిలక్షణః. కేవలాచ్చేతనా, దచేతనా, న్మిశ్రితత్వేన చోభయరూపవ్యష్టిభ్యశ్చ విలక్షణత్వేన నారాయణో «న సన్నాసన్న సదసదిత్యుచ్యతే. «మధ్యే పురుషో దివ్య ఇతి వాక్యం తస్యాణ్డమధ్యే స్వసృష్టచతుర్ముఖరూపేణావస్థానం దర్శయతి. కేచిత్పురుషశబ్దశ్చతుర్ముఖపరః- తచ్ఛరీరకః పరమాత్మా «సహస్రశీర్షా పురుష ఇత్యుచ్యతే «సోఽన్తరన్తరాణాం ... చతుర్ముఖరూపధరపరమాత్మకర్తృకా- అత ఏవ హి తస్య బ్రహ్మణ్యభిహితత్వం నవముచ్యతే అతః «న సన్నాసన్న సదసదిత్యుక్తం జగత్కారణం నారాయణ ఇతి స్థితం ...

«అసావాదిత్యో బ్రహ్మేతి బ్రహ్మణ్యవసన్నపి హ్యర్కస్యైతి య ఏవం వేద ... ఇత్యాదిష్వపి అసావాదిత్య ఇత్యపరోక్షనిర్దేశాపవాదకచిదచిద్వ్యావర్తకధర్మాన్తరాశ్రవణాత్ ప్రసిద్ధాదిత్యోఽయముపాస్య ఇత్యాశఙ్కా.——— ఇతి న శఙ్కనీయం - జగదన్తర్యామిత్వస్య, బ్రహ్మసామ్యాపత్తిపూర్వకబ్రహ్మప్రాప్తిరూపమోక్షోపాయభూతవేదనవిషయత్వస్య, చ పరమకారణత్వావగతత్వాత్, కారణత్వస్య చ పరమపురుషత్వసాధకత్వాత్,. అవయవశక్త్యా అపర్యవసానాద్వా సూర్యాదిశబ్దా అపి పరమపురుషపర్యవసాయిన ఇతి సూర్యాత్మేత్యాదివాక్యం. ... ...

తథా ప్రశ్నోపనిషది «కుతో హ వా ఇమాః ప్రజాః ప్రజాయన్త ఇతి తస్మై స హోవాచ ప్రజాకామో హ వై ప్రజాపతిస్స తపోఽతప్యత స తపస్తప్త్వా స మిథునముత్పాదయతే రయిం చ ప్రాణం చేత్యేతౌ మే బహుధా ప్రజాః కరిష్యత ఇతి ఆదిత్యో హ వై ప్రాణో రయిరేవ చన్ద్రమా ఇత్యాది శ్రూయతే. ఇహాపి ప్రజాపతిశబ్దనిర్దిష్టస్య ... శ్రవణాత్. «స తపోఽతప్యతేతి కర్మాధీనసృష్ట్యవగమా, చ్చతుర్ముఖ ఏవ.——— ఇతి నాశఙ్కనీయం - కింతు విద్యాదిత్యాదిష్వపి కర్మానర్హాణాం చతుర్ముఖకర్తృకత్వసంభవేఽపి తదన్తర్యామిపరమపురుష ఏవ ప్రజాపతిశబ్దవాచ్యః- అపర్యవసానాదవయవశక్త్యా వా తస్యైవ వాచ్యత్వం స్యాత్- అస్మిన్నేవ ఖణ్డే పరబ్రహ్మప్రాప్తేరుక్తత్వాత్. «తపసా బ్రహ్మచర్యేణ శ్రద్ధయా విద్యయాఽఽత్మానమన్విష్యాదిత్యమభిజాయన్త ఇత్యుక్త్వా «ఏతస్మాన్న పునరావర్తన్త ఇత్యర్చిరాదిగత్యాఽనావృత్తిప్రతిపాదనాత్, «యేషాం తపో బ్రహ్మచర్యం యేషు సత్యం ప్రతిష్ఠితం తేషామసౌ విరజో బ్రహ్మలోక ఇతి నిష్కర్షపరమాత్మలాభవచనా, చ్చ. బ్రహ్మైవ లోకో బ్రహ్మలోకః- విరజశబ్దేన ప్రసిద్ధబ్రహ్మలోకవ్యావృత్తేః అతః పరమాత్మపరత్వం హి ప్రతీయతే. ఉత్తరఖణ్డేషు చ «ఏష హి ద్రష్టా శ్రోతా ఘ్రాతా రసయితేత్యాదినా ప్రత్యగాత్మాభిధీయతే- తతశ్చోపాస్యాత్ «పరం పురుషమభిధ్యాయీత «పరాత్పరం పురిశయం పురుషమీక్షత ఇతి పరమపురుషోపాసనం తత్ప్రాప్తిరూపఫలం చ శ్రూయతే. అతః ప్రజాపతిశబ్దవాచ్యో మహావాక్యస్వారస్యాత్ పరమపురుష ఇతి సిద్ధం. ... ...

«హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్ర ఇత్యత్రాపి ప్రసిద్ధహిరణ్యగర్భ ఏవ కారణత్వేన వివక్షితః - తద్వ్యావర్తకధర్మాశ్రవణాత్. న హ్యత్ర సముద్భూతాద్యుత్పత్త్యనుగుణవిశేషణవిశేషానవధికానన్తాకర్మవశ్యత్వాదయోఽవగమ్యన్తే. పృథివ్యాదిధారకత్వం తు న వ్యావర్తకం - అణ్డాన్తర్గతపదార్థధారణాదేరణ్డాధిపతౌ సంభవాత్. అమృతమృత్యుశబ్దౌ చ దేవభోగ్యప్రాణాపహర్తృవిషయావితి తయోశ్ఛాయావత్త్వం. పృథివ్యాద్యాధారత్వాదీనాం ... వ్యావర్తకత్వేఽపి పరమపురుషాసాధారణత్వాభావాత్ ప్రసిద్ధహిరణ్యగర్భపరత్వం.——— ఇతి శఙ్కాయాముచ్యతే- హిరణ్యగర్భశబ్దో భగవత్పర - అగ్రే సమవర్తతేతి కారణత్వశ్రవణాత్. అనవచ్ఛిన్నం పతిత్వం చ భగవదసాధారణం- «పతిం విశ్వస్యేతి నారాయణానువాకే శ్రవణాత్. తస్య చానన్యపరత్వం వక్ష్యతే. ద్యుపృథివ్యాదిధారణం చ తదసాధారణం- «విష్ణునా విధృతే భూమీ ఇతి శ్రుతేః. కారణప్రకరణస్థావమృతమృత్యుశబ్దౌ మోక్షబన్ధపరావితి బన్ధమోక్షహేతుత్వం చ తదసాధారణం- «తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి నాన్యః పన్థా ఇతి శ్రుతేః. «యస్య ఛాయాఽమృతం యస్య మృత్యుః «యస్యాశిషముపాసతే ప్రశిషం యస్య దేవా ఇతి సర్వదేవతానియమనం చ తత్ప్రతిపాదితం ఆదిత్యాదిసర్వదేవతానియమనం చ తత్ప్రత్యభిజ్ఞాపకం- «భీషాస్మాద్వాతః పవతే భీషోదేతి సూర్యః «యదగ్నిస్త్వేతి తస్య «యస్సర్వేషు దేవేషు తిష్ఠన్నిత్యాది శ్రుతిప్రసిద్ధేః. కిఞ్చ- «యమన్తస్సముద్రే కవయో వయన్తి «విద్యుతః పురుషాదధి ఇతి మన్త్రాన్తర్వర్తి విద్యుద్వర్ణపురుషప్రతిపాదకేన «అమ్భస్యపారే ఇత్యనువాకేన, లక్ష్మీపతిత్వప్రతిపాదకేనోత్తరనారాయణేన, అస్యాపరస్యైకత్వాచ్చ నారాయణపరత్వం- «అద్భ్యస్సంభూతో హిరణ్యగర్భ ఇత్యష్టావితి హ్యుచ్యతే. శ్రీవిష్ణుస్మృతౌ చ భగవత్సమారాధనే «హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్ర ఇత్యష్టాభిర్విష్ణోర్వేదమయీమితిహావిష్ణోర్వేదనే వినియోగాదస్యానుర్వస్య భగవత్ప్రతిపాదకత్వమవగమ్యతే. అత ఏవ «హిరణ్యగర్భశ్చ తుర్ముఖ ఇతి భగవన్నామసహస్రే పఠ్యతే. అతోఽత్ర హిరణ్యగర్భశబ్దవాచ్యో నారాయణ ఇతి స్థితం. ... ...

అతఏవ *సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయదిత్యత్ర ధాతృశబ్దశ్చ పరమపురుషవిషయ ఇతి వ్యాఖ్యాతః- ఇదం హి వాక్యం *అనన్తస్యా రణ ఇత్యనువాకస్థం.—*-నన్వత్రాప్యుపక్రమే *ప్రజాపతిశ్చరతి గర్భే అన్తరితి ప్రజాపతిః శ్రుతః. ప్రజాపతిశ్చ హిరణ్యగర్భః- నను ప్రజాయుక్త్వాదిషు సచివపురుషశబ్దశ్రుత్యేకోపక్రమోపసంహారస్థ ప్రజాపతిధాతృశబ్దరూపశ్రుతిద్వయపరాస్తత్వాదితి.—— న - ఉపక్రమస్థప్రజాపతిశబ్దస్య హిరణ్యగర్భపరత్వానుపపత్తేః. *తదేవాగ్నిస్తద్వాయుస్తత్సూర్యస్తదు చన్ద్రమా ఇతి దేవతాక్రమప్రస్మృతం తద్బ్రహ్మ తదాపస్స ప్రజాపతిః ఇత్యగ్నివాయ్వాదీనామివ ప్రజాపతేరపి కారణభూత ప్రజాపతివిభూతితయా తద్వ్యతిరేకో హ్యవగమ్యతే- యథా * యమిన్ద్రమాహుర్వరుణం యమాహుర్యం మిత్రమాహుర్యము సత్యమాహుః । యో దేవానాం దేవతమస్తపోజాస్తస్మా ఇన్ద్రాయ సుతమాజుహోమేత్యత్ర ఇన్ద్రశబ్దవాచ్యస్య ప్రసిద్ధేన్ద్రవ్యతిరిక్తత్వావగమః. అతః *సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతేత్యత్ర ధాతృశబ్దస్తపశ్శబ్దేన పూర్వప్రస్తుతపరమాత్మపరః. ... ...

అతఏవ *ధాతుః ప్రసాదాన్మహిమానమీశమిత్యత్ర ధాతృశబ్దోఽపి వ్యాఖ్యాతః- ముముక్షూపాస్యత్వస్య కారణత్వవ్యాప్తత్వాత్, *అజస్యనాభావధ్యేకమర్పితం యస్మిన్నిదం విశ్వం భువనమధిశ్రితం విశ్వకర్మా హ్యజనిష్ట దేవః *స ప్రజాపతిరేకః పుష్కరపర్ణే సమభవత్ * యన్నాభిపద్మాదభవన్మహాత్మా ప్రజాపతిర్విశ్వసృగ్విశ్వరూపః *తత్ర బ్రహ్మా చతుర్ముఖోఽజాయత *నారాయణాద్బ్రహ్మా జాయతే *యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వమిత్యాదిభిశ్చతుర్ముఖస్య భగవన్నాభిపద్మస్పృష్టత్వావగమాత్ కార్యభూతేఽస్మిన్ సంభవేన ముముక్షూపాస్యత్వస్య భగవదసాధారణత్వాత్, ఉపక్రమభూతే *అమ్భస్యపారే ఇత్యనువాకే *యద్యసంవిద్యరప్తం తాసిభవ స్త్రీతి భగవత ఏవామృతత్వప్రాప్త్యుపాయతా ప్రతిపాదనస్యానురోద్ధవ్యత్వాత్, ఉపసంహృతస్థ ధాతృశబ్దైకరూప్యస్య న్యాయ్యత్వాత్, ఉత్తరేచానువాకే చతుర్ముఖశివయోరిన్ద్రవన్నారాయణవిభూతిత్వప్రతిపాదనాత్, అస్మిన్నప్యనువాకే *యస్మాత్పరం నాపరమస్తీతిమన్త్రేణ పరమపురుషస్యైవ సర్వస్మాత్పరత్వప్రతిపాదనాత్. బ్రహ్మకార్యవర్గప్రతిపాదనప్రకరణే *బ్రహ్మా దేవానాం పదవీః కవీనామితిమన్త్రేణ ప్రాణసముద్రాదీనామివ చతుర్ముఖస్య కార్యత్వావగమాచ్చ. నను *సప్త ప్రాణాః ప్రభవన్తీతి వన్త్యోత్పత్తిః శ్రూయతే. సముద్రశ్యేనాదీనామివోత్పత్తేః ప్రకరణసిద్ధత్వాత్, తస్య బాధకాభావాచ్చ. నను *యస్మాత్పరమిత్యతః పూర్వమేవ *విశ్వాధికో రుద్రో మహర్షిరితి శ్రవణాత్, *యః పరస్స మహేశ్వర ఇత్యుపసంహారే శ్రుతత్వాచ్చ ధాతృశబ్దస్యాపి రుద్రపరత్వం న్యాయ్యమితి. ఉచ్యతే - ఉపక్రమస్థతయా ప్రబలస్య ధాతృశబ్దస్య రూఢిపటుత్వాన్నేకో హేతుః - ఉపసంహారో హి దుర్బలః. రుద్రమహేశ్వరశబ్దరూపశ్రుతిద్వయమితి చేత్. తథాపి న బాధకత్వం - తుల్యబలత్వాత్. ధాతృపదశ్రుతిరేకాపి ఉపక్రమస్థతయానుగృహీతా- రుద్రమహేశ్వరశ్రుత్యోరనేకత్వేఽప్యుపక్రమవిరోధాద్దుర్బలత్వం- తస్మాత్తుల్యబలతా. కించ- *యో దేవానాం ప్రథమం పురస్తాత్ *యః పరస్స మహేశ్వర ఇత్యనువాదరూపవాక్యస్థత్వాచ్చ దౌర్బల్యమధికం. అతో ధాతృరుద్రమహేశ్వరశబ్దానామన్యోన్యవిరోధా, అన్యోన్యబాధ్యబాధకభావానుపపత్తే, న్యాయకత్వేఽనుపపన్నే సతి ప్రమాణాన్తరాయత్తోఽర్థనిశ్చయః. తత్ర ధాతృశబ్దస్య భగవత్పరత్వముపపాదితం. తదుపపాదకహేతుభిః ధాతృశబ్దరూఢిత్యాగే నాగ్నిప్రాయన్యాయాచ్చ రుద్రమహేశ్వరశబ్దయోరపి రూఢిత్యాగస్య న్యాయ్యత్వాత్ *యో దేవానాం *యః పరస్స ఇత్యనువాదస్యాన్యసాపేక్షత్వాత్, *అ ఇతి బ్రహ్మేతి శ్రుత్యా బ్రహ్మణోఽకారవాచ్యత్వావగమాత్, బ్రహ్మణశ్చ లక్షణం జగత్కారణత్వమితి కారణవాక్యప్రతిపన్ననారాయణస్యాకారవాచ్యత్వావగమాత్, తస్య లోకప్రసిద్ధత్వాత్, *అకారేణోచ్యతే విష్ణురితి శ్రుత్యన్తరాచ్చ నారాయణస్యాకారవాచ్యత్వసిద్ధేశ్చ రుద్రమహేశ్వరశబ్దారోదయతి-మహానీశ్వర ఇత్యవయవశక్త్యా భగవత్పరావితి యుక్తం. నారాయణస్యైవ యద్వజ్ఞానాదిత్వాత్ అస్యైవ హి మహేశ్వరస్వరూపగుణవిధానం యుజ్యతే- న హి జుహూయామనాద్యవిధీయమానం పర్ణమయత్వం కపాలస్య భవతి. అతో ధాతృరుద్రమహేశ్వరశబ్దవాచ్యో నారాయణ ఇతి స్థితం. ... ...

అతఏవ శ్వేతాశ్వతరోపనిషది చ *విశ్వాధికో రుద్రో మహర్షిః హిరణ్యగర్భం జనయామాస పూర్వమితి వాక్యం చ వ్యాఖ్యాతం - అనువాదరూపతయా పూర్వోదాహృత ప్రమాణాన్తరసాపేక్షత్వాత్. తథాహి- బహ్వృచశతపథసుబాలమహోపనిషత్సు మనువచనాదిభిర్హిరణ్యగర్భజన్యత్వే, శ్వేతాశ్వతరవాక్యేన హిరణ్యగర్భజనకత్వే, చ రుద్రస్యావగమ్యమానే తయోరవిరోధేన నిర్వాహసంభవే ప్రాబల్యదౌర్బల్యచిన్తాయుక్తా. అవిరోధశ్చ వస్త్వైక్యేన వా- కల్పభేదేన వా- జన్మనోఽవతారరూపతయా వా - సంభవేత్. తత్ర తావద్వస్త్వైక్యేన నావిరోధనిర్వాహః సంభవేత్-క్షీరాద్దధి- దధ్నః క్షీరమితి వచనయోరివావస్థాద్వయపౌర్వాపర్యవిపర్యాసవిరోధస్య దుష్పరిహరత్వాత్. కల్పభేదాదవిరోధకల్పనం సూర్యాకాశప్రాణాదిష్వపి ప్రసజేత్. న స్వశ్రుతస్య కల్పభేదస్య కల్పనమనన్యథాసిద్ధేన కల్ప్యతేన స్యాత్ - సూర్యాకాశాదివిషయవాక్యానాం పరమాత్మపరతయాప్యుపపత్తేర్న తత్కల్పనమితి చేత్ - ఇహాపి తుల్యం. అవతారపక్షోఽపీన్ద్రాదిప్రకరణేష్వివ హిరణ్యగర్భరుద్రప్రకరణేష్వపి తస్యాశ్రుతత్వాత్, ఇన్ద్రాదీనామివ కర్మవశ్యత్వం ప్రతిపాదయన్త్యాముత్పత్తిశ్రుతౌ పరిపన్థిన్యామన్యతరోత్పత్తేరవతారరూపత్వకల్పనాయోగాత్, అనుపపన్నః. రుద్రస్యానపహతపాప్మత్వం చ శతపథేఽవగతం- *అనపహతపాప్మా వా అహమస్మీతి రుద్రవచః. అత ఏవైక ఏవేశ్వరః కదాచిద్ధిరణ్యగర్భావస్థాత్ స్వస్మాద్రుద్రరూపోఽవతరతి- కదాచిద్రుద్రావస్థాత్ స్వస్మాత్ హిరణ్యగర్భరూపోఽవతరతీతి కల్పనమప్యనుపపన్నం. గౌరవనిరస్తం చ- వస్త్వైక్యం ద్వయోరుత్పత్త్యోరవతారరూపత్వమపిహి కల్ప్యం. వస్త్వైక్యకల్పభేదజన్మద్వయావతారరూపత్వపక్షేషు రుద్రోత్కర్షవాదిమతం చ న జీవతి. ఏవం విరోధస్య దుష్పరిహరత్వే సతి హిరణ్యగర్భరుద్రశబ్దయోరన్యతరపద ప్రసిద్ధ్యనాదరేణ నిర్వాహస్స్యాత్ - యథాకాశాదిపదానాం. తత్ర హిరణ్యగర్భశబ్దస్య ప్రసిద్ధ్యనాదరేణ స్రష్టృవ్యుత్పత్తిరుక్తా స్యాత్ - తతశ్చ రుద్రస్య పరమకారణత్వం న సిధ్యేత్ - చతుర్ముఖకార్యత్వస్య శ్రుత్యన్తరావగతస్యానపోదితత్వాత్. తతోఽపి రుద్రశబ్దస్యైవ ప్రసిద్ధ్యనాదరో న్యాయ్యః- ప్రసిద్ధేతరార్థపరిగ్రహస్య మానాన్తరాధీనత్వాత్, మానాన్తరప్రసిద్ధిర్యోతకస్య యద్వ్యుత్పత్తస్య రుద్రసామానాధికరణ్యాచ్చ రుద్రశబ్దస్య మానాన్తరా

ననుఈదృశ్యనిశ్చితేతావతైవవిరోధస్యపరిహృతత్వేనహిరణ్యగర్భశబ్దప్రసిద్ధ్యనాదరేకారణాభావాత్. తథాచ శ్రుతయోరుద్రస్యకార్యత్వంహిరణ్యగర్భస్యస్రష్టృత్వం చావగమయన్తి - బహ్వృచేతావత్ * తదిదాసభువనేషు జ్యేష్ఠంయతోజజ్ఞఉగ్రస్త్వేషనృమ్ణఃసద్యోజజ్ఞానోనిరిణాతిశత్రూనితి. నహ్యస్యమన్త్రస్య * ఉదగాదితి బ్రాహ్మణానురోధేనా దిత్యవిషయత్వం శఙ్కనీయం - భూతపతిత్వ సద్యోజాతత్వాఖ్యా ముగ్రశబ్దరూఢిబలాచ్చ రుద్రవిషయత్వే సిద్ధే రుదయలిఙ్గస్య దుర్బలత్వాత్, * ఉదగాదితిపదస్య తదుత్పత్తిదర్శనయోరన్యతరపరత్వేపి ముఖ్యవృత్తిభఙ్గాభావా, ద్వివిరోధిస్తోత్రాన్తరాభావా, చ్చ. తథా సుబాలోపనిషది * అపానాన్నిషాదా యక్షరాక్షసగన్ధర్వాశ్చాస్థిభ్యః పర్వతాలోమభ్య ఓషధివనస్పతయో లలాటాత్క్రోధజో రుద్రో౽జాయతేతి. మహోపనిషది * అథ పునరేవ నారాయణస్సో౽న్యంకామం మనసాధ్యాయీత్ తస్య ధ్యానాన్తస్థస్య లలాటాత్ త్ర్యక్షశ్శూలపాణిః పురుషో౽జాయత. నారాయణోపనిషది * నారాయణాద్రుద్రోజాయతఇతి. బృహదారణ్యకే * బ్రహ్మవా ఇదమగ్రఆసీత్ తదేకం సన్నవ్యభవత్ - యాన్యేతానిదేవక్షత్రాణి ఇన్ద్రో వరుణ స్సోమో రుద్రః పర్జన్యో యమో మృత్యు రీశాన ఇతి. శతపథే చాష్టమూర్తి బ్రాహ్మణే * అభూద్వా ఇదమప్రతిష్ఠితేత్యారభ్య * భూతానాం చ ప్రజాపతిః సంవత్సరాయాదీక్షత భూతానాం పతిర్గృహపతిరాసీదుషాః పత్నీత్యాదికముక్త్వా * భూతానాంపతి స్సంవత్సర ఉషసిరేతో౽సిఞ్చత్ సంవత్సరే కుమారో౽జాయత సో౽రోదీత్ తం ప్రజాపతిరబ్రవీత్ కుమారకింరోదిషి యచ్ఛ్రమాత్తపసో౽ధిజాతో౽సీతి సో౽బ్రవీత్ అనపహతపాప్మావా అహమస్మ్యహితనామా నామ మే ధేహి పాప్మనో౽పహత్యా ఇతి తం ప్రజాపతిరబ్రవీత్ రుద్రో౽సీతి తద్యదస్య తన్నామాకరోదగ్నిస్తద్రూపమభవత్ అగ్నిర్వై రుద్రో యదరోదీత్తస్మాద్రుద్రః సో౽బ్రవీత్ జ్యాయాన్వా అతో౽స్మి ధేహ్యేవ మే నామేతి తం ప్రజాపతిరబ్రవీత్ భవో౽సీతి శర్వో౽సీతి పశుపతిరసీత్యుగ్రో౽సీతి ఈశానో౽సీతి భీమో౽సీతి మహాదేవో౽సీతి. అత్ర * ప్రజాపతిస్సంవత్సరో మహాన్కఇతి సంవత్సరశబ్దవాచ్యతయా ప్రసిద్ధచతుర్ముఖసృష్టత్వాత్ అనపహతపాప్మత్వతద్ధతసంజ్ఞామూలత్వప్రకారేణ రుద్రః ప్రతీయతే. శైలాలి బ్రాహ్మణే చతుర్ముఖాత్ప్రాదుర్భావో రుద్రస్యేత్యుత్పత్తిశ్శ్రూయతే. సామ్నిచ విరూపాక్షాయదక్షాఙ్ఘ్రయే బ్రహ్మణఃపుత్రాయ జ్యేష్ఠాయశ్రేష్ఠాయ సోమపాయ శర్వాధిపతయ ఇతి బ్రహ్మపుత్రత్వం రుద్రస్య ప్రతీయతే. చతుర్ముఖస్య నారాయణాత్మకత్వాత్ రుద్రస్య నారాయణసృష్టత్వశ్రుతిశ్చ విరుద్ధా. * కఇమామసృష్యతీతి రుద్ర ఇత్యబ్రువన్ రుద్రో వై క్రూరః సో౽స్యత్వితి సో౽బ్రవీత్ వరంవృణా అహమేవ పశూనామధిపతిరసానీతి తస్మాద్రుద్రః పశూనామధిపతిరితిదేవతాపరదానలబ్ధపశుపతిభావః ప్రతిపాద్యతే. తథా * అస్య దేవస్య మీఢుషో వయా విష్ణోరేషస్య ప్రభృథే హవిర్భిః విదేహి రుద్రో రుద్రియం మహిత్వ మిత్యనేనచ పూర్వోదాహృతవచనానుగుణ్యాత్ స్వారస్యాచ్చ భగవదారాధనబలలబ్ధమహిమత్వం రుద్రస్యావగమ్యతే. అతశ్చతుర్ముఖస్యజన్యస్య భగవత్సమారాధనలబ్ధమహిమ్నో రుద్రస్య చతుర్ముఖసృష్టత్వం యుక్తం. నను పరమకారణత్వం శివశబ్దవాచ్యస్యైవ శ్రూయతే * యదాతమ స్తన్నదివానరాత్రిర్నసన్నచాసచ్ఛివఏవ కేవలఇతి. న- తస్యభగవదసాధారణ్యస్య బహూపనిషద్వాక్యైర్నారాయణానుగృహీతైర్నిశ్చితత్వాత్. కించ- నారాయణమహాపురుషాదిశబ్దానామసాధారణత్వాత్ బహూపనిషత్సిద్ధత్వాత్ ఏకోపనిషద్యభ్యస్తత్వాత్ సాధారణానామేకోపనిషత్స్థానాం శివాదిశబ్దానాం తదనురోధేనవర్ణనీయత్వా, దిహాప్యుపక్రమోపసంహారాదిపర్యాలోచనాయాం భగవత్పరిత్యాజ్ఞాపకబహువిశేషణదర్శనా, ద్విశేషతః పురుషసూక్తైకార్థ్యావగమా, చ్చ శివరుద్రాదిశబ్దానామపి పరమపురుషపరత్వసిద్ధేః. * రుద్రో బహుశిరా బభ్రు రితి భగవతి రుద్రశబ్దః ప్రయుక్తః. అగ్నౌచ * రుద్రోభూత్వాగ్నిరనూష్ఠాయాధ్వర్యుం చయజమానంచహన్యాదితి ప్రయుక్తః. * శివశ్చనామాసి శివో౽శివానాం * శివాస్సైసన్తుపన్థానః * శివమస్త్వితి. విశేషతో భగవతిచ * శాశ్వతంశివమచ్యుతమితి శివశబ్దః ప్రయుక్తః పుల్లిఙ్గైకవచనాన్తస్యాసాధారణ్యమితిచేత్- తర్హి ప్రాతిపదికసాధారణ్యమనుజ్ఞాతంభవతి. పుల్లిఙ్గైకవచనాన్తో౽పిఅసాధారణో౽నభవతి - తాదృశస్యాప్యర్థాన్తరపరత్వశక్త్యనపగమాత్ - అరుణఃకపిలఇతిశబ్దవత్. నహితౌరససారథిమునివిశేషాసాధారణ్యాత్ అర్థాన్తర ప్రత్యాయనశక్తివిధురౌభవతః. నైవం నారాయణమహాపురుషాదిశబ్దా అన్యత్ర ప్రయుక్తాః * మహాదేవంవామహాపురుషంవార్చయేదితి దేవతావిశేషవిషయౌహిప్రయోగౌ. పురుషశబ్దో౽పి స్వతో భగవద్విషయః. * పురుషోవైరుద్ర ఇత్యప్యస్తీతిచేత్. సత్యం- సచ భగవద్విషయఏవ- * సర్వోవైరుద్ర ఇత్యస్యాప్యుపపాదనాయరుద్రస్యపురుషాత్మకత్వపరత్వాత్ వాక్యస్య * సర్వగత్వాద్వసవస్సన్తిపవామహమితివత్. అతో హిరణ్యగర్భకార్యతయా శ్రుత్యన్తరసిద్ధస్య తజ్జనకత్వాయోగః. కించ - నకేవల మనువాదరూపత్వాదస్మిన్వాక్యే రుద్రశబ్దస్యభగవత్పరత్వనిశ్చయః - కింతు హిరణ్యగర్భజనకత్వ విశేషితత్వాచ్చ తస్య భగవద్విషయత్వ నిశ్చయః - తజ్జనకత్వస్య నారాయణచిహ్నత్వాత్. యథా * సర్వాణి రూపాణి విచిత్యధీరః నామానికృత్వా౽భివదన్యదాస్తఇతి పరమపురుషస్యనామరూపనిర్వోఢృత్వశ్రవణాత్ * ఆకాశోహవై నామరూపయోర్నిర్వహితేత్యత్ర ఆకాశశబ్దస్యభగవద్విషయత్వనిశ్చయః- తద్వత్. నచానన్యైవ శ్రుత్యాహిరణ్యగర్భజనకత్వంరుద్రచిహ్నమితి శఙ్కనీయం- హిరణ్యగర్భజనకతాయారుద్రచిహ్నతానిశ్చయస్యహిరణ్యగర్భజన్యత్వశ్రుతిప్రతిబద్ధత్వాత్, భగవతోహిరణ్యగర్భజన్యత్వశ్రుత్యభావేన తజ్జనకతాయాస్తచ్చిహ్నతా నిశ్చయస్యానపవాదత్వా, చ్చ. అస్య వాక్యస్యరుద్రపరత్వనిశ్చయేసతిహిరణ్యగర్భజనకత్వస్యరుద్రచిహ్నత్వనిశ్చయః- తన్నిశ్చయేసతిఅస్యవాక్యస్య రుద్రపరత్వనిశ్చయఇతి అన్యోన్యాశ్రయశ్చ. అనువాదరూపత్వాచ్చరుద్రపరత్వానిశ్చయఇత్యుక్తం. కించ- కార్యభూతస్యవిశ్వాధికత్వాయోగాత్ విశ్వాధికత్వవిశేషితరుద్రశబ్దస్య- విశోకత్వోపలక్షితసత్యకామత్వాదివిశేషితస్య * తత్రాపిదహ్రంగగనంవిశోకః * దహరో౽స్మిన్నన్తరఆకాశఇత్యాదివాక్యస్థగగనాదిశబ్దస్యేవప్రసిద్ధార్థపరత్వాభావేనభగవత్పరత్వంసిద్ధం. నన్విదమిష్టంరుద్రశబ్దస్యకార్యవ్యవచ్ఛేదేనకారణరుద్రపరత్వం. సత్యం - సతుపరమపురుషఏవ- తస్యైవపరమకారణత్వాత్. నను రుద్రఏవకారణావస్థః ప్రతిపాద్యతఇతిచేత్- ఇన్ద్రఏవవా ఆకాశఏవవాకారణావస్థస్తద్వాక్యప్రతిపాద్యఃకింనస్యాత్. ఇన్ద్రాదేః ప్రసిద్ధస్యైవపరమకారణావస్థాసద్భావేమానాన్తరాభావాదితిచేత్ - తతఏవాత్రాపి ప్రసిద్ధస్యైవపరమకారణత్వాసిద్ధిరితితుల్యం. శివాదిశబ్దా

నాంవిశేషోపస్థాపనాత్పుమర్థ్వముక్తం- అతోఽస్యవాక్యస్యభగవద్విషయత్వంసిద్ధం. యద్యపికల్పభేదేనహిరణ్యగర్భజనకత్వేఽపి రుద్రస్య-శకవాకత్వకత మకారణత్వవిరోధః- శిఖాపిన్యాయపర్యాలోచనాయాంనారాయణపరత్వంరుద్రశబ్దస్యయుజ్యతఇతి ప్రతీయతే. కించ- అస్యామప్యుపనిషది ప్ర థమద్వితీయఖణ్డయోః *దేవాత్మశక్తిం *ప్రేరితారంచమత్వా*వ్యక్తావ్యక్తంభరతేవిశ్వమీశః *యదాత్మతత్త్వేనతుబ్రహ్మతత్త్వందీపోపమేనేహ యుక్తః ప్రపశ్యేత్ *జ్ఞాత్వాదేవం *ఏకోహిదేవః ప్రదిశోనుసర్వాఇతిదేవాత్మప్రేరితృశబ్రహ్మశబ్దైఃపరమాత్మానిర్దిష్టః- తేచ *దివ్యోదేవఏకోనా రాయణః *విశ్వంనారాయణందేవమక్షరంపరమంప్రభుం *ఆత్మానారాయణఃపరః *అఙ్గుష్ఠమాత్రఃపురుషోఙ్గుష్ఠంచసమాశ్రితః-ఈశస్సర్వస్యజ గతః *వేదాహమేతంపురుషంమహాన్తం *యమేవైషవృణుతే వేదసత్యం ప్రోవాచతాంతత్త్వతో బ్రహ్మవిద్యామిత్యాదివాక్యప్రతిపన్ననారాయణప్రత్యభిజ్ఞాపకాః. అత్రేశశబ్దేశ్చ నరూఢః ప్రయుక్తః- కింతుయోగాత్- *అనీశశ్చాత్మా *ద్వావజావీశనీశౌ *ఈశఃసర్వస్యేతినిర్దేశస్యసప్రతిసంబన్ధితయాఅవయవార్థవివక్షాజ్ఞాప కత్వాత్. *అనన్తశ్చాత్మావిశ్వరూపోహ్యకర్తేత్యత్రానన్తశబ్దస్యయోగరూఢః- రూఢ్యవివక్షోనిమిత్తస్యప్రతియోగికనిర్దేశాభావాత్. తృతీయేచ *య ఏతద్విదురమృతాస్తేభవన్తీత్యనేన *అమృతస్యసారఇత్యనువాకః ప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే- సహిపరమపురుషవిషయః. ఏవముపక్రమోభగవత్పరః. *ఏకోహి రుద్రఇత్యస్యానన్తరం *విశ్వతశ్చక్షురుతవిశ్వతోముఖఇత్యాదిమన్త్రశ్చభగవత్ప్రత్యభిజ్ఞాపకః- తస్యవిద్యుద్వర్ణపురుషవిషయత్వాత్. *ద్యావాపృ థివీజనయన్నితిచ *శీర్ష్ణోద్యౌస్సమవర్తతపద్భ్యాంభూమిరితివాక్యప్రత్యభిజ్ఞాపకం. *యోదేవానామితివాక్యమనువాదరూపమితిస్ఫుటం- కార్యస్య పరమకారణత్వాయోగాత్ రుద్రశబ్దస్యకార్యరుద్రవ్యతిరిక్తవిషయత్వేసతివాక్యస్యానువాదరూపతయాయోగ్యార్థప్రాపకవాక్యానుగుణమత్రత్య భగవదసాధారణవిశేషణానుగుణంచభగవద్విషయత్వనిశ్చయః. *యాతేరుద్రశివాతనూరిత్యతోఽనన్తరం *తతఃపరంబ్రహ్మపరంబృహన్తమితివా క్యంచ *నారాయణఃపరంబ్రహ్మేతిమహోపనిషత్ప్రత్యభిజ్ఞాపకం. *ఈశంతంజ్ఞాత్వాఅమృతాభవన్తీత్యత్రఈశశబ్దఃపూర్వవద్యౌగికః - నైరూ ఢ్యయోగాత్. *వేదాహమేతమిత్యనన్తరవాక్యస్థైతచ్ఛబ్దశ్చపూర్వరుద్రశబ్దవాచ్యస్యమహాపురుషతామవగమయతి - ప్రకృతపరామర్శిత్వాత్. *త తోయదుత్తరతరమితివాక్యంతు *పరమతస్సేతూన్మానేత్యత్రఉపపాదయిష్యతే. సర్వాననశిరోగ్రీవత్వంచపుంసూక్తార్థస్మారకం. సర్వవ్యాపిపదం తు *సర్వంవ్యాప్యనారాయణః స్థితఇత్యేతత్స్మారయతి. భగవచ్ఛబ్దస్తు *భగవాన్పవిత్రంవాసుదేవఃపవిత్రం *భగవాన్వాసుదేవఃపరాప్రకృ తిః *పరంపవిత్రంభగవాన్వాసుదేవః *యేభగవన్తంవాసుదేవమేవంవిదురితివాసుదేవాసాధారణః. అతఏవహిస్మర్యతే *ఏవమేషమహాశబ్దోమై త్రేయభగవానితి।పరమబ్రహ్మభూతస్యవాసుదేవస్యనాన్యగఇతి. సత్త్వప్రవర్తకత్వంభగవతఇతిస్ఫుటం- *యోహవైతుఖలువావాఅస్యసాత్త్వికోంశస్సోఽ సౌబ్రహ్మచారిణోయోఽయంవిష్ణురితిమైత్రాయణీయశ్రుతేః. అన్తరాత్మత్వంచతథా-సుబాలోపనిషత్ప్రత్యభిజ్ఞాపకత్వాత్. *హృదామనీషేతితు విద్యుద్వర్ణపురుషస్మారకం. అథ *సహస్రశీర్షాత్యాదిమన్త్రద్వయమేవాధీతం. ఈశానపదంతునపుంసకత్వాద్యౌగికమేవ- నతురూఢం - పుల్లిఙ్గతా ప్రసఙ్గాత్. *సర్వస్యశరణంసుహృదితి *మాతాపితాభ్రాతానివాసశ్శరణంసుహృద్గతిర్నారాయణఇతిశ్రుతిప్రత్యభిజ్ఞాపకం. *తమాహురగ్ర్యం పురుషంమహాన్తమితిమహాపురుషఏవస్పష్టముక్తః. ధాతృశబ్దమపిమహాపురుషశబ్దైకార్థ్యయతి *అణోరణీయానితి. చతుర్థేచ *ద్వాసుపర్ణేత్యాది మన్త్రద్వయంముణ్డకోపనిషదైకార్థ్యాత్ పరమపురుషపరత్వజ్ఞాపకం. అతః *మాయినంతుమహేశ్వరమితిమహేశ్వరశబ్దోమాయాప్రేరకత్వపరః-*స ర్వలోకమహేశ్వరం *క్షీరోదన్వత్ప్రదేశేశుభతరవిలసత్ఖ్యాతలోకమహేశ్వరత్వాదికృద్వారమిత్యాదిభ్య*వాక్యంపుష్ఠామహేశ్వరఇత్యాదిషుయౌగికోమహేశ్వరశ బ్దోభగవతిప్రయుక్తః. *యస్మిన్నిదంసంచవిచైతిసర్వమితిప్రకృతస్యసర్వస్యనియన్తృత్వమీశానశబ్దేనోచ్యతే- పూర్వం *అఙ్గుష్ఠమాత్రఃపురుషోన్త రాత్మేత్యుక్తత్వాత్, తత్ర *ఈశానోభూతభవ్యస్యేతిఈశనస్యప్రతిసంబన్ధ్యభిధానేనరూఢివిరహావగమాత్, భూతభవ్యశబ్దనిర్దిష్టస్య ఇహసర్వశబ్దేన ప్రతిపన్నత్వాచ్చ. *యఈశోస్యద్విపదశ్చతుష్పదఇతిస్వైదేవాయహవిషావిధేమేత్యనేన *హిరణ్యగర్భఇత్యాద్యమృక్తుల్యవిషయత్వంప్రతీయతే- తచ్చభగవత్పరమిత్యుపపాదితం. ఏవంభగవత్పరానేకోపనిషదైకార్థ్యప్రతీతేః *జ్ఞాత్వాశివం *శివఏవకేవలఇతిశివశబ్దద్వయంతత్పరమేవ. మహాపుర శ్చస్యమానస్యాపిశివశబ్దస్యరూఢార్థత్యాగఆకాశశబ్దస్యేవఉపపన్నః- *ఆకాశఇతిహోవాచసర్వాణిహవాఇమానిభూతాన్యాకాశాదేవసముత్పద్యన్తే ఆకాశంప్రత్యస్తంయన్తిఆకాశోహ్యేవైభ్యోజ్యాయానాకాశఃపరాయణమితిహ్యాకాశశబ్దోఽభ్యస్తః. కించ- *సర్వవ్యాపీచభగవాంస్తస్మాత్ సర్వ గతశ్శివఇత్యయంశివశబ్దఃప్రాకరణికశివశబ్దానాంమాఙ్గల్యాభిప్రాయత్వమేవదర్శయతి-సర్వగతత్వేపిభగవచ్ఛబ్దావ్యత్వాత్ నిర్దోషఇతిహేతస్యార్థః-అ న్యథాసర్వవ్యాపిసర్వగతశబ్దయోఃపునరుక్తిప్రసఙ్గాత్. *తదక్షరంతత్సవితుర్వరేణ్యం ధ్రువమిత్యనేన *అక్షరంపరమంప్రభుం*ఏతత్సవితుర్వరేణ్యం ధ్రువమచలమమృతంవిష్ణుసంజ్ఞం సర్వాధారంధామేతిశ్రుతిద్వయైకార్థ్యమవగమ్యతే. *హృదామనీషేతివాక్యం *నైనమూర్ధ్వమిత్యాదిమన్త్రద్వ యంచమధ్యగతవాక్యస్థశివశబ్దస్యపరమపురుషవిషయతాంజ్ఞాపయతి- తద్ధివాక్యత్రయంసముద్రాన్తర్వర్తివిద్యుద్వర్ణపురుషవిషయం. అతః *మాన స్తోకఇతిమన్త్రస్థరుద్రశబ్దోప్యవయవశక్త్యాఅపర్యవసానాద్భగవద్విషయః. అతఃపఞ్చమేపి *భావాభావకరంశివమితిశివశబ్దోవ్యాఖ్యాతః. షష్ఠే పి కాలస్యాపిపరిచ్ఛేదకఃకాలకాలఉక్తః. *భగేశం - ఐశ్వర్యాదీనాం షణ్ణామీశం. ఐశ్వర్యాదినిర్వాహకత్వస్యనిరఙ్కుశత్వమేవోక్తం *తమీశ్వరా ణాంపరమంమహేశ్వరమితి. మహేశ్వరమితియౌగికనిర్దేశః - నతు రూఢార్థపరః - వాక్యస్యైశ్వర్యపారమ్యప్రతిపాదకత్వాత్, *ఈశ్వరాణామితి ప్రతిసంబన్ధినిర్దేశాచ్చ - దైవతానాంపరమంచదైవతంపతీనాంపరమంపతిమిత్యనన్తరనిర్దేశవత్. తద్ధివాక్యందైవతత్వపతిత్వపారమ్యపరం- తత్ర దై వతపతిశబ్దానక్వచిద్దేవతావిశేషరూఢా- మహేశ్వరశబ్దశ్చతద్వ్యాపనీయఇతిస్ఫుటం. *నతస్యకార్యం *పరాస్యశక్తిరిత్యాదిభిశ్చతత్పరత్వముపపాదనం. *ఏకోదేవఇత్యాదివాక్యస్థవిశేషణానిచనారాయణప్రత్యభిజ్ఞాపకాని-*సూక్ష్మాతిసూక్ష్మనప్రకాశతే *వ్యాప్యనారాయణస్థితః*సర్వభూతాన్తరాత్మా

ఉపబృంహణవాక్యాదిష్వేకోదేవః ఏకోనారాయణ ఇత్యాద్యైకార్థ్యాత్. *నతత్రసూర్యోభాతీతిమన్త్రశ్చముణ్డకోపనిషత్కఠవల్ల్యధీతత్వాత్ విష్ణోః ప్రత్యభిజ్ఞాపకః. *నాన్యఃపన్థా ఇతిపుంసూక్తంస్మారయతి. ఈశాదిశబ్దానాం యౌగికత్వమీశనస్యనిరుపాధికత్వంచదర్శయతి * సకారణం సోఽస్యేతి. *యోబ్రహ్మాణంవిదధాతిపూర్వం యోవైవేదాంశ్చప్రహిణోతితస్మైతంహశరణమహం ప్రపద్యే అమృతస్యపరంసేతుమితినిర్దిష్టేశ్వ నారాయణపరత్వసాధకాః- య ఇత్యనువాదరూపత్వాత్, బ్రహ్మణోభగవన్నాభిసంభవత్వశ్రుతేర్వస్థితత్వాత్, *నివాసస్సుహృద్గతిర్నారాయణ ఇతిశ్రుతత్వాత్, *అమృతస్యైషసేతురితిముణ్డకోపనిషదిశ్రుతత్వాచ్చ. * యదాచర్మవదితివాక్యముపాయాన్తరాభావపరం * నాన్యఃపన్థాఇత్యుక్తార్థవివరణరూపం ఏవముపక్రమోపసంహారాదిభిర్భగవత్పరత్వావగమాత్ అస్యాఉపనిషదోభగవత్పరత్వంసిద్ధం. ననుమహాపురుషాదిశబ్దానాం శివాదిశబ్దసమభివ్యాహృతానాం శివపరత్వంస్యాత్. సత్యం- యద్యేకవిషయత్వమిష్టంశబ్దానాం- ఇష్టమేవతత్- తేహిశబ్దాఏకవిషయాః. యదిపరమపురుషేతరవిషయత్వం-న- సాధారణస్యయోగ్యార్థస్యచశబ్దస్యయోగ్యార్థాసాధారణబహూపనిషత్సశబ్దోపస్థాపితవిశేషపర్యవసానం హి యుక్తమితిదర్శితం. నహిచ్ఛాగశబ్దోపశుమాత్రేపర్యవస్యతి, నచపరమాత్మాదిశబ్దః ప్రసిద్ధాకాశేపర్యవస్యతి. యోగ్యత్వాయోగ్యత్వే హి పశ్వాన్తరవిశేషయోః స్తేతిన నగమేవ. అతః పరమపురుషవిషయత్వముపనిషదస్థితం. ఏవమీశ్వరమహేశ్వరపురుషమహాపురుషాదిశబ్దానాం భగవద్విషయత్వాత్ ప్రసనోపదేశశిరస్కత్వాచ్చ అస్యా ఉపనిషదో భగవద్విషయత్వం స్ఫుటతరం. యత్తు కైశ్చిజ్జల్పితం- సోపపద నిరుపపదపురుషశబ్దవాచ్యార్థాభిధేశ్వరశబ్దవాచ్యస్యప్రకర్ష ఇతి. తన్న. చ్ఛం - తథాసోపపదనిరుపపదేన్ద్రశబ్దవాచ్యస్యాత్యన్తప్రకర్షప్రసఙ్గాత్. * ఇదిపరమైశ్వర్య ఇతిధాతోర్నిష్పన్న ఇన్ద్రశబ్దః. * ఇన్ద్రోమాయాభిః పురురూప ఈయత ఇతి. సురనాయకోవేతిహిప్రసిద్ధిః. శ్రుత్యాదివిరోధేసమాఖ్యాదౌర్బల్యాత్ స్వజ్ఞతయాసంహర్తృతయాచాపిగతస్యేన్ద్రస్య సర్వస్మాత్ప్రకర్షస్యానుపపన్నత్వాదితి చేత్- తుల్యం. కించ- జీవవిషయపురుషశబ్దాస్సిద్ధస్యాపి విషయ ఇతిపరమాత్మనః పురుషశబ్దవాచ్యత్వంనస్యాత్- నహ్యస్యశబ్దోజీవేపిప్రయుక్త ఇతిపరమాత్మనఆత్మశబ్దవాచ్యతయానిరస్యస్స్యాత్. నహిహరిశబ్దోవానరాదావపీతి హరిశబ్దవాచ్యతయానివర్తనీయస్సనారాయణశ్చేత్ తమభయసామ్యంభగవతోవాక్యాస్యామ్యంభవతీతి. ... ...

అథర్వశిఖాయాంచ * కారణంతుధ్యేయస్సర్వైశ్వర్యసంపన్నః సర్వేశ్వరశ్శమ్భురాకాశమధ్యేధ్యేయ ఇతి శ్రుతిపాఠ్యమానంధ్యేయత్వం పరమపురుషాసాధారణధర్మాన్తరాశ్రవణాత్ ప్రసిద్ధశమ్భువిషయం.——— ఇతి నశఙ్కనీయం- కారణత్వస్య తదసాధారణ్యాదేవ తస్యైవధ్యేయత్వముముక్షుధ్యేయత్వస్యాపితదసాధారణత్వాత్. కించ- అస్యప్రకరణస్య *శివధ్యేయ ఇత్యుపక్రమ్య *కారణంతుధ్యేయ ఇత్యనేన కారణస్యైవ ధ్యేయత్వవిధిపరత్వావగమాత్ పురుషసూక్తాదిప్రతిపన్నస్యైవ పరమాత్మనోధ్యేయత్వవిధానపరమిదంవాక్యం. న చ శమ్భుః కారణమితివాక్యవృత్తిః - కింతు కారణంశమ్భుః ధ్యేయ ఇతి- అన్యథా *శివధ్యేయ ఇత్యస్యవైయర్థ్యాపత్తేః. శమ్భుశబ్దస్యాసాధారణ్యేపి ఆకాశప్రాణాదిశబ్దవత్ పరమాత్మపరత్వంన్యాయ్యం- నచాయమసాధారణః- *శమ్భుస్స్వయంభూర్ద్రుహిణ ఇతినామపాఠాత్. తథానారదీయపురాణేరుద్రస్యోచ్యతే బ్రహ్మణం ప్రతియమవచనే *శృణుమేవచనంశమ్భోపితామహపితామహ। మరణాదినిరోధేవ యత్రైతాపస్వభావమస్తి, అత్రైవ *తేనేనదేవతాత్రస్సంప్రాప్యైవహరివాసరే। యదిచాలయస్సైన్యాత్ తతోహంతవకిఙ్కరః సమేశత్రుర్గృహాణస్యమ్నోతేనబ్రహ్మవరోద్యమేతి, శ్రుతిహ్రణాదిషు య. యాప్రయుక్తత్వాత్ * విశ్వాక్షంవిశ్వశమ్భువమితిభగవత్యపిశ్రుతప్రయోగాచ్చ. * బ్రహ్మవిష్ణురుద్రేన్ద్రాస్తేసర్వేసంప్రసూయన్త ఇత్యస్య త్రివాచక్యానువాదరూపత్వాత్ ప్రాపక వాక్యానురోధీతిభగవదుత్పత్తిరవతారరూపాసైవోచ్యతే. భగవతాసూత్రకారేణ తథాశిఖావాక్యస్యశమ్భుశబ్దస్యభగవద్విషయత్వముత్పత్తిరవతారరూపత్వంచఉపబృంహితం *ఇతినారాయణశ్శమ్భుర్భగవాన్ జనార్దనః। అదిత్యాం భవత్యాత్ అజాయతయదాదితిఇతి. అవతారవచనేశమ్భుశబ్దస్యనారాయణవిషయత్వదర్శనాత్ పూర్వవాక్యప్రతిపన్నస్యభగవత్స్వనోధవతారరూపత్వం, శమ్భుశబ్దస్యభగవద్విషయత్వం, చహిదర్శితం. ఈశానశబ్దశ్చయౌగికః కారణవిశేషణం- *సర్వస్యేశాన ఇతిశ్రుత్యన్తరేసప్రయోగకసిద్ధా, ఈశత్వప్రత్యభిజ్ఞానాత్, ప్రయోగసాధారణ్యాచ్చ. మోక్షధర్మేహి *తస్మాత్ప్రసూతోయః కర్తా కార్యంకారణమేవచ। సోనిరుద్ధస్స ఈశానో వ్యక్తస్సర్వకర్మసుఇతిభగవతి ప్రయుజ్యతే, తత్రభగవద్వచనేచ * నిత్యంహినాస్తిజగతిభూతంస్థావరజఙ్గమం। ఋతేమామేకమీశానం పురుషం లోకవిశ్రుతమితి చ ప్రయుక్తః. ననునకారణంవిశేష్యం- కిన్తుశమ్భురేవ. కారణశబ్దస్తుతద్విశేషణం- అన్యథా *కారణంతుధ్యేయ ఇతివృత్తిర్నోపపద్యేత. సత్యం- శమ్భుశబ్దాదివిశేష్యసమర్పకః- తతఃకిం. ప్రసిద్ధశమ్భోర్ధ్యేయత్వసిద్ధిరితిచేత్. న- కారణశబ్దస్యకార్యశమ్భువ్యావర్తకత్వాత్. నచ కారణత్వాదిరహితకరణత్వాకల్ప్యః- కార్యత్వస్యశ్రుతిసిద్ధత్వాత్. భగవతః *ప్రసూయన్త ఇత్యుత్పన్నత్వేప్యస్యవాక్యస్యానువాదరూపత్వాత్, అనువాదస్యప్రాపకానురోధిత్వాత్, ఉత్పత్తిప్రాపకవాక్యేషుచా కర్మహేతుకత్వేన అతత్ఫలార్థత్వేనచ విలక్షణతయాభగవజ్జన్మనస్స్వేచ్ఛాప్రవృత్తస్యనిరఙ్కుశైశ్వర్యానిరోధిత్వాత్, అజహత్స్వభావతయావిచిత్రైశ్వర్యోద్దీపకత్వాచ్చపరమకారణత్వాప్రచ్యుతేః. స్వపారతన్త్ర్యవహతిరన్తరాభావోహిపరమకారణత్వం. *నచాస్యకశ్చిజ్జనితానచాధిప ఇతిహిశ్రుతిః. అవతారవైలక్షణ్యంచ * అజాయమానోబహుధావిజాయత ఇతిప్రతిపాద్యతే. అజాయమాన ఇతిసాంసారికవజ్జన్మనిషేధః- నస్వరూపనిత్యత్వపరః- నాపిజన్మమిథ్యాత్వపరః-అన్నదాదేరపిస్వరూపనిత్యత్వాదేరవిశిష్టతయా * తస్యధీరాఃపరిజానన్తియోనిమితివాక్యస్యనిరర్థకత్వప్రసఙ్గాత్. ఇదం చస్పష్టముచ్యతే * యేన సూర్యస్తపతితేజసేద్ధః పితాపుత్రేణపితృమాన్యోనియోనౌ। నావేదవిన్మనుతేతంబృహన్తం సర్వానుభూమాత్మానంసంపరాయే।।ఏషనిత్యోమహిమాబ్రాహ్మణస్యనకర్మణావర్ధతేనోకనీయాన్। తస్యైవాత్మాపదవిత్తంవిదిత్వానకర్మణాలిప్యతేపాపకేనేతి. *యోనియోనావిత్యనేన *పరిజానన్తియోనిమితిశ్రుతిః ప్రత్యభిజ్ఞాయతే. *యేనసూర్యస్తపతీత్యనేన *తస్యభాసాసర్వమిదంవిభాతి

లిఙ్గాదౌపనిషత్ - సాహిపరమపురుషపరా. *నావేదవిన్మనుతేతంబృహన్తమిత్యనేన *వేదాహమేతమితి * ధీరాఃపరిజ్ఞాన స్తిష్ఠతి శ్రుతిః. *వదవిదితివ చఠస్థన *తత్తైపదంసంగ్రహేణ బ్రవీమ్యోమితి *తద్విష్ణోఃపరమంపద[illegible]మితికఠశ్రుతిః. *నకర్మణేత్యనేన *అపహతపాప్మాదివ్యోదేవఏకోనారాయణ ఇతివాక్యంచ. అత ఇదంవాక్యంభగవద్విషయం. పుత్రేణ- స్వకార్యభూతేనదశరథాదినాపితృమత్త్వం, తస్యావేదవిదవేద్యత్వం, తదవతారస్యా కర్మమూలత్వం, తద్జ్ఞానవతాం భవభయధ్వంస, శ్చ హ్యత్ర ప్రతిపాద్యతే. ఈదృశజన్మానువాదశ్చ ధ్యానవిధ్యుపయోగీ - ఇతరస్యజ్యసజాతీయత యాఽవతీర్ణస్య ఉపాసకసౌలభ్యజ్ఞాపనార్థత్వాత్. ఏవమత్రప్రతిపన్నస్యభగవజ్జన్మనః స్వేచ్ఛావతారరూపత్వాదేవ హీయదోఽకులేజాయతానో నారాయణ శ్శమ్భుశ్చేనముఖ్యాఙ్కారలేపి శేష్యతే. నస్వేవంసతి బ్రహ్మాదీనామపిజన్మస్వేచ్ఛావతారరూపంకింనస్యాత్. న- ప్రాపకవాక్యానురోధిత్వాత్ అనువాదస్య. [illegible]జన్మనఃకర్మమూలత్వావగమః. ఉత్పత్తిశ్రుతేరేవ. ఉత్పత్తిశ్చేత్ కర్మమూలేత్యౌత్సర్గికం. భగవతస్త్వవతారశ్రుత్యాతదపో దితం. [illegible]కర్మమూలత్వా[illegible]దినన్నోప్యవతారత్వప్రసఙ్గః- బ్రహ్మాదీనామిన్ద్రాదీనాంచ జన్మనివిశేషాశ్రవణాత్, ఉ త్పత్తిపదస్య[illegible]కర్మవశ్యత్వా[illegible], చ్చ. *హిరణ్మయఃపురుషః - ఏషహిసర్వేభ్యఃపాప్మభ్యఉదితః *అపహతపాప్మాది వ్యోదేవ ఏకోనారాయణః *అపహతపాప్మా - సఏషసపుపురుషఇతిహి భగవతో౽కర్మవశ్యత్వం శ్రూయతే. తదైక్యాత్ బ్రహ్మాదీనామకర్మవ శ్యత్వమితిచేన్న - ఇన్ద్రాదీనామపి తథాత్వప్రసఙ్గాత్. ఐక్యేసత్యకర్మవశ్యత్వం - కర్మవశ్యత్వరూపభేదక ధర్మాభావేసత్యైక్య మిత్యన్యోన్యాశ్ రయత్వం. భగవతో౽కర్మవశ్యత్వంతు స్వప్రకరణస్థమితి నాన్యోన్యాశ్రయః. ఏవముత్పత్తిప్రాపకవాక్యసిద్ధం భగవతో౽జాయమానస్యజాయ మానత్వేనాపం బ్రహ్మాదిష్వన్యేషుపృత్యావ్యతే *సకారణంకారణానామితి. ససమాయతఇతి విభక్తివిపరిణామేనానుషఙ్గః. కారణానాంకా రణస్యభగవతోన బ్రహ్మాదివజ్జన్మత్యర్థః *శివఏకోధ్యేయఇత్యత్రాపిఏకశబ్దః ప్రాధాన్యపరః- *కిమేకందైవతమితివత్. సహ్యేకత్వసంఖ్యాశ్ రయదేవతాప్రశ్నః- ప్రశ్నస్యైయర్థ్యాత్. తస్మాత్ *శాశ్వతంశివమచ్యుతమితి సమాభ్యధికరహితఇతిశివోవిశేష్యతే- తేనప్రసిద్ధశివవ్యావృత్తిః. అతో౽థ [illegible]శ్వయ్యం ప్రతిపాదితం యతో హిరణ్యగర్భప్రజాపతిధాతృస్వయమ్భ్వాదయః[illegible]ఈశానశమ్భురుద్రమహాదేవమహేశ్వర పరమేశ్వరాదయశ్చ కారణాస[illegible]నారాయణపరాఇతియుక్తం- అతఏవహిభగవాన్సూత్రకారఏవభ గవతాసర్వాన్సమహాభారతే ప్రాయుఙ్క్త. యథా *హిరణ్యగర్భస్య [illegible]వ్యాప్తోఽమరభోగజఇతి. కృష్ణంప్రతిద్రౌపదీ *పూర్వేప్రజానిస ర్గేత్వామాహురేకం ప్రజాపతిమితి. మోక్షధర్మే *ఏకస్తద్వేదభగవాన్ధాతానారాయణస్స్వయమితి. ఆశ్వమేధికే *విష్ణురేవాదిసర్గేషుస్వయమ్భూ ర్భవతి ప్రభుఃఇతిచ. స్వయమ్భూర్విష్ణు[illegible]తస్యస్రష్టా ప్రభుర్భవతి- నచతుర్ముఖాదిరిత్యర్థః. *సోఽనిరుద్ధస్సఈశానోవ్యక్తి స్సాసర్వకర్మస్వితి. *ఇతినారాయణశ్శమ్భుర్భగవాఞ్జగతఃప్రభుః. అదిత్యాంబుధాన్సర్వాఞ్జాయతయదోఃకులఇతి. *రుద్రోబహుశిరాబభ్రుః. తథా *నమశ్శాశ్వతాయస్త్రష్టాపరమంపరమేశ్వరః. జగాదజగతాంస్రష్టాపరమంపరధర్మవిదిత్యారభ్య *వాసుదేవతదేతత్తేమయోద్గీతంయథాతథ మితి *జయవిశ్వమహాదేవజయలోకహితేరతఇత్యారభ్య *నారాయణసుదుష్పారజయశార్ఙ్గధనుర్ధరేతి. *భోక్తారంయజ్ఞతపసాంసర్వలోకమహే శ్వరం *మాంమామజమనాదించవేత్తిలోకమహేశ్వరమితిచ. *తతస్తైవిబుధాస్సర్వే బ్రహ్మణాసేవమహార్థయః. వేదదృష్టేనవిధినావైష్ణవంక్రతుమారభ న్తిత్యారభ్య *తేకామయుగధర్మాణోధాగాన్సరమసత్కృతాః. ప్రాపురాదిత్యవర్ణంతంపురుషంతమసఃపరం. బృహన్తంసర్వగందేవమీశానంవర దంప్రభుం. తతోఽథవరదోదేవస్తాన్సర్వానమరాన్స్థితాన్. అశరీరోబభాషే ఇదంవాక్యంఖస్థోమహేశ్వరఇతిచ. ... ...

[illegible]ర్వేశ్వరేపరబ్రహ్మణ్యేవసర్వాత్మభావాదయశ్చన్యస్తే- పరమపురుషసాధారణలిఙ్గాభావాత్. సర్వాత్మభావాదయస్తుసమస్తచిదచిద్వ్యాప్త [illegible]సాధారణాః- అతోరుద్రస్యేతేసంభవన్తి అతఏవాత్రప్రకరణవిద్యాన్యాయోపినావతరతి- ప్రసిద్ధైర్వస్యాఖ్యేత్రజ్ఞస్యచిదచిద్వ్యాప్త క్రిధరాన్సమానాగాత్ తత్రతచ్ఛరీరకపరమాత్మోపాసనపరత్వముక్తం- నతుసర్వమపురుషసాధారణధర్మాసంభవాత్. ఇన్ద్రాదీనామపిసంహారా ద్యకారణస్యరుద్రస్యచిదచిద్వ్యాప్తకధర్మాస్స్వయస్సంభవన్తీతిసఏవప్రతిపాద్యతఇతినతచ్ఛరీరకార్థాన్తరపరత్వం.——— ఇతిశఙ్కాయాముచ్యతే- [illegible]కారణత్వవ్యాప్తాయక[illegible]చిదచిద్వ్యాప్తకధర్మాః పరమపురుషాసాధారణఇతిస్థితత్వాత్ రుద్రస్యతదసంభవేనతచ్ఛరీరక పరమాత్మపరత్వమాస్థే యం. కించ- రుద్రస్యసృజ్యత్వాదిశ్రవణాత్ పరమకారణత్వాభావశ్చదర్శితః. సంహార్యత్వంచ *నబ్రహ్మానేశానఇతి. ఉపబృంహితాచేయంశ్రుతిః [illegible]విబుధశ్రేష్ఠౌ [illegible]రే *బ్రహ్మాశమ్భుస్తథైవార్కః[illegible]యమశ్శతక్రతుః. ఏవమాద్యాస్తథైవాన్యేయుక్తావైష్ణవతేజసా. జగత్కార్యావసానేతువియుజ్య న్తేచతేజసా. వితేజసశ్చతేసర్వేపఞ్చత్వముపయాన్తివై ఇతి. అతఃకార్యకోటినివిష్టస్యసర్వాత్మభావాద్యసమ్భవాత్ ప్రకరణోపాసనన్యాయేనతచ్ఛరీర కపరమాత్మపరతయైవసర్వోపబృంహణముక్తః. నచాత్రన్యాయోపేక్షా- పరమాత్మానుప్రవేశస్యకణ్ఠోక్తేః. తథాహి- *దేవాహవైస్వర్గంలోకమగమన్ తేదేవారుద్రమపృచ్ఛన్కోభవానితిసోఽబ్రవీత్ అహమేకః ప్రథమమాసంవర్తామిచభవిష్యామిచనాన్యఃకశ్చిన్మత్తోవ్యతిరిక్తఇతి సోఽన్తరాదన్తరంప్రావి శత్ దిశశ్చాన్తరంసప్రావిశత్ సోఽహంనిత్యోఽనిత్యో బ్రహ్మాహం ప్రాఞ్చః ప్రత్యఞ్చోఽహందక్షిణాఞ్చోదఞ్చోఽహమధశ్చోర్ధ్వంచాహందిశశ్చవిదిశశ్చాహం పుమానహమపుమాన్ స్త్రియశ్చాహంసావిత్ర్యహంగాయత్ర్యహంత్రిష్టుబ్జగత్యనుష్టుప్చాహమిత్యాది. తత్రసర్వాత్మభావమనుసందధతోరుద్ర స్యబుద్ధిస్థపరమాత్మాసఇతిపరామృశ్యతే. సఃఅన్నమయాదేరన్తరాత్మనోబుద్ధ్యహఙ్కారరూపాన్తఃకరణవర్గాత్ అన్తరం-జీవాత్మానంసః- పరమాత్మా ప్రావిశత్, దిశశ్చోపలక్షితబాహ్యచేతనానామన్తరంచజీవంసః- పరమాత్మాప్రావిశ, దితితదనుప్రవేశఃకణ్ఠోక్తః. నను *సోఽన్తరాదిత్యాదికంశ్రుతి వాక్యం- నతురుద్రవాక్యం- తస్యైతికరణేనసమాప్తత్వాత్ ఇతి. న- *సోఽహంనిత్యోఽనిత్యఇత్యాదీనాంరుద్రవాక్యానామనుగతిదర్శనేనరుద్రవాక్యాప

రిసమాప్తేః. తథాసతిసో బ్రవీదితివాక్యాన్తరాధ్యాహారప్రసక్తిః- సచాసధ్యాహారేసంభవతినోపపద్యతే. తదయమర్థః - దేవతాత్వేనసాజాత్యేపిప్రభావాతిశయదర్శనేనసందేహాద్దేవాఅపృచ్ఛన్ కోభవానితి. కిమస్మదాదివద్దేవతామాత్రం- ఉత పరమకారణభూతఇతిప్రశ్నాభిప్రాయః. *అహ-మేకఆసమితికారణత్వముక్తం. *ప్రథమమాసంవర్తామిచభవిష్యామీతిసర్వాత్మభావఉక్తః. అన్వయముఖేనోక్తంసర్వాత్మభావంవ్యతిరేకేణోపపాదయతి *నాన్యఇతి. ఇతిన్వాతా. మద్వ్యతిరిక్తాభావాదిత్యర్థః. అయంసర్వాత్మభావవ్యపదేశః కింపరమాత్మత్వాత్ - ఉతపరమాత్మానుప్రవిష్టత్వాదితిశఙ్కాయాంపరమాత్మానుప్రవేశనిబన్ధనఇత్యాహ *సోన్తరాదితి. స్వస్మిన్పరమాత్మానుప్రవేశస్యదృష్టానాభిప్రాయేణేదముక్తం *దిశశ్చాన్తరమితి. యద్వా- *నాన్యఃకశ్చిన్మత్తోవ్యతిరిక్తఇత్యుక్తేసర్వాత్మవ్యపదేశః కీదృశఇత్యాశఙ్కాయామాహఇతీతి. ఇతిః ప్రకారే. ఇత్థమిత్యర్థః. వివక్షితంసర్వాత్మత్వప్రకారమాహ *సోన్తరాదితి. యద్వా-ఇతిశబ్దస్యోత్తరత్రాన్వయః *దిశశ్చాన్తరంసప్రావిశదితీతి. యస్మాత్పరమాత్మా[illegible]ప్రావిశత్ తస్మాత్[illegible]రకపరమాత్మనోన్యన్నాస్తీత్యర్థః. అధ్యాహారాదపిశ్రుతపదస్యాన్వయవిశేషకల్పనంన్యాయ్యం. అస్తువాఽయమితిశబ్దస్యమాత్రార్థః- ఉత్తరత్ర సో బ్రవీదితిఅధ్యాహారస్సహ్యతాం- తదానీమప్యయమర్థః- సః- రుద్రః దేహేన్ద్రియాదేరన్తరాత్-జీవాదన్తరం-[illegible]మాత్మానంబుద్ధ్యాప్రావిశదితి. యథా *యస్యయస్యహియోభావస్తేనతేనహితంసరం। అనుప్రవిశ్యమేధావీకృత్రమాత్మవశంనయేదితి. ఏవం*మాముపాస్స్వ*రన్ద్రాత్[illegible]మదేవః ప్రతిపేదేఅహంమనురభవంసూర్యశ్చ *సర్వగత్వాదనన్తస్యసఏవాహమవస్థితః। మత్తస్సర్వమహంసర్వం మయిసర్వంసనాతనే। [illegible]వ్యయోనిత్యఃపరమాత్మేత్యపి న్యాయదితిఇన్ద్రవామదేవప్రహ్లాదాదీనామివస్వాన్తర్యామిపరమాత్మబుద్ధ్యా[illegible]సర్వాత్మభావోపదేశఇత్యుక్తం భవతి తథాహ్యుపబృంహితవాన్ సూత్రకారస్స్మృతిజయే *విష్ణురాత్మా భగవతో భవస్యామితతేజసః- బ్రహ్మరుద్రసంవాదే *తవాన్తరాత్మా మమచయేచాన్యేదేహిసంజ్ఞితాః। సర్వేషాంసాక్షిభూతోసౌనగ్రాహ్యః కేనచిత్క్వచిదితిచ. *సోహమిత్యాదినాసర్వాత్మభావప్రపఞ్చనం ద్వితీయ[illegible]వాక్యానువాదేనస్తుతిపరత్వాత్ తదన్తర్యామిపరమాత్మవిషయం. *యో వై రుద్రస్సభగవానితి- యోరుద్రాన్తర్యామీసవాసుదేవఇత్యర్థః- భగవచ్ఛబ్దస్యవాసుదేవాసాధారణత్వాత్. తచ్చదర్శితం. *యో వై రుద్రస్సభగవాన్ యశ్చవిష్ణురిత్యన్తర్యామిణఏవావతారరూపవిశిష్టత్వముక్తం. [illegible]మాత్మనో నైవభవం. తద్వాచకస్యోఙ్కారస్యనామభేదయోనిచతుర్థ్యా. తన్నిర్వచనంపశ్యామః. వస్తేతు *తదేతదుపాసితవ్యంనిహాయ్య[illegible]శరీరకపరమాత్మోపాసనంసాఙ్గముక్తం. *వ్రతమేతత్పాశుపతమితి- పశుపతిరూపపరమాత్మోపాసనాఙ్గవ్రతపాశుపతంసంస్థాపాశుపతం - నపశుపతాగమప్రతిపాద్యం- తద్విషయకల్పకాభావాత్. నమన్త్రకథనేనస్యకర్మసంతుప్రకరణగృహీతత్వాత్ నసర్వప్రాప్తోపి-వర్మసూత్రమాసప్రకరణగృహీతప్రయాజవత్, సౌత్రామణిప్రకరణగృహీతసురాగ్రహవత్, చ. తస్మాదథర్వశిరసిరుద్రాన్తరాత్మానారాయణఏవప్రతిపాద్యః- యథా ప్రతర్దనవిద్యాయామిన్ద్రాన్తర్యామీ. ... ...

*ఇన్ద్రోమాయాభిఃపురురూపఈయతే *మాముపాస్స్వ * ఇన్ద్రంనిగిర్యపరమేవ్యాదన్నితికారణత్వోపాస్యత్వప్రాప్త్యాదీన్ద్రవిషయా యథా ప్రసిద్ధేన్ద్రవ్యతిరిక్తవిషయాణివ్యాఖ్యాతాని- తథైవాన్యత్రాపిరుద్రవిషయాణికారణత్వాదిపరాణివాక్యానినేతవ్యాని - *సబ్రహ్మసశివస్సేన్ద్రఇతితస్యేన్ద్రతుల్యతయాభగవద్విభూతిత్వాత్. నను *హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్రే *ఏకోహవై నారాయణఆసీత్ * ననస్నవాపస్సపఏవరేవంఇతి-*విరాజోఅధిపూరుషః *ఇన్ద్రోవరుణస్సోమోరుద్రః పర్జన్యోయమోమృత్యురీశానః *బ్రహ్మవిష్ణురుద్రేన్ద్రాస్తేసర్వేసంప్రసూయన్తఇతిశ్రుతయా-ణాముపికారణత్వే కార్యత్వేచావిశేషశ్రుతేనారాయణాదిశబ్దానాంరూఢిమాత్రత్వహిరణ్యగర్భాదిశబ్దానాం ప్రసిద్ధార్థత్వాగేకోహేతుః. *ఆకాశాత్ వాయురుత్పద్యతే *ప్రాణసంవాగ్నిసంవిశన్తిప్రాణమభ్యుజ్జిహతే *ఇన్ద్రోమాయాభిఃపురురూపఈయతే *అస్యసరాకాశస్సంభూతః *ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణః *ఇన్ద్రోవరుణఇత్యాకాశప్రాణేన్ద్రాదీనాంచ కార్యత్వకారణత్వశ్రవణావిశేషేపి ఆకాశాదిశబ్దానాం రూఢిత్యాగేకోహేతుః. కార్యతయాఽవగతానాం పరమకారణత్వాయోగ్యత్వమితిచేత్- తుల్యం. నను [illegible]కారణవిషయయోర్హిరణ్యగర్భరుద్రశబ్దయోః ప్రసిద్ధార్థాయోగ్యతా- కార్యత్వేసతిహ్యయోగ్యత్వం- కారణవిషయరుద్రాదిశబ్దాః ప్రసిద్ధపరాఏవ-కార్యవిషయాస్తుప్రసిద్ధేతరవిషయాస్సన్తు. న- కారణవిషయాణాం రుద్రాదిశబ్దానాంప్రసిద్ధార్థపరత్వేసత్యేకకారణత్వానుపపత్తేః. తదనుపపత్తిశ్చ రుద్రాదిశబ్దానామేకవ్యక్తివిషయత్వేసప్రవృత్తత్వాభావాత్. కారణైకత్వంచావర్జనీయం - అన్యథా అద్వితీయత్వప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తసమభ్యధికనిషేధాద్యనుపపత్తేః. అతః కారణవిషయాణాంరూఢిత్యాగేప్రాప్తేసత్యయోగ్యార్థానామేవరూఢిరనాదరణీయా- నతుయోగ్యస్వార్థానామపి. ఇత్థంహిరణ్యగర్భాదిశబ్దానాం ప్రసిద్ధార్థాయోగ్యత్వం, నారాయణాదిశబ్దానాం యోగ్యార్థత్వం, చ దర్శితం. అతోఽన్యత్రాపిరుద్రహిరణ్యగర్భాదివిషయాణివాక్యాన్యేవమున్నేయాని... ... ...

ఏవందిఙ్మాత్రంవర్శితం. అనన్తాః కారణపరవాక్యవిశేషాఏవంవ్యాఖ్యేయాః. యతో అనువాదరూపతయా, సాధారణతయా, యోగ్యేతరార్థతయా,యోగ్యార్థప్రత్యభిజ్ఞాపకధర్మపరతయా, చ ప్రాపకాసాధారణయోగ్యార్థతద్ధర్మప్రత్యభిజ్ఞాప్యవస్తువిశేషవిషయవాక్యసాకాఙ్క్షాస్సర్వేవాక్యవిశేషాఃత తదధికరణన్యాయానుగృహీతా నారాయణపరాః - అతఏవహ్యుక్తంభగవతావేదవ్యాసేనసూత్రకారేణ *తత్త్వంజిజ్ఞాసమానానాం హేతుభిస్సర్వతోముఖైః। తత్త్వమేకోమహాయోగీహరిర్నారాయణఃపరఇతి. హేతుభిః- సమన్వయలక్షణోక్తన్యాయైః. సర్వతోముఖైః- తత్తన్మతభేదభిన్నైరిత్యర్థః. తథాసర్వవిద్యోపాస్యశ్చసఏవేత్యుక్తం *ఆలోడ్యసర్వశాస్త్రాణివిచార్యచపునఃపునః। ఇదమేకంసునిష్పన్నంధ్యేయోనారాయణస్సదాఇతి. ఆలోడ్యేత్యనేనప్రమాణపర్యాలోచనముక్తం. విచార్యేత్యనేనతాన్త్రికపరీక్షణముక్తం. సునిష్పన్నం- బాహ్యకుదృష్ట్యవిచాల్యంనిశ్చితమిత్యర్థః. తస్మాదయోగాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదేననారాయణస్యకారణత్వంపాదచతుష్టయేన ప్రతిపాదితమితిసిద్ధం. ... ...

వ్యాఖ్యాతా ఇతి పదాభ్యాసోఽధ్యాయపరిసమాప్తిద్యోతనార్థః.
సర్వవ్యాఖ్యానాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే
ప్రథమస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

సమాప్తశ్చాధ్యాయః.

*వ్యాఖ్యాతా వ్యాఖ్యాతా ఇత్యుక్తే వ్యాఖ్యాతశబ్దస్య అవ్యాఖ్యాతశబ్దస్య చ సమానే నైకపద్యే సతి సర్వవాక్యవిశేషాణాం వ్యాఖ్యాతత్వముక్తం న స్యాదితి తస్య ద్విధా సార్థమసమస్తతయా పృథక్పదత్వం జ్ఞాపయన్నభ్యాసస్య ప్రయోజనమాహ (వ్యాఖ్యాతా ఇతీతి) నన్వభ్యాసస్య కథం సమాప్తిద్యోతకత్వం. శ్రుతిసమాధేరితి బ్రూమః. శ్రుతిషు హి కర్మభాగే జ్యోతిష్టోమదర్శపూర్ణమాసాదివిషయతత్తత్ప్రకరణావసానేషు నాభ్యాసో దృశ్యతే - వే[illegible]షు దృశ్యతే- యథా *న చ పునరావర్తతే న చ పునరావర్తతే *నావర్తతే నావర్తతే *అమృతస్సమభవదమృతస్సమభవత్ *ఇతి వేదానుశాసనమితి వేదానుశాసనం *తస్మాద్బ్రాహ్మణో మహిమానమాప్నోతి తస్మాద్బ్రాహ్మణో మహిమానమాప్నోతీతి చ. అత్రాయమభిప్రాయః- తస్య చిత్పురుషస్య పురుషార్థతదుపాయప్రతిపాదనం హి శాస్త్రకృత్యం- జ్యోతిష్టోమాదివిజ్ఞానమాత్రేణ పురుషార్థతదుపాయజ్ఞానం వస్తుతో న పరిసమాప్తం- అపవర్గతత్సాధనయోరవిదితత్వాత్. అమృతత్వతదుపాయవిశేషజ్ఞానే సతి హి జ్ఞాతవ్యజ్ఞానం సమాప్తం భవతి- తదధికపురుషార్థాన్తరతదుపాయయోరభావేనాజ్ఞాతవ్యత్వాత్, అపవర్గోపాయభూతవిద్యాన్తరేషు సత్స్వపి ఏకేనైవ విద్యావిశేషేణ పురుషార్థసిద్ధేర్విద్యాన్తరస్య ఫలకరత్వాద్యనపేక్షితత్వేన జ్ఞాతవ్యత్వనియమాభావాత్. అతః పురుషార్థసిద్ధ్యర్థం జ్ఞాతవ్యార్థస్య సమాప్తిసూచకో వేదాన్తభాగేషు తత్తత్ప్రకరణావసానస్థోఽభ్యాస ఇత్యవగమ్యతే. అత ఏవ కర్మవిచారలక్షణావసానేష్వనభ్యాసః, శారీరలక్షణావసానేష్వభ్యాసశ్చేత్యవగమ్యతే. తత్రాధ్యాయావసానశాస్త్రావసానవైషమ్యద్యోతనార్థం ఆద్యాధ్యాయత్రయావసానేషు పదాభ్యాసః, శాస్త్రావసానే సూత్రాభ్యాసశ్చ కృతః ... ...

యాదవమిశ్రపక్షస్థాస్త్వేవమాహుః- నాధ్యాయపరిసమాప్తిద్యోతకత్వమభ్యాసస్య యుక్తం - అర్థసమాప్తేరేవాధ్యాయపరిసమాప్త్యవగమాత్ సూచనస్య నిష్ఫలత్వాత్. అతోఽధ్యాయావసానసూచకోఽభ్యాసోఽర్థాపరిసమాప్తిద్యోతకః-అధ్యాయశేషార్థవిచారశ్చ ద్వాభ్యాం పాదాభ్యాం వక్తవ్యత ఇతి. నైతద్యుక్తం- కాణ్ణ్యస్యాల్యామిత్యేతావతా వాక్యార్థపరిసమాప్తావపి వాక్యపరిసమాప్తేరివ అధ్యాయార్థపరిసమాప్తావధ్యాయపరిసమాప్తేరనుపపన్నత్వాత్, కర్మమీమాంసాయామివాధ్యాయానాం పాదచతుష్టయాత్మకత్వనియమమతిలఙ్ఘ్య ప్రథమాధ్యాయస్య పాదషట్కాత్మకత్వేన నిబన్ధనీయత్వప్రసఙ్గాచ్చ. కిం ప్రథమాధ్యాయార్థస్యాపరిసమాప్తిద్యోతక ఇత్యుచ్యతే-ఉత వృత్తవర్తిష్యమాణయోః పరస్పరసాకాఙ్క్షత్వద్యోతక ఇతి. ప్రథమే దూషణముపన్యస్తం. ద్వితీయే త్వభ్యాసనైరర్థక్యమేవ-ద్వితీయాధ్యాయనిబన్ధ[illegible]ర్థస్వభావాచ్చ పరస్పరసాకాఙ్క్షత్వసిద్ధేః. శాస్త్రాన్తే సూత్రాభ్యాసశ్చానుక్తనిఖిలన్యాయాస్తిత్వసూచక ఇతి చాయుక్తం- అర్థాపరిసమాప్తౌ శాస్త్రపరిసమాప్తేః కాణ్ణ్యస్యాల్యామితివాక్యసమాప్తివదనుపపన్నత్వాత్, అధ్యాయాన్తరనిబన్ధనే చిరంజీవతస్సూత్రకారస్యాశక్త్యభావాచ్చ. అఖిలన్యాయజాతమసత్సు వవిధ్వస్తం చ-అదర్శనాత్. సాఙ్ఖ్యాదిషు శాస్త్రేషు దృశ్యత ఇతి చేన్న- తత్ర విరుద్ధాంశస్యోపాదేయతయావిరుద్ధాంశస్య త్యాజ్యతయా చాస్మిన్నేవ శాస్త్రే నిర్ణీతత్వాత్, సుగతాగమాదీనాం శాస్త్రేష్వత్యన్తత్యాజ్యతానిర్ణయాత్, ఉక్తన్యాయానాం అఖిలన్యాయత్వేనాస్తిత్వద్యోతనేఽపి సోపాదానరూపోభయవిధప్రయోజనాభావాత్, ఇతిహాసపురాణాదీనాం వేదాన్తోపబృంహణతయా జగత్కారణవస్తువిషయాణాం మన్వాదిధర్మశాస్త్రాణాం జైమినీయన్యాయైరివ శారీరకన్యాయైరేవానుగృహీతార్థత్వాచ్చ. కింతర్హ్యభ్యాసస్య ఫలం- అర్థపరిసమాప్తిః *సర్వే వ్యాఖ్యాతా ఇత్యనేనైవావగతా- ఉక్తన్యాయావిషయవాక్యాభావాత్. నైవం- *ఏతేన యోగః ప్రత్యుక్తః *ఏతేన శిష్టాపరిగ్రహా ఇతివదేతచ్ఛబ్దస్యానన్తరపూర్వోక్తార్థపరామర్శకత్వే ప్రకృత్యధికరణోక్తన్యాయపరామర్శితయా నిమిత్తోపాదానభేదపరవాక్యవిశేషా వ్యాఖ్యాతా ఇత్యుక్తం స్యాత్. తతశ్చ *సర్వే వ్యాఖ్యాతా ఇత్యనేనాప్యధ్యాయసమాప్త్యవగమో న స్యాత్. - అతః పదాభ్యాసేనాధ్యాయసమాప్త్యవగమే సత్యేవ ఏతచ్ఛబ్దస్య పాదచతుష్టయోక్తన్యాయపరామర్శిత్వావగమ ఇత్యధ్యాయపరిసమాప్తిద్యోతనమభ్యాసఫలం. శాస్త్రావసానే ప్రకృతపరామర్శిపదాభావాత్ తదసఙ్గే చేనావసానసూచనఫలకాభ్యాసోఽనుపపన్న ఇతి చేన్న- శాస్త్రావసానే తు *సర్వే వ్యాఖ్యాతా ఇతీదృశనిర్దేశాభావాత్ శాస్త్రపరిసమాప్తేరభ్యాసేనైవ జ్ఞాప్యత్వాత్. పాదావసానేషు పాదార్థపరిసమాప్తావప్యనభ్యాసః పాదార్థస్యాల్పతయా జ్ఞాతవ్యాన్తరబాహుళ్యేన కృతాంశసంతోషాభావాత్. అతోఽధ్యాయార్థపరిసమాప్తిద్యోతనమేవాభ్యాసఫలం. న కేవలమభ్యాసప్రయోజనమేవానుపపన్నం - త్రైకృతాసూత్రయో

జనాప్యనుపపన్నా. ప్రకృతేః బ్రహ్మత్వసమర్థనేన సర్వే-మహదాదయో౽పి బ్రహ్మత్వేన వ్యాఖ్యాతా ఇతి హి తద్యోజనా *ప్రకృతిశ్చేతిసూత్రే ప్రకృతిశబ్ద ఉపాదానపరః- నత్వవ్యక్తపర ఇతి సమర్థనేన సాప్యుదస్తా భవతి. కించ- ప్రకృతేర్బ్రహ్మానన్యత్వేన బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వే ప్రతిపాదితే మహదాదీనాం బ్రహ్మత్వం న పృథక్సమర్థనీయం- తేషాం ప్రకృతికార్యతయా తద్ద్వారా బ్రహ్మానన్యత్వాత్. కార్యకారణయోరనన్యత్వం సమర్థనీయమితి చేన్న - తస్యారమ్భణాధికరణకృత్యత్వాత్. *మహతః పరమిత్యాదివాక్యానాం చ మహదాదితత్త్వప్రతిపాదకత్వం చతుర్థాద్యవిరుద్ధం. న చ చతుర్థాద్యైర్వైభవవాదః - ఇహ త్వర్థతత్త్వోక్తిరితి కల్ప్యం- అస్య సూత్రస్య గత్యన్తరసంభవేన కల్పకాభావాత్, మహదాదితత్త్వప్రతిపాదనపరత్వే *పురుషాన్న పరం కించిదితి వాక్యస్య ప్రకృతిపురుషాతిరిక్తేశ్వరనిషేధకత్వప్రసఙ్గాచ్చ.——ఏతేన- ప్రధానకారణనిరాసేన సర్వే-పరమాణ్వాదికారణవాదా హేయతయా వ్యాఖ్యాతా ఇతి భాస్కరః. తదప్యయుక్తం- తత్స్వరూపప్రతిక్షేపస్య తర్కపాదకృత్యత్వాత్ పూర్వమకృతత్వాచ్చ. తేషాం శ్రుతినిగ్రహ్యత్వం ప్రతిక్షేప్యమితి చేత్- ఉదాహృతవాక్యానామతత్పరత్వం తన్నిరూపణాదేవ సిద్ధమితి న పృథగ్వక్తవ్యం. అనుదాహృతవాక్యానామతత్పరత్వం వివక్షితం చేత్- తర్హి తేషాం ప్రధానకారణతాప్రతిపాదకత్వం చ ప్రతిక్షేప్యం. తదానీమయమర్థః - అనుదాహృతవాక్యేష్వపి ప్రధానపరమాణ్వాదికారణవాదాదయో నిరస్తా ఇతి. తదానీం * ఏతేనేతి పదస్య ప్రధానకారణవాదనిరాకరణేనేతి వ్యాఖ్యానమయుక్తం- పరబ్రహ్మపరత్వసమర్థనేనేతి వక్తవ్యం. తస్మాద్భాష్యోక్తయోజనైవ సామఞ్జస్యవతీ.——పాదచతుష్టయవిభాగమేవం వర్ణయన్తి కేచిదాచార్యాః- ప్రథమే పాదే పరమకారణభూతచిదచిద్విలక్షణపురుషవిశేషనిర్ణయః. ద్వితీయే జగచ్ఛరీరకత్వం. తృతీయే సర్వాత్మకత్వప్రకారః. చతుర్థే స్వతత్కార్యాచ్ఛరీరాత్తదాత్మకత్వస్వసంభవః ప్రతిపాద్యత ఇతి. తేషు ద్వితీయపాదే న సర్వజగచ్ఛరీరకత్వం * సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేత్యత్ర దర్శితం. తత్ర చ న సౌభరివత్ జ్ఞానాధిష్ఠితశరీరకత్వం- కింతు స్వరూపేణ సర్వశరీరేషు గుహాప్రవిష్టస్య శరీరకత్వమిత్యుక్తం ద్వితీయే. న కేవలమిన్ద్రియాశ్రయశరీరాణామేవ- ఇన్ద్రియాణామపి తచ్ఛరీరత్వముక్తం తృతీయే. చతుర్థే తు న కేవలమిన్ద్రియాణాం- కింతు సర్వతత్త్వానామపి తచ్ఛరీరత్వం ప్రత్యేకముక్తం. పఞ్చమే తు సముదాయరూపేణ చ శరీరత్వముక్తం *రూపోపన్యాసాదితి. తస్య ముముక్షూపాస్యత్వం ప్రపఞ్చితం షష్ఠ ఇతి ద్వితీయపాదార్థః. తృతీయే తు *స్థిత్యదనాభ్యాం చేతి సర్వహేయాస్పృష్టత్వముక్తమాద్యే. న తావన్మాత్రం- నిరతిశయానన్దత్వం ద్వితీయే *యో వై భూమా తత్సుఖమితి. న ముక్తస్యైవాసన్నమాత్రం- కింతు ప్రశాసితృత్వముక్తం తృతీయే. భయానకత్వమాత్రవ్యావృత్త్యర్థం ముక్తప్రాప్యత్వం చతుర్థే. ప్రాప్యస్యైవ నిరతిశయభోగ్యం గుణాష్టకముక్తం పఞ్చమే. తస్య మాతృవదనుజుగుప్సనం, పితృవచ్ఛిక్షకతయా భయహేతుత్వం చోక్తం షష్ఠే. త్రితయం ప్రాసఙ్గికం. సుషుప్త్యాదిసర్వావస్థాస్వప్రహాణముక్తం చరమే. ఏవమాత్మత్వప్రకారస్తృతీయపాదార్థః. శరీరగతదోషాస్పృష్టతయా స్వాసాధారణరూపస్య భావాభావాభ్యాం వేన చ స్థితస్య సర్వావస్థాసు శరీరధారకస్య హృన్మత్వం- *శబ్దాదేవ కిం జానథాత్మానమితి హృద్యానకరణవిషయవాక్యం. చతుర్థపాదే౽వ్యక్తశబ్దవాచ్యత్వం జగదాద్యేష్వప్యుపన్యస్తం. అతత్కార్యత్వం ద్వితీయే. అతదాత్మకత్వం తృతీయే-*యస్మిన్పఞ్చ పఞ్చజనా ఆకాశశ్చ ప్రతిష్ఠితః తమేవ మన్య ఆత్మానమితి హి వాక్యం. అనుద వ్యాకృతాదినామ్నేన కేనాపి శబ్దేన ప్రతిపన్నస్యాపి పస్తునో౽తదాత్మకత్వం చతుర్థే. విశేషతశ్చేతనస్యాతదాత్మకత్వం పఞ్చమసూత్రే. నేశ్వరసాఙ్ఖ్యోక్తమతదాత్మకత్వం షష్ఠే సప్తమే. సమష్టిసృష్టేశ్చ సార్వత్రికత్వముక్తమష్టమే. ఏవం జగతస్తదధీనత్వతత్కార్యత్వాదిప్రతిపాదనము ఖసతాం తదనన్యాతత్కార్యత్వాదివ్యుదాసాత్ బ్రహ్మైకకారణత్వం స్థిరీకృతం చతుర్థపాదే నేతి. అయం చ విభాగః సంప్రదాయసిద్ధత్వాదుపపన్నో నసన్దేయః ...

సర్వవ్యాఖ్యానాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహారితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయేన
శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగతభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన
శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం ప్రథమస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

సమాప్తశ్చాధ్యాయః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా- ౩౫.— సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా- ౧౩౪.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

ద్వితీయాధ్యాయే — ప్రథమపాదః.

స్మృత్యధికరణమ్.

౧॥ సూ. స్మృత్యనవకాశదోషప్రసఙ్గ ఇతి చేన్నాన్యస్మృత్యనవకాశదోషప్రసఙ్గాత్॥

ప్రథమేఽధ్యాయే ప్రత్యక్షాదిప్రమాణగోచరాదచేతనాత్ తత్సంసృష్టాత్ తద్వియుక్తాచ్చ చేతనాదర్థాన్తరభూతం నిరస్తనిఖిలావిద్యాద్యపురుషార్థగన్ధమనన్తజ్ఞానానన్దైకతానమపరిమితోదారగుణసాగరం నిఖిలజగదేకకారణం సర్వాన్తరాత్మభూతం పరం బ్రహ్మ వేదాన్తవేద్యమిత్యుక్తం. అనన్తరమస్యార్థస్య సమ్భావనీయసమస్తప్రకారదుర్ధర్షణత్వప్రతిపాదనాయ ద్వితీయోఽధ్యాయ ఆరభ్యతే. ప్రథమం తావత్ కాపిలస్మృతివిరోధాద్వేదాన్తానామతత్పరత్వమాశఙ్క్య తన్నిరాక్రియతే. కథం స్మృతివిరోధాచ్ఛ్రుతేరన్యపరత్వం. ఉక్తం హి *విరోధే త్వనపేక్ష్యం స్యాదితి శ్రుతివిరుద్ధాయాః స్మృతేరనాదరణీయత్వం. సత్యం — *ఔదుమ్బరీం స్పృష్ట్వోద్గాయేది

౧॥ సూ. స్మృత్యనవకాశదోషప్రసఙ్గ ఇతి చేన్నాన్యస్మృత్యనవకాశదోషప్రసఙ్గాత్॥ ప్రథమద్వితీయయోరధ్యాయయోః సఙ్గతిజ్ఞాపనార్థం, ప్రథమాధ్యాయపాదచతుష్టయార్థస్య సఙ్క్షేపేణ జ్ఞాపనార్థం చ ప్రథమాధ్యాయార్థం సఙ్క్షిపన్నాహ (ప్రథమేఽధ్యాయ ఇత్యాదినా) ప్రత్యక్షాదిప్రమాణగోచరాదిత్యనేనేక్షత్యానన్దమయాధికరణయోః పౌర్వాపర్యహేతుర్వివక్షితః. ఆదిశబ్దోఽనుమానపరః. ప్రత్యక్షపృథివ్యాదీనామనురూపం కారణం హ్యనుమీయతే - తస్మాదచేతనస్య ప్రధానం బుద్ధిస్థతయా తన్నిరాసః సఙ్గత్యర్థః. అర్థాన్తరత్వముపపాదయతి (నిరస్తేతి) ముక్తవ్యావృత్త్యర్థం నిరస్తనిఖిలావిద్యాద్యపురుషార్థగన్ధమిత్యుక్తం. ధర్మస్వరూపమాహ (అనన్తేతి) సాగరశబ్దేన సముదాయో వివక్షితః. అపరిమితోదారగుణసాగరో యస్యేతి బహువ్రీహిః. నిఖిలజగదేకకారణం - ఆకాశాదేరపి కారణం, నిమిత్తోపాదానరూపోభయవిధకారణం, చేత్యర్థః. జగత్కారణత్వే పూర్వోక్తహేయప్రత్యనీకత్వానుపపత్తిమాశఙ్క్యాహ (సర్వాన్తరాత్మభూతమితి) ఏవం ప్రథమాధ్యాయార్థముక్త్వా ద్వితీయాధ్యాయార్థమాహ (అనన్తరమితి) ప్రసక్తవిరోధో హి పరిహార్యః - అతో విరోధప్రసఙ్గమాహ (సమ్భావనీయేతి) సమస్తప్రకారశబ్దేన పాదచతుష్టయోదితవిరోధావాన్తరభేదా వివక్షితాః. ప్రథమేఽధ్యాయే యోగాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదకతయా వేదాన్తవాక్యానాం బ్రహ్మకారణతాపరత్వం వాక్యతాత్పర్యపర్యాలోచనయా సమర్థితం - అథ ద్వితీయేఽధ్యాయే బాహ్యతర్కవిరోధపరిహారః క్రియత ఇత్యర్థః. పాదానాం ద్వితీయపాదసఙ్గత్యర్థం వక్ష్యతే - స్మృత్యధికరణకృత్యమాహ (ప్రథమం తావదితి) ప్రథమాధ్యాయనిరూపితం కారణత్వం విషయః. కపిలమన్వాదిస్మృతిప్రతిపన్నత్వం సంశయహేతుః. తత్రైవం విచారః - కిం బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వం చాలయితుం శక్యతే - న వేతి. తదర్థం కిం వేదాన్తవాక్యాని బ్రహ్మకారణత్వపరాణి - ఉతాన్యపరాణీతి. తదర్థం సాఙ్ఖ్యస్మృతివిరోధో వేదాన్తవాక్యానామతత్పరత్వమాపాదయతి - నేతి. తదర్థం సాఙ్ఖ్యస్మృత్యా వేదాన్తోపబృంహణం కార్యం - ఉత మన్వాదిస్మృత్యేతి. తదర్థం సాఙ్ఖ్యస్మృతిః కిం భ్రాన్తిమూలా - ఉత నేతి. యదా న భ్రాన్తిమూలా - తదా తయా వేదాన్తానాముపబృంహణీయత్వేన తద్విరోధే తేషామన్యపరత్వాద్బ్రహ్మకారణత్వం చాలయితుం శక్యమితి. యదా భ్రాన్తిమూలా - తదా తయా తేషామనుపబృంహణీయత్వాత్ తద్విరోధే తేషామన్యపరత్వాభావాద్బ్రహ్మకారణత్వమవిచాల్యమితి. అధికరణశరీరం ప్రదర్శయతి (కథమితి) కథంశబ్ద ఆక్షేపే. హేతుమాహ (ఉక్తమితి) హి హేతౌ. *విరోధే త్వనపేక్ష్యం స్యాదసతి హ్యనుమానమితి సూత్రం. ప్రత్యక్షశ్రుతివిరుద్ధం స్మృతివచనమనపేక్ష్యం - అనాదరణీయం. స్మృతేరపి శ్రుతిమూలత్వానుమానాదాదరణీయత్వమిత్యత్రాహ అసతి హ్యనుమానమితి - అసతి ప్రత్యక్షశ్రుతివిరోధే హి స్మృతిమూలశ్రుత్యనుమానమిత్యర్థః. ఏతదభిప్రేత్యాహ (ఉక్తం హీతి) పరిహరతి (సత్యమితి) సత్యం - తత్ర శ్రుతివిరోధాత్ స్మృతేరనాదరణీయత్వముక్తమేవ - అత్ర తు విశేషోఽస్తీత్యర్థః. (ఔదుమ్బరీమిత్యాది) *ఔదుమ్బరీం స్పృష్ట్వోద్గాయేదితి శ్రుతిః. *ఔదుమ్బరీ సర్వా వేష్టయితవ్యేతి స్మృతిః. అత్రాయం వివక్షితో భేదః - *ఔదుమ్బరీమిత్యాదిప్రత్యక్షశ్రుతేరర్థో న నానాశిరస్కః - అపి త్వేకరూప ఏవ ప్రతీయతే - అతస్తత్ర ప్రత్యక్షశ్రుతేరవ్యాకులత్వేన స్మృతిన్యాయనిరపేక్షం స్వత ఏవార్థో నిశ్చేతుం శక్యతే - తత్ర విరుద్ధార్థా స్మృతిరుపేక్ష్యా. వేదాన్తవాక్యే తు నానాశిరస్కతయాఽర్థః ప్రతీయతే - అతో వ్యాకులత్వాద్వేదాన్తవాక్యార్థః స్మృతిన్యాయనిరపేక్షం స్వతో నిశ్చేతుం న శక్యతే. శ్రుతేరయమర్థ ఇతి నిశ్చితే సతి హి తద్విరోధాత్ స్మృతేరనాదరణీయత్వం - స చ స్వతో దుర్నిశ్చయ ఇతి తదర్థం స్మృత్యపేక్షా. ప్రథమాధ్యాయోక్తతర్కైరర్థో నిశ్చిత ఇతి చేన్న - వచనవిరోధే న్యాయస్య దుర్బలత్వాత్. అతః స్మృత్యైవార్థే నిశ్చితే తద్విరుద్ధస్తర్క ఆ

త్యాదిషు స్వతఏవార్థనిశ్చయసమ్భవాత్తద్విరుద్ధా స్మృతిరనాదరణీయైవ - ఇహతు వేదాన్తవేద్యతత్త్వస్య దుర
వబోధత్వేన పరమర్షిప్రణీతస్మృతివిరోధే సత్యయమర్థ ఇతి నిశ్చయాయోగాత్ స్మృత్యా శ్రుతేరర్థపరత్వోపవ
ర్ణనమవిరుద్ధం ఏతదుక్తం భవతి- ప్రాచీనభాగోదితనిఖిలాభ్యుదయసాధనభూతాగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమా
సజ్యోతిష్టోమాదికర్మాణి యథావదభ్యుపగచ్ఛతా శ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణేషు *ఋషిం ప్రసూతం కపిలమి
త్యాదివాక్యైరాప్తత్వేన సఙ్కీర్తితేన పరమర్షిణా కపిలేన పరమనిశ్శ్రేయససతత్త్వసాధనావబోధిత్వేనోప నిబద్ధస్మృ
త్యుపబృంహణేన వినా అల్పశ్రుతైర్గృహ్యమతిభిర్వేదాన్తార్థనిశ్చయాయోగాత్, వృథా శ్రుతార్థగ్రహణే చాప్తప్ర
ణీతాయాస్సాఙ్ఖ్యస్మృతేస్సకలాయా ఏవానవకాశప్రసఙ్గాచ్చ స్మృతిప్రసిద్ధ ఏవార్థో వేదాన్తవేద్య ఇతి బలాద
భ్యుపగన్తవ్యమితి నచ వాచ్యం మన్వాదిస్మృతీనాం బ్రహ్మైకకారణత్వవాదినీనామేవం సత్యనవకాశత్వదోష
ప్రసఙ్గ ఇతి ధర్మప్రతిపాదనపరప్రాచీనభాగోపబృంహణ ఏవ సావకాశత్వాత్ అస్యాస్తు కృత్స్నాయాస్తత్త్వ
ప్రతిపాదనపరత్వాత్తథాభ్యుపగమే నిరవకాశత్వమేవ స్యాత్ తదిదమాశఙ్క్యతే (స్మృత్యనవకాశదోషప్రసఙ్గ
ఇతి చేదితి)

తత్రోత్తరం (నాన్యస్మృత్యనవకాశదోషప్రసఙ్గాదితి) అన్యాహి మన్వాదిస్మృతయో బ్రహ్మైకకారణ
త్వం వదన్తి యథాహ మనుః *ఆసీదిదం తమోభూతమిత్యారభ్య *తతస్స్వయమ్భూర్భగవానవ్యక్తో వ్యఞ్జయన్ని

[illegible] (స్వరూప ఏవార్థనిశ్చయసమ్భ
వా [illegible] పరత్వేన [illegible] లోకాయతాదివచనాదిర
[illegible] జ్యోతిష్టోమాదికర్మాణి యథావదభ్యుపగచ్ఛతేత్యనేన
లోకాయత [illegible] పరమనిశ్శ్రేయససతత్త్వాదినా [illegible]
[illegible] వేదాన్తార్థ [illegible] వాక్యానామేకదేశే సౌద్ధత్వావబోధ
త్వాదినా [illegible] (యథా శ్రుతే) [illegible] (నవేతి) సహిమన్వాదిస్మృతీనాం
[illegible] అనవకాశత్వే [illegible] వాక్యానాం [illegible] బోధత్వేన
అపేక్షితత్వాత్ [illegible] పూర్వపక్షిణాభిప్రాయః (తదిదమితి)

[illegible] (అన్యాహీతి) [illegible] తత్సామాన్యవాచకత్వమిత్యర్థః (అన్యాహీతి) స్మృతి
[illegible] (యథాహ మనురితి) ప్రకరణస్థాపనార్థమాహ (ఆసీదిదం తమోభూతమిత్యారభ్యేతి) భాష్యే *తతస్స్వయమ్భూః *శ
[illegible] ఆసీదిదమిత్యాదిశ్లోకవ్యాఖ్యాయతే [illegible] / ఆసీదిదం తమోభూతమ
ప్రజ్ఞాతమలక్షణమ్ [illegible] స్స్వయమ్భూర్భగవానవ్యక్తో వ్యఞ్జయన్నిదం మహాభూతాదివృత్తౌజాః ప్రాదు
రాసీత్ తమోనుదః [illegible] సనాతనః । సర్వభూతమయోఽచిన్త్యస్స ఏవ స్వయముద్బభౌ । సోఽభిధ్యాయ శరీరా
త్స్వాత్ సిసృక్షుర్వివిధాః ప్రజాః [illegible] తాసు వీర్యమవాసృజత్॥ తదణ్డమభవద్ధైమం సహస్రాంశుసమప్రభం । తస్మిన్ జజ్ఞే స్వయం బ్రహ్మా
సర్వలోకపితామహః । ఆపో నారా ఇతి ప్రోక్తా ఆపో వై నరసూనవః । తా యదస్యాయనం పూర్వం తేన నారాయణస్స్మృతః॥ యత్తత్కారణమవ్యక్తం నిత్యం
సదసదాత్మకం తద్విసృష్టస్స పురుషో లోకే [illegible] *ధరా సోమశ్చ [illegible] భగవదారా
ధ [illegible] ప్రథమ [illegible] ఆసీదిదమిత్యాదిశ్లోకే తత్ర పరమకారణభూతస్యైవ
[illegible] సర్వదేవతాతాదాత్మ్య [illegible] *యతో వా ఇమానీత్యాద్యుపసారేణ లక్షణం చ [illegible] భగవత్పరమకారణ
[illegible] ప్రథమం ప్రలయదశామాహ ఆసీదితి అత్ర సుబాలోపనిషదర్థో భగవతా మ
[illegible] సుబాలోపనిషదుక్తప్రకారేణాత్ర ప్రలయ ఉచ్యతే తత్ర హి *పృథివ్యప్సు ప్రలీయత ఇత్యాదినా పృథివ్యాదిక్రమేణ త
[illegible] ఇదం తమోభూతమితి తత్ర పృథివ్యాదీనాం స్వకారణే [illegible] వైయధికరణ్యేన ప్రతిపాదితః *తదేతదక్షరం
[illegible] । అవిర్భావతిరోభావజన్మనాశవికల్పవదితి ప్రక్రియయా సత్కార్యవాదకాష్ఠాముఖిప్రేత్యసామానాధికరణ్యేన ఇదం తమోభూ
[illegible] తమోభావవత్ తమోఽవస్థమాసీదిత్యర్థః *తమసి లీయత ఇతి [illegible] స్యాయమర్థ ఇత్యభిప్రాయః యథాహ భగవాన్బాదరా
యణపితా పరాశరః *[illegible] తేజసీతి తమోఽవస్థస్య కారణస్య యోగ్యానుపలబ్ధిం [illegible] తత్త్వశబ్దావ్యాప్త్యర్థమాహ అప్రజ్ఞా
తమితి [illegible] జ్ఞానం తేనవిషయీకర్తుమశక్యమిత్యర్థః అయోగ్యత్వాదనుపలబ్ధిః తస్మాన్న యోగ్యానుపలబ్ధిరిత్యభిప్రాయః అ
యోగ్యత్వముపపాదయతి అలక్షణమితి *శబ్దస్పర్శవిహీనం తద్రూపాదిభిరసంహితమిత్యుక్తప్రకారేణ రూపాదిలక్షణరహితత్వాదిత్యర్థః యతు మహా

దం । మహాభూతాదివృత్తౌజాః ప్రాదురాసీత్తమోనుదః * సోఽభిధ్యాయశరీరాత్స్వాత్సిసృక్షుర్వివిధాః ప్ర

గ్యమిత్యర్థః కార్యేషురూపాదిమత్త్వదర్శనాత్కారణేనాపిరూపాదివిశేషగుణవతాభావ్యం- అతోఽనయథోక్తకారణముపపద్యతఇత్యత్రాహ అప్ర తర్క్యమితి ప్రతర్క్యతే-తాభ్యాంతర్కః తదగోచరభూతం తేతర్కాఃకాలాత్యయాపదిష్టాఇతిభావః యద్వా-అప్రజ్ఞాతమితి ప్రత్యక్షాగోచరత్వస్యో క్తత్వాదప్రతర్క్యమిత్యనుమానాగోచరత్వముక్తంస్యాత్ *తమఏకీభవతీతివాక్యోక్తమవిభాగావస్థత్వం తమసాదర్శయతిఅవిజ్ఞేయమితి విజ్ఞానం- విభాగేనజ్ఞానం పరస్మాద్బ్రహ్మణఃపృథగ్వ్యపదేశానర్హావస్థాంతమిత్యర్థః స్వరూపైక్యాశఙ్కాపరిహారార్థమాహ ప్రసుప్తమివసర్వ తఇతి యథాసుషుప్తౌజీవస్య- పరమాత్మనాఽపృథగ్వ్యవహారానర్హావస్థాపత్తిరేవ- నతుస్వరూపైక్యం ఏవంచిదచిదాత్మకస్యజగతో బ్రహ్మణిపృథగ్వ్య వహారానర్హసంసర్గఏవ- నస్వరూపైక్యమిత్యర్థః సుషుప్తేసర్వథాసామ్యాభావవ్యావృత్త్యర్థంసర్వతఇతిపదం యద్వా పూర్వముచిదంశప్రళయప్రకార ఉక్తః-ప్రసుప్తమివసర్వతఇతితుచిదంశప్రళయప్రకారఉక్తః తతఇతి తతః సర్గకాలేప్రాప్తఇత్యర్థః- *సంప్రాప్తేసర్గకాలేవ్యయావ్యయావితి వత్ భగవతఃకారణాన్తరసద్భావకృతోత్పత్తిప్రళయవ్యావృత్త్యర్థమాహస్వయంభూరితి పరమకారణనియమోహిస్వయంభూశబ్దోఽవయవార్థః పా ల్యాన్నారాయణపరోదృష్టః- యథాసభాపర్వణి *అవ్యక్తోఽవ్యక్తలిఙ్గస్థాయఏషభగవాన్ప్రభుః । పురానారాయణోదేవఃస్వయంభూఃప్రపితామ హఇత్యారభ్య *తతస్సభగవాంస్తోయే బ్రహ్మాణమసృజత్స్వయమితి, మోక్షధర్మేచ *నారాయణోజగన్మూర్తిరిత్యారభ్య * తస్తేజోమయందివ్యం పద్మంసృష్టంస్వయంభువా। తస్మాత్పద్మాత్సమభవత్ బ్రహ్మావేదమయోనిధిరితి అశ్వమే,కేచ *విమలేవాదిసరేమస్వయంభూర్భవతిప్రభురితిచ అ తోఽయంస్వయంభూశబ్దోనారాయణవిషయః చతుర్ముఖస్రష్టృప్రయుక్తత్వాత్, పద్మాసనవదనే అత్రికిరణానుగుణ్యాత్, భగవచ్ఛాస్త్రసాధూ నానికిరణ్యా, చ్చ దేవతావిశేషనిర్ణయార్థం, కారణత్వోపయోగిగుణసూచకత్వాపనార్థం, చాహభగవానితి *తత్రపూజ్యపదార్థోక్తిపరిభాషాస మన్వితః। శబ్దోఽయంనోపచారేణఅన్యత్రహ్యుపచారతఇతివచనాత్ ఇతరంవ్యక్తయత్ వ్యష్టిరూపకార్యజాతంవ్యఞ్జయిష్యన్ *లక్షణహేతో యాఃక్రియాయాఇతిశతృప్రత్యయః మహాభూతాదివృత్తౌజాః - వ్యష్టికారణానిపృథివ్యాదీనిమహాభూతాని ఆదిశబ్దేనతత్కారణభూతమహదహఙ్కారా గృహ్యంతే తేషుప్రవృత్తసఙ్కల్పజ్ఞానరూపతేజాః తదర్థమవ్యక్తఃప్రాదురాసీత్ అస్మదాదిపరిదృశ్యమానత్వాత్ ప్రకటితాభూత్ అత్రాప్రతిష్ఠాపాల్యసిద్ధా-*మ హానవ్యక్తేలీయతే అవ్యక్తమక్షరేలీయతే అక్షరంతమసిలీయతఇతిహి,క్రమ పూర్వమవిభక్తతమశ్శరీరకోభగవాన్వ్యష్టిసృష్టిహేతుభూతసమష్ట్యా త్మ హత్కారసృష్ట్యర్థం స్వసఙ్కల్పాద్విభక్తతమశ్శరీరకోఽక్షరావస్థాప్రాప్తిపూర్వకమవ్యక్తావస్థాపన్నశరీరకోఽభూదిత్యర్థః తద్వ్యష్టిరేవమపి వి వృణ్వన్ సమష్టివ్యష్టిసృష్టిమనతరవ ఏనం సంక్షేపేణాహయోసావితి అతీన్ద్రియగ్రాహ్యః ఇన్ద్రియాతీతైరవరియోగేన గ్రాహ్యః యద్వా - ఇన్ద్రియగ్రాహ్యసరీత్యవర్తమానః ఇన్ద్రియగ్రాహ్యసరీత్యవర్తమానత్వం తుచ్ఛస్యాప్యస్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ సూక్ష్మ ఇతి అత ఏవ అవ్యక్తం- నమచ్ఛతయేత్యర్థః సనాతనః అవ్యక్తశరీరకత్వేపి స్వయమప్రచ్యుతస్వభావ ఇత్యర్థః సఏవ ఇతి కార్యకారణయోరేకద్రవ్యత్వం సూచితం స్వయమేవకారణంకార్యంచేన్నిమిత్తాన్తరాపేక్షాస్యాదిత్యత్రాహస్వయమితి వ్యక్త్యలాభాదౌనిమిత్తోపాదానయోర్వ్యపదర్శనాదేకస్యైవ వనిమిత్తోపాదానత్వేఅనుపపన్నేఇత్యత్రాహఅభిన్నఇతి భాష్యేతిరస్కార్యం శ్రుతిరస్తాఇతిభావ సర్వభూతమయ ఇత్యనేన సర్వసమష్టివ్యష్టిరూ పఉద్భభౌ కార్యకారణయోరేకద్రవ్యత్వే కార్యకారణనైయమ్యంనిమిత్తత్రాహ ద్రవ్యభావితి సూక్ష్మస్థూలపదాభ్యాంసూక్ష్మత్వస్థూలత్వేపి వ కార్యకారణదశావైషమ్యం నతు ద్రవ్యభేదఇత్యుక్తంభవతి ఏవం సంక్షేపేణసమష్టివ్యష్టిసృష్టిముక్త్వానుసమష్టిసృష్టిం పృథగాహసోఽభిధ్యాయేతి అభిధ్యానం- సఙ్కల్పః స్వరూపేణైవనముష్టివ్యష్టిరూపేణపరిణతశ్చేత్-భావచ్ఛబ్దో విరోధిత్వాదివిరోధఇత్యత్రాహశరీరాత్స్వాదితి శరీరశబ్దేన త మోఽవ్యక్తావస్థంచిత్సంసృష్టమచిద్వస్తూచ్యతే సిసృక్షుర్వివిధాః ప్రజా - వ్యష్టిసిసృక్షయేత్యర్థః అపఏవససర్జాదౌ అప్ఛబ్దోఽణ్డకారణసమష్టి త్త్వప్రదర్శనార్థః పృథివీమయస్యాణ్డస్యానన్తరకారణంహ్యాపః అతోఽప్ఛబ్దేన అపఇతివ్యాఖ్యేయ కృతితాప్యప్ఛక్కారితః *తాఽఽపఐక్షన్త బహ్వ్యస్స్యామ స్త్రీభిర్మయమణ్డమభవదితిహి,శ్రుతిః అప్ఛబ్దస్యపూర్వమేవమహాభూతాదివృత్తౌజాఇత్యాదినావ్యాఖ్యాతే ఏవకారేణ త్రివృత్కరణంవ్యావర్త్యం అత్రివృత్కృతాఆపఇత్యర్థః తాసువీర్యమపాసృజత్ వీర్యం- త్రివృత్కరణజనితామసాధారణశక్తిం తాస్వజనయదిత్యర్థః అత ఏవనానావీర్యాః పృథగ్భూతాః - నాశక్నువన్నిత్యాద్యనుసన్ధేయం ఏవంసమష్టిసృష్టిముక్త్వాఅథవ్యష్టిసృష్టిమాహతదణ్డమితి తత్ అణ్డకారణతత్త్వజాతం ఇతర హేతువ్యావృత్త్యర్థమాహసమప్రాంశుసమప్రభమితి తత్రచతుర్ముఖసృష్టిమాహతస్మిన్నితి సర్వలోకపితామహఇత్యనేన దేవమనుష్యాదీనాందక్ష వయిశ్రష్టారః- తేషాంస్రష్టాచతుర్ముఖఇతిభగవతోఽణ్డానన్తరతత్సర్గస్స్వద్వారకఇత్యుక్తంభవతి స్వయం- భగవాన్నారాయణ పరమకారణభూ తఃస్వయమేవచతుర్ముఖశరీరకోఽభవదిత్యర్థః *బ్రహ్మదక్షాదయస్సర్వే స్వరూపేణస్వయమేవవ్యవస్థితఇతివచనాత్ సుబాలోపనిషది *అజఏకోనిత్యఇతి *ర్వికారత్వంజగత్కారణత్వంజగదన్తరాత్మత్వంచోక్త్వానారాయణశబ్దోఽసకృదావృత్తః- అతోజగత్కారణత్వాదికంత్రితయమపినారాయణశబ్దస్యా వయవార్థఇతి శ్రుతేరభిప్రాయఇతిమత్వాజగత్కారణత్వాదిప్రవృత్తినిమిత్తకంనారాయణశబ్దం పరమకారణస్యవాచకత్వేనాహఆపోనారాఇతి త్సంసృష్టాస్యణ్డకారణతత్త్వాన్యాపః తాసాంనారత్వముపపాదయతిఆపోవైనరసూనవఇతి *రిష్ ఈక్షయఇత్యస్మాద్ధాతోః డప్రత్యయేటిలోపేకృతే రఇతిభవతి నరః- అక్షయః నిర్వికారఇత్యర్థః *జహ్నుర్నారాయణోనరఇతివచనాన్నరఇతిభగవన్నామ తస్మాజ్జాతాఇత్యణ్ప్రత్యయేకృతేనారాఇ తిభవతి నారాఖ్యాఅపోఽయనమస్యేతినారాయణః ఏవంనరశబ్దేననిర్వికారత్వం, నారశబ్దేనజగత్కారణత్వం, అయనశబ్దేనజగదన్తరాత్మత్వం, చేత్య

జాః। అపపవసస న్ధాదౌ తాసు వీర్యముపాస్సృజదితి. భగవద్గీతాసు చ * అహం కృత్స్నస్య జగతః ప్రభవః ప్రలయ
స్తథా * అహం సర్వస్య ప్రభవో మత్తస్సర్వం ప్రవర్తత ఇతి చ. మహాభారతే * కుతస్సృష్టమిదం సర్వం జగ
త్స్థావరజఙ్గమం। ప్రలయే చ కమభ్యేతి తన్మే బ్రూహి పితామహ ఇతి పృష్ట ఆహ * నారాయణో జగన్మూర్తిరనన్తా
త్మా సనాతన ఇతి. తథా * తస్మాదవ్యక్తముత్పన్నం త్రిగుణం ద్విజసత్తమేతి * అవ్యక్తం పురుషే బ్రహ్మన్నిష్క్రి
యే సమ్ప్రలీయత ఇతి చ. ఆహ చ భగవాన్ పరాశరః * విష్ణోస్సకాశాదుద్భూతం జగత్తత్రైవ చ స్థితం। స్థితిసంయమ
కర్తాసౌ జగతోఽస్య జగచ్చ స ఇతి. ఆహ చాపస్తమ్బః * పూః ప్రాణినస్సర్వ ఏవ గుహాశయస్య అహన్యమానస్య విక
ల్మషస్యేత్యారభ్య * తస్మాత్కాయాః ప్రభవన్తి సర్వే స మూలం శాశ్వతికస్స నిత్య ఇతి. యది కపిలస్మృత్యా వే
దాన్తవాక్యార్థవ్యవస్థా స్యాత్ - తదైతాసాం సర్వాసాం స్మృతీనామనవకాశత్వరూపో మహాన్ దోషః ప్రసజ్యేత.
అయమర్థః - యద్యపి వేదాన్తవాక్యానామతీన్ద్రియప్రత్యక్షాదిసకలేతరప్రమాణసమ్భావనాభూమిభూతా
ర్థప్రతిపాదనపరత్వాత్తదర్థవైశద్యాయాల్పశ్రుతానాం ప్రతిపత్త్యర్థాం తదుపబృంహణమపేక్షితం - తథాపి
తదర్థానుసారిణీనామాప్తతమప్రణీతానాం బహ్వీనాం స్మృతీనాం తదుపబృంహణాయ ప్రవృత్తానామనవకాశ
త్వం మా ప్రసాఙ్క్షీదితి శ్రుతివిరుద్ధార్థా కపిలస్మృతిరుపేక్షణీయా. ఉపబృంహణం చ శ్రుతిప్రతిపన్నార్థవిశదీకర
ణం - తచ్చ విరుద్ధార్థయా స్మృత్యా న శక్యతే కర్తుం. న హ్యేతాసాం స్మృతీనాం ప్రాచీనభాగోదితధర్మాంశవిశదీక
రణేన సావకాశత్వం - పరబ్రహ్మభూతపరమపురుషారాధనత్వేన ధర్మాన్ విదధతీనామేతాసామారాధ్యభూతపర *

ర్థత్రయముక్తం భవతి. తస్మిన్ ప్రజేశ్వయం బ్రహ్మేతి భగవత ఏవ ప్రస్తుతత్వాత్ స ఏవాత్రాస్యేతి సర్వనామశబ్దేన పరామృశ్యత ఇతి న వ్యవహితపరామర్శి
త్వదోషః. యత్తు వ్యాఖ్యాత్రన్తరైః - సర్వనామశబ్దః ప్రధానపరామర్శీ - శాబ్దప్రాధాన్యం చ ప్రథమనిర్దిష్టస్య చతుర్ముఖస్యేతి స ఏవ నారాయణసంజ్ఞ
ఇత్యాశఙ్క్య బహుశ్రుతివచనవిరోధాత్, ముఖ్యచతుర్ముఖస్య భగవద్విసృష్టతావచనాచ్చ భగవత ఏవ నారాయణసంజ్ఞేతి పరిహృతం - తచ్చావిరుద్ధం. అ
థ చతుర్ముఖస్య నారాయణసంజ్ఞత్వవ్యావృత్త్యర్థ, మితరదేవానాం బ్రహ్మణస్సృష్టానాం పరత్వశఙ్కావారోత్సారణార్థం చ చతుర్ముఖస్య భగవద్విసృష్టతా
వచనాయ తదితి. యత్తదిత్యనువాదరూపత్వాత్ స భగవానత్రానూద్యతే. అవ్యక్తస్య చిదచిత్సముదాయరూపత్వాదవ్యక్తశరీరకం బ్రహ్మ సదసచ్ఛరీర
కం భవతి. తద్విసృష్టః - తేన విశేషేణ - జీవబుద్ధ్యవ్యవధానేన భగవతైవ సృష్టః స బ్రహ్మేతి కీర్త్యత ఇత్యర్థః. అస్మిన్ప్రబన్ధే ఉపసానేఽపి * ప్రశాసితారమి
త్యాదినా భగవాన్ కీర్తితః. మధ్యే చ * బ్రహ్మవిద్య ఇత్యాదినా భగవద్ధ్యానవిధిః కీర్తితః. ఏవం భగవతా మనునా పురుషసూక్తనారాయణానువాకప్రతి
పాద్యస్య పరబ్రహ్మశబ్దవాచ్యస్య భగవతస్సమారాధనరూపాణి కర్మాణి విదధతా భగవత్స్వరూపముపదిష్టం - ఏవం స్మృత్యన్తరేషు చ ద్రష్టవ్యం. కా
పిలస్మృత్యనుసరణే త్వపరాసామపి స్మృతీనామనవకాశత్వం స్యాదిత్యభిప్రాయేణాహ (భగవద్గీతాసు చేతి) ఆపస్తమ్బోక్తిమాహ (ఆహేతి) అధ్యాత్మ
ఖణ్డే ప్రథమే ఖణ్డే * పూః ప్రాణిన ఇతి వాక్యం - ద్వితీయే ఖణ్డే * తస్మాత్కాయా ఇతి వాక్యం. * తస్మాదిత్యుక్తే కస్మాదిత్యపేక్షాపూరణార్థం, కాయశ
బ్దస్య భగవచ్ఛరీరపరత్వదర్శనార్థం, చ * పూః ప్రాణిన ఇతి వాక్యముపాత్తం. పూః - పురం. శరీరమిత్యర్థః. యథాభిట్టహలాయుధః * అఙ్గం వపుర్వర్ష్మ
పురం ప్రతీకమితి. న తావదుపబృంహణనైరపేక్ష్యాత్ కపిలస్మృతేరుపేక్ష్యత్వం సువచం, మన్వాదిస్మృతేస్సావకాశత్వం చోక్తం, కపిలస్యాప్తత్వే ప్ర
మాణం చోక్తం,- కపిలస్మృతిం విహాయ స్మృత్యన్తరేణోపబృంహణే చ కో హేతురిత్యాశఙ్కాయామాహ (అయమర్థ ఇతి) (సమ్భావనాభూమిభూతేతి) భూ
తశబ్దస్సిద్ధపరః - సిద్ధార్థప్రతిపాదనపరత్వాత్. అయమర్థః - కార్యపరత్వే తుల్యవికల్పత్వేనాధికారిభేదేన వాఽర్థవిరోధస్య పరిహారః. సిద్ధవస్తుపరత్వే
? స్వతరస్మృత్యనుగుణం వేదార్థో నేయః - న తూభయానుగుణమితి. తథాపీత్యాదినా కపిలస్మృతిం విహాయ మన్వాదిస్మృతిభిరేవోపబృంహణీయత్వే హే
తుమాహ. ఆప్తతమశబ్దస్యాయం భావః - యథావస్థితవస్తుదర్శిత్వం, యథాదృష్టార్థవాదిత్వం, చేతి ద్వివిధా ఆప్తిః. తత్ర * ఋషిం ప్రసూతం కపి
లమితి కపిలస్య మహర్షిత్వముచ్యమానం మన్త్రద్రష్టృత్వాతీన్ద్రియానేకార్థద్రష్టృత్వాదినాప్యుపపద్యతే - న తు సార్వత్రికం యథావస్థితార్థదర్శిత్వముపే
క్షతే. మన్వాదీనాం తు * యద్వై కిఞ్చ మనురవదత్ * స హోవాచ వ్యాసః పారాశర్య ఇత్యాదిభిస్సార్వత్రికయథావస్థిత దర్శనపూర్వకయథాదృ
ష్టార్థవాదిత్వముక్తం - తస్మాదాప్తతమా మన్వాదయః - కపిలస్త్వాప్తిమాత్రమితి. శ్రుతివిరుద్ధార్థా - న్యాయానుగృహీతశ్రుతివిరుద్ధార్థేతి భావః. అ
త్రాయమర్థః - పరేణ సహ వచనవిరోధే న్యాయః ప్రవర్తత ఇతి న్యాయానుగృహీతశ్రుతేరపి స్మృత్యనుగృహీతశ్రుతిః ప్రబలేత్యుక్తం. తత్రోత్తరం - న్యా
యవిరుద్ధస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతేరపి న్యాయావిరుద్ధస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతిః ప్రబలా, ఋషిమాత్రప్రణీతస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతేరప్యాప్తతమప్రో
క్తస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతిః ప్రబలా, ఏకస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతేః బహుస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతిః ప్రబలేతి. ఆప్తతమప్రణీతన్యాయానుగృహీ
తానేకస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతిరాప్తమాత్రోక్తన్యాయవిరుద్ధైకస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతేరపి ప్రబలేతి సఙ్గ్రహోక్తిః. దూషణాన్తరమాహ (ఉపబృం
హణం చేతి) విరుద్ధార్థయా - న్యాయానుగుణస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతివిరుద్ధార్థయా. ఉపబృంహణానుపపత్తిర్దూషణమిత్యర్థః. సావకాశత్వం ప్రతిప
త్తి (న హ్యేతాసామితి) అస్థిరాణాం కాలాన్తరభావిఫలప్రదత్వం సద్వారకమేవ. తత్ర కృష్యాదేరజ్జురాదిద్వారకత్వవత్ కిమచేతనద్వారకత్వం - ఉత
రాజసేవాదేరివ చేతనద్వారకత్వమిత్యపేక్షాయాం చేతనద్వారకత్వం శ్రుతిరేవాహేతి శ్రుతహానాశ్రుతకల్పనానుపపత్త్యా పరబ్రహ్మణి తాసాం తాత్ప

మపురుషప్రతిపాదనాభావేసతితదారాధన భూతధర్మప్రతిపాదనాసమ్భవాత్. తథాహిపరమపురుషారాధనరూపతాసర్వేషాంకర్మణాంస్మర్యతే *యతఃప్రవృత్తిర్భూతానాంయేనసర్వమిదంతతం। స్వకర్మణాతమభ్యర్చ్యసిద్ధింవిన్దతిమానవః *ధ్యాయేన్నారాయణందేవం స్నానాదిషుచకర్మసు।బ్రహ్మలోకమవాప్నోతినచేహావర్తతేపునః * వైస్స్వకర్మపరైర్నాథనరైరారాధితోభవాన్। తేతరన్త్యఖిలామేతాంమాయామాత్మవిముక్తయఇతి. నచైహికాముష్మికసాంసారికఫలసాధనకర్మప్రతిపాదనేనైతాసాంసావకాశత్వం-యతస్తేషామపికర్మణాంపరమపురుషారాధనత్వమేవస్వరూపం యథోక్తం * యేప్యన్యదేవతాభక్తాయజన్తేశ్రద్ధయాన్వితాః। తేపిమామేవకౌన్తేయయజన్త్యవిధిపూర్వకం।అహంహిసర్వయజ్ఞానాంభోక్తాచప్రభురేవచ।నతుమామభిజానన్తితత్త్వేనాతశ్చ్యవన్తితఇతి, తథా *యజ్ఞైస్త్వమిజ్యసేనిత్యంసర్వదేవమయాచ్యుత।హవ్యకవ్యభుగేకస్త్వంపితృదేవస్వరూపధృగితి యదుక్తం * ఋషింప్రసూతంకపిలమితికపిలస్యాప్తతయాసఙ్కీర్తనాత్తత్స్మృత్యనుసారేణవేదాన్తార్థవ్యవస్థాపనంన్యాయ్యమితి- తదసత్ బృహస్పతేస్స్మృతిస్మృతిషుసర్వేషామతిశయితజ్ఞానానాంనిదర్శనత్వేనసఙ్కీర్తనాత్తత్ప్రణీతేనలోకాయతేనప్రత్యర్థవ్యవస్థాపనప్రసక్తేరితి

అథస్యాత్ - కపిలస్యాస్య యోగమహిమ్నావస్తుయాథాత్మ్యోపలబ్ధేస్తత్స్మృత్యనుసారేణ వేదాన్తార్థోవ్యవస్థాపయితవ్యఇతి అత ఉత్తరంపఠతి

౨॥ సూ ॥ ఇతరేషాంచానుపలబ్ధేః॥ చశబ్దస్తుశబ్దార్థః శ్రుతిశబ్దాన్నిష్ఫత్త్యర్థః ఇతరేషాం- మన్వాదీనాంబహూనాంస్వయోగమహిమసాక్షాత్కృతపరావరతత్త్వయాథాత్మ్యానాంనిఖిలజగద్భేషజభూతస్వవాక్యతయా *యద్వైకిఞ్చమనురవదత్తద్భేషజమితిశ్రుతిప్రసిద్ధానాంకపిలదృష్టప్రకారేణతత్త్వానుపలబ్ధేస్స్మృతివిరుద్ధాకపిలోపలబ్ధిర్భ్రాన్తిమూలేతినతయాయథాశ్రుతవేదాన్తార్థశ్చాలయితుంశక్యఇతిసిద్ధమ్ ...

స్మృత్యధికరణంసమాప్తమ్

౩॥ సూ ॥ ఏతేనయోగఃప్రత్యుక్తః॥

ర్యమస్తీత్యర్థః కర్మణాంభగవదారాధనరూపత్వే ప్రమాణమాహ (తథాహీతి) *యతః ప్రవృత్తిరితిభగవద్గీతా *ధ్యాయేన్నారాయణందేవమితివిష్ణుస్మృతిః *వైస్స్వకర్మేతివైష్ణవేపురాణే అత్రాయమభిప్రాయ పూర్వభాగోపబృంహణపరాణామపిస్మృతీనాంకర్మారాధ్యభగవతి తాత్పర్యమస్త్యేవ ఉపనిషద్భాగోపబృంహణపరాణామతఏవాస్యతినిరవకాశానామితిహాసపురాణానామతీవతాత్పర్యమస్తి ఇతిహాసపురాణయోఃశరీరకర్తసంభగవదుపాసనాఙ్గత్వేన ధర్మశాస్త్రేషుప్రతిపాదనంకర్మారాధ్యత్వేనేతి అనభిసంహితఫలకర్మణాం భగవదారాధనరూపతా ఫలప్రదానాంతుకర్మణాంతదారాధనరూపత్వాభావాన్నతత్ప్రతిపాదకశాస్త్రస్యతత్రతాత్పర్యమిత్యాశఙ్క్యపరిహారః (నచైహికేత్యాదినా) (యదుక్తమిత్యాది) సమసనలోకాయతేనప్రత్యర్థవ్యవస్థాపనప్రసఙ్గః నహిలోకాయతే స్మృతౌ ప్రత్యక్షోపేతం కపిలస్యతదభ్యుపేతత్వాత్తేనప్రత్యర్థవ్యవస్థాపనంయుక్తమితిచేన్న - బృహస్పతిప్రణీతస్యాపిలోకాయతస్యపత్యాగోయన్మేతు సశ్రుత్యావిరోధే త్రాపివిద్యతేచేత్ తద్వేదేనకింస్మృతిరపివిరుద్ధాంశేత్యాజ్యా తథాచ * ఔదుమ్బరీసర్వావేష్టయితవ్యేత్యత్రచ గీతం తద్వదితిభావః

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అథస్యాదితి) మన్వాదీనాంధర్మప్రవర్తనాదివ్యాపరత్వాన్నయోగావసరః కపిలస్తుయోగసాక్షాత్కృతార్థతత్త్వఇతితత్స్మృతిరాదరణీయేత్యర్థః

* ౨॥ సూ ॥ ఇతరేషాంచానుపలబ్ధేః॥ వ్యాచష్టే (చశబ్దఇతి) యదికపిలస్యస్వస్మృతిప్రకారేణోపలబ్ధిరస్తి సాబహూనాంస్మర్తౄణాంతత్త్వోపలబ్ధివిరోధాత్భ్రాన్తిరిత్యర్థః నచతేషాంధర్మానుష్ఠానేఽన్యపరత్వాద్యోగానవసర అనభిసంహితఫలధర్మానుష్ఠానస్యయోగాఙ్గతయాఽత్యన్తానుకూలత్వాత్ తద్రహితస్యయోగోనసమీచీనః సరజస్తమస్కత్వాత్

స్మృత్యధికరణంసమాప్తమ్

౩॥ సూ ॥ ఏతేనయోగఃప్రత్యుక్తః॥ అత్రవిషయసంశయహేతూపూర్వవత్ బ్రహ్మకారణత్వంవిచార్యం ఉతనేతివిచారో తదర్థమీశ్వరాధిష్ఠితంప్రధానంకారణం- ఉతబ్రహ్మేతి కింయోగస్మృతివిరోధేనవేదాన్తానామన్యపరత్వముపాద్యం- ఉతనేతి కింతయా

ఏతేనకాపిలస్మృతినిరాకరణేనయోగస్మృతిరపిప్రత్యుక్తా. కాపునరత్రాధికాశఙ్కా- యన్నిరాకరణాయన్యాయాతిదేశః. యోగస్మృతావపీశ్వరాభ్యుపగమాన్మోక్షసాధనతయావేదాన్తవిహితయోగస్యచాభిధానాద్వక్తుర్హిరణ్యగర్భస్యసర్వవేదాన్తప్రవర్తనాధికృతత్వాచ్చతత్స్మృత్యావేదాన్తోపబృంహణంన్యాయ్యమితి.

పరిహారస్తుబ్రహ్మాత్మకప్రధానకారణవాదాన్నిమిత్తకారణమాత్రేశ్వరాభ్యుపగమాద్ధ్యానాత్మకస్యయోగస్యధ్యేయైకనిరూపణీయస్యధ్యేయభూతయోరాత్మేశ్వరయోర్బ్రహ్మాత్మకత్వజగదుపాదానతాదిసర్వకల్యాణగుణాత్మకత్వవిరహేణావైదికత్వాద్వక్తుర్హిరణ్యగర్భస్యాపిక్షేత్రజ్ఞభూతస్యకదాచిద్రజస్తమోఽభిభవసమ్భవాచ్చయోగస్మృతిరపితత్ప్రణీతరజస్తమోమూలపురాణవద్భ్రాన్తిమూలేతినతయావేదాన్తోపబృంహణంన్యాయ్యమితి. ....

యోగప్రత్యుక్త్యధికరణంసమాప్తమ్.

వేదాన్తోపబృంహణంకార్యం- ఉతనేతి. కింసాభ్రాన్తిమూలా- ఉతనేతి. కింహిరణ్యగర్భస్యభ్రమస్సంభవతి-నేతి. యదానసంభవతి- తదాతదుపబృంహణీయతయావేదాన్తానాంతద్విరోధేఽన్యపరత్వాదీశ్వరాధిష్ఠితంప్రధానంకారణమితిబ్రహ్మకారణత్వంవిచాల్యమితి. యదాభ్రమస్సంభవతి- తదాతయోపబృంహణీయత్వాభావాద్వేదాన్తవాక్యానాంతద్విరోధేఽన్యపరత్వాభావాదీశ్వరాధిష్ఠితప్రధానస్య జగత్కారణత్వాభావాద్బ్రహ్మకారణత్వమవిచాల్యమితి. సూత్రస్యాపరార్ధమాహ (ఏతేనేతి) వైదికతత్త్వాభ్యుపగమమనుష్ఠానాభ్యుపగమంచాహ (ఈశ్వరాభ్యుపగమాద్యోగస్యచాభిధానాదితి)... ... ...

పరిహారేతత్త్వవైషమ్యమాహ (అబ్రహ్మాత్మకేతి) అనుష్ఠానవైషమ్యంచాహ (ధ్యానాత్మకస్యేతి) నహిధ్యానస్యధ్యానత్వాన్మోక్షోపాయత్వం- గర్దభధ్యానాదిషువ్యభిచారాత్. తస్మాద్ధ్యేయవిశేషవిషయమేవధ్యానంమోక్షసాధనమితిధ్యేయవైషమ్యాత్తదేకనిరూపణీయధ్యానవైషమ్యాదిత్యర్థః. (ఆత్మేశ్వరయోరితి) బ్రహ్మాత్మకత్వంజీవస్య- జగదుపాదానతాది కల్యాణగుణయోగఈశ్వరస్య. (క్షేత్రజ్ఞభూతస్యేతి) *యోబ్రహ్మాణంవిదధాతీతి సృజ్యత్వశ్రుతిరవతారశ్రుత్యనపోదితాబ్రహ్మణఃక్షేత్రజ్ఞత్వేప్రమాణం- యథేన్ద్రవరుణాదీనాం. కర్మకృతనామరూపాభ్యాంయోజనీయత్వంహిచేతనస్యసృజ్యత్వమితిభావః. (కదాచిద్రజస్తమోఽభిభవసంభవాదితి) కల్పవిశేషేషుగుణవిశేషాన్నేషవిషయపురాణవచనార్థోఽభిప్రేతః. నను శాసకేనైవబ్రహ్మణాభగవదంశత్వంభగవద్వచనేనైవప్రదర్శ్యతే *త్వమప్యత్రమహాభాగమమాంశఃకమలోదరాత్। మన్నాభిసంభవాజ్జాతఃప్రజాస్సృష్టికరఃపరఇతి. తస్మాత్ *ఆబ్రహ్మస్తమ్బపర్యన్తాఇతినాఖిలవివక్షితః - కిన్తుమర్త్యాదేరితి. నైవం- స్తమ్బస్యాప్యకర్మవశ్యత్వప్రసఙ్గాత్. స్థావరదేహస్య కర్మనిబన్ధనత్వంచస్మర్యతే *పుమాన్నదేవోననరోనపశుర్నచపాదపః। శరీరాకృతిభేదాస్తుభూపైతేకర్మయోనయఇతి. భగవదంశత్వవ్యపదేశస్తుతదనుప్రవేశనిబన్ధనఇతితత్రైవోక్తం- *యదితేనుగ్రహకృతామయిబుద్ధిర్జనార్దన।తన్మాంభక్తఇతిజ్ఞాత్వాకథయాత్మానమచ్యుతేతిబ్రహ్మణఃప్రాగవిదితభగవత్స్వరూపజిజ్ఞాసయాప్రార్థనముక్తం. అనుగ్రహకృతా - అనుగ్రహరూపేణకృతా. అనుగ్రహాయకృతావా. * కథయామితవాత్మానమనాఖ్యాగోచరంపరం।నవాచాంవిషయోయోఽసావవిశేషస్వలక్షణః। ప్రసాదసుముఖస్స్నేహమిమంయచ్ఛామితేపరం।అనాఖ్యాతస్వరూపంమాంభవాఞ్జ్ఞాస్యసియోగతః। భక్తోఽమాంతత్త్వతోవేత్తిమయిభక్తిశ్చతేపరా।జిజ్ఞాసాపరమంబ్రహ్మంస్తేనజాతామతిస్తవ।ఏవముక్తస్తతోబ్రహ్మావిష్ణునాప్రభవిష్ణునా।విష్ణుస్వరూపజిజ్ఞాసుర్యుయోజాత్మానమాత్మనా। సపదర్శాతిసూక్ష్మాణాంసూక్ష్మంజ్యోతిరజంప్రభుం। నిమేషార్ధార్ధమాత్రేణవ్యాప్తాశేషచరాచరం।ఆత్మానమిన్ద్రరుద్రార్కచన్ద్రాగ్నివసుమారుతాన్।భూదీనపిచశబ్దాదీన్దదృశేసచతన్మయానితిభక్తిప్రీతభగవత్ప్రసాదలబ్ధయోగేనబ్రహ్మణాయుగపద్విశ్వవ్యాపిభగవత్స్వరూపసాక్షాత్కారః, తత్రభగవత్స్వరూపేచేన్ద్రవస్వాదిజీవవదాకాశాద్యచేతనవచ్చస్వాత్మనోరుద్రస్యచదర్శనం, చోక్తం. తత్రావతారప్రశ్నానన్తరంభగవతా *పరిత్రాణాయసాధూనామిత్యారభ్య *పూర్వోత్పన్నేషుభూతేషుదేవాదిషుచాప్యహం । అనుప్రవిశ్యధర్మస్యకరోమిపరిపాలనం। ప్రవిశ్యచతథాపూర్వ్యాంతనుంధర్మభృతాంవర । జగతోఽస్యజగత్యస్మిన్కరోమిపరిపాలనమిత్యవతారద్వైవిధ్యముక్త్వా * యద్దైవధర్మోపకారాయయచ్చదుష్టనిబర్హణం । చరితంమానుషాదీనాం తద్వైజానీష్వమత్కృతమిత్యనేనఅనుప్రవేశావతారేషు స్వానుప్రవిష్టజీవగతప్రకృష్టచేష్టితానామేవస్వచేష్టితత్వం- ననికృష్టచేష్టితానామితిప్రతిపాద్య *ఉత్పాద్యపృథివీంసమ్యక్స్థాపయిత్వాయథాపురా।సృష్టింతతఃకరిష్యామిత్వామావిశ్యప్రజాపతిమితిచతుర్ముఖస్యభగవదంశత్వమనుప్రవేశకృతమితీమనుస్పష్టముక్తం. తత్రబ్రహ్మణోయుక్తావస్థాయామిన్ద్రస్యేవరుద్రస్యభగవదాత్మకత్వదర్శనస్యోపక్రమావగతతయా *సంకర్షణాత్మకస్త్వేవకల్పాన్తేచరసాతలాత్ । సముత్పన్నేతదారుద్రఃకాలాగ్నిరితివిశ్రుతఇతిచసఙ్కర్షణానుప్రవేశేనరుద్రస్యభగవదాత్మకతాయాఃప్రతిపాదితత్వాత్, *నృత్యత్యన్తేచయద్రూపమితిరూపతయోక్తత్వాత్, *తవాన్తరాత్మామమచేతిభగవదన్తర్యామికత్వవచనాచ్చరుద్రస్యాపిభగవదంశత్వమనుప్రవేశకృతం. తథాశ్రీవిష్ణుధర్మోత్తరే * బ్రహ్మాశమ్భుస్తథైవార్కశ్చన్ద్రమాశ్చశతక్రతుః। ఏవమాద్యాస్తథైవాన్యేయుక్తావైష్ణవతేజసా । జగత్కార్యావసానేతువియుజ్యన్తేచతేజసా। వితేజసశ్చతేసర్వేపఞ్చత్వముపయాన్తిచేతిబ్రహ్మాదీనాంభగవత్తేజోవియోగేనప్రలయప్రతిపాదనాచ్చఅనుప్రవేశస్సిద్ధః. తథామోక్షధర్మే *నారాయణోమహాయోగీశుభాశుభవివర్జితః। స

౪॥ సూ. ॥ నవిలక్షణత్వాదస్యతథాత్వంచశబ్దాత్ ॥

పునరపిస్మృతివిరోధవాదీతర్క మవలమ్బమానః ప్రత్యవతిష్ఠతే-

సర్జనాళజంపుత్రం బ్రహ్మాణమమితప్రభం। తతిస్స ప్రాదురభవత్ అథైనంవాక్యమబ్రవీత్। మమత్వంనాభితోజాతః ప్రజాసర్గకరః ప్రభుః। స్వజప్రజాస్త్వంవివిధా బ్రహ్మన్స జడపణ్డితాః।

[illegible]

జనసుగుణనిర్వాహశ్రయణస్యానుపపన్నత్వాత్,. న్యత్యసవకాశసూత్రేణ వయోగిస్మృతిభ్యదాసోవినిష్ఠ- తుల్యన్యాయత్వాదితి దేన్న - అధిక శ్లాయాస్సమ్పవాత్. అతోయోగస్మృతివిషయమతిదేశాధికరణం *ఏతేనేతిసూత్రితమితియుక్తమ్. ....

యోగప్రత్యుక్త్యధికరణంసమాప్తమ్.

౪॥ సూ. ॥ నవిలక్షణత్వాదస్యతథాత్వంచశబ్దాత్ ॥ సజ్గతిరూహ (పునరపీతి) మన్వాదిస్మృతిభిరుపబ్రంహణంకార్యమిత్యు

యత్సాంఖ్యస్మృతినిరాకరణేనజగతో బ్రహ్మకార్యత్వముక్తం-తన్నోపపద్యతే-అస్య- ప్రత్యక్షాదిభిరచేతనత్వే నాశుద్ధత్వేనానీశ్వరత్వేనదుఃఖాత్మకత్వేన చోపలభ్యమానస్యచిదచిదాత్మకస్యజగతః భవదభ్యుపేతాత్సర్వజ్ఞాత్సర్వేశ్వరాద్ధేయప్రత్యనీకాదానన్దైకతానాద్బ్రహ్మణో విలక్షణత్వాత్. నకేవలంప్రత్యక్షాదిభిరేవజగతో వైలక్షణ్యముపలభ్యతే- శబ్దాచ్చతథాత్వం- విలక్షణత్వముపలభ్యతే- *విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచ *ఏవమేవైతాభూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణేఅర్పితాః *సమానేవృక్షేపురుషోనిమగ్నో అనీశయా శోచతిముహ్యమానః *అనీశశ్చాత్మాబధ్యతేభోక్తృభావాదిత్యాదిభిః కార్యస్యహిజగతో ఽచేతనత్వదుఃఖిత్వాదయోఽభిధీయన్తే. యద్ధియత్కార్యం - తత్తస్మాదవిలక్షణం-యథామృత్సువర్ణాదికార్యంఘటరుచకాది. అతో బ్రహ్మవిలక్షణస్యాస్యజగతస్తత్కార్యత్వంనసంభవతీతిసాంఖ్యస్మృత్యనురోధేనకార్యసలక్షణంప్రధానమేవకారణంభవితుమర్హతి. అవశ్యంచశాస్త్రస్యానన్యాపేక్షస్యాతీన్ద్రియార్థగోచరత్వేపితర్కో ఽనుసరణీయః- యతస్సర్వేషాంప్రమాణానాంక్వచిత్ క్వచిద్విషయేతర్కానుగృహీతానామేవార్థనిశ్చయహేతుత్వం. తర్కోహినామఅర్థస్వభావవిషయేణవాసామగ్రీవిషయేణవానిరూపణేనార్థవిశేషే ప్రమాణంవ్యవస్థాపయత్తదితికర్తవ్యతారూపమూహాపరపర్యాయంజ్ఞానం. తదపేక్షాచసర్వేషాంప్రమాణానాంసమానా. శాస్త్రస్యతువిశేషేణాకాంక్షాసన్నిధియోగ్యతాజ్ఞానాధీన ప్రమాణభావస్యసర్వత్రైవతర్కానుగ్రహాపేక్షా. ఉక్తంచమనునా *యస్తర్కేణానుసన్ధత్తే సధర్మంవేదనేతరఇతి. తదేవహితర్కానుగృహీతశాస్త్రార్థప్రతిష్ఠాపనంశ్రుత్యాచమన్తవ్యఇత్యుచ్యతే. అథోచ్యేత- శ్రుత్యాజగతో బ్రహ్మైకకారణత్వేసిద్ధే సతితత్కార్యస్యాపిజగతశ్చైతన్యానువృత్తిరభ్యుపగమ్యతే. యథాచేతనస్యసుషుప్తిమూర్ఛాదిషుచైతన్యానుపలబ్ధిః - తథాఘటాదిష్వపిసదేవ చైతన్యమనుద్భూతం. అతఏవచేతనాచేతనవిభాగఇతి. నైతదుపపద్యతే - యతోనిత్యానుపలబ్ధిరసద్భావమేవ సాధయతి. అతఏవ చైతన్యశక్తియోగోపితేషునిరస్తః- యస్యహిక్వచిదపికదాచిదపియత్కార్యానుపలబ్ధిః-త

క్తం- మన్వాదిస్మృతయస్సర్వా విరుద్ధాః- సాంఖ్యస్మృతిస్తు న్యాయానుగృహీతా- అత స్సరూపబ్రహ్మణం కార్యమితి ప్రత్యవస్థానాత్ప్రత్యుదాహరణసఙ్గతిరిత్యర్థః. ప్రథమవిచారః పూర్వవత్. కిమస్మిన్పక్షేచేతనాద్బ్రహ్మణో ఽచేతనజగదుత్పత్తిస్సంభవతి- నేతివిచారః. తదర్థంకిం జగత్కారణస్యజగత్సాలక్షణ్యానుమితిహేతురనైకాన్తికః- నేతి. యదానానైకాన్తికః- తదాచేతనాద్బ్రహ్మణో ఽచేతనజగదుత్పత్తేరసంభవాద్బ్రహ్మకారణవాదశ్చాయుక్తః. యదాత్వనైకాన్తికః- తదా బ్రహ్మణో విలక్షణజగదుత్పత్తిసంభవాత్ బ్రహ్మకారణత్వమవిచాల్యమితి. సూత్రం నేతి పదంవ్యాచష్టే (యదితి) అస్యేతివ్యాఖ్యేయం. తద్వ్యాచష్టే (ప్రత్యక్షాదిభిరితి) అస్యేతిపదంలౌకికప్రమాణసిద్ధాకారవిశిష్టపరామర్శీతిభావః. విలక్షణత్వాదితిపదంవ్యాచష్టే (భవదభ్యుపేతాదితి) అచేతనత్వేనేత్యాదివిశేషణచతుష్టయప్రతియోగిత్వేన సర్వజ్ఞాదిత్యాదివిశేషణచతుష్టయముక్తం. * తథాత్వమిత్యాదికంసూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (నకేవలమితి) తథాత్వపదవ్యాఖ్యానం విలక్షణత్వమితి. విలక్షణత్వోపలమ్భకం శబ్దముదాహరతి (విజ్ఞానమితి) తత్కథమిత్యత్రాహ (యద్ధియత్కార్యమితి) అపౌరుషేయస్య శాస్త్రస్య మానాన్తరాగోచరార్థవిషయత్వాత్ ప్రత్యక్షాదివ్యవహారప్రవృత్తిమూలసర్కాత్స్వతస్సిద్ధమర్థం నగోచరయతీత్యత్రాహ (అవశ్యంచేతి) అనన్యాపేక్షస్య - ప్రమాణాన్తరానపేక్షస్య. ప్రమాణాన్తరనైరపేక్ష్యేపి ప్రమాణాఙ్గభూతస్తర్కో ఽనుసరణీయఇత్యర్థః. కుతఇత్యత్రాహ (యతఇతి) క్వచిత్ క్వచిద్విషయే-స్వతఏవాస్పష్టార్థే. ప్రామాణ్యస్యపరానపేక్షత్వంనామప్రమిత్యన్తరనైరపేక్ష్యం - నత్వపరకరణాన్తరాపేక్ష్యమిత్యభిప్రాయః. తర్కేణ ప్రమాణస్య కించిత్కారం దర్శయతి (తర్కోహినామేతి) యన్నిర్ణయనీరూపత్వాద చాక్షుషత్వముచ్యతే - అర్థస్వభావవిషయనిరూపణేనార్థవిశేషే ప్రమాణవ్యవస్థాపనం. వైధహింసాయాః శ్రేయస్కరత్వప్రమితిజనకవాక్యనిరూపణేన * నహింస్యాదితి వాక్యస్యవైధహింసావ్యతిరిక్తవిషయత్వంయదుచ్యతే- తత్సామగ్రీవిషయనిరూపణేనార్థవిశేషే ప్రమాణవ్యవస్థాపనం. ప్రత్యక్షస్యజ్వాలైక్యవిషయత్వంవినా- జ్వాలోత్పత్తినిరూపణేనతత్స్వరూపమాత్రవిషయత్వనిర్ణయశ్చ. యద్వా - అర్థస్వభావవిషయనిరూపణం నామబాధ్యత్వాబాధ్యత్వనిరూపణం. కారణదోషస్యబాధకప్రత్యయస్యవాభావాభావనిరూపణేన ప్రమాణస్య విషయవిశేషపరిచ్ఛేదకత్వనిశ్చయోవివక్షితః. (శాస్త్రస్యత్వితి) తుశబ్దః సాధ్యవైషమ్యంద్యోతయతి. విశేషేణేతిశబ్దస్సాధనవైషమ్యం. ఆకాంక్షాసన్నిధియోగ్యతాసాపేక్షత్వంసాధనవైషమ్యం- తేనసర్వత్రతర్కసాపేక్షత్వంసాధ్యవైషమ్యమిత్యభిప్రాయః. యాదవప్రకాశమతేనచోద్యంశఙ్కతే- (అథేతి) చైతన్యానుపలబ్ధిః కథమిత్యత్రాహ (యథాచేతనస్యేతి) వేదాన్తిభిస్స్వస్య స్వరూపావభాసరూపస్యచైతన్యస్యవిద్యమానస్యాపిసుషుప్తౌ స్ఫుటతరోపలబ్ధ్యభావాభ్యుపగమాత్ తం ప్రతిబన్దికృత్యపరిహారఉక్తః. సర్వత్రచైతన్యసద్భావే చేతనాచేతనవ్యవహారః కథమిత్యత్రాహ (అతఏవేతి) పరిహరతి (నైతదితి) ఇతరవాదిభిస్సుషుప్తౌచైతన్యోత్పత్తిశక్తియోగస్యాభ్యుపగతత్వాత్ తత్ప్రతిబన్దికారణఘటాదీనాంచ చైతన్యానుపలబ్ధ్యపిచైతన్యశక్తియోగాత్కారణసాలక్షణ్యసిద్ధిరిత్యాశఙ్క్యాహ (అతఏవచైతన్యేతి) వేదాన్తప్రామాణ్యమభ్యుపగచ్ఛతాత్వయాఽభ్యుపగన్తవ్యమితిశఙ్క్యాహ

స్యేతరత్వాద్యర్థశక్తిం బ్రువాణో వన్ధ్యాసుతసమితిషు తజ్జననీనాం ప్రజననశక్తిం బ్రూతాం. కిఞ్చ-వేదాన్తైర్జగతో బ్రహ్మోపాదానతాప్రతిపాదననిశ్చయే సతి ఘటాదీనాం చైతన్యశక్తిశ్చైతన్యస్య వాఽనుద్భూతస్య, సద్భావనిశ్చయః-తన్నిశ్చయే సతి వేదాన్తైర్జగతో బ్రహ్మోపాదానతాప్రతిపాదననిశ్చయ ఇతీతరేతరాశ్రయత్వం- విలక్షణయోర్హి కార్యకారణభావః ప్రతిపాదయితుమేవ న శక్యతే. కిం పునః ప్రకృతివికారయోస్సాలక్షణ్యమభిప్రేతం- యదభావాజ్జగతో బ్రహ్మోపాదానతాప్రతిపాదనాసమ్భవం బ్రూషే. న తావత్సర్వధర్మసారూప్యం- కార్యకారణభావానుపపత్తేః. న హి మృత్పిణ్డకార్యేషు ఘటశరావాదిషు పిణ్డత్వాద్యనువృత్తిర్దృశ్యతే. అథ యేన కేనచిద్ధర్మేణ సారూప్యం- తజ్జగద్బ్రహ్మణోరపి సత్త్వాదిలక్షణం సమ్భవతి. తదుచ్యతే- యేన స్వభావేన కారణభూతం వస్తు వస్త్వన్తరాద్వ్యావృత్తం - తస్య స్వభావస్య తత్కార్యేఽప్యనువృత్తిః కార్యకారణసాలక్షణ్యం- యేన హ్యాకారేణ మృదాదిభ్యో హిరణ్యం వ్యావర్తతే - తదాకారానువృత్తిస్తత్కార్యేషు కుణ్డలాదిషు దృశ్యతే. బ్రహ్మ చ హేయప్రత్యనీకజ్ఞానానన్దైశ్వర్యస్వభావం- జగచ్చ తత్ప్రత్యనీకస్వభావమితి న తదుపాదానం. నను చ వైలక్షణ్యేఽపి కార్యకారణభావో దృశ్యతే- యథా చేతనాత్పురుషాదచేతనాని కేశనఖదన్తలోమాని జాయన్తే, యథా చాచేతనాద్గోమయాచ్చేతనో వృశ్చికో జాయతే, చేతనాచ్చోర్ణనాభేరచేతనస్తన్తుః. నైతదేవం- యతస్తత్రాప్యచేతనాంశ ఏవ కార్యకారణభావః. ....

అథ స్యాత్ - అచేతనత్వేనాభిమతానామపి చైతన్యయోగశ్శ్రుతిషు శ్రూయతే *తం పృథివ్యబ్రవీత్ *ఆపో వా అకామయన్త *తే హేమే ప్రాణా అహం శ్రేయసే వివదమానా బ్రహ్మ జగ్ముః రితి, నదీసముద్రపర్వతాదీనామపి చేతనత్వం పౌరాణికా ఆతిష్ఠన్తే, - అతో న వైలక్షణ్యమితి. అత ఉత్తరం పఠతి.

౫॥ సూ. అభిమానివ్యపదేశస్తు విశేషానుగతిభ్యాం॥ తుశబ్దశ్చోదితాశఙ్కానివృత్త్యర్థః. పృథివ్యాద్యభిమానిన్యో దేవతాః *తం పృథివ్యబ్రవీదిత్యాదిషు పృథివ్యాదిశబ్దైర్వ్యపదిశ్యన్తే. కుతః. (విశేషానుగతిభ్యాం) విశేషః- విశేషణం. దేవతాశబ్దేన విశేష్య పృథివ్యాదయోఽభిధీయన్తే. *హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతా ఇతి తేజోఽబన్నాని దేవతాశబ్దేన విశేష్యన్తే, *సర్వా హ వై దేవతా అహం శ్రేయసే వివదమానాః *తే దేవాః ప్రాణే నిశ్శ్రేయసం విదిత్వేతి, చ. అనుగతిః-అనుప్రవేశః. *అగ్నిర్వాగ్భూత్వా ముఖం ప్రావిశత్ ఆదిత్యశ్చక్షుర్భూత్వాఽక్షిణీ ప్రావిశత్ వాయుః ప్రాణో భూత్వా నాసికే ప్రావిశ దిత్యాదినా వాగాద్యభిమానిత్వేనాగ్న్యాదీనామనుప్రవేశశ్శ్రూయతే. అతో జగతోఽచేతనత్వేన విలక్షణత్వాద్బ్రహ్మకార్యత్వానుపపత్తేస్తర్కానుగృహీతస్మృత్యనురోధేన జగతః ప్రధానోపాదానత్వం వేదాన్తైః ప్రతిపాద్యతే. ... ...
ఇతి ప్రాప్తేఽభిధీయతే.

౬॥ సూ. దృశ్యతే తు॥ తుశబ్దాత్పక్షో విపరివర్తతే. యదుక్తం జగతో బ్రహ్మవిల

(కిం చేతి) బ్రహ్మోపాదానతాప్రతిపాదనస్య కథం ఘటాదిషు చైతన్యనిశ్చయసాపేక్షత్వమిత్యత్రాహ (విలక్షణయోర్హీతి) న హి *ఆదితో వా ఇదమిత్యాదివాక్యమయోగ్యార్థప్రతిపాదనక్షమం - తస్మాద్యోగ్యత్వనిశ్చయే సతి బ్రహ్మోపాదానతాప్రతిపాదనసంభవ ఇత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇత్యర్థః. సిద్ధాన్తిచ్ఛాయయా చోదయతి (కిం పునరితి) సత్తాదీత్యాదిశబ్దేన ద్రవ్యత్వం వివక్షితం. పరిహరతి (తదుచ్యత ఇతి) సాలక్షణ్యమేవం స్యాత్ - తత్కిమిత్యత్రాహ (బ్రహ్మ చేతి) బ్రహ్మణో జగతశ్చ ద్రవ్యత్వావాన్తరజాతివిశేష స్సాలక్షణ్యమితి ఫలితం. తచ్చాత్ర చేతనత్వం - తేన చ సాలక్షణ్యం నాస్తీత్యర్థః. ఏవం వైలక్షణ్యస్యాసిద్ధిరాశఙ్క్య పరిహృతా- అథానైకాన్త్యమాశఙ్క్య పరిహరతి (నను చేతి)....................................

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (అథ స్యాదితి)

౫. సూ. అభిమానివ్యపదేశస్తు విశేషానుగతిభ్యాం॥ తుశబ్దస్య పూర్వపక్షవ్యావృత్త్యర్థతా మా భూదితి వ్యాచష్టే (తుశబ్ద ఇ) *హన్తాహమిమా ఇత్యాదివాక్యే పృథివ్యాదీనామస్పష్టత్వాదాహ (తేజోఽబన్నానీతి) ....

౬॥ సూ. దృశ్యతే తు॥ కిం యేన కేనచిదాకారేణ కార్యకారణయోస్సాలక్షణ్యం వివక్షితం- తదస్మత్పక్షేఽప్యస్తి. సర్వధర్మసాదృశ్యం చేత్- మృద్ఘటాదిష్వపి నాస్తి. ద్రవ్యత్వావాన్తరచేతనత్వజాత్యనువృత్తిశ్చేత్ - బ్రహ్మకారణత్వవాదిబహుశ్రుతిస్మృతివిరోధాద్బాహ్య

క్షణత్వేన బ్రహ్మణో జగదుపాదానత్వం న సమ్భవతీతి—తదయుక్తం—విలక్షణయోరపి కార్యకారణభావదర్శనాత్. దృశ్యతే హి మాక్షికాదేర్విలక్షణస్య క్రిమ్యాదేస్తస్మాదుత్పత్తిః. నన్వుక్తమచేతనాంశ ఏవ కార్యకారణభావాత్తత్ర సాలక్షణ్యం. సత్యముక్తం — న తావతా కార్యకారణయోర్భవదభిమతసాలక్షణ్యసిద్ధిః. యథా కథఞ్చిత్సాలక్షణ్యే సర్వస్య సర్వసాలక్షణ్యేన సర్వస్మాత్సర్వోత్పత్తిప్రసఙ్గభయాద్వస్తునో వస్త్వన్తరాద్వ్యావృత్తిహేతుభూతస్యాకారస్యానువృత్తిస్సాలక్షణ్యం భవతాఽభ్యుపేతం— స తు నియమో మాక్షికాదిభ్యః క్రిమ్యాద్యుత్పత్తౌ న దృశ్యత ఇతి బ్రహ్మవిలక్షణస్యాపి జగతో బ్రహ్మకార్యత్వం నానుపపన్నం. న హి మృద్ధిరణ్యఘటముకుటాదిష్వివ వస్త్వన్తరవ్యావృత్తిహేతుభూతాసాధారణాకారానువృత్తిర్మాక్షికగోమయక్రిమివృశ్చికాదిషు దృశ్యతే....

౭॥ సూ. «౨।౧।౯» అసదితి చేన్న ప్రతిషేధమాత్రత్వాత్ ॥ «౨।౧।౯» యది కార్యభూతాజ్జగతః కారణభూతం బ్రహ్మ విలక్షణం— తర్హి కార్యకారణయోర్ద్రవ్యాన్తరత్వేన కారణే పరస్మిన్ బ్రహ్మణి కార్యం జగన్న విద్యత ఇత్యసత ఏవ జగత ఉత్పత్తిః ప్రసజ్యత ఇతి చేత్. నైతదేవం— కార్యకారణయోస్సాలక్షణ్యనియమప్రతిషేధమాత్రమేవ హి పూర్వసూత్రేఽభిప్రేతం— న తు కారణాత్కార్యస్య ద్రవ్యాన్తరత్వం. కారణభూతం బ్రహ్మైవ స్వస్మాద్విలక్షణజగదాకారేణ పరిణమత ఇత్యేతత్తు న పరిత్యక్తం— క్రిమిమాక్షికయోరపి హి సతి చ వైలక్షణ్యే కుణ్డలహిరణ్యయోరివ ద్రవ్యైక్యమస్త్యేవ....................

అత్ర చోదయతి.

౮॥ సూ. «౨।౧।౧౦» అపీతౌ తద్వత్ప్రసఙ్గాదసమఞ్జసమ్ ॥ «౨।౧।౧౦» అపీతావిత్యపీతి పూర్వకసృష్ట్యాదేః ప్రదర్శనార్థం— *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ *ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీదిత్యాదిష్వప్యయావస్థోపదేశపూర్వకత్వదర్శనాత్సృష్ట్యాదేః. యది కార్యకారణయోర్ద్రవ్యైక్యమభ్యుపేతం— తదా కార్యస్య జగతో బ్రహ్మణ్యప్యయసృష్ట్యాదిషు సత్సు బ్రహ్మణ్యేవ తత్తదవస్థాన్వయ ఇతి కార్యగతాస్సర్వ ఏవాపురుషార్థా బ్రహ్మణి ప్రసజ్యేరన్— సువర్ణ ఇవ కుణ్డలగతా విశేషాః. తతశ్చ వేదాన్తవాక్యం సర్వమసమఞ్జసం స్యాత్— *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ *అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుః *న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యతే న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే *తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తి *అనీశశ్చాత్మా బధ్యతే భోక్తృభావాత్ *అనీశయా శోచతి ముహ్యమాన ఇత్యేకస్మిన్నేవ వస్తున్యేషాం పరస్పరవిరుద్ధానాం ప్రసక్తేః. అథోచ్యేత— చిదచిద్వస్తుశరీరకస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణః కార్యకారణభావాచ్ఛరీరభూతచిదచిద్వస్తుగతత్వాచ్చ దోషాణాం, న శరీరిణి బ్రహ్మణి కార్యావస్థే కారణావస్థే చ ప్రసఙ్గ ఇతి. తదయుక్తం— జగద్బ్రహ్మణోశ్శరీరశరీరిభావస్యైవాసమ్భవాత్, సమ్భవే చ బ్రహ్మణశ్శరీరసమ్బన్ధనిబన్ధనదోషా

ప్రసఙ్గ ఇతి *తర్కాప్రతిష్ఠానాదితి సూత్రేణ పరిహరిష్యతే. చేతనత్వానువృత్తిరప్యస్తి— విశిష్టస్య కారణత్వాత్. కార్యేప్యచిదంశే అచేతనత్వానువృత్తివచ్చిదంశే చేతనత్వానువృత్తిరపి విద్యత ఇతి సాఙ్ఖ్యపరిహారకోపరితనాధికరణేషు వక్ష్యతే. కారణం యేనాకారేణ వస్త్వన్తరాద్వ్యావృత్తం— తేనాకారేణ కార్యస్య సాలక్షణ్యం చేత్— తస్య వ్యభిచారోఽనన్తరమేవ విపక్షితః. మాక్షికస్య వస్త్వన్తరాద్వ్యావర్తకాకారో మాక్షికత్వం— తత్తు క్రిమ్యాదౌ నాస్తీత్యర్థః న దృశ్యత ఇత్యేతద్వివృణోతి (న హీతి)..........................

---

౭. సూ. «౨।౧।౯» అసదితి చేన్న ప్రతిషేధమాత్రత్వాత్ ॥ «౨।౧।౯» ఆరమ్భణాధికరణార్థః ప్రసఙ్గాదనేన సూత్రేణ స్మారితః. (యదీతి) విలక్షణత్వకథనేన ద్రవ్యాన్తరత్వముక్తం భవతి — తతోఽసత్కార్యవాదస్స్యాదితి పూర్వపక్షిణోఽభిప్రాయః. (నైతదేవమిత్యాది) కార్యకారణయోః సజాతీయత్వమేవ. అన్యేదమితి ప్రత్యభిజ్ఞానార్హావాన్తరజాత్యా సాలక్షణ్యనియమః ప్రతిషిద్ధః— సత్త్వేన ద్రవ్యత్వమిత్యర్థః......................

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (అత్రేతి)

౮. సూ. «౨।౧।౧౦» అపీతౌ తద్వత్ప్రసఙ్గాదసమఞ్జసమ్ ॥ «౨।౧।౧౦» (సృష్ట్యాదేరితి) ఆదిశబ్దేన స్థితిరుచ్యతే. అపీతేస్సృష్ట్యాదిప్రదర్శనార్థత్వం కథమిత్యత్రాహ (సదేవేతి) సువర్ణకుణ్డలాదిదృష్టాన్తస్య బుద్ధిస్థత్వాత్ *తద్వదిత్యుక్తం. యద్వా— బ్రహ్మణి జగద్వదపురుషార్థాదిప్రసఙ్గాదిత్యర్థః. యద్వా— *తద్వదితి మతుప్ప్రత్యయః. జగద్గతాపురుషార్థాదిమత్త్వప్రసఙ్గాదిత్యర్థః. అసమఞ్జసత్వం దర్శయతి (యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాదినా) పరస్పరవిరుద్ధానాం— విరుద్ధార్థానాం వాక్యానామిత్యర్థః. సిద్ధాన్తీ శఙ్కతే (అథోచ్యేతేతి) (శరీరసమ్బన్ధనిబన్ధనదోషాణామితి) దుఃఖాగతవస్త్వన్తరాణాంలవ

ణామనివార్యత్వాత్, నహిచిదచిద్వస్తునోర్బ్రహ్మణశ్శరీరత్వంసమ్భవతి-శరీరంహినామకర్మఫలరూపసుఖదుఃఖభోగసాధనభూతేన్ద్రియాశ్రయః, పఞ్చవృత్తిప్రాణాధీనధారణః, పృథివ్యాదిభూతసఙ్ఘాతవిశేషః,- తథావిధస్యైవలోకవేదయోశ్శరీరత్వప్రసిద్ధేః. పరమాత్మనశ్చ ✱అపహతపాప్మావిజరః ✱అనశ్నన్నన్యోఽభిచాకశీతి ✱అపాణిపాదోజవనోగ్రహీతా పశ్యత్యచక్షుస్సశృణోత్యకర్ణః ✱అప్రాణోహ్యమనాఇత్యాదిభిఃకర్మతత్ఫలభోగతదాధారభావాత్, ఇన్ద్రియాధీనభోగత్వాభావాత్, ప్రాణవత్త్వాభావాచ్చనతంప్రతిచేతనాచేతనయోశ్శరీరత్వం. నచాచేతనవ్యష్టిరూపతృణకాష్ఠాదీనాంసమష్టిరూపస్యభూతసూక్ష్మస్యచేన్ద్రియాశ్రయత్వాదిసమ్భవతి. భూతసూక్ష్మస్యపృథివ్యాదిసఙ్ఘాతత్వంచనవిద్యతే. చేతనస్యతుజ్ఞానైకాకారస్యసర్వమేతన్నసమ్భవతీతినతరాంశరీరత్వసమ్భవః. నచభోగాయతనత్వంశరీరత్వమితిశరీరత్వసమ్భవః-భోగాయతనేషుపేశ్మాదిషుశరీరత్వాప్రసిద్ధేః. యత్రవర్తమానస్యైవసుఖదుఃఖోపభోగః- తదేవభోగాయతనమితిచేన్న - పరకాయప్రవేశజన్మసుఖదుఃఖోపభోగాయతనస్యపరకాయస్యప్రవిష్టశరీరత్వాప్రసిద్ధేః. ఈశ్వరస్యతుస్వతస్సిద్ధసత్యనిరతిశయానన్దస్యభోగంప్రతిచిదచితోరాయతనత్వనియమోనసమ్భవతి. ఏతేనభోగసాధనమాత్రస్యశరీరత్వంప్రత్యుక్తం. అథమతం- యదిచ్ఛాధీనస్వరూపస్థితిప్రవృత్తియత్ - తత్తస్యశరీరమితి-సర్వస్యేశ్వరేచ్ఛాధీనస్వరూపస్థితిప్రవృత్తిత్వేనేశ్వరశ్శరీరత్వంసమ్భవతీతి. తదపినసాధీయః - శరీరతయాప్రసిద్ధేషుతత్త్వచ్చేతనేచ్ఛాయత్తస్వరూపత్వాభావాత్, రుగ్ణశరీరస్యతదిచ్ఛాధీనప్రవృత్తిత్వాభావాత్, మృతశరీరస్యతదాయత్తస్థితిత్వాభావాచ్చ-సాలభఞ్జికాదిషుచేతనేచ్ఛాధీనస్వరూపస్థితిప్రవృత్తిషుతచ్ఛరీరత్వాప్రసిద్ధేశ్చ. చేతనస్యనిత్యస్యేశ్వరేచ్ఛాయత్తస్వరూపత్వాభావాచ్చనతచ్ఛరీరత్వసమ్భవః. నచయస్యైకేనియామ్యం, యదేకధార్యం, యస్యైకశేషభూతం, తత్తస్యశరీరమితివాచ్యం-క్రియాదిషువ్యభిచారాత్. ✱అశరీరంశరీరేషు✱అపాణిపాదోజవనోగ్రహీతేత్యాదిభిశ్చేశ్వరస్యశరీరాభావఃప్రతిపాద్యతే - అతోజగద్బ్రహ్మణోశ్శరీరశరీరిభావస్యాసమ్భవాత్, తత్సమ్భవేచబ్రహ్మణిదోషప్రసఙ్గాత్, బ్రహ్మకారణవాదేవేదాన్తవాక్యానామసామఞ్జస్యమితి.

అథ సిద్ధాన్తః

అత్రోత్తరం.

౯॥ సూ. న తు దృష్టాన్తభావాత్॥ నైవమసామఞ్జస్యం ఏకస్యైవావస్థాద్వయాన్వయేఽపిగుణదోషవ్యవస్థితేర్దృష్టాన్తస్యవిద్యమానత్వాత్. తుశబ్దోత్రహేయసమ్బన్ధగన్ధస్యాసమ్భావనీయతాంద్యోతయతి. ఏతదుక్తంభవతి- చిదచిద్వస్తుశరీరతయాతదాత్మభూతస్యపరస్యబ్రహ్మణస్సూక్ష్మస్థూలావస్థస్య...

ణత్వాపత్తిర్దృశ్యతే, ✱తత్సంయోగీచపఞ్చమఃఇత్యుచ్యతే, చేత్యభిప్రాయః. శరీరత్వాసంభవముపపాదయితుంశరీరస్వభావమాహ (శరీరంహీతి) వ్యాపకనివృత్త్యావ్యాప్యశరీరత్వనివృత్తిందర్శయితుంశరీరత్వవ్యాపకాకారాన్ దర్శయతి (కర్మఫలేతి) అత్రపరోక్తంలక్షణమస్యనర్థకం. సుఖదుఃఖేతిభోగాశ్రయత్వేన్ద్రియాశ్రయత్వోక్తిః. కర్మఫలభోగసాధనత్వంతు ఈశ్వరశరీరస్యేన్ద్రియవ్యావర్తకం. పఞ్చవృత్తీతిచేష్టాశ్రయత్వోక్తిః. తతః కిమిత్యపేక్షాయాంశరీరతయాఽభిమతపరమాత్మస్వభావపర్యాలోచనయాశరీరత్వాసంభవమాహ (పరమాత్మనశ్చేతి) కర్మసంబన్ధరాహిత్యమాహ (అపహతేతి) తత్ఫలాభావమాహ (అనశ్నన్నితి) ఇన్ద్రియానపేక్షతామాహ (అపాణీతి) చేష్టాశ్రయత్వాభావమాహ (అప్రాణ ఇతి) శరీరతయాఽభిమతానాంశరీరలక్షణవిరుద్ధస్వభావతాందర్శయతి (నచాచేతనేతి) భోగాయతనత్వంవ్యుదస్యతి (నచేతి) చేష్టాశ్రయత్వేన్ద్రియాశ్రయత్వాదిలక్షణపూర్వోక్తంలక్షణమేవ. భోగాయతనం-భోగసాధనవిశేషః. అతఏవహిభోగసాధనమాత్రస్యేత్యుక్తం. సిద్ధాన్త్యభిమతలక్షణందూషయతి (అథమతమిత్యాదినా) అవ్యాప్తిమాహ (శరీరతయేతి) అతివ్యాప్తిమాహ (సాలభఞ్జికాదిష్వితి) అసంభవమాహ (చేతనస్యేతి) (నచేత్యాది) ఆదిశబ్దేనగుణోవివక్షితః. తద్ద్వయవిధ్యాద్బహువచనం. ఏవంపరమాత్మనశ్చేతితోక్తస్వభావాలోచనయాశరీరత్వంప్రతిక్షిప్తం- అథపరస్యశరీరప్రతిషేధకస్యచిత్తంప్రతిశరీరత్వాసంభవమాహ (అశరీరమితి) ✱అపాణీత్యాదివాక్యమిన్ద్రియాభావజ్ఞాపనాయపూర్వముపాత్తం- ఇదానీమిన్ద్రియాధిష్ఠానాభ్యుదయనిషేధముఖేనశరీరాభావజ్ఞాపనార్థమ్. ....

౯॥ సూ. న తు దృష్టాన్తభావాత్॥ అథ సిద్ధాన్తః అనుపపత్తిమాహ (నైవమితి) నేతిపదేనైవపూర్వపక్షవ్యావర్తితేపితుశబ్దశ్శరీరశరీరిభావసంభవజ్ఞాపనార్థః. (తుశబ్దోత్రేతి) శరీరాత్మత్వసంభవాదిత్యభిప్రాయః. హేయసంబన్ధస్యాసంభావనీయత్వేదృష్టాన్తఃకఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి)

ర్య కారణభావావస్థాద్వయాన్వయేపి న కశ్చిద్విరోధః- యతస్సూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరకా పరబ్రహ్మశరీరభూతచిదచిద్వస్తుగతా. శరీరగతాస్తు దోషా నాత్మని ప్రసజ్యన్తే - ఆత్మగతాశ్చ గుణా న శరీరే - యథా దేవమనుష్యాదీనాం సశరీరాణాం క్షేత్రజ్ఞానాం శరీరగతా బాల్యయువత్వస్థవిరత్వాదయో నాత్మని సమ్బధ్యన్తే- ఆత్మగతాశ్చ జ్ఞానసుఖాదయో న శరీరే, అత్ర చ దేవో జాతో మనుష్యో జాతః - తథా స ఏవ బాలో యువా స్థవిరశ్చేతి వ్యపదేశశ్చ ముఖ్యః, భూతసూక్ష్మశరీరస్యైవ క్షేత్రజ్ఞస్య దేవమనుష్యాదిభావ ఇతి *తదన్తర ప్రతిపత్తావితి వక్ష్యత ఇతి. యత్పునరుక్తం చిదచిదాత్మకస్య [illegible] పరమాత్మానం ప్రతి శరీరభావో నోపపద్యత ఇతి- తదనాకలితసమ్యగ్జ్ఞాన్యాయానుగృహీతవేదాన్తవాక్యగణస్య స్వమతిపరికల్పితకుతర్కవిజృమ్భితం- సర్వ ఏవ హి వేదాన్తాస్స్థూలస్య సూక్ష్మస్య చేతనస్యాచేతనస్య [illegible] స్య చ పరమాత్మానం ప్రతి శరీరత్వం శ్రావయన్తి వాజసనేయకే కాణ్వశాఖాయాం మాధ్యన్దినశాఖాయాం చాన్తర్యామిబ్రాహ్మణే *యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ *యస్య పృథివీ శరీరమిత్యారభ్య పృథివ్యాదిసమస్త [illegible], *యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్ *యస్య విజ్ఞానం శరీరం *య ఆత్మని తిష్ఠన్ *యస్యాత్మా శరీరమితి చేతన [illegible] పరమాత్మశరీరత్వమభిధీయతే సుబాలోపనిషది చ యః పృథివీమన్తరే సఞ్చరన్ [illegible] శరీరమిత్యారభ్య [illegible] దేవ [illegible] సర్వావస్థయోః పరమాత్మశరీరత్వమభిధాయ *ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి తస్య సర్వభూతాని ప్రత్యాత్మత్వేనాభిధీయతే స్మర్యతే చ *జగత్సర్వం శరీరం తే *యత్కిఞ్చిద్వైష్ణవః కాయః *తత్సర్వం వై హరేస్తనుః *తానిసర్వాణి [illegible] *సోభిధ్యాయ శరీరాత్స్వాదిత్యాది భూతసూక్ష్మాత్స్వచ్ఛరీరాదిత్యర్థః. లోకే చ శరీరశబ్దో ఘటాదిశబ్దవ [illegible] దేకాకారనియతవ్యుత్పత్త్యమనాసాదితః క్రిమికీటపతఙ్గసర్పనరపశుప్రభృతిష్వత్యన్తవిలక్షణాకారేష్వగౌణః ప్రయుజ్యమానో దృశ్యతే తేన తస్య ప్రవృత్తినిమిత్తవ్యవస్థాపనం సర్వప్రయోగానుగుణ్యేనైవ కార్యం [illegible] హేతురిత్యాదికం ప్రవృత్తినిమిత్తలక్షణం న సర్వప్రయోగానుగుణం [illegible] శరీరతయాభిమతేషు పృథివ్యాదిష్వవ్యాప్తేః కించ- ఈశ్వరస్యేచ్ఛావిగ్రహేషు, ముక్తానాం [illegible] *స ఏకధా భవతి [illegible] విగ్రహేషు, తల్లక్షణమవ్యాప్తం కర్మఫలభోగనిమిత్తత్వాభావాత్ [illegible] విగ్రహేష్వపృథివ్యాదిభూతసఙ్ఘాతవిశేషాః *న భూతసఙ్ఘసంస్థానో దేహోస్య పరమాత్మనః [illegible] అతో భూతసఙ్ఘాతరూపత్వం చ శరీరస్యావ్యాప్తం పఞ్చవృత్తిప్రాణాధీన

[illegible] (శేత) *పఞ్చవృత్తిప్రాణా [illegible] పురుషవదసౌ [illegible] దేవత్వాదిధరాః సపురుషస్యేత్యత్రాహ (భూతసూక్ష్మశరీరస్యే) [illegible] జీవ [illegible] కార్యకారణాభయావస్థాయామపి చిదచిద్విశిష్టస్య తద్గతదోష [illegible] (యత్పునరితి) సమ్యగ్జ్ఞాన్యాయః ప్రమాణానుగుణన్యాయ [illegible] ప్రమాణ [illegible] సర్వ [illegible] వ్యాప్తం లక్షణం [illegible] శరీరత్వేన వేదే ప్రయోగం దర్శయతి (సర్వ ఏవ హీతి) *సోభిధ్యాయ శరీరాత్స్వాదిత్య [illegible] శరీరత్వమస్య [illegible] (భూతసూక్ష్మాదితి) *ఆసీదిదం తమోభూతమితి ప్రకృతమేవ శరీరత్వేనోచ్యత ఇత్యర్థః (లోకే చేత్యాది) (ఘటాదిశబ్దవత్) యథా ఘటాదిశబ్దా ఏకాకారవస్తుముఖ్యాః [illegible] న తథా శరీరశబ్దః అపి త్వనేకాకారవస్తుషు [illegible] ప్రయుక్తః అతో [illegible] లక్షణముక్తం తస్యాప్యవ్యాప్తత్వాత్సర్వత్రైకం లక్షణాన్తరం స్వీకార్యమితి భావః

గౌణప్రయుజ్యమానో [illegible] (ఇతి) [illegible] ద్విపాత్త్వం మనుష్యత్వం [illegible] శరీరలక్షణత్వేన కిమితి నోచ్యతే అన్యత్రా [illegible] ప్రయోగ [illegible] యత్ర ప్రయోగో దృశ్యతే తదనుయాయి లక్షణం వాచ్యం న త్వననుయాయి లక్షణముక్తా [illegible] (తేనతస్యే) అనుగుణం [illegible] (త్వదుక్తం చేతి) (ప్రవృత్తినిమిత్తలక్షణ [illegible] సముదాయ [illegible] తచ్ఛత్వలక్షణం తేన వ్యుత్పత్తినిమిత్తభూతస్యోపలక్షణభూతస్య చ లక్షణస్యావ్యాప్తి [illegible] వ్యుత్పత్తినిమిత్తం పృథివీత్వం [illegible] పృథివీత్వస్యోపలక్షణభూతం [illegible] తదుభయమపి న ప్రవృత్తినిమిత్తం అయ [illegible] భూతాదిశరీరోపచయ [illegible] గన్ధోపలక్ష్యపృథివీత్వవచ్ఛబ్దప్రవృత్తినిమిత్తభూతముపలక్షణాన్తరోపలక్ష్యం [illegible] అతో లక్షణలయా [illegible] దమేవ ప్రవృత్తినిమిత్తమేష్టవ్యం- తచ్చాయుక్తం - అననుగతత్వాదితి. [illegible] మచ్ఛరీరేష్వవ్యాప్తిమాహ (కించేతి) (తల్లక్షణమితి) ప్రథమోపాత్తం కర్మఫలభోగహేతుత్వవిశిష్టం భూతసఙ్ఘాత [illegible] ఆహ (పరమపురుషేచ్ఛేతి) (పఞ్చవృత్తీతి) ప్రాణసద్భావమాత్ర వివక్షాయాం చేతనే [illegible] శరీరత్వ [illegible]

ధారకత్వం చ స్థావరశరీరేష్వవ్యాప్తం - స్థావరేషు హి ప్రాణసద్భావేపి తస్య పఞ్చధా అవస్థాయ శరీరస్య ధారకత్వేనావస్థానం నాస్తి. అహల్యాదీనాం కర్మనిమిత్తశిలాకాష్ఠాదిశరీరేష్విన్ద్రియాశ్రయత్వం సుఖదుఃఖహేతుత్వం చావ్యాప్తం. అతో యస్య చేతనస్య యద్ద్రవ్యం సర్వాత్మనా స్వార్థే నియన్తుం, ధారయితుం, చ శక్యం - తచ్ఛేషతైకస్వరూపం, చ- తత్తస్య శరీరమితి శరీరలక్షణమాస్థేయం రుగ్ణశరీరాదిషు నియమనాద్యదర్శనం విద్యమానాయా ఏవ నియమనశక్తేః ప్రతిబన్ధకృతం అగ్న్యాదేశ్శక్తిప్రతిబన్ధాదౌష్ణ్యాద్యదర్శనవత్ వృతశరీరం చ చేతనవియోగసమయ ఏవ విశరితుమారబ్ధం క్షణాన్తరే చ విశీర్యతే పూర్వం శరీరతయా పరిక్లృప్తసంస్థానైకదేశత్వేన చ తత్ర శరీరత్వవ్యవహారః అతస్సర్వం పరమపురుషేణ సర్వాత్మనా స్వార్థే నియామ్యం, ధార్యం, తచ్ఛేషతైకస్వరూపమితి సర్వం చేతనాచేతనం తస్య శరీరం *అశరీరం శరీరేష్విత్యాదిచ కర్మనిమిత్తశరీరప్రతిషేధపరం యథోక్తసర్వశరీరత్వశ్రవణాత్ ఉపరితనాధికరణేష్వేతదుపపాదయిష్యతే *అపీతౌ తద్వత్ప్రసఙ్గాదసమఞ్జసం *న తు దృష్టాన్తభావాదితి సూత్రద్వయేన *ఇతరవ్యపదేశాదిత్యధికరణసిద్ధోఽర్థస్స్మారితః

౧౦॥ సూ ॥ స్వపక్షదోషాచ్చ ॥ న కేవలం బ్రహ్మకారణవాదస్య నిర్దోషత్వాదేతత్సమాశ్రయణం - ప్రధానకారణవాదస్య దుష్టత్వాచ్చ తత్పరిత్యజ్యైతదేవ సమాశ్రయణీయం ప్రధానకారణవాదే హి జగత్ప్రవృత్తిర్నోపపద్యతే తత్ర హి నిర్వికారస్య చిన్మాత్రైకరసస్య పురుషస్య ప్రకృతిసన్నిధానేన ప్రకృతిధర్మాధ్యాసనిబన్ధనా జగత్ప్రవృత్తిః నిర్వికారస్య చిన్మాత్రరూపస్య ప్రకృతిధర్మాధ్యాసహేతుభూతం ప్రకృతిసన్నిధానం కింరూపమితి వివేచనీయం కిం ప్రకృతేస్సద్భావ ఏవ ఉత తస్యాః కశ్చిద్వికారః అథ పురుషగత ఏవ కశ్చిద్వికారః న తావత్పురుషగతః అనభ్యుపగమాత్ నాపి ప్రకృతేర్వికారః తస్యాధ్యాసకార్యతయాఽభ్యుపేతస్యాధ్యాసహేతుత్వాసమ్భవాత్ సద్భావమాత్రస్య సన్నిధానత్వే ముక్తస్యాప్యధ్యాసప్రసఙ్గ ఇతి సర్వథా జగత్ప్రవృత్తిర్నోపపద్యతే అయమర్థస్సాఙ్ఖ్యపక్షప్రతిక్షేపసమయే * అభ్యుపగమేఽప్యర్థాభావాదిత్యాదినా ప్రపఞ్చయిష్యతే

(అహల్యాదీనామితి) ఇన్ద్రియాశ్రయత్వం జ్ఞానప్రవృత్తిజననపటుతరేన్ద్రియాశ్రయత్వం ఇన్ద్రియసద్భావమాత్ర వివక్షాయాం పూర్వవదవ్యాప్తిరతిప్రసక్తిశ్చ (అత ఇతి) అతః లక్షణాన్తరాణాం దుష్టత్వాత్ స్వాభిమతయా యుక్త్యా చ *చేష్టేన్ద్రియార్థాశ్రయశ్శరీరమితి న్యాయసూత్రకారోక్తశరీరలక్షణత్రయముక్తం *చేష్టేన్ద్రియార్థాశ్రయ ఇతి న్యాయసూత్రోక్తలక్షణత్రయస్యాప్యవ్యాప్త్యాద్యుపలక్షణత్వ యదూహ (యస్యేత్యాదినా) యస్య చేతనస్య యద్ద్రవ్యం సర్వాత్మనా స్వార్థే నియన్తుం శక్యం తత్తస్య శరీరం యస్య చేతనస్య యద్ద్రవ్యం సర్వాత్మనా స్వార్థే ధారయితుం శక్యం తత్తస్య శరీరం యస్య చేతనస్య యద్ద్రవ్యం శేషతైకస్వరూపం తత్తస్య శరీరమితి లక్షణత్రయం (తచ్ఛేషతైకస్వరూపమితి) అత్ర ఏకశబ్దప్రయోగః సర్వాత్మనేతిపదస్థానే ద్రష్టవ్యః సర్వాత్మనేతిపదేన యావద్ద్రవ్యభావిత్వం వివక్షితం తచ్ఛేషతైకస్వరూపమితి పృథగుక్తిః స్వార్థశక్యశబ్దప్రయోగానపేక్షణాత్ యస్యేత్యపదేన శరీరస్య ఘటపటాదివత్ప్రతియోగిపదార్థత్వం లమ్బపిత్రపుత్రాదివత్ సప్రతియోగికపదార్థత్వమితి దర్శితం సప్రతియోగికపుత్రాదీనాం శరీరత్వాన్నాప్యప్తత్వార్థం నియామ్యమిత్యుక్తం నియమ్యావిత్యాభృత్యాదీనామపి శరీరత్వం స్యాదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థం సర్వాత్మనేతిపదం యావద్ద్రవ్యభావిత్వార్థం క్రియాగుణాదివ్యావృత్త్యర్థం ద్రవ్యమిత్యుక్తం ఆకాశాదిప్రదేశగమనాదిష్వశక్యేష్వస్థగమశరీరస్య నియమనాసమ్భవాత్ తద్వ్యావృత్త్యర్థం స్వార్థ ఇత్యుక్తం స్వనియమిత్యర్థః * అర్థస్యాద్విమయేమోక్ష ఇత్యభిధానవిద స్వశబ్దం శరీరపరః తత్తచ్ఛరీరసమ్పాద్యమకార్యేష్వితి యావత్ రుగ్ణశరీరేష్వవ్యభిచారో మాభూదితి శక్యమిత్యుక్తం తత శక్తిః ప్రతిబన్ధ ఏవ న తు శక్త్యభావః అగ్న్యౌష్ణ్యాదౌ స్తమ్భనాదివత్ జ్ఞానవ్యావృత్త్యర్థం చేతనస్యేత్యుక్తం న హ్యజ్ఞానం జ్ఞానవిశిష్టనియామ్యం అపితు స్వాశ్రయేణ తస్మాచ్ఛేతనస్య నియామ్యత్వాభావేన న తత్ర శైకాన్త్యం ఏవం లక్షణాన్తరద్వయేపి వ్యావర్త్యముచ్యతే యస్య సర్వాత్మనా ద్రవ్యం శక్య మితిపదానాం పూర్వవద్వ్యావృత్తిః చేతనస్యేతిపదేన ప్రభావ్యావృత్తిః శరీరిత్వప్రయుక్తదోషాదిశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ (ఉపరితనాధికరణేష్వితి)

౧౦॥ సూ ॥ స్వపక్షదోషాచ్చ ॥ యాతు పరేణ పూర్వం నిర్దోషత్వజగదుపాదానత్వాదివ్యాహతిరుక్తా సైవ వ్యాహతిరనేన సూత్రేణ పరస్యాప్యాపాదితా (అనభ్యుపగమాత్) నిత్యనిర్వికారత్వాదితి భావః

౧౧॥ సూ. ॥ తర్కాప్రతిష్ఠానాదపి ॥ తర్కస్యాప్రతిష్ఠితత్వాదపి శ్రుతిమూలో బ్రహ్మకారణవాద ఏవ సమాశ్రయణీయః- న ప్రధానకారణవాదః శాక్యోలూక్యాక్షపాదక్షపణకకపిలపతఞ్జలి తర్కాణామన్యోన్యవ్యాఘాతాత్తర్కస్యాప్రతిష్ఠితత్వం గమ్యతే

౧౨॥ సూ. ॥ అన్యథానుమేయమితి చేదేవమప్యనిర్మోక్షప్రసఙ్గః ॥ ఇదానీం విద్యమానానాం శాక్యాదీనాం తర్కాణామాభాసత్వేఽప్యన్యథా ప్రధానకారణవాదిభిః [illegible] తదుపదర్శితదూషణత్వేనానుమా స్యాదుపహతి ఇతి చేత్ ఏవమపి పురుషబుద్ధిమూలతర్కావలమ్బనస్య తత్తద్దేశాన్తరకాలాన్తరేషూత్పత్స్యమానాధికకుశలపురుషోత్ప్రేక్షితతర్కాభాసత్వసమ్భావనయా తర్కాప్రతిష్ఠానదోషాదనిర్మోక్షో దుర్వారః అతో ఽతీన్ద్రియార్థే శాస్త్రమేవ ప్రమాణం తదుపబృంహణాయైవ తర్క ఉపాదేయః తథా చాహ "ఆర్షం ధర్మోపదేశం చ వేదశాస్త్రావిరోధినా। యస్తర్కేణానుసన్ధత్తే స ధర్మం వేద నేతరః" ఇతి వేదాఖ్యశాస్త్రావిరోధినేత్యర్థః అతో వేదవిరోధిత్వేన వేదార్థవిశదీకరణరూపవేదోపబృంహణతర్కోపాదానాయ సాఙ్ఖ్యస్మృతిర్నాదరణీయా

విలక్షణత్వాధికరణం సమాప్తమ్

౧౧॥ సూ. ॥ తర్కాప్రతిష్ఠానాదపి ॥ (తర్కస్యేతి) కేవలతర్కస్యేత్యర్థః

౧౨॥ సూ. ॥ అన్యథానుమేయమితి చేదేవమప్యనిర్మోక్షప్రసఙ్గః ॥ —— *తర్కాప్రతిష్ఠానాదిత్యాదికం *అనిర్మోక్షప్రసఙ్గ ఇత్యన్తం [illegible] ... యథా *ఈక్షతేర్నాశబ్దం *గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాత్ *తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాత్ *హేయత్వావచనాచ్చ ... ప్రకరణాదితి చ * నను *స్వప్రదేశాచ్చ [illegible] ... వేదశాస్త్రావిరోధినేత్యత్ర ... (వేదేతి) యథా * పితృదేవమనుష్యాణాం వేదశ్చక్షుస్సనాతనం [illegible] ... అప్రమేయం సాధకావిషయభూతం

*అపీతావిత్యాదినా [illegible] ...

[illegible]

ర్శనలబ్ధస్య ప్రమాణత్వం ప్రయుజ్యతే. అపరమార్థత్వాత్ క్రియాగమనవిఫలం- మిథ్యాత్వమపి హి ప్రత్యక్షాకారః నహి మిథ్యాత్వస్య మిథ్యాత్వం- అతో న మిథ్యాత్వస్య ప్రమాణమితి మిథ్యాభూతం జగదపి తత్కంస్వాకారేణ మిథ్యాత్వేన బ్రహ్మ దూషయత్యేవ, మిథ్యాభూతేనాపి జడత్వాద్యాకారేణ చదూష రేత్, నను నమిథ్యాత్వేన మిథ్యాభూత జడత్వాదినా దూషితత్వప్రసక్తిః-శుక్తిరూప్యస్య మిథ్యాత్వేపి మిథ్యాత్వేన మిథ్యాభూత రజతాకారేణ చశుక్తి ర్దూషితత్వాభావాదితి చేన్న- శుక్తేరపి స్వస్మిన్ మిథ్యాత్వాత్, పాతకిసంసర్గేణ పురుషస్య రుమాసంసర్గేణ శర్గత వస్తునశ్చ మిథ్యాభూత పాతకిత్వ లవణత్వా కారాభత్వాద్యాదూషితత్వదర్శనా, చ్చ- పాతకిరుమాదయో హి పదార్థాస్స్వస్వ తే మిథ్యాభూతాః. తేషాం వ్యావహారికసత్యత్వాద్దూషకత్వమితి చేత్ - తర్హి జగతశ్చ వ్యావహారికసత్యత్వాత్ బ్రహ్మణి తత్కంజగద్దూషకం స్యాత్ స్వప్నదృక్పురుషోమాయయా నష్టః శ్యత ఇతీదమపి నిరూపణీయం అస్పర్శనతా వదజ్ఞానస్య పురుషానాశ్రితత్వం- ఆరోప్యగ్రాహి పురుషాశ్రయత్వాత్తత్కల్పకాజ్ఞానస్య నాప్యకార్యకారిత్వం-హస్తిశస్త్రాదికార్యకల్పకత్వాత్ నాపి కార్యస్య దేశవిప్రకర్షః- హస్తిశస్త్రాదేరవిప్రకర్షాత్ నాపి కార్యస్యాపురుషార్థత్వవిరహః- స్వప్నే భయశోకవ్యథాదర్శనాత్ నాపి దుఃఖస్యా పరమార్థత్వం- శస్త్రాదిదుఃఖహేతోరివదుఃఖస్య ప్రబోధే బాధాభావాత్, అపరమార్థభూతస్యాపి తస్య నిరసనీయతయా పురుషం ప్రత్యవభాసమాన త్వాత్, జాగ్రద్దశాయామపి స్వగతత్వేన దుఃఖసాక్షాత్కర్తృత్వమేవ హి దుఃఖిత్వం అవభాసప్రతిసంబన్ధిత్వమప్యపరమార్థ ఇతి చేన్న - బాధకప్రత్య యాభావాత్ హస్తిశస్త్రాదివిషయస్యైవ ప్రబోధే బాధః - నతు శస్త్రాదిజ్ఞానస్య భయాదేశ్చ భోక్తృభేదానియమప్రసజస్య సాఙ్ఖ్యపక్షే తుల్య త్వాపాదనమప్యయుక్తం- ఆత్మనాం స్వతోభిన్నత్వాత్తత్పక్షే కృత్స్నవికారప్రలయేపి తేషాం తత్కర్మానుగుణభోగ్యదిశేషే పునరపి భోక్తృత్వవ్యవస్థో పపత్తేః, త్వన్మతే త్వాత్మభేదస్యాన్తఃకరణభేదకల్పితత్వాన్మనోబుద్ధ్యహఙ్కారాణాం ప్రలయేఽప్యయ శ్రవణాదాత్మభేదాభావేన పునస్సృష్టావస్యే నాన్తఃకరణేనోపహితస్యాత్మన ఇదమదృష్టమిదం శరీరమిదం భోగ్యమితి నియమానుపపత్తేశ్చ ప్రలయేఽప్యన్తఃకరణస్థిత్యభ్యుపగమే తేషామన్తఃకరణానా మనాదితయా బ్రహ్మకార్యత్వం న స్యాత్ సాఙ్ఖ్యపక్షే తు తేషాం న ప్రధానకార్యత్వహానిః - అన్తఃకరణప్రలయేపి స్వత ఆత్మభేదసద్భావేనాన్తఃకర ణస్థితేరనపేక్షితత్వాత్ ఆత్మభేదస్య తత్తత్కర్మవిశేషాణాం చ సద్భావాన్నియామకహేత్వభావసామ్యం దుర్వచం సాఙ్ఖ్యపక్షే ముక్తానాం పునర్బన్ధ ప్రసక్తోపి దుర్వచః- యస్య సమ్యగ్జ్ఞానేన నిశ్శేషకర్మక్షయః- తస్య హేత్వభావేన పునశ్శరీరయోగాభావా, దక్షీణకర్మణాం పున ర్బన్ధ ఇతి పునర్బన్ధాసంబన్ధో పపత్తేశ్చ త్వన్మతే మూలభూతావిద్యాయా ఏకత్వా, దాత్మన ఏకత్వా దిదానీమపి బద్ధానుపపత్తేశ్చేత్ పూర్వం నకశ్చిన్ముక్తస్సమ్భవతి అస్తి చేత్స ఏవాత్మా పునరపి దేహయోగమనుభవతీతి ముక్తస్య పునరుత్పత్తిప్రసఙ్గో దుర్వారః, వర్తమానావిద్యాయా ఆదిమత్త్వం చ భవేత్ జీవాజ్ఞానపక్షస్య భవ ద్భిరేవ దూషితత్వాత్తదవస్థ్యే న బద్ధమోక్షవ్యవస్థేత్యయుక్తా తత్రాపి ముక్తానాం పునరుత్పత్తిప్రసఙ్గో దుష్పరిహారః- అథ న జీవభావనివృత్త్యా బ్ర హ్మైకతావత్తిర్మోక్షః తత్రాపి ధ్వస్తజీవభావోఽయమంశో ముక్తః- అథ్వస్తజీవభావమంశాన్తరం తు దేహభాగ్భవతీతి న వక్తుం శక్యం బ్రహ్మణస్స్వ తో నిరంశత్వాత్ అతో బ్రహ్మైకతాపన్నానామేవ పునరుత్పత్తిస్స్యాత్ - ఉపహితాంశభేదాభావాత్ నన్వంశభేదస్యాపి కాల్పనికతయాఽభ్యుప గమాన్నోక్తదోష ఇతి చేత్ ముక్తానివృత్తజీవభావేఽంశే స కాల్పనికభేదోఽస్తి వా - న వా అస్తి చేన్ముక్తిరేవ న స్యాత్ న చేత్పూర్వోక్తదోషః స్యాత్ నివృత్తోపాధిత్వమేవ భేద ఇతి చేత్ ఉపాధినివృత్తిః స్వరూపాతిరిక్తా- న వా న చేత్- తత్స్వరూపమేవ జీవభావేన పునరపి సంసరతీత్యుక్తదోషస్థితిః అతి రిక్తత్వే స నివృత్తిరూపవిశేషం కిం కృత్స్న బ్రహ్మవృత్తిః - ఉత బ్రహ్మైకదేశవృత్తిః ఆద్యే పూర్వోక్తదోషః ద్వితీయే త్వేకదేశస్యాంశాన్తరాద్భేదో వక్త వ్యః భేదకాన్తరయోగే న చేత్ తస్య భేదకోపాధేః పారమార్థ్యే అద్వైతహానిః అపారమార్థ్యే ముక్తాంశస్యైవ బద్ధత్వం స్యాత్-అపరమార్థోపాధిసంబన్ధో హి త్వన్మతే బన్ధః న భేదకాన్తరయోగాపేక్షా- అపి తూపాధివిరహ ఏవ భేద ఇతి చేత్ స కిం బాధ్యః-ఉతాబాధ్యః ఉపాధివిరహస్య బాధ్యత్వే తదవచ్ఛిన్నాం శస్య పునరుపాధిసమ్బన్ధాన్ముక్తోత్పత్తిస్స్యాత్ అంశభేదస్యాబాధ్యత్వే తస్య భేదస్యాభేదవత్ పరమార్థత్వాద్భేదాభేదపక్ష ఏవాఙ్గీకృతస్స్యాత్ అథ తత్ప రిహారాయ పరమార్థతోఽంశభేదో నాభ్యుపగతః - తర్హి ముక్తస్య పునరుత్పత్తిరవర్జనీయా స్యాత్ —— యత ఏవం శరావాదీనాం పృథివ్యామివస్థూల త్వాదిస్వాకారప్రహాణేన బ్రహ్మణ్యవిభాగాపన్నస్య జగతస్తద్దూషకత్వాభావః ప్రతిషిధ్యతే- అత ఏవ *నతు దృష్టాన్తభావాదితి సూత్రస్య భాష్యే రోక్త రీత్యా జగతోపి యద్యస్తాం భవతో తస్యాపరమార్థత్వా నాశ్రయశేష నక్షణమాత్రమప్యుపసరణమశక్యమితి విశేషః ——యాదవమిశ్రాస్య * అసదితి చేదితి సూ త్రమేకమధికరణాన్తరం *నాసదాసీదిత్యాదివిషయం వర్ణయన్తి- సత్త్వాసత్త్వనిషేధానపరస్పరప్రతిపక్షవిధిరూపా - వ్యాఘాతాత్ అతోఽను భయాత్మకం నిస్స్వభావం శూన్యం ప్రతీయత ఇతి పూర్వపక్షీకృత్య లోకతః ప్రాప్తస్య ప్రతిషేధ్యత్వాల్లోకే చ కార్యావస్థాయామేవ ఘటసంస్థానాదివ్యా ప్తిరూపసత్త్వం, తదభావరూపకపాలత్వాదివ్యాప్తిలక్షణమసత్త్వం చోపలభ్యత ఇతి కారణదశాయాం తదుభయం నిషిధ్యతే- * ఆనీదవాతమితి వాక్యశే షవిరోధాచ్చ, అతో న స్వరూపాసత్త్వనిషేధః-అప్రాప్తస్య మదీక్షుం వ్యోమేతివత్ న హ్యత్ర పరస్పర ప్రతిపక్షవిధిః, నాపి నిస్స్వభావతోక్తిః,- తద్వదితి నిర్ధారితం. *అపీతావిత్యాదిబాధికరణాన్తరమాహుః తత్ర భావాభావరూపసర్వావస్థా ప్రతిషేధోఽనుపపన్నః - వినాశహేతునైయత్యప్రసఙ్గాత్ వినాశహేతునానాకారణమేవ నిష్పాద్యం - తస్య ప్రాగపి సత్త్వాత్ నాపి కార్యాన్తరం - ప్రలయే సర్వకార్యవినాశానుపపత్తిప్రసఙ్గాత్ అతోఽవ స్థాన్తరోత్పాదః ప్రలయః- అత్యల్పాధికరణసిద్ధాన్తానుపపత్తేః శూన్యం తత్త్వమిత్యాక్షేప్యఘటత్వకపాలత్వాదిస్థానీయభావాభావరూపవికల్పశబ్దా ర్థతత్త్వానాస్త్యనిషేధేపి కిమ్ ప్రాప్తశేషమాశ్రిత్యావస్థాభ్యుపగమాత్తత్ర దృష్టాన్తభావాన్నతద్వత్ప్రసఙ్గాదసామఞ్జస్యమితి నిర్ధారితం దృష్టాన్తశ్చ తత్ప్ర ... సత్తుపిణ్డాశైథిల్యహేతుజలవత్ కర్దభాదాద్యశైథిల్యహేతుమాత్మరూపేణ పునర్జలమేవ కుత క్త ... త్వం లోకస్య సర్వత్త్వం బుద్ధిపిణ్డాశైథిల్యదితి యుక్తం. తత్రైవ * అసదితి చేదితి సూత్రవ్యాఖ్యానమయుక్తం- సూత్రాక్షరానుగుణ్యాభావాత్

౧౩॥ సూ. ॥ ఏతేనశిష్టాపరిగ్రహాఅపివ్యాఖ్యాతాః ॥

శిష్టాః-పరిశిష్టాః. నవిద్యతే వేదపరిగ్రహోయేషామిత్యపరిగ్రహాః. శిష్టాశ్చాపరిగ్రహాశ్చ శిష్టాపరిగ్రహాః.ఏతేనవేదాపరిగృహీతసాఙ్ఖ్యపక్షనిరసనేనపరిశిష్టాశ్చ వేదాపరిగృహీతాఃకణభక్షాక్షపాదక్షపణకభిక్షుప క్షాఃనిరసితా వేదితవ్యాః. పరమాణుకారణవాదేహ్యేషాంసర్వేషాంసంవాదాత్కారణవస్తువిషయస్యతర్కస్యా ప్రతిష్ఠితత్వంనశక్యతేవక్తుమిత్యధికాశఙ్కా. ... ...

సదసతోరన్యతరకోటివాదేఽసచ్ఛబ్దైకథంకోటిద్వయోశ్శ్రీక్తతాముపస్థాపయేత్. అన్యతరకోటిసమర్పకతయాహిసచ్ఛబ్దస్యానుభయాత్మకత్వానుస్థాపకత్వం. నిరూపణీయంభావాచ్చతిదయుక్తం. *నాసదాసీన్నోసదాసీత్తదానీమిత్యత్ర ప్రళయదశాయాంనిషిధ్యమానంసచ్ఛబ్దవాచ్యంకార్యావస్థంకిమపీతిసిద్ధం. సహప్రయోగాస్సత్ సమాససామర్థ్యాచ్చఅసచ్ఛబ్దవాచ్యమపిసద్వ్యతిరిక్తమితిసర్వసమ్మతం. తదుభయంకిమిత్యపేక్షాయాం *తత్స్వాలదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్యసచ్చత్యచ్చాభవత్ *విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచేతివాక్యైసచేతనమచేతనంచేతిజ్ఞాయతే. ఇదంచగతిసామాన్యనయస్థానప్రమాణాభ్యాంనిర్ణీతమితిపూర్వపక్షోత్థానం. కించ- యద్యర్థాన్తరపరత్వంశఙ్కనీయం-తర్హిసదసదాత్మకత్వంకింనశఙ్క్యతే. ఏకస్యతథాత్వంవిరుద్ధమితిచేత్- ఏకస్యానుభయాత్మకత్వమపివిరుద్ధం- అదర్శనాత్. అథహ్రస్వమదీర్ఘంవాఽణుమితివదనుభయాత్మకత్వమవిరుద్ధమితిచేత్ - దశాఙ్గుళం చతురఙ్గుళాపేక్షయాదీర్ఘం,ద్వాదశాఙ్గుళాపేక్షయాహ్రస్వ, మితి వదవిరోధాదుభయాత్మకత్వమపిశఙ్కనీయం. సదసద్రూపేణోభయాత్మకత్వం విరుద్ధమితిచేత్ - తదుభయవైలక్షణ్యరూపమనుభయాత్మకత్వమపివిరుద్ధత్వాన్నశక్యం. ఆపాతతశ్శైల్యమ్యుక్తం - ఉభయాత్మకత్వేప్యాపాతతశ్శఙ్కాయానివారకాభావాత్. కించ - ఉత్తరత్ర *అసద్వ్యపదేశాన్నేతిచేన్నధర్మాన్తరేణేతిశఙ్కాపరిహారయోరుక్తానాయోగాచ్చనైవమధికరణద్వయంకల్పనీయం. తత్రహికార్యస్యాసత్త్వాత్ కారణాభేదోఽనుపపన్నఇత్యాక్షిప్యభావవికారషట్కాన్తర్గతనామరూపసంయోగలక్షణసత్త్వాదన్యాన్తరేణకార్యోత్పత్త్యవశేషవస్తుమాత్రత్వరూపేణధర్మాన్తరేణాసద్వ్యపదేశః- నతుస్వరూపసత్త్వాభావేనేతిభవద్భిర్వ్యాఖ్యాస్యతే. ఇహాచవికల్పసంజ్ఞికథావాభావాత్ కస్థూలరూపనామసంయోగలక్షణంసత్త్వంప్రళయదశాయాంనిషిధ్యం - నతుస్వరూపసత్త్వమిత్యధికరణద్వయేననిర్ణీయతే- కథమసద్వ్యపదేశోస్వరూపాసత్త్వశఙ్కాముజ్జృమ్భయేత్. నన్వత్రసత్త్వాసత్త్వయోరుభయోరపిప్రతిషేధోనిరూపితః - తత్రతుకేవలాసత్త్వనిర్ణిక్తరూపత ఇతిచేన్న- *అపీతావిత్యధికరణేప్రళయదశాయాంనిషిద్ధంసత్త్వంస్థూలావస్థాయోగలక్షణం- శక్తిమాత్రావశేషవస్తుమాత్రరూపేణసత్త్వంతునసిషిధ్యమితిశిక్షితత్వాత్,అసచ్ఛబ్దస్యసత్త్వప్రతిషేధకత్వాత్,తదభావస్యశక్తిమాత్రావశేషసూక్ష్మదశారూపత్వాత్,అసచ్ఛబ్దస్యతదవస్థవస్తుమాత్రోపస్థాపకత్వనిర్ధారణాధికాశఙ్కాఽభావాచ్చ. పరస్పరప్రతిషేధాకారద్వయనిషేధేనవ్యాకులత్వాభావవివ *అసద్వాఇదమితివాక్యస్యవైషమ్యం- తత్కథంశఙ్కితార్థకల్పితశఙ్కాంజనయేత్. తస్మాత్వాలక్షణ్యనియమనిషేధానన్తరమసతఃకార్యత్వశఙ్కానిరాసపరం*అసదితిచేదితిసూత్రం-కార్యకారణయోరనన్యత్వేకారణస్యబ్రహ్మణఃపరిణామాదిదోషశఙ్కావ్యుదాసకం *అపీతావిత్యాదిసూత్రద్వయమిత్యేషాంసూత్రాణాంపరమప్రకృతసాలక్షణ్యనియమభఙ్గానుబన్ధిత్వాదైకాధికరణ్యంయుక్తం. ....

విలక్షణత్వాధికరణంసమాప్తమ్.

౧౩॥ సూ. ॥ ఏతేనశిష్టాపరిగ్రహాఅపివ్యాఖ్యాతాః ॥ కింబ్రహ్మకారణత్వంవిచాల్యం- ఉతనేతి. కింవేదాన్తవాక్యానాంకణాదాక్షపాదాదితర్కవిరోధోఽన్యపరత్వమాపాదయతి- నేతి. కింతావద్వాదిసమ్మతపరమాణుకారణవాదఃతర్కేణేతర్కాప్రతిష్ఠానహేతుఃప్రభవతి- నేతి. యదాప్రభవతి- తదాకణాదాద్యుక్తతర్కవిరోధేనశ్రుతీనామన్యపరత్వాద్బ్రహ్మకారణత్వంవిచాల్యంభవతి. యదాప్రభవతి- తదాతద్విరోధస్యశ్రుతీనామన్యపరతాహేతుత్వాభావాద్బ్రహ్మకారణత్వమవిచాల్యంభవతి. శిష్టశబ్దమపరిగ్రహశబ్దంసమాసంచవ్యాచష్టే (శిష్టాఇత్యాదినా)—— అనేనశిష్టాపరిగృహీతాఇతిపరోక్తవ్యాఖ్యానవ్యావృత్తిః - తథాసతిహిప్రధానకారణవాదస్యాపిశిష్టైరపరిగృహీతత్వాసిద్ధిః. ననుకథంవాదర్శనాదిషుపరిగృహీతస్యసాఙ్ఖ్యస్యశిష్టాపరిగృహీతత్వం. కథంధర్మశాస్త్రపరిగృహీతస్యన్యాయవైశేషికాదిపక్షస్యశిష్టాపరిగృహీతత్వం. స్మర్యతేహి- *అఙ్గానివేదాశ్చత్వారోమీమాంసాన్యాయవిస్తరః। పురాణంధర్మశాస్త్రంచవిద్యాహ్యేతాశ్చతుర్దశేతి- *అఙ్గానిచతురోవేదామీమాంసాన్యాయవిస్తరః। పురాణంధర్మశాస్త్రంచవిద్యాహ్యేతాశ్చతుర్దశేతిచదాశర్థః. తత్ప్రణీతాప్రమాణప్రమేయవ్యవహారమర్యాదాసర్వాఙ్గీకార్యా. వేదప్రమాణ్య, మీశ్వరః, లిఙ్గపాసనాన్యాయ, ఇత్యాదిచవైరథ్యపేతం. తత్కథంతస్యాపరిగ్రహః. నైయాయికోవైశేషికశ్చేతినాతిభేదఇతి. కారణతత్త్వస్యప్రధానప్రతిపాద్యత్వాత్, పరమాణుకారణవాదస్యాపనిషదబ్రహ్మకారణత్వవిరోధా, ద్విరుద్ధాంశస్యాపరిగృహీతత్వాత్,తదపిప్రాధాన్యాద్వైశేషికాదీనాంశిష్టాపరిగ్రహవ్యపదేశఇతిచేత్. స్వతన్త్రప్రధానకారణవాదస్యాపిబ్రహ్మకారణవాదవిరుద్ధత్వాత్, ఉపనిషద్విరుద్ధప్రధానప్రతిపాద్యాపరిగ్రహాభావా, చ్చసాఙ్ఖ్యపక్షస్యాపిశిష్టాపరిగ్రహవ్యపదేశస్తుల్యతయాప్రాప్తః - ఏకదేశావిరోధేపిప్రధానప్రతిపాద్యాంశవిరోధస్యావిశిష్టత్వాత్.—— సూత్రాభిప్రేతార్థమాహ (పరమాణ్విత్యాదినా)...

తావన్మాత్రసంవాదేపి తర్కమూలత్వావిశేషాత్, పరమాణుస్వరూపేపి శూన్యాత్మకత్వాశూన్యాత్మకత్వజ్ఞానాత్మకత్వార్థాత్మకత్వక్షణికత్వనిత్యత్వైకాన్తత్వానేకాన్తత్వసత్యాసత్యాత్మకత్వాదివిసంవాదదర్శనాచ్చాప్రతిష్ఠితత్వమేవేతి పరిహారః. ....

శిష్టాపరిగ్రహాధికరణం సమాప్తమ్.

---

౧౪. సూ. భోక్త్రాపత్తేరవిభాగశ్చేత్స్యాల్లోకవత్ ॥

పునరపి సాఙ్ఖ్యః ప్రత్యవతిష్ఠతే- యదుక్తం స్థూలసూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరస్య పరస్య బ్రహ్మణః కార్యకారణరూపత్వాజ్జీవబ్రహ్మణోస్స్వభావవిభాగ ఉపపద్యత ఇతి- స తు విభాగో న సమ్భవతి- బ్రహ్మణస్సశరీరత్వే తస్య భోక్తృత్వాపత్తేః. సశరీరత్వే జీవస్యేవేశ్వరస్యాపి సశరీరత్వప్రయుక్తసుఖదుఃఖయోర్భోక్తృత్వస్యావర్జనీయత్వాత్. ననుచ *సమ్భోగప్రాప్తిరితి చేన్న వైశేష్యాదిత్యత్రేశ్వరస్య భోగప్రసఙ్గపరిహార ఉక్తః. నైవం- తత్ర హ్యుపాస్యతయా హృదయాయతనే సన్నిహితస్య శరీరాన్తర్వర్తిత్వమాత్రేణ భోగప్రసఙ్గో న విద్యత ఇత్యుక్తం- ఇహ తు జీవవద్బ్రహ్మణోపి సశరీరత్వే తద్వదేవ సుఖదుఃఖయోర్భోక్తృత్వప్రసఙ్గో దుర్వార ఇత్యుచ్యతే. దృశ్యతే హి సశరీరాణాం జీవానాం శరీరగతబాలత్వస్థవిరత్వాదివికారాసమ్భవేపి శరీరధాతుసామ్యవైషమ్యనిమిత్తసుఖదుఃఖయోగః. శ్రుతిశ్చ * న హ వై సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తి అశరీరం వావ సన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశత ఇతి. అతస్సశరీరబ్రహ్మకారణవాదే జీవేశ్వరయోస్స్వభావవిభాగాసమ్భవాత్, కేవలబ్రహ్మకారణవాదే మృత్సువర్ణాదివజ్జగద్గతాపురుషార్థాదిసర్వవిశేషాశ్రయత్వప్రసఙ్గాచ్చ ప్రధానకారణవాద ఏవ జ్యాయానితి చేత్. ... ...

మాధ్యమికమతం శూన్యాత్మకత్వం. యోగాచారమతం జ్ఞానాత్మకత్వం. క్షణికత్వం బౌద్ధత్రయాభిమతం. ఏకాన్తత్వమర్థస్య తద్వ్యతిరిక్తానామభిమతం. సత్యత్వం వైశేషికాదిమతం. అసత్యత్వం యోగాచారమతం. ఆదిశబ్దేనైకవిధత్వవస్తుద్వివిధత్వం వివక్షితం. ఏకవిధత్వమార్హతమతే. ... ...

పరైస్తు సౌగతవైశేషికాదీనాం తర్కకుశలతాప్రసిద్ధేరధికాశఙ్కా- తర్కమూలత్వావిశేషాత్ పరిహార ఇత్యుక్తం. తర్కమూలత్వావిశేషేపి పరమాణుకారణవాదే సర్వసంవాదాత్ ప్రతిష్ఠితత్వమితి శఙ్కా త్వవతిష్ఠతే- అస్యాం తు పరిహృతాయాం తార్కికత్వప్రసిద్ధిరకిఞ్చిత్కరీ- అత్ర ప్రబలశఙ్కాపరిహార ఏవ సూత్రాభిప్రేత ఇతి యుక్తమ్. ....

శిష్టాపరిగ్రహాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౪॥ సూ. భోక్త్రాపత్తేరవిభాగశ్చేత్స్యాల్లోకవత్ ॥ సఙ్గతిమాహ (పునరపీతి) *న తు దృష్టాన్తభావాదిత్యత్ర శరీరగతబాలత్వయువత్వాదిధర్మాణాం శరీరిణ్యప్రసఙ్గం దృష్టాన్తీకృత్య పరమాత్మని శరీరభూతచిదచిద్గతదోషాప్రసక్తిరుక్తా- అత్ర శరీరసంసర్గప్రయుక్తభోక్తృత్వప్రసఙ్గః పరిహ్రియతే. పూర్వవదేవ ప్రథమో విచారః. తదర్థం కిం భోక్తృజీవశరీరకస్య బ్రహ్మణస్స్వశరీరభూతాత్ జీవాన్నిరతిశయానన్దస్వభావతయా విలక్షణత్వమస్తి- నేతి. తదర్థం కిం బ్రహ్మణః సశరీరత్వే జీవవత్సుఖదుఃఖభోక్తృత్వం ప్రసజ్యతే- ఉత నేతి. దుఃఖాదిభోక్తృత్వం కిం శరీరప్రయుక్తం- ఉతాన్యప్రయుక్తమితి. *న హ వై సశరీరస్యేతి శ్రుతౌ శరీరశబ్దః కిం శరీరమాత్రపరః- ఉత పుణ్యాపుణ్యనిమిత్తశరీరపర ఇతి. అత్ర చరమో విచారః ప్రస్తుతోపయోగేన బుద్ధిస్థతయా కృతః- సర్వసాధారణతయా కర్తవ్యత్వాత్. యదా శరీరమాత్రపరః- తదా దుఃఖాదిభోగస్య శరీరత్వప్రయుక్తత్వాద్బ్రహ్మణోపి తద్భోగప్రసఙ్గే నశరీరభూతాజ్జీవాన్నిరతిశయానన్దతయా విలక్షణత్వం నాస్తీతి స్యాత్. యదా తస్మిన్నాన్యే శరీరశబ్దః కర్మకృతశరీరపరః- తదా దుఃఖాదిభోగస్య శరీరత్వప్రయుక్తత్వాభావాత్ బ్రహ్మణస్తద్భోగాప్రసఙ్గే నశరీరభూతాజ్జీవాన్నిరతిశయానన్దతయా వైలక్షణ్యమస్తీతి సిద్ధ్యతి. కథం శరీరిత్వే భోక్తృత్వమితి శఙ్కాయాం వివృణోతి (సశరీరత్వ ఇతి) అధికరణారమ్భమాక్షిపతి (ననుచేతి) పరిహరతి (నైవమితి) (శరీరాన్తర్వర్తిత్వమాత్రేణేతి) మాత్రశబ్దేన శరీరం ప్రతి స్వామ్యవ్యావృత్తిః. జీవవత్సశరీరత్వ ఇత్యనేన శరీరస్వామ్యమభిప్రేతం. ఏవం శఙ్కాయాముభయోర్భేదో దర్శితః. యథా కార్యవశాత్పరగృహం ప్రవిష్టస్య గృహసన్నిధిమాత్రేణ గృహపతిత్వప్రయుక్తానర్థాభ్యుదయభాక్త్వం న భవతి - తథోపాస్యత్వాయ హృదయస్థస్య శరీరసన్నిధిమాత్రేణ శరీరత్వప్రయుక్తభోక్తృత్వాపత్తిర్నాస్తీతి *సమ్భోగప్రాప్తిరితి చేదిత్యత్రోక్తం. అత్ర తు శరీరస్వామిత్వప్రయుక్తభోక్తృత్వమాశఙ్క్యత ఇతి భేద ఇత్యర్థః. తథాపి పరిహారైక్యాత్పునరుక్తిరితి న వాచ్యం - అత్రైవ వక్తవ్యం దుఃఖాద్యేకరూపోపాధికత్వముపజీవ్య సన్నిధిమాత్రప్రసఙ్గాయా భోక్తృత్వశఙ్కాయాస్తత్ర పరిహృతత్వాత్. అత్ర భేదస్తు భోక్తృత్వశఙ్కాద్వారభేదనిబన్ధనః. (అసమ్భవేపీతి) అనేన *న తు దృష్టాన్తభావాదిత్యత్ర పరిహృతానాం శఙ్కోక్తిః. అపరిహృతాంశమాహ (అత ఇతి)... ... ...

అత్రోత్తరం (స్యాల్లోకవదితి) స్యాదేవవిభాగో జీవేశ్వరస్వభావయోః-నహి జీవస్యశరీరధాతుసామ్యవైషమ్యనిమిత్తంసుఖదుఃఖయోర్భోక్తృత్వంసశరీరత్వకృతం-అపితుపుణ్యపాపరూపకర్మకృతం. *నహవై సశరీరస్యేత్యపికర్మారబ్ధదేహవిషయం-*సఏకధాభవతిత్రిధాభవతి *సయదిపితృలోకకామోభవతి *సతత్రపర్యేతి జక్షత్క్రీడన్రమమాణఇతికర్మబన్ధవినిర్ముక్తస్యావిర్భూతస్వరూపస్యసశరీరస్యైవాపురుషార్థగన్ధాభావాత్. అపహతపాప్మనస్తుపరమాత్మనస్థూలసూక్ష్మరూపకృత్స్నజగచ్ఛరీరత్వేపికర్మసమ్బన్ధగన్ధోనాస్తీతినతరామపురుషార్థగన్ధప్రసఙ్గః. (లోకవత్) యథాలోకేరాజశాసనానువర్తినాంతదతివర్తినాంచరాజానుగ్రహనిగ్రహకృతసుఖదుఃఖయోగేపినశరీరిత్వమాత్రేణశాసకేరాజన్యపిశాసనానువృత్త్యతివృత్తినిమిత్త సుఖదుఃఖయోర్భోక్తృత్వప్రసఙ్గః. యథాహద్రమిడభాష్యకారః *యథా లోకేరాజాప్రచురదన్దశూకేఘోరేనర్థసఙ్కటేపి ప్రదేశేవర్తమానోవ్యజనాద్యవధూతదేహోదోషైర్నస్పృశ్యతే అభిప్రేతాంశ్చ లోకాన్పరిపాలయిష్యతి భోగాంశ్చగన్ధాదీనవిశ్వజనోపభోగ్యాన్ధారయతి తథా సౌలోకేశ్వరోభ్రమత్స్వసామర్థ్యచామరోదోషైర్న స్పృశ్యతేరక్షతిచలోకాన్బ్రహ్మలోకాదీన్భోగాంశ్చావిశ్వజనోపభోగ్యాన్ధారయతీతి. మృత్సువర్ణాదివద్బ్రహ్మస్వరూపపరిణామస్తునైవాభ్యుపగమ్యతే-అవికారత్వనిర్దోషత్వాదిశ్రుతేః.——— యత్తు పరైర్బ్రహ్మకారణవాదేభోక్తృభోగ్యవిభాగాభావమాశఙ్క్యసముద్రఫేనతరఙ్గదృష్టాన్తేనవిభాగప్రతిపాదనపరంసూత్రం వ్యాఖ్యాతం - తదయుక్తం - అన్తర్భావితశక్త్యవిద్యోపాధికాద్బ్రహ్మణస్సృష్టిమభ్యుపగచ్ఛతామేవమాక్షేపపరిహారయోరసఙ్గతత్వాత్. కారణాన్తర్గతశక్త్యవిద్యోపాధ్యుపహితస్యభోక్తృత్వాదుపాధేశ్చభోగ్యత్వాత్, విలక్షణయోస్తయోఃపరస్పరభావాపత్తిర్హినసమ్భవతి. స్వరూపపరిణామస్తుతైరపినాభ్యుపేయతే- *నకర్మావిభాగాదితిచేన్నానాదిత్వాదితిక్షేత్రజ్ఞానాం తద్గతకర్మణాంచానాదిత్వప్రతిపాదనాత్. స్వరూపపరిణామాభ్యుపగమేపిభోక్తృభోగ్యవిభాగాశఙ్కాకస్యచిదపినజాయతే - మృత్సువర్ణాదిపరిణామరూపఘటశరావకటకమకుటాదివిభాగవద్భోక్తృభోగ్యవిభాగోపపత్తేః. స్వరూపపరిణామేచబ్రహ్మణఏవభోక్తృభోగ్యత్వాపత్తేరితి పునరప్యసామఞ్జస్యమేవ. ....

భోక్త్రాపత్త్యధికరణంసమాప్తమ్.

పరిహరతి (అత్రోత్తరమితి) అత్రఫ్యత్యాద్యన్యాయందర్శయతి (అపిత్వితి) (నహవై సశరీరస్యేత్యపీతి) ముక్తిపాదేవక్ష్యమాణమర్థముపజీవ్యాత్రనిర్వాహఃకృతః- నత్వత్రైవనిర్వాహ్యత్వాచ్ఛ్రుతేః. (వ్యజనాదీతి) ఆదిశబ్దేనతత్తదనిష్టనివారణసాధనానివివక్షితాని. (భ్రమత్స్వసామర్థ్యచామరఇతి) అత్రచామరగ్రహణమనిష్టనివారణానురూపవస్తూనాముపలక్షణం. సశరీరబ్రహ్మకారణత్వేజీవేశ్వరవిభాగాభావఃపరిహృతః - కేవలబ్రహ్మకారణవాదేపూర్వోక్తజగద్గతాపురుషార్థాదిప్రసఙ్గమనభ్యుపగమేనపరిహరతి (మృత్సువర్ణాదీతి).——— అస్యసూత్రస్యపరైఃకృతమన్యథావ్యాఖ్యానమనువదతి (యత్త్వితి) భోక్తృశబ్దోభోక్తృత్వపరఇతిపరైరభ్యుక్తం. భోగ్యస్యభోక్తృత్వాపత్తింభోక్తుర్భోగ్యత్వాపత్తించాశఙ్క్యపరైఃపరిహృతం. తద్దూషయతి (తదయుక్తమితి) ఆక్షేపపరిహారయోరసఙ్గతత్వముపపాదయతి (కారణాన్తర్గతేతి) (ఉపాధేశ్చభోగ్యత్వాదితి) అత్రఉపాధిశబ్దఃశక్త్యవిద్యోపాధీనాంత్రయాణామపివాచకః- యథా పాదశబ్దఃకథాసామాన్యవాచీకథావిశేషవాచీచ- తద్వత్. యద్వా - ఉపాధిశబ్దేనావిద్యాంశోవివక్షితః. ఉపహితబ్రహ్మణోభోక్తృత్వం, ఉపాధేర్భోగ్యత్వం, చాస్తు- తథాపితయోరుపాధిబ్రహ్మణోరవిభాగ ఆశఙ్క్యపరిహ్రియతఇత్యత్రాహ (విలక్షణయోరితి) స్వరూపస్యైవపరిణామేశఙ్కాపరిహారావుపపద్యేతేఇత్యత్రాహ (స్వరూపేతి) కుత ఇత్యత్రాహ (నకర్మేతి) క్షేత్రజ్ఞానాదిత్వాభ్యుపగమే ఉపహితస్యబ్రహ్మణః క్షేత్రజ్ఞత్వేన, ఉపాధేశ్చభోగ్యత్వరూపేణ, నిత్యత్వాభ్యుపగమాత్ నిత్యత్వేనాభ్యుపగతయోస్తయోరవిభాగాభావస్సిద్ధఏవేత్యర్థః. అభ్యుపగమ్యదూషణమాహ (స్వరూపపరిణామాభ్యుపగమేపీతి) దృష్టాన్తమాహ (మృత్సువర్ణాదీతి) కటకమకుటాదీనాంకాలభేదేనఅవిభాగఉపపద్యతఇతిచేత్ - తత్ఫేనతరఙ్గదృష్టాన్తేపిసమానం. యస్తువిభాగఃఫేనతరఙ్గదృష్టాన్తేనసాధ్యతే-సస్వరూపపరిణామాభ్యుపగమేపిస్వయమేవసిధ్యతీతిభావః. స్వరూపపరిణామాభ్యుపగమే- *అపీతౌతద్వత్ప్రసఙ్గాదసమఞ్జసం *నతుదృష్టాన్తభావాదితివికారాపురుషార్థాశ్రయత్వకారత్వాదిశ్రుతీనామసామఞ్జస్యముక్తం, పరిహృతం,- తచ్చదూషణమపరిహృతంస్యాదిత్యాహ(స్వరూపపరిణామేచేతి).....

భోక్త్రాపత్త్యధికరణంసమాప్తమ్.

౧౫॥ సూ. తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః॥

* అసదితిచెన్నప్రతిషేధమాత్రత్వాదిత్యాదిషు కారణభూతాద్బ్రహ్మణః కార్యభూతస్య జగతోఽనన్యత్వ మభ్యుపగమ్య బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వముపపాదితం- ఇదానీంతదేవానన్యత్వమాక్షిప్య సమాధీయతే.

౧౫॥ సూ. తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః॥ సజ్గతిమాహ (అసదితి) ఇత్యాదినా- సూత్రేష్విత్యర్థః. బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వంసంభవతి- నేతి. కింబ్రహ్మకార్యత్వేజగతః శ్రుతిసిద్ధం బ్రహ్మణోఽనన్యత్వంసంభవతి- నేతి. కిం *వాచారమ్భణమిత్యాదివాక్యానికారణస్యైవావస్థాన్తరాపత్త్యాకార్యత్వంబోధయితుంప్రభవన్తి- నేతి. కింబుద్ధిశబ్దాన్తరాదయోఽవస్థాభేదనిబన్ధనాః- ఉత ద్రవ్యభేదనిబన్ధనా ఇతి. యదా బుద్ధిభేదాదయస్స్వరూపాన్యత్వనిబన్ధనాః- తదా కార్యస్య కారణాదన్యతయా జగతో బ్రహ్మాన్యత్వాపత్తేస్తదనన్యతయా వ్యపదిశ్యమానం బ్రహ్మనకారణంభవతీతిస్యాత్. యదా బుద్ధిభేదాదీనామవస్థాన్తరనిబన్ధనత్వం- తదా కార్యస్య కారణాదనన్యత్వేనజగతో బ్రహ్మానన్యత్వసిద్ధేస్తదనన్యతయా వ్యపదిశ్యమానస్య బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వంసమ్భవతీతిసిధ్యతి.——— అత్ర కేచిత్తదనన్యత్వంవర్ణయన్తి - తస్మాత్ - కారణాద్బ్రహ్మణః కార్యస్యానన్యత్వం- పరమార్థతోవ్యతిరేకేణాభావ ఇతి. జడాజడయోరేకత్వాయోగాదనన్యత్వంనామనైక్యం- కింతుభేదాభావః. భేదస్యప్రతీయమానత్వాదసత్త్వస్యదుర్వచత్వాత్ పరమార్థతోవ్యతిరేకేణాభావ ఇత్యుక్తం. తత్తావన్నిరూప్యం- యద్యనన్యశబ్దోబహువ్రీహిరభిమతః - తదాఅన్యశూన్యత్వమనన్యత్వం- తేనకార్యధర్మినిషేధాత్ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వంసిధ్యతి- యథానిర్ధనత్వమితిధనాభావః. తథాసతితస్యానన్యత్వమితిరూపం జనీయం- నతుతస్మాదితి - పురుషస్యనిర్ధనత్వమితిహివ్యపదేశః- నతుపురుషాన్నిర్ధనత్వమితి. తస్మాత్ - కారణాత్పరమార్థతోఽనన్యత్వం - వ్యతిరేకేణాభావః కార్యస్యావగమ్యతఇతిహి తేషాంయోజనా- అత స్తత్పురుషసామర్థ్యాదనన్యత్వమన్యత్వాభావస్స్యాత్. తత్రైక్యంవిహితంస్యాత్ - నతుమిథ్యాత్వం - యథామనుష్యాదనన్యత్వం బ్రాహ్మణస్య, వృక్షాదనన్యత్వంపలాశస్యే, నహి బ్రాహ్మణపలాశయోర్మిథ్యాత్వముచ్యతే. అతోఽనన్యత్వశబ్దేనకార్యమిథ్యాత్వసిద్ధిః. పరమార్థతఇత్యధ్యాహారశ్చతన్నిరపేక్షత్వేనమ్భవత్యనుపపన్నః. యదిపరమార్థవ్యతిరేకాభావశబ్దైక్యపరోనభవేత్ - తదావ్యతిరేకశబ్దైనైయర్థ్యంచ - పరమార్థతోఽభావ ఇత్యేతావతా కార్యమిథ్యాత్వసిద్ధేః. అతస్తదనన్యత్వమితిసూత్రంశిక్షణీయం. *వృత్తికేత్యేవేతివిషయవాక్యస్థ ఇతిశబ్దశ్చవృథాస్యాత్. ననుతత్పురుషపక్షేపిచన్ద్రాదనన్యోద్వితీయశ్చన్ద్రఇత్యత్రద్వితీయచన్ద్రస్యేవకార్యస్యమిథ్యాత్వసిద్ధిరితిచేన్న - తత్రాపిద్విత్వస్యైవమిథ్యాత్వాచ్చన్ద్రైకత్వసిద్ధేః. రజ్జోరనన్యస్సర్పఇత్యత్ర సర్పమిథ్యాత్వవత్కార్యమిథ్యాత్వమితిచేన్న-మాతురనన్యావస్థైతివద్వాక్యస్య వ్యాహతార్థత్వాత్. నవ్యాహతిః- సర్పమిథ్యాత్వస్యవివక్షితత్వాదితిచేన్న- అశాబ్దత్వాన్మిథ్యాత్వస్య. ననుఅగ్నిర్మాణవకశ్చేదిత్యత్ర సేచనవాచిశబ్దస్యదాహవాచిత్వాభావాద్వ్యాహతిః- అత్రత్వముఖ్యవృత్త్యావ్యాహతిపరిహారఇతిచేత్ - అనన్యసర్పశబ్దయోరేకస్యాముఖ్యతామతా. యద్యనన్యశబ్దస్యారోపితపరత్వమాశ్రిత్యసర్పోరజ్జ్వారోపితఇత్యర్థోవివక్షితస్స్యాత్- తర్హితద్వదేవ *తదనన్యత్వమితిసూత్రంపదమప్యారోపితపరంస్యాత్. తదానీం *సత్త్వాచ్చావరస్యేతిసూత్రవైఘట్యంస్యాత్- తద్ధికారణవకాయామపికార్యస్యకారణేసత్త్వంబ్రూతే. నహ్యారోపస్యపాశ్చాత్త్యః-ఆరోపితవస్తుప్రాగపిసదితియుజ్యతే. ప్రాగపికారణాత్మనాసత్త్వంయుక్తమితిచెన్న- అసతఃకార్యస్యపరమార్థభూతకారణాత్మనాసత్త్వాయోగాత్. యదిసర్పశబ్దైనార్థస్తత్సంలక్ష్యతే- ఏవమేవకార్యశబ్దోపలక్షితస్యసన్మాత్రస్యకారణాదనన్యత్వంస్యాత్. తథాసతికార్యస్యకారణాదనన్యత్వంనసిధ్యతి - సన్మాత్రస్యాపరిణామినోసర్వోషస్యకారణత్వాభావా, దవికారస్యాకల్పితస్య కార్యత్వాభావా, చ్చ. ననుసన్మాత్రమేవకారణావిద్యాశబలంకారణం - కల్పితాకారోపహితం ఘటస్సద్ఘటస్సన్నిత్యవభాసమానం తదేవకార్య మిత్యనన్యత్వమితిచేత్. అవిద్యాశబలత్వం నామకిం అవిద్యోపలక్షితత్వం - ఉతావిద్యా విశిష్టత్వం. ప్రథమే బ్రహ్మకారణత్వాసిద్ధిరేవ - నహి శాఖోపలక్షితస్య చన్ద్రస్య పత్రపుష్పాద్యుపాదానత్వం, నాపి సారసోపలక్షితకేదారస్య సారసగతగతిశబ్దాద్యుపాదానత్వం,. యదికారణావిద్యావిశిష్టంసన్మాత్రమేవకల్పితాకారవిశిష్టంకార్యమిత్యనన్యత్వం - తతోపికారణావస్థప్రకృతిశరీరకమేవ బ్రహ్మకార్యావస్థ ప్రకృతిశరీరకమిత్యనన్యత్వోపపాదనంవరం - * యస్యావ్యక్తంశరీరం * యస్య పృథివీశరీరమితి శ్రుతానుగుణని ర్వాహేసమ్భవత్యశ్రుతకల్పనానుపపత్తేః, సకలప్రమాణబాధాభావా, త్పరమార్థతఇత్యధ్యాహారనైరపేక్ష్యా, చ్చ్ఛ్రితావితిశబ్దవైయర్థ్యాభావా, చ్చ. యద్వ్యతిరేకేణయస్యనోపలమ్భస్తద్భావా- సతస్మాదనతిరిక్తః- యథామృదోఘటఇత్యనుమానపరం *భావేచోపలబ్ధేరితిసూత్రంవ్యాఖ్యాతం. ఉపలమ్భసద్భావయోస్సముచ్చయాద్ధూమాగ్న్యోరాలోకచాక్షుషరూపయోశ్చానన్యత్వవ్యుదాసఇతి. అత్రోచ్యతే- నతావత్కార్యావస్థాయాః కారణేనైకత్వంసాధ్యం - అనువృత్తసత్యనిత్యాజడస్యతస్యవ్యావృత్తాసత్యానిత్యజడావస్థాయాశ్చైకత్వవ్యాఘాతాత్, జాతివ్యక్త్యోరనేకాన్తత్వా, చ్చ. తత్రాప్యభేదేఽభిమతేగుణగుణినోరనైకాన్త్యం. తత్రాప్యభిన్నత్వందుర్వచం- జాతిగుణయోరైక్యప్రసఙ్గాత్. జాత్యభిన్నంహివస్తుజాతిరేవ-తస్యైవగుణాదభిన్నత్వేజాతిరేవగుణస్స్యాత్. అస్త్వితినవాచ్యం- అయంనీలఃపటఃనాయంనీలఇతిజాతిసద్భావేపిగుణాభావవ్యవహారదర్శనాత్. కార్యమిథ్యాత్వేసాధ్యేదృష్టాన్తస్సాధ్యవికలః- మృత్కార్యస్యఘటస్యబాధాదర్శనాత్. యుక్తిరూపదృష్టాన్తపరిగ్రహేప్యనైకాన్త్యం - హేతోఃఘటేపివృత్తేః. ప్రతిపన్నోపాధౌబాధితత్వేనసాధ్యంచ. కార్యగ్రాహిప్రమాణబాధితత్వరీత్యా, తృతీయేచసూత్రేయస్యకారణపూర్వంసత్త్వంనాస్తి-నతత్తతోజాయతే- యథానికటాదున్మత్తదృష్టాన్తశ్చేయయుక్తిరుక్తా.ఇయంచకార్యమిథ్యాత్వవాదినోఽనుపపన్నా-రజ్జౌప్రాగసతఃకాల్పనికసర్పస్యారోపదర్శనాత్. ప్రాగపినోఽస్తి

తత్ర కాణాదాః ప్రాహుః- న కారణాత్కార్యస్యానన్యత్వం సమ్భవతి- విలక్షణబుద్ధిబోధ్యత్వాత్, న ఖలు తన్తుపటమృత్పిణ్డఘటాదిషు కార్యకారణవిషయా బుద్ధిరేకరూపా. శబ్దభేదాచ్చ. న హి తన్తవః పట ఇత్యుచ్యన్తే- పటో వా తన్తవ ఇతి. కార్యభేదాచ్చ. న హి మృత్పిణ్డేనోదకమాహ్రియతే- ఘటేన వా కుడ్యం నిర్మీయతే. కాలభేదాచ్చ. పూర్వకాలం చ కారణం - అపరకాలం చ కార్యం. ఆకారభేదాచ్చ. పిణ్డాకారం కారణం - కార్యం చ పృథుబుధ్నోదరాకారం. తథా సత్యామేవ మృది ఘటో నష్ట ఇతి వ్యవహ్రియతే, సఙ్ఖ్యాభేదశ్చ దృశ్యతే, - బహవస్తన్తవః - ఏకశ్చ పటః. కారకవ్యాపారవైయర్థ్యం, చ - కారణమేవ చేత్కార్యం కిం కారకవ్యాపారసాధ్యం స్యాత్. సత్యపి కార్యే కార్యోపయోగితయా కారకవ్యాపారేణ భవితవ్యం చేత్ - సర్వదా కారకవ్యాపారేణోపరన్తవ్యం. సర్వస్య సర్వదా సత్త్వేన నిత్యానిత్యవిభాగశ్చ న స్యాత్. అథ కార్యం సదేవ పూర్వమనభివ్యక్తం కారకవ్యాపారేణాభివ్యజ్యతే - అతః కారకవ్యాపారార్థవత్త్వం నిత్యానిత్యవిభాగశ్చోచ్యతే. తదసత్-

చేత్ ప్రతీయేత-కాల్పనికానామర్థానాం ప్రతీయమానతయైవ హి సత్త్వం. అనుకల్పితాకారోపహితమధిష్ఠానం కార్యం-తత్రాధిష్ఠానస్వరూపం ప్రాజ్ఞాస్తి చేత్ -న తత్ర కార్యకల్పనా భవతీతి సూత్రార్థ ఇతి చేత్ - తత్పునరధిష్ఠాన భ్రమాసంభవనిరాకరణేన దత్తోత్తరం భవతి. యదుక్తం కారణస్య సత్త్వం ప్రామాణికం- కార్యం చ సదేవావభాసతే-తత్ర సత్త్వవ్యవహారానుపపత్త్యా చ తాన్త్రికీతి క్త్వా కార్యాకారో మిథ్యేతి-తదయుక్తం- సామాన్యరూపమనుపాధిరూపమసద్వావ్యవృత్తిరూపం వా సత్త్వం విశేషణవిశేష్యయోస్సాధారణం దృష్టమితి తావతా విశేషణమిథ్యాత్వాసిద్ధేః. న హి దణ్డినిష్పన్దమానేస్పన్దమానత్వమైకం దృష్టమితి దణ్డదేవ తత్ర యోరనన్యత్వం అతో వృథావాద్యభిమతమనన్యత్వమనుపపన్నం.—— ఔపాధికభేదాభేదవాదేపి పరిణామాస్పదస్యోపాధేశ్చ బ్రహ్మణశ్చ భిన్నాభిన్నతయా ఽనన్యత్వం వాచ్యం- తత్ర ఖణ్డగతశ్చ జ్వలోమాదీనాం ఖణ్డాదభిన్నే నముణ్డే నానన్యత్వవత్ జగద్బ్రహ్మణోరనన్యత్వమముఖ్యం. నను న కేవలం ఖణ్డముణ్డయోరివ భిన్నాభిన్నత్వమాత్రమబిద్బ్రహ్మణోః- కింతు బ్రహ్మణశ్శక్తిరూపత్వాదుపాధేః-యథా అగ్నేరౌష్ణ్యాదిః. అతశ్శక్తిశక్తిమద్రూపేణోపాధిబ్రహ్మణోః భిన్నాభిన్నత్వా జ్జగతో బ్రహ్మానన్యత్వమితి. ఉచ్యతే-శక్తిర్నామ కిం సామర్థ్యపర్యాయో బ్రహ్మధర్మవిశేషః-ఉత సూక్ష్మావస్థా ప్రకృతిరేవ. ఆద్యే బ్రహ్మణో నిర్వికారత్వశ్రుతివిరోధః- బ్రహ్మణో మృత్పిణ్డసవిశేషత్వాత్. మృత్పిణ్డో హి ఘటాదిపరిణామశక్తియుక్తో వికారీత్యుచ్యతే. ద్వితీయే తు ఖణ్డకార్యస్య శృఙ్గాదేః ఖణ్డాదనన్యత్వవదముఖ్యత్వం. అతస్తదనుపపన్నం. ——— యాదవప్రకాశమతేపి భోక్తృభోగ్యనియన్తౄణాం బ్రహ్మాంశత్వాభ్యుపగమాన్మహదాదికార్యాణాం భోక్తృనియన్తృభ్యామనన్యత్వమయుక్తం- కార్యస్వరూపస్య స్వర్ణరజతాభ్యామివ అనుపపన్నం. మహదాదీనాం ప్రకృతేరనన్యత్వే బ్రహ్మకారణవాదాసిద్ధిః - సన్మాత్రబ్రహ్మణోఽనన్యత్వం సచ్ఛబ్దప్రవృత్తినిమిత్తవిశేషనిరూపణాచ్ఛిథిలీభవతి-అబాధ్యత్వాదికం హి ప్రవృత్తినిమిత్తత్వేన వక్తవ్యం- జగత్సతోఽనన్యదిత్యుక్తే జగదబాధ్యమిత్యుక్తం భవతి- తతశ్చ బ్రహ్మానన్యత్వమనుక్తం స్యాత్. యస్య భావ ఏవ యదుపలబ్ధిస్తత్తస్య కారణం - తదవస్థతన్త్వాదిభావ ఏవ ప్రావరణాదికార్యదర్శనాత్తన్త్వాదికం ప్రావరణాదేః కారణం. ఏవం తత్కారణభూతే తన్తావపి సద్ద్రవ్యాన్తరం కారణమితి- ద్రవ్యాన్తరకల్పకతయా పరాభిమతస్య కార్యభేదస్యాన్యథాసిద్ధిపరం ద్వితీయసూత్రం వ్యాఖ్యాతం. తదయుక్తం - పూర్వపక్షయుక్తీనామన్యథాసిద్ధిరాద్యసూత్ర ఏవ వివక్షితత్వాత్ తద్విషయభూతే వాక్యైకదేశ ఏవ వికారనామధేయయోర్వ్యావహారికసర్వవ్యవహారసిద్ధ్యర్థత్వోపపాదనాత్. అతస్తత్రాస్య త్వహేత్వన్యథాసిద్ధావుక్తాయామనన్యత్వనియామకహేతుపరత్వం ద్వితీయస్యాయుక్తం. ఇదం సత్ ఇదం సదితి కార్యస్య సర్వస్య సత్త్వవిషయప్రతీతిః సద్రూపవిభజ్యమానం సన్మాత్రముపస్థాపయతి- తదేవ సన్మాత్రం బ్రహ్మ- అతో బ్రహ్మానన్యత్వమితి ప్రత్యక్షాదేవానన్యత్వోపపాదనపరం * సత్త్వాచ్చావరస్యేతి సూత్రం వ్యాఖ్యాతం. తదత్యన్తానుపపన్నం- * న చక్షుషా గృహ్యతే నాపి వాచా నాన్యైర్దేవైః * సన్త్యైవ సన్తం న విజానన్తి దేవాః * న సన్దృశే తిష్ఠతి రూపమస్య * హృదా మనీషా మనసాభిక్లృప్తో య ఏనం విదురమృతాస్తే భవన్తి * కఇత్థా వేద యత్ర సః * తం దుర్దర్శం గూఢమనుప్రవిష్టం * అథాత్మ్యమనాగాధిగమన దేవం మత్వేత్యాది శ్రుతిభిః ప్రత్యక్షాద్యగోచరత్వాభిధానాదోష్టైకదృశ్యత్వాభిధానాచ్చ. అదృశ్యత్వాదివిషయం త్వాస్త్రీయమీశ్వరవిషయం- న తు సన్మాత్ర బ్రహ్మవిషయమితి చేన్న-* యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యం * యదృష్ట్వా తమోనింపరిపశ్యన్తి ధీరాః * తపసా చీయతే బ్రహ్మ తతోన్నమభిజాయత ఇతి శ్రుతౌ సన్దోపాదానస్య బ్రహ్మణ ఏవ అదృశ్యత్వాద్యభిధానాత్, ఈశ్వరాతిరిక్తబ్రహ్మణో నిష్ప్రమాణకత్వాత్, కారణవాక్యానాం నిర్విషయత్వప్రసఙ్గాచ్చ. సద్ద్రవ్యం హి ప్రత్యక్షసిద్ధం, అవస్థావిశేషాచ్చ ద్రవ్యానన్యత్వం చ అనన్యత్వసాధకయుక్తిసిద్ధం,- కిమత వేదాన్తకృత్యం. అతః సూత్రాణాం వ్యాఖ్యానమేవార్థ ఉపపన్నః. కాణాదాః- వైశేషికాః. విలక్షణబుద్ధిబోధ్యత్వం, శబ్దభేదః, కార్యభేదః, కాలభేదః, ఆకారభేదః, పరిణామభేదః, భావాభావవిరోధః, సఙ్ఖ్యాభేదః, కారకవ్యాపారవైయర్థ్యం, నిత్యానిత్యవిభాగానుపపత్తి, శ్చేతి హేతవ ఉచ్యన్తే. (న కారణాదిత్యాదినా) న ఖల్విత్యాదిభిస్తత్తద్ధేతునిర్దేశానన్తరభావ్యగ్రస్థైర్హేత్వసిద్ధిశఙ్కాన్యాస్యక్తిః క్రియతే. (సత్యపీతి) కార్యోపయోగితయా - ఉదకాహరణాదికార్యోపయోగితయేత్యర్థః. కార్యోపయోగస్యాపర్యాప్త్యాదనద్వారేణవా- సామాన్యాత్ తత్ర వైశేషికైశ్శక్త్యనభ్యుపగమాత్సాధుపయోగోపలక్ష్యత ఇతి తత్ర ద్రూషణముక్తం. (తదసదిత్యాది) కిమభివ్యక్తిరుత్పద్యతే- ఉతాభివ్యజ్యతే...

అభివ్యక్తేరభివ్యక్త్యన్తరాపేక్షత్వే అనవస్థానా, దనపేక్షత్వే కార్యస్యనిత్యోపలబ్ధిప్రసఙ్గా, త్తదుత్పత్త్యభ్యుపగమే చాసత్కార్యవాదప్రసఙ్గాత్,. కిఞ్చ- కారకవ్యాపారస్యాభివ్యఞ్జకత్వే ఘటార్థేన కారకవ్యాపారేణ కరకాదేరప్యభివ్యక్తిః ప్రసజ్యతే- సమ్ప్రతిపన్నాభివ్యఞ్జకభావేషు దీపాదిష్వభివ్యఙ్గ్యవిశేషనియమాదర్శనాత్. నహి ఘటార్థమారోపితః ప్రదీపః కరకాదీన్నాభివ్యనక్తి. అతోఽసతః కార్యస్యోత్పత్తిహేతుత్వేనైవ కారకవ్యాపారార్థవత్త్వం - అతశ్చ సత్కార్యవాదాసిద్ధిః. నచనియతకారణోపాదానం సత ఏవ కార్యత్వం సాధయతి - కారణశక్తినియమాదేవ తదుపపత్తేః. నన్వసత్కార్యవాదినోఽపి కారకవ్యాపారో నోపపద్యతే- ప్రాగుత్పత్తేః కార్యస్యాసత్త్వాత్ కార్యాదన్యత్ర కారకవ్యాపారేణ భవితవ్యం- తత్రాన్యత్వావిశేషాత్తన్తుగతకారకవ్యాపారేణ ఘటోత్పత్తిరపి ప్రసజ్యతే. నైవం - యత్కార్యోత్పాదనశక్తం యత్కారణం- తద్గతకారకవ్యాపారేణ తత్కార్యోత్పత్తిసిద్ధేః. ——— అత్రాహుః - కారణాదనన్యత్కార్యం. నహి పరమార్థతః కారణవ్యతిరిక్తం కార్యం నామ వస్త్వస్తి - అవిద్యానిబన్ధనత్వాత్సకలకార్యతద్వ్యవహారయోః. అతో యథా కారణభూతాన్మృద్ద్రవ్యాద్ఘటాదిషు వికారేషూపలభ్యమానాద్వ్యతిరిక్తం ఘటశరావాది కార్యం వ్యవహారమాత్రాలమ్బనం మిథ్యా - కారణభూతం మృద్ద్రవ్యమేవ సత్యం - తథా నిర్విశేషసన్మాత్రాత్కారణభూతాద్బ్రహ్మణోఽన్యోఽహఙ్కారాదివ్యవహారాలమ్బనః కృత్స్నః ప్రపఞ్చో మిథ్యా - కారణభూతం సన్మాత్రం బ్రహ్మైవ సత్యం. తస్మాత్కారణవ్యతిరిక్తం కార్యం నాస్తీతి కారణాదనన్యత్కార్యం. నచ వాచ్యం శుక్తికారజతాదీనామివ ఘటాదికార్యాణామసత్యత్వాప్రసిద్ధేర్దృష్టాన్తానుపపత్తిరితి. యతస్తత్రాపి యుక్త్యా మృద్ద్రవ్యమాత్రమేవ సత్యతయా వ్యవస్థాప్యతే- తదతిరిక్తం తు యుక్త్యా బాధ్యతే. కా పునరత్ర యుక్తిః. మృద్ద్రవ్యమాత్రస్యానువర్తమానత్వం, తదతిరిక్తస్య చ వ్యావర్తమానత్వం,. రజ్జుసర్పాదిషు హ్యనువర్తమానస్యాధిష్ఠానభూతస్య రజ్జ్వాదేస్సత్యతా, వ్యావర్తమానస్య చ సర్పభూదళనామ్బుధారాదేరసత్యతా, దృష్టా - తథాఽనువర్తమానమధిష్ఠానభూతం మృద్ద్రవ్యమేవ సత్యం- వ్యావర్తమానాస్తు ఘటశరావాదయోఽసత్యభూతాః. కిఞ్చ- సత ఆత్మనోఽపి నాశాభావా, దసతశ్చ శశవిషాణాదేరుపలబ్ధ్యభావా, దుపలబ్ధివినాశయోగి కార్యం సదసద్భ్యామనిర్వచనీయమితి గమ్యతే - అనిర్వచనీయం చ శుక్తికారజతాదివన్మృషైవ. తస్య చానిర్వచనీయత్వం ప్రతీతిబాధాభ్యాం సిద్ధం. కిఞ్చ- కార్యముత్పాదయన్మృదాదికారణద్రవ్యం కిమవికృతమేవ కార్యముత్పాదయతి- ఉత కఞ్చన విశేషమాపన్నం. న తావదవికృతముత్పాదయతి. సర్వదోత్పాదకత్వప్రసఙ్గాత్. నాపి విశేషాన్తరమాపన్నం- విశేషాన్తరాపత్తేరపి విశేషాన్తరాపత్తిపూర్వకత్వే న భవితవ్యం- తస్యా అపి తథేత్యనవస్థానాత్. అవికృతమేవ దేశకాలనిమిత్తవిశేషసమ్బద్ధం కార్యముత్పాదయతీతి చేన్న - దేశాదివిశేషసమ్బన్ధోఽపి హ్యవికృతస్య విశేషాన్తరమాపన్నస్య చ పూర్వవన్నసమ్భవ

భివ్యక్త్యనపేక్షత్వే త్యేతి వికల్పాభిప్రాయేణ దూషయతి (అభివ్యక్తేరిత్యాదినా) దూషణాన్తరమాహ (కిఞ్చేతి) (నచేతి) మృత్పిణ్డే ఘటో న విద్యతే చేత్- అసత్త్వావిశేషాత్తన్తురపి ఘటచికీర్షుణోపాదీయేత- నచ తథా క్రియతే - అతః కారణవిశేషోపాదాననియమానుపపత్త్యా కార్యం సదేవేత్యర్థః. పరిహరతి (కారణేతి) ఘటో మృత్పిణ్డ ఏవ విద్యతే - న తన్తుష్విత్తి నియమః కథం. తదేవ తత్సద్భావయోగ్యమితి చేత్ - తదుత్పాదనయోగ్యం తదేవేతి తన్నైయత్యోపాదాననియమో యుక్త ఇత్యర్థః. ఏవముపాదానకారణనియమానుపపత్తిరూపం చోద్యం పరిహృతం. అథ కారకవ్యాపారానుపపత్తిముఖేన చోదయతి (నన్వితి) పరిహరతి (నైవమితి) అనన్యత్వశ్రుతీనాం ముఖ్యార్థత్వమభిమతం. అస్మిన్నర్థే సిద్ధాన్త్యేకదేశిముఖేనోత్తరమాహ (అత్రాహురితి) * వాచారమ్భణమిత్యాదివాక్యస్యార్థమభిప్రేత్యాహ (అతో యథేతి) (వికారేషూపలభ్యమానాదితి) అనేనానువర్తమానత్వం హేతుర్వివక్షితః. *ఏకమేవాద్వితీయమిత్యస్యార్థమాహ. (తథేతి) అహఙ్కారాదివ్యవహారాలమ్బనః- * అహమితి ప్రథమోఽభ్యాస ఇతి హి తేషాం గ్రన్థః. అదిశబ్దేన గ్రాహ్యముచ్యతే. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తపరమార్థభూతకార్యాభావ స్తదనన్యత్వశబ్దార్థ ఇతి భావః. దృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలతాం శఙ్కతే (నచ వాచ్యమిత్యాదినా) పరిహరతి (యత ఇతి) యథా జ్వాలావత్క్షణికమిత్యుక్తే జ్వాలాథేరప్యప్రత్యక్షత్వేన తత్ర సాధ్యవైకల్యం- తద్వదిత్యర్థః. (కా పునరిత్యాది) సదసద్విలక్షణత్వం నామ మిథ్యాత్వే హేత్వన్తరమాహ (కిఞ్చేతి) కార్యస్య సదసద్విలక్షణత్వే వ్యతిరేకిణం హేతుమాహ (సత ఆత్మన ఇతి) సదసద్విలక్షణత్వం మిథ్యాత్వే స్వయం హేతురితి దర్శయతి (అనిర్వచనీయం చేతి) సమతుల్యశుక్తిరజతాదేరనిర్వచనీయత్వం దర్శయతి (తస్య చేతి) వ్యావర్తమానత్వహేతోరుపాధిశఙ్కాపరిహారాయ కార్యస్య దుర్నిరూపతామనుగ్రాహకతర్కరూపేణాహ (కిఞ్చేతి) సత్యం చేత్సునిరూపం స్యాదిత్యర్థః. (నాపీతి) విశేషాన్తరాపత్తిరవికృతస్య ఉత న. నో చేత్సర్వదా విశేషాన్తరాపత్తిప్రసఙ్గః. విశేషాన్తరాపత్తిపూర్వకత్వే తస్యాపి విశేషాన్తరాపత్తిపూర్వకత్వం- తస్యా [illegible]ర్థః. (అవికృతమేవేత్యాది) విశేషశబ్దో దేశకాలనిమిత్తైః ప్రత్యేకం సంబధ్యతే. అవికృతస్య చేత్సర్వదా దేశకాలాదిసమవధానం స్యాత్ -

తి, నచవాచ్యం మృత్సువర్ణమద్గాదిభ్యోఘటరుచకదధ్యాదీనాముత్పత్తిర్దృశ్యతే- శుక్తికారజతాదివద్దేశకాలా
దిప్రతిపన్నోపాధౌ బాధశ్చనదృశ్యతే- అతఃప్రతీతిశరణానాం కారణాత్కార్యోత్పత్తిరవశ్యాశ్రయణీయేతి.
వికల్పాసహత్వాత్. కిం హేమాదిమాత్రమేవ స్వస్తికాదేరారమ్భకం - ఉతరుచకాది- అథ రుచకాద్యా
శ్రయోహేమాది. నతావద్ధేమాదిమాత్రమారమ్భకం - హేమవ్యతిరిక్తస్య కార్యస్యాభావాత్, స్వాత్మా
నంప్రత్యాత్మన ఆరమ్భకత్వాసమ్భవాచ్చ. హేమవ్యతిరిక్తంస్వస్తికందృశ్యతఇతిచేత్. నహేమవ్యతిరిక్తం
తత్ - హేమప్రత్యభిజ్ఞానాత్తదతిరిక్తవస్త్వన్తరానుపలబ్ధేశ్చ. బుద్ధిశబ్దాన్తరాదిభిర్వస్త్వన్తరత్వంసాధితమి
తిచేన్న- అనిరూపితవస్త్వవలమ్బనానాంబుద్ధిశబ్దాన్తరాదీనాంశుక్తికారజతశబ్దబుద్ధ్యాదివద్భ్రాన్తిమూలత్వే
నవస్త్వన్తరసద్భావస్యాసాధకత్వాత్. నాపిరుచకాదిస్వస్తికాదేరారమ్భకం- స్వస్తికేహిరుచకంపటఇవత
న్తవో భవతాపినోపలభ్యతే. నాపిరుచకాశ్రయభూతంహేమ- రుచకాశ్రయాకారేణహేమ్నస్స్వస్తికేఽను
పలబ్ధేః. అతోమృదాదికారణాతిరిక్తస్యకార్యస్యాసత్యత్వదర్శనాద్బ్రహ్మవ్యతిరిక్తంకృత్స్నంజగత్కార్యత్వే
నమిథ్యాభూతం. తదిదంబ్రహ్మవ్యతిరిక్తమిథ్యాత్వసుఖప్రతిపత్తయేకాల్పనికమృదాదిసత్యత్వమాశ్రిత్యకార్య
స్యాసత్యత్వంప్రతిపాదితం. పరమార్థతస్తుమృత్సువర్ణాదికారణమపిఘటరుచకాదికార్యవన్మిథ్యాభూతం- బ్ర
హ్మకార్యత్వావిశేషాత్. *ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వంతత్సత్యం *నేహనానాస్తికిఞ్చనమృత్యోస్సమృత్యుమా
ప్నోతియఇహనానేవపశ్యతి*యత్రహిద్వైతమివభవతితదితరఇతరంపశ్యతియత్రత్వస్యసర్వమాత్మైవాభూ త్త
త్కేననకంపశ్యేత్ *ఇన్ద్రోమాయాభిఃపురురూపఈయతేఇత్యేవమాదిభిశ్శ్రుతిభిశ్చబ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యమిథ్యా
త్వమవగమ్యతే. నచాగమావగతార్థస్యప్రత్యక్షవిరోధశ్శఙ్కనీయః- యథోక్తప్రకారేణకార్యస్యసర్వస్యమి
థ్యాత్వావగమాత్, ప్రత్యక్షస్యసన్మాత్రవిషయత్వాచ్చ- విరోధేసత్యప్యసమ్భావితదోషస్యచరమభావిన
స్స్వరూపసద్భావాదౌప్రత్యక్షాద్యపేక్షత్వేపిప్రమితౌనిరాకాఙ్క్షస్యనిరవకాశస్యశాస్త్రస్యబలీయస్త్వాత్.
అతఃకారణభూతాద్బ్రహ్మణోఽన్యత్సర్వంమిథ్యా. నచప్రపఞ్చమిథ్యాత్వేనజీవమిథ్యాత్వమాశఙ్కనీయం-బ్ర
హ్మణఏవజీవభావాత్. బ్రహ్మైవహిసర్వశరీరేషుజీవభావమనుభవతి-*అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య*ఏకోదేవ
స్సర్వభూతేషుగూఢః *ఏకోదేవో బహుధానివిష్టః*ఏషసర్వేషుభూతేషుగూఢోత్మానప్రకాశతే*నాన్యోఽతో
స్తిద్రష్టేత్యేవమాదిభ్యః. నన్వేకమేవబ్రహ్మసర్వశరీరేషుజీవభావమనుభవతిచేత్ -పాదేమేవేదనాశిరసిమేసు
ఖమితివత్సర్వశరీరేషుసుఖదుఃఖప్రతిసన్ధానంస్యాత్, జీవేశ్వరబద్ధముక్తశిష్యాచార్యజ్ఞత్వాజ్ఞత్వాదివ్యవస్థాచ

విశృతస్యచేదనవస్థైత్యర్థః. ఉక్తతర్కాన్యప్రత్యక్షవిరోధమాశఙ్క్యాహ (నచవాచ్యమితి) పరిహరతి (వికల్పాసహత్వాదితి) కిం ద్రవ్యమాత్రంకారణం-
ఉతాకారమాత్రం- ఉతాకారవిశిష్టంద్రవ్యమితివికల్పాః. తేషుప్రథమంశిరోదూషయతి (నతావదిత్యాదినా) సమవాయికారణాంశవిషయంప్ర
త్యభిజ్ఞానమిత్యాశఙ్క్యాహ (తదతిరిక్తేతి) తస్మింస్తత్రవ్యక్తిద్వయముపలభ్యేత- నతథోపలబ్ధిరిత్యర్థః. ద్వితీయంశిరోదూషయతి (నాపీతి) కార్యేసమవా
యికారణానువృత్త్యాతదుపలబ్ధిఃపరేణాభ్యుపగమ్యతే- తత్రపటేతన్తవఇవస్వస్తికేరుచకముపలభ్యేతేత్యర్థః. తృతీయంశిరోదూషయతి (నాపీతి) రుచ
కాకారవిశిష్టంకారణంచేత్-స్వస్తికేరుచకాకారవిశిష్టహేమోపలమ్భప్రసఙ్గఇత్యర్థః. ఏవమత్రకేవలప్రమాణాన్తరానుగృహీతంప్రమాణంప్ర
బలమితిప్రత్యక్షవిరోధపరిహారఇత్యుక్తంభవతి. (అతఇతి) కారణాతిరిక్తవస్త్వనుపలబ్ధ్యానప్రత్యక్షబాధఇత్యర్థః. తతఏవనసోపాధికత్వం- ఘటేపిసో
పాధికత్వేనోపాధిత్వాభావాదితిభావః. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తకృత్స్నమిథ్యాత్వేమృత్తికాదీనాంసత్యత్వంవ్యాహతమిత్యత్రాహ (తదిదమితి) నమృత్తికాసత్య
త్వేతాత్పర్యం- అపితుబ్రహ్మవ్యతిరిక్తమిథ్యాత్వఏవతాత్పర్యమిత్యర్థః. నకేవలంబ్రహ్మకార్యత్వేనజగతోమిథ్యాత్వంసిధ్యతి- శబ్దోక్తమపీత్యాహ (ఐ
తదాత్మ్యమితి)*ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వమితిబాధార్థసామానాధికరణ్యమితిభావః. *ఆదిత్యోయూపఇత్యాదిషుప్రత్యక్షేణబాధమభిప్రేత్యఇహాపివిరోధమా
శఙ్క్యాహ (నచాగమావగతేతి) పరిహరతి (యథోక్తేతి) *ఆదిత్యోయూపఇత్యాదివాక్యమన్యపరం- అత్రతూపక్రమోపసంహారాదిలిఙ్గైస్తాత్ప
ర్యమస్త్యేవేతినప్రత్యక్షేణబాధఇత్యభిప్రాయః. అవిరోధమాహ (ప్రత్యక్షస్యేతి) యద్వా - కింశబ్దతఃప్రతీత్యభావాత్- ప్రత్యక్షవిరోధాద్వా
ఽన్యపరత్వంశఙ్క్యతఇత్యభిప్రేత్యశబ్దతఃప్రతిపత్త్యభావంపరిహరతి (యథోక్తేతి) ప్రత్యక్షవిరోధంపరిహరతి (ప్రత్యక్షస్యేతి) విరోధమభ్యుపగ
మ్యాహ (విరోధేసత్యపీతి) భేదవాసనామూలత్వంసంభావితదోషత్వం. అపచ్ఛేదన్యాయాభిప్రాయేణాహ (చరమభావినఇతి) (స్వరూపేతి) ఆది
శబ్దేనవ్యుత్పత్తిరభిప్రేతా. (ప్రమితౌనిరాకాఙ్క్షస్యేతి) ప్రమితౌ- ప్రమితిహేతుత్వే. అర్థనిశ్చాయకత్వఇత్యర్థః. శాస్త్రస్యశబ్దస్వరూపగ్రహణ
వ్యుత్పత్త్యాదిషుప్రత్యక్షాద్యపేక్షాఽస్తి- తథాపిశాస్త్రజ్ఞానస్యప్రత్యభిజ్ఞానవత్ స్వార్థవిషయజ్ఞానాన్తరానుభూతత్వేనస్వవిషయందర్శయతి- అపిత్వన
న్యగోచరమేవదర్శయతీత్యర్థః. (నన్విత్యాది) పాదేమవేదనేత్యాదినాజీవేశ్వరేత్యాదినాచలౌకికవైదికవ్యవస్థానుపపత్తిరుక్తా.——[illegible]

నస్యాత్,—— అత్ర కేచిదద్వితీయత్వం బ్రహ్మణోఽభ్యుపయన్తస్తథైవం సమాదధతే- ఏకస్యైవ బ్రహ్మణః ప్రతిబిమ్బభూతానాం జీవానాం సుఖిత్వదుఃఖిత్వాదయ ఏకస్యైవ ముఖస్య ప్రతిబిమ్బానాం మణికృపాణదర్పణాదిషూపలభ్యమానానామల్పత్వ మహత్త్వ మలినత్వ విమలత్వాదివత్తత్తదుపాధివశాద్వ్యవస్థాప్యన్తే. నను అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యేత్యాదిశ్రుతేర్న జీవా బ్రహ్మణోఽభిద్యన్త ఇత్యుక్తం. సత్యం-పరమార్థతః. కాల్పనికం తు భేదమాశ్రిత్యేయం వ్యవస్థోచ్యతే. కస్య పునః కల్పనా. న తావద్బ్రహ్మణః-తస్య పరిశుద్ధజ్ఞానాత్మనః కల్పనాశూన్యత్వాత్. నాపి జీవానాం- ఇతరేతరాశ్రయత్వప్రసఙ్గాత్ - కల్పనాధీనో హి జీవభావః- జీవాశ్రయా చ కల్పనేతి. నైతదేవం-అవిద్యాజీవభావయోర్బీజాఙ్కురన్యాయేనానాదిత్వాత్. కిఞ్చ- ప్రాసాదనిగరణాదివదనుపపన్నార్థైకవేషాయామవస్తుభూతాయామవిద్యాయాం నేతరేతరాశ్రయత్వాదయో వస్తుదోషా అనవక్లృప్తిమావహన్తి. వస్తుతో బ్రహ్మవ్యతిరిక్తానాం జీవానాం స్వతో విశుద్ధత్వేఽపి కృపాణాదిగతముఖప్రతిబిమ్బశ్యామతాదివదౌపాధికాశుద్ధిసమ్భవాదవిద్యాశ్రయత్వోపపత్తేః కాల్పనికత్వోపపత్తిః. ప్రతిబిమ్బగతశ్యామతాదివజ్జీవగతాశుద్ధిరపి భ్రాన్తిరేవ - అన్యథాఽనిర్మోక్షత్వప్రసఙ్గాత్. జీవానాం భ్రమస్య ప్రవాహానాదిత్వాన్న తద్ధేతురన్వేషణీయ ఇతి. —— తదేతదవిదితాద్వైతయాథాత్మ్యానాం భేదవాదశ్రద్ధాళుజనసబహుమానావలోకనలిప్సావిజృమ్భితం. తథాహి - జీవస్యాకల్పితస్వాభావికరూపేణావిద్యాశ్రయత్వే బ్రహ్మణ ఏవావిద్యాశ్రయత్వముక్తం స్యాత్. తదతిరిక్తేన తస్మిన్కల్పితేనాకారేణావిద్యాశ్రయత్వే జడస్యావిద్యాశ్రయత్వముక్తం స్యాత్ - న ఖల్వద్వైతవాదినస్తదుభయవ్యతిరిక్తమాకారమభ్యుపగచ్ఛన్తి. కల్పితాకారవిశిష్టేన స్వరూపేణైవావిద్యాశ్రయత్వమితి చేత్. తన్న - స్వరూపస్యాఖణ్డైకరసస్యావిద్యామన్తరేణ విశిష్టరూపత్వాసిద్ధేః. అవిద్యాశ్రయాకార ఏవ హి నిరూప్యతే. కిఞ్చ - బన్ధమోక్షాదివ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థం హి జీవాజ్ఞానవాదాశ్రయణం - సా తు వ్యవస్థా జీవాజ్ఞానపక్షేఽపి న సిధ్యతి. అవిద్యావినాశ ఏవ హి మోక్షః - తస్మై కస్మిన్ముక్తే అవిద్యావినాశాదితరేఽపి విముచ్యేరన్. అన్యస్యాముక్తత్వాదవిద్యా తిష్ఠతీతి చేత్. తర్హ్యేకస్యాప్యముక్తిః స్యాత్ - అవిద్యాయా అవినష్టత్వాత్. ప్రతిజీవమవిద్యాభేదః కల్ప్యతే - తత్ర యస్యావిద్యా వినష్టా స ముచ్యతే - యస్య త్వవినష్టా స బధ్యత ఇతి చేత్. తన్న - ప్రతిజీవమితి జీవభేదమాశ్రిత్య బ్రూషే - స జీవభేదః

ద్వ్యర్థం జీవాజ్ఞానవాదపక్షముపన్యస్యతి (అత్ర కేచిదితి) (నన్విత్యాది) సత్యం పరమార్థతః - పరమార్థతో న భిద్యన్త ఇతి సత్యం. వయం త్వౌపాధికభేదమాశ్రిత్య బ్రూమ ఇత్యర్థః. (కస్యేత్యాది) అత్రోక్తమితరేతరాశ్రయం పరిహరతి (నైతదేవమితి) ముఖాన్తరేణాపి పరిహరతి (కిఞ్చేతి) అవస్తుభూతాయాం- అపరమార్థభూతాయాం. అనవక్లృప్తిః- అసిద్ధిః. యథా బ్రహ్మణః స్వతశ్శుద్ధత్వేన నావిద్యాశ్రయత్వం - తథా బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యాపి జీవస్య స్వతశ్శుద్ధత్వేన అవిద్యాశ్రయత్వానుపపత్త్యా తత్కార్యజన్మజరామరణాదిభ్రమానుపపత్తిరిత్యత్రాహ (వస్తుతో బ్రహ్మేతి) యథా హ్యౌపాధికాశుద్ధిర్వస్తుతో ముఖావ్యతిరిక్తత్వేఽపి ముఖప్రతిబిమ్బే సమ్భవతి- తథా వస్తుతో బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వేన స్వతశ్శుద్ధత్వేఽప్యస్యౌపాధికాశుద్ధిసంభవాదవిద్యాశ్రయత్వేన కాల్పనికత్వమిత్యర్థః. అశుద్ధిర్నామ స్వతశ్శుద్ధత్వప్రతియోగ్యాకారః- అవిద్యాసంబన్ధయోగ్యతేత్యర్థః. కాల్పనికత్వోపపత్తిః- జన్మజరామరణాదేః కాల్పనికత్వోపపత్తిరిత్యర్థః. ఔపాధికాశుద్ధేరపి జ్ఞానానివర్త్యత్వం స్యాదిత్యత్రాహ (ప్రతిబిమ్బగతేతి) అశుద్ధివిషయభ్రమేణోత్తరోత్తరావిద్యాశ్రయత్వం- అవిద్యాశ్రయత్వేనోత్తరోత్తరాశుద్ధివిషయభ్రమ ఇత్యన్యోన్యాశ్రయత్వమాశఙ్క్యాహ (జీవానాం భ్రమస్యేతి) జీవాజ్ఞానపక్షసమాప్తిద్యోతనార్థమితికరణం.—— దూషయతి (తదేతదితి) అవిదితాద్వైతయాథాత్మ్యానాం- అద్వైతానిపుణానాం. శ్రద్ధాళుశబ్దేన భేదవాదేష్వకౌశలం వివక్షితం. ఉభయతోఽపి భ్రష్టైరేవముక్తమితి భావః. కిమకల్పితస్వాభావికరూపేణావిద్యాశ్రయత్వం - ఉత కల్పితాకారేణ - అథ కల్పితాకారవిశిష్టరూపేణేతి వికల్పత్రయమభిప్రేత్య ప్రథమం శిరో దూషయతి (జీవస్యేతి) ద్వితీయం దూషయతి (తదతిరిక్తేనేతి) కథం జడస్యావిద్యాశ్రయత్వముక్తం స్యాత్- జీవో హ్యవిద్యాశ్రయ ఇత్యత్రాహ (న ఖల్వితి) బ్రహ్మ చిద్రూపం - కల్పితం తు జడం - తదుభయాతిరిక్తానభ్యుపగమాత్కల్పితాకారేణావిద్యాశ్రయత్వే జడస్యైవావిద్యాశ్రయత్వముక్తం స్యాదిత్యర్థః. తృతీయం శిరశ్శఙ్కతే (కల్పితేతి) దూషయతి (తన్నేతి) తత్కుత ఇత్యత్రాహ (అవిద్యాశ్రయాకార ఇతి) అవిద్యాశ్రయత్వేన విశిష్టత్వం- విశిష్టాకార ఏవ అవిద్యాశ్రయ ఇత్యాత్మాశ్రయణమిత్యర్థః. (కిఞ్చేత్యాది) అవిద్యాకిం కా- ఉత బహ్వ్యో ఇతి వికల్పమభిప్రేత్య ఏకత్వపక్షే దూషణమాహ (తస్మై కస్మిన్నితి) తత్రాపి కిమవిద్యా నశ్యతి - ఉత న నశ్యతీతి వికల్పమభిప్రేత్య నాశపక్షే దూషణముక్తం తత్రేతి. అవినాశపక్షం దూషయతి (అన్యస్యేతి) అథావిద్యాబహుత్వపక్షమనువదతి (ప్రతిజీవమితి) బధ్యతే- బద్ధో భవతీత్యర్థః. దూషయతి (తన్నేతి) అత్రాపి వికల్పయతి (స జీవభేద ఇతి) అనభ్యుపగమాత్- అద్వైతహానిప్రసఙ్గేనానభ్యుపగమాత్. ద్వితీ

కింస్వాభావికః - ఉతావిద్యాకల్పితః. న తావత్స్వాభావికః - అనభ్యుపగమాత్, భేదసిద్ధ్యర్థస్యావిద్యాకల్పనస్య వైయర్థ్యాత్, అథావిద్యాకల్పితః - తత్రేయం జీవభేదకల్పికాఽవిద్యా కిం బ్రహ్మణః - ఉత జీవానాం. బ్రహ్మణ ఇతి చేత్ - ఆగతోఽసి మదీయం మార్గం. అథ జీవానాం - కిమస్యా జీవభేదక్లృప్తిసిద్ధ్యర్థతాం విస్మరసి. అథ ప్రతిజీవం బద్ధముక్తవ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థం యా అవిద్యాః కల్ప్యన్తే - తాభిరేవ జీవభేదోఽపీతి మనుషే - జీవభేదసిద్ధౌ తాసాం సిద్ధ్యుక్తి - తాసు సిద్ధాసు జీవభేదసిద్ధిరితీతరేతరాశ్రయిత్వం. న చాత్ర బీజాఙ్కురన్యాయస్సిధ్యతి - బీజాఙ్కురయోర్హ్యన్యదన్యద్బీజమన్యస్యాన్యస్యాఙ్కురస్యోత్పాదకం - ఇహ తు యాభిరవిద్యాభిర్యే జీవాః కల్ప్యన్తే - తానేవాశ్రిత్య తాసాం సిద్ధిరిత్యశకనీయతా. అథ బీజాఙ్కురన్యాయేన పూర్వపూర్వజీవాశ్రయాభిరవిద్యాభిరుత్తరోత్తరజీవకల్పనాం మన్యసే - తథా సతి జీవానాం భఙ్గురత్వ, మకృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశాదిప్రసఙ్గశ్చ. అత ఏవ బ్రహ్మణః పూర్వపూర్వజీవాశ్రయాభిరవిద్యాభిరుత్తరోత్తరజీవభావకల్పనమిత్యపి నిరస్తం - అవిద్యాప్రవాహేఽభ్యుపగమ్యమానే తత్కల్పితజీవభావస్యాపి తద్వత్ప్రవాహానాదితా స్యాత్ - న ధ్రువరూపతా. ఆమోక్షాచ్చ జీవస్య ధ్రువత్వమిష్టం న సిధ్యేత్. యచ్చోక్తమవిద్యాయా అవస్తురూపత్వే నానుపపన్నత్వైకవేషాయా నేతరేతరాశ్రయత్వాదయో వస్తుదోషా అనవక్లృప్తిమావహన్తీతి - తథా సతి ముక్తాన్ పరం చ బ్రహ్మాశ్రయేదవిద్యా. శుద్ధవిద్యాస్వరూపత్వాదశుద్ధిరూపా నేత్రత్ర ప్రసజతీతి చేత్. కిముపపత్త్యనువర్తిన్యవిద్యా - ఏవం తర్హ్యుక్తాభిరుపపత్తిభిర్జీవానపి నాశ్రయేత్. కిఞ్చ - జీవాశ్రయాయా అవిద్యాయాస్తత్త్వజ్ఞానోదయాన్నాశే సతి జీవో నశ్యేద్వా- న వా. యది నశ్యేత్ - స్వరూపోచ్ఛిత్తిలక్షణో మోక్షస్స్యాత్. నో చేదవిద్యానాశేఽప్యనిర్మోక్షః - బ్రహ్మస్వరూపవ్యతిరిక్తజీవత్వావస్థానాత్. యచ్చోక్తం మణికృపాణదర్పణాదిషూపలభ్యమానముఖమలినత్వవిమలత్వాదివచ్ఛుద్ధ్యశుద్ధ్యాదివ్యవస్థోపపత్తిరితి - తత్రేదం విమర్శనీయం - అల్పత్వమలినత్వాదయ ఔపాధికా దోషాః కదా నశ్యేయురితి. కృపాణాద్యుపాధ్యపగమ ఇతి చేత్. కిం తదాఽల్పత్వాద్యాశ్రయః ప్రతిబిమ్బం తిష్ఠతి వా- న వా. తిష్ఠతి చేత్ - తత్స్థానీయస్య జీవస్యాపి స్థితత్వాదనిర్మోక్షప్రసఙ్గః. నశ్యతి చేత్ - తద్వదేవ జీవనాశాత్స్వరూపోచ్ఛిత్తిలక్షణో మోక్షస్స్యాత్. కిఞ్చ - యస్య హ్యపురుషార్థరూపదోషప్రతిభాసః తస్య తదుచ్ఛేదః పురుషార్థః. తత్ర కిమౌపాధికదోషప్రతిభాసో బిమ్బస్థానీయస్య బ్రహ్మణః - ఉత ప్రతిబిమ్బస్థానీయస్య జీవస్య - ఉతాన్యస్య కస్యచిత్. ఆద్యయోః కల్పయోర్దృష్టాన్తోఽయం న సఙ్గచ్ఛతే- ముఖస్య ముఖప్రతిబిమ్బస్య చాల్పత్వాదిదోషప్రతిభాసశూన్యత్వాత్. న హి ముఖం తత్ప్రతిబిమ్బం వా చేతయతే.

యం శఙ్కావికల్పయతి (కిమితి) ప్రథమపక్షస్యోత్తరమాహ (బ్రహ్మణ ఇతి చేదితి) ద్వితీయం శఙ్కాం దూషయతి (అథేతి) (కిమస్యా జీవభేదక్లృప్తిసిద్ధ్యర్థతాం విస్మరసీతి) జీవభేదకల్పకాఽవిద్యా జీవకల్పనాత్ప్రాగేవ న జీవానాశ్రయితుం క్షమా- జీవానాం సిద్ధేరిత్యర్థః. యా జీవభేదకల్పకావిద్యాః తా ఏవ జీవాశ్రయా బద్ధముక్తాదివ్యవస్థాహేతవ ఇతి పక్షమనూద్య దూషయతి (అథ ప్రతిజీవమితి) బీజాఙ్కురన్యాయేన పరిహారస్యానుపపత్తిమాహ (న చేతి) బీజాఙ్కురేషూత్పాదకబీజస్యోత్పాద్యాఙ్కురాపేక్షా నాస్తి- ఉత్పాదకాఙ్కురమన్యత్- ఉత్పాద్యం చాన్యత్- అత్ర తు జీవభేదకల్పకావిద్యాయాః కల్పనీయజీవాశ్రయాపేక్షాఽస్తి- కల్పకావిద్యాశ్రయో జీవః- స ఏవ కల్ప్యశ్చేతి వైషమ్యం. అశకనీయతా-సాధయితుమశక్యతేత్యర్థః. ఉత్పాద్యోత్పాదకాఙ్కురవ్యక్తిభేదవత్కల్పకావిద్యాశ్రయకల్ప్యజీవవ్యక్తిభేదార్థం ప్రవాహానాదిత్వాభ్యుపగమే దూషణమాహ (అథేతి) అకృతాభ్యాగమకృతనాశప్రసక్త్యర్థాపత్తిః. ఆదిశబ్దేన జీవస్వరూపానిత్యత్వాదిశ్రుతివిరోధో వివక్షితః. ఏవం జీవాఖ్యధర్మిణః ప్రవాహానాదిత్వకల్పనే దూషణముక్తం. జీవత్వధర్మకల్పికావిద్యయోః ప్రవాహానాదిత్వేఽప్యుక్తం దూషణమతిదిశతి (అత ఏవేతి) పూర్వపూర్వజీవాశ్రయావిద్యయోత్తరోత్తర జీవభావకల్పనం- తత్తదాశ్రయావిద్యయా తదుత్తరోత్తరజీవభావకల్పనమిత్యర్థః. అస్య పక్షస్య నిరస్తతాం వివృణోతి (అవిద్యాప్రవాహ ఇతి) ధర్మిధర్మకల్పనపక్షయోరుభయోరపి తుల్యం దూషణమాహ (ఆమోక్షాచ్చేతి) జీవస్య- జీవభావవిశిష్టస్యేత్యర్థః. అవిద్యాయా దుర్ఘటత్వేన పరిహారం దూషయతి (యచ్చోక్తమితి) శుద్ధవిద్యాస్వరూపత్వాత్- శుద్ధజ్ఞప్తిరూపత్వాత్. ఉక్తాభిరుపపత్తిభిః- అన్యోన్యాశ్రయాదిభిః. మోక్షానుపపత్త్యా దూషయతి (కిఞ్చేతి) (నో చేదితి) అవిద్యాకార్యస్య జీవత్వస్యావస్థానాదనిర్మోక్ష ఇత్యర్థః. దార్ష్టాన్తికపర్యాలోచనయా దూషణముక్తం - అథ దృష్టాన్తాలోచనయా దూషయతి (యచ్చోక్తమితి) అపురుషార్థప్రతిభాసానుపపత్తిముఖేన దూషయిష్యన్ దోషప్రతిభాసస్యావశ్యకత్వమితి ఆహ (కిఞ్చ యస్యేతి) అపురుషార్థదోషప్రతిభాసస్య నిరసనీయత్వాత్ తన్నిరాసాయ హి వేదాన్తారమ్భః- బిమ్బప్రతిబిమ్బస్థానీయయోర్జీవబ్రహ్మణోర్దోషప్రతిభాసాభావాత్ తన్నిరాసాయ వేదాన్తానారభ్య ఇతి దూషణం దర్శయితుం యస్య హీత్యాద్యుక్తం. దృష్టాన్తే ముఖతత్ప్రతిబిమ్బతద్వ్యతిరిక్తచేతన [illegible] వికల్పయతి (ఉతాన్యస్య కస్యచిదితి) (న హి ముఖం తత్ప్రతిబిమ్బం వా చేతయత ఇతి) దూషణద్వయమేతద్దర్శిత [illegible] ప్రతిబిమ్బం దృష్టం [illegible]

బ్రహ్మణో దోషప్రతిభాసే బ్రహ్మవిద్యాత్వప్రసఙ్గశ్చ. తృతీయోపి కల్పో న కల్పతే- జీవబ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యాప్రష్టురభావాత్. కిఞ్చ- అవిద్యాకల్ప్యస్య జీవస్య కల్పకః క ఇతి నిరూపణీయం. న తావదవిద్యా- అచేతనత్వాత్. నాపి జీవః - ఆత్మాశ్రయదోషప్రసఙ్గాత్, శుక్తికారజతాదివదవిద్యాకల్ప్యత్వాచ్చ జీవభావస్య, బ్రహ్మైవ కల్పకమితి చేత్ - బ్రహ్మాజ్ఞానమేవాయాతం. కిఞ్చ బ్రహ్మాజ్ఞానాభ్యుపగమే కిం బ్రహ్మ జీవాన్పశ్యతి వా-న వా. న పశ్యతి చేత్- ఈక్షాపూర్వికా విచిత్రసృష్టిర్నామరూపవ్యాకరణమిత్యాది బ్రహ్మణో న స్యాత్. అథ పశ్యతి- అఖణ్డైకరసం బ్రహ్మ నావిద్యామన్తరేణ జీవాన్పశ్యతీతి బ్రహ్మాజ్ఞానప్రసఙ్గః. అత ఏవ మాయావిద్యావిభాగవాదోపి నిరస్తః - అజ్ఞానమన్తరేణ హి మాయినోపి బ్రహ్మణో జీవదర్శిత్వం న స్యాత్. న చ మాయావీ పరాన్దృష్ట్వా మోహయితుమలం. నాపి మాయా మాయావినో దర్శనసాధనం - దృష్టేషు పరేషు తన్మోహనసాధనమాత్రత్వాత్తస్యాః. అథ బ్రహ్మణో మాయా తస్య జీవదర్శిత్వం కుర్వతీ జీవమోహనస్య హేతురితి వ్యవస్థా- తర్హి పరిశుద్ధస్యాఖణ్డైకరసస్వప్రకాశస్య బ్రహ్మణః పరదర్శనం కుర్వతీ మాయా - మాయాఽపరపర్యాయాఽవిద్యైవ స్యాత్. అథ మతం - విపరీతదర్శనహేతురవిద్యా మాయా తు మిథ్యాభూతం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం మిథ్యాత్వేన దర్శయన్తీ న బ్రహ్మణో విపరీతదర్శనహేతుః - అతస్తస్యా నావిద్యాత్వమితి నైవం - చన్ద్రైకత్వే జ్ఞాయమానే ద్విచన్ద్రదర్శనహేతోరప్యవిద్యాత్వాత్. యది చ బ్రహ్మ మిథ్యాత్వేనైవ స్వవ్యతిరిక్తం జానాతి- న తర్హి తన్మోహయతి- న హ్యున్మత్తో మిథ్యాత్వేన జ్ఞాతాన్మోహయితుమీహతే. అథాపురుషార్థాపరమార్థదర్శనహేతురవిద్యా మాయా తు బ్రహ్మణో నాపురుషార్థదర్శనహేతుః అతోఽస్యా నావిద్యాత్వమితి మతం తన్న. ద్విచన్ద్రజ్ఞానస్యాసుఖహేతుత్వాభావేనాపురుషార్థత్వాభావేపి తద్ధేతురవిద్యైవ, తన్నిరసనే చ ప్రయత్నస్యాప్తిః, యది చ నాపురుషార్థదర్శనకరీ మాయా తర్హ్యనుచ్ఛేద్యత్వయా నిత్యా బ్రహ్మస్వరూపానుబన్ధినీ స్యాత్ అస్తు కో దోష ఇతి చేత్ ద్వైతదర్శనమేవ దోషః. *యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి *యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యేదిత్యాద్యద్వైతశ్రుతయః ప్రకుప్యేయుః. పరమార్థవిషయా అద్వైతశ్రుతయః మాయా యాస్త్వపరమార్థత్వాదవిరోధ ఇతి చేత్ - అపరిచ్ఛిన్నానన్దైకస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽపరమార్థభూతమాయాదర్శనం తద్వ్యాప్తా చావిద్యామన్తరేణ నోపపద్యతే. కిఞ్చ - అపరమార్థభూతయా నిత్యయా మాయయా కిం ప్రయోజనం బ్రహ్మణః జీవమోహనమితి చేత్. అపురుషార్థేన మోహనేన కిం ప్రయోజనం క్రీడేతి చేత్ అపరిచ్ఛిన్నానన్దస్య కిం క్రీడయా పరిపూర్ణభోగానామేవ క్రీడాపురుషార్థత్వేన లోకే దృష్టేతి చేత్ నైవమిహోపపద్యతే న హ్యపరమార్థభూతైః క్రీడోపకరణైరపరమార్థతయా ప్రతిభాసమానైర్నిష్పన్నయాఽపరమార్థభూతయా క్రీడయాఽపరమా

ద్బ్రహ్మజీవయోర్బిమ్బప్రతిబిమ్బభావాభ్యుపగమేఽతయోర చేతనత్వమాపతతీతి భావః. బ్రహ్మణో దోషప్రతిభాసపక్షేఽధికం దూషణమాహ (బ్రహ్మణ ఇతి) అన్యస్యేతి పక్షం దూషయతి (తృతీయోపీతి) పూర్వమవిద్యాశ్రయానుపపత్తిరుక్తా- ఇదానీమవిద్యాకార్యభ్రమాశ్రయో నిరూప్యతే (కించేతి) కః కల్పకః- కో భ్రమాశ్రయ ఇత్యర్థః (నాపి జీవ ఇతి) కల్పకత్వాత్సిద్ధిః కల్ప్యత్వాదసిద్ధిశ్చేతి స్వసిద్ధేః స్వాపేక్షా జీవవిషయభ్రమాశ్రయే సిద్ధే హి జీవఽక్లప్తిః జీవసిద్ధేః స్వవిషయభ్రమాశ్రయసాపేక్షత్వాదాత్మాశ్రయత్వమిత్యర్థః అనుపపత్త్యన్తరమాహ (శుక్తీతి) కల్ప్యత్వాచ్చ భ్రమాశ్రయత్వమనుపపన్నం-న హి దోషకల్ప్యం రజతమర్థాన్తరవిషయభ్రమాశ్రయ ఇత్యర్థః (కించేత్యాది) (అథ పశ్యతీతి) అపరమార్థజీవప్రతీతిరవిద్యయా వినా న సంభవతీత్యర్థః అత ఏవ-ఈక్షాపూర్వకసృష్ట్యాద్యర్థం, బ్రహ్మణోఽపరమార్థజీవదర్శనార్థం చ అవిద్యాన్వయాభ్యుపగమాదేవేత్యర్థః మాయాపరభ్రమహేతుః- అవిద్యా స్వభ్రమహేతురితి హి తన్మతం *మాయినం తు మహేశ్వరమితి శ్రుతిరేతద్విభాగహేతుః అపరమార్థజీవదర్శనమజ్ఞానేనైవ సమ్భవతీత్యేతదేవోపపాదయతి (అజ్ఞానమిత్యాదినా) ... ఉత జీవదర్శనేన వినా ... హానమితి పక్షం ప్రథమం దూషితం అజ్ఞానమితి అనన్తరం ద్వితీయం దూషయతి (న చేతి) మాయైవ జీవదర్శనహేతురిత్యత్రాహ (నాపీతి) న హి పరమోహనహేతురేవ మాయా మోహయితుర్మోహనీయదర్శనహేతుః అస్యాస్తు మాయాయా అయం విశేష ఇత్యాశఙ్క్యతే (అథేతి) ప్రతివదతి (తర్హీతి) ... ఇత్యర్థః శఙ్క్యతే (అథేతి) పరిహరతి (నైవమితి) న కేవలం సత్యత్వేన దర్శనహేతురేవ దోషః అపరమార్థప్రతిభాసమాత్రహేతుర్దోష ఇత్యత్ర ప్రమాణమాహ (చన్ద్రైకత్వ ఇతి) అపురుషార్థదర్శనహేతుత్వతదభావరూపం వైషమ్యం శఙ్క్యతే (అథేతి) పరిహరతి (తన్నేతి) (అపరిచ్ఛిన్నేతి) స్వరూపస్యైవాపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వాదిచ్ఛయా మాయాదర్శనమనుపపన్నం- తస్యాశ్చాపరమార్థత్వాదవిద్యాకృతమేవ తద్దర్శనమిత్యర్థః తద్వ్యాప్త్యాదిప్రసఙ్గః (కిం చేతి) అపురుషార్థత్వాభావేన నిరసనీయత్వాభావాత్ ప్రమాణమాహ (నిత్యయేతి) అవిద్యావిభాగానుపపత్త్యా చ మాయాఽవిద్యా

ర్థభూతేనచతత్ప్రతిభాసేనా, నుస్మత్తానాం క్రీడారసోనిష్పద్యతే. మాయాశ్రయతయాఽభిమతబ్రహ్మవ్యతి రికేణావిద్యాశ్రయస్య జీవస్యకల్పనాఽసమ్భవశ్చపూర్వవదేవద్రష్టవ్యః. అతో బ్రహ్మైవానాద్యవిద్యాశబ ళం స్వగతనానాత్వంపశ్యతీత్యద్వితీయత్వంబ్రహ్మణోఽభ్యుపయద్భిరభ్యుపేత్యం. యత్తుబన్ధమోక్షవ్యవస్థానో పపద్యతఇతి - నతచ్ఛ్రీహ్మాజ్ఞానవాదినశ్చోద్యం - ఏకస్యైవబ్రహ్మణోఽజ్ఞస్యస్వాజ్ఞాననివృత్త్యా మోక్షస్యమా త్వాద్బద్ధముక్తాదివ్యవస్థాయాఏవాభావాత్, వ్యవహ్రియమాణాయాశ్చబద్ధముక్తశిష్యాచార్యాదివ్యవస్థాయా ఃకాల్పనికత్వాత్, స్వప్నదర్శినఇవచైకస్యైవావిద్యయాసర్వకల్పనోపపత్తేః. స్వప్నదృశాహ్యేకేనదృష్టాశ్శి ష్యాచార్యాదయస్తదవిద్యాకల్పితాఏవ. అతఏవబహ్వావిద్యాకల్పనమపినయుక్తమత్. పారమార్థికీబన్ధమోక్ష వ్యవస్థాస్వపరవ్యవస్థాచజీవాజ్ఞానవాదినాపినాభ్యుపేయతే - అపారమార్థికీత్వేకస్యైవావిద్యయోపపద్యతే. ప్రయోగశ్చ- బన్ధమోక్షవ్యవస్థాస్స్వపరవ్యవస్థాశ్చస్వావిద్యాకల్పితాః- అపారమార్థికత్వాత్ -స్వప్నదృష్ట వ్యవస్థావదితి. శరీరాన్తరాణ్యపిమద్వైవాత్మవన్తి-శరీరత్వాత్ -ఏతచ్ఛరీరవత్. శరీరాన్తరాణ్యపిమదవిద్యాక ల్పితాని-శరీరత్వాత్ -కార్యత్వాత్ -జడత్వాత్ -కల్పితత్వాద్వా-ఏతచ్ఛరీరవత్. వివాదాధ్యాసితం చేతనజా తమహమేవ-చేతనత్వాత్ - యదనహం తదచేతనం దృష్టం-యథాఘటః. అతస్స్వపరవిభాగో, బద్ధముక్తశిష్యా చార్యాదివ్యవస్థా, శ్చైకస్యావిద్యాకల్పితాః. ద్వైతవాదినాపిబద్ధముక్తవ్యవస్థా దురుపపాదా- అతీతానాంక ల్పానామానన్త్యాదేకైకస్మిన్కల్పేఏకైకముక్తావపిసర్వేషాం మోక్షసమ్భవాదముక్తానుపపత్తేః. అనన్తత్వాదా త్మనామముక్తాశ్చసన్తీతిచేత్. కిమిదమనన్తత్వం. అసఙ్ఖ్యేయత్వమితిచేన్న-భూయస్త్వాదల్పజ్ఞైరసఙ్ఖ్యేయత్వేపీ శ్వరస్యసర్వజ్ఞస్యసఙ్ఖ్యేయాఏవ. తస్యాప్యశక్యత్వే సర్వజ్ఞత్వంనస్యాత్. ఆత్మనాంనిస్సఙ్ఖ్యత్వాదీశ్వరస్యావి ద్యమానసఙ్ఖ్యావేదనాభావో నాసార్వజ్ఞ్యమావహతీతిచేత్. భిన్నత్వే సఙ్ఖ్యావిధురత్వంనోపపద్యతే. ఆత్మాన స్సఙ్ఖ్యావన్తః- భిన్నత్వాత్ -మాషసర్షపఘటపటాదివత్. భిన్నత్వే చాత్మనాంఘటాదివజ్జడత్వ,మనాత్మత్వం, క్షయిత్వం, చప్రసజ్యతే. బ్రహ్మణశ్చానన్తత్వంనస్యాత్ -అనన్తత్వంనామపరిచ్ఛేదరహితత్వం. భేదవాదేచ వస్త్వన్తరాద్విలక్షణత్వేనబ్రహ్మణోవస్తుతఃపరిచ్ఛేదరహితత్వంనశక్యతేవక్తుం- వస్త్వన్తరభావఏవహివస్తు తఃపరిచ్ఛేదః. వస్తుతఃపరిచ్ఛిన్నస్యదేశతఃకాలతశ్చాపరిచ్ఛిన్నత్వంచనయుజ్యతే. వస్త్వన్తరాద్విలక్షణత్వేనవ స్తుతఃపరిచ్ఛిన్నాఏవఘటాదయోదేశతఃకాలతశ్చపరిచ్ఛిన్నాహిదృష్టాః-తథాసర్వేచేతనాఃబ్రహ్మచవస్తుతఃప రిచ్ఛిన్నాఃదేశకాలాభ్యామపిపరిచ్ఛిద్యన్తే.

విభాగానుపపత్తిమాహ (మాయాశ్రయతయేతి) (పూర్వవదేవేతి) అన్యోన్యాశ్రయాదిభిర్దూషణైరిత్యర్థః. మాయాఽవిద్యావిభాగానుపపత్త్యా బ్రహ్మణఏవావిద్యాశ్రయత్వముపసంహరతి (అతఇతి) బన్ధమోక్షాదివ్యవస్థానుపపత్తిం జీవాజ్ఞానకల్పనహేతుభూతాం పూర్వోక్తామనూద్యపరి హరతి (యత్త్వితి) నేదంచోద్యమనిష్టమిత్యర్థః. తర్హిబద్ధముక్తాదివ్యవహారః కథమిత్యత్రాహ (వ్యవహ్రియమాణాయాశ్చేతి) వక్ష్యమాణాను మానగర్భమాహ (కాల్పనికత్వాదితి) స్వాప్నవ్యవస్థాఃకాల్పనికత్వాద్యథైకావిద్యయోపపద్యన్తే - తథాసర్వాసాంవ్యవస్థానాంకాల్పనికత్వాదేకా విద్యయైవ తత్కల్పనోపపత్తిరిత్యర్థః. (సర్వకల్పనోపపత్తేరితి) అన్యథాఽనుపపన్నంహికల్పకం - అన్యథోపపన్నత్వాన్నావిద్యాభేదకల్పనమి త్యర్థః. దృష్టాన్తంశిక్షయతి (స్వప్నదృశాహీతి) అతఏవ- ఆశ్రయైకత్వేపిసర్వవ్యవస్థోపపత్తిరేవ హేతునాసిద్ధాత్వేనైవకాల్పనికత్వేన హేతు నాఽవిద్యాబహుత్వకల్పనమపినయుక్తమిత్యర్థః. పరమార్థకార్యాణాంహిబహుహేత్వపేక్షా - అపరమార్థానాం త్వేకస్మాదేవేత్యభిప్రాయేణా హ (పారమార్థికీతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (అపారమార్థికీత్వితి) (ప్రయోగశ్చేతి) జీవాజ్ఞానవాదినం ప్రతి ప్రథమతృతీయే అనుమానే ఉచ్యే తే. తంచభేదవాదినంచ ప్రతిద్వితీయహేతుః ప్రయుజ్యతే. తృతీయః ప్రత్యేకనిరపేక్షహేతుచతుష్టయగర్భః తురీయం వ్యతిరేక్యనుమానం. వ్యవ స్థానుపపత్తిపరిహారముపసంహరతి (అతఇతి) భేదవాదపక్షేపిస్వపక్షోక్తంచోద్యమాపాదయతి (ద్వైతవాదినాపీత్యాది) (అసఙ్ఖ్యేయత్వమితిచే దితి) దేశకాలాద్యపరిచ్ఛేదస్యానన్తశబ్దేన వివక్షితత్వాభావాత్ అర్థమసఙ్ఖ్యేయత్వమిత్యుక్తం. భిన్నత్వేన సఙ్ఖ్యావత్త్వంసాధయతి (ఆత్మానఇతి) (మాషసర్షపఘటపటాదివదితి) సఙ్ఖ్యావత్త్వారతమ్యేపి సఙ్ఖ్యావత్త్వమవిశిష్టమితిభావః. భిన్నత్వే దూషణాన్తరంచాహ (భిన్నత్వేచేతి) అత్రవ్య తిరేకిత్రయంవివక్షితం - ఆత్మానభిన్నాః - ఆత్మత్వాత్ - యద్భిన్నంనతదాత్మా - యథాఘటాది. ఆత్మానభిన్నాః - అజడత్వాత్ - యద్భిన్నం నతదజడం - యథాఘటాది. ఆత్మానభిన్నాః - అక్షయిత్వాత్- యద్భిన్నంనతదక్షయి-యథాఘటాదిరితి. దూషణాన్తరమాహ (బ్రహ్మణశ్చేతి) అనన్తత్వంనామకిం-తన్మతేభేదవాదేఽనుపపన్నత్వంకథమిత్యత్రాహ (అనన్తత్వంనామేతి) (వస్త్వన్తరభావఇతి) వస్త్వన్తరవత్త్వంవస్తుపరిచ్ఛేద ఇత్యర్థః. వస్తుతః పరిచ్ఛేదవ్యాప్తందేశకాలపరిచ్ఛిన్నత్వమప్యాపాదయతీత్యాహ (వస్తుతఇతి) వ్యాప్తిందర్శయతి (వస్త్వన్తరాదితి) [illegible]

[illegible] అసత్యంజ్ఞానమనన్తమిత్యాదిభిస్సర్వప్రకారపరిచ్ఛేదరహితత్వంవదద్భిర్విరోధః. ఉత్పత్తివినాశాద యశ్చేతానాంబ్రహ్మణశ్చప్రసజ్యేరన్- కాలపరిచ్ఛేదపవహ్నుత్యుత్పత్తివినాశభాగిత్వం. అతఏకస్యైవాపరిచ్ఛిన్నస్యబ్రహ్మణోఽవిద్యావిజృమ్భితం బ్రహ్మాదిస్తమ్బపర్యన్తంకృత్స్నంజగత్. సుఖదుఃఖప్రతిసన్ధానవ్యవస్థాద యోఽపిస్వాప్నవ్యవస్థావదవిద్యాస్వాభావ్యాదుపపద్యన్తే.తస్మాదేకమేవనిత్యముక్తస్వప్రకాశస్వభావమనాద్య విద్యావశాజ్జగదాకారేణవివర్తతఇతిపరమార్థతోబ్రహ్మవ్యతిరిక్తాభావాత్తదనన్యత్వంజగతఇతి.——— అత్రో చ్యతే-నిర్విశేషస్వప్రకాశమాత్రంబ్రహ్మానాద్యవిద్యాతిరోహితస్వస్వరూపంస్వగతనానాత్వంపశ్యతీత్యేతత్- ప్రకాశస్వరూపస్యనిరంశస్యప్రకాశనివృత్తిరూపతిరోధానేస్వరూపనాశప్రసఙ్గేన తిరోధానాసమ్భవాదిభ్య స్సకలప్రమాణవిరుద్ధంస్వవచనవిరుద్ధంచేతిపూర్వమేవోక్తం. యత్పునరుక్తంకారణవ్యతిరిక్తంకార్యంయుక్తి బాధితత్వేనశుక్తికారజతాదివన్మిథ్యేతి - తదయుక్తం - యుక్తేరభావాత్. యత్త్వనువర్తమానస్యకారణ మాత్రస్యసత్యత్వం - వ్యావర్తమానానాంఘటశరావాదికార్యాణామసత్యత్వమితి - తదప్యన్యత్రదృష్టస్యా న్యత్రవ్యావర్తమానతానబాధికేత్యాదిభిఃపూర్వమేవపరిహృతం. యచ్చోపలభ్యమానత్వవినాశిత్వాభ్యాంస దసదనిర్వచనీయత్వేనకార్యస్యమృషాత్వమితి- తదసత్ - ఉపలబ్ధివినాశయోగోహినమిథ్యాత్వంసాధయతి- కిన్త్వనిత్యత్వం- యద్దేశకాలసమ్బన్ధితయాయదుపలబ్ధం - తద్దేశకాలసమ్బన్ధితయాబాధితత్వమేవహితస్యమి థ్యాత్వేహేతుః. దేశాన్తరకాలాన్తరసమ్బన్ధితయోపలబ్ధస్యాన్య దేశకాలసమ్బన్ధిత్వేనబాధితత్వందేశాన్తర కాలాన్తరావ్యాప్తిమాత్రంసాధయతి- నతుమిథ్యాత్వం. ప్రతిప్రయోగశ్చ- ఘటాదికార్యంసత్యం- దేశకా లాదిప్రతిపన్నోపాధావబాధితత్వాత్ - ఆత్మవత్. యచ్చోక్తంకారణస్వరూపాదవికృతాద్వికృతాచ్చకార్యో త్పత్తిర్నసమ్భవతీతి- తదసత్ - దేశకాలాదిసహకారిసమవహితాత్కారణాత్కార్యోత్పత్తిసమ్భవాత్. త త్సమవధానంచవికృతస్యావికృతస్యచనసమ్భవతీతియదుక్తం- తదయుక్తం- పూర్వమవికృతస్యైవకాలాదిస మవధానసమ్భవాత్. అవికృతత్వావిశేషాత్పూర్వమపిదేశకాలాదిసమవధానంప్రసజ్యతఇతిచేన్న - దేశ కాలాదిసమవధానస్యకారణాన్తరాయత్తస్యైతదాయత్తత్వాభావాత్. అతోదేశకాలాదిసమవధానరూప

త్వందర్శయతి (ఏవంచేతి) నిరుపపదమనన్తపదమసఙ్కుచితవృత్తి త్రివిధపరిచ్ఛేదరాహిత్యమాహేతిభావః. ఏవమపరిచ్ఛిన్నస్యపరిచ్ఛిన్నత్వప్రసఙ్గ ఉక్తః- అథావికారస్యసవికారత్వప్రసఙ్గమాహ (ఉత్పత్తీతి) అవికారత్వశ్రుతివిరోధశ్చేత్యర్థః. ఏకస్యావిద్యయాసర్వవ్యవస్థోపపత్తిముపసంహరతి (అత ఇతి) బ్రహ్మజ్ఞానవాదపక్షముపసంహరతి (తస్మాదితి) వివర్తతే-అధ్యాసాధిష్ఠానంభవతి. నతుపరిణమతీత్యర్థః. (బ్రహ్మవ్యతిరిక్తాభావాత్తదనన్యత్వం జగతఇతి) బ్రహ్మణఃపరమార్థభూతమన్యన్నజగదిత్యర్థః.— బ్రహ్మజ్ఞానవాదినంసైశేషికః ప్రతివదతి (అత్రోచ్యతఇతి) తిరోధానేపితద్రహితాం శస్థిత్యభావాత్ననివక్తుంయుక్తం-నిరంశత్వాదిత్యభిప్రాయేణనిరంశస్యేత్యుక్తం. (స్వరూపనాశప్రసఙ్గేనేతి) తిరోధానంనామప్రకాశనివృత్తిః. తత్రజడ స్య ప్రకాశవ్యతిరిక్తత్వాత్ప్రకాశనివృత్తావపితస్యస్థితిరుపపద్యతే- ప్రకాశైకరూపస్య బ్రహ్మణఃప్రకాశనివృత్తిరూపతిరోధానంనామస్వరూపనివృ త్తిరేవేత్యర్థః. (స్వవచనవిరుద్ధంచేతీతి) నిత్యత్వాదిసాధకవచనవిరుద్ధంనిర్విశేషత్వం- జ్ఞప్తిత్వవిరుద్ధమన్యత్వప్రత్యయగోచరత్వమిత్యర్థః. పూర్వమేవోక్తం- అస్మిన్నపిబన్ధేసిద్ధాన్తినోక్తమిత్యర్థః. (యత్పునరితి) సోపాధికత్వకాలాత్యయాపదిష్టత్వవచనవ్యాహతిభిరనైకాన్త్యాదిభిశ్చపూర్వమేవపరిహృతమిత్య ర్థః. మిథ్యాత్వానిత్యత్వయోర్భేదందర్శయతి (యద్దేశకాలేతి) యద్యనిత్యత్వమేవమిథ్యాత్వముచ్యతే - తర్హిసిద్ధసాధనంమిథ్యాత్వానుమానం. య ద్యనిత్యత్వవిలక్షణంమిథ్యాత్వంసాధ్యతే-తర్హిసోపాధికత్వాదిదూషణానిస్యురితిభావః. ప్రత్యనుమానరూపం (ప్రతిప్రయోగశ్చేతి) ననుమిథ్యాత్వా నుమానంనసోపాధికం-ఉపాధేరభావాత్. ప్రతిపన్నదేశకాలోపాధౌ బాధోనసాధ్యసమవ్యాప్తః- దేశకాలభ్రమేషు ప్రతిపన్నోపాధౌ బాధాభావాత్. నహిదేశకాలభ్రమస్యదేశకాలాన్తరోపాధిప్రతిపత్తిః- తస్మాన్నసాధ్యసమవ్యాప్తిః. యదిబాధమాత్రమేవహేతుః- తన్న- పక్షేపివిద్యమానత్వాత్. పక్షేప్యవిద్యమానస్సర్వసపక్షానుయాయీహ్యుపాధిః. తస్మాన్నసోపాధికత్వమితి. అత్రాయంపరిహారః- దేశకాలభ్రమేష్వపిప్రతిపన్నోపాధౌ బా ధోస్తి-నహిదేశకాలావేవసర్వత్రోపాధిః. తౌతుదేశకాలవ్యతిరిక్తవిషయభ్రమేషు. దేశకాలవిషయభ్రమేష్వన్యేపదార్థాఉపాధయః-యథాదర్ధి రే సాయంకాలభ్రమాన్వితఃపురుషః పశ్చాదాదిత్యదర్శనాత్ప్రబుద్ధఃఏవంమన్యతే- యదాహంసన్ధ్యాముపాసితవాన్- నతదాసాయమితి, యదాహం బుద్ధః- నతదానీంప్రభాతమితి, చ - యత్రాహంసుప్తః- నాయంసదేశఇత్యాది,. కించ- దేశభ్రమేకాలఉపాధిఃస్యాత్ - కాలభ్రమేదేశఉపాధి స్స్యాత్. నచాన్యోన్యాశ్రయః- భ్రమవ్యక్తిభేదాత్. తస్మాత్ప్రతిపన్నోపాధౌ బాధస్యసాధ్యసమవ్యాప్తిరస్త్యేవ. ఇమమర్థమభిప్రేత్యదేశకాలాది ప్రతిపన్నోపాధావబాధితత్వాదిత్యత్రాదిశబ్దఃప్రయుక్తః. దేశకాలాదిప్రతిపన్నోపాధౌ బాధార్హత్వంమిథ్యాత్వం - తత్కార్యభూతఃప్రతిపన్నో పాధౌ బాధోమిథ్యాత్వసాధకః- యథాఽగ్నేర్దాహకత్వస్యదాహకార్యందాహకత్వేలిఙ్గం- తద్వత్ - అతస్సాధ్యావిశిష్టత్వచోద్యమపాస్తం. సమవహి తాత్-సమన్వితాత్. కారణాన్తరం- కర్మేశ్వరసంకల్ప, ఇత్యాది. ఏతదాయత్తత్వాభావాత్, వికారాయత్తత్వాభావాత్. ఏవమనన్త్రాహేశస్త

విశేషమాపన్నం కారణం కార్యముత్పాదయతీతి న కిఞ్చిదవహీనం. కారణస్య చ కార్యం ప్రత్యారమ్భకత్వమబాధితం దృశ్యమానం న కేనాపి ప్రకారేణాపహ్నోతుం శక్యతే. యత్తు హేమాదిమాత్రస్య, రుచకాదికార్యస్య, తదాశ్రయస్య వా హేమాదేః, ఆరమ్భకత్వం న సమ్భవతీతి- తదయుక్తం - హేమాదిమాత్రస్యైవ యథోక్తవ రికరయుక్తస్యారమ్భకత్వసమ్భవాత్. న చారమ్భకహేమవ్యతిరిక్తం కార్యం న దృశ్యత ఇతి వక్తుం శక్యం - హేమాతిరిక్తస్య స్వస్తికస్య దర్శనాత్, బుద్ధిశబ్దాన్తరాదిభిర్వస్త్వన్తరస్య సాధితత్వాచ్చ. న చాయం శుక్తికార జతాదివద్భ్రమః - ఉత్పత్తివినాశయోరన్తరాళ ఉపలభ్యమానస్య తద్దేశకాలసమ్బన్ధితయా బాధాదర్శనాత్. న చాస్యోపలబ్ధేర్బాధికా కాచిదపి యుక్తిర్దృశ్యతే. ప్రాగనుపలబ్ధస్య స్వస్తికోపలబ్ధివేళాయామపి హేమప్రత్యభి జ్ఞా స్వస్తికాశ్రయతయా హేమ్నోప్యనువృత్తేరవిరుద్ధా. శ్రుతిభిస్తు ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వసాధనం పూర్వమేవ నిర స్తం. యచ్చాన్యదత్ర ప్రత్యక్షావిరోధాది ప్రతివక్తవ్యం- తదపి సర్వం పూర్వమేవ సూక్తం. యచ్చోక్తమేకేనా త్మనా సర్వాణి శరీరాణ్యాత్మవన్తీతి- తదసత్ - ఏకస్యైవ సర్వశరీరప్రయుక్తసుఖదుఃఖప్రతిసన్ధానప్రసఙ్గాత్. సౌభరిప్రభృతిష్వప్యాత్మైకత్వే నానేకశరీరప్రయుక్తసుఖాదిప్రతిసన్ధానమేకస్య దృశ్యతే. న చాహమర్థస్యాజ్ఞా తృత్వాత్తద్భేదాత్ప్రతిసన్ధానాభావో నాత్మభేదాదితి వక్తుం శక్యం- ఆత్మాజ్ఞానైవ- స చాహమర్థ ఏవ- అన్తఃకర ణభూతస్త్వహఙ్కారో జడత్వాత్కరణత్వాచ్చ శరీరేన్ద్రియాదివదజ్ఞాతేత్యుపపాదితత్వాత్. యచ్చ శరీరత్వజ డత్వకార్యత్వకల్పితత్వైస్సర్వశరీరాణామేకస్యావిద్యాకల్పితత్వముక్తం- తదపి సర్వశరీరాణామవిద్యాకల్పిత త్వస్యైవాభావాదయుక్తం. తదభావశ్చాబాధితస్య సత్యత్వోపపాదనాత్. యచ్చ చేతనాదన్యస్య జడత్వదర్శ నాత్సర్వచేతనానామనన్యత్వముక్తం - తదపి సుఖదుఃఖవ్యవస్థయా భేదోపపాదనాదేవ నిరస్తం. యత్తు మయైవాత్మవన్తి, మదవిద్యాకల్పితాని, అహమేవ సర్వం చేతనజాతమిత్యహమర్థస్యైక్యముపపాదితం- తదజ్ఞాతస్వసి ద్ధాన్తస్య భ్రాన్తిజల్పితం - అహంత్వమాద్యర్థవిలక్షణం చిన్మాత్రం హ్యాత్మత్వస్మతే. కిఞ్చ - నిర్విశేషచిన్మా

శ్రు- ఉక్తః :- అథాను గ్రాహ్యం ప్రమాణమాహ (కారణస్యచేతి) పూర్వపక్షిణా కార్యకారణభావమిథ్యాత్వగ్రాహి ప్రమాణానుగ్రాహకత్వేన హితర్క ఉక్తః. తథాఽత్రాప్యనుగ్రాహకతర్కపూర్వకం ప్రమాణముక్తం. పరోక్తతర్కస్య జాత్యుక్తిః- స్వవ్యాఘాతాత్. కార్యకారణభావభ ఙ్గవాదివాక్యం కిం పరస్య కార్యకారణభావభఙ్గవిషయప్రమితేః కారణం - తర్హి న కార్యకారణభావభఙ్గః. ఉత న- తతోపి న తద్భఙ్గః. సా ప్రతీతిర్మిథ్యా చేత్- తతోపి న భఙ్గః- బాధకాభావే పూర్వబాధితస్య సత్యత్వాత్. ఏవం కార్యకారణభావస్య ప్రామాణికత్వాత్తద్విరుద్ధబాహ్యతర్కానుదయ ఏవేతి స్థితం. (యత్త్వితి) హేమమాత్రస్య, రుచకాదికార్యమాత్రస్య, కార్యాశ్రితద్రవ్యమాత్రస్య, వారమ్భకత్వం న సంభవతీత్యుక్తమిత్యర్థః. యథోక్తప రికరః- దేశకాలాదిః. అనిరూపితవస్త్వవలమ్బనబుద్ధిశబ్దాదీనాం అసాధకత్వం పూర్వపక్షిణోక్తం ప్రతిక్షిపతి (న చాయమితి) (ఉత్పత్తివినాశయోరన్త రాళ ఉపలభ్యమానస్యేతి) అనిత్యత్వే సాధ్యే సిద్ధసాధనత్వం. ప్రతిపన్నోపాధౌ బాధశ్చేత్- తదనుపలమ్భాదేవ నిరస్తమితి భావః. హేమప్రత్యభిజ్ఞా కథం ఘటత ఇత్యత్రాహ (ప్రాగితి) (శ్రుతిభిస్త్వితి) సిద్ధాన్తినా నిరస్తమిత్యర్థః. (యచ్చాన్యదితి) ప్రత్యక్షం సన్మాత్రగ్రాహి- విరోధే సత్యపి శాస్త్రం బ లీయ ఇత్యాదికం. త్వదుక్తం పూర్వమేవానేన గ్రన్థకారేణ నిరస్తమిత్యర్థః. తదుక్తమనుమానగణం దూషయతి (యచ్చోక్తమితి) వ్యాప్తివిరోధమాహ (ఏకస్యైవేతి) యత్త్వం ప్రతిపన్నః కాలః కం శరీరం - తత్ర హి సుఖాది ప్రతిసన్ధానం దృష్టమితి భావః. ప్రతిసన్ధానాభావశ్శరీరభేదనిబన్ధన ఇత్యత్రాహ (సౌభరిప్రభృతిష్వితి) విలక్షణజ్ఞానానాం కేషాంచిచ్ఛరీరభేదేపి పూర్వజన్మసుఖాది ప్రత్యభిజ్ఞానాదిప్రభృతిశబ్దస్యార్థః. కించ - కిమేకశరీర వర్త్యాత్మనః ఏకత్వం సాధ్యతే - ఉతానేకశరీరవర్తినః. ప్రథమే కల్పే సిద్ధసాధనత్వం. ద్వితీయే ధర్మిగ్రాహకప్రమాణబాధః - పరశరీరే తచ్చేష్టాది భిరాత్మాప్యనుమీయతే - తచ్చానుమానం స్వస్మాదన్యత్వేనైవ సన్దర్శయతి. స్వాత్మా హ్యహమిత్యపరోక్షమవభాసతే - న హి పరశరీరగత ఆత్మా అపరోక్ష ఇతి. అన్తఃకరణభేదాత్ ప్రతిసన్ధానాభావ ఇత్యాశఙ్క్య దూషయతి (న చేతి) అన్తఃకరణస్యాజ్ఞాతృత్వేపి పూర్వపూర్వకల్పేషూత్పన్న వినష్టాన్తఃకరణానామపి సనకాదీనాం తత్ప్రతిసన్ధానసంభవాన్నాన్తఃకరణభేదః ప్రతిసన్ధానాభావహేతుః. అన్తఃకరణస్యాజ్ఞాతృత్వమేవ నాస్తి - తజ్జ్ఞాతృత్వనియత్యాహ (ఆత్మాజ్ఞానైవేతి) (యచ్చేతి) శరీరాణామవిద్యాకల్పితత్వే సిద్ధే హ్యేకావిద్యాకల్పితత్వసిద్ధిః- తదేవ నాస్తీతి పక్షభూతశరీరస్యా విద్యాకల్పితత్వాభావాద్దృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలత్వముక్తం భవతి. కల్పితత్వహేతోరన్యతరాసిద్ధిశ్చ. కల్పితత్వాభావముపపాదయతి (తదభావ శ్చేతి) సర్వం చేతనజాతమహమేవ- చేతనత్వాదితి యద్వ్యతిరేకి పూర్వముక్తం- తదర్థతః బాధ్యతం భవతీయచ్చేతి. దూషయతి (తదపీతి) కాలా త్యయాపదిష్టత్వం దూషణముక్తం భవతి. ఏవ్వనుమానేష్వాప్తిదూషణమాహ (యత్త్వితి) బద్ధముక్తాదివ్యవస్థానామనాద్యవిద్యాకల్పితత్వముక్తం- తత్రాప్యపారమార్థికత్వహేతో రసిద్ధిస్సాధకత్వం చానుసన్ధేయం. (కించేతి) అవిద్యాకార్యత్వాదిత్యాది హేతుగణైరసిద్ధప్రసఙ్గమాహ

ప్రాతిరేకి సర్వం మిథ్యేతి వదతో మోక్షార్థశ్రవణాదిప్రయత్నో నిష్ఫలః- అవిద్యాకార్యత్వాత్ - శుక్తికారజతా దిరజతాద్యుపాదానాది ప్రయత్నవత్. మోక్షార్థప్రయత్నో వ్యర్థః - కల్పితాచార్యాయత్తజ్ఞానకార్యత్వాత్ - శుకప్రహ్లాదవామదేవాదిప్రయత్నవత్. తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానం న బన్ధనివర్తకం- అవిద్యాకల్పితవాక్యజన్యత్వాత్ - స్వయమవిద్యాత్మకత్వాత్ - అవిద్యాకల్పితజ్ఞాత్రాశ్రయత్వాత్ - కల్పితాచార్యాయత్తశ్రవణజన్యత్వాద్వా- స్వాప్నబన్ధనివర్తనవాక్యజన్యజ్ఞానవత్. కించ-నిర్విశేషచిన్మాత్రం బ్రహ్మ మిథ్యా- అవిద్యాకార్యజ్ఞానగమ్యత్వాత్ - అవిద్యాకల్పితజ్ఞాత్రాశ్రయజ్ఞానగమ్యత్వాత్ -అవిద్యాత్మకజ్ఞానగమ్యత్వాద్వా- యదేవం తత్తథా - యథా స్వాప్నగన్ధర్వనగరాదిః. నచ నిర్విశేషచిన్మాత్రం బ్రహ్మ స్వయంప్రకాశతే- యేన న ప్రమాణాన్తరమపేక్షతే. యత్త్వాత్మసాక్షికం స్వయంప్రకాశజ్ఞానం దృశ్యతే - తత్తు జ్ఞేయవిశేషసిద్ధిరూపం జ్ఞాతృగతమేవ దృశ్యత ఇతి పూర్వమేవోక్తం. యాని చ తస్య నిర్విశేషత్వసాధకాని యుక్తికాని జ్ఞానాన్యుపన్యస్తాని - తాని చానన్తరోక్తైరవిద్యాకార్యత్వాదిత్యాదిభిరనుమానైర్నిరస్తాని. నచ నిర్విశేషస్య చిన్మాత్రస్యాజ్ఞానసాక్షిత్వమహఙ్కారాదిజగద్భ్రమశ్చోపపద్యతే - సాక్షిత్వభ్రమాదయో హి జ్ఞాతృవిశేషగతా దృష్టాః- న జ్ఞప్తిమాత్రగతాః. నచ తస్య ప్రకాశత్వం స్వాయత్తప్రకాశతా వా సిద్ధ్యతి- ప్రకాశో హి కస్యచిత్పురుషస్య కంచనార్థవిశేషం ప్రతి సిద్ధిరూపో దృశ్యతే. తత ఏవ హి తస్య స్వయంప్రకాశతోపపాద్యతే భవద్భిరపి. న చాతాదృశస్య నిర్విశేషస్య ప్రకాశతా సమ్భవతి. యః పునః స్వగోష్ఠీష్వపరమార్థాదపి పరమార్థకార్యం దృశ్యత ఇత్యుద్ఘోషః- సోऽపి- తాని కార్యాణి సర్వాణ్యబాధితకల్పాని వ్యావహారికసత్యాని వస్తుతస్త్వవిద్యాత్మకాన్యేవేతి స్వాభ్యుపగమాదేవ నిరస్తః. అస్మాభిరపి సర్వత్ర పరమార్థాదేవ కారణాత్సర్వకార్యోత్పత్తిముపపాదయద్భిః పూర్వమేవ నిరస్తః. నచ త్వదీయైషామనుమానానాం శ్రుతివిరోధో వక్తుం శక్యతే - శ్రుతేరప్యవిద్యాకార్యత్వేనావిద్యాత్మకత్వేన చోక్తదృష్టాన్తేభ్యో విశేషాభావాత్. యత్తు బ్రహ్మణోऽపారమార్థికజ్ఞానగమ్యత్వేऽపి పశ్చాత్తనబాధాదర్శనాద్బ్రహ్మ సత్యమేవేతి - తదసత్ - దుష్టకారణజన్యజ్ఞానగమ్యత్వే నిశ్చితే సతి పశ్చాత్తనబాధాదర్శనస్యాకించిత్కరత్వాత్. యథా శూన్యమేవ తత్త్వమితి వాక్యజన్యజ్ఞానస్య పశ్చాత్తనబాధాదర్శనేऽపి దోషమూలత్వనిశ్చయాదేవ తదర్థస్యాసత్యత్వం. కించ- *నేహ నానాస్తి కించన *విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మేతి విజ్ఞానమాత్రాతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య వస్తుజాతస్య నిషేధకత్వేన సర్వస్మాత్పరత్వాత్పశ్చాత్తనబాధాదర్శనముచ్యతే - శూన్యమేవ తత్త్వమితి తస్యాప్యభావం వదతస్తస్మాత్పరత్వేన పశ్చాత్తనబాధో దృశ్యతే. సర్వశూన్యత్వాతిరేకినిషేధాసమ్భవాత్తస్యైవ పశ్చాత్తనబాధాదర్శనం. దోషమూలత్వం తు ప్రత్యక్షాదీనాం వేదాన్తజన్మనస్సర్వశూన్యజ్ఞానస్యాప్యవిశిష్టం. అతస్సర్వం విజ్ఞానజాతం పారమార్థికజ్ఞాతృగతం- స్వయం చ పరమార్థభూతమర్థవిశేషసిద్ధిరూపం, తత్ర కించిత్ - జ్ఞానం దోషమూలం, దోషశ్చ పరమార్థః, కించిచ్చ నిర్దోషపారమార్థికసామగ్రీజన్య, మితి యావన్నాభ్యుపే

(తత్త్వమస్యాదీతి) అవిద్యామూలత్వాశ్రయణే తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానస్యానివర్తకత్వప్రసఙ్గ ఇత్యర్థః. యథా సంవిత్సిద్ధౌ *అథావిద్యైవ సాపశ్చాద్బ్రాహ్మణీత్యుపదిశ్యతాం। సన్తి హి స్వప్నదృష్టా నిదృష్టాన్తవచనానితి ఇతి. సా-ముక్తిః. మృషావాదినాం ద్విధా ప్రక్రియా- బ్రహ్మణ వేదాన్తైః ప్రతిపాద్యతే - అపి తు భేదనిషేధ ఏవ క్రియత ఇతి, స్వరూపపరవాక్యైః ప్రతిపాద్యత ఇతి, చ. తత్ర స్వరూపపరవాక్యప్రతిపాద్యత్వపక్షేऽనిష్టం ప్రసఞ్జయతి (కించనిర్విశేషేతి) (నచేత్యాది) జ్ఞేయవిశేషసిద్ధిరూపం- జ్ఞేయవిశేషవ్యవహారానురూపమిత్యర్థః. (యాని చేతి) అనుమానైః-తర్కైః. తర్కస్యానుమానశబ్దవాచ్యత్వం వ్యాప్తిసాపేక్షత్వాత్. *ఊహ నర్థోऽనుమానోక్తిరితి హలాయుధః. (నిరస్తానీతి) అవిద్యాకార్యత్వాదిహేతుభిస్స్వాభిమతార్థసాధకత్వం నిరస్తమిత్యర్థః. (ఉపపాద్యతే భవద్భిరితి) స్వసంబన్ధాదర్థాన్తరే తద్ధర్మవ్యవహారహేతుత్వాదితి హేతోరిత్యర్థః. (నచేతి) అతాదృశస్య- నిర్విశేషత్వాత్కర్మకర్తృరహితస్యేత్యర్థః. తాదృశస్యేతి పాఠేऽయమర్థః-తాదృశస్య-కర్మకర్తృసహితో యః ప్రకాశతే తేనస్య-నిర్విశేషత్వేऽభిమతే సా న సిధ్యతీతి. పూర్వమపరమార్థహేతోశ్శుక్తిరజతాద్యుపాదానాదిప్రయత్నవన్నిష్ఫలత్వముక్తం- తన్న-అపరమార్థాదపి పరమార్థోత్పత్తేరితి శఙ్కతే(యః పునరితి) కిమయమపరమార్థాత్పరమార్థోత్పత్తిర్భవత్పక్షే నోచ్యతే-ఉతాన్యత్పక్ష ఇతి వికల్పమభిప్రేత్య ఆద్యపక్షే తదసిద్ధిమాహ (సోపి తానీతి) ద్వితీయపక్షే దూషణమాహ(అస్మాభిరితి) (విశేషాభావాత్) ప్రబలవిరోధే హి దౌర్బల్యమితి భావః. బాధాదర్శనాభ్యుపగమేన దూషయతి(దుష్టకారణేతి) తదనభ్యుపగమేన దూషయతి (కించేతి)- ప్రత్యక్షాదిప్రమాణం వేదేऽపి సవిశేషపరవాక్యజాతం చ విషయనిషేధపరవాక్యప్రాబల్యం హీత్యవదుక్తం. తత్ర విధిరూపత్వాత్ పూర్వేషాం దౌర్బల్యం-నిషేధరూపత్వాచ్చ పశ్చాత్తనస్య ప్రాబల్యం- తచ్చ సర్వశూన్యవాదిన ఏవేత్యర్థః. (అతస్సర్వమితి) అత ఇత్యస్య న సేత్స్యతీత్యన్వయః. లోకవ్య

యతే - న తావత్సత్యమిథ్యార్థవ్యవస్థాలోకవ్యవహారశ్చ సేత్స్యతి. లోకవ్యవహారో హి పారమార్థికప్ర-
త్తిరూపశ్చ పారమార్థికజ్ఞాతృగతార్థవిశేషసిద్ధిరూపప్రకాశపూర్వకః - నిర్విశేషసన్మాత్రస్య తు పారమార్థిక-
స్యాపారమార్థికస్య చ ప్రతిభాసాదేర్హేతుత్వాసమ్భవాల్లోకవ్యవహారో న సమ్భవతి. యచ్చ తైః కల్పితాధిష్ఠాన-
భ్రమాసమ్భవాత్సర్వాధ్యాసాధిష్ఠానస్య సన్మాత్రస్య పారమార్థికత్వముక్తం - తదపి దోషదోషాశ్రయత్వజ్ఞా-
తృత్వజ్ఞానానామపారమార్థ్యేఽపి భ్రమోపపత్తివదధిష్ఠానాపారమార్థ్యేఽపి భ్రమోపపత్తేర్నిరస్తం. అథాధి-
ష్ఠానాపారమార్థ్యే న క్వచిద్భ్రమో దృష్ట ఇతి సన్మాత్రస్య పారమార్థికత్వమవశ్యాశ్రయణీయమితి మన్యసే-
హన్త తర్హి దోషదోషాశ్రయత్వజ్ఞాతృత్వజ్ఞానానామపారమార్థ్యేఽపి న క్వచిద్భ్రమో దృష్ట ఇతి దర్శనానుగుణ్యేన
తేషామపి పారమార్థ్యమవశ్యాశ్రయణీయమితి న కశ్చిద్విశేషోఽన్యత్ర తత్సంరమ్భాత్. యత్తు భేదపక్షే వ్యతీ-
తకల్పానామానన్త్యాత్సర్వేషామాత్మనాం ముక్తత్వేన బద్ధాసమ్భవాద్బద్ధముక్తవ్యవస్థాసమ్భవతీతి - తదాత్మా-
నన్త్యేన పరిహృతం. యత్త్వాత్మనాం భిన్నత్వే మాషసర్షపఘటపటాదివత్సఙ్ఖ్యావత్త్వమవర్జనీయమితి - తత్ర ఘ-
టాదీనామప్యనన్తత్వాద్దృష్టాన్తస్సాధ్యవికలస్స్యాత్. దశ ఘటాస్సహస్రం మాషా ఇతి సఙ్ఖ్యావత్త్వం దృశ్యత ఇ-
తి చేత్. సత్యం- తత్తు న ఘటాదిస్వరూపగతం - అపితు దేశకాలాద్యుపాధిమద్ఘటాదిగతం. తాదృశం తు సఙ్ఖ్యా-
వత్త్వమాత్మనామభ్యుపగచ్ఛామః. న చ తావతా సర్వముక్తిప్రసఙ్గః- ఆత్మస్వరూపానన్త్యాత్. యత్త్వాత్మనాం
భిన్నత్వే ఘటాదివజ్జడత్వానాత్మత్వతుయిత్వ ప్రసఙ్గ ఇతి - తదయుక్తం- ఏకజాతీయానాం భేదస్య తజ్జాతీ-
యానాం జాత్యన్తరీయత్వానాపాదకత్వాత్. న హి ఘటానాం భేదస్తేషాం పటత్వమాపాదయతి. యత్తు భిన్న-
త్వే వస్తుతః పరిచ్ఛేదాద్దేశకాలాభ్యామపి పరిచ్ఛేదో బ్రహ్మణః ప్రసజ్యత ఇత్యనన్తత్వం బ్రహ్మణో న సిధ్యతీతి-

---

వహారస్యాసిద్ధిముపపాదయిష్యన్నాహ (లోకేతి) తామువపాదయతి (లోకవ్యవహారో హీతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (నిర్విశేషేతి) నిర్విశేషజ్ఞానస్య జ్ఞాతృత్వాభావాన్న ప్రతిభాసహేతుత్వం,- జ్ఞాత్రైవహ్యాశ్రయతయా ప్రతిభాసహేతుర్దృష్టః జ్ఞాతృగతజ్ఞానత్వాభావాచ్చ న వ్యవహారహేతుత్వం,- జ్ఞాతృగతజ్ఞానం హి స్వపరవ్యవహారహేతుతయా దృష్టమిత్యర్థః యద్వా - నిర్విశేషజ్ఞానస్య జ్ఞాతృత్వాభావాత్ప్రతిభాసస్యాశ్రయతయా హేతుత్వం, నాస్తి- నిర్విశేషత్వాదేవ కారణతయా హేతుత్వ, మపి నాస్తీత్యర్థః పారమార్థికాపారమార్థికశబ్దౌ పరమార్థాపరమార్థవిషయత్వపరౌ ప్రతిభాసాదే రిత్యత్రా[illegible]బ్దో వ్యవహారపరః (యచ్చేత్యాది) (న కశ్చిద్విశేషోఽన్యత్ర తత్సంరమ్భాదితి) అత్రాయమభిప్రాయః- అధిష్ఠానస్యాపారమార్థ్యే తస్యాప్యధిష్ఠానాన్తరాపేక్షయాఽనవస్థేతి చేన్న- దోషస్యాపారమార్థ్యే తస్యాపి దోషాన్తరమిత్యనవస్థా స్యాత్ తత్ర స్వరూపానాదిత్వేన పరిహారస్తుల్యః ప్రవాహానాదిత్వేన పరిహారశ్చేత్- సోఽపి తుల్యః దుర్ఘటత్వేన పరిహారశ్చేత్- సోఽపి తుల్యః పరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తి, రపరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తి, రితిద్విధా- తత్ర పరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తిర్నిరపేక్షత్వం దుర్ఘటత్వం- ఇయం చాపరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తిరధిష్ఠానపారమార్థ్యాపేక్షేతి చేత్ దో- షపరమార్థత్వమప్యపరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తిరిత్యపి తుల్యమితి (యత్త్విత్యాది) (తదాత్మానన్త్యేన పరిహృతం) యథా మాషసర్షపాదిష్వేకైకజా- తీయా ఏవానన్తాః, సముదితాశ్చానన్తాః - తథా బద్ధాశ్చానన్తాః, ముక్తాశ్చానన్తాః, సముదితాశ్చ సర్వే చేతనా అనన్తా, ఇత్యర్థః సర్వేషామాత్మనా మేకత్వసఙ్ఖ్యాప్రత్యేకమస్త్యేవ - అతో న సఙ్ఖ్యావత్త్వమాత్రం నిషిధ్యతే - ద్విత్వాదిసఙ్ఖ్యాయా అవధిరేవ నిషిధ్యతే అతీత కల్పానామానన్త్యాదే కస్మిన్[illegible] ఏకఘటసద్భావేఽపి ఘటానామానన్త్యం సిద్ధమితి సాధ్యవికలతా దృష్టాన్తస్య కిం దేశకాలకర్మాద్యుపాధ్యవచ్ఛిన్నా ఘటాస్సఙ్ఖ్యేయతయా- ఉతకృత్స్నఘటాః తత్రాన్తరపక్షే సాధ్యవికలతా ఆద్యేఽపి దేశాద్యవచ్ఛేదప్రయుక్తత్వాత్సోపాధికత్వం సపక్షదర్శనానుగుణ్యేన పక్షేఽపి సా ధ్యధర్మస్య వక్తవ్యత్వాదుపాధ్యవచ్ఛిన్న చేతనానాం సఙ్ఖ్యావత్త్వం సాధ్యం స్యాత్- తదా సిద్ధసాధ్యతా కిమేతదన్తర్వర్తినాం చేతనానామవధిమత్స ఙ్ఖ్యావత్త్వం సాధ్యం - ఉతసర్వేషాం ప్రథమే సిద్ధసాధ్యతా - అన్యత్ర ధర్మిగ్రాహకప్రమాణబాధః- అతీతాగతానాం, తదన్తర్వర్తినాం చేతనా నాం, చ సద్భావే ప్రమాణం వక్తవ్యం - నో చేదాశ్రయైకదేశాసిద్ధిప్రసఙ్గాత్ ప్రమాణం చ శాస్త్రం తచ్చ తాననన్తత్వేన ప్రతిపాదయతీతి తద్విరు ద్ధత్వాత్కాలాత్యయాపదిష్ట ఇత్యర్థః విగీతః కాలః సావధిః- కాలత్వాత్ - మాససంవత్సరాదివదితి వక్తుం శక్యత్వేఽప్యతీతకల్పానామానన్త్యం హి శాస్త్రబలా దభ్యుపగతం - తథా సఙ్ఖ్యావత్త్వసాధకహేతోః శాస్త్రబాధాచ్చేతనానన్త్యమభ్యుపగన్తవ్యమిత్యర్థః దృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలత్వం తర్కోక్తం - వికల్పముఖేన సోపాధికత్వకాలాత్యయాపదేశసిద్ధసాధనతా అభిప్రేతాః ఘటసర్షపాదివ్యక్తిబాహుల్యానాం పరస్పరం సఙ్ఖ్యావధిమత్త్వాబాధకత్వేఽపి తథాత్వేన తేషామానన్త్యం దర్శయితుం దశ ఘటాస్సహస్రం మాషా ఇత్యుక్తం (దేశకాలాద్యుపాధిమదితి) అత్రాదిశబ్దేన కర్త్రాదివక్షితః - వికల్పలాలనిర్మితా ఘటా దశేత్యపి వక్తుం శక్యత్వాత్ (ఆత్మస్వరూపానన్త్యాదితి) దేశాద్యుపాధిరాహిత్యే ఆత్మస్వరూపమాత్రస్యాసఙ్ఖ్యేయత్వాదిత్య ర్థః (యత్త్విత్యాదినా భిన్నత్వేన అనాత్మత్వాదిప్రసఙ్గమనూద్య తం పరిహరతి (తదయుక్తమితి) (న హీతి) ఘటో న భిన్నః- ఘటత్వాత్ - యద్భిన్నం- న తద్ఘటః - యథా పట ఇత్యుక్తే యథా కాలాత్యయాపదిష్టత్వం - తథాత్మాదుక్తవ్యతిరేకేణాపి కాలాత్యయాపదిష్టత్వమిత్యర్థః వస్తుతః పరిచ్ఛిన్న త్వే దేశకాలపరిచ్ఛేదప్రసఙ్గం దూషయతి (యత్త్వితి) (భిన్నత్వే వస్తుతః పరిచ్ఛేదాదితి) ఇదమిదం న భవతీతి సామానాధికరణ్యాసఙ్గత్వం వస్తుతః పరిచ్ఛే

...యుక్తం-వస్తుతః పరిచ్ఛిన్నానామపి దేశకాలపరిచ్ఛేదస్యన్యూనాధికభావేనానియమదర్శనాత్. దేశకాలసమ్బన్ధైయత్తాయాః ప్రమాణాన్తరాయత్తనిర్ణయత్వేన బ్రహ్మణస్సర్వదేశకాలసమ్బన్ధస్యాపి ప్రమాణాన్తరాబాధితత్వే విరోధాభావాత్. వస్తుతః పరిచ్ఛేదమాత్రాదపి సర్వప్రకారపరిచ్ఛేదరహితత్వాభావాదానన్త్యాసిద్ధిరితి చేత్-తద్భవతో ఽప్యవిద్యావిలక్షణత్వం బ్రహ్మణో ఽభ్యుపేయతస్సమానం. అతస్సతో ఽవిద్యావిలక్షణత్వాభ్యుపగమాద్బ్రహ్మణో ఽపి భిన్నత్వేన భేదప్రయుక్తా దోషాస్సర్వే తవాపి ప్రసజ్యేరన్. యద్యవిద్యావిలక్షణత్వం నాభ్యుపేయతే-తర్హ్యవిద్యాత్మకమేవ బ్రహ్మస్యాత్. *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి లక్షణవాక్యమపి తవాపార్థకం స్యాత్. భేదతత్త్వానభ్యుపగమే హి స్వపక్షపరపక్షసాధనదూషణాదివివేకాభావాత్సర్వమసమఞ్జసం స్యాత్. ఆనన్త్యప్రసిద్ధిశ్చ దేశకాలపరిచ్ఛేదరహితత్వమాత్రేణ-న వస్తుతో ఽపి పరిచ్ఛేదరహితత్వేన-తథావిధస్యశశవిషాణాయమానస్యానుపలబ్ధేః. భేదవాదినస్తు సర్వచిదచిద్వస్తుశరీరత్వేన బ్రహ్మణస్సర్వప్రకారత్వాత్స్వతః పరతో ఽపి పరిచ్ఛేదో న విద్యతే. తదేవం కారణాద్భిన్నస్య కార్యస్యసత్యత్వాద్బ్రహ్మకార్యం కృత్స్నం జగద్బ్రహ్మణో ఽన్యదేవ.

ఇతి మృషావాద్యభిమతమితి జ్ఞాపితం. సిద్ధాన్త్యభిమతః ప్రకారాన్తరేణ వస్తుపరిచ్ఛేదస్తుమృషావాద్యనభిమతః - తద్విపరీతరూపస్యాపరిచ్ఛేదస్య వైశేషిత్వవిరోధాత్. అతో మృషావాదినా స్వాభిమతవస్తుపరిచ్ఛేదస్య దేశకాలపరిచ్ఛేదప్రయోజకత్వాభిమానేన దేశకాలపరిచ్ఛేదాప్రసఞ్జితా. దూషయతి (తదయుక్తమితి) కుత ఇత్యపేక్షాయాం ప్రయోజకత్వం వక్తుం తదుపయోగినమర్థమాహ (వస్తుత ఇతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (దేశకాలేతి) (ప్రమాణాన్తరాయత్తనిర్ణయత్వేనేతి) వస్తుపరిచ్ఛేదో ఽప్రయోజక ఇతి భావః. ప్రతిబన్ద్యభిప్రాయేణైవముక్తం. అయమర్థః- దేశకాలపరిచ్ఛేదయోర్న్యూనాధికభావో దృశ్యతే - పరాభిమతస్య వస్తుపరిచ్ఛేదస్యతు స నాస్తి. తథాపి పరిచ్ఛేదత్వాత్సో ఽపి న్యూనాధికభావవానితి ప్రసఞ్జనస్య ప్రమాణబాధితత్వేన పరిచ్ఛేదత్వం యథా న్యూనాధికభావవత్త్వస్యాప్రయోజకం - తథా వస్తుతః పరిచ్ఛిన్నత్వమపి దేశకాలపరిచ్ఛేదయోరప్రయోజకం - ప్రమాణబాధాదితి. యద్వా- యథా వస్తుతః పరిచ్ఛేదో మహత్త్వావధికకాలపరిచ్ఛేదవిశేషే మహత్త్వావధికదేశపరిచ్ఛేదవిశేషే చ ప్రయోజక ఇత్యభ్యుపగన్తుమయుక్తం- తయోర్న్యూనాధికభావగ్రాహిప్రమాణేన బాధాత్ - ఏవం దేశకాలపరిచ్ఛేదావాన్తరవిశేషస్యేవ దేశకాలపరిచ్ఛేదమాత్రస్యాపి ప్రమాణబాధాద్వస్తుపరిచ్ఛేదో న ప్రయోజక ఇతి భావః. అథవా- ప్రయోజ్యాకారతారతమ్యం ప్రయోజకాకారతారతమ్యనిబన్ధనం దృష్టం - యథా పతనతారతమ్యం గురుత్వతారతమ్యనిబన్ధనం, యథా వాగతిశైఘ్ర్యతారతమ్యం వేగతారతమ్యనిబన్ధనం,. అతస్తారతమ్యవతి ప్రయోజ్యధర్మే ప్రయోజకధర్మేణ తారతమ్యవతా భావ్యం- అతో వస్తుపరిచ్ఛేదస్య దేశకాలపరిచ్ఛేదప్రయోజకత్వే సతి న్యూనాధికభావవత్త్వప్రసఙ్గః. న చ వస్తుపరిచ్ఛేదో న్యూనాధికభావవాన్దృశ్యతే- తస్మాద్దేశకాలపరిచ్ఛేదప్రయోజకత్వం తస్యానుపపన్నం. అతో వస్తుతః పరిచ్ఛిన్నస్యాపి బ్రహ్మణో దేశకాలపరిచ్ఛేదాభావ ఉపపన్న ఇత్యర్థః. భాష్యే న్యూనాధికభావేనానియమదర్శనాదితి, ప్రమాణాన్తరాయత్తనిర్ణయత్వేన చేతి, నిర్దేశేనాయమర్థో వివక్షిత ఇతి స్ఫుటమవగమ్యతే. అథానన్త్యశ్రుతేః సఙ్కోచం శఙ్కతే (వస్తుతః పరిచ్ఛేదమాత్రాదపీతి) సఙ్కోచస్య పరపక్షే ఽపి తుల్యతాం దర్శయతి (తద్భవతో ఽపీతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (అతస్సతో ఽవిద్యేతి) ప్రసఙ్గదార్ఢ్యాయ ప్రసఞ్జకస్య విపర్యయే ఽనిష్టమాహ (యద్యవిద్యేతి) తతో ఽపి కిమిత్యత్రాహ (సత్యం జ్ఞానమితి) పరమార్థాదన్యత్వం వస్తుపరిచ్ఛేదః- స తు బ్రహ్మణో నాస్తీతి చేత్. తదయుక్తం- పరమార్థాదన్యత్వం హి మిథ్యాత్వం-తచ్చ బాధ్యత్వం- బాధఫలం చ కదాచిన్నివృత్తిరితి తస్య కాలపరిచ్ఛేదాన్తర్భావాత్. అతో విలక్షణత్వమాత్రం వస్తుపరిచ్ఛేద ఇతి త్వయా వక్తవ్యం, ఉక్తం, చ- అతో ఽవిద్యావిలక్షణబ్రహ్మణో వస్తుపరిచ్ఛేదప్రసఙ్గో దుర్వారః. పూర్వస్మిన్నధికరణే అవిద్యాబ్రహ్మణోర్భేదానభ్యుపగమే దూషణముక్తం- అథ సామాన్యేన భేదో నామ కశ్చిదర్థో ఽస్తీత్యనభ్యుపగమే దూషణమాహ (భేదతత్త్వేతి) స్వపక్షో నిర్దూషణః ప్రబలః- పరపక్షస్సదూషణో దుర్బల ఇతి భేదః కిమస్తి వా- న వా. అస్తి చేద్భేదాఙ్గీకారః. న చేత్పరపక్ష ఏవ ప్రబలస్స్యాత్, స్వేనాపి స ఏవాభ్యుపగతస్స్యాత్,. స భేదో ఽపరమార్థ ఇతి చేత్- తతో ఽపి పరపక్షప్రాబల్యం స్యాదిత్యర్థః. బ్రహ్మజ్ఞానపక్షం ఖణ్డయన్వైశేషికః స్వాభిమతనిర్వాహమాహ (ఆనన్త్యప్రసిద్ధిశ్చేతి) సాక్షాత్సిద్ధాన్తిపక్షే ఏవ స్వపరిచ్ఛేద ఉపపన్న ఇత్యాహ (భేదవాదినస్త్వితి) బ్రహ్మణస్సర్వప్రకారత్వాదిత్యనేన సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యార్హత్వం వస్తుపరిచ్ఛేద ఇతి భాష్యకారాభిప్రాయ ఇత్యవగమ్యతే. ఇదమిదం న భవతీతి హి వస్తుపరిచ్ఛేదః-ఇదమిదం భవతీతి నిర్దేశయోగ్యత్వం వస్త్వపరిచ్ఛేదః. సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యార్హత్వమిత్యర్థః. అనేకవిశేషణానాం కవిశేష్యపర్యన్తతాభిధానం హి సామానాధికరణ్యకృత్యం- తచ్చ వస్తున స్తథావిధత్వాత్. యద్వా- వస్త్వపరిచ్ఛేదో నామ వస్తుగతస్వభావవిశేషో దేశకాలాపరిచ్ఛేదవిలక్షణః-యథా దేశకాలపరిచ్ఛేదసామ్యే ఽపి షడ్వర్ణస్వర్ణస్యదశవర్ణాత్ స్వర్ణాత్పరిచ్ఛేదో దేశకాలపరిచ్ఛేదవిలక్షణో దృశ్యతే. షడ్వర్ణతయాపరిచ్ఛేదో దశవర్ణస్వర్ణస్య నాస్తి- తథా బ్రహ్మణో ఽపి వస్త్వపరిచ్ఛేదో నామ స్వభావతో ఽపరిచ్ఛేదః. గుణానన్త్యమితి ఫలితం. ఉక్తం ప్రకారద్వయం సాధీయః. వస్త్వన్తరాప్రతిహతిర్వస్త్వపరిచ్ఛేద ఇతి కేచిత్ - ఆలోకాదిస్సర్వదేశసమ్బన్ధయోగ్యో ఽపి ప్రతిహన్యతే- న తథేత్యర్థః. కేచిదేవమాహుః - వస్త్వపరిచ్ఛేదో వస్తునః పరిమితత్వం - తదభావో వస్త్వపరిచ్ఛేదః. దేశాపరిచ్ఛేదవస్త్వర్థః- వస్తునః పరిమితత్వాభావాద్ధి సకలదేశసమ్బన్ధ ఇతి. ఇతో ఽపి పూర్వోక్తముఖ్యయోజనం (స్వతః పరతో ఽపి పరిచ్ఛేదో న విద్యత ఇతి) స్వత ఇతి ఘటాదివ్యావృత్తిః- ఘటాదయో హి స్వతః పరిచ్ఛిన్నాః. పరత ఇతి ధర్మభూతజ్ఞాన... చిదచిద్వ్యావృత్తిః- తస్య పరాధీనసఙ్కోచం. ఏవం దేశకాలపరిచ్ఛేదాభావ ఉక్తః. యద్వా- స్వత ఇతి స్వతః పరిమితత్వాభావ ఉక్తః - అయం వస్త్వపరిచ్ఛేదః. త... పరిమితదేశకాలవస్త్వభావ ఉక్తః పరత ఇతి. అథ వైశేషికపక్షముపసంహరత్సూత్రమవతారయతి (తదేవమితి) ....

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః) తస్మాత్ -పరమకారణాద్బ్రహ్మణః అనన్యత్వం జగతః ఆరమ్భణశబ్దాదిభ్యః తదుపపాదయద్భ్యోఽవగమ్యతే. ఆరమ్భణశబ్ద ఆదిర్యేషాం వాక్యానాం- తాన్యారమ్భణశబ్దాదీని *వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యం * సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజత *అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య *సన్మూలాః సోమ్యేమాః సర్వాః ప్రజాః సదాయతనాః సత్ప్రతిష్ఠాః ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో ఇత్యేతాని. ప్రకరణాన్తరస్థాన్యప్యేవంజాతీయకాన్యత్రాభిప్రేతాని. ఏతాని హి వాక్యాని చిదచిదాత్మకస్య జగతః పరస్మాద్బ్రహ్మణోఽనన్యత్వముపపాదయన్తి. తథా హి- *స్తబ్ధోఽస్యుత తమాదేశమప్రాక్ష్యో యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవత్యమతం మతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమితి కృత్స్నస్య జగతో బ్రహ్మైకకారణత్వం, కారణాత్కార్యస్యానన్యత్వం, చ హృది నిధాయ కారణభూతబ్రహ్మవిజ్ఞానేన కార్యభూతస్య సర్వస్య విజ్ఞానే ప్రతిజ్ఞాతే సతి కృత్స్నస్య బ్రహ్మైకకారణతామజానతా శిష్యేణ *కథం ను భగవః స ఆదేశ ఇత్యన్యజ్ఞానేనాన్యజ్ఞాతతాఽసమ్భవం చోదితో జగతో బ్రహ్మైక కారణతాముపదేక్ష్యన్ లౌకికప్రతీతిసిద్ధం కారణాత్కార్యస్యానన్యత్వం తావత్ *యథా సోమ్యైకేన మృత్పిణ్డేన సర్వం మృణ్మయం విజ్ఞాతం స్యాదితి దర్శయతి. యథైకమృత్పిణ్డారబ్ధానాం ఘటశరావాదీనాం తస్మాదనతిరిక్తద్రవ్యతయా తజ్జ్ఞానేన జ్ఞాతతేత్యర్థః. అత్ర కాణాదవాదేన కారణాత్కార్యస్య ద్రవ్యాన్తరత్వమాశఙ్క్య లోకప్రతీత్యైవ కారణాత్కార్యస్యానన్యతాముపపాదయతి *వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యమితి. ఆరభ్యతే - ఆలభ్యతే- స్పృశ్యత ఇత్యారమ్భణం. *కృత్యల్యుటో బహుళమితి కర్మణి ల్యుట్. వాచా - వాక్పూర్వకేణ వ్యవహారేణ హేతునేత్యర్థః. ఘటేనోదకమాహరేత్యాదివాక్పూర్వకో హ్యుదకాహరణాదివ్యవహారః. తస్య వ్యవహారస్య సిద్ధయే తేనైవ మృద్ద్రవ్యేణ పృథుబుధ్నోదరత్వాదిలక్షణో వికారః- సంస్థానవిశేషః, తత్ప్రయుక్తం చ ఘట ఇత్యాదినామధేయం, స్పృశ్యతే. ఉదకాహరణాదివ్యవహా

(తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః) కస్య కస్మాదనన్యత్వమిత్యత్రాహ (తస్మాదితి) పూర్వవాక్యభక్త్యానుపాదానేనారమ్భణశబ్దోపాదానస్య హేతుమాహ (తదుపపాదయద్భ్య ఇతి) పూర్వవాక్యైకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాతం,- తత్ర దృష్టాన్తశ్చోక్తః, ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తవాక్యద్వయం ప్రకృత్యధికరణ ఉపాత్తం. ఉక్తదృష్టాన్తేఽపి వైశేషికమతేన కారణాత్కార్యస్యాన్యత్వాదేకవిజ్ఞానేన సర్వజ్ఞానానుపపత్తిమాశఙ్క్య తదుపపాదయతి *వాచారమ్భణమిత్యాదివాక్యం-అతస్తదిదం వాక్యమనేన సూత్రేణోపాత్తమిత్యర్థః. తర్హి *ఆరమ్భణశబ్దాదిభ్య ఇతి కిమర్థముక్తం- న తు వాచాదిభ్య ఇతి. ఉచ్యతే- కేచిత్ *వాచారమ్భణమిత్యేకం పదం వ్యాచక్షతే వాగాలమ్బనమితి - *యథా వాచాదీని కేవలవచనాత్. తద్వ్యావృత్త్యర్థం *వాచేతి పదాన్తరం- *ఆరమ్భణమిత్యపి పదాన్తరమితి దర్శయితుం *ఆరమ్భణశబ్దాదిభ్య ఇత్యుక్తం. సమాసస్య షష్ఠీతత్పురుషత్వవ్యావృత్త్యర్థం వ్యాచష్టే (ఆరమ్భణేతి) ఆదిశబ్దోపాత్తాని వాక్యాన్యాహ (సదేవేతి) ఏతదభిప్రేతాన్యాహ (ప్రకరణాన్తరేతి) ఏషాం వాక్యానామనన్యత్వబోధకతాముపపాదయతి (తథా హీతి) ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజానతోఽభిప్రాయమాహ (కృత్స్నస్యేతి) దృష్టాన్తవాక్యం వ్యాచష్టే (యథేతి) *మృణ్మయమితి పదం వ్యాచష్టే (మృత్పిణ్డారబ్ధానామితి) వాక్యాభిప్రేతార్థమాహ (తస్మాదనతిరిక్తద్రవ్యతయా తజ్జ్ఞానేనేతి) *కస్మిన్ను భగవో విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతి *ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాత ఇదం సర్వం విదితమిత్యాది శ్రుత్యన్తరానుగుణ్యాద్దృష్టాన్తసామర్థ్యాద్దార్ష్టాన్తికసామర్థ్యాచ్చ తజ్జ్ఞానేనేతి వ్యాఖ్యాతం. న హి మృత్పిణ్డసత్తయా ఘటశరావాదిజ్ఞాతం భవతి, న హి పరబ్రహ్మసద్భావాత్సర్వం జగద్విజ్ఞాతం చ భవతి,. *వాచారమ్భణమిత్యాదివాక్యస్య శఙ్కామాహ (అత్రేతి) కార్యమిథ్యాత్వపక్షే ప్రతీతిమాత్రేణ సతః కార్యస్య వాగారబ్ధత్వాభావాత్ వాచః పూర్వమపి ప్రతీయమానత్వాత్, పరిణామపక్షే చ బ్రహ్మకార్యస్య జగతః శబ్దపరిణామత్వాభావా, చ్చారమ్భణశబ్దస్యోపాదానార్థత్వమయుక్తం (ఆరభ్యత ఆలభ్యతే స్పృశ్యత ఇత్యారమ్భణమితి) *ఆలమ్భస్పర్శహింసయోరితి నిఘణ్టుకారాః. నామధేయస్య మృదారబ్ధత్వాభావాద్వికారనామధేయయోరుభయోరప్యారమ్భణశబ్దవాచ్యత్వసిద్ధయేఽస్పర్శార్థత్వేన వ్యాఖ్యాతం. *విభ్రాజమానస్య శరీరస్య ముఖ్యాదిత్యత్ర యథా శరీరశబ్దేన సలిలముచ్యతే- తద్వదారభ్యత ఇత్యత్రాపి [illegible] ఇతి భావః. *వాచేతి తృతీయాన్తం పదం. అజహల్లక్షణేయం. వికారనామధేయయోరుభయోరపి హేతుత్వాయ వాక్పూర్వకేణ వ్యవహారేణ హేతునేతి వ్యాఖ్యాతం. హేతుత్వం చ ప్రయోజనతయా- న తు సాధనతయా హేతుత్వమిత్యర్థః. తదాహ (తస్య వ్యవహారస్య సిద్ధయ ఇతి) తేన స్పృశ్యత ఇత్యన్వయః. పూర్వవాక్యప్రస్తుతేన మృద్ద్రవ్యేణేత్యాహ (తేనైవేతి) తచ్చ పరత్వవ్యావృత్త్యర్థం వికారశబ్దం వ్యాచష్టే (సంస్థానవిశేష ఇతి) స్పర్శశబ్దార్థత్వాన్నామ్నో [illegible] హేతుమాహ (ఉదకాహరణాదీతి) వ్యవహారపూర్వకవ్యవహారసిద్ధ్యర్థం కారణద్రవ్యమేవావస్థాన్తరాపన్నం [illegible] ఇత్యాదివ్యవహారస్థాన్తరేణాపి బుద్ధిశబ్దాన్తరాదయో దృశ్యన్తే, ఘటః పట ఇత్యాదిబుద్ధ్యన్తరత్వేనాపి బుద్ధిశబ్దాన్తరాదయో దృశ్యన్తే- అత్ర [illegible]

[illegible]ర్థం మృద్ద్రవ్యమేవ సంస్థానాన్తరనామధేయాన్తరభాగ్భవతి - అతో ఘటాద్యపి మృత్తికేత్యేవ సత్యం- మృత్తికా ద్రవ్యమిత్యేవ సత్యం- ప్రమాణేనోపలభ్యత ఇత్యర్థః- న తు ద్రవ్యాన్తరత్వేన. అత స్తస్యైవ మృ[illegible]త్యాదేర్ద్రవ్యస్య సంస్థానాన్తరభాక్త్వమాత్రేణ బుద్ధిశబ్దాన్తరాదయ ఉపపద్యన్తే - యథైకస్యైవ దేవద[illegible]స్యావస్థాభేదైర్బాల్యోయువా స్థవిర ఇతి బుద్ధిశబ్దాన్తరాదయః కార్యవిశేషాశ్చ దృశ్యన్తే. యదుక్తం సత్త్వా మేవ మృది ఘటో నష్ట ఇతి వ్యవహారాత్కారణాదన్యత్కార్యమితి - తదుత్పత్తివినాశాదీనాం కారణభూతస్యైవ ద్రవ్యస్యావస్థావిశేషత్వాభ్యుపగమాదేవ పరిహృతం. తత్తదవస్థస్యైకస్యైవ ద్రవ్యస్య తే తే శబ్దాస్తాని తాని చ కార్యాణీతి యుక్తం. ద్రవ్యస్య తత్తదవస్థత్వం కారకవ్యాపారాయత్తమితి తస్యార్థవత్త్వం. అభివ్యక్త్యనుబన్ధీని చోద్యాని తస్యా అనభ్యుపగమాదేవ పరిహృతాని. ఉత్పత్త్యభ్యుపగమేపి సత్కార్యవాదో న విరుధ్యతే- సత ఏవోత్పత్తేః.. విప్రతిషిద్ధమిదమభిధీయతే- పూర్వమేవ సత్ - తదుత్పద్యతే చేతి. అజ్ఞాతోత్పత్తివినాశయాథాత్మ్యస్యేదం చోద్యం. ద్రవ్యస్యోత్తరోత్తరసంస్థానయోగః పూర్వపూర్వసంస్థానసంస్థితస్య వినాశః - స్వావస్థస్య తూత్పత్తిః. అతస్సర్వావస్థస్య ద్రవ్యస్య సత్త్వాత్సత్కార్యవాదో న విరుధ్యతే. సంస్థానస్యాసత ఉత్పత్తావసత్కార్యవాదప్రసఙ్గ ఇతి చేత్. అసత్కార్యవాదినోప్యుత్పత్తేరనుత్పత్తిమత్త్వే సత్కార్యవాదప్రసఙ్గః. ఉత్పత్తిమత్త్వే చానవస్థా. అస్మాకం త్వవస్థానాం పృథక్ప్రతిపత్తికార్యయోగానర్హత్వాదవస్థావత ఏవోత్పత్త్యాదికం సర్వమితి నిరవద్యం. *కపాలత్వచూర్ణత్వపిణ్డత్వావస్థా ప్రహాణేన ఘటత్వావస్థావదేకత్వావస్థా ప్రహాణేన బహుత్వావస్థా, తత్ప్రహాణే నైకత్వావస్థా చేతి న కశ్చిద్విరోధః. తథా *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమితి - సదేవేదం - ఇదానీం విభక్తనామరూపత్వేన నానారూపం జగత్ అగ్రే నామరూపవిభాగాభావేనైకమేవాసీత్, సర్వశక్తిత్వేనాధిష్ఠాత్రన్తరాసహతయా అద్వితీయం, చేత్యనన్యత్వమేవోపపాదితం. తథా * తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి ప్రత్యమాణ తేజః ప్రభృతివివిధవిచిత్రస్థిరత్రసరూపజగత్త్వేనాత్మనో బహుభవనం సఙ్క-

ల్పనత్వే కిం నిశ్చాయకమిత్యపేక్షాయాం ప్రత్యభిజ్ఞా ప్రత్యక్షమితి శ్రుతిరాహేత్యాహ (అతో ఘటాద్యపీతి) సత్యశబ్దం వ్యాచష్టే (ప్రమాణేనోపలభ్యత ఇతి) ఏవకారం వ్యాచష్టే (న తు ద్రవ్యాన్తరత్వేనేతి) వికారాసత్యత్వం వివక్షితం చేత్- ఇతి కరణవైయర్థ్యం స్యాత్. ద్రవ్యాన్తరత్వసాధకతయా పరోక్తానాం బుద్ధిశబ్దాన్తరాదీనాం సామాన్యేనాన్యథాసిద్ధిమాహ (అత ఇతి) దృష్టాన్తమాహ (యథైకస్యేతి) బాలయువశరీరాణామపి ద్రవ్యాన్తరత్వం వైశేషికైరుచ్యత ఇతి దృష్టాన్తోపి ప్రతిపన్న ఇతి చేన్న- బాలయువాదిశబ్దాశ్శరీరద్వారా శరీరిణమభిదధతే - తస్య చానశ్వరత్వాభావాచ్చేతనపర్యన్తబుద్ధిశబ్దాన్తరాదయోఽవస్థానిబన్ధనా ఏవేతి. యద్వా- అస్త్యేతే తేషాంమతే ద్రవ్యాదివద్బుద్ధిశబ్దాన్తరాదీనామవస్థాభేదనిబన్ధనత్వోపపత్తైర్బాలయువాదిశరీరస్యాబాధితప్రత్యభిజ్ఞాగోచరస్యాభఙ్గురత్వసిద్ధవత్కారేణ దృష్టాన్తతయోపన్యాసః. భావాభావవిరోధం పృథక్పరిహరతి (యదుక్తమితి) తస్య పరిహృతత్వం దర్శయన్ కార్యభేదం పరిహరతి (తత్తదవస్థస్య తస్యైవేతి) కారకవ్యాపారవైయర్థ్యం పరిహరతి (ద్రవ్యస్యేతి) అభివ్యక్తిపక్షచోద్యాన్యనభ్యుపగమాత్ పరిహరతి (అభివ్యక్త్యనుబన్ధీనీతి) అభివ్యక్తిరనభ్యుపేతా చేదుత్పత్తిస్స్వీకృతా స్యాత్ - తదానీమసత్కార్యవాదస్స్యాదిత్యత్రాహ (ఉత్పత్త్యభ్యుపగమ ఇతి) అనిత్యధర్మోఽవస్థా. చోద్యం శఙ్క్యతే (సంస్థానస్యేతి) పరిహరతి (అసత్కార్యేతి) అయమర్థః - యథోత్పత్తేరుత్పత్తిచోద్యం ధర్మాన్తరారోపణేన నిత్యసమావజ్ఞాత్యుక్తిర్భవతి- తథాఽవస్థాయా ముత్పత్తిచోద్యమపి జాత్యుక్తిః. నను తత్రోత్పత్తేరుత్పత్తిచోద్యం జాత్యుక్తిర్భవతి- న త్వవస్థాయా ఉత్పత్తికథనం జాత్యుక్తిరితి చేన్న- అవస్థితోత్పత్తిరిత్యభ్యుపగమాదవస్థాయా ఉత్పత్తిమత్త్వచోదనం ఉత్పత్తేరుత్పత్తిమత్త్వచోదనమేవేతి జాత్యుక్తిరితి. తదేతదభిప్రేత్య ప్రతిబన్ద్యముఖేనోక్తముత్పత్తేరనుత్పత్తిమత్త్వ ఇతి. (అస్మాకం త్వితి) అపృథక్సిద్ధధర్మతయా పృథక్ప్రతిపత్తికార్యానర్హవ్యతిరిక్తానాముత్పత్త్యాదికం పృథగపేక్షతే- పృథక్ప్రతిపత్తికార్యానర్హధర్మాః పృథగుత్పత్తినిరపేక్షాః. అత ఏవ న స్యుత్పత్తేరుత్పత్త్యాదినైరపేక్ష్యం. తస్మాదపృథక్సిద్ధధర్మాస్తు స్వయం ధర్మిణ ఉత్పత్త్యాద్యవస్థాభూతా ఇత్యర్థః. అవస్థావవస్తున ఉత్పత్తిః- న త్వవస్థాయా ఉత్పత్తిర్నామ స్తీతి స్వపక్షే వైషమ్యద్యోతనార్థస్తుశబ్దః. సఙ్ఖ్యాభేదం పరిహరతి (కపాలత్వేతి) సద్వారకత్వాదవిరోధః- కాలభేదాచ్చావిరోధ ఇత్యర్థః. ఏవం *వాచారమ్భణమిత్యాదివాక్యస్యార్థ ఉక్తః - అథ సూత్రస్థాదిశబ్దోపాత్తమన్యత్ *సదేవేత్యాదికం దార్ష్టాన్తికవాక్యం వ్యాచష్టే (తథేతి) తథా అనన్యత్వమేవోపపాదితమిత్యన్వయః. సచ్ఛబ్దః ప్రమాణసంబన్ధార్హతాం వదతి. యద్వా- బ్రహ్మ వదతి. అన్యతరార్థత్వేప్యనన్యపదార్థత్వం సిధ్యతి. *సదేవేత్యత్ర ధారణేన కదాచిదసత్యత్వం వ్యావర్తితం. *ఏకమేవేతి నామరూపవిభాగాభావ ఉక్తః. అద్వితీయపదేనాధిష్ఠాత్రన్తరనిషేధ ఇత్యర్థః. *సదేవేత్యాదివాక్యస్థమిదంశబ్దం వ్యాచష్టే (విభక్తనామరూపత్వేనేతి) ఇదం జగత్సదేవ[illegible]- కథం స్పష్ట్యాద్యుపపత్తిరిత్యత్రాహ (అగ్ర ఇతి) అద్వితీయపదం వ్యాచష్టే (సర్వశక్తిత్వేనేతి) ఏషాం పదానామయుక్తార్థపరత్వమేకవిజ్ఞానేన [illegible] ప్రతిజ్ఞోపపాదనార్థత్వాదేవావగమ్యతే- న హి సజాతీయవిజాతీయాదివ్యావృత్త్యా ప్రతిజ్ఞోపపాదనోపయోగః. ఏషాం పదానామయుక్తార్థ[illegible]త్వోపపాదనమితి (తథా తదైక్షతేతి) (తేజః ప్రభృతీతి) సఙ్కల్పానన్తరం తేజః ప్రభృతిసృష్టిప్రతిపాదనాత్ బహు స్యా

ల్పజగత్సర్గాభిధానాత్కార్యభూతస్య జగతః పరమకారణాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణోఽనన్యత్వమవగమ్యతే. సచ్ఛబ్దవాచ్యస్య పరస్య బ్రహ్మణస్సర్వజ్ఞస్య సత్యసఙ్కల్పస్య నిరవద్యస్యైవ సదేవేదమితి నిర్దేశాత్సృష్టేః ప్రాక్ ఐక్యం, సచ్ఛబ్దవాచ్యస్యైవ జగతో నామరూపవిభాగాభావేనైకత్వం, మధిష్ఠాత్రన్తరనిరపేక్షత్వం, పునరపి తస్యైవ విచిత్రస్థిరత్రసరూపజగత్త్వేన బహుభవనసఙ్కల్పరూపేక్షణం, యథాసఙ్కల్పం సర్గశ్చేతి కథముపపద్యత ఇత్యాశఙ్క్యాహ— *సేయం దేవతైక్షత హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతా అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి తాసాం త్రివృతం త్రివృతమిత్యాది. *తిస్రో దేవతా ఇతి కృత్స్నమచిద్వస్తు నిర్దిశ్య స్వాత్మకజీవానుప్రవేశేనైతద్విచిత్రనామరూపభాక్కరవాణీత్యుక్తం. అనేన జీవేనాత్మనా— మదాత్మకజీవేన ఆత్మతయాఽనుప్రవిశ్యైతద్విచిత్రనామరూపభాక్కరవాణీత్యర్థః. స్వాత్మకజీవస్య చాత్మతయానుప్రవేశకృతం నామరూపభాక్త్వమిత్యుక్తం భవతి. *తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవదితి శ్రుత్యన్తరేణ స్పష్టం— సజీవం జగత్పరేణ బ్రహ్మణా ఆత్మతయాఽనుప్రవిష్టమితి. తదేతత్కార్యావస్థస్య చ కారణావస్థస్య చ చిదచిద్వస్తునః సకలస్య స్థూలస్య సూక్ష్మస్య చ పరబ్రహ్మశరీరత్వం, పరస్య చ బ్రహ్మణ ఆత్మత్వం, మన్తర్యామిబ్రాహ్మణాదిషు సిద్ధం స్మారితం. అనేన పూర్వోక్తాశఙ్కా నిరస్తా— అచిద్వస్తుని సజీవే బ్రహ్మణ్యాత్మతయాఽవస్థితే నామరూపవ్యాకరణవచనాచ్చిదచిద్వస్తుశరీరకం బ్రహ్మైవ జగచ్ఛబ్దవాచ్యమితి *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఏకమేవాసీదిత్యాదిసర్వముపపన్నతరం, శరీరభూతచిదచిద్వస్తుగతాస్సర్వే వికారాశ్చాపురుషార్థాశ్చేతి బ్రహ్మణో నిరవద్యత్వం కల్యాణగుణాకరత్వం చ సుస్థితం. తదేతత్ *అధికం తు భేదనిర్దేశాదిత్యనన్తరమేవ వక్ష్యతి. తథా *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమితి కృత్స్నస్య చేతనాచేతనస్య బ్రహ్మతాదాత్మ్యముపదిశతి— తదేవ చ *తత్త్వమసీతి నిగమయతి. తథా ప్రకరణాన్తరస్థేష్వపి వాక్యేషు *సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ *ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాత ఇదం సర్వం విదితం *ఇదం సర్వం యదయమాత్మా *బ్రహ్మైవేదం సర్వం *ఆత్మైవేదం సర్వమిత్యనన్యత్వం ప్రతీయతే, తథాఽన్యత్వం చ నిషిధ్యతే *సర్వం తం పరాదాద్యోఽన్యత్రాత్మనస్సర్వం వేద *నేహ నానాస్తి కిఞ్చన *మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి,. తథా *యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతి యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యేదిత్యవిద్యావిషయో ద్వైతదర్శనం విద్యావిషయశ్చాద్వైతదర్శనం ప్రతిపాదయదనన్యత్వమేవ తాత్త్వికమితి ప్రతిపాదయతి. తదేవమారమ్భణశబ్దాదిభ్యో జగతః పరమకారణాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణోఽనన్యత్వముపపాద్యతే. అత్రేదం తత్త్వం— చిదచిద్వస్తుశరీరతయా తత్ప్రకారం బ్రహ్మైవ సర్వదా సర్వశబ్దాభిధేయం. తత్కదాచిత్స్వస్మాత్స్వశరీరత

మితి బహుశబ్దః తేజః ప్రభృతిరూపేణ బహుత్వపర ఇత్యర్థః. బహుశబ్దోక్తనామరూపవిభాగాభావవిశేషశబ్దోక్త ఇతి గమ్యతే. * ఐక్షతేత్యనేన అద్వితీయపదస్యాధిష్ఠాత్రన్తరనివారకత్వం జ్ఞాతం. *కథమసతస్సజ్జాయేతేత్యనేన *సదేవేత్యవధారణస్య కదాచిదసత్త్వవ్యావృత్తిపరత్వమవగతం. కారణభూతస్యైవ బ్రహ్మణో బహుభవనసఙ్కల్పాభిధానాత్కార్యకారణయోరనన్యత్వం దర్శితమిత్యాహ (తథా తదైక్షతేతి) వ్యష్టిసృష్టిసఙ్కల్పవాక్యస్య శఙ్కావిశేషవ్యుదాసకత్వాత్తద్వ్యుదసనీయాం శఙ్కామాహ (సచ్ఛబ్దవాచ్యస్యేతి) సచ్ఛబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వే ఇదంశబ్దవాచ్యజగత్సామానాధికరణ్యమనుపపన్నమిత్యభిప్రాయేణాహ (సచ్ఛబ్దవాచ్యస్యేతి) సచ్ఛబ్దస్య జగత్పరత్వే *తదైక్షతేత్యాదిభిర్విరోధ ఇత్యభిప్రాయేణాహ (సచ్ఛబ్దవాచ్యస్యైవ జగత ఇతి) చేతనాంశస్యైక్యానుపపత్తిమభిప్రేత్యాహ (నామరూపవిభాగాభావేనైకత్వమితి , సేయమిత్యాద్యుదాహృతవాక్యసముదాయస్యార్థోఽన్యత్రోక్తః. తత్ర వాక్యైకదేశేనోక్తార్థవిరోధశఙ్కాం పరిహరిష్యన్నుదాహృతవాక్యసముదాయప్రతిపన్నమర్థం సాధారణ్యేన వదతి (తిస్ర ఇతి) అస్మిన్వాక్యే స్వాత్మకజీవాభిప్రాయం దర్శయన్ననుప్రవేశవస్థగనాదివ్యావృత్త్యర్థం నియన్తృతయాఽనుప్రవేశం చ దర్శయతి (అనేనేతి) స్వాత్మకజీవేనేత్యుక్తే స్వదాత్మక ఇతి వక్తవ్యే అత్ర శఙ్కాయాం వివక్షితార్థవిశేషమాహ (స్వాత్మనో జీవస్య చేతి) *సింహో నభూత్వా బహవో మయూరాత్మా ఇతివజ్జీవేనాత్మనేత్యస్యార్థ ఇతి భావః ఇమమర్థం శ్రుత్యన్తరేణ స్పష్టయతి (తత్సృష్ట్వేతి) ఆత్మతయాఽనుప్రవిష్టమితి శ్రుత్యన్తరేణ స్పష్టమిత్యన్వయః. బహుత్వే సతి హ్యనుప్రవేశః సకారణావస్థాయామేకత్వాన్నోపపద్యత ఇత్యత్రాహ (తదేతదితి) తతః కిమిత్యత్రాహ (అనేనేతి) పూర్వోక్తాశఙ్కా— ఇదంశబ్దసామానాధికరణ్యేన బ్రహ్మణి జగద్రూపతాపాశఙ్కేత్యర్థః. తదుపపాదయతి (అచిద్వస్తునీత్యాదినాఽనన్తరవాక్యేన) ఉపపన్నతరం— ముఖ్యవృత్తేరితి భావః. అథ ప్రకరణాన్తరస్థవాక్యానామప్యేతత్ప్రతిపత్తయే తత్త్వానైరనన్యత్వముపపాదయతి (తథా ప్రకరణాన్తరస్థేష్వితి) ద్వైతదర్శనస్యావిద్యావిషయత్వం కదాచిన్నివృత్తివచనేనాపి సిద్ధమిత్యాహ (యత్ర త్వస్యేతి) (తదేవమిత్యాది) బ్రహ్మణశ్చిదచితోరుత్పత్తిప్రలయశ్రవణాత్, కారణకార్యావస్థానస్యత్వాత్, కారణావస్థాయాం బహుత్వాభావాత్, చిదచిత్కశరీరభావస్యానుపపన్నత్వేన స్వభావవ్యవస్థానస్యేత్యత్రాహ. యద్వా— *భేదవ్యపదేశాదిత్యాదిభిస్సూత్రైర్భేదాపహదనేనేదమనన్యత్వోపపాదనం వ్యాహతమిత్యత్రాహ (అత్రేదం తత్త్వమితి) విశిష్టాత్కారణాద్విశిష్టం కార్యం జాయత ఇతి

యాపృథగ్వ్యపదేశానర్హసూక్ష్మదశాపన్నచిదచిద్వస్తుశరీరం తత్కారణావస్థం బ్రహ్మ. కదాచిచ్చ విభక్తనామరూపవ్యవహారార్హస్థూలదశాపన్నచిదచిద్వస్తుశరీరం తచ్చ కార్యావస్థమితి కారణాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణః కార్యరూపం జగదనన్యత్. శరీరభూతచిదచిద్వస్తునః శరీరిణో బ్రహ్మణశ్చ కారణావస్థాయాం కార్యావస్థాయాంచ శ్రుతిశతసిద్ధయా స్వభావవ్యవస్థయా గుణదోషవ్యవస్థా చ *నతు దృష్టాన్తభావాదిత్యత్రోక్తా.— యేతు కార్యకారణయోరనన్యత్వం కార్యస్య మిథ్యాత్వాశ్రయణేన వర్ణయన్తి - న తేషాం కార్యకారణయోరనన్యత్వం సిద్ధ్యతి - సత్యమిథ్యార్థయోరైక్యానుపపత్తేః. తథా సతి బ్రహ్మణో మిథ్యాత్వం జగతస్సత్యత్వం వా స్యాత్.— యేచ - కార్యమపి పారమార్థికమభ్యుపయన్త ఏవ జీవబ్రహ్మణోరౌపాధికమన్యత్వం, స్వాభావికం చానన్యత్వం,- అచిద్బ్రహ్మణోస్తు ద్వయమపి స్వాభావికమితి వదన్తి - తేషాముపాధిబ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరాభావాన్, నిరవయవస్యాఖణ్డితస్య బ్రహ్మణ ఏవోపాధిసమ్బన్ధాత్, బ్రహ్మస్వరూపస్యైవ హేయాకారపరిణామాత్, శక్తిపరిణామాభ్యుపగమేఽపి శక్తిబ్రహ్మణోరనన్యత్వాత్, జీవబ్రహ్మణోః కర్మవశ్యత్వాపహతపాప్మత్వాదివ్యవస్థావాదిన్యోఽచిద్బ్రహ్మణోశ్చ పరిణామాపరిణామవాదిన్యశ్శ్రుతయో వ్యాకుప్యేయుః.— యేపునః- నిరస్తనిఖిలభోక్తృత్వాదివికల్పవిప్లవం సర్వశక్తియుక్తం సన్మాత్రద్రవ్యమేవ కారణం బ్రహ్మ-తచ్చ ప్రళయవేళాయాం శాన్తాశేషసుఖదుఃఖానుభవవిశేషం స్వప్రకాశమపి సుషుప్తాత్మవచ్చిదచిదవిలక్షణమవస్థితం- సృష్టివేళాయాం మృత్తికాద్రవ్యమివ ఘటశరావాదిరూపం, సముద్ర ఇవ చ ఫేనతరఙ్గబుద్బుదాదిరూపో, భోక్తృభోగ్యనియన్తృరూపేణాంశత్రయావస్థమవతిష్ఠతే-అతో భోక్తృభోగ్యనియన్తృత్వాని తత్ప్రయుక్తాశ్చ గుణదోషాః శరావత్వఘటత్వమణికత్వవత్తత్తద్గతకార్యభేదవచ్చ వ్యవతిష్ఠన్తే, భోక్తృభోగ్యనియన్తృత్వానాం సదాత్మనైకత్వంచ ఘటశరావమణికాదీనాం మృదాత్మనైకత్వవదుపపద్యతే,-అతస్సన్మాత్రద్రవ్యమేవ సర్వావస్థావస్థితమితి బ్రహ్మణోఽనన్యజ్జగదాతిష్ఠన్తే- తేషాం సకలశ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణన్యాయవిరోధః. సర్వా హి శ్రుతయస్స్మృతీతిహాసపురాణాస్సర్వేశ్వరేశ్వరం సదైవ సర్వజ్ఞం సర్వశక్తిం సత్యసఙ్కల్పం నిరవద్యం దేశకాలానవచ్ఛిన్నానవధికాతిశయానన్దం పరమకారణం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయన్తి - న పునరీశ్వరాదపి పరమీశ్వరాంశిసన్మాత్రం. తథాహి-*సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి *బ్రహ్మ వా ఇదమగ్ర ఆసీదేకమేవ తదేకం సన్న వ్యభవత్ తచ్ఛ్రేయోరూపమత్యసృజత క్షత్రం యాన్యేతాని దేవక్షత్రాణీన్ద్రో వరుణస్సోమో రుద్రః పర్జన్యో యమో మృత్యురీశాన ఇతి *ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ నాన్యత్కిఞ్చన మిషత్ స ఐక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి *ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీత్ న బ్రహ్మా నేశానో నేమే ద్యావాపృథివీ న నక్షత్రాణి నాపో నాగ్నిర్న సోమో న సూర్యః స ఏకాకీ న రమేత తస్య ధ్యానాన్తస్థస్యేత్యాదిభిః పరమకారణం సర్వేశ్వరేశ్వరో నారాయణ ఏవేత్యవగమ్యతే- సద్బ్రహ్మాత్మశబ్దా హి తుల్యప్రకరణస్థాస్తుల్యప్రకరణస్థేన నారాయణశబ్దేన విశేషితాస్తమేవావగమయన్తి. *తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరం *స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిప ఇతీశ్వరస్యైవ కారణత్వం శ్రూయతే. స్మృతిరపి మానవీ *తతస్స్వయమ్భూర్భగవానితి ప్రక్రమ్య *సోఽభిధ్యాయ శరీరాత్స్వాత్సిసృక్షుర్వివిధాః ప్రజాః। అప ఏవ ససర్జాదౌ తాసు వీర్యమపాసృజదితి. ఇతిహాసపురాణాన్యపి పురుషోత్తమమేవ పరమకారణమభివదన్తి *నారాయణో జగన్మూర్తిరనన్తాత్మా సనాతనః। స సిసృక్షుస్సహస్రాంశాదసృజత్పురుషాన్ద్విధా *విష్ణోస్సకాశాదుద్భూతం జగత్తత్రైవ చ స్థితమిత్యాదిషు. న చేశ్వరస్స

శరీరశరీరిభావాదిరుపపద్యత ఇత్యర్థః.— బ్రహ్మాజ్ఞానవాదిభిరస్య సూత్రస్యోక్తమర్థం దూషయతి (యేత్వితి)— భాస్కరమతం దూషయతి (యేచేతి) నిరవయవత్వాదివిశేషణం బ్రహ్మణి దోషసమ్బన్ధజ్ఞాపనాయ. (శక్తిపరిణామాభ్యుపగమ ఇతి) శక్తేర్బ్రహ్మానన్యత్వాభ్యుపగమాత్తేనాపి వ్యాకులతా వేత్యర్థః.— యాదవప్రకాశమతం నిరస్యతి (యేపునరితి) విప్లవః- వికారః. (తేషామిత్యాది) (సదైవ సర్వజ్ఞమితి) అనేన కారణావస్థాయామపి సర్వజ్ఞత్వాదికం వివక్షితం- *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం తపః తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయత ఇతిహి శ్రుతిః. సుబాలోపనిషద్యేవ నారాయణకారణత్వం శ్రూయతే- అన్యత్ర తు సద్బ్రహ్మాదీనాం-తత్కథం సర్వోపనిషత్స్వీశ్వరస్య కారణత్వం శ్రూయత ఇత్యత్రాహ (సద్బ్రహ్మేతి) సద్బ్రహ్మశబ్దా దృష్టాన్తార్థా. యథా సద్బ్రహ్మశబ్దాః సామాన్యవిశేషశబ్దా వేకార్థతయా స్వీకృతా- తద్వదితి భావః. (తమీశ్వరాణామిత్యాది) ఈశ్వరస్యైవేత్యేవకారేణ *నచాస్య కశ్చిదిత్యుక్తనిషేధో వివక్షితః. (తతస్స్వయమ్భూరితి) అత్ర భగవచ్ఛబ్ద ఈశ్వరవాచీతి భావః.

న్మాత్రమేవేతి వక్తుం శక్యం- తస్య తదంశత్వాభ్యుపగమాత్సవిశేషత్వాచ్చ. న చ తస్య జ్ఞానానన్దాద్యనన్తకల్యాణగుణయోగః కాదాచిత్క ఇతి వక్తుం శక్యతే- తేషాం స్వాభావికత్వేన సదాతనత్వాత్. *పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యాదిభ్యః. జ్ఞానానన్దాదిశక్తియోగ ఏవాస్య స్వాభావిక ఇతి మా వోచః- శక్తిః స్వాభావికీ, జ్ఞానబలక్రియా చ స్వాభావికీ, తి పృథఙ్నిర్దేశాల్లక్షణాప్రసఙ్గాచ్చ. న చ పాచకాదివత్ *సర్వజ్ఞ ఇత్యాదిషు శక్తిమాత్రే కృత్ప్రత్యయ ఇతి వక్తుం శక్యం- కృత్ప్రత్యయమాత్రస్య శక్తావస్మరణాత్, *శక్తార్హే కృత్యాశ్చ ఇత్యాదిషు కేషాంచిదేవ కృత్ప్రత్యయానాం శక్తివిషయత్వస్మరణాత్, పాచకాదిషు త్వగత్యా లక్షణా సమాశ్రీయతే. కించ- ఈశ్వరస్య తదంశవిశేషత్వే తస్య చాంశిత్వే తరజ్జాత్సముద్రస్యేవాంశాదంశినోఽధికత్వాత్ *తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరం *న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యత ఇత్యాదీనీశ్వరవిషయాణి పరశ్శతాని వచాంసి బాధ్యేరన్. కించ- సన్మాత్రస్య సర్వాత్మకత్వేఽంశిత్వే చేశ్వరస్య తదంశవిశేషత్వాత్తస్య సర్వాత్మకత్వాంశిత్వోపదేశా వ్యాహన్యేరన్- న హి మణికాత్మకత్వం తదంశత్వం వా ఘటశరావాదేః. స్వాంశేషు సర్వేషు సన్మాత్రస్య పూర్ణత్వే నేశ్వరాంశే పి తస్య పూర్ణత్వాత్ తదాత్మకాని తదంశాశ్చేతరాణి వస్తూనీతి చేన్న- ఘటేఽపి సన్మాత్రస్య పూర్ణత్వాదీశ్వరస్యాపి ఘటాత్మకత్వతదంశత్వప్రసఙ్గాత్. న చ సన్మాత్రస్య ఘటోఽస్తి పటోఽస్తీతి వస్తుధర్మతయాఽవగతస్య ద్రవ్యత్వం కారణత్వం వోపపద్యతే- వ్యవహారయోగ్యతా హి సత్త్వం. విరోధివ్యవహారయోగ్యతా తద్వ్యవహారయోగ్యస్యాసత్త్వం. ద్రవ్యమేవ సదిత్యభ్యుపగమే క్రియాదీనామసత్త్వప్రసఙ్గః. క్రియాదిషు కాశకుశావలమ్బనేనాపి సర్వత్రైకరూప్యాసత్త్వాదుపపాదా. సదాత్మనా చ సర్వస్యాభిన్నత్వే సర్వజ్ఞత్వేన సర్వస్వభావప్రతిసన్ధానాత్సర్వగుణదోషసఙ్కరప్రసఙ్గశ్చ పూర్వమేవోక్తః. అతో యథోక్తప్రకారమేవానన్యత్వమ్. ....

అథోచ్యేత- ఏకస్యైవావస్థాన్తరయోగేఽపి బుద్ధిశబ్దాన్తరాదయో బాలత్వయువత్వాదిషు దృశ్యన్తే- మృద్దారుహిరణ్యాదిషు ద్రవ్యాన్తరత్వేఽపి దృశ్యన్తే. తత్ర మృద్ఘటాదిషు కార్యకారణేషు బుద్ధిశబ్దాన్తరాదయోఽవస్థానిబన్ధనా ఏవేతి కుతోఽవసీయత ఇతి. తత్రోత్తరం

౧౭॥ సూ. ॥ భావే చోపలబ్ధేః ॥ కుణ్డలాదికార్యసద్భావే చ కారణభూతహిరణ్యస్యోపలబ్ధేః- ఇదం కుణ్డలం హిరణ్యమితి హిరణ్యత్వేన ప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః. న చైవం హిరణ్యాదిషు ద్రవ్యాన్తరేషు మృదాదయ ఉపలభ్యన్తే - అతో బాలయువాదివత్కారణభూతమేవ ద్రవ్యమవస్థాన్తరాపన్నం కార్యమితి గీయతే.

న్యాయవిరోధమాహ (న చేతి) సవిశేషత్వాచ్చ - నియతన్యూనత్వరూపవిశేషవత్త్వాత్. సన్మాత్రం హి నియతన్యూనత్వాదివిశేషరహితం. (శక్తిః స్వాభావికీత్యాది) శక్తివిశేషే- అఘటితఘటనాసామర్థ్యరూపే, శక్తిశబ్దోఽవగతే- జ్ఞానాదికార్యకరత్వే, చ. తత్రోభయత్ర ప్రసఙ్గానుచితం శక్తిశబ్దేనోచ్యతే. తత్పృథఙ్నిర్దేశానైయర్థ్యమాశఙ్క్యాహ (లక్షణాప్రసఙ్గాచ్చేతి) జ్ఞానాదిశక్త్యైక్యే తత్ప్రతిపాద్యాచ్చేల్లక్షణా- శక్తిశబ్దస్య సంకోచో వ్యర్థః- అసంకోచే పృథఙ్నిర్దేశవైయర్థ్యమిత్యర్థః. సలక్షణా- శక్తిమాత్రేఽపి ప్రత్యయవిధానాదిత్యత్రాహ (న చేతి) (శక్తార్హే కృత్యాశ్చేత్యాదిష్వితి) అత్రాదిశబ్దేన *శకి లిఙ్ చేత్యాదిసూత్రం వివక్షితం. *శకి లిఙ్ చేత్యత్ర చశబ్దాత్కృత్ప్రత్యయాన్తరాణామపి శక్తౌ విధానం సూచితం - తత్ర విశేషవిధానాభావేఽపి పాచకాదిషు శక్తౌ కృదన్తత్వేన ప్రయోగదర్శనాత్ కతిపయవిధానముపలక్షణమితి చేన్న- విశేషోపాదానాన్యథానుపపత్త్యా కృన్మాత్రస్య శక్త్యర్థానుపపత్తేరిత్యర్థః. శక్తివిషయప్రత్యయాభావేఽపి పాచకాదిషు శక్త్యర్థత్వం దృశ్యత ఇత్యత్రాహ (పాచకాదిష్వితి) (న చ సన్మాత్రస్యేతి) అనువర్తమానం సన్మాత్రం కిం వస్తుధర్మః- ఉత ద్రవ్యమితి వికల్పమభిప్రేత్య ధర్మపక్షే దూషణమాహ (న చేతి) సత్త్వప్రసఙ్గాదసత్త్వం శఙ్కయతి (విరోధీతి) ద్రవ్యపక్షే దూషణమాహ (ద్రవ్యమేవేతి) (క్రియాదిష్వితి) కాశస్య కుశత్వేన కుశస్థానేఽవలమ్బనం కాశకుశావలమ్బనం. అముఖ్యమిత్యర్థః. ద్రవ్యసత్త్వస్య క్రియాదేః సత్త్వం చేత్- ఏకం ప్రయోజకం న స్యాదిత్యర్థః. స్వోక్తస్యైవ సూత్రార్థత్వముపసంహరతి (అత ఇతి) ....

---

*వృత్తికారైరేవ సత్యమితి వాక్యోక్తప్రత్యభిజ్ఞా ప్రత్యక్షసిద్ధానన్యత్వం వదదుత్తరసూత్రస్య శఙ్కామాహ (అథోచ్యేతేతి)

౧౭॥ సూ. ॥ భావే చోపలబ్ధేః ॥ తస్య భావే కస్యోపలబ్ధేరిత్యత్రాహ (కుణ్డలాదీతి) ఇదం కుణ్డలం హిరణ్యమితి సామానాధికరణ్యేన ప్రత్యక్షజ్ఞానమత్రాభిప్రేతం - సమవాయికారణానువృత్తిం వదతోఽసత్కార్యవాదినోఽపృథక్సిద్ధయాయా వైయధికరణ్యేన ప్రత్యభిజ్ఞాయాస్స్వాభ

ద్రవ్యాన్తరవాదినాప్యభ్యుపేతేనావస్థాన్తరయోగేనబుద్ధిశబ్దాన్తరాదిషూపపన్నేష్వనుపలబ్ధద్రవ్యాన్తరకల్పనానుపపత్తేశ్చ. నచజాతినిబన్ధనేయంప్రత్యభిజ్ఞా- జాత్యాశ్రయభూతద్రవ్యాన్తరానుపలబ్ధేః. ఏకమేవహేమజాతీయంద్రవ్యంకార్యకారణోభయావస్థందృశ్యతే. నచ ద్రవ్యభేదేసమవాయికారణానువృత్త్యాకార్యప్రతిసన్ధానమితివక్తుంశక్యం- ద్రవ్యాన్తరత్వేసత్యాశ్రయానువృత్తిమాత్రేణతదాశ్రితద్రవ్యాన్తరేప్రతిసన్ధానానుపపత్తేః. గోమయాదికార్యేవృశ్చికాదౌగోమయాదిప్రతిసన్ధానంనదృశ్యతఇతిచేన్న- తత్రాప్యాద్యకారణభూతపృథివీద్రవ్యప్రత్యభిజ్ఞానాత్. అగ్నికార్యేధూమేఅగ్నిప్రత్యభిజ్ఞానంనదృశ్యతఇతిచేత్. భవతునతత్రప్రత్యభిజ్ఞానం - తథాపినదోషః- అగ్నేర్నిమిత్తకారణమాత్రత్వాత్. అగ్నిసంయుక్తాదార్ద్రేన్ధనాద్ధిధూమోజాయతే. గన్ధైక్యాచ్చార్ద్రేన్ధనకార్యమేవధూమః. అతఃకార్యభావేచతదేవేదమిత్యుపలబ్ధేర్బుద్ధిశబ్దాన్తరాదయోఽవస్థాభేదమాత్రనిబన్ధనాఇత్యవగమ్యతే. తస్మాత్కారణాదనన్యత్కార్యమ్. ....

ఇతశ్చ.

౧౬॥ సూ. ❀ సత్త్వాచ్చావరస్య॥ ❀ అపరస్య - కార్యస్యకారణేసత్త్వాచ్చకారణాత్కార్యస్యానన్యత్వం. లోకవేదయోర్హికార్యమేవకారణతయావ్యపదిశ్యతే- యథాలోకేసర్వమిదంఘటశరావాదికంపూర్వాహ్ణేమృత్తికైవాసీదితి, వేదేచ *సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదితి.................... ....

౧౭॥ సూ. ❀ అసద్వ్యపదేశాన్నేతిచేన్నధర్మాన్తరేణవాక్యశేషాద్యుక్తేశ్శబ్దాన్తరాచ్చ॥ ❀ యదుక్తంకారణేకార్యస్యసత్త్వంలోకవేదాభ్యామవగమ్యతేఇతి-తదయుక్తం(అసద్వ్యపదేశాత్)*అసదేవేదమగ్రఆసీత్ *అసద్వాఇదమగ్రఆసీత్ *ఇదంవాఅగ్రేనైవకించనాసీదితి,లోకేచసర్వమిదంఘటశరావాదికంపూర్వాహ్ణేనాసీదితి,. అతోయథోక్తంనోపపద్యతఇతిచేత్. తన్న- ధర్మాన్తరేణతథావ్యపదేశాత్. సఖల్వసద్వ్యపదేశస్తస్యైవకార్యద్రవ్యస్యపూర్వకాలేధర్మాన్తరేణ-సంస్థానాన్తరేణ. నభవదభిప్రేతేనతుచ్ఛత్వేన సత్త్వ

స్యాసాధకత్వాత్. తథాహిబుద్ధిశబ్దాన్తరాదిభిర్ద్రవ్యాన్తరత్వంకల్ప్యతఇత్యత్రాహ (ద్రవ్యాన్తరవాదినేతి) అభ్యుపేతేన - అసమవాయికారణత్వేనాభ్యుపేతేనేత్యర్థః. అనన్యథాసిద్ధంహికల్పకం - బుద్ధిశబ్దాన్తరాదీనామన్యథాసిద్ధత్వాన్నకల్పకత్వమిత్యర్థః. (నచేతి) సోఽయంగౌరిత్యాదిషుజాతినిబన్ధనంప్రత్యభిజ్ఞానందృష్టం- తథాత్రాపిజాతినిబన్ధనమిత్యర్థః. పరిహరతి (జాత్యాశ్రయేతి) తత్రహివ్యక్తిద్వయరూపోఽస్తి- అత్రతునతథాద్రవ్యాన్తరముపలభ్యతఇత్యర్థః. కథముపలభ్యతఇత్యత్రాహ (ఏకమేవేతి) పునశ్శఙ్కతే (నచేతి) పరిహరతి (ద్రవ్యాన్తరత్వేసతీతి) సహిఘటస్థేజలేఘటోజలమితిసామానాధికరణ్యేనప్రత్యభిజ్ఞానంభవతీత్యర్థః. చోద్యంశఙ్కతే (గోమయేతి) పరిహరతి (నేతి) అయమర్థః- సమవాయికారణానువృత్తింవదతాత్వయాపిప్రతిసన్ధానాభావచోద్యంపరిహరణీయం. తత్రాదికారణపృథివీప్రత్యభిజ్ఞానమస్తీతివదసిచేత్ - తదస్మాకమపితుల్యమితి పునరప్యాపాతప్రతీతినిబన్ధనంచోద్యంశఙ్కతే (అగ్నికార్యఇతి) పరిహరతి (భవత్వితి) నిమిత్తకారణాప్రత్యభిజ్ఞానంనదోషః - ఉపాదానమేవప్రత్యభిజ్ఞాతవ్యం- తచ్చధూమస్యగన్ధవత్త్వాత్పృథివీత్వంప్రత్యభిజ్ఞాయతఏవేత్యర్థః. సూత్రార్థముపసంహరతి (అతఇతి) అధికరణార్థసూత్రస్యాన్వితత్వమాహ (తస్మాదితి) ....

౧౬॥ సూ. ❀ సత్త్వాచ్చావరస్య॥ ❀ కారణేసత్త్వాత్-కారణావస్థాయాంసత్త్వాత్. కేచిదనయోస్సూత్రయోరిమాంభిదామాహుః- సోఽయమితిజ్ఞానంప్రత్యభిజ్ఞా- సాపూర్వోక్తా. అయంసఇతిజ్ఞానమభిజ్ఞా-సాత్రోచ్యతఇతి. అథవా- పూర్వత్రైకద్రవ్యవిషయబుద్ధిరుక్తా- అత్రతుతథావ్యపదేశఉచ్యతఇతిభిదా. అతఏవహ్యుత్తరసూత్రే *అసద్వ్యపదేశాన్నేతిచేదిత్యుక్తం. ఏతదభిప్రాయేణభాష్యేపికార్యమేవకారణతయావ్యపదిశ్యతఇత్యుక్తం. శ్రుతిసిద్ధంప్రత్యభిజ్ఞానంపూర్వముక్తం- లోకవేదయోరుభయత్రాపివ్యపదేశస్స్వత్రోక్తః. అత్రకార్యేకారణవ్యపదేశోనకథితః - కారణేకార్యవ్యపదేశఉక్తః - తత్రహేతుస్సదేవేదమగ్రఏకమేవేతిశ్రుత్యనుసారః. ననుమృదయంఘటఇతిప్రత్యభిజ్ఞానరోజ్వాలాప్రత్యభిజ్ఞానవద్భ్రాన్తంస్యాత్ - బుద్ధిశబ్దాన్తరాదిభిర్ద్రవ్యాన్తరస్యసాధితత్వాత్. నైవం-జ్వాలాయాంహ్యనన్యథాసిద్ధహేతునాభేదసిద్ధేఃప్రత్యభిజ్ఞానస్యభ్రాన్తత్వనిర్ణయః - అత్రబుద్ధిశబ్దాన్తరాదయోఽన్యథాసిద్ధాః- జ్ఞానంతుస్వతఃప్రమాణమితియథోక్తఏవార్థః. ....

౧౭॥ సూ. ❀ అసద్వ్యపదేశాన్నేతిచేన్నధర్మాన్తరేణవాక్యశేషాద్యుక్తేశ్శబ్దాన్తరాచ్చ॥ ❀ (యదుక్తమితి) (సత్త్వాసత్త్వేహి

త్త్వేహి ద్రవ్యధర్మావిత్యుక్తం. తత్ర సత్త్వధర్మాద్ధర్మాన్తరమసత్త్వం. ఇదంశబ్దనిర్దిష్టస్య జగతస్సత్త్వధర్మో నామరూపే - అసత్త్వధర్మస్తు తద్విరోధినీ సూక్ష్మావస్థా. అతో జగతో నామరూపయుక్తస్య తద్విరోధిసూక్ష్మదశాపత్తిరసత్త్వం. కథమిదమవగమ్యతే. (వాక్యశేషాద్యుక్తేశ్శబ్దాన్తరాచ్చ) వాక్యశేషస్తావత్ * ఇదం వా అగ్రే నైవకించనాసీదిత్యత్ర * తదసదేవ సన్మనోకురుత స్యామితీతి. అనేన వాక్యశేషగతేన మనస్సాకరణిక్లేనాసచ్ఛబ్దార్థతుచ్ఛాతిరిక్తే నిశ్చితే తదైకార్థ్యాత్ * అసదేవేదమిత్యాదిష్వప్యసచ్ఛబ్దస్యాయమేవార్థ ఇతి నిశ్చీయతే. యుక్తేశ్చాసత్త్వస్య ధర్మాన్తరత్వమవగమ్యతే- యుక్తిర్హి సత్త్వాసత్త్వే పదార్థధర్మావవగమయతి. మృద్ద్రవ్యస్య పృథుబుధ్నోదరాకారయోగో ఘటోఽస్తీతి వ్యవహారహేతుః- తస్యైవ తద్విరోధ్యవస్థాన్తరయోగో ఘటో నాస్తీతి వ్యవహారహేతుః. తత్ర కపాలాద్యవస్థా యా తద్విరోధిత్వేన సైవ ఘటావస్థస్య నాస్తీతి వ్యవహారహేతుః. న చ తద్వ్యతిరిక్తో ఘటాభావో నామ కశ్చిదుపలభ్యతే. న చ కల్ప్యతే- తావతైవాభావవ్యవహారోపపత్తేః. తథా శబ్దాన్తరాచ్చ పూర్వకాలే ధర్మాన్తరయోగ ఏవావగమ్యతే. శబ్దాన్తరం చ పూర్వోదాహృతం * సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యాదికం- తత్ర హి * కుతస్తు ఖలు సోమ్యైవం స్యాదితి తుచ్ఛత్వమాక్షిప్య * సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదితి స్థాపితం. * తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతి సుస్పష్టముక్తమ్. ...

ఇదానీం కార్యస్య కారణాదనన్యత్వే నిదర్శనద్వయం ద్వాభ్యాం సూత్రాభ్యాం దర్శయతి.

౧౯॥ సూ. పటవచ్చ॥ యథా తన్తవః పవ్యతిషఙ్గవిశేషభాజః పట ఇతి నామరూపకార్యాన్తరాదికం భజన్తే- తద్వద్బ్రహ్మాపి..............................

ద్రవ్యధర్మావిత్యుక్తమితి) వ్యవహారయోగ్యతా సత్త్వం- విరోధివ్యవహారయోగ్యతా తద్వ్యవహారయోగ్యస్యాసత్త్వమిత్యుక్తమిత్యర్థః. * ధర్మాన్తరేణేత్యత్రాన్తరశబ్దస్యార్థమాహ (తత్రేతి) సత్త్వాసత్త్వయోరాపేక్షికత్వమభిప్రేత్యాహ (ఇదంశబ్దనిర్దిష్టస్యేతి) (వాక్యశేషాదితి) * అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీదిత్యత్ర. * తదాత్మానం స్వయమకురుతేతి వాక్యశేషః. అశ్రుతవాక్యశేషేషు ప్రదేశేషు నిర్వాహమాహ (తదైకార్థ్యాదితి) (యుక్తేశ్చేతి) పిణ్డత్వకపాలత్వావస్థయోస్సాధారణమాహ (తస్యైవ తద్విరోధ్యవస్థాన్తరయోగో ఘటో నాస్తీతి వ్యవహారహేతురితి) ఏతద్వివృణోతి (తత్రేతి) (న చ తద్వ్యతిరిక్త ఇతి) అభావాన్తరవాదినాఽప్యభావాభావో భావ ఇత్యభ్యుపగతః- అన్యథా అనవస్థా ప్రసఙ్గాత్. తద్వత్సర్వత్రాభావవ్యవహారస్య విరోధ్యవస్థాన్తరేణైవోపపన్నత్వాన్న తద్వ్యతిరిక్తస్య కల్పనమిత్యర్థః. పిణ్డత్వకపాలత్వే ఘటస్య ప్రాక్ప్రధ్వంసాభావౌ. ఘటత్వమేవ పటాదేరన్యోన్యాభావః. కాలవిశేషవిశిష్టదేశవిశేషత్వం సంసర్గాభావః- యథా మధ్యాహ్నవిశేషితప్రాఙ్గణత్వం. యద్వా - ఘటస్యాల్పత్వవిశేషితదేశాన్తరసంసర్గపిణ్డత్వకపాలత్వే వ్యవస్థితపదార్థాపేక్షయా సంసర్గాభావః..............................

ఉత్తరసూత్రద్వయకృత్యమాహ (ఇదానీమితి) నిదర్శనత్వేన వక్ష్యమాణస్య పటాదేరపి విప్రతిపన్నత్వాన్న దృష్టాన్తత్వముపపద్యత ఇతి శఙ్కావ్యుదాసార్థమిదానీమిత్యుక్తం. పూర్వసూత్రైరనన్యత్వే సాధితే సతీత్యర్థః. (నిదర్శనద్వయమితి) లౌకికం వైదికమితి నిదర్శనయోర్విభాగః. బహూనామేకావస్థత్వే ఏకస్య బహ్వవస్థత్వే చ దృష్టాన్త ఇతి వా విభాగః.

౧౯॥ సూ. పటవచ్చ॥ ఇహ బహూనామేకావస్థత్వే లౌకిక దృష్టాన్త ఉక్తః. వ్యతిషఙ్గః - మిథస్సంసర్గః. నను తన్తుబహుత్వాప్రహాణేన పటైకత్వదర్శనాత్ ద్రవ్యభేదాభావాచ్చ ఏకస్మిన్నేవ ద్రవ్యే యుగపద్బహుత్వైకత్వవర్తేత ఇతి భిన్నాభిన్నత్వమభ్యుపగతం స్యాత్. ఉచ్యతే- దూష్యభిన్నాభిన్నత్వాది వేళ నిబన్ధనమిదం పరిచోదనం. న హి భిన్నాభిన్నశబ్దవాచ్యం సర్వం దూష్యం- అపి తు యత్ర భావాభావవిరోధః- తదేవ భిన్నాభిన్నత్వం దూష్యం. తచ్చ ధర్మధర్మిణోర్ద్రవ్యద్వయస్య చ మిథస్తాదాత్మ్యతదభావలక్షణం- యథా జాతిర్వ్యక్తిర్భవతి- న భవతి చేతి, యథా ఖణ్డో ముణ్డో భవతి- న భవతి చేతి,. న చైవం తన్తుపటేషు భావాభావవిరోధః- తన్తుభ్యః పటో హ్యభిన్న ఏవాభ్యుపగతః- న తు భిన్నః. తన్తవశ్చ మిథో భిన్నా ఏవాభ్యుపగతాః- న త్వేకాః. తేషాం చ పటాదభిన్నత్వాన్నామతస్య పరస్పరసంసృష్టైక్యస్యైక్యేఽనన్యత్వం- న చ తేషామన్యోన్యాభేదః. యద్యభేదో నామ ఏకస్య తన్తోస్తన్త్వన్తరానతిరేకః- తర్హి ద్వితీయతన్త్వనుపలమ్భప్రసక్తిః, పరిమాణాధిక్యం చ న స్యాత్,. యది సంసర్గ ఏవాభేదః- నామ్ని వివాదస్స్యాత్. యద్యేకత్వం సఙ్ఖ్యా- తత్త్రిః- సా తర్హి పటత్వావస్థాప్రాప్తావేవైకతో వృత్త్యభ్యుపగమాత్. తర్హి భేదాభేదాభ్యుపగమ ఇతి చేన్న - తస్య భేదప్రతిక్షేపకత్వాభావాత్ యథా విశిష్టవస్తుని విశేష్యైక్యం న విశేషణభేదప్రతిక్షేపకం - తద్వత్. కథం తర్హి తుల్యత్వం. ఉచ్యతే- తన్తుషు తన్తుత్వస్యైవ పటత్వస్య ప్రత్యేక [illegible] మాత్రాభావాత్ కృత్స్నతన్తుప్రతిపాదకత్వేన తన్తవ ఏకకార్యాంశభాజః. పృథగవస్థానదశాయాం కస్యచిదంశస్య [illegible]

౨౦॥ సూ. ॥ యథా చ ప్రాణాదిః॥ యథా చ వాయురేక ఏవ శరీరే వృత్తివిశేషం భజమానః ప్రాణాపానాదినామరూపకార్యాన్తరాణి భజతే- తద్వచ్ఛక్త్యైకమేవ విచిత్రస్థిరత్రసరూపం జగద్భవతీతి పరమకారణాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణోఽనన్యత్వం జగతస్సిద్ధమ్....... — ....

ఆరమ్భణాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౧॥ సూ. ॥ ఇతరవ్యపదేశాద్ధితాకరణాదిదోషప్రసక్తిః॥

జగతో బ్రహ్మానన్యత్వం ప్రతిపాదయద్భిః *తత్త్వమసి *అయమాత్మా బ్రహ్మేత్యాదిభిర్జీవస్యాపి బ్రహ్మానన్యత్వం వ్యపదిశ్యత ఇత్యుక్తం- తత్రేదం చోద్యతే- యదీతరస్య- జీవస్య బ్రహ్మభావో మీభిర్వాక్యైర్వ్యపదిశ్యతే- తదా బ్రహ్మణః సార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాదియుక్తస్యాత్మనో హితరూపజగదకరణమహితరూపజగత్కర

యాం సంఘాతాపేక్షయాఽంశత్వం భజన్తే. అత స్తన్నుగతాశ్చ సంస్థానవద్ఘటపరిమాణాదయః ఘటస్య ప్రాదేశికవిశేషణాని భవన్తి- గగనస్య దున్తధ్యాదివ...వత్-భేదకాకారేణ వినాంశభేదస్య ప్రతిపత్తుం వక్తుం చాశక్యత్వాత్. అంశభేదో నామ విశేషణభేదః-అంశపరికల్పనం వివిక్తవ్యక్యమితి ఫలితం. ఇయాం స్వ విశేషః- కేచిత్ప్రాదేశిక ధర్మా యావద్ద్రవ్యభావినః- కేచిదయావద్ద్రవ్యభావిన శ్చేతి. యతో న భవి ప్రాదేశిక విశేషాః కాదాచిత్కాః- అత ఏవ తత్ర స్వాభావికాంశభేదవాదోఽపి నిరస్తః. నను గగనం ఘటాద్యుపాధిభిః కార్త్స్న్యేన సంబధ్యతే చేత్- గగనస్యాల్పత్వం ఘటస్య విభుత్వం వా స్యాత్. గగనాంశభేదేన చేత్. సోఽంశభేదః కిముపాధికృతః- తదా సింతస్యాప్యుపాధేః కార్త్స్న్యేన సంబన్ధాయోగాదంశభేదేన సంబన్ధార్థముపాధ్యన్తరాపేక్షాయామనవస్థా స్యాత్. అతో ఘటాదిసంయుక్తగగనాంశభేదః స్వాభావిక ఇత్యభ్యుపగన్తవ్యః. నైవం- గగనాదివ్యాపకపదార్థానాం తత్తదుపాధ్యతిరోధాయ స్వితాత్మంశభేదానాం స్వాభావికత్వే పరమాణుపుఞ్జాత్మకత్వప్రసఙ్గాత్, క్షణికత్వప్రసఙ్గాత్, చ- గగనాదీనాం పరిణామవిశేషాః క్షణికా, క్షణిక సంయోగాశ్చ గగనాదిభిః కిం కాలానవచ్ఛిన్నైస్సంబధ్యన్తే- ఉత కాలభేదావచ్ఛిన్నైః. క్షణోపాధయశ్చ కిం కాలేనానవచ్ఛిన్నేన సంబధ్యన్తే- ఉతావచ్ఛిన్నేన. ఆద్యే గగనాదీనాం క్షణకాలవర్తిత్వం - పరిణామవిశేషసంయోగాదీనాం నిత్యత్వాదికం వా స్యాత్. ద్వితీయే ఘటావచ్ఛేదకోపాధీనాం పూర్వమనవచ్ఛిన్నగగనాదినా సంబన్ధాయోగేనావచ్ఛిన్నేన సంబన్ధసిద్ధ్యర్థమవచ్ఛేదకోపాధ్యన్తరాపేక్షాయామనవస్థా స్యాదితి తత్పరిహారాయ గగనాదేః ప్రతిక్షణభేదస్య స్వాభావికత్వముపగన్తవ్యమితి గగనాదీనాం క్షణికత్వం స్యాత్. ఏవం బ్రహ్మసర్వగతానాం వ్యాపకపదార్థానాం క్షణికత్వం పరమాణుపుఞ్జాత్మకత్వం స్యాత్. త్వయా చ భిన్నాభిన్నత్వమభ్యుపగతం- అతో భిన్నాభిన్నస్వభావక్షణికపరమాణుపుఞ్జకారణకం జగదితి బ్రహ్మకారణవాదపరిత్యక్తః స్యాత్. అతో గగనాదిషు ప్రదేశభేద ఔపాధికోఽభ్యుపగన్తవ్యః. ఉపాధిశ్చ సత్యత్వాదేకదేశేన సంబధ్యతే- పరిమితత్వాత్. నాపి స్వతో భిన్నాంశేన- స్వతోఽంశభేదే పూర్వోక్తదూషణస్య దుస్తరత్వాత్. నాప్యుపాధ్యన్తరేణ- తన్నైరపేక్ష్యాత్. రన్నైరపేక్ష్యం చోపాధిత్వాదేవ- స్వతస్తదాకారరహితే వస్తుని తదాకారనిష్పాదనసమర్థో హ్యుపాధిః. స్వతో నిర్గుణే హ్యన్యస్యోపాధిర్గుణహేతుః - సహిసపూర్వమేవాత్మని సహజమణిభూ స్తరయోగముపేక్షతే. అత ఉపాధికత్వాల్పాకారకల్పనే సహజతజ్జాతీయయోగం నాపేక్షతే. కించ- ఉపాధిసంబన్ధమేవ గగనస్య భేదకం- అన్యథాన్తరాపత్తేః, తావతా భేదవ్యవహారే సమ్భవతి భేదాన్తరకల్పనాయోగాచ్చ. ఉపాధిసంబన్ధరూపో భేదశ్చ స్వావచ్ఛేద్యస్వావచ్ఛేదే భేదాన్తరం నాపేక్షతే- భేదత్వాత్ - స్వతస్సిద్ధభేదవత్. సహి దేహాత్మనోర్భేదః స్వాశ్రయావచ్ఛేదే భేదాన్తరముపేక్షతే. అతో న స్వతో నభసి భిన్నాంశత్వం. ఘటస్యాంశభేదే స్వోపాధిభావాభావనిరోధః కథం భిన్నాభిన్నత్వం నాస్తీతి దర్శితం, తత్రాంశభేదశ్చ విశేషణభేదే పర్యవస్యతీత్యుక్తం,- అతో నిరస్తావకాశ స్త్వత్పక్షః. ....

౨౦॥ సూ. ॥ యథా చ ప్రాణాదిః॥ ఏకస్య బహుత్వావస్థత్వేనాధికదృష్టాన్తోఽత్రోపన్యస్యతే. అధికరణార్థసంగ్రహః (ఇతి) ....

ఆరమ్భణాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౧॥ సూ. ॥ ఇతరవ్యపదేశాద్ధితాకరణాదిదోషప్రసక్తిః॥ కిం బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వం సమ్భవతి - ఉత నేతి. కిం బ్రహ్మణో జగత్స్రష్టృత్వే హితాకరణాదిదోషః ప్రసజ్యతే- నేతి. కిం బ్రహ్మణః *తత్త్వమసీత్యాది సామానాధికరణ్యావగతం తాదాత్మ్యం స్వరూపైక్యలక్షణం- ఉతాత్మశరీరభావలక్షణమితి. కిమాత్మశరీరరూపతాదాత్మ్యే ఏవ శ్రుతిసామఞ్జస్యం- ఉత స్వైక్యలక్షణేపీతి. యదా స్వరూపైక్యలక్షణతాదాత్మ్యే శ్రుతిసామఞ్జస్యం- తదా *తత్త్వమస్యాదివాక్యానాం స్వరూపైక్యపరత్వేన హితాకరణాదిదోషప్రసఙ్గాత్ బ్రహ్మకారణత్వాసమ్భవ ఇతి ఫలం. యదాత్మశరీరభావ ఏవ శ్రుతిసామఞ్జస్యం- తదా *తత్త్వమస్యాదివాక్యానాం శరీరాత్మభావపరతయా హితాకరణాదిదోషప్రసఙ్గాభావాత్ బ్రహ్మకారణత్వసమ్భవ ఇతి సిద్ధ్యతి. అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (జగత ఇతి) (సార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాదియుక్తస్యేతి) హితానభిజ్ఞశ్చేత్ - అహితజగత్కారణ

ణమిత్యాదయో దోషాః ప్రసజ్యేరన్. ఆధ్యాత్మికాధిదైవికాధిభౌతికానన్తదుఃఖాకరం చేదం జగత్-న చేదృశే స్వానర్థే స్వాధీనో బుద్ధిమాన్ ప్రవర్తతే. జీవాద్బ్రహ్మణో భేదవాదిన్యశ్శ్రుతయో జగద్బ్రహ్మణోరనన్యత్వం వదతా త్వయైవ పరిత్యక్తాః- భేదే సత్యనన్యత్వాసిద్ధేః.— ఔపాధిక భేదవిషయా భేదశ్రుతయః-స్వాభావికాభేదవిషయాశ్చాభేదశ్రుతయ ఇతి చేత్. తత్రేదం వక్తవ్యం-స్వభావతస్స్వస్మాదభిన్నం జీవం కిమనుపహితం జగత్కారణం బ్రహ్మ జానాతి వా-న వా. న జానాతి చేత్ సర్వజ్ఞత్వహానిః. జానాతి చేత్-స్వస్మాదభిన్నస్య జీవస్య దుఃఖం స్వదుఃఖమితి జానతో బ్రహ్మణో హితాకరణాహితకరణాదిదోషప్రసక్తిరనివార్యా.— జీవబ్రహ్మణోరజ్ఞానకృతో భేదః-తద్విషయా భేదశ్రుతిరితి చేత్. తత్రాపి జీవాజ్ఞానపక్షే పూర్వోక్తో వికల్పస్తత్ఫలం చ తదవస్థం. బ్రహ్మాజ్ఞానపక్షే స్వప్రకాశస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽజ్ఞానసాక్షిత్వం తత్కృతజగత్సృష్టిశ్చ న సమ్భవతి- అజ్ఞానేన ప్రకాశస్తిరోహితశ్చేత్- తిరోధానస్య ప్రకాశనివృత్తికరత్వేన ప్రకాశస్యైవ స్వరూపత్వాత్స్వరూపనివృత్తిరేవేతి స్వరూపనాశాదిదోషసహస్రం ప్రాగేవోదీరితం. అత ఇదమసఙ్గతం బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వమ్.........

ఇతి ప్రాప్తేఽభిధీయతే.

౨౨॥ సూ. అధికన్తు భేదనిర్దేశాత్ ॥ తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. ఆధ్యాత్మికాదిదుఃఖయోగార్హాత్ప్రత్యగాత్మనోఽధికం-అర్థాన్తరభూతం బ్రహ్మ. కుతః. (భేదనిర్దేశాత్) ప్రత్యగాత్మనో హి భేదేన నిర్దిశ్యతే పరం బ్రహ్మ *య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాఽన్తర్యామ్యమృతః *పృథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మత్వా జుష్టస్తతస్తేనామృతత్వమేతి *స కారణం కరణాధిపాధిపః *తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యోఽభిచాకశీతి *జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశౌ *ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్తః *ప్రాజ్ఞేనాత్మనాఽన్వారూఢః *అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్ తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధః * ప్రధానక్షేత్రజ్ఞపతిర్గుణేశః * నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామేకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్ * యోఽవ్యక్తే తిష్ఠన్నన్తరే సఞ్చరన్ యస్యావ్యక్తం శరీరం యమవ్యక్తం న వేద యోఽక్షరమన్తరే సఞ్చరన్ యస్యాక్షరం శరీరం యమక్షరం న వేద స ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః ఇత్యాదిభిః. ....

౨౩॥ సూ. అశ్మాదివచ్చ తదనుపపత్తిః ॥ అశ్మకాష్ఠలోష్టతృణాదీనామత్యన్తహేయానామచేతనానాం వస్తూనాం నానావిధవిశేషాణాం నిరవద్యనిస్తారనిఖిలహేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానస్వేతరసమస్తవస్తువిలక్షణానన్తజ్ఞానానన్దైకస్వరూపనానావిధానన్తమహావిభూతిబ్రహ్మస్వరూపైక్యం యథానుపపద్యతే- తథా చేతనస్యాప్యనన్తదుఃఖయోగార్హస్య ఖద్యోతకల్పస్య *అపహతపాప్మేత్యాదివాక్యావగతసకలహేయప్రత్యనీకానవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణాకరబ్రహ్మభావానుపపత్తిః. సామానాధికరణ్యనిర్దేశః *యస్యాత్మా శరీరమిత్యాదిశ్రుతిసిద్ధస్య బ్రహ్మశరీరత్వాద్బ్రహ్మణో జీవశరీరతయా తదాత్మత్వేనావస్థితేర్జీవప్రకారబ్రహ్మప్రతిపాదనపరః. శ్రుతిప్రకరణీయైః, ప్రత్యుతైతస్యార్థస్యోపపాదకశ్చేతి *అవస్థితేరితి కాశకృత్స్న ఇత్యత్రోపపాదయిష్యతే. తన్న-సర్వజ్ఞత్వాత్. హితస్యాహితస్య సత్యసఙ్కల్పత్వాదిభావాచ్చ జగత్కారణత్వమిత్యాద్యుక్తం.

...నుపపద్యతే. తన్న-సర్వజ్ఞత్వాత్. హితజ్ఞస్యాహితస్య సత్యసఙ్కల్పత్వాభావాదిహితజగత్కారణత్వమితి సాపేక్షం-సత్యసఙ్కల్పత్వాదితి భావః. భేదశ్రుతీనాం విషయాణాం వ్యవస్థాపనాన్న దోష ఇతి పరపక్షం నిర్ధారణసమాదధాతి (జీవాద్బ్రహ్మణ ఇతి)— భాస్కరమతమనూద్య దూషయతి (ఔపాధికేతి) ...కరణాదీతి, అదృశ్యత్వేన సుఖదుఃఖభోక్తృత్వం వివక్షితం.— బ్రహ్మాజ్ఞానవాదినోఽపి దూషణం సమానమిత్యాహ (జీవబ్రహ్మణోరితి)...

---

౨౨ సూ. అధికన్తు భేదనిర్దేశాత్ ॥ (దుఃఖయోగార్హాదితి) అర్థాన్తరశబ్దోఽయముక్తవ్యాప్తిపరః.....................

ఏవం శ్రుతిద్వయేన - అథ శ్రుత్యర్థాపత్తిరుచ్యతే.

౨౩॥ సూ. అశ్మాదివచ్చ తదనుపపత్తిః ॥ చిదచిద్వాచకశబ్దానాం సామానాధికరణ్యే తుల్యేఽపి యథా బ్రహ్మణో జడ[illegible]స్వరూపైక్యానుపపత్తిర్భవతి తథా బ్రహ్మజ్ఞానవాదినా- తథా చేతనస్యాపీత్యభిప్రాయేణాహ (అశ్మకాష్ఠేతి) తర్హి జీవసామానాధికరణ్యం కథమిత్యత్రాహ (సామానాధికరణ్యేతి) *అవస్థితేరితి కాశకృత్స్న ఇతి సూత్రమేతదధికరణశేషమిత్యభిప్రాయేణాహ (అవస్థితేరితి) అధికశబ్దేన *నతు ద్వ

కృత్స్నః ఇత్యాదిభిరసకృదుపపాదితం. అతస్సర్వావస్థం బ్రహ్మ చిదచిద్వస్తు శరీరమితి సూక్ష్మచిదచిద్వస్తు శరీరం బ్రహ్మ కారణం - తదేవ బ్రహ్మ స్థూలచిదచిద్వస్తుశరీరం జగదాఖ్యం కార్యమితి జగద్బ్రహ్మణోస్సామానాధికరణ్యోపపత్తిః, జగతో బ్రహ్మకార్యత్వం, బ్రహ్మణోఽనన్యత్వం, అచిద్వస్తునో జీవస్య చ బ్రహ్మణశ్చ పరిణామిత్వ దుఃఖిత్వ కల్యాణగుణాకరత్వ స్వభావాసఙ్కరః, సర్వశ్రుత్యవిరోధశ్చ భవతి. *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవేత్యవిభాగావస్థాయామప్యవిద్యుక్తజీవస్య బ్రహ్మశరీరతయా సూక్ష్మరూపేణావస్థానమవశ్యాభ్యుపగన్తవ్యం- *వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే న సాపేక్షత్వాత్ * న కర్మావిభాగాదితి చేన్నానాదిత్వాదుపపద్యతే చాప్యుపలభ్యతే చేతి సూత్రద్వయోదితత్వాత్తదానీమపి సూక్ష్మరూపేణావస్థానస్య. అవిభాగస్తు నామరూపవిభాగాభావాదుపపద్యతే. అతో బ్రహ్మకారణత్వం సర్వథోపపన్నమేవ.——— యే పునరస్యైవ జీవస్యావిద్యావియుక్తావస్థాయామపి నైత్యమం భేదం వర్ణయన్తి- తేషామిదం సర్వమసఙ్గతం స్యాత్ - న హి తేషాం వస్తునస్సర్వజ్ఞత్వం సత్యసఙ్కల్పత్వం సమస్తకారణత్వం సర్వాత్మత్వం సర్వనియన్తృత్వమిత్యాదీని సన్తి. అనేనైవ రూపేణ హ్యేభిః శ్రుతిభిః ప్రత్యగాత్మనో భేదః ప్రతిపాద్యతే. తస్య సర్వస్యావిద్యాపరికల్పితత్వాత్. తత్సర్వం హ్యవిద్యాపరికల్పితమిష్యతే. న చావిద్యాపరికల్పితస్యావిద్యావస్థాయాం శుక్తికారజతాదిభేదవత్పారమార్థికభేదోఽత్ర సూత్రకారేణ *అధికం తు భేదనిర్దేశాదిత్యాదినా ప్రతిపాద్యతే - బ్రహ్మజిజ్ఞాసాకర్తవ్యేతి జిజ్ఞాస్యతయా ప్రక్రాన్తస్య బ్రహ్మణో జగజ్జన్మాదికారణస్య వేదాన్తవేద్యత్వం, తస్య చ స్మృతిన్యాయవిరోధపరిహారశ్చ క్రియతే.———

స్థానత్వభావాత్ *ఉభయేఽపి హి భేదేనైనమధీయతే ఇత్యాదికం విచారితం [illegible] *ఉభయేఽపీత్యాదిసూత్ర [illegible] భేదనిర్దేశానర్థక [illegible] వాక్యనిచయం. [illegible] తన సామానాధికరణ్యనిర్వాహ [illegible] చిదచిద్రూపకజగత్సామానాధికరణ్యనిర్వాహమాహ (అతస్సర్వేతి) కారణావస్థాయాం [illegible] పచిచ్ఛరీరకత్వాభావేన గుణదోషవ్యవస్థానోపపత్త్యభావాత్తత్రాహ (సదేవేతి) అవిభాగ [illegible] త్రాహ (అవిభాగస్త్వితి)—[illegible] రోక్తమర్థం దూషయతి (యే పునరితి) జీవానామవిద్యానియుక్తస్య [illegible] భేదః [illegible] వ్యతే-[illegible] నావిద్యా [illegible] స్యేశ్వరస్యేతి [illegible] పక్షం దూషయతి (తేషామితి) [illegible] త్రాహ (అనేనైవేతి) తేషాం తదానీం [illegible] త్రాహ (తత్సర్వమితి) [illegible] సర్వస్యావిద్యాపరికల్పిత [illegible] దితి పాఠే అసఙ్గతం స్యాదితి పూర్వేణాన్వయః [illegible] కల్పితత్వేన [illegible] విద్యా [illegible] స్యేశ్వరస్య [illegible] మయతి (న చావిద్యేతి) కల్పితభేదో న ప్రతిపాద్యతే [illegible] కల్పితజీవస్వరూపజ్ఞానస్య ప్రకృతత్వాదిత్యర్థః వేదాన్తవేద్యత్వం [illegible] స్మృతిన్యాయవిరోధపరిహారశ్చ ద్వితీయాధ్యాయార్థః. కిం చ [illegible] ప్రతిబోధనాత్ [illegible] ఈశ్వరస్య భేదేన ప్రతిపన్న [illegible] భూతైర్జీవగతదోషైరాత్మనో లేపాభావం [illegible] తాం కరణాత్ప్రసఙ్గ- ఐక్యజ్ఞానోదయ [illegible] చనాత్ శీలిన హితాకరణాది ప్రసక్తిరపపద్యతే. అనయుక్తం- [illegible] ఐశ్వర్యానాం [illegible] యజ్ఞానవత్త్వాత్ [illegible] తస్యేశ్వరస్య బ్రహ్మణః [illegible] యజ్ఞాన [illegible] సర్వజ్ఞత్వం హి *యా ప్రాయేణ నిత్యత్వాత్ [illegible] స్యేశ్వరస్య *తత్త్వమస్యాదివాక్యార్థజ్ఞానప్రబోధాద్భేదేన ప్రతిపన్నైరహితకరణాదిదోషసంబంధో నోపపన్నః. *అహమీశ్వరాతాత్ [illegible] యస్థితః *తేజోభిర్ [illegible] త్యజ్ఞానాదనాన్తర్యమయసదీశితా [illegible] ఈశ్వరస్యైక్యజ్ఞానాభావాదనుపపన్నః. ఐక్యజ్ఞానేఽపి [illegible] ద్యభావాదహితకరణాప్రసక్త్యాయత్తా - [illegible] సంసారస్య ప్రవర్తమానత్వాత్. న చ [illegible] సంసారప్రవృత్తిరీశ్వరస్యాధీనా- [illegible] *అహం సర్వస్య ప్రభవో మత్తః సర్వం ప్రవర్తతే *తానహం ద్విషతః క్రూరాన్ సంసారేషు నరాధమాన్ [illegible] సంసారప్రవర్తనస్యేశ్వరాధీనత్వాభిధానాత్, *మత్ప్రసాదాత్ [illegible] ప్యతస్సంసారతరణస్య చ ప్రసాదాధీనత్వాభిధానాచ్చ. [illegible] ప్రసాదాపేక్షిత్వం బాధితానువృత్తిశ్చ అనుపపన్నేత్యుక్తం. కిం చ- వాసనాధీనాం సంసారానువృత్తిం [illegible] ప్రథమే [illegible] నోత్పద్యత ఇతి [illegible] విరోధః. ద్వితీయే వాక్యార్థజ్ఞానవైయర్థ్యం [illegible] వాక్యార్థజ్ఞానోదయేఽపి [illegible] వసానాభావాత్, ఆగామినాం స్వర్గనరకాదీనాం [illegible] ఈశ్వరస్య [illegible] ధీనత్వాదహితకరణాదేః [illegible] వారత్వాత్. [illegible] నానాం వైచిత్ర్యవజ్జీవప్రాజ్ఞపృథక్త్వోపపత్తిరితి దోషపరిహారస్యానుపపన్నః - స్వప్నే [illegible] పురుషస్య స్వాప్నపురుషాన్తరస్య [illegible] జ్ఞానాభావాత్ పరస్పరదుఃఖోత్పాదనం నాహితకరణదోషావహం. స్వప్నే సర్పవ్యాఘ్రాదిభిః పీడ్యమానస్య పరవశతయా స్వాహితకరణం న స్యాత్ - ఐక్యజ్ఞానవతః స్వతన్త్రస్యేశ్వరస్య నరకాదిసర్గే స్వాహితకరణాదిప్రసక్తేర్దుష్పరిహారః.——— పృథ్వీపాషాణత్వాద్యవిశేషేఽపి వజ్రవైడూర్యసూర్యకాన్తాదివైచిత్ర్యవత్, ఏకస్మిన్నపి వృక్షే పత్రపుష్పఫలాదివత్, బ్రహ్మానన్యత్వేఽపి జీవప్రాజ్ఞపృథక్త్వప్రతిపాదకం * అశ్మాదివచ్చ తదనుపపత్తిరితి సూత్రమిత్యన్యైర్వ్యాఖ్యాతం న యుక్తమితి. తదయుక్తం- ఈశ్వరస్య స్వప్నాపరమార్థతో వా సార్వజ్ఞ్యస్య శ్రౌతస్యనర్వాభ్యుపగతత్వాత్. స్వానన్యతయా సర్వం జానత ఈశ్వరస్య

*అపీతౌతద్వత్ప్రసఙ్గాదసమఞ్జసం * నతుదృష్టాన్తభావాదితిసూత్రద్వయమేతదధికరణసిద్ధమనువదతి. తత్ర హీవిలక్షణయోః కార్యకారణభావసమ్భవపవాధికరణార్థః-*అసదితిచేన్నప్రతిషేధమాత్రత్వాదితిపూర్వా ధికరణస్థమనువదతి.

ఇతరవ్యపదేశాధికరణంసమాప్తమ్.

౨౪॥ సూ. • ఉపసంహారదర్శనాన్నేతిచేన్నక్షీరవద్ధి॥

పరస్యబ్రహ్మణస్సర్వజ్ఞస్యసత్యసఙ్కల్పస్యాఖిలసూక్ష్మావస్థసర్వచేతనాచేతనవస్తుశరీరతయాసర్వప్రకారత్వేనసర్వాత్మత్వంసకలేతరవిలక్షణత్వంచావిరుద్ధమితిస్థాపితం - ఇదానీంసత్యసఙ్కల్పస్యపరస్యబ్రహ్మణస్సఙ్కల్పమాత్రేణవిచిత్రజగత్సృష్టియోగోనవిరుద్ధఇతిస్థాప్యతే ననుచపరిమితశక్తీనాంకారకకలాపోపసంహారసాపేక్షత్వదర్శనేనసర్వశక్తేర్బ్రహ్మణఃకారకకలాపానుపసంహారేణజగత్కారణత్వవిరోధఃకథమాశఙ్క్యతే ఉచ్యతే లోకేతత్తత్కార్యజననశక్తియుక్తస్యాపితత్తదుపకరణాపేక్షిత్వదర్శనాత్సర్వశక్తియుక్తస్యపరస్య బ్రహ్మణోపితత్తదుపకరణవిరహిణఃస్రష్టృత్వంనోపపద్యతఇతి కస్యచిన్మన్దధియశ్శఙ్కాజాయతఇతి సానిరాక్రియతే ఘటపటాది కారణభూతానాంకులాలకువిన్దాదీనాం తజ్జననసామర్థ్యేసత్యపికాని చిదుపకరణాన్యుపసంహృత్యైవజనయితృత్వందృశ్యతే తజ్జననాశక్తాఃకారకకలాపోపసంహారేఽపిజనయితుంనశక్నువన్తి- శక్తాః పునఃకారకకలాపోపసంహారేజనయన్తీత్యేతావానేవవిశేషః. బ్రహ్మణోపి సర్వశక్తేః సర్వస్యజనయితృత్వం తదుపకరణానామనుపసంహారేనోపపద్యతే, ప్రాక్సృష్టేశ్చాసహాయత్వం* సదేవసోమ్యేదమగ్ర

నరకసృష్టిపాపకరణతత్ఫలప్రదానాదిషు స్వాహితకరణప్రసఙ్గస్యానివార్యత్వాత్ అహితకరణస్యదోషత్వంహి,లభోక్తుః స్వానన్యత్వజ్ఞాననిబన్ధనం నత్వవైచిత్ర్యకృతం పాణిపాదచక్షుశ్శ్రోత్రాదీనామాకారవైచిత్ర్యసత్త్వేపిస్వస్వైనాప్రభోగేవాదుఃఖితమాత్మానంస్వానన్యత్వేన జానతో దుః[illegible]ం సాక్షాత్కర్తశ్చేతనస్యస్వహస్తాదిచ్ఛేదనంవాస్వాహితకరణమేవభవతి నచస్వశరీరగతత్వేనకు ఖంజానతఈశ్వరస్యాపిస్వాహితకరణంస్యాత్ నశరీరగతత్వేన దుఃఖజ్ఞానస్యక్వచిదప్యపురుషార్థత్వదర్శనాభావాత్ ఆత్మగతంహిదుఃఖంజీవానాం - నశరీరగతం స్వశరీరగతత్వేనచ్ఛేదనభేదనదహనాదికంజానతస్స్వాత్మనిదుఃఖదర్శనాత్ శరీరసూతిజగత్సంహారాదివ్యాపారపరమాత్మనస్స్వాహితకరణంస్యాత్ నైవం- ఛేదనాదేర్దుఃఖహేతుతాయాంశరీరమాత్రాన్వయప్రయుక్తత్వాభావాత్ స్వకర్మోపాత్తశరీరప్రతికూలత్వంహిచ్ఛేదనాదీనాం దుఃఖావహత్వేప్రయోజకం ఏవంకర్మార్థానకర్మవశ్యస్యపాపవర్జనస్యాపీశ్వరస్యసర్వశక్తేస్స్వాహితకరణాదిదోషప్రసఙ్గోప్యపరేషాంసర్వేషామవగన్తవ్యః. మృషావాదినస్తుఈశ్వరత్వంతత్కల్పితగుణజాతంచావిద్యాకల్పితమితివదతః *సతుశోకస్యాగతోవితమేవనాన్యోహేతుస్త్వదృతఈశనాయ *పరాస్యశక్తిర్వివిధైవశ్రూయతే స్వాభావికీజ్ఞానబలక్రియాచేత్యాదిశ్రుతివిరోధోప్యాగతఇత్యధికమన్యత్ —— వైలక్షణ్యం *అపీతావిత్యాదినాధికరణాన్తరోక్తమిత్యత్రాహ (అపీతావిత్యాది) న*అపీతావిత్యాదిసూత్రద్వయంతత్సఙ్గతం *అపీతావిత్యాదిసూత్రమస్మిన్నధికరణేపూర్వపక్షసూత్రేణసఙ్గతం- తథాచపరిహారసూత్రంచసిద్ధాన్తసూత్రేణసఙ్గతం *అపీతావిత్యాదిసూత్రద్వయమేవబ్రహ్మణ్యాపతదోషపరిహారకృతం. *ఇతరవ్యపదేశాదిత్యాపాదితదోషపరిహారః ఏవంవిలక్షణత్వేపిస్థితసామానాధికరణ్యనిర్వాహకం * అవాప్తేరితివాక్యస్యఇతిసూత్రమతేనవపఙ్గతం ఏవంసూత్రత్రయమేతదధికరణశేషమిత్యర్థః అధికరణస్థిమనువదతి తస్యశేషత్వేనవదతీత్యర్థః తస్యాధికరణస్యాయమర్థోనప్రతిపాద్యశ్చేత్ తత్రకోర్థఃప్రతిపాద్యతఇత్యత్రాహ (తత్రహీతి) తత్రాసత్కార్యవాదనిరాకరణాన్యథాసిద్ధఇతిద్వయోః కార్యకారణభావసంభవఏవకిఞ్చంప్రతిపాద్యతఇత్యత్రాహ (అసదితిచేదితి) ప్రసఙ్గాదారమ్భణాధికరణార్థాపవాదాన్యస్మిన్నధికరణే అభేదశ్రుత్యనిరోధేనభేదశ్రుతీనాంముఖ్యార్థప్రతిపాదనమత్రైవక్రియతఇత్యర్థః.

ఇతరవ్యపదేశాధికరణంసమాప్తమ్

౨౪॥ సూ ఉపసంహారదర్శనాన్నేతిచేన్నక్షీరవద్ధి॥ అథాపరసఙ్గతిమాహ (పరస్యేతి) సత్యసఙ్కల్పత్వాదిభిర్వైలక్షణ్యంప్రతిపాదితం తత్రసఙ్కల్పమాత్రపరికరత్వమనుపపన్నమితితస్యసత్యసఙ్కల్పత్వస్యసఙ్గతివత్ప్రతిత్వశఙ్కాయాంస్థానాత్సఙ్గతిరిత్యర్థః సర్వాత్మత్వం సర్వభావఇత్యర్థః కింబ్రహ్మణోజగత్కారణత్వంసమ్భవతి- నేతి కిం కార్యజననసమర్థస్యకార్యజనకత్వం నియమేనసహకార్యన్తరాపేక్షం - ఉతనేతివిచారః యదా అపేక్షానియమః - తదా సహకారిశూన్యస్యకారణత్వాసమ్భవః యదా నసహకార్యపేక్షానియమః - తదాకారణత్వసమ్భవఇతిసిద్ధం పూర్వపక్షోత్థానమాక్షిపతి (ననుచేతి) సర్వశక్తేరుపకరణవిరహకారణత్వవిరోధీతిశఙ్కాకథంజాయతే సర్వశక్తిత్వాదితిచోదితం ఉపకరణసాపేక్షత్వనిరపేక్షత్వరూపంనశక్తాశక్తయోర్వైషమ్యం - శక్తఉపకరణసంపత్త్యాకరోతి- అశక్తస్తుపకరణసంపత్తావపి నకరోతితయోర్వైషమ్యం తస్మాద్బ్రహ్మణస్సఙ్కల్పమాత్రపరికరత్వమయుక్తమిత్యనుత్థానచోద్యపరిహారంసఙ్గ్రహేణాహ (ఉచ్యతఇత్యాదినా) ఇత్యనుత్థానపూర్వపక్షమాహ (ఘటపటాదీతి) తత్కిమిత్యత్రాహ (ప్రాక్సృష్టేశ్చేతి) సూత్రచోద్యఖణ్డనోపాఖ్యానమ్ ... ...

శ్రుతౌ * ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీదిత్యాదిషు ప్రతీయతే,- అతస్స్రష్టృత్వం నోపపద్యత ఇత్యేవం ప్రాప్తం. తదిదమాశఙ్కతే (ఉపసంహారదర్శనాన్నేతి చేదితి) ... ...

పరిహరతి (న క్షీరవద్ధీతి) న సర్వేషాం కార్యజననశక్తానాముపసంహారసాపేక్షత్వమస్తి - యథా క్షీరజలాదేర్దధిహిమజననశక్తస్య తజ్జననే- ఏవం బ్రహ్మణోపి స్వయమేవ సర్వజననశక్తేస్సర్వస్య జనయితృత్వముపపద్యతే. హీతి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశశ్చోద్యస్య మన్దతాఖ్యాపనాయ. క్షీరాదిష్వాతఞ్చనాద్యపేక్షానదధ్యాదిభావాయ అపితు శైఘ్ర్యార్థం రసవిశేషార్థం చ. ....

౨౫॥ సూ. ॥ దేవాదివదపి లోకే॥ యథా దేవాదయః స్వే స్వే లోకే సఙ్కల్పమాత్రేణ స్వాపేక్షితాని సృజన్తి- తథాఽసౌ పురుషోత్తమః కృత్స్నం జగత్సంకల్పమాత్రేణ సృజతి. దేవాదీనాం వేదావగతశక్తీనాం దృష్టాన్తతయోపాదానం - బ్రహ్మణో వేదావగతశక్తేస్సుఖగ్రహణాయేతి ప్రతిపత్తవ్యం.

ఉపసంహారదర్శనాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౬॥ సూ. ॥ కృత్స్నప్రసక్తిర్నిరవయవత్వశబ్దకోపో వా॥

*సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ *ఇదం వా అగ్రే నైవ కించనాసీత్ *ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ ఇత్యాదిషు కారణావస్థాయాం బ్రహ్మైకమేవ - నిరవయవమాసీదితి కారణావస్థాయాం నిరస్తచిదచిద్విభాగతయా నిరవయవం బ్రహ్మైవాసీదిత్యుక్తం, తదవిభాగమేకం - నిరవయవమేవ బ్రహ్మ *బహు స్యామితి సంకల్ప్య ఆకాశవాయ్వాదివిభాగం బ్రహ్మాదిస్తమ్బపర్యన్తక్షేత్రజ్ఞవిభాగం చాభవదితి చోక్తం,. ఏవం సతి తదేవ పరం బ్రహ్మ కృత్స్నం కార్యత్వేనోపయుక్తమిత్యభ్యుపగన్తవ్యం.

పరిహారఖణ్డం వ్యాచష్టే (న క్షీరవద్ధీతి) జలం స్వయమేవ హిమరూపేణ పరిణమతి- దధిరూపేణ స్తుతమపి స్వగ్రహమాత్రాపేక్షతయేతి భావః. క్షీరస్యాతఞ్చనసాపేక్షత్వం శైఘ్ర్యరసవిశేషార్థా. ....

అథ నైదర్శనం దృష్టాన్తమాహ.

౨౫॥ సూ ॥ దేవాదివదపి లోకే॥ దృష్టాన్తాన్తరోపాదానఫలమాహ (దేవాదీనామితి) ....

ఉపసంహారదర్శనాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౬॥ సూ. ॥ కృత్స్నప్రసక్తిర్నిరవయవత్వశబ్దకోపో వా॥ దృష్టాన్తతయోపన్యస్తస్య క్షీరజలాదేస్సావయవత్వం దృష్టం - తద్వద్బ్రహ్మణోపి సావయవత్వం- నిరవయవత్వే కృత్స్నప్రసక్తిర్వా స్యాదితి శఙ్కాయాం సఙ్గతిః. కిం బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వం సమ్భవతి- నేతి తదర్థం కిం బ్రహ్మణో జగదాకారేణ కార్యత్వే నిరవయవత్వశ్రుతిర్బాధ్యతే- నేతి. తదర్థం కిం సర్వశరీరయోగో యుజ్యతే- నేతి. యదా న యుజ్యతే - తదా నిరవయవత్వశ్రుతిబాధప్రసఙ్గాత్ కారణత్వాసమ్భవః. యదా యుజ్యతే- తదా నిరవయవత్వశ్రుత్యబాధాత్ కారణత్వసమ్భవ ఇతి (సదేవేత్యాది) ఏకమేవాద్వితీయమిత్యనన్తరవాక్యం ప్రసిద్ధత్వాదనుదాహృతమప్యర్థత ఉపాత్తం. తత్రైకశబ్దస్స్వసమయవతోపి విభాగాసహః - యథావద్భాగం నాస్తీత్యర్థః- ఇహ తదభావాదసఙ్కుచితమేకపదం విభాగాసహమితి భావః. ఏకశబ్దసిద్ధం నిరవయవత్వం బ్రహ్మణ ఇతి జ్ఞాపనార్థం *సదేవేతి వాక్యముపాత్తం. (ఇదం వా ఇతి) అత్ర *నైవ కించనాసీదితి దేవాదిప్రాణిజాతాభావ ఉచ్యతే. అత్రాపి * సర్వో రాసీన్న పృథివీత్యాదికమపి ప్రతీకగ్రహణేనోపాత్తం భవతి. ద్యుపృథివ్యాదిజగదవయవాభావకథనాన్నిరవయవత్వసిద్ధిరితి భావః. (ఆత్మా వా ఇదమితి) అత్రాప్యేకశబ్దో నిరవయవతోపి విభాగాసహః. ఉదాహృతవాక్యానామర్థమాహ (ఇత్యాదిష్వితి) ఆదిశబ్దాత్- *నిష్కలం నిష్క్రియమిత్యాదిర్గృహ్యతే. ఏకమేవేతి వ్యాఖ్యేయపదం- నిరవయవమితి వ్యాఖ్యానం. ఉదాహృతశ్రుత్యర్థఫలితమాహ (కారణావస్థాయామితి) నిరవయవత్వస్య కారణవాక్యప్రతిపన్నత్వాత్కారణావస్థాయాం చిదచిద్విభాగాభావసిద్ధిరిత్యర్థః. విరోధం దర్శయితుమాహ (తదవిభాగమితి) ఏకం నిరవయవమవిభాగమిత్యన్వయక్రమః. వేదాన్తేష్వేకశబ్దేన ప్రతిపాదితత్వాన్నిరవయవం- అతో నిరస్తచిదచిద్విభాగమిత్యర్థః. సిద్ధాన్తినా అనభ్యుపగతేప్యాపాతప్రతీతే స్వరూపైక్యపక్షే దూషణమాహ (ఏవం సతీతి) తత్రాంశభేదే

అథ చిదంశస్తేత్రజ్ఞభాగవిభక్తః, అచిదంశశ్చాకాశాదివిభాగవిభక్త, ఇత్యుచ్యతే-తదా * సదేవసోమ్యేదమ గ్రఆసీత్ ఏకమేవాద్వితీయం- బ్రహ్మైకమేవ-ఆత్మైకఏవేత్యేవమాదయః కారణభూతస్య బ్రహ్మణోనిరవయ వత్వవాదినశ్శబ్దాః కుప్యేయుః- బాధితాభవేయుః. యద్యపిసూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరంబ్రహ్మకారణం- స్థూలచి దచిద్వస్తుశరీరంబ్రహ్మకార్యమిత్యభ్యుపగమ్యతే. - తథాపిశరీర్యంశస్యాపికార్యత్వాభ్యుపగమాదుక్తదోషోదు ర్వారః. తస్యనిరవయవస్యబహుభవనంచనోపపద్యతే, కార్యత్వానుపయుక్తాంశస్థితిశ్చనోపపద్యతే,- తస్మా దసమఞ్జసమివాభాతి - అతోబ్రహ్మకారణత్వంనోపపద్యతే. ....

ఇత్యాక్షిప్తేసమాధత్తే.

౨౭॥ సూ. శ్రుతేస్తుశబ్దమూలత్వాత్ ॥ తుశబ్దఉక్తదోషంవ్యావర్తయతి. నైవ మసామఞ్జస్యం. కుతః. (శ్రుతేః) శ్రుతిస్తావన్నిరవయవత్వంబ్రహ్మణ, స్తతోవిచిత్రసర్గం, చాహ. శ్రౌతే ౽ర్థేయథాశ్రుతిప్రతిపత్తవ్యమిత్యర్థః. ననుచశ్రుతిరపిఅగ్నినాసిఞ్చేదితివత్పరస్పరాన్వయాయోగ్యమర్థంప్రతి పాదయితుంనసమర్థా. అతఆహ (శబ్దమూలత్వాదితి) శబ్దైకప్రమాణకత్వేనసకలేతరవస్తువిసజాతీయత్వాద స్యార్థస్యవిచిత్రశక్తియోగోనవిరుధ్యతఇతినసామాన్యతోదృష్టంసాధనందూషణంవా ఽర్హతిబ్రహ్మ. ......

౨౮॥ సూ. ఆత్మనిచైవంవిచిత్రాశ్చహి॥ కించ ....- వస్త్వన్తరసంబద్ధోధర్మ స్యవస్త్వన్తరేచారోపణేనసతి - అచేతనేఘటాదౌదృష్టోధర్మస్తద్విసజాతీయేచేతనేనిత్యేఆత్మన్యపిప్రసజ్యతే. తదప్రసక్తిశ్చస్వభావవైచిత్ర్యాదిత్యాహ (విచిత్రాశ్చహీతి) యథాఽగ్నిజలాదీనామన్యోన్యవిసజా తీయానామౌష్ణ్యాదిశక్తయశ్చవిసజాతీయాదృశ్యన్తే తస్మాల్లోకదృష్టవిసజాతీయేపరేబ్రహ్మణితత్తదృ ష్టాస్సహప్రతిశక్తయస్సన్తీతినకించిదనుపపన్నం. యథోక్తంభగవతాపరాశరేణ * నిర్గుణస్యాప్రమేయస్య శుద్ధస్యాప్యమలాత్మనః । కథంసర్గాదికర్తృత్వంబ్రహ్మణోభ్యుపగమ్యతేఇతిసామాన్యదృష్ట్యాపరిచోద్య *శక్త యస్సర్వభావానామచిన్త్యజ్ఞానగోచరాః।యతోతోబ్రహ్మణస్తాస్తుసర్గాద్యాభావశక్తయః । భవన్తితపతాం శ్రేష్ఠపావకస్యయథోష్ణతేతి. శ్రుతిశ్చ *కింస్విద్వనంకఉసవృక్షఆసీద్యతోద్యావాపృథివీనిష్టతక్షుః। మనీషి ణోమనసాపృచ్ఛతేదుతద్యదధ్యతిష్ఠద్భువనానిధారయన్।బ్రహ్మవనంబ్రహ్మసవృక్షఆసీద్యతోద్యావాపృథివీని ష్టతక్షుః. మనీషిణోమనసావిబ్రవీమివోబ్రహ్మాధ్యతిష్ఠద్భువనానిధారయన్నితి. సామాన్యతోదృష్టంచోద్యంస ర్వవస్తువిలక్షణేపరేబ్రహ్మణినావతరతీత్యర్థః. ....

నచసంహారకాలేప్యుచ్యతే (అథేతి) సౌత్రంపదమాఖ్యాతరూపేణవర్ణయతి (కుప్యేయురితి) ముఖ్యార్థాయోగాద్వ్యాచష్టే (బాధితాభవేయురితి) బాధ కాభావాత్కోపశబ్దేనబాధఉపచరితఇతిభావః (యద్యపీతి) ఏకశరీరశరీర్యంశోపరిసమాప్తఇతినాన్యత్రస్యాదిత్యర్థః. ....

౨౭॥ సూ. శ్రుతేస్తుశబ్దమూలత్వాత్ ॥ * శ్రుతేస్త్వితిసూత్రఖణ్డంవ్యాచష్టే (తుశబ్దఇత్యాదినా) ఖణ్డాన్తరంశఙ్కా పూర్వకమవతారయతి (ననుచేతి) (శబ్దమూలత్వాదితీతి) అగ్నినాసిఞ్చేదిత్యాదిషుసేచనసాధనతాసమర్థత్వంధర్మిణఃప్రత్యక్షసిద్ధం-అతోనతదసమర్థత్వంవా క్యంప్రతిపాదయతి. ప్రమాణాన్తరాగోచరస్యతుధర్మిణో విలక్షణత్వంశాస్త్రైకప్రతిపన్నమితి విలక్షణధర్మిణోవిలక్షణధర్మయోగోనవిరుద్ధఇత్యర్థః. (సామాన్యతోదృష్టమితి) లోకేదృష్టత్వాదగ్నిరనుష్ణఇతివద్వైనకేనచిదాకారేణయస్యకస్యచిత్సాహచర్యమాత్రదర్శనేనతత్సామాన్యదృత్సాధనం దూషణంవాక్రియతే- సతదదృష్టమిత్యర్థః. ....

౨౮॥ సూ. ఆత్మనిచైవంవిచిత్రాశ్చహి॥ తదప్రసక్తిశ్చేత్యధ్యాహారేణవ్యాఖ్యాతం. ఉక్తస్ఫుటీకరణాయాహ (యథోక్తమితి) పురాణవచనస్యస్ఫుటార్థత్వాత్పూర్వోపాదానం.వచనద్వయమధ్యగతస్యపరిచోద్యేతిపదస్యయథోక్తమితిపూర్వేణాన్వయః. పురాణ శ్రుతివచనయోరర్థమాహ (సామాన్యతఇతి)..

ఇత్యర్థః.

౨౯॥ సూ. స్వపక్షదోషాచ్చ॥ స్వపక్షే- ప్రధానాదికారణవాదే లౌకికవస్తువిసజాతీయత్వాభావేన ప్రధానాదేః లోకదృష్టా దోషాస్తత్ర భవేయురితి సకలేతరవిలక్షణం బ్రహ్మైవ కారణమభ్యుపగన్తవ్యం. ప్రధానం చ నిరవయవం - తస్య నిరవయవస్య కథమివ మహదాదివిచిత్రజగదారమ్భ ఉపపద్యతే. సత్త్వం రజస్తమ ఇతి తస్యావయవా విద్యన్త ఇతి చేత్ - తత్రేదం వివేచనీయం. కిం సత్త్వరజస్తమసాం సమూహః ప్రధానం- ఉత సత్త్వరజస్తమోభిరారబ్ధం ప్రధానం. అనన్తరకల్పే ప్రధానం కారణమితి స్వాభ్యుపగమవిరోధః, స్వాభ్యుపేతసంఖ్యావిరోధశ్చ - తేషామపి నిరవయవానాం కార్యారమ్భవిరోధశ్చ. సమూహపక్షే చ తేషాం నిరవయవత్వేన ప్రదేశభేదమనపేక్ష్య సంయుజ్యమానానాం స్థూలద్రవ్యారమ్భకత్వాసిద్ధిః. పరమాణుకారణవాదేపి తథైవ అణవో నిరంశాః నిష్ప్రదేశాః ప్రదేశభేదమనపేక్ష్య పరస్పరం సంయుజ్యమానా అపి న స్థూలకార్యారమ్భాయ ప్రభవేయుః. ....

౩౦॥ సూ. సర్వోపేతా చ తద్దర్శనాత్॥ సకలేతరవస్తువిసజాతీయా పరా దేవతా సర్వశక్త్యుపేతా చ- తథైవ పరాం దేవతాం దర్శయన్తి హి శ్రుతయః *పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ తథా *అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాస ఇతి సకలేతరవిసజాతీయతాం పరస్యా దేవతాయాః ప్రతిపాద్య *సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్ప ఇతి సర్వశక్తియోగం ప్రతిపాదయన్తి, తథా *మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూపస్సత్యసఙ్కల్ప ఆకాశాత్మా సర్వకర్మా సర్వకామస్సర్వగన్ధస్సర్వరసః సర్వమిదమభ్యాత్తో వాక్యనాదర ఇతి, చ. ....

౩౧॥ సూ. వికరణత్వాన్నేతి చేత్తదుక్తం॥ యద్యప్యేకమేవ బ్రహ్మ సకలేతరవిలక్షణం సర్వశక్తి తథాపి * న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యత ఇతి కరణవిరహిణస్తస్య న కార్యారమ్భస్సమ్భవతీతి చేత్. తత్రోత్తరం *శబ్దమూలత్వాత్ *విచిత్రాశ్చ హి త్యుక్తం. శబ్దైకప్రమాణకం సకలేతరవిలక్షణం తత్కరణవిరహేణాపి తత్తత్కార్యసమర్థమిత్యర్థః. తథా చ శ్రుతిః *పశ్యత్యచక్షుస్స శృణోత్యకర్ణః అపాణిపాదో జవనో గ్రహీతా ఇత్యేవమాద్యా. ....

కృత్స్నప్రసక్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౯॥ సూ. స్వపక్షదోషాచ్చ॥ దర్శనానుగుణమనుమాయమానస్య లోకదృష్టప్రసఙ్గ ఇత్యర్థః. స్వాభ్యుపగమవిరోధః- ప్రధానస్య పరమకారణత్వాసిద్ధిః. సంఖ్యావిరోధః- చతుర్వింశతిత్వాధిక్యాత్. (ప్రదేశభేదమనపేక్ష్య సంయుజ్యమానానామితి) అసంయుక్తప్రదేశభేదరహితసంయోగవతామిత్యర్థః. లోకే హి ద్వ్యణుకాదయః పూర్వపూర్వాసంయుక్తైః ప్రదేశైః సంయుజ్యమానాః స్వస్వకార్యారమ్భకా దృష్టా ఇత్యర్థః.

౩౦॥ సూ. సర్వోపేతా చ తద్దర్శనాత్॥ శ్రుత్యా నిరవయవత్వకార్యత్వప్రతిపాదనాత్ తదనుగుణశక్తియోగః కల్ప్యః, ధర్మివైజాత్యం చ కల్ప్యమిత్యుక్తం- ఇదానీం ధర్మివైలక్షణ్యవిలక్షణధర్మయోగశ్రుతిః ప్రదర్శ్యత ఇతి భేదః. అపహతపాప్మత్వాదినా ధర్మివైలక్షణ్యసిద్ధిః. ఏవం ధర్మివైలక్షణ్యాత్ ధర్మవైలక్షణ్యకల్పనాదపి సర్వశక్తిత్వకార్యేణ సత్యసఙ్కల్పత్వేన విలక్షణశక్తిప్రతీతిరాసన్నేత్యభిప్రాయేణాహ (సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్ప ఇతి) ....

౩౧॥ సూ. వికరణత్వాన్నేతి చేత్తదుక్తం॥ *ఉపసంహారదర్శనాదితి సూత్రే పరికరాభావేఽపి సఙ్కల్పమాత్రేణ సృష్ట్యుపపత్తిరుక్తా - అత్ర తు దణ్డచక్రాదిపరికరనిరపేక్షస్యాపి కరణకళేబరాపేక్షా దృష్టేతి శఙ్కాపరిహ్రియత ఇతి విశేషః. *న తస్యేతి వాక్యే కార్యశబ్దేన శరీరముచ్యతే. కరణం- ఇన్ద్రియం. సూత్రే భాష్యే చ కరణశబ్దః కార్యస్య శరీరస్యాప్యుపలక్షణార్థః. ...

అత్రప్రష్టావాదినఆహుః- నిరవయవం బ్రహ్మైకదేశేనకార్యోపయుక్తంచేతివ్యాహతం- అతస్తదుభయంనశాస్త్రేణశక్యప్రతిపాదనం- శబ్దస్యాకాఙ్క్షాసన్నిధియోగ్యతాపేక్షప్రతిపాదనాత్. అతఃపరమార్థరూపేణనిరవయవస్యసావయవత్వమవిద్యాకల్పితరూపభేదేనేతివాచ్యం- నహిదృష్టిద్విత్వాభావేపిచన్ద్రోబహుధావిభజ్యతఇతి. అత్రోచ్యతే- తత్రతావత్ *శబ్దమూలత్వాదితిసూత్రాననుగుణత్వం-తదామిథ్యాత్వాదితిహివక్తవ్యం. ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వగోచరశబ్దావివక్షితఇతిచేన్న- *నాత్మాశ్రుతేః *శబ్దవిశేషాత్ *అనావృత్తిశ్శబ్దాదితివత్సూత్రాణిమిథ్యావిషయత్వాప్రతీతేః, ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వవిషయస్యకస్యచిదపివాక్యస్యాభావాచ్చ. కిఞ్చ-అవిద్యాకల్పితరూపేణసావయవంబ్రహ్మేతిననూక్తంభవద్భిః. అవిద్యాకింబ్రహ్మైకదేశాశ్రయాఉతదేకదేశేకార్యంకల్పయతి-ఉతకృత్స్నేబ్రహ్మణి. ఆద్యేసావయవత్వప్రసఙ్గః. ద్వితీయేఅవిద్యానిర్ముక్తబ్రహ్మాసమ్భవః. తతశ్చముక్తౌసత్సమ్పత్తిః, ద్రష్టవ్యత్వ, మిన్ద్రియాగోచరత్వం, *అతోజ్యాయాంశ్చపూరుష ఇత్యాదికమనుపపన్నంస్యాత్-నిత్యతేనబ్రహ్మణానిత్యసమ్పన్నత్వాత్, తస్యైవైన్ద్రియికత్వాత్,అతోజ్యాయస్త్వాభావాచ్చేతిభవద్భిరేవోక్తం. యదేవబ్రహ్మకాల్పనికరూపేణకారణం-తదేవపరమార్థతోఽవిద్యానిర్ముక్తమితిచేత్. పరమార్థతోఽవిద్యానిర్ముక్తత్వంనామకింనివృత్తావిద్యత్వం-ఉతానివృత్తస్యాప్యవిద్యాసంసర్గస్యాపరమార్థత్వం. ప్రథమేచకింబ్రహ్మస్వరూపైకదేశేక్వచిదవిద్యానిరాసః - ఉతసర్వత్ర. ఆద్యేసావయవత్వం. ఇతరత్రసంసారభ్రమానవభాసప్రసక్తిః. ప్రసఙ్గమనికల్ప్యద్వితీయశ్చేదసిచాపరమార్థభూతోఽవిద్యాసంసర్గఃకింబ్రహ్మణఃక్వాచిత్కః-ఉతసార్వత్రికః. ఆద్యేసావయవత్వం. ద్వితీయేకృత్స్నప్రసక్తిరఙ్గీకృతాస్యాత్-కృత్స్నస్యబ్రహ్మణోఽవిద్యాతిరోహితత్వాత్. పరమార్థభూతోఽవిద్యాయోగోనాస్తీతిచేత్,సతావతాఽవిద్యానిర్ముక్తిబ్రహ్మసిద్ధిః-అవిద్యాయోగోయత్రతత్రాఽభిమతః-తావతాస్యానివృత్తత్వాత్. యథాస్వప్నద్రష్టాపరమార్థతఃసంసర్గాభావేనజాగ్రద్దశాయాంపరమార్థతశ్చాతిష్ఠానతిష్ఠనభవతి. కించ-కిమవిద్యాకల్పితరూపమిత్యవిద్యావిశిష్టంబ్రహ్మవివక్షితం- ఉతతదుపలక్షితం-ఉతత్రిగుణాత్మకంప్రధానంత్వవిద్యాకల్పితరూపమితివివక్షితం. ఆద్యేవిశేషణాంశస్యేవవిశేష్యాంశస్యాపిసావయవత్వంస్యాత్. ద్వితీయేవిశేష్యాంశస్యైవసావయవత్వంస్యాత్. తృతీయేచప్రధానంసావయవంపరిణమతేచేత్-బ్రహ్మణఃకథంకారణత్వం. ప్రకృతేర్బ్రహ్మాశ్రయత్వేనేతిచేత్-తర్హ్యనాదేరబాధితాయాస్తస్యాఅవిద్యాకల్పితత్వాభావేనప్రకృతిశరీరకంబ్రహ్మైవప్రపఞ్చకారణమిత్యభ్యుపగమోవరం- సకలప్రమాణన్యాయానుపరోధిత్వాత్. ననుప్రకృతివిశిష్టస్యకారణత్వేవిశేష్యాంశస్యాపిసావయవత్వంత్వన్మతేపిస్యాత్. నైవం-విశిష్టతాఙ్గీకారేవిశేషణవిశేష్యయోఃస్వభావవ్యవస్థాదర్శనాత్ శరీరవిశిష్టస్యప్రవృత్తిహేతుత్వేపిశరీరాత్మనోఃస్వభావవ్యవస్థాహిదృశ్యతే. విశిష్టస్యకారణత్వమేవహ్యభ్యుపగతం-నతుసావయవత్వం. తత్తువిశేషణాంశస్యైవ-అతోనకశ్చిద్దోషః. ఆత్మనిస్వప్నదృశ్యనిస్వరూపానుపమర్ద్దేనవివిధసృష్టివ, మాయావినోహస్త్యాదిసృష్టివచ్చబ్రహ్మస్వరూపానుపమర్దేనఅనేకాకారసృష్టిరితి *ఆత్మనిచైవమితిసూత్రవ్యాఖ్యానమప్యయుక్తం-స్వప్నసృష్టివాక్యస్యపరమాత్మవిషయత్వాత్. *సహికర్తాతస్మిన్లోకాస్థితా ఇతిహివాక్యశేషః. తతశ్చపరమాత్మకారణత్వవిమతౌతదేవదృష్టాన్తత్వేనవక్తుమయుక్తం. మన్త్రౌషధాదిభిస్సృజతోమాయావినస్సహస్త్యాదికార్యంప్రత్యుపాదానత్వాభావాత్సావయవత్వాచ్చఘటశరావాదికంప్రతిమృల్లాలాదేరివకర్తృత్వమాత్రమితినిరవయవస్యకృత్స్నప్రసక్త్యాస్థానత్వమనుపపన్నం.—— యూయమపిమన్త్రస్థభోక్తృభోగ్యనియన్తృష్వన్యతమాంశేకృత్స్నపరిసమాప్తేరితరాంశద్వయాసంభవఇతిపూర్వపక్షంకృత్వాస్వతోనిరవయవమపిసర్వశక్తియోగాత్పరిణామేనసావయవం బహుభవతీతిసిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తం- ఏకస్యబీజస్యశక్తిమత్త్వేపరిణామేనశాఖాపత్రపుష్పాదిరూపేణప్రకృత్యాదిరూపేణబహుభవనేప్రకృతిపురుషేశ్వరాణాంఅనాదిత్వనిత్యత్వశ్రుతివిరోధస్యావర్జనీయత్వాత్. సత్త్వమాత్రానాదితయాతేషామనాదిత్వేశాఖాపత్రపుష్పాదీనామపితథాఽనాదిత్వాత్తైరవిశేషప్రసఙ్గః. పరిణామానపేక్షానాద్యంశభేదేస్వతోనిరవయవత్వంనస్యాత్. నిరవయవత్వశ్రుతిరీశ్వరాంశవిషయేతిచేత్ - తర్హిజగదుపాదానస్యబ్రహ్మణఃకృత్స్నప్రసక్తినిరవయవత్వవిరోధోఽపరిహృతఃస్యాత్ - నిరంశస్యోపాదానత్వాభావాత్. ఏవంజీవానామపిప్రత్యేకంనిరవయవత్వేదోషస్సమానః - భోక్త్రంశస్యాప్యుపాదానత్వాభావాత్. ప్రకృత్యంశస్యతదుభయవిరోధపరిహారే ప్రధానకారణవాదిచోద్యంపరిహృతంస్యాత్ - నతుబ్రహ్మకారణవాదే. కించ- నిరవయవత్వాత్కృత్స్నప్రయోగవిషయశ్రుతిబాధ్యబ్రహ్మణోవిలక్షణత్వేపినిరవయవత్వమాకాశరూపరసాదీనాంనిరవయవత్వాదవిలక్షణంసావయవతయాపరిణామప్రతిభటమిత్యుక్తదోషప్రసఙ్గఇత్యాశఙ్క్యనిరవయవత్వమపిశబ్దమూలత్వాదపూర్వంబ్రహ్మణస్సావయవతయాపరిణామహేత్వానివారకమితివ్యాఖ్యాతం. తదప్యయుక్తం- ధర్మవైలక్షణ్యేసతివిలక్షణధర్మాసమ్భవశఙ్కానుదయాత్. ధర్మవైలక్షణ్యాభావేహిధర్మివైలక్షణ్యమేవనస్యాత్. తస్మాద్విలక్షణధర్మయోగే *శ్రుతేరితిప్రతిపాదితేతదసమ్భవశఙ్కాయాంతత్పరిహారాయ *శబ్దమూలత్వాదితిధర్మవైలక్షణ్యప్రతిపాదనమేవయుక్తం. తథా *సర్వోపేతేత్యధికరణాన్తరంచవక్ష్యతి- *అశబ్దమస్పర్శం *సర్వకర్మాసర్వకామః *బహుస్యాం *ఆసీనోదూరంవ్రజతిశయానోయాతిసర్వతః *అనేజదేకంమనసోజవీయస్తద్ధావతోన్యానత్యేతితిష్ఠత్ *పశ్యత్యచక్షురిత్యాది విరుద్ధకార్యాణాంప్రామాణికత్వంపూర్వపక్షీకృత్య - అంశభేదేనోపపన్నానితానిసత్యాని - తేషాంచకార్యాణాందర్శనశ్రోత్రపాణిపాదాదిసాపేక్షత్వవ్యాప్తిభఙ్గేనసర్వశక్తియోగోపపత్తిరితిసిద్ధాన్తితం. తత్రాధికరణభేదోఽనుపపన్నః - *సర్వోపేతాచేతిచశబ్దేనపూర్వసూత్రసాధ్యస్యైవోపపాదకత్వావగమాత్, ప్రకృతసాధ్యంప్రత్యుపయోగితయాపాశ్చాత్యసూత్రద్వయార్థస్యతాదర్థ్యసమ్భవాచ్చ. తత్పృథక్త్వేఫలితాభావాదస్మితః. సర్వనామరూపాపోహేతత్త్వంచసర్వోపేతశబ్దార్థఉక్తః- భాష్యేతుతదనుక్తిస్తస్యోపపాదకత్వాభావాత్. నిరవయవస్యాపిసర్వకారణత్వేసర్వశక్తిస్తస్యోపపాదకః- నామరూపాపోహతత్త్వంరూపపాద్యకోటిఘటకం. శ్రుతివాక్యంతు *శ్రుతేస్త్విత్యత్రైవవివక్షితమతఇహాతదనుపాదానమ్.……………………

కృత్స్నప్రసక్త్యధికరణంసమాప్తమ్.

౩౨॥ సూ. ॥ న ప్రయోజనవత్త్వాత్ ॥ యద్యపీశ్వరః ప్రాక్సృష్టేరేక ఏవ సకలేతరవిలక్షణత్వేన సర్వార్థశక్తియుక్తః స్వయమేవ విచిత్రం జగత్స్రష్టుం శక్నోతి - తథాపీశ్వరః కారణత్వం న సమ్భవతి- ప్రయోజనవత్త్వాద్ధి విచిత్రసృష్టేః, ఈశ్వరస్య చ ప్రయోజనాభావాత్, బుద్ధిపూర్వకారిణామారమ్భో ద్వివిధం హి ప్రయోజనం స్వార్థః పరార్థో వా. న హి పరస్య బ్రహ్మణః స్వభావత ఏవావాప్తసమస్తకామస్య జగత్సర్గేణ కించన ప్రయోజనమనవాప్తమవాప్యతే. నాపి పరార్థః అవాప్తసమస్తకామస్య పరార్థతా హి పరానుగ్రహేణ భవతి - న చేదృశగర్భజన్మజరామరణనరకాదినానావిధానన్తదుఃఖబహులం జగత్ కరుణావాన్ సృజతి- ప్రత్యుత సుఖైకతానమేవ జనయేజ్జగత్ కరుణయా సృజన్. అతః ప్రయోజనాభావాన్న బ్రహ్మణః కారణత్వముపపద్యత ఇతి...

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే.

౩౩॥ సూ. ॥ లోకవత్తు లీలాకైవల్యం ॥ అవాప్తసమస్తకామస్య పరిపూర్ణస్య స్వసంకల్పకృతకార్యవిధివిచిత్రవివిధవిచిత్రజగత్సర్గే లీలైవ కేవలం ప్రయోజనం - (లోకవత్) యథా లోకే సప్తద్వీపామేవ మేదినీమధితిష్ఠతః సంపూర్ణశౌర్యవీర్యపరాక్రమస్యాపి మహారాజస్య కేవలలీలైకప్రయోజనాః కన్దుకాద్యారమ్భా దృశ్యన్తే- తథైవ పరస్యాపి బ్రహ్మణః స్వసంకల్పమాత్రావకౢప్తజగజ్జన్మస్థితిధ్వంసాదేర్లీలైవ ప్రయోజనమితి నిరవద్యమ్. ....

౩౪॥ సూ. ॥ వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే న సాపేక్షత్వాత్తథా హి దర్శయతి ॥ యద్యపి పరమపురుషస్య సకలేతరవిసదృశస్యాచిన్త్యశక్తియోగాత్ ప్రాక్సృష్టేరేకస్య సతో యద్యపి విచిత్రవివిధవిచిత్రజగత్సృష్టిః సంభావ్యేత తథాపి దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాత్మనా అత్యుత్కృష్టమధ్యమాపకృష్టం సృజతః పక్షపాతః ప్రసజ్యేత, అతిఘోరదుఃఖయోగకరణాన్నైర్ఘృణ్యం చ ప్రసజ్యేత, ఇతి. తత్రోత్తరం (న సాపేక్షత్వాదితి) న ప్రసజ్యేయాతాం వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే. కుతః. (సాపేక్షత్వాత్) సృజ్యమానదేవాదిక్షేత్రజ్ఞకర్మసాపేక్షత్వాద్విషమసృష్టేః. దేవాదీనాం క్షేత్రజ్ఞానాం దేవాదిశరీరయోగస్తత్తత్కర్మసాపేక్ష ఇత్యాహ శ్రుతిస్మృతయః *సాధుకారీ సాధుర్భవతి పాపకారీ పాపో భవతి *పుణ్యః పుణ్యేన కర్మణా భవతి పాపః పాపేన కర్మణా- తథా భగవతా పరాశరేణాపి దేవాదివైచిత్ర్యహేతుః సృజ్యమానానాం క్షేత్రజ్ఞానాం ప్రాచీనకర్మశక్తిరేవేత్యుక్తం * నిమిత్తమాత్రమేవాసౌ సృజ్యానాం సర్గకర్మణి। ప్రధానకారణీభూతా యతో వై సృజ్యశక్తయః॥

౩౨॥ సూ. ॥ న ప్రయోజనవత్త్వాత్ ॥ [illegible] కారణత్వం న సమ్భవతి- నేతి చార్థః. [illegible] లా ప్రయోజనం- నేతి,. లీలాయాం వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే ప్రసజ్యేతే - నేతి, చ యదా ప్రసజ్యేతే, యదా [illegible] ప్రయోజనం,- తదా [illegible] వ్యాపారాసమ్భవాత్ కారణత్వాసమ్భవః. యదా న వైషమ్యాది ప్రసక్తిః, యదా చ [illegible] ప్రయోజనం,- తదా అవాప్తసమస్తకామస్య లీలారూపవ్యాపారసమ్భవాత్ కారణత్వసమ్భవ ఇతి నిర్ణయః. ప్రయోజనవత్త్వం [illegible] (విచిత్రసృష్టేరితి) తస్య *[illegible] తదేవ వివృణోతి (బుద్ధిపూర్వకారిణామితి) ....

౩౩॥ సూ. ॥ లోకవత్తు లీలాకైవల్యం ॥ (లీలైవ కేవలమితి) [illegible] ప్రయోజన[illegible] నరానుద్దేశేన ప్రవృత్తత్వేపి యద్యప్యభవత్ ప్రయోజనస్యార్థాప్తిర్భవతి [illegible]. నను కన్దుకాద్యారమ్భస్య [illegible] యుక్తం- [illegible] వాభావాత్. జగద్వ్యాపారస్య తు లీలాత్వమనుపపన్నం- మహాయాసరూపత్వాదితి శఙ్కానివృత్త్యర్థమాహ (స్వసంకల్పమాత్రావకౢప్తేతి) ....

౩౪॥ సూ. ॥ వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే న సాపేక్షత్వాత్తథాహి దర్శయతి ॥ [illegible] వైషమ్యశబ్దః [illegible] వ్యాఖ్యాతః. [illegible] త్యమిత్యత్రాహ (సృజ్యమానేతి) ఈశ్వరశ్చేన్న స్రష్టా కర్మసాపేక్షః- కింతు వైషమ్యం కథమివ తదపేక్ష్య- అతో విషమసృష్టేరిత్యభ్యాహృతం. (నిమిత్తమాత్రమేవాసావితి) అప్రధానకారణం నిమిత్తశబ్దవివక్షితం- *ప్రధానకారణీభూతా ఇతి తత్ప్రతినిర్దేశాత్. యథా *నిమిత్తమాత్రం భవ సవ్యసా

మిత్తమాత్రంముక్త్వైవ నాన్యత్కించిదపేక్షతే । నీయతే తపతాం శ్రేష్ఠ స్వశక్త్యా వస్తువస్తుతామితి. స్వశక్త్యా- స్వకర్మణైవ దేవాదివస్తుతాప్రాప్తిరితి. ....

౩౫॥ సూ. న కర్మావిభాగాదితి చేన్నానాదిత్వాదుపపద్యతే చాప్యుపలభ్యతే చ॥ ప్రాక్సృష్టేః క్షేత్రజ్ఞానామసత్త్వాత్. కుతః. అవిభాగశ్రవణాత్ * సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ ఇతి. అతస్తదానీం తదభావాత్ కర్మ నవిద్యతే- కథం తదపేక్షం సృష్టివైషమ్యమిత్యుచ్యత ఇతి చేత్. న. అనాదిత్వాత్- క్షేత్రజ్ఞానాం తత్కర్మప్రవాహాణాం చ. తదనాదిత్వేప్యవిభాగ ఉపపద్యతే చ. యతస్తత్ క్షేత్రజ్ఞవస్తు పరిత్యక్తనామరూపం బ్రహ్మశరీరతయాపి పృథగ్వ్యపదేశానర్హ మతిసూక్ష్మం. తథా నభ్యుపగమే అకృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశ ప్రసక్తేః. ఉపలభ్యతే చ- తేషామనాదిత్వం *నజాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిదితి. సృష్టిప్రవాహానాదిత్వం చ *సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయదిత్యాదౌ. *తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతే ఇతి నామరూపవ్యాకరణమాత్రశ్రవణాత్ క్షేత్రజ్ఞానాం స్వరూపానాదిత్వం సిద్ధం. స్మృతావపి *ప్రకృతిం పురుషం చైవ విద్ధ్యనాదీ ఉభావపీతి. అతః సర్వవిలక్షణత్వాత్, సర్వశక్తిత్వాత్, లీలైకప్రయోజనత్వాత్, క్షేత్రజ్ఞకర్మానుగుణ్యేన విచిత్రసృష్టియోగాత్, బ్రహ్మైవ జగత్కారణమ్..........................

౩౬॥ సూ. సర్వధర్మోపపత్తేశ్చ॥ ప్రధానపరమాణ్వాదీనాం కారణత్వే యద్ధర్మవైకల్యముక్తం వక్ష్యమాణం చ- తస్య సర్వస్య ధర్మజాతస్య కారణత్వోపపాదినో బ్రహ్మణ్యుపపత్తేశ్చ బ్రహ్మైవ జగత్కారణమితి స్థితమ్...

ప్రయోజనవత్త్వాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే
ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

స్థితి. బిస్వాల్. ప్రాధాన్యం నామ సాధారణకారణత్వం. సాధారణకారణత్వను ప్రాధాన్యం. యథా లోకే సవిత్రాదికం సర్వసస్యసాధారణకారణం- కర్త్రీ ... సాధారణకారణం- ఈశ్వరస్య సాధారణకారణత్వాత్ ... సాధారణకారణత్వాత్ ప్రాధాన్యమిత్యర్థః ....

౩౫॥ సూ. న కర్మావిభాగాదితి చేన్నానాదిత్వాదుపపద్యతే చాప్యుపలభ్యతే చ॥ ఆదిశబ్దం వ్యాచష్టే (తదనాదిత్వేపీతి) ఉపపద్యతే చేత్యేతచ్చ ... (అకృతాభ్యాగమేతి) స్వరూపానాదిత్వే ... ప్రవాహానాదిత్వే ... ప్రవాహానాదిత్వసి... సృష్టిప్రవాహానాదిత్వం దర్శయతి (సూర్యాచన్ద్రమసావితి) ప్రతికల్పమధీతస్యాస్య వాక్యస్యార్థవత్త్వాత్ ... రనాదిత్వసిద్ధిః. తత్రత్యాన్ ... (అత ఇతి) ....

౩౬॥ సూ. సర్వధర్మోపపత్తేశ్చ॥ ఇదం సూత్రం సర్వాధికరణశేషం. కేషాం- కస్మిన్నుపపత్తిః- కింవ్యవచ్ఛేద్యమిత్యపేక్షాయాం వ్యాచష్టే (ప్రధానేతి) షష్ఠ్యన్వయం దర్శయతి (బ్రహ్మణీతి) పరమప్రకృతసామర్థ్యేనాన్వయ ఇత్యర్థః. ... ...

... జగద్వ్యాపారస్య నిష్ప్రయోజనతయా ... లీలారూపత్వ పరిహారాత్. ప్రసక్తస్య భ్రాన్తిపరికల్పితత్వే ... ప్రయోజనత్వం ... సహి ... ప్రయోజనాయ ప్రవర్తతే, నదపిత్తోపహతః ప్రయోజనా ... సహి స్వప్నదర్శీ ప్రయోజనా ... స్వశిరశ్ఛేదం పశ్యతి,. నను భ్రాన్తస్యాపి హి క్రీడాసంభవతి- అత ... కేషాంచిద్వ్యాపారాణాం క్రీడాత్వేపి స్వశిరః ప్రహారాదీనామివ భ్రాన్తవ్యాపారత్వాదేవ తేషాం క్రీడాత్వానుపపత్తేః ... *... స్వామితి సంకల్పేన హి ఈశ్వరో సృష్ట్యాదికరోతి- తదయుక్తం- నహి కశ్చిద్భ్రాన్తస్స్వామితి సంకల్పః భ్రామ్యతి. కించ- ఈశ్వరః సర్వ

జ్ఞశ్చేత్ - స్వానర్థరూపసంసారప్రవర్తనం క్రీడేతి న మన్యతే. అజ్ఞశ్చేత్ - సర్వజ్ఞత్వశ్రుతివిరోధః. వివేకజ్ఞాననిష్పాదనేన స్వానర్థపరిహారాయ జగత్సృజతీతి చేత్ - తథాపి లీలాత్వమనుపపన్నం - న హి వ్యాధ్యుపహతస్య ఔషధపానాయ ప్రవృత్తిర్లీలా భవతి. స్వయం ప్రయోజనరూపవ్యాపారో హి లీలా. ఋగ్వేదాదిప్రవర్తకస్య శాస్త్రాద్యధికవిషయజ్ఞానవత ఈశ్వరస్య జగత్సృష్టినిష్పాద్యం వివేకజ్ఞానం న సంభవతి - * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్- తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయత ఇతి హి శ్రుతిః. యదీశ్వరః స్వబన్ధభ్రమనివర్తనాయ జగత్సృజతి - తర్హి బన్ధస్యాపనయనాయైవార్థాన్ సృజతు - కిమర్థం బన్ధవర్ధకానర్థకామాదీన్ సృజతి. కించ - కిం భ్రాన్తిహేతుర్లీలా - ఉత భ్రాన్తికార్యా - ఉత భ్రాన్తిరేవ. నాద్యః - లీలయా స్వభ్రమసంపాదనానుపపత్తేః. న ద్వితీయః - ప్రథమసంకల్పస్య లీలాత్వానుపపత్తేః, తద్వదేవోత్తరత్రాపి లీలాయాః స్వరణభ్రమోపపత్తేః, చ. నాపి తృతీయః - ద్విచన్ద్రాదిజ్ఞానస్య లీలాత్వాప్రసిద్ధేః. స్వయమభ్రాన్తస్త్వీశ్వరో లీలయా పరాన్మోహయతీతి చేన్న - స్వేన భ్రాన్తానాం వినా పరపీడనాయోగాత్, పరపీడనే న సమ్భవతి తేషాం స్వానన్యత్వజ్ఞానాచ్చ. నిర్విశేషచిన్మాత్రస్య బ్రహ్మణో నిర్విశేషత్వాదేవ న లీలా సమ్భవతి - ఈశ్వరస్య తు సర్వజ్ఞత్వేన సంసారరహితత్వేన, జీవానాం స్వానన్యత్వేన, చ జానతో జన్మజరామరణాదిసర్వదుఃఖనరకపాతనాదివ్యాపారో న లీలా భవితుమర్హతి. అత ఇదమధికరణం బ్రహ్మాజ్ఞానవాదినాం విరుద్ధం. * వైషమ్యేత్యాదిసూత్రాణి చాధికరణాన్తరం సద్వర్ణితం. న చ తద్యుక్తం - ఫలఫలిభావేన ప్రకృతసాధ్యేన తేషామన్వితార్థత్వాత్. ఫలఫలిభావశ్చ దర్శితః. కర్మసాపేక్షతయా వైషమ్యనైర్ఘృణ్యపరిహారశ్చ భ్రాన్తబ్రహ్మవాదినాం న ఘటతే - పిత్తోపహతో హి శుభాశుభానపేక్షః కంచిత్ స్తౌతి, సాన్త్వవాదినమపి కంచిన్నిన్దతి, కాంశ్చిదసుఖాన్ హినస్తి. కాంశ్చిన్న పాలయతి, న చ తస్య వైషమ్యనైర్ఘృణ్యయోర్దోషరూపతా - న చ యుక్త్యాపరిహార్యత్వం. * సాపేక్షత్వాదితి పదం చ విషమసృష్ట్యాసమ్భవమర్హతి - న హీశ్వరశ్చేత్ కర్మసాపేక్షః - తస్య స్వతన్త్రత్వాత్. సృష్టిశ్చేన్న కర్మసాపేక్షా - సమస్తేతరసృష్టిసర్వశక్తితయేశ్వరస్య నిరపేక్షత్వాత్. యస్మిన్నంశే వైషమ్యనైర్ఘృణ్యప్రసఙ్గః - తత్రైవ హి కర్మణోఽపేక్షా. అతః స్రష్టా ప్రాప్తనివేశేన వైషమ్యాంశస్య కర్మసాపేక్షత్వాద్విషమసృష్టేరిత్యుక్తం. * ఉపపద్యతే ఇతి చానాదిత్వముపపద్యత ఇతి వ్యాఖ్యాతం - తదానీం * అవిభాగాదితి శఙ్కితహేతుపరిహృతిః స్యాత్. అతోఽప్యుక్తజ్ఞానామనాదిత్వేఽప్యవిభాగ ఉపపద్యత ఇతి వ్యాఖ్యాతం. లక్షణస్యావిభాగస్య తథాత్వోపపాదకత్వేనాకృతాభ్యాగమాదిప్రసఙ్గరూపసన్దేహోఽపి సూత్రాభిప్రేతో భవతీత్యభిప్రాయేణాహ (తథా నభ్యుపగమ ఇతి) అకృతాభ్యాగమశబ్దేన కృతనాశప్రసక్తోఽభిప్రేతః. ఏవం * ఉపపద్యతే * ఉపలభ్యత ఇతి స్వయం యథాక్రమమవిభాగానాదిత్వయోస్సమర్థనపరం. * సర్వధర్మోపపత్తేశ్చేతి సూత్రం నిర్విశేషవాదేఽత్యన్తమఘటితమితి నిరూపణం. బ్రహ్మణో మహోపాదానత్వాత్ తస్మిన్మాయాకల్పితధర్మోపపత్తిరితి తన్త్రార్థమాత్రం-ఽసమ్బద్ధత్వాత్, * పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చేతి శ్రుతివిరోధాచ్చ.—

యాదవమిశ్రాస్తు * సర్వధర్మోపపత్తేశ్చేతి సూత్రమన్యదధికరణాన్తరమాహుః - తత్ర చైతన్యశక్తిక్రియాశక్తిపరిణామశక్తిరూపాస్సర్వే ధర్మాః బ్రహ్మణి నోపపద్యన్తే - నిత్యసన్తానాదిప్రవృత్తిప్రసఙ్గాత్. న చేచ్ఛయా నిత్యప్రసఙ్గపరిహారః ఇచ్ఛాయా నిత్యత్వే నిత్యప్రసఙ్గాత్, అనిత్యత్వేఽపి హేతుసాపేక్షత్వాద్ధేతోర్బాహ్యాసత్త్వాత్. కథం చిద్వైవిధ్యేఽపి శక్తేస్సార్వకాలిక్యాపి నిత్యానిత్యవికల్పే పూర్వోక్తదోషప్రసఙ్గాదిచ్ఛయా వ్యవస్థానుపపత్తేశ్చ సర్గప్రసఙ్గః. అతో బ్రహ్మణి సర్వే ధర్మా నోపపద్యన్త ఇతి పూర్వః పక్షః కృతః. ఇచ్ఛాయాః ప్రళయకాలాత్యయజ్ఞానజన్యత్వాత్, తదానీమస్యాః ప్రళయకాలే కంచిత్కాలం స్వాప్యయ-తతః ప్రబోధో హీతి సఙ్కల్పస్యానన్తత్వేఽపి తదాహితవిశేషః ప్రబోధకః స్యాత్ ప్రళయకాలాత్యయే జన్యత్వాత్, ప్రళయకాలస్య ప్రకృతిపరిణామరూపత్వాత్, తన్న్యపరిణామస్య నిత్యప్రసఙ్గాభావాత్, ఇచ్ఛాయాః కాదాచిత్కత్వోపపత్తేర్నిత్యసర్గాదిప్రసఙ్గాభావాచ్చ బ్రహ్మణి జ్ఞానక్రియాపరిణామశక్తిరూపసర్వధర్మోపపత్తిరితి రాద్ధాన్తితం. తత్రతావదధికరణాన్తరత్వమయుక్తం- సన్నాస్తి స్వాపి బ్రహ్మణః ప్రకృతిత్వం తే సమహదాద్యుపాదానత్వాత్, పరిణామశక్తిమత్త్వేఽపి ప్రకృతిత్వం తస్య న స్యాత్. బ్రహ్మణోఽపి శ్వేతరనియామ్యత్వయోగాత్ తస్య స్వాతన్త్ర్యేణ పరిణామాయోగాత్, * సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ తదైక్షత బహు స్యాం * సోఽకామయత ఇతి జగత్సృష్ట్యాదివిషయస్యేశ్వరసఙ్కల్పస్య కాదాచిత్కత్వావగమాచ్చ నిత్యసర్గాదిప్రవృత్తిప్రసఙ్గేన పూర్వపక్షోత్థానాసమ్భవాత్. అద్విపరార్ధకాలభావిసత్త్వశబలసూక్ష్మపరిణామపరమ్పరాస్వసన్నపరిణామలక్షణస్య ప్రళయకాలాత్యయస్య జ్ఞానం కిం స్వతో హేతుః. తత్ర యదుక్తం- నను తత్ స్వేశ్వరస్య పూర్వసఙ్కల్పాహితవిశేషః ప్రబోధకః ప్రళయకాలాత్యయసహకృతః ప్రబోధం జనయతి- తేన ప్రళయాత్యయజ్ఞానాత్ సఙ్కల్పయతీతి- తదయుక్తం- స్వతస్సర్వజ్ఞస్య జ్ఞానసఙ్కోచకకర్మసారవశ్యరహితస్యేశ్వరస్య స్వాపాయోగాత్. స్వేచ్ఛయా స్వాప ఇతి చేన్న- ఇచ్ఛానుపపత్తేః. అజ్ఞాతాంశే పిజ్ఞాననిమిత్తస్య స్వాపాప్తిమజ్ఞానలోపః. నిద్రాయాః అభిమతత్వం దృశ్యత ఇతి చేత్. అహో రాజరతి వ్యాప్యుతః శ్రమాపనోదమతిమోదకృతాభిభూతానాన్తరపదనిష్ఠశమనాయ నిద్రాకాఙ్క్షా- లఘుశరీరస్య వ్యాధ్యాదిరహితస్య ప్రసన్నమనసో విచిత్రమభిమతం విషయమవలోకయతో హి నిద్రాఽనభిమతైవ భవతి. అత ఉత్కృష్టాభిసన్ధానామయస్య సర్వశక్తేః పరమస్య పరస్యేశ్వరస్య కథం జ్ఞానలోపోఽభిమతః స్యాత్. ప్రబోధకశ్చేత్ పూర్వసఙ్కల్పాహితవిశేషత్వమప్యయుక్తం- విశేషస్య ప్రబోధజననయోగ్యతాలక్షణత్వే, యోగ్యతాన్తరానుపపత్తేః, ద్రవ్యస్యైవ సర్వవిధయోగ్యతాపాదనదర్శనాచ్చ. న చ యోగ్యతాలక్షణవిశేషః కిం ప్రళయకాలాత్యయజ్ఞానాత్ ప్రబోధమీశ్వరే జనయతి-ఉతాజ్ఞానాత్. న ప్రథమః-యోగ్యతాయాశ్చేతన్యాభావాత్. ద్వితీయే సమయోగ్యతారూపవిశేషస్తదానీమీశ్వరాధిష్ఠితః- న వా. న ప్రథమః-అప్రబుద్ధస్యాధిష్ఠాతృత్వాయోగాత్. ద్వితీయే చానధిష్ఠితస్య విశేషస్య యథా ప్రబోధకార్యకరత్వం- ఏవమీశ్వరానధిష్ఠితస్య ప్రకృత్యంశస్యైవ జగజ్జననసమ్భవాత్ ప్రబోధపరికల్పనం విఫలం. తద్వికల్ప్యం - అశ్రుతత్వాత్. ప్రబోధానన్తరభావితయా త్వదభిమతసఙ్కల్పవి

నహి *తదైక్షతేతి శ్రుతౌ- నతు ప్రబోధః. అప్రబుద్ధస్యసఙ్కల్పాయోగాత్ తత ఏవ ప్రబోధఃకల్ప్యత ఇతిచేన్న- స్వాపప్రబోధయోరుభయోఃకల్పనాదపీశ్వరజ్ఞానస్యనిత్యతామాత్రకల్పనస్యన్యాయ్యత్వాచ్ఛ్రుత్యనురోధాచ్చ. స్వాపప్రబోధావపివచనసిద్ధావితిచేత్- నిత్యజ్ఞానత్వంచవచనసిద్ధం. తద్వచనంజ్ఞానశక్తినిత్యత్వపరమితిచేత్ - స్వాపప్రబోధవచనమపిజగద్వ్యాపారశైథిల్యాశైథిల్యవిషయంస్యాత్. అయమాశయః - క్వచిజ్జ్ఞానలోపస్యాభిమతత్వానుపపత్తిః, శక్తిరాహిత్యవిశేషత్వానుపపత్తిః, ఈశ్వరానధిష్ఠితాయాః కార్యకరత్వేఽతిప్రసఙ్గః, కృత్స్నజగత్సర్గాదివిషయసఙ్కల్పాతిరేకేణ స్వాపప్రబోధయోరశ్రుతయోః పరికల్పనగౌరవం, చ- అన్యత్రాదర్శనాచ్చేతి. ఏవం-స్వాపశబ్దస్యాముఖ్యత్వం చాగ్రప్రాయన్యాయసిద్ధం-*యదాస్వపితిశాన్తాత్మా తదా సర్వం నిమిలతీత్యుచ్యతే - నిమీలనశబ్దస్యహి ప్రవృత్త్యనర్హసాత్మ్యమపహాయ ప్రవృత్తివిషయత్వమముఖ్యం. ప్రబోధానన్తరభావిసఙ్కల్పానుపపత్తిశ్చభవతాం- *బహుస్యాం ప్రజాయేయేతిహిసఙ్కల్పః - ప్రకృతిపురుషేశ్వరస్వరూపేణబహుస్యాం- మహదాదిరూపేణ ప్రజాయేయేతిహిభవద్భిర్వ్యాఖ్యాతం ప్రకృత్యధికరణే- ఈశ్వరాంశస్యవిభాగో నామ ప్రబోధ ఏవ- నహి ఖణ్డితత్త్వం- అతః ప్రబోధాత్సఙ్కల్పః- సఙ్కల్పాద్విభాగ ఇత్యన్యోన్యాశ్రయః. *బహుస్యామితిసఙ్కల్పపూర్వం ప్రక్రియాదానితిచేన్న- *ప్రజాయేయేతి సఙ్కల్పతుల్యకాలతాప్రతీతిస్వారస్యాత్. సోపిసఙ్కల్పః పూర్వం ప్రక్రియాదానితిచేన్న- *తత్తేజఐక్షత *తదపోసృజతేత్యాదిసర్గానన్తరపూర్వభావిసఙ్కల్పపరప్రకరణవిరోధాత్, *సదేవ సోమ్యేదమగ్రఆసీదేకమేవేతిపూర్వవాక్యవిరోధాచ్చ. *సఏకాకీనరమతేత్యరతిరహితస్యప్రక్రియారమ్భోయుజ్యతే. అతస్సఙ్కల్పానుపపత్తేశ్చరాద్ధాన్తవర్ణనమయుక్తమ్. ....

ప్రయోజనవత్త్వాధికరణంసమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహారీతకులతిలకవాగ్విజయయతిరాజేన శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయేన శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగతభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా- ౮౫. సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా- ౧౭౮.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

ద్వితీయాధ్యాయే — ద్వితీయఃపాదః.

రచనానుపపత్త్యధికరణమ్.

౧॥ సూ. రచనానుపపత్తేశ్చ నానుమానం ప్రవృత్తేశ్చ॥

ఉక్తం జగజ్జన్మాదికారణం పరం బ్రహ్మేతి, తత్ర ప్రసక్తాశ్చ దోషాః పరిహృతాః, ఇదానీం స్వపక్షరక్షణాయ పరపక్షాః ప్రతిక్షిప్యన్తే. ఇతరథా కేషాంచిదిహ విప్రలమ్భయుక్తిమూలపక్షాణాం యుక్త్యాభాసమూలతామజానతః ప్రామాణికత్వశఙ్కయా వైదికపక్షే కిఞ్చిద్దౌర్బల్యం జాయేతాపి. అతః పరపక్షప్రతిక్షేపాయాయమపరః పాదః ప్రవర్తతే. తత్ర ప్రథమం తావత్ కాపిలమతం నిరస్యతే. వైదికానుమతసత్కార్యవాదాద్యఙ్గీకారేణ హి తస్య సన్నికృష్టపక్షత్వాత్ ప్రమాణతయా అభ్యుపగమసంభవాత్. *తన్మతే ప్రాకృతశబ్దవిషయాణాం వైదికవాక్యానామపి తత్పరత్వమాత్రముక్తం. అత్రైవ తత్పక్షస్వరూపప్రతిక్షేపః క్రియతే. ఇదం హి సాఙ్ఖ్యానాం దర్శనం — *మూలప్రకృతిరవికృతిర్మహదాద్యాః ప్రకృతివికృతయస్సప్త। షోడశకశ్చ వికారో న ప్రకృతిర్న వికృతిః పురుషః ఇతి తత్త్వసఙ్గ్రహః. మూలప్రకృతిర్నామ సుఖదుఃఖమోహాత్మకానిలఘుప్రకాశచలనోపష్టమ్భనగౌరవావరణకార్యాణ్యత్యన్తాతీన్ద్రియాణి కార్యైకనిరూపణవివేకాన్యన్యూనానతిరేకాణి సమతామాపన్నాని సత్త్వరజస్తమాంసి ద్రవ్యాణి. సా చ సత్త్వరజస్తమసాం సామ్యావస్థా ప్రకృతిరేకా స్వయమచేతనా చేతనభోగాపవర్గార్థా నిత్యా సర్వగతా సతతవిక్రియా సకలస్య విశ్వస్య కారణమేవ. మహదాద్యాస్త్రయోవికృతయః. తేషాంచ ప్రకృతయస్సప్త — మహానహఙ్కారః శబ్దతన్మాత్రం స్పర్శతన్మాత్రం రూపతన్మాత్రం రసతన్మాత్రం గన్ధతన్మాత్రమితి. తత్రాహఙ్కారస్త్రిధా వైకారికస్తైజసో భూతాదిశ్చ ఇతి. సాత్త్వికో రాజసస్తామసశ్చ. తత్ర వైకారికస్సాత్త్వికః ఇన్ద్రియాణి. భూతాదిస్తామసో మహాభూతహేతుభూతతన్మాత్రహేతుః. తైజసో రాజసస్తూభయోరనుగ్రాహకః. ఆకాశాదీని పఞ్చ మహాభూతాని, శ్రోత్రాదీని పఞ్చ జ్ఞానేన్ద్రియాణి, వాగాదీని పఞ్చ కర్మేన్ద్రియాణి, మనః, ఇతి షోడశకో వికారః. పురుషస్తు సత్త్వాదిగుణసమ్బన్ధరహితో న కస్యచిత్ప్రకృతిః న కస్యచిద్వికృతిః తత ఏవ నిర్గుణః కేవలశ్చైతన్యమాత్రః సర్వగతో నిత్యోఽనేకః ప్రతిశరీరం భిన్నశ్చ. నిర్వికారత్వాన్నిష్క్రియత్వాచ్చ తస్య కర్తృత్వం భోక్తృత్వం చ న సమ్భవతి. ఏవం భూతే పురుషే...

౧॥ సూ. రచనానుపపత్తేశ్చ నానుమానం ప్రవృత్తేశ్చ॥ ప్రథమాధ్యాయార్థపూర్వం ప్రథమపాదార్థం వదన్ ద్వితీయపాదేన సఙ్గతిమాహ (ఉక్తమితి) స్వపక్షే కారణవిషయే పరోక్తదోషాః పరిహృతాః — పరపక్షోక్తకారణవిషయం నిరాకరణం క్రియత ఇత్యర్థః. అనేన ద్వితీయపాదస్య పూర్వపాదేన సఙ్గతిరస్తి — తత్ర కార్యవిషయే పరోక్తదోషపరిహారో హి క్రియతే. అత్ర కారణవిషయే స్వపక్షస్థాపనం పరపక్షనిరాకరణం చ సఙ్గతం. కిమర్థం పరపక్షప్రతిక్షేప ఇత్యత్రాహ (ఇతరథేతి) కాపిలమతనిరాసప్రాథమ్యే హేతుమాహ (వైదికేతి) (సత్కార్యవాదాదీతి) ఆది శబ్దేన చతుర్వింశతితత్త్వస్వీకారో వివక్షితః. పానరుక్త్యమాశఙ్క్య నిరాకరోతి (తన్మత ఇతి) కిం బ్రహ్మకారణవాదవేదాన్తవిరోధః శఙ్క్యతే — ఉత నేతి. అర్థం ప్రధానం జగత్కారణం — నేతి. కిం ప్రధానస్య పురుషసన్నిధానాత్ప్రవృత్తిసమ్భవాత్ జగత్కారణత్వం — నేతి. చేతనస్య పురుషసన్నిధానాన్నాన్యథా వలోకనవ్యాపారవత్పురుషసన్నిధానాత్ప్రధానస్య ప్రవృత్తిసమ్భవతి — నేతి. యదాజ్ఞాతృత్వసమ్భవః — తదా ప్రవృత్తిసమ్భవాత్ ప్రధానకారణత్వముపపన్నమితి నైకాన్తతో బ్రహ్మకారణవాదః శ్రద్ధేయః. యదాజ్ఞాతృత్వాసమ్భవః — తదా ప్రవృత్త్యసమ్భవాత్ ప్రధానకారణవాదానుపపత్తేర్బ్రహ్మకారణవాద ఏకాన్తతః శ్రద్ధేయ ఇతి సిధ్యతి. (ఏవం త్యాదీ) తత్త్వసఙ్గ్రహశ్లోకం వ్యాచష్టే (మూలప్రకృతిర్నామేత్యాదినా) ఉపష్టమ్భనం — ధారణం. అత్యన్తాతీన్ద్రియాణి — నిత్యానుమేయానీత్యర్థః. సమతామాపన్నానీత్యుక్తే కేనచిదాకారేణ సామ్యం స్యాదితి తద్వ్యవచ్ఛేదాయ సమశబ్దవ్యాఖ్యానాయ న్యూనానతిరేకాణీత్యుక్తం. సత్త్వరజస్తమస్సమూహః ప్రకృతిరిత్యర్థః. వికృతిః — కార్యం. (మహదాద్యా ఇతి) స్వకారణాపేక్షయా వికృతయః, స్వకార్యాపేక్షయా ప్రకృతయ, ఇత్యర్థః. *షోడశకశ్చ వికార ఇత్యత్ర చ ఏవార్థః — షోడశకో వికార ఏవేత్యర్థః *న ప్రకృతిరిత్యాదిశ్లోకఖణ్డం వ్యాచష్టే (పురుషస్త్వితి) నిర్ధర్మకః — జ్ఞాతృత్వరహితః. తద్ధ్యన్తఃకరణస్యేతి తన్మతం. తర్హి భోగమోక్షౌ న స్యాతామిత్యత్రాహ (ఏవంభూతేపీతి) తత్త్వం — అర్థః.

మూఢాః ప్రకృతిపురుషసన్నిధిమాత్రేణ పురుషస్య చైతన్యం ప్రకృతావధ్యస్య, ప్రకృతేశ్చ కర్తృత్వం స్ఫటికమణావివ జపాకుసుమస్యారుణిమానం పురుషేఽధ్యస్యాహం కర్తా భోక్తేతి మన్యన్తే. ఏవమజ్ఞానాద్భోగః-తత్త్వజ్ఞానాచ్చాపవర్గః. తదేతత్ప్రత్యక్షానుమానాగమైః స్థాపయన్తి. తత్ర ప్రత్యక్షసిద్ధేషు పదార్థేషు నాతీవ వివాదపదమస్తి. ఆగమోఽపి కపిలాదిసర్వజ్ఞజ్ఞానమూల ఇతి- సోఽపి ప్రథమే కాణ్డే ప్రమాణలక్షణే నిరస్తప్రాయః. యదిదం ప్రధానమేవ జగత్కారణమిత్యనుమానం- తన్నిరసనేన తన్మతం సర్వం నిరస్తం భవతీతి తదేవ నిరస్యతే. తే హ్యేవం వర్ణయన్తి- కృత్స్నస్య జగత ఏకమూలత్వమవశ్యాభ్యుపగమనీయం- అనేకేభ్యః కార్యోత్పత్త్యభ్యుపగమే కారణానవస్థానాత్. తన్తుప్రభృతయో హ్యవయవాః స్వాంశభూతైః షడ్భిః పార్శ్వైః పరస్పరం సంయుజ్యమానా అవయవినముత్పాదయన్తి- తే చ తన్త్వవయవాః స్వావయవైస్తథాభూతైరుత్పాద్యన్తే- తే చ తథాభూతైః స్వావయవైరితి పరమాణుభిరపి స్వకీయైః షడ్భిః పార్శ్వైః సంయుజ్యమానైరేవ స్వకార్యోత్పాదనమభ్యుపేతవ్యం- అన్యథా ప్రథిమానుపపత్తేః. పరమాణవోఽప్యంశిత్వేన సాంశా ఏవోత్పాద్యన్తే - తే చ స్వాంశైరితి న క్వచిత్కారణవ్యవస్థితిః. అతః కారణవ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థమేకం ద్రవ్యం వివిధవిచిత్రపరిణామశక్తియుక్తం స్వయమప్రచ్యుతస్వరూపమేవ మహదాద్యనన్తావస్థాశ్రయః కారణమాశ్రయణీయం. తచ్చైకం కారణం గుణత్రయసామ్యరూపం ప్రధానమితి తత్కల్పనే హేతూనుపన్యస్యన్తి * భేదానాం పరిమాణాత్సమన్వయాచ్ఛక్తితః ప్రవృత్తేశ్చ। కారణకార్యవిభాగాదవిభాగాద్వైశ్వరూప్యస్య। కారణమస్త్యవ్యక్తమితి. అయమర్థః- విశ్వరూపమేవ వైశ్వరూప్యం- విచిత్రసన్నివేశమనుభవనాదికృత్స్నం జగత్. తచ్చ జగద్విచిత్రసన్నివేశత్వేన కార్యభూతం తత్సరూపావ్యక్తకారణకం. కుతః. కార్యత్వాత్. కార్యస్య హి సర్వస్య తత్సరూపాత్కారణవిశేషాద్విభాగ, స్తస్మిన్నేవావిభాగ, శ్చ దృశ్యతే- యథా ఘటమకుటాదేః కార్యస్య తత్సరూపాన్మృత్సువర్ణాదేః కారణాద్విభాగ, స్తస్మిన్నేవ చావిభాగః. అతో విశ్వరూపస్య జగతస్తత్సరూపాత్ప్రధానాదుత్పత్తి, స్తస్మిన్నేవ లయ, శ్చేతి ప్రధానకారణకమేవ జగత్. గుణత్రయసామ్యరూపం ప్రధానమేవ జగత్సరూపం కారణం సత్త్వరజస్తమోమయసుఖదుఃఖమోహాత్మకత్వాజ్జగతః యథా హి మృదాత్మనో ఘటస్య మృద్ద్రవ్యమేవ కారణం. తదేవ హి తదుత్పాద్యప్రవృత్తిశక్తిమత్ - తథా దర్శనాత్. అవ్యక్తస్య గుణసామ్యరూపస్య దేశతః కాలతశ్చాపరిమితస్యైవ కారణత్వం భేదానాం- మహదహఙ్కారతన్మాత్రాదీనాం పరిమితత్వాదవగమ్యతే. మహదాదీని ఘటాదివత్పరిమితాని కృత్స్నజగదుత్పత్తౌ న ప్రభవన్తి- అతస్త్రిగుణం జగద్గుణత్రయసామ్యరూపప్రధానైककారణమితి నిశ్చీయతే. ... ...

(తదేతదిత్యాది) (నాతీవ వివాదపదమస్తీతి) సత్కార్యవాదసమవాయానభ్యుపగమాదిషు న వివాద ఇత్యర్థః. అభివ్యక్త్యవస్థా వైషమ్యాదికమపి ప్రత్యక్షేణ నాతీవేత్యుక్తం. (నిరస్తప్రాయ ఇతి) ఆగమోఽపి కపిలప్రోక్తః- ఉక్తేషు. తత్ర వేదస్య ప్రధానాదిపరత్వవ్యావృత్తిః ప్రథమాధ్యాయే దర్శితా. కపిలాదిస్మృతేర్నిరాసో ధర్మవిచారాదౌ స్మృతిఫలిత ఇత్యర్థః. అనుమానమేకం స్థితం- తన్నిరసనే సర్వం నిరస్తం భవతీత్యాహ (యదిదమితి) అనుమానప్రయోగాయ ప్రసఙ్గం విషయశుద్ధిం కరోతి (తే హ్యేవమిత్యాదినా) అనేకేభ్యః కార్యోత్పత్తౌ కారణానవస్థానముపపాదయతి (తన్తుప్రభృతయ ఇతి) అసంయుక్తప్రదేశేన సంయుక్తైరేవ ప్రథ్వాదికార్యోత్పాదనం దృశ్యతే- యద్యసంయుక్తప్రదేశభేదమనపేక్ష్యైకత్ర సంయుజ్యన్తే- తర్హ్యేకస్మాత్పరమాణోరనతిరిక్తప్రదేశతయా ప్రథ్వాదికార్యం నోత్పద్యతే. ప్రదేశభేదః పరమాణోరస్తీతి చేత్- సాంశత్వాత్తస్యాప్యారబ్ధకాపేక్షయాఽనవస్థేత్యర్థః. (అత ఇతి) ఏకస్మాన్నానావిధకృత్స్నస్య కారణస్య నిరవశేషాన్వయవ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వయమప్రచ్యుతేతి) ఏవం పరమాణువ్యావృత్తిస్సిద్ధా. అథ బ్రహ్మవ్యావృత్త్యర్థమాహ (తచ్చైకమితి) * భేదానామిత్యాదిశ్లోకం వ్యాచష్టే (అయమర్థ ఇతి) వైశ్వరూప్యపదం వ్యాచష్టే (విశ్వరూపమిత్యాదినా) * కారణకార్యవిభాగాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (కార్యస్య హీతి) వ్యాప్తిప్రదర్శనమిత్యర్థః. వ్యాప్తిస్థలమాహ (యథేతి) పక్షధర్మతాబలాత్సిద్ధమర్థమాహ (అతో విశ్వరూపస్యేతి) కార్యం సరూపకారణకమస్తు- తత్కథం ప్రధానకారణత్వసిద్ధిరితి శఙ్కాయాం సమన్వయాదితిపదం వ్యాచష్టే (సత్త్వరజస్తమోమయేతి) శక్తితః ప్రవృత్తేశ్చేత్యేతద్వ్యాచష్టే (తదేవ హీతి) సరూపత్వం మహదాదీనామప్యస్తీతి తేషాం కారణత్వశఙ్కాయాం * భేదానాం పరిమాణాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (అవ్యక్తస్యేతి) నిగమయతి (అత ఇతి) జగద్విచిత్రసన్నివేశత్వాత్కార్యం- రథాదివత్. జగత్స్వసమానరూపకారణకం- కార్యత్వాత్ - యత్కార్యం తత్స్వసమానరూపకారణకం దృష్టం - యథా ఘటాదీత్యనుమానశరీరం. అత్ర సత్త్వరజస్తమోమయసుఖదుఃఖమోహానాం కార్యేఽన్వయదర్శనాత్ తదుత్పాదనశక్తం సత్త్వరజస్తమోమయమేవ కారణం - తస్యాపరిమితత్వే కృత్స్నకారణత్వానుపపత్త్యా తస్యాపి కారణాన్తరాపేక్షయాఽనవస్థానాచ్చాపరిచ్ఛిన్నం వస్తు కారణం భవతీతి పక్షధర్మతాబలాత్సిద్ధం- యథా కార్యత్వాత్ సకర్తృకత్వేఽనుమీయమానే పక్షధర్మతాబలాదీశ్వరసిద్ధిః. తద్వత్. తత్ర నిమిత్తం- అత్ర తూపాదానమితి విశేషః. ... ...

అత్రోచ్యతే (రచనానుపపత్తేశ్చ నానుమానం ప్రవృత్తేశ్చ) అనుమీయత ఇత్యనుమానం. న భవదుక్తం ప్రధానం విచిత్రజగద్రచనాసమర్థం- అచేతనత్వే సతి తత్స్వభావాభిజ్ఞానధిష్ఠితత్వాత్ - యదేవం తత్తథా - యథా రథప్రాసాదాదినిర్మాణే కేవలదార్వాదికం. దార్వాదేరచేతనస్య తదభిజ్ఞానధిష్ఠితస్య కార్యారమ్భానుపపత్తిదర్శనాత్, తదభిజ్ఞాధిష్ఠితస్య కార్యారమ్భప్రవృత్తిదర్శనాచ్చ న ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితం ప్రధానం కారణమిత్యుక్తం భవతి. చకారాదన్వయస్యానైకాన్త్యం సముచ్చినోతి- న హ్యన్వితం శౌక్ల్యగోత్వాదికారణత్వవ్యాప్తం. న చ వాచ్యం మా భూదన్వితానామపి శౌక్ల్యాదిధర్మాణాం కారణత్వం- ద్రవ్యస్య తు హేమాదేః కార్యేఽన్వితస్య కారణత్వవ్యాప్తిరస్త్యేవ- సత్త్వాదీన్యపి ద్రవ్యాణి కార్యేఽన్వితాని కారణత్వవ్యాప్తానీతి. యతస్సత్త్వాదయో ద్రవ్యధర్మాః- న తు ద్రవ్యస్వరూపం. సత్త్వాదయో హి పృథివ్యాదిద్రవ్యగతలఘుత్వప్రకాశాదిహేతుభూతాస్తత్స్వభావవిశేషా ఏవ - న తు మృద్ధిరణ్యాదివద్ద్రవ్యతయా కార్యాన్వితా ఉపలభ్యన్తే. గుణా ఇత్యేవ చ సత్త్వాదీనాం ప్రసిద్ధిః. యచ్చ కారణవ్యవస్థాసిద్ధయే జగత ఏకమూలత్వముక్తం తదపి సత్త్వాదీనామనేకత్వాన్నోపపద్యతే. అత ఏవ కారణవ్యవస్థా చ న సిధ్యతి- సామ్యావస్థాస్సత్త్వాదయ ఏవ హి ప్రధానమితి త్వన్మతం-అతః కారణబహుత్వాదనవస్థా తదవస్థైవ. న చ తేషామపరిమితత్వేన వ్యవస్థాసిద్ధిః-అపరిమితత్వే హి త్రయాణామపి సర్వగతత్వేన న్యూనాధికభావాభావాద్వైషమ్యాసిద్ధేః కార్యారమ్భాసమ్భవాత్ కార్యారమ్భాయైవ పరిమితత్వమవశ్యాశ్రయణీయమ్.

యత్ర రథాదిషు స్పష్టం చేతనాధిష్ఠితత్వం దృష్టం - తద్వ్యతిరిక్తం సర్వం పక్షీకృతమిత్యాహ.

౨॥ సూ. «శ్రీః» పయోమ్బువచ్చేత్తత్రాపి॥ «శ్రీః» యదుక్తం ప్రధానస్య ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితస్య విచిత్రజగద్రచనానుపపత్తిరితి-తన్న - యతః పయోఽమ్బువత్ప్రవృత్తిరుపపద్యతే. పయసస్తావత్స్వభావేన పరిణమమానస్యానన్యాపేక్షస్యాద్యపరిస్పన్దప్రభృతిపరిణామపరమ్పరా స్వత ఏవోపపద్యతే, యథా చ వారిదవిముక్తస్యామ్బున ఏకరసస్య నారికేళతాళచూతకపిత్థనిమ్బతిన్త్రిణ్యాదివిచిత్రరసరూపేణ పరిణామప్రవృత్తిః స్వత ఏవ దృశ్యతే,- తథా ప్రధానస్యాపి పరిణామస్వభావస్యాన్యానధిష్ఠితస్యైవ ప్రతిసర్గావస్థాయాం సదృశపరిణా

(అత్రోచ్యత ఇత్యాది) అనుమానశబ్దస్యానుమితిపరత్వే కస్యేత్యపేక్షాయాం ప్రధానస్యేతి ధర్మివిశిష్టస్య పదాధ్యాహారప్రసఙ్గాత్సన్నికర్షేణ నిర్వాహే సమ్భవతి తస్యైవ న్యాయ్యత్వాదాహ (అనుమీయత ఇతి) ప్రత్యనుమానోపయోగినీం వ్యాప్తిం దర్శయతి (న భవదుక్తమిత్యాదినా) అనుకూలాన్వయవ్యతిరేకౌ దృష్టాన్తే దర్శయన్ సూత్రస్యార్థమాహ (దార్వాదేరిత్యాదినా) ప్రథమస్య చశబ్దస్యార్థమాహ (చకారాదితి) కార్యేఽన్వితస్య మృదాదేః కారణత్వం దృశ్యతే-తథా సత్త్వాదిమయసుఖదుఃఖాదేః కార్యేఽన్వయాత్ కార్యే సత్త్వాద్యన్వయసిద్ధ ఇతి సత్త్వాదీనాం కారణత్వమితి యదుక్తం- తస్య శౌక్ల్యాదిష్వనైకాన్త్యమిత్యర్థః. కార్యే సమన్వితద్రవ్యత్వాదితి చేత్ - ద్రవ్యత్వమసిద్ధమిత్యాహ (మా భూదిత్యాదినా) (సత్త్వాదయో హీతి) లఘుత్వాదికార్యద్వారా సత్త్వాదీనాం సుఖదుఃఖాదిహేతుత్వమితి మన్తవ్యం. (గుణా ఇత్యేవ చేతి) సత్త్వాదీనాం ద్రవ్యత్వస్య ప్రామాణికతయా గుణశబ్దస్యాస్వారస్యమయుక్తమితి భావః. జగత్ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితాచేతనకారణకం న భవతి- కార్యత్వాత్ - యత్కార్యం - తత్స్వాభిజ్ఞానధిష్ఠితాచేతనోపాదానకం న భవతి- యథా ఘటాదికం చేతనాధిష్ఠితకారణకం దృష్టం- యత్ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితాచేతనోపాదానకం న భవతి- తత్కార్యమపి న భవతి- యథా నిత్యం- తుచ్ఛం వేతి ప్రత్యనుమానశరీరం. యద్వా - నాత్ర ప్రత్యనుమానం వివక్షితం-ఈశ్వరానుమాన ఇవ నిశేషవిరోధో వివక్షితః. అచేతనత్వే ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వం సాధయేదితి తదుపయోగినీ వ్యాప్తిర్దర్శితా. (యచ్చేతి) సత్త్వాదీనామనేకత్వాదేకమూలత్వం నాస్తీత్యర్థః. (అత ఏవేతి) అనేకత్వాదేవ కారణవ్యవస్థా చ నాస్తీత్యర్థః. అనేకత్వాభ్యుపగమం దర్శయతి (సామ్యావస్థా ఇతి) తత్రైకమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) బహూనాం కారణానాం విషమావస్థత్వే నైవ కారణత్వదర్శనాత్, పరిమితానామేవ వైషమ్యదర్శనాచ్చ విషమావస్థానాం పరిమితానాం పార్శ్వవిశేషైస్సంయుక్తానామేవ పృథక్కార్యారమ్భకత్వం స్యాత్ - తేషామపి విషమత్వాత్పరిమితత్వాచ్చ కార్యత్వాత్కారణాన్తరాపేక్షత్వం స్యాత్ - తేషామపి తస్యారమ్భాయ విషమత్వాత్ పరిమితత్వాచ్చ సకారణత్వమిత్యనవస్థేత్యర్థః. అపరిమితత్వాన్నానవస్థేత్యత్రాహ (అపరిమితత్వే హీతి) (కార్యారమ్భాయైవ పరిమితత్వమవశ్యాశ్రయణీయమితి) కార్యారమ్భసిద్ధ్యర్థం వైషమ్యసిద్ధ్యర్థం పరిమితత్వమాశ్రయణీయం - తథా సతి తేషామపి సకారణత్వమిత్యనవస్థేత్యర్థః. ……………

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (యత్రేతి) క్షీరాదిదృష్టాన్తేన ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితత్వం సాధయామ్యహమితి చేత్ - తత్పక్షీకృతం- తత్రాపి ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వం నిసాధయిషితమిత్యర్థః.

౨॥ సూ. «శ్రీః» పయోమ్బువచ్చేత్తత్రాపి॥ «శ్రీః» (ఆద్యపరిస్పన్దేతి) చక్రభ్రమణపరిణామాదివ్యావృత్త్యర్థమాద్యశబ్దః. పరిస్పన్దశ

మేనావస్థితస్య సర్గావస్థాయాం గుణవైషమ్యనిమిత్తవిచిత్రపరిణామ ఉపపద్యతే. యథోక్తం *పరిణామతస్సలిలవత్ప్రతిప్రతిగుణాశ్రయవిశేషాదితి. తదేవమవ్యక్తమనన్యాపేక్షం ప్రవర్తత ఇతి చేత్. అత ఉత్తరం (తత్రాపీతి) యత్ క్షీరజలాదిదృష్టాన్తతయా నిదర్శితం-తత్రాపి ప్రాజ్ఞానధిష్ఠానే ప్రవృత్తిర్నోపపద్యతే. తదపి పూర్వత్ర పక్షీకృతమిత్యభిప్రాయః. *ఉపసంహారదర్శనాన్నేతి చేన్న క్షీరవద్ధీత్యత్ర దృష్టపరికరాన్తరరహితస్యాపి స్వాసాధారణపరిణామ ఉపపద్యత ఇత్యేతావదుక్తం - న ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితత్వం పరాకృతం- *యోప్సు తిష్ఠన్నిత్యాదిశ్రుతేః.

3॥ సూ. *వ్యతిరేకానవస్థితేశ్చానపేక్షత్వాత్॥* ఇతశ్చ. సత్యసఙ్కల్పేశ్వరాధిష్ఠానానపేక్షపరిణామిత్వే సర్గవ్యతిరేకేణ ప్రతిసర్గావస్థయాఽనవస్థితిప్రసఙ్గాచ్చ న ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితం ప్రధానం కారణం. ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వే తస్య సత్యసఙ్కల్పత్వేన సర్గప్రతిసర్గవిచిత్రసృష్టివ్యవస్థాసిద్ధిః. న చ వాచ్యం ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వేపి తస్యావాప్తసమస్తకామస్య పరిపూర్ణస్యానవధికాతిశయానన్దస్య నిరవద్యస్య నిరఞ్జనస్య సర్గప్రతిసర్గవ్యవస్థాహేత్వభావాద్విషమసృష్టౌ నిర్దయత్వప్రసఙ్గాచ్చ సమానోఽయం దోష ఇతి. పరిపూర్ణస్యాపి లీలార్థప్రవృత్తిసమ్భవాత్, సర్వజ్ఞస్య తస్య పరిణామవిశేషాపన్నప్రకృతిదర్శనరూపసర్గప్రతిసర్గవిశేషహేతోస్సమ్భవాత్, క్షేత్రజ్ఞకర్మణామేవ విషమసృష్టివ్యవస్థాపకత్వాచ్చ. నన్వేవం క్షేత్రజ్ఞపుణ్యాపుణ్యరూపకర్మభిరేవ సర్వా వ్యవస్థా సిద్ధ్యతీతి కృతమీశ్వరేణాధిష్ఠాత్రా - పుణ్యాపుణ్యరూపానుష్ఠితకర్మసంస్కృతా ప్రకృతిరేవ పురుషార్థానురూపం తథా తథా వ్యవస్థయా పరిణంస్యతే - యథా విషాదిదూషితానామన్నపానాదీనామౌషధవిశేషాప్యాయితానాం చ సుఖదుఃఖహేతుభూతః పరిణామవిశేషో దేశకాలవ్యవస్థయా దృశ్యతే- అతస్సర్గప్రతిసర్గవ్యవస్థా దేవాదివిషమసృష్టిః కైవల్యవ్యవస్థా చ సర్వప్రకారపరిణామశక్తియుక్తస్య ప్రధానస్యైవోపపద్యత ఇతి. అనభిజ్ఞో భవాన్ పుణ్యాపుణ్యకర్మస్వరూపయోః. పుణ్యాపుణ్యస్వరూపే హి శాస్త్రైకసమధిగమ్యే శాస్త్రం చానాదినిధనావిచ్ఛిన్నపాఠసమ్ప్రదాయానాఘ్రాత ప్రమాదాదిదోషగన్ధ వేదాఖ్యాక్షరరాశిః. తచ్చ పరమపురుషారాధనతద్విపర్యయరూపే కర్మణీ పుణ్యాపుణ్యే, తదనుగ్రహనిగ్రహాయత్తే చ తత్ఫలే సుఖదుఃఖే, ఇతి వదతి. తథాహ ద్రమిడాచార్యః *ఫలసంవిభిత్సయా హి కర్మభిరాత్మానం పిప్రీషన్తి స ప్రీతోలం ఫలాయేతి శాస్త్రమర్యాదేతి. తథా చ శ్రుతిః *ఇష్టాపూర్తం బహుధా జాతం జాయమానం విశ్వం బిభర్తి భువనస్య నాభిరి

---

*స్థైనాన్యథాభావాద్యోగో వివక్షితః- నతు చలనం. (యథోక్తమితి) (ప్రతి ప్రతీతి) వస్తుషు ప్రత్యేకం గుణానామన్యూనాతిరేకభావేనావస్థానరూపవైషమ్యాత్ సలిలవత్ స్వగతవిపరిణామాత్ జగత్ప్రవృత్తిశ్చేతనానిరపేక్షోపపద్యత ఇత్యర్థః. *రచనానుపపత్తేరితి పూర్వసూత్రనిర్దిష్టసామర్థ్యానురోధాదిహాప్యనుపపత్తేరిత్యధ్యాహారః ఉపపన్న ఇత్యభిప్రాయేణ నోపపద్యత ఇత్యుక్తం. విరోధమాశఙ్క్య పరిహరతి (ఉపసంహారేతి) క్షీరవ్యతిరిక్తదణ్డచక్రాద్యధిష్ఠాయాంచిద్రూపపరికరాన్తరనైరపేక్ష్యముక్తమిత్యవిరోధ ఇత్యర్థః. ....*

3॥ సూ. *వ్యతిరేకానవస్థితేశ్చానపేక్షత్వాత్॥* ఇతశ్చేతి వాక్యభేదః. వ్యతిరేకశబ్దం వ్యాచష్టే (సర్గేతి) (ప్రతిసర్గావస్థయానవస్థితి ప్రసఙ్గాచ్చేతి) ప్రతిసర్గావస్థాపలక్షితావస్థానాభావప్రసఙ్గాచ్చేత్యర్థః. (నచేత్యాది) అవాప్తసమస్తకామస్య- అబ్భక్షతివత్ అవధారణార్థమిదం. అవాప్తా ఏవ సమస్తాః కామా యేన-సోఽవాప్తసమస్తకామః. అవాప్తవ్యం నాస్తీత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (పరిపూర్ణస్య) గుణవిభూతిభిః పరిపూర్ణత్వాదవాప్తవ్యం నాస్తీత్యర్థః. విభూత్యాదేరననుకూలత్వే ప్యవాప్తసమస్తకామత్వం నాస్తీత్యత్రాహ. యద్వా- తిష్ఠన్తు గుణా విభూతయశ్చ- తథాపి స్వేనైవావాప్తసమస్తకామత్వమాహ (అనవధికాతిశయానన్దస్యేతి) నిరవద్యస్య- అకర్మవశ్యస్య. నిరఞ్జనస్య- అగుణవశ్యస్య. సర్గస్థితిప్రలయానాం రజస్సత్త్వతమఃకార్యాః - గుణవశ్యత్వం చ కర్మవశ్యస్య - అకర్మవశ్యస్యేశ్వరస్య గుణవశ్యత్వాభావాద్గుణానుగుణేచ్ఛయా సర్గాదివ్యాపారో న సమ్భవతీతి భావః. ఇతి న చ వాచ్యమిత్యన్వయః. (సర్వజ్ఞస్యేత్యాది) సర్గప్రతిసర్గవ్యవస్థాహేతురీశ్వరేణానుసన్ధీయమానా ప్రకృతేః పరిణామవిశేషావస్థితిః. న చ తయా స్వాతన్త్ర్యహానిః- ప్రత్యుత స్వాతన్త్ర్యపూర్తిరేవ- పరిణామవిశేషాపత్తౌ సత్యామపి సర్గాదివ్యాపారస్య తత్సఙ్కల్పాయత్తత్వాత్. యథా సంకల్పమనుష్ఠానం హి స్వాతన్త్ర్యమితి భావః. (నన్విత్యాది) కాలాదివ్యవస్థాయాం దృష్టాన్తమాహ (యథేతి) ఉష్ణవజ్జితే శీతవజ్జితే వా వర్తమానస్య పథ్యాపథ్యవిభాగో దేశవ్యవస్థా. కైవల్యవ్యవస్థా- మోక్షవ్యవస్థా. పరిహరతి (అనభిజ్ఞ ఇత్యాదినా) కపిలాగమాదివ్యావృత్త్యర్థమాహ (శాస్త్రంచేతి) తత్ఃకిమిత్యత్రాహ (తచ్చేతి) శాస్త్రైకసమధిగమ్యత్వముక్తమిత్యాహ (తథాహేతి) *ఇష్టాపూర్తం- శ్రౌతస్మార్తకర్మణీ బహువిధ్యం దేవతాఫలాదిభేదేన. భువనస్య నాభిః- *తద్యథా రథస్యారేషు నేమిరర్పితా ఇత్యాది శ్రుతిప్రక్రియయాన్తర్యామిరూపేణ సర్వాధారభూత ఇత్యర్థః. బిభర్తి - ఆరాధనతయా

తి. తథా చ భగవతా స్వయమేవోక్తం * యతః ప్రవృత్తిర్భూతానాం యేన సర్వమిదం తతమ్। స్వకర్మణా తమభ్యర్చ్య సిద్ధిం విన్దతి మానవ ఇతి, * తానహం ద్విషతః క్రూరాన్ సంసారేషు నరాధమాన్। క్షిపామ్యజస్రమశుభానాసురీష్వేవ యోనిష్వితి, చ. స భగవాన్ పురుషోత్తమోऽవాప్తసమస్తకామస్సర్వజ్ఞస్సర్వేశ్వరస్సత్యసఙ్కల్పః స్వమాహాత్మ్యానుగుణలీలాప్రవృత్తః ఏతాని కర్మాణి సమీచీనాన్యేతాన్యసమీచీనానీతి కర్మద్వైవిధ్యం సంవిధాయ తదుపాదానోచితదేహేన్ద్రియాదికం తన్నియమనశక్తిం చ సర్వేషాం క్షేత్రజ్ఞానాం సామాన్యేన ప్రదిశ్య స్వశాసనావబోధిశాస్త్రం చ ప్రదర్శ్య తదుపసంహారార్థం చాన్తరాత్మతయాऽనుప్రవిశ్యానుమన్తృతయా చ నియచ్ఛంస్తిష్ఠతి. క్షేత్రజ్ఞాస్తు తదాహితశక్తయస్తత్ప్రదిష్టకరణకలేబరాదికాస్తదాధారాశ్చ స్వయమేవ స్వేచ్ఛానుగుణ్యేన పుణ్యాపుణ్యరూపే కర్మణీ ఉపాదదతే - తతశ్చ పుణ్యరూపకర్మకారిణం స్వశాసనానువర్తినం జ్ఞాత్వా ధర్మార్థకామమోక్షైర్వర్ధయతే, శాసనాతివర్తినం చ తద్విపర్యయైర్యోజయతి,- అతః స్వాతన్త్ర్యాదివైకల్యోద్యాని నావకాశం లభన్తే.

స్వీకరోతి. పాపస్య తదపరాధరూపత్వజ్ఞాపనార్థం చ భగవద్గీతావచనం దర్శయతి (తథా చేతి) * తేషాం సతతయుక్తానామితి వచనస్య వక్ష్యమాణత్వాదత్ర నోపాత్తం. ఏభిర్వచనైః ప్రస్తుతచోద్యస్య కిముక్తం భవతి- దయాళుస్సన్ సంసారిణోऽహితరూపకర్మణి కథం ప్రవర్తయతి- కర్మసాపేక్షనిగ్రహానుగ్రహత్వే స్వాతన్త్ర్యహానిః- తస్య స్వతన్త్రత్వే జీవానాం ఫలాన్వయానుపపత్తిరిత్యత్రాహ (స భగవానితి) నిర్దోషత్వం కల్యాణగుణత్వం చ భగవచ్ఛబ్దార్థః. తాభ్యాం వైలక్షణ్యం పురుషోత్తమశబ్దార్థః. వివిధఫలప్రదానసామర్థ్యపరాణి విశేషణాని సర్వజ్ఞత్వాదీని. సర్గాదేరాయాససాధ్యత్వాన్న లీలాత్వమిత్యత్రాహ (స్వమాహాత్మ్యేతి) సర్వం తదిచ్ఛాధీనం చేత్ - జ్యోతిష్టోమాదేః పుణ్యత్వం బ్రహ్మహత్యాదేః పాపత్వం చ విపర్యయేణ స్యాతామిత్యత్రాహ (ఏతాని కర్మాణీత్యాది) అనాదిపుణ్యపాపవ్యవస్థా చ తదీయానాదిస్వాతన్త్ర్యనిబన్ధనేత్యర్థః. సర్వప్రవృత్తేస్తదిచ్ఛాధీనత్వాత్ క్షేత్రజ్ఞానాం సుఖాదిభోక్తృత్వం న స్యాత్, తస్య నిర్దయత్వాదిప్రసక్తిశ్చేత్యత్రాహ (తదుపాదానోచితేతి) యథా పితృభ్యాముత్పాద్య వ్యవస్థితస్మై తేభ్యోऽర్థస్య హేతోః క్షేత్రదానాదినోపకృతః పుత్రః పితృప్రదత్తైర్నైవార్థాదిభిర్యజ్ఞాదికం నాకరోతి- విషయవాసక్తం వానువర్తతే- న పుత్రపిత్రోర్దోషః, తదధీనవైభవత్వం చ పుత్రస్య నహీయతే, తద్వదితి భావః. (సామాన్యేన ప్రదిశ్యేతి) దేహేన్ద్రియాదికం సర్వేషాం దదాతి- న తు కస్యచిద్దత్వా కస్యచిన్న దదాతి- దేహేన్ద్రియాదివైషమ్యస్తు కర్మకృతమిత్యభిప్రేత్యాహ (దేహేన్ద్రియాదికమిత్యాది) పరమాత్మనశ్శక్తస్యాప్యనివారణం దోష ఇతి చేత్- ఉపేక్షకత్వం ప్రయోజయితృత్వమనుమన్తృత్వం చేతి త్రయముక్తం. తత్ర ప్రయోజయితృత్వం - అప్రవృత్తస్య ప్రవర్తకత్వం. తచ్చాజ్ఞాపయితృత్వమభ్యనుజ్ఞాతృత్వముపదేష్టృత్వం చేతి త్రిధా. అనుమన్తృత్వం - ప్రవృత్తస్య ప్రవర్తకత్వం. ఉపేక్షకత్వం - ఔదాసీన్యం. తత్ర భగవతః పుణ్యపాపయోః ప్రయోజయితృత్వం నాస్తి. ప్రథమముపేక్షమాణ ఏవాస్తే. పశ్చాదనుమన్తృత్వమస్త్యేవ. అనుమతేః ప్రవృత్తం కేనచిద్విఘ్నేన నివర్తమానం ప్రవర్తయతి, ఫలం చ దదాతి, ఆజ్ఞాతిలఙ్ఘనప్రవృత్తత్వేన కుపితత్వాద్భగవాననుమన్తా భవతి. అనుమతిః ఫలదానముభయమపి నిగ్రహప్రకార ఏవ - తథా దృశ్యతే - రాజానో హి స్వశాసనాతివృత్తప్రవృత్తిం జ్ఞాత్వా కోపాద్యథాకరోత్యనుమన్యన్తే - అనుమతిశ్చ కోపకృతో దణ్డవిశేష ఏవ. అతీన్ద్రియసుకృతప్రద [illegible] ప్రవృత్తయోరుత్తరోత్తరహితాహితకర్మసు ప్రయోజయితా దయావిభగవాన్. అహితప్రవృత్తివిషయోపేక్షకత్వే అనుమన్తృత్వే ప్రయోజయితృత్వే చ తస్య నిర్దయత్వాదిప్రసక్తిరితి చేత్. తదుక్తం. దయా నామ చేద్గుణః- నిగ్రహశ్చ దోష ఇతి న నియమోऽస్తి- లోకే తత్స్థానస [illegible] స్థానస్య నిగ్రహస్య చ గుణత్వదోషత్వదర్శనాభావాత్. రాజాదీనాం చ దణ్డ్యదణ్డనాదేస్తోషత్వం శాస్త్రవశ్యత్వే తత్ర జ్ఞేయప్రయుక్తమితి చేత్. [illegible] తత్తదనుగ్రహదేస్స్వ గుణత్వమపి క్షేత్రజ్ఞస్య ప్రయుక్తం స్యాత్ - తత్రైవ నిగ్రహానుగ్రహదేర్దోషత్వగుణత్వదర్శనాత్. అతో నిర్దయత్వహేతుర్నైకాన్తికః. శక్తస్యాపీశ్వరస్య కథముపేక్షకత్వం. నోపేక్షణం- శాస్త్రప్రవర్తనముఖేన సామాన్యేనాహితప్రవృత్తినివారణస్య కృతత్వాత్. ప్రవృత్తికాలే తు విశేషతో నివారకత్వాభావమాత్రముపేక్షకత్వం స్వాతన్త్ర్యాత్. తచ్చ స్వాతన్త్ర్యం దోష ఇతి చేత్ - తత్ర కిం ప్రమాణం. ఈశ్వరస్య సత్యత్వాత్ స్వతన్త్రత్వే నాగమం. యద్యనుమానం - తత్రైవ దంపత్యం. కిమీశ్వరాఖ్యం ధర్మిణం శాస్త్రైకసమధిగమ్యమభ్యుపగమ్యైతత్స్వాతన్త్ర్యస్య దోషత్వమనుమీయతే - ఉతానభ్యుపగమ్య. అనభ్యుపగమే హేతోరాశ్రయాసిద్ధిః. అభ్యుపగమే ధర్మిగ్రాహకప్రమాణేనైవ శాస్త్రేణ తస్య గుణత్వేన ప్రతిపన్నత్వాత్ కాలాత్యయాపదిష్టత్వమితి. ఏతదభిప్రేత్యాహ (అనుమన్తృతయా చ నియచ్ఛంస్తిష్ఠతీతి) (క్షేత్రజ్ఞాస్త్వితి) అనుమన్తృతయా నియన్తృత్వాత్, ధారకత్వాత్, సామాన్యేన దేహేన్ద్రియాదిప్రదత్వాచ్చ సర్వం తదధీనమిత్యభిప్రాయేణ తదాహితశక్తయస్తత్ప్రదిష్టేత్యాదికం విశేషణముక్తం. పుణ్యాపుణ్యయోః ప్రవృత్తస్య ప్రవృత్తిస్తదనుగుణేచ్ఛయా - తదనుగుణజ్ఞానం చ క్షేత్రజ్ఞాధీనమేవ- భగవత ఉపేక్షకత్వాత్. తత్రోపేక్షకత్వమపి స్వాతన్త్ర్య విశేష ఏవేత్యభిప్రాయేణాహ (స్వయమేవ స్వేచ్ఛానుగుణ్యేనేతి) కర్మానుగుణఫలప్రదత్వే స్వాతన్త్ర్యవైకల్యం - నో చేన్నిర్దయత్వాదిప్రసఙ్గ ఇత్యత్రాహ (అత ఇతి) స్వాతన్త్ర్యాదివైకల్యశబ్దేన దయావైకల్యం సర్వేషు సమత్వవైకల్యం జీవానాం ఫలాన్వయరాహిత్యం చ వివక్షితం. ఏతత్కర్మకారిణే ఏతత్ఫలం దాస్యామీతి తస్య సఙ్కల్పః - తత్ర యథాసఙ్కల్పం కుర్వతస్తస్య స్వాతన్త్ర్యహానిః కల్ప్య మేవేతి భావః. అపరాధినం దణ్డయతో

దయా హి నామ స్వార్థనిరపేక్షా పరదుఃఖాసహిష్ణుతా, సా చ స్వశాసనాతివృత్తివ్యవసాయిన్యపి వర్తమానా న గుణాయావకల్పతే - ప్రత్యుతాపుంస్త్వమేవావహతి. తన్నిగ్రహ ఏవ తత్ర గుణః - అన్యథా శత్రునిగ్రహాదీనామగుణత్వప్రసఙ్గాత్. స్వశాసనాతివృత్తివ్యవసాయనివృత్తిమాత్రేణ నాద్యన్తకల్పోపచితదుర్విషహానన్తాపరాధానఙ్గీకారేణ నిరతిశయసుఖసంవృద్ధయే స్వయమేవ ప్రయతతే. యథోక్తం * తేషాం సతతయుక్తానాం భజతాం ప్రీతిపూర్వకమ్। దదామి బుద్ధియోగం తం యేన మాముపయాన్తి తే। తేషామేవానుకమ్పార్థమహమజ్ఞానజం తమః। నాశయామ్యాత్మభావస్థో జ్ఞానదీపేన భాస్వతేతి. అతః ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితం ప్రధానం న కారణమ్..................

అథ స్యాత్ - యద్యపి ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితాయాః ప్రకృతేః పరిస్పన్దప్రవృత్తిరపి న సమ్భవతీత్యుక్తం - తథాప్యనపేక్షాయా ఏవ పరిణామప్రవృత్తిస్సమ్భవతి - తథా దర్శనాత్. ధేన్వాదినోపయుక్తం హి తృణోదకాది స్వయమేవ క్షీరాద్యాకారేణ పరిణమమానం దృశ్యతే. అతః ప్రకృతిరపి స్వయమేవ జగదాకారేణ పరిణంస్యత ఇతి. తత్రాహ.

౪॥ సూ. అన్యత్రాభావాచ్చ న తృణాదివత్॥ నైతదుపపద్యతే - తృణాదేః ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితస్య పరిణామాభావాద్దృష్టాన్తాసిద్ధేః. కథమసిద్ధిః. (అన్యత్రాభావాత్) యది హి తృణోదకాదికమనడుహాద్యుపయుక్తం ప్రహీణం వా క్షీరాకారేణ పర్యణంస్యత - తతః ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితమేవ పరిణమత ఇతి వక్తుమశక్ష్యత - న చైతదస్తి - అతో ధేన్వాద్యుపయుక్తం ప్రాజ్ఞ ఏవ క్షీరీకరోతి. * పయోమ్బువచ్చేత్తత్రాపీత్యుక్తమేవాత్ర ప్రపఞ్చితం తత్రైవ వ్యభిచారప్రదర్శనాయ. ....

౫॥ సూ. పురుషాశ్మవదితి చేత్తథాపి॥ అథోచ్యేత - యద్యపి చైతన్యమాత్రవపుః పురుషో నిష్క్రియః - ప్రధానమపి దృక్ఛక్తివికలం - తథాపి పురుషసన్నిధానాదచేతనం ప్రధానం ప్రవర్తతే - తథా దర్శనాత్. గమనశక్తివికలదృక్ఛక్తియుక్తపఙ్గుసన్నిధానాత్తచ్చేతనోపకృతో దృక్ఛక్తివికలః ప్రవృత్తిశక్తోన్ధః ప్రవర్తతే, అయస్కాన్తాశ్మసన్నిధానాచ్చాయః ప్రవర్తతే, - ఏవం ప్రకృతిపురుషసంయోగకృతో జగత్సర్గః ప్రవర్తతే. యథోక్తం * పురుషస్య దర్శనార్థం కైవల్యార్థం తథా ప్రధానస్య। పఙ్గ్వన్ధవదుభయోరపి సంయోగస్తత్కృతస్సర్గ ఇతి. పురుషస్య ప్రధానోపభోగార్థం కైవల్యార్థం చ పురుషసన్నిధానాత్ప్రధానం సర్గాదౌ ప్రవ

ఒనపరాధీనమదన్త్రయతశ్చ రాజ్ఞాన హి స్వాతన్త్ర్యవైకల్యం - తద్వదితి. తన్నిర్దయత్వమితి శఙ్కాయాం దయాస్వరూపం శిక్షయతి (దయా హీతి) ఉపజీవనామనుపజీవ్యాపదియద్దుఃఖాసహిష్ణుత్వం - తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వార్థనిరపేక్షేతి) తర్హి దయాయా అనవకాశత్వప్రసఙ్గ ఇత్యత్రాహ (స్వశాసనాతివృత్తీతి) (యథోక్తమితి) అత్ర ప్రీతిపూర్వకం దదామీత్యన్వయః. * సతతయుక్తానామిత్యత్రాశంసార్థేన * ఆశంసాయాం క్త ఇతి సూత్రవిహితేన క్తేనోపాసక ప్రీతేరుక్తత్వాత్. తస్యాశంసార్థత్వమవివక్షితం చేత్ - * సతతయుక్తానాం భజతామితి పౌనరుక్త్య, మనపేక్షితకథనమపేక్షితాకథనం, చ స్యాతామ్. తస్మాదయమర్థః. సూత్రార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ఈశ్వరస్య స్వాతన్త్ర్యవైకల్యాదిప్రసఙ్గాభావేన కర్మణాం తదారాధనరూపత్వేనైవ ఫలప్రదత్వాత్ సర్గప్రతిసర్గాదివ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థం బ్రహ్మైకకారణత్వం సిద్ధమిత్యర్థః. ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అథ స్యాదితి) (ధేన్వాదినేతి) కేవలదార్వాదివ్యావృత్త్యర్థం చిత్సన్నిధిమాత్రహేతోపగన్తవ్యం - న తు సఙ్కల్పవిశేషవత్పురుషాధిష్ఠితత్వం - గవినుస్తాయామపి తదుపయుక్తతృణాదేః క్షీరాదిభావదర్శనాత్. న చ తదపి పక్షీకార్యం - తావతా కార్యసమ్భవత్యధికకల్పనాయోగాదితి భావః.

౪॥ సూ. అన్యత్రాభావాచ్చ న తృణాదివత్॥ కేవలచిన్మాత్రస్య పరిణామదృష్టాన్తత్వం వివక్షితం చేత్ - తద్దూషితం ప్రహీణం వేతి. చిత్సన్నిధిమాత్రేణ పరిణామో దూషితః అనడుహాద్యుపయుక్తమితి. సఙ్కల్పవిశేషాన్వితచేతనవిశేషాధిష్ఠానేన పరిణామిత్వం తు పరస్యానిష్టమిత్యనిరూపితం. (ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితమితి) ఏవం వికల్పత్రయమత్రాభిప్రేతం. అదృష్టవిశేషవదాత్మసంయోగాద్ధేనూపయుక్తతృణాదేః క్షీరభావ ఇతి చెన్న - అదృష్టస్యాప్యనడుహాద్యుపయుక్తప్రహీణతృణతుల్యయోగక్షేమతయా తస్యాపి కార్యకరత్వే ప్రాజ్ఞాధిష్ఠానమపేక్షితమిత్యేతత్పూర్వమధికశఙ్కాపరిహారరూపమర్థజాతమిహోపపాదితం. సూత్రప్రయోజనమాహ (ప్రపఞ్చితమితి) ఉక్తశఙ్కావిశేషపరిహారరూపం ప్రపఞ్చనం. తత్రైవ - పయోమ్బుదృష్టాన్త ఏవేత్యర్థః.

౫॥ సూ. పురుషాశ్మవదితి చేత్తథాపి॥ ఉదాహృతామార్యాం వ్యాచష్టే (పురుషస్యేతి) ఉపభోగశబ్దేన దర్శనశబ్దో వ్యా

ర్తత ఇత్యర్థః. అత్రోత్తరం (తథాపీతి) ఏవమపి ప్రధానస్య ప్రవృత్త్యసమ్భవస్తదవస్థ ఏవ. పఙ్గోర్గమనశక్తివికలస్యాపి మార్గదర్శనతదుపదేశాదయః కాదాచిత్కావిశేషాః సహ ప్రశస్యన్తి - అన్ధోపి చేతనత్వం స్తదుపదేశాద్యవగమేన ప్రవర్తతే,- తథా అయస్కాన్తమణేరప్యయస్సమీపాగమనాదయస్సన్తి.- పురుషస్య తు నిష్క్రియస్య నతాదృశా వికారాస్సమ్భవన్తి. సన్నిధానమాత్రస్య నిత్యత్వేన నిత్యసర్గప్రసఙ్గో నిత్యముక్తత్వేన బన్ధాభావోఽపవర్గాభావశ్చ. ....

౬॥ సూ. అఙ్గిత్వానుపపత్తేశ్చ॥ గుణానాముత్కర్షనికర్షనిబన్ధనాఙ్గాఙ్గీభావాద్ధి జగత్ప్రవృత్తిః *ప్రతిప్రతిగుణాశ్రయవిశేషాదితి వదద్భిర్భవద్భిరభ్యుపగమ్యతే- ప్రతిసర్గావస్థాయాంతు సామ్యావస్థానాం సత్త్వరజస్తమసామన్యోన్యాధిక్యన్యూనత్వాభావాదఙ్గాఙ్గీభావానుపపత్తేర్న జగత్సర్గ ఉపపద్యతే. తథాపి వైషమ్యాభ్యుపగమే నిత్యసర్గప్రసఙ్గః. అతశ్చ న ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితం ప్రధానం కారణం. ....

౭॥ సూ. అన్యథానుమితౌ చ జ్ఞశక్తివియోగాత్॥ దూషితప్రకారాతిరిక్తప్రకారాన్తరేణ ప్రధానానుమితౌ చ ప్రధానస్యజ్ఞాతృత్వశక్తివియోగాత్త ఏవ దోషాః ప్రాదుష్ష్యుః- అతో న కథంచిదప్యనుమానేన ప్రధానసిద్ధిః. ....

౮॥ సూ. అభ్యుపగమేప్యర్థాభావాత్॥ అనుమానేన ప్రధానసిద్ధ్యభ్యుపగమేపి ప్రధానేన ప్రయోజనాభావాన్న తదనుమాతవ్యం - *పురుషస్యదర్శనార్థం కైవల్యార్థం తథా ప్రధానస్యేతి ప్రధానస్య ప్రయోజనం పురుషభోగాపవర్గావభిమతౌ - తౌ చ న సమ్భవతః. పురుషస్య చైతన్యమాత్రవపుషో నిష్క్రియస్య నిర్వికారస్య నిర్మలస్య తత ఏవ నిత్యముక్తస్వరూపస్య ప్రకృతిదర్శనరూపో భోగ, స్తద్వియోగరూపో ఽపవర్గ, శ్చ న సమ్భవతి. ఏవంరూపస్యైవ ప్రకృతిసన్నిధానాత్తత్పరిణామవిశేషసుఖదుఃఖదర్శనరూపభోగసమ్భావనాయాం ప్రకృతిసన్నిధానస్య నిత్యత్వేన కదాచిదప్యపవర్గో న సేత్స్యతి. ....

౯॥ సూ. విప్రతిషేధాచ్చాసమఞ్జసం॥ విప్రతిషిద్ధం చేదం సాఙ్ఖ్యానాం దర్శనం. తథాహి - ప్రకృతేః పరార్థత్వేన దృశ్యత్వేన భోగ్యత్వేన చ ప్రకృతేర్భోక్తారమధిష్ఠాతారం

వ్యాఖ్యాతః. * తథాపీతి సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (ఏవమపీతి) ప్రవృత్త్యసమ్భవస్తదవస్థ ఇతి పూర్వాపరసూత్రస్థానుపపత్తిశబ్దానురోధేన అధ్యాహారోక్తిః. నిత్యనిర్వికారస్య పురుషస్య పఙ్గోర్మార్గదర్శనోపదేశాదివన్న కాదాచిత్కవిశేషాస్సన్తి - అన్ధస్య తదుపదేశావగతివన్న ప్రకృతేర్విశేషాస్సన్తి. అయస్కాన్తస్య సమీపాగమనాదివత్పురుషస్య న వికారసమ్భవః. విభుత్వాత్సమీపాగమనాపేక్షా న చేత్ - నిత్యసర్గప్రసఙ్గ ఇత్యర్థః. ....

౬॥ సూ. అఙ్గిత్వానుపపత్తేశ్చ॥ ఏవం పరోక్తానుమానస్య ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వప్రసఙ్గముఖేన విషమావస్థత్వప్రసఙ్గముఖేన చ విశేషవిరోధ ఉక్తః. ....

అనుమానాన్తరేప్యుక్తదూషణమతిదిశతి.

౭॥ సూ. అన్యథానుమితౌ చ జ్ఞశక్తివియోగాత్॥ జ్ఞాతృత్వే సతి హి సఙ్కల్పాదధిష్ఠాత్రన్తరనిరపేక్షప్రవృత్త్యుపపత్తిః- తచ్చ నాస్తి -అతస్సా న నిత్యసర్గాదిప్రసఙ్గ ఇత్యర్థః. అచేతనత్వాదేవ ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వం ప్రసజేదితి భావః. ఇదం విషమావస్థత్వప్రసఙ్గస్యాపి ప్రదర్శనార్థముక్తమ్. ....

౮॥ సూ. అభ్యుపగమేప్యర్థాభావాత్॥ కస్యాభ్యుపగమ ఇత్యపేక్షాయాం పూర్వసూత్రప్రత్యాసత్త్యా అనుమితిరిత్యాగతో బుద్ధిస్థత్వాత్ ప్రయోగాహ (అనుమానేనేతి) ప్రవృత్తిస్త్వనేకసూత్రవ్యవహితత్వాన్న సాఽనుబన్ధమర్హతీతి భావః. ....

నిత్యనిర్వికారస్యాపి భోగాపవర్గాభ్యుపగమశఙ్కాయాముపన్యస్తరసూత్రం.

౯॥ సూ. విప్రతిషేధాచ్చాసమఞ్జసం॥ పరార్థత్వప్రతియోగిత్వేనాహ (అధిష్ఠాతారమితి) అధిష్ఠాతా-స్వతన్త్రః. సా

ద్రష్టారం సాక్షిణం చ పురుషమభ్యుపగమ్య ప్రకృత్యైవ సాధనభూతయా తస్య కైవల్యమపి ప్రాప్యం వదన్త ఏవం తస్య నిత్యనిర్వికారచైతన్యమాత్రస్వరూపతయా అకర్తృత్వం కైవల్యం చ స్వరూపమేవాహుః, తత ఏవ బన్ధమోక్షసాధనానుష్ఠానం మోక్షం చ ప్రకృతేరేవేత్యాహుః, ఏవంభూతనిర్వికారోదాసీనపురుషసన్నిధానాత్ ప్రకృతేరితరేతరాధ్యాసేన సర్గాదిప్రవృత్తిం పురుషభోగాపవర్గార్థత్వం చాహుః, *సఙ్ఘాతపరార్థత్వాత్ త్రిగుణాదివిపర్యయాదధిష్ఠానాత్। పురుషోఽస్తి భోక్తృభావాత్ కైవల్యార్థప్రవృత్తేశ్చ। తస్మాచ్చ విపర్యాసాత్ సిద్ధం సాక్షిత్వమస్య పురుషస్య। కైవల్యం మాధ్యస్థ్యం ద్రష్టృత్వమకర్తృభావశ్చేతి- *పురుషవిమోక్షనిమిత్తం తథా ప్రవృత్తిః ప్రధానస్యేత్యుక్త్వైవమాహుః *తస్మాన్న బధ్యతే నాపి ముచ్యతే నాపి సంసరతి కశ్చిత్। సంసరతి బధ్యతే ముచ్యతే చ నానాశ్రయా ప్రకృతిరితి- తథా *తస్మాత్తత్సంయోగాదచేతనం చేతనావదివ లిఙ్గం। గుణకర్తృత్వే చ తథా కర్తేవ భవత్యుదాసీనః। పురుషస్య దర్శనార్థం కైవల్యార్థం తథా ప్రధానస్య। పఙ్గ్వన్ధవదుభయోరపి సంయోగస్తత్కృతస్సర్గ ఇతి. సాక్షిత్వ ద్రష్టృత్వ భోక్తృత్వాదయో నిత్యనిర్వికారస్యాకర్తురుదాసీనస్య కైవల్యైక స్వరూపస్య న సమ్భవన్తి, ఏవంరూపస్య తస్యాధ్యాసమూలభ్రమోఽపి న సమ్భవతి, - అధ్యాసభ్రమయోరపి వికారత్వాత్. ప్రకృతేశ్చ తౌ న సమ్భవతః- తయోశ్చేతనధర్మత్వాత్. అధ్యాసో హి నామ చేతనస్యాన్యస్మిన్నన్యధర్మానుసన్ధానం- స చ చేతనధర్మో వికారశ్చ. న చ పురుషస్య ప్రకృతిసన్నిధిమాత్రేణాధ్యాసాదయస్సమ్భవన్తి. నిర్వికారత్వాదేవ సమ్భవన్తి చేత్ - నిత్యం ప్రసజ్యేరన్. సన్నిధేర కించిత్కరత్వం చ *న విలక్షణత్వాదిత్యత్ర ప్రతిపాదితం. ప్రకృతేరేవ సంసరతి బధ్యతే ముచ్యతే చేత్ - కథం నిత్యముక్తస్య పురుషస్యోపకారిణీ సేత్యుచ్యతే- వదన్తి హి *నానావిధైరుపాయైరుపకారిణ్యనుపకారిణః పుంసః। గుణవత్యగుణస్య సతస్తస్యార్థమపార్థకం చరతీతి. తథా ప్రకృతిర్యేన పురుషేణ యథాస్వభావాద్దృష్టా- తస్మాత్పురుషాత్తదానీమేవ నివర్తత ఇతి చాహుః *రఙ్గస్య దర్శయిత్వా నివర్తతే నర్తకీ యథా నృత్తాత్। పురుషస్య తథాత్మానం ప్రకాశ్య వినివర్తతే ప్రకృతిః। ప్రకృతేస్సుకుమారతరం న కించిదస్తీతి మే మతిర్భవతి। యా దృష్టాస్మీతి పునర్న దర్శనముపైతి పురుషస్యేతి. తదప్యసఙ్గతం- పురుషో హి నిత్యముక్తత్వాన్నిర్వికారత్వాన్న తాం కదాచిదపి పశ్యతి, నాధ్యస్యతి, చ. స్వయం చ సా స్వాత్మానం న పశ్యతి- అచేతనత్వాత్. పురుషస్య స్వాత్మదర్శనం స్వదర్శనమితి నాధ్యస్యతి చ - స్వయమచేతనత్వాత్, పురుషస్య చ దర్శనరూపవికారాసమ్భవాత్,. అథ సన్నిధిమాత్రమేవ దర్శనమిత్యుచ్యతే. సన్నిధేర్నిత్యత్వేన నిత్యదర్శనప్రసఙ్గ ఇత్యుక్తం. స్వరూపాతిరిక్తకాదాచిత్కసన్నిధిరపి నిత్యనిర్వికారస్య నోపపద్యతే. కించ- మోక్షహేతుస్తు స్వసన్నిధానరూపమేవ దర్శనం చేత్ - బన్ధహేతురపి తదేవేతి నిత్యవద్బన్ధో మోక్షశ్చ స్యాతాం. అయథాదర్శనం బన్ధహేతుః- యథావత్స్వరూపదర్శనం మోక్షహేతురితి చేత్ - ఉభయవిధస్యాపి దర్శనస్య సన్నిధానరూపతానతిరేకాత్సదోభయప్రసఙ్గ ఏవ. సన్నిధేరనిత్యత్వే తస్య హేతురన్వేషణీయః- తస్యాపీత్యనవస్థా. అథైతద్దోషపరిజిహీర్షయా స్వరూపసద్భావ ఏవ సన్నిధిరితి- తదా స్వరూపస్య నిత్యత్వేన నిత్యవద్బన్ధమోక్షౌ. అత ఏవ మాదేర్వి ప్రతిషేధాత్ సాఙ్ఖ్యానాం దర్శనమసమఞ్జసం.———యేఽపి కూటస్థనిత్యనిర్విశేషస్వప్రకాశచిన్మాత్రం బ్రహ్మావిద్యాసాక్షిత్వేనాపారమార్థికబన్ధమోక్షభాగితి వదన్తి- తేషామప్యుక్తనీత్యాఽవిద్యాసాక్షిత్వాధ్యాసాద్యసమ్భవాదసామఞ్జస్యమేవ. ఇయాంస్తు విశేషః - సాఙ్ఖ్యాః జననమరణప్రతినియమాదివ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థం పురుషబహుత్వమిచ్ఛన్తి - తే తు తదపి నేచ్ఛన్తీతి సుతరామసామఞ్జస్యం. యస్తు ప్రకృతేః పారమార్థ్యాపారమార్థ్యవిభాగేన వైషమ్యముక్తం- తదయుక్తం - పారమార్థికత్వేఽప్యపారమార్థికత్వేఽపి నిత్యనిర్వికారస్వప్రకాశైకరసచిన్మాత్రస్య స్వవ్యతిరిక్తసాక్షిత్వాద్యనుపపత్తేః. అపారమార్థికత్వే తు తస్యాః దృశ్యత్వబాధ్యత్వాభ్యుపగమాత్సుత

టీ- స్వరూపేణానుసన్ధాతా. ద్రష్టా- ఇన్ద్రియాదిభిర్ద్రష్టా. ఉక్తార్థవిషయం తద్గ్రన్థమాహ (సఙ్ఘాతేతి) (త్రిగుణాదివిపర్యయాత్) ఆదిశబ్దః కార్యపరః. త్రిగుణత్వా కార్యం జడం- జడస్యాధిష్ఠాతృత్వాయోగాత్తదస్యాఽధిష్ఠాతేత్యర్థః. (అధిష్ఠానాదితి) అధిష్ఠేయాత్ త్రిగుణాదేరధిష్ఠాతుర్విలక్షణత్వాత్. కర్మకర్తృవిరోధాదిత్యర్థః. (కైవల్యార్థప్రవృత్తేశ్చ) సహిత్వాజ్జ్యమవత్యాగకర్త్రిత్యర్థః. ఉక్తార్థానాం ప్రతిషేధం దర్శయతి. (సాక్షిత్వేతి) (చేతనధర్మో వికారశ్చేతి). చేతనధర్మత్వాన్న ప్రధానస్య సమ్భవతి- వికారరూపత్వాన్నాత్మనస్సమ్భవతీత్యర్థః. ప్రథమభ్రమోఽధ్యాసః. తన్మూలా అన్యే భ్రమశబ్దవాచ్యాః. ప్రకృతిదర్శనం పురుషకర్తృకం, స్వాత్మకర్తృకం, చానుపపన్నమిత్యాహ (పురుషో హీత్యాదినా) సన్నిధేః స్వరూపానతిరిక్తత్వే చ దూషణమాహ (అథేత్యాదినా) ——— అస్మిన్సాఙ్ఖ్యపక్షనిరాసేనాయుమాదినామనవకాశత్వమాహ (యేఽపీతి) నిర్వికారస్యావిద్యాసమ్బన్ధాధ్యాసాద్యయోగాదిత్యర్థః. అధికం దూషణమాహ (ఇయాంస్త్వితి) (దృశ్యత్వబాధ్యత్వాభ్యుపగమాదితి) యదవిద్యావిరోధి - తదేతత్సాక్షిత్వ

రామసఙ్గతం—— ఔపాధికభేదాభేదవాదేపి ఉపాధిసమ్బన్ధివో బ్రహ్మణోఽయమేవస్వభావ ఇత్యుపాధి సమ్బన్ధాద్యనుపపత్తిరసామఞ్జస్యం పూర్వమేవోక్తమ్. ....

రచనానుపపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

నమసఙ్గతమిత్యర్థః. అవిద్యా- అవిద్యానుభవరూపదర్శనం, తద్బాధకదర్శన, మపివికారః- సతునిర్వికారస్యనోపపద్యత ఇత్యర్థః.—— (అయ మేవస్వభావ ఇతి) నిత్యనిర్వికారత్వనిర్దోషత్వాదిస్వభావ ఇత్యర్థః. హేయప్రత్యనీకత్వకల్యాణైకతానత్వశ్రుతివిరోధోఽభిప్రేతః. ... ...

సర్వైర్వరపిపద్యైః ప్రవృత్తేశ్చేతి సూత్రాన్తరం కృతం. తత్ర జగద్రచనాసిద్ధ్యర్థా ప్రకృతేరాద్యాగుణసామ్యప్రచ్యుతివ్యాపారరూపా ప్రవృత్తిః - సాపి ప్రధానస్య స్వతః ప్రవృత్త్యేఽనుపపన్నా - మృదాదిష్వదర్శనాదితి కర్తృభాష్యకారాభ్యాం, రథశకటాదిష్వదర్శనాదిత్యాదవమితైః, వ్యాఖ్యాతం. తదయుక్తం - చేతనాధిష్ఠితస్యైవాచేతనస్య కార్యకరత్వదర్శనరూపయుక్త్యైవ దాధాభావాత్, జగద్రచనానురూపవ్యాపారస్యతదర్థస్యావ్యాపారస్య చ తుల్యత్వాదితి చయతయాతుల్యార్థానాం విషయవాక్యానామివ సూత్రభేదప్రణయనే ప్రయోజనాభావాచ్చ. అతోఽన్వయవ్యతిరేకరూపేణోభయమప్యత్ర ప్రదర్శకమిదం సూత్రం. పయసోవత్సవివృద్ధయే ప్రవృత్తివ, దమ్బునో లోకోపకారాయస్యన్దన ప్రవృత్తివ, చ్చ ప్రధానస్య స్వతః పురుషార్థానుగుణప్రవృత్తిరితి పయోమ్బువదిత్యంశో వ్యాఖ్యాతః. తతోపి దధ్యాదిపరిణామ, నారికేళాదిరసాత్మనా పరిణామ, చ ప్రవృత్తివదితి వ్యాఖ్యానం యుక్తం- కారణావస్థస్య ప్రధానస్య కార్యజగద్రూపేణ పరిణతౌ చేతనాధిష్ఠాననిరపేక్షత్వం వదతా పూర్వపక్షిణా చేతనసమ్బన్ధానపేక్షతయా ప్రతిపన్నపరిణామస్య ప్రదర్శయితుం యుక్తత్వాత్, పురుషార్థసిద్ధ్యనుగుణత్వదూషణస్య అభ్యుపగమేప్యర్థాభావాదితి వక్ష్యమాణతయాఽత్రతత్ప్రకృతేర్భఫలత్వాత్, కార్యం ప్రతి పురుషస్యఫలిత్వమేవనిమిత్తత్వం- అతో నాధిష్ఠానాపేక్షేతి శఙ్కాపరిహారో వక్తవ్య ఇతి చేన్న- ఫలిత్వస్య పురుషసన్నిధితుల్యయోగక్షేమతయా అన్యత్రాభావాచ్చ న తృణాదివదితి న్యాయేనార్థతః పరిహృతత్వాత్. పురుషస్య ఫలిత్వమాత్రేణ కార్యం ప్రతినిమిత్తత్వేఽనుమానస్యపయుక్తం తృణాదికమపి క్షీరభావేదితి హేతర్కః సమానః. అమ్బునః స్వతస్సేచనిమ్నభూమ్యపేక్షాఽస్తీతి పరిహారశ్చ న సాధీయాన్- చేతనసాపేక్షత్వాభావే నిమ్నభూమ్యపేక్షణస్యానుపయోగాత్. ఉపసంహారదర్శనాన్నేతి చేన్న క్షీరవద్ధీతి సూత్రే భాష్యమాత్రస్య వ్యాహతి పరిహారత్వలోకదృష్టిశాస్త్రదృష్టభేదాదిత్యుక్తం. తస్మిన్నధికరణే బాహ్యనిమిత్తనిరపేక్షతయా లోకదృష్ట్యా దర్శితస్య దృష్టాన్తస్యాత్ర ప్రతిపన్నయా శాస్త్రదృష్ట్యా స్వాపేక్షణసామ్యస్యైవ కల్యేపరితోదితే నిరుత్తరత్వాపత్తేః తదయుక్తం. అతో దణ్డచక్రాదివదుపకరణాన్తరనైరపేక్ష్యం తత్రాభిప్రేతమిత్యేవ పరిహర్తవ్యం. అన్యత్రాభావాచ్చ న తృణాదివదిత్యస్యానన్తరం అభ్యుపగమేప్యర్థాభావాదితి సూత్రం వ్యాఖ్యాతం. భాష్యే త్వన్త్యసూత్రాత్పూర్వం నివేశితం- తత్ర హేతుర్వ్యుత్క్రమానురోధ ఇతి జ్ఞాతవ్యం. అర్థాసఙ్గతిశ్చాన్యథా స్యాత్- ప్రాజ్ఞస్యైవ క్షీరభావనిమిత్తత్వేఽభిహితే పఙ్గ్వపి చేతనాన్వయస్సువచ ఇతి శఙ్కాయాం పరిహారవతం పురుషాశ్మవదితి సూత్రం సఙ్గచ్ఛతే- అభ్యుపగమేప్యర్థాభావాదితి భోగాపవర్గరూపప్రయోజనాభావాభ్యుపేతే పురుషాశ్మవదితి చేదితి పఙ్గ్వన్ధాయస్కాన్తలోహదృష్టాన్తనిబన్ధనశఙ్కాయాః కథం సఙ్గతిః. ప్రవృత్త్యుపపత్త్యా హి పఙ్గ్వన్ధాదిదృష్టాన్తః- న పురుషార్థోపపత్త్యా - అయస్కాన్తలోహయోః ప్రయోజనభాక్త్వాభావాత్. వ్యాప్తినిబన్ధనకృత్స్నానుపపత్తిషూక్తాసు చాభ్యుపగమేన పరిహారో క్లిశ్యతే. ఏకం కారణం- త్రీణి తాని. సప్తేన్ద్రియాణి- తాన్యేకాదశ. మహతస్తన్మాత్రాసర్గః- అహఙ్కారాదితి ప్రతిషేధాద్దర్శితశ్చైత్ర. అన్తర్భావాన స్తర్భావాభ్యాం వివక్షణాత్, సద్వారకాద్వారకభావా, చ్చతావృతవి ప్రతిషేధస్యానుపరిహారత్వాత్ భాష్యేతదనాదరః. వేదాన్తవిరోధాదితి భాస్కరః. అసామఞ్జస్యప్రతిజ్ఞానస్య పరస్పరవ్యాహతినిబన్ధనత్వౌచిత్యాత్తద్వాచిత్వస్వారస్యాచ్చ భాష్యేతదనాదరః. వేదాన్తవిరోధాదితి వివక్షితం చేత్ -ఆద్యసూత్రస్థప్రధానకారణత్వప్రతిక్షేపవివసాధ్యతయాన్వీయత ఇతి ప్రతిజ్ఞాన్తరమనపేక్షితం స్యాత్ -అతోఽవాన్తరప్రతిజ్ఞాన్తరాసాధారణహేతుపరతయాపి ప్రతిషేధవ్యాఖ్యానం భాష్యే. తేన పరమసాధ్యప్రధానకారణవాదనిషేధస్సిధ్యతీతి. నిర్విశేషజ్ఞప్తిమాత్రస్య ప్రవర్తకత్వానుపపత్తిర్మృషావాదినామపి తుల్యా. స్వరూపవ్యపాశ్రయతాపాకీన్యం- మాయావ్యపాశ్రయం ప్రవర్తకత్వమిత్యవిరోధశ్చానుపపన్నః- మాయాయాశ్చ బ్రహ్మణి సర్వవిధకార్యాధ్యాసజననప్రవృత్తౌ స్వతః ప్రవృత్తేస్తద్వత్సాఙ్ఖ్యాభిమతప్రధానస్యాపి ప్రవృత్త్యుపపత్తేః. తస్యా ఈశ్వరాధీనత్వే మాయాప్రవృత్తేరీశ్వరాధ్యాసః- అధ్యస్తేశ్వరవశాన్మాయాప్రవృత్తిరిత్యన్యోన్యాశ్రయః. తదధ్యాసస్యానాదిత్వే ప్రధానస్యాపి పురుషస్వధర్మాణామనాద్యధ్యాసముఖేన జగత్ప్రవృత్తిహేతుత్వమితి తుల్యం. నిత్యసర్గప్రసక్తిశ్చ తుల్యః- ప్రధానస్యేవావిద్యాయాస్సన్నిహితత్వాత్. అధ్యస్తేశ్వరేచ్ఛయా న నిత్యసర్గప్రసఙ్గ ఇతి చేన్న- ఈశ్వరేచ్ఛాయా అధ్యాసనిబన్ధనత్వా, దధ్యాసహేతోర్మాయాయాస్సదా సన్నిహితత్వాత్, క్షేత్రజ్ఞేచ్ఛాయా ఇవ కర్మణా వ్యవస్థాపయితుమశక్యత్వా, ద్దనిత్యేచ్ఛాప్రసఙ్గాత్.—— యాదవాభ్యుపగమేపి ప్రవృత్తేశ్చేతి పదం రథశకటాదీనాం స్వస్వాత్మక ప్రవృత్తేశ్చేతనసాపేక్షత్వదర్శనాదితి వ్యాఖ్యాతం- తచ్చ పూర్వోక్తమేవోత్తరమనుపస్థాయి. అర్థాన్తరం తైరభిహితం - స్వఫలాయ ప్రవృత్తాశ్శకునాదయః స్వఫలాయ ప్రవృత్తానాం మనుష్యాణాం శుభాశుభే సూచయన్తి- తత్ర చ శకునికర్మణః పురుషప్రవర్తకం, పురుషకర్మ చ న శకునిప్రవర్తకం,- అతఉభయకర్మాభిజ్ఞేనేశ్వరేణ సర్వజ్ఞశక్తినా శకునిచేష్టితపురుషఫలాదికం సర్వం సఙ్ఘటయితవ్యమితి. తదపియుక్తం- శకునిసన్నిధానస్య పురుషవ్యాపారద్వారా పురుషఫలోపయోగితయా తదుపయోగి వృష్ట్యాదేరివ తదాపయిక శకునసన్నిధానాదీనామపి తత్పురుషకర్మనిబన్ధనత్వోపపత్తేః. పరిస్పన్దప్రవృత్తేశ్చేతనసాపేక్షత్వేపి పరిణామప్రవృత్తేస్తన్నైరపేక్ష్యం యుక్తమితి శఙ్కాపరిహా

౧౧॥ సూ. మహద్దీర్ఘవద్వా హ్రస్వపరిమణ్డలాభ్యామ్॥

ప్రధానకారణవాదస్య యుక్త్యాభాససమూలతయా విప్రతిషిద్ధత్వాచ్చాసామఞ్జస్యముక్తం- సమ్ప్రతి పరమాణుకారణవాదస్యాప్యసామఞ్జస్యం ప్రతిపాద్యతే (మహద్దీర్ఘవద్వా హ్రస్వపరిమణ్డలాభ్యామితి) అసమఞ్జసమితి వర్తతే. వాశబ్దశ్చార్థే. హ్రస్వపరిమణ్డలాభ్యాం - ద్వ్యణుకపరమాణుభ్యాం మహద్దీర్ఘవత్- త్ర్యణుకోత్పత్తివాదవత్ అన్యచ్చ తదభ్యుపగతం సర్వమసమఞ్జసం. పరమాణుభ్యో ద్వ్యణుకాదిక్రమేణ జగదుత్పత్తివాదవదన్యదప్యసమఞ్జసమిత్యర్థః. తథాహి - తన్తుప్రభృతయో హ్యవయవాః స్వాంశైః షడ్భిః పార్శ్వైస్సంయుజ్యమానా అవయవినముత్పాదయన్తి - పరమాణవోఽపి స్వకీయైః షడ్భిః పార్శ్వైస్సంయుజ్యమానా ఏవ ద్వ్యణుకాదీనాముత్పాదకా భవేయుః - అన్యథా పరమాణూనాం ప్రదేశభేదాభావే సతి సహస్రపరమాణుసంయోగేఽప్యేకస్మాత్పరమాణోరనతిరిక్తపరిమాణతయా అణుత్వహ్రస్వత్వమహత్త్వదీర్ఘత్వాద్యసిద్ధిస్స్యాత్. ప్రదేశభేదాభ్యుపగమే పరమాణవోఽపి సాంశాః స్వకీయైరంశైః- తే చ స్వకీయైరంశైరిత్యనవస్థా. న చ వాచ్యం అవయవాల్పత్వమహత్త్వాభ్యాం హి సర్షపమహీధరయోః వైషమ్యం- పరమాణోరప్యనన్తావయవిత్వే అవయవానన్త్యసామ్యాత్సర్షపమహీధరయోః వైషమ్యాసిద్ధేః అవయవాపకర్షకాష్ఠాఽవశ్యాభ్యుపగమనీయేతి. పరమాణూనాం ప్రదేశభేదాభావే సత్యేకపరమాణుపరిమాణాతిరేకి ప్రథిమా న జాయేతేతి సర్షపమహీధరయోరేవా

రపరం *అన్యత్రాభావాచ్చేత్యాదిసూత్రం వ్యాఖ్యాతం. తచ్చ *పయోమ్బువచ్చేతిసూత్రస్యైవ పరిణామప్రవృత్తౌ నైరపేక్ష్యపరిహారపరత్వోపపాదనాపి యుక్తం. అత. *పయోమ్బువదిత్యుక్తస్యైవ ప్రపఞ్చనమిదం. *అభ్యుపగమేఽప్యర్థాభావాదితి- ప్రకృతేః ప్రతిసర్గాదివ్యవస్థానిర్ధ్యర్థం సహకారికారణాభ్యుపగమే పితావ్యక్తసహకారిరూపార్థాభావాన్నిత్యసర్గాదిప్రవృత్తినిత్యతదభావప్రసఙ్గపరిహారోఽనుపపన్న ఇతి చ వ్యాఖ్యాతం. సాఙ్ఖ్యైః ప్రకృతిపరిణామసఙ్ఖ్యావిశేషవ్యతిరేకేణ ప్రతిసర్గాదివ్యవస్థానిమిత్తభూతార్థవిశేషానభ్యుపగమాచ్చ జ్ఞాపరిహారాపృథాభావపినిష్ఫలౌ. *విప్రతిషేధాదితిసూత్రమేవముపవ్యాచక్షతే. *హేతుమదనిత్యమవ్యాపి సక్రియమనేకమాశ్రితం లిఙ్గం। సావయవం పరతన్త్రం వ్యక్తం విపరీతమవ్యక్తమితి ప్రకృతేర్వ్యక్తవిపరీతత్వమభ్యుపగమ్యతే- తద్విప్రతిషిద్ధం - వ్యక్తవద్ధేతుమత్త్వానిత్యత్వాభ్యుపగమేఽప్యనుమానప్రవృత్తిసమ్భవాత్ - వృక్షస్యపరిణామపరమ్పరాం ప్రాప్తస్యావృక్షఇవ త్రిగుణాత్మకప్రధానస్యాపి పరిణామపరమ్పరయా త్రైగుణ్యాతిక్రమేణావస్థాన్తరం తన్మూలం స్యాత్ - తస్యాపి ప్రహాణేన తతోఽప్యవస్థాన్తరమిత్యేవం చిదపి నతత్త్వనిష్ఠా, ప్రధానస్యానిత్యత్వం, సహేతుకత్వం, తత్త్వసఙ్ఖ్యానియమాసిద్ధి, శ్చ- అతోఽసమఞ్జసమితి. ఇదమప్యసుపరం- అనిత్యత్వప్రసక్త్యాదీనాం విప్రతిషేధశబ్దవాచ్యత్వాభావాత్. మిథోవిరుద్ధార్థభాషణం హి విప్రతిషిద్ధాభిధానమ్. ....

రచనానుపపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

౧౧॥ సూ. మహద్దీర్ఘవద్వా హ్రస్వపరిమణ్డలాభ్యామ్॥ సఙ్గతిమాహ (ప్రధానేతి) ప్రధానకారణవాదస్యానన్తత్వేన దీర్ఘత్వాత్తద్దూషితం - ఆనుమానికప్రధానకారణత్వే నిరస్తే ఆనుమానికపరమాణుకారణత్వం స్యాదితి ప్రస్తావాత్ సఙ్గతిరిత్యర్థః. ప్రధానకారణవాదస్యాపి శిష్టపరిగ్రహాభావేన వైదికైః పరిగ్రహాత్పూర్వం బాహ్యత్వాభిక్యాద్వేదబాహ్యమతానన్తర్యస్యాయుక్తత్వాత్. కిం పి పక్ష్యజీవాదృష్టసచివాః పరమాణవో జగత్కారణం- ఉత న. పరమాణూనాం సంయోగద్వారా అవయవ్యారమ్భకత్వే కారణానవస్థితి కార్యప్రథిమాసిద్ధ్యోరన్యతరప్రసక్తిరవర్జనీయా- నేతి. యదా న ప్రసక్తిః- తదా పరమాణూనాం జగదారమ్భకత్వోపపత్తేర్బ్రహ్మకారణవాదస్య శ్రద్ధేయతమత్వహానిః. యదా ప్రసక్తిరవర్జనీయా- తదా పరమాణుకారణవాదానుపపత్తేర్బ్రహ్మకారణవాదస్య శ్రద్ధేయతమత్వం. వాశబ్దశ్చార్థే - సముచ్చయ ఇత్యర్థః. దూష్యసముచ్చయోఽభిప్రేతః. హ్రస్వం- ద్వ్యణుకం. పరిమణ్డలం- పరమాణుః. మహద్దీర్ఘం- త్ర్యణుకం. తచ్చ ద్వ్యణుకత్రయారబ్ధం. త్ర్యణుకస్య ద్వ్యణుకత్రయారబ్ధత్వేఽపి సూత్రే ద్వ్యణుకేన పరమాణునా చారబ్ధత్వం ప్రతీయత ఇవేతి తద్వ్యావృత్త్యర్థ, మన్యచ్చ తదభ్యుపగతమిత్యుక్తస్య ఘటాది కార్యాన్తరవ్యావృత్త్యర్థం, చాహ (పరమాణుభ్య ఇతి) భాష్యస్థ త్ర్యణుకశబ్ద ఏవ కార్యాన్తరస్యోపలక్షణం. పరమాణుభ్యో ద్వ్యణుకాది కార్యోత్పత్తివాదవత్ గగననిత్యత్వాదికమన్యత్తదభ్యుపగతమసమఞ్జసమిత్యర్థః. సూత్రే హ్రస్వపరిమణ్డలశబ్దాభ్యాం కారణద్వయముక్తం. మహద్దీర్ఘశబ్దోఽనుహ్రస్వస్య ద్వ్యణుకస్యాప్యుపలక్షణం. ద్వ్యణుకపరమాణుభ్యాం త్ర్యణుకద్వ్యణుకాది కార్యవదన్యచ్చాసమఞ్జసమిత్యర్థః. కార్యద్వయోపలక్షణత్వమత్ర తత్రవక్ష్యతే. మహద్దీర్ఘశబ్దాభావప్రధానౌ. మహత్త్వం దీర్ఘత్వం చ. అతస్సామానాధికరణ్యాభావాత్ *అన్యథేత్యాదినా మహచ్ఛబ్దస్యార్థాభావః. ఏవం భావప్రధానాభ్యాం మహద్దీర్ఘశబ్దాభ్యాం - తద్గుణకం త్ర్యణుకం లక్ష్యతే. పరమాణుభ్యో ద్వ్యణుకాద్యుత్పత్త్యనుపపత్తిం కథమిత్యత్రాహ (తథాహీతి) అణుత్వహ్రస్వత్వే ద్వ్యణుకస్య ధర్మౌ. మహత్త్వదీర్ఘత్వే త్ర్యణుకస్య. (న చ వాచ్యమిత్యాది) సర్షపమహీధరవైషమ్యాసిద్ధ్యర్థం పరమాణూనాం నిరవయవత్వమాస్థేయం- అన్యథాఽవయవానన్త్యసామ్యాత్తయోర్వైషమ్యాసిద్ధేరిత్యర్థః. పరిహరతి (పరమాణూనామితి) ని-రవయవత్వే సహస్రపరమాణుసంయోగేఽప్యేకపరమాణ్వనతిరిక్తపరిమాణతయా సర్షపమహీధరాద్యధర్మ్యసిద్ధేః పరమాణూనాం సాంశత్వమాస్థేయమిత్య

సిద్ధిః. కింతుర్కమితి చేత్. - వైదికైః పక్షః పరిగృహ్యతామ్. — యత్తు పరైః బ్రహ్మకారణవాదదూషణపరిహారపరమిదం సూత్రం వ్యాఖ్యాతం - తదసఙ్గతం పునరుక్తం చ - బ్రహ్మకారణవాదే పరోక్తానాం దోషాణాం పూర్వస్మిన్ పాదే పరిహృత్య పరపక్షప్రతిక్షేపో హ్యస్మిన్ పాదే క్రియతే. చేతనాద్బ్రహ్మణో జగదుత్పత్తిసమ్భవశ్చ * నవిలక్షణత్వాదిత్యత్రైవ ప్రపఞ్చితః. అతో హ్రస్వపరిమణ్డలాభ్యాం మహద్దీర్ఘాణుహ్రస్వోత్పత్తివదన్యచ్చ తదభ్యుపగతం సర్వమసమఞ్జసమిత్యేవ సూత్రార్థః. ....

కిమత్రాన్యదసమఞ్జసమిత్యత ఆహ.

౧౧॥ సూ. ఉభయథాపి న కర్మాతస్తదభావః॥ పరమాణుకారణవాదే హి పరమాణుగతకర్మజనితతత్సంయోగపూర్వకద్వ్యణుకాదిక్రమేణ జగదుత్పత్తిరిష్యతే. తత్ర నిఖిలజగదుత్పత్తికారణభూతపరమాణుగతమాద్యం కర్మాదృష్టకారితమిత్యభ్యుపగమ్యతే * అగ్నేరూర్ధ్వజ్వలనం వాయోస్తిర్యగ్గమనమణూనాం మనసశ్చాద్యం కర్మేత్యదృష్టకారితానీతి. తదిదం పరమాణుగతం కర్మ స్వగతాదృష్టకారితం ఆత్మగతాదృష్టకారితం వా. ఉభయథాపి న సమ్భవతి - క్షేత్రజ్ఞపుణ్యపాపానుష్ఠానజనితస్యాదృష్టస్య పరమాణుగతత్వాసంభవాత్. సంభవే చ సదోత్పాదకత్వప్రసఙ్గః. ఆత్మగతస్య చాదృష్టస్య పరమాణుగతకర్మోత్పత్తిహేతుత్వం న సమ్భవతి. అథాదృష్టవదాత్మసంయోగాదణుషు కర్మోత్పత్తిః. తదా తస్యాదృష్టప్రవాహస్య నిత్యత్వేన నిత్యసర్గప్రసఙ్గః. న స్వదృష్టం విపాకాపేక్షం ఫలాయాలం. కానిచిదదృష్టాని తదానీమేవ విపచ్యన్తే - కానిచిజ్జన్మాన్తరే - కానిచిత్కల్పాన్తరే. అతో విపాకాపేక్షత్వాన్న సర్వదోత్పాదకత్వప్రసఙ్గ ఇతి. నైతత్ - అనన్తైరాత్మభిరసఙ్ఖ్యేయతత్పూర్వకమయుగపదనుష్ఠితానేకవిధకర్మజనితానామదృష్టానామేకస్మిన్ కాలే ఏకరూపవిపాకస్యాప్రామాణికత్వాత్. అత ఏవ యుగపత్సర్వసంహారో, ద్విపరార్ధకాలమవిపాకేనావస్థానం, చ న సఙ్గచ్ఛతే. న చేశ్వరేచ్ఛాహితవిశేషాదృష్టసంయోగాదణుషు కర్మ - ఆనుమానికేశ్వరాసిద్ధేః * శాస్త్రయోనిత్వాదిత్యత్రోపపాదితత్వాత్. అతో జగదుత్పత్తేరణుగతకర్మపూర్వకత్వాభావః..

౧౨॥ సూ. సమవాయాభ్యుపగమాచ్చ సామ్యాదనవస్థితేః॥ సమవాయాభ్యుపగమాచ్చాసమఞ్జసం. కుతః. (సామ్యాదనవస్థితేః) సమవాయస్యాప్యవయవివిజాతిగుణవదుపపాదకాన్తరాపే

ర్థః. ఏవంవైషమ్యాఖ్యధర్మసిద్ధ్యర్థం నిరవయవత్వముక్తం - నన్వేవమపి ధరాఖ్యధర్మిసిద్ధ్యర్థం సావయవత్వముక్తం. (కింతుర్కమితి చేదితి) సావయవత్వే వైషమ్యాసిద్ధిః - నిరవయవత్వే ధర్మ్యసిద్ధిరితి కిమవలమ్బనీయమిత్యర్థః. (వైదికైః పక్షః పరిగృహ్యతామ్) యుక్తిబాధాగోచరశాస్త్రైకసమధిగమ్యార్థః స్వీక్రియతామ్. తత్ర హి నహ్యల్పేన విపులస్యోత్పత్తిః - దశగుణం బృహతో బ్రహ్మణః కారణాదల్పస్య కార్యత్వం హి ప్రతిపాద్యతే - తస్మాన్న యుక్తిబాధగోచరమిత్యర్థః. — అస్య సూత్రస్య పరోక్తనిర్వాహమనూద్య దూషయతి (యత్త్విత్యాదినా) అసఙ్గతం - పాదసఙ్గతిర్నాస్తి. పునరుక్తం చ - అనపేక్షితం చేత్యర్థః. తత్రాసఙ్గతిముపపాదయతి (బ్రహ్మకారణేతి) పునరుక్తిముపపాదయతి (చేతనాదితి) ఏవం హి పరైర్వ్యాఖ్యాతం - యథా విలక్షణాభ్యాం పరమాణుద్వ్యణుకాభ్యాం విలక్షణం ద్వ్యణుకాది కార్యముత్పద్యతే - తథా విలక్షణాద్బ్రహ్మణో విలక్షణం జగదుత్పద్యత ఇతి. తదిదమసఙ్గతి పునరుక్తిభ్యామనుపపన్నమిత్యర్థః. (అత ఇతి) అత్ర కారణద్వయోపాదానం కార్యద్వయోపాదానం చ స్పష్టముక్తం - హ్రస్వపరిమణ్డలాభ్యాం మహద్దీర్ఘాణుహ్రస్వోత్పత్తివదిత్యుక్తేః. ద్వ్యణుకాత్ త్ర్యణుకోత్పత్తిః, పరమాణోర్ద్వ్యణుకోత్పత్తి, రిత్యర్థః. ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (కిమత్రేతి)

౧౧॥ సూ. ఉభయథాపి న కర్మాతస్తదభావః॥ (ఆత్మగతస్య చేతి) వ్యధికరణత్వాదిత్యర్థః. విపాకః - ఫలార్హదశా. (న చేతి) సంయోగశబ్దః పరమ్పరయా సమ్బన్ధపరః. ఈశ్వరాహితవిశేషాదృష్టవదాత్మసంయోగాదిత్యర్థః. దూషయతి (ఆనుమానికేతి) సిద్ధేపీశ్వరే తస్య నిత్యేచ్ఛాయాః పరైరభ్యుపగమాన్నిత్యసర్గప్రసఙ్గస్య పూర్వోక్తయా దిశా స్ఫుటత్వాత్తదనుక్తిః. ....

౧౨॥ సూ. సమవాయాభ్యుపగమాచ్చ సామ్యాదనవస్థితేః॥ ప్రథమపఞ్చమ్యన్తపదస్య పరమసాధ్యేనాన్వయం దర్శయన్ వ్యాచష్టే (సమవాయేతి) సమవాయాభ్యుపగమస్యాసామఞ్జస్యహేతుత్వోపపాదికాఽనవస్థితిరిత్యభిప్రాయేణాహ (కుత ఇతి) అనవస్థిత్యుపపాదకం సామ్యపదమిత్యభిప్రాయేణ సామ్యాదనవస్థితేరిత్యుపాదానం. తత్ర సామ్యం కేనాకారేణేత్యత్రాహ (అవయవివిజాతిగుణవదుపపాదకాన్తరాపేక్షత్వసా

త్యాసామ్యాదుపపాదకాన్తరస్యాపితథైత్యనవస్థితిరసమఞ్జసమేవ. ఏతదుక్తం భవతి - అయుతసిద్ధానామాధా
రాధేయభూతానామిహప్రత్యయహేతుర్యస్సమ్బన్ధః - ససమవాయ ఇతిసమవాయోఽభ్యుపగమ్యతే అపృథక్
స్థిత్యుపలబ్ధీనాం జాత్యాదీనాం తథాభావస్యనిర్వాహకత్వేన చేత్సమవాయోఽభ్యుపగమ్యతే - సమవాయస్యాపి
తత్సామ్యాత్తథాభావహేతురన్వేషణీయః - తస్యాపితథైత్యనవస్థితిః. సమవాయస్యతదపృథక్సిద్ధత్వం స్వభా
వ ఇతిపరికల్ప్యతే చేత్ - జాతిగుణానామేవైష స్వభావః పరికల్పనీయః - నపునరదృష్టచరం సమవాయమభ్యుపగ
మ్య తస్యైషస్వభావ ఇతికల్పయితుం యుక్తమితి...... . ...

సమవాయస్యనిత్యత్వే అనిత్యత్వే చాయందోషస్సమానః - నిత్యత్వే దోషాన్తరంచాహ.

౧౩॥ సూ. నిత్యమేవచ భావాత్ ॥ సమవాయస్యసమ్బన్ధత్వాత్ సమ్బన్ధస్యనిత్య
త్వే సమ్బన్ధినోర్జగతశ్చనిత్యమేవభావాదసమఞ్జసం.................... ....

౧౪॥ సూ. రూపాదిమత్త్వాచ్చవిపర్యయోదర్శనాత్ ॥ పరమాణూనాం పార్థివా
ప్యతైజసవాయవీయానాం చతుర్విధానాం రూపరసగన్ధస్పర్శవత్త్వాభ్యుపగమాదభిమతనిత్యత్వ సూక్ష్మత్వ నిర
వయవత్వాదివిపర్యయేణానిత్యత్వస్థూలత్వసావయవత్వాదిప్రసజ్యతే

మ్యాదితి) —— అత్యన్తభేదసామ్యాదితిపరే తదియుక్తం - భిన్నయోర్ఘటయోస్సమవాయాభావాత్, భేదస్యసమవాయకల్పకత్వేన వైశేషికైరనుక్త
త్వా. చ్చ —— ఇహప్రత్యయసామ్యాదిత్యన్యే తచ్చాయుక్తం కుణ్డబదరయోస్సమవాయాభావాత్ తస్మాదిహప్రత్యయవిశేషస్యనిర్వాహకా
న్తరసాపేక్షత్వం సామ్యమిత్యర్థః —— అవయవిజాతిగుణానాముపపాదకాన్తరాపేక్షాకథం - సమవాయస్యతదపేక్షాసామ్యం వాకథం - తత్రస్వపరని
ర్వాహకత్వం వాస్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ (ఏతదుక్తమితి) అయుతసిద్ధిః - అపృథక్సిద్ధిః పృథక్సిద్ధానామాధారాధేయభావాపపాదకస్సంయోగః - అపృథక్సి
ద్ధానాం తుతదుపపాదకస్సమవాయ ఇత్యర్థః తథాభావస్య - అపృథక్స్థిత్యుపలబ్ధిత్వస్యేత్యర్థః సంయోగస్తుప్రత్యక్షసిద్ధః - అనుపలబ్ధం సమవాయం కల్ప
యిత్వా తస్యోపపాదకాన్తరనైరపేక్ష్యకల్పనాదపి ప్రత్యక్షసిద్ధస్యాపృథక్స్థిత్యాధారాధేయభావస్యైవ సమ్బన్ధస్యోపపాదకాన్తరనైరపేక్ష్యకల్పనం
యుక్తం - ధర్మికల్పనాతోవరం ధర్మకల్పనేతి న్యాయాదిత్యర్థః ....

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (సమవాయస్యేతి) సమవాయస్యానిత్యత్వం బహుత్వం చ ప్రాభా
కరాభ్యుపేతం - వైశేషికైరేకత్వం నిత్యత్వం చాభ్యుపేతమితి తత్పక్షే సూత్రమిదముచ్యతే

౧౩॥ సూ. నిత్యమేవచ భావాత్ ॥ (సమవాయస్యసమ్బన్ధత్వాదితి) సమ్బన్ధివినాశవినాశిత్వం సంయోగే దృష్టమితి సమవా
యస్యాపి సమ్బన్ధత్వాదేవ సమ్బన్ధివినాశవినాశిత్వోపపత్తేస్తన్నిత్యత్వాయ సమ్బన్ధిజగన్నిత్యత్వం స్యాత్ - తతశ్చ జగత్కారణతయా పరమాత్మేశ్వరక్లృప్తి
రయుక్తేత్యర్థః దిక్కాలాది ద్రవ్యతద్గతసఙ్ఖ్యాపరిమాణాదినిత్యసమ్బన్ధిసద్భావాన్నిత్యత్వోపపత్తిరితి చేన్న - ఘటాద్యనిత్యసమ్బన్ధివినాశప్రయుక్తాని
త్యత్వస్యావర్జనీయత్వాత్ నిత్యత్వవిరోధాదనిత్యత్వం న స్యాదితి చేత్ - అనిత్యత్వవిరోధాన్నిత్యత్వమేవ న స్యాత్ ఉభయాత్మకత్వం విరుద్ధమితి చేత్ -
తర్హి నిత్యత్వానిత్యత్వరూపవిరుద్ధాకారయోగాయ సమవాయానేకత్వమభ్యుపగన్తవ్యం కించ - సమవాయస్య ఘటతద్గుణాదీన్ ప్రతిసమ్బన్ధాత్మక
త్వం స్వరూపం - నవా స్వరూపం చేత్ - ఘటాదివినాశే స్వరూపాభావాదనిత్యత్వం నచేత్ - స్వరూపస్యదుర్నిరూపతయా సమవాయస్య తుచ్ఛత్వమే
వ స్యాత్ పదార్థత్వాద్యాకారేణ సునిరూపమితి చేన్న - తస్య ద్రవ్యాదివ్యావృత్తత్వాభావాత్ అవ్యావృత్తత్వే హి ద్రవ్యాన్తర్భావేన తదతిరిక్తసమవా
యస్య తుచ్ఛతైవ స్యాదితి పదార్థషట్కవాదో హీయేత. తస్మాదయుతసిద్ధసమ్బన్ధినః ప్రతిసమ్బన్ధాత్మకత్వమేవ సమవాయస్య ద్రవ్యాదివ్యావృత్తం స్వ
రూపమితి ఘటతద్గుణాదీన్ ప్రతిసమ్బన్ధాత్మకత్వం స్వరూపం ఘటాదివినాశాన్నాస్తీత్యనిత్యత్వం దుర్వారం నిత్యసమ్బన్ధినోస్సమ్బన్ధాత్మకత్వం స్వరూప
మస్తీతి చేత్ - అనిత్యసమ్బన్ధినోః సమ్బన్ధాత్మకత్వం స్వరూపం నాస్తీత్యనిత్యతైవ స్యాత్ అయుతసిద్ధయోః సమ్బన్ధాత్మకత్వమాత్రం స్వరూపమితి చేత్ -
తథాపి నిత్యానిత్యరూపసమ్బన్ధిద్వైవిధ్యేనోభయప్రసక్తిర్దుర్నివారా. అతస్తదుభయవిరోధపరిహారాయ ఘటాదినిత్యత్వం వా సమవాయానేకత్వం వా
ఽభ్యుపగన్తవ్యం స్యాత్ తత్ర ఘటాదినిత్యత్వే ప్రత్యక్షవిరోధః, పరమాత్మేశ్వరక్లృప్త్యనుపపత్తిశ్చ స్యాత్. సమవాయానేకత్వే తు పూర్వసూత్రో
క్తప్రకారేణ సమవాయస్యైవాకల్పనీయత్వాత్తదేకత్వం దూరోత్సారితమ్. ....

౧౪॥ సూ. రూపాదిమత్త్వాచ్చవిపర్యయోదర్శనాత్ ॥ ప్రసఙ్గాకారస్య పరాభ్యుపగమమాహ (పరమాణూనామితి)
విపర్యయశబ్దస్య పరాభ్యుపగతార్థవిపర్యయపరత్వాత్తద్వైశద్యాయ పరాభ్యుపగమప్రకారం దర్శయతి (అభిమతనిత్యత్వేతి) * దర్శనాదితి

[illegible]తాం ఘటాదీనామనిత్యత్వం తథావిధకారణాన్తరారబ్ధత్వాదిదర్శనాత్. నహిదర్శనానుగుణ్యేనా దృష్టార్థ[illegible]మానః స్వాభిమతవిశేషవ్యవస్థాపయితుంశక్యః. దర్శనానుగుణ్యేనహిపరమాణూనాంరూపాదిమత్త్వం[illegible]యాకల్ప్యతే. అతోఽప్యసమఞ్జసమ్. ....

అథైతద్దోషపరిజిహీర్షయాపరమాణూనాంరూపాదిమత్త్వంనాభ్యుపగమ్యతే. తత్రాహ.

౧౫॥ సూ. ఉభయథాచదోషాత్॥ నకేవలంపరమాణూనాంరూపాదిమత్త్వాభ్యుపగమఏవదోషః - రూపాదివిరహేపికారణగుణపూర్వకత్వాత్కార్యగుణానాంపృథివ్యాదిష్వరూపాదిమత్త్వాస్స్యుః. తత్పరిజిహీర్షయారూపాద్యమత్త్వాభ్యుపగమేప్యుక్తోదోషఇత్యుభయథాచదోషాదసమఞ్జసమ్.

౧౬॥ సూ. అపరిగ్రహాచ్చాత్యన్తమనపేక్షా॥ కాపిలపక్షస్యశ్రుతిన్యాయవిరోధపరిత్యక్తస్యాపి సత్కార్యవాదాదినాక్వచిదంశేవైదికైఃపరిగ్రహోఽస్తి అస్యతుకాణాదపక్షస్యకేనాప్యంశేనాపరిగ్రహాదనుపపన్నత్వాచ్చాత్యన్తమనపేక్షైవనిశ్శ్రేయసార్థిభిఃకార్యా. ....

మహద్దీర్ఘాధికరణంసమాప్తమ్.

[illegible]ంపదంవివృణోతి (రూపాదిమతామితి) పరమాణూనామవయవిశే[illegible] యద్ఘటాదిష్వ[illegible]నిత్యత్వం - తద్విధ్య[illegible]ప్రమాణసిద్ధ[illegible] యాం *దర్శనాదితిపదార్థ్యప్రతంవివృణోతి (నహీతి) ....

౧౫॥ సూ. ఉభయథాచదోషాత్॥ (నకేవలమితి) అన్యథా[illegible] అపితు *ఉభయథేత్యు[illegible]- [illegible] నాస్తీత్యభిప్రాయ ....

౧౬॥ సూ. అపరిగ్రహాచ్చాత్యన్తమనపేక్షా॥ అత్ర [illegible]కాపి[illegible]మిత్యభిప్రేత్యాహ (కాపిలేతి) [illegible] ర్థార్థత్వందూషణముక్తంభవతి ... ...

* నిత్యమేవచభావాదితిసూత్రంప[illegible]దేవంవ్యాఖ్యాతం- పరమాణూనాంప్రవృత్తిస్వభావత్వేనిత్యసర్గః- నివృత్తిస్వభావత్వే[illegible] నైమిత్తసర్గః- ఉభయస్వభావత్వంవిరుద్ధం-అనుభయస్వభావత్వేఽప్యాపవత్వా[illegible]నిత్యసర్గ[illegible] *[illegible]భయథేలవత్ *సర్వథేలవచ్చవికల్పద్యోతకపదాభావాత్ అయంచవికల్పో[illegible]కారణవాదేపిసువచ[illegible]ప్రవర్తతే-ఇతరథానివర్తతఇతిహివక్తవ్యం తస్యేశ్వరేచ్ఛయాపరమాణవోపిప్రవర్తన్తఇతితుల్యము[illegible]ప్రాప్నోతి[illegible] గ్యమయుక్తం అనుమానికేశ్వరాసిద్ధిరధికయు[illegible]చేత్-*ఉభయథాపిసకర్మ[illegible]పేక్ష[illegible]త్వాద్విపక్షేతేతిసూత్రస్యా[illegible]స్యాత్ *[illegible]యథాచదోషాదితి- గన్ధరసరూపస్పర్శగుణాస్థూలాభూః- త్రిగుణాస్సూక్ష్మఆప ద్విగుణంసూక్ష్మం తేజః - స్పర్శగుణస్సూక్ష్మోవాయురితిస్థూలానాం భూతానాముపచితాపచితగుణత్వంకల్ప్యతే-నవా కల్ప్యతేచేత్-గుణోపచయాపచయస్య[illegible]పచయాపచయ[illegible]కార్యస్యాదే[illegible]దర్శనాత్ గుణోపచయాపచయవత్త్వేనపరమాణూనామపిమూర్త్యుపచయాపచయవత్త్వాదపరమాణుత్వంస్యాత్ ఉపచితాపచితగుణత్వానభ్యుపగమేచేత్-సర్వపరమాణూనామేకరూపత్వంస్యాత్-ఏకైకగుణత్వే[illegible]రూపేపృథివ్యాదిషురూపాద్యనుపలబ్ధిప్రసఙ్గః[illegible]రూపేవా[illegible] యవ్వాదిష్వపిరూపాద్యుపలబ్ధిప్రసఙ్గఇతివ్యాఖ్యాతం తత్రోపచితాపచితగుణత్వేమూర్త్యుపచయాపచయపరమాణుత్వమితియత్- తన్నిత్యత్వాద్యత్వాదివిపర్యయేణానిత్యత్వ[illegible]దిప్రసఙ్గాత్ పూర్వసూత్రోక్తావిశిష్టమతో[illegible]విజ్ఞాభేదేనతదాపాదనంప్రయోజనమితిచేన్న- ముఖభేదస్యదుస్థత్వాత్[illegible]పచయస్యమూర్త్యుపచయహేతుకత[illegible]పరమాణుత్వమాపాదితం[illegible]-గుణోపచయశ్చ కింగుణబాహుళ్యపరః- ఉతాపే[illegible]కర్షపరః-ఉతోత్పత్తిపరః నాద్యః-సార్వజ్ఞ్యాద్యనేకగుణస్యేశ్వరస్యోపచితస్వరూపత్వాభావేనానైకాన్త్యాత్ నద్వితీయః- జీవాపేక్షయా[illegible]జ్ఞానస్యతస్యోపచయాత్మకత్వాభావాత్ నతృతీయః - పరమాణుషుస్పర్శాదిగుణానాంనిత్యత్వాభ్యుపగమాత్, ఉత్పత్తావపిబుద్ధిసుఖ[illegible]త్తిమదనేకగుణకస్యజీవస్యోపచయాత్మకత్వాభావాచ్చ ——అన్యేపి *ఉభయథాపిసకర్మత్వాదికమేవంవ్యాచక్షతే- కిమాగన్తుకేభ్యో[illegible]హేతుభ్యఃపరమాణుగతకర్మోత్పత్తిః- ఉతప్రళయదశాయామపిస్థితేభ్యోహేతుభ్యఇతి ప్రథమేఆగన్తుకహేతోరపిహేత్వన్తరాపే[illegible]యామనవస్థా[illegible]యోసదాసర్గప్రసఙ్గఇతి అయంవికల్పస్తావదనిర్ధారితవిశేషహేతుమాత్రేనావతరితుమర్హతి-*అణుమనసోశ్చాద్యంకర్మేత్యదృ[illegible]కారితానీ[illegible]శేషస్యసూత్రితత్వాదుక్తానాదరేణమాషణానుపపత్తేః స్థితేచాదృష్టేతస్యతదానీమాగన్తుకత్వశఙ్కానోదేతి - అదృష్టస్యపూర్వ

౧౭॥ సూ. ॥ సముదాయ ఉభయహేతుకేఽపి తదప్రాప్తిః ॥

పరమాణుకారణవాదినో వైశేషికా నిరస్తాః- సౌగతాశ్చ జగతః పరమాణుకారణత్వమభ్యుపగచ్ఛన్తీత్య నన్తరం తన్మతేఽపి జగదుత్పత్తితద్వ్యవహారాదికం నోపపద్యత ఇత్యుచ్యతే. తే చ చతుర్విధాః- కేచిత్పార్థివాప్యతైజసవాయవీయపరమాణుసఙ్ఘాతరూపాన్ భూతభౌతికాన్ బాహ్యాంశ్చిత్తచైత్తరూపాంశ్చాభ్యన్తరానర్థాన్ ప్రత్యక్షానుమానసిద్ధానభ్యుపయన్తి. అన్యే తు బాహ్యానర్థాన్ సర్వాన్ పృథివ్యాదీన్విజ్ఞానానుమేయాన్వదన్తి. అపరే త్వర్థశూన్యం విజ్ఞానమేవ పరమార్థసత్ - బాహ్యార్థాస్తు స్వాప్నార్థకల్పా ఇత్యాహుః. త్రయోఽప్యేతే స్వాభ్యుపగతం వస్తు క్షణికమాచక్షతే- ఉక్తభూతభౌతికచిత్తచైత్తవ్యతిరిక్తమాత్మాకాశాదికం స్థిరరూపం నైవానుమన్యన్తే. అన్యే తు సర్వశూన్యత్వమేవ సఙ్గిరన్తే. తత్ర యే బాహ్యార్థాస్తిత్వవాదినః- తే తావన్నిరస్యన్తే. తే హ్యేవం మన్యన్తే-రూపరసస్పర్శగన్ధస్వభావాః పార్థివాః పరమాణవః, రూపరసస్పర్శస్వభావాశ్చాప్యాః, రూపస్పర్శస్వభావాస్తైజసాః, స్పర్శస్వభావాశ్చ వాయవీయాః, పృథివ్యప్తేజోవాయురూపేణ సంహన్యన్తే - తేభ్యశ్చ పృథివ్యాదిభ్యః శరీరేన్ద్రియవిషయరూపసఙ్ఘాతా భవన్తి. తత్ర చ శరీరాన్తర్వర్తీ గ్రాహకాభిమానారూఢో విజ్ఞానసన్తాన ఏవాత్మత్వేనావతిష్ఠతే - తత ఏవ సర్వో లౌకికో వ్యవహారః ప్రవర్తత ఇతి. ... ...

తత్రాభిధీయతే (సముదాయ ఉభయహేతుకేఽపి తదప్రాప్తిః) యోఽయమణుహేతుకః పృథివ్యాదిభూతాత్మకస్సముదాయః, యశ్చ పృథివ్యాదిహేతుకశ్శరీరేన్ద్రియవిషయరూపస్సముదాయః,- తస్మిన్నుభయహే

కల్పనమ్పాదితత్వాత్. తస్మాదాత్మగతమనుగతం వేత్యేవ వికల్ప ఉపపద్యతే. నను ప్రత్యాత్మనియతభోగసాధనస్యాదృష్టస్యానుగతత్వేన జ్ఞాతుమశక్యత్వాత్ ... వికల్ప ఇతి చేన్న-అదృష్టస్య కారణత్వేఽభిహితే కారణత్వస్య సామాన్యరూపత్వాత్, దదృష్టస్య చ సమవాయితయా కారణత్వాసమ్భవాత్, దసమవాయిత్వనిమిత్తత్వశఙ్కోపపత్తేః * నిత్యమేవ చ భావాదిత్యత్ర ప్రకృతయోః ప్రవృత్తినివృత్త్యోర్నిత్యకర్మోత్పత్తిప్రసఙ్గ ఇతి వ్యాఖ్యాతమ్. తదప్యయుక్తం-
* ఉభయథాపి న కర్మేతి సూత్రే ఏవాదృష్టవదాత్మసంయోగస్య కారణత్వేన శఙ్కాసమ్భవాత్ పరిహారస్యాపి తత్రైవ వివక్షితత్వోపపత్తేః. తత్రాపేక్షిత మంశ్యం సూత్రే కణ్ఠోక్తమితి చేన్న- తథా సత్యస్య సూత్రస్య తదనన్తరభావిత్వాపత్తేః. ఇదం హి సమవాయదూషణసూత్రవ్యవహితం-అతస్తేన వ్యవహితత్వాత్, అనేనావ్యవహితత్వాచ్చ సమవాయస్య వైశేషికాభిమతే నిత్యత్వపక్ష ఏవ దూషణపరత్వం యుక్తమ్. * ఉభయథా చ దోషాదిత్యత్రాపి పార్శ్వభేదేన సంయోగే, ఏకభాగేన సర్వాత్మనా వా సంయోగే, చ దోష ఇత్యుక్తమ్. తథా త్వేతు * మహద్దీర్ఘవద్వేతి సూత్రేణైవ ద్వ్యణుకాదిక్రమేణ కార్యోత్పత్త్య సామఞ్జస్యం దృష్టాన్తీకుర్వతా పరమాణూనాం పార్శ్వభేదాభేదప్రయుక్తదూషణజాతమభిప్రేతమితి హ్యత ఉక్తిః పునరుక్తిస్స్యాత్. తస్య చ సూత్రస్య పరాభిమతార్థపరత్వానుపపత్తిశ్చ దర్శితా. అత ఇదం సూత్రం పరమాణూనాం రూపాదిమత్త్వ ఇవ తద్విరహే దోషప్రతిపాదకమితి యుక్తమ్ ....

మహద్దీర్ఘాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౭॥ సూ ॥ సముదాయ ఉభయహేతుకేఽపి తదప్రాప్తిః ॥ సఙ్గతిమాహ (పరమాణ్వితి) అసత్కార్యవాదసామ్యాత్ కార్యవిశేషైకదేశక్షణికత్వాభ్యుపగమసామ్యాద్వా ఉపస్థితయా వైశేషికమతనిరాసానన్తరం బౌద్ధనిరాస ఇతి కేచిత్. పరమాణూనాం సౌకర్యాత్ చాతుర్విధ్యాభ్యుపగమసామ్యాత్ పూర్వస్య మూలత్వమనిరాస ఇత్యన్యే. అక్షణికత్వస్థిరత్వాస్థిరత్వాదిభిరనైకాన్త్యసాధకత్వం చ పరమాణూనాం హి స్వీకృతమ్. స హి సర్వైర్వ దపి బౌద్ధైః పరమాణుకారణత్వమఙ్గీకృతమిత్యత్రాహ (తే చతుర్విధా ఇతి) వైభాషికసౌత్రాన్తికయోః పరమాణుకారణవాదాభ్యుపగమేన ప్రస్తావేఽపి బాహ్యార్థత్వసాజాత్యాద్యోగాచారమాధ్యమికయోరపి నిరాసః క్రియత ఇత్యర్థః. కిం క్షణికాః పరమాణవో జగదారమ్భకాః- నేతి. క్షణికానాం తేషాం కిం సఙ్ఘాతకారణత్వం సమ్భవతి-నేతి. అస్థిరాదిమస్థిరత్వాదిరూపాఽనిద్యా పరమాణూనాం పృథివ్యాదిసఙ్ఘాతహేతుత్వముపపాదయతి- నేతి. యదోపపాదయతి-తదా సఙ్ఘాతహేతుత్వోపపత్తేః పరమాణూనాం క్షణికానాం కారణత్వం స్యాత్. యదా నోపపాదయతి-తదా సఙ్ఘాతహేతుత్వానుపపత్తేః క్షణికానాం పరమాణూనాం జగదారమ్భకత్వం న స్యాత్. వైభాషికాదీనామభ్యుపగమప్రకారం యథాక్రమమాహ (కేచిత్యాదినా) (చిత్తచైత్తరూపానితి) చిత్తం-జ్ఞానసన్తానః చైత్తం-రాగాదికమ్. రూపవిజ్ఞానవేదనాసంజ్ఞాసంస్కారాః పఞ్చ స్కన్ధాః. భూతేన్ద్రియవిషయా రూపస్కన్ధః. తద్విషయగ్రాహకత్వేనాహమిత్యభిమానారూఢా జ్ఞప్తిరేవ విజ్ఞానస్కన్ధః. ప్రియాప్రియానుభయానుభవజన్యసుఖదుఃఖోపేక్షాత్మకశ్చిత్తస్యావస్థావిశేషో వేదనాస్కన్ధః. సంజ్ఞాస్కన్ధః సవికల్పకః ప్రత్యయః. సంస్కారస్కన్ధో రాగద్వేషమోహాదయః. కాయస్థత్వాదాన్తరం చిత్తవిషయత్వాద్వా రూపస్కన్ధోఽపి చిత్తచైత్తాన్తర్గత ఇతి వాచస్పత్యాదయశ్శఙ్కరభాష్యం చ. రూపస్కన్ధవ్యతిరిక్తస్కన్ధచతుష్టయం చిత్తచైత్తాన్తర్గతమితి భాస్కరభాష్యే. తదిదమాహ (చిత్తచైత్తరూపాంశ్చాభ్యన్తరానర్థానితి) (అన్యేత్వితి) పృథివ్యాదివిషయజ్ఞానేన తద్విషయానుమానమిత్యర్థః. (తత్రచేతి) అహంజ్ఞానామితి గ్రాహకత్వేనాభిమానో గ్రాహకాభిమానః. తమారూఢ ఇత్యర్థః.

తు కేపి సముదాయే తత్ప్రాప్తిర్నోపపద్యతే- జగదాత్మకసముదాయోత్పత్తిర్నోపపద్యత ఇత్యర్థః. పరమాణూనాం పృథివ్యాదిభూతానాం చ క్షణికత్వాభ్యుపగమాత్. క్షణధ్వంసినః పరమాణవో భూతాని చ కదా సంహతా వ్యాప్రియన్తే, కదా వా సంహన్యన్తే, కదా విజ్ఞానవిషయభూతాః, కదా చ హానోపాదానాదివ్యవహారాస్పదతాం భజన్తే, కో వా విజ్ఞానాత్మకం చ విషయం స్పృశతి, కశ్చ విజ్ఞానాత్మకమర్థం కదా వేదయతే, కం వా విదితమర్థం కశ్చ కదోపాదత్తే, స్ప్రష్టా హి నష్టః, స్పృష్టశ్చ నష్టః, తథా వేదితా విదితశ్చ నష్టః. కథం చాన్యేన స్పృష్టమన్యో వేదయతే, కథం చాన్యేన విదితమర్థమన్య ఉపాదత్తే, సన్తానానామేకత్వేపి సన్తానిభ్యస్తేషాం వస్తుతో వస్త్వన్తరత్వానభ్యుపగమాన్న తన్నిబన్ధనం వ్యవహారాదికముపపద్యతే. అహమర్థ ఏవాత్మా, స చ జ్ఞాతైవ, ఇతి చోపపాదితం పురస్తాత్. ....

౧౮॥ సూ. ఇతరేతరప్రత్యయత్వాదుపపన్నమితి చేన్న సఙ్ఘాతభావానిమిత్తత్వాత్ ॥ అవిద్యాదీనామితరేతరహేతుత్వేనోపపన్నం సఙ్ఘాతభావాదికమితి చేత్. ఏతదుక్తం భవతి- యద్యపి క్షణికాస్సర్వే భావాః తథాప్యవిద్యయైతత్సర్వముపపద్యతే- అవిద్యా హి నామ విపరీతబుద్ధిః క్షణికాదిషు స్థిరత్వాదిగోచరా. తయా సంస్కారాఖ్యాః రాగద్వేషాదయో జాయన్తే. తతశ్చిత్తాభిజ్వలనరూపం విజ్ఞానం. తతశ్చ నామాఖ్యాశ్చిత్తచైత్తాః పృథివ్యాదికం చ రూపి ద్రవ్యం. తతష్షడాయతనాఖ్యమిన్ద్రియషట్కం. తతః స్పర్శాఖ్యః కాయః. తతో వేదనాదయః. తతశ్చ పునరప్యవిద్యాదయో యథోక్తా ఇత్యనాదిరియమవిద్యాదికానామన్యోన్యమూలా చక్రపరివృత్తిః. ఏతచ్చ సర్వం పృథివ్యాదిభూతభౌతికసఙ్ఘాతమన్తరేణ నోపపద్యతే - అతస్సఙ్ఘాతభావాదికముపపన్న

తత్ప్రాప్తిః - సముదాయత్వప్రాప్తిరిత్యర్థః. క్షణికత్వమస్తు - తేన కథం సముదాయత్వప్రాప్తిరిత్యత్రాహ (క్షణధ్వంసిన ఇతి) (సంహతా వ్యాప్రియన్త ఇతి) వ్యాపారః - చలనం. కింశబ్దః క్షేపే. విషయం స్పృశతి - ఇన్ద్రియేణ సంబద్ధం కరోతి. ఇన్ద్రియవ్యాపారో, జ్ఞానం, హానోపాదానాది, చ నోపపద్యత ఇత్యర్థః. కదా - న కదాచిదితి భావః. ఉపపాదయతి (స్ప్రష్టా హీతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (కథమితి) ఏకసన్తానత్వాదుపపద్యత ఇత్యత్రాహ (సన్తానానామితి) స్థిరత్వేనానభ్యుపగతస్య సన్తానస్య వస్త్వన్తరత్వానభ్యుపగమాదిత్యర్థః. విజ్ఞానస్య చాత్మత్వమయుక్తమిత్యాహ (అహమర్థ ఏవేతి)——— అణుహేతుకో భూతభౌతికసఙ్ఘాతః, పఞ్చస్కన్ధైరారబ్ధః పఞ్చస్కన్ధీరూపసఙ్ఘాత, శ్చోభయహేతుకసముదాయ ఇతి పన్థైర్వ్యాఖ్యాతం. తత్ర స్కన్ధానాముపపన్నత్వే తత్సముదాయత్వాత్ పఞ్చస్కన్ధీ న దుష్యతీతి - స్కన్ధానామేవ నిరాచికీర్షితత్వే తద్ధేతుకసముదాయశబ్దేన తేషాముపస్థాపనమశ్లిష్టం.——— సముదాయో గర్భరూపః - మాతృభుక్తాహారః కర్తృచతద్ధేతురితి తన్నిరాసపరం యోజనాప్రకారాన్తరైర్వ్యాఖ్యాతం, తదప్యయుక్తం - గర్భారమ్భమాత్రణాదపి జగదారమ్భరూపణస్య ప్రాధాన్యేన చాస్మిన్పాదే ప్రక్రాన్తత్వాత్. అతస్సముదాయశబ్దస్వరసార్థః ప్రతిపాదితః. ....

౧౮॥ సూ. ఇతరేతరప్రత్యయత్వాదుపపన్నమితి చేన్న సఙ్ఘాతభావానిమిత్తత్వాత్ ॥ అయమేవార్థ త్రిమావృత్తినిర్హ్వహాకః. (అవిద్యాదీనామితి) ప్రత్యయశబ్దో హేతువాచీ. (సఙ్ఘాతభావాదికమితి) ఆదిశబ్దేన విజ్ఞానవిషయత్వం వ్యవహారాస్పదత్వం చ వివక్షితం. అవిద్యాదయః కే- కథం తేషామన్యోన్యహేతుత్వం- తేన సఙ్ఘాతభావోపపత్తిః కథమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తం భవతీతి) అవిద్యాం వివృణోతి. (క్షణికాదిష్వితి) ఆదిశబ్దద్వయం కార్యత్వనిత్యత్వాదిమిథోవిరుద్ధాకారపరం. క్షణికకార్యదుఃఖశూన్యస్వభావేషు పదార్థేషు స్థాయినిత్యసుఖవస్తుత్వబుద్ధిరిత్యర్థః. తస్యాః రాగాదిహేతుత్వం స్ఫుటం. రాగాదయస్సంస్కారాః. తే చ గ్రాహకాభిమానారూఢస్య సూక్ష్మచిత్తసన్తానస్య ప్రదేశాన్తరం నీయమానస్య ప్రతిక్షణముపజాయమానస్య దీపసన్తానస్యేవ మాతృకుక్షిప్రవేశహేతవః. గర్భగతస్య తస్య నరభావినీ విషయజ్ఞప్తిర్విజ్ఞానం. తదిదమాహ (తతశ్చిత్తాభిజ్వలనరూపమితి) (తతశ్చేతి) తదుత్తరోత్తరవిషయజ్ఞప్తిశ్చిత్తం- తేన సహజన్మవినాశభాజః స్పర్శవేదనాసంజ్ఞాచేతనావితర్కవిచారప్రీతిరేకాగ్రతాశ్రద్ధావీర్యస్మృతిప్రజ్ఞాదయః కుశలాకుశలరూపా ధర్మాః. ఏతే చ చైత్తా నామాఖ్యాః. (తతశ్చ పృథివ్యాదికం చ రూపి ద్రవ్యమితి) కాలాతిక్రమేణ పుష్టిభావసిద్ధిరిత్యర్థః. తత ఇన్ద్రియషట్కనిష్పత్తిమాహ (తత ఇతి) అత్ర స్పర్శశబ్దశ్చైత్తకుశలధర్మాన్తర్గతస్పర్శాదర్థాన్తరపరః- కాయవాచిత్వాత్. (తతో వేదనాదయ ఇతి) వేదనా- సుఖదుఃఖాదిబుద్ధిః. ఆదిశబ్దేన తృష్ణోపాదానభవజాతిజరామరణశోకపరివేదనదుఃఖదౌర్మనస్యాని ఉపక్లేశరూపమదమానాదయః ఉపవాసాశ్చ గృహ్యన్తే. అత్ర తృష్ణా- వాక్కాయచేష్టా. భవశబ్దో ధర్మాధర్మవాచీ. తతః స్కన్ధప్రాదుర్భావో జాతిః. మానసదుఃఖం దౌర్మనస్యం. అవిద్యాదిభిర్వేదనాదయః - వేదనాదిభిరవిద్యాదయః. అవిద్యాదిభిర్జన్మజరాదయః - తైరవిద్యాదయ ఇతి వా స్యాదితరేతరప్రత్యయత్వం. ఉభయథాపి నార్థభేదః- వేదనాదిషు జన్మజరాదీనామన్తర్గతత్వాత్ (ఏతచ్చేతి) అవిద్యాదిభిస్సఙ్ఘాతః - సఙ్ఘాతాదవిద్యాదికమిత్యుపలభ్యమానం చ క్రమమవిద్యాదిహే

మితి. తత్రోత్తరం (నసఙ్ఘాతభావనిమిత్తత్వాదితి) నైతదుపపద్యతే- ఏషామవిద్యాదీనాం స్వకార్యభూతభౌతికసఙ్ఘాతభావం ప్రత్యనిమిత్తత్వాత్. నఖల్వస్థిరాదిష్వస్థిరత్వాదిబుద్ధ్యాత్మికాఽవిద్యా తన్నిమిత్తా రాగద్వేషాదయో వా ఽర్థాన్తరస్య క్షణికస్య సంహతిహేతుతాం ప్రతిపద్యన్తే. శుక్తికారజతాదిబుద్ధిర్హి న శుక్త్యాద్యర్థసంహతిహేతుర్భవతి. కించ- యస్య క్షణికే స్థిరత్వబుద్ధిః- స తదైవ నష్ట ఇతి కస్య రాగాదయ ఉత్పద్యన్తే. సంస్కారాశ్రయం స్థిరమేకం ద్రవ్యమనభ్యుపగచ్ఛతాం సంస్కారానువృత్తిరపి న శక్యా కల్పయితుమ్. ....

౧౯॥ సూ. ॥ ఉత్తరోత్పాదే చ పూర్వనిరోధాత్ ॥ ఇతశ్చ క్షణికత్వపక్షే జగదుత్పత్తిర్నోపపద్యతే- ఉత్తరక్షణోత్పత్తివేళాయాం పూర్వక్షణస్య వినష్టత్వాత్ తస్యోత్తరక్షణం ప్రతి హేతుత్వానుపపత్తేః. అభావస్య హేతుత్వే సర్వం సర్వత్ర సర్వదోత్పద్యేత. అథ పూర్వక్షణవర్తిత్వమేవ హేతుత్వమిత్యుచ్యతే- ఏవం తర్హి కశ్చిదేవ ఘటక్షణస్తదుత్తరకాలభావినాం సర్వేషామేవ గోమహిషాశ్వకుడ్యపాషాణాదీనాం త్రైలోక్యవర్తినాం హేతుస్స్యాత్. అథైకజాతీయస్యైవ పూర్వక్షణవర్తినో హేతుత్వమిష్యతే- తథాపి సర్వదేశవర్తినాముత్తరక్షణభావినాం ఘటానామేక ఏవ పూర్వక్షణవర్తీ ఘటో హేతుస్స్యాత్. అథైకస్యైవ హేతురేక ఇతి మనుషే- తథాపి కస్యైకస్య కో హేతురితి న జ్ఞాయతే. అథ యస్మిన్ దేశే యో ఘటక్షణః స్థితః - తద్దేశసమ్బద్ధ ఏవోత్తరఘటక్షణస్య స హేతురితి- కిం దేశస్య స్థిరత్వం మనుషే. కించ- చక్షురాదిసమ్ప్రయుక్తస్యార్థస్య జ్ఞానోత్పత్తికాలేఽనవస్థితత్వాన్న కస్యచిదర్థస్య జ్ఞానవిషయత్వం సమ్భవతి........

౨౦॥ సూ. ॥ అసతి ప్రతిజ్ఞోపరోధో యౌగపద్యమన్యథా ॥ అసత్యపి హేతౌ కార్యముత్పద్యతే చేత్- సర్వం సర్వత్ర సర్వదోత్పద్యేతేత్యుక్తమ్. న కేవలముత్పత్తివిరోధ ఏవ - ప్రతిజ్ఞా చ భవతాముపరుధ్యేత. అధిపతిసహకార్యాలమ్బనసమనన్తరప్రత్యయాశ్చత్వారో విజ్ఞానోత్పత్తౌ హేతవ ఇత్యేషః ప్రతిజ్ఞా. అధిపతిః- ఇన్ద్రియమ్. అథ ప్రతిజ్ఞానుపరోధాయ ఘటక్షణే స్థిత ఏవ ఘటక్షణాన్తరోత్పత్తిరిష్యతే - తథా చ సతి ద్వయోః కార్యకారణయోర్ఘటక్షణయోర్యౌగపద్యేనోపలబ్ధిః ప్రసజ్యేత. న చ తథోపలభ్యతే. క్షణికత్వప్రతిజ్ఞా చైవం హీయేత. క్షణికత్వం స్థితమేవేతి చేత్ - ఇన్ద్రియసంప్రయోగజ్ఞానయోర్యౌగపద్యం ప్రసజ్యేత. .....

తుభూతసఙ్ఘాతానభ్యుపగమే తు నోపపద్యత ఇత్యర్థః. అవిద్యాదీనాం స్వరూపేణ కార్యకరత్వానుపపత్తిమాహ (శుక్తికేతి) న హి శుక్తికాదౌ రజతాదిభ్రమ ఉపరి శుక్తికాద్వయం సంహతం భవతీత్యర్థః. యద్వా- న శుక్తిరజ్జుకీయకాదికార్యకరీ భవతీత్యర్థః. సూత్రాభిప్రేతం సహకారివైకల్యమాహ (కించేతి) సంస్కారేణేతి చేత్తత్రాహ (సంస్కారాశ్రయమితి) సంస్కారశ్చ తదాశ్రయశ్చ నష్ట ఇత్యర్థః. ......

౧౯॥ సూ. ॥ ఉత్తరోత్పాదే చ పూర్వనిరోధాత్ ॥ క్షణశబ్దః క్షణికపదార్థవాచీ. కిం దేశస్యేత్యాదిభాష్యానన్తరమిదమపి పదకపర్యాభిప్రేతం- యద్దేశసన్తానస్థితో యో ఘటస్స తద్దేశసన్తానసమ్బద్ధ ఉత్తరఘటక్షణస్య హేతురితి చేన్న - దేశాన్తరం నీయమానస్య తస్యాప్యుత్తరోత్తరం నీయమానస్య దేశాన్తరసమ్బద్ధసన్తానదర్శనాదితి. ఉక్తం దూషణం న వస్తున్యేవ- జ్ఞానేఽపి తుల్యమిత్యభిప్రాయేణాహ (కించేతి) ......

౨౦॥ సూ. ॥ అసతి ప్రతిజ్ఞోపరోధో యౌగపద్యమన్యథా ॥ సహకారీ- ఆలోకాదిః. ఆలమ్బనం- విషయః. సమనన్తరప్రత్యయః- అనన్తరపూర్వక్షణప్రత్యయః. అనుపరోధం శఙ్కతే (అథేతి) పూర్వక్షణస్యోత్తరక్షణానువృత్తౌ యుగపదుపలబ్ధిప్రసక్తిః, క్షణికత్వహానిశ్చేతి దూషణద్వయమాహ (తథా చేత్యాది) శఙ్కతే (క్షణికత్వమితి) (క్షణికత్వం స్థితమేవేతి చేదితి) ఉత్తరక్షణః పూర్వక్షణవర్తీ చేదిత్యర్థః. దూషయతి (ఇన్ద్రియసంప్రయోగజ్ఞానయోర్యౌగపద్యం ప్రసజ్యేతేతి) తతః కార్యకారణభావాభావప్రసక్తిరిత్యర్థః. యుగపదుపలబ్ధిప్రసక్తిశ్చార్థసిద్ధః. జ్ఞానతత్కారణయౌగపద్యప్రసక్తిప్రదర్శనార్థం- అర్థస్యాపి కారణభూతఘటక్షణకార్యభూతఘటక్షణయోర్యౌగపద్యప్రసక్తిరిత్యభిప్రాయః...

౨౧॥ సూ. (శ్రు.ప్ర.) ప్రతిసఙ్ఖ్యాప్రతిసఙ్ఖ్యానిరోధాప్రాప్తిరవిచ్ఛేదాత్ ॥ (శ్రు.ప్ర.) ఏవం తావదసతఉత్పత్తిర్నిరస్తా- సతో నిరన్వయవినాశోఽపి నోపపద్యత ఇత్యుచ్యతే. క్షణికత్వవాదిభిస్సౌగతైరభిమతా ద్యనన్తరక్షణవర్తితయోపలబ్ధియోగ్యస్సదృశసన్తానావసానరూపః స్థూలో యః, సదృశసన్తానే ప్రతిక్షణభావీ చోపలబ్ధ్యనర్హస్సూక్ష్మశ్చ యో నిరన్వయో వినాశః, ప్రతిసఙ్ఖ్యాప్రతిసఙ్ఖ్యానిరోధశబ్దాభ్యామభిధీయేతే. తౌ న సమ్భవత ఇత్యర్థః. కుతః. (అవిచ్ఛేదాత్) సతో నిరన్వయవిచ్ఛేదాసమ్భవాత్. అసమ్భవశ్చ - సత ఉత్పత్తివినాశౌ నామావస్థాన్తరాపత్తిరేవ-అవస్థాయోగితు ద్రవ్యమేకమేవస్థిరమితి కారణాదనన్యత్వం కార్యస్యోపపాదయద్భిరస్మాభిః తదనన్యత్వమిత్యత్ర ప్రతిపాదితః. నిర్వాణస్య దీపస్య నిరన్వయవినాశదర్శనాదన్యత్రాపి వినాశో నిరన్వయోఽనుమీయత ఇతి చేన్న. ఘటశరావాదౌ మృదాదిద్రవ్యానువృత్త్యుపలబ్ధ్యా సతో ద్రవ్యస్యావస్థాన్తరాపత్తిరేవ వినాశ ఇతి నిశ్చితే సతి ప్రదీపాదౌ సూక్ష్మదశాపత్త్యాప్యనుపలమ్భోపపత్తేః తత్రాప్యవస్థాన్తరాపత్తికల్పనస్యైవ యుక్తత్వాత్. ....

౨౨॥ సూ. (శ్రు.ప్ర.) ఉభయథా చ దోషాత్ ॥ (శ్రు.ప్ర.) క్షణికత్వవాదిభిరభ్యుపేతా తుచ్ఛాదుత్పత్తిః, రుత్పన్నస్య తుచ్ఛతాపత్తిశ్చ న సమ్భవతీత్యుక్తం. తదుభయప్రకారాభ్యుపగతౌ దోషశ్చ భవతి తుచ్ఛాదుత్పత్తౌ తుచ్ఛాత్మకమేవ కార్యం స్యాత్. యద్ధి యస్మాదుత్పద్యతే-తత్తదాత్మకం దృష్టం. యథా మృత్సువర్ణాదేరుత్పన్నం మణికమకుటాది మృత్సువర్ణాద్యాత్మకం దృష్టం. న చ జగత్తుచ్ఛాత్మకం భవద్భిరభ్యుపగమ్యతే. న చ ప్రతీయతే. సతో నిరన్వయవినాశే సత్యేకక్షణాదూర్ధ్వం కృత్స్నస్య జగతస్తుచ్ఛతాపత్తిరేవ స్యాత్ - పశ్చాత్తు తుచ్ఛాదుత్పత్తౌ అనన్తరోక్తం తుచ్ఛాత్మకత్వమేవ స్యాత్. అత ఉభయథాపి దోషాన్న భవదుక్తప్రకారావుత్పత్తినిరోధౌ. ....

౨౩॥ సూ. (శ్రు.ప్ర.) ఆకాశే చావిశేషాత్ ॥ (శ్రు.ప్ర.) బాహ్యాభ్యన్తరవస్తునః స్థిరత్వప్రతిపాదనాయ ప్రతిసఙ్ఖ్యాప్రతిసఙ్ఖ్యానిరోధయోస్తుచ్ఛరూపతా నిరాకృతా- తత్ప్రసఙ్గేన తాభ్యాం సహ తుచ్ఛత్వేన సౌగతైః పరిగణితస్యాకాశస్యాపి తుచ్ఛతా ప్రతిక్షిప్యతే. ఆకాశే చ నిరుపాఖ్యతా నయుక్తా - భావరూపత్వేనాభ్యుపగతపృథివ్యాదివదాకాశస్యాపి అబాధితప్రతీతిసిద్ధత్వావిశేషాత్. ప్రతీయతే హ్యాకాశోఽత్ర శ్యేనః పతత్యత్ర గృధ్ర ఇతి శ్యేనాదిపతనదేశత్వేన. న చ పృథివ్యాద్యభావమాత్రమాకాశ ఇతి వక్తుం శక్యం- వికల్పాసహత్వాత్. పృథివ్యాదేః ప్రాగభావః- ప్రధ్వంసాభావః- ఇతరేతరాభావః- అత్యన్తాభావో వా ఆకాశః. సర్వథాప్యాకాశప్రతీత్యనుపపత్తిః స్యాత్. ప్రాగభావప్రధ్వంసాభావయోరాకాశత్వే పృథివ్యాదిషు వర్తమానేషు ఆకాశప్రతీత్యయోగాత్ నిరాకాశం జగత్స్యాత్. ఇతరేతరాభావస్యాకాశత్వేఽపి ఇతరేతరాభావస్య తత్తద్వస్తుగతత్వేన తేషామన్తరాలే ఆకాశప్రతీతిర్న స్యాత్. అత్యన్తాభావస్తు పృథివ్యాదీనాం న సమ్భవతి. అభావస్యాపి ద్రవ్యస్య సత ఏవ దశాన్తరావస్థావిశేషత్వోపపాదనాచ్చాకాశస్యాభావరూపత్వేఽపి న నిరుపాఖ్యత్వం. అర్థాన్తరవ్యక్తిన ఆకాశస్య ప్రకృత్యుపాదానోపదేశప్రదర్శితపఞ్చీకరణేన రూపవత్త్వాచ్చాక్షుషత్వేఽప్యవిరోధః. ....

౨౧॥ సూ. (శ్రు.ప్ర.) ప్రతిసఙ్ఖ్యాప్రతిసఙ్ఖ్యానిరోధాప్రాప్తిరవిచ్ఛేదాత్ ॥ (శ్రు.ప్ర.) (తదనన్యత్వమిత్యత్ర ప్రతిపాదిత ఇతి) వస్త్వన్తరానుపలబ్ధేః, బుద్ధిశబ్దాన్తరాదీనామన్యథోపపత్తేశ్చేత్యర్థః. (నిర్వాణస్యేతి) అబాధితప్రత్యభిజ్ఞయా మృదాద్యనువృత్తౌ సత్యాం నలోపహానాయోయుక్తః. దృష్టేనాదృష్టకల్పనం హి యుక్తం- న తు దృష్టహానమిత్యర్థః. ....

౨౨॥ సూ. (శ్రు.ప్ర.) ఉభయథా చ దోషాత్ ॥ (శ్రు.ప్ర.) న చ ప్రతీయతే- న తుచ్ఛత్వేన ప్రతీయత ఇత్యర్థః. ....

౨౩॥ సూ. (శ్రు.ప్ర.) ఆకాశే చావిశేషాత్ ॥ (శ్రు.ప్ర.) (బాహ్యేత్యాది) క్షణికత్వదూషణోపయుక్తత్వాభావాత్ ప్రసఙ్గాత్ప్రసక్తిరిత్యర్థః. (చాక్షుషత్వేఽప్యవిరోధ ఇతి) అనేనానుమేయత్వమప్యనుమతమితి గమ్యతే. యద్వా- చాక్షుషమేవ - తథాపి తత్ప్రయుక్తనిరోధో నాస్తీత్యర్థః. ......

౨౫॥ సూ. ॥ అనుస్మృతేశ్చ ॥ పూర్వప్రస్తుతవస్తునః స్థిరత్వమేవోపపాద్యతే. అనుస్మరణం - పూర్వానుభూతవస్తువిషయం జ్ఞానం. ప్రత్యభిజ్ఞానమిత్యర్థః. తదేవేదమితి సర్వం వస్తుజాతమతీతకాలానుభూతం ప్రత్యభిజ్ఞాయతే. న చ భవద్భిర్జ్వాలాదిష్వివ సాదృశ్యనిబన్ధనోఽయమేకత్వవ్యామోహ ఇతి వక్తుం శక్యం, వ్యాముహ్యతో జ్ఞాతురేకస్యానభ్యుపగమాత్. నహ్యన్యానుభూతే నైకత్వం సాదృశ్యం వాఽన్యోఽనుభూతస్యాన్యోఽనుసన్ధత్తే. అతో భిన్నకాలవస్త్వాశ్రయసాదృశ్యానుభవనిబన్ధనమేకత్వవ్యామోహం వదద్భిర్జ్ఞాతురేకత్వమవశ్యాశ్రయణీయం. న చ జ్ఞైయేష్వపి ఘటాదిషు జ్వాలాదిష్వివ భేదసాధనప్రమాణముపలభామహే-యేన సాదృశ్యనిబన్ధనాం ప్రత్యభిజ్ఞాం కల్పయేమ. యదపి చేదముచ్యతే- ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం ఘటాదేః క్షణికత్వం సిధ్యతి- ప్రత్యక్షం తావద్వర్తమానార్థవిషయమవర్తమానాద్వస్తునో వ్యావృత్తం స్వవిషయమవగమయతి- సీమితవిషయత్వాత్- ఏవం చ భూతభవిష్యద్భ్యాం వర్తమానస్య వస్త్వన్తరత్వమవగతం భవతి. అనుమానమపి అర్థక్రియాకారిత్వాత్ సత్త్వాచ్చ ఘటాదిః క్షణికః- యదక్షణికం శశవిషాణాది- తదనర్థక్రియాకార్యసచ్చ. తథా అన్త్యఘటక్షణసత్త్వాత్ పూర్వఘటక్షణసత్త్వం వినాశి- ఘటక్షణసత్త్వాత్- అన్త్యఘటక్షణసత్త్వవదితి. తచ్చ కార్యకారణభావానుపపత్త్యాదిభిః పూర్వమేవ నిరస్తం. కించ - ప్రత్యక్షగమ్యా వర్తమానస్య వర్తమానాద్వ్యావృత్తిర్న వర్తమానస్య వస్త్వన్తరత్వమవగమయతి- అపి తు వర్తమానకాలయోగితామాత్రం. న చ తావతా వస్త్వన్తరత్వం సిధ్యతి- తస్యైవ కాలాన్తరయోగసమ్భవాత్. యత్తు సత్త్వాదర్థక్రియాకారిత్వాచ్చేతి క్షణికత్వే హేతుద్వయముక్తం- తదభిమతవిపరీతసాధనత్వాద్విరుద్ధం- సత్త్వాదర్థక్రియాకారిత్వాద్వా ఘటాదిస్థాస్నుః యదస్థాస్ను తదసదనర్థక్రియాకారి చ- యథా శశవిషాణమిత్యపి హి వక్తుం శక్యం. కించ-అర్థక్రియాకారిత్వమక్షణికత్వమేవ సాధయేత్ - క్షణధ్వంసినో హి వ్యాపారాసమ్భవాదర్థక్రియాకారిత్వం న సమ్భవతీత్యుక్తం. తథా అన్త్యఘటక్షణస్య హేతుతో నాశదర్శనాదితరేషామపి ఘటక్షణానాం హేత్వపేక్షవినాశాస్స్యురితి ప్రయుక్తౌ ముద్గరాదిహేతూపనిపాతాత్ స్థాస్నుత్వమేవ. న చ వాచ్యం న ముద్గరాదయో వినాశహేతవః - అపి తు కపాలాదిసన్తతిసన్తానోత్పత్తిహేతవ ఇతి. కపాలత్వావస్థాపత్తేరేవ ఘటాదీనాం వినాశ ఇత్యుపపాదితత్వాత్. కపాలోత్పత్తివ్యతిరిక్తత్వాభ్యుపగమేఽపి వినాశస్య- వినాశహేతుత్వమేవ ముద్గరాదేరానన్తర్యాదుక్తం. అతః ప్రత్యభిజ్ఞయా స్థిరత్వమవగమ్యమానం న కేనాపి ప్రకారేణాపహ్నోతుం శక్యం. పూర్వాపరకాలసమ్బన్ధైకవస్తువిషయాయాః ప్రత్యభిజ్ఞాయా అన్యవిషయత్వం బ్రువన్ నీలాదిజ్ఞానానామపి నీలేతరార్థాన్తరవిషయత్వం బ్రూయాత్. కించ-ప్రమాతృప్రమేయయోః క్షణికత్వం వదద్భిర్వ్యాప్త్యవధారణతత్స్మరణపూర్వకానుమానాభ్యుపగమోఽపి దుశ్శకః. తథా ఇదం క్షణికమిత్యాది ప్రతిజ్ఞాపూర్వకహేతూపన్యాసాదికమపి నోపపద్యతే భవతాం-ప్రతిజ్ఞోపక్రమక్షణ ఏవ వక్తుర్వినష్టత్వాత్. నహ్యన్యేనోపక్రాన్తమజానద్భిరన్యైస్సమాపయితుం శక్యమ్. ...

౨౫॥ సూ. ॥ అనుస్మృతేశ్చ ॥ ప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః. స్మృతిసాదృశ్యాదనుస్మృతిశబ్దేనాభిధానం (ఘటాదిషు జ్వాలాదిష్వివేతి) ఉత్పత్తివినాశసామగ్ర్యనువృత్త్యభావాదిత్యర్థః. (తచ్చ కార్యకారణేతి) తర్కానుగృహీతప్రత్యభిజ్ఞాప్రత్యక్షేణ తర్కవిరుద్ధమనుమానం బాధితమిత్యర్థః. కార్యకారణభావానుపపత్త్యాదిభిరితి ప్రత్యక్షానుమానసాధారణం దూషణముక్తం. అథ ప్రత్యక్షస్య క్షణికవిషయత్వం దూషయతి (కించేతి) (తస్యైవేతి) యథా వస్తునోఽనితత్వాత్స్థలత్వయోగో న వస్త్వన్తరత్వసాధకః- తథా కాలద్వయయోగోఽపి సమ్భవతీత్యర్థః. అనుమానద్వయమపి దూషయతి (యత్త్వితి) తదభిమతవిపరీతసాధనత్వాత్ - విపర్యయేణాపి వ్యాప్తిసద్భావాత్. విరుద్ధం - విపరీతస్యాపి సాధకమిత్యర్థః. విపరీతవ్యాప్తిం దర్శయతి (సత్త్వాదితి) ప్రకరణసమత్వముక్తం. అర్థక్రియాకారిత్వస్య హేతోరభిమతవిరుద్ధస్యైవ సాధకత్వమాహ (కించేతి) వ్యాపారాసమ్భవాత్-వ్యాపారస్య హేతుత్వహానిః క్రియత్వం చ న సమ్భవతి-ఉత్పత్త్యనన్తరక్షణ ఏవ వినష్టత్వాత్. అతో నాభిమతకార్యకరత్వమిత్యర్థః. సమాహితవిపర్యయసాధనో విరుద్ధ ఇతి విరుద్ధలక్షణం. ఘటక్షణసత్త్వస్య హేతోస్సోపాధికత్వమాహ (తథాన్త్యేతి) (ఆనన్తర్యాదుక్తమితి) సహితఘటేతిష్ఠతి కపాలోత్పత్తిః- అపి తు వినాశానన్తరమేవోత్పత్తిః- ముద్గరాభిహతాద్ఘనన్తరభావీ వినాశ ఇత్యనన్తరభావినం ప్రతి హేతుత్వం యుక్తం- న తు వ్యవహితం ప్రతీత్యభిప్రాయః. (పూర్వేతి) జ్ఞానం యథా స్వవిషయం దర్శయతి- తస్య తథాత్వమేవ- అన్యథా అతిప్రసఙ్గ ఇత్యర్థః. (కించేత్యాది) ప్రమాతృప్రమేయయోరిత్యాదినా స్వార్థానుమానస్య దుర్వచత్వముక్తం- తథేత్యాదినా పరార్థానుమానానుపపత్తిరుక్తా. న చ ప్రత్యభిజ్ఞాయాస్సాదృశ్యమూలత్వం వక్తుం శక్యతే-స్థిర

౨౬॥ సూ. నాసతోఽదృష్టత్వాత్॥ ఏవం తావద్వైభాషికసౌత్రాన్తికయోర్బాహ్యార్థాస్తిత్వవాదినోస్సాధారణాని దూషణాన్యుక్తాని. తత్ర యదుక్తం సమ్ప్రయుక్తస్యార్థస్య జ్ఞానోత్పత్తికాలేఽనవస్థితత్వాన్న కస్యచిదర్థస్య జ్ఞానవిషయత్వం సమ్భవతీతి - తత్ర సౌత్రాన్తికః ప్రత్యవతిష్ఠతే - సజ్జ్ఞానకాలేఽనవస్థానమర్థస్య జ్ఞానావిషయత్వహేతుః - జ్ఞానోత్పత్తిహేతుత్వమేవ హి జ్ఞానవిషయత్వం. న చైతావతా చక్షురాదేర్జ్ఞానవిషయత్వప్రసఙ్గః - స్వాకారసమర్పణేన జ్ఞానహేతోరేవ జ్ఞానవిషయత్వాభ్యుపగమాత్. జ్ఞానే స్వాకారం సమర్ప్య వినష్టోఽప్యర్థో జ్ఞానగతేన నీలాద్యాకారేణానుమీయతే. న చ పూర్వపూర్వజ్ఞానేనోత్తరోత్తరజ్ఞానాకారసిద్ధిః - నీలజ్ఞానసన్తతౌ పీతజ్ఞానానుత్పత్తిప్రసఙ్గాత్. అతోఽర్థకృతమేవ జ్ఞానవైచిత్ర్యమితి. అత్రోచ్యతే (నాసతోఽదృష్టత్వాదితి) యోఽయం జ్ఞానే నీలాదిరాకార ఉపలభ్యతే - స వినష్టస్యాసతోఽర్థస్యాకారో భవితుం నార్హతి. కుతః. (అదృష్టత్వాత్) న ఖలు ధర్మిణి వినష్టే తద్ధర్మస్యార్థాన్తరే సఙ్క్రమణం దృష్టం. ప్రతిబిమ్బాదికమపి స్థిరస్యైవ భవతి. తత్రాపి న ధర్మమాత్రస్య. అతోఽర్థవైచిత్ర్యకృతం జ్ఞానవైచిత్ర్యమర్థస్య జ్ఞానకాలేఽవస్థానాదేవ భవతి..

పునరపి సాధారణం దూషణమాహ.

౨౭॥ సూ. ఉదాసీనానామపి చైవం సిద్ధిః॥ ఏవం క్షణికత్వాసదుత్పత్త్యహేతుకవినాశాద్యభ్యుపగమే ఉదాసీనానాం - అనుద్యుఞ్జానానామపి సర్వార్థసిద్ధిస్స్యాత్. ఇష్టప్రాప్తిరనిష్టనివృత్తిర్వా ప్రయత్నాదిభిస్సాధ్యతే - క్షణధ్వంసేహి సర్వేషాం భావానాం - పూర్వపూర్వం వస్తు తద్గతో వా విశేషః సంస్కారాదికో విద్యాదిర్వా ఉత్తరత్ర న కశ్చిదనువర్తత ఇతి ప్రయత్నాదిసాధ్యం న కిఞ్చిదస్తి. ఏవం సత్యహేతుసాధ్యత్వాత్సర్వసిద్ధీనాముదాసీనానామప్యైహికాముష్మికఫలం మోక్షశ్చ సిద్ధ్యేత్. .....

సముదాయాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౮॥ సూ. నాభావ ఉపలబ్ధేః॥ విజ్ఞానమాత్రాస్తిత్వవాదినో యోగాచారాః ప్రత్యవతిష్ఠన్తే - యదుక్తమర్థవైచిత్ర్యకృతం జ్ఞానవైచిత్ర్యమితి - తన్నోపపద్యతే - అర్థవత్ జ్ఞానానామేవ సాకా

స్యాకారసచివేన్ద్రియసమ్ప్రయోగస్య సాముగ్రీత్వాత్. లిఙ్గస్య కర్పూరసాహచర్యాద్వ్యాప్తిలక్షణకార్యకరత్వం దృష్టం - తద్వత్. అతీతవిషయే స్మృతిత్వాత్, సన్నిహితవిషయేఽనుభవత్వాత్, ప్రత్యభిజ్ఞాస్వరూపం దుర్ఘటమితి చేన్న - ఏకజ్ఞానతయైవావభాసమానత్వాత్. సమ్ప్రతిపన్నైకజ్ఞానవదేకత్వం హి ప్రతీయతే. నాపి విషయానుపపత్తిః - ఏకస్య వస్తునః కాలద్వయసమ్బన్ధవిషయత్వాత్ కాలవిశిష్టాకారేకాలాన్తరాన్వయపరత్వాభావాత్...

౨౬॥ సూ. నాసతోఽదృష్టత్వాత్॥ సౌత్రాన్తికస్య ప్రత్యవస్థానావసరం దర్శయతి (తత్ర యదుక్తమితి) * ఉత్తరోత్పాదే చేత్యాదిసూత్రషట్కేఽదృష్టముఖేన దూషణపరం - అతో దృష్టానుబన్ధిదూషణానన్తరం సౌత్రాన్తికావసరః, దృష్టానుబన్ధిదూషణపరిహారార్థః. యోగాచారమతేఽపి శఙ్కాం వ్యుదస్యతి (న చ పూర్వేతి) వినష్టస్యాకారః ప్రతిబిమ్బిత ఇత్యత్రాహ (ప్రతిబిమ్బాదికమితి) ఆదిశబ్దేన స్ఫటికే జపాకుసుమస్యచ్ఛాయాయాపత్తిర్వివక్షితా. (తత్రాపీతి) న కేవలం ధర్మమాత్రస్య ప్రతిబిమ్బో దృష్టః - ధర్మిణైవ తద్దృష్ట ఇత్యర్థః..........................

౨౭॥ సూ. ఉదాసీనానామపి చైవం సిద్ధిః॥ ఉదాసీనానామర్థసిద్ధిరనిష్టత్వమాహ (ఇష్టేతి) ప్రయత్నసాధ్యత్వాసమ్భవమాహ (క్షణధ్వంసేహీతి) స్వర్గాదిహేతుభూతవిశేషస్సంస్కారాదిః. మోక్షహేతుభూతవిశేషో విద్యాదిః..........

సముదాయాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౮॥ సూ. నాభావ ఉపలబ్ధేః॥ కిమర్థశూన్యజ్ఞానవాదే జగదుత్పత్తిస్సమ్భవతి - నేతి. స పక్షస్స్వమనీషయా క్లృప్తమూలః - నేతి. ఘటాద్యాకారో జ్ఞానాకారః - ఉతార్థాకార ఇతి. కిమర్థాసాధారణ్యం నామ తత్తదర్థసారూప్యం - ఉతార్థసమ్బన్ధ ఇతి,. కిం ఘటాద్యాకారాతిరేకేణార్థవ్యవహారానుగుణ్యం నామ జ్ఞానాకారో భాసతే - నవేతి,. యదా ఆకారాన్తరం న భాసతే, యదా చార్థసారూప్యలక్షణమర్థాసాధారణ్యం,- తదా ఘటాద్యాకారో విజ్ఞానాకార ఇతి విజ్ఞానమాత్రవాదస్య సమ్యగ్యుక్తిమూలత్వాత్ తత్ర జగదుదయసమ్భవః. యదా జ్ఞానస్య తత్తదర్థవ్యవహారానుగుణ్యమాకా

రాణాం స్వయమేవ విచిత్రత్వాత్. తచ్చ స్వరూపవైచిత్ర్యం వాసనావశాదేవోపపద్యతే. వాసనా చ విలక్షణ ప్రత్యయప్రవాహ ఏవ. యద్ఘటాకారజ్ఞానం కపాలాకారజ్ఞానస్యోత్పాదకం-తస్య తథావిధస్యోత్పాదకం తత్పూర్వఘటజ్ఞానం- తస్య చ తథావిధస్యోత్పాదకం తతః పూర్వఘటజ్ఞానమిత్యేవం రూపః ప్రవాహ ఏవ వాసనేత్యుచ్యతే. కథం బహిస్థ సన్నిహితమహీధరాదేరాకారత్వేన జ్ఞానస్యేత్యుచ్యతే. ఇత్థం- అర్థస్యాపి వ్యవహారయోగ్యత్వం జ్ఞానప్రకాశాయత్తం- అన్యథా స్వపరవేద్యయోరనతిశయప్రసఙ్గాత్. ప్రకాశమానస్య చ జ్ఞానస్య సాకారత్వమేవ శ్యాశ్రయణీయం - నిరాకారస్య ప్రకాశాయోగాత్. ఏకశ్చాయమాకార ఉపలభ్యమానో జ్ఞానస్యైవ. తస్య చ బహిర్వదవభాసోఽపి భ్రమకృతః. జ్ఞానార్థయోస్సహోపలమ్భనియమాచ్చ జ్ఞానాదవ్యతిరిక్తోఽర్థః. కించ - బాహ్యమర్థమభ్యుపేయద్భిరపి ఘటపటాదివిజ్ఞానేషు జ్ఞానస్య తత్తదర్థాసాధారణ్యం తత్తదర్థసారూప్యమన్తరేణ నోపపద్యత ఇత్యవశ్యం జ్ఞానేఽర్థసరూపం రూపమాస్థేయమ్. - తావతైవ సర్వవ్యవహారోపపత్తేః తద్వ్యతిరిక్తార్థకల్పనా నిష్ప్రమాణికా. అతో విజ్ఞానమాత్రమేవ తత్త్వం- న బాహ్యోఽర్థోఽస్తీతి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (నాభావ ఉపలబ్ధేరితి) జ్ఞానాతిరిక్తస్యార్థస్యాభావో వక్తుం న శక్యతే. కుతః. (ఉపలబ్ధేః) జ్ఞాతురాత్మనోఽర్థవిశేషవ్యవహారయోగ్యతాపాదనరూపేణ జ్ఞానస్యోపలబ్ధేః. ఏవమేవ హి సర్వే లౌకికాః ప్రతియన్తి- ఘటమహం జానామీతి. ఏవంరూపేణ సకర్మకేణ సకర్తృకేణ జ్ఞాధాత్వర్థేన సర్వలోకసాక్షికమపరోక్షమవభాసమానేనైవ జ్ఞానమాత్రమేవ పరమార్థ ఇతి సాధయన్తస్సర్వలోకోపహాసోపకరణం భవన్తీతి వేదవాదచ్ఛద్మప్రచ్ఛన్నబౌద్ధనిరాకరణే నిపుణతరం ప్రపఞ్చితం. యత్తు * సహోపలమ్భనియమాదభేదో నీలతద్ధియోరితి- తత్స్వవచనవిరుద్ధం సాహిత్యస్యార్థభేదహేతుకత్వాత్. తదర్థవ్యవహారయోగ్యతైకస్వరూపస్య జ్ఞానస్య తేన సహోపలమ్భనియమస్తస్మాదవైలక్షణ్యసాధనమితి చ హాస్యం. నిరన్వయవినాశినాం జ్ఞానానామననువర్తమానస్థిరాకారవిరహాద్వాసనా చ నోపపాదా - వినష్టేన పూర్వజ్ఞానేనానుత్పన్నముత్తరజ్ఞానం కథం వాస్యతే. అతో జ్ఞానవైచిత్ర్యమప్యర్థవైచిత్ర్యకృతమేవ. తత్తదర్థవ్యవహారయోగ్యతాపాదనరూపతయా సాక్షాత్ప్రతీయమానస్య జ్ఞానస్య తత్తదర్థసమ్బన్ధాయత్తం తత్తదసాధారణ్యం. సమ్బన్ధశ్చ సంయోగలక్షణః- జ్ఞానమపి హి ద్రవ్యమేవ. ప్రభాద్రవ్యస్య ప్రదీపగుణభూతస్యేవ జ్ఞానస్యాప్యాత్మగుణభూతస్య ద్రవ్యత్వమవిరుద్ధమిత్యుక్తం. అతో న బాహ్యార్థాభావః.......................

రాన్తరం భాసతే, యదా చార్థాసాధారణ్యం తత్సమ్బన్ధలక్షణం,- తదా ఘటాద్యాకారస్య జ్ఞానాకారత్వాభావాద్యోగాచారమతస్య యుక్తిశూన్యతయాఽసత్త్వేన జగదుపప్లుతిసమ్భవః. వైచిత్ర్యం కథమిత్యత్రాహ (స్వరూపేతి) విజాతీయజ్ఞానోత్పత్తిః కథమిత్యత్రాహ (యద్ఘటాకారేతి) సజాతీయజ్ఞానసన్తానేషు పరమజ్ఞానం విజాతీయోత్పాదనశక్తమిత్యర్థః. యథాఽర్థాభ్యుపగమేఽపి విజాతీయఘటాదేర్విజాతీయకపాలాద్యుత్పాదకత్వం- తథేతి భావః. (జ్ఞానార్థయోరితి) ద్విచన్ద్రజ్ఞానే చన్ద్రద్వయసహోపలమ్భనియమాద్ద్వితీయచన్ద్రస్య చన్ద్రాదవ్యతిరిక్తత్వం- తద్వదితి భావః. (కించేత్యాది) జ్ఞానానామేవ వాసనావశాద్వైచిత్ర్యోపపత్తేః, చరమజ్ఞానస్యైవార్థవద్విజాతీయోత్పాదనశక్తత్వాచ్చ జ్ఞానానాం సాకారతయైవ ప్రకాశమానత్వేన తదాకారద్వయానుపలబ్ధ్యా జ్ఞానస్యైవ తత్తదాకారభాక్త్వాచ్చ సహోపలమ్భనియమాచ్చ బాహ్యార్థాభ్యుపగమేఽపి జ్ఞానస్య తత్తదర్థాసాధారణ్యస్య తత్తదర్థసారూప్యనిబన్ధనత్వాచ్చ తావతైవ సర్వవ్యవహారోపపత్తేశ్చ జ్ఞానమాత్రమేవ తత్త్వమిత్యర్థః. ... ...

(ఏవం ప్రాప్త ఇత్యాది) (జ్ఞాతురాత్మనోఽర్థవిశేషవ్యవహారయోగ్యతాపాదనరూపేణేతి) అనేన నిరాకారస్య ప్రకాశాయోగాదితి హేతుః ప్రత్యుక్తః నీలాదిర్జ్ఞానాకారః-తత్తన్నీలాద్యర్థవ్యవహారానుగుణ్యమేవ జ్ఞానస్యాకార ఇత్యస్యార్థస్యోక్తత్వాత్. ఉపలబ్ధిం దర్శయతి (ఏవమేవ హీతి) (ఏవంరూపేణేతి) జ్ఞానం సకర్మకం సకర్తృకమేవ భాసతే-తత్ర జ్ఞానమాత్రస్యైవ పారమార్థ్యం కిమనేనైవ జ్ఞానేన సాధ్యతే-ఉత జ్ఞానాన్తరేణ. చరమపక్షేఽనవస్థితిరస్తు. ప్రథమే సకర్మకే చ సకర్తృకే జ్ఞానేఽపరోక్షం భాసమానే తత్ర కస్యచిదంశస్యాపారమార్థ్యే తదన్యస్యాప్యపారమార్థ్యప్రసఙ్గః. తస్మాదపరోక్షసిద్ధం సర్వం జ్ఞానవత్ సత్యమిత్యర్థః. (యత్త్వితి) సాహిత్యం ద్వయోరేవేతి తద్భేదసాధకం. ఉపలమ్భనియమోఽభిన్నేష్వభిన్నేష్వపి నాస్తీతి సాధారణానైకాన్తికత్వం. కించ - భేదహేతోర్నియమో భేదస్యైవ సాధక ఇత్యభిప్రాయేణోక్తం తదర్థేత్యాది. తత్తదసాధారణ్యస్య తత్సారూప్యనిబన్ధనత్వం పరిహరతి (తత్తదర్థేతి) (సమ్బన్ధశ్చేతి) సాక్షాత్సమ్బన్ధస్సంయోగ ఇత్యర్థః. సంయోగో హి ద్రవ్యయోరిత్యత్రాహ (జ్ఞానమపి హీతి) ద్రవ్యస్య ద్రవ్యాన్తరధర్మతైకస్వరూపత్వం కథమితి శఙ్కాయాం ప్రదీపదృష్టాన్తేన పరిహరతి (ప్రభాద్రవ్యస్యేతి).......................

యత్పరైః స్వప్నజ్ఞానదృష్టాన్తేన జాగరితజ్ఞానానామపి నిరాలమ్బనత్వముక్తం- తత్రాహ.

౨౮॥ సూ. వైధర్మ్యాచ్చ న స్వప్నాదివత్ ॥ స్వప్నజ్ఞానవైధర్మ్యాజ్జాగరితజ్ఞానానామర్థశూన్యత్వం న యుజ్యతేవక్తుం. స్వప్నజ్ఞానాని హి నిద్రాదిదోషదుష్టకరణజన్యాని బాధితానిచ - జాగరితజ్ఞానాని తు తద్విపరీతానీతి తేషాం న తత్సామ్యం. సర్వేషాం చ జ్ఞానానామర్థశూన్యత్వే భవద్భిస్సాధ్యోఽప్యర్థో న సిధ్యతి- నిరాలమ్బనానుమానస్యాప్యర్థశూన్యత్వాత్. తస్యార్థవత్త్వే జ్ఞానత్వస్యానైకాన్త్యాత్ సుతరామర్థశూన్యత్వాసిద్ధిః. ....

—————

౨౯॥ సూ. న భావోఽనుపలబ్ధేః ॥ న కేవలస్యార్థశూన్యస్య జ్ఞానస్య భావస్సమ్భవతి. కుతః. క్వచిదప్యనుపలబ్ధేః. నహ్యకర్తృకస్యాకర్మకస్య వా జ్ఞానస్య క్వచిదుపలబ్ధిః. స్వప్నజ్ఞానాదిష్వపి నార్థశూన్యత్వమితి ఖ్యాతినిరూపణే ప్రతిపాదితమ్. ....

ఉపలబ్ధ్యధికరణం సమాప్తమ్.

—————

౩౦॥ సూ. సర్వథానుపపత్తేశ్చ ॥

అత్ర సర్వశూన్యవాదీ మాధ్యమికః ప్రత్యవతిష్ఠతే- శూన్యవాద ఏవ హి సుగతమతకాష్ఠా- శిష్యబుద్ధియోగ్యతానుగుణ్యేనార్థాభ్యుపగమాదినాక్షణికత్వాదయ ఉక్తాః- విజ్ఞానం బాహ్యార్థాశ్చ సర్వే న సన్తి, శూన్యమేవ తత్త్వం, అభావాపత్తిరేవ చ మోక్షః, ఇత్యేవ బుద్ధస్యాభిప్రాయః. తదేవ హి యుక్తం-శూన్యస్యాహేతుసాధ్యతయా స్వతస్సిద్ధేః. సతఏవ హి హేతురన్వేషణీయః. తచ్చ సద్భావాభావాచ్చ నోత్పద్యతే. భావాత్తావన్న కస్యచిదుత్పత్తిర్దృష్టా- నహి ఘటాదిరనుపమృదితే పిణ్డాదికే జాయతే. నాప్యభావాదుత్పత్తిస్సమ్భవతి - నష్టే పిణ్డాదికేఽప్యభావాదుత్పద్యమానం ఘటాదికమభావాత్మకమేవ స్యాత్. తథా స్వతః పరతశ్చోత్పత్తిర్నసమ్భవతి. స్వతస్స్వోత్పత్తావాత్మాశ్రయదోషప్రసఙ్గాత్ ప్రయోజనాభావాచ్చ. పరతః పరోత్పత్తౌ పరత్వావిశేషాత్ సర్వేషాం సర్వేభ్య ఉత్పత్తిప్రసఙ్గః. జన్మాభావాదేవ వినాశస్యాప్యభావః- అతశ్శూన్యమేవ తత్త్వం. అతో జన్మవినాశసదసదాదయో భ్రాన్తిమాత్రం.——— న చ నిరధిష్ఠానభ్రమాసమ్భవాత్ భ్రమాధిష్ఠానం కిఞ్చిత్పారమార్థికం తత్త్వమాశ్రయితవ్యం - దోషదోషాశ్రయత్వజ్ఞాతృత్వాద్యపారమార్థ్యేఽపి భ్రమోపపత్తివదధిష్ఠానాపారమార్థ్యేఽపి భ్రమోపపత్తేః.——— అతశ్శూన్యమేవ తత్త్వం.

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (యత్పరైరితి)

౨౮॥ సూ. వైధర్మ్యాచ్చ న స్వప్నాదివత్ ॥ సోపాధికత్వం స్వప్నాదేః ఖ్యాత్యాభ్యుపగమానోక్తం సూత్రకారైః - అదేవనాస్తీతి వక్ష్యతే. ....

—————

౨౯॥ సూ. న భావోఽనుపలబ్ధేః ॥ (క్వచిదపీతి) అస్యాయమభిప్రాయః- సుషుప్తౌ కేవలధర్మిస్వరూపస్ఫురణమేవ- నధర్మభూతజ్ఞానస్యేతి. కథం క్వచిదనుపలబ్ధిః- స్వప్నేఽప్యర్థశూన్యం జ్ఞానమిత్యత్రాహ (స్వప్నజ్ఞానాదిష్వపీతి) ....

ఉపలబ్ధ్యధికరణం సమాప్తమ్.

—————

౩౦॥ సూ. సర్వథానుపపత్తేశ్చ ॥ కిం మాధ్యమికేనోక్తః సర్వశూన్యవాదః సమ్భవతి- నేతి. కిం సర్వం కార్యం భావరూపం-ఉతాభావరూపమితి. సర్వకార్యేష్వపి భావ ఏవ కారణం-ఉతాభావ ఇతి. కిం భావాన్తరమభావరూపం-ఉత తుచ్ఛం నామార్థాన్తరం. యదా తుచ్ఛనామార్థాన్తరమభావః-తదా సర్వకార్యేష్వభావ ఏవ కారణమితి కార్యస్యాప్యభావాత్మకతయా శూన్యవాద ఉపపన్నస్స్యాత్. యదా భావాన్తరమభావః-తదా సర్వకార్యేషు భావ ఏవ కారణమితి కార్యస్యాపి భావరూపత్వాత్ సర్వశూన్యవాదోఽనుపపన్నస్స్యాత్. (అహేతుసాధ్యతయేతి) సతో హేత్వభావాదేవ శూన్యసిద్ధిః-నతు సాధకహేత్వన్తరాపేక్షయేత్యర్థః. కథం సతో హేత్వభావ ఇత్యత్రాహ (తచ్చేతి) (నహీతి) వినాశాదేవ జాయత ఇత్యర్థః (ప్రయోజనాభావాచ్చేతి) స్వయంవిద్యమానత్వాదుత్పత్తిర్నైరపేక్ష్యం ప్రయోజనాభావః. స్వసత్తాహ్యుత్పత్తేః ప్రయోజనం- పూర్వమేవ సత్త్వానోత్పత్త్యా ప్రయోజనం. కిం సత ఉత్పత్తిః-ఉతాసతః. సచ్చేత్- నోత్పత్త్యపేక్షా. అసచ్చేత్- శశవిషాణవన్నోత్పత్తిరితి భావః.——— న చేత్యాది బ్రహ్మజ్ఞానవాదిచోద్యనిరాకరణం.——— పూర్వపక్షముపసంహరతి (అత ఇతి) ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (సర్వథానుపపత్తేశ్చేతి) సర్వథానుపపత్తేస్సర్వశూన్యత్వం చ భవదభిప్రేతం న సమ్భవతి. కిం భవాన్ సర్వం సదితి వా ప్రతిజానీతే - అసదితి వా - అన్యథా వా. సర్వథా తవాభిప్రేతం తుచ్ఛత్వం న సమ్భవతి- లోకే భావాభావశబ్దయోః ప్రత్యక్షప్రతీత్యోశ్చ విద్యమానస్యైవ వస్తునోఽవస్థావిశేష గోచరత్వస్య ప్రతిపాదితత్వాత్. అతస్సర్వం శూన్యమితి ప్రతిజానతా సర్వం సదితి ప్రతిజానతేవ సర్వస్య విద్యమానస్యావస్థావిశేషయోగిత్వైవ ప్రతిజ్ఞాతా భవతీతి భవదభిమతా తుచ్ఛతా న కుతశ్చిదపి సిధ్యతి. కిఞ్చ - కుతశ్చిత్ప్రమాణాచ్ఛూన్యత్వముపలభ్య శూన్యత్వం సిషాధయిషతా తస్య ప్రమాణస్య సత్యత్వమభ్యుపేత్యం - తస్యాసత్యత్వే సర్వం సత్యం స్యాదితి సర్వథా సర్వశూన్యత్వం చానుపపన్నమ్..........................

సర్వథానుపపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

---

* సర్వథాశబ్దేన ప్రమాణవికల్పానుపపత్తిః ప్రమేయవికల్పానుపపత్తిశ్చ వివక్షితా. తత్ర ప్రమేయం వికల్పయతి (కింభవానితి) (అన్యథా వా) కిముభయాత్మకత్వేన-ఉతానుభయాత్మకత్వేనేత్యర్థః. ఉభయాత్మకత్వేఽనుభయాత్మకత్వే చ అవస్థాన్తరాపత్తిరేవోక్తా స్యాత్ - లోకప్రతీత్యాపరాభ్యుపగమప్రకారేణ వా సత్త్వాసత్త్వయోరవస్థావిశేషరూపత్వాత్. న హి శూన్యవాదిన ఉభయప్రకారాతిరేకేణ సాధనదూషణవ్యవహారసమ్భవః. ఘటత్వం స్వాపేక్షయా సత్ - కపాలాపేక్షయా అసదిత్యుభయాత్మకత్వం. ఘటస్స్వాపేక్షయా నాసత్ - కపాలాపేక్షయా అసత్ - అతోఽనుభయాత్మకత్వమప్యవస్థావిశేష ఇతి (సదితి ప్రతిజానతేవేతి) సదసదితి వికల్పో దృష్టాన్తార్థ ఇత్యుక్తం భవతి. ప్రమాణానుపపత్తిమాహ (కిఞ్చేతి) ప్రమాణశబ్దః ప్రతీతేరప్యుపలక్షణార్థః. కిం సర్వం శూన్యమితి ప్రమితిసాధనం వా సత్యం-ఉతాసత్యం. సత్యం చేత్ - న సర్వశూన్యత్వం. అసత్యం చేత్ - నితరామిత్యర్థః.

అధికరణత్రయాత్మకో బౌద్ధమతనిరాసః. అణుహేతుకో భూతభౌతికసంహతిరూపః, స్కన్ధహేతుకశ్చ పఞ్చస్కన్ధీరూప, ఇత్యుభయహేతుకస్సముదాయ ఇతి పరే. చిత్తచైత్తహేతుకశ్చాభ్యన్తరో, బాహ్యశ్చ భూతభౌతికసఙ్ఘాత ఇత్యపరే. తత్ర పఞ్చస్కన్ధీరూపసముదాయానాదరహేతుః పూర్వోక్తః. *ఉభయథా చ దోషాదిత్యత్ర అవిద్యారాగాదీనాం వినాశస్వపరికరాత్ సమ్యగ్జ్ఞానాచ్చేత్ - వినాశస్య నిర్హేతుకత్వప్రతిజ్ఞాభఙ్గః. స్వయమేవావిద్యావినాశశ్చేత్ - సర్వముక్తిప్రసఙ్గః, మోక్షమార్గోపదేశానర్థక్యం, చేతి పరే. తదయుక్తం-*ఉదాసీనానామపి చైవం సిద్ధిరితి సూత్రే ఐహికాముష్మికసాధనప్రవృత్తిరైయర్థ్యస్య వక్ష్యమాణతయా పునరుక్తిప్రసఙ్గాత్. *నాసతోఽదృష్టత్వాదిత్యత్ర అభావాత్ భావోత్పత్తిరనుపపన్నా- అసతశ్శశవిషాణాదేస్సముత్పత్త్యదర్శనాత్. అభావాదుత్పత్త్యభ్యుపగమే శశవిషాణాదిభ్యోఽప్యఙ్కురాదయో జాయేరన్నితి పరే. తచ్చాయుక్తం- *ఉత్తరోత్పాదే చ పూర్వనిరోధాదిత్యత్రైవ అభావాద్భావోత్పత్తౌ దూషణస్య దర్శితత్వాత్. తత్రైవ హి కార్యోత్పత్తిదశాయాం క్షణికస్య కారణస్యావస్థానాభావనిబన్ధనం దూషణం దర్శితం. దూషణభేదాన్న పునరుక్తిరితి చేన్న- దూషణభేదాభావాత్. కథం చిద్దూషణభేదోత్ప్రేక్షణేఽప్యభావాద్భావోత్పత్త్యనుబన్ధితయాస్య దూషణస్యైకసూత్రాభిప్రేతత్వసమ్భవాత్, శ్రుతనిరోధాభావాత్,. పూర్వనిరోధాదితిహి శబ్దః. న హ్యత్ర దండదూషణం వివక్షితం- పూర్వస్యాదివవక్షితమితి వక్తుం శక్యతే- నిరోధస్య శాబ్దత్వాత్, తదనుబన్ధిదూషణస్యాభిప్రేతత్వాచ్చ. అభిప్రాయికత్వేఽపి యదేవాభిప్రేతవ్యం - నాన్యదితి కో నివారకః. పృథగ్యోగకరణమేవ నివారకమితి చేన్న- తస్యార్థాన్తరపరత్వేన ప్రయోజనవత్తరత్వాత్. క్షణికత్వప్రయుక్తదూషణస్యాసాధారణత్వాదసాధారణదూషణేన సౌత్రాన్తికనిరసనం హి ప్రయోజనవత్తరం- అపేక్షితస్య శాబ్దత్వే సమ్భవతి కథంతదుపేక్షణేనాన్యథాసిద్ధాన పేక్షితార్థాన్తరపరత్వాశ్రయణం యుక్తం శశాది రాకారక ఇతి పదద్వయాధ్యాహారస్తదా స్యాదితి చేత్ - తవాపి తుల్యం- భావస్యోత్పత్తిరితి పదద్వయాధ్యాహారేణ హి భవదీయోజనా. నన్వేవమపి *ఉదాసీనానామిత్యనన్తరసూత్రే కథం సాధారణదూషణోక్తిః. న - పరపక్షేష్వసాధారణదూషణాన్యుక్త్వాతేషు సాధారణదూషణమప్యనుసన్ధేయమితి ప్రదర్శనార్థత్వాత్తదుక్తేః. *వైధర్మ్యాచ్చేత్యాదిసూత్రవ్యాఖ్యానం పరేషాం స్వపక్షవిరుద్ధం - కృత్స్నప్రపఞ్చమిథ్యాత్వనిరాసకత్వాత్తస్య సూత్రస్య. నను న విరోధః- జ్ఞానార్థయోరభేదో యోగాచారాభిమతః- వయం తు భేదమఙ్గీకృత్య అర్థమిథ్యాత్వం బ్రూమ ఇతి చేత్. అర్థమిథ్యాత్వస్యైవ యోగాచారాభిమతత్వాత్ - అన్యథా జ్ఞానమిథ్యాత్వాత్ సత్యత్వయోరన్యతరప్రసఙ్గాత్. నన్వర్థతుచ్ఛత్వం తదభిమతం- వయం తు తన్నిరాసేనానిర్వాచ్యత్వం బ్రూమ ఇతి చేత్. తుచ్ఛత్వమితి కిమప్రతీతత్వం వివక్షితం-ఉత ప్రతీతత్వేఽపి బాధార్హత్వం. న తావదప్రతీతత్వం యోగాచారాభిమతం- స హ్యుపలమ్భనియమస్య తైరుచ్యమానత్వాత్. ద్వితీయే తు శబ్దవైషమ్యమేవ తేషాం యుష్మాకం చ - ప్రతీతత్వే సతి బాధార్హత్వస్యోభయాభిమతత్వాచ్చ. అస్తు వా కించిద్వైషమ్యం భవతాం గ్రహీష్యన్యగ్రహాత్ - తదానీమపి సూత్రం విరుద్ధం-కారణదోషబాధకప్రత్యయయోరనిర్వాచ్యపక్షేఽప్యుపాధిత్వోపపత్తేరవిశిష్టత్వాత్. న హ్యనిర్వాచ్యపక్షోఽస్పర్శీ కశ్చిదుపాధిః సూత్రితః వ్యాఖ్యాతశ్చ- అతో విరుద్ధత్వం స్థితం *న భావోఽనుపలబ్ధేరితి - ఉత్తరోత్తరజ్ఞాన వైచిత్ర్యహేతుతయాఽనుగతాభిమతానామనాదివాసనానాం న భావః-అర్థానుపలబ్ధేః. యద్వా-అర్థనాశ్రయేణ వినా ధీవైచిత్ర్యహేతుభూతవాసనానుపలబ్ధేశ్చ. అర్థోపలబ్ధినిబన్ధనాస్థిరాశ్రయస్థాయివాసనేతి వ్యాఖ్యాతం. తత్రార్థాభావేఽపి స్వప్నానుభవజన్యాః పాశ్చాత్త్యప్రతీతిహేతుభూతా వాసనా వా యత్తై- తద్వదిహాపి సమ్భవతీత్యుక్తైకేయుత్తరం. స్వాప్నాని జ్ఞానాని చ నవిషయశూన్యానీతి వక్ష్యమితి చేత్ - తర్హి హేత్వన్తరసాపేక్షయా జనాయా అపి సూత్రస్యైతదపేక్ష్యసిద్ధ్యర్థం చరమహేతువిషయతయావర్ణనం యుక్తం. అతోఽర్థశూన్యజ్ఞానానామనుపలబ్ధిపరాహతత్వప్రతిపాదనపరం సూత్రమిదం.

౩౧॥ సూ. ॥ నైకస్మిన్నసమ్భవాత్ ॥

నిరస్తాస్సౌగతాః- జైనా అపి పరమాణుకారణత్వాదికం జగతో వదన్తీత్యనన్తరం జైనపక్షః ప్రతిక్షిప్యతే.

నాసనాసామూత్రయోరనుపలబ్ధేరివాపృథక్కథనమనపేక్షితం- *అనుస్మృతేశ్చేతి సూత్రే తదవగమాత్. పూర్వానుభవజనితసంస్కారాశ్రయస్య స్థిరస్యాభావే ప్రతిసన్ధానానుపపత్తిస్తత్రావగతా. *సర్వథానుపపత్తేశ్చేతి సూత్రమపి సుగతమాత్రవిషయం- నతు శూన్యవాదప్రతిక్షేపపరం- తస్యతు సర్వప్రమాణవిరుద్ధత్వాన్నిరసనానాదర ఇతి పరే. తదయుక్తం- నాస్తిక్యకాష్ఠాగతస్యాస్య తర్కాకారస్య తస్యావశ్యం నిరసనీయత్వాత్. యది సర్వప్రమాణవిరోధేన దుర్బలతయా న తన్నిరాసః- తర్హి పక్షాన్తరాణామపి తత్తత్ప్రత్యనీకప్రమాణవిరుద్ధతయా దుర్బలత్వాత్తన్నిరాసస్యానాదరణీయతా ఽపి న స్యాత్. వస్తుతో దుర్బలత్వేప్యాపాతతః ప్రాబల్యప్రతీతేర్నిరసనీయత్వమితి చేత్ - తచ్ఛూన్యవాదేపి తుల్యం. పక్షాన్తరాణాం కతిపయప్రమాణానుగుణత్వాత్ప్రాబల్యావభాసః- శూన్యవాదస్యతు సర్వప్రమాణవిరోధాన్న ప్రాబల్యావభాస ఇతి చేత్. పక్షాన్తరేషు ప్రమాణానుగుణాంశస్య నిరసనమశక్యం- విరుద్ధాంశస్యతు ప్రాబల్యావభాసాభావాత్కిం నిరసనేన. విరుద్ధాంశస్య ప్రమాణవిరోధనిమిత్తదౌర్బల్యస్యాపాతతో ఽనవభాసాత్తజ్జ్ఞాపనమపేక్షితమితి చేత్ - శూన్యవాదస్యాపి కైశ్చిత్ప్రమాణవిరోధస్యాజ్ఞాతత్వాత్తన్నిరసనమపేక్షితం. యది విరుద్ధైకదేశమపి మతం నిరస్యతే- తర్హి కార్త్స్న్యేన విరుద్ధస్య నిరసనీయత్వం కింపునర్న్యాయసిద్ధం. కించ- యద్యపి ప్రమాణవిరోధో ఽవభాసతే- తథాపి తదుక్తకుతర్కాణాం ప్రబలత్వభ్రమో నిరాకరణీయః- అన్యథా జ్వాలాభేదయుక్త్యా తదైక్యజ్ఞానస్యేవ ప్రమాణజ్ఞానానామపి భ్రాన్తిత్వశఙ్కాప్రసఙ్గాత్. అతో ఽపేక్షితత్వాద్వ్యాఘాతానురోధాచ్చ శూన్యవాదప్రతిక్షేపపరమిదం సూత్రమితి యుక్తం.—— అన్యేత్వేవం వర్ణయన్తి - మాతృశరీరం ప్రాప్తాత్కర్మణః ప్రథమం హృదయవస్తు, స్త్రీన్ద్రియపురుషేన్ద్రియయోరన్యతరసచివో ఽష్టద్రవ్యకలాప, స్తదనన్తరం చిత్త, ముత్పద్యతే- తస్మాచ్చిత్తాత్పూర్వస్మాచ్చ కలాపా, న్మాతృభుక్తాహారాచ్చ యథాయథమష్టద్రవ్యకలాప, ఉత్పద్యతే చక్షురాదీని, చ. కర్మశబ్దశ్చ పూర్వకర్మవాసితవిలక్షణచిత్తసన్తానపరః. ఏవముభయహేతుకే - కర్మమాతృభుక్తాహారహేతుకేపి గర్భసముదాయస్య ప్రాప్తిః- సంయోజయితుః స్థిరస్య ప్రశాసితురీశ్వరస్యానభ్యుపగమాదితి. తదయుక్తం - పరపక్షేషు జగత్కారణానుపపత్తేర్వక్తవ్యత్వాత్, సంయోజకేశ్వరానభ్యుపగమరూపహేతోః కృత్స్నజగదుత్పత్తిప్రతిక్షేపకస్య గర్భస్థదేహమాత్రవిషయతయా సఙ్కోచానుపపత్తేః, *ఉభయథా చ దోషాదిత్యత్ర నిరోధస్య సహేతుకత్వే సిద్ధాన్తకత్వప్రతిజ్ఞావిరోధః- అహేతుకత్వే నిత్యనిరోధః ప్రసజ్యేత- హేత్వభావావిశేషాదిత్యుక్తం. తదప్యయుక్తం - ఈదృశానామన్యేషామపి పృథక్ సవిషయదూషణానాం ప్రతిసఙ్ఖ్యాప్రతిసఙ్ఖ్యానిరోధప్రతిక్షేపకసూత్రే వివక్షితత్వోపపత్తేః, కార్యకారణతుచ్ఛతావిషయదూషణస్యాత్ర వివక్షితత్వోపపత్తేశ్చ. *నాసతో ఽదృష్టత్వాదితి సూత్రం శూన్యవాదినిరాసపరం వ్యాఖ్యాతం, *నభావో ఽనుపలబ్ధేరిత్యాదిసూత్రద్వయం చ బాహ్యార్థానుమేయత్వవాదనిరాసపరం వర్ణితం,. తదయుక్తం- స్వారసికక్రమాభావాత్. ప్రత్యక్షతా నాస్థిరతయోపలబ్ధా బాహ్యార్థాః క్షణికాః- క్షణికాశ్చానుమేయాః- ఉభయవిధాశ్చార్థా మిథ్యాభూతాః- తద్విషయజ్ఞానమపి మిథ్యేతి హి లోకబుద్ధ్యవతరణక్రమః. వైభాషికసౌత్రాన్తికయోర్బాహ్యార్థాస్థిరత్వాభ్యుపగమాచ్చ సఙ్గతిర్యుక్తా- నతు వైభాషికమాధ్యమికయోః. బాహ్యార్థానభ్యుపగమాద్యోగాచారమాధ్యమికయోస్సఙ్గతత్వే బుద్ధ్యవతరణక్రమాన్మాధ్యమికస్య పాశ్చాత్త్యత్వం యుక్తం. నతు యోగాచారసౌత్రాన్తికయోః పౌర్వాపర్యం యుక్తం- ఉక్తసఙ్గత్యభావాత్. జ్ఞానాస్తిత్వసామ్యాత్ సఙ్గతిరితి చేత్. తర్హి పౌర్వాపర్యవిపర్యయో ఽయుక్తః- జ్ఞానాస్తిత్వసామ్యస్యార్థసద్భావప్రతిషేధరూపేణ వైషమ్యస్య చానుగుణతయా సఙ్గతేర్వక్తవ్యత్వాత్. కించ- శబ్దానౌచిత్యమపి భవతి- నాసతస్సదుత్పత్తిర్దృష్టా, నాపి స్వయమసదితి యుక్తం,- అసత్త్వే నాపి ప్రమాణేనాదృష్టత్వాదితి హి తద్యోజనా. తత్ర *అసత ఇతిపదస్య షష్ఠ్యన్తత్వే ప్రథమం ప్రతిజ్ఞావాక్యమధ్యాహార్యం స్యాత్. పఞ్చమ్యన్తత్వే ద్వితీయం ప్రతిజ్ఞావాక్యమధ్యాహార్యం స్యాత్. అస్మాకం తు న వాక్యాధ్యాహారః - నహి లాదిరసత ఆకార ఇతి పదద్వయాధ్యాహార ఏవ. ఏతావాంశ్చాధ్యాహారస్సర్వేషామవర్జనీయః. *నభావో ఽనుపలబ్ధేరితి- న తాదృశస్య ప్రత్యక్షస్య భావః- అనుపలబ్ధేః- అనుపలభ్యమానస్య వ్యాప్తిగ్రహణాయోగాదితి వర్ణితం. తదయుక్తం - నిత్యాతీన్ద్రియాణామిన్ద్రియాదీనామనుమానాభావప్రసఙ్గాత్. తేషు కల్పకమన్యథాసిద్ధం - ఇహతు బాహ్యార్థకల్పకం జ్ఞానవైచిత్ర్యమన్యథాసిద్ధం- సంస్కారేణ తత్సమ్భవాదితి చేత్. న - ఉత్పాద్యత్వాద్ఘటాదేః. నను నసత్త్వేను హేతుస్సూత్రేషు శబ్దః- అభిప్రేతహేతునిరాకాఙ్క్షాపూరణస్య సర్వవ్యాఖ్యాతృసమ్మతత్వాదితి చేత్. సత్యం- నిర్దిష్టహేతుదౌస్థ్యపరిహారకైర్వినాసక్తిర్భవతి - తేషు నిర్దిష్టత్వం యుక్తం - నిర్దిష్టహేతూపయోగిత్వాత్. కణ్ఠోక్తహేతుదౌస్థ్యేన తత్పరిహారానుపయోగిహేత్వన్తరస్యాభిప్రేతత్వకల్పనమనుపపన్నం - నహి సమ్యక్త్వం హేతుం హా చ రేసవక్తుమశక్నువన్నన్యస్యాభిప్రేతతాసిద్ధ్యర్థం దుష్టం హేతుం సూత్రకారో వదతీతి యుక్తం. శక్యాదనుపలబ్ధస్యాశక్యానుమానత్వం హి దుస్థం - కల్పకహేత్వన్యథాసిద్ధిరేవ హి సమ్యగ్యుక్తిః. *సర్వథానుపపత్తేశ్చేతి నిర్దేశశ్చ వికల్పితశరోభేదేష్వనుపపత్తేర్వివక్షితత్వమవగమయతి - న త్వేకరూపస్యైవార్థస్య బహ్వనుపపత్తియుక్తత్వం- *ఉభయథా చ దోషాదితివత్. అతో రూపాదీనామనుమేయత్వే ప్రత్యక్షానుభవవిరోధాద్యనేకోపపత్తిపరతయా వ్యాఖ్యానమయుక్తం. తత్ర చార్థసఙ్గతివశాచ్చ వ్యాఘాతానురోధాచ్చ సర్వశూన్యవాదనిరాసపరత్వం యుక్తమ్. ....

సర్వథానుపపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

౩౧॥ సూ. ॥ నైకస్మిన్నసమ్భవాత్ ॥ సఙ్గతిమాహ (నిరస్తా ఇతి) వైశేషికబౌద్ధయోః పరమాణుకారణవాదినోరేకాన్తత్వప

తేకిలమన్యన్తే- జీవాజీవాత్మకంజగదేతన్నిరీశ్వరం. తచ్చషడ్ద్రవ్యాత్మకం. తానిచద్రవ్యాణిజీవధర్మాధర్మపుద్గలకాలాకాశాఖ్యాని. తత్రజీవాః - బద్ధాయోగసిద్ధాముక్తాశ్చేతిత్రివిధాః. ధర్మోనామగతిమతాంగతిహేతుభూతోద్రవ్యవిశేషోజగద్వ్యాపీ. అధర్మశ్చస్థితిహేతుభూతోవ్యాపీ. పుద్గలోనామవర్ణగన్ధరసస్పర్శవద్ద్రవ్యం. తచ్చద్వివిధం- పరమాణురూపం, తత్సఙ్ఘాతరూపంచపవనజ్వలనసలిలధరణీతనుభువనాదికం,. కాలస్త్వభూదస్తిభవిష్యతీతివ్యవహారహేతురణురూపోద్రవ్యవిశేషః. ఆకాశోప్యేకోఽనన్తప్రదేశశ్చ. తేషుచాణువ్యతిరిక్తద్రవ్యాణిపఞ్చాస్తికాయాఇతిచసంగృహ్యన్తే- జీవాస్తికాయోధర్మాస్తికాయోఽధర్మాస్తికాయఃపుద్గలాస్తికాయఃఆకాశాస్తికాయఇతి. అనేకదేశవర్తినిద్రవ్యేఽస్తికాయశబ్దఃప్రయుజ్యతే. జీవానాంమోక్షోపయోగినమపరమపిసఙ్గ్రహంకుర్వన్తి- జీవాజీవాస్రవబన్ధనిర్జరసంవరమోక్షాఇతి. మోక్షసంగ్రహేణమోక్షోపాయశ్చగృహీతః. సచసమ్యగ్జ్ఞానదర్శనచారిత్రరూపః. తత్రజీవస్తుజ్ఞానదర్శనసుఖవీర్యగుణః. అజీవశ్చజీవభోగ్యవస్తుజాతం. ఆస్రవః - తద్భోగోపకరణభూతమిన్ద్రియాదికం. బన్ధశ్చాష్టవిధః - ఘాతికర్మచతుష్టయమఘాతికర్మచతుష్టయంచేతి. తత్రాద్యంజీవగుణానాంస్వాభావికానాంజ్ఞానదర్శనవీర్యసుఖానాంప్రతిఘాతకరం. అపరంశరీరసంస్థానతదభిమానతత్స్థితితత్ప్రియుక్తసుఖదుఃఖోపేక్షాహేతుభూతం. నిర్జరం - మోక్షసాధనమర్హదుపదేశావగతంతపః. సంవరోనామేన్ద్రియనిరోధః - సమాధిరూపః. మోక్షస్తునివృత్తరాగాదిక్లేశస్య స్వాభావికాత్మస్వరూపావిర్భావః. పృథివ్యాదిహేతుభూతాశ్చాణవోవైశేషికాదీనామివనచతుర్విధాః- అపిత్వేకస్వభావాః. పృథివ్యాదిభేదస్తుపరిణామకృతః. సర్వంచవస్తుజాతంసత్త్వాసత్త్వనిత్యత్వానిత్యత్వభిన్నత్వాభిన్నత్వాదిభిరనైకాన్తికమిచ్ఛన్తి-స్యాదస్తి-స్యాన్నాస్తి-స్యాదస్తిచనాస్తిచ-స్యాదవక్తవ్యం- స్యాదస్తిచావక్తవ్యంచ- స్యాన్నాస్తిచావక్తవ్యంచ స్యాదస్తిచనాస్తిచావక్తవ్యంచేతిసర్వత్రసప్తభఙ్గీనయావతారాత్. సర్వం వస్తుజాతంద్రవ్యపర్యాయాత్మకమితిద్రవ్యాత్మనాసత్త్వైకత్వనిత్యత్వాద్యుపపాదయన్తి - పర్యాయాత్మనాచతద్విపరీతం. పర్యాయాశ్చద్రవ్యస్యావస్థావిశేషాః. తేషాంచ భావాభావరూపత్వాత్సత్త్వాసత్త్వాదికం సర్వముపపన్నమితి. ... ...

అత్రాభిధీయతే (నైకస్మిన్నసమ్భవాదితి) నైతదుపపద్యతే. కుతః. (ఏకస్మిన్నసమ్భవాత్) ఏకస్మిన్వస్తునిఅస్తిత్వనాస్తిత్వాదేర్విరుద్ధస్యచ్ఛాయాతపవద్యుగపదసమ్భవాత్. ఏతదుక్తంభవతి- ద్రవ్యస్యతద్విశేషణభూతపర్యాయశబ్దాభిధేయావస్థావిశేషస్యచ పృథక్పదార్థత్వాన్నైకస్మిన్విరుద్ధధర్మసమావేశస్సంభవతీతి. తథాహి- ఏకేనాస్తిత్వాదినాఽవస్థావిశేషేణవిశిష్టస్యతదానీమేవనతద్విపరీతనాస్తిత్వాదివిశిష్టత్వంసంభవతి. ఉత్పత్తివినాశాఖ్యపరిణామవిశేషాస్పదత్వంచద్రవ్యస్యానిత్యత్వం, తద్విపరీతంచనిత్యత్వం, తస్మిన్కథంసమవైతి. విరోధిధర్మాశ్రయత్వంచభిన్నత్వం, తద్విపరీతంచాభిన్నత్వం,కథంవాతస్మిన్సమవైతి. యథా

రమానుచాతుర్విధ్యసామ్యాత్తన్నిరాసానన్తరం- బౌద్ధానన్తరమార్హతమతనిరాసః ప్రాప్తః. కిమేతాన్బ్రహ్మకారణవాదోవిచాల్యః - ఉత నేతి - కింజైనమతంసమీచీనయుక్తిమూలం-ఉత నేతి. కిమేకస్యవస్తునస్సత్త్వాసత్త్వభిన్నత్వాభిన్నత్వనిత్యత్వానిత్యత్వాద్యనేకస్వభావత్వంసమ్భవతి- నేతి. కింపర్యాయస్వభావాభ్యామేకస్యవస్తునోఽనేకస్వభావత్వముపపాదయితుంశక్యతే- నేతి. యదాశక్యతే - తదైకస్యవస్తునోఽనేకస్వభావత్వసమ్భవాజ్జైనమతస్యసమీచీనయుక్తిమూలతయా బ్రహ్మకారణవాదస్యాశ్రద్ధేయతాస్యాత్. యదాతునశక్యతే- తదావస్తునోఽనేకస్వభావత్వాసమ్భవేనజైనమతస్యకుతర్కమూలతయా బ్రహ్మకారణవాదస్యశ్రద్ధేయతమత్వం. (తేకిలేత్యాది) స్థితిహేతుభూతః-స్థావరత్వాదిహేతుః. అప్రవృత్తిహేతురిత్యర్థః. సఙ్ఘాతరూపమేవవివృణోతి (పవనేతి) (అపరమితి) శరీరసంస్థానం, తదభిమానః, తత్స్థితిః, తత్ప్రియుక్తసుఖదుఃఖోపేక్షా, ఇత్యేషాంహేతురిత్యర్థః. అన్యథాచతుష్టయాయోగాత్. పర్యాయః-అవస్థా. అవస్థావిశేషాణాంభావాభావరూపత్వాత్ ద్రవ్యస్యసత్త్వాదికముపపన్నమిత్యర్థః.

దూషయతి (అత్రాభిధీయతఇత్యాదినా) ఆకారభేదాదవిరోధఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తంభవతీతి) కింద్రవ్యావస్థేభిన్నే - ఉతాభిన్నే - ఉత భిన్నాభిన్నే- ఇతివికల్పమభిప్రేత్యభేదపక్షేదూషణమాహ (ద్రవ్యస్యేతి) అభిన్నత్వపక్షేఽపినాకారభేదాదవిరోధః- భిన్నాభిన్నత్వపక్షేఽపితదవిరోధనిర్వాహకాకారాన్తరాభావాన్నావిరోధఇతీదంపూర్వముక్తత్వాన్నాత్రకణ్ఠోక్తం. పూర్వప్రస్తుతాస్తిత్వాదేఃకథంవిరోధఇత్యత్రాహ (తథాహీతి) సత్త్వాసత్త్వాదివిరోధోనాకారభేదేనపరిహ్రియతే- అపితుద్రవ్యస్యైవోచ్యతఇతిపూర్వంప్రస్తుతం - తదనుపపన్నమిత్యాహ (తథాహీతి) ఆకారభేదాభ్యుపగమేఆకారేణాస్తిత్వాదిధర్మః- ద్రవ్యేత్వస్తిత్వాదిధర్మః. అనభ్యుపగమేతుద్రవ్యమేవోభయధర్మీతివిరోధః- సత్త్వాసత్త్వనిత్యత్వానిత్యత్వభి

ఉక్తత్వమ్మహిమత్వయోర్యుగపదేకస్మిన్నసమ్భవః. అయమర్థః పూర్వమేవ భేదాభేదవాదినిరసనసమయే *త త్త్వసమన్వయాదిత్యత్ర ప్రపఞ్చితః. కాలస్యపదార్థవిశేషణతయైవ ప్రతీతేస్తస్యపృథగస్తిత్వనాస్తిత్వాదయో నవక్తవ్యాః, నచపరిహర్తవ్యాః. కాలోఽస్తినాస్తీతివ్యవహారోవ్యవహర్తౄణాంజాత్యాద్యస్తిత్వనాస్తిత్వ వ్యవహారతుల్యః- జాత్యాదయోహిద్రవ్యవిశేషణతయైవప్రతీయన్తఇతిపూర్వమేవోక్తం. కథంపునరేకమేవ బ్రహ్మసర్వాత్మకమితిశ్రోత్రియైరుచ్యతే. సర్వచేతనాచేతన శరీరత్వాత్సర్వజ్ఞస్యసర్వశక్తేస్సత్యసఙ్కల్ప స్యపురుషోత్తమస్యేత్యుక్తం. శరీరశరీరిణోస్తద్గతానాంచాత్యన్తవైలక్షణ్యముప్యుక్తం. కించ - జీవాదీనాం షణ్ణాం ద్రవ్యాణామేకద్రవ్యపర్యాయత్వాభావాత్తేషుద్రవ్యైకత్వేనపర్యాయాత్మనా చైకత్వానేకత్వాన యోరుపపాదాః. అనోచ్యేత- షడేతానిద్రవ్యాణిస్వకీయైః పర్యాయైః స్వేనస్వేనచాత్మనాతథాభవన్తీతి. ఏవమపిసర్వమనైకాన్తికమిత్యభ్యుపగమవిరోధః- అన్యోన్యతాదాత్మ్యాభావాత్. అతోనయుక్తమిదంజైనమతం. ఈశ్వరానధిష్ఠితపరమాణుకారణవాదేపూర్వోక్తాదోషాస్తథైవావతిష్ఠన్తే......................

౩౪॥ సూ. ॥ ఏవంచాత్మాకార్త్స్న్యమ్॥ ఏవం - భవదభ్యుపగమేసతి ఆత్మనశ్చాకార్త్స్న్యంప్రసజ్యతే. జీవోఽసఙ్ఖ్యాతప్రదేశో దేహపరిమాణఇతిహిభవతాంస్థితిః- తత్రహస్త్యాదిశరీరేఽవస్థితస్యాత్మనస్తతోన్యూనపరిమాణేపిపీలికాదిశరీరేప్రవిశతోఽల్పదేశవ్యాపిత్వేనాకార్త్స్న్యంప్రసజ్యతే అపరిపూర్ణతాప్రసజ్యతఇత్యర్థః. ....—..............................

అథసఙ్కోచవికాసధర్మతయాత్మనః పర్యాయశబ్దాభిధేయావ
స్థాన్తరాపత్త్యావిరోధః పరిహ్రియతఇత్యుచ్యేత. తత్రాహ.

౩౫॥ సూ. ॥ నచపర్యాయాదప్యవిరోధోవికారాదిభ్యః॥ నచసఙ్కోచవికాసరూపావస్థాన్తరాపత్త్యావిరోధఃపరిహర్తుంశక్యతే- వికారతత్ప్రయుక్తానిత్యత్వాదిదోషప్రసక్తేర్ఘటాదితుల్యత్వప్రసఙ్గాత్. ....

న్నత్వాభిన్నత్వవిరోధః క్రమేణోపపాదితః. (కాలస్యేతి) (పదార్థవిశేషణతయైవేతి) అనేనకాలస్యానుత్వనిరాకరణంఫలితం. అనేకకాలకల్పనమయుక్తం- ఏకస్మిన్కాలేఽనేకపదార్థాస్తిత్వైవ ప్రతీతేః. కాలస్యద్రవ్యవిశేషణతయాఽస్తిత్వంప్రతిపన్నం- తతస్తస్యనాస్తిత్వశఙ్కానిరవకాశేత్యర్థః. కథమిత్యాదినాపరిచోద్యపరిహారతి (సర్వేతి) శరీరాణామన్యోన్యం బ్రహ్మణశ్చభేదః- శరీరిణో బ్రహ్మణఏకత్వమిత్యర్థః. సర్వజ్ఞస్యేత్యాదివిశేషణమేకస్యసర్వచిదచిన్నియన్తృత్వాద్యసంభావితత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం. శరీరదోషాణాంశరీరిణ్యస్పర్శముపపాదయతి (శరీరశరీరిణోరితి) అనేకాన్తత్వస్యవ్యభిచారమాహ (కించేతి) ....

౩౪॥ సూ. ॥ ఏవంచాత్మాకార్త్స్న్యమ్॥ ఏవంశబ్దంవ్యాచష్టే (భవదితి) బుద్ధిస్థతదభ్యుపగమప్రకారఏవంశబ్దోక్తఇత్యర్థః.——యథాపూర్వోక్తదోషఃఏవందోషాన్తరమితిపరే. అన్యత్రాపిమాషణాన్తరవివక్షితేపూర్వోక్తదూషణస్యదృష్టాన్తీకరణాదర్శనాత్ ప్రయోజనాభావాచ్చ భిక్షప్రకారపరత్వేనవ్యాఖ్యాతం- తత్రహిదూష్యంజీవస్యదేహపరిమాణత్వమనన్తరముపస్థాపితంస్యాత్. ——అసఙ్ఖ్యాతప్రదేశః- ఏకరూపసఙ్ఖ్యాహీనప్రదేశః. అనియతప్రదేశఇత్యర్థః. ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అథేతి)

౩౫॥ సూ. ॥ నచపర్యాయాదప్యవిరోధోవికారాదిభ్యః॥ ——అవస్థాభేదాదవిరోధవర్ణనేవికారత్వమవయవోపగమాపగమాభ్యాముపపాదయన్తిపరేసర్వే. తపనాతపరత్నాలోకాదీనాం సఙ్కోచవికాసభాజామశీర్ణావయవత్వస్యపూర్వముపపాదితత్వాత్ సఙ్కోచవికాసకారణయావా పగమోపగమాభ్యాంవినాపి సమ్భవాత్తదనుక్తిః. అతఏవహి సఙ్కోచవికాసరూపేత్యవస్థావిశేషితా - తేనవృద్ధిగతవృద్ధిక్షయాదివ్యావృత్తిః. వికారో - ఉత్పత్తిర్వినాశశ్చ. అనిత్యత్వం - పరిమితకాలవర్తిత్వం. యద్వా - వికారః - జన్మాది. అనిత్యత్వం - వినాశః. ఆదిశబ్దఃపరాక్స్వ చైతన్యానాశ్రయత్వపరః. నన్వత్వన్మతేధర్మభూతజ్ఞానస్యసఙ్కోచవికాసాభ్యుపగమేకథంనిత్యత్వాది. స్వరూపేణనిత్యస్యవస్తునోనిరుపా

౩౮॥ సూ. ॥ అన్త్యావస్థితేశ్చోభయనిత్యత్వాదవిశేషః ॥ [illegible] పరిమాణం మోక్షావస్థాగతం- తస్య పశ్చాద్దేహాన్తరపరిగ్రహాభావాదవస్థితత్వాదాత్మనశ్చ [illegible] ణస్య చోభయోర్నిత్యత్వాత్తదేవాత్మనః స్వాభావికం పరిమాణమితి పూర్వమపి తస్మాదవిశేషః [illegible] అతో దే హపరిమాణత్వమాత్మనో న స్యాదిత్యసఙ్గతమేవేదమార్హతమతం..........

ఏకస్మిన్నసమ్భవాధికరణం సమాప్తమ్.

ధికధర్మత్వాదితి బ్రూమః ధర్మభూతజ్ఞానస్య పరాశ్రితత్వం చైతన్యానాశ్రయత్వం చేష్టం తవతు జీవస్వరూపమేవసఙ్కోచవికాసభాగితిత్వల్లోక స్యైవానిత్యత్వపరాశ్రితత్వచైతన్యానాశ్రయత్వప్రసఙ్గో దుర్వారః ....

౩౮॥ సూ ॥ అన్త్యావస్థితేశ్చోభయనిత్యత్వాదవిశేషః ॥ [illegible] జీవస్య తావన్మధ్యపరిమాణత్వమనభ్యుపగతం, విభుత్వం చానిష్టం, దేహపరిమాణవాదే ఽణుత్వం చాసంభావితం,- అణుపరిమాణదేహాభావాత్ ఏవం చ యథాస్వరూపం మోక్షావస్థాస్థితం నిత్యతయా పూర్వమపి సత్- తథా ఽన్త్యపరిమాణం మోక్షావస్థాస్థితమదేహాపాధికం నిత్యతయా పూర్వమపి సత్స్యాత్ తత ఆత్మనో దేహపరిమాణత్వానిరిత్యర్థః ... ...

* అన్త్యావస్థితేశ్చ- అన్త్యపరిమాణస్య నిత్యత్వే తస్యాభూత్వాభావిత్వానుపపత్తేః ప్రాగపి తదస్తీతి తద్విరుద్ధపరిమాణాపరోధాయోగాదాద్యం మధ్యమం చ పరిమాణం తదేవేత్యాద్యమధ్యమపరిమాణయోరపి నిత్యత్వాదవిశేషః- ఏకపరిమాణశరీరతారూపస్స్యాదితి పరే, ఉభయోః-ఆద్యమధ్యమావస్థయోరన్త్యపరిమాణస్య నిత్యత్వాదవిశేషః-సర్వదా ఽణుత్వమేకరూపమహత్త్వం వా స్యాదితి చ తే, చాపరే చ యోజనాన్తరమాహుః తన్నరోచతే-ఆత్మనో ఽనాదిత్వాత్ తదతపరిమాణేష్వవస్థాన్తరేషు వా కిఞ్చిదాద్యత్వానుపపత్తేః, ఆద్యాభావాచ్చ కస్యచిన్మధ్యమత్వానుపపత్తేః, న చాద్యశబ్దేనాణుత్వవివక్షోపపన్నా - అణుపరిమాణశరీరాసమ్భవేన దేహపరిమాణస్యాత్మనో ఽణుత్వానుపపత్తేః అద్యమధ్యమయోరర్థాపేక్షయాన్త్యవ్యపదేశ ఇతి చేన్న - అన్త్యశబ్దస్యావసానవాచిత్వాత్, అనాదేరవ్యవసానసమ్భవాచ్చ ఉభయోః ఇమామపి భిన్నాభిన్నత్వవాదినామిదమధికరణం విరుద్ధం- ఏకస్మిన్భిన్నాభిన్నత్వాద్యసమ్భవస్యోక్తత్వాత్ భిన్నాభిన్నత్వయోశ్చ పరస్పరప్రతిషేధకత్వం దుస్తరం నను తయోర్మిథః ప్రతిషేధకత్వం-మృదాదిద్రవ్యరూపేణాభేదస్య, ఘటాద్యవస్థారూపేణ భేదస్య చ దర్శనాదితి చేత్-తర్హి సాధారణాకారస్యాసాధారణాకారస్య చ భేదాభేద ఇతి నామమాత్రం కృతం స్యాత్ తతశ్చ భేద ఏవావస్థిత అసాధారణధర్మస్య స్వవిరోధిధర్మాశ్రయాత్ స్వాశ్రయవ్యావర్తకత్వాత్ సన్న భేదో ఽప్యవస్థితః కిన్న స్యాత్- సాధారణాకారస్య స్వాశ్రయైక్యనిర్వాహకత్వదర్శనాదితి చేన్న సాధారణాకారస్య భేదసహస్యైక్యనిర్వాహకత్వాభావాత్, అసాధారణాకారస్యాభేదాసహత్వాచ్చ ఏకస్య పరస్పరసాధారణ్యం [illegible] ప్రతియోగికం విరోధిధర్మానాశ్రయత్వాద్భేదస్య - విరోధిధర్మసంసర్గస్తం ప్రతిషేధతి అతో ఘటత్వాద్యవస్థావిశేషం స్వాభావికరూపత్వాత్ స్వాభావానిత్యా [illegible] దిధర్మాన్తరాన్తర్భావాత్ స్వాశ్రయద్రవ్యం భినత్తి యదా నభినత్తి తదా ఘటత్వాదిరాకారః స్వయం న స్యాత్- అభేదస్య స్వాభావికత్వాత్ స్వాభావావినాభావాద్వా అతో భిన్నాభిన్నత్వయోరేకస్మిన్నసమ్భవో దుర్వారః [illegible] వ్యపర్యాయాత నాభిన్నత్వాభిన్నత్వే ఏకవస్తుని విపతితో వివసనాత్ [illegible] ఉభయోః పర్యాయాసనపేక్షమాణస్య ద్రవ్యస్య పర్యాయాణాం చ నిత్యత్వానిత్యత్వే నిత్యత్వానిత్యత్వాదికం సంబ్రూతే- వయం తు న తథేతి చేన్న - అవస్థాతద్వతోరప్యవస్థానరమనపేక్ష్య భిన్నాభిన్నత్వాభ్యుపగమాత్ యథైకస్య ద్రవ్యస్య స్వరూపేణ నిత్యత్వానిత్యత్వాదికమవస్థామనపేక్ష్య న శక్యతే వక్తుం- తథా ఽవస్థాతద్వతోః స్వరూపేణ భిన్నత్వైకమవస్థాన్తరమనపేక్ష్య భిన్నత్వమాశ్రీయతే, స్వరూపేణ తయోర్భిన్నత్వే కథం ఘటముకుటయోరివావస్థాన్తరమనపేక్ష్య భిన్నత్వమాశ్రీయతే, అవస్థాయాః స్వపరత్వాభావికత్వాదవస్థాన్తరనిరపేక్షత్వమితి చేత్ - తర్హి ద్రవ్యస్యావస్థాన్తరసాపేక్షత్వాదుభయాతిరిక్తమవస్థాన్తరమాశ్రయణీయం యయోరవస్థయోర్ద్రవ్యస్య భేదాభేదౌ తావేవ ద్రవ్యం తన్నిర్వహణాయాపేక్ష్యేతే నావస్థాన్తరమితి చేత్ న- వికల్పాసహత్వాత్ సా యద్యభేదనిర్వాహికా అభేదనిర్వాహణాయావస్థాన్తరమన్వేష్టవ్యం సా యది భేదనిర్వాహికా అభేదనిర్వాహణాయావస్థాన్తరమన్వేష్టవ్యం ఉభయనిర్వాహకత్వే [illegible] వ్యావస్థాయా విరుద్ధం నిర్వాహ్యద్వయవిరోధాత్ సహ్యాన్నిగతిం [illegible] నిర్వాహకం భవతి నను నిర్వాహ్యద్వయం విద్యతే- [illegible] భిన్నత్వం చ [illegible] ఘటావస్థేతి చేత్- తర్హి నాన్యది వాద, తస్మాదవస్థాతద్వతోర్భిన్నాభిన్నత్వం నైవోక్తం స్యాత్- యథా పటస్య ఘటత్వం కుడ్యత్వం చ పటత్వమేవేత్యుక్తే ఘటత్వకుడ్యత్వానుక్తిరేవ స్యాత్- తద్వత్ ఏవమవస్థాన్తరమనపేక్ష్యావస్థాతద్వతోర్భిన్నాభిన్నత్వం వదతాం మతే నైవమ్యం అత ఏవ సూత్రయోజనాపి న సమ్భవతి- సత్త్వాసత్త్వాదేరేకస్మిన్ధర్మిణ్యసమ్భవాదితి - కథమేకో భావో ఽస్తినాస్తి చేతి భాస్కరః నహ్యేకస్మిన్ద్రవ్యే సన్మాత్రరూపేణ సర్వే గుణపర్యాయాస్సమ్భవన్తి-తస్మిన్సర్వ నేష [illegible] వ్యాభ్యుపగమాత్ యద్యేకం సన్మాత్రరూపమనన్తసర్వపర్యాయమద్వితీయమభ్యుపగమ్యతే- తతో యుక్తమిదం దర్శనం నచైతదభ్యుపగన్తుం [illegible] క్యం-తేషాం ప్రమాణాభావాదితి యాదవార్యః అత్ర కించిద్బ్రూమః-కిమేకస్మిన్భిన్నాభిన్నత్వాద్యసమ్భవమాత్రం సూత్రకారేణాభిప్రేతం-ఉత పరమతే తదసమ్భవః ఆద్యే స్వపక్షవ్యాఘాతకత్వం స్యాద్వక్తేః ద్వితీయే వైషమ్యం వక్తవ్యం వ్యాభ్యుపగమస్తస్య వైషమ్యమితి చేత్- తత్కిం [illegible] భిన్నస్వభావానాం పరస్పరం ద్రవ్యపర్యాయాత్మనా భిన్నాభిన్నత్వాభావాత్ స

[illegible] పత్యురసామఞ్జస్యాత్ ॥ [illegible] కపిలకణాదసుగతార్హతమతానామసామఞ్జ
స్యాద్వేదబాహ్యత్వాచ్చ నిశ్శ్రేయసార్థిభిరనాదరణీయత్వముక్తం- ఇదానీం పశుపతిమతస్య వేదవిరోధాదసామ
ఞ్జస్యాచ్చానాదరణీయతోచ్యతే. తన్మతానుసారిణశ్చతుర్విధాః - కాపాలాః కాలాముఖాః పాశుపతాః శైవా
శ్చేతి సర్వే చైతే వేదవిరుద్ధాం తత్త్వప్రక్రియా, మైహికాముష్మికనిశ్శ్రేయససాధనకల్పనాం, శ్చకల్పయన్తి-
నిమిత్తోపాదానయోర్భేదంనిమిత్తకారణంచపశుపతి, మాచక్షతే- తథానిశ్శ్రేయససాధనమపిముద్రికాషట్క-
ధారణాదికం, యథాహుః కాపాలాః *ముద్రికాషట్కతత్త్వజ్ఞః పరముద్రావిశారదః। భగాసనస్థమాత్మానం
ధ్యాత్వానిర్వాణమృచ్ఛతి। కణ్ఠికారుచకంచైవకుణ్డలంచశిఖామణిః। భస్మయజ్ఞోపవీతంచముద్రాషట్కంప్రచ
క్షతే। ఆభిర్ముద్రితదేహస్తునభూయఇహజాయతఇత్యాదికం తథాకాలాముఖాఅపికపాలపాత్రభోజనశవభస్మ
స్నానతత్ప్రాశనలగుడధారణసురాకుమ్భస్థాపనతదాధారదేవపూజాదికమైహికాముష్మికసకలఫలసాధనమభి
దధతి- *రుద్రాక్షకఙ్కణంహస్తేజటాచైకాచమస్తకే। కపాలంభస్మనాస్నానమిత్యాదిచప్రసిద్ధం శైవాగమే
షు తథాకేనచిత్క్రియావిశేషేణవిజాతీయానామపిబ్రాహ్మణ్యప్రాప్తిముత్తమాశ్రమప్రాప్తించాహుః *దీ
క్షాప్రవేశమాత్రేణబ్రాహ్మణోభవతిక్షణాత్।కాపాలంవ్రతమాస్థాయయతిర్భవతిమానవఇతి ..

తత్రేదముచ్యతే (పత్యురసామఞ్జస్యాదితి) *నైకస్మిన్నసంభవాదిత్యతో నేత్యనువర్తతే పత్యుః పశుపతేః
మతంనాదరణీయం కుతః అసామఞ్జస్యాత్ అసామఞ్జస్యంచాన్యోన్యవ్యాఘాతాత్ వేదవిరోధాచ్చ ముద్రికా
షట్కధారణభగాసనస్థాత్మధ్యాన సురాకుమ్భస్థాపనతత్స్థదేవతార్చనగూఢాచారశ్మశానభస్మస్నాన ప్రణవ
పూర్వాభిధ్యానాన్యన్యోన్యవిరుద్ధాని వేదవిరుద్ధంచేదంతత్త్వపరికల్పనముపాసనమాచారశ్చ వేదాఃఖలుపరం

ర్వానేకాన్తత్వానిరితిచేత్ తర్హివేదాన్తినామేవసర్వానేకాన్త్యవాదోఘటతే సత్వార్థతస్యేతిమాత్రకారణైర్ద్రైశ్వస్త్రాభిష్ప్రతిషేధాయుత
తచ్ఛాయుక్తం క్షణికవాదక్షైయమిథ్యాత్వసర్వశూన్యవాదనిరాకరణేమపరపక్షేష్వనుపపన్నానాంతేషాంస్వపక్షేసామఞ్జస్యాభ్యుపగమాభావాత్ తే
షాంశ్రుతివిరోధాదనభ్యుపగమశ్చేత్ అనేకాన్తవాదేపిశ్రుతివిరోధస్య శ్రుతిభిర్బ్రహ్మణోవైలక్షణ్యప్రతిపాదనాత్ తాదాత్మ్యశ్రుతయస్స
న్తీతిచేత్ తాసాంనిర్వాహోఽస్మద్యుక్త ఇతి నతాసామనేకాన్తత్వే ప్రమాణత్వం [illegible] *అణుభిశ్చమహద్భిశ్చ *జాయస్వమ్రియస్వ *విజ్ఞానం
చావిజ్ఞానంచ సత్యంచానృతంచ * నేహనానాస్తి *నేతినేతీత్యాదీనాం పరమాణుత్ర్యణుకక్షణికవాదక్షైయ మిథ్యాత్వసర్వమిథ్యాత్వపరత్వమూపా
తప్రతిపన్నమాత్రిత్యపూర్వాపరకల్పపిపరపక్షేష్వసామఞ్జస్యంస్వపక్షేతత్సామఞ్జస్యంచోద్యతఇతిసకిస్యాద్వ్యాఖ్యాయతే తేషాంపూర్వాపరవా
క్యవిరోధాద్వ్యాప్త్యనుపపత్తివిధ్వసత్వాచ్చతథానిర్వహణమయుక్తమితిచేత్ తదనేకాన్తవాదేపితుల్యం యథాసత్వాసత్వనిత్యత్వానిత్యత్వాదయ
ఏకదైకత్రైకస్యస్వరూపేణనసమ్భవన్తి ఏవంఘటస్యఘటత్వావస్థాయామేవమృదన్తరేభిన్నత్వమభిన్నత్వంచనసమ్భవతి అవస్థాభేదతోఽస్తుతదు
భయంనసమ్భవతి విరోధస్యపూర్వమేవోపపాదితత్వాత్ అతో వేదాన్తమవలమ్బ్యభిన్నాభిన్నత్వవాదినామిదమనాకరణంవిరుద్ధం * అన్యావస్థితేతి
త్వస్యఉభయోర్ద్రవ్యపర్యాయయోర్నిత్యత్వాదవిశేష అనిత్యాః పర్యాయాః ద్రవ్యంనిత్యమితి విభాగోనస్యాదితియదవాద్యః తదనాదరహేతుస్తాతు
హేతుమతోరవిశిష్టత్వం నిత్యానిత్యవిభాగాభావాదుభయోర్నిత్యత్వమేవ సహసాధ్యసాధనయోరవైశిష్ట్యం అనిత్యాః పర్యాయాః ద్రవ్యంనిత్య
మితిస్వాభ్యుపగమేవిరోధస్స్యాదితిచేన్న అశాబ్దత్వాత్ అవిశేషశబ్దాభిహితద్వయస్యార్థ ఏవాభీ నత్వభ్యుపగమవిరోధవాభీ అశాబ్దత్వేప్యభిప్రేత
త్వేకోవిరోధ ఇతిచేత్ నవిరోధ [illegible] పర్యవసానంనాస్తిచేత్ [illegible] పర్యవసానాయకల్ప్యస్తరస్యాభిప్రేతత్వంకల్పనీ
యం అవిశేషశబ్దేనయ పూర్వావస్థాయామప్యాత్మనోదేహానురూపపరిమాణతారమ్యాభావ ప్రసఙ్గాత్ తదానన్తమిత్యాకాఙ్క్షాసుదయాద్దూష
ణంపర్యవస్యతి అతో హేతుహేతుమతోరన్తైశిష్ట్యశఙ్క్యా నరకస్వర్గాపవర్గానిర్వాహోద్వారంతదుభయనిర్వాహో

ఏకస్మిన్నసంభవాధికరణంసమాప్తమ్

౩౫॥ సూ [illegible] పత్యురసామఞ్జస్యాత్॥ [illegible] సఙ్గతిమాహ (కపిలేతి) ప్రధానకారణత్వాభ్యుపగమసామ్యాత్ సాఙ్ఖ్యనిరాసాన
న్తరభావిత్వేపాశుపతనిరాసస్యప్రాప్తేపిసౌగతార్హతమతనిరాసానన్తరంతన్నిక్షేపస్తస్యాత్యన్తవేదబాహ్యత్వజ్ఞాపనాయకృతః పశుపతిమతంనిశ్శ్రే
యసార్థిభిరుపాదేయం- నేతి కిమస్యశ్రుతివిరోధోఽస్తి నేతి యదాన శ్రుతివిరోధః తదానీముపాదేయతా యదాతువిరోధః- తదాఽనుపాదే
యతా తత్త్వవిపర్యయమాహ (నిమిత్తేతి) అనుష్ఠానవిపర్యయమాహ (తథేతి)

(తత్రేదముచ్యత ఇతి) వ్యాఘాతమాహ (ముద్రికేతి)ఏకతన్త్రోక్తార్థస్తన్త్రాన్తరేణదూషిత ఇత్యన్యోన్యవ్యాఘాతాదుపహతం న కేవలం వేదవిరో
ధాదిత్యర్థః ముద్రికాషట్కధారణాదయోబహుమతతన్త్రోక్తాః క్రమేణపరిగణితాః నత్వేకత్ర వైదికపథస్యతద్వైపరీత్యమాహ (వేదాఃఖల్వితి)

బ్రహ్మనారాయణమేవజగన్నిమిత్తముపాదానంచవదన్తి*నారాయణపరంబ్రహ్మతత్త్వంనారాయణఃపరః నారాయణపరోజ్యోతిరాత్మానారాయణఃపరః*తదైక్షతబహుస్యాంప్రజాయేయేతి*సోకామయతబహుస్యాంప్రజాయేయేతి *తదాత్మానంస్వయమకురుతేత్యాదయః,- పరబ్రహ్మభూతపరమపురుషవేదనమేవచమోక్షసాధనముపాసనంవదన్తి*వేదాహమేతంపురుషంమహాన్తమాదిత్యవర్ణంతమసస్తుపారే*తమేవంవిద్వానమృతఇహభవతినాన్యఃపన్థాఅయనాయవిద్యతఇత్యాదినైకతాంగతాస్సర్వేవేదాన్తాః,-తదితికర్తవ్యతాభూతంకర్మచవేదవిహితవర్ణాశ్రమసమ్బన్ధియజ్ఞాదికమేవవదన్తి *తమేతంవేదానువచనేనబ్రాహ్మణావివిదిషన్తియజ్ఞేనదానేనతపసానాశకేన *ఏతమేవలోకమిచ్ఛన్తఃప్రవ్రాజినఃప్రవ్రజన్తీత్యాదయః,. కేవలపరతత్త్వప్రతిపాదనపరనారాయణానువాకస్థితత్త్వపరాః కేషుచిదుపాసనాదివిధిపరేషువాక్యేషుశ్రుతాఃప్రజాపతిశివేన్ద్రాకాశప్రాణాదిశబ్దాఇతి *శాస్త్రదృష్ట్యాతూపదేశోవామదేవవదిత్యత్రప్రతిపాదితం, తథా *ఏకోహవైనారాయణఆసీన్నబ్రహ్మనేశానఇత్యారభ్య*సఏకాకీనరమేతేతిసృష్టివాక్యోదితంప్రష్టారంనారాయణమేవసమానప్రకరణస్థాః*సదేవసోమ్యేదమగ్రఇత్యాదిషుసాధారణాస్సచ్ఛబ్దబ్రహ్మాదిశబ్దాఃప్రతిపాదయన్తీతి *జన్మాద్యస్యయతఇత్యత్రప్రతిపాదితం,. అతోవేదవిరుద్ధతత్త్వోపాసనానుష్ఠానాభిధానాత్పశుపతిమతమనాదరణీయమేవ..........

౩౮॥ సూ. అధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చ॥ వేదబాహ్యానామనుమానాద్ధికేవలనిమిత్తేశ్వరకల్పనా-తథాసతిదృష్టానుసారేణకులాలాదివదధిష్ఠానంకర్తవ్యం. నచకులాలాదేర్మృదాద్యధిష్ఠానవత్పశుపతేర్నిమిత్తభూతస్యప్రధానాధిష్ఠానముపపద్యతే - అశరీరత్వాత్. సశరీరాణామేవహికులాలాదీనామధిష్ఠానశక్తిర్దృష్టా. నచేశ్వరస్యసశరీరత్వమభ్యుపగన్తవ్యం- తచ్ఛరీరస్యసావయవస్యనిత్యత్వేఽనిత్యత్వేచ *శాస్త్రయోనిత్వాదిత్యత్రదోషస్యోక్తత్వాత్.................

౩౯॥ సూ. కరణవచ్చేన్నభోగాదిభ్యః యథాభోక్తుర్జీవస్యకరణకళేబరాద్యధిష్ఠానమశరీరస్యైవదృశ్యతే- తద్వన్మహేశ్వరస్యాప్యశరీరస్యచప్రధానాధిష్ఠానముపపద్యతఇతిచేత్. న- (భో

(ఏకతాంగతాః) సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయాదితిభావః సచ్ఛబ్దబ్రహ్మశబ్దశమ్భుశివాదిశబ్దనిర్వాహార్థమాహ (కేవలపరేతి) నారాయణానువాకానుగుణముపనిషదన్తరార్థఃకథంస్యాదిత్యత్రాహ (కేషుచిత్) యథా *జుహ్వాజుహోతీతివాక్యస్యహోమసాధనత్వమాత్రపరత్వేనద్రవ్యవిశేషనిర్ణయేనతాత్పర్యం-*యస్యపర్ణమయీజుహూర్భవతీతివాక్యస్యద్రవ్యవిశేషనిర్ణయపరత్వేనతదనుగుణార్థత్వం *జుహ్వాజుహోతీతివాక్యస్యభవతి-తథా *శమ్భురాకాశమధ్యేధ్యేయఇత్యాదీనాంవాక్యానాముపాసనవిధిపరత్వాన్నోపాస్యవిశేషనిర్ణయపరత్వం- నారాయణానువాకస్యతూపాసనవిధ్యాద్యన్యపరత్వాభావాదుపాస్యవిశేషనిర్ణయైకపరత్వమస్తి- అతస్తదనుగుణార్థత్వం *శమ్భురాకాశేత్యాదివాక్యానామభ్యుపగన్తవ్యమిత్యర్థః. కారణవాక్యేషుదేవతాన్తరప్రతీతిరస్తీత్యత్రాహ(ఏకోహవాఇతి) సచ్ఛబ్దబ్రహ్మశబ్దౌపూర్వపూర్వోదితరోత్తరశబ్దంప్రతిసామాన్యశబ్దాః-ఏవంపూర్వపూర్వంప్రత్యుత్తరోత్తరశబ్దావిశేషశబ్దాః. ఏవంనారాయణశబ్దంప్రతిశమ్భుశివాదయస్సామాన్యశబ్దాః-*శమ్భుస్స్వయమ్భూర్ద్రుహిణః *సుశ్రేయసంశివంభద్రం *విశ్వాత్మంవిశ్వశమ్భువం *శాశ్వతంశివమచ్యుతం *శివశ్చానామశివాశివానామిత్యాదిష్వనేకార్థేషుప్రయోగదర్శనాత్, నారాయణశబ్దస్యతథాఽర్థాన్తరేప్రయోగాభావాచ్చ. తస్మాత్ *పశునాయజేత *ఛాగోవాఽమన్త్రవర్ణాదితిన్యాయాత్ సామాన్యశబ్దానాంవిశేషపర్యవసానాత్ బ్రహ్మాదిసామాన్యశబ్దానాం నారాయణవిశేషపర్యవసాయిత్వంయుక్తమిత్యర్థః. (జన్మాద్యస్యయతఇత్యత్రప్రతిపాదితమితి) * యతోవాఇమానీత్యాదివాక్యఅస్యార్థస్యాభిప్రేతత్వాత్సూత్రకారేణాపితథాఽభిప్రేతమిత్యర్థః. జన్మాదిసూత్రభాష్యేణపరస్మాత్పుంసఇత్యనేనఅయమర్థస్సూచితః. ......

౩౮॥ సూ. అధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చ॥ పౌరుషేయవాక్యస్యప్రమాణమూలత్వేబుభుత్సితేసత్యతీన్ద్రియార్థేశ్రుతిమూలత్వమనుమానమూలత్వంవాసంభవేత్- తత్రశ్రుతిమూలత్వంశ్రుతివిరుద్ధపరావరతత్త్వప్రతిపాదనప్రదర్శనాదపాస్తమిత్యనుమానమూలత్వనిరాసపరంసూత్రత్రయం. శాస్త్రయోన్యధికరణఏవాభిప్రేతానాందూషణానామత్రాప్యపేక్షితత్వాత్పునరుక్తిఃకృతా- తేషాంవక్ష్యమాణత్వబుద్ధ్యాశాస్త్రయోన్యధికరణేకర్తోక్త్యభావః. వక్ష్యమాణదూషణస్యస్వాస్పష్టత్వాద్యాహ (వేదబాహ్యానామితి) ....

౩౯॥ సూ. కరణవచ్చేన్నభోగాదిభ్యః॥ కింశరీరత్వేనజగదధితిష్ఠతి- ఉతతద్వ్యతిరిక్తత్వేన. శరీరత్వేనచేత్ - భోగాదిప్ర

గాదిభ్యః) పుణ్యపాపరూపకర్మఫలభోగార్థం పుణ్యపాపరూపాదృష్టకారితం హి తదధిష్ఠానం. తద్వత్పశుపతేరపి పుణ్యపాపరూపాదృష్టవత్తయా తత్ఫలభోగాది సర్వం ప్రసజ్యేత. అతో నాధిష్ఠానసంభవః. ....

౩౮॥ సూ. ॥ అన్తవత్త్వమసర్వజ్ఞతా వా ॥ వాశబ్దశ్చార్థే. పశుపతేః పుణ్యపాపరూపాదృష్టవత్త్వే జీవవదన్తవత్త్వం - సృష్టిసంహారాద్యాస్పదత్వమసర్వజ్ఞతా చ స్యాదిత్యనాదరణీయమేవేదం మతం. *విరోధే త్వనపేక్ష్యం స్యాదిత్యాదినా వేదవిరుద్ధస్యానాదరణీయత్వే సిద్ధేఽపి పశుపతిమతస్య వేదవిరుద్ధతాఖ్యాపనార్థం *పత్యురసామఞ్జస్యాదితి పునరారమ్భః. యద్యపి పాశుపతశైవయోర్వేదావిరోధిన ఇవ కేచన ధర్మాః ప్రతీయన్తే- తథాపి వేదవిరుద్ధనిమిత్తోపాదానభేదకల్పనాపరావరతత్త్వవ్యత్యయకల్పనామూలత్వాత్ సర్వమసమఞ్జసమేవేత్యసామఞ్జస్యాదిత్యుక్తమ్. ....

పశుపత్యధికరణం సమాప్తమ్.

సజ్జేః. నో చేత్- శరీరాన్తరసాపేక్షత్వం స్యాదిత్యర్థః. శరీరనిరపేక్షాధిష్ఠానం శరీరేఽప్యస్త్వితి చేన్న- శరీరస్య ప్రయోజనాభావాదిత్యుక్తం భవతి. తదా భగవతశ్శరీరత్వే భోగాది ప్రసజ్య ఇతి. అయమశరీరత్వాభ్యుపగమేన పరిహారః- అశరీరత్వానభ్యుపగమే న పరిహారః ... *శరీరమపి సశరీరోఽధిష్ఠీయతే శరీరం హ్యన్యాధిష్ఠానే కరణభూతం స్వాధిష్ఠానే కరణం కర్మ చ యథా దీపో ఘటస్య ప్రకాశే హేతుః స్వప్రకాశే స్వయమేవ హేతుః, న దీపాన్తరసాపేక్షః; యథా చ మనో యుగపదనేకజ్ఞానానుత్పత్తిలిఙ్గేనానుమీయమానం స్వానుమానే కరణభూతం కర్మ చ భవతి. ఏవం స్వశరీరనిర్వాహకత్వేన పరిహారః....

౩౮॥ సూ. ॥ అన్తవత్త్వమసర్వజ్ఞతా వా ॥ (వేదావిరోధిన ఇవ కేచి) అత్ర వాశబ్దో నిప్రయుక్తత్వద్యోతకః. నను వేదవిరుద్ధత్వఖ్యాపనార్థత్వమధికరణస్యాయుక్తం- తాన్త్రికగ్రన్థైరేవార్థవిరోధప్రతీతేః. విరోధప్రతిపన్నే విరోధాధికరణన్యాయాద్వేదవిరుద్ధస్యాప్రామాణ్యసిద్ధేశ్చాస్యాధికరణస్య కృతకరత్వప్రసఙ్గః. నైవం- విరోధస్యాపాతప్రతిపన్నస్య బుద్ధ్యా న్యాయేనావిరోధే నీతే తేషు తేషు స్థలేషు ... ప్రతి యమానేషు తత్స్వారస్యభఙ్గకె శ్రుత్యన్తరే చానుపలభ్యమానే కథం బాధః ... ప్రత్యక్షశ్రుతిబాధో నేతుం శక్య ఇతి ప్రతిపాదనార్థత్వాదస్య. నను స్మృత్యాపి శ్రుతిసఙ్కోచో దృశ్యతే- *న హింస్యాదితి ... నైవం- మాంసేనాపి శ్రాద్ధం కర్తవ్యమిత్యవశ్యం శ్రాద్ధకర్తవ్యతావిధాయకపరత్వాత్ స్మృతివచనానాం. అత ఏవ హి ... నను ... యద్వా - బహ్వన్యవిరోధః ప్రధానప్రతిపాద్యవిరోధో వా యథాన్యనవిద్యేతే- తాస్స్మృతయః శ్రుతిం సఙ్కోచయన్తి - న తు వేదవిరోధిబహుళాః ప్రధానార్థవిరుద్ధాశ్చ విరోధబాహుళ్యం తత్ర తత్ర ద్రష్టవ్యం, దర్శితప్రాయం, చ. యద్యపీత్యవిరోధమాశఙ్క్య. ప్రధానప్రతిపాద్యవిరోధం భాష్యకారవిద్యాహరథాపి. న చాకాశప్రాణజ్యోతి శబ్దానామివ తన్త్రోక్తశివాదిశబ్దానాం పరమాత్మపరతాశ్రయణేన పరావరతత్త్వవ్యత్యాసః పరిహర్తుం శక్యతే. ప్రసిద్ధశబ్దాదిషు నారాయణాదిశబ్దవాచ్యస్య పరతత్త్వస్యేన్ద్రాదిశబ్దవాచ్యాపేక్షయాఽపకృష్టత్వేన వ్యపదేశాభావాత్ ఇన్ద్రాదిశబ్దానామిన్ద్రాదిద్వారా కారణతత్త్వదన్తర్యామిభూతపరమాత్మపరత్వాశ్రయణం న పూర్వాపరవాక్యశ్రుత్యన్తరవిరుద్ధం. న హీన్ద్రస్య నారాయణాపరత్వం క్వచిచ్ఛ్రుతం. పాశుపతాదిషు పరత్వేనోక్తం రుద్రం ప్రత్యవరత్వేనోక్తస్య తత్త్వస్య కారణత్వాన్తర్యామిత్వస్యానుతారుద్రశివాదిశబ్దానాం నారాయణపరత్వేన నిర్వాహో నోపపన్నః. వేదాన్తానాం ... ద్వైతాద్వైతమతయోరేవ హి వ్యాఖ్యాతౄణాం విప్రతిపత్తిః- నారాయణస్య బ్రహ్మశివాదీనాం చ ద్వైతం వా ఐక్యం వా భవతు - సర్వథాపి నారాయణస్యాపరత్వం తస్మాత్కస్యచిత్తత్త్వస్య పరత్వం మోక్షప్రదత్వం చ శ్రుతివిరుద్ధమితి సర్వానిగీతం. పరమపురుషాదన్యస్య పరత్వేనోపాసనం చ మోక్షహేతురితి శ్రుతివిరుద్ధం - *నాన్యః పన్థా ఇతి పరమపురుషాదన్యస్య మోక్షప్రదత్వనిషేధాత్. నను మోక్షప్రజగత్కారణవిషయాస్తన్త్రేషు శివాదిశబ్దాశ్శివస్తుమాత్రవిషయా ... భగవద్విషయా వా. కార్యవిషయా నారాయణాదిశబ్దాః భగవతోఽర్థాన్తరపరాస్స్యుః. అతో న విరోధ ఇతి చేన్న - అతిప్రసఙ్గాత్. సర్వశబ్దానాముఖ్యార్థపరతయాఽవిరోధశమనే సుగతాగమాదావపి వ్యవిరోధేన నేతుం శక్యత్వే- క్షణికశబ్దః ... పరః. చిత్తసన్తతిశబ్దోఽపి చిత్తస్యావిచ్ఛేదపరః- నిత్యజ్ఞానరూపజాత్మేత్యర్థః. వేదాన ప్రమాణమితి- ఉక్తప్రమాణవిలక్షణా ఇత్యర్థః. తేషాం పౌరుషేయత్వం చ పురుషైరధీతత్వం. అర్థాన్తరాణి తు వ్యాఖ్యాతృబుద్ధిదోషమూలాని- న తు సుగతాభిమతానీతి కిమితి న వ్యాఖ్యాయతే. అతోఽనుష్ఠానవిరోధః తత్త్వవిరోధశ్చ దుష్పరిహరః. నను కథం మోహనార్థత్వం పాశుపతస్య- ఉక్తం హి భగవత్ప్రతిష్ఠితైతత్ప్రతిపాదకతయా సాత్త్వికే శ్రీమతి వారాహే పురాణే పాశుపతతన్త్రస్యానుగ్రహమూలత్వేన వేదానుగుణ్యాచ్ఛ స్వర్గాపవర్గార్థత్వం, రుద్రరూపస్య భగవతస్తదుక్తమార్గేణ పూజనీయత్వం, తన్త్రాన్తరాణాం విప్రలిప్సామూలత్వేన నరకఫలత్వం, చ. తత్ర యథాహ మహేశ్వరవచః *ఏవమభ్యర్చితస్త్వస్తు పురా హం ద్విజసత్తమాః । వేదక్రియాసమాయుక్తాం కృతవానస్మి సంహితాం । నిశ్వాసాఖ్యాం తతస్త్వస్యాం లీనా బాభ్రవ్యశాణ్డిలాః । అల్పాపరాధాచ్ఛ్రుత్వైవ శేషా వైలాలికా భవన్ । మయ్యేవ మోహితా

సైహిభవిష్యజ్జ్ఞానతాద్విజా ఇతి, తత్ర *నిశ్వాససంహితాయాంహిలమాత్రప్రమాణతః । సైవపాశుపతీదీక్షాయోగః పాశుపతశ్చ సః । ఏతస్మా
ద్వేదమార్గాద్ధి యదన్యదిహ జాయతే । తచ్చ క్షుద్రకర్మవిజ్ఞేయం రౌద్రం శౌచవివర్జితం । యే రుద్రముపజీవన్తి కల్పాన్ కాలాలికాన్ నరాః । ఉచ్ఛిష్టరు
ద్రాస్తే జ్ఞేయా నాహం తేషు వ్యవస్థిత ఇతి, తథా *తేషాం గౌతమశాపాద్ధి భవిష్యన్త్యన్వయే ద్విజా ఇతి ప్రక్రమ్య *తేషాం మధ్యే సదాచారా యే తేషు
చ్ఛాసనే రతాః । తే స్వర్గమపవర్గం చ యాస్యన్త్యేవ ఖలు నిశ్చయః । వైకాలికా యే యాస్యన్తి నిమమస్తతిదూషకాః । ప్రాగ్గౌతమాగ్నినిర్దగ్ధాః పునర్మద్వ
చనాద్ద్విజాః । నరకం తు గమిష్యన్తి నాత్ర కార్యా విచారణేతి, తత్రాప్యుపష్టితమహం విష్ణురూపేణ యాజ్యో … హం సర్వదేవైర్ద్విజోత్తమ । సాత్త్వికీ సా
సమాఖ్యాతా వృత్తిర్మ్యామునిపుఙ్గవ। జటామకుటధారీ దనాగభూ … సమావృతః। సిద్ధాన్తనయమార్గస్థైరహం రుద్రేతి పూజితః। రాజసీ మ్మో తు తాం వృత్తిం జానీ
హి ద్విజసత్తమేతి, సిద్ధాన్తనయమార్గశబ్దః పాశుపతవిషయః-నకులీశవాదితన్త్రనిష్ఠవిషయః-తథార్గవృద్ధ … కాలాలవ్రతికైరహం। తమోతిరిక్తై
ర్వృష్టివ్యస్తాం త్వమస్యైవ పాతయే ఇత్యత్ర న స్వర్గగక్షే వైకాలావ్రతికశబ్దేన తన్త్రనిష్ఠానాం రాజసేభ్యః సిద్ధాన్తనయమార్గస్థేభ్యః తామసతయా పృథగుక్తేః.
న చ వైకాలావ్రతికశబ్దో బౌద్ధాదివిషయః - అస్మిన్నేవ గ్రన్థే తేషాం పృథగుక్తేః. న చేతరదుష్టాశయమాత్రవిషయః - *వైకాలికా యే యాస్యన్తి నిమమస్తతి
దూషకా ఇతి రుద్రసన్నిధిత్వావగమాత్. న చ పాశుపతవిషయః- సైవ పాశుపతీదీక్షాయోగః పాశుపతశ్చ సః। ఏతస్మాద్వేదమార్గాద్ధి యదన్యదిహ జాయ
తే। తచ్చ క్షుద్రకర్మవిజ్ఞేయం రౌద్రం శౌచవివర్జితం। యే రుద్రముపజీవన్తి కల్పాన్ కాలాలికాన్ రా ఇతి పాశుపతనిష్ఠేభ్యః పృథగ్వ్యపదేశాత్, అతః పాశుప
తేతరతన్త్రనిష్ఠానాం వైకాలికశబ్దోక్తతయా … విశేషా, తామసేభ్యః తన్త్రనిష్ఠేభ్యః సిద్ధాన్తనయమార్గస్య రాజసత్వరూపవైధర్మ్యయోగా, చ్చ సిద్ధాన్తన
యశబ్దః పాశుపతవిషయః. రాజసత్వేతు త్యేన వైకాలికేభ్యః పూర్వనిర్దిష్టతయా స్థానప్రమాణా, చ్చ సిద్ధాన్తనయశబ్దః పాశుపతవిషయః- *సైవపాశు
పతీదీక్షాయోగః పాశుపతశ్చ స ఇత్యుక్త్వా* యే రుద్రముపజీవన్తి కల్పాన్ కాలాలికాన్ రా ఇత్యత్ర వైకాలికేభ్యః పూర్వమేవ హి పాశుపతమార్గః కీర్త్యతే. త
థా * వేదక్రియాసమాయుక్తాం కృతవానస్మి సంహితాం। నిశ్వాసాఖ్యాం తతః సృష్టాం లీనా బాభ్రవ్యశాణ్డిలాః। అల్పాపరాధా ఇత్యేవ శేషా వైకాలి
కాధమా ఇత్యత్రాపి వైకాలికేభ్యః పూర్వమేవ హి నిశ్వాసాఖ్యా పాశుపతదీక్షాసంహితా వ్యపదిశ్యతే. నిశ్వాసాఖ్యాయాః పాశుపతగోచరత్వం తత్రైవ
స్పష్టం *నిశ్వాససంహితాయాం హిలమాత్రప్రమాణతః। సైవ పాశుపతీదీక్షేతి. అతోఽపృథగ్వ్యపదేశా, త్తన్త్రాన్తరేభ్యో వైధర్మ్యా, త్స్థానప్రమా
ణా, చ్చ సిద్ధాన్తనయశబ్దః పాశుపతవిషయః. అతః పాశుపతాగమ … తసహితేభ్యః తన్త్రాన్తరేభ్యో విలక్షణా భగవత్తామసకరీ స్వర్గాపవర్గహేతు
త్వాఙ్గీక్రియతే. అతో న … సాపి భగవత్ప్రీణనత్వ స్వర్గాపవర్గార్థత్వాత్తామససమ్మోహనార్థత్వ … తత్తామసతన్త్రాన్తరే
భ్యో విలక్షణస్య పాశుపతస్య … దికత్వమితి. నైవం- తన్త్రాన్తరేభ్యో విలక్షితస్యాపి … తరత్వాత్. పాశుపతస్య త్రయీబాహ్యాధికారత్వ
మోహనార్థత్వతమోనిశ్రకయోగ … త్వే, పఞ్చరాత్రనిష్ఠానాం భగవచ్ఛాసనపరాఙ్ముఖత్వోక్త్యా, చ పఞ్చరాత్రస్యేవ వేదతుల్యప్రామాణ్యప్రతిపాదనప
రత్వం … గమ్యతే- తథాహ్యనుష్టితమ *పాఞ్చరాత్రమాస్థాయ యే యజన్తి ద్విజోత్తమాం। సంహితాజపమాస్థాయ తే మాం ప్రాప్స్యన్తి
బ్రాహ్మణాః। … పఞ్చరాత్రోదితేన హి। మార్గేణ మాం ప్రపన్నాస్తే తే మాం ప్రాప్స్యన్తి మానవాః। బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశాం పఞ్చ
రాత్రం విధీయతే। శూద్రాదీనాం న తచ్ఛ్రోత్రపదవీముపయాస్యతి। ఏవం మయోక్తం విప్రేన్ద్ర పురా కల్పే పురాతనం। పఞ్చరాత్రం సహస్రాణాం
యది కశ్చిద్గ్రహీష్యతి। కర్మక్షయే చ మాం కశ్చిద్యదిభక్తో భవిష్యతి। తస్య వేదాః పఞ్చరాత్రం నిత్యం హృది వసిష్యతి। వేదేన పఞ్చరాత్రేణ భక్త్యా యజ్ఞేన
చ ద్విజా। ప్రాప్యోఽహం నాన్యథా ప్రాప్యో వర్షకోటిశతైరపి। … పఞ్చరాత్రస్య వేదతుల్యాధికారిభా … గుణం ప్రామాణ్యమభిహితం. తథా పాశుపత
నిష్ఠానాం తదా … తన్త్రనిష్ఠానామివ భగవచ్ఛాసనపరాఙ్ముఖత్వం తామససంయుగాను … దత్తోక్తం *ఇతరే రాజసైర్భావైస్తామసైశ్చ సమా
వృతాః। భవిష్యన్తి ద్విజశ్రేష్ఠ మచ్ఛాసనపరాఙ్ముఖాః। కృతం త్రేతా ద్వాపరశ్చ యుగాని త్రీణి నారద। సత్త్వస్థా మాం సమేష్యన్తి కలౌ రజస్తమోధికా ఇ
తి. రాజసైర్భావైః-ధావశ్చ … రాజసీవృత్తిర్నిర్ణీతా. సా చ పాశుపతీ *రాజసీ మ్మో తు తాం వృత్తిం జానీహీతి సిద్ధాన్తనయమార్గవృత్తేర్హి రాజ
సత్వం పూర్వముక్తం. సిద్ధాన్తనయశబ్దస్య పాశుపతగోచరత్వం చ పృథగ్వ్యపదేశవైధర్మ్యస్థానప్రమాణైః పూర్వమేవోపపాదితం. తామసైర్భావైరితి భావశ
బ్దేన రౌద్రాన్తరసాగతా … యస్త్వాన్తే- *తథార్గవృద్ధ … కాలాలవ్రతికైరహం। తమోతిరిక్తైర్వృష్టివ్యస్తా ఇతి హ్యుక్తం. త్రీణ్యుగానీతి-తృతీయా
ర్థే షష్ఠీ. యద్యప్యత్ర రజసో … ప్రాయేణ-అన్యథా *తాం త్వమస్యైవ పాతయే ఇతి విరోధాత్. అహం యశ … సర్వస్యసా
త్త్వికత్వాత్- సత్త్వతరః ప్రాయేణ- తామసశాస్త్రే జగతో భగవదాత్మకత్వానభ్యుపగమాత్. ఏవం రాజసత్వతామసత్వయోః క్రమస్య చ ప్రత్యభిజ్ఞానాద
నేన తామసతన్త్రనిష్ఠానామివ రాజసపాశుపతనిష్ఠానాం చ భగవచ్ఛాసనాతిక్షిప్త్వముచ్యతే- తథా *యే చ వేదమార్గనిర్ముక్తాస్తేషాం మోహార్థమేవ చ।
నయసిద్ధాన్తసంజ్ఞం చ … మయా శాస్త్రం తు దర్శితం। పాశో … నయదా పాశుతో భవేత్ । తదా పాశుపతం శాస్త్రం జాయతే వేదసంజ్ఞితమితిన
యసిద్ధాన్తసంజ్ఞస్య పాశుపతస్య మోహనాయ ప్రవర్తితత్వం వేదానధికారిణాం తత్రైవ వేదబుద్ధ్యా మోహితత్వం చోక్తం. తథా రాజసస్యాపి పాశుపత
స్య తామససామానాధికరణ్య … తాం చాసాత్త్వికత్వమవిశిష్టం ప్రతీయతే- *రాజసీం వృత్తిం *తమోతిరిక్తైరితి హ్యుక్తం. రాజసీమిత్యనేన తమోమిశ్రరజో
మూలత్వం వివక్షితం. రజఃప్రాచుర్యాత్ పాశుపతస్య రాజసత్వనిర్దేశః. తథా ద్విస … తిమే * యత్ర సత్త్వం సహారిద్వా … హారి న తత్పరం పదం। యే స
త్త్వరజసీ సోఽపి బ్రహ్మణః కామసమ్భవ। సోఽ బ్రహ్మప్యైవ వేదస్తు యో వేదస్య క్రతుర్బుధాః। యద్రజస్తమసోపేతం సోఽహం నాస్త్యత్ర సంశయః। స
త్త్వం రజస్తమశ్చైవ త్రితయం చైతదుచ్యతే। సత్త్వేన ముచ్యతే జన్తుః సత్త్వం నారాయణాత్మకం। రజసా సత్త్వయుక్తేన భవేచ్ఛ్రీమాన్యశోధికః। తచ్చ
వై తామసం వృత్తం సర్వశాస్త్రే మపద్యతే। యద్వేదబాహ్యం కర్మస్యా న్నాముద్దిశ్యోపసేవ్యతే। తద్రౌద్రమితి విఖ్యాతం కనిష్ఠగతిదం నృణాం। త

వైష్ణవపాశుపతం నామకనిష్ఠం మోహనం స్మృతమితి చ పాఠః । యద్ధీనం రాజసా కర్మ కేవలం తామసం తు యత్ । తద్గతిప్రదం స్యాన్మానమిహాలోకే పరత్ర చేతి సాత్త్వికరాజసం ప్రైతామహం స్మృతమిత్యుక్తం, కేవలం తామసం దుర్గతిప్రదముక్తం,- తచ్చ బౌద్ధార్హతవైలాలికవృత్తం-వైలాలికప్రతిక్షిప్తమోహితి[illegible]రితి హ్యుక్తం. తదుభయాతిరిక్తమధ్యమశ్లోకోక్తం కర్మ రాజసతామసమిత్యవగమ్యతే - కేవలతామసమిత్యుత్తరత్ర విశేషితత్వాత్,. *యద్రజస్తమసోపేతం సోహమిత్యుక్తత్వా, చ్చ తమోమిశ్రరజోమయత్వమవగమ్యతే. నను *యద్వేదబాహ్యమితి శ్లోకో వైలాలికవిషయః- *యద్ధీనమితి బౌద్ధార్హతవిషయం. నైవం- బౌద్ధార్హతవైలాలికానామేకకోటినివిష్టతయోక్తత్వాత్ పృథక్కరణస్యానుచితత్వాత్. తమః పతనం తేషాం తుల్యమవగతం * తథార్హద్బుద్ధభిక్షూణాం వైలాలప్రతిక్షైరహం । తమోతిరిక్తైర్యష్టవ్యస్తాంస్తమస్యేవ పాతయే ఇతి. అత ఇహాన్తిమశ్లోకే దుర్గతిరుచ్యమానా బౌద్ధార్హతవైలాలికానామనాథభవితుమర్హతి- అతో మధ్యగతశ్లోకః పాశుపతవిషయః. *తద్వైష్ణవపాశుపతం నామేతి పాఠే పాశుపతవిషయత్వం సిద్ధం. తతశ్చ తస్య రజోమిశ్రతమోమూలత్వం సాత్త్వికరాజసప్రస్థానాత్ నికృష్టత్వం చ స్థితం, వేదబాహ్యత్వం చ స్థితం,. మోహనాయ ప్రవృత్తత్వం చ తత్రోక్తం పాశుపతస్య- యథా * ద్వ్యాసస్థలితమే మాం విష్ణోర్వ్యతిరిక్తం యే బ్రహ్మాణం చ ద్విజోత్తమ । యజన్తే పాపకర్మాణస్తే యాన్తి నరకం నరాః । యే వేదమార్గనిర్ముక్తాస్తేషాం మోహార్థమేవ చ । నయసిద్ధాన్తసంజ్ఞం హి మయా శాస్త్రం తు దర్శితం । పాశోఽయం పశుభావస్తు స యదా పతితో భవేత్ । తదా పాశుపతం శాస్త్రం జాయతే వేదసంజ్ఞితమితి. న చ నయసిద్ధాన్తమార్గేణ పాశుపతం-కిన్తు వైలాలికశబ్దవాచ్యశైవాదిమార్గ ఇతి వాచ్యం-అష్టషష్టితమే వైలాలికవ్యతిరేకేణ నయసిద్ధాన్తమార్గస్యోక్తత్వాత్. తత్ర హి సిద్ధాన్తనయమార్గస్య రాజసత్వేన వైలాలికమార్గస్య తామసత్వేన చ భేదో దర్శితః. కించ-తత్ర రుద్రవచః * దేవదేవ జనస్సర్వో వను స్త్రీమార్గే వ్యవస్థితః । కథం సృష్టిః ప్రభవితా నరకేషు చ కో వసేత్ । ఏవముక్తస్తతో దైత్యారిః రుద్రమువాచ జనార్దనః । యుగాని త్రీణి సహస్రాణాం ముపేష్యన్తి మానవాః । అన్త్యే యుగే ప్రవిరలా భవిష్యన్తి మదాశ్రయాః । ఏష మోహం సృజామ్యాశు యో జనం మోహయిష్యతి । త్వం చ రుద్ర మహాబాహో మోహశాస్త్రాణి కారయ । అల్పాయాసం దర్శయిత్వా ఫలం దీర్ఘం ప్రదర్శయ । కుహకానీన్ద్రజాలాని విరుద్ధాచరణాని చ । దర్శయిత్వా జనం సర్వం మోహయాశు మహేశ్వర । ఏవముక్త్వా తదా తేన దేవేన పరమేష్ఠినా । ఆత్మా తు గోపితస్సద్యః ప్రకాశోఽహం కృతస్తతః । తస్మాదారభ్య కాలం తు మత్ప్రణీతేషు సత్తమ । శాస్త్రేష్వభిరతో లోకో బాహుళ్యేన న వేదతమితి-మోహనార్థత్వ, మసాత్త్వికయుగప్రవృత్తత్వం, తదా భగవతస్తిరోధానం, రుద్రస్య ప్రకాశితత్వం, చోక్తం. పాశుపతే చ భగవత్ప్రకాశనాభావాత్ తస్యాప్యుక్తలక్షణమోహనార్థగ్రన్థాన్తర్భావస్సిద్ధః- సిద్ధాన్తనయసంజ్ఞస్య మోహనార్థత్వోక్తౌ, స్తస్య చ తన్త్రాన్తరవ్యతిరేకస్యోపపాదితతయా పాశుపతత్వసిద్ధే, శ్చ. తథా గౌతమశాపోపహతత్రయీబాహ్యజనాధికారత్వం చ పాశుపతస్య తన్త్రాన్తరాణామప్యవిశేషేణ ప్రతీయతే-యథా త్రిస్థలితిహి *మోహనార్థం తు లోకానాం త్వయా శాస్త్రం పృథక్కృతం । తత్కదా హేతునా కేన కృతం దేవ వదస్వ న ఇతి పృష్టే *దుర్భిక్షపీడితాన్ మే నరక్షితైరనసు[illegible]ర్గమిముఖిర్యన్నిశ్రావ్య గౌతమాత్ సన్తానముక్త్వా[illegible]భిహితం *ఏవముక్తస్తదా తైస్తు గౌతమః కిమిదం త్వితి । గోవధ్యాకారణం ముహ్యం స్తావత్పశ్యతి నోగవిత్ । ఋషీణాం మాయయా సర్వమిదం జాతమితి స్వయం । శశాప తాన్ తదా భస్మీభూతపరాంస్తథా । భవిష్యథ త్రయీబాహ్యా వేదకర్మబహిష్కృతాః । తచ్ఛ్రుత్వా క్రూరవచనం గౌతమస్య మహామునేః । ఊచుస్సప్తర్షయోఽప్యేవం సర్వకాలం ద్విజోత్తమాః । భవన్తు స్వ్యేతే వాక్యమమోఘం నాత్ర సంశయః । త్వద్వాక్యవహ్నినిర్దగ్ధాస్సదా కలియుగే ద్విజాః । భవిష్యన్తి క్రియాహీనాస్సర్వవేదబహిష్కృతా ఇతి గౌతమశాపం, తన్నిష్కారకరణాయ కైలాసం [illegible] సప్తఋషిభిః మహేశ్వరస్యాభ్యర్థనం, చోక్త్వా *ఏవమభ్యర్థితస్తైస్తు పురాహం ద్విజసత్తమాః । వేదక్రియాసమాయుక్తాం కృతవాన్ సంహితాం । నిశ్వాసాఖ్యాం తతస్సామ్యం లీనా బాభ్రవ్యశాణ్డిల్యాః । అల్పాపరాధాత్ శ్రుత్వైవ శేషా వైలాలికా భవన్ । మయైవ మోహితాస్తేతు భవిష్యజ్జ్ఞానతో ద్విజాః - తత్ర *నిశ్వాససంహితాయాం హి లక్షమాత్రాప్రమాణతః । సైవ పాశుపతీ దీక్షా యోగః పాశుపతశ్చ సః । ఏతస్మాద్వేదమార్గాద్ధి యదన్యదిత్యాది, *తేషాం గౌతమశాపాద్ధీత్యాది, చోక్తం. తస్యాపరాధతారతమ్యేపి శాపోపహతత్రయీబాహ్యాధికారత్వం పాశుపతస్య తన్త్రాన్తరాణాం చావిశిష్టం. నన్వేవం తర్హి పాశుపతస్య వేదక్రియాసమాయుక్తత్వస్వర్గాపవర్గప్రాప్తిహేతుత్వం కథం ఘటతే. ఉచ్యతే- త్రయీబాహ్యాధికారత్వస్య వ్యవస్థితత్వాదల్పాపరాధత్వాచ్చ బాభ్రవ్యాదీనాం సాధుదేవస్తైదికకర్మానన్వయే, ఽత్యన్తత్రయీవిరుద్ధాచారాన్వయే, చానుపపన్నే సతి వేదార్థవ్యామిశ్రవైదికార్థపరతయా నాతివిరుద్ధం పాశుపతతన్త్రం ప్రణీతమిత్యేతావదేవావగమ్యత ఇతి. *వేదక్రియాసమాయుక్తామితి నిర్దేశోఽప్యవైదికార్థసఙ్కరమవగమయతి. నను తథా తర్హి మోహనార్థత్వం. ఉచ్యతే- మునిభిరభ్యర్థితేన త్రయీబాహ్యతానిమిత్తశాపావిరోధతస్తన్త్రం కామేన మహేశ్వరేణాథర్వశిరోఽభిహితం స్వోపాసనతదఙ్గభూతభస్మధారణాదిపరం తన్త్రం ప్రణీతం. అథర్వశిరశ్చ ప్రత్యగ్ఘనవిద్యాన్యాయాత్పరమాత్మకరుద్రోపాసనపరమితి స్థితం. తథా సతి విపులాపరాధానాం తత్ర శ్రద్ధాయోగం సత్యామపి వేదరహస్యప్రకాశనార్థం పాశుపతే రుద్రేణ స్వస్య నారాయణాత్మకత్వం నాభిహితం - అపితు స్వగ్రవాదమాత్రేణ స్వప్రకర్ష ఏవోక్తః. బాభ్రవ్యాదయస్తు శాపవశాదవ్యవధానేన శ్రుతిసిద్ధభగవదుపాసనానర్హా అపి స్వల్పాపరాధతయా వేదవిరుద్ధార్థమర్థవాదం జ్ఞాత్వా అథర్వశిరోఽభిప్రాయానురోధేన పాశుపతావగతం రుద్రం నారాయణాత్మకముపాస్య నిస్తీర్ణాః. అన్యే తు పాపప్రాచుర్యాదథర్వశిరోహృదయానభిజ్ఞతయా భగవదాత్మకత్వం రుద్రస్యాజానన్తః పాశుపతానుష్ఠానా అపి సమ్యగ్జ్ఞానాభావాత్ తమస్యేవ భ్రామ్యన్తీతి తన్మోహనఫలకత్వాత్ *తేషాం మోహార్థమేవ చేతి మహేశ్వరవచనం ఘటతే. అత ఏవ హి తత్రోచ్యతే స్పష్టతరం * మాం విష్ణోర్వ్యతిరిక్తం యే బ్రహ్మాణం చ ద్విజోత్తమాః । యజన్తే పాపకర్మాణస్తే యాన్తి నరకం నరాః । యే వేదమార్గనిర్ముక్తాస్తేషాం మోహార్థమేవ చ । నయసిద్ధాన్తసంజ్ఞం హి మయా శాస్త్రం తు దర్శితమితి చ. నయసిద్ధాన్తశబ్దశ్చ నిశ్వాసాఖ్యపాశుపతతన్త్రవిషయ ఇతి దర్శితం.

ఏవమధికారిభేదేన భ్రాన్తస్య భ్రాన్తిజననాభిసన్ధిమతా తదర్థం బుద్ధ్యుపదేశముఖేన పరమేశ్వరేణ ప్రణీతత్వాత్ పాశుపతస్య మోహఫలకత్వం, ముఖప్రహానిబన్ధనతయా తన్త్రాన్తరవైషమ్యం, చ యుక్తం. ... ...

ఇతరే త్వస్యాధికరణస్య పాశుపతపరిత్యాజ్యత్వమనభ్యుపగచ్ఛన్తో నిమిత్తమాత్రేశ్వరపక్షనిరాకరణపరత్వం వర్ణయన్తి. తేషు పరాణపరాంశ్చ ప్రతి బ్రూమః- నిమిత్తమాత్రేశ్వరపక్షం నిరాచికీర్షతా న కేవలమనుమానమేవ- కిన్తు తన్మూలభూత ఆగమోఽపి నిరాకార్యః - తత్ప్రామాణ్యే జీవతి తస్య నిరాసాయోగాత్. ఏవం చ ద్వయోరపి వ్యుదసనీయత్వే సత్యనుమానం శాస్త్రోపక్రమ ఏవ నిరసనీయం- తన్నిరాసేన వినా శాస్త్రారమ్భానుపపత్తేః. నిమిత్తమాత్రేశ్వరవిషయాగమో యోగస్మృతిః పాశుపతాగమశ్చ. తత్ర * ఏతేన యోగః ప్రత్యుక్త ఇత్యత్ర యోగస్మృతేః ప్రత్యుక్తత్వాత్ పాశుపతనిరాసః పరిశేషాదత్ర క్రియత ఇత్యభ్యుపగన్తవ్యం. ఏవం చ నతిశాస్త్రోపక్రమేఽనుమానం నిరస్తం- న వా. న చేత్- అపేక్షితాకరణం స్యాత్. తత్ర కృతం చేత్- ఇహానపేక్షితకరణం స్యాత్. అత్రైవ కృతం నిమిత్తేశ్వరానుమాననిరసనం తత్రోపజీవ్యమితి చేత్- తర్హి నిమిత్తమాత్రేశ్వరాగమప్రతిక్షేపస్య క్వచిదప్యకృతత్వాత్ పునస్సాపేక్షితాకరణం స్యాత్. నిమిత్తమాత్రేశ్వరాగమస్య శ్రుతివిరుద్ధత్వాద్విరోధాధికరణన్యాయేన తత్ప్రతిక్షేపసిద్ధిరితి చేత్. తర్హి పఞ్చరాత్రస్యాప్యపరీక్ష్యత్వం స్యాత్ - తత్రాపి భవద్భిర్విరుద్ధతయాఽభిమతాంశస్య విరోధనయైవ ప్రతిక్షిప్తత్వాత్. తతశ్చ * ఉత్పత్త్యసమ్భవాదిత్యాదిసూత్రచతుష్టయవైయర్థ్యం స్యాత్. తత్ర విరోధసమ్భవస్యావిరోధనిర్వహణాశక్యతాయాశ్చ జ్ఞాపనార్థం తన్నిరూపణమితి చేత్ - తర్హి తదర్థమేవ పాశుపతమపి పరీక్ష్యమితి తదకరణే అపేక్షితాకరణమేవ స్యాత్. యద్యప్యేత- పాశుపతతన్త్రస్యాచారాంశే వేదవిరోధస్య స్ఫుటతరత్వాత్ సౌగతమతాదేరివ నిరాకరణం తుల్యన్యాయతయా సిద్ధమితి తత్త్వాంశే నిమిత్తేశ్వరవాదమాత్రస్యానుమానమూలమితి తన్నిరాసేన పాశుపతనిరసనమేవ ఫలతః కృతమితి నాపేక్షితాకరణప్రసఙ్గ ఇతి. అస్త్వేవం- తథాపి తత్రైవ ప్రామాణ్యాద్యభ్యుపగమేన సౌగతాదివైలక్షణ్యాత్తత్ర కార్యకారణతత్త్వవిపర్యాసస్యానుమాననిరసననిరస్తత్వాయోగాత్తన్నిరాసార్థం, ఆచారాంశే చోత్సన్నవాద్యధికారివిశేషాదినా విషయవ్యవస్థాదిశఙ్కాపరిహారార్థం, విరోధాధికరణన్యాయస్స్థాపనీయ ఏవ. తచ్చానుమాననిరాసమాత్రాన్న సిధ్యతి- తత్త్వానుష్ఠానవిపర్యాసస్యానుమానమూలత్వాభావాత్. అతోఽస్యాధికరణస్య ప్రయోజనవత్తరత్వం శాస్త్రారమ్భోపయోగినోఽనుమాననిరాసస్య స్థానపాలిత్వం చేతి వైషమ్యం.— నను యథా వ ప్రకాశమతేఽస్యాధికరణస్యానుమానమాత్రనిరాసపరత్వేన పాశుపతవ్యుదాసఫలకత్వాభావేఽపి నాపేక్షితాకరణప్రసఙ్గః - చతుర్ణామపి సాఙ్ఖ్యయోగపాశుపతపఞ్చరాత్రాణాం పరీక్షార్థముత్తరాధికరణమితి వ్యాఖ్యాతత్వాదితి చేత్, న- * ఉత్పత్త్యసమ్భవాదిత్యాదిసూత్రాణాం వక్ష్యమాణప్రకారేణ చతుష్టయపరీక్షార్థత్వానుపపత్తేః. నను భవన్మతేఽప్యనుమానం పూర్వమేవ నిరస్తం చేత్ - * అధిష్ఠానానుపపత్తేరిత్యాదిసూత్రత్రయప్రణయనమనపేక్షితకరణం స్యాత్. న- ప్రయోజనభేదాత్. తత్ర శాస్త్రస్య ప్రాప్తార్థస్వబాధితవిషయత్వాభావానుప్రామాణ్యప్రసఙ్గపరిహారార్థస్తన్నిరాసః- ఇహ తు శ్రుతివిరుద్ధాగమప్రామాణ్యభఙ్గార్థః. అనుమానేన సర్వజ్ఞజగత్కారణేశ్వరసిద్ధౌ హి తద్విషయయా స్మృత్యా ప్రామాణ్యం స్యాత్ - తదనుమానస్యానుమానమూలత్వే తద్విరుద్ధాకారసమర్పికా శ్రుతిః ప్రతిరుద్ధా బాధితా వా స్యాత్. నన్వేవం సతి పూర్వోక్తమనుమాననిషేధమిహాతిదిష్టమిత్యతిదేష్టవ్యం - తద్వ్యాఖ్యాతస్యాస్య తత్రోపజీవ్యత్వేఽతిదేశదర్శనాత్ - యథా * అల్పశ్రుతేరితి చేత్తదుక్తం * జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతి చేత్తద్వ్యాఖ్యాతమితి. పూర్వత్రాగమవిచారసిద్ధస్యాయోగాదిప్రకృత్యాపి * ప్రదానవదేవ తదుక్తమిత్యాదినాఽతిదిశ్యతే- కిం పునస్సన్నికృష్టశారీరకశాస్త్రారమ్భాభిహితః. అతోఽధిష్ఠానానుపపత్త్యాదిసూత్రత్రయవైయర్థ్యమితి చేన్న- కర్తృశక్త్యభావేన దూషణస్యాతిదేశాప్రాప్తేః. వక్ష్యమాణదూషణానాముపజీవ్యత్వమపి న శాస్త్రత్వావిరోధప్రమాణకత్వం హి సూత్రితం- న తు దూషణానాం కర్తృశక్తిః. భాష్యే చ వక్ష్యమాణం దూషణమనుక్త్వైవ వ్యాఖ్యాతం. అర్థకౌశీకస్త్వపరిహారాదయశ్చ * న చ విచారయిత్వాదిత్యాదిభిః కర్తృశక్త్యాదరత్రాతిదిష్టాః. తత్ర వక్ష్యమాణాపేక్షితానామపి దూషణానాం వక్ష్యమాణత్వబుద్ధ్యైవ పూర్వం కర్తృశక్త్యభావః. అత ఏవాతిదేశాభావ ఉపపన్నః. యతో నిమిత్తమాత్రకల్పనాయాః తన్మతస్య చోభయోః ప్రతిక్షేప్యత్వం- అత ఏవ సూత్రయోజనాయాం చ * నైకస్మిన్నితి సూత్రాదనుషక్తస్య నశబ్దస్య నిషేధ్యేఽధ్యాహృతత్వే సతి పత్యుర్నిరన్తమాదరణీయమిత్యధ్యాహారః సంవితః. నను ప్రధానపురుషాధిష్ఠాతృత్వేన కారణత్వముపపద్యత ఇతి వా - శరీరకల్పనేతి వా- పరిగ్రహ ఇతి వా. తథా సత్యుభయోః ప్రతిక్షేప్యత్వాసిద్ధేః.——— * అన్తవత్త్వమసర్వజ్ఞతా వేతి సూత్రస్యాపరార్ధస్యాయమర్థ ఉక్తః- ప్రధానపురుషేశ్వరాస్సర్వజ్ఞేనేశ్వరేణేయత్తయా పరిచ్ఛిన్నాస్స్యుః- అన్తవన్తస్స్యుః. తతశ్చ శూన్యవాదప్రసఙ్గః. సర్వేషాం సంసారిణాం క్రమేణ మోక్షాదన్తవత్త్వే పురుషభోగార్థం ప్రధానస్యేశ్వరాధిష్ఠేయత్వాభావాదీశ్వరస్య సార్వజ్ఞ్యమైశ్వర్యం చ నిర్విషయతయాఽనుపపన్నే స్యాతాం. యది నేశ్వరజ్ఞానేన ప్రధానాదయః పరిచ్ఛిన్నాః- తస్య సార్వజ్ఞ్యహానిరితి. తదయుక్తం. తథా హి- న తావచ్ఛూన్యవాదప్రసఙ్గః- ప్రధానాదీనామన్తవత్త్వప్రసఙ్గాభావాత్. అన్తవత్త్వస్య ప్రసఞ్జకః కిం దేశతః పరిచ్ఛేదః- ఉత కాలతః- ఉత సఙ్ఖ్యాతః. న ప్రథమః- * ఆరాగ్రమాత్రో హ్యవరోఽపి దృష్టః * నిత్యో నిత్యానాం * న జాయతే మ్రియతే ఇత్యణూనామేవ నిత్యత్వశ్రవణేన భగ్నవ్యాప్తికత్వాత్, ఆకాశాదీనాం పక్షే ప్రధానస్య పురుషాణాం చ కస్యచిదపి చ ఈశ్వరస్య చ దేశతః పరిచ్ఛిన్నత్వాభావాచ్చ. న ద్వితీయః - సాధ్యావిశిష్టత్వప్రసఙ్గాత్. యద్యాదిమత్త్వం కాలతః పరిచ్ఛిన్నత్వం - తదన్తవత్త్వే ప్రయోజకమితి వివక్షితం. తదపి న- అవిద్యానివృత్త్యా వ్యభిచారాత్. న తృతీయః - వికల్పాసహత్వాత్. కిం వా అన్తవత్సఙ్ఖ్యాపరిచ్ఛిన్నత్వం వివక్షితం - ఉత వ్యావహారికసఙ్ఖ్యాపరిచ్ఛిన్నత్వం. ఆద్యే ఘటాదిష్వపి త్వన్మతేనాసిద్ధత్వాద్వ్యాప్తిశూన్యతా. ద్వితీయే తు * ఏకమేవాద్వితీయమిత్యేకత్వవ్యవహారవిషయేన నిత్యతయాఽభ్యుపగతే బ్రహ్మణి వ్యభిచారః. వైశేషికైస్సఙ్ఖ్యాశూన్యత్వేనాభిమతేషు క్రియాదిష్వనిత్యత్వం స్థితమిత్యద్వైతసఙ్ఖ్యాశూన్యత్వే సాధ్యాభి

౩౯॥ సూ. ఉత్పత్త్యసమ్భవాత్ ॥

కపిలాదితన్త్రసామాన్యాద్భగవదభిహితపరమనిశ్శ్రేయససాధనావబోధిని పఞ్చరాత్రతన్త్రేఽప్యప్రామాణ్యమాశఙ్క్య నిరాక్రియతే. తత్రేదమాశఙ్క్యతే- *పరమకారణాత్పరబ్రహ్మభూతాద్వాసుదేవాత్సఙ్కర్షణో నామ జీవో జాయతే సఙ్కర్షణాత్ప్రద్యుమ్నసంజ్ఞం మనో జాయతే తస్మాదనిరుద్ధసంజ్ఞోఽహఙ్కారో జాయత ఇతి హి భాగవతప్రక్రియా - అత్ర జీవస్యోత్పత్తిః శ్రుతివిరుద్ధా ప్రతీయతే. శ్రుతయో హి జీవస్యానాదిత్వం వదన్తి *న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిదిత్యాద్యాః. ......

౪౦॥ సూ. న చ కర్తుః కరణమ్॥ *సఙ్కర్షణాత్ప్రద్యుమ్నసంజ్ఞం మనో జాయత ఇతి కర్తుః - జీవాత్ కరణస్య మనస ఉత్పత్తిర్న సమ్భవతి - *ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేన్ద్రియాణి చేతి పరస్మాదేవ బ్రహ్మణో మనస ఉత్పత్తిశ్రుతేః. అతః శ్రుతివిరుద్ధార్థప్రతిపాదనాదస్యాపి తన్త్రస్యాప్రామాణ్యం ప్రతిషిధ్యత ఇతి. ......

మత బ్రహ్మణోఽప్యనిత్యత్వప్రసఙ్గస్స్యాత్. త్రైగుణ్యశ్చయోఽనియతజాతౌ వ్యభిచారాత్ప్రసక్తిశ్చేత్ - త్రైగుణ్యశ్చయోఽభావాదిధ్వంసాదిషు వ్యభిచారాత్ సత్త్వాత్త్వస్య నిత్యత్వాప్రసక్తిః. తేషామపి పక్షీకారాద్దోష ఇతి చేత్ - నిత్యతయాభిమతజాతేరపి త్వయా పక్షీకార్యత్వాదవస్యాపి తత్సంస్థానత్వస్య స్వత్వే అనిత్యత్వం క్రియాదేరివ బ్రహ్మణః ప్రసజ్యేత. అతః ప్రసఞ్జకవిపర్యయేఽపి ప్రసఞ్జనీయానిష్టధర్మాపత్తిలక్షణప్రతితర్కపరాహతత్వాదప్యతర్కాభాసతా. ఆత్మాన స్వస్వపూర్వముపపాదితత్వాదేకైకస్మిన్నప్యేకైకముక్తావపి సర్వమోక్షప్రసఙ్గో న స్యాదితి ప్రధానపురుషయోరీశ్వరాయత్తత్వసమ్భవాన్న తద్జ్ఞానశక్త్యాదినిర్విషయత్వం. సర్వమోక్షాభ్యుపగమేఽపి న నిర్విషయత్వం- ప్రధానస్వజ్ఞానబాహ్యత్వాభావేన సర్వముక్తిదశాయామపి స్థితిసమ్భవాన్ముక్తానామపీశ్వరసాక్షాత్కార్యత్వనియమాభ్యుపపత్తేశ్చ. కదాచిత్సర్వమోక్షమిచ్ఛతాం పక్షే తదానీమీశ్వరేచ్ఛాప్రయత్నాదీనాం నిర్విషయత్వం చ నానిష్టమితి న తత్ప్రసఞ్జనీయం.—— అన్యే తు పరమాణూనాం పురుషాణాం చ సఙ్ఖ్యాయాం అనియమీశ్వరో గచ్ఛతి చేత్ -సర్వపురుషమోక్షాదీశ్వరస్యైకసమనివిషయం స్యాత్. అన్తం న గచ్ఛతి చేత్ అసర్వజ్ఞతేత్యస్య సూత్రస్యార్థమాహుః. తత్రాపి వైశేషికాదిభిరిదానీం సర్గేణ నాశమిచ్ఛతాం నాయమనిష్టప్రసఙ్గస్స్యాత్. తదానీమపి సార్వజ్ఞ్యస్య న నిర్విషయత్వం - ముక్తానాం పరమాణూనాం చ నిత్యతయా సాక్షాత్కార్యత్వాత్, అతీతాగామినామపి సాక్షాత్కారసమ్భవాచ్చ. సర్వముక్తిమనిచ్ఛతాం పక్షే త్వముక్తానాం నియమేన సంసృతిరితి న తస్య నిర్విషయత్వప్రసఙ్గః. సర్వస్మిన్ అభావాత్యాత్యన్తోన్యాయ ఉపపద్యత ఇత్యుక్తం. న స్వేచ్ఛోపాధిస్వహితానాం భిన్నానాం ఘటాదీనాం సఙ్ఖ్యేయత్వాదర్శనాత్తద్వ్యపదేశమాన స్వస్య శ్రుతిమనపేక్ష్య తర్కమాత్రేణ కల్పయితుమశక్యమితి చేన్న - అనాదీనాం నిమేషకాష్ఠాకలాముహూర్తోపాధీనామసఙ్ఖ్యేయత్వస్య సర్వాభ్యుపగతత్వేన తేషామపి శ్రుతిహితత్వే సతి భిన్నత్వస్య వ్యభిచారాదితి. ......

పశుపత్యధికరణం సమాప్తమ్.

౩౯॥ సూ. ఉత్పత్త్యసమ్భవాత్॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (కపిలాదీతి) ఆశఙ్క్యేతి పూర్వపక్షసూత్రద్వయార్థః - నిరాక్రియత ఇతి సిద్ధాన్తసూత్రద్వయార్థ ఇతి విభాగః. పఞ్చరాత్రం కిం సాఙ్ఖ్యాదివత్ క్వచిత్ప్రమాణం- ఉత కాత్స్న్యేన ప్రమాణం. కిమస్య క్వచిచ్ఛ్రుతివిరోధోఽస్తి- ఉత క్వచిదపి నాస్తీతి. కిమత్ర జీవోత్పత్త్యాదికం వివక్షితం- ఉత నేతి. సఙ్కర్షణప్రద్యుమ్నాదిశబ్దాః కిం జీవాదిశబ్దవిశేషణతయా నిర్దిష్టాః- ఉత జీవాదిశబ్దాః సఙ్కర్షణాదిశబ్దవిశేషణతయా నిర్దిష్టా ఇతి. సఙ్కర్షణాదిశబ్దానాం జీవాదిశబ్దవిశేషణత్వే - జీవోత్పత్త్యాదికం వివక్షితమితి శ్రుతివిరోధసద్భావాద్విరుద్ధాంశే ప్రామాణ్యాస్తదేకదేశస్యోపాదేయత్వం. జీవాదిశబ్దానాం సఙ్కర్షణాదిశబ్దవిశేషణత్వే జీవోత్పత్త్యాదేరవివక్షితత్వేన క్వచిదపి శ్రుతివిరోధాభావాత్ కాత్స్న్యేన ప్రమాణత్వాత్ కాత్స్న్యేన నిశ్శ్రేయసాధిరుపాదేయత్వం సిధ్యేత్. కథమాశఙ్క్యత ఇత్యత్రాహ (తత్రేదమితి) *పరమకారణాదిత్యాదిః పఞ్చరాత్రగ్రన్థః. ......

౪౦॥ సూ. న చ కర్తుః కరణమ్॥ కర్తా - జీవః. ......

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే.

౪౧॥ సూ. విజ్ఞానాదిభావే వా తదప్రతిషేధః॥ వాశబ్దాత్పక్షో విపరివర్తతే. విజ్ఞానంచాది చేతి పరం బ్రహ్మ విజ్ఞానాది. సఙ్కర్షణప్రద్యుమ్నానిరుద్ధానామపి పరబ్రహ్మభావే సతి తత్ప్రతిపాదనపరస్య శాస్త్రస్య ప్రామాణ్యం న ప్రతిషిధ్యతే. ఏతదుక్తం భవతి - భాగవతప్రక్రియామజానతామిదం చోద్యం- యజ్జీవోత్పత్తిర్విరుద్ధాఽభిహితేతి. వాసుదేవాఖ్యం పరం బ్రహ్మైవాశ్రితవత్సలం స్వాశ్రిత సమాశ్రయణీయత్వాయ స్వేచ్ఛయా చతుర్ధాఽవతిష్ఠత ఇతి హి తత్ప్రక్రియా. యథా పౌష్కరసంహితాయాం *కర్తవ్యత్వేన వై యత్ర చాతురాత్మ్యముపాస్యతే। క్రమాగతైస్స్వసంజ్ఞాభిః బ్రాహ్మణైరాగమం తు తదిత్యాది. తచ్చ చాతురాత్మ్యోపాసనం వాసుదేవాఖ్యపరబ్రహ్మోపాసనమితి సాత్త్వతసంహితాయాముక్తం *బ్రాహ్మణానాం హి సద్బ్రహ్మవాసుదేవాఖ్యయాజినాం। వివేకదం పరం శాస్త్రం బ్రహ్మోపనిషదం మహదితి. తద్ధి వాసుదేవాఖ్యం పరం బ్రహ్మ సమ్పూర్ణషాడ్గుణ్యవపుః సూక్ష్మవ్యూహవిభవభేదభిన్నం యథాధికారం భక్తజ్ఞానపూర్వేణ కర్మణాఽభ్యర్చితం సమ్యక్ప్రాప్యతే- విభవార్చనాద్వ్యూహం ప్రాప్య వ్యూహార్చనాత్పరం బ్రహ్మ వాసుదేవాఖ్యం సూక్ష్మం ప్రాప్యత ఇతి వదన్తి. విభవో హి నామ రామకృష్ణాదిప్రాదుర్భావగణః. వ్యూహో వాసుదేవసఙ్కర్షణప్రద్యుమ్నానిరుద్ధరూపశ్చతుర్వ్యూహః. సూక్ష్మం తు కేవలషాడ్గుణ్యవిగ్రహం వాసుదేవాఖ్యం పరం బ్రహ్మ. యథా పౌష్కరే *యస్మాత్సమ్యక్పరం బ్రహ్మ వాసుదేవాఖ్యమవ్యయం। అస్మాదవాప్యతే శాస్త్రాత్ జ్ఞానపూర్వేణ కర్మణేత్యాది. అతస్సఙ్కర్షణాదీనామపి పరస్యైవ బ్రహ్మణః స్వేచ్ఛావిగ్రహరూపత్వాత్ *అజాయమానో బహుధా విజాయత ఇతి శ్రుతిసిద్ధస్యైవాశ్రితవాత్సల్యనిమిత్తస్వేచ్ఛావిగ్రహసఙ్గ్రహరూపజన్మనోఽభిధానాత్తదభిధాయిశాస్త్రప్రామాణ్యస్యాప్రతిషేధ ఇతి. తత్ర జీవమనోఽహఙ్కారతత్త్వానామధిష్ఠాతారః సఙ్కర్షణప్రద్యుమ్నానిరుద్ధా ఇతి తేషామేవ జీవాదిశబ్దైరభిధానమవిరుద్ధం- యథా ఆకాశప్రాణాదిశబ్దైః బ్రహ్మణోఽభిధానమ్.

౪౧॥ సూ. విజ్ఞానాదిభావే వా తదప్రతిషేధః॥ సిద్ధాన్తసూత్రం తాం దర్శయతి (వాశబ్దాదితి) *అపి వా కర్తృసామాన్యాత్ *ఏకం వా సంయోగరూపచోదనాఖ్యావిశేషాదితివదితి భావః (విజ్ఞానం చాది చేతీతి) *చైతన్యస్వరూపిణ ఇతి మన్త్రలిఙ్గాత్, *భగవాన్వాసుదేవః పరా ప్రకృతిరితి వచనాచ్చ వాసుదేవస్య జ్ఞానస్వరూపత్వపరమకారణత్వే ప్రతిపాదితే- తస్మాద్విజ్ఞానాదిశబ్దేన భగవాన్వాసుదేవః స్మారిత ఇతి భావః. విజ్ఞానైశ్వర్యాదిగుణసద్భావ ఇతి యోజనాయాం తేషాం సఙ్కర్షణాదీనాం వాసుదేవత్వమర్థం స్యాత్ - తతో విశబ్దత్వానుగుణయోజనావరం. *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూతః *యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్త ఇతి విజ్ఞానస్వరూపస్య బ్రహ్మణః పరమకారణత్వప్రతిపాదకవేదాన్తైకకణ్ఠ్యద్యోతనార్థం చ విజ్ఞానం చాది చేతి వ్యాఖ్యాతం. సఙ్కర్షణేత్యాదినా సూత్రస్య వాక్యార్థ ఉక్తః. కే పునస్సఙ్కర్షణాదయః- తేషాం పరబ్రహ్మభావః కథం- తథా బ్రహ్మణ ఉత్పత్తిర్వా కథం- శాస్త్రప్రామాణ్యం వా కథమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తం భవతీతి) (భాగవతేత్యాది) *కర్తవ్యత్వేనేత్యాదివచనమాగమశబ్దనిర్వచనపరం. స్వసంజ్ఞాభిః-సఙ్కర్షణాద్యుపేతైః వ్యూహానామభిరిత్యర్థః. క్రమాగతైరుపాస్యవస్తుప్రతిపాదనాచ్ఛాస్త్రస్యాగమత్వమితి శ్లోకార్థః. *చాతురాత్మ్యముపాస్యత ఇత్యనేన సఙ్కర్షణాదిచాతుర్విధ్యం సమాశ్రయణీయత్వాయేతి దర్శితం. సఙ్కర్షణాదీనాం పరబ్రహ్మభావః కథమిత్యత్రాహ (తచ్చేతి) చాతురాత్మ్యోపాసనపరశాస్త్రస్య వాసుదేవాఖ్యపరబ్రహ్మోపాసనపరత్వదర్శనాచ్చాతుర్విధ్యం వాసుదేవస్యేతి సిద్ధం. సఙ్కర్షణాద్యర్చనం కిమర్థం- వాసుదేవార్చనం హి మోక్షప్రదం- న కేవలం చాతురాత్మ్యోపాసనమేవ ప్రతిపాద్యతే- విభవార్చాదికమపి ప్రతిపాద్యత ఇతి శఙ్కాయామయోగవ్యవచ్ఛేదజ్ఞాపనార్థం చాతురాత్మ్యవివరణార్థం చాహ (తద్ధీతి) సూక్ష్మం- పరమిత్యేకార్థం పదద్వయం. విభవాదయః క ఇత్యత్రాహ (విభవో హీతి) చతుర్వ్యూహః- చతుర్విభాగః. ఉక్తార్థే ప్రమాణమాహ (యథా పౌష్కర ఇతి) *యస్మాదిత్యాదివచనేన పరస్య బ్రహ్మణో వాసుదేవాఖ్యస్య ప్రాప్యత్వం దర్శితం. ఆదిశబ్దోపాత్తైరుత్తరవచనైర్వ్యూహవిభవార్చనతత్ఫలాది ద్రష్టవ్యమిత్యర్థః. న కేవలం శ్రుతివిరోధాభావః - తదానుగుణ్యమేవాస్తీతి దర్శయితుం *అజాయమాన ఇత్యాదివాక్యముపాత్తం. జీవాదిసామానాధికరణ్యనిర్వాహమాహ (తత్రేతి)..

జీవాదిశబ్దైః సఙ్కర్షణాదీనాం విశేష్యత్వే ఽనుకూలలిఙ్గముక్తం-
సఙ్కర్షణాదిశబ్దైర్జీవాదీనాం విశేష్యత్వే ప్రతికూలలిఙ్గముచ్యతే.

౪౨॥ సూ. ॥ విప్రతిషేధాచ్చ ॥ విప్రతిషిద్ధా హి జీవోత్పత్తిస్తస్మిన్నపి తన్త్రే- యథోక్తం పరమసంహితాయాం *అచేతనా పరార్థా చ నిత్యా సతతవిక్రియా। త్రిగుణా కర్మిణాం క్షేత్రం ప్రకృతే రూపముచ్యతే। వ్యాప్తిరూపేణ సమ్బన్ధస్తస్యాశ్చ పురుషస్య చ। సహ్యనాదిరనన్తశ్చ పరమార్థేన నిశ్చిత ఇతి. ఏవం సర్వాస్వపి సంహితాసు జీవస్య నిత్యత్వవచనాజ్జీవస్వరూపోత్పత్తిః పాఞ్చరాత్రతన్త్రే ప్రతిషిద్ధైవ. జన్మమరణాదివ్యవహారస్తు లోకే వేదే చ జీవస్య యథోపపద్యతే- తథా *నాత్మా శ్రుతేరిత్యత్ర వక్ష్యతే. అతో జీవస్యోత్పత్తిస్తత్రాపి ప్రతిషిద్ధైవేతి జీవోత్పత్తివాదనిమిత్తా ప్రామాణ్యశఙ్కా దూరోత్సారితా.— యత్త్వేకేషాంచిదుద్ఘోషః-*సాఙ్గేషు వేదేషు నిష్ఠామలభమానః శాణ్డిల్యః పాఞ్చరాత్రశాస్త్రమధీతవానితి- సాఙ్గేషు వేదేషు పురుషార్థనిష్ఠామలబ్ధ్వేతి వచనాద్వేదవిరుద్ధం తన్త్రమితి - సోఽప్యనాఘ్రాతవేదవచసామనాకలితతదుపబృంహణన్యాయకలాపానాం శ్రద్ధామాత్రవిజృమ్భితః- యథా *ప్రాతః ప్రాతరనృతం తే వదన్తి పురోదయాజ్జుహ్వతి యేఽగ్నిహోత్రమితి అనుదితహోమనిన్దా ఉదితహోమప్రశంసార్థేత్యుక్తం, యథా చ భూమవిద్యాప్రక్రమే నారదేన *ఋగ్వేదం భగవోఽధ్యేమి యజుర్వేదం సామవేదమాథర్వణం చతుర్థమితిహాసపురాణం పఞ్చమమిత్యారభ్య సర్వం విద్యాస్థానమభిధాయ *సోఽహం భగవో మన్త్రవిదేవాస్మి నాత్మవిదితి భూమవిద్యావ్యతిరిక్తాసు సర్వాసు విద్యాస్వాత్మవేదనాలాభవచనం వక్ష్యమాణభూమవిద్యాప్రశంసార్థం కృతం,. అథవా-అస్య నారదస్య సాఙ్గేషు వేదేషు యత్పరతత్త్వం ప్రతిపాద్యతే - తదలాభనిమిత్తోఽయం నాదః- ఏవమేవ శాణ్డిల్యస్యాపి పాఞ్చరాత్రవేదాన్తవేద్యవాసుదేవాఖ్యపరబ్రహ్మతత్త్వాభిధానాదవగమ్యతే. తథా వేదార్థస్య దుర్జ్ఞానతయా సుఖావబోధార్థః శాస్త్రారమ్భః పరమసంహితాయాముచ్యతే *అధీతా భగవన్ వేదాస్సాఙ్గోపాఙ్గాస్సవిస్తరాః। శ్రుతాని చ మయాఙ్గాని వాకోవాక్యయుతాని చ। న చైతేషు సమస్తేషు సంశయేన వినా క్వచిత్। శ్రేయోమార్గం ప్రపశ్యామి యేన సిద్ధిర్భవిష్యతీతి, *వేదాన్తేషు యథాసారం సంగృహ్య భగవాన్ హరిః। భక్తానుకమ్పయా విద్వాన్ సంచిక్షేప యథాసుఖమితి, చ. అతస్స భగవాన్ వేదైకవేద్యః పరబ్రహ్మాభిధానో వాసుదేవో నిఖిలహేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానానన్త

౪౨॥ సూ. ॥ విప్రతిషేధాచ్చ ॥ విప్రతిషేధః- విశేషేణ ప్రతిషేధః. వివిధప్రతిషేధో వా. యథా *శ్రుతివిప్రతిపన్నేత్యత్రాన్యత్రశ్రవణేన విశేషతః ప్రతిపన్నేత్యర్థః- తద్వత్. యథా *బుద్ధిశ్చేషు ప్రాపణం చ్ఛాన్తైర్విప్రతిషిద్ధమిత్యత్ర విప్రతిషేధశబ్దః- తథాఽయమపి నిషేధపర ఇతి భావః. యద్వా- విప్రతిషేధః- వ్యాఘాతః. జీవోత్పత్తిప్రతిషేధప్రతిపాదకశాస్త్రేణ జీవోత్పత్తివచనస్య వ్యాఘాత ఇతి. వ్యాఘాతహేతుభూతజీవోత్పత్తినిషేధమాహ (విప్రతిషిద్ధా హీతి) (సర్వాస్వపి సంహితాస్వితి) అనేన విప్రతిషేధశబ్దే విశబ్దార్థో వివక్షితః. జీవోత్పత్తిః కథ్యతాం నామ-తథాపి న శ్రుతివిరోధః- శ్రుతావపి జీవోత్పత్తిదర్శనాదిత్యాహ (జన్మమరణాదీతి) తర్హి తస్య నిర్వాహః కథమిత్యత్రాహ (వక్ష్యత ఇతి) కరణాద్యాశ్రయశరీరసంయోగకృతజ్ఞానవికాససఙ్కోచలక్షణావుత్పత్తివినాశావితి వక్ష్యత ఇత్యర్థః. ఉపసంహరతి (అత ఇతి)——— జీవోత్పత్త్యాదిప్రతిపాదనేన శాస్త్రస్యాప్రామాణ్యం సిద్ధాన్తితం - తైరేతచ్ఛాస్త్రవివక్షితమర్థం వివక్షితత్వేనారోప్యాప్రామాణ్యముక్తం స్యాత్ - అతోఽప్రామాణ్యం పూర్వపక్షీకార్యం- న సిద్ధాన్తీకర్తవ్యం. తస్మాత్ప్రాగుక్తం సూత్రానభిప్రేతాప్రామాణ్యహేతుం దూషయితుమనువదతి(యత్త్వేకేషామితి) సోఽపీత్యాదినా నిష్ఠామలభమాన ఇత్యస్య పరోక్తార్థాభ్యుపగమేన పరిహార ఉక్తః. అథాన్యథాఽర్థం వక్ష్యం సముద్గం దృష్టాన్తేషు యతి (అథ వేతి) తమేవ దార్ష్టాన్తికే హ్యాహ (ఏవమితి) కథమిదమవగమ్యత ఇత్యత్రాహ (పఞ్చరాత్రవేదాన్తవేద్యేతి) శ్రీపఞ్చరాత్రస్య వేదార్థవిశదీకరణరూపతామాహ (తథేతి)తథా-వ్యాఖ్యానుగుణమేవేత్యర్థః.(సంశయేన వినా క్వచిదితి) సంశయః-అనధీతశాఖాను శ్రుతార్థవిరోధోఽస్తి-న వేత్యేవంరూపః. యద్వా- ప్రతిపన్నేష్వర్థేషు యచ్ఛ్రేయః-తన్న జానామీత్యర్థః. *అధీతా భగవన్వేదా ఇత్యాదిశ్లోకానాముత్తరశ్లోకోఽయం *వేదాన్తేషు యథాసారం సంగృహ్య భగవాన్హరిః। భక్తానుకమ్పయా విద్వాన్ సంచిక్షేప యథాసుఖమితి. మోక్షధర్మే *యం వా శేష్వనుశాకేషు నిషత్సూపనిషత్సు చ। గృణన్తి సత్యధర్మాణస్సత్యం సత్యేషు సామస్వితి. ఏకాయనశాఖావిషయే పారమేశ్వరం వచనం *మహతో వేదవృక్షస్య మూలభూతో మహానయం। స్కన్ధభూతా ఋగాద్యాస్తే శాఖాభూతాస్తథా మునే ఇత్యాది ద్రష్టవ్యం. బౌద్ధాద్యుపదేశవదిదమపి విప్రలమ్భాయ కృతం కిం న స్యాత్ -వేదార్థ ఉచ్యతే చేత్ -అత ఏవ వేదా అధ్యాపయితవ్యాః- కిం గ్రన్థనిర్మాణేనేత్యాశఙ్కాం పరిజిహీర్షుః *వేదాన్తేషు యథాసారమిత్యాదివచనార్థం చాభిప్రయన్నాహ (అతస్స భగవానితి) అతః - వేదార్థస్య దురవబోధత్వాత్. భగవానిత్యాదివిశేషణాని భ్రమవిప్రలమ్భాదినమ్భవశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థాని. భగవచ్ఛబ్దేన హేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానత్వం వివక్షితే. కింప్రమాణమిత్యత్రాహ (వేదైకవేద్య ఇతి) పురుషత్వాత్సదోష ఇత్యాద్యనుమానస్య ధర్మిగ్రాహకప్రమాణబాధమభిప్రైత్యైకశబ్దః ప్రయోగః. తర్హి బ్రహ్మాదివాసుదేవ ఇత్యత్రాహ (పరబ్రహ్మాభిధాన ఇతి) భగవచ్ఛబ్దపదార్థస్య ప్రమాణసిద్ధమర్థమాహ (నిఖిలహేయేతి) వక్ష్యమాణవ్యవస్థానుగుణవిశేషణ

జ్ఞానానన్దాద్యపరిమితోదారగుణసాగరస్సత్యసఙ్కల్పశ్చాతుర్వర్ణ్యచాతురాశ్రమ్యవ్యవస్థయాऽవస్థితానాం ధర్మార్థకామమోక్షాఖ్యపురుషార్థాభిముఖాన్ భక్తానవలోక్యాపారకారుణ్యసౌశీల్యవాత్సల్యౌదార్యమహోదధిః స్వస్వరూపస్వవిభూతిస్వారాధనతత్ఫలయాథాత్మ్యావబోధినో వేదానృగ్యజుస్సామాథర్వభేదభిన్నానపరిమితశాఖాన్విధ్యర్థవాదమన్త్రరూపాన్ స్వేతరసకలసురనరదురవగాహాంశ్చావధార్య తదర్థయాథాత్మ్యావబోధి పఞ్చరాత్రశాస్త్రం స్వయమేవ నిరమిమీతేతి నిరవద్యం. యత్తు పక్షే సూత్రచతుష్టయం కస్యచిద్విరుద్ధాంశస్య ప్రామాణ్యనిషేధపరం వ్యాఖ్యాతం—తత్సూత్రాక్షరాననుగుణం, సూత్రకారాభిప్రాయవిరుద్ధం, చ. తథాహి—సూత్రకారేణ వేదాన్తన్యాయాభిధాయీని సూత్రాణ్యభిధాయ వేదోపబృంహణాయ చ భారతసంహితాం శతసహస్రికాం కుర్వతా మోక్షధర్మే జ్ఞానకాణ్డేऽభిహితం *గృహస్థో బ్రహ్మచారీ చ వానప్రస్థోऽథ భిక్షుకః। య ఇచ్ఛేత్సిద్ధిమాస్థాతుం దేవతాం కాం యజేత సః ఇత్యారభ్య మహతా ప్రబన్ధేన పఞ్చరాత్రశాస్త్రప్రక్రియాం ప్రతిపాద్య *ఇదం శతసహస్రాద్ధి భారతాఖ్యానవిస్తరాత్। ఆవిధ్య మతిమన్థానం దధ్నో ఘృతమివోద్ధృతమ్। నవనీతం యథా దధ్నో ద్విపదాం బ్రాహ్మణో యథా। ఆరణ్యకం చ వేదేభ్య ఓషధిభ్యో యథాऽమృతమ్। ఇదం మహోపనిషదం చతుర్వేదసమన్వితమ్। సాఙ్ఖ్యయోగకృతాన్తేన పఞ్చరాత్రానుశబ్దితమ్। ఇదం శ్రేయ ఇదం బ్రహ్మ ఇదం హితమనుత్తమమ్। ఋగ్యజుస్సామభిర్జుష్టమథర్వాఙ్గిరసైస్తథా। భవిష్యతి ప్రమాణం వా ఏతదేవానుశాసనమితి. సాఙ్ఖ్యయోగశబ్దాభ్యాం జ్ఞానయోగకర్మయోగావభిహితౌ- యథోక్తం *జ్ఞానయోగేన సాఙ్ఖ్యానాం కర్మయోగేన యోగినామితి. భీష్మపర్వణ్యపి *బ్రాహ్మణైః క్షత్రియైర్వైశ్యైః శూద్రైశ్చ కృతలక్షణైః। అర్చనీయశ్చ సేవ్యశ్చ పూజనీయశ్చ మాధవః। సాత్వతం విధిమాస్థాయ గీతస్సఙ్కర్షణేన య ఇతి. కథమేవం బ్రువాణో బాదరాయణో వేదవిదగ్రేసరో వేదాన్తవేద్యపరబ్రహ్మభూతవాసుదేవోపాసనార్చనాదిప్రతిపాదనపరస్య సాత్వతశాస్త్రస్యాప్రామాణ్యం బ్రూయాత్. ననుచ *సాఙ్ఖ్యం యోగః పఞ్చరాత్రం వేదాః పాశుపతం తథా। కిమేతాన్యేకని

మాహ (సత్యసఙ్కల్ప ఇతి) (ధర్మార్థ) *శుద్ధ్యావఙ్గలో భక్త్యాశాస్త్రే ద్వైవిధ్యజనార్దనమితి వచనాత్ భక్తిస్స్యాత్ ప్రజ్ఞానహేతుః సాత్త్వికజనసంరక్షణాయ. వేదాహ క్రమేణ తదుపదిష్టసకాలానామనుష్ఠానాంస్తరసనాయక్లృప్తం బుద్ధ్యాదిశాస్త్రమిత్యపి పఞ్చరక్షణోపయుక్తం- అతో భక్తరక్షణార్థం కృతేऽపి స్వప్నే దృష్టేన దోషగన్ధ ఇతి భావః విప్రలమ్భ్యాసమ్భావ్యార్థమాహ (అపారేతి) వేదైరవాలం- కిం పఞ్చరాత్రేణేత్యత్రాహ (ఋగ్యజుస్సామాథర్వభేదభిన్నానపరిమితశాఖానితి) (విధ్యర్థవాదమన్త్రరూపానితి) తల్లబ్ధవిషయం యథా తత్రోచ్యతే- తత్సర్వమర్థవాదాదిషు ప్రతిపాదితమితి భావః. విలక్షణజ్ఞానార్థాయ తదేవ - కిమనేనేత్యత్రాహ (స్వేతరేతి) (నిరవద్యం) పాశుపతాదిషు యదవద్యం - తన్నాస్త్యత్రేతి భావః. ననుబౌద్ధాగతాదమోహకవప్రణీతాః- తద్వదిదం తేనస్యాత్. ఉచ్యతే- అవతారప్రయోజనం హి దుష్కృద్వినాశనం సాధుపరిత్రాణం చ. తత్ర దుష్కృద్వినాశాయ బౌద్ధాదిప్రణీతిః- ఇదం తు నారదశాణ్డిల్యాదిసాధుపరిత్రాణాయేతి వైషమ్యమితి నారదాదయో హ్యత్ర శ్రోతారః. నారదాదిశ్రోతృత్వకథనం విప్రలమ్భార్థమితి చేన్న- సర్వత్రాపి తథా ప్రసఙ్గాత్. సర్వశక్తినా భగవతా వేదానామపౌరుషేయత్వాదిఖ్యాపనం విప్రలిప్సయా కృతమితి శఙ్కాకర్తుం హి శక్యతే. కించ - వేదోదితాపివా [illegible] నాశేషసఙ్క్షేపః శ్రీపఞ్చరాత్రే శ్రూయతే- బౌద్ధాదిషు హి వేదప్రామాణ్యనిరాకరణాదికం దృశ్యతే. కించ- ప్రమాణభూతేషు ప్రబన్ధేషు ఇదానీమాదీనాం శ్రుతిపరోక్షాత్తత్త్వాదిత్యాజ్యత్వం శ్రూయతే- న తథా శ్రీపఞ్చరాత్రస్య- ప్రత్యుత శ్రుతిసారార్థవిశదీకరణరూపత్వమేవదృశ్యతే. ఏవం నారదశాణ్డిల్యాదిసాత్త్వికసంరక్షణాయ ప్రవృత్తత్వాత్, వేదవిహితానేకార్థప్రతిపాదకత్వాత్, వేదార్థోపబృంహణాయ తత్ప్రవృత్తత్వేన ప్రమాణభూతప్రబన్ధేషు ప్రయమాణత్వాత్, వేదార్థవిశదీకరణరూపత్వానుగుణం వేదాన్తార్థస్య ప్రతిపాదనదర్శనాత్, దురితశఙ్కాయాం వేదేష్వనాశ్వాసప్రసక్తాత్, దుష్కృద్వినాశార్థప్రవృత్త, శ్రుతివిరుద్ధార్థప్రతిపాదక, ప్రమాణభూతప్రబన్ధాపరనిన్దిత, బుద్ధాగమాదిసామ్యబుద్ధిః శ్రీపఞ్చరాత్రశాస్త్రే నోపపన్నేతి భావః. ఏవం పరోక్తం ప్రామాణ్యహేతుం నిరాకృత్య - అపరోక్తం సూత్రార్థమనూద్య దూషయతి (యత్త్వితి) (సూత్రచతుష్టయమితి) సూత్రద్వయమిత్యర్థః. (సూత్రాక్షరాననుగుణం) వాశబ్దతత్ప్రతిషేధాదిసూత్రపదాననుగుణమిత్యర్థః. *అవివాకర్యసామాన్యాత్ప్రమాణమనుమానం స్యాత్. *ఏకం వా సంయోగరూపచోదనాఖ్యావిశేషాదిత్యాదిషు వాశబ్దః పక్షవివృత్తిపరో దృష్టః. విప్రతిషేధశబ్దోపి విప్రతిషేధవాశబ్దసామానదర్శనాత్ విషేధార్థ ఏవేతి భావః. సూత్రకారాభిప్రాయవిరోధముపపాదయతి (తథాహీతి) సూత్రకారేణ సూత్రే అయమర్థః ఉక్తః స్యాత్- కిమర్థం మహాభారతేకథనమితి శఙ్కాయాం ప్రయోజనభేదం దర్శయతి (వేదాన్తన్యాయాభిధాయీనీతి,) (వేదోపబృంహణాయచేతి,) అధీతశాఖార్థస్య సంశయవిపర్యయాదినిరాసకో న్యాయః. అనధీతశాఖాగతైకదేశార్థాధీతశాఖార్థజ్ఞాపనముపబృంహణమిత్యర్థః. (గృహస్థ ఇత్యాది) మహతా ప్రబన్ధేన-విస్తరేణ. ఇదం శ్రేయః- ఏతచ్ఛాస్త్రోక్తమేవ సాంసారికఫలసాధనం. ఇదం బ్రహ్మ-ఏతదుక్తమేవ పరమప్రాప్యం బ్రహ్మ. ఇదమనుత్తమం హితం- అపవర్గసాధనమిత్యర్థః. అథర్వాఙ్గిరసైః- అథర్వణా అఙ్గిరసా చ దృష్టైరథర్వవేదప్రదేశైః. ఋగాదిశబ్దైస్తత్తదర్థోऽభిప్రేతః. సాఙ్ఖ్యయోగశబ్దౌ వ్యాచష్టే (సాఙ్ఖ్యేతి) కర్మజ్ఞానయోగోపేతమిత్యర్థః. మహాభారతప్రశస్తత్వహేతోరసైకాన్త్యమాహ (నను చేతి) పరిహార

ష్ఠానిపృథఙ్నిష్ఠానివామునే ఇత్యాదినా సాఙ్ఖ్యాదీనామప్యాదరణీయతోచ్యతే - శారీరకే తు సాఙ్ఖ్యాదీని ప్రతిషిధ్య న్తే-అతఇదమపితన్త్రం తత్తుల్యం. నేత్యుచ్యతే-యతస్తత్రాపీమమేవ శారీరకోక్తం న్యాయమవతారయతి.*కిమేతా న్యేకనిష్ఠాని పృథఙ్నిష్ఠాని వేతి ప్రశ్నస్యాయమర్థః-కిం సాఙ్ఖ్యయోగపాశుపతవేదపఞ్చరాత్రాణ్యేకతత్త్వప్రతిపా దనపరాణి-పృథక్తత్త్వప్రతిపాదనపరాణి వా. యద్యేకతత్త్వప్రతిపాదనపరాణి-కిం తదేకం తత్త్వం. యది తు పృథక్తత్త్వప్రతిపాదనపరాణి-తదైషాం పరస్పరం విరుద్ధార్థప్రతిపాదనపరత్వాద్వస్తుని వికల్పాసమ్భవాదేక మేవ ప్రమాణమఙ్గీకరణీయం-కిం తదేకమితి. అస్యోత్తరం బ్రువన్ *జ్ఞానాన్యేతాని రాజర్షే విద్ధి నానామతాని వై। సా ఙ్ఖ్యస్య వక్తా కపిల ఇత్యారభ్య సాఙ్ఖ్యయోగపాశుపతానాం కపిలహిరణ్యగర్భపశుపతికృతత్వేన పౌరుషేయత్వం ప్రతిపాద్య *అపాన్తరతపా నామ వేదాచార్యస్స ఉచ్యత ఇతి- వేదానామపౌరుషేయత్వమభిధాయ *పఞ్చరా త్రస్య కృత్స్నస్య వక్తా నారాయణస్స్వయమితి-పఞ్చరాత్రతన్త్రస్య వక్తా నారాయణస్స్వయమేవేత్యుక్తవాన్. ఏవం వదతశ్చాయమాశయః-పౌరుషేయాణాం హి తన్త్రాణాం పరస్పరవిరుద్ధవస్తువాదితయా,అపౌరుషేయత్వే ననిరస్తప్రమాదాదినిఖిలదోషగన్ధవేదవేద్యవస్తున్యవిరుద్ధాభిధాయిత్వాచ్చ యథావస్థితవస్తుని ప్రామాణ్యం దుర్ల భం-వేదవేద్యశ్చ పరబ్రహ్మభూతో నారాయణః- అతస్తత్తత్తన్త్రాభిహితప్రధానపురుషపశుపతిప్రభృతితత్త్వ స్య వేదాన్తవేద్యపరబ్రహ్మభూతనారాయణాత్మకతయైవ వస్తుత్వమభ్యుపగమనీయమితి. తదిదమాహ చ*సర్వే షు చ నృపశ్రేష్ఠ జ్ఞానేష్వేతేషు దృశ్యతే। యథాగమం యథాన్యాయం నిష్ఠా నారాయణః ప్రభురితి. *యథాగమం యథాన్యాయమితి - న్యాయానుగృహీతతత్తదాగమోక్తం వస్తుపరామృశతో నారాయణ ఏవ సర్వస్య వస్తునో ని ష్ఠేతి దృశ్యతే- అబ్రహ్మాత్మకతయా తత్తత్తన్త్రాభిహితానాం తత్త్వానాం * సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ *విశ్వం నా రాయణ ఇత్యాదినా సర్వస్య బ్రహ్మాత్మకతానుసన్ధానస్య నారాయణ ఏవ నిష్ఠేతి ప్రతీయత ఇత్యర్థః. అతో వే దాన్తవేద్యః పరబ్రహ్మభూతో నారాయణస్స్వయమేవ పఞ్చరాత్రస్య కృత్స్నస్య వక్తేతి, తత్స్వరూపతదుపాస నాభిధాయి తత్తన్త్రమితి, చ తస్మిన్నితరతన్త్రసామాన్యం న కేనచిదుద్భావయితుం శక్యం. అతస్తత్తన్త్రే వేదముచ్య తే *ఏవమేకం సాఙ్ఖ్యయోగం వేదారణ్యకమేవ చ। పరస్పరాఙ్గాన్యేతాని పఞ్చరాత్రం తు కథ్యత ఇతి. సాఙ్ఖ్యం చ యోగశ్చ సాఙ్ఖ్యయోగం. వేదాశ్చారణ్యకాని చ వేదారణ్యకం. పరస్పరాఙ్గాన్యేతాని-ఏకతత్త్వప్రతిపాదనపర తయైకీభూతాన్యేకం పఞ్చరాత్రమితి కథ్యతే. ఏతదుక్తం భవతి- సాఙ్ఖ్యోక్తాని పఞ్చవింశతితత్త్వాని, యోగోక్తం చ యమనియమాద్యాత్మకం యోగం, వేదోదితకర్మస్వరూపం, జ్యాజ్యోక్తతత్త్వానాం బ్రహ్మాత్మకత్వం, యోగ స్య చ బ్రహ్మోపాసనప్రకారత్వం,కర్మణాం చ తదారాధనరూపతాం, ముఖిదశితబ్రహ్మస్వరూపం ప్రతిపాదయ న్త్యారణ్యకాని - ఏతదేవ పరేణ బ్రహ్మణా నారాయణేన స్వయమేవ పఞ్చరాత్రతన్త్రే విశదీకృతమితి. శారీరకే చ సాఙ్ఖ్యోక్తతత్త్వానామబ్రహ్మాత్మకతామాత్రం నిరాకృతం-న స్వరూపం. యోగపాశుపతయోశ్చేశ్వరస్యాకేవ

ని (నేతీతి) (యతస్తత్రాపీతి) సాఙ్ఖ్యాదీనాం వేదావిరుద్ధాంశే ప్రామాణ్యం- కృత్స్నస్య శ్రీపఞ్చరాత్రస్య సర్వాంశేన ప్రామాణ్యమితి న్యా యమవతారయతీత్యర్థః. తదుపపాదయతి (కిమేతానీతి) ఏకతత్త్వప్రతిపాదనపరత్వే ప్రమేయవిశేషబుభుత్సా - పృథక్తత్త్వప్రతిపాదనపరత్వే ప్రమాణవిశేషబుభుత్సా. *అతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతి * నాతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతి, *ఉదితే జుహోతి *అనుదితే జుహోతి, *వ్రీహిభిర్యజేత *యవైర్యజేత, ఇత్యాదిష్వధికారిభేదేన కాలభేదేన ఫలభేదేన వికల్పస్సమ్భవత్యనుష్ఠానే-సిద్ధవస్తుని తు వికల్పాసమ్భవేన విరోధాదేకమేవ ప్రమాణం స్యాది త్యర్థః.(అస్యోత్తరమితి) ప్రష్టురభిప్రాయం వికల్ప్యోత్తరమాహేతి భావః. (జ్ఞానాన్యేతానీతి) కిం త్వయైతత్తన్త్రనిష్ఠానామభిప్రాయః పృష్టః-ఉతార్థనిష్ఠా పృష్టా. తత్తన్త్రనిష్ఠానామభిప్రాయశ్చేత్- పృథఙ్నిష్ఠాన్యేవ మతానీత్యాహ (జ్ఞానాన్యేతానీతి) *సాఙ్ఖ్యస్య వక్తా కపిలః పరమర్షిస్స ఉచ్యతే।హిరణ్యగ ర్భో యోగస్య వక్తా నాన్యః పురాతనః।ఉమాపతిః పశుపతిః శ్రీకణ్ఠో బ్రహ్మణస్సుతః।ఉక్తవానిదమవ్యగ్రం జ్ఞానం పాశుపతం శివ ఇత్యేతాని వచనాన్యారభ్యాశ బ్దోపాత్తాని. *పఞ్చరాత్రస్య కృత్స్నస్య వక్తా నారాయణస్స్వయమితి వక్తృవ్యక్తివిశేషణద్వయం శ్రూయతే. ఏభిః ఫలితమాహ (ఏవం వదత ఇతి) న్యాయానుగృహీతవస్తుపరామర్శస్వరూపమాహ (అబ్రహ్మాత్మకతయేతి) వచనాన్తరేణ విశదయతి (అత ఇతి) *పరస్పరాఙ్గాని-ఏకమితి పదద్వయం వ్యాచష్టే (ఏకీభూతానీత్యన్తేన) ఏకం పఞ్చరాత్రమితి అర్థమేకత్వముక్తం- ఏకవచనాన్తత్వాత్. యద్వా- ఏకీభూతానీత్యనేనాఙ్గాఙ్గిభావఫలితార్థ ఉక్తః- ఏకం పఞ్చరాత్రమితి ఏకపదవ్యాఖ్యానం. అత్ర కిముక్తం- తస్యైకముపేక్షితం ప్రతిపాదయన్త్యఙ్గానీతి భవన్తి- తేషు కస్మింశ్చిదంశే ఉపేక్షా-తత్సర్వం పఞ్చరాత్రమేకమేవ కథమాసీదిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) తర్హి శారీరకే తన్నిరాకరణం కథమిత్యత్రాహ (శారీరకే చేతి)సర్వేషాం సాఙ్ఖ్యాదీనాం ప్రా

లనిమిత్తకారణతా, పరావరతత్త్వవిపరీతకల్పనా, వేదబహిష్కృతాచారో, నిరాకృతః - నయోగస్వరూపం, పశుపతిస్స్వరూపం,చ. అతః *సాఙ్ఖ్యంయోగఃపఞ్చరాత్రంవేదాఃపాశుపతంతథా। ఆత్మప్రమాణాన్యేతానినహన్తవ్యానిహేతుభిరితి- తత్తదభిహితతత్తత్స్వరూపమాత్రమఙ్గీకార్యం-జినసుగతాభిహితతత్త్వవత్సర్వంనబహిష్కార్యమిత్యుచ్యతే- *యథాగమంయథాన్యాయంనిష్ఠానారాయణఃప్రభురిత్యనేనైకార్థ్యాత్. ....

ఉత్పత్త్యసమ్భవాధికరణంసమాప్తమ్.

ఇతిశ్రీభగవద్రామానుజవిరచితేశారీరకమీమాంసాభాష్యే

ద్వితీయస్యాధ్యాయస్యద్వితీయఃపాదః.

మాణ్యంప్రతిపాదయదివక్ష్యమాణవచనం .... శ్రుతఇతితద్వ్యావృత్త్యర్థంతస్యాగ్రమాహ (అతఇతి) ఉక్తార్థేహేతుమాహ (అనేనైకార్థ్యాదితి) నకేవలం తత్తదాగమమాత్రపరామర్శః - న్యాయపరామర్శోఽపిహ్యత్రోక్తః * యథాన్యాయమితి - * సాఙ్ఖ్యంయోగఇత్యాదివచనస్యాన్యథా ఽర్థశ్చేత్ - వేదవిరుద్ధాంశేఽపిప్రామాణ్యాభిధాయీదంవచనం * విరోధేత్వనపేక్ష్యంస్యాదితిన్యాయాదప్రమాణంస్యాత్ -అగ్నీషోమీయహింసాదీనామధర్మత్వస్యసాఙ్ఖ్యప్రతిపాదనాదితిభావః. ఏవం విరుద్ధార్థప్రబన్ధప్రామాణ్యప్రతిపాదకత్వేఽస్యాపివచనస్యాప్రామాణ్యప్రసక్తాత్, * నిష్ఠానారాయణఇత్యనేనైకార్థ్యాచ్చ *సాఙ్ఖ్యంయోగఇత్యాదివచనస్యోక్తఏవార్థః. బౌద్ధాదిగ్రన్థేష్వప్యవిరుద్ధార్థస్యసమ్భవాత్ తత్స్వీకారప్రసఙ్గఇతిచేన్న - తత్రవేదాప్రామాణ్యాదివిరుద్ధార్థప్రతిపాదనఙ్కృతం- సాఙ్ఖ్యాదిషుతువేదాఙ్గీకారఏవాస్తీతితేష్వవిరుద్ధాంశస్వీకారఇతియథోక్తఏవార్థః. ... ...

అత్రభాష్యకారైస్సూత్రకారాభిప్రాయానుగుణ్యాత్, కార్త్స్న్యేనవేదావిరోధాత్, సూత్రాక్షరసామఞ్జస్యాచ్చతన్త్రాన్తరసామ్యం ..... అత్రసూత్రకారాభిప్రాయో .... తథాహి- తత్రశ్రీపఞ్చరాత్రస్యబహుముఖంప్రామాణ్యంప్రపఞ్చితం- తత్ర, *ఇదంమహోపనిషదం .... జగ్రాహ .... నారదాద్విద్వాంసః .... ప్రసాదాద్దేవరాజర్షిర్జ్ఞానాగమ .... గృహీతం .... త్వయా .... *అవాచ్యమేతద్వక్తవ్యమాత్మగుహ్యంసనాతనమితి, చ- ప్రష్టుర్గస్యపరమరహస్యత్వం, ... మహోపనిషద్వక్తవ్యత్వం, దర్శితం *తేనైవప్రవర్తితాబ్రహ్మమర్యాదాలోకభావినీతి-లోకహితాయప్రవృత్తిరయాబాహ్యాగమవ్యావృత్తిర్దర్శితా *శాస్త్రప్రణేతారోరాజ్యంధనం......... ప్రయాసేన।నాస్యతావాక్యముభవద్నోదుష్టంచనాభవత్ ।సంస్థితేషుమహేశేషు .... శాస్త్రమేతత్సనాతనం। .... మేతద్వ్యాఖ్యాస్యతి .... యోగ్యజనభూయిష్ఠకాలేప్రవృత్తిః, కాలాన్తరతిరోధానం, ... లక్షణ్యముక్తం. తత్రాప్యాని .... శరీరస్యవేదార్థవచనాదిప్యంపర్శితం. తతశ్చ బాహ్యాగమాన్యావృత్తిః- *ఉత్పద్యన్తేచ్యవన్తేచయాన్యతోన్యానికానిచిత్ ।తాన్య .... అనృతానిచేతి- బాహ్యాగమానామర్వాక్కాలికత్వస్మరణాత్. *వేదైశ్చతుర్భిస్సమ్మితంకృతంమేరౌమహాగిరావితి - సర్వమ .... స్థాపకమునిజనభూయిష్ఠేమేరౌప్రవృత్తిరయాదేశతోఽపివైలక్షణ్యముక్తం. *ఏకాగ్రమనసోదాన్తాఋషయస్సంయమేరతాఇతి, *దివ్యం .... సహస్రం .... నారాయణానుశిష్టాహితదాదేవీసరస్వతీ। వివేశతామృషీన్సర్వాన్లోకానాంహితకామ్యయేతి, *తైరేకమతిభిర్భూత్వాయత్ప్రోక్తంశాస్త్రముత్తమమితి, చ- ప్రవర్తకానామృషీణాముత్తమగుణవత్త్వం, తపోమహిమవత్త్వం, భగవత్ప్రసాదలబ్ధసరస్వతీకత్వం, బహూనామైకమత్యం, చదర్శితం. *ఉశనాబృహస్పతిశ్చైవయదోత్పన్నౌభవిష్యతః। తదా ప్రవక్ష్యతశ్శాస్త్రంయుష్మన్మతిభిరుద్ధృతమితి, *యుష్మత్కృతమిదంశాస్త్రంప్రజాపాలోవసుస్తతః।బృహస్పతేస్సకాశాద్వై ప్రాప్స్యతేద్విజసత్తమాఃఇతి,- ప్రకృష్టదేవర్షిపరిగ్రహః ప్రకృష్ట .... స్ప్రదర్శితః *వేదైశ్చతుర్భిస్సమ్మితం *ఇదంమహోపనిషదం *అత్రధర్మార్థకామాహిమోక్షఃపశ్చాచ్చకీర్తితఇతి-సర్వవేదవేదాన్తసారత్వం, గుణజిహ్వాకాన్యాయేన త్రివర్గప్రతిపాదకత్వం, మోక్షైకపరత్వం, మనుత్తమహితత్వం, చోక్తం. *సర్వప్రమాణంహితథాయథైతచ్ఛాస్త్రముత్తమం। భవిష్యతి ప్రమాణంవైఏతదనుశాసనం।అస్మాత్ప్రవక్ష్యతేధర్మాన్మనుస్స్వాయమ్భువస్స్వయమితి-మన్వాదిభిరప్యుపజీవ్యత్వ, మితరప్రబన్ధప్రామాణ్యప్రసాధకత్వం, మవ్యవధానేనభగవదనుశాసనరూపత్వం, భవిష్యతి ప్రమాణమితిభగవతానియమితత్వం, చదర్శితం. *తస్యయజ్ఞోమహానాసీదశ్వమేధోమహాత్మనః।బృహస్పతిరుపాధ్యాయస్తస్యహోతాబభూవహేతి-పఞ్చరాత్రనిష్ఠస్యోపరిచరస్యాశ్వమేధకర్తృత్వవచనాత్ వైదికపఞ్చరాత్రకర్మణోరైకకర్తృసామానాధికరణ్యందర్శితం. *ప్రీతస్తతోఽస్యభగవాన్దేవదేవఃపురాతనః।సాక్షాత్తందర్శయామాసఅదృశ్యోఽన్యేనకేనచిదితి-వేదపఞ్చరాత్రోక్తకర్మణామవ్యవధానేనఆరాధ్యపరదేవతాసామాన్యందర్శితం. అదృశ్యేనహృతోభాగోదేవేనహరిమేధసేతి - భగవతస్సర్వదేవతాసాక్షాత్కారిబృహస్పత్యదృశ్యతాయా,ఉపరిచరేణదృష్టతాయా, శ్చోక్తత్వాదధికారివైలక్షణ్యందర్శితం. ఏకతద్వితత్రితవృత్తాన్తముఖేనార్థవాదరూపంతాత్పర్యలిఙ్గందర్శితం. మేరోరుత్తరభాగేతుక్షీరోదస్యానుకూలతః। సదేశోయత్రనస్తప్తంతపఃపరమదారుణమితి, *ఏకాన్తినస్తేపురుషాశ్శ్వేతద్వీపనివాసినః। గచ్ఛధ్వం

తత్ర మునయస్తత్రాత్మానం ప్రకాశితఇతి, *తతో నో దృష్టివిషయస్తదా ప్రతిహతో భవదితి, *వ్రతావసానే స్వకుభాన్నరాన్ దదృశిమో వయమితి, *బలిఃకిలోపక్రియతే తస్య దేవస్య తైర్నరైః। వయంతు తేజసా తస్య సహసా నష్టచేతస ఇతి, *పురుషాణాంసహస్రేషు తేషు శుద్ధయోనిషు। అస్మాన్న కశ్చిన్మనసా చక్షుషా వాప్యపూజయదితి,- భగవద్ధర్మనిష్ఠపురుషాధ్యుషితదేశస్య ప్రాప్యత్వం, తస్య బహుతపోలభ్యత్వం, ధర్మాన్తరనిష్ఠానాం స్వధర్మనిష్ఠానాం దుర్దర్శత్వం, తేషాం బహుతపోదృశ్యత్వం, తేషామితరాధికారిష్వనాదరత్వం, తన్ముఖేనేతరాధికారిణాం నికృష్టత్వం, భగవద్ధర్మనిష్ఠానాం ప్రకృష్టత్వం, చ- భగవతా స్వయమాగత్య దర్శనప్రదానాచ్చ తేషాం మహత్త్వం, దర్శితం. *ఏకశ్చ శబ్దో విరతః శ్రుతోऽస్మాభిరుదీరితః। ఆకాశం పూరయన్ సర్వం శిక్షాక్షరసమన్విత ఇతి - భగవతోऽత్ర శ్రవణస్యాపి తపసా ధృతయా భగవద్ధర్మప్రకర్షో జ్ఞాపితః. *దృష్టావశ్యం పురుషాశ్శ్వేతాశ్చన్ద్రప్రభాస్తదాకృతాః। దృష్ట్వా భవతి దేవేశ ఏభిర్దృష్టో ద్విజోత్తమా ఇతి- భగవద్దర్శనతుల్యత్వం తేషాం దర్శనస్య ప్రతిపాదితం. *ప్రాప్య శ్వేతం మహాద్వీపం నారదో భగవానృషిః। దదర్శ తానేవ నరాన్ శ్వేతాంశ్చన్ద్రప్రభాన్ శుభాన్। పూజయామాస శిరసా మనసా తైశ్చ పూజిత ఇతి, *నహ్యేతద్బ్రహ్మణా ప్రాప్తమీదృశం మమ దర్శనమితి, చ- భగవద్ధర్మనిష్ఠానాం దేవర్షివన్ద్యత్వం, బ్రహ్మాదిభ్యోऽపి మహత్త్వం, చ దర్శితం. *ఉవాచ మధురం భూయో గచ్ఛ నారద మాచిరం। ఇమే హ్యనిన్ద్రియాహారా మద్భక్తాశ్చన్ద్రవర్చసః। ఏకాగ్రాశ్చిన్తయేయుర్మాం నైషాం విఘ్నో భవేదితి చోక్తం- నారదసమ్భాషణస్యాపి విఘ్నరూపతాకథనేన నారదాదపి తేషామాసన్నతరత్వం దర్శితం. *అహో హ్యేకాన్తినస్సర్వే పురుషోత్తమభక్తాః। యం ప్రాప్య దేవతాస్సర్వా హ్యవ్యక్తవ్యక్తభుజో భవేత్। నూనమేకాన్తధర్మోऽయం శ్రేష్ఠో నారాయణప్రియః। ఏకాన్తినో హి పురుషా గచ్ఛన్తి పరమం పదం। యద్యేకాన్తిభిరాకీర్ణం జగత్స్యాత్కురునన్దన। భవేత్కృతయుగప్రాప్తిరితి, *ఏకాన్తధర్మోపగతాస్తే భక్తాః పురుషోత్తమం। తేసహ ప్రాప్నువన్దేవం ప్రవిశన్తి సనాతనమితి, చ- కృతయుగైకాన్తస్య భగవద్ధర్మస్య పరమమోక్షప్రదత్వం, తన్ముఖేనాధికారివైలక్షణ్యం, చ దర్శితం. తథా *మయా స్పృష్టాః పురా బ్రహ్మా మద్యజ్ఞమయజత్స్వయం। తతస్తస్మై వరాన్ ప్రీతో దదావహమనుత్తమాన్। మత్పుత్రత్వం చ కల్పాదౌ లోకాధ్యక్షత్వమేవ చ। ఏష మాతాపితా నైవ యయస్యాకం చ పితామహః। మయానుశిష్టో భవితా సర్వభూతవరప్రదః। అస్యైవ చానుజో రుద్రో లలాటాద్యస్సముత్థితః। బ్రహ్మానుశిష్టో భవితా సోऽపి సర్వవరప్రద ఇతి, *సబ్రహ్మకాస్సరుద్రాశ్చ సేన్ద్రా దేవాస్సహర్షిభిః। అర్చయన్తి సురశ్రేష్ఠం దేవం నారాయణం ప్రభుమిత్యాదిభిః,- వేదాన్తవేద్యపరదేవతాయాశ్శివసర్వస్మాత్పరత్వేనాత్ర ప్రతిపాద్యత్వం దర్శితం *వేదైశ్చతుర్భిస్సమితమిత్యుపక్రమః *ఇదం మహోపనిషదమిత్యుపసంహారః. అభ్యాసాదిలిఙ్గాని దర్శితాని. ఏవమాశయదోషవిరహ, దేశ, కాల, ప్రవర్తక, వక్తృ, శ్రోతృ, ప్రబన్ధ, తదుక్తధర్మ, తత్కర్తృ, తత్ఫల, తత్ప్రదాయిదేవతా, వైలక్షణ్యప్రతిపాదనముఖేన భగవచ్ఛాస్త్రవైలక్షణ్యస్య బహుముఖం ప్రపఞ్చనమపి *ఇతీత్యమహతా ప్రబన్ధేనేత్యుక్తం. తథా భగవచ్ఛాస్త్రేణేతరశాస్త్రప్రతిపాదకతయా సాత్త్వికేతరాణాం వారాహాదిపురాణానాం మోహకత్వం, సురాదివిషయపఞ్చరాత్రస్య వేదతుల్యప్రామాణ్యప్రతిపాదనముఖేన పాశుపతాదేర్వైలక్షణ్యం దృశ్యతే- యథా ఆశ్వలాయనపరిశిష్టే *పౌరుషం సూక్తమాస్థాయ యే యజన్తి ద్విజాస్తు మాం। సంహితాజపమాస్థాయ తేషాం పశ్యన్తి బ్రాహ్మణాః। అలాభే వేదమన్త్రాణాం పఞ్చరాత్రోదితేన హి। మార్గేణ మాం ప్రపద్యన్తే తేషాం పశ్యన్తి మానవాః। బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశాం పఞ్చరాత్రం విధీయతే। శూద్రాదీనాం నతచ్ఛ్రోత్రపదవీముపయాస్యతి। ఏవం మయోక్తం విప్రేన్ద్ర పురాకల్పే పురాతనం। పఞ్చరాత్రం సహస్రాణాం యదికశ్చిద్గ్రహీష్యతి। కర్మక్షయే చ మాం కశ్చిద్యది భక్తో భవిష్యతి। తస్య వేదాః పఞ్చరాత్రం నిత్యం హృది వసిష్యతి। వేదేన పఞ్చరాత్రేణ భక్త్యా యజ్ఞేన తు ద్విజాః। ప్రాప్యోऽహం నాన్యథా ప్రాప్యో వర్షలక్షశతైరపి ద్విజేతి. అత్ర వేదపఞ్చరాత్రయోర్వైకల్పికాభిధానాద్వేదతుల్యత్వం, వేదాధికృతత్రైవర్ణికాధికారత్వ, మితరాయోగ్యత్వం, వేదపఞ్చరాత్రయోస్సముచ్చిత్య మోక్షసాధనత్వం, చోక్తం. త్వం చ రుద్ర మహాబాహో మోహశాస్త్రాణి కారయేత్యాదిభిరితరాగమానాం మోహనార్థత్వం చోక్తం. తత్ర చోద్యపరిహారాశ్చ పూర్వమేవ ప్రపఞ్చనకృతాః అతశ్చ పఞ్చరాత్రస్యేతరాగమవైలక్షణ్యం సిద్ధం.——— నను కథం కాణ్వస్య వేదావిరుద్ధత్వం- త్రయీధర్మపరిత్యాగస్య తత్రోక్తత్వాత్. కథం మన్వాదిస్మృతీనాం వేదానురోధిత్వం- తేషు త్రయీచోదితాగ్నిహోత్రాదిపరిత్యాగముఖేన చతుర్థాశ్రమధర్మస్య ప్రతిపాద్యమానత్వాత్. *యదహరేవ విరజేత్తదహరేవ ప్రవ్రజేదిత్యాదిభిః ప్రత్యక్షశ్రుతిభిరేవ చతుర్థాశ్రమవిధానాత్తన్మూలానాం స్మృతీనాం న వేదవిరుద్ధత్వమితి చేత్. * కింభోస్త్రయీధర్మాణాం సంయుక్త ఇదం ధర్మం జిజ్ఞాసితా ఓంభో జిజ్ఞాసితేత్యాది ప్రత్యక్షశ్రుతిసిద్ధత్వాత్త్రయీచోదితధర్మవిశేషత్యాగస్య తన్మూలతయా పఞ్చరాత్రవచసాం న వేదవిరుద్ధత్వం. నను కథముదాహృతవాక్యానాం వేదత్వం. కథం *యదహరేవేత్యాదివాక్యానాం వేదత్వం. జాబాలశ్రుత్యాదీనాం దేశాన్తరేష్వధీయమానత్వాదితి చేత్. ఏవం తర్హి జాబాలబాష్కలమాధ్యన్దినాదిశాఖానామివ దేశాన్తరే బహుభిరవిచ్ఛిన్నపారమ్పర్యమధీయమానత్వాదేవ వేదత్వం సిద్ధం స్మర్తృవ్యక్త్యేన్యత్వన్యర్యమాణకర్తృకత్వాదితి హేతునైవ తద్వదేవాపౌరుషేయత్వం. తైత్తిరీయాదిశాఖానామివైకాయనశాఖాయాశ్చ సాధారణకల్పసూత్రవత్త్వాదేవ వేదత్వం దురపహ్నవం. తథా భూమవిద్యాయాం *ఋగ్వేదం భగవోऽధ్యేమి యజుర్వేదం సామవేదమాథర్వణం చతుర్థమితిహాసపురాణం పఞ్చమం వేదానాం వేదం పిత్ర్యం రాశిం దైవం నిధిం వాకోవాక్యమేకాయనం దేవవిద్యాం బ్రహ్మవిద్యాం క్షత్రవిద్యాం నక్షత్రవిద్యాం సర్పదేవజనవిద్యామేతద్భగవోऽధ్యేమీతి శ్రవణాచ్చ ఋగ్వేదాదివద్వేదత్వసిద్ధిః. ఋగ్వేదాదేః పృథగ్గ్రహణాదవేదత్వమితి చేన్న- బ్రహ్మవిద్యాయా ఇవ బ్రాహ్మణపరివ్రాజకన్యాయేన శైవస్యాప్యుపపత్తేః. బ్రహ్మవిద్యాశబ్దోऽప్యుపనిషద్భాగపరః- న తు జ్ఞానపరః- *నాత్మవిదిత్యుక్తేః. ఏకాయనశబ్దస్య ప్రసిద్ధ్యనాదరేణార్థాన్తరపరత్వకల్పనమయుక్తం- ప్రసిద్ధ్యపవాదకాభావాత్. యథా *యం వా కేష్వను వాకేషు నిషత్సూపనిషత్సు చ। గృణన్తి సత్యకర్మాణం సత్యం సత్యేషు సామసు *ఇతి భారత వచనాచ్చ శ్రుతిత్వమవగమ్యతే. తథా భగవచ్ఛాస్త్రేషు చాస్య వేదత్వం బహుశోऽవగమ్యతే- యథా శ్రీకాలోత్తరే *ఋగ్వేదం పూర్వదిగ్భాగే యజుర్వేదం తు దక్షిణే। పశ్చిమే సామవేదం స్యాదాథర్వం చోత్తరే భవేత్। ఏకాయనీయశాఖోత్థమన్త్రైస్సర్వాసు దిక్షు చ। సా

తదేతద్వేదవాక్యాదగ్నిసంస్కారకర్మతేతి తథాతత్త్రైవ *తతః శ్రీమహానాథస్యాస్య బ్రహ్మసంజ్ఞితం। వేదమేకాయనం నామ బ్రహ్మ శ్వాస
కితోఽభయం। వ్యాజహారనసద్వృత్తిమ్మయం ప్రణవమూదితః। తత్కారణత్వాద్వేదానాంమూలసంజ్ఞానసాధనం। తతోఽన్యాస్యవిధివ్యాజ్యానాం
దిష్టవానితి ఏవంసంహితాన్తరేష్వపిబహూనివచనాని తానిదిన్తరభయాన్నలిఖ్యన్తే తథేతిహాసపురాణశబ్దైరుపబృంహితశ్రుతేరపి శ్రుతి
త్వేహేతుః- *ద్వేవిద్యే వేదితవ్యే *యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమగోత్రమవర్ణమచక్షుశ్శ్రోత్రంతదపాణిపాదం।నిత్యంవిభుంసర్వగతంసుసూక్ష్మమిత్యా
దీనాం శ్రుతీత్వేనసమ్ప్రతిపన్నానాం *ద్వే బ్రహ్మణీవేదితవ్యేశబ్దబ్రహ్మపరంచయత్। శబ్దబ్రహ్మణినిష్ణాతఃపరం బ్రహ్మాధిగచ్ఛతి। యత్తదవ్యక్తమ
జరమచిన్త్యమజమవ్యయం। అనిర్దేశ్యమరూపంచపాణిపాదాద్యసంయుతం। విభుంసర్వగతంనిత్యంభూతయోనిమకారణం। వ్యాప్తంవ్యాప్యంయ
తస్సర్వం యద్వైపశ్యన్తిసూరయ ఇత్యాదిభిరుపబృంహితత్వ దర్శనాదుపబృంహితత్వంహి శ్రుతిత్వంస్థాపయతి ఏకాయనశాఖావచనానిచబహూ
న్యుపబృంహ్యన్తే పురాణేతిహాసవచనైః - *సర్వజ్ఞస్సర్వదర్శీ సర్వేశ్వర స్సర్వశక్తిస్సమృద్ధిమానేవాప్తఃతిరన్యాన అవ్యోవశీ స్వాధీనోనాదిరనన్తోవ్య
పగతని ద్రాభయక్రోధ అస్ప్రిర్వ్యపగతేచ్ఛాతిమ క్షరువ్యాగ్నిక్రోషః నిరతిశ్రేయరవద్యఇతి శ్రుతిర్భగవతాపరాశరేణోపబృంహితా *సర్వజ్ఞస్సర్వ
దృక్సర్వశక్తిజ్ఞానబలర్ధిమాన్। అన్యూనశ్చాప్యవృద్ధిశ్చస్వాధీనోనాదిమాన్వశీ। క్లమతన్ద్రీభయక్రోధకామాదిభిరసంయుతః। నిరవద్యఃపరః ప్రాప్తేర్నిరధి
ష్ఠోఽక్షరః క్రమఇతి *ఏవమేషమహాశబ్దోమైత్రేయభగవానితి। పరమబ్రహ్మభూతస్యవాసుదేవస్యనాన్యగః। జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్యవీర్యతేజాంస్యశేష
తః। భగవచ్ఛబ్దవాచ్యానివినాహేయైర్గుణాదిభిరిత్యనేన *సర్వజ్ఞస్సర్వదర్శీసర్వేశ్వరస్సర్వశక్తిస్సమృద్ధిమానేవనిర్ద్రోహనిరతిష్ఠోనిరవద్యఃరేషభగవ స్తంవా
సుదేవమేవంవిధ పఏవతంవిదరితివాక్యంచోపబృంహితంజాయతే హేయప్రత్యనీకత్వకల్యాణగుణాకరత్వాదిమత్తస్యభగవచ్ఛబ్దస్య వాసుదేవాసా
ధారణ్యప్రతీతిరుభయత ప్రతీయతే తథా *నాస్మిన్ప్రకృతిమర్త్యేహికించిన్నాసంయతేష్విన్ద్రియేష్వసిద్ధిః। ససంయమో న్యప్రతీత్యజ్ఞా
నాన్న్యకేత్యాగోనాన్తరేణాప్రమాదం। అప్రమాదోజ్ఞానమజ్ఞానంప్రకృతిసంహితం। ప్రకృతౌతిరస్సందధ్యాత్తదానిత్యంకృతంభవేదితి ఇ
యం శ్రుతిరుద్యోగపర్వణ్యుపబృంహితా *నాకృతాత్కృతాత్మానంజాతువిద్యాజ్జనార్దనం। ఆత్మనఃపఞ్చభిరేతైరిన్ద్రియైర్నిగ్రహేణ।
ఇన్ద్రియాణాముదీర్ణానాంకామత్యాగోఽప్రమాదత। అప్రమాదోఽభిమానేనజ్ఞానఙ్యోనిరసంశయమితి ఏవంవిరుద్ధతయాఽభిమతానామర్థానాంప్ర
త్యక్షశ్రుతియుక్త్యా ఉపశ్రుతత్వసామాన్యస్యాద్దర్శనస్యనిరుక్తస్వరూపంసాఙ్ఖ్యాగమాదిభ్యోవైలక్షణ్యంసిద్ధం అతఏవ నైష్ఠికామ్నానానుప్రవిష్ట
పురుషాశయదోషానుష్ఠానావిరుద్ధార్థప్రతీతిర్నప్రయుక్తం అతోవిరుద్ధాంశస్యజ్యతఇతినైవైక్యో 2 నుపపన్నం సాఙ్ఖ్యాద్యాగమానాంచావాన్తరప్ర
స్థితిర్ద్వయముక్తిదోషద్విముద్ధార్థాప్తయ చతుర్ణామప్యాగమానామాదిపక్షప్రణేతానాంనక్వచిదపివేదవిరోధఇతిసామ్యంచానుపపన్నం - *ప్రత్యక్ష
హేతవోయోగాస్సాఙ్ఖ్యాశ్శాస్త్రవినిశ్చయాఇతి *తుల్యంశౌచంతయోర్యుక్తందయాభూతేషుచానఘ। వ్రతానాంధారణంతుల్యందర్శనంనసమంత
యోరితి, చమయోపాయో * నావపురుషారాజర్షేసాఙ్ఖ్యయోగవిధాయిన। నైతదిచ్ఛన్తిపురుషమేకంకురుకులోద్వహేతివక్తవ్యే చపరస్పరవైషమ్య
స్య ప్రత్యగవైరూప్యస్యభగవతావ్యాసేనోక్తత్వాత్ అక్రియాసాఙ్ఖ్యాకారాన్శ్చ త్రివర్గాణివిశేషాన్ మత్యుపాయనే షమ్యం దృ
శ్యతే పరమాత్మనోపాదానత్వానభ్యుపగమశ్చ వేదానాద్వైవిధ్యం ప్రతీయతే నహ్యర్థాన్తరన్యాయమతంవ్యాసేనోచ్యతే ననుమోక్షధర్మే
*ఏవం తి ద్వావిమౌ స్నాతౌ సాఙ్ఖ్యానాంవిదితాత్మనాం। యదుక్తంయతిభిర్ముఖ్యైః కపిలాదిభిరీశ్వరైః యస్మిన్నవిభ్రమాః కేచిద్దృశ్యన్తేమను
జర్షభ। గుణాశ్చయస్మిన్బహవోదోషహానిశ్చకేవలేతికపిలాదిమతస్యనిర్భ్రమాదిదోషరాహిత్యం సాద్గుణ్యంచోక్తం తథా *నిష్ఠానారాయణ
ఇత్యుక్త్వా *అమేవంశాస్త్రనిగరప్రవదవరీష్ఠఇతి కపిలాదిభిర్నారాయణస్య ప్రతిపాదితత్వముక్తం - అతః ప్రత్యగవైరూప్యమవా
నరవక్ర్యదోషపృష్ఠవిచేన్న తతరతి, భగవతావ్యాసేన భీష్మవాక్యముఖేన స్వమతేపసిద్ధాన్తస్యోక్తత్వాత్ విరోధస్యావాన్తరవక్త్రమా
లక్ష్యే కపిలాద్యాదివక్ష్యమతే సైన సిద్ధాన్తోవాచ్యః *ప్రత్యక్షహేతవోయోగాస్సాఙ్ఖ్యాశ్శాస్త్రవినిశ్చయాఇతి తత్తిదభిమతస్యైకైకస్యోపా
యత్వముక్త్వా *ఉభేసత్యేమతేజ్ఞానేన్ద్రపతేశిష్టసమ్మతే। అనుష్ఠితే యథాశాస్త్రంనయేతాం పరమాంగతిమితి సముచ్చిత్యోపస్థితాభ్యాముభా
భ్యాం పురుషార్థసిద్ధిరితి సిద్ధాన్తితం తథా *నైతదిచ్ఛన్తిసాఙ్ఖ్యానాం యోగానాంచ పరమాత్మన ఉపాదానత్వానభ్యుపగమముక్త్వా *బహూనాం
పురుషాణాంహి యథైకాయోనిరుచ్యతే। తథా తంపురుషం విశ్వమాఖ్యాస్యామిగుణాధికమిత్యారభ్య *సమాసతస్తుయద్వ్యాసః పురుషైకాత్మ్యవ
ముక్తవానితిస్వమతేన నిరాకృత్య। నతు కపిలహిరణ్యగర్భాదిమతేన పురుషాణామేకాత్మ్యం - ఏకేనాత్మనాయుక్తత్వం అనేన జగచ్ఛరీరకః
పరమాత్మాహి సర్వోపాదానమిత్యుక్తం భవతి *తవాన్తరాత్మా మమచయేచాన్యేదేహసంజ్ఞితాః। సర్వేషాం సాక్షిభూతోఽసౌన గ్రాహ్యః కేన
చిత్క్వచిదితిపురుషైకాత్మ్యశబ్దవివక్షితస్యస్వేనైవవ్యాఖ్యాతత్వాత్ బహూనాంపురుషాణామితిపూర్వముక్తత్వాచ్చ ఏవం సిద్ధాన్తదశాయాం
కపిలాద్యభిమతత్వస్యానాభావాత్తత్తదాగమస్యార్ధవైరూప్యమవర్జనీయం తర్హి కపిలాదీనాంశాస్త్రకర్తృత్వాత్ భ్రమరాహిత్యవచనంనారాయణ ప్రతి
పాదకత్వవచనంచకథంఘటతఇతిచేత్ ఉచ్యతే కథమవాన్తరకర్తృణాం భ్రమరాహిత్యవచనంఘటతే *కపిలాదిభిరిత్యాదిశబ్దైనవ్యావాన్తరవక్తార
ఉచ్యన్తే ఆదిశబ్దోహిరణ్యగర్భాదిపరఇతిచేన్న *ఏవంతత్త్వమిదంకృత్స్నంసాఙ్ఖ్యానాంవిదితాత్మనాం *యదుక్తంకపిలాదిభిః *యస్మిన్నవిభ్రమాః
కేచిదితియచ్ఛబ్దస్యప్రకృతసాఙ్ఖ్యమతపరామర్శిత్వాత్ అతఆసురిపఞ్చశిఖాదీనామపిభ్రమాభావస్యోక్తత్వాత్ అవాన్తరవక్తృష్వపిభ్రాన్త్యరో
పోఽనుపపన్నః *నైతదిచ్ఛన్తీత్యద్యతనతార్కికావివక్షితాఇతిచేన్న *ఇచ్ఛన్తీతివర్తమాననిర్దేశవిరోధాత్ తదాత్వేపి కుతార్కికాస్సన్తీతిచేన్న-
*సాఙ్ఖ్యయోగవిచారిణామితినిర్దేశస్యకుతార్కికవిషయత్వానుపపత్తేః, వితత్ప్రత్వేనహిసాఙ్ఖ్యయోగవిచారిణఃవిచాప్యశ్యన్తి యది *నైచ్ఛన్తీత్యుక్తిరపి

తాత్పర్యవిషయా- తదానీన్తనాప్తైర్నిమిత్తాపాదానాద్యైక్యం కపిలహిరణ్యగర్భోక్తమితి వక్తవ్యం- నచ తథోక్తం-అతో ఽవాన్తరవక్తృపరికల్పనయాఽర్థభేద నిర్వాహోఽప్యనుపపన్నః. నను *కేచిదుపకారాస్త్రికర్తారః ప్రవదన్తీతి *యస్మిన్నభ్రమాః కేచిదితిశాస్త్రేణాదివక్త్రభ్రమే ప్రతిషిద్ధే, మతభేదస్యా వాన్తరవక్తృమూలత్వే చానుపపన్నే, అర్థవిరోధస్య ప్రకారేణ తన్నిరసనం చ కథం ఘటత ఇతి చేత్. వయమపి కథం ఘటత ఇతి బ్రూమః- ఉభయోరేవ పురుష్యనుపపత్తిః పరిహార్యేయత్వావిశేషాత్. యద్యప్యేత- భ్రమాదిదోషరహితానామపి వక్తౄణామంతరాస్వవివక్షితావధికార్థాన్తరాభిధానం, వివక్షితే ఽర్థే ప్రరోచనార్థా ఽతివాద, శ్చ సమ్భవతః- యథా నిర్దోషస్యాపి వేదస్య. న హి వేదోదర్శపూర్ణమాస ప్రకరణే వాజపేయం ప్రశంసతి, నాపి కర్మప్రకరణే బ్రహ్మ ప్రతిపాదయతి, అతివదతి చ ప్రతిపిపాదయిషితమర్థం, *అక్షయ్యం హ వై చాతుర్మాస్యయాజినః సుకృతం భవతి *న కిల ప్రత్యవరోహత్యేనోనజ్యా యానసీత్యత్ర హన్నిత్యాదినా - న చైతావతా వేదస్య కర్మాన్తరం తత్వాన్తరం చాసభిమతమిష్యతే- అన్యత్ర వేదేనైవ కర్మాన్తరతత్వాన్తర ప్రతిపాదనాత్. ఏవం కపిలాదయో ఽపి స్వవివక్షితాదన్యత్కంతదానీం నవదన్తి, వివక్షితమేవ వదన్తి, చ. సాంఖ్యశాస్త్రే ప్రకృతిప్రాకృతపురుషతత్త్వవివేకమాత్రస్య వివక్షితత్వాదధికార్థప్రతిపాదనం, నాస్మాత్పరం కించిదిత్యతివాద, శ్చ భవతి- తథా యోగే చ యమనియమాద్యఙ్గకస్య సమాధిపర్యన్తస్య యోగస్య, తత్ర ధ్యేయభూతస్యేశ్వరస్య క్లేశకర్మాదిదోషాస్పర్శస్య, చ ప్రతిపిపాదయిషితత్వాదుపాదానత్వానుక్తిః. న చైతావతా తద్వక్తౄణామనీశ్వర, స్తస్యోపాదానత్వం, చానభిమతం భవతి-అన్యత్ర కపిలాసురిసంవాద బ్రహ్మరుద్రసంవాదాదిషు కపిలహిరణ్యగర్భాదిభిరీశ్వరస్య, తస్య జగదుపాదానభావస్య, చ ప్రతిపాదితత్వాత్. న చ తదనుక్తిమాత్రేణాతివాదదర్శనాచ్చ సాంఖ్యయోగయోరనాదరణీయతా చ భవతి- తదంశయోరుపజీవ్యభూయిష్ఠత్వాత్, ద్వైదాన్తార్థప్రతిపత్త్యనుష్ఠానయో స్తదాకాఙ్క్షాసమ్భవాత్, విప్రలిప్సాదిదోషవిరహదశాయాం ప్రణీతత్వాచ్చ. న హి శబ్దానుశాసనేకదేశస్య ప్రత్యాసన్నయోరప్రతిపాదనాత్తదనాదరణీయత్వం-తద్వత్. ఏవమవాహుః ప్రత్యేనతద్వక్తౄణాం హ్యదయమజ్ఞాన స్వంత్రపాత ప్రతిపన్నమేవాస్మాభిః తాత్పర్యవిరుద్ధమప్యన్యథా నాస్తార్కికం మన్యామహే ప్రత్యవతిష్ఠన్తే-తేషామపదేశవశీకార్యత్వాభావాత్ సాంఖ్యాద్యాగమానామాహత ప్రతిపన్నార్థమాత్రపరత్వమన్యాధ్యారోపమాత్రకాంశే తన్నిరసనం యుక్తం- మీమాంసాశాస్త్రస్య న్యాయనిబన్ధనత్వాత్. ఇతిహాసపురాణానాం చోపదేశప్రధానత్వాత్తర్కాశ్రయం విహాయ కపిలాదీనాం ప్రబన్ధాన్తరేషు బ్రహ్మజగదుపాదానత్వాది ప్రతిపాదనావిరోధేన సాంఖ్యయోగార్థప్రతిపాదనమపి యుక్తం. * తస్మిన్నేకే ప్రవదన్తి మనీషిణ ఇతివచనం ద ప్రబన్ధాన్తరేషు కపిలాదిభిః పరమాత్మసద్భావజగదుపాదానత్వాది ప్రతిపాదనం స్వయం సిద్ధస్య హేతుత్వేన వదతి. భ్రమాభావశ్చాతివదనాతిరిక్తతత్త్వవిషయ ఇతి సర్వం సఙ్గతం. ఏవం సాంఖ్యయోగపాశుపతానామేకదేశప్రామాణ్యేనానుష్ఠానాంశే ప్రమాణత్వం తుల్యమితి. ఏవం తర్హ్యతివదనస్య వివక్షాయత్తత్వాత్, త్వపక్షేఽపి హేతుమనోన్యత్రైక్యగుణ త్రయమూలత్వాత్, పతివచనస్యాపేక్ష్యత్వాత్, న కారణదోషబాధకప్రత్యయాపుక్తౌ స్యాతాం. వేదేతు వక్తురభావాత్ ప్రబలతరతదతిరిక్తవచనాభావాచ్చ తదుభయాసమ్భవః. పఞ్చరాత్రే తు నార్థవాదరూపమపి వేదవిరుద్ధం వచనం దృశ్యతే - అతస్సాంఖ్యయోగపాశుపతపఞ్చరాత్రాణాం సమైవ పయ్యుదస్తచ్ఛేదనం. తత్ర మనుయోరుపజీవ్యభూయిష్ఠత్వాభావాత్, పరావరతత్త్వవిపర్యాసనిషిద్ధానుష్ఠానమిశ్రతయా ప్రధానప్రతిపాద్యవిరోధస్య దుష్పరిహరత్వాత్, వ్యాపక వైశేషికయోరపి బాధపి నాత్యన్తాదరణీయత్వం. సాంఖ్యయోగయోస్తు కతిపయార్థాసక్తైస్తాదృశా హేతుత్వాభావాత్, పాశుపతో వేదవిరోధభ్రమహేతుభూతానాం వాదాంశపరిత్యాగే నాదరణీయత్వాత్, ఏకదేశప్రామాణ్యేన ప్రమాణత్వం - పఞ్చరాత్రే త్వనుష్ఠానాంశాభావాత్, వేదవిరోధభ్రమహేతుభూతాంశాభావా, ద్విరుద్ధతయా భాతానామప్యర్థానాం చార్థీయమాన శ్రుతిమూలత్వసమ్భవాత్, తత్ర వేదావిరోధాత్ సాకల్యేన ప్రామాణ్యం. అతో భాష్యకారోక్తపి వాధికరణనిష్కర్ష ఉపపన్నతరః. ... ...

పరేతు- * విజ్ఞానాదీతి- విజ్ఞానైశ్వర్యశక్త్యాదిగుణసద్భావేన సర్వ ఏవ వాసుదేవా ఇతి చేత్ - ఏవమప్యుత్పత్త్యసమ్భవాప్రతిషేధో వాసుదేవాదీనాం చతుర్ణాం పరస్పరభిన్నత్వమయుక్తం - అనేకేశ్వరకల్పనానర్థక్యాత్. ఏకస్యైవత్వాత్ న్యూహ ఇతి చేత్ - తథాప్యుత్పత్త్యసమ్భవ - పూర్ణషాడ్గుణ్యతయా సర్వేషాం తుల్యత్వాభ్యుపగమాత్, అసత్యతిశయే కార్యకారణభావానవక్లృప్తే, చతుష్ట్వస్యానియమస్యానుపపన్నత్వాత్ అస్మదాదిస్తమ్బపర్యన్తస్య సమస్తస్య జగతో భగవద్వ్యూహత్వావగమాత్. * విప్రతిషేధాచ్చేతి- *జ్ఞానైశ్వర్యశక్తిబలవీర్యతేజాంసి గుణాః *ఆత్మాన ఏవ తే భగవన్తో వాసుదేవా, ఇతి గుణగుణిత్వకల్పనాదిలక్షణ విప్రతిషేధాత్ శ్రుతివిప్రతిషేధాచ్చాసత్పక్షే మోక్షస్య నిత్యాసమ్భవః తత్ర జ్ఞానాదిష్వేవ మోక్షస్య నిర్వాహకౌచిత్యం పూర్వమేవ దర్శితం. *ఏకం వా సంయోగరూపచోదనాఖ్యావిశేషాదిత్యాదిష్వివ వాక్యభేదస్య సిద్ధాన్తదోషత్వాత్ ప్రతిషేధశ్చ సోత్పత్త్యసమ్భవప్రతిషేధనాదిత్వమయుక్తం. నను తచ్ఛబ్దోఽపి ప్రకృతపరామర్శీ - ఉత్పత్త్యసమ్భవః ప్రకృతః - న తు ప్రామాణ్యమితి చేన్న- అవ్యసూత్రద్వయస్య ప్రామాణ్యపరత్వే సతు విపర్యాసద్యోతకేన వాశబ్దేన ప్రామాణ్యస్యోపస్థాపితత్వాన్నిరస్తస్య తచ్ఛబ్దేన పరామర్శోపపత్తేః. యద్వా- పరీక్ష్యమాణం పఞ్చరాత్రశాస్త్రం తావద్బుద్ధిస్థం- అబుద్ధిస్థస్య పరీక్షణాయోగాత్. అతో బుద్ధిస్థం శాస్త్రం తచ్ఛబ్దేన పరామృశ్యతస్తస్య ప్రతిషేధ ఇత్యుక్తే ప్రామాణ్యప్రతిషేధ ఇతి ఫలితం స్యాత్. అత్ర ఫలితార్థపరం భాష్యమితి న కిఞ్చిదప్యస్వారస్యం. చతుర్ణామన్యత్వభేదో నాభిమతః ఏకస్యాం హేత్వే కార్యకారణయోరతిశయాభావాదుత్పత్త్యసమ్భవ ఇతి చాయుక్తం - తత్తద్విగ్రహసంస్థానవిశేష కార్యవిశేషరూపాతిశయసమ్భవాత్ యది త్వయా కార్యకారణత్వతదసాధారణాతిశయారూపాతిశయో ఽవశ్యం భావితయా ఽభిమతః-తర్హి సోఽస్త్యేవ. యది తదతిరిక్తాతిశయః- స తు మృత్పిణ్డసువర్ణకుణ్డలాదిష్వపి నాస్తీతి వ్యాప్తిశూన్యతయా తర్కాభాసతా. సర్వేషాం పూర్ణషాడ్గుణ్యత్వే కార్యవ్యవస్థాయాం కో హేతురితి చేత్ - ఈశ్వరస్యాపి సత్యసఙ్కల్పత్వమేవేతి బ్రూమః. సదా సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేరీశ్వరస్య కాలవిశేషే సృష్టిసంహారాదివ్యవస్థా హి స్వాతన్త్ర్యకృతా- తద్వత్. సమస్తజగదీశ్వరత్వస్యా

త్వాదాగమాచ్చతుస్సఙ్ఖ్యత్వనియమశ్చేతి చాసంగతం - కర్మకాణ్డానాం తేషాం జ్ఞానాం అకర్తృకత్వేశ్వరప్రామాణ్యాత్ [illegible]
ఖ్యానియమభఙ్గ ఇతి చేన్న తేషాం చతుర్భవకోట్యనుప్రవేశాత్ యదా భగవదంశత్వం వ్యూహానాం తేష్వవివక్షితం- [illegible]
నాం ప్రాప్తిః యదా కార్యవిశేషావచ్ఛిన్నాంశవిశేషపరో వ్యూహశబ్దః - తదా చతుస్సఙ్ఖ్యానియమభఙ్గ [illegible] ప్రసఙ్గ [illegible]
సృష్ట్యాఖ్యవ్యూహశబ్దార్థానభిజ్ఞత్వకృతం గుణగుణిత్వకల్పనానుపపత్తిరితి ప్రతిషేధోఽపి స్వాజ్ఞానమూలకః- తత్ర శాస్త్రే గుణ [illegible],
యదుక్తం చిద్ఘనాదిశబ్దేన వాసుదేవాదిసామానాధికరణ్యం దృష్టం- నహి తాత్త్వికో విరోధః - శ్రుతిషు పరబ్రహ్మసమానాధికరణజ్ఞానానన్దాదిశబ్దా [illegible]
ఽనుసారత్వాత్తదుపపత్తేః అన్యథా "యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్" "సత్యం జ్ఞానమిత్యాది శ్రుతిష్వప్యప్రామాణ్యం ప్రసజ్యేత- [illegible] శ్రుతి
ప్రవృత్తిసామాన్యాత్ వేదాన్తాదిశబ్దార్థావిరోధస్సుదర్శితః. అతః శ్రుతివిప్రతిషేధాసిద్ధిః అతో విరోధార్థోఽనుపపన్నః —— [illegible]
శాస్త్రైకకరణేషు వాదినాం తత్త్వాదరణీయశిష్టాపరిగృహీతబాహ్యాగమాశ్చ నిరస్తాః అత్ర శిష్టపరిగృహీతాః సాఙ్ఖ్యయోగపాశుపతపఞ్చరాత్రాగమాశ్చ తా
దృష్టత్వేన "అథావేదమన్త్రాణాం పఞ్చరాత్రోదితేన హీ"త్యాదివచనాన్యపి భారతే నిష్కర్షయా ఖ్యాయాం, చ శిష్టపరిగృహీతత్వం చ దుస్సాధ
త్వం తత్ర స్వతస్సర్వజ్ఞవైదికేశ్వరాంశభూతత్వాద్ధిరణ్యగర్భాదీనాం ఈశ్వరజ్ఞానమూలతయా సాఙ్ఖ్యయోగాద్యాగమాః వేదవిరోధేఽపి ప్రమాణమితి
పూర్వపక్షం కృత్వా తేషామీశ్వరాణాం సర్వజ్ఞత్వేఽపి తేషాం తత్త్వార్థోపదేశ్యత్వేఽపి గ్రన్థనిర్మాణే పురుషాన్తరాణామప్యనుప్రవేశాత్, తేషామజ్ఞానరాగద్వే
షాదిసమ్భవేన సావకాశత్వాత్ వేదావిరుద్ధాంశః ప్రమాణం విరుద్ధాంశస్త్వప్రమాణమితి చాహుః తత్ర చతుర్ణామపి వేదానుసారిత్వనిశ్చయస్య ప్రద
ర్శనార్థం పఞ్చరాత్రమవలమ్బ్య సూత్రకారేణచిన్తితమిత్యుక్తం సూత్రయోజనాయాం చ "విజ్ఞానాదిభావే వా తదప్రతిషేధ" ఇత్యత్ర- విజ్ఞానాదిషా
డ్గుణ్యస్య వాసుదేవభేదేన విభాగతః తత్సఙ్కర్షణాదీనాం పరముఖ్యం జన్మ జీవమనోఽహఙ్కారాధిష్ఠాతారశ్చేత ఇతి చేత్ ఉచ్యతే- ఏవం తర్హి నైతత్కృతం
ప్రతిషిధ్యతే విరోధాభావాత్ శ్రుత్యవిరుద్ధాంశస్తు ప్రతిషిధ్యతే "విప్రతిషేధాచ్చే"తి సర్వసిద్ధాన్తైర్వాదోఽనుసరణీయః- అన్యథా చతుర్ణాం పరస్పరవిప్ర
తిషేధాదిత్యుక్తం అత్రోచ్యతే "విప్రతిషేధాచ్చే"తి సూత్రస్య విప్రతిషేధశబ్దోక్తపఞ్చరాత్రప్రతిషేధోపపాదకత్వే సత్యేవాన్వయస్వారస్యం
స్వసిద్ధాన్తే స్వోక్తోఽనుసరణీయః స్వపక్షే కల్పితప్రతిజ్ఞావాక్యానురాధ్యాహారస్య గ్రన్థశయ్యామార్గవేనానుసన్ధానానాం నధియమధిరోహతి
[illegible] రూపం న ప్రతిపాదితమ్ "వాక్యన ప్రత్యవకాశదోష ప్రసఙ్గాదితి మన్వాది స్మృతివిరోధే సాఙ్ఖ్యస్మృతిదౌర్బల్యే ప్రతిపాదితే కథం సా
ఙ్ఖ్యాదిస్మృతీనాం శ్రుతివిరోధే ప్రామాణ్యం ప్రోక్తాతుమర్హం చతుర్ణామాగమానాం ప్రదర్శనార్థం పఞ్చరాత్రమధికృత్య నిరూపితమితి చానుపపన్నం- సా
ఙ్ఖ్యవైశేషికసుగతాదిమతానామపి ప్రదర్శనార్థతేష్వన్యతమపక్షమాత్రప్రతిషేధస్యాకృతత్వాత్ తత్ర హి నిరసనీయయుక్తిభేదాన్నిరాసకభేదా
చ్చాధికరణభేద [illegible] ఏవం జీవాద్యుత్పత్తేరాగమాంశేష్వాగతత్వాత్ తదసమ్భవేన తత్ప్రామాణ్యప్రతిషేధోఽపి నసమ్భవతి శ్రుతివిప్రతిషేధయు
క్తస్య సర్వం ప్రతిక్షిప్తం భవతీతి చేన్న "విప్రతిషేధాదిత్యుక్త"విప్రతిషేధ ఇత్యనేనాన్వయాత్సర్వాగమప్రాబల్యప్రతిక్షేపకత్వాసిద్ధేః కించ వి
రోధాధికరణద్వయేన [illegible] ప్రామాణ్యస్య నిష్ప్రత్యాదిమాత్రనిరాసనైరర్థక్యం చ అసాధారణమాగమప్రదర్శనార్థో యమారమ్భ ఇతి చేత్
తర్హి పఞ్చరాత్రేతరాగమానాం అసాధారణప్రజ్ఞాపనాయ పృథగధికరణాన్తరయంసనిబద్ధం తత్ప్రవృత్తిమూలయుక్తినిరాసాదేవ తన్మూలాగమ
ప్రతిక్షేపస్యాపి సిద్ధేరితి చేత్ కించ త్వన్మతే పఞ్చరాత్రాగమైకయుక్తయా ఉత్పన్నయుక్త్యా న ప్రసక్తమ్. విరుద్ధానాం తుల్యయుక్తిమూలత్వాను
పపత్తేః [illegible] కరణాన్తరారమ్భప్రసఙ్గ ఏకనిరాసాత్సర్వనిరాసకృతస్స్యాదితి చేన్న జీవోత్పత్త్యాదీనాం తేష్వభావేనో
[illegible] వాదినా నిరాసకారణాత్ [illegible] శిష్టపరిగ్రహసామ్యం చ నభవతి "అలాభే వేదమన్త్రాణాం పఞ్చరా
త్రోది [illegible] ప్రసక్తే [illegible] కారతే మోక్షధర్మే పాశుపతయోర్ఋక్తిః తత్త్వప్రక్రియాయాః, స్మృతిప్రక్రియాప్రకారస్య చ
సాఙ్ఖ్యాదిప్రణాద్యావాన్యమోక్షపదమార్గస్య చ సంక్షేపేణ విస్తరేణ వాఽనుపన్యాసాదేవనతుల్యతయాపరిగ్రహః వైరాగ్యజననద్వారా సా
ఙ్ఖ్యాదిరసవ్యవసద్వారా కమోక్షపదమార్గ సాఙ్ఖ్యయోగాదిమార్గశ్చిత "ఇదం మహోపనిషదం చతుర్వేదసమన్వితం। సాఙ్ఖ్యయోగకృతాన్తేన
[illegible] పఞ్చరాత్రస్య వేదవేదాన్తసారత్వం తదవిరుద్ధసాఙ్ఖ్యయోగార్థాన్వితత్వం చోక్తం సాఙ్ఖ్యయోగయోశ్చ తత్త్వానర్థాభావాన్తర్భా
వాద్యవిరోధం నీత్వా "ప్రత్యక్షహేతవో యోగాస్సాఙ్ఖ్యాశ్శాస్త్రవినిశ్చయా" ఇత్యుపాయవైశేష్యం దర్శయిత్వాఽన్తర్భావాన్తర్భావా
ద్యతత్త్వసఙ్ఖ్యానామేకభావరోధమపి దర్శయిత్వా "బహవః పురుషా రాజన్ సాఙ్ఖ్యయోగవిచారిణాం। నైతదిచ్ఛన్తి పురుషమేకం కురుకులోద్వ
హే"తి తదుపాదానసిద్ధాన్తద్వైపరీత్యం చ దర్శయిత్వా "నారాయణపరం సాఙ్ఖ్యం యోగో నారాయణాత్మక" ఇతి తయోర్నారాయణనిష్ఠత్వం చ వద
తా భగవతా వ్యాసేన విరుద్ధాంశానాదృత్యతయోరావిషదమార్గస్థిరుపజీవ్యత్వం దర్శితమితి అవిరుద్ధాంశే ప్రామాణ్యముపజీవ్యార్థభూయిష్ఠత్వం చో
క్తం [illegible] పఞ్చరాత్రసాఙ్ఖ్యయోగపాశుపతానాం కాన్త్యేన ప్రమాణత్వం విరుద్ధాంశప్రహాణేనోపజీవ్యత్వముపజీవ్యార్థభూయిష్ఠత్వాభావం చప
శ్చాత్ప్రకరణం తుల్యయాపరిగ్రహాశఙ్కాయామనో హేత్ నిష్ఠానిర్ణయస్తు వస్తుస్థిత్యభిప్రాయేణకృతః "జ్ఞానాన్యేతాని రాజర్షే విద్ధి నానామతాని వై" ఇతి
హి వక్ష్యతి[?] కించ తత్రాపి నారాయణస్యైవ పరిస్థాత్వకథనం సాఙ్ఖ్యయోగపాశుపతేభ్యః పఞ్చరాత్రస్య వైలక్షణ్యం ద్యోతయతి- తదనురోధేన
సాఙ్ఖ్యాద్యాగమానాం స్థితయా నిర్ణీతతయా పఞ్చరాత్రస్య సాఙ్ఖ్యాద్యాగమైరనుసరణీయత్వప్రతీతేః తుల్యత్వే నైకార్థత్వావివక్షితే సచ్చిద్రూపవస్తు
మాత్రనిష్ఠత్వం హి సర్వాగమానామవశ్యం నచలేధాకృతం యథా తన్త్రాన్తరానుసారేణ విశేషనిర్ణయాకరణాత్ సతన్త్రాన్తరప్రధానతాపగమః-
[illegible] తన్నిష్ఠత్వాప్రతిపాదనాత్తుల్యత్వమపి దూరతో నిరస్తం అతః పఞ్చరాత్రస్య తన్త్రాన్తరైరనువిధేయతయా తేభ్యో వైలక్షణ్యం వేదతుల

త్వం[illegible] తదుత్తరార్థే[illegible]సుగతాగమాదివ్యావృత్తిపరం - సకలేతరాగమానామపి[illegible]సామ్యపరం- [illegible]తాపసాదినామితరాగమానాం, పరస్పరప్రతిపత్తేః. ప్రమాణతామాత్రేణసామ్యమితిచేన్న - తా[illegible] ప్రమాణ[illegible]విరుద్ధాంశే ప్రమాణానాం సాఙ్ఖ్యాగమాదీనాం, పరస్పరప్రతిపత్తేః. క్వచిత్ప్రమితిజననాయోగ్యత్వేన సామ్యమితిచేన్న- సుగతాగమే[illegible]తుల్యత్వాత్. సుగతాగమాదిష్వవిరుద్ధాంశేఽపి ప్రతిపత్త్యయానిర్దేశత ఇతి కారణదోషాత్ప్రామాణ్యమసత్త్వం - సాఙ్ఖ్యాగమాదిష్వవిరుద్ధాంశే స్వకారణదోషాభావాత్ ప్రామాణ్యమభిహితం చేత్ - తర్హ్యనేనైవ కారణేన సుగతాగమాదివ్యావృత్తిరూపం సామ్యమేవ[illegible]ఽభిహితమిత్యాగతోఽస్మన్మతోదయం పూర్వం. అన్యథాఽనువిధేయానువిధాయినాం తుల్యప్రామాణ్యపరత్వే సతి దశకాలవచనం భ్రాన్తిమూలం స్యాత్. అతోఽన్యవాక్యస్య సుగతాదిమతవ్యావృత్తిపరత్వాన్న పఞ్చరాత్రవైలక్షణ్యవిరోధిత్వం. యతః పఞ్చరాత్రస్య వేదవేదాన్తతదవిరుద్ధప్రబన్ధాన్తరార్థప్రతిపాదకతయా[illegible]స్వతః ప్రమాణత్వం- అత ఏవ పఞ్చరాత్రేఽపి విరుద్ధాంశః స్యాదిత్యభిసన్ధానోఽప్యనుపపన్నః......................

ఉత్పత్త్యసమ్భవాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహారీతకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన
శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన
శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా- ౫౩. సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా ౨౧౬.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

ద్వితీయాధ్యాయే— తృతీయఃపాదః.

వియదధికరణమ్.

౧॥ సూ. నవియదశ్రుతేః॥

సాఙ్ఖ్యాదివేదబాహ్యతన్త్రాణాంన్యాయాభాసమూలతయావిప్రతిషేధాచ్చాసామఞ్జస్యముక్తం- ఇదానీంస్వపక్షస్యవిప్రతిషేధాదిదోషగన్ధాభావఖ్యాపనాయబ్రహ్మకార్యతయాఽభిమతచిదచిదాత్మకప్రపఞ్చస్య కార్యతాప్రకారోవిశోధ్యతే. తత్ర వియదుత్పద్యతే- నవేతిసంశయ్యతే. కింయుక్తం. నవియదుత్పద్యతఇతి. కుతః. (అశ్రుతేః) సమ్భావితస్యహిశ్రవణసమ్భవః- అసమ్భావితస్యతుగగనకుసుమవియదుత్పత్త్యాదేఃశబ్దాభిధేయత్వంనసమ్భవతి. నఖలునిరవయవస్యసర్వగతస్యాకాశస్యాత్మనఇవోత్పత్తిర్నిరూపయితుంశక్యతే. అతఏవచోత్పత్త్యసమ్భవాత్ ఛాన్దోగ్యేసృష్టిప్రకరణేతేజఃప్రభృతీనామే వోత్పత్తిరామ్నాయతే *తదైక్షతబహుస్యాంప్రజాయేయేతితత్తేజోఽసృజతేతి. తైత్తిరీయకాథర్వణాదిషు * తస్మాద్వాఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూతః * ఏతస్మాజ్జాయతేప్రాణోమనస్సర్వేన్ద్రియాణిచ । ఖంవాయుర్జ్యోతిరాపఇత్యాదిషు శ్రూయమాణావియదుత్పత్తిరర్థవిరోధాద్బాధ్యతఇతి. ....

ఏవంప్రాప్తేఽభిధీయతే.

౨॥ సూ. అస్తితు॥ అస్తిత్వాకాశస్యోత్పత్తిః- అతీన్ద్రియార్థవిషయాహిశ్రుతిః

౧॥ సూ. నవియదశ్రుతేః॥ పాదసఙ్గతిమాహ (సాఙ్ఖ్యాదీతి) అయమర్థః- ద్వితీయాధ్యాయస్యప్రథమేపాదే కారణవిషయేపరోక్తదోషోపహృతాః- అత్రతృతీయేకార్యవిషయేపరోక్తదోషాఃపరిహ్రియన్తే తస్మాత్తృతీయపాదఃప్రథమానన్తరః- ద్వితీయస్తుపరపక్షప్రతిషేధపరత్వాత్పరమతాపేక్షతీతిచేత్- కారణవిషయేపరోక్తదోషపరిహారపరపక్షప్రతిషేధౌసఙ్గతౌ- అనన్తరంకార్యవిషయపరోక్తదోషపరిహారో యుక్తఇతిసఙ్గతిరితి. ఇమమర్థమభిప్రేత్య బ్రహ్మకార్యతయాఽభిమతేత్యుక్తం. తత్రచిదచిద్వస్తునోఃకార్యత్వమేకరూపం- ఉతభిన్నరూపమితిసంశయితేసత్యేకరూపమితిపూర్వపక్షః-భిన్నరూపమితిసిద్ధాన్తశ్చపాదద్వయేనక్రియతఇతీమమర్థమభిప్రేత్యచిదచిదాత్మకప్రపఞ్చస్యేత్యుక్తం. తత్రప్రథమాధికరణస్యసంశయమాహ (తత్రేతి) కింవియదుత్పద్యతే- నవేతిసంశయః. తదర్థం * ఆత్మనఆకాశస్సమ్భూతఇతివాక్యం వియదుత్పత్తింప్రతిపాదయతి- నేతి సమ్భూతశబ్దోముఖ్యోత్పత్తిపరః-ఉతగౌణఇతి. అన్యత్రనిరవయవద్రవ్యస్యఉత్పత్త్యదర్శనమాకాశస్యోత్పత్త్యసఙ్గతామవగమయతి- నేతి. యదా ఽవగమయతి- తదా సమ్భూతశబ్దస్యగౌణత్వాద్వాక్యస్యోత్పత్తిప్రతిపాదనాసామర్థ్యాన్నవియదుత్పద్యతఇతిభవతి. యదోత్పత్త్యసఙ్గతాంనావగమయతి- తదాసమ్భూతశబ్దస్యముఖ్యవృత్తితయావాక్యస్యోత్పత్తిప్రతిపాదకత్వాద్వియదుత్పద్యతఇతిసిధ్యతి. శ్రుతిః-శ్రవణం. కథమశ్రుతిః- * ఆత్మనఆకాశస్సమ్భూతఇతిహిశ్రుతిరితిశఙ్కాయామశ్రుతేరసిద్ధిపరిహారాయశ్రుతిశబ్దార్థమాహ (శ్రవణసమ్భవఇతి) శ్రవణం- శబ్దజన్యప్రమితిః. యథా * శ్రోతవ్యఇత్యాదిషు. శబ్దజన్యప్రమితివిషయత్వాసమ్భవాదిత్యర్థః. నహిశబ్దోఽయోగ్యార్థప్రమితిజననశక్తః-*అదితేర్ద్యౌరిత్యాదిష్వదర్శనాదితిభావః. యద్వా - ఉత్పత్తిప్రతిపాదనసమర్థశ్రుతివాక్యాభావోవివక్షితః * అశ్రుతేరితి. సమ్భావితస్యహిశ్రవణసమ్భవఇతిహేతూక్తిప్రాయవివరణం.ఏవంసతి *గౌణీత్యనన్తరంశ్రుతినిర్దేశస్వారస్యంస్యాత్. గగనకుసుమాపాదానందృష్టాన్తత్వేనకృతం. అసమ్భావితత్వముపపాదయతి (నఖల్వితి) నిరవయవద్రవ్యత్వాత్ సర్వగతత్వాచ్చేతిహేతుద్వయంవివక్షితం. కేవలతర్కస్యకాఽత్యయాపదేశసమ్భవాత్ద్వాభ్యాంవ్యత్యస్థం శ్రుత్యర్థాపత్తిమాహ (అతఏవచేతి) తేజస్సృష్టిప్రాథమ్యం శ్రుత్యర్థాపత్తిః. (తైత్తిరీయకేతి) తర్కనిరుద్ధశ్రుతేరపితర్కానుగృహీతశ్రుతిఃప్రబలేతిభావః..

౨॥ సూ. అస్తితు॥ తుశబ్దాభిప్రేతంహేతుమాహ (అతీన్ద్రియేతి) (శ్రుతిరితి) ఏతత్సూత్రాన్యథాసిద్ధిపరేఽనన్తరసూత్రే *గౌణీతి ప్రతిజ్ఞానిర్దేశేన *అస్తీతిశ్రుతిస్సాధకతయావివక్షితేతిభావః. కింప్రమాణాన్తరాగోచరత్వమయోగ్యతా-ఉతప్రమాణాన్తరబాధితత్వం.

ప్రమాణాన్తరాప్రతీతామపి వియదుత్పత్తిం ప్రతిపాదయితుం సమర్థైవ. నచ శ్రుతిప్రతిపన్నేఽర్థే తద్విరోధినిరవయవత్వాదిహేతుకమనుత్పత్త్యనుమానముదేతుమలం. ఆత్మనోఽప్యనుత్పత్తికనిరవయవత్వప్రయుక్తేతి వక్ష్యతే.

పునశ్చోదయతి.

3॥ సూ. గౌణ్యసమ్భవాచ్ఛబ్దాచ్చ॥ *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇత్యాదివియదుత్పత్తిశ్రుతిర్గౌణీతి కల్పయితుం యుక్తం- *తత్తేజోఽసృజతేతి సిసృక్షోర్బ్రహ్మణః ప్రథమం తేజ ఉత్పద్యత ఇతి తేజ ఉత్పత్తిప్రాథమ్యేన వియదుత్పత్తిప్రతిపాదనాసమ్భవాత్, *వాయుశ్చాన్తరిక్షం చైతదమృతమితి వియతోఽమృతత్వశబ్దాచ్చ. ……………………… ………………………

కథమేకస్య సమ్భూతశబ్దస్యాకాశాపేక్షయా గౌణత్వం,

మఖ్యాన్యద్యపేక్షయా ముఖ్యత్వం, మితిచేత్. తత్రాహ

4॥ సూ. స్యాచ్చైకస్య బ్రహ్మశబ్దవత్॥ ఏకస్యైవ *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇత్యాకాశే ముఖ్యత్వాసమ్భవాత్ గౌణతయా ప్రయుక్తస్య సమ్భూతశబ్దస్య *వాయోరగ్నిరిత్యాదిష్వనుషక్తస్య ముఖ్యత్వం స్యాదేవ (బ్రహ్మశబ్దవత్) యథా బ్రహ్మశబ్దః *తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నంచ జాయత ఇత్యత్ర ప్రధానే గౌణతయా ప్రయుక్తస్తస్మిన్నేవ ప్రకరణే *తపసా చీయతే బ్రహ్మ తతోఽన్నమభిజాయత ఇతి బ్రహ్మణి ముఖ్యతయా ప్రయుజ్యతే - తద్వత్. అనుషఙ్గే చ శ్రవణావృత్త్యావివాభిధానావృత్తిర్విద్యత ఏవేత్యర్థః. ………………………………

ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వం చేత్ - తదుత్పత్తిప్రమితిజననహేతురేవ- అతీన్ద్రియార్థవిషయత్వాచ్ఛ్రుతేః. ద్వితీయేపక్షే బాధకప్రమాణం వక్తవ్యం- తచ్చ నాస్తి. ధర్మిణః ప్రత్యక్షసిద్ధత్వమాత్రేణాగమావగతధర్మబాధశ్చేత్ - యాగాదేః క్రియాత్వాత్ స్వర్గసాధనత్వం నస్యాత్. యత్ర ప్రత్యక్షసిద్ధధర్మవిరుద్ధధర్మ ఆగమేన ప్రతీతః-తత్ర యూపాదిత్యైక్యవచ్ఛాస్త్రం బాధితం స్యాత్ - ప్రత్యక్షస్య పూర్వభావిత్వాత్. నాత్ర తథావిరుద్ధధర్మోపలబ్ధిః- ధర్మిగ్రాహకప్రమాణం ప్రత్యక్షమనుమానం వా- తదుభయమపి నిత్యత్వానిత్యత్వసాధారణమితి నతద్బాధః. అనుమానాన్తరం చేత్ - కాలాత్యయాపదిష్టత్వం- కాలవిశేషావచ్ఛిన్నస్యైవ హి సతః ఉత్పత్తిరుచ్యతే. నేదానీం కాలవిశేషావచ్ఛిన్నస్య నభసః ప్రత్యక్షాదిగోచరతా- నిత్యత్వాస్తిత్వస్య తదనధిగమ్యం. అతో ధర్మిగ్రాహకమాన బాధః. నిరవయవద్రవ్యత్వహేతోర్ఘటాదిష్వనైకాన్త్యం,. విశేషణాసిద్ధిశ్చ- వియదేకదేశోపాదానే సకృత్కరణవచనాత్. *ఆకాశవాయుతేజాంసి సలిలం పృథివీ తథా। శబ్దాదిభిర్గుణైర్బ్రహ్మన్ సంయుక్తాన్యుత్తరోత్తరైరితి సంయోగవిశేషవచనాచ్చ సర్వగతద్రవ్యత్వహేతోరపి విశేషణాసిద్ధిస్స్యాత్. మహదాదీనాం సద్భావశాస్త్రప్రామాణ్యాదిని రర్థపృథగ్ద్రవ్యత్వాత్. (నచేతి) అత్ర కాలాత్యయాపదేశోఽభిప్రేతః. కింతర్హ్యాత్మనోఽప్యుత్పత్తిమత్త్వం స్యాత్ - నిరవయవద్రవ్యత్వస్యాసాధకత్వాదిత్యత్రాహ (ఆత్మనోపీతి) ………………………

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (పునరితి)

3॥ సూ. గౌణ్యసమ్భవాచ్ఛబ్దాచ్చ॥ గౌణవృత్తేశ్శబ్దధర్మత్వాన్నత్రాపి స్త్రీలిఙ్గాన్తత్వాచ్చ శ్రుతిర్విశేష్యా. ప్రస్తుతార్థవశాచ్ఛ్రుతివిశేషావగమ ఇత్యభిప్రాయేణాహ (తస్మాదితి) తేజః ప్రభృతేః పశ్చాన్న వియదుత్పత్తిస్సమ్భవతి - పూర్వమపి న- తేజః ప్రాథమ్యాదిత్యర్థః. * ఆకాశవత్సర్వగతశ్చ నిత్య ఇత్యత్ర వ్యాప్తిమాత్రేణ సామ్యవివక్షయా అపి సమ్భవాత్, * ఆకాశశరీరం బ్రహ్మేత్యాదేః సూక్ష్మనిర్మలస్వరూపత్వాభిప్రాయేణ నిర్వాహసమ్భవాచ్చ పూర్వపక్షసాధకత్వేనానుపన్యాసః. పూర్వపక్షేఽవాన్తరసాధ్యవిషయహేతుద్వయరూపత్వాదసమ్భవశబ్దయోరేకసూత్రప్రతిపాద్యతా - అతో న సూత్రభేదో యుక్తః. ………………………………

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (కథమితి)

4॥ సూ. స్యాచ్చైకస్య బ్రహ్మశబ్దవత్॥ *తపసా బ్రహ్మ విజిజ్ఞాసస్వ తపో బ్రహ్మేత్యాది ప్రయోగోఽనుసన్ధేయః. *అన్నం బ్రహ్మ * ఆనన్దో బ్రహ్మేతి ప్రయోగానుదాహరణం తస్య ముఖ్యాముఖ్యవిషయత్వాభావాత్. అన్నాదిష్వపి బ్రహ్మబుద్ధ్యా హి బ్రహ్మశబ్దప్రయోగః. బ్రహ్మశబ్దాఽస్మిన్ప్రకరణే ద్విః ప్రయుక్తః-అత్ర త్వనుషఙ్గః-తత్కథమేకస్య ముఖ్యత్వగౌణత్వవిభాగ ఇత్యత్రాహ (అనుషఙ్గేచేతి) అనుషఙ్గశ్రవణావృ

పరిహరతి.

౫॥ సూ. ప్రతిజ్ఞాహానిరవ్యతిరేకాత్ ॥ ఛాన్దోగ్యశ్రుత్యనుసారేణాన్యాసాం వియదుత్పత్తివాదినీనాం శ్రుతీనాం గౌణత్వం కల్పయితుం న యుజ్యతే - యతః ఛాన్దోగ్యశ్రుత్యైవ వియదుత్పత్తిరఙ్గీకృతా- *యేనాశ్రుతం శ్రుతమిత్యాదినా బ్రహ్మవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానాత్. తస్యా హి ప్రతిజ్ఞాయాః అహానిరాకాశస్యాపి బ్రహ్మకార్యత్వేన తదవ్యతిరేకాదేవ భవతి. ....

౬॥ సూ. శబ్దేభ్యః ॥ ఇతశ్చ వియదుత్పత్తిః ఛాన్దోగ్యే ప్రతీయతే- *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమితి ప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణశబ్దాత్, *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమిత్యేవమాదిశబ్దేభ్యశ్చ కార్యత్వేన బ్రహ్మణోఽవ్యతిరేకప్రతీతేః. న చ *తత్తేజోఽసృజతేతి తేజస ఉత్పత్తిశ్రుతిర్వియదుత్పత్తిం వారయతి - వియదుత్పత్త్యవచనమాత్రేణ తేజసః ప్రతీయమానం ప్రాథమ్యం శ్రుత్యన్తరప్రతిపన్నాం వియదుత్పత్తిం న నివారయితుమలమ్. ....

౭॥ సూ. యావద్వికారం తు విభాగో లోకవత్ ॥ తుశబ్దశ్చార్థే. *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమిత్యాదిభిరాకాశస్య వికారత్వవచనేన తస్యాకాశస్య బ్రహ్మణో విభాగః ఉత్పత్తిరప్యుక్తైవ- (లోకవత్) యథా లోకే ఏతే సర్వే దేవదత్తపుత్రా ఇత్యభిధాయ తేషు కేషాంచిత్తత ఉత్పత్తివచనేన సర్వేషాముత్పత్తిరుక్తా స్యాత్ - తద్వత్. ఏవం చ సతి *వాయుశ్చాన్తరిక్షం చైతదమృతమితి సురాణామివ చిరకాలస్థాయిత్వాభిప్రాయమ్. . . .

త్వాన్తరముఖాభిధానావృత్తిరేవ. అభిధానశబ్దేనాత్ర ముఖ్యాముఖ్యసాధారణశబ్దవ్యాపారమాత్రం వివక్షితం. బోధనార్థం హ్యనుషఙ్గః- న హ్యేకస్మిన్వాక్యేఽనుషఙ్గాపేక్షా- ప్రయుక్తత్వాత్. అతోఽనుషక్తో వాక్యాన్తరే, వాక్యాన్తరస్థస్య శబ్దస్య గౌణత్వం, చ యుక్తం- బోధనవ్యాపారభేదాత్. సకృత్ప్రయుక్తస్య హి ముఖ్యత్వగౌణత్వవిరోధః - వ్యాపారైక్యాత్. న హ్యేకబోధనవ్యాపారస్య ముఖ్యత్వగౌణత్వే సమ్భవతః. ప్రయోగభేదేఽప్యవిరోధో వ్యాపారభేదాత్- అతోఽనుషక్తేఽపి వ్యాపారభేదాన్ముఖ్యత్వగౌణత్వావిరోధః. తస్మాదగ్న్యాదిత్యాయోరుభయత్రాపి సమాధిభఙ్గః కార్య ఇతి. ....

రాద్ధాన్తసూత్రమవతారయతి (పరిహరతీతి)

౫॥ సూ. ప్రతిజ్ఞాహానిరవ్యతిరేకాత్ ॥ కార్యకారణభావాభావేఽపి నిత్యసిద్ధముక్తాత్మనామవ్యతిరేకో బ్రహ్మశరీరత్వేన భవతీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం బ్రహ్మకార్యత్వేన తదవ్యతిరేకాదిత్యుక్తం. మృత్పిణ్డకార్యాదిదృష్టాన్తవశాత్ కార్యతయైవావ్యతిరేకో వివక్షిత ఇతి భావః. ....

౬॥ సూ. శబ్దేభ్యః ॥ *ఐతదాత్మ్యమితి వాక్యం కార్యభూతం కృత్స్నం కారణభూతబ్రహ్మాత్మకమిత్యేతదర్థపరత్వాదుపాత్తం ఆత్మశబ్దోఽన్తర్యామిణమాహ. ఏతచ్ఛబ్దేన కారణత్వం పూర్వప్రస్తుతం వివక్షితం. యః కారణావస్థస్యాత్మా- స ఏవ కార్యావస్థస్యాపి జగత ఆత్మేత్యర్థః. ఆదిశబ్దేన *సన్మూలాః సోమ్యేమాః *సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేత్యాదివివక్షితం. (నచేతి) న హి ఘటోత్పత్తివచనం పటోత్పత్తిం వారయతీత్యర్థః. ప్రాథమ్యం వారయతీత్యత్రాహ (వియదుత్పత్తీతి) ప్రాథమ్యం నామ కిం స్వకార్యాపేక్షయా పూర్వత్వం - ఉత కార్యాన్తరపూర్వకత్వాభావః. ఆద్యే వియదుత్పత్తిరబాధితా స్యాత్. న ద్వితీయః - పూర్వభావికార్యాన్తరనిషేధాశ్రవణాత్. తేజస ఉత్పత్తిమాత్రం హి శ్రుతం - నాన్యానుత్పత్తిః - అతః ప్రాథమ్యం న శ్రుతం. అతోఽశ్రుతేన శ్రుతప్రహాణమయుక్తం- శ్రుతేనాశ్రుతకల్పనం హి యుక్తం. కించ- అన్యానుత్పత్త్యశ్రవణేఽపి ప్రాథమ్యం కేనావగతం. అన్యోత్పత్త్యవచనాదితి చేత్ - తథ్యావస్థాన ప్రాథమ్యేన శ్రుతోత్పత్తిబాధనమనుపపన్నం. కించ - కుత్రచిత్ కస్యచిదవచనమన్యత్రాపి తత్ప్రతిపత్తిం వారయతి చేత్ - సర్వశాఖాప్రత్యయసరణిర్న్నిష్ఫలా స్యాదితి భావః. సిద్ధాన్తేఽపి పరమసాధ్యహేతుత్వే సత్యవాన్తరపరోపాత్తత్వాత్ *శబ్దేభ్య ఇతి సూత్రభేదః. అవాన్తరసాధ్యవిషయహేతుభేదానాం, పరమసాధ్యేఽపి సమస్తపరోపాత్తహేతూనాం, మపి హ్యేకసూత్రప్రతిపాద్యత్వం దృష్టమ్. ....

౭॥ సూ. యావద్వికారం తు విభాగో లోకవత్ ॥ వికారత్వం- కార్యత్వం. (ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమిత్యాదిభిరితి) అత్రాదిశబ్దేనైకత్వావధారణాదివివక్షితం. (ఏవం చ సతీతి) అసఙ్కుచితార్థత్వే వాయ్వాదేరప్యుత్పత్తిప్రసఙ్గ ఇతి భావః. ....

౮॥ సూ. ఏతేన మాతరిశ్వా వ్యాఖ్యాతః॥ అనేనైవ హేతునా మాతరిశ్వనో వాయోరప్యుత్పత్తిర్వ్యాఖ్యాతా. వియన్మాతరిశ్వనోః పృథగ్యోగకరణం తేజ ఉత్తస్థావిత్యేతిమాతరిశ్వపరామర్శార్థం. ....

౯॥ సూ. అసమ్భవస్తు సతోऽనుపపత్తేః॥ తుశబ్దోऽవధారణార్థః. అసమ్భవః - అనుత్పత్తిః సతః- బ్రహ్మణ ఏవ. తద్వ్యతిరిక్తస్య కస్యచిదప్యనుత్పత్తిర్న సమ్భవతి- అనుపపత్తేః. ఏతదుక్తం భవతి- వియన్మాతరిశ్వనోరుత్పత్తిప్రతిపాదనముదాహరణార్థం. ఉత్పత్త్యసమ్భవస్తు సతః - పరమకారణస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణః. తద్వ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్యావ్యక్తమహదహఙ్కారతన్మాత్రేన్ద్రియవియత్పవనాదికస్య ప్రపఞ్చస్యైకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాదిభిరవగతకార్యభావస్యానుత్పత్తిర్నోపపద్యత ఇతి. ....

వియదధికరణం సమాప్తమ్.

౮॥ సూ. ఏతేన మాతరిశ్వా వ్యాఖ్యాతః॥ నేదమతిదేశసూత్రం- అతో నాధికరణాన్తర్యత్వనిప్రాయేణాహ (పృథగితి) వియన్మాతరిశ్వనోరుభయోరప్యుత్పత్తిర్వక్తవ్యా- తత్రైకసూత్రేణ వక్తుం శక్యేऽపి సూత్రపృథక్కరణముత్తరత్ర పరామర్శార్థమిత్యర్థః. యోగః- సూత్రం ......

౯॥ సూ. అసమ్భవస్తు సతోऽనుపపత్తేః॥ సనుసబ్రహ్మణోऽనుత్పత్తిర్వక్తవ్యా- బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవియదాదేరుత్పత్తిరుక్తా- పునరనుత్పత్త్యసమ్భవః కేషాముచ్యతే - అనుపపత్తిశ్చ కస్యేత్యత్రాహ (ఏతదుక్తం భవతీతి) మహదాదీనామనుత్పత్తిర్నిషిధ్యతే. అనుపపత్తిరేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాऽహానేరిత్యర్థః. ఆదిశబ్దైః కత్వావధారణాదిర్వివక్షితః. ... ...

పరేతు వియదుత్పత్తేరనుత్పత్తేశ్చ శ్రుతిసిద్ధత్వాచ్ఛ్రుతయోవిప్రతిషిద్ధా ఇతి పూర్వపక్షః- అనుత్పత్తిరేవేతి న విప్రతిషేధ ఇతి సిద్ధాన్త్యేకదేశీ- ఉత్పత్తిరేవేతి న విప్రతిషేధ ఇతి సాఙ్ఖ్యసిద్ధాన్తిన ఇత్యధికరణశరీరం వర్ణయన్తి. తత్ర బ్రూమః-వి ప్రతిషేధమాత్రస్య పూర్వపక్షత్వమయుక్తం- తస్యాపరమసాధ్యత్వాభావాత్. యథా * కారణత్వేన చాకాశాదిష్విత్యధికరణస్య శ్రుతినైవిధ్యాత్సంశయమూలత్వేऽపి విప్రతిషేధేన హేతునా బ్రహ్మకారణవాదానాదరేణ ప్రధానకారణవాదస్యజ్యాయస్త్వపర్యవసితః పూర్వపక్షః. అతోऽపి ప్రతిషేధమాత్రస్య పూర్వపక్షీకరణమయుక్తం. అత ఏవ హి *నాత్మాశ్రుతేరిత్యస్య చ శ్రుతివైవిధ్యాత్సంశయమూలత్వేऽపి న విప్రతిషేధమాత్రం పూర్వపక్షితం- అపి తూత్పత్తిః సిద్ధాన్త్యేకదేశిమతం కృత్వా అనుత్పత్తిస్సిద్ధాన్తితా. అతోऽపి ప్రతిషేధస్య క్వచిత్పర్యవసానమపేక్షితం. తత్ర కిం సృష్టిశ్రుతివిప్రతిషేధాత్. ప్రధానకారణవాదగ్రాహ్యత్వం- ఉత సృష్టిశ్రుతీనామర్థాన్తరపరత్వం- ఉతాప్రామాణ్యమేవేతి. న తావదాద్యః- ప్రధానకారణవాదపరత్వేऽపి శ్రుతివిప్రతిషేధస్య స్థితత్వాత్, తత్రవక్తవ్యస్య బ్రహ్మకారణవాదేऽపి తుల్యత్వాత్,. నాప్యన్యపరత్వం- అన్యాభావాత్. * బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితి ప్రకృతం బ్రహ్మవేదనం బ్రహ్మణస్సర్వకారణత్వోక్తిముఖేన స్తూయతే- అతోऽన్యపరత్వమితి చేత్. న- * కారణం తు ధ్యేయ ఇతి వేద్యబ్రహ్మణః కారణత్వలక్షణకత్వాత్ లక్షణవిప్రతిషేధే లక్ష్యబ్రహ్మవేదనస్యాసమ్భవాత్ స్తుత్యనుపపత్తేః. నాపి వేదాప్రామాణ్యం- ప్రథమోత్కాన్తతత్ప్రామాణ్యస్య సమర్థితత్వాత్. అతః పర్యవసానస్థలాభావేన విప్రతిషేధమాత్రస్య పూర్వపక్షీకరణాయోగాదనుత్పత్తిం పూర్వపక్షీకృత్య ఉత్పత్తిసిద్ధాన్తీకరణం యుక్తం. సూత్రయోజనా చానుపపన్నా- * అశ్రుతేః-ఇత్యాస్తో గ్యే వియదుత్పత్త్యశ్రవణాత్. * అస్తి తు - తైత్తిరీయకే వియదుత్పత్తిరస్తీతి వ్యాఖ్యాతం. వియదుత్పత్తౌ శ్రూయమాణాయామపి క్వచిచ్ఛ్రవణాభావస్య హేతుతయోపన్యాసోऽనుపపన్నః. అనధీతశాఖాన్తరపురుషాభిప్రాయేణ హేతూక్తిరితి చేత్ - తర్హ్యనధీతషష్ఠప్రపాఠకపురుషాభిప్రాయేణ పృథివ్యాద్యనుత్పత్తేరప్యుపన్యస్య సూత్రకారేణ నిరసనీయత్వం ప్రసజేత్. మహీమహీధరాదీనాం యుగపత్సర్గప్రళయాభిరేషాం విదనభిమతౌ. *అస్తి త్వితి సూత్రస్యావి ప్రతిషేధసమర్థనాయ ఉత్పత్తిసద్భావపరతయా పూర్వపక్షవిషయత్వమప్యయుక్తం- సిద్ధాన్తప్రతిజ్ఞాయా అధ్యాహార్యత్వప్రసఙ్గాత్, అనధ్యాహారసమ్భవే తదయోగాచ్చ. * గౌణ్యసమ్భవాదిత్యాదేశ్చ సూత్రస్య సిద్ధాన్త్యేకదేశిమతవిషయత్వం తు పరోక్తాధికరణశరీరప్రతిక్షేపేణాప్యుదస్తం భవతి. * యావద్వికారం త్వితి సూత్రం విభక్తత్వహేతునా ఘటాదివన్నభసః కార్యత్వానుమానపరం వర్ణితం. తదయుక్తం- హేత్వనుపపత్తేః. విభక్తత్వం నామ యద్యేకస్మాత్కార్యతయా విభక్తత్వం - తదా సాధ్యావిశిష్టో హేతుః. యది భిన్నత్వం - ప్రాగభావే భావరూపాజ్ఞానే చ వ్యభిచారః. తదుభయవ్యతిరిక్తత్వే సతి భిన్నత్వమాత్మని వ్యభిచరతి - ఆత్మా హ్యవిద్యా తత్కార్యేభ్యో భిన్నః ప్రాగభావావిద్యా వ్యతిరిక్తశ్చ. ఉక్తేభ్యోऽతిరిక్తత్వే సతి భిన్నత్వం వ్యర్థవిశేష్యం - వ్యవచ్ఛేద్యాభావాత్. ప్రాగభావావిద్యా బ్రహ్మాన్యత్వం కార్యత్వే హేతురితి చేత్ - సూత్రే విభాగపదవిరోధస్స్యాత్. విభక్తత్వం హి సూత్రోక్తహేతుస్త్వద్యోజనాయాం. విభాగశబ్దేనాపి పూర్వోక్తాత్త్రికాదన్యత్వం వివక్షితమితి చేన్న - ఆకాశసహితాచ్చతుష్టయాదన్యత్వ ముపాధిస్స్యాత్. న చైతావతా పక్షేతరత్వోపాధినా సర్వానుమానోచ్ఛేదః - చతుష్టయస్యాపి పక్షత్వాభావేన తదన్యత్వస్య పక్షేతరత్వాభావాత్. * ఏతేన మాతరిశ్వేతి సూత్రమతిదేశాధికరణమిత్యుక్తం. తదయుక్తం- అధికశఙ్కాయా అభావాత్. సర్వగతద్రవ్యత్వాదిహేతుప్రసఙ్గ

పరిహారశ్చ క్రియాన్యాయేనైవ. *సైషానన్తమితా దేవతా యద్వాయురితి శ్రుత్యా ఽధికశఙ్కేతి చేన్న- *వాయుశ్చాన్తరిక్షం చైతదమృతమిత్యమృతత్వశ్రవణ స్యానియమ్యత్వవిశ్వనోఽస్తు తుల్యతయా పరిహారస్య తుల్యత్వాత్, అనన్తమితశబ్దస్యామృతశబ్దతుల్యార్థతయా పృథక్పరిహరణీయత్వాభావాచ్చ. బ్రహ్మణో వికారణత్వాదేవ గగనాదివత్కార్యత్వమాశఙ్క్య తన్నిరాసపరం *అసమ్భవస్త్విత్యాదిసూత్రమధికరణాన్తరమాహుః. కార్యత్వశఙ్కానిరాసః కిం యుక్త్యా- ఉత శ్రుత్యా. నాద్యః - యుక్త్యభావాత్. నను కార్యత్వానుపపత్తిరేవ యుక్తిః - నహ్యసతస్సదుత్పత్తిః - *కథమసతస్సజ్జాయేతేతి తస్యాపి వ్యుదస్తత్వాత్. నతావత్సద్విశేషాత్సన్మాత్రోత్పత్తిః - విశేషేభ్యస్సామాన్యోత్పత్త్యదర్శనాత్. సామాన్యేభ్యో హి విశేషోత్పత్తిర్దృష్టా. నాపి సన్మాత్రాత్సన్మాత్రోత్పత్తిః- ఆసన్నలిఙ్గయోః ప్రకృతివికారభావానుపపత్తేరితి చేన్న- పూర్వకాలాత్సతః పశ్చాత్తన్యసదుత్పత్త్యుపపత్తేః. పూర్వాపరభావాదేరిక్తవి శేషోనావశ్యాపేక్షితః- సద్విశేషాణామపరమ్పరాయా అప్రామాణ్యాదిభిరభ్యుపగతత్వాత్, పూర్వోత్తరజ్వాలానుసదృశీమపార్థ్వాపర్యాభి ప్రాయత్వాచ్చ. అతోఽయుక్తిర్నతలేనతయా శఙ్కానిరాసః. యది శ్రుత్యా- తర్హి కృతకరత్వప్రసఙ్గః. *అపృశ్యత్వాదిగుణకో ధర్మోక్తేరిత్యాదిషు *నిత్యం విభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మం *సవాహ్యాభ్యన్తరో హ్యజ ఇతి నిత్యత్వాజత్వాదిశ్రవణేనైవ బ్రహ్మణో భూతయోనిశబ్దేన పరమకారణతయా నిర్దిష్టస్య పరమాత్మత్వనిర్ణయాత్ తద్విరుద్ధాశఙ్కోత్థానం హి నోపపద్యతే.——— అపరే తు శబ్దాదిగుణానాం దిక్కాలాదీనాం చ సృష్టిశ్రవణాన్నిత్యత్వమాశఙ్క్య తద్వ్యుత్పత్త్యనుపపత్త్యా తన్నిరాసకమధికరణాన్తరం వర్ణయన్తి. తదప్యయుక్తం - శబ్దాదీనాం ద్రవ్యావస్థారూపాణాముత్పత్త్యనన్తరం తైరపేక్ష్యస్య సహకార్యవాదస్య సమ్యఙ్నైవాపృథక్సిద్ధత్వాత్, *పద్భ్యాం భూమిర్దిశశ్శ్రోత్రాత్ *సర్వే నిమేషా జజ్ఞిరే విద్యుతః పురుషాదధి * కలాముహూర్తాః కాష్ఠాశ్చాహోరాత్రాశ్చ సర్వశః అర్ధమాసా మాసా ఋతవస్సంవత్సరాశ్చ కల్పన్తామిత్యాది దిక్కాలోత్పత్తిశ్రవణేన చ నిత్యత్వాశఙ్కానుదయాత్,. తర్కమాత్రావష్టమ్భపరవాదివిప్రతిపత్తినిరాసార్థోఽయమారమ్భ ఇతి చేన్న- తస్య తర్కమాత్రసాధ్యత్వే సేశ్వరసఙ్గతత్వాత్. న చ నభోభాగమాత్రం దిశః, సూర్యాదిగతివిశేషః కాలః, ఇతి వాయుక్తం- *నాభ్యా ఆసీదన్తరిక్షం శీర్ష్ణో ద్యౌస్సమవర్తత *దిశశ్శ్రోత్రాదితి, *సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయత్ ఇతి పృథగుత్పత్తిశ్రవణాత్. అత ఏవోత్పత్తిర్దిక్కాలావచ్ఛేదకవిషయేతి శఙ్కా చ నిరస్తా భవతి. నాప్యుత్పత్తిశ్రుతిర్దిక్కాలాదిదేవతామాత్రవిషయేతి వాచ్యం- అగ్నిహోత్రాయభేదాభావే ఽధిష్ఠాతృదేవతాభేదానుపపత్తేః. ఆదిత్యాదిగతివిశేష ఏవ కాలశ్చేత్ -*అగ్ర ఇతి సూర్యాదిసృష్టేః ప్రాగేవ కాలదర్శనం, *రూపాన్తరం చ ద్విజ కాలసంజ్ఞమితి ప్రధానపురుషాతిరిక్తకాలస్మరణం చ విరుధ్యతే. అతస్తన్మతమస్యనుపపన్నం.——— ప్రథమాధ్యాయశేషపాదద్వయేనావసిత ఇత్యన్యే. తదయుక్తం - పాదచతుష్టయస్యాపి ప్రథమాధ్యాయశేషత్వాత్. వేదాన్తానాం బ్రహ్మైకకారణతాపరత్వం హి ప్రథమాధ్యాయార్థః- తత్ర సాఙ్ఖ్యోపమోగోఽనేకాన్తవాదనిరాసాదీనామపి నాస్తి - ప్రథమాధ్యాయపరిసమాప్తిః తృతీయచతుర్థయోరప్యస్తి - కార్యవైలక్షణ్యస్య కారణపౌష్కల్యసాధకత్వ, తత్పరిహారస్య తత్పరికారహేతుత్వాచ్చ. అన్యేషాం పక్షేఽప్యద్యయోస్సూత్రయోః ప్రాగ్ఘార్యత్వవిషయసూత్రస్య చ యోజనా వైషమ్యం పూర్వపక్షోత్తరం వేదితవ్యం. గౌణ్యసమ్భవాదితి- శ్రుత్యన్తరనిరోధాదసమ్భవః. శ్రుత్యన్తరం చ * ఖం పురాణం వాయురఖమితి హ స్మాహేతి, * విరాట్ ఖం మహత్ పుష్పం నయతి, చ. పురాణమేకం ఖం - అపరం ఖం పుష్పవదిన్నాశిత్వాద్యతే. ఏవం సతి గగనద్వయాసమ్భవాత్ ఘటోత్పత్త్యా ఘటాకాశస్యేవ బ్రహ్మణోఽప్యుత్పత్త్యా తదవచ్ఛిన్నాకాశస్యోత్పత్తిరుపచర్యతే- అతో న వ్యోమ్నో ముఖ్యోత్పత్తిరిత్యాహుః. వ్యోమ్న ఏకత్వే వ్యోమశబ్దస్యైకత్వవ్యోమవిషయత్వాత్ పురాణమిత్యాదివిశేషణస్యావచ్ఛేదాసమ్భవః ప్రతీయతే *స్యాచ్చైకస్యేతి- *బ్రహ్మణ ఏకత్వేపి *ఏతస్మాద్వా సత్యకామ పరం చాపరం చేతి బ్రహ్మశబ్దస్య బ్రహ్మైకదేశోపలక్షణతయా ఏకదేశాన్తరం యథావ్యవచ్ఛేదస్తం తద్వ్యోమశబ్దస్యాప్యుపపత్తిరిత్యాహుః. *ప్రతిజ్ఞా *శబ్దేభ్య ఇత్యన్తమేకం సూత్రం - గగనాకార్యత్వే ప్రతిజ్ఞాహానిమాశఙ్క్య అకార్యత్వేపి భోక్తృవర్గస్యేవ నభసోపి బ్రహ్మావ్యతిరిక్తత్వాత్ ప్రతిజ్ఞా ఽహానిః- అవ్యతిరేకశ్చ- ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమిత్యాదిశబ్దేభ్యస్సిద్ధ ఇత్యాహుః. ఏవం *గౌణీత్యాది *శబ్దేభ్య ఇత్యన్తం పూర్వపక్షవిషయం. *యావద్వి- యావన్తో మహదాదయో వికారాః- తావన్తో విభాగాః. సూక్ష్మరూపాస్సన్తీతి వ ప్రభా బ్రహ్మణస్సన్ని-లౌకికపురుషాణామివేశ్వరస్యాపి కార్యకారణవస్తువ్యవహారాః క్రియన్తే- అతస్సూక్ష్మరూపాకాశం పరమం వ్యోమ- తస్యాదస్యతుర్వ్యోమ్న ఉత్పత్తిరస్తీత్యాహుః. తత్ర తావత్ *ఖం పురాణమితి శ్రుతివిరోధాదుత్పత్త్యసమ్భవాత్ గౌణీత్యయుక్తం- *శబ్దాచ్చేత్యనేన పునరుక్తిప్రసఙ్గాత్. *వాయుశ్చాన్తరిక్షం చైతదమృతమిత్యమృతత్వశ్రుతేః పురాణత్వశ్రుతేశ్చ కో భేదః. యతః పురాణత్వశ్రుతివిరోధాదసమ్భవో న వివక్షితః - అత ఏవ పురాణత్వాదివిశేషణస్యావచ్ఛేదాసమ్భవపరిహారపరత్వం *స్యాచ్చైకస్యేతి సూత్రస్యాప్యయుక్తం. *ప్రతిజ్ఞాహానిరితి సూత్రస్య చ పూర్వపక్షవిషయత్వే తత్ర శఙ్కావిశేషపరిహారపరత్వమయుక్తం- తథా సత్యనకరణసిద్ధాన్తసాధకయుక్తేరనుక్తిప్రసఙ్గాత్. *యావద్వికారమితి సూత్రం సిద్ధాన్తసాధకయుక్తిపరం- తత్ర హితుశబ్దః శ్రుత ఇతి చేన్న- తస్య పరాపరవ్యోమభేదేన పురాణత్వోత్పత్తిమత్త్వనిరోధపరిహారపరత్వేన వ్యాఖ్యాతత్వాత్. పరిహారశ్చ సాధకయుక్త్యన్తరశూన్యస్యైవ యుజ్యతే - అన్యథా వ్యోమ్న ఏకత్వాత్ పురాణత్వశ్రవణాచ్చ ఉత్పత్తిర్గౌణీతి వదతాఽన్యోన్యాశ్రయోద్ఘాటనస్యానుకత్వాత్. ఉత్పత్తేరగౌణత్వే తతః పురాణవ్యోమ్నోఽన్యత్వం- తస్యాన్యత్వాదుత్పత్తేరగౌణత్వమితి. నను గగనభేదే ప్రమాణోపస్థాపకం సూత్రమితి చేత్. యదితరయోర్వ్యోమ్నోరుత్పత్త్యనుత్పత్తిభ్యాం భేద ఉపస్థాప్యతే- తదానీమాపాతకభేదమాత్రత్యాగౌణోత్పత్త్యా ప్రమాణనిర్వాహ ఉపపద్యతే. యద్వ్యాకారాన్తరేణ వ్యోమ్నో భేదశ్శ్రితః- తర్హ్యుత్పత్తేర్గౌణత్వేపి స ఉపపద్యతే- ఉత్పత్తేరగౌణత్వే హేతోస్సూత్రితత్వాభావాత్. కించ- అవ్యక్తాత్పరమక్షరం పరం వ్యోమేతి భవతాం మతం. తస్య చ పురాణత్వమయుక్తం- *అక్షరం తమసి లీయత ఇతి లయశ్రవణాత్. ఆపేక్షికం పురాణత్వమస్తీతి చేత్ -తర్హి వ్యోమభేదాభావేపి ఘటాకాశబ్రహ్మాణ్డావచ్ఛిన్నాకాశయోరివ పురాణత్వాపురాణత్వయోరవిరోధస్సుపచ ఇత్యుత్పత్తిర్గౌణీ స్యాత్. అత ఏవ ప్రకరణశ్చ తత్ర గౌణస్స్యాత్. యదా * ప్రతిజ్ఞాహానిరితి సూ

౧౦॥ సూ. ॥ తేజోఽతస్తథాహ్యాహ ॥

బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యకృత్స్నస్యబ్రహ్మకార్యత్వముక్తం - ఇదానీంవ్యవహితకార్యాణాంకిం కేవలాత్తత్తదనన్తరకారణభూతాద్వస్తునఉత్పత్తిః-ఆహోస్విత్తత్తద్రూపాద్బ్రహ్మణఇతిచిన్త్యతే. కింయుక్తం. కేవలాత్తత్తద్వస్తునఇతి. కుతః. తేజస్తావత్ అతః-మాతరిశ్వనఏవోత్పద్యతే- *వాయోరగ్నిరితిహ్యాహ. ....

౧౧॥ సూ. ॥ ఆపః ॥ ఆపోపిఅతః - తేజసఏవోత్పద్యన్తే - *అగ్నేరాపః *తదపోసృజతేతిహ్యాహ........................

౧౨॥ సూ. ॥ పృథివీ ॥ పృథివీఅద్భ్యఉత్పద్యతే - *అద్భ్యఃపృథివీ *తాఅన్నమసృజన్తేతిహ్యాహ. ....

నన్వన్నశబ్దేనకథంపృథివ్యభిధీయతే. అతఆహ.

౧౩॥ సూ. ॥ అధికారరూపశబ్దాన్తరేభ్యః ॥ మహాభూతసృష్ట్యధికారాత్పృథివ్యేవాన్నశబ్దేనోక్తేతిప్రతీయతే. అదనీయస్యసర్వస్యపృథివీవికారత్వాత్కారణేకార్యశబ్దః. తథావాక్యశేషేభూతానాంరూపసంశబ్దనే *యదగ్నేరోహితంరూపంతేజసస్తద్రూపంయచ్ఛుక్లంతదపాంయత్కృష్ణంతదన్నస్యేత్యన్నస్యతేజసోఽప్సజాతీయమేవాన్నశబ్దవాచ్యంప్రతీయతే. శబ్దాన్తరంచసమానప్రకరణే *అగ్నేరాపఃఅద్భ్యఃపృథివీ

త్రంసిద్ధాన్తసాధకంతదానీంభవదుక్తి శబ్దానామారోప్యరితాస్యాత్ తచ్చపూర్వందర్శితం ఛాన్దోగ్యగతోత్పత్తివచనేపి తత్సిద్ధప్రతిపాదనంచాపేక్షితమన్నిమసూత్రైకృతంస్యాత్ అతఏవతత్రతుశబ్దోపిచార్థోద్రష్టవ్య - అన్యథాఽనుపపత్తేస్సిద్ధత్వాత్ ....

వియదధికరణంసమాప్తమ్

౧౦॥ సూ ॥ తేజోఽతస్తథాహ్యాహ ॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (బ్రహ్మేతి) మహదాదీనాంతత్త్వానాంకింకేవలాత్పూర్వపూర్వతత్త్వమాత్రాదుత్పత్తిః - ఉతతత్తద్రూపాద్బ్రహ్మణఇతి కిం *ఆకాశాద్వాయుఃఇత్యాదిష్వాకాశాదిశబ్దాఃఆకాశాదిమాత్రపరాః - ఉతతదవస్థబ్రహ్మపరాఇతి కిం *తేజఐక్షతేత్యాదిష్వభిధ్యానలిఙ్గంతేజఃప్రభృతిశబ్దానాంతదవస్థబ్రహ్మపరతావగమయతి- నేతి కింతేజఃప్రభృతిశబ్దానాంతదవస్థపరత్వేలక్షణాస్యాత్- నేతి కింతేజఃప్రభృతిశబ్దానామపర్యవసానవృత్త్యాబ్రహ్మాభిధానేఽప్యుత్పత్తిక్రమోఽథాదిదోషోభవతి నేతి యదాభవతి తదానీమపర్యవసానేన బ్రహ్మాభిధానాసమ్భవేనలక్షణాప్రసఙ్గాదభిధ్యానలిఙ్గస్య తేజఃప్రభృతిశబ్దానాంబ్రహ్మపరతాకల్పకత్వాభావాదాకాశాదిశబ్దానామాకాశాదిమాత్రపరత్వేనకేవలాకాశాదేరేవవాయ్వాద్యుత్పత్తిర్భవతి యదాప్యుత్పత్తిక్రమాదిదోషానభవతి తదానీమపర్యవసానేన బ్రహ్మాభిధానసమ్భవేన లక్షణాప్రసఙ్గాభావాదభిధ్యానలిఙ్గస్య తేజఃప్రభృతిశబ్దానాం బ్రహ్మపరతావగమకత్వాదాకాశాదిశబ్దానాంతదవస్థబ్రహ్మపరత్వాదాకాశాద్యవస్థాత్ బ్రహ్మణఏవవాయ్వాద్యుత్పత్తిరితిసిద్ధ్యతి నను ప్రకృత్యధికరణేకృత్స్నస్య బ్రహ్మోపాదానకత్వోక్త్యా, *అవ్యక్తే తేరిత్యాదిభిర్జగద్బ్రహ్మణశ్శరీరాత్మభావసిద్ధేః సర్వస్యాన్తర్యామిబ్రాహ్మణే సర్వతత్త్వానాం విశేషతశ్శరీరత్వావగమాచ్చ కేవలాత్తత్తద్వస్తునో వాయ్వాద్యుత్పత్తిరితిపూర్వపక్షోత్థానాదనారమ్భణీయత్వం నైవం - ఏకస్యకార్యస్య బ్రహ్మప్రసూతత్వాభిధానాత్, పశ్చాత్తత్కారణవ్యవహితత్వసృష్టిస్త్రిమిసిద్ధేశ్చబలా, చ్ఛతేషాంతత్త్వానాంపరమాత్మశరీరత్వశ్రవణంస్పష్ట్యనన్తరానుప్రవేశకృతిమాత్రవాచకం- *తత్సృష్ట్వాతదేవానుప్రావిశదితిశ్రుతేః అభిధ్యానంచగౌణం సర్వస్యబ్రహ్మజత్వశ్రుతిశ్చపారమ్పర్యాభిప్రాయేతిపూర్వపక్షోత్థానాత్ ....

౧౧॥ సూ ॥ ఆపః ॥ అతస్తథాహ్యాహేత్యనుషఙ్గః ....

౧౨॥ సూ ॥ పృథివీ ॥ అత్రాప్యనుషఙ్గః ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి)

౧౩॥ సూ ॥ అధికారరూపశబ్దాన్తరేభ్యః ॥ అధికారః- ప్రస్తావః. అన్నశబ్దస్యపృథివీవాచకత్వప్రకారమాహ (అదనీ

తి శ్రూయతే, అతః పృథివ్యేవాన్నశబ్దేనోచ్యత ఇత్యద్భ్య ఏవ పృథివీ జాయతే. ఉదాహృతాస్తేజః ప్రభృతయః ప్రదర్శనార్థాః - మహదాదయో௨పి స్వానన్తరవస్తున ఏవోత్పద్యన్తే-యథాశ్రుత్యభ్యుపగమావిరోధాత్. *ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనః సర్వేన్ద్రియాణి చ। ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపః పృథివీ విశ్వస్య ధారిణీ *తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయతే * తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూతః * తత్తేజో௨సృజత ఇత్యాదయో బ్రహ్మణః పరమ్పరయా కారణత్వే ప్యుపపద్యన్త ఇతి. ....

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే.

౧౪॥ సూ. ॥శ్రీః॥ తదభిధ్యానాదేవ తు తల్లిఙ్గాత్సః॥ ॥శ్రీః॥ తుశబ్దాత్పక్షో వ్యావృత్తః. మహదాదికార్యాణామపి తత్తదనన్తరవస్తుశరీరకస్స ఏవ పురుషోత్తమః కారణం. కుతః. తదభిధ్యానరూపాత్తల్లిఙ్గాత్. అభిధ్యానం *బహు స్యామితి సఙ్కల్పః *తత్తేజ ఐక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి *తా ఆప ఐక్షన్త బహ్వ్యస్స్యామ ప్రజాయేమహీతి చ్యాత్మనో బహుభవనసఙ్కల్పరూపేక్షణశ్రవణాన్మహదహఙ్కారాకాశాదీనామపి కారణానాం తథాభిధ్యానపూర్వికైవ స్వకార్యసృష్టిరితి గమ్యతే. తథాభిధ్యానం చేక్షణం తత్తచ్ఛరీరకస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణ ఉపపద్యతే. శ్రూయతే చ సర్వశరీరకత్వేన సర్వాత్మకత్వం పరస్య బ్రహ్మణో௨న్తర్యామిబ్రాహ్మణే *యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ *యో௨ప్సు తిష్ఠన్ *యస్తేజసి తిష్ఠన్ *యో వాయౌ తిష్ఠన్ *య ఆకాశే తిష్ఠన్ ఇత్యాది,- సుబాలోపనిషది చ *యస్య పృథివీ శరీరమిత్యారభ్య *యస్యాహఙ్కారశ్శరీరం యస్య బుద్ధిశ్శరీరం యస్యావ్యక్తం శరీరం ఇత్యాది,. ....

యదుక్తం *ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేన్ద్రియాణి చేత్యాదిషు శ్రూయమాణా బ్రహ్మణః ప్రాణాదిసృష్టిః పరమ్పరయాప్యుపపద్యత ఇతి - అత్రోచ్యతే.

౧౫॥ సూ. ॥శ్రీః॥ విపర్యయేణ తు క్రమో௨త ఉపపద్యతే చ॥ ॥శ్రీః॥ తుశబ్దో௨వధారణార్థః. అవ్యక్తమహదహఙ్కారాకాశాదిక్రమాద్విపర్యయేణ యస్సర్వేషాం కార్యాణాం బ్రహ్మానన్తర్యరూపః క్రమః *ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణ ఇత్యాదిషు ప్రతీయతే - స చ క్రమస్తత్తత్పాదాన్బ్రహ్మణ ఏవ తత్తదాకారోత్పత్తేరేవోపపద్యతే. పరమ్పరయా కారణత్వే హ్యానన్తర్యశ్రవణముపరుధ్యేత - అతః *ఏతస్మాజ్జాయత ఇత్యాదికమపి సర్వస్య బ్రహ్మణః సాక్షాదుత్పత్తిప్రతిపాదనమ్. ....

యస్యేతి) కారణే కార్యోపచార ఇత్యర్థః. ప్రకృతం పూర్వపక్షమాహ (ఉదాహృతా ఇతి) బ్రహ్మణస్సాక్షాదేవ తేషాముత్పత్తిశ్రవణం కథమిత్యత్రాహ (ఏతస్మాదితి) ....

౧౪॥ సూ. ॥శ్రీః॥ తదభిధ్యానాదేవ తు తల్లిఙ్గాత్సః॥ ॥శ్రీః॥ తదభిధ్యానం- బహుభవనవిషయాభిధ్యానం తల్లిఙ్గం-పరమాత్మలిఙ్గం. తేజః ప్రభృతిష్వీక్షణశ్రవణాత్ సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన మహదాదీనామపి పరమాత్మశరీరతయా తుల్యన్యాయతయా తేష్వపీక్షాపూర్వికా సృష్టిరిత్యర్థః. తత్కిమిత్యత్రాహ (తథావిధం చేతి) స కేవలమీక్షాపూర్వకసృష్ట్యా పరమాత్మనస్తచ్ఛరీరకస్య కారణత్వం గమ్యతే- అపి తు తచ్ఛరీరకత్వం శ్రౌతమిత్యాహ (శ్రూయతే చేతి) ఈక్షణశ్రవణం హి తేజః ప్రభృతీనాం- న తు మహదాదీనాం- అతస్తేషామపీక్షణపూర్వకసృష్టిసిద్ధయే తత్కారణానామపి పరమపురుషశరీరత్వమాహ (సుబాలోపనిషదీతి) ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యదుక్తమితి)

౧౫॥ సూ. ॥శ్రీః॥ విపర్యయేణ తు క్రమో௨త ఉపపద్యతే చ॥ ॥శ్రీః॥ (తుశబ్దో௨వధారణార్థ ఇతి) *న్యాయేనైవ తు పునరస్త్వ చేత్యవధారణవాచిన ఇతి హి సైన్ధవాః. విపర్యయేణ క్రమం వ్యాచష్టే (అవ్యక్తేతి) పరోక్తక్రమవిపర్యయేణేత్యర్థః. అతశ్శబ్దం వ్యాచష్టే (స చేతి) *ఏతస్మాజ్జాయత ఇత్యత్ర బ్రహ్మానన్తర్యప్రతీతిస్స్వారస్యసిద్ధా. ఏవం వాక్యస్వారస్యేన బ్రహ్మానన్తర్యరూపక్రమప్రతిపత్తేర్బ్రహ్మణ ఏవ తత్తదాకారోత్పత్తిరిత్యర్థః. ఉత్పన్నం- జ్ఞాపకం. ఏతస్మాత్ప్రాణో జాయతే- ఏతస్మాన్మనో జాయత ఇత్యన్వయాభిప్రాయేణైవముక్తం. ....

౧౬॥ సూ. అన్తరా విజ్ఞానమనసీ క్రమేణ తల్లిఙ్గాదితి చేన్నావిశేషాత్ ॥ విజ్ఞానసాధనత్వాద్విజ్ఞానమిత్యుచ్యన్తే. యదుక్తం *ఏతస్మాజ్జాయత ఇత్యాదినా సర్వస్య బ్రహ్మణోఽనన్తరకార్యత్వం శ్రూయతే - అతశ్చానేన వాక్యేన సర్వస్య సాక్షాద్బ్రహ్మణ ఉత్పత్తిరభిధ్యానలిఙ్గావగతోత్పత్తిర్భవతి ఇతి- తన్నోపపద్యతే - క్రమవిశేషపరత్వాదస్య వాక్యస్య. అత్రాపి సర్వేషాం క్రమప్రతీతేః. ఖాదిషు తావచ్ఛ్రుత్యన్తరసిద్ధః క్రమోఽత్రాపి ప్రతీయతే - తైస్సహ పాఠలిఙ్గాద్భూతప్రాణయోరన్తరాలే విజ్ఞానమనసీ అపి క్రమేణోత్పద్యేతే ఇతి ప్రతీయతే - అతస్సర్వస్య సాక్షాద్బ్రహ్మణ ఏవ సమ్భవస్యోత్పత్తిర్నేదం వాక్యం న భవతీతి చేత్. తన్న- (అవిశేషాత్) *ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణ ఇత్యనేనావిశేషాత్ విజ్ఞానమనసోః ఖాదీనాం చ. *ఏతస్మాజ్జాయత ఇత్యనేన సాక్షాత్సమ్భవరూపసమ్బన్ధస్యాభిధేయస్య సర్వేషాం ప్రాణాదిపృథివ్యన్తానామవిశిష్టత్వాత్స ఏవ విధేయః. న క్రమః. శ్రుత్యన్తరసిద్ధక్రమవిరోధాచ్చ నేదం క్రమపరం - *పృథివ్యప్సు ప్రలీయత ఇత్యారభ్య *తమ ఏకీభవతీత్యత్ర నైక క్రమాన్తరప్రతీతేః. అతోఽవ్యక్తాదిశరీరకాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణ ఏవ సర్వకార్యాణాముత్పత్తిః. తేజఃప్రభృతయశ్శబ్దాస్తదాత్మభూతం బ్రహ్మైవాభిదధతి. ....

నన్వేవం సర్వశబ్దానాం బ్రహ్మవాచిత్వే సతి తైస్తైశ్శబ్దైః
తత్తద్వస్తువ్యపదేశో వ్యుత్పత్తిసిద్ధ ఉపరుధ్యేత. తత్రాహ.

౧౭॥ సూ. చరాచరవ్యపాశ్రయస్తు స్యాత్తద్వ్యపదేశో భాక్తస్తద్భావభావిత్వాత్ ॥ తుశబ్దశ్చోదితాశఙ్కానివృత్త్యర్థః. నిఖిలజఙ్గమస్థావరవ్యపాశ్రయస్తత్తచ్ఛబ్దవ్యపదేశః భాక్తః - వాచ్యైకదేశే భజ్యత ఇత్యర్థః. సమస్తవస్తుప్రకారిణో బ్రహ్మణః ప్రకారభూతవస్తుగ్రాహిప్రత్యక్షాదిప్రమాణావిషయత్వాద్వేదాన్తశ్రవణాత్ప్రాక్ప్రకార్యప్రతీతేః, ప్రకారిప్రతీతిభావభావిత్వాచ్చ తత్పర్యవసానస్య, లోకే తత్తద్వస్తుమాత్రవాచ్యైకదేశే తే తే శబ్దాః భక్త్యా భక్త్యా వ్యవహ్రియన్తే. అథవా - తేజఃప్రభృతిభిశ్శబ్దైస్తత్తద్వస్తుమాత్రవాచితయా వ్యుత్పన్నైర్బ్రహ్మణో వ్యపదేశో భాక్తస్స్యాత్ -అముఖ్యస్స్యాత్ ఇత్యాశఙ్క్య *చరాచరవ్యపాశ్రయస్త్విత్యాద్యుచ్యతే. చరాచరవ్యపాశ్రయః తద్వ్యపదేశః తద్వాచిశబ్దః. చరాచరవాచిశబ్దో బ్రహ్మణ్యభాక్తః-ముఖ్య ఏవ. కుతః. బ్రహ్మభావభావిత్వాత్సర్వశబ్దానాం వాచకభావస్య.

౧౬॥ సూ. అన్తరావిజ్ఞానమనసీ క్రమేణ తల్లిఙ్గాదితి చేన్నావిశేషాత్ ॥ వ్యాఖ్యేయం పదం వ్యాచష్టే (విజ్ఞానేతి) (అత్రాపి) న కేవలం శ్రుత్యన్తరేష్వేవేతి భావః. తైస్సహ పఠితత్వాత్ - అగ్నిప్రాయన్యాయ ఇత్యర్థః. (తన్నేతి) *అవిశేషాదితి పదం వ్యాచష్టే (ఏతస్మాదితి) అనేనావిశేషాత్ - *ఏతస్మాజ్జాయత ఇతి వాక్యప్రతిపన్నాన్వయావిశేషాత్. తదేవ వివృణోతి (ఏతస్మాజ్జాయత ఇతి) *ఏతస్మాదిత్యాదివాక్యాభిధేయస్య సాక్షాత్సమ్భవరూపస్య సమ్బన్ధస్య ప్రాణాదిపృథివ్యన్తానామవిశిష్టత్వాదిత్యర్థః. దీపసారయోస్తు *ఏతస్మాదితి పఞ్చమ్యన్తపదాన్వయావిశేషాదితి శబ్దపరం వ్యాఖ్యాతం. ఇదం త్వర్థపరం. (శ్రుత్యన్తరసిద్ధక్రమవిరోధాచ్చేతి) ప్రాణో హి వాయుకార్యః - స హి ఖస్యానన్తరముత్పన్నః- స భూతేభ్యః ప్రాగుత్పన్న ఇత్యర్థః. క్రమవిరోధే ప్రమాణమాహ (పృథివ్యప్సు ప్రలీయత ఇతి) వ్యవహితకార్యాణామపి బ్రహ్మణ ఉత్పత్తిశ్చేత్-కథం తేజఃప్రభృతిశబ్దైరభిధానమిత్యత్రాహ (తేజఃప్రభృతయశ్చేతి)..

అనన్తరసూత్రం చోద్యపురస్సరమవతారయతి (నన్వితి) యత్ర శబ్దస్య వాచకత్వశక్తిః - తత్ర వ్యుత్పత్తిరస్తి - అతో బ్రహ్మవాచకత్వేన వ్యుత్పత్త్యభావాన్న శబ్దస్య తద్వాచకత్వశక్తిరిత్యర్థః.

౧౭॥ సూ. చరాచరవ్యపాశ్రయస్తు స్యాత్తద్వ్యపదేశో భాక్తస్తద్భావభావిత్వాత్ ॥ హేతుఖణ్డం వివృణ్వన్వాక్యార్థం యోజయతి (సమస్తేతి) వ్యుత్పత్త్యభావో న వాచకత్వాభావప్రయుక్తః- అపి తు ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వప్రయుక్త ఇతి వ్యుత్పత్త్యభావస్యాన్యథాసిద్ధిరుక్తా భవతి. అస్యాం యోజనాయాం ద్వితీయయోజనార్థ అర్థస్సిధ్యతి. సర్వశబ్దానాం బ్రహ్మణి ముఖ్యత్వే ప్రమాణస్యాపేక్షితత్వాత్ సాధ్యం దర్శయతి (అథవేతి) తత్ర శఙ్కాన్తరమాహ (తేజ ఇతి) చరాచరవ్యపాశ్రయస్తద్వ్యపదేశః- చరాచరమాత్రవిషయపర్యవసాయిత్వేన వ్యుత్పన్నస్తద్వాచిశబ్ద ఇత్యర్థః. బ్రహ్మభావశబ్దేన బ్రహ్మానుప్రవేశ ఉచ్యతే - బ్రహ్మణస్తత్ర భావోఽన్యానుప్రవేశః. అస్యాం యోజనాయాం సర్వశబ్దానాం బ్రహ్మవాచిత్వే ప్రమాణోపన్యాసః క్రాన్తస్స్యాత్. వ్యుత్పత్తివిరోధశఙ్కాపరిహారస్త్వర్థస్సిధ్యతి. ఏవం విశేషణభూతపృథివ్యాదిషు క్రమనిర్దేశో ముఖ్యః, బ్రహ్మణస్తత్తద్వ

నామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యాహితథాఽవగతమ్.

తేజోఽధికరణంసమాప్తమ్.

స్తువిశిష్టత్వాత్సర్వస్య బ్రహ్మప్రసూతత్వశ్రవణంముఖ్యం, సర్వతత్త్వానాంయావద్ద్రవ్యసత్తాకవిశేషణతయా బ్రహ్మశరీరత్వంముఖ్యం, అభిధానం చాతఏవముఖ్యం,- అతస్సర్వశ్రుతిముఖ్యత్వంసిద్ధాన్తఉక్తంభవతి. ... ...

పరేతు * ఆకాశాద్వాయురితి - ఆకాశాదనన్తరం వాయురుత్పన్నః - వాయోరనన్తర మగ్నిరుత్పన్న ఇతి నిర్వాహసమ్భవాత్, * తజ్జలానితి * ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణః * ఇతప్రత్యక్షేదం సర్వమసృజతేత్యాది శ్రుతిభిరవిశేషేణ సర్వస్య బ్రహ్మజత్వావగమా, చ్ఛాన్దోగ్యశ్రుత్యనుసారేణ తేజసో బ్రహ్మయోనిత్వం పూర్వపక్షీకృత్య అత్మనస్సమ్భూతః * పృథివ్యా ఓషధయఇతి పూర్వాపరపఞ్చమ్యో రుపాదానవిషయత్వ దర్శనా, న్మధ్యపాతిన్యాఅపి తథాత్వా, ద్వాయుయోనిత్వం తేజసః - బ్రహ్మజత్వంతువాయుభావాపన్న బ్రహ్మణోజాతతయా పారమ్పర్యేణాభ్యుపపద్యతఇతిసిద్ధాన్తయన్తి. తచ్చిన్తనీయం. సిద్ధాన్తేకింనిరసనీయం. యది బ్రహ్మయోనిత్వమాత్రం- తదాకృత్స్నస్య బ్రహ్మోపాదానకత్వానుపపత్తిః. యది వాయ్వవస్థానాపన్న బ్రహ్మయోనిత్వంనిరసనీయం - తదయుక్తం - త్వన్మతే అధ్యాసాధిష్ఠానత్వ స్యోపాదాన లక్షణత్వాత్, ఘటస్సన్-మృణ్మయం ఘటఇతి మృదవస్థసదాత్మకతయా ఘటప్రతీతివత్ తేజోఽస్తి - ఆపస్సన్తీతి సద్రూపేణ ప్రతీయమానస్య తేజసోఽపాంచ వాయుస్తేజః - తేజోజలమితివాయోస్తేజోరూపతయా ప్రతీయమానత్వాభావాత్, అనవభాతస్యాధిష్ఠానత్వాయోగా, చ్చ వాయుభావాద్యనాపన్నస్యైవసన్మాత్రస్య తేజఃప్రభృత్యుపాదానత్వోపపత్తేః. నహిరజ్జుస్సర్వాత్మనాభూదళనాదేరుపాదానం- భూదళనాద్యాసదశాయాంసర్వాత్మనాఽనవభాతత్వాత్. యద్యనవభాతమప్యధిష్ఠానంస్యాత్ - సర్వంసర్వస్యాధిష్ఠానంస్యాత్ - అనవభాతత్వావిశేషాత్. గోమయత్వానవభాసేపిగోమయస్య వృశ్చికోపాదానత్వముపపన్నమితిచేన్న - పరిణామాభ్యుపగమాత్. అనవభాతస్యపరిణామఉపపద్యతే - నత్వధ్యాసాశ్రయత్వం - దర్శనస్యనియామకత్వాత్. నహిపురోవర్తినిభాస్వరద్రవ్యేఽనవభాతేరజతాధ్యాసః- అనవభాతమపిబీజమఙ్కురాదిపరిణామంభజతే. వాయ్వాదికంతేజోఽధ్యాసేసత్త్వోపకారకమితిచేన్న-దిక్కాలాదృష్టాదిరియతద్వ్యతిరిక్తస్యాన్తరఙ్గత్వాదేరివసత్త్వోపకారకత్వాభావాత్. అతస్సద్రూపేణప్రతీతే, ర్వాయ్వాదిరూపేణాప్రతీతే, శ్చసన్మాత్రస్యైవోపాదానత్వోపపత్తేరితరాపేతశ్రుతేరపితదనుగృహీతశ్రుతేః ప్రబలత్వాత్ ఛాన్దోగ్యశ్రుత్యనుసారేణసద్యోనిత్వమేవసిద్ధాన్తేకర్తవ్యం, * ఆకాశాద్వాయుర్వాయోరగ్నిరిత్యాదిష్వాకాశాదిశబ్దానాంలక్షణయాసన్మాత్రపరత్వంచాశ్రయణీయం,. లక్షణాదోషఇతిచేత్. అస్మాభిరపితాంలక్షణాఙ్గీకృత్యం- యోసత్యజ్ఞానానన్తత్వమాదిపదానివ్యాచక్షతే. అనన్తరశబ్దాధ్యాహారేణాత్మనోవాయుస్సమ్భూతఇతియోజనాపివరం-తదనుగృహీతశ్రుత్యన్తరైకార్థ్యాత్, ఉపక్రమావగతస్యాత్మమాత్రస్యమ్భవస్య ప్రబలత్వా, దధ్యాహారపఞ్చమ్యాస్సైరూప్యయోరనాదరణీయత్వాత్. కించ- బ్రహ్మయోనిత్వాకాశయోనిత్వచిన్తాకస్మాద్వాయావకృతా. సమ్భూలత్వశ్రవణరూపపూర్వపక్షలిఙ్గస్యతత్రాభావాదితిచేన్న- *ఏతస్మాజ్జాయతే - ఖంవాయుర్జ్యోతిరాపఇతిపరమాత్మమూలత్వావగతేః. అతోనపూర్వపక్షలిఙ్గంతేజసిచిన్తాయాంహేతుః - కింతు *తత్తైక్షతేత్యభిధ్యానరూపసిద్ధాన్తలిఙ్గవత్త్వం. అతఏవ *తేజోతఇత్యాదిసూత్రాణాంపూర్వపక్షవిషయత్వమవగమ్యతే. అతఏవ * పృథివ్యధికారరూపశబ్దాన్తరేభ్యఇతినాధికరణాన్తరం- కింతు *పృథివీతిపృథక్సూత్రమప్యర్థాత్పృథివ్యర్థపరం - పూర్వపక్షవిషయత్వోపపాదనాత్. సిద్ధాన్తం వక్తుం విషయశుద్ధిపరం * అధికారరూపశబ్దాన్తరేభ్యఇతిసూత్రాన్తరం - అన్నస్య పృథివీత్వేసిద్ధేహికారణవిశేషచిన్తాప్రాప్తిః. సూత్రాన్తరత్వంచహేతోః పూర్వసాధ్యేఽనన్వయాదవగమ్యతే. పూర్వపక్షసిద్ధాన్తసూత్రయోర్మధ్యపాతిత్వాన్నపృథగధికరణత్వంన్యాయ్యం. తేజసిచిన్తనస్యసిద్ధాన్తయుక్తిమత్త్వనిబన్ధనత్వాదేవఅపరేషామపిపక్షే, వ్యాఖ్యానైషమ్యం ప్రత్యుక్తం. వియదాదిభూతానాం * ఆకాశాద్వాయుః * తదపోసృజతేతిస్వాతన్త్ర్యేణస్వకార్యప్రవృత్తిప్రతిషేధకమధికరణాన్తరం *తదభిధ్యానాదితిసూత్రమాహుః. తదయుక్తం-* రచనానుపపత్తేరిత్యత్ర, అచేతనస్య స్వాతన్త్ర్యేణ ప్రవృత్తిప్రతిషేధాత్. తథాపి * తత్తేజ ఐక్షతేతిచేతనత్వశ్రవణాత్సంశయ ఇతిచేన్న - *అభిమానివ్యపదేశస్త్వితి సూత్రాచేతనగతేక్షణాదినా మభిమానిచేతనానుప్రవేశనిబన్ధనత్వస్యోక్తత్వాత్. తత్పూర్వపక్షసూత్రమితిచేత్ - తథాపితస్య సూత్రకారేణ ప్రత్యాఖ్యాతత్వాత్ కృతకరత్వం. అతఏవ భవద్భిరపిపరమేశ్వరావేశాదీక్షణశ్రవణమిత్యుక్తం. స్వాతన్త్ర్యప్రతీతిశ్చ *చమసవదవిశేషాదిత్యత్రదత్తోత్తరా - తత్ర * బహ్వీః ప్రజాః సృజమానామితి స్వాతన్త్ర్యప్రతీతేపి ప్రకరణాదినా బ్రహ్మాత్మకత్వావగమేనహి స్వాతన్త్ర్యం నివారితం. * న స్వతన్త్రా కాచిత్ప్రకృతిః ప్రధానం నామాజామన్త్రేణామ్నాయతఇతి శక్యతేవక్తుం ప్రకరణాత్తుసాధ్వీశక్తిరితిహ్యుక్తం భవద్భిః. ఇహాపి *ప్రోదేవతా. అనుప్రవిశ్యేతిప్రకరణే అనుప్రవేశోజ్ఞాయతే - అతః కృతకరత్వం. * విపర్యయేణత్వితి - ప్రళయక్రమనిరూపణపరమధికరణాన్తరంపరైరుక్తం - అనియతక్రమత్వం సర్గక్రమతుల్యత్వంచ పూర్వపక్షీకృత్య ప్రళయస్య సర్గప్రతిలోమక్రమత్వం సిద్ధాన్తితం - స్వకారణవ్యతిరేకేణకార్యావ్యయాయోగః, కార్యేద్రియమాణే కారణావ్యయాయోగ, శ్చహేతురుక్తః. తత్ర తాదధికరణాన్తరారమ్భోఽనుపపన్నః- ప్రళయేక్రమవైవిధ్యాశ్రవణేనసంశయానుపపత్తేః. * పృథివ్యప్సుప్రలీయతేఆపస్తేజసిలీయన్తేఇత్యేకరూపఏవహిప్రళయః శ్రూయతే. * సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీత్ * ఇదంవాఅగ్రేనైవకించనాసీన్నద్యౌరాసీన్నపృథివీనాన్తరిక్షమితిక్రమానుక్త్యా, దృక్పృథివ్యాదిక్రమాన్తరోక్త్యా, చసంశయ

ఇతిచేన్న- అనుక్తస్యాన్యతో గ్రాహ్యతయాఽనుక్తేః సంశయహేతుత్వాయోగాత్, *ఇదంవా అగ్రే ఇత్యత్ర శ్రౌతక్రమాభావాత్, పాఠక్రమస్య శ్రౌతక్రమవిరోధదుర్బలత్వాచ్చ. అయమర్థోఽప్యధికరణేఽస్మిన్ వ్యక్త ఇతిచేన్న - భవద్భిః *నద్యౌరాసీదిత్యాదిపాఠక్రమస్య పూర్వపక్షితత్వాభావాత్. క్రమనియమస్య క్రమాహి పూర్వపక్షితా. *నద్యౌరిత్యాదిశ్రుతిస్తు స్వస్థానన్తర్యగ్రాహ్యక్రమమధ్యమరూపసర్వలోకప్రళయపరా- నత్వస్థానాదిభ్యః తత్త్వప్రళయపరేత్యవగమ్యతే- దివాఽనక్తమిత్యస్య చ పృథగుపాదానాత్. అతోన క్రమానన్తర్యప్రతీతిః-అతోఽనారభ్యణీయత్వైవస్యాత్. నచ కార్యస్థితిదశాయాం కారణప్రళయానుపపత్తిః - భస్మవృశ్చికస్థితిదశాయాం తస్య గోమయవినాశదర్శనాత్. నచాస్య కారణమప్యత్ర క్రమ్యకారణకారణే ప్రళయశ్చానుపపన్నః - భస్మవృశ్చికయోః స్వస్య గోమయాతిక్రమేణ పృథివ్యాం ప్రళయాత్. పృథివ్యేవ భస్మవృశ్చికయోరుపాదానం - నతు గోమయ ఇతిచేన్న- విలక్షణాదుపాదానాద్విలక్షణకార్యోత్పత్తౌ భవద్భిరేవ ప్రతిపాదే *దృశ్యతేత్వితిసూత్రవ్యాఖ్యానే గోమయవృశ్చికాదిదృష్టాన్తోపన్యాసాత్, ఇష్టకాదిదాహే భస్మోత్పత్త్యదర్శనేన పృథివీమాత్రస్య భస్మనిశేషోపాదానత్వాయోగేన తస్యానామేవ భస్మవిశేషోపాదానత్వస్యాభ్యుపగతత్వాచ్చ. *అన్తరావిజ్ఞానేతిసూత్రమపి *ఆత్మన ఆకాశ ఇతి శ్రౌతక్రమభఙ్గపరిహారపరం *ఏతస్మాజ్జాయత ఇత్యాదిమన్త్రస్యోత్పత్తిక్రమే వివక్షారాహిత్యప్రతిపాదకం వ్యాఖ్యాతం. తదయుక్తం- *పృథివ్యప్సు ప్రలీయత ఇత్యాకాశాదూర్ధ్వం *తన్మాత్రాణి భూతాదౌ లీయన్తే భూతాదిర్మహతి లీయతే మహానవ్యక్తే లీయత ఇత్యాదిశ్రుత్యైవ సిద్ధస్య క్రమభఙ్గస్య దుష్పరిహరత్వాత్. భూతానామాత్మనశ్చాన్తరాళ ఇతి వ్యాఖ్యానమప్యయుక్తం- *విజ్ఞానమనసీ ఇత్యన్తరాళావస్థిత వస్తుద్విత్వానుపపత్తేః. విజ్ఞానశబ్దోహి విజ్ఞాయతేఽనేనేతి వ్యుత్పత్త్యా ఇన్ద్రియవర్గపరః - ప్రాణమన ఇన్ద్రియవర్గాణాం త్రయాణాం నిర్దేశేపి ప్రాణమనావృత్య *విజ్ఞానమనసీ ఇతి వ్యపదేశః కథముపపద్యతే. ప్రాణోపి యథాకథంచిదవయవశక్త్యా జ్ఞానశబ్దేన వివక్షిత ఇతిచేన్న - మనసి చావయవార్థసద్భావేపి మధ్యగతం మనో బహిష్కృత్య వ్యవహితయోః ప్రాణేన్ద్రియవర్గయోరేకశబ్దేన వివక్షితత్వే కారణాభావాత్. అతః *విజ్ఞానమనసీ ఇతి వ్యపదేశో భూతప్రాణయోరన్తరాళ ఇతి వ్యాఖ్యానస్యాయుక్తతాం సూచయతి. *చరాచరవ్యపాశ్రయస్తు స్యాదితి సూత్రమపి దేవదత్తో జాతో మృత ఇతి లౌకికానాం జన్మమరణవ్యపదేశా, చ్ఛైతస్య జాతకర్మాదివిధానాచ్చ జీవస్య జన్మప్రళయాశఙ్కాయాం శాస్త్రీయకర్మఫలభోగానుపపత్త్యా, *జీవాపేతం వావకిలేదం మ్రియతే న జీవో మ్రియత ఇతి శ్రుత్యా, చతౌ న వస్తుతః సః - శరీరప్రాదుర్భావతిరోభావయోర్జన్మమరణశబ్దసద్భావాత్ స్థావరజఙ్గమశరీరవిషయౌ జన్మమరణశబ్దౌ జీవాత్మన్యుపచరితౌ - జాతకర్మాదికంచ దేహప్రాదుర్భావాద్యపేక్షమిత్యేవమర్థపరం వ్యాఖ్యాతం. తదయుక్తం. కిమిదమధికరణం జీవస్య స్వరూపేణోత్పత్తినివారకం - ఉత దేహోత్పత్త్యాదేరాత్మని నివారకం. నాద్యః- జీవస్యోత్పత్తిప్రళయనిషేధస్య *నాత్మాఽశ్రుతేరిత్యనన్తరాధికరణసాధ్యతయా పూర్వోత్తరయోరధికరణయోరన్యతరస్య పునరుక్తిప్రసఙ్గాత్. అత్ర దేహాశ్రయా జన్మప్రళయా జీవే నిషిద్ధా- తత్ర వియదాదివత్ పరస్మాదాత్మనస్తస్యోత్పత్తిః *నాత్మాఽశ్రుతేరితి నిషిధ్యత ఇతిచేన్న - దేహాత్మభేదాసిద్ధావతోఽస్య ప్రతిషేధాభావాత్, తద్భేదసిద్ధౌ గృహోత్పత్తివినాశయోర్దేవదత్తఇవ శరీరజన్మమరణయోర్జీవగతత్వశఙ్కాయా అనుదయాద్దారేవ్యానుపపత్తేః. దేహగతోత్పత్త్యాదేరాత్మని ప్రతిషేధాయ దేహాత్మభేద ఇహాపి సాధయిషిత ఇతిచేన్న - అన్యత్వస్య ప్రథమకాణ్డ ఏవ దేహాత్మభేదస్య సిద్ధత్వాత్, తస్య యావత్ఫలస్థాయిత్వశఙ్కానివృత్తయే నిత్యత్వమాత్రస్య సమర్థనీయత్వాత్, త్వాత్తస్తేచ *ఏక ఆత్మనః శరీరే భావాదిత్యధికరణస్య దేహాత్మభేదసాధకతయా వ్యాఖ్యాతత్వాచ్చ పునరుక్తేరవర్జనీయత్వాత్. నను తత్ర లోకాయతికనిరసనే తాత్పర్యం - ఇహతు శాస్త్రీయకర్మవైయర్థ్యానుపపత్త్యా దేహాతిరిక్తత్వం సాధయిషితమితిచేన్న- వైషమ్యనైర్ఘృణ్యాధికరణ ఏవాకృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశప్రసఙ్గముఖేన జీవస్య నిత్యత్వప్రతిపాదనాత్ సాధనేన దేహాతిరేకసిద్ధేః కృతకరత్వప్రసఙ్గాత్. కృతవిప్రణాశపరిహారోహి శాస్త్రవైఫల్యపరిహారః. నను తదాపి *నాత్మాఽశ్రుతేరిత్యధికరణవైయర్థ్యం స్యాత్- తత ఏవ జీవానాదిత్వసిద్ధేరితిచేన్న - ఏకత్వావధారణప్రతిజ్ఞా దృష్టాన్తాదిభిః ప్రాప్తాయా జీవోత్పత్తేః తత్ర పరిహృతత్వాత్, శ్రుతియుక్తిభ్యాం ఉత్పత్తిశఙ్కాయాః తత్రాపరిహృతత్వేన తదపహారస్యావశ్యకత్వాత్. కించ- జన్మమరణశబ్దయోర్దేహప్రాదుర్భావతిరోభావానువిధాయిత్వేపి దేహాత్మభేదాసిద్ధావాత్మత్వాసిద్ధిః- ఘటవిషయయోరుత్పత్తివినాశశబ్దయోరర్థాన్తరత్వం హిత్వార్థభేదాభావాత్. దేహాత్మభేదే సిద్ధే వివృతస్వభావతయా ఏకతార్థద్వయవిషయత్వేన వ్యపదేశస్య క్షీర్యాణ ఏక ఇత్యాది వ్యపదేశస్యైవ గౌణత్వం నిష్ప్రతిబన్ధకమనసీయత్వం. అతస్సూత్రవైయర్థ్యం. జాతకర్మాదివిధిపరిహారపరత్వమప్యయుక్తం - శఙ్కాయాః పరిహారస్య వా కర్త్రోద్దేశ్యభావేతరయోరర్థస్త్రైతత్వకల్పనాఽయోగాత్. కర్త్రోద్దేశ్యోపయుక్తయా తదర్థత్వకల్పన మితిచేత్ - కర్త్రోద్దేశ్యతయా భవదభిమతార్థస్యాసాధ్యత్వానుపపత్తేర్గర్హితత్వాత్తదుపయోగితయాఽర్థత్వకల్పనానుపపత్తేః.—— అన్యేతు *తేజోఽత ఇత్యాదిసూత్రజాతమేవం వ్యాచక్షతే- తేజఃఅత్ర- బ్రహ్మణ ఏవోత్పద్యతే - నవాయోః - ఛాన్దోగ్యవాక్యానాం తదుత్పత్త్యశ్రవణాత్, *వాయోరగ్నిరితి శ్రుతేర్ముఖ్యార్థానజన్యవాయునాఽగ్న్యుత్పత్త్యనువాదకతయోపపత్తేః, నిత్యపూర్వపక్షం కృత్వా ఏకస్య సమ్భూతశబ్దస్య క్వచిత్ప్రతిపాదకస్య క్వచిదనువాదకత్వాయోగాత్, పరమ్పరయా బ్రహ్మజత్వోపపత్తేః, శ్చావాయోరపి తేజ ఉత్పద్యత ఇతి సిద్ధాన్తితం. క్వచిదవచసని మిత్తశఙ్కాయా అద్యాధికరణే భవద్భిః పరిహృతత్వాత్, తత్రావ్యవచనమాత్రస్య హేతుత్వానుపపత్తేరస్మాభిర్దర్శితత్వాచ్చ పూర్వపక్షోత్థానం సఙ్ఘటతే శ్రుతేర్ముఖ్యవాయునాజ్వలనోత్పత్త్యనువాదకత్వముక్తశఙ్కాస్పదమితిచేన్న-*ఆకాశాద్వాయురితి శ్రుతేరపి ముఖ్యవచ్ఛిన్నాకాశాద్వాయూత్పత్తేరనువాదకత్వస్య శఙ్కాస్పదత్వాభావాత్. తత్రాపి శఙ్కాపరిహారావభిప్రేతావితిచేన్న- కారణభూతే వాయౌ కర్తృకర్మయోస్తయోః కార్యభూతే తేజస్యభిప్రేతతాయా ఏవోచితత్వాత్. క్వచిదవచనస్య హేతుత్వానుపపత్తేర్దర్శితత్వాదేవ తదప్యనపేక్షితం. ఛాన్దోగ్యవాక్యే తేజ ఉత్పత్త్యకథనే ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానానుపపత్త్యాదిరప్యయుక్తం - తేజసోఽప్యనుత్పత్తేరప్యకథనీయత్వప్రసఙ్గాత్. తేజోరూపస్య బ్రహ్మణ ఏవ కారణత్వాత్ ప్రతి

జ్ఞాపయోగ ఇతి చేత్ - తర్హి వాయురూపస్య బ్రహ్మణః కారణత్వాత్ తత ఉత్పత్తికథనస్యాపి నానుపయోగః. *ఆప ఇతి- *ఆప ఏవేదమగ్ర ఆసీదితి ప్రళయే ప్యవస్థాన శ్రవణాదాపో నోత్పద్యన్తే. యద్వా- బ్రహ్మణ ఏవోత్పద్యన్తే- స తేజసః-*తస్మాదాపోఽసృజ్యన్త *ఆప ఏవ ససర్జాదావితి వచనాత్. *అగ్నే రాప ఇతి తూష్ణీం నాస్త్యేవోత్పత్తిం కిరతేర్యోన్యపృష్టిం వా వదతీతి- అగ్నేరనన్తరం బ్రహ్మణ ఆప ఉత్పద్యన్త ఇతి వాఽర్థ ఇతి ద్వివిధం పూర్వపక్షం కృత్వా *అగ్నే రాప ఇతి శ్రుతావధ్యాహారాయోగాత్, సమ్యాతశబ్దైకరూప్యాచ్చ *అగ్ర ఆసీదితి శ్రుతేః ప్రకృత్యన్తర్గతసూక్ష్మత్వ విషయత్వాద్ వాఽన్తర ప్రళయవిషయత్వయోరన్యతరసమ్భవాచ్చ తేజసోఽమ్భూత్పత్తిరితి సిద్ధాన్తితం. *ఆప ఏవేదమగ్ర ఆసీదితి వాక్యస్య పార్థివస్య జగతోఽప్సు ప్రళయపరత్వే నాపామనుత్పత్తిపరత్వాత్ ప్రతీతేః పూర్వపక్షో నుపయోగాదిపదమయుక్తం. ఉత్పత్త్యవచనాత్పూర్వపక్షశ్చేత్ - పూర్వమేవ పరిహృత ఇతి నశఙ్కోత్థానం. అపాం బ్రహ్మణ ఏవోత్పత్తిః- స తేజస ఇతి వచనశక్త్యోత్తిష్ఠతి- అవచనస్య పూర్వమేవ పరిహృతత్వాద్, దనన్తరశబ్దాధ్యాహారస్య *వాయోరగ్నిరిత్యత్రాప్యనాశఙ్కితస్య శబ్దార్థత్వే నాతన్త్రైవపరాహతవ్యతయా పునశ్శఙ్కానుపపత్తేః. సూక్ష్మాణామపాం ప్రకృతౌ స్థితిశ్చ న స్యాత్. కిమస్త్వప్రళయేనావస్థితిః - ఉతాప్రళయేన. ప్రథమే ఽనవస్థితిరేవాప్తా స్యాత్ - ఘటత్వప్రహాణేఽదనవస్థితివత్. ద్వితీయే *అప స్తైజసీయ ఇతి శ్రుతివిరోధః. *పృథివ్యధికారేతి - అన్నశబ్దస్య ప్రసిద్ధార్థపరత్వేన ఛాన్దోగ్యే పృథివ్యుత్పత్త్యవచనాదనుత్పత్తిం పూర్వపక్షీకృత్య పృథివ్యుత్పత్తిసాధకమధికరణానన్తరం వర్ణితం. తదప్యవదనస్య పృథివీజపక్షైర్భూరజసనాసాపురస్తాదేవాయుక్తం. *తదభిధ్యానాదితి - *ఇదం సర్వమసృజత *తస్మాదగ్నిస్సమిధో యస్య సూర్యః *తత్తేజోఽసృజత *ఆత్మన ఆకాశ ఇత్యాదిషు తత్త్వాన్తరవ్యవహితాద్బ్రహ్మణస్తత్తత్తత్త్వసృష్టిరుచ్యతే - తత్త్వానామపి కారణత్వ శ్రవణాత్, నియతక్రమాణాం తేషామితరేతరవ్యవధాయకత్వాచ్చేతి పూర్వపక్షం కృత్వా *తదైక్షత తేజ ఇత్యాద్యుక్తాభిధ్యానస్య తత్తత్కార్యేషు *తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశదిత్యనుప్రవిష్టతయా శ్రుతపరమాత్మలిఙ్గత్వాత్స ఏవ సర్వత్రోపాదానం - తత్త్వాన్తరాణి తు దేవవత్తస్య గృహావదపాదానాని. ఉపాదానత్వేఽపి తత్సచ్ఛరత్వాన్తరాణాం చ సహకారణత్వసమ్భవాత్ ఉభయోరుపాదానతయా సవ్యవధానమితి సిద్ధాన్తితం. తత్ర ... వాయుదేశ ఉపాదానాదాకాశాద్విభజ్యమానాంశే కిం వా ... పేణ పరిణమతే- స వా. న చేత్పూర్వాధికరణవిరోధః - వాయోస్తైజస ఉత్పత్తిః, ఆపస్తైజసో ఽప్యుత్పద్యన్త, ఇతి హి సిద్ధాన్తితం. పరిణమతే చేత్ - తేన పరిణామాంశేన కస్య వ్యవహితకారణత్వమాశఙ్క్యావ్యవధానేన కారణత్వం సముచ్యతే. కిం నిమిత్తస్య- ఉతోపాదానస్య. న ప్రథమః- ఈశ్వరేణావినా తద్వ్యవధాయకస్య నిమిత్తాన్తరస్య జగత్సృష్టివేలాయామసమ్భవాత్. కర్మణామపి సుఖదుఃఖాన్వయరూపత్వైః సృష్టిమాత్రే ఏవ హి నిమిత్తత్వం - న తు సృష్టిమాత్రే- ద్వితీయే కిమీశ్వరస్య వ్యవధానమాశఙ్క్య పరిహ్రియతే- ఉతావ్యక్తస్య-ఉత సన్మాత్రస్య. ప్రథమే తత్తత్కార్యం ప్రతీశ్వరాంశస్యావ్యవహితోపాదానత్వే నిర్వికారత్వశ్రుతయో నిర్విషయాస్స్యుః. ద్వితీయతృతీయయోరభిధ్యానలిఙ్గస్యాపక్షధర్మతా స్యాత్. తృతీయే కిం ప్రధానాన్తరవ్యవధానం నివార్యతే-ఉతావస్థాన్తరవ్యవధానం. న ప్రథమః- *తదనన్యత్వమిత్యత్ర కృతత్వేనారమ్భణీయత్వాత్. న ద్వితీయః- *ఆకాశాద్వాయురిత్యవస్థాన్తరవ్యవధానస్య శ్రౌతత్వేనాదుష్పరిహారత్వాత్. ఆకాశాద్యవస్థాన్తరావస్థాపన్నం చ సన్మాత్రముపాదానమితి చేన్న- యుగపదేకస్య ద్రవ్యస్యాకాశాద్యవస్థాపత్త్యనాపత్త్యోర్విరుద్ధత్వాత్. ఆకాశాద్యవస్థాపన్నేన, తదవస్థానాపన్నేనాంశాన్తరేణ, చ సన్మాత్రం వాయ్వాద్యుపాదానమితి చేత్. తదంశాన్తరం కిం నియన్త్రంశాద్వ్యతిరిక్తం-ఉతావ్యతిరిక్తం. ప్రథమే ని ర్వికారత్వశ్రుతికోపః. ద్వితీయే అభిధ్యానలిఙ్గస్యాపక్షధర్మతా- ప్రకృతేః ప్రళయావస్థపురుషస్య చ తదసమ్భవాత్. అత ఆకాశత్వేతరాణాం చ సహైవోపాదానత్వమిత్యనుపపన్నం. అత ఏవ పూర్వాధికరణేష్వపి వాయోస్తేజస ఉత్పత్తిః- ఆపస్తైజసో ఽప్యుత్పద్యన్త ఇతి సిద్ధాన్తోఽప్యనుపపన్నః- వాయ్వాద్యవస్థాపన్నతత్తదహితప్రదేశద్వయస్య ప్రమాణాభావాదుపాదానవిరోధాచ్చ. *తదభిధ్యానాదితి సూత్రానన్తరం *అసమ్భవస్తు సతోఽనుపపత్తేరితి సూత్రం నివేశ్యాధికరణాన్తరం వర్ణితం. అస్య పాఠక్రమస్య ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యవిరోధాత్, ప్రసిద్ధపాఠానురోధే సఙ్గతిసద్భావాచ్చ నాత్ర నివేశనీయం. చిత్తేభ్య ఆకాశాదిభ్యోఽతిరిక్తా సత్తా పురుషపరమాత్మతత్త్వానిరాడశ - తేషాం సర్వేషాం ఛాన్దోగ్యే తైత్తిరీయకే చ శ్రవణాదనుత్పత్తిం, వస్తుత్వాత్ పృథివ్యాదివత్స్వేషాముత్పత్తిం, చ పూర్వపక్షీకృత్య సన్మాత్రస్య సన్మాత్రస్య ద్విశేషాచ్చోత్పత్తి ... సమ్భవేన ఽనుత్పత్తిమేకత్వావధారణప్రతిజ్ఞానాభ్యామన్యేషాం సర్వేషామనుత్పత్తిం చ సిద్ధాన్తయన్తి. తత్రాశ్రవణాత్పూర్వపక్షోదయః పూర్వమేవ నిరస్తః. *నిత్యం విభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మం *దివ్యో హ్యమూర్తః పురుషస్స బాహ్యాభ్యన్తరో హ్యజ ఇతి పరస్యాత్మనో నిత్యత్వాజత్వధర్మయోః పూర్వనిరూపితవాక్యైరవగతత్వాత్ సర్వం కార్యమితి శఙ్కానోదేతి. న హి వస్తుత్వేనావిభుత్వానుమానమాశఙ్క్య క్వచిదధికరణే నిరాకృతం - నిరూపితవాక్యైర్విభుత్వశ్రవణాత్. అతః పూర్వపక్షోత్థానస్యేతరాధికరణానన్తరత్వమప్యయుక్తం. *విపర్యయేణ త్విత్యాది సూత్రద్వయం భూతవ్యతిరిక్తతత్త్వానాం సర్గక్రమవిషయమధికరణాన్తరం వర్ణితం.- తత్ర *ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణః *ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా ఇతి వాక్యద్వయం విషయః. అత్ర ప్రాణశబ్దో మహదాదివాచీ- జ్ఞానక్రియాశక్త్యవచ్ఛిన్నస్య మహతో బుద్ధిప్రాణశబ్దవాచ్యత్వాత్. మనశ్శబ్దోఽహఙ్కారపరః - సర్వేన్ద్రియశబ్దేన మనసోఽప్యుపాత్తత్వాత్, ఇతిహాసపురాణేషు *తే వాయుః ప్రళయం యాతి మనస్యాకాశ ఏవ చేతి ప్రయోగాచ్చ. ఏవం చాత్మనో మహాన్ జాయతే - మహతోఽహఙ్కారః- అహఙ్కారాదిన్ద్రియాణి- ఇన్ద్రియేభ్యో భూతానీతి క్రమస్స్యాత్. అయమేవ క్రమో గ్రాహ్యః- ఆకాశాదిషు క్రమవిశేషాదర్శనాదితి పూర్వపక్షే ప్రాప్తే - ఏతచ్ఛ్రుత్యుక్తవిపర్యయక్రమేణ *ఇన్ద్రియేభ్యః పరా ఇత్యాది శ్రుత్యన్తరోక్తక్రమో గ్రాహ్యః - *ఏతస్మాదిత్యత్ర పదార్థనిర్దేశమాత్రావగమాత్, తత్ర తు కారణతయా పరత్వేన క్రమవిశేషప్రతీతేరితి సిద్ధాన్తయుక్తః. తన్మాత్రావస్థాభిభూతాన్యర్థాః. శబ్దతన్మాత్రాదిష్వేవైతేన యుక్తాదహఙ్కారాభ్యో ఇన్ద్రియాద్యుత్పత్తిర్వాగాద్యుత్పత్తిశ్చ- అత ఇన్ద్రియేభ్యోఽర్థానాం పరత్వం. *ఏతస్మాదితి శ్రుతిశ్చావిరోధేన నేయా-ప్రాణాత్పూర్వమవ్యక్తముప

౧౮॥ సూ. నాత్మాశ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చ తాభ్యః॥

వియదాదేః కృత్స్నస్య పరస్మాద్బ్రహ్మణ ఉత్పత్తిరుక్తా- ఇదానీం జీవస్యాప్యుత్పత్తిరస్తి - నేతి సంశయ్యతే. కిం యుక్తం. అస్తీతి. కుతః. ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపత్తేః, ప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణాచ్చ. వియదాదేరివ జీవస్యాప్యుత్పత్తివాదిన్యః శ్రుతయశ్చ సన్తి *యతః ప్రసూతా జగతః ప్రసూతీ తోయేన జీవాన్ వ్యససర్జ భూమ్యాం *ప్రజాపతిః ప్రజా అసృజత *సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాః *యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్త ఇతి. ఏవం సచేతనస్య జగత ఉత్పత్తివచనాత్ జీవస్యాప్యుత్పత్తిః ప్రతీయతే. ——నచ వాచ్యం బ్రహ్మణోఽనిత్యత్వాత్ *తత్త్వమస్యాదిభిశ్చ జీవస్య బ్రహ్మత్వావగమాత్, జీవస్యని

సంహార్యం, నచేన్ద్రియకార్యత్వం ఖాదీనాం, *సర్వేన్ద్రియాణి చేతి దశ ప్రాణాభిన్న క్రమః - సర్వేన్ద్రియాణి ఖాదీని పఞ్చ మనః - అహఙ్కారాత్ జాతానీత్యర్థః. *ఏతస్మాదితి- నను ప్రాణశబ్దవాచ్యస్య మహతః ఖాద్యర్థానాం చాన్తరాళ ఇన్ద్రియవర్గం మనస్యేకత్ర శ్రూయతే- అన్యత్ర మనశ్చ బుద్ధిశ్చ- అతో విరోధః. నచ మనశ్శబ్దవాచ్యో ఽహఙ్కార ఏవ బుద్ధిశబ్దాభిధేయః- *బుద్ధిం తు సారథిం విద్ధి మనః ప్రగ్రహమేవ చ *విజ్ఞానసారథిర్యస్తు మనః ప్రగ్రహవానితి క్రమేణ తద్వ్యపదేశలిఙ్గాత్. తథా చావ్యక్తమహద్విజ్ఞానాహఙ్కారతన్మాత్రాణీత్యచిత్తత్త్వే ష్వేవ నవ ప్రకృతయః స్యురితి చేత్. న- అవిశేషాత్ - బుద్ధిమహతోరవిశేషాత్ - బుద్ధిరేవ మహాన్ - జ్ఞానక్రియాశక్తిభేదేన ద్విధా వ్యపదేశః. పరత్వం చ న కారణత్వేన - ఆకారాన్తరేణ పరత్వస్యాపి సాధారణత్వాత్పరశబ్దస్య. బుద్ధిమనసోరవిశేషః ఖాదీత్వే నేన్ద్రియత్వేన చావస్థితాహఙ్కారవిషయత్వసమ్భవాన్మనో బుద్ధిశబ్దయోః. యద్వా- ఇన్ద్రియమేవ మనః. విజ్ఞానం- అహఙ్కారః. స్థానప్రమాణాత్. మహాన్ - మహానేవ. యద్వా - మహానాత్మేతి ప్రాణశరీరో హిరణ్యగర్భ ఉచ్యతే- *ప్రజాపతిస్సంవత్సరో మహానితి ప్రసిద్ధేః. అత స్తత్త్వసర్గక్రమ ఉపపన్న ఇతి. తదిదమనుపపన్నం- *ఇన్ద్రియేభ్యః పరా ఇత్యాదివాక్యస్య కారణక్రమపరత్వే *ఆనుమానికమప్యేకేషామిత్యధికరణవిరోధాత్. *నచ తత్ర స్వభావవాదః - అన్యత్రాపి స్వభావవాదః కిం న స్యాదితి పర్యనుయోగాసహిష్ణుత్వాత్. కారణవాక్యమ సర్వేమ సూత్రకారనిష్కర్షే నాశ్వాస ప్రసఙ్గాత్, *బుద్ధేరాత్మా మహాన్పర ఇత్యత్రాచిత్తత్త్వభఙ్గప్రసఙ్గాత్, తత్ప్రసిద్ధిరీహనిర్వాహేఽసమ్భవతి తదయోగా, చ్చ. అర్థవిరోధాత్ ప్రకరణబాధోయుక్త ఇతి చేన్న - కౌవిధ్యభఙ్గేన మహచ్ఛబ్దస్యోత్త ముకార్థపరత్వాదర్థవిరోధాభావాన్నిత్యభఙ్గేన తత్వము కార్థపరత్వమితి చక్రకప్రసఙ్గాత్. మనశ్శబ్దస్య స్వరసనిర్వాహే సమ్భవత్యహఙ్కారపరత్వం చాయుక్తం. మనస ఇన్ద్రియత్వమాత్రే ఽపి విజ్ఞానశబ్దస్యాహఙ్కారపరత్వమత ఏవ నోపపద్యతే- విజ్ఞానశబ్దస్యాహఙ్కారే స్వారస్యాభావాత్, తత్స్థానస్థస్య బుద్ధిశబ్దస్యాపి తత్తుల్యార్థత్వేనిష్టత్వాత్, దర్శితార్థత్వే స్థానప్రమాణవిరోధా, చ్చ. కించ- విజ్ఞానశబ్దస్య వా మనశ్శబ్దస్య వా అహఙ్కారపరత్వే * విజ్ఞానసారథిర్యస్తు *బుద్ధిం తు సారథిం విద్ధి మనః ప్రగ్రహమేవ చేతి వాక్యవిరోధశ్చ- నహి హయత్వేన రూపితేన్ద్రియసంయమనస్యాహఙ్కారో హేతుః. మహచ్ఛబ్దస్య హిరణ్యగర్భపరత్వమప్యయుక్తం - హిరణ్యగర్భస్య బుద్ధిసంజ్ఞమహత్తత్త్వోపాదానత్వాభావాత్. అవ్యక్తమేవ హి తదుపాదానం. కారణతయా పరత్వస్యావివక్షితత్వే ప్రకరణస్వారస్యభఙ్గః. ఏతదుక్తం భవతి- ప్రాచీనాధికరణనిష్కర్షవిరోధా, న్మనః ప్రాణశబ్దయోరముఖ్యత్వా, చ్చక్రకాపత్తే, ర్మనో బుద్ధివిజ్ఞానశబ్దానామస్వారస్యాత్. బుద్ధివిజ్ఞానశబ్దయోరర్థభేదే స్థానవిరోధా, దహఙ్కారస్యేన్ద్రియవిజయోపాయత్వానుపపత్తే, శ్శ్రుతయోర్వాక్యయోః కార్యకారణక్రమపరత్వాయోగాత్సుబాలోపనిషత్ప్రతిపన్నాప్యయక్రమస్య విరోధాభావేన సంశయానుత్థానాచ్చాస్య సూత్రద్వయస్యైవ్యుక్తప్రకారేణాధికరణాన్తరత్వమయుక్తం. * చరాచరేతి-

* సవా అయం పురుషో జాయమానశ్శరీరమభిసమ్పద్యమాన ఇతి, * స ఉత్క్రామన్ మ్రియమాణ ఇతి, దేహసంయోగవియోగాతిరేకేణాత్మనో జన్మమరణశ్రవణాదుత్పత్తివినాశౌ స్త ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా * నజీవో మ్రియత ఇత్యాది శ్రుతేః, *అభిసమ్పద్యమాన ఇత్యస్య జన్మవివరణరూపత్వ సమ్భవాత్, జన్మమరణయోశ్శరీరగతయోరాత్మన్యుపచరితత్వా, చ్చనోత్పత్తివినాశావితి సిద్ధాన్తితం. తదయుక్తం - పూర్వమనాదిత్వస్యోక్తత్వాత్, నిత్యత్వశ్రుత్యాదినా జన్మవిరహస్యానన్తరమేవవక్ష్యమాణత్వా, త్సిద్ధే దేహాత్మభేదే తద్ధర్మవ్యపదేశస్యాత్మని మాణవకే ఽగ్నిభావస్యేవోపచరితత్వసిద్ధే, శ్చ. ……

తేజోఽధికరణం సమాప్తమ్.

౧౮॥ సూ. నాత్మాశ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చ తాభ్యః॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (వియదాదేరితి) (ఉత్పత్తిరస్తి నేతీతి) వియదాదివదుత్పత్తిరస్తి- నాస్తీతి సంశయ్యత ఇత్యర్థః. కిం జీవ ఉత్పద్యతే- నేతి. *తోయేన జీవానిత్యాదిశ్రుతిః కిముత్పత్తిం ప్రతిపాదయతి- ఉత భోక్తృత్వానుగుణజ్ఞానసఙ్కోచవికాసమితి. *నజాయతే మ్రియత ఇత్యాదికం జీవోత్పత్తివచనస్య జ్ఞానసఙ్కోచవికాసపరతామవగమయతి - నేతి. కిమత్ర నిత్యత్వవచనమాకాశామృతత్వవచనవత్ గౌణం- ఉత ముఖ్యమితి. ముఖ్యత్వానఙ్గీకారే ఽకృతాభ్యాగమాదికం ప్రసజ్యతే- నేతి. యదా న ప్రసజ్యతే - తదా నిత్యత్వవచనస్య గౌణతయా *నజాయత ఇత్యాదేశ్చ జీవోత్పత్తేర్జ్ఞానవికాసరూపతానవగమకత్వాత్ *తోయేన జీవానిత్యాదిశ్రుతేశ్చ జీవోత్పత్తిప్రతిపాదకత్వాజ్జీవ ఉత్పద్యత ఇతి భవతి. యదా తు అకృతాభ్యాగమాది ప్రసజ్యతే- తదా నిత్యత్వవచనస్య ముఖ్యత్వాత్ * నజాయత ఇత్యాదిశ్రుతేశ్చ జీవోత్పత్తేర్జ్ఞానసఙ్కోచవికాసరూపత్వావగమకత్వాత్ *తోయేన జీవానిత్యాదిశ్రుతిరపి తాదృగుత్పత్తిపరేతి జీవో వియదాదివన్నోత్పద్యత ఇతి నిష్యతి. శ్రుత్యర్థాపత్తిమాహ (ఏకవిజ్ఞానేనేతి) శ్రుతిమాహ (వియదాదేరితి) … … … … … … …

త్యత్వమితి. *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం *సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేత్యేవమాదిభిర్వియదాదేరపి బ్రహ్మాత్వావగమాత్తస్యాపి నిత్యత్వప్రసక్తేః. —— అతో జీవోఽపి వియదాదివదుత్పద్యత ఇతి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (నాత్మాశ్రుతేరితి) నాత్మోత్పద్యతే. కుతః. శ్రుతేః. *న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిత్ *జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావిత్యాదిభిర్జీవస్యోత్పత్తిప్రతిషేధో హి శ్రూయతే. ఆత్మనో నిత్యత్వం చ తాభ్యః-శ్రుతిభ్య ఏవావగమ్యతే *నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామేకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్ *అజో నిత్యశ్శాశ్వతోఽయం పురాణో న హన్యతే హన్యమానే శరీరే ఇత్యాదిభ్యః. అతశ్చ నాత్మోత్పద్యతే. కథం తర్హ్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపద్యతే. ఇత్థముపపద్యతే-జీవస్యాపి కార్యత్వాత్, కార్యకారణయోరనన్యత్వాచ్చ. ఏవం తర్హి వియదాదివదుత్పత్తిరస్యాప్యఙ్గీకృతం స్యాత్. నేత్యుచ్యతే- కార్యత్వం హి నామైకస్య ద్రవ్యస్యావస్థాన్తరాపత్తిః- తజ్జీవస్యాప్యస్త్యేవ. ఇయాంస్తు విశేషః - వియదాదేరచేతనస్య యాదృశోఽన్యథాభావో న తాదృశో జీవస్య - జ్ఞానసఙ్కోచవికాసలక్షణో జీవస్యాన్యథాభావః-వియదాదేస్తు స్వరూపాన్యథాభావలక్షణః. సేయం స్వరూపాన్యథాభావలక్షణోత్పత్తిర్జీవే ప్రతిషిధ్యతే. ఏతదుక్తం భవతి- భోగ్యభోక్తృనియన్తౄణాం వివిక్తస్వభావానాం ప్రతిపాద్య భోగ్యగతముత్పత్త్యాదికం భోక్తరి ప్రతిషిధ్యతే తస్య నిత్యతాం చ ప్రతిపాద్య భోగ్యగతముత్పత్త్యాదికం, భోక్తృగతం చాపురుషార్థాశ్రయత్వం. నియన్తరి ప్రతిషిధ్యతే తస్య నిత్యత్వం నిరవద్యత్వం సర్వదా సర్వజ్ఞత్వం సత్యసఙ్కల్పత్వం కరణాధిపాధిపత్వం విశ్వస్య పతిత్వం చ ప్రతిపాద్య సర్వావస్థయోశ్చిదచితోస్తం ప్రతి శరీరత్వం, తస్య చాత్మత్వం, ప్రతిపాదితం- అతస్సర్వదా చిదచిద్వస్తుశరీరతయా తత్ప్రకారం బ్రహ్మ. తత్కదాచిత్స్వస్మాద్విభక్తవ్యపదేశానర్హాతిసూక్ష్మదశాపన్నచిదచిద్వస్తుశరీరం తిష్ఠతి - తత్కారణావస్థం బ్రహ్మ. కదాచిచ్చ విభక్తనామరూపస్థూలచిదచిద్వస్తుశరీరం - తచ్చ కార్యావస్థం. తత్ర కారణావస్థస్య కార్యావస్థాపత్తావచిదంశస్య కారణావస్థాయాం శబ్దాదివిహీనస్య భోగ్యత్వాయ శబ్దాదిమత్తయా స్వరూపాన్యథాభావరూపవికారో భవతి - చిదంశస్య చ కర్మఫలవిశేషభోక్తృత్వాయ తదనురూపజ్ఞానవికాసరూపవికారో భవతి - ఉభయప్రకారవిశిష్టే నియన్త్రంశే తదవస్థతదుభయవిశిష్టతారూపవికారో భవతి. కారణావస్థాయా అవస్థాన్తరాపత్తిరూపో వికారః ప్రకారద్వయే ప్రకారిణి చ సమానః. అత ఏకస్యావస్థాన్తరాపత్తిరూపవికారాపేక్షయా *యేనాశ్రుతం శ్రుతమిత్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాయ మృదాదిదృష్టాన్తో *యథా సోమ్యైకేనేత్యాదినా నిదర్శితః. ఈదృశజ్ఞానసఙ్కోచవికాసకరతత్తద్దేహసమ్బన్ధవియోగాభిప్రాయా జీవస్యోత్పత్తిమరణవాదిన్యః *ప్రజాపతిః ప్రజా అసృజతేత్యాద్యాః శ్రుతయః- అచిదంశవత్స్వరూపాన్యథాభావాభావాభిప్రాయా ఉత్పత్తిప్రతిషేధవాదిన్యో నిత్యత్వవాదిన్యశ్చ *న జాయతే మ్రియత ఇత్యాద్యాః *నిత్యో నిత్యానామిత్యాద్యాశ్చ శ్రుతయః స్వరూపాన్యథాత్వజ్ఞానసఙ్కోచవికాసరూపోభయవిధానిష్టవికారాభావాభిప్రాయాః *స వా

రాద్ధాన్తమాహ (ఏవం ప్రాప్త ఇతి) శ్రుతిమాహ (న జాయత ఇతి) శ్రుత్యర్థాన్తరమాహ (ఆత్మనో నిత్యత్వం చేతి) తాభ్యః- శ్రుతిభ్యోఽవగమ్యమానాత్ నిత్యత్వాచ్చేతి సూత్రార్థః. చోదయతి (కథమితి) పరిహరతి (ఇత్థమితి) పునశ్చోదయతి (ఏవం తర్హీతి) పరిహరతి (నేత్యుచ్యత ఇతి) జీవస్య కార్యత్వం, వియదాదివదుత్పత్త్యనఙ్గీకారశ్చ వ్యాహతావితి శఙ్కాయాం చిదచితోరనుయాయి కార్యలక్షణమాహ (కార్యత్వం హీతి) తర్హి కో విశేష ఇత్యత్రాహ (ఇయాంస్త్వితి) వియదాదేః స్వరూపాన్యథాభావలక్షణః-జీవస్య జ్ఞానసఙ్కోచవికాసలక్షణ ఇతి విభాగే కిం ప్రమాణం - జీవస్యాపి స్వరూపాన్యథాభావలక్షణం కార్యత్వం కిం న స్యాత్ - బ్రహ్మణోఽపి కార్యత్వాభ్యుపగమాత్ స్వరూపాన్యథాభావాభ్యుపగమే నిర్వికారత్వహానిః- ధర్మాన్యథాభావాభ్యుపగమే జ్ఞానసఙ్కోచస్య కర్మనిమిత్తత్వాత్కర్మవశ్యత్వప్రసఙ్గ ఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) భోగ్యగతముత్పత్త్యాదికం భోక్తరి ప్రతిషిధ్యతే - న స్వాసాధారణమిత్యర్థః. కరణాధిపాధిపాదిశబ్దైః శ్రుతయస్స్మారితాః. ఘటకశ్రుత్యర్థమాహ (సర్వావస్థయోరితి) ఆకృత్యధికరణన్యాయం స్మారయతి (అతస్సర్వదేతి) సర్వదా చిదచిద్వస్తుశరీరం చేత్ - కార్యకారణభావభేదః కథమిత్యత్రాహ (తత్కదాచిదితి) నామరూపవిభాగానర్హసూక్ష్మదశాపత్తిరూపం కారణత్వం, ఏతత్స్థూలదశాపత్తిరూపం కార్యత్వం, చ తుల్యం చేత్ - కథమత్ర వక్ష్యమాణవిధిప్రతిషేధవిషయభూతమహాన్తరమప్యుచ్యత ఇత్యత్రాహ (తత్రేతి) అచితః స్వరూపాన్యథాభావరూపపరిణామిత్వే హేతుమాహ (భోగ్యత్వాయేతి) చితో జ్ఞానసఙ్కోచవికాసరూపకార్యత్వే హేతుమాహ (భోక్తృత్వాయేతి) పరమాత్మనస్తత్తదవస్థచిదచిన్నియమనరూపవికారాస్పదత్వమాహ (ఉభయేత్యాదినా) కార్యత్వం బ్రహ్మణః కథమిత్యత్రాహ (కారణావస్థాయా ఇతి) విశిష్టం కారణం చేత్ - మృత్పిణ్డదృష్టాన్తః కథం ఘటత ఇత్యత్రాహ (అత ఏవేతి) యథా మృత్పిణ్డదృష్టాన్తే సహేతుకత్వాచేతనత్వాదికం నాపేక్షితం - తథా చిదచిద్విశిష్టత్వం, స్వరూపాన్యథాభావలక్షణవికారాభావం, చ బ్రహ్మణి న బాధతే మృత్పిణ్డలోహమణ్యాదిదృష్టాన్తః- అపి త్వనేకవిశేషణవిశిష్టైకద్రవ్యావస్థా[illegible]గమాత్రే సదృష్టాన్తః - రూపాదిమత్త్వాన్మృత్పిణ్డాదేరిత్యర్థః. ఉత్పత్త్యనుత్పత్త్యాదిపరాణాం శ్రుతీనాం విషయవిభాగమాహ (ఈదృశేతి) (అనిష్టవికారాభావాభిప్రాయా ఇతి) అనిష్టశబ్దేన * సోఽకామయత బహు

ఏవముపాసనజ ఆత్మా౽జరో౽మరో౽మృతో బ్రహ్మ *నిత్యో నిత్యానామిత్యాద్యాః పరవిషయాః శ్రుతయః. ఏవం సర్వదా చిదచిద్వస్తువిశిష్టస్య బ్రహ్మణః ప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణం చ నామరూపవిభాగాభావాదుపపద్యతే- *తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతి హి నామరూపవిభాగభావాభావాభ్యాం నానాత్వైకత్వే వదన్తీతి.—— యే త్వవిద్యోపాధికం జీవత్వం వదన్తి, యే చ పారమార్థికోపాధికృతం, యే చ సన్మాత్రస్వరూపం బ్రహ్మ స్వయమేవ భోక్తృభోగ్యనియన్తృరూపేణ త్రిధా౽వస్థితం వదన్తి,- సర్వేష్వప్యేతేష్వవిద్యాశక్తిరుపాధిశక్తిర్భోక్తృభోగ్యనియన్తృశక్తీనాం చ ప్రళయకాలే౽వస్థానేపి తదానీమేకత్వావధారణం నామరూపవిభాగాభావాదేవోపపాదయన్తి.- *వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే న సాపేక్షత్వాత్ *న కర్మావిభాగాదితి చేన్నానాదిత్వాదుపపద్యతే చాప్యుపలభ్యతే చేతి సూత్రాభ్యాం జీవభేదస్య తత్కర్మప్రవాహస్య చానాదిత్వాభ్యుపగమాచ్చ. ఇయాంస్తు విశేషః - ఏకస్యానాద్యవిద్యయా బ్రహ్మ స్వయమేవ ముహ్యతి. అన్యస్య పారమార్థికానాద్యుపాధినా బ్రహ్మస్వరూపమేవ బధ్యతే - ఉపాధిబ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరాభావాత్. అపరస్య బ్రహ్మైవ విచిత్రాకారేణ పరిణమతే, కర్మఫలాని చానిష్టాని భుఙ్క్తే,- నియన్త్రంశస్య భోక్తృత్వాభావేపి సర్వజ్ఞత్వాత్స్వస్మాదభిన్నం భోక్తారమనుసందధాతీతి స్వయమేవ భుఙ్క్తే. అస్మాకం తు స్థూలసూక్ష్మావస్థచిదచిద్వస్తుశరీరం బ్రహ్మ కార్యకారణోభయావస్థావస్థితమపి సర్వదా నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధం సత్యసంకల్పత్వాద్యపరిమితోదారగుణసాగరమవతిష్ఠతే- ప్రకారభూతచిదచిద్వస్తుగతాః అపురుషార్థాః స్వరూపాన్యథాభావాశ్చేతి సర్వం సమఞ్జసమ్. ....

ఆత్మాధికరణం సమాప్తమ్.

స్యామిత్యాద్యుక్తైష్వవికారారావ్యావృత్తాః. సర్వదా చిదచిద్విశిష్టం బ్రహ్మ చేత్ - ఏకత్వావధారణం కథమిత్యత్రాహ (ఏవమితి) శ్రుత్యా నామరూపవిభాగతదభావాభ్యాం నానాత్వైకత్వవదనాదిత్యర్థః. ——(యేత్వితి) సూత్రోక్తత్వాత్, పక్షైరపి తదభ్యుపగమాదితి హేతుద్వయముక్తం భవతి. తర్హి పరేషాం కథమేవస్వీకార్య ఇత్యత్రాహ (ఇయానితి) నియన్త్రంశస్యనభోక్తృత్వమిత్యత్రాహ (నియన్త్రంశస్యేతి) ... ...

సర్వేపి పరే తు *అశ్రుతేరితి పదం భిన్దన్తి. తదయుక్తం- *యథాసుదీప్తాత్ *తో యోనజీవానిత్యాది శ్రుతిమూలే పూర్వపక్షే ప్రాప్తే సతి *అశ్రుతేరితి హేతోరసిద్ధత్వాత్, క్వచిచ్ఛ్రవణస్య పూర్వపక్షహేతుతాయా అప్యవస్థత్వాచ్చ *శ్రుతేరితిపదస్యోత్తరత్రానుషఙ్గదర్శనాచ్చ. *నోత్పత్తిగత్యాగతీనామిత్యత్ర *శ్రుతేరితి హ్యనుషజ్యతే. శ్రవణాదిత్యధ్యాహారేణ యోజనేఽపి చేన్న- అనుషఙ్గసమ్భవేఽధ్యాహారానుపపత్తేః. కించ - బ్రహ్మణ ఏవావికృతస్య జీవాత్మనా౽వస్థితత్వాత్, బ్రహ్మణశ్చానుత్పత్తికత్వాత్, తదనన్యస్య జీవస్య చానుత్పత్తిరితి చానుపపన్నం- *సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ *బ్రహ్మైవేదం సర్వం *పురుష ఏవేదం సర్వమితి *తదేవ తు కృతమస్పృతం తద్బ్రహ్మ తదాపస్స ప్రజాపతిరితి *జ్యాలంపి ... ర్భువనానివిష్టురిత్యాదిభిః పృథివ్యాదీనామపి బ్రహ్మానన్యత్వేన హేతోర్వ్యభిచారాత్. నన్వచిత్సామానాధికరణ్యం బాధార్థమితి చేత్ - జీవసామానాధికరణ్యమపి తథా కిం న స్యాత్. తథా సతి జీవస్వరూపనివృత్త్యా శాస్త్రస్య ప్రయోజనపర్యవసానం న స్యాదితి చేన్న - సామానాధికరణ్యస్య వస్తుమాత్రోపలక్షణత్వేన స్వహామర్థనివృత్త్యా తస్యాపురుషార్థవిశ్రాన్తిప్రసఙ్గపరిహారాత్. అతః పృథివ్యాదివ్యావర్తకం బ్రహ్మానన్యత్వం జీవస్యాసిద్ధం. బ్రహ్మైవావికృతం జీవాత్మనా౽వతిష్ఠతే- వికృతం బ్రహ్మ పృథివ్యాద్యాత్మనా౽వతిష్ఠత ఇతి చేన్న-జీవస్య జ్ఞాతృత్వాత్, తచ్చ జ్ఞాతృత్వం నిర్వికారత్వమితి భవదభ్యుపగమాచ్చ వికృతత్వావికృతత్వరూపవైషమ్యాభావాత్. స వికారో౽పరమార్థ ఇతి చేత్ - పృథివ్యాదివికారోప్యపరమార్థ ఇతి పృథివ్యాదేరప్యనుత్పత్తిర్వా స్యాత్. నను పృథివ్యాదిధర్మిణ ఏవ బాధ్యాః-జీవత్వమాత్రమిహ బాధ్యం-అతస్స్వరూపనిత్యత్వమితి చేన్న-పృథివ్యక్తిత్వాదితత్త్వపృథివ్యాదిసామానాధికరణ్యాత్ సన్మాత్రస్య-పృథివీత్వాదిధర్మమాత్రస్యైవాపారమార్థ్యాన్న పృథివీస్వరూపబాధ ఇతి వక్తుం శక్యత్వాత్. అహమస్మి ఘటో౽స్తీతి జీవస్య ఘటాదేశ్చ సదవ్యతిరేకో౽వ్యవిశేషేణ ప్రతీయతే. కించ- న తావత్పరిశుద్ధం జీవసంజ్ఞం-అనభ్యుపగమాత్. తత్ర కిమన్తఃకరణవిశిష్టం చైతన్యం జీవః-ఉత తదుపలక్షితం. ప్రథమే౽న్తఃకరణస్య సృష్టిసంహారవిషయత్వేన తద్విశిష్టరూపస్యాప్యాదిమత్త్వయా జీవస్యోత్పత్తిప్రతిషేధో౽నుపపన్నః. ద్వితీయే కాఖాప్రసారణాభ్యాం సహ చన్ద్రికేదారమోరివ ఉత్పత్తిప్రసక్త్యభావాత్, బ్రహ్మణో నిత్యత్వస్యాన్యత్రసిద్ధత్వాచ్చాధికరణోత్థానం న స్యాత్. శ్రుతివైవిధ్యపరిహారార్థమారమ్భ ఇతి చేత్ - కథం పరిహారః. ఉపాధ్యుత్పత్తిప్రళయాభ్యామాత్మన్యుపచర్యత ఇతీతి చేత్. ఉపాధిశబ్దో యది దేహపరః-తదా దేహోత్పత్తిప్రళయాభ్యామాత్మన్యుపచరితత్వం *చరాచరవ్యపాశ్రయ ఇత్యత్రోక్తమితి కృతకరత్వం స్యాత్. అన్తఃకరణపరశ్చేత్ - అన్తఃకరణస్యాద్యప్రత్యక్షత్వాత్, కర్తృత్వభోక్తృత్వయోరన్తఃకరణధర్మత్వాభ్యుపగమాదన్తఃకరణప్రళయే బ్రహ్మణో నుపహితత్వాత్ తత్ర వాసనానామవస్థానాయోగాత్, పునరకృతాభ్యాగమాదిప్రసక్తిర్దుర్వారః. అనుపహితస్వరూపేపి సర్వవాసనానుస్యూతభోగసఙ్కరశ్చ స్యాత్. కర్తుర్భోక్తుర్జీవస్యాదిమత్త్వం సర్వథా దుష్పరిహారం చ స్యాత్-అనుపహితస్వరూపేకర్తృత్వభోక్తృత్వాభావా, దుపాధ్యుపహితస్వరూపస్యాదిమత్త్వాచ్చ.——ఔపాధికభేదాభేదవాదేప్యన్తఃకరణోపహిత

౧౮॥ సూ. ॥ జ్ఞోతఏవ ॥

వియదాదివజ్జీవోనోత్పద్యతఇత్యుక్తం- తత్ప్రసఙ్గేనజీవస్వరూపంనిరూప్యతే. కిం సుగతకపిలాభిమతవజ్జ్ఞానమాత్రమేవాత్మనఃస్వరూపం - ఉతకణభుగభిమతపాషాణకల్పస్వరూపమచిత్స్వభావమేవాగన్తుకచైతన్యగుణకం- అథజ్ఞాతృత్వమేవాస్యస్వరూపమితి. కింయుక్తం. చిన్మాత్రమితి. కుతః. తథాశ్రుతేః. అన్తర్యామిబ్రాహ్మణేహి *యఆత్మనితిష్ఠన్నితిమాధ్యన్దినీయపర్యాయస్యస్థానే *యోవిజ్ఞానేతిష్ఠన్నితికాణ్వాఅధీయతే, తథా *విజ్ఞానంయజ్ఞంతనుతే కర్మాణితనుతేపిచేతికర్తురాత్మనోవిజ్ఞానమేవస్వరూపంశ్రూయతే. స్మృతిషుచ *జ్ఞానస్వరూపమత్యన్తనిర్మలంపరమార్థతఇత్యాదిష్వాత్మనోజ్ఞానస్వరూపత్వంప్రతీయతే.—— అపరస్తుజీవాత్మనోజ్ఞానత్వేజ్ఞాతృత్వేచస్వాభావికేఽభ్యుపగమ్యమానేతస్యసర్వగతస్యసర్వదాసర్వత్రోపలబ్ధిప్రసఙ్గాత్, క

బ్రహ్మణఏవకర్తృతయాభోక్తృతయాజీవరూపేణస్థితత్వా, దుపహితాకారస్యాదిమత్త్వా, చ్చకర్తృభోక్తృరాదిమత్త్వమవర్జనీయం.ఉపాధీనాంగత్వ రతయాకేషుచిజ్జీవేష్వపి ప్రతిసన్ధానానియమకర్మసఙ్కరాదయశ్చస్యుః. —— అన్యేషాంపక్షేపి * అశ్రుతేరితి పదకల్పనంపూర్వవద్ద్రష్టవ్యం. సర్వాధికారేషుజీవస్యసృష్టిప్రలయామ్నానాభావపరశ్రుతిపదంవ్యాఖ్యాతం. తచ్చాయుక్తం - *యస్మిన్నిదంసంచవిచైతీత్యుపక్రమ్య *స న్వానిమేషాజజ్ఞిరేఇత్యతఃపూర్వం * యతఃప్రసూతాజగతఃప్రసూతీతోయేనజీవాన్వ్యససర్జభూమ్యామితిశ్రుతేః. ఉత్పత్తిప్రలయనిషేధశ్రుతీనాం విషయవిభాగశ్చానుపపన్నః- హిమకరకసైన్ధవాదీనాంజలత్వప్రత్యభిజ్ఞానాయోగ్యావస్థాన్తరాపత్తిః - తరఙ్గబుద్బుదాదీనాంజలత్వప్రత్యభిజ్ఞానయోగ్యత్వేపిసంస్థానాన్తరాపత్తిః- విభక్తజలస్యవిభాగఏవ - నతుభూయిష్ఠోవికారః. తత్రకరకాదిస్థానీయాఃమహదాదయః - బ్రహ్మధర్మవిజ్ఞానాద్యననువృత్తేః. తరఙ్గస్థానీయాః జీవాః- జ్ఞానానన్దాదీనామభ్యనువృత్తేః. విభక్తజలస్థానీయాఈశ్వరవ్యూహాః- జ్ఞానాద్యనువృత్తేఃపూర్ణత్వాత్. ప్రలయేపి పృథివ్యాదీనాంనవిభాగశక్తిస్తిష్ఠతి - కింతుపరిణామశక్తిరేవ- జీవానాంతువిభాగశక్తిరవతిష్ఠతే. ఈదృశవిశేషేణజీవస్యనిత్యత్వావినాశిత్వాజత్వవాదా ఇత్యుక్తం. తత్రబ్రూమః - కింవిభాగశబ్దేననామరూపవిభాగం వివక్షిత్వానామరూపవిభాగాభిముఖార్హతావిభాగశక్తిరిత్యుచ్యతే - ఉతజీవానాం స్వరూపభేదప్రహాణేనపశ్చాద్భేదప్రాప్త్యర్హతావివక్షితా. ఆద్యేపక్షస్సాధిష్ఠలమః. ద్వితీయే కటకమకుటాదీనామివజీవానామాదిమత్త్వంస్యాత్. కటకమకుటాదీనాం ప్రధ్వంసేవిభాగశక్తిర్నాస్తి - జీవానాంతుసాప్రలయేఽస్తీతిచేన్న - కటకాదీనామపివిభాగశక్తిమత్త్వేనావైషమ్యాత్. అతఏవ హిహేమపిణ్డాత్పునర్విభాగః కటకాదీనాంభవతి. ననుపూర్వంకటకోపయుక్తాంశఃపశ్చాదపికటకఏవోపయుజ్యతే - నతుమకుటఇతి నియమానర్హత్వాద్విభాగశక్త్యభావః- జీవానాంతుప్రతినియతకర్మభోగానుగుణనియమవత్త్వాద్విభాగశక్తిరవతిష్ఠతఇతిచేత్. సమనన్తభేదశూన్యానాం పునర్భేదాపత్తావస ఏవాయంపుణ్యకృన్నాన్యఇతినియమానుపపత్తేస్స్వేతరసమనన్తర్యావర్తకాకారాసఙ్గతౌదేవదత్తయజ్ఞదత్తప్రత్యభిజ్ఞానవత్ సఏవాయమితిప్రత్యయస్యభ్రాన్తిరూపతాస్యాత్. కర్మశక్త్యయఏవభేదకఇతిచేన్న - సర్వాసాంకర్మశక్తీనాంసన్మాత్రవృత్తిత్వేఽస్యేయంకర్మశక్తిర్నాన్యస్యేతినియమానుపపత్తేః. అతఃస్వాభావికస్వరూపభేదేస్థితఏవా విభాగాపత్తిర్వర్ణనీయా - అన్యథాఅకృతాభ్యాగమాదిప్రసఙ్గాత్. అతో విభాగశక్తిరవతిష్ఠతే- న స్వరూపభేదఇత్యనుపపన్నం. అతస్స్వరూపభేదేనిత్యేసత్యుత్పత్త్యనుత్పత్తిశ్రుత్యోర్విషయవ్యవస్థాకార్యా. ....

ఆత్మాధికరణంసమాప్తమ్.

౧౮॥ సూ. ॥ జ్ఞోతఏవ ॥ అథ సఙ్గతిమాహ (వియదాదివదితి) జీవస్వరూపస్యనిరూపణీయత్వమస్త్యేవ- తథాపికార్యతాప్రకారనిరూపణత్వానావాన్నపాదేనసాక్షాత్సఙ్గతిః - అతోవక్ష్యమాణాధికరణచతుష్టయస్యప్రసఙ్గాత్సఙ్గతిరిత్యర్థః. తత్రాస్యాధికరణస్యముఖాన్తరేణసఙ్గతిరప్యస్తి- జీవస్యధర్మాన్యథాభావలక్షణోవికారోనసమ్భవతి - స్వరూపాతిరేకేణజ్ఞానాఖ్యధర్మాభావాత్. జ్ఞానమేవహిస్వరూపమిత్యాక్షేపేసమాధానాత్. నేయంసఙ్గతిరర్థసిద్ధేత్యభిప్రేత్యనకణ్ఠోక్తా. (కిమిత్యాది) కింజీవశ్చైతన్యమాత్రవపుః- ఉతజడస్వరూపఏవాగన్తుకచైతన్యః- ఉతస్వతోజ్ఞాతేతి. కింజ్ఞానమాత్రవపుష్ట్వేజ్ఞానస్వరూపత్వతద్ధర్మకత్వపరసర్వశ్రుతిసామఞ్జస్యం-ఉతాగన్తుకచైతన్యజడస్వరూపత్వే - ఉతస్వతోజ్ఞాతృత్వైకరూపత్వ ఇతి. జ్ఞాతృత్వస్యస్వరూపత్వేసర్వత్రోపలబ్ధిఃప్రసజ్యతే-నేతి. తదర్థంకింజీవఃసర్వగతః- ఉతాణురితి. అణుత్వేవిప్రకృష్టార్థగ్రహణాగ్రహణేసమ్భవతః-నేతి. ఏకజాతీయద్రవ్యయోర్నియతధర్మధర్మిభావఉపపద్యతే - నేతి. యదానోపపద్యతే- తదావిప్రకృష్టార్థగ్రహణాగ్రహణాసమ్భవేన సర్వగతత్వాత్సర్వత్రోపలబ్ధిప్రసఙ్గేనజ్ఞాతృత్వస్యస్వరూపత్వేసర్వశ్రుతిసామఞ్జస్యాభావాత్ పక్షాన్తరయోరన్యతరత్స్వీకార్యంస్యాత్. యదాధర్మధర్మిభావఉపపద్యతే- తదావిప్రకృష్టార్థగ్రహణాగ్రహణాసమ్భవేనాణుత్వేసిద్ధేసర్వత్రోపలబ్ధ్యప్రసఙ్గాత్ సర్వశ్రుతిసామఞ్జస్యేనజ్ఞాతృత్వస్వరూపఆత్మేతిసిధ్యతి. (చిన్మాత్రమితి) మాత్రచాజ్ఞాతృత్వాదివ్యావృత్తిః. చిన్మాత్రమితిభావప్రధాననిర్దేశః. జ్ఞానత్వమిత్యర్థః. (జ్ఞాతృత్వమేవాస్యస్వరూపమితి) జ్ఞాతృత్వం- స్వస్యపరస్యచావభాసప్రతిసమ్బన్ధిత్వం. భాసమానంవస్తుయస్మైభాతి- సహిజ్ఞాతా- తథాత్వంజ్ఞాతృత్వం. అహమర్థత్వమిత్యర్థః. స్వరూపం - స్వాభావికాకారః. * జ్ఞానంయథాసత్యమిత్యాదివక్ష్యమాణపక్షేఽనుసన్ధేయం.—— అపరస్తు - కాణాదమతానుసారిత్యర్థః.

రణానాం చ వైయర్థ్యాత్, సుషుప్తిమూర్చ్ఛాదిషు సతోఽప్యాత్మనశ్చైతన్యానుపలబ్ధేః, జాగ్రతస్సామగ్ర్యాంస త్యాం జ్ఞానోత్పత్తిదర్శనాత్, దస్య న జ్ఞానం స్వరూపం - నాపి జ్ఞాతృత్వం. ఆగన్తుకమేవ చైతన్యం. సర్వగతత్వం చాత్మనోఽవశ్యాభ్యుపేత్యం- సర్వత్ర కార్యోపలబ్ధేః సర్వత్రాత్మనస్సన్నిధానాభ్యుపగమాచ్ఛరీరగమనేనైవ కార్యసమ్భవే సతి గతికల్పనాయాం ప్రమాణాభావాచ్చ. శ్రుతిరపి సుషుప్తివేళాయాం జ్ఞానాభావం దర్శయతి *నాహం ఖల్వయమేవం సమ్ప్రత్యాత్మానం జానాత్యయమహమస్మీతి నో ఏవేమాని భూతానీతి. తథా మోక్షదశాయాం జ్ఞానాభావం దర్శయతి *న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీతి. జ్ఞానస్వరూపమిత్యాది ప్రయోగస్తు జ్ఞానస్య తదసాధారణగుణత్వేన లాక్షణిక ఇతి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (జ్ఞోఽత ఏవ) జ్ఞ ఏవ- అయమాత్మా జ్ఞాతృస్వరూప ఏవ. న జ్ఞానమాత్రం, నాపి జడస్వరూపః. కుతః. (అత ఏవ) శ్రుతేరేవేత్యర్థః. *నాత్మా శ్రుతేరితి ప్రకృతా శ్రుతిః *అత ఇతి శబ్దేన పరామృశ్యతే. తథా ఛాన్దోగ్యే ప్రజాపతివాక్యే ముక్తాముక్తాత్మస్వరూపకథనే *అథ యో వేదేదం జిఘ్రాణీతి స ఆత్మా *మనసైవైతాన్ కామాన్ పశ్యన్ రమతే య ఏతే బ్రహ్మలోకే *సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్పః *నోపజనం స్మరన్నిదం శరీరం. అన్యత్రాపి *న పశ్యో మృత్యుం పశ్యతి. తథా వాజసనేయకే *కతమ ఆత్మేతి పృష్ట్వా *యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యన్తర్జ్యోతిః పురుష ఇతి, తథా *విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాత్ *జానాత్యేవాయం పురుషః- తథా *ఏష హి ద్రష్టా శ్రోతా ఘ్రాతా రసయితా మన్తా బోద్ధా కర్తా విజ్ఞానాత్మా పురుషః *ఏవమేవాస్య పరిద్రష్టురిమాష్షోడశకలా ఇతి. ....

యత్తూక్తం జ్ఞాతృత్వే స్వాభావికే సతి సర్వగతస్య తస్య
సర్వదా సర్వత్రోపలబ్ధిః ప్రసజ్యత ఇతి - తత్రోచ్యతే.

౨౦॥ సూ. ॥ ఉత్క్రాన్తిగత్యాగతీనాం ॥ నాయం సర్వగతః- అపి త్వణురేవాయమాత్మా. కుతః. ఉత్క్రాన్తిగత్యాగతీనాం శ్రుతేః. ఉత్క్రాన్తిస్తావచ్ఛ్రూయతే *తేన ప్రద్యోతేనైష ఆత్మా నిష్క్రామతి చక్షుషో వా మూర్ధ్నో వాఽన్యేభ్యో వా శరీరదేశేభ్య ఇతి. గతిరపి *యే వై కే చాస్మాల్లోకాత్ప్రయన్తి చన్ద్రమసమేవ తే సర్వే గచ్ఛన్తీతి. ఆగతిరపి * తస్మాల్లోకాత్పునరేత్యస్మై లోకాయ కర్మణ ఇతి. విభుత్వే హ్యేతా ఉత్క్రాన్త్యాదయో నోపపద్యేరన్. ....

౨౧॥ సూ. ॥ స్వాత్మనా చోత్తరయోః ॥ చశబ్దోఽవధారణే. యద్యపి శరీరవియోగ

(సర్వత్ర కార్యోపలబ్ధేః.) బుద్ధిసుఖదుఃఖాద్యుపలబ్ధేః. దేశాన్తరే భోగ్యవస్తూత్పత్తిశ్చ విభుత్వే హేతుః- తదుత్పత్తిరదృష్టసమ్బన్ధాదేవ భవతి- నిరాశ్రయస్య ధర్మాదేస్తత్ర సమ్బన్ధోఽనుపపన్న ఇతి విభుత్వమభ్యుపేత్యం. (గతికల్పనాయాం ప్రమాణాభావాచ్చేతి) గతికల్పనపక్షేఽణుత్వం గతిశ్చోభయం కల్ప్యం - ఇతరపక్షే విభుత్వమేవ కల్ప్యమితి కల్పనాలాఘవాద్విభుత్వమేవోపపన్నమితి విభుత్వసమ్భవాదన్యథాసిద్ధం గతేః కల్పకం నాస్తీతి భావః. శ్రుతిమాహ (శ్రుతిరపీతి) ... ...

రాద్ధాన్తమాహ (ఏవం ప్రాప్త ఇతి) (జ్ఞ ఏవేత్యాది) (అత ఇతి) శ్రుతివ్యక్తిభేదవ్యతిరేకాద్ఽర్థవశాదపేక్షితం వాక్యవిశేషముపస్థాపయతి- ఏతచ్ఛబ్దః ప్రకృతజాతీయపరామర్శీత్యర్థః. *మనసైతాన్ కామాన్ పశ్యన్ రమతే * న పశ్యో మృత్యుం పశ్యతీత్యాదయో ముక్తాత్మవిషయాః. * అన్యోఽన్తర ఆత్మా విజ్ఞానమయః *న విజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపో విద్యత ఇత్యాద్యనుసన్ధేయమ్. ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యత్తూక్తమితి).

౨౦॥ సూ. ॥ ఉత్క్రాన్తిగత్యాగతీనాం ॥ (యే వై కే చేతి) ఉత్క్రాన్తిశబ్దానన్తరగతిశబ్దః ఉత్క్రాన్త్యనన్తరభావిగతిపర ఇతి భావః. అస్మిన్సూత్రే శ్రుత్యర్థాపత్తిర్దర్శితా..

౨౧॥ సూ. ॥ స్వాత్మనా చోత్తరయోః ॥ కథంచిచ్ఛబ్దేన తత్రాప్యస్వారస్యం సూచితం. అణుత్వగత్యోరుభయోరపి కల్ప్య

రూపత్వేనోత్క్రాన్తిః స్థితస్యాప్యాత్మనఃకథంచిదుపపద్యతే- గత్యాగతీతునకథంచిదుపపద్యేతే - అతస్తైస్త్వా త్మనైవసమ్పాద్యే. ....

౨౨॥ సూ. నాణురతచ్ఛ్రుతేరితిచేన్నేతరాధికారాత్ ॥ *యోఽయంవిజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వితిజీవంప్రస్తుత్య *సవాఏష మహానజఆత్మేతిమహత్త్వశ్రుతేర్నాణుర్జీవఇతిచేన్న - (ఇతరాధికారాత్) జీవాదితరస్యప్రాజ్ఞస్యతత్రాధికారాత్. యద్యప్యుపక్రమేజీవఃప్రస్తుతః - తథాపి *యస్యానువిత్తఃప్రతిబుద్ధఆత్మేతిమధ్యేపరఃప్రతిపాద్యతఇతితత్సమ్బన్ధీదంమహత్త్వం- నజీవస్య. ....

౨౩॥ సూ. స్వశబ్దోన్మానాభ్యాంచ॥ సాక్షాదణుశబ్దఏవశ్రూయతే *ఏషోఽణురాత్మాచేతసావేదితవ్యోయస్మిన్ప్రాణఃపఞ్చధాసంవివేశేతి. ఉద్ధృత్యమానమున్మానం. అణుసదృశంవస్తూద్ధృత్యతన్మానత్వంజీవస్యశ్రూయతే *వాలాగ్రశతభాగస్యశతధాకల్పితస్యచ । భాగోజీవస్సవిజ్ఞేయఇతి, *ఆరాగ్రమాత్రోహ్యవరోఽపిదృష్టఇతి, చ. అతోఽణురేవాయమాత్మా. ....

అథస్యాత్ - ఆత్మనోఽణుత్వే సకలశరీరవ్యాపినీవేద
నానోపపద్యతఇతి. తత్రమతాన్తరేణపరిహారమాహ.

౨౪॥ సూ. అవిరోధశ్చన్దనవత్ ॥ యథా హరిచన్దనబిన్దుర్దేహైకదేశవర్త్యపి సకలదేహవ్యాపినమాహ్లాదంజనయతి - తద్వదాత్మాపిదేహైకదేశవర్తీసకలదేశవర్తినీం వేదనామనుభవతి. ......

౨౫॥ సూ. అవస్థితివైశేష్యాదితిచేన్నాభ్యుపగమాద్ధృదిహి॥ హరిచన్దనబిన్దోర్దేహదేశవిశేషావస్థితివిశేషాత్తథాభావః - ఆత్మనస్తుతన్నవిద్యతఇతిచేన్న - ఆత్మనోఽపి దేహదేశవిశేషేస్థిత్యభ్యుపగమాత్. హృదయదేశేహ్యాత్మనఃస్థితిఃశ్రూయతే *హృదిహ్యయమాత్మాతత్రైకశతంనాడీనామితి, తథా *కతమఆత్మేతిప్రకృత్య *యోఽయంవిజ్ఞానమయఃప్రాణేషుహృద్యన్తర్జ్యోతిరితి, ఆత్మనోదేశవిశేషస్థితిఖ్యాపనాయచన్దనదృష్టాన్తఃప్రదర్శితః - నతు చన్దనస్యదేశవిశేషాపేక్షా. ....

త్వాత్స్వరేణకల్పనాగౌరవముక్తం - తత్రగమనస్యశ్రుతిసిద్ధత్వేనకల్ప్యత్వంనాస్తి - అతోఽణుత్వమేవకల్ప్యమితినగౌరవం. తత్రవిభుత్వకల్పనం శ్రుతివిరుద్ధం- అణుత్వకల్పనంత్వవిరుద్ధమితిభేదఇత్యర్థః. ....

౨౨॥ సూ. నాణురతచ్ఛ్రుతేరితిచేన్నేతరాధికారాత్ ॥ అధికారః- ప్రస్తావః. *యస్యానువిత్తః- యస్య- జీవస్య. అనువిత్తః- *విదజ్ఞానే- ఉపాస్యఇత్యర్థః. యద్వా- *విదిర్లాభే- ప్రాప్యః. ప్రతిబుద్ధఆత్మా-ప్రాజ్ఞఆత్మా. ....

౨౩॥ సూ. స్వశబ్దోన్మానాభ్యాంచ॥ *స్వశబ్దః- అణుశబ్దః. నత్వణుత్వాక్షేపకశబ్దఇతిభావః. అణుత్వంగతిశ్రుతిభయం శ్రౌతమతోనకల్పనాగౌరవం. అన్యతరశ్రౌతత్వేచనకల్పనాగౌరవమిత్యుక్తం. *ఉత్క్రాన్తిగత్యాగతీనామిత్యాదిభిః శ్రుత్యర్థాఉక్తాదర్శితా- *స్వశబ్దోన్మానాభ్యాంచేతిశ్రుతిర్దర్శితా. *బుద్ధిరాత్మా మహాన్పరఇత్యత్రబహుశ్రుత్యర్థాపత్తివిరోధాద్బుజాదాచిత్వాచ్ఛమహచ్ఛబ్దః ప్రాధాన్యపరః. ......

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అథస్యాదితి) వేదనా-దుఃఖానుభవః. సుఖానుభవస్యాప్యుపలక్షణమిదం.

౨౪॥ సూ. అవిరోధశ్చన్దనవత్ ॥ (వేదనామనుభవతి) ఓదనపాకంపచతీతివత్. యద్వా- దుఃఖమనుభవతీత్యర్థః......

౨౫॥ సూ. అవస్థితివైశేష్యాదితిచేన్నాభ్యుపగమాద్ధృదిహి॥ (తత్రైకశతంనాడీనామితి) అనేనఏకదేశస్థస్యాసకలశరీరవ్యాపికార్యకరత్వప్రకారోదర్శితః. (నత్వితి) హరిచన్దనస్యహృన్నాసికానయనశ్రోత్రాది మర్మప్రదేశేష్వస్థిత్యాకార్యకరత్వం నతుహృన్మాత్ర ఇత్యభిప్రాయేణనతుచన్దనస్యేత్యుక్తమ్. ....

ఏకదేశవర్తినస్సకలదేహవ్యాపికార్యకరత్వప్రకారంస్వమతేనాహ.

౨౫ సూ. గుణాద్వాలోకవత్ ॥ వాశబ్దోమతాన్తరవ్యావృత్త్యర్థః. ఆత్మాస్వగుణేనజ్ఞానేనసకలదేహంవ్యాప్యావస్థితః. (ఆలోకవత్) యథామణిద్యుమణిప్రభృతీనామేకదేశవర్తినామాలోకోఽనేకదేశవ్యాపీదృశ్యతే- తద్వద్ధృదయస్థస్యాత్మనోజ్ఞానంసకలదేహంవ్యాప్యవర్తతే. జ్ఞాతుఃప్రభాస్థానీయస్యజ్ఞానస్యస్వాశ్రయాదన్యత్రవృత్తిర్మణిప్రభావదుపపద్యత ఇతిప్రథమసూత్రేస్థాపితమ్. …………

నన్వుక్తంజ్ఞానమాత్రమేవాత్మేతి- తత్కథంజ్ఞానస్యాస్యస్వరూపవ్యతిరిక్తగుణత్వముచ్యతే. తత్రాహ

౨౬॥ సూ. వ్యతిరేకోగన్ధవత్తథాచదర్శయతి ॥ యథాపృథివ్యాః గన్ధస్యగుణత్వేనోపలభ్యమానస్యతతోవ్యతిరేకః - తథా జానామీతిజ్ఞాతృగుణత్వేన ప్రతీయమానస్య జ్ఞానస్యాత్మనోవ్యతిరేకస్సిద్ధః. దర్శయతిచశ్రుతిః * జానాత్యేవాయంపురుషఇతి. ……………………

౨౭॥ సూ. పృథగుపదేశాత్ ॥ స్వశబ్దేనైవవిజ్ఞానంవిజ్ఞాతుఃపృథగుపదిశ్యతే *నవిజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపోవిద్యతఇతి. ……………………

యత్తూక్తం *యోవిజ్ఞానేతిష్ఠన్ *విజ్ఞానంయజ్ఞంతనుతే *జ్ఞానస్వరూపమత్యన్తనిర్మలమిత్యాదిషుజ్ఞానమేవాత్మేతివ్యపదిశ్యతఇతి - తత్రాహ

౨౮॥ సూ. తద్గుణసారత్వాత్తుతద్వ్యపదేశఃప్రాజ్ఞవత్ ॥ తుశబ్దశ్చోద్యంవ్యావర్తయతి. (తద్గుణసారత్వాత్) విజ్ఞానగుణసారత్వాత్ ఆత్మనోవిజ్ఞానమితివ్యపదేశః. విజ్ఞానమేవాస్యసారభూతోగుణః. యథాప్రాజ్ఞస్యానన్దస్సారభూతోగుణఇతిప్రాజ్ఞఆనన్దశబ్దేనవ్యపదిశ్యతే *యదేషఆకాశఆనన్దోనస్యాత్ *ఆనన్దోబ్రహ్మేతివ్యజానాదితి,- ప్రాజ్ఞస్యహ్యానన్దస్సారభూతోగుణః*సఏకోబ్రహ్మణఆనన్దః*ఆనన్దంబ్రహ్మణోవిద్వాన్నబిభేతికుతశ్చనేతి. యథావా*సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేతివిపశ్చితఃప్రాజ్ఞస్యజ్ఞానశబ్దేనవ్యపదేశః,- *సహబ్రహ్మణావిపశ్చితా *యస్సర్వజ్ఞఇత్యాదిషుప్రాజ్ఞస్యజ్ఞానంసారభూతోగుణఇతివిజ్ఞాయతే.

అనన్తరసూత్రావతారమాహ (స్వమతేనేతి) యద్యప్యేకస్మిన్నవయవినిదేశవిశేషస్థిత్యాసర్వత్రకార్యకరత్వం- తథాపిసౌభర్యాదీనాంబహుషుదేహావయవిష్వణోరాత్మనోదేశవిశేషస్థిత్యాకార్యకరత్వంనసిధ్యతీత్యభిప్రాయేణనిర్వాహాన్తరోక్తిరితిభావః.

౨౫॥ సూ. గుణాద్వాలోకవత్ ॥ అయుతసిద్ధవిశేషణస్యకథందేశాన్తరేవృత్తిరిత్యత్రాహ (జ్ఞాతురితి) ………………

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (నన్వితి)

౨౬॥ సూ. వ్యతిరేకోగన్ధవత్తథాచదర్శయతి॥ జానామీతిధర్మధర్మిణోః ప్రకృతిప్రత్యయవాచ్యయోర్భేదానుభవాచ్చ సిద్ధః. *తథాచేతిసూత్రఖణ్డంవ్యాచష్టే (దర్శయతిచేతి) ………………………………

౨౭॥ సూ. పృథగుపదేశాత్ ॥ పూర్వసూత్రేసురభికుసుమమితివద్విశిష్టవాచినాశబ్దేనవిశిష్యాద్విశేషణతయావ్యతిరేక ఉక్తః- అత్రతువిశేషణవిశేష్యయోఃపృథక్ఛబ్దేనాభిధానమితిభిదా. ………………………………

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యత్త్వితి)

౨౮॥ సూ. తద్గుణసారత్వాత్తుతద్వ్యపదేశఃప్రాజ్ఞవత్ ॥ సారశబ్దేనప్రధానత్వంవివక్షితం. తచ్చయావదాత్మభావిత్వం. ఆనన్దజ్ఞానయోర్గుణత్వప్రదర్శనార్థం *సఏకోబ్రహ్మణఆనన్దః *యస్సర్వజ్ఞః *విపశ్చితేత్యాదిశ్రుతిరుదాహృతా. ………………………

౩౦॥ సూ. యావదాత్మభావిత్వాచ్చనదోషస్తద్దర్శనాత్॥ విజ్ఞానస్యయావదాత్మభావిధర్మత్వాత్తేనతద్వ్యపదేశోనదోషః- తథాచఖణ్డాదయోయావత్స్వరూపభావిగోత్వాదిధర్మశబ్దైనగారితి వ్యపదిశ్యమానాదృశ్యన్తే. స్వరూపనిరూపణధర్మత్వాదిత్యర్థః. చకారాత్ జ్ఞానవదాత్మనోపిస్వప్రకాశత్వేనవిజ్ఞానమితి వ్యపదేశేనదోషఇతి సముచ్చినోతి. ……………………………………

యచ్చోక్తంసుషుప్త్యాదిషుజ్ఞానాభావాత్ జ్ఞానస్యనస్వరూపానుబన్ధిధర్మత్వమితి- తత్రాహ

౩౧॥ సూ. పుంస్త్వాదివత్త్వస్యసతోభివ్యక్తియోగాత్॥ తుశబ్దశ్చోదితాశఙ్కానివృత్త్యర్థః. అస్య-జ్ఞానస్యసుషుప్త్యాదిష్వపివిద్యమానస్యజాగర్యాదిష్వభివ్యక్తేస్సమ్భవాత్ స్వరూపానుబన్ధిధర్మత్వోపపత్తిః. (పుంస్త్వాదివత్) యథాపుంస్త్వాద్యసాధారణస్యధాతోర్బాల్యావస్థాయాంసతోప్యనభివ్యక్తస్యయువత్వేఽభివ్యక్తౌపుంసస్తద్వత్తానకాదాచిత్కం భవతి. సప్తధాతుమయత్వంహిశరీరస్యస్వరూపానుబన్ధి-తత్సప్తధాతుత్రిమలంద్వియోనిచతుర్విధాహారమయంశరీరమితిశరీరస్వరూపవ్యపదేశాత్. సుషుప్త్యాదిష్వప్యహమర్థఃప్రకాశతఇతిప్రాగేవోక్తం. తస్యవిద్యమానస్యజ్ఞానస్యవిషయగోచరత్వంజాగర్యాదావుపలభ్యతే. ఏతేచాత్మనోజ్ఞాతృత్వాదయోధర్మాఃప్రాగేవోపపాదితాః. అతోజ్ఞాతృత్వమేవజీవాత్మనఃస్వరూపం. సచాయమాత్మాఽణుపరిమాణః. *నప్రేత్యసంజ్ఞాస్తీత్యపినముక్తస్యజ్ఞానాభావఉచ్యతే- అపితు *ఏతేభ్యోభూతేభ్యస్సముత్థాయతాన్యేవానువినశ్యతీతిసంసారదశాయాంయన్మ్భూతానువిధాయిత్వప్రయుక్తంజన్మనాశాదిదర్శనం- తన్ముక్తస్యనవిద్యతే- * నపశ్యోమృత్యుంపశ్యతినరోగంనోతదుఃఖతాంసర్వంహపశ్యఃపశ్యతిసర్వమాప్నోతిసర్వశః *నోపజనంస్మరన్నిదంశరీరం *మనసైతాన్కామాన్పశ్యన్రమతేఇత్యాదిశ్రుత్యైకార్థ్యాత్.

సర్వగతజ్ఞానాత్మవాదేతస్యసర్వగతత్వేదూషణమాహ.

౩౨॥ సూ. నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసఙ్గోన్యతరనియమోవాన్యథా॥ అన్యథా-సర్వగతత్వపక్షేతస్య జ్ఞానమాత్రత్వపక్షేచనిత్యముపలబ్ధ్యనుపలబ్ధీసహైవప్రసజ్యేయాతాం. (అన్యతరనియమోవా) ఉపలబ్ధిరేవవానిత్యంస్యాత్ - అనుపలబ్ధిరేవవా. ఏతదుక్తంభవతి - లోకేతావద్వర్తమానయోరా

గుణవాచిశబ్దేనగుణ్యభిధానంలౌకికమిత్యత్రాహ.

౩౦॥ సూ. యావదాత్మభావిత్వాచ్చనదోషస్తద్దర్శనాత్॥ నహిగోత్వాదయోయావదాత్మభావినఇత్యత్రాహ (స్వరూపనిరూపణేతి) అణుత్వాదయోపిహియావదాత్మభావినఇతితద్వ్యావృత్త్యర్థంచస్వరూపనిరూపణధర్మత్వాదిత్యుక్తం. స్వరూపం- ధర్మిస్వరూపం. …స్వరూపపరఇత్యర్థః చకారార్థమాహ (చకారాదితి) ……………………………………

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యచ్చోక్తమితి)

౩౧॥ సూ. పుంస్త్వాదివత్త్వస్యసతోభివ్యక్తియోగాత్॥ (జాగర్యాదిష్వితి) అత్రాదిశబ్దేనస్వప్నదశావివక్షితా. పుంస్త్వశబ్దేన ధాతుర్లక్షితః. ఆదిశబ్దేనరోమాదిలోపలక్షణమితిగమ్యతే. బాల్యేసనాస్తీతిశఙ్కాయామాహ (సప్తధాతుమయత్వంహీతి) జ్ఞానస్యోపలబ్ధ్యభావేఽపిసద్భావసాపేక్షేత్యుక్తంభవతి. విద్యమానస్యానభివ్యక్తస్యకదాచిదభివ్యక్తిమాత్రేదృష్టాన్తోయం. విషయసమ్బన్ధార్హత్వంప్రకాశార్హత్వంసదాస్యపృత్తీతిసస్వయంప్రకాశత్వహానిః. ఏవంస్వయంప్రకాశస్వరూపజ్ఞానోపలబ్ధేర్విషయసమ్బన్ధసాపేక్షత్వేఅహమర్థస్యాపితథాత్వంస్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ (సుషుప్త్యాదిష్వపీతి) (తస్యేతి) విషయసమ్బన్ధఉపలబ్ధిశ్చజాగర్యాదావిత్యర్థః. అహంప్రత్యయగోచరత్వేజడత్వాదిప్రసఙ్గమాశఙ్క్యాహ (ఏతేచాత్మనఇతి) నిత్యోపలబ్ధ్యాద్యప్రసఙ్గార్థమాహ (సచాయమితి) (నప్రేత్యేతి) దేహాత్మాభిమానభ్రమోనాస్తీత్యర్థః. ……

(సర్వగతేతి) జ్ఞానాత్మవాదేవిభుత్వపక్షేదూషణం, జడాత్మవాదేవిభుత్వేచదూషణ, ముభయం

సూత్రవివక్షితం - వ్యాఖ్యాస్యతేచ. తత్రప్రథమపక్షేదూషణంప్రతిజానీతే (సర్వగతేతి)

౩౨॥ సూ. నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసఙ్గోన్యతరనియమోవాన్యథా॥ నిత్యోపలబ్ధిః ప్రసజ్యతాం - కథంనిత్యానుపలబ్ధిప్రసఙ్గః- ఉభయప్రసక్తోవాకథమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) వికల్పితపక్షత్రయాభిప్రాయేణదూషణత్రయముచ్యతఇత్యర్థః. (లోకేతావదితి)ఆత్మా

త్మోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధ్యోరయంజ్ఞానాత్మాసర్వగతోహేతుస్స్యాత్ - ఉపలబ్ధేరేవవా-అనుపలబ్ధేరేవవా. ఉభయహేతుత్వేసర్వదాసర్వత్రోభయంప్రసజ్యేత. యద్యుపలబ్ధేరేవ - సర్వస్యసర్వదాసర్వత్రానుపలమ్భోనస్యాత్. అథానుపలబ్ధేరేవ - సర్వదాసర్వత్రోపలబ్ధిర్నస్యాదితి. అస్మాకంశరీరస్యాన్తరేవావస్థితత్వాదాత్మనస్తత్రైవోపలబ్ధిర్నాన్యత్రేతివ్యవస్థాసిద్ధిః. కరణాయత్తోపలబ్ధేరపిసర్వేషామాత్మనాం సర్వగతత్వేనసర్వైఃకరణైస్సర్వదాసంయుక్తత్వా, దదృష్టాదేరప్యనియమాదుక్తదోషస్సమానః.........

జ్ఞాధికరణంసమాప్తమ్.

కుత్రచిదుపలభ్యతే- నగజ్ఞాతిరాదిషూపలభ్యతే. ఏవంవిద్యమానయోరుపలబ్ధ్యనుపలబ్ధ్యోరుభయోరపిహేతుస్స్యాదిత్యేకంశిరః. (ఉపలబ్ధేరేవవా, అనుపలబ్ధేరేవవే, తి) అత్రాపిహేతుస్స్యాదిత్యనువర్తతే. ఏవంశిరస్త్రయంవివక్షితం. కిముపలబ్ధిరేవస్వరూపం - ఉతానుపలబ్ధిరేవ - ఉతోభయమిత్యర్థః. హేతుశబ్దప్రయోగోహేత్వన్తరనైరపేక్ష్యార్థః. ఉక్తదూషణస్యస్వపక్షేస్పర్శిత్వమాహ (అస్మాకమితి) జడాత్మపక్షేవిభుత్వేదూషణమాహ (కరణాయత్తేతి) (అదృష్టాదేరప్యనియమాదితి) తత్తత్కర్మానుష్ఠానహేతుభూతశరీరాణాంసర్వాత్మసాధారణత్వాదదృష్టానియమఇత్యర్థః. (ఉక్తదోషస్సమానఇతి) కరణాదికంకిముపలబ్ధేర్హేతుః- ఉతానుపలబ్ధేః - ఉతోభయోరితివికల్ప్యపూర్వవద్దూషణంవ్యక్తమితిభావః ... ...

పరేషాంమాత్రాశ్రుతేరస్వారస్యం- ద్రష్టృశబ్దస్యేవజ్ఞశబ్దస్యజ్ఞప్తివాచిత్వాభావాత్. *ధీరోమనీషీజ్ఞఃప్రాజ్ఞఇత్యభిధానవిదః. *అతఏవ- అనుత్పన్నత్వేనావికృతబ్రహ్మణఏవోపాధినాజీవభావేనావస్థానా, త్తస్యచచైతన్యస్వరూపత్వా దితివ్యాఖ్యానమపిక్లిష్టం. ఏతచ్ఛబ్దేనసాధ్యతయాప్రకృతానుత్పత్తిపరామర్శేతిస్యాన్నాపాదేవజ్ఞానస్వరూపత్వసాధకత్వాభావా త్తదుపపాదకబ్రహ్మానన్యత్వం, తేనబ్రహ్మప్రతిపాదకవాక్యజాతం, తేనతస్యజ్ఞానస్వరూపత్వం, చలక్షయిత్వాతేనపరమసాధ్యస్యోపపాదనీయత్వాత్. సాధకతయాప్రకృతశ్రుతిపరామర్శిత్వంతుయుక్తం- ప్రకృతత్వావిశేషేపిపూర్వసూత్రస్థపఞ్చమీతుల్యార్థేనప్రత్యయేనసాధకవిషయస్యప్రకృత్యర్థసామ్యస్యచజ్ఞాప్యమానతయాయోగ్యతావశాచ్ఛ్రుతిశేషప్రతిపన్నేతస్యావ్యవధానేనజ్ఞానస్వరూపతాప్రతిపాదనేనిత్యత్రయాభావాచ్చ. జ్ఞానమాత్రస్వరూపత్వేసాధ్యేజ్ఞాతృత్వవాదినాం, ధర్మధర్మిభేదపరిత్యాగపరాణాం, ధర్మనిత్యత్వవాదినాం, * జానాత్యేవాయం * అవినాశీవాఅరేయమాత్మానుచ్ఛిత్తిధర్మేత్యేవమాదీనాంశ్రుతీనాంబాధోదుష్పరః. తత్రానుచ్ఛిత్తిరేవధర్మతయావివక్షితా- *అవినాశిత్వేనేనపునరుక్తిప్రసఙ్గాత్. అతఉచ్ఛేదరహితజ్ఞానధర్మకత్వంవివక్షితం.— అపరేస్తు * అతఏవేతిపదంతాభ్యఃశ్రుతిభ్యఇతివ్యాఖ్యాతం. తదప్యవిరుద్ధం. శ్రుతేరితితువ్యాఖ్యానంతతోప్యుచితం-ఉత్తరసూత్రస్థాయాఃపఞ్చమ్యాఅన్వయసామర్థ్యనశ్రుతేరితిపదానుషఙ్గస్యసూత్రకృతాఽభిప్రేతత్వావగమాత్. నహ్యుత్క్రాన్తిగత్యాగతీనాం తాభ్యఇత్యన్వయోఘటతే. శ్రుతిభ్యఇత్యధ్యాహారేతుఘటతే - అధ్యాహారసాకాఙ్క్షపదానుషఙ్గాదపినిరపేక్షపదానుషఙ్గోహియుజ్యతే. * అశ్రుతేరితిపదస్యానుపపత్తిశ్చపూర్వమేవదర్శితా.——— అన్యేతు- యతఏవం నాత్యన్తికనాశఃప్రళయేజీవస్య- కింతువిభాగశక్త్యవశేషఏవ- అతఏవజ్ఞత్వమపిసిద్ధం- తస్యామవస్థాయాం * యద్వైతన్నపశ్యతి పశ్యన్వైతన్నపశ్యతీతిజ్ఞత్వావినాశిత్వవచనమస్తీతివ్యాచక్షతే. తదపికాస్యాన్తరసాకాఙ్క్షహేతూపస్థాపకత్వాదపి తద్విశిష్యానపేక్షహేతూపస్థాపకత్వస్యన్యాయ్యతయాప్రత్యుక్తం. ప్రళయేవిభాగశక్త్యవశేషావస్థానంహినసాక్షాదేవజ్ఞానస్వరూపత్వసాధకం- కింతుప్రళయవిషయశ్రుత్యుపస్థాపనద్వారేణ. కించ- జ్ఞాననిత్యత్వంచైవముపపాదయన్తి- సర్వాస్సంవిదోజ్ఞాతురాదర్శిషఇవనవనీతపిణ్డాద్ఘృతమివపురుషాద్విభజ్యన్తే, తేనసంయుజ్యన్తే, చ- అతోజ్ఞాననిత్యత్వే- నకారకత్వైయర్థ్యమితి. తత్రకించిద్విమర్శనీయం- కింనవనీతపిణ్డస్యేవాత్మనః స్వరూపైకదేశఏవవిభజ్యమానోవిషయేషుప్రసర్పతిసఙ్కుచతిచ- ఉతతదపృథక్సిద్ధంజ్ఞానతయాతత్సజాతీయంద్రవ్యాన్తరమితి. యదిప్రథమఃపక్షఃపరిగృహ్యతే- తత్రబ్రూమః- అణుత్వంతావద్భవదభిమతం - తత్స్వరూపాద్విభక్తశ్చజ్ఞానాదిషుప్రసృతఃకిమాత్మైకదేశః- ఉతకృత్స్నఃఆత్మా. కృత్స్నఆత్మాచేత్ - దన్త్రిగ్రహణవేళాయాంశరీరంనిరాత్మకంస్యాత్. యద్యేకదేశఃప్రసృతః- సచేదఖణ్డితఃప్రసృతః-నపునరేతి,ఆత్మాపిశరీరాద్బహిరాకృష్టస్స్యాదితిశరీరం నిరాత్మకంస్యాత్, యదిఖణ్డితోఽపసర్పేత్ - మృత్పిణ్డవిశీర్ణధూళీపటలవన్నపునరేయాత్. తదానీమాత్మైకదేశహానిస్స్యాత్. ఏవంత్రిచతురపదార్థైరాత్మోచ్ఛిత్తిస్స్యాత్- అనుచ్ఛేదేవాజ్వాలాయాఇవప్రతిక్షణోత్పత్తిరాత్మనస్స్యాత్. యద్యఖణ్డితఏవప్రసృత్యపునస్సఙ్కుచతి-పటగ్రహణదశాయాంఘటగ్రహణాయపూర్వప్రసృతఏవాంశఃప్రసర్పతి- ఉతప్రాక్ప్రసృతాంశేశరీరస్థేపూర్వంశరీరస్థాంశఃపశ్చాత్ప్రసర్పతి. ద్వితీయేపక్షేధర్మధర్మిభావావ్యవస్థానా, చ్ఛరీరస్థస్యధర్మిణాఽహంప్రత్యయవేద్యస్యాత్మత్వాద్ధర్మిత్వాత్, విషయసన్నిధిజ్ఞానానామిచ్ఛాదీనామివస్వస్యైకాసమానత్వాభావా, చ్చప్రత్యక్త్వాప్రత్యక్త్వధర్మధర్మిత్వాదీనామంశభేదేనానియతత్వాదాత్మాంశస్యకదాచిదనాత్మత్వం, ప్రత్యగంశస్యకదాచిత్పరాక్త్వం, ధర్మిణఏవకదాచిత్స్వధర్మత్వం, చస్యాత్. తతశ్చకటకమకుటాదీనామివఅహమర్థస్యకర్తుర్భోక్తురాదిమత్త్వంస్యాత్- అహమర్థస్యైవకర్తృత్వభోక్తృత్వయోగాత్, అహమ్భావస్యచాత్మన్యనియతప్రదేశవృత్తిత్వా, చ్చ. యదిప్రథమఃపక్షోరోచతే - తర్హిప్రసర్పణాప్రసర్పణరూపవిరుద్ధస్వభావభాక్త్వాద్ధర్మధర్మిణోర్భిన్నద్రవ్యత్వం, అన్యధర్మజ్ఞానస్యఅన్యంప్రతిధర్మత్వాభావాదపృథక్సిద్ధధర్మత్వం, తస్యచసఙ్కోచవికాసభాక్త్వం, బాహ్యపగన్తవ్యం. తథాసతిధర్మ్యన్యథాభావరూపావస్థాపత్తిరుత్పత్త్యాది - స్వరూపాన్యథాభావాభావాన్నిత్యత్వమిత్యచిదైవ్యషమ్యమాస్థేయం.—— *ఉత్క్రాన్తిగత్యాదిషు

త్రగణమధికరణాన్తరం పరత్వాచక్షతే. తదయుక్తం- జ్ఞత్వచిన్తోపయోగిత్వాత్ పరిమాణచిన్తనస్య. ఉపయోగశ్చ ఫలఫలిభావేదర్శితః. తత్ర పరే విభుత్వం పూర్వపక్షీకృత్య విభుత్వమేవ సిద్ధాన్తయన్తి. తత్ర న తావదియం పరబ్రహ్మవిషయా చిన్తా - తద్విభుత్వస్య బహ్వధికరణసిద్ధత్వాత్, అల్పపరిమాణశ్రుతీనాం చ *నిచాయ్యత్వాదేవమిత్యనేనకృతనిర్వాహత్వాత్, హృదయస్థానశ్రుత్యనుష్ఠానాత్. జీవవిషయోఽణుత్వస్య పూర్వపక్షీకరణమయుక్తం-అణుత్వశ్రుతీనాం నిరవకాశత్వప్రసఙ్గాత్. ఔపాధికాకారవిషయత్వం తాసామితి చేత్. కిమణుత్వం యావజ్జీవభావమవతిష్ఠతే-ఉత న. ప్రథమే యావజ్జీవభావభావినో మాధుర్యస్యేవ యావద్ద్రవ్యభావినోఽణుత్వస్యౌపాధికత్వమయుక్తం. ద్వితీయే జీవభావస్యామోక్షస్థాయిత్వం న సిధ్యేత్. తతశ్చ వేదాన్తానామనారమ్భస్స్యాత్. జీవభావనివృత్తిర్హి పరేషాం మోక్షః. అవచ్ఛేదకోపాధ్యపగమే బ్రహ్మతాపన్నస్య పునరుపాధ్యన్తరేణ జీవభావాపత్తౌ ఘటాగమాపాయిత్వేఽపి ఘటచ్ఛిద్రస్యేవాదిమత్త్వం జీవస్య ప్రసజేత్. నను ప్రాణనాద్యర్థమల్పపరిమాణత్వం పూర్వం నిరూపితం-అత్ర బ్రహ్మణో జీవభావేనాణుత్వస్య స్వాభావికత్వనిరాకరణమధికరణకృత్యమితి చేన్న- ఉపాధ్యసమ్భవాత్. న తావదవిద్యా- తస్యా అణుత్వాభావేన తదవచ్ఛిన్నస్యాప్యణుత్వానుపపత్తేః. యద్వ్యవహారోఽసా యాదివృత్తిభేదేన బుద్ధ్యాదిశబ్దవాచ్యం మనః- బుద్ధ్యాఖ్యం మహత్తత్త్వం వోపాధిః-తర్హి * ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనః *మహాన వ్యక్తా లీయత ఇత్యాది శ్రుత్యవగతా న న ఆదిసర్గాత్పూర్వం జీవభావాభావాత్ జీవస్యాదిమత్త్వం స్యాత్. నను యథాత్వన్మతే జీవాత్మధర్మభూతస్య జ్ఞానస్య విభోరపి కర్మణాఽణుత్వసఙ్కోచః ప్రలయదశాయామప్యుపపద్యతే - తథాకృత్స్నప్రలయదశాయామన్తఃకరణాద్యభావేఽపి కర్మకృతమణుత్వం జీవస్య సమ్భవతీతి చేత్. న- అవచ్ఛేదకాభావే హ్యవచ్ఛేద్యస్య సఙ్కోచసద్భావప్రతిబన్ధ్యాప్రతిహారయోగాత్. స్వతో వికాసశాలియుక్తస్య ధర్మభూతస్య జ్ఞానస్య వికాసప్రతిబన్ధకం కర్మాభ్యుపగమ్యతే- న తు వికసితస్యైకదేశావచ్ఛేదకమిష్యతే. త్వన్మతే తు సర్వగతస్యైవ సతో బ్రహ్మణః క్వచిత్ప్రదేశేఽణుత్వమవచ్ఛేదకపరిమిత ద్రవ్యసాపేక్షం నివికాసప్రతిబన్ధకేన కర్మణా న సమ్పద్యతే. అత ఆమోక్షస్థాయిన ఏకస్య చిదుపాధేరసమ్భవాజ్జీవాణుత్వస్యౌపాధికత్వమయుక్తం. కించ-*వాలాగ్రశతభాగస్య *ఆరాగ్రమాత్ర ఇత్యాదిష్వణుత్వశ్రుతిషూపాధిర్న శ్రూయతే-యథా పరమాత్మనో విభుత్వశ్రుతిషు. తస్య చాణుత్వముపాధిపూర్వకముచ్యతే *ఏష ఆత్మాఽన్తర్హృదయేఽణీయాన్ వ్రీహేరిత్యాదిషు. అతశ్చోపాధ్యనుక్తేః పరమాత్మవిభుత్వవజ్జీవాణుత్వమపి నోపాధికృతం. కించ-*ఏషోఽణురాత్మా చేతసా వేదితవ్య ఇత్యణుపరిమాణస్యైవ ముముక్షువేదితవ్యత్వశ్రవణాచ్చాణుత్వం స్వాభావికం. న హ్యౌపాధికాకారో జీవస్య స్థూలత్వాదివచ్ఛోకమోహాదివచ్చ ముముక్షోరనుసన్ధేయః. *తేన ప్రద్యోతేనైష ఆత్మా నిష్క్రామతీత్యుత్క్రాన్త్యశబ్దస్య నిష్క్రాన్త్యాత్మవిషయత్వాత్, త్స్య నిష్క్రమణార్హత్వావగమాచ్చాణుత్వం స్వాభావికం. న హ్యస్య శబ్ద ఉపాధిసంస్పృష్టపరః-లక్షణాప్రసఙ్గాత్. ఉపాధీనాం జీవస్య చ పృథక్సృష్టిగుక్రమణశ్రవణాచ్చాణుత్వం నిరుపాధికం. *తముత్క్రామన్తం ప్రాణోఽనూత్క్రామతి ప్రాణమనూత్క్రామన్తం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామన్తీతి హి శ్రూయతే. మనశ్చ ప్రాణశబ్దవాచ్యేష్వన్తర్భూతం-*దశేమే పురుషే ప్రాణా ఆత్మైకాదశ ఇతి శ్రుతేః. మనోవ్యతిరిక్తా బుద్ధిరణుత్వోపాధిరితి చేత్. బుద్ధిర్వాఽన్యద్వాయత్కించిదుపాధిత్వేనోచ్యతాం-తత్కిం మనోవృత్తిరూపం - ఉత తత్త్వాన్తరం. ఆద్యే మనసః పృథగుత్క్రాన్తిశ్రవణాజ్జీవస్య తద్వృత్తితోఽపి పృథగుత్క్రాన్తిః సిద్ధా. తత్త్వాన్తరత్వే చ సమష్టిరూపస్య తస్యాణుత్వాభావాన్నోపాధిత్వం. వ్యష్టిరూపత్వే చ దేహసఙ్ఘాతతదాశ్రయతదాశ్రితేష్వన్యతమేన భవితవ్యం. సఙ్ఘాతరూపత్వే తస్యాణుత్వాభావాదనుపాధిత్వం. దేహాశ్రయతయా జీవోపకరణత్వే ముఖ్యప్రాణాన్తర్భావాత్తతోఽపృథగుత్క్రాన్తిసిద్ధిః. దేహస్థతయా జీవోపకరణత్వే ప్రాణశబ్దవాచ్యేష్వన్తర్భావాత్తతః పృథగుత్క్రమణం సిద్ధం. కించ-న కేవలముపాధ్యనుక్తేరేవాణుత్వస్య స్వాభావికత్వావగమః-కిం తు నిరుపాధికస్వరూపస్యాణుత్వనైశిష్ట్యావగమాచ్చావగమః. *ఏషోఽణురాత్మేత్యాత్మాణుత్వేన విశిష్యతే-న తు బద్ధః-ఆత్మశబ్దో హ్యాత్మమాత్రవాచీ-న తూపాధిసంస్పృష్టవాచీ. నను *స చానన్త్యాయ కల్పత ఇతి శ్రుతేరణుత్వస్యౌపాధికత్వమవగమయతీతి చేత్. న- *స ఇత్యణుత్వవిశిష్టం జీవం పరామృశ్య విధీయమానస్యానన్త్యస్య తదవిరోధేన వర్ణనీయత్వాత్. వస్తుమాత్రపరత్వే హి తచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతపరామర్శిత్వం న స్యాత్ - న హి ఘటే ప్రస్తుతే మృన్మాత్రం పరామర్శమర్హతి. విశేషణప్రహాణేఽపి స్వారస్యం న స్యాత్. యోబాల్యయౌవనయోరివ కాలభేదాదవిరోధః - ఏవం యః పూర్వమణుః స పశ్చాదానన్త్యాయ కల్పత ఇత్యర్థ ఇతి చేన్న - ఉపక్రమావగతస్యాణుత్వస్య చరమావగతేనాన్యథాసిద్ధేనానన్త్యేన సఙ్కోచాయోగాత్. బాల్యయౌవనయోః క్రమభావస్య ప్రత్యక్షసిద్ధత్వాదగత్యా బాలశబ్దస్య సఙ్కోచితః- ఇహ తు గత్యన్తరసద్భావాత్తదనుపపన్నం. గత్యన్తరం చాత్రైవ వక్ష్యామః. స్వరూపేణానన్త్యస్య దుర్నిరూపత్వాచ్చాణుత్వశ్రుతిసఙ్కోచో నిష్ఫలః. తథా హి - పూర్వమణుస్వరూపస్య జీవస్యానన్త్యం నామ అనన్తేన బ్రహ్మణైక్యాపత్తిర్వా-స్వరూపవృద్ధిర్వా- సమృత్పిణ్డస్యేవ ప్రసర్పణం వా- పటవద్వేష్టితస్య స్వరూపస్య ప్రసారిత్వం వా - సమ్భావ్యతే. ప్రథమం తావదశబ్దత్వాదనుపపన్నం. న హి దేవత్వాయ కల్పత ఇత్యుక్తే దేవైకత్వముక్తం స్యాత్ - అపి తు స్వస్య దేవత్వజాతియోగ ఏవ, అరోగత్వాయ కల్పత ఇత్యుక్తే స్వేతరనిరామయపురుషాన్తరైక్యం న సిధ్యేత్ -కిం తు స్వస్యారోగ్యగుణయోగ ఏవ,- ఏవమానన్త్యశబ్దోఽపి ప్రకృత్యర్థభూతవిశేషణాన్వయం ధర్మిణో దర్శయతి - న తు వస్త్వన్తరం తేనైక్యాపత్తిం భేదనివృత్తిం వా- ప్రకృత్యంశస్య ప్రత్యయాంశస్య వా తద్వాచిత్వాభావాత్. *సంయుక్తమేతత్ క్షరమక్షరం చ నిత్యో నిత్యానామితి నిత్యత్వాక్షరత్వశ్రుతివిరోధాత్ స్వరూపవృద్ధ్యైక్యేన ప్రసర్పణమనుపపన్నం. అత్మన్యుపచయాపచయవిరహాన్న ప్రామాణికత్వాత్ స్వరూపవృద్ధిరప్యనుపపన్నా. వేష్టితస్య ప్రసరణమపి నాశఙ్కనీయం- ఏకస్మిఞ్ఛరీరే కృత్స్నస్య బ్రహ్మణో వేష్టితత్వేన శరీరాన్తరస్య జీవశూన్యత్వప్రసఙ్గాత్. బ్రహ్మణ ఏవ బహ్వ్యోపాధినా జీవభావాభవద్భిరభ్యుపగమ్యతే. జీవబహుత్వమిచ్ఛతామప్యశ్రుతవేష్టనకల్పనే గౌరవం ప్రసజ్యేత. నన్వనన్యథాసిద్ధకల్పనే గౌరవమపి న దోషః. సత్యం- ఇహ తు తదన్యథాసిద్ధేః కల్పనమయుక్తం. అణుత్వోపాధ్యవచ్ఛిన్నస్యైవ దేహాన్తరావస్థితస్య జీవస్యాఙ్గుష్ఠపరిమాణత్వం శ్రూయతే *ప్రాణాధిపస్సంచరతి స్వకర్మభిరఙ్గుష్ఠమాత్రో రవితుల్యరూప ఇతి, తథా *అస్య సోమ్య మహతో వృక్షస్య యో మూలేఽభ్యాహన్యాదితి వృక్షశబ్దేన శరీరం ప్రస్తుత్య *స ఏష జీవేనాత్మనానుప్రభూత ఇ

తిజీవినాను ప్రవిష్టత్వంచోక్త్వా *అస్యయదేకాంశాఖాంజీవోజహాతిసాశుష్యతిద్వితీయాంజహాత్యథసాశుష్యతిసర్వంజహాతిసర్వంశుష్యతీతి పానిపా తాదిమజీవావస్థానంతత్ప్రహాణేనతస్యశోషశ్చోక్తః. నచవేష్టితస్వరూపవికాసేన వాఙ్గుష్ఠపరిమాణత్వంకృత్స్నశరీరావస్థానంచేతివాచ్యం- అణుత్వా పాధికరణపరిత్యాగాదేవ. నహిదేహాన్తరస్థితిదశాయామణుత్వాపాధ్యుపగమోభవతామిష్టః. అతోఽఙ్గుష్ఠపరిమాణత్వంహృదయద్వారకమభ్యుపేత్యం- ఆ పాదమస్తకావస్థానంచధర్మభూతజ్ఞానేనేత్యభ్యుపగన్తవ్యం. ఏవమణుత్వవ్యతిరిక్తపరిమాణస్యనద్వారకత్వం, ధర్మభూతజ్ఞానేనాస్యత్రావస్థానం, చ శ్రుత్యక్షరబలేనక్లృప్తమితిక్లృప్తప్రకారేణానన్త్యశ్రుతినిర్వాహేసమ్భవతికల్పకాన్యథాసిద్ధిర్వ్యాప్తనకల్పనమయుక్తం. సఙ్కోచకాన్యథాసిద్ధిరేవప్రకృతావ గతాణుత్వసఙ్కోచశ్చానుపపన్నః. అతస్తదవిరోధాయక్లృప్తప్రకారేణానన్త్యం ప్రభాభూతజ్ఞానద్వారావగన్తవ్యమిత్యానన్త్యశ్రుత్యాపినాణుత్వస్యా పాధికత్వసిద్ధిః. యతోఽణుత్వంనపూర్వపక్షీకార్యం- అతఏవ *వ్యతిరేకోగన్ధవదితిసూత్రమపినపూర్వపక్షవిషయం - గుణస్యజ్ఞానస్యస్వాశ్రయం తిరిక్తప్రదేశవృత్తిత్వసమర్థనపరం - తస్యయుక్తిశూన్యత్వాత్. తచ్చదృష్టాన్తస్యపుష్పగన్ధస్యసాధ్యవికలత్వాత్. నహిపరాగాద్యాశ్రయంవినాగన్ధః ప్రసరతి *తద్గుణేతి- అన్తఃకరణగుణాఇచ్ఛాద్వేషాదయః- తత్సారోఽయం- అతోఽణుత్వవ్యపదేశ ఉపాధికృతఇత్యుక్తం. తదయుక్తం- అన్తఃక రణస్యాప్రకృతస్యతచ్ఛబ్దేనపరామర్శాయోగ్యత్వాత్. *ప్రాజ్ఞవదితిదృష్టాన్తఃసాధనవికలః-తస్యాన్తఃకరణావచ్ఛేదత్వాభావాత్. దహరాద్యుపాసనే ష్వణుత్వస్యాపాధికత్వమాత్రంసాధ్యమితిచేన్న - ప్రయుక్తహేత్వతిరిక్తస్యహేతోర్దృష్టాన్తైకల్పనస్యక్లిష్టత్వాత్, అక్లిష్టత్వేసమ్భవతితదయోగా, చ్చ. దార్ష్టాన్తికస్యైవదృష్టాన్తత్వం ప్రసజేత్ - పరమాత్మనోజీవత్వేనాణుత్వేజీవస్యైవదృష్టాన్తత్వాత్. జీవభావేనాణుత్వస్యోపాసనార్థతయాఽణుత్వం దృష్టాన్తఇతిచేత్. న- *అపిదుస్థలవదితిపదవస్థానిశేషవాచిశబ్దాభావాత్. అతో దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికభావస్వారస్యసిద్ధ్యర్థంభేదోఽవశ్యం తథైవ-సచాస్య త్పక్షఏవసిద్ధ్యతి. సంపృష్టయోర్వియోగనియమాత్ జీవాన్తఃకరణయోర్వియోగేసతిజీవస్యాసత్త్వమసంసారిత్వంవాస్యాదితిశఙ్కాయాం యావదాత్మ స్సంసారః- తావద్భావిత్వాదన్తఃకరణస్యనోక్తదోషఇత్యనన్తరసూత్రంవ్యాఖ్యాతం. తదప్యయుక్తం-ఆత్మశబ్దస్యసంసారవిశిష్టవాచిత్వాభావాత్. న హిదేవదత్తశబ్దఏవదస్తినముపస్థాపయతి. సుషుప్తిప్రళయయోరప్రబోధేనాన్తఃకరణాభావాన్నయావదాత్మభావిత్వమితిశఙ్కాపరిహారార్థత్వం పునస్స రసూత్రస్యాప్యయుక్తం- * మహానవ్యక్తేలీయతఇతిబుద్ధితత్త్వస్యమహతఃప్రళయేవాచ్యాన్తఃకరణస్యలయశ్రవణాత్. శక్తిరూపేణతదానీమస్త్యేవేతి ఇ తిచేత్. శక్తిశబ్దేనకిమభిధ్యాయాత్రవివక్షితం - ఉతాన్తఃకరణోత్పాదనార్హమవిభక్తద్రవ్యం- ఉతావస్థావిశేషాపన్నమవిభక్తద్రవ్యం. ప్రథమేఽభిధ్యా యామణుత్వాభావాదణుపరిమితత్వంజీవస్యామోక్షస్థాయినభవేత్. ద్వితీయేఘటస్యేవాన్తఃకరణస్యనయావదాత్మభావిత్వసమ్భవః- నహిమృన్మాత్రం ఘటోత్పాదనార్హమితిఘటోఽవస్థితోభవతి. తృతీయేఽపిశ్రుతివిరోధః - నహిమృన్మాత్రదశాయాంఘటాద్యవస్థాసమ్భవతి. ఏతావత్స్వాపదశాసు రేషామపితుల్యం.— — ప్రతిజీవమణవోఽనాద్యవిద్యాబన్ధానస్సన్తి తాసాంస్థూలతాపత్తిస్సృష్టిః - సూక్ష్మతాపత్తిర్లయఇతిచేన్న - తస్యాణు త్వాత్ప్రహాణేసర్గాదేరివస్వపరిమాణావస్థాయాంనప్రళయః. ద్వితీయేఽణుత్వప్రహాణే జీవస్యామోక్షస్థాయిత్వాభావః. ననుస్వపరిమాణాప్రహా ణేపీచ్ఛాద్వేషాదికార్యజననానర్హత్వాదేవప్రళీనత్వమితిచేత్- ప్రాణాకాశాదిప్రళయస్యాపితథాత్వప్రసక్తాత్. *ఏతస్మాజ్జాయతేప్రాణః ఇతిప్రాణాదీనామవిశేషేణచ్యుత్పత్త్యాదికంశ్రూయతే. *నిత్యోపలబ్ధీతి - అన్తఃకరణానభ్యుపగమేఆత్మేన్ద్రియవిషయసన్నిధానాన్నిత్యముపలబ్ధిః- నచేదనుపలబ్ధిర్వాప్రసజేత్. ఆత్మనీన్ద్రియేవాశక్తిప్రతిబన్ధఃకల్పనీయః- ఆత్మనోనిర్వికారత్వాత్సోఽనుపపన్నః- అతస్మాదిన్ద్రియేష్వపిదోషో నసోపి నోప పన్నఇతివ్యాఖ్యాతం. తదప్యయుక్తం-అన్తఃకరణాభ్యుపగమేఽపితస్యాప్యుపలబ్ధిప్రసఙ్గాత్, శక్తిప్రతిబన్ధకల్పనానుపపత్తే, స్తుల్యత్వాత్. అన్తః కరణస్యావధానానవధానాభ్యాంనిత్యోపలబ్ధ్యప్రసఙ్గఇతిచేన్న - లాఘవన్యాయేనాత్మనఏవావధానానవధానాభ్యాంతదప్రసఙ్గస్యోపకల్పనస్య యుక్తత్వాత్. ఆత్మనోనిర్వికారత్వేపీచ్ఛాద్వేషాదివత్ ప్రతిబన్ధకసన్నిధానమపియుజ్యతే. ఇచ్ఛాద్వేషాదికమపరమార్థమితిచేత్ - శక్తిప్రతిబన్ధోఽపితా దృశఏవాత్మనికల్ప్యతాం. ఇన్ద్రియేషుశక్త్యప్రసమపినాకస్మాత్సమ్భవతి- అదృష్టదేశకాలాదిసాపేక్షత్వాత్. యది *అన్యత్రమనాఅభూవమితిశ్రుతేర పావన్తఃకరణాభ్యుపగమః - తర్హ్యన్యథాసిద్ధ్యపహతదుర్బలతర్కంవిహాయశ్రుతిబలేనోపసూత్రయితవ్యం. అతస్సూత్రస్యైతదర్థ్యమేవభవతి.——

అన్యేషాంతుపక్షోనవిరుద్ధః. *వ్యతిరేకోగన్ధవదితిసూత్రస్యజ్ఞాతృత్వేప్రమాణోపస్థాపకత్వమితియుక్తం- నతుగుణస్యస్వాశ్రయాతిరిక్తదేశవృత్తిత్వశఙ్కా పరిహారార్థత్వం- గన్ధదృష్టాన్తేనతస్యాదుష్పరిహరత్వాత్. గన్ధాశ్రయద్రవ్యసూక్ష్మావయవవికిరణాద్ఘ్రాణేన్ద్రియోపలబ్ధిః. నచప్రతిశరీరమేవద్రవ్యంగుణ ఇత్యుచ్యతఇతిచయుక్తం-తూలస్యగుణత్వాప్రసిద్ధేః. నచవిశీర్ణవిరళద్రవ్యంగుణః-అయస్సూచ్యాస్యాయోగుణత్వాప్రసిద్ధేః. స్వాశ్రయపగతగుణగుణినోర భేదమాత్రత్యగుణత్వవ్యవహారఇతిచేన్న - బహుళద్రవ్యస్యాప్యభిన్నత్వావిశేషేణగుణవ్యవహారప్రసఙ్గాత్. విరళత్వంనామకింసాన్తరత్వం - తదా జ్ఞానస్యగుణత్వంనస్యాత్ - ప్రస్పష్టజ్ఞానస్యజాలస్యేవసచ్ఛిద్రత్వాదర్శనాత్. యదిసూక్ష్మత్వంవిరళత్వం- తర్హ్యాత్మస్వరూపస్యాపిగుణత్వంస్యాత్. అఙ్గారసత్యర్చిషాంనాశేపునరపిప్రత్యుత్థానంయుక్తం - పరిణామిత్వాత్. పునర్జ్ఞానప్రత్యుత్థానమయుక్తమితిశఙ్కానిరాసార్థం మణిప్రభాదృష్టాన్తవి షయం *యావదాత్మభావిత్వాదితిసూత్రమిత్యయుక్తం- *గుణాద్వాలోకవదిత్యత్రైవప్రభాప్రభావద్దృష్టాన్తస్యాభిహితత్వాత్ తత్రప్రభాన్యాయే నధర్మధర్మిభావేసమ్భవతిప్రభానుత్థానశఙ్కానుపపత్తేః. తత్రప్రదీపప్రభాదృష్టాన్తఏవాభిప్రేతః- నమణిప్రభాదృష్టాన్తఇతిచేత్ - ఆలోకశబ్దస్యసాధా రణస్యసఙ్కోచకాభావాత్, ద్విజ్ఞానవ్యపదేశాయుక్తత్వదోషపరిహారస్యాపేక్షితత్వేనతదకరణానుపపత్తే, శ్చ. ....

జ్ఞాధికరణంసమాప్తమ్.

౩౩॥ సూ. కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాత్॥

అయమాత్మా జ్ఞాతా, స చాణుపరిమాణ ఇత్యుక్తమ్. ఇదానీం కిం స ఏవ కర్తా, ఉత స్వయమకర్తైవ సన్నచేతనానాం గుణానాం కర్తృత్వమాత్మన్యధ్యస్యతీతి చిన్త్యతే. కిమత్ర యుక్తమ్. అకర్తైవాత్మేతి. కుతః. ఆత్మనో హ్యకర్తృత్వం, గుణానామేవ చ కర్తృత్వమ్ అధ్యాత్మశాస్త్రేషు శ్రూయతే. తథా హి — కఠవల్లీషు జీవస్య *న జాయతే మ్రియత ఇత్యాదినా జన్మజరామరణాదికం సర్వం ప్రకృతిధర్మం ప్రతిషిధ్య హననాదిషు క్రియాసు కర్తృత్వమపి ప్రతిషిధ్యతే *హన్తా చేన్మన్యతే హన్తుం హతశ్చేన్మన్యతే హతమ్। ఉభౌ తౌ న విజానీతో నాయం హన్తి న హన్యత ఇతి. హన్తారమాత్మానం జానన్నజానాత్యాత్మానమిత్యర్థః. తథా చ భగవతా స్వయమేవ జీవస్యాకర్తృత్వం స్వరూపం, కర్తృత్వాభిమానస్తు వ్యామోహ ఇత్యుచ్యతే *ప్రకృతేః క్రియమాణాని గుణైః కర్మాణి సర్వశః। అహఙ్కారవిమూఢాత్మా కర్తాహమితి మన్యతే *నాన్యం గుణేభ్యః కర్తారం యదా ద్రష్టానుపశ్యతి *కార్యకారణకర్తృత్వే హేతుః ప్రకృతిరుచ్యతే। పురుషస్సుఖదుఃఖానాం భోక్తృత్వే హేతురుచ్యత ఇతి చ. అతః పురుషస్య భోక్తృత్వమేవ — ప్రకృతేరేవ తు కర్తృత్వమ్. ... ...

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాదితి) ఆత్మైవ కర్తా, న గుణాః. కస్మాత్. (శాస్త్రార్థవత్త్వాత్) శాస్త్రాణి హి యజేత స్వర్గకామః, ముముక్షుర్బ్రహ్మోపాసీత ఇత్యేవమాదీని స్వర్గమోక్షాదిఫలస్య భోక్తారమేవ కర్తృత్వే నియుఞ్జతే. న హ్యచేతనస్య కర్తృత్వేఽన్యో నియుజ్యతే. శాసనాచ్చ శాస్త్రమ్ — శాసనం చ ప్రవర్తనమ్. శాస్త్రస్య చ ప్రవర్తకత్వం బోధజననద్వారేణ. అచేతనం చ ప్రధానం న బోధయితుం శక్యమ్. అతః శాస్త్రాణామర్థవత్త్వం భోక్తుశ్చేతనస్యైవ కర్తృత్వే భవేత్. తదుక్తం *శాస్త్రఫలం ప్రయోక్తరీతి. యదుక్తం *హన్తా చేన్మన్యత ఇత్యాదినా హననక్రియాయామకర్తృత్వమాత్మనః శ్రూయత ఇతి — తదాత్మనో నిత్యత్వేన హన్తవ్యత్వాభావ ఉచ్యతే. యచ్చ *ప్రకృతేః క్రియమాణానీత్యాదినా గుణానామేవ కర్తృత్వం స్మర్యత ఇతి — తత్సాంసారికప్రవృత్తిష్వస్య కర్తృతా సత్త్వరజస్తమోగుణసంసర్గకృతా — న స్వరూపప్రయుక్తేతి ప్రాప్తాప్రాప్తవివేకేన గుణానామేవ కర్తృతేత్యుచ్యతే. తథా చ తత్రైవోచ్యతే* కారణం గుణసఙ్గోఽస్య సదసద్యోనిజన్మస్వితి. తథా తత్రైవాత్మనః కర్తృత్వమభ్యుపేత్యోచ్యతే *తత్రైవం సతి కర్తారమాత్మానం కేవలం తు యః। పశ్యత్యకృతబుద్ధిత్వాన్న స పశ్యతి దుర్మతిరితి- *అధిష్ఠానం తథా కర్తా కరణం చ పృథగ్విధమ్। వివిధాశ్చ పృథక్చేష్టా దైవం చైవాత్ర ప

౩౩॥ సూ. కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాత్॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (అయమాత్మేతి) జ్ఞాతృత్వాధికర్తృత్వమ్ - అతః కర్తృత్వోపయుక్తజ్ఞాతృత్వనిరూపణానన్తరం కర్తృత్వనిరూపణాదిహ సఙ్గతిరితి భావః. కిమాత్మైవ కర్తా. ఉత ప్రధానమితి. కిమాత్మనః కర్తృత్వ ఏవ యజ్ఞాదిశాస్త్రాణామర్థవత్త్వమ్- ఉత ప్రధానస్య కర్తృత్వ ఇతి, కర్తృత్వనిషేధః కిమాత్మనః కర్తృత్వే సమ్భవతి- నేతి, చ. యదా ప్రధానస్య కర్తృత్వే శాస్త్రాణామర్థవత్త్వమ్, యదా చాత్మనః కర్తృత్వే కర్తృత్వనిషేధశ్చ న సమ్భవతి, - తదా ప్రధానం కర్తృ స్యాత్. యదా ఆత్మన ఏవ కర్తృత్వే శాస్త్రాణామర్థవత్త్వమ్, కర్తృత్వనిషేధశ్చ విషయవాంస్స్యాత్, -తదానీమాత్మైవ కర్తా స్యాత్. *హన్తా చేన్మన్యతే హన్తుమిత్యత్ర హన్తుమితి పదముదన్తద్వితీయాన్తం- నేతుం, జన్తు, మితివత్. హన్తారమిత్యర్థః. ఆత్మానమిత్యధ్యాహర్తవ్యమిత్యాహ (హన్తారమితి) అస్మిన్వాక్యే హననక్రియాయామేవ కర్తృత్వనిషేధః ప్రతీయతే- నాన్యక్రియాయామిత్యత్రాహ (తథా చేతి) ఉపబృంహణవాక్యే సర్వక్రియాకర్తృత్వనిషేధాత్ *హన్తా చేదిత్యత్రోక్తం హననముపలక్షణార్థమిత్యర్థః. ... ...

(ఏవం ప్రాప్త ఇత్యాది) శాస్త్రార్థవత్త్వాత్-శాస్త్రాణామర్థవత్త్వాదిత్యర్థః. ప్రయోజనతయా[illegible]హేతుత్వం. శాస్త్రశబ్దస్యావయవార్థేనాత్మన ఏవ కర్తృత్వముపపాదయతి (శాసనాచ్చేతి) భోక్తురేవ కర్తృత్వాచ్చేతనస్యైవ భోక్తృత్వాచ్ఛాస్త్రస్య బోధజననద్వారా ప్రవర్తకత్వాదచేతనే బోధజననాయోగాచ్చ చేతనస్య కర్తృత్వేత్యర్థః. (తదుక్తమితి) కర్మవిచార ఇత్యర్థః. పరోక్తశ్రుతివాక్యార్థమాహ (యదుక్తమితి) ఆత్మనో హన్తవ్యత్వాభావాదస్య హన్తృత్వం నాస్తీత్యర్థః. స్మృతివచనస్యార్థమాహ (యచ్చేతి) ప్రకృతేరిత్యాదినా చోద్యానువాదః. తస్యాభిప్రాయార్థమాహ (తత్సాంసారికేత్యాది) గుణానామేవ కర్తృతేతి తస్మిన్వచనే ప్రతీయమానార్థానువాదః. (ప్రాప్తాప్రాప్తవివేకేన) అన్వయవ్యతిరేకనిరూపణేనేత్యర్థః. గుణానామేవ కర్తృతేతి వచనస్యేదం తాత్పర్యం - సాంసారికప్రవృత్తిష్వస్య కర్తృత్వమన్వయవ్యతిరేకవశాత్సత్త్వరజస్తమస్సంసర్గకృతమితి. సంసారదశాయాం ప్రవృత్తిస్సాంసారికప్రవృత్తిః. గుణసఙ్గకృతత్వం స్పష్టయతి (తథా చేతి) (తత్రేతి) కేవలం- అధిష్ఠానాదిరహితమిత్యర్థః. *తత్రైవమిత్యాదివచనస్యాప్యాత్మనః కర్తృత్వనిషేధపరత్వభ్రమవ్యావృత్త్యర్థమేవం సతి, కేవల, మితిపదార్థవైశద్యార్థమాహ (అధిష్ఠానమితి) అధిష్ఠానం- శరీరం. చే

ఇచ్ఛయమిత్యధిష్ఠానాదిదైవపర్యన్తసాపేక్షేసత్యాత్మనఃకర్తృత్వేయఆత్మానమేవకేవలం కర్తారంమన్యతేనసప శ్యతీత్యర్థః. ....

౩౪॥ సూ. ఉపాదానాద్విహారోపదేశాచ్చ॥ *సయథామహారాజఇతిప్రకృత్య *ఏ వమేవైషఏతాన్ప్రాణాన్గృహీత్వాస్వేశరీరే యథాకామంపరివర్తతఇతిప్రాణానాముపాదానేవిహారేచ కర్తృత్వముపదిశ్యతే. ....

౩౫॥ సూ. వ్యపదేశాచ్చక్రియాయాంనచేన్నిర్దేశవిపర్యయః॥ *విజ్ఞానంయజ్ఞంత నుతేకర్మాణితనుతేపిచేతిలౌకికవైదికక్రియాసుకర్తృత్వవ్యపదేశాచ్చకర్తా. విజ్ఞానశబ్దేనాత్మనోవ్యపదేశః- అపిత్వన్తఃకరణస్యబుద్ధేరితిచేత్ - ఏవంసతినిర్దేశవిపర్యయఃస్యాత్ -బుద్ధేఃకరణత్వాద్విజ్ఞానేనేతికరణవిభక్తినిర్దేశఃస్యాత్ ....

౩౬॥ సూ. ఉపలబ్ధివదనియమః॥ ఆత్మనోఽకర్తృత్వేదోషఉచ్యతే - యథాత్మనోవి భుత్వే *నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసఙ్గఇత్యాదినోపలబ్ధేరనియమఉక్తః- తద్వదాత్మనోఽకర్తృత్వేప్రకృతేశ్చక ర్తృత్వేతస్యాస్సర్వపురుషసాధారణత్వాత్సర్వాణికర్మాణిసర్వేషాంభోగాయస్యుః - నైవవాకస్యచిత్. ఆ త్మనోవిభుత్వాభ్యుపగమాత్సన్నిధానమపిసర్వేషామవిశిష్టం. అతఏవచాన్తఃకరణాదీనామపినియమోనోపపద్య తే- యదాయత్తావ్యవస్థాస్యాత్. ....

౩౭॥ సూ. శక్తివిపర్యయాత్॥ బుద్ధేఃకర్తృత్వేకర్తురన్యస్యభోక్తృత్వానుపపత్తే ర్భోక్తృత్వశక్తిరపితస్యాఏవస్యాదిత్యాత్మనోభోక్తృత్వశక్తిర్హీయేత- భోక్తృత్వంచబుద్ధేరేవసమ్పద్యతఇ తిఆత్మసద్భావేప్రమాణాభావశ్చస్యాత్. *పురుషోఽస్తిభోక్తృభావాదితిహితేషామభ్యుపగమః ....

౩౮॥ సూ. సమాధ్యభావాచ్చ॥ బుద్ధేఃకర్తృత్వేమోక్షసాధనభూతసమాధావపి సైవకర్త్రీస్యాత్,- సచసమాధిఃప్రకృతేరన్యోఽస్మీత్యేవంరూపః నచప్రకృతేరన్యోఽస్మీతిప్రకృతిస్సమాధాతుమ లం,అతోఽప్యాత్మైవకర్తా ....

స్తాఃశబ్దేనపఞ్చవృత్తిప్రాణోలక్ష్యతే. సాపేక్షేసతీత్యస్యైన *ఏవంసతీత్యస్యవ్యాఖ్యానం. • శరీరవాఙ్మనోభిర్యత్కర్మప్రారభతేనరః। న్యాయ్యం వావిపరీతంవాపఞ్చైతేతస్యహేతవఇత్యస్యవచనస్యానన్తరంహి *తత్రైవంసతీత్యాదివచనమ్. ....

౩౪॥ సూ. ఉపాదానాద్విహారోపదేశాచ్చ॥ *గృహీత్వేత్యుపాదానముక్తం- *పరివర్తతఇతివిహారఉక్తః. ఇన్ద్రియప్రేర ణశరీరప్రేరణేచకర్తృత్వముక్తమిత్యర్థః. ....

౩౫॥ సూ. వ్యపదేశాచ్చక్రియాయాంనచేన్నిర్దేశవిపర్యయః॥ *యజ్ఞంతనుతేకర్మాణితనుతఇతిలౌకికవైదికక్రియాక ర్తృత్వముక్తం. (విజ్ఞానేనేతి) తత్రాప్య[illegible]త్వేసతిసఏవదోషఇతిభావః. ....

౩౬॥ సూ. ఉపలబ్ధివదనియమః॥ కాయదన్తఃకరణంయత్కర్మచక్రే - తదన్తఃకరణేనైవతేనానుభావ్యమిత్యత్రాహ (అతఏవచేతి) ....

౩౭॥ సూ. శక్తివిపర్యయాత్॥ తత్కిమిత్యత్రాహ(భోక్తృత్వంచేతి) కథంప్రమాణాభావఇత్యత్రాహ(పురుషోఽస్తీతి)

౩౮॥ సూ. సమాధ్యభావాచ్చ॥ అచేతనత్వాదపిప్రకృతేస్సమాధిర్నోపపద్యతే, ప్రకృతేరన్యోఽస్మీత్యేవంరూపత్వాచ్చ నోపపద్యత, ఇత్యర్థః. ....

నన్వాత్మనః కర్తృత్వేఽభ్యుపగమ్యమానే సర్వదా కర్తృత్వం నోపరమేతేత్యత్రాహ.

౩౯॥ సూ. ॥ యథా చ తక్షోభయథా ॥ వాగాదికరణసమ్పన్నో హ్యాత్మా యదేచ్ఛతి తదా కరోతి- యదా తు నేచ్ఛతి తదా న కరోతి - యథా తక్షా వాశ్యాదికరణసన్నిధానేఽపి ఇచ్ఛానుగుణ్యేన కరోతి న కరోతి చ. బుద్ధేస్త్వచేతనాయాః కర్తృత్వే తస్యాః భోగవాఞ్ఛాదినియమకారణాభావాత్సర్వదా కర్తృత్వమేవ స్యాత్. ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి)

౩౯॥ సూ. ॥ యథా చ తక్షోభయథా ॥ ఉక్తదూషణం త్వత్పక్ష ఏవ ప్రసజతీత్యాహ (బుద్ధేస్త్వితి) ... ...

పరే చాపరే చ *సమాధ్యభావాదిత్యనన్తం సూత్రజాతమాత్మనః కర్తృత్వసమర్థనపరమధికరణం వర్ణయిత్వా * యథా చ తక్షోభయథేతి సూత్రం కర్తృత్వస్యౌపాధికత్వప్రతిపాదకమధికరణాన్తరం వర్ణయన్తి. తత్రోచ్యతే- *కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాత్ (?) కర్తృత్వస్య స్వాభావికతయా పారమార్థ్యం కిం ప్రతిపిపాదయిషితం- ఉతౌపాధికత్వేన అపారమార్థ్యం- ఉత కర్తృత్వమాత్రం. ప్రథమేఽనన్తరాధికరణవిరోధః. ద్వితీయేఽనన్తరేణ పునరుక్తిః- తత్ర హ్యౌపాధికత్వం సమర్థనీయం నుతం, తృతీయే సంశయాభావాదనారమ్భణీయతా. దేహస్య వా తదతిరిక్తస్య వా కస్య చిదాత్మతయాఽభిమతస్య కర్తృత్వం హి సర్వజనసమ్మతం- అహమిదం కరోమీతి హి సర్వేషాం ప్రతిపత్తిః. నను ప్రకృతిరేవ కర్త్రీతి సాఙ్ఖ్యపక్షనిరాసార్థ ఆరమ్భ ఇతి చేన్న- ప్రకృతిగతస్య వాఽన్తఃకరణగతస్య వా కర్తృత్వస్యాత్మన్యధ్యస్తత్వాభ్యుపగమస్యోభయపక్షయోరవిశిష్టత్వాత్. నను ప్రకృతిరేవ కర్త్రీతి తత్పక్షః- అతస్తన్నిరాసేన బుద్ధ్యుపహిత ఆత్మా కర్తేతి సమర్థనార్థమధికరణమితి చేత్. కిం బుద్ధ్యుపధానేన కర్తృత్వం పరమాత్మన ఉచ్యతే- ఉత జీవాత్మనాం. నాద్యః- అన్తఃకరణస్రష్టుర్బుద్ధ్యుపధానేన వినా కర్తృత్వస్యాభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్, అన్యథా బుద్ధ్యుపధానాత్ప్రాక్ కర్తృత్వం- కర్తృత్వాద్బుద్ధ్యుపధానమిత్యన్యోన్యాశ్రయప్రసఙ్గాత్, స్రష్టృతయా వస్థాయామన్తఃకరణాన్తరాభ్యుపగమేఽపి అనవస్థానాత్, అవధారణవిరోధాచ్చ. నాపి ద్వితీయః- త్వన్మతే బుద్ధ్యుపధానాత్పూర్వం జీవపరమాత్మవిభాగాభావేన జీవగతకర్తృత్వం బుద్ధ్యుపధాననిబన్ధనమితి వక్తుమశక్యత్వాత్. జీవత్వం కర్తృత్వం చ బుద్ధ్యుపహితస్య బ్రహ్మణ ఇతి చేన్న- బుద్ధేరనాదిత్వే మహాతో లయశ్రుతివిరోధాత్, ఆదిమత్త్వే జీవానామాదిమత్త్వప్రసఙ్గాత్, బుద్ధిస్రష్టావనన్యాశ్రయస్య పూర్వోక్తస్య దుస్తరత్వాచ్చ. *విజ్ఞానం యజ్ఞమిత్యాదివాక్యవిషయస్య *వ్యపదేశాచ్చ క్రియాయామితి సూత్రస్య విజ్ఞానశబ్దవాచ్యజీవస్య కర్తృత్వప్రతిపాదకత్వాత్, తథా భవద్భిర్వ్యాఖ్యాతత్వాచ్చ. విజ్ఞానశబ్దస్య బుద్ధిమాత్రవిషయత్వనిర్బన్ధశ్చానుపపన్నః. న హీదం సూత్రం పూర్వపక్షవిషయం వ్యాఖ్యాతం- తథా సతి *యథా చ తక్షేతి సిద్ధాన్తసూత్రం స్యాత్, తచ్చ తస్య పృథగధికరణత్వానుపపత్తిః. విజ్ఞానశబ్దవిషయమేవ కర్తృత్వం సర్వమాసన్నమయాధికరణే ఉక్తం. జీవానాం బ్రహ్మాత్మకత్వోపదేశశ్చ న కర్తృత్వౌపాధికత్వసాధకః- అన్తఃకరణస్రష్టురుపధానేన వినా బ్రహ్మణః కర్తృత్వస్యావశ్యాభ్యుపేయత్వాత్. ఆత్మా కర్తా చేత్ - హితమేవ నియతం కుర్యాదితి శఙ్కాయామిష్టానిష్టోపలబ్ధివద్దేశకాలాదృష్టాదివశాదనియమేన హితాహితకారిత్వోపపత్తిరిత్యేతదర్థపరం * ఉపలబ్ధివదనియమ ఇతి సూత్రం వ్యాఖ్యాతం. తదయుక్తం- శఙ్కానుత్థానేన పరిహారవైయర్థ్యాత్. హితబుద్ధ్యైవ హి సర్వం చేతనః కరోతి. వస్తుతస్త్వహితమితి చేత్- తర్హి తన్న కర్తృత్వే చోద్యం- కిం తు సార్వజ్ఞదూషణమహితేహితబుద్ధిత్వం. న చాత్ర సంసరతో జీవస్య సార్వజ్ఞ్యం కేనాపి వివక్షితం. అతోఽకర్తృత్వే దూషణాన్తరపరత్వమేవ సూత్రస్య యుక్తం. *శక్తివిపర్యయాదితి- బుద్ధేః కర్తృత్వే కరణశక్తిర్హీయేత- కర్తృశక్తిశ్చ స్యాత్- అతః కరణాన్తరం కల్ప్యం- కరణవ్యతిరిక్తకర్తృసద్భావాత్ నామ్ని వివాద ఇత్యుక్తం. తదప్యయుక్తం- బుద్ధేః కర్తృత్వేఽపి మనసః కరణత్వసమ్భవాత్ జీవస్య కర్తృత్వాసిద్ధేః. మన ఏవ వృత్తివిశేషాద్బుద్ధిశబ్దవాచ్యమితి చేన్న- బుద్ధిశబ్దవాచ్యమహత్కార్యాహఙ్కారకార్యత్వాన్మనసః. పరాశరాదయో హి తథాన్వరన్తి. వృత్తివిశేషమాత్రం చేద్బుద్ధిః- తదా చిత్తమనసోరివ ప్రకృతివికృతిభావాపదేశో న స్యాత్, *భూమిరాపోఽనలో వాయుః ఖం మనో బుద్ధిరేవ చ| అహఙ్కార ఇతీయం మే భిన్నా ప్రకృతిరష్టధా ఇతి భూమ్యబాదీనామివ మనోబుద్ధ్యోరపి పృథక్త్వం ప్రతిపాద్యతే. *సమాధ్యభావాచ్చేతి సూత్రమపి *ఓమిత్యాత్మానం ధ్యాయథ *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి సమాధివిధిరపి సమాధౌ కర్తృత్వమాత్మనోఽవగమయతీతి వ్యాఖ్యాతం. తత్తు *కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాదిత్యస్యాదనిష్టార్థం- అతః ప్రకృతేరన్యత్వేన సమాధివిధానమేవ వివక్షితం. *యథా చ తక్షేతి. తత్ర కర్తృత్వస్యౌపాధికత్వం నామ కిం సంసారదశాయాం దేహేన్ద్రియాద్యపేక్షత్వం- ఉత ముక్తావననుగతత్వం. ప్రథమేఽధికరణాసఙ్గానం- దేహాదిసాపేక్షత్వస్య లోకసిద్ధతయా నిరపేక్షత్వశఙ్కానుదయాత్. ద్వితీయే శ్రుతివిరోధః- పరం జ్యోతిరుపసమ్పన్నస్య *జక్షత్క్రీడన్రమమాణ ఇతి జక్షణాదివ్యాపారదర్శనాత్, *సఙ్కల్పాదేవాస్య పితరః సముత్తిష్ఠన్తి * స ఏకధా భవతి త్రిధా భవతీచ్ఛామాత్రేణాఖిలషితనిష్పాదకత్వశ్రవణాచ్చ. కర్తృత్వస్య దుఃఖరూపత్వాత్, తస్య స్వాభావికత్వే చ దుఃఖాదనిర్మోక్ష ఇతి చాయుక్తం- స్వచ్ఛన్దనాద్యుపభోగకర్తృత్వస్య దుఃఖరూపత్వాభావాత్. నను న దుఃఖరూపత్వం వివక్షితం- కిం తు దుఃఖానుషఙ్గవ్యాప్తత్వమితి చేత్. తర్హ్యాత్మకర్తృత్వమపి దుఃఖానుషక్తమితి దుఃఖాదనిర్మోక్షః స్యాత్- తస్య నిష్పత్తత్వం హి దుఃఖహేతుర్దృశ్యతే, శాస్త్రీయకర్మస్వకర్తృత్వం చ నరకాదిహేతుః శ్రూయతే. కించ- ఆత్మావభాసస్య దుఃఖవ్యాప్తిదృష్టేరిముక్తావాత్మావభాసదుఃఖానుభవయోరన్యతరప్రసఙ్గః. ఆగమవిరోధాద్వ్యాప్తిభఙ్గశ్చేత్- కర్తృత్వేఽపి దుఃఖవ్యాప్తిర్భజ్యతాం. *విజ్ఞానం యజ్ఞమితి వాక్యస్య బుద్ధివిషయత్వం *వ్యపదేశాచ్చేతి సూత్రస్య పూర్వపక్షవిషయత్వాభావాదయుక్తమిత్యుక్తం. బ్రహ్మాత్మకత్వోపదేశస్యాకర్తృ

౪౦॥ సూ. పరాత్తు తచ్ఛ్రుతేః॥

ఇదం జీవస్య కర్తృత్వం కిం స్వాతన్త్ర్యేణ- ఉత పరమాత్మాయత్తమితి. కిం ప్రాప్తం. స్వాతన్త్ర్యేణేతి. పరమాత్మాయత్తత్వే హి విధినిషేధశాస్త్రానర్థక్యం ప్రసజ్యతే. యో హి స్వబుద్ధ్యా ప్రవృత్తినివృత్త్యారమ్భశక్తః- స ఏవ నియోజ్యో భవతి. అతః స్వాతన్త్ర్యేణాస్య కర్తృత్వం. ... .

ఇతి ప్రాప్తేఽభిధీయతే (పరాత్త్వితి) తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. తత్-కర్తృత్వమస్య పరాత్ పరమాత్మన ఏవ హేతోర్భవతి. కుతః. శ్రుతేః *అన్తః ప్రవిష్టః శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా *య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతి. స్మృతిరపి సర్వస్య చాహం హృది సన్నివిష్టో మత్తః స్మృతిర్జ్ఞానమపోహనం చ * ఈశ్వరః సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి। భ్రామయన్ సర్వభూతాని యన్త్రారూఢాని మాయయేతి. ....

నన్వేవం విధినిషేధశాస్త్రానర్థక్యం ప్రసజ్యేతేత్యుక్తం. తత్రాహ

౪౧॥ సూ. కృతప్రయత్నాపేక్షస్తు విహితప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యః॥ సర్వాసు క్రియాసు పురుషేణ కృతం ప్రయత్నం- ఉద్యోగమపేక్ష్యాన్తర్యామీ పరమాత్మా తదనుమతిదానేన ప్రవర్తయతి పరమాత్మానుమతిమన్తరేణాస్య ప్రవృత్తిర్నోపపద్యత ఇత్యర్థః. కుత ఏతత్ (విహితప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యః) ఆదిశబ్దేనానుగ్రహనిగ్రహాదయో గృహ్యన్తే. యథా ద్వయోః సాధారణే ధనే పరస్వత్వాపాదనమన్యతరానుమతిమన్తరేణ నోపపద్యతే- అథాపీతరానుమతిః స్వేనైవ క్రియత ఇతి తత్ఫలం స్వస్యైవ భవతి. పాపకర్మసు నప్రవర్తక

త్వసాధకత్వం ప్రదర్శితం.——— అన్యే తు *యథా చేతి సూత్రం పూర్వసూత్రోక్తకర్త్రధికరణమేవాపక్ష్య - తేనాస్య సూత్రస్య కర్తృత్వాకర్తృత్వవచనానాం విషయవ్యవస్థాపనార్థత్వమాహుః. తతోఽపి కర్తృత్వానుపరతి ప్రసఞ్జపరిహారార్థత్వం యుక్తం - పరస్య పరిహరణీయత్వాత్, కర్తృత్వనిషేధవచనానాం విషయవిభాగస్యాప్యసూత్రే ఉక్తప్రాప్తత్వాత్, అన్యథా *శాస్త్రఫలం ప్రయోక్తరి ఇత్యైకకర్తృభావే *కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాదిసూత్రవైయర్థ్యప్రసక్తాత్, తదుపష్టమ్భేన *ప్రకృతేః క్రియమాణానీత్యాదివచనస్య దుష్పరిహరతయా తత్పరిహారస్యాప్రాయికత్వస్యాభ్యుపేయత్వాత్, అనుపరతి ప్రసఞ్జపరిహారపరత్వేఽప్యస్మిన్ సూత్రే విషయవిభాగస్యార్థసిద్ధత్వవర్ణనోపపత్తే, [illegible]....................

కర్త్రధికరణం సమాప్తమ్.

౪౦॥ సూ. పరాత్తు తచ్ఛ్రుతేః॥ జీవస్య కర్తృత్వం కిం పరమాత్మాయత్తం- ఉత స్వాయత్తమితి. కిం పరమాత్మాయత్తత్వే విధినిషేధశాస్త్రానర్థక్యం స్యాత్- నేతి. యదా స్యాత్- తదా స్వాయత్తం. యదా న స్యాత్- తదా పరమాత్మాయత్తమితి నిష్కృతి. ... ...

తదితి వ్యాఖ్యేయం పదం - కర్తృత్వమితి వ్యాఖ్యానమ్.......................................

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి)

౪౧॥ సూ. కృతప్రయత్నాపేక్షస్తు విహితప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యః॥ (ఉద్యోగమపేక్ష్యేతి) అనేన ప్రథమప్రవృత్తిదశాయాం పరస్యోదాసీనత్వం దర్శితం. ప్రవృత్తస్య ప్రవర్తనం వ్యాసమతిః. జీవస్యాయమీశ్వరోఽన్యతరశ్చేత్ - కిమనుమతిదానేనేత్యత్రాహ (పరమాత్మానుమతిమితి) ఉత్తరప్రవృత్తిరేతదనుమతిదానేనైవోపపద్యత ఇత్యర్థః. విహితప్రతిషిద్ధశబ్దేన విధినిషేధౌ లక్ష్యేతే. ఆదిశబ్దం వ్యాచష్టే (ఆదిశబ్దేనేతి) నిగ్రహానుగ్రహౌ - కోపప్రసాదౌ, భాష్యస్థాదిశబ్దేన తత్ఫలదానమపి విప్రేతం. పరానుమతిసాపేక్షత్వే విధినిషేధవిషయత్వానుపపత్తిరితి శఙ్కాయాం పరానుమతిదానేనైవ ప్రవృత్త్యుపపత్త్యా, తత్రాపి ప్రథమప్రవృత్తస్యైవ ఫలభాక్త్వం, దృష్టాన్తమాహ (యథేతి) సాధారణే ద్రవ్యే పరానుమత్యా స్వాంశమాత్రదాయరాజ్ఞ ఉపాయనేఽపి తత్ప్రసాదహేతుకఫలాన్వయః ప్రథమప్రవృత్తస్యైవ దృశ్యతే- న త్వనుమన్తుః- తథేదమిత్యర్థః. అంశే పరతన్త్రస్య విధినిషేధగోచరత్వమితి శఙ్కా - అంశే స్వతన్త్రస్య విధినిషేధగోచరత్వోపపత్తిరితి పరిహారః. అన్యసాపేక్షత్వేఽపి రథాకర్షణాదిషు విధినిషేధగోచరత్వం దృష్టం. (పాపకర్మస్విత్యాది) అన్యత్ర దయాయా స్వవిషయత్వాదిత్యర్థః. ఏతదుక్తం భవతి - యథా ద్వయోః పుత్రయోః పితా దినిభక్షణ తదిత్యనే తాదిమత్త్వేన తస్యాపేక్షత్వేఽపి కస్యచిదపథప్రవృత్తిః, కస్యచిత్సుపథప్రవృత్తిః, స్వకృతకర్మానురేవ ఫలాయ భవతి - తద్వదిహాపి సర్వజీవానాం సామాన్యే న చిదచిత్ప్రవృత్తిశక్త్యాఃకరణకళేబరరూపవరికరలాభస్య చ పరమాత్మాధీనత్వాత్ కర్తృత్వమాత్రం పరాయత్తం- విశేషకర్తృత్వం చ పరానుమతిసాపేక్షత్వాత్ పరాయత్తం. అంశే స్వాతన్త్ర్యజ్జీవస్య విధినిషేధవిషయత్వం. స్వాతన్త్ర్యం చ స్వేచ్ఛానుగుణప్రవృత్తిసామర్థ్యసత్త్వని

స్యాప్యనుమన్తృత్వం న నిర్దయత్వమావహతీతి సాఙ్ఖ్యసమయనిరూపణే ప్రతిపాదితం. నన్వేవం *ఏష హ్యేవ సాధు కర్మ కారయతి తం యమేభ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషతి ఏష ఏవాసాధు కర్మ కారయతి తం యమధో నినీషతీత్యున్నినీషయాఽధో నినీషయా చ స్వయమేవ సాధ్వసాధునీ కర్మణీ కారయతీత్యేతన్నోపపద్యతే. ఉచ్యతే- ఏతన్న సర్వసాధారణం. యస్త్వతిమాత్రం పరమపురుషానుకూల్యే వ్యవస్థితః ప్రవర్తతే - తమనుగృహ్ణన్ భగవాన్ స్వయమేవ స్వప్రాప్త్యుపాయేష్వతికల్యాణేషు కర్మసు రుచిం జనయతి. యశ్చాతిమాత్రం ప్రాతికూల్యే వ్యవస్థితః ప్రవర్తతే - తం స్వప్రాప్తివిరోధిష్వధోగతిసాధనేషు కర్మసు రుచిం జనయతి. యథోక్తం భగవతా స్వయమేవ *అహం సర్వస్య ప్రభవో మత్తస్సర్వం ప్రవర్తతే। ఇతి మత్వా భజన్తే మాం బుధా భావసమన్వితాః ఇత్యారభ్య *తేషాం సతతయుక్తానాం భజతాం ప్రీతిపూర్వకం। దదామి బుద్ధియోగం తం యేన మాముపయాన్తి తే। తేషామేవానుకమ్పార్థమహమజ్ఞానజం తమః। నాశయామ్యాత్మభావస్థో జ్ఞానదీపేన భాస్వతేతి, తథా *అసత్యమప్రతిష్ఠం తే జగదాహురనీశ్వరమిత్యాది *మామాత్మపరదేహేషు ప్రద్విషన్తోఽభ్యసూయకాః ఇత్యన్తముక్త్వా *తానహం ద్విషతః క్రూరాన్ సంసారేషు నరాధమాన్। క్షిపామ్యజస్రమశుభానాసురీష్వేవ యోనిష్విత్యుక్తమ్. ......

పరాయత్తాధికరణం సమాప్తమ్.

కార్యత్వం. ఇతరసాపేక్షత్వేఽపి విధినిషేధవిషయత్వం ఫలభోక్తృత్వం చ రథాకర్షణాదిషు దృష్టం. ఇతరసాపేక్షత్వే చ ప్రథమప్రవృత్తేస్స్వేన ఫలాన్వయోఽపి చ దృష్టాన్తోపస్కరః. అనుమన్తుః పరస్యానియన్తృత్వాద్గ్రాహకబాధా వ్యవసాయాన్వయః- కిం తు జీవస్యైవ. లోకే స్యనుమన్తుః ఫలాన్వయో నానుమన్తృత్వప్రయుక్తః- అపి తు శాస్త్రవశ్యత్వప్రయుక్తః. నివర్తనక్షమస్యాప్యనుమన్తృత్వం న దోషః- ప్రథమప్రవృత్తిఫలదానరూపత్వాత్తస్య. అల్పానుకూల్యేన విపులాపరాధసహత్వాన్నయాదిగుణానాం సవిషయత్వమితి. అత్ర చోదయతి (నన్వితి) కథమనుమన్తృత్వం - అప్రవృత్తప్రవర్తనరూపం ప్రయోజయితృత్వం హ్యాస్య దృశ్యతే- అనుమన్తృత్వే సతి కథమిదముపపద్యత ఇత్యర్థః. విషయవ్యవస్థయా పరిహరతి (ఉచ్యత ఇతి) న్యాయకృతం విషయవిభాగం సంవాదకోపబృంహణవచనేన దర్శయతి (యథోక్తమితి). ప్రథమప్రవృత్తస్యానుమన్తృత్వవదత్యన్తానుకూలప్రతికూలయోః ప్రయోజయితృత్వమపి ఫలదానకల్పం. తత్ర చ హేతుః స్వాతన్త్ర్యం. ఏవం ప్రథమముపేక్షకత్వం, పశ్చాదనుమన్తృత్వం, క్వచిద్విషయే ప్రయోజకత్వం, చ ప్రతిపాదితం. ఏషాం త్రయాణాం దోషరూపత్వ సాధనమాశ్రయాసిద్ధిగ్రాహకబాధాభ్యాం పూర్వమేవ నిరస్తం. నను చేతనస్య ప్రాథమికేచ్ఛాప్రయత్నయోరనుత్పత్తౌ పరమాత్మనః కారణత్వమస్తి వా- న వా. న చేత్- సర్వకారణత్వభఙ్గప్రసఙ్గః, కిం చ- పుణ్యపాపప్రవృత్త్యనుగుణేచ్ఛాదీనామపి పూర్వకర్మఫలరూపత్వాత్తదిచ్ఛాదిషు కారణత్వాభావే పరస్య సర్వకర్మఫలప్రదత్వం చ భగ్నం స్యాత్,- అతః ప్రాథమికేచ్ఛాప్రయత్నయోరపి కారణత్వమీశ్వరస్యాభ్యుపగన్తవ్యం. తతశ్చ తయోరీశ్వరస్య సఙ్కల్పతః కారణం స్యాత్. అయమిచ్ఛేత్- అయం ప్రయతేతేత్యమోఘసఙ్కల్పస్య తస్య సఙ్కల్పపరతన్త్రతయా జీవస్య స్వాతన్త్ర్యాభావాత్ కర్తృత్వం తన్నిబన్ధనం భోక్తృత్వం చ న స్యాత్, పరమాత్మన ఔదాసీన్యానుమన్తృత్వప్రయోజయితృత్వావస్థానాం వైషమ్యం చ న స్యాత్,. ప్రవృత్తస్య ప్రవర్తకో హ్యనుమన్తా- అప్రవృత్తస్య ప్రవర్తకశ్చ ప్రయోజయితా. పరమాత్మనః ప్రవర్తకత్వం చ న వాయ్వాదికాదివత్ప్రేరణేన- అపి త్విచ్ఛాజననద్వారేణ. ప్రథమప్రవృత్తావిచ్ఛాజనకత్వమస్తి చేత్- ఉపేక్షకత్వం న స్యాత్- ప్రయోజయితృత్వావస్థాయా వైషమ్యాభావాత్. ఉచ్యతే- నైతే దోషాః ప్రసజ్యేరన్ - సాధారణోపకారవిశేషోపకారవైషమ్యేణ సర్వాసామనుపపత్తీనాం పరిహృతత్వాత్. ఆదావేవ కరణకళేబరసఙ్గతిప్రదానరూపోపకారశ్చేతనానాం సర్వకార్యసాధారణః, పశ్చాదపి కరణకళేబరవ్యాప్తిధారణతత్సామర్థ్యాపాదనరూపోపకారః సర్వదా, భవతీతి తన్నిబన్ధనప్రాథమికేచ్ఛాదావపి కారణత్వాన్న పరమాత్మనః సర్వకారణత్వహానిః. తత ఏవ న సర్వఫలప్రదత్వహానిశ్చ. తత్తద్విహారస్యాకారదృష్టవశాదేవ గుణత్రయోద్భవాభిభవరూపవిశేషో వాసనావిశేషో న్యేషు చ జన్మకాలనివసిద్ధా. విషయవిశేషసన్నిధిశ్చ భోగాదృష్టప్రవాహకారితః- కర్మఫలానుభవస్య తత్సాపేక్షత్వాత్. తథా హి గుణవిశేషస్య రుచివిశేషహేతుత్వం *ఆహారాస్సాత్త్వికప్రియాః *ఆహారా రాజసస్యేష్టా ఇత్యాదిభిరవగమ్యతే. మనుష్యపశుక్రిమికీటాదీనాం మోదనశష్పపురీషాదిషు రుచివిశేషద్వేషతదభావానాం వాసనావిశేషాధీనత్వమస్వయవ్యతిరేకసిద్ధం. ఏవం గుణత్రయతారతమ్య, వాసనావిశేషోద్బోధ, వస్తుస్వభావవిశేష, రూపాసాధారణకారణసచివైః సాధారణకారణైః ప్రాథమికేచ్ఛానిష్పత్తిః, న తత్ర ప్రయత్నశ్చేతి తయోర్విశేషోపకారాభావాదీశ్వరస్యౌదాసీన్యం యుక్తం. నను తత్తద్భోగాదృష్టస్యాపీశ్వర ఏవ ఫలప్రద ఇతి విషయసన్నిధానాదేరపీశ్వరకారితత్వాత్ కథం తస్య తత్రౌదాసీన్యం. అతిసన్నిధివిశేషాభావాదితి బ్రూమః. ఈశ్వరః ప్రాచీనాదృష్టఫలభూతసుఖదుఃఖప్రదానేచ్ఛయా విషయసన్నిధానాదికం ప్రథమమాపాదయతి- న తు సాధనాన్తరానుష్ఠాపనేచ్ఛయా. అన్యాభిప్రాయేణ సమ్పాదితస్య వస్తునః పురుషాన్తరాభిమతకార్యాన్తరోపయోగే సత్యపి పూర్వం తన్నిష్పాదకపురుషస్యౌదాసీన్యం హి దృశ్యతే - ఘటనిరీక్షణాయ ప్రదీపమారోపయత్ హి పురుషః పటాన్వేషిపురుషాన్తరప్రవృత్తావుదాసీన ఏవ - తత్ర తస్య ప్రవర్తకత్వనివర్తకత్వయోరుభయోరప్యభావాత్. ఏవమీశ్వరస్య ప్రథమమౌదాసీన్యముపపన్నం.

౪౨॥ సూ. ॥ అంశో నానావ్యపదేశాదన్యథా చాపి దాశకితవాదిత్వమధీయత ఏకే॥

జీవస్య కర్తృత్వం పరమపురుషాయత్తమిత్యుక్తం. ఇదానీం కిమయం జీవః పరస్మాదత్యన్తభిన్నః- ఉత పరమేవ బ్రహ్మ భ్రాన్తం- ఉత బ్రహ్మైవోపాధ్యవచ్ఛిన్నం- అథ బ్రహ్మాంశ ఇతి సంశయ్యతే. శ్రుతివిప్రతిపత్తేస్సం

అతఏవ జీవస్య స్వాతన్త్ర్యమపి యుక్తం - ఇచ్ఛాశక్తిమత్త్వే సత్యనివార్యత్వం హి స్వాతన్త్ర్యం. నను పూర్వవాసనాతదధీనేచ్ఛాపరవశత్వాద్వాయ్వాదకాదిప్రేరితస్యేవ న జీవస్య స్వాతన్త్ర్యం. నైవం - ఇచ్ఛోత్పత్తేః ప్రవృత్తిసామర్థ్యవినాశకత్వాభావాత్. ఓదనేచ్ఛాయాం సత్యామపి తస్య విషసమ్పృక్తత్వవిజ్ఞానే సతి తద్విషయేచ్ఛానివారణసామర్థ్యం హి చేతనస్య దృశ్యతే,- కామాతురిచాయకో మహానిధిలాభోపాయజ్ఞానే సతి కామసమ్భావనేచ్ఛాం నివారయితుం ప్రభవతి,. ఏవం ప్రత్యవాయస్య వా ఽతిశయితఫలాన్తరస్య వా జ్ఞానే సతీచ్ఛాన్తరనివారణసామర్థ్యదర్శనేన పురుషస్య స్వాతన్త్ర్యోపపత్తేః కర్తృత్వం యుజ్యతే - ఇష్టతమేషు ప్రవర్తకవాసనావదనిష్టేషు నివర్తకవాసనాపి హితస్యాస్తి హ్యతే. అతః కృత్యాకరణాకృత్యకరణేష్విచ్ఛానివారణక్షమోపి ప్రత్యవాయానాదరేణ స్వేచ్ఛాం న నివారయతీత్యేష ఏవాపరాధో జీవస్య దణ్డ్యత్వే హేతుః. శాస్త్రీయప్రత్యవాయాదిజ్ఞానసామర్థ్యాభావాత్తిరశ్చామశాస్త్రవశ్యత్వం. ఏవం ప్రథమేచ్ఛాప్రయత్నయోరపృథక్సిద్ధస్వాతన్త్ర్యో జీవః. పరమాత్మా చ తయోరుదాసీనః - తత్రాభిసన్ధిరహితత్వాత్. ద్వితీయేచ్ఛాప్రయత్నాదిషు పరమాత్మా అభిసన్ధిమానేవ హేత్వన్తరాసన్నిధాపితమపి విషయం బుద్ధౌ సన్నిధాపయతి. తత్సన్నిధాపనమేవ విశేషోపకారః. సచ ప్రథమప్రవృత్తిఫలదానరూపః. తదానీమపి పరో జీవస్య స్వేచ్ఛానివారణాదిసామర్థ్యం న నాశయతి - అతస్తస్య స్వాతన్త్ర్యం ఈదృశం విశేషోపకారం ప్రథమత ఏవ కేషుచిదీశ్వరః కరోతి- తత్ర ప్రయోజయితృత్వమిత్యవస్థాత్రయవైషమ్యం. సర్వేషాం సాధారణకారణత్వేన వాసనావిశేషాదిసహకృతైరిచ్ఛాద్యుత్పత్తౌ సమ్భవన్త్యాం కిమర్థమీశ్వరస్యానుమన్తృత్వాదికమభ్యుపగమ్యతే. ఉచ్యతే-యది వయమనుమన్తృత్వాదికం స్వేచ్ఛయా మన్యామః-తదానీమేవం చోదనీయం. న తు కల్ప్యతే-కింతు "అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం" "అభ్యనుజ్ఞానమన్తా చ" "ఏష ఏవ సాధు కర్మ కారయతీ"త్యాది శ్రుతిబలాదభ్యుపగమ్యతే- అతో న కశ్చిద్దోషః. తత్ర యదుక్తం- నియమనశ్రుతిసఙ్కోచః ప్రసజేత్- స్వభావమపేక్షితత్వాదితి-సత్యమసిద్ధప్రసఙ్గనం- నియన్తృత్వశ్రుతేస్తావాన్సఙ్కోచో హ్యభిమతః- యావతా విధినిషేధశాస్త్రానర్థక్యం పరిహ్రియతే. తతోపరం సఙ్కోచ ఏవ విశేష్యాభ్యుపగతః. కించ-ఇచ్ఛాశక్తిం ప్రవృత్తిశక్తిం చ దదత్వాశక్తిమత్త్వే సత్యనివార్యత్వలక్షణం స్వాతన్త్ర్యం జీవస్యాపాద్య సహ్యమప్రవృత్తౌ తూష్ణీంభావః ఈశ్వరస్య న స్వాతన్త్ర్యవైకల్యావహః- కింతు తదతిశయావహ ఏవ- యథా అమాత్యాదీనాం పరికరవత్త్వం స్వాతన్త్ర్యం చ దదత్వా స్వయమవ్యాపృతస్య రాజ్ఞః-తద్వత్. న చ స్వాతన్త్ర్యం పరాధీనత్వం చేతి వ్యాఘాతః-అమాత్యస్వాతన్త్ర్యే తదభావాత్. తదధీనత్వస్య రాజ్ఞా తత్స్వాతన్త్ర్యనిరసనాగమనాత్.— అత్రాయం సఙ్గ్రహః- స్థైర్యార్థం యావతా న స్యాద్విధానప్రతిషేధయోః। నియన్తృత్వశ్రుతేస్తావాన్ సఙ్కోచో నత్వతః పరః। ... భ్యాఖ్యానధారణైః। సాధారణోపకారైస్స్యాదిచ్ఛాద్యేకారణం పరః। భోగాదృష్టోపనీతార్థస్వభావాద్వాసనాన్వితాత్। ఇచ్ఛాదేర్జననోత్పత్తౌ యత్నాదౌ దాసీనతా విభోః। అభిసన్ధ్యన్తరప్రాప్తైవస్తున్యస్యత్ర కేనచిత్। ఉపయుక్తేప్యదో సైహితస్య ప్రాపయితా పుమాన్। సామర్థ్యస్యానివార్యత్వాత్స్వతన్త్రో జీవ ఉచ్యతే। సమ్యగ్వ్యాదనే నిషజ్ఞానాత్స్వేచ్ఛామపి నియచ్ఛతి। సన్నిధాపకతైర్భుర్యే స్యద్గంబుద్ధిష్విత్యాంసయేత్। ప్రయోజకోనుమన్తా చ భవతీశస్తదా తదా। పూర్వప్రవృత్తేశ్చ ఫలమనుమత్యాదికం భవేత్। దయాదీనాం గుణానాం చ సులభం విషయాన్తరం। అమాత్యస్య స్వతన్త్రత్వే రాజ్ఞస్తన్నావహీయతే। ఏవమేవ పరస్యాపి జీవస్వాతన్త్ర్యదాయినః। న స్వాతన్త్ర్యం పరాధీనస్వరూపాత్ప్రచ్యుతం భవేత్। స్వాతన్త్ర్యదాయినా పుంసా ప్రవృత్త్యనివారణాత్.——అతో జీవానాం స్వాతన్త్ర్యం, విధినిషేధశాస్త్రసాఫల్యం, పరమాత్మనః సర్వకారణత్వం, సర్వఫలప్రదత్వం, నిరఙ్కుశస్వాతన్త్ర్యం, అవస్థాత్రయవైషమ్యం, దయాదిగుణానాం విషయవత్త్వం, వైషమ్యనైర్ఘృణ్యపరిహార, శ్చేతి సర్వముపపన్నం. ... ...

జీవేన స్వరూపైక్యమభ్యుపగచ్ఛతాం సర్వేషాం సర్వజ్ఞతయా స్వానన్యత్వేన జీవాన్ జానత ఈశ్వరస్య సర్వప్రవృత్తిష్వనుమన్తృత్వే హితాకరణాహితకరణదోషప్రసక్తిరనివార్యా-అత ఇదమధికరణం విరుద్ధం. నను జగత ఈశ్వరశరీరత్వపక్షేపి హితాకరణాదిదోషః ప్రసజేత్. న- శరీరగతదోషాణాం శరీరిణ్యప్రసక్తేర్న జీవగతదుఃఖానాం పరమాత్మన్యప్రసక్తత్వాత్. ....

పరాయత్తాధికరణం సమాప్తమ్.

౪౨॥ సూ. ॥ అంశో నానావ్యపదేశాదన్యథా చాపి దాశకితవాదిత్వమధీయత ఏకే॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (జీవస్యేతి) స్వబుద్ధ్యా ప్రవృత్తినివృత్త్యారమ్భకోపి జీవః కృతప్రయత్నాపేక్షేణ పరేణానుమతిదానేన ప్రవర్త్యత ఇత్యుక్తం- తస్మిన్రాజభృత్యాదివదత్యన్తభేదో జీవపరయోస్స్యాత్- తస్మాదభేదశ్రుతయో నరపతిరేవ సర్వలోక ఇతివదౌపచారిక్య ఇతి శఙ్కయా సఙ్గతిః. (అథ బ్రహ్మాంశ ఇతి) కిం విశేష్యైకదేశరూపాంశః- కిం విశిష్టైకదేశరూపవిశేషణాంశ ఇతి వికల్పో గర్భితః. సముచ్యతే. జీవః కిం పరమాత్మనోఽత్యన్తభిన్నః-ఉతాజ్ఞః పరమాత్మైవ - ఉతౌపాధికభేదభిన్నః- ఉత స్వతో భిన్నాభిన్నః-ఉత పరమాత్మనో విశేషణతయాంశ ఇతి. తదర్థం కస్మిన్పక్షే భిన్నత్వాభిన్నత్వాదివిషయసర్వశ్రుతిముఖ్యత్వముపపద్యతే- కస్మిన్నేతి. యదా పక్షాన్తరేషు తదుపపత్తిః- తదా తేష్వన్యతమః పరిగ్రాహ్యః. యదా విశేషణతయాంశత్వే తదుపపత్తిః- తదా తదేవ పరిగ్రాహ్యమితి. కస్సంశయహేతురిత్యత్రాహ (శ్రుతీతి) వాదివిప్రతిపత్తేరపి శ్రుతివిప్రతిపత్తిమూలత్వాచ్ఛ్రుతివిప్రతిపత్తిరేవాత్ర హేతుతయోక్తా. అధికరణస్య

శయః. నను *తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః* *అధికం తు భేదనిర్దేశాత్* ఇత్యత్రైవాయమర్థో నిర్ణీతః. సత్యం- స ఏవ నానాత్వైకత్వశ్రుతివిప్రతిపత్త్యా ఆక్షిప్య జీవస్య బ్రహ్మాంశత్వోపపాదనేన విశేషతో నిర్ణీయతే. యావద్ధి జీవస్య బ్రహ్మాంశత్వం న నిర్ణీతం - తావజ్జీవస్య బ్రహ్మణోఽనన్యత్వం, బ్రహ్మణస్తస్మాదధికత్వం, చ న ప్రతితిష్ఠతి. కిం తావత్ప్రాప్తం. అత్యన్తభిన్న ఇతి. కుతః. * జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశావిత్యాది భేదనిర్దేశాత్. జ్ఞాజ్ఞయోరభేదశ్రుతయస్త్వగ్నినా సిఞ్చేదితివద్విరుద్ధార్థప్రతిపాదనాదౌపచారిక్యః.——— బ్రహ్మణోంఽశో జీవ ఇత్యపి న సాధీయః - ఏకవస్త్వేకదేశవాచీ హ్యంశశబ్దః - జీవస్య బ్రహ్మైకదేశత్వే తద్గతా దోషా బ్రహ్మణి భవేయుః. నచ బ్రహ్మఖణ్డో జీవ ఇత్యంశత్వోపపత్తిః- ఖణ్డనానర్హత్వాద్బ్రహ్మణః, ప్రాగుక్తదోషప్రసక్తేశ్చ. తస్మాదత్యన్తభిన్నస్యైవ తదంశత్వం దురుపపాదం.——యద్వా- భ్రాన్తం బ్రహ్మైవ జీవః. కుతః. *తత్త్వమసి *అయమాత్మా బ్రహ్మేత్యాది బ్రహ్మాత్మభావోపదేశాత్. నానాత్వవాదిన్యస్తు ప్రత్యక్షాది సిద్ధార్థానువాదిత్వాదనన్యథాసిద్ధాద్వైతోపదేశపరాభిః శ్రుతిభిః ప్రత్యక్షాదయ ఇవావిద్యాన్తర్గతాః ఖ్యాప్యన్తే.———అథవా- బ్రహ్మైవానాద్యుపాధ్యవచ్ఛిన్నం జీవః. కుతః. తత ఏవ బ్రహ్మాత్మభావోపదేశాత్. న చాయముపాధిర్భ్రాన్తిపరికల్పిత ఇతి వక్తుం శక్యం- బన్ధమోక్షాదివ్యవస్థానుపపత్తేరితి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే బ్రహ్మాంశ ఇతి. కుతః. నానావ్యపదేశాదన్యథా చ- ఏకత్వేన వ్యపదేశాత్, ఉభయథా హి వ్యపదేశో దృశ్యతే. నానాత్వవ్యపదేశస్తావత్స్రష్టృత్వసృజ్యత్వనియన్తృత్వనియామ్యత్వసర్వజ్ఞత్వాజ్ఞత్వస్వాధీనత్వపరాధీనత్వశుద్ధత్వాశుద్ధత్వకల్యాణగుణాకరత్వతద్విపరీతత్వపతిత్వశేషత్వాదిభిర్దృశ్యతే, అన్యథా చ- అభేదేన వ్యపదేశోఽపి *తత్త్వమసి *అయమాత్మా బ్రహ్మేత్యాదిభిర్దృశ్యతే. (అపి దాశకితవాదిత్వమధీయత ఏకే) *బ్రహ్మదాశా బ్రహ్మదాసా బ్రహ్మేమే కితవా ఇత్యాథర్వణికా బ్రహ్మణో దాశకితవాదిత్వమప్యధీయతే. తతశ్చ సర్వజీవవ్యాపిత్వేనాభేదో వ్యపదిశ్యత ఇత్యర్థః. ఏవముభయవ్యపదేశముఖ్యత్వసిద్ధయే జీవోఽయం బ్రహ్మణోంఽశ ఇత్యభ్యుపగన్తవ్యః.—— న చ భేదవ్యపదేశానాం ప్రత్యక్షాదిప్రసిద్ధార్థత్వేనాన్యథాసిద్ధత్వం- బ్రహ్మసృజ్యత్వతన్నియామ్యత్వతచ్ఛరీరత్వతచ్ఛేషత్వతదాధారత్వతత్పాల్యత్వతత్సంహార్యత్వతదుపాసకత్వతత్ప్రసాదలభ్యధర్మార్థకామమోక్షరూపపురుషార్థభాక్త్వాదయస్తత్కృతశ్చ జీవబ్రహ్మణోర్భేదః, ప్రత్యక్షాద్యగోచరత్వేనానన్యథాసిద్ధః. అతో న జగత్సృష్ట్యాదివాదినీనాం ప్రమాణాన్తరసిద్ధభేదానువాదేన మిథ్యార్థోపదేశపరత్వం. న చాఖణ్డైకరసచిన్మాత్రస్వరూపేణ బ్రహ్మణ ఆత్మనోఽతద్భావానుసన్ధానం, బహు భవనసఙ్కల్పపూర్వకవియదాదిసృష్టిం, జీవభావేన తత్ప్రవేశం, విచిత్రనామరూపవ్యాకరణం, తత్కృతానన్తవిషయానుభవనిమిత్తసుఖదుఃఖభాగిత్వం, మధ్యే కర్తృత్వేన తత్రస్థిత్వా తన్నియమనేనాన్తర్యామిత్వం, జీవభూతస్యాస్య స్వకారణబ్రహ్మాత్మభావానుసన్ధానం, సంసారమోక్షం, తదుపదేశశాస్త్రం, చ కుర్వాణేన భ్రమితవ్యమిత్యు

పాసరుక్త్యాంశద్వ్యాతే (నన్వితి) పరిహరతి (సత్యమితి) పూర్వం హి శరీరవాచిశబ్దస్య శరీరిపర్యన్తాభిధాయిత్వసిద్ధవత్కారేణ జగద్బ్రహ్మణోః శరీరశరీరిభావేనోభయవ్యపదేశముఖ్యత్వముపపాదితం. తత్ర శరీరవాచిశబ్దస్య శరీరిపర్యన్తాభిధానమయుక్తం- ఆకృత్యధికరణన్యాయవిషయత్వాదత్యాక్షిప్యాంశత్వోపపాదనముఖేన శరీరవాచిశబ్దస్య శరీరిపర్యన్తాభిధానముపపాద్య- తత ఉభయవ్యపదేశముఖ్యత్వమిహ నిర్ణీయత ఇత్యర్థః. కిముభయవ్యపదేశముఖ్యత్వ, మనన్యత్వవిలక్షణత్వనిశ్చయ, శ్చాంశత్వనిర్ణయసాపేక్ష ఇత్యత్రాహ (యావద్ధీతి) అపృథక్సిద్ధప్రకారత్వనిర్ణయేనోభయవ్యపదేశముఖ్యత్వం, ప్రభాప్రభావతోరివాపృథక్సిద్ధాంశాంశిత్వనిర్ణయేన జగద్బ్రహ్మణోరనన్యత్వసిద్ధిః, విశేషణతయాంశత్వనిర్ణయేన విలక్షణత్వసిద్ధి, రితి భావః. (కిం తావదిత్యాది)———అంశవాదినమత్యన్తభేదవాదీ దూషయతి (బ్రహ్మణోంఽశ ఇతి) విశేష్యైకదేశరూపాంశపక్షే దూషణమిదం. ———(యద్వేతి) అద్వైతే షడ్విధతాత్పర్యలిఙ్గసమ్పాత్ ద్వైతాన్యథాసిద్ధేశ్చ బ్రహ్మైవ జీవ ఇత్యర్థః.———(అథవేతి) ప్రమాణప్రమేయవ్యవస్థానుపపత్తిశ్చగర్భితా. ...

రాద్ధాన్తయతి (ఏవమితి) సూత్రేఽపిశబ్దోఽభేదతాత్పర్యం ద్యోతయతి. (తతశ్చేతి) ఉత్క్రాన్తైస్సామానాధికరణ్యే అభేదస్యౌపచారికత్వశఙ్కా స్యాత్- ఇహ తు దాశకితవాదినిష్కృష్టసామానాధికరణ్యాదభేదస్య తాత్త్వికత్వం ద్యోతయతీత్యర్థః.———పరోక్తాన్యథాసిద్ధిమనూద్య దూషయతి (న చేతి) ప్రమాణాన్తరాసిద్ధం భ్రమమనుపదిశతీతి చేత్తత్రాహ (న చాఖణ్డైకరసేతి) బ్రహ్మణా భ్రమితవ్యమిత్యన్వయార్థః. ప్రమాణాన్తరాగోచరార్థోపదేశో హి పరస్య బోధనార్థః- అతః ప్రమాణాన్తరాగోచరం వదన్తీ వేదోఽస్యాభిమతం విధిత్వేన బోధయతి- తస్మాదపరమార్థభ్రమమనుపదిశతా వేదేన బ్రహ్మణా

పదిశ్యతే- తథాసత్యున్మత్తప్రలపితత్వాపాతాత్.— ఉపాధ్యవచ్ఛిన్నం బ్రహ్మజీవఇత్యపినసాధీయః- పూర్వనిర్దిష్టనియన్తృత్వనియామ్యత్వాదివ్యపదేశబాధాదేవ. నహిదేవదత్తాదేరేకస్యైవగృహాద్యుపాధిభేదాన్నియన్తృనియామ్యభావాదిసిద్ధిః. అతఉభయవ్యపదేశోపపత్తయేజీవోయంబ్రహ్మణోఽంశఇత్యభ్యుపేత్యం....

౪౩॥ సూ. మన్త్రవర్ణాత్॥ *పాదోఽస్యవిశ్వాభూతానిత్రిపాదస్యామృతందివీతి మన్త్రవర్ణాచ్చబ్రహ్మాంశోజీవః - అంశవాచీహిపాదశబ్దః. *విశ్వాభూతానీతిజీవానాంబహుత్వాద్బహువచనమన్త్రే. సూత్రేపి *అంశఇత్యేకవచనంజాత్యభిప్రాయం - *నాత్మాశ్రుతేరిత్యత్రాప్యేకవచనంజాత్యభిప్రాయం - *నిత్యోనిత్యానాంచేతనశ్చేతనానాంఏకోబహూనాంయోవిదధాతికామానిత్యాదిశ్రుతిభ్యఈశ్వరాద్భేదస్యాత్మనాంబహుత్వనిత్యత్వయో, శ్చాభిధీయమానత్వాత్. ఏవంనిత్యానామాత్మనాంబహుత్వే ప్రామాణికేసతిజ్ఞానస్వరూపత్వేనసర్వేషామేకరూపత్వేపిభేదకాకారః ఆత్మయాథాత్మ్యవేదిభిస్స్వైరవగమ్యతే. *అసన్తతేశ్చావ్యతికరఇత్యనన్తరమేవచాత్మబహుత్వంవక్ష్యతి. ....

౪౪॥ సూ. అపిస్మర్యతే॥ * మమైవాంశోజీవలోకే జీవభూతస్సనాతనఇతి జీవస్య పురుషోత్తమాంశత్వంస్మర్యతే- అతశ్చాయమంశః. ....

అంశత్వేపిజీవస్యబ్రహ్మైకదేశత్వేన జీవగతాదోషాబ్రహ్మణఏవేత్యాశఙ్క్యాహ

౪౫॥ సూ. ప్రకాశాదివత్తునైవంపరః॥ తుశబ్దశ్చోద్యంవ్యావర్తయతి. ప్రకాశాదివజ్జీవఃపరమాత్మనోఽంశః - యథాఽగ్న్యాదిత్యాదేర్భాస్వతోభారూపఃప్రకాశోఽంశోభవతి, యథాగవాశ్వశుక్లకృష్ణాదీనాంగోత్వాదివిశిష్టానాంవస్తూనాంగోత్వాదీనివిశేషణాన్యంశాః, యథావాదేహినోదేవమను

భ్రమితవ్యమిత్యుక్తంభవతి- నచతద్యుక్తమిత్యర్థః. కుతఇత్యత్రాహ (తథాసతీతి) భ్రమనివృత్త్యాలోకోజ్జీవనప్రవృత్తేనవేదేనాపిభ్రమాన్తరోపాదనంవ్యాహతమిత్యర్థః. అభేదస్యాప్యన్యథాసిద్ధిస్తుల్యా - సోయం దేవదత్తఇత్యాదివత్తస్యసిద్ధత్వాత్. నజీవబ్రహ్మణోరభేదః ప్రత్యక్షసిద్ధఇతిచేత్ - తర్హి జీవబ్రహ్మణోర్నియామ్యత్వ నియన్తృత్వాదిలక్షణభేదోపి ప్రత్యక్షాగోచరఇత్యనన్యథాసిద్ధిః. తథాప్యభేదశ్రుతివిరోధాత్ భేదశ్రుతిర్బాధ్యతఇతిచేత్ - భేదశ్రుతివిరోధాదభేదశ్రుతిర్బాధ్యేత. అపచ్ఛేదన్యాయాత్ భేదశ్రుతిబాధశ్చేన్న - అనియతవిరోధపౌర్వాపర్యవిషయోఽపచ్ఛేదన్యాయోనియతవిరోధ పౌర్వాపర్యేనహి ప్రవర్తతే - విరోధాధికరణన్యాయాత్ పూర్వమేవప్రబలమితి పురస్తాదేవోక్తమితిభావః.—— తతోప్యుపాధ్యవచ్ఛిన్నబ్రహ్మజీవపక్షందూషయతి, ఉపాధ్యవచ్ఛిన్నమిత్యాదినా. ....

౪౩॥ సూ. మన్త్రవర్ణాత్॥ ఉభయవ్యపదేశముఖ్యత్వసిద్ధిరూపశ్రుత్యర్థాపత్త్యాఽంశత్వంకల్పితంపూర్వసూత్రే- అంశత్వంకణ్ఠోక్తమిత్యత్రోచ్యతే. (అంశవాచీత్యాది) *నిత్యోనిత్యానామిత్యాదిశ్రుతిః. '*యదాగ్నేయోఽష్టాకపాలఇతివద్ద్విశిష్టవిధిపరా *తద్గుణాస్తువిధీయేరన్నవిభాగాద్విధానార్థేనచేదన్యేనశిష్టాఇతిన్యాయాత్. జీవానాంపరస్పరభేదస్యలోకసిద్ధత్వాన్న తచ్ఛాస్త్రప్రతిపాద్యమితిచేత్. భేదస్యస్వాభావికత్వమలౌకికం- తస్మాన్నిత్యానామేవబహుత్వంశాస్త్రైకసమధిగమ్యమితిజీవానాంస్వాభావికభేదశ్శాస్త్రప్రతిపాద్యఏవేతి *నిత్యోనిత్యానామితివాక్యస్యార్థంహేతుతయాహ (ఈశ్వరాదితి) ఏవంభేదనిత్యత్వేపిముక్తౌదేవాదిభేదకాకారాభావాత్కథంభేదోఽవగమ్యతఇత్యత్రాహ (ఏవంనిత్యానామితి) (జ్ఞానస్వరూపత్వేనసర్వేషామేకరూపత్వేపీతి) అనేనజీవాద్వైతపరవాక్యానామాకారైక్యపరత్వందర్శితం. ప్రత్యక్త్వేనపరాక్త్వేనవాభేదోగృహ్యతఇత్యర్థః. అయమర్థస్సూత్రఇత్యాహ (అసన్తతేరితి) ....

౪౪॥ సూ. అపిస్మర్యతే॥ తత్రైవానన్తరోక్తంపురుషోత్తమశబ్దనిర్వచనం, తేనచరాజపురవల్లక్షణ్యామంశశబ్దార్థస్యతదనురోధేనవక్తవ్యత్వం, చాభిప్రేత్యపురుషోత్తమాంశత్వమిత్యుక్తమ్. ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అంశత్వేపీతి)

౪౫॥ సూ. ప్రకాశాదివత్తునైవంపరః॥ ఆదిశబ్దోపాత్తమాహ (గవాశ్వేతి) ద్రవ్యయోరపృథక్సిద్ధవిశేషణవిశేష్యభూతయోరంశాంశిత్వంవదతా ద్రవ్యయోశ్శరీరాత్మనోరప్యంశాంశిత్వముక్తంభవతీత్యభిప్రాయేణాహ (యథావాదేహినఇతి) ప్రకాశాదినా మంశత్వంక

ష్యాదిన్దైషామ్ అంశః, - తద్వత్. ఏకవస్త్వేకదేశత్వం హ్యంశత్వం- విశిష్టస్యైకస్య వస్తునో విశేషణమంశ ఏవ. తథా చ వివేచకాః విశిష్టే వస్తుని విశేషణాంశోఽయం- విశేష్యాంశోఽయమితి వ్యపదిశన్తి. విశేషణవిశేష్యయోరంశాంశిత్వేఽపి స్వభావవైలక్షణ్యం దృశ్యతే - ఏవం జీవపరయోర్విశేషణవిశేష్యయోరంశాంశిత్వం స్వభావభేదశ్చోపపద్యతే. తదిదముచ్యతే (నైవం పర ఇతి) యథాభూతో జీవః - న తథాభూతః పరః. యథైవ హి ప్రభాయాః ప్రభావానన్యథాభూతః - తథా ప్రభాస్థానీయాత్స్వాంశాజ్జీవాదంశీ పరోఽప్యర్థాన్తరభూత ఇత్యర్థః. ఏవం జీవపరయోర్విశేషణవిశేష్యత్వకృతం స్వభావవైలక్షణ్యమాశ్రిత్య భేదనిర్దేశాః ప్రవర్తన్తే- అభేదనిర్దేశాస్తు పృథక్సిద్ధ్యనర్హవిశేషణానాం విశేష్యపర్యన్తత్వమాశ్రిత్య ముఖ్యత్వేనోపపద్యన్తే. *తత్త్వమసి *అయమాత్మా బ్రహ్మేత్యాదిషు తచ్ఛబ్దబ్రహ్మశబ్దవత్త్వమయమాత్మేతి శబ్దా అపి- జీవశరీరకబ్రహ్మవాచకత్వేనైకార్థాభిధాయిత్వాదిత్యయమర్థః ప్రాగేవ ప్రపఞ్చితః. ....

ర౭॥ సూ. స్మరన్తి చ॥ ఏవం ప్రభాప్రభావద్రూపేణ శక్తిశక్తిమద్రూపేణ శరీరాత్మభావేన చాంశాంశిభావం జగద్బ్రహ్మణోః పరాశరాదయః స్మరన్తి *ఏకదేశస్థితస్యాగ్నేర్జ్యోత్స్నా విస్తారిణీ యథా । పరస్య బ్రహ్మణః శక్తిస్తథేదమఖిలం జగత్ *యత్కిఞ్చిత్సృజ్యతే యేన సత్త్వజాతేన వై ద్విజ। తస్య సృజ్యస్య సమ్భూతౌ తత్సర్వం వై హరేస్తనురిత్యాదినా. చకారాచ్ఛ్రుతయోఽపి * యస్యాత్మా శరీరమిత్యాదినా ఆత్మశరీరభావేనాంశాంశిత్వం వదన్తీత్యుచ్యతే. ....

ఏవం బ్రహ్మణోంశత్వే బ్రహ్మప్రవర్త్యత్వే జ్ఞత్వే చ సర్వేషాం సమానే కేషాఞ్చిద్వేదాధ్యయనతదర్థానుష్ఠానాద్యనుజ్ఞా - కేషాఞ్చిత్తత్పరిహారః, కేషాఞ్చిద్దర్శనస్పర్శనాద్యనుజ్ఞా - కేషాఞ్చిత్తత్పరిహారశ్చ శాస్త్రీయః కథముపపద్యత ఇత్యాశఙ్క్యాహ

ర౮॥ సూ. అనుజ్ఞాపరిహారౌ దేహసమ్బన్ధాజ్జ్యోతిరాదివత్॥ సర్వేషాం బ్రహ్మాంశత్వజ్ఞత్వాదినైకరూపత్వే సత్యపి బ్రాహ్మణక్షత్రియవైశ్యశూద్రాదిరూపశుచ్యశుచిదేహసమ్బన్ధనిబన్ధనావనుజ్ఞాపరిహారావుపపద్యేతే- (జ్యోతిరాదివత్) యథాఽగ్నేరగ్నిత్వేనైకరూపత్వేఽపి శ్రోత్రియాగారాదగ్నిరాహ్రియతే - శ్మశానాదేస్తు పరిహ్రియతే, యథా చాన్నాది శ్రోత్రియాదేరనుజ్ఞాయతే- అభిశస్తాదేస్తు పరిహ్రియతే.

ఘనమితి శబ్దాదయమంశస్వరూపం శిక్షయతి (ఏకవస్త్వితి) తాదృశాంశత్వం విశేషణవిశేష్యయోరపి విశేషణస్యాస్తీత్యాహ (విశిష్టస్యైకస్యేతి) తదేవ వృద్ధవ్యవహారేణ ద్రఢయతి (తథా చేతి) తతః కిం ప్రస్తుత ఇత్యత ఆహ (విశేషణవిశేష్యయోరితి) బహుత్వసఙ్కుచితత్వవికసితత్వవిస్మృతత్వాదిస్వభావవైలక్షణ్యం దృశ్యత ఇత్యర్థః. దృష్టాన్తసిద్ధం వైలక్షణ్యం దార్ష్టాన్తికే దర్శయతి (ఏవమితి) ఉక్తార్థపరత్వేన సూత్రఖణ్డమవతారయతి (తదిదమితి) వాచకత్వప్రకారమాహ (యథాభూత ఇతి) తదేవ వివృణ్వన్సూత్రస్య వాక్యార్థమాహ (యథైవ హీతి) తేనోభయవ్యపదేశముఖ్యత్వసిద్ధిమాహ (ఏవమితి) ప్రకాశాదిష్వపి విశేష్యపర్యన్తాభిధానం దృశ్యతే - యథా భానుః- భానుమాన్, జ్యోతిః- జ్యోతిష్మాన్, తేజః- తేజస్వీ, త్యాది. తదేవ విశేషే దర్శయతి (తత్త్వమసీతి) తత్త్వమసీత్యాదిరత్ర త్వమయమాత్మేతి శబ్దా అపీత్యన్తం ప్రతిజ్ఞావాక్యం. త్వమయమాత్మేతి శబ్దా అపి తచ్ఛబ్దబ్రహ్మశబ్దవత్ -తచ్ఛబ్దబ్రహ్మశబ్దతుల్యార్థా ఇత్యర్థః. జీవశరీరకేత్యాదినా హేతురుచ్యతే. (ప్రాగేవ ప్రపఞ్చిత ఇతి) అత్రైవ వక్తవ్యం సూత్రాభిప్రేతం సర్వం పూర్వముక్తమిత్యర్థః. ....

ర౭॥ సూ. స్మరన్తి చ॥ * అపి స్మర్యత ఇతి సూత్రేఽంశత్వమాత్రే స్మృతివచనముక్తం- అస్మిన్ సూత్రే విశిష్టైకదేశవిశేషణరూపాంశత్వేఽపి స్మృతివచనముచ్యత ఇతి భిదా. తదేతదభిప్రేత్యాహ (ఏవమితి) చార్థమాహ (చకారాదితి) శ్రుతిస్మృతివచనయోర్ద్వయోరపి వక్తవ్యత్వే సతి దృష్టాన్తోపాదానముఖేన విశదీకారాతిశయాత్ స్మృతివచనం సూత్రే కణ్ఠోక్తమ్. ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (ఏవమితి) అంశత్వ ఇత్యేతదధికరణార్థః. బ్రహ్మప్రవర్త్యత్వ ఇతి పూర్వాధికరణార్థః. జ్ఞత్వ ఇతి తత్పూర్వాధికరణార్థశ్చోక్తః.

ర౮॥ సూ. అనుజ్ఞాపరిహారౌ దేహసమ్బన్ధాజ్జ్యోతిరాదివత్॥ ఆదిశబ్దార్థమాహ (యథా చేతి)..

౪౮॥ సూ. అసన్తతేశ్చావ్యతికరః॥ బ్రహ్మాంశత్వాదినైకరూపత్వేఽపి జీవానామన్యోన్యభేదాత్, అణుత్వేన ప్రతిశరీరం భిన్నత్వాచ్చ భోగవ్యతికరోఽపి న భవతి. భ్రాన్తబ్రహ్మజీవవాదే చోపహితబ్రహ్మజీవవాదే చ జీవపరయోర్జీవానాంచ భోగవ్యతికరాదయస్సర్వే దోషాస్సన్తీత్యభిప్రాయేణ స్వపక్షే భోగవ్యతికరాభావ ఉక్తః. ....

నను భ్రాన్తబ్రహ్మజీవవాదేఽప్యవిద్యాకృతోపాధిభేదాద్భోగవ్యవస్థాదయ ఉపపద్యన్తే. అత ఆహ

౪౯॥ సూ. ఆభాస ఏవ చ॥ అఖణ్డైకరసప్రకాశమాత్రస్వరూపస్య స్వరూపతిరోధానపూర్వకోపాధిభేదోపపాదనహేతురాభాస ఏవ. ప్రకాశైకస్వరూపస్య ప్రకాశతిరోధానం ప్రకాశనాశ ఏవేతి ప్రాగేవోపపాదితం. * ఆభాసా ఏవేతి పాఠః- తథా సతి హేతవ ఆభాసాః. చకారాత్ *పృథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మత్వా *జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వౌ *తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తీత్యాదిశ్రుతివిరోధశ్చ. అవిద్యాపరికల్పితోపాధిభేదేఽపి సర్వోపాధిభిరుపహితస్వరూపస్యైకత్వాభ్యుపగమాత్ భోగవ్యతికరస్తదవస్థ ఏవ. ....

పారమార్థికోపాధ్యుపహితబ్రహ్మజీవవాదేఽప్యుపాధిభేదహే
తుభూతానాద్యదృష్టవశాద్వ్యవస్థా భవిష్యతీత్యాశఙ్క్యాహ

౫౦॥ సూ. అదృష్టానియమాత్॥ ఉపాధిపరమ్పరాహేతుభూతస్యాదృష్టస్యాపి బ్రహ్మస్వరూపాశ్రయత్వేన నియమహేత్వభావాదవ్యవస్థైవ - ఉపాధిభిరదృష్టైశ్చ స్వసమ్బన్ధేన బ్రహ్మస్వరూపచ్ఛేదాసమ్భవాత్. ....

౫౧॥ సూ. అభిసన్ధ్యాదిష్వపి చైవం॥ అదృష్టహేతుభూతాభిసన్ధ్యాదిష్వప్యుక్తాదేవ హేతోరనియమ ఏవ. ....

౪౮॥ సూ. అసన్తతేశ్చావ్యతికరః॥ సమన్తాత్తతిః సన్తతిః- విభుత్వం. తదభావోఽసన్తతిః- అణుత్వం. అన్యోన్యభేదాదితి చశబ్దసముచ్చితో హేతుర్దర్శితః. సూత్రాభిప్రాయమాహ (భ్రాన్తబ్రహ్మేతి) పరపక్షే భోగవ్యవస్థానుపపత్తిరభిప్రేతేత్యర్థః. అవిద్యాదేరాశ్రయభేదాభావాత్తదనుపపత్తిః. * నానాత్మానో వ్యవస్థాత ఇతి న్యాయసూత్రం. కిం సుఖాదీనాం స్వరూపభేదో వ్యవస్థా- ఉతాశ్రయభేదః. న ప్రథమః- ఆశ్రయభేదానాపాదకత్వాత్. న ద్వితీయః- హేతోస్సాధ్యావిశిష్టత్వాదితి త్వశ్చిదుచ్యతే. తన్న- ప్రతిసన్ధానాభావరూపావ్యవస్థిత్యభిప్రేతత్వాత్. తిరస్కారకాభావే సతి ప్రతిసన్ధానమాత్మైక్యవ్యాపకం- తిరస్కారకాభావేఽప్యప్రతిసన్ధానాదాత్మైక్యనివృత్తిరిత్యర్థః. ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ(నన్వితి)

౪౯॥ సూ. ఆభాస ఏవ చ॥ ఉపాధిభేదాద్వ్యవస్థిత్యత్రాహ (అవిద్యేతి) తిరోధానాద్యేవ నోపపద్యతే - ఉపపన్నేఽపివ్యవస్థా నోపపద్యత ఇత్యర్థః. ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (పారమార్థికేతి) ఇదముపాధ్యాశఙ్క్యేత్యపి శబ్దార్థః.

౫౦॥ సూ. అదృష్టానియమాత్॥ ప్రదేశభేదోఽస్తీత్యత్రాహ (ఉపాధిభిరితి) ఉపాధ్యాశ్రయస్యైకత్వాత్, తస్యచాచ్ఛేద్యత్వాత్, ద్వ్యవస్థానుపపత్తిరిత్యర్థః. ....

౫౧॥ సూ. అభిసన్ధ్యాదిష్వపి చైవం॥ చశబ్దోఽవధారణే. ఏవమేవేత్యర్థః. అభిసన్ధిః- సఙ్కల్పః. ఆదిశబ్దాదుద్యోగానుష్ఠానాదికం వివక్షితం. (ఉక్తాదేవేతి) అచ్ఛేద్యత్వాత్ సర్వప్రదేశానాం బ్రహ్మస్వరూపభూతప్రదేశత్వాదేవేత్యర్థః. ....

౫౨॥ సూ. ప్రదేశభేదాదితిచేన్నాన్తర్భావాత్ ॥ యద్యప్యేకమేవ బ్రహ్మస్వరూపం - తచ్ఛేదానర్హం నానావిధోపాధిభిస్సమ్బధ్యతే - తథాప్యుపాధిసమ్బద్ధబ్రహ్మప్రదేశభేదాదుపపద్యత ఏవ భోగవ్యవస్థేతిచేత్. తన్న- ఉపాధీనాం తత్రతత్రగమనాత్సర్వప్రదేశానాం సర్వోపాధ్యన్తర్భావాద్వ్యతికరస్తదవస్థ ఏవ. ప్రదేశభేదేన సమ్బన్ధేఽపి సర్వస్య బ్రహ్మప్రదేశత్వాత్ తత్తత్ప్రదేశసమ్బన్ధిదుఃఖం బ్రహ్మణ ఏవ స్యాత్.——— పూర్వత్ర * నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసఙ్గోఽన్యతరనియమో వాఽన్యథా * ఉపలబ్ధివదనియమ ఇత్యాభ్యాం సూత్రాభ్యాం వేదబాహ్యానాం సర్వగతజీవవాదినాం దోష ఉక్తః- అత్ర తు * ఆభాస ఏవ చేత్యాదిభిస్సూత్రైర్వేదావలమ్బినామాత్మైకత్వవాదినాం దోష ఉచ్యతే. ....

అంశాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే
ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

౫౨॥ సూ. ప్రదేశభేదాదితిచేన్నాన్తర్భావాత్ ॥ జీవానామన్యోన్యభేదవ్యతికరమాహ (ఉపాధీనామితి) ఏతేషాం భోగాయతనాని బ్రహ్మణి స్యురిత్యాహ (ప్రదేశభేదేనేతి) జీవేశ్వరవ్యతికర ఉక్తో భవతి. * అసన్తతేశ్చేత్యాదిసూత్రాణాం సాఙ్ఖ్యాదివ్యుదాసపరత్వం పరోక్తం పౌనరుక్త్యేన దూషయతి (పూర్వత్రేత్యాదినా) ... ...

పరైస్తు పూర్వాధికరణే కారయితృత్వ కృత్యాదిభిర్జీవస్య పరాయత్తప్రవృత్తిత్వే సిద్ధే జీవేశ్వరసమ్బన్ధనిరూపణపరమధికరణం వర్ణయన్తి. తన్మతే అంశాంశిభావోఽనుపపన్నః - జీవేశ్వరయోరుభయోరపి సన్మాత్రబ్రహ్మణ్యవిద్యాకల్పితత్వాత్ రజ్జుకల్పితయోస్సర్పభూదళనయోరివ మిథోఽంశాంశిభావానుపపత్తేః. తయోర్నిహీనోత్కృష్టోపాధిపరికల్పితత్వేఽపి బృహదల్పఘటయోరివాంశాంశిభావో న ఘటతే. అత ఏవ * పాదోఽస్యేతి శ్రుతిః * మమైవాంశ ఇతి స్మృతిశ్చ న సఙ్గచ్ఛతే - తయోస్సహస్రశీర్షత్వాదిగుణకమహాపురుషవిషయత్వాత్. * అస్య * మమేతిపదయోర్నిర్విశేషపరత్వే లక్షణా. నిర్విశేషచిన్మాత్రస్యాపి న జీవం ప్రత్యంశిత్వం యుక్తం- స్థాణావధ్యస్తం పురుషం ప్రతి స్థాణోరంశిత్వప్రసిద్ధ్యభావాత్. గ్రన్థవిరోధశ్చ-జీవేశ్వరసమ్బన్ధనిరూపణపరత్వాభ్యుపగమాత్. శ్రుతిస్మృతిసూత్రస్వారస్యవిరోధశ్చ. అంశ ఇవాంశ ఇతి వివక్షితత్వాదంశశబ్దోఽప్యముఖ్య ఇతి చేత్ - ముఖ్యే సమ్భవత్యముఖ్యత్వమేవ దోషః. నానాత్వైకత్వవ్యపదేశాభ్యాం సమర్థనీయమంశత్వం చ కస్య. న తావదుపాధేః-తస్యాపారమార్థికస్యైక్యాయోగాత్. న చోపాధ్యుపలక్షితబ్రహ్మణః- తస్యాభిన్నతయా నానాత్వాభావాత్. నాప్యుపాధివిశిష్టస్య - తస్యస్వాత్మానం ప్రత్యంశత్వానుపపత్తేః. నాప్యనుపహితస్వరూపం ప్రత్యుపహితస్వరూపస్యాంశత్వం- వస్తునిస్వతోఽంశభేదాభావేన ఉపహితానుపహితవిభాగానుపపత్తేః. కృత్స్నముపహితమనుపహితం వా స్యాత్. న చాధిష్ఠానం ప్రత్యధ్యస్తస్యాంశత్వం-అధిష్ఠానమాత్రస్యాంశిత్వం స్థాణోరివానుపపన్నమితి హ్యుక్తం. జీవేశ్వరయోర్వస్తుతో భేదాభావేన జీవగతదుఃఖే నేశ్వరస్య దుఃఖిత్వమాశఙ్క్య * ప్రకాశాదివదితిసూత్రమాలోకాకాశరవిమణ్డలేష్వఙ్గుళీఘటకరకతరఙ్గాదిగతైర్గ్రీష్మత్వమహత్త్వగమనాగమనకమ్పాదిభిరస్పృష్టత్వవజ్జీవదుఃఖైరీశ్వరస్యాస్పర్శ ఇతి పరిహారపరం వ్యాఖ్యాతం. తచ్చాయుక్తం- ఈశ్వరస్య సర్వజ్ఞత్వాభ్యుపగమాత్ సర్వాన్ జీవానాత్మనోఽనన్యత్వేన జానతస్తస్య జీవగతదుఃఖాకారేణ దుఃఖితాయా దుర్నివారత్వాత్. స్వగతత్వేన దుఃఖసాక్షాత్కర్తృత్వం హి దుఃఖిత్వం. దుఃఖం మిథ్యాభూతమితి చేత్ - జీవస్యాపి తన్మిథ్యేతి జీవతుల్యత్వం స్యాత్. ఈశ్వరో మిథ్యాత్వేన జానాతీతి చేత్ - శ్రుతవేదాన్తస్య ముముక్షోర్బాధితానువృత్త్యా విద్యస్య శిరస్తోదాదివదీశ్వరస్య దుఃఖమవర్జనీయం స్యాత్. అనుజ్ఞాపరిహారావహం మన్యత్యవిద్యాకృతాభిమాన ప్రయుక్తౌ - ఏకత్వదర్శినోఽభిమానరహితస్య న శాస్త్రనియోజ్యత్వమితి చానుపపన్నం- * విపశ్చితి చేష్టితం * సతాం మార్గమదూషయన్నిత్యాదిభిరాదిభరతపరాశరవసిష్ఠాదీనాం శాస్త్రానుసారిత్వదర్శనాత్, * సఖల్వేవం వర్తయన్యావదాయుషం బ్రహ్మలోకమభిసమ్పద్యతే న చ పునరావర్తత ఇతి బ్రహ్మవిద ఏవ యావచ్ఛరీరావసానం శాస్త్రవశ్యత్వావగమాచ్చ - అయుక్తావస్థాయాం క్షుదాదిపరిహారార్థమోదనాద్యావ్యాప్రియమాణస్య శాస్త్రీయానుష్ఠానావసరేఽభిమానవిరహవదనన్వయస్య వక్తుమశక్యత్వాచ్చ. * అసన్తతేశ్చావ్యతికర ఇతి- ఉపాధీనాం సర్వాశసన్తతత్వాభావాన్న తత్తత్సుఖాదివ్యతికర ఇత్యుక్తం. తచ్చాయుక్తం- సౌభరిప్రభృతీనామివాత్మైకత్వే సుఖాదివ్యతికరప్రసఙ్గాత్. సౌభరిశరీరేషు నాన్తఃకరణభేద ఇతి చేన్న-అణోరన్తఃకరణస్య యుగపద్బహుశరీరసంసర్గానుపపత్తేః. న సుపచ్ఛిన్నత్వే సత్యనుపలభ్యమానత్వమణుత్వం- తచ్చైకస్యైకశరీరస్యైవానేకశరీరనమ్బన్ధి న ఏకస్యోపపన్నమితి చేన్న-తథా సతి జీవగతస్యారాగ్రమాత్రపరిమాణరూపస్యాణుత్వస్యాన్తఃకరణౌపాధికత్వానుపపత్తేః. * ఆభాస ఇతి-పరమాత్మన ఆభాసః- ప్రతిబిమ్బభూతో జీవ ఇత్యుక్తం-తదప్యచాక్షుషాణాం ప్రతిబిమ్బాభావాత్, దారమ్భణాధికరణదర్శితైర్దూషణాన్తరైశ్చానుపపన్నం.— అపరేషాం పక్షేఽపి * ప్రకాశాదివత్ * అసన్తతేశ్చేతి సూత్రద్వయస్య జీవేశ్వరవ్యతికరభోగవ్యతికరపరిహారపరత్వం న ఘటతే- ఈశ్వరస్య సార్వజ్ఞ్యాభ్యుపగమాత్, దన్తఃకరణభేదేఽపి సౌభరిశరీరేష్వాత్మైక్యే భోగవ్యతికరదర్శనాచ్చ. * ప్రదేశభేదాదితి చేదితి-ఏకశరీ

ఛావచ్ఛిన్నాత్మప్రదేశేఽదృష్టసముదాయాత్ సుఖాదివ్యవస్థా చాయుక్తా- ఏకశరీరేఽపి సర్వాత్మనాం విభూనామన్తర్భావాదితి పరేషాం స్వోక్తదూషణం స్వస్యాప్యాపతేదితి- ఉపాధీనాం గత్వరత్వాత్ తైస్తైరుపాధిభిః సర్వాత్మప్రదేశానాం తద్భావాత్, అదృష్టస్యాప్యనియతత్వేన సుఖాదివ్యవస్థానుపపత్తేః బ్రహ్మప్రదేశానాముపాధిభిః ఛిన్నత్వే తదభావే చ సమస్తదోషాణామధికరణాన్తరోక్తానామనువృత్తియోగ్యతా- ఇష్టాపహితే సూత్రకారైర్వివక్షితాః భాష్యకారైస్తు ప్రసక్తానుక్తత్రయస్మితా- అత ఇహ తేషామనుపన్యాసః *అసన్తతేశ్చ* ఇత్యాదిసూత్రాణి సాఙ్ఖ్యాదివ్యుదాసపరత్వేన పరైరపరైశ్చ వ్యాఖ్యాతాని తదయుక్తం- *నిత్యోపలబ్ధి* ఇత్యాదినా పునరుక్తిప్రసఙ్గాదిత్యుక్తం *నిత్యోపలబ్ధి* ఇత్యాదిసూత్రద్వయస్యాన్యథార్థవర్ణనానుపపత్తిః ప్రాగేవ దర్శితా అత స్తయోరర్థోక్తార్థపరత్వమవర్జనీయం- తథా సతి పునరుక్తిపరిహారాయ *అసన్తతేశ్చ* ఇత్యాదిసూత్రాణాం ఉపరి వ్యుదాసకత్వమాస్థేయం — అన్యేషామపీ యమకరణం న ఘటతే- నానాత్వైకత్వవ్యపదేశసాధ్యత్వాదంశాంశిభావస్య కిం సన్మాత్రస్య బ్రహ్మణోంఽశో జీవః ఉతేశ్వరస్య ప్రథమే భేదవ్యపదేశహేతుర్న సిధ్యతి- సన్మాత్రాజ్జీవస్య భేదవ్యపదేశాభావాత్ ఈశ్వరాదేవ హి భేదం వ్యపదిశన్తి శ్రుతయః సన్మాత్రాదన్యత్వే జీవానామసత్త్వం ప్రసజ్యేత్ శ్రుతిస్మృతిస్వారస్యభఙ్గశ్చ- *స హ స్త్రీర్ద్వా పురుషః* *ఉతామృతత్వస్యేశానః* *పాదోఽస్య విశ్వా భూతాని* *మమైవాంశో జీవలోకే జీవభూతః సనాతనః* ఇతీశ్వరాంశత్వం హి స్వరసతః ప్రతీయతే ద్వితీయే కల్పే భవదభ్యుపగమవిరోధః బ్రహ్మణోంఽశత్వం భోక్తృభోగ్యనియన్తౄణాం తత్త్వమపి హి భవదభిమతం- న తు తేషాం పరస్పరాంశాంశిభావః నన్వీశ్వరాంశస్య బృహత్త్వాదంశిత్వవ్యవహారోపపత్తిః బృహత్త్వవికాంశేంఽశిత్వవ్యవహారదర్శనాదితి చేన్న - బృహతి ఘటే క్షుద్రఘటం ప్రత్యంశిత్వవ్యవహారాదర్శనాత్, తత్సదృశతచ్ఛస్య గౌణతయా బృహత్త్వసాధర్మ్యాదంశిత్వస్యాముఖ్యత్వాచ్చ గౌణోఽప్యంశిత్వవ్యవహారో బృహత్యుపాదానద్రవ్యేఽవస్థాన్తరాపన్న ఏవ భవతి న త్వవస్థాన్తరప్రాప్తే బృహతి మృత్పిణ్డాంశే ఘటత్వాద్యనాపన్న ఏవ మృద్యంశిత్వవ్యవహారః- న తు ఘటత్వేనోపయుక్తేఽపి- ఏవం బృహన్నప్యంశః సన్మాత్రరూపశ్చేత్ అంశిత్వవ్యవహారో ఘటతే స తు నియన్తృత్వరూపావస్థాపన్న ఇతి న తత్ర గౌణోఽప్యంశిత్వవ్యవహారో ఘటతే *ప్రకాశాదివదితి* సౌరచాన్ద్రాదిప్రకాశమణిమన్త్రౌషధాదీనాం దాహకత్వశక్తిసద్భావాసద్భావాదిస్వభావవ్యవస్థావత్ దుఃఖిత్వనిర్దుఃఖిత్వాదివ్యవస్థోపపత్తిర్జీవేశ్వరయోరితి వ్యాఖ్యాతం తథా సతి స్వభావవ్యవస్థామాత్రదృష్టాన్తతయోపన్యస్తః స్యాత్ - న త్వంశాంశినోః స్వభావవ్యవస్థాయాం దృష్టాన్తతయోక్తః స్యాత్ తతో వరమంశాంశిభావే స్థితే ఏవ స్వభావవ్యవస్థాయాం దృష్టాన్తోపన్యాసః- అంశాంశిభావవిఘటనశఙ్కాపరిహారపరత్వాత్సూత్రస్య సముదాయైకదేశత్వమేవాంశత్వనిమిత్తం అత ఏవ హి దాయవిభాగే గోమహిషభూహిరణ్యాదిష్వయమంశః- అయమస్యాంశ ఇతి వ్యవహారః విశేష్యాంశ ఇతి వ్యవహారదర్శనాదీశ్వరస్యాప్యంశత్వం త్వన్మతే ప్రసజ్యత ఇతి చేన్న విశిష్టాపేక్షయా విశేష్యేఽప్యంశత్వవ్యవహారేఽపి విశేషణం ప్రతి ప్రధానతయాంశిత్వవ్యవహారోపపత్తేః, అప్రధానం విశేషణం ప్రత్యంశిత్వ వ్యవహారానుపపత్తేః, తథా వ్యవహారాభావశ్చ ప్రాధాన్యాదేవ అత ఏవ దేవదత్తాదేర్గోమహిషాద్యపేక్షయాంఽశిత్వవ్యవహారః యదా సముదాయే ప్రాధాన్యవివక్షా- తదా తస్యాంశిత్వం- యదా తదేకదేశాన్తరే ప్రాధాన్యవివక్షా తదా తదేకదేశాన్తరస్యాంశిత్వవ్యవహారః సముదాయస్య ప్రాధాన్యం హి పౌష్కల్యలక్షణం దేవదత్తాదేశ్శేషిత్వలక్షణం విశేష్యస్యత్వాధారత్వాదిలక్షణం సంయోగలక్షణసమ్బన్ధసత్త్వేఽపి ప్రాధాన్యావివక్షయా హి భూతేఽస్య గోమహిషాద్యంశిత్వవ్యవహారాభావః అతస్సర్వజీవైరభిన్నత్వం స్వస్య జానత ఈశ్వరస్యాంశభేదే సత్యపి దుఃఖిత్వం భవేత్ - యథా సౌభరేః సర్వాస్వపి వాఙ్శరీరత్వేన జానత ఈశ్వరస్య త్వన్మతేఽపి దుఃఖిత్వం స్యాదితి చేన్న - సపక్షాభావాత్ శరీరగతదుఃఖం శరీరిణో దేవదత్తాదేర్దృశ్యత ఇతి చేన్న న హి శరీరగతత్వాభావాత్ కిం ప్రాణాదికమేవ దుఃఖం- ఉత తద్గ్రాసం ప్రథమే ప్రాణస్యాచేతనత్వాభావాన్న శరీరగతస్య శరీరిగతత్వం ద్వితీయే శరీరస్య జ్ఞానాభావాన్న తద్దుఃఖస్యాత్మగతత్వమిత్యుభయథాపి దృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలతా అతో నేశ్వరస్యాన్యమతే దుఃఖిత్వాదిప్రసఙ్గః

అంశాధికరణం సమాప్తమ్

ఇతి శ్రీహారీతకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన
శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగతశ్రీభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన
శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా- ౬౦. సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా- ౨౬౮

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

ద్వితీయాధ్యాయే— చతుర్థః పాదః.

ప్రాణోత్పత్త్యధికరణమ్.

౧॥ సూ. తథా ప్రాణాః॥ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య వియదాదేః కృత్స్నస్య కార్యత్వేనోత్పత్తావుక్తాయాం జీవస్య కార్యత్వేఽపి స్వరూపాన్యథాభావలక్షణోత్పత్తిరపోదితా. తత్ప్రసఙ్గేన జీవస్వరూపం శోధితం- సమ్ప్రతి జీవోపకరణానామిన్ద్రియాణాం ప్రాణస్య చోత్పత్త్యాదిప్రకారో విశోధ్యతే. తత్ర కిమిన్ద్రియాణాం కార్యత్వం జీవవత్- ఉత వియదాదివదితి చిన్త్యతే. కిం యుక్తం. జీవవదేవేత్యాహ పూర్వపక్షీ (తథా ప్రాణా ఇతి) ప్రాణాః- ఇన్ద్రియాణి. యథా జీవో నోత్పద్యతే- తథేన్ద్రియాణ్యపి నోత్పద్యన్తే. కుతః. శ్రుతేః- యథా జీవస్యానుత్పత్తిః శ్రుతేరవగమ్యతే- తథా ప్రాణానామప్యనుత్పత్తిః శ్రుతేరేవావగమ్యతే. *తథా ప్రాణా ఇతి ప్రమాణమప్యతిదిశ్యతే. కా పునరత్ర శ్రుతిః. *అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్ తదాహుః కిం తదాసీదితి ఋషయో వావ తేఽగ్రే సదాసీత్ తదాహుః కే తే ఋషయ ఇతి ప్రాణా వావ ఋషయ ఇతి జగదుత్పత్తేః ప్రాగిన్ద్రియాణాం సద్భావః శ్రూయతే. ప్రాణశబ్దే బహువచనాదిన్ద్రియాణ్యేవేతి నిశ్చీయతే. న చేయం శ్రుతిః *వాయుశ్చాన్తరిక్షం చైతదమృతం * సైషానస్తమితా దేవతా యద్వాయురితివచ్చిరకాలావస్థాయిత్వేన పరిణేతుం శక్యా- *అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీదితి కృత్స్నప్రపఞ్చప్రళయవేళాయామప్యవస్థితత్వశ్రవణాత్. ఉత్పత్తివాదిన్యస్తు జీవోత్పత్తివాదిన్య ఇవ నేతవ్యా ఇతి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే- వియదాదివదేవ ప్రాణాశ్చోత్పద్యన్తే. కుతః. *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ : ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీదిత్యాదిషు ప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణాత్, * ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేన్ద్రియాణి చేతీన్ద్రియాణాముత్పత్తిశ్రవణాచ్చ ప్రాగవస్థానాసమ్భవాత్. న చాత్రోత్పత్తివాద

౧॥ సూ. తథా ప్రాణాః॥ పాదసఙ్గతిమాహ (బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యేతి) జ్ఞాతృత్వాదికం నిరూపయదధికరణం ప్రసఙ్గాత్ సఙ్గతం - తస్మాత్ పూర్వాధికరణేన పాదసఙ్గతిరిత్యర్థః. జీవోత్పత్తినిరూపణానన్తరం జీవోపకరణానాముత్పత్తిప్రకారో విశోధ్యత ఇతి సఙ్గతిః. నన్వవధారణప్రతిజ్ఞానాదిభిస్సిద్ధాన్తశ్చేత్ - వియదాదిన్యాయేనకృతత్వాదనారమ్భణీయతా. నైవం- * ప్రాణా వావ ఋషయ ఇతి శ్రుతేరకృతనిర్వాహత్వాత్. అత ఏవ హి సిద్ధాన్తన్యాయం ప్రాగుక్తమపి ప్రత్యత్ర పృథక్సూత్రమనిబధ్నన్ ప్రాణవిషయశ్రుతినిర్వాహమేవ సూత్రకారోఽన్వబధ్నాత్. కిమిన్ద్రియాణి జీవవన్నోత్పద్యన్తే- ఉత వియదాదివదుత్పద్యన్త ఇతి. కిం *ఏతస్మాజ్జాయత ఇత్యాదివాక్యం తేషాముత్పత్తిం ప్రతిపాదయతి- నేతి. * అసద్వా ఇదమిత్యాదివాక్యం సృష్టేః ప్రాగిన్ద్రియసద్భావమవగమయతి- నేతి. కిం ప్రాణశబ్ద ఇన్ద్రియపరః- ఉత పరమాత్మపరః. * ప్రాణా వావ ఋషయ ఇతి ఋషిశబ్దః ప్రాణశబ్దస్య పరమాత్మపరతామవగమయతి- నేతి. యదా నావగమయతి- తదా ప్రాణశబ్దస్యేన్ద్రియపరత్వేన * అసద్వా ఇదమిత్యాదివాక్యస్య ప్రాగిన్ద్రియసద్భావావగమకత్వాత్ *ఏతస్మాదితివాక్యస్య తదుత్పత్తిప్రతిపాదనాసామర్థ్యాదిన్ద్రియాణి జీవవన్నోత్పద్యన్త ఇతి పూర్వః పక్షః. యదాఽవగమయతి- తదా ప్రాణశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వేన *అసద్వా ఇదమిత్యాదివాక్యస్య సృష్టేః ప్రాగిన్ద్రియసద్భావానవగమకత్వాత్ *ఏతస్మాదితివాక్యస్య తదుత్పత్తిప్రతిపాదనసామర్థ్యేన వియదాదివదిన్ద్రియాణ్యుత్పద్యన్త ఇతి సిద్ధాన్తః. శ్రుత్యవగతత్వం కథం సూత్రితం- న హి శ్రుతేరితి సూత్ర్యతే- తత్కథమవముచ్యత ఇత్యత్రాహ (తథా ప్రాణా ఇతి) ప్రమాణమపీతి వివక్షిత శ్రుతేరస్పష్టత్వాదాహ (కా పునరితి) *అత ఏవ ప్రాణ ఇత్యాదిషు ప్రాణశబ్దః పరమాత్మవాచకో దృష్ట ఇత్యత్రాహ (ప్రాణశబ్దే బహువచనాదితి) ... ...

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) అనేక కారణవాక్యగతైకత్వావధారణస్వారస్యా, దృషిశబ్దస్య ద్రష్టరి స్వారస్యేన దర్శనకరణే స్వారస్యాభావా, చ్చ *ఏతస్మాజ్జాయత ఇతి వాక్యే ముఖాదీనాం ముఖ్యార్థేన జనిధాతునా ప్రాణస్యోత్పత్తివచనస్వారస్యా, దుత్పత్త్యాదినిషేధనిత్యత్వవచనాభావాత్, ప్రాణశబ్దస్య పరమాత్మని ప్రయోగసద్భావా, చ్చ పరమాత్మైవోచ్యత ఇత్యర్థః. అనన్తరసూత్రస్య బహువచనమాత్రనిర్వాహపరత్వేన అస్యత్ సిద్ధాన్త యుక్తిజాతమర్థసిద్ధమితి సూత్రకారాభిప్రాయ ఇతి తదభిప్రేతం సర్వం స్వయముపాక్షతాహ (వియదాదీత్యాదినా)............................

వదిన్ద్రియోత్పత్తివాదాః పరిణేతుం శక్యాః- అత్మవదుత్పత్తిప్రతిషేధశ్రుతీనాం నిత్యత్వశ్రుతీనాంచాదర్శనాత్. *అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీదిత్యాదివాక్యేపి ప్రాణశబ్దేన పరమాత్మైవ నిర్దిశ్యతే - *సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి ప్రాణమభ్యుజ్జిహత ఇతి ప్రాణశబ్దస్య పరమాత్మన్యపి ప్రసిద్ధేః. ప్రాణా వావ ఋషయ ఇతి ఋషిశబ్దశ్చ సర్వజ్ఞే తస్మిన్నేవ యుజ్యతే- నత్వచేతనేష్విన్ద్రియేషు..................

ఋషయః *ప్రాణా ఇతి చ బహువచనశ్రుతిః కథముపపద్యత ఇతి చేత్. తత్రాహ.

౨॥ సూ. గౌణ్యసమ్భవాత్తత్ప్రాక్ శ్రుతేశ్చ॥ బహువచనశ్రుతిర్గౌణీ - బహ్వర్థాసమ్భవాత్. తస్యైవ పరమాత్మనః సృష్టేః ప్రాగవస్థానశ్రుతేరేవ. ....

౩॥ సూ. తత్పూర్వకత్వాద్వాచః॥ ఇతశ్చ ప్రాణశబ్దః పరమాత్మవచనః-వాచః- పరమాత్మవ్యతిరిక్తవిషయస్య నామధేయస్య వాగ్విషయభూతవియదాదిసృష్టిపూర్వకత్వాత్. *తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతి నామరూపభాజామభావాత్ తదానీం వాగాదీన్ద్రియకార్యాభావాచ్చ తాని న సన్తీత్యర్థః. ....

ప్రాణోత్పత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (ఋషయ ఇతి)

౨॥ సూ. గౌణ్యసమ్భవాత్తత్ప్రాక్ శ్రుతేశ్చ॥ బహ్వర్థాసమ్భవముపపాదయతి (తస్యైవేతి) ఏవకారేణ సూత్రస్థశ్చశబ్దో వ్యాఖ్యాతః..

౩॥ సూ. తత్పూర్వకత్వాద్వాచః॥ అత్రాహ్యదృష్టసంస్కారస్థితికార్యదర్శనాత్తదానీం కల్ప్యతే - ఏవమిన్ద్రియకార్యం తదా దృశ్యతే చేత్- ఇన్ద్రియాణ్యపి కల్ప్యేరన్ - నచ తదిత్యాహ (ఇతశ్చేత్యాది) ఉక్తార్థశ్రుతివాక్యం దర్శయన్ ఫలితమర్థమాహ (తద్ధేదమితి) వాక్కార్యముచ్చారణం. శ్రోత్రకార్యం శ్రవణం. ఏవం తత్తత్కార్యజ్ఞానేన్ద్రియవిషయాభావాత్ తత్తదిన్ద్రియకార్యం నోపపద్యత ఇతి న తదానీం కార్యకల్ప్యానీన్ద్రియాణీత్యర్థః. ... ...

పర్గైస్తుపూర్వాధికరణోక్తస్య సర్వగతబహ్వాత్మవాదదోషస్య జీవం ప్రత్యనియమస్య తథా శబ్దేనాతిదేశే దేహానియమేన ప్రాణానియమస్యాపి సిద్ధత్వేన కృతకరత్వాజ్జీవవదనుత్పత్త్యతిదేశే సిద్ధాన్తవిరోధాదన్యపూర్వపక్షసూత్రత్వే తద్వ్యవచ్ఛేదేన సిద్ధాన్తద్యోతకసూత్రాన్తరాభావాచ్చ వ్యవహితస్యాపి వియదధికరణోక్తస్య సమ్భవస్యాతిదేశః, *అస్మాదాత్మనః సర్వే ప్రాణాః సర్వే లోకా ఇతి పూర్వాధికరణవిషయవాక్యస్థలోకాది దృష్టాన్తీకరణేన ప్రాణేషు తథా శబ్దేన తద్ధర్మాతిదేశ, ఇతి చ వ్యాఖ్యాతం. తతోప్యవ్యవహితజీవానుత్పత్త్యతిదేశేన పూర్వపక్షసూత్రత్వం స్వారసికం. ప్రాసఙ్గికాధికరణాన్తరవ్యవధిస్తు న దోషః. న చ సిద్ధాన్తసూత్రాన్తరాభావాదస్యైవ సిద్ధాన్తసూత్రత్వమాశ్రయణీయం - బాధకపరిహారసూత్రస్య సిద్ధాన్తసాధకత్వాత్. సిద్ధాన్తసాధకయుక్తైరసూత్రితత్వంతు పూర్వోక్తాదేవ సూత్రప్రణయననైరపేక్ష్యాత్. బాధకపరిహారస్యత్వనుక్తత్వాత్తస్యైవ సూత్రితత్వం యుక్తమిత్యుక్తం. తుశబ్దార్థేన చశబ్దేన సిద్ధాన్తద్యోతనమిత్యుక్తం దీపే. *గౌణ్యసమ్భవాత్ తత్ప్రాక్ శ్రుతేశ్చేత్యేకసూత్రత్వం చాత ఏవ యుక్తం. న చాపి చశబ్దః సముచ్చయార్థః- సాధకసాధకత్వేన సముచ్చయవాచి నైరపేక్ష్యాత్. గౌణ్యాః జన్మశ్రుతేరసమ్భవాదితి యోజనా చ క్లిష్టా, *గౌణ్యసమ్భవాచ్ఛబ్దాచ్చేతి పూర్వపాదావగతసూత్రశైలీవిరుద్ధా, చ. అక్లిష్టరీత్యవిరుద్ధనిర్వాహే సమ్భవతి తద్విపరీతనిర్వాహశ్చాయుక్తః. *తత్ప్రాక్ శ్రుతేరితి- భావియ్యనుషక్తస్య జన్మశబ్దస్య తతః ప్రాక్ శ్రుతేః, ఖాదిషు చ తస్య ముఖ్యతాయాః స్థాపితత్వాత్, ప్రాణోత్పత్తిర్ముఖ్యేతి వ్యాఖ్యాతం. తన్నేయార్థం. తతోప్యనేయార్థవ్యాఖ్యానం వరం,- తచ్ఛబ్దస్య ఖాదిష్వనుషక్తజన్మశబ్దవాచిత్వాదపి పరమాత్మపరత్వం స్వారసికం, చ- ప్రాణశబ్దస్థబహువచననిర్వాహశ్చాపేక్షితః. జన్మశబ్దానుషఙ్గరూపయుక్తిరప్యపేక్షితేతి చేత్. సత్యం- సాత్వేకత్వావధారణ ప్రతిజ్ఞానాదివద్వియదధికరణోక్తతయాఽతిప్రాయత్నసిద్ధేతి ప్రాణశబ్దనిర్వాహ ఏవ కణ్ఠోక్త్యాకాఙ్క్ష్యః. క్వచిదుక్తస్యాతిప్రాయికత్వం క్వచిదప్యనుక్తస్య కణ్ఠోక్తత్వమపి హియ యుక్తం - న క్వచిదుక్తస్య పునశ్చోక్తత్వం, క్వచిదప్యనుక్తస్యాతిప్రాయికత్వం, చ. *తత్పూర్వకత్వాద్వాచ ఇతి. *అన్నమయం హి సోమ్య మనః ఆపోమయః ప్రాణస్తేజోమయీ వాగితి వాక్ప్రాణమనసాం తేజోఽబన్నపూర్వకత్వాచ్ఛ ప్రాణస్య కార్యత్వమిత్యుక్తం. తదయుక్తం - అహఙ్కారికస్య మనసో వాగిన్ద్రియస్య చ పృథివీతేజః కార్యత్వాయోగా, ద్వాయువిశేషస్య ప్రాణస్యాప్యబ్కార్యత్వాభావా, చ్చ. అత ఆప్యాయనమాత్రమత్ర వివక్షితం - తావతా చనోత్పత్తిసిద్ధ్య

౪॥ సూ. సప్తగతేర్విశేషితత్వాచ్చ॥ తానీన్ద్రియాణి కిం సప్తైవ స్యుః-ఉతైకాదశేతి చిన్త్యతే. శ్రుతివిప్రతిపత్తేస్సంశయః. కిం ప్రాప్తం. సప్తేతి. కుతః. (గతేర్విశేషితత్వాచ్చ) గతిస్తావజ్జాయమానేన మ్రియమాణేన చ జీవేన సహ లోకేషు సఞ్చరణరూపా సప్తానామేవ శ్రూయతే *సప్త ఇమే లోకా యేషు చరన్తి ప్రాణా గుహాశయా నిహితాస్సప్త సప్తేతి. వీప్సా పురుషభేదాభిప్రాయా. విశేషితాశ్చ తే గతిమన్తః ప్రాణాః స్వరూపతః *యదా పఞ్చావతిష్ఠన్తే జ్ఞానాని మనసా సహ। బుద్ధిశ్చ న విచేష్టతే తామాహుః పరమాం గతిమితి. శరీరాన్తస్సఞ్చరణం విహాయ మోక్షోర్ధ్వగమనం పరమా గతిః. ఏవం జీవేన సహ జన్మమరణయోస్సప్తానామేవ గతిశ్రవణాత్, యోగదశాయాం జ్ఞానానీతి విశేషితత్వాచ్చ జీవస్య కరణాని శ్రోత్రత్వక్చక్షుర్జిహ్వాఘ్రాణబుద్ధిమనాంసి సప్తైవేతి గమ్యతే. యాని త్వితరాణి విషయాణాం గ్రాహకత్వేన *అష్టౌ గ్రహాః *సప్త వై శీర్షణ్యాః ప్రాణాః ద్వావవాఞ్చావిత్యాదిషు చతుర్దశపర్యన్తాని ప్రాణప్రతిపాదకవాక్యేషు వాక్పాణిపాదపాయూపస్థాహఙ్కారచిత్తాఖ్యానీన్ద్రియాణి ప్రతీయన్తే - తేషాం జీవేన సహ గతిశ్రవణాభావాజ్జీవస్యాల్పాల్పోపకారకత్వమాత్రేణౌపచారికః ప్రాణవ్యపదేశః............

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే.

౫॥ సూ. హస్తాదయస్తు స్థితేఽతో నైవం॥ న సప్తైవేన్ద్రియాణి- అపి త్వేకాదశ- హస్తాదీనామపి శరీరే స్థితే జీవే

తి.—— అన్యేష్విన్ద్రియసమష్ట్యుత్పత్తేః పూర్వమేవ నిర్ధతాం మత్వా వ్యష్టీన్ద్రియాణాం జీవస్య స్వాపప్రబోధయోరుత్క్రాన్తిజన్మనోశ్చ విలయోత్పత్తిభ్రమవతః - ఉత్పన్నవత ఇతి విచారయన్తి. తదయుక్తం- సమష్టీన్ద్రియోత్పత్తిప్రక్రియయోరస్యనిరూపితత్వాత్, *అష్టౌ ప్రకృతయః షోడశ వికారాః * ఇన్ద్రియాణి దశ న్యాత్రే మతన్యాత్రాణి భూతానా వాలీయ స్తఇత్యాదిభిః తత్ర తత్రోదాహృతశ్రుతిభిస్తత్సిద్ధిరితి చేత్. తన్న *తదుత్క్రామన్తం ప్రాణోఽనూత్క్రామతి ప్రాణమనూత్క్రామన్తం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామన్తి *అగ్నేర్దేవాశ్మశ్రిధ్ధాం జుహ్వతీతి పూర్వాపరపాదయోరుదాహృతత్వాత్ తద్వాక్యైర్వ్యష్టీన్ద్రియాణామవస్థాననిర్ధారణవిచారో నిర్విషయస్స్యాత్. వాక్యాన్తరేషూత్పత్తిప్రక్రియావగమాత్సంశయ ఇతి చేత్. తత్సమష్టీన్ద్రియాణామపి తుల్యం- *అసద్వా ఇత్యాదివాక్యానాం శ్రూయమాణత్వాత్. పునరుక్తిశ్చ భవేత్ - *బాల్యసనిదర్శనాదిత్యధికరణే ఉత్క్రాన్తౌ ప్రాణానాం లయోత్పత్తిభావం సద్భావో నిశ్చితః. ఉక్తం హి భవద్భిరేవ *ఇహాలయో న సామ్యద్వివక్ష్యతే కింతువృత్తివిలోపాయ మనసి సంశ్లేషమాత్రమితి. ఉత్క్రాన్తౌ లయాభావాత్ జన్మన్యుత్పత్తిశ్చ నాస్తి. సుషుప్తిప్రబోధయోర్లయోత్పత్త్యభావశ్చ కింపునర్న్యాయసిద్ధః. అతః *తథా ప్రాణా ఇత్యాదిసూత్రాణాం సమష్టివిషయత్వమవయుక్తం. తథాశక్తైన సుషుప్త్యుత్క్రాన్తిప్రబోధజన్మసు వియదాదివత్ప్రాణా ఉత్పద్యన్త ఇత్యపి వ్యవహితాధికరణన్యాయాతిదేశోఽస్వరసః. *అసద్వా ఇదమిత్యాదిశ్రుతిశ్చ *సదేవేత్యాదివాక్యవత్కృత్స్నప్రక్రియదశావిషయతయా ప్రతీయతే- అతోఽవాన్తరప్రక్రియే హి జన్మనః పూర్వకాలే వా ఇన్ద్రియసద్భావవిషయత్వాశ్రయణేన తస్య వాక్యస్య *తత్ప్రాకృతేరిత్యస్య విషయతయోదాహరణమయుక్తం. *తత్పూర్వకత్వాదితి- భోక్తారం పురస్కృత్య వాఙ్మనసాది ప్రవృత్తిః- అతస్సుషుప్తావాగాదివ్యాపారోపరమాదస్తమయవ్యపదేశ ఇత్యుక్తం. తదప్యయుక్తం- పునరుక్తిర్దర్శితత్వాత్.

ప్రాణోత్పత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

౪॥ సూ. సప్తగతేర్విశేషితత్వాచ్చ॥ కిమిన్ద్రియాణి సప్తైవ- కిమేకాదశ. కింసప్తానాం గతిశ్రవణమిన్ద్రియాణాం సప్తత్వసఙ్ఖ్యత్వమవగమయతి- నేతి- తదర్థంగతిశ్రవణాభావే పి హస్తాదీనామిన్ద్రియత్వముపపద్యతే- నేతి,. దశేమే పురుష ఇత్యాది శ్రుతిః కిమిన్ద్రియాణామేకాదశత్వే ప్రమాణం- నేతి, వ. యదా న ప్రమాణం, యదా హస్తాదీనామిన్ద్రియత్వానుపపత్తిః,- తదా గతిశ్రుతేస్సప్తసఙ్ఖ్యావ్యవస్థాపకత్వాత్ సప్తైతి స్యాత్. యదా సా శ్రుతిరేకాదశత్వే ప్రమాణం, యదా హస్తాదీనామిన్ద్రియత్వోపపత్తిః,- తదా గతిశ్రవణస్య సప్తసఙ్ఖ్యావ్యవస్థాపకత్వా[illegible]భావాదేకాదశేతి సిధ్యతి. (శ్రుతివిప్రతిపత్తేరితి) నవాదివిప్రతిపత్తేరిత్యర్థః. (వీప్సా పురుషభేదాభిప్రాయేతి) *సప్తప్రాణాః ప్రభవన్తీతి పూర్వం సప్తానాముత్పత్తిశ్రవణాదితి భావః. స్వరూపతో విశేషితాః - నతు కార్యాదిభిరిత్యర్థః. (పరమాం గతిః) మోక్షోర్ధ్వగమనరూపత్వాత్ పరమా గతిర్యోగ ఇత్యర్థః. (జ్ఞానానీతి విశేషితత్వాచ్చేతి) జ్ఞాయతేఽనేనేతి వ్యుత్పత్త్యా జ్ఞానానీత్యర్థః. అధికసఙ్ఖ్యాశ్రవణస్య నిర్వాహమాహ (యానిత్వితి) (చతుర్దశపర్యన్తానీతి) శీర్షణ్యస్సప్తశీర్షస్య హ చతుర్దశపర్యన్తాని వాక్యాని పాదపాయూపస్థాహఙ్కారచిత్తాఖ్యాని యాని త్వితరాణి ప్రతీయన్త ఇత్యర్థః. ....

౫॥ సూ. హస్తాదయస్తు స్థితేఽతో నైవం॥ అధికరణవిశేష్యసాధ్యభ్యాసార్థే *స్థిత ఇతి పదం వ్యాఖ్యాతి (శరీర ఇతి) అత

తస్యభోగోపకరణత్వాత్ కార్యభేదాచ్చ. దృశ్యతే హి శ్రోత్రాదీనామివ హస్తాదీనామపి కార్యభేదః ఆదానాదిః - అతస్తేపి సన్త్యేవ. (అతో నైవం) అతో హస్తాదయో న సన్తీత్యేవం న మన్తవ్యమిత్యర్థః. అధ్యవసాయాభిమానచిన్తావృత్తిభేదాన్మన ఏవ బుద్ధ్యహఙ్కారచిత్తశబ్దైర్వ్యపదిశ్యత ఇత్యేకాదశేన్ద్రియాణి. అతః *దశేమే పురుషే ప్రాణా ఆత్మైకాదశ ఇతి,- ఆత్మశబ్దేన మనోఽభిధీయతే. *ఇన్ద్రియాణి దశైకం చ పఞ్చ చేన్ద్రియగోచరాః *తైజసానీన్ద్రియాణ్యాహుర్దేవా వైకారికా దశ। ఏకాదశం మనశ్చాత్ర ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతిసిద్ధేన్ద్రియసఙ్ఖ్యా స్థితా. అధికసఙ్ఖ్యావాదాః మనోవృత్తిభేదాభిప్రాయాః-న్యూనవ్యపదేశాస్తు తత్ర తత్ర వివక్షితగమనాదికార్యవిశేషప్రయుక్తాః.

సప్తగత్యధికరణం సమాప్తమ్.

శ్వసాధ్యమాహ (భోగోపకరణత్వాదితి) ఉపకరణాన్తరాపేక్షా నాస్తి- చక్షురాదిభిరేవ భోగనిర్వృత్తిరితి శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ (కార్యభేదాచ్చేతి) అతో నైవమితి వ్యాఖ్యేయోపాదానం. అత్ర తచ్ఛబ్దః కాకాక్షిన్యాయేనాన్వితః. తద్వ్యాచష్టే (అత ఇతి) చతుర్దశసఙ్ఖ్యానిర్వాహమాహ (అధ్యవసాయేతి) మహదనుగృహీతం మనోఽధ్యవసాయ, మహఙ్కారానుగృహీతం మనోఽభిమానం, పూర్వసంస్కారవిశేషానుగృహీతం మనశ్చిన్తాం, కరోతి- తత్తదానీం బుద్ధ్యాదిశబ్దైర్వ్యపదిశ్యత ఇత్యర్థః. *హస్తాదయస్తు స్థితేఽతో నైవమిత్యాసాధ్యసిద్ధిః. *అతో నైవమితి సూత్రఖణ్డః కిమర్థమితి శఙ్కాయాం ప్రమాణదార్ఢ్యసూచనార్థమిత్యభిప్రాయేణాహ (అత ఇతి) అతః ఇన్ద్రియసఙ్ఖ్యావ్యవస్థితేరుత్తరత్రాన్వయః. ఉదాహృతవాక్యస్థమాత్మశబ్దం వ్యాచష్టే (ఆత్మశబ్దేనేతి)...

·పరే తు *గతేః - *సప్త ప్రాణాః ప్రభవన్తీతి శ్రుతినా న్యూనాదవగతేః, *సప్త వై శీర్షణ్యాః ప్రాణా ఇతి విశేషితత్వాచ్చేతి వ్యాచక్షతే. తదయుక్తం- వ్యభిచారిణా హేతుత్వాభావాత్. *అష్టౌ గ్రహాః *దశేమే పురుష ఇత్యాదిభిః సఙ్ఖ్యాన్తరాణ్యపి హి శ్రుతేరవగమ్యన్తే. *సప్త వై శీర్షణ్యా ఇతి విశేషితత్వమప్యయుక్తం- సప్తత్వసాధకత్వాభావాత్. *ద్వావవాఞ్చావితి నవసఙ్ఖ్యా హి ప్రతీయతే. *హస్తాదయ ఇతి - హస్తాదయశ్చ శ్రూయన్తే - అతః సప్తత్వాతిరేకే స్థితేఽతః- అధికసఙ్ఖ్యాగ్రహణే న్యూనసఙ్ఖ్యాయాః అన్తర్భావోపపత్తేశ్చ నైవం- యథా పూర్వపక్షం న మన్తవ్యమిత్యుక్తం. తత్ర సప్తత్వాతిరేక ఇతి స్థితశబ్దవిశేష్యం నాధ్యాహర్తవ్యం - అనువాదే ప్రయోజనాభావాత్. అధికశ్రవణాదేవ హి సప్తత్వాతిరేకోఽవగతో భవతి. జీవే స్థితే ఇత్యధ్యాహృతే యుక్తిర్దర్శితా భవతి- జీవం ప్రతి హస్తాదీనాం చక్షురాదివదుపకరణత్వసామ్యావగతేః. ఏవం న్యూనవ్యవచ్ఛేదస్య హేతూక్త్యా మనోవృత్తిభేదైరధికప్రతీత్యన్యథాసిద్ధిరతశ్శబ్దేన వక్తుం యుజ్యతే. అధికసఙ్ఖ్యాగ్రహణే న్యూనసఙ్ఖ్యాన్తర్భావపరత్వమతశ్శబ్దస్య న యుజ్యతే - తథా సత్యేకాదశభ్యోఽతిరిక్తస్యాపి గ్రాహ్యత్వప్రసఙ్గాత్. *నైవమితి భూయోవచనం చోక్తయుక్త్యనుగ్రాహ్యశ్రుత్యభిప్రాయం భవితుమర్హతి - అన్యథా *హస్తాదయ ఇత్యేతావతా పర్యాప్తత్వాత్. న హి సర్వాధికరణేషు యథా పూర్వపక్షం న మన్తవ్యమిత్యుచ్యతే.——— అన్యే తు బుద్ధ్యాసహ ద్వాదశేన్ద్రియ ఇతి - ఉత్క్రాన్తౌ *సర్వే ప్రాణా అభిసమాయన్తీతి శ్రవణేన సర్వేషాం ప్రాణానాముత్క్రాన్తిః- అతస్తేషాం నాత్యన్తికనాశః ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా గతిశ్రవణాదినా సప్తానామేవ గతిః- తేషామేవ నాత్యన్తికనాశః- ఇతరేషాం త్వాత్యన్తికనాశః- తత్ర తత్ర చ భోగాయ జన్మవేలాయాం స్వకారణాదుత్పత్తిరితి సిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తం- *సర్వే ప్రాణా అభిసమాయన్తి *సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామన్తీతి సర్వప్రాణానాముత్క్రాన్తిశ్రవణాత్, సర్వశబ్దసఙ్కోచాభావాత్, సప్తానాం గతిశ్రవణస్య చాన్దోగ్యభూతత్రయసృష్టిశ్రవణస్యేవాయోగవ్యవచ్ఛేదపరత్వేనాప్యుపపత్తేశ్చ. *సప్తానామితి శ్రవణవైయర్థ్యపరిహారాయ సప్తానామేవేత్యవధారణకల్పనాదపి సర్వశబ్దవైయర్థ్యపరిహారాయ సప్తశ్రవణస్య ప్రదర్శనార్థత్వకల్పనైవోపపన్నా - అన్యథా హ్యశ్రుతావధారణకల్పనం, హస్తాదీనాం ప్రలయకల్పన, ముత్పత్తికల్పనం, చేతి గౌరవం స్యాత్. * యదా వై పురుషః స్వపితి ప్రాణం తర్హి వాగప్యేతి ప్రాణం చక్షుః ప్రాణం శ్రోత్రమితి, యదా ప్రబుధ్యతే ప్రాణాదేవాధి పునర్జాయన్త ఇతి, వాచః చక్షురాదీనాం చావిశేషేణాప్యయసమ్భవేద శ్రూయమాణే వాచ ఆత్యన్తికనాశః - చక్షురాదీనాం వృత్తివిలోపః- వాచః స్వరూపోత్పత్తిః- చక్షురాదీనాం వృత్తిలాభ ఇత్యప్యయసమ్భవశ్రవణస్య వైరూప్యకల్పనం చ ప్రసజేత్. సప్తానాం శ్రవణం తు జ్ఞానసాధనత్వరూపప్రాధాన్యవివక్షయాప్యుపపన్నం. ఆదిసర్గ ఏకాదశేన్ద్రియసముత్పత్తిర్నాస్తి- మనునా సప్తానామేవ సృష్టిప్రతిపాదనాదితి చాయుక్తం- పరాశరాదిభిర్వ్యాసాదీనామపి *దేవా వైకారికా దశ। ఏకాదశం మనశ్చాత్ర దేవా వైకారికాః స్మృతా ఇతి ప్రతిపాదనాత్, క్వచిదుక్తస్యక్వచిదనుక్తైరభావసాధకత్వాభావాచ్చ. శ్రుతివిరోధశ్చ భవేత్- *అష్టౌ ప్రకృతయః షోడశ వికారాశ్చతుర్వింశతిసఙ్ఖ్యాతం వ్యక్తమవ్యక్తమ్ వ్యక్త ఇతి హి శ్రూయతే. హస్తాదీనాం తత్త్వానాం సమష్టిసృష్టిదశాయామభావే కథం షోడశవికారసిద్ధిశ్చ తుర్వింశతితత్త్వసిద్ధిశ్చ. యది ప్రతిమరణముత్పద్యమానైర్వినశ్యద్భిశ్చ తైః షోడశవికారాదిసిద్ధిః- తర్హి ఘటపటాదిభిరధికసఙ్ఖ్యావ్యవహారః కుతో న స్యాత్. కించ- ఆకాశమిన్ద్రియేషు ఇన్ద్రియాణి తన్మాత్రేషు తన్మాత్రాణి భూతాదౌ లీయన్తే భూతాదిర్మహతి లీయతే మహానవ్యక్తే లీయత ఇత్యత్ర ఇన్ద్రియశబ్దాసఙ్కోచాత్ సర్వేన్ద్రియాణామవిశేషేణ మహదాది ప్రలయవేలాయాం ప్రలయః శ్రూయతే- అతస్సర్వేన్ద్రియాణాం తుల్యకాలత్వమవగమ్యతే- అతః కాలభేదకల్పనమప్రమాణకం. ద్వాదశ ప్రాణా ఇతి చాయుక్తం- * దశేమే పురుషే ప్రాణా ఆత్మైకాదశః *ఇన్ద్రియాణి దశైకం చేత్యాది శ్రుతిస్మృతిభిః ప్రాణానామేకాదశసఙ్ఖ్యాశ్రవణాత్...

సప్తగత్యధికరణం సమాప్తమ్.

౬॥ సూ. ॥ అణవశ్చ ॥

*త ఏతే సర్వ ఏవ సమాః సర్వేఽనన్తా ఇత్యానన్త్యశ్రవణాద్విభుత్వం ప్రాణానాం. ... ...
ఇతి ప్రాప్తేఽభిధీయతే *ప్రాణమనూత్క్రామన్తం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామన్తీత్యుత్క్రాన్త్యాదిశ్రవణాత్పరిమితత్వే సిద్ధే సత్యుత్క్రాన్త్యాదిషు పార్శ్వస్థైరనుపలభ్యమానత్వాదణవశ్చ ప్రాణాః. ఆనన్త్యశ్రుతిస్తు *అథ యో హైతాననన్తానుపాస్త ఇత్యుపాసనశ్రవణాదుపాస్యప్రాణవిశేషణభూతకార్యబాహుల్యాభిప్రాయా. ....

౭॥ సూ. ॥ శ్రేష్ఠశ్చ ॥ ప్రాణసంవాదే శరీరస్థితిహేతుత్వేన శ్రేష్ఠతయా నిర్దిష్టో ముఖ్యప్రాణః *ఆనీదవాతం స్వధయా తదేకమితి మహాప్రళయసమయే స్వకార్యభూతప్రాణసద్భావశ్రవణాత్, *ఏతస్మాజ్జాయత ఇతి జన్మశ్రవణస్య జీవజన్మశ్రవణవదుపపత్తేరోత్పద్యత ఇత్యాశఙ్క్య ప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణాదివిరోధాత్, *ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణ ఇతి పృథివ్యాదితుల్యోత్పత్తిశ్రవణాదుత్పత్తినిషేధాభావాచ్చ జాయత ఏవ శ్రేష్ఠశ్చ ప్రాణ ఇత్యుచ్యతే. *ఆనీదవాతమితి తు నైవం శ్రేష్ఠం ప్రాణమభిప్రేత్యోచ్యతే- అపి తు పరస్య బ్రహ్మణ ఏకస్యైవ విద్యమానత్వముచ్యతే- *అవాతమితి తత్రైవ శ్రవణాత్. పూర్వేణైవ తుల్యన్యాయత్వేఽపి పృథగ్యోగకరణముత్తరదిన్తార్థమ్. ....

ప్రాణాణుత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౬॥ సూ. ॥ అణవశ్చ ॥ కిమిన్ద్రియాణి సర్వగతాని- ఉతాణుపరిమాణాని. ఆనన్త్యశ్రవణముపాసనార్థం- ఉత నేతి. ఉత్క్రాన్తిశ్రవణం కిమణుత్వమవగమయతి- నేతి. అణుత్వావగమకత్వాభావే తదానన్త్యశ్రవణస్య ఉపాసనార్థత్వాభావాత్సర్వగతాని. ఉత్క్రాన్తిశ్రవణస్యాణుత్వగమకత్వే సతి ఆనన్త్యశ్రుతేరుపాసనార్థత్వాదణురూపాణి. ... ...

*(ప్రాణమనూత్క్రామన్తమితి) అణుత్వం నామ పరిచ్ఛిన్నత్వే సత్యుపలబ్ధ్యర్హస్థూలతారాహిత్యమత్ర వివక్షితం- న తు జీవాత్మస్వరూపవదత్యల్పత్వం. తత్ర *వాలాగ్రశతభాగస్యేత్యాదివాక్యేనాత్యన్తాల్పత్వస్యోక్తత్వాత్తథాభ్యుపగమః- అత్రయూక్తప్రకారమణుత్వం పరిచ్ఛిన్నత్వే సత్యతిస్వచ్ఛత్వం. ఉత్క్రాన్త్యాదిః పరిచ్ఛిన్నత్వే హేతుః - పార్శ్వస్థైరనుపలభ్యమానత్వం స్వచ్ఛత్వే హేతుః. ఏవం విశిష్టమణుత్వముపపాదితం భవతి. పరిమాణాన్తరభేదే సత్యపీన్ద్రియస్య సూక్ష్మశరీరవ్యాపిత్వే దృశమణుత్వమస్త్యేవ. *త ఏతే సర్వ ఏవ సమా ఇతి సమత్వశ్రుతిః కార్యకరత్వవిషయా. ఆనన్త్యశ్రుతినిర్వాహమాహ (ఆనన్త్యేతి) కార్యబాహుల్యమానన్త్యం. కార్యబాహుల్యవిశేషణవిశిష్టతయా ఉపాసనార్థమానన్త్యకథనమిత్యర్థః.——— ఆనన్త్యశ్రవణం త్వైవ ప్రాణవిషయమిత్యన్యే. తదయుక్తం- దేవశరీరేష్వప్యమీషామేవ ప్రాణానామితి ఉత్క్రాన్త్యానాం విద్యమానత్వాత్, తదతిరిక్తత్వైవ ప్రాణవిషయతయా తదభిమతశ్రుతేరర్థాన్తరపరత్వస్య పూర్వమేవోపపాదితత్వాద్వైవ ప్రాణాసిద్ధేః, *అనన్తానుపాస్త ఇతి శ్రుత్యనురోధేనోపాసనార్థతయా నిర్వాహస్యోపపన్నత్వాచ్చ. ....

౭॥ సూ. ॥ శ్రేష్ఠశ్చ ॥ ప్రాణస్య శ్రేష్ఠశబ్దవాచ్యత్వే హేతుం వదత్సూత్రం వ్యాచష్టే (ప్రాణేతి) ప్రాణసంవాదో నామ ఛాన్దోగ్యప్రకరణవిశేషః. అస్య శరీరస్థితిహేతుత్వేన శ్రేష్ఠ్యం. (ఉత్పత్తినిషేధాభావాదితి) అనేన జీవజన్మతుల్యత్వం వ్యావర్తితం - తస్య హ్యుత్పత్తిప్రతిషిద్ధా. (ఆనీదవాతమితి) *ఆనీత్- *అన ప్రాణన ఇతి ధాతోర్లుఙ్. నైవం- జీవసమృద్ధి. సిద్ధాన్తే *స్వధయేత్యనేన *స్వధార్త్వం లోకధారిణీత్యుపబృంహణాల్లక్ష్మీవిశిష్టత్వముచ్యతే. అధికశఙ్కాపరిహారాభావాన్నేదం సూత్రమధికరణాన్తరం. శ్రుతివాక్యం హి పూర్వపక్షావలమ్బనం - తత్పూర్వాధికరణేఽస్మిన్నప్యత్రేచ సమానం. ... ...

*శ్రేష్ఠశ్చేత్యస్యాధికరణాన్తరత్వం పరైరుక్తమయుక్తం- ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తావధారణాదిభిః శ్రుత్యా హ్యోత్పత్తౌ ప్రతిపన్నాయామనుత్పత్తివ్యవగమోఽన్యథానిర్వాహ్య ఇత్యస్మాదధికశఙ్కాపరిహారాభావాత్.——— అన్యే తు ముఖ్యప్రాణ ఉత్క్రాన్తావత్యన్తం లీయతే- దేహాన్తరేఽన్యో [illegible] ప్రాణ ఉత్పద్యత ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా ఉత్క్రాన్తిశ్రవణాదుత్పత్తివాదస్య వృత్త్యుత్పత్తివిషయతయా నాత్యన్తనాశ ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. తదప్యయుక్తం- తన్త్రానురోధేఽప్యధికశఙ్కాయా అభావాత్. *ఉత్పత్తిమాయతిం స్థానం విభుత్వం చైవ పఞ్చధా । అధ్యాత్మం చైవ ప్రాణస్య విజ్ఞాయామృతమశ్నుత ఇత్యుత్పత్తిశ్రవణాద్దేహాన్తరేఽన్యః ప్రాణ ఉత్పద్యత ఇత్యధికశఙ్కేతి చేత్. ఉత్క్రాన్తిశ్రవణానురోధేనోత్పత్తిశ్రుతిర్వృత్తిలాభాభిప్రాయేత్యస్యార్థస్య పూర్వాధికరణ ఏవ సిద్ధత్వాత్. చతుర్థాధ్యాయే *తస్య న ప్రాణా ఉత్క్రామన్తి *సోఽధ్యక్షే తదుపగమాదిభ్య ఇత్యత్ర ప్రాణస్య జీవసంశ్లేషమాత్రస్య నిరూపితత్వాదిహాత్యన్తనాశశఙ్కాప్రసఙ్గాభావాదేవోత్క్రాన్తివిషయత్వమప్యధికరణస్యాయుక్తమ్. ....

ప్రాణాణుత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౮॥ సూ. నవాయుక్రియేపృథగుపదేశాత్ ॥

సోయంశ్రేష్ఠఃప్రాణఃకింమహాభూతద్వితీయవాయుమాత్రం- తస్యవాస్పన్దరూపక్రియా - అథవావాయురేవకంచనవిశేషమాపన్నఇతివిశయేవాయురేవేతిప్రాప్తం- *యఃప్రాణస్సవాయురితివ్యపదేశాత్.——
యద్వా- వాయుమాత్రేప్రాణత్వప్రసిద్ధ్యభావా, దుచ్ఛ్వాసనిశ్వాసాదివాయుక్రియాయాంప్రాణశబ్దప్రసిద్ధే, శ్చ- తత్క్రియైవ. ... ...

ఇతిప్రాప్తేనవాయుమాత్రం- నచతత్క్రియేత్యుచ్యతే. కుతః. (పృథగుపదేశాత్) *ఏతస్మాజ్జాయతేప్రాణోమనస్సర్వేన్ద్రియాణిచఖంవాయురితి. తతఏవపృథగుపదేశాత్ వాయుక్రియాపినభవతిప్రాణః - నహితేజఃప్రభృతీనాంక్రియాస్తైస్సహపృథగ్వ్యతయోపదిశ్యతే.* యఃప్రాణస్సవాయురితితువాయురేవావస్థాన్తరమాపన్నఃప్రాణః - నతేజఃప్రభృతివత్తత్త్వాన్తరమితిజ్ఞాపనార్థం. ఉచ్ఛ్వాసనిశ్వాసాదావపిప్రాణస్పన్దతఇతిక్రియావతిద్రవ్యఏవప్రాణశబ్దప్రసిద్ధిః- నక్రియామాత్రే. ....

కిమయంప్రాణోవాయోర్వికారస్సన్నగ్నివద్భూతాన్తరం. నేత్యాహ.

౯॥ సూ. చక్షురాదివత్తుతత్సహశిష్ట్యాదిభ్యః॥ నాయంభూతవిశేషః- అపితుచక్షురాదివజ్జీవోపకరణవిశేషః. తచ్చోపకరణత్వముపకరణభూతైరిన్ద్రియైస్సహశిష్ట్యాదిభ్యోఽవగమ్యతే.చక్షురాదిభిస్సహాయంప్రాణశ్శిష్యతేప్రాణసంవాదాదిషు. తత్సజాతీయత్వేహితైస్సహశాసనంయుజ్యతే. ప్రాణశబ్దపరిగృహీతేషుకరణేష్వస్యాపి శిష్ట్యాభిధానమాదిశబ్దేనగృహ్యతే - *అథహాయమేవాయం ముఖ్యఃప్రాణః *యోయంమధ్యమఃప్రాణఇత్యాదిషువిశిష్యాభిధానాత్..............................

చక్షురాదివదస్యాపికరణత్వే తద్వదస్యాపిజీవంప్రత్యుపకారవిశేషరూపక్రియయాభవితవ్యం- సాతునదృశ్యతే- అతోనాయంచక్షురాదివద్భవితుమర్హతీతిచేత్. తత్రాహ

౧౦॥ సూ. అకరణత్వాచ్చనదోషస్తథాహిదర్శయతి॥ (అకరణత్వాత్)కరణం- క్రియా. అక్రియత్వాత్. అస్యప్రాణస్యజీవంప్రత్యుపకారవిశేష రూపక్రియారహితత్వాచ్చయోదోషఉద్భా

౮॥ సూ. నవాయుక్రియేపృథగుపదేశాత్॥ కింముఖ్యప్రాణోవాయుమాత్రం- ఉతవాయుక్రియా-ఉతావస్థావిశేషాపన్నోవాయురితి. శ్రుతిలోకప్రసిద్ధిపృథగుపదేశతత్త్వసఙ్ఖ్యాప్రసిద్ధీనాంకస్మిన్పక్షేసామఞ్జస్యమితి. వాయుమాత్రత్వపక్షేవాయుక్రియాత్వపక్షేవాసామఞ్జస్యమస్తిచేత్- తయోరన్యతరస్యసిద్ధిః. అవస్థావిశేషాపన్నవాయుపక్షేసామఞ్జస్యంచేత్- సఏవసిద్ధాన్తః. ... ...

*పృథగుపదేశాదితిసూత్రఖణ్డపృథగుపదేశందర్శయతి (ఏతస్మాదితి) * ఖంవాయురితిపృథగుపదేశాన్నవాయుమాత్రమిత్యర్థః. తతఏవేతిక్రియాత్వప్రతిక్షేపః. (తైస్సహపృథగ్వ్యతయోపదిశ్యతఇతి) ద్రవ్యోత్పత్తిప్రకరణత్వాత్ - తేజఃప్రభృతీనాంక్రియాఃపృథగుపదిశ్యస్తైచేత్- ద్రవ్యతయోపదిశ్యేరన్. నచతదుక్తం. అతఃక్రియాయాఅద్రవ్యత్వేన పృథగుపదేశాసమ్భవాత్ పృథగుపదిష్టఃప్రాణోనవాయుక్రియేత్యర్థః. ....

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (కిమయమితి) అవస్థావిశేషాపన్నోవాయుఃప్రాణఇత్యుక్తం- అవస్థాన్తరాపత్తిశ్చాగ్న్యాదేరివవాయుత్వప్రహాణేనైవస్యాదితిహిశఙ్కాస్యాత్.

౯॥ సూ. చక్షురాదివత్తుతత్సహశిష్ట్యాదిభ్యః॥ అనేనబహుశ్రుతిషుశిష్ట్యాదివివక్షితం. శ్రుతిభేదేనసహశిష్టయోబహ్వ్యః, విశిష్యాభిధానానిచబహూని, తిసూత్రబహువచనతాత్పర్యమిత్యభిప్రాయేణోక్తం (ప్రాణసంవాదాదిష్వితి,) (మధ్యమఃప్రాణఇత్యాదిష్వితి,చ) అనన్తరసూత్రవక్ష్యమాణకరణతుల్యోపకారసూచనార్థంవాబహువచనం. అగ్న్యప్రాయన్యాయమభిప్రేత్యాహ (తత్సజాతీయత్వేహీతి) (ప్రాణేతి) ఏవ్వయంముఖ్యఇత్యుక్తే ముఖ్యస్యసత స్తత్సజాతీయత్వంహిప్రతీయతే. యథా భూతత్వాప్రహాణేనైవశరీరత్వావస్థాభవతి - తథా వాయుత్వాప్రహాణేప్యవస్థాన్తరం జీవోపకరణత్వలక్షణందర్శితం. జీవోపకరణత్వావస్థాయావాయుత్వాప్రహాణపూర్వకత్వం * యఃప్రాణస్సవాయురితిశ్రుత్యాఽవగమ్యతే. ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (చక్షురాదివదితి)

౧౦॥ సూ. అకరణత్వాచ్చనదోషస్తథాహిదర్శయతి॥ అకరణత్వాదితిపూర్వపక్షహేతుః.

వ్యతే- సనాస్తి- యతఉపకారవిశేషరూపాం శరీరేన్ద్రియధారణాదిరూపాం క్రియాం దర్శయతి శ్రుతిః - అథ హ ప్రాణా అహంశ్రేయసే వివదమానాః ... అస్మిన్నుత్క్రాన్త ఇదం శరీరం పాపిష్ఠతరమివ దృశ్యతే స వః శ్రేష్ఠ ఇత్యుక్త్వా వాగాద్యుత్క్రమణేఽపి శరీరస్యేన్ద్రియాన్తరాణాంచ స్థితిం దర్శయిత్వా ప్రాణోత్క్రమణే శరీరేన్ద్రియశైథిల్యాభిధానాత్. అతః ప్రాణాపానవ్యానోదానసమానాకారేణ పఞ్చధాఽవస్థితోఽయం ప్రాణః శరీరేన్ద్రియధారణాదినా జీవస్యోపకరోతీతి చక్షురాదివత్కరణత్వమ్. ....

నన్వేవం నామభేదాత్కార్యభేదాచ్చ ప్రాణాపానాదయస్తత్త్వాన్తరాణి స్యుః. తత్రాహ

౧౧॥ సూ. పఞ్చవృత్తిర్మనోవద్వ్యపదిశ్యతే॥ యథా కామాదివృత్తిభేదేత్కార్యభేదేఽపి న కామాదికం మనసస్తత్త్వాన్తరం- *కామస్సఙ్కల్పో విచికిత్సా శ్రద్ధాఽశ్రద్ధా ధృతిరధృతిర్హ్రీర్ధీర్భీరిత్యేతత్సర్వం మన ఏవేతి వచనాత్ - ఏవం *ప్రాణోఽపానో వ్యాన ఉదానస్సమాన ఇత్యేతత్సర్వం ప్రాణ ఏవేతి వచనాత్ అపానాదయోఽపి ప్రాణస్యైవ వృత్తివిశేషాః- న తత్త్వాన్తరమిత్యవగమ్యతే. ....

వాయుక్రియాధికరణం సమాప్తమ్.

శైథిల్యాభిధానాత్ శ్రుతిః క్రియాం దర్శయతీత్యన్వయః.

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వేవమితి)

౧౧॥ సూ. పఞ్చవృత్తిర్మనోవద్వ్యపదిశ్యతే॥ దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికద్వయమపి వచనసిద్ధం. (కామ ఇత్యాది) కామః- ఇచ్ఛా. విచికిత్సా- సన్దేహః. శ్రద్ధా- త్వరా. ధీః- చిన్తా. కామాదయో జ్ఞానావస్థావిశేషాః- తత్తదవస్థజ్ఞానహేతుర్మన ఇతీదం తైశ్శబ్దైరుచ్యతే. తత్తద్ధేతుత్వం మనోఽవస్థా. ... ...

పరేతు *న వాయుక్రియే ఇత్యత్ర క్రియాశబ్దేన సర్వకరణసామాన్యవృత్తిః ప్రాణ ఇతి పక్ష ఉచ్యత ఇత్యాహుః. తదయుక్తం - కరణవ్యాపారోపరమకాలేఽపి ప్రాణవృత్తేర్దర్శనేన శఙ్కానుదయాత్, వాగాదీనాం ప్రాణం ప్రతి గుణభావశ్రవణాచ్చ. ప్రాణస్యాపి జీవవత్ స్వాతన్త్ర్యప్రసఙ్గపరిహారపరంచ *చక్షురాదివదితి సూత్రం వర్ణయన్తి. తతోఽప్యస్మిన్ వ్యాఖ్యాతాన్తరత్వశఙ్కాపరిహారపరత్వముచితం - స్వాతన్త్ర్యప్రసఙ్గస్యాపి తస్యాశ్శఙ్కాయాః స్థితత్వాత్, కరణత్వేన తస్యాం పరిహృతాయాం స్వాతన్త్ర్యశఙ్కాయా దూరోత్సారితత్వాత్,. ఆదిశబ్దస్యాచేతనత్వాది గ్రాహకత్వాదపీదిశేష్యాభిధానపరత్వముచితం- శ్రుతిసిద్ధహేతోస్సహశిష్టతా సాజాత్యేన ఝటితి ధీస్థత్వా, దచేతనత్వాదికస్య హేతోర్వ్యాఖ్యాతాన్తరశఙ్కానివారణసామర్థ్యాచ్చ. ప్రాణస్య చక్షురాదివత్కరణత్వే రూపాదివత్ప్రతినియతవిషయాన్తరప్రసఙ్గపరిహారపరం *అకరణత్వాదితి సూత్రమాహుః- విషయాన్తరప్రసఙ్గోఽపి నాస్తి- చక్షురాదివద్విషయపరిచ్ఛేదే న కరణత్వాభావాత్. ప్రమాణాన్తరేష్వసమ్భావితం కార్యం హి శ్రుతిర్దర్శయతీతి. తదయుక్తం- పరిహర్తవ్యాశఙ్కోదయాభావాత్. పరిచ్ఛేద్యవిషయాన్తరప్రసఙ్గో న శఙ్క్యః- కరణత్వేఽపి వాగాదీనాం తదభావాత్. వాగాదీనాం వక్తవ్యాదానవ్యగన్తవ్యాదివదవచ్ఛేద్యవిషయాన్తరం శఙ్క్యమితి చేన్న- తస్య నిరసనీయత్వాభావాత్. దేహేన్ద్రియాదికం హి ధార్యత్వేన తదవచ్ఛేద్యవిషయః. స తు వక్తవ్య ఇతి చేత్ -తదానీముపకారవిశేషాకాఙ్క్షాయాం సూత్రావతరణముక్తం భవతీతి సిద్ధం నస్సమీహితం. అవచ్ఛేద్యవిషయాభావేనాకరణత్వాదిత్యవ్యాఖ్యానదోషశ్చ. *పఞ్చవృత్తిరితి సూత్రస్య కార్యవిశేషసమర్పణముఖేనోపకారకత్వపరత్వాదపి శఙ్కావిశేషపరిహారపరత్వం యుక్తం- తథా సత్యుపకారవిశేషస్యార్థసిద్ధత్వాత్, *తథా హి దర్శయతీతి పూర్వసూత్రాంశేనోపకారవర్గస్య సంగృహీతత్వాత్,. ఏకస్య నానావృత్తిత్వే మనో దృష్టాన్తః. పఞ్చవృత్తిత్వే దృష్టాన్త ఇతి తు నిర్బన్ధోఽనుపపన్నః- శ్రోత్రాద్యనురోధమనపేక్ష్య భూతభవిష్యదాదివృత్తిసమ్భావనయా వృత్తిపఞ్చకాతిరేకాత్. ప్రమాణవిపర్యయవికల్పనిద్రాస్మృతయో వృత్తయ ఇతి చాయుక్తం - సఙ్కల్పస్యాతిరిక్తత్వాత్. అత ఔచిత్యాత్ శ్రౌతే దృష్టాన్తే ఏవ సఙ్ఖ్యానాదరేణ స్వీకర్తవ్యః- సఙ్ఖ్యావిశేషనిర్బన్ధస్యానుపయోగాచ్చ.—— అన్యేతు ప్రథమజస్య మహత్తత్త్వస్య రాజసో భాగః ప్రాణః - స వాయ్వధిష్ఠానక ఉచ్ఛ్వాసాదిరూపేణ తత్ప్రేరక ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తం- మహత్తత్త్వరాజసాంశస్య ప్రాణత్వే ప్రమాణాభావాత్, *యః ప్రాణస్స వాయురితి శ్రుతివిరోధాచ్చ. అత్రచ యత్కుటం తత్పువర్ణమితివద్వాయుకార్యత్వం హి ప్రతీయతే. ప్రాణస్య వాయ్వధిష్ఠానకత్వం తత్రోచ్యత ఇతి చేన్న- అశాబ్దత్వాత్, ముఖ్యార్థస్య బాధకప్రమాణాభావాచ్చ. సుషుప్తౌ ప్రాణవాయుస్పన్దహేతుత్వేన తత్కల్పనం వ్యాన్యథాసిద్ధం- పరమాత్మాయత్తత్వశ్రుతేః. క్వచిద్వాయ్వాప్యాయనముఖపాం ... జాఽబన్నాప్యాయితత్వవత్ప్రాణస్య మహత్తత్త్వాప్యాయితత్వముచ్యత ఇత్యన్యథాసిద్ధత్వాత్ తద్వచనం శ్రుతిస్వారస్యభఞ్జకం. అతో వాయువికారభావస్యస్థితత్వాదేవభూతాన్తరత్వప్రతిషేధకముత్తరసూత్రం- నతు క్రియాత్వప్రతిషేధపరం- *న వాయుక్రియే ఇత్యాద్యసూత్రేణైవ క్రియాత్వస్యాపి ప్రతిషిద్ధత్వాత్. చేతనవర్గభూతవర్గకరణవర్గభాషనవర్త్యాభావాత్ క్రియాత్వశఙ్కేతి చేన్న- తేజః ప్రభృతీనామివ చక్షురాదీనామపి క్రియాదయః

౧౨॥ సూ. అణుశ్చ॥

అణుశ్చాయం- పూర్వవదుత్క్రాన్త్యాదిశ్రవణాత్ *తముత్క్రామన్తం ప్రాణోనూత్క్రామతీత్యాదిషు అధికాశజాతు *సమఃప్లుషిణా సమో మశకేన సమో నాగేన సమ ఏభిస్త్రిభిర్లోకైస్సమోఽనేన సర్వేణ *ప్రాణే సర్వం ప్రతిష్ఠితం *సర్వం హీదం ప్రాణేనావృతమిత్యాదిశ్రవణాత్ మహాపరిమాణ ఇతి. ... ...

పరిహారస్తు ఉత్క్రాన్త్యాదిశ్రవణాత్పరిచ్ఛిన్నత్వే నిశ్చితే సర్వస్య ప్రాణిజాతస్య ప్రాణాయత్తస్థితిత్వేన వైభవవాదోపపత్తిరితి...

శ్రేష్ఠాణుత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౩॥ సూ. జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానం తు తదామననాత్ప్రాణవతా శబ్దాత్॥

సశ్రేష్ఠానాం ప్రాణానాం బ్రహ్మణ ఉత్పత్తిరియత్తా పరిమాణం చోక్తం. తేషాం ప్రాణానామగ్న్యాదిదేవతాధిష్ఠితత్వం చ పూర్వమేవ *అభిమానివ్యపదేశస్తు విశేషానుగతిభ్యామిత్యనేన సూత్రేణ ప్రసఙ్గాదుపపాదితం. జీవస్య చ స్వభోగసాధనానామేషామధిష్ఠాతృత్వం లోకసిద్ధం, *ఏవమేవైష ఏతాన్ప్రాణాన్గృహీత్వా స్వే శరీరే యథాకామం పరివర్తత ఇత్యాదిశ్రుతిసిద్ధం, చ. తదిదం జీవస్యాగ్న్యాదిదేవతానాం చ ప్రాణవిషయమధిష్ఠానం కిం స్వాయత్తం- ఉత పరమాత్మాయత్తమితి విశయే నైరపేక్ష్యాత్స్వాయత్తం. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానమితి) ప్రాణవతా - జీవేన సహ జ్యోతిరాదీనామగ్న్యాదిదేవతానాం ప్రాణవిషయమధిష్ఠానం తదామననాత్ - తస్య పరమాత్మనః ఆమననాద్భవతి. ఆమననం- ఆభిముఖ్యేన మననం. పరమాత్మనస్సఙ్కల్పాదేవ భవతీత్యర్థః. కుత ఏతత్. (శబ్దాత్) ఇన్ద్రియాణాం సాభిమానిదేవతానాం జీవాత్మనశ్చ స్వకార్యేషు పరమపురుషమననాయత్తత్వశాస్త్రాత్. యథాఽన్తర్యామిబ్రాహ్మణాదిషు *యోఽగ్నౌ తిష్ఠన్నగ్నేర

పృథగుత్పత్తి ప్రతిపాదనానుపపత్తేః. ప్రతిక్షేపకయుక్త్యనాదరేణ శబ్దోదయో వాయుమాత్రత్వశఙ్కాయా అత్యవస్థానాత్తద్విషయోఽణాపి సూత్రాన్తరేణ భవితవ్యం. న చ క్రియాత్వప్రతిక్షేపకయుక్తైరాద్యసూత్రే ఽనభిధిత్సితత్వం - *న వాయుక్రియే ఇతి ప్రతిజ్ఞాయాం హేతోశ్చానన్వితత్వప్రసఙ్గాత్. *పఞ్చవృత్తిరితి సూత్రమపి వృత్త్యన్తరాయోగేన కరణవృత్తిత్వప్రతిక్షేపపరమిత్యప్యయుక్తం- క్రియాత్వస్య నిరస్తత్వాత్. అతః ప్రాణాదీనాం తత్త్వాన్తరత్వశఙ్కాపరిహారపరత్వం యుక్తమ్. ....

వాయుక్రియాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౨॥ సూ. అణుశ్చ॥ కిమయం ప్రాణస్సర్వగతః- ఉతాణుః. కిం *సమ ఏభిస్త్రిభిర్లోకైరిత్యానన్త్యవ్యపదేశో విభుత్వం గమయతి - నేతి. ఉత్క్రాన్తిశ్రవణమానన్త్యస్య గౌణతామవగమయతి - నేతి. యదా నావగమయతి- తదానన్త్యవ్యపదేశస్య విభుత్వగమకత్వాత్ సర్వగతః. యదా గౌణత్వం గమయతి - తదా ఆనన్త్యశ్రుతేర్గౌణత్వాదణురితి. *సమ ఏభిరిత్యాదివాక్యాని నైరన్తర్యక్రమపఠితాని. ... ...

*శ్రేష్ఠశ్చేతి సూత్రే శ్రుత్యా పూర్వపక్షోత్థానేఽపి పరిహారః పూర్వాధికరణేన తుల్యః - ఏకత్వావధారణాదిభిరుత్పత్తిపక్షే న్యూనసిద్ధిస్పష్టేః ప్రాగసత్త్వాదివాక్యస్య బ్రహ్మపరత్వోపపాదనాత్. *అణవశ్చేత్యత్రానన్త్యశ్రుతేరుపాసనార్థతయా నిర్వాహః కృతః- న తథాస్య వాక్యస్య నిర్వాహ ఇతీదమధికరణాన్తరం. ... ...

పరైరానన్త్యశ్రుతేస్సమష్టివిషయతయా హిరణ్యగర్భవిషయతయా వృత్తివిషయతయా చ నిర్వాహః కృతః. హిరణ్యగర్భస్యతచ్ఛరీర పరిచ్ఛిన్నప్రాణసమష్టేశ్చ వృత్తేశ్చ శరీరావచ్ఛిన్నత్వాదేవ విభుత్వాయోగాత్ ప్రభావోత్కర్షపరత్వేన నిర్వాహ ఉపపన్నః...

శ్రేష్ఠాణుత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౩॥ సూ. జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానం తు తదామననాత్ ప్రాణవతా శబ్దాత్॥ అవాన్తరసఙ్గతిం వదన్ విషయం శోధయతి (సశ్రేష్ఠానామితి) ఇయత్తా- సఙ్ఖ్యా. పరిమాణం- సఙ్ఖ్యాతానాం ప్రత్యేకం పరిమితిః. జీవస్యాగ్న్యాదిదేవతానాం చ ప్రాణవిషయమధిష్ఠానం. కిం స్వాయత్తం- ఉత పరమాత్మాయత్తం. తేషాం తత్ర నైరపేక్ష్యప్రతీతిః సమీచీనా - ఉత భ్రాన్తిరుతేతి. సమీచీనత్వే స్వాయత్తతా. భ్రాన్తిత్వే పరమాత్మాధీనతా. (నైరపేక్ష్యాత్) జీవస్యాప్యారాధ్యత్వాత్, తస్యాభిమతఫలప్రదత్వాత్, ఇతి భావః. ....

న్తరో యమగ్నిర్న వేద యస్యాగ్నిశ్శరీరం యో ఽగ్నిమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః *యో వాయౌ తిష్ఠన్ *య ఆదిత్యే తిష్ఠన్ *య ఆత్మని తిష్ఠన్ *యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్నిత్యాది, యథా చ *భీషాస్మాద్వాతః పవతే భీషోదేతి సూర్యః। భీషాస్మాదగ్నిశ్చేన్ద్రశ్చ మృత్యుర్ధావతి పఞ్చమ ఇతి, తథా *ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠత ఇత్యాది. ....

౧౪॥ సూ. తస్య చ నిత్యత్వాత్ ॥ సర్వేషాం పరమాత్మాధిష్ఠితత్వస్య నిత్యత్వాత్- స్వరూపానుబన్ధిత్వేన నియతత్వాచ్చ తత్సఙ్కల్పాదేవైషామధిష్ఠాతృత్వమవర్జనీయం. *తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవదిత్యాదినా పరమపురుషస్య నియన్తృత్వేన సర్వచిదచిద్వస్త్వనుప్రవేశః స్వరూపానుబన్ధీ శ్రూయతే. స్మర్యతే చ *విష్టభ్యాహమిదం కృత్స్నమేకాంశేన స్థితో జగదితి. ....

జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౫॥ సూ. తఇన్ద్రియాణి తద్వ్యపదేశాదన్యత్ర శ్రేష్ఠాత్ ॥

కిం సర్వే ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టా ఇన్ద్రియాణి- ఉత శ్రేష్ఠప్రాణవ్యతిరిక్తా ఏవేతి విశయే ప్రాణశబ్దవాచ్యత్వావిశేషాత్ సర్వ ఏవేన్ద్రియాణి. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే- శ్రేష్ఠవ్యతిరిక్తా ఏవ ప్రాణా ఇన్ద్రియాణి. కుతః. శ్రేష్ఠాదన్యేష్వేవ ప్రాణేషు తద్వ్యపదేశాత్. *ఇన్ద్రియాణి దశైకం చ పఞ్చ చేన్ద్రియగోచరా ఇత్యాదిభిర్హి చక్షురాదిషు సమస్తేష్వేవ ఇన్ద్రియశబ్దో వ్యపదిశ్యతే. ....

* పరాత్తు తచ్ఛ్రుతేరిత్యధికరణే జీవస్య పరాయత్తకర్తృత్వే సిద్ధే పృథక్ప్రాణవచ్ఛరీరైన జీవస్యోపాదానం దృష్టాన్తతయేతి మన్తవ్యం.

౧౪॥ సూ. తస్య చ నిత్యత్వాత్ ॥ ఆదిశబ్దేన *స ఈశోఽస్య జగతో నిత్యమేవేత్యాదివివక్షితం. అగ్న్యాదీనాం దేవతానాం స్వరూపే స్వతస్సిద్ధే ఇన్ద్రియాద్యధిష్ఠానమాత్రమేవ పరాయత్తమితి న కథ్యతే- అపి తు తేషాం సత్తాపి పరమాత్మాయత్తా- కిం పునరిన్ద్రియాద్యధిష్ఠానస్య పరాయత్తత్వమిత్యర్థః. (విష్టభ్యాహమితి) అవిశేషేణ కృత్స్నం జగదవిష్టభ్యైతి వచనాజ్జగత్త్వప్రయుక్తం భగవదాయత్తత్వమితి సిద్ధం. ... ...

సర్వే ఽపి పరే త్వేతదధికరణమేవం వర్ణయన్తి-సర్వే ప్రాణా అగ్న్యాదిభిరధిష్ఠితాః కార్యకరాః- స్వమహిమ్నైవ కార్యకరత్వోపపత్తేః. అన్యథా అగ్న్యాదీనామేవ భోక్తృత్వప్రసఙ్గాదితి పూర్వపక్షం కృత్వా శ్రుతివశాత్తదధిష్ఠితాః కార్యకరా ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. * ప్రాణవతా శబ్దాదితి సూత్రాన్తరం అగ్న్యాదీనాం భోక్తృత్వప్రసఙ్గపరిహారపరం వ్యాచక్షతే- వాగాదీనాం ప్రాణవతా సమ్బన్ధః- * అథ హైనమేతే దేవాః ప్రాణ ఇత్యాదిశబ్దాదితి. తస్య జీవస్య శరీరే భోక్తృత్వేన నిత్యత్వం- అగ్న్యాదీనాం తు స్వాపాదావపక్రమణాదితి చరమం సూత్రం వర్ణయన్తి. తదయుక్తం- *అభిమానివ్యపదేశస్తు విశేషానుగతిభ్యామిత్యత్రాగ్న్యాద్యధిష్ఠానస్యోక్తత్వాత్, తస్యత్రానపాకృతత్వా, చ్చ. సాలక్షణ్యనియమ ఏవ హి తత్ర నిరస్తః. జీవస్య తదధిష్ఠాతృత్వం చ *ఉపాదానాద్విహారోపదేశాచ్చేత్యుక్తం. అగ్న్యాదీనాం భోక్తృత్వప్రసఙ్గపరిహర్తవ్య ఇతి చేన్న- వాగాదీనామగ్న్యాదిదేహస్థత్వాభావేన తైస్తేషాం భోక్తృత్వాప్రసఙ్గాత్, స్వదేహస్థేన్ద్రియాణాం హి భోగసాధనత్వం. ఇహ తత్పరిహారాశ్రవణా, చ్చ. తత్పరిహారో వివక్షిత ఇతి చేన్న- ఇహ తత్పరిహారే కైర్తాన్తత్వాభావాదూర్ధ్వసూత్రాక్షరాణాం. ఇహాభిప్రేతతయా వర్ణితస్య పరిహారస్య *అభిమానివ్యపదేశసూత్రే నైవాభిప్రేతత్వోపపత్తేః, పరమాత్మాధీనత్వస్య శ్రుతిసిద్ధత్వస్య నిరూపణీయత్వా, చ్చ తద్విషయత్వమేవ యుక్తం. తథా చ సతి * ప్రాణవతా శబ్దాదిత్యస్య పృథక్సూత్రత్వాభావా దుక్తవశాదేవ భవతి. ....

జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౫॥ సూ. తఇన్ద్రియాణి తద్వ్యపదేశాదన్యత్ర శ్రేష్ఠాత్ ॥ కిం సర్వే ప్రాణా ఇన్ద్రియాణి- ఉత ముఖ్యప్రాణవ్యతిరిక్తా ఇతి. కిం శ్రోత్రాదిషు ముఖ్యప్రాణే చ ప్రాణశబ్ద ఏకనిమిత్తేన వర్తతే- ఉత నిమిత్తభేదేనేతి. యద్యేకనిమిత్తేన- తదా సర్వే ప్రాణా ఇన్ద్రియాణి. యదా నిమిత్తభేదేన- తదా ముఖ్యప్రాణవ్యతిరిక్తా ఇన్ద్రియాణి. ....

౧౬॥ సూ. భేదశ్రుతేర్వైలక్షణ్యాచ్చ॥ ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేన్ద్రియాణి చేత్యాదిష్విన్ద్రియేభ్యః ప్రాణస్య పృథక్ఛ్రవణాత్ ప్రాణవ్యతిరిక్తానామేవేన్ద్రియత్వమవగమ్యతే. మనసః పృథక్ఛ్రవణేపి తస్యాన్యత్రేన్ద్రియాన్తర్భావ ఉక్తః * మనష్షష్ఠానీన్ద్రియాణీత్యాదౌ. వైలక్షణ్యం చ చక్షురాదిభ్యః శ్రేష్ఠప్రాణస్యోపలభ్యతే- సుషుప్తౌ హి ప్రాణస్య వృత్తిరుపలభ్యతే- చక్షురాదీనాం తు వృత్తిర్నోపలభ్యతే,- కార్యం చ చక్షురాదీనాం సమనస్కానాం జ్ఞానకర్మసాధనత్వం - ప్రాణస్య తు శరీరేన్ద్రియధారణం,. ప్రాణాధీనధారణత్వాత్ త్విన్ద్రియేషు ప్రాణశబ్దవ్యపదేశః. తథా చ శ్రుతిః *తఏతస్యైవ సర్వే రూపమభవంస్తస్మాదేత ఏతేనాఖ్యాయన్త ఇతి. * రూపమభవన్- శరీరమభవన్. తదధీనప్రవృత్తయోఽభవన్నిత్యర్థః.......

ఇన్ద్రియాధికరణం సమాప్తమ్.

౭॥ సూ. సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిస్తు త్రివృత్కుర్వత ఉపదేశాత్ ॥

భూతేన్ద్రియాదీనాం సమష్టిసృష్టిః, జీవానాం కర్తృత్వం, చ పరస్మాద్బ్రహ్మణ ఇత్యుక్తం పురస్తాత్. జీవానాం స్వేన్ద్రియాధిష్ఠానం చ పరాయత్తమితి చానన్తరం స్థిరీకరణాయ స్మారితం. యాత్వియం నామరూపవ్యాకరణాత్మికా ప్రపఞ్చవ్యష్టిసృష్టిః-సా కిం సమష్టిజీవరూపస్య హిరణ్యగర్భస్యైవ కర్మ- ఉత తేజః ప్రభృతిశరీరకస్య పరస్యా బాదిసృష్టివద్ధిరణ్యగర్భశరీరకస్య పరస్య బ్రహ్మణ ఇతీదానీం చిన్త్యతే. కిం యుక్తం. సమష్టిజీవస్యేతి. కుతః.*అనేన

౧౬॥ సూ. భేదశ్రుతేర్వైలక్షణ్యాచ్చ॥ * (మనష్షష్ఠానీన్ద్రియాణీతి) అత్రాదిశబ్దేన *ఇన్ద్రియాణి దశైకం చ పఞ్చ చేన్ద్రియగోచరాః ఇత్యాదివివక్షితం. సుషుప్తౌ వృత్త్యుపలమ్భవైలక్షణ్యం, శరీరేన్ద్రియధారణరూపకార్యవైలక్షణ్యం, ప్రాణశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తవైలక్షణ్యం, చేత్యర్థః. చక్షురాదీనాం ప్రాణశబ్దబోధ్యత్వం లాక్షణికం- ముఖ్యప్రాణస్య తు ముఖ్యం. *భేదశ్రుతేర్వైలక్షణ్యాచ్చేత్యేకం సూత్రమితి యుక్తం- వైలక్షణ్యానుగృహీతశ్రుతేరేవ హేతుత్వాత్. హేతుభేదే హి సూత్రభేదోపపత్తిః. మనస ఇవ గోబలీవర్దన్యాయేన భేదనిర్దేశసమ్భవాత్ తద్వ్యావృత్తాకారాన్తరేణ వైలక్షణ్యే సిద్ధే హి భేదశ్రుతిః స్థేయసీ స్యాత్. ... ...

పరే తు శ్రోత్రాదీన్ద్రియాణి కిం ముఖ్యప్రాణస్య వృత్తిభేదాః- ఉత తత్త్వాన్తరాణీతి విచారయన్తి- *ఏతస్యైవ సర్వే రూపమభవన్నితి శ్రుత్యా పూర్వపక్షం వదన్తి. తత్రైవ పరస్పరసంవాదసిద్ధ్యుపక్రమణాది ప్రతిపాదకపూర్వాపరవాక్యైర్వృత్తిభేదశఙ్కావ్యుదాసాత్ తదపర్యాలోచనేనోచ్యమానః పూర్వపక్షో మన్దః.——— అన్యే తు కతిపయేష్వపి నేన్ద్రియత్వం- ఏకప్రవృత్తినిమిత్తాభావాదితి పూర్వపక్షవిశిరోన్తరం కల్పయన్తి. తచ్చాతిమన్దం- ఇన్ద్రియశబ్దస్య నిర్విషయత్వప్రసఙ్గాత్. అతః కేనాపి నిమిత్తేన భవితవ్యమితి కృత్వా తస్య సార్వత్రికత్వాసార్వత్రికత్వాభ్యాం పూర్వపక్షసిద్ధాన్తవర్ణనం న్యాయ్యం. పురుషాధీనకరణత్వమిన్ద్రియత్వం- బుద్ధిప్రాణయోస్తదధీనత్వాభావాత్ కర్తవ్యాన్తర్భావ ఇతి చాహుః. తదప్యయుక్తం - ఉత్పత్తిస్థితివినాశేషు చేత్ పురుషాధీనత్వాభావః- సవాగాదిష్వపి తుల్యః. ప్రవృత్తౌ చేత్- కతిపయప్రవృత్తిషు పురుషాధీనత్వాభావో మనఆదీనామప్యవిశిష్టః- భయాద్యుత్పాదనే పురుషాధీనత్వాభావాత్. అతో మనఆదీనామపి కర్తృకోటినివేశప్రసఙ్గః. పురుషాధీనకతిపయప్రవృత్తిత్వం తేషామస్తీతి చేత్ - ప్రాణసంయమనాదిప్రవృత్తిషు పురుషాధీనత్వం బుద్ధిప్రాణయోరప్యస్తి - అతో న కర్త్రన్తర్భావః. దేహధారకత్వం ప్రాణత్వమిత్యప్యయుక్తం - చక్షుశ్శ్రోత్రాదీనాం దేహధారకత్వాభావాత్. చక్షురాదీనామపి కదాచిచ్ఛ్రమదర్శనాత్, తదుపరతౌ దేహానుత్థానాచ్చ దేహధారకత్వమితి చేన్న - స్వస్వవిషయేషు వ్యాపారభూయస్త్వనిబన్ధనస్య శ్రమస్య దేహధారణనిబన్ధనత్వాభావాత్. నిద్రారోగపరిశ్రమాదిభిరాత్మనో దేహోత్థాపనశక్తేస్తన్నిమిత్తప్రాణప్రేరణశక్తేర్వా ప్రతిబద్ధత్వాద్దేహానుత్థానం- నతు వాగాదీనాం దేహధారణశ్రాన్తత్వాత్.........................

ఇన్ద్రియాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౭॥ సూ. సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిస్తు త్రివృత్కుర్వత ఉపదేశాత్॥ పేటికాసఙ్గతిమాహ (భూతేన్ద్రియాదీనామితి) పురస్తాత్- తృతీయే పాదే. అనన్తరం- అస్మిన్పాదే పూర్వస్మాదపి పూర్వాధికరణే. (స్థిరీకరణాయ స్మారితం) దేవానామపి పరాయత్తప్రవృత్తిత్వనిర్ణయేన జీవానాం పరాయత్తకర్తృత్వం స్థిరం భవతి- తదర్థం తద్దేవదృష్టాన్తతయా స్మారితమిత్యర్థః. తృతీయపాదాదారభ్యేతః పూర్వస్మిన్ కా పేటికా. తత్ర భూతేన్ద్రియసమష్టిసృష్టినిరూపణం- అథ వ్యష్టిసృష్టినిరూపణమితి పేటికాసఙ్గతిః. వ్యష్టేశ్చ జీవోపకరణరూపత్వాత్ తత్సృష్టినిరూపణమితి పాదసఙ్గతిః. పూర్వాధికరణే *భేదశ్రుతేర్వైలక్షణ్యాచ్చేతి సూత్రస్య విషయవాక్యే *ఖం వాయుర్జ్యోతిరిత్యాదౌ సమష్టిసృష్టేః పరమాత్మకర్తృకత్వముక్తం - అథ వ్యష్టిసృష్టిః జీవకర్తృకతయా ప్రతీయత ఇతి శఙ్కాయామనన్తరసఙ్గతిః జీవోపకరణానామిన్ద్రియప్రాణానాముత్పత్త్యాదికం నిరూపితం - తైరిన్ద్రియాదిభిర్జీవస్య సంయోగకరణం హి వ్యష్టిసృష్టిరితి వా సఙ్గతిరిత్యభిప్రేతం. పూర్వపాదోక్తసమష్టిసృష్టినిరూపణేన వ్యష్టిసృష్టినిరూపణస్య సఙ్గతిః - అస్యాప్యధికరణాని తు ప్ర

జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి జీవకర్తృకత్వశ్రవణాత్ *నహి పరా దేవతా స్వేనరూపేణ నామరూపే వ్యాకరవాణీత్యైక్షత- అపితు స్వాంశభూతేన జీవరూపేణ- *అనేన జీవేనాత్మనేతి వచనాత్. యథా స్వేన చారేణానుప్రవిశ్య పరబలం సఙ్కలయానీతివత్ *వ్యాకరవాణీత్యుత్తమపురుషః కర్తృస్థక్రియత్వప్రతీతేర్లాక్షణికస్స్యాత్. నైవం- తత్ర రాజచారయోః స్వరూపభేదాల్లాక్షణికత్వం- ఇహ తు జీవస్యాపి స్వాంశత్వేన స్వరూపత్వాత్తేన రూపేణ ప్రవేశో వ్యాకరణం చాత్మన ఏవేతి న లాక్షణికత్వప్రసఙ్గః. న చ సహయోగలక్షణేయం తృతీయా- కారకవిభక్తౌ సమ్భవన్త్యాముపపదవిభక్తేరన్యాయ్యత్వాత్. న చ కరణే తృతీయా- బ్రహ్మకర్తృకయోః ప్రవేశవ్యాకరణయోర్జీవస్య సాధకతమత్వాభావాత్. న చ జీవస్య కర్తృత్వం ప్రవేశమాత్రే పర్యవస్యతి- నామరూపవ్యాకరణం తు బ్రహ్మణ ఏవేతి శక్యం వక్తుం- క్త్వాప్రత్యయేన సమానకర్తృకత్వప్రతీతేః. జీవస్య స్వాంశత్వేన స్వరూపత్వేఽపి పరస్వరూపవ్యావృత్త్యర్థః *అనేన జీవేనేతి పరాక్త్వేన పరామర్శః. అతో హిరణ్యగర్భకర్తృకేయం నామరూపవ్యాక్రియా. అత ఏవ చ స్మృతిషు చతుర్ముఖకర్తృకసృష్టిప్రకరణే నామరూపవ్యాకరణం సఙ్కీర్త్యతే *నామరూపం చ భూతానాం కృత్యానాం చ ప్రపఞ్చనం। వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ దేవాదీనాం చకార సః ఇత్యాది.

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిస్తు త్రివృత్కుర్వత ఉపదేశాత్) తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. (సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిః) నామరూపవ్యాకరణం. తత్త్రివృత్కుర్వతః పరస్యైవ బ్రహ్మణః- తస్యైవ నామరూపవ్యాకరణోపదేశాత్. త్రి

సక్తానుప్రసక్తికయా నిరూపితానీత్యేతత్పర్యన్తోక్తం బ్రహ్మణస్సార్వాత్మ్యసర్వకారణత్వం శ్రుతముపపద్యతే- ఉత నేతి సంశయః తదర్థం వ్యష్టినామరూపవ్యాకరణం కిం హిరణ్యగర్భమాత్రకర్తృకం- ఉత తదవస్థబ్రహ్మకర్తృకమితి తదర్థం * అనేన జీవేనేతి జీవసామాన్యకర్తృకత్వశ్రుతిః కిం జీవసమష్ట్యాశ్రయకేవలహిరణ్యగర్భకర్తృకత్వమవగమయతి- ఉత జీవమాత్రవిశిష్టపరమాత్మకర్తృకత్వమితి తదర్థం కేవలహిరణ్యగర్భకర్తృకత్వే త్రివృత్కరణనామరూపవ్యాకరణయోః శ్రూయమాణయోరేకకర్తృకత్వం ఘటితం- నేతి తదర్థం త్రివృత్కరణే హిరణ్యగర్భస్య కర్తృత్వం సమ్భవతి- నేతి తదర్థం త్రివృత్కరణం హిరణ్యగర్భోత్పత్తిస్థానభూతాణ్డసృష్ట్యుత్తరకాలీనం వా- పూర్వకాలీనం వేతి తదర్థం *నామరూపే వ్యాకరవాత్ *త్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరోదితి పాఠక్రమో, ఉత్తరత్ర త్రివృత్కరణప్రదర్శన, మన్నాదీనాం త్రివృత్కరణశ్రుతి, శ్చ త్రివృత్కరణస్యాణ్డసృష్ట్యుత్తరకాలీనతామవగమయతి- నేతి కిమేతే త్రయో హేతవః ప్రబలాః- ఉత దుర్బలా ఇతి తేషాం ప్రాబల్యే- త్రివృత్కరణస్యాణ్డసృష్ట్యుత్తరకాలీనత్వావగమకతయా తస్య హిరణ్యగర్భకర్తృకత్వసమ్భవేన త్రివృత్కరణనామరూపవ్యాకరణయోః కర్త్రైక్యశ్రుత్యుపపత్తేః * అనేన జీవేనేతి నిర్దేశస్య హిరణ్యగర్భమాత్రకర్తృకత్వజ్ఞాపకతయా వ్యష్టినామరూపవ్యాకరణం హిరణ్యగర్భమాత్రకర్తృకమితి పరబ్రహ్మణః సార్వాత్మ్యసర్వకారణత్వం న స్యాత్ పాఠక్రమాదీనాం దుర్బలత్వే- త్రివృత్కరణస్యాణ్డసృష్ట్యుత్తరకాలీనత్వాసిద్ధ్యా తత్ర హిరణ్యగర్భస్య కర్తృత్వాసమ్భవేన త్రివృత్కరణనామరూపవ్యాకరణయోః కర్త్రైక్యాయోగాత్ తదుపపత్త్యర్థం * అనేన జీవేనేతి నిర్దేశస్య జీవసమష్టిశరీరకపరమాత్మకర్తృకత్వావగమకతయా వ్యష్టినామరూపవ్యాకరణం హిరణ్యగర్భశరీరకపరమాత్మకర్తృకమితి పరబ్రహ్మణః సార్వాత్మ్యసర్వకారణత్వముపపన్నమితి సిద్ధ్యతి నన్వితరైరపి జీవమాత్రకర్తృకత్వనిరాకరణవిచారః కిం న కృతః- హిరణ్యగర్భమాత్రకర్తృకత్వం పూర్వపక్షీకృత్య హిరణ్యగర్భావస్థబ్రహ్మకర్తృకత్వం యది సిద్ధాన్త్యతే - తర్హి జీవశబ్దస్య హిరణ్యగర్భవిషయత్వే నగవాదిశబ్దానాం తచ్ఛరీరకజీవద్వారా పరమాత్మపర్యన్తత్వే నామరూపవ్యాకరణశ్రుతిర్న ప్రమాణం స్యాత్, సర్వశరీరేషు చతుర్ముఖస్యైవ జీవతయాఽవస్థానే ఏకజీవవాదస్స్యాత్- బహూనాం జీవానాం హిరణ్యగర్భాఖ్యజీవవ్యాప్యత్వం వా స్యాత్,, నైవం- *అనేన జీవేనేతి జీవశబ్దస్య జీవసమష్టివిషయత్వాత్ జీవసమష్టేః కృత్స్ననామరూపవ్యాకర్తృత్వశ్రుత్యనుపపత్తేః సంశయాన్యథానుపపత్త్యా యోగ్యతావశాత్ జీవవిశేషనిష్ఠవిచారస్య ప్రాప్తిరితి తథా విచారో దర్శితః నచ తావతా సర్వశరీరేషు హిరణ్యగర్భస్యైవ జీవత్వం తత్తజ్జీవవ్యాప్యత్వం వా ప్రసజేత్- పరమాత్మనో జీవసమష్టిద్వారేణాపి అనుప్రవేశస్య ప్రతిపాద్యత్వాత్ *వ్యాకరవాణీతి బ్రహ్మణ ఏవ కర్తృత్వం ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ (నహి పరా దేవతేతి) (కర్తృస్థక్రియం) వ్యాకరణకర్తృస్థక్రియ ఇతి వివక్షయా సమానకర్తృక ఇత్యర్థః లాక్షణికత్వం పరిహరతి (నైవమిత్యాదినా) వస్తుతో జీవస్య పరమాత్మాంశత్వాత్ తస్య కర్తృత్వం పరమాత్మన ఏవ భవతి - తస్మాన్ముఖ్యకోటిరిత్యర్థః - క్లిష్టనిర్వాహత్వాత్ యథా ప్రాకారగ్రామాదిశబ్దానాం వ్యక్తిర్ముఖ్యకోటిరితి మతం- తద్వత్ తృతీయాయాః సహయోగాద్యర్థాన్తరపరత్వే పరమాత్మన్యేవ కర్తృత్వం స్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ (నచ సహయోగేతి) * కర్తృకరణయోస్తృతీయేత్యాదిభిః పదాన్తరయోగమనపేక్ష్య విహితా విభక్తిః కారకవిభక్తిః. పదాన్తరసాపేక్షత్వేన విహితా ఉపపదవిభక్తిః (అన్యాయ్యత్వాదితి) పదాన్తరపరామర్శసాపేక్షతయా విలమ్బితవృత్తిత్వాదన్యాయ్యత్వమభిప్రేతం. నను కరణే విహితా తృతీయా నోపపదవిభక్తిరిత్యత్రాహ (నచ కరణ ఇతి) తర్హి ద్వయోరపి కర్తృత్వాత్, సమానకర్తృకత్వావగమా, ద్వస్తుతో నన్యత్వా, చ్చ తదవస్థపరమాత్మకర్తృత్వం స్యాదిత్యత్రాహ (జీవస్యేతి) హేత్వన్తరమాహ (అత ఏవ చేతి) ... ...

రాద్ధాన్తమాహ (ఏవం ప్రాప్త ఇతి) త్రివృత్కరణం చతుర్ముఖకర్తృకం స్యాదిత్యత్రాహ

వృత్కరణం కుర్వత ఏవ హి నామరూపవ్యాకరణముపదిశ్యతే- * సేయం దేవతైక్షత హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతా అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకాం కరవాణీతి సమానకర్తృకత్వప్రతీతేః. త్రివృత్కరణం తు చతుర్ముఖస్యాణ్డోత్పత్తేః ప్రాగేవ సమ్భవతి- త్రివృత్కృతైస్తేజోఽబన్నైర్హ్యాణ్డముత్పద్యతే, చతుర్ముఖస్య చాణ్డే సమ్భవః స్మర్యతే *తస్మిన్నణ్డే భవద్బ్రహ్మా సర్వలోకపితామహ ఇతి,. అతస్త్రివృత్కరణం పరస్యైవ బ్రహ్మణః- తత్సమానకర్తృకం నామరూపవ్యాకరణం చ తస్యైవేతి విజ్ఞాయతే. కథం తర్హి *అనేన జీవేనేతి సంగచ్ఛతే. ఆత్మనా జీవేనేతి సామానాధికరణ్యాత్ జీవశరీరకం పరం బ్రహ్మైవ జీవశబ్దేనాభిధీయతే- యథా *తత్తేజ ఐక్షత- తదపోఽసృజత *తా ఆప ఐక్షన్త- తా అన్నమసృజన్తేతి తేజః ప్రభృతిశరీరకం పరమేవ బ్రహ్మాభిధీయతే. అతో జీవసమష్టిభూతహిరణ్యగర్భశరీరకస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణః కర్మ నామరూపవ్యాకరణం. ఏవం చ *ప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి ప్రవిశతిరుత్తమపురుషశ్చ క్త్వాప్రత్యయశ్చ ముఖ్యార్థా ఏవ భవతః. ప్రవేశవ్యాకరణయోస్సమానకర్తృకత్వముపపద్యతే. చతుర్ముఖశరీరకస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణః కర్మ దేవాదివిచిత్రసృష్టిరితి చతుర్ముఖకర్తృకసృష్టిప్రకరణే నామరూపవ్యాక్రియోపదేశశ్చోపపద్యతే. అతః *సేయం దేవతేత్యాదివాక్యస్యాయమర్థః- ఇమాః- తేజోఽబన్నరూపాస్తిస్రో దేవతాః అనేన జీవేన- జీవసమష్టివిశిష్టేనాత్మనాఽనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి- దేవాదివిచిత్రసృష్టిం తన్నామధేయాని చ కరవాణి- తదర్థమన్యోన్యసంసర్గమప్రాప్తానామేషాం తేజోఽబన్నానాం విశేషసృష్ట్యసమర్థానాం తత్సామర్థ్యాయైకైకాం త్రివృతం త్రివృతం కరవాణీతి. అతః పరస్యైవ బ్రహ్మణః కర్మేదం నామరూపవ్యాకరణమ్. ....

అథ స్యాత్ నామరూపవ్యాకరణస్య త్రివృత్కరణేనైకకర్తృకత్వాత్ పరమాత్మకర్తృకమితి న శక్యతే వక్తుం- త్రివృత్కరణస్యాపి జీవకర్తృకత్వసమ్భవాత్. అణ్డసృష్ట్యుత్తరకాలం హి చతుర్ముఖసృష్టజీవేషు త్రివృత్కరణప్రకార ఉపదిశ్యతే *యథా తు ఖలు సోమ్యేమాస్తిస్రో దేవతాః పురుషం ప్రాప్య త్రివృత్త్రివృదేకైకా భవతి తన్మే విజానీహీతి అన్నమశితం త్రేధా విధీయతే తస్య యః స్థవిష్ఠో భాగస్తత్పురీషం భవతి యో మధ్యమస్తన్మాంసం యోఽణిష్ఠస్తన్మన ఇత్యాదినా,. తథా పూర్వస్మిన్నపి వాక్యే * యదగ్నే రోహితం రూపం తేజసస్తద్రూపం యచ్ఛుక్లం తదపాం యత్కృష్ణం తదన్నస్యేత్యాదినా చతుర్ముఖసృష్టాగ్న్యాదిష్వేవ త్రివృత్కరణం ప్రదర్శ్యతే,. నామరూపవ్యాకరణోత్తరకాలం చ త్రివృత్కరణం శ్రూయతే * సేయం దేవతేమాస్తిస్రో దేవతాః అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరోత్తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరోదితి,. తత్రాహ

౧౮॥ సూ. మాంసాది భౌమం యథాశబ్దమితరయోశ్చ ॥ యదుక్తమణ్డసృష్ట్యుత్తరకాలం చతుర్ముఖసృష్టదేవతాదివిషయోఽయం *తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరోదితి త్రివృత్కరణోపదేశ ఇతి- తన్నోపపద్యతే- *అన్నమశితం త్రేధా విధీయత ఇత్యత్ర మాంసమనసోః పురీషాదణిష్ఠత్వేనాణీయస్త్వే న చ వ్యపదిష్టయోః కారణానువిధాయిత్వేనాప్యతైజసత్వప్రసఙ్గాత్, * ఆపః పీతా ఇత్యత్రాపి మూత్రప్రాణ

(త్రివృత్కరణం త్వితి) కుత ఇత్యత్రాహ (త్రివృత్కృతైరితి) అణ్డసృష్ట్యర్థత్వాత్త్రివృత్కరణస్యేత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (చతుర్ముఖస్యేతి) చతుర్ముఖకర్తృకసృష్టిప్రకరణే నామరూపవ్యాకరణవచననిర్వాహమాహ (చతుర్ముఖేతి) త్రివృత్కరణం నామ కిం - తస్యాణ్డసృష్ట్యర్థత్వం కథం- *అనేన జీవేనేతి వాక్యాత్ తేజోఽబన్నప్రతీతిః కథం- నామరూపవ్యాకరణం చ కిమిత్యత్రాహ (అతస్సేయమితి)..

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అథ స్యాదితి) అణ్డసృష్టేః పశ్చాచ్చతుర్ముఖసృష్టేషు పురుషేషు త్రివృత్కరణోపదేశాత్, తత్సృష్టాగ్న్యాదిష్వేవ త్రివృత్కరణప్రదర్శనాత్, నామరూపవ్యాకరణోత్తరకాలం త్రివృత్కరణశ్రవణాచ్చ త్రివృత్కరణస్యాణ్డసృష్ట్యర్థత్వం న సమ్భవతి- అతస్త్రివృత్కరణం చతుర్ముఖకర్తృకమితి తదేకకర్తృకం నామరూపవ్యాకరణం చతుర్ముఖకర్తృకమిత్యర్థః.

౧౮॥ సూ. మాంసాది భౌమం యథాశబ్దమితరయోశ్చ ॥ (అన్నమశితమిత్యాది) (కారణానువిధాయిత్వేన) అత్రివృత్కృతానామపి పృథివ్యప్తేజసాం స్థూలత్వాణుత్వాణీయస్త్వ త్రివృత్కృతేష్వపి తద్భూతానాం కారణానుగుణస్థూలత్వాణుత్వాణీయ

యోః స్థవిష్ఠాణీయసోః పార్థివత్వతైజసత్వప్రసఙ్గాచ్చ. నచైవమిష్యతే - మాంసాదిభిః భౌమ ఇత్యుక్తేః పురీషవన్మాంసమనసీ అపి భౌమే - పార్థివే ఇష్యేతే - *అన్నమశితం త్రేధేతి ప్రక్రమాత్. (యథాశబ్దమితరయోశ్చ) ఇతరయోరపి - *ఆపః పీతాః *తేజోఽశితమితి పర్యాయయోర్యథాశబ్దం వికారా ఇత్యర్థః. *ఆపః పీతాస్త్రేధా విధీయన్త ఇత్యపామేవ త్రేధా పరిణామః శబ్దాత్ప్రతీయతే, తథా *తేజోఽశితం త్రేధా విధీయత ఇత్యపి తేజస ఏవ త్రేధా పరిణామః శబ్దాత్ప్రతీయతే,- అతః పురీషమాంసమనాంసి పృథివీవికారాః- మూత్రలోహితప్రాణాః అబ్వికారాః- అస్థిమజ్జావాచస్తేజోవికారా ఇతి ప్రతిపత్తవ్యం. *అన్నమయం హి సోమ్య మనః ఆపోమయః ప్రాణస్తేజోమయీ వాగితి వాక్యశేషావిరోధాచ్చ. అతః *తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరోదిత్యుక్తస్త్రివృత్కరణప్రకారః *అన్నమశితమిత్యాదినా న ప్రదర్శ్యతే- తథా సతి మనః ప్రాణవాచాం త్రయాణామప్యణీయసస్త్వేన తైజసత్వాత్ *అన్నమయం హి సోమ్య మన ఇత్యాదిర్విరుధ్యతే. ప్రాగేవ త్రివృత్కృతానాం పృథివ్యాదీనాం పురుషం ప్రాప్తానాం *అన్నమశితమిత్యాదినైకైకస్య త్రేధా పరిణామ ఉచ్యతే. అణ్డసృష్టేః ప్రాగేవ చ తేజోఽబన్నానాం త్రివృత్కరణేన భవితవ్యం. అత్రివృత్కృతానాం తేషాం కార్యారమ్భాసామర్థ్యాత్. అన్యోన్యసంయుక్తానామేవ హి కార్యారమ్భసామర్థ్యం. తదేవ చ త్రివృత్కరణం. తథా చ స్మర్యతే *నానావీర్యాః పృథగ్భూతాస్తతస్తే సంహతిం వినా। నాశక్నువన్ ప్రజాస్స్రష్టుమసమాగమ్య కృత్స్నశః । సమేత్యాన్యోన్యసంయోగం పరస్పరసమాశ్రయాః। మహదాద్యా విశేషాన్తా హ్యణ్డముత్పాదయన్తి త ఇతి. అత ఏవ చ *అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరోత్ తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరోదితి పాఠక్రమోఽర్థక్రమేణ బాధ్యతే. అణ్డాన్తర్వర్తిష్వగ్న్యాదిత్యాదిషు త్రివృత్కరణప్రదర్శనం శ్వేతకేతోశ్శుశ్రూషోరణ్డాన్తర్వర్తిత్వేన. తస్య బహిష్ఠవస్తుషు త్రివృత్కరణప్రదర్శనాయోగాత్ త్రివృత్కృతానాం కార్యేషు అగ్న్యాదిత్యాదిషు క్రియతే. ......

స్త్వం స్యాత్- తస్మాత్ *అన్నమశితమిత్యాదివాక్యే త్రివృత్కరణం ప్రదర్శ్యతే చేత్- స్థవిష్ఠం పురీషం పార్థివ, మధ్యమం మాంసమాప్యం, అణీయో మనశ్చ తైజసం, స్యాత్. న తథోపపద్యతే- మాంసమనసోః పార్థివత్వాత్. పార్థివత్వం చ *అన్నమశితమితి ప్రక్రమాదవగతమిత్యర్థః. ఏవమితరపర్యాయద్వయేఽపి. నచైవమిష్యత ఇత్యనేన ప్రథమద్వితీయపర్యాయయోరనిష్టం దర్శితం- తృతీయే తు న ప్రసక్తం- తత్రాయం భావః- ప్రతిపర్యాయం చరమాంశత్రైరూప్యానిష్టప్రసఙ్గస్య ప్రసఞ్జనీయత్వాత్ తృతీయపర్యాయే చరమప్రసఞ్జనీయస్యానిష్టత్వాభావాన్న తత్ప్రసఞ్జనీయమితి. తృతీయేఽప్యస్థిమజ్జాపార్థివాప్యత్వానిష్టతాపత్త్యాదర్శ్యతే (మాంసాదిభిరితి) మాంసమనసా రాప్యతైజసత్వే అనిష్టే. ద్వితీయే మూత్రం పార్థివం, లోహితమాప్యం, ప్రాణస్తైజస, స్స్యాత్ - తత్ర మూత్రప్రాణయోః పార్థివతైజసత్వే అనిష్టే. *అన్న[illegible]తం *ఆపః పీతా ఇతి చ ప్రక్రమేణ మాంసమనసోః పార్థివత్వా, న్మూత్రప్రాణయో రాప్యత్వాత్, *అన్నమయం హి సోమ్య మన ఆపోమయః ప్రాణ ఇతి వాక్యశేషాచ్చ. తృతీయేఽప్యస్థ్నః పార్థివత్వం, మజ్జాయా ఆప్యత్వం, వాచస్తైజసత్వం, చ స్యాత్- తత్రాస్థిమజ్జ్నోః పార్థివాప్యత్వే అనిష్టే- *తేజోఽశితమితి ప్రక్రమాత్, *తేజోమయీ వాగితి వాక్యశేషా, చ్చ. తస్మాన్న త్రివృత్కరణం ప్రదర్శ్యతే - అపి త్వన్నాదీనాం ప్రత్యేకం త్రేధా పరిణామ ఉచ్యత ఇత్యర్థః. *అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరోత్ తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరోదితి పాఠక్రమాన్నామరూపవ్యాకరణస్య పశ్చాత్ త్రివృత్కరణం ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ (అత్రివృత్కృతానామితి) అన్యోన్యసంయుక్తానాం కార్యారమ్భసామర్థ్యం చేత్ - కథం త్రివృత్కరణాపేక్షేత్యత్రాహ (తదేవ చేతి) అన్యోన్యసంయుక్తత్వమేవ త్రివృత్కృతత్వమిత్యర్థః. ఏతద్విశదయతి (తథా చ స్మర్యత ఇతి) పాఠక్రమః కథమిత్యత్రాహ (అత ఏవేతి) ఉత్పత్తౌ సాధనస్య పూర్వభావిత్వే, ఫలస్య పశ్చాద్భావిత్వే, సత్యపి సఙ్కల్పే ఫలమేవ పూర్వభావి- స్వర్గకామో యజేతేత్యాదిషు తథా దర్శనాత్. అస్మిన్ప్రకరణేఽపి *బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి సాధ్యస్య బహుభవనస్య పూర్వభావిత్వం చ దృష్టం. ఉపబృంహణే చ తద్విశదీకృతం. తస్మాత్ * నామరూపే వ్యాకరవాణి * త్రివృతం త్రివృతమేకైకాం కరవాణీతి సఙ్కల్పవాక్యే త్రివృత్కరణఫలస్య నామరూపవ్యాకరణస్య పూర్వప్రతిపత్తౌ త్రివృత్కరణస్య పూర్వభావిత్వం సిద్ధం. *అగ్నిర్హోత్రం జుహోతి *యవాగూం పచతీత్యాదిష్వర్థక్రమేణ పాఠక్రమబాధదర్శనాత్, సఙ్కల్పవాక్యస్యాభావాత్, ప్రకరణికసఙ్కల్పవాక్యాన్తరే పశ్చాద్భావినః ఫలస్య పూర్వభావదర్శనా, దుపబృంహణవచనస్వారస్యా, చ్చ *నామరూపే వ్యాకరోత్ *త్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరోదితి పాఠక్రమోఽర్థక్రమేణ బాధ్యత ఇత్యర్థః. తర్హ్యగ్న్యాదిత్యాదిషు త్రివృత్కరణప్రదర్శనం కిమర్థమిత్యత్రాహ (అణ్డాన్తర్వర్తిష్వితి) అగ్న్యాదిత్యాదిష్వితి ద్వితీయా శ్రూయతే - తథా పాఠశ్చేత్ - అయమర్థః- అగ్న్యాదిత్యాదిషు త్రివృత్కృతభూతకార్యేషు సత్సు త్రివృత్కృతభూతకార్యత్వాదేవ తేష్వగ్న్యాదిషు త్రివృత్కరణప్రదర్శనం క్రియత ఇతి. యద్వా- అణ్డాన్తర్వర్తిత్వేనేత్యన్తమేకం వాక్యం. కథమస్య హేతుత్వమిత్యత్రాహ(తస్యేతి) క్రియతే. త్రివృత్కరణప్రదర్శనమితి శేషః...

స్యాదేతత్ "అన్నమశితం" "ఆపఃపీతాః" "తేజోఽశితమితి త్రివృత్కృతానామన్నాదీనామేకైకస్య తేజోఽబన్నాత్మకత్వేన త్రిరూపస్య కథమన్నమాపస్తేజ ఇత్యేకైకరూపేణ వ్యపదేశ ఉపపద్యత ఇతి. తత్రాహ

౧౯॥ సూ. వైశేష్యాత్తు తద్వాదస్తద్వాదః॥ వైశేష్యం-విశేషభావః. త్రివృత్కరణేన త్రిరూపేష్వేకైకస్మిన్నన్నాద్యాధిక్యాత్తత్ర తత్రాన్నాదివాదః. ద్విరుక్తిరధ్యాయసమాప్తిం ద్యోతయతి........................

సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

సమాప్తశ్చాధ్యాయః.

అనన్తరసూత్రం శఙ్కాయామవతారయతి (స్యాదేతదితి)

౧౯॥ సూ. వైశేష్యాత్తు తద్వాదస్తద్వాదః॥ విశేషశబ్దాదికారశబ్దవద్ధర్మిపరో ధర్మపరశ్చ. అత్ర తు ధర్మిపరః. విశేషభావో వైశేష్యం- ఆధిక్యరూపం. ... ...

పరే తు జీవస్యానుప్రవేశకర్తృత్వం- నామరూపవ్యాకరణకర్తా తు పరమేశ్వర ఇత్యాహుః. తన్న శ్రుతివిరోధాత్. "తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవదితి నామరూపవ్యాకరణసమభివ్యాహృతానుప్రవేశస్య పరమాత్మకర్తృకత్వావగమాత్. సమానకర్తృకత్వం చ ఘటతే. జీవస్యాపీశ్వరాద్వస్తుతోఽనన్యత్వేనయుక్తం సమానకర్తృకత్వమితి చేన్న - జీవేశ్వరయోరుభయోరప్యుపాధికల్పితత్వాత్ కులాలకువిన్దకర్తృకయోర్ఘటపటయోరివ తదనుపపత్తేః. అధిష్ఠానైక్యాత్ తదుపపత్తిరితి చేన్న- స్వాప్నకులాలకువిన్దయోః సన్మాత్రకల్పితత్వేఽపి తన్నిమిత్తఘటపటయోరేకకర్తృకత్వాభావాత్. కించ- కర్తృత్వముపాధిగతం- తద్విశిష్టగతం- తదుపలక్షితవస్తుగతం వా. ఆద్యే కర్త్రైక్యాసిద్ధిః - జీవేశ్వరావచ్ఛేదకానాముపాధీనాం భిన్నత్వాత్. ద్వితీయేఽపి న కర్త్రైక్యం- విశిష్టరూపభేదాత్. యథా కులాలకువిన్దకర్తృకయోర్ఘటపటయోః. తృతీయే తు సన్మాత్రవస్తునిస్వతః కర్తృత్వాభావాదేవ న కర్త్రైక్యం. శరీరభేదేన కృత్స్నానాం సౌభరివ్యాపారాణామివైకకర్తృకత్వోపపత్తిరితి చేన్న - తచ్ఛరీరవ్యాపారమూలభూతప్రయత్నస్యైవ జీవేశ్వరవ్యాపారభూతానుప్రవేశవ్యాకరణమూలప్రయత్నస్య తచ్ఛరీరైకాత్మగతత్వానుపపత్తేః. నను ఛాయయా ఆదర్శమనుప్రవిశ్యాతిరోధానం క్రియతే ఇతి వత్ సమానకర్తృకత్వోపపత్తిరితి చేన్న- సత్యానృతయోర్బిమ్బప్రతిబిమ్బయోరేకకర్తృత్వాభావేన దృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలత్వాత్, ఛాయయా ఆదర్శే భాసమానతాతిరేకేణానుప్రవేశాభావాచ్చ. నహి మూర్తద్రవ్యప్రతిఘాతినో దర్పణస్యానుప్రవేశయోగ్యత్వం. తృతీయసూత్రే తానుపపత్తిరితి శఙ్కాపరిహారాయ త్రివృత్కరణాన్తరోపన్యాసపరం ద్వితీయసూత్రమిత్యప్యయుక్తం - మన్దప్రయోజనత్వాత్, ప్రయోజనవత్తరనిర్వాహస్య దర్శితత్వాచ్చ. మనస ఆహఙ్కారికత్వనిత్యత్వయోః సాఙ్ఖ్యవైశేషికాభిమతయోః వ్యుదాసేనాన్నమయత్వసమర్థనార్థం ద్వితీయం సూత్రమితి చేన్న- అహఙ్కారికత్వస్య శ్రుతిసిద్ధత్వాత్, సర్వేన్ద్రియాణాం భూతాదిశబ్దోపలక్షితే అహఙ్కారే ప్రలయశ్రవణాత్, మనసో వాచశ్చ పృథివీతేజఃకార్యత్వే భూతప్రలయోత్తరకాలమవస్థానానుపపత్తేః, పాశ్చాత్త్యప్రలయశ్రవణయోగాచ్చ.——— అపరే పునరపి పక్షేఽనుప్రవేశస్య జీవకర్తృకత్వం వ్యర్థమయుక్తం - నామరూపవ్యాకరణసమభివ్యాహృతానుప్రవేశస్య పరమాత్మకర్తృకత్వశ్రవణాత్. జీవస్యేశ్వరాదభిన్నత్వాత్ తత్కర్తృకత్వే ప్యనుప్రవేశస్య పరమాత్మకర్తృకత్వోపపత్తిరితి చేత్- తర్హి నామరూపవ్యాకరణస్యాపి జీవకర్తృకతయా పరమాత్మకర్తృకత్వం స్యాత్. సమస్తనామరూపవ్యాకరణం జీవస్యాశక్యమితి చేత్ - సర్వానుప్రవేశశ్చాశక్యః. నన్వచిన్మాత్రేఽనుప్రవేశ ఉపపద్యతే- "తిస్రో దేవతా అనుప్రవిశ్య" ఇతి హి శ్రూయత ఇతి చేన్న- సమానప్రకరణే "విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చ సత్యం చానృతం చ" ఇతి జీవేష్వనుప్రవేశశ్రవణాత్.——— అన్యేషాం మతేఽపి సమానకర్తృకత్వమనుపపన్నం - జీవేశ్వరయోరప్యంశత్వావగమాత్ తదంశభూతయోశ్చేతనయోర్ద్వయోర్జీవయోరివైకకర్తృత్వానుపపత్తేః. అంశినైకత్వాత్ కర్త్రైక్యమితి చేన్న- రాజచారయోరపి బ్రహ్మాంశత్వే నైకకర్తృత్వప్రసఙ్గాత్. అస్త్వితి చేత్- అనుమానకర్తృకవ్యాపారాభావాత్ "సమానకర్తృకయోః

త్యనుశాసనవైయర్థ్యం స్యాత్. ఉపరితనసూత్రద్వయస్యాధికరణాన్తరత్వమప్యయుక్తం - సూత్రాణామవ్యవహితత్వేనాభిలషితానాం స్వార్థప్రతిపాదకత్వాత్...

సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహారీతకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా- ౬౮. సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా- ౨౮౭.

శ్రీమతే రామానుజాయనమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

తృతీయాధ్యాయే — ప్రథమః పాదః.

తదన్తరప్రతిపత్త్యధికరణమ్.

౧॥ సూ. తదన్తరప్రతిపత్తౌ రంహతి సంపరిష్వక్తః ప్రశ్ననిరూపణాభ్యాం॥

అతిక్రాన్తాధ్యాయద్వయేన నిఖిలజగదేకకారణం నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధమపరిమితోదారగుణసాగరం సకలేతరవిలక్షణం పరం బ్రహ్మ ముముక్షుభిరుపాస్యతయా వేదాన్తాః ప్రతిపాదయన్తీత్యయమర్థః స్మృతిన్యాయవిరోధపరిహార, పరపక్షప్రతిక్షేప, వేదాన్తవాక్యపరస్పరవిరోధపరిహార రూపకార్యస్వరూపసంశోధనైః, స్తద్దూషణత్వహేతుభిస్సహ స్థాపితః - అతోఽధ్యాయద్వయేన బ్రహ్మస్వరూపం ప్రతిపాదితం. ఉత్తరేణేదానీం తత్ప్రాప్త్యుపాయస్సహ ప్రాప్తిప్రకారశ్చిన్తయితుమిష్యతే. తత్ర తృతీయాధ్యాయే ఉపాయభూతోపాసనవిషయా చిన్తా వర్తతే. ఉపాసనారమ్భాభ్యర్హితోపాయశ్చ ప్రాప్యవస్తువ్యతిరిక్తవైతృష్ణ్యం ప్రాప్యతృష్ణా చేతి తత్సిద్ధ్యర్థం జీవస్య లోకాన్తరేషు సఞ్చరతో జాగ్రతస్స్వపతస్సుషుప్తస్య మూర్ఛతశ్చ దోషాః, పరస్య చ బ్రహ్మణస్తద్రహితతా కల్యాణగుణాకరత్వం, చ ప్రథమద్వితీయయోః పాదయోః ప్రతిపాద్యతే. తత్ర దేహాద్దేహాన్తరం గచ్ఛన్నయం జీవో దేహాన్తరారమ్భహేతుభిర్భూతసూక్ష్మైస్సమ్పరిష్వక్తః గచ్ఛతి - ఉత నేతి చిన్తాయాం యత్ర యత్ర జీవో యాతి - తత్ర తత్ర భూతసూక్ష్మాణాం సులభత్వాదసమ్పరిష్వక్తో యాతీతి ప్రాప్తం. పశ్చాదపి పూర్వపక్షబీజాన్యుపన్యస్య నిరసిష్యతి. ... ...

౧॥ సూ. తదన్తరప్రతిపత్తౌ రంహతి సమ్పరిష్వక్తః ప్రశ్ననిరూపణాభ్యాం॥ ఉత్తరద్వికసఙ్గత్యర్థం పూర్వద్వికార్థమాహ (అతిక్రాన్తేత్యాదినా) ఇత్యయమర్థ ఇత్యన్తేన పూర్వం ప్రథమాధ్యాయార్థస్సంక్షిప్తః. నిఖిలేత్యాదివిశేషణానాం పూర్వమపదర్శః. ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమద్వితీయపాదార్థం సంక్షిపతి (స్మృతిన్యాయేతి) తత్ర వేదాన్తేత్యాదినా తృతీయచతుర్థపాదార్థస్సంక్షిప్తః. ఏవం కిం దిద్వితరేణాధ్యాయద్వయార్థ ఉక్తః. ప్రథమద్వికస్య సఙ్గ్రహేణానుగతమర్థమాహ (అత ఇతి) ఉత్తరద్వికార్థం సంక్షిపతి (ఉత్తరేణేతి) ఇదానీం - విషయో సిద్ధ ఇత్యర్థః ప్రథమద్వికే సిద్ధవస్తురూపవిషయచిన్తా కృతా - ద్వితీయే తు సాధ్యరూపవిషయచిన్తా క్రియత ఇత్యర్థః. తృతీయచతుర్థయోః సాధనఫలవిషయతయా ... మమతి ప్రయత్నాత్ తృతీయాధ్యాయార్థమాహ (తత్రేతి) ప్రథమద్వితీయపాదయోర్బ్రహ్మోపాసనం చిన్త్యత ఇత్యత్రాహ (ఉపాసనారమ్భేతి) అభ్యర్హితం - అన్తరఙ్గం. అత్ర పరమాత్మనియోరక్తోపరక్తో పరమాత్మనిత్యస్యార్థో ఽభిప్రేతః. లోకాన్తరేషు సంచరతో దోషాః న్యస్తే - తత్ర జాగరాద్యవస్థస్య దోషాః ఫలితాః. ప్రథమాధికరణస్య సంశయమాహ (తత్రేతి) కిం దేహాన్తరం గచ్ఛన్ జీవో భూతసూక్ష్మైస్సమ్పరిష్వక్తో రంహతి - ఉతాసమ్పరిష్వక్త ఇతి. * వేత్థ యథా పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తి * ఇతి తు పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచస ఇతి ప్రశ్నప్రతివచనే కిం సమ్పరిష్వక్త గమనం గమయతః - నేతి. కిం శ్రద్ధాదిశబ్దైర్యథా ప్రసిద్ధిస్వార్థా ఉచ్యన్తే - ఉత భూతసూక్ష్మపరిష్వక్తో జీవ ఇతి. ఏతద్యయాణేన పథానివర్తన్తే * ఏష సోమో రాజేతి సోమశబ్దస్య సోమదేహజీవపరత్వం కిం * తస్యా ఆహుతేస్సోమో రాజా సమ్భవతీతి సోమశబ్దస్య సోమదేహజీవపరతామవగమయతి - నేతి. * తం దేవా భక్షయన్తీతి ప్రతిపన్నం భక్షణం * ఏష సోమో రాజేతి సోమశబ్దస్య సోమదేహజీవపరత్వవిరోధి - ఉతావిరోధీతి. యదా విరోధి - తదానీం * ఏష సోమో రాజేతి సోమశబ్దస్య జీవవిషయత్వాభావేన తస్యా ఆహుతేస్సోమో రాజేతి సోమశబ్దస్య జీవవిషయత్వాభావేన * శ్రద్ధాదిశబ్దానామపి ప్రసిద్ధార్థపరతయా ప్రశ్నప్రతివచనయోః పరిష్వక్తగమకత్వాభావాదసమ్పరిష్వక్తో రంహతీతి పూర్వః పక్షః. యదా భక్షణం జీవపరత్వావిరోధి - తదా తత్పూర్వస్య వాక్యస్థసోమశబ్దస్య జీవపరతయా శ్రద్ధాశబ్దస్య నరవాక్యస్థసోమశబ్దస్యాప్యబాది ద్రవ్యసంసృష్టజీవపరత్వేన ప్రశ్నప్రతివచనయోర్జీవస్య భూతసూక్ష్మపరిష్వక్తగమకత్వాత్ సమ్పరిష్వక్తో రంహతీతి సిద్ధాన్తః ... ...

తత్రసిద్ధాన్తమాహ (తదన్తరప్రతిపత్తౌ రంహతిసమ్పరిష్వక్త ఇతి) *సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిరితిమూర్తిశబ్దేనదే
హః ప్రస్తుతః- సతచ్ఛబ్దేనపరామృశ్యతే. తదన్తరప్రతిపత్తౌ- దేహాన్తరగమనే భూతసూక్ష్మైస్సమ్పరిష్వక్తో జీవో
రంహతి-గచ్ఛతీత్యర్థః. కుతః. (ప్రశ్ననిరూపణాభ్యాం) ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం. పఞ్చాగ్నివిద్యాయామేవం ప్ర
శ్నప్రతివచనే ఆమ్నాయేతే - శ్వేతకేతుం కిలారుణేయం పాఞ్చాలః ప్రవాహణః కర్మిణాం గన్తవ్యదేశం, పునరా
వృత్తిప్రకారం, దేవయానపితృయాణపథవ్యావర్తనే, అముష్యలోకస్యాప్రస్తారం, చ వేత్థేతి పృష్ట్వేదమపి
పప్రచ్ఛ- *వేత్థయథా పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తీతి. తత ఇమం పఞ్చమం ప్రశ్నం ప్రతిబ్రు
వంశ్చ్యుమ్యలోకమగ్నిత్వేన రూపయిత్వా *తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌ దేవాః శ్రద్ధాం జుహ్వతి తస్యా ఆహుతేస్సో
మోరాజా సమ్భవతీత్యాదినా,- దేవాఖ్యాః జీవస్య ప్రాణాః అగ్నిత్వేనరూపితే ద్యులోకే శ్రద్ధాఖ్యం వస్తు ప్రక్షి
పన్తి- సా చ శ్రద్ధా సోమరాజాఖ్యామృతమయదేహరూపేణ పరిణమతే - తంచామృతమయం దేహం తఏవప్రా
ణాః పర్జన్యేఽగ్నిత్వేనరూపితే ప్రక్షిపన్తి - స చ దేహస్తత్ర ప్రక్షిప్తో వర్షం భవతి- తచ్చ వర్షం తఏవ ప్రాణాః పృథి
వ్యామగ్నిత్వేన రూపితాయాం ప్రక్షిపన్తి తచ్చ తత్ర ప్రక్షిప్తమన్నం భవతి- తచ్చాన్నం తఏవ పురుషేఽగ్నిత్వేనరూ
పితే ప్రక్షిపన్తి- తత్ర తచ్చ రేతో భవతి - తచ్చ తఏవ యోషాయామగ్నిత్వేనరూపితాయాం ప్రక్షిపన్తి - తచ్చ త
త్ర ప్రక్షిప్తం గర్భో భవతీత్యుక్త్వా ఆహ * ఇతితు పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తీతి. ఏవం పఞ్చ
మ్యామాహుతౌ హుతాయామాపః పురుషశబ్దాభిలప్యా భవన్తీత్యర్థః. ఏవముక్తపూర్వాస్వప్యాహుతిష్వనువ
ర్తమానానామేవాపాం సూక్ష్మరూపాణామిదానీం పురుషాకారత్వం భవతీత్యుక్తం భవతి. అతఏవం ప్రశ్నప్రతి
వచనాభ్యాం దేహహేతుభూతైస్సూక్ష్మైస్సహితస్తత్ర తత్ర యాతీతి గమ్యతే.......................

నను *ఆపః పురుషవచస ఇత్యుక్తే అపాం పురుషాకారపరిణామప్రతీతేర్గచ్ఛతా జీవేన తాసా
మేవ పరిష్వఙ్గః ప్రతీయతే- అతః కథం సర్వేషాం భూతసూక్ష్మాణాం పరిష్వఙ్గ ఇతి. తత్రాహ

౨॥ సూ. త్ర్యాత్మకత్వాత్తుభూయస్త్వాత్ ॥ తుశబ్దశ్చోద్యం వ్యావర్తయతి. దేహా
రమ్భకాణామపాం కేవలానాం న దేహారమ్భసమ్భవః దేహాద్యారమ్భాయహి * తాసాం త్రివృతం త్రివృతమే
కైకామితి త్రివృత్కరణం.

(తత్రసిద్ధాన్తమిత్యాది) తద్వ్యాఖ్యానం వ్యాచష్టే (సంజ్ఞేత్యాదినా) (ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యామితి) నహి ప్రశ్నానన్తరం భూతసూక్ష్మపరిష్వఙ్గప
రం ప్రతివచనం [illegible] తద్గ్రన్థం అనేకప్రశ్నతత్ప్రతివచనక్రమరూపతాం ప్రకరణస్య దర్శయతి (పఞ్చా
గ్న్యాదినా) (దేవయానపితృయాణపథవ్యావర్తనే ఇతి) వ్యావర్తకాకారావిత్యర్థః. (సమ్భవతీత్యాదినేతి) అస్య ఉక్త్వాహేత్యుత్తరత్రాన్వయః.
శ్రద్ధాశబ్దేన భూతసూక్ష్మ [illegible] సోమరాజశబ్దవ్యాఖ్యానమమృతమయదేహశబ్దః. ప్రాణాః - ముఖ్యప్రాణ ఇన్ద్రియాణిచ. యద్వా-
ప్రాణశబ్దో ముఖ్యప్రాణమాత్రపరః- [illegible] ప్రాణాధీనత్వాత్. ప్రాణాధీనప్రక్షేపో హోమత్వేనోపచరిత ఇత్యభిప్రాయేణ ప్రక్షిపన్తీత్యుక్తం. ఇతి
[illegible] శ్రుతివాక్యం. తస్యార్థమాహ (ఏవమితి) * పురుషవచస ఇతి [illegible] సమ్పన్నమాత్రం ప్రతీతం. తత్ర పురుషశబ్దః స్వరూపపరః-
[illegible] అనేన కథం
గచ్ఛతో జీవస్య భూతసూక్ష్మపరిష్వఙ్గావగమ ఇత్యత్రాహ (ఏవముక్తేతి) ప్రశ్నప్రతివచనవాక్యయోరుభయోరపి * పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పు
రుషవచస ఇత్యుక్తే హుతత్వప్రత్యాకాఙ్క్షాయాం స్వవాక్యస్థతయా సన్నిహితా ఆప ఏవ హూయమానత్వేన స్వరసతః ప్రతీతాః,- [illegible] శ్రద్ధాసో
మరాజ [illegible] అత [illegible] ఏవం ప్రశ్నప్రతివచనవాక్యస్వారస్యాత్, ప్రసిద్ధశ్రద్ధాయా అయోగ్యత్వాత్,
[illegible] పాం హూయమానత్వేనానువృత్తిరస్తీతి తాసామేవ పురుషవచస్త్వమిత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (అత ఇతి)—— అస్యైవసుపఞ్చా
గ్నివిద్యాపితృయాణవిషయప్రశ్నప్రతివచనాభ్యామితి వ్యాఖ్యాతం. పితృయాణవిషయవాక్యం తు * అశ్రుతత్వాదితిచేన్నేష్టాదికారిణాం ప్రతీ
తేరిత్యత్రోదాహరణీయత్వాదాద్యం సూత్రం పఞ్చాగ్నివిద్యాప్రతివచనవిషయమేవేతి భాష్యకారాభిప్రాయః. ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వాప ఇతి)

౨॥ సూ: త్ర్యాత్మకత్వాత్తుభూయస్త్వాత్ ॥ ప్రథమస్యపఞ్చమ్యన్తపదస్యసమ్పరిష్వక్తోరంహతీత్యస్యానుదర్శితశఙ్కా

కేవలానామపాం శ్రవణం తు తాసాం భూయస్త్వాత్. దేహే చ లోహితాదిభూయస్త్వేనారబ్ధే కేవ్వపాం భూయస్త్వం గమ్యతే. ....

౩॥ సూ. ప్రాణగతేశ్చ॥ - ఇతశ్చ భూతసూక్ష్మపరిష్వక్తస్య గమనమితి గమ్యతే- ఉత్క్రామతి జీవే ప్రాణానాం తదనుగతిః శ్రూయతే *తముత్క్రామన్తం ప్రాణోऽనూత్క్రామతి ప్రాణమనూత్క్రామన్తం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామన్తీతి, స్మర్యతే చ *మనష్షష్ఠానీన్ద్రియాణి ప్రకృతిస్థాని [illegible] శరీరం యదవాప్నోతి యచ్చాప్యుత్క్రామతీశ్వరః । గృహీత్వైతాని సంయాతి వాయుర్గన్ధానివాశయాత్ [illegible] నిరాశ్రయాణాం గతిరుపపద్యత ఇతి తదాశ్రయభూతానాం భూతసూక్ష్మాణామపి గతిరభ్యుపగన్తవ్యా. ......

౪॥ సూ. అగ్న్యాదిగతిశ్రుతేరితి చేన్న భాక్తత్వాత్॥ *యత్రాస్య పురుషస్య [illegible] తస్యాగ్నిం వాగప్యేతి వాతం ప్రాణశ్చక్షురాదిత్యమిత్యాదినా ప్రాణానాం జీవమరణకాలే అగ్న్యాదిష్వప్యయశ్రవణాన్న తేషాం జీవేన సహ గమనమితి గతిశ్రుతిరన్యథా నేయేతి చేత్. న- భాక్తత్వాత్ - అగ్న్యాదిష్వప్యయశ్రవణస్య. కథం భాక్తత్వం. *ఓషధీర్లోమాని వనస్పతీన్ కేశా ఇత్యనపియద్భిర్లోమాదిభిస్సహ శ్రవణాత్. అతశ్చక్షురాద్యప్యయశ్రుతిరధిష్ఠాతృదేవతాపక్రమణపరా. ....

౫॥ సూ. ప్రథమే శ్రవణాదితి చేన్న తా ఏవ హ్యుపపత్తేః॥ యదుక్తమద్భిస్సూక్ష్మాభిర్భూతాన్తరసంసృష్టాభిః పరిష్వక్తో జీవో గచ్ఛతీతి ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యామవగమ్యత ఇతి- తన్నోపపద్యతే. ద్యులోకాగ్నివిషయే ప్రథమే హోమే అపాం హోమ్యత్వాశ్రవణాత్. *తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌ దేవాః శ్రద్ధాం జుహ్వతీతి శ్రద్ధైవ హోమ్యత్వేన శ్రుతా. శ్రద్ధా నామ జీవస్య మనోవృత్తివిశేషత్వేన ప్రసిద్ధా. అతో నాపస్తత్ర హోమ్యా ఇతి చేత్. న- యతస్తాః ఆప ఏవ శ్రద్ధాశబ్దేనాత్రాభిధీయన్తే. కుతః. ప్రశ్నప్రతివచనోపపత్తేః. *వేత్థ యథా పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తీతి ప్రశ్నస్య ప్రతివచనోపక్రమే హి శ్రద్ధా ద్యులోకాగ్నౌ హోమ్యత్వేన శ్రుతా- తత్ర యది శ్రద్ధాశబ్దేనాపో నోచ్యేరన్ తతోऽన్యథా ప్రశ్నోऽన్యథా ప్రతివచనమిత్యసఙ్గతం స్యాత్. *ఇతి తు పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచస ఇతి ప్రతివచననిగమనం చ శ్రద్ధాయా అప్త్వమేవ సూచయతి- *వేత్థ యథేతి హి ప్రశ్నగతః ప్రకారః * ఇతి తు పఞ్చమ్యామితీతిశబ్దేన పరిహారే నిగమ్యతే. శ్రద్ధా సోమరాజవర్షాన్నరేతోగర్భరూపేణాపాం పరిణామముక్త్వా హ్యేవమాపః పురుషవచస ఇతి నిగమ్యతే. శ్రద్ధాశబ్దస్య చాప్సు వైదికప్రయోగోऽపి దృశ్యతే *అపః ప్రణయతి శ్రద్ధా వా ఆప ఇతి. * శ్రద్ధాం జుహ్వతి తస్యా ఆహుతే

గ్రన్థపరిష్వఙ్గశబ్దేన. ద్వితీయపఞ్చమ్యన్తపదస్య ప్రతిజ్ఞావాక్యం సామర్థ్యాదధ్యాహృతం (కేవలానామపాం శ్రవణం త్వితి) * వైశేష్యాత్త్వితి సూత్రే త్రివృత్కృతేష్వప్యేకైకస్యాధిక్యాత్ తన్నిబన్ధన సద్వ్యవహార ఇత్యుక్తం- అత్ర తురతదాధిక్యమపామస్తీతి దర్శయితుం సూత్రారమ్భః. ......

౩॥ సూ. ప్రాణగతేశ్చ॥ అథాన్తరసాధ్యాన్వయ వ్యావృత్త్యర్థమాహ (ఇతశ్చ భూతసూక్ష్మేతి) ప్రాణానామనుగతి స్స్యాత్- తతః కిమిత్యత్రాహ (న చేతి) ....

౪॥ సూ. అగ్న్యాదిగతిశ్రుతేరితి చేన్న భాక్తత్వాత్॥ యత్రేత్యాదిశ్రుతిః. అనపియద్భిః - ఓషధివనస్పతిషు చాప్యయరహితైః. తత్ర హి కేశాదేరప్యయశ్రుతిస్తత్తద్దేవతాపక్రమణపరా- తథేదమిత్యర్థః. ఓషధీర్లోమాని - లోమాభిమానిదేవతా ఓషధ్యభిమానిదేవతామప్యేతీతి- లోమాభిమానిత్వం విహాయ కేవలమోషధ్యభిమానినీ భవతీత్యర్థః. * అగ్నిం వాగప్యేతీతి- వాగభిమానినీ వహ్న్యభిమానినీమప్యేతి- వాగభిమానిత్వరూపం విహాయ కేవలాగ్నిర్భవతీత్యర్థః. ....

౫॥ సూ. ప్రథమే శ్రవణాదితి చేన్న తా ఏవ హ్యుపపత్తేః॥ కథమప్త్వం సూచయతీత్యత్రాహ (వేత్థేతి) ప్రశ్నగతప్ర

తేఽస్య సోమో రాజా సమ్భవతీతి సోమాకారేణ పరిణామ[illegible] ప్రామేవోపపద్యతే. అతో భూతా[illegible] స్సమ్పరిష్వక్తో జీవో రంహతీత్యుపపన్నమ్. ....

౬॥ సూ. ॥ అశ్రుతత్వాదితి చేన్నేష్టాదికారిణాం ప్రతీతేః ॥ యద్యపి సూక్ష్మభూతస్సమ్పరిష్వక్తో జీవో యాతీత్యయమర్థ ఏతస్మాద్వాక్యాదవగమ్యత ఇతి - తన్నోపపద్యతే - అస్మిన్వాక్యే జీవస్యాశ్రవణాత్. అత్ర హి శ్రద్ధాదయ ఏవాప్పవస్థావిశేషా హూయమానత్వేన శ్రుతాః - నతు జీవస్తత్పరిష్వక్త ఇతి చేత్. తన్న - (ఇష్టాదికారిణాం ప్రతీతేః) అస్మిన్నేవ వాక్యే హ్యుత్తరత్ర బ్రహ్మజ్ఞానవిధురేష్టాపూర్తదత్తకారిణో ద్యులోకం ప్రాప్య సోమరాజానో భవన్తి - పుణ్యకర్మావసానే చ పునరాగత్య గర్భం ప్రాప్నువన్తీత్యుచ్యతే * అథ య ఇమే గ్రామ ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసతే తే ధూమమభిసమ్భవన్తీత్యారభ్య * పితృలోకాదాకాశమాకాశాచ్చన్ద్రమసమేష సోమో రాజా తద్దేవానామన్నం తం దేవా భక్షయన్తి తస్మిన్యావత్సమ్పాతముషిత్వాథైతమేవాధ్వానం పునర్నివర్తన్తే యో యో హ్యన్నమత్తి యో రేతస్సిఞ్చతి తద్భూయ ఏవ భవతీతి, - అత్ర పిత్ర్యలోకాగ్నౌ శ్రద్ధాం జుహ్వతి - తస్యా ఆహుతేస్సోమో రాజా సమ్భవతీతి, - తదేకార్థత్వాచ్ఛ్రద్ధావస్థదేహవిశిష్టస్సోమరూపదేహవిశిష్టో భవతీత్యుక్తమితి గమ్యతే. దేహస్య జీవవిశేషణతైకస్వరూపస్య వాచకః శబ్దో విశేష్యే జీవ ఏవ పర్యవస్యతి. అతస్సమ్పరిష్వక్తో జీవో యాతీత్యుపపద్యతే... ....

ననుచ * తం దేవా భక్షయన్తీతి దేవైర్భక్ష్యమాణత్వవచనాత్ * సో

మో రాజేతి న జీవ ఉచ్యతే - జీవస్యానదనీయత్వాత్. తత్రాహ.

౭॥ సూ. ॥ భాక్తం వానాత్మవిత్త్వాత్తథా హి దర్శయతి ॥ వాశబ్దశ్చోద్యం వ్యావర్తయతి. ఇష్టాదికారిణోఽనాత్మవిత్త్వాత్సదేవానాం భోగోపకరణత్వే నేహాముత్ర చ వర్తతే. ఇహేష్టాదినా తదారాధనం కుర్వన్నుపకరోతి - ఆరాధనప్రీతైర్దేవైర్దత్తమముం లోకం ప్రాప్య తత్ర తత్సమానభోగస్తదుపకరణం భవతి. * యథా పశురేవం స దేవానామిత్యనాత్మవిదో దేవానాముపకరణత్వం దర్శయతి శ్రుతిః. స్మృతిరప్యాత్మవిదాం బ్రహ్మప్రాప్తిం, అనాత్మవిదాం చ దేవభోగ్యత్వం, దర్శయతి * దేవాన్దేవయజో యాన్తి. మద్భక్తా యాన్తి మామపీతి. అతో జీవస్య దేవానాం భోగోపకరణత్వాభిప్రాయమన్నత్వేన భక్ష్యత్వవచనం - అతస్తద్భాక్తం. తేన తృప్తిరేవ చ దేవానాం భక్షణమితి శ్రూయతే * న హ వై దేవా అశ్నన్తి న పిబన్త్యేతదేవామృతం దృష్ట్వా తృప్యన్తీతి. తస్మాద్భూతసూక్ష్మైస్సమ్పరిష్వక్తో జీవో రంహతీతి సిద్ధమ్. ....

తదన్తరప్రతిపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

కారస్య ప్రతివచనానైయిగమనాన్మధ్యే పితత్ప్రకారవివోపపాదితస్యాదిత్యర్థః (అహోమేవోపపద్యతే) నతు మనోవృత్తివిశేషస్య - తస్య సోమాకారపరిణామం ప్రత్యుపాదానత్వాయోగాదిత్యభిప్రాయః ... .

౬॥ సూ. ॥ అశ్రుతత్వాదితి చేన్నేష్టాదికారిణాం ప్రతీతేః ॥ (అస్మిన్నేవ వాక్యే) మహావాక్య ఇత్యర్థః సోమరాజానః - దివ్యదేహాః తస్మిన్వాక్యేఽయమర్థ ఇత్యత్రాహ (అథ య ఇమ ఇతి) *పూర్తం - ఖాతాదికర్మ ఇష్టాపూర్తే దత్తం చ ఇత్యుపాసతే - ఉక్తప్రకారేణానుతిష్ఠన్తి భవతి ప్రాప్తివాచీ పరస్మైపదత్వం తు ఛాన్దసం యద్వా - సత్తార్థో భవతిరేవ ఉపసర్గవశాత్ ప్రాప్త్యర్థః యావత్సమ్పాతమితి - సమ్పాతశబ్దేన కర్మాభిధీయతే - సమ్పతత్యనేన స్వర్గమితి వ్యుత్పత్త్యా తద్భూయ ఏవ భవతి - తద్యోగీ భవతీత్యర్థః (అత్రాపీతి) ఉభయత్ర సోమరాజశబ్దేన ప్రత్యభిజ్ఞానాదైకార్థ్యం అస్ఫుటజీవసమ్బన్ధస్య పూర్వవాక్యస్య స్ఫుటజీవసమ్బన్ధినోత్తరవాక్యేనైకార్థ్యాదుక్త ఏవార్థ ఇత్యర్థః శ్రద్ధాసోమాదిశబ్దైస్తదవస్థదేహవిశిష్టవచనం లాక్షణికమిత్యత్రాహ (దేహస్యేతి)...

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (ననుచేతి)

౭॥ సూ ॥ భాక్తం వానాత్మవిత్త్వాత్తథా హి దర్శయతి ॥ ఇహ చాముత్ర చ భోగోపకరణత్వం విభజతి (ఇహేతి) అముత్ర తత్సేవకత్వాత్ తద్భోగోపకరణత్వం సేవమానస్య దర్శనమేవ తేషాం భోగః - * ఏతదేవామృతం దృష్ట్వా తృప్యన్తీతి శ్రుతేరిత్యభిప్రాయః అధికరణార్థముపసంహరతి (తస్మాదితి) ... ...

[illegible]ర్యత్వంఉపపద్యత ఇతి - అహుతీనాం శ్రద్ధాదిభావాపత్త్యభావాత్, శ్రద్ధాశబ్దవాచ్యత్వోపపత్తేః, తథా వాజసనేయకే[illegible] పృష్టే బ్రాహ్మణే *తే వా ఏతే ఆహుతీహుతే ఉత్క్రామతః తే అన్తరిక్షమావిశతః తే అన్తరిక్షమేవాహవనీయం కుర్వాతే వాయుం సమిధం మరీచీరేవ శుక్రామాహుతిం తే అన్తరిక్షం తర్పయతః తే తత ఉత్క్రామతః తే దివమావిశతః తే దివమేవాహవనీయం కుర్వాతే ఆదిత్యం సమిధం చన్ద్రమసమేవ శుక్రామాహుతిం తే దివం తర్పయతః తే తత ఆవర్తేతే ఇమామావిశతః ఇమామేవాహవనీయం కుర్వాతే ఇత్యాదినా *తే పురుషమావిశతః తే స్త్రియమావిశతః - తత స్తతః పుత్రో జాయత ఇత్యాదినా చాహుత్యోః, చైతి తదిదముపకలం శబ్దతోఽర్థతశ్చ ప్రత్యభిజ్ఞానాభావాత్ నహి శ్రద్ధాశబ్దాశ్చ బహువిధార్థసంబన్ధేషు నదద్యుపర్జన్యాదిక్రమః అన్తరిక్షద్యుపృథివ్యాదిక్రమః ప్రతీతేః కించ దేవతాభిః ప్రహితత్వాగమనాదీనాం దేవతాధికరణనిర్దిష్టత్వాత్ అగ్నిహోత్రాహుతీనాం దేవతాభిరుపభుక్తానాం శ్రద్ధాదీనాముత్క్రాన్తజీవపరిష్వక్తత్వమయుక్తం అత్ర చ *అన్తరిక్షం తర్పయతః *దివం తర్పయత ఇత్యాహుత్యోరూర్ధ్వలోకవర్తినాం తృప్తిహేతుత్వావగమాచ్చ పూర్వరూపేణ జీవపరిష్వక్తత్వం నోపపద్యతే ననుఅహుత్యోరేకదేశో దేవతాభిర్భుజ్యతే తదేకదేశో జీవాఙ్గపరిష్వక్తే - దేవతోపకరణభూతజీవశరీరరూపపరిణామద్వారా దేవతాతృప్తిహేతుతయా *తర్పయత ఇత్యేతదుపపద్యత ఇతి నైవం అశ్రుతవిభాగకల్పనాప్రసక్తాత్ తథా కల్పితవిభాగస్యైకదేశస్య జీవద్వారాయాం ప్రత్యక్షస్య యావన్మరణమవస్థానకల్పనప్రసక్తాత్, తథా స్వరూపేణ దేవతాతృప్తిహేతుత్వేనమ్భవతి జీవశరీరద్వారకత్వస్య కల్పనానుపపత్తేశ్చ ఉపైకదేశపటశబ్దస్యైవాహుత్యేకదేశ ఆహుతిశబ్దస్యాముఖ్యత్వాచ్చ అన్నైర్యస్తు చన్ద్రత్వాపత్తిదేవతాభక్ష్యత్వయోస్స్వరూపేణానుపపన్నత్వాదద్భిస్సహారంహతిపూర్వపక్షం కృత్వా ప్రాప్యస్య చన్ద్రస్య సోమరాజత్వప్రతిపాదనా దన్నత్వస్యభా[illegible]త్వాచ్చ పృథగిచ్ఛరీరసిద్ధాన్తం కృతః అన్తిమయాత్ర వ్యతిరేకానిమాత్రాః పూర్వపక్షపరాణి వ్యాఖ్యాతాని అపశ్యా హుతిరూపా జీవస్య భూతసూక్ష్మమయదేహస్యాయికా అభిమతాః ఆసామపాం పఞ్చమ్యాం వాహుత్యాం తావత్ శబ్దతోఽర్థతశ్చ ప్రత్యభిజ్ఞానాభావాదయుక్తం ఉత్పత్తిశ్చ బ్రాహ్మణేపి *తర్పయత ఇతి దేవతాతృప్తిహేతుత్వేన శ్రుతానామాహుతీనాం వర్షాదిపురుషవచ స్వపర్యన్తావస్థా విశేషానుపపత్తేశ్చాయుక్తం ఆహుత్యేకదేశస్య తదేకదేశవాచిత్వమశ్రుతవిభాగకల్పనాద్యుక్త్యా వ్యాఖ్యామయుక్తమిత్యుక్తం అతో దేవతాతృప్తిముఖ్య శుభ[illegible]జన్మహేతుత్వపర్యన్తాహుతిరేవ ఉపస్థానం తత్ర ప్రతిపాద్యతే నతు దేహారమ్భ[illegible] అపఞ్చీకరణం క్షమభ్యుపగన్తుం భవతు వా విభాగ ఆహుతీనాం దేహారమ్భకాఆపశ్చాహుత్యేకదేశరూపాస్సన్తు తథాపి జీవస్య తాభిస్సహారంహణం సిద్ధాన్తి కర్తవ్యః *పృథివీ వావ గౌతమాగ్నిరిత్యారభ్య *అన్నస్యైతస్య గ్నౌ దేవా వర్షం జుహ్వతి తస్యా[illegible] తేరన్నం సమ్భవతి *తస్యా ఆహుతే రేతస్సమ్భవతీతి పృథివ్యాద్యగ్నిషయవిషయాణాం తస్యాణాం వర్షాన్నరేతోరూపాహుతీనాం మహచ్ఛ్రుతత్వాద్ భూమా భ్రమేష్వపరనీహార్యాదిష్వసౌ యశయజీవసంసరణస్య ఉపరితనపఞ్చాగ్నికరణేషు భవన్మతేఽపి శ్రుతత్వేనాహుతిత యస్య జీవసమ్బన్ధత్వాత్ శ్రద్ధాసోమాభ్రాణాం మూహుతి[illegible] జీవస్య నియమితత్వాపి పన్నరపృతస్య సంసరణ ప్రమాణాభావాత్ తదుభయాల్పనీ గౌరవాత్ కేచిత్ కేచిదథవా ద్విత్రిప్రాయన్యాయేనాద్యాహుతిద్వయేపి జీవసంసరణస్యైవయుక్తత్వాచ్చ కించ *ఆప పురుషవచస ఇతి పురుషవచస్త్వమపాం శ్రూయతే *తస్యా ఆహుతేః గర్భస్సమ్భవతీతి పఞ్చమ్యా ఆహుతేర్గర్భసమ్భవశ్చ శ్రూయతే సమాన ప్రకరణేనస్యాగ్నా తైవ పురుషస్సమ్భవతీతి శ్రూయతే పురుషశ్చ చేతనశరీరమాత్ర ఏవ కింతు శరీరిచేతనస్సన్ ఇత్యవిగీతం వ్యాఖ్యాహుతి కయోచేతనసంసరోభవదభియాత శ్చ *ఆప పురుషవచస ఇత్యుక్తే సతి అపాం పురుషశబ్ద సమానాధికరణప్రతీయతే అయం దేవదత్త ఇత్యుక్తే ఇదం శబ్దదేవదత్తశబ్దయోస్సామానాధికరణ్యం యథా ప్రతీయతే అయం దేవదత్త ఇతి ఏవం చాప్శబ్దపురుషశబ్దయోస్సామానాధికరణ్యం చాప్శబ్దస్య చేతనోపస్థాపకత్వేన సిద్ధ్యే భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తయోః పదయోః గృహదేవదత్తశబ్దయోరివ సామానాధికరణ్యానుపపత్తేః స గర్భో దేవదత్త ఇతివత్ న్యాయ్యం తస్మాదప్శబ్దవాచ్యం వస్తుయత యత జీవాలవ్యం[illegible] తత్ర యయాకియ [illegible] జీవస్యోపసాధిత[illegible] స్వీకరణేయం సామానాధికరణ్య ప్రతీతి ప్రాబల్యాత్ యదాత్వప్శబ్ద ఏవ జీవశరీరభూతభూతసూక్ష్మపర తదా[illegible] దేవమనుష్యాదిశబ్దవచ్చేతనవిషయత్వం స్వరసతరం అతో జీవదేహభూతానామపాం జీవస్య చ పృథగిమన[illegible] ఏవం సహగమనే సతి ప్రాణోత్క్రమణవిషయశ్రుత్యన్తరాణ్యపి హార్దస్యాత్ సోమరాజశబ్దప్రత్యభిజ్ఞానం చ ఘటతే యదుక్తం *ఆకాశాచ్చన్ద్రమసమేష సోమో రాజేతి ప్రాప్యస్య సోమరాజత్వముచ్యతే నతు ప్రాప్తురితి తదయుక్తం వాక్యవైయర్థ్యప్రసక్తాత్ ప్రసిద్ధే చన్ద్రమస్యజ్ఞాన పూర్వవిధస్య పునస్సర్వాయు[illegible] సోమరాజశబ్దాభ్యాం[illegible] పూర్వనిర్దిష్టప్రత్యభిజ్ఞానేతు ప్రయోజనవత్త్వం స్ఫుటం శ్రద్ధాహుతిసమ్భూతస్య సోమరాజశబ్దవాచ్యత్వం చన్ద్రప్రాప్తి[illegible] అస్యార్థస్య[illegible] కించ చన్ద్రమసమభిసమ్భవన్తీత్యభిసమ్భవన[illegible] ప్రాప్తాజీవ *ఏష ఇతి సర్వనామపదేన పరామర్శముచ్యతి చన్ద్రమస్ ద్వితీయానిర్దిష్టస్య పరామర్శోనస్వరసః ననుతే నామమనుగిసమ్భవన్తీతి బహువచననిర్దిష్టానాం ప్రాప్తౄణాం ఏష ఇత్యేకవచనేన పరామర్శోఽనుపపన్నః చన్ద్రమసస్తూపపన్న ఇతి చేన్న కృత్స్నవాక్యవైయర్థ్యాదపివిభక్తిమాత్రస్య[illegible] యణేనజాత్యగి ప్రాయత్వమాత్ర కల్పనోపపత్తేః ప్రకరణే విభక్త్యర్థనిర్బన్ధాభావదర్శనాచ్చ తద్యథా నామమన్నం తం దేవా భక్షయన్తీతి బహువచననిర్దిష్టాభిసమ్భవితౄపునరేకవచనేన నిర్దిశ్యతే నచైతదపి వాక్యం చన్ద్రవిషయం *తే చన్ద్రం ప్రాప్యాన్నం భవన్తీతి వాజసనేయకే ప్రాప్తురన్నత్వాభిధానాత్ తథా *వాయుర్భూత్వా ధూమో భవతి ధూమో భూత్వాభ్రం భవతీత్యేకవచనేన నిర్దిశ్య *త ఇహ వ్రీహియవా ఓషధివనస్పతయ స్తిలమాషా జాయన్త ఇత్యుక్త్వా *యో యో హ్యన్నమత్తి యో రేతస్సిఞ్చతి తద్భూయ ఏవ భవతీత్యేకవచనేన నిర్దిశ్యతే అతో విభక్త్యనాదరేణ వాక్యవైయర్థ్యపరిహారో న్యాయ్యః ననుపఞ్చాగ్నివిద్యాయామపి సోమరాజశబ్దశ్చన్ద్రవిషయ ఇతి చేత్ న *తస్యా ఆహుతే స్సోమో రాజా సమ్భవతీత్యుత్పత్తిశ్రవణాత్ కలావృద్ధిరేవోత్పత్తిరితి చేన్న అస్వరసత్వాత్, సమ్భవశబ్దస్యాప్యాయనవా[illegible]

౮॥ సూ. [illegible] కృతాత్యయేఽనుశయవా[illegible]స్మృతిభ్యాం యథేతమనేవం చ [illegible]

కేవలేష్టాపూర్తదత్తకారిణాం ధూమాది[illegible] పితృయాణేన పథా గమనం కర్మఫలావసానే పునరావర్తనం చ[illegible] మ్నాతం *యావత్సమ్పాతముషిత్వాథైతమేవాధ్వానం పునర్నివర్తన్త ఇతి. తత్ర ప్రత్యవరోహతాం జీవానామనుశయవాన్ ప్రత్యవరోహతి- ఉత నేతి సంశయ్యతే. కిం యుక్తం. కర్మణః కృత్స్నస్యోపభుక్తత్వాత్ నానుశయవానితి ప్రాప్తం. అనుశయో హ్యుపభుక్తశిష్టం కర్మ. తచ్చ కృత్స్నఫలోపభోగే సతి నావశిష్యతే. *యావత్సమ్పాతముషిత్వేతి వచనాత్ కృత్స్నోపభోగశ్చ జ్ఞాయతే సమ్పతత్యనేన స్వర్గం లోకమితి సమ్పాతః- కర్మోచ్యతే. శ్రుత్యన్తరం చ *ప్రాప్యాన్తం కర్మణస్తస్య యత్కించేహ కరోత్యయం। తస్మాల్లోకాత్పునరేత్యస్మై లోకాయ కర్మణ ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే అనుశయవాన్ ప్రత్యవరోహతీతి. కుతః. (దృష్టస్మృతిభ్యాం) శ్రుతిస్మృతిభ్యామి

త్యాశయః. దృష్టం చ *పర్జన్యో వావ గౌతమాగ్నిరిత్యారభ్య తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌ దేవాః సోమం రాజానం జుహ్వతీతి సోమరాజస్య పర్జన్యే హుతత్వశ్రవణాచ్చన్ద్రస్య పర్జన్యే ప్రవిలయాభావాచ్చ ద్వితీయాహుతివిషయసోమశబ్దస్య చన్ద్రవిషయత్వమయుక్తం నన్వేవం సతి పితృయాణవాక్యస్థసోమరాజశబ్దస్య ప్రయోజనవత్తయేష్టాదికారివిషయత్వే తత్సన్నిధ్యభిజ్ఞానాదత్ర సోమరాజశబ్దస్యేష్టాదికారివిషయత్వం అత్రత్యసోమరాజశబ్దస్యేష్టాదికారివిషయత్వే తత్సన్నిధ్యభిజ్ఞాపనేన ప్రయోజనవత్తయా పితృయాణవాక్యస్థసోమరాజశబ్దస్యేష్టాదికారివిషయత్వమిత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇతి చేన్న- పితృయాణవాక్యస్థసోమరాజశబ్దాన్వయస్య పూర్వసోమరాజశబ్దస్యేష్టాదికారివిషయత్వావధారణానపేక్షత్వాత్ పూర్వసోమరాజశబ్దస్య చన్ద్రవ్యతిరిక్తవిషయతావా ప్రత్యభిజ్ఞానమపేక్షితం తస్య చన్ద్రవ్యతిరిక్తవిషయత్వం చ చన్ద్రస్య సమ్భవహోమాభావాత్యానుపపత్త్యైవ సిద్ధం చన్ద్రవ్యతిరిక్తస్యార్థో ఘటః పటో వా వాదం కోపి వాఽభవతు తస్య సోమరాజశబ్దవాచ్యత్వం చన్ద్రప్రతిపాదకాయా మిత్యేతావద్జ్ఞాపనేనోత్తరవాక్యార్థ్యైయర్థ్యం సిధ్యతి ఏవం ప్రయోజనవదుత్తరవాక్యస్థసోమరాజశబ్దస్య ప్రాప్తవిషయతయా ఇష్టాదికారివిషయత్వే సిద్ధే తదైకార్థ్యేన పూర్వశ్రుతో ద్వితీయాహుతివిషయస్సోమరాజశబ్దోఽపూర్వస్సన్ చన్ద్రవ్యతిరిక్తవిషయతయా ఇష్టాదికారిరూపవిశేషవిషయో జ్ఞాయత ఇతి నాన్యోన్యాశ్రయః. అథవా ప్రాప్తశ్చన్ద్రసాదృశ్యజ్ఞాపనం [illegible] లచ్చైరవ[illegible] సోమరాజపదసామానాధికరణ్యే [illegible] అగ్నిశబ్దస్య సామానాధికరణ్యేన మాణవకే స్యాగ్నిసాదృశ్యజ్ఞాపనవత్ తచ్చ సోమరాజశబ్దస్య చన్ద్రవ్యతిరిక్తవిషయత్వే సిధ్యతి- న హి స్వస్య స్వేన సాదృశ్యం జ్ఞాప్యం అతస్సోమరాజశబ్దస్య న ప్రాప్యవిషయత్వం యత్తు సమానప్రకరణే *తే ఏతం ప్రాప్యాన్నం భవన్తి తాంస్తత్ర దేవా యథా సోమం రాజానమాప్యాయస్వాపక్షీయస్వేత్యేవమేనాంస్తత్ర భక్షయన్తీతి సోమాద్యైద వ్యపదేశ

ఇష్టాదికారిణాం ప్రతీయతే అతస్తేషాం సోమరాజశబ్దాభిధేయత్వమిత్యుక్తం తదన్యేన సమాప్తం [illegible] యస్య సోమరాజశబ్దస్యేష్టాదికారివిషయత్వే [illegible] సహి [illegible] భేదకల్పనం న్యాయ్యం - అత ఇష్టాదికారివిషయసోమరాజశబ్దస్యతే [illegible] *యథా సోమం రాజానమితి దృష్టాన్తీకరణేన చన్ద్రసాదృశ్యాత్ సోమరాజశబ్దప్రయోగః - సాదృశ్యం చామృతమయరూపత్వ దేవపరోపయోగయోగ్యత్వలక్షణమితి జ్ఞాయతే *ఆప్యాయస్వేత్యాదివాక్యస్యాయమర్థః యథా ఆప్యాయస్వాపక్షీయస్వ [illegible]మం రాజానం భక్షయన్తి ఏవమేనాంస్తత్ర భక్షయన్తీతి తేనామృతమయదేహవత్త్వం దేవపరోపయోగార్హత్వం చ దర్శితం భవతి అతో భక్షణ[illegible]ప్యుపపద్యతే అతః పృథగ్వ్యుత్పత్తిరాద్యాఽనుపపన్నా

తదన్తరప్రతిపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్

౮॥ సూ. *[illegible] కృతాత్యయేఽనుశయవాన్ దృష్టస్మృతిభ్యాం యథేతమనేవం చ॥ శ్రీ. *[illegible] విషయశుద్ధ్యర్థమవాన్తరసఙ్గత్యర్థం చాహ (కేవలే) యావత్సంసారం ప్రకృతిసమ్బన్ధోఽవర్జనీయ ఇత్యుక్తం అధికారకసమ్బన్ధోప్యవర్జనీయ ఇత్యుపపత్తి ఇతి సఙ్గతిరిత్యర్థః అముష్మాల్లోకాన్నివర్తమాన [illegible] యోనిర్వర్తతే ఉత నిరనుశయ ఇతి చిన్తా *యావత్సమ్పాతం *ప్రాప్యాన్తమితి చ వాక్యం కిం సానుశయస్య నివర్తనం విరుణద్ధి నేతి సమ్పాత [illegible] కిం [illegible] దానప్రవృత్తకర్మపరా కిం *తద్య ఇహ రమణీయచరణా ఇత్యాదివాక్యం సమ్పాతాదిశబ్దస్య ఫలదానప్రవృత్తకర్మపరతామవగమయతి నేతి కిమత్ర చరణశబ్ద ఆచారపర ఉత సుకృతదుష్కృతపర ఇతి యదా స ఆచారపరః- తదా తేన వాక్యేన సమ్పాతాదిశబ్దస్య ఫలదానప్రవృత్తకర్మపరత్వానవగమాత్ *యావత్సమ్పాతమిత్యాదివాక్యస్య సానుశయనివర్తనవిరోధితయా నిరనుశయా నివర్తత ఇతి స్యాత్ యదా చరణశబ్దస్సుకృతదుష్కృతపరః తదా *తద్య ఇహ రమణీయచరణా ఇత్యాదివాక్యైకార్థ్యేన సమ్పాతాదిశబ్దస్య ఫలదానప్రవృత్తకర్మపరత్వావగమాత్ *యావత్సమ్పాతమిత్యాదివాక్యస్య సానుశయనివర్తనావిరోధితయా సానుశయా నివర్తత ఇతి సిధ్యతి *కృతాత్యయే- కృతస్య కర్మణః అనుభవేన వినాశ ఇత్యర్థః. అనుశయశబ్దం వ్యాచష్టే (అనుశయో హీతి) (తచ్చేతి) తచ్ఛబ్దః కర్మమాత్రపరః యద్వా- (నావశిష్యతే) అవశిష్టం కర్మ న సమ్భవతీత్యర్థః *యావత్సమ్పాతమిత్యస్య యావత్పతనముషిత్వేత్యర్థశ్చేత్ - వాక్యవైయర్థ్యమిత్యభిప్రాయేణాహ (సమ్పతత్యనేనేతి)

(ఏవం ప్రాప్త ఇత్యాది) దృష్టశబ్దేన ప్రత్యక్షశ్రుతిర్వివక్షితా *అభ్యాశ ఇతి పదం దిశ ఇతివత్ ప్రథమాబహువచనం అభ్యాశాపార్థాత్ * అభ

త్యర్థః. (శ్రుతిస్తావత్) * తద్య ఇహ రమణీయచరణా అభ్యాశో హ యత్తే రమణీయాం యోనిమాపద్యేరన్ బ్రాహ్మణయోనిం వా క్షత్రియయోనిం వా వైశ్యయోనిం వా అథ య ఇహ కపూయచరణా అభ్యాశో హ యత్తే కపూయాం యోనిమాపద్యేరన్ శ్వయోనిం వా సూకరయోనిం వా చణ్డాలయోనిం వేతి ప్రత్యవరూఢాః ప్రతిశ్రూయన్తే. అముష్మాల్లోకాత్ప్రత్యవరూఢేషు రమణీయకర్మాణో రమణీయాం బ్రాహ్మణాదియోనిం ప్రతిపద్యన్తే- కపూయచరణాః- కుత్సితకర్మాణః కుత్సితాం శ్వసూకరచణ్డాలాదియోనిం ప్రతిపద్యన్త ఇతి ప్రత్యవరూఢానాం పుణ్యపాపకర్మయోగం దర్శయతి. స్మృతిరపి * వర్ణా ఆశ్రమాశ్చ స్వకర్మనిష్ఠాః ప్రేత్య కర్మఫలమనుభూయ తతః శేషేణ విశిష్టదేశజాతికులరూపాయుశ్శ్రుతవిత్తవృత్తసుఖమేధసో హి జన్మ ప్రతిపద్యన్తే విష్వఞ్చో విపరీతా నశ్యన్తీతి, తథా * తతః పరివృత్తౌ కర్మఫలశేషేణ జాతిం రూపం వర్ణం బలం మేధాం ప్రజ్ఞాం ద్రవ్యాణి ధర్మానుష్ఠానమితి ప్రతిపద్యన్తే తచ్చక్రవదుభయోర్లోకయోస్సుఖ ఏవ వర్తత ఇతి,* యావత్సమ్పాతమితి ఫలదానప్రవృత్తకర్మవిశేషవిషయం. * యత్కిఞ్చేహ కరోత్యయమితీదమపి తద్విషయమేవ. అభుక్తఫలానామకృతప్రాయశ్చిత్తానాం చ కర్మణాం కర్మాన్తరఫలానుభవాన్నాశోఽప్యనుపపన్నః. అతోఽముం లోకం గతాస్సానుశయా ఏవ యథేతమనేవం చ పునర్నివర్తన్తే- ఆరోహణప్రకారేణ ప్రకారాన్తరేణ చ పునర్నివర్తన్త ఇత్యర్థః. ఆరోహణం హి ధూమరాత్ర్యపరపక్షదక్షిణాయనషణ్మాసపితృలోకాకాశచన్ద్రక్రమేణ - అవరోహణం తు చన్ద్రమసః స్థానాదాకాశవాయుధూమాభ్రమేఘక్రమేణ. తత్రాకాశావరోహణాద్యథేతం - వాయ్వాదిప్రాప్తేః పితృలోకాద్యప్రాప్తేశ్చానేవమ్.....................

౯॥ సూ. చరణాదితి చేన్నోపలక్షణార్థేతి కార్ష్ణాజినిః॥ * రమణీయచరణాః * కపూయచరణా ఇతి న చరణశబ్దేన పుణ్యపాపరూపం కర్మాభిధీయతే- చరణశబ్దస్య లోకవేదయోరాచారే ప్రసిద్ధేః. లౌకికాః ఖలు చరణమాచారః శీలం వృత్తమితి పర్యాయానభిమన్యన్తే,- వేదే చ * యాన్యనవద్యాని కర్మాణి తాని సేవితవ్యాని * యాన్యస్మాకం సుచరితాని తాని త్వయోపాస్యానీతి చరణకర్మణీ భేదేన వ్యపదిశ్యేతే. అతః చరణాత్ - శీలాత్ యోనివిశేషప్రాప్తిః- నానుశయాదితి చేత్. తన్న-చరణశ్రుతిః కర్మోపలక్షణార్థేతి హి కార్ష్ణాజినిరాచార్యో మన్యతే. కేవలాదాచారాత్సుఖదుఃఖప్రాప్త్యసమ్భవాత్. సుఖదుఃఖే హి పుణ్యపాపరూపకర్మఫలే. ...

వ్యాప్తావితి ధాతోః రేవం రూపం భవతి. య ఇహ అభ్యాశః- అభ్యాగన్తారః- తే రమణీయచరణాః యత్ - సాధుకర్మకారిణో యది - తే రమణీయాం యోనిమాపద్యేరన్నిత్యర్థః. ఏవముత్తరత్ర ద్రష్టవ్యం. *అభ్యాశ ఇతి పదం ప్రత్యవరూఢవాచి. (స్మృతిరపీతి) గౌతమాపస్తమ్బవచనముదాహృతం. (యావత్సమ్పాతమితి ఫలదానప్రవృత్తకర్మవిశేషవిషయమితి) అత్ర కిం స్వర్గకామనయాఽనుష్ఠితస్యైవ కర్మణః ఏకదేశః ఫలదానాప్రవృత్తోఽప్యస్తీతి సానుశయ ఇతి ఫలదానప్రవృత్తశబ్దేన తద్వ్యవచ్ఛేదః - ఉత స్వర్గార్థకర్మవ్యతిరిక్తస్యైహికఫలం కర్మాన్తరమప్రవృత్తఫలమనుశయ ఇతి తద్వ్యవచ్ఛేదో వివక్షితః. ఉచ్యతే- కర్మాన్తరమనుశయః- న తు స్వర్గార్థకర్మణ ఏకదేశ ఇతి. ఫలదానప్రవృత్తకర్మవిశేషవిషయమితి హి భాష్యం- న తు కర్మాంశవిషయమితి, వక్ష్యతి చ ఇష్టాదికర్మణ్యస్వర్గోపభోగాదేవ సమాప్తత్వాదితి,. స్వర్గార్థకర్మైకదేశస్య తత్రాభుక్తత్వం చ * స్వర్గకామో యజేతేతి శ్రుతిస్వారస్యవిరుద్ధం. యత్ర తు స్వర్గనరకాద్యుపభుక్తకర్మశేషేణ యోన్యన్తరప్రాప్తిర్వచనసిద్ధా - తత్రానేకశరీరారమ్భకఫలకత్వమేకస్య కర్మణ ఇతి వచనబలాదవగన్తవ్యం. తస్మాదాముష్మికైకకర్మజాత ఉపభుక్తే అవశిష్టస్త్వైహికఫలం కర్మాన్తరజాతమనుశయః- తద్వానేవాఽవరోహతీతి. శ్రుత్యర్థాపత్తిమాహ (అభుక్తేతి) పుణ్యకర్మణో ముముక్షువేక్షయా పాపస్థానీయస్య ప్రాయశ్చిత్తం బ్రహ్మవిద్యా. యథేతం - యథాగతం. * ఇణ్ గతావితి ధాతుః. * యథేతమనేవమితి పదద్వయస్యార్థమాహ (ఆరోహణేతి) నను *యథేతమితి వ్యాహతం- ఆరోహావరోహయోః క్రమవైపరీత్యాత్. ప్రతిలోమక్రమే *యథేతమితి వివక్షితేతి *అనేవమితి వ్యాహతమిత్యత్రాహ (ఆరోహణం హీతి)...

౯॥ సూ. చరణాదితి చేన్నోపలక్షణార్థేతి కార్ష్ణాజినిః॥ (వేదే చేతి) పృథఙ్నిర్దేశో భిన్నార్థత్వకృత ఇత్యర్థః. *అనవద్యాని కర్మాణీతి యాగాద్యుచ్యతే- *యాన్యస్మాకం సుచరితానీత్యాచార ఉచ్యత ఇతి పూర్వపక్షిణోఽభిప్రాయః. (పుణ్యపాపరూపకర్మఫల ఇతి) ఆచారాఙ్గతానుష్ఠితపుణ్యాపుణ్యఫలే ఇత్యర్థః...

౧౦॥ సూ. ఆనర్థక్యమితి చేన్న తదపేక్షత్వాత్ ॥ ఏవం తర్హ్యఫలత్వాదాచారస్య స్మృతివిహితస్యానర్థక్యమేవేతి చేత్. తన్న- తదపేక్షత్వాత్పుణ్యస్య కర్మణః. ఆచారవత ఏవ పుణ్యే కర్మణ్యధికారః- *సన్ధ్యాహీనోఽశుచిర్నిత్యమనర్హః సర్వకర్మసు *ఆచారహీనం న పునన్తి వేదా ఇత్యాదివచనేభ్యః. అతశ్చరణశ్రుతిః కర్మోపలక్షణార్థేతి కార్ష్ణాజినేరభిప్రాయః. ....

౧౧॥ సూ. సుకృతదుష్కృతే ఏవేతి తు బాదరిః ॥ పుణ్యం కర్మాచరతి పాపం కర్మాచరతీతి కర్మణి చరతేః ప్రయోగాత్, పృథఙ్నిర్దేశస్య చ ప్రత్యక్షశ్రుతిసిద్ధాచారానుమితశ్రుతిసిద్ధవిషయత్వేన గోబలీవర్దన్యాయేనోపపత్తేః, ముఖ్యే సమ్భవతి న లక్షణా న్యాయ్యేతి సుకృతదుష్కృతే ఏవ చరణశబ్దాభిధేయే ఇతి బాదరిరాచార్యో మన్యతే. అత్ర బాదరిమతమేవ స్వమతం. ఆచారానుమితశ్రుతివిహితసన్ధ్యావన్దనాదేః కర్మాన్తరారమ్భకారసమ్పాదనం ఫలమితి తు స్వీకృతం. అతస్సానుశయా ఏవ ప్రత్యవరోహన్తి. ....

కృతాత్యయాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౨॥ సూ. అనిష్టాదికారిణామపి చ శ్రుతం ॥

కేవలేష్టాపూర్తదత్తకారిణశ్చన్ద్రమసం గత్వా సానుశయా ఏవ నివర్తన్త ఇత్యుక్తం- ఇదానీమనిష్టాదికారిణోఽపి చన్ద్రమసం గచ్ఛన్తి- నేతి చిన్త్యతే. యే విహితం న కుర్వన్తి, నిషిద్ధం చ కుర్వన్తి-త ఉభయేఽపి పాపకర్మాణోఽనిష్టాదికారిణః. కిం యుక్తం. తేఽపి చన్ద్రమసం గచ్ఛన్తీతి. కుతః. తేషామపి హి తద్గమనం శ్రుతం- *యే వై కే చాస్మాల్లోకాత్ప్రయన్తి- చన్ద్రమసమేవ తే సర్వే గచ్ఛన్తీత్యవిశేషేణ సర్వేషామేవ గతిశ్రవణాత్. ....

౧౦॥ సూ. ఆనర్థక్యమితి చేన్న తదపేక్షత్వాత్ ॥ ఏతయోస్సూత్రార్థం పూర్వసూత్రార్థేన సఙ్గమయతి (అత ఇతి)........

౧౧॥ సూ. సుకృతదుష్కృతే ఏవేతి తు బాదరిః ॥ ఆచారశబ్దస్య సాధారణ్యం దర్శయతి (కర్మణీతి) కర్మణి చరతేః ప్రయోగాత్- కర్మానుష్ఠానే ప్రయోగాదిత్యర్థః. పృథఙ్నిర్దేశస్యాన్యథాసిద్ధిమాహ (పృథఙ్నిర్దేశస్య చేతి) *యాన్యనవద్యాని కర్మాణీతి ప్రత్యక్షశ్రుతిసిద్ధం కర్మోక్తం- *యాన్యస్మాకం సుచరితానీత్యాచారానుమితశ్రుతిసిద్ధం కర్మోక్తమిత్యర్థః. కార్ష్ణాజినిమతాద్వైషమ్యమాహ (ముఖ్య ఇతి) కార్ష్ణాజినిమతేఽస్వీకృతాంశమాహ (ఆచారానుమితేతి) అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ....

కృతాత్యయాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౨॥ సూ. అనిష్టాదికారిణామపి చ శ్రుతం ॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (కేవలేతి) ప్రకృతిసమ్బన్ధతద్ధేతుకర్మసమ్బన్ధయోరవర్జనీయత్వముక్తం- తత్ర కర్మసమ్బన్ధేఽపి సాధుకర్మసమ్బన్ధ ఏవ నియమో నాస్తీత్యుచ్యత ఇతి సఙ్గతిరితి భావః. కిమనిష్టాదికారిణో యమమయాతనామనుభూయ చన్ద్రమసం గత్వా నివర్తన్తే- ఉత నేతి. *యే వై కే చేతి వాక్యం తేషాం చన్ద్రప్రాప్తిమవగమయతి- నేతి. కిం తత్ర సర్వశబ్దః ప్రకృతమాత్రవిషయః - ఉత ఇష్టాదికారిప్రకృతవిషయ ఇతి. కిం పితృయాణగమనమనిష్టాదికారిణామపి- ఉతేష్టాదికారిణామేవేతి. కిం *అథ య ఇమే గ్రామ ఇత్యుపక్రమః పితృయాణస్యేష్టాదికారివిషయతామవగమయతి- నేతి. కిమనిష్టాదికారిణాం పఞ్చమాహుతిమన్తరేణ పురుషత్వసమ్పత్తిరస్తి- నేతి. కిం తృతీయస్థానముపన్యస్యోక్తవిలోకాసమ్పూరణవచనం తృతీయస్థానస్య పఞ్చమాహుత్యనపేక్షతాం పురుషత్వనిష్పత్తౌ- ఏవమవగమయతి- నేతి. యదా నావగమయతి - తదా పురుషత్వసమ్పత్తౌ పఞ్చమాహుతిసాపేక్షత్వేన *య ఇమే గ్రామ ఇత్యుపక్రమస్య పితృయాణస్యేష్టాదికారివిషయత్వానవగమకతయా పితృయాణస్య సర్వసాధారణత్వాదనిష్టాదికారిణామపి ప్రాప్తత్వాత్ *సర్వే గచ్ఛన్తీతి సర్వశబ్దస్య ప్రకృతమాత్రవిషయతయా *యే వై కే చేత్యాదివాక్యేన సర్వేషాం చన్ద్రప్రాప్త్యవగమాత్ అనిష్టాదికారిణోఽపి యాతనామనుభవాదనన్తరం చన్ద్రమసం గత్వా నివర్తన్త ఇతి. యదా పరలోకాసమ్పూరణవాక్యం తృతీయస్థానస్య పఞ్చమాహుత్యనపేక్షతాం దేహనిష్పత్తావవగమయతి- తదా పురుషత్వసమ్పత్తౌ పఞ్చమాహుత్యనపేక్షతయా *య ఇమే గ్రామ ఇత్యుపక్రమస్య పితృయాణస్యేష్టాదికారివిషయత్వావగమకతయా పితృయాణస్య సర్వసాధారణత్వాభావాత్ అనిష్టాదికారిణామప్రాప్తత్వాత్ *సర్వే గచ్ఛన్తీతి సర్వశబ్దస్య ఇష్టాదికారివిషయతయా *యే వై కే చేత్యాదివాక్యేన సర్వేషాం చన్ద్రప్రాప్త్యనవగమాదనిష్టాదికారిణో న చన్ద్రమసం గచ్ఛన్తీతి సిధ్యతి. ఇష్టాదిశబ్దేనేష్టాపూర్తాద్యుచ్యతే. అత్ర దేహారమ్భస్య పఞ్చమాహుత్యపేక్షారూపశ్రుత్యర్థాపత్తిశ్చాభిప్రేతా. ....

ఏవంతర్హిసుకృతదుష్కృతకారిణోరుభయోరవ్యవిశిష్టైవగతిఃస్యాత్. నేత్యాహ.

౧౩॥ సూ. సంయమనేత్వనుభూయేతరేషామారోహావరోహౌతద్గతిదర్శనాత్॥ తు శబ్దశ్శఙ్కాంవ్యావర్తయతి. ఇతరేషాం - అనిష్టాదికారిణాంచన్ద్రారోహావరోహౌ సంయమనే - యమశాసనే తత్ప్రయుక్తయాతనాఅనుభూయైవ. నాన్యథా. కుతః. (తద్గతిదర్శనాత్) దృశ్యతే హి పాపకర్మణాంయమవశ్యతయాతద్గమనం *అయంలోకోనాస్తిపరఇతిమానీపునఃపునర్వశమాపద్యతేమే * వైవస్వతంసంయమనంజనానాంయమంరాజానమిత్యాదిషు..................................

౧౪॥ సూ. స్మరన్తిచ॥ స్మరన్తిచసర్వేషాంయమవశ్యతాంపరాశరాదయః *సర్వేచైతేవశంయాన్తియమస్యభగవన్కిలేత్యాదిషు..................................

౧౫॥ సూ. అపిసప్త॥ పాపకర్మణాంగన్తవ్యత్వేనరౌరవాదీన్సప్తనరకానపిస్మరన్తి.

ననుసప్తసులోకేషుగచ్ఛతాంకథంయమసదనప్రాప్తిః. అతఆహ

౧౬॥ సూ. తత్రాపితద్వ్యాపారాదవిరోధః॥ తేష్వపిసప్తసుయమాజ్ఞయైవగమనాదవిరోధః. అతోఽనిష్టాదికారిణామపియమలోకంప్రాప్యస్వకర్మానురూపం యాతనాశ్చానుభూయపశ్చాచ్చన్ద్రారోహావరోహౌస్తః..................................

ఇతిప్రాప్తఉచ్యతే.

౧౭॥ సూ. విద్యాకర్మణోరితితుప్రకృతత్వాత్॥ తుశబ్దఃపక్షవ్యావృత్త్యర్థః. అనిష్టాదికారిణామపిచన్ద్రప్రాప్తిరస్తీత్యేతన్నోపపద్యతే. కుతః. (విద్యాకర్మణోరితి) విద్యాకర్మణోఃఫలభోగార్థత్వాద్దేవయానపితృయాణయోః. ఏతదుక్తంభవతి - అనిష్టాదికారిణాంయథావిద్యావిధురత్వాద్దేవయానేనపథాగమనంనసమ్భవతి - తద్వదేవేష్టాపూర్తదత్తవిధురత్వాత్పితృయాణేనచన్ద్రగమనమపినసమ్భవతీతి. దేవ

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (ఏవంతర్హీతి) (అవిశిష్టైవగతిస్స్యాదితి) పాపస్యనిష్ఫలత్వంస్యాదిత్యర్థః.

౧౩॥ సూ. సంయమనేత్వనుభూయేతరేషామారోహావరోహౌతద్గతిదర్శనాత్॥ *సంయమనేఇతినిమిత్తసప్తమీ యమాజ్ఞయేత్యర్థః. *అయంలోకోనాస్తిపరఇతి- అత్రాముత్రచసుఖంనాస్తీత్యర్థః..................................

*తద్గతిదర్శనాదిత్యత్రాదాహృతేవాక్యేపాపఫలానుభవాశ్రవణాచ్ఛ్రవ్యన్తరవచనమితిశఙ్కాయామాహ.

౧౪॥ సూ. స్మరన్తిచ॥ పూర్వసూత్రేప్రకృతేష్వారోహాదిషుసంవాదకస్మృతివిషయాంశందర్శయతి(యమవశ్యతామితి)...

౧౫॥ సూ. అపిసప్త॥ నరకవిషయవచనానాంప్రసిద్ధ్యతిశయాదనుపాదానం..................................

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి) (సప్తసులోకేషు) స్థానేష్విత్యర్థః. యమసదనప్రాప్తివచనానిపురాణాదిషుపఠ్యన్తే-తన్నిబన్ధనేయంశఙ్కా.

౧౬॥ సూ. తత్రాపితద్వ్యాపారాదవిరోధః॥ వ్యాపారఃప్రశాసనరూపఇతిదర్శయతి (యమాజ్ఞయేతి) యమసదననరకప్రాప్త్యోఃక్రమాదవిరోధఇత్యర్థః. పూర్వపక్షముపసంహరతి (అతఇతి)..................................

౧౭॥ సూ. విద్యాకర్మణోరితితుప్రకృతత్వాత్॥ (ఫలభోగార్థత్వాదితి) సమ్బన్ధసామాన్యవిషయాషష్ఠీతాదర్థ్యపర్యవసాయినీ. తాదర్థ్యంచతత్ఫలభోగార్థత్వం. ఇతిశ్చహేతావిత్యర్థః. విద్యాప్రసఙ్గఃకిమర్థఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) దృష్టాన్తతయేత్యర్థః.

యానపితృయాణయోః విద్యావిషయత్వం పుణ్యకర్మవిషయత్వం చ కథమవగమ్యత ఇతి చేత్. ప్రకృతత్వాత్తయోః. ప్రకృతా హి దేవయానే విద్యా పితృయాణే చ కర్మ- *తద్య ఇత్థం విదుర్యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాం తప ఇత్యుపాసత ఇత్యుక్త్వా *తేఽర్చిషమభిసమ్భవన్త్యర్చిషోఽహరిత్యాదినా దేవయానవచనాత్, *అథ య ఇమే గ్రామ ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసత ఇత్యుక్త్వా *తే ధూమమభిసమ్భవన్తీత్యాదినా పితృయాణవచనాచ్చ. *యే వై కే చాస్మాల్లోకాత్ప్రయన్తి చన్ద్రమసమేవ తే సర్వే గచ్ఛన్తీత్యేతదపి వచనం- య ఇష్టాదికారిణః- తే సర్వ ఇతి పరిణేయమ్.

ననుపాపకర్మణాం చన్ద్రగమనాభావే పఞ్చమాహుత్యసమ్భవాచ్ఛరీరారమ్భ ఏవ నోపపద్యతే. *పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తీతి హి శరీరారమ్భః శ్రూయతే- సా చాహుతిశ్చన్ద్రప్రాప్తిపూర్వికేతి దర్శితం. అతశ్శరీరారమ్భాయైవ తేషామపి చన్ద్రారోహావరోహావవశ్యాభ్యుపేత్యావిత్యత ఆహ.

౧౮॥ సూ. నతృతీయే తథోపలబ్ధేః॥ తృతీయస్థానస్య శరీరారమ్భాయ న పఞ్చమాహుత్యపేక్షా. కుతః. (తథోపలబ్ధేః) తృతీయస్థానశబ్దేన కేవలపాపకర్మాణ ఉచ్యన్తే- తేషాం దేహారమ్భే పఞ్చమాహుత్యనపేక్షత్వముపలభ్యతే. * వేత్థ యథా కేనాసౌ లోకో న సమ్పూర్యత ఇత్యస్య ప్రశ్నస్య ప్రతివచనే * అథైతయోః పథోర్న కతరేణ చ తానీమాని క్షుద్రాణ్యసకృదావర్తీని భూతాని భవన్తి జాయస్వ మ్రియస్వేత్యేతత్తృతీయం స్థానం తేనాసౌ లోకో న సమ్పూర్యత ఇతి తృతీయస్థానస్యాముష్య లోకారోహావరోహాభావేనాముష్య లోకాసమ్పూర్తివచనాదస్య తృతీయస్థానస్య శరీరారమ్భాయ న పఞ్చమాహుత్యపేక్షా. *పఞ్చమ్యామాహుతావితి చాపాం పఞ్చమాగ్నిసమ్బన్ధస్య పురుషవచస్త్వహేతుత్వమాత్రం ప్రతిపాదయతి- నాన్యన్నివారయతి- అవధారణాశ్రవణాత్. ....

౧౯॥ సూ. స్మర్యతేఽపి చ లోకే॥ పుణ్యకర్మణామపి కేషాఞ్చిత్పఞ్చమాహుత్యనపేక్షయా దేహారమ్భో లోకే స్మర్యతే ద్రౌపదీధృష్టద్యుమ్నప్రభృతీనామ్. ....

౨౦॥ సూ. దర్శనాచ్చ॥ శ్రుతావపి దృశ్యతే కేషాఞ్చిత్పఞ్చమాహుత్యనపేక్షయా దేహారమ్భః *తేషాం ఖల్వేషాం భూతానాం త్రీణ్యేవ బీజాని భవన్త్యణ్డజం జీవజముద్భిజ్జమితి. ఏషూద్భిజ్జస్వేదజయోః భూతయోః పఞ్చమాహుతిమన్తరేణోత్పత్తిర్దృశ్యతే. ....

(విద్యావిషయత్వం పుణ్యకర్మవిషయత్వం చేతి) విషయశబ్దేన ఫలం వివక్షితం. విశిష్యన్తి విషయాః. పరిణేయం- నిర్వాహ్యమ్. ......

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (నన్వితి)

౧౮॥ సూ. నతృతీయే తథోపలబ్ధేః॥ (వేత్థేత్యాది) న సమ్పూర్యతే- న ప్రాప్యత ఇత్యర్థః. నకతరేణ చ- న కేన చిదిత్యర్థః. జాయస్వ మ్రియస్వేతి- ఈశ్వరశాసనానువర్తీనీత్యర్థః. జాయన్తే మ్రియన్త ఇతి వార్థః- వేదస్వాతన్త్ర్యాత్. జన్తవః క్షుద్రా ఇతి భూతార్థతా వా- *పురీషవత్స్వ-స్థానీహినస్థసమిత్యాదివత్. తత ఫలానుభవాశ్రయతయా స్థానశబ్దవాచ్యత్వం. (పఞ్చమ్యామితి) అత్యన్తాయోగవ్యవచ్ఛేదపర-నాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపర ఇత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (అవధారణాశ్రవణాదితి) ....

౧౯॥ సూ. స్మర్యతేఽపి చ లోకే॥ అపిశబ్దసూచితమాహ (పుణ్యకర్మణామితి) పుణ్యకర్మస్వప్యయం నియమో భజ్యతే - కిం పునః పాపకర్మస్వితి భావః. సూత్రార్థసముచ్చయపరశ్చశబ్ద ఇతి స్ఫుటత్వాదనుక్తిః. లోకశబ్దః ప్రసిద్ధ్యతిశయద్యోతనార్థః. ....

౨౦॥ సూ. దర్శనాచ్చ॥ బీజత్రైవిధ్యం తత్కార్యభూతత్రైవిధ్యేన శ్రుతిర్వివృణోతి *అణ్డజమితి. జీవజం - జరాయుజం. ఉద్భిజ్జశబ్దార్థవివక్షయా సూత్రానురోధేన వివృతః (ఉద్భిజ్జస్వేదజయోరితి)........

నను స్వేదజానామత్ర న సంకీర్తనమస్తి- *ఆణ్డజం జీవజముద్భిజ్జమిత్యత్ర తృతీయేనో ద్భిజ్జశబ్దేనావరోధః - సఙ్గ్రహో విద్యత ఇత్యర్థః. అతః కేవలపాపకర్మణాం చన్ద్రప్రాప్తిర్న సమ్భవతి. ....

౨౧॥ సూ. తృతీయశబ్దావరోధస్సంశోకజస్య॥ సంశోకజస్య- స్వేదజస్యాపి *అణ్డజం జీవజముద్భిజ్జమిత్యత్ర తృతీయేనోద్భిజ్జశబ్దేనావరోధః - సఙ్గ్రహో విద్యత ఇత్యర్థః. అతః కేవలపాపకర్మణాం చన్ద్రప్రాప్తిర్న సమ్భవతి. ....

అనిష్టాదికార్యధికరణం సమాప్తమ్.

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (నన్వితి)

౨౧॥ సూ. తృతీయశబ్దావరోధస్సంశోకజస్య॥ ఉద్భిజ్జస్యపక్షిమూషకాదిశరీరవిశేషత్వసమ్భవేఽపి తత్ర, పృథివ్యుద్భిజ్జత్వాద్యోనిజత్వాపాతే తత్రత్వసామ్యాచ్చ తృతీయశబ్దేన సఙ్గ్రహః- న తు ప్రథమేన ద్వితీయేన చేతి భావః. అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ... ...

పరే తు *సంయమనే త్వనుభూయేత్యాదీని సిద్ధాన్తసూత్రాణి వర్ణయన్తి - తుశబ్దానురోధాత్, యమవశ్యతాన్మరణస్మరణనరకస్మరణపరయోస్సూత్రయోశ్చ సాఫల్యాత్, తే హి చన్ద్రప్రాప్తిప్రతిషేధసమర్థే. పూర్వపక్షవిషయత్వే తు తయోస్సూత్రయోర్న కించిత్ప్రయోజనం. రౌరవాదిషు చిత్రగుప్తాదీనామధిష్ఠాతృత్వం నరకయాతనాం యమాజ్ఞామూలమిత్యధిష్ఠాతృద్వయావిరోధపరం *తత్రాపి తద్వ్యాపారాదవిరోధ ఇతి సూత్రం చ వ్యాఖ్యాతం. అత్రోచ్యతే- *విద్యాకర్మణోరితి సూత్రస్థతుశబ్దస్య సిద్ధాన్తద్యోతకత్వాభావే ప్రయోజనాభావాత్, ద్వితీయసూత్రస్థతుశబ్దస్య శఙ్కావిశేషవ్యావర్తకతయాపి సఫలత్వాత్, సూత్రపఞ్చకం పూర్వపక్షవిషయం భవితుమర్హతి. *విద్యాకర్మణోరిత్యత్ర తుశబ్దః శఙ్కామాత్రవ్యవచ్ఛేదక ఇతి చేన్న- తదసమ్భవాత్. విద్యయా దేవయానే కర్మణా పితృయానే చ పథ్యనధికృతానాం తృతీయస్థానసమ్బన్ధప్రతిపాదనాచ్చ అనిష్టాదికారిణాం చన్ద్రప్రాప్త్యభావ ఇతి హి సూత్రార్థో వ్యాఖ్యాతః- న హి తత్ర వ్యుదసనీయా కాచిచ్ఛఙ్కా సమ్భవతి. శ్రుత్యా సర్వేషాం చన్ద్రప్రాప్తిశఙ్కా వ్యుదసనీయేతి చేత్- తర్హి పూర్వపక్షివాక్యే తుశబ్దవ్యుదసనీయ ఇత్యుక్తం స్యాత్. ద్వితీయసూత్రే తు వ్యుదసనీయశఙ్కోపన్యస్తా. కించ- ఆరోహావరోహశబ్దాస్వారస్యం స్ఫుటం- నరకేషు యమవశ్యతానుభూయ యాస్మిన్ లోకే జాయమానానాముక్తస్థానప్రాప్తిస్తతోఽవరోహణస్య బాధాత్. పూర్వం యమాలయమారోహతి- తతో నరకప్రాప్తిః- పునర్జన్మావధికో వ్యాపారోఽవరోహ ఇతి చేన్న- *అనుభూయేతి ల్యబన్తనిర్దేశేనారోహావరోహయోరపి పశ్చాద్భావిత్వావగమాత్. నరకానుభవానన్తరం యమాలయమారుహ్య తతోఽవరోహ స్స్యాదితి చేన్న- అశ్రుతత్వాత్, కల్పకాభావాచ్చ- భవతాం గ్రన్థేషు తథాఽనుక్తత్వాచ్చ. యమప్రాప్తిపాపఫలానుభవాశ్రవణేన పాపస్వర్గయోశ్చోద్యస్య తదవస్థత్వాచ్ఛఙ్కాపరిహారార్థతయా *స్మరన్తి చ *అపి సప్తేతి సూత్రయోస్సాఫల్యమిత్యుక్తం. *తత్రాపి తద్వ్యాపారాదవిరోధ ఇత్యత్ర కస్యావిరోధ ఇత్యాకాఙ్క్షాయాం నరకగమనావిరోధ ఇతి యుక్తం - పూర్వసూత్రోక్తాపితత్వాత్తద్విరోధస్య, చిత్రగుప్తాద్యధిష్ఠానస్యాప్రకృతత్వాచ్చ. అన్యే తు *న తృతీయ ఇత్యత్ర పూర్వమేవాధికరణసమాప్తిమిచ్ఛన్త ఏవం వర్ణయన్తి - అనిష్టాదికారిణోఽప్యముం లోకం ధూమాదినా మార్గేణ గచ్ఛన్తి- నేతి విశేషేణ తత్ర పాపఫలభోగాభావాత్, కర్మణాదినా భోగసమ్భవేఽపి విశ్రమేయర్థ్యా, చ్చ న గచ్ఛన్తీతి పూర్వః పక్షః *ద్వే సృతీ అశృణవం పితృణామహం దేవానాముత మర్త్యానాం। తాభ్యామిదం విశ్వమేజత్సమేతి యదన్తరా పితరం మాతరం చేతి శ్రుతేరా పితృలోకాత్తైస్తైర్మార్గేణ గమనమితి సిద్ధాన్త ఇతి. భోగాభావవ్యుదాసపరం ద్వితీయం సూత్రమాహుః. *అపి సప్తేతి సూత్రం చ మన్త్రాధీతాయాం నిజనా ఇత్యాది మృత్యుగీతశ్లోకస్తుతివిషయం. తేషు పుణ్యకర్మఫలస్యాపి యమాధీనత్వాన్మానావిరోధః- పుణ్యకర్మస్వపి పురుషే యమవ్యాపారాభ్యుపగమాదితి *తత్రాపీత్యాదిసూత్రస్యార్థ ఇత్యాహుః. యద్వా - ఆరోగ్యప్రాజాదిసూర్యసప్తకవిషయం *అపి సప్తేతి సూత్రం- *కశ్యపాదదితాస్సూర్యాః పాపాన్నిఘ్నన్తి సర్వదేతి పాపకృతాం యాతయితృత్వశ్రవణాత్. *సప్తసూర్యాదివమనుప్రతిష్ఠితానస్వేతిపథి భిక్షుకాణామనిలతేషాం పుణ్యకృత్ప్రాప్యత్వావిరోధశ్చ-పుణ్యకృత్స్వపి తద్వ్యాపారాభ్యుపగమాదితి తదనన్తరసూత్రార్థ ఇతి యోజనా నరకం కృతం సూత్రద్వయస్య. *అథైతయోః పథోర్న కతరేణ చనతానీమానిక్షుద్రాణ్యసకృదావర్తీని భూతాని భవన్తి జాయస్వ మ్రియస్వేత్యేతత్ తృతీయం స్థానమితి తృతీయస్థానప్రాప్తివచనాత్ అనిష్టాదికృతాం పితృయానప్రాప్తిర్నాస్తీతి శఙ్కాపరిహారపరం *విద్యాకర్మణోరితి సూత్రం. *పఞ్చమ్యామాహుతావితి నియమాభావశఙ్కానిరాకరణపరం సూత్రద్వయమపరః- తత్పరత్వే హి మార్గసమ్బన్ధో న సిద్ధ్యేత్. కింతు తత్ప్రాప్తిసాధనవిద్యాకర్మపరః- తయోః ప్రకృతత్వాత్. మార్గయోశ్చ ప్రకృతత్వే సత్యపి తాభ్యాం గమనస్య పురుషతస్త్రీస్వవిభాగేన శక్యతయా తత్సాధనస్యైవ విధేయత్వాత్. విద్యాకర్మణోర్భ్రంశాపరాధేన దుర్గతిప్రదర్శనపరా శ్రుతిరితి నాత్ర మార్గద్వయసమ్బన్ధనిషేధః. అతః పితృయానేనానిష్టాదికారిణాం యమప్రాప్తిరితి వర్ణితం. *న తృతీయ ఇత్యాదికమధికరణాన్తరం - తృతీయస్థానశ్రుతానాం చన్ద్రవిషయసర్వగమనశ్రవణ, దేహారమ్భకపఞ్చమాహుత్యపేక్షాభ్యాం, పితృయానప్రాప్తిం పూర్వపక్షీకృత్య *జాయస్వ మ్రియస్వేతి విశేషవచనానుపపత్త్యాదిభిః పితృయానగమనం నాస్తీతి సిద్ధాన్తితం. తత్ర తావత్ పూర్వాధికరణస్య పూర్వపక్షరాద్ధాన్తావనుపపన్నౌ- రాద్ధాన్తస్య ప్రమాణవిరోధాత్. యథా విద్యదధికారస్య దేవయానసాధ్యవిద్యావిషయత్వముక్తం- తథా *అథయ ఇమే గ్రామ ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసతే తే ధూమమభిసమ్భవన్తీతి పుణ్యకృదధికారతయా ప్రతిపాదితస్య పితృయానస్యాపుణ్యకృత్స్వవ్యత్వం హ్యనుపపన్నం. *తాభ్యామిదం విశ్వమేజత్సమేతీతి శ్రుతిబలాదుపపన్నమితి చేత్- తర్హ్యాతప ఏవ తృతీయస్థానమతానామపి పితృయానేన ప్రాప్తిస్స్యాత్- విశ్వశబ్దాసఙ్కోచాత్. *జాయస్వ మ్రియస్వేత్యాదివాక్యవశాత్ సఙ్కోచ ఇతి చేత్- తర్హి పుణ్యకృదధికారతయా ప్రతిపాదితస్య పిత

౨౨॥ సూ. తత్స్వాభావ్యాపత్తిరుపపత్తేః॥ ౩।౧।౨౨॥

ఇష్టాదికారిణో భూతసూక్ష్మపరిష్వక్తాస్సానుశయాశ్చన్ద్రమసః అవరోహన్తీత్యుక్తం. అవరోహప్రకారశ్చ "అథైతమేవాధ్వానం పునర్నివర్తన్తే యథేతమాకాశం ఆకాశాద్వాయుః వాయుర్భూత్వా ధూమో భవతి ధూమో భూత్వా అభ్రం భవత్యభ్రం భూత్వా మేఘో భవతి మేఘో భూత్వా ప్రవర్షతీ"తి వచనాత్ "యథేతమనేవం చే"త్యుక్తం. తత్రాస్యాకాశాదిప్రతిపత్తౌ దేవమనుష్యాదిభావవదాకాశాదిభావః - ఉత తత్సాదృశ్యాపత్తిమాత్రమితి విశయే శ్రద్ధావస్థస్య సోమభావవదవిశేషాదాకాశాదిభావః.... ... ...

ఇతి ప్రాప్తే తత్స్వాభావ్యాపత్తిరేవేత్యుచ్యతే. తత్స్వాభావ్యాపత్తిః-తత్సాదృశ్యాపత్తిరిత్యర్థః. కుత ఏతత్. (ఉపపత్తేః) సోమభావమనుష్యభావాదౌ హి సుఖదుఃఖోపభోగాయ తద్భావః- అత్ర త్వాకాశాదౌ సుఖదుఃఖోపభోగాభావాత్తద్భావానుపపత్తేస్తదాపత్తివచనం తత్సంసర్గకృత తత్సాదృశ్యాపత్త్యభిప్రాయమ్.

తత్స్వాభావ్యాపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

యానస్య పుణ్యకృత్త్వేప్యత్ర వాక్యబలాదపుణ్యకృత్స్వపి సఙ్కోచ ఆశ్రీయతాం. యమసదనస్య పితృలోకైకదేశత్వాత్ పితృలోకప్రాప్త్యన్యథానుపపత్త్యా యమాది ప్రాప్తిరపుణ్యకృతాం కల్ప్యత ఇతి చేత్- తర్హి తృతీయస్థానస్మృతానాం శరీరగ్రహణాన్యథానుపపత్త్యా చన్ద్రపర్యన్తగమనాదిమార్గప్రాప్తిః కల్ప్యతాం. తత్ర వచనవిరోధాత్-దేహగ్రహణస్య పఞ్చమాహుతిత్వనైరపేక్ష్యం చేత్- పుణ్యకృదధికారవచనవిరోధాదేవ యమసదనప్రాప్తేర్ధూమాదిమార్గనైరపేక్ష్యం కల్ప్యతాం. గన్తవ్యైక్యేపి గన్తృభేదేన మార్గానియమశ్చ సమ్భవతి-యథా చన్ద్రప్రాప్తిస్విరుపాం దేవయానాపేక్షా-అవిరుపాం తన్నిరపేక్షా-ఏవం యమసదనప్రాప్తిరపి పుణ్యకృతాం ధూమాదిసాపేక్షా-అపుణ్యకృతాం తు తన్నిరపేక్షేతి యుజ్యతే. అత ఏవ పూర్వపక్షవర్ణనం చాతిమస్తం. అత ఏవ "సంయమనే త్వి"త్యాదిసూత్రాణి నభోగాభావవ్యుదాసపరాణి-కిన్తు పూర్వపక్షే పుణ్యాపుణ్యకృతాం గత్యవిశేషశఙ్కావ్యుదాసపరాణి భవితుమర్హన్తి. అత ఏవ "అపి సప్తే"తి సూత్రస్య స్మృత్యుక్తగతశ్లోకస్య ప్రకృతవిషయత్వమయుక్తం-కర్మవశ్యానాం మనుష్యాణాం యమవశ్యత్వే సంశయాభావాత్. పాపినాం దుఃఖభోక్తృత్వే సంశయాభావాదారోగ్యప్రాజాదిసప్తసూర్యవిషయత్వం చాయుక్తం. అతః పుణ్యాపుణ్యకృతాం స్థానతో పిఫలవైషమ్యపరత్వమేవయుక్తం. "అథ తయోః పథోరితి" వాక్యే "పథి" శబ్దస్య విద్యాకర్మవిషయత్వాదపి దేవయానపితృయాణవిషయత్వంయుక్తం-ముఖ్యత్వాత్. మార్గవాచిశబ్దస్యానుష్ఠానవిశేషవిషయత్వం హి గౌణం-ముఖ్యసమ్భవతి చ తదన్యాయ్యం. పురుషతన్త్రత్వాద్విద్యాకర్మణీ ఏవ విధేయే ఇతి చేత్, సత్యం తథాపి పురుషతన్త్రత్వం-తద్విధానపరత్వం "పథి"శబ్దస్య ముఖ్యత్వేప్యుపపద్యతే - విద్యాకర్మఫలభూతమార్గభ్రష్టానాం దుర్గతిప్రకీర్తనస్య విద్యాకర్మవిధానావయికత్వాత్. యతః "విద్యాకర్మణోరి"తి త్వితి సూత్రేణాపుణ్యకృతాం ధూమాది ప్రాప్తిర్నివారితా-అత ఏవ తృతీయస్థానస్మృతానాం చన్ద్రప్రాప్తిశఙ్కా దూరాపాస్తేతి నాధికరణం పృథగ్వర్ణనీయం. అత ఏవ "న తృతీయే"త్యాదిసూత్రాణాం పూర్వప్రకృతసాధ్యోపపాదకతయైకాధికరణ్యమేవయుక్తమితి. ....

అనిష్టాదికార్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౨॥ సూ. తత్స్వాభావ్యాపత్తిరుపపత్తేః॥ ౩।౧।౨౨॥ మార్గవిషయవిచారైకతేతదేకదేశవిచారవిషయతయా సఙ్గతిః. ఖేదేన సఙ్గత్యర్థమనువదతి (ఇష్టాదీతి) అపోవిధత్యర్థం "మిహా సేచన" ఇతి ధాతోర్నిష్పన్నమిత రూపం. జలధారణావస్థావర్ణాద్యవస్థా చ విపక్షితా, ఆకాశాదిభావః- ఆకాశాదిశరీరకత్వం. సాదృశ్యాపత్తిః- ఆకాశాత్స్వరూపతౌల్యసంసర్గః. కిమాకాశాదిభావో దేవమనుష్యాదిభావవదాకాశాదిశరీరత్వాపత్తిః- ఉత తత్సాదృశ్యాపత్తిమాత్రమితి. కిమత్ర సామానాధికరణ్యం ముఖ్యం - ఉత గౌణమితి. ముఖ్యత్వాపవాదో నాస్తి-నేతి. అపవాదాభావే ముఖ్యత్వాదాకాశాదిదేహత్వం స్యాత్. అపవాదసద్భావే సామానాధికరణ్యస్యాముఖ్యత్వాదాకాశాదిసాదృశ్యాపత్తిమాత్రమితి భవతి. అవిశేషాత్ - ప్రకరణస్థత్వావిశేషాత్. ... ...

(తత్సంసర్గకృతతత్సాదృశ్యాపత్త్యభిప్రాయమితి) తత్సంసర్గహేతుకతద్వస్తూనాకారాభావపరమిత్యర్థః. ... ...

పరిణామవ్యపదేశస్యాముఖ్యత్వాదాకాశాదిస్వరూపాపత్తిం పూర్వపక్షీ కుర్వన్ ప్రత్యయుక్తం-నిత్యత్వజ్ఞత్వాదిభిరాకాశాదివైలక్షణ్యస్య సిద్ధత్వాత్ తద్భావానుపపత్తేః.—— అన్యే తు సర్వస్య వస్తునో బ్రహ్మణస్వతయా సర్వవిధపరిణామశక్తియోగాదాకాశాద్యవస్థాపత్తిరితి పూర్వపక్షయన్తి. తదప్యుక్తన్యాయాదయుక్తం. పూర్వసిద్ధాన్తౌ పిశాధికరణముత్థితమితి చేత్. కథ్యథావేహితభావ క్తవ్యం- ఉత్తానస్థాపేణాస్యాపశప్పూర్వపక్షత్వాయోగాయ వనిరసనీయః. ....

తత్స్వాభావ్యాపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౩॥ సూ. నాతిచిరేణవిశేషాత్ ॥

ఆకాశప్రాప్తిప్రభృతియావద్వ్రీహ్యాదిప్రాప్తి కిం తత్రతత్ర నాతిచిరం తిష్ఠతి - ఉతానియమ ఇతి విశయే నియమహేత్వభావాదనియమః. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (నాతిచిరేణేతి) కుతః. (విశేషాత్) *ఉత్తరత్ర వ్రీహ్యాదిప్రాప్తౌ * అతో వై ఖలు దుర్నిష్ప్రపతరమితి విశిష్య కృచ్ఛ్రనిష్క్రమణత్వాభిధానాత్ పూర్వత్రహ్యాకాశాదిప్రాప్తావచిరం నిష్క్రమణం గమ్యతే. *దుర్నిష్ప్రపతరమితి- ఛాన్దసస్తకారలోపః. దుర్నిష్ప్రపతతరం- దుఃఖనిష్క్రమణతరమిత్యర్థః.

నాతిచిరాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౪॥ సూ. అన్యాధిష్ఠితే పూర్వవదభిలాపాత్ ॥

అవరోహన్తో జీవాః వ్రీహ్యాదిభావేన జాయన్త ఇతి శ్రూయతే *మేఘో భూత్వా ప్రవర్షతి త ఇహ వ్రీహియవా ఓషధివనస్పతయస్తిలమాషా జాయన్త ఇతి. తే కిమన్యైర్భోక్తృభిర్వ్రీహ్యాదిశరీరైరధిష్ఠితాన్వ్రీహ్యాదీనాశ్లిష్యన్తి- ఉత తే భోక్తారో వ్రీహ్యాదిశరీరా జాయన్త ఇతి విశయే *జాయన్త ఇతి వచనాద్దేవో జాయతే- మనుష్యో జాయత ఇతివద్వ్రీహ్యాదిశరీరా ఏవ. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (అన్యాధిష్ఠిత ఇతి) జీవాన్తరేణాధిష్ఠితే వ్రీహ్యాదిశరీరే తేషాం సంశ్లేషమాత్రమేవ. కుతః. (పూర్వవదభిలాపాత్) ఆకాశాదిమేఘపర్యన్తవత్కేవలతద్భావాభిలాపాత్. యత్ర హి భోక్తృత్వమభిప్రేతం - తత్ర తత్సాధనభూతం కర్మాభిలప్యతే *రమణీయచరణాః *కపూయచరణా ఇతి. ఇహ చాకాశాదివన్నాభిలప్యతే కర్మ- ఫలప్రదానే ప్రవృత్తస్య స్వర్గోపభోగ్యఫలస్యేష్టాదేః కర్మణః స్వర్గోపభోగాదేవ సమాప్తత్వాత్, అనారబ్ధస్య *రమణీయచరణాః *కపూయచరణా ఇతి వక్ష్యమాణత్వాత్, మధ్యే కర్మాన్తరాభావాచ్చ. అత ఆకాశాదిభావవచనవద్వ్రీహ్యాదిభావేన జన్మవచనమౌపచారికమ్. ....

౨౫॥ సూ. అశుద్ధమితి చేన్న శబ్దాత్ ॥ నైతదస్తి - యదన్యాధిష్ఠితే వ్రీహ్యాదిశరీరే సంశ్లేషమాత్రం - భోక్తృత్వహేత్వభావాన్న వ్రీహ్యాదిభావేన జన్మేతి. భోక్తృత్వహేతుసద్భావాత్. స్వ

౨౩॥ సూ. నాతిచిరేణవిశేషాత్ ॥ ఆకాశప్రాప్త్యాదినా సఙ్గతిసూచనం. ఆకాశాదిషు కం చిత్కాలం తిష్ఠతి- ఉతానతిచిరేణ నిష్క్రామతీతి వ్రీహ్యాదిభావే దుర్నిష్ప్రపతతరత్వాభిధానం కిమన్యత్ర నాతిచిరనిష్క్రమణమవగమయతి- నేతి అనవగమకత్వే నియమాభావః; అవగమకత్వే నాతిచిరనియమః ... ...

నాతిచిరశబ్దేన ఆకాశాదౌ కించిద్విళమ్బో, వ్రీహ్యాదావతివిళమ్బ, శ్చ ద్యోత్యతే ....

నాతిచిరాధికరణం సమాప్తమ్

౨౪॥ సూ. అన్యాధిష్ఠితే పూర్వవదభిలాపాత్ ॥ సఙ్గతివిషయం చ దర్శయతి (అవరోహన్త ఇతి) అవరోహతాం జీవానాం వ్రీహియవాదిభావః కిం దేవమనుష్యాదిభావవత్తచ్ఛరీరకత్వం- ఉత వ్రీహియవాదిసంశ్లేషమాత్రమితి * కపూయచరణా ఇత్యాదివత్కర్మనిర్దేశాభావః కిం సంశ్లేషమాత్రరూపతామవగమయతి- నేతి. అనవగమకత్వే వ్రీహ్యాదిశరీరకత్వం. అవగమకత్వే సంశ్లేషమాత్రమితి ... .

కేవలశబ్దాభిప్రేతమర్థమాహ (యత్ర హీతి) ఇష్టాదికర్మప్రకరణోక్తత్వాత్ (ఫలప్రదాన ఇతి) (సమాప్తత్వాత్) *యావత్సమ్పాతముషిత్వేతి హి వచనం. మధ్యే- ప్రకరణమధ్యే. కర్మాన్తరాభావాత్- కర్మాన్తరశ్రవణాభావాత్. యద్వా- ఆకాశాదిప్రాప్తేః మనుష్యజన్మనశ్చ మధ్య ఇత్యర్థః. నను వ్రీహ్యాదిప్రాప్తేరహేతుకత్వమయుక్తం- తత్ఫలకకర్మాభావః. సత్యం - మనుష్యాదిజన్మనిమిత్తం కర్మైవ తదుపయోగిత్వాద్వ్రీహ్యాదిప్రాప్తిహేతుః- న తు కర్మాన్తరమిత్యభిప్రాయేణ కర్మాన్తరాభావాదిత్యుక్తం - న తు కర్మాభావాదితి. వ్రీహ్యాదిశరీరకాశ్చ జీవాస్తత్పవనదశాయామేవాపక్రామన్తి - లవనకోషణపేషణపచనాభ్యవహారాద్యవస్థాస్వనువర్తమానత్వం న తచ్ఛరీరాణాం జీవానాం- కింతు తత్సంశ్లిష్టానామేవేతి. ....

౨౫॥ సూ. అశుద్ధమితి చేన్న శబ్దాత్ ॥ అశుద్ధశబ్దస్యాశుద్ధియుక్తవాచిత్వాత్, పాపస్యాశుద్ధిరూపత్వా, చ్చ పాపమిశ్ర

ర్గాపభోగ్యఫలమిష్టాదికర్మైవాశుద్ధం- పాపమిశ్రం. అగ్నీషోమీయాదిహింసాయుక్తత్వాత్. హింసాచ *నహింస్యాత్సర్వాభూతానీతినిషిద్ధత్వాత్పాపమేవ. నచాత్రపదాహవనీయాదివదుత్సర్గాపవాదభావస్సంభవతి- భిన్నవిషయత్వాత్. అగ్నీషోమీయహింసావిధిర్హింసాయాః క్రతూపకారకత్వం బోధయతి- *నహింస్యాదితితుహింసాయాః ప్రత్యవాయఫలత్వం. అథోచ్యేత-అగ్నీషోమీయాదిషువిహితః ప్రవృత్తేర్నతద్విషయం నిషేధవిధిరాస్కన్దతి-రాగప్రాప్తవిషయత్వాత్తస్యేతి. నైవం-ఇహాపిరాగప్రాప్తేరవిశిష్టత్వాత్. *స్వర్గకామోయజేతేత్యేవమాదౌహి కామినః కర్తవ్యతయాయాగాద్యుపదేశాద్యాగాదేః స్వర్గాదిసాధనత్వమవగమ్యఫలరాగతఏవయాగాదౌప్రవర్తతే-అగ్నీషోమీయాదిష్వపి తేషాం ఫలసాధనభూతస్యయాగాదేరుపకారకత్వం శాస్త్రాదవగమ్యరాగాదేవప్రవర్తతే. లౌకిక్యామపిహింసాయాం కేనచిత్ప్రమాణేనహింసాయాః స్వసమీహితసాధనత్వమవగమ్యరాగాత్ప్రవర్తతఇతినకశ్చనవిశేషః. తథానిత్యేష్వపికర్మసు *సర్వవర్ణానాంస్వధర్మానుష్ఠానేపరమపరిమితం సుఖమిత్యాదివచనాత్ఫలసాధనత్వమవగమ్యరాగాదేవప్రవృత్తిరితి తేషామప్యశుద్ధియుక్తత్వం. అతఇష్టాదీనాం పాపమిశ్రత్వేనాశుద్ధియుక్తానాంస్వర్గేనుభావ్యంఫలంస్వర్గేనుభూయహింసాంశస్యఫలంవ్రీహ్యాదిస్థావరభావేనానుభూయతే. స్థావరభావంచపాపఫలంస్మరన్తి *శరీరజైఃకర్మదోషైర్యాతిస్థావరతాంనరఇతి. అతోవ్రీహ్యాదిభావేనభోగాయానుశయినోజాయన్తఇతిచేత్. తన్న, కుతః. (శబ్దాత్) అగ్నీషోమీయాదేస్సంజ్ఞపనస్యస్వర్గలోకప్రాప్తిహేతుతయాహింసాత్వాభావశబ్దాత్. పశోర్హిసంజ్ఞపననిమిత్తాంస్వర్గలోకప్రాప్తింవదన్తంశబ్దమామనన్తి *హిరణ్యశరీరఊర్ధ్వఃస్వర్గంలోకమేతీత్యాదికం. అతిశయితాభ్యుదయసాధనభూతోవ్యాపారోల్పదుఃఖదోపినహింసా- ప్రత్యుతరక్షణమేవ. తథాచమన్త్రవర్ణః *నవాఉఏతన్మ్రియసేనరిష్యసిదేవాఁ ఇదేషిపథిభిస్సుగేభిః। యత్రయన్తిసుకృతోనాపిదుష్కృతస్తత్రత్వాదేవస్సవితాదధాత్వితి. చికిత్సకంచ తాదాత్వికాల్పదుఃఖకారిణమపిరక్షకమేవవదన్తిప్రాజ్ఞాః. ....

మిత్యుక్తం. భాట్టోక్తంపూర్వపక్షమాశ్రిత్యతదనురోధాదుపన్యస్తముత్సర్గాపవాదన్యాయమనూద్యదూషయతి (నచాత్రేత్యాదినా) (భిన్నవిషయత్వాదితి) *ఆహవనీయేజుహోతీతివాక్యేనహోమమాత్రస్యాహవనీయస్యస్థానత్వంప్రాప్తం - ఏవమేకహోమవిషయవాక్యద్వయేఽన్యతరానుష్ఠానేఽన్యతరపరిత్యాగాద్విరోధోఽస్త్యేవ - అతస్తయోరుత్సర్గాపవాదభావసమ్భవః - అత్రతుభిన్నవిషయత్వాద్విరోధాభావేననోత్సర్గాపవాదభావఇత్యాహ (అగ్నీషోమీయేతి) క్రతూపకారకత్వవిషయమేకంవాక్యం- అన్యత్తుప్రత్యవాయఫలవిషయం- అతోనవిరోధః- యథాక్షీరంపిత్తోపశామకంజ్వరఘ్నకం, ప్రమేహోపహతస్యబాధకమితివాక్యే- నవిరోధః-తద్వత్. యదిప్రత్యవాయఫలత్వతదభావపరంవాక్యద్వయం-తదావిరోధస్స్యాత్ *నతదస్తి- అతోనాయముత్సర్గాపవాదన్యాయవిషయఇత్యర్థః. నన్వేవంసోమపానేప్యుచ్ఛిష్టదోషస్స్యాత్ - సోమపానవిధ్యుచ్ఛిష్టనిషేధయోఃక్రతూపకారకత్వప్రత్యవాయకరత్వవిషయతయావిరోధాభావాత్. నైవం- *సోమోనోచ్ఛిష్టాభవన్తీత్యుచ్ఛిష్టతాయాఏవనిషిద్ధత్వాత్ ఉచ్ఛిష్టదోషతదభావపరశాస్త్రద్వయవిరోధస్యావర్జనీయత్వేనతత్రఉత్సర్గాపవాదన్యాయేనవిశేషవచనప్రాబల్యాన్నిర్దోషత్వసిద్ధేః. ప్రాభాకరోక్తంపరిహారంసాక్షేపముత్థాప్య- తే (అథోచ్యేతేత్యాదినా) దూషయతి (నైవమితి) యాగాదౌప్రవృత్తిఃఫలరాగాదస్తు- కథంహింసాయారాగప్రాప్తత్వమిత్యత్రాహ (అగ్నీషోమీయాదిష్వపీతి) హింసాస్వితీత్యర్థః. తర్హికోవిశేషోలౌకికవైదికహింసయోరిత్యత్రాహ (లౌకిక్యామపీతి) ఫలసాధనభావగ్రాహిప్రమాణవైషమ్యమేవ- రాగప్రాప్తిస్తుతుల్యేత్యర్థః. ఫలరాగాభావేపి కేషుచిత్కర్మసుప్రవృత్తిర్దృశ్యతఇత్యత్రాహ (తథానిత్యేష్వపీతి) *సర్వవర్ణానామిత్యాద్యాపస్తమ్బసూత్రం. శ్రీవిష్ణుపురాణేచతత్తద్వర్ణాశ్రమధర్మానుష్ఠాయినాంఫలవిశేషాఉక్తాః. యద్వా - ప్రత్యవాయపరిహారఫలత్వంస్యాత్ - తథాపిరాగాదేవప్రవృత్తిరితిభావః. తేషామప్యశుద్ధియుక్తత్వం- నిత్యకర్మాదీనామపిసంవత్సరపశ్వాలమ్భనాదిభిరశుద్ధియుక్తత్వమిత్యర్థః. సిద్ధాన్తమాహ (తన్నేతి) దుఃఖహేతుస్సంజ్ఞపనం హింసాస్యాదిత్యత్రాహ (అతిశయితేతి) (తథాచమన్త్రవర్ణఇతి) నకేవలం స్వర్గలోకగమనేనాహింసాత్వకల్పనం - కింతు అహింసాత్వం కణ్ఠోక్తంచేతిభావః. అస్యార్థస్య లోకసిద్ధత్వమాహ (చికిత్సకంచేతి) హింసాత్వేసతి హ్యుక్తదోషసమ్భవః - హింసాత్వాభావాదేవ దూరోత్సారితోదోషః. అయమేవసమీచీనో దుష్ప్రధర్షణః పరిహారః. అతః శ్యేనాగ్నీషోమీయవైషమ్యంచేదమేవ. అల్పదుఃఖదోప్యతిశయితాభ్యుదయసాధకోవ్యాపారోరక్షణం - అనర్థోదర్కోవ్యాపారోహింసేత్యర్థః.—— అన్యేతు యత్కించిదపికార్యం నిరాగాదేవకుర్వతాంనప్రత్యవాయః - యథారాజశాసనాత్ప్రవృత్తానాం. శ్యేనాదివాక్యంతుపరహింసాయాం స్వతఃప్రవృత్తస్యతదుపాయబోధనమాత్రపరమితి వైషమ్యమాహుః. తదయుక్తం- ప్రాయశ్చిత్తకామ్యపశ్వాలమ్భనానాంప్రత్యవాయకరత్వప్రసఙ్గాత్. *అకుర్వన్విహితంకర్మనిన్దితంచసమాచరన్। ప్రసజం

౨౬॥ సూ. రేతస్సిగ్యోగోఽథ॥ ఇతశ్చౌపచారికం వ్రీహ్యాదిజన్మవచనం- వ్రీహ్యాదిభావవచనానన్తరం * యో యో హ్యన్నమత్తి యో రేతస్సిఞ్చతి తద్భూయ ఏవ భవతీతి రేతస్సిగ్భావోఽనుశయినాం శ్రూయమాణో యథా తద్యోగమాత్రం ప్రతిపాదయతి- తద్వద్వ్రీహ్యాదిభావోఽపీత్యర్థః. ....

౨౭॥ సూ. యోనేశ్శరీరం॥ యోనిప్రాప్తేః పశ్చాదేవానుశయినాం శరీరప్రాప్తిః- తత్రైవ సుఖదుఃఖోపభోగసద్భావాత్. తతః ప్రాగాకాశాదిప్రాప్తిప్రభృతి తద్యోగమాత్రమేవేత్యర్థః.

అన్యాధిష్ఠితాధికరణం సమాప్తమ్. ....

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

తృతీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

శ్చేన్ద్రియార్థః ప్రాయశ్చిత్తీభవేన్నరఇత్యాదిశాస్త్రాద్ద్విహింతాకరణాదినిమిత్తప్రత్యవాయధీతో వ్యాస్తికః ప్రాయశ్చిత్తమాకాఙ్క్షతి- కామ్యచర్పత్ర పశ్వన్నభూత్యాదిసాధనే ప్రవర్తితుమిచ్ఛతి - తతశ్చ శాస్త్రస్యోపాయబోధనమాత్రపరత్వం స్యాదితి శఙ్కనసామ్యం దుష్పరిహరమ్.......................

౨౬॥ సూ. రేతస్సిగ్యోగోఽథ॥ అనన్తరమిత్యస్యాథశబ్దో వ్యాఖ్యాతః. * తద్భూయ ఏవ భవతి- సఙ్గత్య వ్యాఖ్యాతః. భూయః- పశ్చాత్ తద్భవతి- రేతస్సిగ్భవతి. రేతస్సిగ్యోగీ భవతీత్యర్థః. తత్తద్భావస్యౌపచారికప్రకరణమవిచ్ఛిన్నమితి భావః. ....

౨౭॥ సూ. యోనేశ్శరీరం॥ యోనిప్రాప్తిః- యోషిద్యోనిప్రాప్తిః. (తత్రైవేతి) సంసారిజీవశరీరం చేత్- భోగార్థమేవ- న చేద్భోగార్థం- తర్హి న తత్సంసారిశరీరమితి భావః. ....

అన్యాధిష్ఠితాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీకౌశికకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగతశ్రీభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం తృతీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా - ౭౮.— సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా - ౩౧౮.

శ్రీమతే రామానుజాయనమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

తృతీయాధ్యాయే— ద్వితీయఃపాదః.

సన్ధ్యాధికరణమ్.

౧॥ సూ. సన్ధ్యే సృష్టిరాహ హి॥

ఏవం కర్మానురూపగమనాగమనజన్మాదియోగేన జాగ్రతో జీవస్య దుఃఖిత్వం ఖ్యాపితం- ఇదానీమస్య స్వప్నావస్థా పరీక్ష్యతే. స్వప్నమధికృత్య శ్రూయతే * న తత్ర రథా న రథయోగా న పన్థానో భవన్తి అథ రథాన్ రథయోగాన్ పథస్సృజతే న తత్రానన్దా ముదః ప్రముదో భవన్తి అథానన్దాన్ ముదః * ప్రముదః సృజతే న తత్ర వేశాన్తాః పుష్కరిణ్యః స్రవన్త్యో భవన్తి అథ వేశాన్తాన్ పుష్కరిణ్యః స్రవన్త్యః సృజతే స హి కర్తేతి. తత్ర సంశయః- కిమియం రథాదిసృష్టిర్జీవేనైవ క్రియతే- ఉతస్విదీశ్వరేణేతి. కింయుక్తం. సన్ధ్యే సృష్టిర్జీవేనేతి. కుతః. సన్ధ్యం- స్వప్నస్థానముచ్యతే. *సన్ధ్యం తృతీయం స్వప్నస్థానమితి వచనాత్. సా తు జీవేనైవ క్రియతే- *సృజతే స హి కర్తేత్యాహ హి. స్వప్నదృగ్జీవ ఏవ తత్ర ప్రతీయతే............

౨॥ సూ. నిర్మాతారం చైకే పుత్రాదయశ్చ॥ కించ- ఏనం జీవం స్వప్నే కామానాం నిర్మాతారమేకే శాఖినోఽధీయతే*య ఏష సుప్తేషు జాగర్తి కామం కామం పురుషో నిర్మిమాణః ఇతి. పుత్రాదయశ్చ తత్ర కామ్యమానతయా కామశబ్దేన నిర్దిశ్యన్తే- నేచ్ఛామాత్రం - పూర్వత్ర హి *సర్వాన్ కామాంఛన్దతః ప్రార్థయస్వ శతాయుషః పుత్రపౌత్రాన్ వృణీష్వేతి పుత్రాదయ ఏవ కామాః ప్రకృతాః. అతో రథాదీన్ జీవః స్వప్నే సృజతి. జీవస్య చ సత్యసఙ్కల్పత్వం ప్రజాపతివాక్యే శ్రుతం - అత ఉపకరణాద్యభావేఽపి సృష్టిరుపపద్యతే.

ఇతి ప్రాప్తేఽభిధీయతే.

౩॥ సూ. మాయామాత్రం తు కార్త్స్న్యేనానభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్॥ తుశబ్దః

౧॥ సూ. సన్ధ్యే సృష్టిరాహ హి॥ ఏవమిత్యాదినా పాదసఙ్గతిరుచ్యతే. (జనా. టీ.) అత్రాదిశబ్దేన సుఖదుఃఖానుభవా వివక్షితాః (దుఃఖిత్వం ఖ్యాపితమితి) సుఖానుభవేఽపి *స్వర్గేఽపి పాతభీతస్య క్షయిష్ణోర్నాస్తి నిర్వృతిరితి వచనేన దుఃఖప్రాచుర్యాత్ తత్రాపి దుఃఖిత్వమేవేతి భావః. వక్ష్యమాణవిషయవాక్యస్థస్య తత్రపదస్య వ్యాఖ్యానాయాహ (స్వప్నమధికృత్యేతి) *స్వప్నం పశ్యతీతి హి ప్రకృతం. అనుకూలవిషయజా ప్రీతి రానన్దః. స్వకీయత్వబుద్ధిజా ప్రీతిర్ముత్. తద్వినియోగజా ప్రీతిః ప్రముత్. (తత్రేతి) కిం స్వాప్నార్థసృష్టిర్జీవకర్తృకా- ఉత పరమాత్మకర్తృకా. *స హి కర్తేతి కిం జీవః పరామృశ్యతే- ఉత పరః. ప్రజాపతివాక్యోదితసత్యసఙ్కల్పత్వం జీవస్య స్రష్టృత్వముపపాదయతి- నేతి. స్వాప్నార్థమాత్రే తు జీవస్య సఙ్కల్పావిర్భావకల్పనముపపద్యతే- నేతి. యదోపపద్యతే- తదాత్మస్యైవ స్రష్టృత్వోపపత్తేః *స హీతి జీవపరామర్శాత్ జీవకర్తృకత్వం స్యాత్. యదా ఆవిర్భావకల్పనమనుపపన్నం- తదా స్రష్టృత్వానుపపత్తౌ *స ఇతి జీవపరామర్శాయోగాత్ పరమాత్మకర్తృకమితి భవతి.\# ఆహ హీతి సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (సృజత ఇతి) * స్వప్నం పశ్యతీతి ప్రకృతో జీవః స ఇత్యుచ్యత ఇతి భావః. ....

౨॥ సూ. నిర్మాతారం చైకే పుత్రాదయశ్చ॥ శ్రుత్యన్తరే పరమాత్మకర్తృకత్వం శ్రూయత ఇత్యాశఙ్కాయామిదం సూత్రం. అత్రాహ శ్రుత్యన్తరే జీవలిఙ్గం దర్శయతి (పుత్రాదయశ్చేతి) అపరికరస్య జీవస్య కథం సృష్టిరిత్యత్రాహ (జీవస్య చేతి) ఏతత్సూత్రద్వయం పూర్వపక్షవిషయమ్..

౩॥ సూ. మాయామాత్రం తు కార్త్స్న్యేనానభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్॥ మాయామాత్రం - ఆశ్చర్యరూపమిత. అథా

పత్తుం వ్యావర్తయతి. స్వప్నే రథపుష్కరిణ్యాద్యర్థజాతం మాయామాత్రం. పరమపురుషసృష్టమిత్యర్థః. మాయాశబ్దో హ్యాశ్చర్యవాచీ- *జనకస్య కులే జాతా దేవమాయేవ నిర్మితే త్యాదిషు తథాదర్శనాత్. అత్రాపి *న తత్ర రథా న రథయోగా న పన్థానః- సకలేతరపురుషానుభావ్యతయా న భవన్తీత్యర్థః. *అథ రథాన్ రథయోగాన్ పథః సృజతే- స్వప్నదృగనుభావ్యతయా తత్కాలమాత్రావసానాన్ సృజత ఇత్యాశ్చర్యరూపత్వమేవాహ. ఏవంవిధాశ్చర్యరూపా సృష్టిః సత్యసఙ్కల్పస్య పరమపురుషస్యైవోపపద్యతే- న జీవస్య. తస్య సత్యసఙ్కల్పత్వాదియుక్తస్యాపి సంసారదశాయాం కాత్స్న్యేనానభివ్యక్తస్వరూపత్వాన్న జీవస్య తథావిధాశ్చర్యసృష్టిరుపపద్యతే. *కామం కామం పురుషో నిర్మిమాణ ఇతి చ పరమపురుషమేవ నిర్మాతారమాహ. *య ఏషు సుప్తేషు జాగర్తి- *తదేవ శుక్రం తద్బ్రహ్మ తదేవామృతముచ్యతే। తస్మిన్ లోకాః శ్రితాః సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చనేత్యుపక్రమోపసంహారయోః పరమపురుషాసాధారణస్వభావప్రతీతేః. *అథ వేశన్తాః పుష్కరిణ్యః స్రవన్త్యః సృజతే స హి కర్తేతి చ తయా శ్రుత్యైకార్థ్యాత్ పరమపురుషమేవ కర్తారమాహ. ....

స్వాభావికం చేజ్జీవస్యాపహతపాప్మత్వాదికం- కుతస్తన్నాభివ్యజ్యత ఇత్యత ఆహ.

౪॥ సూ. ॥ పరాభిధ్యానాత్తు తిరోహితం తతో హ్యస్య బన్ధవిపర్యయౌ ॥ తుశబ్దశ్శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థః. పరాభిధ్యానాత్ - పరమపురుషసఙ్కల్పాత్ అస్య - జీవస్య స్వాభావికం రూపం తిరోహితం. అనాదికర్మపరమ్పరయా కృతాపరాధస్య హ్యస్య స్వాభావికం కల్యాణరూపం పరమపురుషస్తిరోధాపయతి- తతః తత్సఙ్కల్పాదేవ హ్యస్య- జీవస్య బన్ధమోక్షౌ శ్రుతౌ *యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నదృశ్యేఽనాత్మ్యేఽనిరుక్తేఽనిలయనేఽభయం ప్రతిష్ఠాం విన్దతే అథ సోఽభయం గతో భవతి యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నుదరమన్తరం కురుతే అథ తస్య భయం భవతి *ఏష హ్యేవానన్దయాతి *భీషాస్మాద్వాతః పవత ఇత్యాదిషు. ....

౫॥ సూ. ॥ దేహయోగాద్వా సోఽపి ॥ సోఽపి- తిరోభావో దేహయోగద్వారేణ వా భవతి- సూక్ష్మాచిచ్ఛక్తియోగద్వారేణ వా. సృష్టికాలే దేవాద్యవస్థేనాచిద్వస్తునా సంయోగాద్భవతి- ప్రళయకాలే నామరూపవిభాగానర్హాతిసూక్ష్మాచిద్వస్తుయోగాత్. అతోఽనభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్ స్వప్నే జీవో న రథాదీన్ సఙ్కల్పమాత్రేణ స్రష్టుం శక్నోతి. * తస్మింల్లోకాః శ్రితాః సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చనేతి సర్వేషు సుప్తేషు

శ్చర్యరూపం న కించిదపీత్యర్థః. పరమపురుషసృష్టమితి- తుశబ్దసిద్ధార్థకథనోక్తిః. మిథ్యాత్వవ్యావృత్త్యర్థం మాయాశబ్దం వ్యాచష్టే (మాయాశబ్దో హీతి) (జనకస్యేతి) దేవస్యాశ్చర్యరూపా శక్తిర్మూర్తిమతీవేత్యర్థః- *న తత్ర సన్తీతి శ్రుతౌ మిథ్యాత్వం ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ (అత్రాపీతి) స్వాప్నార్థానాం స్వకాలీనాభావో మిథ్యాత్వం చ లోకసిద్ధమితి తదుభయపరత్వే * న తత్ర సన్తీతి వాక్యస్య వైయర్థ్యం, మిథ్యాత్వపరత్వే సృజతే త్యస్యాస్వారస్యం, చ స్యాత్. ప్రసిద్ధరథాద్యనుభవస్య ప్రతిషేధే పి వాక్యవైయర్థ్యం స్యాత్- స్వప్నే తేషామననుభూతత్వస్య లోకసిద్ధత్వాత్. స్వప్నదృష్టానాం హి జాగ్రద్దశాయామన్యత్వం లోకసిద్ధం. అతస్తత్పరిహారాయ ప్రసిద్ధరథాదిభావప్రతిషేధేన విజాతీయవిచిత్రార్థసృష్టిపరత్వం వాక్యస్యావగన్తవ్యం- తథా సతి తద్వైజాత్యమర్థవశాత్ సకలేతరాననుభావ్యత్వతత్కాలమాత్రావస్థాయిత్వరూపమితి మాయాశబ్దో వ్యాఖ్యాతః. తేన సహ ప్రతిజ్ఞాభాగార్థమాహ (ఏవంవిధేతి) హేతుభాగం వ్యాచష్టే (తస్యేతి) పూర్వపక్షయుక్తిం పరిహరతి (కామం కామమితి) *కామం కామమితి ణముల న్తం పదం. సఙ్కల్ప్యేత్యర్థః. ....

౪॥ సూ. ॥ పరాభిధ్యానాత్తు తిరోహితం తతో హ్యస్య బన్ధవిపర్యయౌ ॥ పరస్యనైర్ఘృణ్యాదిప్రసఙ్గపరిహారమాహ (అనాదికర్మేతి) (తత ఇత్యాది) తత ఇతి వ్యాఖ్యేయం పదం. బన్ధస్య తత్సఙ్కల్పాయత్తత్వే తదన్తర్గతస్తిరోభావశ్చ తత్సఙ్కల్పకృత ఇతి సిద్ధమిత్యర్థః. ....

కథం భగవత్సఙ్కల్పస్య తిరోధాయకత్వం- ప్రకృతేః కర్మణాం చ హి తిరోధాయకత్వమిత్యత్రాహ.

౫॥ సూ. ॥ దేహయోగాద్వా సోఽపి ॥ భగవత్సఙ్కల్పస్య ద్వారభూతం ప్రకృత్యాదికమిత్యర్థః. వాశబ్దో న తుల్యవికల్పవాచీ- అపితు వ్యవస్థితవికల్పవాచీత్యభిప్రాయేణాహ (సృష్టికాల ఇతి) (సూక్ష్మాచిచ్ఛక్తియోగేతి) అత్ర శక్తిశబ్దేన భగవదపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వం వివక్షితం. ఏవమాశ్చర్యసృష్టిసాధనభూతాపరమపురుషసాధారణసామర్థ్యం దర్శయతి (అతోఽనభివ్యక్తేత్యాదినా) * మాయామాత్రమితి సూత్రభాష్యే పరమపురుషాసా

జాగరణం సర్వలోకాశ్రయత్వ మిత్యాదయోహి పరమపురుషస్యైవసమ్భవన్తి - అతోజీవానా మల్పాల్పక ర్మానుగుణఫలానుభవార్థం తావన్మాత్రకాలావసానాంస్తదేకానుభావ్యానర్థానుత్పాదయతి. ....

౬॥ సూ. సూచకశ్చహిశ్రుతేరాచక్షతేచతద్విదః॥ ఇతశ్చస్వాప్నా అర్థానజీవసఙ్కల్పపూర్వకాః- యతఃస్వాప్నాభ్యుదయానభ్యుదయయోస్సూచకాః శ్రుతేరవగమ్యతే *యదాకర్మసు కామ్యేషు స్త్రియంస్వప్నేషుపశ్యతి। సమృద్ధింతత్రజానీయాత్తస్మిన్‌స్వప్ననిదర్శనఇతి.*అథస్వప్నేపురుషం కృష్ణంకృష్ణదన్తంపశ్యతిసఏనంహన్తీత్యాదేశ్చ. స్వప్నాధ్యాయవిదశ్చస్వప్నంశుభాశుభయోస్సూచకమా చక్షతే. సూచకత్వంచస్వసఙ్కల్పాయత్తస్యనోపపద్యతే తథాచాశుభస్యానిష్టత్వాచ్ఛుభస్యసూచకమేవ సృష్ట్వాపశ్యేత్. అతః స్వప్నేసృష్టిరీశ్వరేణైవక్రియతే. ....

సన్ధ్యాధికరణంసమాప్తమ్.

భారణస్వభావ [illegible] హీనాస్తం- అతస్స్వప్నే సుప్తేషుజాగరణమిత్యాదినాస్వభావకథనార్థోవివక్షితః. ఈశ్వరేణక్రియతేచేత్ - కిమర్థమస్థిరతాదిస్పష్టిరిత్యత్రాహ (అతఇతి) అల్పాల్పకర్మానుగుణఫలానుభవార్థమస్థిరతత్త్వసృష్టిరిత్యర్థః.............

౬॥ సూ. సూచకశ్చహిశ్రుతేరాచక్షతేచతద్విదః॥ జీవస్యస్వాప్నసృష్టిమాత్రోపయోగిసత్యసఙ్కల్పత్వాద్యావిర్భావ [illegible] సంసారదశాయామపి [illegible] స్వప్నాధ్యాయవిదః- స్వప్నానాం [illegible] తదధికరణార్థోపసంహారః. ... ...

[illegible] మిథ్యాత్వంసిద్ధాన్తయ [illegible] జీవకర్తృత్వమేవ *సృజతఇత్యుచ్యతే [illegible] సుఖాసుఖ [illegible] కర్తృత్వోపచారికత్వా [illegible] కర్తృత్వవ్యపదేశః. *[illegible] ఈశ్వరప్రతిపాదనం జీవస్యతదనర్హత్వోపదేశార్థం. [illegible] *సూచకశ్చహి సూత్రం. తత్ద్వితీయం. సూచనీయపారమా [illegible] సూచకంశ్రీ [illegible] సూత్రా [illegible] ఈశ్వరాధీనత్వేన జీవస్యసత్యసఙ్కల్పత్వ [illegible] * పరాభి ధ్యానా [illegible] జీవస్య [illegible] ఐశ్వర్యాదిసర్వమవిద్యాతిరోహితం- తిరోధానంచ [illegible] పరమాత్మాభిధ్యానాత్ - అస్యబన్ధమోక్షౌహిపరమాత్మాధీనౌ- సతిరోభావస్సాతత్త్వ [illegible] దేహయోగాదితి [illegible] జీవత్వావస్థానిరూపణంచేత్ పాదకృత్త్వం- *[illegible] నచేశ్వరోజీవావస్థా- [illegible] తత్త్వాభావాత్. పరమాత్మనిరూపణంపాదకృత్త్వంచేత్ - స్వాప్నా ర్థానాంజీవకర్తృకత్వాభావమిథ్యాత్వో [illegible] పూర్వపక్షాసుపపత్తి- మిథ్యాత్వస్యనసిద్ధా [illegible] కరణాభావాత్. మిథ్యాత్వంహ్యరమ్భణా [illegible] ప్రపఞ్చస్యసమర్థితం. యదాపియదాదేరమిథ్యాత్వసిద్ధి- తదాకైముత్యేన స్వాప్నార్థమిథ్యాత్వమిత్యధికరణైక్యగ్రన్థం. వియదా దీనాంవ్యావహారికసత్యత్వమపి- స్వాప్నార్థానాంతదపినాస్తి- వ్యవహారసంవాదాదిభిః వియదాదిష్వపి [illegible] ప్రతిపాదనార్థోయమారమ్భ ఇతిచేన్న- వ్య వహారసంవాదస్య [illegible] సర్వలోకసమ్ [illegible] త్వాత్, * [illegible] స్వాప్నార్థ [illegible] త్వాచ్చ. శ్రుతివాక్య [illegible] సమఞ్జస్యాత్. తథాహి - మిథ్యాత్వంసమర్థనీయంచేత్ - సర్వలోకాశ్రయ త్వాదిభిరీశ్వరస్య ప్రతిపన్నమీశ్వరస్య [illegible] - ఈశ్వరస్య [illegible] విరోధాత్, ఉపాసనవిశేషప్రీతపరావరద [illegible] ప్రసాదలబ్ధానాం స్వప్నానాం [illegible] వ్యావహారికసత్యత్వ [illegible] త్వాత్,. వ్యావహారిక సత్యత్వాభావ స్వాభ్య [illegible] - జీవకర్తృత్వాశ్రయణమపివిరుద్ధం - జీవకర్తృకఘటాదీనామివవ్యావహారికసత్యత్వప్రసఙ్గాత్, జీవస్యమృత్యుత్వస్యాప్రసిద్ధమూత్రద్వయ [illegible] త్వాచ్చ. జీవస్యముఖ్యం [illegible] సుఖాద్యవభాసమాత్రోపయోగికర్తృత్వాదౌపచారికం కర్తృత్వమితినవిరోధఇతిచేత్ - జీ వాత్మసుఖానాం [illegible] వ్యావహారికసత్యత్వప్రసఙ్గాత్. జీవాత్మసుఖాదిత్వేపి [illegible] మీశ్వరాధీనత్వమస్తీతిచేత్ - [illegible] ఈశ్వరాధీనత్వం స్వాప్నార్థానామప్యస్తి - తదీశనస్యాసఙ్కుచితత్వాత్, తదధీనస్వభావదనుమతత్వాచ్చ. సర్వదేశసర్వకాలవర్తిసర్వజ [illegible] స్వాప్న ప్రపఞ్చానాం [illegible] తేషా మన్యాధీనత్వే పారమైశ్వర్యమీశ్వరస్య నస్యాత్ - [illegible] ప్రప ఞ్చస్యాపిహి ప్రతిష [illegible] - బాధస్యాకుతరత్వవిశేష్యాహితై [illegible]. ఏవంజీవానాం సామర్థ్యస్వాప్నార్థకర్తృత్వాభావస్య మిథ్యాత్వాను పయుక్తస్య సూత్రితత్వాదేవసూత్రకారేణ మిథ్యాత్వస్యసాధయిష్యితత్వాభావోఽవగమ్యతే. * సూచకశ్చేతివిరుద్ధసూత్రప్రణయనాచ్చ వి రుద్ధత్వంవద్యామః. అతోయస్మిన్నర్థేసూత్రాణ్యుపయుక్తానిస్యుః - తత్సముపయుక్తవిరుద్ధాని - తదేవసాధ్యంభవితుమర్హతి. ఈశ్వరస్యకర్తృత్వం

పూర్వపక్షయుక్తిశ్చేత్ - * పుత్రాదయశ్చేతిసూత్రాంశోనిష్ఫలః - పుత్రాదిస్రష్టృత్వస్య జీవేసమ్భవత ఈశ్వరసాధకత్వాయోగాత్. మాయాశబ్దస్య మిథ్యావాచిత్వాభావాచ్చ అక్షరానసుగుణత్వం. * సూచకశ్చేతిసూత్రంవిరుద్ధం - మిథ్యాత్వవిరోధిత్వాదర్థక్రియాయాః. సూచ్య నైవపారమార్థ్యం - నసూచకస్యేత్యభిప్రాయ ఇతిచేన్న - అశాబ్దత్వాత్, ఉత్సూత్రాభిప్రాయకల్పనేచ శ్రుతివిరుద్ధకల్పనా ఽయోగాత్. పరాభిధ్యానాత్తిరోధాననివృత్తిరితియోజనాయాం అధ్యాహారవ్యక్తిమాన్యయా స్ఫుటతరా. * సోపీతితిరోభావపరామర్శో ఽయుక్తః - తిరోభావ శబ్దస్యాప్రకృతత్వాత్, * తిరోహితమితి నిర్దిష్ట తిరోధాన రూపభావార్థ మాత్రస్య తదితి పరామర్శార్థస్య సఞితి పరామర్శా యోగ్యత్వాచ్చ. పుల్లిఙ్గపదేషు ప్రయుక్తేషు కస్య చిదర్థస్య విపరామర్శనీయః. శ్రుతివాక్యంచస్వరూపం - నభవ స్తీతి శ్రుతిర్ముఖ్యా - తదనురోధేనస్రుజతిర్భాక్త ఇతిహిభవతాంనిర్వాహః. సృజతేర్భాక్తత్వంస్థితం - పూర్వవాక్యమపివిఫలం - లోకప్రసిద్ధత్వాత్ స్వాప్న మిథ్యాత్వస్య. అప్రాప్తేహి శాస్త్రమర్థవత్. అతో వైయర్థ్యభాక్తత్వాభ్యాం వాక్యద్వయముపిదుష్టం. మిథ్యాభూతం స్వాప్నార్థజాత మసూద్యభాక్తేనసృజతినా జీవాదృష్ట ఫలత్వం ప్రతిపాద్యత ఇతి వాక్యైక్యస్వీకుర్వితిచేన్న - ఉద్దేశ్య విశేషణభూత మిథ్యాత్వానురోధే నోపాదేయ వచనస్వారస్య భఙ్గస్య న్యాయవిదామసమ్మతత్వాత్, ఉభయముఖ్యత్వసమ్భవే ఽన్యతరా ముఖ్యత్వాశ్రయణానుపపత్తేశ్చ. నచ నభవ స్తీతి జాగరితానుభూతార్థాభావపరః - ప్రబోధేదృశ్యానాం రథాదీనాం స్వప్నసమయేవిద్యమానత్వాత్. నచ స్వాప్నార్థానాం ప్రాక్కాలీనాభావపరః - స్వప్నకల్పితానాం పూర్వమభావస్యలోకసిద్ధత్వాత్. నచ నభవ స్తీతిస్వాప్నజాగ్రత్స్థానా ముభయోస్స్వాభావస్తి - లోకప్రసిద్ధత్వాదేవ అతః స్వాప్నార్థానాం ప్రసిద్ధరథాదిభావప్రతిషేధేనవిలక్షణజాత్యం ప్రతిపాద్యతే- తేనతద్దేశానుభావ్యత్వత త్కాలావసాయిత్వరూపవైలక్షణ్యముక్తంస్యాత్. అతో వైలక్షణ్యవిశిష్ట మీశ్వరసృష్టత్వం ప్రతిపిపాదయిషితమితివాక్యైకస్వముపైయర్థ్యముఖ్యభక్తత్వంన్యాయవిరోధశ్చభవతి. *ఆహహియుత్తాయచఅస్తీత్యశ్వరిత్వేతిచముఖ్యం స్యాత్,- తపోబలస్యహైరణ్యగర్భస్యేవైశ్వరస్య దేహాన్తరేణజ్ఞానాత్పత్తిర్ భోగ్యత్వేపపత్తేః. తస్మింశ్చ దేహేసతి పథపురాదీనాంవిద్యమానత్వాన్న దుర్నిరూపమిత్యుక్తం. తేషాం పథపురాదీనాం స్వాప్నార్థానాం గ్రహణయోగ్యత్వాత్ దేశాన్తరగతివిశేషానర ప్రత్యక్షప్రతివచనాభావోపపత్తేః. దేశకాలవిపర్యాసశ్చఘటతే- స్వప్నేఽప్యీశ్వరస్యైస్తదేశానుభావ్యాదిత్యగత్యాగ్యుపాధివిశేషైరసన్నిహితానాందిక్కాలానాంతత్త్వప్య ద్రష్టృపురుషాపేక్షయాతథాభావోపపత్తేః. జాగరితావస్థాయామపిహి ప్రాచ్యాదయః ప్రాతరాదయశ్చదేశకాలవిశేషాః అపేక్షికాభవన్తి. ననుయత్ర ప్రబోధసమయేరథోదృశ్యతే- తత్రైవస్వప్నేకథంగజావస్థానమిథ్యాత్వేనవినాఘటతే ఇతిచేన్న - స్వాప్నార్థానాంజాగ్రద్దృశ్యపదార్థైః ప్రతిఘాతాన ర్హత్వాత్. అనిర్వాచ్యస్యగజాదేరపిప్రతిఘాతాభావేన వక్తవ్యం- తన్నిర్వాచ్యపక్షేపిసమానం. పృథంమూర్తద్వయస్యమిథః ప్రతిఘాతకత్వమితిచేత్ - వయమప్యనిర్వచనీయవాదినంప్రత్యేవమేవవక్ష్యామఃకథమితి. అర్థాభావానుపపన్నమితిచేత్ - అనిర్వచనీయత్వాన్నానుపపన్నమితిచేత్ - నిర్వచనీయత్వాత్పదార్థాపపత్తిః. అనిర్వచనీయనిర్వచనీయయోర్మిథః ప్రతిఘాతకత్వాభావస్య నిర్జాతాదిమురపృశ్యత ఇతిచేత్ -నిర్వచనీయయోరపిమిథః ప్రతిఘాతకత్వాభావాపాయాదర్శాదిషుదృష్టః. మూర్తత్వాత్ప్రతిఘాతఇతిచేత్ - స్వాప్నార్థానామపిమూర్తత్వసమ్భవాత్ప్రతిఘాతః. మూర్తంచేన్మూర్తాన్తరప్రతిఘాతార్హమితి చాయుక్తం- మూర్తత్వమసర్వగతత్వంచేత్ -గుణాదిషువ్యభిచారః నహిరూపరసాదికంపరస్పరేణవా ద్రవ్యేణవా ప్రతిహన్యతే. అసర్వగత ద్రవ్యత్వం మూర్తత్వంచేత్ -గగనేవ్యభిచారః నహిగగనంఘటాదిభిః ప్రతిహన్యతే-గగనంచాసర్వగతంవేదాన్తినాం-అవ్యక్తప్రభవత్వాత్, దశగుణావరణాన్తరపరిచ్ఛిన్నత్వాచ్చ. స్పర్శవత్త్వంమూర్తత్వమితిచేత్ - తదాసీమపిన ప్రతిహన్తవ్యత్వనియమః - గగనేనఘటస్యాప్రతిఘాతాత్. స్పర్శవద్ద్వయంమిథః ప్రతిఘాతీతిచేన్న- వాయ్వాలోకయోర్వ్యభిచారాత్. రూపిద్వయంమిథః ప్రతిఘాతీతిచేన్న- సలిలాలోకయోర్వ్యభిచారాత్. ఆలోకోహ్యగాధస్యచ్ఛజలేనాప్రతిఘాతాత్తప అన్తర్గతాన్పదార్థాన్ స్వయమన్తర్గతఃప్రకాశయతి. నహ్యాలోకమనపేక్ష్యజలగతంవస్తుదృష్టుంశక్యం-తమసితద్దర్శనాభావాత్. నచాప్యవయవానాంవిరళత్వాదాలోకఇవాలోకప్రవేశః-ఊర్ధ్వాధరభావేనవక్షిణోత్తరాదిభావేనచసంయుక్తానాం ద్రవ్యాణాంజలావయవానాం నిమ్నపాతితయానిరుధ్యమానతయాద్రవతయాచసచ్ఛిద్రత్వానుపపత్తేః అతోరూపిద్వయస్యమిథః ప్రతిఘాతనియమాభావాత్ స్వాప్నగజాదీనాంప్రతిఘాతానర్హత్వసమ్భవాన్న దుర్నిరూపత్వం. అతశ్శ్రుతిన్యాయసూత్రాక్షరసామఞ్జస్యమస్మత్పక్షఏవోపపన్నం.— అపరేపీశ్వరసృష్టత్వాత్ సత్యత్వం పూర్వపక్షీకృత్యదేశాదిఘటనభిన్నయుక్తిభిఃమిథ్యాత్వమాహుః. తత్రాపిసూత్రాస్వారస్యంపరేషామివస్యాత్ * మాయామాత్రశబ్దోనిరాలమ్బనజ్ఞాన వాచీత్యప్యయుక్తం- శ్రుతిస్థరథాదిశబ్దానాంరథాదిజ్ఞానవాచిత్వాభావాత్. దుఃఖప్రతిభాసాత్ స్వాప్నసృష్టేర్జీవస్యేచ్ఛానపేక్షత్వం- జాగ్రద్దృష్టపృథివ్యాద్యర్థానాంచదుఃఖహేతుత్వదర్శనేనజీవసృష్టత్వప్రసఙ్గాత్. ఈశ్వరసృష్టత్వశ్రుతిస్వారస్యంతుస్వాప్నార్థేష్వపితుల్యం.——— అన్యేతు *సృజత ఇతిస్వాతన్త్ర్యేణజీవస్యకర్తృత్వావగమాత్, స్వప్నస్యస్వయమేవమాయయామోహనాయోగా, జీవస్యసత్యసఙ్కల్పత్వాచ్చ సత్యాసృష్టిరితిపూర్వపక్షంకృత్వాస్వాతన్త్ర్యోపదేశస్యభ్రాన్తిసిద్ధానువాదరూపత్వాత్, సఙ్కల్పానావిర్భావాత్, సూచకత్వాదిభిః, పురుషశబ్దాచ్చపరోమాయారూపేణాసృజతి- జీవస్తుత్తుకః- మాయారూపేణసృష్టిశ్చవిషయశూన్యప్రతిభాసమాత్రసృష్టిరితివదన్తి- తత్ర *పరాభిధ్యానాదిత్యాదిసూత్రద్వయయోజనాద్యాముస్వారస్యంపూర్వవదనుసన్ధేయం. శ్రుతౌచఅనుపక్రమోగనిరోధాభావేపి మాయాశబ్దస్యమన్త్రోషధాదిషుప్రయుక్తస్య నిర్విషయజ్ఞానవాచిత్వాభావాత్, శ్రుతివాక్యగతరథాదిశబ్దానాంరథాదిప్రతిభాసవాచిత్వాభావా, చ్చతన్మతమనుపపన్నం. సూత్రక్రమశ్చయథాభాష్యమేవసము

౭॥ సూ. తదభావో నాడీషు తచ్ఛ్రుతేరాత్మని చ॥

ఇదానీం సుషుప్తిస్థానం పరీక్ష్యతే. ఇదమామ్నాయతే *అథ యత్రైతత్సుప్తస్సమస్తస్సంప్రసన్నస్స్వప్నం న విజానాతి ఆసు తదా నాడీషు సుప్తో భవతీతి, తథా- *అథ యదా సుషుప్తో భవతి. యదా న కస్యచన వేద హితా నామ నాడ్యో ద్వాసప్తతిసహస్రాణి హృదయాత్పురీతతమభిప్రతిష్ఠన్తే తాభిః ప్రత్యవసృప్య పురీతతి శేత ఇతి, తథా- *యత్రైతత్పురుషస్స్వపితి నామ సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నో భవతీతి,*ఏవం నాడ్యః పురీతద్బ్రహ్మ చ సుషుప్తిస్థానత్వేన శ్రూయన్తే. కిమేషాం వికల్పః - సముచ్చయో వేతి విశయే నిరపేక్షత్వప్రతీతేః, యుగపదనేకస్థానవృత్త్యసమ్భవాచ్చ వికల్పః. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (తదభావ ఇతి) తదభావః స్వప్నాభావః- సుషుప్తిః- నాడీషు పురీతత్యాత్మని చ భవతి - ఏషాం స్థానానాం సముచ్చయ ఇత్యర్థః. కుతః. (తచ్ఛ్రుతేః) త్రయాణాం స్థానత్వశ్రుతేః. న చ కార్యభేదేన సముచ్చయే సమ్భవతి పాక్షికబాధగర్భవికల్పో న్యాయ్యః. సమ్భవతి చ ప్రాసాదఖట్వాపర్యఙ్కవన్నాడ్యాదీనాం కార్యభేదః. తత్ర నాడీపురీతతౌ ప్రాసాదఖట్వాస్థానీయే. బ్రహ్మ తు పర్యఙ్కస్థానీయం. అతో బ్రహ్మైవ సాక్షాత్సుషుప్తిస్థానమ్. ....

౮॥ సూ. అతః ప్రబోధోఽస్మాత్॥ యతో బ్రహ్మైవ సాక్షాత్సుషుప్తిస్థానం - అతః అస్మాత్- బ్రహ్మణ ఏషాం జీవానాం ప్రబోధః శ్రూయమాణ ఉపపద్యతే *సత ఆగమ్య న విదుః సత ఆగచ్ఛామహ ఇత్యాదిషు. ....

తదభావాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతః- మిథ్యాత్వసమర్థనపరత్వేఽనుపపన్నే, అనభివ్యక్తస్వరూపత్వశబ్దస్యాపి జీవస్య తిరోహితస్వరూపతాపరత్వేఽస్థితే, తిరోధానవిషయసూత్రద్వయస్య తదాసత్తేరుపపన్నత్వాత్, ద్వైతస్వతన్త్రాభిధాయినః *సూచకశ్చ హి సూత్రస్య తద్వ్యవధాయకత్వాదపి చరమభాని తోష్వపపత్తే, శ్చ. ....

సన్ధ్యాధికరణం సమాప్తమ్.

౭॥ సూ. తదభావో నాడీషు తచ్ఛ్రుతేరాత్మని చ॥ ఇదానీమిత్యాదినా సఙ్గతిరుక్తా భవతి. నాడీపురీతద్బ్రహ్మణి కిం జీవస్య సుషుప్తౌ వికల్పేన స్థానాని- ఉత సముచ్చయేన. కిమేషాం ప్రాసాదఖట్వాపర్యఙ్కవత్ కార్యభేదోఽస్తి- నేతి. *సత ఆగచ్ఛామహ ఇతి బ్రహ్మణః ప్రబోధశ్రవణం బ్రహ్మణః పర్యఙ్కస్థానీయతామవగమయత్ కిం కార్యభేదమవగమయతి- నేతి. అనవగమకత్వే తుల్యకార్యతయా యుగపదనేకస్థానవృత్త్యయోగాచ్చ వికల్పస్స్యాత్. కార్యభేదావగమకత్వే తు ప్రాసాదఖట్వాపర్యఙ్కాణామివ కార్యభేదాత్సముచ్చయస్స్యాత్. తతశ్చ పరమాత్మనస్సుషుప్తజీవవిశ్రమస్థానత్వరూపగుణనియమసిద్ధిః. (యుగపదనేకస్థానవృత్త్యసమ్భవాదితి) అణుత్వాదితి భావః. ... ...

(తదభావ ఇతి) *యదా సుప్తః స్వప్నం న కథంచన పశ్యతీతి శ్రుత్యనుసారాత్ *తదభావ ఇతి వ్యపదేశః. సూత్రస్థదశబ్దాత్ పురీతద్వాచకం. పూర్వపక్షయుక్తివ్యుదాసార్థమాహ (న చేతి) (పాక్షికేతి) *వికల్పశ్చాష్టదోషదుష్ట ఇతి శాబరభాష్యం. ఏకైకశిరసి చత్వారో దోషా ఇతి శిరోద్వయేఽష్టౌ దోషాః. దోషాశ్చ బాధరూపాః. ప్రథమం ఫలసాధనతాప్రతిపత్తిబాధః, అనుష్ఠానబాధః, అపూర్వోత్పత్తిబాధః, ఫలబాధ, శ్చేత్యేకైకశిరసి దోషాః. అత్ర తు యథాసమ్భవం బాధః- న చతుర్విధోఽపీత్యతదభిప్రాయేణ పాక్షికబాధగర్భవికల్ప ఇతి సామాన్యనిర్దేశః కృతః. కార్యభేదః కథమిత్యత్రాహ (సమ్భవతి చేతి) సుషుప్తౌ నాడ్యా హృదయాన్నిష్క్రమ్య పురీతతి శయనం- *ప్రత్యవసృప్య పురీతతి శ్రుతేః. ....

౮॥ సూ. అతః ప్రబోధోఽస్మాత్॥ అతః, అస్మాత్, ఇతి పదద్వయం వ్యాఖ్యేయం. ... ...

నాడ్యాదీనామేకార్థత్వాత్ వ్రీహియవాదీనామివ వికల్ప ఇతి పూర్వపక్షయుక్తిం పరే వదన్తి. పరమ్పరయైకప్రయోజనత్వే సముచ్చయః స్యాదితి నిరపేక్షత్వప్రతీతిరేవ వివక్షితేతి తైరపి వక్తవ్యం. *తాసు తదా భవతి *యదా సుప్తస్స్వప్నం న కథంచన పశ్యత్యథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతి *తాభిః ప్రత్యవసృప్య పురీతతి శేత ఇతి నాడ్యాదిసముచ్చయశ్చ శ్రుత్యా ప్రదర్శ్యత ఇతి సిద్ధాన్తయుక్తిరుక్తా. తత్ర నాడీనాం ప్రత్యవసర్పణమార్గత్వమాత్రం ప్రతిపన్నమితి తాసాం సుషుప్తిస్థానత్వే సముచ్చయాప్రతీతేః తదనాదరః. నాడీపురీతతోర్ద్వారాధారత్వవ్యపదేశస్తదుపాధ్యాధారతయా- బ్రహ్మాధారత్వం నామ బ్రహ్మైకకర్తృకమితి చాయుక్తం- *సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోర్భేదేనేతి సూత్రితత్వాత్, నైయమికత్వాచ్చ శ్రుతీనాముపాధ్యారసాద్య, చ్చ. నను *యద

౯॥ సూ. ॥ సఏవతుకర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః ॥

కింనుసుప్తఏవప్రబోధసమయేఉత్తిష్ఠతి- ఉతాన్యఇతిసంశయేఅస్యసకలోపాధివినిర్ముక్తస్యబ్రహ్మణి సమ్పన్నస్యముక్తాదవిలక్షణత్వేనప్రాచీనశరీరేన్ద్రియాదిసమ్బన్ధాభావాదన్యః. ... ...

ఇతిప్రాప్తఉచ్యతే (సఏవత్వితి) తుశబ్దఃపక్షంవ్యావర్తయతి. సఏవోత్తిష్ఠతి. కుతః. (కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః) కర్మతావత్ - సుషుప్తేనపూర్వకృతంపుణ్యపాపరూపంతత్త్వజ్ఞానాత్ప్రాక్తేనైవభోక్తవ్యం. అనుస్మృతిరపి -యఏవాహంసుప్తః-సఏవప్రబుద్ధోస్మీతి. శబ్దోపిసుషుప్తప్రబుద్ధస్యైకతాందర్శయతి *తఇహవ్యాఘ్రోవా సింహోవావృకోవావరాహోవాకీటోవాపతఙ్గోవాదంశోవామశకోవాయద్యద్భవన్తితథాభవన్తీతి. విధయశ్చమోక్షార్థాస్సుషుప్తస్యముక్తత్వేఽనర్థకాస్స్యుః. నచాసౌసర్వోపాధివినిర్ముక్తఃఆవిర్భూతస్వరూపః- *తద్యత్రైతత్సుప్తఇతిసుషుప్తంప్రకృత్య *నాహంఖల్వయమేవంసమ్ప్రత్యాత్మానంజానాత్యయమహమస్మీతి నోఏవేమానిభూతానివినాశమేవాపీతోభవతినాహమత్రభోగ్యంపశ్యామీతివచనాత్. ముక్తస్యచ *పరంజ్యోతిరుపసమ్పద్యస్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే *సతత్రపర్యేతిజక్షత్క్రీడన్రమమాణః *సస్వరాడ్భవతితస్యసర్వేషులోకేషుకామచారోభవతి *సర్వంహపశ్యఃపశ్యతిసర్వమాప్నోతిసర్వశఇతి సర్వజ్ఞత్వాదిశ్రూయతే. అతస్సుషుప్తస్సంసరన్నేవ ఆయస్తసర్వకరణోజ్ఞానభోగాద్యశక్తోవిశ్రమస్థానం పరమాత్మానముపసమ్పద్యాశ్వస్తఃపునర్భోగాయోత్తిష్ఠతి. ....

కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధ్యధికరణంసమాప్తమ్.

తైత్తిరీయకేతత్సృష్ట్వాభూత్ యఏషవిజ్ఞానమయః పురుషస్తదేషాంప్రాణానాంవిజ్ఞానేనవిజ్ఞానమాదాయయఏషోన్తర్హృదయఆకాశస్తస్మించ్ఛేతఇతి *పురీతతిశేత ఇతిచశ్రుత్యోఃకథమవిరోధః. అత్ర ఆకాశే - పరమాత్మనీత్యర్థః. తథాపి * హృదయఇతివచఃపురీతచ్ఛయనేనవిరుద్ధం. అత ఆకాశశబ్దవాచ్యపురీతదాఖ్యధర్మైక్యాత్ అవిరోధఇతివాచ్యం. హృదయవేష్టనమాంసంపురీతత్ - తచ్చహృదయాధారః- అతోనవిరోధఇత్యన్యే. తచ్చాయుక్తం- హృదయాన్నాడీభిః ప్రత్యవసృప్యపురీతతిశయనస్యహృదిశయనస్యచవిరోధాత్.——— అన్యేతుస్వప్నేసాన్తర్యామికః పరమాత్మానముపైతీతివదన్తి. తచ్చాయుక్తం - అన్తర్యామిణఈశ్వరాద్వ్యతిరిక్తస్యపరమాత్మనోఽప్రామాణికత్వాత్, * ప్రాజ్ఞేనాత్మనాసమ్పరిష్వక్తఇతి శ్రుతివిరోధాచ్చ. అన్యత్సర్వంతుల్యమ్...

తదభావాధికరణంసమాప్తమ్.

౯॥ సూ. ॥ సఏవతుకర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః ॥ సఙ్గతిస్స్ఫుటా. కింనుస్యాదన్యోప్రబోధఉత్తిష్ఠతి- ఉతసఏవేతి. కింనుస్యాత్సకలోపాధివినిర్మోకోఽస్తిఉతనేతి. కింకర్మానుస్మృతిశబ్దవిధయస్సకలోపాధివినిర్మోకాభావమవగమయన్తి - నేతి. నగమయన్తిచేత్ - సకలోపాధ్యభావాత్ బ్రహ్మణిసమ్పన్నఇత్యన్యఉత్తిష్ఠతి. గమయన్తిచేత్- సర్వోపాధివినిర్ముక్తబ్రహ్మసమ్పత్త్యభావాత్ సఏవోత్తిష్ఠతీతిస్యాత్. (సకలోపాధివినిర్ముక్తస్యేతి) అత్ర *నకంచనసాత్మానంస్పృశతీతిశ్రుతిరభిప్రేతా. * సతాసోమ్యతదాసమ్పన్నోభవతీతివాక్యమప్యభిప్రేత్యబ్రహ్మణిసమ్పన్నస్యేత్యుక్తమ్. ... ...

(యద్యద్భవన్తితథాభవన్తీతి) పూర్వంయోయథాభవన్తి- తేతథాభవన్తీత్యర్థః. (నచాసావితి) అత్ర *వినాశమేవాపీతోభవతీతివాక్యేజ్ఞానసఙ్కోచోవివక్షితః. ఏతద్వచనాత్ సుషుప్తస్యసర్వోపాధివినిర్మోకాభావఃకథమిత్యత్రాహ (ముక్తస్యేతి) సుషుప్తేసర్వప్రవృత్తిశూన్యత్వజ్ఞానసఙ్కోచాభిహితౌ- ముక్తస్యతుతదుభయంవిపరీతమిత్యర్థః. *నకంచనసాత్మానంస్పృశతీతిశ్రుతేఃకోర్థఇత్యత్రాహ (అతఇతి) (జ్ఞానభోగాద్యశక్తఇతి) అదిశబ్దేనానుష్ఠానముక్తం. *నకంచనసాత్మానంస్పృశతీత్యత్రానుష్ఠానాశక్తిర్వివక్షితా. సుఖదుఃఖానుభవాదికాలుష్యరాహిత్యం,విశ్రాన్త్యర్థంపరమాత్మనిసమ్పత్తిః, కర్మానుష్ఠానవైధుర్యం, చాభిహితం-నతుసర్వోపాధివినిర్మోకపూర్వకబ్రహ్మప్రాప్తిరిత్యర్థః. సతిసమ్పత్తిర్నామశరీరేన్ద్రియాధిష్ఠాతృత్వాదివ్యాపారాన్తరరాహిత్యేన బ్రహ్మణిస్థితిమాత్రంవివక్షితం- సదాసతిసమ్పన్నత్వాదాత్మస్వరూపస్య. ... ...

పూర్వేద్యుః ప్రక్రాన్తస్యకర్మణోఽపరిసమాప్తస్యాపరేద్యురనుష్ఠానాత్సఏవేతికర్మశబ్దంపరేసర్వేవ్యాచక్షతే. తదయుక్తం - అన్యేనోపక్రాన్తస్యరథనిర్మాణదేవతాప్రతిష్ఠాపనాదేరన్యైస్సమాపనదర్శనాత్. సయేవేదంప్రక్రాన్తమితిప్రత్యభిజ్ఞాపూర్వకసమాపనంవివక్షితంచేత్ - అస్యానుస్మృతేర్నభేదః. అర్థాన్తరప్రత్యభిజ్ఞాభారత్వం, స్వవిషయప్రత్యభిజ్ఞానం, చేతివైషమ్యమితిచేత్. న- అనుస్మృతిశబ్దేనైవోభయవిధప్రతిసన్ధానస్య వక్తుంశక్యత్వాత్. నచగోబలీవర్దన్యాయేనసఙ్కోచకః- అర్థాన్తరసమ్భవేనాన్యథాసిద్ధత్వాత్. అనన్యథాసిద్ధస్యహిసఙ్కోచకం. నచకర్మవిధయోవి

౧౦॥ సూ. ముగ్ధేఽర్ధసమ్పత్తిః పరిశేషాత్॥

ముగ్ధమధికృత్య చిన్త్యతే. కిమియం మూర్ఛా సుషుప్త్యాదిష్వన్యతమావస్థా, ఉతావస్థాన్తరమితి ... సుషుప్త్యాదీనామన్యతమావస్థాయామేవ మూర్ఛా ప్రసిద్ధ్యుపపత్తేః, రవస్థాన్తరకల్పనే ప్రమాణాభావాత్, అన్యతమావస్థా. ....

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (ముగ్ధేఽర్ధసమ్పత్తిరితి) ముగ్ధపురుషే యాతస్యావస్థా-సా మరణాయార్ధసమ్పత్తిః. కుతః (పరిశేషాత్) న తావత్స్వప్నజాగరౌ - జ్ఞానాభావాత్. నిమిత్తవైరూప్యాదాకారవైరూప్యాచ్చ న సుషుప్తిమరణే. నిమిత్తం హి మూర్ఛాయా అభిఘాతాదిః. పారిశేష్యాన్మరణాయార్ధసమ్పత్తిర్మూర్ఛా. మరణం హి సర్వప్రాణదేహసమ్బన్ధోపరతిః- సూక్ష్మప్రాణదేహసమ్బన్ధావస్థితిర్మూర్ఛా.

ముగ్ధాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౧॥ సూ. న స్థానతోఽపి పరస్యోభయలిఙ్గం సర్వత్ర హి॥

దోషదర్శనాద్వైరాగ్యోదయాయ జీవస్యావస్థావిశేషా నిరూపితాః - ఇదానీం బ్రహ్మప్రాప్తితృష్ణాజననాయ ప్రాప్యస్య బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వకల్యాణగుణాత్మకత్వప్రతిపాదనాయారభ్యతే. తత్ర జాగరస్వప్నసుషుప్తిముగ్ధ్యుత్క్రాన్తిషు స్థానేషు తత్తత్స్థానప్రయుక్తా జీవస్యేవ దోషాః- తేతదన్తర్యామిణః పరస్య బ్రహ్మణోఽపి

ద్యావిధయశ్చ విశేషశబ్దైర్వక్తుం శక్యాః- అత స్సప్తకో చేతవాపిత్వదుక్తదోష ఇతి చేన్న- కర్మశబ్దస్య తత్ఫలభోగతత్త్వజ్ఞానాభ్యాం వినా కర్తృత్వయోర్వినాశస్య నిర్హేతుకత్వప్రసఙ్గాభిప్రాయత్వాత్, తస్య చ విశేషశబ్దైనాభిధాతుమశక్యత్వాత్,. ఏవం సతి కర్మవిధిర్వైయర్థ్యముపాదోఽర్థో హేతుస్స్యాత్-అతో విధిశబ్దః పారిశేష్యాద్విద్యావిధివిషయ ఇతి యుక్తం.—— ఇదం నిరూపణం మరణేఽపి తుల్యమితి అన్వేవదన్తి. తదయుక్తం- శక్త్యాహేత్వభావాత్. యత్ర త్వస్య నర్వమాత్మైవేత్యాదివాక్యస్య బ్రహ్మానుభవవిషయత్వాన్న తేన శఙ్కా. అనున్మృతేస్సిద్ధాన్తహేతుతయాఽసూత్రితత్వాత్, ద్యుమృతజాతానాం ప్రత్యభిసన్ధానాభావాచ్చ మరణవిషయత్వానుపపత్తేః. ....

కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధ్యధికరణం సమాప్తమ్.

౧౦॥ సూ. ముగ్ధేఽర్ధసమ్పత్తిః పరిశేషాత్॥ కిం మూర్ఛా నామ జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తీనామన్యతమావస్థా- ఉతావస్థాన్తరం. కిం బహునా తో భేదో వ్యవసితుం శక్యతే- నేతి. అశక్యత్వే తాస్వన్యతమత్వం. శక్యత్వేఽవస్థాన్తరత్వం. (సుషుప్త్యాదీనామితి) ఆదిశబ్దేన జాగరస్వప్నమరణావస్థాగ్రహణం. ప్రసిద్ధ్యుపపత్తేః- మూర్ఛాశబ్దప్రయోగోపపత్తేరిత్యర్థః. ఉపపత్తిశ్చ జ్ఞానలోపస్యావిశేషాత్. ... ...

నిమిత్తవైరూప్యం వివృణోతి (నిమిత్తం హీతి) ఆదిశబ్దేనాత్యన్తానిష్టశ్రవణాద్యభిప్రేతం. తస్మిమరణాన్తర్గతేతి శఙ్కాయామాకారవైరూప్యం వివృణోతి (మరణం హీతి) నిమిత్తవైరూప్యాత్ సుషుప్తిర్వ్యావృత్తిః - ఆకారవైరూప్యాన్మరణవ్యావృత్తిః. న సుషుప్తిమరణే ఇత్యుక్తే రాసన్నతయా సుషుప్తిమరణయోర్ధ్వస్తత్వాత్ పారిశేష్యముక్తవాన్ - పశ్చాన్మరణాన్తర్భావశఙ్కాయామాకారవైరూప్యం వివృతం. సుషుప్తౌ ప్రాణో భూయిష్ఠముపలభ్యతే- మూర్ఛాయామల్పః కిఞ్చిదుపలభ్యతే-మృతే న కిఞ్చిదపి. బాహ్యవాయునాభూయిష్ఠమాప్యాయితస్సుషుప్తౌ-మూర్ఛాయాం కిఞ్చిదాప్యాయితః-అనాప్యాయితస్య ప్రాణస్యోపలమ్భానర్హత్వాత్. ... ...

అన్యే తు మూర్ఛితః కిం మరణాయ పరమాత్మానమభిసమ్పన్నః- ఉత స్వాత్మన్యేవ సన్నిలీనః- ఉత ప్రకారాన్తరగత ఇతి విచారమాచక్షతే. జాగ్రదాదిష్వన్యతమత్వైకవిచారాన్తర్భావాత్, పృథక్కరణే ఫలాభావాత్, ద్వైధావిచారఉచితః. విచారస్య పరమాత్మపర్యన్తత్వం చ విఫలం- పారిశేష్యహేతోశ్చ పరమాత్మపర్యన్తత్వే అతత్పర్యన్తత్వే చావిశేషాత్ ....

ముగ్ధాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౧॥ సూ. న స్థానతోఽపి పరస్యోభయలిఙ్గం సర్వత్ర హి॥ సఙ్గతిమాహ (దోషేతి) ప్రథమపాదప్రతిపాద్యం జీవస్య సదోషత్వం- ద్వితీయపాదప్రతిపాద్యం హి పరమాత్మనో నిర్దోషకల్యాణగుణాకరత్వే - తత్కథం స్వప్నాద్యవస్థాస్మిన్పాదే నిరూప్యత ఇతి చేత్. ఉచ్యతే - స్వప్నసుషుప్తినిరూపణేన పరమాత్మనః స్వాప్నవిచిత్రార్థస్రష్టృత్వం, సుషుప్తిస్థానత్వం, చాకారద్వయం ప్రతిపాదితం భవతీతి పరమాత్మగుణనిర్ధారణస్మిన్పాదే తన్నిరూపణం. మూర్ఛాదినిరూపణం తు పూర్వపాదే నిరవకాశత్వాత్ సుషుప్తినిరూపణసాపేక్షత్వాచ్చాత్ర కృతం. (అతశ్చ ఇతి) మాత్రాకార ఇత్యర్థః. (ముగ్ధ్యుత్క్రాన్తిమస్థానేషు) అవస్థాస్విత్యర్థః. సుషుప్త్యాదిస్థానేషు స్థితస్య జీవశరీరకస్య పరస్య జీవగతా అపురుషార్థాః కిం ప్రసజ్యన్తే- నేతి చిన్త్యతే.

తత్ర తత్రావస్థితస్యాస్తి- నేతి విచార్యతే. కిం యుక్తం. అస్తీతి. కుతః. తత్తదవస్థశరీరైక్యావస్థానాత్. నను *స్థి త్యాగత్రా స్తీతి చేన్నవై శేష్యాత్ *స్థిత్యదనాభ్యాం చేత్యాదిభిః పరస్యాకర్మవశ్యత్వేన దోషాభావ ఉక్తః- త థాపి కర్మవశ్యస్యాపరస్య బ్రహ్మణ స్తత్తత్స్థానసమ్బన్ధాద్దోష ఉచ్యతే. ఇత్థముచ్యతే- కర్మాణ్యపి దేహసమ్బ న్ధమాపాదయన్త్యపురుషార్థజననాని భవన్తీతి- *దేహయోగాద్వేత్యత్రోక్తం తచ్చ దేహసమ్బన్ధస్యాపురుషా ర్థత్వేన భవతి- ఇతరథా కర్మాణ్యేవ దుఃఖం జనయిష్యన్తి-కిం దేహసమ్బన్ధేన అతోఽకర్మవశ్యత్వే సత్యపి నానావి ధాశుచిదేహసమ్బన్ధోఽపురుషార్థ ఏవ అతస్తన్నియమనార్థం స్వేచ్ఛయా తత్ప్రవేశేఽప్యపురుషార్థసమ్బన్ధోఽవ ర్జనీయః- పూయశోణితాదిమజ్జనం హి స్వేచ్ఛాకారితమప్యపురుషార్థ ఏవ అతో యద్యపి జగదేకకారణం సర్వజ్ఞ త్వాదికల్యాణగుణాకరం చ బ్రహ్మ తథాపి *యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ *య ఆత్మని తిష్ఠన్ *యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్ *యో రేతసి తిష్ఠన్నిత్యాదివచనాత్, తత్ర తత్రావస్థితస్య తత్తత్సమ్బన్ధరూపాపురుషార్థాస్స న్తీతి

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (న స్థానతోఽపి పరస్యేతి) న పృథివ్యాత్మాదిస్థానతోఽపి పరస్య- బ్రహ్మణః అపురు షార్థగన్ధస్సమ్భవతి కుతః (ఉభయలిఙ్గం సర్వత్ర హి) యతః సర్వత్ర శ్రుతిస్మృతిషు పరం బ్రహ్మ ఉభయలి ఙ్గం ఉభయలక్షణమభిధీయతే నిరస్తనిఖిలదోషత్వకల్యాణగుణాకరత్వలక్షణోపేతమిత్యర్థః *అపహత పాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్పః *సమస్తకల్యాణగుణాత్మకో సౌ స్వశక్తిలేశోద్ధృతభూతవర్గః * తేజోబలైశ్వర్యమహావబోధసువీర్యశక్త్యాదిగుణైకరాశిః పరః పరాణాం

దేహాదిసమ్బన్ధస్యాపురుషార్థహేతుత్వం కింతద్వస్తుస్వభావప్రయుక్తం ఉత కర్మవిశేషకృతమితి కిం చ యద్యుభయలిఙ్గత్వశ్రుతిరపురుషార్థస్య వ స్తుస్వభావప్రయుక్తతాం వ్యుదస్య కర్మనిబన్ధనతామవగమయితుం ప్రభవతి నేతి పరస్యోభయలిఙ్గత్వశ్రుతిరిమన్యథాసిద్ధా నేతి పరస్యోభయలిఙ్గత్వం కేవలమవస్థాభేదేన వా అతాత్త్వికత్వేన వా నిర్వోఢుం శక్యం నేతి తత్రావస్థాభేదేనోపపాదనార్థం చిన్త్యతే పరస్యోభయలిఙ్గత్వం కిం తిరోధానార్థం నేతి నామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యుపగతం బ్రాహ్మణాదిశబ్దానాం బ్రహ్మపర్యన్తత్వం కిం పరస్య కర్మవశ్యతామవగమయతి నేతి అతాత్త్వికత్వేన నిర్వాహార్థమి ష్టం త్రైధా చిన్త్యతే జలసూర్యాదివ్యపాస పరస్యాపి మథ్యాసమాన విద్యాదిదోషసమ్బన్ధమవగమయతి నేతి *అథాత ఆదేశో నేతి నేతీతి నిషేధః కిం ప్రకృ తసర్వాకారవిషయ ఉత సఙ్కుచితవిషయః వా జ్ఞానానన్దస్వరూపత్వవ్యపదేశః కిం పరస్య సార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాదిగుణాశ్రయత్వం ప్రతిక్షిపతి నేతి కించ యదా బ్రాహ్మణాదిశబ్దానాం బ్రహ్మపర్యన్తత్వం పరస్య కర్మవశ్యతామవగమయతి తదా పరస్యోభయలిఙ్గత్వం తిరోధానార్థమవస్థాభేదేన నిర్వా హ్యం స్యాత్ యదా జలసూర్యాదిదృష్టాన్త పరస్యావిద్యాదిదోషసంసర్గం జ్ఞాపయతి యదా చ నేతి నేతీతి నిషేధః ప్రకృతసర్వాకారవిషయః యదా చ జ్ఞా నానన్దస్వరూపత్వవ్యపదేశస్సార్వజ్ఞ్యాదిప్రతిక్షేపకః తదోభయలిఙ్గత్వమతాత్త్వికత్వేన నిర్వోఢుం శక్యం స్యాత్ ఏవముభయథా నిర్వాహాసమ్భవాత్ ఉభయలిఙ్గత్వశ్రుతిరన్యథాసిద్ధ్యపురుషార్థస్య వస్తుస్వభావప్రయుక్తతాం వ్యుదస్య కర్మకృతత్వం వ్యవస్థాపయితుం సా న ప్రభవతీత్యకర్మవశ్యత్వేఽపి ప రస్య దేహాదిసమ్బన్ధాదపురుషార్థాన్వయస్స్యాత్ యదా తు బ్రాహ్మణాదిశబ్దానాం బ్రహ్మపర్యన్తత్వం న పరస్య కర్మవశ్యత్వమవగమయతి తదా త స్యోభయలిఙ్గత్వం తిరోధానార్థతయాఽవస్థాభేదేన నిర్వోఢుమశక్యం స్యాత్ యదా జలసూర్యాదిదృష్టాన్తః పరస్యావిద్యాదోషసంసర్గం న జ్ఞాపయతి యదా చ *నేతి నేతీతి నిషేధః సఙ్కుచితవిషయః యదా చ జ్ఞానానన్దస్వరూపత్వవ్యపదేశో జ్ఞాతృత్వాదిగుణాశ్రయత్వం న ప్రతిక్షిపతి తదాఽతాత్త్వి కత్వేన నిర్వోఢుమశక్యం స్యాత్ అత ఉభయలిఙ్గత్వశ్రుతేరుభయథాప్యన్యథాసిద్ధత్వాభావాత్ అపురుషార్థస్య వస్తుస్వభావప్రయుక్తతాం వ్యుదస్య కర్మవి శేషప్రయుక్తత్వం సా వ్యవస్థాపయితుం ప్రభవతీత్యకర్మవశ్యస్య పరమాత్మనో దేహాదిష్వవస్థితస్యాపి నాపురుషార్థాదిదోషాన్వయప్రసఙ్గ ఇతి (తత్తద వస్థశరీర ఇతి) తచ్ఛబ్దౌ జాగరాదిపరౌ జాగరాదిహేతుభూతాశరీరస్యావస్థా పౌనరుక్త్యం శఙ్క్యతే (నన్వితి) పరిహరతి (ఇత్థమితి) కర్మణాం దుఃఖావహత్వం దేహద్వారకమస్తు తతః కిమిత్యత్రాహ (తచ్చేతి) ద్వారభూతస్య సాక్షాదపురుషార్థహేతుత్వం భవతి యథా రాజకోపస్య వధాదిహేతుత్వేఽపి తస్య ఖడ్గ ప్రహారాదిద్వారకత్వాత్ ద్వారభూతఖడ్గప్రహారస్య వధం ప్రతి సాక్షాద్ధేతుత్వం తద్వదిత్యర్థః ఇమమర్థమభిప్రేత్యాహ (అపురుషార్థత్వేన భవతీతి) త దుపపాదయతి (ఇతరథేతి) తస్మాద్ద్వారభూతదేహసమ్బన్ధోఽపురుషార్థ ఇత్యాహ (అత ఇతి) కర్మవశ్యత్వాదృతే స్వేచ్ఛయా ప్రవేశేఽప్యపురుషార్థస మ్బన్ధో వస్తుస్వభావాయత్తత్వాదవర్జనీయః యథాఽనన్యాధీనస్య స్వయమేవ వహ్నౌ స్వేచ్ఛయా పతతో శిరశ్ఛేదోఽపురుషార్థ ఏవ తద్వదిత్యాహ (అత స్త దితి) దృష్టాన్తమాహ (పూయేతి) అకర్మవశ్యత్వేఽపి వస్తుస్వభావాయత్తాపురుషార్థసమ్బన్ధస్స్యాదేవేతి పూర్వపక్షోత్థానమిత్యర్థః

రాద్ధాన్తమాహ (ఏవం ప్రాప్త ఇతి) (నిరస్తనిఖిలదోషత్వకల్యాణగుణాకరత్వలక్షణోపేతమిత్యర్థ ఇతి) నిర్దోషత్వశ్రుతివత్ కల్యాణగుణాకర త్వశ్రుతిరపి దోషశఙ్కానిరాసోపయోగినీ కల్యాణగుణానాం దోషప్రతిపక్షరూపత్వాదితి భావః ....

సకలానయత్ర క్లేశాదయస్సన్తి పరావరేశే *సమస్తహేయరహితం విష్ణ్వాఖ్యం పరమం పదమిత్యాదిశ్రుతిస్మృతిభ్యః ఉభయలక్షణం హి బ్రహ్మైవావగతమ్. …………………………………

౧౨॥ సూ. ॥ భేదాదితి చేన్న ప్రత్యేకమతద్వచనాత్ ॥ యథా జీవస్య ప్రజాపతివాక్యావగతాపహతపాప్మత్వాద్యుభయలిఙ్గస్యాపి దేవాదిదేహయోగరూపావస్థాభేదాదపురుషార్థయోగః- తథాఽన్తర్యామిణః పరస్యాపి స్వతోఽపహతపాప్మత్వాద్యుభయలిఙ్గస్య తత్తద్దేవాదిశరీరయోగరూపావస్థాభేదాదపురుషార్థయోగోఽవర్జనీయ ఇతి చేత్. తన్న- (ప్రత్యేకమతద్వచనాత్) *[illegible] పృథివ్యాం తిష్ఠన్ *య ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాదిషు ప్రతిపర్యాయం *స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇత్యన్తర్యామిణోఽమృతత్వవచనేన తత్ర తత్ర స్వేచ్ఛయా నియమనం కుర్వతస్తత్తత్సమ్బన్ధప్రయుక్తాపురుషార్థప్రతిషేధాత్. జీవస్య తు తత్స్వరూపం తిరోహితమితి *పరాభిధ్యానాత్తు తిరోహితమిత్యత్రోక్తం. నను స్వేచ్ఛయా కుర్వతోఽపి తత్తద్వస్తుస్వభావాయత్తాపురుషార్థసమ్బన్ధోఽవర్జనీయ ఇత్యుక్తం. నైతద్యుక్తం- నహ్యచిద్వస్త్వపి స్వభావతోఽపురుషార్థస్వరూపం. కర్మవశ్యానాం తు కర్మస్వభావానుగుణ్యేన పరమపురుషసఙ్కల్పాదేకమేవ వస్తు కాలభేదేన పురుషభేదేన చ సుఖాయ దుఃఖాయ చ భవతి. వస్తుస్వరూపప్రయుక్తే తు తాదృగ్రూప్యే సర్వం సర్వదా సర్వస్య సుఖాయైవ దుఃఖాయైవ వా స్యాత్- న చైవం దృశ్యతే. తథా చోక్తం *నరకస్వర్గసంజ్ఞే వై పాపపుణ్యే ద్విజోత్తమ । వస్త్వేకమేవ దుఃఖాయ సుఖాయేర్ష్యాగమాయ చ। కోపాయ చ యతస్తస్మాద్వస్తు వస్త్వాత్మకం కుతః।తదేవ ప్రీతయే భూత్వా పునర్దుఃఖాయ జాయతే। తదేవ కోపాయ యతః ప్రసాదాయ చ జాయతే।తస్మాద్దుఃఖాత్మకం నాస్తి న చ కిఞ్చిత్సుఖాత్మకమితి. అతో జీవస్య కర్మవశ్యత్వాత్తత్తత్కర్మానుగుణ్యేన తత్తద్వస్తుసమ్బన్ధోఽపి వాఽపురుషార్థస్స్యాత్- పరస్య తు బ్రహ్మణః స్వాధీనస్య సర్వసమ్బన్ధస్తత్తద్విచిత్రనియమనరూపలీలారసాయైవ స్యాత్. …………………………

౧౩॥ సూ. ॥ అపి చైవమేకే ॥ అపి చ- ఏకే- శాఖినః ఏకస్మిన్నేవ దేహే సంయోగే జీవస్యాపురుషార్థం పరస్య తు తదభావం నియమనరూపైశ్వర్యాయత్తదీప్తియోగం చ స్వశబ్దేనాధీయతే * ద్వా సుపర్ణా సయుజా సఖాయా సమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే । తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతీతి.

౧౨॥ సూ. ॥ భేదాదితి చేన్న ప్రత్యేకమతద్వచనాత్ ॥ ఉభయలిఙ్గత్వశ్రుతిః జీవస్యాప్యస్తి- తత్రావస్థాభేదేన హి తన్నిరాసః- తద్వత్పరమాత్మనోఽపీత్యర్థః. పరిహరతి (తన్నేతి) (ప్రతిపర్యాయమితి) అమృతశబ్దస్యాసకృదుక్తిశ్చేత్ - నిత్యత్వపరత్వం స్యాత్ - అసకృదావృత్తత్వాత్ ప్రతిపర్యాయముక్తతత్తద్వస్తుగతదోషవిశేషసమ్బన్ధరాహిత్యమేవామృతశబ్దేనాభిప్రేతమిత్యర్థః. జీవస్యోభయలిఙ్గత్వశ్రుతిసద్భావేఽపి తదంతస్యాపురుషార్థసమ్బన్ధ ఇత్యత్రాహ (జీవస్యేతి) తిరోధానాదేః శ్రుతిసిద్ధత్వాజ్జీవవిషయోభయలిఙ్గత్వశ్రుతిస్సఙ్కోచితా - పరమాత్మనస్త్వనన్యాధీనతిరోధానాదిశ్రుత్యభావాత్తద్విషయోభయలిఙ్గత్వశ్రుతిరసఙ్కుచితవృత్తిరిత్యర్థః. నన్విత్యాదినాచోదితే పరిహరతి (నైతదితి) వస్తుస్వభావాయత్తత్వే సతి హ్యపురుషార్థత్వప్రసఙ్గః- తదేవ నాస్తీత్యాహ (నహీతి) న కేవలం జీవత్రజ్ఞస్యైవాపురుషార్థసమ్బన్ధోపాధికః- అచేతనస్యాప్యపురుషార్థత్వం న స్వభావప్రయుక్తమిత్యపిశబ్దస్యాభావః. అగ్న్యాదిషు హేమన్తాదికాలాపేక్షయా సుఖదుఃఖహేతుత్వం దృష్టం, పురుషభేదేన ఏకమేవ వస్తు స్వకీయత్వపరకీయత్వబుద్ధ్యా సుఖదుఃఖకరం దృష్టం,- యథా ధాన్యాదిషు- తద్వదిత్యర్థః. వస్తుస్వభావాయత్తత్వే దూషణమాహ (వస్తుస్వరూపేతి) తాదృగ్రూప్యే- సుఖదుఃఖాద్యహేతుత్వే ఇత్యర్థః. నహ్యేకస్య విరుద్ధస్వభావద్వయాన్వయ ఉపపన్న ఇతి భావః. న [illegible]వలం సుఖాదిహేతుతాయాః కర్మకృతత్వమనుపపత్త్యా కల్ప్యం- కణ్ఠోక్తమపీత్యాహ (తథా చోక్తమితి) పురుషభేదేనైకస్య వస్తునస్సుఖాదిహేతుత్వమాహ (నరకస్వర్గేతి) నరకస్వర్గసంజ్ఞత్వం ప్రాప్తాప్రాప్యవివేకేన పాపపుణ్యకృతమిత్యర్థః. ఏకస్యైవ వస్తున ఏకపురుషం ప్రతి కాలభేదేన సుఖాదిహేతుత్వమాహ (తదేవ ప్రీతయ ఇతి) తస్మాత్పరతన్త్రస్య జీవస్య కర్మానుగుణభగవత్సఙ్కల్పాయత్తోఽపురుషార్థసమ్బన్ధ ఇత్యాహ (అత ఇతి) స్వతన్త్రస్య స్వయం స్వాపురుషార్థాపాదనాయోగాత్ ఈశ్వరస్యేదం లీలోపకరణతయా పురుషార్థభూతమిత్యాహ (పరస్యేతి)……………………………………

౧౩॥ సూ. ॥ అపి చైవమేకే ॥ పూర్వసూత్రే అనిగదవ్యాఖ్యాతాశ్రుతిరుదాహృతా - అత్ర స్పష్టార్థశ్రుతిరుదాహ్రియత ఇత్యభిప్రాయేణ స్వశబ్దేనేత్యుక్తం. ద్వా సుపర్ణా ఇత్యత్ర పర్ణశబ్దేనాప్రాకృతవిగ్రహయోగ్యాజ్ఞానం చాఽభిధీయతే…………………………

అథస్యాత్ - *అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి బ్రహ్మాత్మకజీవానుప్రవేశపూర్వకం నామరూపవ్యాకరణమితి బ్రహ్మణోపి తదాత్మభూతస్య దేవమనుష్యాదిరూపత్వం తన్నామభాక్త్వం చాస్తి-తతశ్చ * బ్రాహ్మణోయజేతేత్యాదివిధినిషేధశాస్త్రగోచరత్వేన కర్మవశ్యత్వమవర్జనీయమితి. తత్రాహ.

౧౪॥ సూ: అరూపవదేవహి తత్ప్రధానత్వాత్ ॥ దేవాదిశరీరానుప్రవేశేతేన తేనరూపేణయుక్తమప్యరూపవదేవతత్ - బ్రహ్మ-రూపరహితతుల్యమేవ. జీవవచ్ఛరీరిత్వనిబన్ధనం కర్మవశ్యత్వమస్యనవిద్యత ఇత్యర్థః. కుతః. నిర్వాహకత్వేన ప్రధానత్వాత్. *ఆకాశోహవై నామరూపయోర్నిర్వహితా తే యదన్తరా తద్బ్రహ్మేతి సర్వానుప్రవేశేపి నామరూపకార్యాస్పర్శేన నామరూపయోర్నిర్వోఢృత్వమేవ బ్రహ్మణః ప్రతిపాదయతి. ననుతచ్ఛరీరకత్వేన తదన్తర్యామిత్వే కథమరూపవదితి రూపాసమ్బన్ధరహితతుల్యత్వముచ్యతే. ఇత్థం- యథాజీవస్య తత్తజ్జన్యసుఖదుఃఖభాక్త్వేన తత్తద్రూపసమ్బన్ధః- తథా తదభావాత్పరస్యారూపవత్త్వం.విధినిషేధశాస్త్రాణ్యపి కర్మవశ్యమేవాభిదధతి. తస్మాదరూపతుల్యమేవపరంబ్రహ్మ. తతశ్చాన్తర్యామిరూపేణావస్థితమపి బ్రహ్మనిరస్తనిఖిలదోషత్వకల్యాణగుణాకరత్వరూపోభయలిఙ్గమేవ. …………………

నను చ *సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేత్యాదిభిర్నిర్విశేషప్రకాశైకస్వరూపంబ్రహ్మావగమ్యతే-అన్యత్తు సర్వజ్ఞత్వసత్యసఙ్కల్పత్వజగత్కారణత్వసర్వాన్తరాత్మత్వసత్యకామత్వాదికం *నేతి నేతీత్యాదిభిః ప్రతిషిధ్యమానత్వేనమిథ్యాభూతమిత్యవగన్తవ్యం. తత్కథం కల్యాణగుణాకరత్వనిరస్తనిఖిలదోషత్వరూపోభయలిఙ్గత్వంబ్రహ్మణ ఇతి. అత ఆహ

౧౫॥ సూ. ప్రకాశవచ్చావైయర్థ్యాత్ ॥ యథా *సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేత్యాదివాక్యావైయర్థ్యాత్ప్రకాశస్వరూపత్వం బ్రహ్మణోభ్యుపగమ్యతే - తథా సత్యసఙ్కల్పత్వసర్వజ్ఞత్వజగత్కారణత్వసర్వాత్మకత్వనిరస్తనిఖిలావిద్యాదిదోషత్వాద్యభిధాయివాక్యావైయర్థ్యాదుభయలిఙ్గమేవబ్రహ్మ.

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (అథస్యాదితి) అపురుషార్థసమ్బన్ధకర్మాధీనోస్తు- కర్మవశ్యత్వంపరమాత్మనోపి సమ్భవతీత్యర్థః.

౧౪॥ సూ. అరూపవదేవహి తత్ప్రధానత్వాత్ ॥ కేనాకారేణారూపతుల్యత్వమిత్యత్రాహ (జీవవదితి) వశ్యమాణ(?)త్యభిప్రాయేణాహ (నిర్వాహకత్వేన ప్రధానత్వాదితి) *తే యదన్తరేత్యస్యార్థమాహ (నామరూపేతి) కార్యవిశేషబుద్ధ్యస్పర్శోపి మతి (సన్నితి) శరీరిత్వేనానుప్రవేశోహితన్నియమనాదికార్యార్థఏవ- తత్కథంకార్యాస్పర్శ ఇత్యర్థః. యద్వా - తత్తద్బుద్ధిశబ్దపర్యవసానంహి తత్తదనుప్రవేశకార్యం- బుద్ధిశబ్దవిషయత్వేనకర్మవశ్యత్వంచావశ్యంభావి- తత్కథంకార్యాస్పర్శ ఇత్యర్థః. పరిహారతి (ఇత్థమితి) సుఖదుఃఖాదికార్యవిశేషస్యాస్పర్శ ఉచ్యతే- నతునియమనాదేరిత్యర్థః. తర్హి * బ్రాహ్మణోయజేతేత్యేవమాదీనాంకోర్థ ఇత్యత్రాహ (విధినిషేధేతి) యథాశుక్లశబ్దస్య గుణపర్యన్తాభిధానస్యాపి పటస్యశుక్ల ఇతి వాక్యేఽర్థానుపపత్త్యాశుక్లశబ్దో ధర్మమాత్రపరః- తథా *బ్రాహ్మణోయజేతేత్యాదిష్వప్యర్థానుపపత్త్యా జీవమాత్రపర్యన్తత్వమాశ్రీయత ఇత్యర్థః. తథా చ *యస్యపృథివీ శరీరమిత్యాదిషు దృష్టమితిభావః. యద్వా- బ్రాహ్మణాదిశబ్దానాం బ్రహ్మపర్యన్తత్వేపి బ్రాహ్మణశ్శుక్ల ఇతివద్విశేషణభూతజీవమాత్రకర్మవ[illegible]స్వయాత్ బ్రహ్మణస్తద్వారకంకర్మవశ్యత్వమితి. (అభిదధతీతి) అధికారం- తాదర్థ్యబోధనం. తస్మాదితి సూత్రార్థముపసంహరతి. పరమప్రకృతార్థేనాన్వయమాహ (తతశ్చేతి) …………………………

అనన్తరసూత్రంచోద్యేనావతారయతి (ననుచేతి) * సత్యంజ్ఞానమిత్యాద్యర్థగుణనిషేధః - జ్ఞానమాత్రస్య సఙ్కల్పాద్యాశ్రయత్వాయోగాత్. జ్ఞాతురేవహి తదాశ్రయత్వం. శ్రుతనిషేధమాహ (నేతినేతీతి)

౧౫॥ సూ. ప్రకాశవచ్చావైయర్థ్యాత్ ॥ జ్ఞానస్య సర్వజ్ఞత్వాద్యయోగః కింవ్యాప్త్యాఽభిధీయతే - తర్హి జ్ఞానం కస్యచిత్ గుణభూతం దృష్టమితి బ్రహ్మాపి కస్యచిద్గుణభూతంస్యాత్. ప్రాధాన్యేన శ్రుతిప్రతిపన్నత్వాత్ న గుణభూతమితిచేత్ - తర్హి శ్రుతిప్రతిపన్నత్వాదేవ సర్వజ్ఞత్వాదయోపి స్వీక్రియన్తాం. వ్యాప్తివిరోధోపినాస్తి- గుణభూతజ్ఞానస్యైవజ్ఞానాద్యనాశ్రయత్వదర్శనాత్. అతస్సర్వముపపన్నమితిభావః. …

౧౬॥ సూ. ఆహ చ తన్మాత్రమ్॥ కించ- * సత్యం జ్ఞానమనన్తమిత్యాదివాక్యం బ్రహ్మణః ప్రకాశస్వరూపతామాత్రం ప్రతిపాదయతి - నాన్యత్సత్యసఙ్కల్పత్వాదికం వాక్యాన్తరావగతం నిషేధతి. * నేతి నేతీతి చ నిషేధస్య విషయోఽనన్తరమేవ వక్ష్యతే. ....

౧౭॥ సూ. దర్శయతి చాథో అపి స్మర్యతే॥ దర్శయతి చ వేదాన్తగణః కల్యాణగుణాకరత్వం నిరస్తనిఖిలదోషత్వం చ * తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరం తం దైవతానాం పరమం చ దైవతం । స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిపః । న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యతే న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే। పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ యస్య జ్ఞానమయం తపః * భీషాఽస్మాద్వాతః పవతే భీషోదేతి సూర్యః * స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దః *యతో వాచో నివర్తన్తే అప్రాప్య మనసా సహ। ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వాన్ న బిభేతి కుతశ్చనేతి * నిష్కలం నిష్క్రియం శాన్తం నిరవద్యం నిరఞ్జనమిత్యాది. స్మర్యతే చ *యో మామజమనాదిం చ వేత్తి లోకమహేశ్వరం *విష్టభ్యాహమిదం కృత్స్నమేకాంశేన స్థితో జగత్ * మయాధ్యక్షేణ ప్రకృతిః సూయతే సచరాచరం । హేతునాఽనేన కౌన్తేయ జగద్ధి పరివర్తతే *ఉత్తమః పురుషస్త్వన్యః పరమాత్మేత్యుదాహృతః। యో లోకత్రయమావిశ్య బిభర్త్యవ్యయ ఈశ్వరః * సర్వజ్ఞస్సర్వకృత్సర్వశక్తిర్జ్ఞానబలర్ద్ధిమాన్। అన్యూనశ్చాప్యవృద్ధిశ్చ స్వాధీనోఽనాదిమాన్వశీ। క్లమతన్ద్రీభయక్రోధకామాదిభిరసంయుతః। నిరవద్యః పరః ప్రాప్తేర్నిరధిష్ఠోఽక్షరః క్రమః ఇత్యాది. అతస్సర్వత్రావస్థితస్యాపి బ్రహ్మణ ఉభయలిఙ్గత్వాత్ తత్తత్స్థానప్రయుక్తాదోషానపరం బ్రహ్మ స్పృశన్తి......................

౧౮॥ సూ. అత ఏవ చోపమా సూర్యకాదివత్॥ యతో నానావిధేషు స్థానేషు స్థితస్యాపి పరస్య బ్రహ్మణో న తత్ప్రయుక్తదోషభాక్త్వం- అత ఏవ జలదర్పణాదిప్రతిబిమ్బితసూర్యాదివత్పరమాత్మా తత్ర తత్రావస్థితోఽపి నిర్దోష ఇతి శాస్త్రేషూపమా క్రియతే *ఆకాశమేకం హి యథా ఘటాదిషు పృథగ్భవేత్ ।తథాత్మైకోహ్యనేకస్థో జలాధారేష్వివాంశుమాన్। ఏక ఏవ హి భూతాత్మా భూతే భూతే వ్యవస్థితః । ఏకధా బహుధా చైవ దృశ్యతే జలచన్ద్రవదిత్యాదిషు. ....

అత్ర చోదయతి.

౧౯॥ సూ. అమ్బువదగ్రహణాత్తు న తథాత్వం॥ తుశబ్దశ్చోద్యం ద్యోతయతి. అమ్బువదితి- సప్తమ్యన్తాత్ వతిః. అమ్బుదర్పణాదిషు యథా సూర్యముఖాదయో గృహ్యన్తే - న తథా పృథివ్యాదిషు స్థా

౧౬॥ సూ. ఆహ చ తన్మాత్రం॥ మాత్రశబ్దనివర్త్యమాహ (నాన్యదితి) ఇతరనిషేధవ్యవచ్ఛేదపరో మాత్రశబ్ద ఇత్యర్థః.

ఏవం సూత్రద్వయేనార్థనిషేధః పరిహృతః- అథ శ్రౌతనిషేధమపి పరిహరన్నార్థనిషేధపరిహారోపయోగి ప్రమాణముపన్యస్యతి.

౧౭॥ సూ. దర్శయతి చాథో అపి స్మర్యతే॥ వేదాన్తగణ ఇతి పదేనాథోశబ్దార్థ ఉక్తః. అథోశబ్దః కార్త్స్న్యపర ఇత్యర్థః * నిష్కలం నిష్క్రియం నిరవద్యమిత్యాద్యుపాదానేన శ్రౌతనిషేధః పరిహృతః- గుణవిశేషవిధానే సతి సామాన్యనిషేధస్య విహితవ్యతిరిక్తవిషయత్వాత్ గుణవిశేషనిషేధే సతి సామాన్యనిషేధస్య తత్పర్యవసాయిత్వాచ్చ.................................. ....

౧౮॥ సూ. అత ఏవ చోపమా సూర్యకాదివత్॥ *తథాత్మైక ఇత్యత్రైకశబ్ద ఏకస్వభావ ఇత్యర్థః. ..

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (అత్ర చోదయతీతి)

౧౯॥ సూ. అమ్బువదగ్రహణాత్తు న తథాత్వం॥ పృథివ్యాదిషు పరమార్థతః స్థిత్యభ్యుపగమే దార్ష్టాన్తికస్య పరమాత్మనో దృష్టాన్తతుల్యత్వాభావాత్ తుల్యత్వసిద్ధ్యర్థం పృథివ్యాదిషు స్థితేరపరమార్థత్వమభ్యుపేత్యమితి తాత్పర్యమ్. ....

నేషు పరమాత్మా గృహ్యతే. అమ్బ్వాదిషుహి సూర్యాదయో భ్రాన్త్యా తత్రస్థా ఇవ గృహ్యన్తే- న పరమార్థతస్తత్రస్థాః. ఇహతు *యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్* *యోఽప్సుతిష్ఠన్* *య ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యేవమాదినా పరమార్థత ఏవ పరమాత్మా పృథివ్యాదిషు స్థితో గృహ్యతే. అతస్సూర్యాదేరమ్బుదర్పణాది ప్రయుక్తదోషాననుషఙ్గస్తత్ర తత్ర స్థిత్యభావాదేవ- అతోఽనతథాత్వం- దార్ష్టాన్తికస్య న దృష్టాన్తతుల్యత్వమిత్యర్థః. ....

పరిహరతి.

౨౦॥ సూ. *వృద్ధిహ్రాసభాక్త్వమన్తర్భావాదుభయసామఞ్జస్యాదేవం దర్శనాచ్చ*॥ పృథివ్యాదిస్థానాన్తర్భావాత్ స్థానినః పరస్య బ్రహ్మణః స్వరూపతో గుణతశ్చ పృథివ్యాదిస్థానగతవృద్ధిహ్రాసాదిదోషభాక్త్వమాత్రం సూర్యాదిదృష్టాన్తేన నివర్త్యతే. కథమిదమవగమ్యతే (ఉభయసామఞ్జస్యాదేవం) ఉభయదృష్టాన్తసామఞ్జస్యాదేవమితి నిశ్చీయతే. *ఆకాశమేకం హి యథా ఘటాదిషు పృథగ్భవేత్* *జలాధారేష్వివాంశుమానితి దోషవత్సు నేకేషు వస్తుషు వస్తుతోఽవస్థితస్యాకాశస్య, వస్తుతోఽనవస్థితస్యాంశుమత, శ్చోభయస్య దృష్టాన్తస్యోపాదానం హి పరమాత్మనః పృథివ్యాదిగతదోషభాక్త్వనివర్తనమాత్రప్రతిపాద్యే సమఞ్జసం భవతి. ఘటకరకాదిషు యథా వృద్ధిహ్రాసభాక్షు పృథక్పృథక్సంయుజ్యమానమప్యాకాశం వృద్ధిహ్రాసాదిదోషైర్న స్పృశ్యతే, యథా చ జలాధారేష్వివ మేషు దృశ్యమానోఽంశుమాంస్తద్గతవృద్ధిహ్రాసాదిభిర్న స్పృశ్యతే,- తథాఽయం పరమాత్మా పృథివ్యాదిషు నానాకారేష్వచేతనేషు చేతనేషు చ స్థితస్తత్తద్గతవృద్ధిహ్రాసాదిదోషైరసంస్పృష్టస్సర్వత్రవర్తమానోఽప్యేక ఏవాస్పృష్టదోషగన్ధః కల్యాణగుణాకర ఏవ. ఏతదుక్తం భవతి- యథా జలాదిషు వస్తుతోఽనవస్థితస్యాంశుమతో హేత్వభావాజ్జలాదిదోషానభిష్వఙ్గః - తథా పృథివ్యాదిష్వవస్థితస్యాపి పరమాత్మనో దోషప్రత్యనీకాకారతయా దోషహేత్వభావాన్న దోషసమ్బన్ధ ఇతి. (దర్శనాచ్చ) దృశ్యతే చైవం సర్వాత్మనా సాధర్మ్యాభావేఽపి వివక్షితాంశసాధర్మ్యాద్దృష్టాన్తోపాదానం సింహ ఇవ మాణవక ఇత్యాదౌ. అతః స్వభావతో నిరస్తనిఖిలాజ్ఞానాదిదోషగన్ధస్య సమస్తకల్యాణగుణాకరస్య పృథివ్యాదిస్థానతోఽపి న దోషసమ్భవః....

అథ స్యాత్- *ద్వే వావ బ్రహ్మణో రూపే మూర్తం చామూర్తమేవ చేతి ప్రకృత్య సమస్తం స్థూలసూక్ష్మరూపం ప్రపఞ్చం బ్రహ్మణో రూపత్వేన పరామృశ్య *తస్య హ వా ఏతస్య పురుషస్య రూపం యథా మహారజనం వాస ఇత్యాదినా ఆకారవిశేషం చాభిధాయ *అథాత ఆదేశో నేతి నేతి న హ్యేతస్మాదితి నేత్యన్యత్పరమస్తీతి సర్వం ప్రకృతం బ్రహ్మణః ప్రకారమితిశబ్దేన పరామృశ్య తత్సర్వం ప్రతిషిధ్య సర్వవిశేషాధిష్ఠానం సన్మాత్రమేవ బ్రహ్మ- విశేషాస్త్వేవంవిధం స్వస్వరూపమజానతా బ్రహ్మణా కల్పితా ఇతి దర్శయతి- అతః కథముభయలిఙ్గత్వం బ్రహ్మణ ఇత్యత్రాహ.

సిద్ధాన్తసూత్రమవతారయతి (పరిహరతీతి)

౨౦॥ సూ. *వృద్ధిహ్రాసభాక్త్వమన్తర్భావాదుభయసామఞ్జస్యాదేవం దర్శనాచ్చ*॥ సర్వత్రస్థితేరపరమార్థత్వే సత్యాకాశదృష్టాన్తో న ఘటతే- పారమార్థ్యేతు- జలసూర్యాదిదృష్టాన్తో న ఘటతే - తస్మాదుభయదృష్టాన్తానుయాయ్యాకారో వృద్ధిహ్రాసాదిదోషాభావస్స్వీకార్య ఇత్యర్థః. *ఏవమిత్యన్తం సూత్రాంశం సమఞ్జసం భవతీత్యన్తేన భాష్యేణ యోజయిత్వావశిష్టవచనస్యార్థం యోజయతి (ఘటకరకాదిష్విత్యాదినా) కథం జలసూర్యాదిదృష్టాన్తః కిమర్థః- దోషాననుషఙ్గే పరమార్థాపరమార్థయోరుభయత్రాప్యనుయాయి హేతుః క ఇత్యపేక్షాయామాహ (ఏతదుక్తం భవతీతి) దేశవిప్రకర్షః, కాలవిప్రకర్షః, స్వభావవిప్రకర్ష, శ్చేతి త్రిధా విప్రకర్షః. అత్రైత్రైకవిప్రకర్షోఽపి దోషాస్పర్శస్య హేతుః. తత్ర దేశవిప్రకర్షస్యోదాహరణం జలసూర్యాది. స్వభావవిప్రకర్షస్యోదాహరణమాకాశః. తత్ర దేశవిప్రకర్షవత్ స్వభావవిప్రకర్షోఽపి దోషాస్పర్శహేతురితి దర్శయితుం దృష్టాన్తద్వయోపాదానమిత్యర్థః. దృష్టాన్తద్వయేఽపి దేశకాలస్వభావసన్నికర్షత్రయసముదాయాభావో దోషాస్పర్శే అనుయాయీ హేతుః. సన్నికర్షత్రయసముదాయో దోషసంస్పర్శహేతుః. వ్యాఖ్యేయసూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (దృశ్యతే చేతి) ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అథస్యాదితి) (మహారజనమితి) మహారజనం- కుసుమ్భః.

౨౧॥ సూ. ప్రకృతైతావత్త్వం హి ప్రతిషేధతి తతో బ్రవీతి చ భూయః॥ నైతదుపపద్యతే- యద్బ్రహ్మణః ప్రకృతవిశేషవత్త్వం *నేతి నేతీతి ప్రతిషిధ్యత ఇతి- తథా సతి భ్రాన్తజల్పితాయమానత్వాత్. న హి బ్రహ్మణోఽవిశేషణతయా ప్రమాణాన్తరాప్రజ్ఞాతం సర్వం తద్విశేషణత్వేనోపదిశ్య పునస్తదేవానున్మత్తః ప్రతిషేధతి. యద్యపి నిర్దిశ్యమానేషు కేచన పదార్థాః ప్రమాణాన్తరప్రసిద్ధాః - తథాపి తేషాం బ్రహ్మణః ప్రకారత్వమప్రజ్ఞాతమేవ- ఇతరేషాం తు స్వరూపం బ్రహ్మణః ప్రకారత్వం చాజ్ఞాతం. అతస్తేషామనువాదాసమ్భవాత్తైవోపదిశ్యన్తే- అతస్తన్నిషేధో నోపపద్యతే. యస్మాదేవం తస్మాత్ప్రకృతైతావత్త్వం బ్రహ్మణః ప్రతిషేధతీదం వాక్యం- యే బ్రహ్మణోఽవిశేషాః ప్రకృతాః - తద్విశిష్టతయా బ్రహ్మణః ప్రతీయమానేయత్తా *నేతి నేతీతి ప్రతిషిధ్యతే. *నేతి నేతి- నైవం నైవం. ఉక్తప్రకారమాత్రవిశిష్టం న భవతి బ్రహ్మ. ఉక్తప్రకారవిశిష్టతయా యా బ్రహ్మణ ఇయత్తా ప్రకృతా- సా ఇతిశబ్దేన పరామృశ్యత ఇత్యర్థః. యతశ్చ నిషేధానన్తరం బ్రహ్మణో భూయో గుణజాతం బ్రవీతి- అతశ్చ ప్రకృతవిశేషణయోగిత్వమాత్రం బ్రహ్మణః ప్రతిషేధతి. బ్రవీతి హి భూయో గుణజాతం *న హ్యేతస్మాదితి నేత్యన్యత్పరమస్త్యథ నామధేయం సత్యస్య సత్యమితి ప్రాణా వై సత్యం తేషామేష సత్యమితి. అయమర్థః- ఇతి నేతి యద్బ్రహ్మ ప్రతిపాదితం- తస్మాదేతస్మాదన్యద్వస్తుపరం నహ్యస్తి. బ్రహ్మణోఽన్యత్స్వరూపతో గుణతశ్చోత్కృష్టం నాస్తీత్యర్థః. తస్య చ బ్రహ్మణః సత్యస్య సత్యమితి నామధేయం. తస్య చ నిర్వచనం *ప్రాణా వై సత్యం తేషామేష సత్యమితి. ప్రాణశబ్దేన ప్రాణసాహచర్యాజ్జీవాః పరామృశ్యన్తే. తే తావత్సత్యం- వియదాదివత్స్వరూపాన్యథాభావరూపపరిణామాభావాత్. తేషామేష సత్యం- తేభ్యోఽప్యేష పరమపురుషస్సత్యం. జీవానాం కర్మానుగుణ్యేన జ్ఞానసఙ్కోచవికాసౌ విద్యేతే- పరమపురుషస్యాపహతపాప్మనస్తౌ న విద్యేతే - అతస్తేభ్యోఽప్యేష సత్యం. అతశ్చైవం వాక్యశేషోదితగుణజాతయోగాత్ *నేతి నేతీతి బ్రహ్మణస్సవిశేషత్వం న ప్రతిషిధ్యతే- అపి తు పూర్వప్రకృతేయత్తామాత్రం. అత ఉభయలిఙ్గమేవ పరం బ్రహ్మ.

బ్రహ్మణః ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వేన తత్సమ్బన్ధితయా మూర్తామూర్తాదిరూపానువాదేన తన్నిషేధాసమ్భవాత్ప్రకృతేయత్తా ప్రతిషేధ ఉక్తః- తదేవ ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వం ద్రఢయతి.

౨౨॥ సూ. తదవ్యక్తమాహ హి॥ తత్- బ్రహ్మ ప్రమాణాన్తరేణ న వ్యజ్యతే- ఆహ హి శాస్త్రం *న సన్దృశే తిష్ఠతి రూపమస్య న చక్షుషా పశ్యతి కశ్చనైనం *న చక్షుషా గృహ్యతే నాపి వాచేత్యాది....

హేత్వన్తరం చాహ.

౨౧॥ సూ. ప్రకృతైతావత్త్వం హి ప్రతిషేధతి తతో బ్రవీతి చ భూయః॥ భేదస్య లోకసిద్ధత్వేనానూదితత్వాత్, తన్నిషేధాన భ్రాన్తజల్పితాయత ఇత్యత్రాహ (న హి బ్రహ్మణ ఇతి) అతస్తన్నిషేధో నోపపద్యత ఇత్యన్తేన సూత్రస్థహిశబ్దాభిప్రేతార్థ ఉక్తః. *ప్రకృతైతావదిసూత్రం వ్యాచష్టే (యే బ్రహ్మణ ఇతి) ఇతిశబ్దో హి ప్రకృతప్రకారపరామర్శీ-తత్కథమియత్తానిషేధ ఇత్యత్రాహ (నేతి నేతి నైవం నైవమితి) ఉక్తప్రకారమాత్రవిశిష్టతయా బ్రహ్మణ ఇయత్తా ప్రకృతా- సాపి ప్రకారవిశేషితేతి సా ఇతిశబ్దేన పరామృశ్యత ఇత్యర్థః.——— యే తు ప్రకారనిషేధం సూత్రార్థమాహుః- తత్పక్షే త్వప్రత్యయో న ఘటతే - ఏతావదిత్యేవ వక్తవ్యం.——— సూత్రఖణ్డాన్తరం వ్యాచష్టే (యతశ్చేతి) అనన్తరశబ్దేన తతశ్శబ్దో వ్యాఖ్యాతః. భూయశ్శబ్దేన భూయిష్ఠత్వముచ్యతే. సార్థసఙ్గ్రహం వాక్యముపాదత్తే (బ్రవీతి హీతి) తస్యార్థమాహ (అయమర్థ ఇతి) *న హ్యేతస్మాదిత్యత్ర నిషేధపరత్వం, ప్రతీయతే - న గుణపరత్వం - స్వరూపస్య సత్యత్వమాత్రం, చేతిశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమయమర్థ ఇత్యారమ్భః. (స్వరూపతో గుణతశ్చోత్కృష్టమితి) అనేన అచేతనజీవవ్యావృత్తిః. ఉత్కర్షానుగుణం నామధేయమాహ (తస్య చేతి) సూత్రార్థముపసంహరతి (అత ఇతి)......

అనన్తరసూత్రమవతారయన్ సఙ్గతిమాహ (బ్రహ్మణః ప్రమాణాన్తరేత్యాదినా.)

౨౨. సూ. తదవ్యక్తమాహ హి॥ ప్రధానపరత్వవ్యావృత్త్యర్థమవ్యక్తశబ్దం వ్యాచష్టే (తదితి) ....

౨౩॥ సూ. అపిసంరాధనే ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్॥ అపిచ- సంరాధనే - సమ్యక్ప్రీణనే భక్తిరూపాపన్నే నిదిధ్యాసనఏవాస్య సాక్షాత్కారః - నాన్యత్రేతి శ్రుతిస్మృతిభ్యామవగమ్యతే. * నాయమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో న మేధయా న బహునా శ్రుతేన । యమేవైష వృణుతే తేన లభ్యస్తస్యైష ఆత్మా వివృణుతే తనూం స్వామ్ * జ్ఞానప్రసాదేన విశుద్ధసత్త్వస్తతస్తు తం పశ్యతి నిష్కళం ధ్యాయమాన ఇతి శ్రుతిః. స్మృతిరపి * నాహం వేదైర్న తపసా న దానేన న చేజ్యయా * భక్త్యా త్వనన్యయా శక్య అహమేవంవిధోఽర్జున జ్ఞాతుం ద్రష్టుం చ తత్త్వేన ప్రవేష్టుం చ పరన్తపేతి. భక్తిరూపాపన్నమేవోపాసనం సంరాధనం- తస్య ప్రీణనమితి పూర్వమేవోక్తం. అతో నిదిధ్యాసనాయ బ్రహ్మస్వరూపముపదిశత్ * ద్వే వావ బ్రహ్మణ ఇత్యాదిశాస్త్రం బ్రహ్మణో మూర్తామూర్తరూపద్వయాదివిశిష్టతాం ప్రాగసిద్ధాం నానువదితుం క్షమం. ....

౨౪॥ సూ. ప్రకాశాదివచ్చావైశేష్యం ప్రకాశశ్చ కర్మణ్యభ్యాసాత్॥ ఇతశ్చ ప్రకృతైతావత్త్వమేవ ప్రతిషేధతి-న మూర్తామూర్తాదివిశిష్టత్వం - యతస్సాక్షాత్కృతపరబ్రహ్మస్వరూపాణాం వామదేవాదీనాం దర్శనే ప్రకాశాదివత్ - జ్ఞానానన్దాదిస్వరూపవన్మూర్తామూర్తాదిప్రపఞ్చవిశిష్టతాయా అపి బ్రహ్మగుణత్వావైశేష్యం ప్రతీయతే * తద్ధైతత్పశ్యన్నృషిర్వామదేవః ప్రతిపేదే అహం మనురభవం సూర్యశ్చేత్యాది. బ్రహ్మస్వరూపభూతప్రకాశానన్దాదిశ్చ తేషాం వామదేవాదీనాం సంరాధనాత్మకకర్మణ్యభ్యాసాదుపలభ్యతే- తద్వచ్చాభ్యస్తసంరాధనానాం తేషాం మూర్తామూర్తాదివిశిష్టత్వమప్యవిశేషేణ ప్రతీయత ఇత్యర్థః.

ఉక్తం బ్రహ్మణ ఉభయలిఙ్గత్వముపసంహరతి.

౨౫॥ సూ. అతోఽనన్తేన తథా హి లిఙ్గమ్॥ అతః - ఉక్తైర్హేతుభిర్బ్రహ్మణః అనన్తేన కల్యాణగుణగణేన విశిష్టత్వం సిద్ధం- తథా హి సత్యుభయలిఙ్గం బ్రహ్మోపపన్నం భవతి. ....

ఉభయలిఙ్గాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౬॥ సూ. ఉభయవ్యపదేశాత్త్వహికుణ్డలవత్॥

మూర్తామూర్తాత్మకస్యాచిత్ప్రపఞ్చస్య బ్రహ్మణో రూపత్వం * ద్వే వావ బ్రహ్మణో రూపే ఇత్యాదినోపదిశ్య

౨౩॥ సూ. అపిసంరాధనే ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్॥ భక్త్యా సాక్షాత్కారోఽస్తు- తర్హి సంరాధనేన సాక్షాత్కారస్యాత్ర త్రాహ (భక్తిరూపేతి) ....

౨౪॥ సూ. ప్రకాశాదివచ్చావైశేష్యం ప్రకాశశ్చ కర్మణ్యభ్యాసాత్॥ మూర్తామూర్తాదిప్రపఞ్చవిశిష్టప్రతీతిర్భ్రాన్తిరితి శఙ్కాయాం సూత్రస్యోత్తరఖణ్డం వ్యాచష్టే (బ్రహ్మస్వరూపభూతేతి) ఉపాసనేన సాక్షాత్కృతత్వాదేవహి ప్రకాశానన్దాదేః పారమార్థ్యం- సతు భ్రాన్తినిష్ఠత్వం- తద్వన్మూర్తామూర్తప్రపఞ్చవిశిష్టతాదేరప్యుపాసనేన సాక్షాత్కృతత్వాత్ పారమార్థ్యమిత్యర్థః. ....

అనన్తరసూత్రమవతారయతి. (ఉక్తమితి)

౨౫॥ సూ. అతోఽనన్తేన తథా హి లిఙ్గమ్॥ అస్మిన్నధికరణే అవాన్తరశఙ్కాతత్పరిహారబాహుళ్యాత్ సాధ్యప్రతిపత్తివ్యాకులతా స్యాదితి పరమసాధ్యోపసంహారేణ తన్నివృత్త్యర్థం సూత్రమభిప్రాయన్వ్యాచష్టే (అత ఇతి) (తథా హి సతీతి) జ్ఞాయత్తాని షి. థపరత్వే సతిన కేవలముభయలిఙ్గత్వాబాధః- అపి తూభయలిఙ్గత్వముపపాదితం భవతీత్యర్థః. ... ...

యేతూభయలిఙ్గత్వం పూర్వపక్షీకుర్వన్తి- తన్మత ఇదం సూత్రం న ఘటతే- ఉభయలిఙ్గత్వసమర్థనేనోపసంహారాత్. ....

ఉభయలిఙ్గాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౬॥ సూ. ఉభయవ్యపదేశాత్త్వహికుణ్డలవత్॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (మూర్తామూర్తేతి) (అచిత్ప్రపఞ్చస్య) చిదచిదాత్మకప్రపఞ్చకథనే అచిత్ప్రపఞ్చోపికథితః స్యాదిత్యర్థః. నత్వన్యయోగవ్యవచ్ఛేదః. సఙ్గత్యుపయోగిత్వేనాచిత్ప్రపఞ్చోపాదానం కృతం. నహిరూప

తే. *అథాత ఆదేశో నేతి నేతీతి- మూర్తామూర్తాచిద్వస్తురూపతయా బ్రహ్మణ ఇయత్తా ప్రతిషిధ్యతే. *న హ్యేతస్మాదితి నేత్యన్యత్పరమస్తీతి- బ్రహ్మణోఽన్యదుత్కృష్టం నహ్యస్తీతి ప్రతిపాదితం. తదుపపాదనాయ *అథ నామధేయం సత్యస్య సత్యమితి ప్రాణా వై సత్యం తేషామేష సత్యమితి- ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టేభ్యశ్చేతనేభ్యోఽప్యేష సత్యమితి కదాచిదపి జ్ఞానాదిసఙ్కోచాభావాదుక్తం. తథా *ప్రధానక్షేత్రజ్ఞపతిర్గుణేశః * పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరం *నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామిత్యాదిశ్రుతేశ్చాయమర్థోఽవగమ్యతే. తస్యాచిద్వస్తునో బ్రహ్మరూపత్వప్రకార ఇదానీం చిన్త్యతే బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వసిద్ధ్యర్థం. కిమస్యాచిద్వస్తునో బ్రహ్మరూపత్వమహికుణ్డల*న్యాయేన - ఉత ప్రభాప్రభావతోరివైకజాతియోగేన - ఉత జీవస్యేవ విశేషణవిశేష్యతయాంశాంశిభావేనేతి. ఇహ స్థాప్యమానమపి శేషణవిశేష్యభావమఙ్గీకృత్య *ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్ *తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్య ఇత్యత్ర సూక్ష్మచిదచిద్వస్తువిశిష్టాద్బ్రహ్మణః స్థూలచిదచిద్వస్తువిశిష్టస్యోత్పత్తేరనన్యత్వం చోక్తం. కిం యుక్తం. (అహికుణ్డలవదితి) కుతః. (ఉభయవ్యపదేశాత్) *బ్రహ్మైవేదం సర్వం *ఆత్మైవేదం సర్వమితి తాదాత్మ్యవ్యపదేశాత్, * హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతాః అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యేత్యాదిభేదవ్యపదేశాచ్చ అహేః కుణ్డలభావస్ఋజుభావవత్ తస్యైవ బ్రహ్మణస్సంస్థానవిశేషా ఏవాచిద్వస్తూని. ....

౨౮॥ సూ. ॥ ప్రకాశాశ్రయవద్వా తేజస్త్వాత్ ॥ వాశబ్దః పక్షవ్యావృత్త్యర్థః. బ్రహ్మస్వరూపస్యైవాచిద్రూపేణావస్థానే భేదశ్రుతయో, బ్రహ్మణోఽపరిణామిత్వవాదిన్యో, పి బాధితా భవేయుః- అతో యథా తేజస్త్వేన ప్రభాతదాశ్రయయోర్భిన్నయోరపి తాదాత్మ్యం- ఏవమచిత్ప్రపఞ్చస్య బ్రహ్మణో రూపత్వమిత్యర్థః. ....

౨౯॥ సూ. ॥ పూర్వవద్వా ॥ వాశబ్దః పక్షద్వయవ్యావృత్త్యర్థః. ఏకస్యైవ ద్రవ్యస్యావస్థావిశేషయోగేపి బ్రహ్మస్వరూపస్యైవాచిద్రూపత్వాదుక్తదోషాదనిర్మోక్షః. అథ ప్రభాతదాశ్రయయోరివాచిద్బ్రహ్మణోర్బ్రహ్మత్వజాతియోగమాత్రం - ఏవం తర్హ్యీశ్వరత్వగోత్వవద్బ్రహ్మాపీశ్వరే చిదచిద్వస్తునోశ్చానువర్తమానం సామాన్యమితి సకలశ్రుతిస్మృతివ్యవహారవిరోధః.

వి॰ - కిం తన్నిషేధార్థమనువాదతస్తత్రాహ (అథాత ఇతి) తథా ప్రధానక్షేత్రజ్ఞేత్యాదినా రూపత్వం వివృతం భవతి - ఈశ్వరత్వాదికథనాన్నియామ్యత్వలక్షణవిభూతిత్వేనైవ రూపత్వమితి రూపత్వవిశదీకారాత్. (అహికుణ్డలన్యాయేన) ఏకద్రవ్యావస్థావిశేష ఇత్యర్థః. ఏకజాతియోగస్య ఖణ్డాదివ్యక్తిష్వసత్యపి ప్రభాప్రభావద్దృష్టాన్తోపాదానం గుణప్రధానభావాభిప్రాయేణ. *అంశో నానావ్యపదేశాదిత్యత్ర జీవబ్రహ్మణోరంశాంశిభావ ఉక్తః- అత్ర త్వచిద్బ్రహ్మణోరితి భేదేఽప్యభిప్రాయేణ జీవస్యేవేత్యుక్తం. పౌనరుక్త్యశఙ్కానిరాసార్థమాహ(ఇహ స్థాప్యమానమితి) ఉభయవ్యపదేశాత్ కిమచిద్వస్తునో బ్రహ్మరూపత్వమహికుణ్డలన్యాయేన - ఉత ప్రభాతదాశ్రయయోరివైకజాతియోగేన - ఉత విశేషణవిశేష్యభావరూపేణాంశాంశిత్వేనేతి. *మహానజ ఆత్మేత్యాదిషు బ్రహ్మణ్యచిద్ధర్మప్రతిషేధః, కృత్స్నోపాదానతాదిప్రతిపాదనం, చ విశేషణవిశేష్యభావేన బ్రహ్మరూపత్వం ప్రపఞ్చస్యావగమయతి - నేతి. న చేత్ - పూర్వోక్తపక్షద్వయసిద్ధిః. అవగమయతి చేత్- తృతీయపక్షసిద్ధిః. అస్యాపృథగధికరణత్వే నిదానం శ్రోతవ్యం, *ప్రకృతైతావత్త్వమిత్యాదేః పూర్వాధికరణానుప్రవిష్టత్వే హేతుశ్చ శ్రోతవ్యః, *తతః *భూయ ఇతిపదయోరర్థశ్చ శ్రోతవ్యః, ...

౨౮॥ సూ. ॥ ప్రకాశాశ్రయవద్వా తేజస్త్వాత్ ॥ ....

౨౯॥ సూ. ॥ పూర్వవద్వా ॥ *పూర్వవదిత్యత్ర ప్రథమపక్షపరిగ్రహశఙ్కాస్యాదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థం పక్షద్వయవ్యావృత్త్యర్థ ఇత్యుక్తం. ఉక్తదోషాత్- అపరిణామిత్వభేదశ్రుతిబాధాదిత్యర్థః. (అథేత్యాది) చిదచిదీశ్వరేషు బ్రహ్మణి చ బ్రహ్మత్వం నామ జాతిః కిమనువర్తతే- ఉత బ్రహ్మైవ జాతిశ్చిదచిదీశ్వరేష్వనువర్తత ఇతి వికల్పః. ప్రథమే పక్షే ఈశ్వరవాచిపదైర్జగత్కారణవాదాధికరణ్యం న స్యాత్ - జాతివాచిపదైర్హి సామానాధికరణ్యం- న వ్యక్తివాచిభిః- న హి ఖణ్డో గౌరితివత్ ఖణ్డో ముణ్డ ఇతి సామానాధికరణ్యం. ద్వితీయే జగత్కారణత్వ తదాధారత్వ సర్వజ్ఞత్వాదిగుణాశ్రయత్వాదినోపపద్యత ఇత్యర్థః. (సకలశ్రుతిస్మృతివ్యవహారవిరోధ ఇతి) అనేన విరోధ్వయమపి దూషణద్వయమభివక్షితం. బ్రహ్మజాతియోగమాత్ర

పూర్వవదేవ - *అంశో నానావ్యపదేశాత్ * ప్రకాశాదివత్తు నైవంపర ఇతి జీవవత్పృథక్సిద్ధ్యనర్హవిశేషణత్వేనాచిద్వస్తునో బ్రహ్మాంశత్వం. విశిష్టవస్త్వేకదేశత్వేనాభేదవ్యవహారో ముఖ్యః. విశేషణవిశేష్యయోః స్వరూపస్వభావభేదేన భేదవ్యవహారో ముఖ్యః. బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వం చ రక్షితం. తదేవం ప్రకాశజాతిగుణశరీరాణాం మణివ్యక్తిగుణ్యాత్మనః ప్రత్యపృథక్సిద్ధిలక్షణవిశేషణతయా యథాంశత్వం - తథేహ జీవస్యాచిద్వస్తునశ్చ బ్రహ్మప్రత్యంశత్వమ్. ....

---

౨౯. సూ. «౩-౨-౨౯» ప్రతిషేధాచ్చ॥ «౩-౨-౨౯» స వా ఏష మహానజ ఆత్మాజరో మరః *నాస్య జరయైతజ్జీర్యత ఇత్యాదిభిః బ్రహ్మణోఽచిద్ధర్మప్రతిషేధాచ్చ విశేషణవిశేష్యత్వేనైవాంశాంశిభావ ఇత్యర్థః. అతః సూక్ష్మచిదచిద్వస్తువిశిష్టం కారణభూతం బ్రహ్మ. స్థూలచిదచిద్వస్తువిశిష్టం కార్యభూతం బ్రహ్మేతి కారణాత్కార్యస్యానన్యత్వం, కారణభూతబ్రహ్మవిజ్ఞానేన కార్యస్య జ్ఞాతతేత్యాది, సర్వముపపన్నం. బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వం చ రక్షితం. బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వేన కల్యాణగుణాకరత్వేన చోభయలిఙ్గత్వమపి సిద్ధమ్. ....

అహికుణ్డలాధికరణం సమాప్తమ్.

మితి పాఠే బ్రహ్మత్వజాతిరితి వికల్పశిరో ఽభిప్రేతం స్యాత్ - బ్రహ్మత్వజాతి యోగమాత్రమితి పాఠే శిరోఽన్తరమభిప్రేతం స్యాత్, బ్రహ్మాపీత్యత్ర భావప్రధానో నిర్దేశః స్యాత్,. పాఠో నిరీక్ష్యః. (పూర్వవదేవేత్యాద) అపృథక్సిద్ధవిశేషణతయాంశత్వం కిం దృష్టమిత్యత్రాహ (తదేవమితి) ....

౨౯॥ సూ. «౩-౨-౨౯» ప్రతిషేధాచ్చ॥ «౩-౨-౨౯» స్వరూపపరిణామాభావే కథం కారణాత్కార్యస్యానన్యత్వమిత్యాదయ ఉపపద్యన్త ఇత్యత్రాహ (అతస్సూక్ష్మేతి) (జ్ఞాతతేత్యాదీతి) ఆదిశబ్దేన సమానాధికరణశబ్దాదిర్వివక్షితః. ... ...

పరే తు * న స్థానతః ఇత్యాదిసూత్రాణి వ్యాచక్షాణా ఏవమధికరణం వర్ణయన్తి- క్వాచిత్ * సర్వకర్మా సర్వకామ ఇత్యాదిశ్రుతయస్సవిశేషలిఙ్గాః- * అస్థూలమిత్యాదయశ్చ నిర్విశేషలిఙ్గాః- తాసు కిముభయలిఙ్గం బ్రహ్మప్రతిపత్తవ్యం - ఉతాన్యతరలిఙ్గం. అన్యతరపరిగ్రహేచ కిం సవిశేషం- ఉత నిర్విశేషమితి విచారః. శ్రుతిబలాదుభయలిఙ్గే ప్రాప్తే విరోధాత్ స్వతస్తావత్తదుభయలిఙ్గత్వమయుక్తం. పృథివ్యాదిస్థానరూపాద్యుపాధితోఽపి నోభయరూపత్వం - స్వతో నిర్విశేషస్యాగ్నిసమ్పర్కాల్లోహిత్యవత్ సవిశేషతోత్పత్తౌ నిర్వికారత్వశ్రుతికోపాత్. సాకారత్వం ప్రతీతిమాత్రసిద్ధమితి నోభయలిఙ్గత్వం. అన్యతరలిఙ్గపరిగ్రహే నిర్విశేషమేవ ప్రతిపత్తవ్యం-సర్వత్ర- * అశబ్దమస్పర్శమిత్యాదిషు నిర్విశేషం హి బ్రహ్మోపదిశ్యతే. * భేదాదితి చేదితి- నను ప్రతివిద్యం బ్రహ్మణశ్చతుష్పాత్త్వ షోడశకలత్వ వామనిత్వ భామనిత్వ త్రైలోక్యరూపవత్త్వాద్యాకారభేదోపదేశాత్ ఉభయలిఙ్గత్వమవిరుద్ధమభ్యుపగన్తవ్యం- అన్యథా సవిశేషత్వశ్రుతేర్నిర్విషయత్వప్రసఙ్గాదితి చేన్న - మధువిద్యాయాం * యశ్చాయమస్యాం పృథివ్యాం తేజోమయోఽమృతమయః పురుషః యశ్చాయమధ్యాత్మం శారీరస్తేజోమయోఽమృతమయః పురుషోఽయమేవ స యోఽయమాత్మేతి ప్రత్యుపాధిభేదమభేదవచనాత్. అపి చ- ఏవమేకైకస్య భేదనిన్దాపూర్వకమభేదమామనన్తి * నేహ నానాస్తి కించన మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతీత్యాదిష్వితి. సాకారనిరాకారశ్రుత్యోః కో విశేషః - యేన నిరాకారమేవ బ్రహ్మాఙ్గీకార్యం. తత్రాహ * అరూపవదితి - రూపాదిరహితమేవ బ్రహ్మ- * అస్థూలమిత్యాదివాక్యానాం నిష్ప్రపఞ్చబ్రహ్మతత్త్వప్రధానత్వాత్. సతి విరోధే తత్పరవాక్యం ప్రధానాన్యపరవాక్యాన్నేత్యేభ్యోఽపి బలీయస్త్వం నీతి. తర్హి సాకారశ్రుతేః కా గతిః. అత్రాహ * ప్రకాశవచ్చేతి- వ్యాపకోఽపి సూర్యాది ప్రకాశోఽఙ్గుల్యాద్యుపాధిసమ్బన్ధాదృజువక్రాదిభావమాపద్యతే- ఏవం బ్రహ్మాప్యుపాధినా సవిశేషమివ భవతి. తదుపదేశస్తూపాసనార్థ ఇతి సాకారశ్రుత్యవైయర్థ్యం. తర్హి నిష్ప్రపఞ్చం బ్రహ్మ కీదృశం. తత్రాహ * ఆహ చేతి- * స యథా సైన్ధవఘన ఇత్యాదిశ్రుతిశ్చైతన్యమాత్రం బ్రహ్మ నిర్విశేషమాహ. * దర్శయతి చేతి- * అథాత ఆదేశో నేతి నేతి * అన్యదేవ తద్విదితాత్ * యతో వాచో నివర్తన్త ఇతి అన్యవ్యావృత్తిముఖేన బోధనం నిర్విశేషత్వగమకం- అన్యథా స్వగతవిశేషప్రతిపాదనోపపత్తావితరవ్యావృత్త్యసామఞ్జస్యం స్యాత్. విశిష్టదృష్టాన్తోపాదానాచ్చ నిర్విశేషత్వముచ్యతే * అత ఏవ చోపమేతి. * అమ్బువదితి- మూర్తత్వవిప్రకృష్టదేశత్వాభావాత్ న సూర్యాదితుల్యత్వమితి శఙ్కా * వృద్ధిహ్రాసభాక్త్వమితి - సర్వసారూప్యే దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికభావోచ్ఛేదః- అత ఉపాధ్యన్తర్భావాత్ వృద్ధిహ్రాసాదీన్ సూర్యాదివత్ బ్రహ్మా భజతే- అతో దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికయోస్సామఞ్జస్యమితి. * దర్శనాచ్చేతి పృథక్సూత్రం- ఉపాధిష్వన్వయాదన్తర్భావం దర్శయతి * పురశ్చక్రే ద్విపదః పురశ్చక్రే చతుష్పదః । పురస్స పక్షీ భూత్వా పురః పురుష ఆవిశదితి శ్రుతిః- అతో నోభయలిఙ్గం, న చ సవిశేషలిఙ్గమితి. * ప్రకృతైతావత్త్వమిత్యాది * ప్రతిషేధాచ్చేత్యన్తమేకమధికరణాన్తరం వర్ణయన్తి- * ద్వే వావ బ్రహ్మణ ఇత్యాదిశ్రుతిర్విషయః. రూపద్వయం రూపవత్ బ్రహ్మ చ ప్రకృతత్వావిశేషాన్నిషేధతీతి - యద్వా- బ్రహ్మైవ నిషేధతి- తస్యానుపలభ్యమానస్య నిషేధే ప్రమాణావిరోధాదితి ప్రాప్తే- ప్రకృతం రూపద్వయం నిషిధ్యతే- అన్యథా మహతా ప్రబన్ధేన ప్రతిపాదితస్య బ్రహ్మణో

నిషేధాయోగాత్. • ప్రవేశనాద్యుపలక్ష్యస్యదూరాదస్పర్శనంవరం. నచానేనైవన్యాయేనరూపద్వయనిషేధానుపపత్తిః - ప్రతిషేధార్థం లోకసిద్ధస్యానూదితత్వాత్. అతో బ్రహ్మపరిశిష్యతే. బ్రవీతిచభూయః *నహ్యేతస్మాదితినేత్యన్యత్పరమస్తీతిఅన్యస్యనాస్తిత్వం. నేతినేతీతివాక్యస్య బ్రహ్మవ్యతిరిక్తనాస్తితాపరత్వేనవ్యాఖ్యానరూపమిదంవాక్యం. యద్వా- నిషేధరూపాదాదేశాదన్యదాదేశనంనాస్తీత్యర్థః. తదాభూయో బ్రవీతీతి సూత్రఖణ్డం * అథనామధేయమితివాక్యవిషయం. అస్తిచేత్ బ్రహ్మ- కస్మాన్నగృహ్యతే. అత్రాహ • తదవ్యక్తమాహహీతి- * నచక్షుషాగృహ్యతఇత్యాదివాక్యవిషయమిదం. గృహ్యతేచేత్యాహ *అపిసంరాధనఇతి- సంరాధనం- భక్తిధ్యానాది. *తతస్తుతంపశ్యతినిష్కళంధ్యాయమానః •యోగినఏనం ప్రపశ్యన్తీత్యాదిర్విషయః. సంరాధ్యసంరాధకభావేనజీవబ్రహ్మభేదప్రసక్తివ్యుదాసకం • ప్రకాశాదివదితిసూత్రం- కర్మశబ్దఃఅఙ్గుళ్యాద్యుపాధిపరః. తేనసూర్యాదిప్రకాశఃసవిశేషఇవభాతి- నతువస్తుతస్తథాభూతః. బ్రహ్మణోపిసూర్యప్రకాశాద్యవైశేష్యం-తత్తుల్యత్వం. జీవప్రాజ్ఞయోరభేదస్యాభ్యాసేనప్రతిపాదనాత్. *అతఇతి- అభేదస్యస్వాభావికత్వాత్ భేదస్యావిద్యకత్వాదనన్తేన- ప్రాజ్ఞేనైకతాంగచ్ఛతిజీవః- తథాహి * బ్రహ్మైవభవతీత్యాదిలిఙ్గం. అస్మిన్నేవసంరాధ్యసంరాధకభావేమతాన్తరంస్వమతవిశుద్ధ్యర్థముపన్యస్యతి. •ఉభయవ్యపదేశాదితి - అవస్థాభేదాదంశభేదాచ్చఅనిరోధఃస్వాత్మద్వయోక్తిః. *పూర్వవద్వేతి-* ప్రకాశాదివచ్చావైశేష్యమితిసూత్రార్థసామ్యమర్థః. బన్ధపారమార్థ్యజ్ఞానానివర్త్యతయాంమోక్షాసత్త్వైయర్థ్యాత్ భేదస్తులోకసిద్ధో ఽనూదితఇతితాత్పర్యం. •ప్రతిషేధాచ్చ-*అథాతఆదేశో నేతినేతీత్యాదిభిఃప్రపఞ్చప్రతిషేధాచ్చనిష్ప్రపఞ్చబ్రహ్మమాత్రపరిశేషణాద్యథోక్తస్సిద్ధాన్తఇతి. అత్రబ్రూమః- సకలవిశేషమిథ్యాత్వమారబ్ధుణాధికరణసిద్ధంభవతాం. యదిశ్రుతివిప్రతిపత్తిశమనాయారమ్భః- సోపిత్వదుదాహృతవాక్యేషుసంశయాభావాదనుపపన్నః. నహి *సర్వకర్మాసర్వకామః * అస్థూలమనణ్విత్యాదివిధినిషేధానాంవిషయభేదేనావిరోధాత్ ప్రాబల్యదౌర్బల్యసంశయః. యది *నిర్గుణమిత్యాదివాక్యైర్విరోధః- తర్హిసామాన్యనిషేధస్యవిహితేతరవిషయత్వాదపచ్ఛేదన్యాయావిషయత్వాచ్చన బ్రహ్మగుణమిథ్యాత్వమితి ప్రాగేవోపపాదితత్వాత్ సిద్ధాన్తోఽనుపపన్నః. *సర్వగన్ధస్సర్వరసః *అగన్ధమరసమిత్యాదిష్వప్యేకస్మిన్నేకత్రవిధినిషేధవిషయత్వాయోగాదేవవిధేయతయానిషిధ్యతయాచప్రతిపన్నానాంగన్ధరసాదీనామర్థాన్తరత్వమఙ్గీకార్యం. నచనిషేధార్థం గుణానువాదః-గన్ధరసాదీనాం పరమాత్మధర్మత్వేనలోకప్రసిద్ధ్యభావాత్. నచోపాసనార్థమారోపః-సార్వజ్ఞ్యాదీనాంస్వరూపపరవాక్యసిద్ధత్వాత్, ఉపాసనప్రకరణానధీతానామప్యుపాసనార్థత్వేజీవబ్రహ్మైక్యస్యాప్యుపాసనార్థత్వప్రసఙ్గాత్, ప్రకరణాధీతానామపి ప్రకరణస్థతామాత్రేణఉపాసనశేషత్వేసతైక్యస్యాపి *ఆత్మేత్యేవోపాసీతేత్యుపాసనప్రకరణస్థస్యమిథ్యాత్వప్రసఙ్గాచ్చ. కించ-మిథ్యాత్వపక్షే శ్రుతివిరోధశ్శమితస్స్యాత్- కింతువిరోధాదన్యతరాప్రామాణ్యమేవాక్తంస్యాత్- యథార్థవిషయత్వాభావాత్. కించ - సూత్రశైలీవిరుద్ధశ్చసిద్ధాన్తః- *అదృశ్యత్వాదిగుణకః *సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవచేతిఅదృశ్యత్వాదీనామపిగుణత్వం, సుఖాదివిశిష్టానాంతద్విశిష్టవిషయత్వంచవదన్ సూత్రకారః కథంనిర్విశేషత్వంనిర్ధారయేత్. కించ- •ధర్మోక్తేః*సర్వధర్మోపపత్తేశ్చేతిధర్మవిశేషైస్సార్వజ్ఞ్యాదిభిఃపరమాత్మత్వం ప్రసాధ్యకథంసాధకధర్మాణాంమిథ్యాత్వంవదేత్. నహిసామాభావేఽన్యవత్సాధకాభావేసాధ్యంసిధ్యేత్. కించ- సూత్రయోజనాపిక్లిష్టతరా- లిఙ్గశబ్దస్తావత్ జ్ఞాప్యస్వరూపాతిరిక్తజ్ఞాపకపరః ప్రసిద్ధః- నిర్విశేషత్వధర్మానభ్యుపగమాత్తస్యలిఙ్గశబ్దవాచ్యాన్తరతత్వమయుక్తం. కించ- ఉభయలిఙ్గంనేత్యేతావదుక్తం - అన్యతరపరిగ్రహేసవిశేషంనభవతీతిత్వశాబ్దం, *సర్వత్రహీత్యుక్తేర్నిర్విశేషత్వప్రతిపాదనాదితిచాధ్యాహర్తవ్యం,. సవిశేషత్వప్రతిపాదనాదితిచాధ్యాహారేకోనివారకః. ప్రతిజ్ఞానుగుణ్యాభావఇతిచేత్. న- అన్యతరపరిగ్రహేసవిశేషమితిప్రతిజ్ఞాయాఅధ్యాహర్తుంశక్యత్వాత్. హేత్వానుగుణ్యాభావాన్నేతిచేన్న-అన్యోన్యాశ్రయస్యస్ఫుటత్వాత్. ఉపరితనసూత్రానుగుణ్యంనభవత్పక్షఇతివక్ష్యామః. అథస్యాత్- సాకారత్వమేకంలిఙ్గం - సాకారనిరాకారత్వమప్యేకమితిఉభయముభయశబ్దవాచ్యం- అతోనద్వితీయప్రతిజ్ఞాధ్యాహారః, ప్రతిజ్ఞానుగుణహేతుసిద్ధావచనాన్యోన్యాశ్రయ, ఇతి. తదయుక్తం - సూత్రాస్వారస్యాత్. సాకారనిరాకారత్వయోఃపరస్పరవిరుద్ధయోరేకత్వేననిర్దేశస్తావత్క్లిష్టః. ద్వయోరన్యతరదేవబ్రహ్మణిశాస్త్రవశాదపిస్వేచ్ఛయాకస్యచిద్వివక్షితత్వకథనమపిక్లిష్టం. ప్రత్యుతాభేదముక్తద్వచనత్వంవతదుదాహృతశ్రుతౌనాస్తి-*తేజోమయోఽమృతమయఃపురుషఇతితేజస్విత్వనిర్వికారత్వానన్దరూపత్వాదిబహువిశేషప్రతీతేః. అత్రశబ్దశ్చదేహప్రతిసమ్బన్ధినివ్యాపిన్యపియన్తరిధారకశేషిణిరూఢఇతిసాపినిర్విశేషత్వవిరోధీ. యతోనిర్విశేషత్వప్రతిపాదనమయుక్తం- అతఏవ •అపిచైవమేకఇతిసూత్రంచనభేదవ్యుదాసకశ్రుతివిషయం. శ్రుతిషుదనప్రామాణికభేదవ్యుదాసఇత్యుక్తం-•అరూపవదిత్యత్రచశబ్దవైయర్థ్యం.అతత్ప్రధానేత్యన్తప్రధానప్రాబల్యనయోఽప్యత్రనిర్విషయః-సాకారశ్రుతీనామతత్ప్రధానత్వాభావాత్. తాసాంచతత్ప్రధానత్వమనువాదతోపాసనార్థత్వవ్యుదాసాత్ తాత్పర్యలిఙ్గావగమాద్వ్యవస్థితం. ఉపాసనశేషత్వవ్యుదాసాదేవ * ప్రకాశవదితిసూత్రేభవదుక్తావైయర్థ్యమప్యయుక్తం. ప్రకాశస్యోపాధికాకారయోగేదృష్టాన్తత్వాదవైయర్థ్యసమర్థనేదృష్టాన్తతయాఽన్వయోనఘటతే. ప్రకాశతుల్యంబ్రహ్మ- అతస్సాకారశ్రుతిరౌపాధికాకారోపాసనార్థా - తస్మాదవైయర్థ్యమితివాక్యభేదోఽధ్యాహారశ్చ. •ఆహచేతిసూత్రంచననిర్విశేషసమర్పణక్షమం- విషయవాక్యేజ్ఞానఘనత్వావధారణస్యరసఘనత్వావధారణవత్ ప్రామాణికవిశేషాన్తరప్రతిషేధాసమర్థత్వాత్. నిర్విశేషత్వప్రతిపాదనాయోగాదేవ • దర్శయతిచేతిసూత్రంచననిర్విశేషార్థశ్రుతివిషయం. శ్రుతౌచాస్యవ్యావృత్తిముఖేనప్రతిపాదనంననిర్విశేషత్వంగమయేత్- వ్యావృత్తిమాత్రస్యశాబ్దత్వాత్. స్వగతవిశేషప్రతిపాదనేసమ్భవత్యపి •నేతినేతీత్యన్యవ్యావృత్తికథనంనిర్విశేషాభిప్రాయమితిచేన్న- వ్యావర్త్యభూతాన్యగతవిశేషపరిహారాభిప్రాయతయాతదుపపత్తౌ ప్రామాణికవిశేషబాధకత్వకల్పనాయోగాత్. అతఏవసూర్యాదిదృష్టాన్తోపన్యాసోపినిర్విశేష

తదుభయపద్యమానోన ప్రాధానికవిశేషబాధకః. * అమ్బువదిత్యాదిసూత్రద్వయస్య దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికయోః స్సర్వథాసారూప్యశఙ్కాతద్వ్యుదాసమాత్రపరత్వమితిమన్తవ్యం - తయోస్సర్వథాసారూప్యవిరహస్యాబాలం ప్రసిద్ధత్వాత్. అవశ్యసిరసనీయశఙ్కానిరసనపరత్వస్యస్వారసికత్వాచ్చ పరోక్తార్థపరత్వమయుక్తం. * దర్శనాచ్చేతిపృథక్సూత్రం కృత్వా తస్య దేహస్యపాథ్యన్తరానుప్రవేశదర్శనాదితివ్యాఖ్యానముఫలం - వ్యాపకస్యపరమాత్మనస్సర్వత్రావస్థానే * గుహాంప్రవిష్టావిత్యాదిబహుశఉక్తైవిప్రతిపత్త్యభావాత్. * ప్రకృతైతావత్త్వమిత్యాదేఃస్థగదధికరణత్వమయుక్తం - తావత్త్వావ్యవధానాఖ్యాంతదనుపపత్తేః, హిశబ్దేనపూర్వప్రతిజ్ఞోపపాదకత్వావగమాత్, * ఉభయలిఙ్గంసర్వత్రహి * తథాహిలిఙ్గమితిస్వతస్సూత్రాణామేకోపక్రమోపసంహారత్వప్రతీతేః, చ. నిషేధ్యోపస్థాపకస్యేతిశబ్దస్యప్రకారవాచిత్వాత్ ప్రకారిణో బ్రహ్మణోనిషేధ్యత్వశఙ్కా చనోదేతి. తతశ్చరూపద్వయం ప్రతిషేధ్యంచేత్ - త్వప్రత్యయవైయర్థ్యం. యస్య బ్రహ్మప్రతిషేధబాధకత్వేన * ప్రకాశనాద్రిత్వ-స్యేతిన్యాయ ఉక్తః - స్వరూపద్వయప్రతిషేధమపినిరుణద్ధి. రూపాణాం లోకసిద్ధానువాదత్వమితిపదోషత్వమపినిరుక్తం - ప్రపఞ్చస్య బ్రహ్మకార్యత్వేతద్వ్యాప్యత్వాదినియామ్యత్వతద్ధార్యత్వాదిముఖేన బ్రహ్మరూపతాయాః ప్రమాణాన్తరప్రసిద్ధ్యభావేనానువాద్యత్వాయోగాత్. అతస్త్వదుక్తన్యాయన్నైవబాధకః. * నహ్యేతస్మాదితి నేత్యన్యత్పరమస్తీతివాక్యంచన బ్రహ్మవ్యతిరిక్తంనిషేధతి, నాపి ప్రతిషేధరూపాదేశాదన్యదాదేశనం ప్రతిషేధతి,- పరాన్యత్ర [illegible] రస్యతరస్యవైయర్థ్యాత్, అప్రతిషేధరూపాణాంబహూనాముపదేశపక్షనా. చ. అతఏవ [illegible] వేదత్వేనపరత్వాపగతా ఽనన్తరసూత్రద్వయస్యాగ్రాహ్యత్వగ్రాహ్యత్వపరస్యావిరోధోపదర్శకః. యతోజీవబ్రహ్మణోర్వ్యాప్యవ్యాపకత్వాదిఃతయోః నోభయభేదోపాస్యాసౌ కథమ్యాన ప్రతిషేధ్యః- అతఏవ, చ * ప్రకాశాదివచ్చేతిసూత్రస్యచసంరాధ్యసంరాధకభావనిమిత్తభేదవ్యుదాసపరత్వమయుక్తం. అపరోఽనుగుణత్వా, చ - తత్ప్రకరణస్యాభ్యాసనిత్వాన్నిత్యం [illegible] తత్కర్మణ్యభ్యాసాదిత్యన్వయస్వారస్యం దత్తం. [illegible] ప్రతిపాద్యత ఇతి నిరస్తః - శాఖాధ్యాహారసామర్థ్యం, వాక్యభేదః, చ. తదుభయకల్పనిర్వాహోఽసమ్భవతీతి తదుభయాశ్రయణమయుక్తం. యత్ప్రకార్య సూత్రాణాంత్వదుక్తార్థపరత్వానుపపత్తి-అతఏవ * అతోఽనన్తేనేతిసూత్రం చన బ్రహ్మణాజీవైక్యాపత్తివిషయం. లిఙ్గశబ్దస్య ప్రతిపాదితం [illegible] క్తం. * ప్రత్యయౌనుమానాభ్యామితి ప్రత్యక్షశ్రుతిస్మృత్యాత్, లిఙ్గశబ్దస్య చిహ్నపర్యాయత్వాచ్చ. * ఉభయవ్యపదేశాదితిసూత్రద్వయస్యసంరాధ్యసంరాధకభావేనతాన్తరోపన్యాసపరత్వమప్యయుక్తం- * ప్రకాశాదివదితిసూత్రస్యతత్ప్రయుక్తజీవభేదవ్యుదాసకత్వాభావాత్. * ప్రకాశాశ్రయవద్వేతిసూత్రం న బ్రహ్మైకదేశత్వపరం- * తేజస్త్వాదివిజాతీయాగస్యహేతుతయా ప్రతిపాదనాత్. * ప్రకాశాదివదితిసూత్రస్యపరోక్తార్థపరత్వాభావాదేవ * పూర్వవద్వేతిసూత్రం చ నతదర్థాతిదేశపరం. నను * అంశో నానేతిసూత్రస్య పాదాన్తరస్థతయాఽనిష్కర్షాత్ నపరస్పరాపత్తిరితి చేన్న- ఉభయవ్యపదేశనిర్వహణార్థాతిదేశసూత్రేణోభయనిర్వాహపరసూత్రార్థస్యైవ ప్రత్యభిజ్ఞాపితత్వాత్. [illegible] నేన పాదాన్తరస్థమపిహి * అర్భకౌకస్త్వాదితిసూత్రం ప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే. ఏవంస్వోక్తేషు ప్రతిపాదనానుపపత్తేరేవ * ప్రతిషేధాచ్చేతిసూత్రం [illegible] ధపరం- కింతు బ్రహ్మణ్యనిష్ఠస్య ప్రతిషేధవాక్యవిషయమితియుక్తం.—— అపరేతు * ప్రతిషేధాచ్చేత్యన్తంసూత్రగణమేకాధికరణంమన్యన్తే- నిర్గుణవిద్యాసు నిరాకారణాత్మనానిరాకారం కార్యప్రపఞ్చరూపేణసాకారంచ బ్రహ్మోపాస్యం - ఉత నిరాకారమేవేతి విచార్య - నోభయలిఙ్గముపాస్యం- * అస్థూలమిత్యాదిప్రసఙ్గాత్ సాకారస్యనిషిద్ధత్వాత్, సృష్టివాక్యానాంనిరాకారప్రతిపత్త్యర్థత్వాద్వా, ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి * సర్వాణి దహృతాన్యస్య ఏవాత్మా సన్స్వమప్యేతా ఇతి నాభిస్థానీయే బ్రహ్మణి జీవానామవస్థానీయతాశ్రవణేన భేదమాశఙ్క్య పరిహరతి * భేదాదితిచేన్నేతి. [illegible] గుణమేవ బ్రహ్మోపాస్యంచేత్ - సహోభయగుణముపాస్యంస్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ * ప్రకాశవచ్చావైయర్థ్యాదితి- ప్రకాశ-అవభాసః సోఽస్య [illegible] ప్రకాశవత్. సత్యజ్ఞానాదివాక్యావైయర్థ్యాత్. భేదస్యాపాధికత్వే దృష్టాన్తః * సూర్యకాదివదితి. ప్రకాశాదివచ్చావైశేష్యమితిదతము వ్యతిరేకిణం [illegible] జయన్తి. తదయుక్తం - [illegible] విద్యావిశేషేషూపాస్యాకారనిరూపణంహి తృతీయపాదకృత్యం. నోభయలిఙ్గంనిర్గుణవిద్యాసూపాస్యమిత్యధ్యాహారబాహుల్యంచ. తత్రాన్యోన్యాశ్రయణాదీన్యనుపపత్త్యన్తరాణి పూర్వవత్. * భేదశ్రుతస్యసాధారణత్వేపిస్వాపావ్యవస్థానాం ప్రసిద్ధత్వాదవస్థాభేదాదితివ్యాఖ్యానముచితం. సగుణనిర్గుణోపాస్య మిత్యసమ్ముక్తత్వాదేవనబోధగుణమితిశఙ్కానుచితా. * అసన్నాపియః ప్రధానస్యేతిజ్ఞానానన్దాదీనాం సర్వబ్రహ్మవిద్యాస్వనువృత్తేర్వక్ష్యమాణత్వాచ్చనాత్రవక్తవ్యతా. ప్రాప్స్యదర్థపదనమపిహిపునరుక్తమితినీలివిదః.——

* అన్యేతు * నస్థానతఇత్యారభ్య * ప్రతిషేధాచ్చేత్యేవమన్తమధికరణచతుష్టయం వర్ణయన్తి - కార్యావస్థానిరూపితాః - కారణావస్థా నిరూప్యన్తే. ఉభయలిఙ్గం - నామరూపాత్మకం. రూపం - ఘటత్వాది. నామ - శబ్దప్రవృత్తిహేతుర్గోత్వాది. అధ్యాత్మమధిదైవంచాసఙ్ఖ్యేయేషు స్థానేషు అన్తఃకరణేషుబహిశ్చస్థితస్యేశ్వరస్యస్థానతః స్వరూపపరిణామేనవా స్వరూపభేదోఽస్తి - నేతివిచారః. * యఏషోఽన్తరాదిత్యే * య ఏషోఽన్తరక్షిణీతి స్థానభేదాత్, * తావనోఽన్యం ప్రతిష్ఠితావితిసప్తస్థానామననాత్, * ఏతాన్యష్టావాయతనాన్యష్టాలోకా అష్టాదేవా అష్టాపురుషాః స్సయస్తాన్ పురుషాన్ నిరూహ్యప్రత్యూహ్యాత్యక్రామత్ తంత్వౌపనిషదం పురుషంపృచ్ఛామీతి వ్యాఖ్యామననాత్, * రూపంరూపం ప్రతిరూపోబభూవేత్యాదిశ్రవణాత్, ప్రళయకాలేపిజీవానామివసూక్ష్మభేదోపపత్తేః, * భోక్తాభోగ్యం ప్రేరితారమితివత్ * ఏకస్తథాసర్వభూతాన్తరాత్మేత్యాదిష్వేకత్వవ్యపదేశస్యజాత్యభిప్రాయతోప్యుపపత్తేః, చ ఈశ్వరస్యస్థానతస్స్వరూపభేదోఽస్తీతిప్రాప్తే- నేత్యుచ్యతే-సర్వత్రహి బ్రహ్మనిష్కృష్య ప్రతిపాద్యతే * ఏతంహ్యేవబహ్వృచామహత్యుక్థేమీమాంసన్త ఏతమగ్నావధ్వర్యవ ఏతంమహావ్రతేఛన్దోగా ఏతమస్యాంపృథివ్యామేతందివ్యేతంవాయావే

తమాకాశ ఏతమస్త్వేతమోషధీష్వేతం వనస్పతిష్వేతం చన్ద్రమస్యేతం నక్షత్రేష్వేతం సర్వేషు భూతేష్వేతమేవ బ్రహ్మేత్యాచక్షత ఇతి. నను * యోఽయం చాముష్మాత్పరాఙ్ జ్యోతిర్లోకాన్ ప్రభవతి యే చైతస్మాదర్వాఞ్చో లోకాస్తేషాంచేష్టే దేవకామానాంచ * యో చైతస్మాదర్వాఞ్చో లోకాస్తేషాంచేష్టే మనుష్యకామానాంచ * తస్మై చైతస్యత దేవరూపం యచ మనుష్యరూపం * తస్యోపనిషదహరితి భౌతిక దైవతం * తస్యోపనిషదహమిత్యధ్యాత్మమితి ఐశ్వర్యన్యాయరూపభేదాత్స్వరూపభేదఇతి చేన్న - వ్యాఖ్యాతార్థస్య వాక్యస్య ప్రత్యేకం - ప్రతిస్థానమతద్వచనాత్ - ఏకత్వవచనాత్. అపి చైవమేకశాఖిన స్తయోః స్థానద్వయవర్తినోః పరమభేదమభియతె * య ఏవేహ స ఏవాముత్ర య ఏవాముత్ర తదన్విహ । మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి ఇత్యాదినా. సర్వేష్వపి స్థానేషు శ్రుతిషు హిరణ్యశ్మశ్రుత్వాదిరహితమేవ పరస్వరూపం - లిఙ్గి న్యప్రధానం - నిర్గుణం. ఇతరత్తు కార్యాన్తరమాగన్తుకమితి. అతో న పరమాత్మనస్స్వరూపభేదఇతి. సోయమర్థస్సూత్రకృతశ్రుత్య ఏవ సిద్ధః - అత ఏవ చోపమా సూర్యకాదివత్ * సూర్యకాదివత్ ఇత్యత్ర సూత్రకారేణోపదర్శితం. తత్ర హి * యథాహ్యయం జ్యోతిరాత్మా వివస్వానపో భిన్నా బహుధైకోఽనుగచ్ఛన్ ఉపాధినా క్రియతే భేదరూపో దేవః క్షేత్రేష్వేవమజోఽయమాత్మా ఇతి శ్రుతిషు నానావస్థితస్యైకత్వమితి. ఏకస్యైవ పరస్య నానాస్థానావస్థితస్య నైశ్వర్యం హి జీవే చైష్వపి స్వాతన్త్ర్యేణ నియన్తృత్వస్య నైశ్వర్యభేదసత్త్వ ప్రసఙ్గాదిహేతవః ఇతి చ పరిహృతం - న స్థానతోఽపి పరస్యోభయలిఙ్గం సర్వత్ర హి ఇత్యత్ర స్థాపితం. న హి తత్ర స్థానభేదేన భేదః, సాధ్యాభావాన్తరకృతశ్చ అవిరుద్ధ ఇత్యపి ప్రత్యుక్తం. యదుక్తం - తస్మిన్నపి ప్రకరణే పూర్వపక్షసిద్ధాన్తయోరుభయోరపి పక్షయోరాశ్రయత్వాయోగాద్విహితేభ్యో బహుభ్యో భేదా ఉపాధయ ఇతి - అన్యథా తేషాం వాక్యానాం పరమాత్మని సమన్వయోఽనిరూపితః. యథా స్వపక్షే సాధకాయ శ్రుతేరేకత్వావగమరూపా ప్రతీతిః - తస్యాం నైష్కల్యం త్రైవిధ్యవిరుద్ధయా శ్రుత్యా నేతవ్యాని ప్రతితో భవితుమర్హతి - యథోక్తం నానాత్వం ప్రధానవైలక్షణ్యేనాప్యేకత్వప్రతిపాదకైరేవ వాక్యైర్భూయసా నిరసనీయం ప్రతిషిద్ధం చ. అనన్తవల్ల్యాం * సయశ్చాయం పురుషే యశ్చాసావాదిత్యే స ఏక ఇతి పురుష ఆదిత్యే చావస్థితస్యైకత్వావగమాదాదిత్యాద్యభిమానిదేవతావిశేషస్యైవ అనన్తమయత్వప్రత్యాఖ్యానాన్న తు రాద్యాదిష్వవస్థితస్య ఇతి నైవ వ్యాఖ్యాతవ్యం స్థానభేదే భిన్నస్యైకత్వం పూర్వసిద్ధం. సూత్రాక్షరాణి సగుణతావ - సూత్రే నన్వాదికం నిష్కలం. తస్మాదనామరూపం - ఉభయరూపభేదః నానారూపం చేత్ - అనిషేధ్యం - తత్ర విహితత్వాత్. స్వరూపభేదశ్చేత్ - అశ్రావ్యత్వం. జీవావస్థానస్య నానాత్వోపాదానం పరమార్థత్వాయోగాత్ ప్రకృతానుసారాదుచితేః. * సర్వత్ర హి హేత్వత్రాసత్వ ప్రతిపాదనాదిత్యాశఙ్క్యం. అస్మాకం తు హేతుశ్చాజ్ఞాత ఏవ. * అవచనాత్ - ఏకత్వవచనాదిరిహాయుక్తం - మనువ్యాఖ్యానే * యశ్చాయమితి నుహుశ్చాత్రైకస్య యశ్చాయం దేవత స్తు - యశ్చాయమాత్మని జీవత్వేనోపదేశస్య ప్రత్యేకం యుక్తత్వాచ్చ. ఈశ్వరైకత్వస్యాసమర్థనీయత్వాదేవ సూత్రాన్తరమారభ్యతే * ప్రకాశవచ్చేత్యాదిక మనేకరణాన్తరం - తత్ర * ఆదిత్యవర్ణం * రుక్మాభం * భారూప ఇత్యాదీనాం బోధకత్వ నపరత్వం పూర్వపక్షీ ప్రతిపాదనసిద్ధాన్తయసి. నతేజసి బోధత్వం - నబోధేఽపి విరాసకత్వం - అతస్సాదృశ్యాభావాద్వైయర్థ్యం. తదభావాద్వైయర్థ్యం. * ఆకాశవత్ - తేజోమయత్వం. * తమోవాఙ్ముక్తం. తేజోరూపస్య పరస్య భోక్తృత్వాదయో వస్థానాత్ ప్రాయో జలసూర్యాద్యుపమా. దర్పణస్థానీయస్య నిర్మలత్వాద్ద్విద్యుచ్చ వత గ్రహణం. నాత్ర ముఖ్యప్రతిబిమ్బభావః - జలస్థానీయ స్యాప్యుపాదానం - తత్ర యథా భోక్తృత్వాదివృద్ధిహ్రాససభాక్త్వం - అదర్శనయోర్దేహాదౌ కార్యావిసర్వ స్థితివిరోధిత్వాభాసం - తస్మిన్నవి సమానే వృద్ధిహ్రాస స్తయోరవయవగుణభావః - ఏవం పరస్యాప్యేతత్ర వృద్ధిహ్రాససభాక్త్వం భజతే. ఏవంస్థాన దృష్టాన్తసామఞ్జస్యం. * దర్శనాత్ - జీవవదను ప్రవేశదర్శనం * పురుష ఆవిశదితి. ఇదమప్యత్ర రాద్ధాన్తశ్రుతిబాధకరణాదప్రపఞ్చితేశ్వరస్య జీవత్వస్యాసిద్ధతయా వ్యర్థకత్వాపనయ యుక్తం. ఈశ్వరస్య స్వరూపవిసర్వత్వేన నిర్వికారత్వశ్రుతివైయర్థ్యం చ. * ప్రకృతైతావత్త్వమిత్యత్ర చతుర్థాసంశయ్యరూపద్వయ ఇతి యుక్తం బ్రహ్మేతి సిద్ధాన్తయతి. తత్ర బ్రహ్మప్రతిషేధశఙ్కా ఉభయపక్షే త్యుక్తా - ఇతి శబ్దస్య ప్రకారవాచితయా బ్రహ్మోపక్షేపక త్వాభావాత్. రూపద్వయస్య బ్రహ్మణా తాదాత్మ్యం నిషేధమితివచనశఙ్కనీయం - * బ్రహ్మణో రూపే ఇతి వ్యతిరేక నిర్దేశాదాత్మప్రసక్త్యభావాత్. ప్రసక్తస్య హి ప్రతిషేధశఙ్కా నిరాసపరత్వం యుక్తం. తావద్ధ్యనైరన్తర్యాధికరణాన్తరత్వమప్యయుక్తమిత్యుక్తం. ఏతావత్త్వం చరూపద్వయమాత్రత్వం - తన్నిషేధేన ప్రపఞ్చాతిరిక్తం కారణరూపత్వమస్తీతి ప్రతిపాద్యత ఇతి చాయుక్తం - * బ్రవీతి చ భూయ ఇతి భూయః ప్రతిపాదనాత్. * అథ నామధేయమితి వాక్యం హ్యత్రాపి ప్రతిముక్తం - ప్రపఞ్చాద్విశిష్టే హి * సత్యస్య సత్యమిత్యుపపద్యతే. అతఏవ క్తగుణవిశిష్టమాత్రనిషేధ ఇతి యుక్తం. యతో బ్రహ్మనిషేధో న శఙ్క్యః - అత ఏవ * తదవ్యక్తమిత్యాదినా సూత్రాన్తరసర్వగతస్యాపీన్ద్రియత్వాదిభిరసమ్భవత్వమిత్యాశఙ్క్య భావప్రపఞ్చదాసపరాణి. యథా ప్రకాశః ప్రకాశాన్తరేణ, జలం శుద్ధజలేన, చ సంసృష్టమేకీభవతి - ఏవం సంరాధయతుస్సంరాధ్యేనాపి * తస్య సమారాధ్య ప్రపఞ్చాతిరిక్త బ్రహ్మసద్భావో, యుక్తితి బ్రహ్మసాయుజ్యారాధావ, శ్చ నదోషః - అభ్యాససాధ్యత్వాత్ తస్యేతి యోజనాయాం * ప్రకాశశ్చేతి ప్రకాశక బ్రహ్మస్వరూపస్తత్ప్రకాశకశబ్దసమానార్థత్వం స్వరసిద్ధం బాధ్యేత. యస్మాదణోరణీయస్య జీవస్య సంరాధ్యే నాన్యైకేష్యం - అతో ఉపస్య ప్రహ్వాణాసహాసోష్ణతి ఇతి సర్వకామావాప్తిరామ్నాయతే - అణోరణీయస్యానన్త్యాయస్వరూపవిసర్వ వేలిఙ్గం * పాలాగ్రేత్యాది శ్రుతిరితి యోజనాయాం వాక్యాపరవాహుల్యజహిష్యం తెలిస్ఫుటం. ప్రపఞ్చాతిరిక్తస్య పరమాత్మనో భోక్తృభోగ్యవర్గయోశ్చ కార్యకారణభావప్రకారః * ఉభయవ్యపదేశాదిత్యధికరణే చిన్త్యతే - అసౌ త్రివ్యతదవస్థారూపేణ ఉపాదానోపాదేయాత్మక ఇతి * అహికుణ్డలవదిత్యుక్తం భేదాభేదయోర్ముఖ్యత్వాయ. అనేనేశ్వరస్య పరిణామః పూర్వపక్షితః కిం శక్తిమచ్ఛక్తిరిత్యేవరూపేణోపాదానోపాదేయాత్మకః కార్యకారణభావ ఈశ్వరస్య నిర్వికారత్వాయోయుక్తం * ప్రకాశాశ్రయేతి - సూర్యకాన్తరశ్మిరూపా న్తరత్వాయః సిద్ధాదీనాం హికారణానాం రశ్మిదహనసలిలాదిని ష్పాదనే ప్రవేశానస్వరూపవికారః. తద్విశేషణభేదవ్యపదేశ

౩౦॥ సూ. పరమతస్సేతూన్మానసమ్బన్ధభేదవ్యపదేశేభ్యః॥

ఇదానీమస్మాత్పరస్మాజ్జగన్నిమిత్తోపాదానరూపపరమకారణాత్పరబ్రహ్మణః పరమపి కించిత్తత్త్వమస్తీతి కైశ్చిద్భ్రాన్త్యా భాషితైరాశఙ్కాం నిరాక్రియతే అస్యోపాస్యస్య నిర్దోషత్వానవధికాతిశయాసంఖ్యేయకల్యాణగుణాకరత్వస్థేమ్నే. తత్రేయమాశఙ్కా—యదిదం పరం బ్రహ్మోభయలిఙ్గం - ఏతస్మాన్నిఖిలజగత్కారణాత్పరమపి కించిత్తత్త్వమస్తి. కథం. *అథ య ఆత్మా స సేతుర్విధృతిరిత్యస్య పరస్య సేతుత్వవ్యపదేశాత్, సేతుశబ్దస్య చ లోకే కూలాన్తరప్రాప్తిహేతౌ ప్రసిద్ధేరితోఽన్యదనేన ప్రాప్యమస్తీతి గమ్యతే. తథా *ఏతం సేతుం తీర్త్వాఽన్ధస్సన్ననన్ధో భవతీతి తరితవ్యతాం చాస్యాభిధీయతే - అతశ్చాన్యత్ప్రాప్యమస్తి. ఉన్మానవ్యపదేశాచ్చ - ఉన్మితం - పరిమితం హీదం పరం బ్రహ్మ - *చతుష్పాద్బ్రహ్మ షోడశకలమిత్యున్మానవ్యపదేశాత్. స హాయమున్మానవ్యపదేశస్తేన సేతునా ప్రాప్యస్యానున్మితస్యాస్తితాం ద్యోతయతి. తథా సమ్బన్ధవ్యపదేశశ్చ సేతుసేతుమతోః ప్రాపకత్వప్రాప్యత్వలక్షణో దృశ్యతే *అమృతస్య పరం సేతుం దగ్ధేన్ధనమివానలం *అమృతస్యైష సేతురితి. అతశ్చ పరాత్పరమస్తి. భేదేన చ పరాత్పరం వ్యపదిశ్యతే *పరాత్పరం పురుషముపైతి *పరాత్పరం యన్మహతో మహాన్తమితి, తథా *తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వం। తతో యదుత్తరతరం తదరూపమనామయమితి, అత ఏభ్యో హేతుభ్యః పరస్మాద్బ్రహ్మణః పరమపి కించిదస్తీతి గమ్యత ఇతి. ....

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే.

౩౧॥ సూ. సామాన్యాత్తు॥ తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. యత్తావదుక్తం సేతువ్యపదేశాత్పరాత్పరమస్తీతి - తన్నోపపద్యతే - న హ్యయమత్ర కించిత్ప్రాప్యం ప్రతి సేతురుచ్యతే - *ఏషాం లోకానామసమ్భేదాయేతి సేతుసామాన్యేన సర్వలోకాసఙ్కరకరత్వప్రతీతేః. సినోతి - బధ్నాతి స్వస్మిన్ సర్వం చిదచిద్వస్తుజాతమసఙ్కీర్ణమితి సేతురుచ్యతే. * ఏతం సేతుం తీర్త్వేతి తరతిశ్చ ప్రాప్తివచనః - యథా వేదాన్తం తరతీతి.

ఇత్యత్రాహ *తేజస్త్వాదితి *భాసురరూపస్యైవ సత్త్వద్రవ్యత్వాదినా పరమాత్మనో జగతశ్చ ప్రకత్వమితి. అహికుణ్డలవదస్యాప్రతిషేధ్యత్వా యాహ *పూర్వవద్వేతి - అహికుణ్డలన్యాయేనాత్యన్తాభేదో బ్రహ్మాపేక్షయా జగతోఽభ్యుపగతః - ఈశ్వరస్య తు స్వాకారత్వాత్ తస్య జగతశ్చ ... శ్రితత్వవిశేషసామానాధికరణ్యకార్యకారణభావ ఇతి సిద్ధాన్తమాహుః. తదిదమసమ్బద్ధం - బ్రహ్మణ ఈశ్వరాతిరిక్తత్వే ప్రమాణాభావాత్, సకలప్రమాణన్యాయవిరోధాచ్చ. బహ్వధ్యాహారాపేక్షత్వాచ్చ మధ్యమసూత్రస్య - సూత్రకారావివక్షితోఽయమర్థ ఇత్యవగమ్యతే ....

అహికుణ్డలాధికరణం సమాప్తమ్.

౩౦॥ సూ. పరమతస్సేతూన్మానసమ్బన్ధభేదవ్యపదేశేభ్యః॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (ఇదానీమితి) అస్మాదితి *అతశ్చ ఇత్యస్య వ్యాఖ్యానం. ప్రకృతశ్చ * న స్థానతోఽపి పరస్యేతి సూత్రే పరశబ్దనిర్దిష్ట ఇతి జ్ఞాపయితుం పరస్మాదిత్యుక్తం. పరమకారణత్వప్రయుక్తోత్కర్షవాచీ పరబ్రహ్మణ ఇత్యత్ర పరశబ్దః. యద్వా- పరస్మాదితిపదేన ప్రాప్యతయా పరత్వం వివక్షితం. పరబ్రహ్మణ ఇత్యత్ర స్వకార్యాపేక్షయా పరత్వముచ్యతే. పరమకారణాదితి కారణాన్తరరాహిత్యం. (అస్యోపాస్యస్యేతి) ఉభయలిఙ్గత్వస్థేమ్న ఇత్యర్థః. అన్యథా ప్రాప్యత్వతదుపయోగిభోగ్యగుణజాతవైకల్యేన తస్యోభయలిఙ్గత్వపౌష్కల్యాసిద్ధిరితి భావః. పూర్వాధికరణే ఉభయలిఙ్గకత్వస్థేమ్నే నిర్దోషత్వవిషయనిరూపణం కృతం - అత్ర తు కల్యాణగుణాస్పదత్వవిషయనిరూపణమిత్యుక్తం భవతి. ఉభయలిఙ్గాత్ బ్రహ్మణః పరం కిమస్తి - నేతి. అస్య పరత్వే సేతూన్మానాదివ్యపదేశా ఉపపన్నాః - న వేతి. అనుపపన్నత్వే పరాన్తరమస్తి. ఉపపన్నత్వే పరాన్తరం నాస్తీతి సిధ్యతి. (తత్రేయమిత్యాది) అసఙ్కరకరత్వాభిప్రాయస్సేతువ్యపదేశస్స్యాదితి శఙ్కాయామాహ (తథా ఏతం సేతుమితి) (సమ్బన్ధవ్యపదేశ ఇత్యాది) పూర్వం కేవలసేతుశబ్దః - అత్ర ప్రతిసమ్బన్ధినిర్దేశసహితసేతుశబ్దనిర్దేశః. (భేదేన చేతి) పరాత్ - జగత్కారణాత్. శ్రుతావపి పఞ్చమ్యన్తః పరశబ్దః కారణవిషయ ఇతి పూర్వపక్షిణో హృదయమ్. ....

రాద్ధాన్తసూత్రముపాదత్తే.

౩౧॥ సూ. సామాన్యాత్తు॥ అవయవార్థేనాప్యసఙ్కరకరత్వం దర్శయతి (సినోతి బధ్నాతీతి) *ఏతం సేతుం తీర్త్వేత్యస్య కోఽర్థ ఇత్యత్రాహ (ఏతం సేతుమితి) ....

౩౨॥ సూ. బుద్ధ్యర్థః పాదవత్ ॥ యోఽయం *చతుష్పాద్బ్రహ్మషోడశకలం *పాదోఽస్య విశ్వా భూతానీత్యున్మానవ్యపదేశః-స బుద్ధ్యర్థః-ఉపాసనార్థః. *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యాదిభిర్జగత్కారణస్య బ్రహ్మణోఽపరిచ్ఛిన్నత్వావగమాత్స్వత ఉన్మితత్వాసమ్భవాత్. జగత్కారణత్వం హి తస్యైవ శ్రూయతే *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూతః *సోఽకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతీతి. అతో యథా *వాక్పాదః ప్రాణః పాదశ్చక్షుః పాదో మనః పాద ఇత్యాదినా బ్రహ్మణో వాగాదిపాదవ్యపదేశ ఉపాసనార్థః-ఏవమయమపి.................

స్వయమనున్మితస్యకథముపాసనార్థతయాప్యున్మానసమ్భవః. తత్రాహ

౩౩॥ సూ. స్థానవిశేషాత్ప్రకాశాదివత్ ॥ ప్రతిపన్నవాగాదిస్థానవిశేషరూపోపాధిభేదాత్తత్సమ్బన్ధితయోన్మితత్వానుసన్ధానం సమ్భవతి - యథా ప్రకాశాదేర్వ్యోమ్నస్సలిలాదేర్వా తోయఘటాదిస్థానభేదైః పరిచ్ఛిద్యానుసన్ధానసమ్భవ ఇత్యర్థః. ....

౩౪॥ సూ. ఉపపత్తేశ్చ ॥ యదుక్తం *అమృతస్యైష సేతురితి ప్రాప్యప్రాపకసమ్బన్ధవ్యపదేశాత్ప్రాపకాత్పరం ప్రాప్యమస్తీతి-తన్న-ప్రాప్యస్య పరమపురుషస్య స్వప్రాప్తౌ స్వస్యైవోపాయత్వోపపత్తేః. *నాయమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో న మేధయా న బహునా శ్రుతేన। యమేవైష వృణుతే తేన లభ్యస్తస్యైష ఆత్మా వివృణుతే తనూం స్వామిత్యనన్యోపాయత్వశ్రవణాత్.........................

౩౫॥ సూ. తథాన్యప్రతిషేధాత్ ॥ యత్పునరుక్తం *తతో యదుత్తరతరం *పరాత్పరం పురుషం *అక్షరాత్పరతః పర ఇత్యాది భేదవ్యపదేశాత్పరాత్పరమస్తీతి-తన్నోపపద్యతే-తత్త్రైవ తతోఽన్యస్య పరస్య ప్రతిషేధాత్ *యస్మాత్పరం నాపరమస్తి కించిద్యస్మాన్నాణీయో న జ్యాయోఽస్తి కశ్చిదితి. యస్మాదపరం పరం నాస్తి కించిత్-న కేనాపి ప్రకారేణ పరమస్తీత్యర్థః. తథాఽన్యత్రాపి *న హ్యేతస్మాదితి నేత్యన్యత్పరమస్తీతి. ఇతి నేతి నిర్దిష్టాదేతస్మాద్బ్రహ్మణోఽన్యత్పరం నహ్యస్తీత్యర్థః. తథా *న తస్యేశే కశ్చన తస్య నామ మహద్యశ ఇతి. తద్ధి జగదుపాదానకారణతయాఽనన్తరముక్తం *సర్వే నిమేషా జజ్ఞిరే విద్యుతః పురుషాదధి స ఆపః ప్రదుఘే

౩౨॥ సూ. బుద్ధ్యర్థః పాదవత్ ॥ అపరిచ్ఛేదవాక్యం న జగత్కారణవిషయం. కింతు తదవధి క్షతత్త్వవిషయమిత్యత్రాహ (జగత్కారణత్వం హీతి) *పాదవదితి సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (అతో యథేతి) నహి నిఖిలజగత్కారణస్యేశ్వరస్య వాక్ప్రాణచక్షురాదికతిపయవస్తుపరిచ్ఛిన్నత్వం సమ్భవతి - అతస్తస్యోపాసనార్థత్వం సమ్ప్రతిపన్నమితి భావః. ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (స్వయమనున్మితస్యేతి)

౩౩॥ సూ. స్థానవిశేషాత్ప్రకాశాదివత్ ॥ దృష్టాన్తభూతవాగాదివిషయమిదం సూత్రమ్.........................

౩౪॥ సూ. ఉపపత్తేశ్చ ॥ (అనన్యోపాయత్వశ్రవణాత్) ప్రాప్యస్యైవోపాయత్వశ్రవణాదిత్యర్థః. *వివృణుతే తనూం స్వామిత్యనేన ప్రాపకత్వం ప్రాప్యత్వం చ గమ్యతే.........................

౩౫॥ సూ. తథాన్యప్రతిషేధాత్ ॥ దూష్యాంశం వ్యఞ్జయన్ వ్యాచష్టే (యత్పునరిత్యాదినా) తత్త్రైవ- శ్వేతాశ్వతరోపనిషది. ఉపాత్తవాక్యస్యాన్వయమాహ (యస్మాదపరమితి) తస్యార్థమాహ (న కేనాపీతి) * యస్మాదితి పఞ్చమ్యన్తపదేనాపరశబ్దస్యాన్వయే సతి సమాధికనిషేధః కృతస్స్యాత్. పరశబ్దస్యాన్వయే సతి సమనిషేధో న కృతస్స్యాత్ - తచ్చానిష్టం- తథా నతి పరమపురుషవేదనస్యైకస్యైవాపవర్గోపాయత్వం పూర్వోక్తం న సిధ్యతి, సమాభ్యధికనిషేధపరశ్రుత్యన్తరవిరోధశ్చ. అపరశబ్దస్యైవార్థ్యం, చ స్యాత్-పరశ్చేన విపశ్చితరుద్రవ్యతిరిక్తవిషయోఽయమపరశబ్ద ఇతి చేన్న- తాదృశస్యాపరత్వనిషేధస్య తః ప్రాప్తత్వాన్యథాసిద్ధసఙ్కోచకాభావాత్. *తతో యదుత్తరతరమిత్యాదివాక్యం హ్యన్యథాసిద్ధమితి భావః. *న తస్యేశ ఇతి వాక్యం జగత్కారణాతిరిక్తవిషయం స్యాదిత్యత్రాహ (తద్ధీతి) *హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్రే *ప్రజాపతిః

ఉభేఇమేఇత్యాదినా. *అద్భ్యస్సమ్భూతోహిరణ్యగర్భ ఇత్యష్టావితిచజగత్కారణంపురుషమేనంప్రత్యభిజ్ఞాపయతి. *తతోయదుత్తరతరమితికిముచ్యతఇతిచేత్. పూర్వత్ర *వేదాహమేతంపురుషంమహాన్తమాదిత్యవర్ణంతమసఃపరస్తాత్ *తమేవంవిద్వానమృతఇహభవతినాన్యఃపన్థావిద్యతేయనాయేతిపరస్యబ్రహ్మణో మహాపురుషస్య వేదనమేవామృతత్వసాధనం-నాన్యోఽమృతత్వస్యపన్థాఇత్యుపదిశ్యతముపపాదనాయ *యస్మాత్పరంనాపరమస్తికించిద్యస్మాన్నాణీయోనజ్యాయోఽస్తికశ్చిత్। వృక్షఇవస్తబ్ధోదివితిష్ఠత్యేకస్తేనేదంపూర్ణంపురుషేణ సర్వమితిపురుషస్యపరత్వం, తద్వ్యతిరిక్తస్యపరత్వాసమ్భవం, చప్రతిపాద్య *తతోయదుత్తరతరంతదరూపమనామయం। యఏతద్విదురమృతాస్తేభవన్త్యథేతరేదుఃఖమేవాపియన్తీతిప్రాగ్బోద్ధిష్టమర్థంనిగమయతి. యదుత్తరతరంపురుషతత్త్వం- తదేవారూపమనామయంయతః- తతోయఏతత్పురుషతత్త్వంవిదుః-తఏవామృతాభవన్తి- అథేతరేదుఃఖమేవాపియన్తీతి. అన్యథోపక్రమవిరోధోఽనన్తరోక్తవిరోధశ్చ. *పరాత్పరంపురుషముపైతిదివ్యమితి-పూర్వత్ర *అక్షరాత్పరతఃపరఇతి- అక్షరాత్ - అవ్యాకృతాత్ యఃపరః- సమష్టిపురుషః - తస్మాత్పరోయోఽదృశ్యత్వాదిగుణకస్సర్వజ్ఞఃపరమపురుషః - సఏవేహాపి *పరాత్పరఇతి-సమష్టిపురుషాత్పరత్వేనోచ్యతే..

౩౬॥ సూ. ❀ అనేనసర్వగతత్వమాయామశబ్దాదిభ్యః॥ ❀ అనేన - బ్రహ్మణాసర్వగతత్వం- సర్వస్యజగతోవ్యాప్తత్వంఆయామశబ్దాదిభ్యః - సర్వవ్యాప్తివాదిశబ్దేభ్యోఽవగమ్యమానమస్యత్పరంనాస్తీత్యవగమయతి. ఆయామశబ్దస్తావత్ *తేనేదంపూర్ణంపురుషేణసర్వం *యచ్చకించిజ్జగత్యస్మిన్ దృశ్యతేశ్రూయతేపివా। అన్తర్బహిశ్చతత్సర్వంవ్యాప్యనారాయణఃస్థితః *నిత్యంవిభుంసర్వగతంసుసూక్ష్మం యద్భూతయోనింపరిపశ్యన్తిధీరాః. ఆదిశబ్దాత్ *బ్రహ్మైవేదంసర్వం *ఆత్మైవేదంసర్వమిత్యాదయోగృహ్యన్తే. అతఇదంపరంబ్రహ్మైవసర్వస్మాత్పరమ్...

పరాధికరణంసమాప్తమ్.

ప్రజాఅసృజత *ధాతాయథాపూర్వమకల్పయదిత్యాదిభిర్హిరణ్యగర్భస్యకారణత్వప్రతిపాదనాత్ సద్బ్రహ్మత్వాదిశబ్దైరపిసఏవకారణతయోచ్యతే- *శమ్భురాకాశమధ్యఇత్యాదిభిరపిసఏవోచ్యతే- *శమ్భుస్స్వయమ్భూర్బ్రహ్మాణఇతినైఘణ్టుకోక్తైరితిశఙ్కామపాకరోతి (అద్భ్యస్సమ్భూతఇతి) అత్రైవ *విద్యుతఃపురుషాదధీతిపురుషశబ్దా, ద్విత్వద్వయత్వా, దతిదిష్టేషు *అద్భ్యస్సమ్భూతఇత్యాదివాక్యేషుతస్యైవప్రత్యభిజ్ఞానాత్, *యమన్తస్సముద్రేకవయోవయన్తీతిసముద్రశాయిత్వశ్రవణాత్, *తదేవర్తంతదుసత్యమాహుస్తదేవబ్రహ్మపరమంకవీనామిత్యాదిచతుర్విధమహాపురుషభావజగత్కారణప్రతిపాదకప్రకరణైకప్రకరణం *హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్రఇత్యాదివాక్యమపిపరమపురుషస్యైవజగత్కారణత్వమాహేత్యర్థః. అన్యథాబ్రహ్మణోఽపిమోక్షప్రజ్ఞత్వసంహర్తృత్వశ్రుతివిరోధశ్చ. (తతోయదుత్తరతరమితికిముచ్యతఇతి) *యస్మాత్పరమిత్యాదివాక్యస్యసజాతీయపరోక్తిమిదంవాక్యంఅన్యథాసిద్ధమితీమమర్థంహృదినిధాయతస్యాన్యథాసిద్ధిఃకథమిత్యాహ (కిముచ్యతఇతి) *తస్మాత్సర్వగతశ్శివఇత్యస్యపూర్వపఠితం *తేనేదంపూర్ణంపురుషేణేతివాక్యం. తత్పశ్చాత్ *మహాన్ప్రభుర్వైపురుషఇతివాక్యం. తదుభయానురోధేన, సర్వాననశిరోగ్రీవత్వగుహాశయత్వభగవచ్ఛబ్దాద్యనురోధేన, చవర్ణనీయం. సర్వాననశిరోగ్రీవత్వాదికంహి *సహస్రశీర్షందేవమిత్యాదిషుపురుషోక్తమసాధారణత్వేనావగతమిత్యర్థః. *తతో-తస్మాద్ధేతోరిత్యర్థః. అరూపమనామయం- కర్మకృతదేహతత్కృతదుఃఖవిరోధి. తాపత్రయప్రతిభటమిత్యర్థః. ఉపక్రమవిరోధః- *నాన్యఃపన్థాఇతివాక్యవిరోధః. *యఏనంవిదురితివాక్యస్యపరమపురుషేతరవేదనపరత్వంహి *నాన్యఃపన్థాఇత్యనేనవిరుద్ధం. (అనన్తరోక్తవిరోధశ్చ) *యస్మాత్పరంనాపరమిత్యాదివాక్యవిరోధశ్చేత్యర్థః. (పరాత్పరమిత్యాది) పరాత్పరమిత్యాదివాక్యేపిసమష్టిపురుషాత్పరత్వేనపరమపురుషఉచ్యతఇతిప్రతిజ్ఞా- పూర్వవాక్యేసమష్టిపురుషవిలక్షణతయాప్రతిపాద్యత్వేననిశ్చితస్యాదృశ్యత్వాదిగుణకస్యపరాత్పరశబ్దేనాత్రప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః...........

౩౬॥ సూ. ❀ అనేనసర్వగతత్వమాయామశబ్దాదిభ్యః॥ ❀ పూర్వసూత్రైరధికవస్తువాదనిరాకరణముక్తం - ఇహస్వపక్షేప్రమాణముచ్యతే. నియన్తృత్వేనవ్యాప్తిజ్ఞాపనార్థం *నిత్యంవిభుమితిశ్రుతిరుపాత్తా. విభుం- ప్రభుం. ఇయంశ్రుతిఃపురుషవిషయా- *పరాత్పరంపురుషముపైతిదివ్యం *దివ్యోహ్యమూర్తఃపురుషఇతిపురుషవిషయప్రకరణస్థత్వాత్. సూత్రస్థమాదిశబ్దంవ్యాచష్టే (ఆదిశబ్దాదితి) (ఇత్యాదయోగృహ్యన్తఇతి) ఆదిశబ్దేనవ్యతిరిక్తతత్త్వనిషేధపరవాక్యాని, ధారకత్వనియన్తృత్వాదిపూర్వకవ్యాప్తిపరవాక్యాని, సమానాధికరణవాక్యాని, చవివక్షి

౩౭॥ సూ. ఫలమత ఉపపత్తేః॥

ఉక్తముపాసిసిషోపజననార్థం జీవస్య సర్వావస్థాసు సదోషత్వం, ప్రాప్యస్య చ పరమపురుషస్య నిర్దోషత్వం కల్యాణగుణాకరత్వం సర్వస్మాత్పరత్వం, చ - అతః పరముపాసనం వివక్షున్నుపాసీనానాం పరస్మాదేవాస్మాత్పురుషాత్తత్ప్రాప్తిరూపమపవర్గాఖ్యం ఫలమితి సమ్ప్రతి బ్రూతే. తుల్యన్యాయతయా ... ప్రాప్యమహిమా

తాని. సర్వవిద్యోపాస్యవిశేషనిర్ణయపరనారాయణానువాకే నియన్తృతయా వ్యాప్తిః *అన్తర్బహిశ్చేత్యాదినా, ధారకత్వం *తద్విశ్వముపజీవతీతి, శేషిత్వం *పతిం విశ్వస్యేతి చోక్తం-నియమనార్థవ్యాపనధారణశేషిత్వైః కృత్స్నప్రపఞ్చశరీరకత్వం బ్రహ్మణస్సిద్ధం. ఏవమీశ్వరస్య కృత్స్నప్రపఞ్చశరీరకత్వసిద్ధ్యా తదధికతత్త్వం నాస్తీత్యధికతత్త్వాభావే ప్రమాణముక్తం స్యాత్ - తత్త్వాన్తరసద్భావే సతి కృత్స్నశరీరకత్వాయోగాత్. కిం చ *విశ్వతః పరమం నిత్యం *అన్తర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య *విశ్వమేవేదం పురుష ఇతి త్రివిధపరిచ్ఛేదరాహిత్యముక్తం, తథా చ సహస్రశీర్షత్వాదివిశిష్టపురుషప్రతిపాదకతయైతత్సమానార్థం చ పురుషనారాయణే *యద్భూతం యచ్చ భవ్యం *స భూమిం విశ్వతో వృత్వా *పురుష ఏవేదం సర్వమితి త్రివిధపరిచ్ఛేదరాహిత్యముక్తం,- తతశ్చాధికవస్తునిషేధసిద్ధిః- అధికవస్తుసద్భావే వస్తుపరిచ్ఛేదాభావాయోగాత్. అత ఈదృశాని వాక్యాన్యనుసన్ధేయానీతి భావః. ...

పరైస్తు సమ్బన్ధవ్యపదేశో నామ *సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నః *ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్త ఇతి దర్శితః. భేదవ్యపదేశశ్చ *య ఏషోఽన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషః *య ఏషోఽన్తరక్షిణి పురుష ఇతి దర్శితః. *స్థానవిశేషాదిత్యాదిసూత్రాణి సమ్బన్ధభేదవ్యపదేశపరిహారపరాణీతి వ్యాఖ్యాతాని- ఉపాధిభేదాపేక్షయా భేదవ్యపదేశః-న స్వరూపతః. భేదోపశమ ఏవ సమ్బన్ధ ఈదృశస్సమ్బన్ధ ఉపపద్యతే-*స్వమపీత ఇతి స్వరూపసమ్బన్ధశ్రవణాత్. *సర్వం తం పరాదాదిత్యాదిరన్యప్రతిషేధః. *అనేన-సేత్వాదివ్యపదేశనిరాకరణేన సర్వగతత్వసిద్ధిర్భవతి-అన్యథా వస్త్వన్తరాద్వ్యావృత్త్యా త్వే నాత్మనః పరిచ్ఛేదస్స్యాత్. సర్వగతత్వం చాయామశబ్దాదిభ్యః ఇతి వ్యాచక్షతే. తత్ర న తావజ్జగత్కారణాత్ బ్రహ్మణో విలక్షణవస్తుమాత్రమిహ నిషేధ్యం-కిం తు ఉత్కృష్టం తత్త్వాన్తరం- ప్రామాణికస్య ప్రధానజీవేశ్వరవైలక్షణ్యస్యానిషేధ్యత్వాత్, కార్యకారణభేదనిషేధస్య చారమ్భణాధికరణే కృతత్వాత్, సేతూన్మానవ్యపదేశాదీనాం కార్యకారణభేదసాధకత్వాభావాచ్చ. న హి కారణమేవ స్వకార్యప్రాప్త్యై సేతురితి నియమః. సర్వగతత్వస్య సిద్ధాన్త హేతుత్వోక్త్యా చ నాన్యమాత్రం ప్రతిషేధ్యం- తస్య భేదసాధకత్వాత్. వ్యాప్తిర్హి వ్యాప్యవ్యాపకభేదమవగమయతి. అత ఉత్కృష్టతత్త్వనిషేధార్థత్వేఽధికరణస్య సిద్ధాన్తే ప్రతిపన్నస్య సమ్బన్ధో న పూర్వపక్షబీజం భవతి- కారణాద్బ్రహ్మణస్సముపసర్పోత్కర్షాభావాత్. అత ఏవాదిత్యాదిరూపస్థానకృతభేదశ్చ న పూర్వపక్షయుక్తిః. అత ఏవ *స్థానవిశేషాదితి సూత్రం న సమ్బన్ధభేదవ్యపదేశపరిహారపరం. *కతమ ఆత్మేతి- యోఽయం విజ్ఞానమయ ఇత్యాదిప్రకరణేను ... ప్రాజ్ఞేనాత్మనేత్యపేత వ్యపదేశాత్ పరమేశ్వరో వివక్షిత ఇతి సమర్థితత్వాత్ తన్నిరాసశ్చానుపపన్నః. *తథాన్యప్రతిషేధాదితి సూత్రం చ *యస్మాత్పరమిత్యాదివాక్యవిషయం- న తు *సర్వం తం పరాదాదిత్యాదివాక్యవిషయం- ఉత్కృష్టాన్యనిషేధపర్యైవ అధికరణకృత్యత్వాత్. అనేన-సేత్వాదివ్యపదేశనిరాకరణేనాన్యప్రతిషేధాశ్రయణేన చ సర్వగతత్వం సిధ్యతి - తచ్చాయామశబ్దాదిభిస్సిధ్యతీతి యోజనాయాం వాక్యభేద, స్తచ్ఛబ్దాధ్యాహారశ్చ. సర్వగతత్వం చ భేదసాధకత్వాత్ భవతాం విరుద్ధం. న చ భేదే సతి వస్తుతః పరిచ్ఛేదస్స్యాత్ - తస్య భేదరూపత్వాభావాత్.——అస్యైతు సమ్బన్ధభేదవ్యపదేశావయమేవ ... స ఏవ *స్థానవిశేషాదితి సూత్రముపేతయోః పరిహారపరమాహుః - వికారవర్తినో బ్రహ్మణో బహిర్నిర్వికారమవస్థితం బ్రహ్మ ప్రతి సేతుత్వం - *తతో యదుత్తరతరమితి పరమాకాశవర్తిన ఈశ్వరస్య వికారస్థాదీశ్వరాత్ భేదవ్యపదేశ ఇతి న స్వరూపభేద ఇతి. ఉపపద్యతే నైవం- అన్యభేశ్వరద్వయప్రసఙ్గాత్. *తస్మాత్సర్వగతశ్చ ఇత్యుక్తం సర్వగతత్వం *అనేన- సేత్వాదివ్యపదేశనిర్వాహేణోపపాదితం భవతి- తచ్చ *జ్యాయాన్ పృథివ్యా ఇత్యాదిభిరాయామశబ్దాదిభిస్సిద్ధమితి. తదపి న సాధీయః- అనవచ్ఛిన్నబ్రహ్మానుభవస్య బ్రహ్మోపాసనలభ్యత్వశాస్త్రాన్న దేశభేదాపేక్షం సేతుత్వం వాచ్యం-*సర్వం హ పశ్యః పశ్యతి *ఇమాన్లోకాన్కామాన్నీ కామరూప్యనుసఞ్చరన్నితి హి శ్రూయతే. వికారావస్థితాదీశ్వరాత్ పరమాకాశస్థస్యోత్తరత్వమితి నిర్వాహోఽప్యయుక్తః *వృక్ష ఇవ స్తబ్ధో దివి తిష్ఠత్యేకస్తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వం తతో యదుత్తరతరమితి పరమాకాశస్థాత్పురుషాదుత్తరత్వప్రతీతేః. *అనేన- సేత్వాదివ్యపదేశాన్యపరత్వకథనేన *తస్మాత్సర్వగతశ్చ ఇత్యుత్తరవాక్యస్థసర్వగతత్వముపపాదితం భవతీత్యప్యయుక్తం-పూర్వపక్షదృష్ట్యా పూర్వవాక్యోక్తాత్ కారణపురుషాత్ పరత్వేఽప్యుత్తరవాక్యప్రతిపాద్యస్య సర్వగతత్వే విరోధాభావాత్. అతో వాక్యాన్తరసిద్ధాయాః కారణవస్తునో వ్యాప్తేరసఙ్కోచ ఏవ తత ఉత్కృష్టస్యాభావే హేతుత్వేన వివక్షితః.............................

పరాధికరణం సమాప్తమ్.

౩౭॥ సూ. ఫలమత ఉపపత్తేః॥ సిద్ధాన్తోపక్రమమిదమధికరణం. అవాన్తరసఙ్గత్యర్థమనువదతి (ఉక్తమితి) సర్వస్మాత్పరత్వం- ప్రాప్యత్వం. తత్కల్యాణగుణాకరత్వాన్తర్భూతమపి పృథగధికరణనిరూపితత్వాత్ పృథగుక్తం. సూత్రేముక్తరీత్యా న నిర్దిష్టం - అపి తు *ఫలమితి సాధారణనిర్దేశః కృతః- అతస్తస్య ప్రయోజనమాహ (తుల్యన్యాయతయేతి) త్రివర్గప్రదకర్మారాధ్యత్వఫలప్రదత్వయోరపి తుల్యన్యాయతయా తదప్యత్ర నిరూపితం. అత ఉపాసనోపయోగ్యర్థవిచారానన్తరం తదుపయోగ్యర్థాన్తరం నిరూప్యత ఇతి సఙ్గతిరిత్యర్థః. ఫలత్వముక్తం- ఫలప్రదత్వం నిరూప్యత ఇతి చ సఙ్గతిః. తచ్చ కల్యాణగుణ ఇతి హాదాన్తర్భూతః. పూర్వమీమాంసాయామపూర్వాధికరణే త్వారమ్భత్రం నిరూపితం-అత్ర తు ...

ముష్మికమపిఫలంఅతఏవ - పరస్మాత్పురుషాద్భవతీతిసామాన్యేన *ఫలమతఇత్యుచ్యతే. కుతఏతత్. (ఉపప త్తేః) సఏవహి సర్వజ్ఞస్సర్వశక్తిర్మహోదారో యాగదానహోమాదిభిరుపాసనేనచారాధిత ఐహికా ముష్మికభోగజాతం, స్వస్వరూపావాప్తిరూపమపవర్గం, చదాతుమీష్టే. నహ్యచేతనంకర్మక్షణధ్వంసికాలా న్తరభావిఫలసాధనంభవితుమర్హతి. ....

౩౮॥ సూ. శ్రుతత్వాచ్చ॥ *సవాఏషమహానజఆత్మాన్నాదోవసుదానః *ఏష హ్యేవానన్దయాతీతి భోగాపవర్గరూపంఫలమయమేవదదాతీతిహిశ్రూయతే. ....

సమ్ప్రతిపూర్వపక్షమాహ

౩౯॥ సూ. ధర్మంజైమినిరతఏవ॥ అతఏవ - ఉపపత్తేః శాస్త్రాచ్చయాగదాన హోమోపాసనరూపధర్మమేవఫలప్రదంజైమినిరాచార్యోమన్యతే. లోకేహికృష్యాదికర్మ, దానాదికంచకర్మ, సాక్షాద్వాపరమ్పరయావాస్వయమేవఫలసాధనందృష్టం - ఏవంవేదేపియాగదానహోమాదీనాంసాక్షాత్ఫలసాధనత్వాభావేపిపరమ్పరయాఅపూర్వద్వారేణఫలసాధనత్వముపపద్యతే. తథా *యజేతస్వర్గకామ ఇత్యాదిశాస్త్రమపిసిసాధయిషితస్వర్గస్యకర్తవ్యతయాయాగాద్యభిదధదన్యథానుపపత్త్యా అపూర్వద్వారేణ ఫలసాధనత్వమవగమయతి. ....

౪౦॥ సూ. పూర్వంతుబాదరాయణోహేతువ్యపదేశాత్॥ తుశబ్దః పక్షవ్యావృత్త్యర్థః. పూర్వోక్తంపరమపురుషస్యైవఫలప్రదత్వంభగవాన్బాదరాయణోమన్యతే. కుతః. (హేతువ్యపదేశాత్) *యజదేవపూజాయామితిదేవతారాధనభూతయాగాద్యారాధ్యభూతాగ్నివాయ్వాదిదేవతానామేవ తత్తత్ఫలహేతుతయాతస్మింస్తస్మిన్నపివాక్యేవ్యపదేశాత్ *వాయవ్యంశ్వేతమాలభేతభూతికామోవాయుర్వైక్షేపిష్ఠాదేవతావాయుమేవస్వేనభాగధేయేనోపధావతిసఏవైనంభూతింగమయతీత్యాదిషు. కామినస్సిసాధయిషితఫలసాధనత్వప్రకారోపదేశోపివిధ్యపేక్షితఏవేతినాతత్పరత్వశఙ్కాయుక్తా. ఏవమపేక్షితేపిఫలసాధన

నిరూప్యతఇతిభిదా. కింసాపూర్వాత్కర్మోపాసనాత్ స్వర్గాపవర్గఫలోత్పత్తిః-ఉతకర్మోపాసనారాధితాద్వాయ్వాదిదేవతారూపాత్ కేవలాచ్చబ్రహ్మణఇతి. కిం *సఏవైనంభూతింగమయతి *యమేవైషవృణుతేతేనలభ్యఇత్యాదివాక్యశేషోవాయ్వాదిరూపస్యకేవలస్యచబ్రహ్మణఃఫలప్రదత్వమవగమయతి-నేతి. కింవాక్యశేషోయథాప్రతీతార్థపరః-ఉతాతత్పరఇతి. అతత్పరత్వేతత్తద్దేవతారూపస్యకేవలస్యచబ్రహ్మణఃఫలప్రదత్వాభావాత్ సాపూర్వాత్కర్మోపాసనాత్ ఫలసిద్ధిస్స్యాత్. అనన్యపరత్వేతుదేవతారూపస్యకేవలస్యచేశ్వరస్యఫలప్రదత్వావగమకత్వాత్ కర్మోపాసనారాధితాత్ తత్తద్దేవతారూపాత్ కేవలాచ్చబ్రహ్మణఃఫలసిద్ధిః. సర్వజ్ఞత్వమర్థినామపేక్షితతద్విరోధితన్నిరాసాదిజ్ఞానోపయోగి. సర్వశక్తిత్వంభోగ్యభోగోపకరణాదినిష్పాదనప్రతిబన్ధనిరసనోపయోగి. ద్వయమపిలుబ్ధస్యాకించిత్కరమితిమహోదారత్వోక్తిః. ఈశ్వరస్యయోగ్యత్వముక్తం-కర్మణస్త్వయోగ్యత్వమాహ (నహీతి)....

౩౮॥ సూ. శ్రుతత్వాచ్చ॥ కేవలకర్మణోయోగ్యత్వాభావా, దీశ్వరస్యైవయోగ్యత్వా, త్తస్యైవఫలప్రదత్వం కల్ప్యమిత్యుక్తం- తత్కణ్ఠోక్తంచేత్యస్యసూత్రస్యార్థః. *అన్నాదః- అన్నదః........................

అనన్తరసూత్రంపూర్వపక్షపరమిత్యాహ (సమ్ప్రతీతి)

౩౯॥ సూ. ధర్మంజైమినిరతఏవ॥ ఉపపత్తిందర్శయతి (లోకేచేతి) శాస్త్రందర్శయతి (ఏవంవేదేపీతి) * స్వర్గకామో యజేతేత్యత్రఫలసాధనత్వంశ్రుతమేవ-తత్రసద్వారకత్వంకల్ప్యమితినవిరోధః. సిద్ధాన్తసూత్రమాదత్తే. ....

౪౦॥ సూ. పూర్వంతుబాదరాయణోహేతువ్యపదేశాత్॥ (యజదేవేత్యాది) తథావ్యపదేశందర్శయతి (వాయవ్యమితి) మన్త్రార్థవాదయోరనుష్ఠేయార్థప్రకాశనస్తుత్యోరన్యపరత్వాన్నస్వార్థప్రామాణ్యమిత్యత్రాహ (విధ్యపేక్షితఏవేతి) మన్త్రార్థవాదయోః ప్రతీయమానార్థతాత్పర్యాభావేపి రాత్రిసత్రప్రతిష్ఠా,ఽవగోరణశతయాతనా సాధ్యసాధనభావ, శర్కరాఞ్జనద్రవ్య, పశువిశేష, దిరర్థవాదాద్యుక్తార్థోవిధ్యపేక్షితతయాభవద్భిరేవస్వీకృతఇతిభావః. దేవతానామపిఫలప్రదత్వమస్తు-తతఃకిమపూర్వస్యఫలప్రదత్వానభ్యుపగమఇత్యత్రాహ-(ఏవమితి)

త్వప్రకారే శబ్దాదేవావగతే సతి తత్పరిత్యాగమశ్రుతాపూర్వాదిపరికల్పనం చ ప్రామాణికానభిమతమ్ లిజాద యోపి దేవతారాధనభూత యాగాదేః ప్రకృత్యర్థస్య కర్తృవ్యాపారసాధ్యతాం వ్యుత్పత్తిసిద్ధాం శబ్దానుశాసనానుమతామభివదతి - నాన్యదలౌకికమితి ప్రాగేవోక్తం. తదేవం *వాయుర్వై క్షేపిష్ఠా దేవతేత్యాదిశబ్దాద్వాయ్వాదీనాం ఫలప్రదత్వమవగమ్యతే- వాయ్వాద్యాత్మనా చ పరమపురుష ఏవారాధ్యతయా ఫలప్రదాయిత్వేన చావతిష్ఠత ఇతి శ్రూయతే *ఇష్టాపూర్తం బహుధా జాతం జాయమానం విశ్వం బిభర్తి భువనస్య నాభిః *తదేవాగ్నిస్తద్వాయుస్తత్సూర్యస్తదు చన్ద్రమా ఇతి. అన్తర్యామిబ్రాహ్మణే చ *యో వాయౌ తిష్ఠన్ - యస్య వాయుశ్శరీరం *యో౽గ్నౌ తిష్ఠన్ *య ఆదిత్యే తిష్ఠన్నిత్యాది శ్రూయతే. స్మర్యతే చ *యో యో యాం యాం తనుం భక్తః శ్రద్ధయార్చితుమిచ్ఛతి। తస్య తస్యాచలాం శ్రద్ధాం తామేవ విదధామ్యహం। స తయా శ్రద్ధయా యుక్తస్తస్యారాధనమీహతే। లభతే చ తతః కామాన్ మయైవ విహితాన్ హి తానితి, *అహం హి సర్వయజ్ఞానాం భోక్తా చ ప్రభురేవ చేతి. ప్రభురితి-ఫలప్రదాయీత్యర్థః. *దేవాన్ దేవయజో యాన్తి మద్భక్తా యాన్తి మామపి *యాన్తి మద్యాజినో౽పి మామితి,చ. లోకే చ కృష్యాదిభిర్విచిత్రరూపాన్ ద్రవ్యవిశేషాన్ సమ్పాద్య తై రాజానం భృత్యద్వారేణ సాక్షాద్వా౽ర్చయన్తి- అర్చితశ్చ రాజా తత్తదారాధనానుగుణం ఫలం ప్రయచ్ఛన్ దృశ్యతే. వేదాన్తాస్త్వతిపతితసకలేతరప్రమాణసమ్భావనాభూమిం నిరస్తసమస్తావిద్యాదిదోషగన్ధం స్వాభావికానవధికాతిశయాపరిమితోదారగుణసాగరం పురుషోత్తమం ప్రతిపాద్య తదారాధనరూపాణి చ యాగదానహోమాత్మకాని, స్తుతినమస్కారకీర్తనార్చనధ్యానాని చ తదారాధనాని, ఆరాధితాత్పరస్మాత్పురుషాద్భోగాపవర్గరూపం ఫలం,చ వదన్తీతి సర్వం సమఞ్జసమ్.

ఫలాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే
తృతీయస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

శ్రుతహానమశ్రుతకల్పనం చానుపపన్నమిత్యర్థః. అశ్రుతకల్పనం హి కల్ప్యాపూర్వవాదే- వాచ్యాపూర్వవాదే తన్నాస్తీత్యత్రాహ (లిజాదయోపీతి) పూర్వస్మిన్పక్షే అపూర్వమేవ కల్ప్యం- అన్యత్ర త్వపూర్వం, తస్య లిఙ్వాచ్యత్వం, చ కల్ప్యమిత్యర్థః. ప్రాగేవ- ప్రథమాధికరణ ఏవేత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (తదేవమితి) తతః కిం పరమపురుషస్య ఫలప్రదత్వ ఇత్యత్రాహ (వాయ్వాద్యాత్మనా చేతి) అయమర్థస్సమ్భవతీతి దర్శయతి (లోకే చేతి) విగ్రహవ్యభావం యే త్వనుమానాదిభిస్సాధయన్తి- తన్మతే తదుక్తానుమానం కాలాత్యయాపదిష్టమిత్యభిప్రాయేణాహ (వేదాన్తాస్త్వితి) స్తుతినమస్కారాదీనాముపబృంహణసిద్ధత్వాత్ తేషాం ధ్యానేన సహ కీర్తనం. (సర్వం సమఞ్జసం) విధ్యర్థవాదమన్త్రాణాం సర్వేషాం సామఞ్జస్యమిత్యర్థః. .....

ఫలాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహారీతకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన
శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన
శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం తృతీయస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా - ౮౨.— సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా - ౩౫౮.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

తృతీయాధ్యాయే — తృతీయః పాదః.

సర్వవేదాన్తప్రత్యయాధికరణమ్.

౧॥ సూ. ॥ సర్వవేదాన్తప్రత్యయంచోదనాద్యవిశేషాత్ ॥

ఉక్తం బ్రహ్మోపాసిసిషోపజననాయ వక్తవ్యం బ్రహ్మణః ఫలదాయిత్వపర్యన్తం - ఇదానీం బ్రహ్మోపాసనానాం గుణోపసంహారవికల్పనిర్ణయాయ విద్యాభేదాభేదచిన్తా ప్రస్తూయతే. ప్రథమం తావదేకస్యా వైశ్వానరవిద్యాదికాయాః అనేకశాఖాసు శ్రూయమాణాయాః కిమేకవిద్యాత్వం-ఉత విద్యాభేద ఇతి చిన్త్యతే. అవిశేషపునశ్శ్రవణస్య ప్రకరణాన్తరస్య చ భేదకత్వాత్, శాఖాన్తరే చోభయోరవర్జనీయత్వాత్, విద్యాభేద ఇతి ప్రాప్తం. అత ఏవ *తేషామేవైతాం బ్రహ్మవిద్యాం వదేత శిరోవ్రతం విధివద్యైస్తు చీర్ణమితి శిరోవ్రతవతామాథర్వణికానామేవ విద్యోపదేశనియమ ఉపపద్యతే. విద్యైక్యే హి విద్యాఙ్గస్య శిరోవ్రతస్యాన్యేషామపి శాఖినాం ప్రాప్తేర్నియమో నోపపద్యతే. ... ...

ఏవం ప్రాప్త ఉచ్యతే సర్వవేదాన్తప్రత్యయమేకముపాసనమితి. కుతః. (చోదనాద్యవిశేషాత్) చోదనా తావదుపాసీత విద్యాదిత్యేవంజాతీయకో ధాత్వర్థవిశేషవిధిః. ఆదిశబ్దేన *ఏకం వా సంయోగరూపచోదనాఖ్యావిశేషాదితి కర్మకాణ్డశాఖాన్తరాధికరణసూత్రోక్తాస్సంయోగరూపాఖ్యా గృహ్యన్తే. ఏషాం చోదనాదీనామవిశేషాత్ సైవేయం విద్యేతి శాఖాన్తరే ప్రత్యభిజ్ఞాయతే. తథాహి- ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోః *వైశ్వానరముపాస్త ఇతి చోదనా తావదేకరూపా,-

---

౧॥ సూ. ॥ సర్వవేదాన్తప్రత్యయంచోదనాద్యవిశేషాత్ ॥ పాదసఙ్గత్యర్థమనువదతి (ఉక్తమితి) అన్యత్రోపదిష్టాఙ్గస్వీకారః ఉపసంహారః. తత్ర తత్రోక్తస్య తత్ర తత్రైవోపయోగో వికల్పః. తయోర్నిర్ణయాయేత్యర్థః. విద్యానామభేదే ఉపసంహారః - భేదే వికల్పః. ప్రథమాధికరణకృత్యమాహ (ప్రథమం తావదితి) (అనేకశాఖాసు శ్రూయమాణాయాః) ఏకసంజ్ఞకత్వేన, ఏకఫలత్వేన, శ్రూయమాణాయా ఇత్యర్థః. పూర్వమీమాంసాయాం శాఖాన్తరాధికరణే *శాఖాన్తరేకర్మభేద ఇతి సూత్రేణ పూర్వపక్షముక్త్వా *ఏకం వా సంయోగరూపచోదనాఖ్యావిశేషాదితి సిద్ధాన్తితం-అత్ర తు శాఖాన్తరాధికరణోక్తన్యాయో వేదాన్తవాక్యేషు కిం ప్రవర్తతే-ఉత నేతి సంశయ్య ప్రవర్తత ఇతి నిర్ణీయతే. నానాశాఖామ్నాతాయా వైశ్వానరవిద్యాదికాయాః కిం ప్రతిశాఖం భేదః - ఉతైకత్వమితి. కిం శాఖాన్తరే ప్రత్యభిజ్ఞానమైక్యమవగమయతి - నేతి. కిం శిరోవ్రతమాథర్వణికానాం విద్యోపదేశనియమో వేదాన్తవిహితవిద్యాసు శాఖాన్తరాధికరణన్యాయావతారం నిరుణద్ధి- నేతి. కిం శిరోవ్రతం విద్యాఙ్గం-ఉత అధ్యయనాఙ్గమితి. విద్యాఙ్గత్వే శాఖాన్తరనయావతారప్రతిబన్ధకత్వాత్ ప్రత్యభిజ్ఞానస్యైక్యానవగమకతయా విద్యాభేదః. అధ్యయనాఙ్గత్వే శిరోవ్రతస్య విద్యాసు శాఖాన్తరనయాప్రతిబన్ధకతయా ప్రత్యభిజ్ఞానస్యైక్యావగమకత్వాద్విద్యైకత్వమితి. తత్ర పూర్వపక్షయుక్తిమాహ (అవిశేషేతి) *అగ్నిహోత్రం జుహోతి *దధ్నా జుహోతీత్యాదిషు జుహోతిపదస్య పునశ్శ్రవణేఽపి భేదో నిషిధ్యతే- తద్వ్యావృత్త్యర్థమవిశేషపునశ్శ్రవణస్యేత్యుక్తం. *ఇడో యజతి *బర్హిర్యజతి *తనూనపాతం యజతీత్యాదిషు యజతిశబ్దాదేః పునశ్శ్రవణం భేదకం దృశ్యతే. ఏకస్యామపి శాఖాయామనయోః భేదహేతుత్వమస్తు- తతః కిమిత్యత్రాహ (శాఖాన్తరే చేతి) శాఖాన్తరత్వాదేవ శాఖాన్తరాధికరణసిద్ధాన్తయుక్తిః - నైవాత్రాపి స్యాదితి తన్న్యాయానవతారమితి శఙ్కాయామధికాం పూర్వపక్షయుక్తిమాహ (అత ఏవేతి) అత ఏవ- విద్యాభేదాదేవేత్యర్థః. కథమన్యథా నియమానుపపత్తిరిత్యత్రాహ (విద్యైక్య ఇతి) బ్రహ్మవిద్యాఙ్గస్య శిరోవ్రతస్యాన్యేషామపి శాఖినాం ప్రాప్తిరనిష్టా. విద్యైక్యే తదఙ్గస్య శిరోవ్రతస్యాన్యేషామపి ప్రాప్తేర్నియమానుపపత్తిః- తస్మాన్న విద్యైక్యమిత్యర్థః. ... ...

రాద్ధాన్తమవతారయతి (ఏవం ప్రాప్త ఇతి) సూత్రే ప్రతిజ్ఞాఖణ్డే సపూరకపదముపాదత్తే (సర్వేతి) సర్వవేదాన్తప్రత్యయం- సర్వేషు వేదాన్తేషు ప్రతీయమానమిత్యర్థః. కర్మకాణ్డమాత్రస్మారణపరత్వాత్ తత్రస్థమేకమితి పదమధ్యాహృతం. ఐక్యహేతుషు సంయోగనిర్దేశస్య ప్రాథమ్యేఽపి చోదనాయాః ప్రాధాన్యాత్ *చోదనాద్యవిశేషాదిత్యుక్తం. కర్మణ్యప్యుపాసనవాచిధాత్వభిప్రాయేణ ధాత్వర్థవిశేషేత్యుక్తం. ఏకస్యాం శాఖాయాం ది

వైశ్వానరైక్యనిరూపణీయ స్వరూపస్యావిదిపర్యాయపూర్వోపాసనైర్వైద్యభూతవైశ్వానరైక్యాత్ప్రమాణ్యవిశిష్టం,- ఖ్యాచ వైశ్వానరవిద్యేత్యవిశిష్టా,- ఫలసంయోగోఽప్యభయత్రాపి బ్రహ్మప్రాప్తిరూపో విశిష్టః [illegible] త్యభిజ్ఞానాచ్ఛాఖాన్తరేఽపి విద్యైక్యమ్. ....

యత్తూక్తమవిశేషపునశ్శ్రవణాత్ప్రకరణాన్తరాచ్చ విధేయభేదప్రతీతేర్న విద్యైక్యమితి- తదనుభాష్య పరిహరతి.

౨॥ సూ. భేదాన్నేతి చేదేకస్యామపి॥ అవిశేషపునశ్శ్రుత్యా ప్రకరణాన్తరాచ్చ విధేయభేదాన్న విద్యైక్యమితి చేత్. ఏకస్యామపి విద్యాయాం ప్రతిపత్తృభేదాత్పునశ్శ్రుతిః ప్రకరణాన్తరం చోపపద్యతే. యత్ర హ్యేకస్మిన్ ప్రతిపత్తరి పునశ్శ్రుతిః ప్రకరణాన్తరం చ విద్యతే - తత్రాన్యథానుపపత్త్యా విధేయభేదాద్విద్యాభేదః- ప్రతిపత్తృభేదే తు తత్ప్రతిపత్త్యర్థతయా పునశ్శ్రుత్యాద్యుపపత్తేస్తత్ర న విధేయాన్తరసమ్భవః.

యచ్చోక్తం శిరోవ్రతవతామాథర్వణికానామేవ విద్యోపదేశనియమదర్శనాద్విద్యాభేదః ప్రతీయత ఇతి- తత్రాహ

౩॥ సూ. స్వాధ్యాయస్య తథాత్వేన హి సమాచారేఽధికారాచ్చ సవవచ్చ తన్నియమః॥ నైతదస్తి - శిరోవ్రతోపదేశనియమదర్శనం విద్యాభేదం ద్యోతయతీతి. శిరోవ్రతస్య విద్యాఙ్గత్వాభావాత్. స్వాధ్యాయస్య తథాత్వేన హి తన్నియమః- స్వాధ్యాయస్య తథాత్వసిద్ధ్యర్థం- తజ్జన్యసంస్కారభాక్త్వసిద్ధ్యర్థం హి శిరోవ్రతోపదేశనియమః- న విద్యాయాః. కుత ఏతత్. * నైతదచీర్ణవ్రతోఽధీయీతేతి తస్యాధ్యయనసంయోగాత్,. (సమాచారేఽధికారాచ్చ) సమాచారాఖ్యే గ్రన్థే * ఇదమపి వేదవ్రతేన వ్యాఖ్యాతమిత్యతిదేశాత్,. * తేషామేవైతాం బ్రహ్మవిద్యాం వదేత - వేదవిద్యామిత్యర్థః. (సవవచ్చ తన్నియమః) యథా హి సవా హోమాః సప్తసూర్యాదయశ్శతౌదనపర్యన్తా ఆథర్వణికైకాగ్నిసమ్బద్ధిన స్తైత్రివభవన్తి - న త్రేతాగ్నిషు. ...

ఖ్యాదిని, శాఖాన్తరేఽప్యుపాసీతేతి, విధిపదే సతి తత్రాప్యైక్యసిద్ధిరిత్యభిప్రాయేణ విదిపర్యాయస్యోపాసేరిత్యుక్తం. ద్రవ్యదేవతే కర్మణో రూపం. విద్యాయాస్తు ఉపాస్యైకనిరూపణీయత్వాత్తదేవ రూపమ్. ....

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (యత్తూక్తమితి)

౨॥ సూ. భేదాన్నేతి చేదేకస్యామపి॥ శాఖాన్తరాధికరణసిద్ధాన్తసాధకహేతుస్సంక్షిప్తః ప్రథమసూత్రే- తత్ర పూర్వపక్షశఙ్కాపరిహారస్సంక్షిప్తో ద్వితీయే. (విధేయభేదాన్న విద్యైక్యమితి) విధేయం సామాన్యం - విధేయవిశేష ఉపాసనం. (ప్రతిపత్తృభేదాదితి) ప్రకరణభేదాభ్యుపగమే ప్రతిపత్తృభేదాత్పరిహారః. ప్రకరణభేదో నాస్తీతి చ పరిహార్యం. ప్రతిపత్తృభేదాదుపపత్తిం వ్యతిరేకపూర్వకముపపాదయతి (యత్ర హీతి) (అన్యథానుపపత్త్యేతి) ప్రతిపత్తృభేదాభావే అవిశేషపునశ్శ్రవణప్రకరణభేదయోరానర్థక్యాపత్తిరూపాఽనుపపత్తిః. ....

అనన్తరసూత్రం శఙ్కాముఖేనావతారయతి (యచ్చోక్తమితి)

౩॥ సూ. స్వాధ్యాయస్య తథాత్వేన హి సమాచారేఽధికారాచ్చ సవవచ్చ తన్నియమః॥ శిరోవ్రతస్య విద్యాఙ్గత్వే సతి హి విద్యైక్యాత్సర్వశాఖినాం శిరోవ్రతప్రాప్తిః- విద్యాఙ్గత్వమేవ నాస్తి- అధ్యయనాఙ్గత్వాదిత్యర్థః. (ఇదమపి వేదవ్రతేన వ్యాఖ్యాతమితి) వేదవ్రతేన- శిరోవ్రతేన ఇదమపి వ్యాఖ్యాతమిత్యర్థః. శిరోవ్రతే పుష్కలోపదేశం కృత్వా వ్రతాన్తరం ప్రస్తుత్య తత్ర శిరోవ్రతోక్తక్రమమతిదిశద్వాక్యం శిరోవ్రతం వేదవ్రతశబ్దేన నిర్దిదేశ. శిరోవ్రతం అధ్యయనాఙ్గం చేత్- * తేషామేవైతాం బ్రహ్మవిద్యాం వదేతేత్యస్య కోఽర్థ ఇత్యత్రాహ (తేషామితి) అధ్యయనాఙ్గం శిరోవ్రతం తేషామేవేతి కథం నియమ ఇత్యత్రాహ (సవవచ్చేతి) తస్య చిత్కర్మవిశేషస్య శాఖావిశేషవతామసాధారణత్వం యథోక్తమిత్యర్థః. సప్తసూర్యాః- ఆరోగో భ్రాజః పటరః పతఙ్గః స్వర్ణరో జ్యోతిషీమాన్ విభాస ఇతి. ఉక్త సప్తసూర్యదేవతాకం కర్మ. శతౌదనాఖ్యం చ కర్మ. సప్తసూర్యౌదనప్రముఖాః శతౌదనపర్యన్తా హోమాః ఆథర్వణికానామేకస్మిన్నగ్నావేవ క్రియన్తే- న త్రేతాగ్నిషు- తద్వన్నియమ ఇత్యర్థః......

౪॥ సూ. ॥ దర్శయతిచ ॥ దర్శయతిచశ్రుతిరుపాసనస్యసర్వవేదాన్తప్రత్యయత్వం. తథాహి— ఛాన్దోగ్యే * తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమిత్యుక్త్వా. * కింతత్రవిద్యతేయదన్వేష్టవ్యమితిప్రశ్నపూర్వకం అపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకవిశిష్టఃపరమాత్మాతస్మిన్నుపాస్యఇత్యుక్తం— తైత్తిరీయకేతుఛాన్దోగ్యస్థంత్రత్యక్షమువజీవ్య *తత్రాపిదహ్రంగగనంవిశోకస్తస్మిన్యదన్తస్తదుపాసితవ్యమితి గుణాష్టకవిశిష్టస్యపరమాత్మన ఉపాసనముచ్యతే— తదుభయత్రవిద్యైకత్వేనగుణోపసంహారాదేవోపపద్యతే. ....

తదేవంశాఖాన్తరాధికరణన్యాయసిద్ధంవిద్యైక్యంస్థిరీకృత్యతత్ప్రయోజనమాహ

౫॥ సూ. ॥ ఉపసంహారోర్థాభేదాద్విధిశేషవత్సమానేచ ॥ ఏవంసర్వవేదాన్తేషుసమానేసత్యుపాసనే వేదాన్తాన్తరామ్నాతానాంగుణానాంవేదాన్తాన్తరఉపసంహారఃకర్తవ్యః. కుతః. విధిశేషవదర్థాభేదాత్ - యథైకస్మిన్వేదాన్తేశ్రుతోవైశ్వానరదహరాదివిధిశేషోగుణస్తద్విద్యాసమ్బన్ధాత్తదుపకారరూపప్రయోజనసిద్ధ్యర్థమనుష్ఠీయతే - తథావేదాన్తాన్తరోదితోపితద్విద్యాసమ్బన్ధిత్వేన తదుపకారావిశేషాదుపసంహర్తవ్యఇత్యర్థః. చశబ్దోఽవధారణే. ....

సర్వవేదాన్తప్రత్యయాధికరణంసమాప్తమ్.

౪॥ సూ. ॥ దర్శయతిచ ॥ తైత్తిరీయకేఽపేక్షితాకథనాచ్ఛాన్దోగ్యోక్తార్థోపజీవనంసిద్ధం - తచ్చవిద్యానాంసర్వవేదాన్తప్రత్యయన్యాయవిషయత్వంద్యోతయతీత్యర్థః. ....

అనన్తరసూత్రసఙ్గతిమాహ (తదేవమితి)

౫॥ సూ. ॥ ఉపసంహారోర్థాభేదాద్విధిశేషవత్సమానేచ ॥ (సమానేసత్యుపాసనే) ఏకసంజ్ఞకేఏకఫలేచోపాసనేసమాన ఇత్యర్థః. గుణశబ్దేనాఙ్గముచ్యతే. స్వశాఖోక్తగుణస్తద్విద్యోపకారకత్వాదేవహ్యఙ్గీక్రియతే - తథాశాఖాన్తరోక్తోపిగుణస్తద్విద్యోపకారకత్వాదఙ్గీకార్యఇత్యర్థః. ... ...

పరేతుఆఖ్యాభేదంరూపభేదంభూమిభోజనాదివచ్ఛిరోవ్రతాదిధర్మభేదం పునశ్శ్రుతినిన్దాశక్తిసమాప్తివచనప్రాయశ్చిత్తాద్యర్థదర్శనానిశాఖాన్తరసఙ్ఖ్యాప్రక్రియాశ్చపూర్వపక్షహేతుతయావర్ణయన్తి* తైత్తిరీయకంవాజసనేయకంశాట్యాయనకమిత్యాఖ్యాభేదాశ్చప్రదర్శితాః. *భేదాన్నేతిచేదితి- గుణభేదాన్నేతిచేదితివ్యాచక్షతే- వాజినఃపఞ్చాగ్నివిద్యాయాంషష్ఠమప్యగ్నిమామనన్తి, ప్రాణసంవాదేచవాక్చక్షుశ్శ్రోత్రమనోభ్యశ్ఛాన్దోగ్యసిద్ధేభ్యశ్చతుర్భ్యః ప్రాణేభ్యోఽధికంపఞ్చమం * రేతోహవైప్రజాపతిరిత్యాదినాఆమనన్తి,- అతోగుణభేదః. సామ్యాదికాన్గుణాన్ప్రాయఃపఞ్చసఙ్ఖ్యా-పఞ్చస్తుఛన్దోగైరప్యుపసంహర్యాః ప్రాణసంవాదేచాధికస్యోపసంహారోనవిరుద్ధఇతిపరిహరన్తి. *దర్శయతిచేతిసూత్రమపి *సర్వేవేదాయత్పదమామనన్తీతివేద్యబ్రహ్మైకత్వోపదేశాత్, *మహద్భయంవజ్రముద్యతమితికాఠకోక్తభయహేతుత్వస్య *అథతస్యభయంభవతీతితైత్తిరీయకేభేదనిన్దయైవపరామర్శా, ద్వాజసనేయకోక్తస్యవైశ్వానరస్య *యస్త్వేతమేవంప్రాదేశమాత్రమితిఛాన్దోగ్యేసిద్ధవదుపాదానా, చ్చవేదోఽగ్న్యప్రాయన్యాయేనోపాసనానామపిసర్వవేదాన్తప్రత్యయత్వసిద్ధిందర్శయతీతివ్యాచక్షతే. *విధిశేషవదితి-విధిశేషశబ్దశ్చాగ్నిహోత్రాదిధర్మపరత్వేనవ్యాఖ్యాతః. తత్రతావత్సూత్రేఽస్మిన్నయంవాదో బ్రహ్మజ్ఞానపక్షేనసఙ్గచ్ఛతే- ప్రత్యుతతద్విరుద్ధఏవ-శాస్త్రస్యనిర్విశేషవస్తునితాత్పర్యాభ్యుపగమాత్, గుణోపసంహారస్యచతద్విరుద్ధత్వాత్,. గుణానామతాత్త్వికత్వాన్నాసఙ్గతిరితిచేత్-అతఏవహ్యసఙ్గతిః. నహితత్త్వప్రధానశాస్త్రస్యాతాత్త్వికగుణప్రతిపాదనపరత్వంయుక్తం. క్రముముక్త్యుపాయత్వాత్ ఉచితమితిచేత్. క్రముముక్తిర్నామకింసగుణప్రాప్తిపూర్వికానిర్గుణబ్రహ్మప్రాప్తిః-తదయుక్తం-ప్రమాణాభావాత్. గుణవిశిష్టదహరోపాసనేనపరజ్యోతిఃప్రాప్తిః, తత్ప్రాప్తస్యనిరఙ్కుశైశ్వర్యం,చశ్రుతం. నహిపరజ్యోతిఃప్రాప్తేరన్యోమోక్షోఽస్తి. సగుణోపాసనేననిర్గుణవిద్యోత్పత్త్యాముక్తిః క్రముముక్తిరితిచేన్న- సగుణోపాసనస్యవిపరీతవాసనాజనకత్వేననిర్గుణవిద్యోత్పాదనప్రత్యనీకత్వాత్. అదృష్టద్వారానిర్గుణవిద్యోత్పాదకత్వమితిచేన్న- సగుణోపాసనస్యైవపరబ్రహ్మప్రాప్తింప్రత్యవ్యవహితోపాయత్వప్రతిపాదకప్రమాణవిరోధాత్, అనన్యాధీనాంసర్వత్రానువృత్తేర్నిర్గుణవిద్యాయాఅభావా,చ్చ. అతఃవాదోఽయంతత్పక్షానుపయుక్తోవిరుద్ధశ్చ. ఆద్యేతుశాఖాన్తరీయగుణోపసంహారఫలసమర్పకప్రయోజనసూత్రపక్షాత్ చిన్తాయాస్సర్వవిద్యాసాధారణతావగతేరత్రపూర్వపక్షస్యశాఖాన్తరీయసర్వవిద్యాసాధారణతయాతద్ధేతునాపిసాధారణత్వంయుక్తం-అతోఽవిశేషపునశ్శ్రుతిః ప్రకరణాన్తరంచేత్యుభయమపిభాష్యేనిర్దిష్టం. నత్వాఖ్యారూపభేదాదయః- తేషాంవిద్యావిశేషాసాధారణత్వాత్ సాధారణపూర్వపక్షానుపయోగాత్. అతఏవ *భేదాదితిచేదితిసూత్రపిహ్యాఖ్యామేవభేదకత్వేశఙ్కితః- నతుగుణభేదాత్-గుణభేదాద్యధీనభేదచ

౬॥ సూ. అన్యథాత్వం శబ్దాదితి చేన్నావిశేషాత్ ॥

ఏవం చోదనాద్యవిశేషాద్విద్యైకత్వం-ఏకత్వే చ గుణోపసంహారః కర్తవ్య ఇత్యుక్తం. అతః పరం కాశ్చన విద్యా అధికృత్య ప్రత్యభిజ్ఞాహేతుభూతచోదనాద్యవిశేషోఽస్తి - నేతి నిరూప్య నిర్ణీయతే. అస్త్యుద్గీథవిద్యా వాజినాం ఛన్దోగానాంచ. వాజినాం తావత్ *ద్వయా హ ప్రాజాపత్యా దేవాశ్చాసురాశ్చేత్యారభ్య *తే హ దేవా ఊచుః హన్తాసురాన్యజ్ఞ ఉద్గీథేనాత్యయామేత్యుద్గీథేనాసురవిధ్వంసనం ప్రతిజ్ఞాయోద్గీథే వాగాదిమనఃపర్యన్తదృష్టౌ అసురైరభిభవముక్త్వా *అథ హేమమాసన్యం ప్రాణమూచురిత్యాదినోద్గీథే ప్రాణదృష్ట్యాఽసురపరాభవముక్త్వా *భవత్యాత్మనా పరాస్య ద్విషన్ భ్రాతృవ్యో భవతి య ఏవం వేదేతి శత్రుపరాజయఫలా యోద్గీథే ప్రాణదృష్టిర్విహితా. ఏవం ఛన్దోగానామపి *దేవాసురా హ వై యత్ర సంయేతిర ఇత్యారభ్య *తద్ధ దేవా ఉద్గీథమాజహ్రురనేనైనానభిభవిష్యామ ఇత్యుద్గీథే నాసురపరాభవం ప్రతిజ్ఞాయ తద్వదేవోద్గీథే వాగాది దృష్టౌ దోషమభిధాయ *అథ హ య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణస్తముద్గీథముపాసాఞ్చక్రిర ఇత్యాదినోద్గీథే ప్రాణదృష్ట్యాఽసురపరాభవముక్త్వా * యథాఽశ్మానమాఖణమృత్వా విధ్వంసత ఏవం హైవ స విధ్వంసతే య ఏవంవిది పాపం కామ

న్యాయానుపతితనాధికరణకార్యత్వాత్. భాష్యే ద్వితీయసూత్రస్థపూర్వపక్షహేతోరాద్యసూత్రే ఉపన్యాసః ప్రతిపత్తిసౌకర్యార్థః-పూర్వపక్షయుక్తిప్రతిపత్త్యనన్తరం సిద్ధాన్తయుక్తిప్రతిపత్తిర్హి సుకరా. కించ- తైత్తిరీయకం-వాజసనేయకమిత్యాదిరాఖ్యాభేదః ప్రదర్శితః-నతు భాష్యే-వైశ్వానరవిద్యా-దహరవిద్యేతివత్ తైత్తిరీయకవిద్యా-వాజసనేయకవిద్యేతి తత్తదృషిప్రవచననిమిత్తనామధేయానాం విద్యానామత్వేన ప్రసిద్ధ్యభావాత్, ప్రసిద్ధ్యభ్యుపగమేఽపి ప్రవచననిమిత్తనామధేయానాం విద్యాభేదాభేదయోరప్రయోజకత్వాత్, చ. తిత్తిరిణాప్రోక్తం ప్రవచననిమిత్తసంజ్ఞాభేదేఽపి దహరోపాసనమభిన్నం, తైత్తిరీయకమితినామ్న ఏకత్వేఽపి పురుషవిద్యాదహరవిద్యయోర్భేదశ్చ దృశ్యతే. వేదాన్తానాం బ్రహ్మవిద్యాప్రధానత్వాత్ సాధారణే ఽధికరణే వైశ్వానరాదివిద్యోదాహృతా- నతు ప్రాణవిద్యాదిః. *వర్ణయిష్యతే చాత్ర సర్వవేదాన్తప్రత్యయత్వే వేద్యబ్రహ్మైకత్వాపదేశో హేతుత్వేన వక్ష్యమాణయుక్తిః- దహరవైశ్వానరాదిజ్ఞానానామప్యభిన్నత్వప్రసఙ్గాత్. కాఠకతైత్తిరీయకయోరుభయహేతుత్వస్య గుణస్యోపన్యాసశ్చ నవిద్యైక్యసాధకః- కాఠకే ఈశ్వరస్య నియన్తృత్వప్రతిపాదనాత్, *అథ తస్య భయం భవతీత్యుపాసనవిచ్ఛేదస్య భయహేతుత్వప్రతిపాదనాత్, చ వాక్యయోర్భిన్నార్థత్వాత్. *భీషాఽస్మాదిత్యాద్యుక్తభయహేతుత్వే వివక్షితేఽపి తైత్తిరీయకకఠవల్లీవాక్యయోర్విధస్యాకాఙ్క్షత్వవిరహేణోపజీవ్యోపజీవకభావాభావేన తత్ప్రాప్తైక్యజ్ఞాపనస్య నిఃఫలత్వాత్, చ. వైశ్వానరవిద్యాయాంచ *యస్త్వేతమితి వాజసనేయకోక్తానువాదః- స్వశాఖావాక్యవిహితపూర్వప్రతిపాదితస్యానువాదేన ఫలసమర్పకత్వసమ్భవాత్ తస్య వాక్యస్య. అతః క్వచిదపుష్కలోపదేశశాఖాస్థరసాకాఙ్క్షత్వయా తదేకవాక్యత్వేఽలిఙ్గమితి సూత్రార్థోక్తయుక్తిః. విధిశేషత్వస్య స్వశాఖాసమన్వితత్వేన గుణపరత్వంయుక్తం-ఉపకారకత్వమాత్రాదపి తద్విధ్యుపకారకత్వే దృష్టత్వస్యాచిత్యాతిరేకాత్.—

అన్యేతు ప్రయోజనసూత్రం పృథగధికరణమాహుః - శ్రుతిమకస్యచిదర్థస్యాసకలజ్ఞానమూలత్వాయోగాత్, ఉపదేశేఽసతి కార్యస్యావశ్యంభావేన కాన్యభావాయోగాత్, చ విశేషాత్ క్వచిదనుక్తైః స్వరూపాభావనిబన్ధనత్వాత్, అనన్తానాం ధర్మాణాముపసంహారాయోగ్యత్వాత్, చ సత్యపి విద్యైక్యే స్వనాస్య తచ్ఛ్రుతాధరా అన్యత్రోపసంహార్యా ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా- తచ్ఛాఖాధ్యాయినామ్నాతాద్గుణవదన్తరముపర్యర్థభేదాదుపసంహార్యం- క్వచిదవచనమస్యశాఖాన్తరీయాణాముపసంహారస్యైకల్పికత్వసూచనార్థం- ప్రతికల్పం సమానేఽపి కర్మణి ప్రయోగభేదదర్శనాత్. తలవకారాదపి శాణ్డిల్యాద్యధికమపి విషాదిషు దీర్ఘాదిసమ్పాదనం పురుషవిద్యాయాం కృతం- తదత్రోదాహరణమితి వర్ణయన్తి. కర్మైకత్వేఽపి తేషాం జ్ఞానాముపసంహర్తవ్యత్వం శాఖాన్తరాధికరణే ఏవ సిద్ధమితి తత్స్మరణమాత్రస్య వృత్తత్వాత్, పూర్వపక్షోత్థానహేత్వాధిక్యాభావాత్, చ పృథగధికరణత్వమయుక్తం. అనన్త్యాదికమపి హిత్వా పివక్తుం శక్యతే. తత్సిద్ధమప్యత్రోపజీవ్యత్వాత్ సౌకర్యాయ వివక్షణీయమితి చేన్న - శ్రుతిలిఙ్గాదిస్వరూపస్యాపి వక్తనీయత్వప్రసఙ్గాత్. నచ శాఖాన్తరోక్తానాం సర్వేషాం వికల్పః- కింతు తుల్యోపకారాణామేవ. తలవకారశాణ్డిల్యకపురుషవిద్యామాత్రమిహ నోదాహార్యం - సర్వవిద్యాసాధారణత్వాభావాత్. ప్రదర్శనార్థముదాహృతమితి చేత్- ఉదాహ్రియతాం- సంశయాభావాత్తు పృథగ్విచారో న యుక్త ఇతి. ……………………

సర్వవేదాన్తప్రత్యయాధికరణం సమాప్తమ్.

---

౬. సూ. అన్యథాత్వం శబ్దాదితి చేన్నావిశేషాత్ ॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (ఏవమితి) సామాన్యేనోపాసనశాస్త్రీయసర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయస్యావతీర్ణత్వముక్తం-తత్ర భేదాభేదహేతుసద్భావాసద్భావౌ విద్యావిశేషేషు నిరూప్యేతే ఇతి సఙ్గతిః. వైశ్వానరవిద్యాదికాయాశ్చోదనాద్యవిశేషాద్వైక్యముక్తం- అత్రాపి తథాస్యాదితి శఙ్కాయాఽవాన్తరసఙ్గతిః. (అస్తీత్యాది) *ద్వయాః-ద్వివిధాః. ఉద్గీథేనాత్యయామ- ఉద్గీథేన జయామేత్యర్థః. ఆసన్యం- ఆసన్నం. ముఖ్యమిత్యర్థః. భవత్యాత్మనేతి- అస్య ద్విషన్ భ్రాతృవ్యః అరాతిః పరాభవతీత్యర్థః. *సంయేతిరే- యుద్ధం చక్రుః. యథాఽశ్మానమిత్యాది- అఖనన్యత ఇత్యాఖణః- మృత్పిణ్డః. యథా మృత్పిణ్డోఽశ్మానం ప్రాప్య విధ్వంసతే ఇత్యర్థః. సాత్ర వదనవిధ్వంస

యత ఇతి శత్రుపరాభవాయ ఉద్గీథే ప్రాణదృష్టిర్విహితా. వేదనవిషయవిధిప్రత్యయాశ్రవణేపి ఫలసాధనత్వశ్రవణాద్వేదనవిషయో విధిః కల్ప్యతే. ఉద్గీథవిద్యాయాః క్రత్వర్థత్వేన క్రతుసాద్గుణ్యఫలత్వే ప్రాప్తే అర్థవాదికమపి ఫలం తదవిరుద్ధం గ్రాహ్యమేవేతి దేవతాధికరణే ప్రతిపాదితం. తత్ర సంశయ్యతే- కిమత్ర విద్యైక్యం- ఉత నేతి. కిం యుక్తం. విద్యైక్యమితి. కుతః. ఉభయత్రోద్గీథస్యైవాధ్యస్తప్రాణభావస్యోపాస్యత్వశ్రవణాచ్చోదనాద్యవిశేషాత్. ఫలసంయోగస్తావచ్ఛత్రుపరిభవరూపో న విశిష్యతే,- రూపమప్యధ్యస్తప్రాణభావోద్గీథాఖ్యోపాస్యైక్యాదవిశిష్టం,- చోదనా చ విదిధాత్వర్థగతా అవిశిష్టా, ఆఖ్యా చోద్గీథవిద్యేత్యవిశిష్టా. అత్ర రాద్ధాన్తచ్ఛాయయా పరిచోద్య పరిహరతి (అన్యథాత్వం శబ్దాదితి చేన్నావిశేషాదితి) యదుక్తం విద్యైక్యమితి- తన్నోపపద్యతే- రూపభేదాత్. రూపాన్యథాత్వం హి శబ్దాదేవ ప్రతీయతే. వాజసనేయకే హి *అథ హేమమాసన్యం ప్రాణమూచుస్త్వం న ఉద్గాయేతి తథేతి తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగాయదిత్యుద్గానస్య కర్తరి ప్రాణదృష్ట్యా అసురపరాభవముక్త్వా *య ఏవం వేదేతి కర్తర్యేవ ప్రాణదృష్టిరేవంశబ్దేనావగమ్యతే. ఛాన్దోగ్యే *అథ హ య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణస్తముద్గీథముపాసాఞ్చక్రిర ఇత్యుద్గానస్య కర్మణ్యుద్గీథే ప్రాణదృష్ట్యా అసురపరాభవముక్త్వా *య ఏవం విద్వానుపాస్త ఇత్యేవంశబ్దాత్ కర్మణ్యేవోద్గీథే ప్రాణదృష్టిర్విహితా- అత ఏకత్ర కర్తరి ప్రాణదృష్టిశబ్దాత్, అన్యత్ర కర్మణి ప్రాణదృష్టిశబ్దాత్, రూపాన్యథాత్వం స్పష్టం. రూపాన్యథాత్వే చ విధేయభేదే సతి కేవలచోదనాద్యవిశేషో న కించిత్కర ఇతి విద్యాభేద ఇతి చేత్. తన్న- (అవిశేషాత్) అవిశేషేణ హ్యుభయత్రోద్గీథసాధనకపరపరిభవ ఉపక్రమే ప్రతీయతే- వాజసనేయకే * తే హ దేవా ఊచుర్హన్తాసురాన్యజ్ఞ ఉద్గీథేనాత్యయామేత్యుపక్రమే శ్రూయతే- ఛాన్దోగ్యేపి *తద్ధ దేవా ఉద్గీథమాజహ్రురనేనైనానభిభవిష్యామ ఇతి. అత ఉపక్రమావిరోధాయ *తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగాయదిత్యత్రాధ్యస్తప్రాణభావ ఉద్గీథ ఉద్గానకర్మభూత ఏవ పాకాదిష్వోదనాదివత్సౌకర్యాతిశయవివక్షయా కర్తృత్వేనోచ్యతే - అన్యథోపక్రమగత ఉద్గీథశబ్దః కర్తరి లాక్షణికః స్యాత్. అతో విద్యైక్యమ్.

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే.

౭॥ సూ. న వా ప్రకరణభేదాత్పరోవరీయస్త్వాదివత్ ॥ న వేతి పక్షం వ్యావర్తయతి. నహ్యేతదస్తి- యద్విద్యైక్యమితి. కుతః. (ప్రకరణభేదాత్) *ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేతి ప్రకృతముద్గీథావయవం ప్రణవం ప్రస్తుత్య *ఏతస్యైవాక్షరస్యోపవ్యాఖ్యానం భవతి దేవాసురా హ వై యత్ర సంయేతిర ఇత్యారభ్య * అథ హ య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణస్తముద్గీథముపాసాఞ్చక్రిర ఇత్యుద్గీథావయవభూత ప్రణవవిషయ

త ఇత్యత్రాహ (వేదనవిషయేతి) ఫలసాధనత్వశ్రవణేన విధికల్పనం - ఫలసాధనత్వమేవ నాస్తి - ఉద్గీథవిద్యాయాః క్రతుసాద్గుణ్యమాత్ర-మిత్యర్థవాదోక్తశత్రుపరాభవాదౌ తాత్పర్యాభావాదిత్యత్రాహ (ఉద్గీథవిద్యాయా ఇతి) అర్థవాదోపి హి స్తావకత్వేన ఉపయుజ్యతే - [illegible] జాయత ఇతి తత్రాపి తాత్పర్యమస్త్యేవేతి *తదుపర్యపి బాదరాయణ ఇత్యత్ర ప్రతిపాదితమిత్యర్థః. ఏవం విషయశుద్ధిం కృత్వా- అథ సంశయమాహ (తత్రేతి) కిముభయత్ర విద్యైక్యం- ఉత విద్యాభేదః కిముభయత్ర విద్యా ప్రత్యభిజ్ఞాయతే- నేతి. కిముభయత్రోద్గీథస్యైవోపాస్యత్వం- ఉత క్వచిదుద్గీథావయవః ప్రణవః, క్వచిదుద్గాతా, చోపాస్యః. *ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీత *తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగాయదితి [illegible] కిముభయత్ర విహితస్యోపాసనస్యోద్గీథావయవవిషయతా ముద్గాతృవిషయతాం చ అవగమయతి - నేతి. యదా నావగమయతి- తదోభయత్రోద్గీథస్యైవోపాస్యత్వేన విద్యా ప్రత్యభిజ్ఞానాద్విద్యైక్యత్వం స్యాత్. యదా తు వాక్యద్వయముద్గీథావయవస్య ప్రణవస్యోద్గాతుశ్చోపాస్యతామవగమయతి - తదా రూపభేదేన ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోర్విద్యా ప్రత్యభిజ్ఞానాభావాద్విద్యాభేదస్స్యాదితి. సూత్రమవతారయతి (అత్రేతి) *త్వం న ఉద్గాయేతి తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగాయదితి- ఉద్గాతరి ప్రాణదృష్టిం కృతవన్త ఇత్యర్థః. *ఏవం వేద * ఏవం విదిత్యత్ర ఏవంశబ్దాభ్యాం కర్తరి ప్రాణదృష్టిః, కర్మణి ప్రాణదృష్టిః, కర్తవ్యత ఇత్యర్థః. (కేవలచోదనాద్యవిశేషో న కించిత్కర ఇతి) చోదనాద్యవిశేషసముచ్చయ ఏవైక్యే ప్రయోజకం- శబ్దాన్తరాదిష్వన్యతమం భేదకమిత్యర్థః. పూర్వపక్షీ సిద్ధాన్తిచ్ఛాయయా కృతం చోద్యం పరిహరతి (తన్నేతి) ఉపక్రమావిరోధాయోపసంహారగతః కర్తృవాచిశబ్ద ఔపచారికస్స్యాదిత్యర్థః....

౮॥ సూ. న వా ప్రకరణభేదాత్పరోవరీయస్త్వాదివత్ ॥ ఉద్గీథశబ్దస్య కృత్స్నోద్గీథపరత్వం *ఓమిత్యేతదిత్యనేన వ్యావర్తితం. పఞ్చభాగస్య హి సామ్నో ద్వితీయభాగ ఉద్గీథః. ప్రస్తావోద్గీథప్రతిహారోపద్రవనిధనాఖ్యాః పఞ్చభాగాః - తేషు ద్వితీయస్యోద్గీథస్యావయవభూ

ముపాసనం ఛన్దోగా అధీయతే- వాజినస్తు తాదృశప్రాచీనప్రకరణాభావాత్ * హన్తాసురాన్యజ్ఞ ఉద్గీథేనాత్యయామేతి కృత్స్నముద్గీథం ప్రస్తుత్య *అథ హేమమాసన్యం ప్రాణమూచుస్త్వం న ఉద్గాయేత్యాదినా కృత్స్నోద్గీథవిషయమధీయతే - అతః ప్రకరణభేదేన విధేయభేదః. విధేయభేదే చ రూపభేద ఇతి న విద్యైక్యం. కిం చ- *అథ హ య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణ స్తముద్గీథముపాసాఞ్చక్రిర ఇతి పూర్వప్రకృతోద్గీథావయవభూతః ప్రణవ ఏవాధ్యస్తప్రాణభావశ్ఛన్దోగానాముపాస్యః - వాజినాం తు కృత్స్నస్యోద్గీథస్య కర్తోద్గాతా ప్రాణదృష్ట్యోపాస్య ఇతి *అథ హేమమాసన్యం ప్రాణమూచుస్త్వం న ఉద్గాయేతి తథేతి తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగాయదిత్యుద్గాతరి ప్రాణాధ్యాసం నిర్దిశ్య *య ఏవం వేదేత్యుద్గాతైవాధ్యస్తప్రాణభావ ఉపాస్యో విధీయతే - అతశ్చ రూపభేదః. న చోద్గాతర్యుపాస్యే విహితే *ఉద్గీథేనాత్యయామేత్యాఖ్యాయికోపక్రమవిరోధశ్శఙ్కనీయః- ఉద్గాతురుపాసనే ఉద్గీథస్యోద్గానకర్మభూతస్యావశ్యాపేక్షితత్వాత్తస్యాపి పరపరిభవాఖ్యం ఫలం ప్రతి హేతుత్వాత్. అతో రూపభేదాద్విద్యాభేద ఇతి చోదనాద్యవిశేషేపి న విద్యైక్యం. (పరోవరీయస్త్వాదివత్) యథైకస్యామపి శాఖాయాముద్గీథావయవభూతే ప్రణవే పరమాత్మదృష్టివిధానసామ్యేపి హిరణ్మయపురుషదృష్టివిధానాత్పరోవరీయస్త్వాదిగుణవిశిష్టదృష్టివిధానమర్థాన్తరభూతమ్. ....

౮॥ సూ. (౩-౩-౮) సంజ్ఞాతశ్చేత్తదుక్తమస్తి తు తదపి॥ (౩-౩-౮) ఉద్గీథవిద్యేతి సంజ్ఞైక్యాత్ తత్-విద్యైక్యముక్తం చేత్ - తత్- సంజ్ఞైక్యం విధేయభేదేప్యస్త్యేవ- యథా అగ్నిహోత్రసంజ్ఞా నిత్యాగ్నిహోత్రే, కుణ్డపాయినామయనాగ్నిహోత్రే, చ- యథా చోద్గీథవిద్యేతి ఛాన్దోగ్యే ప్రథమప్రపాఠకోదితాసు బహ్వీషు విద్యాసు. ....

౯॥ సూ. (౩-౩-౯) వ్యాప్తేశ్చ సమఞ్జసం॥ (౩-౩-౯) ఛాన్దోగ్యప్రథమప్రపాఠకే ఉత్తరాస్వపి విద్యాసూద్గీథావయవస్య ప్రణవస్య ప్రథమప్రస్తుతస్యోపాస్యత్వేన వ్యాప్తేశ్చ తస్మిన్ వ్యగతస్య *తద్ధ దేవా ఉద్గీథమాజ

ర॥ ప్రణవః తస్మాదుద్గీథశబ్దేనాభిధానం స్వరసిద్ధమితి స్థితం. (తాదృశ ప్రాచీన ప్రకరణాభావాదితి) ఉద్గీథావయవభూత ప్రణవస్యైవోద్గీథశబ్దేనాభిధానేన ప్రకృతం వాజసనేయకే- *ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేతీదృశవాక్యాశ్రవణాత్. ఉద్గీథశబ్దస్య స్వతో ఓ-సఙ్కుచితవృత్తిత్వాత్ కృత్స్నోద్గీథపరత్వం. ఉద్గీథస్య స్వరస్త్వే ఉద్గాతృప్రాణభావత్వేన సమానేపి ఉద్గీథావయవకృత్స్నోద్గీథవిషయత్వభేదాద్విద్యాభేదః. (అతః ప్రకరణభేదేనేతి) ప్రకరణం-విధేయార్థప్రతిపాదక ప్రదేశవిశేషః. తద్భేదేన విధేయభేదః (విధేయభేదే చ రూపభేద ఇతి) విధేయభేదే రూపభేదః ఫలిత ఇత్యర్థః. *నేత్యాతాతా పూర్వపక్షవ్యాప్తిసిద్ధాన్తశాస్త్రప్రయోగాభిప్రేతమర్థమాహ (కిం చేతి) యత్తు పూర్వపక్షిణా ఆశఙ్క్య పరిహృతం- సోపి సిద్ధాన్తిమతే [illegible] ప్రాణభావస్యోద్గాతురుపాస్యత్వే ఉపక్రమవిరోధ ఇత్యత్రాహ (న చేతి) సహ్యుపక్రమాధికరణే ఉపక్రమానవగతముపసంహారానురోధేనాపి [illegible] - అపి తూపక్రమానుసారేణ భఙ్క్తవ్య ఇతి - అత్ర తూపక్రమావగతం తదధికం చ స్వీక్రియతే. * ఉద్గీథేనాత్యయా- [illegible] ఉద్గీథే తాత్పర్యనిర్ధారః పరోవరీయస్త్వాదివదితి సాత్రం పదం. ఉపాస్యైకత్వే దృష్టివిశేషణైకత్వే చ సత్యపి దృష్టివిశేషణ [illegible] హిరణ్మయత్వ పరోవరీయస్త్వాదిధర్మభేదమాత్రాద్విద్యాభేదః కృతః - కిం పునరుపాస్యభేదే సతీత్యర్థః. * పరో రజా ఇతివత్ పరోవరీ [illegible] ఏవ యసాం పరో తస్య భావః- పరోవరీయస్త్వం. ఏవం కర్మకర్తృవైషమ్యముక్తమ్. ....

౮॥ సూ. (౩-౩-౮) సంజ్ఞాతశ్చేత్తదుక్తమస్తి తు తదపి॥ (౩-౩-౮) కుణ్డపాయినామయనాగ్నిహోత్రం మాసమాత్రం హోతవ్యం మాసమగ్నిహోత్రం జుహోతీతి [illegible] * [illegible] విద్యానామధేయానాం స్వశాఖాన్తర్గతానామపి అవిచ్ఛిన్నసమ్ప్రదాయక్రమ ఏవ విద్యానాం తత్తన్నామత్వే న కారణమ్. ....

ప్రణవమాత్రస్యోద్గీథశబ్దాభిధానం పూర్వోక్తమపర్యవసితం-అత్రోద్గీథశబ్దస్య కృత్స్నోద్గీథవిషయత్వాత్ విద్యైక్యమితిశఙ్కాయామాహ.

౯॥ సూ. (౩-౩-౯) వ్యాప్తేశ్చ సమఞ్జసం॥ (౩-౩-౯) (ఉత్తరాస్వపీతి) *ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేత్యారభ్య *ఖల్వోద్గీథం యదా ప్రాప్నోతి [illegible] యదా వా ఋచమాప్నోత్యోమిత్యేవాతిస్వరతీతి, తథా *అథ ఖలు య ఉద్గీథః స ప్రణవో యః ప్రణవః స ఉద్గీథ ఇతి [illegible]

ప్రాణాదిత్యుద్గీథశబ్దస్య ప్రణవవిషయత్వమేవ సమఞ్జసం. అవయవే చ సముదాయశబ్దః పటో దగ్ధ ఇత్యాదిషు దృశ్యతే. అతశ్ఛాన్దోగ్యే ఉద్గీథావయవభూతః ప్రణవ ఏవోద్గీథశబ్దనిర్దిష్ట ఇతి స ఏవ ప్రాణదృష్ట్యోపాస్య శ్ఛాన్దోగ్యే ప్రతిపత్తవ్యః- వాజసనేయకే తు కృత్స్నోద్గీథవిషయ ఉద్గీథశబ్ద ఇతి కృత్స్నోద్గీథస్యకర్తా ఉద్గాతా ప్రాణదృష్ట్యోపాస్య ఇతి విద్యా నానాత్వం సిద్ధమ్. ....

అన్యథాత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

తి, తథా * అథ హ య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణస్తముద్గీథముపాసీత ఓమితి హ్యేష స్వరన్నేతి, ఇత్యాదిషూద్గీథశబ్దస్య ప్రణవవిషయత్వం స్ఫుటం. అవయవమాత్రే సముదాయవాచిశబ్దప్రయోగః కథమిత్యత్రాహ (అవయవే చేతి) (పటో దగ్ధ ఇతి) ఇదముదాహరణం వ్యాకరణోక్తం. పటైకదేశే దగ్ధేఽపి పటో దగ్ధ ఇతి ప్రయోగః. హేతుం సంక్షిప్య నిగమయతి (అత ఇతి) ... ...

పరైస్తు పూర్వపక్షే విద్యయోరభేదం వదద్భిరేవ ఛాన్దోగ్యే ఉద్గీథశబ్దేన కర్తృత్వం లక్ష్యమితి రూపభేదః పరిహృతః, సిద్ధాన్తే దశకర్తృపరత్వం లక్షణయా నిరస్తం,. భాష్యే తు వాజిభిరుక్తం కర్తృత్వం శాకర్యాభిప్రాయేణౌపచారికమితి పూర్వపక్షే రూపైక్యమభిహితం. తత్ప్రసాధితం - ఫలనిర్దేశవదుపక్రమగతానేకోద్గీథశబ్దస్వారస్యాపరిత్యాగాత్. పరస్య హ్యుద్గీథశబ్దద్వయమస్వరసం-తచ్చోపక్రమస్థం,. ఉద్గీథస్య ఫలసాధనత్వనిర్దేశాస్వారస్యం, చ. అతో భాష్యోక్తః పూర్వపక్షః ఉభయత్ర ఉద్గీథసాధనః ప్రబలః. ప్రబలస్య పూర్వపక్షస్య నిరాసశ్చ సిద్ధాన్తదృఢీకృత్స్నస్యాత్ - నతు మన్దస్య - తస్మిన్నిరస్తేఽపి హిత త్రాక్తదోషరాహిత్యాత్ ప్రబలః పూర్వపక్షః ఉదేతీతి. * వ్యాప్తేశ్చ సమఞ్జసమితి సూత్రమధికరణాన్తరమాహుః - * ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేతి వాక్యం విషయః. అధ్యాసాపవాదైకత్వవిశేషణపక్షేషు అన్యతమనిర్ధారణకారణాభావాదనిర్ధారణమితి పూర్వపక్షః. త్రయాణాం మధ్యే పక్షాణాం సావద్యత్వాత్, ద్విశేషణపక్షస్య తదభావాత్, స ఏవోపాదేయ ఇతి సిద్ధాన్తః. అధ్యాసేఽన్యతరబుద్ధ్యా నాన్యతరబుద్ధినివృత్తిః-తదానీమోఙ్కారముద్గీథాధ్యాసవిశిష్టముపాసీతేతి వాక్యస్యార్థః. అపవాదే త్వన్యతరబుద్ధ్యాన్యతరధీర్నివర్తత ఇతి భిదా - యథా సర్పం రజ్జుం జానీయాదిత్యుక్తే సర్పధీనివృత్తిః. బ్రాహ్మణో భూమిదేవ ఇతివదనతిరిక్తార్థత్వమేకత్వం. విశేషణత్వం నామ సామాన్యరూపేణ ప్రతిపన్నస్యార్థస్య విశేషణావచ్ఛిన్నతయా సమర్పణం- యథోత్పలస్య నీలమితి విశేషణం. ఓఙ్కారశ్చ సర్వవేదవ్యాపీ- తస్యోద్గీథశబ్దేన విశేషణం నామ ఉద్గీథావయవభూతస్యతస్యతథాత్వేన లక్షణయా సమర్పణం. తత్రాధ్యాసపక్షోఽనుపపన్నః- లక్షణాప్రసఙ్గాత్. ఉద్గీథశబ్దో హ్యోఙ్కారే లాక్షణికః- ఉద్గీథాధ్యాసవిశిష్టతాయాం చోద్గీథశబ్దార్థత్వాభావాత్. ఏవమోఙ్కారశబ్దశ్చోద్గీథే లాక్షణికః. ఫలం చ కల్ప్యం. * ఆపయితా హ వై కామానామితి ఫలం చాస్త్యేవ- దృష్టిఫలమితి న రత్ర ఫలం. అపవాదేఽపి లాభావస్తుల్యః. న చ మిథ్యాజ్ఞాననివృత్తిః ఫలం-అశ్మని భ్రమనివృత్తివత్ పురుషార్థరూపత్వాభావాత్. అశక్యశ్చాపవాదః-ఓఙ్కారోద్గీథబుద్ధ్యోరస్వరసస్య అనివృత్తేః. అనివృత్తిశ్చ పూర్వమేతయోరన్యోన్యాధ్యాసాభావాత్ - రజ్జుసర్పభ్రాన్తిమతః పురుషస్య హి సర్పం రజ్జుం జానీయాదిత్యుక్తే సర్పధీనివృత్తిః. ఏకత్వపక్షోఽపి న యుక్తః- ఏకేన శబ్దేనవివక్షితార్థసిద్ధౌ శబ్దాన్తరవైయర్థ్యాత్. స ప్రేతః ద్యుభావా వృషికః కోకిల ఇతివన్న స ప్రయోజనతా. కించ-ఉద్గీథశబ్దస్య ద్వితీయాభక్తివిషయత్వాదోఙ్కారాతిరిక్తవృత్తిః - ఓఙ్కారశబ్దోఽప్యుద్గీథావయవవ్యతిరిక్తప్రణవే ఏవ వర్తమానత్వాదుద్గీథాతిరిక్తవృత్తిరితి నైకత్వపక్షోఽపి న్యాయ్యః. అతః పారిశేష్యాత్ సార్వత్రికమోఙ్కారముద్గీథశబ్దోఽవయవలక్షణయా విశినష్టీతి యుక్తం. న చాధ్యాసవిశేషణపక్షయోర్లక్షణాతుల్యేతి వాచ్యం- అర్థాన్తరేఽర్థాన్తరబుద్ధిసమర్పణం విప్రకృష్టం- అవయవివాచకశబ్దేనావయవసమర్పణం సన్నికృష్టమితి- యథా పటాదిశబ్దానాం పటాద్యేకదేశసమర్పణమితి నైషమ్యాత్. అతః * వ్యాప్తేః- ప్రణవస్య సార్వత్రికత్వాద్ధేతో స్తద్విశేషణత్వం సమఞ్జసమితి భక్త్యవయవో యః ప్రణవః తముపాసీతేతి విశేషణత్వం యుక్తమితి. ఏతత్సర్వం అపరేషాం యోజనాయామపి ప్రాయేణ తుల్యం. అత్ర బ్రూమః-* వ్యాప్తేశ్చేతి చశబ్దస్వారస్యాత్ పూర్వాధికరణశేషత్వం ప్రతీయతే. తచ్చాపేక్షితం- తదాకృత్స్నోద్గీథతదేకదేశవిషయత్వలక్షణరూపభేదస్యానేన సూత్రేణ స్థాపనాసిద్ధేః. కించ - ప్రణవస్యోద్గీథశబ్దవిశేష్యతాయాం హేతుః ఓఙ్కారశబ్దస్యోద్గీథావయవవ్యతిరిక్తవృత్తిత్వం వ్యాప్తిశబ్దవివక్షితమితీదమపి న సాధీయః. ఉత్పలాతిరిక్తవృత్తిత్వేఽపి నీలశబ్దస్య విశేష్యసమర్పకత్వాప్రసిద్ధేః. ఉత్పలవిశేషణత్వం హి ప్రసిద్ధం. తత శ్చోత్పలస్య నీలవిశేష్యత్వవదుద్గీథస్య ప్రణవవిశేష్యత్వమప్యవిరుద్ధం స్యాత్. అత ఉత్తరవిద్యాస్వనుగమ ఏవోద్గీథశబ్దస్య ప్రణవవిషయత్వే సమఞ్జసో హేతుః. అతస్సూత్రస్య యథోక్తార్థపరత్వం పూర్వాధికరణశేషత్వం చ యుక్తం.——— అన్యే షాణ్మైకాధికరణ్యమేవాభిమతం. యోజనామాత్రే నైషమ్యం- * అన్యథాత్వం- విద్యాభేదః ఇతి వ్యాఖ్యాతం. తదయుక్తం- అన్యత్వమిత్యనుక్తేః. శబ్దభేదాదితి పాఠభేదం కృత్వా * త్వం న ఉద్గాయస్వ * ఉద్గీథముపాసాంచక్రిరే ఇతి ప్రథమాద్వితీయా విభక్తిభేదాదితి వ్యాఖ్యాతం,- నామికేసూదితి విభక్తిభేదేఽప్యర్థావిశేషాదిత్యుక్తం,. తచ్చాయుక్తం - రూపభేదాద్విద్యాభేదస్య శఙ్కాసూత్ర వివక్షితత్వే సమ్భవతి విభక్తిభేదాదితి శఙ్కాయా అభావాత్ తద్విషయవ్యాఖ్యానస్యమన్దత్వాత్, అర్థైకత్వేఽపి * తముపాసీత - న ఉపాస్య ఇతి విభక్తిభేదస్య సమ్భవస్యాస్ఫుటత్వాత్, * ఉపదేశభేదాన్నేతి చేన్నోభయస్మిన్నప్య విరోధాదితి విభక్తిభేదకృత శఙ్కాయాః పూర్వమేవ పరిహృతత్వాత్, చ. అతో రూపభేదప్రతిపాదక వాక్యాదివ్యాఖ్యానముచితం * ప్రకరణభేదాత్ - ప్రకారభేదాత్ ఇతి చాతివాస్వరసం- ప్రకరణశబ్ద రూఢిభఙ్గాత్ భేదశబ్దాధ్యాహారాచ్చ..................

అన్యథాత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౧॥ సూ. సర్వాభేదాదన్యత్రేమే॥

ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోః ప్రాణవిద్యా ఆమ్నాయతే *యో హ వై జ్యేష్ఠం చ శ్రేష్ఠం చ వేద జ్యేష్ఠశ్చ హ వై శ్రేష్ఠశ్చ భవతి ప్రాణో హ వావ జ్యేష్ఠశ్చ శ్రేష్ఠశ్చేత్యాది. తత్ర జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణకం ప్రాణముపాస్యం ప్రతిపాద్య- వాక్చక్షుశ్శ్రోత్రమనస్సు వసిష్ఠత్వప్రతిష్ఠాత్వసమ్పత్త్వాయతనత్వాఖ్యాన్ గుణాన్ ప్రతిపాద్య- వాగాదీనాం దేహస్య చ ప్రాణాయత్తస్థితిత్వేన తదాయత్తతత్తత్కార్యత్వేన చ ప్రాణస్య శ్రైష్ఠ్యం ప్రతిపాద్య- వాగాదిసమ్బన్ధితయా శ్రుతాన్వసిష్ఠత్వాదీన్ గుణాంశ్చ ప్రాణసమ్బన్ధితయా ప్రతిపాదయతి. ఏవం ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోర్జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణకో వసిష్ఠత్వాదిగుణకశ్చ ప్రాణ ఉపాస్యః ప్రతిపాద్యతే. కౌషీతకీనాం తు ప్రాణవిద్యాయాం తథైవ జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణకః ప్రాణ ఉపాస్యః ప్రతిపాదితః - న పునర్వసిష్ఠత్వాదయో వాగాదిసమ్బన్ధినో గుణాః ప్రాణసమ్బన్ధితయా ప్రతిపాదితాః. తత్ర సంశయః- కిమత్ర విద్యా భిద్యతే- ఉత నేతి. కిం యుక్తం. భిద్యత ఇతి. కుతః. రూపభేదాత్. యద్యప్యుభయత్ర ప్రాణ ఏవ జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణక ఉపాస్యః- తథాప్యేకత్ర వసిష్ఠత్వాదిభిరపి గుణైర్యుక్తః ప్రాణ ఉపాస్యః ప్రతీయతే- ఇతరత్ర తు తద్విధుర ఇత్యుపాస్యరూపభేదాద్విద్యాభేదః. ... ...

ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః (సర్వాభేదాదన్యత్రేమే) నాత్ర విద్యాభేదః- అన్యత్ర- కౌషీతకీనాం ప్రాణవిద్యాయామపి ఇమే - వసిష్ఠత్వాదయో గుణా ఉపాస్యాస్సన్తి. కుతః. (సర్వాభేదాత్) ప్రతిజ్ఞాతప్రాణజ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యోపపాదనప్రకారస్య సర్వస్య తత్రాప్యభేదాత్. తథా హి - ఛన్దోగవాజసనేయినాం ప్రాణవిద్యాయాం *తే హేమే ప్రాణా అహంశ్రేయసే వ్యూదిరే * అహం శ్రేయసే వివదమానా ఇతి చోపక్రమ్య వాగాద్యేకైకాపక్రమణే అన్యేషాం సప్రాణానామిన్ద్రియాణాం శరీరస్య చ స్థితిం తత్తత్కార్యం చావికలం ప్రతిపాద్య- ప్రాణోత్క్రమణే సర్వేషాం విశరణమకార్యకరత్వం చాభిధాయ సర్వేషాం ప్రాణాధీనస్థితిత్వతదధీనకార్యత్వాభ్యాం ప్రాణస్య జ్యైష్ఠ్యముపపాదితం. ఏవముపపాదితం వాగాదికార్యస్య ప్రాణాధీనత్వం *అథ హైనం వాగువాచ యదహం వసిష్ఠాస్మి త్వం తద్వసిష్ఠోసీత్యాదినా వాగాదిభిరనూద్యతే. కౌషీతకీనాం ప్రాణవిద్యాయామపి ప్రాణజ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యప్రతిపాదనాయ వాగాదిషు వసిష్ఠత్వాదయః ప్రతిపాదితాః. *అథ హేమా దేవతాః ప్రజాపతిం పితరమేత్యాబ్రువన్ కో వై నః శ్రేష్ఠ ఇత్యాదినా వాగాదిగతా గుణా వాగాదయశ్చ దేహశ్చ ప్రాణాధీనా ఇతి ప్రాణస్య జ్యైష్ఠ్యముపపాదితం- వాగాదిభిః స్వస్వగుణానాం వసిష్ఠత్వాదీనాం ప్రాణాధీనత్వానువాదమాత్రం తు న కృతం. నైతావతా రూపభేదః- వాగాదీనాం వసిష్ఠత్వాదిగుణాన్వితానాం ప్రాణాధీనకార్యత్వోపపాదనేనైవ ప్రాణస్య వాగాదివసిష్ఠత్వాదిగుణహేతుత్వస్య సిద్ధత్వాత్. తదేవ హి ప్రాణస్య వసిష్ఠత్వాదిగుణయోగిత్వం- యద్వాగాదివసిష్ఠత్వాదిహేతుత్వం. అతోఽత్రాపి వసిష్ఠత్వాదిగుణయోగాత్ప్రాణో జ్యేష్ఠః ప్రతిపన్న ఇతి నాస్తి విద్యాభేదః. ....

సర్వాభేదాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౧॥ సూ. సర్వాభేదాదన్యత్రేమే॥ పూర్వాధికరణే దృష్టివిశేషణతయా ప్రాణః ప్రస్తుతః - తద్విషయస్వతన్త్రోపాసనం నిరూప్యత ఇతి సఙ్గతిః. ఛాన్దోగ్యేత్యాదినా విషయశ్శోధ్యతే. *ప్రశస్యస్య శ్ర ఇతి ప్రశస్యశబ్దస్య శ్రాదేశాత్ శ్రైష్ఠ్యం- ప్రశస్యత్వం. * జ్య చేతి ప్రశస్యశబ్దస్య జ్యాదేశః * వృద్ధస్య చేతి సూత్రేణ వృద్ధశబ్దస్య జ్యాదేశః - తస్మాదత్ర జ్యైష్ఠ్యం- ప్రవృద్ధత్వం. వసిష్ఠప్రతిష్ఠాసమ్పత్త్వాయతనశబ్దైర్వాక్చక్షుశ్శ్రోత్రమనసాం యథాక్రమం తత్తత్కార్యజననసామర్థ్యాని వివక్షితాని. కిం కౌషీతకిప్రాణవిద్యా ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకోక్తప్రాణవిద్యాతో భిద్యతే- న వేతి. కిముభయత్ర వేద్యైక్యం- ఉత నేతి. కిముభయత్ర వసిష్ఠత్వాదిగుణకముపాసనం- ఉత కౌషీతకీనాం తద్విధురమితి. * యదహం వసిష్ఠాస్మి త్వం తద్వసిష్ఠోసీత్యనువాదాభావేపి వాగాదీనాం ప్రాణాధీనత్వాభిధానం వసిష్ఠత్వాది ప్రాప్తిం ప్రాణస్య గమయతి- నేతి. న చేత్-కౌషీతకీప్రాణవిద్యాయాం వసిష్ఠత్వాద్యప్రాప్తైరుపాసనస్య తద్విషయత్వాత్తద్విషయాణాం తద్విషయయోర్విద్యయోర్భేదః. గమయతి చేత్ - కౌషీతకినామపి వసిష్ఠత్వాదిప్రాప్తైరుపాసనస్య తద్విషయత్వేన రూపభేదాభావాదైక్యమితి. (ఇతరత్ర తు తద్విధుర ఇతి) స్వప్రకరణస్థగుణైర్నైరాకాఙ్క్ష్యాదితి భావః. ... ...

వ్యూదిర ఇతి ఛాన్దోగ్యపాఠః. *వివదమానా ఇతి వాజినాం పాఠః. వ్యూదిరే-వివాదం చక్రుః. *యదహం వసిష్ఠాస్మి త్వం తద్వసిష్ఠోసీతి - అహం యత్కార్యకరణసమర్థాస్మి- తస్య త్వదధీనత్వాత్త్వమేవ తత్కార్యసామర్థ్యమిత్యర్థః. ...

ప్రాణవిద్యాఙ్గవిషయమన్యదపి నిరూపణమనన్తరమేవ కరిష్యతే. యథా ప్రాణస్యవసిష్ఠత్వాద్యనుసన్ధానేన వినా జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యానుసన్ధానానుపపత్తేరనుక్తానామపి వసిష్ఠత్వాదీనాం కౌషీతకిప్రాణవిద్యాయాం ప్రాప్తిః - తథా బ్రహ్మస్వరూపానుసన్ధానం యైర్గుణైర్వినా నోపపద్యతే-తే బ్రహ్మవిద్యాసు సర్వాస్వప్యనుసన్ధేయా ఇత్యయమర్థః ప్రతిపాద్యతే.

౧౧॥ సూ. ఆనన్దాదయః ప్రధానస్య॥

అత్ర బ్రహ్మస్వరూపగుణానాం సర్వాసు పరవిద్యాసూపసంహారోఽస్తి - నేతి విచార్యతే. అప్రకరణాధీతానాముపసంహారే ప్రమాణాభావాత్ప్రకరణశ్రుతానామేవోపసంహార ఇతి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః (ఆనన్దాదయః ప్రధానస్య) అభేదాదితి వర్తతే. ప్రధానస్య-గుణినో బ్రహ్మణస్సర్వేషూపాసనేష్వభేదాత్, గుణ్యపృథగ్భావాద్గుణానాం, సర్వత్రానన్దాదయస్తద్గుణా ఉపసంహర్తవ్యాః. ...

పరేతు బాగాదిగతా గుణా వసిష్ఠత్వాదయః. ఇమేవసిష్ఠత్వాదయో గుణాః అన్యత్రాపి భవన్తి- సర్వశాఖాసు ప్రాణవిజ్ఞానస్యాభేదాత్. అభేదశ్చ ప్రాణసంవాదాదిసారూప్యాదితి వ్యాచక్షతే. నచ శ్రుతహానిరశ్రుతకల్పనా వా- స్వదేశే ప్రసిద్ధా దేవదత్తగుణా దేశాన్తరేపి వ్యాభియోగవిశేషాత్ ప్రసిద్ధా భవన్తీతి చ పరిహృతం. తత్ర విజ్ఞానస్యాభేదశ్శబ్దశ్చేత్ - తదుపపాదకసారూప్యకణ్ఠోక్తిర్నస్యాత్. అభేదశబ్దేన సారూప్యవివక్షాయాం సర్వప్రకారసారూప్యం వివక్షితం చేత్ - విజ్ఞానసారూప్యం జ్ఞేయసారూప్యనిబన్ధనం- తత్సారూప్యం చ సవసిష్ఠత్వాద్యన్వయే సిధ్యతీతి హేత్వసిద్ధిస్స్యాత్ - అతస్తత్పరిహారార్థముపపాదనప్రకారస్య సర్వస్యాభేదాదితి వ్యాఖ్యానం నిరాకాఙ్క్షత్వాన్నిస్సంశయత్వాచ్చ అత్యన్తముచితం. దేవదత్తగుణప్రసిద్ధిదృష్టాన్తశ్చాతి ప్రసఙ్గాదనాదృతః.—— సర్వత్ర ప్రాణవిజ్ఞానస్య జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణయుక్తస్య ప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యపరే. తతోప్యుపపాదకసారూప్యాదిత్యుచితం - తత్ర వసిష్ఠత్వాదిప్రాప్తావసాధారణహేతుత్వాత్. నచైకం ప్రతిపత్స్యత ఇతి న్యాయాత్ అశ్రుతత్వాత్ కించిత్కరమితి వోక్తం. తత్సర్వసాధారణత్వాత్ పాదాద్యధికరణాధిక్యమిత్యత్రానుక్తిః.—— [illegible]ఫలభేదాద్విద్యాభేద ఇతి పూర్వపక్షం వర్ణయన్తి- ఏకత్ర హి దేవేష్వశ్చ హాన్తే శ్రేష్ఠశ్చ భవతీతి శ్రుతం - అన్యత్ర తు తస్మైనైనం విద్వాన్ సర్వేషాం భూతానాం ప్రాణమేవ ప్రత్యాత్మానమమృతమభిసమ్భాయ సహాస్మై స్వర్గం స్వరస్యాల్లోకాదుత్క్రామతి స వాయుః ప్రతిష్ఠ ఆకాశాత్మా స్వర్గేతి సద్యపతి యత్రైతద్దేవా స్తత్ప్రాప్య తదమృతో భవతి యదమృతా దేవా ఇతి శ్రుతం. ఉభయత్ర ప్రాణదేవతాసు సాయుజ్యస్యైవ ప్రధానఫలత్వాత్ జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణసమ్బన్ధఫలస్య ప్రధానఫలేఽన్తర్గతత్వాత్ విద్యైక్యం-అతో గుణావసిష్ఠత్వాదయ ఉపసంహార్యా ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. ఫలభేదాద్విద్యాభేదవర్ణనమేవ యుక్తం- నతు వసిష్ఠత్వాదిగుణానన్వయాత్ - గుణోపసంహారానుపసంహారౌ హి విద్యాభేదాభేదఫలభూతౌ- నతు భేదాభేదోపపాదకావితి. అత్ర బ్రూమః- అత్ర స్వర్గేతిసత్యపతీతి స్వర్గాధిపతిత్వముక్తం- సరాష్ట్రమభవదితివత్. స్వర్గాధిపత్యం శ్రైష్ఠ్యాన్తర్గతం. అమృతత్వం చిరకాలస్థితిరూపతయా జ్యైష్ఠ్యాన్తర్గతం- వృద్ధతమత్వం హి జ్యైష్ఠ్యం. ఇదం చ అపరాదలోకః ఉపస్థితేతన్తద్వచనాదిత్యత్ర వక్ష్యమాణన్యాయసిద్ధం - తత్ర హి జపరుణాదీనాం సత్యసఙ్కల్పత్వరూపఫలాన్తర్భావో వక్ష్యత ఇతి. తేన న్యాయేన ఫలాన్తర్భావసమ్భవేన ఫలభేదాప్రతీతేర్భాష్యోక్తదుపన్యాసాభావః. ఉపస్థితేత ఇతి సూత్రస్య యోజనాన్తరం తు తత్రైవ నిరసిష్యతే. అత్యన్తమకృతకరస్యావర్జనీయత్వాదిహ ఫలభేదావర్ణనం తత్పరిహారానుక్తిశ్చ...

సర్వాభేదాధికరణం సమాప్తమ్.

మధ్యే సఙ్గతివిశేషేణ ప్రస్తుతమధికరణాన్తరం వ్యాచిఖ్యాసుః ప్రాణవిద్యాఙ్గవిషయనిరూపణస్యపశ్చాత్కరిష్యమాణత్వమాహ (ప్రాణవిద్యాఙ్గేతి) అనన్తరాధికరణసఙ్గతిమాహ (యథా ప్రాణస్యేతి)
(అనుక్తానామపీతి) త్వం తద్వసిష్ఠ ఇతి వా ప్రాణో వసిష్ఠ ఇతి వేద్యత వచనవ్యక్త్యాఽనుక్తానామిత్యర్థః.

౧౧॥ సూ. ఆనన్దాదయః ప్రధానస్య॥ స్వరూపగుణానాం- స్వరూపప్రతీత్యనుబన్ధిగుణానామిత్యర్థః. కిమానన్దాదయో గుణాః సర్వాసు విద్యాసూపసంహార్యాః- ఉతయత్ర శ్రూయన్తే తత్రైవేతి. కిమానన్దాదీనామైశ్వర్యాదివత్ గుణ్యపృథక్స్థితిమాత్రం - ఉత బ్రహ్మస్వరూపవత్ ప్రతీత్యనుబన్ధిత్వమితి. ఫలఫలిభావస్స్ఫుటః. (అప్రకరణేతి) స్వప్రకరణేసమాన ప్రకరణే చానధీతానాముపసంహారేఽతి ప్రసక్తాదితి భావః.

(అభేదాదితి వర్తత ఇతి) సర్వాభేదాదన్యత్రేమ ఇతి సూత్రస్థాభేదశబ్దోఽత్రానువర్తత ఇత్యర్థః. సర్వాభేదాదితి సమస్తస్యాప్యభేదశబ్దస్యానువర్తనముపపద్యతే - బుద్ధ్యాపాదతోఽంశస్య నిష్కృష్య పరామర్శాత్. యథా అథశబ్దానుశాసనం తేషాం శబ్దానామిత్యత్రానుశాసనశబ్దస్యేతి భావః. సూత్రం ప్రధానశబ్దం వ్యాచష్టే (గుణిన ఇతి) అభేదాత్ - ఐక్యాత్. అభేదాదిత్యనేన ఫలితమాహ (గుణ్యపృథగితి) గుణానామితి సాధారణశబ్దనిర్దేశ ఉత్తరసూత్రశబ్దోక్తార్థః. ఆనన్దాదయః- ఆనన్దత్వాదయః. ద్వ్యేకయోరితివత్ భావప్రధానో నిర్దేశః. ....

ఏవంతర్హి గుణ్యపృథగ్భావాదేవానన్దాదివత్ప్రియశిరస్త్వాదయోఽపి *తస్య ప్రియమేవ శిర ఇత్యాద్యా బ్రహ్మగుణత్వేన శ్రుతాస్సర్వత్ర ప్రసజ్యేరన్. నేత్యాహ

౧౨॥ సూ. ప్రియశిరస్త్వాద్యప్రాప్తిరుపచయాపచయౌ హి భేదే॥ బ్రహ్మస్వరూపగుణానాం ప్రాప్తావుచ్యమానాయాం ప్రియశిరస్త్వాదీనామప్రాప్తిః- తేషామబ్రహ్మగుణత్వాత్. బ్రహ్మణః పుచ్ఛవిభక్త్వరూపణమాత్రాన్తర్గతత్వాత్ప్రియశిరస్త్వాదీనాం. అన్యథా శిరఃపక్షపుచ్ఛాద్యవయవభేదే సతి బ్రహ్మణోఽప్యుపచయాపచయౌ ప్రసజ్యేయాతాం- తథా చ సతి * సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యాది విరుధ్యతే. …

నన్వేవమేవ బ్రహ్మసమ్బన్ధినామైశ్వర్యగామ్భీర్యౌదార్యకారుణ్యాదీనాం గుణానామనన్తానాం గుణ్యపృథక్స్థితత్వమాత్రేణ తత్ర తత్ర శ్రుతానామప్యుపసంహారే సర్వే సర్వత్ర ప్రసజ్యేరన్, అనన్త్యాదుపసంహారాశక్తిశ్చ. తత్రాహ

౧౩॥ సూ. ఇతరేత్వర్థసామాన్యాత్॥ తుశబ్దశ్చోద్యం వ్యావర్తయతి. ఇతరే తు- ఆనన్దాదయః అర్థసామాన్యాత్సర్వత్రానువర్తన్తే- యే త్వర్థసమానాః- అర్థస్వరూపనిరూపణధర్మత్వేనార్థప్రతీత్యనుబన్ధినః- తేఽర్థస్వరూపవత్సర్వత్రానువర్తన్తే. తే చ గుణాస్సత్యజ్ఞానానన్దామలత్వానన్తత్వాని- *యతో వా ఇమాని భూతానీత్యాదినా జగత్కారణతయోపలక్షితం బ్రహ్మ *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ *ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యాన

అనన్తరసూత్రస్య శఙ్కామాహ (ఏవంతర్హీతి)

౧౨॥ సూ ప్రియశిరస్త్వాద్యప్రాప్తిరుపచయాపచయౌ హి భేదే॥ అబ్రహ్మగుణత్వాత్ - బ్రహ్మగుణత్వాభావాత్. తదేవోపపాదయతి (బ్రహ్మణ ఇతి) భేదపదం వ్యాచష్టే (అన్యథేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (తథా చేతి) ఆదిశబ్దాత్ *అస్థూలమనణ్విత్యాదివాక్యాని గృహ్యన్తే. నను అస్యాం యోజనాయాం విగ్రహవిశేషనిత్యత్వాభ్యుపగమో విరుధ్యతే - శిరఃపక్షాద్యవయవభేదే సత్యుపచయాపచయప్రసక్తేః. అతో వ్యాఖ్యాన్తరకృతం యోజనాన్తరమేవ వరం. నైవం- యోజనాన్తరానుపపత్తేర్వక్ష్యమాణత్వాత్, అస్యాం యోజనాయాం కస్యచిదపి విరోధస్యాభావాచ్చ. తథా హి- నాత్ర కాలభేదేన వృద్ధిహ్రాసపరావుపచయాపచయశబ్దౌ - కిం త్వాపేక్షికప్రచితత్వాప్రచితత్వతారతమ్యపరావితి సర్వవ్యాఖ్యాతృసంమతమిదం. అతః కాలభేదానపేక్షః ప్రకోష్ఠాఙ్గుల్యోరివ పీనత్వకృశత్వరూపావుపచయాపచయావత్ర సూత్రేణ ప్రసఞ్జనీయతయా వివక్షితౌ. ప్రకోష్ఠాఙ్గుల్యాదయో హ్యవయవాః పీనాః కృశాశ్చోపలభ్యన్తే - న చ తేషాం స్థూలత్వకృశత్వే కాలభేదాయత్తే. కాలభేదాధీనవృద్ధిహ్రాసవివక్షాయాం హి నిత్యత్వవిరోధః కిం చ - న తావదనన్తత్వం సాక్షాదేవ సూత్రే ప్రసఞ్జనీయతయా వివక్షితం - ఉపచయాపచయశబ్దయోస్తద్వాచిత్వాభావాత్, శిరఃపక్షాదిమత్త్వస్యానన్తత్వే ప్రయోజకత్వాభావాచ్చ. ఈశ్వరసఙ్కల్పాధీనవిషయత్వాదికం హి తత్ర ప్రయోజకం. నాప్యవయవప్రవేశనిర్గమౌ ప్రసఞ్జనీయౌ- నిత్యవిగ్రహేఽపి తయోరిష్టత్వాత్. పరమవ్యోమనిలయే హి భగవద్విగ్రహే తదంశభూతవ్యూహవిభవాదివిగ్రహప్రవేశనిర్గమౌ హి ప్రామాణికౌ. ఏవమపి పరిమాణతారతమ్యప్రసక్తో విగ్రహస్య దుర్వార ఇతి చేన్న- వికల్పాసహత్వాత్. కిం కాలభేదాయత్తం పరిమాణతారతమ్యం వివక్షితం- ఉత స్వేచ్ఛాయత్తం న ప్రథమః- హిరణ్యగర్భసనకసనన్దనాదిదేహేష్వప్రలయాదేకరూపేషు వ్యభిచారాత్. ద్వితీయేఽపి కిమిచ్ఛయా పరిమాణతారతమ్యార్హత్వం ప్రసఞ్జనీయం- తర్హీష్టః ప్రసఙ్గస్స్యాత్ - తదంశభూతేషు విగ్రహేషు బాల్యయౌవనవామనత్వమహీయస్త్వాదిదర్శనాత్. యది దేశవిశేషావచ్ఛిన్నస్యైశ్వరవిగ్రహవిశేషస్య తత్తారతమ్యం- తదావ్యస్తత్వాభావాదనుపపన్నం. అతః స్థూలత్వకృశత్వరూపం ప్రదేశభేదేన యుగపద్వా పరిమాణతారతమ్యమస్థూలత్వాదిశ్రుతివిరుద్ధం స్వరూపే ప్రసఞ్జనీయతయా వివక్షితమితి న కశ్చిద్విరోధ ఇతి. ……………………

అనన్తరసూత్రస్య శఙ్కామాహ (నన్వితి) ఏవమేవేత్యేవకారః ఏవమేవ ప్రసజ్యేరన్నిత్యుత్తరత్రాన్వయాత్ ప్రసఙ్గస్యావర్జనీయత్వపరః. (బ్రహ్మసమ్బన్ధినామేవేతి) అత్రైవకారో బ్రహ్మసమ్బన్ధదార్ఢ్యార్థః. తతశ్చ ఐశ్వర్యాదీనాం వాస్తవత్వసిద్ధిర్వివక్షితా భవతి.

౧౩॥ సూ. ఇతరే త్వర్థసామాన్యాత్॥ (అర్థస్వరూపనిరూపణధర్మత్వేనార్థప్రతీత్యనుబన్ధిన ఇతి) అర్థస్వరూపశబ్దేన ధర్మిస్వరూపముచ్యతే. *అర్థస్వరూపవద్వ్యాపిసమాధిస్సోఽభిధీయత ఇతి హి శౌనకవచనం. అర్థప్రతీతికాలే ప్రతీయమానత్వనియమస్సామాన్యశబ్దాభిహితం సామ్యమిత్యర్థః. తేషామానన్త్యాదసమ్భావితశఙ్కాం పరిహరన్ శక్యోపసంహరతాం దర్శయతి (తే చేతి) తేషామర్థప్రతీత్యనుబన్ధిత్వం శ్రుత్యా దర్శయతి (యతో వా ఇతి) (జగత్కారణతయోపలక్షితమితి) తేషు చిదుపాసనేషు జగత్కారణత్వమనుసన్ధేయం *తజ్జలానితి శాన్త ఉపాసీతేత్యాదివాక్యవిహితేషు. తేషు చిన్న. ఏవం చ నతియత్రానుసన్ధేయం- తత్ర జ్ఞాపకాన్తర్గతత్వాత్ జగత్కారణత్వం విశేషణం. యత్ర తు నానుసన్ధేయం- తత్రోపలక్షణం- జ్ఞాపకానన్తర్గతత్వాత్. అత ఏవ హి జన్మాదిసూత్రభాష్యే ఉపలక్షణత్వం విశేషణత్వమపి కారణత్వస్యాఙ్గీకృతం. ప్రకృతిపురుషకాలవిశిష్టస్యలక్షణం జ

ద్గాదిభిర్హి స్వరూపతో నిరూప్యతే. అతఉపాస్యబ్రహ్మస్వరూపావగమాయ సర్వాసు విద్యాస్వానన్దాదయో౽నువర్తన్తే- యే తు నిరూపితస్వరూపస్య బ్రహ్మణః కారుణ్యాదయో గుణాః ప్రతిపన్నాః- తేషాం గుణ్యపృథక్స్థితత్వేపి ప్రతీత్యనుబన్ధిత్వాభావాత్ యే యత్ర శ్రుతాః- తే తత్రోపసంహార్యా ఇతి నిరవద్యమ్. ....

యద్యప్యుపచయాపచయప్రసక్త్యా ప్రియశిరస్త్వాదయో బ్రహ్మణః పురుషవిధత్వరూపణమాత్రార్థాః- నతు బ్రహ్మగుణాః- తర్హ్యతథారూపస్య బ్రహ్మణస్తథాత్వేన రూపణం కిమర్థం క్రియతే. అతథాభూతస్య హి తథాత్వరూపణే కేనచిత్ప్రయోజనేన భవితవ్యం - యథా * ఆత్మానం రథినం విద్ధీత్యాదినోపాసకస్య తదుపకరణానాంచ రథిరథాదిత్వరూపణం ఉపాసనోపకరణభూతశరీరేన్ద్రియాదివశీకరణార్థం క్రియత ఇత్యుక్తం. న చేహ తథావిధం కించిత్ప్రయోజనం దృశ్యత ఇతి బలాద్బ్రహ్మగుణత్వం ప్రియశిరస్త్వాదీనామభ్యుపేత్యం. తత్రాహ

౧౪॥ సూ. ఆధ్యానాయ ప్రయోజనాభావాత్ ॥ ప్రయోజనాన్తరాభావాదాధ్యానాయాయం రూపణోపదేశః క్రియతే. ఆధ్యానం- అనుచిన్తనం. ఉపాసనముచ్యతే. * బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమిత్యత్రోపదిష్టాధ్యానరూపవేదనసిద్ధయే హ్యానన్దమయ బ్రహ్మప్రతిపత్త్యర్థం ఆనన్దమయం బ్రహ్మ ప్రియమోదాదిరూపేణ విభజ్య శిరఃపక్షాదిత్వేన రూపయిత్వోపదిశ్యతే. యథా౽న్నమయః పురుషః- అయం దేహః శిరః పక్షాదిభిః * తస్యేదమేవ శిర ఇత్యాదినా బుద్ధావారోప్యతే, యథా చ ప్రాణమయ మనోమయ విజ్ఞానమయాః * తస్య ప్రాణ ఏవ శిర ఇత్యాదినా ప్రాణాద్యవయవైర్బుద్ధావారోప్యన్తే,- ఏవమేభ్యో౽ర్థాన్తరభూతస్తదన్తరాత్మా ఆనన్దమయోపి ప్రియమోదాదిభిరేకదేశైః శిరఃప్రభృతిత్వేన రూపితైరాధ్యానాయ బుద్ధావారోప్యతే. ఏవమానన్దమయోపలక్షణత్వాత్ప్రియశిరస్త్వాదీనాం న సర్వదా ఆనన్దమయప్రతీతావనువర్తన్తే. ....

౧౫॥ సూ. ఆత్మశబ్దాచ్చ ॥ * అన్యోన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇత్యాత్మశబ్దేన నిర్దేశా, దాత్మనశ్చ శిరఃపక్షపుచ్ఛాసమ్భవా, త్ప్రియశిరస్త్వాదయస్తస్య సుఖప్రతిపత్త్యర్థం రూపణమాత్రమితి గమ్యతే. ...

నను * అన్యోన్తర ఆత్మా ప్రాణమయః * అన్యోన్తర ఆత్మా మనోమయ ఇత్యాత్మశబ్దస్యానాత్మస్వపి పూర్వం ప్రయుక్తత్వాత్ * అన్యోన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇత్యాత్మశబ్దస్యాత్మవిషయత్వం కథం నిశ్చీయతే. తత్రాహ.

గత్వాకారణత్వం- తత్ర విశేష్యాంశస్య లక్షణమానన్దాదయః. తత్ర విశిష్టానుసన్ధానే కారణత్వమనుసన్ధేయం- న తు విశేష్యానుసన్ధాన ఇత్యభిప్రాయేణోపలక్షితమిత్యుక్తం. అమలత్వశ్రుతిః * నిష్కలం నిష్క్రియం * అపహతపాప్మేత్యాదిర్ద్రష్టవ్యా. స్వరూపతః- అసాధారణాకారేణ.................

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యదీతి) అతథాభూతస్య తథాత్వరూపణే ప్రయోజనం దృష్టం-

అత్ర తు ప్రయోజనాభావాత్ ప్రియశిరస్త్వాదికం న రూపణమాత్రం - అపి తు గుణ ఏవేత్యర్థః.

౧౪॥ సూ. ఆధ్యానాయ ప్రయోజనాభావాత్ ॥ (ఆధ్యానమనుచిన్తనమితి) * స్యాచ్చిన్తా స్మృతిరాధ్యానమితి హి నైఘణ్టుకాః. ఉపాసనోపయోగిశాస్త్రజన్యజ్ఞానసిద్ధ్యర్థమిత్యర్థః. పరోక్షార్థస్య బుద్ధావారోపణం శిరఃపక్షాదిరూపణాదేవ హి భవతి. (ప్రియమోదాదిభిరేకదేశైరితి) అతిశయితసుఖానామపి బ్రహ్మసుఖైకదేశత్వేన బ్రహ్మణో౽పరిచ్ఛిన్నసుఖత్వముక్తం భవతీతి భావః. (న సర్వదేతి) శాస్త్రేణ ప్రతిపత్తౌ బుద్ధ్యారోహణాయ ప్రియశిరస్త్వాదిప్రతిపత్తవ్యం- ఏవమపరిచ్ఛిన్నానన్దే ప్రతిపన్నే సత్యుపాస్తౌ ప్రియశిరస్త్వాదికం నానుసన్ధేయమిత్యర్థః. ....

౧౫॥ సూ. ఆత్మశబ్దాచ్చ ॥ ఆత్మనో నిరవయవత్వప్రసిద్ధిముపజీవ్య ప్రవృత్తమిదం సూత్రమిత్యభిప్రాయేణాహ (ఆత్మనశ్చేతి) ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి)

౧౬॥ సూ. ఆత్మగృహీతిరితరవదుత్తరాత్ ॥ అన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇత్యత్రాత్మశబ్దేన పరమాత్మన ఏవ గ్రహణం ఇతరవత్ - యథేతరత్ర * ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇత్యాదిష్వాత్మశబ్దేన పరమాత్మన ఏవ గ్రహణం- తద్వత్. కుత ఏతత్. (ఉత్తరాత్) * సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేత్యానన్దమయవిషయాదుత్తరాద్వాక్యాత్. ……

౧౭॥ సూ. అన్వయాదితి చేత్స్యాదవధారణాత్ ॥ పూర్వత్ర ప్రాణమయాదిష్వనాత్మస్వాత్మశబ్దాన్వయదర్శనాన్నోత్తరాన్నిశ్చేతుం శక్యత ఇతి చేత్. (స్యాదవధారణాత్) స్యాదేవ నిశ్చయః. కుతః. అవధారణాత్ - పూర్వత్రాపి * తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇతి పరమాత్మన ఏవ బుద్ధ్యాఽవధారితత్వాత్. అన్నమయాదన్తరే ప్రాణమయే ప్రథమం పరమాత్మబుద్ధిరవతీర్ణా - తదనన్తరం చ ప్రాణమయాదన్తరే మనోమయే - తతో విజ్ఞానమయే - తత ఆనన్దమయే ప్రక్రాన్తా పరమాత్మబుద్ధిస్తదన్తరాభావాదుత్తరాచ్చ * సోఽకామయతేతి వాక్యాత్ప్రతిష్ఠితేత్యుపక్రమేఽప్యపరమాత్మని పరమాత్మబుద్ధ్యా ఆత్మశబ్దాన్వయ ఇతి నిరవద్యమ్. ……

ఆనన్దాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

౧౬॥ సూ. ఆత్మగృహీతిరితరవదుత్తరాత్ ॥ (ఇతరవదితి) * ఆత్మా వా ఇదమిత్యాదిష్వివ ఉత్తరాత్ * సోఽకామయతేత్యాదివాక్యాత్ పరమాత్మన ఏవ గ్రహణమిత్యర్థః. ……

౧౭॥ సూ. అన్వయాదితి చేత్స్యాదవధారణాత్ ॥ (పూర్వత్రేత్యాది) ఉపక్రమాధికరణన్యాయేన పూర్వానుగుణముత్తరం నేయం- తస్మాదుత్తరవాక్యాత్ పూర్వస్యాత్మవిషయత్వం న నిశ్చేయమిత్యర్థః. (స్యాదిత్యాది) పరమాత్మన ఏవ బుద్ధ్యాఽవధారితత్వాత్ - విషయీకృతత్వాత్. ఏవముపక్రమోపక్రమే పరమాత్మన ఏవాత్మబుద్ధిశబ్దవిషయత్వాన్నోత్తరవాక్యస్యోపక్రమబాధ ఇత్యర్థః. తర్హి మధ్యేఽప్యపరమాత్మని పరమాత్మవాచీ శబ్దః కథమిత్యత్రాహ (అన్నమయాదితి) ప్రాణమయాదిష్వప్యాత్మశబ్దోఽపరమాత్మబుద్ధ్యోపచారతో న ప్రయుక్తః- అపితు పరమాత్మబుద్ధ్యైవ ప్రయుక్తః. * అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానామితి తత్తదన్తః ప్రవేశేన నియన్తృత్వం హ్యాత్మత్వం. తత్ర ప్రాణమయేఽన్నమయాదన్తరత్వమాత్రేణ పరమాత్మబుద్ధిర్జాతా. తస్యాప్యన్తరదర్శనేన తత్రాపి పరమాత్మబుద్ధిర్జాతా- పూర్వత్ర తు నివృత్తా. ఉత్తరోత్తరే తత్తదన్తరే చాత్మశబ్దః ప్రయుక్తః. యస్యాన్యదన్తరం నాస్తి, ఈక్షణాదికం చ శ్రుతం,- తస్మిన్పరమాత్మబుద్ధిరాత్మశబ్దశ్చ ప్రతిష్ఠితౌ. ఏవం పూర్వత్రాపి పరమాత్మబుద్ధివిషయ ఏవాత్మశబ్దప్రయోగాదయమప్యాత్మశబ్దః పరమాత్మవిషయ ఏవేతి నాత్రోపక్రమబాధ ఇత్యర్థః. … … … … … …

పరే తు ఆనన్దరూపత్వవిజ్ఞానఘనత్వసర్వగతత్వసత్యత్వసర్వాత్మత్వధర్మాణాం సర్వవిద్యాస్వనుగతత్వం పూర్వపక్షీకృత్య సర్వాభేదాత్ - సర్వత్ర బ్రహ్మణ ఏకత్వాత్ ఏషాం సార్వత్రికత్వమాహుః. తత్ర భాష్యే తు సర్వాత్మత్వసర్వగతత్వయోః పృథగనుక్తిరానన్త్యాన్తర్భావాత్. * సర్వాభేదాదిత్యత్ర భేదశబ్దమాత్రానువృత్తిర్యుక్తా- * అథ శబ్దానుశాసనం కేషాం శబ్దానామితివత్. సర్వస్యాభేదాత్ -సర్వత్రాభేదాదితి సమాసవైరూప్యప్రసఙ్గాత్ సర్వశబ్దానువృత్తిః పూర్వాధికరణేఽపి సప్తమీసమాస ఇతి చేన్న- తదనుపపత్తేరుక్తత్వాత్. * ప్రియశిరస్త్వాది- ప్రియం మోదః ప్రమోద ఇతి పరస్పరాపేక్షయాఽభ్యుక్తిత్తరాపేక్షయా చోపచయాపచయాస్తః- అతస్సజాతీయస్వగతభేదరహితే బ్రహ్మణి న ప్రియశిరస్త్వాదయః. తే తు కోశధర్మాః- తథాపి బ్రహ్మగుణత్వాభ్యుపగమేన న్యాయః ప్రదర్శితః సంయద్వామత్వాదీనామసార్వత్రికత్వాయేత్యాహుః. తత్ర కోశధర్మత్వం ప్రాగేవ నిరస్తం. బ్రహ్మణో నిర్భేదత్వం చ ప్రమాణవిరుద్ధమితి బహుశ ఉక్తం. బ్రహ్మగుణానాం భోక్త్రన్తరగతమోదాద్యపేక్షయా నాపచయః, న తేషాం వృద్ధిరూపశ్చోపచయోఽస్తి- కిన్తు సర్వేభ్యోఽతిశయః సదైకరూపః. న చ పరస్పరాపేక్షయా ప్రకర్షాపకర్షౌ- సర్వేషాం స్వరూపతో విషయతశ్చ నిరతిశయత్వాత్. అత ఉపచయాపచయప్రసఙ్గాన్న నిషేధః - కిన్తు శిరఆదిభేదస్థితిస్థూలత్వకృశత్వాద్యప్రసఙ్గాదేవ బ్రహ్మగుణత్వం ప్రియశిరస్త్వాదీనామయుక్తం. అన్యథా శిరస్త్వవైయర్థ్యం చ స్యాత్- ప్రియమోదాద్యప్రాప్తిరితి తదా వక్తవ్యం. * ఇతరే త్వితి- అర్థస్య- బ్రహ్మణ ఏకత్వాదిత్యతోఽపి తుల్యత్వాదితి తు స్వరసం. ఆనన్దజ్ఞానాదిశబ్దాః ఆనన్దత్వాదిసామాన్యముఖేన ప్రవృత్తాః స్వార్థం పరిత్యజ్యాఖణ్డం వస్తు లక్షయన్తి- అత ఆనన్దాదయస్సర్వే ఏవ ద్రష్టవ్యా ఉపసంహర్తవ్యా ఇత్యప్యయుక్తం- శబ్దప్రమాణకే వస్తుని యథాశబ్దం గుణాభ్యుపగమస్య యుక్తత్వాత్, గుణాదివచనానామేకశబ్దవైయర్థ్యాత్, అతద్వ్యావృత్తిముఖేన ప్రతిపత్తేస్తు స్వార్థాపహారాదాధారేనాయుక్తత్వాచ్చ. శక్తితాత్పర్యవాదాస్తు ప్రాగేవ పరిహృతాః. * ఆధ్యానాయ ప్రయోజనాభావాదిత్యన్తరం వక్తం- * ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా ఇత్యాదిర్విషయః. ఇన్ద్రియాదిభ్యోఽర్థాదీనాం ప్రత్యేకం పరత్వం ప్రతిపాద్యం- తథా ప్రతిపన్నత్వాత్. …

త్వైకత్వాసమ్భవాత్ వాక్యభేదోనదోషఇతిపూర్వపక్షంకృత్వా వాక్యైకత్వసమ్భవాత్ పురుషస్యసర్వస్మాత్పరత్వం ప్రతిపాద్యం- ప్రత్యేకంపరత్వ
ప్రతిపాదనే ప్రయోజనాభావాత్, *దశమస్యన్తరాణీమాతిష్ఠన్నిన్ద్రియచిన్తకాః ఇత్యాదిస్మృత్యర్థఫలానామిహశ్రుతత్వాత్, వాక్యైక్యస్యసమ్భవతితత్కల్ప
నేనవాక్యభేదాయోగాత్, పరప్రతిషేధకాష్ఠాశబ్దాదిభిఃపురుషప్రతిపత్త్యర్థత్వతాత్పర్యావగమాత్, *ఆత్మశబ్దాచ్చ- *గూఢోత్మా నప్రకాశతఇతిదు
ర్విగమత్వోక్త్యా స్యాత్మనః ప్రతిపత్త్యర్థత్వా, చ్చేతివర్ణయన్తి. *అధ్యానశబ్దశ్చ ధ్యానపూర్వకసమ్యగ్దర్శనపరఇతి. తదయుక్తం-కృతకరత్వాత్. అవా
న్తరవాక్యభేదాదురపహ్నవః- మహావాక్యైకత్వేనపరమపురుషపరత్వంచాధికరణద్వయేనసమన్వయాధ్యాయేచిన్తితం. నచబహూనాంతతన్తతఃపరత్వ
ప్రతిపాదనస్యమహావాక్యభేదకత్వమిహాపరిహర్తవ్యం - బహూనాంప్రాణమయాదీనాంతత్తదన్తరత్వప్రతిపాదనవ, న్మనుష్యగన్ధర్వానన్దాదీనాం పూ
ర్వపూర్వానన్దాధికత్వప్రతిపాదనవ, చ్చ మహావాక్యైకత్వావిరోధస్యస్ఫుటతరత్వాత్. * ఆత్మగృహీతిరిత్యాదిచాధికరణాన్తరంవర్ణితం - *ఆత్మా
వాఇదమేకఏవేత్యాదిర్విషయః. *సఇమాంల్లోకానసృజతేతిలోకసృష్టిశ్రవణా, త్తస్యాశ్చ ప్రజాపతికర్తృకత్వప్రసిద్ధేః, పరమాత్మవిషయోఽయంమ
హాభూతాదిసృష్టేర్వక్తవ్యత్వా, దిహాతదశ్రవణాత్, * ఆత్మైవేదమగ్రఆసీత్ పురుషవిధఇత్యాదిష్వాత్మశబ్దస్య సశరీరేహిరణ్యగర్భేపిప్రయోగదర్శ
నాత్, *తాభ్యోగామానయత్ *తాభ్యోశ్వమానయదిత్యాదివ్యాపారా, చ్చపరమాత్మవ్యతిరిక్తఃకశ్చిదితిపూర్వపక్షీకృత్య * ఆత్మనఆకాశఇతివదిహా
పిపరమాత్మగృహీతిః- ఆత్మత్వాదిస్మృత్యత్వాచ్చ- ఉత్తరాత్ - *సఈక్షతేతిశ్రవణాత్. లోకసృష్టిప్రతిపాదకవాక్యాన్వయదర్శనాన్నపరఇతిచేన్న-
ప్యాదేవతః- వికత్వావధారణాత్. లోకసృష్టిస్తుమహాభూతసృష్ట్యనన్తరభావినీతివ్యాచష్టే. వర్ణితాన్తరంచకృతం - వాజసనేయకే * యోఽయంవి
జ్ఞానమయఇత్యాది, ఛాన్దోగ్యే *సదేవేత్యాది, చవిషయః. ఆమ్నానభేదమభ్యుదయతుల్యార్థత్వం- క్వచిదాత్మశబ్దేనోపక్రమః-అన్యత్ర సచ్ఛబ్దేనేతిపూ
ర్వపక్షయిత్వా సద్విద్యాయామప్యాత్మగృహీతిః- యథావాజసనేయినాం- ఉత్తరాత్ - తాదాత్మ్యోపదేశాత్. ఉపక్రమేతావన్వయా, త్తత్రచా
త్మశబ్దాశ్రవణాత్, నేతిచేత్. స్యాదాత్మగృహీతిః- ఏకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానావధారణాత్. అన్యథాసద్విజ్ఞానేనఆత్మానజ్ఞాతస్స్యాత్. సామాన్య
స్యసచ్ఛబ్దస్యవిశేషాకాఙ్క్షస్యవిశేషనిష్ఠతయాతుల్యార్థత్వంయుక్తమితి. ఉభయథాప్యధికరణంపాదాసఙ్గతం - విద్యాభేదాభేదవిచారాత్మకత్వాభా
వాత్. ఆన్యైవక్ష్యతిసమన్వయాధ్యాయఏవాయంవిచారః ప్రాప్తః - కారణవిషయత్వాత్. కృతకరత్వంచ - యదాసతోపిసద్వాదినాపరమాత్మత్వ,
మీక్షణస్యచాగౌణత్వ, సూత్రకృత్త్వేనసాధితం- తదాఆత్మవిషయోఽపిసగాదియుక్త్యా వాక్యైకస్సంశయః. అతఏవద్వితీయవర్ణకమప్యనపేక్షితం- ఈక్ష
త్యధికరణేసచ్ఛబ్దస్య ప్రధానవిలక్షణబ్రహ్మపరత్వంహినిరూపితం. యదాఽన్తరాధానామాకాశాదిశబ్దానామపికారణవాక్యస్థానాంపరమాత్మవి
షయత్వంస్థాపితం- తదాసాధారణస్యసచ్ఛబ్దస్యపరమాత్మవిషయత్వేకస్సంశయః. ఉదాహరణమప్యయుక్తం- *యోఽయంవిజ్ఞానమయఇతివాక్యస్య
జీవవిషయత్వాత్, ప్రకరణస్థజీవవాచిశబ్దానాంక్వచిత్పరమాత్మసామానాధికరణ్యస్యకృతనిర్వాహత్వా, చ్చ.—— పూర్వమేవవర్ణకమపహ్నరాద్ధ
తం. అధికరణభేదేసూత్రయోజనాభేదేచయద్దూషణజాతముక్తం-తత్సర్వమపరేషాంపక్షేపిసమానం.—— అన్యేతుఆనన్దవిజ్ఞానైశ్వర్యతేజశ్శక్త్యా
దయోబ్రహ్మద్వారేణసన్నిధానోపపత్తేస్సర్వత్రోపసంహార్యాః-సత్యకామత్వాదీనాంతుగుణేషుయథాయోగమన్తర్భావఇత్యాహుః. భాష్యేత్వై
శ్వర్యశక్త్యాదీనాంపృథగనుక్తిరానన్త్యేఽన్తర్భావాత్. తేహివస్తుపరిచ్ఛేదాపయికాః. గుణతోప్యానన్త్యమనన్తశబ్దేనవివక్షితమితిభాష్యవిదాంస్ఫు
టం. *ప్రియశిరస్త్వాది- ప్రియమోదప్రమోదాదీనాముపచయాపచయాత్మకత్వాదంశభేదేసతితేసమ్భవన్తి-నబ్రహ్మమాత్రే -తస్యనిరస్తసమస్తవి
కల్పత్వాత్. ఆనన్దజ్ఞానాదయోప్యుపచయాపచయరూపతయానసార్వత్రికాఃఇతిశఙ్కాయామాహ *ఇతరేత్వితి- ఐశ్వర్యాదయోఽగ్నసామాన్యాత్ -
శక్తిరూపత్వాన్నోపచయాపచయాత్మకాః- అతస్సార్వత్రికాః. ఏతదుక్తంభవతి-ఆదిత్యాదిస్థానభేదాత్ అధిష్ఠేయభేదాద్విషయభేదాచ్చఐశ్వర్య
జ్ఞానానన్దాదీనాముపచయాపచయాత్మకతయాతదవచ్ఛిన్నతయాబ్రహ్మణోఽంశభేదస్స్యాత్. యైరుపచయాపచయాత్మకైర్గుణైర్భేదః-నతేసా
ర్వత్రికాః-యేబ్రహ్మమాత్రసమ్బన్ధినఃశక్తిమాత్రరూపాగుణాస్తేసర్వత్రోపసంహార్యాఇతి. తదయుక్తం-అర్థసామాన్యశబ్దస్యశక్తివాచిత్వాభావా,
బ్రహ్మగుణానాంసర్వదాసర్వత్రస్వరూపతోవిషయతశ్చానవచ్ఛిన్నత్వాత్,జ్ఞానైశ్వర్యాదిశబ్దానాంశక్తివాచిత్వాభావాత్,ల[illegible]పితదవస్థప్రకృత్యా
దీనాంబ్రహ్మనియామ్యత్వధార్యత్వాదేః *యస్యపృథివీశరీరమిత్యాదిశరీరశరీరిభావశ్రుతిసిద్ధత్వా, చ్చ. అతఉపచయాపచయరూపత్వాభావా
తానాం- అధిష్ఠేయాదిభేదేపినాంశభేదః. తథాభవద్భిరేవ *నస్థానతఇత్యత్ర *తస్మాన్నాధ్యాత్మ్యాదిస్థానభేదేనభేదఇతిపదద్భిరుపపాదితంచ. కిం
చ- ఈశ్వరస్యైవమప్యధిష్ఠేయభేదాత్ భేదః- తస్యతత్కృతాంశభేదాభావేఽభిహితేపనివబ్రహ్మాతిస్యాత్- బ్రహ్మణోనిష్కృదత్వాభ్యుపగమాత్. అ
స్యచేశ్వరేదృష్టత్వాత్,. తతశ్చగుణభేదకగుణప్రాప్త్యనుపపత్తేః శక్తిమాత్రరూపగుణానువృత్తిరిత్యనుపపన్నం. *ఆధ్యానాయేతిచాధికరణాన్తరమా
హుః - కఠవల్ల్యాం *యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీఇత్యాద్యుక్తేన్ద్రియసంయమనంశరీరపశుపుచ్ఛాదికల్పనంచవిషయః. ధ్యానవిధ్యసన్నిధానాత్ తత్త్వప్రతిప
త్త్యర్థమితిపూర్వఃపక్షః. *తమేకనేమిత్యాదౌచక్రత్వపరికల్పనస్యతత్త్వానాంబ్రహ్మవయవత్వజ్ఞాపనవత్ ప్రయోజనాన్తరాభావాత్, *జ్ఞానఆ
త్మని *అన్యోన్తరఆత్మేత్యాత్మత్వపదేశస్యధ్యానార్థతయాసఙ్గతత్వాత్,*బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరం *దృశ్యతేత్వగ్ర్యయేతిధ్యానవిధేస్సన్నిహితత్వా,
అసన్నిధానేప్యుత్కృష్టాన్వయోపపత్తేః, ధ్యానార్థమితిసిద్ధాన్తితం తత్రావత్కఠవల్ల్యామయుక్తం-ఇన్ద్రియసంయమనరూపప్రయోజనస్యవిద్య
నత్వాత్. కిఞ్చ ప్రతిసర్గక్రమస్యప్రతీయమానస్యావివక్షాప్రసఙ్గఇతిచేన్న- ప్రతిసర్గక్రమప్రతీత్యనుపపత్తేః. సాచప్రాగేవదర్శితా. తైత్తిరీయకే
చ *యేన్నంబ్రహ్మోపాసతే *యేప్రాణంబ్రహ్మోపాసతఇత్యుపాసనార్థాదీనఫలానాంచ శ్రుతత్వేనసంశయఏవనాస్తి. శిరఃపక్షపుచ్ఛావయవోపాస
నస్యబ్రహ్మోపాసనాఙ్గత్వముపపాద్యమితిచేన్న- తస్యాశక్యోపపాదనత్వాత్. తచ్చతత్త్వప్రతిపత్తిరూపదృష్టఫలేసమ్భవత్యదృష్టకల్పనానుపపత్తేః.

౧౮॥ సూ. కార్యాఖ్యానాదపూర్వం॥

పూర్వప్రస్తుతప్రాణవిద్యాశేషభూతమిదానీం చిన్త్యతే. ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోః శ్రైష్ఠ్యం చ శ్రేష్ఠం చ ప్రాణముపాస్యముక్త్వా ప్రాణస్య వాసస్త్వేనాపోఽభిధీయన్తే. ఛాన్దోగ్యే తావత్ *స హోవాచ కిం మే వాసో భవిష్యతీత్యాప ఇతి హోచుస్తస్మాద్వా ఏతదశిష్యన్తః పురస్తాచ్చోపరిష్టాచ్చాద్భిః పరిదధతి లమ్భుకో హ వాసో భవత్యనగ్నో హ భవతీతి. వాజసనేయకే *కిం మే వాస ఇతి ప్రాణేన పృష్టా వాగాదయ ఊచుః *ఆపో వాస ఇతి *తద్విద్వాంసః శ్రోత్రియా అశిష్యన్త ఆచామన్త్యశిత్వా చాచామన్త్యేతమేవ తదనమనగ్నం కుర్వన్తో మన్యన్తే తస్మాదేవంవిదశిష్యన్నాచామేదశిత్వా చాచామేదేతమేవ తదనమనగ్నం కురుత ఇతి. తత్ర సంశయః - కిమత్రాచమనం విధీయతే - ఉతాపాం ప్రాణవాసస్త్వానుసన్ధానమితి. *అశిష్యన్నాచామేదశిత్వా చాచామేదిత్యాచమనే విధిప్రత్య

ప్రతిపద్యాయం శ్రుతానాముపాసనానాం బ్రహ్మధ్యానాఙ్గత్వే వాక్యభేద ఇతి చేత్. తతః కిం. అవాన్తరవాక్యభేదో భవతాపి దురపహ్నవః. అసన్నమయివ్యతిరిక్తోపాసనానాం తు ప్రఫలత్వే నాసన్నమయోపాసనవిశ్రద్ధాజననార్థతయా మహావాక్యైకత్వం తత్రోపపద్యతే. అతో న బ్రహ్మధ్యానాఙ్గత్వమితి తత్సమర్థనార్థమధికరణభేదకల్పనమనుపపన్నం. *ఆత్మగృహీతిరిత్యాదికం చాధికరణాన్తరం వర్ణయన్తి - ఐతరేయకే *ఆత్మా వా ఇదం, వాజసనేయకే *నైవేహ కించనాగ్ర ఆసీన్మృత్యునైవేదమావృతమాసీదితి, చ విషయః. ఏకత్ర *ఉక్షముక్షమితి ప్రజాపతన్నిత్యారభ్య *ప్రజాపతేరేతో రేతః ప్రాణ ఉక్షమిత్యేవవిద్యాదిషు మహావ్రతసమ్బన్ధ్యుక్థవిషయోపాసిసమ్బద్ధః ప్రాణశరీరోఽన్తర్యామీ ప్రతీయతే. వాజసనేయకేతు *ఉషా వా అశ్వస్య మేధ్యస్య శిర ఇత్యశ్వమేధోపాసిసమ్బన్ధితయా పురుషః ప్రతీయతే. అత ఉభయత్రార్థప్రత్యభిజ్ఞానాభావాదర్థభేద ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా మృత్యుశబ్దేనాత్మగృహీతిః ఇతరవత్ - *ఆత్మా వా ఇతివత్ - ఉత్తరాత్ - *తన్మనోఽకురుతాత్మన్వీ స్యామితి వాక్యాత్, *స ఇమాంల్లోకానసృజతేతివత్ *సా పృథివ్యభవదితి లోకసృష్టిప్రతీతివాక్యాచ్చ. వాజసనేయకేఽశ్వమేధాన్వయాత్, *అశనాయయా హి మృత్యురిత్యశనాయయా మృత్యుశబ్దాన్వయాచ్చార్థభేద ఇతి చేన్న; *ఆత్మా వా ఇదం *నైవేహ కించనేత్యుభయత్రావధారణాదద్వైకత్వప్రతీతేః. అశనాయయా మృత్యుశబ్దో జగత్సంహర్తృత్వాయత్తపరమాత్మపరః. ఉపాసనప్రకరణముభయత్రాపరిసమాప్తం. అసమాప్తావ[illegible]స్యాత్మైకత్వం సిధ్యతి - ఇహ సిద్ధ ఆత్మా పూర్వత్రాప్యుపాస్యతయా సమ్బద్ధ ఇత్యాహుః. వర్ణనాన్తరం చ కృతం - *ఆత్మా వా ఇదమిత్యైతరేయకవాక్యం, *ఆత్మైవేదమగ్ర ఆసీత్ పురుషవిధ ఇత్యాది బృహదారణ్యకవాక్యం, చ విషయః. ఏకత్రాశరీర ఆత్మా ప్రతిపన్నః - అన్యత్ర తు పురుషవిధః - సశరీరః *సోఽబిభేదితి భయారత్యాద్యుపేతశ్చేతి వాక్యయోరర్థభేద ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా ఏకత్ర *స ఈక్షత లోకాన్నుసృజా ఇత్యాదినా, అన్యత్ర *స ముఖాచ్చ యోనేర్హస్తాభ్యాం చాగ్నిమసృజతేత్యాదినా, చోత్తరవాక్యైర్నోభయత్ర దేవతాసృష్ట్యామ్నానాత్. శరీరభయాద్యన్వయాదర్థభేద ఇతి చేన్న - *ఆత్మైవేదమిత్యవధారణేన పరత్వావగమాత్. అశరీరస్యాపి పరస్య హిరణ్యగర్భరూపేణ శరీరగ్రహణం భయాన్వయశ్చ ఘటతే. ఈశ్వరవ్యూహేనానేన బ్రహ్మాదీనాం సృజ్యత్వం, *యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి విద్యాధిగమాది ప్రవృత్తిశ్చ లీలారూపా. సంసారధర్మం శరీరధర్మం శరీరప్రవృత్తిమీశ్వరో న గోప్తుం క్షమః - నాన్య ఇతి హి దేతి వర్ణయన్తి. అత్ర బ్రూమః - కిమత్రోపాసనయోరేకత్వం సిషాధయిషితం - ఉత వాక్యయోరేకార్థత్వం. ప్రథమస్తు భవద్భిరేవ నిరస్తః *న హి వయముపాసనయోరేకత్వం బ్రూమ ఇతి వదద్భిః. ఉపపాదితం చ తద్విద్యయోరశ్వమేధమహావ్రతోక్థవిషయత్వాత్. ద్వితీయేత్వధ్యాయాసఙ్గతిః - కారణవిచారస్య సమన్వయాధ్యాయకృత్యత్వాత్. కృతకరత్వం చ - ఏకత్వావధారణసఙ్కల్పపూర్వకప్రపఞ్చసర్గాదిభిః పరమాత్మపరత్వనిర్ణయస్య పూర్వమేవ కృతత్వాత్, దధిక[illegible] అథావా, చ. [illegible]అశనాయయా మృత్యుశబ్దాభ్యాం సంశయ ఇతి చేత్. *యస్య బ్రహ్మ చ క్షత్రం చోభే భవత ఓదన ఇతి వాక్యతుల్యత్వాదస్య వాక్యస్య, *అత్తా చరాచరగ్రహణాదిత్యనేనాత్తుః పరమాత్మనో మృత్యుశబ్దవాచ్యత్వోపపత్తేశ్చ. ఆకాశప్రాణాదిశబ్దాత్ మృత్యుశబ్దస్య కో విశేషః. కృతకరత్వాదేవ ద్వితీయం వర్ణకమపి నిరస్తం. తత్ర చ దేవతాసృష్ట్యైకత్వావధారణాదినా హి సిద్ధాన్తః. సంసారిచేతనాచిద్ధర్మాన్వయస్తు ప్రకృతిపురుషరూపేణావస్థితబ్రహ్మణస్సమ్భవతీతి *అవస్థితేరితి కాశకృత్స్న ఇత్యాదిషూపపాదితం. భవద్భిశ్చ *సర్వధర్మోపపత్తేశ్చేత్యత్ర సర్వమిదం దర్శితమితి కృతకరత్వమవగనీయం. హిరణ్యగర్భస్య విద్యాధిగమాదయో లీలా ఇతి తు నయుక్తం - లీలాత్వకల్పకాభావాత్. *తస్మిన్ జజ్ఞే స్వయం బ్రహ్మేతి వచనం పరమాత్మనః సత్త్వశరీరకత్వాన్ముఖ్యం. హిరణ్యగర్భస్య తు క్షేత్రజ్ఞత్వం చానపోదితసృజ్యత్వశ్రుత్యాదిభిః సిద్ధం, మోక్షధర్మప్రభృతిషు చోపబృంహణేషు స్ఫుటతరమితి నాత్ర విస్తీర్యతే. అతః *ఆనన్దాదయ ఇత్యారభ్య సప్తానాం సూత్రాణామధికరణత్రైధకల్పనమయుక్తమ్.........

ఆనన్దాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

---

* ౧౮॥ సూ. కార్యాఖ్యానాదపూర్వం॥ ఏకాన్తరిత పూర్వాధికరణేనాస్య సఙ్గతిః. *లమ్భుకో హ వాసో భవతి - [illegible] భవతి. *అనం - ప్రాణం. అత్ర కిం ప్రాణవిద్యాఙ్గమాచమనమన్యద్విధీయతే - ఉతాచమనీయాస్వప్సు ప్రాణవాసస్త్వానుసన్ధానం. కిం [illegible] వేదనే విధిప్రత్యయాశ్రవణేపి *కింమే వాసః *ఆపో వాసః ఇత్యాద్యుపక్రమాదిపర్యాలోచనయా [illegible] ప్రతీయతే. [illegible]

యత్ర్రవణాత్, *ఏతమేవతదనమనగ్నంకురుతఇతి వేదనేవిధిప్రత్యయాంభావా, దనగ్నతాసఙ్కీర్తనస్యస్తుత్యర్థతయాన్వయోపపత్తే, శ్చ భోజనాఙ్గస్యాచమనస్య స్మృత్యాచారప్రాప్తత్వేనవిధిప్రత్యయబలాత్ప్రాణవిద్యాఙ్గమాచమనాన్తరంవిధీయతే. ... ...

ఇతిప్రాప్తేబ్రూమః ఆచమనీయానామపాంప్రాణస్య వాసస్త్వానుసన్ధానమేవేహ పూర్వమప్రాప్తంవిధీయతే- (కార్యాఖ్యానాత్) అప్రాప్తాఖ్యానాత్. అప్రాప్తాఖ్యానే శబ్దస్యార్థవత్త్వాదిత్యర్థః. ఏతదుక్తంభవతి- * కింమేవాసః * ఆపోవాసః * అద్భిఃపరిదధతి * ఏతమేవ తదనమనగ్నం కురుతఇత్యుపక్రమోపసంహారయోర్వాక్యస్యాపాంప్రాణవాసోదృష్టిపరత్వప్రతీతే, రాచమనస్యస్మృత్యాచార ప్రాప్తత్వా, దాచమనమనూద్యాచమనీయాస్వప్సుప్రాణవాసస్త్వానుసన్ధానంవిధీయతఇతి. అత ఏవఛాన్దోగ్యే * తస్మాద్వాఏతదశిష్యన్తఃపురస్తాచ్చోపరిష్టాచ్చాద్భిఃపరిదధతీత్యద్భిఃపరిధానమేవోక్తం- నాచమనమ్. ....

కార్యాఖ్యానాధికరణంసమాప్తమ్.

౧౯॥ సూ. *సమానఏవంచాభేదాత్॥*

వాజసనేయకేఅగ్నిరహస్యేశాణ్డిల్యవిద్యామ్నాతా *సత్యంబ్రహ్మేత్యుపాసీతఅథ ఖలుక్రతుమయో

చమనాన్తరవిధిస్స్యాత్. ప్రతీయతేచేత్ - ఆచమనీయాస్వప్సువాసోదృష్టివిధిస్స్యాత్. (స్తుత్యర్థతయాన్వయోపపత్తేశ్చేతి) నానుసన్ధానార్థతయేత్యర్థః. ... ...

కార్యాన్తరమాహ (ఇతి ప్రాప్తఇతి) అపూర్వపదవ్యాఖ్యానమప్రాప్తపదం. ఇహావిధీయతఇతి- ఇహశబ్దః ప్రకరణపరః. దృష్టివిధ్యన్తరోపేతత్వం వివక్షితం. * యదిదంకించాశ్వభ్యఆకృమిభ్యఆకీటపతఙ్గేభ్యస్తత్తేన్నమితి- తత్తత్ప్రాణ్యదనీయవస్తుని ప్రాణాన్నత్వదృష్టిర్విధిత్సితేతిత్వాహచర్యాదపివాసస్త్వదృష్టివిధిరయుక్తఇతిభావః. ప్రాణవాసస్త్వానుసన్ధానమప్రాప్తంవిధీయతే-అప్రాప్తాఖ్యానాదిత్యుక్తే హేతోస్సాఖ్యావిశిష్టతైవస్యాదితిశఙ్కాపూర్త్యర్థమాహ (అప్రాప్తాఖ్యానేశబ్దస్యేతి) నహిజ్ఞాతజ్ఞాపనే ప్రయోజనం. ప్రాణవాసస్త్వానుసన్ధానస్యాప్రాప్తత్వేపిఆచమనేవిధిప్రత్యయశ్రవణాత్ద్వితీయాచమనస్యాప్రాప్తత్వాత్ తదేవవిధీయతఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) ఏవంవిధాచామేదితి- *స్నాత్వాభుక్త్వేతి వత్. ప్రతిపన్నస్యైవాప్రాప్తత్వాత్, అప్రతిపన్నాప్రాప్తార్థాన్తరకల్పనాయోగా, దుపక్రమోపసంహారతాత్పర్యలిఙ్గోపేతత్వా, చ్ఛాఖాద్వయాపాయాయిత్వా, చ్చ ప్రాణవాసస్త్వానుసన్ధానమేవవిధేయం- స్మృత్యాచారాభ్యాంప్రాప్తత్వాత్, తాత్పర్యలిఙ్గాభావా, దప్రాప్తార్థాన్తరసమ్భవా, దేకశాఖామాత్రప్రతిపన్నత్వా, చ్చ నాచమనంవిధేయమిత్యర్థః. ... ...

వర్తిస్త్వాచమనంవాసస్త్వానుసన్ధానముభయమపివిధేయం- [illegible] వాసోదృష్టిరితి త్రిధావిచార్యకృతః. భాష్యేతూభయవిధానపక్షేవాక్యభేదస్యస్ఫుటత్వాదనాదృతః. [illegible] ఆహోంవాస స్త్వకల్పనంవిధేయమితిచకేచిజ్జయన్తి. పరిధానాఖ్యానస్యహేతుత్వాయోగాత్తదనాదరః. [illegible] ——— ఆచమనీయాస్వప్సువాసోదర్శనంవిధేయం - ఆహరహఃక ర్తవ్యస్యచాచమనస్యసఙ్కీర్తనాదిత్యపరేషాంయోజనా, [illegible] హేతుఃకర్తవ్యానస్యాత్ - కింత్వాచమనీయాస్వప్సుక ర్తవ్యతాయాహేతురుక్తస్స్యాత్. అత స్తదనాదరః.—అన్యేతుఆచమనాన్తరంప్రాణవిద్యాఙ్గంవిధేయం- *ఆచామేదితివిధిప్రత్యయశ్రవణాత్, అనగ్నతాసఙ్కీర్తనంస్తుత్యర్థమితిసిద్ధాన్తయన్తి. అథవా- *ఆపోవాసఇతివాసోదృష్టిర్విహితా. తాస్వప్సువాసోదృష్టిరిత్యపేక్షాయాం *ఆచామేదిత్యాచమనాన్తరవిధిః. అర్థాదాచమనీయాస్వప్సువాసోదృష్టిర్విధీయమ్యతే. *అనగ్నంకురుతఇత్యర్థవాదశ్చవిహితవాసోదృష్టిమనువదతీతిచసిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తం- *కింమేవాసః- అపఇతిహోచుః *అద్భిఃపరిదధతి, *ఆపోవాసః *అనగ్నంకురుత, ఇత్యుభయత్రోపక్రమోపసంహారపర్యాలోచనయావాసోదృష్టివిధానేతాత్పర్యావగమాచ్ఛాన్దోగ్యేకార్థ్యాచ్చ. నహితత్రాచామేదితివిధిః. తత్రానుక్తమప్యాచమనంవివక్షితం- అనుక్తస్యాన్యతోగ్రాహ్యత్వాదితిచేత్. అన్యత్రాప్యనుక్తత్వాత్. ననూక్తం *ఆచామేదితీతిచేన్న - *తస్మాదేవంవిదశిష్యన్నాచామేదితివాక్యే *ప్రాఙ్ముఖోభుఞ్జీతేతిప్రాఙ్ముఖత్వవద్వేదనస్యవిధేయత్వప్రతీతేః. యదిహ్యాచమనంవిధేయం- తదా *ఏవంవిదిత్యనర్థకంస్యాత్ - *అనగ్నంకురుతఇత్యర్థవాదశ్రవణాదేవతదర్థజ్ఞానస్యసిద్ధత్వాత్. నహివిధ్యన్తరేష్వర్థవాదికార్థజ్ఞానమేవంవిదిత్యుచ్యతే. యతోఽస్యవాక్యస్యాచమనాన్తరవిధిపరత్వమయుక్తం-అతఏవవాసోదృష్ట్యనువాదేనాచమనాన్తరవిధిరితిపక్షోప్యనుపపన్నః. ....

కార్యాఖ్యానాధికరణంసమాప్తమ్.

౧౯॥ సూ. *సమానఏవంచాభేదాత్॥* పూర్వాధికరణం ప్రాణవిద్యాశేషత్వేన ప్రసక్తం. తత్పూర్వాధికరణస్వరూపప్రతి[illegible]పత్యన్తరసంగత్యత్వాముక్తం - ఏవంభూతస్యసప్తర్ధ్యాకాత్త్వమప్యాదరణాద్విమానాదియుప్సంహార్యత్వముత్పతఇతిసఙ్గతిః.

యంపురుష ఇత్యారభ్య *స ఆత్మానముపాసీత మనోమయం ప్రాణశరీరం భారూపం సత్యసఙ్కల్పమాకాశాత్మాన*మితి. తథా తస్మిన్నేవ బృహదారణ్యకే పునరపి శాణ్డిల్యవిద్యామ్నాయతే *మనోమయోఽయం పురుషో భాస్స త్యంతస్మిన్నన్తర్హృదయే యథా వ్రీహిర్వా యవో వా స ఏష సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానస్సర్వస్యాధిపతిస్సర్వమిదం ప్రశాస్తి యదిదం కిం చే*తి. తత్ర సంశయః - కిమత్ర విద్యా భిద్యతే - ఉత నేతి. సంయోగచోదనాఖ్యానామవిశేషేఽపి వశిత్వాద్యుపాస్య గుణభేదేన రూపభేదాద్విద్యాభేదః. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (సమాన ఏవమితి) యథాఽగ్నిరహస్యే మనోమయప్రాణశరీరభారూపసత్యసఙ్కల్పత్వగుణగణః శ్రుతః - ఏవం బృహదారణ్యకేఽపి మనోమయత్వాదికే సమానే సత్యధికస్య వశిత్వాదేశ్చ సత్యసఙ్కల్పత్వగుణాభేదాన్న రూపభేదః. అతో విద్యైక్యమ్. ....

సమానాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౦॥ సూ. సమ్బన్ధాదేవమన్యత్రాపి॥

బృహదారణ్యకే శ్రూయతే *సత్యం బ్రహ్మే*త్యుపక్రమ్య *తద్యత్సత్యమసౌ స ఆదిత్యో య ఏష ఏతస్మిన్మణ్డలే పురుషో యశ్చాయం దక్షిణేఽక్షన్ని*త్యుపక్రమ్య ఆదిత్యమణ్డలేఽక్షిణి చ సత్యస్య బ్రహ్మణో వ్యాహృతిశరీరత్వేనోపాస్యత్వముక్త్వా *తస్యోపనిషదహరి*త్యధిదైవతం *తస్యోపనిషదహమి*త్యధ్యాత్మమితి ద్వే ఉపనిషదౌ-రహస్యనామనీ ఉపాసనశేషతయాఽఽమ్నాయేతే. తే కిం యథాశ్రుతస్థానవిశేషనియతత్వేన వ్యవస్థితే-ఉతోభయ

కిమత్ర విద్యా భిద్యతే - నేతి. కిముభయత్ర రూపభేదోఽస్తి - నేతి. కిమగ్నిరహస్యే వశిత్వాది ప్రాప్తిరస్తి - నేతి. కిం మనోమయభారూపసత్యసఙ్కల్పత్వామ్నానమేవ గుణిప్రత్యభిజ్ఞయా వశిత్వాది ప్రాప్తిం గమయతి - నేతి. న గమయతి చేత్ - వశిత్వాద్యప్రాప్త్యా రూపభేదాద్విద్యాభేదః. గమయతి చేత్ వశిత్వాది ప్రాప్త్యా రూపాభేదాద్విద్యైక్యం. ... ...

బృహదారణ్యకే యద్వశిత్వాదికమధికముక్తం, యచ్చ వాజసనేయకే సత్యసఙ్కల్పత్వమధికముక్తం - తదుభయమపి తుల్యార్థమితి న రూపభేదః - సత్యసఙ్కల్పత్వకార్యత్వాద్వశిత్వాదేః. అధిపతిశబ్దోక్తం శేషిత్వం న సత్యసఙ్కల్పత్వాన్తర్భూతమితి చేన్న - శేషిత్వస్య నియమనావష్టమ్భహేతుత్వాత్. అన్యదీయస్వత్వస్థిరవస్తుని నియమనస్య హి కదాచిద్వ్యాహతిశఙ్కా భవతి - అతస్తదభావాద సఙ్కుచితమైశ్వర్యం సత్యసఙ్కల్పత్వాన్తర్గతం. ... ...

పరే త్వేకస్యాం శాఖాయాం పునరుక్తేః ప్రతిపత్తృభేదేన పరిహర్తుమశక్యత్వాత్ పఞ్చకృత్వోఽభ్యాసాత్ ప్రయాజభేదవద్విద్యాభేదం పూర్వపక్షీకృత్య మనోమయత్వాదిగుణకోపాస్యాభేదాదగ్నిరహస్యే విద్యాం విధాయ సైవ బృహదారణ్యకే వశిత్వాదిగుణవిధానాయ పఠ్యత ఇతి గుణవిధానాయ పునశ్శ్రుత్యుపపత్తేః, ప్రాక్ప్రతిపాదిత మనోమయత్వాదిగుణోపన్యాసస్య విహితవిద్యాప్రత్యభిజ్ఞానార్థత్వోపపత్తేర్విద్యైక్యం సిద్ధాన్తయన్తి. అపరే పునరిదం తుల్యం. అన్యే పృథగ్భ్యాసన్యాయేన విద్యాభేదం పూర్వపక్షీకృత్య పునఃపాఠస్య - సత్యసఙ్కల్పత్వరూపైశ్వర్యస్య సాతిశయత్వసమ్భావాన్నిరతిశయత్వప్రతిపాదనార్థమైశ్వర్యవిశేషరూపవశిత్వాద్యనేకగుణవిధానాయానువాదరూపత్వోపపత్తేర్విద్యైక్యమాహుః. తత్ర *ప్రాప్తే కర్మణి నానేకో విధాతుం శక్యతే గుణ* ఇతి న్యాయేనానేకగుణవిధానానుపపత్తిమాశఙ్క్య సత్యసఙ్కల్పత్వరూపైశ్వర్యస్య నిరఙ్కుశత్వసిద్ధ్యర్థం సర్వైశ్వర్యగుణో నానావిధో విహిత ఇతి పరిహరన్తి. తత్ర సర్వేషాం పూర్వపక్షోత్థానాసమ్భవః - బృహదారణ్యకే *సర్వస్య వశీ*త్యాదేః శ్రుయమాణత్వాదాహారప్రతీతిదశాయామేవ విశేషావగమాదవిశేష పునశ్శ్రవణనిమిత్తవిద్యాభేదశఙ్కానుపపత్తేః. అతో రూపభేదాత్ పూర్వపక్ష ఉచితః. యే పునరగ్నిరహస్యే అనుక్తా గుణా బృహదారణ్యకే విధీయన్త ఇతి పక్షః - తేషాం *ప్రాప్తే కర్మణి నానేకో విధాతుం శక్యతే గుణ* ఇతి న్యాయేన ప్రాప్తాయాం విద్యాయామనేకగుణవిధానే వాక్యభేదః ప్రసజ్యేత్. ఐశ్వర్యగుణ ఏకో విధీయత ఇత్యన్యే పరిహరన్తి. గుణాన్తరత్వే నిర్ధారితథా నిర్వాహ ఉపపద్యతే - గుణవిశేషాన్తర్భావసమ్భవాత్తు భాష్యే తదనాదరః. ....

సమానాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౦॥ సూ. సమ్బన్ధాదేవమన్యత్రాపి॥ యథా మనోమయత్వాదిగుణకస్యైవోపాస్యత్వేన విద్యైక్యం - ఏవమప్యాదిత్యసమ్బన్ధినో వ్యాహృతిశరీరకస్యైవోపాస్యత్వేన విద్యైక్యమితి శఙ్కయా సఙ్గతిః. *దక్షిణేఽక్షన్* - దక్షిణేఽక్షిణి. ఉపనిషదావితి వ్యాఖ్యేయపదం - రహస్యనామనీ ఇతి వ్యాఖ్యానం. కిం తే నామనీ యథాశ్రుతస్థానవ్యవస్థితే - ఉతోభయత్రావ్యవస్థయోపసంహార్యే ఇతి. కిమత్ర విద్యైక్యం - ఉత నేతి. కిం వ్యాహృతిశరీరస్యోపాస్యత్వముభయత్ర విద్యైక్యం గమయతి - నేతి. కిముపాస్యగుణైక్యమాత్రమభేదహేతుః - ఉత స్థానైక్యమపీతి. స్థానం కిముపాస్యాన్తరం - ఉత నేతి. న చేత్ - ఉపాస్యగుణాభేదమాత్రమభేదహేతురితి వ్యాహృతిశరీరత్వస్య విద్యైక్యగమకత్వాత్ [illegible]

[illegible] ఏకత్వేనోపాస్యస్య వ్యాహృతిశరీరస్యైవోపాస్యస్య బ్రహ్మణోద్వయోః స్థానయోః స్స మ్బన్ధితయైకత్వేనరూపాభేదా త్సంయోగాద్యభేదాచ్చవిద్యైక్యాదనియమేనేతిప్రాప్తం. తదిదముచ్యతే (సమ్బన్ధాదేవమన్యత్రాపీతి) యథామనోమయత్వాది గుణవిశిష్టస్యైకత్వాముపా స్యైక్యేనరూపాభేదాద్వి ద్యైక్యాద్గుణోపసంహారః- ఏవమన్యత్రాప్యాదిత్యసమ్బన్ధినో బ్రహ్మణఃసత్యస్యైకత్వేనవిద్యైక్యాదుభయో రుభయత్రోపసంహారః..

ఇత్యేవంప్రాప్తేప్రచక్ష్మహే

౨౧॥ సూ. నవావిశేషాత్॥ నవైతదస్తి- యద్విద్యైక్యాదుపసంహారఇతి. కుతః. (విశేషాత్) ఉపాస్యరూపవిశేషాత్. బ్రహ్మణఏకత్వేప్యేకత్రాదిత్యమణ్డలస్థతయాఉపాస్యత్వం- ఇతరత్రాక్ష్యాధారతయోపాస్యత్వమితిస్థానసమ్బన్ధిత్వభేదేనరూపభేదాద్విద్యాభేదః. నైవం శాణ్డిల్యవిద్యాయాఃఉపాస్యస్థానంభిద్యతే- ఉభయత్రహృదయాధారత్వేనోపాస్యత్వాత్. అతోవ్యవస్థితేఇతి. ....

౨౨॥ సూ. దర్శయతిచ॥ దర్శయతిచాక్ష్యాధారాదిత్యాధారయోర్గుణానుపసంహారం తస్యైతస్యతదేవరూపంయదముష్యరూపమిత్యాదినారూపాద్యతిదేశేన. స్వతోహ్యప్రాప్త[illegible]శేషప్రాప్త్యర్థమ్. ....

సమ్బన్ధాధికరణంసమాప్తమ్.

౨౩॥ సూ. సమ్భృతిద్యువ్యాప్త్యపిచాతః॥

తైత్తిరీయకేనారాయణీయానాంఖిలేషుచ బ్రహ్మజ్యేష్ఠావీర్యాసమ్భృతా ని బ్రహ్మాగ్రేజ్యేష్ఠందివమాతతాన। బ్రహ్మభూతానాంప్రథమోతజజ్ఞే తేనార్హతిబ్రహ్మణాస్పర్ధితుంకఃఇతి- బ్రహ్మణిజ్యేష్ఠానాంవీర్యాణాం సమ్భృతిద్యువ్యాప్తిశ్చేత్యాదిగుణజాతమామ్నాతం. తేషాముపాసనవిశేషమనారభ్యాధీతానాం గుణానాంసర్వాసువిద్యాసూపసంహారేప్రాప్తఉచ్యతే. ... ...

(సమ్భృతిద్యువ్యాప్త్యపీతి) సమ్భృతిద్యువ్యాప్తీతి- సమా[illegible]రద్వన్ద్వత్వాదేకవద్భావః. సమ్భృత్యాదికమనారభ్యాధీతమపిఅతఏవ- స్థానభేదాద్వ్యవస్థాప్యం- నసర్వత్రోపసంహర్తవ్యం. తథమనారభ్యాధీతానాంస్థానవిశేషనియతత్వం. స్వసామర్థ్యాదితిబ్రూమః. ద్యువ్యాప్తిస్తావద్ధృదయాద్యల్పస్థానగోచరాసువి

స్థానస్యోపాస్యత్వాపేక్షానైక్యమప్యభేదహేతురితి వ్యాహృతిశరీరత్వమాత్రేణవిద్యైక్యానవగమేనవిద్యాభేదాన్నాస్మాకర్వ్యవస్థితత్వమితి పూర్వపక్షాన్యమభ్యాత్రత్వమాహ (తదిదమితి) సూత్రస్యవాక్యార్థమాహ (యథేతి) ....

౨౧॥ సూ నవావిశేషాత్॥ (అతోవ్యవస్థితేఇతి) నామ్నాఇత్యర్థః .

౨౨॥ సూ దర్శయతిచ॥ విద్యైక్యేసత్యతః ప్రాప్తారూపాదీనాంనాతిదేశాపేక్షా- తస్మాదతిదేశోవిద్యాభేదనిబన్ధనః- స్వాభ్యాసాదుపసంహారఇత్యర్థః ....

సమ్బన్ధాధికరణంసమాప్తమ్

౨౩॥ సూ. సమ్భృతిద్యువ్యాప్త్యపిచాతః॥ పూర్వాధికరణేనామ్నఃస్థానభేదాద్వ్యవస్థాకృతా - తథాఽనారభ్యాధీతసమ్భృత్యాదికస్యాపిస్థానభేదాద్వ్యవస్థేతివక్ష్యతి (ఉపాసనవిశేషమనారభ్య) అప్రస్తుత్యేత్యర్థః కింసమ్భృత్యాదిగుణానాంసర్వాసూపసంహారః- ఉతక్వాపిఽపి. కిమనారభ్యాధీతానాంకాసుచిద్విద్యాసువిధానాంగు- ఉతసర్వాసు కింసామర్థ్యంకాసుచిదేవవినియుక్తే- నేతి నచేత్- క్వచిద్విద్యాయాంగాథా [illegible] సంహారః. సామర్థ్యంక్వచిద్విద్యాయాంజకంచేత్- వినియోగలాభాత్కాసుచిదేవోపసంహారః. ... ...

సమ్భృతిద్యువ్యాప్త్యోక్తిపక్షితిసత్త్వమిత్యాశఙ్క్యాహ (సమాహారేతి) హృదయస్థస్యద్యువ్యాప్త్యాదికమనుపపన్నంచేత్- కథంతర్హిదహరవిద్యాదిష్వర్థకా

ద్యాసు నోపసంహర్తుం శక్యా - సమ్భృత్యాదయోపి తత్సహచారిణస్తత్తుల్యదేశా ఇత్యల్పస్థానవిషయాసు విద్యాస్వనుపసంహార్యాః. శాణ్డిల్యదహరాదివిద్యాస్వల్పస్థానవిషయాసు * జ్యాయాన్ పృథివ్యాః * యావాన్వా అయమాకాశస్తావానేషోన్తర్హృదయ ఆకాశ ఇత్యాదయస్తత్రతత్రాశక్యోపసంహారాః. మనోమయత్వాపహతపాప్మత్వాదివిశిష్టస్యోపాస్యస్య మాహాత్మ్యప్రతిపాదనపరాః. ....

సమ్భృత్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౪॥ సూ. పురుషవిద్యాయామపి చేతరేషామనామ్నానాత్ ॥

తైత్తిరీయకే పురుషవిద్యామ్నాయతే *తస్యైవం విదుషో యజ్ఞస్యాత్మా యజమానశ్శ్రద్ధా పత్నీ శరీరమిధ్మమురో వేదిర్లోమాని బర్హిరిత్యాదికా. ఛాన్దోగ్యేపి పురుషవిద్యామ్నాయతే *పురుషో వావ యజ్ఞస్తస్య యాని చతుర్వింశతి వర్షాణీత్యాదికా. తత్ర సంశయః - కిమత్ర విద్యాభిద్యతే - ఉత నేతి. పురుషవిద్యేతి నామైక్యాత్, పురుషావయవేషు యజ్ఞావయవకల్పనసామ్యేన రూపైక్యాత్, తైత్తిరీయకే ఫలసంయోగాశ్రవణాత్ * ప్ర హ షోడశ వర్షశతం జీవతీతి ఛాన్దోగ్యశ్రుతస్యైవ పురుషవిద్యాఫలత్వాత్ ఫలసంయోగస్యాప్యవిశేషాత్, విద్యైక్యం. ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే- ఉభయత్రామ్నాతయోర్విద్యయోః పురుషవిద్యాత్వేపి విద్యాభేదోఽస్త్యేవ. కుతః. (ఇతరేషామనామ్నానాత్) ఏకస్యాం శాఖాయామామ్నాతానాం గుణానామన్యత్రానామ్నానాత్. తథా హి- *యత్సాయం ప్రాతర్మధ్యన్దినం చ తాని సవనానీత్యాదయస్తైత్తిరీయకే ఆమ్నాతాః ఛాన్దోగ్యే సవనత్వేన నామ్నాయన్తే. త్రేధా విభక్తం పురుషాయుషం ఛాన్దోగ్యే సవనత్వేన కల్ప్యతే. ఛాన్దోగ్యశ్రుతానామశిశిషాదీనాం దీక్షాదిత్వకల్పనం తైత్తిరీయకే న కృతం, యజమానపత్న్యాదిపరికల్పనం చాన్యథా. అతో రూపముభయత్ర

కసోపి జ్యాయస్త్వాద్యుక్తిరిత్యత్రాహ (శాణ్డిల్యేతి) (మాహాత్మ్యప్రతిపాదనపరాః) స్వతోఽనన్తత్వరూపమాహాత్మ్యప్రతిపాదనపరా ఇత్యర్థః. న త్వేతద్విద్యాయాముపాస్యాకారపరా ఇత్యర్థః. అల్పస్థానవిషయదహరవిద్యాదిషు వ్యాప్త్యాదేరనుపసంహారశ్చేత్ - కథం సర్వవిద్యానుయాయిత్వాస్థానాదిష్వనర్హ్యాతస్యానన్యస్యానుసన్ధేయత్వం. ఇత్థం- ఔపాధికాల్పత్వవతో బ్రహ్మణస్స్వస్మిన్నేవ స్థానే ఔపాధికమహత్త్వం విరుద్ధమితి తదనుపసంహారశ్చ యుక్తః. అనన్తాద్యనర్హ్యాతమానస్య స్వాభావికమితి న విరోధః. ఔపాధికాల్పత్వానుసన్ధానం స్వాభావికమహత్త్వానుసన్ధానం చావిరుద్ధం - స్వతోఽపరిచ్ఛిన్నం బ్రహ్మాస్మదనుగ్రహాయోపాధికాల్పత్వవత్ స్థి[illegible]క్యం. అల్పత్వమహత్త్వయో రౌపాధికయోర్యుగపదేకత్రాన్వయో విరుద్ధ ఇత్యర్థః. ... ...

ఉభయత్ర సమానమనోమయత్వాదిగుణవత్ సమ్భృత్యాదీనాముపాస్యప్రత్యభిజ్ఞాపనాక్షమత్వాదాధిదైవికస్య సమ్భృత్యాదయో నాధ్యాత్మం భవన్తీతి పృష్టిరుచ్యతే. తద్గుణవిశిష్టతాభేదాదప్రత్యభిజ్ఞాపనం చేత్ - క్వచిదపి గుణోపసంహారో న స్యాత్. అతో విరుద్ధగుణవిశిష్టబ్రహ్మవిషయవిద్యాసు నోపసంహార ఇత్యేవ యుక్తమ్.......................................

సమ్భృత్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౪॥ సూ. పురుషవిద్యాయామపి చేతరేషామనామ్నానాత్ ॥ వ్యాప్తిసన్నిధిసమామ్నాతస్య సమ్భృత్యాదేస్తత్సమానస్థానానుప్రవేశాదేకవిద్యాన్వయ ఉక్తః- ఏవం బ్రహ్మవిద్యాసన్నిధిసమామ్నాతపురుషవిద్యాయాస్తచ్ఛేషత్వమితి సఙ్గతిః. కిముభయత్ర విద్యైక్యం- ఉత విద్యాభేద ఇతి. కిముభయత్ర రూపసంయోగాభేదః - ఉత నేతి. కిముభయత్ర *ప్ర హ షోడశవర్షశతం జీవతీత్యాయుః ప్రాప్తిరేవ ఫలం - ఉత తైత్తిరీయకవిద్యాయాం బ్రహ్మప్రాప్తిఃఫలం. కిం తైత్తిరీయకపురుషవిద్యా ప్రకృతబ్రహ్మవిద్యాఙ్గం - ఉత నేతి. కిం *తస్యైవం విదుష ఇతి నిర్దేశో బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వం గమయతి- నేతి. న చేత్ - బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వాభావేన బ్రహ్మప్రాప్తిఫలకత్వాభావాత్ ఆయుఃప్రాప్తిరేవ ఫలమితి ఫలాభేదాద్రూపాభేదాచ్చ విద్యైక్యం స్యాత్. యదా *తస్యైవమితి నిర్దేశో బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వం గమయతి- తదా తైత్తిరీయకపురుషవిద్యాయాః బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వేన బ్రహ్మప్రాప్తిఫలకతయా ఫలభేదాద్రూపభేదాచ్చ విద్యాభేదః. (ఫలసంయోగాశ్రవణాదితి) విరోధిఫలశ్రవణే సతి సంయోగభేదస్స్యాత్-విరోధిఫలాశ్రవణే ఆఖ్యారూపయోరభేదేన ప్రత్యభిజ్ఞానాదనుక్తమపి ఫలమన్యత్రస్థం స్వీకార్యమిత్యర్థః. కథం ఫలాశ్రవణం- పురుషవిద్యాయా ఉపరిష్టాత్ *బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతీతి హి ఫలం శ్రూయతే. తన్న- కేవలపురుషవిద్యాయాః బ్రహ్మవిద్యాత్వాభావాత్ బ్రహ్మప్రాప్తిరూపం ఫలమయోగ్యత్వాత్ పురుషవిద్యాసమ్బన్ధమనవాప్య పూర్వానువాకోక్తబ్రహ్మవిద్యయాఽన్వితం భవతీత్యభిప్రాయేణ ఫలసంయోగాశ్రవణాదిత్యుక్తం. యథా *ద్వాదశాహీనస్యేతి వాక్యం సత్రప్రకరణేఽధీతమపి తత్ర సమ్బన్ధమయోగ్యత్వాత్ తత ఉత్కృష్యాహీనప్రకరణే సమ్బధ్యతే తద్వత్. *ప్ర హ షోడశవర్షశతం జీవతీత్యత్ర ప్ర జీవతీత్యన్వయః. ... ...

భిద్యతే. తథాఫలసంయోగోపి భిద్యతే- తైత్తిరీయకే హి పూర్వానువాకే *బ్రహ్మణే త్వా మహస ఓమిత్యాత్మానం యుఞ్జీతేతి బ్రహ్మవిద్యామభిధాయ తత్ఫలత్వేన *బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతీత్యుక్త్వా. *తస్యైవంవిదుష ఇత్యాదినా ఆమ్నాతా పురుషవిద్యాఽస్యైవ బ్రహ్మవిదుషో యజ్ఞత్వకల్పనమితి గమ్యతే. అతో బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వాద్బ్రహ్మప్రాప్తిరేవాత్ర ఫలమ్. *ఫలవత్సన్నిధావఫలం తదఙ్గమితి న్యాయాత్తైత్తిరీయకామ్నాతా పురుషవిద్యా బ్రహ్మవిద్యాఙ్గమితి గమ్యతే. ఛాన్దోగ్యే త్వాయుఃప్రాప్తిఫలా పురుషవిద్యేత్యుక్తమ్. అతో రూపసంయోగయోర్భేదాద్విద్యాభేద ఇత్యేకత్రామ్నాతానాం గుణానామితరత్రానుపసంహారః.

పురుషవిద్యాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౫॥ సూ. వేధాద్యర్థభేదాత్ ॥

ఆథర్వణికా ఉపనిషదారమ్భే *శుక్రం ప్రవిధ్య హృదయం ప్రవిధ్యేత్యాదీన్మన్త్రానధీయతే. సామగాశ్చ రహస్యబ్రాహ్మణారమ్భే * దేవ సవితః ప్రసువ యజ్ఞం ప్రసువేత్యాద్యామనన్తి. కాఠకాస్తైత్తిరీయకాశ్చ *శం నో మిత్రశ్శం వరుణ ఇత్యాదికమ్. శాట్యాయనినశ్చ *శ్వేతాశ్వో హరినీలోసీత్యాదికమ్. ఐతరేయిణస్తు మహావ్రతబ్రాహ్మణమధీయతే *ఇన్ద్రో హ వై వృత్రం హత్వా మహానభవదిత్యాది. కౌషీతకినోపి మహావ్రతబ్రాహ్మణమేవ *ప్రజాపతిర్వై సంవత్సరస్తస్యైష ఆత్మా యన్మహావ్రతమితి. వాజసనేయినస్తు ప్రవర్గ్యబ్రాహ్మణమ్ *దేవా హ వై సత్రం నిషేదురిత్యాది. తత్ర సంశయః- కిముపనిషదారమ్భేష్వధీతాః *శుక్రం ప్రవిధ్య *శం నో మిత్ర ఇత్యాదయో మన్త్రాః ప్రవర్గ్యాదీని చ కర్మాణి విద్యాఙ్గమ్ - ఉత నేతి. కిం యుక్తమ్. విద్యాఙ్గమితి. కుతః. సన్నిధిసమామ్నానాత్ విద్యాఙ్గత్వప్రతీతేః. యద్యపి *శుక్రం ప్రవిధ్యేత్యాదీనాం మన్త్రాణాం ప్రవర్గ్యాదేశ్చ కర్మణః శ్రుతిలిఙ్గవాక్యైర్బలవద్భిర్యథాయథం కర్మసు వినియోగోఽవగమ్యతే - తథాపి *శం నో మిత్రః *సహ నావవత్విత్యాదేర్మన్త్రస్యాన్యత్ర వినియోగాభావాద్విద్యాధికారాచ్చ విద్యాఙ్గత్వమవర్జనీయమితి సర్వాసు విద్యాస్విమే మన్త్రాః ఉపసంహర్తవ్యాః. ... ...

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (వేధాద్యర్థభేదాత్) *శుక్రం ప్రవిధ్య హృదయం ప్రవిధ్య *ఋతం వదిష్యామి సత్యం వదిష్యామి *ఋతమవాదిషం సత్యమవాదిషమ్ * తేజస్వి నావధీతమస్తు మా విద్విషావహై ఇత్యాదిభిర్లిఙ్గైరభిచారాధ్యయనాదిష్వేషాం వినియోగావగమాత్ న విద్యాఙ్గత్వమ్. ఏతదుక్తం భవతి- యథా *హృదయం ప్రవి

(అత ఇత్యాది) బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వం కథమిత్యత్రాహ (ఫలవత్సన్నిధావితి) అఫలత్వం చ పూర్వముక్తమ్. పూర్వానువాకేపి *బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతీతి బ్రహ్మప్రాప్తిశ్శ్రూయతే - ఉత్తరానువాకేపి *బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతీతి శ్రూయతే - తత్ర పురుషవిద్యాయా అఫలత్వే *బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతీతి వాక్యద్వయం పునరుక్తమితి చేన్న - పూర్వానువాకే శ్రూయమాణా బ్రహ్మప్రాప్తిస్స్వర్గకామపదవదధికారివిశేషణమ్. బ్రహ్మప్రాప్తికామ ఏవం కుర్యాదిత్యర్థః. ఉత్తరానువాకే తదఙ్గభూతం పురుషావయవేషు యజ్ఞపరికల్పనం విధాయ ఏవం సాఙ్గమభిహితాయా బ్రహ్మవిద్యాయాః ఫలం బ్రహ్మప్రాప్తిరితి *బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతీతి నిగదయతీతి. ....

పురుషవిద్యాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౫॥ సూ. వేధాద్యర్థభేదాత్ ॥ బ్రహ్మవిద్యాసన్నిధిసమామ్నాతాయాః పురుషవిద్యాయా స్తదఙ్గత్వముక్తమ్- ఏవం సన్నిధిసమామ్నాతానాం శం నో మిత్రాదిమన్త్రాణాం బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వం స్యాదితి శఙ్కయా సఙ్గతిః. (ప్రవర్గ్యాదీని చేతి) ఆదిశబ్దేన మహావ్రతాదికం గృహ్యతే. ప్రవర్గ్యాదేస్సంశయవిషయత్వాభావే హ్యసాత్ప్రతీత్యనుగుణస్సంశయ ఉక్తః. కిం *శుక్రం ప్రవిధ్యేత్యాదిమన్త్రాః ప్రవర్గ్యాదీని కర్మాణి విద్యాఙ్గాని- నేతి. కిమేషాం యథాయథం శ్రుతిలిఙ్గవాక్యైః కర్మసు వినియోగః- ఉత బ్రహ్మవిద్యాయాం ప్రకరణాద్వినియోగః. కిమేషాం ప్రకరణపాఠోఽఙ్గత్వాయ- ఉతదివాకీర్త్యారణ్యేఽనువాక్యతామ్. యదాఽఙ్గత్వాయ- తదా ప్రకరణాద్వినియోగ ఇతి విద్యాఙ్గత్వమ్. యదా దివాకీర్త్యారణ్యేఽనువాక్యతాయై- తదా యథాయథం శ్రుత్యాదిభిః కర్మసు వినియోగాన్న విద్యాఙ్గత్వమ్. విద్యాధికారాత్-విద్యాప్రస్తావాత్. ... ...

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) (వేధాదీతి) ఆదిశబ్దేన ఋతవదనాదికం గృహ్యతే. బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వాభావః *శుక్రం ప్రవిధ్యేత్యాదీనాం స్పష్టః- తత్కథం సూత్రే వేధస్యైకస్యోక్తిరిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తం భవతీతి) దృష్టాన్తతయేత్యర్థః. మన్త్రసామర్థ్యాత్- మన్త్రావగతవస్తుసామర్థ్యాత్. లిఙ్గాదిత్యర్థః. త

ధ్యేత్యాదిమన్త్రసామర్థ్యాత్ *శుక్రం ప్రవిధ్యేత్యాదీనామభిచారాదిశేషత్వమవగమ్యతే-ఏవమేవ *ఊర్ధ్వం వదిష్యామి *తేజస్వి నావధీతమస్త్విత్యాదిమన్త్రసామర్థ్యాదేవస్వాధ్యాయశేషత్వం *శన్నో మిత్ర ఇత్యాదిమన్త్రాణామవగమ్యతే- అతో న తేషాం విద్యాఙ్గత్వమితి. *శుక్రం ప్రవిధ్యేత్యాదీనాం ప్రవర్గ్యాదిబ్రాహ్మణానాంచేహపాఠోదివాకీర్త్యత్వాదరణ్యేఽనువాక్యత్వకృతః. ....

వేధాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౬॥ సూ. హానౌ తూపాయనశబ్దశేషత్వాత్కుశాచ్ఛన్దస్స్తుత్యుపగానవత్తదుక్తమ్॥

ఛన్దోగా ఆమనన్తి *అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపం చన్ద్ర ఇవ రాహోర్ముఖాత్ప్రముచ్య. ధూత్వా శరీరమకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోకమభిసమ్భవామీతి. ఆథర్వణికాశ్చ *తథా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతీతి. శాట్యాయనినస్తు *తస్య పుత్రా దాయముపయన్తి సుహృదస్సాధుకృత్యాం ద్విషన్తః పాపకృత్యామిత్యాది. కౌషీతకినస్తు *తత్సుకృతదుష్కృతే ధూనుతే తస్య ప్రియా జ్ఞాతయస్సుకృతముపయన్త్యప్రియా దుష్కృతమితి. ఏవం క్వచిత్పుణ్యపాపయోర్హానిః, క్వచిత్ప్రియాప్రియేషు తత్ప్రాప్తిః, క్వచిదుభయం, చ శ్రుతం. తదుభయమేకస్యాం విద్యాయాం శ్రుతమపి సర్వవిద్యాఙ్గమాస్థేయం - సర్వబ్రహ్మవిద్యానిష్ఠస్యాపి బ్రహ్మ ప్రాప్నువతః పుణ్యపాపప్రహాణస్యావశ్యంభావిత్వాత్, ప్రహీణవిషయత్వాచ్చోపాయనస్య. తచ్చిన్తనం చ విధీయమానం సర్వవిద్యాఙ్గం భవితుమర్హతి. తత్రేదం విచార్యతే- హానిచిన్తనముపాయనచిన్తనముభయచిన్తనం చ వికల్పేరన్- ఉపసంహ్రియేరన్వా. కిం యుక్తం. వికల్పేరన్నితి. కుతః. పృథగామ్నానసామర్థ్యాత్. సముచ్చయే హి సర్వత్రోభయానుసన్ధానం స్యాత్ - తచ్చ కౌషీతకీవాక్యేనైవ సిద్ధమిత్యన్యత్రామ్నానమనర్థకమేవ స్యాత్. అతోఽనేకత్రామ్నానస్య వికల్ప ఏవ ప్రయోజనం. న చాధ్యేతృభేదేన పరిహర్తుం శక్యమనేకత్రామ్నానం- అవిశేషపునశ్శ్రవణం హ్యాధ్యేతృభేదపరిహార్యం- అత్ర తు హానిరేవ ద్వయోశ్శాఖయోః- ఉపాయనమేవ హ్యేకస్యాం. న చ విద్యాభేదేన వ్యవస్థాపయితుం శక్యం- సర్వశేషభూతమిదమనుసన్ధానమిత్యుక్తత్వాత్.

ష్టాతే పాంక్తిఃయుపనిషద్భిస్సహపాఠ ఇత్యత్రాహ (శుక్రమితి) అరణ్యేఽనువాక్యత్వం - అలుక్. సన్న్యరణ్యేఽనువాక్యత్వం రహస్యత్వాత్- తచ్చ విద్యాసమ్బన్ధాదివిద్యాఙ్గత్వమితిచేన్న- తస్యాన్యథాసిద్ధత్వాత్. అను[illegible]స్త్రీద్రవ్యశ్రవణార్థమధ్యయనస్య గ్రన్థాత్వాత్ - యథా *ఏతదారణ్యకం సర్వం నావ్రతీ శ్రోతుమర్హతీతి. ... ...

ననుప్రకరణాద్విద్యాఙ్గత్వం- ప్రకరణవత్త్వాస్సర్వారణ్యకే ... ... విద్యాయా అభావాత్. సన్నిధిమాత్రమకించిత్కరం- అన్యథా పర్యపూర్ణమాసాదీనామప్యన్యశేషత్వప్రసక్త్యాదిరిపూర్వపక్షే పరిచోద్య ఆరణ్యకామ్నాయపరిగ్రహణం వినాకారణేన భవతి. కారణమరణ్యేఽనువాక్యత్వమితిచేత్ - తదపి విద్యాసమ్బన్ధసనిబన్ధనా రహస్యత్వాదిత్యన్యేపరిహరన్తి. తదప్యరణ్యేఽనువాక్యత్వస్యపూర్వోక్తాన్యథాసిద్ధ్యైవ ప్రతిక్షిప్తం భవతి.

వేధాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౬॥ సూ. హానౌ తూపాయనశబ్దశేషత్వాత్కుశాచ్ఛన్దస్స్తుత్యుపగానవత్తదుక్తమ్॥ సన్నిధిసమామ్నాతానాం *శుక్రం ప్రవిధ్యేత్యాదీనామతదఙ్గత్వముక్తం- తథా సన్నిధిసమామ్నాతహానోపాయనచిన్తాఽనన్తరం ప్రాప్తేతి సఙ్గతిః. (సర్వవిద్యాఙ్గమాస్థేయమితి) అఙ్గశబ్దేనాపేక్షితముచ్యతే. (ప్రహీణవిషయత్వాచ్చోపాయనస్యేతి) ప్రహీణవిషయశబ్దేన ప్రహీణసమ్బన్ధ ఉచ్యతే. ఉపాయనం - అన్యత్ర ప్రవేశః. *సుకృతముపయన్తీతి శ్రుత్యనుసారాదుపాయనమిత్యుక్తం. ప్రహీణసమ్బన్ధిత్వాదుపాయనస్య - ప్రహీణస్య కర్మణః క్వచిత్ప్రవేశో హ్యావశ్యంభావీత్యర్థః (తచ్చిన్తనం చ విధీయమానమితి) తత్క్రతున్యాయాత్ *ఏతమితః ప్రేత్యాభిసమ్భవితాస్మీతి యస్య స్యాదద్ధేతి తత్కరణశ్రవణాత్ అభిసమ్భవితుమ్యనుసన్ధానస్య శ్రుత్యా చ విధీయమానత్వం సిద్ధం. (సర్వవిద్యాఙ్గం) హానోపాయనచిన్తనస్యతత్సిద్ధ్యర్థత్వాత్ తచ్చిన్తనం సర్వవిద్యాఙ్గమిత్యర్థః. విషయవిషయకో ... సంశయమాహ (తత్రేతి) వికల్పేరన్- వికల్పేనతిష్ఠేయురిత్యర్థః. వికల్పేరన్నితి చ పాఠోఽస్తి. హానేరుపాయనస్యోభయస్య చ చిన్తనాని విహితాని కిం వికల్పేరన్- ఉత సముచ్చీయేరన్. కిముపాయనం హానిశేషతయా విద్యాఙ్గం- ఉత స్వతన్త్రతయేతి. కిముపాయనవాక్యం శాఖాన్తరాధీతమపి హానివాక్యశేషం- ఉత స్వతన్త్రం. కిం కౌషీతకినాముభయామ్నానముపాయనవాక్యస్య హానివాక్యశేషతావిరోధి- నేతి. విరోధిత్వే తూపాయనవాక్యస్య స్వాతన్త్ర్యాదుపాయనం స్వాతన్త్ర్యేణ విద్యాఙ్గమితి తచ్చిన్తనానాం వికల్పః. ఉభయామ్నానం శేషత్వావిరోధి చేత్ - ఉపాయనవాక్యస్య హానివాక్యశేషత్వేనోపాయనస్య హానిశేషతయా విద్యాఙ్గత్వమితి చిన్తనానాం సముచ్చయః. ... ...

అత్రేదముచ్యతే (హానౌతూపాయనశబ్దశేషత్వాదితి) తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. హానావితి ప్రదర్శనార్థం. కేవలాయాం హానౌ కేవలే చోపాయనే శ్రూయమాణే తయోరితరేతరసముచ్చయోऽవశ్యంభావీ. కుతః. (ఉపాయనశబ్దశేషత్వాత్) ఉపాయనశబ్దస్య హానివాక్యశేషత్వాత్. ఉపాయనవాక్యస్య హి హానివాక్యశేషత్వమేవోచితం - విముక్తయోః పుణ్యపాపయోః ప్రవేశస్థానవాచిత్వాదుపాయనవాక్యస్య. ప్రదేశాన్తరామ్నాతస్య వాక్యస్య ప్రదేశాన్తరామ్నాతవాక్యశేషత్వే దృష్టాన్తమాహ (కుశాచ్ఛన్దస్స్తుత్యుపగానవదితి) కాలాపినః * కుశా వానస్పత్యా ఇత్యామనన్తి. శాట్యాయనినాం తు *ఔదుమ్బర్యః కుశా ఇతి వాక్యం-సామాన్యేన వానస్పత్యత్వేనావగతాః కుశాః ఔదుమ్బర్య ఇతి విశింషత్ తద్వాక్యశేషతామాపద్యతే. తథా *దేవాసురాణాం ఛన్దోభిరిత్యాదినా అవిశేషేణ దేవాసురాణాం ఛన్దసాం ప్రసక్తే *దేవచ్ఛన్దాంసి పూర్వమితి వచనం క్రమవిశేషం ప్రతిపాదయత్ తద్వాక్యశేషతాం గచ్ఛతి. తథా *హిరణ్యేన షోడశినః స్తోత్రముపాకరోతీత్యవిశేషేణ ప్రాప్తే *సమయావిషితే సూర్యే షోడశినః స్తోత్రముపాకరోతీతి విశేషవిషయం వాక్యం తద్వాక్యశేషతాం భజతే. తథా * ఋత్విజ ఉపగాయన్తీత్యవిశేషప్రాప్తస్య * నాధ్వర్యురుపగాయేదితి వాక్యమనధ్వర్యువిషయతామవగమయత్ తద్వాక్యశేషత్వమృచ్ఛతి. ఏవం సామాన్యేనావగతమర్థం విశేషే వ్యవస్థాపయితుమితరస్య వాక్యస్య తచ్ఛేషత్వమనభ్యుపగచ్ఛద్భిస్తయోరర్థయోర్వికల్పస్సమాశ్రయితవ్యః - స చ సత్స్వన్యాంగతౌ న యుజ్యతే. తదుక్తం పూర్వస్మిన్ కాణ్డే *అపి తు వాక్యశేషత్వాదన్యాయ్యత్వాద్వికల్పస్య విధీనామేకదేశస్స్యాదితి. తదేవం కేవలహానోపాయనవాక్యయోరేకవాక్యత్వాత్ కేవలస్య హానస్య, కేవలస్య చోపాయనస్య, భావాద్వికల్పో నోపపద్యతే. కౌషీతకీనాముభయామ్నానమవిశేషపునశ్శ్రవణత్వేన ప్రతిపత్తృభేదాదవిరుద్ధమ్....

హాన్యధికరణం సమాప్తమ్.

(అత్రేదమిత్యాది) (హానావితి ప్రదర్శనార్థం) ఉపాయనస్యాపి ప్రదర్శనార్థమిత్యర్థః. *ఉపాయనశబ్దశేషత్వాదిత్యుక్తే ఉపాయనశబ్దస్య అన్యశేషభూతమితి ప్రతిభాతీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం వ్యాచష్టే (ఉపాయనశబ్దస్య హానివాక్యశేషత్వాదితి) హానివాక్యస్యోపాయనశబ్దః శేష ఇత్యర్థః. ఏతదేకం కింనస్యాదిత్యత్రాహ (ఉపాయనవాక్యస్యేతి) తదుపపాదయతి (విముక్తేతి) ప్రధానస్య తదుపయోగిత్వేన ప్రాప్తం హి శేషభూతం - అత్ర బ్రహ్మవిదుషా ఉపేక్షితత్వేన ప్రధానం సుకృతదుష్కృతప్రహాణం - తదేవ హితస్య ప్రయోజనం. ప్రహాణోపయోగీ హ్యన్యస్య ప్రవేశః - తస్మాత్ స్థానవాచకం ప్రత్యుపాయనవాక్యం శేషభూతమిత్యర్థః. హానిప్రవేశనవాక్యయోః ప్రధానశేషభావే దృష్టాన్తాభావమాశఙ్క్య తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (ప్రదేశాన్తరేతి) కాలాపినః- కేచన శాఖినః. శాఖాన్తరామ్నాతవాక్యం వనస్పతిసామాన్యవాచి- తస్య విశేషాకాఙ్క్షాయాం తత్సమర్పకత్వేన శేషభూతమిత్యర్థః. (తథేతి) దేవదైవత్యాని అసురదైవత్యాని చ ఛన్దాంసి- తత్రానిర్ధారితక్రమవిశేషస్య వాక్యస్య క్రమవిశేషనిర్ధారణముఖేన శేషభూతమిత్యర్థః. *దేవాసురాణామితి దేవాసురశబ్దక్రమాద్దేవఛన్దఃక్రమో జ్ఞాయత ఇతి న వాక్యాన్తరాపేక్షేతి చేన్న - క్రమావివక్షాయామప్యల్పాక్షరత్వాద్దేవశబ్దస్య పూర్వనిపాతసంభవేన వాక్యాన్తరాపేక్షణాత్. స్తోత్రం- గానవిశేషవిశిష్టోచ్చారణం. శస్త్రం- కేవలమేకస్వరోచ్చారణం. ఉపాకరణం- ప్రస్తావః. అత ఏవోపాకరణశబ్దప్రయోగః-అధ్యయనారమ్భత్వాత్. *ఉపాకరోతి. ప్రస్తౌతీత్యర్థః. *సమయావిషితే- సమయ ఉదిత ఇత్యర్థః. అనిర్ధారితకాలవిశేషస్య వాక్యస్య కాలవిశేషం ప్రతిపాదయద్వాక్యం శేషభూతమిత్యర్థః. (తథేతి) సామాన్యప్రాప్తముపగానమృత్విగ్విశేషే వ్యవస్థాపయద్వాక్యం సామాన్యేనోపగానవాచివాక్యస్య శేషభూతమిత్యర్థః. (అవిశేషప్రాప్తస్య) ఉపగానస్యేత్యధ్యాహారః. ఇమాన్యుదాహరణాని కర్మవిచారోక్తాని. అనేకేషాం వాక్యానాం శాఖాన్తరామ్నాతవాక్యం ప్రతి శేషత్వానభ్యుపగమే కిం స్యాదిత్యత్రాహ (ఏవం సామాన్యేనేతి) (స చేతి) పాక్షికబాధగర్భం వికల్పం వినా సముచ్చయేన గతౌ సమ్భవన్త్యామిత్యర్థః. తదుక్తమితి సూత్రఖణ్డః. తం పూరయతి (పూర్వస్మిన్ కాణ్డ ఇతి) (ఏకవాక్యత్వాదితి) అన్యోన్యశేషశేషిభావేన అన్వయాదేకవాక్యత్వం. కేవలస్య హానస్య కేవలస్య చోపాయనస్యాభావాత్ - అప్రామాణికత్వాత్. (వికల్పో నోపపద్యతే) సర్వోపనిషద్వ్యాఖ్యానముక్తం భవతీతి వికల్పో నోపపద్యత ఇత్యర్థః. (కౌషీతకీనామితి) అన్యతరోక్తావప్యన్యతరస్య ప్రాప్తత్వాత్ సర్వత్ర హానముపాయనం చోక్తం భవతీత్యవిశేషపునశ్శ్రవణమపి ప్రతిపత్తృభేదాదవిరుద్ధమిత్యర్థః. ... ...

పరేతు హానోపాయనచిన్తా వికల్పసముచ్చయవిషయం విచారమనిచ్ఛన్తో వస్తువిషయం విచారమాచక్షతే. ఉభయామ్నానే న సన్దేహః. ఉపాయనామ్నానే హాని చార్థికీ. కేవలహాన్యామ్నానే విశయః- కిం సుకృతదుష్కృతోః ఉపాయనం హాన్యాస్సన్నిపతేత్-ఉత నేతి. అశ్రుతత్వాదన్యకర్తృకేహానౌ స్వకర్తృకోపాయనస్యావశ్యంభావాభావాత్, విద్యాస్తుతిశేషతయా శ్రుతస్యాన్యత్ర ప్రతీత్యయోగాచ్చ నోపాయనం సన్నిపతతీతి పూర్వపక్షం కృత్వా ఉపాయనస్య కౌషీతకిభిర్హానశేషతయా సమధిగతత్వాత్ సన్నిపతతి. అనుక్తావపి సంహారసిద్ధవిద్యైకత్వాపేక్షా-నతుస్తుత్యర్థతయా కీర్తితస్య. త

౨౭॥ సూ. సాంపరాయే తర్తవ్యాభావాత్తథాహ్యన్యే॥

సుకృతదుష్కృతయోర్హానముపాయనంచ సర్వాస్వనువిద్యాసు చిన్తనీయమిత్యుక్తమ్. తద్ధానం కిం దేహవియోగకాలే, దేహాన్ముక్తస్యాధ్వని, చ- ఉత దేహవియోగకాల ఏవేతి విశయే ఉభయత్రేతి యుక్తమ్- ఉభయథా శ్రుతత్వాత్. ఏవంహి కౌషీతకినస్సమామనన్తి *సఏతం దేవయానం పన్థానమాపద్యాగ్నిలోకం గచ్ఛతీత్యుపక్రమ్య *సఆగచ్ఛతి విరజాం నదీం తాం మనసాత్యేతి తత్సుకృతదుష్కృతే ధూనుత ఇతి. అత్ర వాక్యే అధ్వని సుకృతదుష్కృతహానిః ప్రతీయతే. తాణ్డినస్తు *అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపం చన్ద్ర ఇవ రాహోర్ముఖాత్ప్రముచ్య ధూత్వా శరీరమకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోకమభిసమ్భవామీతి. అత్ర తు దేహవియోగకాల ఇతి ప్రతీయతే. శాట్యాయనకేపి *తస్య పుత్రా దాయముపయన్తి సుహృదస్సాధుకృత్యాం ద్విషన్తః పాపకృత్యామితి పుత్రాదా-

---

స్యభూతోపసంహారో విద్యాన్తరేపియుజ్యతే. అర్థవాదాన్తరస్యార్థవాదాన్తరాపేక్షా దృష్టా- *ఏకవింశో వా ఇతః అసావాదిత్య ఇత్యర్థవాదః *ద్వాదశ మాసాః పఞ్చర్తవః త్రయ ఇమే లోకా ఇత్యర్థవాదసాకాఙ్క్షః, *త్రిష్టుభా భవతి సేన్ద్రియత్వాయౌత్యయమపి *ఇన్ద్రియం వై త్రిష్టుబిత్యాదిసాపేక్షో దృష్టః. అతో విద్యాస్తుతిప్రకర్షాయోపాయనం సన్నిపతతి. శాఖాన్తరే శ్రుతస్యాన్యత్రాపేక్షాయాం దృష్టాన్తాః కుశాదయః. గుణోపసంహారచిన్తాయాం స్తుత్యుపసంహారచిన్తా ప్రాసఙ్గికీతి. విచారాన్తరం చ కుర్వతే- విధూననం నామ కిం హానం- ఉతార్థాన్తరం. అమూర్తద్రవ్యే కమ్పనాయోగాచ్చలనవద్వస్తుగతం కార్యాన్తరప్రతిబన్ధనం లక్షణయోచ్యత ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా లక్షణాయా అసన్నిహితోపాయనపదానుసారేణ ప్రహాణలక్షణోచితా. శాఖాన్తరస్థస్య శాఖాన్తరే సన్నిధౌ దృష్టాన్తాః కుశాదయః. ఉపాయనశేషత్వాదితి వక్తవ్యే *శబ్దశేషత్వాదితి నిర్దేశో ఽన్యగతసుకృతదుష్కృతయోరన్యత్ర ప్రవేశాసమ్భవేన స్తుతిపరత్వాభిప్రాయ ఇతి చాహుః. అపరే పూర్వమపి తుల్యం. అన్యే తు స్తుత్యర్థత్వమనాదృత్య హానోపాయనయోర్యోగాన్తైచి న్త్యత్వమిచ్ఛన్తః చిన్తా వికల్పసముచ్చయనిర్ధారణాయ- కేవలహానేనోపాయనోపసంహారః- ప్రాప్తస్యావచనే కారణాన్తరాభావాదితి పూర్వపక్షం కృత్వా అనారభ్యాధీతసర్వవిద్యాసాధారణకౌషీతకీవాక్యైకదేశప్రతిపన్నోపాయనస్య సర్వహానవాక్యానాం శేషత్వాత్ కేవలహానశ్రవణేప్యుపసంహర్తవ్యమిత్యాహుః. అత్ర బ్రూమః- అత్రసాపేక్షత్వప్రత్యభావపక్షైరేవాభ్యుపేతః. తస్యాం సమ్భవన్త్యాం ప్రాసఙ్గికవిచారపరత్వమయుక్తం. ననూపరితనాధికరణద్వయం తథాపి ప్రాసఙ్గికమితి చేత్- సత్యం- సోస్మాకం యుజ్యతే- నతు భవతః- అధికరణవిశేషపశ్చాద్భావనియామకాభావాత్. ప్రాసఙ్గికేన హి విచారేణ ప్రసఙ్గకానన్తరభావినా భావ్యం. గుణోపసంహారః ప్రసఙ్గకశ్చేత్ - స్తుత్యుపసంహారవిన్తయా ద్వితీయాదనన్తరం పాదాన్తే వా భవితవ్యం- నతు మధ్యే- విశేషహేత్వభావాత్. అస్మాకం తు హాన్యాదివిచారే సాపేక్షత్వస్యోక్తే సతి హాన్యాదేస్స్వరూపవిశేషాదిచిన్తాయాః తదనన్తరభావిత్వం హి యుజ్యతే. అతస్సఙ్గత్యన్యథానుపపత్త్యా హాన్యాదిచిన్తావిషయో విచారో భవితుమర్హతి. కేవలహానావుపాయనం సన్నిపతేత్- న వేతి విచారో న ఘటతే- సకలకర్మప్రహాణస్య సర్వబ్రహ్మవిద్యాఫలత్వస్య అర్థసామర్థ్యసిద్ధత్వాత్, బ్రహ్మవేదనావ్యభిచారి సకలకర్మప్రహాణప్రత్యభిజ్ఞాపనేన విహితత్వాదుపాయనస్య- కర్తవ్యవ్యభిచారిణోః ప్రత్యభిజ్ఞాపనేన విహితపర్వతాయా ఇవ సర్వాస్వనువిద్యాసు సన్నిపాతోపపత్తేర్న్యాయాన్తరనిరపేక్షత్వాత్,. విద్యాన్తరగోచరార్థవాదస్యార్థవాదాన్తరేణ సన్నిపాతోపపత్తిరపి దుర్వచా- ఏకవింశత్యర్థవాదాదివత్ సాకాఙ్క్షత్వాభావాత్. ఏకవింశత్వస్యాపేక్షికత్వాత్ తత్రాపేక్షణీయప్రతిపత్తిరాకాఙ్క్షితా- నైవం విధూననశ్రుతేరుపాయనమపేక్షితం- నహి పటుపటహధ్వనిభిర్విధూతని ద్రఇత్యుక్తేని ద్రాయాః అన్యైరుపాయనమపేక్షితం. తథాపి రక్తపటన్యాయేనోత్థాపితాకాఙ్క్షం సన్నిపతతీతిచేన్న- అతిప్రసఙ్గాత్. పునశ్చ కిం ప్రభావాదిద్యోత్యప్యాకాఙ్క్షాముత్థాప్య *భాతి చ తపతి చ కీర్త్యా యశసా బ్రహ్మవర్చసేన య ఏవం వేద *నాస్య బ్రహ్మవిత్కులే భవతీత్యాదయో ఽర్థవాదాః కస్మాన్న కృష్యేరన్. పురుషాన్తరగతసుకృతదుష్కృతయోః పురుషాన్తరసఙ్క్రమణానుపపత్త్యా స్తుతిమాత్రమితి చేన్న- క్రియోత్పత్తిర్మయోః కర్తృవిషయయోరీశ్వరనిగ్రహానుగ్రహయోః పురుషాన్తరే ఫలదానానుగుణ్యలక్షణసఙ్క్రమణోపపత్తేః. ననూపాయనస్య సర్వవిద్యాశేషత్వే తచ్చిన్తనస్య సార్వత్రికత్వం స్వయమేవ సిధ్యతీత్యనారమ్భణీయతా స్యాదితి చేన్న- పృథగామ్నానసామర్థ్యస్య పూర్వపక్షహేతోః స్థితత్వాదారమ్భోపపత్తేః. ....

హాన్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౭॥ సూ. సాంపరాయే తర్తవ్యాభావాత్తథాహ్యన్యే॥ సఙ్గత్యర్థమనువదతి (సుకృతేతి) తాణ్డినః- ఛన్దోగాః. కిం విద్వత్సుకృతదుష్కృతహానం దేహవియోగకాలే అధ్వని చ - ఉత దేహవియోగకాల ఏవ. కిముభయత్ర హాని శ్రవణం - ఉత దేహవియోగకాల ఏవ. కిం *సుకృతదుష్కృతే ధూనుత ఇతి వాక్యావయవస్య *సఏతం దేవయానమిత్యస్మాత్ప్రాగన్వయః- ఉత యథాపాఠమన్వయః. కిమశరీరస్య సుఖదుఃఖాననుభవశ్రవణానురోధేన ప్రాగన్వయవర్ణనం న్యాయ్యం- ఉత దేవయానగత్యై సూక్ష్మదేహస్థిత్యర్థం యథాపాఠమన్వయవర్ణనం న్యాయ్యం. కిం సూక్ష్మదేహస్థితిః కర్మణా వినోపపద్యతే- నేతి. నచేత్ - సూక్ష్మదేహస్థితయే యథాపాఠమన్వయస్య న్యాయ్యత్వాత్ తత్రైవాన్వయ ఇత్యుభయత్ర హాని శ్రవణాద్దేహవియోగకాలే ఽధ్వని చ హానం స్యాత్. సూక్ష్మదేహస్థితిః కర్మణా వినోపపద్యతే చేత్- ప్రాగన్వయవర్ణనస్య న్యాయ్యత్వేన తత్రైవాన్వయ ఇత్యుభయత్రశ్రవణాభావాత్ దేహవియోగకాల ఏవ సుకృతదుష్కృతహానం స్యాత్.—— అత్రైతరేసర్వత్ర కౌషీతకివాక్యమపాఠాత్ప్రత్యుపాయ్యాయా-

యథాసఙ్క్రాన్తిసమకాలం సుకృతదుష్కృతసఙ్క్రమణం శ్రూయమాణం దేహవియోగకాలఇతి గమ్యతే. అత స్సుకృతదుష్కృతయోరేకదేశో దేహవియోగకాలే హీయతే- శేషస్త్వధ్వని. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (సామ్పరాయ ఇతి) సామ్పరాయే- దేహోత్క్రమణకాలఏవవిదుషస్సుకృతదుష్కృతే నిరవశేషం హీయేతే. కుతః. (తర్తవ్యాభావాత్) విదుషో దేహవియోగాత్పశ్చాత్సుకృతదుష్కృతాభ్యాంతరితవ్యభోగాభావాత్. విద్యాఫలభూతబ్రహ్మప్రాప్తివ్యతిరేకేణహి సుకృతదుష్కృతాభ్యాంభోక్తవ్యే సుఖదుఃఖే నవిద్యేతే. తథాహ్యస్య దేహవియోగాదూర్ధ్వం బ్రహ్మప్రాప్తివ్యతిరిక్తసుఖదుఃఖోపభోగాభావమధీయతే *అశరీరంవావసన్తంనప్రియాప్రియేస్పృశతః *ఏషసమ్ప్రసాదోస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయపరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతే*తస్యతావదేవచిరంయావన్నవిమోక్ష్యేఽథసమ్పత్స్య ఇతి....

౨౮॥ సూ. ఛన్దత ఉభయావిరోధాత్॥ ఏవమర్థస్వాభావ్యాత్సుకృతదుష్కృతహానికాలేఽవధృతే సత్యుభయావిరోధేన- శ్రుతేరర్థస్వభావస్యచావిరోధేనఛన్దతః - యథేష్టంపదానామన్వయోవర్ణనీయః. కౌషీతకీవాక్యే *తత్సుకృతదుష్కృతేధూనుతఇతిచరమశ్రుతోవాక్యావయవః * ఏతందేవయానంపన్థానమాపద్యేతి ప్రథమశ్రుతావయవాత్ప్రాగనుగమయితవ్య ఇత్యర్థః.................

అత్రపూర్వపక్షీ ప్రత్యవతిష్ఠతే.

౨౯॥ సూ. గతేరర్థవత్త్వముభయథాన్యథాహివిరోధః॥ సుకృతదుష్కృతయోరేకదేశస్య దేహవియోగకాలే హానిః- శేషస్యచపశ్చాదితి ఉభయథాకర్మక్షయే సత్యేవగతేరర్థవత్త్వం - దేవయానగతిశ్రుతేరర్థవత్త్వమిత్యర్థః. (అన్యథాహివిరోధః) దేహవియోగకాలఏవసర్వకర్మక్షయే సూక్ష్మశరీరస్యాపివినాశఃస్యాత్- తథాసతి కేవలస్యాత్మనోగమనంనోపపద్యతే. అత ఉత్క్రాన్తిసమయే విదుషోనిశ్శేషకర్మక్షయోనోపపన్నః. ....

అత్రోత్తరం.

౩౦॥ సూ. ఉపపన్నస్తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేర్లోకవత్॥ ఉపపన్నఏవోత్క్రాన్తికా

ధ్వనివేతిసంశయమాహుః. తదయుక్తం- వాక్యద్వయోర్భిన్నార్థత్వాత్సంశయస్య. నహికౌషీతకీవాక్యమాత్రేణసంశయోజాయతే.——ఛాయసఙ్క్రాన్తి సమకాలత్వమపిదేహవియోగకాలఏవ ప్రహాణస్యార్థాపత్తిః. ఉభయశ్రుత్యైకార్థ్యంపూర్వపక్షహేతుః. ... ...

(ఇతి ప్రాప్తఇత్యాది) (తర్తవ్యాభావాదితి) అత్ర తరతిః ప్రాప్తివచనః. (అశరీరంవావసన్తమితి) శరీరవియోగానన్తరమేవేతిభావః. ....

౨౮॥ సూ. ఛన్దతఉభయావిరోధాత్॥ (అర్థస్వాభావ్యాదితి) శ్రుతివాక్యసత్త్వేపి *తర్తవ్యాభావాదితిసూత్రోక్తత్వాదర్థస్వాభావ్యమేవాత్ర హేతురుక్తః. (శ్రుతేరర్థస్వభావస్యచావిరోధేనేతి) శ్రుతేః - దేహవియోగఏవ ప్రహాణపరశ్రుతేః. (పదానామితి) పదవాక్యాపేక్షయాపదస్థానీయానాంవాక్యావయవానామిత్యర్థః. (ఛన్దతఇతి) యథేష్టమిత్యుక్తేకుత్ర శేషమిత్యన్వయస్యాస్ఫుటత్వాత్ అనుపపన్నాన్వయాభావాదితితదర్థమాహ (కౌషీతకీతి) యథా *అగ్నిహోత్రంజుహోతి *యవాగూంపచతీతివాక్యయోరర్థక్రమేణపాఠక్రమోబాధ్యతే- తద్వదిహాపి. *తత్సుకృతదుష్కృతేధూనుతే *సఏతందేవయానంపన్థానమాపద్యతేఇత్యర్థక్రమఇత్యర్థః..............................

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (అత్రేతి)

౨౯॥ సూ. గతేరర్థవత్త్వముభయథాన్యథాహివిరోధః॥ కేవలస్యాత్మనోగమనంనోపపద్యతఇతికథం- అణుత్వాద్గమనం యుజ్యతఇతిచేన్న- కరణకళేబరరహితస్య ప్రవృత్త్యశక్తత్వాత్, సత్యసఙ్కల్పత్వాదేరనావిర్భూతత్వాచ్చ. *ఉపపన్నఇత్యుత్తరసూత్రారమ్భత్వాత్తత్సంఘటనార్థమనుపపన్నఇతిపూర్వసూత్రవ్యాఖ్యానంసమాపితమ్. ....

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (అత్రోత్తరమితి)

౩౦॥ సూ. ఉపపన్నస్తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేర్లోకవత్॥ లక్షణశబ్దః స్వరూపవాచీ. అకర్మహేతుకదేహసమ్బన్ధరూపప్రయోజనా

లేసర్వకర్మక్షయః. కథం. (తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేః) క్షీణకర్మణోప్యావిర్భూతస్వరూపస్య దేహసమ్బన్ధం వినా తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేః. *పరంజ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతే * సతత్ర పర్యేతి జక్షత్క్రీడన్రమమాణః * సః స్వరాడ్భవతి తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి *సఏకధా భవతి త్రిధా భవతీత్యాదిషు దేహసమ్బన్ధార్థోపలభ్యతే. అతః క్షీణకర్మణోపి సూక్ష్మశరీరయుక్తస్య దేవయానేన గమనముపపద్యతే. కథం సూక్ష్మశరీరముప్యారమ్భకకర్మవినాశే నవతిష్ఠత ఇతిచేత్. విద్యామాహాత్మ్యాదితి బ్రూమః. విద్యాహి స్వయం సూక్ష్మశరీరస్యానారమ్భికాపి ప్రాకృతసుఖదుఃఖోపభోగసాధనస్థూలశరీరస్య సర్వకర్మణాంచ నిరవశేషక్షయేపి స్వఫలభూతబ్రహ్మప్రాప్తిప్రదానాయ దేవయానేన పథా గమయితుం సూక్ష్మశరీరం స్థాపయతి. (లోకవత్) యథాలోకే సస్యాభివృద్ధ్యర్థమారబ్ధతటాకాదికే తద్ధేతుభూత దిచ్ఛాదిషు వినష్టేష్వపి తదేవ తటాకాదికం అశిథిలం కుర్వన్తస్తత్ర పానీయపానాదికుర్వన్తి- తద్వత్. ...

అథస్యాత్ -జ్ఞానినాం సాధుకృతదుష్కృతపరత్వానాం దేహపాతసమయే కర్మణో నిరవశేషక్షయాద్దేహపాతాదూర్ధ్వం సూక్ష్మశరీరమాత్రం గత్యర్థమనువర్తతే – సుఖదుఃఖానుభవో న విద్యత ఇతియదుక్తం- తన్నోపపద్యతే-వసిష్ఠాపాన్తరతపః ప్రభృతీనాం సాధుకృతదుష్కృతపరత్వానాం దేహపాతాదూర్ధ్వం దేహాన్తరసఙ్గమః, పుత్రజన్మవిపత్త్యాదినిమిత్తసుఖదుఃఖానుభవ, శ్చదృశ్యత ఇతి. అతఉత్తరం పఠతి.

౩౧॥ సూ. యావదధికారమవస్థితిరాధికారికాణాం॥ నాస్మాభిస్సర్వేషాం జ్ఞానినాం దేహపాతసమయే సుకృతదుష్కృతయోర్వినాశ ఉక్తః- అపితు యేషాం జ్ఞానినాం దేహపాతానన్తరమర్చిరాదికాగతిః ప్రాప్తా- తేషాం దేహపాతసమయే సుకృతదుష్కృతహానిరుక్తా. వసిష్ఠాదీనాం త్వాధికారికాణాం న దేహపాతానన్తరమర్చిరాదిగతిప్రాప్తిః- ప్రారబ్ధస్యాధికారస్యాసమాప్తత్వాత్. తేషాం కర్మవిశేషేణాధికారవిశేషం ప్రాప్తానాం యావదధికారసమాప్తి తదారమ్భకం కర్మనక్షీయతే- ప్రారబ్ధస్యహి కర్మణో భోగాదేవక్షయః. అత ఆధికారికాణాం తదారమ్భకం కర్మ యావదధికారమవతిష్ఠతే- అతస్తేషాం న దేహపాతాదనన్తరమర్చిరాదిగతిప్రాప్తిః. ....

సామ్పరాయాధికరణం సమాప్తమ్.

పలబ్ధేరిత్యర్థః. తదుపలబ్ధేరితివక్తవ్యేకిమర్థం * తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేరితిశబ్దభూయస్త్వమితిచేత్. ఉచ్యతే - నహ్యావిర్భూతస్వరూపస్య కర్మకృత ప్రాకృతదేహసమ్బన్ధోఽస్తి - తస్యాచ్ఛరీరత్వాకారేణ సజాతీయదేహసమ్బన్ధమాత్రమేవ - సత్వయమేవ కర్మకృతః ప్రాకృతదేహ ఇత్యభిప్రాయేణ * తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేరిత్యుక్తం * లోకవదితిసూత్రపుంశమవతారయితుమాహ (కథమితి) విద్యామాహాత్మ్యముపపాదయతి (విద్యాహీతి) పాపంయథాస్వఫలభూతదుఃఖభోగాయనిరయప్రాప్తిహేతుం వపుస్థాపయతి, యథాపుణ్యం స్వఫలభూతసుఖభోగాయస్వర్గప్రాప్తిహేతుం వపుస్థాపయతి,- తథా బ్రహ్మవిద్యాపి స్వఫలబ్రహ్మప్రాప్తిహేతుం శరీరం స్థాపయతీత్యర్థః. * లోకవదితిసూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (యథేతి) అన్యహేతుకతయోత్పన్నస్య హేత్వభావేపికార్యాన్తరార్థం స్థితౌ దృష్టాన్త ఉక్తః. ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అథస్యాదితి)

౩౧॥ సూ. యావదధికారమవస్థితిరాధికారికాణాం॥ వసిష్ఠాదీనామర్చిరాదిగత్యనాసత్తిముపపాదయతి (ప్రారబ్ధస్యేతి) అధికారః- పదం. తత్కిమిత్యత్రాహ (తేషామితి) దేహపాతానన్తరప్రాప్తార్చిరాదిగతీనామేవవిదుషాం దేహపాతసమకాలే సుకృతదుష్కృతక్షయః- నసర్వేషాం. వసిష్ఠాదీనామసమాప్తాధికారాణాం తద్ధేతోరసుఖవైకవినాశ్యస్య కర్మణో విద్యమానతయా నార్చిరాదిగతిరాసన్నా - అతో న దేహపాతసమకాలే కర్మక్షయ ఇతి న దోష ఇత్యర్థః. ... ...

అత్రతు ద్వితీయసూత్రస్య పరైర్వ్యాఖ్యానాన్తరం చక్రతం- కర్మక్షయహేతోర్యమనియమాదివిద్యాభ్యాసస్య దేహపాతాత్ పశ్చాదశక్యత్వాత్ దైవకర్మక్షయస్యానుపపత్తేః దేహపాతాత్పూర్వమేవ *ఛన్దతః- ఇచ్ఛాతోఽనుష్ఠానం, తత్పూర్వకం సుకృతదుష్కృతహానం, చస్యాత్ - ఏవంచ సతినిమిత్తనైమిత్తికయోరవిరోధ ఇతి. అధ్యాహారబాహుళ్యాత్, సాధకానాం పాతస్య పరిహారస్య వక్తవ్యత్వా, చ్ఛతదనాదరః. దేవయానమధ్యేఽనుష్ఠానానుపపత్తేః ప్రహాణానుపపత్తిరితి వా- సాధకావస్థాయామేవ ఛన్దతోఽనుష్ఠానం, తత్పూర్వకం తత్సుకృతదుష్కృతహానం, మితి వాఽధ్యాహారః కార్యః.

[illegible] భాష్యం * గతేరర్థవత్త్వమిత్యధికరణాన్తరం కృతం - దేవయానోపన్యాసః క్రమవిశేషేణ సర్వత్ర సన్ని
ధత్తే - ఉపాసనాభేదాత్ క్వచిత్సన్నిపతేత్ క్వచిన్నేతి చాచార్య - మతం సన్నిధౌ శ్రుతత్వాత్ ఉపాధ్యనాసత్య త్రివర్షవయోనానుపపత్తిరితి పూర్వపక్షః
[illegible] దేవయానస్య తస్యోఽర్థవత్త్వం ఉభయథా - క్వచిత్సన్నిపతేత్ క్వచిన్నేతి విభాగేన భవతి - నిరఞ్జనస్య బ్రహ్మాభూయాయనికటస్య దే
శాన్తరగమనవిరోధాత్, పర్యఙ్కవిద్యాదిసగుణోపాసనేష్వేవ గతికారణభూతపర్యఙ్కారోహణాద్యుపపత్తేః లోకవత్ యథా గ్రామాన్తర ప్రా
ప్త్యర్థా గతిర్న త్వారోగ్యప్రాప్త్యర్థా - తద్వదితి భావః తదయుక్తం - నిర్గుణవిద్యాయామివ అప్రామాణికత్వాద్ దహరాద్యుపాసనస్య, చ
* అర్థవత్త్వముభయథేత్యుక్తత్వేఽర్థవత్త్వ నైయత్యప్రకారద్వయయోగిత్వం స్యాత్ * దేవయానస్య క్వచిదసన్నిపాతో నామ తత్ర ప్రయోజనశూన్య
త్వం తదర్థవత్త్వస్య ప్రకారోఽర్థశూన్యత్వం బ్రహ్మణోఽనన్తత్వేఽప్యుపాసకస్య నిరఞ్జనత్వాన్నిర్వ్యాపకాలవిశేషమివ దేశవిశేషమపేక్షత ఇతి వి
రోధః —— అపరే త్వాహుః పరక్రియయా సుకృతదుష్కృతయోః కథం పరత్ర సఙ్క్రాన్తిరిత్యాశఙ్కాయాం * ఛన్దత ఉభయావిరోధాత్ ఉభాశుభసఙ్క
ల్పస్తదీయసుకృతదుష్కృతప్రాప్తిః * కల్పనానన్వయత్వాత్ శఙ్కనీయానం తు గద్యతీత్యాదిశాస్త్రప్రామాణ్యాన్నయుక్తయః తమస్మై కౌషీతకీశాట్యా
యనశ్రుత్యోరవిరోధాత్ ఏవం పుణ్యమపి వర కతే చేత్ కిమర్థా గతిరిత్యపేక్షాయాం * గతేరర్థవత్త్వమిత్యాది గతేరర్థవత్త్వముభయథా పుణ్యాపా
నివృత్తిరూపప్రకారద్వయేన భవతి అన్యథా పుణ్యానువృత్తావనావృత్తిశ్రుతివిరోధః గతిశ్చ దేశవిశేషప్రాప్త్యర్థోపయుజ్యతే తదాహ * ఉపపన్న ఇ
తి ఉపపన్నో గత్యుపదేశః పర్యఙ్కవిద్యాయాం లోక ఇవ కార్యబ్రహ్మణా సంవాదాద్యుపపత్తేరితి తత్ర బ్రూమః ఏవం తు శుభాశుభసఙ్కల్పతస
త్యక్తేః పరకీయయోః కథమన్యత్ర ప్రవేశ ఇతి నంశయోఽవతిష్ఠతే తత్ర శాస్త్రప్రామాణ్యాదివ క్తవ్యం ఉత కౌషీతకిశాట్యాయనశ్రుత్యోరవిరోధా
దిత్యేతావతాఽలం * ఛన్దత ఇత్యస్య వైయర్థ్యం అన స్తర మాత్రస్య చ పుణ్యం నివర్తతే చేత్ కిమర్థా గతిరితి శఙ్కాపరిహారపరత్వమయుక్తం దేశవి
శేషప్రాప్తిరూపప్రయోజనస్యాకాఙ్క్షితత్వాత్ కర్మోభయక్షయస్యానావృత్తిశ్రుత్యవిరోధస్య చ గతిప్రయోజనత్వాభావాత్ సుకృతదుష్కృతప్ర
హాణం దేహవియోగసమయ ఏవ భవత్విత్యభిమతమితి తస్య పశ్చాద్భావిగతిప్రయోజనత్వం హ్యయుక్తం అనావృత్తిశ్రుత్యవిరోధస్య చ గత్యపురుషపవేశ
త్వాభావేన గతిఫలత్వాసమ్భవ గతిప్రతిపాదకాభ్యుపగమ్యం హితదర్థ్యగితం కార్యబ్రహ్మప్రాపితత్వం వాదాదిప్రయోజనమనన్తర మాత్రో
మర్తీతి చేత్ తన్మాత్రేణ నాలం —— అన్యే తు * సామ్పరాయ ఇతి సూత్రం పూర్వపక్షవిషయం కృత్వా ద్వితీయం సిద్ధాన్తవిషయత్వమిత్యక్షరశ్రుతి
ద్వయవిరోధపరిహారపరం ద్వితీయమాత్రమేవం వ్యాచక్షతే * ఛన్దత సఙ్కల్పత చిన్తనాత్ ఉపాసనార్థమధ్వని సుకృతదుష్కృతత్యాగం కౌ
షీతకివాక్యస్య [illegible] ర భ్యోదీతత్వాత్ సర్వవిద్యాశేషత్వేనాయ చిన్తనార్థం ఇతరద్వాక్యం తత్త్వప్రతిపత్త్యర్థం ఏవముభయోః శ్రుత్యోరవిరోధ ఇతి
యద్వా నైకర్మహానమధ్వని చిన్తితం తేషాం తత్త్వస్యాత్ తైత్తిరీయా ఎవ యోగేతచ్చిన్తితం తేషాం దేహావసానే స్యాదిత్యభయత్రావిరోధ
ఇత్యాహుః తత్ర గమనకోపపత్తి ముముక్షూణాం తత్త్వస్యైవ చిన్తనీయత్వేన చిన్తనార్థం త ప్రతిపత్త్యన్తరే ఎవ గానమపి
నిర్దిశ్య ప్రకారేణాన్యదిత్యేతచ్చ తస్య నావస్తాత్ నచేత్ సనత్వైయర్థ్యం ఛన్దత స్యచిన్తనావాప్తిర్వాచోపం ఛన్దతశ్చేతి చశబ్దాగాపాస్తత్వ ది
పత్త్యర్థతా యుక్తాత్వాచ్చ ద్వితీయోఽప్యనుపపన్నః తుల్యలత్వాద్ గణకనిర్భేదేన కల్ప్య యథాయపపత్తే సామ్పరాయపక్ష
హివాక్యద్వయ వగతౌ ఇతరస్యైవ * సామ్పరాయ ఇతి క్రమాత క మన గద్యభోగాభావాద్యుక్తేహేత చనముచ్యతేఽతాత్ కౌషీతకి
నాం పాఠక్రమాత్ ప్రబలత్వ * గతేరర్థవత్త్వమిత్యధికరణాన్తరమాహ అర్చిరాదిగతి తత్త్వప్రతిపత్త్యర్థాయాం తత్ర ప్రతిప
త్త్యర్థముపాసనార్థం చేతి సంశయే గతిమనుపాసీతేతి విధ్యభావాత్ పూర్వపక్షః ఏతస్య ఏవాగ్నిరాదిగతేర్విధానాభావాత్ సమ్బద్ధత్వాత్ సాకారా
ధికభావవిరోధస్యోపాసనార్థతయోపపత్తత్వాత్ ధ్యానస్య ధ్యానవత్తాం తథాఽథా ప్రాప్త్యర్థత్వాత్ ఉభయార్థమపి సిద్ధాన్తయతి
ద్యాసు ప్రతిపాదితపర్వయోశ్చ చిన్తా గతిశ్రవణరహితాస్వపి విద్యాసూపసంహార్యా సర్వపర్వాగతిశ్చ యథాతత్త్వముపాసనస్య సకృత్ప్రాప్త్యా
దిత్యాహుః * ఏవం నిత్యాదేర్నైవాధ్యారోపణేరివచనాచ్చత త్త్వవేదనముపాసనం చ గత్యాద్యనధ్యయనం వేదనశబ్దాద్వినిశేష తత్త్వజ్ఞానము
పాసనం చ వదతీతి * ఉపపన్న ఇతి గతిశ్రుతేరుభయథార్థత్వోపపన్న తత్ప్రమాణతయా యథార్థత్వాద్యానిత్యాద్యముకేన హా సాధ్యపత్తేః తథాహి
మ్యగ్రమణస్యాన్తకాలే పురుషేణ కర్తుమశక్యత్వాత్ న్యక్త్యవిచ్ఛిన్నసన్తతత్వాద్ధ్యానోపయోగికరణం కార్యం లోకేప వివితేనాగ్నినాగన్త న
స్తమసేవిన ప్రయోద్యతేతి వగయతి తదయుక్తం మార్గపర్వవిరోధస్యోపాసనార్థత్వేన వినాపి సుపరిహార్యస్యాగతిపాదేవమ్యమాణత్వాత్ మార్గప
ర్వణాం న్యూనాధికభావవిరోధస్తు సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన సుపరిహరః పరిహరిష్యతే చ క్వచిత్ క్వచిదనామ్నానస్య జ్ఞానైరర్థక్యప్రసఙ్గనత్వా
భావాత్ అన్యత్రామ్నాతస్యాసద్భావాయోగాత్ వస్తునిర్విక్యాయోగాచ్చ తథాపి తథోపాసనార్థమితి చేన్న ఉపాసనార్థత్వేన వినా ప్యనామ్నా
నపపత్తేః నహి కర్మకాణ్డే క్వచిత్ క్వచిదనామ్నానముపాసనార్థం నాప్యఙ్గానాదివిచ్ఛేదనం కిన్తు స్థానమితి చాపోదనీయం అనావేదపాఠస్యాపర్యను
యోజ్యత్వాత్ మన్త్రబ్రాహ్మణభాగాః క్వచిదనఙ్గీకృతా అమ్నాతాః క్వచిచ్చ సఙ్కీర్ణాః కోత్ర పర్యనుయోగః అనామ్నానస్యన్యూనతయోపాస
నార్థత్వే సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయశ్చ భజ్యతే క్వచిదప్యనుక్తోపసంహారస్యానపేక్షితత్వాత్ * ఏవం విత్పర్యఙ్కం హాదేర్నైవాధ్యారోపణేతిశ్రుతి
శ్చ యథావస్థితమార్గవిషయతయోపపన్నా తస్యాశ్రుతత్వేన న్యూనాధికపర్వవిశిష్టతావిషయత్వే నియామకాభావాత్ నచ ఫలతుల్యత్వేన న్యూనాధికా
నుష్ఠానం యుక్తం నహి మార్గపర్వానుకస్య చిత్ప్రాప్తిరుపపద్యతే - నహి శ్రుతమద్వితీయానతిక్రమేణాదక్షమసోపానప్రాప్తిరుపపద్యతే * ఉపపన్న

౩౧॥ సూ. ॥ అనియమస్సర్వేషామవిరోధశ్శబ్దానుమానాభ్యామ్ ॥

ఉపకోసలాదిషు యేషూపాసనేష్వర్చిరాదిగతిః శ్రూయతే- కిం తన్నిష్ఠానామేవ తయా బ్రహ్మప్రాప్తిః- ఉత సర్వేషాం బ్రహ్మోపాసననిష్ఠానామితి సంశయే- ఇతరేష్వనామ్నానాత్, "యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాతప ఇత్యుపాసతే" "శ్రద్ధాం సత్యముపాసతే" ఇతీతరసకలబ్రహ్మవిద్యోపస్థాపకత్వే ప్రమాణాభావాచ్చ తన్నిష్ఠానామేవ.

ఇతి ప్రాప్తేఽభిధీయతే (అనియమ ఇతి) సర్వేషాం- సర్వోపాసననిష్ఠానాం తయైవ గన్తవ్యత్వాత్ తన్నిష్ఠానామేవేతి నియమో నాస్తి. సర్వేషాం తయైవ గమనే హి సతి శబ్దానుమానాభ్యాం- శ్రుతిస్మృతిభ్యామవిరోధః. అన్యథా విరోధ ఏవేత్యర్థః. శ్రుతిస్తావత్ ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోః పఞ్చాగ్నివిద్యాయామర్చిరాదిమార్గేణ సర్వబ్రహ్మోపాసననిష్ఠానాం గమనమాహ "య ఏవమేతద్విదుర్యే చామీ అరణ్యే శ్రద్ధాం సత్యముపాసతే తేఽర్చిషమభిసమ్భవన్తీ"తి వాజసనేయకే, "తద్య ఇత్థం విదుర్యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే తేఽర్చిషమభిసమ్భవన్తీ"తి ఛాన్దోగ్యే, య ఇత్థం విదురితి పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠాః, యే చేమ ఇత్యాదినా శ్రద్ధాపూర్వకం బ్రహ్మోపాసీనాం, శోచ్ఛిద్రిశ్చార్చిరాదికాం గతిరుపదిశ్యతే. "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ" "సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమ్" ఇతి సత్యశబ్దస్య బ్రహ్మణి ప్రసిద్ధేః, తపశ్శబ్దస్యాపి తేనైకార్థ్యాత్, సత్యతపశ్శబ్దాభ్యాం బ్రహ్మైవాభిధీయతే. శ్రద్ధాపూర్వకం బ్రహ్మోపాసనం చాన్యత్ర శ్రుతం "సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమ్" ఇత్యుపక్రమ్య "శ్రద్ధా త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యే"తి. స్మృతిరపి "అగ్నిర్జ్యోతిరహశ్శుక్లః షణ్మాసా ఉత్తరాయణమ్ । తత్ర ప్రయాతా గచ్ఛన్తి బ్రహ్మ బ్రహ్మవిదో జనాః" ఇతి సర్వేషాం బ్రహ్మవిదామనేనైవ మార్గేణ గమనమిత్యాహ. ఏవంజాతీయకాః

ఇత్యాదిసూత్రార్థోప్యనుపపన్నః- మార్గచిన్తనస్యదృష్టోపాయత్వాద్యనుపపత్తేః. నహి చిరానుధ్యాతో రాజమార్గః ఉత్క్రాన్తస్య ప్రాప్తుం శక్యతే. అతో యథాభాష్యమేవార్థోపపన్నః. ....

సామ్పరాయాధికరణం సమాప్తమ్.

౩౧॥ సూ. ॥ అనియమస్సర్వేషామవిరోధశ్శబ్దానుమానాభ్యామ్ ॥ అర్చిరాదిగతేః ప్రస్తుతత్వాత్ తన్నియమానియమచిన్తేత్యవాన్తరసఙ్గతిః. కిమర్చిరాదిగతిస్తత్తన్నిర్దిష్టవిద్యానిష్ఠానామేవ- ఉత సర్వవిద్యానిష్ఠానామ్. కిం ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోః "తద్య ఇత్థం విదుః" "య ఏవమేతద్విదురితి" వాక్యయోః పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠానామేవార్చిరాదిగతిశ్రవణం- ఉత సర్వబ్రహ్మనిష్ఠానామ్. "యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే" "యే చామీ అరణ్యే శ్రద్ధాం సత్యముపాసతే" ఇతి కిం పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠానుద్దిశ్య గతిర్విధీయతే- కిమితరాన్ ప్యుపాసకాన్. కిం శ్రద్ధాసత్యతపశ్శబ్దైరుపాస్యబ్రహ్మోపస్థాపనముఖేన ఉపాసనాన్తరప్రతిపత్తిరస్తి- నేతి. కిముపకోసలవిద్యాయాం "ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తే"తి గత్యనువాదో ఉపాసనాన్తరప్రతిపత్తిముపోద్బలయతి - నేతి. యదా నోపోద్బలయతి- తదా బ్రహ్మోపస్థాపనముఖేనోపాసనాన్తరాప్రతిపత్తేః ఇతరోపాసకానామనుద్దిష్టత్వాత్ పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠానేవోద్దిశ్య గతివిధానాచ్ఛాన్దోగ్యాదౌ పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠవ్యతిరిక్తానామర్చిరాదిగతిశ్రవణాభావాత్ న సర్వబ్రహ్మవిద్యానిష్ఠానామితి స్యాత్. యద్యుపోద్బలయతి - తదా బ్రహ్మోపస్థాపనముఖేనోపాసనాన్తరప్రతిపత్తేరితరానప్యుద్దిశ్య విహితత్వేన ఛాన్దోగ్యాదౌ పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠవ్యతిరిక్తానామప్యర్చిరాదిశ్రవణాత్ సర్వబ్రహ్మనిష్ఠానామప్యర్చిరాదిగతిస్స్యాదితి. సిద్ధాన్త్యభిమతవాక్యస్య నిర్వాహమాహ (యే చేమ ఇతి) (ప్రమాణాభావాదితి) సత్యతపశ్శబ్దయోః బ్రహ్మవాచకత్వే కారణాభావాదభిప్రేతః. ... ...

(ఇతి ప్రాప్త ఇతి) (గమనే హి సతీతి) హి సతి శబ్దః సూత్రయోజనాశేషః. (అవిరోధ ఇతి) శ్రుతిస్మృతిభ్యామస్యార్థస్యావిరోధ ఇత్యర్థః. ఉదాహృతవాక్యస్య సర్వబ్రహ్మవిద్యానిష్ఠానామర్చిరాదిగతిమత్త్వప్రతిపాదనం దర్శయతి (ఛాన్దోగ్య ఇత్థం విదురితి) సత్యశబ్దస్య బ్రహ్మవాచకత్వం దర్శయన్ తన్ముఖేన తపశ్శబ్దస్యాపి తద్వాచిత్వం దర్శయతి (సత్యం జ్ఞానమితి) తపశ్శబ్దస్యాపి "పరమం యో మహత్తప" ఇత్యాదిషు ద్రష్టవ్యమ్.—— పరైస్తు విద్యాన్తరేణ కేవలశ్రద్ధాతపోభ్యామర్చిరాదిగతిలాభాసమ్భవస్య "విద్యయా తదారోహన్తి యత్ర కామాః పరాగతాః। న తత్ర దక్షిణా యన్తి నావిద్వాంసస్తపస్విన" ఇత్యాది శ్రుతిసిద్ధత్వాత్ శ్రద్ధాతపఃపరాయణానాం విద్యానిష్ఠత్వమూర్ధ్వమిత్యుక్తం. తదవిరుద్ధమ్. అర్థవాదపిశాబ్దత్వం సమ్భవద్యుక్తతమమ్.—— "స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీ"తి బ్రహ్మప్రాప్తిఫలత్వాత్, ఫలస్య చ యథోపాసనభావిత్వాత్, తత్రోపాస్యతయా ప్రతీతం సత్యతపశ్శబ్దవాచ్యం బ్రహ్మైవేతి దసిద్ధమ్. శ్రద్ధాపూర్వకం బ్రహ్మోపాసనస్య శ్రుత్యన్తరసిద్ధతాం దర్శయతి (శ్రద్ధాపూర్వకమితి) స్మృతివచనే "బ్రహ్మ బ్రహ్మవిదో జనా" ఇత్యత్ర తాత్పర్యం. న విద్యావిశేష ఉక్తః. (ఏవంజాతీయకా ఇతి) "తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి" "సూర్యద్వారేణ తే విరజాః ప్రయాన్తి" "అథోత్తరేణ తపసా బ్రహ్మచర్యేణ శ్రద్ధయా విద్యయాఽఽత్మానమన్విష్యాదిత్యమభిజయన్తే" ఇత్యాదయశ్శ్రుతయః. "సహస్రశ్రుతిజిజ్ఞాస్యస్సమస్తైరవమవతు। ద్రష్టవ్యస్త్వనుమన్తవ్యశ్శ్రోతవ్యశ్చ ద్విజాతిభిః। య ఏవమేనం జానన్తి యే చారణ్యకమాశ్రితాః। ఉపాసతే తపస్సత్యమ్

శ్రుతిస్మృతిభ్యాం [illegible] ఏవం సర్వవిద్యాసాధారణీయం గతిః ప్రాప్తైవోపకోసలవిద్యాదావనూద్యతే. ....

అనియమాధికరణం సమాప్తమ్.

౩౩॥ సూ. అక్షరధియాం త్వవరోధస్సామాన్యతద్భావాభ్యామౌపసదవత్తదుక్తమ్॥

బృహదారణ్యకే శ్రూయతే *ఏతద్వై తదక్షరం గార్గి బ్రాహ్మణా అభివదన్త్యస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘమలోహితమస్నేహమచ్ఛాయమతమోఽవాయ్వనాకాశమసఙ్గమరసమగన్ధమచక్షుష్కమశ్రోత్రమవాగమనోఽతేజస్కమప్రాణమముఖమమాత్రమనన్తరమబాహ్యం న తదశ్నాతి కిఞ్చన ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠత ఇతి. తథా ఆథర్వణే *అథ పరా యయా తదక్షరమధిగమ్యతే యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమగోత్రమవర్ణమచక్షుశ్శ్రోత్రం తదపాణిపాదమితి. తత్ర సంశయః - కిమిమే అక్షరశబ్దనిర్దిష్టబ్రహ్మసమ్బన్ధితయా శ్రుతాః అస్థూలత్వాదయః ప్రపఞ్చప్రత్యనీకతాస్వరూపాస్సర్వాసు బ్రహ్మవిద్యాస్వనుసన్ధేయాః-

---

శ్రద్ధయా పరయా యుతాః। క్రమాత్తే సమ్ప్రవర్తన్తే ర్చిరహశ్శుక్లం తథోత్తరమ్। అయనం దేవలోకం చ సవితారం సవైద్యుతమ్। తత్ర తత్పురుషాదిత్యావాహనో బ్రహ్మలౌకికాః। తతో హి పునరావృత్తిస్తేషామిహ న విద్యత ఇత్యాదికాః స్మృతయశ్చ వివక్షితాః. సర్వవిద్యాస్వర్చిరాదిగతిః ప్రాప్తా చేత్ - ఛాన్దోగ్యప్రదేశద్వయే అర్చిరాదిగతేర్ద్విరుక్తిః కథమిత్యత్రాహ (ఏవం సర్వేతి) పూర్వపక్షే *తద్య ఇత్థం విదురిత్యాదివాక్యస్య సఙ్కోచోఽనువాదత్వం చ- సిద్ధాన్తే తు న తత్సఙ్కోచః- అన్యేషామనువాదత్వమాత్రమేవ. ఇదమధికరణమర్చిరాదిగతిచిన్తనస్య తత్సిద్ధవత్కృత్వాత్. అర్చిరాదిగతేస్సర్వవిద్యాసు చిన్తనీయతయాऽకృతం- తద్వ్యక్తీభవిష్యతి. ... ...

ఇతరే సర్వేऽపి *యావదధికారమితి సూత్రమతః పరస్తాత్ పఠిత్వాऽధికరణాన్తరమాహుః. తత్ర పరేతు విదుషస్తద్దేహపాతానన్తరం దేహాన్తరముత్పద్యతే- న వేతి సంశయ్య బ్రహ్మవిదామపి వసిష్ఠాదీనామితిహాసపురాణేషు దేహాన్తరోత్పత్త్యవగమాద్విద్యాయాః పాక్షికం మోక్షహేతుత్వం - అహేతుత్వం వేతి పూర్వపక్షం కృత్వా వర్తమానబ్రహ్మవిదాం ప్రారబ్ధభోగక్షయ ఇవాధికారికపురుషాణామపి ప్రారబ్ధాధికారహేతుకర్మక్షయే మోక్ష ఇతి న పాక్షికహేతుత్వాహేతుత్వే ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తం - ప్రత్యక్షయా శ్రుత్యా విద్యాయా అపవర్గహేతుత్వే శ్రుతే తద్విరుద్ధేతిహాసపురాణవచసాం ప్రమాణతయా విద్యాయా అపవర్గసాధనత్వే సంశయానుత్థానాత్. కిఞ్చ- *యావదధికారమవస్థితిరాధికారికాణామితి కథమహేతుత్వపరిహారః. యావదధికారమవస్థానే సవర్తమానదేహానన్తరమప్యపవర్గాభావస్య సిద్ధత్వాదహేతుత్వమేవ సమర్థితం భవతి. నన్వధికారస్య ప్రారబ్ధకర్మకృతత్వాత్తదవసానే మోక్షహేతుత్వమేవ విద్యాయా మోక్షహేతుత్వమితి చేన్న - ప్రారబ్ధకర్మణోऽపి స్వాప్నగవన్మిథ్యాత్వేన నివర్తకజ్ఞానే సతి స్థిత్యనుపపత్తేః. ప్రవృత్తఫలస్య తద్యస్య ముక్తేషు స్వర్గక్షయాదివఫలక్షయాన్నివృత్తిరితి చేన్న- స్వాప్నశరవేగస్యైవ మిథ్యాత్వేన బోధాదనన్తరం భోగానుపపత్తేః. న హి మోక్షణక్షణపి పురుషే ప్రబుద్ధే శరశ్చ వేగశ్చాబాధితౌ తిష్ఠతః. యదివసిష్ఠాదీనాం న నివర్తకజ్ఞానముదితం - తర్హ్యహేతుత్వశఙ్కాయా అభావాత్ సుతరామనారమ్భణీయతా.—— అపరేతు వసిష్ఠాదీనాం దేహాన్తరోత్పత్తిదర్శనేన విద్యాయా అర్చిరాదినాऽపవర్గహేతుత్వవ్యభిచారశఙ్కానివారకం సూత్రం వ్యాచక్షతే. తన్నతే శ్రుతివిరోధే స్మృత్యప్రామాణ్యేన సంశయాభావాత్ అధికరణానారమ్భస్తుల్యః.—— అన్యే తు అర్చిరాదిమార్గస్య బుజుత్వాద్, ఆదిత్యాదీనాం పరిభ్రమణశీలత్వేన అత్ర నియమేనానవస్థానాద్, ఆజ్ఞవేన సదా దేవాశ్చిన్త్యాః - కిం తు యదా యత్ర యస్తిష్ఠతి- స తత్ర తదా చిన్త్య ఇతి విచార్య - భ్రమతామపి సూర్యాదీనాం శరీరాన్తరేణ మార్గానుగుణస్థిత్యుపపత్తేర్మార్గానుగుణ్యేన సదా తే దేవాశ్చిన్తనీయా ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తం - కృతకరత్వాత్. దేవతాధికరణే *అనేకప్రతిపత్తేర్దర్శనాదితి యుగపదనేకత్ర వృత్తివిరోధో హి శరీరభేదేన పరిహృతః. యతో విచారాన్తరాణ్యయుక్తాని- అత ఏవాస్య సూత్రస్య విదుషో దేహాత్యయే సకలకర్మక్షయస్య వ్యభిచారశఙ్కాభ్యుదాసపరత్వమేవ యుక్తమ్. యతస్తదేవ యుక్తం- అత ఏవ సామ్పరాయాధికరణశేషత్వమేవ ఘటత ఇతి అనియమసూత్రాత్ ప్రాగేవ పాఠస్స్వాభిమతః. నను అనియమసూత్రాత్ పరత్వముపపద్యతే- విదుషోऽర్చిరాదినాऽపవర్గప్రాప్త్యదర్శన పరిహారపరత్వేऽపి సఙ్గత్యుపపత్తేః. నైవం- అర్చిరాదిగతేర్దేహాన్తరభావిత్వచిన్తనపరత్వాభావాత్ అనియమసూత్రస్య. సర్వవిద్యానిష్ఠసాధారణత్వం హి తేన సూత్రేణ నిరూపితమ్. అతో విద్యాఫలవిశేషస్య దేహపాతానన్తరభావిత్వచిన్తనపరస్య *యావదధికారమితి సూత్రస్య సామ్పరాయాధికరణశేషతయా పూర్వమేవ పఠనం యుక్తమ్. ....

అనియమాధికరణం సమాప్తమ్.

౩౩॥ సూ. అక్షరధియాం త్వవరోధస్సామాన్యతద్భావాభ్యామౌపసదవత్తదుక్తమ్॥ అర్చిరాదిగతేస్సర్వవిద్యాసాధారణ్యముక్తం - తథాఽస్థూలత్వాదేరపి సర్వసాధారణ్యం నిరూప్యత ఇతి సఙ్గతిః. పూర్వాధికరణే ప్రకరణం పూర్వపక్షహేతుః - అత్రాపి తథేతి వా సఙ్గతిః. (ప్రపఞ్చప్రత్యనీకతాస్వరూపా ఇతి) ప్రపఞ్చప్రత్యనీకం- బ్రహ్మ. తస్య ప్రపఞ్చప్రత్యనీకత్వరూపస్వభావేన నిరూపకా అస్థూలత్వాదిధర్మా

ఉత యత్ర శ్రుతా యస్తైత్తిరీయకే (?) ఇతి. కిం యుక్తం? యత్ర శ్రుతాస్తత్రైవేతి. కుతః? [illegible] గుణానాం విద్యాన్తరస్థరూపత్వే ప్రమాణాభావాత్, ప్రతిషేధరూపాణామేషామానన్దాదివత్స్వరూపావ గమోపాయత్వాభావా, చ్చ. ఆనన్దాదిభిరవగతస్వరూపే హి బ్రహ్మణి స్థూలత్వాదయః ప్రపఞ్చధర్మాః ప్రతిషి ధ్యన్తే- నిరాలమ్బనప్రతిషేధాయోగాత్. ... ...

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (అక్షరధియాం త్వవరోధ ఇతి) అక్షరబ్రహ్మసమ్బన్ధినామస్థూలత్వాదిధి యాం సర్వబ్రహ్మవిద్యాస్వవరోధః-సఙ్గ్రహణమిత్యర్థః. కుతః. (సామాన్యతద్భావాభ్యాం) సర్వే ష్వప్యుపాస నేషూపాస్యస్యాక్షరస్య బ్రహ్మణః సమానత్వా, దస్థూలత్వాదీనాం తత్స్వరూపప్రతీతౌ భావా, చ్చ. ఏతదు క్తం భవతి- అసాధారణాకారేణ గ్రహణం హి వస్తునో గ్రహణం. నచ కేవలానన్దాది బ్రహ్మణోఽసాధారణమా కారముపస్థాపయతి- ప్రత్యగాత్మన్యప్యానన్దాదేర్విద్యమానత్వాత్. హేయప్రత్యనీకో హ్యానన్దాదిర్బ్రహ్మణో ఽసాధారణం రూపం. ప్రత్యగాత్మనస్తు స్వతో హేయవిరహిణోఽపి హేయసమ్బన్ధయోగ్యతాఽస్తి. హేయప్రత్య నీకత్వం చ చిదచిదాత్మకప్రపఞ్చధర్మభూతస్థూలత్వాదివిపరీతరూపం. అతోఽసాధారణాకారేణ బ్రహ్మానుసన్ధా తా ఽస్థూలత్వాదివిశేషితజ్ఞానానన్దాద్యాకారం బ్రహ్మానుసన్ధేయమితి అస్థూలత్వాదీనామానన్దాదివద్బ్రహ్మస్వ రూపప్రతీత్యన్తర్భావాత్సర్వాసు బ్రహ్మవిద్యాసు తథైవ బ్రహ్మానుసన్ధేయమితి. గుణానాం ప్రధానానువర్తిత్వే దృష్టాన్తమాహ (ఔపసదవదితి) యథా జామదగ్న్యచతూరాత్రపురోడాశాద్యుపసద్గుణభూతః సామవేదపఠి తః *అగ్నే వేర్హోత్రం వేత్విత్యాది కో మన్త్రః ప్రధానానువర్తితయా యాజుర్వేదికేనోపాంశుత్వేన ప్ర యుజ్యతే. తదుక్తం ప్రథమే కాణ్డే *గుణముఖ్యవ్యతిక్రమే తదర్థత్వాన్ముఖ్యేన వేదసంయోగ ఇతి. ....

ఇత్యర్థః. కింఖ్వైత్రేయీ బ్రాహ్మణే శ్రుతమస్థూలత్వాదికం తత్రైవోపసంహార్యం- ఉత సర్వాసు విద్యాసు. అస్థూలత్వాదీనాం కిం బ్రహ్మసాధారణత యా తత్స్వరూపనిరూపకత్వం - ఉత కేవలజ్ఞానానన్దాదీనామితి. కిమస్థూలత్వాదికం వినా శక్యతే కృత్స్నదోషవ్యావృత్తిప్రతీతిరస్తి నేతి. అస్తి చేత్- కేవలజ్ఞానాదీనామేవ నిరూపకత్వేనాస్థూలత్వాదేరనుపసంహార్యత్వం. న చేత్- స్వరూపనిరూపకత్వాత్ సర్వాసూపసంహార్యత్వం. (ప్రమాణాభావాత్- హేత్వభావాత్. వస్తుసామర్థ్యం ప్రమాణరూపశక్తి ప్రతిషేధతి (స్వరూపేతి) స్వరూపావగమోపాయత్వాభావం వివృణోతి (ఆనన్దాదిభిరితి) *[illegible] భిరూపేక్షేతి [illegible] ప్రాయః. ... ...

(అస్థూలత్వాదిధియామవరోధ ఇతి) సర్వబ్రహ్మవిద్యాస్వస్థూలత్వాదికమనుసన్ధేయమిత్యర్థః. * సామాన్యతద్భావాభ్యామితి సముచ్చిత్యైక హే తుః. సర్వవిద్యాసు బ్రహ్మానుగతం చేత్- కథమస్థూలత్వాదిగుణానాం తత్స్వరూపప్రతీత్యనుబన్ధిత్వమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) అత్ర వివక్షితా ప్రతీ తిర్న యేన కేనచిదాకారేణ ప్రతీతిః- అపితు వ్యావృత్తాకారేణ ప్రతీతిర్వివక్షితా- తాదృశప్రతీత్యన్తర్భావోఽస్థూలత్వాదీనామస్త్యేవేత్యాహ (అసా ధారణేతి) (ఆకారముపస్థాపయతి) స్వరూపముపస్థాపయతీత్యర్థః. హేయసమ్బన్ధాభావః ప్రత్యగాత్మనోఽప్యస్తి- తత్కథం హేయప్రత్యనీకాన న్దాది బ్రహ్మణోఽసాధారణం రూపమిత్యత్రాహ (ప్రత్యగాత్మనస్త్వితి) బ్రహ్మణో హేయప్రత్యనీకత్వమసాధారణమస్తు- తత్రాస్థూలత్వాదిక థమసాధారణమిత్యత్రాహ (హేయప్రత్యనీకత్వం చేతి) విపరీతరూపం. విరోధిరూపం. తత్తద్ధేయశక్త్యా వ్యావర్తకమిత్యర్థః. అస్థూలత్వాదివిశేషితేతి అస్థూలత్వాద్యుపేతత్వముక్తం. స్థూలత్వాదివిరోధిశక్త్యాశ్లిష్య ఆకారోఽస్థూలత్వాదిః- భావాన్తరస్యైవాభావశబ్దార్థత్వాత్. అత ఏవ హ్యస్థూలత్వం నను సూక్ష్మశబ్దేనోక్తం శ్రుత్యన్తరే. అస్థూలత్వాదిధర్మైర్యథాయోగ్యం తత్తద్వ్యావృత్తిరవగన్తవ్యా. అచక్షుష్ట్వాప్రాణత్వాదిభిరిన్ద్రియాధీనజ్ఞానప్రాణాయ త్తచేష్టితజీవవ్యావృత్తిః. అనణుత్వసూక్ష్మత్వాదిభిర్ముక్తస్యాపి వ్యవచ్ఛేదః. అనన్తత్వేన సర్వవ్యవచ్ఛేదే సిద్ధేఽప్యస్థూలత్వాదివ్యవచ్ఛేదస్తు తద్విరోధ్యస్థూల త్వాదిభిరేవ సిధ్యేదిత్యవశ్యానుసన్ధేయత్వం. ఏతదధికరణార్థముపజీవ్య పూర్వమానన్దాదిష్వమలత్వం చ సమాహృతం. *ఔపసదవదితి దృష్టాన్తః కర్మవిషయః- దార్ష్టాన్తికం తూపాసనం - తస్మాద్దృష్టాన్తోపజీవ్యమంశమాహ (గుణానాం ప్రధానానువర్తిత్వ ఇతి) జామదగ్న్యచతూరాత్రం- జమ దగ్నినా ముముక్షురనుష్ఠితం చతూరాత్రం నామ కర్మ. తత్ర పురోడాశద్రవ్యకోపసదఙ్గభూతః సామవేదపఠితో మన్త్రః. *ఉచ్చైస్సామ్నేతి వచనాత్ సామ వేదపఠితత్వేన తస్య మన్త్రస్యోచ్చైస్త్వే ప్రాప్తేఽపి *ఉపాంశు యజుషేత్యుపాంశుపఠితవ్యయజుర్వేదోక్తోపసత్కర్మశేషత్వేన తదనువర్తిత్వాదుపాంశు ప్రయోగః ప్రాప్త ఇత్యర్థః. (గుణముఖ్యవ్యతిక్రమ ఇతి) వ్యతిక్రమః - విరోధః. యథా ప్రకరణాన్తరాధీతానామపి ప్రధానానువర్తిత్వం దృశ్యతే- త థా ప్రకరణాన్తరాధీతానామప్యస్థూలత్వాదిధర్మాణాం ప్రధానభూతధర్మ్యనువృత్తిరుపపన్నేత్యర్థః. అయం దృష్టాన్త ఆనన్దాదేరపి తుల్య ఇత్యపి ద్రష్టవ్యః.

నచైవం సర్వాసు బ్రహ్మవిద్యాసు బ్రహ్మణ ఏవ గుణిత్వా, ద్గుణానాం చ ప్రధానానువర్తిత్వాత్, *సర్వకర్మా సర్వగన్ధస్సర్వరస ఇత్యాదేర్గుణజాతస్య ప్రతివిద్యం వ్యవస్థితస్యాప్యవ్యవస్థా స్యాత్. తత్రాహ *

౩౪॥ సూ. ఇయదామననాత్॥ ఆమననం-ఆభిముఖ్యేన మననం, అనుచిన్తనం. ఆమననార్హతోరియదేవ గుణజాతం సర్వత్రానుసన్ధేయత్వేన ప్రాప్తం- యదస్థూలత్వాదివిశేషితమానన్దాదికం. యేన గుణజాతేన వినా బ్రహ్మస్వరూపస్యేతరవ్యావృత్తస్యానుసన్ధానం న సమ్భవతి - తదేవ సర్వత్రానువర్తనీయం. తచ్చేయదేవేత్యర్థః. ఇతరే తు సర్వకర్మత్వాదయః ప్రధానానువర్తినోఽపి చిన్తనీయత్వేన ప్రతివిద్యం వ్యవస్థితాః.

అక్షరధ్యధికరణం సమాప్తమ్.

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నచైవమితి) అస్థూలత్వాద్యనేకగుణానాం బహుశాఖోక్తానాం సర్వవిద్యానుగతత్వే తేషాం బాహుళ్యాత్, ప్రధానానువర్తితయా ప్రాప్తానాం సర్వకర్మత్వాదీనాం చానన్త్యా, దుపసంహారాశక్తిస్స్యాదితి చాభిప్రాయః.

౩౪॥ సూ. ఇయదామననాత్॥ సూత్రస్యాక్షరార్థమాహ (ఆమననమిత్యాదినా) తాత్పర్యమాహ (యేనేతి) బ్రహ్మణో వ్యావృత్తాకారానుసన్ధానాయ ప్రాప్తం గుణజాతమియదేవేత్యర్థః. ... ...

అత్ర పరే తు *సామాన్యతద్భావాభ్యాం- ప్రతిషేధముఖేన ప్రతిపాదనప్రకారస్య సమానత్వా, దక్షరస్య బ్రహ్మాభిన్నతయా ప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చేతి యోజయన్తి. తతోఽపి వరముక్తార్థపరత్వం- నిదర్శనానుగుణ్యాత్. అఙ్గానాం ప్రధానానువర్తిత్వే హి నిదర్శనోపన్యాసః. భావాభావరూపధర్మవిశేషత్వాత్ *ఆనన్దాదయ ఇత్యనేన న పౌనరుక్త్యమిత్యాహుః. తదయుక్తం- సత్యాదివాక్యానామతద్వ్యావృత్తిపరత్వాభ్యుపగమాత్, తత్రాపి స్వరూపాతిరిక్తవ్యావృత్తిరూపధర్మానభ్యుపగమాత్, సకలేతరవ్యావృత్తస్వరూపస్య సత్యాదివాక్యప్రతిపన్నస్య వ్యవచ్ఛేద్యవిశేషవ్యావృత్తిప్రతిపత్త్యా ప్రయోజనాభావాచ్చ. న హి పాంసురాశేర్వివిక్తస్య రత్నస్య పునః పునః ప్రత్యేకపాంసువ్యతిరేకవేదనే కించిత్ప్రయోజనం. *ఋతం పిబన్తౌ *ద్వా సుపర్ణేతి వాక్యయోర్విద్యాభేదాభేదవిషయం *ఇయదామననాదితి సూత్రమధికరణాన్తరమాహుః - ఉభయోర్భోక్తృత్వే కత్ర - ఏకస్య భోక్తృత్వ, మన్యస్య చాభోక్తృత్వ, మన్త్రలిఙ్గవిద్యాభేదముక్త్వా ఛత్రిన్యాయేనావిరోధా, జ్జీవోపాదానస్య తాదాత్మ్యప్రతిపాదనార్థత్వాచ్చ రూపాభేదాద్విద్యైక్యమిత్యుక్తం. తదయుక్తం- ఛత్రిన్యాయాదిభిరన్తికత్వస్య *గుహాం ప్రవిష్టావాత్మానావిత్యత్ర సిద్ధత్వాత్, సూత్రాక్షరాణాం తదసాధారణత్వాభావాచ్చ. ఇయత్త్వం హి దేశకాలస్వరూపసఙ్ఖ్యాయత్తాసాధారణః. కించ - యదాత్మైక్యశ్రుత్యనుసారేణ సత్త్వద్వితీయప్రత్యగాత్మపరత్వం *ద్వా సుపర్ణేతి వాక్యస్యాభిమతం - తదాప్యయోరపి జీవసద్వితీయపరమాత్మపరత్వం వ్యాహతం. జీవసద్వితీయపరమాత్మపరత్వేపి పౌనరుక్త్యముక్తం. ననుపౌనరుక్త్యం - తత్ప్రతిపన్నార్థప్రత్యయమారమ్భ ఇతి చేన్న - అధికరణాన్తరనిరూప్యార్థానామిహ ప్రసఙ్గాత్, అస్య తేభ్యో వైషమ్యాభావాచ్చ. కించ- *ఇయదితి సౌత్రపదం చ న ద్విత్వసఙ్ఖ్యావ్యవచ్ఛేదమేకాన్తతోఽవగమయతి - తతశ్చ *విశ్వమేవేదం పురుషః *మహాన్ప్రభుర్వై పురుష ఇత్యాదిషు జగదాకారవ్యవచ్ఛేదేన వివిక్తైక్యపరం సూత్రం కిం న స్యాత్. యది సఙ్ఖ్యావ్యవచ్ఛేదకత్వమిహాభిమతం- తర్హి *త్రివిధం బ్రహ్మమేతత్ *చతుష్పాత్ బ్రహ్మేత్యాదిసఙ్ఖ్యాన్తరావచ్ఛిన్నబ్రహ్మపరవాక్యవిషయం కిం న స్యాత్. సర్వత్ర భేదాభేదహేతవశ్చోత్ప్రేక్షితుం శక్యాః. అతో యథా కథంచిన్నిర్వాహణాదపేక్షితార్థపరత్వం సాధిష్ఠం.——— సూత్రాక్షరాన్తరైకాన్త్యపునరుక్త్యాదిదోషాపరేషాం పక్షే వ్యాకరణభేదో ద్రష్టవ్యః.——

అన్యే తు *సమ్భూతిం చ వినాశం చ యస్తద్వేదోభయం సహ। వినాశేన మృత్యుం తీర్త్వా సమ్భూత్యామృతమశ్నుత ఇతి సప్రపఞ్చబ్రహ్మోపాసనం, ప్రపఞ్చవినాశావస్థనిష్ప్రపఞ్చబ్రహ్మోపాసనం, చేతి ద్వివిధయోరపి బ్రహ్మోపాసనయోస్సముచ్చయమాహుః. తత్ర ప్రాణాద్యుపాసనం చ సమ్భూతిశబ్దేన జగదేకదేశసమ్బన్ధిత్వాత్. *అస్థూలమిత్యాదినాఽభిహితం వినాశోపాసనం ప్రాణాదిసమ్భూతిభిరపి కిం సముచ్చీయతే- నేతి చిన్తాయామవిశేషేణ *సమ్భూతిం చ వినాశం చేతి శ్రుతత్వాత్, వినాశధర్మిణో బ్రహ్మణః ప్రాణాదిసమ్భూతిష్వభావేపి తద్ధర్మిణో బ్రహ్మణః సమాకృష్యోపాసనసమ్భవాత్, సర్వాభిస్సమ్భూతిభిరపి వినాశస్సముచ్చీయత ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా గుణినో గుణానురోధిత్వాభావాత్ గుణానురోధేన గుణినో బ్రహ్మణస్సమాకర్షణాయోగాత్, గుణానామేవ గుణ్యనురోధిత్వాత్ బ్రహ్మణోఽసద్భావే వినాశస్యాప్యయోగాత్, బ్రహ్మసమ్భూతిభిరేవ వినాశస్సముచ్చీయత ఇతి వర్ణయన్తి. తదయుక్తం- న ప్రపఞ్చనిష్ప్రపఞ్చబ్రహ్మోపాసనసముచ్చయస్య ప్రమాణవిరుద్ధత్వాత్. అక్షరవిద్యాశాణ్డిల్యవిద్యాదీనాం శ్రుతిస్వారస్యాదన్యోన్యనిరపేక్షోపాయత్వం హి ప్రతీయతే. సముచ్చయశ్రుతిబలాత్తాసామన్యసాపేక్షత్వం కల్ప్యత ఇతి చేన్న - కల్పకస్యార్థాన్తరవిషయత్వేనాన్యథాసిద్ధత్వాత్, అర్థాన్తరస్య స్వారసికత్వ[illegible]విద్యాన్తరస్వారస్యానుగుణతయా చాప్రకమ్ప్యత్వాత్,. సమ్భూతిశబ్దస్య సమ్భవత్యనేనేతి సమ్భూతిరితి వ్యుత్పత్త్యా యాగపరః- *ఏతమితః ప్రేత్యాభిసమ్భవితాస్మి *బ్రహ్మలోకమభిసమ్భవామీతి చ ప్రయోగాత్, *అభిసమ్భవితాస్మీత్యుత్తమపురుషేణ *ఇతి యస్య స్యాదద్ధా న విచికిత్సేత్యనేన చ మార్గచిన్తాయాః కార్యత్వస్య సూచితత్వాచ్చ. వినాశశబ్దశ్చ సుకృతదుష్కృతవినాశవిషయః. అతో మార్గస్య కర్మవినాశస్య చ చిన్తనం విద్యాఙ్గత్వేన సముచ్చిత్య విధీయతే. న చ సమ్భూతివినాశశబ్దయోః సప్రపఞ్చనిష్ప్రపఞ్చబ్రహ్మణి స్వారస్యం, నాప్యనన్యథాసిద్ధప్రయోగః,. యతస్సముచ్చయోన ప్రామాణికః- అత ఏవ సంశయాభావాదనారమ్భణీయతా. *ఇయదామననాదిత్యత్ర చ సూత్రాక్షరాణామసై

౩౫॥ సూ. అన్తరాభూతగ్రామవత్స్వాత్మనోఽన్యథాభేదానుపపత్తిరితి చేన్నోపదేశవత్ ॥
బృహదారణ్యకే ఉషస్తప్రశ్న ఏవమామ్నాయతే *యత్సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మ య ఆత్మా సర్వాన్తరః తం మే వ్యాచక్ష్వేతి, – తస్య ప్రతివచనం * యః ప్రాణేన ప్రాణితి స త ఆత్మా సర్వాన్తరో యోఽపానేనాపానితి స త ఆత్మేత్యాది,. అనుశిష్టేన తేన పునః పృష్ట ఆహ *న దృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యేర్న శ్రుతేః శ్రోతారం శృణుయాః న మతేర్మన్తారం మన్వీథాః న విజ్ఞాతేర్విజ్ఞాతారం విజానీయా ఏష త ఆత్మా సర్వాన్తరోఽతోఽన్యదార్తమితి. తథా తదనన్తరం కహోళప్రశ్నేఽప్యేవమామ్నాయతే *యదేవ సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మ య ఆత్మా సర్వాన్తరః తం మే వ్యాచక్ష్వేతి,- ప్రతివచనం చ *యోఽశనాయాపిపాసే శోకం మోహం జరాం మృత్యుమత్యేత్యేతం వై తమాత్మానం విదిత్వా బ్రాహ్మణాః పుత్రైషణాయాశ్చ విత్తైషణాయాశ్చేత్యాది * అతోఽన్యదార్తమిత్యన్తం,. తత్ర సంశయ్యతే- కిమనయోర్విద్యాభేదోఽస్తి- నేతి. కిం యుక్తం. భేద ఇతి. కుతః. రూపభేదాత్. ప్రతివచనభేదాద్ధి రూపం భిద్యతే. ప్రశ్నస్యైకరూప్యేఽపి ప్రతివచనప్రకారో హి భేదేనోపలభ్యతే- పూర్వత్ర ప్రాణనాదీనాం కర్తా సర్వాన్తరాత్మత్వేనోచ్యతే- పరత్రాశనాయాపిపాసాదిరహితః. అతః పూర్వత్ర ప్రాణితా దేహేన్ద్రియబుద్ధిమనఃప్రాణవ్యతిరిక్తః ప్రత్యగాత్మోచ్యతే- పరత్ర తు తద్వ్యతిరిక్తోఽశనాయాపిపాసాదిరహితః పరమాత్మా. అతో రూపం భిద్యతే. భూతగ్రామవతశ్చ ప్రత్యగాత్మనస్తస్య భూతగ్రామస్య సర్వస్యాన్తరాత్మత్వేన సర్వాన్తరత్వముపపన్నం. యద్యపి ప్రత్యగాత్మనః సర్వాన్తరత్వం భూతగ్రామమాత్రాపేక్షత్వేనాపేక్షికం- తథాపి తదేవ గ్రాహ్యం. అన్యథా ముఖ్యాన్తరాత్మపరిగ్రహాల్లోభాత్పరమాత్మస్వీకారే ప్రతివచనభేదో నోపపద్యతే. ప్రతివచనం హి పూర్వత్ర ప్రత్యగాత్మవిషయం – పరమాత్మనః ప్రాణితృత్వాపానితృత్వాద్యసమ్భవాత్. పరం చ పరమాత్మవిషయం- అశనాయాద్యతీతత్వాత్. తదిదమాశఙ్క్యతే (అన్తరాభూతగ్రామవత్స్వాత్మనోఽన్యథాభేదానుపపత్తిరితి చేదితి) అన్తరా – సర్వాన్తరత్వేన ప్రథమప్రతివచనం భూతగ్రామవత్స్వాత్మనః. భూతగ్రామవాన్- తదన్తరః స్వాత్మా. ప్రత్యగాత్మా సర్వాన్తర ఇత్యుచ్యత ఇత్యర్థః. అన్యథా *యః ప్రాణేన ప్రాణితి * యోఽశనాయాపిపాసాద్యతీత ఇతి ప్రతివచనభేదానుపపత్తిరితి చేత్. ... ...

హాన్యం పూర్వవత్. * యుక్తం పినష్టి * ద్యానుపత్తేతి వాక్యావగతయోర్భోగానశనయోః భోగవిరోధాన్న సమ్ప్రాప్తిషు సముచ్చయ ఇతి విచార్య భోగస్య ... విషయతయా, అనశనస్య కర్మఫలవిషయతయా వా న్తర్యామిపరమాత్మవిషయతయా వా, విరోధాభావాత్ సమ్ప్రాప్తిషు సముచ్చయ ఇతి సిద్ధాన్త ... సమ్ప్రాప్తివినాశ సముచ్చయః ప్రామాణికత్వాదేవానుపపన్నం. భోగానశనయోర్విరోధస్తు భక్తిన్యాయేన వా ... ... విరోధాభావాత్ పూర్వమేవ పరిహృతః. అన్యథా తస్యాపరిహృతత్వే * గుహాం ప్రవిష్టావిత్యాద్యధికరణసిద్ధాన్తదౌస్థ్యప్రసఙ్గాత్. అతోఽధికరణభేదోఽనుపపన్న ఇతి...

అక్షరధ్యధికరణం సమాప్తమ్.

౩౫॥ సూ. అన్తరాభూతగ్రామవత్స్వాత్మనోఽన్యథాభేదానుపపత్తిరితి చేన్నోపదేశవత్ ॥ హేయప్రత్యనీకత్వం బ్రహ్మణోఽసాధారణం చేత్- అశనాయాద్యతీతత్వవిశిష్టం బ్రహ్మ స్యాత్- ప్రాణితృత్వాదివిశిష్టస్తు జీవః స్యాదితి శఙ్కయాఽసఙ్గతిః. ఉషస్తప్రశ్నశబ్దేన తత్ప్రకరణం వివక్షితం. కిముషస్తకహోళప్రశ్నప్రతివచనశ్రుతయోర్విద్యాభేదః- ఉత విద్యైక్యం. కిం పూర్వత్ర జీవ ఉపాస్యః- అన్యత్ర పరః- ఉతోభయత్ర పర ఏవేతి. కిమత్ర సర్వాన్తరత్వప్రాణితృత్వే దేహాదిజాగ్రదాద్యవస్థాపేక్షే- ఉతానవచ్ఛిన్నే. *న దృష్టేర్ద్రష్టారమితి దృష్టివ్యతిరిక్తత్వనిషేధః- ఉత ... దర్శనాదికర్తుర్జీవస్య ... నిషేధ ఇతి. యదా దృష్టిరూపతావ్యతిరేకనిషేధః- తదా తథాత్వస్య జీవే సమ్భవాత్ సర్వాన్తరత్వప్రాణితృత్వయోరాపేక్షికత్వేన పూర్వత్ర జీవ ఉపాస్య ఇతి విద్యాభిద్యతే. యదా దర్శనాదికర్తురుపాస్యత్వనిషేధః- తదా సర్వాన్తరత్వప్రాణితృత్వయోరనవచ్ఛిన్నత్వాత్ పూర్వత్రాపి పర ఏవోపాస్య ఇతి విద్యైక్యమితి. రూపభేదాదితి కథముచ్యతే- ప్రశ్నో హ్యేకరూప ఇత్యత్రాహ (ప్రతివచనభేదాదితి) ప్రతివచనప్రకారేణ హి ప్రశ్నార్థో జ్ఞాయత ఇతి భావః. తత్కిమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) సర్వాన్తరత్వం కథమిత్యత్రాహ (భూతగ్రామవతశ్చేతి) ఆత్మశబ్దస్య పరమాత్మవాచిత్వవ్యావృత్త్యర్థం *స్వాత్మన ఇత్యుక్తం. స్వమేవాత్మా స్వాత్మా. సర్వాన్తరత్వమపాపేక్షికమస్య సమ్భవతీతి దర్శయితుం భూతగ్రామవచ్ఛబ్దః ప్రయుక్తః. (యద్యపీత్యాది) ఆపేక్షికం సమ్భవతు నామ - తథాప్యస్వరసమితి భావః. పరిహరతి (తథాపీతి) అనేకపదవిరోధే నైకపదస్వారస్యమనుపపన్నమిత్యర్థః. శఙ్కాయా అనుత్థానత్వమాహ (తదిదమితి) సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (అన్తరేత్యాదినా) సర్వాన్తరత్వేన ప్రతివచనం భూతగ్రామవత్స్వాత్మసమ్బన్ధీత్యర్థః. ...

అత్రోత్తరం (నేతి) నవిద్యాభేద ఇత్యర్థః- ఉభయత్ర పరవిషయత్వాత్ప్రశ్నప్రతివచనయోః. తథాహి- *యత్సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మ య ఆత్మా సర్వాన్తర ఇతి ప్రశ్నస్తావత్పరమాత్మవిషయ ఏవ- బ్రహ్మశబ్దస్య పరమాత్మాసాధారణత్వేపి ప్రత్యగాత్మన్యపి కదాచిదుపచరితప్రయోగదర్శనాత్తద్వ్యావృత్త్యా పరమాత్మప్రతిపత్త్యర్థం యత్సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మేతి విశేషణం క్రియతే. అపరోక్షత్వమపి- సర్వదేశసర్వకాలసమ్బద్ధిత్వం *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యనన్తత్వేనావగతస్య పరమాత్మన ఏవోపపద్యతే. సర్వాన్తరత్వమపి *యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తర ఇత్యారభ్య *య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తర ఇతి సర్వాన్తర్యామిణః పరమాత్మన ఏవ సమ్భవతి. ప్రతివచనమపి తథైవ పరమాత్మవిషయం- *యః ప్రాణేన ప్రాణితీతి నిరుపాధికం ప్రాణనస్య కర్తృత్వం పరమాత్మన ఏవ- ప్రత్యగాత్మనస్సుషుప్తౌ ప్రాణనప్రతికర్తృత్వాభావాత్. ఏవమజానతోషస్తేన ప్రాణనకర్తృత్వమాత్రముక్తం మన్వానేన ప్రత్యగాత్మనోపి సాధారణత్వం ప్రతివచనస్య మత్వా అతుష్టేన పునః పృష్టం ప్రతి ప్రత్యగాత్మనో వ్యావృత్తం నిరుపాధికత్వేన ప్రాణనస్య కర్తారం పరమాత్మానమాహ *న దృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యేరిత్యాదినా. ఇన్ద్రియాధీనానాం దర్శనశ్రవణమననవిజ్ఞానానాం కర్తారం ప్రత్యగాత్మానం ప్రాణనస్యకర్తృత్వేనోక్త ఇతి న మన్వీథాః- తస్య సుషుప్తిమూర్ఛాదౌ ప్రాణనాదేరకర్తృత్వాత్. *కో హ్యేవాన్యాత్కః ప్రాణ్యాత్ యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాదితి సర్వప్రాణిప్రాణనహేతుత్వం హి పరమాత్మన ఏవాన్యత్ర శ్రుతం. అతః పూర్వప్రశ్నప్రతివచనే పరమాత్మవిషయే. ఏవముత్తరేఽపి- అశనాయాద్యతీతత్వస్య పరమాత్మాసాధారణత్వాత్. ఉభయత్ర *అతోఽన్యదార్తమిత్యుపసంహారశ్చైకరూపః. ప్రశ్నప్రతివచనావృత్తిస్తు కృత్స్నప్రాణిప్రాణనహేతోః పరస్య బ్రహ్మణోఽశనాయాద్యతీతత్వప్రతిపాదనాయ. తత్ర దృష్టాన్తమాహ (ఉపదేశవదితి) యథా సద్విద్యాయాం *ఉత తమాదేశమప్రాక్ష్య ఇతి ప్రక్రాన్తే సదుపదేశే *భగవాంస్త్వేవ మే తద్బ్రవీత్వితి *భూయ ఏవ మా భగవాన్ విజ్ఞాపయత్వితి ప్రశ్నస్య, *స య ఏషోఽణిమా ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యమితి ప్రతివచనస్య, చ భూయో భూయ ఆవృత్తిస్సతో బ్రహ్మణస్తత్తన్మాహాత్మ్యవిశేషప్రతిపాదనాయ దృశ్యతే- తద్వత్. అత ఏకస్యైవ సర్వాన్తరభూతస్య బ్రహ్మణః కృత్స్నప్రాణిప్రాణనహేతుత్వాశనాయాద్యతీతత్వప్రతిపాదనేన రూపైక్యాద్విద్యైక్యమ్. ....

అథ స్యాత్ - యద్యప్యుభే ప్రశ్నప్రతివచనే పరబ్రహ్మవిషయే- తథాపి విద్యాభేదోఽవర్జనీయః- ఏకత్ర సర్వప్రాణిప్రాణనహేతుత్వేనోపాస్యం- ఇతరత్రాశనాయాద్యతీతత్వేనేత్యుపాస్యగుణభేదేన రూపభేదాత్, ప్రష్టృభేదాచ్చ- పూర్వత్రోషస్తః ప్రష్టా- ఉత్తరత్ర కహోల ఇతి. తత్రాహ.

౩౮॥ సూ. ॥ వ్యతిహారో విశింషన్తి హీతరవత్ ॥ నాత్ర విద్యాభేదః - ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యామేకరూపార్థవిషయాభ్యామేకేన చ విధిపదేనైకవాక్యత్వప్రతీతేః. ప్రశ్నద్వయం తావత్సర్వాన్తరాత్మత్వవిశిష్టబ్రహ్మవిషయం. ద్వితీయే ప్రశ్నే *యదేవ సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మ య ఆత్మా సర్వాన్తర ఇత్యేవకారశ్చ పూర్వప్రోషస్తేన పృష్టగుణవిశిష్టబ్రహ్మవిషయత్వం కహోలప్రశ్నస్యావధారయతి. ప్రతివచనం చో

---

* భూతగ్రామవత్స్వాత్మన ఇతి పూర్వపక్షముక్త్వా *నేత్యుక్తే పరస్యేత్యర్థాదుక్తం భవతీత్యభిప్రాయన్నార్థం హేతుమాహ (ఉభయత్రేతి) ఏకమిత్యపేక్షాయాం తం వివృణోతి (తథాహీతి) సాక్షాద్బ్రహ్మశబ్దవాచ్యత్వమేకో హేతుః. హేత్వన్తరమాహ (అపరోక్షత్వమపీతి) దేశకాలసన్నికర్షో హ్యపరోక్ష్యముచ్యతే - తస్మాద్బ్రహ్మణోఽపరోక్షత్వం నామ సర్వదేశసర్వకాలసన్నిహితత్వమిత్యర్థః. (నిరుపాధికం ప్రాణనస్య కర్తృత్వమితి) ప్రాణయితృత్వం వివక్షితం. నిరుపాధికత్వేన జీవవ్యావృత్తిః. స హి కర్మానుగుణదేహేన్ద్రియాదీనామధిష్ఠాతృత్వేన కదాచిత్ప్రాణయితా. నిరుపాధికప్రాణయితృత్వం పరమాత్మన ఏవేత్యుపపాదయతి (ప్రత్యగాత్మన ఇతి) పునః ప్రశ్నస్యార్థాన్తరవిషయత్వశఙ్కాం పరిహరతి (ఏవమితి) (ఇన్ద్రియాధీనానామితి) *దృష్టేర్ద్రష్టారమితి వ్యపదేశః ఓదనపాకం పచతీతివదితి భావః. పరమాత్మనస్సర్వదా సర్వప్రాణిప్రాణయితృత్వే శ్రుతిమాహ (కో హ్యేవాన్యాదితి) (ఉత్తరేఽపీతి) కహోలప్రశ్నప్రతివచనే ఇత్యర్థః..

(ప్రష్టృభేదాచ్చేతి) అత్ర ప్రష్టృద్వయసద్భావాద్విద్యాభేదస్స్యాదిత్యర్థః.

౩౮॥ సూ. ॥ వ్యతిహారో విశింషన్తి హీతరవత్ ॥ ప్రశ్నప్రతివచనైకరూప్యం విధిపదైక్యం చ వివృణోతి (ప్రశ్నద్వయమి

భయత్ర * సతఆత్మా సర్వాన్తర ఇతి సర్వాన్తరాత్మత్వవిశిష్టబ్రహ్మవిషయమేకరూపమేవ. విధిప్రత్యయశ్చో త్తరత్రైవదృశ్యతే *తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాణ్డిత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠాసేదితి. ఏవం సర్వాన్తరాత్మత్వవిశిష్ట బ్రహ్మైకవిషయత్వేద్వయోరవధృతే సత్యేకస్మిన్నేవ సర్వాన్తరాత్మత్వవిశిష్టబ్రహ్మణ్యుపాస్యే ఉషస్తకహోళయోరితరేతరబుద్ధివ్యతిహారః కర్తవ్యః. ఉషస్తస్య యా సర్వాన్తరాత్మనో బ్రహ్మణస్సర్వప్రాణిప్రాణనహేతుత్వవిషయా బుద్ధిః- సా కహోళేనాపి ప్రష్ట్రా కార్యా,- యా చ కహోళస్య తస్యైవ బ్రహ్మణోఽశనాయాద్యతీతత్వవిషయా బుద్ధిః- సోషస్తేనాపి కార్యా,. ఏవం వ్యతిహారే కృతే ఉభాభ్యాం సర్వాన్తరస్య బ్రహ్మణో జీవవ్యావృత్తిరవధృతా భవతి. ఏవం సర్వాన్తరాత్మానం ప్రత్యగాత్మనో వ్యావృత్తమవగమయితుం సర్వప్రాణిప్రాణనహేతుత్వాశనాయాద్యతీతత్వ ప్రతిపాదనేన విశేషన్తి హి యాజ్ఞవల్క్యస్య ప్రతివచనాని. అతో బ్రహ్మణస్సర్వాన్తరాత్మత్వమేవోపాస్యగుణః - ప్రాణనహేతుత్వాదయస్తు తస్యోపపాదకాః - నోపాస్యాః. నను పాస్యగుణః సర్వాన్తరాత్మత్వమేవ చేత్ - ప్రాణనహేతుత్వస్యాశనాయాద్యతీతత్వస్య చ ప్రష్ట్రోః వ్యతిహృత్యానుసన్ధానం కిమర్థం. తదుచ్యతే-సర్వప్రాణిప్రాణనహేతుత్వేన సర్వాన్తరాత్మని జీవాద్వ్యావృత్తే బ్రహ్మణ్యుషస్తేనావధృతే సతి కహోళేన జీవస్యాసర్వాత్మనాఽసమ్భావితేన స్వభావవిశేషేణ సర్వాన్తరాత్మా వ్యావృత్త్యాఽనుసన్ధేయ ఇతి కృత్వా పునః ప్రశ్నః కృతః - యాజ్ఞవల్క్యోపి తదభిప్రాయమభిజ్ఞాయ ప్రత్యగాత్మనోఽసమ్భావితమశనాయాది ప్రత్యనీకత్వముక్తవాన్. అతశ్చోపాస్యస్య వ్యావృత్తిప్రతీతిసిద్ధ్యర్థముభాభ్యాం పరస్పరబుద్ధివ్యతిహారః కర్తవ్యః. (ఇతరవత్) యథేతరత్ర - సద్విద్యాయాం భూయో భూయః ప్రశ్నే ప్రతివచనైశ్చ తదేవ సద్బ్రహ్మ వ్యవచ్ఛిద్యతే - న పునః పూర్వప్రతిపన్నాద్గుణాద్గుణాన్తరవిశిష్టతయోపాస్యం ప్రతిపాద్యతే - తద్వత్. ....

తత్రాపి ప్రశ్నప్రతివచనభేదే సతి కథమైక్యమవగమ్యత ఇతి చేత్. తత్రాహ

౩౮॥ సూ. సైవహి సత్యాదయః॥ సైవ హి సచ్ఛబ్దాభిహితా పరమకారణభూతా పరా దేవతైవ *సేయం దేవతైక్షత *తేజః పరస్యాం దేవతాయామితి ప్రకృతా *యథా సోమ్య మధు మధుకృతో నిస్తిష్ఠన్తీత్యాదిషు పర్యాయేషు సర్వేషూపపాద్యతే- యతః *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మేతి ప్రథమప

త్యాదినా) (విధిప్రత్యయశ్చేతి) అవిశేషపునశ్శ్రవణం హి భేదహేతుః- అత్ర తదభావాద్విధైక్యమితి భావః. * తిష్ఠాసేత్ - బ్రహ్మణి తిష్ఠాసేత్. నిష్ఠాం లభేత. ఉపాసీతేత్యర్థః. (ద్వయోరవధృత ఇతి) ద్వయోః- ఉషస్తప్రశ్నప్రతివచనకహోళప్రశ్నప్రతివచనరూపవాక్యయోః. (కర్తవ్య ఇతి) వ్యతిహారస్య కర్తవ్యత్వం శ్రుత్యభిప్రేతమితి సూత్రకారాభిప్రాయ ఇత్యర్థః. వ్యతిహారం వివృణోతి (ఉషస్తస్యేతి) వ్యతిహారస్య ప్రయోజనమాహ (ఏవమితి) వ్యావృత్తబుద్ధిజననార్థం ప్రతివచనమితి వదన్ * విశేషన్తీతి సూత్రం ఏవం వ్యాచష్టే (ఏవం సర్వాన్తరాత్మానమితి) (అత ఇత్యాది) సర్వాన్తరాత్మత్వస్య గుణస్యైకస్యోపాస్యత్వాద్రూపభేదః పరిహృతః. విద్యైక్యేపి వైశ్వానరవిద్యాయాముపమన్యవాదివత్ ప్రష్టృభేదస్స్ఫుటతీతి స్పష్టత్వాన్నకణ్ఠోక్తం. వ్యావృత్తబుద్ధిజననాయ పరస్పరం బుద్ధివ్యతిహార ఉక్తః- తత్ర సర్వప్రాణిప్రాణనహేతుత్వాశనాయాద్యతీతత్వయోరన్యతరేణైవ వ్యావృత్తబుద్ధిస్స్యాదితి కిమితరేణేత్యభిప్రాయేణ చోదయతి (నన్వితి) పరిహరతి (తదుచ్యత ఇతి) కహోళస్య పునః ప్రశ్నస్స్ఫుటతి- సర్వప్రాణిప్రాణనహేతుత్వజ్ఞానేన వ్యావృత్తబుద్ధ్యనుదయాత్. యథోషస్తస్య సర్వప్రాణిప్రాణనహేతుత్వైకవిద్యాయ పునః ప్రశ్నః - తద్వత్. అన్యతరేణ వ్యావృత్తబుద్ధౌ ద్వయోర్జ్ఞాతయోః పరస్పరబుద్ధివ్యతిహారో ద్వయోరపి వ్యావర్తకధర్మభూయస్త్వహేతుకవ్యావృత్తబుద్ధ్యతిశయజననార్థమిత్యభిప్రాయేణాహ (సర్వప్రాణీతి) అతః - కహోళప్రశ్నస్య వ్యావృత్తివైశద్యార్థత్వదర్శనాత్. (వ్యావృత్తిప్రతీతిసిద్ధ్యర్థం) వ్యావర్తకధర్మభూయస్త్వయా వ్యావృత్తిబుద్ధ్యతిశయార్థమిత్యర్థః. ఏవం ధర్మభేదేన చ రూపభేదాశఙ్కాకృతో విద్యాభేదో నిరస్తః. ....

అథ పృష్టానైవిద్యైక్యం స్థాపయిష్యన్ సూత్రమవతారయితుం శఙ్కామాహ (తత్రాపీతి)

౩౮॥ సూ. సైవహి సత్యాదయః॥ (సైవహీతి) * సేతి నిర్దేశః * సేయం దేవతైక్షతేతి సద్విద్యావాక్యానురోధాదితి భావః. (ఉపపాద్యతే) ప్రశ్నప్రతివచనముఖేన ప్రతిపాద్యత ఇత్యర్థః. తత్రాపి కారణభూతాయాః పరస్యా దేవతాయా ఏవోపాస్యత్వముపపాదయతి (యత ఇతి) పరమకారణత్వవిశిష్టదేవతైవోపాస్యా- కారణత్వోపయోగిగుణానాం సత్యత్వాత్మత్వజీవవిశేషాన్తర్యామిత్వాదిగుణానాం ప్రతిపర్యాయమావృ

ర్యామోదితాన్సత్యాదయస్సర్వేషువర్ణ్యామేషూపపాద్యోపసంహ్రియన్తే.— కేచిత్తు *వ్యతిహారోవిశింషన్తి హీతరవత్ *సైవహిసత్యాదయఇతిసూత్రద్వయమధికరణద్వయంవర్ణయన్తి. తత్రపూర్వేణ *త్వంవాహమస్మిభగవోదేవతేఅహంవైత్వమసిభగవోదేవతేతద్యోహంసోసౌయోసౌసోహమితివాక్యేజీవపరయోర్వ్యతిహారానుసన్ధానంప్రతిపాద్యతఇత్యుచ్యతఇత్యాహుః. తత్ *సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మ *ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వం *తత్త్వమసీత్యవగతసర్వాత్మభావవిషయత్వాదస్యవాక్యస్యనాత్రప్రతిపాదనీయమపూర్వమస్తీత్యనాదరణీయం. తత్తువక్ష్యతే *ఆత్మేతితూపగచ్ఛన్తిగ్రాహయన్తిచేతి. నచసర్వాత్మత్వానుసన్ధానాతిరేకేణపరస్మిన్ బ్రహ్మణిజీవత్వానుసన్ధానం, జీవేచపరబ్రహ్మత్వానుసన్ధానం, తథ్యంసమ్భవతి. ఉత్తరేణచసూత్రేణ *సయోహైతన్మహద్యక్షంప్రథమజంవేదసత్యంబ్రహ్మేత్యాదివాక్యప్రతిపాదితస్యసత్యోపాసనస్య *తద్యత్సత్యమసౌసఆదిత్యోయఏషఏతస్మిన్మణ్డలేపురుషోయశ్చాయందక్షిణేఽక్షన్నిత్యాదివాక్యప్రతిపాదితోపాసనస్యచైక్యంప్రతిపాద్యతఇతి. తదప్యయుక్తం- ఉత్తరవాక్యేఽత్ర్యాదిత్యస్థానభేదేనవిద్యాభేదస్యపూర్వమేవ *నవావిశేషాదిత్యనేనప్రతిపాదితత్వాత్. నచద్వయోరనయోర్వ్యాహృత్యాదిశరీరకత్వేనరూపవతోః *హన్తిపాప్మానంజహాతిచయఏవంవేదేతిపృథక్సంయోగచోదనావతోర్ద్వయోరుపాసనయోః *సయోహైతన్మహద్యక్షంప్రథమజంవేదసత్యంబ్రహ్మేతిజయతీమాంల్లోకానితిసంయోగరూపాదిమత్తయాసిరపేక్షేణపూర్వేణైకేనోపాసనేనాభేదస్సమ్భవతి. నచ *హన్తిపాప్మానంజహాతీతిగుణఫలాధికారత్వం- ప్రమాణాభావాత్. పూర్వేణైకవిద్యాత్వంప్రమాణమితిచేత్. న- ఇతరేతరాశ్రయత్వాత్. ఏకవిద్యాత్వేనిశ్చితేపూర్వఫలస్యైవ ప్రధానఫలత్వేనోత్తరయోఃఫలయోర్గుణఫలత్వం - తయోర్గుణఫలత్వేనిశ్చితేసతిసంయోగభేదాభావాత్పూర్వేణవిద్యైక్యమితీతరేతరాశ్రయత్వమిత్యేవమాదిభిర్యథోక్తప్రకారమేవసూత్రద్వయమ్. ....

అన్తరత్వాధికరణంసమాప్తమ్.

త్త్వేనతత్రతాత్పర్యాదిత్యర్థః.— పరోక్తప్రకారమనూద్యదూషయతి(కేచిత్త్వితి)తస్యకథమర్థంవర్ణయన్తీత్యత్రాహ(తత్రేతి) సాపివక్తవ్యైవేత్యత్రాహ (తత్తువక్ష్యతఇతి) నను *సర్వత్రప్రసిద్ధోపదేశాదితిజగత్తాదాత్మ్యపరవాక్యవిషయం- *ఆత్మేతీత్యాదికంతుజీవతాదాత్మ్యపరం. నాత్రసర్వాత్మభావఉచ్యతే- అపితుజీవబ్రహ్మణోరన్యోన్యభావారోపణమితిచేత్తత్రాహ (నచేతి) (తథ్యంనసమ్భవతీతి) గరుడాదిధ్యానవదసదారోపణంచేత్- నతదపవర్గోపాయః- తత్త్వజ్ఞానంహ్యపవర్గోపాయఇతిభావః. *త్వంవాహమస్మీత్యాదేరయమర్థః- త్వంవాహమస్మి- త్వంశబ్దబుద్ధివిషయఃపరమాత్మైవాహంశబ్దబుద్ధివిషయః. అహంవైత్వమసి- అహంశబ్దబుద్ధివిషయఏవత్వంశబ్దబుద్ధివిషయః. అస్మి, అసి, ఇతిన్తాశాబ్దావహంత్వంశబ్దప్రయుక్తౌ. అహంత్వంశబ్దౌప్రవృత్తినిమిత్తభేదాత్ బ్రహ్మపర్యన్తౌ. *తద్యోహమిత్యాదేరప్యయమర్థః. అనన్తరసూత్రస్యపరోక్తార్థమనువదతి (ఉత్తరేణచేతి) దూషయతి (తదపీతి) తత్రహేతుమిత్యత్రాహ (నచేతి) *జహాతిచ- శరీరమిత్యధ్యాహారః. ప్రథమంద్వయోరితిపదంవాక్యపరం. ద్వితీయంతూపాసనపరం. ద్వయోరపివాక్యయోర్మధ్యేఉత్తరవాక్యప్రతిపాద్యోపాసనయోర్విద్యాభేదస్యసాధితత్వాత్పరస్పరభిన్నవిద్యాద్వయేనపూర్వవాక్యోక్తస్యోపాసనస్యైక్యంనసమ్భవతి,. ఏకవిద్యాత్వేసాకాఙ్క్షతయాఽన్వయస్స్యాత్- పృథక్పృథక్సంయోగాదీనాముక్తత్వేననిరాకాఙ్క్షత్వాన్నైకవిద్యాత్వమిత్యర్థః. (నచేతి) గుణఫలం- అఙ్గఫలం. ప్రమాణాభావాత్- హేత్వభావాత్. ఉత్తరయోఃఫలయోః-పాపహానశరీరప్రహాణయోః, సంయోగభేదాభావాత్- ప్రధానఫలసంయోగభేదాభావాత్. (ఇత్యేవమాదిభిరితి) ఆదిశబ్దేనస్వోక్తార్థోపపత్తయోఽభిప్రేతాః. ... ...

ఏవం *వ్యతిహారఇత్యాదిసూత్రద్వయస్యయోజనాన్తరంనిరస్తం. అద్యసూత్రస్యయోజనాన్తరంపరిష్కృతం. తేహి *అన్తరాభూతగ్రామవత్స్వాత్మనఇతిసూత్రంభఙ్క్త్వాసిద్ధాన్తవిషయంవర్ణయన్తి- అత్రద్విరామ్నానావిశేషాదవిశేషపునశ్శ్రవణన్యాయేన విద్యానానాత్వంపూర్వపక్షీకృత్యస్వాత్మనోవిద్యైక్యంస్యాత్- నహిద్వౌసర్వాన్తరౌసమ్భవతః- తదాహ్యేకస్యసర్వాన్తరత్వమాపేక్షికంస్యాత్- యథాభూతగ్రామేపృథివ్యాదావబాదీనామాపేక్షికమన్తరత్వమితి. వైశద్యార్థంశబ్దావిశేషనిరాసార్థంచద్విరామ్నానసమ్భవఇతిసిద్ధాన్తయన్తి అత్రవ్యవహితాన్వయోఽధ్యాహారబాహుళ్యంచ. అన్యస్మితేహిప్రతివచనశబ్దమాత్రమధ్యాహార్యం. *అన్యథాభేదానుపపత్తిరితిచేదిత్యపినఘటతే - అన్యథాశబ్దోహిప్రకృతాదన్యథాత్వంబ్రూతే-సిద్ధాన్తస్యప్రకృతత్వేసత్యన్యథాశబ్దః పూర్వపక్షవిషయోభవితుమర్హతి. తతశ్చఅనభ్యుపగమ్యమానేవిద్యాభేదేద్విరామ్నానానుపపత్తిరితివ్యాఖ్యానమస్వరసం. విద్యైక్యానభ్యుపగమఇతిహిస్వరసార్థః- తదాచామ్నానభేదానుపపత్తిరితిహేతుర్నఘటతే. తస్మాత్ *ఇతిచేదిత్యన్తస్యపూర్వపక్షవిషయత్వం, తతఏవాభఙ్క్తితత్వం, చయుక్తం. *భూతగ్రామవదితిపదస్య*ఏకోదేవఇతిశ్రుత్యన్తరోక్తసర్వభూతాన్తరాత్మత్వనిదర్శనపరత్వేనయోజనాన్తరమప్యనుపపన్నం - సిద్ధాన్తసూత్రత్వానుపపత్తేరేవ. *వ్యతిహారఇత్యాదిసూత్రయోరధికరణాన్తరద్వయవిషయత్వనిరాసఃకర్తవ్యోక్తః.—

౩౮॥ సూ. కామాదీతరత్ర తత్ర చాయతనాదిభ్యః॥

ఛాన్దోగ్యే శ్రూయతే *అథయదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మ దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశస్తస్మిన్ యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమిత్యాది. వాజసనేయకే చ *సవా ఏష మహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు య ఏషోన్తర్హృదయ ఆకాశస్తస్మిం ఛేతే సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశాన ఇత్యాది. తత్ర సంశయః - కిమనయోర్విద్యాభేదః - ఉత నేతి. కిం యుక్తం. భేద ఇతి. కుతః. రూపభేదాత్. అపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకవిశిష్ట ఆకాశశ్ఛాన్దోగ్యే ఉపాస్యః ప్రతీయతే - వాజసనేయకే త్వాకాశేశయానో వశిత్వాది గుణవిశిష్ట ఉపాస్యః ప్రతీయతే - అతో రూపభేదాద్విద్యాభేదః. ... ...

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే న భేద ఇతి. కుతః. రూపాభేదాత్. ఇతరత్ర తత్ర చ కామాద్యేవహి రూపం - వాజసనేయకే ఛాన్దోగ్యే చ సత్యకామాదివిశిష్టమేవ బ్రహ్మోపాస్యమిత్యర్థః. కుత ఏతదవగమ్యతే. (ఆయతనాదిభ్యః) హృదయాయతనత్వ సేతుత్వ విధరణత్వాదిభిస్తావదుభయత్రైవ విద్యేతి ప్రత్యభిజ్ఞాయతే. వశిత్వాదయశ్చ వాజసనేయకే శ్రుతాః ఛాన్దోగ్యశ్రుతస్య గుణాష్టకాన్యతమభూతస్య సత్యసఙ్కల్పత్వస్య విశేషా ఏవేతి సత్యసఙ్కల్పత్వసహచారిణాం సత్యకామత్వాదీనామపహతపాప్మత్వపర్యన్తానాం సద్భావమవగమయన్తి - అతో రూపమనభిన్నం తే. సంయోగోపి *పరంజ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే *అభయం వై బ్రహ్మభవతీతి బ్రహ్మప్రాప్తిరూపోఽనభిన్నతే. ఆకాశశబ్దః ఛాన్దోగ్యే పరమాత్మవిషయ ఇతి * దహర ఉత్తరేభ్య ఇత్యత్ర నిర్ణీతం - వాజసనేయకే త్వాకాశేశయానస్య వశిత్వాదిశ్రవణాత్తస్య శయానస్య పరమాత్మత్వే సతి తదాధారాభిధాయిన ఆకాశశబ్దస్య *తస్యాన్తే సుషిరం సూక్ష్మమితి హృదయాన్తర్గతస్య సుషిరశబ్దవాచ్యస్యాకాశస్యాభిధాయకత్వమవగమ్యతే. అతో విద్యైక్యమ్. ....

---

౧ పరే తూభయత్ర ప్రతిపాద్యభేదసమర్థనపరమధికరణమిచ్ఛన్తో జీవప్రతిపాదనస్య బ్రహ్మోపాసనార్థతయా తత్ర పర్యవసానాత్ విద్యైక్యం ఫలమితి వదన్తి. తదయుక్తం - పూర్వత్రాప్యుక్తహేతుభిః పరమాత్మపరత్వనిర్ధారితస్య ప్రతిపాద్యత్వాయోగాత్. స్వాత్మనోఽక్షరానాన్యస్య వ్యతి - తదాభీతత్రాను వదాపేక్షితత్వం స్యాత్ - అత ఉపదేశ్యభేదానుపపత్తిరితిచేన్న - ఉపదేశ భేదవదుపదేశ్యభేదేన భవితవ్యం - ఉపదేశద్వయానర్థక్యాదితి యోజనా చ క్లిష్టా - అశ్రుతస్యాధ్యాహారాత్.——— అన్యైస్తు సమ్భూత్యుపాసనే షూభయేషాం ప్రాప్త్యాదీనాం, మననాయాద్యతీతత్వాదీనాం, చ సముచ్చయార్థం బ్రహ్మైకత్వవిషయత్వేన విద్యైక్యసమర్థనపరమాహుః. తత్ర సముచ్చయసిద్ధ్యర్థత్వమయుక్తం - సమ్భూతివినాశసముచ్చయస్యాప్రామాణికత్వాత్. *వ్యతిహారఇత్యాదినాత్ర ద్వయస్యతత్క్రతున్యాయేన చ థాష్యైనైవ నిరస్తా. *తద్యోఽహంసోఽసౌ యోఽసౌ సోఽహమితి సామానాధికరణ్యం చ ఘుటశరావశబ్దయోరివాంశద్వయవాచిత్వాదయుక్తం. అతఏవ బ్రహ్మణా జీవత్వేఽధ్యాహారవ్యాహృతశదిక్కాలాదీనాం బ్రహ్మణి ప్రతిపత్తిః - జీవస్య బ్రహ్మత్వే తు జీవస్య జ్ఞానానన్దైశ్వర్యాదీనాం ప్రతిపత్తిః ప్రయోజనమితి చాయుక్తం - ఘుటశరావయోరివపరస్పరాసాధారణగుణానామన్యత్రాను పపత్తేః, స్వాధారణగుణానాం చ ద్రవ్యత్వాదీనామివయత్ద్వ్యుప్మదస్మత్పదసామానాధికరణ్య ప్రతిపాద్యత్వాభావా, చ్చ.........................

అన్తరత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౩౮॥ సూ. కామాదీతరత్ర తత్ర చాయతనాదిభ్యః॥ ప్రాప్త్యాదీనామశనాయాద్యతీతత్వాదీనాం చ ధర్మిభేదాభావాద్వైక్యం సమర్థితం - అత్ర తు గుణాష్టకస్య వశిత్వాదిగుణస్య చ ధర్మిభేదశఙ్కయా సఙ్గతిః. కిమత్ర విద్యాభేదః - ఉత అభేద ఇతి. ఛాన్దోగ్యేఽపహతపాప్మత్వాదివిశిష్టవిషయముపాసనం - వాజసనేయకే వశిత్వాదివిశిష్టవిషయం,- ఉతోభయత్రాపహతపాప్మత్వాదివిశిష్టవిషయమితి. కిం వాజసనేయకే సత్యసఙ్కల్పత్వసహచారాదపహతపాప్మత్వాదీనాం ప్రతిపత్తిరస్తి - నేతి. యదానాస్తి ప్రతిపత్తిః - తదారూపభేదాద్విద్యాభేదః. యదాత్వస్తి ప్రతిపత్తిః - తదారూపాభేదాద్విద్యైక్యం. ●స్మిన్నధికరణేప్యేవమేతత్సిద్ధాన్తఫలితో భవిష్యతి. ఆకాశాన్తర్వర్తినో గుణత్వేనాకాశస్య పరమాత్మత్వం దహరాధికరణే దర్శితం - ఆకాశాన్తర్వర్తినస్స్వతన్త్రవస్తుత్వే సత్యాకాశస్య ప్రసిద్ధాకాశత్వముత్రోచ్యత ఇతి భిదా. (వశిత్వాదీతి) అది శబ్దేన *సవా ఏష మహానజ ఇత్యుక్తదహరత్వవిరోధిమహత్త్వం చ వివక్షితం. గుణాష్టకవిశిష్టః, వశి[illegible]దిగుణవిశిష్ట, ఇతి ధర్మభేద ఉక్తః. ఆకాశః, ఆకాశేశయాన, ఇతి ధర్మిభేద ఉక్తః. ఏవం ధర్మతో ధర్మితశ్చ రూపభేదాద్విద్యాభేద ఇత్యర్థః. ... ...

(ఇతి ప్రాప్త ఇతి) ● ఇతరత్రేతి పదవ్యాఖ్యానార్థం, ధర్మమాత్రస్యోపాస్యత్వవ్యావృత్త్యర్థం, చాహ (వాజసనేయక ఇతి) (ఆకాశశబ్ద ఇత్యాది) ఆకాశశబ్దస్య భూతాకాశే ప్రసిద్ధి ప్రాచుర్యాత్ తదేవ సర్వత్ర స్వాశ్రయః ప్రాప్తం. తత్ర పరమాత్మాసాధారణగుణశ్రవణం ప్రసిద్ధి ప్రాచు

అథస్యాత్ - యదుక్తం వాజసనేయకే వశిత్వాదిభిస్సహ సత్యకామత్వాదిసద్భావోఽవగమ్యత ఇతి తన్నోపపద్యతే- వశిత్వాదీనామేవ తత్ర పరమార్థతస్సద్భావాభావాత్. తదభావశ్చ *మనసైవానుద్రష్టవ్యం నేహ నానాస్తి కించన మృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి ఏకధైవానుద్రష్టవ్యమేతదప్రమేయం ధ్రువమితి ప్రకృతేన వాక్యేన *స ఏష నేతి నేత్యాత్మేత్యుత్తరేణ చోపాస్యస్య బ్రహ్మణో నిర్విశేషత్వప్రతీతేరవగమ్యతే. అతో వశిత్వాదయోఽపి స్థూలత్వాణుత్వవన్నిషిద్ధా ఇతి ప్రతీయన్తే. అత ఏవ ఛాన్దోగ్యేఽపి సత్యకామత్వాదయో న బ్రహ్మణః పారమార్థికా గుణా ఉచ్యన్తే. అతోఽపారమార్థికత్వాదేవంజాతీయకానాం గుణానాం మోక్షార్థేషూపాసనేషు లోప ఇతి. తత్రాహ

౩౯॥ సూ. ఆదరాదలోపః॥ బ్రహ్మగుణత్వేన ప్రమాణాన్తరాప్రాప్తానాం గుణానామేషాం సత్యకామత్వాదీనాం *తస్మిన్ యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యం *ఏష ఆత్మాఽపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్పః *సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానః *ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతిరేష భూతపాల ఏష సేతుర్విధరణ ఏషాం లోకానామసమ్భేదాయేత్యాదిభిరనయోః శ్రుత్యోరత్యాదరేణ మోక్షార్థోపాసనోపాస్యబ్రహ్మగుణత్వేన సాదరముపదేశాదేషామలోపః- అపి తూపసంహార ఏవ కార్యః. ఛాన్దోగ్యే తావత్ *తద్య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్ కామాన్ తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీతి సత్యకామత్వాదిగుణవిశిష్టస్య బ్రహ్మణో వేదనం విధాయ *అథ య ఇహాత్మానమననువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్ కామాంస్తేషాం సర్వేషు లోకేష్వకామచారో భవతీత్యవేదననిన్దా క్రియమాణా గుణవిశిష్టవేదనస్యాదరం దర్శయతి. తథా వాజసనేయకే *సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానః *ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతిరేష భూతపాల ఇతి భూయో భూయ ఐశ్వర్యోపదేశాద్గుణేష్వాదరః ప్రతీయతే. ఏవమన్యత్రాపి. న చ మాతాపితృసహస్రేభ్యోఽపి వత్సలతరం శాస్త్రం ప్రతారకవదపారమార్థికాన్నిరసనీయాన్ గుణాన్ ప్రమాణాన్తరాప్రతిపన్నానాదరేణోపదిశ్య సంసారచక్రపరివర్తనేన పూర్వమేవ బమ్భ్రమ్యమాణాన్ ముముక్షూన్ భూయోఽపి భ్రమయితుమలం. *నేహ నానాస్తి కించన *ఏకధైవానుద్రష్టవ్యమితి తు- సర్వస్య బ్రహ్మకార్యత్వేన తదాత్మకత్వాదేకధాఽ

ర్యస్యాపవాదకం - తచ్ఛాన్దోగ్యేఽస్తీతి తత్రాకాశశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వముక్తం. వాజసనేయకే తు తదభావాత్ ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యమాత్రానువిధీయత ఇత్యర్థః..

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అథస్యాదితి) ఛాన్దోగ్యదహరవిద్యాసగుణవిషయా - ఫలవిశేషార్థగుణప్రతిపాదనపరత్వాత్. ఇయం తు నిర్గుణవిద్యా - అతో న విద్యైక్యమిత్యర్థః.

౩౯॥ సూ. ఆదరాదలోపః. ఆదరం దర్శయతి (ఛాన్దోగ్య ఇత్యాదినా) (ప్రమాణాన్తరాప్రాప్తానామితి) అనేన నిషేధార్థమనువాదత్వం నిరస్తం, అపూర్వత్వరూపతాత్పర్యలిఙ్గం చోక్తం,. యథా అపూర్వతా తాద్రూప్యతో విపర్యయతశ్చాపరిచ్ఛిత్తిరూపా- తథా ఫలమపి స్వీకారాస్వీకారయోరనుకూలప్రతికూలరూపం. తదుభయమపి కామచారాకామచారాభ్యాముక్తం - భూయో భూయ ఇత్యభ్యాసో దర్శితః. (అవేదననిన్దా క్రియమాణా) గుణవిశిష్టవేదనముక్త్వా తద్విషయా వేదననిన్దా క్రియమాణేత్యర్థః. ఏవం సత్యకామత్వాదీనామపూర్వత్వం, వేదనే ఫలశ్రవణం, వేదనఫలకథనా వేదననిన్దార్థమావృత్తిః- *ఏష సర్వేశ్వర ఇత్యాద్యావృత్తిశ్చ *తస్మిన్ యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యం *తస్మిన్ కామాస్సమాహితా ఇత్యుపక్రమోపసంహారౌ, అర్థవాదః, అపూర్వత్వేన విహితస్య నిషేధాయోగరూపోపపత్తిరిత్యాదిభిరాదరో దృశ్యత ఇత్యర్థః. వాజసనేయకే ప్యేవమాదికమాదరలిఙ్గం ద్రష్టవ్యమిత్యభిప్రాయేణాహ (తథేతి) (న చ మాతాపితృసహస్రేభ్య ఇతి) గుణానాం ప్రమాణాన్తరాప్రతిపన్నత్వాన్నిషేధార్థమనువాద ఇతి వక్తుమశక్యమిత్యుక్తం. గుణకథనం విప్రలిప్సయా చేత్ - గుణనిషేధాపి తథా స్యాత్. హితోపదేశప్రవృత్తశాస్త్రస్య విప్రలమ్భకత్వమయుక్తం చేత్ - తద్గుణేష్వపి తుల్యం. ఫలవిశేషార్థమవిద్యమానగుణారోపణమితి చేత్ - గుణనిషేధోఽపి ఫలాయ స్యాదితి గుణాస్వరూపాస్తవస్స్యాత్. నిర్గుణవేదనస్యాపవర్గోపాయరూపత్వాన్నారోపణమితి చేత్ - సగుణవేదనస్యాప్యపవర్గోపాయరూపత్వాన్నాసదారోపణమితి. సగుణవేదనస్యాపవర్గోపాయత్వకథనం విప్రలిప్సామూలమితి చేత్ - నైర్గుణ్యకథనమపి తథా స్యాత్. హితోపదేశప్రవృత్తస్య శాస్త్రస్య విప్రలమ్భకత్వమయుక్తమితి చేత్ - తద్గుణప్రతిపాదనేఽపి తుల్యమిత్యభిప్రాయేణాపారమార్థికానిత్యాదివిశేషణముక్తం. *నేహ నానాస్తీత్యాదేః కోఽర్థ ఇత్యపేక్షాయాం ప్రతిబన్ది త్వేన పూర్వగ్రన్థాభిప్రేతస్య గుణనిషేధస్యాపరాభిమతనిర్విశేషపరత్వవ్యుదసనార్థం స్వాభిమతనిషేధస్య విహితవిశేషవ్యతిరిక్తవిషయత్వాత్ *నేహ నానాస్తీత్యాదేర బ్రహ్మాత్మకనానాత్వనిషేధపరత్వమాహ (నేహేత్యాదినా) *ఏకధైవానుద్రష్టవ్యం- కేషాంచిత్కదాచిత్ స్వనిష్ఠత్వమన్యపరతన్త్రత్వం వా న మన్తవ్యం - అపి

నుదర్శనంవిధాయా బ్రహ్మాత్మకత్వేనపూర్వసిద్ధనానాత్వదర్శనంనిషేధతీత్యయమర్థః ప్రాగేవప్రపఞ్చితః. *స ఏష నేతి నేత్యాత్మేత్యత్ర చేతిశబ్దేనప్రమాణాన్తరప్రతిపన్నంప్రపఞ్చాకారంపరామృశ్యనతథావిధం బ్రహ్మేతి సర్వాత్మభూతస్యబ్రహ్మణః ప్రపఞ్చవిలక్షణత్వంప్రతిపాద్యతే. తదేవచానన్తరముపపాదయతి *అగ్రాహ్యోనగృహ్యతే అశీర్యోనహిశీర్యతే అసఙ్గోనహిసజ్యతే అవ్యథితోనవ్యథతే నరిష్యతీతి. ప్రమాణాన్తరగ్రాహ్యవిసజాతీయత్వాత్ప్రమాణాన్తరేణనగృహ్యతే - విశరణీయవిసజాతీయత్వాన్నవిశీర్యతే - ఏవముత్తరత్రానుసన్ధేయం. ఛాన్దోగ్యేపి *నాస్యజరయైతజ్జీర్యతినవధేనాస్యహన్యతే ఏతత్సత్యం బ్రహ్మపురమస్మిన్కామాస్సమాహితా ఇతి సర్వవిసజాతీయత్వం బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యతస్మిన్ సత్యకామత్వాదయోవిధీయన్తే. ...

నన్వేవమపి *తద్య ఇహాత్మానమనువిద్యవ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామాంస్తేషాం సర్వేషులోకేషుకామచారోభవతి సయదిపితృలోకకామోభవతీత్యాదినా సత్యకామాదిగుణవిశిష్టవేదనస్యసాంసారికఫలసమ్బన్ధశ్రవణాన్ముముక్షోర్బ్రహ్మప్రేప్సోర్నసగుణంబ్రహ్మోపాస్యం. పరవిద్యాఫలంచ *పరంజ్యోతిరుపసమ్పద్యస్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతఇతీదమేవ. అతస్సత్యకామత్వాదయో బ్రహ్మప్రేప్సోర్నోపసంహార్యా ఇతి. అతఉత్తరంపఠతి.

౪౦॥ సూ. ఉపస్థితేఽతస్తద్వచనాత్॥ ఉపస్థితిః - ఉపస్థానం. బ్రహ్మోపసమ్పత్తిః. ఉపస్థితే - బ్రహ్మోపసమ్పన్నే సర్వబన్ధవినిర్ముక్తేస్వేనరూపేణాభినిష్పన్నేప్రత్యగాత్మని అతఏవ-ఉపసమ్పత్తేరేవహేతోస్సర్వేషులోకేషుకామచారఉచ్యతే *పరంజ్యోతిరుపసమ్పద్యస్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతే సఉత్తమఃపురుషః సతత్రపర్యేతిజక్షత్క్రీడన్రమమాణః స్త్రీభిర్వాయానైర్వాజ్ఞాతిభిర్వానోపజనంస్మరన్నిదంశరీరం సస్వరాడ్భవతి తస్యసర్వేషులోకేషుకామచారోభవతీతి. తదేతచ్చతుర్థేనిపుణతరముపపాదయిష్యతే. అతస్సర్వేషులోకేషుకామచారస్యముక్తోపభోగ్యఫలత్వాత్ ముముక్షోస్సత్యకామత్వాదయోగుణా ఉపసంహార్యాః. ....

కామాద్యధికరణంసమాప్తమ్.

తుపరమాత్మపరతన్త్రతయైకరూప్యమేవద్రష్టవ్యమిత్యర్థః. * సఏష నేతి నేతీత్యస్యవాక్యస్యప్రకరణానుగుణ్యాత్ ప్రపఞ్చసాజాత్యనిషేధపరత్వముక్తం- * అథాతఆదేశో నేతి నేతీత్యస్యవాక్యస్యేయత్తానిషేధపరత్వమపితత్ప్రకరణానుగుణ్యాదుక్తం. ఇహోక్తార్థస్యప్రకరణానుగుణ్యందర్శయన్ *అగ్రాహ్యఇత్యాదికంవ్యాచష్టే (ప్రమాణాన్తరేతి) (ఛాన్దోగ్యేపీతి) అస్యజరయానబ్రహ్మజీర్యతీత్యర్థః. ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి) సర్వలోకకామచారాదికంసాంసారికఫలం- * స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతఇతి సాక్షాన్ముక్తిఫలంస్యాత్ - తద్విలక్షణత్వస్య శ్రవణాదిత్యర్థః.

౪౦॥ సూ. ఉపస్థితేఽతస్తద్వచనాత్॥ (అతఏవోపసమ్పత్తేరేవహేతోరితి) ఉపసమ్పత్త్యనన్తరంసర్వలోకకామచారకథనాద్ధేతుత్వముక్తిప్రేక్షమిత్యర్థః. బ్రహ్మానుభవతో జీవస్య సర్వలోకకామచారాద్యపేక్షాకథంస్యాదిత్యత్రాహ (తదేతచ్చతుర్థఇతి) నిగమయతి (అతఇతి) ... ...

పరేతుఛాన్దోగ్యస్థసత్యకామత్వాదిగుణజాతంవాజసనేయకే * సవాఏషమహానజ ఆత్మేత్యత్రసమ్బధ్యతే- తత్రశ్రుతంవశిత్వాదికంఛాన్దోగ్యేసమ్బధ్యతే- ఆయతనత్వసేతుత్వాదిసామాన్యాత్. ఛాన్దోగ్యేసగుణవిద్యావివక్షితా. వాజసనేయకేనిర్గుణవిద్యా-* అసఙ్గోహ్యయంపురుషః నేతి నేతీత్యాదిశ్రవణాత్. అతశ్ఛాన్దోగ్యవశిత్వాదిసమ్బన్ధఉపాసనార్థః. అన్యత్రసత్యకామత్వాదిసమ్బన్ధస్స్తుతిపర్యవసాయ్యర్థః - ఉభయవిధాకాఙ్క్షాసమ్భవాత్, బ్రహ్మణసద్గుణసమ్బన్ధయోగ్యత్వా, దాయతనత్వాదిసామ్యబాహుల్యా, చ్చేతి. తదయుక్తం- నిషేధస్యవిహితగుణవిషయత్వాభావేనసగుణనిర్గుణవిభాగాభావాత్, * నేతి నేతీత్యత్రాపి * అశీర్యోనహిశీర్యతే అసఙ్గోనహిసజ్యతే అవ్యథితోనవ్యథతేనరిష్యతీత్యాదినిషేధానాం * విశోకోవిజరోవిమృత్యురిత్యాదీనాంచతుల్యార్థత్వా, చ్చ. ఆయతనత్వాదిసామ్యేనస్తుత్యాకాఙ్క్షయానమ్బన్ధశ్చానుపపన్నః-తథానతిశాణ్డిల్యవిద్యాద్యుక్తానాంభారూపత్వసర్వకర్మత్వాదీనామపిసమ్బన్ధప్రసఙ్గాత్. తత్రాపిహి *ఏషమఆత్మాన్తర్హృదయే * జ్యాయాన్పృథివ్యాః * అవాక్యనాదరఇతివ్యాప్తయాయతనత్వంమహత్త్వంనిషేధవత్త్వంచసమానం. అస్తుసమ్బన్ధఇతిచేత్. పరస్పరభిన్నసర్వవిద్యోపాత్తగుణానాంసర్వత్రస్తుత్యర్థతయాసమ్బన్ధప్రసఙ్గః - తా

౪౧॥ సూ. ॥ తన్నిర్ధారణానియమస్తద్దృష్టేః పృథగ్ఘ్యప్రతిబన్ధః ఫలమ్॥

*ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేత్యాదీని కర్మాఙ్గాశ్రయాణ్యుపాసనాని కర్మాఙ్గభూతోద్గీథాదిముఖే

రణత్వనత్వస్థానాత్మకత్వవిభుత్వనిత్యత్వపరత్వాదిషు కేనచిద్రూపేణ సామ్యస్య సర్వాసు విద్యాసు సద్భావాత్, దాక్షాణ్యాదీనాం నివారకాభావాత్, న హ్యేకావతా గుణేన స్తుతిరలమితి వ్యవస్థాపకమస్తి. స్వప్రకరణస్థగుణేన నైరాకాఙ్క్ష్యం చేత్-వాజసనేయకేఽపి తుల్యం.—అపరే తు నిర్గుణత్వం స్థాస్నుత్వం నిర్ద్వన్ద్వత్వమపి విద్యాభేదయుక్తిమాహుః. పరమాత్మలిఙ్గవత్ప్రకరణే షూపాస్యవిశేషణతయా వాక్యావగ్యతయా వా మోక్షప్రదత్వాత్ తుల్యేషు ర్వ్యాపాధికతయా వా జీవప్రతిపాదనస్య సఙ్గతేర్మహుస్సాతత్వాత్ భాష్యే తదనుపన్యాసః.—అన్యే తు దహరవిద్యేతి సంజ్ఞాతద్భావాచ్చ భేదహేతుర్నా రుహుః. విరోధిసంజ్ఞాన్తరాభావాత్ అవ్యపదేశమాత్రం న విద్యాభేదాయాలమిత్యనాదరః. అభ్యాసభేదో హి విద్యాభేదసాధకః. శ్రూయతే *ఆదరాది త్యధ్యన స్తరసూత్రద్వయమధికరణాన్తరం ప్రాణాగ్నిహోత్రవిషయం వర్ణయన్తి-*తద్యద్భక్తం ప్రథమమాగచ్ఛేత్ తద్ధోమీయం సయం జుహుయాత్ ప్రాణాయ స్వాహేత్యారభ్య *య ఏతదేవం విద్వానగ్నిహోత్రం జుహోతీతి ప్రతిపాదితం ప్రథమోపసన్నభక్తద్రవ్యకం ప్రాణాగ్నిహోత్రం భోజనలోపేఽపి నలుప్యతే - కిన్త్వబాదినా ప్రతినిధినాపి నిర్వర్త్యతే - అతిథిభోజనేన భక్తక్షయే ప్రాణాగ్నిహోత్రలోపమాశఙ్క్య తత్పరిహారాయ హి ప్రాథమ్యవిధిః. జాబాలశ్రుతౌ * పూర్వోఽతిథిభ్యోఽశ్నీయాద్యథా హ వై స్వయమహుత్వాఽగ్నిహోత్రం పరస్య జుహుయాదేవం తదిత్యతిథిభోజన ప్రాథమ్యనిన్దనేనాదరదర్శనాచ్చ. నహి ప్రాథమ్యలోపాసహా శ్రుతిః ప్రాథమ్యవతోఽగ్నిహోత్రస్య లోపం సహేత. న చ భుజిప్రయుక్తభక్తసం యోగాత్ భోజనలోపే లోపః - తచ్చ కౌణ్డపాయినామగ్నిహోత్ర ఇవాగ్నిహోత్రశబ్దస్య నైయమికాగ్నిహోత్రగతపయఃప్రభృత్యతిదేశార్థ త్వాత్ పయః ప్రభృతిషు ప్రాప్తేషు ద్రవ్యనియమార్థత్వాత్ *తద్యద్భక్తమితి వాక్యస్య. అతో భోజనాభావాత్ గుణభూతద్రవ్యలోపేఽపి నాగ్నిహోత్రలోపః-ఆదరాదితి పూర్వపక్షం కృత్వా భోజన ఉపస్థితే హోమస్య తదన్నభక్తసాధ్యతా ప్రతీతేః, హ్యాతిన స్యాద్యేషాయోగ్యాఙ్గధ్యానయనప్రయోజకత్వాభావాత్ పరార్థద్రవ్యసాధ్యానాం కర్మప్రయోజకత్వాభావాత్, కౌణ్డపాయినామగ్నిహోత్ర ఇవ ప్రాణాగ్నిహోత్రేఽగ్న్యుద్ధరణాదిధర్మాయోగాత్, అగ్నిహోత్రశబ్దస్య విధ్యుద్దేశగతత్వాభావాత్, *అస్యమానావనీయమితి సామ్యాదికత్వదర్శనాత్, హ్యగ్నిహోత్రశబ్దస్య నైయమికాగ్నిహోత్రధ ర్మాతిదేశార్థత్వాభావేన, తద్యద్భక్తమితి వాక్యస్య ద్రవ్యవిశేషవిధానార్థత్వాభావాత్-ఆదరవచనస్యాతిథిభోజనపక్షే ప్రాథమ్యరూపాఙ్గవిధానార్థతయా హోమలోపపరిహారార్థత్వాభావాచ్చ భోజనలోపే లోప ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. అన్యే తు ద్రవ్యదేవతాసమ్బన్ధేనాపూర్వకర్మత్వావగమాత్ పరార్థద్రవ్యని యమమాత్రవిధిః ప్రాథమ్యవిధానం చాతిథిభోజనేన భక్తక్షయే ప్రాణాగ్నిహోత్రలోపపరిహారార్థమితి పూర్వపక్షమాహుః. అన్యత్తుల్యం. తదిదమ సముపపన్నం- ప్రాణాహుతిమాత్రవిషయత్వే విచారస్య విద్యాతదుపయోగివిషయత్వాభావేన పాదసఙ్గత్యభావాత్, ప్రాణాహుతివద్వైశ్వానరవిద్యాఙ్గత్వేఽపి విషయత్వేఽనన్తరాధికరణస్యాపి నోద్గీథాద్యుపాసనానామనియమస్య సిద్ధతయా కృతకరత్వాచ్చ. అపి హ్యేతయోర్నియతమపి వాజినం తథ్యస్య యనాదేః ప్రయోజకమిత్యనియతస్యాగ్నిహోత్రదృష్టిచిన్తనస్య ప్రయోజకత్వం హి దూరోత్సారితం. పూర్వపక్షహేత్వభావాచ్చ నారమ్భణీయ తా. న చాదరవచనం హేతుః - తస్య సాధకత్వాప్రతీతేః. పూర్వపక్షహేతవో హి హి యాజ్ఞదార్వ్యల్యనిశ్చయం సాధ్యసాధకతయా ప్రతీయన్తే. కిమతి థిభోజనప్రాథమ్యనిన్దనం హేతుః- ఉత ప్రాణాగ్నిహోత్రప్రాథమ్యం. న ప్రథమః- నిన్దనస్యనిన్దితవిపరీతార్థవిధేయతావగమకత్వాత్. అనుకోతక నిన్దితాన్నిన్దితస్య విధేయతాఙ్గమయతి. అతోఽతిథిభోజనప్రాథమ్యనిన్దనం స్వామిభోజనప్రాథమ్యం గమయేత్ - న తు భక్తాలాభేఽపి నిష్పాద్యతాం. న ద్వితీయః- ప్రాథమ్యవిధానస్యానుష్ఠానదశాయాం ప్రాథమ్యమాత్రనివర్తకత్వాత్. పరార్థద్రవ్యసాధ్యస్యాప్రయోజకత్వం చ వాజినవత్ప్రసపదహోం స్రుగ్రహణాదిషు పూర్వకాణ్డసిద్ధం *పదకర్మాప్రయోజకత్వం నయనస్య పరార్థత్వాదితి. అతోఽనారమ్భణీయతా.........................

కామాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

౪౧॥ సూ. ॥ తన్నిర్ధారణానియమస్తద్దృష్టేః పృథగ్ఘ్యప్రతిబన్ధః ఫలమ్॥ సత్యకామత్వాదీనాముపసంహార్యత్వముక్తం- ఏవ ముద్గీథాద్యుపాసనానామపి నియమేనోపసంహార్యత్వమితి ప్రసక్తాత్సఙ్గతిః. ఉద్గీథోపాసనాదీని కిం సర్వక్రతుషు ప్రాకృతాపహతాదివన్నియమేనోపా దేయాని- ఉత గోదోహనాదివదనియమేనోపసంహర్యాణీతి విచారః. కిమేతాని క్రత్వర్థాని - ఉత గోదోహనాదివత్ పురుషార్థభూతాని. *యదేవ విద్యయేతి తద్దే వం వేదయశ్చైవం వేదేత్యనియమదర్శనం కిం పురుషార్థతామవగమయతి-నేతి. వీర్యవత్తరత్వశ్రుతిః కిమపాపశ్లోకశ్రవణవదర్థవాదః- ఉత ఫలవిధిరితి. అర్థవా దశ్చేత్- *యదేవ విద్యయేత్యాదివాక్యస్య పురుషార్థతావగమకత్వాభావేన క్రత్వర్థత్వాన్నియమేనోపాదేయతా. ఫలవిధిశ్చేత్-అనియమవాక్యస్య పు రుషార్థత్వగమకతయా గోదోహనతుల్యత్వాదుపాదానానియమః. ఉపాసనస్య నిర్ధారణశబ్దవాచ్యత్వే హేతురయం- ఛాన్దోగ్యే *కతమః కతమత్సామ కతమః కతమ ఉద్గీథ ఇతి విమృష్టం *వాగేవ ర్క్ప్రాణస్సామేత్యుద్గీథభక్తినిర్ధారణం. (ఓమిత్యేతదిత్యాది) క్రతుప్రకరణాధీతే *జుహ్వా జుహోతీతి వాక్యజు హూపస్థాపనసాధనత్వేన విహితా. ప్రకరణాన్తరాధీతమపి *యస్య పర్ణమయీ జుహూర్భవతీతి వాక్యం జుహూమనూద్యతస్యాః పర్ణమయత్వం విదధాతి. తత్ర జుహూద్వారా పర్ణమయత్వమఙ్గం- తద్వత్ప్రకరణాన్తరవిహితమప్యుపాసనముద్గీథద్వారా క్రత్వఙ్గమిత్యర్థః. ఉద్గీథాదివిషయస్యాప్యుపాసనస్య ప్రక రణాన్తరాధీతస్యాపి క్రత్వఙ్గత్వం హి నిరూప్యతే - తత్ర ప్రకరణాన్తరాధీతం క్రత్వఙ్గద్వారా తదఙ్గభూతం కిఞ్చిద్దృష్టాన్తీకర్తవ్యమిత్యభిప్రాయేణ ప్రాక్

నజుహ్వాదిముఖేనపర్ణతాదివత్క్రత్వఙ్గత్వేన నిరూఢానుష్ఠానానీత్యుద్గీథాద్యుపాసనసమ్బన్ధినో * యదేవవిద్యయాకరోతిశ్రద్ధయోపనిషదాతదేవవీర్యవత్తరంభవతీతివర్తమాననిర్దేశస్యపర్ణతాదిసమ్బన్ధ్యపాపశ్లోకశ్రవణవత్పృథక్ఫలత్వకల్పనాఽయోగాత్క్రతుషు నియమేనోపసంహార్యాణీతి. ... ...

ఏవంప్రాప్తేప్రచక్ష్మహే (తన్నిర్ధారణానియమఇతి) నిర్ధారణం-నిశ్చయేనమనసోఽవస్థాపనం. ధ్యానమిత్యర్థః. తన్నిర్ధారణానియమః - కర్మసూద్గీథాద్యుపాసనానామనియమః. కుతః. (తద్దృష్టేః) ఉపలభ్యతే హ్యుపాసనానుష్ఠానానియమః- * తేనోభౌకురుతోయశ్చైతదేవం వేదయశ్చనవేదేత్యవిదుషోప్యనుష్ఠానవచనాత్. నచాఙ్గత్వేసత్యుపాసనస్యానుష్ఠానానియమఉపపద్యతే. ఏవముపాసనస్యానఙ్గత్వేనిశ్చితేసత్యుపాసనవిధేఃఫలాకాఙ్క్షాయాంరాత్రిసత్రన్యాయేనవీర్యవత్తరత్వంకర్మఫలాత్పృథగ్భూతమేవఫలమిత్యవగమ్యతే. కిమిదంవీర్యవత్తరత్వం. కర్మఫలస్యైవాప్రతిబన్ధః. ప్రతిబధ్యతేహికర్మఫలంప్రబలకర్మాన్తరఫలేనతావన్తంకాలం- తదభావోఽప్రతిబన్ధఃకర్మఫలాత్స్వర్గాదిలక్షణాత్పృథగ్భూతమేవఫలం. తదిదముచ్యతే (పృథగ్ఘ్యప్రతిబన్ధఃఫలమితి) అతఃకర్మాఙ్గాశ్రయాణామపి పృథక్ఫలత్వాద్గోదోహనాదివత్కర్మసూద్గీథాద్యుపాసనానామనియమేనోపసంహారః. ....

తన్నిర్ధారణానియమాధికరణంసమాప్తమ్.

౪౧॥ సూ. • ప్రదానవదేవతదుక్తం॥ •

దహరవిద్యాయాం * తద్యఇహాత్మానమనువిద్యవ్రజన్త్యేతాంశ్చసత్యాన్కామానితిదహరాకాశస్యపరమాత్మనఉపాసనముక్త్వా * ఏతాంశ్చసత్యాన్కామానితిగుణానామపిపృథగుపాసనంవిహితం. తత్రసంశయః- గుణచిన్తనేపితత్తద్గుణవిశిష్టతయాదహరస్యాత్మనశ్చిన్తనమావర్తనీయం- ఉతనేతి. దహరాకాశస్యైవాపహతపాప్మత్వాదీనాంగుణిత్వాత్, తస్యచసకృదేవానుసన్ధాతుంశక్యత్వాత్, గుణార్థంతచ్చిన్తనంనావర్తనీయం.

ణాదిముసత్స్వపిపర్ణతాదృష్టాన్తితా. ఫలసాధనమేవహ్యనుష్ఠేయం-ఉపాసనస్యచపృథక్ఫలసాధనత్వేసత్యఙ్గత్వమనుపపన్నమిత్యత్రాహ (కర్మాఙ్గత్వేన నిరూఢానుష్ఠానానీతి) అఫలస్యాప్యఙ్గత్వేనానుష్ఠానంనిరూహ్యతఇత్యర్థః. పృథక్ఫలసాధనత్వంశ్రుతమితిశఙ్కాయాం•నసపాపంశ్లోకంశృణోతీతిపర్ణత్వార్థవాదవదిదమప్యర్థవాదఇత్యాహ (ఉద్గీథాద్యుపాసనసమ్బన్ధినఇత్యాదినా) (వర్తమాననిర్దేశస్యేతి) వర్తమానవన్నిర్దేశోయస్యేతిబహువ్రీహిః. వీర్యవత్తరత్వస్యేత్యధ్యాహార్యం.•గోదోహనేనపశుకామస్యప్రణయేదిత్యత్రహివిధిప్రత్యయోఽస్తీతితద్వ్యావృత్తిః. పశుకామస్యప్రణయనసాధనత్వంహిగోదోహనస్యవిధేయం- నాన్యస్య-అతఃఫలేపివిధికటాక్షోఽస్తి- సతునాత్రవిద్యతఇత్యర్థః. ఫలస్యావాక్యాన్తరస్థత్వాద్విప్రకర్షోప్యధికఃప్రతీతః. ...

(ఏవంప్రాప్తఇతి) అర్థవాదోక్తమపిఫలంవిధ్యపేక్షితంస్వీకార్యమిత్యభ్యుపగమయితుంరాత్రిసత్రన్యాయేనేత్యుక్తం. (గోదోహనాదివదితి) నియమేనోపాదేయంహ్యఙ్గం. పశుకామనాఽస్తిచేత్ - గోదోహనోపసంహారః - నత్వన్యదా. అతోఽఙ్గత్వాభావాత్ గోదోహనస్యనక్రత్వర్థత్వం- అపితుపురుషార్థత్వమేవేతినిర్ణీతంకర్మకాణ్డే. ... ...

అన్యేతు •యదేవవిద్యయాకరోతీతికర్మణివిద్యాయానియమితత్వాత్ క్రత్వర్థమితిపూర్వపక్షయుక్తిమాహుః. తదయుక్తం-తేరపాఫలాతిశయప్రతీతేః. విద్యావతఃకర్మణోవీర్యవత్తరత్వాద్విద్యాహీనస్యకర్మణోవీర్యవత్త్వంహ్యనుజ్ఞాయతే. అతోవీర్యవత్తరత్వఫలసత్తాముపగమ్యైతచ్ఛ్రవణస్యార్థవాదత్వంపూర్వపక్షిణావాచ్యం. అర్థవాదత్వంచహేత్వన్తరేణాఙ్గత్వేసిద్ధేవక్తవ్యం - అతోఽవ్యభిచరితక్రతుసమ్బన్ధిపదార్థసమ్బన్ధఏవపూర్వపక్షహేతుః. ....

తన్నిర్ధారణానియమాధికరణంసమాప్తమ్.

౪౧॥ సూ. • ప్రదానవదేవతదుక్తం॥ • పూర్వాధికరణంప్రసఙ్గాన్నిరూపితం- అథతత్పూర్వదహరవిద్యావిషయనిరూపణంక్రియతఇతిసఙ్గతిః. దహరవిద్యాయాంతత్తద్గుణచిన్తనేతత్తద్గుణవిశిష్టతయాదహరచిన్తనమావర్తనీయం- నేతి. కిందహరమాత్రచిన్తనేగుణవద్దహరచిన్తనమపికృతం- నేతి. కృతంచేత్- అనావర్తనీయం. నచేత్- ఆవర్తనీయం. (దహరేత్యాది) కేవలగుణిచిన్తనంనామ- అనన్తత్వాదివిశిష్టస్వరూపచిన్తనం. గుణాష్టకచిన్తనంగుణచిన్తనం. (తస్యచసకృదేవానుసన్ధాతుంశక్యత్వాదితి) సకృదేవ - తన్త్రేణేత్యర్థః. స్వరూపచిన్తనార్థంగుణచిన్తనార్థంచతన్త్రేణానుసన్ధాతుంశక్యత్వాదిత్యర్థః. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (ప్రదానవదేవేతి) ప్రదానవదావర్తనీయమేవేత్యర్థః. యద్యపి దహరాకాశ ఏకఏవాపహతపాప్మత్వాదిగుణానాంగుణీ, సచప్రథమందిష్టితః,- తథాపిస్వరూపమాత్రాద్గుణవిశిష్టాకారస్యభిన్నత్వాత్, *అపహతపాప్మావిజరఇత్యాదినాగుణవిశిష్టతయాచోపాస్యత్వేనవిహితత్వాత్, పూర్వంస్వరూపేణానుసంహితస్యాపహతపాప్మత్వాదివిశిష్టతయాఽనుసన్ధానార్థమావృత్తిఃకర్తవ్యా- యథా *ఇన్ద్రాయరాజ్ఞేపురోడాశమేకాదశకపాలంనిర్వపేత్ *ఇన్ద్రాయాధిరాజాయ* ఇన్ద్రాయస్వరాజ్ఞ ఇతీన్ద్రస్యైవరాజత్వాదిగుణవిశిష్టత్వేపి తత్తద్గుణసమ్బన్ధాకారస్యభిన్నత్వాత్ప్రదానావృత్తిఃక్రియతే. తదుక్తంసాఙ్కర్షణే*నానావాదేవతాపృథక్త్వాదితి.*..

ప్రదానాధికరణంసమాప్తమ్.

౪౩॥ సూ. లిఙ్గభూయస్త్వాత్తద్ధిబలీయస్తదపి॥

తైత్తిరీయే దహరవిద్యానన్తరమధీయతే*సహస్రశీర్షందేవంవిశ్వాక్షంవిశ్వశమ్భువం।విశ్వంనారాయణందేవమక్షరంపరమంప్రభుమిత్యారభ్య * సోఽక్షరఃపరమస్స్వరాడిత్యన్తం. తత్రసంశయః - కింపూర్వప్రకృతవిద్యయైకవిద్యాత్వేనతదుపాస్యవిశేషనిర్ధారణమనేనక్రియతే - ఉతసర్వవేదాన్తోదితపరవిద్యోపాస్యవిశేషనిర్ధారణమితి. కింయుక్తం. దహరవిద్యోపాస్యవిశేషనిర్ధారణమితి. కుతః. ప్రకరణాత్. పూర్వస్మిన్ననువాకే దహరవిద్యాహిప్రకృతా *దహ్రంవిపాప్మంపరవేశ్మభూతంయత్పుణ్డరీకంపురమధ్యసంస్థం। తత్రాపిదహ్రంగగనం విశోకస్తస్మిన్యదన్తస్తదుపాసితవ్యమితి. అస్మింశ్చానువాకే * పద్మకోశప్రతీకాశంహృదయంచాప్యధోముఖమిత్యాదినాహృదయపుణ్డరీకాభిధానమస్యనారాయణానువాకస్యదహరవిద్యోపాస్యనిర్ధారణత్వముపోద్బలయతీతి. ... ...

(గుణవిశిష్టాకారస్యభిన్నత్వాత్) గుణవిశిష్టాకారః- గుణసమ్బన్ధిరూపసముదాయ ఇత్యర్థః. తస్యస్వరూపమాత్రాద్భిన్నత్వాత్. నహిస్వరూపమాత్రంగుణానాంగుణినశ్చసముదాయోభవతీత్యర్థః. (అపహతపాప్మావిజరఇత్యాదినాగుణవిశిష్టతయాచోపాస్యత్వేనవిహితత్వాదితి) * అపహతపాప్మావిజర ఇత్యాదిశబ్దానాం గుణిపర్యన్తాభిధాయిత్వాత్ * ఏతాంశ్చసత్యాన్కామానిత్యత్రాపి గుణిపర్యన్తానామేవ గుణానాముపాసనం విహితమిత్యర్థః. ... ...

పరేచాపరేచ ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోరధ్యాత్మంవాగాదీనాం ప్రాణశ్శ్రేష్ఠోఽవధారితః- అధిదైవమగ్న్యాదీనాంవాయురితితదేతదుభాభ్యాంవాయుప్రాణయోస్తత్త్వైక్యాదపృథక్త్వమితివిమృశ్యాపృథక్త్వంసిద్ధాన్తయన్తి. అన్యేతువాజసనేయకే * తద్యత్సత్యమసౌసఆదిత్యోయఏషఏతస్మిన్మణ్డలే పురుషోయశ్చాయందక్షిణేక్షన్నిత్యే తదుదాహృత్యపూర్వవత్పూర్వపక్షసిద్ధాన్తావదన్తి. తదయుక్తం- * సమ్బన్ధాదేవమన్యత్రాపీత్యత్రస్థానభేదేవిద్యాభేదస్యసమర్థితత్వాత్. తస్యవిద్యాభేదహేతుత్వంవేద్యాన్తర్భావాత్- వేద్యబహిర్భావేవిద్యాభేదాపాదకత్వానుపపత్తేః. అతోఽయూవాస్యాయాం దధిపయసోః ప్రదానవత్తన్త్రేణేతిపూర్వపక్షశఙ్కాఽనుపపన్నా- తత్రహి ద్రవ్యద్వైక్యఇతినోద్దేశ్యభేదః - అత్రతూపాస్యరూపభేదాత్తన్త్రేణచిన్తనంశఙ్కనీయం. స్థానద్వయవిశిష్టమేకమితిచిన్తాయుజ్యతఇతిచేన్న - విద్యాద్వయోస్తీర్థత్వేనద్వయోస్తన్త్రేణానుష్ఠానాసిద్ధేః. తస్మాద్విద్యైక్యేస్థితేపృథగపృథక్త్వవిచారోయథోపపద్యతే- తథావిషయఃప్రదర్శనీయః - అతోదహరవిద్యాయామేవైషాచిన్తాయుక్తా. ....

ప్రదానాధికరణంసమాప్తమ్.

౪౩॥ సూ. లిఙ్గభూయస్త్వాత్తద్ధిబలీయస్తదపి॥ పూర్వప్రకృతవిద్యైకవాక్యత్వేనసఙ్గతిః. (కింపూర్వప్రకృతేతి) పరవిద్యేతిద్విఃవిధవ్యావృత్తిః. కింసర్వాసుపరవిద్యాసు నారాయణఏవోపాస్యః - ఉతదహరవిద్యాయామేవ. కింనారాయణానువాకేసర్వవిద్యాసూపాస్యవిశేషోనిర్ధార్యతే- ఉతదహరవిద్యాయామేవ. కిమత్రదహరోద్దేశేననారాయణత్వంవిధీయతే - ఉతసర్వవిద్యోపాస్యోద్దేశేనేతి. కింహృదయాయతనత్వశ్రవణమనురోద్ధవ్యం- ఉతలిఙ్గభూయస్త్వం. హృదయాయతనశ్రవణానురోధే - దహరోద్దేశేననారాయణత్వవిధానాన్నారాయణానువాకస్య దహరవిద్యామాత్రోపాస్యవిషయత్వాత్ తస్యామేవనారాయణఉపాస్యస్స్యాత్. లిఙ్గభూయస్త్వానురోధే - సర్వోపాస్యోద్దేశేననారాయణత్వవిధానాన్నారాయణానువాకస్యసర్వవిద్యోపాస్యవిశేషనిర్ధారకతయాసర్వాసుపరవిద్యాసు నారాయణఏవోపాస్యఇతి. * ఆత్మాగుహాయాంనిహితోఽస్య జన్తోరితిపూర్వానువాకేఆత్మశబ్దశ్శ్రుతః. అత్రాపి * ఆత్మానారాయణఃపరఇత్యాత్మశబ్దశ్రవణాత్ దహరవిద్యామాత్రాన్వయాత్సిద్ధం. ... ...

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (లిఙ్గభూయస్త్వాదితి) అస్య నిఖిలపరవిద్యోపాస్యవిశేషనిర్ధారణార్థత్వే భూయాంసి లిఙ్గాని దృశ్యన్తే. తథాహి- పరవిద్యాస్వక్షరశివశమ్భుపరబ్రహ్మపరజ్యోతిఃపరతత్త్వపరమాత్మాదిశబ్దనిర్దిష్టముపాస్యం ప్రస్తుత్య తైరేవ శబ్దైరనూద్య తస్య నారాయణత్వం విధీయతే- భూయసీషు విద్యాసు శ్రుతానామనూద్యానాం నారాయణత్వవిధానభూయస్త్వం నారాయణ ఏవ సర్వవిద్యాసూపాస్య మస్థూలత్వాదివిశేషితానన్దాదిగుణకం పరం బ్రహ్మేతి విశేషనిర్ణయే భూయః- బహుతరం లిఙ్గం భవతి. అత్ర లిఙ్గశబ్దశ్చిహ్నపర్యాయః. చిహ్నభూతం వాక్యం బహుతరమస్తీత్యర్థః. తద్ధి ప్రకరణాద్బలీయః. తదప్యుక్తం ప్రథమకాణ్డే *శ్రుతిలిఙ్గవాక్యప్రకరణస్థానసమాఖ్యానాం సమవాయే పారదౌర్బల్యమర్థవిప్రకర్షాదితి. యత్తూక్తం *పద్మకోశప్రతీకాశమిత్యాదివచనం దహరశేషత్వమస్యాపోగ్వలయతీతి-తన్న- బలీయసా ప్రమాణేన సర్వవిద్యోపాస్యనిర్ధారణార్థత్వేఽవధృతే సతి దహరవిద్యాయామపి తస్యైవ నారాయణస్యోపాస్యత్వేన తద్వచనోపపత్తేః. న చ *సహస్రశీర్షమిత్యాదిద్వితీయానిర్దేశేన పూర్వానువాకోదితోపాసనాసమ్బన్ధశ్శఙ్కనీయః *తస్మిన్ యదన్తస్తదుపాసితవ్యమిత్యుపాసిగతేన కృత్ప్రత్యయేనోపాస్యస్యైకస్మిన్నోఽభిహితత్వాత్తదుపాస్యే ద్వితీయానుపపత్తేః. *విశ్వమేవేదం పురుషః *తత్త్వం నారాయణః పర ఇత్యాదిప్రథమానిర్దేశాచ్చ ప్రథమార్థే ద్వితీయా వేదితవ్యా. *అన్తర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య నారాయణః స్థితః *తస్యాశ్శిఖాయా మధ్యే పరమాత్మా వ్యవస్థితః। స బ్రహ్మ స శివస్సేన్ద్రః సోఽక్షరః పరమస్స్వరాడితి నిర్దేశైస్సర్వస్మాత్పరో నారాయణ ఏవ సర్వత్రోపాస్య ఇతి నిర్ణీయమానత్వాచ్చ ప్రథమార్థే ద్వితీయేతి నిశ్చీయతే.

లిఙ్గభూయస్త్వాధికరణం సమాప్తమ్.

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) (చిహ్నపర్యాయ ఇతి) న తు శ్రుతిలిఙ్గాదిషు లిఙ్గమిత్యర్థః. (పద్మకోశేత్యాది) యథా *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమితి సామాన్యేనోపక్రాన్తస్య *తత్త్వమసీతి జీవవిశేషే పర్యవసానం తథా నారాయణ ఏవ సర్వవిద్యోపాస్యః - తస్మాదస్మిన్నపి విద్యావిశేషే స ఏవోపాస్య ఇతి విశేషితత్వప్రదర్శనమిత్యర్థః. (న చ సహస్రశీర్షమిత్యాదీ) *యేనావృతం ఖం చ దివం మహీం చేత్యత్ర ప్రథమార్థత్వమేవ స్పష్టీకృత్య వాక్యైరుపపాదితం ద్వితీయావిభక్త్యన్వయానుగుణం ప్రథమాన్తాని వాక్యాని కిం నయానీతి శఙ్కాయాముపరితనవాక్యైః ప్రథమార్థత్వముపపాదయతి (అన్తర్బహిశ్చేతి) ఉపాసీతేతి విధిపదాధ్యాహారశ్చ స్యాదిత్యర్థసిద్ధం విద్యాదుపాసీతేత్యాదివిధాయకపదరహితానాం భగవత్పరత్వపరాణామనేకవాక్యానాం పర్యాలోచనయా సర్వవిద్యాసూపాస్యవిశేషనిర్ధారణపరత్వమస్యానువాకస్య ప్రతీయతే పూర్వానువాకోక్తదహరవిద్యాశేషత్వే పూర్వాపరవాక్యానామర్థస్వభావవిరోధః, విధిపదాధ్యాహారః, ప్రథమానిర్దేశానామస్వారస్యం, చ- సర్వవిద్యోపాస్యవిశేషనిర్ధారణపరత్వే *యేనావృతం ఖం చ దివం మహీం చేత్యాదివత్ ద్వితీయాన్తపదమాత్రాస్వారస్యం - న తు విధిపదాధ్యాహారః, నాపి పూర్వాపరవాక్యావగతార్థస్వభావవిరోధః, న చ ప్రథమార్థత్వే సతి పూర్వానువాకస్థేన *ఉపాసితవ్యమితిపదేనాన్వయో ఘటత ఇతి నైవం- స్వారసికసర్వస్మాత్పరత్వప్రతిపాదనేన వాక్యస్య నిరాకాఙ్క్షత్వే సత్యపి పూర్వానువాకస్థపదాకర్షణేనాన్వయకల్పనాఽయోగాత్. (సర్వస్మాత్పరో నారాయణ ఏవేతి) అస్యాయమభిప్రాయః- కేచిత్ *నారాయణపరం బ్రహ్మేతి వాక్యే నారాయణపరమితిపదం నారాయణాత్పరమిత్యర్థకసమాసం వదన్తి తదయుక్తం- ప్రాతిపదికేన విభక్త్యర్థలక్షణాహి సమాసః, ముఖ్యార్థసమ్భవే లక్షణానుపపత్తేః, సమాసే పితి మాదసపన్యాయేన నారాయణ ఏవ పర ఇతి ప్రథమావిభక్త్యర్థస్వీకారోపపత్తేః, మహోపనిషది *నారాయణ పరం బ్రహ్మేతి వ్యాసేన సమాసార్థావగమాత్, అన్యథా పూర్వాపరవాక్యవిరోధాత్,*తత్త్వం నారాయణః పర ఇతి విరోధాత్, శ్రుత్యక్షరవిరోధాత్, *సుపాం సులుగిత్యాదిసూత్రే ఙవిభక్తిలోపేనాసమాసేఽపి నారాయణశబ్దస్య ప్రథమాన్తత్వసాధుత్వాచ్చేతి ఆత్మశబ్దశ్చ *ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవ *ఆత్మేత్యేవోపాసీత *ఆత్మానమేవ లోకమితి నైకం ధ్యాయ తాతా నమిత్యాత్మశబ్దస్య బహూపనిషత్సు ప్రయోగాత్ తేష్వపి నారాయణస్యైవోపాస్యత్వసాధకః ... ...

ఇతరే తు పూర్వపక్షమపి *లిఙ్గభూయస్త్వాదితి సూత్రము త్తరాధికరణశేషం సిద్ధాన్తోపక్రమం వ్యాచక్షతే- *తాన్యేతాని సర్వాణి దేవసర్వాణి శ్రుతిభూతాని చిత్వా *అస్యాపి స్వర్గం ఇత్యాదీని భూయాంసి లిఙ్గాని- లిఙ్గం చ ప్రకరణాద్బలీయ ఇతి *పూర్వవికల్ప ఇత్యాదిపూర్వపక్షసూత్రద్వయం తదయుక్తం- శ్రౌతపక్షస్య దుర్బలప్రకరణేన పూర్వపక్షోత్థానాయోగాత్ నను వక్ష్యమాణస్యాం ప్రాప్తౌ గుణవాదేనాప్యుపపద్యమానం తల్లిఙ్గం న ప్రకరణం బాధితుముత్సహత ఇతి చేత్-తర్హి *శ్రుత్యాదిబలీయస్త్వాదితి సిద్ధాన్తదశాయామూహిశబ్దోపాత్తత్వం దుర్బలస్య లిఙ్గస్యానుపపన్నం, న నుత త్ర ప్రాబల్యహేతుర్వాచ్య ఇతి చేన్న - అశాబ్దత్వాత్ అభిప్రేత ఇతి చేత్ కథమభిప్రాయః శ్రుతవిధ్యుద్దేశానామన్యార్థదర్శనానాం న దోషవాక్యత్వాదర్థాక్షరాప్రాపకత్వం- అత్ర తు నిష్పన్నవిధ్యనురాసు పలక్షైరాకాఙ్క్షావాదత్వం- కింతు *వచనాని త్వపూర్వత్వాదిత్యాదినా విధిః కల్పనీయ ఇతి చేత్ తర్హి *లిఙ్గభూయస్త్వాదితి సూత్రవైయర్థ్యం- అత్రాతిక్రతుసిద్ధాన్తహేతోర్నత్వాప్రాబల్యస్య చ సూత్రాన్తరసిద్ధత్వాత్. పృథగధికరణత్వే తు సప్రయోజనత్వం. *దర్శనాచ్చేత్యత్ర-

౪౪॥ సూ. ॥ పూర్వవికల్పః ప్రకరణాత్స్యాత్క్రియామానసవత్ ॥

వాజసనేయకే అగ్నిరహస్యే మనశ్చితాదయోఽగ్నయః శ్రూయన్తే * మనశ్చితో వాక్చితః ప్రాణచితశ్చక్షుశ్చితః శ్రోత్రచితః కర్మచితోఽగ్నిచిత ఇతి. తత్ర సంశయః - కిమేతే మనశ్చితాదయస్సమ్పాదికత్వేన విద్యారూపా అగ్నయః క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశేన క్రియారూపాః- ఆహోస్విద్విద్యామయక్రత్వనుప్రవేశేన విద్యారూపా ఏవ. ఇతి విశయే క్రియారూపత్వం తావదాహ (పూర్వవికల్ప ఇత్యాదినా) చిత్యాగ్నిత్వేన సమ్పాదితానామేషాం మనశ్చితాదీనాం క్రత్వనుప్రవేశసాకాఙ్క్షాణాం స్వదేశే క్రతువిధ్యభావాత్, పూర్వత్ర *అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీదిత్యాది నేష్టకచితస్యాగ్నేః ప్రకృతత్వాత్, తస్య చ క్రియామయక్రత్వవ్యభిచారిత్వేన తత్ర క్రతుసన్నిధానాత్, తత్ప్రకరణగృహీతా మనశ్చితాదయస్తే నేష్టకచితేనాగ్నినా వికల్ప్యమానాః క్రియారూపా ఏవ స్యుః. విద్యారూపాణామపి క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశేన క్రియారూపత్వం మానసగ్రహవదుపపద్యతే. యథా ద్వాదశాహే అవివాక్యే దశమేఽహని మానసగ్రహస్య మనోనిష్పాద్యగ్రహణాసాదనస్తోత్రశస్త్రప్రత్యాహరణభక్షణత్వేన విద్యారూపస్యాపి క్రియామయక్రత్వఙ్గతయా క్రియారూపత్వం- తథేహాపి. ...

పూర్వోక్తలిఙ్గదర్శనాదతిపరిచాపరిచాహుః. తదయుక్తం- *లిఙ్గభూయస్త్వాదిత్యనేన *శ్రుత్యాదీత్యాదిశబ్దేన చ పునరుక్తేః *దృష్టశ్చోతదుక్తమిత్యస్య- క్రియాప్రకరణాదుత్కృష్టానాం స్వాతన్త్ర్యే దృష్టాన్తో మనశ్చితాదీనాం న్యాయ్యః - రాజసూయప్రకరణాదవేష్టేరుత్కర్షో దృష్ట ఇతి. తదుక్తం ఫలతః *అవేష్టౌ యజ్ఞసంయోగాదతీతి త్రయోఽధ్యాహుః. తతోఽపి విధికల్పనపరత్వముచితం- స్వాతన్త్ర్యస్యాపి విధికల్పనమూలకత్వాత్. సహ్యాని హిలస్యాకస్మాత్స్వాతన్త్ర్యం శక్యముపగన్తుం.——— అన్యే తు ప్రజ్ఞాన్తరశబ్దమేవమాహుః - *నాఽవిశేషాదితి నయజతేయస్య నైనమేవం కోవదత్యస్వమేధాద్యపాసనమశ్వమేధాదిభ్యః పృథగితి. తతోఽపి శాస్త్రీయవిద్యాదిపరత్వం యుక్తం- ప్రతీతిశ్రుతేః. మానసగ్రహస్యేత్యాదిసామాన్యేన న క్రియాశేషత్వం- పురుషార్థతోఽపలక్ష్యేత్యేతదర్థపరం *న సామాన్యాదితి సూత్రం పరిచాపరిచాహుః. విద్యామయస్య క్రియానుప్రవేశసమ్భవమాత్రే దృష్టాన్తత్వాన్మానసగ్రహస్య తత్ర పరిహరణీయాభావాత్, దతిదేశహేతోః పరిహరణీయత్వాచ్చ తదయుక్తం. *నహి లోకాపత్తిరిత్యస్యైవ మన్థమాహుః.- *లోకో వావ గౌతమాగ్నిరిత్యత్ర న హ్యగ్నేర్లోకస్వరూపతాపత్తిరితి. తతోఽపి పూర్వదృష్టాన్తస్యోపపాదకత్వం యుక్తం- హిశబ్దస్వారస్యాత్. *పరేణ చేత్యత్ర - తాద్విధ్యం విద్యావిధిత్వమితి వ్యాఖ్యాతం. తస్యాప్రకృతత్వేన తచ్ఛబ్దాపస్థాపిత్వాయోగాత్తదయుక్తమ్. ....

లిఙ్గభూయస్త్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౪౪॥ సూ. ॥ పూర్వవికల్పః ప్రకరణాత్స్యాత్క్రియామానసవత్ ॥ ప్రకరణాద్యనీయసా వాక్యేన నారాయణానువాకస్య సర్వవిద్యాసాధారణ్యముక్తం - ఇహ తు ప్రకరణస్య బాధకాభావాన్మనశ్చితాదయః క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశేన శేష్యత్వం పూర్వపక్షః. సౌత్ర నిర్దేశానురోధేన క్రియారూపాః,- విద్యారూపా, ఇతి నిర్దిష్టం. తద్వివరణం- క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశేన,- విద్యామయక్రత్వనుప్రవేశేనేతి చ. మనశ్చితాదీనాం స్వరూపస్య విద్యారూపత్వే హి న విప్రతిపత్తిః - అఙ్గద్వారా విద్యారూపత్వే తు విప్రతిపత్తిః. అతస్సూత్రే క్రియాశబ్దో లాక్షణికః. క్రియామయక్రత్వఙ్గతయా క్రియాః- తత్సన్నిధిన ఇత్యర్థః. కిం మనశ్చితాదయః క్రియామయక్రత్వన్వయినః - ఉత విద్యామయక్రత్వన్వయినః. కిమిష్టకచితాగ్నిద్వారా సన్నిహితక్రియామయక్రతావేషాం వినియోగోఽస్తి- నేతి. కిం శ్రుతిలిఙ్గవాక్యైః విద్యామయక్రతౌ వినియోగోఽవగమ్యతే - ఉత నేతి. కిమనుబన్ధాదిభిః అతిదిష్టఫలాన్వయాచ్చ విద్యావిధిః కల్ప్యః - ఉత నేతి. అకల్ప్యత్వే - తత్ర శ్రుత్యాదిభిర్వినియోగాయోగాత్ ప్రకరణవినియోగేన క్రియామయక్రత్వన్వయినస్స్యుః. విధేః కల్ప్యత్వే - తత్ర శ్రుత్యాదిభిర్వినియోగాత్, ప్రకరణస్య దుర్బలత్వాచ్చ విద్యామయక్రత్వన్వయినః స్యుః. మహామస్థానత్వాదగ్నిశబ్దేన నిర్దేశః. నహి మహానుష్ఠానమాత్రస్య క్రత్వనుప్రవేశ ఇతి తద్వ్యవచ్ఛేదార్థం చిత్యాగ్నిత్వేనేత్యుక్తం. ఇష్టకచితాగ్నేః ప్రకృతస్యాస్తు - తతః కిం క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశస్యేత్యత్రాహ (తస్య చేతి) క్రతుసన్నిధానం- బుద్ధిస్థత్వం. (సమ్పాదితానాం) తథాత్వేనానుసంహితానామిత్యర్థః. ఇష్టకచితాగ్న్యఙ్గత్వేన మనశ్చితాదిసమ్బన్ధత్వాన్నైషాం క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశ ఇత్యత్రాహ (వికల్ప్యమానా ఇతి) విద్యారూపాణాం క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశః కథమిత్యత్రాహ (విద్యారూపాణామపీతి) గ్రహాః- పాత్రవిశేషః. తస్య విద్యారూపత్వముపపాదయతి (యథేతి) వివాక్యే- విగతవాక్యే. యద్వా- అవివాక్యే- వివిధవాక్యరహితే. మనోనిష్పాద్యోపయోగిత్వేన గ్రహస్య మానసత్వం- నహి స్వరూపేణ విద్యతే. ....

౪౫॥ సూ. అతిదేశాచ్చ॥ ఇతశ్చేష్టకచితేనాగ్నినా మనశ్చిదాదీనాం తుల్యః క్రియారూపత్వం చావగమ్యతే. *తేషామేకైక ఏవ తావాన్ యావానసౌ పూర్వ ఇతి పూర్వస్యేష్టకచితస్యాగ్నేర్వీర్యం మనశ్చిదాదిష్వతిదిశ్యతే- తేన తుల్యకార్యత్వాద్వికల్పః. తతశ్చేష్టకచితవత్తత్క్రతునిర్వర్తనేన తదఙ్గభూతాః మనశ్చిదాదయః క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశేన క్రియారూపా ఏవేతి. ....

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే

౪౬॥ సూ. విద్యైవ తు నిర్ధారణాద్దర్శనాచ్చ॥ తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. యదుక్తం మనశ్చిదాదయః క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశేన క్రియారూపా ఏవేతి- నైతదస్తి. విద్యారూపా ఏవైతే. విద్యారూపక్రత్వన్వయిన ఇత్యర్థః. కుతః. (నిర్ధారణాద్దర్శనాచ్చ) నిర్ధారణం తావత్ *తే హైతే విద్యాచిత ఏవ విద్యయా హైవైత ఏవం విదశ్చితా భవన్తీతి. వాఙ్మనశ్చక్షురాదివ్యాపారాణామిష్టకాదివచ్చయనానుపపత్తేర్మనసా సమ్పాదితాగ్నిత్వేన విద్యారూపత్వే సిద్ధేపి *విద్యాచిత ఏవ *విద్యయా హైవైత ఇతి చావధారణం విద్యామయక్రత్వన్వయేన విద్యారూపత్వజ్ఞాపనార్థమితి నిశ్చీయతే. దృశ్యతే చాత్ర వైషాం శేషివిద్యారూపః క్రతుః * తే మనసైవాధీయన్త మనసైవాచీయన్త మనసైషు గ్రహా అగృహ్యన్త మనసాస్తువన్త మనసాశంసన్ యత్కిఞ్చ యజ్ఞే కర్మ క్రియతే యత్కిఞ్చ యజ్ఞియం కర్మ మనసైవ తేషు మనోమయేషు మనశ్చిత్సు మనోమయమక్రియతేతి. ఇష్టకచితేష్వగ్నిషు యత్క్రియామయం యజ్ఞియం కర్మ క్రియతే- తన్మనోనిర్వర్త్యేషు మనశ్చితాద్యగ్నిషు మనోమయమేవాక్రియతేతి వచనాత్ క్రతురపి విద్యామయోఽత్ర ప్రతీయతే. ....

నన్వత్ర విధిపదాశ్రవణాత్ఫలసమ్బన్ధాప్రతీతేశ్చేష్టకచితాగ్న్యవస్థాపిత క్రియామయక్రతుప్రకరణాద్విద్యామయక్రత్వన్వయేన విద్యారూపత్వమేషాం బాధ్యేత. నేత్యాహ •

౪౭॥ సూ. శ్రుత్యాదిబలీయస్త్వాచ్చ న బాధః॥ శ్రుతిలిఙ్గవాక్యానాం ప్రకరణాద్బలీయస్త్వేన శ్రుత్యాద్యవగతః క్రతుశేషాం తదన్వయశ్చ దుర్బలేన ప్రకరణేన బాధితుం న శక్యతే. శ్రుతిస్తావత్ *తే హైతే విద్యాచిత ఏవేతి. తాం వివృణోతి *విద్యయా హైవైత ఏవం విదశ్చితా భవన్తీతి - విద్యయా-విద్యామయేన క్రతునా సమ్బద్ధా మనశ్చిదాదయశ్చితా భవన్తీత్యర్థః. *తాన్ హైతానేవం విదే సర్వదా సర్వాణి భూతాని చిన్వన్త్యపి స్వపత ఇతి లిఙ్గం. వాక్యం చ *ఏవం విదే చిన్వన్తీతి. సమభివ్యాహారో వాక్యం. ఏవం విదే- విద్యామయక్రతుమతే సర్వదా సర్వాణి భూతాని చిన్వన్తీత్యర్థః. సర్వభూతకర్తృకం సర్వకాలవ్యాపి చయనం మనసా సమ్పాదితం పరిమితకర్తృకాలక్రియామయేష్టకచితకార్యద్వారేణ క్రత్వనుప్రవేశసమ్భవమలభమానం విద్యామయక్రత్వనుప్రవేశే లిఙ్గం భవతి. ....

౪౫॥ సూ. అతిదేశాచ్చ॥ వీర్యం- కార్యకరత్వసామర్థ్యం. కముపకారం కుర్వన్తో మనశ్చిదాదయోఽఙ్గానీత్యత్రాహ (తదర్థ్యాదితి) (ఏవం ప్రాప్తఇతి) ....

౪౬॥ సూ. విద్యైవ తు నిర్ధారణాద్దర్శనాచ్చ॥ (విద్యారూపక్రత్వన్వయిన ఇతి) సూత్రే విద్యాశబ్దో లాక్షణిక ఇత్యర్థః. విద్యాచిత ఏవేత్యేతచ్ఛ్రుతిరేవోపపాదయతి (విద్యయా హైవైత ఇతి) *దర్శనాచ్చేతి సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (దృశ్యతే చేత్యాదినా) (మనసైష్వితి) •ఏషు- మనశ్చితాదిషు. యత్కిఞ్చ యజ్ఞే కర్మ క్రియతే- ప్రధానభూతం కర్మ క్రియతే. యత్కిఞ్చ యజ్ఞియం కర్మ- అఙ్గభూతం కర్మేత్యర్థః. ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి) విధిపదాశ్రవణేపి ఫలసమ్బన్ధే సతి విధిః కల్ప్యతే- సోపి నాస్తీత్యాహ (ఫలసమ్బన్ధాప్రతీతేశ్చేతి)

౪౭॥ సూ. శ్రుత్యాదిబలీయస్త్వాచ్చ న బాధః॥ (విద్యయేతి) ప్రయోజకతయా హేతుః. విద్యామయక్రతుసమ్బన్ధేన తత్సిద్ధిర్వక్తవ్యార్థమిత్యర్థః. వాక్యముపపాదయతి (సమభివ్యాహార ఇతి) యథోక్తవిద్యామయక్రతుమత్పురుషస్యకృతే స్వాధానగ్నీన్ సర్వభూతాని చిన్వన్తీత్యర్థః. లిఙ్గత్వముపపాదయతి (సర్వభూతేతి) సర్వభూతకర్తృకత్వేన సర్వకాలవ్యాపిత్వేన చ మనసాఽనుసన్ధానస్య చయనస్య పరిమితకాలకర్తృక

యచ్చేదముక్తం. విధిప్రత్యయాశ్రవణాత్ఫలసమ్బన్ధానుపలబ్ధేశ్చ క్రియా-
మయాత్క్రతోరన్యత్ర విద్యామయః క్రతుర్న సమ్భవతీతి. తత్రాహ

౪౮॥ సూ. అనుబన్ధాదిభ్యః ప్రజ్ఞాన్తరపృథక్త్వవద్దృష్టశ్చ తదుక్తమ్॥ ఇష్టకచితా-
గ్న్యయనః క్రియామయాత్క్రతోర్విద్యామయోఽయం క్రతుః పృథక్త్వేన అనుబన్ధాదిభ్యః పృథక్త్వహేతుభ్యో-
ఽవగమ్యతే. అనుబన్ధాః- యజ్ఞానుబన్ధినో గ్రహస్తోత్రశస్త్రాదయః *మనసైవ గ్రహా అగృహ్యన్త మనసాస్తువన్త
మనసాశంసన్నిత్యాదినా ప్రతిపాదితాః. ఆదిశబ్దేన శ్రుత్యాదయః పూర్వోక్తా గృహ్యన్తే. శ్రుత్యాదిభిస్సానుబ-
న్ధైః విద్యామయక్రతుః పృథగవగమ్యత ఇత్యర్థః. (ప్రజ్ఞాన్తరపృథక్త్వవత్) యథా ప్రజ్ఞాన్తరం- దహరవిద్యా-
ది- క్రియామయాత్క్రతోః పృథగ్భూతం శ్రుత్యాదిభిరవగమ్యతే - ఏవమయమపి. ఏవం చానుబన్ధాదిభిః పృథ-
గ్భూతే విద్యామయే యజ్ఞేఽవగతే సతి విధిః పరికల్ప్యతే. దృష్టశ్చానువాదసరూపేషు కల్ప్యమానో విధిః. తదుక్తం
*వచనాని త్వపూర్వత్వాదితి. ఫలం చ *తేషామేకైక ఏవ తావాన్ యావానసౌ పూర్వ ఇత్యతిదేశాత్ స్వక్రతు-
ద్వారేణేష్టకచితస్యాగ్నేర్యత్ఫలం- తదేవ మనశ్చితాదీనామపి స్వక్రతుద్వారేణ ఫలమిత్యవగమ్యతే. ......

యత్పునరతిదేశేన తుల్యకార్యత్వావగమాత్క్రియామ-
యక్రత్వనుప్రవేశోఽవగమ్యత ఇత్యుక్తం - తత్రాహ

౪౯॥ సూ. న సామాన్యాదప్యుపలబ్ధేర్మృత్యువన్న హి లోకాపత్తిః॥ నావశ్యమతి-
దేశాదవాన్తరవ్యాపారస్యాపి తుల్యతయా భవితవ్యం- యేన క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశ ఏషాం స్యాత్. య-
స్మాత్కస్మాచ్చిత్సామాన్యమాత్రాదతిదేశోపలబ్ధేః. ఉపలభ్యతే హి *స ఏష ఏవ మృత్యుర్య ఏష ఏతస్మిన్మణ్డలే
పురుష ఇత్యాదిషు సంహర్తృత్వాదిసామాన్యమాత్రాదతిదేశః. న హి తత్ర మణ్డలపురుషస్య మృత్యువత్తల్లోకాప-
త్తిః- తద్దేశప్రాప్తిరపి భవతి- ఏవమిహాపి మనశ్చితాదీనామిష్టకచితాగ్నివద్భావాతిదేశమాత్రేణేష్టకచితాగ్ని-
దేశరూపక్రియామయక్రత్వనుప్రవేశేనాపి న భవితవ్యం. అత ఇష్టకచితాగ్నేః స్వక్రతుద్వారేణ యత్ఫలం-
తదేవ మనశ్చితాదీనామపి విద్యామయక్రతుద్వారేణ ఫలమిత్యతిదేశాదవగమ్యతే. ....

క్రియామయే ఇష్టకచితతుల్యకార్యతయా క్రత్వనుప్రవేశాసమ్భవో విద్యామయక్రత్వనుప్రవేశే లిఙ్గమిత్యర్థః. విద్యామయః క్రతుస్సర్వకాలవర్తిత్వే-
న సర్వపురుషార్థకర్తృకత్వేన చానుసన్ధీయతే- అతస్తాదృశం చయనం తాదృశక్రత్వన్వయీతి భావః..

అనన్తరసూత్రమవతారయితుం పూర్వముక్తం పూర్వపక్షహేతుమనువదతి (యచ్చేదమితి)

౪౮॥ సూ. అనుబన్ధాదిభ్యః ప్రజ్ఞాన్తరపృథక్త్వవద్దృష్టశ్చ తదుక్తమ్॥ (దృష్టశ్చానువాదసరూపేష్వితి) ఫలసమ్బన్ధశ్రవణా-
ద్విధికల్పనం శ్రుతహానప్రసఙ్గభయాన్న క్రియతే - తదత్రాపి తుల్యం. సానుబన్ధైః శ్రుత్యాదిభిర్విద్యామయక్రతోరవగతత్వాత్ శ్రుతహానప్రసఙ్గప-
రిహారార్థం విధిః కల్ప్యత ఇతి భావః. కించ- అధికం ఫలశ్రవణమప్యస్తీత్యాహ (ఫలం చేతి) (ఇష్టకచితస్యాగ్నేర్యత్ఫలమితి) ఫలకామనయా కృతం చేత్-
తత్ఫలప్రాప్తిః- అన్యథా చేత్- ముక్తిః ఫలమితి భావః. ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యత్పునరితి)

౪౯॥ సూ. న సామాన్యాదప్యుపలబ్ధేర్మృత్యువన్న హి లోకాపత్తిః॥ (అవాన్తరవ్యాపారస్య) క్రియామయక్రత్వనుప్ర-
వేశస్యేత్యర్థః. తల్లోకాపత్తిరితి వ్యాఖ్యేయం పదం. తచ్ఛబ్దః పూర్వాకర్షకతయా వ్యాహృతః. తద్వ్యాచష్టే (తద్దేశప్రాప్తిరితి) (అగ్నివద్భావాతిదేశ-
మాత్రేణ) అగ్నివద్భావః- అగ్నితుల్యత్వం. (ఇష్టకచితాగ్నిదేశరూపేతి) దేశః- ఆశ్రయః. అఙ్గస్యాశ్రయోఽఙ్గీ. ఇష్టకచితాగ్న్యఙ్గిరూపేత్యర్థః...

ఏవం ప్రకరణాదపి ప్రబలైః శ్రుత్యాదిభిర్విద్యామయక్రత్వఙ్గత్వముక్తం- అథ ప్రకరణసామ్యయమర్థ ఉపపాద్యతే.

౫౦॥ సూ. పరేణ చ శబ్దస్య తాద్విధ్యం భూయస్త్వాత్త్వనుబన్ధః॥ పరేణ చ బ్రాహ్మణేనాస్యాపి మనశ్చితాద్యభిధాయినః శబ్దస్య తాద్విధ్యం - తద్విధత్వం - విద్యామయప్రతిపాదిత్వమవగమ్యతే. పరేణ హి బ్రాహ్మణేన *అయం వావ లోక ఏషోఽగ్నిశ్చిత స్తస్యాప ఏవ పరిశ్రితా ఇత్యాదినా *స యో హైతదేవం వేద లోకం పృణానమేనం భూతమేతత్సర్వమభిసమ్పద్యత ఇతి పృథక్ఫలా విద్యైవ విధీయతే, తథా వైశ్వానరవిద్యాదౌ చ విద్యైవ విధీయతే,- అతోఽగ్నిరహస్యస్య క్రియైకవిషయత్వం నాస్తి. ఏవం తర్హి విద్యామయా మనశ్చితాదయో బృహదారణ్యకేఽనుబధ్యేరన్ - కిమర్థమిహానుబధ్యన్తే. తత్రోచ్యతే (భూయస్త్వాత్త్వనుబన్ధ ఇతి) మనశ్చితాదిషు సమ్పాదనీయానామగ్న్యఙ్గానాం భూయస్త్వాత్తత్సన్నిధావిహానుబన్ధః కృతః. ....

పూర్వవికల్పాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౧॥ సూ. ఏక ఆత్మనశ్శరీరే భావాత్॥

సర్వాసు పరవిద్యాసూపాస్యోపాసనస్వరూపవదుపాసకస్వరూపస్యాపి జ్ఞాతవ్యత్వముక్తం *త్రయాణామేవ చైవముపన్యాసః ప్రశ్నశ్చేతి. వక్ష్యతి చాస్య ప్రత్యగాత్మనః పరమాత్మాత్మకత్వేనానుసన్ధానం *ఆత్మేతి తూపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తి చేతి. కిమయం ప్రత్యగాత్మా జ్ఞాతా కర్తా భోక్తేహాముత్రసఞ్చారతో మోక్షేఽనుసన్ధేయః- ఉత ప్రజాపతివాక్యోదితాపహతపాప్మత్వాదిస్వరూప ఇతి. కిం యుక్తం. జ్ఞాతృత్వాద్యాకారమాత్ర ఇత్యేకే మన్యన్తే. కుతః. అస్యోపాసకస్యాత్మనః శరీరే భావాత్,. ఆత్మనశ్శరీరే వర్తమానస్య తాదృశమేవ రూపం. తావతైవానుసన్ధానేన తత్ఫలసిద్ధ్యుపపత్తేశ్చ. నహి కర్మస్వధికృతానాం స్వర్గాది ఫలార్థినాం జ్ఞాతృత్వాద్యతిరేకేణ ఫలానుభవదశాయాం యాదృశం రూపం- తాదృశం రూపం సాధనానుష్ఠానదశాయామనుసన్ధాతవ్యం- తావతైవ సాధనానుష్ఠానతత్ఫలయోస్సిద్ధే, రతిరిక్తానుసన్ధానే ప్రయోజనాభావాత్,. తదవిశేషాదిహాపి తథైవ. నను చాత్ర *యథాక్రతురస్మింల్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతీతి విశేషవచనాదపహతపాప్మత్వాద్యాకార ఏవానుసన్ధాతవ్య ఇత్యవగమ్యతే. నైవం- *తం యథా యథోపాసత ఇత్యుపాస్యవిషయత్వాత్తస్య. ....

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే

౫౨॥ సూ. వ్యతిరేకస్తద్భావభావిత్వాన్నతూపలబ్ధివత్॥ నత్వేతదస్తి- యజ్జ్ఞా

౫౦॥ సూ. పరేణ చ శబ్దస్య తాద్విధ్యం భూయస్త్వాత్త్వనుబన్ధః॥ * ఏష లోకః- భూః. అపః- సముద్రాః. పరిశ్రితాః- పరిస్తరణాని. ఏతల్లోకం పృణానం- *పృ పాలనపూరణయోః. పూరయన్తం- భువం. ఏతదేవం వేద- లిఙ్గవ్యత్యయః. ఏతమగ్నిం వేదేత్యర్థః. ....

పూర్వవికల్పాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౧॥ సూ. ఏక ఆత్మనశ్శరీరే భావాత్॥ పూర్వాధికరణం ప్రాసఙ్గికం- అతస్తత్పూర్వాధికరణేన సఙ్గతిః. తత్ర సర్వవిద్యాసు భగవత ఏవోపాస్యత్వముక్తం- తథా ప్రత్యగాత్మాప్యనుసన్ధేయ ఇతి సఙ్గతిః సర్వాస్విత్యాదినా సూచితా. *త్రయాణామిత్యాదిసూత్రే త్రయాణామితిపదముపాయోపేయోపేతృపరం వ్యాఖ్యాతం భాష్యే - దీపసారే తూపాస్యోపాసకోపాసనపరం వ్యాఖ్యాతం - ఏతదభిప్రాయేణాహ (సర్వాస్వితి) సిద్ధాన్తే ప్రత్యగాత్మన ఉపాస్యకోటినివేశస్య వక్ష్యమాణత్వాత్తదుపయోగిత్వేనాహ (వక్ష్యతి చేతి) సూత్రద్వయాత్మకోపజీవనేనేదమధికరణం ప్రవృత్త ఇత్యర్థః. పరమాత్మశరీరత్వేనానుసన్ధేయః ప్రత్యగాత్మా కిం జ్ఞాతృత్వకర్తృత్వభోక్తృత్వమాత్రాకారోఽనుసన్ధేయః- ఉతాపహతపాప్మత్వాద్యాకారః. కిం *యథాక్రతురితి యథోపాసనం ప్రాప్తివచనం పరవిషయం- ఉత ప్రత్యగాత్మవిషయమపి భవతీతి. *తం యథా యథోపాసత ఇతి తచ్ఛబ్దః కిం పరమాత్మమాత్రపరః- ఉత జీవశరీరకపరమాత్మపర ఇతి. పరమాత్మమాత్రపరత్వే- యథోపాసనం ప్రాప్తివచనస్య పరవిషయత్వాజ్జ్ఞాతృత్వాదిమాత్రాకారేణ ప్రత్యగాత్మాఽనుసన్ధేయః. జీవశరీరకపరమాత్మపరత్వే *యథాక్రతురితి శ్రుతేర్విశేషణభూతజీవాంశవిషయత్వస్యాపి సమ్భవాదపహతపాప్మత్వాద్యాకారోఽనుసన్ధేయస్స్యాత్. శరీరస్థస్వరూపం తాదృగస్తు - తతః కిం తథాఽనుసన్ధానస్యేత్యత్రాహ (తావతైవేతి) ఫలసిద్ధ్యుపపత్తిం దర్శయతి (నహీతి) తావతా ఫలసిద్ధ్యనుపపత్తిముఖేన చోదయతి (నను చేతి) విషయవ్యవస్థయా పరిహరతి (నైవమితి) (ఏవం ప్రాప్త ఇతి) ....

౫౨॥ సూ. వ్యతిరేకస్తద్భావభావిత్వాన్నతూపలబ్ధివత్॥ *వ్యతిరేక ఇత్యుక్తే ధర్మమాత్రస్యాఽనుసన్ధేయత్వశఙ్కానిర

తృత్వాద్యాకారపవానుసన్ధేయ ఇతి. అస్యాత్మనస్సంసారదశాయాం మోక్షదశాయాం చావ్యతిరేకః- సోఽప హతపాప్మత్వాదికోఽనుసన్ధేయః - అస్య మోక్షదశాయాం యాదృశం రూపం తాదృగ్రూపపవోపాసనవేళాయామాత్మాఽనుసన్ధేయ ఇత్యర్థః. కుతః. తద్భావభావిత్వాత్ తద్రూపాపత్తేః. *యథా క్రతురస్మింల్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతి *తం యథా యథోపాసతే తదేవ భవతీతి యథోపాసనమేవ హి ప్రాప్తిః శ్రూయతే. నచ పరస్వరూపమాత్రవిషయమేవేదమితి వక్తుం శక్యతే- ప్రత్యగాత్మనోఽప్యుపాస్యభూతపరబ్రహ్మశరీరతయోపాస్యకోటినిక్షిప్తత్వాత్. అతః ప్రజాపతివాక్యోదితాపహతపాప్మత్వాదిగుణకప్రత్యగాత్మశరీరపరమాత్మోపాసనస్య తథారూపమేవ ప్రాప్యమిత్యుక్తం భవతి. అత ఏవ *ఏవం క్రతుర్హాముం లోకం ప్రేత్యాభిసమ్భవితాస్మీత్యుచ్యతే. తస్మాత్ప్రత్యగాత్మా ప్రాప్యాకారపవానుసన్ధేయః. (ఉపలబ్ధివత్) బ్రహ్మోపలబ్ధివత్. యథా బ్రహ్మోపలబ్ధిర్హి తావద్యథావస్థితబ్రహ్మస్వరూపవిషయా - తథాత్మోపలబ్ధిరపి యథావస్థితాత్మస్వరూపవిషయేత్యర్థః. కర్మస్వాత్మస్వరూపానుసన్ధానం కర్మాఙ్గం- *యజేత స్వర్గకామ ఇతి కర్మానుష్ఠానమేవ హి ఫలాయ చోద్యతే. దేహాతిరిక్తజ్ఞాతృత్వాద్యాకారాత్మావగతిః కాలాన్తరభావిఫలసాధనకర్మాధికారార్థేతి తావన్మాత్రమేవ తత్రాపేక్షితమితి న కించిదపహీనమ్. ....

శరీరేభావాధికరణం సమాప్తమ్.

త్యర్థమాహ (అస్య మోక్షదశాయామితి) (తద్భావభావిత్వాత్ తద్రూపాపత్తేరితి) అపహతపాప్మత్వాదిరూపాపత్తేస్తథాఽనుసన్ధానసద్భావభావిత్వాదిత్యర్థః. (నచేత్యాది) యథోపాసనఫలశ్రుతిర్న విశేష్యమాత్రవిషయా- అపితు విశిష్టవిషయేత్యర్థః. ఫలితమర్థమాహ (అత ఇతి) తస్మాత్ప్రత్యగాత్మనామివ శుద్ధస్వరూపస్యాపి బ్రహ్మవిశేషణత్వాత్తదనుసన్ధేయమిత్యర్థః. *తం యథా యథోపాసత ఇత్యత్ర *చ్ఛబ్దో విశిష్టవిషయ ఇతి భావః. (అత ఏవేతి) ప్రాప్యాకారస్యానుసన్ధేయత్వాదేవ హి ప్రాప్యవచనముచ్యత ఇత్యర్థః. ... ...

పరే చాపరే చ దేహాత్మభేదసమర్థనపరమధికరణం వ్యాచక్షతే. తదయుక్తం- పాదసఙ్గత్యభావాత్. ఉపాసనే గుణోపసంహారానుపసంహారచిన్తా సంబంధాదకృత్యం. ప్రాసఙ్గికచిన్తనమపి శాస్త్రారమ్భే కరణీయం- దేహస్యైవాత్మత్వే శాస్త్రస్యానారమ్భణీయత్వాత్. యేషు నస్సాధనచతుష్టయం పూర్వవృత్తం వదన్తి- తేషాం *అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసేత్యస్యాత్పూర్వమేవ నివేశనీయం - దేహాత్మవినిత్యానిత్యవివేకస్య నిత్యానిత్యవస్తువివేకాన్తర్గతత్వాత్, ఇహాముత్రఫలభోగవిరాగముముక్షుత్వయోరన్తర్భావత్వాత్, చ. ఏకశాస్త్ర్యం వదతాముపి ధర్మజిజ్ఞాసాయాః పూర్వమేవ దేహాత్మవివేకః ప్రసఙ్గాదితి చేన్న- మాణవకహస్తేషి పి నై పిత్రాదినిరర్థ్యయనే కాలేతే సత్యాపాతప్రతీత్యవగతవిలక్షణస్వర్గాదిఫలరాగాన్నిత్యానిత్యనస్త్వేపేక్షితదుపపత్త్యనుసపత్తినిరూపణాయ స్వయమేవ శాస్త్రప్రవృత్త్యుపపత్తేః దేహవ్యతిరేకనిశ్చయానపేక్షత్వాత్. ప్రవృత్తస్య చ దేహాతిరేకనిశ్చయో భవత్యేవ- * సఏష యజ్ఞాయుధీ యజమానోఽఞ్జసా స్వర్గం లోకమేతీత్యత్ర లోకాన్తరప్రాప్తురాత్మనో దేహాతిరేకస్యాపి నిరూపితత్వాత్. *శారీర ఏవ హ్యానుశిష్టిః కారోక్తిస్సదేహాతిరేకమాత్రాభిప్రాయా- కింతు జడత్వస్థానాత్మకత్వస్థూలత్వాదిభూత్వాణుత్వాద్యాకారవిషయామన్తవ్యా.—— అన్యేతు బ్రహ్మోపాసనేష్యుపాసనేస్థూలత్వాద్యాకారోఽహం బ్రహ్మేత్యేవమనుసన్ధేయం- మానసప్రతిపత్తేః స్వసజాతీయాకారావిశిష్టవిషయత్వనియమాత్, స్వర్గమాత్రమిత్యుక్తేపి కుణ్డలత్రికోణచతురశ్రాద్యాకారేణవినా స్వర్గప్రతీత్యనుపపత్తేః సీతారామబ్రహ్మేత్యుక్తేపి దీపాదివన్నీలపీతాద్యవచ్ఛేదేనవినా ప్రతీత్యనుపపత్తేశ్చ స్థూలత్వాద్యాకారేణవినా ఆత్మప్రతిపత్తేర్విధాతుమశక్యత్వాత్, దిదిపూర్వపక్షం కృత్వా - దేహాతిరేకేప్రతిపత్తవ్యః- *తం స్వాచ్ఛరీరాత్ప్రవృహేన్ముఞ్జాదివేషీకామిత్యాదిశాస్త్రప్రవృత్తేశ్శరీరవ్యతిరేకభావభావిత్వాత్. నచ నిరాకారప్రతిపత్త్యనుపపత్తిః- సన్తమసన్తం వాకం చ పనీలపీతాద్యాకారమవగణనీయం మనస్స్వయమేవ గృహిష్యతి. న చ మిథ్యాప్రతిపత్తిర్దోషః- అన్యథాతత్ప్రతీత్యనుపపత్తేః. *అఙ్గుష్ఠమాత్రో రవితుల్యరూప ఇత్యాదిరాకారశ్చ శాస్త్రోపదిష్టః. పరస్య చ మహారజనాద్యాకారోపదేశాత్, జీవస్యాపి తుల్యస్వభావత్వాత్, తాదాత్మ్యధ్యానసౌకర్యాయ తథాఽనుసన్ధేయస్సమ్యక్త్వాత్యుపాసనేతు. వినాశోపాసనేష్వస్తిత్వముభయోరాకారః- *అస్తీత్యేవోపలబ్ధవ్యస్తత్త్వభావేన చోభయోరితి శ్రవణాత్. అతో దేహాతిరిక్త ఆత్మా బ్రహ్మరూపమస్మీతి ప్రతిపత్తవ్య ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తం - స్థూలత్వాదివిరహేణాపి సుఖాదివిశిష్టాత్మావభాసదర్శనాదశక్యవిధానత్వాప్రసక్తేః. నను సుఖదుఃఖాదయోప్యౌపాధికాః- నిరుపాధికస్వరూపం కథమనుసన్ధానమితి చేత్. సత్యం - తత్కాదేతి నిరూపణీయం. శుభాశ్రయధ్యానేన మనసః పరిశోధనాత్పూర్వం హితత్. తదా చాహం బ్రహ్మేత్యుపాసనమవిహితం- అశక్యత్వాదేవ. యదా తు శుభాశ్రయసంశీలనపరిశోధితముపదేశసహకృతం చ మనః- తదా నిరుపాధికస్వరూపానుసన్ధానక్షమమితి నాశక్యవిధిః. అత ఏవ నిర్ధారితమిథ్యాభూతస్య యస్య కస్యచిదాకారస్యావలమ్బనేపి నదోష ఇతి కల్పనమప్యయుక్తం. నీలపీతాద్యాకారేణాత్మాఽనుసన్ధానం పరిశుద్ధాత్మసాక్షాత్కారస్య న దృష్టోపకారకం- విరుద్ధత్వాత్. అదృష్టోపకారకత్వం తు నిష్ప్రమాణకం, రవితుల్యరూపతోక్తిః ప్రకాశస్వరూపతాభిప్రాయా- * యథా ప్రకాశయత్యేక ఇతి వ్యాఖ్యాతత్వాత్. యదియల్కించి

౫౩॥ సూ. ॥ అఙ్గావబద్ధాస్తు న శాఖాసు హి ప్రతివేదమ్॥ ॥

ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీత * లోకేషు పఞ్చవిధం సామోపాసీత * ఉక్థముక్థమితి వై ప్రజా వదన్తి తదిదమేవోక్థం ఇయమేవ పృథివీ * అయం వావ లోక ఏషోఽగ్నిశ్చిత ఇత్యేవమాద్యాః క్రత్వఙ్గాశ్రయా ఉపాసనా భవన్తి. తాః కిం యాసు శాఖాసు శ్రూయన్తే తాస్వేవ నియతాః — ఉత సర్వాసు శాఖాసూద్గీథాదిషు సమ్బధ్యన్త ఇతి విచారః. సర్వవేదాన్తప్రత్యయత్వేఽపి తేషాం ప్రతివేదం స్వరభేదాదుద్గీథాదయో భిద్యన్త ఇతి తత్ర తత్ర వ్యవతిష్ఠేరన్నితి యుక్తా శఙ్కా. కిం యుక్తం. వ్యవతిష్ఠేరన్నితి. కుతః. * ఉద్గీథముపాసీతేతి సామాన్యేనోద్గీథసమ్బన్ధితయా శ్రుతా యా స్తస్యామేవ శాఖాయాం స్వరవిశేషయుక్తస్యోద్గీథవిశేషస్య సన్నిధానాత్తస్మిన్నేవ విశేషే పర్యవసానం యుక్తమితి. ఏవమాద్యాస్తాస్వేవ శాఖాసు వ్యవతిష్ఠేరన్నితి. … … … …

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (అఙ్గావబద్ధాస్త్వితి) తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. న హ్యుద్గీథాద్యఙ్గావబద్ధా ఉపాసనాస్తాస్వేవ శాఖాసు వ్యవతిష్ఠేరన్ — అపి తు ప్రతివేదం సమ్బధ్యేరన్ — సర్వాసు శాఖాస్విత్యర్థః. హిశబ్దో హేతౌ. యస్మాచ్ఛ్రుతిష్వేవోద్గీథాద్యఙ్గమాత్రావబద్ధాః — తస్మాద్యత్రోద్గీథాదయః — తత్ర సర్వత్ర సమ్బధ్యేరన్. యద్యపి స్వరభేదేనోద్గీథవ్యక్తయో భిద్యన్తే — తథాపి సామాన్యేనోద్గీథశ్రుత్యా సర్వా వ్యక్తయస్సన్నిహితా ఇతి న క్వచిద్వ్యవస్థాయాం ప్రమాణమస్తి. సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన చ సర్వాసు శాఖాసు క్రతురేకః — అతస్సర్వాసు శాఖాస్వేకస్య క్రతోస్సన్నిధానాత్ క్రత్వఙ్గభూతోద్గీథాదయోఽపి సన్నిహితా ఇతి నైకస్య సన్నిధివిశేషోఽస్తీతి న వ్యవస్థా. ………………………………

స్నేహపీతాద్యాకారావలమ్బనేన చిన్త్యమితి సిద్ధాన్తః — తస్మిం పూర్వపక్షసిద్ధాన్తయోరవైషమ్యమేవ స్యాత్. మహారజనాద్యాకారేణ తాదాత్మ్యానుసన్ధానమప్యయుక్తం — తస్యేశ్వరాకారత్వాత్. ఘటశరావయోరివ, తుల్యరూపయోర్గావయోర్దత్తయజ్ఞదత్తయోరివ, చజీవేశ్వరయోస్తాదాత్మ్యానుపపత్తేః నమ్యూథస్యోపాసనే. వినాశోపాసనే చాస్తిత్వముభయోరాకార ఇత్యపి దురుక్తం — జీవబ్రహ్మతాదాత్మ్యజ్ఞానస్య జీవఘటతాదాత్మ్యానుసన్ధానస్య చ వైషమ్యాభావాత్ * అసాధారణాకారానుసన్ధానే హి వైషమ్యసిద్ధిః — సత్తా చ సర్వసాధారణీ. సదస్మీత్యనుసన్ధానే చ శాస్త్రవైయర్థ్యం — న హ్యసదస్మీతి కశ్చిదాత్మానం జానాతి. అసాధారణాకారానుసన్ధానే చ భేద ఏవానుసంహితస్స్యాత్ — న తు తాదాత్మ్యం. అసాధారణాకారప్రతిపన్నయోర్జీవపరయోస్సాధారణాకారానుసన్ధానమేవ తాదాత్మ్యప్రతిపత్తిరితి చేత్ — తర్హి ఖణ్డముణ్డగోరితివదేకజాతీయత్వమేవానుసంహితం స్యాత్. తతశ్చ తాదాత్మ్యవిధానవైయర్థ్యం — న హి సాధారణాకారవిధురం కిఞ్చిద్ద్రవ్యమస్తి — * అస్తీత్యేవోపలబ్ధవ్య ఇతి శ్రుతిస్తు జీవన్యాదిభావవికారరాహిత్యవిషయా — న తు సన్మాత్రం బ్రహ్మేత్యేవంపరా అతో యథాభాష్యమేవాఙ్కరణం యుక్తమ్. ………………………

శరీరే భావాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౩॥ సూ. ॥ అఙ్గావబద్ధాస్తు న శాఖాసు హి ప్రతివేదమ్॥ ॥ యత్ర యత్ర బ్రహ్మణ ఉపాస్యత్వం — తత్ర తత్ర శుద్ధజీవస్యోపాస్యత్వముక్తం — ఏవం యత్ర యత్ర శాఖాసూద్గీథానుప్రవేశః — తత్ర తత్ర సర్వత్రోద్గీథాద్యుపాసనానుప్రవేశోఽస్తి — న వేతి శఙ్కాయాస్సఙ్గతిః. ఉద్గీథాద్యుపాసనాని కిం ప్రతిశాఖం వ్యవతిష్ఠేరన్ — ఉత నేతి * ఉద్గీథముపాసీతేత్యుద్గీథశబ్దః కిముద్గీథమాత్రే వర్తతే — ఉత స్వరాదిభేదభిన్నోద్గీథే. కిం స్వరాదివిశేషవిశిష్టోద్గీథవ్యక్తేస్సన్నిధిః — ఉత సర్వోద్గీథవ్యక్తీనాం సన్నిధిరితి. వ్యక్తివిశేషస్య సన్నిధిశ్చేత్ — తస్యైవోద్గీథశబ్దవాచ్యత్వాత్తత్తచ్ఛాఖావిశేషేషూపాసనవ్యవస్థా సర్వవ్యక్తిసన్నిధిశ్చేత్ — ఉద్గీథశబ్దస్యోద్గీథమాత్రవాచిత్వాత్తద్విషయోపాసనాని న వ్యవతిష్ఠన్త ఇతి. అధికరణారమ్భేఽప్యుపోద్ఘాతమాహ (సర్వవేదాన్తేతి) యథా క్రతోరుపాసనం చ సర్వశాఖాస్వేకం — తథోద్గీథస్యాప్యేకత్వాత్సర్వత్రోద్గీథానుసారేణ ప్రాప్నువన్త్యుపాసనానీత్యధికరణారమ్భ ఇత్యేకః. ఉద్గీథాదీనాం స్వరభేదేన వ్యక్తిభేదాత్తత్తత్స్వరవిశేషవిశిష్టవ్యక్తివిషయా ఉపాసనాః — ఉత సర్వోద్గీథవ్యక్తివిషయా ఇతి సంశయస్స్యాత్ ఇత్యాక్షేపసమాధిరిత్యర్థః. (తస్మిన్నేవ విశేష ఇతి) లోకే గామానయేత్యాదిషు సామాన్యశబ్దానాం సన్నిహితవిశేషపర్యవసానదర్శనాదితి భావః … … … … … … … … … …

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) యస్మాచ్ఛ్రుతిష్వేవోద్గీథాద్యఙ్గమాత్రవిషయాః ప్రతీయన్త ఇతి — తస్మాదిత్యర్థః. పూర్వపక్షయుక్తిమనూద్య దూషయతి (యద్యపీతి) (న క్వచిద్వ్యవస్థాయాం ప్రమాణమస్తీతి) గామానయేత్యాదిషు సర్వవ్యక్తీనామానయనాయోగ్యత్వం వ్యక్తివిశేషే శబ్దస్య వ్యవస్థాపకం — న తు సన్నిధిః — సామాన్యేన వ్యక్తీనాం బుద్ధిస్థత్వాత్ బుద్ధిస్థత్వం హి సన్నిధిః అత్ర తు తాదృశాయోగ్యత్వాదివ్యవస్థాపకాభావాదుద్గీథస్య స్వతః ప్రాప్తం సర్వవ్యక్తివిషయత్వం తిష్ఠతీతి భావః సన్నిహితాః — బుద్ధిస్థాః. అనేన సన్నిధేర్వ్యవస్థాపకత్వమపాస్తం — నిరఙ్కుశయా శబ్దశక్త్యా సర్వవ్యక్తీనాం బుద్ధిస్థత్వాత్. అర్థస్వభావాదపి సర్వోద్గీథవ్యక్తిసన్నిధిమాహ (సర్వశాఖాప్రత్యయేతి) అఙ్గినస్సన్నిధానాదఙ్గాన్యపి సన్నిహితాని భవన్తీత్యర్థః. ………………………

౫౪॥ సూ. ॥ మన్త్రాదివద్వావిరోధః ॥ వాశబ్దశ్చార్థే. ఆదిశబ్దేన జాతిగుణసంఖ్యాసాదృశ్యక్రమద్రవ్యకర్మాణి గృహ్యన్తే. యథా మన్త్రాదీనామేకైకశాఖాస్వామ్నాతానామపి శేషిణః క్రతోస్సర్వశాఖాస్వేకత్వేన యథాయథం శ్రుత్యాదిభిస్సర్వాసు శాఖాసు వినియోగో న విరుధ్యతే - తద్వదిహాప్యవిరోధః.

అఙ్గావబద్ధాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౫॥ సూ. ॥ భూమ్నః క్రతువజ్జ్యాయస్త్వం తథా హి దర్శయతి ॥

* ప్రాచీనశాల ఔపమన్యవ ఇత్యారభ్య వైశ్వానరవిద్యా ఆమ్నాతా. తత్ర వైశ్వానరః పరమాత్మా త్రైలోక్యశరీర ఉపాస్యత్వేన శ్రుతః స్వర్లోకాదిత్యవాయ్వాకాశాప్పృథివ్యవయవః. తత్ర చ ద్యౌర్మూర్ధా- ఆదిత్యశ్చక్షుః- వాయుః ప్రాణః-ఆకాశస్సన్దేహః- మధ్యకాయ ఇత్యర్థః. ఆపో వస్తిః- పృథివీ పాదావిత్యవయవవిశేషాః. తత్ర సంశయః- కిమస్య త్రైలోక్యశరీరస్య వ్యస్తస్యోపాసనం కర్తవ్యం- ఉత వ్యస్తస్య సమస్తస్య చ- అథ సమస్తస్యైవేతి. కిం యుక్తం. వ్యస్తస్యేతి. కుతః. ఉపక్రమే వ్యస్తోపాసనోపదేశాత్. తథా హ్యుపదిశ్యతే- ఔపమన్యవాదయః కిలోద్దాలకపర్యన్తాః కేకయమశ్వపతిముపసద్య * ఆత్మానమేవేమం వైశ్వానరం సమ్ప్రత్యధ్యేషి తమేవ నో బ్రూహీతి పప్రచ్ఛుః. స చ తేభ్యః ప్రత్యేకం స్వోపాస్యాన్ ద్యుప్రభృతీనుక్తవద్భ్యో మూర్ధాదిషు వ్యస్తేషూపాసనం తత్ర తత్ర ఫలం చోక్త్వా * అత్స్యన్నం పశ్యతి ప్రియం భవత్యస్య బ్రహ్మవర్చసం కులే య ఏతమేవమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్తే మూర్ధా త్వేష ఆత్మన ఇతి ఏష వై సుతేజా ఆత్మా వైశ్వానర ఇత్యాదినా. తేషు తేషూపాసనేషూపాస్యస్య వైశ్వానరత్వం చాహ. అతో వ్యస్తస్యోపాసనం కర్తవ్యం. పరత్ర * యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమభివిమానమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్త ఇతి- ద్యుప్రభృతిప్రదేశావచ్ఛిన్నమాత్రే వైశ్వానర ఉక్తస్య మూర్ధాద్యుపాసనస్య సమాసేనోపసంహార ఇత్యవగన్తవ్యం.———అపర ఆహ- వ్యస్తమేవ సమస్తస్యాప్యుపాసనం కార్యమితి- పృథక్ఫలనిర్దేశాత్ * యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమభివిమానమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్తే స సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మస్వన్నమత్తీతి. న చైతావతా వాక్యభేదః - యథా భూమవిద్యోపక్రమే నామాద్యుపాసనం తత్ఫలం చాభిధాయ * ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యేనాతివదతీత్యాదినా భూ

౫౪॥ సూ. ॥ మన్త్రాదివద్వావిరోధః ॥ వేదాన్తరోత్పన్నానాం * ఆగ్నేన్ద్ర్యైన్ద్రా హోత్రం వెళ్వేత్యాదిమన్త్రాణాం వేదాన్తరేపి పరిగ్రహో దృష్టః. బహ్వృచపఠితస్య * యో జాత ఏవ ప్రథమో మనస్వానితి సూక్తస్య * అధ్వర్యవే సజనీయం శస్యమితి వినియోగో దృష్టః. * అజోఽగ్నీషోమీయ ఇత్యుపదిష్టా జాతిస్తదుపదేశరహితే శాఖాభేదే * ఛాగస్య వపాయా మేదసోఽను బ్రూహీత్యాశ్రీయతే. ఏవం గుణాదీనాం వినియోగో ద్రష్టవ్యః. ప్రకరణామ్నానమాత్రేణాస్య తత్ప్రవేశాభావే మన్త్రాదీనామపి శాఖాన్తరే ప్రవేశో న స్యాదిత్యతిప్రసఙ్గరూపస్తర్కోఽభిప్రేతః. అవిరోధః- శాఖావిశేషస్యాన్యత్ర ప్రవేశవిరోధాభావః. మన్త్రాదీనాం శ్రుత్యాదిభిర్వినియోగాదవిరోధశ్చేత్- ఇహాప్యుద్గీథపదశ్రుత్యా వినియోగాదవిరోధ ఇత్యభిప్రాయః. ఏవం సర్వశాఖాసూద్గీథానువృత్త్యా సర్వశాఖినాముపాసనేష్వధికారః ఫలమ్. ....

అఙ్గావబద్ధాధికరణం సమాప్తమ్.

---

* ౫౫॥ సూ. ॥ భూమ్నః క్రతువజ్జ్యాయస్త్వం తథా హి దర్శయతి ॥ పూర్వాధికరణే ఉద్గీథాదికం ప్రస్తుతం - తత్ర సావయవభూతోద్గీథాదేస్సమస్తస్య వ్యస్తస్య చోపాసనం శ్రుతిసిద్ధం - ఏవం వైశ్వానరవిద్యాయాం కిం సమస్తస్యోపాసనం కార్యం- ఉత వ్యస్తస్య - ఉతోభయస్యేతి శఙ్కాయాః సఙ్గతిః. స్వర్లోకాదిషు కింకిమవయవభూతమిత్యత్రాహ (తత్ర చేతి) కిం వైశ్వానరవిద్యాయాం వ్యస్తోపాసనవిధిః - ఉత వ్యస్తస్య సమస్తస్య చ - ఉత సమస్తస్యైవ. కిం ప్రత్యవయవం ఫలశ్రవణాత్ * యస్త్వేతమేవమిత్యుపాసనసముదాయానువాదః - ఉత వ్యస్తే సమస్తే చ ఫలశ్రవణాదుభయత్ర విధిః కల్ప్యః- ఉత ప్రత్యేకఫలశ్రవణమర్థవాదః. ఆద్యే వ్యస్తోపాసనవిధిః. ద్వితీయే ఉభయవిధిః. తృతీయే సమస్తస్యైవ విధిః. * అత్స్యన్నం- అన్నమత్తి. ప్రియం పశ్యతి- అస్య కులే బ్రహ్మవర్చసం భవతీత్యన్వయః. వైశ్వానరోపాసనం హ్యుపక్రాన్తం - తత్కథం మూర్ధమాత్రోపాసనోపదేశ ఇత్యత్రాహ (వైశ్వానరత్వం చాహేతి) * ఏతమేవమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్త ఇత్యాదిష్విత్యర్థః. వ్యస్తోపాసనం వివక్షితం చేత్- కథం సమస్తస్యోపసంహార ఇత్యత్రాహ (పరత్రేతి) (వైశ్వానర ఉక్తస్య) వైశ్వానరవిషయత్వేనోక్తస్యేత్యర్థః.———(అపర ఆహేతి) పృథక్ఫలనిర్దేశాత్- వ్యస్తోపాసనఫలాత్పృథక్ఫలనిర్దేశాత్. వాక్యభేదః- మహావాక్యభేదః. అనేకార్థప్రతిపాదనే సత్యపి వాక్యైకత్వే దృష్టాన్తమాహ (యథా భూమేతి) సమస్తోపాసనం ప్రధానం ప్రతిపాద్యం - వ్యస్తోపాసనం ప్రాసఙ్గికమితి న విరోధ ఇతి భావః. ... ...

మవిద్యాముపదిశ్య *సస్వరాడ్భవతి తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీతి తత్ఫలంచ వ్యపదిశతి- తత్ర భూమవిద్యాపరత్వేపి వాక్యస్య- నామాద్యవాన్తరోపాసనం తత్ఫలంచాఙ్గీక్రియతే- తథా ఇహాపీతి.......

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే భూమ్నో జ్యాయస్త్వమితి. భూమ్నః-విపులస్య-సమస్తస్యైవ-జ్యాయస్త్వం-ప్రామాణికత్వమిత్యర్థః. ఏకవాక్యత్వావగతేః. తథాహి - *ప్రాచీనశాల ఔపమన్యవ ఇత్యుపక్రమ్య *ఉద్దాలకో హ వై భగవన్తోయమారుణిస్సమ్ప్రతీమమాత్మానం వైశ్వానరమధ్యేతి తం హన్తాభ్యాగచ్ఛామేతి వైశ్వానరాత్మబుభుత్సయా ప్రాచీనశాలాదయః పఞ్చమహర్షయః తముద్దాలకముపేత్య తత్ర వైశ్వానరాత్మవేదనమలభమానాస్తేనచ సహాశ్వపతిం కేకయం వైశ్వానరాత్మవేదినముపసన్నాః *ఆత్మానమేవేమం వైశ్వానరం సమ్ప్రత్యధ్యేషి తమేవ నో బ్రూహీతి పృష్ట్వా తత్సకాశాత్ పరమాత్మానం వైశ్వానరం స్వర్లోకాది పృథివ్యన్తశరీరముపాస్యమవగమ్య తత్ఫలంచ సర్వలోకసర్వభూతసర్వాత్మస్వనుభూత బ్రహ్మానుభవమవగతవన్త ఇత్యుపసంహారతో వాక్యస్యైకత్వమవగమ్యతే. ఏవమేకవాక్యత్వేఽవగతే సత్యవయవవిశేషోపాస్తివచనం ఫలనిర్దేశశ్చ సమస్తోపాసనైకదేశానువాదమాత్రమితి నిశ్చీయతే. (క్రతువత్) యథా *వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలం నిర్వపేత్ పుత్రే జాత ఇతి విహితస్యైవ క్రతోరేకదేశాః *యదష్టాకపాలో భవతీత్యాదిభిరనూద్యన్తే- తథా సమస్తోపాసనమేవ న్యాయ్యం- న వ్యస్తోపాసనం. తథాహి దర్శయతీయం శ్రుతిః వ్యస్తోపాసనేఽనర్థం బ్రువతీ *మూర్ధా తే వ్యపతిష్యద్యన్మాం నాగమిష్య ఇతి, *అన్ధో భవిష్యసి యన్మాం నాగమిష్య ఇత్యాదికా. అత ఇదమప్యపాస్తం- యన్నామాద్యుపాసనసామ్యముక్తం- తత్ర హి నామాద్యుపాసనేష్వనర్థో న శ్రుతః, నామాద్యుపాసనేభ్యో భూమోపాసనస్యాతిశయితఫలత్వం శ్రుతం *ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యేనాతివదతీతి,. తత ఏవ తత్ర భూమవిద్యాపరత్వేపి వాక్యస్య-నామాద్యుపాసనానాం సఫలానాం వివక్షితత్వం- అన్యథాఽతిశయితఫలత్వనిమిత్తాతివాదిత్వ భూమవిద్యాస్తుత్యనుపపత్తేః. అతస్సమస్తోపాసనమేవ న్యాయ్యమ్.........

భూమజ్యాయస్త్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౬॥ సూ. ॥ నానాశబ్దాదిభేదాత్ ॥

ఇహ బ్రహ్మవిద్యాస్సర్వాః బ్రహ్మప్రాప్తిరూపమోక్షైకఫలాః సద్విద్యా భూమవిద్యా దహరవిద్యోపకోసలవిద్యా శాణ్డిల్యవిద్యా వైశ్వానరవిద్యా నన్దమయవిద్యాక్షరవిద్యాదికా ఏకశాఖాగతాశ్శాఖాన్తరగతా, శ్చోదా

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) భూమశబ్దో ధర్మిపరః. వైశ్వానరాత్మజిజ్ఞాసూన్ప్రతి ద్యుప్రభృతీన్యాద్యవయవవిశిష్టవిషయోపాసనతత్ఫలోపదేశాదేకవాక్యత్వమవగతం. (అనువాదమాత్రమితి) నముదాహృతోపాసనతత్ఫలే వివక్షితే- తదన్తర్గతదేకదేశోపాసనతదేకదేశఫలకథనమనువాద ఇత్యర్థః. సమస్తోపాసనఫలే సర్వదేశసర్వకాలవర్తిసమస్తభోగ్యజాతం హ్యన్తర్గతమితి దర్శయితుం ఫలైకదేశానువాదః కృతః- నతు తథాఽనుష్ఠేయమితి జ్ఞాపయితుం- ఇతరథా వాక్యభేదాత్. వ్యస్తోపాసనే ప్రత్యవాయకథనాచ్చ యథోక్త ఏవార్థః. (అత ఇదమపీత్యాది) అనర్థాశ్రవణమేకం వైషమ్యమిత్యర్థః. వైషమ్యాన్తరమాహ (నామాద్యుపాసనేభ్య ఇతి) నామాద్యుపాసనానాం భూమవిద్యోపయోగిత్వమస్తి- ఆధిక్యస్య ప్రతియోగిత్వేనాపేక్షితత్వాత్. అతిశయితఫలశ్రవణమప్యుపపత్తిమత్త్వాదాహ (తత ఏవేతి) వివక్షితత్వముపపాదయతి (అన్యథేతి) ఏవమర్థాన్తరాణాం ప్రధానార్థోపయోగిత్వాన్న వాక్యభేదో భూమవిద్యాయాం- అత్ర తూపాసనానామన్యోన్యోపయోగిత్వాభావాద్వాక్యభేద స్స్యాదిత్యర్థః. అత ఇత్యధికరణార్థోపసంహారః. జ్యాయస్త్వశబ్దశ్రవణాద్వ్యస్తోపాసనపక్షోపి సూత్రకారాభిమత ఇతి చేన్న - వాక్యభేదాదిప్రసఙ్గాత్. జ్యాయస్త్వశబ్దస్తు ప్రామాణికత్వాభిప్రాయేణాప్యుపపన్నః. ...

* క్రతువదితి- దర్శపూర్ణమాసప్రభృతిషు సామస్త్యేన సాఙ్గస్య ప్రధానస్యైకస్యైవ వివక్షితత్వవదితి పరేవ్యాచక్షతే. తతోపి భాష్యోక్తదృష్టాన్తస్య విషయసాదృశ్యప్రకర్షాత్.—— క్రతోరఙ్గోపచయాత్ఫలోపచయవదిత్యన్యే. తేష్వస్తోపాసనస్య సూత్రానుమతిమపి మన్యన్తే. తదయుక్తం- జ్యాయస్త్వశబ్దస్యాన్యథాసిద్ధేః పూర్వోక్తత్వాత్, ఏకైకోపాసననిన్దాయా ఇతర ప్రశంసార్థత్వాభిప్రాయకల్పనాగౌరవాత్, క్రత్వన్తర గతి హ్యస్యభావాదనుపపత్తేః. ....

భూమజ్యాయస్త్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౬॥ సూ. ॥ నానాశబ్దాదిభేదాత్ ॥ పూర్వం విద్యావిశేషవిషయచిన్తా కృతా-ఇదానీం సర్వవిద్యావిషయచిన్తా క్రియత ఇతి సఙ్గతిః. (అక్షరవిద్యాదికా ఇతి) ఆదిశబ్దేన న్యాసో వివక్షితః. సూత్రే హి-శబ్దాదిభేదనద్యాదాత్. ఉదాహరణం-విషయ ఇత్యర్థః. కింసర్వాసాం బ్రహ్మవిద్యా

హరణం- అన్యాః ప్రాణాద్యేకవిషయఫలాః, శ్చ. కిమత్ర విద్యైక్యం - ఉత విద్యాభేద ఇతి సంశయ్యతే. అత్రోపాసానాం పరస్పరభేదే సమర్థితే సత్యేకస్యా దహరవిద్యాదికాయాః సర్వవేదాన్తప్రత్యయన్యాయః. కిం యుక్తం. విద్యైక్యమితి. కుతః. వేద్యస్య బ్రహ్మణ ఏకత్వాత్. వేద్యం హి విద్యాయా రూపం అతో రూపైక్యాద్విద్యైక్యమితి.

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (నానేతి) నానాభూతా విద్యాః. కుతః. శబ్దాదిభేదాత్. ఆదిశబ్దేనాభ్యాససఙ్ఖ్యాగుణప్రక్రియానామధేయాని గృహ్యన్తే. శబ్దాన్తరాదిభిరత్ర విధేయభేదహేతవోఽనుబన్ధభేదాః దృశ్యన్తే. యద్యపి వేదోపాసీతేత్యాదయః శబ్దాః ప్రత్యయావృత్త్యభిధాయినః, ప్రత్యయాశ్చ బ్రహ్మైకవిషయాః,- తథాపి తత్తత్ప్రకరణోదితజగదేకకారణత్వాపహతపాప్మత్వాది విశేషణవిశిష్టబ్రహ్మవిషయప్రత్యయావృత్త్యవబోధినః ప్రత్యయావృత్తిరూపాః విద్యాభిదన్తి. బ్రహ్మప్రాప్తిరూపఫలసమ్బద్ధ్యుపాసనవిశేషాభిధాయీని చ నిరాకాఙ్క్షాణి వాక్యాని ప్రతిప్రకరణం విలక్షణవిద్యాభిధాయీనీతి నిశ్చీయతే. అస్మిన్నర్థే * శబ్దాన్తరే కర్మభేదః ఇత్యాదిభిః పూర్వకాణ్డోదితైస్సూత్రైస్సిద్ధేఽపి పునరిహ ప్రతిపాదనం వేదాన్తవాక్యాన్యవిధేయజ్ఞానపరాణీతి కుదృష్టినిరసనాయ. అతో విద్యాభేద ఇతి స్థితమ్. …………

శబ్దాదిభేదాధికరణం సమాప్తమ్.

నాసైక్యం - ఉత భేదః. కింసర్వాసాం బ్రహ్మైకకర్మకత్వము క్తిఫలకత్వావిశేషాదైక్యం న్యాయ్యం-కిం విద్యానాం తత్తద్గుణవిశేషవిశిష్టతయా శ్రుతానాం తావతా నిరాకాఙ్క్షత్వాద్భేదో న్యాయ్యః. ప్రథమే విద్యైక్యం. ద్వితీయే విద్యాభేదః. పూనరుక్త్యశఙ్కాం పరిహరతి (అత్రో పాసానామిత్యాదినా) అవిశేష పునశ్శ్రవణస్య ప్రకరణభేదస్య చ విద్యాభేదహేతుత్వే సిద్ధే సతి హి విద్యావిశేషాణాం భేదాభేదవిచారావతారః- తస్మాద త్రోక్తముక్తముపజీవ్య పూర్వం సర్వ[illegible]న్తప్రత్యయన్యాయోఽవతారితః-తదపేక్షితః పరస్పరభేదోఽత్ర నిరూప్యత ఇత్యర్థః. అవిశేషపునశ్శ్రవణస్య ప్రకరణభేదస్య చ భేదహేతుత్వే కర్మకాణ్డసిద్ధేఽపీహ తదుపపాదనమవిధేయభూతవాక్యార్థజ్ఞానమాత్రోపాయత్వనిరాసార్థమితీదం స్వయమేవ వక్ష్యతి. (కిం యుక్తమితి) రూపైక్యం ఫలైక్యం చ పూర్వపక్షహేతుః. … … … … … … … … … …

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) విధేయం - సాఙ్గం ప్రధానం కర్మ. అనుబన్ధాః - తదేకదేశధాత్వర్థాదయః. శబ్దాదయోఽనుబన్ధభేదహేతుత్వేన ప్రధానవిధేయభేదహేతవ ఇత్యర్థః. (యద్యపీత్యాది) విషయైక్యేఽపి ధాత్వర్థభేదాద్రూపభేదో మా భూదితి ప్రత్యయావృత్త్యభిధాయిన ఇత్యుక్తం. [illegible] ఇత్యాదయో భిన్నార్థత్వాభావాత్ ప్రత్యయావృత్త్యన్తాః- అతస్స్వరూపతః స్వార్థభూతానుబన్ధభేదజ్ఞాపకాః ఉపాసనధ్యానాదిశబ్దాః [illegible] వేదనోపాసనాదిశబ్దాశ్చ సామాన్యవిశేషభావేనైకార్థవిషయాః- తత్పృథగనుబన్ధభేదజ్ఞాపకత్వమిత్యర్థః (తథాపీతి) * [illegible] వివిశేషాభిహితాకారతయాఽభియా ఇత్యభిప్రాయః. నన్వేవం సతి రూపభేదాత్ఫలభేదః. ఉచ్యతే- యాగదానహోమాదేషు ద్రవ్యప్రదానసమానేఽపి దేవతోద్దేశపరత్వ త్యాగాదన దేశవిశేషవిశిష్టప్రహాణగోచరతయా యజత్యాదిశబ్దానాం భిన్నార్థత్వవత్తత్తద్రూపవిశేషవిశిష్టప్రత్యయావృత్త్యవబోధకత్వ ముపాసనాది శబ్దానాం తత్తత్ప్రకరణాపగతానాం. తత్ర శ్రీకవిద్యా శ్రవణవేళాయాం తేషాముపాసనాదిశబ్దానాం విలక్షణప్రత్యయావృత్తిబోధకత్వావగమోఽప్యత్ర ప్రతిష్ఠానీయః - పశ్చాత్తాసాం విద్యానాం భేదాభేదబుభుత్సాయాం విలక్షణార్థతయా బుద్ధిస్థోపాసనాదిశబ్దాశ్శబ్దాన్తరస్థానీయా ఇతి తథా [illegible] రాత్. ఏవం రూపభేదస్సిద్ధో భవతి. బ్రహ్మప్రాప్తి ప్రకరణభేదశ్చోక్తః. అత్ర తదర్థప్రతిపాదనస్య ప్రయోజనమాహ (అస్మిన్నితి) (అవిధేయజ్ఞానపరాణీతి) అత్ర నిర్విశేషవిషయజ్ఞానపరత్వమపి నిరసనీయమనుసన్ధేయం. బహ్వధికరణేషు బహుభిస్సూత్రైస్స్వ ప్రతిజ్ఞార్థస్య సప్రతిపాదనస్యారణం కుదృష్టి నిరసనం చ ప్రయోజనం. … … … … … … … … …

అన్యేతు * ఆత్మా నన్దవిద్యాదివిధేయస్యప్రత్యస్తత్వాత్, ద్వైతశేషేనవినాఽతిశయాన్తరాసమ్భవేన ప్రాప్తకాలమఫలతాదీనాం మిథానాన్తరకార్యభేదాభావేన కర్మభేదాభావాత్, ఆత్మనశ్చైకత్వాత్, విద్యైక్యమిత్యుక్త్వా - ఆత్మనః కార్యాన్తరాసమ్భవేన సమ్పదాన్యనావిద్యాదితి [illegible] న్యాయ్యత్వాత్, భావార్థప్రాధాన్యే సతి సాధ్యానామపూర్వాణాం భేదేన భిన్నానుబన్ధానాం శ్రవణాదిప్రత్యయానాం భేదోపపత్తేర్విద్యాభేదో [illegible] దన్తి, * కౌపాసీత * శ్రోతవ్యో మన్తవ్య ఇతి శబ్దభేదాదివిషయత్వం చ దాపయన్తి. తదయుక్తం- రాగప్రాప్తతయాఽనూదితయోశ్శ్రవణమననయోర్న భేదే నధ్యానేనైక్యశఙ్కానుదయాత్. అత ఏవ నిదిధ్యాసితవ్యపూర్వభేదాత్క్షీరాణేభేదసముచ్చయం చాయుక్తం. తేషాం విధేయత్వేఽపి నైక్యశఙ్కా- [illegible] దిస్వరూపభేదస్య లోకసిద్ధత్వాత్, అజ్ఞాతప్రతీతిశ్రుతార్థప్రతిష్ఠాపనవైశద్యరూపకార్యభేదస్య ప్రసిద్ధత్వాచ్చ. ……

శబ్దాదిభేదాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౭॥ సూ. ॥ వికల్పోఽవిశిష్టఫలత్వాత్ ॥

బ్రహ్మప్రాప్తిఫలానాం సద్విద్యాదహరవిద్యాదీనాం నానాత్వముక్తం. - ఇదానీమాసాం విద్యానామేకస్మిన్ పురుషే ప్రయోజనవత్త్వేన సముచ్చయోఽపి సమ్భవతి- ఉత ప్రయోజనాభావాద్వికల్ప ఏవేతి [illegible] - కిం యుక్తం. సముచ్చయోఽపి సమ్భవతీతి. కుతః. ఏకఫలానాం భిన్నశాస్త్రార్థానామపి సముచ్చయదర్శనాత్. - దృశ్యతే హ్యేకస్యైవ స్వర్గాదేస్సాధనానామగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసాదీనాం తస్యైవ స్వర్గస్య భూయస్త్వాపేక్షయైకపురుషే సముచ్చయః- ఏవమిహాపి బ్రహ్మానుభవభూయస్త్వాపేక్షయా సముచ్చయోఽపి సమ్భవతీతి.

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే- వికల్ప ఏవ- న సముచ్చయస్సమ్భవతీతి. కుతః. అవిశిష్టఫలత్వాత్. - సర్వాసాం హి బ్రహ్మవిద్యానామనవధికాతిశయానన్దబ్రహ్మానుభవః ఫలమవిశిష్టం శ్రూయతే *బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరం* *స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దః శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య* *యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణం కర్తారమీశం పురుషం బ్రహ్మయోనిం । తదా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతీ*త్యాదిభ్యః. బ్రహ్మ హి స్వస్య పరస్య చ స్వయమనుభూయమానమనవధికాతిశయానన్దం భవతి. స చ తాదృశో బ్రహ్మానుభవ ఏకయా విద్యయాఽవాప్యతే చేత్ - కిమన్యయేతి న సముచ్చయస్సమ్భవః. స్వర్గాదేర్హి దేశతః కాలతః స్వరూపతశ్చ పరిమితత్వేన తత్ర దేశాద్యపేక్షయా భూయస్త్వసమ్భవాత్తదర్థిన స్సముచ్చయస్సమ్భవతి- ఇహ తు తద్విపరీతస్వరూపే బ్రహ్మణి తన్న సమ్భవతి. సర్వాశ్చ విద్యాః బ్రహ్మానుభవవిరోధ్యనాదికర్మావిద్యానిరసనముఖేన బ్రహ్మప్రాప్తిఫలా ఇత్యవిశిష్టఫలత్వాత్ సర్వాసాం వికల్ప ఏవ. ....

బ్రహ్మప్రాప్తివ్యతిరిక్తఫలాస్తు విద్యాస్స్వర్గాదిఫలకర్మవద్యథేష్టం వికల్పేరన్ - సముచ్చీయేరన్వా- తాసాం పరిమితఫలత్వేన భూయస్త్వాపేక్షాసమ్భవాత్. తదాహ

౫౮॥ సూ. ॥ కామ్యాస్తు యథాకామం సముచ్చీయేరన్న వా పూర్వహేత్వభావాత్ ॥ అపరిమిత ఫలత్వాభావాదిత్యర్థః. ....

వికల్పాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౭॥ సూ. ॥ వికల్పోఽవిశిష్టఫలత్వాత్ ॥ అస్మిన్నధికరణే న్యాసవిద్యాఽధికృతా. సఙ్గతిమాహ (బ్రహ్మప్రాప్తీతి) భేదేనిర్ణీతే సముచ్చయవికల్పనిరూపణం యుక్తమితి భావః. కిం సర్వాసాం సముచ్చయః- ఉత వికల్పః. కిం బ్రహ్మప్రాప్తిరేకరూపా- ఉత స్వర్గప్రాప్తివద్విలక్షణేతి. నైలక్షణ్యే- తదపేక్షయా సముచ్చయః. ఏకరూపత్వే- వికల్పః. ... ...

రాద్ధాన్తే- (పరమం సామ్యముపైతీతి) అనవధికాతిశయానన్దం బ్రహ్మస్వసదృశానన్దం దదాతి - తతోఽధికానన్దస్యాభావాన్న భూయస్త్వాపేక్షా సమ్భవ ఇతి భావః. బ్రహ్మానుభవస్య ఫలత్వం దర్శయతి (బ్రహ్మ హీతి) కాశ్చిద్విద్యాః విరోధినిరసనోపయోగిన్యః- కాశ్చిద్బ్రహ్మప్రాప్తిఫలాః - అతస్సముచ్చయసమ్భవ ఇత్యత్రాహ (సర్వాశ్చ విద్యా ఇతి) ....

అనేన సూత్రేణ సఙ్గతముత్తరసూత్రార్థం సంక్షిప్యాహ (బ్రహ్మప్రాప్తివ్యతిరిక్తఫలాస్త్వితి)

౫౮॥ సూ. ॥ కామ్యాస్తు యథాకామం సముచ్చీయేరన్న వా పూర్వహేత్వభావాత్ ॥ అత్ర వ్యాఖ్యేయం చరమపదం వ్యాచష్టే (అపరిమితేతి) *సముచ్చీయేరన్ వే*త్యత్రైవాపి సముచ్చయవికల్పయోః కిం నియామకమిత్యపేక్షాయామిచ్ఛా నియామికా స్యాదితి *యథాకామ*మితి వివక్షితోఽర్థః. ... ...

విద్యానామేకరూపం ఫలం సమాధౌ సాక్షాత్కరణమితి పరే. తదయుక్తం- సమాధౌ సాక్షాత్కారస్య విద్యాశరీరాన్తర్భావాత్, తస్య చ ఫలభావే పితృత్వగుణవిశేషవిశిష్టవిషయతయా భిన్నరూపత్వాచ్చ వికల్పానుపపత్తేః. సాక్షాత్కారస్యైకరూపత్వేఽపి బన్ధనివృత్త్యనన్తరభావి బ్రహ్మానుభవ ఏవైష వ్యాకర్తా నిరాసేన వినా సముచ్చయనిరాసాయోగాచ్చ బన్ధనివృత్తిపూర్వకబ్రహ్మానుభవఫలైకరూప్యం వక్తవ్యం.——— అన్యే తు సమ్యక్త్వోపాసనవిషయం విచారమాహుః. తదయుక్తం- సమ్యక్తివినాశవిభాగవిశిష్టోపాసనసముచ్చయస్యాప్రామాణికత్వోపపాదనాత్. తేచ- *యే చేమేఽరణ్య ఇత్యత్ర* దేవయానపథస్య ఫలత్వేనోపాదానాదేకాధికారపరిగృహీతత్వాదాగ్నేయాదీనామివ సముచ్చయ ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా- ఆగ్నేయాదీనామివ ప్రకరణైక్యాగ్నికారవాక్యైక్యాభావాదిభిః ప్రతిప్రకరణం నిరాకాఙ్క్షాణాం విద్యానాం మిథస్సమ్బన్ధానుపపత్తేః, *యే చేమే* ఇత్యాదివాక్యస్య గతివిధిపరత్వేన బ్ర

౫౯॥ సూ. అఙ్గేషు యథాశ్రయభావః॥

ఉద్గీథాదిక్రత్వఙ్గాశ్రితాః 'ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీత' ఇత్యాదికా విద్యాః కిముద్గీథాదివత్క్రత్వఙ్గతయా క్రతుషు నియమేనోపాదేయాః – ఉత గోదోహనాదివత్పురుషార్థతయా యథాకామమితి విశయే – నియమేనోపాదేయా ఇతి యుక్తం. నను యాసాం పురుషార్థత్వేనానియమః ప్రతిపాదితః 'తన్నిర్ధారణానియమస్తద్దృష్టేః పృథగ్ఘ్యప్రతిబన్ధః ఫలమ్' ఇత్యత్ర. సత్యం – తదేవ ద్రఢయితుం కైశ్చిల్లిఙ్గదర్శనైరుత్సర్గాచ్చాక్షిప్యతే. తత్ర హి 'తేనోభౌ కురుతః' ఇత్యనియమదర్శనాత్పృథక్ఫలత్వముక్తం. ఉపాసనాశ్రయభూతోద్గీథాదివదుపాసనానామప్యఙ్గతయోపాదాననియమే బహవో హేతవ ఉపలభ్యన్తే – న హ్యత్ర 'గోదోహనేన పశుకామస్య ప్రణయేత్' ఇత్యాదివదుపాసనావిధివాక్యే ఫలసమ్బన్ధః శ్రూయతే. 'ఉద్గీథముపాసీత' ఇత్యుద్గీథాదిసమ్బన్ధితయైవోపాసనం ప్రతీయతే. 'యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తరమ్' ఇతి వర్తమానాపదేశరూపవాక్యాన్తరాద్ధి ఫలసమ్బన్ధోऽవగమ్యతే – స్వవాక్యేనైవావ్యభిచరితక్రతుసమ్బన్ధ్యుద్గీథాదిసమ్బన్ధేన నిర్జ్ఞాతక్రత్వఙ్గభావస్య వాక్యాన్తరస్థవర్తమానఫలసమ్బన్ధనిర్దేశోऽర్థవాదమాత్రం స్యాత్ – అపాపశ్లోకశ్రవణాదివత్. అతో యథోద్గీథాదయ ఉపాసనాశ్రయాః క్రత్వఙ్గతయా ప్రయోగవిధినా నియమేనోపాదీయన్తే – తథా తదాశ్రితాశ్చోపాసనాస్తన్ముఖేన క్రత్వఙ్గభూతా ఇతి నియమేనోపాదేయా ఏవ ....

హ్యప్రాప్తైరనూద్యమానతయాऽధికారవాక్యత్వాభావాత్, ఏకస్మిన్ దోషే విహితప్రాయశ్చిత్తానామివ వికల్ప ఇత్యాహుః. తదయుక్తం – 'అథ య ఇమే గ్రామ ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసతే తే ధూమమభిసమ్భవన్తి' ఇతి పితృయాణపథస్య ఫలత్వేనోపాదానేऽపి ప్రత్యేకం ఫలసాధనత్వేన విహితానామిష్టాపూర్తదత్తాదీనామివ విద్యాదీనామపి సముచ్చిత్యైకఫలసాధనత్వశఙ్కానుత్థానాత్, తదధికారవాక్యభేదాదిభిః ప్రత్యేకమేకరూపఫలసాధనత్వే సిద్ధే తద్దృష్ట్యైవ దర్శితేऽపి ఫలాతిశయసమ్భవనయా జ్యోతిష్టోమదర్శపూర్ణమాసవిశ్వజిదాదీనామివ సముచ్చయాశఙ్కాయాః దుర్నివారత్వాచ్చ. అతస్సైవావిశిష్టఫలత్వేన నిరాకార్యా. సముచ్చిత్య సాధనత్వే పూర్వపక్షితే ప్రత్యేకం నిరపేక్షసాధనత్వం సిద్ధాన్తినస్సాధ్యం స్యాత్ – తత్ర చ 'అవిశిష్టఫలత్వాత్' ఇతి హేతుర్న ఘటతే – సాధ్యావిశిష్టత్వాత్. అవిశిష్టం ఫలం ప్రతి నిరపేక్షసాధనత్వం హి సాధ్యం. తద్ధేతవాऽభిప్రేతమితి చేత్ – అనపేక్షితకణ్ఠోక్తిః, అపేక్షితస్యావచనం, సూత్రాస్వారస్యం చ స్యాత్. అతో యథాభాష్యమేవార్థః. ——— ఇతరే తు 'కామ్యాస్తు' ఇత్యాదిసూత్రమధికరణాన్తరమాహుః. తదయుక్తం – అవిశిష్టఫలత్వాభావస్యాస్ఫుటత్వాత్. సూత్రప్రయోజనం తు విద్యాత్వసామాన్యప్రసక్తవికల్పనివారణం. 'కామ్యాస్తు' విద్యాసు సూత్రస్వారస్యేన సామాన్యతో నిరూపితాస్వపి ముముక్షోశ్చ భవతి ప్రయోజనం – విద్యాఙ్గక్రతుసమృద్ధ్యర్థానాముద్గీథాద్యుపాసనానాం క్రతుఫలప్రతిబన్ధకకర్మలాఘవభూయస్త్వాద్యానుగుణ్యేన వికల్పసముచ్చయాద్యాశ్రయణమ్. ....

వికల్పాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౯॥ సూ. అఙ్గేషు యథాశ్రయభావః॥ యథాకామమితి పదేన సఙ్గతిరభిప్రేతా. యథాకామం వికల్పస్సముచ్చయో వా స్యాదిత్యుక్తం – తథోద్గీథాదివిద్యా యథాకామముపాదేయా – న వేతి సంశయాత్సఙ్గతిః. కిముద్గీథాద్యుపాసనాని క్రతుషు నియమేనోపాదేయాని – ఉతానియమేన. కిం క్రత్వఙ్గోద్గీథాదిముఖేన పర్ణత్వాదివత్ క్రత్వర్థాని – ఉత ఫలశ్రవణాత్ పురుషార్థభూతాని. కిం గోదోహనాదీనాం పురుషార్థత్వం స్వవాక్యే ఫలసమ్బన్ధశ్రవణాత్ – ఉత క్రతుఫలాత్పృథక్ఫలసమ్బన్ధశ్రవణాత్. స్వవాక్యే ఫలశ్రుత్యా పురుషార్థత్వం చేత్ – తదభావేన పర్ణత్వాదివత్ క్రత్వర్థతయా నియమేనోపాదేయతా. పృథక్ఫలసమ్బన్ధశ్రవణమాత్రాచ్చేత్ – ఉద్గీథాద్యుపాసనానామపి పృథక్ఫలతయా పురుషార్థత్వాన్న నియమేనోపాదేయతా. పౌనరుక్త్యం చోదయతి (నన్వితి) పరిహరతి (సత్యం తదేవేతి) సఙ్గతివిశేషాదధికరణాన్తరం యుక్తం ప్రాప్తం – అతో న తత్ర కృతమిత్యర్థః. తత్రోక్తాంశమాహ (తత్ర హీతి) అత్ర తద్విపరీతహేతుబహుత్వమాహ (ఉపాసనేతి) (న హ్యత్రేతి) గోదోహనస్య స్వవాక్యే శ్రూయమాణం పృథక్ఫలసాధనత్వమఙ్గత్వవిరోధి – అత్ర తు వాక్యాన్తరస్థత్వేన ఫలసమ్బన్ధస్య విలమ్బితప్రతీతిత్వాదర్థవాదమాత్రమితి న తదఙ్గత్వవిరోధీత్యర్థః. విరోధ్యభావ ఉక్తః. అనుకూలహేతుమాహ (ఉద్గీథమితి) ఉద్గీథగతా ద్వితీయా శ్రుతిరుపాసనస్య తచ్ఛేషత్వే ప్రమాణం. వ్రీహ్యాదిగతా ప్రోక్షణాదేరివేత్యర్థః. ఫలసమ్బన్ధస్య వాక్యాన్తరస్థత్వం దర్శయతి (యదేవేతి) వర్తమానాపదేశః – వర్తమానవ్యపదేశః. స్వవాక్యస్థే ఫలసమ్బన్ధే తత్రాపి విధిః కల్ప్యేత – వాక్యాన్తరస్థత్వే సోऽపి నాస్తీతి భావః. ఫలితమర్థమాహ (స్వవాక్యేనైవేతి) నిర్జ్ఞాతః – నిశ్చితః. ప్రయోగవిధిః – అనుష్ఠాపకత్వదశాపన్నవిధిః. న తు జ్ఞాపకావస్థః. యథా స్వవాక్యానవగతఫలసమ్బన్ధస్య ప్రకరణాన్తరస్థస్యావ్యభిచరితక్రతుసమ్బన్ధిజుహూసమ్బన్ధేన జ్ఞాతక్రత్వఙ్గభావస్య పర్ణత్వస్యాపాపశ్లోకశ్రవణఫలసమ్బన్ధోऽర్థవాదమాత్రం స్యాత్ – అతః పర్ణత్వం నియమేనోపాదేయం – తథేదమిత్యర్థః. ....

౪౦॥ సూ. శిష్టేశ్చ॥ శిష్టిః- శాసనం. విధానమిత్యర్థః. *ఉద్గీథముపాసీతేత్యుద్గీథాఙ్గతయోపాసనవిధానాచ్చోపాదాననియమః. *గోదోహనేనపశుకామస్యప్రణయేదిత్యాదివద్విధివాక్యోఽధికారాన్తరాశ్రవణాదుద్గీథాద్యఙ్గభావ ఏవహి విధేయ ఇతి గమ్యతే. ....

౪౧॥ సూ. సమాహారాత్॥ *హోతృషదనాద్ధైవాపి దురుద్గీథమనుసమాహరతీత్యుపాసనస్యసమాహారనియమో దృశ్యతే. దురుద్గీథం- వేదనవిహీనముద్గీథం. వేదనహీనావస్యైవసమాధానం బ్రువంస్తస్యనియమేనోపాదానందర్శయతి. ....

౪౨॥ సూ. గుణసాధారణ్యశ్రుతేశ్చ॥ ఉపాసనగుణస్య- ఉపాసనాశ్రయస్య ప్రణవస్యోపాసనస్య *తేనేయం త్రయీవిద్యావర్తతే ఓమిత్యాశ్రావయత్యోమితి శంసత్యోమిత్యుద్గాయతీతి సాధారణ్యశ్రుతేశ్చోపాసనసమాహారో గమ్యతే. *తేనేతి ప్రకృతపరామర్శాత్సోపాసన ఏవ ప్రణవస్సర్వత్ర సంచరతి - అత ఉపాసనస్య ప్రణవసహభావనియమదర్శనాచ్చోద్గీథాద్యుపాసనానాముద్గీథాదివన్నియమేనోపాదానమ్. ....

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే.

౪౩॥ సూ. నవా తత్సహభావాశ్రుతేః॥ నచైతదస్తి - యదుద్గీథాద్యుపాసనానాం క్రతుషూద్గీథాదివదుపాదాననియమ ఇతి. కుతః. (తత్సహభావాశ్రుతేః) ఉద్గీథాద్యఙ్గభావాశ్రుతేరిత్యర్థః. అఙ్గభావే హి సహభావనియమో భవతి. యద్యపి *ఉద్గీథముపాసీతేత్యస్మిన్పదసముదాయేఽధికారాన్తరం న ప్రతీయతే - తథాపి తదనన్తరమేవ *యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తరం భవతీతి విద్యాయాః క్రతువీర్యవత్తరత్వం ప్రతి సాధనభావః ప్రతిపాద్యతే- తేన క్రతుఫలాత్పృథగ్భూతఫలసాధనభూతా

౪౦॥ సూ. శిష్టేశ్చ॥ పూర్వం య[illegible]క్తా - వ్యాప్తిరూపా హి యుక్తిః. విధివాక్యస్థఫలసమ్బన్ధిత్వజ్ఞానాభావః, విధివాక్యస్థఫలవిరహోఽఙ్గత్వం, చ హి దర్శితం. అథ లిఙ్గాని ప్రదర్శ్యన్తే. గోదోహనస్యాప్యఙ్గత్వప్రసఙ్గ ఇత్యత్రాహ (గోదోహనేనేతి) ....

౪౧॥ సూ. సమాహారాత్॥ సమాహారః- సమాధానం. కథం దృశ్యత ఇత్యత్రాహ (దురుద్గీథమితి) ....

౪౨॥ సూ. గుణసాధారణ్యశ్రుతేశ్చ॥ ఉపాసనార్థత్వవివక్షయా తదాశ్రయస్య గుణత్వవ్యపదేశః. (సమాహారో గమ్యత ఇతి) సమాహారః- అనువృత్తిః. సోపాసనప్రణవానువృత్త్యోపాసనానువృత్తిర్గమ్యత ఇత్యర్థః. తదుపపాదయతి (తేనేతి) ....

౪౩॥ సూ. నవా తత్సహభావాశ్రుతేః॥ ఫలితమర్థమాహ (ఉద్గీథాద్యఙ్గభావాశ్రుతేరితి) కథమయమర్థ ఇత్యత్రాహ (అఙ్గభావే హీతి) సహభావమాత్రస్య పూర్వపక్షిణాప్యఙ్గీకృతత్వాత్సహభావనియమ ఇత్యుక్తం. సహభావనియమవ్యాపకమఙ్గత్వం. అఙ్గత్వవిరోధిపృథక్ఫలసాధనత్వం సూత్రాభిప్రేతం. గోదోహనవాక్యసామ్యప్రతిపాదనేన తదుపపాదయతి (యద్యపీతి) స్వవాక్యస్థత్వం వాక్యాన్తరస్థత్వం చ న ప్రయోజకం- విశిష్యావిశిష్యైవ ప్రయోజకౌ. పర్ణతావిధివాక్యవిలక్షణ్యమస్తి- పర్ణతాయా అపాపశ్లోకశ్రవణం ప్రతిసాధనత్వాశ్రవణాత్, ఫలస్య వాక్యాన్తరస్థత్వాచ్చ. గోదోహనవాక్యే తు స్వవాక్యస్థతయా విశిష్యైవ - ఫలస్య స్వవాక్యే శ్రవణాత్ పశుం ప్రతి గోదోహనస్య సాధనతామాత్రస్య కల్ప్యత్వాత్. ఏవం పర్ణతావిధివాక్యే విశిష్యశ్రవణాభావాద్వాక్యస్వరససిద్ధాఙ్గత్వబాధాయోగాత్తత్ఫలశ్రుతిరర్థవాదః- ఏవం గోదోహనవాక్యే స్వవాక్యస్థతయా విశిష్యైవ శ్రవణాత్తత్ర ఫలసాధనత్వమఙ్గత్వవిరోధి. ఏవమన్యతరవిశిష్యాభావసాధర్మ్యాత్ [illegible] పృథక్ఫలసాధనత్వమేవోపాసనస్య ప్రతిపాదయతీతి గోదోహనవదుపాసనమపి న క్రత్వఙ్గం. అతో విశిష్యాన్వయాభావేఽపి [illegible] వాక్యవన్నేదం క్రత్వఙ్గతాం ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. జుహ్వాః ప్రకృతిద్రవ్యాకాఙ్క్షాఽస్తి- నైవముద్గీథాదీనాముపాసనాకాఙ్క్షాఽస్తి- పర్ణతాయా అక్రియారూపత్వాత్ క్రత్వనుప్రవేశాకాఙ్క్షాఽస్తి- నైవముపాసనానాం- క్రియారూపత్వేనాన్య[illegible]నేన పురుషార్థసంస్పర్శా, దితి పర్ణతావైషమ్యం సిద్ధం. అధికారాన్తరం - ఫలాన్తరసాధనత్వం. ([illegible]ధనభావః ప్రతిపాద్యత ఇతి) అనేన గోదోహనవాక్యసాధనభావః కల్ప్య ఇత్యన్యతరవిశిష్యమ్సూచితః. ఏవం తత్త్వాద్యనన్యపృథక్ఫలసాధనత్వముద్గీథవిద్యావిహితేత్యాహ (తేనేతి) తతః కిమిత్య[illegible]

విద్యా *ఉద్గీథముపాసీతేతి కర్తవ్యతయా విధీయతే. క్రతుఫలాత్పృథగ్భూతఫలసాధనతయాఽవగతస్యోపాసనస్య క్రత్వఙ్గభూతోద్గీథాశ్రితతయా వినియోగో నోపపద్యతే. అత ఉపాసనస్యాశ్రయాపేక్షాయాం సన్నిహితోద్గీథాశ్రయమాత్రం భవతి. ఉద్గీథశ్చ క్రత్వఙ్గభూత ఇతి క్రతుప్రయుక్తోద్గీథాద్యాశ్రయ ఉపాసనే క్రత్వధికారిణ ఏవ క్రతోర్వీర్యవత్తరత్వేచ్ఛానిమిత్తమిదమధికారాన్తరమితి న క్రతుషు తదుపాదాననియమః. వీర్యవత్తరత్వం చ క్రతుఫలస్య ప్రబలకర్మాన్తరఫలేనాప్రతిబన్ధ ఇత్యుక్తం. క్రతోరవిలమ్బితఫలత్వమిత్యర్థః. పర్ణతాదీనాం తు *యదేవ విద్యయా కరోతి - తదేవ వీర్యవత్తరం భవతీతి విద్యాయాః ఫలసాధనత్వవదపాపశ్లోకశ్రవణాదిఫలం ప్రతి సాక్షాత్సాధనభావానశ్రుతేరితి క్రత్వఙ్గభూతజుహ్వాద్యఙ్గతయా వినియోగావిరోధాత్తదఙ్గభూతానాం ఫలాన్తరసాధనభావకల్పనానుపపత్తేస్తత్ర ఫలశ్రుతిరర్థవాదమాత్రం స్యాత్. ....

౬౪॥ సూ. దర్శనాచ్చ॥ దర్శయతి చ శ్రుతిరుపాసనోపాదానానియమం *ఏవంవిద్ధ వై బ్రహ్మా యజ్ఞం యజమానం సర్వాంశ్చర్త్విజోఽభిరక్షతీతి- బ్రహ్మణో వేదనేన సర్వేషాం రక్షణం బ్రువతీ. ఉద్గాతృప్రభృతీనాం వేదనస్యానియమే సత్యేతదుపపద్యతే. అనేన లిఙ్గేన పూర్వోక్తానాం సమాహారాదిలిఙ్గానాం ప్రాయికత్వమవగమ్యతే. అతోఽనియమ ఏవేతి స్థితమ్. ....

యథాశ్రయభావాధికరణం సమాప్తమ్.

తదయుక్తముపాసనస్య క్రత్వఙ్గత్వమయుక్తమిత్యాహ (క్రతుఫలాదితి) * ఉద్గీథముపాసీతేత్యుపాసనస్యోద్గీథశేషత్వం ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ (అత ఉపాసనస్యేతి) (ఆశ్రయమాత్రం భవతి) న తు శేషీత్యర్థః. యథా గోదోహనం కిం సమ్బద్ధపశుసాధనమిత్యపేక్షాయాం ప్రణయనసమ్బద్ధతి ప్రణయనం సమ్బద్ధమాత్రతయా ప్రతీయతే - తథా కిం విషయముపాసనం వీర్యవత్తరత్వసాధనమిత్యపేక్షాయాముద్గీథ ఆశ్రయమాత్రం భవతీత్యర్థః. ఉపాసనస్య పృథక్ఫలసాధనత్వే ఽధికారాన్తరానుష్ఠేయతా స్యాదిత్యత్రాహ (ఉద్గీథశ్చేతి). యథా క్రత్వధికారిణ ఏవ పశుకామనానిమిత్తమధికారాన్తరం భవతి గోదోహనే - తద్వదత్రాపీత్యర్థః. ఉద్గాత్రనుష్ఠితమప్యుపాసనం యజమానస్యైవ ఫలప్రదం. వీర్యవత్తరత్వస్య పృథక్ఫలతాం దర్శయతి (వీర్యేతి) పర్ణతావాక్యవైషమ్యమాహ (పర్ణతాదీనాం త్వితి) ఫలస్య వాక్యాన్తరస్థత్వేన విలమ్బః స్పష్టతయా న కణ్ఠోక్తః. ఫలసమ్బన్ధస్య విలమ్బద్యోతకత్వేనావిరోధిత్వాదఙ్గతయా వినియోగాత్, అఙ్గత్వేన తిపృథక్ఫలకల్పనాఽయోగాత్, తత్ర ఫలశ్రుతిరర్థవాదః- అత్ర పునరన్యతరవిలమ్బసామ్యాత్ పృథక్ఫలసాధనత్వేనోపాసనస్య పురుషార్థతయా క్రత్వర్థత్వాభావాన్నోపాదాననియమ ఇత్యర్థః. ....

౬౪॥ సూ. దర్శనాచ్చ॥ పూర్వసూత్రే పూర్వపక్షయుక్తిర్నిరాకృతా- అత్ర లిఙ్గాని ప్రతివక్ష్యన్తే. అనియమస్య ప్రదర్శితత్వముపపాదయతి (ఉద్గాతృప్రభృతీతి) *యజమానం సర్వాంశ్చర్త్విజోఽభిరక్షతీత్యత్ర యజమానసంరక్షణం క్రతుఫలాప్రతిబన్ధకరణాదిర్గతిమత్తవ్యం ఉద్గాతృప్రభృతివేదనఫలం హి క్రతుఫలాప్రతిబన్ధాది- తస్య బ్రహ్మర్త్విగ్వేదనేనసిద్ధౌ సత్యాం హ్యుద్గాతృప్రభృతివేదనానియమసిద్ధిః (సమాహారాదిలిఙ్గానాం ప్రాయికత్వమవగమ్యత ఇతి) ఆదావేవ క్రతుఫలాప్రతిబన్ధాయోద్గీథోపాసనం సఙ్కల్పితం చేత్- వేదనవిరహితోద్గీథే సమాధానం కర్తవ్యమిత్యర్థః. సోపాసనప్రణవసహభావనియమదర్శనమపి తథా సఙ్కల్పితక్రతావేవ. యద్వా- * తేనేతి సోపాసనప్రణవపరామర్శః - అపి తు ప్రణవమాత్రపరామర్శః. ఉద్గీథసమ్బన్ధితయోపాసనవిధానం - సమూద్గీథవిశేషణతయేత్యనేన శఙ్కిత్వా పరిహృతా. ... ...

ఫలేతు కిముద్గీథాదిప్రత్యయాస్సముచ్చీయేరన్ - కిం యథాకామం స్యురితి విచారయతి. పురుషార్థత్వే యథాకామమనుష్ఠేయత్వం *కామ్యాస్తు యథాకామమితి సిద్ధం- అతః పురుషార్థత్వతదభావవిషయవిచారో యుక్తః. *తత్సహభావాశ్రుతేరితి- *గ్రహం వాగ్గృహీత్వా చమసం వోన్నీయ స్తోత్రముపాకరోతి స్తుతమనుశంసతి ప్రస్తోతస్సామ్నా గాయ హోతరేతద్యజేత్యాదినాస్తోత్రాదీనాం పరస్పరసహభావః శ్రుతః- ఇహ తథాన శ్రూయత ఇతి చాహ. లిఙ్గాదీనామప్యఙ్గభావే ప్రమాణత్వాత్ సహభావాశ్రవణమాత్రేణ నాఙ్గత్వనివృత్తిః. సహభావాశ్రుతిర్వినియోగప్రమాణాభావప్రదర్శనార్థేతి చేత్ - సహభావశ్రుతేనతన్నియమరూపమఙ్గత్వముపస్థాప్య వినియోజక ప్రమాణాభావేన తద్వ్యదాసపరత్వం సూత్రస్యేత్యతో వివరం. ——

అన్యేతు *శిష్టేశ్చ- *యదేవ విద్యయా కరోతీత్యఙ్గత్వం శిష్యత ఇత్యాహుః. తతో వివరం *ఉద్గీథముపాసీతేతి విధానపరత్వం- శిష్టిశబ్దస్యవిధానేనాన్వరస్యాత్, *యదేవ విద్యయేత్యత్ర విధిపదాశ్రవణా, చ్చ *దర్శనాచ్చ- *తేనోభౌ కురుత ఇత్యనియమదర్శనాదిత్యాచక్షతే. తదయుక్తం- *శిష్టేరిత్యనేన పునరుక్తత్వాత్. ....

యథాశ్రయభావాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే
తృతీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

ఇతి శ్రీహారీతకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం తృతీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా - ౧౦౮.— సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా- ౪౧౭.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

తృతీయాధ్యాయే— చతుర్థః పాదః.

పురుషార్థాధికరణమ్.

౧॥ సూ. పురుషార్థోతశ్శబ్దాదితిబాదరాయణః॥

గుణోపసంహారానుపసంహారఫలావిద్యైకత్వనానాత్వచిన్తాకృతా- ఇదానీంవిద్యాతఃపురుషార్థః- ఉతవిద్యాఙ్గకాత్కర్మణఇతిచిన్త్యతే. కింయుక్తం. అతః. *విద్యాతఃపురుషార్థఇతిభగవాన్బాదరాయణోమన్యతే. కుతః. (శబ్దాత్) దృశ్యతేహ్యుపనిషదఃశబ్దోవిద్యాతఃపురుషార్థంబ్రువన్ *బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరం *వేదాహమేతం పురుషంమహాన్తమాదిత్యవర్ణంతమసఃపరస్తాత్ తమేవంవిద్వానమృతఇహభవతినాన్యఃపన్థావిద్యతేయనాయ *యథానద్యఃస్యన్దమానాస్సముద్రే అస్తంగచ్ఛన్తినామరూపేవిహాయ । తథావిద్వాన్నామరూపాద్విముక్తఃపరాత్పరంపురుషముపైతిదివ్యమిత్యాదిః. ....

అత్రపూర్వపక్షీప్రత్యవతిష్ఠతే.

౨॥ సూ. శేషత్వాత్పురుషార్థవాదోయథాన్యేష్వితిజైమినిః॥ నైతదేవం-యద్విద్యాతఃపురుషార్థావాప్తిశ్శబ్దాదవగమ్యతఇతి. నహ్యేష *బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరమిత్యాదిశబ్దోవేదనాత్పురుషార్థావాప్తిమవగమయతి- కర్మసుకర్తృభూతస్యాత్మనోయాథాత్మ్యవేదనప్రతిపాదనపరత్వాత్. అతఃకర్తుస్సం

---

* ౧॥ సూ. పురుషార్థోతశ్శబ్దాదితిబాదరాయణః॥ పూర్వపాదేనాస్యాధికరణస్యసఙ్గతిమాహ (గుణేతి) ఉపాసనచిన్తానన్తరమఙ్గచిన్తనంక్రియతఇతిపాదసఙ్గతిరర్థసిద్ధా. తత్రవిద్యాయాఅఙ్గిత్వేసతిహితదఙ్గచిన్తనంకార్యం- తస్మాదఙ్గచిన్తనోపయోగిత్వేనవిద్యాయాఅఙ్గిత్వంప్రథమాధికరణేనిరూప్యతే. కింవిద్యాతఃపురుషార్థః- ఉతవిద్యాఙ్గకాత్కర్మణఇతి. కింవిద్యాక్రతుకర్తృభూతాత్మసంస్కారద్వారేణక్రత్వర్థా- ఉతాపునరావృత్తిఫలసాధనతయాపురుషార్థా. కిం *బ్రహ్మవిదాప్నోతీత్యాదయఃఫలవిధయః- ఉతార్థవాదాః. పరవిద్యాసుకర్మీభూతోజీవః - ఉతతదన్యఃపరమాత్మా. కిమాచారదర్శనాదిలిఙ్గానుగృహీతం *తత్త్వమస్యాదిసామానాధికరణ్యముపాస్యస్యజీవభావమవగమయతి - నేతి. కిమిదంలిఙ్గమనైకాన్తికం- నేతి. అనైకాన్తికత్వాభావేతదనుగృహీతసామానాధికరణ్యేనోపాస్యస్యజీవభావావగమాత్పరవిద్యానాంస్వకర్మీభూతజీవసంస్కారత్వాదాత్మజ్ఞానఫలశ్రుతేరర్థవాదతయాపృథక్ఫలసాధనత్వాభావాద్విద్యాక్రత్వర్థైతితదఙ్గకాత్కర్మణఃపురుషార్థస్స్యాత్. లిఙ్గస్యానైకాన్తికత్వేతదనుగ్రహాభావేనసామానాధికరణ్యస్యజీవానతిరేకానవగమకత్వాత్పరవిద్యానాంజీవకర్మకత్వాభావేనతత్సంస్కారత్వాభావాదాత్మవిద్యాఫలశ్రుతేరర్థవాదత్వాభావేనపృథక్ఫలసాధనతయాపురుషార్థత్వాద్విద్యాతఃపురుషార్థసిద్ధిస్స్యాత్. ఇదంచసిద్ధాన్తోపక్రమం. విద్యాయాఃపూర్వపాదేప్రస్తుతత్వాదతశ్శబ్దేనపరోక్తా. *బ్రహ్మవిదాప్నోతీతివాక్యేవిద్యయాప్రాప్యావాప్తిరుక్తా. *వేదాహమిత్యత్రవిద్యాయాఃబ్రహ్మప్రాప్తిహేతుత్వంప్రతిబన్ధనివృత్తిద్వారకమిత్యర్థః. తత్రబ్రహ్మణోవిగ్రహాదివిశిష్టత్వముపాయాన్తరనిషేధశ్చసిద్ధః. ఉభయమప్యభిహితం *యథానద్యఇతివాక్యే. ....

ద్వితీయసూత్రప్రభృతిపూర్వపక్షవిషయం. తదాహ (అత్రేతి)

౨॥ సూ. శేషత్వాత్పురుషార్థవాదోయథాన్యేష్వితిజైమినిః ॥ వ్యాచష్టే (నైతదిత్యాదినా) (నహీత్యాది) *ఆదితోధ్యాయపఞ్చక్యాదిష్వివనతాత్పర్యమిత్యర్థః. కుతఇత్యతఆహ (కర్మస్వితి) వ్రీహ్యాదేఃప్రోక్షణాదివద్విద్యాయాఆత్మనశ్శేషత్వేనావగతా *ఆత్మాజ్ఞాతవ్యఇతి- *అథాతస్యాస్యన్నిత్యజ్ఞానమపికర్మశేషత్వేనావగతం - వ్రీహ్యాదిశేషభూతప్రోక్షణాదేఃక్రతుశేషత్వంద్వారభూతవ్రీహ్యాదేఃక్రతుశేషత్వేనైవయథోపపద్యతే- తథాఆత్మశేషభూతజ్ఞానస్యకర్మశేషత్వమాత్మనఃకర్మశేషత్వేనోపపద్యతఇతిజ్ఞాతవ్యఆత్మాక్రతుశేషభూతఏవ.కర్మశేషభూతత్వంచకర్మసుకర్తృభూతస్యాత్మనః - సచాత్మాజీవఏవేతితత్స్వరూపప్రతిపాదనపరంవేదాన్తవాక్యజాతమిత్యర్థః. ఆత్మజ్ఞానస్యపృథక్ఫలసాధనత్వాన్నకర్మాఙ్గత్వమిత్యత్రాహ (అతఇతి) *ఆత్మావాఅరేద్రష్టవ్యఇత్యాదిషు *స్వాధ్యాయోధ్యేతవ్యఇతివదాత్మనఃకర్మత్వావగమాత్ జ్ఞానేనసంస్కార్య

స్కారద్వారేణవిద్యాయాః క్రతుశేషత్వాత్తత్ర ఫలశ్రుతిరర్థవాదమాత్రం- యథాఽన్యేషు ద్రవ్యాదిష్వితి జైమినిరాచార్యో మన్యతే. తదుక్తం. * ద్రవ్యగుణసంస్కారకర్మసు పరార్థత్వాత్ఫలశ్రుతిరర్థవాదస్స్యాదితి. నను చ కర్మసు కర్తృజీవాదన్యో ముముక్షుభిః ప్రాప్యతయా వేదాన్తేషు వేద్య ఉపదిశ్యత ఇతి ప్రాగేవోపపాదితం * నేతరోఽనుపపత్తేః * భేదవ్యపదేశాచ్చ * అనుపపత్తేస్తు న శారీరః * ఇతరపరామర్శాత్స ఇతి చేన్నాఽసమ్భవాదిత్యేవమాదిభిస్సూత్రైః. తదేవ బ్రహ్మ * తత్త్వమస్యాది సామానాధికరణ్యేన జీవాదనతిరిక్తమిత్యేతదపి * అధికం తు భేదనిర్దేశాదిత్యేవమాదిభిర్నిరస్తం. సామానాధికరణ్యనిర్దేశశ్చ * ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం * సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేతి చేతనాచేతనసాధారణః * యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ * య ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాదినాఽవగత తత్తదాత్మతయావస్థితినిబన్ధన ఇతి * అవస్థితేరితి కాశకృత్స్న ఇత్యాదిభిరుపపాదితం. తత్కథం కర్మసు కర్తురాత్మనో యాథాత్మ్యోపదేశపరా వేదాన్తశబ్దా ఇతి విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వం ప్రతిపాద్యతే. ఉచ్యతే- వేదాన్తవాక్యేష్వేవ విద్యాయాః కర్మప్రాధాన్యం సూచయద్భిర్లిఙ్గైస్తదుపబృంహిత సామానాధికరణ్యనిర్దేశేన చ వేదాన్తశబ్దా దేహాతిరిక్తజీవస్వరూపయాథాత్మ్యోపదేశపరా ఇతి బలాదభ్యుపగమనీయమితి పూర్వపక్షిణోఽభిప్రాయః. నను చ కర్తృసంస్కారముఖేన విద్యాయాః క్రత్వనుప్రవేశో న శక్యతే వక్తుం- కర్తుర్లౌకికవైదికసాధారణత్వేనావ్యభిచరిత క్రతుసమ్బన్ధిత్వాభావాత్. నైవం-లౌకికస్య కర్మణః కర్తుర్దేహాదవ్యతిరిక్తత్వేఽప్యుపపత్తేః, దేహాతిరిక్తనిత్యాత్మస్వరూపస్య క్రతావేవోపయోగాత్, తత్స్వరూపప్రతిపాదనముఖేన క్రత్వనుప్రవేశో న విరుధ్యతే. అతో విద్యాయాః క్రతుశేషత్వాన్నాతః పురుషార్థః. ....

కాని పునస్తాని లిఙ్గాని - యదుపబృంహిత సామానాధికరణ్యనిర్దేశేన వేదాన్తశబ్దా జీవస్వరూపపరా ఇతి నిర్ణీయన్తే. తత్రాహ

౩॥ సూ. ॥ ఆచారదర్శనాత్ ॥ బ్రహ్మవిదాం ప్రాధాన్యేన కర్మస్వేవాచారో దృశ్యతే. అశ్వపతిః కైకయః కిలాత్మవిత్తమస్తద్విజ్ఞానాయోపగతాంస్తానృషీన్ ప్రత్యాహ * యక్ష్యమాణో వై భగవన్తోఽహమస్మీతి. తథా జనకాదయో బ్రహ్మవిదగ్రేసరాః కర్మనిష్ఠాః స్మృతిషు దృశ్యన్తే * కర్మణైవ హి సంసిద్ధిమాస్థితా జనకాదయః * ఇయాజ సోఽపి సుబహూన్ యజ్ఞాన్ జ్ఞానవ్యపాశ్రయ ఇతి. అతో బ్రహ్మవిదాం కర్మప్రధానత్వదర్శనాద్విద్యాయాః కర్తృస్వరూపవేదనరూపత్వేన కర్మాఙ్గత్వమేవేతి న విద్యాతః పురుషార్థః. ....

లిఙ్గమిదం- ప్రాప్తిరుచ్యతామిత్యత్రాహ.

త్వం- అతో యజ్ఞాదేస్స్వ్యహ్యాదిద్వారా ప్రోక్షణాదివద్విద్యాపి కర్తృసంస్కారరూపతయా కర్మశేషభూతా. తస్మాద్యథాఽవ్యభిచరిత క్రతుసమ్బన్ధి [illegible] ద్వారా క్రతుశేషభూతపర్ణతాయాః ఫలశ్రవణమర్థవాదః - తద్వదవ్యభిచరిత క్రతుసమ్బన్ధికర్తృద్వారా విద్యాయాః క్రతుశేషభూతాయాః ఫలశ్రుతిరర్థవాద ఇత్యర్థః [illegible] రాధీతాయా విద్యాయాః క్రతుశేషత్వమపి దుర్ఘటత్వవదుపపన్నం. ఆదిశబ్దవివరణార్థమాహ (తదుక్తమితి) చోదయతి (నన్వితి) [illegible] నాపి స్వరూపైక్యానుపపత్తిర్ద్యోతనార్థం * ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం * సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ ఇతి వాక్యద్వయోపాదానం. [illegible] ప్రతిపాద్యమానత్వేన జీవప్రత్యభిజ్ఞాభావాత్ తద్ద్వారా విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వమనుపపన్నమిత్యర్థః. పరిహరతి (ఉచ్యత ఇతి) (వేదాన్తవాక్యేష్వేవ) [illegible] పరత్వేనోక్తేష్వపి తేషు. లిఙ్గానుగ్రహాత్ సామానాధికరణ్యమపి స్వరూపైక్యపరమిత్యాహ (తదుపబృంహితేతి) చోదయతి (నను చేతి) సమ్భావ్యశేషమన్యశేషం భవతి- తదసాధారణమేవ హి వదన్తం- కర్తా తు లౌకికవైదికకర్మసాధారణః - అతః కర్తుర [illegible] క్రతుసమ్బన్ధిత్వాభావాన్న [illegible] ప్రత్యభిజ్ఞానాస్తీతి న తద్ద్వారా క్రత్వఙ్గత్వమిత్యర్థః. పరిహరతి (నైవమితి)........................

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (కానీతి)

౩॥ సూ. ॥ ఆచారదర్శనాత్ ॥ గుణముఖ్యవ్యతిక్రమే తదర్థత్వాన్ముఖ్యేన గుణాఙ్గం గుణో నేయః - న తు గుణానుగుణం ముఖ్యో నేయః. తస్మాత్ [illegible] ప్రసఙ్గే కర్మణోఽనుష్ఠానం తస్య ప్రాధాన్యేనైవోపపద్యతే- అతో విద్యా కర్మాఙ్గమిత్యర్థః. ....

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (లిఙ్గమితి) ప్రాప్తిః- ప్రమాణాన్తరసిద్ధిః. అనుగ్రాహకముక్తం- అనుగ్రాహ్యముపదిశ్యతామిత్యర్థః. అగతప్రమాణస్య శ్రుతిలిఙ్గాదయోఽనుగ్రాహకాః.

౪॥ సూ. తచ్ఛ్రుతేః॥ శ్రుతిరేవహివిద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వమాహ * యదేవవిద్యయాకరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవవీర్యవత్తరంభవతీతి. నేయంశ్రుతిః ప్రకరణాదుద్గీథమాత్రవిషయేతివ్యవస్థాపయితుంశక్యా - యతః ప్రకరణాచ్ఛ్రుతిర్బలీయసీ - *యదేవవిద్యయాకరోతీతివిద్యామాత్రవిషయాహీయంశ్రుతిః..........................

౫॥ సూ. సమన్వారమ్భణాత్॥ *తంవిద్యాకర్మణీసమన్వారభేతే ఇతివిద్యాకర్మణోస్సాహిత్యంచదృశ్యతే- సాహిత్యంచోక్తేనన్యాయేనవిద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వేసత్యేవభవతి. ....

౬॥ సూ. తద్వతోవిధానాత్॥ విద్యావతః కర్మవిధానాద్విద్యాకర్మాఙ్గమిత్యవగమ్యతే. *ఆచార్యకులాద్వేదమధీత్యయథావిధానంగురోః కర్మాతిశేషేణాభిసమావృత్యకుటుమ్బేశుచౌదేశ ఇత్యాదౌ- *వేదమధీత్యేత్యధ్యయనవతః కర్మాణివిదధదర్థావబోధపర్యన్తాధ్యయనవతఏవవిదధాతి. అర్థావబోధపర్యన్తంహ్యధ్యయనమితిస్థాపితం. అతోబ్రహ్మవిద్యాపికర్మసువినియుక్తేతినపృథక్ఫలాయావకల్పతే.........

౭॥ సూ. నియమాత్॥ ఇతశ్చనవిద్యాతః పురుషార్థః *కుర్వన్నేవేహకర్మాణిజిజీవిషేచ్ఛతంసమా ఇత్యాత్మవిదః పురుషాయుషస్యసర్వస్యకర్మసునియమేనవినియోగాత్కర్మణఏవఫలమిత్యవగమ్యతే- విద్యాతుకర్మాఙ్గమితి.......................................

ఏవంప్రాప్తేప్రచక్ష్మహే

౮॥ సూ. అధికోపదేశాత్తుబాదరాయణస్యైవంతద్దర్శనాత్॥ తుశబ్దాత్పక్షోవ్యావృత్తః. విద్యాతఏవపురుషార్థః. కుతః. (అధికోపదేశాత్) కర్మసుకర్తుర్జీవాద్ధేయప్రత్యనీకానవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణాకరత్వేనాధికస్యార్థాన్తరభూతస్య పరస్యబ్రహ్మణోవేద్యతయోపదేశాత్ భగవతోబాదరాయణస్యవిద్యాతః ఫలమిత్యేవమేవమతం. లిఙ్గానితిష్ఠన్తు- వేద్యతయోపదేశస్తావత్కర్తుఃప్రత్యగాత్మనోఽధికస్యైవ. కథం. (తద్దర్శనాత్) ప్రత్యగాత్మన్యశుద్ధేశుద్ధేప్యసమ్భావనీయానన్తగుణాకరస్యవేద్యస్యనిరస్తనిఖిలహేయగన్ధస్యస్వసఙ్కల్పకృతజగదుదయవిభవలయలీలస్య సర్వజ్ఞస్యసర్వశక్తేరాప్తకామస్యాపరిచ్ఛేద్యానన

౪॥ సూ. తచ్ఛ్రుతేః॥ విద్యయేతితృతీయాశ్రుత్యాఽఙ్గత్వంగమ్యతే. (నేయమిత్యాది)తత్కిమిత్యత్రాహ(యదేవేతి)...

౫॥ సూ. సమన్వారమ్భణాత్॥ అన్వారమ్భణం- స్పర్శః. తేనసమ్బన్ధోవివక్షితః. సాహిత్యంకర్మణావిద్యాఙ్గత్వేకథమిత్యత్రాహ (ఉక్తేనన్యాయేనేతి) కర్తురాత్మనః కర్మశేషత్వమాచారదర్శనమిత్యాదికంన్యాయశబ్దేనవివక్షితమ్. ....

౬॥ సూ. తద్వతోవిధానాత్॥ * అతిశేషేణనిశ్శేషమిత్యర్థః. అధ్యయనవతః కర్మాణివిదధీత - తతఃకింజ్ఞానస్యకార్యాఙ్గత్వ ఇత్యత్రాహ (అర్థావబోధపర్యన్తాధ్యయనవతఏవేతి) అర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వంకథమిత్యత్రాహ (అర్థావబోధేతి) (స్థాపితం) ప్రాక్ప్రథమసూత్రేరవివక్షితార్థత్వాదిదోషపరిహారార్థమిత్యర్థః. స్నాత్వాజుహుయాదిత్యుక్తేహిహోమః స్నానాఙ్గకస్స్యాత్ - తథేదమధీత్యేత్యాదిః. నహిక్రతుజ్ఞానస్యతదనుష్ఠానమఙ్గం- అపిత్వనుష్ఠానస్యానుష్ఠేయజ్ఞానమఙ్గంస్యాత్ - తద్వదిహాపి. ....

౭॥ సూ. నియమాత్॥ కృత్స్నస్యాయుషః క్రతుశేషత్వాన్నర్థేప్రాప్తమన్యత్సర్వంతచ్ఛేషభూతమిత్యర్థః. ఇమానిపూర్వపక్షసూత్రాణి...

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (ఏవంప్రాప్తఇతి)

౮॥ సూ. అధికోపదేశాత్తుబాదరాయణస్యైవంతద్దర్శనాత్॥ కథంవిద్యాతఃఫలం- విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వేలిఙ్గానిదర్శితానీత్యత్రాహ (లిఙ్గానితిష్ఠన్త్వితి) తద్దర్శనాదితిసూత్రఖణ్డోపాదానం. ఉపాసనవాక్యోపయోగిత్వాత్ స్వరూపపరవాక్యానాం- వేదనోపదేశవాక్య

న్దస్యజీవాధిపస్యకృత్స్నప్రశాసితుఃపరస్యబ్రహ్మణోవేదనోపదేశవాక్యేషుదర్శనాత్. *అపహతపాప్మావిజరోవిమృత్యుర్విశోకోవిజిఘత్సోపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్పః *తదైక్షతబహుస్యాంప్రజాయేయేతితత్తేజోసృజత *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ *పరాస్యశక్తిర్వివిధైవశ్రూయతేస్వాభావికీజ్ఞానబలక్రియాచ *సపర్యగాద్బ్రహ్మణఆనన్దః *యతోవాచోనివర్తన్తే అప్రాప్యమనసాసహ। ఆనన్దంబ్రహ్మణోవిద్వాన్ నబిభేతికుతశ్చనేతి *ఏషసర్వేశ్వరఏషభూతాధిపతిరేషభూతపాలఏషసేతుర్విధరణః *సకారణంకరణాధిపాధిపోనచాస్యకశ్చిజ్జనితానచాధిపః *ఏతస్యవాఅక్షరస్యప్రశాసనేగార్గిసూర్యాచన్ద్రమసౌవిధృతౌతిష్ఠతఃఏతస్యవా అక్షరస్యప్రశాసనేగార్గిద్యావాపృథివ్యౌవిధృతేతిష్ఠతః *భీషాస్మాద్వాతఃపవతేభీషోదేతిసూర్యః।భీషాస్మాదగ్నిశ్చేన్ద్రశ్చమృత్యుర్ధావతిపఞ్చమః ఇత్యాదిషు. తస్మాద్వేదనోపదేశశబ్దైష్షుక్తః ప్రత్యగాత్మనఃఖద్యోతకల్పస్యావిద్యాదిహేయసమ్బన్ధయోగ్యస్య గన్ధోపినాస్తీతిపరమపురుషవిషయాయావిద్యాయాస్తత్ప్రాప్తిరూపమమృతత్వం తత్రతత్రశ్రూయమాణంఫలమితివిద్యాతఃపురుషార్థఇతిసూత్రోక్తమ్........................

లిఙ్గాన్యపిసన్త్యన్తే.

౯॥ సూ. ॥తుల్యంతుదర్శనమ్॥ యదుక్తంబ్రహ్మవిదాంకర్మానుష్ఠానదర్శనాద్విద్యాకర్మాఙ్గమితి. తన్న. విద్యాయాఅనఙ్గత్వేపితుల్యందర్శనం- బ్రహ్మవిదాంకర్మానుష్ఠానదర్శనమనైకాన్తికమిత్యర్థః. అననుష్ఠానస్యాపిదర్శనాత్. దృశ్యతేహిబ్రహ్మవిదాంకర్మత్యాగః *ఋషయఃకావషేయాఃకిమర్థావయమధ్యేష్యామహేకిమర్థావయంయక్ష్యామహఇత్యాదౌ. అతో బ్రహ్మవిదాంకర్మత్యాగదర్శనాన్నవిద్యాకర్మాఙ్గం. కథమిత్యుపపద్యతే- బ్రహ్మవిదాంకర్మానుష్ఠానమననుష్ఠానంచ. ఫలాభిసన్ధిరహితస్యయజ్ఞాదికర్మణోబ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వాత్తథావిధస్యకర్మణోనుష్ఠానదర్శనముపపద్యతే. వక్ష్యతిచ *సర్వాపేక్షాచయజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవదితి. ఫలార్థస్యతుతస్యైవయజ్ఞాదేఃకర్మణోమోక్షైకఫలబ్రహ్మవిద్యావిరోధిత్వాత్తస్యాననుష్ఠానదర్శనముపపన్నతరం. విద్యాయాఃకర్మాఙ్గత్వేకర్మత్యాగఃకథమపినోపపద్యతే: ....

యదుక్తంశ్రుత్యైవవిద్యాయాఃకర్మాఙ్గత్వమవగమ్యతఇతి- తత్రాహ.

౧౦॥ సూ. ॥అసార్వత్రికీ॥ నసర్వవిద్యావిషయేయంశ్రుతిః - అపితూద్గీథవిద్యావిషయైవ- *యదేవవిద్యయాకరోతీతియచ్ఛబ్దస్యానిర్ధారితవిశేషస్య *ఉద్గీథముపాసీతేతిప్రస్తుతోద్గీథవిశేషని

ష్పత్త్యుక్తం. స్వరూపపరవాక్యోక్తగుణానాముపాసనాపేక్షితత్వాదిత్యర్థః. శుద్ధ్యశుద్ధ్యుభయాకారజీవస్యాసమ్భావనీయానన్తకల్యాణగుణాఉచ్యన్తేపరస్య బ్రహ్మణఇత్యర్థః. ఉక్తగుణవిశిష్టత్వే ప్రమాణమాహ(అపహతపాప్మేతి)జుహూవత్కర్తురాత్మనఃప్రత్యభిజ్ఞానేసతిహితద్ద్వారావిద్యాయాఃకర్మాఙ్గత్వం- వేదనోపదేశవాక్యేషుజీవవిలక్షణస్యప్రతిపాద్యమానత్వేనజీవప్రత్యభిజ్ఞానాభావాన్నతద్ద్వారావిద్యాయాఃకర్మాఙ్గత్వమితిశ్రూయమాణంఫలమవినాభావమాహ- తస్మాద్విద్యాయాఃపృథక్ఫలసాధనత్వేననక్రత్వర్థత్వం- కింతుపురుషార్థత్వమేవేత్యర్థః. ....

ఉత్తరసూత్రాణాంకృత్యమాహ (లిఙ్గాన్యపీతి)

౯॥ సూ. ॥తుల్యంతుదర్శనమ్॥ అనైకాన్తికశబ్దానానియతత్వముచ్యతే. *కిమర్థాః-కింప్రయోజనాః. అఙ్గత్వేహ్యననుష్ఠానం నోపపద్యతఇతిభావః. అనుష్ఠానాననుష్ఠానేవ్యాహతేఇత్యత్రిప్రాయేణాహ (కథమితి) పరిహరతి (ఫలాభిసన్ధీతి) భవత్పక్షేపివేయంవ్యాహతిరిత్యాహ (విద్యాయాఇతి) బ్రహ్మవిద్యాఫలానాపన్నవాదత్వేనమోక్షైకఫలానభ్యుపగమాన్నైకఫలంకర్మానుష్ఠేయం- త్రివర్గఫలంత్వననుష్ఠేయమితివిభాగానుపపత్త్యావ్యాహతిస్తవైవేత్యర్థః. ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యదుక్తమితి)

౧౦॥ సూ. ॥అసార్వత్రికీ॥ ప్రకరణాచ్ఛ్రుతిర్బలీయసీత్యుక్తమితిశఙ్కాయాంవిశేషపదసామర్థ్యంహిశ్రుతిః- అత్రతథా

కృతత్వాత్. నహి ‘యత్కరోతి-తద్విద్యయే’తి సమ్బధ్యతే-యదేవ విద్యయా కరోతి-తదేవ వీర్యవత్తరమితి-విద్యయా క్రియమాణం యచ్ఛబ్దేన నిర్దిశ్య తస్య హి వీర్యవత్తరత్వముచ్యతే. ....

యచ్చేదముక్తం * తంవిద్యాకర్మణీసమన్వారభేతేఇతి విద్యా
కర్మణోస్సాహిత్యదర్శనాద్విద్యాకర్మాఙ్గమితి - తత్రాహ.

౧౧॥ సూ. ॥విభాగశ్శతవత్॥ *తంవిద్యాకర్మణీసమన్వారభేతేఇత్యత్రోక్తేసన్యాయేనవిద్యాకర్మణోర్భిన్నఫలత్వాద్విద్యాస్వస్మైఫలాయ సమన్వారభతే. కర్మచస్వస్మైఫలాయేతివిభాగో ద్రష్టవ్యః. (శతవత్) యథాక్షేత్రరత్నవిక్రయిణం శతద్వయమన్వేతీత్యుక్తే క్షేత్రార్థం శతం- రత్నార్థం శతమితివిభాగః ప్రతీయతే - తద్వదత్రాపి. ....

౧౨॥ సూ. ॥అధ్యయనమాత్రవతః॥ యదుక్తంవిద్యావతఃకర్మవిధానాద్విద్యాకర్మాఙ్గమితి- నైతద్యుక్తం- *వేదమధీత్యేత్యధ్యయనమాత్రవతోఽభిధానాత్. నచాధ్యయనవిధిరేవార్థావబోధేప్రవర్తయతి - ఆధానవదధ్యయనస్యాక్షరరాశిగ్రహణమాత్రపర్యవసానాత్. గృహీతస్యచస్వాధ్యాయస్యఫలవత్కర్మావబోధిత్వదర్శనాత్తన్నిర్ణయఫలేతదర్థవిచారేపురుషఃస్వయమేవప్రవర్తతే - తతఃకర్మార్థికర్మజ్ఞానే

మర్థయంనాస్తీత్యభిప్రాయేణాహ (నహీతి) యత్కరోతితద్విద్యయేత్యుక్తేవిద్యాయుక్తత్వంవిహితంస్యాత్ - నచతథాఽన్వయః-యదేవవిద్యయాకరోతి-తదేవవీర్యవత్తరమిత్యన్వయః. తథాసతి యచ్ఛబ్దానూదితస్యవిద్యయాక్రియమాణస్యప్రాపకప్రమాణాకాఙ్క్షాయాం ప్రకరణసన్నిహితోద్గీథవిద్యా *యదేవవిద్యయేతివిద్యాశబ్దసఙ్కోచయతి- అతోఽనువాదరూపత్వాత్ ప్రమాణాన్తరసాపేక్షత్వేనస్వతోఽర్థనిశ్చయసామర్థ్యాభావాత్ *విద్యయేతిపదమేకపదసామర్థ్యరూపాశ్రుతిర్నభవతీత్యర్థః. ....

అనన్తరసూత్రస్యవ్యాఖ్యామాహ (యచ్చేదమితి)

౧౧॥ సూ. ॥విభాగశ్శతవత్॥ సమన్వారమ్భణశ్రుతిస్సాంసారికఫలవిద్యాకర్మవిషయా. విద్యాస్వఫలప్రదానాయాన్వేతి- కర్మచస్వఫలప్రదానాయేత్యర్థః. బ్రహ్మవిద్యాతదఙ్గకర్మవిషయావాస్త్వియంశ్రుతిః. విద్యా *నేహాభిక్రమనాశోస్తీతిన్యాయాత్ ప్రారబ్ధావసానేముక్తిదానాయాన్వేతి- కర్మతదఙ్గభూతవిద్యోత్పాదనాయాన్వేతీత్యర్థః. ....

౧౨॥ సూ. ॥అధ్యయనమాత్రవతః॥ (ఆధానవదితి) *అగ్నీనాదధీతేత్యత్రాధానేనాగ్నిస్సమ్పాద్యత్వమాత్రముక్తం-నతుతత్రక్రతువినియోగః- శబ్దస్యతావన్మాత్రేప్రసిద్ధిస్వారస్యాత్ - తథాఽత్రాపీత్యర్థః. ఏవంశబ్దస్వారస్యముపపాదితం-అథార్థానుపపత్తిఃపరిహ్రియతే (గృహీతస్యచేతి) ప్రవర్తకాభావాన్మీమాంసాయాఅనారమ్భణీయత్వంహ్యనుపపత్తిః- సాపిరాగతఃప్రవృత్త్యాపరిహృతేత్యర్థః. శ్రుతేరపేక్షితార్థత్వమపిపరిహృతంభవతి. అధ్యయనవిధేఃప్రయోజనపర్యవసాయిత్వమపిపరమ్పరయోపపద్యతే - అర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వపక్షవదితి. కర్మావబోధిత్వదర్శనాదిత్యాపాతప్రతీతిరుచ్యతే. తత్ర కర్మోపక్రమత్వాత్ ప్రథమంకర్మవిచారఉపపద్యతే. ఆపాతప్రతీత్యాప్రవృత్తావపి * అక్షయ్యంహవైచాతుర్మాస్యయాజినస్సుకృతంభవతి * విజ్ఞానఘనఏవైతేభ్యోభూతేభ్యస్సముత్థాయతాన్యేవానువినశ్యతీత్యాదిభిర్వ్యాకులతయాన కేవలం బ్రహ్మవిచారఏవ-కర్మవిచారోఽపికర్తవ్యఏవ. అధ్యయనవిధేరర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వే *వేదమధీత్యస్నాస్యన్నిత్యధ్యయనానన్తరంసమావర్తనస్మృతేర్బాధితత్వాన్మీమాంసాశ్రవణస్యావసరఃస్యాత్ - రాగతఃప్రాప్తస్యానావసరఇతిచేన్న- క్త్వాప్రత్యయస్యసమానకర్తృకత్వపూర్వకాలత్వమాత్రపరః - నత్వానన్తర్యపరః- అతోనవిరోధః. ఆనన్తర్యేఽపిస్వోపయోగ్యర్థజ్ఞానస్యావసరప్రదఏవవిధిః- యథాక్రతువిధిరర్థార్జనాదేః నకేవలంస్మృతిసిద్ధాసమావృత్తిః- శ్రుతిసిద్ధాచ-*అధీత్యాభిసమావృత్యేతిహిశ్రూయతే-అతోనాధ్యయనవిధిర్బాధతే. కించ-శ్రుతిస్మృత్యోర్విరోధఏవనాస్తి-యేనబాధ్యబాధకభావస్స్యాత్ - ఉభయత్రాప్యధ్యయనశబ్దస్యార్థజ్ఞానపర్యన్తత్వేవాఽక్షరగ్రహణపర్యన్తత్వేవాతుల్యార్థత్వాత్. సమావృత్తస్యాపిమీమాంసాశ్రవణావసరఃక్రాపయితురివస్యాదేవ. యావదర్థజ్ఞానంహితైషివచనాదనుష్ఠానముపపద్యతే - యథాబ్రహ్మచర్యే. నచతావతామీమాంసానైరపేక్ష్యం - హితైషిణామాప్తత్వనిశ్చయార్థంస్వయంశిష్యాణాముపపాదనార్థంచ శ్రవణోపపత్తేః. నచాధ్యయనజన్యజ్ఞాననిరపేక్షంహితైషివచనాదనుష్ఠానేఅపశూద్రాధికరణవిరోధః- హితైషివచనాదనుష్ఠానేపిమన్త్రబ్రాహ్మణవిశేషాణాంకృత్స్నవేదస్యచజప్యత్వాత్, తస్యచాధ్యయనేనైవసమ్పాద్యత్వాత్, అధ్యయనస్యచోపనయనాఙ్గకత్వాత్, ఉపనయనస్యత్రైవర్ణికాధికారత్వాచ్ఛూద్రాదేరుపనయనానధికారాదనుష్ఠానానుపపత్తేః. * నశూద్రాయ

ప్రవర్తతే- మోక్షార్థీ చ బ్రహ్మజ్ఞాన ఇతి న విద్యా కర్మాఙ్గం. యద్యప్యధ్యయనవిధిరేవార్థావబోధే ప్రవర్తయతి- తథాపి న విద్యా కర్మాఙ్గం- అర్థజ్ఞానాదర్థాన్తరత్వాద్విద్యాయాః. యథా జ్యోతిష్టోమాదికర్మస్వరూపవిజ్ఞానాత్ఫలసాధనభూతం తత్కర్మానుష్ఠానమర్థాన్తరం- తథాఽర్థజ్ఞానరూపాద్బ్రహ్మస్వరూపవిజ్ఞానాదర్థాన్తరమేవ ధ్యానోపాసనాదిశబ్దవాచ్యా పురుషార్థసాధనభూతా విద్యేతి న తస్యాః కర్మసమ్బన్ధగన్ధోఽపి విద్యతే. ……………

౧౩॥ సూ. నావిశేషాత్ ॥ యచ్చోక్తం *కుర్వన్నేవేహ కర్మాణీత్యాత్మవిదం జ్ఞానాద్వ్యావర్త్య యావజ్జీవం కర్మానుష్ఠానే నియమయతీతి- తన్నోపపద్యతే- (అవిశేషాత్) న హ్యయం నియమః ఫలసాధనభూతస్వతన్త్రకర్మవిషయ ఇతి విశేషహేతురస్తి- విద్యాఙ్గభూతకర్మవిషయతయాప్యుపపత్తేః. *కర్మణైవ హి సంసిద్ధిమాస్థితా జనకాదయ ఇతి చ విదుషస్త్వాప్రయాణాదుపాసనస్యానువర్తమానత్వాత్……

ఏవమర్థస్వాభావ్యేన చోద్యం పరిహృత్య *కుర్వన్నేవేహ కర్మాణీత్యస్య వాక్యస్యార్థమాహ.

౧౪॥ సూ. స్తుతయేఽనుమతిర్వా ॥ వాశబ్దోఽవధారణార్థః. *ఈశావాస్యమిదం సర్వమితి విద్యాప్రకరణాద్విద్యాస్తుతయే సర్వదా కర్మానుష్ఠానానుమతిరియం. విద్యామాహాత్మ్యాత్సర్వదా కర్మ కుర్వన్నపి న లిప్యతే కర్మభిరితి హి విద్యా స్తుతా భవతి. వాక్యశేషశ్చైవమేవ దర్శయతి *ఏవం త్వయి నాన్యథేతోఽస్తి న కర్మ లిప్యతే నర ఇతి. అతో న కర్మాఙ్గం విద్యా. ……………

౧౫॥ సూ. కామకారేణ చైకే ॥ అపి చైవమేకే శాఖినః కామకారేణ బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠస్య గార్హస్థ్యత్యాగమధీయతే *కిం ప్రజయా కరిష్యామో యేషాం నోఽయమాత్మాయం లోక ఇతి. విదుషో విరక్తస్య కామకారేణ గార్హస్థ్యకర్మత్యాగం బ్రువదిదం వచనం బ్రహ్మవిద్యాయాః కర్మానఙ్గత్వం దర్శయతి - యజ్ఞాదికర్మాఙ్గత్వే హి విద్యాయాః - విద్యానిష్ఠస్య కామకారేణ గార్హస్థ్యత్యాగో న సమ్భవతి. అతో న విద్యా కర్మాఙ్గమ్. ……………

మతిం దద్యాత్ *న చాస్యోపదిశేద్ధర్మమిత్యాదినిషేధాచ్ఛూద్రాదేర్నోపదిశన్తి. అతోఽధ్యయనవిధేరర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వాభావాదధ్యయనవతః కర్మవిధానే స్వార్థజ్ఞానస్య కర్మవిధిశేషత్వాభావాన్న విద్యా కర్మాఙ్గమిత్యర్థః. అర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వం విధేరభ్యుపగమ్య పరిహరతి (యద్యపీతి) (అర్థజ్ఞానాదర్థాన్తరత్వాత్) అధ్యయనశబ్దవాచ్యవ్యతిరిక్తత్వాద్విద్యాయా ఇత్యర్థః. స హ్యర్థజ్ఞానస్య జ్యోతిష్టోమాదికర్మశేషభూతం- విపరీతం హి తత్- ఏవం శాస్త్రజన్యజ్ఞానముపాసనాఖ్యాయా విద్యాయాః శేషభూతమిత్యర్థః. ……………

౧౩॥ సూ. నావిశేషాత్ ॥ పూర్వపక్షిణోక్తస్య *కర్మణైవేత్యాదివచనస్యాపి విద్యాఙ్గభూతకర్మవిషయత్వమభిప్రేత్యాహ (కర్మణైవ హీతి) తస్య యావజ్జీవమనువృత్తిరఙ్గిన ఉపాసనస్యానువర్తమానత్వాదుపపన్నేత్యాహ (విదుషస్త్వితి)……………

ఉత్తరసూత్రసఙ్గతిమాహ (ఏవమితి) అర్థస్వాభావ్యం- విద్యాయా అర్థజ్ఞానాదర్థాన్తరత్వం కర్మేతికర్తవ్యతాకత్వం చ.

౧౪॥ సూ. స్తుతయేఽనుమతిర్వా ॥ *ఈశావాస్యమితి- ఈట్ఛబ్దస్తృతీయాన్తః- ఈశా. తేన వాస్యం. యద్వా- ఈశేనావాస్యం- ఈశ్వరపరతన్త్రమిత్యర్థః. *నరే- నరమత ఇతి నరః- నిస్పృహః. తస్మిన్ ఇతోఽన్యథా నాస్తి - నరే త్వయి న కర్మ లిప్యత ఇతీతోఽన్యథా నాస్తి- ఇదమేవ తత్త్వం- న స్తుతిమాత్రమిత్యర్థః. ……………

౧౫॥ సూ. కామకారేణ చైకే ॥ గార్హస్థ్యత్యాగమధీయత ఇత్యధ్యాహారః. (యజ్ఞాదీతి) న హ్యఙ్గభూతకర్మణామఙ్గినస్త్యాగ ఉపపద్యతే - తస్మాత్త్యాజ్యస్య కర్మణోఽఙ్గిత్వం నాస్తీత్యర్థః. ……………

౧౬॥ సూ. ఉపమర్దం చ॥ పుణ్యాపుణ్యరూపస్య సమస్తసాంసారికదుఃఖమూలస్య కర్మణో బ్రహ్మవిద్యయోపమర్దం చ ప్రతివేదాన్తమధీయతే *భిద్యతే హృదయగ్రన్థిశ్ఛిద్యన్తే సర్వసంశయాః। క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే ఇత్యాదికం. తద్విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వే న సఙ్గచ్ఛతే. ....

౧౭॥ సూ. ఊర్ధ్వరేతస్సు చ శబ్దే హి॥ ఊర్ధ్వరేతస్స్వాశ్రమేషు బ్రహ్మవిద్యా దర్శనాత్, తేష్వగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసాదికర్మాభావాచ్చ న విద్యా కర్మాఙ్గం. న చోర్ధ్వరేతసాం ఆశ్రమాణాం అసత్త్వమేవ-*యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహోతి ఇత్యాదినాగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసాదీనాం యావజ్జీవాధికారశ్రుతేః, శ్రుతివిరుద్ధానాం స్మృతీనాం చాప్రమాణ్యాత్. అత ఆహ (శబ్దే హి) వైదికే హి శబ్దే తేష్వాశ్రమేష్వపి దృశ్యన్తే *త్రయో ధర్మస్కన్ధాః *యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే * ఏతమేవ ప్రవ్రాజినో లోకమిచ్ఛన్తః ప్రవ్రజన్తీత్యాదౌ. యావజ్జీవశ్రుతిస్త్వవిరక్తవిషయా. ....

౧౮॥ సూ. పరామర్శం జైమినిరచోదనాచ్చాపవదతి హి॥ యదుక్తం *త్రయో ధర్మస్కన్ధా ఇత్యాదౌ వైదికే శబ్దే ఊర్ధ్వరేతస ఆశ్రమా దృశ్యన్తే- అతస్తే సన్త్యేవేతి-నైతదుపపద్యతే యతః *త్రయో ధర్మస్కన్ధా ఇత్యాదిషు వాక్యేషు తేషామాశ్రమాణాం పరామర్శమాత్రం క్రియతే అనువాదమాత్రమిత్యర్థః. కుత ఏతత్. (అచోదనాత్) అవిధానాదిత్యర్థః. న హ్యత్ర విధాయకః శ్రూయతే. *త్రయో ధర్మస్కన్ధా ఇత్యాదినా హి ప్రకృతం ప్రణవేన బ్రహ్మోపాసనం స్తూయతే *బ్రహ్మసంస్థోఽమృతత్వమేతి ఇత్యుపసంహారాత్. అతోఽన్యార్థమనువాదమాత్రమత్ర క్రియతే తేషామాశ్రమాణాం. *యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసత ఇత్యపి దేవయానవిధిపరత్వాత్ తత్రాపి నాశ్రమాన్తరవిధిసమ్భవః. అపి చాపవదతి హి శ్రుతిరాశ్రమాన్తరం *వీరహా వా ఏష దేవానాం యోఽగ్నిముద్వాసయతే ఇత్యాదికా. అత ఊర్ధ్వరేతస ఆశ్రమా న సన్తీతి జైమినిరాచార్యో మన్యతే. ....

౧౯॥ సూ. అనుష్ఠేయం బాదరాయణస్సామ్యశ్రుతేః॥ గృహస్థాశ్రమవదాశ్రమాన్తరమప్యనుష్ఠేయం భగవాన్ బాదరాయణో మన్యతే. కుతః. (సామ్యశ్రుతేః) ఉపాదేయతయాభిమతస్య గృహస్థాశ్రమస్య సామ్యం హి తేషామప్యాశ్రమాణాం శ్రూయతే. *త్రయో ధర్మస్కన్ధా ఇత్యాదిభ్యో బ్రహ్మసంస్థమన్యత్వేనాగ్రాహ్యతయా సజీవన్తి సంగృహస్థాశ్రమస్యేతరేషాం చ సమానం. అథ గృహస్థాశ్రమస్యాను వాదః ప్రాప్తస్యాన్యస్యాప్యవిధానేఽపి తస్య ప్రాప్తిరవశ్యాభ్యుపేత్యేతి మతం - తదితరేషామపి సమానం - అన్యత్రాభిని వేశాత్. న చ గార్హస్థ్యధర్మ ఏవ *యజ్ఞోఽధ్యయనం దానం తపో బ్రహ్మచర్యమితి సర్వైః శబ్దైరభిధీయతే బ్రహ్మచర్యస్యాపి గృహస్థస్యైవ సమ్భవాదితి యుక్తం- *త్రయో ధర్మస్కన్ధా ఇతి త్రిత్వేన సంగృహ్య *ప్రథమో ద్వితీయస్తృతీయ ఇతి విభాగవచనానుపపత్తేః. అతః *యజ్ఞోఽధ్యయనం దానమితి గృహస్థాశ్రమ ఉచ్యతే. అధ్యయనశబ్దో వేదా

౧౬॥ సూ. ఉపమర్దం చ॥ (తస్మిన్ దృష్టే పరావర ఇత్యాదికమితి) అత్ర ప్రధానోఽర్థః. ఇత్యాద్యర్థాద్యుపమర్దనమిత్యర్థః. (తద్విద్యాయా ఇతి) న హ్యఙ్గేనాఙ్గిన ఉపమర్ద ఉపపద్యతే- తస్మాదుపమర్దకాద్విద్యోపమర్దనీయస్య కర్మణోఽఙ్గత్వమిత్యర్థః. ....

౧౭॥ సూ. ఊర్ధ్వరేతస్సు చ శబ్దే హి॥ స్మృతిష్వాశ్రమాః ప్రతీయన్తే తత్ర త్రాహ (శ్రుతివిరుద్ధానామితి). త్రయో ధర్మస్కన్ధాః- ధర్మాశ్రయాః. ఆశ్రమాః. ....

౧౮॥ సూ. పరామర్శం జైమినిరచోదనాచ్చాపవదతి హి॥ అన్యార్థం- బ్రహ్మోపాసనస్తుత్యర్థమ్ ....

౧౯॥ సూ. అనుష్ఠేయం బాదరాయణస్సామ్యశ్రుతేః॥ ఆశ్రమశబ్దో ధర్మపరః. స్తుత్యర్థతయాఽనువాదసామ్యం ప్రమాణాన్తరప్రాప్తిసామ్యం చోభయం సూత్రాభిప్రేతం. ఆశ్రమాన్తరకీర్తనే స్తుతిహానిసామ్యం వక్తవ్యం- తదేవ నాస్తి - గార్హస్థ్యధర్మాణామేవ కీర్తనాదిత్యాశఙ్క్యతే (న చ గార్హస్థ్యేతి) పరిహరతి (త్రయ ఇతి) వ్యాఖ్యానాన్తరవ్యావృత్త్యర్థం వ్యాచష్టే (అతో యజ్ఞ ఇతి) బ్రహ్మసంస్థశబ్దస్యాన్యాసా

ఖ్యానపరః. తపశ్శబ్దేన వైఖానసపారివ్రాజ్యయోర్గ్రహణం - ఉభయోః తపఃప్రధానత్వాత్. తపశ్శబ్దోహి కాయక్లేశరూపః - సచద్వయోరపిసమానః. బ్రహ్మచారిధర్మఏవ బ్రహ్మచర్యశబ్దేనాభిధీయతే. *బ్రహ్మసంస్థోఽమృతత్వమేతీతిపరత్ర శ్రూయమాణో బ్రహ్మసంస్థశబ్దో యౌగికః సర్వాశ్రమసాధారణః - సర్వేషామాశ్రమిణాం బ్రహ్మసంస్థాసమ్భవాత్. బ్రహ్మణి సంస్థా - సంస్థితిః - బ్రహ్మసంస్థత్వం. తచ్చ సర్వేషాం సమ్భవత్యేవ. బ్రహ్మనిష్ఠావికలాః కేవలాశ్రమిణః పుణ్యలోకభాజః - తేష్వేవ బ్రహ్మనిష్ఠోఽమృతత్వభాగ్భవతి. తదేతద్విస్పష్టముక్తం భగవతా పరాశరేణ *ప్రాజాపత్యం బ్రాహ్మణానామిత్యారభ్య *బ్రాహ్మం సన్న్యాసినాం స్మృతమిత్యన్తేన వర్ణానామాశ్రమాణాంచ కేవలానాం బ్రహ్మలోకప్రాప్త్యన్తం ఫలమభిధాయ * ఏకాన్తినస్సదా బ్రహ్మధ్యాయినో యోగినోహి యే। తేషాం తత్పరమం స్థానం యద్వై పశ్యన్తి సూరయ ఇతి తేష్వేవ బ్రహ్మనిష్ఠానాం బ్రహ్మప్రాప్తిమభిదధతా. అతో గృహస్థాశ్రమతుల్యాః ఊర్ధ్వరేతస ఆశ్రమా అపిదృశ్యన్త ఇతి తేప్యనుష్ఠేయాః. *యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాతప ఇత్యుపాసత ఇతిచ - అరణ్య ఇతితపః ప్రధానాశ్రమప్రాప్త్యపేక్షత్వాద్దేవయానవిధానస్య తత్ప్రాపితత్వాత్ పరిగ్రహీకరణీయాః. ....

పరామర్శపక్షేవిధానపక్షేచ గృహస్థాశ్రమతుల్యమేషామప్యనుష్ఠేయత్వమిత్యుపపాద్య విధిరేవాయమాశ్రమాణాం సర్వేషాం నానువాద ఇత్యుపపాదయితుమాహ.

౨౦॥ సూ. <<విధిర్వా ధారణవత్>> ॥ వాశబ్దోఽవధారణార్థః. విధిరేవాయమాశ్రమాణాం. (ధారణవత్) యథాదిష్టాగ్నిహోత్రే *అధస్తాత్సమిధం ధారయన్ననుద్రవేదుపరిహి దేవేభ్యో ధారయతీత్యత్ర అనువాదసరూపాదపి వాక్యాదుపరిధారణస్యాప్రాప్తత్వాద్విధిరాశ్రీయతే. తదుక్తం శేషలక్షణే *విధిస్తు ధారణేఽపూర్వత్వాదితి. తథాఽత్రాప్యప్రాప్తత్వాద్విధిరేవాశ్రయణీయః. *బ్రహ్మచర్యం సమాప్య గృహీ భవేత్ గృహాద్వనీభూత్వా ప్రవ్రజేత్ యదివేతరథా బ్రహ్మచర్యాదేవ ప్రవ్రజేత్ గృహాద్వా వనాద్వా యదహరేవ విరజేత్తదహరేవ ప్రవ్రజేదితి జాబాలానామాశ్రమవిధిమప్యస్తమివ కృత్వైవ తేష్వన్యపరేష్వపి వాక్యేష్వాశ్రమప్రాప్తిరవశ్యాశ్రయణీయేత్యుపపాదితం. ఏవమాశ్రమాన్తరవిధానాద్వృణ శ్రుతిర్యావజ్జీవశ్రుతిరపవాదశ్రుతిశ్చావిరక్తవిషయా ఏవేతి వేదితవ్యాః. అన్యాశ్చ బ్రహ్మవిదః కర్మణామప్రయాణాదవశ్యకర్తవ్యతాభిధాయిన్యః శ్రుతయః స్మృతయశ్చ స్వస్వాశ్రమధర్మవిషయాః. అత ఊర్ధ్వరేతస్సుచ బ్రహ్మవిద్యావిధానాద్విద్యాతః పురుషార్థ ఇతిసిద్ధమ్ ....

పురుషార్థాధికరణం సమాప్తమ్.

శ్రుతిప్రసిద్ధయ ఏతైర్వ్యాఖ్యాతః - తద్వ్యక్తవ్యుత్పత్త్యర్థమాహ (బ్రహ్మసంస్థ ఇతి) యౌగికః - యోగిరత్వాత్. అనేన *క్లుప్తావయవశక్త్యైవేత్యాద్యుక్తన్యాయేన బ్రహ్మసంస్థశబ్దస్య చతుర్థాశ్రమపరత్వానుపపత్తిరుక్తా - అర్థానుపపత్త్యాపి నతథాఽర్థోవర్ణనీయ ఇత్యాహ (సర్వేషామితి) తస్యామేవ శ్రుతౌ *పుణ్యలోకభాజ ఇత్యుక్తం - తద్వ్యనక్తి (బ్రహ్మనిష్ఠావికలా ఇతి) (తదేతదిత్యాది) అభిదధతా పరాశరేణేత్యన్వయః. *యేచేమేఽరణ్య ఇత్యాది వాక్యస్య దేవయానవిధిపరత్వాదాశ్రమవిధిపరత్వాభావ ఉక్తిః పూర్వపక్షిణా - తత్పరిహరతి (యేచేమేఽరణ్య ఇతి) దేవయానవిధానార్థం కృతోప్యనువాదో వానప్రస్థపారివ్రాజ్యయోః ప్రమాణాన్తరప్రాప్తిసాపేక్ష ఇతి తత్రాపివిధిరస్త్యేవేత్యర్థః. ....

ఉత్తరసూత్రసఙ్గతిమాహ (పరామర్శపక్ష ఇతి)

౨౦॥ సూ <<విధిర్వా ధారణవత్>> ఇయమస్మింస్తూత్రే కృత్వాచిన్తేత్యాహ (బ్రహ్మచర్యం సమాప్యేత్యాదినా) ఋణశ్రుతిః *త్రిభిరృణవా జాయత ఇత్యాదికా. అపవాదశ్రుతిః *వీరహా వా ఏష దేవానాం యోఽగ్నిముద్వాసయత ఇత్యేషా. *సఖల్వేవం వర్తయన్యావదాయుషమిత్యాదికా ఆశ్రమవిశేషధర్మానువృత్తిపరాః శ్రుతయోఽపి తత్తదాశ్రమిణాం తత్తద్ధర్మానువృత్తిపరాః - నత్వాశ్రమాన్తరధర్మాణాం బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వవిరోధిన్య ఇత్యాహ (అన్యాశ్చేతి) అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ఊర్ధ్వరేతసాం బ్రహ్మవిద్యావిధానేన విద్యాయా గృహస్థాశ్రమధర్మం ప్రత్యఙ్గత్వాభావేన పృథక్ఫలసాధనత్వాత్ విద్యాతః పురుషార్థసిద్ధిరిత్యర్థః. ....

౨౧॥ సూ. స్తుతిమాత్రముపాదానాదితిచేన్నాపూర్వత్వాత్ ॥

ఇదమిదానీం చిన్త్యతే *సఏషరసానాంరసతమః పరమః పరార్ధ్యోఽష్టమో యదుద్గీథ ఇత్యేవంజాతీయకాని వాక్యాని క్రత్వవయవభూతోద్గీథాదిస్తుతిమాత్రపరాణి- ఆహోస్విదుద్గీథాదిషు రసతమాదిదృష్టివిధానార్థానీతి. అత్ర ప్రతిపాదితముపాసనపరత్వమఙ్గీకృత్యోపాసనస్య పురుషార్థత్వేన క్రతుషూపాదానానియమ ఉక్తః. కింయుక్తం. స్తుతిమాత్రపరాణీతి. కుతః. ఉద్గీథాద్యుపాదానాత్. క్రత్వఙ్గభూతాని హ్యుద్గీథాదీన్యుపాదాయ తేషాం రసతమాదిత్వం ప్రతిపాదితం. యథా జుహ్వాదీనాం పృథివ్యాదిత్వం ప్రతిపాదయతో వచనస్య *ఇయమేవ జుహూః స్వర్గో లోక ఆహవనీయ ఇత్యాదికస్య తత్స్తుతిమాత్రపరత్వం-తథేహాపి. తదిదమాశఙ్క్యతే (స్తుతిమాత్రముపాదానాదితిచేదితి) ఉద్గీథాద్యుపాదానాత్తత్స్తుతిమాత్రమేవైషాం వాక్యానాం వివక్షితమితిచేత్.

అత్రోత్తరం (నాపూర్వత్వాదితి) న స్తుతిమాత్రత్వముపపద్యతే. కుతః. (అపూర్వత్వాత్) అప్రాప్తత్వాత్. న హ్యుద్గీథాదయో రసతమాదితయా ప్రమాణాన్తరేణ ప్రతిపన్నాః - యేన తత్ప్రాశస్త్యబుద్ధ్యుత్ప

ఇతరేత్ర రూపి * నిధి గశ్నరపదిత్యేతత్పురుషభేదేన విభాగపరతూహుః-అభ్యాంశతం దేయమిత్యుక్తైపభ్యాశదేకస్య-పఞ్చాశదన్యస్యేతి విభాగవదితి. తదయుక్తం- *శందిద్యాకగ్నశీసమన్వారభేతేఇత్యేకస్మిన్నేవ పురుషే ద్వయోరన్వారమ్భణప్రతీతేర్న పురోధేన విభాగస్య దర్శనీయత్వాత్.——

పరే చాపరే చ అధ్యయనస్యార్థావబోధపర్యన్తతామిచ్ఛన్తో మాత్రశ్చస్య వేదాన్తసిద్ధమాత్మజ్ఞానం వ్యవచ్ఛేద్యమితి తస్య సకర్మశేషతేత్యాహుః. తచ్చాయుక్తం- సూత్రాస్వారస్యాత్, దర్శం వబోధపర్యన్తతాయాః శబ్దస్వారస్యార్థానుపపత్తివిరహాభిధ్యానత్వాచ్చ.——త్రయోపి * నావిశేషాదితి సూత్రం విధుషఏవాయం నియమ ఇతి విశేషాభావాదవిద్వద్విషయోఽయం *కుర్వన్నేవేతి నియమ ఇతి వ్యాచక్షతే. తదప్యయుక్తం- బ్రహ్మవిదః ప్రస్తుతత్వాత్. అతస్స్వతన్త్రకర్మవిషయత్వే విశేషాభావాత్ విద్యాఙ్గకర్మపరత్వేనాపి నియమోపపత్తిరూపతయా వ్యాఖ్యానంయుక్తం.——అన్యేతు *పరామర్శం జైమినిరిత్యాద్యధికరణాన్తరం వర్ణయన్తి. తదపి తాదర్థ్యసైరన్తర్యాభ్యామయుక్తం.—— పరతైర్వాధికరణమిచ్ఛన్త్యేవ *విధిర్వాధారణవదితి. *త్రయోధర్మస్కన్ధా ఇత్యాదౌ విషయే తపశ్శబ్దో వనస్థమాత్రపరః- బ్రహ్మసంస్థశబ్దః పరివ్రాడ్వాచీ - త్రయాణాం పుణ్యలోకభాక్త్వముక్త్వా బ్రహ్మసంస్థస్యామృతత్వప్రాప్తివచనాత్. యథా దేవదత్తయజ్ఞదత్తౌ మన్దప్రజ్ఞౌ - అన్యతరో మహాప్రాజ్ఞ ఇత్యుక్తే విష్ణుమిత్రో మహాప్రాజ్ఞ ఇత్యుక్తం స్యాత్- నతు యజ్ఞదత్తః- తద్వదితి. తదనుపపన్నం - తపశ్శబ్దస్య వనస్థమాత్రపరత్వేపి బ్రహ్మసంస్థశబ్దస్య యౌగికత్వసమ్భవేన ప్రాతిపదికన్యాయాత్ పరివ్రాజి రూఢికల్పనానుపపత్తేః ప్రకృతాశ్రమత్రయమాత్రావలమ్బనత్వేనాస్య వచనస్య పరివ్రాజామమృతత్వప్రాప్తౌ ప్రమాణత్వాభావప్రసఙ్గాత్. అతః * తేషాం శిల్పేషాం భూతానాం త్రీణ్యేవ బీజాని భవన్త్యణ్డజం జీవజముద్భిజ్జమిత్యవధారణే సత్యపి స్వేదజోద్భిజ్జయోరివానవధారణస్థలేతపశ్శబ్దేనాశ్రమద్వయస్యతన్త్రేణోపాదానోపపత్తేః, పుణ్యలోకభాక్త్వామృతత్వయోస్త్వేషామ్ త్రయాణామవిద్వద్విద్వద్విషయత్వేనోపపత్తేః, * ప్రాజాపత్యం గృహస్థానామిత్యాదిస్మృత్యైకార్థ్యాచ్చ ఆశ్రమచతుష్టయసిద్ధిః. న చ కర్మావరుద్ధత్వేనాశ్రమాన్తరాణామాత్మానుసన్ధానావకాశః-కర్మానవరుద్ధకాలబాహుల్యాత్. న హి సర్వస్మిన్నహోరాత్రే ఉపాసీతేతి విధిః. అన్యథా జనకాదీనామాత్మవేదనాదపవర్గప్రాప్తివచనానుపపత్తేః. ఉభయథా వనానిష్ఠ గోచరశాస్త్రవైయర్థ్యం చ స్యాత్. యత్తు దేవదత్తయజ్ఞదత్తౌ మన్దప్రజ్ఞౌ- అన్యతరో మహాబుద్ధిరితినిదర్శనం - తత్రాపి కాలభేదేన యజ్ఞదత్తాదివిషయత్వం యుజ్యతే. దృష్టాన్తవైషమ్యం చ- తత్ర ధర్మ్యన్తరోపస్థాపకాన్యతరశబ్దసమభివ్యాహారాద్యౌగికస్య మహాబుద్ధిశబ్దస్య ధర్మ్యన్తరనిష్ఠత్వం యుక్తం- ఇహతు బ్రహ్మసంస్థశబ్దాతిరేకేణ విశేష్యసమర్పకపదాభావాత్ ప్రకృతవిషయత్వమేవ స్యాత్. ....

పురుషార్థాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౧॥ సూ. స్తుతిమాత్రముపాదానాదితిచేన్నాపూర్వత్వాత్ ॥ అనన్తరాధికరణద్వయం ప్రాసఙ్గికం. బ్రహ్మసంస్థస్తుత్యర్థమనూదితత్వం పూర్వపక్షీకృత్యాశ్రమద్వయస్య విధానముక్తం- ఏవం స్తుతిప్రసఙ్గాత్ రసతమత్వప్రతిపాదకవాక్యాని స్తుతిపరాణి- ఉత నేతి శఙ్కా జాయత ఇతి ప్రాసఙ్గికీ సఙ్గతిః. పూర్వం సప్తానాం రసానాం ప్రతిపాదితత్వాత్ ఉద్గీథస్యాష్టమరసత్వం * సఏషరసానామిత్యాదివాక్యాని కిముద్గీథాదిస్తుతిమాత్రపరాణి- ఉతోద్గీథాదిషు రసతమత్వాదిదృష్టివిధిపరాణి. కిమేషామర్థవాదత్వసమాశ్రయణం న్యాయ్యం - ఉత విధిపరత్వం. అపూర్వత్వం కిం విధిత్వమవగమయతి- నేతి. న చేత్- అర్థవాదత్వస్య న్యాయ్యత్వాత్ స్తుతిపరాణి. అవగమయతిచేత్- విధిపరత్వస్య న్యాయ్యత్వాత్ రసతమత్వాదిదృష్టివిధిపరాణి. ఉద్గీథాద్యుపాసనానాం పురుషార్థత్వం ప్రాగుక్తం - తత్కథముపాసనసంశయ ఇత్యత్రాహ (అత్ర ప్రతిపాదితమితి) ఉద్గీథాద్యుపాదానాదిత్యేతద్వివృణోతి (క్రత్వఙ్గేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (యథేతి) నను క్రత్వఙ్గోపాదానపూర్వకప్రతిపాదనం స్తుతిశ్చేత్- క్రత్వఙ్గజుహూపాదానపూర్వకపర్ణతాప్రతిపాదనమపి స్తుతిస్స్యాత్. నైవం- క్రత్వఙ్గోపాదానపూర్వకస్యపురుషేణ సాధయితుమశక్యగుణప్రతిపాదనస్యైవ స్తుతిరూపత్వాత్. *ఇయమేవ జుహూరిత్యత్ర తథా(?) (తదిదమితి) ఉక్తమర్థం సూత్రాక్షరేర్దర్శయతి (ఉద్గీథాదీతి) ... ...

(అత్రోత్తరమిత్యాది) అపూర్వత్వాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (అప్రాప్తత్వాదితి) తదుపపాదయతి (న హీతి) స్తుతిర్హి ప్రమాణాన్తరప్రాప్తగుణానువా

త్యర్థం రసతమాదిత్వేనానూద్యేరన్. నచాగ్నీథాదివిధిరత్ర సన్నిహితః- యేన * ఇయమేవజుహూరాదిత్యః కూర్మః స్వర్గో లోక ఆహవనీయ ఇత్యాదివత్తదేకవాక్యత్వేన యయాకయాచనవిధయా తత్స్తుతిపరత్వమాశ్రీయేత. అతః క్రతువీర్యవత్త్వాదిఫలసిద్ధ్యర్థముద్గీథాదిషు రసతమాదిదృష్టివిధానమేవన్యాయ్యమ్.........

౨౨॥ సూ. ॥ భావశబ్దాచ్చ॥ * ఉపాసీతేత్యాదిభావశబ్దాచ్చ విధిపరత్వమేవన్యాయ్యం. విధిప్రత్యయయుక్తో హి క్రియాశబ్దో విధేయమేవస్వార్థమవగమయతి. తస్మాదుపాసనవిధానార్థా ఏతాః శ్రుతయః.........

స్తుతిమాత్రాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౩॥ సూ. ॥ పారిప్లవార్థా ఇతి చేన్న విశేషితత్వాత్ ॥

ప్రతర్దనో హ వై దైవోదాసిరిన్ద్రస్య ప్రియం ధామోపజగామ *శ్వేతకేతుర్హారుణేయ ఆసేత్యేవమాదీని వేదాన్తస్థాఖ్యానాని కిం పారిప్లవప్రయోగార్థాని - ఉత విద్యావిశేషప్రతిపాదనార్థానీతి విశయే- * ఆఖ్యానాని శంసన్తీత్యాఖ్యానానాం పారిప్లవే వినియోగాన్న విద్యాప్రధానత్వం న్యాయ్యమితి చేత్. ...

న- సర్వాణ్యాఖ్యానాని * పారిప్లవప్రయోగే సవినియోగమర్హన్తి. కుతః. విశేషితత్వాద్వినియోగస్య. *ఆఖ్యానాని శంసన్తీత్యుక్త్వా తత్రైవ *మనుర్వైవస్వతో రాజేత్యాదినా మన్వాదీనామాఖ్యానాని విశేష్యన్తే- అతస్తేషామేవ తత్ర వినియోగ ఇతి గమ్యతే. తస్మాన్న సర్వవేదాన్తస్థాఖ్యానశ్రుతయః పారిప్లవప్రయోగార్థాః- అపితు విద్యావిధ్యర్థాః.........

జేనవా- అప్రాప్తగుణవిధానేనవా- ముఖ్యవృత్త్యుపస్థాపితగుణాసమ్భవే వృత్త్యన్తరోపనీతగుణాన్వయేనవా- క్రియతే. తత్ర ప్రథమః పక్షః అత్రాప్రాప్త గుణానువాదరూపస్తుత్యనుపపత్త్యా హేతుసూత్రే కణ్ఠోక్తః. తత్ర అప్రాప్తగుణవిధానేన స్తుతిరియం స్యాత్- యద రసతమత్వాదికథనమితి చేన్న- ఉద్గీథాద్యేః రసతమత్వాదికస్యాయోగ్యత్వాత్, తదయోగ్యార్థస్య విధాతుమశక్యత్వాత్, తద్విధానేన స్తుత్యనుపపత్తేః ఇతి హేతురసూత్రే ధ్వన్యాచార్యైః ప్రతిః. ననుముఖ్యార్థాయోగ్యత్వేసతి *ఇయమేవజుహూరిత్యాదావివవృత్త్యన్తరోపనీతగుణాన్వయేన స్తుతిస్స్యాత్, యదిస్వరూపేణాన్వయాయోగ్యస్యాపి రసతమత్వాదేరారోపణస్యశక్యత్వాద్దృష్టివిధిః- తర్హి *ఇయమేవజుహూరిత్యాదిష్వపి దృష్టివిధిస్స్యాత్, తత్రాహ (నచాగ్నీథాదివిధిః) ఆదిశబ్దేన పఞ్చవిధసామవిధ్యాదికంగృహ్యతే. (యయాకయాచనవిధయా) అముఖ్యవృత్త్యేత్యర్థః. *ఇయమేవేత్యాదివాక్యస్యకర్మవిధి ప్రకరణసన్నిధానాత్ *సమ్భవత్యేకవాక్యత్వే వాక్యభేదస్తు నేష్యత ఇతి న్యాయాదేకవాక్యత్వసిద్ధ్యర్థమముఖ్యవృత్త్యా స్తుతిత్వమాశ్రితం- అత్ర తు కర్మాసన్నిహితత్వాభావేన వాక్యత్వాభావాత్ స్తుతిత్వానుపపత్తిరిత్యర్థః. సూత్రవ్యాఖ్యానమధికరణార్థం నిగమయతి (అత ఇతి).........

పూర్వపక్షయుక్తిం పరిహృత్య- స్వపక్షసాధకహేత్వన్తరసూత్రేణాభిధీయతే.

౨౨॥ సూ. ॥ భావశబ్దాచ్చ॥ ఉద్గీథాదినిర్ధేరత్ర భావశబ్దః పూర్వసూత్రే- అత్ర తూపాసనవిధేస్సద్భావ ఉచ్యతే. భావక్రియా. విధిప్రత్యయయుక్తో భావశబ్దోఽత్ర వివక్షితః.........

స్తుతిమాత్రాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౩॥ సూ. ॥ పారిప్లవార్థా ఇతి చేన్న విశేషితత్వాత్ ॥ ఇదమపి ప్రాసఙ్గికమధికరణం. రసతమాదివాక్యానాం స్తుత్యర్థత్వం పూర్వపక్షీకృత్యోపాసనపరత్వం స్థాపితం- ఏవం ప్రతర్దనాదీన్యాఖ్యానాని కింస్తుత్యర్థాని- ఉత పారిప్లవార్థానీతి శఙ్కాయాం సఙ్గతిః. పారిప్లవాః- ఆఖ్యానాని. ఇహ పారిప్లవశబ్దేనాఖ్యానశంసనం వివక్షితం. *శ్వేతకేతుర్హారుణేయ ఇత్యాదివాక్యాని కిం పారిప్లవప్రయోగార్థాని - ఉత విద్యావిధానార్థాని. కిం పారిప్లవే సర్వాఖ్యానానాం వినియోగః- ఉత మన్వాద్యాఖ్యానానామేవేతి. కిం *ఆఖ్యానాని శంసన్తీత్యాఖ్యానశబ్దః సర్వాఖ్యానపరః. ఉత మన్వాద్యాఖ్యానపరః. కిమాఖ్యానవిశేషాణ్యాఖ్యానశబ్దస్య విశేషపరతామవగమయతి- నేతి. న చేత్ -ఆఖ్యానశబ్దస్య సర్వాఖ్యానపరతయా సర్వేషాం తత్ర వినియుక్తత్వాత్ సర్వాఖ్యానాని పారిప్లవార్థాని స్యుః. విశేషపరతామవగమయతి చేత్ - ఆఖ్యానశబ్దస్య మన్వాద్యాఖ్యానవిశేషవిషయతయా తేషామేవ పారిప్లవే వినియోగాత్ శ్వేతకేత్వాద్యాఖ్యానాదీని విద్యావిధానార్థాని స్యుః. (విద్యావిశేషప్రతిపాదనార్థాని) స్తావకత్వేన ప్రతిపాదనార్థానీత్యర్థః. ...

(విద్యావిధ్యర్థా ఇతి) విద్యావిధేః స్తావకతయా శేషభూతా ఇత్యర్థః. ప్రకరణాన్తర్గతత్వమత్రాఖ్యానానాం ద్యాదశక్యత్వం చ స్యాత్.

౨౪॥ సూ. తథాచైకవాక్యోపబన్ధాత్ ॥ * ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇత్యాది విధినైకవాక్యతయోపబన్ధాచ్చాఖ్యానానాం-విద్యావిధ్యర్థాన్యేవ తానీతి గమ్యతే-యథా * సోఽరోదీదిత్యేవమాదేః కర్మవిధ్యర్థత్వం- న పారిప్లవార్థత్వమ్. ....

పారిప్లవార్థాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౫॥ సూ. అత ఏవ చాగ్నీన్ధనాద్యనపేక్షా ॥

స్తుతిప్రసఙ్గాదవాన్తరసఙ్గతివిశేషేణార్థద్వయం చిన్తితం. విద్యావన్త ఊర్ధ్వరేతస ఆశ్రమిణస్సన్తీత్యుక్తం * ఊర్ధ్వరేతస్సు చ శబ్దో హీత్యాదిభిస్సూత్రైః - ఇదానీమూర్ధ్వరేతసో యజ్ఞాద్యభావాత్తదఙ్గికా విద్యా న సమ్భవతీత్యాశఙ్క్యాహ. ... ...

(అత ఏవ చాగ్నీన్ధనాద్యనపేక్షేతి) యత ఊర్ధ్వరేతస ఆశ్రమిణో విద్యాసమ్బన్ధిత్వేన శ్రుత్యా పరిగృహ్యన్తే * బ్రహ్మసంస్థోఽమృతత్వమేతి * యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే * ఏతమేవ ప్రవ్రాజినో లోకమిచ్ఛన్తః ప్రవ్రజన్తి * యదిచ్ఛన్తో బ్రహ్మచర్యం చరన్తీత్యాదికయా - అత ఏవోర్ధ్వరేతస్సు విద్యా అగ్నీన్ధనాద్యనపేక్షా. అగ్నీన్ధనం - అగ్న్యాధానం. ఆధానపూర్వకాగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసాదికర్మానపేక్షా తేషు విద్యా. కేవలస్వాశ్రమవిహితకర్మాపేక్షేత్యర్థః. ....

అగ్నీన్ధనాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౬॥ సూ. సర్వాపేక్షా చ యజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవత్ ॥

యది విద్యా యజ్ఞాద్యనపేక్షైవామృతత్వం సాధయతి - తర్హి గృహస్థేష్వపి తదనపేక్షైవ సాధయితుమర్హతి. యజ్ఞాదిశ్రుతిరపి * వివిదిషన్తీతి శబ్దాత్కర్మణో వేదనాఙ్గతాం న ప్రతిపాదయతీతి. ... ...

అత ఆహ (సర్వాపేక్షేతి) యజ్ఞాదిసర్వకర్మాపేక్షైవ విద్యా కర్మవత్సు గృహస్థేషు. కుతః. (యజ్ఞాదిశ్రు

౨౪॥ సూ. తథాచైకవాక్యోపబన్ధాత్ ॥ ఉపబన్ధః - అన్వయః. (యథేతి) హిరణ్యనిధానాదివాక్యస్యైకవాక్యత్వాత్ * సోఽరోదీదిత్యేవమాదేః కర్మవిధ్యర్థత్వమిత్యర్థః. ....

పారిప్లవార్థాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౫॥ సూ. అత ఏవ చాగ్నీన్ధనాద్యనపేక్షా ॥ వ్యాఖ్యాతయోరధికరణయోః ప్రాసఙ్గికత్వమాహ (స్తుతిప్రసఙ్గాదితి) అస్యాధికరణస్య ప్రథమాధికరణేన సఙ్గతిమాహ (విద్యావన్త ఇతి) (ఆశఙ్క్యాహేతి) సూత్రే చశబ్దశ్శఙ్కాద్యోతక ఇతి భావః. కిం పరివ్రాజాం బ్రహ్మవిద్యాధికారోఽస్తి- నేతి. కిం యజ్ఞాఙ్గికైవ విద్యా- ఉతాశ్రమప్రయుక్తధర్మాఙ్గికా. కిమూర్ధ్వరేతసాం విద్యాసమ్బన్ధప్రతిపాదకవాక్యాని విద్యాయా ఆశ్రమధర్మాఙ్గకత్వమవగమయన్తి- నేతి. నచేత్- యజ్ఞాద్యఙ్గకత్వాద్విద్యాయాం పరివ్రాజామనధికారః. అవగమయన్తి చేత్- ఆశ్రమధర్మాఙ్గకతయా పరివ్రాజాం బ్రహ్మవిద్యాధికారః. ... ...

అతశ్శఙ్కార్థమాహ (యత ఇతి) ... ...

పరే త్విదం సూత్రమాద్యాధికరణఫలనిగమనపరమాహుః- అత ఏవ- విద్యాతః పురుషార్థత్వాద్విద్యాయాః ఫలోత్పత్తావనకర్మాపేక్షేతి. ఇదం చ వినిగమనముత్పత్తావేవ కర్మాపేక్షేత్యనన్తరసూత్రే వక్ష్యమితి. తదిదం మన్దఫలత్వాత్ అనాదరణీయం. పూర్వపక్షేయుక్త్యన్తరే సమ్భవతి సఙ్గతే చ సతి తన్నిరాసపరత్వం హి సప్రయోజనం. ఊర్ధ్వరేతఆశ్రమసద్భావే ఆసన్నత్వాత్ * అత ఇతి పరామర్శయోగ్యశ్చ. ....

అగ్నీన్ధనాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౬॥ సూ. సర్వాపేక్షా చ యజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవత్ ॥ సఙ్గతిః స్ఫుటా. కిం గృహస్థస్య యజ్ఞాదికర్మవతో విద్యాయామధికార ఉత తద్రహితస్యేతి. యజ్ఞాదికర్మ విద్యాఙ్గం- నేతి. * యజ్ఞేనేత్యాదిశ్రుతిర్విద్యాఙ్గతయా యజ్ఞాదికర్మ వినియుఙ్క్తే- నేతి. కిం కర్మణో విద్యోత్పాదకత్వం సమ్భవతి- నేతి. అసమ్భవే- వినియోగాభావాత్ యజ్ఞాదేర్విద్యాఙ్గత్వాభావాత్ తద్రహితస్య గృహస్థస్య విద్యాధికారస్స్యాత్. సమ్భవతి చేత్ - వినియోగాద్యజ్ఞాదేర్విద్యాఙ్గతయా తద్వతో గృహస్థస్య విద్యాధికారః. (యజ్ఞాదిశ్రుతిరపీతి) ఇచ్ఛాసాధనత్వం వదతీతి భావః. ... ...

(యజ్ఞాదిసర్వకర్మాపేక్షైవేతి) సూత్రే ప్రతిజ్ఞాపదానన్తరశ్చశబ్దోఽవధారణార్థ ఇతి భావః.

తేః) * తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన తపసానాశకేనేత్యాదినా యజ్ఞాదీనాం హి విద్యాఙ్గత్వేన శ్రూయన్తే. యజ్ఞాదినా వివిదిషన్తి-వేదితుమిచ్ఛన్తి. యజ్ఞాదిభిర్వేదనం ప్రాప్తుమిచ్ఛన్తీత్యర్థః. యజ్ఞాదీనాం జ్ఞానసాధనత్వే సత్యేవ యజ్ఞాదిభిర్జ్ఞానం ప్రాప్తుమిచ్ఛన్తీతి వ్యపదేశ ఉపపద్యతే- యథా అశ్వేన గన్తుమిచ్ఛన్తీతి... సాధనత్వే సత్యసినా జిఘాంసన్తీతి వ్యపదేశః. అతో యజ్ఞాదీనాం జ్ఞానసాధనత్వమవగమ్యతే. జ్ఞానం చ వాక్యార్థజ్ఞానాదర్థాన్తరభూతం ధ్యానోపాసనాదిశబ్దవాచ్యం విశదతమప్రత్యక్షతాపన్నస్మృతిరూపం నిరతిశయప్రియమహరహరభ్యాసాధేయాతిశయమాప్రయాణాదనువర్తమానం మోక్షసాధనమిత్యుక్తమస్మాభిః పూర్వమేవ. వ్యాఖ్యాతి చ * ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాదిత్యాదినా. ఏవంరూపం చ ధ్యానమహరహరనుష్ఠీయమానైర్నిత్యనైమిత్తికకర్మభిః పరమపురుషారాధనరూపైః పరమపురుషప్రసాదద్వారేణ జాయత ఇతి యజ్ఞాదినా వివిదిషన్తీతి శాస్త్రేణ ప్రతిపాద్యతే. అతః కర్మవత్సు గృహస్థేషు యజ్ఞాదినిత్యనైమిత్తికసర్వకర్మాపేక్షా విద్యా. (అశ్వవత్) యథా గమనసాధనభూతోఽశ్వః స్వపరికరబన్ధపరికర్మాపేక్షః - ఏవం మోక్షసాధనభూతాపి విద్యా నిత్యనైమిత్తికకర్మపరికరాపేక్షా. తదిదమాహ స్వయమేవ భగవాన్ * యజ్ఞో దానం తపః కర్మ న త్యాజ్యం కార్యమేవ తత్ । యజ్ఞో దానం తపశ్చైవ పావనాని మనీషిణామ్ * యతః ప్రవృత్తిర్భూతానాం యేన సర్వమిదం తతమ్ । స్వకర్మణా తమభ్యర్చ్య సిద్ధిం విన్దతి మానవ ఇతి. ....

సర్వాపేక్షాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౭॥ సూ. ॥శమదమాద్యుపేతస్స్యాత్తథాపి తు తద్విధేస్తదఙ్గతయా తేషామవశ్యానుష్ఠేయత్వాత్॥

గృహస్థస్య శమదమాదీన్యప్యనుష్ఠేయాని- ఉత నేతి చిన్తాయాం- ఆన్తరబాహ్యకరణవ్యాపారరూపత్వాత్ కర్మానుష్ఠానస్య, శమదమాదీనాం తద్విపరీతరూపత్వాచ్చానుష్ఠేయాని. ... ...

(జ్ఞానసాధనత్వే సత్యేవేతి) పరమసాధ్యేచ్ఛయా వినా ఽవాన్తరసాధ్యేషు ప్రవృత్తిర్నోపపద్యతే - యథా స్వర్గేచ్ఛయా వినా స్వర్గార్థయజ్ఞాదౌ ప్రవృత్త్యనుపపత్తిః. ఏవం జ్ఞానేచ్ఛయా వినా తదర్థయాగాదిష్వప్రవృత్త్యనుపపత్తేః, సంజాతజ్ఞానేచ్ఛస్య చేచ్ఛాసిద్ధ్యర్థప్రవృత్తిసాపేక్ష్యా, ఇచ్ఛాయజ్ఞాదేరిచ్ఛాసాధనత్వం నోపపద్యత ఇతి భావః. జ్ఞానస్య న యజ్ఞాద్యపేక్షా - వాక్యాదేవ తదుత్పత్తేరిత్యత ఆహ (జ్ఞానం చేతి) (ఆ ప్రయాణాదనువర్తమానమితి) ఆప్తిర్నో ఽనువృత్త్యా తదఙ్గస్య కర్మణోఽనువృత్తిరపేక్షితేతి భావః. యజ్ఞాదిషు ప్రవృత్తిర్ధ్యానోపధానవిరోధినీ స్యాత్- ప్రవృత్తిరూపత్వాదిత్యత ఆహ (ఏవంరూపం చేతి) అదృష్టద్వారోపకారకత్వాన్న దోష ఇత్యర్థః. ... ...

* అశ్వవత్-రథచర్యాయోగ్యోఽశ్వో న లాఙ్గలాకర్షణే యుజ్యతే-తథా ఫలోత్పత్తౌ న కర్మాపేక్షా ఇతి పరే వ్యాచక్షతే. ఫలోత్పత్తావనపేక్షత్వే ప్రా... సర్వాపేక్షేతి ప్రతిజ్ఞాతత్వాత్. అతః పరోక్తవ్యాఖ్యానం క్లిష్టం.— అపరే తు విద్యాయాః ఫలోత్పత్తావనుగ్రాహకత్వేన యజ్ఞాద్యపేక్షాఽస్తి- నేతి విచార్య అస్తీతి సిద్ధాన్తయన్తి. యజ్ఞాదివాక్యే ఫలసిద్ధావపేక్షా ప్రతీత్యభావాత్ - వేదనసాధనత్వమాత్రం హి వ్రాజగమ్యతే- తేన న విద్యాయాః ఫలసిద్ధావుపకారకత్వం- అశాబ్దత్వాత్. * నిత్యాయ్య * తస్మిన్ దృష్టే * తమేవం విద్వానిత్యాదిభిరుత్పన్నస్య వేదనస్య మోక్షసాధనత్వేఽన్యానపేక్షత్వప్రతీతిస్వారస్యాచ్చ తదనుపపన్నం.— అన్యే తు విద్యాయా యజ్ఞాద్యపేక్షత్వే పరివ్రాజాం విద్యానధికారప్రసఙ్గాత్ గృహస్థస్యైవ యజ్ఞాద్యనపేక్షేతి పూర్వపక్షం కృత్వా- గృహిణాం పరివ్రాజాం చాచారసమానేఽపి సఙ్గతినివృత్తిరూపపారివ్రాజ్యస్యాగ్నిహోత్రస్థానే నివిష్టత్వాత్, తన్నివృత్తిరూపయోర్గార్హస్థ్యపారివ్రాజ్యయోర్గ్రహణాగ్రహణవద్వికల్పోపపత్తేః, పరివ్రాజకేతు విద్యాయామనపేక్షితస్య యజ్ఞాదికర్మణో గృహిష్వపేక్షా యుజ్యత ఇతి సూత్రద్వయమేకాధికరణం వర్ణయన్తి. తదయుక్తం- అధికరణభేదస్యైవ యుక్తత్వాత్. తథా హి-ఉభయం సిద్ధాన్తసూత్రం - తర్హి యతిష్వనపేక్షాయా, గృహిష్వపేక్షాయా, శ్చ పరస్పరసాదర్థ్యాభావాత్ సాధ్యద్వయం స్యాత్. తదానీమేకాధికరణ్యమయుక్తం. యద్యుచ్యేత- ఆద్యం సూత్రం పూర్వపక్షవిషయం- యతిష్వనపేక్షత్వాత్ గృహిష్వనపేక్షైవేత్యేవమర్థపరమితి. తన్న- యతిషు యజ్ఞానపేక్షవిద్యాధికారస్యాధికరణాన్తరసాధ్యత్వాత్, తస్య చ తన్మూలపూర్వపక్షస్యైకసూత్రప్రతిపాద్యత్వే వాక్యభేదప్రసఙ్గాచ్చ. * ఊర్ధ్వరేతస్సు చ శబ్దే హీత్యత్ర తత్ర సర్వమఙ్గనమాభిప్రాయికమితి వచనవాచ్యం- విద్యానఙ్గత్వసమర్థనోపక్షీణస్య సూత్రస్య విద్యాధికారసమర్థనపరతాత్పర్యకల్పనే గౌరవప్రసఙ్గాత్. అత ఆద్యసూత్రస్యాధికరణాన్తరత్వం యుక్తం. తథా సత్యనన్తరాధికరణపూర్వపక్షహేతురర్థసిద్ధస్స్యాత్. అతోఽధికరణభేదః స్వారసిక ప్రాప్తః.

సర్వాపేక్షాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౭॥ సూ. ॥శమదమాద్యుపేతస్స్యాత్తథాపి తు తద్విధేస్తదఙ్గతయా తేషామవశ్యానుష్ఠేయత్వాత్॥ గృహస్థస్య పూర్వపక్షే స్థాన

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే - యద్యపిగృహస్థః కరణవ్యాపారరూపకర్మసు ప్రవృత్తః - తథాపి సవిద్వాంశ్శమదమాద్యుపేతస్స్యాత్. కుతః. (తదఙ్గతయాతద్విధేః) విద్యాఙ్గతయా తేషాం విధేః * తస్మాదేవం విచ్ఛాన్తో దాన్త ఉపరతస్తితిక్షుస్సమాహితో భూత్వాఽఽత్మన్యేవాత్మానం పశ్యేదితి. విద్యోత్పత్తౌ చిత్తసమాధానరూపత్వేన దృష్ట పరికరత్వాచ్ఛమాదీనాం- విద్యానిర్వృత్తయే తేషాం - శమాదీనామవశ్యానుష్ఠేయత్వాచ్చ తాన్యప్యనుష్ఠేయాని. నచకరణవ్యాపారతద్విపర్యయరూపత్వేన కర్మణాం శమదమాదీనాంచ పరస్పరవిరోధః - భిన్నవిషయత్వాత్. విహితేషు కరణవ్యాపారః - అవిహితేషు ప్రయోజనశూన్యేషు చ తదుపశమ ఇతి. నచకరణవ్యాపారరూపకర్మసు వర్తమానస్య వాసనావశాచ్ఛమాదీనామనుపాదేయత్వాసమ్భవః - విహితానాం కర్మణాం పరమపురుషారాధనతయా తత్ప్రసాదద్వారేణ నిఖిలవిపరీతవాసనోచ్ఛేదహేతుత్వాత్. అతో గృహస్థస్య శమదమాదయోఽప్యనుష్ఠేయాః. ....

శమదమాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౮॥ సూ. సర్వాన్నానుమతిశ్చ ప్రాణాత్యయే తద్దర్శనాత్॥

వాజినాం ఛన్దోగానాంచ ప్రాణవిద్యాయాం * నహవా అస్యానన్నం జగ్ధం భవతి నానన్నం పరిగృహీతం భవతి * నహవా ఏవంవిది కించ నానన్నం భవతీతి ప్రాణవిదః సర్వాన్నానుమతిస్సఙ్కీర్త్యతే. కిమియం సర్వాన్నానుమతిః ప్రాణవిద్యానిష్ఠస్య సర్వదా- ఉత ప్రాణాత్యయాపత్తావితి విశయే- విశేషానుపాదానాత్సర్వదా. ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (ప్రాణాత్యయ ఇతి) చశబ్దోఽవధారణే. ప్రాణాత్యయాపత్తావేవేత్యర్థః. కుతః. (తద్దర్శనాత్) దృశ్యతే హ్యన్యత్ర బ్రహ్మవిదామపి ప్రాణాత్యయాపత్తావేవ సర్వాన్నాభ్యనుజ్ఞా- కింపునః

ముఖేన స్ఫుటా. కిం విద్యానిష్ఠగృహస్థస్య శమాదీన్యుపాదేయాని- ఉత నేతి. కిం యజ్ఞాదీనాం శమాదీనాంచ విరోధోఽస్తి- నేతి. కిమత్ర విధీయమానాకరణవ్యాపారోపరతిరూపా శాస్త్రీయజ్ఞాదివ్యతిరిక్తవ్యాపారశాన్తిః- ఉత సర్వవ్యాపారశాన్తిః. సర్వశాన్తిశ్చేత్ - విరోధాదనుపాదేయాని. నచేత్ - అవిరోధాద్గృహస్థస్యాప్యుపాదేయాని. ... ...

(యద్యపీత్యాది) విహితత్వాత్, దృష్టముఖేనోపకారకత్వాచ్చ శమాద్యనుష్ఠేయమిత్యర్థః. (అవిహితేషు ప్రయోజనశూన్యేషు చేతి) శరీరధారణార్థమితభోజనాదివ్యావృత్త్యర్థం ప్రయోజనశూన్యేష్విత్యుక్తమ్. యద్వా - అవిహితేషు - అవిహితాః ప్రతిషిద్ధాః. ప్రయోజనశూన్యేషు- ముముక్షోః ప్రయోజనశూన్యాని కామ్యకర్మాణి- తేష్విత్యర్థః. ... ...

పరేత్విదం సూత్రం పూర్వాధికరణేఽన్తర్భావ్య వ్యాచక్షతే- యజ్ఞేన వివిదిషన్తీతి వర్తమానాపదేశతయా న యజ్ఞాదివిధిః- కింతు యజ్ఞాదిపరికరవతీ పరవిద్యేతి విద్యాస్తుతిరిత్యాశఙ్క్య- ఏవం యజ్ఞాద్యనపేక్షాయామపి శమాద్యుపేతస్స్యాత్- శమాదీనాం విధానాత్, విహితానామవశ్యానుష్ఠేయత్వాత్, యజ్ఞాదీని చానుష్ఠేయాని- వివిదిషాసంయోగస్యాప్రాప్తత్వేన విహితత్వాత్. తాని బాహ్యతరాణి - శమాదీనితు ప్రత్యాసన్నసాధనానీతి. శఙ్కావాదయుక్తా- యజ్ఞాద్యపేక్షయా శమాదేర్విరోధాభావాత్. తతశ్చ * తథాపీతి యదర్థ్యం. వివిదిషాసంయోగస్యాప్రాప్తతయా యజ్ఞాదేరప్యనుష్ఠేయత్వమవివక్షితమశాబ్దంచ. పూర్వసూత్రవివక్షితస్యాత్ర కథనమితి చేన్న- తతోఽపి వరం పూర్వసూత్రస్యస్తుత్యర్థతాపరత్వం విహాయ వివిదిషాసంయోగసమర్థనపరతయా వ్యాఖ్యానం. వివిదిషార్థత్వంచాయుక్తమిత్యుక్తం. తదభ్యుపగమేఽపి యజ్ఞాదీనాం శమాదీనాంచ ఉపాదేయతాసమర్థనస్యానిధనస్సాదర్థ్యాభావాత్ సూత్రద్వయస్యైకాధికరణ్యమయుక్తమ్. ....

శమదమాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౮॥ సూ. సర్వాన్నానుమతిశ్చ ప్రాణాత్యయే తద్దర్శనాత్॥ బ్రహ్మవిదాం శమాదయోఽనుష్ఠేయా ఇత్యుక్తం - తత్ర భోజననియమరూపశ్శమవిశేషోఽస్తి- న వేతి విచార్యత ఇతి సఙ్గతిః. ప్రాణవిదస్సర్వాన్నానుమతిః కిం సర్వదా- ఉత ప్రాణసంశయాపత్తౌ. కిం బ్రహ్మవిద ఉక్తస్య ప్రాణసంశయే సత్యుచ్ఛిష్టానుమతిదర్శనం ప్రాణవిదస్సర్వాన్నానుమతేరాపద్విషయత్వమవగమయతి - నేతి. న చేత్ - సర్వదాఽనుమతిస్స్యాత్. బ్రహ్మవిదోఽపి ప్రాణసంశయేఽనుమతిమవగమయతి చేత్- కైముత్యన్యాయాత్ ప్రాణవిదః సర్వాన్నానుమతిః ప్రాణసంశయాపత్తావేవ స్యాత్. ప్రాణవిద్యానిష్ఠస్యాపి సర్వాన్నానుమతేః దర్శనాద్బ్రహ్మవిదః కింపునః సర్వాన్నమితి సర్వాన్నానుమతిరితి పూర్వపక్షః. సూత్రం ప్రాణవిద్యామాత్రవిషయం- తథాపి బ్రహ్మవిదన్నానుమతిః పూర్వపక్షేఽభిప్రేతా. ... ...

ప్రాణవిదః. ఉషస్తిః కిల చాక్రాయణో బ్రహ్మవిదగ్రేసరో మటచీహతేషు కురుషు మహత్యాం దుర్భిక్షాపది జాయయా సహ ఇభ్యగ్రామే వసన్ననశనేన ప్రాణసంశయమాపన్నః బ్రహ్మవిద్యానిష్పత్తయే ప్రాణానామనవసాదమాకాంక్షమాణ ఇభ్యం కుల్మాషాన్ ఖాదన్తం భిక్షమాణస్తేన చ *ఉచ్ఛిష్టేభ్యో నేతో విద్యన్తే ఇతి ప్రత్యుక్తః పునరపి * ఏతేషాం మే దేహీతి ఉక్త్వా తేన చేభ్యేనోచ్ఛిష్టేభ్య ఆదాయ దత్తాన్ కుల్మాషాన్ ప్రతిగృహ్యానుపానం ప్రతిగ్రహమిభ్యేనార్థితః *ఉచ్ఛిష్టం మే పీతం స్యాదితి వదంశ్చాక్రాయణః *కిమేతే కుల్మాషా అనుచ్ఛిష్టా ఇతి ఇభ్యేన పర్యనుయుక్తః *నవా అజీవిష్యమిమానఖాదన్ కామో మ ఉదపానమితి - కుల్మాషాఖాదనే స్వస్య ప్రాణసంశయాపత్తేస్తావన్మాత్రఖాదనేన ధృతప్రాణస్య స్వస్యోచ్ఛిష్టోదకపానం కామకారితం నిషిద్ధం స్యాదిత్యుక్త్వా స్వఖాదితశేషం జాయాయై దత్త్వా తయా చ రక్షితాన్ పరేద్యుర్యాజనేనార్జిజీషయా జిగమిషుః పునరపి ప్రాణసంశయమాపన్నస్తానేవేభ్యోచ్ఛిష్టభూతాన్ స్వోచ్ఛిష్టభూతాన్ పర్యుషితాంశ్చ ఖాద- అతో బ్రహ్మవిదామపి ప్రాణసంశయ ఏవ సర్వాన్నానుమతిదర్శనాదత్ర విశేషేణ కీర్తితమపి ప్రాణవిదస్సర్వాన్నీనత్వం ప్రాణాత్యయాపత్తావేవేతి నిశ్చీయతే.

౨౯॥ సూ. అబాధాచ్చ॥ *ఆహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిః సత్త్వశుద్ధౌ ధ్రువా స్మృతిరితి బ్రహ్మవిదో త్పత్త్యాహారశుద్ధివిధానాబాధాదపి బ్రహ్మవిదాం సర్వాన్నీనత్వమాపద్విషయమవగమ్యతే. ఏవం బ్రహ్మవిదామతిశయితశక్తీనామపి సర్వాన్నీనత్వస్యాపద్విషయత్వాత్ ప్రాణవిదోఽల్పశక్తేః సర్వాన్నానుమతిరాపద్విషయైవ.........................

౩౦॥ సూ. అపిస్మర్యతే॥ అపిచ-ఆపద్విషయమేవ సర్వాన్నీనత్వం బ్రహ్మవిదామన్యేషాం చ స్మర్యతే. *ప్రాణసంశయమాపన్నో యోఽన్నమత్తి యతస్తతః । లిప్యతే న స పాపేన పద్మపత్రమివామ్భసేతి. ....

౩౧॥ సూ. శబ్దశ్చాతోఽకామకారే॥ యతో బ్రహ్మవిదామన్యేషాం చ సర్వాన్నీనత్వమాపద్విషయమేవ- అత ఏవ సర్వేషామకామకారే శబ్దః - కామకారస్య ప్రతిషేధకః శబ్దో వర్తతే. అస్తి హి కఠానాం సంహితాయాం కామకారస్య ప్రతిషేధకః శబ్దః * తస్మాద్బ్రాహ్మణస్సురాం న పిబతి పాప్మనా నోత్సృజా ఇతీతి. పాప్మనా సంస్పృష్టో న భవానీతి మత్వా బ్రాహ్మణః సురాం న పిబతీత్యర్థః. ....

సర్వాన్నానుమత్యధికరణం సమాప్తమ్.

మటచీ- అశ్మవృష్టిః. ఇభ్య ఇతి ఇభ్యః- హస్తిపః. కుల్మాషః-మాషవిశేషః. బ్రహ్మవిదామపి సర్వాన్నానుమతిః ప్రాణాత్యయే-కింపునర్దుర్బల ప్రాణవిద్యానిష్ఠస్యేతి కైముత్యన్యాయాత్సిద్ధాన్తః. ....

౨౯॥ సూ. అబాధాచ్చ॥ పూర్వసూత్రే బ్రహ్మవిదనుష్ఠానదర్శనాత్ కైముత్యన్యాయ ఉపపాదితః - అత్ర బ్రహ్మవిద్విషయవచనేన స ఏవ కైముత్యన్యాయ ఉపపాదితః. ....

౩౦॥ సూ. అపిస్మర్యతే॥ న కేవలం సర్వాన్నానుమతేర్బ్రహ్మవిద ఆపద్విషయత్వాత్ ప్రాణవిద ఆపద్విషయత్వం కల్ప్యం- సర్వేషామపి స్మృతావుక్తమాపద్యేవేతి భావః. ....

౩౧॥ సూ. శబ్దశ్చాతోఽకామకారే॥ బ్రాహ్మణశబ్దస్యాసఙ్కుచితవృత్తిత్వాత్ బ్రహ్మవిదామపీదం వాక్యం సాధారణం- కిం పునః ప్రాణవిద ఇతి భావః. ... ...

పరే చాపరే చ సర్వాన్నాసజ్ఞానం కింశబ్దాదివత్ విద్యాఙ్గం విధీయతే- ఉత స్తుత్యర్థం సఙ్కీర్త్యత ఇతి విచార్య - ఉపదేశస్య ప్రవృత్తికరత్వోపపత్తేః ప్రాణవిద్యాసన్నిధానాత్ అఙ్గవిధిః - భక్ష్యాభక్ష్యశాస్త్రం *నహ వా అస్యానన్నం భవతీతి వాక్యేన బాధ్యమితి పూర్వపక్షం కృత్వా - విధాయకాభావా

౩౨॥ సూ. విహితత్వాచ్చాశ్రమకర్మాపి॥

యజ్ఞాదికర్మాఙ్గికా బ్రహ్మవిద్యేత్యుక్తం- తానిచయజ్ఞాదీనికర్మాణ్యముముక్షుణా కేవలాశ్రమిణాప్యనుష్ఠేయాని- ఉతనేతిచిన్తాయాం- విద్యాఙ్గానాం సతాం కేవలాశ్రమశేషత్వే నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధః ప్రసజ్యత ఇతి యజ్ఞాదీనాం కేవలాశ్రమధర్మత్వం న సమ్భవతి. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (ఆశ్రమకర్మాపీతి) ఆశ్రమస్య కర్మాపి భవతి. కేవలాశ్రమిణాప్యనుష్ఠేయానీత్యర్థః. కుతః. *యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహోతీత్యాదినా విహితత్వాత్ - జీవననిమిత్తతయా నిత్యవద్విహితత్వాదిత్యర్థః. ....

తథాచ విద్యాఙ్గతయా *తమేతం వేదానువచనేనేత్యాదినా విహితత్వాద్విద్యాశేషతయాప్యనుష్ఠేయానీత్యాహ.

౩౩॥ సూ. సహకారిత్వేనచ॥ విద్యోత్పత్తిద్వారేణ విద్యాసహకారితయాప్యనుష్ఠేయాని. అగ్నిహోత్రాదీనామివ జీవనాధికారస్వర్గాధికారవద్వినియోగపృథక్త్వేనోభయార్థత్వం న విరుధ్యత ఇత్యర్థః. ....

న్నసర్వాన్నానుజ్ఞావిధిః- కిన్తు సర్వం ప్రాణస్యాన్నమితి విజ్ఞానప్రశంసార్థోఽర్థవాదః- ప్రాణాత్యయే హి సర్వాన్నానుజ్ఞా దృశ్యతే - న సర్వదేతి వ్యాచష్టే. తదయుక్తం- సూత్రేఽర్థవాదశబ్దాధ్యాహారేణ ప్రతిజ్ఞాయా వర్ణనీయత్వాత్. భాష్యోక్తయోజనాయాం హి ప్రాణాత్యయ ఏవైతత్ప్రతిజ్ఞాపూర్తిః.——— అన్యే తు కిం సర్వాన్నానుమతిః క్రియతే- ఉతార్థవాద ఇత్యుపోద్ఘాతవిచారం కృత్వా - జ్యేష్ఠశ్రేష్ఠగుణకప్రాణవిద్యాఙ్గభూతస్య సర్వం ప్రాణస్యాన్నమితి విజ్ఞానస్య ఫలత్వాత్ తదుక్తిరర్థవాదమాత్రమితి పూర్వపక్షం కృత్వా *సర్వమిదం ప్రాణస్యాన్నమితి వాక్యసామర్థ్యాత్ విధేః కల్ప్యత్వాత్, దప్రతీతవిజ్ఞానతద్విధికల్పనాఽయోగాత్ యేన కేనచిదన్నేన ప్రాణో రక్షితవ్య ఇతి విధిరితి నిశ్చిత్య- పశ్చాత్తత్సద్విచారమాహుః- కిమియం సర్వాన్నానుమతిః సర్వదా - ఉత ప్రాణాత్యయ ఇతి. అవిశేషాత్సర్వదేతి పూర్వపక్షః. అప్రతిషిద్ధాన్నేనాన్యదా రక్షణసిద్ధేః ప్రాణాత్యయ ఇతి సిద్ధాన్తః కృతః. తత్రోపోద్ఘాతచిన్తాయామప్రతీతవిజ్ఞానతద్విధికల్పనగౌరవం తదుక్తమయుక్తం - *స హోవాచ కిం మేఽన్నం భవిష్యతీత్యుక్తే *యత్కిఞ్చిదిదమాశ్వభ్య ఆశకునిభ్య ఇత్యన్నమిత్యుక్త్వా *న హ వా ఏవంవిది కిఞ్చనానన్నమితి - ఏవంవిత్ఫలత్వేన వచనస్యాభిహితత్వాత్. అత ఏవ శ్రుతస్య ప్రాణరక్షణస్య తద్విధేశ్చ కల్పనమప్యయుక్తమ్. ....

సర్వాన్నానుమత్యధికరణం సమాప్తమ్.

౩౨॥ సూ. విహితత్వాచ్చాశ్రమకర్మాపి॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (యజ్ఞాదీతి) పరమప్రకృతేన సఙ్గతిరిత్యర్థః. కిం విద్యాఙ్గభూతాన్యాశ్రమకర్మాణి కేవలాశ్రమిణోఽప్యనుష్ఠేయాని- నేతి. కిమేషాం విద్యాఙ్గత్వే కేవలాశ్రమాఙ్గత్వం సమ్భవతి- నేతి. కిం కేవలాశ్రమాఙ్గత్వే నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధః ప్రసజ్యతే- నేతి. ఆశ్రమాఙ్గత్వే విద్యాఙ్గత్వే చ కర్మాన్తరత్వమస్తి- నేతి చ. కర్మాన్తరత్వే సత్యేకస్య కర్మణో వినియోగపృథక్త్వాభావేన నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధప్రసఙ్గేన కేవలాశ్రమాఙ్గత్వాసమ్భవాదముముక్షోరననుష్ఠేయాని. కర్మాన్తరత్వం నాస్తి చేత్ - వినియోగపృథక్త్వేన నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధాభావాత్ కేవలాశ్రమాఙ్గత్వసమ్భవాత్ కేవలాశ్రమిణోఽప్యనుష్ఠేయాని. (నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధ ఇతి) యావజ్జీవమనుష్ఠానం, మోక్షేచ్ఛానుగుణమనుష్ఠానం, చ విరుద్ధమిత్యర్థః. కేవలాశ్రమధర్మత్వం- ముముక్షారహితాశ్రమధర్మత్వం. ఆశ్రమీతి పాఠో దృష్టశ్చేత్ - కేవలశబ్దోఽముముక్షుపరః. ... ...

(అనుష్ఠేయానీత్యర్థ ఇతి) యజ్ఞాదీనికర్మాణీత్యధ్యాహారః. ....

అనేన సఙ్గతముత్తరసూత్రార్థమాహ (తథా చేతి)

౩౩॥ సూ. సహకారిత్వేనచ॥ సముచ్చయవ్యావృత్త్యర్థం విద్యోత్పత్తిద్వారేణేత్యుక్తం. నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధమాశఙ్క్యాహ (అగ్నిహోత్రాదీనామివేతి) (వినియోగపృథక్త్వేన) వినియోగః- శేషత్వజ్ఞాపకవిధిః. వినియోగపృథక్త్వదర్శనేన నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధపరిహారసూత్రద్వయఫలం- నత్వేకస్య - వినియోగద్వైవిధ్యసైకాదశ్మితత్వాత్. ....

తద్వదేవకర్మాన్తరత్వమపినాస్తీత్యాహ

౩౪॥ సూ. ॥ సర్వథాపితఏవోభయలిఙ్గాత్ ॥ సర్వథా - విద్యాఙ్గత్వేఽప్యాశ్రమాఙ్గత్వేపితఏవయజ్ఞాదయఇతిప్రతిపత్తవ్యం- నకర్మస్వరూపభేదఇత్యర్థః. కుతః (ఉభయలిఙ్గాత్) ఉభయత్ర శ్రుతౌయజ్ఞాదిశబ్దైః ప్రత్యభిజ్ఞాప్యవినియోగాత్, కర్మస్వరూపభేదే ప్రమాణాభావాచ్చ ....

౩౫. సూ. ॥ అనభిభవంచదర్శయతి ॥ "ధర్మేణపాపమపనుదతీ"త్యాదిభిశ్శ్రుతిర్నేవ యజ్ఞాదిధర్మానిర్దిశ్యతైర్విద్యాయాఅనభిభవం- పాపకర్మభిరుత్పత్తిప్రతిబన్ధాభావందర్శయతి. అహరహరనుష్ఠీయమానైర్హియజ్ఞాదిభిర్విశుద్ధేఽన్తఃకరణేప్రత్యహంప్రకృష్యమాణావిద్యోత్పద్యతే. అతస్తఏవోభయత్ర యజ్ఞాదయః ....

విహితత్వాధికరణంసమాప్తమ్.

౩౬॥ సూ. ॥ అన్తరాచాపితుతద్దృష్టేః ॥

చతుర్ణామాశ్రమిణాంబ్రహ్మవిద్యాయామధికారోఽస్తి, విద్యాసహకారిణఆశ్రమధర్మా, ఇతిచోక్తం- యేపునరాశ్రమాన్తరావర్తన్తేవిధురాదయః-తేషాంబ్రహ్మవిద్యాయామధికారోఽస్తి-నవేతివిశయే-ఆశ్రమధర్మైతికర్తవ్యతాకత్వాద్విద్యాయాః, అనాశ్రమిణాంచాశ్రమధర్మాభావా, న్నాస్త్యధికారః. ... ...

ఇతిప్రాప్తఉచ్యతే (అన్తరాచాపిత్వితి) తుశబ్దఃపక్షవ్యావృత్త్యర్థః. చశబ్దోఽవధారణే.అన్తరావర్తమానానాం-అనాశ్రమిణామపివిద్యాయామధికారోఽస్త్యేవ. కుతః.(తద్దృష్టేః) దృశ్యతేహిరైక్వభీష్మసంవర్తాదీనామనాశ్రమిణామపిబ్రహ్మవిద్యానిష్ఠత్వం. నచాశ్రమధర్మైరేవవిద్యానుగ్రహఇతిశక్యంవక్తుం- "యజ్ఞేనదానేనతపసానాశకేనే"తిదానాదీనామాశ్రమేష్వనైకాన్తికానామప్యనుగ్రాహకత్వశ్రవణాత్. యథోర్ధ్వ

ఉత్తరసూత్రకృత్యమాహ (తద్వదితి)

౩౪॥ సూ. ॥ సర్వథాపితఏవోభయలిఙ్గాత్ ॥ అగ్నిహోత్రశబ్దస్యతుల్యత్వేపికుణ్డపాయినామయనాగ్నిహోత్రే మాసమగ్నిహోత్రంజుహోతీతివిహితేస్వరూపభేదోదృశ్యతఇత్యత్రాహ (కర్మస్వరూపభేదే ప్రమాణాభావాచ్చేతి) కర్మాన్తరత్వవ్యదాసస్యతత్త్రిణాసు స్థానంఫలమ్........................ ....

౩౫॥ సూ. ॥ అనభిభవంచదర్శయతి ॥ ఆదిశబ్దోయజ్ఞాదివాక్యపరః. అజ్ఞత్వంవదతా "యజ్ఞేనదానేనే"త్యాదినాయజ్ఞాదిధర్మానిర్దిష్టాః - అఙ్గత్వేనకించిత్కారంవదద్వాక్యమపియజ్ఞాదిపర్యాయశబ్దైర్నిర్దిశతీత్యర్థః. (దర్శయతి) శ్రుతిరితిశేషః. కించిత్కారంవివృణోతి (అహరహరితి) ... ...

"సర్వాపేక్షేతివిద్యాఙ్గత్వముక్తం- "సహకారిత్వేనచే"తిఫలవిరోధినిరసనేనసముచ్చయఉక్తఇత్యన్యే. విద్యాయాఏవ ప్రతిబన్ధకనివర్తన ...., బ్రహ్మప్రాప్తిహేతుతయాసాధ్యత్వానుపపత్తేః, సహభావశ్రవణస్యాఙ్గభావవిషయతయాఽన్యథాసిద్ధత్వా,చ్చతథావిధాఙ్గకల్పనమయుక్తం. సూత్రభేదస్తుశఙ్కాభేదనిబన్ధనః. "ఉభయలిఙ్గాదితి- "తమేతంవేదానువచనేన "అనాశ్రితఃకర్మఫలమిత్యాది శ్రుతిలిఙ్గాత్స్మృతిలిఙ్గాచ్చని .... తతోపిశ్రుతావేవవాక్యద్వయేప్రత్యభిజ్ఞాపనపరత్వంయుక్తం-అనన్యత్వస్యసాధ్యత్వాత్........................

విహితత్వాధికరణంసమాప్తమ్.

౩౬॥ సూ. ॥ అన్తరాచాపితుతద్దృష్టేః ॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (చతుర్ణామితి) కింవిధురాదీనాంబ్రహ్మవిద్యాధికారోఽస్తి- నేతి. కింతేషాంసాఙ్గబ్రహ్మవిద్యోపసంహారసామర్థ్యమస్తి- నేతి. కిమాశ్రమాణాంసాధారణధర్మాఙ్గికావిద్యాభవతి-నేతి. "తపసాబ్రహ్మచర్యేణే"త్యాదివిహితంరైక్వాదీనాంవిద్యానిష్ఠత్వదర్శనంవిద్యాయాస్సాధారణధర్మాఙ్గకత్వమవగమయతి- నేతి. నచేత్ - సాధారణధర్మాఙ్గకత్వాసమ్భవాత్ సాఙ్గవిద్యోపసంహారాసామర్థ్యేనవిధురాదీనామనధికారః. అవగమయతిచేత్ - సాధారణధర్మాఙ్గకత్వేనవిద్యాయాః- తదుపసంహారసామర్థ్యాత్ విధురాదీనాంబ్రహ్మవిద్యాధికారః. విధురః- మృతదారః. ఆదిశబ్దాపాహ్యాఽకృతదారః. ... ...

(నచేతి) ఆశ్రమధర్మానుపపత్తావర్థధర్మైరనుగ్రహఉపపద్యతఇత్యర్థః. అనైకాన్తికానాం - అనియతానామ్..................................

రేతస్సువిద్యాసక్తస్య వర్ణనాదగ్నిహోత్రాదివ్యతిరిక్తైరేవ విద్యానుగ్రహః క్రియతే- తథా చానాశ్రమిత్వేఽపి విద్యాదర్శనాదాశ్రమానియతైర్జపోపవాసదానదేవతారాధనాదిభిర్విద్యానుగ్రహశ్శక్యతేకర్తుమ్. ....

౩౬॥ సూ. ॥ అపిస్మర్యతే॥ ॥ అపిచ- అనాశ్రమిణామపి జపాదిభిరేవ విద్యానుగ్రహః స్మర్యతే *జప్యేనాపిచ సంసిద్ధ్యేద్బ్రాహ్మణో నాత్ర సంశయః। కుర్యాదన్యన్న వా కుర్యాన్మైత్రో బ్రాహ్మణ ఉచ్యత ఇతి. సంసిద్ధ్యేత్ - జపాద్యనుగృహీతయా విద్యయా సిద్ధో భవతీత్యర్థః. ....

౩౭॥ సూ. ॥ విశేషానుగ్రహశ్చ॥ ॥ న కేవలం న్యాయస్మృతిభ్యామయమర్థస్సాధనీయః- శ్రూయతే చానాశ్రమనియతైర్ధర్మవిశేషైర్విద్యానుగ్రహః *తపసా బ్రహ్మచర్యేణ శ్రద్ధయా విద్యయాత్మానమన్విష్యేదితి. ....

౩౮॥ సూ. ॥ అతస్త్వితరజ్జ్యాయో లిఙ్గాచ్చ॥ ॥ తుశబ్దోఽవధారణే. అతః - అనాశ్రమిత్వాదితరత్ - ఆశ్రమిత్వమేవ జ్యాయః. అనాశ్రమిత్వమాపద్విషయం- శక్తస్య త్వాశ్రమిత్వమేవోపాదేయమిత్యర్థః. భూయోధర్మకాల్పధర్మకయోరతుల్యకార్యత్వాత్. (లిఙ్గాచ్చ) స్మృతేరేవేత్యర్థః. స్మర్యతే చ శక్తం ప్రత్యాశ్రమస్యోపాదేయత్వం *అనాశ్రమీ న తిష్ఠేత్తు దినమేకమపి ద్విజ ఇత్యాదినా. నివృత్తబ్రహ్మచర్యస్య మృతభార్యస్య చావైరాగ్యే సతి దారాలాభ ఆపత్. ....

విధురాధికరణం సమాప్తమ్.

౩౬॥ సూ. ॥ అపిస్మర్యతే॥ ॥ *బ్రాహ్మణః - బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠః. అత్ర జపాదినా విద్యానుగ్రహః కథం జ్ఞాయత ఇత్యత్రాహ (జపాద్యనుగృహీతయేతి) ....

౩౭॥ సూ. ॥ విశేషానుగ్రహశ్చ॥ ॥ విశేషశబ్దం సమాసం చ వ్యాచష్టే (ధర్మవిశేషైర్విద్యానుగ్రహ ఇతి) ....

ఆశ్రమానియతధర్మైరేవానుగ్రహ ఉపపద్యతే చేత్ - ఆశ్రమప్రాప్తిశక్తావ
పి ఆశ్రమా ఉపేక్ష్యేరన్ - తతశ్చ యజ్ఞాదిశ్రుతివైయర్థ్యం స్యాదిత్యత్రాహ.

౩౮॥ సూ. ॥ అతస్త్వితరజ్జ్యాయో లిఙ్గాచ్చ॥ ॥ (భూయోధర్మకాల్పధర్మకయోరతుల్యకార్యత్వాదితి) శక్తం ప్రత్యతుల్యకార్యత్వాదిత్యర్థః. శ్రుతేరనుమాపకత్వాత్ స్మృతిర్లిఙ్గశబ్దేనోచ్యతే. ఆపచ్ఛబ్దార్థమాహ (నివృత్తబ్రహ్మచర్యస్యేతి) హారీతాద్యభ్యనువృత్త్యర్థమాహ (అవైరాగ్యే సతీతి) బ్రహ్మనిష్ఠేష్వనుయాయి వైరాగ్యం నామ- లోకాన్తరజన్మాన్తరభోగ్యనైరపేక్ష్యం- అత ఇదమవైరాగ్యమవిరుద్ధం. యద్వా- గార్హస్థ్యధర్మశ్రద్ధా అవైరాగ్యం. ... ...

పరే చాపరే చ *అపిస్మర్యత ఇతి సూత్రం సంవర్తాదీనామాశ్రమబహిష్ఠనగ్నచర్యాస్మరణపరం వ్యాచక్షతే- *విశేషానుగ్రహశ్చేత్యేతత్ *జప్యేనైవ తు సంసిద్ధ్యేదిత్యనేన సాధారణధర్మవిశేషైర్విద్యానుగ్రహసమ్భవపరం, *అనేకజన్మసంసిద్ధ ఇతి పూర్వకృతసుకృతైర్విద్యానుగ్రహపరం, చ వ్యాచక్షతే. తదయుక్తం - విద్యాయాస్సాధారణధర్మానుగ్రాహ్యత్వే నగ్నచరణస్య విరుద్ధత్వాత్. న హి నగ్నచర్యా నామ సర్వాశ్రమసాధారణో ధర్మః. న తు క్వచిచ్చోదితః. అతస్సూత్రద్వయస్య సాధారణధర్మానుగ్రహపరశ్రుతిస్మృతివిషయత్వం యుక్తం. ఉన్మత్తచర్యాన్యచరణేనాశ్రమానపేక్షత్వం సిధ్యతీతి చేన్న- ఉన్మత్తచర్యాయాః *జనేనావమతో యోగీ యోగసిద్ధిం చ విన్దతీతి జనావమానజనితయోగసిద్ధ్యోస్స్వప్రకర్షాచ్ఛాదనార్థత్వాత్, దృష్టే సమ్భవత్యదృష్టకల్పనస్యాన్యాయ్యత్వాత్, విద్యాన్తరాదర్శనాచ్ఛాదనార్థతయాప్యుపపన్నే నోన్మత్తాచరణేన విద్యాయా ఆశ్రమనైరపేక్ష్యకల్పనాయోగాత్, తత్కల్పనస్య *అతస్త్వితరజ్జ్యాయ ఇత్యనన్తరసూత్రవిరోధాత్, దనాశ్రమిత్వనిషేధకవచనాన్తరవిరోధాచ్చ. *లిఙ్గాచ్చేత్యేతస్య *అగ్నిగృహపతేస్సుగృహపతిస్తేనైతి బ్రహ్మవిత్పుణ్యకృత్తైజసశ్చేతి గార్హస్థ్యప్రాశస్త్యగమకశ్రౌతలిఙ్గాత్, దనాశ్రమనిన్దాపరస్మృతిలిఙ్గాచ్చేత్యర్థమాహుః. తత్ర జ్యాయస్త్వప్రతీతేరస్ఫుటత్వాచ్ఛ్రౌతలిఙ్గానాదరః. ....

విధురాధికరణం సమాప్తమ్.

౪౦॥ సూ. తద్భూతస్య తు నాతద్భావో జైమినేరపి నియమాత్తద్రూపాభావేభ్యః॥ నైష్ఠికవైఖానసపరివ్రాజకాశ్రమేభ్యః ప్రచ్యుతానామపి బ్రహ్మవిద్యాయామధికారోఽస్తి- నేతి. చిన్త్యాయాం- విధురాదివదనాశ్రమైకాన్త్యైర్దానాదిభిర్విద్యానుగ్రహసమ్భవాదస్త్యధికారః. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (తద్భూతస్య తు నాతద్భావ ఇతి) తుశబ్దః పక్షవ్యావృత్త్యర్థః. తద్భూతస్య- నైష్ఠికాద్యాశ్రమనిష్ఠస్య నాతద్భావః. అతథాభావః- అనాశ్రమిత్వేనావస్థానం న సమ్భవతి. కుతః. తద్రూపాభావేభ్యో నియమాత్. తద్రూపాణి- తేషాం- నైష్ఠికాదీనాం రూపాణి- వేషాః. ధర్మా ఇత్యర్థః. తేషామభావాః. తద్రూపాభావాః. తేభ్యః శాస్త్రీయనియమాత్. నైష్ఠికాద్యాశ్రమప్రవిష్టానాం స్వాశ్రమధర్మనివృత్తిభ్యో నియచ్ఛన్తి హి శాస్త్రాణి *బ్రహ్మచార్యాచార్యకులవాసీ తృతీయోఽత్యన్తమాత్మానమాచార్యకులేఽవసాదయన్నితి, *అరణ్యమియాత్తతో న పునరేయాదితి, *సన్న్యస్యాగ్నిం న పునరావర్తయేదితి, చ. అతో విధురాదివన్నైష్ఠికాదీనామనాశ్రమిత్వేనావస్థానాసమ్భవాన్న తాననధికరోతి బ్రహ్మవిద్యా. జైమినేరపీత్యవిగానం దర్శయన్నుక్తం స్వాభిమతం ద్రఢయతి. ...

అథ స్యాత్ -నైష్ఠికాదీనాం బ్రహ్మచర్యాత్ప్రచ్యుతానాం ప్రాయశ్చిత్తాదధికారస్సమ్భవతి. అస్తి చ ప్రాయశ్చిత్తమధికారలక్షణే నిరూపితం *అవకీర్ణి పశుశ్చ తద్వదితి. అతః ప్రచ్యుతబ్రహ్మచర్యస్య ప్రాయశ్చిత్తసమ్భవాత్కృతప్రాయశ్చిత్తో బ్రహ్మవిద్యాయామధికరిష్యతీతి. తత్రాహ.

౪౧॥ సూ. న చాధికారికమపి పతనానుమానాత్తదయోగాత్॥ అధికారలక్షణోక్తమపి ప్రాయశ్చిత్తం నైష్ఠికాదీనాం తద్భ్రష్టానాం న సమ్భవతి. కుతః. (పతనానుమానాత్తదయోగాత్) నైష్ఠికాదీనాం ప్రచ్యుతానాం పతనస్మృతేస్తస్య ప్రాయశ్చిత్తస్యాసమ్భవాత్ *ఆరూఢో నైష్ఠికం ధర్మం యస్తు ప్రచ్యవతే ద్విజః। ప్రాయశ్చిత్తం న పశ్యామి యేన శుద్ధ్యేత్స ఆత్మహేతి. అతోఽధికారలక్షణోక్తం ప్రాయశ్చిత్తమితరబ్రహ్మచారివిషయమ్. ...

౪౨॥ సూ. ఉపపూర్వమపి త్వేకే భావమశనవత్తదుక్తమ్॥ నైష్ఠికాదీనాం బ్రహ్మ

౪౦॥ సూ. తద్భూతస్య తు నాతద్భావో జైమినేరపి నియమాత్తద్రూపాభావేభ్యః॥ విధురాదేర్విద్యాధికార ఉక్తః - అనాశ్రమిత్వసామ్యాత్ ఆశ్రమభ్రష్టానామపి విద్యాధికార ఇతి శఙ్కాయాం సఙ్గతిః. వైఖానసః-వానప్రస్థః. కిం నైష్ఠికాద్యాశ్రమభ్రష్టానాం బ్రహ్మవిద్యాధికారోఽస్తి - నేతి. కిమేషాం సాఙ్గవిద్యోపసంహారసామర్థ్యమస్తి- నేతి. కిమేషాం ప్రాయశ్చిత్తాత్ శుచిత్వం సమ్భవతి - నేతి. కిం * ఊర్ధ్వరేతా బ్రహ్మచారీ స్త్రియముపేయాదితి విహితం ప్రాయశ్చిత్తం సర్వబ్రహ్మచారివిషయం- ఉత నైష్ఠికాదివ్యతిరిక్తవిషయం. * ప్రాయశ్చిత్తం న పశ్యామీతి ప్రాయశ్చిత్తాభావస్మరణం కిం ప్రాయశ్చిత్తస్య వ్యతిరిక్తబ్రహ్మచారివిషయతామవగమయతి- నేతి. న చేత్ - ప్రాయశ్చిత్తస్య సర్వవిషయతయా శుద్ధిసమ్భవేన సామర్థ్యాదధికారః. అవగమయతి చేత్ - ప్రాయశ్చిత్తస్య ఉపకుర్వాణవిషయతయా శుద్ధ్యసమ్భవేనాసామర్థ్యాత్ బ్రహ్మవిద్యానధికారః. ...

* బ్రహ్మచారీత్యాది శ్రుతిర్నైష్ఠికవిషయా. ...

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (అథ స్యాదితి) అధికారలక్షణే-షష్ఠేఽధ్యాయే. * అవకీర్ణిపశుః- గర్దభః. * బ్రహ్మచార్యవకీర్ణీ నైరృతం గర్దభమాలభేతేత్యుక్తం- బ్రహ్మచర్యభ్రష్టోఽవకీర్ణీ- బ్రహ్మచర్యం - స్త్రీనియమః. సాక్షాన్నైష్ఠికవ్యతిరిక్తానాం క్రియాణామపి తుల్యా- తస్మాత్తేషామవకీర్ణి ప్రాయశ్చిత్తం కర్తవ్యమితి పూర్వపక్షిణోఽభిప్రాయః.

౪౧॥ సూ. న చాధికారికమపి పతనానుమానాత్తదయోగాత్॥ తర్హ్యాధికారికప్రాయశ్చిత్తం కింవిషయమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) యస్తూపకుర్వాణబ్రహ్మచారీ భ్రష్టః- తద్విషయమవకీర్ణి ప్రాయశ్చిత్తమిత్యర్థః. ...

౪౨॥ సూ. ఉపపూర్వమపి త్వేకే భావమశనవత్తదుక్తమ్॥ ఇదం చోద్యసూత్రం. బ్రహ్మచర్యప్రచ్యవనస్య మహాపాతకమధ్యపరిగణితత్వాత్, ఉపకుర్వాణబ్రహ్మచారిణః స్త్రీనియమాతిక్రమస్యోపపాతకాన్తర్గతస్య ప్రాయశ్చిత్తకథనా, తస్య చ నైష్ఠికాదివ్యతిరేకాత్,

చర్యప్రచ్యవనముపపూర్వం- ఉపపాతకం- మహాపాతకేష్వపరిగణితత్వాదితి తత్ర ప్రాయశ్చిత్తస్యాభావం- విద్యమానతామప్యేకే ఆచార్యా మన్యన్తే. (అశనవత్) యథా మధ్వశనాదినిషేధస్తత్ప్రాయశ్చిత్తం చోపకుర్వాణస్య నైష్ఠికాదీనాం చ సమానం. తదుక్తం స్మృతికారైః *ఉత్తరేషాం చైతదవిరోధీని. గురుకులవాసినో యదుక్తం - తత్స్వాశ్రమావిరోధ్యుత్తరేషామప్యాశ్రమిణాం భవతీత్యర్థః. తద్వదిహాపి బ్రహ్మచర్యప్రచ్యవనే ప్రాయశ్చిత్తసద్భావాద్బ్రహ్మవిద్యాయోగ్యతాప్యస్తి. ....

౪౩॥ సూ. బహిస్తూభయథాపి స్మృతేరాచారాచ్చ॥ తుశబ్దో మతాన్తరవ్యావృత్త్యర్థః. ఉపపాతకత్వే మహాపాతకత్వేఽప్యేతే బహిర్భూతా ఏవ బ్రహ్మవిద్యాధికారిభ్యః. బ్రహ్మవిద్యాయామనధికృతా ఇత్యర్థః. కుతః. (స్మృతేః) పూర్వోక్తాత్ పతనస్మరణాత్. యద్యపి కల్మషనిర్హరణాయ నైష్ఠికస్యాపి చ నైకః ప్రాయశ్చిత్తాధికారోఽపి విద్యతే. తథాపి కర్మాధికారానుగుణశుద్ధిహేతుః ప్రాయశ్చిత్తం న సంభవతి. *ప్రాయశ్చిత్తం న పశ్యామి యేన శుధ్యేత్స ఆత్మహా ఇతి స్మృతేరిత్యర్థః. (ఆచారాచ్చ) విశిష్టా హి నైష్ఠికాదీన్ భ్రష్టాన్ కృతప్రాయశ్చిత్తానపి వర్జయన్తి - తేభ్యో బ్రహ్మవిద్యాదికం నోపదిశన్తి. అతస్తేషాం నాస్తి బ్రహ్మవిద్యాయామధికారః. ....

తద్భూతాధికరణం సమాప్తమ్.

ప్రాయశ్చిత్తం ప్రాప్తమిత్యర్థః. *ఉత్తరేషాం చైతదవిరోధీత్యనేన తద్వద్బహిః పూర్వోక్తధర్మాః ప్రాయశ్చిత్తం చ పరామృశతి స్వాశ్రమావిరోధి స్త్రీసంసర్గాదినిమిత్తప్రాయశ్చిత్తాదేర్గృహస్థాదిష్వనాపాతాగ్రః. ....

సిద్ధాన్తసూత్రమాహ.

౪౩॥ సూ. బహిస్తూభయథాపి స్మృతేరాచారాచ్చ॥ *ఉభయథేత్యుపపంన్యాచష్టే (ఉపేతి) అతిదేశవచనేన ప్రాయశ్చిత్తం ప్రాప్తం, పతనస్మృతిశ్చాఽస్తి-తయోః కథమవిరోధ ఇతి ప్రియత ఇత్యత్రాహ (యద్యపీతి) కర్మశక్తిత్రయీ- ప్రత్యవాయజననీ, వైదికకర్మాధికారప్రతిబన్ధకరీ, సజాతీయకర్మరుచికరీ, చేతి. తత్ర కానిచిత్ప్రాయశ్చిత్తాని శక్తిత్రయవినాశకాని- కానిచిదన్యతమశక్తివినాశకాని. అత్రాతిదేశపతనస్మృతివిరోధే అతిదేశస్మృతిః ప్రత్యవాయజననశక్తివినాశకం ప్రాయశ్చిత్తమాహ-పతనస్మృతిస్తు వైదికకర్మాధికారశక్తినాశకప్రాయశ్చిత్తాభావమాహ - *యేన శుధ్యేదిత్యుక్తత్వాత్. తస్మాదవిరోధః. అతోఽతిదేశసిద్ధప్రాయశ్చిత్తైర్నరకానుభవశ్చాపుష్యేత్తథాపి పతనస్మృతివచనాన్న బ్రహ్మవిద్యాధికార ఇత్యర్థః. ఆచారాచ్చేతి సూత్రఖణ్డోపాదానం. వర్జనఫలమాహ (నోపదిశన్తీతి) *అనాశ్రమీ న తిష్ఠేత్తు దినమేకమపి ద్విజః- ఆశ్రమభ్రంశోఽపి నిషిద్ధః- ఏవం నిషేధసమానైకఫలకత్వే విద్యాధికారో, అన్యత్రానధికారః. ఉచ్యతే - అనాశ్రమిణామపి విద్యాధికారశ్శాస్త్రసిద్ధత్వం చ శ్రుతం- ఆశ్రమప్రచ్యుతానాం తు న తథేతి విశేష ఇతి. ... ...

పరే తు తద్భూతస్యేత్యేకం సూత్రం పృథగనధికరణం వదన్తి - తత్రోర్ధ్వరేతసామాశ్రమప్రత్యవరోహః ప్రామాణికః - న వేతి సంశయే తేభ్యో బ్రహ్మవిద్యాధికారసిద్ధ్యర్థం. పూర్వాశ్రమధర్మస్వసుప్తాంస నిర్ణయః రాగాదినా వా సమ్భవతీత్యన్యాయ్యనియమశ్రుత్యా తదప్రామాణికత్వం సిద్ధాన్తయన్తి. *న చాధికారికమపీత్యధికరణాన్తరం నైష్ఠికాదీనామాశ్రమభ్రష్టానాం ప్రాయశ్చిత్తసద్భావాసద్భావవిషయం వదన్తోఽసద్భావ ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. యదా ఆశ్రమభ్రష్టానాం ప్రత్యవాయవచనాని దృశ్యన్తే, ప్రాయశ్చిత్తాసద్భావోఽపి సంశయాస్పదం భవతి,- తదా కథం భ్రంశస్య సద్భావే ప్రమాణవిరుద్ధత్వేన సన్దేహః-అతస్సన్దేహాభావాద్విచారోఽనుపపన్నః. అతః *నాతద్భావ ఇతి సూత్రమపి మూలవిచారే హేతుగర్భం.———ఏకాధికరణ్యే తద్భూతాంశపరిహారమపి ప్రచ్యుతిరస్తి-నేతి విచారఉక్తన్యాయాదనుపపన్నః.——— అన్యే తు మతే తద్భూతసూత్రస్య పృథగధికరణత్వం సంశయాభావాదయుక్తం. *ఆశ్రమాదాశ్రమం గచ్ఛేదిత్యవిశేషవచనాత్, పతనవచనస్యానాశ్రమిత్వరూపేణ ప్రచ్యవనవిషయత్వసమ్భవాచ్చ విచార ఇతి చేన్న - *సన్న్యస్యాగ్నిం న పునరావర్తయేదిత్యాశ్రమప్రత్యవరోహనిషేధశ్రుతేః స్ఫుటార్థతయా సమ్భావితార్థాన్తరస్మృతివచనేన సన్దేహానుదయాత్. అవిదితనిషేధవాక్యస్య సన్దేహోదయ ఇతి చేత్ -అవిదితస్మృతివచనస్య సన్దేహాభావాదనారమ్భస్స్యాత్. విదితస్మృతివచనస్యావిదితనిషేధవాక్యస్య సన్దేహ ఇతి చేత్ -తర్హి తత్తద్దేశకాలజ్ఞాననిమిత్తసన్దేహసద్భావాదనన్తాధికరణకల్పనప్రసఙ్గః. *న చాధికారికమితి-ఊర్ధ్వరేతసామాశ్రమభ్రష్టానాం ప్రాయశ్చిత్తాభావస్మరణాత్ విద్యానధికార ఇతి పూర్వపక్షసూత్రం కృత్వా *ఉపపూర్వమపి త్వేకే భావమశనవత్తదుక్తమిత్యస్య వ్రతాచ్చ్యుతిరితి వ్రతచ్యుతేరుపపాతకత్వాత్, మధ్వశనోపపాతకప్రాయశ్చిత్తస్యాత్రాపి ప్రాప్తిస్మరణాత్, ఛ్యోతిరస్యాప్యవకీర్ణిప్రాయశ్చిత్తస్య బ్రహ్మచారిత్వసామాన్యేన నైష్ఠికేపి ప్రాప్తత్వాత్, *వానప్రస్థో దీక్షాభేదే కృచ్ఛ్రం ద్వాదశరాత్రం చరేత్

౪౪॥ సూ. ॥ స్వామినః ఫలశ్రుతేరిత్యాత్రేయః ॥

కర్మాఙ్గాశ్రయాణ్యుద్గీథాద్యుపాసనాని కిం యజమానకర్తృకాణి-ఉత ఋత్విక్కర్తృకాణీతి సన్దేహే యాని-యజమానకర్తృకాణీత్యాత్రేయో మన్యతే. కుతః. (ఫలశ్రుతేః) వేదాన్తవిహితేషూదహరాద్యుపాసనేషు ఫలోపాసనయోరేకాశ్రయత్వదర్శనాత్, ఇహచ క్రతుఫలప్రతిబన్ధరూపస్యోద్గీథోపాసనఫలస్య యజమానాశ్రయత్వశ్రవణాదిత్యర్థః. నచ గోదోహనాదివదఙ్గాశ్రయత్వేన యజమానకర్తృకత్వాసమ్భవః-గోదోహనాదిష్వధ్వర్యుకర్తృకప్రణయనాశ్రయ గోదోహనోపాదానస్యైవాశక్యం- ఇహ తూద్గాతృకర్తృకేప్యుద్గీథే తస్యోద్గీథాదేః రసతమత్వానుసన్ధానం యజమానేనైవ కర్తుం శక్యతే.........................

ఇతి ప్రాప్తేఽభిధీయతే.

౪౫॥ సూ. ॥ ఆర్త్విజ్యమిత్యౌడులోమిస్తస్మై హి పరిక్రీయతే ॥ ఆర్త్విజ్యం-ఋత్విజః కర్మోద్గీథాద్యుపాసనమిత్యౌడులోమిరాచార్యో మన్యతే. కుతః. తస్మై హి- ప్రయోజనాయ ఋత్విక్పరిక్రియతే. ఫలసాధనభూతస్య సాఙ్గస్య క్రతోరుపాదానాయేత్యర్థః. కర్మవిధిషు *ఋత్విజో వృణీతే *ఋత్విగ్భ్యో దక్షిణాం దదాతీతి ఋత్విక్కర్తృకత్వశాస్త్రైః ఫలసాధనభూతం సాఙ్గం కర్మ ఋత్విగ్భిరనుష్ఠేయమిత్యవగమ్యతే - తదన్తర్గతాని కానిచిత్ కానిమానసానిచ కర్మాణి ఋత్విక్కర్తృకాణ్యేవ. నచ శక్త్యశక్తితస్య నిబన్ధనం.

యేదిత్యాదివచనాత్, ప్రాయశ్చిత్తాభావస్మృతేః ప్రాయశ్చిత్తగౌరవాభిప్రాయత్వసమ్భవాత్, చ- ప్రాయశ్చిత్తాభావస్మరణస్య మూలాదర్శనాత్, తత్సద్భావస్మరణస్య బ్రహ్మచారిత్వావిరూపసామాన్యన్యాయమూలత్వేన శాస్త్రసంస్పర్శసమ్భవాత్, *శాస్త్రస్థావాతన్నిమిత్తత్వాదితి న్యాయేన శాస్త్రసంస్పర్శవతః ప్రాబల్యాత్. ప్రాయశ్చిత్తేన బ్రహ్మవిద్యాధికార ఇతి *ఉపపూర్వమితి సూత్రేణ సిద్ధాన్తయన్త్యన్యే. *ఉపపూర్వమపీత్యేకే *బహిస్తూభయథాపీతి సూత్రస్వారస్యవిరోధాత్తదయుక్తం. ఏకే ఇతి పరదేశపూర్వపక్షత్వం, తుశబ్దేన తద్వ్యావృత్తి, రుభయథాశబ్దేన పతనీయత్వే అపతనీయత్వే చ బహిష్కార్యత్వం, హి ప్రతీయతే. ప్రాయశ్చిత్తాభావస్మరణస్య న శాస్త్రసంస్పర్శ ఇత్యప్యయుక్తం - బాధకాభావే శ్రుతిమూలత్వసిద్ధేః. శాస్త్రసంస్పృష్టం ప్రాయశ్చిత్తస్మరణం బాధకమితి చేన్న- *యేన శుధ్యేదితి ప్రాయశ్చిత్తాభావవదనస్య శుద్ధిహేత్వభావవిషయత్వాత్, ప్రాయశ్చిత్తసద్భావవచనస్య తు కల్మషనిబర్హణవిషయత్వేనాప్యుపపత్తేః అధికారాపాదకప్రాయశ్చిత్తసద్భావానవగమకతయా, చ విరోధాభావాత్ బాధకత్వానుపపత్తేః. అనన్యథాసిద్ధం హి బాధకం *బహిస్తూభయథాపీతి సూత్రమకృతప్రాయశ్చిత్తానామూర్ధ్వరేతసాం భ్రష్టానామనధికారసమర్థనపరమధికరణాన్తరం వర్ణయన్తి. తదప్యయుక్తం- సంశయాభావాత్. ప్రాయశ్చిత్తతోఽపి శుద్ధ్యసన్దిగ్ధాయామకృతప్రాయశ్చిత్తతయా నిశ్చితాశుద్ధీనాం కథం బ్రహ్మవిద్యాధికారసమ్భావనా. నను *ఇన్ద్రియార్థమశుచ్యాన్నాం బ్రహ్మచారిత్వాదేరుపపాతకత్వాత్, తాదృశం కుర్వతామితరైస్సంవ్యవహారాదిశాస్త్రీయానుష్ఠానాదిదర్శనాత్, ఆశ్రమభ్రంశస్యాప్యుపపాతకత్వావిశేషాత్, సంశయ ఇతి చేత్. తర్హి అనధికార ఇతి సిద్ధాన్తోఽనుపపన్నః- అశుచ్యగ్రమశాతనాదికారిణః కర్మ్యనధికారాసంవ్యవహారరూపహేత్వభావస్య భవద్భిరేవోక్తత్వాత్. ఉపపాతకేష్వపి గురుతరపాపకారిషు హేతుసద్భావ ఇతి చేత్-తర్హి తేషు పూర్వోక్తన్యాయేన సంశయాభావాదేవానారమ్భణీయతా.........................

తద్భూతాధికరణం సమాప్తమ్.

౪౪॥ సూ. ॥ స్వామినః ఫలశ్రుతేరిత్యాత్రేయః ॥ ఇదమధికరణం ప్రాసఙ్గికం. ఉపాసనానుష్ఠాతృ సనుష్ఠాతృవిభాగప్రసఙ్గేనోద్గీథోపాసనాదేరనుష్ఠాతృసనుష్ఠాతృవిభాగవిన్యాక్రియత ఇతి సఙ్గతిః. క్రత్వఙ్గాశ్రయాణ్యుపాసనాని కిం యజమానకర్తృకాణి-ఉత ఋత్విక్కర్తృకాణి కిం దహరాద్యుపాసనానామివ ఫలికర్తృకత్వం న్యాయ్యం- ఉత గోదోహనాదేరివ ఋత్విక్కర్తృకత్వం. కిం గోదోహనాదిషు ఋత్విక్కర్తృకత్వం యజమానేనాశక్యోపాదానతయా-ఉత సాఙ్గప్రధానానుష్ఠానాయ ఋత్విక్పరిక్రయశ్రవణాత్. అశక్యతయా చేత్-తదభావాత్ఫలికర్తృకత్వోపపత్తేః యజమానకర్తృకత్వం. పరిక్రయణశ్రవణాచ్చేత్-గోదోహనాదావివ ఋత్విక్కర్తృకత్వస్య న్యాయ్యత్వాత్ ఋత్విక్కర్తృకత్వం. ఉద్గీథాద్యుపాసనానీత్యుక్తే ఉపాసనస్య కర్మాఙ్గత్వం మాభూదితి కర్మాఙ్గాశ్రయాణీత్యుక్తం. (నచేత్యాది) ప్రణయనస్యాధ్వర్యుకర్తృకత్వాత్ తదాశ్రయస్య గోదోహనస్యోపాదానం యజమానేన ఫలాశ్రయభూతేనాపి కర్తుమశక్యం- అత్ర తు శక్యత్వాత్ ఫలాశ్రయ ఏవ కర్తేత్యర్థః. ....

సిద్ధాన్తసూత్రమాహ.

౪౫॥ సూ. ॥ ఆర్త్విజ్యమిత్యౌడులోమిస్తస్మై హి పరిక్రీయతే ॥ తస్మై ప్రయోజనాయేతి చతుర్థీవ్యాఖ్యానం. ఫలసాధనేత్యాదినా తచ్ఛబ్దవ్యాఖ్యానం. *పరిక్రియత ఇత్యేతద్వివృణోతి (కర్మవిధిష్వితి) తతః కిమిత్యత్రాహ (తదన్తర్గతానీతి) (నచ శక్త్యశక్తితస్య నిబన్ధనమితి) న

యద్యప్యుద్గీథాద్యుపాసనం పురుషార్థః-తథాపి క్రత్వధికృతాధికారత్వాత్, తత్ఫలస్య క్రతోశ్చ సాఙ్గస్య ఋత్విక్కర్తృకత్వాత్, *యదేవ విద్యయా కరోతి - తదేవ వీర్యవత్తరమితి ఋత్విక్కర్తృకక్రియోపయోగిత్వేన విద్యాయాస్తదేకకర్తృకత్వశ్రవణాత్, ఋత్విక్కర్తృకాణ్యేతాని. దహరాదిషూపాసనేషు ఋత్విక్కర్తృకత్వాశ్రవణాత్, * శాస్త్రఫలం ప్రయోక్తరీతి న్యాయాచ్చ ఫలికర్తృకత్వమేవ. ....

స్వామ్యధికరణం సమాప్తమ్.

౭౬॥ సూ. సహకార్యన్తరవిధిః పక్షేణ తృతీయం తద్వతో విధ్యాదివత్ ॥

* తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాణ్డిత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠాసేత్ బాల్యం చ పాణ్డిత్యం చ నిర్విద్యాథ మునిరిత్యత్ర బాల్యపాణ్డిత్యవన్మౌనమపి విధీయతే. ఉతానూద్యత ఇతి విశయే- మౌనపాణ్డిత్యశబ్దయోర్జ్ఞానార్థత్వాత్ *పాణ్డిత్యం నిర్విద్యేతి విహితమేవ జ్ఞానం *అథ మునిరిత్యనూద్యతే - విధిశబ్దో నహ్యత్ర శ్రూయత ఇతి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః (సహకార్యన్తరవిధిరితి) తద్వతః - విద్యావతః. (విధ్యాదివత్) విధీయతే ఇతి యజ్ఞాదిస్సర్వాశ్రమధర్మః శమదమాదిశ్చ విధిశబ్దేనోచ్యతే. ఆదిశబ్దేన శ్రవణమననే గృహ్యేతే. సహకార్యన్తరవిధిరిత్యత్రాపి- విధీయత ఇతి విధిః. సహకార్యన్తరం విధిశ్చేతి సహకార్యన్తరవిధిః. ఏతదుక్తం భవతి - యథా

హి ఋత్విజాఽన్యేన క్రియమాణమన్యేన కర్తుమశక్యం-తస్మాత్ స్వచననిష్ఠసంగోదోహనేఽపి కర్తృత్వమిత్యర్థః. అఙ్గత్వేనాతిహి ఋత్విక్కర్తృకత్వం-నేదమఙ్గమిత్యాహ (యద్యపీతి) పరిహరతి (తథాపీతి) ఋత్విక్కర్తృకకర్మోపయోగిత్వేన ప్రస్తుతత్వాదిపదమపి ఋత్విక్కర్తృకం-అఙ్గప్రాయన్యాయాదిత్యభిప్రేత్యాహ (క్రత్వధికృతేతి) (యదేవ విద్యయేతి) ఋత్విక్కర్తృకకర్మణా వీర్యవత్తరత్వసాధనభూతాయాః విద్యాయాః ప్రస్తావే ఉపాన్తరఙ్గబహిరఙ్గన్యాయేనాసన్నర్త్విక్కర్తృకత్వం న్యాయ్యమితి న్యాయోపేతాత్ * విద్యయా కరోతీతి వాక్యస్వారస్యాచ్చోద్గీథాద్యుపాసనాని ఋత్విక్కర్తృకాణీత్యర్థః. *ఏవంవిద్ధవై బ్రహ్మా యజ్ఞం యజమానం సర్వాంశ్చర్త్విజోఽభిరక్షతి * తస్మాదుహైవంవిదుద్గాతా బ్రూయాత్కం తే కామమాగాయానీత్యాదివాక్యైః ఋత్విక్కర్తృకవేదనఫలస్య యజమానగామిత్వప్రతిపాదనం తు హేతుతయాఽనుపన్యస్తం-తస్య న్యాయసిద్ధార్థానువాదరూపత్వాత్ తస్మాదయుక్తిమాత్రసాపేక్షం భాష్యే. దహరాదిషు ఫలికర్తృకత్వే కో విశేష ఇత్యత్రాహ (దహరాదిష్వితి) ఋత్విక్కర్తృకత్వాశ్రవణం న్యాయ్యమిత్యర్థః. తచ్ఛ్రవణమన్యత్ర ఫలికర్తృకత్వస్యాపవాదకమ్. ....

స్వామ్యధికరణం సమాప్తమ్.

౭౬॥ సూ. సహకార్యన్తరవిధిః పక్షేణ తృతీయం తద్వతో విధ్యాదివత్ ॥ పూర్వం యజ్ఞాదిశ్శమాదిశ్చ విద్యాసహకారీ నిరూపితః- ఇదానీం సహకార్యన్తరం నిరూప్యత ఇతి సఙ్గతిః. అధికరణాన్తరాణి తు సఙ్గతివిశేషప్రాప్తాని. మననస్య ప్రవృత్తిరూపత్వేపి ధ్యానాలమ్బనశుభాశ్రయగోచరత్వేనాతద్వాచకేభ్యో యజ్ఞాదిభ్యశ్శమాదిభ్యశ్చ విలక్షణత్వాదతద్గోచరత్వసాధర్మ్యేణ యజ్ఞాదీన్ శమాదీంశ్చ నిరూప్య పశ్చాన్మననం నిరూప్యతే. శుభాశ్రయగోచరత్వవైలక్షణ్యాద్యజ్ఞాదేశ్శమాదేశ్చ మధ్యే నిరూపణాభావః. విద్యాసహకారిత్వసామ్యాత్తదుభయతదనుబన్ధిచిన్తానన్తరం నిరూపణం ప్రాప్తమిత్యుక్తం భవతి. కిమస్మిన్వాక్యే మౌనం విధీయతే- ఉతానూద్యత ఇతి. కిం పాణ్డిత్యమేవ మౌనం- ఉతార్థాన్తరం మననరూపమితి. కిం మననం విధాతుం యోగ్యం-ఉత నేతి. కిం మననస్య యజ్ఞాదిశ్రుతివిరోధోఽస్తి- ఉత నేతి. కిం మననం కర్మానుష్ఠానప్రతిక్షేపకం-ఉత నేతి. స్వప్రకరణే ప్రకరణాన్తరే వా కథితపయా శ్రమధర్మానుకీర్తనం స్వకర్మానుష్ఠానప్రతిక్షేపకత్వముపోద్బలయతి- ఉత నేతి. కిం కథితపయోః కీర్తనముక్తానాదరమూలం వా స్యాత్ - ఉతానుక్తప్రదర్శనార్థం చ స్యాదితి. యదా కథితపయోః కీర్తనముక్తానాదరమూలం వా స్యాత్ -తదానీం తత్ప్రకరణభేదేన సర్వాశ్రమధర్మాణామనుక్తత్వావిశేషాదనాదరగర్భతదనుక్తిః మననస్యాశ్రమధర్మప్రతిక్షేపకత్వముపోద్బలయతీతి తత్ప్రతిక్షేపకత్వే మననస్య యజ్ఞాదిశ్రుతివిరుద్ధత్వేన విధాతుమయోగ్యత్వాన్మౌనశబ్దో మననపరత్వాయోగేన ప్రాప్తపాణ్డిత్యానువాదీతి మౌనమనూద్యత ఇతి ఫలం స్యాత్. యదా కథితపయోః కీర్తనముక్తప్రదర్శనార్థమితి వేత్ - తదానీం తత్ప్రకరణభేదేనాశ్రమధర్మాణామనుక్తత్వావిశేషేప్యనుక్తైరనాదరగర్భత్వాభావాత్తదుక్తిర్మననస్యాశ్రమధర్మప్రతిక్షేపకత్వం నోపోద్బలయతీతి మననస్య తదప్రతిక్షేపకతయా యజ్ఞాదిశ్రుతివిరోధాభావేన విధాతుం యోగ్యత్వాత్ మౌనశబ్దో న వాక్యాన్తరప్రాప్తపాణ్డిత్యానువాదీతి మౌనస్య విధేయత్వం ఫలం స్యాత్. *తద్వతః- విద్యావతః తృతీయం- మౌనం సహకార్యన్తరరూపో విధిః-సహకారిత్వేన విధేయం. యజ్ఞదానశమదమాదివత్. పక్షేణ- ప్రకృష్టమననశీలేవ్యాసాదౌ ప్రయోగదర్శనాదితి సూత్రార్థః. (మౌనపాణ్డిత్యశబ్దయోర్జ్ఞానార్థత్వాదితి) మౌనశబ్దస్య మననార్థత్వాత్, మననస్య శ్రవణప్రతిష్ఠార్థజ్ఞానవిశేషరూపత్వాత్, పణ్డితశబ్దస్య విద్వద్విషయతాప్రసిద్ధేః, శ్చ మౌనపాణ్డిత్యశబ్దయోర్జ్ఞానార్థత్వం. ... ...

తద్వత ఇతి వ్యాఖ్యేయం పదం. విధిశబ్దం వ్యాచష్టే (విధీయత ఇతి) పదార్థా ఉక్తాః- అథ సూత్రస్య వాక్యార్థమాహ (ఏతదితి) ....

* తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేనేత్యాదినా * శాన్తో దాన్త ఇత్యాదినా చ సహకారియజ్ఞాదిశ్శమదమాదిశ్చ విధీయతే, యథా చ * శ్రోతవ్యో మన్తవ్య ఇతి శ్రవణమననే చార్థప్రాప్తే విద్యాసహకారిత్వేన గృహ్యేతే,- తథా * తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాణ్డిత్యం నిర్విద్యేత్యాదినా పాణ్డిత్యం బాల్యం మౌనమితి త్రితయం విద్యాయాస్సహకార్యన్తరం విధీయత ఇతి. మౌనం చ పాణ్డిత్యాదర్థాన్తరమిత్యాహ (పక్షేణేతి) మునిశబ్దస్య పక్షేణ ప్రకృష్టమననశీలే వ్యాసాదౌ ప్రయోగదర్శనాత్ మౌనం పాణ్డిత్యబాల్యయోస్సమ్భావ్య తృతీయం. యద్యపి * అథ మునిరిత్యత్ర విధిప్రత్యయో న శ్రూయతే- తథాపి మౌనస్యాప్రాప్తత్వాద్విధేయత్వమఙ్గీకరణీయం అథ మునిః స్యాదితి. ఇదం చ మౌనం శ్రవణప్రతిష్ఠార్థాన్మననాదర్థాన్తరభూతముపాసనాలమ్బనస్య పునఃపునస్సంశీలనం- తద్భావనారూపం. తదేవం వాక్యార్థః- * బ్రాహ్మణః విద్యావాన్ పాణ్డిత్యం నిర్విద్య- ఉపాస్యం బ్రహ్మతత్త్వం పరిశుద్ధం పరిపూర్ణం చ విదిత్వా. శ్రవణమననాభ్యాం ప్రాప్తం వేదనం ప్రతిలభ్యేత్యర్థః. తచ్చ భగవద్భాష్యకృతా సత్త్వవివృద్ధికృతం- యథోక్తం * నాహం వేదైరిత్యారభ్య * భక్త్యా త్వనన్యయా శక్య * జ్ఞాతుమితి. శ్రుతిశ్చ * యస్య దేవే పరా భక్తిః * నాయమాత్మా ప్రవచనేనేత్యాదికా. బాల్యేన తిష్ఠాసేత్ - బాల్యస్వరూపం చానన్తరమేవ వక్ష్యతే. బాల్యం చ పాణ్డిత్యం చ నిర్విద్యాథ మునిస్స్యాత్ - బాల్యపాణ్డిత్యే యథావదుపాదాయ పరిశుద్ధే పరిపూర్ణే బ్రహ్మణి మననశీలో భవేత్ నిదిధ్యాసనరూపవిద్యావాన్ స్యాదితి. ఏవమేవ త్రితయోపాదానేన లబ్ధవిద్యో భవతీత్యాహ * అమౌనం చ మౌనం చ నిర్విద్యాథ బ్రాహ్మణ ఇతి. అమౌనం- మౌనేతరసహకారికలాపః. తం చ మౌనం చ యథావదుపాదానోపాద్యాకాష్ఠాం తదేకనిష్ఠో విద్యాం లభేతేత్యర్థః * స బ్రాహ్మణః కేన స్యాదితి- ఉక్తాముపాయాని- మన్యోప్యుపాయోస్తీతి పృష్టే * యేన స్యాత్తేనేదృశ ఏవేతి - యేన మౌనపర్యన్తేన బ్రాహ్మణః స్యాదిత్యుక్తం- తేనైవేదృశః స్యాత్ - న కేనాప్యన్యేనోపాయేనేతి పరిహృతం. అతస్సర్వేష్వాశ్రమేష్వవస్థితస్య విహితో యజ్ఞాదిస్స్వాశ్రమధర్మవత్పాణ్డిత్యాదికం మౌనతృతీయం విద్యాయాస్సహకార్యన్తరం విధీయతే. ....

అథ స్యాత్ - యది సర్వేష్వాశ్రమేష్వవస్థితానాం విదుషాం తత్తదాశ్రమధర్మసహకారిణీ మౌనతృతీయసచివా విద్యా బ్రహ్మప్రాప్తిసాధనముచ్యతే- కథం తర్హి ఛాన్దోగ్యే * అభిసమావృత్య కుటుమ్బే శుచౌ దేశ ఇత్యారభ్య * స ఖల్వేవం వర్తయన్ యావదాయుషం బ్రహ్మలోకమభిసమ్పద్యతే న చ పునరావర్తత ఇతి యావదాయుషం గార్హస్థ్యధర్మేణ స్థితిదర్శనముపపద్యతే. అత ఆహ.

౪౭॥ సూ. కృత్స్నభావాత్తు గృహిణోపసంహారః॥ తుశబ్దశ్చోద్యం వ్యావర్తయతి. (కృత్స్నభావాత్) కృత్స్నేషు భావాత్. కృత్స్నేష్వాశ్రమేషు విద్యాయాస్సద్భావాత్ గృహిణోప్యస్తీతి తేనోపసంహారః- తస్మాత్సర్వాశ్రమధర్మప్రదర్శనార్థో గృహిణోపసంహార ఇత్యభిప్రాయః. ....

తథైతస్మిన్నపి వాక్యే * బ్రాహ్మణాః పుత్రైషణాయాశ్చ విత్తైషణాయాశ్చ లోకైషణాయాశ్చ వ్యుత్థాయాథ భిక్షాచర్యం చరన్తీతి పారివ్రాజ్యకాన్తధర్మం ప్రతిపాద్య * తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాణ్డిత్యం నిర్విద్యేత్యాదినా పారివ్రాజ్యధర్మస్థితిహేతుకమౌనతృతీయసహకారివిధానం ప్రదర్శనార్థమిత్యాహ.

౪౮॥ సూ. మౌనవదితరేషామప్యుపదేశాత్॥ సర్వేషణావినిర్ముక్తస్య భిక్షాచరణపూర్వకమౌనోపదేశః సర్వేషామాశ్రమధర్మాణాం ప్రదర్శనార్థః. కుతః. ఏవంవిధమౌనోపదేశవదితరేషామాశ్రమిణామపి * త్రయో ధర్మస్కన్ధా ఇత్యారభ్య * బ్రహ్మసంస్థోఽమృతత్వమేతీతి బ్రహ్మప్రాప్త్యుపదేశాత్.

౪౭॥ సూ. కృత్స్నభావాత్తు గృహిణోపసంహారః॥ ....

౪౮॥ సూ. మౌనవదితరేషామప్యుపదేశాత్॥ (ఏవంవిధమౌనోపదేశవత్) సర్వేషణావినిర్ముక్తస్య భిక్షాచరణపూర్వకమౌనోపదేశవదిత్యర్థః.... ... ...

పరే తు విద్యాసహకారిణో మౌనస్య బాల్యపాణ్డిత్యవద్విధిః. * గార్హస్థ్యమాచార్యకులం మౌనం వానప్రస్థమితి ప్రకరణాన్మునిశబ్దస్య చతుర్థాశ్రమ

ఉపపాదితశ్చ పూర్వమేవ బ్రహ్మసంస్థశబ్దః సర్వాశ్రమిసాధారణ ఇతి. అతస్సూక్తం యజ్ఞాదిసర్వాశ్రమధర్మవన్మౌనతృతీయః పాణ్డిత్యాదిర్విద్యాసహకారిత్వేన విధీయత ఇతి. ……………………

సహకార్యన్తరవిధ్యధికరణం సమాప్తమ్.

పరత్వవ్యవచ్ఛేదాయాహ * తృతీయమితి - తృతీయమిదం మౌనం. జ్ఞానాతిశయరూపమిత్యర్థః. విద్యావత్త్వప్రాప్తావప్యస్తి అతిశయః - కింవిధినేత్యత్రాహ * పక్షేణేతి - యస్మిన్పక్షే భేదదర్శనప్రాబల్యాద్విద్యోపక్రమప్రకారమేకత్వజ్ఞానస్య నాతిశయః - తస్మిన్పక్షే విధిః- దర్శపూర్ణమాసవిధ్యాదావఙ్గవిధివత్. మౌనాశ్రమే బాల్యాది ప్రధానేఽపి భాష్యే గృహిణోపసంహారః కథమిత్యత్రాహ * కృత్స్నభావాత్తు గృహిణోపసంహార ఇతి - గృహిషు యజ్ఞాదికర్మాణ్యపి, హింసేన్ద్రియసంయమనాది, చ యథాసమ్భవం విద్యన్తే - అతస్తేనోపసంహారః - నతు గార్హస్థ్యమాత్రపర్యవసానాదితి. మౌనగార్హస్థ్యాశ్రమద్వయోపన్యాసాదితరాశ్రమాభావశఙ్కాం వ్యుదస్యతి * మౌనవదితరేషామప్యుపదేశాదితి - యథా మౌనగార్హస్థ్యాశ్రమౌ ప్రాధానికౌ - తథా వానప్రస్థగురుకులవాసావపి- ఉపదేశావిశేషాత్. బహువచనం తత్రజాయాన్తరవృత్తిభేదాపేక్షయేతి వర్ణయన్తి. తత్ర తావత్ షష్ఠీసమాసాదపి సహకార్యన్తరం విధేయమిత్యుక్తం- * విధ్యాదివదితి విధిశబ్దస్య విధేయవాచిత్వాత్, తద్వైరూప్యస్యోచితత్వాచ్చ. తస్యాపి విధానవాచిత్వే షష్ఠ్యన్తవ్యాఖ్యాహారప్రసక్తిః. తృతీయవిధిశబ్దయోస్సామానాధికరణ్యసత్త్వే ఏకవాక్యత్వం స్యాత్ - వ్యత్యస్తేతు తస్మాత్తృతీయం మౌనం విధీయత ఇతి వాక్యభేదకల్పనం స్యాత్. తచ్చ నిష్ప్రయోజనం. కించ- * విధ్యాదివదితి విధిశబ్దస్య విద్యాఙ్గభూతయజ్ఞాదిశమాదిపరత్వముక్తం- అఙ్గమాత్రే దృష్టాన్తసమర్పణాదపి విద్యాఙ్గత్వే దృష్టాన్తసమర్పణౌచిత్యాత్. * పక్షేణేత్యత్ర భేదదర్శనప్రాబల్యాదతిశయో విధేయ ఇత్యధ్యాహారాదపి వ్యాసాదౌ ప్రయోగాదిత్యధ్యాహారౌచిత్యాత్, జ్ఞానార్థస్య మునిశబ్దస్య తద్విశేషవిషయత్వే హేతోర్వక్తవ్యత్వాత్. విద్యావతోఽతిశయప్రాప్తేరవిధేయత్వశఙ్కా చాపాకరణీయేతి చేన్న - అతిశయమాత్రవాచిత్వాభావాన్మునిశబ్దస్య. తత్రాశ్రయమననసంహితో ధ్యేయం - తత్ప్రాగిమ ... ప్రయోగాత్, మౌనశబ్దస్య ధ్యానసమాధిపర్యాయత్వాభావాత్,. తత్త్వద్విషయవిశేషసంశీలనం హి మననం- నతు నిరన్తరస్మృతిః, న చ సమాధిః, తచ్చ విద్యావతస్సిద్ధమితి చేన్న- * తద్వత ఇతి పదస్య ప్రాప్తవిద్యావిషయత్వాత్. తచ్చానుక్తసహకారిసాపేక్షత్వాదవగమ్యతే. బ్రాహ్మణశబ్దస్య జాతివాచీ- * అథ బ్రాహ్మణ ఇత్యుక్తేః. జాతిస్త్రిప్రాగేవసిద్ధా. * కృత్స్నభావాదిత్యనన్తరసూత్రస్య చేతరాశ్రమసద్భావపరత్వముక్తం- * విధిర్వా ధారణవదితి త్యత్రాశ్రమవిధీనాముపపాదితత్వాత్. యదా ఆశ్రమాన్తరస్య విద్యాఙ్గత్వే నిరోధపరిహారపరం * కృత్స్నభావాదితి సూత్రం- తదా ప్రదర్శనార్థతయా వ్యాఖ్యానే సమీచీనముత్తరం స్యాత్ - నతు గృహస్థైకకృత్స్నత్వాత్తస్మాద్బ్రహ్మచర్యమౌనాదిసద్భావపరత్వేన వ్యాఖ్యానే. అతఏవ తథాగృహిణః కృత్స్నమిత్యాశఙ్క్య మౌనవచ్ఛమాదీనామపి గృహమేధిని ఉపదేశాదితి- కార్త్స్న్యోపపాదకత్వేన తృతీయసూత్రస్య వ్యాఖ్యానమప్యయుక్తం- పూర్వసూత్రస్య గృహస్థైకకృత్స్నధర్మపరత్వాభావాత్.—అన్యేతు * ఏతమేవ విదిత్వా మునిర్భవతీతి వాక్యాన్తరనిర్దేశాత్, ఫలార్థవాదస్స్యాత్ - బ్రాహ్మణ్యసాహచర్యాచ్చ * అథ మునిరితి విద్యాఫలకీర్తనమితి పూర్వపక్షం కృత్వా- మౌనం నామ పారివ్రాజ్యం విధీయతే- * గార్హస్థ్యమాచార్యకులం మౌనం వానప్రస్థమితి ప్రయోగాత్, భవతీత్యధ్యాహారాదప్యపూర్వత్వయా భవేదిత్యధ్యాహారస్యాయుక్తత్వాత్, పూర్వత్ర * వ్యుత్థాయాథ భిక్షాచర్యం చరన్తీతి పారివ్రాజ్యప్రస్తావాత్,. స్తుతేశ్చ విధ్యర్థత్వాచ్చ * మునిర్భవతీత్యత్రాపి అయమేవార్థ ఇతి. బ్రాహ్మణ్యమపి న విద్యాఫలం- కింతు సహకార్యన్తరం విధేయం. తచ్చ సర్వాశ్రమధర్మపరిత్యాగరూపం- దుర్వాససస్సంవర్తాదీనాం నగ్నచర్యాదర్శనాత్, * నైతాదృశం బ్రాహ్మణస్యాస్తి విత్తం యథైకతా సమతా సత్యతా చ, శీలం స్థితిర్దణ్డనిధానమార్జవం తతస్తతశ్చోపరమః క్రియాభ్య ఇతి భారతవచనాత్,. ఇదం చ యతీనామేవ- సంవర్తస్యైవార్త్విజ్యకరణదర్శనాదితి సిద్ధాన్తయన్తి. బాల్యపాణ్డిత్యాపేక్షయా తృతీయం మౌనం న నిత్యవదనుష్ఠేయం- కింతు పక్షేణ- ఇచ్ఛయా వికల్పేన. విధ్యాదివత్ - * అథ యద్యజ్ఞ ఇత్యాచక్షత ఇత్యాదివాక్యోక్తయజ్ఞేష్టసత్రాయణానాశకాయనారణ్యాయనాదివత్. తేషు మౌనస్య పరస్తాత్ గార్హస్థ్యస్యామరణాచ్ఛ్రవణాత్. భాష్యే గృహిణోపసంహారః తత్ర విద్యాపరికరసద్భావాత్ - నతు మౌనబ్రాహ్మణ్యయోరవిహితత్వాదితి చాహుః. * మౌనవదిత్యధికరణాన్తరం- బ్రహ్మచర్యవానప్రస్థయోః న విద్యాఙ్గత్వం- అవిధానాదితి పూర్వపక్షం కృత్వా * తమేతమిత్యాదివాక్యే వేదానువచనతపోనాశకశబ్దైర్వాక్యాన్తరైశ్చ బ్రహ్మచారిణాం వానప్రస్థానామప్యుపదేశాద్విద్యాఙ్గత్వమితి సిద్ధాన్తయన్తి- అత్ర బ్రూమః- ఫలకీర్తనమితి పూర్వపక్షోఽనుపపన్నః- జ్ఞానవ్యతిరేకేణ ఫలవిశేషవాచిత్వాప్రతీతేః. జ్ఞానమేవ చేత్ ఫలం- తర్హి పాణ్డిత్యస్య వాద ఇతి పూర్వపక్షో యుక్తః. పారివ్రాజ్యవిధిరితి సిద్ధాన్తో న హ్యనుపపన్నః- * వ్యుత్థాయాథ భిక్షాచర్యం చరన్తీతి పూర్వస్థాపనిహితత్వాత్. లిఙ్గాద్యశ్రవణముభయత్ర తుల్యం. విధికల్పనం తు తత్రైవోచితం- బహ్వర్థసాధారణాన్మునిశబ్దాదపి తత్ర పారివ్రాజ్యస్ఫుటప్రతీతేః. న చ బ్రాహ్మణ్యం నామ సర్వాశ్రమధర్మపరిత్యాగః- అశాబ్దత్వాత్. * తతస్తతశ్చోపరమః క్రియాభ్య ఇతి వచనం తు లౌకికవ్యాపారవిషయతయోపపన్నం. సంవర్తాదీనాం నగ్నచర్యావచనం న సర్వాశ్రమధర్మత్యాగే ప్రమాణం - జనావమానకృతయోగసిద్ధయే స్వప్రకర్షచ్ఛాదనార్థతయాప్యుపపన్నత్వాత్. ఆర్త్విజ్యకరణేన గార్హస్థ్యాపరిత్యాగావగమాత్, ఆశ్రమధర్మాణామాత్మధ్యానస్యైవచ్ఛన్నానుష్ఠానసమ్భవాచ్చ. తథాహి స్మరన్తి * యం న సన్తం న చాసన్తం నాశ్రుతం న బహుశ్రుతం । న సువృత్తం న దుర్వృత్తం వేద కశ్చిత్స బ్రాహ్మణః । గూఢధర్మాశ్రితో విద్వానజ్ఞానచరితం చరేత్ । అన్ధవజ్జడవచ్చైవమూకవచ్చ మహీం చరేదితి. ద్వితీయసూత్రే గృహిణోపసంహారస్య నిర్వాహ్యత్వాదాద్యసూత్రే * పక్షేణేతి పారివ్రాజ్యస్య వికల్పేనోపాదేయత్వం

౪౯॥ సూ. ॥ అనావిష్కుర్వన్నన్వయాత్ ॥

*తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాణ్డిత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠాసేదితి శ్రుతివిదుషా బాల్యముపాదేయతయా శ్రుతం. బాలస్య భావః కర్మ వా బాల్యం. బాలభావస్య వయోఽవస్థావిశేషస్యానుపాదేయత్వాత్ తత్కర్మైవోపాదేయమితి. తత్ర కిం బాలస్య కర్మ కామచారాదికం సర్వం విదుషోపాదేయం, ఉత దమ్భాదిరహితత్వమాత్రమితి విశయః. విశేషాభావాత్సర్వముపాదేయం. నియమశాస్త్రాణి చ విశేషవిధినాఽనేన బాధ్యన్త ఇతి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (అనావిష్కుర్వన్నితి) బాలస్య యత్స్వభావానావిష్కారరూపం కర్మ తదుపాదదానో వర్తేత విద్వాన్. కుతః. (అన్వయాత్) తస్యైవాన్వయాత్. *బాల్యేన తిష్ఠాసేదిత్యస్మిన్విధౌ తస్యైవ విహ్యాన్వయసమ్భవః. ఇతరేషాం విద్యావిరోధిత్వశ్రవణాత్ *నావిరతో దుశ్చరితాన్నాశాన్తో నాసమాహితః। నాశాన్తమానసో వాపి ప్రజ్ఞానేనైనమాప్నుయాత్ *ఆహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిరిత్యాదిషు. .....

అనావిష్కారాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౦॥ సూ. ॥ ఐహికమప్రస్తుతప్రతిబన్ధే తద్దర్శనాత్ ॥

ద్వివిధా విద్యా అభ్యుదయఫలా, ముక్తిఫలా, చ. తత్రాభ్యుదయఫలా స్వసాధనభూతైః పుణ్యకర్మభిః పుణ్యకర్మానన్తరమేవ ఉత్పద్యతే ఉతానన్తరం కాలాన్తరే వేత్యనియమ ఇతి సంశయః. పూర్వకృతైః పుణ్యకర్మభిర్హి విద్యా జాయతే యథోక్తం భగవతా *చతుర్విధా భజన్తే మాం జనాస్సుకృతినోఽర్జునేతి. సాధనేనిర్వర్తితైః శక్త్యా హేత్వభావాదనన్తరమేవ.... ... ...

చాసమర్థనీయం. విద్యాఙ్గత్వేన గార్హస్థ్యప్రామాణికత్వబుద్ధ్యా సత్యాం పారివ్రాజ్యనియమశఙ్కానుపపత్తేః. *తద్వత ఇత్యస్య విద్యావత ఇతి వ్యాఖ్యానము చితం. న తు వాక్యసామర్థ్యవత ఇతి. విద్యాయాః ప్రకృతత్వాత్, పారివ్రాజ్యనియమస్యాసమర్థనీయత్వా, చ్చ. యతో మౌన బ్రాహ్మణశబ్దౌ న పారివ్రాజ్యసర్వాశ్రమధర్మత్యాగపరౌ. కింతు శుభాశ్రయమననిదిధ్యాసనలాభపరౌ. అత ఏవ తయోరనియతత్వమప్యనుపపన్నం. సర్వాసు విద్యాసు శుభాశ్రయమననస్యాపేక్షితత్వాత్, ఉపాసనస్య నిదిధ్యాసనరూపత్వా, చ్చ. ద్వితీయసూత్రనిర్వాహో యథాదర్శితోత్తరః. బ్రహ్మచర్యవానప్రస్థయోర్విద్యాఙ్గత్వనియామకతయాఽధికరణాన్తరత్వం చ *మౌనవదితి సూత్రస్యాయుక్తం. *సర్వాపేక్షేత్యత్రైవ *తమేతమిత్యాదివాక్యేన విద్యాయాస్సర్వాశ్రమధర్మాఙ్గకత్వస్య సమర్థితత్వాత్ ....

సహకార్యన్తరవిధ్యధికరణం సమాప్తమ్.

౪౯॥ సూ. ॥ అనావిష్కుర్వన్నన్వయాత్ ॥ సఙ్గతిః స్పష్టా. బాల్యోపాదానే కిం కామచారాదికముపాదేయం. ఉత దమ్భాద్యనావిష్కరణమేవ. కిం బాల్యశబ్దస్సర్వబాలకర్మపరః. ఉత దమ్భాద్యనావిష్కారరూపబాలస్వభావవిశేషపరః. *నావిరత ఇత్యాది శ్రుతిః కిం బాల్యశబ్దస్యానావిష్కారపరతామవగమయతి. నేతి. న చేత్ సర్వబాలకర్మపరతయా బాల్యశబ్దస్య కామచారాద్యుపాదేయత్వం. అవగమయతి చేత్ అనావిష్కారపరత్వం బాల్యశబ్దస్య దమ్భాదిరాహిత్యమేవోపాదేయం స్యాత్. నను కథం రాగప్రాప్తస్య కామచారాదేర్విధేయత్వశఙ్కా. నైవం. రాగప్రాప్తస్యాపి ఋతుగమనాదేర్నియమనార్థం విధానదర్శనాత్. ఋతుగమనం నాన్యత్ర నిషిద్ధం. రాగప్రాప్తనిషిద్ధం కథం విధేయమితి చేన్న. పర్వ్యప్రసక్తిధానవద్బాల్యవిధానస్య సమ్భావితత్వాత్. (నియమశాస్త్రాణి చేతి) నియమశాస్త్రాణి బ్రహ్మవిద్వ్యతిరిక్తవిషయాణీతి భావః. ... ...

రాద్ధాన్తమాహ (ఏవం ప్రాప్త ఇతి) (బాలస్యేతి) స్వభావః అక్షిజనకత్వాదిః. నియమశాస్త్రాణాం బ్రహ్మవిద్వ్యతిరిక్తవిషయత్వం పరిహృతం. ఏవం దామ్భికత్వస్యానిషేధతో నియమదర్శనాదిత్యర్థః..

అనావిష్కారాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౦॥ సూ. ॥ ఐహికమప్రస్తుతప్రతిబన్ధే తద్దర్శనాత్ ॥ అఙ్గవిన్యాసకృతా. అఙ్గినిష్ఠాసిద్ధిసముదాయనిరూప్యత ఇతి సఙ్గతిః. కిం విద్యోపాసనం స్వసాధనపుణ్యకర్మానన్తరమేవోత్పద్యతే. ఉతానన్తరం కాలాన్తరే వేత్యనియమః. కిం తదుత్పత్తేః ప్రతిబన్ధస్సమ్భవతి. నేతి. న చేత్ అనన్తర్యనియమః. సమ్భవే చేదనియమః. ఉక్తిభావ్యపాసనరహితయజ్ఞాదికృతైర్విద్యానిష్పత్త్యాశయం విచారః. విద్యాయాః పుణ్యహేతుకత్వే సిద్ధవ్యాయం విచార ఇత్యత్రాహ (యథోక్తమితి)..

ఐహికాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి ప్రాప్తేఉచ్యతే (ఐహికమప్రస్తుతప్రతిబన్ధ ఇతి) ఐహికం- అభ్యుదయఫలముపాసనం- అప్రస్తుతే ప్రతిబన్ధే- అప్రస్తుతే ప్రబలకర్మాన్తరప్రతిబన్ధే సత్యనన్తరం, ప్రతిబన్ధే సతి తదుత్తరకాల, మిత్యనియమః. కుతః. (తద్దర్శనాత్) దృశ్యతే హి ప్రబలకర్మాన్తరేణ కర్మఫలప్రతిబన్ధాభ్యుపగమః శ్రుతౌ- "యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తరమి"త్యుద్గీథవిద్యాయుక్తస్య కర్మణః ఫలాప్రతిబన్ధశ్రవణాత్..

ఐహికాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౧॥ సూ. ఏవం ముక్తిఫలానియమస్తదవస్థావధృతేస్తదవస్థావధృతేః॥

ముక్తిఫలస్యాప్యుపాసనస్య స్వసాధనభూతైరతిశయితకర్మభిరుత్పత్తావేవమేవ కాలానియమః- తస్యాపి పూర్వవత్ప్రతిబన్ధాభావప్రతిబన్ధసమాప్తిరూపావస్థావధృతేః- అత్రాపి తస్య హేతోస్సమానత్వాదిత్యర్థః. సర్వేభ్యః కర్మభ్యో ముక్తిఫలవిద్యాసాధనస్య కర్మణః ప్రబలత్వాత్ప్రతిబన్ధాసమ్భవ ఇత్యధికాశఙ్కా. తత్రాపి బ్రహ్మవిదపచారాణాం పూర్వకృతానాం ప్రబలానాం సమ్భవాత్ప్రతిబన్ధసమ్భవ ఇతి పరిహారః. ద్విరుక్తిరధ్యాయపరిసమాప్తిం ద్యోతయతి. ....

ముక్తిఫలాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే
తృతీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

సమాప్తశ్చాధ్యాయః.

౫౧॥ సూ. ఏవం ముక్తిఫలానియమస్తదవస్థావధృతేస్తదవస్థావధృతేః॥ సఙ్గతిస్స్ఫుటా. కిం ముక్తిఫలముపాసనం స్వసాధనకర్మానన్తరమేవోత్పద్యతే- ఉతానన్తరం కాలాన్తరే వేత్యనియమః. కిం పరవిద్యాసాధనాత్కర్మణః ప్రబలకర్మాన్తరం సమ్భవతి- నేతి. అసమ్భవే నియమః. సమ్భవే త్వనియమ ఇతి. ముక్తిఫలశబ్దో బహువ్రీహిః. ఉద్గీథాద్యుపాసనరహితయజ్ఞాదినిష్పాద్యపరవిద్యానిష్పత్తివిషయోఽయం విచారః. తస్య హేతోః పూర్వోక్తహేతోః. ... ...

అధికాశఙ్కామాహ (సర్వేభ్య ఇతి) భగవత్ప్రీత్యతిశయహేతుత్వేన ప్రాబల్యాన్న తత్ప్రతిబన్ధకమస్తీతి శఙ్కా. ... ...

బ్రహ్మవిదపచారః ప్రతిబన్ధక ఇతి పరిహారః. ... ...

ఇతరేత్రయోపీదమధికరణద్వయం విద్యాసాధనానన్తరం విద్యోత్పత్తివిషయం, నిష్పన్నాయాం విద్యాయాం తత్ఫలభూతముక్తివిషయం, చ వర్ణయన్తి. తత్ర పరేతు ఐహికమిత్యత్ర విద్యోత్పత్తిః ప్రతిబన్ధే సత్యస్మిఞ్జన్మని స్యాత్-అన్యథా అన్యత్రేతి సిద్ధాన్తయన్తి. తత్ర విచారస్యైహికోపాసనవిషయత్వాభావమాత్రే విరోధః. తత్త్వనన్తరాధికరణవిచారానుపపత్తేరనుపపన్నం. అనన్తరాధికరణస్య కోవిచారః. ముక్తిరూపఫలే ఉత్కృష్టనికృష్టకృతః కశ్చిద్విశేషప్రతినియమః ఫలత్వాత్సమ్భవతీత్యాశఙ్క్య పరిహ్రియతే- ముక్తేరేకరూపత్వావధృతేరితి చేత్. ఉచ్యతే-ఉత్కృష్టనికృష్టకృతవిశేషప్రతినియమ ఇతి కిం స్వరూపగతవిశేషః - ఉత విలమ్బావిలమ్బరూపవిశేషో వివక్షితః. న ప్రథమః- ఇహాప్రసక్తత్వాత్. చతుర్థస్య చతుర్థపాదే హి తస్య నిరూప్యత్వాత్. నిరూప్యతే చ సమ్పద్యావిర్భావ ఇతి. ద్వితీయేపి కిం విద్యాయామనిష్పన్నాయాం విలమ్బావిలమ్బవిచారః- ఉత నిష్పన్నాయాం. ప్రథమేనిత్వ కృతానిష్పత్తౌ నివర్త్యనివృత్తేః ప్రసక్త్యభావేన విలమ్బనిశ్చయాదనారమ్భః. ద్వితీయే ఉపనిషద్వాదీనామధికారికాణాం విద్యావతామపి విలమ్బస్య పూర్వం సమర్థితత్వా, దిదానీం తనానాం బ్రహ్మజ్ఞానవతాం దేహపాతవిలమ్బా, చ్ఛవిలమ్బావిలమ్బరూపవిశేషప్రతినియమనిరాసోఽనుపపన్నః. అత ఉపాసనభేదస్యైవాధికరణవర్ణనం యుక్తం.—— అపరేతు విద్యాఫలమాత్మాపరోక్ష్యం కిమిహైవ జన్మని- ఉతేహాన్యత్ర వేత్యనియమ ఇతి విచార్య-పూర్వాధికరణేనానియమ ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. అనన్తరేచ- ఆపరోక్ష్యే సతి తద్దేహపాతే మోక్షః - దర్శనమాత్రే కర్మక్షయశ్రుతేరితి పూర్వపక్షం కృత్వా - ఆపరోక్ష్యేతా

రతమ్యసమ్భవాత్ తత్రవాఽన్యత్ర వైత్యనియమః. ఇహైవ స్వైకరూప్యః- పరమాత్మావస్థాహిముక్తిరవధృతేత్యాహుః. తేషామపివిహా స్త్రైకరూపత్వంని ష్ఠా స్యాచ్చేత్- పూర్వపదసఙ్గతిఃపునరుక్తిశ్చ. విశిష్టావిశిష్టసమ్పన్నేనిరూప్యే *యావదధికారమిత్యనేనగతార్థత్వా, దనారమ్భణీయతా. సంశయా భావా, చ్చ. ఆపరోక్ష్యమాత్రేముక్తిశబ్దస్య కేనసమ్భావ్యతే.—— అన్యేతుసాక్షాత్కారసాధనానిహ్యైవా ప్రతిబద్ధా- సతితు ప్రతిబన్ధేఽన్యత్రజన్మని సాక్షాత్కారంజనయన్తీతిపూర్వాధికరణేనిశ్చిత్య- చరమాధికరణే బ్రహ్మసాక్షాత్కారఫలస్యముక్తి స్తద్దేహావసానభావిత్వంస్వతః- సతితు ప్రతిబన్ధేజన్మా న్తరే - అధికారికేషువసిష్ఠాదిషుముక్త్యవస్థావధృతేః. అయంచన్యాయఃకర్మఫలేషుస్వర్గాదిషుచ. సూత్రకారేణ ప్రసఙ్గాదిహ ప్రతిపాదితఇత్యా హుః. ఏషామపిచరమాధికరణసిద్ధాన్తస్య ప్రాగేవసిద్ధతయాఽధికరణద్వయవిభాగానుపపత్తిఃపూర్వవదనుసన్ధేయా. యజ్ఞాదికర్మఫలానామిహవిచార స్తునసూత్రవివక్షితః - ముక్తిఫలశబ్దోపాదానాత్. నహి * ఫలమతఉపపత్తేరితివత్సాధారణశబ్దనిర్దేశః. అనపేక్షితత్వాదభిప్రాయకల్పనంచానుపప న్నం. యజ్ఞాదీనాంవిద్యాఙ్గత్వాదపేక్షితమితిచేత్- తత్పూర్వసూత్రేణకృతమిత్యనపేక్షితత్వం. అత ఉపాసనభేదవిషయతయైవాధికరణద్వయవర్ణనం యుక్తమితి...

ముక్తిఫలాధికరణంసమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహారీతకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన
శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన
శ్రీసుదర్శనసూరిణావిలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం తృతీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థఃపాదః.

సమాప్తశ్చాధ్యాయః.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా- ౧౨౩.—— సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా- ౪౬౮.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

చతుర్థాధ్యాయే — ప్రథమః పాదః.

ఆవృత్త్యధికరణమ్.

— — —

౧॥ సూ. ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాత్ ॥

తృతీయేఽధ్యాయే సాధనైస్సహ విద్యాశ్చిన్తితాః - అథేదానీం విద్యాస్వరూపవిశోధనపూర్వకం విద్యాఫలం చిన్త్యతే. తత్ర *బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరం *తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి *బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి *యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణమిత్యాది వేదాన్తవాక్యేషు బ్రహ్మప్రాప్తిసాధనతయాఽభిహితం వేదనం కిం సకృత్కృతమేవ శాస్త్రార్థః- ఉతాఽసకృదావృత్తమితి సంశయః. కియుక్తం. సకృత్కృతమితి. కుతః *బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీతి వేదనమాత్రస్యైవ విధానాత్, అసకృదావృత్తౌ ప్రమాణాభావాత్,. న చావఘాతాదివద్వేదనస్య బ్రహ్మాపరోక్ష్యం ప్రతి దృష్టోపాయత్వాద్యావత్కార్యమావృత్తిరితి శక్యం వక్తుం- వేదనస్యదృష్టోపాయత్వాభావాత్. జ్యోతిష్టోమాదికర్మాణి, వేదాన్తవిహితం చ వేదనం, పరమపురుషారాధనరూపం - ఆరాధితాచ్చ పరమపురుషాద్ధర్మార్థకామమోక్షాఖ్యపురుషార్థావాప్తిరితి హి *ఫలమత ఉపపత్తేరిత్యత్ర ప్రతిపాదితం. అతో జ్యోతిష్టోమాదివద్యథాశబ్దం సకృత్కృతమేవ శాస్త్రార్థః. …………………………

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (ఆవృత్తిరసకృదితి) అసకృదావృత్తమేవ వేదనం శాస్త్రార్థః. కుతః. (ఉపదేశాత్) ధ్యానోపాసనపర్యాయేణ వేదనశబ్దేనోపదేశాత్. తత్పర్యాయత్వం చ విద్యుపాస్త్యోర్ధ్యానానామేకస్మిన్విషయే వేదనోపదేశపరవాక్యేషు ప్రయోగాదవగమ్యతే. తథాహి - *మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యుపాసినోపక్రాన్తోఽర్థః *భాతి చ తపతి చ కీర్త్యా యశసా బ్రహ్మవర్చసేన య ఏవం వేదేతి విదినోపసంహ్రియతే,- తథా *యస్తద్వేద యత్స వేద స మయైతదుక్త ఇత్యుపక్రమే విదినోక్తం రైక్వస్య జ్ఞానం *అను మ ఏతాం భగవో దేవతాం శా

౧॥ సూ. ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాత్ ॥ అధ్యాయసఙ్గతిమాహ (తృతీయ ఇతి) తృతీయే పాదద్వయేన ప్రథమముపాసనోపయోగి వాక్యవిషయ … తృష్ణాజనన హేతోర్నిరూపణీయం హి నిరూపితం. తృతీయే విద్యాభేదాభేదచిన్తా. చతుర్థేఽఙ్గచిన్తేతి తృతీయాధ్యాయే విద్యైవ నిరూపితేత్యర్థః. చతుర్థే ఫలమేవ ప్రధానతః ప్రతిపాద్యం. విద్యావిషయే పూర్వమనిరూపితాంశశ్చ నిరూప్యతే- అస్య సాధ్యస్యేదం సాధనమితి సాధ్యసాధనభావసమ్బన్ధజ్ఞాపనార్థం, భక్తిరూపాపన్నజ్ఞానస్య ప్రీతిరూపతయా ఫలకోటినివేశజ్ఞాపనార్థం, చ. కర్మయోగాపేక్షయా చ సాధ్యత్వమ స్తీత్యత్ర చిన్త్యతే. (తత్రేత్యాది) కిం వేదాన్తవిహితవేదనం సకృత్కృతం శాస్త్రార్థః- ఉతాసకృదావృత్తమితి. కిం *బ్రహ్మవిదాప్నోతీత్యాదిభిర్వేదనమాత్రం విధీయతే- ఉత నిదిధ్యాసనం. కిమత్ర విదిశబ్దో జ్ఞానమాత్రపరః - ఉతోపాసనపరః. ఉపక్రమోపసంహారాభ్యాం వాక్యాన్తరాచ్చ ఉపాసనపరత్వం విదిశబ్దేఽవగమ్యతే- నేతి. న చేత్- ఉపాసనపరత్వాభావేన వేదనమాత్రం విధీయత ఇతి సకృత్కృతం శాస్త్రార్థః. అవగమ్యతే చేత్ - విదిశబ్దస్యోపాసనపరత్వాన్నిదిధ్యాసనపరం వేదనం విహితమిత్యసకృదావృత్తమేవ శాస్త్రార్థః. ఆవృత్తౌ ప్రమాణాభావేపి దృష్టోపయోగేష్వావృత్తిః క్రియత ఇత్యత్రాహ (న చేతి) అదృష్టోపాయత్వం సిద్ధాన్తినోక్తమిత్యాహ (జ్యోతిష్టోమాదీతి) … … … … … … …

సిద్ధాన్తమాహ (ఇతి ప్రాప్త ఇతి) (ధ్యానోపాసనపర్యాయేణ వేదనశబ్దేనేతి) అత్ర నిమిత్తభేదేప్యేకార్థపర్యవసాయిత్వం పర్యాయత్వం వివక్షితం. పర్యాయత్వం కథమిత్యత్రాహ (తత్పర్యాయత్వం చేతి) *కీర్తిః- పరత్వవిషయప్రథా. యశః - సౌలభ్యప్రథా. తాభ్యాం భాతి- బ్రహ్మవర్చసేన తపతీత్యర్థః. యథా భక్తిస్నేహశబ్దౌ పరత్వసౌలభ్యవిషయావభిధీయేతే- తథా కీర్తియశసీ- *స్నేహో మే పరమో రాజన్- భక్తిశ్చ నియతా వీర ఇత్యత్ర తథా దృశ్యతే. రఞ్జనవాచినా రాజన్ శబ్దేన వీరశబ్దేన చ స్నేహభక్తీ సౌలభ్యపరత్వవిషయే అవగమ్యేతే. *నాథయోనిసహస్రేష్విత్యత్ర *యేషు యేష్వచ్యుతా భక్తిరితి, తత్రైవ ప్రకరణే *యా ప్రీతిరవివేకానామితి, చ పఠ్యతే. తథా కీర్తియశసోరర్థభేదః. *యస్తద్వేద- యో వేదితా. యత్స వేద - యద్వేద్యం- స మయైతదుక్తః- స వేదితా రైక్వః, తద్వేద్యం బ్రహ్మ, బోధయం మయోక్తమిత్యర్థః. పుల్లిఙ్గనిర్దేశో రైక్వాభిప్రాయేణ. *అను మ ఇత్యాది-

ధియాందేవతాముపాస్స్వ ఇత్యుపాసినోపసంహ్రియతే, తథా *బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరమిత్యాదివాక్యసమానార్థేషువాక్యేషు *ఆత్మావాఅరేద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః *తతస్తుతంపశ్యతినిష్కలం ధ్యాయమానః ఇత్యాదిషు ధ్యాయతినా వేదనమభిధీయతే. ధ్యానంచ చిన్తనం. తచ్చస్మృతిసన్తతిరూపం - నస్మృతిమాత్రం. ఉపాస్తిరపితదేకార్థః - ఏకాగ్రచిత్తవృత్తినైరన్తర్యే ప్రయోగదర్శనాత్. తదుభయైకార్థ్యాదసకృదావృత్తసన్తతస్మృతిరిహ *బ్రహ్మవేదబ్రహ్మైవభవతి *జ్ఞాత్వాదేవంముచ్యతేసర్వపాశైరిత్యాదిషు వేదనాదిశబ్దైరభిధీయతఇతినిశ్చీయతే. ....

౨॥ సూ. ౹౹౪-౧-౨౹౹ లిఙ్గాచ్చ॥ ౹౹౪-౧-౨౹౹ లిఙ్గంస్మృతిః. స్మృతేశ్చాయమర్థోఽవగమ్యతే. స్మర్యతేహి మోక్షసాధనభూతంవేదనంస్మృతిసన్తతిరూపం *తద్రూపప్రత్యయేచైకాసన్తతిశ్చాన్యనిస్పృహా। తద్ధ్యానంప్రథమైష్షడ్భిరఙ్గైర్నిష్పాద్యతేనృపేతి. తస్మాదసకృదావృత్తమేవవేదనంశాస్త్రార్థః........................

ఆవృత్త్యధికరణంసమాప్తమ్.

......సకాఙ్క్షస్యాన్వయః- *వ్యపదిష్టాచ్చ ఇతిసూత్రాత్. (ఉపసంహ్రియతే) ఉపక్రమోక్తేరుపాదానాద్యత ఇత్యర్థః. ఏకైకత్రవిద్యాయామావర్తనాపేక్షాయోగోద్భావితః- అథానేకత్రప్రదేశభేదేనైకైకస్య ప్రయోగం దర్శయతి (తథేతి) అత్ర *ధ్యానోపాసనమావర్తనాదితిన్యాయోఽభిప్రేతః. ధ్యాయధానశబ్దోపాదానేన *నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యత్ర సన్నిహితయస్త్వేవ మాణప్రధానత్వం దర్శితం. ధ్యాయతినా వేదనముచ్యతాం - తథాపి అసకృదావృత్తిరిత్యత్రాహ (ధ్యానంచచిన్తనమితి) *ధ్యై చిన్తాయామితిహిధాతుః. అసకృదావృత్తత్వం విచ్ఛేదే వ్యపపద్యత ఇతి తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (అసకృదావృత్తసన్తతస్మృతిరితి) ....

౨॥ సూ. ౹౹౪-౧-౨౹౹ లిఙ్గాచ్చ॥ ౹౹౪-౧-౨౹౹ లిఙ్గశబ్దంవ్యాచష్టే (లిఙ్గంస్మృతిరితి) ... ...

పరేత్వాహుః శ్రవణమనననిదిధ్యాసనానామావృత్తిరపేక్షితా నా- నేతి విచారయన్తి. తదయుక్తం- శ్రవణమననయోః రాగప్రాప్తత్వేనయా..... తదాపత్తస్య ప్రాప్తత్వాత్. *అసకృత్వం హేతుత్వేన విషయమాహుః- *శ్రోతవ్యోమన్తవ్యోనిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యసకృదుపదేశాదితి. తదయుక్తం- శ్రోతవ్యాదిశబ్దైరేకైకస్యావృత్త్యభావాత్. ఉపదేశక్రియాయా ఆవృత్తిర్వివక్షితేతిచేత్; తర్హి సకృచ్ఛ్రవణేనసకృన్మననేనసకృన్నిదిధ్యాసనేనచతస్యోపదేశస్య సఫలతయా తేషాం ప్రత్యేకావృత్తౌ ప్రమాణత్వాభావాత్. తేషామాత్మసాక్షాత్కారార్థత్వాత్ తదుపాయార్థావధూత స్యైవప్రాప్తత్వాదావృత్తసిద్ధిరితిచేత్. తర్హి *అసకృదుపదేశాదితి హేతురహేతుస్స్యాత్- దృష్టార్థత్వాదిత్యేవసూత్రయితవ్యం. అసకృచ్ఛబ్దస్యావృత్తివిశేషణత్వేనసఫలం- ఆవృత్తిశబ్దస్యద్విత్రిప్రత్యయమాత్రేణాపి కృతార్థత్వాత్. ఆవృత్తిశ్చాత్మాపరోక్ష్యే దృష్టోపాయః- సకృచ్ఛ్రుతాద్వాక్యాదప్రతీతస్యార్థస్యావర్తనేనసమ్యక్ప్రతిపత్తిదర్శనాత్,- తదాపరోక్ష్యంచబన్ధనివృత్తౌ దృష్టోపాయః-రజ్జ్వపరోక్ష్యేణసర్పభ్రమనివృత్తిదర్శనాత్, ధీతిచాయతం- *ధాతుఃప్రసాదాద్వీతశోకః *మన్తృకృత్సర్వదుర్గాణిమత్ప్రసాదాత్తరిష్యతీతిశ్రుతిస్మృతివిరోధాత్. జ్ఞానవేదనశబ్దాన్వితవాక్యస్యైవవిషయః- నతుధ్యానాదిశబ్దాన్వితానీ- ధ్యానాదిపదానామావృత్తప్రత్యయవిషయత్వేసంశయాభావాత్. ఆత్మనోనిత్యాపరోక్షత్వాభ్యుపగమాన్నతదావృత్తిసాధ్యం. జన్యస్య కర్తసాక్షాత్కారస్యనవాక్యజన్యప్రత్యయావృత్త్యాభవతి - జ్యోతిష్టోమాదివాక్యార్థప్రత్యయావృత్తైనదర్థాపరోక్ష్యహేతుత్వాభావాత్, ఏకశ్చన్ద్రఇతివాక్యజన్యప్రత్యయావృత్త్యాచన్ద్రైకత్వాపరోక్ష్యాభావా, చ. తిమిరాద్యపగమేజాయతఇతిచేత్. తత్తుచక్షుషిజాయతే-నవాక్యజన్యప్రత్యయావృత్తిమాత్రాత్- తదనుగృహీతాదిత్యాశక్య... ఇతివాక్యాద్వా. తిమిరాదిస్థానీయదోషభేదవాసనాచేత్-తత్రవక్తవ్యంసర్వం ప్రాగేవోక్తం. నిర్గుణబ్రహ్మణోవేద్యత్వాభావాత్ *బ్రహ్మవేదేత్యాదివాక్యానాంక్షిప్తతా. తత్రకల్పనాపోహేనసమ్యక్షిక్షాదయాయత్రవణాద్యావృత్తిర్వ్యపేక్షేయా- తదనుష్ఠానసాన్తరీయకతయా నిర్గుణబ్రహ్మప్రత్యయావృత్తిరితిపక్షోప్యయుక్తః- భ్రమానువృత్తివిరోధాత్. విజాతీయప్రత్యయావ్యవహితప్రత్యయసన్తానంహి భ్రమానువృత్తిః. భేదోమిథ్యా- నిర్విశేషజ్ఞప్తిమాత్రంసత్యమితిభావనాయాంవిజాతీయప్రత్యయవ్యవధానాన్నభ్రమానువృత్తిసిద్ధిః. సమాధివిధిశ్చానుపపన్నః- సమాధౌ మనసః ప్రశమనామబహిర్వ్యాపారానర్హత్వం- నతువినాశః-అనుపపన్నత్వాత్. బన్ధనివర్తకంవాక్యార్థజ్ఞానం మనోవినాశరూపసమాధిజన్యంవా- జనకంవా. నప్రథమః - మనసోనాశే వాక్యస్యజ్ఞానజనకత్వాయోగాత్. శబ్దోహిమనస్సాపేక్ష్యమాణవార్థజ్ఞానంజనయతి. నద్వితీయః- వాక్యార్థజ్ఞానస్యకృత్స్నప్రపఞ్చమిథ్యాత్వవిషయస్యదేహస్థితే మనోమాత్రప్రశమహేతుత్వానుపపత్తేః, పునరనుత్పత్త్యనుపపత్తే, శ్చ. నహిజ్ఞాననివృత్తస్యబన్ధస్యపునరుదయః. పూర్వంజ్ఞాననివృత్తస్యాపిరజ్జుసర్పస్యపశ్చాదుదయోపపత్తిరితిచేత్- తర్హిబన్ధస్యాపిపునరుదయప్రసక్తిః. దోషానివృత్త్యారజ్జుసర్పస్యపునరుదయస్స్యాచేత్- తదభావాద్బన్ధస్యపునరుదయాభావ ఇతిచేత్, ను

౩॥ సూ. ॥ ఆత్మేతి తూపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తి చ ॥

ఇదమిదానీం చిన్త్యతే- కిముపాస్యం బ్రహ్మోపాసితురన్యత్వేనోపాస్యం- ఉతోపాసితురాత్మత్వేనేతి. కింయుక్తం. అన్యత్వేనేతి. కుతః. ఉపాసితుః ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరత్వాద్బ్రహ్మణః. అర్థాన్తరత్వంచ * అధికంతు భేదనిర్దేశాత్ * అధికోపదేశాత్ * నేతరోఽనుపపత్తేరిత్యాదిషూపపాదితం. యథావస్థితంచ బ్రహ్మోపాస్యం- అయథోపాసనే హి బ్రహ్మప్రాప్తిరప్యయథాభూతా స్యాత్ - * యథాక్రతురస్మింల్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతీతి న్యాయాత్. అతోఽన్యత్వేనోపాస్యమితి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (ఆత్మేతి త్వితి) తుశబ్దోఽవధారణే. ఉపాసితురాత్మత్వేనైవోపాస్యం. ఉపాసితా ప్రత్యగాత్మా స్వశరీరస్య స్వయం యథా ఆత్మా- తథా స్వాత్మనోఽపి పరం బ్రహ్మాత్మత్వేనైవోపాసీతేత్యర్థః. కుతః. ఏవం హ్యుపగచ్ఛన్తి పూర్వే ఉపాసితారః *త్వం వా అహమస్మి భగవో దేవతే అహం వై త్వమసీతి. ఉపాసితురర్థాన్తరభూతం బ్రహ్మోపాసితారోఽహమితి కథమభ్యుపగచ్ఛన్తీత్యత్రాహ (గ్రాహయన్తి చేతి) ఇమమర్థమవిరుద్ధముపాసితౄన్ గ్రాహయన్తి శాస్త్రాణి- తాన్ ప్రత్యుపపాదయన్తీత్యర్థః- *య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతి, తథా *స

నోనివర్తకస్యాపి వాక్యార్థజ్ఞానస్య దోషనివర్తకత్వాత్పునర్జన్మనః ఉత్పత్త్యనుపపత్తిః. క్రియానిశేషేణ మనః ప్రలయః- నను వాక్యార్థజ్ఞానే నేతి చేన్న- ఉత్పాదకక్రియానిశేషాభావేన మనస ఉత్పత్త్యనుపపత్తేః. కించ- మనః ప్రలయస్య వాక్యార్థజ్ఞానోత్పత్తివిరోధిత్వాన్ముముక్షోస్సర్వాధికారగ్రన్థస్యాప్తేః. ముక్తస్య సర్వజ్ఞత్వే ప్రాప్తే నభగవదలాభానుసన్ధానేనానన్దదుఃఖిత్వమితి చేన్న- స్వసంసరణస్య భగవల్లీలాత్వానుసన్ధానస్య సుఖరూపత్వాత్. నను ముక్తస్యానన్తాధిక్యే సార్వజ్ఞ్యం హీయేత- అతిశయితానన్దస్య మోహనత్వదర్శనాదితి చేన్న- తమోగుణసంమిశ్రణప్రయుక్తత్వాన్మోహనత్వస్య. మనో హి గుణత్రయాత్మకం.——— ఇతరే త్వత్రాపి *లిఙ్గాచ్చేతి సూత్రమేవం వ్యాచక్షతే *రశ్మిబహుత్వం పర్యావర్తయేదితి- బహువృత్తావృత్తైరశ్మి బహుత్వోపాసనపరవాక్యేఽవృత్తిశబ్దేనోపాసనానువాదశ్చావృత్తౌ లిఙ్గమితి. ఏకస్మిన్నపి సకృచ్ఛ్రుతేఽపి దినభేదేనావృత్తిమాత్రేణాప్యావృత్తిశబ్దవ్యపదేశోపపత్తేర్నిరన్తరావృత్తౌ లిఙ్గత్వాయోగాత్తదనాదరః.——— అన్యేత్విమం విచారమహంగ్రహోపాసనవ్యతిరిక్తవిషయమాహుః- తస్య ధ్యానస్య ఫలసాక్షాత్కారపర్యన్తత్వాదావృత్తిసిద్ధిరితి. తదయుక్తం- తస్య సాక్షాత్కారపర్యన్తత్వే, అన్యేషామతత్పర్యన్తత్వే, చ నియామకాభావాత్. ద్రష్టవ్యతాశ్రుతిశ్చ సర్వోపాసనసాధారణీ. కించ- అహమర్థమాత్రసాక్షాత్కారో నిత్యసిద్ధ ఇతి నోపాస్తిసాధ్యతా. ఈశ్వరతాదాత్మ్యం ఘటస్యేశరావత్వవదబాధితమితి శబ్దప్రతీతిమాత్రసిద్ధస్య తస్య న సాక్షాత్కార ఉపపద్యతే. ....

ఆవృత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

౩॥ సూ. ॥ ఆత్మేతి తూపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తి చ ॥ ఉక్తస్యాసకృదావృత్తస్యోపాసనస్యోపాస్యం బ్రహ్మ కిముపాసితురన్యత్- ఉత తస్యైవాత్మేతి జిజ్ఞాసాయాం వ్యతిరేకోపదేశజ్ఞాపనాయ పూర్వప్రకృతవాక్యస్థాత్మశబ్దార్థో నిరూప్యత ఇతి సఙ్గతిః. (ఆత్మత్వేనేతి) ఆత్మశబ్దః స్వవాచీ. ఆత్మత్వేన- అహమర్థసామానాధికరణ్యేన. అన్యత్వేన- వైయధికరణ్యేనేత్యర్థః. అథవా- ఆత్మశబ్దశ్శరీరప్రతిసమ్బన్ధిపరః. ఆత్మత్వేన- జీవం ప్రతి శరీరిత్వేన. అన్యత్వేన- శరీరశరీరిభావసమ్బన్ధశూన్యత్వేనేత్యర్థః. ఏవం సతి బ్రహ్మోపాసనవిధిః కిం దృష్టివిధిః- ఉత నేతి ఫలితో భావః. ముముక్షోః కిం బ్రహ్మ వైయధికరణ్యేనోపాస్యం- ఉత సామానాధికరణ్యేన. కిముపాస్యం బ్రహ్మోపాసితురన్యత్వేనోపాస్యం- ఉతాత్మత్వేన. కిమాత్మత్వేనోపాసనే *పృథగాత్మానమితి విహితపృథక్త్వానుసన్ధానవిరోధః ప్రసజ్యతే- నేతి ప్రసజ్యతే చేత్- అన్యత్వేనోపాసనం. న చేత్- ఆత్మత్వేనోపాసనమితి. నను *అంశో నానావ్యపదేశాదిత్యాదిషు జీవపరయోశ్శరీరశరీరిభావే, శరీరవాచిశబ్దానాం శరీరిపర్యన్తాభిధానే, చ నిర్ణీతే యథావస్తూపాసనే చకర్తవ్యే కథం సంశయోత్థానం. ఉచ్యతే- అహమర్థసామానాధికరణ్యేన వైయధికరణ్యేన చ బ్రహ్మోపాసనాని విహితాని. శాణ్డిల్యవిద్యాదిషు సమానాధికరణోపాసనేషు వ్యధికరణోపాసనేష్వప్యయం విచారోఽనుపయుక్తః స్యాత్. యత్ర సామానాధికరణ్యోపాసనే దృష్టివిధిత్వశఙ్కా సమ్భవతి- *యేఽన్నం బ్రహ్మోపాసతే *యే ప్రాణం బ్రహ్మోపాసతే *విజ్ఞానం బ్రహ్మ చేద్వేదేత్యాదిషు జీవే బ్రహ్మదృష్టివిధిదర్శనాత్, *ఆత్మేత్యేవేతి వాక్యే ఇతికరణదర్శనాచ్చ, తస్య దృష్టివిధిత్వశఙ్కాయ్యతా సార్థమారమ్భణీయత్వమితి. (అయథాభూతా స్యాదితి) సంసారిత్వప్రాప్తిస్స్యాదిత్యర్థః. ... ...

రాద్ధాన్తమాహ (ఏవం ప్రాప్త ఇతి) సామానాధికరణ్యఫలితమర్థమాహ (స్వశరీరస్య స్వయమితి) (ఉపగచ్ఛన్తి) గత్యర్థా బుద్ధ్యర్థాః. ఉపాసత ఇత్యర్థః. *త్వం వా అహమస్మి- అహంబుద్ధిరహంశబ్దశ్చ త్వత్పర్యవసాయినౌ. అహంశబ్దయోగాదుత్తమపురుషః. అహం వై త్వమసి - అహంబుద్ధిశబ్దపర్యవసానభూమిస్త్వం. త్వంశబ్దయోగాన్మధ్యమపురుషః. ఉభయస్మిన్నపి వాక్యే అహంత్వంశబ్దప్రయోగే సత్యపి అహంశబ్దార్థతాత్పర్యవిషయో త్తమపురుషః- త్వంశబ్దార్థతాత్పర్యేణ మధ్యమపురుషః. అహం త్వం- త్వమహమితి సామానాధికరణ్యనార్థలబ్ధేకిమర్థమవ్యక్తిరితిపదప్రయోగ ఇతి చేత్. ఉచ్యతే- అస్తి భాతో స్వస్తా హ్యర్థః- తేనేదం తాదాత్మ్యం యుక్తమితి దర్శితం భవతి. ఉపపాదకశాస్త్రాణి దర్శయతి (య ఆత్మనీతి) *సన్మూలా ఇత్యాదా

లాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాః ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం *సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మత
జ్జలానితి, చ - సర్వస్య చిదచిద్వస్తునస్తజ్జత్వాత్తల్లత్వాత్తదనత్వాత్తన్నియామ్యత్వాత్తచ్ఛరీరత్వాచ్చ సర్వ
స్యాయమాత్మా - అతస్సతతాత్మా - అతో యథా ప్రత్యగాత్మనః స్వశరీరం ప్రత్యాత్మత్వాద్దేవో౽హం మనుష్యో౽హ
మిత్యనుసన్ధానం - తథా ప్రత్యగాత్మనో౽ప్యాత్మత్వాత్పరమాత్మనస్తస్యాప్యహమిత్యేవానుసన్ధానం యుక్తమితి.
ఏవం శాస్త్రైరుపపాదితం సర్వబుద్ధీనాం బ్రహ్మైకనిష్ఠత్వేన సర్వశబ్దానాం బ్రహ్మైకనిష్ఠత్వమభ్యుపగచ్ఛన్తః
*త్వం వా అహమస్మి భగవో దేవతే అహం వై త్వమసి భగవో దేవతే ఇతి వ్యతికరేణోక్తవన్తః. ఏవం చ * అథ యో
౽న్యాం దేవతాముపాస్తే అన్యో౽సావన్యో౽హమస్మీతి న స వేద అకృత్స్నో హ్యేష ఆత్మేత్యేవోపాసీత *సర్వం తం ప
రాదాద్యో౽న్యత్రాత్మనః సర్వం వేదేత్యాత్మత్వాననుసన్ధాననిషేధః, * పృథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మత్వే
తి పృథక్త్వానుసన్ధానవిధానం చావిరుద్ధం. అహమితి స్వాత్మతయా౽నుసన్ధానాదన్యత్వానుసన్ధాన నిషేధో రక్షి
తః,. స్వశరీరాత్స్వాత్మనో౽ధికత్వానుసన్ధానవత్స్వాత్మనో౽పి పరమాత్మనో౽ధికత్వానుసన్ధానాత్పృథక్త్వాను
సన్ధానవిధానం చ రక్షితం,. అధికస్య బ్రహ్మణః ప్రత్యగాత్మన ఆత్మత్వాత్, తస్య చ బ్రహ్మశరీరత్వాన్నిషేధవా
క్యే *అకృత్స్నో హ్యేష ఇత్యుక్తం. అత ఉపాసితురాత్మత్వేన బ్రహ్మోపాస్యమితి స్థితమ్. ....

ఆత్మత్వోపాసనాధికరణం సమాప్తమ్.

వపి సదాయతనత్వతదనత్వాభ్యామాత్మత్వసిద్ధిః. *సమూలా ఇత్యాదివాక్యాపేక్షస్య * య ఆత్మని ఇత్యాదివాక్యస్యార్థమాహ (సర్వస్యేతి) కార్యకారణ
భావ, కార్యకారణభూతజగద్బ్రహ్మసామానాధికరణ్యోపయోగీ- అత్ర తు శుద్ధస్వరూపజీవసామానాధికరణ్యోపయోగిశరీరశరీరిభావ ఏవ. నియామ్య
త్వం హి శరీరలక్షణత్వేనోక్తం. యుక్తమిత్యుపపాదయన్తీత్యన్వయః. ఏవం చేత్యాదినా ఏకత్వపృథక్త్వశ్రుత్యోరవిరోధమాహ. తద్విభజ్య దర్శయతి
(అహమితి) గుణగుణిరూపార్థద్వయసద్భావాభిప్రాయా భేదశ్రుతియా- తత్ర ద్వయోరపి స్వనిష్ఠత్వం నాస్తీత్యన్యతరస్య ప్రకారినిష్ఠత్వాద్గుణభూ
తవస్తునస్స్వనిష్ఠత్వనిషేధపరా అభేదశ్రుతయ ఇతి విభాగ ఇత్యర్థః. తదుపపాదయతి (అధికస్యేతి) * అకృత్స్నః- అపూర్ణః. గుణమాత్రపరత్వే చన
పూర్తిః- విశిష్ట ఏవ పూర్ణః. అపూర్ణవచనం గుణగుణిభేదే సత్యేవోపపద్యత ఇత్యర్థః. ఏవం శరీరాత్మభావగోచరస్య సామానాధికరణ్యస్య ప్రామా
ణికత్వానుపపన్నత్వయోరభావాన్మోక్షఫలశ్రవణాచ్చ నదృష్టివిధిత్వమిత్యుక్తం భవతి. అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ... ...

పరే తు జీవపరయోరైక్యం సిద్ధాన్తయన్తి. తత్ర విరుద్ధధర్మయోగాదైక్యానుపపత్తిః, ఈశ్వరస్య జీవత్వే ఈశ్వరాభావప్రసక్తిః, జీవస్యేశ్వరత్వే
శాస్త్రస్యానధికారివిరహః, అహం దుఃఖీత్యాదిప్రత్యక్షవిరోధ, శ్చేతి పరైశ్చోద్యే- ఈశ్వరాభావం తస్య ప్రామాణికత్వాత్పరిహరన్తి తదయుక్తం- ప్రామా
ణికపరిత్యాగప్రసక్తిరితి చోదితే ప్రామాణికత్వాదితి పరిహారాయోగాత్. న హి ప్రసఞ్జనీయవిపర్యయప్రసఞ్జనే ప్రసఞ్జకధర్మ ఉపన్యస్యతే- సర్వత
త్రోచ్ఛేదప్రసక్తాత్, ప్రసఞ్జకప్రసఞ్జనీయవ్యాప్తిరభఙ్గత్వాత్, చ. తత్త్వావబోధాత్ప్రాగధికారిలాభ ఇత్యధికారివిరహం పరిహరన్తి. తదప్యయుక్తం-
ఈశ్వరస్య సర్వజ్ఞత్వాత్, స్వోప్యశేష చిన్మాత్రస్యాజ్ఞాతృత్వాభావాత్, జ్ఞాతుశ్చ స్వనాశస్యాపురుషార్థత్వాత్ శాస్త్రప్రద్వేషవత్త్వేన, చ త్రయాణామ
ప్యధికారానుపపత్తేః. శ్రవణాత్పూర్వం స్వనాశానభిజ్ఞత్వాత్ప్రవృత్త్యుపాయిత్వమాద్యమార్గానభిజ్ఞవదవతరతీతి చేన్న-అశ్రుతే పి శాస్త్రే సాగరానాం సర్వముణి
కత్వవన్న్యాయవాదినాం ముక్తౌ స్వనాశత్వస్య ప్రసిద్ధి ప్రాచుర్యేణ శాస్త్రాధికారిత్వాభ్యోరస్య. ప్రత్యక్షాదీనాం సంసారావ్యావహారికవిషయత్వాదవిరోధ ఇతి
చాయుక్తం- నియమేన హేయాసర్క్షతదర్క్షయోర్నియమేన జ్ఞాసర్క్షతదర్క్షయోశ్శమహిమయోరైక్యవిరోధస్యావర్జనీయత్వాత్. దుఃఖయోగస్య మి
థ్యాత్వాదవిరోధ ఇతి చాయుక్తం-మిథ్యాభూత హేయానర్క్షతదర్క్షయోర్విరోధస్యావర్జనీయత్వాత్. మహిమవిషాణమపిత్వన్యతే మిథ్యా-తథాపి శశమహి
షయోస్స్వరూపవిరోధో౽భ్యుపగతః. సమస్వాప్నశశమహిషయోస్స్వప్నావస్థాయామేవ విరోధః- న ప్రబోధే-విషాణస్య నివృత్తత్వాత్. ఏవమవిద్యా
నివృత్తౌ దుఃఖనివృత్తేస్త్వపరయోస్స్వభావవిరోధ ఇతి చేత్. తర్హి స్వాప్నశశమహిషయోరివ జీవేశ్వరయోరుభయోరపి వినాశ ఏవావిరోధనిర్వాహకస్స్యాత్.
తతశ్చేశ్వరనిత్యత్వశ్రుతివిరోధః. స్వభావవిరోధస్యాపరిహృతేః-యావత్సత్తాకం విరోధస్యావస్థితత్వాత్. యది ప్రబాధే పి పరస్య హేయానర్క్షత్వం తిష్ఠత్యే
వ-జీవస్య హేయార్హత్వమేవ నివర్తత ఇత్యుచ్యేత-తథాపి జాగ్రదనుభూతశశస్వాప్నమహిషయోరివ నతయోరేకత్వసమ్భవః- సత్తయా హేయానర్క్ష ఈ
శ్వరః- వినాశాత్తదనర్హో జీవ ఇతి విద్యమానదశాయాం హేయార్హత్వతదనర్హత్వయోః, స్వనాశిత్వావినాశిత్వయో, శ్చ విరోధస్యావస్థితత్వాత్. ఈశ్వరత్వం
పరమార్థశ్చేత్- నిర్విశేషత్వహానిః. న చేత్- ఈశ్వరాభావః. ఐశ్వర్యాదిగుణాభావే పి స్వరూపమవతిష్ఠత ఇతి చేత్- రజతత్వనివృత్తావప్యధిష్ఠానమవతిష్ఠత
ఇతి శుక్తిరూప్యేశ్వరయోరసామ్యమేవ స్యాత్. జీవేశ్వరైకత్వవిధీనాం దృష్టివిధిత్వం పూర్వపక్షే ఆశఙ్క్య- భేదనిషేధాత్తదయుక్తమితి పరిహృతం. తద
ప్యయుక్తం- దృష్ట్యుపాసననిష్ఠస్య భేదానుసన్ధానే ప్రత్యవాయపరతయాపి భేదనిషేధశ్రుత్యుపపత్తేర్భేదతాత్త్వికత్వాబాధకత్వాత్. న హి గరుడాత్మ
నో భేదదృష్టావిషం న నశ్యతీతి గరుడనరైక్యం తాత్త్వికం స్యాత్.——హేయానర్హత్వతదర్హత్వరూపస్వభావవిరోధస్యావర్జనీయత్వాదపరే పాం

౪॥ సూ. న ప్రతీకే నహి సః॥

మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీత *స యో నామ బ్రహ్మేత్యుపాస్తే ఇత్యాది ప్రతీకోపాసనేష్వప్యాత్మత్వానుసన్ధానం కార్యం- ఉత నేతి చిన్తాయాం - *మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీతేతి బ్రహ్మోపాసనత్వసామ్యాద్ బ్రహ్మణశ్చోపాసితురాత్మత్వాత్, ఆత్మేత్యేవోపాసీతేతి.... ... ...

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (న ప్రతీక ఇతి) ప్రతీకే నాత్మత్వానుసన్ధానం కార్యం. (నహి సః) నహ్యుపాసితురాత్మా ప్రతీకః. ప్రతీకోపాసనేషు ప్రతీక ఏవోపాస్యః - న బ్రహ్మ. బ్రహ్మ తు తత్ర దృష్టివిశేషణమాత్రం- ప్రతీకోపాసనం హి నామ - అబ్రహ్మణి బ్రహ్మదృష్ట్యాఽనుసన్ధానం. తత్రోపాస్యస్య ప్రతీకస్యోపాసితురాత్మత్వాభావాన్న తథాఽనుసన్ధేయమ్. ....

నన్వత్రాపి బ్రహ్మైవోపాస్యం - బ్రహ్మణ ఉపాస్యత్వసమ్భవే మన ఆదీనామచేతనానామల్పశక్తీనాం చోపాస్యత్వాశ్రయణస్యాన్యాయ్యత్వాత్. అతో మన ఆదిదృష్ట్యా బ్రహ్మైవోపాస్యమితి. తత్రాహ

౫॥ సూ. బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్షాత్॥ మన ఆదిషు బ్రహ్మదృష్టిరేవ యుక్తా - న బ్రహ్మణి మన ఆదిదృష్టిః- బ్రహ్మణో మన ఆదిభ్య ఉత్కర్షాత్, తేషాం చ విపర్యయాత్,. ఉత్కృష్టే హి రాజని భృత్యదృష్టిః ప్రత్యవాయకరీ - భృత్యే తు రాజదృష్టిరభ్యుదయాయ.......................................

ప్రతీకాధికరణం సమాప్తమ్.

పక్షోఽప్యనుపపన్నః.——— అన్యేషాం తు గరుడోఽహమితి వదీశ్వరోఽహమితి జ్ఞానస్యాతత్త్వవిషయత్వాదతత్త్వజ్ఞానాన్మోక్షస్యాయోగాత్, యథోపాసనం ఫలమితి యుక్తావపి భ్రాన్త్యనుగమస్యాయోగాత్,. యది సదహమితి సదైక్యోపాస్తిరభిధీయతే- తదయుక్తం- అతస్మిన్ తద్బుద్ధ్యనుసన్ధానస్యాభిధేయత్వాత్. నియన్తృత్వాంశేన భోక్తృత్వాంశస్య సదాకారేణైకత్వమనుసన్ధేయమితి చేత్. ఘటేనాపి తాదృశైక్యం సమానమితి జీవస్య పరమాత్మైకత్వం ఘటాత్మైకత్వతుల్యం స్యాత్, జగతో బ్రహ్మైకత్వం నామ జగదైక్యం స్యాత్,. ....

ఆత్మత్వోపాసనాధికరణం సమాప్తమ్.

౪॥ సూ. న ప్రతీకే నహి సః॥ ఆత్మత్వేనోపాసనముక్తం- తత్ప్రతీకోపాసనేఽస్తి- నేతి జిజ్ఞాస్యతే. కిం *మనో బ్రహ్మేత్యాది ప్రతీకోపాసనేష్వాత్మత్వేనానుసన్ధానం కర్తవ్యం- ఉత నేతి. తేషూపాస్యం కిముపాసితురాత్మా- నేతి. కిం బ్రహ్మణః ప్రతీకోద్దృష్టివిశేషణం- ఉత ప్రతీకస్య బ్రహ్మదృష్టివిశేషణమితి. ప్రతీకస్య దృష్టివిశేషణత్వే- బ్రహ్మణ ఉపాస్యత్వాత్ తస్య చాత్మత్వాత్ తత్రాప్యాత్మత్వేనానుసన్ధానం కార్యం స్యాత్. బ్రహ్మణః ప్రతీకే దృష్టివిశేషణత్వే- ప్రతీకస్యైవోపాస్యత్వాత్తస్య చోపాసకం ప్రత్యాత్మత్వాభావాదాత్మధీర్న కార్యా స్యాత్. (మన ఇత్యాది) (బ్రహ్మోపాసనత్వసామ్యాదితి) బ్రహ్మశబ్దనిర్దేశాద్ బ్రహ్మైవోపాస్యం- అతో బ్రహ్మోపాసనత్వసామ్యమిత్యర్థః. ... ...

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) ప్రతీకోపాసనేష్వప్యుపాస్యం బ్రహ్మ - తచ్చోపాసితురాత్మా - అతో బ్రహ్మోపాసనత్వసామ్యాదాత్మేత్యుపాస్యమిత్యత్రాహ (ప్రతీకోపాసనేష్వితి) తర్హి బ్రహ్మశబ్దనిర్దేశః కథమిత్యత్రాహ (బ్రహ్మత్వితి) ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి)

౫॥ సూ. బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్షాత్॥ అచేతనమనః ప్రభృతేరుపాస్యత్వాసంభవాఽభిమానిదేవతోపాస్యత్వేన ప్రతీతి ఇతి భావః. ... ...

ఇతరే త్రయోఽపి * బ్రహ్మదృష్టిరితి సూత్రమధికరణాన్తరమాహుః - నియామకాభావాదుభయపక్షేఽప్యుత్కర్షాత్సిద్ధాన్తమాహుః. తదయుక్తం- తాదర్థ్యేనైరన్తర్యాఖ్యానైకాధికరణ్యసిద్ధేః.——— పరే తు * న ప్రతీక ఇత్యత్ర సిద్ధాన్తయుక్తిమేవమాహుః- ప్రతీకానాం బ్రహ్మభిన్నత్వాత్తస్యాత్మత్వమితి చేత్. వికారస్వరూపోపమర్దేన బ్రహ్మత్వం స్యాత్ - యథా జీవస్య జీవభావప్రవిలయేన బ్రహ్మత్వం, స్వస్తికస్య తదాకారోపమర్దేన సువర్ణాత్మకత్వం,. ఏవం స్వరూపోపమర్దే సతి ప్రతీకస్యైవాభావాత్తస్యాత్మత్వమేవ న స్యాదితి. తదప్యయుక్తం- జీవస్య బ్రహ్మశరీరతయా తత్పర్యన్తత్వేన జీవభావప్రవిలయేన వినా బ్రహ్మతాదాత్మ్యసిద్ధివత్ప్రతీకానామపి బ్రహ్మశరీరత్వాదుపపత్తేస్తదభావప్రసఙ్గాభావాత్.——— అపరే తు * వాసోవదా *అనోవదాదీత్యత్ర తత్ర కాష్ఠాదీనామివ మన ఆద్యుపాసనే బ్రహ్మణోఽపీతరత్వాభావాదనుపాస్యత్వమితి. తదయుక్తం - తత్ర తత్ర కాష్ఠాదినిర్దేశాభా

౬॥ సూ. ॥ ఆదిత్యాదిమతయశ్చాఙ్గ ఉపపత్తేః ॥

*య ఏవాసౌ తపతి తముద్గీథముపాసీత ఇత్యాదిషు కర్మాఙ్గాశ్రయేషూపాసనేషు సంశయః - కిముద్గీథాద్యాశ్రయాఙ్గేష్వాదిత్యాదిదృష్టిః కర్తవ్యా - ఉతాదిత్యాదిషూద్గీథాదిదృష్టిరితి. ఉత్కృష్టదృష్టిర్నికృష్టే కర్తవ్యేతి న్యాయాత్, ఉద్గీథాదీనాం చ ఫలసాధనభూతకర్మాఙ్గత్వేనాఫలేభ్య ఆదిత్యాదిభ్య ఉత్కృష్టత్వాద్, ఆదిత్యాదిషూద్గీథాదిదృష్టిః ... ...

ఇతి ప్రాప్తేఽభిధీయతే (ఆదిత్యాదిమతయశ్చాఙ్గ ఇతి) చశబ్దోఽవధారణే. క్రత్వఙ్గ ఉద్గీథాదావాదిత్యాదిదృష్టయ ఏవ కార్యాః. కుతః. (ఉపపత్తేః) ఆదిత్యాదీనామేవోత్కృష్టత్వోపపత్తేః. ఆదిత్యాదిదేవతారాధనద్వారేణ హి కర్మణామపి ఫలసాధనత్వం - అతస్తద్దృష్టిరుద్గీథాద్యఙ్గే. ....

ఆదిత్యాదిమత్యధికరణం సమాప్తమ్.

వా, దిహతు బ్రహ్మసామానాధికరణ్య, చ్చదృష్టాన్తవైషమ్యాత్. అతోఽనాదరః. నను దృష్టివిధిత్వేనిర్ధారిత బ్రహ్మ వా-మనో వా దృష్టివిశేషణమితి విశయః - ప్రతీకస్యాపి బ్రహ్మశరీరతయా తత్త్వోపాసనపరత్వే సమ్భవతి కథమతత్త్వోపాసనపరత్వాఙ్గీకారేణ బ్రహ్మణో దృష్టివిశేషణత్వపరం ద్వితీయసూత్రం ఘటతే. ఉచ్యతే - ఇతికరణవైయర్థ్యం, హేతుః. ఉద్దేశ్యత్వజ్ఞాపకేన ప్రథమనిర్దేశేన విశేష్యతావగమ, శ్చ. క్వచిత్ప్రతీకగతద్వితీయావిభక్తి, రపి హేతుః ....

ప్రతీకాధికరణం సమాప్తమ్.

౬॥ సూ. ॥ ఆదిత్యాదిమతయశ్చాఙ్గ ఉపపత్తేః ॥ దేవతాయా ఉత్కర్షాద్దృష్టివిశేషణత్వముక్తం - తదుత్కర్షాపేక్షేణ కర్మణ ఏవోత్కర్షశఙ్కాయామనన్తరసఙ్గతిః. క్రత్వఙ్గాశ్రయోపాసనేషు కిమాదిత్యాదావుద్గీథదృష్టిః - ఉతోద్గీథాదావాదిత్యాదిదృష్టిః. ఫలసాధనతయోత్కర్షః కిమాదిత్యాదేః - ఉతోద్గీథాదేః. ఉద్గీథాదేశ్చేత్ - ఆదిత్యాదావుద్గీథాదిదృష్టిః. ఆదిత్యాదేశ్చేత్ - ఉద్గీథాదావాదిత్యాదిదృష్టిః కార్యా స్యాత్. నను ఫలసాధనత్వం దేవతాయా ఇతి పూర్వమేవ సిద్ధం *స ఏవైనం భూతిం గమయతీతి - తత్కథముద్గీథాదేః ఫలసాధనత్వశఙ్కయా పూర్వపక్షోత్థానం. న ...త్వం - ఫలసాధనతయా విహితత్వాత్ప్రధానస్య కర్మణః కాష్ఠానాం జ్వాలావద్దేవతా ప్రీతిరవాన్తరవ్యాపారమాత్రమిత్యప్రాధాన్యమాశఙ్క్యతే. బ్ర...త్వముచితవదాదిత్యాదిమతయో ... చశబ్దార్థః. *మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యత్రోపాస్యం ప్రథమనిర్దిష్టం - దృష్టివిశేషణం చరమనిర్దిష్టం- ఏవమత్రాపి *య ఏవాసౌ తపతి తముద్గీథమిత్యుద్గీథస్య చరమనిర్దేశాత్ దృష్టివిశేషణం- దేవతాయాం యద్యప్యుక్తమోగాత్ప్రథమ... ద్దేశ్యత్వమిత్యపి పూర్వపక్ష... ప్రేతా. అఫలేభ్యః-అఫలసాధనేభ్యః. ... ...

రాద్ధాన్తే- (ఆదిత్యాదిదేవతారాధనద్వారేణేతి) *అర్యమ్ణే చరుం నిర్వపేదిత్యాది ద్రష్టవ్యం. దేవతాయాః స్థిరత్వేనావ్యవహితసాధనతయా, ... సేవ్యసేవాన్యాయేనారాధనస్యారాధ్యదేవతాప్రధానత్వా, చ్చ దేవతోత్కర్షసిద్ధిర్యద్వ్యత్తాద్యస్వారస్యం సోఢవ్యమితి భావః. ... ...

... ఉద్గీథాదిత్యాదీనాం దృష్టివిశేషణత్వమనియమేన స్యాత్ - నియామకాభావాదితి చ పూర్వపక్షమాహుః. నియామకసద్భావాత్తదనాద... ఏవం చ పూర్వపక్షే ... - ఉద్గీథాదీనాం కర్మసమవాయితయా క్రియారూపాణాం ఫలసాధనతయోత్కర్షః. * ఇయమేవర్గగ్నిస్సామేత్య... *తదేతదస్యాం పృథివ్యాం ... ఋక్సామాధ్యాసనిబన్ధనం- ... *లోకేషు పఞ్చవిధం సామోపాసీతేతి లోకానామధికరణత్వశ్రవణాత్తత్ర క్రత్వఙ్గాధ్యాసః. *పృథివీహి... ...వాత్. *యదేవ విద్యయా కరోతి- తదేవ వీర్యవత్తరమితి ... ప్రథమ... హ్యారత్యాదిదృష్టివిధిరితి పూర్వపక్షహేతవ ఉపన్యస్తాః. ... వీర్యవత్తరత్వం శ్రుతం- న సిద్ధరూపద్రవ్యస్య- అత ఆదిత్యాదిమతిభిరుద్గీథాదికర్మస్వతిశయ ఉపపద్యతే- న తూద్గీథాదిమతిభిరాదిత్యా... కర్మణో వీర్యవత్తరత్వం శ్రుతం- న సిద్ధరూపద్రవ్యస్య- అత ఆదిత్యాదిమతిభిరుద్గీథాదికర్మస్వతిశయ ఉపపద్యతే- న తూద్గీథాదిమతిభిరాదిత్యా... దీనాం. కర్మణో హ్యపూర్వసన్నికర్షః- న త్వాదిత్యాదీనాం- అసాధితస్య కరణత్వాయోగాత్. అతః కర్మస్వతిశయావహత్వా, దాదిత్యాదిప్రధానకర్మ... ఫలస్యాదిత్యాది ప్రాప్తిలక్షణత్వాత్ఫలాత్మకతయా, చాదిత్యాదీనాం ప్రాధాన్యం. *ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేత్యుపక్రమ... ద్వితీయా శ్రుతోద్గీ... ...ఉపాస్యత్వేనావగమః *ఇయమేవర్గగ్నిస్సామేత్యేవకారోపన్యాసాదృచి పృథివీత్వం విధేయమవగతం. *య ఏవం విద్వాన్సామ గాయతీత్యత్ర క్రియావిజ్ఞానము... ...పసంహారం అత ఆదిత్యాదేర్దృష్టివిశేషణత్వం. పృథివ్యాదృక్ఛబ్దోల్లేఖనికః సమ్బన్ధమాత్రముపేక్షతే-న తూత్కర్షమితి న తన్నిబన్ధనః సామాన్యనాలోక... ...ముపాసీతేతి ... ... విపరీతమేవ పరం. *పృథివీహిఙ్కార ఇత్యాదిక్రమో ... ... అతోఽత్రాప్యాదిత్యాదిదృష్టివిధిరితి సిద్ధాన్తయన్ని. *ఉపపత్తేరితి- కస్యోపపత్తిరిత్యపేక్షాయాముత్కర్షస్య ... మాత్రప్రకృతత్వాత్ ...స్యోపపత్తేరితి వ్యాఖ్యానముచితం. సత్వాన్తరస్య. ఉత్కర్షశ్చ ప్రాగుక్తలక్షణః. కర్మస్వతిశయాధాయకత్వేన ఫలాత్మకత్వేన చ ప్రాధాన్యముత్కర్షః ...త్వం ఉద్గీథేనోపక్రమః, సామ్నోపసంహార, శ్చ సర్వమదేవతాదృష్టివిధిష్వననుగతా ఇతి వ్యాపకవిపర్యయహేతుర్వ్యాభిచారి. * లోకేషు పఞ్చవి...

౭॥ సూ. ఆసీనస్సమ్భవాత్ ॥ ౭ ॥

మోక్షసాధనతయా వేదాన్తశాస్త్రవిహితం జ్ఞానం ధ్యానోపాసనాదిశబ్దవాచ్యమసకృదావృత్తం సన్తతస్మృతిరూపమిత్యుక్తమ్. తదనుతిష్ఠన్నాసీనశ్శయానస్తిష్ఠన్గచ్ఛంశ్చ విశేషాభావాదనియమేనానుతిష్ఠేత్. …

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (ఆసీన ఇతి) ఆసీన ఉపాసనమనుతిష్ఠేత్. కుతః (సమ్భవాత్) ఆసీనస్యైవ హ్యైకాగ్ర్యచిత్తతాసమ్భవః, స్థితిగత్యోః ప్రయత్నసాపేక్షత్వాత్, శయానే చ నిద్రాసమ్భవాత్. పశ్చాద్ధారణప్రయత్ననివృత్తయే సాపాశ్రయ ఏవాసీనః కుర్యాత్. ……

థం సామ *సప్తవిధం సామోపాసీతేత్యాదిషువిధక్తిద్వయవిపరిణామాభావాద్దేవలోకస్య దృష్టివిశేషణత్వోపపాదనం మన్దమ్. నహి ద్వితీయావిభక్త్యర్థో౽నన్వితః. లోకాదిశబ్దానాం దేవతాపరత్వే ప్రమాణే కేనచిత్యుత్కృష్టాదేవదేవతాయా దృష్టివిశేషణత్వం- నచేద్యథా ప్రతిపన్నస్వీకారే ప్యవిరోధః. * పృథివీ హిఙ్కార ఇత్యాదిరప్యేతేన వ్యాఖ్యాతః. అతో భాష్యోక్తప్రకారేణ సారతరయుక్త్యభిప్రాయం సూత్రమ్.——— అన్యే తు ఫలసాధనతరాదుత్కృష్టాదేవపూర్వపక్షం కృత్వా ఏవం సిద్ధాన్తమాహుః- ఉద్గీథాదిష్వాదిత్యాదిదృష్టిః - కర్మసమృద్ధ్యర్థేషూపాసనేష్వధికృతాధికారోపపత్తేః. ఆదిత్యాదీనాం కర్మాఙ్గదృష్ట్యోపాస్యత్వే హి క్రత్వధికృతేనైవ కర్తవ్యత్వనియమో న స్యాత్. తన్నియమశ్చ *యదేవ విద్యయా కరోతీతి శ్రుత్యా౽వగమ్యతే. *య ఏవాసౌ తపతి తముద్గీథముపాసీత * య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణస్తముద్గీథముపాసీతేత్యాదిషు యచ్ఛబ్దయోగప్రాథమ్యాభ్యాముద్దేశ్యత్వావగమాదాదిత్యాదీనాముపాస్యత్వమితి చేన్న- ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేత్యుద్గీథోపాస్యతాయా ఉపక్రమసిద్ధత్వాత్, క్రత్వధికృతాధికారోపపత్తేశ్చ. కర్మసమృద్ధివ్యతిరిక్తఫలేష్వఙ్గాశ్రితేషూపాసనేషు *లోకేషు పఞ్చవిధం సామోపాసీతేత్యాదిషు క్రత్వధికృతాధికారసమ్బన్ధే ప్రమాణాభావాన్న క్రత్వఙ్గేషు దేవతాదృష్టిరితి నియమః. తత్రైవం నిర్వాహః- త్రివిధముపాసనం- భూతార్థ, మధ్యాస, స్సమ్పదితి. భూతార్థం-యథార్థవిషయం. నతత్ర కించిన్నిరూప్యమ్. అధ్యాసః- అన్యస్మిన్నన్యధర్మాధ్యాసః. యథా- ఉద్గీథే౽సురపాప్మవిధ్వంసనాదయః ప్రాణధర్మా, భయతమోపహత్యాదయ ఆదిత్యధర్మాః. అన్యసాదృశ్యానుసన్ధానం సమ్పత్. యథా- పఞ్చవిధత్వసప్తవిధత్వాద్యనుసన్ధానమ్. తచ్చ వాక్యనైవోపపాదనాదవగమ్యతే. అధ్యాససమ్పత్త్యోర్నికృష్టగతధర్మతత్త్వాదృశ్యవిషయే చేత్- ఉపాస్యం నికృష్టం కృతం స్యాత్- ఉత్కృష్టగతధర్మతత్త్వాదృశ్యవిషయే చేత్-ఉపాస్యముత్కృష్టం కృతం స్యాత్. తతో మహత్కృతమేవోపాస్యమ్. తత్ర దృష్టివిశేషణనిర్ణయస్తూపక్రమోపసంహారవాక్యశేషప్రాథమ్యయచ్ఛబ్దయోగమహత్త్వాద్యనురోధేన వర్ణనీయః. *లోకేషు పఞ్చవిధం సామోపాసీతేత్యాదిషు సామప్రతియోగికం సాదృశ్యం లోకేషు విధీయతే - ప్రథమనిర్దిష్టత్వాత్ సప్తమ్యాశ్చ స్వారస్యాచ్చ. సామశబ్దస్యాపి సాదృశ్యపరః. లోకసామశబ్దయోరన్యతరస్యలక్షణాయా అవర్జనీయత్వేపి సామ్ని లోకసాదృశ్యవిధిత్వే తేన సప్తమీ న ఘటతే. *ఇయమేవర్గిత్యత్రాపి పృథివ్యాం ఋగాత్మకత్వం విధిత్సితం- నిర్దేశప్రాథమ్యాత్, ఏవకారాన్వయస్య * ఉత్తర ఏవ వేదిరిత్యత్ర వ్యభిచారాత్,, పృథివ్యేవ నాన్యద్గ స్తీరివాక్యశేషశ్చేత్ - పృథివ్యా ఋగాత్మకత్వం విధేయం స్యాత్ - ఋక్పృథివ్యేవ న పృథివ్యా అన్యేతి వాక్యశేషశ్చేత్ - ఋచః పృథివీత్వవిధానం స్యాత్. కర్మసమృద్ధ్యర్థోపాసనవ్యతిరిక్తేషు- న కర్మాఙ్గేషు దేవతాదృష్టినియమః. కర్మసమృద్ధ్యర్థేషూపాసనేషు- క్రత్వఙ్గేషు దేవతాదృష్టిరితి స్థితిరితి. అత్రాపి క్రత్వఙ్గవ్యతిరిక్తేషు దేవతాదృష్టినియమాభావో౽నుపపన్నః- అధ్యాససమ్పత్త్యోర్నికృష్టధర్మసాదృశ్యవిషయత్వానుపపత్తేః స్వయమేవ ప్రతిపాదితత్వాత్. అతః క్రత్వఙ్గవిషయేష్వితద్విషయేషు చోపాసనేషు దేవతావివక్షయా స్వవ్యక్తత్వే దేవతాయా ఉత్కృష్టాదేవ దృష్టివిశేషణత్వం - వివక్షానిరహే యథాశ్రుతాఙ్గీకారశ్చ యుక్త ఇతి ఉత్కర్షవిరోపపత్తిశబ్దవివక్షితో హేతుర్భవితుమర్హతి - అర్థస్వభావాత్ప్రకృతత్వాచ్చ. అతస్సర్వత్రోత్కర్షస్యైవ దృష్టివిశేషణత్వే ప్రయోజకత్వాత్ క్రత్వధికృతానుష్ఠేయత్వస్య ప్రయోజక నిత్యుపపత్తిశబ్దస్యోత్కృష్టోపపత్తిపరత్వముక్తం భాష్యే. క్రత్వఙ్గవిషయేషు క్రత్వధికృతానుష్ఠేయత్వమప్యభ్యుచ్చయహేతుస్స్యాత్ - సర్వత్రాప్యుత్కర్షానుగుణమేవ దృష్టివిశేషణత్వనిర్ణయో యుక్తః………………………

ఆదిత్యాదిమత్యధికరణం సమాప్తమ్.

౭॥ సూ. ఆసీనస్సమ్భవాత్ ॥ ౭ ॥ అనన్తరసఙ్గతిమాహ (మోక్షేతి) అనన్తరాధికరణయోః ప్రాసఙ్గికత్వాత్ పరము ప్రకృతేన ప్రధానభూతేన బ్రహ్మోపాసనేన సఙ్గతిరుక్తా. యద్వా - దృష్ట్యుపాసనానామప్యాసనసాపేక్షత్వేప్యాసనసమర్థనహేతోర్నైకాగ్ర్యస్యాద్యాధికరణసమర్థితత్వాన్నైన సఙ్గతిరుక్తా. కిమాసీనశ్చిన్తయేత్ - ఉతాసీనశ్శయానస్తిష్ఠన్గచ్ఛన్వేతి. కింగమనాదిషు ధ్యానం సమ్భవతి- నేతి. సమ్భవతి చేత్ - ఆసనానియమః. న సమ్భవతి చేత్- తన్నియమః.——— ఉపాసనసమ్బన్ధాదిత్యతోప్యైకాగ్రతాసమ్బన్ధాదిత్యుచితం- ఉపాసనసమ్బన్ధాదిత్యుక్తేపి కథమిత్యపేక్షాయామైకాగ్రతాభిప్రాయేణ కథయితవ్యత్వాత్, * యత్రైకాగ్రతైకాగ్రతాయాస్సన్నిహితత్వాద్యోగ్యత్వాచ్చ.——— * ఉపవిశ్యాసనే యుఞ్జ్యాదితి స్మృతివచనస్య మనోనుకూలతాభిప్రాయతాం మత్వా పూర్వపక్షః ప్రత్యవతిష్ఠతే. … … … …

తదవశ్యం భావాత్తత్పరిహారః. ………………………………………………

౮॥ సూ. ధ్యానాచ్చ॥ *నిదిధ్యాసితవ్య ఇతి ధ్యానరూపత్వాదుపాసనస్య- ఏకాగ్రచిత్తతాఽవశ్యంభావినీ. ధ్యానం హి విజాతీయప్రత్యయాన్తరావ్యవహితమేకచిన్తనమిత్యుక్తమ్. ......

౯॥ సూ. అచలత్వం చాపేక్ష్య॥ నిశ్చలత్వం చాపేక్ష్య పృథివ్యన్తరిక్షాదిషు ధ్యానవాచో యుక్తిర్దృశ్యతే *ధ్యాయతీవ పృథివీ ధ్యాయతీవాన్తరిక్షం ధ్యాయతీవ ద్యౌః ధ్యాయన్తీవాపో ధ్యాయన్తీవ పర్వతా ఇతి. అతః పృథివీపర్వతాదివదేకాగ్రచిత్తతయా నిశ్చలత్వముపాసకస్యాసీనస్యైవ సమ్భవేత్. .. ..

౧౦॥ సూ. స్మరన్తి చ॥ స్మరన్తి చాసీనస్యైవ ధ్యానం *శుచౌ దేశే ప్రతిష్ఠాప్య స్థిరమాసనమాత్మనః। నాత్యుచ్ఛ్రితం నాతినీచం చేలాజినకుశోత్తరమ్। తత్రైకాగ్రం మనః కృత్వా యతచిత్తేన్ద్రియక్రియః। ఉపవిశ్యాసనే యుఞ్జ్యాద్యోగమాత్మవిశుద్ధయ ఇతి. ......

౧౧॥ సూ. యత్రైకాగ్రతా తత్రావిశేషాత్॥ ఏకాగ్రతాతిరిక్తదేశకాలవిశేషాశ్రవణాదేకాగ్రతానుకూలో య ఏవ దేశః కాలశ్చ- స ఏవోపాసనస్య దేశః కాలశ్చ. *సమే శుచౌ శర్కరావహ్నివాలుకావివర్జిత ఇతి వచనమేకాగ్రతైకాన్తదేశమాహ- న తు దేశం నియచ్ఛతి- *మనోఽనుకూల ఇతి వాక్యశేషాత్. ......

ఆసీనాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౨॥ సూ. ఆప్రయాణాత్తత్రాపి హి దృష్టమ్॥

తదిదమపవర్గసాధనముక్తలక్షణముపాసనమేకాహమేవ సమ్పాద్యం - ఉతాప్రయాణాత్ప్రత్యహమనువర్తనీయమితి విశయే- ఏకస్మిన్నేవాహని శాస్త్రార్థస్య కృతత్వాత్తావతైవ పరిసమాపనీయమ్. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (ఆప్రయాణాదితి) ఆమరణాదనువర్తనీయమ్. కుతః. (తత్రాపి హి దృష్టమ్) ఉపాసనోద్యోగప్రభృత్యాప్రయాణాత్స్మర్త్యేయః కాలః- తత్ర సర్వత్రాపి దృష్టముపాసనమ్ *స ఖల్వేవం వర్తయన్యావదాయుషం బ్రహ్మలోకమభిసమ్పద్యత ఇతి. ......

ఆప్రయాణాధికరణం సమాప్తమ్.

౮॥ సూ. ధ్యానాచ్చ॥ *ధ్యానాదితి భావప్రధాననిర్దేశ ఇత్యభిప్రాయేణోక్తం ధ్యానస్వరూపత్వాదితి. స్థితిగతో విజాతీయప్రత్యయసమ్భవాత్తదైకాగ్ర్యవిరోధిగత్యాదికమిత్యర్థః. ......

౯॥ సూ. అచలత్వం చాపేక్ష్య॥ *ఆప ఇతి- స్థిరం తటాకాదిజలం వివక్షితమ్. నిశ్చలత్వమాత్రసామ్యం వివక్షితమ్. నిశ్చలత్వహేతుకాగ్ర్యవతి- తచ్చాసీనస్యైవ- గత్యాదౌ విజాతీయప్రత్యయేన చలనసమ్భవాదిత్యర్థః. ......

౧౦॥ సూ. స్మరన్తి చ॥ న కేవలమర్థసామర్థ్యాత్ - వచనాదపి తత్సిద్ధిరిత్యర్థః. ......

౧౧॥ సూ. యత్రైకాగ్రతా తత్రావిశేషాత్॥ (స ఏవోపాసనస్య దేశః కాలశ్చేతి) తిథినక్షత్రాదినియమో నాస్తీత్యర్థః- వర్ణాశ్రమధర్మావిరుద్ధకాలవిశేషసమ్భవాత్. ఆసనసహపఠితో దేశాదిరప్యైకాగ్ర్యసిద్ధ్యర్థమపేక్ష్యతే- కిం పునరాసనమితి సూత్రాభిప్రాయః. ఇతరే త్వత్రైవ యత్రైకాగ్రతేతి సూత్రమధికరణాన్తరమాహుః - వైదికకర్మసు దేశకాలాదినియమవదత్ర నాదరణీయ ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా నియమ ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. ఉక్తప్రకారేణ పూర్వాధికరణశేషత్వోపపత్తేర్నాధికరణాన్తరత్వం యుక్తమ్. ......

ఆసీనాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౨॥ సూ. ఆప్రయాణాత్తత్రాపి హి దృష్టమ్॥ సఙ్గత్యాదిస్ఫుటమ్. ఉక్తలక్షణముపాసనం కిమేకస్మిన్నహని కర్తవ్యం- ఉతాప్రయాణాదితి. కిమేకదినానుష్ఠానేన శాస్త్రార్థస్య కృతత్వం- నేతి. కృతత్వం చేత్ - ఏకస్మిన్నహని కర్తవ్యమ్. న చేత్ - ఆప్రయాణాత్కర్తవ్యమితి....

౧౩॥ సూ. తదధిగమ ఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశౌ తద్వ్యపదేశాత్ ॥

ఏవం విద్యాస్వరూపం విశోధ్య విద్యాఫలం చిన్తయితుమారభతే. బ్రహ్మవిద్యాప్రాప్తౌ పురుషస్యోత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశౌ శ్రూయేతే. *తద్యథా పుష్కరపలాశ ఆపో న శ్లిష్యన్త ఏవమేవంవిది పాపం కర్మ న శ్లిష్యతే *తస్యైవాత్మా పదవిత్తం విదిత్వా న కర్మణా లిప్యతే పాపకేనేత్యుత్తరాఘాశ్లేషః. తద్యథేషీకతూలమగ్నౌ ప్రోతం ప్రదూయేతైవం హాస్య సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్తే *క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావర ఇతి పూర్వాఘవినాశః. ఏతావశ్లేషవినాశౌ విద్యాఫలభూతావుపపద్యేతే- నేతి సంశయః. కిం యుక్తం. నోపపద్యేతే ఇతి. కుతః. *నాభుక్తం క్షీయతే కర్మ కల్పకోటిశతైరపీత్యాదిశాస్త్రవిరోధాత్. అశ్లేషవినాశవ్యపదేశస్తు మోక్షసాధనభూతవిద్యావిధాయివాక్యశేషగతః కథంచిద్విద్యాస్తుతిప్రతిపాదనేనాప్యుపపద్యతే. న చ విద్యా పూర్వోత్తరాఘయోః ప్రాయశ్చిత్తతయా విధీయతే- యేన ప్రాయశ్చిత్తేనాఘవినాశ ఉచ్యతే. విద్యా హి *బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరం *బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీతి బ్రహ్మప్రాప్త్యుపాయతయా విధీయతే. అతోఽపి విద్యార్థవాదోఽయమఘవినాశాశ్లేషవ్యపదేశ ఇతి. ... ...

ఏతేషు సాక్షాత్కృతాత్మతత్త్వస్యానియోజ్యత్వాదనువర్తయేదితి శాసనమశక్యం - అతోఽభ్యుదయఫలోపాసనవిషయమేయమితి చేన్నేతి. తదుక్తం- *యావదాయుషమేవం వర్తయన్ బ్రహ్మలోకమభిసంపద్యతే న చ పునరావర్తతే * ప్రాయణాన్తమోఙ్కారమభిధ్యాయీత తేన త్రాపునరావృత్తిలక్షణమోక్షసాధనవిద్యాస్వేవా ప్రయాణాదనువృత్తేశ్శ్రుతత్వాత్. యావచ్ఛరీరపాతం శాస్త్రవశ్యత్వాదనియోజ్య ఇతి చాయుక్తం. అర్చిరాదిప్రత్యయస్య మోక్షహేతుత్వదర్శనాత్, తదుపాయిభూతాహారశుద్ధ్యాదిసాపేక్షత్వా, చ్ఛాస్త్రవశ్యత్వముపగన్తవ్యం. న చాత్ర ప్రత్యయశాస్త్రమముముక్షువిషయం- ముముక్షువిషయతయైవ ప్రతిపాదితత్వాత్. *ప్రయాణకాలే మనసాఽచలేన *స తం పరం పురుషముపైతి దివ్యమితి హ్యుచ్యతే. న చ సాక్షాత్కృతతత్త్వస్య భేదదర్శనాభావాన్నాత్ర ప్రత్యయాపేక్షేతి వాచ్యం- దేహపోషణాదిషు ప్రవృత్తిదర్శనాత్. తేషు మిథ్యాత్వజ్ఞానమస్తీతి చేత్. తథాప్యత్ర ప్రత్యయః కార్య ఏవ - తద్వ్యతిరేకేణ హ్యభిధరతస్యపృగత్వప్రాప్తిః. న చ తస్య దేహాదిషు మిథ్యాత్వధర్మాస్తీతి వాచ్యం - విప్రజనసంఘాత్మజ్ఞతజ్ఞానాతిరిక్తజ్ఞానాభావాత్. అతశ్శాస్త్రవశ్యత్వమస్త్యేవ. కించ - కిమిదమశాస్త్రవశ్యత్వం నామ. కిముచ్చారణయోగ్యమపి శాస్త్రం ఘోషవద్బధిరవాన్న శృణోతి - ఉత శృణ్వన్నపి నార్థం ప్రత్యేతి - ఉత సత్యామప్యర్థప్రతీతౌ ప్రాహ్యణ్యాద్యుపాధికర్తృత్వాదేశ్చాభావాన్నాహం కర్తవ్య ఇతి జానాతి- అర్థప్రతీతేఽపి కిం నానుతిష్ఠతి- ఉతానుతిష్ఠతోఽస ప్రత్యవాయః- ఉతేష్టానిష్టప్రాప్తినివృత్తీ నైచ్ఛతీతి. న ప్రథమద్వితీయౌ- ప్రతిబుద్ధతత్త్వానాం వసిష్ఠాదీనామప్యుక్తిప్రత్యుక్తిదర్శనాత్. న తృతీయః- ఆత్మని బ్రాహ్మణ్యాద్యధ్యాసేఽప్యుపాధేరనివృత్తత్వాత్, తదధ్యాసజ్ఞానవతాం వసిష్ఠజనకభీష్మాదీనామనుష్ఠానదర్శనా, చ్చ. న చతుర్థః- అజ్ఞస్యాననుతిష్ఠతోఽప్యశాస్త్రవశ్యత్వప్రసఙ్గాత్. న పఞ్చమః- ఆదిభరతాదీనాం ప్రత్యవాయదర్శనాత్, నిష్ప్రపఞ్చని *స తాం వా కష్టమమూయస్తితివచనా, చ్చ. న షష్ఠః- అముముక్షుత్వప్రసఙ్గాత్. ఇష్టనివృత్తిశ్చాపి హి ముముక్షోః. ముక్తస్య నముముక్షేతిచేన్న- శుకాద్యుపశమాయ ప్రవృత్తిదర్శనాత్. అతోఽనువృత్తివిధివశ్యత్వాదా ప్రయాణాత్పరవిద్యాఽనువర్తనీయా.——— అన్యే తు సాక్షాత్కారఫలత్వాదుపాసనస్య తత్పర్యన్తత్వమితి పూర్వపక్షయన్తి. తదయుక్తం - పరమపురుషప్రీతిఫలకత్వాదుపాసనస్య, ప్రీతేశ్చ యథాశాస్త్రమనుష్ఠానసాధ్యత్వాత్- అతశ్శాస్త్రార్థస్యకృతత్వాదిత్యేవ పూర్వపక్షయుక్తిర్యుక్తా. అత ఏవ సిద్ధాన్తేఽపి సాక్షాత్కారమాత్రఫలకత్వాభ్యుపగమేనా నియమప్రత్యయసిద్ధ్యర్థమనువర్తనీయతోక్తిరపి నయుక్తా- కింతు యథాశాస్త్రమనుష్ఠానసిద్ధయేఽనువర్తనీయత్వమేవ వక్తవ్యమ్.............................

ఆప్రయాణాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౩॥ సూ. తదధిగమ ఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశౌ తద్వ్యపదేశాత్ ॥ ఏతికాసఙ్గతిమాహ (ఏవమితి) ఉపాయభూతోపాసనస్యోపాస్యనిరతిశయప్రియత్వేన స్వయమపి ప్రియరూపత్వాదుపేయరూపత్వమప్యస్తీత్యత్ర తన్నిరూపణం కృతం. *పశ్యమానో మహాకారః నవిభేదాత్మనో గాత్రం తత్స్కృత్వా హ్లాదసంస్థితః *తచ్చిత్తవిమలాహ్లాదక్షీణపుణ్యచయస్తదేత్యాదిభిః ప్రీతిరూపత్వం హ్యవగమ్యతే. (బ్రహ్మవిద్యాప్రాప్తావితి) బ్రహ్మవిద్యాప్రాప్తిః- సాక్షాత్కారావస్థోపాసనలబ్ధిర్వివక్షితా. *తస్మిన్ దృష్టే క్షీయన్త ఇతి హి విషయవాక్యం. ప్రాప్తి-ఉపక్రమః. విద్యాప్రాప్తిశబ్దస్సాధారణ్యాత్ ప్రపదనమిప్యత్తేరపిద్యోతకః. సంశ్లిష్టస్య పూర్వాఘస్యాశ్లేషాయోగాద్వినాశ ఏవ- ఉత్తరాఘస్యత్వశ్లేష ఏవేతి యోగ్యతావశాద్విభాగః. అశ్లేషవినాశప్రతీతిసంశయాభావాత్తయోరుపపత్త్యనుపపత్తివిషయస్సంశయ ఉక్తః. కిం విదుష ఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశౌ సంభవతః- నేతి. కిమశ్లేషవినాశశాస్త్రం యథాశ్రుతార్థపరం- ఉత *నాభుక్తం క్షీయత ఇత్యనేన విరోధాత్ విద్యాస్తుత్యర్థతయా నేయం. కిమశ్లేషవినాశశాస్త్రయోః, కథం కర్మఫలక్షయశాస్త్రస్య, చ విరోధ ఏవ - ఉతావిరోధస్సంభవతి. విరోధ ఏవ చేత్- విద్యాస్తుత్యర్థత్వాదశ్లేషవినాశాసంభవః. అవిరోధసంభవే శాస్త్రస్య యథాశ్రుతార్థపరత్వాదశ్లేషవినాశసంభవ ఇతి. నాభుక్తమిత్యాదిపూర్వపక్షోపన్యాసః. అననుభవే పికర్మణాం ప్రాయశ్చిత్తేన వినాశో దృశ్యత ఇత్యత్రాహ (న చేతి) ... ...

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (తదధిగమ ఇతి) విద్యాప్రాప్తౌ పురుషస్య విద్యామాహాత్మ్యాదుత్తరపూర్వా ఘయోరశ్లేషవినాశావుపపద్యేతే. కుతః. ఏవంవిధం హి విద్యామాహాత్మ్యమవగమ్యతే- *ఏవంవిది పాపం కర్మ న శ్లిష్యతే *ఏవం హాస్య సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్త ఇత్యాదివ్యపదేశాత్. నచ *నాభుక్తం క్షీయతే కర్మేతి శాస్త్రస్య విరోధః- భిన్నవిషయత్వాత్. తద్ధి కర్మణాం ఫలజననసామర్థ్యప్రతీతివిషయం- ఇతరచ్ఛాస్త్రన్తు యావిద్యాయాః ప్రాక్కృతానాం పాప్మనాం ఫలజననశక్తివినాశసామర్థ్యం, ముత్పత్స్యమానానాం చ ఫలజననశక్త్యుత్పత్తిప్రతిబన్ధకరణసామర్థ్యం, చ ప్రతిపాదయతీతి ద్వయోర్విషయో భిద్యతే. యథా అగ్నిజలయోరౌష్ణ్య తన్నివారణసామర్థ్యవిషయయోర్ద్వయోః ప్రమాణయోరపి విషయభేదాత్ప్రామాణ్యం – ఏవమత్రాపీతి న కశ్చిద్విరోధః. అఘస్యాశ్లేషకరణం- వైదికకర్మాయోగ్యతావాసనా ప్రత్యవాయహేతుశక్త్యుత్పత్తిప్రతిబన్ధకరణం. అఘాని హి కృతాని పురుషస్య వైదికకర్మాయోగ్యతాం, సజాతీయకర్మాన్తరారమ్భరుచిం, ప్రత్యవాయం, చ కుర్వన్తి. అఘస్య వినాశకరణం- ఉత్పన్నాయాస్తచ్ఛక్తేర్వినాశకరణం. శక్తిరపి పరమపురుషాప్రీతిరేవ. తదేవం విద్యా వేదితుర్విద్యాత్యర్థప్రియత్వేన స్వయమపి నిరతిశయప్రియా సతీ వేద్యభూతపరమపురుషారాధనస్వరూపా పూర్వకృతాఘసంచయజనితపరమపురుషాప్రీతిం వినాశయతి, సైవ విద్యా స్వోత్పత్త్యుత్తరకాలభావ్యఘనిమిత్తపరమపురుషాప్రీత్యుత్పత్తిం చ ప్రతిబధ్నాతి. తదిదమశ్లేషవచనం ప్రామాదికవిషయం మన్తవ్యం- *నావిరతో దుశ్చరితాదిత్యాదిభిశ్శాస్త్రైః ప్రాయణాదహరహరుత్పద్యమానాయా ఉత్తరోత్తరాతిశయభాగిన్యాః విద్యాయాః దుశ్చరితవిరతినిష్పాద్యత్వావగమాత్. ....

తదధిగమాధికరణం సమాప్తమ్.

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) *నాభుక్తమిత్యాదివచనవిరోధం పరిహరతి (నచేతి) అత్ర శక్తిశబ్దః కర్మానుష్ఠానజనితభగవన్నిగ్రహపరః. భిన్నవిషయత్వే నవచనయోర్విరోధో దృష్టాన్తమాహ (యథేతి) అశ్లేషవినాశౌ వివృణోతి (అఘస్యేతి) ఉత్పత్స్యమానాయాః ఉత్పత్స్యమానస్య కర్మణస్స్వకార్యకరణశక్తేః ప్రతిబన్ధోఽశ్లేషః. ఉత్పన్నస్య కర్మణః ఉత్పన్నాయాః కార్యకరణశక్తేర్వినాశకరణం వినాశ ఇత్యర్థః. శక్తిశబ్దార్థమాహ (శక్తిరపీతి) ఏతదుపపన్నమిత్యాహ (తదేవమితి) బ్రహ్మానుభవస్య స్వతః ప్రాప్తత్వేనాసాధ్యత్వాత్ ప్రతిబన్ధనివృత్తిరూపసాధ్యే ప్రాయశ్చిత్తతుల్యైవ బ్రహ్మవిద్యా. స్వర్గాదేస్సాధ్యత్వాత్ తత్సాధనస్య కర్మణో న ప్రతిబన్ధనివర్తకత్వం - అత్ర తు ప్రతిబన్ధనివృత్తైరేవ సాధ్యత్వాత్ విద్యాయాః తద్ధేతుత్వం యుక్తమిత్యర్థః. తర్హి బ్రహ్మవిదో నిషిద్ధశాస్త్రవశ్యత్వం న స్యాదిత్యత్రాహ (తదిదమితి) నను బ్రహ్మవిద్యాయా అపి పాపప్రాయశ్చిత్తత్వవచనాత్ కృచ్ఛ్రాదీనామివ బుద్ధిపూర్వపాపనివర్తకత్వమపి స్యాత్. నైవం- ప్రామాదికాఘప్రాయశ్చిత్తత్వేనైవ తద్విధానాత్. •అపి చేత్సుదురాచారః ఇత్యాది ... [illegible] ... యుజ్యతే. నను పూర్వం శరీరపాతానన్తరం కర్మక్షయ ఉక్తః- అత్ర తూపాసనారమ్భే కర్మప్రహాణముక్తం- కథమనయోరుపపద్యతే. ఉచ్యతే- ఉపాసనారమ్భసమకాలం ప్రారబ్ధేతరవిశేషాభిప్రాయత్వాదధికరణద్వయాఽవిరోధః. ఉపాసనారమ్భ ప్రీతః పరమాత్మా తత్ప్రభృతి ... ఉపాసకస్యాఘముండు ... సఙ్కల్పయతి- సమాప్తౌ తు ... సఙ్కల్పయతి. అతోఽధికరణద్వయార్థ ఉపపన్నః. ... ...

• పరితుజ్ఞానస్యాభిధేయత్వేన కర్మక్షయోదాహరణవిద్యాయాః ప్రాయశ్చిత్తకర్మవద్విధానాభావాత్తయా కథం కర్మక్షయ ఉక్త ఇత్యాశఙ్కా- సగుణవిద్యాయాం తావద్విధానమస్తి- నిర్గుణవిద్యాయామపి వస్తుసామర్థ్యాత్కర్మక్షయః - కాలత్రయేఽపి నాహం కర్తా భోక్తేత్యవగమాదితి పరిహారః. తదయుక్తం- నాహం కర్తా నాహం భోక్తేతి జ్ఞానే సత్యపి వస్తు సేనక ... స్వదేహం లిమ్పతస్తు దలిప్త పురుషస్య లేపతో దకర్మకృతసుఖదుఃఖాన్వయదర్శనాత్. నాపి ... సుఖాద్యన్వయ ఇతి చేన్న- *వ్యుత్థానకాలే రాజేన్ద్ర ఆసై హేయతిరోహిత ఇతి ... దేహసుఖదుఃఖాద్యన్వయప్రామాణికత్వాత్ నిర్గుణవిద్యాయా అప్రామాణికత్వాచ్చ వస్తు స్తుతస్య వ్యాఘపరిహారవద్వ్యర్థః ప్రయాసః. కర్మఫలభోగాన్ అవశ్యం భావేఽపి దేశకాలనిమిత్తాపేక్షా ... తథా చేత్కర్మఫలవదనిత్యత్వప్రసఙ్గ ఇతి సిద్ధాన్తినా పరిహర్తవ్యానుపపన్నః. నివర్తకజ్ఞానోదయాన్నన్తరకాలిన్యా అవిద్యానివృత్తైరనిత్యత్వప్రసఙ్గాత్. ప్రాగప్యవిద్యానివృత్తిరస్తీతి చేత్- శాస్త్రనైరర్థక్యం.——— అపరే తు *నాభుక్తమితి స్మరణమవిద్వద్విషయమిత్యాహుః. విద్యాప్రవృత్తౌ పునర్యవ్యవస్థాఫలం-విద్యాయాః కర్మణాం ఫలోత్పాదనశక్తివినాశసామర్థ్యమన్యత్కర్మణాం ఫలజననసామర్థ్యం విద్యారహితేషు కర్తృషు జ్ఞాయతే అవిద్వద్విషయత్వమాలోచ్య హి తేతద్విషయత్వం సిద్ధ్యతీతి భాష్యమూలయుక్తిరుక్తా.——— అన్యే త్వాహుః- అఘఫలం ద్వివిధం - లేపో విపాకశ్చేతి. తత్ర లేపః- అప్రాయత్యం. స్నానాద్యపనేయం. విపాకః - నరకపాతాదిః. సుకృతస్యాపి లేపః - మహత్త్వప్రత్తిపావనత్వశాపానుగ్రహసామర్థ్యకామ్యకర్మరుచిరూపః. విపాకః - స్వర్గాదిః. తత్ర మహత్త్వం నామ *సవనగతౌ హి త్రియవైశ్యాహత్యా బ్రహ్మహా భవతి ... ఆత్రేయీం ... స్యాదేనం నోపస్పృశేదిత్యవగమ్యతే. తత్ర లేపః - స్వసామర్థ్యప్రసూతం ఫలం. విపాకః- నైమిత్తికఫలం. ఏవం జ్ఞానస్యాపి స్వసామర్థ్యప్రభావితం,

౧౪॥ సూ॥ ఇతరస్యాప్యేవమసంశ్లేషః పాతే తు॥

న్నైయోగికం, చేతిఫలంద్వివిధం తత్ర పురుషశుద్ధిలక్షణనమాహాత్మ్యశబ్దవాచ్యేనకల్మషవిరోధినాపూర్వకల్మషవినాశః, ఉత్తరాఘానాముత్పాదయిష్యమాణరూపసంశ్లేషపరిహారః, స్వ. జ్ఞానస్యనైయోగికఫలంతుదేహపాతేఽనిమ్నప్రత్యయసాపేక్షంసుకృతదుష్కృతప్రహాణం, బ్రహ్మభావావిష్కారణం, చ ఉత్తరేషామఘానామశ్లేష ఏవ- నవినాశః అతఏవ సుకృతదుష్కృతేగూనుతేతస్యప్రియాజ్ఞాతయస్సుకృతముపయన్త్యప్రియాదుష్కృతమితిధూనవచనమప్రియజ్ఞాత్యుపాయనవచనం, చఉత్తరాఘవిషయమితి అత్రోచ్యతే- యద్యపికర్మణామధికారానధికారసజాతీయకర్మాన్తర రుచిస్వర్గనరకాదిఫలవిభాగోఽస్తి- తథాపిసామర్థ్యప్రభావితనైయోగికఫలవిభాగోనోపపన్నః- భగవత్ప్రీత్యప్రీతివ్యతిరేకేణసామర్థ్యాభావాన్నియోగాభావాచ్చ తద్వ్యతిరేకేణసామర్థ్యనియోగాభ్యుపగమేచ్ఛేషవచనస్యలేపవిఘాతమాత్రవిషయత్వం, ధూననోపాయనవచనయోరుత్తరాఘమాత్రవిషయత్వంచా, నుపపన్నం తథాహి - ఉత్తరాఘస్యవిపాకహేతుశక్తిరుత్పన్నా- నవా. నచేత్ - లేపవిఘాతోఽశ్లేషఇతివిశేషాభిధానవైయర్థ్యం స్యాత్, అస్మదీయపక్షేపరిగృహీతశ్చభవేత్, ఉత్పత్తిపక్షే- క్రియాతిర్వాకర్మశక్తిరాత్మధర్మభూతా- పరమాత్మప్రీత్యప్రీతిరూపావాస్యాత్ ఉభయథాప్యశ్లేషవచనమనుపపన్నంస్యాత్- ఆత్మధర్మత్వేతత్సమవేతత్వా, త్పరమాత్మప్రీత్యప్రీత్యోశ్చేతనవిషయత్వాచ్చ విపాకశక్తేశ్శ్లేషస్తిష్ఠతు- లేపవిఘాతఏవాశ్లేషరూపతయాఽభిమతఇతిచేత్ - తర్హ్యశ్లేషవచనసఙ్కోచస్స్యాత్ * సుకృతదుష్కృతేధూనుతఇతిధూననశ్రవణబలాదవర్జనీయస్సఙ్కోచఇతిచేత్ తర్హ్యనుత్పన్నస్యధూననాయోగాద్విపాకశక్త్యుత్పత్తికల్పనగౌరవంచస్యాత్ నచానుత్పన్నస్యధూననాయోగాత్తదుత్పత్తిఃకల్పనీయాభవేత్- ఉత్పన్నస్యాప్యదృష్టస్య సాం సుఖసితకరీషాదివత్ సంయోగవిభాగాద్యభావాత్ ధూననానుపపత్తేస్తత్కల్పనవైయర్థ్యాత్ ధూననశబ్దేనవినాశోలక్ష్యతఇతిచేన్న- వినష్టస్య ప్రియాప్రియజ్ఞాతిపరిగ్రహాయోగాత్ పురుషగతాదృష్టవినాశేపిప్రియాప్రియేషుసజాతీయాదృష్టాన్తరోత్పత్తిరేవతస్యగ్రహణమితిచేత్ కర్తృగతాదృష్టవినాశస్య, పురుషాన్తరగతాదృష్టాన్తరోత్పత్తౌ, క్వ కింకరస్వభావఏవకారణం- తద్విపసర్వేషాంసర్వాణికర్మాణినశ్యేయుః, పురుషాన్తరేష్వదృష్టంజనయేయుశ్చ తతశ్చకర్మణాంభోగాభావోఽన్యేషాంభోగశ్చస్యాత్ అభుక్తఫలస్యాకృతప్రాయశ్చిత్తస్యకర్మణోఽయంస్వభావఇతిచేత్ తర్హి ద్వాదశవార్షికాదిషుకేనచిత్సుకృతేసుమిత్రేషు ... హత్యాదిదోషస్వయేనసంవ్యవహారాదిషుబహిష్కార్యతాస్యాత్ యద్యుచ్యేత నాత్రకర్మస్వభావఃకారణం అపితుపరవిద్యామాహాత్మ్యమేవ తత్పూర్వోత్తరాఘయోర్వినాశ్య తత్ప్రియేషుతాదృశమఘంజనయతీతి తర్హ్యుత్తరాఘప్రతిబన్ధం, ప్రియాప్రియేషుతాదృశాదృష్టం, చవిద్యాకరోతీత్యభ్యుపగమోవరం- తథాసత్యుత్పత్తికల్పనగౌరవాభావాత్ ఏవంచధూననోపాయనయోరుత్తరాఘమాత్రవిషయత్వేఽప్యశ్లేషోఽప్యవిరుద్ధస్స్యాత్- విదుషఃపూర్వాఘవినాశనే జ్ఞాతిషుతాదృశాఘజననే, చవిద్యాసామర్థ్యస్యోపపన్నత్వాత్ ఏవంచసతి * సుకృతదుష్కృతేధూనుతఇత్యత్ర, సుకృతదుష్కృతశబ్దయోరసఙ్కోచస్స్యాత్- అన్యథాసఙ్కోచోఽనివార్యస్స్యాత్ - నష్టస్యకర్మణోఽన్యత్రసఙ్క్రమణాయోగాదపస్యసఙ్కోచాభావాత్ పరిహృతత్వాత్ పురుషాన్తరేతాదృగదృష్టాన్తరోత్పత్తిరుపాయనమిత్యేవమభ్యుక్తం ఇయానివశేషః - ఏకస్మిన్పక్షేఽశ్లేషవచనస్యధూననోపాయనవచనయోశ్చసఙ్కోచో, విపాకశక్త్యుత్పత్తికల్పనగౌరవం, చ- పక్షాన్తరేతుసర్వత్రాసఙ్కోచోలాఘవంచేతి —— అత్రాయమర్థోఽనుసన్ధేయ విదుషఃకర్మణాంచత్రోఽవస్థాః శ్రుతాః వినాశోఽశ్లేషో, ధూననముపాయనం చేతి క్రియామాత్రవినాశస్యలోకసిద్ధత్వాత్, క్రియాయాఅశ్లేషధూననసఙ్క్రమణానామయోగ్యత్వా చ్చావస్థాచతుష్టయం క్రియోత్థశక్తివిషయం ప్రతీతం సాచశక్తిః ... పరమాత్మప్రీత్యప్రీతిరూపా - అన్యథాశ్రుతహానాశ్రుతకల్పనప్రసఙ్గాదితి ప్రాగేవోపపాదితం తత్ర వినాశాశ్లేషవచనయోః పూర్వోత్తరాఘవిషయత్వాత్ ఉపాయనవచనస్యపురుషాన్తరేతత్సమానాదృష్టోత్పత్తివిషయత్వంచార్థసామర్థ్యాత్సర్వైరభ్యుపగన్తవ్యం అశేషవచనందర్శితోత్తరాఘవిషయం అసఙ్కోచస్యస్వతః ప్రాప్తత్వాత్ అశ్లేషశ్చ ప్రతిబద్ధోదయత్వం ఉత్పత్తికల్పనగౌరవాభావాత్, లక్షణాపిధూననసఙ్క్రమణయోగాత్ ఏవంచవిద్యాయాః పూర్వాఘవినాశనే, ఉత్తరాఘప్రతిబన్ధే ప్రియాప్రియేషుసజాతీయాదృష్టజననే సామర్థ్యంచసిద్ధం ఏవంవిద్యాయాః ఉత్తరాఘప్రతిబన్ధాదృష్టసజాతీయాదృష్టజననసామర్థ్యాత్ ఉపాయనశ్రుతిశ్చనోత్తరాఘమాత్రవిషయా అపితుపూర్వోత్తరాఘవిషయా స్యాత్ తథాచోపాయనవాక్యస్థసుకృతదుష్కృతశబ్దాసఙ్కోచశ్చభవేత్ తత్రవినాశః- భగవతః పూర్వోత్పన్నప్రీత్యప్రీతి ... ఫలదిత్సానివృత్తిః అశ్లేషః - ... ఫలదిత్సాప్రతిబన్ధః తౌ చయద్వర్ణోపహితౌ- యద్వయం ప్రపన్నస్తమపాసనంసమాపయామ్ - పూర్వాగకర్మణో ఫలంనదాస్యామీతిసఙ్కల్పరూపౌహితౌ సమాప్తేతుకర్మఫలం నైవదాస్యామీతిసఙ్కల్పో విధూననశ్రుత్యర్థః ప్రత్యక్షలోకేసేవాపరస్య సమాపనయోః ప్రీత్యప్రీత్యోర్దర్శనాత్, శాస్త్రీయతీర్థసేవాద్యుపక్రమసమాపనయోః ఫలతారతమ్యదర్శనా, చ్చ లోకే రాజాదీనామివపరమాత్మనోపి స్వసేవకవిషయప్రీత్యతిశయేన తత్ప్రియాప్రియజనేషు తదనురూపేష్టానిష్టఫలదిత్సాచభవతి ఏవంపూర్వోత్తరాఘవినాశప్రతిబన్ధధూననోపాయనహేతుర్విద్యామాహాత్మ్యమితి

తదధిగమాధికరణంసమాప్తమ్

౧౪॥ సూ॥ ఇతరస్యాప్యేవమసంశ్లేషః పాతే తు॥ అథాన్తరసఙ్గతిస్స్ఫుటా. ఇతరస్యాప్యసంశ్లేషఇతి ప్రతిజ్ఞానిర్దేశః. ఏవమితిన్యాయాతిదేశః ఉత్తరపూర్వసుకృతయోరశ్లేషవినాశౌకింసమ్భవతః- నేతి కిం *పాపంకర్మనశ్లిష్యతే *సర్వేపాప్మానఃప్రదూయన్తఇతి

*ఉత్తరపూర్వాఘయోర్విద్యయా అశ్లేషవినాశావుక్తౌ- ఇతరస్య- పుణ్యస్యాపీత్యం- [illegible]యో నాశ్లేషవినాశౌ విద్యయాస్యాతాం- విద్యాఫలవిరోధిత్వసామాన్యాద్వ్యపదేశాచ్చ. భవతి చ వ్యపదేశః [illegible] సుకృతదుష్కృతే నిర్దిశ్య *సర్వే పాప్మానో౽తో నివర్తన్త ఇతి, *తత్సుకృతదుష్కృతే ధూనుత ఇతి, చ. [illegible] నిష్టఫలత్వాత్సుకృతస్యాపి పాప్మశబ్దేన వ్యపదేశః.... .. ..

సుకృతస్యాపి శాస్త్రీయత్వా, త్తత్ఫలస్య కేషాంచిదిష్టత్వదర్శనా, చ్చ విద్యయా అవిరోధశఙ్కాం నివర్తయితుమతిదేశః. .. ..

నను విదుషో౽పి సేతికర్తవ్యతాకోపాసననిర్వృత్తయే వృష్ట్యన్నాదిఫలానీష్టాన్యేవ - కథం తేషాం విరోధాద్వినాశ ఉచ్యతే. తత్రాహ (పాతే త్వితి) శరీరపాతే తు తేషాం వినాశః. శరీరపాతాదూర్ధ్వం తు విద్యానుగుణాదృష్టఫలాని సుకృతాని నశ్యన్తీత్యర్థః....................................

ఇతరాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౫॥ సూ. *అనారబ్ధకార్యే ఏవ తు పూర్వే తదవధేః॥*

బ్రహ్మవిదోత్పత్తేః పూర్వోత్తరభావినోస్సుకృతదుష్కృతయోరశ్లేషవినాశావుక్తౌ. తతః పూర్వభావినోస్సుకృతదుష్కృతయోః కిమవిశేషేణ వినాశః - ఉతానారబ్ధకార్యయోరేవేతి విశయే- *సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్త ఇతి విద్యాఫలస్యావిశేషశ్రవణా, ద్విద్యోత్పత్త్యుత్తరకాలభావిన్యాశ్చ శరీరస్థితేః కులాలచక్రభ్రమణాదివత్సంస్కారవశాదప్యుపపత్తే, రవిశేషేణ . .. .

వాక్యద్వయం సుకృతదుష్కృతాశ్లేషవినాశపరం- ఉత దుష్కృతమాత్రాశ్లేషవినాశపరం కిముత్ర పాపకర్మశబ్దో౽నిష్టపరః - ఉత విద్యావిరోధిఫలకర్మపరః. *సర్వే పాప్మాన ఇతి వాక్యం కిం పాపశబ్దస్య విద్యావిరోధిఫలకర్మపరతామవగమయతి- నేతి *నసుకృతం న దుష్కృతం సర్వే పాప్మానో౽తో నివర్తన్త ఇతి హి శ్రూయతే నచేత్- పాపశబ్దస్యానిష్టమాత్రపరతయా వాక్యయోః దుష్కృతమాత్రాశ్లేషవినాశపరత్వాన్న సుకృతాశ్లేషవినాశసమ్భవః అవగమయతి చేత్- పాపశబ్దస్య విద్యావిరోధిఫలకర్మపరత్వేన వాక్యయోస్సుకృతదుష్కృతాశ్లేషవినాశపరత్వాత్ పూర్వోత్తరసుకృతయోరశ్లేషవినాశసమ్భవ ఇతి *ఏవం శబ్దం వ్యాచష్టే (ఉక్తేనేతి) ఉక్తం న్యాయం వివృణోతి (విద్యాఫలేతి) ఏవం శబ్దేన పూర్వసూత్రానుకృష్టవ్యపదేశశబ్దార్థముపపాదయతి (భవతీతి) పుణ్యస్యాపి పాప్మశబ్దవాచ్యత్వే శ్రుతిం దర్శయతి (ఉభే ఇతి) ఉభయోః పృథగభిధానే శ్రుతిమాహ (తత్సుకృతేతి) ... .

* అతిదేశస్యాధిక్యశఙ్కామాహ (సుకృతస్యేతి) . ...

సూత్రశిష్టాక్షరస్య శఙ్కామాహ (నన్వితి) విద్యానుగుణదృష్టఫలానీష్టాని చేత్- తాని శరీరపాతాదూర్ధ్వం నశ్యన్తీత్యర్థః ... ...

పరే చాపరే వ *పాతే త్వితి సూత్రఖణ్డమేవం వ్యాచక్షతే- అశ్లేషవినాశసిద్ధౌ దేహపాతే ముక్తిరవశ్యంభావినీ- తుశబ్దో౽వధారణ ఇతి తన్నిష్ప్రయోజనం సర్వ[illegible]హేయమోక్షస్య వక్ష్యమాణప్రకారేణ నిస్సంశయత్వాత్, సర్వప్రార్థకరా[illegible] దేహపాతే మోక్షస్యాపతితనాధికరణనిరుద్ధత్వా చ్చ —— అన్యేత్వనేనాధికరణేనాశ్లేషమాత్రాతిదేశః- నవినాశాతిదేశ ఇతి వదన్తి తదయుక్తం - వినాశశ్రవణరూపహేతోరసిద్ధత్వాత్, పాపశబ్దస్యోభయవాచిత్వోపపాదనా, చ్చ దేహే స్థితే [illegible]పరిగ్రహాదవినాశ ఇతి చేన్న- ద్విషద్భిః పరిగ్రహేణ దుష్కృతస్యాప్యవినాశప్రసఙ్గాత్ సుకృతస్యాశేషనాశ- కామ్యకర్మరుద్ధ్యనుత్పత్తి [illegible]పావనత్వాదిలక్షణమహత్త్వస్య తు విద్యయావిరోధాభావాన్నాశ్లేషః ఏవం స్వసాధ్య[illegible]ప్రతిపాదితం జ్ఞానఫలం నిరూపితం- కదాచిత్ స్వ[illegible]కఫలం సుకృతదుష్కృతప్రహాణమిత్యపేక్షాయామాహ *పాతే త్వితి- దేహపాతపర్యన్త[illegible] *పాత ఇత్యస్య వ్యాఖ్యానమనుపపన్నం- నిష్ఫలత్వాదేవ తచ్చ *సామ్పరాయ ఇత్యత్ర ప్రాగుక్తత్వాత్ అపేక్షితార్థత్వం చ - [illegible] శఙ్కాయా అపహరణీయత్వాత్ అతో యథాభాష్యమేవార్థః ....

ఇతరాధికరణం సమాప్తమ్

౧౫॥ సూ. *అనారబ్ధకార్యే ఏవ తు పూర్వే తదవధేః॥* అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (బ్రహ్మవిదోత్పత్తేరితి) (తతః పూర్వభావినోః) [illegible]విదోత్పత్తిపూర్వభావినోరిత్యర్థః కిం పూర్వే సుకృతదుష్కృతే అవిశేషేణ నశ్యతః- ఉతానారబ్ధఫలే. కిం * సర్వే పాప్మాన ఇతి సర్వశబ్దస్వారస్యానుగుణో న్యాయః- ఉత *తస్య తావదేవ చిరమితి శ్రుత్యనురోధః కిం కులాలచక్రభ్రమణవత్ కర్మవినాశే సంస్కారేణ శరీరధారణముపపద్యతే- నేతి కిమీశ్వర[illegible]తికృతేన సంస్కారకల్పనాయాం ప్రమాణమస్తి- నేతి అస్తి చేత్ - తేన శరీరధారణోపపత్తేః సర్వశబ్దస్వారస్యానురోధస్య న్యాయ్యత్వాదవిశేషేణ నశ్యతః నచేత్ - సంస్కారేణ శరీరధారణాయోగాత్ విరమ్య శ్రుత్యనురోధేనానారబ్ధఫలే ఏవ నశ్యత ఇతి సిద్ధ్యతి ... ...

ఇతి ప్రాప్తఉచ్యతే (అనారబ్ధకార్యేఏవతుపూర్వేఇతి) విద్యోత్పత్తేఃపూర్వేసుకృతదుష్కృతే అనారబ్ధకార్యే అప్రవృత్తఫలేఏవవిద్యయానశ్యతః. కుతః. (తదవధేః) తస్యతావదేవచిరంయావన్నవిమోక్ష్యేఅథసంపత్స్యఇతిశరీరపాతవిళమ్బావధిశ్రుతేః. నచపుణ్యాపుణ్యకర్మజన్యభగవత్ప్రీత్యప్రీతివ్యతిరేకేణశరీరస్థితిహేతుభూతసంస్కారసద్భావేప్రమాణమస్తి. ....

అనారబ్ధకార్యాధికరణంసమాప్తమ్.

౧౬॥ సూ. అగ్నిహోత్రాదితుతత్కార్యాయైవతద్దర్శనాత్॥

ఇతరస్యాప్యేవమసంశ్లేషఇతివిద్యాబలాత్సుకృతస్యాప్యసంశ్లేష ఉక్తః.అగ్నిహోత్రాదీనాంనిత్యనైమిత్తికానాంస్వాశ్రమధర్మాణామపిసుకృతత్వసామాన్యేనతత్ఫలస్యాశ్లేషాదనిచ్ఛతోఽననుష్ఠానేప్రాప్తఉచ్యతే. ... ...

(అగ్నిహోత్రాదిత్వితి) తుశబ్దస్సుకృతాన్తరేభ్యోవిశేషణార్థః. అగ్నిహోత్రాద్యాశ్రమధర్మాఃఫలాశ్లేషాసమ్భవాదనుష్ఠేయాఏవ. తదసమ్భవశ్చతత్కార్యార్థత్వాత్తేషాం. విద్యాఖ్యకార్యాయైవహివిదుషోఽగ్నిహోత్రాద్యనుష్ఠానం. కథమిదమవగమ్యతే (తద్దర్శనాత్) దృశ్యతేహి తమేతంవేదానువచనేనబ్రాహ్మణావివిదిషన్తియజ్ఞేనదానేనతపసానాశకే నేత్యాదినాఽగ్నిహోత్రాదీనాంవిద్యాసాధనత్వం. విద్యాయాశ్చప్రయాణాదభ్యాసాధేయాతిశయాయాః అహరహరుత్పాద్యత్వాత్తదుత్పత్త్యర్థమాశ్రమకర్మాప్యహరహరనుష్ఠేయమేవ - అన్యథాఆశ్రమకర్మలోపేమాంషితాన్తఃకరణస్యవిద్యోత్పత్తిరేవనస్యాత్.......

యదిఅగ్నిహోత్రాదిసాధుకృత్యావిద్యోత్పత్త్యర్థాః, విద్యోత్పత్తేఃప్రాచీనంచ సుకృతం యావత్సమ్పాతముషిత్వా ప్రాప్యాన్తంకర్మణఇత్యనుభవేనవినష్టం, భుక్తశిష్టంచప్రారబ్ధఫలం,- సుహృదస్సాధుకృత్యామిత్యస్యకోవిషయః. తత్రాహ.

౧౭॥ సూ. అతోన్యాపిహ్యేకేషాముభయోః॥ అతః అగ్నిహోత్రాదిసాధుకృ

సర్వమిథ్యాత్వవాదినామిదమధికరణంవిరుద్ధం- ప్రారబ్ధకర్మణోఽపిమిథ్యాత్వేనబాధాత్ స్థిత్యనుపపత్తేః. ద్విచన్ద్రజ్ఞానవైషమ్యం ప్రాగేవోక్తం. ప్రవృత్తఫలస్యకర్మణఃకులాలచక్రవేగవదన్తరాశే ప్రతిబన్ధాసమ్భవఇత్యపిదురుక్తం-స్వాప్నకులాలచక్రభ్రమణవత్-ద్వితీయక్షణేప్రబోధేనతిత్వ గస్యబాధితత్వదర్శనాత్. సంస్కారాద్దేహధారణంచేత్ - క్షీణాయుషామపివిదుషామపిదేహధారణంస్యాత్.................................

అనారబ్ధకార్యాధికరణంసమాప్తమ్.

౧౬॥ సూ. అగ్నిహోత్రాదితుతత్కార్యాయైవతద్దర్శనాత్॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (ఇతరస్యాపీతి) ఊర్ధ్వరేతస్స్వగ్నిహోత్రాదినైరపేక్ష్యదర్శనాత్ అనూర్ధ్వరేతసామపితన్నైరపేక్ష్యశఙ్కాయాం నర్వాపేక్షేతిసూత్రం. యజ్ఞాదేరాశ్రమధర్మత్వేవిద్యాఙ్గత్వేచనిత్యానిత్యసంయోగవిరోధపరిహారార్థం సహకారిత్వేనచేతిసూత్రం. సుకృతఫలాశ్లేషాదననుష్ఠేయత్వశఙ్కాపరిహారార్థం అగ్నిహోత్రాదీతిసూత్రం. ఏవంసూత్రాణామపౌనరుక్త్యావహేతుశఙ్కావిశేషేతుసూత్రాణాముత్థానాత్సముచ్చయవాదోనిరవకాశః. కిమగ్నిహోత్రాద్యాశ్రమధర్మైర్విదుషఃకార్యాశ్లేషాదననుష్ఠేయః - ఉతానుష్ఠేయః. కిమశ్లేషవచనంసర్వసుకృతవిషయం - ఉతవిద్యాఙ్గాశ్రమధర్మవ్యతిరిక్తసుకృతవిషయం. కింవిద్వత్సమ్బన్ధ్యాశ్రమధర్మస్యాపిఫలంవిద్యావ్యతిరిక్తం- ఉతవిద్యైవేతి. వ్యతిరిక్తంచేత్ - అశ్లేషవచనస్యసర్వసుకృతవిషయతయాకార్యాశ్లేషాదననుష్ఠేయతా. విద్యైవఫలంచేత్ - అశ్లేషవచనస్యవిద్వత్సమ్బన్ధ్యాశ్రమధర్మవ్యతిరిక్తవిషయత్వేనకార్యాశ్లేషాభావాదనుష్ఠేయతా. పూర్వపక్షమాహ (ఇతరస్యేత్యాదినా) ... ...

రాద్ధాన్తస్తు (అగ్నిహోత్రాదిత్విత్యాది) తర్హిసకృదనుష్ఠేయమిత్యత్రాహ (విద్యాయాశ్చేతి) ... ...

ఉత్తరసూత్రస్యశఙ్కామాహ (యద్యగ్నిహోత్రాదీతి) (సుహృదస్సాధుకృత్యామిత్యస్యకోవిషయఇతి) ఉత్తరపాపకృత్యాయాః ప్రాగ్భుక్తఫలత్వాత్, ప్రారబ్ధఫలత్వాభావాత్, విద్యార్థత్వాభావా, చ్చ ద్విషన్తఃపాపకృత్యామిత్యస్యోత్తరాఘంవిషయస్స్యాదితిమత్వాసుహృదస్సాధుకృత్యామిత్యస్యకోవిషయఇత్యుక్తమ్...

౧౭॥ సూ. అతోన్యాపిహ్యేకేషాముభయోః॥ భుక్తం, భుజ్యమానం, భోక్ష్యమాణం, ప్రతిబద్ధఫలం, చేతివివిధంకర్మ.

త్వాయాః విద్యోత్పత్త్యర్థాయాః అస్యాపి-విద్యాధిగమాత్పూర్వోత్తరయోరఘయోరపి పుణ్యకర్మణోః ప్రబల కర్మప్రతిబద్ధఫలా సాధుకృత్యాఽనన్తానసమ్భవత్యేవ- తద్విషయమిదమేకేషాం శాఖినాం వచనం *తస్య పుత్రా దాయముపయన్తి సుహృదః సాధుకృత్యామితి. విద్యయాఽశ్లేషవినాశశ్రుతిశ్చ తద్విషయా. ……………

అనుష్ఠితస్యాపి కర్మణః ఫలప్రతిబన్ధసమ్భవం పూర్వోక్తం స్మారయతి.

౧౮॥ సూ. ॥ యదేవ విద్యయేతి హి॥ ॥ *యదేవ విద్యయా కరోతి - తదేవ వీర్యవత్తరమిత్యుద్గీథవిద్యాయాః క్రతుఫలాప్రతిబన్ధఫలత్వవచనేనానుష్ఠితస్యాపి కర్మణః ఫలప్రతిబన్ధస్సూచ్యతే హి. అతో విదుషోఽనుష్ఠితప్రతిబద్ధఫలవిషయం *సుహృదః సాధుకృత్యామితి శాట్యాయనికమ్. ……………

అగ్నిహోత్రాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

తత్ర పూర్వకృతం, పశ్చాత్ప్రవృత్తస్నానాదిహేతోః కృతం, ప్రతిబద్ధఫలం కర్మాస్తి - తద్విషయా *సుహృదః సాధుకృత్యామితి శ్రుతిరశ్లేషవినాశశ్రుతిశ్చేత్యర్థః. ……………

అనన్తరసూత్రసఙ్గతిమాహ (అనుష్ఠితస్యాపీతి) (పూర్వోక్తం స్మారయతీతి) *పృథగ్ఘ్యప్రతిబన్ధః ఫలమితి సూత్రేణ కణ్ఠోక్తమత్ర స్మారయతీత్యర్థః.

౧౮॥ సూ. ॥ యదేవ విద్యయేతి హి॥ ॥ (సూచ్యతే హీతి) అయం హి శబ్దః *పృథగ్ఘ్యప్రతిబన్ధః ఫలమిత్యత్ర హి శబ్దవన్నోపపత్తిప్రసిద్ధిద్యోతకః- కిన్తూపపాదితప్రసిద్ధిద్యోతకః. … … … … … … … … … …

పరేతు *తన్నిర్ధారణాయేతి- జ్ఞానస్య యత్కార్యం- మోక్షః- తదర్థమితి వ్యాఖ్యాయ- జ్ఞానకార్యస్య మోక్షస్య కర్మకార్యత్వం విద్యోత్పత్తిద్వారేణౌపచారికమితి వదన్తి. తతో వరం జ్ఞానాఖ్యకార్యాయేతి వ్యాఖ్యానం. ఉత్పన్నేఽపి సమ్యగ్దర్శనే విదుషస్సఞ్చితకర్మభావాద్విద్యాయాః ప్రాగనుష్ఠితకర్మవిషయం తన్నిర్ధారణార్థత్వాభిధానం. యద్వా- సగుణవిద్యాసు కర్తృత్వాన్తేవృత్తేర్విద్యోత్పత్త్యావపి తస్యాగ్నిహోత్రాదిసమ్భవాత్ తద్విషయమితి చాహుః. తదపి- సమ్యగ్దర్శనవతామపి ప్రత్యహమన్తఃకరణశుద్ధ్యర్థమగ్నిహోత్రాదేరనువర్తనీయతాయాః *సఖల్వేవం వర్తయన్యావదాయుషమితి శ్రుతిసిద్ధత్వాత్, సగుణనిర్గుణవిద్యావిభాగస్యాప్రామాణికత్వాచ్చానుపపన్నం. *అతోఽన్యాపీతి- సాధుకృత్యావాక్యం కామ్యవిషయమిత్యాహుః. *యదేవ విద్యయేతి సూత్రమధికరణాన్తరమాహుః- *తేనోభౌ కురుతో యశ్చైతదేవం వేద యశ్చ న వేదేత్యుద్గీథాదివిద్యాసంయుక్తమసంయుక్తం చ కర్మ. శ్రుత్వా విద్యాసంయుక్తం కర్మ ప్రకృష్టం. *బ్రాహ్మణాయ దద్యాదిత్యుక్తేఽపి *విద్యాం వ్రతవతే దద్యాన్నమూర్ఖాయేతి విశిష్టవిషయత్వసిద్ధివత్ *యజ్ఞేనేత్యవిశేషేణోక్తేఽపి విద్యాసంయుక్తవిశిష్టకర్మవిషయత్వసిద్ధేర్విద్యాసంయుక్తకర్మణ ఏవ జ్ఞానార్థత్వమితి పూర్వపక్షం కృత్వా- *తదేవ వీర్యవత్తరమితి శ్రవణాద్విద్యావిధురస్య వీర్యవత్త్వమాత్రం గమ్యత ఇతి తావదుపకారహేతుత్వాదవిశేషేణాసంయుక్తమపి కర్మ జ్ఞానార్థమనుష్ఠేయమితి సిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తం- *యజ్ఞేనేత్యవిశేషశ్రవణాద్వేదానువచనదానాదీనామివ విద్యావిధురస్య యజ్ఞస్య జ్ఞానార్థత్వప్రతీతేః. యజ్ఞపైత్ర్యమహ్యజ్ఞా శ్రద్ధోపాసనం - న దానాదేః. *బ్రాహ్మణాయేత్యుక్తేఽపి లక్షణపాత్రసిద్ధివదిత్యప్యయుక్తం- *దానమశ్రోత్రియేయథా *అశ్రోత్రియే శ్రాద్ధమధీతమవ్రతమిత్యాదినిషేధవచనాన్తరవాసితమనస్కస్య తత్రైకార్థ్యాద్విశేషవిషయత్వప్రతీతిః- నతు వచనాన్తరనిరపేక్షా. ఇహ తు వాక్యాన్తరేణ విద్యావిధురయజ్ఞస్య జ్ఞానార్థత్వప్రతిషేధాదర్శనాత్ యజ్ఞవిశేషవిషయప్రతీత్యభావ ఏవ- యథా *స్వర్గకామో యజేత *యజ్ఞేన దేవేభ్యః ఇత్యాదిషు విద్యాసంయుక్తయజ్ఞాప్రతీతిః. అతః పూర్వపక్ష ఏవానుత్థానాదనారమ్భణీయమేవ.—— అపరేతు *తన్నిర్ధారణాయ-అపవర్గాయేతి సముచ్చయపరమాహుః. తదయుక్తం- జ్ఞానకర్మసముచ్చయస్యాప్రామాణికత్వాత్. తేచ *యదేవ విద్యయేతి సూత్రమప్యుపక్షిపన్తి. తదయుక్తం-యదాహురోక్తరీత్యా జన్యైవ స్యాత్ తదాహ్యానర్థక్యం - ప్రతిబద్ధకర్మద్యోతనరూపప్రయోజనసద్భావాదపరేషాం మతిమాన్ద్యమేవ తేన ద్యోతితం.—— సముచ్చయాప్రామాణికత్వదోషోఽన్యేషామపి తుల్యః. అన్యే తు విద్యాసహకారిణాం కర్మణాం విద్యయా ప్రహాణసమ్భవనాయోగాభావాత్ విద్యాధిగమాత్ప్రాగన్యాన్తరే చానుష్ఠితకామ్యవ్యతిరిక్తనిత్యనైమిత్తికకర్మవిషయమిదమధికరణం వ్యాచక్షతే. రాజనియోగానుష్ఠాయినాం సమ్యానప్రాప్తివత్ స్వాధికారార్థానామప్యగ్నిహోత్రాదీనామపవర్గేఽప్యనన్తరఫలం భవతీత్యప్రహాణమితి సిద్ధాన్తయన్తి. *యదాత్మానమేవ లోకముపాసీత నహాస్య కర్మ క్షీయత ఇతి వచనమత్ర ప్రమాణయన్తి- *యస్యైతు ఖలు సంస్కారా [illegible]కదేశోఽష్టావాత్మగుణాః అథ స బ్రహ్మణస్సాయుజ్యం సాలోక్యం చ గచ్ఛతీతి గర్భసంస్కారాదేరపవర్గార్థత్వపి. యన్మృత్యుపర్యన్తహితత్వాత్ ప్రాగనుష్ఠితస్యాపవర్గార్థత్వసిద్ధిరితి. తదయుక్తం-ఉదాహృతవచనస్య విద్యాధిగమాత్ప్రాగనుష్ఠితకర్మవిషయత్వే స్వరసతః ప్రమాణాభావాత్, కథంచిదాపాద్యమానస్యానుపపన్నత్వాచ్చ. కర్తృత్వమముత్ర ఫలవిషయత్రివిధ[illegible]గాభావే కర్మణోఽపవర్గార్థత్వాయోగాత్, ద్వేధా సఞ్జ్ఞానాత్పూర్వం త్రివిధపరిత్యాగానుపపత్తేశ్చ తదాఽనుష్ఠితస్యాపవర్గార్థత్వాయోగాత్. విద్యాసహకారిణాం కథం

౧౯॥ సూ. భోగేనత్వితరేక్షపయిత్వాథసమ్పద్యతే॥

యయోఃపుణ్యపాపయోరశ్లేషవినాశావుక్తౌ- తాభ్యామితరేఆరబ్ధకార్యేపుణ్యపాపేకింవిద్యాయోనిశరీరావసానే - ఉతతచ్ఛరీరావసానేశరీరాన్తరావసానేవేత్యనియమఇతిసంశయే- *తస్యతావదేవచిరంయావన్నవిమోక్ష్యఇతితచ్ఛరీరవిమోక్షావసానత్వశ్రవణాత్తదవసానే. ... ...

ఇతిప్రాప్తఉచ్యతే (భోగేనత్వితి) తుశబ్దఃపక్షవ్యావృత్త్యర్థః. ఇతరే - ఆరబ్ధకార్యే పుణ్యపాపే స్వారబ్ధఫలభోగేనక్షపయిత్వాతత్ఫలభోగసమాప్త్యనన్తరంబ్రహ్మసమ్పద్యతే. తేచపుణ్యపాపేయేకశరీరభోగ్యఫలేచేత్ - తచ్ఛరీరావసానేసమ్పద్యతే- అనేకశరీరభోగ్యఫలేచేత్ - తదవసానేసమ్పద్యతే- భోగేనైవక్షపయితవ్యత్వాదారబ్ధఫలయోఃకర్మణోః. *తస్యతావదేవచిరంయావన్నవిమోక్ష్యేఇతిచభోగేనతయోఃకర్మణోఃవినాశఉచ్యతే- దేహావధినియమాశ్రవణాత్. తదేవంబ్రహ్మవిద్యాయాఃప్రాగనుష్ఠితమభుక్తఫలమనారబ్ధఫలంపుణ్యపాపరూపంకర్మానాదికాలసంచితమనన్తంవిద్యామాహాత్మ్యాద్వినశ్యతి - విద్యారమ్భోత్తరకాలమనుష్ఠితంచనశ్లిష్యతి. తత్రపుణ్యరూపంసర్వంవిదుషస్సుహృదోగృహ్ణన్తి- పాపంచద్విషన్తఇతినిరవద్యమ్.

ఇతరక్షపణాధికరణంసమాప్తమ్.

ఇతిశ్రీభగవద్రామానుజవిరచితేశారీరకమీమాంసాభాష్యే.

చతుర్థస్యాధ్యాయస్య ప్రథమఃపాదః.

విద్యయాప్రహాణాశఙ్కేతిచేన్న - అశ్లేషవినాశశ్రుతిబలేనవిద్యాసహకారిత్వనిశ్చయస్యప్రతిబద్ధత్వాత్తద్విషయశ్రుతేరర్థవాదత్వాశ్రయణోపపత్తేః. పరవిద్యాకార్యమపిజనయన్త్యియజ్ఞాదయః - కింపునస్స్వర్గమితిహిస్తోతుంశక్యం. అతఃప్రాగనుష్ఠితవిషయత్వమనాదృత్యవిద్వత్సమ్బన్ధాశ్రమధర్మవిషయత్వాశ్రయణంయుక్తం. *అతోన్యాపీతిసూత్రేణప్రహాణవచనంవినియోగవచనంచకామ్యవిషయమిత్యుక్తే- మోక్షార్థంకర్మతునప్రహీయతే- కింత్వాబ్రహ్మలయాత్తమనుగచ్ఛతి- ఏవంకామ్యానివిజ్ఞానానిచదేహాన్తేప్రహీయన్తే- నిత్యానివిజ్ఞానానివిద్వాంసమనుగచ్ఛన్తీతికర్మస్వనుజ్ఞానేషుచవిభాగముక్త్వా- నిత్యానివిజ్ఞానానినసన్తీతిశఙ్కామాపాద్య- తత్పరిహారపరం * యదేవవిద్యయేతిసూత్రంవ్యాచక్షతే - కర్మసమృద్ధ్యర్థంవిజ్ఞానంహినిహితం. తత్రకామ్యకర్మసమృద్ధ్యర్థంవిజ్ఞానంప్రహీయతే- మోక్షార్థకర్మసమృద్ధ్యర్థంవిజ్ఞానమనుగచ్ఛతీతి. అత్రబ్రూమః-మోక్షార్థంకర్మవిద్వాంసమనుగచ్ఛతీత్యేతన్ముముక్షోశ్చరమదేహపాతే- ఉతతద్వ్యతిరిక్తదేహపాతే. ప్రథమేకల్పేనాయంవిభాగః- జ్ఞానకర్మసముచ్చయస్యనిరస్తతయావిద్యోత్పాదనమాత్రచరితార్థస్యకర్మణోమోక్షమనుగత్యనుపపత్తేః. ద్వితీయేతు - కృత్స్నసుకృతదుష్కృతప్రహాణాభావాత్ కామ్యంకర్మప్రహీయతే - మోక్షార్థమనుగచ్ఛతీతివిభాగోఽనుపపన్నః. యతఃకర్మణాంవిద్యాఙ్గత్వమేవ- నమోక్షార్థత్వం- అతఏవమోక్షార్థకర్మసమృద్ధ్యర్థంవిజ్ఞానమనుగచ్ఛతి - కామ్యకర్మసమృద్ధ్యర్థంవిజ్ఞానంప్రహీయతఇతిచవిభాగోఽనుపపన్నః. ననుముముక్షోశ్చరమేతరదేహపాతేపివిద్యాఙ్గకర్మసమృద్ధ్యర్థంవిజ్ఞానమనుగచ్ఛతి- ఇతరత్ప్రహీయతఇతివిభాగపరంసూత్రంస్యాదితిచేత్. చరమదేహపాతాత్పూర్వమశేషసుకృతదుష్కృతప్రహాణాభావేనసుకృతసమృద్ధ్యర్థజ్ఞానస్యాపిప్రహాణాయోగాత్. ఉపకార్యానుగమాననుగమానుగుణౌహ్యుపకారకానుగమాననుగమౌ. అతఏవహిమోక్షార్థకర్మసమృద్ధ్యర్థవిజ్ఞానానుగమస్స్వమోక్తేప్యిష్యతే. అతఃప్రతిబద్ధఫలసాధుకృత్యోపపాదనమాకాఙ్క్షితమితితత్పరత్వమేవసూత్రస్యయుక్తమ్. ....

అగ్నిహోత్రాద్యధికరణంసమాప్తమ్.

౧౯॥ సూ. భోగేనత్వితరేక్షపయిత్వాథసమ్పద్యతే॥ సఙ్గతిస్స్ఫుటా. ఆరబ్ధకార్యేపుణ్యపాపేకింవిద్యాయోనిశరీరావసానే- ఉతతచ్ఛరీరావసానేదేహాన్తరావసానేవేత్యనియమః. కిం *తస్యతావదితివాక్యంవిద్యాయోనిశరీరావసానముపగమయతి - ఉతశరీరమతన్త్రీకృత్యఫలభోగావసానముపగమయతీతి. ప్రథమే- విద్యాయోనిశరీరావసానత్వం. ద్వితీయేత్వనియమః. ... ...

పూర్వపక్షహేతుంపరిహరతి (తస్యతావదితి) *యావన్నవిమోక్ష్యఇత్యత్రదేహస్తదవధిశ్చనశ్రుతౌ. *నూత్వాశరీరమకృతంకృతాత్మేత్యత్రశరీరంశ్రుతం - అవధిస్తునశ్రుతః. శరీరమిత్యేకవచనమపిజాతివిషయం- * అశ్వఇవరోమాణివిధూయపాపమితిపూర్వఖణ్డస్థపాపశబ్దైకవచనవదిత్యభిప్రాయేణదేహావధినియమాశ్రవణాదిత్యుక్తం. అస్మిన్నాదేబహ్వధికరణోక్తార్థస్యానుగ్రహాత్వాయాహ (తదేవమితి) ... ...

పరేతు *అనారబ్ధకార్యేఇత్యత్రయద్వ్యవస్థితం- తస్యకర్మణఃక్షయప్రకారందర్శయతీదంసూత్రమిత్యాహుః. తత్ప్రయోజనశూన్యత్వాదనాదరణీయం - అనారబ్ధకార్యయోర్జ్ఞానదాహ్యత్వేఽభిహితేతదితరయోర్భోగేనక్షయః స్ఫుటః.——— అపరేతుకర్తృత్వస్యావిద్యామూలత్వా,

ద్విదుషశ్చావిద్యానివృత్తౌ భోక్తృత్వానుపపత్తేః, బహుశరీరప్రాప్త్యైకకర్మణో దేహాన్తరోత్పాదాత్ * తస్య తావదేవేతి శ్రుతివశేన భోగానుపపత్తేః, చ ప్రారబ్ధస్యాపి జ్ఞానేనైవ క్షయ ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా- * తస్య తావదిత్యవశేషితస్య కర్మణో జ్ఞానదాహ్యత్వాయోగాత్, విదుషోపి సుఖదుఃఖానుభవదర్శనేన ప్రారబ్ధభోగానుగుణావిద్యాలేశానువృత్తేరభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్, * తస్య తావదితి శ్రుతేః ప్రారబ్ధసర్వకర్మక్షయావధిపరత్వోపపత్తేః, అత ఏవ ప్రారబ్ధస్య దేహాన్తరోత్పాదే జ్ఞానదాహ్యత్వాశ్రయణాయోగాచ్చ భోగేనైవ క్షయ ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తం- * అనారబ్ధకార్యే ఏవ త్వత్ర సమర్థితత్వాత్. ఏవకారార్థో హి ప్రారబ్ధస్య జ్ఞానాదాహ్యత్వం. తచ్చ * తస్య తావదిత్యవధిశ్రవణేన సమర్థితం. అవిద్యాపూర్వకత్వాత్కర్తృత్వస్య- తదభావాద్భోగానుపపత్తిః పరిహరణీయేతి చేత్. యది సా పరిహార్యా - తర్హి తత్రైవ పరిహర్తవ్యా. ఇహ సూత్రేపి తత్పరిహారస్యాధి ప్రాయికత్వం వక్తవ్యం- తత్రైవ వక్తుం యుక్తం- సాధ్యసిద్ధ్యుపయోగస్యావిశిష్టతయా తదాపయికార్థానాం తత్రైవ వక్తవ్యత్వాత్. యుక్తిరపి నిర్మూలా- * జక్షత్క్రీడన్రమమాణ ఇతి ముక్తౌ పరం బ్రహ్మోపసమ్పన్నస్యాపి కర్తృత్వశ్రవణేన తస్యావిద్యాపూర్వకత్వాభావాత్. కర్మఫలభోగాదికర్తృత్వం చౌపాధికమితి పూర్వపక్షయుక్తేర్నిర్మూలతయాఽనాదరణీయతా. అతః * అనారబ్ధకార్యే ఇత్యత్ర ప్రారబ్ధస్య భోగవినాశ్యత్వే సిద్ధే తదవధేరేవ చిన్తనీయత్వం యుక్తం.——అన్యే తు ఏకస్యాపి కర్మణో బహుశరీరప్రదత్వసమ్భవాత్, * తస్య తావదిత్యస్య కర్మక్షయావధిపరత్వోపపత్తేః, వ్యాసాదీనాం పునర్జన్మదర్శనాచ్చ విద్యాయోనిశరీరావసానత్వనియమాభావం పూర్వపక్షీకృత్య- విద్యాయోనిశరీరావసానే ప్రారబ్ధస్యాపి కర్మణో విరతవ్యాపారత్వాద్, విరతవ్యాపారస్యానారబ్ధతుల్యత్వేన విద్యావినాశ్యత్వాత్, * తస్య తావదితి వాక్యస్య తద్దేహావధివిషయత్వోపపత్తే, ర్వ్యాసాదీనామాధికారికత్వాదవిరతవ్యాపారేణ పూర్వకర్మణైవ బహుశరీరగ్రహణోపపత్తే, శ్చ విద్యాయోనిశరీరావసానత్వం సిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తం- విద్యాయోనిశరీరపాతే ప్రారబ్ధకర్మణో విరతవ్యాపారత్వే ప్రమాణాభావాత్. ప్రత్యుత వ్యాసాదీనాం బహుదేహపరిగ్రహస్తద్విరుద్ధ ఉపలభ్యతే. తేషాం కర్మణోఽవిరతవ్యాపారత్వే సమ్ప్రతిపన్నే తదితరేషామేకస్మిన్విద్యాయోనిదేహ ఏవ విరతవ్యాపారత్వే కిం ప్రమాణం. * తస్య తావదితి శ్రుతేస్త్వవధివిశేషాశ్రవణాత్తద్దేహపాతావధిపరత్వమనుపపన్నం. న హి విద్యాయోనేశ్శరీరాద్యావన్న విమోక్ష్య ఇతి శ్రూయతే. తస్మాద్విద్యాయోనిశరీరావసానత్వనియమాభావ ఏవ సిద్ధాన్తేకర్తవ్యః. ....

ఇతరక్షపణాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహారీతకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయేన శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగతశ్రీమద్భగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం చతుర్థస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా- ౧౩౪.—— సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా-౪౮౭.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

చతుర్థాధ్యాయే — ద్వితీయః పాదః.

వాగధికరణమ్.

౧॥ సూ. వాఙ్మనసి దర్శనాచ్ఛబ్దాచ్చ॥

ఇదానీం విదుషో గతిప్రకారం చిన్తయితుమారభతే. ప్రథమం తావదుత్క్రాన్తిశ్చిన్త్యతే. తత్రేదమామ్నాయతే *అస్య సోమ్య పురుషస్య ప్రయతో వాఙ్మనసి సమ్పద్యతే మనః ప్రాణే ప్రాణస్తేజసి తేజః పరస్యాం దేవతాయామితి. అత్ర *వాఙ్మనసి సమ్పద్యత ఇతి వాచో మనసి సమ్పత్తిశ్రుతిః కిం వాగ్వృత్తిమాత్రవిషయా- ఉత వాగ్విషయేతి విశయే- వృత్తిమాత్రవిషయేతి యుక్తం. కుతః. మనసో వాక్ప్రకృతిత్వాభావాత్తత్ర వాక్స్వరూపసమ్పత్త్యసమ్భవాత్. వాగాదివృత్తీనాం మనోఽధీనత్వేన వృత్తిసమ్పత్తిశ్రుతిః కథంచిదుపపద్యత ఇతి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (వాఙ్మనసీతి) వాక్స్వరూపమేవ మనసి సమ్పద్యతే. కుతః. (దర్శనాత్) దృశ్యతే హి వాగిన్ద్రియోపరతేఽపి మనఃప్రవృత్తిః. వృత్తిమాత్రసమ్పత్త్యాపి తదుపపద్యత ఇతి చేత్. తత్రాహ (శబ్దాచ్చేతి) *వాఙ్మనసి సమ్పద్యత ఇతి వాక్స్వరూపసమ్పత్తావేవ హి శబ్దః- న వృత్తిమాత్రసమ్పత్తౌ. న హి తదానీం వృత్త్యుపరమే వాగిన్ద్రియం ప్రమాణాన్తరేణోపలభ్యతే- యేన వృత్తిమాత్రమేవ సమ్పద్యత ఇత్యుచ్యేత. యదుక్తం మనసో వాక్ప్రకృతిత్వాభావాద్వాచో మనసి సమ్పత్తిర్నోపపద్యత ఇతి - తత్ *వాఙ్మనసి సమ్పద్యత ఇతి వచనాన్మనసా వాక్సంయుజ్యతే - న తు తత్ర లీయత ఇతి పరిహర్తవ్యమ్. ....

౨॥ సూ. అత ఏవ సర్వాణ్యను॥ యతో వాచో మనసా సంయోగమాత్రం సమ్పత్తిః- న తు లయః- అత ఏవ వాచమను సర్వేషామిన్ద్రియాణాం మనసి సమ్పత్తిశ్రుతిరుపపద్యతే *తస్మాదుపశాన్తతేజా అపునర్భవమిన్ద్రియైర్మనసి సమ్పద్యమానైరితి. ....

వాగధికరణం సమాప్తమ్.

౧॥ సూ. వాఙ్మనసి దర్శనాచ్ఛబ్దాచ్చ॥ శరీరస్థితిసమయే యద్విద్యాఫలం- తదుక్తం - అథ గత్యుపక్రమశ్చిన్త్యత ఇతి సామాన్యసఙ్గతిః. గతేరుపక్రమః- ఉత్క్రాన్తిః. సా చిన్త్యతే. కిమియం సమ్పత్తిర్వాగ్వృత్తివిషయా - ఉత వాక్స్వరూపవిషయేతి. కిం వాక్శబ్దస్య ముఖ్యార్థగ్రహ ఉపపన్నః- నేతి. కిమియం సమ్పత్తిర్లయరూపా- ఉత వ్యాపారనివృత్తిపూర్వకసంయోగరూపేతి. ఇన్ద్రియాన్తరసమ్పత్తివచనం కిం లయపరత్వేఽప్యుపపద్యతే- ఉత సంయోగపరత్వ ఏవేతి. యదా లయపరత్వేఽప్యుపపద్యతే - తదా సమ్పత్తేర్లయరూపతయా వాక్శబ్దస్య ముఖ్యార్థపరిగ్రహాయోగాత్సమ్పత్తిర్వృత్తివిషయా స్యాత్. యదా సంయోగపరత్వ ఏవోపపత్తిః- తదా సమ్పత్తేస్సంయోగరూపత్వేన వాక్శబ్దస్య ముఖ్యార్థత్వాత్సమ్పత్తిస్స్వరూపవిషయా స్యాత్. (కుత ఇత్యాది) కారణే హి లయః- న వాచో మనః కారణం- తత్ప్రవృత్తేరేవ కారణం మన ఇతి వృత్తివిషయా సమ్పత్తిరిత్యర్థః. వాగ్వృత్తేః వాగాశ్రయభూతా- న మనః- అతస్తద్వృత్తిహేతుత్వరూపవ్యాపారస్య మనసి లయ ఇత్యస్వారస్యాభిప్రాయేణ కథంచిదిత్యుక్తం. ... ...

(వాఙ్మనసీతి) వాక్శబ్దస్య వృత్తిపరత్వే లక్షణా స్యాత్ - స్వరూపపరత్వే తు న లక్షణా. సమ్పత్తిశబ్దో లయవాచీ, సంయోగవాచీ, చ. లయవాచిత్వే ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్సంయోగవాచిత్వమస్వరసమితి చేత్. పూర్వపక్షేఽపి లయవాచిత్వమయుక్తం- ఉపాదానే హి లయః. వాగ్వృత్తేర్వాగేవోపాదానం- మనస్తు నిమిత్తం. ఏవం వాక్శబ్దసమ్పత్తిశబ్దయోరుభయోరపి లాక్షణికత్వాస్వారస్యప్రసఙ్గః పూర్వపక్షే. అస్మాకం తు సమ్పత్తిశబ్దాస్వారస్యమేవ- న వాక్శబ్దలక్షణేతి విశేష ఇత్యర్థః (దృశ్యతే హీతి) ప్రవృత్తవ్యాపారం మనః- నివృత్తవ్యాపారం వాగిన్ద్రియం. తత్ర ప్రవృత్తస్య కార్యం మనసి నివృత్తస్య కార్యం వాగిన్ద్రియమన్తర్గతం భవితుమర్హతి- యథా ప్రవృత్తస్య కార్యే దారుణి నివృత్తస్య కార్యోఽగ్నిరన్తర్హిత ఇతి భావః. (వృత్తిమాత్రేతి) యద్యప్యనివృత్తస్య కార్యం- తత్ప్రవృత్తస్య కార్యేఽన్తర్గతం భవతీతి న వ్యాప్తిరస్తి- అతో వృత్తిమాత్రసమ్పత్త్యాపి వాగిన్ద్రియోపరమే మనః ప్రవృత్తిదర్శనముపపద్యత ఇత్యర్థః. *దర్శనాచ్ఛబ్దాచ్చేతి ద్వయమప్యేకో హేతుః. ....

౨॥ సూ. అత ఏవ సర్వాణ్యను॥ (వాచమను) వాచః పశ్చాదిత్యర్థః...............

వాగధికరణం సమాప్తమ్.

3॥ సూ. ॥ తన్మనః ప్రాణ ఉత్తరాత్ ॥

తత్ సర్వేన్ద్రియసంయుక్తం మనః ప్రాణే సమ్పద్యతే - ప్రాణేన సంయుజ్యతే - న మనోవృత్తిమాత్రం. కుతః. (ఉత్తరాత్) *మనః ప్రాణ ఇతి వాక్యాత్. ... ...

అధికాశఙ్కా తు *అన్నమయం హి సోమ్య మన ఇతి వచనాన్మనసోఽన్నప్రకృతిత్వమవగమ్యతే - అన్నస్య చ *తా అన్నమసృజన్తేత్యప్ప్రకృతిత్వం సిద్ధం. *ఆపోమయః ప్రాణ ఇతి చాప్ప్రకృతిత్వం ప్రాణస్యావగమ్యతే. అతో మనః ప్రాణే సమ్పద్యత ఇత్యత్ర ప్రాణశబ్దేన ప్రాణప్రకృతిభూతా అపో నిర్దిశ్యన్తా సు మనస్సమ్పత్తిప్రతిపాదనే పరమ్పరయా స్వకారణే లయ ఇతి సమ్పత్తివచనముపపన్నం భవతీతి. ... ...

పరిహారస్తు *అన్నమయం హి సోమ్య మనః ఆపోమయః ప్రాణ ఇతి మనః ప్రాణయోరన్నేనాద్భిశ్చాప్యాయనముచ్యతే - న తత్ప్రకృతిత్వం - అహఙ్కారికత్వాన్మనసః, ఆకాశవికారత్వాచ్చ ప్రాణస్య. ప్రాణశబ్దేనాపాం లక్షణా న స్యాదితి. ....

మనోఽధికరణం సమాప్తమ్.

3॥ సూ. ॥ తన్మనః ప్రాణ ఉత్తరాత్ ॥ సఙ్గతిః స్ఫుటా. కిమత్ర మనసో లయ ఉచ్యతే - ఉత సంయోగః. కిమత్ర *ప్రాణ ఇత్యపాం నిర్దేశః - ఉత ప్రాణస్యైవ. *ఆపోమయ ఇతి వాక్యం కిం ప్రకృతివికారభావపరం - ఉతాప్యాయనపరం. ప్రకృతివికారపరత్వే - ప్రాణ ఇత్యపాం నిర్దేశాత్సమ్పత్తిర్లయః స్యాత్ - ఆప్యాయనపరత్వే - ప్రాణస్యైవ నిర్దేశాత్సమ్పత్తిః సంయోగః స్యాత్. తత్పక్షద్వయం వ్యాచష్టే (సర్వేన్ద్రియేతి)

(అధికాశఙ్కా త్వితి) (పరమ్పరయా స్వకారణే లయ ఇతి) స్వకారణపృథివీద్వారేణాన్నమయస్య మనసః ప్రాణశబ్దలక్షితాస్వప్సు లయ ఇత్యర్థః. ... ...

పరిహరతి (పరిహారస్త్వితి) ... ...

న కేవలం తత్ర తల్లక్షణాపేక్షయైవ తత్ర లీయస్వాద్వాగేవ సమ్పద్యత ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా - వాచో మనః ప్రకృతికత్వాభావేన తత్ర తల్లయాయోగాత్, పావకేన్ధనజన్యాయా అగ్నివృత్తేరప్సూపశమదర్శనేన వృత్త్యుద్భవాభిభవయోః ప్రకృతిసమాశ్రయత్వాసమ్భవా, ద్వాగ్వృత్తిర్మనసి సమ్పద్యతే - ఏవమేవేన్ద్రియాన్తరవృత్తిర్మనసి సమ్పద్యత ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. *శబ్దాదితి - వాక్యజస్యాపి వృత్త్యభేదోపచారాదుపపత్తేరితి వ్యాచక్షతే. తదయుక్తం - శాస్త్రయోర్వాక్యద్వయశబ్దయోర్వృత్త్యుపపత్తిపరత్వే లాక్షణికత్వప్రసఙ్గాత్, అర్థవిరోధా, చ్చ. అర్థవిరోధశ్చ శ్రుతిస్వారస్యహాన్యాధిక్యరూపః. వాక్యజస్య వృత్తిపరత్వం, * మనసీతి సప్తమ్యా నిరర్థకత్వం, లయవాచిసమ్పత్తిశబ్దస్యోపశమపరత్వం, చ. స్వావస్థాప్రహాణేన కారణసంశ్లేషో హి లయః *శ్రుత్యాపశమమాత్రం. జలసంసర్గోపహితో నిహేతుః - సన్తానం - అభిజ్వలనాభావో హ్యగ్నేర్వయవాశ్రయః. అమ్భసోఽపి తేవహానే సత్యప్సు నాశామ్యతీతి హ్యుచ్యతే - న త్వప్సు నిశామ్యతీతి. బహుజలప్రక్షేపే హ్యగ్నౌ తచ్ఛాన్తిహేతు రేవ జలం - న త్వభిజ్వలనాభావాధికరణం. బహుసలిలస్యోఽఙ్గారాధికరణతయా వివేకాభావాన్నిర్గతోఽప్సు శామ్యతీతి వ్యవహారః. అతశ్శ్రుతిస్వారస్యభఙ్గాధిక్యం. అస్మాకం తు సమ్పత్తిశబ్దాస్వారస్యమాత్రమేవేత్యన్యత్వేపి ఏవోపపన్నః. *తన్మనః ప్రాణ ఇత్యనన్తరాధికరణస్యాపి మనోవృత్తిలయపరత్వముక్తదోషగ్రస్తం. —— అపరే త్వస్మిన్నధికరణే తుల్యాధిప్రాయా స్తు స్వప్రతిజ్ఞే హ్యాస్త, హేతుర్న సమ్యగేవ - బ్రహ్మణి లయశ్రుతివిరోధా, దవిదుషో విదేహాన్తరప్రతిపత్త్యాకరణానువృత్త్యనుపపత్తే, శ్చవాగ్వృత్తిలయ ఇతి. తత్రాద్యో హేతురయుక్తః. తథా హి - మనసి వాగ్వృత్తిలయశ్చేత్ - బ్రహ్మణి సర్వవస్తులయశ్రుతివిరోధః. మనసా బ్రహ్మభిన్నత్వాదవిరోధశ్చేత్ - స్వరూపలయేఽపి తుల్యం. ద్వితీయస్తు స్వరూపలయాభావహేతుత్వాదస్మత్పక్షానుగుణః. —— అన్యే తు వాగాదిబాహ్యేన్ద్రియాణాం మనస్యేవ లయః - ఉతాస్య త్రైతి చార్య - మనశ్శబ్దలక్షితేఽహఙ్కారే లయ ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా - సమ్పత్తిశబ్దేన వృత్తివిలోపాయసంయోగస్య వివక్షితత్వాన్మనస్యేవ సమ్పత్తిరితి సిద్ధాన్తయన్తి. *తన్మన ఇతి - ప్రాణశబ్దలక్షితేఽహఙ్కారే మనసో లయ ఇత్యాశఙ్క్య - పూర్వవత్సిద్ధాన్తయన్తి. ముఖ్యప్రాణేమనస్సంశ్లేషశ్చేత్ - సహోత్క్రాన్తిర్వాచ్యా - న తు పశ్చాత్. * సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామన్తీతి పశ్చాదుత్క్రాన్తిశ్రవణాత్సర్వేన్ద్రియసంయుక్తస్య మనసో న ప్రాణసంయోగ ఇత్యధికాశఙ్కాముక్త్వా - అనర్థపశ్చాద్భావపరః - కిన్తు తృతీయార్థకర్మప్రవచనీయః. తస్మాత్సహోత్క్రాన్తిమతీత్యధికం పరిహరన్తి. తత్ర విచారస్య సమ్పత్తిస్థానవిషయత్వాదపి సమ్పద్యమానవస్తువిషయత్వముచితం - *ఆకాశాద్వాయుః వాయోరగ్నిః అగ్నేరాప ఇత్యుత్పత్తివచనవత్సమ్పత్తివాక్యేపి *వాఙ్మనసి - మనః ప్రాణే ప్రాణస్తేజసీతి శృఙ్ఖలితనిర్దేశోపపత్త్యాపరయోర్మనశ్శబ్దయోః ప్రాణశబ్దయోశ్చైకార్థత్వస్య స్వరసతః ప్రాప్తత్వేన అహఙ్కారవాచిత్వం మనో వా చిత్వాహఙ్కారవాచిత్వం ప్రాణవాచిత్వాశ్రయణాయోగాదేకస్మిన్నర్థే గ్రాహ్యే - తత్రాపి ముఖ్యార్థస్య స్వరసతః ప్రాప్తత్వా, న్మనః ప్రాణశబ్దయోరర్థైక్యరూపార్థస్వీకారే సత్యహఙ్కారపరత్వాత్తయోరుత్తరవాక్యాన్వయాయోగా, న్ముఖ్యార్థస్య స్వరసప్రాప్తత్వం - యథా ప్రసిద్ధార్థస్వీకృతే సతి క్రియదూనా విచారస్సమ్పద్యమానవస్తువిషయ ఏవ భవితుమర్హతీతి. పశ్చాదుత్క్రాన్తిశ్రవణమిన్ద్రియాణాం ప్రాణసంశ్లేషబాధకమిత్యధికాశ

౪॥ సూ. ॥ సోఽధ్యక్షే తదుపగమాదిభ్యః ॥

యథా *వాఙ్మనసి సమ్పద్యతే మనః ప్రాణ ఇతి వచనానురోధేన మనః ప్రాణయోరేవ వాఙ్మనసయోస్స మ్పత్తిః- తథా *ప్రాణస్తేజసీతి వచనాత్తేజస్యేవ ప్రాణస్సమ్పద్యతే.... ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (సోఽధ్యక్ష ఇతి) సః- ప్రాణః అధ్యక్షే- కరణాధిపే జీవే సమ్పద్యతే. కుతః. (తదుపగమాదిభ్యః) ప్రాణస్య జీవోపగమస్తావచ్ఛ్రూయతే *ఏవమేవేమమాత్మానమన్తకాలే సర్వే ప్రాణా అభిసమాయన్తీతి. తథా జీవేన సహ ప్రాణస్యోత్క్రాన్తిః శ్రూయతే *తముత్క్రామన్తం ప్రాణోఽనూత్క్రామతీతి. ప్రతిష్ఠా చ జీవేన సహ శ్రూయతే *కస్మిన్నుత్క్రాన్త ఉత్క్రాన్తో భవిష్యామి కస్మిన్వా ప్రతిష్ఠితే ప్రతిష్ఠాస్యామీతి. ఏవం జీవేన సంయుజ్య తేన సహ తేజస్సమ్పత్తిరిహ *ప్రాణస్తేజసీత్యుచ్యతే- యథా యమునాయాః గఙ్గయా సంయుజ్య సాగరగమనేఽపి యమునా సాగరం గచ్ఛతీతి వచో న విరుధ్యతే- తద్వత్. ....

అధ్యక్షాధికరణం సమాప్తమ్.

౫॥ సూ. ॥ భూతేషు తచ్ఛ్రుతేః ॥

*ప్రాణస్తేజసీతి జీవసంయుక్తస్య ప్రాణస్య తేజసి సమ్పత్తిరుక్తా. సా సమ్పత్తిః కిం తేజోమాత్రే- ఉత సంహతేషు సర్వేషు భూతేష్వితి విశయే- తేజోమాత్రశ్రవణాత్తేజసి.... ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (భూతేష్వితి) భూతేషు సమ్పద్యతే. కుతః. (తచ్ఛ్రుతేః) *పృథివీమయ ఆపోమయస్తేజోమయ ఇతి జీవస్య సఞ్చరతస్సర్వభూతమయత్వశ్రుతేః. ....

జ్ఞానానుపపన్నా- ప్రాణశబ్దస్యాహఙ్కారపరత్వం పూర్వపక్షయతా మనఖిమతం- పూర్వపక్షవిరుద్ధత్వాచ్ఛఙ్కాయాః. పూర్వపక్షసాధకయుక్త్యాధిక్యమూలాన్యధికాశఙ్కా- మనసోఽహఙ్కారలీనత్వే ముఖ్యప్రాణాత్పృథగిన్ద్రియోత్క్రమణం హి విరుధ్యతే. తస్మాద్ద్విధారాధికశఙ్కే యథాభాష్యమేవోపపన్నే.

మనోఽధికరణం సమాప్తమ్.

౪॥ సూ. ॥ సోఽధ్యక్షే తదుపగమాదిభ్యః ॥ సఙ్గతిః స్ఫుటా. కిం ప్రాణస్తేజసి సమ్పద్యతే- ఉత జీవే. కిం *ప్రాణస్తేజసీతి వాక్యం జీవసమ్పత్తిపూర్వకతేజస్సమ్పత్తిపరం- ఉత కేవలతేజస్సమ్పత్తిపరం. జీవసమ్పత్తిపూర్వకతేజస్సమ్పత్తిపరత్వే *ప్రాణస్తేజసీతి వాక్యస్వారస్యం హీయతే- నేతి. హీయతే చేత్- వాక్యస్య కేవలతేజస్సమ్పత్తిపరత్వాన్న జీవే సమ్పత్తిః. న హీయతే చేత్- జీవసమ్పత్తిపూర్వకతేజస్సమ్పత్తిపరత్వా[illegible] ప్రాణస్య జీవే సమ్పత్తిః. (యథేత్యాది) ... ...

ఉపగమః- సమ్పత్తిః. తేజశ్శబ్దేన భూతసూక్ష్మాంశో వివక్షితః. ఆదిశబ్దవివక్షితార్థమాహ (తథేతి) అన్యేన సంయుజ్య పదార్థాన్తర సమ్పత్తేరప్యన్యతరవాచిశబ్దనిర్దేశే దృష్టాన్తమాహ (యథేతి) ... ...

ఇతరేతరయోస్సహశ్రుతత్వాదితి పూర్వపక్షహేతుమాహ. హేత్వన్తరే సమ్భవత్యశ్రవణమాత్రస్యాహేతుత్వాదగ్రహప్రాయన్యాయో భాష్యే దర్శితః. సిద్ధాన్తే చ స్వసన్నాత్పాటలీపుత్రగమనస్య మథురావ్యవధానేఽపి స్వసన్నాత్పాటలీపుత్రగమనవ్యవహారో దృష్టాన్తితః. తతోఽపి గఙ్గాసాహిత్యకన్యోక్తైరపి తయా యమునా సాగరగమనవ్యవహారదృష్టాన్త ఉచితః- పాటలీపుత్రగమనే స్వసన్నస్య మథురయోస్సహగమనాభావాత్, ఇహ తు సహగమనసద్భావాత్, గఙ్గాస్థానీయజీవాపేక్షయా యమునాస్థానీయస్య ప్రాణస్య గుణభావాచ్చ. సహావస్థానస్య శ్రుతిం *స విజ్ఞానో భవతీత్యుదాహరన్తి- విజ్ఞాయతేఽనేనేతి వ్యుత్పత్త్యా విజ్ఞానశబ్దోఽన్ద్రియాణి- సేన్ద్రియ ఇత్యర్థః. తస్యావిశదార్థత్వాత్ప్రతిష్ఠావిషయశ్రుత్యన్తరముదాహృతం భాష్యే..............................

అధ్యక్షాధికరణం సమాప్తమ్.

౫॥ సూ. ॥ భూతేషు తచ్ఛ్రుతేః ॥ సఙ్గతిః స్ఫుటా. కిమత్ర భూతాన్తరసంసృష్టతేజస్సంయోగః- ఉత తేజోమాత్రసంయోగ ఇతి. కిం తేజశ్శబ్దస్తేజోమాత్రపరః- ఉత భూతాన్తరసంసృష్టపరః. కిం *పృథివీమయ ఆపోమయ ఇత్యాదివాక్యం యుగపదనేకభూతసంసర్గం దర్శయతి- నేతి. కిం త్రివృత్కరణశ్రుతిః పఞ్చీకరణస్మృతిశ్చ సంహతానామేవ కార్యసామర్థ్యం దర్శయతః- నేతి. న చేత్- *పృథివీమయ ఇత్యాదినా యుగపద్యప్రదర్శనాభావేన తేజశ్శబ్దస్య తేజోమాత్రపరతయా తేజోమాత్రసంయోగస్స్యాత్. దర్శయతశ్చేత్- పృథివీమయత్వాదిశ్రుత్యా యుగపదనేకభూతసంసర్గప్రదర్శనేన తేజశ్శబ్దస్య భూతాన్తరసంసృష్టతేజఃపరతయా భూతాన్తరసంసృష్టతేజస్సంయోగస్స్యాత్. ...

(సర్వభూతమయత్వశ్రుతేరితి) భూతమాత్రే ప్రకృతేఽపి సామర్థ్యాద్భూతమయత్వపరామర్శిత్వసిద్ధిర్నవ్యబ్లస్యఫలితి భావః....

నను తేజః ప్రభృతిష్వేకైకస్మిన్ క్రమేణ సమ్పత్తావపి
* పృథివీమయ ఇత్యాదికా శ్రుతిరుపపద్యతే. అత ఆహ

౬॥ సూ. ** నైకస్మిన్ దర్శయతో హి॥ ** నైకస్మిన్ - ఏకైకస్య కార్యాక్షమత్వాత్. దర్శయతో హ్యక్షమత్వం శ్రుతిస్మృతీ. *అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకాం కరవాణీతి నామరూపవ్యాకరణయోగ్యత్వాయ త్రివృత్కరణముపదిశ్యతే, *నానావీర్యాః పృథగ్భూతాస్తతస్తే సంహతిం వినా। నాశక్నువన్ ప్రజాః స్రష్టుమసమాగమ్య కృత్స్నశః। సమేత్యాన్యోన్యసంయోగం పరస్పరసమాశ్రయాః। మహదాద్యా విశేషాన్తా హ్యణ్డముత్పాదయన్తి త ఇతి, అతః *ప్రాణస్తేజసీతి తేజశ్శబ్దేన భూతాన్తరసంసృష్టమేవ తేజోఽభిధీయతే అతో భూతేష్వేవ సమ్పత్తిః . . . .

భూతాధికరణం సమాప్తమ్

౭॥ సూ ** సమానా చాసృత్యుపక్రమాదమృతత్వం చానుపోష్య॥ **

ఇయముత్క్రాన్తిః కిం విద్వదవిదుషోస్సమానా- ఉతావిదుష ఏవేతి సన్దేహే- అవిదుష ఏవేతి ప్రాప్తం. కుతః విదుషోఽమృతత్వవచనాత్, ఉత్క్రాన్త్యభావాత్, విదుషో హ్యత్రైవామృతత్వం శ్రూయతే *యదా సర్వే ప్రముచ్యన్తే కామా యేఽస్య హృది స్థితాః। అథ మర్త్యోఽమృతో భవత్యత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుత ఇతి

అన నరసూత్రశబ్దామాహ (నప్పి)

౬॥ సూ ** నైకస్మిన్ దర్శయతో హి॥ ** పఞ్చీకృతేషు త్రివృత్కృతేషు వా భూతేష్వేకైకమేవ కార్యసమర్థం - నత్వత్రివృత్కృతమేకైకం కార్యసమర్థం *ఆప్తపురుషవచసో భవ న్నీత్యత్ర త్రివృత్కృతానామేవాహం కార్యకరత్వదర్శనాత్ అజహల్లక్షణయా తేజశ్శబ్దస్త్రివృత్కృతాన్యాతసూత్రేణాహ .

అత్ర పరే చాపరే చ * నైకస్మిన్నితి సూత్రాన్తమేకమధికరణం వర్ణయన్తి - కథం తద్ధి * ప్రాణస్తేజసీతి శ్రుతిరిత్యాశఙ్కాయాం తన్నిర్వాహార్థం *భూతేషు తచ్ఛ్రుతేరితి సూత్రం సః ప్రాణసమ్పృక్తోఽధ్యక్షస్తేజస్సచివభూతేషువర్తత ఇత్యవగన్తవ్యం- తచ్ఛ్రుతేః- * ప్రాణస్తేజసీతి శ్రుతేరితి వ్యాఖ్యాయ తావతా ప్రాణస్య సాక్షాత్తేజః ప్రాప్తిశ్రుతివిరోధస్యాపరిహృతత్వాత్ స్రుఘ్నపాటలీపుత్రదృష్టాన్తేన విరోధం శమయన్తి ఏకమేవ తేజః శ్రూయతే- నభూతా నరమిత్యపేక్షాయాం *నైకస్మిన్నితి సూత్రమవతారయన్తి *దర్శయత ప్రశ్న ప్రతివచనే *ఆప పురుషవచస ఇతి వ్యాఖ్యాతం త్ర్యాత్మకత్వాదితి *పృథివీమయ ఆపోమయ *అణ్వ్యో మాత్రా వినాశిన్యో దశార్ధానాం తు యాః స్మృతాః। తాభిస్సార్ధమిదం సర్వం సమ్భవత్యనుపూర్వశ ఇతి స్మృతిర్దర్శయత ఇతి వేతి * భూతేష్వితి సూత్రే దృష్టాన్తస్యాక్షరాభావాత్ అభిప్రాయకల్పనాయాం సాక్షాత్తేజస్సమ్పత్తిశ్రుతివిరోధపరిహారోద్దేశేనాభిప్రాయకల్పనం చ *సోఽధ్యక్ష ఇతి సూత్ర ఏవ కర్తుం యుక్తం తత్ర జీవసమ్పత్తిపరతాయాః స్ఫుటత్వాత్, *భూతేష్వితి సూత్రే జీవసహితప్రాణవిశేషాభావాత్, భూతశబ్దతత్ర బహువచనస్వారస్యేన సర్వభూతసంసర్గపరత్వస్య స్ఫుటత్వాత్, తత్ర చ వ్యుదసనీయశఙ్కాభేదసద్భావాదధికరణభేదస్య న్యాయ్యత్వాత్ నను *నైకస్మిన్నిత్యనేన పునరుక్తిరితి చేన్న- తస్య వ్యుదసనీయశఙ్కాన్తరసాపేక్షత్వాత్ ——— అన్యైస్త్వధికరణభేదం వర్ణయన్త్యేవ *తచ్ఛ్రుతేరితి * ప్రాణస్తేజసీతి శ్రుతేరితి వ్యాచక్షతే తదయుక్తం తత్ర తేజోమాత్రశ్రవణేన పూర్వపక్షబీజతయా తన్నివారణక్షమత్వాభావాత్ అత *పృథివీమయ ఇత్యాదిశ్రుతిరేవాత్రాభిహార్యా అతః *నైకస్మిన్నిత్యత్ర త్రివృత్కరణపఞ్చీకరణవాక్యోదాహరణే పక్షాగ్నివిద్యావాక్యస్య *దశార్ధానామితి స్మృతేశ్చ పునస్సమ్పత్తివిషయతయా విద్వదవిదుషోస్సమానత్వాభావాత్ భాష్యే తదనాదరః .

భూతాధికరణం సమాప్తమ్

౭॥ సూ ** సమానా చాసృత్యుపక్రమాదమృతత్వం చానుపోష్య॥ ** సంజ్ఞిభిస్స్పృతా కిమియముత్క్రాన్తిర్విద్వదవిదుషోస్సమానా ఉతావిదుష ఏవేతి *తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీతి శ్రుతిః కిం విదుష ఉత్క్రాన్తిముపగమయతి - నేతి కిమేషా శ్రుతిరిహామృతత్వశ్రుత్యుత్క్రాన్తినిషేధశ్రుతిభ్యాం వ్యాహన్యతే నేతి ఇహామృతత్వం కిమాత్మవినాశరూపం- ఉత సర్వబన్ధమోక్షరూపం, నిషిధ్యమానా చోత్క్రాన్తిః కిం శరీరాపాదానా ఉత శారీరాపాదానేతి, చ యదేహామృతత్వం సర్వబన్ధనిర్మోక్షరూపం, ఉత్క్రాన్తిశ్చ శరీరాపాదానా,- తదా తద్విషయశ్రుతిభ్యాం *తయోర్ధ్వమాయన్నితి శ్రుతేర్వ్యాఘాతాదవిదుష ఏవోత్క్రాన్తిః యదేహామృతత్వమాత్మవినాశరూపం, నిషిద్ధోత్క్రాన్తిశ్చ శారీరాపాదానా,- తదా తద్విషయశ్రుతిభ్యాం * తయోర్ధ్వమాయన్నితి శ్రుతేరవిరోధాద్విదుషోఽప్యుత్క్రాన్తిరుపగమయతీతి ఉత్క్రాన్తిర్విద్వదవిదుషోస్సమానేతి పూర్వపక్షహేతుమాహ (విదుష ఇతి) ... ...

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (సమానా చాసృత్యుపక్రమాదితి) విదుషోఽప్యాసృత్యుపక్రమాదుత్క్రాన్తిస్సమానా. ఆసృత్యుపక్రమాత్ - ఆగత్యుపక్రమాత్. నాడీప్రవేశనాత్ప్రాగిత్యర్థః. విదుషోఽపి హి నాడీవిశేషేణోత్క్రాన్తిర్గతిశ్శ్రూయతే *శతం చైకా చ హృదయస్య నాడ్యస్తాసాం మూర్ధానమభినిస్సృతైకా। తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి విష్వఙ్ఙన్యా ఉత్క్రమణే భవన్తీతి. ఏవం నాడీవిశేషేణ గతిశ్రవణాద్విదుషోఽప్యుత్క్రాన్తిరవర్జనీయా. సా చ నాడీప్రవేశాత్ప్రాగవిశేషశ్రవణాత్సమానా. తత్ప్రవేశదశాయాం చ విశేషః శ్రూయతే *తేన ప్రద్యోతేనైష ఆత్మా నిష్క్రామతి చక్షుషో వా మూర్ధ్నో వా అన్యేభ్యో వా శరీరదేశేభ్య ఇతి. *శతం చైకా చ హృదయస్యేత్యనయా శ్రుత్యైకాధ్యన్యా మూర్ధన్యా నిష్క్రమణం విద్వద్విషయం. ఇతరదవిద్వద్విషయం. యదుక్తం విదుషోఽత్రైవామృతత్వం శ్రూయత ఇతి - తత్రోచ్యతే (అమృతత్వం చానుపోష్యేతి) చశబ్దోఽవధారణే. అనుపోష్య - శరీరేన్ద్రియాదిసమ్బన్ధమదగ్ధ్వైవ యదమృతత్వం - ఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశరూపం ప్రాప్యతే - తదుచ్యతే *యదా సర్వే ప్రముచ్యన్త ఇత్యాదికయా శ్రుత్యేత్యర్థః. *అత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుత ఇతి చ - ఉపాసనవేళాయాం యో బ్రహ్మానుభవః - తద్విషయమిత్యభిప్రాయః. . . . .

———

౮॥ సూ. తదాపీతేస్సంసారవ్యపదేశాత్॥ అవశ్యం చ తత్ - అమృతత్వమదగ్ధదేహసమ్బన్ధస్యైవేతి విజ్ఞేయం. కుతః. (ఆపీతేస్సంసారవ్యపదేశాత్) అపీతిః - అప్యయః. బ్రహ్మప్రాప్తిః. సా చార్చిరాదినా మార్గేణ దేశవిశేషం గత్వేతి వక్ష్యతే. ఆ తదవస్థాప్రాప్తేస్సంసారః - దేహసమ్బన్ధలక్షణో హి వ్యపదిశ్యతే *తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యేఽథ సమ్పత్స్య ఇతి, *అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపం చన్ద్ర ఇవ రాహోర్ముఖాత్ప్రముచ్య। ధూత్వా శరీరమకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోకమభిసమ్భవామీతి, చ. . . . .

———

౯॥ సూ. సూక్ష్మం ప్రమాణతశ్చ తథోపలబ్ధేః॥ ఇతశ్చ విదుషోఽపి బన్ధో నాత్ర విదగ్ధః - యతస్సూక్ష్మం శరీరమనువర్తతే. కుత ఇదమవగమ్యతే. (ప్రమాణతస్తథోపలబ్ధేః) ఉపలభ్యతే హి దేవయానేన పథా గచ్ఛతో విదుషః *తం ప్రతిబ్రూయాత్ సత్యం బ్రూయాదితి చన్ద్రమసా సంవాదవచనేన శరీరసద్భావః అతస్సూక్ష్మశరీరమనువర్తతే. అతశ్చ బన్ధో న దగ్ధః. . . . .

———

౧౦॥ సూ. నోపమర్దేనాతః॥ అతః *యదా సర్వే ప్రముచ్యన్తే కామా యేఽస్య హృది స్థితాః। అథ మర్త్యోఽమృతో భవత్యత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుత ఇతి వచనం న బన్ధోపమర్దేనామృతత్వం వదతి. . . . .

———

రాద్ధాన్తే - (విష్వఙ్ఙితి) *అన్యాః నాడ్యో విష్వగ్వితతాః - తాశ్చ ముముక్షూణాముత్క్రమణార్థా ఇత్యర్థః. *తేన ప్రద్యోతేన - ప్రకాశేన. *తస్య హైతస్య హృదయస్యాగ్రం ప్రద్యోతతే తేనైష ఆత్మా నిష్క్రామతీతి పూర్వం శ్రుతేః. మూర్ధ్నో నిష్క్రమత ఏవ ఊర్ధ్వయా నాడ్యా ప్రకాశితద్వారయా నిష్క్రమణమిత్యర్థః - వస్తుసామర్థ్యాత్. (అనుపోష్య) *ఉష దాహ ఇతి ధాతుః. . . . .

———

౮॥ సూ. తదాపీతేస్సంసారవ్యపదేశాత్ ॥ ఉత్క్రాన్తస్యాపి గచ్ఛతస్సూక్ష్మశరీరసమ్బన్ధ ఆ దాపీతేస్సంసార ఇత్యభిప్రాయః. బ్రహ్మణస్సర్వగతత్వాదత్రైవ హి బ్రహ్మప్రాప్తమితి శఙ్కా వ్యావృత్త్యర్థమాహ (సా చార్చిరాదినేతి). . . . .

———

౯॥ సూ. సూక్ష్మం ప్రమాణతశ్చ తథోపలబ్ధేః॥ పూర్వసూత్రాభిప్రేతసూక్ష్మశరీరసమ్బన్ధే ప్రమాణమిహోచ్యతే. . . . . . .

———

౧౦॥ సూ. నోపమర్దేనాతః॥ జీవన్ముక్తినిరాచికీర్షాతిశయాదిదం సూత్రముక్తం. ఉపాసనవిధానాత్ తస్య ప్రయాణోపసమ్పత్తిశ్రుతేః, ముక్తప్రాప్తిశ్రుతేః, రశ్మ్యాదిమార్గశ్రుతేః, దేశవిశేషప్రాప్త్యా సర్వబన్ధవిమోక్షశ్రుతేః, ఈదృశానేకశ్రుతీనాం బాధప్రసఙ్గాత్ ప్రత్యక్షవిరోధాచ్చ జీవన్ముక్తిరనుపపన్నేతి భావః. తదుక్తం భగవతా ఆపస్తమ్బేన * వేదానిమం లోకమముం చ పరిత్యజ్యాత్మానమన్విచ్ఛేద్బుద్ధౌ క్షేమప్రాపణం త

౧౧॥ సూ. అస్యైవచోపపత్తేరూష్మా॥ అస్య - సూక్ష్మశరీరస్యైవ క్వచిద్విద్యమానత్వోపపత్తేర్విదుషః ప్రక్రాన్తమరణస్య మరణాత్ప్రాగూష్మా స్థూలశరీరే క్వచిత్ ఉపలభ్యతే. న చ స్థూలస్యైవ శరీరస్యాయమూష్మా- అన్యత్రానుపలబ్ధేః తతశ్చ్యుమ్ణః క్వచిదుపలబ్ధిర్విదుషస్సూక్ష్మశరీరస్యోత్క్రాన్తిం వినాఽనేనాఽవగమ్యతే. తస్మాద్విదుషోఽప్యాసృత్యుపక్రమాత్సమానోత్క్రాన్తిరితి సుష్ఠూక్తమ్.………………

పునరపి విదుష ఉత్క్రాన్తిర్న సమ్భవతీత్యాశఙ్క్య పరిహ్రియతే

౧౨॥ సూ. ప్రతిషేధాదితి చేన్న శారీరాత్స్పష్టో హ్యేకేషామ్॥ యదుక్తం విదుషోఽప్యుత్క్రాన్తిస్సమానేతి- తన్నోపపద్యతే - విదుష ఉత్క్రాన్తిప్రతిషేధాత్. తథా హి - *స ఏతాస్తేజోమాత్రాస్సమభ్యాదదానో హృదయమేవాన్వవక్రామతీత్యుపక్రమ్య *తేన ప్రద్యోతేనైష ఆత్మా నిష్క్రామతి తముత్క్రామన్తం ప్రాణోఽనూత్క్రామతీత్యవిదుష ఉత్క్రాన్తిప్రకారమభిధాయ *అన్యన్నవతరం కల్యాణతరం రూపం కురుత ఇతి దేహాన్తరపరిగ్రహం చాభిధాయ *ప్రాప్యాన్తం కర్మణస్తస్య యత్కిఞ్చేహ కరోత్యయం। తస్మాల్లోకాత్పునరైత్యస్మై లోకాయ కర్మణ ఇతి తు కామయమాన ఇత్యవిద్వద్విషయం పరిసమాప్య * అథాకామయమానో యోఽకామో నిష్కామ ఆప్తకామ ఆత్మకామః న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామన్తి బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మాప్యేతీతి విదుష ఉత్క్రాన్తిః ప్రతిషిధ్యతే. తథా పూర్వత్ర ఆర్తభాగప్రశ్నేఽపి విదుష ఉత్క్రాన్తిప్రతిషేధో దృశ్యతే * అప పునర్మృత్యుం జయతీతి విద్వాంసం ప్రస్తుత్య *యాజ్ఞవల్క్యేతి హోవాచ యత్రాయం పురుషో మ్రియత ఉదస్మాత్ప్రాణాః క్రామన్త్యాహో నేతి పృష్టః * నేతి హోవాచ యాజ్ఞవల్క్యోఽత్రైవ సమవలీయన్తే స ఉచ్ఛ్వయత్యాధ్మాతో మృతశ్శేత ఇతి. అతో విద్వానిహైవామృతత్వం ప్రాప్నోతీతి చేత్. తన్న- శారీరాత్ - ప్రత్యగాత్మనః ప్రాణానాముత్క్రాన్తిరత్ర ప్రతిషిధ్యతే- న శరీరాత్. * న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామన్తీత్యత్ర తచ్ఛబ్దేన *అథాకామయమాన ఇతి ప్రకృతశ్శారీర ఏవ పరామృశ్యతే- నాశ్రుతం శరీరం. *తస్యేతి షష్ఠ్యా ప్రాణానాం సమ్బన్धిత్వేన శారీరో నిర్దిష్టః- న తూత్క్రాన్త్యపాదానత్వేన- ఉత్క్రాన్త్యపాదానం తు శరీరమేవేతి చేత్. న- అపాదానాపేక్షాయాం శ్రుతాచ్ఛరీరాత్సమ్బన్ధితయా శ్రుతస్యాత్మన ఏవ సన్నిహితత్వేనాపాదానతయాఽపి గ్రాహ్యత్వాత్. కిఞ్చ- ప్రాణానాం జీవసమ్బన్ధితయైవ ప్రజ్ఞాతానాం తత్సమ్బన్ధకథనే ప్రయోజనాభావా

చ్ఛాస్త్రీయప్రతిషిద్ధం బుద్ధ్వేత్ క్షేమప్రాపణమిహైవ న దుఃఖముపలభేతేతి. శాస్త్రీయేతి బహువచనేనానేకశాస్త్రవిరోధో వివక్షితః. విప్రతిషిద్ధం- విశేషప్రతిషిద్ధం. ప్రకరణసమవన్నసమబలేన ప్రతిరోధః- కాలాత్యయాపదిష్టవదధికబలేన విరోధః. అనేకశాస్త్రవిరోధాదితి భావః………………

౧౧॥ సూ. అస్యైవచోపపత్తేరూష్మా॥ స్థూలశరీరస్యోష్మా సార్వత్రికః- *స న్తాపయతి స్వం దేహమాపాదతలమస్తకమితి శ్రుతేః. అతఉత్క్రాన్తౌ క్వాచిత్క ఊష్మా సూక్ష్మశరీరస్య క్వాచిత్కత్వేన- తత్రైవ సర్వదేహవ్యాప్తాగ్నిశిఖాయాః క్రమేణోపసంహ్రియమాణత్వాదిత్యర్థః.

(పునరపీతి) పూర్వమిహామృతత్వశ్రుతినిబన్ధన ఉత్క్రాన్త్యసమ్భవః పరిహృతః - అథోత్క్రాన్తినిషేధశ్రుతినిబన్ధనస్తదసమ్భవః పరిహ్రియత ఇత్యర్థః.

౧౨॥ సూ. ప్రతిషేధాదితి చేన్న శారీరాత్స్పష్టో హ్యేకేషామ్॥ (యదుక్తమిత్యాది) *తేజోమాత్రాః - భూతసూక్ష్మాణి. హృదయమేవాన్వవక్రామతి- హృదయాన్నిష్క్రామతీత్యర్థః. *తేన ప్రద్యోతేనేత్యాదివాక్యస్య కథమవిద్వదుత్క్రాన్తిపరత్వమితి చేత్. ఉచ్యతే- చతుర్ముఖలోకగన్తురుపాసకస్యార్చిరాదిమార్గగతిం పూర్వపక్షీ మన్యతే - న తు ముక్తస్య. తస్మాదవిదుష ఇత్యుక్తం పూర్వపక్షే. సిద్ధాన్తే తు విద్వద్విషయమేవేదం వాక్యం. *అకామయమానో యోఽకామో నిష్కామ ఇత్యత్ర పుత్రవిత్తవిషయైషణాత్రయరాహిత్యం వివక్షితం. * ఉదస్మాత్ప్రాణాః క్రామన్తి- ఉత్క్రామన్తీత్యన్వయః. సమవలీయన్తే- అత్రైవ - శరీరే లీయన్త ఇత్యర్థః. స ఉచ్ఛ్వయత్యాధ్మాతః- వాయునాపూరితః ఉచ్ఛ్వూనో భవతీత్యర్థః. (తన్నేత్యాది) ప్రకృతపరామర్శినస్తచ్ఛబ్దస్య శారీరపరత్వాత్ తస్మాత్ప్రాణానుత్క్రాన్తిర్నిరుచ్యత ఇత్యర్థః. చోదయతి (తస్యేతి) షష్ఠ్యా తచ్ఛబ్దనిర్దిష్టశ్శారీరోఽస్తు- తత్సమ్బన్ధినాం ప్రాణానాముత్క్రాన్త్యపాదానం శరీరమేవేత్యర్థః. షష్ఠ్యా ఉపకరణోపకరణిత్వలక్షణసమ్బన్ధపరత్వముఖ్యార్థగమ్యపరిహారతి (నేతి) అశ్రుతస్య ధర్మిణః, స్వస్యాపాదానత్వస్య, బోధయితుః కల్ప్యత్వాదపి సిద్ధరూపస్యైవ ధర్మిణ అపాదానత్వమాత్రకల్పనమేవయుక్తమిత్యర్థః. షష్ఠ్యా ఏవాపాదానత్వపరతామాహ (కిఞ్చేతి) ప్రాణానాం జీవసమ్బన్ధకథనస్య నైరర్థ్యాత్, షష్ఠ్యా అపాదానవాచకత్వా, చ్ఛారీర ఏవాపాదానమిత్యర్థః. నా

త్సంబద్ధమాత్రవాచిత్వాత్షష్ఠ్యా అపాదానమేవ విశేష ఇతి నిశ్చీయతే - యథా నటస్య శృణోతీతి. నచాత్ర వివదితవ్యం-స్పష్టో హ్యేకేషాం మాధ్యన్దినానామామ్నాయే శారీరో జీవ ఏవాపాదానమితి *యోఽకామో నిష్కామ ఆప్తకామ ఆత్మకామో న తస్మాత్ప్రాణా ఉత్క్రామన్తీతి. శారీరాత్ప్రాణానాముత్క్రాన్తిప్రసక్త్యభావాత్తన్నిషేధో నోపపద్యత ఇతి చేన్న- * తస్య తావదేవ చిరమితి విదుషశ్శరీరవియోగకాలే బ్రహ్మసమ్పత్తివచనేన ప్రాణానామపి తస్మిన్ కాలే శారీరాద్విదుషో వియోగః ప్రసజ్యతే- తతశ్చ దేవయానేన పథా బ్రహ్మసమ్పత్తిర్నోపపద్యత ఇతి * న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామన్తి - దేవయానేన పథా బ్రహ్మప్రాప్తేః ప్రాగ్జీవాద్విదుషోపి ప్రాణా న విశ్లిష్యన్తీత్యుచ్యతే. ఆర్తభాగప్రశ్నేపి యదా విద్వద్విషయః- తదాఽయమేవ పరిహారః- సత్వవిద్వద్విషయః- తత్ర ప్రశ్నప్రతివచనయోః బ్రహ్మవిద్యాప్రసఙ్గాదర్శనాత్. తత్ర హి గ్రహాతిగ్రహరూపేణేన్ద్రియేన్ద్రియార్థస్వభావో, ఽపామగ్న్యన్నత్వం, మ్రియమాణస్య జీవస్య ప్రాణాపరిత్యాగో, మృతస్య నామవాచ్యకీర్త్యనువృత్తి, స్తస్య చ పుణ్యపాపానుగుణగతిప్రాప్తి, రిత్యేతేఽర్థాః ప్రశ్నపూర్వకం ప్రత్యుక్తాః. తత్ర చ * అప పునర్మృత్యుం జయతీతి-అపామగ్న్యన్నత్వజ్ఞానాదగ్నిజయ ఏవ మృత్యుజయ ఉచ్యతే. అతో నాత్ర విదుషః ప్రసఙ్గః. అవిదుషస్తు ప్రాణానుత్క్రాన్తివచనం- స్థూలదేహవత్ప్రాణా న ముఞ్చన్తి- అపి తు భూతసూక్ష్మవజ్జీవం పరిష్వజ్య గచ్ఛన్తీతి ప్రతిపాదయతీతి నిరవద్యమ్. ....

౧౩॥ సూ. ❁ స్మర్యతే చ॥ ❁ స్మర్యతే చ విదుషోపి మూర్ధన్యనాడ్యోత్క్రాన్తిః *ఊర్ధ్వమేకః స్థితస్తేషాం యో భిత్త్వా సూర్యమణ్డలం। బ్రహ్మలోకమతిక్రమ్య తేన యాతి పరాం గతిమితి. ....

ఆసృత్యుపక్రమాధికరణం సమాప్తమ్.

యమర్థః కథంచిదర్థానుగుణ్యావగమ్యః- అపి తు కణ్ఠోక్తశ్చేత్యాహ (నచాత్రేతి) (స్పష్టో హ్యేకేషామితి) వ్యాఖ్యేయం పదద్వయం వ్యాచష్టే (మాధ్యన్దినానామితి) యథా *యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్నిత్యత్ర విజ్ఞానశబ్దస్య మాన ప్రకరణస్థేన *య ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాత్మశబ్దేనాత్మపరో నిర్ణీయతే-తథా *తస్యేతి షష్ఠ్యన్తపదం *తస్మాదితి పఞ్చమ్యన్తపదేన పఞ్చమ్యర్థం నిశ్చీయత ఇత్యర్థః. చోదయతి (శారీరాదితి) ప్రసక్తస్య హి ప్రతిషేధః- అత్ర తదభావాన్న నిషేధోపపత్తిరిత్యర్థః. పరిహరతి (నేతి) (శరీరవియోగకాలే) ప్రారబ్ధకర్మహేతుకచరమశరీరవియోగకాల ఇత్యర్థః. తదానీం శారీరాత్ప్రాణానాం వియోగస్యానిష్టత్వే సతి హి తన్నిషేధః కార్య ఇత్యత్రాహ (తతశ్చ దేవయానేనేతి) *న తస్య ప్రాణా ఇత్యస్యార్థమాహ (న తస్యేతి) (ఆర్తభాగేత్యాది) (గ్రహాతిగ్రహరూపేణ) గ్రహాః- పాత్రవిశేషః. తత్స్థద్రవ్యమతిగ్రహః. తద్రూపేణ. ఆకర్షకరజ్జుతత్పాశరూపేణ వా. అపామగ్న్యన్నత్వం- అగ్నేరపాం భక్షకత్వానుసన్ధానం విహితం ఫలవిశేషాయ. *ఉదస్మాత్ప్రాణాః క్రామన్తీత్యాదినా జీవస్య ప్రాణాపరిత్యాగకథనం. *అప పునర్మృత్యుం జయతి- మృత్యుశబ్దవాచ్యమగ్నిమపజయతి. *ఉదస్మాదిత్యాద్యవిద్వద్విషయం చేత్- కథం ప్రాణానుత్క్రాన్తివచనమిత్యత్రాహ (అవిదుషస్త్వితి)...

౧౩॥ సూ. ❁ స్మర్యతే చ॥ ❁ *ఊర్ధ్వమేక ఇత్యాదివచనం యాజ్ఞవల్క్యస్మృతౌ. తేషాం - నాడీవిశేషాణాం. ... ...

పరే తు *సమానా చేత్యాదిసూత్రమేకం పృథగధికరణయన్తి - నిర్గుణబ్రహ్మవిద ఇవ సగుణోపాసకస్యాప్యమృతత్వప్రాప్తిశ్రవణేన పునర్భవాభావాత్ పునర్భవహేతుభూతభూతాశ్రయవిశ్లేషాత్ప్రాన్తిస్సగుణనిష్ఠస్యాపి న సమ్భవతి - విద్యాప్రకరణేషూత్క్రాన్తికథనం స్వాపాదివత్సర్వప్రాణిసాధారణోత్క్రాన్త్యనువాదస్తైజసస్సమ్పత్తిస్థానభూతపరదేవతాతాదాత్మ్యప్రతిపాదనార్థమితి పూర్వపక్షం కృత్వా - అవిదుషస్సగుణవిదుషశ్చ సమానోత్క్రాన్తిర్నాడీప్రవేశాత్పూర్వమితి సిద్ధాన్తయన్తి. నిర్గుణవిద్యాయా అప్రామాణికత్వాదేవ తదయుక్తం. *తదాపీతేరిత్యాదికమధికరణాన్తరమాహుః- *తేజః పరస్యాం దేవతాయామితి సాధ్యక్షస్య సప్రాణస్య సకరణగ్రామస్య తేజస ఆత్యన్తికప్రలయ ఉచ్యతే - బ్రహ్మణస్సర్వప్రకృతిత్వాత్ తత్ర లయోపపత్తేరితి పూర్వపక్షం కృత్వా - జ్యోతిష్టోమాదివిధానవిద్యాకాన్తర్వైయర్థ్యాదిభిస్సుషుప్తిప్రలయవన్నాత్యన్తిక ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. తదప్యయుక్తం- కృతకరత్వాత్. *స ఏవ తు కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్య ఇత్యత్ర సుషుప్తౌ నిరూపితో హ్యయమర్థః. న చ శఙ్కాన్తరమస్తి. అత ఏకాధికరణ్యమేవ యుక్తం. ఇయం చ తేషాం సూత్రయోజనా- తచ్చ తేజోభూతాన్తరసంసృష్టం సూక్ష్మం- నాడీనిష్క్రమణశుక్రరూపప్రమాణత్వాత్సూక్ష్మమిత్యుపలభ్యతే - అత ఏవ పార్శ్వస్థైరనుపలభ్యమానాన్తరా ప్రతిఘాతశ్చేతి. *అత ఏవ- సూక్ష్మత్వాత్ స్థూలదేహోపమర్దేన నోపమృద్యత ఇతి. ఇదమధికరణమవిదుష ఉత్క్రాన్తికలయాభావసమర్థనార్థం చేత్- *సూక్ష్మమిత్యాదిసూత్రత్రయమనపేక్షితం- సూక్ష్మదేహసమర్థనస్యానుపయోగాత్, భూతసూక్ష్మసంసర్గస్యపఞ్చాగ్నివిద్యాయాం నిరూపితత్వాచ్చ. నన్వవిదుష ఆత్యన్తికలయాభావేఽతస్సూక్ష్మదేహవతో నిస్సరత ఉపలబ్ధ్యాదిప్రసక్తః పరిహర్తవ్య ఇతి చేన్న- వే

తాశాదిస్థూలశరీరస్యాప్యదృశ్యత్వేస్థితేశథంద్యుశ్యత్వశజ్ఞాభావాత్. యద్యపికస్యచిత్స్యాత్- అతిమన్దతయానపరిహార్యత్వాత్. యద్యపిపరిహార్యత్వాత్-త దన్తర ప్రతిపత్త్యాదిత్యత్రైవపరిహృతత్వాత్. కృతకరత్వస్యోక్తత్వాదేవసర్వమిదమసఙ్గతం. * ప్రతిషేధాదితిచేన్నశారీరాదితిప్రాగ్వ్యాఖ్యాతసూత్రంత్యక్త్వా •స్పష్టోహ్యేకేషామితిసిద్ధాన్తసూత్రం దూషయన్తి. తత్త్వావదత్రాననుగుణం- హిశబ్దేనపూర్వోక్తోపపాదకత్వప్రతీతేః. *స్పష్టోహ్యేకేషామితి - ఆ ర్తభాగప్రశ్న ప్రతివచనవాక్యముదాహరన్తి. అత్ర ప్రాణానుత్క్రాన్తేరమృతత్వాభావశఙ్కాంశమయితుం * అత్రైవసమవలీయన్తఇతి ప్రాణవిలయ ఉక్తః. *అస్మాదితినశారీరోఽపదిశ్యతే- *సఉచ్ఛ్వయతీత్యుచ్ఛ్వయనాదిధర్మైః. తద్దైకార్థ్యాత్ • నతస్మాత్ప్రాణాఉత్క్రామన్తీత్యత్ర ప్రాణానాంశరీరా దుత్క్రాన్తిర్నిషిధ్యతే. *తస్మాదిత్యస్యప్రకృతపరామర్శిత్వేప్యభేదోపచారాదుచ్ఛ్వయనాదిమతోదేహస్యైవనిర్దేశః - ఆర్తభాగప్రశ్నైకార్థ్యాత్,అ ప్రాప్తస్యనిషేధాయోగాత్, చ. నచశారీరాదుత్క్రాన్తేః ప్రాప్తిరస్తి- అతస్సాననిషేధ్యా. వాక్యసామఞ్జస్యంచనస్యాత్- అకామయమానస్యోత్క్రాన్తి ముక్త్వా *అథాకామయమానఇత్యకామయమానంపృథఙ్నిర్దిశ్యతస్యాప్యుత్క్రమణోపదేశేహిపృథగ్వ్యపదేశోఽనర్థకః, తదుక్తం ప్రజల్పవత్స్యాత్. *న తస్యప్రాణాఇతిషష్ఠ్యవగతసమ్బన్ధమాత్రస్యకరణస్యకరణిత్వాదిలక్షణవిశేషపర్యవసాననిర్దిష్టః *నతస్మాత్ప్రాణాఇతివాక్యాన్తరావగతవిశేషపర్యవసా నాకాఙ్క్షాచనాస్తి. తత్ర చతద్బ్రహ్మశరీరపరఇత్యుక్తం. * స్మర్యతేచేతిమాత్రేణ • సర్వభూతాత్మభూతస్యసమ్యగ్భూతానిపశ్యతః । దేవాపిమార్గేము హ్యన్త్యపదస్యపదైషిణఇతినిషేధస్యశ్రుతిరపి ప్రతీత్యాహుః. శుకస్యాదిత్యమణ్డలప్రాప్తిర్విశిష్టదేశదేహత్యాగాయ - నతుముక్త్యర్థగమనాపేక్ష యేతిచాహుః. అత్రబ్రూమః- నిర్గుణవిద్యాయాఅభావా, న్నిర్గుణప్రాప్త్యభావా, చ్చసగుణనిష్ఠఏవపరవిద్యానిష్ఠః. సద్విద్యాదిష్వప్యానన్దాద్యనుగ మాత్, *అథపరాయదక్షరమధిగమ్యతఇత్యుపక్రమ్య•యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యామననాత్, పరంజ్యోతిరుపసమ్పద్యస్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతఇత్యాదిషుఆమననాత్, •సత్యంజ్ఞానమిత్యత్రసర్వకామవిశిష్టబ్రహ్మానుభవదర్శనా, చ్చ. పరవిద్యానిష్ఠస్యైవసర్వోవేదాన్తార్చిరాదిగతిమామనన్తి •అస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయపరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య *తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి •తేనప్రద్యోతేనైషఆత్మానిష్క్రామతిచక్షుషోవామూర్ధ్నోవా *యత్రాసౌకేశాన్తోవివర్తతే వ్యపోహ్యశీర్షకపాలేఇతి- * సఏతమేవసీమానంవిదార్యైతయాద్వారాప్రాపద్యతనైషావిద్యతిర్నామేత్యుపక్రమ్య •సయఏవంవిద్వానస్మాచ్ఛరీరభే దాదూర్ధ్వముత్క్రమ్యాముష్మిన్స్వర్గేలోకేసర్వాన్కామానాప్త్వాఽమృతస్సమభవత్ *అపునర్భావాయకోశంభిన త్తికోశంభిత్త్వాశీర్షకపాలంభిన త్తిశీర్ష కపాలంభిత్త్వాపృథివీంభిన త్తిత్యారభ్య • ఆకాశంభిత్త్వాఽవ్యక్తంభిన త్తి-అక్షరంభిన త్తి- మృత్యుంభిన త్తిమృత్యుర్వైపరేదేవఏకీభవతీతి. యదుక్తమా ర్తభాగప్రశ్నైకార్థ్యచ్ఛ్వయనాద్యన్నవాక్యాసామఞ్జస్యాప్రాప్తనిషేధాయోగవిశేషపర్యవసానవైరాకాఙ్క్షైర్నోత్క్రాన్తిర్నిషిధ్యతఇతి - తదయు క్తం. తథాహి- ఆర్తభాగప్రశ్నస్యవిద్వద్విషయత్వాభావాత్తదైకార్థ్యమనపేక్షితం. తత్రసర్వప్రాణిసాధారణః. తత్రచ •అస్మాత్ప్రాణాః ప్రా మన్త్యుతనేతిప్రశ్నోనశరీరాదుత్క్రాన్తివిషయః- కిన్తుశారీరాత్- శరీరేప్రాణస్థిత్యభావేన తతఉత్క్రాన్తేర్నైరపేక్ష్యసిద్ధత్వాత్. అతః ప్రతివచనమపిశారీరా దనుత్క్రాన్తివిషయం. • అత్రైవ-జీవేసమవలీయన్తే- సంపృజ్యన్తే. *సఉచ్ఛ్వయతీత్యభేదోపచారాదహమధికారనవిమయదేహనిర్దేశః- యథావర పతేః *యోకామోనిష్కామఆప్తకామఆత్మకామః నతస్మాత్ప్రాణాఉత్క్రామన్తీతిచబ్రహ్మనిర్దేశః. అతోవిద్వత్ప్రకరణస్యనతదైకార్థ్యాపేక్షా. అర్త భాగప్రశ్నస్యవిద్వద్విషయత్వేపిశారీరవిషయత్వందర్శితం. వాక్యాసామఞ్జస్యంచనాస్తి - కామయమానాకామయమానయోస్సమానాయాముత్క్ర మ్యేత్యస్యాబ్రహ్మప్రాప్త్యభావతస్సద్భావరూపవైషమ్యకృతత్వాద్వాక్యభేదస్య. సకామనిష్కామవిషయతయాప్రకరణభేదః-నోత్క్రాన్త్యనుత్క్రాన్తి విషయతయా- *కామమయఏవంపురుషఇత్యుపక్రమ్య •ఇతితుకామయమానఇత్యుపసంహృత్య •అథాకామయమానఇతిప్రస్తావాత్. తదా న్యవైషమ్యంబ్రహ్మప్రాప్తితదభావాభ్యాం-నోత్క్రాన్తితదభావాభ్యామితివాక్యసామఞ్జస్యసిద్ధిః. అప్రాప్తనిషేధోపినాస్తి-అర్థప్రాప్తవిషయత్వాన్నిషే ధస్య. సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేనసర్వాసువిద్యాసుదేహపాతసమయేసుకృతదుష్కృతప్రహాణముక్తంభవతి-అతోభోక్తవ్యాభావేనలోకాన్త రగమనాభావాత్ విదుషోలోకాన్తరగత్యుపయిక ప్రాణాదివిశ్లేషశ్శరీరస్యార్థవశాత్ప్రాప్తః. అతశ్శరీరాదుత్క్రాన్తిర్నిరర్థప్రాప్తా ప్రతిషేధ్యాస్యాదప్చి రాదిగత్యుపపత్త్యర్థం.షష్ఠ్యవగతస్యసమ్బన్ధస్యోపకర.ణోపకర.ణిత్వాదిలక్షణసమ్బన్ధవిశేషపర్యవసానేనమ్బన్ధత్యపిఉత్క్రమణస్యాపాదానాపేక్షాయాం సన్నిహితస్యైవాపాదానత్వకల్పనోపపత్తేర్విశేషసాకాఙ్క్షస్యసమ్బన్ధమాత్రస్యాకాఙ్క్షితాపాదానత్వవిశేషపర్యవసానంన్యాయ్యం- నత్వనాకాఙ్క్షితక రణత్వకర.ణిత్వాదిరూపే.అపాదానస్యాకాఙ్క్షితత్వాదేవచ్ఛాగపశున్యాయాద్వాక్యాన్తరావగతాపాదానవిశేషపర్యవసాయిత్వంచన్యాయ్యం. యత ఉత్క్రాన్తినిషేధఃశ్రుతౌనాస్తి-అతఏవ •స్మర్యతేచేత్యత్రాపిఉత్క్రాన్తినిషేధవచనముదాహర్తవ్యం. •దేవాపిమార్గేముహ్యన్తీతివచనంత్వర్చ రాద్యుపయత్వాదినుదాహార్యం. తచ్చనగతినిషేధపరం-కిన్తుగతేర్దురవగమత్వపరం-తథాచపరపక్షోనావయితవ్యత్వాచ్చనోదాహార్యం. తస్యచగతినిషేధపర త్వాభావోమోక్షధర్మఏవగతివిధానాదవగమ్యతే *తేతీర్త్వాదుస్తరంజన్మవిశన్తివిమలంనభః। తతస్తాంసుకృతీంస్తాన్సూర్యోవహతిరశ్మిభిః। పద్మకత్తువ దావిశ్య ప్రవహస్వపయాన్నృప। తత్రతాన్ప్రవహోవాయుః ప్రతిగృహ్ణాతిధారత।వీతరాగాన్యతీంస్సిద్ధానాధియాయాయుక్తాం స్తపోధనాన్। సూక్ష్మశ్శీత స్సుగన్ధిశ్చసుఖస్పర్శశ్చభారత। సప్తానాంమరుతాంశ్రేష్ఠోలోకాన్గచ్ఛతియశ్శుభాన్।సతాన్వహతికౌన్తేయనభసఃపరమాంగతిం। తమోవహతితాంస్తత్ర రజసఃపరమాంగతిం। రజోవహతిరాజేన్ద్రసత్త్వస్యపరమాంగతిం। సత్త్వంవహతిశుద్ధాత్మాపరంనారాయణంప్రభుం। ప్రభుర్వహతిశుద్ధాత్మాపరమా త్మానమాత్మనా। పరమాత్మానమాసాద్యతద్భూతాయతమానసాః। అమృతత్వాయకల్పన్తేననివర్తన్తితాభిభో।పరమాసాగతిఃపార్థనిర్ద్వన్ద్వానాంమహాత్మ నాం।అత్మ్యైకేవలతాంప్రాప్తాయత్రగత్వానశోచతి। ఈదృశంపరమంస్థానంనిరయాస్తే-చతాదృశాఇతి. యత్తుశుకాదిత్యమణ్డలప్రాప్తిర్విశిష్టదేశదేహత్యాగాయ

౧౪॥ సూ. తానిపరే తథాహ్యాహ॥

సకరణగ్రామస్సప్రాణః కరణాధ్యక్షః ప్రత్యగాత్మా ఉత్క్రాన్తివేళాయాం తేజఃప్రభృతి భూతసూక్ష్మేషు సమ్పద్యత ఇత్యుక్తం. సైషా సమ్పత్తిర్విదుషోఽవిదుషశ్చ సమానేత్యాశఙ్క్యపరిహృతం. తానిపునర్జీవపరిష్వక్తాని భూతసూక్ష్మాణి కిం యథాకర్మ యథావిద్యం చ స్వకార్యాయ గచ్ఛన్తి - ఉత పరమాత్మని సమ్పద్యన్త ఇతి విశయే మధ్యే పరమాత్మసమ్పత్తౌ సుఖదుఃఖోపభోగరూపకార్యాదర్శనాత్తదుపభోగానుగుణ్యేన యథాకర్మ యథావిద్యం చ గచ్ఛన్తి.... ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (తానిపర ఇతి) తానిపరస్మిన్నాత్మని సమ్పద్యన్తే. కుతః. తథాహ్యాహ శ్రుతిః * తేజః పరస్యాం దేవతాయామితి. యథాహ శ్రుతిస్తదనుగుణం కార్యం కల్ప్యమిత్యర్థః. సుషుప్తిప్రళయయోర్యథా పరమాత్మసమ్పత్త్యా సుఖదుఃఖోపభోగాయాసవిశ్రమః- తద్వదిహాపి. ....

పరసమ్పత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

౧౫॥ సూ. అవిభాగోవచనాత్॥

సేయం పరమాత్మని సమ్పత్తిః కిం ప్రాకృతలయవత్కారణాపత్తిరూపా ఉత * వాఙ్మనసీత్యాదివదవిభాగరూపేతి చిన్తాయాం- పరమాత్మనస్సర్వేషాం యోనిభూతత్వాత్కారణాపత్తిరూపా. ... ...

నతుముక్తౌ మూర్ధాపేక్షయేతి- తదప్యయుక్తం- * దృష్టో మార్గః ప్రసృత్యో నోక్లిలిగలిచిన్నాయాం మార్గస్యదృష్టత్వాభిధానాత్, * భూత్యై స్వమితివా...తి ఇత్యాదివాహికైరతివాహనస్యోక్తత్వా, చ్చ స్థూలశరీరేణాసూర్యమణ్డలాద్గమనం యోగప్రభావజ్ఞాపనార్థమిత్యుక్తం * దర్శయిత్వా ప్రభావం స్వమితి. * సర్వభూతగతో భవతి చక్షానేన సర్వభూతవ్యాప్తిరుక్తా - * సర్వం హపశ్యః పశ్యతి సర్వమాప్నోతి సర్వశ ఇత్యాది శ్రుతేః—— అన్యేత్వప్రాప్తాయాశ్శారీరాదుత్క్రాన్తేస్సైకథం ప్రతిషేధ ఇత్యేతదేవం పరిహరన్తి- నాత్ర శారీరాదుత్క్రాన్తిః ప్రతిషిధ్యతే. కిన్తు * అత్ర బ్రహ్మసమశ్నుత ఇతి వక్ష్యమాణవాదః. సంజాతవిద్యః పురుషః ప్రారబ్ధవశాదనుత్క్రాన్తప్రాణో జీవదశాయామేవ బ్రహ్మానుభవతీత్యర్థ ఇతి. తదనిరుద్ధం. తథాపి తదనాదరే కారణమస్తి- శారీరాదనుత్క్రాన్త్యనువాదేనాత్ర బ్రహ్మప్రాప్త్యభిధానేపి గతిప్రతిషేధశఙ్కాపరిహారస్సిద్ధ్యేత్- తథాపి * న శారీరాత్ స్వష్టో హ్యేకేషామితి పదస్యాత్ర కారస్య- శారీరాదుత్క్రాన్తిర్నిషిద్ధ్యత ఇత్యేవాభిప్రాయ ఇతి.......................................

ఆసృత్యుపక్రమాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౪॥ సూ. తానిపరేతథాహ్యాహ॥ అథాన్తరసఙ్గతిమాహ (సకరణేతి) (సైషేతి) పూర్వం * సమానాచాసృత్యుపక్రమాదితినాడీప్రవేశాత్పూర్వం ముముక్షుసంసారిణోర్గతేస్సమానత్వముక్తం - తత్ర వక్ష్యమాణాధికరణద్వయప్రతిపాద్యాయాం పరమాత్మసమ్పత్తౌ ముక్తస్యాసక్తిత్వనాస్తిత్వవిగానం నాస్తి. యతః పూర్వాధికరణప్రతిపాదితార్థ ఏవ విప్రతిపత్తిః- అతః * తదోకోగ్రజ్వలనమిత్యేతస్మాత్పూర్వాధికరణప్రతిపాద్యేఽర్థ విద్వదవిదుషోస్సమానేపి * తానిపర ఇత్యధికరణాత్పూర్వస్మిన్నవిద్వదవిదుషోస్సమానత్వప్రతిపత్తిరితిహృదికృత్వా సూత్రకారేణ సమానత్వముక్తమిత్యభిప్రాయేణాత్ర సైషాసమ్పత్తిర్విదుషోఽవిదుషశ్చ సమానేత్యాశఙ్క్యపరిహృతమిత్యుక్తం భాష్యే. కిం తేజశ్శబ్దనిర్దిష్టాని భూతాని జీవపరిష్వక్తాని యథాకర్మ యథావిద్యం గచ్ఛన్తి- ఉత పరమాత్మని సమ్పద్యన్తే. కిమత్ర పరదేవతాశబ్దో గన్తవ్యస్థానావస్థపరమాత్మపరః- ఉతాతదవస్థపరమాత్మపర ఇతి. కిమత్ర సమ్పత్తౌ ప్రయోజనం సమ్భవతి- నేతి. అసమ్భవే- పరమాత్మశబ్దస్య గన్తవ్యప్రదేశవిశేషావస్థపరమాత్మపరత్వేన యథాకర్మ విద్యం గచ్ఛేయుః. సమ్భవేతు- అతదవస్థపరమాత్మపరత్వేన తస్మిన్సమ్పద్యేరన్. పూర్వపక్షమాహ (మధ్య ఇతి) * తేజః పరస్యామితి శ్రుతిః పరస్యాత్మనస్సర్వాధారత్వమాత్రపరేతి పూర్వపక్ష్యభిప్రాయః. ... ...

రాద్ధాన్తే- (తథాహ్యాహ శ్రుతిరితి) * వాఙ్మనసి సమ్పద్యత ఇత్యాది నిర్దేశోన సర్వవస్తుసాధారణధారకత్వాభిప్రాయః - అతస్సమ్పత్తిరేవార్థ ఇతి భావః. ....

పరసమ్పత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

౧౫॥ సూ. అవిభాగోవచనాత్॥ సఙ్గతిపూర్వపక్షావుచ్యేతే (సేయమిత్యాదినా) కిమియం సమ్పత్తిర్లయరూపా- ఉతావిభాగరూపా. కిం * తేజః పరస్యామితి వచనస్య కారణాపత్తిపరత్వం న్యాయ్యం- ఉతావిభాగమాత్రపరత్వమితి. ప్రథమే లయరూపత్వం. ద్వితీయే త్వవిభాగరూపత్వం. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (అవిభాగ ఇతి) అపృథగ్భావః పృథగ్వ్యవహారానర్హసంసర్గ ఇత్యర్థః. కుతః. (వచనాత్) *తేజః పరస్యాం దేవతాయామిత్యత్రాపి * వాఙ్మనసి సంపద్యత ఇత్యత్రోక్తస్సంపద్యత ఇతి వచనస్యానుషక్తస్య చ సంసర్గవిశేషవాచిత్వాత్, అనుషక్తస్యాభిధానవైరూప్యే ప్రమాణాభావాత్, ఉత్క్రాన్తివేళాయాం కారణాపత్తిప్రయోజనాభావాత్, పునస్తత్రాప్యవ్యక్తాదిసృష్ట్యవచనాచ్చ. ……………

అవిభాగాధికరణం సమాప్తమ్.

(అవిభాగ ఇతి) అనుషక్తమపి పదమత్ర కారణాపత్తివాచీత్యత్రాహ (అనుషక్తస్యేతి) (ఉత్క్రాన్తివేళాయాం కారణాపత్తిప్రయోజనాభావాదితి) భారవాహకస్య దేహినస్స భారస్యైవయస్యావస్థస్యైవ విశ్రమకుల్యస్సుషుప్తావి శ్రమః- అపనీతభారస్యవి శ్రమతుల్యో మహాప్రళయే. యథా చక్షుష్కోష్ఠీపువల స్తద్రహితస్యచ వి శ్రమః- తద్వత్కారణలీనస్య కరణకళేబరరహితస్యద్విపరార్ధకాలే వి శ్రమ ఇతి ప్రయోజనవిభాగస్సుషుప్తిప్రళయయోశ్శరీరాన్వయవ్యతిరేకాభ్యామవగతః. తదభావాదిత్యర్థః. అవ్యక్తాదేః పునస్సృష్టిరుక్తా చేత్- కారణాపత్తిః ప్రయోజనం చ కల్ప్యం- సా చనాస్తీత్యాహ (పునస్తత్రాప్యవ్యక్తాదిసృష్ట్యవచనాచ్చేతి) సుషుప్తౌ జీవమాత్రస్యావిభాగాపత్తిః- ప్రళయ ఏవ విశిష్టస్య లయాపత్తిః- ఉత్క్రాన్తౌ తు భూతసూక్ష్మవిశిష్టస్య లయానుపపత్త్యా సంయోగమాత్రమేవ. విశేష్యాంశస్య ప్రళయ ఇతి చేత్. తేజశ్శబ్దస్య విశేష్యభూతజీవమాత్రవాచిత్వాభావాత్, ఏనుషక్తపదార్థవైరూప్యాయోగాదివి, శ్చ. ఏవం విభాగానర్హభూతసూక్ష్మవిశిష్టస్య లయానుపపత్త్యా, ప్రయోజనాభావాదవ్యక్తాదిసృష్ట్యవచనాత్, చ సమ్పత్తిస్సంయోగః. నిత్యాన్తరవస్థితేపి సరమాత్మని తదానీం సంసర్గవిశేషమాత్రస్సైకసమధిగమ్యః. … … … … …

పరేతు ఇదమధికరణద్వయం పరవిద్యానిష్ఠవిషయం వ్యాచక్షతే- తత్ర * గతాః కలాః పఞ్చదశ ప్రతిష్ఠా ఇతి ప్రతిష్ఠాశబ్దవాచ్యస్వకారణేషు కలానాం లయం పూర్వపక్షీకృత్య * షోడశకలాః పురుషం ప్రాప్యాస్తం గచ్ఛన్తీతి శ్రుత్యా బ్రహ్మణి లయః. ఇయం విద్వద్దృష్టిః- స్వకారణేషు లయోక్తిస్త్వవిద్వద్దృష్ట్యా స్యాత్. స్వకారణేషు లయేపి తైః పృథివ్యాదిభిస్సహ బ్రహ్మణి లయశ్చోపపన్న ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి ప్రథమే. స చ బ్రహ్మవిదః పరమాత్మని కలాప్రళయస్సావశేషః- ఉత్క్రాన్త్యాదావివేతి పూర్వపక్షీకృత్వా * భిద్యేతే చాసాం నామరూపే పురుష ఇతి వచనాదవిద్యాకల్పితానాం విద్యానిమిత్తప్రళయే సావశేషత్వానుపపత్తేః, శ్చ నిరవశేషః ప్రళయ ఇతి ద్వితీయే సిద్ధాన్తయన్తి. తత్రాద్యే బ్రహ్మణ్యేవ లయసమర్థనం ప్రత్యక్షవిరుద్ధం శ్రుతివిరుద్ధం చ- భస్మాద్యవస్థో హి దేహః పృథివ్యాదిషు లీయమానో దృష్టః. * పృథివ్యప్సు ప్రలీయతే ఆపస్తేజసి లీయన్త ఇతి చ శ్రుతిః. నాయమవిద్వద్దృష్ట్యా లయ ఉచ్యతే- * ఇన్ద్రియాణి తన్మాత్రేషు తన్మాత్రాణి భూతాదౌ లీయన్తే భూతాదిర్మహతి లీయతే ఇత్యాదినోక్తస్యేన్ద్రియాణాం తన్మాత్రాదీనాం భూతాదిప్రకృతిషు లయస్యావిద్వద్దృష్ట్యా ప్యనవగతత్వాత్. సాక్షాద్దృష్టిరియమితి చేత్. తతః కిం. యతశ్శ్రుత్యవిరోధః- తత్ర సాక్షాద్దృష్టౌ శ్రుతియోజనాద్వైతనిరాకరణీయతా. * తద్వైకతఆహుః- కుతస్తు ఖలు సోమ్యైవం స్యాదితి వివక్షితరమతద్వైతోపన్యస్య శ్రుత్యైవ నిరాకృతత్వాభావాద్వైతోపేక్ష్యతా. పరాశరాద్యుపబృంహణానుగృహీతా చేయం శ్రుతిః. సర్వస్య తజ్జత్వశ్రుతివిరోధాత్ప్రమతత్త్వమితి చేన్న- సర్వస్య తజ్జత్వశ్రుతివిరోధేన * ఆకాశాద్వాయురిత్యాద్యుక్తసర్వస్యాపి పరమతత్త్వప్రసఙ్గాత్. తత్తదవస్థబ్రహ్మణః కారణత్వాదవిరోధశ్చేత్- లయేపి తుల్యం. అత ఏవ * పురుషం ప్రాప్యాస్తం గచ్ఛన్తీత్యుపపన్నం. ఏవమద్వారకలయస్య శ్రుతిప్రత్యక్షవిరోధాత్, తద్ద్వారకలయస్య సర్వసాధారణతయా శ్రుతిప్రత్యక్షసిద్ధతయా బ్రహ్మవిదో విశేషాభావాత్, చాద్యాధికరణవర్ణనమయుక్తం. ఉత్తరత్ర చ నిరవశేషలయో నామ కిం నిరవయవవినాశః- ఉత పృథివీత్వాదిప్రహాణం- ఉత ముక్తస్య పునస్తత్సంబన్ధాయోగ్యత్వం - ఉత చేతనాన్తరయుక్తస్యాపి దేహారమ్భాయోగ్యత్వం, న ప్రథమః - * తదేతదక్షయం నిత్యం జగన్మునివరాఖిలం! ఆవిర్భావతిరోభావజన్మనాశవికల్పవదితి నిత్యత్వవచనాత్. న ద్వితీయః- బ్రహ్మవిద్దేహస్యాపి భస్మీభావాదివశాయాం పృథివీత్వానువృత్తిదర్శనాత్, పృథివీత్వాదిప్రహాణస్య సముష్టితత్త్వలయవశాభావిత్వాత్, తస్య చ ప్రాకృతప్రళయభావిత్వాత్, నైమిత్తికాదిప్రళయేషు పృథివీత్వాదిప్రహాణస్య ప్రమాణాభావాత్, * భిద్యేతే చాసాం నామరూపే ఇతి శ్రుతేస్త్వవమనుష్యాదినామరూపవిషయతయా వా ప్రాకృతప్రళయవిషయతయా వార్థవత్త్వాత్. న తృతీయః- ముక్తస్య పునరావృత్తేర్వక్ష్యమాణనియామతం ప్రతిదేహారమ్భకత్వశఙ్కాయా అసమ్భవేనావిచార్యత్వాత్. న చతుర్థః- నియామకాభావాత్. న హి దేవదత్తస్యాఙ్గులీయకతయా పరిణతస్య కాఞ్చనస్య యజ్ఞదత్తం ప్రతి సత భావపరిణమతీతి నియన్తుం శక్యం. అతోఽనుపపన్నం.— అపరేతు * తా సహ వాచేతి నాత్ర పృథగధికరణయన్తి- త్రైశబ్దపూర్వపక్షసిద్ధాన్తౌ, తత్రానుపపత్తిశ్చ పూర్వవత్. అవిభాగసూత్రనిర్వాహయోశ్చోక్తదూషణ దిశా నిరస్తః.—— అన్యే తు వాగాదిలయస్య ముఖ్యత్వాదస్య గౌణత్వాయయోగే పి లయస్య ముఖ్యత్వాత్తైజసప్రకృతిభూతానాం స్వగుణాపత్తిరితి పూర్వపక్షీకృత్వా - తన్వాదీనాం తథావ్యవస్థానామప్యనాశదర్శనానుగృహీతాత్ * తేజః పరస్యామితి వచనాద్ధృది స్థితే పరమాత్మని లయ ఇత్యాద్యే సిద్ధాన్తయన్తి. అనన్తరం చ సుషుప్తి మరణే భూతలయః కిం స్థూలశరీరస్థితేవ న్యస్యన్తరసంశ్లేషమాత్రం- ఉత జీవానామివ స్థూలశరీరనివృత్త్యా సూక్ష్మశరీరవినాశ ఇత్యనర్తకత్వాయావిభాగప్రాప్తి సంశయ్య- పూర్వవాక్యే తత్రయానుషక్తస్య సమ్పత్తిశబ్దస్యాత్రాప్యనువృత్త్యా సంశ్లేషమాత్రమితి పూర్వపక్షీకృత్వా- మరణే * భూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతీతి జీవవినాశదర్శనాత్తద్వదవిభాగాపత్తిరితి సిద్ధాన్తయన్తి. భూతానాం కారణానాం చ మహాప్రళయే సూక్ష్మశరీరే చేదపి నాశస్స్యాత్- మరణే తు సోఽపి నశ్యతే- శరీరాన్తరార్థం తేషాం గమనోపపత్తేరితి చాహుః. తత్రత్రాపద్య

౧౬॥ సూ. { తదోకోఽగ్రజ్వలనం తత్ప్రకాశితద్వారో విద్యాసామర్థ్యాత్తచ్ఛే షగత్యనుస్మృతియోగాచ్చ హార్దానుగృహీత శ్శతాధికయా॥ }

ఏవం గత్యుపక్రమావధి విద్వదవిదుషోస్సమానాకారతోత్క్రాన్తిప్రకార ఉక్తః- ఇదానీం విదుషో విశేష ఉచ్యతే. తత్రేదమామ్నాయతే *శతం చైకా చ హృదయస్య నాడ్యస్తాసాం మూర్ధానమభినిస్సృతైకా। తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి విష్వఙ్ఙన్యా ఉత్క్రమణే భవన్తీతి. అనయా నాడీనాం శతాధికయా మూర్ధన్యనాడ్యైవ విదుషో గమనం- అన్యాభిరేవ చావిదుషో గమనమిత్యయం నియమ ఉపపద్యతే- నేతి సంశయః. కిం యుక్తం. నియమో నోపపద్యత ఇతి. కుతః. నాడీనాం భూయస్త్వాదతిసూక్ష్మత్వాచ్చ దుర్వివేచతయా పురుషేణోపాదాతుమశక్యత్వాత్. *తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి విష్వఙ్ఙన్యా ఉత్క్రమణే భవన్తీతి యాదృచ్ఛికీముత్క్రాన్తిమనువదతీతి యుక్తమితి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (శతాధికయేతి) విద్వాన్ శతాధికయా మూర్ధన్యయైవ నాడ్యోత్క్రామతి. న చాస్యా విదుషో దుర్వివేచత్వం- విద్వాన్ హి పరమపురుషారాధనభూతాత్యర్థప్రియవిద్యాసామర్థ్యా, ద్విద్యాశేషభూతతయాత్మనోఽత్యర్థప్రియగత్యనుస్మరణయోగా, చ్చ ప్రసన్నేన హార్దేన పరమపురుషేణానుగృహీతో భవతి. తతశ్చ తదోకః- తస్య- జీవస్య స్థానం- హృదయం అగ్రజ్వలనం భవతి. అగ్రజ్వలనం ప్రకాశనం యస్య- తదిదమగ్రజ్వలనం. పరమపురుషప్రసాదాత్ప్రకాశితద్వారో విద్వాంస్తాం నాడీం విజానాతీతి తయా విదుషో గతిరుపపద్యతే. ....

తదోకోధికరణం సమాప్తమ్.

ఏయస్తుః పరదేవతా ప్రాజ్ఞాత్మశబ్దవాచ్యః పరమాత్మా నామహేశ్వర ఏవ. తత్ర లయో ముఖ్య ఇత్యనుపపన్నం - ఈశ్వరాంశస్య నిమిత్తకారణత్వాత్. అస్య యోనావపి లయో దృష్ట ఇతి చేన్న- తస్మాద్వ్యవస్థితన్యాయేన ప్రీతి సాయోఽపనుపాదానత్వేపి ప్రాణాద్యుపాదానత్వాత్పృథివ్యాః- తత్ర లయ ఉపపన్నః - ఈశ్వరః ప్రాణాద్యాపిన భూతకరణగ్రామోపాదానమితి న తత్ర ముఖ్యో లయస్సమ్భవః. సన్మాత్రే లయ ఇతి చేన్న - తస్య పరదేవతా ప్రాజ్ఞాత్మశబ్దవాచ్యత్వాభావా, దంశత్రయవ్యతిరేకేణ సన్మాత్రస్య కస్యచిత్కటశరావాద్యవస్థావ్యద్వదవస్థానానభ్యుపగమా, చ్చ. తస్మాల్లయ ఇతి సిద్ధాన్త, న స్వరూపేణ ముఖ్యత్వే ఽభ్యుపగతే సత్యస్య స్వరూపేణ పరమాత్మని లయ ఇత్య, ప్యనుపపన్నం. వచనన్తు *వాఙ్మనసీతివదన్యథాసిద్ధత్వాదస్వరూపాలయే ప్రమాణం న స్యాత్. అనన్తరే చాధికరణే స్థూలభేదనివృత్త్యా జీవనదవిభాగ ఇతి యత్- తన్నిరూపణీయం. భూతకరణానాం మహాప్రళయవద్వినాశస్తావదనభ్యుపగతేః - లోకాన్తరగమనశ్రవణాత్. సూక్ష్మశక్తిభేదావశేషస్థూలభేదవిశేషనివృత్తిర్నామ కిం మనుష్యాదిసన్నివేశప్రహాణం- ఉత పృథివీత్వాదిప్రహాణం. న ప్రథమః- సంస్థానాపగమస్య ప్రత్యక్షతయా నిరూపణీయత్వాభావాత్. న ద్వితీయః - లోకాన్తరగమనానుపపత్తేః. యది నివృత్తస్థూలాకారాణాం పరమాత్మని సమ్పత్తిర్నిరూప్యా- సా తు *తాని పర ఇత్యత్ర నిరూపితేతి నిరూపణీయాభావాదవిభాగాధికరణానారమ్భ ఏవ స్యాత్ ....

అవిభాగాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౬॥ సూ. { తదోకోఽగ్రజ్వలనం తత్ప్రకాశితద్వారో విద్యాసామర్థ్యాత్తచ్ఛేషగత్యనుస్మృతియోగాచ్చ హార్దానుగృహీత శ్శతాధికయా॥ } అథానన్తరసఙ్గతిమాహ (ఏవమితి)

ఉత్క్రాన్తిస్తావద్బ్రహ్మప్రాప్తేర్విద్వదవిదుషోస్తుల్యత్వాత్ *సమానా చేత్యాదిసూత్రముత్థాపకత్వం- తథా న కృతం. తత్ర హేతుర్విదుషో బ్రహ్మసమ్పత్తావవివాదః. (తత్రేత్యాది) కిం విదుషో మూర్ధన్యనాడ్యైవ గమననియమస్సమ్భవతి- నేతి. కిం *తయోర్ధ్వమాయన్నితి యాదృచ్ఛికగమనానువాదః- ఉత నాడీవిశేషేణ గమననియమవిధిః. కిం నాడ్యో దుర్వివేచాః- ఉత సువివేచాః. దుర్వివేచత్వే- యాదృచ్ఛికగత్యనువాదపక్షస్స్యాన్యాయ్యత్వాన్నియమాసమ్భవః. సువివేచత్వే- నియమవిధిపరత్వోపపత్తేర్గతినియమసమ్భవః.——— పరేత్వపరవిద్యావిషయమిమం విచారమాహుః తత్పూర్వపదయుక్తమ్ ...

తస్యహైతస్య హృదయస్యాగ్రం ప్రద్యోతతే తేన ప్రద్యోతేనైష ఆత్మా నిష్క్రామతీతిదం వాక్యమత్రాపేక్షితం - పూర్వత్రోపాత్తత్వాన్నాత్రోదాహృతమ్. ....

తదోకోధికరణం సమాప్తమ్.

౧౮॥ సూ.

రశ్మ్యనుసారీ॥

విదుషోహృదయాచ్ఛతాధికయా మూర్ధన్యనాడ్యా నిర్గతస్యాదిత్యరశ్మీననుసృత్యాదిత్యమణ్డలగతిః శ్రూయతే *అథయత్రైతదస్మాచ్ఛరీరాదుత్క్రామత్యథైతైరేవరశ్మిభిరూర్ధ్వమాక్రమతేఇతి. తత్రరశ్మ్యనుసారేణైవేత్యయంగతినియమస్సమ్భవతి- నేతిచిన్తాయాం- నిశిమృతస్యవిదుషోరశ్మ్యనుసారాసమ్భవాదనియమః.వచనన్తు పక్షప్రాప్తవిషయం. ... ...

ఇతిప్రాప్తఉచ్యతే (రశ్మ్యనుసారీతి) రశ్మ్యనుసార్యేవవిద్వానూర్ధ్వంగచ్ఛతి. కుతః *అథైతైరేవ రశ్మిభిరిత్యవధారణాత్. పాక్షికత్వేహ్యేవకారోఽనర్థకఃస్యాత్. యదుక్తంనిశిమృతస్యరశ్మ్యసమ్భవాద్రశ్మీననుసృత్యగమనంనోపపద్యతఇతి- తన్న- నిశ్యపిసూర్యరశ్మ్యనుసారస్సమ్భవతి - లక్ష్యతేహినిశ్యపినిదాఘసమయేఊష్మోపలబ్ధ్యారశ్మిసద్భావః. హేమన్తాదౌతుహిమాభిభవాద్దుర్దినఇవోష్మానుపలమ్భః.శ్రూయతేచనాడీరశ్మీనాంసర్వదాఽన్యోన్యాన్వయః*తద్యథామహాపథఆతతఉభౌగ్రామౌగచ్ఛతీమంచాముంచఏవమేవైతఆదిత్యస్యరశ్మయఉభౌలోకౌగచ్ఛన్తీమంచాముంచ అముష్మాదాదిత్యాత్ప్రతాయన్తేత ఆసునాడీషు సృప్తాః ఆభ్యోనాడీభ్యఃప్రతాయన్తేతేముష్మిన్నాదిత్యేసృప్తాఇతి.తస్మాన్నిశ్యపిరశ్మిసమ్భవాన్నిశిమృతానామపివిదుషాంరశ్మ్యనుసారేణైవబ్రహ్మప్రాప్తిరస్త్యేవ. ....

రశ్మ్యనుసారాధికరణంసమాప్తమ్.

౧౯॥ సూ.

నిశినేతిచేన్నసమ్బన్ధస్యయావద్దేహభావిత్వాద్దర్శయతిచ॥

ఇదమిదానీంచిన్త్యతే- విదుషోనిశిమృతస్యబ్రహ్మప్రాప్తిరస్తి- నేతి. యద్యపినిశాయాంసూర్యరశ్మిసమ్భవాద్రశ్మ్యనుసారేణగతిర్నిశాయామపిసమ్భవతి- తథాపినిశామరణస్యశాస్త్రేషుగర్హితత్వాత్పరమపురుషార్థలక్షణబ్రహ్మప్రాప్తిర్నిశామృతస్యనసమ్భవతి. శాస్త్రేషుదివామరణంప్రశస్తం, విపరీతంనిశామరణం, *దివాచశుక్లపక్షశ్చఉత్తరాయణమేవచ।ముమూర్షతాం ప్రశస్తానివిపరీతంతుగర్హితమితి. దివామరణనిశామరణయోః ప్రశస్తత్వవిపరీతత్వేచోత్తమాధమగతిహేతుత్వేనస్యాతాం. అతో నిశిమరణమధోగతిహేతుత్వాన్నబ్రహ్మప్రాప్తిహేతురితిచేత్. ... ...

తన్న-విదుషఃకర్మసమ్బన్ధస్యయావద్దేహభావిత్వాత్. ఏతదుక్తంభవతి- అనారబ్ధకార్యాణామధోగతి

౧౮॥ సూ. రశ్మ్యనుసారీ॥ అవాన్తరసఙ్గతిస్స్ఫుటా. కింరశ్మ్యనుసారేణగమననియమోవిదుషస్సమ్భవతి- నేతి. కిం రశ్మిభిరూర్ధ్వమాక్రమతఇతివాక్యంపాక్షికగమనానువాదకం- ఉతనియమవిధిపరం. కిం నిశిమృతస్యరశ్మ్యనుసారేణగమనంసమ్భవతి - నేతి. కింనిశిరశ్మయస్సమ్భవన్తి- నేతి. నచేత్- నిశిరశ్మ్యనుసారాసమ్భవాచ్ఛ్రుతేఃపాక్షికగత్యనువాదకతయానియమాసమ్భవః. సన్తిచేత్ -నిశిరశ్మ్యనుసారసమ్భవాచ్ఛ్రుతేర్నియమవిధిపరతయారశ్మిభిరేవగతినియమస్సమ్భవః.... ... ...

పూర్వపక్షముక్త్వారాద్ధాన్తమాహ (ఉచ్యతఇతి) ఊష్మోపలమ్భయోగ్యరశ్మిసద్భావేసత్యప్యన్ధకారస్థితిరుపపద్యతే- రశ్మీనామల్పత్వాత్. యథోద్ధృతాగ్నౌప్రదేశేసూక్ష్మాగ్న్యవయవసమ్పర్కాదౌష్ణ్యోపలబ్ధావపి సూక్ష్మాగ్న్యవయవైర్నతిమిరంనిరస్యతే - తద్వదితి. *నాడీషుసృప్తాః - సంబద్ధాఇత్యర్థః...

రశ్మ్యనుసారాధికరణంసమాప్తమ్.

౧౯॥ సూ. నిశినేతిచేన్నసమ్బన్ధస్యయావద్దేహభావిత్వాద్దర్శయతిచ॥ సఙ్గతిస్స్ఫుటా. కింనిశిమృతస్య విదుషో బ్రహ్మప్రాప్తిస్సమ్భవతి - నేతి. కింనిశామరణస్యాధోగతిహేతుత్వంనిశిమృతస్యబ్రహ్మప్రాప్త్యభావంజ్ఞాపయతి-నేతి. నిశామరణనిన్దావచనంకిమవిద్వద్విద్వత్సాధారణం-ఉతావిద్వద్విషయమితి. సాధారణత్వే- నిశిమరణస్యాధోగతిహేతుత్వేన బ్రహ్మప్రాప్త్యభావావగమాన్నిశిమృతస్యన బ్రహ్మప్రాప్తిః. అవిద్వద్విషయత్వే-నిశామరణస్యాధోగతిహేతుతయా బ్రహ్మప్రాప్త్యభావానవగమాన్నిశిమృతస్యాపి బ్రహ్మప్రాప్తిస్స్యాత్.... ... ...

పూర్వపక్షముక్త్వారాద్ధాన్తమాహ (తన్నేతి) ప్రారబ్ధకర్మణోఽనేకదేహహేతుత్వసమ్భవాత్కథంకర్మసమ్బన్ధస్యయావద్దేహభావిత్వం,-ప్రారబ్ధసమాప్తిరస్తు- అభుక్తపూర్వాణ్యపికర్మాణిసన్తి - కర్మణోయావద్దేహభావిత్వేనకథంనిశామరణస్యాధోగతిహేతుత్వంపరిహృతం,- తథాచసతినిశామరణనిన్దావచనస్యకాగతి, రిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) దివానిశావిభాగనిరపేక్షం ప్రారబ్ధకర్మావసానేమోక్షశ్రవణాత్ *తస్యతావదేవచిరమితి

హేతుభూతానాం కర్మణాం విద్యాసమ్బన్ధేనైవ వినాశాత్, ఉత్తరేషాం చాశ్లేషాత్, ప్రారబ్ధకార్యస్య చ చరమదేహావధిత్వాత్, బన్ధహేత్వభావాద్విదుషో నిశామృతస్యాపి బ్రహ్మప్రాప్తిస్సిద్ధైవ. దర్శయతి చ శ్రుతిః *తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యేऽథ సమ్పత్స్య ఇతి. *దివా చ శుక్లపక్షశ్చ ఇత్యాదివచనమవిద్వద్విషయమ్.

నిశాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౯॥ సూ. ‹అతశ్చాయనేపి దక్షిణే॥› ౪-౨-౧౯

నిశామృతస్యాప్యవిదుషో బ్రహ్మప్రాప్తౌ యో హేతురుక్తః — తత ఏవ హేతోర్దక్షిణేప్యయనే మృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తిస్సిద్ధా.

అథ కాశకా‍ఙ్క్షా తు *అథ యో దక్షిణే ప్రమీయతే పితౄణామేవ మహిమానం గత్వా చన్ద్రమసస్సాయుజ్యం గచ్ఛతీతి దక్షిణాయనే మృతస్య చన్ద్రప్రాప్తిశ్రవణాత్, చన్ద్రప్రాప్తానాం చ *తేషాం యదా తత్పర్యవైత్యథైతమేవాధ్వానం పునర్నివర్తన్త ఇతి పునరావృత్తిశ్రవణాత్, భీష్మాదీనాం చ బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠానాముత్తరాయణప్రతీక్షాదర్శనాత్, దక్షిణాయనే మృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తిర్న సమ్భవతీతి.

పరిహారస్తు అవిదుషాం పితృయాణేన పథా చన్ద్రప్రాప్తానామేవ పునరావృత్తిః విదుషస్తు చన్ద్రప్రాప్తస్యాపి *తస్మాద్బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతీతి వాక్యశేషాత్తస్య దక్షిణాయనమృతస్య చన్ద్రప్రాప్తిః బ్రహ్మప్రాప్త్యుపయోగితయా విశ్రమహేతుమాత్రమిత్యవగమ్యతే. వాక్యశేషాభావే ఽపి పూర్వోక్తాదేవ బన్ధహేత్వభావాద్విదుషశ్చన్ద్రప్రాప్తస్యాపి బ్రహ్మప్రాప్తిరనివార్యా. భీష్మాదీనాం యోగప్రభావాత్ స్వచ్ఛన్దమరణానాం [illegible] ఉత్తరాయణప్రతీక్షార్థస్తథావిధాచారః ...

క్రియమాణం సర్వప్రశస్తకాలే [illegible] చరమం స్యాత్ [illegible] నైవం *అథ యో దక్షిణే ప్రమీయతే పితౄణామేవ మహిమానం గత్వేత్యారభ్య *తస్మాద్బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతీతి [illegible] దక్షిణాయనాద్యప్రశస్తకాలమృతస్యాపి [illegible] ప్రాప్తి [illegible] కాలాదప్రశస్తకాలమరణస్య హేతునా చరమదేహావసానబాధ్యం [illegible]

ఇతరేతరయోః [illegible] విషయ [illegible] నాడీరశ్మిసమ్బన్ధస్య యావద్దేహభావిత్వాత్ తథా *అముష్మాదాదిత్యాత్ప్రతాయన్తే [illegible] నయది [illegible] రశ్మ్యనుసారిణః [illegible] బ్రహ్మప్రాప్తిర్న స్యాత్ [illegible] దివాపి [illegible] రాత్రౌ మృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తిర్న స్యాత్ [illegible] యావదయం ప్రక్షీణః [illegible] *సయావత్క్షిప్యేన్మనస్తావదాదిత్యం గచ్ఛతీతి [illegible] నిశామృతస్య [illegible] ప్రాప్తిర్న స్యాదితి [illegible] విద్యాయాః [illegible] నిశామరణస్య [illegible] అతో [illegible] క్షితం నిశామృతస్య మోక్షసమర్థనమితి [illegible] నాడీరశ్మి [illegible] అపేక్షిత [illegible] ప్రతిజ్ఞా [illegible] అన్యథా [illegible] ప్రతిజ్ఞా [illegible] ప్రాయికత్వ [illegible] పూర్వప్రతిజ్ఞా [illegible] ప్రాయికత్వకల్పనం న్యాయ్యమితి ...

నిశాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౯॥ సూ. ‹అతశ్చాయనేపి దక్షిణే॥› ౪-౨-౧౯ అనన్తరసఙ్గతిస్స్ఫుటా [illegible] దక్షిణాయనమృతస్యాపి [illegible] బ్రహ్మప్రాప్తిరస్తి వా నేతి కిం *అథ యో దక్షిణ ఇతి దక్షిణాయనమృతస్య చన్ద్రప్రాప్తివచనం బ్రహ్మప్రాప్త్యభావ [illegible] నేతి చన్ద్రప్రాప్తానామావృత్తివచనం [illegible] విద్వదవిద్వత్సాధారణం- ఉతావిద్వద్విషయమితి కిం భీష్మాదీనాం కాలప్రతీక్షా కాలవిధానస్మరణం ఆకృతిసామాన్యశ్రుత్యనురోధేన సాధారణత్వసమాశ్రయణం న్యాయ్యం- ఉత *బ్రహ్మణో మహిమానమితి వాక్యశేషానురోధేనావిద్వద్విషయత్వసమాశ్రయణం న్యాయ్యమితి సాధారణ్యాశ్రయణే న్యాయ్యే సతి- ఆవృత్తివచనస్య సాధారణ్యేన బ్రహ్మప్రాప్త్యభావావగమకతయా న బ్రహ్మప్రాప్తిః అవిద్వద్విషయత్వాశ్రయణే న్యాయ్యే సతి- ఆవృత్తివచనస్యావిద్వద్విషయతయా *అథ యో దక్షిణ ఇతి వాక్యస్య బ్రహ్మప్రాప్త్యభావానవగమకత్వాత్ దక్షిణాయనమృతస్య విదుషోపి బ్రహ్మప్రాప్తిస్స్యాత్

(దక్షిణాయనమృతస్యేతి) *ఉదగయనే ప్రమీయతే *దక్షిణే ప్రమీయత ఇత్యత్ర ధూమాదిమార్గలిఙ్గాభావాత్, బ్రహ్మప్రాప్తివచనాచ్చార్చిరాదిగతస్యైవ మరణకాలవిశేషేణ మార్గసమ్బన్ధవిశేష ఉచ్యత ఇత్యర్థః ....

నను చ విదుషో ముమూర్షోః ప్రతి పునరావృత్త్యపునరావృత్తిహేతుత్వేన కాలవిశేషవిధిర్దృశ్యతే *యత్ర కాలే త్వనావృత్తిమావృత్తిం చైవ యోగినః। ప్రయాతా యాన్తి తం కాలం వక్ష్యామి భరతర్షభ। అగ్నిర్జ్యోతిరహశ్శుక్లః షణ్మాసా ఉత్తరాయణం। తత్ర ప్రయాతా గచ్ఛన్తి బ్రహ్మ బ్రహ్మవిదో జనాః। ధూమో రాత్రిస్తథా కృష్ణః షణ్మాసా దక్షిణాయనం। తత్ర చాన్ద్రమసం జ్యోతిర్యోగీ ప్రాప్య నివర్తతే। శుక్లకృష్ణే గతీ హ్యేతే జగతశ్శాశ్వతే మతే। ఏకయా యాత్యనావృత్తిమన్యయావర్తతే పునరితి. తత్రాహ

౨౦॥ సూ. ॥ యోగినః ప్రతి స్మర్యేతే స్మార్తే చైతే ॥ నాత్ర ముమూర్షోః ప్రతిమరణకాలవిశేషోపాదానం స్మర్యతే- అపితు యోగినః- యోగనిష్ఠాం ప్రతి స్మార్తే- స్మృతివిషయభూతే- స్మర్తవ్యే దేవయాన పితృయాణాఖ్యే గతీ స్మర్యేతే- యోగాఙ్గతయాఽనుదినం స్మర్తుం. తథా హ్యుపసంహారః *నైతే సృతీ పార్థ జానన్ యోగీ ముహ్యతి కశ్చన। తస్మాత్సర్వేషు కాలేషు యోగయుక్తో భవార్జునేతి. *అగ్నిర్జ్యోతిః *ధూమో రాత్రిరితి చ దేవయాన పితృయాణే ప్రత్యభిజ్ఞాయేతే. ఉపక్రమే చ * యత్ర కాలే త్వితి కాలశబ్దః కాలాభిమానిదేవతాతివాహికపరః- అగ్న్యాదేః కాలత్వాసమ్భవాత్. అతః *తేర్చిషమభిసమ్భవన్తీతి విహితదేవయానానుస్మృతిరత్ర విద్యానిష్ఠం ప్రతి విధీయతే- న ముమూర్షుం ప్రతిమరణకాలవిశేషః. …………

దక్షిణాయనాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

చతుర్థస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

ఉత్తరసూత్రం శఙ్కామాహ (నన్వితి)

౨౦॥ సూ. ॥ యోగినః ప్రతి స్మర్యేతే స్మార్తే చైతే ॥ స్మార్తే ఇతి సౌత్రం పదం. తద్వ్యాచష్టే (స్మృతీతి) * యోగయుక్తో భవ- మార్గానుసన్ధానరూపయోగయుక్తో భవేత్యర్థః. అన్యథా సఙ్గత్యభావప్రసఙ్గాత్. (యత్ర కాలే త్వితి) మధ్యే ఉపసంహారే చ మార్గవిధానపరత్వదర్శనాన్మహావాక్యస్వారస్యేనోపక్రమో బాధ్యత ఇత్యభిప్రాయేణ * అగ్నిర్జ్యోతిరిత్యాదివచనముక్తం. * యోగిన ఇతి సౌత్రయోగిశబ్దశ్శ్రుత్యుక్తభగవదుపాసకసాధారణః- భక్తియోగస్య తేషాం సాధారణత్వాత్. తత్ర ముముక్షోర్దేవయానానుసన్ధానం, ఐశ్వర్యార్థయోగినః పితృయాణానుసన్ధానమితి విధీయత ఇతి. శ్రుతౌ గతిద్వయం విహితం- తదనుసన్ధానమత్ర విధీయత ఇత్యర్థః. (న ముమూర్షుం ప్రతి మరణకాలవిశేష ఇతి) విధీయత ఇత్యన్వయః.

అత్ర పరే చాపరే చ *యోగినః ప్రతీతి సూత్రమేవం వ్యాచక్షతే- యోగినః ప్రతి స్మార్తోపాసనార్థోయం సామ్యః కాలనియోగః- ప్రత్యాసన్నత్వాత్. అతశ్శ్రౌతేషూపాసనేషు నావతరతి. యది తత్రాపి కాలవాచిశబ్దః కాలాభిమానిదేవతాపరః - తదా న శ్రుతివిరోధ ఇతి. అగ్న్యాదిశబ్దానాం కాలాపత్యావాచేన, * నైతే సృతీ ఇతి నిగమనాచ్చ కాలనిర్దేశపరత్వాయోగాత్ విషయవ్యవస్థయా నిర్వాహో భాష్యేఽనాదృతః.—— అన్యే త్విదం సూత్రమేవం వ్యాచక్షతే- యోగినః- ప్రాణాయామమనోవాయువిజయపరాః. యోగినః ప్రత్యేతావయనరూపకాలౌ స్మర్యేతే. తే హి శక్నువన్త్యేవ స్వచ్ఛన్దమరణమనుష్ఠాతుం చేతి. తదయుక్తం- ప్రశస్తకాలే మర్తవ్యమితి విధిశ్చేత్-అగ్న్యాదికీర్తనస్య విఫలత్వాత్, * నైతే సృతీ ఇత్యుక్తత్వాచ్చ, సృతిశబ్దేన మార్గప్రత్యభిజ్ఞాభఙ్గప్రసఙ్గాచ్చ, …………………… …………………… ……………………

దక్షిణాయనాధికరణం సమాప్తమ్,

ఇతి శ్రీహారీతకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయేన శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగతశ్రీమద్భగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం చతుర్థస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా- ౧౮౫.— సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా-౫౦౭.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

చతుర్థాధ్యాయే— తృతీయః పాదః.

అర్చిరాద్యధికరణమ్.

౧॥ సూ. అర్చిరాదినా తత్ప్రథితేః॥

విముక్తయ ఉత్క్రాన్తస్య నాడీవిశేషేణ హార్దానుగృహీతస్యోపక్రమ ఉక్తః- తస్య గచ్ఛతో మార్గ ఇదానీం చిన్త్యతే. తత్ర శ్రుతిషు మార్గప్రకారాః బహుధా ఆమ్నాయన్తే. ఛాన్దోగ్యే తావత్ *యథా పుష్కరపలాశ ఆపో న శ్లిష్యన్త ఏవమేవంవిది పాపం కర్మ న శ్లిష్యత ఇత్యుపక్రమ్య బ్రహ్మవిద్యాముపదిశ్యామ్నాయతే *అథ యదు చాస్మిఞ్ఛవ్యం కుర్వన్తి యది చ నార్చిషమేవాభిసమ్భవన్త్యర్చిషోఽహరహ్న ఆపూర్యమాణపక్షమాపూర్యమాణపక్షాద్యాన్ షడుదఙ్ఙేతి మాసాంస్తాన్ మాసేభ్యః సంవత్సరం సంవత్సరాదాదిత్యమాదిత్యాచ్చన్ద్రమసం చన్ద్రమసో విద్యుతం తత్పురుషోఽమానవః స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయత్యేష దేవపథో బ్రహ్మపథ ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమం మానవమావర్తం నావర్తన్తే నావర్తన్త ఇతి, తథాఽష్టమే *అథైతైరేవ రశ్మిభిరూర్ధ్వమాక్రమత ఇతి, కౌషీతకినశ్చ దేవయానమార్గమన్యథాఽధీయతే *స ఏతం దేవయానం పన్థానమాపద్యాగ్నిలోకమాగచ్ఛతి స వాయులోకం స వరుణలోకం స ఆదిత్యలోకం స ఇన్ద్రలోకం స ప్రజాపతిలోకం స బ్రహ్మలోకమితి, తథా బృహదారణ్యకే *య ఏవమేతద్విదుర్యే చామీ అరణ్యే శ్రద్ధాం సత్యముపాసతే తేఽర్చిషమభిసమ్భవన్త్యర్చిషోఽహరహ్న ఆపూర్యమాణపక్షమాపూర్యమాణపక్షాద్యాన్ షణ్మాసానుదఙ్ఙాదిత్య ఏతి మాసేభ్యో దేవలోకం దేవలోకాదాదిత్యమాదిత్యాద్వైద్యుతం వైద్యుతాత్పురుషోఽమానవః స ఏత్య బ్రహ్మలోకాన్ గమయతీతి, తత్రైవ పునరన్యథా *యదా వై పురుషోఽస్మాల్లోకాత్ప్రైతి స వాయుమాగచ్ఛతి తస్మై స తత్ర విజిహీతే యథా రథచక్రస్య ఖం తేన స ఊర్ధ్వమాక్రమతే స ఆదిత్యమాగచ్ఛతి తస్మై స తత్ర విజిహీతే యథాఽఽడమ్బరస్య ఖం తేన స ఊర్ధ్వమాక్రమతే స చన్ద్రమసమాగచ్ఛతి తస్మై స తత్ర విజిహీతే యథా దున్దుభేః ఖమిత్యాది. తత్ర సంశయః- కిమర్చిరాదిరేక ఏవ మార్గ ఆభిశ్శ్రుతిభిః ప్రతిపాద్యత ఇతి తేనైవ బ్రహ్మ గచ్ఛతి విద్వాన్- ఉత తస్మాదన్యేఽన్యత్ర మార్గా ఇతి తైర్వాఽనేన వేత్యనియమ ఇతి. కిం యుక్తం. అనియమ ఇతి. కుతః. అనేకరూపత్వాన్నైరపేక్ష్యాచ్చేతి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (అర్చిరాదినేతి) అర్చిరాదిరేక ఏవ మార్గస్సర్వత్ర ప్రతిపాద్యతే- అతోఽర్చిరాదినైవ గచ్ఛతి. కుతః. (తత్ప్రథితేః) తస్యైవ సర్వత్ర ప్రథితేః. ప్రథితిః- ప్రసిద్ధిః. తస్యైవ సర్వత్ర ప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః. ప్రత్యభిజ్ఞానాత్స ఏవ మార్గస్సర్వత్ర న్యూనాధికభావేన ప్రతిపాద్యత ఇతి విద్యాగుణోపసంహారవదన్యత్రోక్తానామన్యత్రోపసంహారః క్రియతే. ఛాన్దోగ్యే తావదుపకోసలవిద్యాయాం పఞ్చాగ్నివిద్యాయాం

౧॥ సూ. అర్చిరాదినా తత్ప్రథితేః॥ పాదసఙ్గతిమాహ (విముక్తయ ఇతి) బ్రహ్మవిదో మార్గ ఇతి దర్శయితుం *యథా పుష్కరపలాశ ఇత్యాద్యుదాహృతం. *శవ్యం- శవయోగ్యం సంస్కారం. యత్- యది. శవసంస్కారం యది కుర్వన్తి- యది చ న కుర్వన్తి- అర్చిషమేవ తేఽభిసమ్భవన్తి- ప్రాప్నువన్తీత్యర్థః. ఉదఙ్- ఆదిత్య ఇత్యధ్యాహార్యం. ఛాన్దోగ్యేఽర్చిరాదికా గతిః శ్రూయతే - కౌషీతకివాక్యేఽగ్నిలోకాదికా- బృహదారణ్యకేఽప్యర్చిరాదికా- తత్రైవ వాయ్వాదికా చ. *ఆడమ్బరం- వాద్యవిశేషః. (అన్యత్ర) విద్యాన్తరే. కిం విద్వానర్చిరాదినైవ మార్గేణ గచ్ఛతి- ఉత తతో మార్గాన్తరేణ వేత్యనియమః. కిం సర్వవిద్యాస్వేకో మార్గ ఆమ్నాయతే - ఉత నానా మార్గా ఇతి. కిం క్రమాన్తరామ్నానాన్నానామార్గస్సమాశ్రయణం న్యాయ్యం- ఉతాదిత్యాది ప్రత్యభిజ్ఞానేన మార్గైకత్వాశ్రయణం న్యాయ్యమితి. నానామార్గాశ్రయణస్య న్యాయ్యత్వే - నానావిద్యాసు నానామార్గామ్నానాదనియమః. మార్గైకత్వాశ్రయణే న్యాయ్యే- సర్వవిద్యాసు మార్గైకత్వామ్నానాదర్చిరాదినైవేతి నియమః. (అనేకరూపత్వాదితి) అనేన క్రమభేదః క్రమిభేదశ్చ వివక్షితః.... ... ...

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) క్రమక్రమిభేదాత్ కథం మార్గైక్యమిత్యత్రాహ (సర్వత్రేతి) ప్రత్యభిజ్ఞానం దర్శయతి (ఛాన్దోగ్యే తావదితి) (అల్పా

చైకరూపమేవామ్నాయతే, వాజసనేయకే చ పఞ్చాగ్నివిద్యాయాం తథైవార్చిరాదిరల్పాన్తర ఆమ్నాయతే. అ-
తస్తత్రాపి స ఏవేతి ప్రతీయతే, అన్యత్రాపి సర్వత్రాగ్న్యాదిత్యాదయః ప్రత్యభిజ్ఞాయన్తే……

అర్చిరాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨॥ సూ. ౪-౩-౨ వాయుమబ్దాదవిశేషవిశేషాభ్యామ్॥ ౪-౩-౨

అర్చిరాదినైవ గచ్ఛతి విద్వానిత్యుక్తమ్. తత్రార్చిరాదికే మార్గే ఛాన్దోగ్యే మాసాదిత్యయోరన్తరా-
ళే సంవత్సరమధీయతే *మాసేభ్యః సంవత్సరం సంవత్సరాదాదిత్యమితి. వాజసనేయినస్తు తయోరేవాన్తరాళే
దేవలోకం *మాసేభ్యో దేవలోకం దేవలోకాదాదిత్యమితి. ఉభయత్రాపి మార్గస్యైకత్వాదుభావుభయత్రోప
సంహార్యౌ. తత్ర మాసాదూర్ధ్వమభిహితయోః సంవత్సరదేవలోకయోః పఞ్చమ్యభిహితస్య శ్రౌతక్రమస్య
తుల్యత్వేఽపి *అర్చిషోఽహరహ్న ఆపూర్యమాణపక్షమాపూర్యమాణపక్షాద్యాన్ షడుదఙ్ఙేతి మాసాంస్తానిత్యధిక
కాలానాం న్యూనకాలేభ్య ఉత్తరోత్తరత్వేన నివేశదర్శనాత్సంవత్సరస్యైవ మాసానన్తరం బుద్ధౌ విపరివృత్తేః సం
వత్సర ఏవ మాసాదూర్ధ్వం నివేశయితవ్య ఇతి తత ఊర్ధ్వం దేవలోక ఇతి నిశ్చీయతే. అన్యత్ర వాజసనేయినః *యదా
వై పురుషోఽస్మాల్లోకాత్ప్రైతి స వాయుమాగచ్ఛతి తస్మై స తత్ర విజిహీతే యథా రథచక్రస్య ఖం తేన స ఊర్ధ్వ
మాక్రమతే స ఆదిత్యమాగచ్ఛతీత్యాదిత్యాత్పూర్వం వాయుమధీయతే- కౌషీతకినస్తు *స ఏతం దేవయానం ప
న్థానమాపద్యాగ్నిలోకమాగచ్ఛతి స వాయులోకమిత్యగ్నిలోకశబ్దనిర్దిష్టాదర్చిషః పరం వాయుమధీయతే. తత్ర
కౌషీతకినాం పాఠక్రమేణార్చిషః పరత్వేన ప్రాప్తస్య వాయోర్వాజసనేయినాం *తేన స ఊర్ధ్వమాక్రమతే
స ఆదిత్యమాగచ్ఛతీత్యూర్ధ్వశబ్దనిర్దిష్టశ్రౌతక్రమేణ పాఠక్రమాద్బలీయసా ఆదిత్యాత్పూర్వం ప్రవేశో నిశ్చీయ
తే. అత ఆదిత్యాత్పూర్వం సంవత్సరాదూర్ధ్వం దేవలోకో వాయుశ్చ ప్రాప్తౌ. తత్రేదం చిన్త్యతే - కిం దేవలో
కో వాయుశ్చ స్థానాన్తరభూతౌ యథేష్టక్రమేణ విద్వానభిగచ్ఛేత్ - ఉతానస్థానాన్తరత్వేన సంవత్సరాదూర్ధ్వం దేవ

న్తర ఇతి) సంవత్సరశబ్దస్థానే దేవలోకశబ్ద ఇతి భావః. (సర్వత్ర) బహుషు ప్రదేశేష్విత్యర్థః. పరవిద్యాసు బ్రహ్మప్రత్యభిజ్ఞానేఽపి గుణానన్యాదుపసం
హారో న శక్యత ఇతి విద్యైక్యాసమ్భవః- మార్గస్య యినాం పదార్థానాం ద్వాదశసఙ్ఖ్యావ్యవస్థితత్వాచ్చ నాయోగ్యతయాఽగ్న్యాది ప్రత్యభిజ్ఞానుగుణ్యా
సమాన్తైక్యమితి భిదా…. … … … … … … … … …

అత్ర పరే తు భిన్నవిద్యాశేషత్వాచ్చ భిన్నత్వం- *అథైతైరేవ రశ్మిభిరూర్ధ్వమాక్రమతే, *యావత్క్షిప్యేన్మనస్తావదాదిత్యం గచ్ఛేదితి శ్రుత్యవధ
నాచ్చేతి పూర్వపక్షయుక్తిరాహుః. భిన్నవిద్యాశేషత్వేఽపి సుకృతదుష్కృతప్రహాణే భిన్నత్వాదర్శనాన్న స్థలయార్తిమపేక్ష. *రశ్మిభిరేవేత్యవధారణ
వ్యవచ్ఛేద్యేవకారబలాత్ [illegible] ప్రమాణసిద్ధబాధకత్వాయోగాత్, అర్చిరాదీనాం దేవతాత్వేన మార్గసాఙ్గత్యహేతుత్వావనేన శ్రుత్యవిరోధ ఇతి. తదనా
స్థా.——— అన్యే తు *మోదత్వార్యపక్షయోర్దేవయానా ఇతి ముక్త్యవగ్రాల్ [illegible] పూర్వపక్షమాహుః. అర్చిరాదికా, వాయ్వాదికా,
*సూర్యద్వారేణేతి సూర్యాదికా, రశ్మిమతీ, దేవలోకవతీ, వరుణలోకాదిమతీ, చేతి పఞ్చ [illegible] విషయత్వాచ్చ తదనుపన్యాసః. ము
క్తిపథస్తు చాతురాత్మ్యాపి ప్రాయో వా- ఐష్టికపాశుకసౌమికదార్వీహోమికగత్యాపి ప్రాయో వా……

అర్చిరాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨॥ సూ. ౪-౩-౨ వాయుమబ్దాదవిశేషవిశేషాభ్యామ్॥ ౪-౩-౨ సఙ్గతిః స్ఫుటా. సంవత్సరాదిత్యయోర్మధ్యప్రాప్తౌ వాయుదేవలోకౌ కి
మనియతక్రమేణ నివేశయితవ్యౌ- ఉత నేతి. కిం వాయుదేవలోకశబ్దావర్థాన్తరపరౌ- ఉత నేతి. కిం దేవలోకశబ్దస్య దేవావాసపరత్వం న్యాయ్యం- ఉ
త వాయోరాప్యాయకత్వశ్రవణానురోధేన వాయుపరత్వం న్యాయ్యం. దేవావాసపరత్వే న్యాయ్యే - తయోః స్వస్థానార్థాన్తరపరత్వాదనియతక్రమేణ నివే
శః. వాయుపరత్వే సతి- అర్థాన్తరపరత్వాభావాదనియతక్రమేణ నివేశాభావస్స్యాత్. (అర్చిరాదినైవేత్యాది) సంశయం వక్తుం విషయం శోధయతి (త
త్రేత్యాదినా) శ్రుత్యర్థపాఠప్రవృత్తిముఖ్యకాణ్డాః క్రమప్రమాణాని. తత్ర ప్రాతిపదికాభిహితో విభక్త్యభిహితశ్చ శ్రౌత ఇత్యత్ర పఞ్చమ్యభిహి
తం సంవత్సరదేవలోకయోర్మాసాదూర్ధ్వత్వమభిప్రేతం. తత్ర సంవత్సరస్య మాసాదూర్ధ్వభావిత్వే అధికకాలానాం న్యూనకాలోత్తరనివేశరూపార్థస్వభా
వో హేతురస్తి- అతో మాసానన్తరం సంవత్సరః ప్రాప్తః, తత ఊర్ధ్వమాదిత్యాత్పూర్వం దేవలోక ఇతి స్థితం. బృహదారణ్యకే ఛన్దసాత్రాదిత్యాత్పూ
ర్వం వాయుః శ్రుతః. కౌషీతకివాక్యే [illegible] పరత్వేన వరుణాత్పూర్వత్వేన వాయుః పాఠక్రమసిద్ధః. తత్ర పాఠక్రమాద్బలీయసా [illegible] శ్రౌత
క్రమేణ పాఠక్రమప్రాప్తస్యాగ్నేరనన్తరత్వస్య బాధకత్వాదాదిత్యాత్పూర్వమేవ వాయుః ప్రాప్తః, దేవలోకశ్చ ప్రాప్తః,- తత్ర సంశయ ఇత్యర్థః.

లోకం స తం వాయుమభిగచ్ఛేదితి. కింయుక్తం. భిన్నార్థత్వం - ప్రసిద్ధేః. భిన్నార్థత్వే చోర్ధ్వశబ్దేనపఞ్చమ్యా చోభయోస్సంవత్సరాదిత్యాన్తరాళే శ్రుతిక్రమేణ ప్రాప్తత్వాద్విశేషాభావాచ్చ యథేష్టం. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (వాయుమబ్దాదితి) వాయుం సంవత్సరాదూర్ధ్వమభిగచ్ఛేత్. కుతః. అవిశేషవిశేషాభ్యాం వాయోరేవ నిర్దిష్టత్వాత్. దేవలోకశబ్దో హ్యవిశేషేణ- సామాన్యేన దేవానాం లోక ఇత్యనేన రూపేణ వాయుమభిధత్తే-*స వాయుమభిగచ్ఛతి తస్మై స తత్రేతి వాయుశబ్దోఽపి విశేషేణ వాయుమభిధత్తే. అతో దేవలోకవాయుశబ్దాభ్యాం అవిశేషవిశేషాభ్యాం వాయురేవాభిధీయత ఇతి సంవత్సరాదూర్ధ్వం వాయుమేవాభిగచ్ఛేత్. కౌషీతకినాం వాయులోకశబ్దశ్చాగ్నిలోకశబ్దవద్వాయుశ్చాసౌ లోకశ్చేతి వ్యుత్పత్త్యా వాయుమేవాభిధత్తే. వాయుశ్చ దేవానామావాసభూత ఇత్యన్యత్ర శ్రూయతే *యోఽయం పవత ఏష దేవానాం గృహా ఇతి. ...

వాయ్వధికరణం సమాప్తమ్.

3॥ సూ. ॥ తడితోఽధివరుణస్సమ్బన్ధాత్ ॥

కౌషీతకినాం *స ఏతం దేవయానం పన్థానమాపద్యాగ్నిలోకమాగచ్ఛతి స వాయులోకం స వరుణలోకం స ఆదిత్యలోకం స ఇన్ద్రలోకం స ప్రజాపతిలోకం స బ్రహ్మలోకమిత్యత్రాగ్నిలోకశబ్దస్యార్చిః పర్యాయత్వేన ప్రాథమ్యముపగీతం-వాయోశ్చ సంవత్సరాదూర్ధ్వం నివేశ ఉక్తః. ఆదిత్యస్యాప్యత్ర ప్రాప్తపాఠక్రమబాధేన *దేవలోకాదాదిత్యమాదిత్యాచ్చన్ద్రమసమితి వాజసనేయకోక్తశ్రుతిక్రమాద్దేవలోకశబ్దాభిహితాద్వాయో

---

*మాసేభ్యో దేవలోకం దేవలోకాదాదిత్యమితి దేవలోకస్య ఆదిత్యాత్పూర్వత్వం పఞ్చమ్యభిహితం- *స ఊర్ధ్వమాక్రమత ఇతి వాయోరాదిత్యాత్పూర్వత్వం ప్రాతిపదికాభిహితం. (విశేషాభావాచ్చేతి) యథా-పూర్వం సంవత్సరస్య మాసానన్తరత్వే పఞ్చమీమాత్రాద్వర్ణకో? [illegible] కాలానాం స్యానరాలోత్తరనివేశో హేతురుక్తః- తథాఽత్ర శ్రుతిప్రమాణాదధికం ప్రమాణం నాస్తీత్యర్థః. ... ...

సిద్ధాన్తమాహ (వాయుమితి) అవిశేషవిశేషాభ్యాం- సామాన్యవిశేషాభ్యాం. దేవలోకశబ్దస్సామాన్యశబ్దః - వాయుశబ్దో విశేషః. లోకపదస్య వ్యుత్పత్త్యర్థమాహ (వాయుశ్చాసావితి) ఉక్తస్యావయవార్థస్య ప్రామాణికత్వం దర్శయతి (వాయుశ్చ దేవానామితి) నను *సంవత్సరో వై దేవానాం పూరితి శ్రుత్యనురోధేన దేవలోకశబ్దస్య సంవత్సరవిషయత్వం కిం న స్యాత్. నైవం - సంవత్సరస్య దేవపురత్వో[illegible]రిమాత్రత్వాత్, వాయోర్హ్యేవ గృహత్వస్యావాసత్వాచ్చ వాసప్రవేశేన నాసవన్ కారస్యాన్యాయ్యత్వాచ్చ. జ్యోతిరయస్కృత్స[illegible]మాసికదేవతాగణస్య వాయుపాశధృతత్వాత్ వాయోర్దేవగృహత్వం హీయతార్థః. ... ...

పరేచాపరేచాహుః- మాసానన్తరపక్షక్రమాత్ సంవత్సరః- తదనన్తరం దేవలోకః - తదనన్తరం వాయురితి, *వాయుమబ్దాదితి సూత్రనిర్దేశశ్చాబ్దో[illegible]గ్రశ్రుత్యపేక్షః- తత్ర సంవత్సరస్య పతితత్వాదితి,. తదయుక్తం- దేవలోకవాయుశబ్దయోస్సామాన్యవిశేషరూపేణైకార్థత్వే సమ్భవత్యర్థభేదకల్పనానుపపత్తేః. దేవలోకాదూర్ధ్వం వాయోర్నివేశే సతి *దేవలోకాదాదిత్యమితి శ్రౌతక్రమభఙ్గశ్చ. దేవలోకస్య సూత్రే [illegible]త్వం చ స్యాత్- వాయోరబ్దాదూర్ధ్వం నివేశపరత్వాదస్య, సూత్రాన్తరాభావాచ్చ. సప్తర్షేఽన్యాయశ్చ వక్తవ్యస్య- *స ఊర్ధ్వమాక్రమతే స ఆదిత్యమాగచ్ఛతి *దేవలోకాదాదిత్యమితి శ్రౌతక్రమసామ్యాత్ భవతి న సంశయః. వాయుదేవలోకయోరేకత్వే చ న సంశయస్సమ్భవః. అత ఏవ *అవిశేషవిశేషాభ్యామితి సూత్రపదస్య వాయోరగ్న్యనన్తరత్వే శబ్దక్రమవిశేషాభావాదాదిత్యాత్పూర్వత్వే చోర్ధ్వశబ్దేన విశేషావగమాచ్చేతి వ్యాఖ్యానమప్యయుక్తం. అతోఽయథాభాష్యమేవ సూత్రార్థః.—— అగ్నేర్వాయోః ఉపరినివేశయితవ్యః- ఉత సంవత్సరస్యోపరి - ఉతాదిత్యస్యాధస్తాదితి సంశయ ఉక్తః. తదచతురం- అగ్న్యనన్తర్యపక్షస్తావన్న- తస్య పాఠక్రమప్రతిపన్నస్య శ్రౌతక్రమేణ స్ఫుటబాధాత్. సంశయకోటిద్వయం తు వాయుదేవలోకయోరేకత్వేఽనుష్ఠితం స్యాత్- అతః పృథక్త్వైకత్వే సంశయితవ్యే. ఏకత్వే నియమేన వాయుప్రాప్తిః - పృథక్త్వే వికల్పేన వాయుప్రాప్తిశ్చ ఫలం. అత స్సహేతుకస్య ఫలస్య సంశయాభాష్యోక్తిరేవ జ్యాయసీ...

వాయ్వధికరణం సమాప్తమ్.

3॥ సూ. ॥ తడితోఽధివరుణస్సమ్బన్ధాత్ ॥ కిం వరుణాదయో యథాపాఠం నివేశయితవ్యాః - కిం విద్యుతోఽధీతి. కిం వరుణస్య విద్యుత్సమ్బన్ధానురోధ ఉపపన్నః - నేతి. అనుపపత్తౌ యథాపాఠం నివేశః - ఉపపత్తౌ విద్యుతోఽధి నివేశః. కౌషీతకినామిత్యాదినా వక్ష్యమాణార్థసౌశద్యాయ పూర్వోక్తార్థం దృఢయతి. తత్రార్చిషః ప్రాథమ్యే, వాయోస్సంవత్సరాదూర్ధ్వత్వే, ఆదిత్యస్య వాయోరూర్ధ్వత్వే, చ కౌషీతకివాక్యాదిగానం శిథిలపాఠక్రమస్య దౌర్బల్యం చాహ నిరూపితాంశనిరూపణీయాంశప్రదర్శనార్థం కౌషీతకినామిత్యాదినా. (ఆదిత్యస్యాపీతి) అత్ర*- కౌషీతకివాక్యే.

రుపరి నివేశస్సిద్ధః. ఇదానీం వరుణేన్ద్రప్రజాపతీనాం యథాపాఠం వాయోరూర్ధ్వం నివేశయితవ్యాః— ఆహోస్విద్విద్యుతోఽధీతి విశయే— అర్చిః ప్రభృతిషు సర్వేషు *అర్చిషోఽహరిత్యాదిశ్రుతిక్రమావగమాద్విద్యుతః పరస్తాచ్చ *తత్పురుషోఽమానవస్సఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీతి విద్యుత్పురుషస్య బ్రహ్మగమయితృత్వశ్రవణాచ్చ సర్వత్రావకాశాభావేన ప్రాప్తౌ చోపదేశానైయర్థ్యాయావశ్యం కస్యచిద్బాధ్యత్వే— పాఠక్రమానురోధేన వాయోరనన్తరం వరుణో నివేశయితవ్యః— వాయ్వాదిత్యయోః క్రమస్య బాధితత్వే నేన్ద్రప్రజాపతీ అపి హ్యత్రైవ నివేశయితవ్యౌ. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (తటితోఽధి వరుణః) వరుణస్తావద్విద్యుత ఉపరిష్టాన్నివేశయితవ్యః. కుతః. (సమ్బన్ధాత్) మేఘోదరవర్తిత్వాద్విద్యుతో వరుణేన సమ్బన్ధో లోకవేదయోః ప్రసిద్ధః. ఏతదుక్తం భవతి— వరుణాదీనాముపదేశానైయర్థ్యాయ క్వచిన్నివేశయితవ్యత్వే సతి పాఠక్రమాదర్థక్రమస్య బలీయస్త్వాద్విద్యుతోఽధి వరుణో నివేశయితవ్యః. తతశ్చామానవస్య గమయితృత్వం వ్యవధానసహమిత్యవగమ్యతే. తస్య చ వ్యవధానసహత్వాత్, ఇన్ద్రాదేశ్చోపదిష్టస్యావశ్యనివేశయితవ్యస్య వరుణాదుపర్యుపదిష్టత్వాదాగన్తూనామన్తే నివేశయితవ్యత్వాచ్చ వరుణాదుపరీన్ద్రాదిర్నివేశయితవ్య ఇతి. ....

వరుణాధికరణం సమాప్తమ్.

౪॥ సూ. ఆతివాహికాస్తల్లిఙ్గాత్ ॥

ఇదమిదానీం చిన్త్యతే. కిమర్చిరాదయో మార్గచిహ్నభూతాః— ఉత భోగభూమయః— అథవా ఇమాం బ్రహ్మ ప్రేప్సతామతివోఢార ఇతి. కిం తావత్ప్రాప్తం. మార్గచిహ్నభూతా ఇతి. కుతః. ఉపదేశస్య తథావిధత్వాత్. దృశ్యతే హి లోకే గ్రామాదీన్ ప్రతిగన్తౄణామేవంవిధోపదేశైరుపదేశః— ఇతో నిష్క్రమ్యాముకం వృక్షమముకాం నదీమముకం చ పర్వతపార్శ్వం గత్వాఽముకం గ్రామం గచ్ఛేతి.——— అథవా— భోగభూమయ ఏతాస్స్యుః— కాలవిశేషతయా ప్రసిద్ధానామహరాదీనాం మార్గచిహ్నత్వానుపపత్తేః, తస్య తస్య చ మార్గచిహ్నభూతస్యైతేషామనభిధాయకత్వాత్,. భోగభూమిత్వం చ *ఏత ఏవ లోకా యదహోరాత్రాణ్యర్ధమాసా మాసా

(ఉపదేశానైయర్థ్యాయేతి) క్వచిన్నిధావపి క్రమబాధో న్యాయ్య ఇతి భావః. (ఇన్ద్రప్రజాపతీ అపి హ్యత్రైవ నివేశయితవ్యావితి) వరుణవాయ్వనన్తరే సతీన్ద్రప్రజాపత్యోరనన్తరనివేశే క్రమద్వయభఙ్గస్స్యాత్— తస్మాదేకక్రమమాత్రభఙ్గేన తదుభయోరపి క్రమేణాస్యావకాశత్వం యుక్తమితి భావః, ...

(వరుణస్తావదిత్యాది) ఇదఞ్చ వరుణాభిమానివిషయం జలం, తచ్చ మేఘోదరస్థం— తత్ర విద్యుతస్స్ఫుటతరదృశ్యత్వాత్, సలిలస్య తథాదృశ్యత్వాభావాచ్చ సలిలస్య నిష్కర్షేణ సమ్బన్ధో నిర్దిశ్యతే. ఏవమభిమానివిషయయోస్సమ్బన్ధానురూపమభిమానిదేవతయోరపి సమ్బన్ధో న్యాయ్య ఇతి తటిదభిమానినస్తస్యాం జలాభిమానీ వరుణ ఇతి భావః. కిఞ్చ— ఇన్ద్రప్రజాపత్యోః క్రమేణ పఠితయోః స్వస్థానాదన్యత్ర— తటిత్ తతోఽప్యధస్తాత్— తటిత్పురుషస్యైవ వరుణాదిమేఘోదరే. తటిత్సమ్బన్ధోఽస్తు— తేన పాఠక్రమం బాధిత్వా కథం తటిదుపరి వరుణనివేశః, కథం చేన్ద్రప్రజాపత్యోస్తత్రావకాశః, ఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) అర్థక్రమస్య పాఠక్రమాద్బలీయస్త్వేన వరుణస్య తటిదుపరి నివేశః— కౌషీతకిపాఠక్రమానురోధాత్, ఆగన్తూనామన్తే నివేశయితవ్యత్వరూపాత్ మాంసాదిన్యాయాచ్చేన్ద్రప్రజాపత్యోర్వరుణోపరి నివేశః. తటితో గమయితృత్వాద్వ్యవధానాయ వరుణస్తటితః పూర్వం నివేశ్యః— తథా సతి మేఘోదరసమ్బన్ధరూపార్థక్రమోఽపి స్యాదితి చేన్న— తథా సతీన్ద్రప్రజాపత్యోర్యథాపాఠం వరుణతటిన్మధ్యనివేశేఽర్థక్రమభఙ్గాత్. తటిదానన్తర్యే వరుణేన్ద్రప్రజాపతీనాం పాఠక్రమభఙ్గప్రసఙ్గః— తస్మాత్పాఠక్రమానురోధేనార్థక్రమానువిధానేన సమ్భవతి న పాఠక్రమభఙ్గోఽయుక్తః. తటితో గమయితృత్వమవ్యవహితమితి న శ్రుతం— తస్మాత్తస్య గమయితృత్వం వ్యవధానసహమిత్యయమేవ క్రమ ఇత్యర్థః. అత్రాన్యదాచార్యాణాం వరదమిశ్రాణామయం శ్లోకః— అర్చిరహస్సితపక్షోదగయనాబ్దమరుదర్కచన్ద్రమసః। అపి వైద్యుతవరుణేన్ద్రప్రజాపతీ నాతివాహికాః పాన్తు. ....

వరుణాధికరణం సమాప్తమ్.

౪॥ సూ. ఆతివాహికాస్తల్లిఙ్గాత్ ॥ అత్ర తరసమ్బన్ధోఽస్ఫుటః. కిమర్చిరాదయో మార్గచిహ్నభూతాః— ఉత భోగభూమయః— ఉతాతివోఢార ఇతి. కిం తావదుపదేశప్రక్రమానురోధాన్న్యాయ్యః— కిం • ఏత ఏవ లోకా యదహోరాత్రాణ్యర్ధమాసా మాసా ఋతవస్సంవత్సర ఇతి వాక్యానురోధోఽయుక్తః— ఉత గమయితృత్వలిఙ్గానురోధ ఉచితః. ఆద్యే మార్గచిహ్నత్వం. ద్వితీయే భోగభూమిత్వం. తృతీయే త్వాతివాహికత్వం. (అథవేత్యాది) భోగభూమిత్వస్యాప్యవాచకాశ్శబ్దా ఇత్యత్రాహ (ఏత ఏవ లోకా ఇతి) లోకా అహరాదిశబ్దాభిధేయా ఇత్యస్య వాక్యస్యార్థ ఇతి పూర్వపక్షిణ ఆశయః.

ఋతవస్సంవత్సరా ఇత్యహరాదీనాం లోకత్వవచనాముపపద్యతే. అతఏవచ కౌషీతకినః *అగ్నిలోకమాగచ్ఛతీత్యాదినా లోకశబ్దానువిధానేనార్చిరాదీన్పఠన్తీతి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః (ఆతివాహికా ఇతి) ఏనమమానవాః పరమపురుషేణ నియుక్తాః అతివాహికాః దేవతావిశేషా ఏతేఽర్చిరాదయః. కుతః. (తల్లిఙ్గాత్) అతివహనలిఙ్గాత్. అతివహనం హి - గన్తౄణాం గమయితృత్వం. తచ్చ *తత్పురుషోఽమానవస్సఏనాన్ బ్రహ్మగమయతీత్యుపసంహారే శ్రూయమాణం పూర్వేషామపి విశేషశ్రుతానాం సఏవసప్రబన్ధ ఇతి గమయతి. వదన్తి చార్చిరాదయశ్శబ్దాః అర్చిరాద్యాత్మభూతానభిమాని దేవతావిశేషాన్- *తం పృథివ్యబ్రవీదితివత్. ....

యద్యేవం *తత్పురుషోఽమానవస్సఏనాన్ బ్రహ్మగమయతీతి వైద్యుతస్యైవ పురుషస్య బ్రహ్మగమయితృత్వశ్రుతేర్విద్యుతః పరేషాం వరుణాదీనాం కథమాతివాహికత్వేనాన్వయ ఇత్యత ఆహ

౫॥ సూ. ॥ వైద్యుతేనైవ తతస్తచ్ఛ్రుతేః॥ ॥ తతః - విద్యుత ఉపరి వైద్యుతేన - అమానవేనైవాతివాహికేనైనమమా బ్రహ్మప్రాప్తిర్గమనం. కుతః. (తచ్ఛ్రుతేః) * సఏనాన్ బ్రహ్మగమయతీతి తస్యైవ గమయితృత్వశ్రుతేః. వరుణాదయస్త్వనుగ్రాహకా ఇతి తేషామప్యాతివాహికత్వేనాన్వయో విద్యత ఏవ. ....

ఆతివాహికాధికరణం సమాప్తమ్.

అత్రాహరాదికాలవిశేషాణాం లోకశబ్దవాచ్యత్వముక్తం స్యాత్ - సఖోగభూమినామహరాదిశబ్దవాచ్యత్వమిత్యత్రాహ (అతఏవ కౌషీతకిన ఇతి) లోకశబ్దానువిధానం- అనువృత్తిః. *తస్మిన్సత్యవిజిహీర్షతే ఇత్యపి లోకత్వసాధకహేతురగ్నసిద్ధః. ... ...

రాద్ధాన్తమాహ (ఏవమితి) తర్హ్యర్చిరాదిశబ్దాః కథం దేవతావాచిన ఇత్యత్రాహ (వదన్తిచేతి) *తం పృథివ్యబ్రవీత్ *ఆపో వా అకామయన్త *అగ్నిర్వాగ్భూత్వా ముఖం ప్రావిశత్ - ఆదిత్యశ్చక్షుర్భూత్వాఽక్షిణీ ప్రావిశదిత్యాదివదితి భావః. ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యద్యేవమితి)

౫॥ సూ. ॥ వైద్యుతేనైవ తతస్తచ్ఛ్రుతేః ॥ ॥ *తతశ్శబ్దస్య పశ్చాద్భావపరత్వవ్యావృత్త్యర్థం వ్యాచష్టే (తతో విద్యుత ఇతి) తర్హ్యాతివాహికేషు వరుణాదీనామన్వయః కథమిత్యత్రాహ (వరుణాదయస్త్వితి) ... ...

పరేషాం పక్షేనాతివిరోధః - సగుణోపాసకవిషయమిత్యేతావత్తు పూర్వమేవ ప్రత్యుక్తం. తేషాముపరేషాం చ పక్షే ఉపపాదనప్రకారస్త్వేష. ప్యమేవ - నతూపపాద్యవైషమ్యం. * సఏనాన్ బ్రహ్మగమయతీతి గమయితురమానవత్వం దర్శయతి- ఇదం చ విశేషణం మానవగమయితృవ్యవచ్ఛేదకత్వాత్ పూర్వేషాం మానవత్వేన గమయితృత్వే లిఙ్గం. అమానవత్వం నామ-మనోర్వంశానిగత్వం. అచేతనానామగ్న్యాదీనాం గమయితృత్వాయోగాత్, సవితృకరణగ్రామస్యోత్క్రాన్తస్యాపి స్వాతన్త్ర్యేణ గమనాయోగా, దర్చిరాద్యభిమానినో దేవా ఆత్మనో గమయితారోఽభ్యుపగన్తవ్యా ఇతి. అమానవశబ్దస్య యౌగికత్వేఽపి వ్యవచ్ఛేద్యస్య మానవత్వం గమయేత్ - నతు గమయితృత్వం. విశేషణం హి స్వప్రత్యనీకాకారయోగం వ్యవచ్ఛేద్యస్య దర్శయతి- నత్వాకారాన్తరసామ్యం. చన్ద్రమసా సంవాదాది దర్శనాదవత్యన్తాపటుకరణత్వమపి దుర్వచం. అత స్తదనాదరః.——— అన్యేతు వరుణస్య తటిత్సమ్బన్ధోపర్యద్వారకః- సత స్యవాయ్వాదిత్యాభ్యామపి తుల్యః- *వాయురన్తర్వ్యాప్యస్త్వేతి శోచిష్మాన్ద్వాయుప్రచ్యుతాదివోవృష్టిరితి, *యాభిరాదిత్యస్తపతి రశ్మిభిస్తాభిః పర్జన్యో వర్షతీతి, చ తయోరపి వృష్టిహేతుత్వశ్రవణాత్. తతశ్చ కేవలార్థక్రమేణ విద్యుత ఉపరి నివేశనాదపి పాఠక్రమసహకృతార్థక్రమవశాదాదిత్యస్యాథస్తాద్వరుణో నివేశనీయ ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. *తటితోఽధీతి సూత్రం విద్యుత ఉపరి వరుణనివేశపరం వ్యాఖ్యాతం. తత్ర వాయ్వాదిత్యతటిద్భిస్సమ్బన్ధస్య సమానతయాఽతిప్రసఙ్గపరిహారార్థం శఙ్కాన్తరమేవముపన్యస్తం- *సఏనాన్ బ్రహ్మగమయతీతి శ్రవణాద్విద్యుత ఏవ మమన్యేన నేతృత్వం ప్రతీయతే- నతు స్వయం గన్తృత్వం. తత్ర ప్రజాపతిత్రిశ్చ చేతనత్వాత్స్వస్వలోకావధి నేతారౌ- విద్యుతస్త్వచేతనత్వాదిన్ద్రలోకావధినేతృత్వానుపపత్తేర్నేతృవిశేషాకాఙ్క్షాయాం వరుణస్య విద్యుత్సమ్బన్ధశ్రుతేశ్శ్రుతాకాఙ్క్షాసహకృతాత్సమ్బన్ధాద్విద్యుత ఉపరి వరుణో నివేశనీయ ఇత్యుక్త్వా- తర్హ్యర్చిరాదీనామప్యచేతనత్వేన నేతృత్వానుపపత్తేస్తత్రాపి నేతృత్వక్లృప్త్యర్థం పరిహారార్థమర్చిరాదీనాం చేతనత్వేన నేతృత్వపరం సూత్రాకాఙ్క్షప్రతిపాదకం *ఆతివాహికా ఇత్యాదిసూత్రం వ్యాఖ్యాతం. అస్మిన్ సూత్రే పూర్వపక్షత్వం భోగభూమిత్వం చార్చిరాదీనాం పూర్వపక్షీకృత్య దేవతాత్వం సమర్థితం- తలవకారిణాం *గుహాసిదేవోనీత్యాది శ్రుతౌ *తమగ్నిరభిప్రవహతితం వాయురభిప్రవహతీత్యాదినా పృథివ్యగ్ని వాయ్వన్తరిక్షలోకదిశోఽహోరాత్రేఽర్ధమాసా మాసా ఋతవస్సంవత్సరో దివ్యగన్ధర్వా

౬॥ సూ. కార్యం బాదరిరస్య గత్యుపపత్తేః॥

అర్చిరాదినైవ గచ్ఛతి విద్వాన్, అర్చిరాదిరమానవాన్తశ్చ గణ ఆతివాహికో విద్వాంసం బ్రహ్మ గమయతీత్యుక్తం. ఇదమిదానీం చిన్త్యతే– కిమయమర్చిరాదికో గణః కార్యం హిరణ్యగర్భముపాసీనాన్నయతి – ఉత పరం బ్రహ్మోపాసీనానేవ– అథ పరం బ్రహ్మోపాసీనాన్, ప్రత్యగాత్మానం బ్రహ్మాత్మకత్వేనోపాసీనాంశ్చేతి విశయే– కార్యముపాసీనానేవ గమయతీతి బాదరిరాచార్యో మన్యతే. కుతః. అస్య – హిరణ్యగర్భముపాసీనస్యైవ గత్యుపపత్తేః. న హి పరిపూర్ణం సర్వజ్ఞం సర్వగతం సర్వాత్మభూతం పరం బ్రహ్మోపాసీనస్య తత్ప్రాప్తయే దేశాన్తరగతిరుపపద్యతే– ప్రాప్తత్వాదేవ. నిత్యప్రాప్తపరబ్రహ్మవిషయావిద్యానివృత్తిమాత్రమేవ హి పరవిద్యాకార్యం. కార్యం తు హిరణ్యగర్భరూపం బ్రహ్మోపాసీనస్య పరిచ్ఛిన్నదేశవర్తి ప్రాప్యప్రాప్త్యర్థం గమనముపపద్యతే. అతోఽర్చిరాదిరాతివాహికగణస్తమేవ నయతి. ....

ప్రసాదాద్వైద్యుతా ఆదిత్యశ్చన్ద్రమా ఇత్యాతివాహికా ఉచ్యన్తే– త ఏవైతేఽర్చిరాదయః– తత్తన్మానుషేయక్రమప్రత్యభిజ్ఞానలిఙ్గాత్. *దేవానామేవ మహిమానం గత్వా ఆదిత్యస్య సాయుజ్యం గచ్ఛతీతి ఇదముపాత్తసాయుజ్యప్రాప్తిరర్చిరాదీనాం దేవతాత్వే లిఙ్గం. అతో న తత్ర నేత్రన్తరాపేక్షా– విద్యుత ఏవ చేతనత్వేఽపి తదపేక్షాఽస్తీతి తస్యాఽమానవత్వం నేతేతి పూర్వపక్షం పరిహరన్ సిద్ధాన్త ఉచ్యతే *వైద్యుతేనైవేతి సూత్రేణ. *ఆదిత్యాద్వైద్యుతం వైద్యుతాత్పురుషో మానవ ఏత్య బ్రహ్మలోకాన్ గమయతీత్యమానవస్య పురుషస్య బ్రహ్మలోకగమయితృత్వం వైద్యుతస్యాపాదానత్వం చావగమ్యతే– అతో విద్యుదభిమానీ పురుషో వైద్యుతః– స చ బ్రహ్మలోకాదర్వాచీనేషు లోకేషు నేతేతి ప్రతీతం– అతో నేత్రన్తరనిరాకాఙ్క్షత్వాద్వరుణాదయః యథా శ్రుతివాక్యానురూపస్యైవ వర్తతే– న తు తస్యాప్తిః నేతృత్వమితి సిద్ధాన్తసూత్రం పఠ్యతే. అత్రోచ్యతే– ఆదిత్యాదథస్తాద్వరుణనివేశనస్య సిద్ధాన్తితత్వం తావదయుక్తం– పాఠక్రమాత్ శ్రౌతక్రమయోరుభయోరపి శ్రౌతక్రమబాధ్యత్వాత్. *స వాయుమాగచ్ఛతి తస్మై స తత్ర విజిహీతే యథా రథచక్రస్య ఖం తేన స ఊర్ధ్వ ఆక్రమతే స ఆదిత్యమాగచ్ఛతీతి, *దేవలోకాదాదిత్యమితి, చ వాయోరనన్తరమాదిత్యస్య శ్రౌతక్రమప్రాప్తత్వాత్ తయోర్మధ్యే *స వాయులోకం స వరుణలోకం స ఆదిత్యలోకమితి పాఠక్రమానుసారేణ వరుణనివేశనం హి శ్రౌతక్రమబాధితం స్యాత్. ఏతదుక్తం భవతి– వాయ్వాదిత్యయోర్మధ్యే, తటిదుపరి, చ వరుణనివేశనమర్థక్రమప్రాప్తం– తత్ర వాయ్వాదిత్యయోరర్థక్రమస్య శ్రౌతక్రమబాధితత్వాద్బాధితార్థక్రమేణ తటిదుపరి వరుణనివేశనమేవాయుక్తమితి. కిఞ్చ – అర్థక్రమానుసృతపాఠక్రమేణ క్రమనిర్ణయే ఽర్థక్రమస్యైవ ప్రాప్తిహేతుత్వాదర్థక్రమసన్నివేశేన * స ఆదిత్యలోకం స చన్ద్రలోకం స ప్రజాపతిలోకమితి పాఠక్రమేణాదిత్యాదుపరి చన్ద్రనివేశనప్రసక్తిః *ఆదిత్యాచ్చన్ద్రమసమితి శ్రౌతక్రమవిరోధాత్తదయుక్తమితి చేత్– పూర్వవచ్ఛ్రౌతక్రమవిరోధాదాదిత్యాదూర్ధ్వం వరుణనివేశనమప్యయుక్తం. యది శ్రౌతక్రమావిరోధాద్విద్యుతః పరం వరుణనివేశనమేవాయుక్తం– అత ఏవ *తటితోఽధీతి సిద్ధాన్తసూత్రం న తు పూర్వపక్షవిషయం. అత ఏవ *ఆతివాహికాస్తల్లిఙ్గాదితి సూత్రస్యాయమధికరణాన్తరం భవితుమర్హతీతి తస్య పరోక్తయోజనాఽనుపపన్నా. ....

ఆతివాహికాధికరణం సమాప్తమ్.

౬॥ సూ. *కార్యం బాదరిరస్య గత్యుపపత్తేః॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (అర్చిరాదినైవేతి) (కార్యం హిరణ్యగర్భముపాసీనానితి) కార్యోపాసకస్య కార్యప్రాప్తిః, పరోపాసకస్య పరప్రాప్తిః, *యథాక్రతున్యాయసిద్ధా – అతదుపాసిష్వపి విశేషస్సత్యప్రాప్తిసద్భావాభావాత్, సంశయస్య ఉపాసిత్రయవిషయత్వాత్, *స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీతి ఉపాసకానాం ప్రతిపన్నత్వాత్, చ ఉపాసీనానిత్యభ్యాహృతం. సంశయోపపత్తిం సిద్ధాన్తసూత్రాద్వాక్యస్థం. కిమర్చిరాదికో గణః కార్యం హిరణ్యగర్భముపాసీనానేవ నయతి– ఉత పరం బ్రహ్మోపాసీనానేవ– ఉత పరం బ్రహ్మోపాసీనాన్, ప్రత్యగాత్మానం బ్రహ్మాత్మకత్వేనోపాసీనాంశ్చేతి. కిం పరబ్రహ్మణి ప్రాప్యే గతిః బ్రహ్మలోకశబ్దాద్ ఉపపద్యతే– నేతి. బ్రహ్మోపాసీనానాం న గమయితృత్వే *తద్య ఇత్థం విదుర్యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యాదివాక్యసామఞ్జస్యమస్తి – నేతి. యదా నోపపద్యతే– తదా కార్యముపాసీనానేవ నయేత్. యదా గతిర్బ్రహ్మలోకశబ్దాదుపపద్యతే, యదా చ *తద్య ఇత్థమిత్యాదివాక్యసామఞ్జస్యమస్తి– తదా బ్రహ్మోపాసీనానేవ నయేత్. యదా సామఞ్జస్యం నాస్తి– తదా పరం బ్రహ్మోపాసీనాన్, ప్రత్యగాత్మానం బ్రహ్మాత్మకత్వేనోపాసీనాంశ్చ నయేత్. ఉపాస్తిరయత్నోఽవ్యవధానేనాపి కార్యం హిరణ్యగర్భః. (కార్యముపాసీనానిత్యాది) సర్వగత్వాద్బ్రహ్మణో ముక్తైర్నిత్యప్రాప్తం న తత్ర గన్తవ్యం. సర్వగతత్వేఽపి దేశవిశేషప్రాప్త్యర్థం గమనమపేక్షతాతి– నాన్యమిత్యనియమో నాస్తి– యేన కేనచిద్ గన్తవ్యం – సర్వజ్ఞత్వాత్. కల్యాణగుణపూర్ణః– కశ్చిదపి పూర్ణ ఇతి న తద్గమనం గన్తవ్యం– సర్వతః పరిపూర్ణత్వాత్. సమ్పన్నవిశేషసమ్పాదనాయ నాన్యత్ర గన్తవ్యం– సర్వాత్మత్వాదివిశేషణానాం తాత్పర్యం. నిత్యప్రాప్తిశ్చేత్– ఉపాసనావైయర్థ్యమిత్యత్రాహ (నిత్యప్రాప్తేతి) ....

౭॥ సూ. విశేషితత్వాచ్చ॥ *పురుషోమానవస్స ఏత్య బ్రహ్మలోకాన్గమయతీతి లోక [illegible] లోకవిశేషవర్తినం హిరణ్యగర్భముపాసీనమేవామానవో గమయతీతి విశేష్యతే. కించ- *ప్రజాపతేస్సభాం వేశ్మ ప్రపద్యే ఇతి కార్యస్య హిరణ్యగర్భస్య సమీపగమనమర్చిరాదినా గతో౽భిసన్ధత్తే. ..

నన్వేవం * తత్పురుషోమానవస్స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీత్యయం నిర్దేశో నోపపద్యతే- హిరణ్యగర్భనయనే హి స ఏనాన్ బ్రహ్మాణం గమయతీతి నిర్దేష్టవ్యం స్యాత్. అత ఆహ.

౮॥ సూ. సామీప్యాత్తు తద్వ్యపదేశః॥ *యో బ్రహ్మాణం విదధాతీతి హిరణ్యగర్భస్య ప్రథమజత్వేన బ్రహ్మసామీప్యాత్తస్య బ్రహ్మశబ్దేన వ్యపదేశ ఇతి గత్యనుపపత్తివిశేషణాదిభిరుక్తైర్హేతుభిర్నిశ్చీయత ఇత్యర్థః ....

అథస్యాత్- అర్చిరాదినా హిరణ్యగర్భప్రాప్తౌ * ఏష దేవపథో బ్రహ్మపథ ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమం మానవమావర్తం నావర్తన్తే * తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీత్యమృతత్వప్రాప్త్యపునరావృత్తివ్యపదేశో నోపపద్యతే - హిరణ్యగర్భస్య కార్యభూతస్య ద్విపరార్ధకాలావసానే వినాశశాస్త్రాత్, * ఆ బ్రహ్మభవనాల్లోకాః పునరావర్తినో౽ర్జునేతి వచనాద్ధిరణ్యగర్భం ప్రాప్తస్య పునరావృత్తేరవర్జనీయత్వాత్, ఇత్యత్రాహ.

౯॥ సూ. కార్యాత్యయే తదధ్యక్షేణ సహాతః పరమభిధానాత్ కార్యస్య బ్రహ్మలోకస్యాత్యయే తదధ్యక్షేణ- హిరణ్యగర్భేణాధికారికేణావసితాధికారేణ విముక్తాః సహాస్వయముపేతత్రాధిగతవిద్యాః అతః- కార్యాద్బ్రహ్మలోకాత్పరం బ్రహ్మ ప్రాప్నోతీత్యర్చిరాదినా గతస్యామృతత్వప్రాప్త్యపునరావృత్త్యభిధానాత్, *తే బ్రహ్మలోకే తు పరాన్తకాలే పరామృతాత్పరిముచ్యన్తి సర్వే ఇతి వచనాత్, ప్రావగమ్యతే. ....

౧౦॥ సూ. స్మృతేశ్చ॥ స్మృతేశ్చాయమర్థో౽వగమ్యతే *బ్రహ్మణా సహ తే సర్వే సంప్రాప్తే ప్రతిసంచరే। పరస్యాన్తే కృతాత్మానః ప్రవిశన్తి పరం పదమితి. అతః కార్యముపాసీనమేవార్చిరాదికో గణో నయతీతి బాదరేర్మతమ్. ....

అత్ర జైమినిః పక్షాన్తరపరిగ్రహేణ ప్రత్యవతిష్ఠతే.

౭॥ సూ విశేషితత్వాచ్చ॥ *ఏతం బ్రహ్మలోకం సంపద్యన్త ఇత్యాదిషు కర్తృధారయస్సవర్త్యతిః తద్వాసస్య [illegible] నచేత్యుక్తం బహువచనాన్తలోకశబ్దతాత్పర్యం ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి)

౮॥ సూ సామీప్యాత్తు తద్వ్యపదేశః॥ (గత్యనుపపత్తివిశేషణాదిభిరితి) ఆదిశబ్దేన బ్రహ్మలోకశబ్దేపపత్తిర్బహువచనోపపత్తిశ్చ వివక్షితా కార్యే కారణోపచార ఇత్యర్థః ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అథస్యాదితి)

౯॥ సూ. కార్యాత్యయే తదధ్యక్షేణ సహాతః పరమభిధానాత్॥ అయమర్థః శ్రుత్యవగత ఇత్యత్రాహ (తే బ్రహ్మలోక ఇతి) *పరామృతాత్- పరామృతం ప్రాప్య ల్యబ్లోపే పఞ్చమీతి పూర్వపక్షిణో౽భిప్రాయః ....

౧౦॥ సూ. స్మృతేశ్చ॥ *పరస్య- బ్రహ్మాయుషః ....

(అత్రేతి) పక్షాన్తరపరిగ్రహేణ-పూర్వపక్షత్వపక్షాన్తరేణ. నతు కృత్స్నసిద్ధాన్తనేత్యర్థః.

౧౧॥ సూ. పరంజైమినిర్ముఖ్యత్వాత్॥ పరంబ్రహ్మోపాసీనా నర్చిరాదిర్నయతీతి జైమినిరాచార్యోమన్యతే. కుతః. (ముఖ్యత్వాత్) *తత్పురుషోమానవస్సఏనాన్బ్రహ్మగమయతీతి బ్రహ్మశబ్దస్యపరస్మిన్నేవబ్రహ్మణిముఖ్యత్వాత్. ప్రమాణాన్తరేణకార్యత్వనిశ్చయే సత్యేవహిలాక్షణికత్వం యుక్తం. నచగమనానుపపత్తిఃప్రమాణం - పరస్యబ్రహ్మణస్సర్వగతత్వేపివిశేషోవిశిష్టదేశగతస్యైవావిద్యానివృత్తిశాస్త్రాత్. యథాహివిద్యోత్పత్తిర్వర్ణాశ్రమధర్మశౌచాచారదేశకాలాద్యపేక్షా *తమేతంవేదానువచనేన త్యాదిశాస్త్రాదవగమ్యతే-తథానిశ్శేషావిద్యానివృత్తిరూపవిద్యానిష్పత్తిరపివిశిష్టదేశగతిసాపేక్షేతిగతిశాస్త్రాదవగమ్యతే. విమృషడుత్క్రాన్తిప్రతిషేధాదిత్తుపూర్వమేవపరిహృతం. యత్తు *బ్రహ్మలోకానితిలోకశబ్దబహువచనాభ్యాంవిశేషణాత్కార్యభూతహిరణ్యగర్భప్రతీతిరితి- తదయుక్తం-నిషాదస్థపతిన్యాయేనబ్రహ్మైవలోకో బ్రహ్మలోకఇతికర్మధారయస్యైవయుక్తత్వాత్, అర్థస్యైకత్వేనిశ్చితేబహువచనస్య *అదితిఃపాశానితివదుపపత్తేః. పరస్యబ్రహ్మణఃపరిపూర్ణస్యసర్వగతస్యసత్యసఙ్కల్పస్య స్వేచ్ఛాపరికల్పితాఃస్వాసాధారణాఅప్రాకృతాశ్చలోకానాత్యన్తాయనసన్తి- శ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణప్రామాణ్యాత్....................

౧౨॥ సూ. దర్శనాచ్చ॥ దర్శయతిచశ్రుతిఃమూర్ధన్యనాడ్యానిష్క్రమ్యదేవయానేనగతస్యపరబ్రహ్మప్రాప్తిం *ఏషసంప్రసాదోస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయపరంజ్యోతిరుపసమ్పద్యస్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతఇతి..

యదుక్తం *ప్రజాపతేస్సభాంవేశ్మప్రపద్యఇత్యర్చిరాది
నాగతస్యకార్యేప్రత్యభిసన్ధిర్దృశ్యతఇతి- తత్రోత్తరం.

౧౩॥ సూ. నచకార్యేప్రత్యభిసన్ధిః॥ నచాయం ప్రత్యభిసన్ధిః కార్యే హిరణ్యగర్భే అపితుపరస్మిన్నేవబ్రహ్మణి-వాక్యశేషే *యశోహంభవామిబ్రాహ్మణానామితితస్యాభిసన్ధాతుస్సర్వావిద్యావిమోకపూర్వకసర్వాత్మభావాభిసన్ధానాత్, *అశ్వఇవరోమాణివిధూయపాపంచన్ద్రఇవరాహోర్ముఖాత్ప్రముచ్య। ధూత్వాశరీరమకృతంకృతాత్మాబ్రహ్మలోకమభిసమ్భవామీత్యభిసమ్భావ్యస్యబ్రహ్మలోకస్యాకృతత్వశ్రవణాత్, సర్వబన్ధవినిర్మోకస్యచసాక్షాచ్ఛ్రవణాత్,. అతఃపరమేవబ్రహ్మోపాసీనమర్చిరాదిరాతివాహికోగణోనయతీతిజైమినేర్మతమ్.......................................

ఇదానీంబాదరాయణస్తుభగవాన్స్వమతేనసిద్ధాన్తమాహ

౧౧॥ సూ. పరంజైమినిర్ముఖ్యత్వాత్॥ (విద్యానిష్పత్తిః) విద్యాహిస్వరూపతః.... శరీరస్థితి హేతుకర్మక్షయే తస్యాః నిష్పత్తిః- కార్యకరత్వావస్థాపత్తిః, యద్వా - నిష్పత్తిః- నితరాంనిర్వాణః. సాగతిసాపేక్షేత్యర్థః. నిత్యత్వేపికాలవిశేషాపేక్షావత్సర్వగతత్వేపి దేశవిశేషాపేక్షాయుక్తైతిభావః నిత్యముక్తతయా కాలవిశేషాపేక్షానచేత్-తాన్నిర్దిష్టయగ్యం ప్రత్యక్షవిరోధశ్చ. ఉత్క్రాన్తిన్యాయోపపత్త్యాన.....చేత్. తత్రాహ (విముషడితి) (యత్త్విత్యాది) (నాత్యన్తాయనసన్తీతి) ననసన్తి- నిషేధప్రసక్తోనాస్తి నన్త్యేవ. అత్యర్థంపక్షే ఇత్యర్థః. పరమవ్యోమకశ్రబ్దోదీనాంహ్యదయగుహాదిస్థానపరత్వాపాదనేనలోకవిశేషాపలాపోనయుక్తః- * తదయంతమస్యరజసఃపరాకే * హిరణ్మయేపరేకోశేవిరజంబ్రహ్మనిష్కలం। తచ్ఛుభ్రంజ్యోతిషాంజ్యోతిస్తద్యదాత్మవిదోవిదురితి * తదమృతేపరమేవ్యోమన్-ఇత్యాదిభిస్సరవవ్యాపకత్వాదిప్రమాణద్వైగుణ్యంవివక్షితమ్...

౧౨॥ సూ. దర్శనాచ్చ॥ ఉత్క్రాన్త్యుపసమ్పత్తివచనేనదేవయానేనప్రాప్తిసిద్ధిః...

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యదుక్తమితి)

౧౩॥ సూ. నచకార్యేప్రత్యభిసన్ధిః॥ ఉపపాదకవాక్యశేషాత్పరస్మిన్నేవేత్యుక్తమ్. ....

౧౪॥ సూ. అప్రతీకాలమ్బనాన్నయతీతిబాదరాయణఉభయథాచదోషాత్తత్క్రతుశ్చ॥ అప్రతీకాలమ్బనాన్- ప్రతీకాలమ్బనవ్యతిరిక్తాన్నయత్యర్చిరాదిరాతివాహికో గణఇతి భగవాన్ బాదరాయణో మన్యతే. ఏతదుక్తంభవతి- కార్యముపాసీనాన్నయతీతి నాయంపక్షస్సమ్భవతి, పరమేవోపాసీనానిత్యయమపి నియమో నాస్తి, నచ ప్రతీకాలమ్బనానపినయతి, అపితుయే పరంబ్రహ్మోపాసతే, యేచాత్మానం ప్రకృతివియుక్తం బ్రహ్మాత్మకముపాసతే,- తానుభయవిధాన్నయతి - యేతుబ్రహ్మకార్యాన్తర్భూతనామాదికంవస్తుదేవదత్తాదిషుసింహాదిదృష్టివత్ బ్రహ్మదృష్ట్యా- కేవలంవాతత్తద్వస్తూపాసతే - నతాన్నయతి. అతః పరంబ్రహ్మోపాసీనా, నాత్మానంచ ప్రకృతివియుక్తం బ్రహ్మాత్మకముపాసీనా, న్నయతీతి. కుతః. (ఉభయథాచదోషాత్) కార్యముపాసీనాన్నయతీతిపక్షే *అస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయపరంజ్యోతి రుపసమ్పద్యేత్యాదికాః శ్రుతయః ప్రకుప్యేయుః- పరమేవోపాసీనానితినియమే *తద్యఇత్థంవిదుర్యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాతపఇత్యుపాసతే తేఽర్చిషమభిసమ్భవన్తీతిపఞ్చాగ్నివిదోఽర్చిరాదిగణో నయతీతి శ్రుతిః ప్రకుప్యేత్ - అతఃఉభయస్మిన్నపిపక్షే దోషఃస్యాత్. తస్మాదుభయవిధాన్నయతీతి. తదేతదాహ (తత్క్రతుశ్చేతి) తత్క్రతుః - యథోపాసనస్తథైవ ప్రాప్నోతీత్యర్థః. *యథాక్రతురస్మింల్లోకే పురుషో భవతితథేతః ప్రేత్యభవతి *తంయథాయథోపాసతఇతి న్యాయాత్, పఞ్చాగ్నివిదోప్యర్చిరాదినాగతిశ్రవణాత్, అర్చిరాదినాగతస్యబ్రహ్మప్రాప్త్యపునరావృత్తి శ్రవణాచ్చ. అతఏవతత్క్రతున్యాయాత్ప్రకృతివినిర్ముక్తబ్రహ్మాత్మకాత్మానుసన్ధానంసిద్ధం. నామాదిప్రాణపర్యన్తప్రతీకాలమ్బనానాం తూభయవిధశ్రుతిసిద్ధోపాసనాభావా, దచిన్మిశ్రోపాసనే తత్క్రతున్యాయా, చ్చార్చిరాదినాగతిర్బ్రహ్మప్రాప్తిశ్చనవిద్యతే. ....

తమిమంవిశేషంశ్రుతిరేవదర్శయతీత్యాహ.

౧౫॥ సూ. విశేషంచదర్శయతి॥ *యావన్నామ్నోగతంతత్రాస్యయథాకామచారో భవతీత్యాదికా శ్రుతిర్నామాదిప్రాణపర్యన్తప్రతీకముపాసీనానాంగత్యనపేక్షం పరిమితఫలవిశేషంచదర్శయతి. తస్మాదచిన్మిశ్రంకేవలంవాఽచిద్వస్తు బ్రహ్మదృష్ట్యాతద్వియోగేనచయఉపాసతే- నతాన్నయతి-అ

౧౪॥ సూ. అప్రతీకాలమ్బనాన్నయతీతిబాదరాయణఉభయథాచదోషాత్తత్క్రతుశ్చ॥ ప్రతీకాలమ్బనవ్యతిరిక్తపదేనాపరంబ్రహ్మోపాసీనః- తంనయతీత్యంశాత్ జైమినిమతాత్ సిద్ధాన్తిమతస్యకోవిశేషఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) కార్యముపాసీనోపి ప్రతీకాలమ్బనః- నామాదిషు బ్రహ్మదృష్ట్యోపాసీనశ్చ ప్రతీకాలమ్బనః. (నచ ప్రతీకాలమ్బనానితి) అత్ర ప్రతీకాలమ్బనశబ్దోదృష్ట్యుపాసనపరమాహ- గోబలీవర్దన్యాయాత్. ప్రతీకాలమ్బనవ్యతిరిక్తేషు కేషాంచిదర్చిరాదిగతిర్జైమినినోక్తా- ప్రతీకాలమ్బనవ్యతిరిక్తత్వోపాధిర్యుతాన్ సర్వాన్నయతీతి సిద్ధాన్తిమతమితివిశేషః. (కార్యముపాసీనాన్నయతీతినాయంపక్షఇతి) హిరణ్యగర్భోపాసీనానామర్చిరాదిగతిరనుపపన్నా- అర్చిరాదినాగతస్యపరబ్రహ్మప్రాప్తేః. నహిహిరణ్యగర్భోపాసకస్యపరబ్రహ్మప్రాప్తిః- యథోపాసనంహిఫలం. తస్మాదర్చిరాదినాపరబ్రహ్మోపాసకఏవగచ్ఛతి- నకార్యోపాసకఇత్యర్థః. ఉదాహృతశ్రుతివాక్యప్రతిపన్నయోరన్యతరస్యప్రతీకాలమ్బనత్వాత్ *అప్రతీకాలమ్బనాన్నయతీతిప్రతిజ్ఞానంవ్యాహతమిత్యత్రాహ (పఞ్చాగ్నీతి) తత్రప్రతిపన్నయోరుభయోరపిఅప్రతీకాలమ్బనత్వంసాధయితుంసూత్రకారః *తత్క్రతుశ్చేత్యుక్తవానిత్యర్థః. *తద్యఇత్థంవిదుర్యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాతపఇత్యుపాసతఇత్యత్రపఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠస్యార్చిరాదిగతిశ్రవణా, త్తయాగతస్యబ్రహ్మప్రాప్త్యపునరావృత్తిశ్రవణాత్, ఫలస్యచ యథోపాసనభావిత్వా, దర్చిరాదినా బ్రహ్మప్రాప్తిఫలోపాసననిష్ఠఃపఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠో బ్రహ్మోపాసకఏవ. తత్ర *తద్యఇత్థంవిదుః, యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాతపఇత్యుపాసత, ఇతివిభాగాన్యథానుపపత్త్యాస్యాత్మవిశిష్టబ్రహ్మోపాసనం, బ్రహ్మాత్మకస్వాత్మోపాసనం, చేతికల్ప్యం- బ్రహ్మప్రాప్త్యనుగుణ్యాత్, పృథఙ్నిర్దేశాన్యథా, చ్చేత్యర్థః. కేపునరత్రప్రతీకాలమ్బనా ఇత్యత్రాహ (నామాదీతి) ....

౧౫॥ సూ. విశేషంచదర్శయతి॥ *యావన్నామ్నోగతం-దేవాదినామ్నోగోచరఇత్యర్థః. *బ్రహ్మణాసహతేసర్వఇత్యాదివచనంనార్చిరాదిగతపురుషవిషయం- అపితుచతుర్ముఖలోకస్థయోగివిషయం. *తే బ్రహ్మలోకఇతి- బ్రహ్మైవలోకో బ్రహ్మలోకః. తత్రవర్తమానాః- బ్రహ్మనిష్ఠాఃపరాన్తకాలే - *అన్తకాలేచమామేవేత్యుక్తచరమదేహావసానసమయేపరామృతాత్ - ప్రసన్నాద్బ్రహ్మణోహేతోస్సర్వేపరిముచ్యన్తఇత్యర్థః. బ్రహ్మలోకశబ్దస్యకర్మధారయస్సన్ఖలుప్రాప్తః, వర్తమానశబ్దాధ్యాహారస్తుల్యః, అన్తకాలశబ్దస్యచరమదేహావసానపరత్వంస్మృతిప్రసిద్ధం,- అతోఽస్మిన్నేవపక్షేస్వారస్యం. అధికరణార్థముపసంహరతి (తస్మాదితి) ... ...

పితుపరం బ్రహ్మోపాసీనా, నాత్మానంచ ప్రకృతివియుక్తం బ్రహ్మాత్మకముపాసీనా, నాతివాహికోగణోనయ తీతిసిద్ధమ్...

కార్యాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే
చతుర్థస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

అత్ర పరేషాం పూర్వపక్షసూత్రాణ్యేవ సిద్ధాన్తసూత్రాణి. • పరంజైమినిరిత్యాదిసూత్రత్రయం పూర్వపక్షవిషయం. తత్తు సర్వాధికరణరీతివిరోధాత్సూత్రకారాభిప్రాయవిరుద్ధం. సత్యపి సిద్ధాన్తోపక్రమే ఽధికరణసిద్ధాన్తావసానత్వం సర్వత్ర దృష్టం-నతుపూర్వపక్షావసానత్వం. పరవిద్యాప్రకరణగతికీర్తనం స్తుత్యర్థమిత్యనుపపన్నం. అన్యఫలతయావగమ్యమానేనాన్యస్తుత్యనుపపత్తేః. గతిశ్చ సగుణవిద్యాఫలత్వేనమతా. యత్తూక్తం * ప్రజాపతేస్సభామిత్యత్ర కార్యే ప్రత్యభిసన్ధిరుపపద్యతే - * తేయదన్తరేతిపూర్వవాక్యవిచ్ఛేదాత్. ప్రకరణాద్ధి శ్రుతివాక్యే బలీయసీ ఇతి - తదయుక్తం- • యశోహంభవామి బ్రాహ్మణానామిత్యఖిలసర్వాత్మత్వకీర్తనాత్, సగుణబ్రహ్మణస్సర్వాత్మత్వకీర్తనానుపపత్త్యా, చపరప్రకరణావిచ్ఛేదఇతియతః. నచవాచ్యం సగుణేపి బ్రహ్మణి సర్వకామత్వాదివదుపాసనార్థం ప్రశంసార్థంవాతదితి. అత్ర పూర్వాపరవాక్యయోః పరవిషయత్వేఽవగమ్యమానే మధ్యగతవాక్యస్యపదశ్రుతేర్వా అన్యార్థత్వేనదుర్బలత్వాత్, ప్రజాపతిశబ్దస్యపరవిషయత్వేపి • ప్రజాపతిశ్చరతిగర్భే అన్తరితివత్ప్రయోగోపపత్తేః, పరవిషయత్వకార్యవిషయత్వయోరేకవాక్యత్వానుపపత్త్యా వాక్యభేదకల్పనప్రసఙ్గాత్, ఏకవాక్యత్వేసమ్భవతివాక్యభేదాయోగాచ్చ, చ ప్రత్యభిసన్ధిరనుపపన్నః. పరబ్రహ్మణ ఏవ నిరవధికకల్యాణగుణకస్య సర్వాన్తరాత్మత్వాత్సర్వాత్మత్వకీర్తనస్య ప్రశంసార్థత్వమప్యయుక్తం. యత్తూక్తం- విభోర్గన్తవ్యత్వానుపపత్తిః, భూగతేన ప్రదేశాన్తరగమనవత్స్వయమేవ స్వావస్థాపత్తివత్ స్వాంశభేదేనావస్థాభేదేనవా గన్తవ్యత్వాభావోఽనుపపన్నః- నిరంశత్వాదవస్థాభేదశూన్యత్వాచ్చ బ్రహ్మణః, గన్తుశ్చ జీవస్య బ్రహ్మావయవత్వేతద్వికారత్వే వాతత్ప్రాప్తిహానేనస్థిత్యభావాద్గమనమయుక్తం, మధ్యమపరిమాణత్వేఽనిత్యత్వాదణుత్వే కృత్స్నశరీరవేదనానుపపత్తేః వ్యాపిత్వే గత్యనుపపత్తేశ్చ సముద్రగమనం, సంసారాత్మనః పారమార్థ్యేనబన్ధాదనిర్మోక్షః మోక్షే స్వరూపనాశ, ఇత్యాదితర్కబలాత్ * పరంజైమినిరిత్యాదిసూత్రాణాం పూర్వపక్షవిషయతేతి. తదప్యయుక్తం- గ్రామాదిగతేరివ బ్రహ్మసంయోగార్థత్వాభావాదర్చిరాదిగతేః. నిశ్శేషప్రతిబన్ధనివృత్త్యర్థాహిసా. తస్యాశ్చ కాలాపేక్షావత్త్వాదేశాపేక్షాయుజ్యతే. • యావన్నవిమోక్ష్యఇతికాలాపేక్షాహ్యుపలభ్యతే పరిమాణవికల్పేనగమనానుపపత్తిరపరవిద్యాఫలత్వేపి ప్రసజేదితిస్వవ్యాఘాతః. నచగతేర్మిథ్యాత్వేనతత్రోపపత్తిః- విభుత్వస్యగతిమాత్రవిరోధిత్వాత్. సత్యగమనమేవ విభుత్వవిరోధీతిచేన్న- దృష్టాన్తాభావాద్వ్యాప్త్యసిద్ధేః. విభుత్వగత్యోర్విరోధోనామ నియమేనభిన్నాధారత్వం తయోః. తదత్ర యత్ర విభుత్వాభావః- తత్రైవసత్యగతిదర్శనాద్విరోధోనిశ్చీయతే. నచవిభుత్వానాశ్రయఘటాదినిష్ఠం గమనం తత్త్వసత్యం - తస్మాద్గతిమాత్రవిభుత్వవిరోధీతి స్వవ్యాఘాతోదుస్తరః. అణుత్వేకృత్స్నదేహవేదనానుపపత్త్యావిభుత్వేవ్యాఘాతః. తత్రాపివా స్తవకృత్స్నవేదనస్యైవాణుత్వవిరోధ ఇతిచేత్. పూర్వవద్దృష్టాన్తాభావాద్వ్యాప్త్యసిద్ధేః. ప్రభాప్రభావన్న్యాయేనానుపపత్తిరపినాస్తీతి ప్రాగేవోక్తం. సంసారిత్వస్యపారమార్థ్యేపి స్వరూపత్వాభావాదనిర్మోక్షస్వరూపనాశౌనస్యాతాం. యత్తుసంసారస్యకర్మనిమిత్తత్వే- సూక్ష్మాపరాధసమ్భవాత్, కర్మక్షయశక్తిసద్భావాత్, ఛ్చనిశ్శేషకర్మక్షయానుపపత్త్యాదిజల్పితం- తత్ * జ్ఞానాగ్నిస్సర్వకర్మాణిభస్మసాత్కురుతఇతిశాస్త్రబలాత్, ఈశ్వరప్రసాదద్వారాసివర్తనీయత్వాన్నోపపన్నం. యాతుస్వపక్షే మోక్షోపపత్తిః- సాచ ప్రాగేవధ్వస్తా. • అప్రతీకాలమ్బనానితిప్రథగధికరణయన్తి - సగుణబ్రహ్మవ్యతిరిక్తవికారాలమ్బనాః ప్రతీకాలమ్బనాః. తేషాంపిత్ర్యయాణతృతీయస్థానసమ్బన్ధాభావాత్, ప్రతీకవిశేషణత్వేన బ్రహ్మణోప్యుపాసితత్వాత్, * రమతేమేరస్యైతత్ర తేషామప్యుపాదానాత్, సర్వాన్ప్రకారాలమ్బనానమానవో బ్రహ్మలోకంనయతీతిపూర్వపక్షంకృత్వా- ప్రతీకాలమ్బనాన్వర్జయతి, తద్వ్యతిరిక్తాన్వికారాలమ్బనాన్నయతి, ఉభయథాఽభ్యుపగమేపిదోషాభావాదితికాలాజయన్తి. తత్రతావదధికరణభేదోఽనుపపన్నః. త్రిరత్ర విచారేజైమినిపక్షస్యసిద్ధాన్తైకదేశమతత్వాత్, • అప్రతీకాలమ్బనానిత్యస్యసామ్పరాయసిద్ధాన్తపరత్వా, చ్చాధికరణభేదానుపపత్తిః. * ఉభయథాచదోషాదితివక్ష్యమాణత్వాపదోషాదితిపదమనుపపన్నం. * ఉభయథాచదోషాదిత్యర్థానావిర్యంచ - స్వపక్షేదోషాభావమాత్రాదపి పరపక్షేదోషోద్ఘాటనంహిస్వపక్షదార్ఢ్యహేతుః.——— అపరేతు * సామీప్యాత్తుతద్వ్యపదేశఇత్యన్తం పూర్వపక్షముక్త్వాసిద్ధాన్తం వక్తుముత్తరాధిస్త్రాన్తరపరం * కార్యాత్యయఇత్యేతద్వ్యాచక్షతే - కార్యబ్రహ్మప్రాప్తానాం పునరావృత్తిరస్తి- * తేషామిహనపునరావృత్తిరితి వాజసనేయశ్రుతావిహశబ్దశ్రవణాత్, తస్యకల్పవిషయత్వాత్, కల్పాన్తరేచావృత్తిరితిపూర్వపక్షంకృత్వా • భోగమాత్రేసామ్యలిఙ్గాచ్చేతి భోగమాత్రస్యైవసర్వకల్పానామిహాశబ్దార్థత్వాదితిచ, తదభావాచ్చ వృత్తిస్స్యాత్ - ఇహస్యాదితివాక్యభేదప్రసఙ్గాత్, * ఏతయాయాఽక్షయ్యనావృత్తిమన్యయావర్తతే పునరిత్యుక్తసైకమ్యాకాఙ్క్షప్రసఙ్గాచ్చ కార్యబ్రహ్మప్రాప్తానామపినావృత్తిరితి - అతస్తత్సామర్థ్యాత్కార్యాత్యయేతదధ్యక్షేణసహపరబ్రహ్మప్రాప్తిరిత్యేతత్సిద్ధ్యత. * పరంజైమి

నిరతి శ్రౌతో ర్వే క్తస్య శ్రౌత్వపక్షస్య సిద్ధాన్తరూపతా. తత్ర చా ప్రతీకాలమ్బనాన్ - ప్రతీకాలమ్బనవ్యతిరిక్తాన్ కార్యబ్రహ్మోపాసకాన్, పరబ్రహ్మోపాసకాం, శ్చనయతి. హిరణ్యగర్భోపాసకానామేవ ప్రవృత్తాః కార్యబ్రహ్మోపాసకాః. ఉభయేషా మప్యర్చిరాదిమార్గేణగతిః- *తదుత్క్రాన్తిరిత్యాదిశ్రుతేః, పఞ్చాగ్నివిద్యాయాం కార్యబ్రహ్మోపాసకస్యార్చిరాది శ్రవణాత్, కార్యబ్రహ్మవిదః క్రమముక్తిః - అతోనావృత్తిః. పరబ్రహ్మవిదస్తుసద్యోముక్తిః. అర్చిరాదినాసత్యలోకమతిక్రమ్య కారణే బ్రహ్మణిసూక్ష్మదేహస్య కరణానాంచ ప్రవిలయ ఇతి *పరంజైమినిరిత్యనేనవిరోధః. బ్రహ్మణోవిభుత్వేపి కార్యమణ్డలాతిక్రమరూపాగతిః. జీవస్య స్వాపేక్షయా [illegible] సిద్ధాన్తయన్తి. తత్ర హిరణ్యగర్భం ప్రాప్తానాం సర్వేషామపునరావృత్తిశ్చ [illegible] బ్రహ్మలోకగతానాం [illegible] పునరావృత్తిస్మరణాత్. తత్ర [illegible] నామపునరావృత్తిశ్చేత్ - అభిమతా. యత్తుహిరణ్యగర్భోపాసకానా [illegible] కార్యబ్రహ్మోపాసకానామర్చిరాదిగత్యా [illegible] - తద

[illegible]

చ్ఛన్తి-యథాపఞ్చాగ్నివిదః, యథా చ చిత్యాగ్నివిద, ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. అత్ర బ్రూమః- కార్యం బ్రహ్మ బ్రహ్మలోకః- చతుర్ముఖః పరం బ్రహ్మేత్య
యుక్తం- తస్యాపి సృజ్యత్వశ్రవణానాఽపోదితేన కార్య బ్రహ్మ న్తర్భావావగమాత్. నచ తత్ర బ్రహ్మగుణానాం జ్ఞానాన న్దైశ్వర్యాదీనాం నిత్యానిరవధిక
త్వాత్పరమాత్మత్వం - వేదాపహారాదిషు జ్ఞానశక్త్యైశ్వర్యాదీనాం పరిమితత్వదర్శనాత్, యోగాధీనభగవత్ప్రసాదలభ్యత్వదాహితసర్గశక్తిత్వదర్శ
నా. ఉభయథా వనాన్తరేణానుపాస్యత్వావగమా, చ్చ. * బ్రహ్మవిశ్వసృజతమస్వ్యయమ్భూః ప్రజాపతిస్సంవత్సర ఇతి, *సంవత్సరాత్సాదిత్యోఽయ
మిః ఆదిత్యే పురుషస్స పరమేష్ఠీ బ్రహ్మత్మేత్యా, ది శ్రుతయస్తు బ్రహ్మాణ్డోదరవర్తిత తద్విభూతివిశేషనిర్వాహకత్వాభి ప్రాయతయా న నిరఙ్కుశైశ్వర్యే
ప్రమాణం. * హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతేత్యాద్యప్యర్వంత్వాకాశప్రాణాదివాక్యతుల్యన్యాయత్వాదుపపత్త్యన్తరైశ్చ పరమపురుషపరమితి సమర్థితం. అ
పరేషాం ప్రతిషేధే పివన్ని తైర్వా నన్యాయైర్దేవయానమార్గస్య చతుర్ముఖలోకప్రాప్తిహేతుత్వమయుక్తమితి తన్న సిద్ధాన్తేఽనుసన్తవ్యం. ప్రాదనదీవృక్ష
సంస్థానాదిభోగోపచతుర్ముఖలోకత్వే ప్రమాణం- తలవకారసామ్ని * స ఏతమో బ్రహ్మలోక ఇత్యుపక్రమ్య * ఉతపరస్మాదుతాపరస్మాత్పరన్తృతీ
యాపథవాచతుర్థాత్ । సహ ప్రస్థానేవిధృతేద్వృతకస్ర్యే యత్ర దేవానామధిదేవత న్త ఇతి చతుర్ముఖలోకాత్పరతః పరత్ర సహప్రస్థానావిశిష్టస్థానవి
శేషావగమాత్. అతస్సత్యలోకచతుర్ముఖయోర్దేవయానప్రాప్యత్వపరబ్రహ్మత్వాభావాత్ చతుర్ముఖలోకేగుణాష్టకావిర్భావ, అప్రతీయమానస్యాత్మా
నాం తత్రావస్థానం, తతః పరమాకాశప్రాప్తి, రిత్యనుపపన్నం. అనన్తరంచా బ్రహ్మవిదోపి దేవయానేన గచ్ఛన్తీతి నయుక్తం- *సఏనాన్ బ్రహ్మగ
మయతీతి దేవయానగతానామవిశేషేణ బ్రహ్మప్రాప్తిశ్రవణాత్. నపఞ్చాగ్నివిదాం బ్రహ్మప్రాప్తిశ్రవణం * సఏనానితివాక్యసఙ్కోచకం-
తేషామబ్రహ్మవిత్త్వే ప్రమాణాన్తరాభావాత్, దేవయానగతిశ్రవణేనైవ తత్రాపి బ్రహ్మవేదనస్యకల్ప్యత్వాత్,. చిత్యాగ్నివిదాం ప్రకరణే దేవయా
నశ్రవణం ప్రాసఙ్గికమహీనసయాత్పరవిద్యా ప్రకరణాన్వయిస్యాత్,. * తేనైతి బ్రహ్మవిత్పుణ్యకృత్తైజసశ్చేత్యత్ర బ్రహ్మవిద ఏవపదాన్తరవి
శేష్యత్వసమ్భవాత్ తదపినాబ్రహ్మవిదాం దేవయానగతౌ ప్రమాణం. * ద్వేసృతీ అశృణవ మిత్యత్ర ద్విత్వావధారణమపినాస్మిన్నర్థే ప్రమాణం-
* అథయేయజ్ఞేనదానేనేతివాక్యస్య పరవిద్యావ్యతిరిక్తశ్రేయః ప్రదర్శనార్థత్వసమ్భవాత్. ఏవం సర్వత్ర బ్రహ్మవేదనకల్పన, ప్రకరణోత్కర్ష,
సామానాధికరణ్య, ప్రదర్శనార్థత్వా, దిభిర్నిర్వాహసమ్భవాన్న కాచిదపి శ్రుతిరబ్రహ్మవిదాం దేవయానగమనే ప్రమాణం. అతఏవ దేవయానగతాన్న
ర్వానావ- నవేతిచిన్తానిరవకాశా. హిరణ్యగర్భమేవాపరం బ్రహ్మమన్వానస్య - నాబ్రహ్మవిదాం పరబ్రహ్మప్రాప్తి, స్తత్ర గుణాష్టకావిర్భావా ద్బ్రి
హ్మసమానభోగః, తత్ర పరబ్రహ్మప్రాప్తానామపునరావృత్తి, రితి సర్వమిదమనుపపన్నం- అబ్రహ్మవిదాం శ్వేతమహాభిషగ్వైవతప్రభృతీనాం బ్రహ్మస
భాయామాసికాప్రతిపాదనాత్, క్షుత్పిపాసాకామాద్యభిభవ పునర్జన్మప్రతిపాదనా, చ్చ. శ్వేతాదీనామబ్రహ్మవిత్త్వం చ పునరావృత్త్యైవసిద్ధం. న
స్వబ్రహ్మవిదాం దేవయానేన పరబ్రహ్మప్రాప్తిరేవనివార్యతే, నతుపరబ్రహ్మప్రాప్తిమాత్రం. అమానవేన నయనం దేవయానగత బ్రహ్మవిదామే
వ- నాన్యేషాం. అమానవనీతానామేవ అపునరావృత్తిః- నాన్యేషాం బ్రహ్మప్రాప్తానాం. అతస్సర్వముపపన్నమితి. నైవం- * నాన్యఃపన్థా అయనా
యవిద్యత ఇతి బ్రహ్మవిద్వ్యతిరిక్తానాం బ్రహ్మప్రాప్తినిషేధాత్. తత్రాప్యబ్రహ్మవిదాం దేవయానేన బ్రహ్మప్రాప్తిర్నిషిధ్యతే- న బ్రహ్మప్రాప్తి
మాత్రమితిచేత్. తర్హ్యబ్రహ్మవిత్తయాఽభిమతానాం పఞ్చాగ్నివిదాం దేవయానగతిర్నస్యాత్. యద్యుచ్యేత - విశిష్టమిహ నిషేధ్యం- అబ్రహ్మవి
దాం దేవయానవిశిష్టబ్రహ్మప్రాప్తిర్నాస్తి. తస్మాదబ్రహ్మవిదాం బ్రహ్మప్రాప్తివిధురదేవయానగతి, ర్దేవయానగతివిధుర బ్రహ్మప్రాప్తి, ర్వోపప
ద్యత ఇతి. తదయుక్తం- * అయనాయేత్యేతావన్మాత్రస్య శ్రుతత్వాత్, దేవయానేన బ్రహ్మణ ఇత్యధ్యాహారప్రసఙ్గా, చ్చ. ననునాధ్యాహారాపే
క్షా- అయనం చేత్- దేవయానపూర్వకం బ్రహ్మకర్మకం చ విదితమితిచేన్న-త్వయాదేవయానవిధుర బ్రహ్మప్రాప్తే, ర్బ్రహ్మప్రాప్తివిధుర దేవయాన
గతే, శ్చాభ్యుపగతత్వాత్. కించ- అయనశబ్దస్యకస్సఙ్కోచః- యేనవిశిష్టాయన వివక్షా స్త్రియేత. అబ్రహ్మవిదాం దేవయానగమనశాస్త్రం, బ్రహ్మ
ప్రాప్తానాం కేషాంచిత్పునరావృత్తిశాస్త్రం, చేతిచేన్న - తయోస్తద్విషయత్వేఽయనశబ్దసఙ్కోచః - తత్సఙ్కోచేతయోస్తద్విషయత్వమిత్యన్యోన్యా
శ్రయప్రసఙ్గాత్. తస్మాద్యస్మిన్మతే శ్రుత్యసఙ్కోచశ్శాస్త్రద్వయార్థవత్త్వంచ- తదేవోపపన్నమితి తావకః పక్షోఽనుపపన్నః. కించ- సర్వైర్వృత్తైరధి
కరణభేదోవక్తవ్యః. తదయుక్తం- సూత్రకారశైలీవిరోధాత్. అస్మింశ్చశాస్త్రే సర్వత్ర బాదరాయణకీర్తనస్య ముఖ్యసిద్ధాన్తత్వాభివ్యక్తి వివక్షయా
త్వంతావద్దృశ్యతే- * తదుపర్యపి బాదరాయణస్సమ్భవాదిత్యత్ర కర్మకాణ్డ దేవతాధికరణప్రసిద్ధజైమినిమతాద్వైషమ్యవివక్షయా బాదరాయణకీర్త
నందృష్టం, * మధ్వాదిష్వసమ్భవాదనధికారంజైమినిః * భావంతుబాదరాయణోఽస్తిహి,* ధర్మంజైమినిః * పూర్వంతుబాదరాయణః,* శేషత్వాత్పు
రుషార్థవాదోయథాన్యేష్వితి జైమినిః * అధికోపదేశాత్తుబాదరాయణస్యైవంతద్దర్శనాత్, * పరామర్శంజైమినిః * అనుష్ఠేయంబాదరాయణ, స్సా
మ్యశ్రుతే, రిత్యధికరణేషు పూర్వసూత్రోపన్యస్తముఖ్యసిద్ధాన్తత్వాభివ్యక్త్యర్థత్వం బాదరాయణకీర్తనస్య దృష్టం,. యత్ర ముఖ్యసిద్ధాన్తతయుక్తికృతం-
తత్ర న బాదరాయణకీర్తనం దృష్టం - యథా * అనుస్మృతేర్బాదరిః, * సమ్పత్తేరితి జైమినిః, * సుకృతదుష్కృతే ఏవేతి తు బాదరిః, * అవస్థితేరితి కాశ
కృత్స్నః, * తద్భూతస్యతునాతద్భావో జైమినేరపి, * ఆర్త్విజ్యమిత్యౌడులోమి, రిత్యాదిషు,. ముఖ్యసిద్ధాన్తానాం మిథోవిరుద్ధమతేషు పరమసాక్షి
కారాత్ బాదరాయణమతస్యపృథక్కీర్తనాభావశ్చదృష్టః- * ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్లిఙ్గమాశ్మరథ్యః * అవస్థితేరితి కాశకృత్స్నః, * తదుపలబ్ధేరితి కార్ష్ణా
జినిః * సుకృతదుష్కృతే ఏవేతి తు బాదరిః, * స్వామినఃఫలశ్రుతేరిత్యాత్రేయః * ఆర్త్విజ్యమిత్యౌడులోమిః, ఇత్యాదిషు సూత్రేషు,. అతో బాదరా
యణకీర్తనం ముఖ్యసిద్ధాన్తవైషమ్యప్రదర్శనార్థం. ఉభయశబ్దశ్చోపన్యస్తాకారద్వయపరోదృష్టః- * ఉపపూర్వమపితేకే * బహిస్తూభయథాపి,
* అభావం బాదరిః * భావం జైమినిః * ద్వాదశాహవదుభయవిధం, మితిచ. ఏవముభయశబ్దస్యోక్తిమతద్వయాభ్యుపగమార్థత్వదర్శనా, ద్బాదరాయణ

జానీతత్వస్య బుద్ధ్యస్య స్వతత్వే ... ప్రదర్శనార్థత్వాత్, అతఏవ తదోషశబ్దస్య నఘ్యార్థత్వాయోగా, చ్ఛత్రిశిరస్ఫ్రువిచారాస్పదైకార్థవిషయత్వం కార్యం బాదరిరిత్యాదిసూత్రసముదాయస్యస్వరసతః ప్రతిపన్నమితియుక్తం కార్యాధికరణ్యం. దర్శనాచ్చేతిసూత్రే తయోరూర్ధ్వమాయన్ తస్య తావదేవ చిరమితివాక్యం ... ఉదాహృతం. తతోపి పరంజ్యోతిరుపసమ్పద్యేతివాక్యోదాహరణం నఫలం - అస్య వాక్యస్య సాక్షాన్మోక్షపరత్వసమ్ప్రతిపత్త్యా క్రముముక్తివిషయత్వేన నిర్వాహస్యానుపపన్నత్వాత్, తత్ర చ శరీరాదుత్థానశ్రవణేనార్చిరాదిగతివిషయత్వస్య దురపహ్నవత్వాత్, చ. ....

కార్యాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహారీతకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయేన
శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగతశ్రీమద్భగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన
శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం చతుర్థస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా- ౧౫౦.— సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా-౫౨౨.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

చతుర్థాధ్యాయే— చతుర్థః పాదః.

సమ్పద్యావిర్భావాధికరణమ్.

సమ్పద్యావిర్భావస్స్వేనశబ్దాత్ ॥ ౧ ॥

పరం బ్రహ్మోపాసీనానామ్, ఆత్మానం చ ప్రకృతివియుక్తం బ్రహ్మాత్మకముపాసీనానామ్, అర్చిరాదినా మార్గేణాపునరావృత్తిలక్షణా గతిరుక్తా. ఇదానీం ముక్తానామైశ్వర్యప్రకారం చిన్తయితుమారభతే. ఇదమామ్నాయతే * ఏవమేవైష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి. కిమస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసమ్పన్నస్య దేవాదిరూపవత్సాధ్యేన రూపేణ సమ్బన్ధోఽనేన వాక్యేన ప్రతిపాద్యతే, ఉత స్వాభావికస్య స్వరూపస్యావిర్భావ ఇతి సంశయే— సాధ్యేన రూపేణ సమ్బన్ధ ఇతి యుక్తమ్. అన్యథా హ్యపురుషార్థావబోధిత్వం మోక్షశాస్త్రస్య స్యాత్— స్వరూపస్య స్వతోఽపురుషార్థత్వదర్శనాత్. న హి సుషుప్త్యాదౌ దేహేన్ద్రియవ్యాపారోపరతేషు కేవలస్యాత్మస్వరూపస్య పురుషార్థసమ్బన్ధో దృశ్యతే. న చ దుఃఖనివృత్తిమాత్రం పరం జ్యోతిరుపసమ్పన్నస్య పురుషార్థః— యేనాస్య స్వరూపావిర్భావ ఏవ మోక్ష ఇత్యుచ్యేత— *స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దః శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య *రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వాఽఽనన్దీ భవతీత్యాదిభిర్ముక్తస్య సుఖానన్త్యశ్రవణాత్. న చాపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానస్వరూపచైతన్యమేవాస్య స్వరూపం— తచ్చ సంసారదశాయామవిద్యయా తిరోహితం పరం జ్యోతిరుపసమ్పన్నస్యావిర్భవతీతి శక్యం వక్తుం— జ్ఞానస్వరూపస్య తిరోధానాసమ్భవాత్. ప్రకాశపర్యాయస్య జ్ఞానస్య తిరోధానం తద్వినాశ ఏవేతి హి పూర్వమేవోక్తమ్. న చ ప్రకాశమాత్రస్యానన్దతా సమ్భవతి— సుఖస్వరూపతా హ్యానన్దస్వరూపతా. సుఖస్వరూపత్వం చాత్మనోఽనుకూలత్వం— ప్రకాశమాత్రాత్మవాదినః స్వప్రకాశోఽనుకూల ఇతి యోఽభ్యుపేతః ప్రకాశమాత్రాత్మవాదినః కథం దిదమ్యానన్దస్వరూపతాముపపాదయ. స్వరూపావాప్తిమాత్రే చ సాధ్యే స్వరూపస్య నిత్యసిద్ధత్వాదుపసమ్పన్నస్య * స్వేన

౧॥ సూ. సమ్పద్యావిర్భావస్స్వేనశబ్దాత్ ॥ ౧ ॥ పాదసఙ్గతిమాహ (పరం బ్రహ్మోపాసీనానామిత్యాదినా) ... [illegible]

రూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి వచనమనర్థకం స్యాత్. అతోఽపూర్వేణ సాధ్యేన రూపేణ సమ్పద్యతే. ఏవం చ *అభినిష్పద్యత ఇతి వచనం ముఖ్యార్థమేవ భవతి. *స్వేన రూపేణేత్యప్యాసన్నైకాన్తేన స్వాసాధారణేనాభినిష్పద్యత ఇతి సఙ్గచ్ఛత ఇతి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (సమ్పద్యావిర్భావ ఇతి) అయం ప్రత్యగాత్మాఽర్చిరాదినా పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య యద్ధశావిశేషమాపద్యతే- స స్వరూపావిర్భావరూపః- నాపూర్వాకారోత్పత్తిరూపః. కుతః. (స్వేన శబ్దాత్) *స్వేన రూపేణేతి విశేషణోపాదానాదిత్యర్థః. ఆగన్తుకవిశేషపరిగ్రహే హి *స్వేన రూపేణేతి విశేషణమనర్థకం స్యాత్- అవిశేషణేఽపి తస్య స్వకీయరూపత్వసిద్ధేః ....

యత్తూక్తం స్వరూపస్య నిత్యప్రాప్తత్వాత్ *ఉపసమ్పద్యాభినిష్పద్యత ఇతి వచనమనర్థకమితి- తత్రోత్తరం.

౨॥ సూ. ముక్తః ప్రతిజ్ఞానాత్ ॥ కర్మసమ్బన్ధతత్కృతదేహాదివినిర్ముక్తః స్వాభావికరూపేణావస్థితోఽత్ర *స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యుచ్యతే- అతో నిత్యప్రాప్తస్యాపి స్వరూపస్య కర్మరూపావిద్యాతిరోహితస్య తిరోధాననివృత్తిరత్రాభినిష్పత్తిరుచ్యతే. కుతః. (ప్రతిజ్ఞానాత్) సా హి ప్రతిపాద్యతయా ప్రతిజ్ఞాతా. కుత ఇదమవగమ్యతే. *య ఆత్మేతి ప్రకృతం ప్రత్యగాత్మానం జాగరితాద్యవస్థాత్రయవినిర్ముక్తం, ప్రియాప్రియహేతుభూతకర్మారబ్ధశరీరవినిర్ముక్తం, చ ప్రతిపాదయితుం *ఏతం త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామీతి పునః పునరుక్త్వా *ఏవమేవైష సమ్ప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యభిధానాత్. అతః కర్మణా సమ్బద్ధస్య పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య బన్ధనివృత్తిరూపా ముక్తిః స్వేన రూపేణాభినిష్పత్తిరుచ్యతే. స్వరూపావిర్భావేఽప్యభినిష్పత్తిశబ్దో దృశ్యతే - యుక్త్యా యమర్థో నిష్పద్యత ఇత్యాదిషు...

రణ్యపరః- నత్వసాధ్యత్వపరః- అభినిష్పత్తివచనాత్. స్వరూపేణాభినిష్పద్యతే- రూపవిశిష్టతయా సాధ్యత ఇతి- రూపం సాధ్యమిత్యర్థః. (ఏవం చేతి) స్వశబ్దాభినిష్పత్తిశబ్దాభ్యాం పి ముఖ్యావిత్యర్థః ... ...

రాద్ధాన్తం వక్తుం సూత్రముపాదత్తే (సమ్పద్యేతి) (యద్దశావిశేషమితి) దశా- అవస్థా. జ్ఞాననిర్భాసస్య కాలవిశేషేఽభావావస్థాత్వం, జ్ఞానస్య వికాసావస్థాత్వాత్స్వాభావికత్వం, (స్వేన రూపేణేతి విశేషణమనర్థకం స్యాదితి) కథమానర్థక్యం- స్వాసాధారణ్యం హ్యుక్తమిత్యత్రాహ (అవిశేషణేఽపీతి) *పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్యాభినిష్పద్యత ఇత్యేతత్సమ్బన్ధాదేవ తదసాధారణత్వం సిద్ధం- న హ్యన్యస్య రూపేణాన్యో నిష్పద్యతే. అతః స్వశబ్దస్య తదసాధారణ్యం సిద్ధమితి స్వేన పదమనర్థకం స్యాదిత్యర్థః. ....

ఉత్తరసూత్రం శఙ్కామాహ (యత్తూక్తమితి)

౨॥ సూ. ముక్తః ప్రతిజ్ఞానాత్ ॥ *ముక్త ఇతి ప్రతిజ్ఞాఖణ్డం వ్యాచష్టే. (కర్మేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) పూర్వమసిద్ధాయాస్తిరోధాననివృత్తేర్వాచకత్వాదభినిష్పత్తిశబ్దో నానర్థక ఇత్యర్థః. *ప్రతిజ్ఞానాదితి హేతుం వ్యాచష్టే (సా హీతి) సా- తిరోధాననివృత్తిః. నివృత్తతిరోధానం స్వరూపం ప్రతిజ్ఞాతమితి భావః. తథా ప్రతిజ్ఞాతమితి కథమవగతమిత్యాహ (కుత ఇదమితి) (య ఆత్మేత్యాది) జాగ్రదాద్యవస్థాసూచ్యమానాసు ప్రత్యవస్థం *ఏతం త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామీత్యుక్తం. తత్ర *ఏతం త్వేవ తేఽనువ్యాఖ్యాస్యామీతి ప్రతిపర్యాయముక్తైతచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతపరామర్శిత్వాత్, *య ఆత్మేత్యాదినా ప్రకృతస్యాపహతపాప్మత్వాదిగుణకత్వా, దపహతపాప్మత్వాదీనాం చ జాగ్రదాద్యవస్థాస్వసమ్భవాత్, గుణాష్టకయుక్తస్వాభావికరూపకథనమేవ ప్రతిజ్ఞాతం- శ్రోతురాశయపరీక్షార్థం జాగరాదికథనం. తస్మాత్ *వ్యాఖ్యాస్యామీత్యుక్తం వ్యాఖ్యాతవ్యరూపం స్వాభావికమేవేత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (అతః కర్మణేతి) అభినిష్పత్తిశబ్దః కథం వాచక ఇత్యత్రాహ (స్వరూపావిర్భావేఽపీతి) (నిష్పద్యత ఇత్యాదిష్వితి) ఆదిశబ్దేన *విచార్య చ పునః పునః। ఇదముక్తం సునిష్పన్నమిత్యాది ప్రయోగో వివక్షితః. ఏవమయమర్థస్సాధ్యత ఇతి సిద్ధపర్యాయత్వేన ప్రయుజ్యమానోఽభినిష్పత్తిశబ్ద ఆవిర్భావస్యాపి వాచక ఇత్యర్థః.......................................

యచ్చోక్తమాత్మస్వరూపస్య సుషుప్తావపురుషార్థత్వదర్శనాత్స్వరూపావి
ర్భావే మోక్షశాస్త్రస్యాపురుషార్థావబోధిత్వం స్యాదితి కృత్వా దేవాద్యవస్థాప
త్సుఖసమ్బన్ధ్యవస్థాన్తరప్రాప్తిరభినిష్పత్తిరితి - తత్రోత్తరం.

౩॥ సూ. ॥ ఆత్మా ప్రకరణాత్ ॥ స్వరూపేణైవాయమాత్మా అపహతపాప్మత్వాది సత్యసఙ్కల్పత్వపర్యన్తగుణకః ప్రకరణాదవగమ్యతే - *య ఆత్మాఽపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్పః ఇతి హి ప్రజాపతివాక్యప్రక్రమః. ఇదం చ ప్రకరణం ప్రత్యగాత్మవిషయమితి *ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్తు ఇత్యత్ర ప్రతిపాదితం. అతోఽపహతపాప్మత్వాదిస్వరూప ఏవాయమాత్మా సంసారదశాయాం కర్మాఖ్యావిద్యయా తిరోహితస్వరూపః పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్యావిర్భూతస్వరూపో భవతి. అతః ప్రత్యగాత్మనోఽపహతపాప్మత్వాదయః స్వాభావికా గుణాః పరం జ్యోతిరుపసమ్పన్నస్యావిర్భవన్తి- నోత్పద్యన్తే. యథోక్తం భగవతా శౌనకేనాపి *యథా న క్రియతే జ్యోత్స్నా మలప్రక్షాళనాన్మణేః। దోషప్రహాణాన్న జ్ఞానమాత్మనః క్రియతే తథా॥ యథోదపానకరణాత్ క్రియతే న జలామ్బరం। సదేవ నీయతే వ్యక్తిమసతస్సమ్భవః కుతః। తథా హేయగుణధ్వంసాదవబోధాదయో గుణాః। ప్రకాశ్యన్తే న జన్యన్తే నిత్యా ఏవాత్మనో హి తే ఇతి. అతో జ్ఞానానన్దాదిగుణానాం కర్మణా ఆత్మని సఙ్కుచితానాం పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య కర్మరూపబన్ధక్షయే వికాసరూపావిర్భావో నానుపపన్న ఇతి సుష్ఠూక్తం 'సమ్పద్యావిర్భావ' ఇతి. ....

సమ్పద్యావిర్భావాధికరణం సమాప్తమ్.

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యచ్చోక్తమితి)

౩॥ సూ. ॥ ఆత్మా ప్రకరణాత్ ॥ పరమాత్మవిషయం హీదం వాక్యమిత్యత్రాహ (ఇదం చేతి) స్వాభావికత్వే సర్వదోపలభ్యేరన్నిమే గుణా ఇత్యత్రాహ (అత ఇతి) అనన్దస్యైవ - ఔపాధికాకారసమ్బన్ధనిబన్ధనో సఙ్కోచః. సంసారదశాయాం స్వాభావికానన్దస్య తిరోహితత్వాదౌపాధికరూపసమ్బన్ధసాపేక్ష ఆనన్దయోగో భవతి. అత ఏవ సుషుప్తౌ చానన్దాభావః- సత్త్వానన్దస్యోపాధికాకారహేతుత్వస్వాభావ్యాత్. తిరోధాననివృత్తౌ స్వాభావిక ఏవానన్ద ఆవిర్భవతీతి - స్వరూపావిర్భావపరత్వే మోక్షశాస్త్రస్యాపురుషార్థావబోధిత్వమిత్యర్థః. ... ...

పరిహారశ్చ *పరం జ్యోతిరితి జ్యోతిశ్శబ్దస్య స్వాభావికపరస్వరూపాభిధాయకత్వ విషయత్వప్రతిపాదకం *ఆత్మా ప్రకరణాదితి సూత్రం వ్యాచష్టే తదయుక్తం- అస్యాధికరణస్య ... త్వాత్, నైవ *జ్యోతిర్దర్శనాదిత్యత్ర సమర్థితత్వాత్, స్వాభావికవిషయత్వే శఙ్కానుదయాచ్చ అధికశఙ్కాహేత్వభావాచ్చ. అతోఽపురుషార్థత్వపరిహారపరత్వం యుక్తం. అనధ్యాహారేణ సూత్రార్థసమ్భవే అధ్యాహారోఽనుచితః ... - ... గుణానాం ... సమ్బన్ధ ... గుణానాం ... కేవలం పూర్వావస్థాత ఇతి శఙ్కాయాం ద్వితీయసూత్రమవతారయన్తి. తత్ర పరప్రష్టవ్యః- కిం ... స్వరూపం ... ఆద్యే మోక్షోపాయనైరర్థక్యం ద్వితీయే నివృత్తిర్భావా-న వా. భావశ్చేత్ - అపునరావృత్తిశ్రుతివిరోధః అభావశ్చేత్ - పరమార్థనిషేధత్వం. నివృత్తిర్జడా- న వా. జడా చేత్ - అజడస్య జడధర్మత్వం స్యాత్. తతశ్చ భవద్భిరుక్తావిద్యాదోషస్స్యాత్, విజాతీయనానాత్వం చ స్యాత్, అజడా చేత్ - సజాతీయనానాత్వం స్యాత్. సా చ నివృత్తిః కస్య ప్రకాశతే. యది ... తదయుక్తం - స్వానుభవస్వభావస్యావిద్యయా వినాశ్యస్యానుభవరూపత్వవిరోధాత్. యది స్వస్య- తదా ప్రత్యగ్ద్వయప్రసఙ్గః.——— అన్యే తు పరం జ్యోతిరుపసమ్పన్నస్య జక్షణాది శ్రవణాద్విలక్షణసాంసారికఫలప్రాప్తిరయముక్త ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా- ముక్తాత్మప్రతిపాదనప్రతిజ్ఞానాత్, జక్షణాదేస్సాఙ్కల్పికత్వోపపత్తేశ్చ సిద్ధాన్తపరమధికరణాన్తరం ద్వితీయసూత్రం వ్యాచక్షతే. తదయుక్తం- *సఙ్కల్పాదేవాస్య పితరస్సముత్తిష్ఠన్తీత్యత్ర పితృలోకాదిసృష్టిస్సఙ్కల్పకార్యతాయా ఉపపాదయిష్యమాణత్వాత్ అత్రైవ తద్వ్యాఖ్యానే, తద్విశిష్టవిషయోత్తరపూర్వానుత్పత్తేశ్చ పరాయేదనిమిత్తకత్వాచ్చ పరం జ్యోతిరుపసమ్పన్నస్య సంసారిత్వశఙ్కానుదయాత్. అభినిష్పన్నం రూపం కిమపహతపాప్మత్వాదివిశిష్టస్వరూపం - ఉత జక్షణాదినిష్పాదనశక్తిరితి విచారే - పూర్వం కర్మసమ్బన్ధాభావాత్ ప్రాగభావప్రత్యయాం సాత్యన్తాభావరూపాపహతపాప్మత్వాద్యయోగాత్ తదావిర్భావానుపపత్తేః జక్షణాదిశక్తిరితి పూర్వపక్షం కృత్వా - పుణ్యపాపహేతుభూతవ్యాపారవిరహితదేహేన్ద్రియశోకాదిహేతుసమ్బన్ధవిషయజరాద్యుత్పత్తిప్రతిబన్ధకశక్తిమత్త్వాయాః ప్రాక్తిరోభూతాయా ఆవిర్భావోపపత్తేః, జక్షణాదిశక్తేరపి సత్యసఙ్కల్పత్వాన్తర్భావా, అపహతపాప్మత్వాదిలక్షణస్వరూపమితి సిద్ధాన్తపరమధికరణాన్తరం తృతీయం సూత్రం వ్యాచక్షతే. తదయుక్తం- అపహతపాప్మత్వాదిలక్షణస్వరూపమితివ్యవస్థాపితేఽపి *బ్రాహ్మేణ జైమినిరిత్యధికరణస్యానుత్థానప్రసఙ్గాత్. అతోఽపురుషార్థాభినివృత్తిపరతయైవ యథోక్తశఙ్కాపరిహారపరత్వేనైవ సూత్రద్వయస్య న్యాయ్యమ్. ....

సమ్పద్యావిర్భావాధికరణం సమాప్తమ్.

౪॥ సూ.

॥ అవిభాగేనదృష్టత్వాత్ ॥

కిమయంపరంజ్యోతిరుపసమ్పన్నస్సర్వబన్ధవినిర్ముక్తః ప్రత్యగాత్మాస్వాత్మానంపరమాత్మనః పృథగ్భూతమనుభవతి - ఉతతత్ప్రకారతయాతదవిభక్తమితివిశయే- *సోఽశ్నుతేసర్వాన్కామాన్సహబ్రహ్మణావిపశ్చితా *యదాపశ్యఃపశ్యతేరుక్మవర్ణంకర్తారమీశంపురుషంబ్రహ్మయోనిం। తదావిద్వాన్పుణ్యపాపేవిధూయనిరఞ్జనఃపరమంసామ్యముపైతి *ఇదంజ్ఞానముపాశ్రిత్యమమసాధర్మ్యమాగతాః। సర్గేఽపినోపజాయన్తేప్రలయేనవ్యథన్తిచఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతిభ్యాం ముక్తస్యపరేణసాహిత్యసామ్యసాధర్మ్యావగమాత్ పృథగ్భూతమనుభవతి. ... ...

ఇతిప్రాప్తఉచ్యతే (అవిభాగేనేతి) పరస్మాద్బ్రహ్మణఃస్వాత్మానమవిభాగేనానుభవతిముక్తః. కుతః. (దృష్టత్వాత్) పరబ్రహ్మోపసమ్పత్త్యానివృత్తావిద్యాతిరోధానస్యయాథాతథ్యేనస్వాత్మనోదృష్టత్వాత్. స్వాత్మనఃస్వరూపంహి *తత్త్వమసి *అయమాత్మాబ్రహ్మ *ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వం *సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మేత్యాదిసామానాధికరణ్యనిర్దేశైః, *యఆత్మనితిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరోయమాత్మానవేదయస్యాత్మాశరీరం యఆత్మానమన్తరోయమయతిసతఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః *అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తాజనానాంసర్వాత్మేత్యాదిభిశ్చపరమాత్మాత్మకంతచ్ఛరీరతయాతత్ప్రకారభూతమితిప్రతిపాదితం *అవస్థితేరితికాశకృత్స్నఇత్యత్ర-అతోఽవిభాగేనాహంబ్రహ్మాస్మీత్యేవానుభవతి. సామ్యసాధర్మ్యవ్యపదేశౌ బ్రహ్మప్రకారభూతస్యైవప్రత్యగాత్మనఃస్వరూపంతత్సమమితి-దేవాదిప్రాకృతరూపప్రహాణేనబ్రహ్మసమానశుద్ధింప్రతిపాదయతః. సహశ్రుతిస్స్వప్రకారభూతస్యప్రత్యగాత్మనఃప్రకారిణాబ్రహ్మణాసహతద్గుణానుభవంప్రతిపాదయతీతినకశ్చిద్విరోధః. బ్రహ్మప్రకారతయాతదవిభాగోఽత్రాపి *సఙ్కల్పాదేవతచ్ఛ్రుతేరిత్యాది, నవిరుధ్యతే-*అధికన్తుభేదనిర్దేశాత్ *అధికోపదేశాదిత్యాది,చ. ....

అవిభాగేనదృష్టత్వాధికరణంసమాప్తమ్.

౪॥ సూ. ॥ అవిభాగేనదృష్టత్వాత్ ॥ అవాన్తరసఙ్గతిస్స్పష్టా. ముక్తఃకిమాత్మానంపరమాత్మనఃపృథగ్భూతమనుభవతి- ఉతతత్ప్రకారతయాతదవిభక్తం. కింసాహిత్యసామ్యసాధర్మ్యవచనాన్యవిభాగేనానుభవేవిరుధ్యన్తే- నేతి. కింప్రకారభూతస్యైవసాహిత్యాదికముపపన్నం- నేతి. నచేత్- తద్వచనవిరోధాత్పృథగ్భావేనానుభవః. ఉపపన్నంచేత్ - తద్వచనావిరోధాదవిభాగేనానుభవః. యథావస్థితోపాసనభావిత్వేఽపిఫలస్య, స్థితేకత్వంపూర్వపక్షోత్థానమితిశఙ్కాయాంసహశ్రుతిసామ్యశ్రుతిసాధర్మ్యస్మృతీనాంబలాత్ స్వప్రకృతత్వన్యాయేన సాది తఇత్యభిప్రాయేణపూర్వపక్షమాహ (సహబ్రహ్మణేతి) శ్రుతేర్భోక్తృసాహిత్యపరత్వంపూర్వపక్షిణోమతం. సామ్యసాధర్మ్యశబ్దానామర్థభేదవివక్షయాప్రయుక్తాః - అవిభాగాద్యాహృతశ్రుతిస్మృతివచనత్వాత్ప్రయుక్తాః. సామ్యస్యపారమ్యసతిప్రకారప్రకారిభావాదిలక్షణైక్యం బద్ధావస్థాయామేవేతిపూర్వపక్షిణోఽభిప్రాయః.... ... ...

(అవిభాగేనేతి) యాథాతథ్యేనస్వరూపందృష్టమస్తు- తత్కిమిత్యత్రాహ (స్వాత్మనస్స్వరూపంహీతి) స్వరూపైక్యవ్యాప్త్యన్తర్యామిత్వ (యఆత్మనీతి) (అహంబ్రహ్మాస్మీత్యేవానుభవతీతి) అహమర్థస్యతత్పర్యన్తత్వేనతద్బుద్ధిశబ్దయోశ్చతత్పర్యన్తత్వాత్తథాత్వేనానుభవతీత్యర్థః. (నకశ్చిద్విరోధః) సహశ్రుతేర్భోగ్యసాహిత్యపరత్వాత్, భోగ్యసాహిత్యస్యబ్రహ్మపర్యన్తత్వేఽపిసమ్భవాత్, తత్పర్యన్తత్వేనానుభవేనవిరోధఇత్యర్థః. ఉక్తప్రకారఏవావిభాగః- నతుస్వరూపైక్యమవిభాగః- తథాసతిపూర్వాపరసఙ్ఘట్టాదిత్యాహ (బ్రహ్మప్రకారతయేతి)... ... .

పరేత్యత్ర *సతత్రపర్యేతీత్యధికరణాధికరణవ్యభావేనో, పసమ్పత్త్యాకర్మకర్తృభావేన, చభేదంభూర్వపక్షీకృత్య- *తత్త్వమసీత్యాదివాక్యైః పరమాత్మనోదృష్టత్వాత్, దృష్టాదర్శనంఫలత్వాత్, స్వదేశకుచ్ఛనిర్దేశనాదిభిః, స్వానిభాగంసిద్ధాన్తయతి. *స్వేమహిమ్నిప్రతిష్ఠితఇతివత్ *సతత్రపర్యేతీత్యాదిసామర్థ్యః. అస్మిన్పక్షేపరవిద్యాప్రకరణస్థానాంముక్తాభేదశ్రుతీనాంగుణానుభవశ్రుతీనాంచాముఖ్యార్థత్వమితి - తాసామభేదశ్రుతీనాం చముఖ్యార్థత్వాద్గుణపక్షఏవప్రబలః.——— భేదశ్రుత్యముఖ్యార్థత్వదోషోఽపరేషామపిసమానః. ఔపాధికనామరూపప్రహాణేనసంశ్లేషేస్తి స్వాస్థ్యోక్తేర్దీపముద్రఘటకరకాకాశాదిరీతిసర్వముపపన్నం.——— అన్యేతు *సహబ్రహ్మణా *యథోదకంశుద్ధేశుద్ధమాసిక్తంతాదృగేవభవతి, తాదృక్త్వముక్తం- నతుతద్భావః. *సర్వేషామాత్మస్వప్నముక్తిత్యాదిభేదవ్యపదేశాత్, ముక్తస్యస్వపరవిజ్ఞానవత్తయాస్వాపప్రలయయోరివవిభాగశక్తిముక్తయోరనిర్వాహణయోగాత్, *ఏకస్సర్వగతోభూత్వాసర్వాత్మాసర్వతోముఖః। ప్రత్యభాపతథర్మాత్మా, భేదజ్ఞానానునాదయన్నితిసర్వాత్మభూతస్యాపివిశ్వాభాదిదర్శనాత్, శ్వేతాశ్వతరేషు *యఏవంవేదాహంబ్రహ్మాస్మీతిసఇదంసర్వంభవతీత్యామ్నాతోముక్తస్యసర్వాత్మభావస్సంశ్లేషమాత్ర

౫॥ సూ. ✿ బ్రాహ్మేణ జైమినిరుపన్యాసాదిభ్యః ॥ ✿

ప్రత్యగాత్మనః పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య నివృత్తతిరోధానస్య స్వరూపావిర్భావ ఇత్యుక్తమ్- తత్ర యేన స్వరూపేణాయమావిర్భవతి- తత్స్వరూపం శ్రుత్యైవ విచార్యతే. కిమపహతపాప్మత్వాదికమేవాస్య స్వరూపమితి తేన రూపేణాయమావిర్భవతి- ఉత విజ్ఞానమాత్రమేవేతి తేన రూపేణ- అథోభయోరవిరోధ ఇత్యుభయరూపేణేతి. కిం తావత్ప్రాప్తం. బ్రాహ్మేణేతి జైమినిరాచార్యో మన్యతే. బ్రాహ్మేణ-అపహతపాప్మత్వాదినేత్యర్థః. అపహతపాప్మత్వాదయో హ్యదహరవాక్యే బ్రహ్మసమ్బన్ధితయా శ్రుతాః. బ్రాహ్మేణేతి కుతోఽవగమ్యతే. (ఉపన్యాసాదిభ్యః) ఉపన్యస్యన్తే హి బ్రహ్మగుణా అపహతపాప్మత్వాదయః ప్రత్యగాత్మనోఽపి ప్రజాపతివాక్యే *య ఆత్మాఽపహతపాప్మేత్యాదినా * సత్యసఙ్కల్ప ఇత్యన్తేన. ఆదిశబ్దేన సత్యసఙ్కల్పత్వాదిగుణాయత్తా జక్షణాదయః *జక్షత్క్రీడన్ రమమాణ ఇత్యాదివాక్యావగతా వ్యవహారా గృహ్యన్తే. అత ఏభ్య ఉపన్యాసాదిభ్యః ప్రత్యగాత్మనో విజ్ఞానమాత్రస్వరూపత్వం న సమ్భవతీతి జైమినేర్మతమ్. ....

మితిపూర్వపక్షం కృత్వా- భోక్తృభోగ్యేశ్వరాణాం ... జలవత్, క్షీరే నీరవత్, ... విభాగం గచ్ఛతి - నామరూపప్రవిలయప్రతిపాదనసామానాధికరణ్యాభ్యాం, *యత్రత్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ ... ఇత్యాది శ్రుతే, శ్వ. శక్తిభేదస్యావిద్యమానత్వాత్ భేదవాదా అవిరుద్ధాః. అవిభాగాపత్తావపి స్వపరసమ్బాధ ఉపపన్నః ... ముక్తానివర్తనాధీనజ్ఞానత్వేనసమ్భవత ... ఇత్యాహావాత్. అతస్సిద్ధ ఏవ సర్వాత్మభావే శరీరభేదేన విహర్తుమిచ్ఛతి చేత్ - విహరతీతిసిద్ధాన్తయన్తి. అస్మిన్ పక్షే పూర్వపక్షసిద్ధాన్తస్య శబ్దమాత్రేణ భేదః- నత్వర్థతః- స్వపరసమ్బాధవిభాగశక్త్యనపగమాత్, తత్కార్యసమ్బాధస్య పృథగ్వ్యవహారాణాం చ విద్యమానత్వాత్, కదాచిదసమ్బాధే నాపి విప్లుతిరితి చేత్. ఉపయుక్తం- కరణానపేక్షజ్ఞానస్య సఙ్కోచకాభావాత్. యద్యప్యసమ్బాధః- తథాపి నుముక్తానాం పరస్పరైక్యాభావాత్ ... దేహద్వయాధిష్ఠానస్య పరస్పరైక్యమితిచేత్-తన్న- నూతనత్వాదివభేదోదయప్రసఙ్గాత్. అవిభక్తశక్తి మాత్రశేషత్వాభావాన్నానాత్వాత్ ... ఇతిచేత్. తస్మిన్ సమ్బాధేపి ... రాత్సర్వజ్ఞాద్భవత్యేవ - అన్యతరశక్తిభేదస్య విద్యమానత్వాదేవ. కించ- యద్వత్ప్రయుక్తనిర్గతివిభాగః- అన్యత్రసిద్ధాన్తాభ్యుపగమస్స్యాత్. సర్వాత్మభావేపి భేదనివృత్తిః- బ్రహ్మజ్ఞానపక్షప్రసఙ్గాత్, నాప్యోపాధిక భేదనివృత్తిః- ... రమతాదవిశేషాపాతాత్. నాప్యేకసముదాయాన్తర్భావః- దేవదత్తస్యాపి సామానాధికరణ్యవత్ *సఇదం సర్వమితిసామానాధికరణ్యస్య ముఖ్యత్వాయోగాత్. నాపి సర్వథా భేదనివృత్తిః- శక్తితో భేదస్యాభ్యుపగమాత్. విభాగశక్తివ్యతిరిక్తభేదాభావ ఇతిచేత్. కిం తదావిభాగో నాస్తి- కింతు విభాగశక్తిరేవేతి మతం. తన్న- అనుత్పన్నస్య స్థితత్వాత్. అనుత్పన్నత్వముక్తం- నవా. త్యక్తం చేత్ - సర్వ పటఘటమహీధరాదీనామపి స్వరూపగతపరిమాణపరిహాణలయాభ్యుపగమే స్వరూపానిత్యత్వమేవ స్యాత్. న చేత్ - విభాగశక్తివ్యతిరిక్తభేదస్య స్థితౌ నావిభాగః. కించ - విభాగశక్తివ్యతిరిక్త నిత్యభేదానభ్యుపగమే- విభాగశక్త్యా కదాచిదాత్మానం విభజ్య విహరన్ముక్తః కిం పూర్వముక్త ఏవాత్మా - రామకృష్ణాదివత్పరమాత్మైకదేశో వేతి వికల్పే. ఇదానీం ముక్తస్య పూర్వప్రలీనశరీరాంశానన్యత్వే నిశ్చయస్యైవ దేవదత్తాత్మానన్యత్వ నిశ్చయస్య దుష్కరత్వాన్ముక్తైశ్వరాంశ ... స్యాత్. తదేకదా విముక్తస్యాపి జగద్వ్యాపారసమ్భవస్స్యాత్. ఈశ్వరస్య సర్వజ్ఞత్వాచ్ఛక్తిరూపత్వాచ్చ ... జగద్వ్యాపారప్రసఙ్గ ఇతిచేత్. అతః ... జ్ఞానం భేదకాకారేణ వినా స్వరూపభేదేన వా వినాఽనుపపన్నమితి విభాగశక్తివ్యతిరిక్తభేదాభావరూపావిభాగోఽనుపపన్నః. భోక్తృభోగ్యేశ్వరాణాం విముక్తస్వభావత్వాత్ ప్రముక్తస్యైరవిభాగోఽప్యనుపపన్నః. అతః పూర్వపక్షోద్విశేపసిద్ధిరనుపపాదా......

అవిభాగేనదృష్టత్వాధికరణం సమాప్తమ్

౫॥ సూ. ✿ బ్రాహ్మేణ జైమినిరుపన్యాసాదిభ్యః ॥ ✿ అథ ... సఙ్గతిరుచ్యతే (ప్రత్యగాత్మన ఇతి) ప్రథమాధికరణేన సఙ్గతిరుక్తా. (అపహతపాప్మత్వాదికమేవేతి) వికారాన్తరస్య ప్రకాశత్వవ్యావృత్తిః. (విజ్ఞానమాత్రమేవేతి) మాత్రశబ్దేన అంశతో జాడ్యవ్యుదాసః. ఏవకారేణ గుణాన్తరవ్యుదాసః. కిం గుణాష్టకవిశిష్టమేవాస్య స్వరూపం - ఉత విజ్ఞానమాత్రమేవ - ఉతోభయం స్వరూపం. కిం గుణాష్టకైః విశిష్టజ్ఞానమాత్రస్వరూపత్వవిషయశ్రుత్యోః ప్రాబల్యదౌర్బల్యవిభాగో యుజ్యతే- నేతి. తయోః కిమవిరోధస్సమ్భవతి- నేతి. విజ్ఞానఘన ఏవేత్యవధారణం కింగుణాన్తరవ్యావృత్తియుక్తం- నేతి. యదాఽవధారణం గుణాన్తరవ్యావర్తనపరం - తదానీమవిరోధాసమ్భవేన ప్రాబల్యదౌర్బల్యవిభాగాశ్రయణస్య న్యాయ్యత్వాత్ ... అన్యతరస్వరూపత్వసిద్ధిః. యదా న వ్యావర్తనపరం - తదావిరోధాభావేన ప్రాబల్యదౌర్బల్యవిభాగాశ్రయణాన్యాయ్యత్వాదుభయస్వరూపత్వం. అపహతపాప్మత్వాదేః కథం బ్రాహ్మత్వమిత్యత్రాహ (అపహతపాప్మత్వాదయో హీతి) వ్యవహారాః- ప్రవృత్తయః. (న సమ్భవతీతి) స్వరూపం జడం- జ్ఞానత్వే జ్ఞానాద్యాశ్రయత్వాయోగాదితి భావః ....

౬॥ సూ. చితితన్మాత్రేణ తదాత్మకత్వాదిత్యౌడులోమిః ॥ చైతన్యమాత్రమేవాస్య స్వరూపమితి తేన రూపేణావిర్భవతీత్యౌడులోమిరాచార్యో మన్యతే. కుతః. (తదాత్మకత్వాత్) తావన్మాత్రాత్మకత్వాదస్య ప్రత్యగాత్మనః. *స యథా సైన్ధవఘనోఽనన్తరోఽబాహ్యః కృత్స్నో రసఘన ఏవ, ఏవం వా అరేఽయమాత్మాఽనన్తరోఽబాహ్యః కృత్స్నః ప్రజ్ఞానఘన ఏవ *విజ్ఞానఘన ఏవేత్యవధారణాత్ విజ్ఞానమాత్రమేవాస్య స్వరూపమిత్యవగమ్యతే. అతోఽస్య గుణాన్తరాభావాత్ *అపహతపాప్మేత్యాదయః శబ్దాః వికారసుఖదుఃఖాద్యవిద్యాత్మకధర్మవ్యావృత్తిపరా ఇతి చితితన్మాత్రరూపేణావిర్భావ ఇత్యౌడులోమేర్మతమ్..................

సమ్ప్రతి భగవాన్ బాదరాయణః స్వమతేన సిద్ధాన్తమాహ.

౭॥ సూ. ఏవమప్యుపన్యాసాత్పూర్వభావాదవిరోధం బాదరాయణః ॥ ఏవమపి-విజ్ఞానమాత్రస్వరూపత్వప్రతిపాదనే సత్యపి సత్యకామత్వాదీనాం పూర్వోక్తానాం గుణానాం అవిరోధం బాదరాయణ ఆచార్యో మన్యతే. కుతః. (ఉపన్యాసాత్పూర్వభావాత్) ఔపనిషదాత్ *య ఆత్మాఽపహతపాప్మేత్యాద్యుపన్యాసాత్ప్రమాణాత్ పూర్వేషాం- అపహతపాప్మత్వసత్యకామత్వాదీనామపి భావాత్-విద్యమానత్వాత్. తుల్యప్రమాణకానామితరేతరబాధో న యుజ్యత ఇత్యర్థః. న చ వస్తువిరోధాదపహతపాప్మత్వాదీనామవిద్యాపరికల్పితత్వం న్యాయ్యం-విశేషాభావాద్విపరీతం కస్మాన్న భవతీతి న్యాయాత్. తుల్యబలత్వే హ్యశక్యస్యావధారణస్యాన్యపరత్వమేవ న్యాయ్యం. ఏవమప్యవిరోధ ఇత్యభ్యుపగమ్య వదతా - జ్ఞానమాత్రమేవాస్య స్వరూపం నాన్యదితి చ దిద్యుస్తీత్యయమర్థః *విజ్ఞానఘన ఏవేత్యాదిభిర్న ప్రతిపాద్యత ఇతి మన్యతే. కస్తర్హి *విజ్ఞానఘన ఏవేత్యవధారణార్థః. కృత్స్నస్యాప్యాత్మనో జడవ్యావృత్తస్వప్రకాశః-నాన్యాయత్తప్రకాశః స్వల్పోఽపి ప్రదేశోఽస్తీత్యయమర్థో వాక్యాదేవ సువ్యక్తః *స యథా సైన్ధవఘనోఽనన్తరోఽబాహ్యః కృత్స్నో రసఘన ఏవ। ఏవం వా అరేఽయమాత్మాఽనన్తరోఽబాహ్యః కృత్స్నః ప్రజ్ఞానఘన ఏవేతి. న చైవం ప్రత్యగాత్మనో ధర్మిస్వరూపస్య కృత్స్నస్య విజ్ఞానఘనత్వేఽప్యపహతపాప్మత్వసత్యసఙ్కల్పత్వాదిధర్మసమ్బన్ధో వాక్యాన్తరావగతో విరుధ్యతే- యథా సైన్ధవఘనస్య కృత్స్నస్య రసఘనత్వే రసనేన్ద్రియావగతే చక్షురాద్యవగతాః రూపకాఠిన్యాదయో న విరుధ్యన్తే. ఇదమత్ర వాక్యతాత్పర్యం- యథా

౬॥ సూ. చితితన్మాత్రేణ తదాత్మకత్వాదిత్యౌడులోమిః ॥ (తేనేతి) సూత్రే భాష్యే చ తృతీయా ప్రకారే, ఔపచారికః. (వికారసుఖదుఃఖాదీతి) ఆదిశబ్దాదుపేయోపగ్రహణం *విజర ఇత్యాదిపదాని నిర్వికారత్వపరాణి. విశోకః- నిర్దుఃఖః. సత్యకామః-సత్యం- అకాదాచిత్కం సుఖమస్యేతి సర్వకామపదం కాదాచిత్కసుఖరాహిత్యపరం - న తు నిత్యసుఖత్వపరం. సత్యసఙ్కల్పః - ఉపేయోరహితః. న హ్యుపేతుకస్సత్యసఙ్కల్పః. మోఘసఙ్కల్పేన రహిత ఇతి వా పూర్వపక్ష్యర్థః. ....

౭॥ సూ. ఏవమప్యుపన్యాసాత్పూర్వభావాదవిరోధం బాదరాయణః ॥ విజ్ఞానమాత్రప్రతిపాదనపరత్వాపాతప్రతీతిం *విజ్ఞానఘన ఏవేత్యాదివాక్యస్యాభ్యుపగమ్య పరిహరతి (ఏవమపీత్యాదినా) *అపహతపాప్మేత్యాదికేవాక్యే సత్యపి తత్పూర్వపక్షీకృత్యౌడులోమినా ఉదీరితమితి శఙ్కాయాం సూత్రతాత్పర్యమాహ (తుల్యప్రమాణకానామితి) ఏవకారః కస్యచిద్వాక్యస్య శేషభూతతయా న స్వార్థప్రతిపాదకః అవధారణీయసాపేక్షత్వాదవధారణస్య. అతశ్శేషభూతైవకారస్వారస్యాయ న శేషిభూతపదజాలభఙ్గః కార్యః - అపి తు శేషిణమభఙ్క్త్వా శేషభూతభఙ్గ ఏవ కార్యః. తస్మాదేవకారస్వారస్యార్థం వాక్యాన్తరగతాగుణానభఙ్క్త్వా ఇతి విజ్ఞానరూపత్వమపహతపాప్మత్వాదికం చ తుల్యప్రమాణకత్వాదేవకారభఙ్గేనాపి స్వీకర్తవ్యమిత్యర్థః. (న చ వస్తువిరోధాదితి) వస్తువిరోధః- జ్ఞానస్య జ్ఞానాన్తరాశ్రయత్వాసమ్భవః. స కింవ్యాప్త్యాఽభిధీయతే- ఉత శ్రుతిబలాత్. వ్యాప్త్యా చేత్-జ్ఞానం కస్యచిద్గుణభూతం దృష్టమితి బ్రహ్మ చ తథా స్యాత్. శ్రుతిప్రతిపన్నత్వాన్న గుణభూతమితి చేత్-తత ఏవ శ్రుతిబలాద్జ్ఞానాశ్రయత్వమప్యఙ్గీక్రియతాం. యత్తు న జ్ఞానం జ్ఞానాన్తరాశ్రయమితి-తన్న జ్ఞానత్వప్రయుక్తం- అపి తు గుణభూతజ్ఞానత్వప్రయుక్తం ఆత్మనస్తు గుణత్వాభావాజ్జ్ఞానస్వరూపస్యాపి జ్ఞానాశ్రయత్వే వ్యాప్తివిరోధోఽపి నాస్తీత్యనుసన్ధేయం. (విశేషాభావాదితి) ఉభయమపి శ్రుతిసిద్ధత్వాద్విశేషాన్నాన్యస్య బాధకం- బాధకం చేత్-విపర్యయేణ స్యాదిత్యర్థః. అశక్యస్య- గుణాన్తరాబాధేన నిర్వోఢుమశక్యస్య. అన్యపరత్వం- అవిరుద్ధార్థాన్తరపరత్వం. అభ్యుపగమ్యవదతస్తాత్పర్యమాహ (ఏవమపీతి) అపహతపాప్మత్వాదివిరుద్ధార్థప్రతీత్యభావం మన్యత ఇత్యర్థః. తమేవ చోద్యపూర్వకముపపాదయతి (కస్తర్హీత్యాదినా) వాక్యాదేవ సువ్యక్తత్వం వాక్యైకదేశభూతదృష్టాన్తవాక్యేనోపపాదయతి (స యథేతి) ఆత్మనస్సర్వత్ర విజ్ఞానఘనత్వం స్యాత్ - తత్ర కిం గుణాశ్రయత్వేన శఙ్క్యత ఇతి (న చైవమితి) *స యథేతి దృష్టాన్తవాక్యే విరోధః కథమవగత ఇత్యత్రాహ (యథేతి) దృష్టాన్తవాక్యగతావధారణస్యార్థః,

రసవత్త్వస్వప్రభలాదిమత్త్వాదిప్రదేశభేదేన రసభేదే సత్యపి సైన్ధవఘనస్య సర్వతైకరసత్వం — తథాత్మనో పి సర్వత్ర విజ్ఞానస్వరూపత్వం — స్వప్రకాశస్వరూపత్వమిత్యర్థః. ....

బ్రాహ్మాధికరణం సమాప్తమ్.

౮॥ సూ. ॥ సఙ్కల్పాదేవ తచ్ఛ్రుతేః ॥

ముక్తః పరం బ్రహ్మోపసమ్పద్య జ్ఞానస్వరూపో౽పహతపాప్మత్వాదిసత్యసఙ్కల్పత్వపర్యన్తగుణక ఆవిర్భవతీత్యుక్తమ్. తమధికృత్య తస్య సత్యసఙ్కల్పత్వప్రయుక్తా వ్యవహారాః శ్రూయన్తే * స తత్ర పర్యేతి జక్షత్ క్రీడన్ రమమాణః స్త్రీభిర్వా యానైర్వా జ్ఞాతిభిర్వా ఇతి. కిమస్య జ్ఞాత్యాదిప్రాప్తిః ప్రయత్నాన్తరసాపేక్షా — ఉత పరమపురుషస్యేవ సఙ్కల్పమాత్రాదేవ భవతీతి విశయే — లోకే రాజాదీనాం సత్యసఙ్కల్పత్వేన వ్యవహ్రియమాణానాం కార్యనిష్పాదనే ప్రయత్నాన్తరసాపేక్షత్వదర్శనాదస్యాపి తత్సాపేక్షా. ... ...

తత్ర ప్రాపజీవాంశశ్చక, ఇత్యత్రాహ (ఇదమత్ర వాక్యతాత్పర్యమితి) ప్రదేశభేదే జడత్వం వ్యావర్త్యమిత్యర్థః. విజ్ఞానస్వరూపత్వమిత్యేతద్వ్యాచష్టే (స్వప్రకాశస్వరూపత్వమితి) ... ...

పరేతు తృతీయం సూత్రమేవం వర్ణయన్తి — జ్ఞానమాత్రస్వరూపత్వే ౽పి సత్యసఙ్కల్పత్వాదీనాం వ్యావహారికత్వాదవిరోధం బాదరాయణో మన్యత ఇతి. తదయుక్తమ్ — వ్యావహారికత్వాశ్రయణస్య విరోధఫలత్వేన అవిరోధసూత్రప్రణయనస్య నిష్ప్రయోజనత్వాత్, సమ్భవత్యవిరోధాదుభయసారమాన్యపి విరోధఫలభూతవ్యావహారికత్వాశ్రయణాయోగాత్, సత్యకామత్వాదీనాం దుఃఖావ్యభావపరత్వేన నిర్వాహో౽పి మతే తేషాం పదానాం ముఖ్యత్వాత్, చ ——— అపరైరవిరోధః ——— అన్యే పునః పక్షే సన్మాత్రరూపేణ సర్వాత్మభావేన స్థితి తథా అన్యేన విభక్తేన రూపేణ నానాశరీరవర్తినా విహరతీతి యదుక్తమ్ — తన్నిరూప్యమ్. కిం స్వరూపం సర్వాత్మభావేన తిష్ఠతి — విసర్పతా జ్ఞానేనాధిష్ఠితశరీరైర్విహరతీత్యభిప్రాయః — తత్ర స్వరూపస్య సర్వాత్మభావో౽నుపపన్నః — అణుత్వాత్. తత్ప్రహాణేన సన్మాత్రబ్రహ్మతాపత్తిః జలబిన్దోస్సిన్ధుత్వప్రహాణేన సముద్రతాపత్తితుల్యా — తదన్యబ్రహ్మభూతస్య తరఙ్గస్య పూర్వప్రతీతబిన్దువిశేషాశ్రయత్వనిర్ధారణవద్విసర్గలో జ్ఞానస్య ముక్తాత్మవిశేషాశ్రయత్వనిర్ధారణాయోగాత్ సముక్తో విహరతీతి వక్తుం యుక్తమ్. ననుముక్తస్యాత్మభావో నామ జలబిన్దోస్సముద్ర ఇవ సభేదకాకారప్రహాణేన లయః — కింతు తీరేనీరస్యేవ భేదకాకారాప్రహాణేన సంసర్గః. తస్య చ స్వరూపస్య విసర్పణసప్తో౽దవిభాగా విభాగవిషయాన్న క్రియస్య ౨. అతో విభాగశక్త్యా విభక్తైకదేశో విహరతీతి చేత్. విభక్తాంశః కిమిదన్తయా భాతి — ఉతాహమితి. ఆద్యే చ సో౽ంశో౽నాదిశ్చేత్ — ధర్మభూతనిత్యజ్ఞానవికాసాద్యభ్యుపగమాదస్మదీయవివక్షుస్స్యాత్. సాదిశ్చేత్ — ప్రత్యగ్జైకదేశస్య పరాక్రియాపరిణామాన్నిర్వికారత్వశ్రుతిభఙ్గః. అహమితి భాతీతి చేత్ — తస్యాహమితి భాసమానస్య విభక్తస్యాంశస్యాంశాన్తరం కిమిదన్తయా భాతి — ఉతాహన్తయా. ఆద్యే తయోరాత్మాన్తరత్వం, విభక్తస్యాంశస్యాదిమత్త్వం, ధ్రువస్యైకస్య పరిణామిత్వం, చ స్యాత్. ద్వితీయే చ పరస్పరాపేక్షయా౽హమితి భాసమానావంశౌ కిమహం చాహం చేతి సముచ్చయాన్తోభవతః — కిమహం నేవేతి ఆద్యే మిథో భేదకధర్మగ్రహణేన వినా సముచ్చయావభాసాయోగాత్ వ్యావర్తకధర్మగ్రహణం స్యాత్, జీవాన్తరవ్యవచ్ఛేదాయైక్యగ్రహణం చ స్యాత్. తత్రైవ తయోర్వ్యాప్తి, రహన్తాద్యుకత్వం, చ వక్తవ్యం — అతఏకం ప్రత్యేకస్యాహన్తయా ఇదన్తయా చ భానం విరుధ్యేత. సముచ్చయానర్హమహం నేవేతి భాతీతి చేత్ — తర్హి భేదకధర్మాభావాద్విభక్తత్వాభావో౽గ్రహణస్యాత్ అభిప్రేయదేహభేదసమ్భవ ఏవ భేదకాకార ఇతి చేన్న — ధర్మభూతజ్ఞానసమ్బన్ధేనాపి తదవచ్ఛేదాదీనామిహాపి సిద్ధేయతోఽయమపసిద్ధః. అతస్సన్మాత్రరూపేణ సర్వాత్మభావేనావస్థానం, మన్యేన విభక్తరూపేణ నానాశరీరవర్తినా విహరణం, చానుపపన్నమ్. ....

బ్రాహ్మాధికరణం సమాప్తమ్॥

౮॥ సూ. ॥ సఙ్కల్పాదేవ తచ్ఛ్రుతేః ॥ అథాన్తరసఙ్గతిమాహ (ముక్త ఇతి) * విజ్ఞానఘన ఏవేతి తత్ * సఙ్కల్పాదేవేత్యవధారణస్య సఙ్కల్పేతరకర్తృయోగాదిసఙ్గతిరభిప్రేతా. (ప్రయత్నాన్తరేతి) ప్రయత్నశబ్దస్సఙ్కల్పవ్యతిరిక్తవ్యాపారపరః. సత్యసఙ్కల్పత్వం కిం ప్రయత్నాన్తరసాపేక్షం — ఉత నేతి విశయ ఇత్యర్థః. ముక్తస్య కిం జ్ఞాత్యాదిప్రాప్తిః ప్రయత్నాన్తరసాపేక్షా — ఉత సఙ్కల్పమాత్రనియతా. కిమస్య సత్యసఙ్కల్పత్వం రాజాదీనామివ భవతి — ఉత పరమపురుషస్యేవ కిం * సఙ్కల్పాదేవేత్యవధారణం రాజాదితుల్యతాం నివర్తయితుం ప్రభవతి — నేతి. కిమాశ్రయసఙ్కల్పవదున్యన్యసఙ్కల్పస్యామోఘత్వం సమ్భవతి — నేతి. కిమస్య జక్షణాదరూపవ్యాపారాః పుణ్యపాపరూపతయా బద్ధకాలవత్ స్యుః — నేతి. బద్ధకాలే — తత్సఙ్కల్పస్య కర్మాధీన ప్రతిభూతసమ్భవేనేశ్వరవత్ తత్సఙ్కల్పస్యామోఘత్వాభావేనావధారణస్య రాజాదితుల్యతానివర్తకత్వాయుక్తత్వాన్ముక్తస్య జ్ఞాత్యాదిప్రాప్తిః ప్రయత్నాన్తరసాపేక్షా స్యాత్. యదా బద్ధకాలవత్ న — తదా ముక్తాత్మనః కర్మాధీన ప్రతిభూతాసమ్భవేనేశ్వరవదమోఘసఙ్కల్పత్వసమ్భవేనావధారణస్య రాజతుల్యత్వనివర్తకత్వయుక్తత్వాన్ముక్తస్య జ్ఞాత్యాదిప్రాప్తిస్సఙ్కల్పమాత్రనియతా స్యాత్. (అస్యాపి తత్సాపేక్షేతి) జ్ఞాత్యాదిప్రాప్తిః ప్రయత్నాన్తరసాపేక్షేత్యర్థః. * సఙ్కల్పాదేవేత్యవధారణం విజ్ఞానఘన ఏవేతివదయోగవ్యవచ్ఛేదపరం — సత్యస్యాయోగవ్యవచ్ఛేదపరమిత్యభిప్రాయః.

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (సఙ్కల్పాదేవేతి) కుతః (తచ్ఛ్రుతేః) *స యది పితృలోకకామో భవతి సఙ్కల్పాదేవాస్య పితరస్సముత్తిష్ఠన్తి* ఇతి హి సఙ్కల్పాదేవ పిత్రాదీనాం సముత్థానం శ్రూయతే. న చ ప్రయత్నాన్తరసవ్యపేక్షత్వాభిధాయిశ్రుత్యన్తరం దృశ్యతే. అనేనాస్య *సఙ్కల్పాదేవే*త్యవధారణస్య *విజ్ఞానఘన ఏవే*తివద్వ్యవస్థాపనం క్రియతే. ……………………………………

౯॥ సూ. అత ఏవ చానన్యాధిపతిః॥ యతో ముక్తస్సత్యసఙ్కల్పః అత ఏవానన్యాధిపతిశ్చ. అన్యాధిపతిత్వం హి విధినిషేధయోగ్యత్వం. విధినిషేధయోగ్యత్వే హి ప్రతిహతసఙ్కల్పత్వం భవేత్. అతస్సత్యసఙ్కల్పత్వశ్రుత్యైవానన్యాధిపతిత్వం చ సిద్ధం. అత ఏవ *స స్వరాడ్భవతీ*త్యుక్తమ్. ……………

సఙ్కల్పాధికరణం సమాప్తమ్.

రాద్ధాన్తే (విజ్ఞానఘన ఏవేతివదితి) అనేన సఙ్కల్పవిశేషవ్యావృత్తిః. ……………

౯॥ సూ. అత ఏవ చానన్యాధిపతిః॥ సత్యసఙ్కల్పత్వోపపాదకమిదం సూత్రం. జపహోమాదివ్యాపారాణాం పుణ్యపాపరూపత్వేన సఙ్కల్పప్రతిహతసమ్భవాన్నోక్తసఙ్కల్పత్వశ్రుత్యేవ దాసేనావధారణస్య సఙ్కోచనిరాసకం హీదం. అథ రాద్ధాన్తమాహ (యత ఇతి) అనన్యాధిపతిత్వం వివృణోతి (విధినిషేధేతి) అనన్యాధిపతిత్వసత్యసఙ్కల్పత్వయోరుపపాద్యోపపాదకభావం వ్యతిరేకేణ దర్శయతి (విధినిషేధయోగ్యత్వే హీతి) న చ సత్యసఙ్కల్పత్వాద్విధినిషేధానర్హత్వం. తదయోగ్యత్వాత్సత్యసఙ్కల్పత్వమిత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇత్యత్రాహ (అతస్సత్యసఙ్కల్పత్వశ్రుత్యైవేతి) *సఙ్కల్పాదేవే*త్యవధారణసఙ్కోచస్స్వతః ప్రాప్తః. ముక్తస్య జపహోమాదివ్యాపారాణాం పుణ్యపాపరూపత్వమశ్రుతం. న చ తత్కల్ప్యం. స్వర్గకామాదికర్మఫలభూతేషు, తిరశ్చాం వ్యాపారేషు, చ వ్యభిచారాత్. అతస్సఙ్కోచకాభావాదసఙ్కుచితేనావధారణేన సత్యసఙ్కల్పత్వం సిద్ధమితి తచ్ఛ్రుత్యా విధినిషేధాగోచరత్వం చ జ్ఞాపితమిత్యర్థః. ఉక్తతర్కానుగృహీతం శ్రుత్యన్తరం చ విధినిషేధాయోగ్యత్వే ప్రమాణమిత్యాహ (అత ఏవేతి) అనేన సూత్రస్థచకారార్థో వ్యాఖ్యాతో భవతి. ఏవమనేన సూత్రేణ ముక్తానామీశ్వరవద్వ్యాప్త్యాగుణాన్వయః ప్రతిష్ఠాపితో భవతి. అపహతపాప్మత్వం నామ న పాపప్రధ్వంసమాత్రం. అపి తు పుణ్యపాపసజాతీయవ్యాపారేషు సత్స్వపి తత్ఫలసమ్బన్ధానర్హత్వమిత్యత్రైవ హి స్పష్టం దర్శితం. అత్రానధిపతిరితి నోక్తం. కిం తు *అనన్యాధిపతిరి*తి. అత్రాయమభిప్రాయః స్వాభావికశేషిణః పరమపురుషాదన్యో నాధిపతిర్ముక్తస్యేతి. అన్యథా హ్యనధిపతిరిత్యేతావతాఽలం. అన్యశబ్దో బహువ్రీహిసూచనార్థ ఇతి చేన్న. *అనన్యాధిపతిరి*త్యుక్తేప్యన్యేషామితి సమాససద్భావాత్. అతోఽన్యశబ్దస్యోక్త ఏవార్థ ఇతి సమ్ప్రదాయః. … …

పరే తు సఙ్కల్పాదేవ పిత్రాదిసృజన్నపి ముక్తోఽనన్యాధిపతిః. న స్వామిసంసఙ్కల్ప్య ఇత్యేతదర్థపరమనన్యాధిపతిశబ్దమాహుః. తత్ర కో హేతుః. స్వామిపారతన్త్ర్యస్యాపురుషార్థత్వాదితి చేత్. పిత్రాదిపారతన్త్ర్యస్యాపి తుల్యం. పిత్రాదయః ప్రియంకరాస్స్యుః. అతస్సఙ్కల్ప ఇతి చేత్. తత్స్వామినోపి తుల్యం. అతో నాయమర్థ ఉపపన్నః.—— అపరే షామపి తుల్యయమనుపపత్తిః.—— అన్యే తు *అత ఏవే*తి సూత్రమకరణాన్తరమాహుః. సర్వేశ్వరత్వపరవాక్యైర్ముక్తస్యాపీశ్వరోఽధిపతిరితి పూర్వపక్షం కృత్వా. ముక్తస్య సత్యసఙ్కల్పాదేవనాస్త్యధిపతిరిత్యాహుః. కథం దుఃఖహేతువిరహేణ ముక్తైతదాపాదనాయోగాత్, దుఃఖాసద్భావాదేవ తన్నివర్తనాయోగాత్, స్వతస్సిద్ధానన్దతయా తదాపాదన తన్నివర్తనాయోగాత్, ప్రవృత్తస్య విఘాతే, నివృత్తస్య ప్రవర్తనే, చ ప్రవృత్తినివృత్తివిషయసఙ్కల్పయోరమోఘత్వప్రసఙ్గాచ్చ. *అథ య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామాంస్తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి* ఇత్యన్యరాజత్వం దర్శయన్నాత్మవిదోఽనన్యరాజత్వం దర్శయతి. *స స్వరాడ్భవతీ*త్యాదిశ్చాయమేవార్థ ఇతి. అత్ర బ్రూమః. అధిపతిశబ్దస్య శేషివాచిత్వమభిమతం చేత్. తదప్రతిషేధ్యం. శేషత్వస్య ముక్తాత్మనివిరోధాసమ్భవాత్. యది నియన్తృత్వం వివక్షితం. తచ్చ ముక్తం ప్రతి సమ్భవత్యేవ. తథా హి నియమనశబ్దేన యది నియమనసామాన్యం వివక్షితం. తదాధారణమపి తదన్తర్గతత్వేన వివక్షితం స్యాత్. తచ్చాపదప్రతిషేధ్యం. *సగుణాన్సమశ్నుతే బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే। బ్రహ్మణో హి ప్రతిష్ఠాహ*మితి వచనాత్. స్వేచ్ఛయా పరప్రవృత్తినివృత్త్యోరుత్పాదనరూపనియమనవిశేషో యది వివక్షితః. తత్ప్రతిషేధస్తావత్స్వపక్షవ్యాఘాతకః. *జగద్వ్యాపారవర్జ*మిత్యత్ర ఈశ్వరాధీనం ముక్తస్య సఙ్కల్పాది ప్రవర్తతే. అస్య జగద్వ్యాపారవర్జితేషు స్వభోగార్థేషు నిత్యం సఙ్కల్పాభావాత్, మాభూత్తత్సఙ్కల్పనిరుద్ధేషు జగద్వ్యాపారేష్వపి, తత్సాపేక్షప్రధానసమయ ఏవేశ్వరస్సఙ్కల్పయతీత్యభ్యుపగమాత్. అపవర్గప్రదానోత్తరకాలే తు న తదధీనత్వమితి చేన్న. జగద్వ్యాపారవిషయసఙ్కల్పోత్పత్తిప్రతిబన్ధేన తత్ప్రతిబన్ధకేశ్వరసఙ్కల్పస్య నిత్యస్య జాతచాసంజాతస్య వావిద్యమానత్వస్యాపేక్షితత్వాత్. న హి ప్రతిబన్ధకాసన్నిధౌ కార్యప్రతిబన్ధస్సమ్భవః. అథ మతం ప్రాథమికసఙ్కల్పజన్యః కశ్చిదతిశయో ముక్తాత్మగతస్సర్వదా జగద్వ్యాపారం ప్రతిబధ్నాతి. న తదీశ్వరనియామ్యత్వం. న హ్యాతిశయాధాయకానాం నియన్తృత్వం. ఆధాయకవినాశేప్యాహితాతిశయస్య కార్యకరత్వదర్శనాదితి. తన్న. కల్పనాగౌరవప్రసఙ్గాత్. ఈశ్వరసఙ్కల్పజన్యాతిశయస్య స్థాయిత్వాభ్యుపగమాదపి వరం హీశ్వరసఙ్కల్పస్యైవ స్థాయిత్వోపగమః. అతస్స్వవచనవ్యాఘాతః. సర్వేశ్వరత్వవాచిశ్రుతి

౧౦॥ సూ. అభావం బాదరిరాహ హ్యేవమ్॥ కిం ముక్తస్య దేహేన్ద్రియాణి సన్తి- ఉత న సన్తి- అథవా యథాసఙ్కల్పం సన్తి న సన్తీతి వికల్పః- శరీరేన్ద్రియాణామభావం బాదరిరాచార్యో మన్యతే. కుతః. (ఆహ హ్యేవం) నహ వై సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తి॥ అశరీరం వావ సన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశత ఇతి- శరీరసమ్బన్ధే సుఖదుఃఖయోరవర్జనీయత్వమభిధాయ అస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి ముక్తస్యాశరీరత్వం హ్యేవమాహ శ్రుతిః. ....

౧౧॥ సూ. భావం జైమినిర్వికల్పామననాత్॥ ముక్తస్య శరీరేన్ద్రియభావం జైమినిరాచార్యో మన్యతే. కుతః. (వికల్పామననాత్) వివిధః కల్పో వికల్పః. వైవిధ్యమిత్యర్థః. స ఏకధా భవతి త్రిధా భవతి పఞ్చధా సప్తధేత్యాదిశ్రుతేః. ఆత్మన ఏకస్యాచ్ఛేద్యస్యానేకధాభావాసమ్భవాత్ త్రిధాభావాదయః శరీరనిబన్ధనా ఇత్యవగమ్యతే. అశరీరత్వవచనం తు కర్మనిమిత్తశరీరాభావపరం - తదేవ హి శరీరం ప్రియాప్రియహేతుః. ....

భగవాంస్తు బాదరాయణః స్వమతేన సిద్ధాన్తమాహ.

స్వారస్యభఙ్గశ్చ స్యాత్. యస్యాత్మా శరీరమితి శ్రుతివిరోధశ్చ- శాస్త్రప్రాప్తం నియామ్యం హి శరీరం. న చాత్మశబ్దో బద్ధమాత్రపరః - సర్వదేవ సర్వభూతానాం బద్ధానాం తన్నియామ్యత్వస్యోక్తత్వాత్. నాప్యన్తఃకరణవిషయః - అముఖ్యత్వాదాత్మశబ్దస్య, యోఽమనసి తిష్ఠన్నిత్యనేన పునరుక్తత్వాచ్చ. యేన యేన ధాతా గచ్ఛతి తేన తేన సహ గచ్ఛతీతి ముక్తస్య పరమాత్మానువిధానశ్రుతివిరోధశ్చ. నిత్యస్య పరస్యాపేక్షత్వమీశ్వర ప్రమితినిత్యపదార్థగతపరిమాణాదిషు సర్వసమ్ప్రతిపన్నత్వాత్సమ్భవతి. ....

సఙ్కల్పాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౦॥ సూ. అభావం బాదరిరాహ హ్యేవమ్॥ (యథాసఙ్కల్పమితి) అనేన సఙ్గతిర్దర్శితా. కిం ముక్తస్య దేహేన్ద్రియాణి సన్తి-ఉత న సన్తి- ఉత యథాసఙ్కల్పం సన్తి న సన్తి వేతి. తదర్థం స ఏకధా భవతీత్యాదిశ్రుతిరశరీరత్వశ్రుతిం సఙ్కోచయితుం శక్నోతి- నేతి. కిం స ఏకధా భవతీత్యాదిశ్రుతిర్ముక్తస్య సశరీరత్వం ప్రతిపాదయితుం ప్రభవతి-ఉత న. ప్రతిపాదనేఽపి కిం సశరీరత్వమాత్రం ప్రతిపాదయతి-ఉత తస్యైచ్ఛికత్వమప్యవగమయతి. తదర్థం ఏకధాభవన త్రిధాభవనాదికం ముక్తస్య శరీరేణ వినా సమ్భవతి- ఉత న. అసమ్భవే చ ముక్తస్య బ్రహ్మసుఖైకభోగస్య తద్వ్యతిరిక్తదేహసఙ్గ్రాదావిచ్ఛాదికం సమ్భవతి- నేతి. అణోర్జీవస్యానేకశరీరపరిగ్రహస్సమ్భవతి- నేతి చ. యదాఽనేకశరీరపరిగ్రహో న సమ్భవతి, యదా చ శరీరేణ వినాపి త్రిధాభవనాదికముపపద్యతే,-తదా స ఏకధేత్యాదివాక్యస్య శరీరప్రతిపాదకత్వాభావేనాశరీరత్వశ్రుతిసఙ్కోచనాసామర్థ్యాన్ముక్తోఽశరీర ఏవ స్యాత్. యదాఽణోరప్యనేకశరీరయోగస్సమ్భవతి, యదా చ శరీరేణ వినా త్రిధాభవనాదికమనుపపన్నం, బ్రహ్మసుఖైకభోగస్య దేహసఙ్గ్రాదీచ్ఛా చ న స్యాత్,- తదాశరీరస్యావశ్యాపేక్షితత్వాదిచ్ఛాధీనాన్వయవ్యతిరేకత్వాభావాచ్చ తత్ప్రతిపాదకవాక్యేనాశరీరత్వశ్రుతిసఙ్కోచే సతి ముక్తస్య శరీరమేవ స్యాత్. యదాఽనేకశరీరపరిగ్రహోపపత్తిః,అనేకధాభవనం చ శరీరసాపేక్షం, బ్రహ్మసుఖైకభోగస్య దేహసఙ్గ్రాదావిచ్ఛా చ సమ్భవతి,- తదా నైయ్యచ్ఛికశరీరప్రతిపాదనక్రమేణ స ఏకధాభవతీత్యాదివాక్యేనాశరీరత్వశ్రుతేః సఙ్కోచే సతి ముక్తో యథేచ్ఛం సశరీరోఽశరీరశ్చ స్యాదితి. (శరీరేన్ద్రియాణామభావమితి) అభావప్రతిసమ్బన్ధికమిత్యపేక్షాయాం తస్య భావ ఇతి సూత్రస్థతచ్ఛబ్దేన ప్రతియోగివిశేషావగమ ఇతి భావః. (శరీరసమ్బన్ధ ఇతి) శరీరత్వప్రయుక్తం దుఃఖహేతుత్వమితి భావః. ఏవమశరీర ఏవేత్యేకః పక్షః. ....

౧౧॥ సూ. భావం జైమినిర్వికల్పామననాత్॥ అత్ర శరీరవాచిశబ్దాన్ శ్రుతఇత్యత్రాహ (ఆత్మన ఏకస్యేతి) ద్విధాశబ్దాదీనాం ధర్మిభేద ఏవ స్వారస్యం- తదణ్డమభవద్ద్విధేత్యాది ప్రయోగాత్, ద్రవ్యత్వపృథివీత్వాదిజాతిసంయోగాదిగుణపరిస్పన్దరూపక్రియాసహ ప్రాప్తిష్వపి ద్విధా త్రిధా నవధా భూదితి ప్రయోగాభావాచ్చ. తథాప్యాత్మనిస్స్వరూపభేదాసమ్భవాత్ శరీరద్వారకమిత్యర్థః. తర్హ్యశరీరత్వశ్రుతిః కథమిత్యత్రాహ (అశరీరత్వవచనం త్వితి) స్వవాక్యస్యైవ తదుపపాదయతి (తదేవ హీతి) ప్రియాప్రియహేతుతయా శరీరస్య నిషేధాత్. ప్రియాప్రియయోశ్చ కర్మఫలత్వాత్, కర్మకృతశరీరవిషయో నిషేధ ఇత్యర్థః. అతస్సశరీరత్వశ్రుతేర్నిర్బాధకాభావాత్, నానావిధకల్పశ్రుతేర్నస్వరూపాపత్తేశ్చ సర్వదా సశరీరత్వం ఫలితమితి సూత్రాభిప్రాయః. ....

సిద్ధాన్తసూత్రమవతారయతి (భగవాంస్త్వితి)

౧౨॥ సూ. ద్వాదశాహవదుభయవిధం బాదరాయణోఽతః॥ సఙ్కల్పాదేవేత్యేతదతశ్శబ్దేన పరామృశ్యతే. అత ఏవ - సఙ్కల్పాదుభయవిధం - సశరీరమశరీరం చ ముక్తం భగవాన్ బాదరాయణో మన్యతే- ఏవం హ్యుభయీ శ్రుతిరుపపద్యతే. (ద్వాదశాహవత్) యథా *ద్వాదశాహమృద్ధికామా ఉపేయుః *ద్వాదశాహేన ప్రజాకామం యాజయేదిత్యుపైతియజతిచోదనాభ్యాం సఙ్కల్పభేదేన సత్త్రమహీనం చ భవతి..

యదాశరీరాద్యుపకరణవత్త్వం - తదాఽసౌ శరీరాద్యుపకరణాని స్వేనైవ సృష్టానీతి నాస్తి నియమ ఇత్యాహ.

౧౩॥ సూ. తన్వభావే సన్ధ్యవదుపపత్తేః॥ స్వేనైవ సృష్టతనుప్రభృత్యుపకరణాభావే పరమపురుషసృష్టైరుపకరణైర్భోగోపపత్తేః సత్యసఙ్కల్పోఽపి స్వయం న సృజతి. యథా స్వప్నే *అథ రథాన్ రథయోగాన్ పథస్సృజతే ఇత్యారభ్య *అథ వేశాన్తాన్ పుష్కరిణ్యస్స్రవన్త్యస్సృజతే స హి కర్తేతి *య ఏష సుప్తేషు జాగర్తి కామం కామం పురుషో నిర్మిమాణః। తదేవ శుక్రం తద్బ్రహ్మ తదేవామృతముచ్యతే। తస్మింల్లోకాశ్శ్రితాస్సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చనేతి ఈశ్వరసృష్టై రథాద్యుపకరణైర్జీవో భుఙ్క్తే- తథా ముక్తోఽపి లీలాప్రవృత్తేనేశ్వరేణ సృష్టైః పితృలోకాదిభిర్లీలారసం భుఙ్క్తే. ....

౧౪॥ సూ. భావే జాగ్రద్వత్॥ స్వసఙ్కల్పాదేవ సృష్టతనుప్రభృతి పితృలోకాద్యుపకరణభావే జాగ్రత్పురుషభోగవన్ముక్తో లీలారసం భుఙ్క్తే. పరమపురుషోఽపి లీలార్థం దశరథవసుదేవాదిపితృలోకాదికమాత్మనః సృష్ట్వా తైర్మనుష్యధర్మలీలారసం యథా భుఙ్క్తే - తథాయం ముక్తోఽపి స్వలీలార్థం పితృలోకాదికం స్వయమేవ సృజతి కదాచిత్, కదాచిచ్చ ముక్తః సత్యసఙ్కల్పత్వాత్పరమపురుషలీలాన్తర్గతస్వపితృలోకాదికం స్వయమేవ సృజతీతి సర్వముపపన్నం. ....

౧౨॥ సూ. ద్వాదశాహవదుభయవిధం బాదరాయణోఽతః॥ అతఏవం వ్యాచష్టే (సఙ్కల్పాదేవేతి) శ్రుత్యా భావనాదేశ్చాత్ కాష్ఠాయాం సత్యసఙ్కల్పత్వ శ్రుతిరేవ పూరయతి- వ్యాపారాన్తరే ష్వపి తస్యైవ హేతుత్వ శ్రవణేనేతి భావః. సూత్రస్య వాక్యార్థమాహ (అతఏవేతి) ఉభయీం శ్రుతిరితి సశరీరత్వాశరీరత్వ శ్రుతీ వివక్షితే. అశరీరత్వ శ్రుత్యేకగత్యతశరీరపరత్వముక్తం- కర్మకృతశరీరాభావశ్చ సర్వదా ఽస్తి - తత్కథం కదాచిదశరీరత్వే సా ప్రమాణం. నైవం- ప్రమాణతయా వివక్షితత్వాభావాత్ సత్యసఙ్కల్పాదివాక్యాసఙ్గృహీతయా సశరీరత్వ శ్రుత్యా యథేచ్ఛశరీరత్వే చాభ్యుపగతే సత్యశరీరత్వ శ్రుతిరప్యర్థవతీ, సశరీరత్వ శ్రుతిరప్యుదాహృతా, స్యాదితి భావః (సఙ్కల్పభేదేన) సత్త్రత్వేఽహీనత్వే చ ప్రమాణికే సతి తత్ప్రయోగవిశేషే సఙ్కల్పభేదో నియామక ఇత్యర్థః. ఉపయజమానసఙ్కల్పాత్ సత్త్రం. ఏకస్యసఙ్కల్పాదహీనమ్. ......

పూర్వసూత్రసిద్ధముత్తరసూత్రార్థం సంక్షిప్య సూత్రమవతారయతి(యదేతి)

౧౩॥ సూ. తన్వభావే సన్ధ్యవదుపపత్తేః॥ (పరమపురుషసృష్టైః) అద్వారకసృష్టైరిత్యర్థః. (భోగోపపత్తేరితి) దేహాదిసృష్టేః ప్రత్యక్షసుఖవాన స్వతన్త్రత్వే, తతఏవ తదిచ్ఛాద్యసమ్భవే, ఉభ్యుపగమ్యమానే ఏవ ఏకభావనాది శ్రవణబలాత్ తదనుగుణప్రకారపరికల్పనేన నిర్వాహో న్యాయ్య ఇతి భావః. (యథేతి) అస్య నిర్వాహస్యాచిత్యప్రదర్శనార్థం సూత్రే సన్ధ్యసృష్టాహోపాదానమిత్యభిప్రాయేణ స్వాప్నస్వమాహ. ....

౧౪॥ సూ. భావే జాగ్రద్వత్ ॥ సూత్రం యోజయతి (స్వసఙ్కల్పాదేవేతి) నను ముక్తస్య పిత్రాదిసఙ్కల్పాపేక్షత్వే బ్రహ్మానుభవాదన్యపరత్వం, బ్రహ్మణి భోగ్యతావైకల్యం, పిత్రాదీచ్ఛాయా అకర్మకృతత్వం, చ నస్యాదితి శఙ్కాయామాహ (పరమపురుష ఏతి) పితృలోకాదిసృష్టేర్భగవల్లీలాన్తర్గతత్వేన దర్శనం దశరథాదిసృష్టిః. తదన్తర్గతత్వాదేవ పిత్రాదిసృష్టావపి ముక్తస్య న బ్రహ్మానుభవాదన్యపరత్వం. బ్రహ్మసృష్టలీలావిశేషస్యానుకూలత్వం బ్రహ్మణః ప్రియతమత్వాతిశయనిబన్ధనం. అత ఏవ న బ్రహ్మణః ప్రాప్యత్వవైగుణ్యం. ముక్తాత్మనాం పిత్రాదీచ్ఛాయా అకర్మకృతత్వం భగవతో వసుదేవాదికల్పనేచ్ఛాయా ఇవోపపన్నమిత్యర్థః. ....

నన్వాత్మాఽణుపరిమాణ ఇత్యుక్తం. కథమనేకశరీరేష్వేకస్యాణోరాత్మాభిమానసమ్భవ ఇత్యత్రాహ

౧౫॥ సూ. ‹శ్రీః› ప్రదీపవదావేశస్తథాహి దర్శయతి॥ ‹శ్రీః› యథా ప్రదీపస్యైకస్యైకస్మిన్ దేశే వర్తమానస్య స్వప్రభయా దేశాన్తరావేశః- తథాత్మనోఽప్యేకదేహస్థితస్యైవ స్వప్రభారూపేణ చైతన్యేన సర్వశరీరావేశో నానుపపన్నః. యథాఽస్యైకస్మిన్నపి దేహే హృదయాద్యేకప్రదేశవర్తినోఽపి చైతన్యవ్యాప్త్యా సర్వస్మిన్ దేహేఽత్మాభిమానః- తద్వత్. ఇయాంస్తు విశేషః- అముక్తస్య కర్మణా సఙ్కుచితజ్ఞానస్య దేహాన్తరేష్వాత్మాభిమానానుగుణా వ్యాప్తిర్న సమ్భవతి- ముక్తస్య త్వసఙ్కుచితజ్ఞానస్య యథాసఙ్కల్పమాత్మాభిమానానుగుణా, వ్యాప్తిరిదమితి గ్రహణానుగుణా, చ నానుపపన్నా. తథాహి దర్శయతి *వాలాగ్రశతభాగస్య శతధా కల్పితస్య చ। భాగో జీవస్స విజ్ఞేయస్స చానన్త్యాయ కల్పతే ఇతి. అముక్తస్య కర్మనియామకం - ముక్తస్య తు స్వేచ్ఛేతి విశేషః.

నను పరం బ్రహ్మ ప్రాప్తస్యాన్తరబాహ్యజ్ఞానలోపం దర్శయతి శ్రుతిః *ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్తో న బాహ్యం కిఞ్చన వేద నాన్తరమితి. తత్కథం ముక్తస్య సార్వజ్ఞ్యముచ్యతే. తత్రోత్తరం.

౧౬॥ సూ. ‹శ్రీః› స్వాప్యయసమ్పత్త్యోరన్యతరాపేక్షమావిష్కృతం హి॥ ‹శ్రీః› నేదం వచనం ముక్తివిషయం- అపి తు స్వాప్యయసమ్పత్త్యోరన్యతరాపేక్షం. స్వాప్యయః-సుషుప్తిరిత్యుక్తం. సమ్పత్తిశ్చ మరణం. *వాఙ్మనసి సమ్పద్యత ఇత్యారభ్య *తేజః పరస్యాం దేవతాయామితి వచనాత్తయోశ్చావస్థయోః ప్రాజ్ఞప్రాప్తిర్నిస్సమ్బోధత్వం చ విద్యేతే. అతస్తయోరన్యతరాపేక్షమిదం వచనం. సుషుప్తిమరణయోర్నిస్సమ్బోధత్వం, ముక్తస్య చ సర్వజ్ఞత్వం, మావిష్కృతం హి శ్రుత్యా- *నాహ ఖల్వయమేవం సమ్ప్రత్యాత్మానం జానాత్యయమహమస్మీతి నో ఏవేమాని భూతాని వినాశమేవాపీతో భవతి నాహమత్ర భోగ్యం పశ్యామీతి - సుషుప్తివేలాయాం నిస్సమ్బోధత్వముక్త్వా తస్మిన్నేవ వాక్యే ముక్తమధికృత్య *స వా ఏష ఏతేన దైవేన చక్షుషా మనసైతాన్ కామాన్ పశ్యన్ రమతే య ఏతే బ్రహ్మలోకే ఇతి సర్వజ్ఞత్వముచ్యతే, తథా *సర్వం హ పశ్యః పశ్యతి సర్వమాప్నోతి సర్వశ ఇతి చ స్పష్టమేవ సర్వజ్ఞత్వముచ్యతే, తథా మరణే చ నిస్సమ్బోధత్వం *ఏతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతీత్యుక్తం, స పశ్యతీత్యర్థః. అతః ప్రాజ్ఞేనాత్మనేతి వచనం స్వాప్యయసమ్పత్త్యోరన్యతరాపేక్షమ్. ....

అభావాధికరణం సమాప్తమ్.

ఉత్తరసూత్రశ్రుతప్రకాశికా (సన్వితి)

౧౫॥ సూ. ‹శ్రీః› ప్రదీపవదావేశస్తథాహి దర్శయతి॥ ‹శ్రీః› అత్ర వక్తవ్యం సర్వం *గుణాద్వాలోకవదిత్యత్రాపేక్షితత్వాదుక్తం. స్వరూపస్యైకదేశస్థత్వేఽపి ధర్మస్య ప్రదేశాన్తరే కార్యకరత్వమాత్రం ద్రష్టాన్తోపజీవ్యం. తస్మిన్నేవ స్వశరీరాన్యశరీరజ్ఞానేనాధితిష్ఠేదిత్యత్రాహ (ఇయాంస్తి) (ఆత్మాభిమానానుగుణేతి) ప్రవర్తకత్వశక్తివిశిష్టేత్యర్థః. ఆత్మాభిమానో హి శరీరత్వాభిమానః-తదేకప్రవర్త్యం హి శరీరం-తత్ప్రేరకత్వం శరీరిత్వమితి. ఇదమితి గ్రహణానుగుణేతి- ప్రకాశకత్వశక్తిరుక్తా. (తథాహి దర్శయతి) స్వరూపాణుత్వే, జ్ఞానేనానేకశరీరితోపపత్త్యా, చ శ్రుతిరస్తీత్యర్థః. అముక్తేష్వపి సౌభర్యాదిష్వనేకశరీరపరిగ్రహో దృశ్యతే- ముక్తస్య కో భేదః, ముక్తోఽనేకశరీరపరిగ్రహముక్త్వేత్- పూర్వావస్థాయామపి కరోతీత్యత్రాహ (అముక్తస్య కర్మేతి)...

ఉత్తరసూత్రశ్రుతప్రకాశికా (నన్వితి)

౧౬॥ సూ. ‹శ్రీః› స్వాప్యయసమ్పత్త్యోరన్యతరాపేక్షమావిష్కృతం హి॥ ‹శ్రీః› *సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నో భవతీత్యాదిభిః స్వాపే బ్రహ్మసమ్పత్తిః ప్రసిద్ధేతి మృతౌ బ్రహ్మసమ్పత్తివిషయం ప్రమాణమాహ (తేజః పరస్యామితి) అస్య వాక్యస్య మరణవిషయత్వద్యోతనాయ *వాఙ్మనసీత్యాదికముక్తం. బ్రహ్మసమ్పత్తినిస్సమ్బోధత్వయోస్తదా సమ్భవే సతి వాక్యస్య తదన్యతరపరత్వమితి శఙ్కా వ్యావృత్త్యర్థమాహ (తయోశ్చావస్థయోరితి) ఇతి వచనాద్విద్యేతే ఇత్యన్వయః. సూత్రభాష్యాన్తరం వ్యాచష్టే (సుషుప్తీతి) సతా సోమ్య *తేజః పరస్యాం దేవతాయామితి చ సుషుప్తిమరణయోర్బ్రహ్మసమ్పత్తిశ్రుతిశ్చానుసన్ధేయా. ... ...

౧౭॥ సూ. జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ॥

కిం ముక్తస్యైశ్వర్యం-జగత్సృష్ట్యాది- పరమపురుషాసాధారణం సర్వేశ్వరత్వమపి-ఉత తద్రహితం కేవలపరమపురుషానుభవవిషయమితి సంశయః. కిం యుక్తం. జగదీశ్వరత్వమపీతి. కుతః. *నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతీతి పరమపురుషేణ పరమసామ్యాపత్తిశ్రుతేః సత్యసఙ్కల్పత్వశ్రుతేశ్చ. న హి పరమసామ్యసత్యసఙ్కల్ప

*సఙ్కల్పాదేవేత్యనేన మనస్సిద్ధశ్శరీరేన్ద్రియవిషయాయం విచార ఇతి పర్యవసితం. శరీరాభావపక్షేపి న భోగానుపపత్తిః- అత్ర దృష్టాన్తః *సన్ధ్యవదితి- తత్ర శరీరావస్థానం మనోవస్థానాయ- న భోగాయ- శరీరస్థితేరన్యథాసిద్ధత్వాదితి *తన్వభావ ఇత్యస్యార్థమాహుః. తత్ర మనస్స్రష్టా వీశ్వరస్యైవ తత్త్వాద్వ్యాపన్నస్యముక్తస్య మనోనపేక్షసఙ్కల్పేన సఙ్కల్పేన సృష్టిరనుపపన్నా. స్వప్నే చేశ్వరసృష్టదేహాదిసద్భావస్యస్పష్టత్వాత్ మనోమాత్రేణ భోగోపపత్తౌ న స్వప్నో దృష్టాన్తస్స్యాత్.——అపరే తు స్వప్నే మానసభోగస్య ప్రాతిస్వికత్వాత్, శరీరభోగస్య కర్మకృతత్వాత్, ముక్తస్య ప్రాతిస్వికకర్మణోభావాత్, భోగాసమ్భవం పూర్వపక్షీకృత్య *మనసైతాన్ కామాన్ *సన్ధ్యవదిత్యాదిశ్రుతేః, స్వప్నే కేవలమానసభోగదర్శనాత్, ప్రాతిస్వికకర్మణోభావేపి భోగసమ్భవం రాద్ధాన్తయన్తః *తన్వభావ ఇత్యధికరణార్థమాహుః. తత్ర తాదర్థ్యస్యైవ స్వారస్యాత్ పూర్వాధికరణానన్తరత్వం యుక్తం. ఈశ్వరసృష్టదేహాద్యభావే మనసైవ భోగే పి న దృష్టాన్తః.—— అన్యైస్త్వేకాధికరణ్యం ప్రదర్శితం- స్వప్నే మనసైవ రూపరసాద్యనుభవాద్దృష్టాన్తః- స్వప్నదృశ్చనస్వృత్తిః- కిన్త్వనుభవః- ఉపసనివత్త్వాద్వ్యాప్తిః- ముక్తస్య తు యోగసచివత్వాద్వ్యభావార్థ ఇత్యాహుః. తదపి పూర్వవదుత్తరం. అత ఈశ్వరసృష్టదేహాదన్యత్ర ప్రాణాదిసంస్పర్శస్వప్నజాగరాదృష్టాన్తో కేవలేశ్వరప్రయత్నసృష్టత్వే, జీవవ్యాపారద్వారకేశ్వరప్రయత్నసృష్టత్వాద్భిప్రాయ ఇతియుక్తం. తదుపన్యాసశ్చ దేహసృష్టౌ జీవపరయోరభిప్రాయానిరోధజ్ఞాపనార్థ ఇతియుక్తం.——* ప్రదీపవదావేశ ఇత్యాదిసూత్రద్వయమధికరణాన్తరమితరే తు గూపిపన్నయన్తి. *సన్ధ్యవదిత్యభావవదితి తస్య స్వప్నసృష్టశరీరాణి సాలభఞ్జికాప్రస్తారాత్మకానినిర్మనస్కాని-అన్యనో మనసశ్చభేదానుపపత్తేరితి పూర్వపక్షం కృత్వా - మనస ఏకత్వేప్యేకమనో నువర్తినమనస్కాన్యపరాణి సత్యసఙ్కల్పత్వాత్ సృష్ట్వా పాణిభేదేన స్వప్నాత్మకత్వాత్ స్వామిభూతాన్యధితిష్ఠతి. తన్నైనకం విజానీయాదిత్యాదిభిర్ముక్తస్య ద్వితీయదర్శనాభావాదనేకశరీరాధిష్ఠానలక్షణైశ్వర్యానుపపత్తిపరిహారపరం *స్వాప్యయసమ్పత్త్యోరితి సూత్రం. సుషుప్తౌ కైవల్యే చ ద్వితీయదర్శనాభావః. తదధికారవశాత్తదానిష్కృతంహి. సగుణవిద్యావిపాకస్స్వర్గాదివదవస్థాన్తరమితి తత్రైశ్వర్యోపపత్తిరితి పరేవ్యాచక్షతే. తత్ర తాదర్థ్యస్యైవ స్వారస్యాత్పూర్వాధికరణభేదానుపపత్తిః. మనస్స్రష్టా వీశ్వరస్యైవ మనోనపేక్షసఙ్కల్పోపపత్తేః, ఆత్మభేదస్యాన్తఃకరణోపాధికత్వాభావాత్, నైకమనోమూలత్వనిర్వాహోత్సన్నానుపపన్నః సగుణవిద్యాయా అపి పరవిద్యాత్వాత్, సాక్షాన్మోక్షస్యైవ పరవిద్యాఫలత్వాత్, ద్విజ్ఞానప్రతిషేధస్య స్వాప్యయకైవల్యవిషయత్వాత్, నైశ్వర్యస్య సగుణవిద్యావిపాకత్వవచనం, చానుపపన్నం.——అపరే తు సుషుప్త్యాదిష్వివ ముక్తౌ విజ్ఞాన ప్రతిషేధ ఇతి వదన్తి. తత్పక్షేపి విరుద్ధాంశః ప్రాగేవ ప్రత్యుక్తః- ఆత్మభేదస్య నిరుపాధికత్వాత్.——అన్యే తు అనేకశరీరప్రవృత్త్యయోగాత్, స్వహత్త్వేపి భృత్యాదిశరీరప్రవృత్తేః పురుషార్థత్వాత్, ముక్తానాం ముక్తాన్తరానుపసర్జనత్వాత్, బద్ధముక్తానాం మోక్షస్థానారోహణాయోగాత్, చ జీవాన్తరావేశానుయోగాన్ముక్తస్య సృష్టశరీరాణి నిరాత్మకానీతి పూర్వపక్షం కృత్వా - విభాగశక్తియోగాన్ముక్తానామపి మాతాదాత్మ్యసహప్రాప్తత్వాత్, *ఆత్మనాం తు సహస్రాణి బహూని భరతర్షభ। కుర్యాద్యోగీ బలం ప్రాప్య తైశ్చ సర్వైర్మహీం చరేదితి స్మృత్యాసర్వోదవిభాగాదిశక్తిస్మృతత్వాత్, స్వేష్వేవ శరీరేష్వహఙ్కారకరణాత్, స్త్ర్యాదిశరీరేష్వహఙ్కారకరణాకరణయోరవిరోధాభావాత్, భృత్యాదిశరీరేషు చైతన్యప్రభాసంసర్గేణాహఙ్కారాకరణాత్, త్రభాహుటస్థపురుషస్య జీవసమష్టిర్వ్యష్టిజీవత్వేనానుప్రయుక్తాపంశాద్విభజ్య తత్తచ్ఛరీరేష్వాత్మప్రవేశనోపపత్తేః, శ్చ సాత్మకానీతి సిద్ధాన్తయన్తి. తత్ర ముక్తానాం పరస్పరగుణభావాభావేపీశ్వరానుసఞ్చరణాయ సంసారమణ్డలేపి స్త్ర్యాదిసఙ్కల్పనం భవతీత్యముక్తానాం మోక్షస్థానారోహణానుపపత్తిర్నవక్తవ్యా. అత ఏవ భృత్యాదిశరీరేష్వనుప్రవేశస్యాపురుషార్థత్వాదిరసవక్తవ్యం. అవిభక్తనామరూపజీవసమూహవ్యతిరేకేణ కూటస్థపురుషో నామ న కశ్చిత్ప్రమాణిక- జీవసమూహవిషయతయా వచనోపపత్తేః. యద్వైకస్యాత్మనో దాత్మ్యసహస్రసఙ్కల్పనం విభాగశక్తిమత్త్వాదితి - తత్పూర్వమేవ నిరస్తం. *ఆత్మనాం తు సహస్రాణీత్యత్రాత్మశబ్దో దేహవచన ఇతి న తద్వచనం విభాగశక్తౌ ప్రమాణం. స్త్ర్యాదిశరీరేష్వహఙ్కారకరణాకరణే - భృత్యాదిశరీరేషు చైతన్యప్రభాసంసర్గేణాహఙ్కారం న కరోతీతి విభాగకల్పనా చ నిర్మూలా. భృత్యాదిభావస్యానిష్టత్వాత్స్వయమేవాహఙ్కారకరణాభావశ్చేత్- శరీరసమ్బన్ధస్యైవ దుఃఖహేతుత్వదర్శనాచ్ఛరీరసృష్టిరపి న స్యాత్. స్వేచ్ఛాయత్తతయా శరీరస్య దుఃఖహేతుత్వం చేత్- భృత్యాదిభావేనాధిష్ఠేయత్వేపి తుల్యమ్. ....

అభావాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౭॥ సూ. జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ॥ సత్యసఙ్కల్పతావిచారరూపత్వాత్సఙ్గతిరర్థసిద్ధా (జగత్సృష్ట్యాదిసర్వేశ్వరత్వం) సర్వేశ్వరత్వప్రకారో హి సృష్ట్యాదిః. (పరమపురుషానుభవవిషయం) తదనుభవాన్తర్గతశరీరసర్గాదివిషయం. కిం ముక్తస్య జగద్వ్యాపారవిషయమైశ్వర్యమస్తి-నేతి. పరమసామ్యసత్యసఙ్కల్పత్వశ్రవణం కిం ముక్తైశ్వర్యస్య జగద్వ్యాపారవిషయత్వమవగమయితుం శక్నోతి - నేతి. కిం జగన్నియమనస్య ముక్తైశ్వర్యాన్తర్భావే *యతో వా ఇమానీత్యాది బ్రహ్మలక్షణవాక్యం విరుధ్యతే-నేతి. కిం ముక్తస్య సృష్టిప్రకరణాస

త్వే సర్వేశ్వరాసాధారణజగన్నియమనేనవినోపపద్యేతే- అతస్సత్యసఙ్కల్పత్వపరమసామ్యోపపత్తయే సమస్తజగన్నియమనరూపమపి ముక్తస్యైశ్వర్యమితి.... ... ...

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (జగద్వ్యాపారవర్జమితి) జగద్వ్యాపారః-నిఖిలచేతనాచేతనస్వరూపస్థితిప్రవృత్తిభేదనియమనం. తద్వర్జంనిరస్తనిఖిలతిరోధానస్యనిర్వ్యాజబ్రహ్మానుభవరూపంముక్తస్యైశ్వర్యం. కుతః. (ప్రకరణాత్) నిఖిలజగన్నియమనంహిపరంబ్రహ్మప్రకృత్యామ్నాయతే *యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే యేన జాతాని జీవన్తి యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి తద్విజిజ్ఞాసస్వ తద్బ్రహ్మేతి. యద్యేతన్నిఖిలజగన్నియమనం ముక్తానామపి సాధారణం స్యాత్ - తత ఇదం జగదీశ్వరత్వరూపం బ్రహ్మలక్షణం న సఙ్గచ్ఛతే- అసాధారణస్యహి లక్షణత్వం. తథా *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజత *బ్రహ్మ వా ఇదమేకమేవాగ్ర ఆసీత్ తదేకం సన్న వ్యభవత్ తచ్ఛ్రేయోరూపమత్యసృజత క్షత్రం యాన్యేతాని దేవక్షత్రాణి ఇన్ద్రో వరుణస్సోమో రుద్రః పర్జన్యో యమో మృత్యురీశాన ఇతి *ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ నాన్యత్కిఞ్చన మిషత్ స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి స ఇమాఁల్లోకానసృజత *ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీన్న బ్రహ్మా నేశానో నేమే ద్యావాపృథివీ న నక్షత్రాణి నాపో నాగ్నిర్న సోమో న సూర్యః స ఏకాకీ న రమేత తస్య ధ్యానాన్తస్థస్యైకా కన్యా దశేన్ద్రియాణీత్యాదిషు, *యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తర ఇత్యారభ్య *య ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాదిషు, చ నిఖిలజగన్నియమనం పరమపురుషం ప్రకృత్యైవ శ్రూయతే. (అసన్నిహితత్వాచ్చ) న హ్యేతేషు నిఖిలజగన్నియమనప్రసఙ్గేషు ముక్తస్య సన్నిధానమస్తి - యేన జగద్వ్యాపారస్తస్యాపి స్యాత్. ...

౧౮॥ సూ. ॥ప్రత్యక్షోపదేశాన్నేతి చేన్నాధికారికమణ్డలస్థోక్తేః॥ స స్వరాడ్భవతి తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి * ఇమాఁల్లోకాన్ కామాన్నీ కామరూప్యనుసంచరన్నితి ప్రత్యక్షే

న్నిధానేన జగద్వ్యాపారస్య బ్రహ్మలక్షణత్వాశ్రయణం న్యాయ్యం - ఉతముక్తస్య వికారలోకానుసంచరణశ్రవణేన జగన్నియమనస్య బ్రహ్మలక్షణత్వాశ్రయణం న న్యాయ్యం. కిం ముక్తస్య వికారలోకానుసంచరణం నియమనార్థం - ఉత కేవలభోగార్థం. కేవలభోగార్థత్వే కిం ముక్తస్యాపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వవిరోధస్స్యాత్ - ఉత నేతి. అత్ర తద్వక్ష్యో విచారస్త్రివిధః- కిం వికారలోకానాం భోగానిత్యత్వేనానన్దానిత్యతా స్యాత్ - ఉత నేతి. కిం వికారలోకానాం భోగ్యత్వం వికారాత్మకత్వాత్ - ఉత బ్రహ్మవిభూతిత్వాత్. కించ - కిం ముక్తస్య స్వాతన్త్ర్యమానన్దవైకల్యరూపాదయితి - ఉత నేతి. స్వాతన్త్ర్యం స్వాతన్త్ర్యరూపత్వాదానన్దావహం- ఉతాత్మాభిమానానురూపత్వాత్. కించ- అస్వతన్త్రస్యానావృత్తిస్సమ్భవతి- నేతి. కిమనావృత్తిశ్రుతిశ్చాతుర్మాస్యాక్షయ్యఫలత్వశ్రుతివచ్ఛిరాభిప్రాయా - ఉత ముఖ్యార్థా. కిం ముక్తానామావర్తనవిషయస్వేచ్ఛేశ్వరస్య సమ్భవతి- ఉత సమ్భవతీతి. యదా న సమ్భవతి- తదాఽనావృత్తిశ్రుతేశ్చిరాభిప్రాయత్వేనానావృత్తిసమ్భవాదానన్దస్య పరిచ్ఛిద్యతే, స్వాతన్త్ర్యం స్వాతన్త్ర్యరూపత్వాత్సుఖరూపంచేత్ - తదైవకల్యాదానన్దవైకల్యం, వికారలోకానాం వికారాత్మకతయా భోగ్యత్వే- తదనిత్యత్వాదానన్దానిత్యత్వం, - అతః కేవలభోగార్థత్వాభావేన వికారలోకానుసంచరణస్య నియమనార్థత్వాజ్జగద్వ్యాపారస్య బ్రహ్మలక్షణత్వాశ్రయణమన్యాయ్యమితి తస్యాలక్షణత్వాభావేన తదవిరోధాత్ పరమసామ్యాదిశ్రవణస్య ముక్తైశ్వర్యే జగద్వ్యాపారాన్తర్భావాన్ముక్తత్వాజ్జగద్వ్యాపారవిషయమైశ్వర్యం ముక్తస్య సమ్భవేత్. యదా ముక్తానామావర్తనవిషయస్వేచ్ఛేశ్వరస్య సమ్భవతి- తదాఽనావృత్తిశ్రుతేర్ముఖ్యత్వేనానావృత్తిసమ్భవాదానన్దానిత్యత్వం, యదా చ స్వాతన్త్ర్యమాత్మాభిమానానురూపాత్సుఖరూపం- తదా ముక్తైరాత్మాభిమానానురూపత్వాత్పరతన్త్రస్య - తదైవకల్యాదానన్దవైకల్యం, యదా చ వికారలోకానాం ముక్తభోగ్యత్వం బ్రహ్మవిభూతితయా- తదా వికారరూపస్యానిత్యత్వేఽపి సర్వావస్థాసు జగతో బ్రహ్మవిభూతిత్వస్యానపాయిత్వేన నానన్దవిచ్ఛేదః, - ఏవం వికారలోకానుసంచరణస్య నియమనార్థత్వాభావేఽప్యపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వావిరోధాత్కేవలభోగార్థతయా తదవిరోధేన జగద్వ్యాపారస్య బ్రహ్మలక్షణత్వాశ్రయణస్య న్యాయ్యత్వాత్పరమసామ్యాదిశ్రవణస్య ముక్తైశ్వర్యే జగన్నియమనాన్తర్భావానుపపత్తేర్జగద్వ్యాపారవర్జమేవ ముక్తైశ్వర్యం స్యాత్. యది *అనావృత్తిశ్శబ్దాదిత్యధికరణాన్తరం - తదాఽనావృత్త్యనుబన్ధిసవిచారపరమ్పరాప్రసఙ్గానుపపత్తేర్యతః. ... తాదర్థ్యసమ్భవస్సఙ్గతిరత్రోపయోగీతి ద్రష్టవ్యః. ... ...

పూర్వపక్షముక్త్వా రాద్ధాన్తమాహ (జగదితి) (నిర్వ్యాజబ్రహ్మానుభవరూపం) యథావస్థితబ్రహ్మానుభవరూపమిత్యర్థః. సృష్ట్యాదేరపినియమనవిశేషరూపత్వాజ్జగద్వ్యాపారశబ్దోక్తిః. *కన్యా- మనః. ప్రకాశకత్వాత్. *కనదీప్తావితిధాతుః.......................................

౧౮॥ సూ. ॥ప్రత్యక్షోపదేశాన్నేతి చేన్నాధికారికమణ్డలస్థోక్తేః॥ కామాన్నీత్యకామరూపీత్య సర్వలోకసంచారశ్రు

నా- శ్రుత్యాముక్తస్యజగద్వ్యాపారఉపదిశ్యతే- అతోనజగద్వ్యాపారవర్జమితిచేత్. తన్న- (ఆధికారికమ ణ్డలస్థోక్తేః) ఆధికారికాః- అధికారేషునియుక్తాహిరణ్యగర్భాదయః. మణ్డలాని- తేషాంలోకాః. తత్స్థాన్-భో గాన్ముక్తస్యాకర్మవశ్యస్యభవన్తీత్యయమర్థః*తస్యసర్వేషులోకేషుకామచారోభవతీత్యాదినోచ్యతే. అకర్మ ప్రతిహతజ్ఞానోముక్తోవికారలోకాన్ బ్రహ్మవిభూతిభూతాననుభూయయథాకామంతృప్యతీత్యర్థః. తదేవం వికారాన్తర్వర్తినఃఆధికారికమణ్డలస్థాన్ సర్వాన్భోగాన్బ్రహ్మవిభూతిభూతాన నుభవతీత్యనేనవాక్యేనో చ్యతే- నజగద్వ్యాపారః. ....

యదిసంసారివన్ముక్తోపివికారాన్తర్వర్తినోభోగాన్భుఙ్క్తే- తర్హిబద్ధస్యే వముక్తస్యాప్యస్తవదేవభోగ్యజాతమల్పంచస్యాత్. తత్రాహ.

౧౯॥ సూ. ✱వికారావర్తిచతథాహిస్థితిమాహ॥✱ వికారే- జన్మాదికేనవర్తతఇతివి కారావర్తి. నిర్ధూతనిఖిలవికారంనిఖిలహేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానంనిరతిశయానన్దంపరంబ్రహ్మసవిభూతి కంసకలకల్యాణగుణమనుభవతిముక్తః - తద్విభూత్యన్తర్గతత్వేనవికారవర్తినాంలోకానామపి ముక్తిభోగ్య త్వం. తథాహిపరస్మిన్బ్రహ్మణినిర్వికారేఽనవధికాతిశయానన్దేముక్తస్యానుభవితృత్వేనస్థితిమాహశ్రుతిః*య దాహ్యేవైషఏతస్మిన్నదృశ్యేఽనాత్మ్యేఽనిరుక్తేఽనిలయనేఽభయంప్రతిష్ఠాంవిన్దతేఅథసోభయంగతోభవతి*ర సోవైసః।రసంహ్యేవాయంలబ్ధ్వానన్దీభవతీత్యాదికా. తద్విభూతిభూతంచజగత్తత్రైవవర్తతే- *తస్మిన్లోకా శ్రితాస్సర్వేతదునాత్యేతికశ్చనేతిశ్రుతేః. అతస్సవిభూతికంబ్రహ్మానుభవన్వికారాన్తర్వర్తినఆధికారికమణ్డల స్థానపిభోగాన్భుఙ్క్తఇతి *సర్వేషులోకేషుకామచారఇత్యాదినోచ్యతే- నముక్తస్యజగద్వ్యాపారః. ...

౨౦॥ సూ. ✱దర్శయతశ్చైవంప్రత్యక్షానుమానే॥✱ అస్యప్రత్యగాత్మనోముక్తస్యని యామ్యభూతస్యనియన్తృభూతపరమపురుషాసాధారణంజగద్వ్యాపారరూపంనియమనంనసమ్భవతీత్యుక్తం- నిఖిలజగన్నియమనరూపోవ్యాపారఃపరమపురుషాసాధారణఇతిదర్శయతఃశ్రుతిస్మృతీ. భీషాస్మాద్వాతఃపవతే భీషోదేతిసూర్యః।భీషాస్మాదగ్నిశ్చేన్ద్రశ్చమృత్యుర్ధావతిపఞ్చమఇతి, *ఏతస్యవాఅక్షరస్యప్రశాసనేగార్గిసూ ర్యాచన్ద్రమసౌవిధృతౌతిష్ఠతఇత్యాది, *తథా- ఏషసర్వేశ్వరఏషభూతాధిపతిరేషభూతపాలఏషసేతుర్విధర ణఏషాంలోకానామసంభేదాయేతి, చ శ్రుతిః. స్మృతిరపి *మయాధ్యక్షేణప్రకృతిస్సూయతేసచరాచరం। హే తునానేనకౌన్తేయజగద్విపరివర్తతఇతి, * విష్టభ్యాహమిదంకృత్స్నమేకాంశేనస్థితోజగదితి, చ. తథాముక్తస్య సత్యసఙ్కల్పత్వాదిపూర్వకస్యాప్యానన్దస్యపరమపురుషఏవహేతురితిశ్రుతిస్మృతీదర్శయతః *ఏషహ్యేవాన న్దయాతి *మాంచయోఽవ్యభిచారేణభక్తియోగేనసేవతే। సగుణాన్సమతీత్యైతాన్బ్రహ్మభూయాయకల్ప తే। బ్రహ్మణోహిప్రతిష్ఠాహమమృతస్యావ్యయస్యచ। శాశ్వతస్యచధర్మస్యసుఖస్యైకాన్తికస్యచేతి. యస్య

వశాజ్జగత్తదధీనత్వంసిద్ధమితిముక్తస్యైశ్వర్యమపిస్యాదితిపూర్వపక్షోత్థానం. ప్రత్యక్షేణేతి - వ్యాఖ్యేయస్య వ్యాసేనోపాదానం. తద్వ్యపదేశ (శ్రుత్యేతి) వికారలోకాన్ - కార్యభూతలోకాన్. వికారశబ్దోఽత్రపరః. హేయప్రతీతస్యముక్తస్య హేయాస్పదవికారలోకభోగాపేక్షకమిత్య త్రాహ (అకర్మేతి) భగవద్విభూతిత్వేనాత్యన్తభోగ్యతాస్యాదిత్యర్థః. ఏవం *కామాన్నీత్యాదిశ్రుతివాక్యంవ్యాఖ్యాతం. ఉక్తశ్రుతివాక్యార్థప్రతిపా దకస్యసూత్రస్యార్థంనిగమయతి (తదేవమితి) ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యదీతి)

౧౯॥ సూ. ✱వికారావర్తిచతథాహిస్థితిమాహ॥✱ ముక్తస్యసవిభూతికబ్రహ్మానుభవితృత్వేనస్థితివచనాత్సర్వత్ర కామచా రాదయోభవన్తి- ననియన్తృత్వాదికమిత్యర్థః. ....

౨౦॥ సూ. ✱దర్శయతశ్చైవంప్రత్యక్షానుమానే॥✱ *బ్రహ్మణోహిప్రతిష్ఠాహమితి- బ్రహ్మ - జీవః. అమృతం - మో క్షః. శాశ్వతధర్మః- జ్ఞానం. సుఖం-ఆనన్దః. అన్యాధీనత్వనిత్యత్వయోర్విరోధమాశఙ్క్యపరిహరతి (యద్యపీత్యాదినా) తస్య - అపహతపాప్మత్వాది

ప్యపహతపాప్మత్వాదిస్సత్యసఙ్కల్పత్వపర్యన్తో గుణగణః ప్రత్యగాత్మనః స్వాభావిక ఏవావిర్భూతః- తథావిధస్య తథావిధత్వమేవ పరమపురుషాయత్తం, తస్య నిత్యస్థితిశ్చ తదాయత్తా, పరమపురుషస్యైతన్నిత్యతాయాః నిత్యేచ్ఛత్వాన్నిత్యతయావర్తత ఇతి న కశ్చిద్విరోధః. ఏవమేవ పరమపురుషభోగోపకరణస్య లీలోపకరణస్య చ నిత్యతయా శాస్త్రావగతస్య పరమపురుషస్య నిత్యేచ్ఛత్వాదేవ తథావస్థానమస్తీతి శాస్త్రాదవగమ్యతే. అతో ముక్తస్య సత్యసఙ్కల్పత్వం పరమపురుషసామ్యం చ జగద్వ్యాపారవర్జమ్.........

౨౧॥ సూ. భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చ॥ బ్రహ్మయాథాత్మ్యానుభవరూపభోగమాత్రే ముక్తస్య బ్రహ్మసామ్యప్రతిపాదనాచ్చ లిఙ్గాజ్జగద్వ్యాపారవర్జమిత్యవగమ్యతే "సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి. అతో ముక్తస్య పరమపురుషసామ్యం సత్యసఙ్కల్పత్వం చ పరమపురుషాసాధారణనిఖిలజగన్నియమనశ్రుత్యానుగుణ్యేన వర్ణనీయమితి జగద్వ్యాపారవర్జమేవ ముక్తైశ్వర్యమ్. ....

యది పరమపురుషాయత్తం ముక్తైశ్వర్యం- తర్హి తస్య స్వతన్త్రత్వే
న తత్సఙ్కల్పాన్ముక్తస్య పునరావృత్తిసమ్భవాశఙ్కేత్యత్రాహ

౨౨॥ సూ. అనావృత్తిశ్శబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దాత్॥ యథా నిఖిలహేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానో జగజ్జన్మాదికారణం సమస్తవస్తువిలక్షణస్సర్వజ్ఞస్సత్యసఙ్కల్పః ఆశ్రితవాత్సల్యైకజలధిః పరమకారుణికో నిరస్తసమాభ్యధికసమ్భావనః పరబ్రహ్మాభిధానః పరమపురుషోఽస్తీతి శబ్దాదవగమ్యతే- ఏవమహరహరనుష్ఠీయమానవర్ణాశ్రమధర్మానుగృహీతతదుపాసనరూపతత్సమారాధనప్రీతః ఉపాసీనాననాదికాలప్రవృత్తానన్తదుస్తరకర్మసంచయరూపావిద్యాం వినివర్త్య స్వయాథాత్మ్యానుభవరూపానవధికాతిశయానన్దం ప్రాపయ్య పునర్నావర్తయతీత్యపి శబ్దాదేవావగమ్యతే. శబ్దశ్చ "స ఖల్వేవం వర్తయన్ యావదాయుషం బ్రహ్మలోకమభిసమ్పద్యతే న చ పునరావర్తత ఇత్యాదికః. తథా చ భగవతా స్వయమేవోక్తం "మాముపేత్య పునర్జన్మ దుఃఖాలయమశాశ్వతమ్। నాప్నువన్తి మహాత్మానస్సంసిద్ధిం పరమాం గతాః॥ ఆబ్రహ్మభువనాల్లోకాః పునరావర్తినోఽర్జున।

గుణస్య. తథావిధత్వం- స్వాభావికత్వం. తస్య- ప్రత్యగాత్మస్వరూపస్య నిత్యస్థితిస్తదాయత్తేత్యర్థః. తదుపపాదయతి (పరమపురుషస్యేతి) ముక్తస్వరూపతద్గుణనిత్యత్వం పరసఙ్కల్పాయత్తమిత్యుక్తం- అన్యదపి నిత్యం వస్తు తదధీనస్థిత్యాదికమిత్యాహ (ఏవమితి) ముక్తస్య నియన్తృత్వాభావాన్నానన్దవైకల్యం- ప్రత్యుత తత్పుష్కల్యమేవ- సర్వేషాం హి స్వాత్మాభిమానానుగుణా భోగ్యవ్యవస్థా తద్విపర్యయవ్యవస్థా చ- తథా పురుషపశ్వాదిషు దృశ్యతే. తస్మాదాత్మన ఆవిర్భూతయథావస్థితస్వరూపస్య శేషత్వమేవ స్వాభావికం రూపముపరోక్షయతస్స్వశేషిపరమపురుషపరిచరణమేవ ప్రియతమం స్యాత్- తద్విపర్యయో నైశ్వర్యమత్యన్తానిష్టమేవ. తస్మాన్నానన్దవైకల్యం- అపితు తత్పుష్కల్యమేవ.........................

౨౧॥ సూ. భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చ॥ (బ్రహ్మేత్యాది) "స ఏవం విద్వానేషాం భూతానాం మతో భవతి యథైతాం దేవతాం సర్వాణి భూతాన్యవన్త్యేవం హైవంవిదం సర్వాణి భూతాన్యవన్తి తేనో ఏతస్యై దేవతాయై సాయుజ్యం సలోకతాం జయతి ఇత్యాదివాక్యాన్యప్యత్ర ప్రేతాని. "భోగో వామన్త్రవర్ణాదితి న్యాయాత్ సామాన్యేనావగతం సామ్యం భోగసామ్యే దృష్టం తాదృశసామ్యవిశేషే పర్యవస్యతీతి భావః. పరమాత్మనియామ్యత్వాదిశ్రుత్యానుగుణ్యాచ్చాయమర్థ ఇతి వదన్నధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ....

అనన్తరసూత్రం శఙ్కాముఖేనావతారయతి (యదీతి) అపునరావృత్తిశ్రుతిః పాక్షికవిష-
యా- ఈశ్వరస్వాతన్త్ర్యేణ కస్య చిదనావృత్తిసమ్భవాదితి చ పూర్వపక్ష్యభిప్రాయః.

౨౨॥ సూ. అనావృత్తిశ్శబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దాత్॥ (యథేత్యాది) భగవతా ముక్తస్యాపరిత్యాజ్యత్వోపపాదనార్థం, ముక్తస్య బ్రహ్మానుభవజిహాసానుదయజ్ఞాపనార్థం, ప్రామాణికత్వేదృష్టాన్తసిద్ధ్యర్థం, చ నిఖిలహేయప్రత్యనీకత్వాదిగుణా ఉక్తాః. అన్యేన నివృత్తిశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం నిరస్తసమాభ్యధికసమ్భావన ఇతి పదం. "స యది పితృలోకకామో భవతి" ఇత్యాద్యుక్తభగవత్పరిచరణార్థవిగ్రహాద్యావృత్త్యర్థం "పునర్జన్మ దుఃఖాలయమశాశ్వతమితి వచనముపాత్తం. దుఃఖాలయత్వాదివిశేషణాభావే స్వేతరైకాన్త్యం స్యాదిత్యభిప్రాయేణ "పునర్జన్మ న విద్యత ఇతి వచనముదాహృతం. అనేన ఆవృత్తిః కర్మకృతా న భవతి- "ఇమాఁల్లోకాన్ కామాన్నీ కామరూప్యనుసంచరన్ ఇతి చ ఫలితం. పునరావృత్తిహేతుత్వేన సమ్భావితానీశ్వరాన్తరాణ్యపి

మాముపేత్యతుకౌన్తేయపునర్జన్మనవిద్యతఇతి. నచాచ్ఛిన్నకర్మబన్ధస్యాసఙ్కుచితజ్ఞానస్యపరబ్రహ్మానుభవైకస్వ భావస్యాతిదేకప్రియస్యానవధికాతిశయానన్దంబ్రహ్మానుభవతోఽన్యాపేక్షాతదర్థారమ్భాద్యసమ్భవాత్పున రావృత్తిశఙ్కా. నచపరమపురుషస్సత్యసఙ్కల్పోఽత్యర్థప్రియంజ్ఞానినంలబ్ధ్వాకదాచిదావర్తయిష్యతి-యఏవ మాహ *ప్రియోహిజ్ఞానినోఽత్యర్థమహంసచమమప్రియః। ఉదారాస్సర్వఏవైతేజ్ఞానీత్వాత్మైవమేమతం। ఆస్థిత

పరిహరతి (నచేత్యాదినా) ప్రమాణస్యానుగ్రాహకతర్కకృతార్థతాంచాథాన్తర్కయతి. స్వేచ్ఛయా వా- కర్మణా వా- భగవత్సఙ్కల్పాద్వా - త్రయమేవ పునరావృత్తిహేతుతయాసమ్భావితం. తత్ర స్వేచ్ఛాకర్మణోర్యథావృత్తిశఙ్కాంపరిహరతి (నచేతి) (తదర్థారమ్భాద్యసమ్భవాదితి) కర్మవిద్యమానంచేత్- సజాతీయకర్మాన్తరారమ్భరుచిరూపంవాసనామనుపజనయ్యతద్వారాకర్మాన్తరంకారయతి- కర్మణస్సవాసనస్యవినష్టత్వాత్కర్మాన్తరాసమ్భవాన్న కర్మపునరావృత్తిహేతుః, అనవధికాతిశయానన్దభగవదనుభవైకతానస్యనాన్యాపేక్షేతినస్వయంస్వస్యపునరావృత్తిహేతు, రిత్యర్థః. భగవత్సఙ్కల్పస్యపు నరావృత్తిహేతుత్వంపరిహరతి(నచేతి)ముక్తాన్పునర్నావర్తయిష్యామీతిసఙ్కల్పాన్నాన్యథాస్యాదిత్యభిప్రాయేణసత్యసఙ్కల్ప ఇత్యుక్తం. జ్ఞానినోఽత్య ర్థప్రియత్వాచ్చతథాసఙ్కల్పః. అత్యర్థప్రియత్వే ప్రమాణందర్శయతి (యఏవమాహేతి) ఏవంనచాచ్ఛిన్నేత్యాదినాఅపునరావృత్తిశ్రుతేరనుగ్రా హకస్తర్క ఉక్తోభవతి.——— పరేతు *ప్రత్యక్షోపదేశాదిత్యత్ర *ఆప్నోతిస్వారాజ్యమిత్యుదాహృత్యసవితృమణ్డలాదిస్థానేషుభోగోక్తేస్సజగద్వ్యాపా రఇత్యాహుః. స్వారాజ్యశబ్దస్యపరమాకాశావస్థానేప్యుపపత్తేర్నస్యానుపాదానం. సర్వలోకక్రమణశబ్దాదిబీజత్వాదిమార్గలోకానిత్యాద్యుపాదానము చితం-తేనహినిరఙ్కుశైశ్వర్యందర్శితంభవతి. వికారరూపం, వికారోత్తీర్ణంచనిత్యముక్తం, పరంబ్రహ్మ-ద్విధాహిస్థితిమాహ *పాదోఽస్యేతి. *నతత్ర సూ ర్యోభాతి * నతద్భాసయతేసూర్యఇతి ప్రత్యక్షోనుమానేచవికారావర్తిత్వందర్శయతఇతివ్యాచక్షతే. కిమర్థంసూత్రద్వయమితిచేత్-వికారాలమ్బనా నాంనిర్వికారపరరూపప్రాప్తిరనుపపన్నా - అతత్క్రతుత్వాదిత్యభిప్రాయఇతిచాహుః. ఇదమపివికారాలమ్బనానప్రాప్నువన్తీత్యధ్యాహారసాపేక్ష త్వాదనుపపన్నం. అధ్యాహారేపిజగద్వ్యాపారవర్జస్యానుపయోగిసూత్రద్వయం. పరంనాప్నువన్తి-సగుణేపిసనిరవగ్రహమైశ్వర్య, మితిజ్ఞాపనార్థమి తిచేత్- అతిదూరాభిప్రాయకల్పనమేవదోషః. *తథాహిస్థితిమాహేత్యత్రైవనిర్వికారస్వరూపవిషయశ్రుతీనామపివివక్షితత్వేపునః ప్రత్యక్షశబ్దేనప రస్వరూపవిషయశ్రుత్యుపాదానవైయర్థ్యంచ. ఐశ్వర్యంచేత్-అన్తవత్- తస్మాదావృత్తిరితిశఙ్కాభ్యుదాసార్థం *అనావృత్తిశ్శబ్దాదితిసూత్రమితి- ని ర్గుణప్రాప్తావావృత్తిశఙ్కాయాఅభావాదిత్యాహుః. తదయుక్తం- అకర్మకృతసహజైశ్వర్యేఐశ్వర్యత్వాదావృత్తిశఙ్కాయామన్తరత్వాత్. అతఃపూర్వా ధీనస్యకృతావృత్తిశఙ్కాభ్యుదాసపరత్వమేవయుక్తంసూత్రస్య. సగుణనిష్ఠవిషయత్వంచాయుక్తం-నిర్గుణప్రాప్తేరప్రామాణికత్వాద్విశేషణవైయర్థ్యం. నిర్గుణప్రాప్త్యభావాదేవాత్రావృత్తిశఙ్కానుదయశ్చానుపపన్నః.——— అపరేతువేదాన్తవిషయముక్తస్యభేదేనావస్థానంమన్యమానానాంమతమభ్యుపగ మ్యతత్రసావధికమైశ్వర్యమితిప్రతిపాదనార్థమిదమధికరణమిత్యాహుః. తత్రపరేషామివసూత్రయోజనా. అస్మిన్పక్షేవికారప్రకరణేతదాశ్రితై శ్వర్యప్రకరణేచాదావృత్తిస్స్యాదేవ- అవిభాగపక్షఏవానావృత్తిరిత్యాహ *అనావృత్తిశ్శబ్దాదితీత్యాహుః. తత్రాప్యయుక్తం- అప్రామాణికపక్షస్యనిర సనమేవహికర్తవ్యం-నతుతదభ్యుపగమేననిర్వాహః. సావధికైశ్వర్యప్రతిపాదనమేవతన్నిరసనమితిచేన్న-ప్రతీకాలమ్బనోపాసనానాంసావధికైశ్వర్యే కథితేపితేషాంనిరస్తత్వాభావాత్. అప్రామాణికత్వసమర్థనంహినిరసనం. సావధికైశ్వర్యంప్రామాణికంచేత్- కథంతస్యనిరాసః. అనావృత్తిసూత్రమ విభాగపక్షఏవేత్యశాబ్దం- అవిభాగశబ్దస్యాప్రకృతత్వాత్. అర్థస్వభావాదవిభాగపక్షవిషయత్వమితిచేన్న - ఇతరపరమవ్యోమగతానాంముక్తానామై శ్వర్యప్రచ్యుత్యసమ్భవాదేవార్థస్వభావాసిద్ధేః వికారలోకాశ్రితమైశ్వర్యంప్రధ్వస్తమితిచేత్. తతఃకిం-ఈశ్వరస్యేవతదానీమప్రచ్యుతగుణాష్టకత్వా దపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వోపపత్తేః. నహిజగత్ప్రక్రియాదీశ్వరస్యైశ్వర్యభఙ్గః. తథాతదవస్థతదనుభవరూపమైశ్వర్యంముక్తానామపినభ్రశ్యేత. అతఃసూ త్రాప్రసక్తిః. నసువిభాగపక్షేసావధికైశ్వర్యప్రసక్తోవివక్షితః-నతుతత్పక్షనిర్వాహఇతిచేన్న- జగద్వ్యాపారవర్జత్వప్రసఙ్గఇతిసూత్రితత్వాభావాత్. యథా *నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసఙ్గః *కృత్స్నప్రసక్తిరితిచ. తస్మాత్సూత్రస్వారస్యవిరోధః. * వికారావర్తీత్యాదిసూత్రద్వయవైయర్థ్యాతి దూరలక్షణాదోషఃపూర్వవత్. అవిభాగపక్షేవాకథం *జక్షత్క్రీడన్రమమాణః *సఙ్కల్పాదేవాస్యపితరస్సముత్తిష్ఠన్తీత్యాద్యైశ్వర్యముపపద్యతే. కి మీశ్వరవ్యాపారాఏవతదభిన్నస్యముక్తస్యక్రీడాత్వేనోచ్యన్తే-ఉతవ్యాపారాన్తరాణి. ప్రథమేబద్ధస్యాపితదభిన్నత్వాదీశ్వరవ్యాపారాఏవక్రీడాఃకింన స్యుః. ఉపాధితోభిన్నత్వాదితిచేత్. తర్హీశ్వరస్యాపితేవ్యాపారాలీలానస్యుః- తస్యాపిసవితృమణ్డలాద్యుపాధిభిర్భిన్నత్వాత్. భిన్నత్వేపిసర్వజ్ఞత్వలీలా త్వేనసర్వత్రప్రత్యభిసన్ధత్తఇతిచేత్- తర్హిబద్ధవ్యాపారేష్వపి ప్రత్యభిసన్ధానాత్ దుఃఖిత్వేనలీలాత్వంతద్వ్యాపారాణాంనస్యాత్. ఏవంముక్తానామపీ శ్వరాదభిన్నత్వాత్ప్రత్యభిసన్ధానాచ్చదుఃఖిత్వమితితేషామవిభాగపక్షఏవావృత్తిః. యదీశ్వరవ్యాపారాద్వ్యాపారాన్తరాణిముక్తానాంలీలా - తర్హివ్యా పారాన్తరత్వమాశ్రయభేదాత్స్యాత్ - అన్యథేశ్వరవ్యాపారానతిరేకేణ ప్రాగుక్తదోషప్రసఙ్గాత్. ఆశ్రయభేదేనవ్యాపారాన్తరత్వేముక్తైశ్వరవి భాగపక్షఏవాఙ్గీకృతస్స్యాత్.——— అన్యేతువర్ణయన్తి-*ప్రకరణాదితి- *యఆత్మేత్యాదిముక్తప్రకరణస్యభోగగోచరత్వాన్నజగద్వ్యాపారఇతి. *అసన్నిహితత్వాత్- సృష్టిప్రకరణేష్వసన్నిహితత్వాత్. పరమాకాశస్థస్యముక్తస్యవికారస్థానేష్వసన్నిహితత్వాదితి. *ప్రత్యక్షోపదేశాదితి - *ఆ ప్నోతిస్వారాజ్యమిత్యుపదేశాన్నిరవగ్రహంముక్తస్యైశ్వర్యమితిచేత్- ఆధికారికపదావచ్ఛేదకదేశవిశేషేషుహిరణ్యగర్భసాయుజ్యగతస్యతదధీనభో గోక్తేః. నతుపరమాకాశస్థస్యేతి. *వికారావర్తీతి- *పరమేవ్యోమన్సోఽశ్నుతఇతిముక్తైశ్వర్యస్యపరమాకాశస్థస్యవికారస్థానావర్తితయాపరమాత్మ సవి

స్పృహియుక్తాత్మా మామేవానుత్తమాం గతిమ్। ఇహ యోనిం జన్మనామ నైక్ష్వాన్నవాకాయాం ప్రపద్యతే। వాసుదేవస్సర్వమితి స మహాత్మా సుదుర్లభ ఇతి. సూత్రాభ్యాసశ్శాస్త్రపరిసమాప్తిం ద్యోతయతీతి సర్వం సమఞ్జసమ్. ...

జగద్వ్యాపారవర్జాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

చతుర్థస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

సమాప్తశ్చాధ్యాయః॥ శాస్త్రంచ సమాప్తమ్.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమతే నిగమాన్తగురవే నమః.

అవిస్తృతాస్సుగమ్భీరా రామానుజమునేర్గిరః। దర్శయన్తు ప్రసాదేన స్వం భావమఖిలం ధ్రువమ్॥

వజగదనుప్రవేశాదిరితి. *దర్శయతశ్చైవమితి- *యత్పురాణమాకాశం తత్ర మే స్థానం కుర్వతః పునర్భవాయేత్యాది శ్రుతిస్మృతిశ్చ పరమాకాశస్థితిం దర్శయత ఇతి. *సోఽశ్నుత ఇతి భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చ న జగద్వ్యాపారః. *ఇమం మానవమావర్తం *తేషు బ్రహ్మలోకేషు పరావతో వసన్తి తేషామిహ న పునరావృత్తిరితి ఇమం శబ్దేన హ శబ్దేన విశేషితత్వాద్బ్రహ్మలోకగతానామన్యస్మిన్మానవ ఆవర్తే పునరావృత్తిశఙ్కాం వ్యుదస్యతి *అనావృత్తిశ్శబ్దాదితి- ఇమం శబ్దేహ శబ్దాసన్నిహితత్వమాత్రావలమ్బినౌ- న తు వ్యక్తివిశేషపరౌ. శ్రుతేరనిత్యార్థత్వప్రసఙ్గాత్. అతో నావర్తాన్తరే పునరావృత్తిః. మానవమావర్తాజన్మాభావోఽనావృత్తిశబ్దేనోచ్యతే- గమనమాత్రం న ప్రతిషిధ్యతే- అతః *సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీత్యదోషః. బ్రహ్మలోకగతానాం మానవావర్తగమనం స్వదేశాత్పరదేశగమనవదుపపన్నం. తస్మాన్న బ్రహ్మలోకగతానామిహ పునర్జన్మేత్యనావృత్తిరుపపన్నా. తదేవం ముక్తస్యైశ్వర్యం నిరవగ్రహమితి. తత్ర బ్రూమః- ముక్తప్రకరణే భోగప్రతిపాదనస్య హేతుతయోక్తిర్విఫలా- తావతా జగద్వ్యాపారాప్రతిషేధాత్. వికారస్థానేష్వసన్నిధానాదితి చాయుక్తం- అన్తిమసూత్రే ముక్తస్య స్వదేశాత్పరదేశగమనవత్సర్వలోకసంచరణస్యాభ్యుపగమాత్, *ఇమాఁల్లోకానితి శ్రుతత్వాచ్చ అదితేశ్చ తత్ర జగత్స్యహిరణ్యగర్భస్యోభయభావనాన్వితస్య ముక్తప్రాప్యత్వాయోగాత్, ముక్తస్య తత్త్వారతమ్యాయోగాచ్చ ద్వితీయసూత్రార్థోఽనుపపన్నః. వికారస్థానేసంచరణాభ్యుపగమాదేవ అనన్తరసూత్రద్వయార్థోఽనుపపన్నః. *తథా హి స్థితిమాహేత్యస్య *ప్రత్యక్షోపదేశాదితి ప్రత్యక్షశబ్దేన పునరుక్తిశ్చ. శ్రుత్యన్తరవిషయః ప్రత్యక్షశబ్ద ఇతి చేన్న - వికారార్థవిషయానేకశ్రుత్యుపాదానస్య మాత్రభేదసాపేక్షత్వాభావాత్, తద్భావే చ సూత్రాన్తరాణామపి కరణప్రసఙ్గాచ్చ. యదితరద్ద్వయం ముక్తైశ్వర్యస్య పరమాకాశస్థితిమాత్రపరం- తన్నిరవగ్రహైశ్వర్యవిరుద్ధం. యదత్ర త్రివావస్థానపరం- తదా వికారస్థానసంచరణతదభ్యుపగమవిరోధః. అన్తిమసూత్రస్య చేమాదిశబ్దానాం సన్నిహితార్థమాత్రపరతయాఽన్యస్మిన్మానవావర్తే పునరావృత్తిశఙ్కావ్యుదాసపరత్వం చానుపపన్నం- వైదికశబ్దానామనిత్యవ్యక్తివిశేషతాచిత్యశఙ్కాయాః *సమాననామరూపత్వాదిత్యత్రైవ నిరస్తత్వేనాత్ర తచ్ఛఙ్కాయా ఏవానుత్థానాత్. అత ఈశ్వరపరా శ్రీన్యప్రయుక్తశఙ్కా నాత్ర పరిహర్తవ్యా. సా చ సుపరిహృతా. అతో యథాభాష్యమేవాధికరణవర్ణనం యుక్తం.——— (ఇతి సర్వం సమఞ్జసమితి) సర్వశబ్దేన భేదశ్రుత్యభేదశ్రుతిఘటకశ్రుతిగుణాదివిధినిషేధశ్రుతిభగవత్కృపాస్వాతన్త్ర్యాదిపరవాక్యప్రత్యయాదీన్యధిప్రేత్య తేషాం సామఞ్జస్యముక్తం. ఇతి శబ్దోఽఖిలభువనేత్యాదిభాష్యోక్తాశేషార్థపరామర్శీ. సర్వశబ్దేనానుబాహ్యా శ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణవచాంసి తదనుగ్రాహకతర్కజాతం చ వివక్షితం. తేషామనయా దిశా సామఞ్జస్యం ద్రష్టవ్యం. ఉక్తార్థబాధకత్వేన యే ప్రమాణతర్కాః పరైః ప్రయుక్తాః - తేషాం సర్వేషాం పరిహారోఽత్రాస్త్యేవ- వివదనస్తర్యాభ్యతార్థో నాస్తి. తస్మాదుక్తప్రకారేణ బాధకప్రమాణతర్కపరిహారశ్చానుసన్ధేయ ఇత్యభిప్రాయేణ ఇతి సర్వం సమఞ్జసమిత్యుక్తమ్. ....

జగద్వ్యాపారవర్జాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహారీతకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయేన
శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగతశ్రీమద్భగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన
శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం చతుర్థస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

సమాప్తశ్చాధ్యాయః- శాస్త్రంచ పరిసమాప్తమ్.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా- ౧౫౬.— సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా-౫౪౫.

గురవే వరదార్యాయ కుర్వే

దామ్భోజసేవాసమ్ప్రాప్తవేదా
న్తసమ్పదమ్॥ శ్రీమతే వ్యాసవి
దుషే యతీన్ద్రాఙ్ఘ్రిరజోజు
షే। నమః కారుణ్యవపుషే మా
యావాదతమోముషే॥ వ్యా
సార్యచరణామ్భోజయుగళం
శరణం భజే। యద్గిరాం పరిణా
మస్య ఫలం నో భాష్యవేదనమ్॥

శుద్ధపత్రిక.

పు-సం.	ప-సం.	అశుద్ధం.	శుద్ధం.
౧	౩	బృహ్మిత	బృంహిత
,,	౧౯	మిథో	మిథో
౨	౩౫	ఊర్థ్వ	ఊర్ధ్వ
౩	౭	ప్రధాన	ప్రధాన
,,	,,	దీక్షః దీక్షా-	దీక్షః. దీక్షా-
౪	౨౧	భయాచ్ఛ. సుభేవ	భయాచ్ఛసుభేవ
౫	౨౦	శబ్దఅన స్తర్కే	శబ్దఅన స్తర్కే
,,	౨౨	వ్యాఖ్యేయా	వ్యాఖ్యేయా-
,,	,,	వ్యాఖ్యానం	వ్యాఖ్యానం.
,,	౩౩	జైయ్యర్థ్య	జైయర్థ్య
,,	౩౬	తోర్జార	తోర్జార
౬	౫	స్థాపితం, బ్రహ్మ	స్థాపితం బ్రహ్మ
,,	౩౨	విభాగోథాతో	విభాగః *అథాతో
౭	౨౩	సాథన	సాధన
,,	౨౫	వద్భృహ్మ	వద్బృహ్మ
,,	౩౨	త్రనిర్ణయా	త్రన్నిర్ణయా
,,	౩౬	పష్య	కష్య
౯	౧	బృహత్వ	బృహత్త్వ
,,	,,	బృహత్వం	బృహత్త్వం
,,	౧౫	బృహత్వం	బృహత్త్వం
,,	౧౭	తత్వతో	తత్త్వతో
,,	౨౧	బ్రహ్మయతి	బృంహయతి
,,	,,	ద్బృహ్మ	ద్బృంహణ
,,	,,	బృహ్మణ	బృంహణ
,,	౨౨	బృహ్మణత్వ	బృంహణత్వ
,,	౨౩	బృహ్మణత్వం	బృంహణత్వం
,,	౨౪	వత్వం	వత్త్వం
,,	౩౫	బృహత్వ	బృహత్త్వ
,,	౩౬	త్ర్యసరేణు	త్రసరేణు
,,	౩౮	బృహత్వగుణ	బృహత్త్వగుణ
౧౦	౧౦	అన్యథా	అన్యథా
,,	,,	జైయ్యర్థ్యాత్	జైయర్థ్యాత్
,,	౨౫	వ్యాఖరేణలౌకిక	వ్యాకరణలౌకిక
,,	౨౯	వాఖ్యేయ	వ్యాఖ్యేయ
,,	,,	జిజ్ఞాసేతి	జిజ్ఞాసేతి
,,	౩౧	తత్పిథ్యర్థ	తత్సిద్ధ్యర్థ
,,	౩౬	సన న్త	సన్నన్త
,,	౩౮	సన న్తనిర్దేశో	సన్నన్తనిర్దేశో
,,	౪౦	మాతృపఠితతతోపి	మాతృపఠితి. తతోపి
౧౧	౫	సనన్త	సన్నన్త
,,	,,	జ్ఞాథాతో	జ్ఞాథాతో
,,	౬	ప్రధానాదితత్వానా	ప్రధానాదితత్త్వానా
,,	౧౦	వేదార్థ	వేదార్థ
,,	౨౩	గ్రన్థేన	గ్రన్థేన
,,	౨౭	ప్రబన్ధ	ప్రబన్ధ
,,	౩౬	తస్యేష	తస్యైష
,,	౩౯	ద్వా *సర్వే	ద్వా. *సర్వే
౧౨	౨	బ్రూమః. అథాతో	బ్రూమః. *అథాతో
౧౨	౧౦	ప్రథమమథాతో	ప్రథమం *అథాతో
,,	,,	అథవా- అథాతో	అథవా- *అథాతో
,,	౧౫	ప్రథమప్రతిజ్ఞా	ప్రథమప్రతిజ్ఞా
,,	౧౬	ప్రాథమ్య	ప్రాథమ్య
,,	౨౫	తత్వేనా	తత్త్వేనా
,,	౩౦	భేదః. పూర్వ	భేదః, పూర్వ
,,	౩౧	సిద్ధ	సిద్ధ
,,	౩౬	జుహోతి, *ఆహవనీయే జుహోతి. *స హింస్యాత్.	జుహోతి * ఆహవనీయే జుహోతి - *స హింస్యాత్
,,	౩౭	కర్మణ్యన్. *అతో	కర్మణ్యన్ *అతో
,,	౩౮	శేషత్వం.	శేషత్వం-
౧౩	౧	శాస్త్రమథాతో	శాస్త్రం *అథాతో
,,	౨	త్యారభ్యానావృత్తి	త్యారభ్య *అనావృత్తి
,,	౩	తద్వత్ దేవతా	తద్వత్. దేవతా
,,	౨౧	మర్థాంతరా	మర్థాన్తరా
,,	౨౪	హితే. తాభ్యా	హితేతాభ్యా
,,	౨౭	జైమినే	జైమినే
,,	౨౮	తత్వబుద్ధి	తత్త్వబుద్ధి
,,	౨౯	త్యత్రనైష్ఠికా	త్యత్రనైష్ఠికా
,,	,,	ధిధానాత్	విధానాత్
,,	౩౦	శ్రద్ధ	శ్రద్ధ
౧౪	౪	సిద్ధయే	సిద్ధయే
,,	౩౧	క్రమమోగ్య	క్రమయోగ్య
,,	౩౬	ప్రస్తుతా	ప్రస్తుతా
,,	౩౮	సిద్ధిః	సిద్ధిః
౧౫	౪	చితి. ప్రతి	చితిప్రతి
,,	౨౧	ఇత్యాత్తనే	ఇత్యాత్మనే
,,	౨౫	వివక్షితః	వివక్షితః
,,	౨౬	ఇత్యత్ర స్వరితేత్యాది	ఇత్యత్ర *స్వరితేత్యాది
,,	౨౯	ప్రాయార్థత్వే	ప్రాయార్థత్వే
,,	౩౦	చె. స్తైవం.	చేత్. సైవం-*
,,	౩౨	సంస్కారవిశిష్టమాణ వకసిద్ధి	సంస్కారవిశిష్టమాణవకసిద్ధి
,,	౩౩	సిద్ధ	సిద్ధ
౧౬	౫	త్వా. చ్ఛ	త్వా. చ్ఛ
,,	౭	విధి	విధి
,,	౮	నోవపద్యతే	నోపపద్యతే
,,	౧౦	సిద్ధః	సిద్ధః
,,	౧౪	విచ్ఛ్వైన	విచ్ఛ్వైన
,,	౧౭	యథావ్రీహీ	యథా *వ్రీహీ
,,	౨౯	ననుకర్మత్వ	ననుసకర్మత్వ
,,	౩౧	ప్రసిద్ధిః	ప్రసిద్ధిః
౧౭	౧౫	*యథాగ్ని	యథా *అగ్ని
,,	౧౭	త్రిథా	త్రిధా
,,	౨౨	సిద్ధిః	సిద్ధిః
,,	,,	స్వర	స్వర

పు-సం.	పం-సం.	అశుద్ధం.	శుద్ధం.
,,	౨౮	రుణాద్ధిజప	రుణాద్ధి- జప
,,	౩౫	వత్వేన	వ త్త్వేన
౧౮	౬	స్వభావనుపపత్త్యైవ	స్వభావనుపపత్త్యైవ
,,	౭	నాభాతో	న *అభాతో
,,	౨౨	క్రాపణస్య	క్రాపణస్య
,,	౩౭	ద్విధి	ద్విధ
,,	౩౯	భన్దో	భన్దో
౧౯	౮	వినియోగః	వినియోగః.
,,	౧౧	క్రియ- తేతద్వాత్	క్రియతే- తద్వాత్
,,	౧౮	వి త్త్ర్యపస్య	*త్త్ర్యపస్య
,,	౩౪	తథేత్యర్థః. చక్షుజ్ఞా	తథేత్యర్థః. చక్షుజ్ఞా
,,	౩౯	వత్వం	వ త్త్వం
,,	,,	వత్వ	వ త్త్వ
౨౦	౧	పరిత్య	పరీత్య
,,	౩	తత్వతో	త త్త్వతో
,,	౪	మితి*ప్రోదాచప్రబ్రా యాదిత్యర్థః.బ్రహ్మ	మితి *బ్రహ్మ
,,	౫	రాద్వవ	రాద్ధ్వవ
,,	,,	నాన్వః	నాన్యః
,,	౬	సాజ్ఞ. వేదా	సాజ్ఞవేదా
,,	౨౩	వత్వ	వ త్త్వ
,,	౨౫	స్థిర	స్థిర
,,	౨౯	సపునరి	నపునరి
,,	౩౪	నచుచేతి	ననుచేతి
౨౧	౧౩	భసతి	భవతి
,,	,,	ర్భ్రిహ్మ	ర్భ్రిహ్మ
,,	౧౫	తత్రైవ	తత్రైవ
,,	౧౮	నర్వా	సర్వా
,,	౨౮	ధిథేయాః	ధిథేయాః
,,	౩౦	ముపానితే	ముపానీతే
,,	౩౨	నైయ్యర్థ్యం	నైయర్థ్యం
,,	౩౪	జ్ఞానమిత్యత్రాహ	జ్ఞానమిదమితిత్వయానజ్ఞాతమిత్యర్థః.అత్రకింప్రధానేప్రతిపాద్యంజ్ఞానమిత్యత్రాహ
,,	౩౭	తయోా క్తం-	తయోా క్తం.
౨౨	౨	నసాతో	సతుసాతో
,,	౧౧	క్షితస్య	క్షితస్య
,,	౨౧	సముచ్చయకి.	సముచ్చయః.
,,	౨౯	పరమతి	పరమితి
,,	౩౪	ద్భావే, చప్రాప్తే	ద్భావే, ప్రాప్తే
,,	,,	దృష్టాన్తే. దాష్టాన్తి	దృష్టాన్తే, దార్ష్టాన్తి
,,	౩౫	స్యైవ	స్యైవ
,,	౩౭	సిద్ధాన్తి	సిద్ధాన్తి
,,	౩౯	చ్చశబ్దతో. ర్థ	చ్చ. శబ్దతో, ర్థ
,,	౪౦	జ్ఞ	జ్ఞా
౨౩	౪	జ్ఞాన	జ్ఞాన
,,	౧౩	ముభయథా	ముభయథా
,,	౧౭	పలమ్బనై	పలమ్బనై
,,	౨౧	భాబాధ	బాబాధ
,,	౨౫	సమ్భథా	సమ్భథా
,,	౨౫	జ్ఞానస్య	జ్ఞానస్య
,,	౨౯	శాస్త్రః॥శాస్త్రేరితిశాస్త్రరం॥	శాస్త్రే*
,,	,,	ముచ్యతేః	ముచ్యతే
,,	౩౮	స్ఫుటా	స్ఫుటా
౨౪	౧	తథేవ	తథేవం
,,	౭	సత్యజ్ఞాన	సత్యంజ్ఞాన
,,	౯	తమువేతి-	తమేవమితి
,,	౧౨	ర్థత్వా. దతర్థో	ర్థత్వా,దతర్థో
,,	౧౬	ఫలవత్వం. శ్రుత్య	ఫలత్వం, చ. శ్రుత్య
,,	౧౭	మోక్షోపత్తా	మోక్షోత్పత్తా
,,	౨౦	మిత్యర్థః	మిత్యర్థః
,,	౨౧	వెవనం	వెదనం
,,	౨౬	వ్యాఖ్యేన	వాఖ్యేన
,,	౨౮	త్యు క్తం-	త్యు క్తం.
,,	,,	వికల్పకి.	వికల్పః-
,,	,,	స్యాత్.	స్యాత్,*
,,	౩౨	అ న్తరజ్ఞోపాయతామితి)	(అ న్తరజ్ఞోపాయతామితి)
,,	౩౪	సముచ్చయేన	సముచ్చయేన
,,	౩౬	శబ్దః	శబ్దః.
,,	౩౭	వివిదిషోత్ప త్త్య	వివిదిషోత్ప త్తి
౨౫	౬	వివేకశః	వివేకః
,,	౧౫	శంజ్ఞ్యాహ	శజ్ఞ్యాహ
,,	౧౬	రూపాణియానిస్యుః-	రూపాణిస్యుః-
,,	,,	వాక్యారజ్ఞానో	*వాక్యార్థజ్ఞానో
,,	౨౧	అర్థస్వభావాదేవ	అర్థస్వభావాదేవ
,,	౨౩	పూర్వప్ర త్తత్వం	పూర్వప్ర త్తత్వం
,,	౨౪	వృత్తాన్తర	వృత్తాన్తర
,,	౩౧	అపారమార్థికం	అపారమార్థికం
,,	౩౨	బన్ధత్వా	బన్ధత్వా
,,	౩౩	అపారమార్థికత్వా	అపారమార్థికత్వా
,,	౩౯	వివిదియాషామితి	వివిదిషాయామితి
౨౬	౬	చిన్న	భిన్న
,,	౭	వివర్ధన	వివర్ధన
,,	౮	సంహృతి	సంహారతి
,,	౧౩	ప్రతిబన్ధ	ప్రతిబన్ధ
,,	౧౭	కరణతతత్వాప్రిపణే	కరణతత్వాప్రిపణే
౨౭	౨	లిఙ్గాదిభిర్వాభక	లిఙ్గాదిభిర్వాభక
,,	౩	జ్ఞానోత్పత్త్యైవ	జ్ఞానోత్పత్త్యైవ
,,	౬	జ్ఞానభాధ్యత్వా	జ్ఞానబాధ్యత్వా
,,	౨౧	ప్రసజ్ఞాత్	ప్రసజ్ఞాత్-
,,	౨౨	తత్రైవ	తత్రైవ
,,	౨౩	స్థితి	స్థితి
,,	౩౪	త్వింపక్ష	త్విపక్ష
,,	౩౯	నివృత్త్యే	నివృత్త్యై
,,	,,	వాక్యార్థ	వాక్యార్థ
౨౮	౪	*స్వజిజ్ఞాసితవ్య	స్వవిజిజ్ఞాసితవ్య
,,	౫	విద్యవిజ్ఞానయో	విద్యవిజ్ఞానయో
,,	౧౧	సామాన్యశబ్దః	సామాన్యశబ్దః.

పు-సం.	ప-సం.	అశుద్ధం.	శుద్ధం.
,,	౨౧	నైష్కర్వ్యయుక్త్యై	నైష్కర్మ్యయుక్త్యై
,,	౩౦	కేవలోపదేశ	కేవలోపదేశ
,,	౩౭	విధిత్వనిశ్చయ	విధిత్వనిశ్చయ
౨౯	౨	సంహార	సంహార
,,	౩	యావివరవేద	యావివరం వేద,*
,,	,,	త్యాగోపాసీత	త్యాగోపాసీత,*
,,	౪	దేవతా	దేవతా
,,	,,	స్వఇతి	స్వఇతి,
,,	౧౧	యద్వా-	యద్వా-*
,,	౧౩	వాదవత్.	వాదవత్
౩౦	౨	దౌర్బల్యా	దౌర్బల్యా
,,	,,	తదూర్ధ్వహార	తదూర్ధ్వహార
,,	౭	ప్రామాణ్యత్వాX	ప్రామాణ్యత్వాX
,,	౧౦	రూగాచ్చ.	మాగాచ్చ
,,	౧౧	పృథగుపాయత్వం-	పృథగుపాయత్వం.
,,	౧౪	పశ్యతే	పశ్యతి
,,	౧౯	సముచ్చయో.	సముచ్చయే
,,	౨౫	అత స్తదేవ	అత స్తదేవ
,,	౨౮	సిద్ధి	సిద్ధి
,,	,,	తస్మాద్బ్రహ్మణః	తస్మాద్బ్రహ్మణః
,,	౨౯	సిద్ధత్వాత్	సిద్ధత్వాత్
,,	,,	యుష్యతే	యుష్యతే*
,,	౩౧	సత్వాత్	సత్త్వాత్
౩౧	౨	మిథ్యుక్తం*	మిథ్యుక్తం.*
,,	౪	స్మృతిద్దర్శనా	స్మృతిద్దర్శనా
,,	౫	స్మృతిద్దర్శనరూపా	స్మృతిద్దర్శనరూపా
,,	౧౨	వృత్యా	వృత్త్యా
,,	౧౬	సిద్ధా	సిద్ధా
,,	౧౯	వ్యావృత్యర్థం	వ్యావృత్త్యర్థం
,,	౨౦	వేదసముపాసనం	వేదనముపాసనం
,,	౨౧	విభిన్న	విచ్ఛిన్న
,,	౩౫	పృథివ్యాం	పృథివ్యాం
,,	,,	పృథ్వీమాత్రె	పృథ్వీమాత్రె
,,	౩౬	దర్శయతి.యమే వైష. ఆత్మావృణుతేతే నైవలభ్యఇత్యుక్తమితి.	దర్శయతి (యమేవైష ఆత్మా వృణుతేతేనై వలభ్యఇత్యుక్తమితి)
,,	౩౮	స్వవివాస్య.	స్వవివాస్య
౩౨	౩	తఇతి	తఇతి*
,,	౪	ప్రియాయస్య	ప్రియాయస్య-
,,	౬	తమేవ	తమేవం
,,	౯	తత్వేన	తత్త్వేన
,,	,,	పరంతప	పర స్తప*
,,	౧౨	న్నిత్యర్థః.	న్నిత్యర్థః.*
,,	౧౬	ప్రీతిమత్వ	ప్రీతిమత్త్వ
,,	౧౭	మత్వ	మత్త్వ
,,	౨౦	నిరుపధికా	నిరవధికా
,,	౨౫	పర్యాయత్వం	పర్యాయత్వం.
,,	౩౬	బృహ్మణో	బృంహణో
,,	,,	బృహ్మణీ	బృంహణీ
,,	,,	తత్వతో	తత్త్వతో
,,	౩౮	వేగ్రరిత్యనేన	వేదైరిత్యనేన
౩౩	౩	త్రయుత్సరయో	త్రయుత్స త్రయే
,,	౧౨	నోపపద్యతే	నోపపద్యతే
,,	౨౪	ముక్తేయత్వవ్య	ముక్తేయత్వవ్య
,,	౨౮	చక్షుజ్ఞా	చక్షుజ్ఞా
,,	౩౩	తల్లబ్ధి	తల్లబ్ధి
,,	౩౬	సముచ్చయో	సముచ్చయే
,,	,,	దర్శయతు	దర్శయితు
౩౪	౨	సత్వ	సత్త్వ
,,	౧౨	త్వాత్విక	త్వాత్త్విక
,,	౧౭	యోనసవికారా	యోన- సవికారా
,,	౨౧	జ్ఞాయతే.	జ్ఞాయతే.*
,,	౨౨	సాపేక్షత్వేన	సాపేక్షత్వేన*
,,	౨౮	సకార్థోర్థాత్సిధ్యతీతి	సకర్థోర్థాత్సిధ్యతీతి
,,	౩౧	దైన్యం.	దైన్యం
,,	౩౬	ఏవవిరోధీ.	ఏవవిరోధీ,
౩౫	౪	తస్మైవ	తస్మైవ.
,,	౬	శ్రుత్యన్తరం-	శ్రుత్యన్తరం
,,	౧౪	మృత్యుం (జ్ఞానోత్పత్తివిరోధీతి)	(మృత్యుంజ్ఞానోత్పత్తివిరోధీతి)
,,	౧౭	పష్టా	పష్ఠా
,,	౨౫	*సత్వేతం	సతు *ఏతం
,,	౩౧	యదనుక్తం	యదనుక్తం-
,,	౩౪	విద్యాజ్ఞంకర్మ-	విద్యాజ్ఞంకర్మ.
,,	,,	పాపం, చ	పాపం, చ.
,,	౩౫	కామేచేతి ప్రతిపదంయదభిధేయం	కామేచేతి. ప్రతిపదం యదభిధేయం-
౩౬	౧	నిరోధిత్వే	విరోధిత్వే
,,	౫	యథార్థ	యథార్థ
,,	౮	పాశబ్ద	పాపశబ్ద
,,	,,	చశజ్ఞా	చక్షుజ్ఞా
,,	౧౨	తస్యాన్తరాయా	తస్యాన్తరాయా
,,	౧౮	నివృత్తి	నిమిత్త
,,	౨౮	ఉన్నినీషాధోనిష	ఉన్నినీషాధానినీష
,,	౩౪	వర్ధయతి	వర్ధయతి
,,	,,	దృఢప్రజ్ఞాః	దృఢప్రజ్ఞః
,,	౩౫	నరఇతిచతత్ర	నరఇతిచ. తత్ర
,,	,,	కర్షన్తి	కర్షన్తి,
,,	,,	నాశయతీతి-	నాశయతీ, తిచ
,,	౩౬	కర్మదేవతా	కర్మదేవతా
,,	౩౭	సాదధు	సాధు
,,	౩౯	ప్రకశా	ప్రకరణా
,,	౪౦	సోర్జ్ఞాన	సోర్జ్ఞాన
,,	,,	ప్రస్తు	ప్రస్తు
౩౭	౨	మపనుదతీతి	మపనుదతీతి.
,,	౯	ఇదాంనీం	ఇదానీం
,,	౧౨	యజ్ఞోదానంతపః	*యజ్ఞదానతపః
,,	,,	*యజ్ఞోదానం	యజ్ఞోదానం
,,	౨౯	సూత్రం	సూత్రం.
,,	౩౩	తత్తన్యాయ్యై	తత్తన్యాయ్యై
,,	౪౦	నహ్యపాత	నహ్యపాత

పు-సం.	పం-సం.	అశుద్ధం.	శుద్ధం.
౩౮	౫	వివేకస్య	వివేకస్య
,,	౬	శ్రేయస్సిద్ధిః	శ్రేయసస్సిద్ధిః
,,	౮	శ్రవణాపయి.	శ్రవణాపయి
,,	౧౧	దుస్సంపాద్యఇతి	దుస్సమ్పాదఇతి
,,	౨౪	తదుపాదేయమతి.	తదుపాదేయమితి
,,	౨౭	మీమాంసాయా	మీమాంసయా
,,	౩౧	వివిక్షు	వివక్షు
,,	౩౨	సత్వా	సత్త్వా
,,	౩౬	వైరాగ్యాకాజ్షైర్విణ	వైరాగ్యాకాఙ్క్షైర్విణ
,,	౩౭	విరహేవ	విరహేణాప
౩౯	౬	సూత్రస్య	సూత్రస్య.
,,	౧౭	ద్వ్యల్పాస్థిర	ద్వ్యల్పాస్థిర
,,	౨౭	దర్శనార్థ	దర్శనార్థ
,,	౨౮	కర్మసమృద్ధ్య	*కర్మసమృద్ధ్య
,,	౩౧	నీత్యర్థః (ఇతిశ్చైతా)	నీత్యర్థః ఇతిశ్చేతా.
,,	౩౩	ప్రతిపాదితం	ప్రతిపాదితం.
,,	,,	రూపాణీతి.	రూపాణీతి
,,	౩౫	ఉభయాపేక్షయా	ఉభయాపేక్షయా
,,	౩౮	విద్యాఙ్గ	విద్యాఙ్గ
౪౦	౧౫	విరోధా	*విరోధా
,,	౧౬	పృథగాత్మ	•పృథగాత్మ
,,	౧౮	క్రియాణా	*క్రియాణా
,,	౨౪	తద్వైయ్యర్థ్య	తద్వైయర్థ్య
,,	౩౦	ప్రథమం	ప్రథమం
,,	౩౧	జ్ఞాత్రాదయః	జ్ఞాత్రాదయః.
,,	,,	స్వగతావా	స్వగతావా.
,,	౩౪	వెత్యేవ	వేత్యేవ
,,	౩౬	మిథ్యాత్వం	మిథ్యాత్వం
,,	౩౭	ప్రకృతై	*ప్రకృతై
,,	౩౮	నేహనానా స్తి	*నేహనానా స్తి
౪౧	౧	అథ	అథ
,,	౬	పశ్యతి	పశ్యతి
,,	౧౬	ప్రథను	ప్రథమ
,,	౧౭	ప్రపఞ్చనాత్	ప్రపఞ్చనాత్.
,,	౩౫	మహాకన్యాయ	మహావాక్యన్యాయ
౪౨	౪	*రౌతు	రౌతు
,,	౧౮	(వేణురస్థైతి)	(వేణురన్ధ్రేతి)
,,	౨౦	శరీరాణ్యుచ్యన్తె	శరీరాణ్యుచ్యన్తె.
,,	౩౩	అభ్భక్షో	అబ్భక్షో
౪౩	౩	సత్యానాంసత్యామనృత	సత్యానామనృత
,,	౫	అనాది	అనాది
,,	౬	సుప్తో	సుప్తా
,,	౨౫	విధేత్యాదినా	విధేత్యాదినా.
,,	౩౮	వస్తవ్యస్తికింమహీ	*వస్తవ్యస్తికిం •మహీ
౪౪	౩౭	సిద్ధరౌ	సిద్ధరౌ
,,	౩౮	గ్రాహయస్థిచ •అ త్మైత్యేవాపాసీత	గ్రాహయస్థిచ - అ త్మైత్యేవోపాసీత.
౪౫	౨౦	చబాధకత్వ	బాధకత్వ
,,	౨౫	విలమ్బాభ్యాం	విలమ్బాభ్యాం
,,	౩౧	మిత్యర్థః	మిత్యర్థః
,,	౪౦	వత్వం	వత్త్వం
౪౬	౧౨	బన్ధః	బన్ధః
,,	౧౩	ప్రపఞ్చః.	ప్రపఞ్చః.
,,	౧౯	ఆదిత్యో	•ఆదిత్యో
,,	౨౦	ఆదిత్యోయూపఇతి	*ఆదిత్యోయూపఇతి
,,	౨౬	ద్భాధ్యత్వం	ద్భాధ్యత్వం
,,	,,	మిత్యుత్పత్తి	మిత్యుత్పత్తి
,,	౨౭	ప్రసర్పస్తిఅధ్వర్యుం	ప్రసర్పన్తిఅధ్వర్యుం
,,	౩౫	బాధత్వే	బాధకైవ
,,	,,	ప్రాబల్యమితి	ప్రాబల్యమితి.•
౪౭	౧౦	జహస్క్రీడ	జక్షత్క్రీడ
,,	౨౨	వైయ్యర్థ్య	వైయర్థ్య
,,	౨౬	గుణాస్పత్య	*గుణాస్పత్య
౪౮	౧	విధేయం	విధేయం-
,,	౨౦	తథాహి	తథాహి
,,	౨౪	ద్విరోధి	ద్విరోధి
,,	౨౯	వత్వ	వత్త్వ
,,	౩౦	వత్వం	వత్త్వం
,,	౩౬	తథాపి	తథాపి
,,	౩౮	గజ్ఞాపద	గజ్ఞాపదే.
,,	౪౧	నిశ్చయః	నిశ్చయః.
౪౯	౭	వ్యావృత్త	వ్యావృత్త
,,	౧౩	ప్రతీతేరితి	ప్రతీతేరితి
,,	౩౧	తత్త్వమస్యాది	•తత్త్వమస్యాది
,,	౩౪	వ్యావత్తరౌ	వ్యావృత్తరౌ
,,	౪౦	ద్భావ	ద్భావ
౫౦	౪	నైరాకాఙ్క్ష్యం	నైరాకాఙ్క్ష్యం.
,,	౨౦	ఐక్యం.	ఐక్యం,
,,	,,	భేద	భేద్య,
,,	౨౨	కార్త్స్యేన	కార్త్స్యేనచ
,,	౨౮	తమీశ్వరాణాంపర మంమహేశ్వరం సకారణం	•తమీశ్వరాణాం పర మంమహేశ్వరం•స కారణం
౫౧	౬	వృత్తత్వాత్.	వృత్తత్వాత్
,,	౨౪	గజాపద	గజ్ఞాపద
,,	౩౬	సిద్ధివలిజాదెః	సిద్ధివల్లిజాదెః
,,	౩౮	శేషస్యమాణికత్వే	శేషస్యప్రామాణికత్వే
,,	,,	తత	తత్ర
,,	౩౯	ప్రసజాత్	ప్రసఙ్గాత్
,,	,,	తతశక్తి	తత్రశక్తి
౫౨	౨౩	పరిహారతి	పరిహారతి
,,	౩౨	వ్యవహార	వ్యవహార
౫౩	౧౨	వః	వః.
,,	౨౮	(అన్యథాస్వరూప మేవస్యాత్)	అన్యథాస్వరూపమేవ స్యాత్
,,	౩౧	జాతియ్యా	జాతీయా
౫౪	౧	సనుచ.	సనుచ
,,	౩	వ్యావృత్తిః	వ్యావృత్తిః.
,,	౨౪	దూషయితి	దూషయతి
,,	౨౫	స్థాన్తరేణాపి	స్థానన్తరేణాపి
,,	౨౯	మానస్య	మాననిరాసస్య
౫౫	౧౩	ఇత్యర్థః	ఇత్యర్థః

పు-సం.	ప-సం.	అశుద్ధం.	శుద్ధం.
,,	౨౧	యఇతి	యఠేఇతి
,,	౨౨	తదశ స్వరమితి	తదన స్వరమితి-
,,	౨౫	భావాద్బుద్ధి	భావాత్, బుద్ధి
,,	౩౦	నాప్ప్రత్తి	నాస్ప్రిష్ట
౫౬	౩	వ్యజ్జక	వ్యఞ్జక
,,	౪	రూపాదివదితి	(రూపాదివదితి)
,,	౩౨	నిర్న్యయః	నిర్ణయః
,,	౩౪	శ్రయణం	శ్రయణం-
,,	౩౯	గ్రాహ్యం	గ్రాహ్యం-
౫౭	౧౧	ద్వితీయం	ద్వితీయం
,,	౧౪	ధర్మః	ధర్మః-
౫౮	౧	తరూః	తరూః
,,	౬	యస్తి	యస్తి-
,,	,,	స్వత్వే	స్వత్వే
,,	౧౭	స్వస్మి న్న	స్వస్మిం న్న
,,	౩౩	త్రైత్వా	త్రైత్వా,
,,	,,	భూతా	భూతా,
౫౯	౨	సర్వత్వాద్.	సర్వత్వాత్
,,	౩	ప్రతిబద్ధా	ప్రతిసంబద్ధా
,,	౧౩	కారా న్తరరా	కారా న్తరా
,,	౨౩	వికా న్తరా	వికారా న్తరా
,,	౨౪	వదితి	వదితి.
,,	౨౯	యజ్ఞోతి	యజ్ఞో తి
,,	౩౮	వపుష	వపుష
,,	౩౯	దృష్టాన్త	దృష్టాన్త
౬౦	౩	కర్తృత్వా	కర్తృత్వా
,,	౧౦	వ్యజ్య	వ్యజ్య
,,	౧౮	(అతిక్రయఇతి)	(అతిక్రియఇతి)
,,	౨౨	నాహంఖల్విత్యాది	నాహఖల్విత్యాది
,,	౨౮	అనాత్మనఃఅహఙ్కార	అనాత్మనోఽహఙ్కార
,,	౨౯	స్య.	స్య
,,	౩౫	వ్యఞ్జకో	వ్యఞ్జకో
౬౧	౯	నాహంఖల్వయ	నాహఖల్వయ
,,	౨౩	జ్ఞాన	జ్ఞాన
౬౨	౧౧	త్వాత్	త్వాత్.
,,	౧౨	ప్రాధాన్యేన	ప్రాధాన్యేన
,,	౨౧	భూతిత్వం	భూతిత్వం.
,,	౨౪	ద్యోతయనా	ద్యోతయనా
౬౩	౨	మనుభవానాం	మనుభవానాం
,,	౩౮	వచ్చిన్న	వచ్ఛిన్న
౬౪	౯	సాధ్యమితి	సాధ్యమితి.
,,	౩౧	విభాగాత్	విభాగాత్.
౬౫	౧౧	ద్వైతు	పిద్వైతు
,,	౨౧	యేతేతి	రయేతేతి.
,,	౨౮	మాత్ర,	మాత్రా
,,	౩౫	త్వాత్. త	త్వాత్త
,,	,,	మితిచేత్	మితిచేత్.
,,	౩౯	గ్రహాత్	గ్రహాత్
౬౬	౧	శిష్టతా.	శిష్టతా
,,	౧౬	జ్ఞాత	జ్ఞాత
౬౬	౨౮	వివశం	వివసనం
,,	౩౯	బేదా	భేదా
౬౭	౧	మిదంమంశ	మిదమంశ
,,	౩౯	నియమ్య	నియామ్య
౬౮	౧౪	శేషత్వవిషయ	శేషవిషయ
,,	౧౬	యత్వ	యస్య
,,	౨౧	సత్వం	సత్త్వం
,,	౨౩	వద్రూపాదివ	వద్రూపాదివ
,,	౨౫	సిద్ధా	సిద్ధా
,,	౩౭	పవత్తా	పవత్తా
౬౯	౨	ప్రత్యే	ప్రత్య
,,	,,	సేని	సేనని
,,	౭	సజ్యే	సజ్యే
,,	౨౨	యథేత్యా	యథేత్యా
,,	౨౬	ప్రతిషేధప్రసజ్య	ప్రసజ్య
,,	౩౯	విషయిత్వే	విషయత్వే
౭౦	౧౫	శేషత్వాత్.	శేషత్వాత్
౭౧	౭	సదృశస్య.	సదృశస్య
౭౨	౧	దోతయతి	ద్యోతయతి
,,	౨	నార్థత్వా	నార్థత్వా
,,	౬	వృత్తైరపార	వృత్తైః అపార
,,	౨౫	సన్నిత్య	స్వన్నిత్య
,,	౨౮	సదనభూ	సదనుభూ
,,	౨౯	భేదా	భేదా
,,	౩౦	ఆత్మావా	ఆత్మావా
,,	౩౧	ద్వేతి	ధ్యేతి
,,	౩౨	పరత్వా, త్తస్య	పరత్వాత్తస్య,
,,	౩౩	*నాసైన్య	నాసైన్య
,,	౩౪	చ్ఛఅద్రేశ	చ్ఛ. అద్రేశ్య.
,,	,,	దృశ్యత్వా	దృశ్యత్వా
,,	౩౭	షష్ఠీకారే	షష్ఠీకారే
౭౩	౯	ర్భిన్నా	ర్భిన్నా
,,	౧౮	నైక్య	నైక్యే
,,	౩౪	భావాత్.	భావాత్
,,	౩౬	వ్యూహ	వ్యూహ
,,	౩౮	వచ్చిన్న	వచ్ఛిన్న
,,	౪౦	ఘటో స్తి	ఘటో స్తి
౭౪	౧౨	పౌనరుక్త్యం	పౌనరుక్త్యం.
,,	౩౦	జ్ఞాన	జ్ఞాన
,,	౩౩	వ్యత్వాద	వ్యత్వాది
,,	౪౦	వివిష్టతా	విశిష్టతా
౭౫	౧౦	స్తితి	స్తితి.
,,	౧౪	సమత్త్వం	సత్త్వం
,,	౨౭	త్వావత్వం	త్వాత్ప్రమాణత్వాద
,,	౩౩	నియమః-	నియమః
౭౬	౧౦	ప్రతీతిస్స	ప్రతీతిస్స
,,	౨౧	బాద్ధై	బాధ్ధై
,,	౨౬	విహాయ	విహాయ
,,	,,	లబ్దైర్	లబ్ధైర్
,,	౨౮	సభావో	సాభావో

పు-సం.	ప-సం.	అశుద్ధం.	శుద్ధం.
౭౬	౨౯	లిఙ్గ	లిఙ్గ
,,	౩౦	విషయా	విషయా
,,	౩౮	తజ్ఞా	తజ్ఞా
౭౭	౧	ప్రతీయ	ప్రతీతంచేత్ - సంవేదన విషయో ఘటాదిరితి తా లానవచ్ఛిన్నః ప్రతీయ
,,	౩	యంతీతి	యన్తీతి
,,	౬	మూర్త్వా	మూర్త్వా
,,	౧౫	(ఏవమేవేతి)	(ఏవమితి)
,,	౨౪	ర్విషయా	ర్విషయ
,,	౨౫	లబ్ధై	లబ్ధి
,,	౩౦	దుస్సాధనమిత్యుక్త	దుస్సాధమిత్యుక్త
,,	౩౩	ముచ్యతె	ముచ్యతే
౭౮	౧౬	సరణ	స్మరణ
,,	౨౪	రహితావా	రహితావా.
,,	౩౨	ఇయక్త	ఇయత్తం
,,	౩౩	ఇతి	ఇతి.
,,	౪౦	యథాఘటస్య	ఘటస్య
౭౯	౧౨	తమః	తమః
,,	౩౮	జ్ఞాత్రోః	జ్ఞాత్రోః
,,	౩౯	జ్ఞానస్య	జ్ఞానస్య
౮౦	౨	తైసై	తైస్తై
,,	౨౩	సది	సంవి
,,	౩౦	ప్రకాశతే	ప్రకాశః.
,,	౩౬	తేపె	తేపే
,,	,,	దితత్వా	దితత్వా
,,	౩౮	నిద్దశే	నిర్దేశే
,,	౩౯	త్వర్థః	ర్థః
,,	,,	అయమూమర్థః	అయమర్థః
౮౧	౧	వ్యవహారా	వ్యవహారా
,,	౫	రత్వం	రత్వం,
,,	,,	నిరోధా	నిరోధా,
౮౨	౨	అత్మా	ఆత్మా
,,	౨౪	స్వత	స్వత
,,	౩౨	యుష్మ	యుష్మ
,,	౩౩	నిపుణశ్శబ్దా	నిపుణః శబ్దా
,,	౩౪	త్వాదేతో	త్వాత్. ఇతో
,,	౩౮	ప్రమాణ్యం	ప్రామాణ్యం
౮౩	౪	జ్ఞాత	జ్ఞాత
,,	౩౨	శబ్దావా	శబ్దావా
౮౪	౧	ప్రథయా	స్వప్రథయా
,,	౩	త్స్వచ్ఛ	త్స్వచ్ఛ
,,	,,	ధర్మ్యసత్	ధర్మ్యసత్.
౮౫	౫	తృష్ణైమః	తృష్ణైమః.
,,	౧౨	ఉద్వంతం	ఉద్వస్తం
,,	౨౦	యవ	యవి
,,	౩౯	పుష్కల	పుష్కల
౮౬	౧౬	దార్ఢాన్తి	దార్ష్టాన్తి
,,	౩౧	జ్ఞానత్వ	జ్ఞానత్వ
,,	౩౨	ప్రసక్తాత్	ప్రసక్తాత్
౮౭	౧౫	యోజ్ఞా	[illegible]
,,	౨౩	భగవాన్.	భగవాన్
,,	౨౮	ముక్తంపరపత్తే.	ముక్తం. పరపత్తే
,,	౨౯	కాద్దూషణా	కాత్. దూషణా
,,	౩౯	ఉతజ్ఞా	ఉతజ్ఞా
,,	,,	త్తసాదితి	త్తస్మాదితి
,,	,,	ఇహాస్వాత్మా	ఇహాస్వాత్మా
౮౮	౧౬	స్వపత్తేఽనాత్మ	స్వపత్తే- అనాత్మ
,,	౨౬	ధికణ్యం	ధికరణ్యం
,,	౩౮	కాద్వృశా	కాద్వృశా
౮౯	౩౪	న్న్యాదితి	న్న్యాది
౯౦	౧	నిర్వత్వం	నిత్యత్వం
,,	౩౫	ఉకాపార	ఉకాపర
౯౧	౩	అదర్శానదివ	అదర్శాదివ
,,	౪	కాన్తాగార	కాన్తాక్షార
,,	౧౨	త్వాభ్యుపగమాత్	త్వాభ్యుపగమాత్
,,	౧౩	నసంభవతి	నస్సవతి
,,	౧౭	జ్ఞాతృత్వ	జ్ఞాతృత్వ
,,	౧౯	జ్ఞానజ్ఞాత్రోః	జ్ఞానజ్ఞాత్రోః
,,	౨౨	జ్ఞాతృ	జ్ఞాతృ
,,	౨౨	జ్ఞాతృత్వ	జ్ఞాతృత్వ
,,	౨౩	జ్ఞాతృత్వస్య	జ్ఞాతృత్వస్య
,,	౨౫	దర్శనార్థం	ప్రదర్శనార్థం
,,	౨౭	అనుదితా న స్తమిత స్వరూపప్రకాశం	(అనుదితా న స్తమిత స్వరూపప్రకాశం)
,,	౩౦	నభ్యుపగమే	నభ్యుపగమే
,,	౩౩	వజ్ఞ	వజ్ఞ
,,	౩౭	ఇత్యత్రాపేతూ	ఇత్యపేతూ
౯౨	౧	అనుభవా న్తరా	అనుభవా న్తరా
,,	౮	పోద్యత్వా	పనోద్యత్వా
,,	౨?	చానుపపన్న	చానుపపన్న
,,	౨౫	కర్తృ	కర్తృ
,,	౩౬	త్వాభావాత్	త్వాభావాత్.
,,	౩౮	మిత్యర్థః	మిత్యర్థః
౯౪	౮	నాహం	నాహ
,,	౨౧	స్ఫుమస్తా	స్ఫుమస్తా
,,	౨౮	సిద్ధ	సిద్ధ,
౯౬	౧౫	యథా.	యథా
,,	౧౭	నాహం	నాహ
౯౭	౧౧	తేషుమహం	తేషుమహం
౯౮	౨౫	హేతురహంకారః	హేతుః. అహంకారః-
౯౯	౧౭	మితి	మితి.
,,	౩౨	జ్ఞాన	జ్ఞాన
౧౦౦	౯	పురుషాగో	పురుషార్థరాగో
,,	౧౫	గమ్యతఇత్య	గమయతీత్య
,,	౨౨	భక్తః	భక్తః
,,	౩౬	విరుద్ధం-	విరుద్ధః.
౧౦౨	౧౨	ఉతజ్ఞాన	ఉతజ్ఞాన
౧౦౩	౯	వస్థా	వస్థా
,,	౪౦	జ్ఞాతే	జ్ఞాతే.

పు-సం.	పం-సం.	అశుద్ధం	శుద్ధం.
౧౦౪	౨౧	త్వాద్వా	త్యద్వా
,,	౧౩	గగనకుసుమమవదితి	(గగనకుసుమవదితి)
౧౦౫	౩	రూపా	*రూపా
,,	౧౪	నైయాత్యక్యం	నైయాత్యక్యం-
,,	౩౯	సామ్యకం	సామ్యకం
౧౦౬	౨౦	శనేకు	షనేకు
,,	౩౯	పుత్రం	పుత్రం
౧౦౭	౨౬	ప్రసక్తా	ప్రసక్తా,
౧౦౯	౩౩	మవక్షనీయ	మవక్షనీయ
౧౧౦	౨౬	జ్ఞాతు	జ్ఞాతు
౧౧౨	౧౩	ప్రవ	ప్రవ
,,	౧౬	రూపాధి	రుపాధి
,,	౧౮	శరాస్య	శరాస్య
,,	౩౪	ఆశిర్వాద	ఆశిర్వాద
౧౧౩	౭	సంత్యాత	వంపాత
,,	౧౦	జైమిని	జైమిని
,,	౨౪	నిత	నిత్తి
౧౧౪	౧౦	కమ్మతె	కంసమతె
,,	౨౬	మిత్యర్థః	మిత్యర్థః
,,	౨౮	జ్ఞానం చోపాసనా త్మకమితి	(జ్ఞానంచోపాసనా త్మకమితి)
,,	౪౦	పేతెయాం	పేతెయాం
౧౧౫	౯	బహుధా	బహుధా
,,	౨౦	త్రాది	త్రాతిది
,,	౨౪	త స్త్రివత్	త స్త్రిత్వవత్
,,	౩౦	ధేత్యుక్తం	ధేత్యుక్తం
౧౧౬	౧౪	రూపార్థ్నియా	రూపాః నియా
,,	౨౦	*నసవేద	నసవేద
,,	,,	తెత్యై	తెతి ఐ
,,	౨౧	సార్థత్వం	సార్థత్వం
,,	,,	ధ్యానేన	ధ్యానే
,,	౨౭	నిర్వాహకా	నిర్వాహకా
౧౧౭	౩	చేతి	చేతి
,,	౬	విశైక్య	విశైక్య
,,	౯	భేదః	భేదః
౧౧౮	౮	రూగాదతోవిష య	రూగాద్విషయే
,,	౨౪	ఉపాకస్య	ఉపాసకస్య
౧౧౯	౩౧	కబాచనేతి	*కబాచనేతి
౧౨౧	౧	లేశో	లేశా
౧౨౨	౧	•సంకర్తెతి	సంకర్తెతి
,,	౩	*వస్తి	వస్తి
౧౨౩	౩౧	త్యాదిత్య	త్వాదిత్య
,,	౩౩	సిద్ధ్యవ	సిద్ధ్యవ
౧౨౫	౪	ప్రధానం	ప్రధానం
,,	౨౧	ప్రయోగానుసా	ప్రయోగాను
,,	౨౬	వసురోధే	వసురోధే
౧౨౭	౨౨	త్యధికః	త్యధికః
౧౨౮	౨౩	శక్తా	శక్తా
,,	౩౭	శక్తా	శక్తా
౧౨౯	౧	జిజ్ఞా	జిజ్ఞా
,,	౧౩	పురాణ	పురాణ
,,	౧౭	సిద్ధఇతి	సిద్ధఇతి
,,	౨౩	వత్వం	వత్త్వం
,,	౩౨	ప్రవిరిష్య	ప్రవరిష్య
౧౩౦	౭	సాత్వికే	సాత్త్వికే
౧౩౧	౧౦	లైజెచ	లైజేచ
,,	,,	ద్వితీయ్యో	ద్వితీయో
,,	౨౯	జ్ఞగద్ధాతా	జ్ఞగద్ధాతా
,,	౪౦	బాధక	బాధక
౧౩౨	౧౧	నజ్ఞాన	నజ్ఞాన
,,	౧౮	పంఞ్చమీ	పఞ్చమీ
౧౩౩	౨	నైయ్య	నైయ
౧౩౪	౧౫	విధాః	విధాః
,,	౨౭	పురుషావ్యక్త	పురుషవ్యక్తి
౧౩౫	౧౮	పురుషవ్యక్త	పురుషవ్యక్తి
,,	,,	పురుషః	పురుషః
౧౩౭	౩౨	ప్రధానః	ప్రధానః
౧౩౮	౮	రస్థ్రి	రస్థ్రి
,,	౧౧	నీయః	నీయః
,,	౧౮	ఇత్యర్థః	ఇత్యర్థః
,,	౩౧	షడాది	షడ్డాది
౧౩౯	౨౬	లక్ష్యేనాహం	లక్ష్యేణాహం
౧౪౦	౭	నశ్నత్వా	నశ్నత్వా
,,	౨౦	జత్తు	జన్తు
,,	౩౪	విశేణం	విశేషణం
౧౪౧	౩౦	రంభ	రమ్భ
౧౪౨	౧౨	ర్డశ్న	ర్డర్శ
,,	౩౧	అతస్మాన్యమ్య	అతస్మామ్య
౧౪౪	౨౫	త్ప్రితీకా	త్ప్రితీకా
,,	౨౭	•అయంచ	అయంచ*
,,	౩౪	జంతుమ	న్తుమ
౧౪౫	౮	వాక్తం	వాక్తం
,,	౨౩	పున	పున
౧౪౬	౩	త్పత్వం	త్పిత్త్వం
,,	౨౧	రంభే	రమ్భే
,,	౨౪	శక్తా	శక్తా
౧౪౮	౮	కల్పనె	కల్పనే
,	౨౩	వచ్ఛిన్నా	వచ్ఛిన్నా
,,	౩౪	ష్వల్వా	ష్వల్వా
౧౪౯	౧౬	ఏతధి	ఏతదధి
	౩౭	తస్యావహ్న	తస్యావహ్న
,,	౪౦	బాధో	బాధో
౧౫౦	౫	పాధ్యాసో	పాధ్యాసో
,	౨౩	రూపజ్ఞాన	రూపాజ్ఞాన
౧౫౧	౫	న్యధర్థ	న్యదర్థ
,,	౨౦	ధర్థ	దర్థ
౧౫౪	౨౦	స్వాభిమతః	స్వాభిమతః,
,,	౨౨	మంగి	మఙ్గి
,,	౨౮	ర్థై	ర్థై

పు-సం.	పం-సం.	అశుద్ధం.	శుద్ధం.
౧౫౬	౧౫	ధయిన	[illegible]
౧౬౭	౧౭	శాక్య	శాద్యక్య
౨౧౫	౨౮	గమానా	గమనా
౨౧౮	౧౯	బహ్మ్యణా	బ్రహ్మణ
౨౫౬	౬	ల్యుటోర్ధ్యవు	ల్యుటోబవు
౨౭౯	౭	విధానాత్ శాస్త్రీగవ	విధానాశాస్త్రీగవ
౨౮౯	౨౫	జాతి	జాత్యతి
౩౧౮	౧౦	శకీం	సహిం
౩౩౨	౩౨	బ్రహ్మ	బ్రహ్మణ
౩౮౪	౧౫	ప్రవృత్తి	ప్రవృత్తి
౩౯౧	౨౫	విరోధాద్భుష్ట	విరోధాదదృష్ట
౩౯౯	౩౧	ముక్తాత్మస్య	ముక్తాత్మనస్య
౪౦౯	౯	కీర్త్యతే	కీర్త్యన్తే
౪౧౩	౨౨	ప్రధాన్య	ప్రాధాన్య
౪౨౦	౧౦	విద్యావ్యప్రిహః	విద్యావ్యప్రిహ్య
,,	౩౩	తస్మిప్రతి	తస్మిన్ప్రతి
౪౨౨	౩౮	పష్ఠ్నష్ట	పష్ట్యష్ట
౪౨౮	౩౯	కర్రాహ్మ	కర్మాప్ర
౪౨౯	౧౨	జేపురు	పురుజ
,,	౩౭	కర్త్య	కర్త్ర
౪౩౦	౧౦	అథాస్మిన్ నాప్రీణ	అథాస్మిన్నాప్రీణ
౪౫౨	౩౨	ఇష్యామ	యిష్యామ
౪౫౪	౩	త్రయాణ	త్రయాణా
,,	౪౧	నైష్ఠ	నైష్వ
౪౫౭	౩౭	ప్రదర్శనో	ప్రతర్దనో
౪౭౭	౨౧	వాఖ్యాన	వ్యాఖ్యాన
౪౮౫	౩౭	అతోఽప	అతోఽవ
౪౯౦	౯	కారక	కారక
,,	౩౪	కిమత	కిమత్ర
౫౦౪	౨౨	బ్రహ్మణో	ద్బ్రహ్మణో
౫౧౧	౯	శేషంమిదం	శేషమిదం
౫౧౩	౨౭	తద్వబ్రహ్మణో	తద్వద్బ్రహ్మణో
౫౬౨	౪౧	తుల	తుల్య
౫౬౪	౨౦	ఉతి	ఇతి
౫౭౨	౨౩	[illegible]	[illegible]
౫౭౫	౩౮	[illegible]	[illegible]
౫౭౮	౩౧	[illegible]	[illegible]
౫౮౩	౧౬	[illegible]	[illegible]
౫౮౭	౨౮	[illegible]పదనం	[illegible]
౫౯౬	౨౩	[illegible]	[illegible]
,,	౩౪	[illegible]	[illegible]
,,	౩౬	[illegible]	[illegible]
౫౯౯	౧౪	[illegible]	[illegible]
౬౦౬	౨౪	[illegible]	[illegible]
౬౧౫	౫	[illegible]స్త్ర ప్రాణో నా స్త్రింమతి	[illegible]స్త్రం ప్రాణో నా స్త్రిమతి
౬౧౭	౧౪	[illegible]	[illegible]
,,	౩౫	[illegible]	[illegible]
౬౨౦	౩౮	[illegible]	[illegible]
౬౩౯	౧౩	పృథక్పృథ	పృథక్పృథ
,,	౧౬	[illegible]	[illegible]
౬౪౭	౨	కించిత త్త్వ	కించిత్తత్త్వ
,,	౧౬	సామాన్య	సామాన్య
౬౪౯	౧	అదృష్టస	అదృష్టస్య
౬౫౬	౨౭	యాజ్ఞో	యాజ్ఞో
,,	౩౦	[illegible]	[illegible]
౬౬౧	౧౬	[illegible]	[illegible]
,,	౨౦	[illegible]	[illegible]
౬౮౪	౨	[illegible]	[illegible]
,,	౨౪	[illegible]	[illegible]
౬౯౩	౩౪	కృత్స్న	క్రత్స్న
౭౯౮	౨౮	[illegible]	[illegible]
౭౧౪	౨	బ్రహ్మస్సంస్థో	బ్రహ్మసంస్థో
౭౨౦	౧౪	[illegible]	[illegible]
౭౨౩	౫	[illegible]	[illegible]
౭౨౮	౧౦	[illegible]	[illegible]
౭౩౧	౩౪	[illegible]	[illegible]
౭౩౩	౧౫	ఫలమతి	ఫలమతి
౭౩౮	౨౯	[illegible]	[illegible]